ANNOTATA
AD
LIBROS
APOCRYPHOS:

Item

JOANNIS PRICÆI Annotata

Ad

Nonnullos Novi Testamenti Libros, & ad Librum Psalmorum;

Sive

Criticorum Sacrorum
Tomus V.

LONDINI,

Excudebat *JACOBUS FLESHER*, M DC LX.

Prostant apud
CORNELIUM BEE
RICHARDUM ROYSTON
GUILIELMUM WELLS
SAMUELEM THOMSON } *Londini.*
THOMAM ROBINSON *Oxonii.*
GUILIELMUM MORDEN *Cantabrigiæ.*

ANNOTATORES
IN LIBROS
APOCRYPHOS
HI SUNT,

SEB. MUNSTERUS in librum *Tobiæ*.

CLAUD. BADVELLUS.

SEB. CASTALIO.

ISID. CLARIUS.

JOH. DRUSIUS.

HUGO GROTIUS.

DAV. HOESCHELIUS in *Ecclesiasticum*.

ALBERICUS GENTILIS in I. *Macbæorum*.

☞ Alb. Gentilis Annotationibus adnectitur Ejusdem Dissertatio De Linguarum mixtura.

Tomo huic adduntur

JOANNIS PRICÆI Annotata

Ad nonnullos Novi TESTAMENTI libros, & Librum PSALMORUM.

PRÆFATIO SEBASTIANI MUNSTERI in TOBIAM.

SCribit D. Hieronymus ad Chromatium & Heliodorum Tobiæ librum primò conscriptum fuisse Chaldæo sermone. Contigit enim historia ista ante ultimam Babylonicam captivitatem, ut initium hujus libri ostendit, in ipsa Assyriaca regione, quæ Babylonico quoque & Chaldaico utitur sermone: & ob id verisimile est eam patriâ linguâ primùm fuisse contextam, & deinde per Judæum aliquem utriusque linguæ peritum in Hebraicum versam sermonem. Quis autem eam verterit in Hebræam linguam, aut quo tempore id factum fuerit, incertum est. Versio Hieronymiana plurimùm discrepat ab ea quæ sub LXX titulo circumfertur, & Hebraica dissentit in multis locis ab utraque: quod mihi probabile argumentum est, Hebraicam editionem non profluxisse ex Græca aut Latina interpretatione, ut aliqui (scio) suspicabuntur. Alioquin eodem ordine, eodem tenore, eisdem verbis, denique eâdem copiâ fuissent in omnibus his editionibus translatores usi: id quod tu, studiose Lector, affirmare cogêris, si hanc nostram versionem Hebraismo verbatim ferè respondentem contuleris cum reliquis editionibus. Quæ ex Græca nata est, magìs consonat cum Hebraica quàm Hieronymiana. Suppeditavit autem mihi hoc Hebraicum TOBIÆ exemplar, imò veriùs omnibus Hebrææ linguæ studiosis candidè impertiit, diligentissimus ille literarum cultor Osvaldus Schreckenfuchsius, Hebraicæ linguæ alumnus studiosissimus, & Memmingensis juventutis moderator solertissimus, nolens sibi soli reservare quod omnibus prodesse potuit. Utinam & Hebraicæ JEHUDITH exemplar liceret invenire, quod absque dubio Constantinopoli à Judæis, æquè ut TOBIÆ exemplar, typis est multiplicatum; sicut & ECCLESIASTICUM, quem *Ben Sira* vocant, audio hinc à Judæis evulgatum. Quem si cum JEHUDITH haberemus, parùm abesset quin omnes Apocryphos S. Scripturæ libros Hebraicos haberemus: nam bonam eorum partem superiori anno in Josepho Hebraico evulgavimus.

ANNOTATA AD TOBIAM.

CAP. I.

MUNSTERUS.

IN primis notandum, discrimen esse inter Tobiam patrem & Tobiam filium. Pater appellatur *Tobaus* ab Hebræis, & filius *Tobias*. Et quando nostra editio in tit. libri habet, *Fuit autem de habitatoribus civitatis Naphthali*, editio quæ ex Græco manavit habet in hunc modum, *E Thisbe, quæ est à dextris prope Nephthalim*. Hebraicum exemplar habet מתושבי עיר נפתלי, i.*ex habitatoribus civitatis Naphthali*. Græcus ergò Interpres legit מתישבי pro מתושבי. Hieronymus sic habet, *Thobias ex tribu & civitate Nephthalim*, &c. Quomodo autem Salmanæser Assyriorum Rex Samaritas & Galilæos transtulerit in Assyriam, habetur 4 Reg. 17, & 18. Porrò conversationem Tobiæ sanctam quam duxit in terra Israel, quam Hieronymus obiter attingit, pulcre quoque descripserunt LXX Interpretes, consentientes omnino Hebraico exemplari.

60

18. *Sanherib*] Habetur hæc historia 4 Reg. 18, & 19.

21. *Et pro eo*] Scribitur hìc in Hebræo במקום loco תחת אשר. Hic enim loquendi modus Hebræis frequentior est in usu.

23. *Jugulabo filios meos*] 4 Reg. 19. R. Salomon hanc signat causam quare filii occiderunt patrem suum, *Cùm Rex tantam cladem pertulisset ante Jerusalem, Principes Regni ejus valde erant commoti contra eum, quippe qui amiserant filios & amicos suos propter superbiam & blasphemias ejus; unde & conspirantes tractabant quomodo illum occiderent.*

70

Quod ille advertens ingressus templum Dei sui, oravit & votum fecit Deo suo, si periculum illud evaderet, offerret in honorem ejus duos filios suos. Quod illi sentientes percusserunt patrem, ut ipsi mortem evaderent.

BADVELLUS.

Codex Græcus pro Tobia patre ubique scripsit Τωβὴτ, pro filio Τωβίας. Hebræus autem codex unus patrem vocat טובי, & filium טוביה: alter verò pro utroque scripsit טוביה.

1. *Liber sermonum Tobiæ* Βίβλος λόγων Τωβὴτ] i. Eorum quæ dicta sunt & memorata à Tobia. Inducitur enim Tobias αὐτολογούμενος commemorans ea quæ à se & facta & dicta sunt. D. Hieronymus hunc librum ex Hebræis ità vertit ut hæc de Tobia ab aliquo alio narrentur. Sed in duobus libris Hebraicis ex quibus hæc translata sunt Tobias ipse loquitur. Itaque malo vertere *Sermonum* quàm *Historiarum*: quoniam hic liber ità inscriptus est ut quæ dicta sunt à Tobia complectatur. Hæc enim inscriptio tractationi ipsius libri magis congruit. Hebræi tantùm habent, *Liber Tobiæ*.

2. *Qui temporibus Salmanasaris* ὃς ἐν ἡμέραις Ἐνεμεσσάρου, *qui in diebus Enemessari*] Ità eum omnes Græci codices nominant. Hebræi *Salmanasarem*, sicut S. historia 2 Reg. 17. 3. ut duplex nomen habuisse videatur. ¶ *Quæ proprio nomine Nephthalim appellatur* κυρίως τῆς Νεφθαλείμ, *propriè Nephthalim*] Nam tribus omnibus communis *Nephthalim* appellabatur. Ità nomen tribûs omnibus commune huic urbi propriè tributum est.

3. *Itineribus veritatis*, &c. ὁδοῖς ἀληθείας ἐπορευόμην καὶ δικαιοσύνης, *viis veritatis incedebam & justitiæ*] Hebræus legit *in justitiâ & veritate ambulavi*. Alius autem legit בדרך תמים וצדקות רבות *in via integritatis & justitiarum multarum*: quam lectionem variam ego propterea adduco ut intelligatur hunc librum non ex uno autore Hebræo in Græcum sermonem translatum fuisse. ¶ *Multáque benignè feci* καὶ ἐλεημοσύνας πολλὰς ἐποίουν, *& multas eleemosynas faciebam*] Heb. *magnas beneficentias tribuebam*, aut *conferebam*. Nam חסדים ille appellat quæ Græcus ἐλεημοσύνας. Utrumque nomen ea beneficia significat quæ à beneficentia & misericordia proficiscuntur.

4. *A domo Hierosolymitana*, &c. ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἱερουσαλὴμ τοῦ ἐκλεχθέντος, *à domo Hierosolymorum quæ fuerat electa*. Quidam codices legunt ἐκλεχθείσης in fem. genere, ut sensus ad *urbem* referatur. Sed meliùs ad *domum*, i. ad templum Hierosolymitanum refertur: atq; ità in cod. Toletano legitur. Hebræus vocat domum David, à qua decem tribus separatæ templum Hierosolymitanum cultúmque in eo institutum frequentare destiterunt atque ità à vera religione defecerunt. ¶ *Ubi templum tabernaculi*, &c. καὶ ἡγιάσθη ὁ ναὸς τῆς κατασκηνώσεως τοῦ Ὑψίστου, *& sanctificatum est templum tabernaculi Altissimi*. Hebræus ad Deum refert, itáque legit, *sanctificavit templum nomini Domini exercituum, ad ponendum ibi nomen ejus in æternum*: verba sunt diversa, idem sensus. *Nomen* enim *Domini* declarat quomodo Deus in eo tabernaculo habitaret. Deus enim ità ibi colebatur ut memoria nominis ejus eo in loco celebraretur.

5. *Baalim illi juvencæ sacrificabant* ἔθυον τῇ Βάαλ τῇ δαμάλει, *sacrificabant Baal vaccæ*, aut *juvencæ*. Exemplar Toletanum legit δυνάμει *potentiæ*, sed mendosè pro δαμάλει. Hebræus *Baalim* in plurali numero, quibus adjungit הנעלים idola quædam detestanda atq; abominanda. Hieronymus *aureos vitulos* vertit, eósque factos à Jeroboam: & ità legitur ab alio Hebræo לעגלי הזהב *vitulis aureis*. Ità videmus hanc historiam non ab uno autore compositam esse, neque hunc Græcum ex uno tantùm, sed nunc ab hoc nunc ab illo accepisse.

6. *Præcepto sempiterno* ἐν προστάγματι αἰωνίῳ. Heb. חוקת עולם *statuto sempiterno*. ¶ *Frequenter* πλεονάκις] Unus ex Hebræis dicit *ter in anno*, sive *tribus vicibus*. Alter verò, *statis temporibus* במועדים, ut erat præscriptum in Lege Mosis. ¶ *Quæ primùm detonsa erant* καὶ τὰς πρωτοκουρὰς, *primitiva velleris detonsi*] Heb. ראשית הגז *primitias velleris*.

7. *Primas decimas* πρώτην δεκάτην, *primam decimam*] Ut Heb. in singulari numero מעשר ראשון. Commemorat autem tres decimas quæ spatio sex annorum conferebantur. Nam septimo anno terra vacabat à cultura. ¶ *Sacerdotibus ab Aarone ortis* τοῖς υἱοῖς Ἀαρὼν, *filiis Aaron*] Hebraicè pro posteris, atque iis qui ab eo genus duxerunt. ¶ *Vendebam* ἀπεπρατιζόμην] Heb. *eram vendens*: ut pecuniam pro illis acciperet ad majorem itineris longinqui commoditatem, quemadmodum Moyses in Deuteronomio præcipit.

8. *Quibus par erat* οἷς καθήκει, *quibus conveniebat*] Aut *oportebat dispertire*, aut *elargiri*: ut sunt viduæ, pupilli, peregrini, aliíque indigentes. Hebræus unus ait *pro instauranda ac reficienda sacra æde Domini*. Alter autem, *in eos inopes egentésque quos exposui*. ¶ *Nam me quidem pater pupillum reliquerat* ὀρφανὸς κατελείφθην ὑπὸ τοῦ πατρός μου, *quoniam fueram relictus à patre meo*] Hebræus addit *& à matre mea*.

9. *Jam vir evasissem* ἐγενόμην ἀνὴρ, *factus vir essem*] Heb. *Cùm ad ætatem virorum* [i. virilem] *pervenissem*. Alter, *cùm grandior factus essem*. Græci vocant ἀνδρωθέντας, *qui ad eam ætatem sunt progressi ut inter viros recenseantur*. ¶ *Ex stirpe generis mei* ἐκ τοῦ σπέρματος τῆς πατριᾶς μου, *ex semine familiæ meæ*] Aut *cognationis*. Heb. *& ipsa de familia* [aut *cognatione*] *domûs patris mei*. Hieron. *de tribu sua*. ¶ *Ex eâque Tobiam filium sustuli* καὶ ἐγέννησα ἐξ αὐτῆς Τωβίαν, *& genui ex ea Tobiam*] Heb. *& peperit mihi Tobiam*. Refert enim ad Saram uxorem & addit, *Et vocavi nomen ejus Tobiam*.

11. *De cibis Gentium comedebant* ἤσθιον ἐκ τῶν ἄρτων τῶν ἐθνῶν, *esitabant de panibus Gentium*] Heb. *panem Gentium*: ut nomine *panis* omne ciborum genus intelligatur, imprimísque ii quibus Judæis per Legem vesci non licebat. Erant enim certa genera prohibita.

12. *Ego verò animam meam conservavi*, &c. ἐγὼ δὲ συνετήρησα τὴν ψυχήν μου μὴ φαγεῖν, *custodivi autem animam meam nè comederem*] Heb. *At ego posui cor meum*, i. animum induxi, *ac proposui nè meipsum pollueren* [aut *inquinarem*] *cibis Gentium*. Hier. *Custodivit animam suam, & nunquam contaminatus est escis eorum*.

13. *Quòd memoriam Dei*, &c. καθότι ἐμεμνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ μου, *quia memor fui Dei in tota anima mea*] Hebræus habet, *toto corde ac totâ animâ*. Alius verò non *memineram*, legit, sed *diligebam Dominum toto corde & totâ animâ*. His verbis suum erga religionem Dei purúmque ejus cultum amorem significat. Amor enim facit ut præceptorum ejus memores simus.

14. *Gratiam & decorem dedit* ἔδωκε χάριν καὶ μορφὴν, *dedit gratiam & speciem*] Aut *formam*: i. Deus me gratiosum reddidit apud Salmanasarem atque speciosum, ut libenter me videret. Itaque quidam pro FORMA *aditum accessúm*que verterunt. Hebræus חן & חסד *gratiam & misericordiam*, atque *miserationes* רחמים. His verbis significat se à Deo in gratia illustri positum esse apud Regem. ¶ *Ut suo me is obsonatore uteretur* καὶ ἤμην αὐτοῦ ἀγοραστὴς, *& eram ejus emptor*] Heb. *fecit me* קונה *procuratorem* [aut *dispensatorem*] *omnium rerum necessariarum*. Alius, *præfecit me omnibus quæ habebat*. Propriè autem קונה *emptorem* aut *procuratorem* significat, à quo omnia ad victum aulæ regiæ necessaria parabantur.

15. *Gabaelem Gabriæ filium* Γαβαήλῳ τῷ τοῦ Γαβρία] Omnes Græci codices habent *fratrem Gabriæ*: sed Hebræus *filium* dicit: & postea hic Græcus translator articulo genitivi casûs utens παρεθέμην Γαβαήλῳ τῷ τοῦ Γαβρία *filium* potiùs quàm *fratrem* fuisse significat. ¶ *Deposui* παρέθέμην *commisi*] Heb. *reliqui* [aut *deposui*] *depositum*. Græci παραθήκην appellant pecuniam, aut aliquid aliud quod asservandum alicui committitur. Hieronymus dicit *sub chirographo illud pondus argenti datum* fuisse.

18. *Cujus quidem res*, &c. καὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἠκαταστάτησαν, *& viæ ejus turbatæ sunt*] Heb. *& fuit pravus ac durus, & viæ ejus dissipata*, aut *conturbatæ*. Alter autem dicit, *iter in Mediam interclusum fuisse propter bella quæ in eo Regno commota erant*.

19. *Multa in fratres meos*, &c. ἐλεημοσύνας πολλὰς ἐποίουν

ἐποίουν τοῖς ἀδελφοῖς μου, *multas eleemosynas faciebam fratribus meis*] Heb. *beneficentiam magnam conferebam in fratres meos*, גדול חסד. Græcus *multas eleemosynas* vertit, sed ex alio Hebræo, qui habet צדקות רבות *justitias multas*. Nomine autem *justitiæ* ea significantur quæ benignè ac misericorditer in homines indigentes conferuntur. Dici potest *se multis & magnis beneficiis fratres suos affecisse*. ¶ *Panes meos erogans* τοὺς ἄρτους μου ἐδίδουν, *panes meos dabam*] Heb. *panem meum distribuebam esurienti, & nudos vestiebam*. His duobus comprehendit ea beneficia quæ ad victum & vestitum pertinent.

20. *Circúmque muros* ὀπίσω τοῦ τείχους, *ad murum*] Vel *circa murum*. Heb. *post murum*, i. mœnia urbis Ninives. Cadavera enim interfectorum projiciebant atque insepulta relinquebant: qua in re summa crudelitas cum ignominia conjuncta declarabatur. Ea erat (ut dicitur) τάφος ἄταφος *insepulta sepultura*.

21. *Cum fuga ex Judæa reversus* ὅτι ἦλθε φεύγων ἐκ τῆς Ἰουδαίας, *cùm venit fugiens*] i. Cùm ad internecionem exercitu ab Angelo Dei interfecto, cum fuga & ignominia in Regnum se recepit. Heb. *postquam Hierosolymis reversus est cum confusione vultûs*, i. cum ignominia & dedecore, cum fuga videlicet fœdissima. ¶ *Furtim sepulturæ mandabam* ἔθαψα αὐτοὺς κλέπτων, *sepelivi eos furans*] Heb. במסתר *clàm, occultè sepeliebam*, deligens tempus nocturnum ad eam rem accommodatum. ¶ *Comparebant* εὑρέθη, *inventa sunt*] Heb. *Rex quærebat interfectos, & non reperiebat*.

22. *Me ad Regem detulisset* ὑπέδειξε τῷ βασιλεῖ περὶ ἐμοῦ, *significavit Regi de me*] aut, *Regi indicavit me illos sepelire*. Heb. *dixit Regi de me*. ¶ *Latitavi* ἐκρύβην, *latui*] *Me abscondi*, atque *abdidi*. Heb. *clàm aufugi*. Græcus mox dicit ἀνεχώρησα *secessi*. ¶ *Me ad necem requiri* ὅτι ζητοῦμαι ἀποθανεῖν, *quòd quæror ut moriar*] i. Cùm intelligerem me ad mortem posci, me subduxi.

24. *Duo ipsius filii* οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ] Hebræi eos nominant *Adramelech* & *Sarezer*. ¶ *Omnibus patris sui rationibus* ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἐκλογιστίαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, *super omnem computationem patris sui*, ἔταξεν *constituit*] Heb. *constituit eum dominatorem*, sive *gubernatorem, in toto Regno suo*. ἐπὶ πᾶσαν τὴν διοίκησιν, quod statim subjungitur: significat summam rerum omnium gubernationem ei commissam esse.

25. *Pro me postulavisset* ἠξίωσεν περὶ ἐμοῦ, *oravit pro me*] Aut *egit de me*. Heb. *petiit* [aut *postulavit*] *à Rege pro me*. ἀξιοῦν autem apud Græcos interdum *suppliciter orare* significat. Hoc loco significat idem quod ἐντυγχάνειν *intercedere pro aliquo*. ¶ *Erat autem ille à poculis* Ἀχιάχαρος δὲ ἦν οἰνοχόος, *Achiacharus autem erat pincerna*] Significat eum qui porrigit poculum alteri ad bibendum: quod officium in aula & mensa Regia est honorificum. ¶ *Atque ab annulo* καὶ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου, *& ab annulo*] Heb. *super annulum* [aut *sigillum*] *quo literæ obsignantur*. ¶ *Tum à rationibus* καὶ ἐκλογιστής, *& ratiocinator*] Aut *quæstor*. Heb. *à libellis expensi & accepti*. ¶ *Ac dispensator* διοικητής, *gubernator*] Paulò antè διοίκησιν *administrationem rerum omnium* appellavit, quam dixit ei fuisse commissam. Ità hîc verti potest *moderator* ac *gubernator totius domûs Regiæ*. ¶ *Vicariúmque sibi constituerat* κατέστησεν αὐτὸν ἐκ δευτέρας] Ad v. *constituit eum à parte secunda*, i. sibi secundum & vicarium suum, secundum à Rege.

DRUSIUS.

1. Τωβὶτ] Libri ad exemplar Complutense Τωβὴτ minùs sincerum videtur. Puto hanc scripturam natam ex Τωβεὶτ· nam proclivis sanè lapsus de ει in η. Tale est Ἰωδὴθ, quod libri meliores scribunt Ἰουδὶθ sive Ἰωδὶθ. In codice Ebræo à Munstero vulgato legitur TOBI: unde conjicio à Græcis factum librariis Τωβὶτ, ut τ hujusmodi sit quale in Γεννησαρὲτ, Ναζαρὲτ, Ἐλιζαβὲτ, & similibus. Ad quam formam pertinet quoque Εὐιλὰτ nam in Ebræo חוילה, i. *Havila* sive *Hevila*. Apud Augustinum sermone de Tobia, *pater Tobis, filiúsque Tobia*: scriptum *Tobis* de patre, utrùm ex Τωβὶτ; Vide quæ scripsimus Observat. lib. 9. cap. 9. Potest esse Græca terminatio ex TOBI. Sic reperias Ἀδεὶς pro Ἀδεὶ. Mos enim Græcorum nominibus Ebraicis vocali finientibus addere σ in fine, ut *Judas*, *Joses*, *Jesus*. ¶ Τοῦ Ἀδουὴλ] Scripsissem Ἀδιὴλ (nam ità scribunt Ebræi hoc nomen 1 Par. 4. 36. & 9. 12.) nisi credidissem interpretem legisse Vau in loco Joth. Quod ità crebrum in his libris ut nihil magis. In E. F. legant me auctore studiosi עדיאל, ubi vulgò אריאל, i. *Ariel*. Displicet quoque quod in libris ad exemplar C. τοῦ Ἀδιὴλ. ¶ Ἀσιὴλ] עשיאל: hoc nomen exstat 1 Par. 4. 35. Lectio varians Ἀσαὴλ, i. עשהאל aut עשאל. Sic E. M. Vide 2 Sam. 2. 18. Quidam pro *Asiel Jachziel* hic reponit contra omnium codicum fidem; in quo sanè vehementer errat. ¶ Νεφθαλί] Ità est disertè in R. Cæteræ editiones Νεφθαλείμ habent: quod depravatum esse probant codices Ebræi.

2. Ἐνεμεσσάρου] Consentiunt exempl. Græca quæ vidi omnia in hac scriptura. Ebræum utrumque *Salmanassar* habet; nec aliter editio Latina. Et ità nominatur hîc Rex 4 Reg. 17, & 18. Utrùm ergo διώνυμος fuit? an potius ut dicamus vulgata exemplaria corrupta esse? Nihil temerè statuendum. ¶ Θισβῆς] תשבה Θισβὰ sive Θισβὰ oppidum ejus nominis, unde τὸ πατριωτικὸν תשבי *Thesbites*. Id invenies 1 Reg. 17. 1. Josephus vocat Θεσβώνην, Ant. hist. lib. 8. c. 7. ἐκ πόλεως Θεσβώνης τῆς Γαλααδίτιδος χώρας. Dubito tamen an hoc loco significetur patria Prophetæ Eliæ. ¶ Κυρίως] Codex Romanus paucis antè annis editus & huc dono missus à CL. V. Carolo à Roorda κυδιὼς refert. Sic etiam Aldi editio; ídque in Basileensi altero redditum offendi *prope Nephthalim*. Leo Juda suspicatur legendum esse Κάδης τῆς Νεφθαλί. Erat autem Cades Nephthali una ex urbibus refugii, cujus mentio Jos. 20. 7. ¶ Τῆς Νεφθαλί] Urbísne an regionis? De hac re nihil habeo affirmare, ac nè illud quidem mihi planè constat si urbs fuerit ejus nominis, nisi quòd in chartis Geographicis invenio *Neptalim* inter civitates tribûs Zabulon. ¶ Ἀσὴρ] De tribu alii, alii de oppido capiunt. Nam oppidum fuisse quod *Aser* diceretur, apparet ex Jos. 17. 7. & 1 Reg. 4. 16. Ejus meminit Eusebius per hæc verba, *Aser civitas in tribu Manasse: nunc demonstratur villa descendentibus à Neapoli Scythopolim, in decimo quinto lapide juxta viam publicam*.

3. Ἐποίησα] Alibi est ἐποίουν. ¶ Ἔθνει μου] Pronomen abest à R. & mox in eodem est συμπορευθεῖσι pro συμπορευθεῖσι. ¶ Νινευὶ] In nonnullis libris est Νινευή, quod minùs placet. Est enim נינוה, i. *Nineve*, in scriptura Ebraica. Hanc urbem profani scriptores *Ninum* vocant.

4. Ἀπέστη] Vertendum *defecerat*, ità postulante sententiâ. Nam multis antè annis defecerat à Judæis. Simile est apud Interpretem nostrum Gen. 2. 2. *Et complevit Deus die septimo suum opus*: in quo se mirè torquent expositores, cùm verti debuisset *& compleverat*. Hæc non notarem (non enim propositum mihi scribere tales notas) nisi essent qui abuterentur isto loco ad elevandam historiæ fidem. ¶ Τῆς ἐκλεγείσης] Sub πόλεως. Sed præfero lectionem Complutensem τοῦ ἐκλεχθέντος, ut ad τοῦ οἴκου referatur quo *templum* significant, unde *Mons domûs* in quo Templum. *Domus* enim κατ' ἐξοχὴν dicitur pro *domus Dei*. Cæterùm apparet aliquando fuisse in lib. ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἱερουσαλὴμ τῆς ἐκλεγείσης. Alioqui constructio est sensu tantùm congrua, sive ad τοῦ οἴκου referas, cujus synonymum τῆς οἰκίας, sive ad vocem sequentem Ἱερουσαλήμων. Nam dicimus eodem sensu Ἱερουσαλὴμ, numero sing. ¶ Εἰς τὸ θυσιάζειν] Quod fiebat ter in anno statis feriis, quas רגלים nuncupabant, cùm omnes tribus Jerosolymam contenderent sacrorum causâ.

5. Τῇ Βάαλ] Habeo exemplar in quo scriptum τῷ Βάαλ, quod mendum est manifestarium. Ac fuit tempus cùm legendum esse putarem τῷ Βάαλ nunc alia est sententia: placet enim τῇ Βάαλ, ut Hos. 2. 8. αὐτὴ δὲ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ ἐποίησε τῇ Βάαλ. ¶ Τῇ δαμάλει] Fagii exemplar לעגלים. Puto corrigendum לעגלים, i. *vitulis*. Toletanum τῷ δαμάλει. Admonet non nemo de vitio: frustrà. τῷ θεῷ לאל, i. *Deo*. Nam אל EL, κατ' ἀντίφρασιν, ut verbis

Eusebii

[illegible] Eusebii utar, δυνάμεως sive ἰσχύος. Hoc sensu [illegible] 26. καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῆς δυνάμεως, i. Dei. Hoc [illegible] [illegible]it, non tamen spernenda scriptura aliorum codicum, in quibus δαμάλει lectum pro δυνάμει, ut dicat, *sacrificabant Baali juvencæ* aut *vaccæ*. Lexicon Græco-Latinum vetus, Δάμαλις, *bucula, juvenca, vacca*. ¶ Τοῦ πατρός μου] Capiendum ut in illo, *Abraham pater noster*, i. autor generis nostri.

6. Κἀγὼ μόνος] Infrà cap. 5. nominat Ananiam & Jonathanem Samaiæ filios, qui unà secum iverint Jerosolymam. Utrùm ergò *solus* hic, i. parvo comitatu; aut *solus ibam* πλεονάκις (nam hoc sequitur) i. sæpe, non semper; aut præter me nemo ex tribu mea eò ibat? Quod postremum valde firmant ea quæ præcedunt. Cæterùm vox *solus* abest ab E. M. Legitur tamen in Fagii & apud Hieronymum. Hieronymi verba sunt, *Hic solus fugiebat consortia omnium & pergebat in Jerusalem ad templum Domini*. In Fagii codice, *Ego verò solus colebam Dominum ascendebámque Jerosolymam tribus vicibus*, &c. ¶ Εἰς Ἱερουσαλήμ] A. B. & C. εἰς Ἱερουσαλήμ. ¶ Παντὶ τῷ Ἰσραήλ] Retinui scripturam Romanam. In aliis libris est παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ. ¶ Γεννημάτων] In Romæ impressis scriptum hoc nomen perpetuò unico ν· quod annotandum duxi quia eodem modo scribitur in libris antiquis. ¶ Ἐκ δὲ τῶν αὐλῶν] Meus liber αὐλὰς præfert, nec dissentit ab eo editio Veneta. ¶ Πρὸς τὸ θυσιαστήριον] Eruo hinc elegantem locutionem, *Sacerdos ad altare*: cui similis in Latio, *Puer ad cyathum*.

7. Πάντων τῶν γεννημάτων] Hic à libris hactenus editis paululùm discessimus, in quibus punctum post γεννημάτων ponitur; quod nos delevimus, fecimúsque initium versûs septimi ab his verbis, quæ priùs legebantur in fine versûs sexti, in quo illud τὰς δεκάτας τῶν γεννημάτων nostram distinctionem non juvat solùm sed etiam planè confirmat. ¶ Τὴν δεκάτην] Ità scripsimus ex cod. Romano. In aliis legitur τὴν πρώτην δεκάτην, *primam decimam*. ¶ Τοῖς υἱοῖς Λευὶ] Sic emendavimus ex eodem codice: priùs erat τοῖς υἱοῖς Ἀαρὼν, quod perspicuè falsum. Nam decimæ non dabantur filiis Aharon: sed filiis Levi. Vide Num. 18. 21. Fagii liber, *& primam decimam dabam filiis Levi, qui sunt coram Domino ad ministrandum & ad benedicendum nomini ejus, habitántque Jerosolymæ*. ¶ Εἰς Ἱερουσαλήμ] Ἐν Ἱερουσαλὴμ C. Sed εἰς pro ἐν ponitur cùm alibi tum Act. 2. 27. οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. ¶ Καὶ τὴν δευτέραν δεκάτην] Copula aberat in A. B. & C. Nos eam adjecimus ex R. propterea quòd exstaret in utroque Ebræo. ¶ Ἐν Ἱερουσαλήμ] Εἰς Ἱεροσολύμοις est in R. quod displicuit. Fagii exemplar, *Decimas autem secundas vendebam, acceptáque pecuniâ, cùm Jerosolymam venissem expendebam eam in id quod animo libitum erat*. Consule Mosen Deut. 14. 14.

8. Οἷς καθήκει] h. e. *Peregrinis, pupillis & viduis*. Sic Ebræorum codex unus: alter habet לבדק הבית, i. interprete Fagio, *pro restauranda domo*. Malim *pro reparanda æde*: nam Templum significat. Hujus decimæ mentio Deut. 14. 18. Solvebatur autem tertio quoque anno. Unde Hier. *decimas suas fideliter offerens, ità ut in tertio anno proselytis & advenis ministraret omnem decimationem*.

9. Ἄνναν] Ità scripsi contra libros vulgatos, & contra consuetudinem Græcorum: nam in Ebræo *Hanna* per *h*, Heth, quæ est aspiratio geminata. ¶ Τῆς πατριᾶς ἡμῶν] *Familia nostra* vel certè *tribûs*. Infrà 5. 13. ἐκ ποίας πατριᾶς; Vide quæ notamus ad illum locum. Hesychius, Πατριά, φυλή. In Aldo repperi πατριᾶς ὑμῶν, ex quo factum μου, quod exstat in impressis Basileæ. ἐκ τοῦ σπέρματος τῆς πατριᾶς μου, מזרע אבי, h. e. *ex eadem mecum tribu*. אב prisca interpretatione πατριά, ut Exod. 12. 3. לבית אבות κατ' οἴκους πατριῶν. Joel, 1. 2. in Aldinis, ἐν ἡμέραις πατέρων ὑμῶν, ubi tamen alii libri πατέρων rectiùs legunt. Rursus Num. 1. 18. לבתי אבותם κατὰ πατριὰς αὐτῶν. Adi Miscell. cent. 2. cap. 83.

10. Ἠχμαλωτίσθημεν] Nempe ego & uxor mea cum filio Tobia. Hoc modo legitur etiam hic locus in E. F. Lectio diversa habet ᾐχμαλωτίσθην, numero sing. Eam ingenies in A. utroque B. & in C.

[illegible]] i. e. [illegible] placerem ei. Nam ista placent etiam pulcra nobis videntur. ¶ Ἀγοραστὴς] In Fagii *emebam omnia necessaria ei*. Lexicon Græco-Lat. Ἀγοραστὴς, *emptor, mercator, redemptor*.

13. Εἰς τὴν Μηδίαν] Repræsentavi scripturam [illegible] exemplarium C. & R. cæteri enim Μήδων scribunt [illegible] non ità arridet. ¶ Γαβαήλῳ] Ex hoc loco Athanas[ius cor]rigendus interpres in Synopsi, ubi *Gamaelum* hunc [nomi]nat, errore nato, ut reor, ex affinitate quæ inter has [literas], de quo dicam aliquid mox in Σενναχηρίβ. ¶ Τῷ ἀδελφῷ Γαβρίᾳ] Libri nihil variant: aliàs se mihi valde probaret quòd in Vatabli notis [est] τοῦ Γαβρία, ut *filius* subintelligatur. Sic enim certè locutus est infrà cap. 4. Codex Ebræus alter *fratri suo*: alter *Abbielo filio Gabrielis*: in quo labes fortasse amovenda, ut legas *Gabelo filio Gabriæ*. Cogita, erudite lector. ¶ Ἐν Ῥάγοις] Ità legunt C. & R. reliqui ἐν ἀγροῖς, quod minimè placet: malim etiam ἐν Ῥάγαις. Ῥάγαι Stephano, ut Κάῤῥαι. Dicitur & Ῥάγα, à quo gentilitium Ῥαγεὺς, & Ῥάγιος, *oriundus ex civitate Rages*. Tob. 4. in uno ex Basileensibus ἐν Ῥάγοις. Ebraicè est רוגש, quod scriberetur Græcè Ῥάγης, sicut apud Hieronymum *Rages* legitur.

14. Ἐνεμεσσάρ] Plerique libri Græcâ formâ Ἐνεμέσσαρος legunt. ¶ Σενναχηρὶβ] Ità emendavi ex editis ad exemplar Compl. in quibus perspicuè Σενναχηρὶβ legitur. In aliis est Σενναχηρεὶμ, in Romano verò Σενναχηρὶμ. Causa mendi, ut existimo, ex antiquo charactere: nam in eo minimum discrimen est inter has literas. Sic ergò scriptum fuisse aliquando credibile est Σενναχηρὶμ, literâ ultimâ non μ sed β designante. Ex hac causa est Ἰαρεὶμ apud Hoseam, pro Ἰαρεὶβ, sive Ἰαρίβ. ¶ Ἠκατασίδησαν] Ἠκατίστησαν C. quicum A. & BB. consentiunt. ¶ Ἠδυνάσθην] Ἠδυνάσθη A. BB. & C.

16. Καὶ ἱμάτια] Libri iidem καὶ τὰ ἱμάτιά μου. In Ebræo *nudos vestivi*.

17. Ὀπίσω τοῦ τείχους Νινευῆ] E Romana editione hæc lectio est, quam confirmant codices Ebræi, in quorum uno *post murum*, in altero autem *extra murum Ninive*. Cæteri codices Græci ἐπὶ τοῦ τείχους εἰς Νινευῆ.

18. Ἔθαψα αὐτὸν] Lectio hæc codicis Hispani. Aliorum est ἔθαψα αὐτούς.

19. Ἀπέκτεινεν] Alibi est ἀπώλεσεν, nempe in A. BB. & C. Codex Ebræus alter וירוג *& occîdit*. ¶ Τὰ σώματα] *Corpora interfectorum, cadavera*. Sic accipitur id nomen in illo, ὅπου τὸ σῶμα, Luc. 17. 37. Nam in alio Euangelista est πτῶμα, videlicet Matt. 24. 28.

20. Εἷς τῶν Νινευϊτῶν] אחד מאנשי נינוה est in Fagii: id Latinè reddi potest *quidam Ninivitarum*. Romana editio εἷς ἐν Νινευῆ. In Munsteri, *profecti sunt viri Ninives*. *Viri Ninives*, i. Ninivitæ: phrasis nota. ¶ Ὅτι θάπτω] Codices vulgati omnes, Romano excepto, ὅτι ἐθάπτον. ¶

22. Πλὴν Ἄννας] A. & BB. πλὴν Ἄννα. Mihi non displicet Ἄννας, quod in C. & R. & est nomen Ebræum declinatum ut Ἄνδα, Ἄνδας. Sic Ἔσδρα, Ἔσδρας. Sic 1 Sam. 1. 2. in edit. Rom. καὶ τῇ Ἄννᾳ οὐκ ἦν παιδίον· & paulò pòst, καὶ τῇ Ἄννᾳ ἐδίδου μερίδα μίαν· & mox, ὅτι τὴν Ἄνναν ἠγάπα.

23. Πεντήκοντα] Retinui scripturam exemplaris Romani: quanquam non nescius sim in aliis esse πεντήκοντα πέντε. Unus ex Ebræis cod. *delitui dies novemdecim*. Hieron. *post dies quadraginta quinque*. ¶ Ἀραράθ] אררט, i. *Armenia*. Hoc nomen in plerisque libris perperàm Ἀραρὰθ scribitur, cum Theta in fine.

24. Σαχερδονὸς] Ità scriptum in Romano libro. Toletanus Ἀχερδονὸς alii Σαρχεδόνος. In utroque Ebræo *Esarhaddon*, quomodo hic vocatur 4 Reg. 19. 37. ad quam scripturam proximè accedit Σαρχεδόνος, ut legi possit Ἠσαρχεδονὸς, vel si placet Ἠσαρχεδονὸς, aut Ἀσαρχεδονὸς· nam cùm puncta aberant tam legi poterat per *a* in principio quàm per *e*. Corruptum fuit hoc nomen & in lib. Regum loco modò citato, ubi Ἀσορδὰν legitur: nam esset Ἀσαρδὼν, quæ est contractio nominis pro Ἀσαρχεδὼν, sicut *Karthada* dicebant pro *Karthachada*, i. *Civitas nova*, sive *Neapolis*. ¶ Ἀχιαχαρὸν] אחי־ארחון. Ità Fagii exemplar.

exemplar. Alterum legit [illegible] plaria quæ vidi nihil variant. ¶ [illegible] μυ] Ità scriptum offendi in R. Cæteræ editiones referunt Ἀναὴλ ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ μου forte legendum ὁ υἱὸς Ἀνανιὴλ τοῦ ἀδελφοῦ μου. חננאל. Hujus nominis erat avus Tobiæ, suprà v. 1. Libri Ebræi ad hanc lectionem firmandam faciunt, in quibus *filium Hananel fratrem meum*, [illegible] ἀδελφόν μου. ¶ Τῆς βασιλείας] Præter Romanam, quam secutus sum, cæteræ editiones habent [illegible]. Utrùm refert hoc an illo modo legas.

26. Ἐπὶ τοῦ δακτυλίου] In editis ad exemplar Compl. ἐπὶ τοῦ δακτυλίου. ¶ Ἐκ δευτέρας] למשנה, ut esset secundus à Rege. Hæc non habentur in cod. Ebræis.

GROTIUS.

HAnc historiam veram esse agnoscunt Judæi. Usus est Hieronymus Chaldaico libro eandem historiam continente, quem ipse in versione secutus est. In Græco pater vocatur Τωβὴτ vel Τωβὴτ, filius Τωβίας, in Chaldaico uterque טוביה. Sunt & Hebraicè [illegible] hujus historiæ duæ. Scriptus est liber partim à patre, partim à filio, partim à nepotum aliquo. Solebant enim Hebræi rerum quæ sibi contigerant facere commentarios in usum posteritatis. Indè factæ συναγωγαί, quæ hic βίβλοι λόγων, i. *libri rerum*, ספרי דברים, 1 Reg. 11. 41.

1. *Ex tribu & civitate Nephthali*] Plus est in Græco, ubi pro ἐκ τοῦ σπέρματος Ἀσαὴλ legendum Ἰασαὴλ, liquet ex 2 Par. 7. 13. ¶ *In sinistro habens civitatem Sephet*] Fuit hic in Chaldaico quædam transpositio literarum: nam verum nomen est חשב, 1 Reg. 17. 1. In Græco bene est Θίσβης. Sequitur in Græcis editionibus minùs correctis, ἥ ἐστιν ἐκ δεξιῶν κυρίως τῆς Νεφθαλί, sed legendum cum exemplaribus melioribus Κυδίως. Ea est regio quæ קדש in Hebræo, Κέδες in Græco, Jos. 20. 7.

2. *Temporibus Salmanasaris*] In Græco corruptè Ἐνεμεσσάρου, ut & infrà 14, 17, 19. ¶ *Viam veritatis non deseruit*] In Græco incipiunt hic verba patris, Ἐγὼ Τωβὴτ ὁδοῖς ἀληθείας ἐπορευόμην καὶ δικαιοσύναις. Vox דרך Hebræis & Chaldæis, & eos sequentibus Græcis, est vitæ genus. Vide Matth. 21. 32.

5. *Ad vitulos aureos*] In Græco melioris editionis, i. Sixtinæ, Βάαλ τῇ δαμάλει, i. spiritui malo qui Vituli nomen ac speciem assumebat. Editiones minùs correctæ habent δαμάλει.

6. *Omnia primitiva sua & decimas suas fideliter offerens*] In Græco, τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας καὶ τὰς πρωτοκουρίας ἔχων· ubi πρωτοκουρίαι sunt *partes de lana ubi primùm tondentur pecudes*. Vide Exodi 18. 29. & 2 Sam. 13. 24.

7. *Ità ut tertio anno proselytis & advenis ministraret omnem decimationem*] In Græco mentio distincta trium decimarum: Prima erat quæ dabatur Levitis, Num. 18. 24. secunda, quæ quotannis serviebat epulis, quas faciebant Hierosolymis diebus festis, Deut. 14. 27. tertia non erat alia quàm quæ tertio anno surrogabatur secundæ, idque in usus pauperum, advenarum, pupillorum & viduarum, ut sic Israelitæ operibus misericordiæ assuescerent, Deut. 14. 29.

9. *De tribu sua*] Gr. ἐκ τοῦ σπέρματος τῆς πατριᾶς ἡμῶν, i. *ex familia sua*. Vide quæ diximus ad Matth. 1. 16. ¶ *Nomen suum imponens ei*] Non est in Græco: nam Græci nomina patris & filii distinguunt.

11. *Ex cibis Gentilium*] Talium nempe qui Mosis lege vetiti sunt. Græci hìc ἄρτων posuere, sed more Hebræorum, quibus לחם est quivis *cibus*.

14. *Dedit illi potestatem quocunque vellet ire*] In Græco plus dicitur, καὶ ἤμην αὐτῷ ἀγοραστής, i. *emptor*, ut loquitur Jurisconsultus Arcadius L. *Munerum*. D. de Muneribus & Honoribus. Sequitur in Græco, καὶ ἐπορευόμην εἰς Μηδίαν, secutus nempe Regem qui ver exigebat Ragis, Athenæo teste lib. 12. Post id tempus Tobit non potuit sequi Regem ob ætatem, sed mansit Ninive. Ità colligemus ex Græco 1, 17, 20.

[illegible] τῆς Μηδίας. Hæc urbs est Ῥάγεια Ptolemæo, [illegible] ἐν Μηδίᾳ Stephano, *Ragiæ* Geographo Arabi, [illegible] biensi, *Alexandrum Rhagas venisse* ait Arrianus. [illegible] doro l. 10. & Strabo l. 11. nomen ei putant [illegible] à Græcis [illegible] *quod fecerat terremotus* [illegible], si linguas illorum locorum scissent, derivare [illegible] quod & Hebræis & Arabibus *terremotum* significat. Vide Amos. 1. 1.

18. *Cùm regnaret Sennacherib filius ejus pro eo*] Sapientius hic scriptor quàm Judæorum multi qui Salmanassarem & Senoacheribum eundem faciunt. Vide de Salmanassaro 2 Reg. 17. 3. de Sennacheribo 2 Reg. 18. 13.

20. *Esurientes alebat, nudisque vestimenta prabebat*] Propè accedebat ad Euangelicam perfectionem.

21. *Cùm reversus esset Rex Sennacherib fugiens à Judaa plagam*] 2 Reg. 20. 36. 2 Par. 32. 21. Esa. 37. 37. ¶ *Sepeliebat corpora eorum*] Reverentiâ non tam Divinæ legis quàm Gentium juris. Ambrosius ad hunc librum, *Nihil hoc officio prastantius, ei conferre qui jam tibi non potest reddere; vindicare à volatilibus, vindicare à bestiis consortem natura.*

23. *Nudus latuit*] Rebus suis exutus. Gr. οὐ κατελείφθη μοι οὐδέν.

24. *Occiderunt Regem filii ipsius*] Quorum nomina habes 2 Reg. 19. 36. ubi adduntur *fugisse in Armeniam*, quod & hic habent libri Græci, qui & alia addunt. In iis libris Græcis dicitur Sennacheribo successisse Ἀχερδονὸς, qui Ἀσαραδδὰν 2 Reg. 19. 37. Heb. אסר-חדן. In eisdem Græcis dicitur *Achiachanes*, natus ex fratre Tobeth, fuisse Regi ἐκ δευτέρας, i. in consilio Regio multùm valuisse, ut postea Mardochæus Esth. 9. 3. nec mirum, cùm præter alia munera esset etiam Regi ἐπὶ τοῦ δακτυλίου, i. *custos sigilli*: quæ magna dignitas. Hæc etiam dignitas Mardochæo obtigit Est. 8. 2.

CAP. II.

MUNSTERUS.

1. SOlennitas hebdomadarū est Pentecoste, sicut & Græcum exemplar habet, *In quinquagesimo festo*, &c. Numerantur enim quinquaginta dies à Pascha usque ad Pentecosten.

4. *In custodia mea*] Est רשות vocabulum magistrale, usurpántque illud Rabini pro *autoritate* & *dominio*. Pro quo in Ezra רשיון invenitur.

10. *Juxta trabem*] Græcus Interpres & Hieronymus non legerunt קור *trabem*, in qua aviculæ nidificaverant, sed קיר, quod *parietem* significat. Fieri tamen potest quod ex קיר scriptorum oscitantiâ factum sit קור. De aviculis etiam dissentiunt inter se. Nostra editio habet *hirundines*, Græcus vertit *passerculos*, Hebraica verò habent צפרים, quam vocem D. K. sic exponit, הוא עוף קטן. Et alibi scribit, הוא שם כולל לכל עוף *Est nomen complectens omnem avem*. Incertum ergò an Passerculus, vel Hirundo, aut alia avicula nidificaverit in loco ubi dormire consuevit Tobias. Porrò ultima hujus capitis dictio, nempe בריות, habet pro radice ברא, sed vertitur Aleph in Jod.

BADUELLUS.

1. ANna unà cum filio, &c. καὶ ἀπεδόθη μοι Ἄννα ἡ γυνή μου καὶ Τωβίας ὁ υἱός μου] Antea dixit eam [illegible] filio in bonorum direptione conservatam sibi fuisse, sed ausugerat illam reliquerat, quam reversus postea unà cum bonis ac fortunis suis recuperavit. ¶ *In festo Pentecostes*, ἐν τῇ πεντηκοστῇ [illegible], ἥ ἐστιν ἁγία ἑπτὰ ἑβδομάδων, *in Pentecoste festo, quod est sacrum septem hebdomadum*] i. Solenne, quod septem hebdomadis à Paschæ festo completis celebrabatur, Hebræi *festum Tabernaculorum* appellant.

 Dicunt

Dicunt etiam *festum septem hebdomadum.* ¶ *Prandium mihi lautum paratum est* ἐγενήθη ἄριστον καλόν μοι, *factum est prandium pulcrum mihi*] Heb. *prandium magnum.* Ità enim vocant refectionem unde corpus sustentatur. Quidam vertunt *convivium.* Hier. *prandium.*

2. *Ibi cùm obsoniorum copiam viderem* καὶ εἶδον ὀψάρια πολλὰ, *Et vidi obsonia multa*] Copiosum ciborum apparatum. Hoc Hebræi non habent, sed tantùm, *Cùm in mensa accumberem.* ¶ *Egentem ex fratribus nostris* ὃν ἂν εὕρῃς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν] Heb. *pauperes* [aut *afflictos*] *de fratribus nostris.* ¶ *Qui quidem Domini memor sit* ὃς μέμνηται τοῦ Κυρίου, *qui meminerit Domini*] Hier. *timentes Deum:* sed neutrum apud Hebræos quos ego legerim legitur. Quidam vertunt *cui cordi sit Dominus.* Significat autè eos qui Deum piè colunt, legémque ejus observant, præceptorum ejus memores.

3. *Ille autem reversus* καὶ ἐλθὼν εἶπεν, *Et cùm venisset, dixit*] Hebræi aiunt illum reversum esse cum animi mœrore & tristitia. ¶ *Præfocatus, in foro projectus jacet* ἐστραγγαλωμένος ἔρριπται ἐν τῇ ἀγορᾷ, *strangulatus, projectus est in foro*] Heb. *interfectum, ac projectum in plateis civitatis.* Hier. *jugulatum jacere in platea.* Alter Hebræus dicit בשדה *in campo.*

4. *Sublatum domum abdidi* ἀνελόμενος αὐτὸν εἰς οἴκημα, *detuli eum domum*] Hebræus addit *suam.* Significat autem se humeris suis sublatum domum deportasse, ibíque occultasse usque ad occasum Solis, quoad nox esset.

5. *Cibúmque meum cepi cum mœrore* καὶ ἤσθιον τὸν ἄρτον μου ἐν λύπῃ, *& comedi panem meum in tristitia*] Heb. *cum lacrymis & lamentatione.* Alter, *cum tristitia & gemitu.* Hieron. *cum luctu & tremore.*

6. *Recordatus illius vaticinii* ἐμνήσθην τῆς προφητείας, *recordatus sum prophetiæ.* ¶ *Solennia vestra convertentur in luctum* στραφήσονται αἱ ἑορταὶ ὑμῶν εἰς πένθος, *convertentur festivitates vestræ in luctum*] Hebræi & Amos Propheta *convertam* dicunt, Deóque sermonem tribuunt.

7. *Flevi igitur* καὶ ἔκλαυσα, *Et flevi*] Sed particula ו sæpe habet vim Inferendi. Hebræus dicit *permultùm flevisse.* ¶ *Post occasum Solis* ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, *cùm Sol occubuisset*] Ità etiam Hebræus. Alius autem, *in ipso vespere.*

8. *At verò vicini me irridentes* καὶ οἱ πλησίον ἐπεγέλων, *Et vicini* [aut *proximi*] *me irridebant*] Hebræi *vicinos* dicunt, & eos qui erant ex tribu & cognatione ejus, qui illum subsannabant. Hier. *arguebant eum omnes proximi.* ¶ *Non metuit jam iste interfici* οὐκ ἔτι φοβεῖται τοῦ φονευθῆναι, *adhuc iste non metuit occidi*] Heb. *non metuit animæ* [aut *vitæ*] *suæ.* Alius, *non timet nè moriatur.*

10. *Pollutus ad parietem atrii me quieti dedissem* ἐκοιμήθην μεμιαμμένος παρὰ τὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς, *dormivi contaminatus ad parietem atrii*] Hebræi addunt causam, quòd non auderet ingredi domum, cadaveris contagione pollutus, cùm nullâ adhuc lotione purgatus esset. Id enim ex Lege Mosis observabatur, nè polluti, qui mortuum contrectarant & tetigerant, domum illoti ingrederentur. Itaq; Hebræi dicunt *dormivisse extra atrium ad parietem.* ¶ *Nec faciem velassem* καὶ τὸ πρόσωπόν μου ἀνακεκαλυμμένον ἦν, *& facies mea erat detecta*] *Aperta,* nullo velamento tecta.

11. *Passeres* στρουθία] Alter ex Hebræis צפרים. Alter דרור avem in ædibus hominum liberè & familiariter habitantem ac nidificantem, quam quidam *hirundinem* vertunt. Hieronymus *hirundines* vertit, quorum ex nido stercora calida in oculos illius deciderunt: nomen autem צפור generale *avium* aliquando est. ¶ *Unde natis in oculis meis albuginibus* καὶ ἐγενήθη λευκώματα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, *& factæ sunt albugines in oculis meis*] Heb. *& factæ sunt maculæ albæ in oculis meis.* Ità enim appellatur macula alba fusa in pupilla oculi, quasi mistura quædam & aspersio nigredinis ejus. Alter dicit oculos ejus turbatos ità fuisse ut videre non potuerit, atque ità occæcatum esse. ¶ *Nihil ab illis adjutus sum* καὶ οὐκ ὠφέλησάν με, *& non adjuverunt me*] Heb. *non potuerunt me curare,* aut *sanare,* aut *oculis meis mederi.* ¶ *Alebat me* ἔτρεφέ με, *nutriebat me*] Heb. *pascebat:* ubi paulò antè dicit se à fratribus suis derelictum in cæcitate oculorum suorum, ab Achiacharo nutritum esse.

19. *Opera muliebria facienda conducebat* ἠριθεύετο ἐν τοῖς γυναικείοις, *serviebat in muliebribus*] Heb. *opus faciebat mulieribus.* Hieron. *ibat ad opus textrinum:* & ità Hebræi dicunt eam texuisse pannos qui extenduntur in tabernaculis, ut sunt vela, cortinæ, integumentáque hujusmodi. Videtur opus fuisse muliebre in quo suam aliis operam navaverit. Est autem γυναικεῖον locus in quo mulieres versantur, sive laborandum manibus sit sive aliquid aliud agendum. Heb. היתה עושה מלאכה לנשים, quo significant *eam inservisse mulieribus,* aut *in opere muliebri versatam fuisse.*

20. *Hœdum insuper addiderunt* προσδόντες καὶ ἔριφον, *addentes etiam hœdum*] Ut eo munere liberaliter mercedem operi debitam augerent & cumularent. Hebræi etiam significant eam mercedis gratuitam accessionem fuisse.

21. *Balaréque cœpisset* ἤρξατο κράζειν, *cœpit clamare.* ¶ *Num furtivus est* μὴ κλεψιμαῖόν ἐστι] i. *Furto sublatus.* Heb. גנוב *surreptus.* ¶ *Edere licet* θεμιτὸν ἐστι φαγεῖν, *fas est comedere*] Heb. נכון להאכל *convenit comedere.*

22. *Dono ad mercedem additus est* δῶρον δέδοταί μοι ἐπὶ τῷ μισθῷ, *dono datus est mihi ad mercedem*] Heb. *datus est mihi ad mercedem,* i. ut donum gratuitum ad mercedem accessit, על שכרי *supra mercedem meam.* ¶ *Ejus causâ erubescebam* ἠρυθρίων πρὸς αὐτήν, *erubescebam ad eam*] Hebræi hoc in loco nullo hujusmodi verbo usi sunt quo *pudor verecundiáque* significetur. Sed alter eorum dicit, *eramus rixantes* [aut *jurgantes*] *cum acerba animi offensione.* Eo enim verbo jurgium inter maritum & uxorem acerbum significat. Omnes autem Græci codices quos viderim habent, ἠρυθρίων πρὸς αὐτήν. Sed vide an meliùs legendum sit ἤριζον πρὸς αὐτὴν *contendebam cum ea,* i. rixabar, ut Hebræi significare videntur. Hic enim sensus meliùs congruit.

23. *En omnia in te apparent* ἰδοὺ γνωστὰ πάντα μετὰ σοῦ, *ecce cognita omnia tecum*] i. In hac tua cæcitate nunc exstant apparéntque morum beneficiorum fructus atque eorum omnium quæ humaniter & benignè egisti. Est autem oratio χλευαστικὴ in officia pietatis atque humanitatis, quæ quasi sine aliquo fructu tributa aliis, irridentur quasi vanissima ejus spes exstiterit.

CASTELLIO.

HIC liber Hebraicè, Græcè & Latinè exstat. Hebraicè nuper editus est: Latinum ex Chaldæo sermone transtulisse se testatur Hieronymus. Historiæ summa in his tribus linguis consentit, sed multis in locis varietas est. Nos ex Hebræo sermone, qui nobis visus est verior, sumus interpretati. Quas autem sententias in Græco aut Latino invenimus ad rem pertinentes quæ in Hebræo non exstarent, Græcas literâ ejus nominis primâ, videlicet *G,* Latinas litera *L* significavimus. Quòd sicubi propter personarum mutationem aut aliquam aliam causam minus cohærebant, eas his notis (.) clausimus.

11. *Ubi discessi cubitum apud parietem*] In Hebræo est *apud trabem.* Sed malui Græcum & Latinum sequi, qui non קור sed קיר legerunt.

DRUSIUS.

1. Ὅτε δὲ κατῆλθον] Hic caput secundum inchoant A. BB. & R. Unus Complutensis illud incipit à versu qui proximè sequitur, cujus initium, ἐν τῇ πεντηκοστῇ ἑορτῇ. ¶ Καὶ ἀπεδόθη] Aut copula redundat ex idiotismo linguæ Ebraicæ, aut hæc jungenda cum iis quæ sequuntur, delendúmque punctum quod post ὁ υἱός μου.

2. Ἄριστον] *Prandium.* Ergò qui negant prandia veteribus in usu fuisse ex hoc loco confutari poterunt. Contra eosdem facit Plutarchus lib. 8 Symp. ità scribens, ἠρίστων ἐπιεικῶς οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, *prandebant parcè veteres Romani.* ¶ Ἀνέπεσα] Verbum *accumbentium ad mensam,* quo & Sirachides usus fuit. Ebræus uterque usus est verbo *sedendi:* nam & prisci illi veteres etiam sedebant, ut Heroes apud Homerum.

Homerum. Multi opinantur morem accumbendi à Romanis ad Judæos primùm traductum fuisse: quos hic locus apertè convincit, nisi ἀνέπεσα positum esse dicamus καταχρηστικῶς ab Interprete, cùm vellet exprimere id quod in cod. Ebræis ישבתי, i. *sedi.* ¶ Βάδιζε καὶ ἄγαγε] Aliàs βάδιζε, ἄγαγε. Cyprianus ad Quirinum lib. 3. cap. 1. hunc locum citat paulò aliter quàm habetur in libris editis quibus usus sum. Verba ejus sunt, *De hoc ipso apud Tobiam, Et dixi Tobiæ filio meo, Vade & adduc quemcunque pauperem inveneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habet Deum ex toto corde suo: hunc adduc, & manducabit pariter mecum prandium hoc. Sustineo te, fili, donec venias.*

4. Εἰς τι οἴκημα] Εἰς οἴκημα legitur in duobus cod. A, & B. videlicet. ¶ Ἕως οὗ ἔδυ] In iisdem libris ἕως ὅτε ἔδυ.

8. Οὐκ ἔτι φοβεῖται] Ità Rom. editio. Ego scripsi οὐκ ἔτι φοβεῖται ὅτι, ex aliis.

9. Ἀνέλυσα θάψας] Vertunt *resolvi sepeliens.* Risi albis dentibus cùm hæc legerem. Mens Tobiæ ἀνέλυσα οἴκαδε *redii domum.* θάψας *postquam sepulturæ munus obiissem, cùm mortuum sepelivissem.* Cæterùm istud membrum abest in C. item copula quæ sequitur. ¶ Ἀκάλυπτον] Alibi est ἀνακάλυπτον. ¶ Στρουθία] *Aviculæ* (vulgò *passeres,* sed malè) i. צפרים, quæ vox non minùs ambigua est apud Ebræos quàm στρουθία fit apud Græcos. Nam & *passeres* denotat & quaslibet *parvas aviculas.* Hîc autem χελιδὼν sumitur. Constat enim ex Hieronymi versione non *passeres* fuisse has aves sed *hirundines.* Idem perspicuè declarat liber Ebræus alter, ut dubitare de eo nemo jam debeat. Lexicon Constantini, Στρουθίον, *passerculus, & generaliter quævis avicula.* Moschopulus ἀεὶ χελιδῶν, Στρουθία ὑέτιος, πάντα τὰ μικρὰ τῶν ὀρνίθων.

11. Ἔτρεφέ με] רעה אותי E. M. Ex hoc loco emendari debet Tobias Fagii, ubi perperàm מפיימני pro eo quod est מפרנסני. Idem אלמנייא corruptè vulgavit pro אלמרייא vel certè אלמידא, i. *Elymaida.* ¶ Ἐπορεύθην] Ἐπορεύθη mihi magis arrideret, sed omnes libri refragantur. Simile quid legitur Psal. 6. 8. ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. Nam in Ebræo scilicet esse עתקה, i. ἐπαλαιώθη quare non est credibile Interpretem edidisse ἐπαλαιώθην. Sententia certè poscit ut hæc intelligamus de Achiacharo, qui aluerit Tobiam dum in Elymaida proficisceretur. Fortè eò relegatus fuit, bonis & honoribus spoliatus. Ità quidam opinantur, & tale aliquid accidisse ei paret ex capite ultimo hujus libri. Hæc cùm ità sint, tamen nihil mutavi, quòd præter codices Græcos receptam lectionem exprimeret & E. F.

13. Καὶ εἶπα] Alibi est καὶ εἶπον.

14. Ἠρυθρίων πρὸς αὐτὴν] Verto *erubescebam propter illam,* ut sit πρὸς αὐτὴν pro διὰ αὐτήν · nam אל & על alternant & vicissim permutantur. Qui annotationes conscripsit in hunc librum sub Vatabli nomine vulgatas, suspicatur legendum ἤριζον πρὸς αὐτὴν, i. *contendebam cum ea.* Quam lectionem confirmat unus è cod. Ebræis, qui habet *contendebamus inter nos.*

15. Ποῦ εἰσιν αἱ ἐλεημοσύναι σου] חסדיך est in E. M. Cyprian. lib. 3 ad Quirin. cap. 6. *Ubi sunt justitiæ tuæ? ecce quæ pateris.* ¶ Καὶ δικαιοσύναι σου] וצדקותיך: i. *bona ac justa opera tua.* ¶ Ἰδοὺ γνωστὰ πάντα] *Probrum tuum notum est creaturis.* E. M.

GROTIUS.

1. CUM *esset dies festus Domini*] Nempe *Pentecoste,* sive *septem hebdomadum* à Paschate, ut hîc habent Græci. ¶ *Et factum esset prandium bonum*] Solebant enim diebus bonis lautiùs epulari, & advocare convivas.

4. *Ut, dum sol occubuisset, cautè sepeliret eum*] Cùm jam transiisset dies festus. Sepultura differri eousque poterat, deportatio corporis non æquè.

6. *Memorans illum sermonem quem dixit Dominus per Amos Prophetam*] 8. 10.

10. *Jactasset se juxta parietem*] Παρὰ τοῖχον τῆς αὐλῆς, i. in subdiali, non intra domum, nè alios pollueret. Hoc indicat Græca historia, cùm addit ἀνακεκαλυμμένον ὑπαιθρίου. Vide Num. 19. 16. Additur in Græco, καὶ τὸ πρόσωπόν μου ἀνακάλυπτον ἦν, nempe quomodo mos erat in publico incedere in locis calidis, idque æstate.

11. *Ex nido hirundinum*] In Græco nominantur στρουθία sed ea vox generalis est ad aviculas omnes, ut diximus ad Matth. 10. 29.

15. *Nam sicut Job insultabant Reges*] Vicinarum urbium Principes. Hæc desunt in Græco. Contrà in Græco est, Ἀχιάχαρος δὲ ἔτρεφέ με ἕως οὗ ἐπορεύθην εἰς τὴν Ἐλυμαΐδα, pro quo viri docti pridem monuere legendum ἐπορεύθη. Nam senex Tobit sive Tobias mansit in urbe Ninive, ut discemus infrà c. 11. & 13. Achiacharus verò relegatus fuit aliò, ut ex Græco discimus 14. 10. Pro *Elymaide* liber Hebræus gravi errore *Alemanniam* posuit.

19. *Anna verò uxor ejus ibat ad opus textrinum quotidie*] Gr. Ἠριθεύετο ἐν τοῖς γυναικείοις, lanificium faciebat in domo aliqua divitum, quæstum indè facientium.

20. *Ut hædum caprarum accipiens*] Nempe in ἐπιδόσει mercedis, quòd opere suo alias mulieres vinceret, ut ex Græco discimus. Sic & infrà 5. 22. & 12. 1. in Græco, ultra mercedem *datur auctarium.*

22. *Manifestè vana facta est spes tua, & eleemosynæ tuæ modò apparuerunt*] Gr. Ποῦ εἰσιν αἱ ἐλεημοσύναι σου, καὶ αἱ δικαιοσύναι σου, ἰδοὺ γνωστὰ πάντα μετὰ σοῦ, i. *Ecce quàm illa tecum* (i. in fortunis tuis) *apparent.*

CAP. III.

MUNSTERUS.

1. VIribus *destitutus*] Hebraicum verbum נהייתי est præteritum activæ vocis ab absoluto נהה, quod *lamentari* & *planctum facere* significat.

3. *Juxta miserationes*] Textus Hebraicus habet כמדת רחמיך *secundùm proprietatem miserationum tuarum.* Numerantur autem ab Hebræis Exo. 34. tredecim Dei proprietates, quas colligunt ex textu, in quo sic habetur, *Dominus, Deus, Misericors,* &c. Prima est יהוה nomen tetragrammaton, quod vocatur *nomen substantiæ Dei.* Secunda est duplicatum יהוה loco אלהים, quod complectitur substantias gloriosas simul & corporales, superna & inferna: h. e. capitur pro *Deo,* pro *Angelis,* & pro *Judicibus.* Capitur & pro *diis factitiis.* Tertia est אל, i. *fortis* & *potens,* qui ea quæ facit summâ facit sapientiâ. Quarta, רחום *misericors* seu *pietate affectus,* conservans filios nè ruant in malum. Quinta, חנון *compatiens,* & paratus ad sublevandum lapsum. Sexta, *longanimis,* non subitò effundens iram in impios. Septima, רב חסד *magnæ beneficentiæ* in justum & impium. Octava, רב אמת *multæ veritatis,* implens promissa. Nona, *custodiens pietatem in millia,* h. e. præstans pietatem nedum patribus, verùm & filiis, si fuerint boni. Decima, *remittens delictum* oris & operis. Undecima, *remittens* פשע *contumaciam & prævaricationem.* Duodecima, *remittens peccatum,* i. transgressionem cogitationis & operis. Decimatertia, *reum non faciens innocentem,* nec innocentem condemnans.

7. *In Egbathanis*] Consonat hîc Græca editio Hebraismo; at Hieronymi translatio dicit puellam Saram fuisse *in Rages civitate Medorum:* sed error est, cùm Gabelus fuerit in Rages, Rahuel autem pater Saræ in Egbathanis. Ptolemæus vocat hanc civitatem *Acbatanam,* alii *Ecbbatanam,* Hebræi *Egbathanam.* Porrò Ezræ 6. in initio capitis, ubi translatio nostra habet *in Egbatanis,* in Chaldaismo habetur אחמתא, quod Hebræi interpretantur חמת *lagenulam* sive *scrinium,* in quo literæ & historiarum codices erant repositi. Nulla ergò ibi fit mentio civitatis *Egbathanis.* ¶ *Sed Zara*] Interpretatur שרה *dominam* seu *principissam*; צרה verò sign. *adversatricem.*

8. *Asmodæus*] Hebræi legunt *Asmedai*; aiúntque Tubalcain habuisse sororem nomine *Naemah,* quæ cum marito Schimron genuit Asmedai & alios Dæmones. Vocatur

 autem

autem Asmedai alio nomine *Samael.* Sunt præterea inter Judæos qui dicunt quatuor fuisse matres Dæmonum, nempe *Lilith, Naemah, Ogereth* אגרת & מחלת *Mahlath.* Vocantur etiam Dæmones generali vocabulo שדים, q. *nocivi* מזיקים *devastatores.*

24. *In conspectu Dei*] Heb. *coram Divinitate.* Vocant autem Hebræi Divinitatem שכינה propter Spiritum Dei qui inhabitat corda fidelium: significat enim שכן *inhabitare.*

BADVELLUS.

1. TUM *ego mœrore affectus flevi* ϰ̀ λυπηθεὶς ἔκλαυσα, *& contristatus flevi*] Ità Hebræus. Et alius, *ploravi amaro animo*, i. dolenti & afflicto. Hieron. *Tunc Tobias ingemuit.* ¶ *Hujusmodi verbis oravi* ϰ̀ προσηυξάμην λέγων, *& precatus sum dicens*] *Et oravi coram Domino, & dixi.*

2. *Misericordia & veritas* ἐλεημοσύνη ϰ̀ ἀλήθεια] Quidam vertunt *misericordia & integritas.* Ego malui *veritatem* reddere. Nam Hebræus חסד ואמת *beneficentia & veritas.* Sic Psal. 119. *Novi, Domine, quoniam justa sunt judicia tua, atque in veritate me afflixisti.* ¶ *Verúmque judicium & æquum in perpetuum exerces* ϰ̀ κρίσιν ἀληθινὴν ϰ̀ δικαίαν σὺ κρίνεις εἰς τ̃ αἰῶνα, *& judicium verum & justum judicas in seculum*] Heb. *justè ac verè judicas omnes venientes in mundum.* Hieron. *omnia judicia tua justa sunt.*

3. *Memento mei, méque respice* μνήσθητί μȣ, ϰ̀ ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ] Heb. *Memor sis mei, Domine Deus meus, ac de habitaculo sancto tuo servum tuum respice.* Alter verò *Patrem miserationum* appellat. ¶ *Neque expetas à me pœnas peccatorum, aut etiam erratorum meorum* μή με ἐκδικήσῃς τ̃ ἁμαρτίαις μȣ ϰ̀ τοῖς ἀγνοήμασί μȣ, *nè me punias* [aut *vindictam de me sumas*] *ob peccata mea & ignorantias meas*] i. Ea quæ cum ignoratione erroréque sunt commissa. Heb. *nè retribuas mihi* [aut *reddas*] *secundùm peccata mea atque iniquitates.* Hieronymus *peccata & delicta* vertit.

4. *Præceptis enim tuis non paruerunt* παρήκȣσαν γδ̀ τ̃ ἐντολῶν Cȣ, *Præceptis enim tuis non obedierunt*] Aut *dicto audientes non fuerunt.* Hebræus unus refert ad patres, & ait, *Qui non audierunt præcepta tua, & Legem tuam post tergum abjecerunt:* alter autem, *Recessimus à præceptis tuis bonis.* ¶ *Ad fabulam & ignominiam* ϰ̀ παραβολὴν ὀνειδισμȣ̃, *& ad parabolam probri*] Aut *opprobrii:* i. in fabulam ignominiæ plenam, ut homines cum irrisione & contumelia de nobis loquantur. Hebræi dicunt *in probrum, fabulam & proverbium.* Hieron. *in fabulam & improperium.* ¶ *Exposuisti nos ad direptionem, ad captivitatem* ϰ̀ ἔδωκας ἡμᾶς εἰς διαρπαγὴν ϰ̀ αἰχμαλωσίαν, *& dedisti nos ad prædam & captivitatem*] Heb. לבזה ולשביה *in rapinam & captivitatem.* ¶ *Jam verò multa tibi sunt,* &c. ϰ̀ νῦν πολλαὶ αἱ κρίσεις Cȣ εἰσὶ ϰ̀ ἀληθιναὶ, *& nunc multa sunt judicia tua & vera*] Quidam conjungunt quod sequitur, ἐξ ἐμȣ̃ ποιῆσαι ὑπὲρ τ̃ ἁμαρτιῶν μȣ ϰ̀ τ̃ πατέρων, *ut facias de me pro peccatis meis, patrúmque meorum.* Alii distinguunt, & legunt in imperativo, ποίησον *fac*, i. statue, *de me.* Prior lectio meliùs congruit. Dicit enim Dominum multas & justas habere causas quibus jure in eos possit animadvertere. Hebræi ἀπαγορευτικῶς legunt per deprecationem, *nè Deus tractet eos ut sunt meriti, sed suâ in eos misericordiâ utatur.*

5. *Integre coram te ambulavimus* ἐπορεύθημεν ἐν ἀληθείᾳ ἐνώπιόν Cȣ, *ambulavimus in veritate coram te*] i. Fideliter & integre, quemadmodum ipse requirit pro conditione federis quod cum suis constituit. Heb. באמת *in veritate.* Alter autem, *non ambulavimus in viis tuis.* Hieron. *non ambulavimus sinceriter coram te.*

6. *Nunc ergò pro tua voluntate,* &c. ϰ̀ νῦν κτ̀ τὸ ἀρεςὸν ἐνώπιόν Cȣ ποίησον μετ' ἐμȣ̃, *Et nunc secundùm placitum coram te fac mecum*] Heb. *ut bonum ac rectum erit in oculis tuis age mecum.* ¶ *Jube meum eximi spiritum* ἐπίταξον ἀναλαβεῖν τὸ πνεῦμά μȣ, *præcipe suscipere spiritum meum*] Heb. *collige spiritum meum.* Alter, *sume animam meam à me.* Hieron. *præcipe in pace recipi spiritum meum.* ¶ *Atque in terram redigar* ϰ̀ ἀπολυθῶ ϰ̀ γένωμαι γῆ, *& fiam terra*] Est enim mors ἀπόλυσις aut ἀνάλυσις, *dissolutio* quædam naturæ, quâ homo in terram redigitur atque in id revertitur unde ortus est. Itaque usus est verbo ἀπολυθῶ *ut dissolvar*, quo mortem significat. Heb. *oro te ut me recolligas ad patres meos in domum omnibus viventibus constitutam:* quâ formâ loquendi discessum ex hac vita & quasi quandam migrationem significat. ¶ *Præstat enim mihi mori potiùs quàm vivere* διότι λυσιτελές μοι ἀποθανεῖν ἢ ζῆν, *quoniam expedit* [aut *utilius est*] *mihi mori quàm vivere*] Ità unus ex Hebræis: alter autem, *quoniam melior est misericordia tua quàm vita.* ¶ *Quoniam exprobrationes immeritas audivi* ὅτι ὀνειδισμὸς ψευδεῖς ἤκȣσα, *quia falsa opprobria audivi*] Probra vitæ antè actæ injusta & mendacii plena, quibus etiam ab uxore afficiebatur atque affligebatur. ¶ *Jube nunc ut iis solutus angustiis,* &c. ἐπίταξον ἀπολυθῆναί με τ̃ ἀνάγκης ἤδη εἰς τ̃ αἰώνιον τόπον, *manda* [aut *præcipe*] *me solvi jam necessitate in locum æternum*] i. Ut liberatus hoc corpore molestiisque ac miseriis præsentis vitæ in æternam quietem recipiar. ¶ *Nè tuam à me faciem avertas* μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν Cȣ ἀπ' ἐμȣ̃] Heb. *nè abscondas vultum tuum à me, neque oculos tuos à precatione mea.*

7. *Ut ab ancillis quoque,* &c. ϰ̀ ταύτην ὀνειδισθῆναι ὑπὸ παιδισκῶν τ̃ πατρὸς αὐτῆς, *& hanc probris affici ab ancillis patris sui*] Ità Hebræi: nisi quòd alter dicit, *affligerent eam famulæ patris ejus*; alter, *probra objicerent, eámque subsannarent atque irriderent.* Hieron. *ut ipsa audiret improperia ab una ex ancillis patris sui.*

8. *Quòd septem viris juncta fuisset* ὅτι ἦν δεδομένη ἀνδράσιν ἑπτὰ, *quòd tradita* [aut *nuptui data*] *fuisset septem viris.* ¶ *Asmodæus Cacodæmon* τὸ πονηρὸν δαιμόνιον, *malum Dæmonium*] Alter ex Hebræis scriptoribus eum *malum genium* vocat *Regem vastatorum*, i. principem maleficorum Dæmonum. ¶ *Priusquam cum ea uxoriam habuissent consuetudinem* πρὶν ἢ γενέσθαι αὐτοὺς μετ' αὐτῆς ὡς ἐν γυναιξὶ, *antequam essent ipsi cum ea* [i. consuetudinem haberent] *ut in mulieribus*] Heb. *priusquam cum ea cubarent*, aut *cubuissent.* Alter, *antequam appropinquassent ad eam secundùm morem totius terræ:* quibus verbis consuetudinem viri cum muliere conjugalem significat. Græcus *ut in mulieribus* reddidit, eámque congressionem exprimere voluit. Hieronymus diversam habet lectionem, *mox ut ingressi ad eam fuissent.* Sed omnes Hebræi, quos quidem viderim, illos ante congressum necatos fuisse memorant. ¶ *An nescis, inquiebant, te viros tuos suffocavisse?* ȣ̓ συνιῆς ἀποπνίγȣσά Cȣ τοὺς ἄνδρας; *non intelligis quod præfocaveris viros tuos?*] Heb. *non erubescis, nec te pudet quòd septem viros præfocasti?* ¶ *Neque ullius eorum nomine fuisti cognominata* ϰ̀ ἑνὸς αὐτῶν ȣ̓κ ὠνομάσθης, *& unius eorum non es nominata*] i. Nullius eorum nomine appellata, sicut mulieres in conjugio ac matrimonio virorum nomine censentur. Hoc autem apud Hebræos non legitur. Illi autem solent dicere *nomen viri super mulierem invocari.* Jes. 4. 1. *septem mulieres* flagitant *ab uno viro* ut *nomen ejus super ipsas invocetur*, i. ut ejus uxores habeantur & appellentur.

9. *Quid nos propter eos verberas?* τί ἡμᾶς μαστιγοῖς περὶ αὐτῶν; *Quid nos flagellas propter eos*;] Heb. *castigas:* sed ille ità hoc refert quasi ancillæ eam castigationem dicant causam fuisse quòd viri illius necati sint. ¶ *Ad illos facesse hinc* βάδιζε μετ' αὐτῶν, *vade cum illis*] i. Morere.

10. *Adeò ut de præfocanda seipsa cogitaret* ὥςε ἀπάγξασθαι, *ut suffocaretur*] Heb. *ut quæreret* [aut *cuperet*] *seipsam strangulare*, לחנק, quo verbo antea est usus cùm de spiritu noxio loqueretur. ἀπάγχειν est *seipsum suspendere, vitam laqueo finire*, ac *se enecare.* Alter autor Hebræus nihil tale memorat; sed *maximo cum animi mœrore ac lacrimis in superius cubiculum ascendisse, clamorémque suum effudisse coram Domino.* Hunc sensum Hieronymus secutus est, & alia addidit de *jejunio trium dierum*, ut videatur alia, quæ nunc non habemus, exemplaria Hebræa habuisse. ¶ *Equidem, inquit, patri meo sum unica* ϰ̀ εἶπε, Μία μέν εἰμι τῷ πατρί μȣ, *& dixit, Patri quidem meo una sum*] Nullam præter me habet filiam; quò acerbior ei mea mors erit.

¶ *Hoc*

¶ *Hoc autem si designavero* ἐὰν ποιήσω τῦτο, *si hoc fecero*] Aut patravero, mortémque mihi conscivero. ¶ *Probrum ei afferam* ὄνειδός αὐτῷ ἐςι, *opprobrium ei est*] Pro erit: i. summo afficietur dedecore, aut infamiâ. ¶ *Senectutem ejus ad*, &c. τὸ γῆρας αὐτῦ καλάξω μετ' ὀδύνης εἰς ᾅδυ, *senectam ejus deducam cum dolore ad infernum*] Hebræus, *canitiem patris mei & matris mea dicit.*

13. *Celebrandus es* εὐλογητὸς εἶ, *Benedictus es*] Heb. ברוך. Accipitur autem pro *laudandus* & *prædicandus*. Est enim Deus in omnibus suis operibus omni dignus laude. ¶ *Nomen gloriæ tuæ*, &c. ὄνομα τ δόξης συ ἅγιον κ̀ ἔντιμον, *nomen gloriæ tuæ sanctum & honoratum*] Aut *honorum*, i. omni honore dignissimum. Heb. *magnum & potens ac terribile* [aut *formidandum*] *ab hoc tempore in perpetuum*. ¶ *Te tua in perpetuum omnia opera celebrent* εὐλογήτωσάν σε πάντα τὰ ἔργα συ, *benedicant te omnia opera tua*] Heb. יהללו *laudent*: ex quo intelligitur quid *benedicere* significet.

14. *Vultúmque intendens* τὸ πρόσωπόν μυ εἰς σὲ δέδωκα, εἶπον, *vultum meum* [aut *faciem*] *in te dedi, dixi*] i. Conjectis defixísque oculis in te uno, dixi. His verbis affectum studiúmque animi ad Deum respicientis significat. Heb. *oculi mei suspensi sunt in te*, i. defixi ex te pendent.

15. *Ut me è terra auferas* ἀπολῦσαί με ἀπὸ τ γῆς, *ut absolvas me de terra*] i. Tollas, atque ex hac vita eripias. Heb. *ut colligas animam meam, atque ex hoc mundo auferas.* ¶ *Nè ego posthac opprobrium audiam* κ̀ μὴ ἀκῦσαί με μηκέτι ὀνειδισμὸν, *nè ampliùs audiam opprobrium.* Hebræus paulò aliter habet, *Quoniam anima mea malis saturata est, & facta sum ludibrium & fabula in ore omnium viventium.*

16. *Me ab omni flagitio virili puram esse* ὅτι καθαρά εἰμι ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας ἀνδρὸς, *quòd pura sum ab omni peccato viri*] Heb. *Tu nosti quòd munda sum ab omni labe* [aut *macula*] *& ab omni viri concubitu.* Hieron. *mundam servavi animam meam ab omni concupiscentia.*

17. *Aliquâ turpitudinis maculâ inquinasse* ὐκ ἐμόλυνα, *non pollui* [aut *contaminavi*] *nomen patris*] Illud *nullâ flagitii labe aspersi* aut *inquinavi*. Hæc ad verbum ex Hebræo sunt reddita. ¶ *Unica sum filia patri meo* μονογενής εἰμι τῷ πατρί μυ, *unigenita sum patri meo*] Antea *unica* μία dixit. Heb. יחידה *unica ego patri meo.* ¶ *Neque puellus ei est*, &c. κ̀ ὐκ ὑπάρχει αὐτῷ παιδίον, ὃ κληρονομήσει αὐτὸν, *neque est ei filius, qui heres ejus sit*] Heb. *neque est heres, qui ei succedat.* ¶ *Frater propinquus* ἀδελφὸς ἐγγὺς] *Fratrem* intelligit non germanum atque ex eodem patre aut matre natum, cum quo matrimonium coire nefas erat, sed hominem συγγενῆ *cognatum* & propinquum, eo sanguinis gradu ut conjugium inter eos esse posset. ¶ *Quid est cur ego in vita diutiùs maneam?* ἵνα τί μοι ζῆν; *ut quid mihi vivere?*] *Quid est causa cur diutiùs vivam? quis locus vitæ mihi est reliquus?* ¶ *Fac ut ad me respicias* ἐπίταξον ἐπιβλέψαι ἐπ' ἐμὲ, *præcipe respicere in me.* ¶ Καὶ ἐλεῆσαί με *& misereri mei*] i. Velis aliquam mei mulieris miserrimæ misericordiam capere.

24. *Preces autem utriusque à majestate Dei*, &c. κ̀ εἰσηκύσθη ἡ προσευχὴ ἀμφοτέρων ἐνώπιον τῆς δόξης τῦ μεγάλυ Θεῦ, *Et exaudita fuit utriusque oratio in conspectu gloriæ magni Dei*] Heb. *coram tabernaculo ac throno gloriæ Domini precatio utriusque fuit exaudita.* Alter, *ascendit in conspectum Patris nostri cœlestis.*

25. *Asmodeúmque malum Dæmonium constringeret* κ̀ δῆσαι Ἀσμοδαῖον τὸ πονηρὸν δαιμόνιον, *& ligaret* [aut *vinciret*] *Asmodæum pravum Dæmonium*] Hebræi habent *depellerent ac profligarent* [aut *fugarent*] *ab illa.* ¶ *Ad Tobiam jure quodam hereditario pertinebat* Τωβίᾳ ἐπιβάλλει κληρονομῆσαι αὐτὴν, *ad Tobiam pertinet hereditare eam*] i. Ei debetur Sara quasi quædam hereditas. Heb. *Nam Tobiæ erat jus propinquitatis*, i. jure cognationis aut hereditatis eam ut sibi debitam vendicare poterat. Hoc significat משפט גאולה *jus propinquitatis*, & גואל *affinis* & *propinquus*, ad quem redemptio possessionis pertinebat.

CASTELLIO.

7. *Dicentes non Saram sed Zaram debere vocari*] SARA, *princeps*; ZARA, *adversaria.*

DRUSIUS.

2. Ἐλεημοσύνη] Ἐλεημοσύναι R.

3. Μὴ με ἐκδικήσῃς] In plerisque cod. legitur μή με ἐκδικήσεις. ¶ Ἃ ἥμαρτον] Οἷ ἥμαρτον omnes, Romano excepto.

5. Καὶ ἀληθιναὶ] Copula κ̀ abest in A. & B. ואמת E. M.

6. Ποίησον μετ' ἐμῦ] Alibi est ποίησαι ἐπέρ ἐμῦ ἁμαρτιῶν.

7. Ὅπως ἀπολυθῶ] *Ut solvar* vinculis custodiáve corporis. *Sancti enim*, ut ait Theophylactus, *habent corpus pro carcere & pro vinculis.* Vide quæ scripsimus Miscell. cent. 2. c. 12. Quibus addo, corpus δέμας, i. *vinculum*, appellari à Græcis. Nam in eo anima quasi vincta, quamdiu homo vivit, detinetur. Unde Cicero, *qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt*: &, *Nisi enim Deus hic, cujus hoc templum est, omnéque quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest.* ¶ Καὶ γίνωμαι γῆ] Alibi est, *Quid superbit terra & cinis?* de Homine. Quomodo ergò nunc dicit κ̀ γίνωμαι γῆ; Vocatur homo γῆ κ̀ σποδὸς, quoniam ex terra formatus est. Idem *terra fieri* aut *in eam resolvi* dicitur, cùm humatum corpus paulatim ad priorem materiem redit. Quò pertinet illud, *Memento, homo, quia cinis es, & in cinerem reverteris.*

8. Ἀνείδεσαί μοι] Ἀνείδιζές μοι C.

9. Εἰς τ αἰώνιον τόπον] Circumloquitur Sepulcrum. Ebræi dicerent לבית עולמים *in domum seculorum.* Affine est quod in Latio ipsam mortem *æternam noctem* appellant. Plautus, *Qui nunc abierunt in communem locum.* Alibi reperitur, *Quia vadit homo ad domum seculi sui.* ביתאל vetustâ interpretatione *domus* aut *locus*, ut ibi τόπος Θεῦ *locus Dei*: aliàs οἶκος Θεῦ *domus Dei.*

11. Πεινῇ] Aliàs πεῖν ἢ divisim sive duabus dictionibus.

12. Καὶ εἶπας] Καὶ εἶπον C. nonnulli κ̀ εἶπεν, perspicuè falsum. ¶ Ἑπλὰ ἔχεις] Ἑπλὰ ἄνδρας ἔχεις A. BB. & C. Ego secutus sum R. præcedit enim ὑπανίγυσά συ ἄνδρας. Hic obiter notabis *virum* poni pro *sponso*, ut Matth. 1. 20. τὴν γυναῖκά συ, i. *desponsam tibi* aut *pactam*, pro *uxore*. ¶ Καὶ ἑνὸς αὐτῶν ὐκ ὠνομάσθης] *Nè unum quidem ex iis maritum habuisti*: nam uxores cognominabantur à maritis, ut e. g. *Maria Cleopes, Rebecca Jacobi.* Aliquid de hac re Animad. lib. 2. cap. 20.

13. Μαςιγοῖς] Plerique libri habent μαςιγοῖς ἀεὶ αὐτῶν;

15. Ὄνειδος αὐτῷ ἔςαι] B. & alii ὄνειδος αὐτῷ ἐςι mihi magis placuit quod in R. ¶ Εἰς ᾅδυ] Sub οἶκον, aut aliquid tale. Sic dicebant εἰς διδασκάλυ pro εἰς οἰκίαν τῦ διδασκάλυ, ait Lascaris; apud quem iste canon est, Εἰς συντάσσεται κ̀ γενικῇ κατ' ἔλλειψιν τ αἰτιατικῆς, *Præpositio* εἰς *construitur cum genitivo per ellipsin accusativi.* Hâc ellipsi utuntur etiam auctores Latini: dicunt enim *ad Dianæ*, & quæ alia Grammatici annotarunt: nam ea nunc mihi non succurrunt. Cæterùm ᾅδυ itâ usurpat ut Ebræi שאול. Significat autem ea vox *statum mortuorum*, vel ipsum *sepulcrum.*

16. Τὸ ὄνομά [illegible] ὄνομα τ δόξης συ, omnes præter R.

21. Ἵνα τί μοι [illegible] Ἵνα τί μοι λοιπὸν ζῆν, libri ad exemplar Compl. ¶ Καὶ ἐλεῆσαί με] Itâ emendavi ex R. In cæteris erat κ̀ ἐπ' ἐμὲ ἐλεῆσαί με. ¶ Καὶ μὴ ἀκῦσαί με μηκέτι] Καὶ μηκέτι ἀκῦσαί με R.

22. Τῦ μεγάλυ Θεῦ] Hæc lectio autores habet libros impressos C. A. & BB. In uno Romano inveni ἐνώπιον τῦ μεγάλυ Ῥαφαὴλ, κ̀ ἀπεςάλη ἰάσασθαι quod rejeci, partim quia LL. AA. dissentiunt, partim quia sic loqui nec Ebræi solent nec literæ Divinæ.

GRO-

GROTIUS.

1. TUNC *Tobias ingemuit, & cœpit orare cum lacrymis*] In loco aliquo solus, ut colligimus ex fine hujus capitis in Græco. Confer Luc. 9. 18.

3. *Nè vindictam sumas de peccatis meis, neque reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum*] Nempe, ultrà quàm fecisti. In Græco *peccata* hîc dicuntur ἁμαρτήματα, *delicta* ἀγνοήματα. Hoc ἀγνοήματα, si Græcam vocem respicias, significare videtur *ea quæ per ignorantiam fiunt*; sed usurpatur pro Hebræo שגיאות, quod est à שגה *aberrare*. *Omne* autem *peccatum aberratio est à Lege*. Et sic ἀγνοήματα sumpsit etiam divinus scriptor ad Hebræos 9. 7. Sic Judith 5. 20. εἰ μὲν ἔστιν ἀγνόημα ἐν τῷ λαῷ τούτῳ de peccato gravi dicitur, quod ibidem & πλημμέλημα vocatur & ἀνομία. Nec aliter Eccles. 51. 26. Usurpatur etiam de iis quæ in homines peccantur, ut 1 Macc. 13. 39. 2 Macc. 13. 37.

6. *Et nunc, Domine, secundùm voluntatem tuam fac mecum*] Secundùm jus quod in homines constituisti, ut mori debeant. In Græco præcedit ὅτι ἐμοῦ ποίησον ταῖς τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ τῶν πατέρων μου, ubi ἐξ ἐμοῦ est pro ἀπὸ ἐμοῦ, nisi legendum ἐξ ἐμὲ ποίησον, *Tolle me de rebus humanis*. ¶ *Pracipe in pace recipi spiritum meum*] *In pace*, i. ut quiescat ab his malis. *Pracipe*, nempe Angelis tuis, ut Luc. 16. 22. *recipi*, nempe εἰς τὸν αἰώνιον τόπον, ut mox sequitur. In Græco additur ὅπως ἀπολυθῶ, de quo verbo diximus ad Luc. 2. 29. αἰώνιος τόπος est ᾅδης. Ità id loquendi genus usurpat Chaldæus Int. ad Esai. 14. 18. & Diodorus Siculus lib. 1. de Ægyptiorum sententiis agens.

7. *In Rages civitate Medorum*] Gr. ἐν Ἐκβατάνοις τῆς Μηδίας. Ubi *Ecbatana* non pro urbe ponitur, sed pro regione in qua est Rages. Ità sumitur & 2 Macc. 9. 13.

8. *Nomine Asmodæus*] Is Thalmudicis vocatur *Rex Dæmonum*. Nomen à שמד, quod linguâ Syriacâ est *perdere*. ¶ *Occiderat eos*] Vitio aliquo corporis Saræ, ut videtur. Ideo in Græco Sara per opprobrium vocatur ἀποπνίγουσα τοὺς ἄνδρας. Vide infrà 25.

10. *Ad hanc vocem perrexit in superius cubiculum domûs suæ*] In Græco est ampliùs, ἐλυπήθη σφόδρα ὥστε ἀπάγξασθαι, quod explicari potest, *ità ut spiritus ejus comprimeretur*, secundùm ea quæ diximus ad Matth. 27. 5. At Hebræus qui hanc historiam scripsit, aut è Græco vertit, sensit Saram voluisse vitam finire suspendio, sed ab ea cogitatione revocatam. Favent huic interpretationi ea quæ sequuntur in Græco, ἐὰν ποιήσω τοῦτο.

11. *Cum lacrymis deprecabatur Deum*] Πρὸς τῇ θυρίδι ait Græcus, i. apertâ illâ fenestrâ quæ Templum versùs spectabat, ut moris erat in exsilio, Dan. 6. 11.

16. *Nunquam concupivi virum*] *Concupiscere* dicitur de re illicita: itaque sensus est qui & in Græco, καθαρά εἰμι ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας ἀνδρὸς, à stupro & adulterio scilicet.

17. *Nunquam cum ludentibus miscui me*] *Ludentibus*, i. saltantibus, quomodo & Virgilius hanc vocem usurpat. Vide Exod. 32. 6.

18. *Non cum libidine mea consensi suscipere*] Non ex animi mei lubitu, sed patri morem gerens. Sequuntur hîc & quædam in Græco: inter alia, οὐδὲ ἀδελφὸς ἐγγὺς, οὐδὲ ὑπάρχων αὐτῷ υἱὸς, ἵνα συντηρήσω ἐμαυτὴν αὐτῷ γυναῖκα, i. *pater meus nec fratrem habet, nec fratris filium, cui ego nubam, ut* ἐπίκληρος. De hoc jure vide quæ dicta ad Matth. 1. 16.

22. *Vita ejus, si in probatione fuerit, coronabitur*] Proverbiale est, quod & Jacobus usurpat 1. 12.

25. *Raphael, ut curaret eos ambos*] Nam & nomen illud *Sanationem à Deo* significat. Sequitur in Græco, διότι τῷ Τωβίᾳ ἐπιβάλλει κληρονομῆσαι αὐτήν· id esset Hebraicè לטביה משפט הגאלה. Hebraicè גאל, Græcis autem Hebræos imitantibus ἀγχιστεύειν aut κληρονομεῖν est *virginem* ἐπίκληρον *ducere jure proximitatis*.

CAP. IV.

MUNSTERUS.

7. FAcias *eleemosynam*] Significat צדקה propriè *justitiam*, sicut & צדק. At Rabini usurpant primam vocem pro מתנת עניים, i. *donatione quæ fit pauperibus*. Solentque hunc locum, qui habetur Prov. 10. & paulò pòst citatur צדקה תציל ממות, sic interpretari, *Eleemosyna liberat à morte*. Sic quod habetur Dan. 4. חטיך בצדקה פרוק *Peccata tua eleemosynâ redime*. Alteram verò vocem, videlicet ZÆDEC, capiunt in Mathematica pro Planeta *Jove*.

18. *Super sepulcra justorum*] q. d. *Si non paveris, occidisti*. Suppeditabis de tua abundantia pauperibus justis, nè ob defectum victualium veniant ad portas mortis. Vel capitur hîc *sepulcrum justorum* pro *ore justorum*, juxta illud Psal. 5. *Sepulcrum apertum est guttur eorum*, h. e. insatiabiles sunt; aut, sicut fœtor exhalat de sepulcro, sic per guttur illorum ascendit immunditia. *Non enim quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod egreditur*.

21. *Decem talenta argenti*] Habent Hebræi in ponderibus hos gradus: שקל SCHÆKEL seu *Siclus* continet grana hordeacea 384. Deinde Mina seu ליטרא LITRA, i. *Libra*, habet LX Siclos, i. 23040 grana hordeacea. At ככר KIKAR, i. *Talentum*, continet LX Libras, grana scilicet hordeacea 1382400. Proinde ego pondera ista exigens ad pondus vulgatissimum Gallici Coronati, inveni primùm uni Gallico Coronato respondere grana hordeacea, ut hoc Christi anno MDXLI creverunt, 75. Positóque hoc fundamento, inveni Siclum continere Coronatos quinque & grana hordeacea novem. Quod pondus per sexaginta multiplicatum consurgit ad 307 Coronatos atque 15 grana hordeacea. Tantum valuit Libra aurea apud Hebræos, cæteris saltem paribus. Est autem Libra & Mina unum & idem pondus. Porrò si Libra per sexaginta multiplicetur, provenit pondus Talenti, nempe Coronati Gallici, ut nostro ævo in usu habentur, 18432. nullo residuo grano hordeaceo. De Mina & Siclo D. K. scribit super Ezech. 45. in hunc modum, המנה הוא ששים שקלים ושקל הוא ארבעה זוז, *Mina facit sexaginta Siclos, Siclus autem facit quatuor Zuzim*. Et in Radicibus scribit, ככר החול היה ששים לטרין, *Talentum vulgare habuit* LX *Libras*, seu *Minas*. Fuit ergò KIKAR seu *Talentum* magnum quoddam pondus. Unde & Exo. 25. jubetur fieri ex uno Kikar auri mundi candelabrum magnum cum basi, tribus ramis, sex calamis, scyphis, nodulis, floribus, lucernis, forcipibus & vasis emunctionum. Si hæc omnia vasa ex uno Talento Sanctuarii facta sunt, quod valuit duo Talenta profana, cogita quanta massa fuerit Talentum unum. Quando ergò in hoc capite mentio fit *decem talentorum argenti* quæ Tobæus concredidit Gabelo, non capiendum erit ככר pro integro *Talento*, sed pro *massa* seu *portione* aliqua argenti, sicut & in multis Bibliæ locis KIKAR significat *portionem* seu *massam panis* sive *tortellæ*. Sic 4 Reg. 5. jubetur Naeman leprosus *secum accipere decem talenta argenti & sex millia aureorum*. Dici etiam potest, tunc temporis aliud pondus fuisse *Talentum auri*, & aliud *Talentum argenti*, sicut & nostro ævo habetur Marca auri & Marca argenti. Idem judicium est de Siclo argenteo & Siclo aureo.

BADVELLUS.

1. VEnit *in mentem Tobiæ ejus argenti* ἐμνήσθη Τωβὶτ περὶ τοῦ ἀργυρίου, *recordatus est Tobias ejus argenti*. ¶ *Quod Gabaeli crediderat*, ὃ παρέθετο Γαβαήλῳ, *quod commiserat Gabaeli*] aut, *deposuerat apud eum conservandum*. Heb. *deposuerat in manus Gabaelis*.

2. *Mortem expetivi* ᾐτησάμην θάνατον, *postulavi mortem*] Sub. *à Domino*, optavi mortem, & oravi Deum ut hâc vitâ defungerer. Heb. *ego postulans quotidie* שואל. ¶ *Ut eum*

eum commonefaciam? ἵνα αὐτῷ ὑποδείξω; ut ei ostendam?] Heb. *ut ei notum faciam argentum:* aut, *ut indicem & significem pecuniam apud Gabaelem depositam.*

3. *Despicias* ὑπερίδῃς] Heb. *derelinquas*, aut *deseras*. Alter, *nè abscondas oculum tuum ab ea*, i. nè eam destituas ac negligas. ¶ *Honora* τίμα] Heb. כבד: cui verbo opponitur *neglectus* & *contemptus* & *destitutio*. ¶ *Nec molestiâ ullâ afficias* μὴ λυπήσῃς αὐτὴν, *nè contristes eam*] Heb. *nè exacerbes os ejus*, nè sis ei molestus & immorigerus, ut sunt filii rebelles & contumaces, qui parentes suos ad iram atque animi acerbitatem provocant.

4. *Quàm multa pericula te gestans*, &c. ὅτι πολλοὺς κινδύνους ἑώρακεν ἐπὶ σοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ, *quòd multa pericula vidit propter te in utero*] Heb. *multos dolores vidit* [i. sensit, & experta est] *cùm tu esses in ejus utero*. Quæ sequuntur de ejus sepultura cum Hebræis ad verbum reddita consentiunt.

6. *Deum nostrum tibi propone* τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μνημόνευε, *Dei nostri memineris*] Sic Hebræus. Hier. *habeto in mente*. ¶ *Neque peccare animum inducas*, καὶ μὴ θελήσῃς ἁμαρτάνειν, *& noli peccare*] Heb. *& nè pecces coram eo*. ¶ *Ejúsque mandata spernere* καὶ παραβῆναι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, *neque transgredi mandata ejus*] Ità alter Hebræus, *nè transeas* [aut *transilias*] *præcepta ejus*. Alter, *nè deflectas* [aut *recedas*] *à viis ejus, neque obliviscaris præceptorum ejus*. ¶ *Justitiam autem cole* καὶ δικαιοσύνην ποίει, *Et fac justitiam*] Heb. *Ab omni quod tibi dederit Dominus, nè prohibeas manum tuam quin facias justitiam*. ¶ *Neque vias injustitiæ consecteris*, καὶ μὴ πορευθῇς ταῖς ὁδοῖς ἀδικίας, *& nè ambules* [aut *incedas*] *viis injustitiæ*. Heb. *& non ambules in via hominum improborum*. Alter, *nè conjungas* [aut *consocies*] *te cum hominibus violentis*, aut *inhumanis*. ¶ *Si enim veritati studueris*, &c. διότι ποιοῦντός σου τὴν ἀλήθειαν εὐοδίαι ἔσονται ἐν τοῖς ἔργοις σου, *quia faciente te veritatem, felices successus erunt in omnibus viis tuis*] Heb. *si veritas sit tecum, tum prosperas efficies vias tuas, & prudenter ages*. Ea autem quæ sequuntur, *& omnibus iis qui justitiam coluerint*, apud Hebræos non habentur.

7. *De facultatibus tuis exerce beneficentiam* ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σοι ποίει ἐλεημοσύνην, *ex iis quæ tibi adsunt fac eleemosynam*] Heb. *ex eo omni quod tibi est benignitatem* [sive *beneficentiam*] *exerce*. ¶ *In eâque conferenda*, &c. καὶ μὴ φθονησάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν σε ἐλεημοσύνην, *& nè invideat oculus tuus in faciendo eleemosynam*] i. Nè sis parcus & illiberalis in conferendo beneficio. Heb. *nè abscondas* [aut *avertas*] *oculos tuos ab afflicto & inope*. Hoc autem statim hîc sequitur.

9. *Pro facultate*, &c. ὡς σοὶ ὑπάρχει κατὰ τὸ πλῆθος, ποίησον ἐξ αὐτῶν ἐλεημοσύνην, *Quemadmodum tibi fuerit secundùm multitudinem, fac de iis eleemosynam*] i. Pro magnitudine, aut in facultate tua. Nam in beneficiis dandis id requiritur, ut liberalitas & beneficentia facultati respondeat, nè ea sit major quàm facultates ferre possint. Sic Paulus etiam præcipit ut κατὰ δύναμιν conferatur.

10. *Depositum enim bonum*, &c. θέμα γὰρ ἀγαθὸν θησαυρίζεις σεαυτῷ εἰς ἡμέραν ἀνάγκης, *Præmium enim bonum thesaurizas tibi ipsi in dies necessitatis*] Heb. *Quoniam depositum bonum depones, ut asservetur tibi in tempus afflictionis*. פקדון vocat quod Græcus θέμα transtulit. Hieron. *præmium*: ego *depositum* malui. Beneficia enim in pauperes collata quasi apud Deum deponuntur. Salomon fœnus quoddam esse dicit, *Qui dat pauperi, fœneratur Domino*. ¶ *Quasi thesaurum paras tibi* θησαυρίζεις σεαυτῷ, *thesaurizas tibiipsi*] i. Reponis aut recondis quasi thesaurum quendam. Heb. תפקד *depones*, & addit *conservandum in tempus calamitatis*: quibus verbis significat fructum hujusmodi benignitatis & beneficentiæ non perire, sed percipi in tempore.

11. *Neque in tenebras venire sinit* καὶ οὐκ ἐᾷ εἰσελθεῖν εἰς τὸ σκότος, *& non sinit ingredi in tenebras*] Heb. *liberat à judicio gehennæ*, i. à damnatione asserit. Hieron. *non patietur animam ire in tenebras*. Hebræus autem צדקה *justitiam* appellat quam antea חסד *beneficentiam* dixerat. Græcus ἐλεημοσύνην vocat.

12. *Donum enim egregium est beneficentia* δῶρον γὰρ ἀγαθόν ἐστιν ἐλεημοσύνη, *Donum enim bonum est eleemosyna*] Heb. *Munus amplum & bonum rependetur coram sancto*, i. præmium maximum & optimum reddetur. Potest accipi pro *mercede*. Apostolus ad Hebræos Deum esse dicit ἀνταποδότην τῶν καλῶν ἔργων, *compensatorem bonorum operum*.

13. *Cave tibi, fili, ab omni scortatione* πρόσεχε σεαυτῷ, παιδίον, ἀπὸ πάσης πορνείας, *Attende tibiipsi, fili, ab omni scortatione*] Heb. *Conserva teipsum ab omni scortatione*. Alter, *Abstine* [aut *contine*] *teipsum ab omni immunditia*, aut *pollutione*: i. impudicitia & flagitiosa libidine, quâ cùm animus tum corpus polluitur & contaminatur. ¶ *Inprimísque uxorem ex stirpe*, &c. καὶ γυναῖκα πρῶτον λάβε ἐκ τοῦ σπέρματος τῶν πατέρων σου. *& uxorem primùm accipe ex semine patrum tuorum*] Heb. *ex familia mea & domo patris mei*. ¶ *Alienigenam mulierem* γυναῖκα ἀλλοτρίαν, *mulierem alienam*] i. Ἀλλόφυλον *extraneam*, quæ sit alterius gentis, non ex populo Dei. ¶ *Priscis orti majoribus* οἱ πατέρες ἡμῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, *qui patres sunt nostri à seculo*] i. Antiquissimi, jam indè à mundo ipso originali, ut Petrus appellat. Hæc autem generis sanctissimi vetustas summam commendationem habet. Hebræi Prophetas הראשונים *priores* dicunt, quòd jam indè ab ipso mundi initio extiterint. ¶ *Atque in sobole sua benedictos* καὶ εὐλογήθησαν ἐν τοῖς τέκνοις αὐτῶν, *& benedicti fuerunt in liberis suis*. Manentes enim in genere suo & timore Dei, nec se miscentes cum impuris & profanis Gentibus, πολυτεκνίαν καὶ εὐτεκνίαν habuerunt, atque ità in sobole & copiosa & proba felices fuerunt. ¶ *Semenque*, &c. καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν κληρονομήσει γῆν, *& semen ipsorum possidebit terram*] Hebræus etiam in futuro dicit יירש *possidebit*: sed sæpe accipitur pro præterito, cùm verbum præteriti temporis præcessit, ut *benedicti fuerunt*.

14. *Neque per animi superbiam eos despicias* καὶ μὴ ὑπερηφανεύου ἐν τῇ καρδίᾳ σου ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν σου, *neque superbias in corde tuo à fratribus tuis*] i. Nè animo elatus ab illis abhorreas, eos fastidias & asperneris. Heb. *neq; extollaris* [aut *efferaris*] *supra fratres tuos ac filios populi tui*. ¶ *Superbia enim perniciem*, &c. διότι ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ ἀπώλεια καὶ ἀκαταστασία πολλή, *quoniam in superbia perditio & confusio multa*] Quidam ità vertunt non malè, *superbia conjunctus est interitus & perturbatio magna*. Hieron. *in ipsa sumpsit initium omnis perditio*. ¶ *Et animi ferocitatem*, &c. καὶ ἐν τῇ ἀχρειότητι ἐλάττωσις καὶ ἔνδεια μεγάλη, *& in ferocia imminutio & inopia* [aut *indigentia*] *magna*. *Animum ferocem* pro *elato superbóque* accipit. Heb. *præcedit comminutionem fastus, & ante ruinam elatio spiritus*. Hæc autem sententia ex Proverbiis Salomonis sumpta est.

15. *Nè moretur apud te* παρὰ σοὶ μὴ αὐλισθήτω, *Apud te nè resideat*, aut *maneat*] Hebræus ילין *pernoctet*: & addit, *sed eodem ipso die ei redde*. Gr. παραυτίκα ἀπόδος αὐτῷ *statim ei redde*. ¶ *Qui tibi operam dederit* ὃς ἐὰν ἐργάσηταί σοι, *quicunque operatus fuerit tibi*] *Qui tibi suam operam navaverit*, aut *tuâ causâ laboraverit*. Heb. *merces mercenarii tui*, i. ejus cujus tu operâ usus fueris. ¶ *Nam si Deo servieris*, &c. καὶ ἐὰν δουλεύσῃς τῷ Θεῷ, ἀποδοθήσεταί σοι] Hebræus tantùm habet, *& Deus reddet tibi mercedem tuam*. Alter autem, *& quod postulaveris à Deo, ipse tibi præstabit*. ¶ *In omnibus quæ ages, fili mi, sis circumspectus* πρόσεχε σεαυτῷ, παιδίον, ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, *attende tibi ipsi in omnibus operibus tuis*] Heb. *Audi, fili, & attende verbis meis*: ut sit principium quoddam exhortationis ad ea præcepta & monita quæ sequuntur. ¶ *Atque in omni consuetudine tua institutus* καὶ ἴσθι πεπαιδευμένος ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ σου, *& esto eruditus in tota conversatione tua*] Heb. מעורב *instructus*, aut *moderatus, sis in omnibus viis tuis*. *Vias* enim appellat totius vitæ rationem & consuetudinem.

16. *Et quod oderis ipse*, &c. καὶ ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς, *Et quod odisti, nulli feceris*] Heb. *quod animo tuo oderis, aliis nè feceris*. Habet hæc sententia eandem vim quam illa, *Quod tibi fieri nolis, alteri nè feceris*. Hieron. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide nè tu aliquando alteri facias*. ¶ *Neque*

ea tibi in, &c. καὶ μὴ πορευθήτω μετὰ σοῦ μέθη ἐν τῇ ὁδῷ σου, *neque tecum eat ebrietas in itinere tuo*] Heb. *nè conjungas te cum ebrio*(aut *temulento*)*in omnibus tuis*, i. cum eo hominum genere nullam consuetudinem habeas.

17. *De vestimentis tuis*, &c. ἐκ τῶν ἱματίων σου τοῖς γυμνοῖς] Heb. *ac de vestibus tuis nudos vesti*, aut *cooperi*. Hieron. *& de vestimentis tuis nudos tege*. ¶ *Benignáque erogatio oculis tuis*, &c. καὶ μὴ φθονησάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν σε ἐλεημοσύνην, *& nè invideat oculus tuus cùm facis eleemosynam*] Heb. *& nè malè sit cordi tuo cùm eam dabis*: i. nè invitus & animo maligno beneficia tua largiaris. *Deus enim hilarem datorem diligit*, & liberalem, i. propensum ad benefaciendum, & non malignum requirit.

18. *Effunde panes tuos* ἔκχεον τοὺς ἄρτους σου] Hebræus addit *vinum tuum*. Alter verò, *Mitte panem tuum super sepulcra justorum*. ¶ *Nec sceleratis aliquid dederis* καὶ μὴ δῷς τοῖς ἁμαρτωλοῖς *& nè des peccatoribus*] Hieron. *& noli ex eo manducare & bibere cum peccatoribus*. Hebræi hanc sententiam aliter exprimunt, nam alter eorum dicit, *Nè dederis pravum consilium impiis*.

19. *Consilium semper*, &c. συμβουλίαν παρὰ παντὸς φρονίμου ζήτησον, *Consilium ab omni sapiente require*] Heb. *Consilium sapientum & intelligentium non negligas*. Hier. *Consilium semper à sapiente perquire*. Quod autem sequitur de *consilio bono non aspernando* ex Hebræo ad verbum redditum est.

20. *Dominum Deum tuum*, &c. ἐν παντὶ καιρῷ εὐλόγει Κύριον τὸν Θεόν σου] Heb. *In omni tempore da laudem & magnificentiam Creatori tuo*. ¶ *Ut via tua dirigantur* ὅπως αἱ ὁδοί σου εὐθεῖαι γένωνται, *ut via tua recta sint*] Hebræus paulò aliter, *& ipse diriget semitas tuas & consilium tuum*. Sed Græcus hoc mox subjungit, nisi quòd variat in modo. Hebræus enim in tempore futuro indicativi quasi promissionem proponit. ¶ *Instituta & consilia* αἱ τρίβοι σου καὶ αἱ βουλαί, *semita tua & consilia*] ארחותיך ועצתך. Hieron. *pete ab eo ut vias tuas dirigat, & consilia tua in ipso permaneant*. ¶ *Neque enim est ulla*, &c. διότι πᾶν ἔθνος οὐκ ἔχει βουλήν, *quoniam omnis gens non habet consilium*] Heb. *quia non est in manu hominis consilium, sed in manu solius Domini*. Est enim prudentia donum Dei. Itaque illa distinctio Isocratis non omnino vera est, ἡ μὲν εὐβουλία παρ' ἀνθρώπων, ἡ δ' εὐτυχία παρὰ τῶν Θεῶν· ut bona consilia hominibus, eventu verò felicia Deo solùm tribuantur. ¶ *Sed ipse Dominus*, &c. ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθά, *sed ipse Dominus dat omnia bona*] Hoc in Hebræo non ità habetur, sed quòd *omnia qua vult, facit*: quod est sumptum ex Ps. 115. ¶ *Et quem vult*, &c. καὶ ὃν θέλει ταπεινοῖ, καθὼς βούλεται, *& quem vult humiliat, quemadmodum vult*] Heb. *& hunc dejicit, illum verò extollit*. ¶ *Neque ex animo tuo unquam deleantur* καὶ μὴ ἐξαλειφθήτωσαν ἐκ τῆς καρδίας σου] Heb. *& nunquam excidant ex animo tuo*. Alter, *nè recedant ab oculis tuis*.

21. *Hoc etiam tibi significo* καὶ νῦν ὑποδεικνύω σοι, *et nunc indico tibi*] Heb. *notum facio tibi argentum quod est mihi in manu Gabaeli*. Alter, *Scias, fili mi, pecuniam me deposuisse*. Hieron. *Indico tibi*. ¶ *Gabaeli Gabria filio* Γαβαήλῳ τῷ τοῦ Γαβρία] Articulus τοῦ ostendit *filium Gabria* fuisse. Antea tamen primo capite omnia exemplaria *fratrem Gabria* nominant. Hebræi inter se non consentiunt: quidam enim hunc *Abielem* nominant *Gabria filium*, alii *Gabaelem Corebi fratrem*.

23. *Quod in paupertatem incidimus* ὅτι ἐπτωχεύσαμεν, *quòd pauperes facti sumus*] Heb. *quòd attenuata sit manus nostra, & facultates nostra diminuta*. Hieron. *pauperem quidem vitam degimus*. ¶ *Multa tibi suppetunt* ὑπάρχει σοι πολλά, *adsunt tibi multa*] Heb. *fide Domino toto corde, à peccatóque recede, & quod gratum est Deo facito; & nihil tibi deerit*. Alter, *si Dominum timueris, magnas divitias habebis*. Hier. *multa bona habebimus*.

CASTELLIO.

19. Atque ità *justorum sepulcra pane vinoque tuo perfundito*] Cùm jam jusserit, quicquid superérit, id in beneficentiam conferre, quo pacto jubet deinde *sepulcra perfundi*? nam beneficentia in vivos exercetur, non in mortuos. Est igitur hujusmodi sententia, Vera sepulcrorum perfusio est liberalitas in vivos, quæ mortuis gratior est quàm si ipsorum sepulcra vino perfunderes. Hoc pacto loquitur David Psal. 51. cùm dicit verum sacrificium esse animum afflictum & sibi displicentem. Et Sibylla lib. 8. eadem cum Tobia docet his verbis,

Effigies mea Homo est, recta rationis alumna.
Huic tu pone volens puram sine sanguine mensam,
Repletámque bonis panem potúmque famenti
Et sitienti da: nudum tege corpus amictu:
De proprio castis manibus largire labore:
Oppressum recrea: fessi solare labores.
Hæc à te detur viventi victima vivens:
Sparge piè semen, Dominus tibi donet ut ista.

DRUSIUS.

4. Ἡμέρας τῆς ζωῆς σου] Σου desideratur in nonnullis codicibus.

7. Πάσας τὰς ἡμέρας] Cyprianus serm. 1 De Eleemosyna; & lib. 3 ad Quirin. cap. 1. *Omnibus diebus vita tua*, (πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου,) ità E. F. In Munsteri autem est *omnibus diebus tuis*) *fili, Deum in mente habe, & noli praterire pracepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vita tua, & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli avertere faciem tuam ab ullo paupere; ità fiet ut nec à te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac eleemosynam. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac: & si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et nè timueris cùm facis eleemosynam. Pramium bonum reponis tibi in diem necessitatis, quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebris*. (Alibi est *in Gehennam*) *Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo*. Hæc Cyprianus, quæ cum editis Tobiæ cod. conferre, à quibus aliquoties dissentiunt, neque inutile neque injucundum fuerit.

9. Ποιοῦντός σου τὴν ἀλήθειαν] *Agente te ex veritate*. Cyprianus *ex veritate*, i. verè, integrè, sincerè: perplacet; etenim huic opponunt *mentiri*, quo omnis fraus ac fallacia significatur. 1 Joh. 1. 6. ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν, *mentimur, & non agimus sincerè*. Fulgentius Theologus antiquus lib. 1 ad Monimum *facere veritatem* ità explicat, *facere opus veritatis*: sic *facere justitiam*, *opus justitia*. In uno codice offendi ποιοῦντί σοι, quod minus sincerum puto. ¶ Καὶ πᾶσι τοῖς ποιοῦσι τὴν δικαιοσύνην] Hoc in Cypriano non reperitur.

10. Καὶ μὴ φθονησάτω, &c.] Et hæc absunt Cypriano, sive ille omiserit per incuriam, sive libro usus sit alio à nunc vulgatis.

12. Ὡς σοὶ ὑπάρχει] Romana ed. ὡς σοὶ ὑπάρχοι cæteræ ὅσα ὑπάρχει. Cyprianus uno in loco, *quomodo habueris, fili*.

13. Ἐὰν ὀλίγον σοι ὑπάρχῃ] Ità est disertè in R. reliqui habent ὑπάρχει.

14. Θέμα] A τίθεσθαι, quod est *reponere*, unde & θησαυρὸς, quòd εἰς αὔριον, h. e. *in crastinum reponeretur*. ¶ Εἰς ἡμέραν ἀνάγκης] Liber meus εἰς ἡμέρας ἀνάγκης. Est autem ἀνάγκη hoc loco *angustia, calamitas*. Adi sis ad Quæst. meas lib. 3. qu. 73.

15. Ἐλεημοσύνη ἐκ θανάτου ῥύεται] Hemistichium est versûs è Prov. 10. 2. ubi vox צדקה, quæ propriè *justitiam* sig. ἐλεημοσύνη redditur. Vide lib. 2. quæst. 81. ¶ Ἐκ θανάτου] Ἐκ πάσης θλίψεως. Syrach. 29. 16. ¶ Εἰς τὸ σκότος] Vel *in æternas tenebras*, h. e. *in gehennam* ut Cyprianus explicat serm. 1 De eleemosyna: vel εἰς τὸ σκότος, ut infrà 14. 10. ἐκ τοῦ φωτὸς ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ σκότος. Vide quæ observamus ad illum locum.

18. Μὴ λάβῃς] Libri plerique καὶ μὴ λάβῃς, additâ copulâ, quam etiam Cyprianus agnoscit lib. 3 ad Quir. c. 62. ¶ Τοῦ πατρός σου] Τοῦ πατρός σου. C. *qua non est ex tribu parentum tuorum*, τῶν πατέρων σου, Cypr. loco modò citato.

¶ Υἱοὶ

¶ Τοῖς προφήταις ἡμῶν] i. *Posteritas.* Sic Act. 3. 25. *Vos estis filii Prophetarum.* Infrà 13. 10. *Misericordiam fecit filiis justorum.* Vide quæ notamus ad hunc locum.

19. Αὐτοὶ πάντες] Alibi reperitur οὗτοι πάντες.

20. Τῇ καρδίᾳ] Aliàs ἐν τῇ καρδίᾳ.

21. Ἐν τῇ ἀχρειότητι] Libri editi alii ἀχρειότητι alii, quod idem, ἀχρειότητι habent: ego sequor ad exemplar Compl. Etenim mox infert, Ἡ γὰρ ἀχρειότης μήτηρ ἐστὶ τοῦ λιμοῦ, *Nequitia mater est famis.* Quanquam & hîc legi possit ἀχρειότης, ut *feritas* & *superbia* designetur. In uno ex Ebræis voluminibus reperitur, *Dedecus mater est famis.*

22. Ἐργάσονταί σοι] Σοὶ deerat in exempl. Romano: nos adjecimus ex aliis. ¶ Καὶ ἐὰν δουλεύσῃς] In quibusdam libris deest καὶ, in aliis autem legitur δουλεύσεις pro δουλεύσῃς.

26. Πιστεύσῃ σοι] Σοὶ aberat in meo cod. Aldus autem edidit πιστεύσει. ¶ Ἐν τῷ ποιεῖν σε] Ἐν τῷ ποιεῖν C.

28. Ἐπὶ πάσης συμβουλίας] Ἐπὶ πάντας συμβουλίας C.

29. Κύριον τὸν Θεὸν σου] Ità A. & B. cæteri variant. Nam in C. τὸν Κύριον, in R. legitur Κύριον τὸν Θεόν. ¶ Αἱ τρίβοι σου] Αἱ τρίβοι R.

32. Ἐν Ῥάγοις] In meo libro habetur ἐν Ῥάγοις. Fortè legendum Ῥάγαις. Nam facilis error de α in ο. Ῥάγαις, i. *Rages.* Sic Hieronymus, sic Ebræi vocant hoc oppidum.

33. Ἐὰν φοβηθῇς] Alibi est ἐὰν φοβῇ.

GROTIUS.

2. *Audi, fili, verba oris mei*] Egregiæ ὑποθῆκαι, quales boni patres dare solent liberis.

7. *Ac noli avertere faciem ab ullo paupere*] In Græco est, καὶ μὴ φθονησάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν ἐλεημοσύνην. Idem reponitur infrà 17. Locutio est Hebræorum, qui φθονερὸν vocant eum qui est præparcus, ut Sirachides 14. & *oculum* sumunt pro *animo*, ut Mat. 20. 15.

13. *Attende tibi, fili mi, ab omni fornicatione*] Vide quæ dicta ad Mat. 5. 27. ¶ *Et præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire*] i. Ab omni Venere extra conjugem abstine. At in Græco est, μὴ λάβῃς γυναῖκα ἀλλοτρίαν. Quod sequitur in Græco, καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν κληρονομήσει γῆν, significat spem reditûs in patriam piorum animis infixam ex Prophetis. In eo quod ibidem in Græco sequitur, ἐν ἀχρειότητι ἐλάττωσις καὶ ἔνδεια μεγάλη, per ἀχρειότητα intelligenda *pigritia*, ut diximus ad Luc. 17. 10.

16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide nè tu aliquando alteri facias*] Plus est quod est in Euangelio, *Quod velletis vobis fieri facite aliis,* Marc. 7. 12. Quod hîc dicitur est ἀπὸ לא תעשה: quod in Euangelio, ἀπὸ תעשה.

18. *Panem tuum & vinum tuum super sepulturam justi constitue*] *Super sepulturam* est *propter sepulturam*, quomodo על Hebræum sumi solet: i. sepulto aliquo viro bono, proximos ejus solare, missis cibis & vino optimo. Vide Jer. 16. 7. Nam apud sepulcra epulari & facere δοχὰς ἐπιταφίους mos non fuit Hebræorum, sed aliarum gentium, cujus reliquias in Africa mansisse nos docet Augustinus ad sua usque tempora.

20. *Et omnia consilia tua in ipso permaneant*] Gr. καὶ αἱ βουλαί σου εὐοδωθῶσι, i. *prosperentur.* Solet ità verti Hebræum הצלח. Exstat idem verbum infrà 5. 24. Sir. 11. 16. & 15. 10. & 38. 14. & 41. 2. 1 Macc. 3. 6. & 4. 55. & 14. 36. & 16. 2. 2 Macc. 10. 7, 23. Sequitur in Græco, αὐτὸς ὁ Κύριος δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ ὃν θέλει ταπεινοῖ. Hesiodus.

——Ῥεῖα δὲ βριάοντα χαλέπτει.

21. *Chirographum quidem illius penès me habeo*] De quo suprà 1. 17.

CAP. V.

MUNSTERUS.

3. *Marsupium suum dedit mihi*] Dissentit hîc tam Hieronymus quàm Græcus Interpres ab Hebraismo, qui *chirographi* faciunt mentionem quod Gabelum tradidisse Tobæo asserunt. At Hebræus scriptor dicit *marsupii* signum intercessisse, &c.

8. *Hospes*] Elias in suo Thisbite scribit hanc vocem quoque sic אושפיז, dicitque Rabinos eam mutuasse à Latinis. Sic nonnunquam *hospitium* vocant אושפיזא, quod tamen Hebraicè vocatur מלון. *Hospitem* verò Hebraismus vocat אורח *viatorem*, & apud Magistros *hospes* aliquando appellatur אכסנאי, & *hospitium* אכסניא, quæ vox neque Latina neque Græca est. ¶ *Ab Egbathanis*] Cùm Egbathanis & Rages duo sint oppida itinere duorum dierum à se invicem distantia, error erit in nostra vulgata editione, quæ sic habet, *In Rages civitate Medorum, quæ posita est in monte Egbathanis.*

18. *Filius Hananeel*] Aliæ duæ translationes habent *Anania magni filius*, omittentes *de familia magni Selomith:* nisi quòd Græca editio in Tobiæ responsione pro *magni Selomith* habet *magni Samia.*

19. *Dragmam unam*] Sic habet Græcus codex. Hieronymus nullius hic meminit monetæ. Hebræus habet זוז. Est autem Z u z quarta pars Sicli, ut præcedenti capite monuimus. Idem autem est דינר *Denarius*, nisi quod *zuz* de argento dicitur, & *denarius* de auro. Porrò moneta quæ apud Magistros *zuz* vocatur, ea apud Ezram דרכמון, i. *dragma*, appellatur. Continet enim sex גרות, i. *obolos.* Obolus autem est pondus XVI granorum hordeaceorum. Unde patet Dragmam pondus esse XCVI granorum hordeaceorum.

BADVELLUS.

2. *Cùm Ille mihi sit ignotus? καὶ μὴ γινώσκω αὐτόν; & non cognosco eum?*] Pro *neque enim eum cognosco.* Hebræi, *quoniam is me non novit, neque ego illum:* & ità vertit Hieronymus.

3. *Ei chirographum dedit* ἔδωκεν αὐτῷ χειρόγραφον,] Heb. *statim protulit scriptum manûs ejus*, i. chirographum quo testatus erat se illam pecuniam depositam accepisse. Observanda autem est mutatio orationis atque narrationis nunc in tertia persona de Tobia institutæ, cùm ipse de se antea locutus fuerit. Hoc ego moneo, nè hæc varietas quenquam perturbet, quæ apud Hebræos eadem est. ¶ *Quare tibi hominem* ζήτησον σεαυτῷ ἄνθρωπον, *quare tibiipsi hominem*] Alter Hebræus addit, *qui sit vir fidelis*; ut Hieron. *inquire tibi hominem fidelem*, i. probum virum eâ fide ut fidum itineris comitem habere possis. ¶ *Dum vivo* ἕως ζῶ, *tantisper dum vivo*] Heb. *dum ego vivus adhuc sum.* Hieron. *dum adhuc vivo.*

5. *Raphaelem Angelum* τὸν Ῥαφαὴλ, ὃς ἦν Ἄγγελος, *Raphael, qui erat Angelus*] Heb. *Angelum Domini, formâ figurâque humanâ,* (aut *similitudine hominis*) *stantem in foro.* Hieron. *juvenem splendidum, stantem, præcinctum, paratúmque ad ambulandum.*

6. *Num potes mecum ire* εἰ δύνασαι πορευθῆναι μετ᾽ ἐμοῦ] Quædam exempl. habent εἰ δύναμαι πορευθῆναι μετὰ σοῦ, *Num possum ire tecum.* Hebræi autem variant: nam quidam faciunt Raphaelem interrogantem & quærentem cujas Tobias sit: alii ipsum Tobiam inducunt percontantem, ut Græcus & Hieronymus. ¶ *Ecquid illorum locorum*, &c. καὶ οἶ ἔμπειρος εἶ τῶν τόπων; *& an peritus es locorum?*] Heb. *via éstne tibi bene nota?* aut, *num iter in eam regionem bene nosti?*

8. *Sum commoratus* ηὐλίσθην, *moratus sum*] Aut *mansi, degi*, Heb. לנתי *pernoctavi.* Sed idem significat quod Græcum αὐλίζομαι, *commorari*, & *manere.* Gallicè *sojourner.*

9. *Exspecta me* ὑπόμεινόν με, *mane me*] i. Opperire, aut præstolare. Heb. *præstolare parùm dum eam & annunciem patri.*

10. *Itaque digressus ab angelo*, &c. καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πορεύου, καὶ μὴ χρονίσῃς, *Et dixit ei, Abi, & nè moram facias*] Heb. *Propera:* aut *festina.* Ego nonnihil mutavi genus orationis ut ea esset commodior. ¶ *Inveni hominem* ἰδοὺ εὕρηκα ὃς, &c.] Heb. *virum bonum qui mecum iturus est.* Alter, *juvenem qui sæpe tentavit iter ad eum locum*, i. qui ea in regione frequenter versatus est. ¶ *Et num fidelis*, &c.

καὶ ὁ πιϛὸς ἐςὶ τοῦ πορευθῆναι μετ' σοῦ, *& an fidus sit ut eat tecum.* Ità Hebræi ad verbum.

11. *Se inter se consalutaverunt* καὶ ἠσπάσαντο ἀλλήλυς, *& salutaverunt se invicem*] Heb. *alter alterum de pace* [i. salute] *est percontatus.* Alter, *quæsivit ab altero quomodo valeret*, aut *salutem ei precatus est:* qui est modus salutandi in hujusmodi congressionibus. Alter autem Hebræus dicit Angelum salutasse Tobiam, *Pax sit tibi, vir Dei.* Hieron. *Gaudium tibi sit semper.*

17. *Mercenarium* μίσθιον] Heb. שכיר, i. *hominem pecunià conductum qui Tobiam deduceret*, ut subjungitur, ὃς συμπορεύσεται μετὰ τοῦ υἱοῦ σου *qui unà eat cum filio tuo:* qui itineris ejus dux & comes sit.

18. *Ego ab Azaria & Anania*, &c. ἐγὼ τὸ γένος Ἀζαρίυ καὶ Ἀνανίυ τοῦ μεγάλυ, *Ego de genere Azariæ & Ananiæ magni*] Heb. *Ego de familia Ananiæ filii Azariæ magni, & nomen meum Azarias.* Hieron. *Ego sum Azarias Ananiæ magni filius.*

19. *Salvus sit adventus tuus* ὑγιαίνων ἔλθοις, *Sanus venias*] i. Salvus. Hebræi *vitam* & *pacem* optant; Græci, ὑγιαίνειν, Latini, *salutem.* Hinc illæ salutandi formæ, *Salvum te venire gaudeo*, &c. ¶ *Frater meus es* σὺ τυγχάνεις ἀδελφός μυ] Heb. *propinquus*, aut *consanguineus*, *cognatus*, qui συγγενὴς à Græcis dicitur. Alter *fratrem* nominat. ¶ *Ex honesta*, &c. ἐκ τῆς καλῆς καὶ ἀγαθῆς γενεᾶς, *ex præclara & bona generatione*] Heb. *de familia laudabili & celebri.* Alter, *ex familia bona & nominata*, i. illustri. ¶ *Cùm unà Hierosolymam accederemus*, ὡς ἐπορευόμεθα κοινῶς Ἱερυσαλήμ, *cùm ibamus communiter*] Heb. *ascendebamus* יחדיו: *unà* ἅμα· quo significat conjunctum religionis studium summúmque consensum. ¶ *Neque unquam in*, &c. καὶ ὐκ ἐπλανήθησαν τῇ πλάνῃ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, *& non erraverunt errore fratrum nostrorum*] Heb. *non dereliquerunt Dominum Deum nostrum, neque erraverunt*, תעו, *post vana idola, quemadmodum fratres nostri filii Israel, qui sunt de semine sanctorum & familia bonorum.*

20. *Drachmámne in dies singulos* δραχμὴν τῆς ἡμέρας, *drachmam in die*] Heb. *dabo tibi dimidium sicli justi ponderis unoquoque die:* aut *diebus singulis.* ¶ *Simulque ea quæ sunt ad iter necessaria* καὶ τὰ δέοντα, *& ea quibus opus est*] Sub. *ad iter.* Heb. *& viaticum* [aut, *id quod ad victum pertinet*] *sicut & filio meo.* מאכלך *cibarium* [aut *victum*] *tuum:* i. viaticum.

21. *Si vos incolumes redieritis* ἐὰν ὑγιαίνοντες ἐπιςρέψητε, *Si sani redieritis*] i. Salvi. Heb. *in pace.*

22. *Itaque cùm inter eos convenisset* καὶ εὐδόκησαν ὕτως, *& approbaverunt* [aut *consenserunt*] *sic*] i. Pacti sunt, convenit inter eos, ut eà mercede constitutà Raphael unà cum filio iter susciperet. Hebræi Angelum inducunt conditionem ità accipientem, *Ut locutus es, ità faciam.* ¶ *Tobias filium monuit ut se ad iter pararet* καὶ εἶπε πρὸς Τωβίαν, Ἕτοιμος γίνυ πρὸς τὴν ὁδὸν, *& dixit ad Tobiam, Paratus sis ad iter*] Heb. *Para quæ opus sunt tibi, & da te in viam.* Ad verbum, *Abi in viam tuam, iter suscipe.* ¶ *Faustam eis profectionem precatus est* καὶ εὐοδωθείητε, *& iter prosperum habeatis*] Aut, *in via prosperemini.* Ego formam orationis mutavi, ut repetitionem verbi *dixit* evitarem. Εὐοδῦσθαι autem propriè est *iter commodum faustúmque habere:* postea transfertur ad *felicem* aliarum rerum *successum.* Paulus Rom. 1. eo usus est, optans itineris commoditatem, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι, *Si aliquando iter opportunum habeam.* ¶ *Ceterùm Deus qui habitat in cœlis* ὁ δὲ ἐν τῷ ὐρανῷ κατοικῶν Θεὸς, *qui autem habitat in cœlo Deus*] Heb. *Dominus Deus cœlorum qui habitat in cœlis excelsis.* Alter, *Deus omnipotens*, אל שדי. ¶ *Iter vestrum fortunet* εὐοδώσοι τὴν ὁδὸν ὑμῶν, *prosperet iter vestrum*] Heb. יצליח *prosperum faciat iter vestrum.* Hieron. *bene ambuletis.* ¶ *Ejúsque Angelus vos comitetur* καὶ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ συμπορευθήτω ὑμῖν, *& Angelus Dei eat vobiscum*] Heb. *mittat Angelum suum ante vos*, Significat his verbis ductum Angeli, comitatúmque ejus fidelissimum.

23. *Cur amandasti* τί ἐξαπέςειλας, *Cur emisisti*] Heb. שלחת *ablegasti*, aut *jecisti*, *extrusisti.* Alter, *Quomodo non metuis dimittere adolescentem?* ¶ *Baculus manûs est nostra* ῥάβδος τῆς χειρὸς ἡμῶν ἐςιν] Heb. *& ipse fuit baculus in manibus nostris:* vel *manuum nostrarum.* Alter, *& ipse filius senectutis nostræ.* Hieron. *baculum senectutis nostræ tulisti & transmisisti à nobis.* Quidam vertunt *scipionem manûs nostræ.* ¶ *Qui ingreditur & egreditur* ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι αὐτὸν καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐνώπιον ἡμῶν, *dum ingreditur ipse & egreditur coram nobis*] i. Qui præcedat, ut aut ducat nos, aut fulciat. Heb. *& ipse educens & inducens in domum.* Alter, *& ipse egrediens & veniens ante nos.* Quidam *qui nos ultro citróque duceret.*

24. *Utinam pecunia nunquam*, &c. ἀργύριον τῷ ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι, *Utinam argentum argento non præcessisset*] Ità verterunt quidam, & addunt pronomen, *huic argento.* Heb. לא ימלט *nunquam gignat:* aut *pariat.* Nam מלט in Piel apud Hebræos non solùm *liberare* significat, sed etiam *eum avium actum quo ova excluduntur*, quo species conservatur ipso partu. Ità hoc loco per translationem *partum* quendam *pecuniæ*, lucrum ipsum, quod Græci τόκον appellant, ἀπὸ τοῦ τίκτειν *à pariendo*, quòd numus numum gignat & acquirat: ut significet accessionem quæ ex pecunia collocata fieri solet. Hieronymus alium Hebræum magis sequitur, *Nunquam fuisset ipsa pecunia pro qua misisti eum.* ¶ *Sed pro filio nostro rejectanea fuisset* ἀλλὰ περίψημα τοῦ παιδίυ ἡμῶν γένοιτο, *sed rejectamentum filii nostri fieret*] i. Præ filio nostro rejiceretur & pro nihilo duceretur, nec tanti æstimaretur ut ejus causâ filium unicum in periculum conjiceremus.

25. *Quantum enim nobis datum est vivere à Domino* ὡς γὰρ δέδοται ἡμῖν ζῆν παρὰ τοῦ Κυρίυ, *Ut enim datum est nobis vivere à Domino*] Heb. *Dominus pavit nos sic ut nihil nobis defuerit.* Alter, *Deus noster vitam nobis impertit*, i. nos alit & sustentat.

26. *Nè solicita sis*, μὴ λόγον ἔχε, *Nè curam* [aut *solicitudinem*] *habeas*] Heb. *satis tibi, mitte hæc verba.* Alter, *nè timeas.* ¶ *Redibit incolumis* ὑγιαίνων ἐλεύσεται, *sanus veniet*] i. Salvus. Heb. *fiduciam enim habeo in Dei misericordia, quòd incolumes & salvi revertentur, videbisque eum tuis oculis.*

27. *Angelus eum bonus comitatur* Ἄγγελος ἀγαθὸς συμπορεύσεται αὐτῷ, *Angelus bonus cum eo it*] Heb. *Deus mittet Angelum suum cum eo, & ejus iter fortunabit*, &c. ad verbum, quæ hîc sequuntur.

28. *Atque illa quidem*, &c. καὶ ἐπαύσατο κλαίυσα, *Et destitit flere*] Heb. *Et desiit flere amplius*, i. finem fecit. Hoc enim significat verbum תסוף, *desiit & finivit.*

DRUSIUS.

1. Εἶπεν αὐτῷ] Libri quibus usus sum, Romano excepto, αὐτῷ non habent.

2. Καὶ ὐ γινώσκω αὐτὸν] Μὴ γινώσκων αὐτὸν est in C.

6. Εἰ δύνασαι πορευθῆναι μετ' ἐμῦ] Partim librorum εἰ δύναμαι πορευθῆναι μετὰ σοῦ. ¶ Ἐν Ῥάγοις τῆς Μηδίας] Ἐν ἀγροῖς τῆς Μηδίας, A. & B B. quod non probo.

7. Καὶ τῆς ὁδῦ ἔμπειρος] Hoc desideratur in A. B B. & C. respondet autem illi membro interrogationis, εἰ ἔμπειρος εἶ τῶν τόπων.

8. Τῷ πατρί μυ] Μυ in R. non reperitur.

9. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν] Καὶ εἶπε πρὸς legitur in R. quod mihi non displicet.

10. Ἐκ ποίας πατριᾶς] *Ex qua familia*, i. משפחה, quod in Fagii: pro φυλὴ autem est שבט, i. *tribus.* Munsteri exemplar habet, *ex qua tribu, & ex qua urbe tu es?* πατριὰ etiam *tribum* denotat, unde πατριάρχαι primores familiarum sive tribuum. Hesychius, Πατριαί, φυλαί.

13. Ἐγὼ Ἀζαρίας Ἀνανίυ τοῦ μεγάλυ] Ità reperitur in R. cæteri cod. habent, ἐγὼ τὸ γένος Ἀζαρία καὶ Ἀνανίυ τοῦ μεγάλυ. Priorem scripturam, quam veram & germanam esse non dubito, comprobat Augustinus in serm. De Tobia, ità scribens, *Quid meruistis, pater Tobis filiúsque Tobia? Mercenarium habere cœlestem & tanquam operarium locare terrestrem? Celavit vobis Angelus nomen*, AZARIAS SUM,

SUM, *inquit*, ANANIÆ MAGNI FILIUS; *& non dixit, Ego sum Raphael Angelus. Celavit in primo nomine dignitatem, nè faceret locatori terrorem. Si enim diceret, Ego sum Angelus, non esset Tobia mercenarius. Servata est dignitas nominis, ut postremò magnitudo claresceret dignitatis.* Aiunt hîc Angelum mentitum fuisse. Belli homines, sive qui hæc scribunt, sive qui credunt. Scilicet mendacium hujusmodi nullum exstare in libris canonicis. Atqui Diabolus *Samuel* nuncupatur in iis libris, cùm Samuel non esset revera, sed duntaxat in ejus forma & specie visus. Eodem planè modo Angelus nunc se appellat *Azariam*, ut qui in Azariæ forma, quemadmodum credibile est, apparuerit. Athanasius id disertè affirmat, cùm ità scribit, *Comitatus itaque illum est Angelus in specie hominis, qui Azarias diceretur.* Quò pertinet illud Hieronymi Dan. 8. *Non enim viri sunt Angeli, sed in specie videntur virorum. Sicut Abraha ad quercum Mambre tres visi sunt viri (qui utique viri non erant) è quibus unus adoratur ut Dominus.* Huc etiam facit Augustini canon scribentis, *Rerum species appellari de nominibus ipsarum rerum. Quemadmodum*, inquit, *Samuel vocatur spiritus immundus.* Videndus hac de re Lavaterus in lib. De spectris, part. 2. cap. 7. ¶ Τῶν ἀδελφῶν σου] Libri quidam καὶ ἀδελφῶν σου· alii καὶ ἀδελφοῦ σου.

14. Καὶ εἶπεν αὐτῷ] Alibi καὶ εἶπεν Τωβίτ.

15. Ἐπιγινώσκω γὰρ] Sequor editionem Compl. In aliis legitur ἐπιγίνωσκον γάρ· in Romana verò ἐπιγινώσκω γὰρ ἐγώ. ¶ Σεμεῒ] Hæc script. est cod. R. In aliis partim Σαμίου, partim Σαμαίου reperitur. ¶ Ἐν τῇ πλάνῃ] In plerisque libris habetur τῇ πλάνῃ, ut suprà εἰς Ἱερουσαλὴμ, ubi nos edidimus ex R. εἰς Ἱεροσόλυμα· sed hæc levicula sunt & vix digna ut notentur.

16. Ἐκ ῥίζης καλῆς] Ἐκ ῥίζης μεγάλης A. BB. & C. ¶ Καὶ εἶπόν μοι] Μοι non est in A. B. C. ¶ Τὰ δέοντά σοι] In iisdem τὰ δέοντα.

17. Πρὸς τὸ ὅσον] Sic erat in R. cæteri ediderunt εἰς τὸ ὅσον· paulò pòst omnes sine varietate legunt πρὸς τὸ ὅσον.

19. Οἴκων] Κατοικῶν A. C. & BB. ¶ Εὐοδώσῃ] Alibi exstat εὐοδώσει. ¶ Καὶ ὁ ἄγγελος αὐτῆς] Placuit hæc lectio præ illa quæ in plerisque cod. καὶ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ.

20. Καὶ ἐξῆλθεν] Aliàs ἐξῆλθον.

21. Ἦ οὐχὶ ἡ ῥάβδος] Οὐχὶ ῥάβδος C.

22. Ἀργύριον τῷ ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι] Græca exemplaria mirè hîc consentiunt. In Fagii est, *Et nunc misisti eum ad repetendum argentum, quod non extorquebit in æternum. Nec hoc solùm, sed aluit nos hactenus Deus benedictus, nihilque nobis defuit*, &c. Munsteri sic habet, *Quomodo non es veritus dimittere puerum istum? nam filius senectutis est nobis. Et ipse exit & venit coram nobis. Quin absque ea pecunia potest nos in vivis conservare Deus noster.* Hieronymus, *Nunquam fuisset ea pecunia pro qua misisti eum. Sufficiebat enim nobis paupertas nostra; ut divitias computaremus hoc quòd videbamus filium nostrum.*

24. Συμπορεύσεται] Quædam exemplaria referunt συμπορεύεται quod mihi se non improbat, licèt ediderim συμπορεύσεται ex R. & C.

GROTIUS.

8. IN *Rages civitate Medorum, quæ posita est in monte Ecbatanis*] Hæc postrema in Græco non sunt. Potest tamen *mons* intelligi pro *montosa regione*.

16. *De qua domo, aut de qua tribu es tu?*] Gr. ἐκ ποίας φυλῆς καὶ ἐκ ποίας πατριᾶς σὺ εἶ; Prius est interrogare de *tribu*, deinde de *familia*, i. parte tribûs, quam Græci Hebraizantes πατριὰν vocant. φυλὴ est שבט, πατριὰ משפחה. Vide quæ ad dictum locum Matth. 1. 16. In Græco comiti promittitur supra victum *drachma in diem.* Vide Matth. 20. 9. nam Drachma & Denarius ferme in idem recidunt.

18. *Ego sum Azarias Anania magni filius*] Videlicet corrigendus Græcus textus, in quo legitur, Ἐγὼ τὸ γένος Ἀζαρίου καὶ Ἀνανίου τοῦ μεγάλου, ut scribatur, Ἐγὼ Ἀζαρίας ὁ υἱὸς Ἀνανίου τοῦ μεγάλου. Exigit id locus infrà 6. 8. & 8. 9. AZARIAS עזר יה, *Auxilium Dei.* ANANIAS חנן יה, *Gratia Dei*, A Gratia Auxilium.

23. *Baculum senectutis nostræ tulisti, & transmisisti à nobis*] In Græco, οὐχὶ ῥάβδος τῆς χειρὸς ἡμῶν ἐστιν ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι αὐτὸν καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐνώπιον ἡμῶν; *Nónne sustentaculum nobis erat, nostra negotia gerens?* Id enim significat Hebræis *ingredi & egredi coram aliquo*, Num. 27. 17. 1 Sam. 18. 12. Vide & Act. 1. 21. Deut. 28. 6. Psal. 121. 8.

24. *Nunquam fuisset ipsa pecunia pro qua misisti eum*] In Græco, ἀργύριον τῷ ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι, sensu minus commodo. Fortè scriptum fuerat, ἀργύριον ἀντὶ παιδίου μὴ φθάσαι, *non deceat pecuniam præferre filio.*

25. *Sufficiebat enim nobis paupertas nostra*] In Græco, ἀλλὰ περίψημα τοῦ παιδίου ἡμῶν γένοιτο. Scriptum fortè fuerat τῷ παιδίῳ ἡμῶν, i. *pauxillum quod habemus filio nostro maneat.* περίψημα est *ramentum*, res non magni pretii, 1 Cor. 4. 13. Ità à Græcis quibusdam vertitur עצב, Jer. 22. 28.

26. *Noli flere*] In Græco, μὴ λόγον ἔχε, ἀδελφή, *Noli solicita esse, soror.* Sic Hebræi vocabant conjuges suas: quod ex Abrahamo, Isaaco, Jacobo communem cum maritis originem ducerent: At Christiani, ideo quòd eodem lavacro regenitæ sunt, 1 Cor. 9. 5.

CAP. VI.

MUNSTERUS.

5. COr & fel] D. Hieronymus & Græcus Interpres præter *cor* & *fel* faciunt quoque mentionem *jecoris*, cujus Hebraismus non meminit.

13. *Faciemus nuptias*] Est חופה propriè locus ubi sponsus & sponsa in abscondito conveniunt, ut est *thalamus.* Hîc capitur pro ipsis *nuptiis.*

BADVELLUS.

1. ITinere faciendo πορευόμενοι τὴν ὁδὸν, *euntes viam suam*] Aut *pergentes itinere suo.* ¶ *Et ibi morati sunt* καὶ ηὐλίζοντο ἐκεῖ, *& manserunt ibi*] Heb. וילינו שם *pernoctarunt*, aut *constiterunt*, & *commorati sunt, eâ nocte.*

2. *Lavandi causâ* περικλύσασθαι, *ut circumfunderetur, & circumlueretur*] Heb. *ut corpus suum refrigeraret.* Alter, *ut pedes suos lavaret*, quem Hieronymus secutus est. ¶ *Piscis è fluvio prosiliit* ἀνεπήδησεν ἰχθὺς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, *exsilit* [*subitò emersit*, aut *exstitit*] *piscis è flumine*] Heb. *repentè* [aut *subitò*] *piscis egressus est.* Alter, *piscis magnus prodiit.* Hieron. *ecce piscis immanis exivit.* ¶ *Eúmque devorare conatus est* καὶ ἐβουλήθη καταπιεῖν τὸ παιδάριον, *& voluit deglutire puerum*] Quidam *absorbere.* Heb. רצה לבלע *voluit eum deglutire*, aut *devorare.* Alter, *comedere*, i. *devorare.*

4. *Piscem apprehende* ἐπιλαβοῦ τοῦ ἰχθύος] Heb. *Comprehende, & sis vir fortis.* Alter, *Apprehende, neque dimittas.* Hieron. *Apprehende branchiam ejus, & trahe eum ad te.* ¶ *In terram eum extraxit* ἀνέβαλεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν γῆν] Heb. *eduxit eum è flumine*, i. protraxit.

5. *Piscem exentera* ἀνάτεμε τὸν ἰχθύν, *incide piscem*] Heb. חתוך *scinde*, aut *rumpe.* Alter, *divide.* ἐξεντερίζειν autem propriè dicitur in piscibus, cùm intestina eorum avulsa auferuntur, sicut *eviscerare* in cæteris animalibus. ¶ *Tutò repone* θὲς ἀσφαλῶς, *pone securè*] Quidam, *tutò sepone.* Heb. *ac conserva bene.* Alter, *repone ea tecum.* Hieron. *repone tibi.*

6. *Ut Angelus jusserat* ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος, *ut dixit ei Angelus*] Heb. *Fecit puer juxta omnia quæ Angelus dixerat.* ¶ *Piscem autem assatum comederunt* τὸ δὲ ἰχθὺν ὀπτήσαντες ἔφαγον, *piscem autem cùm assavissent, ederunt*] Heb. *paraverunt, & comederunt.* Alter, בשר *assavit Tobias, & comedit, reliquum verò seposuit.*

7. *Quam vim habet cor* τί ἐστιν ἡ καρδία; *quid est cor?*] Heb. *quid sibi hac volunt, nempe cor, jecur, & fel, ac quibus rebus conducunt?* Alter, *quam medicinam facies tu* (aut *quod remedium conficies*) *ex corde?*

8. *Dæmon aut malus genius* δαιμόνιον ἢ πνεῦμα πονηρὸν, dæmo-

dæmonium, aut malus spiritus] Heb. רוח רעה או רוח שדים, *vastatorem, quem Cacodæmonem vocant.* *Spiritum malum* vocat noxium ac perniciosum, quo agitantur & vexantur homines: cujusmodi erat in Saule. ¶ *Molestus est* ἐάν τινα ὀχλῇ, *si aliquem turbet hominem*] i. Vexet: ut in Euangelio dicuntur δαιμονιζόμενοι *qui à Diabolo & Cacodæmone agitantur.* ¶ *Corde atque hepate suffitum facere oportet* καπνίσαι ταῦτα δεῖ, *hac oportet succendere: fumigare: adolere.* הקטר *suffumigare.*

11. *Cognatus est tuus* συγγενής σου, *propinquus tuus*] Hebræus addit *de familia domus patris tui.* Hieron. *propinquus de tribu tua.*

12. *Ad te quidem pertinet hereditas ejus* ἐπιβάλλει σοι ἡ κληρονομία αὐτῆς] Heb. *tibi ea competit, atque tibi jus est propinquitatis, quo puellam ejúsque patrimonium jure quodam hereditario vendicare tibi possis.* Hoc enim significat apud Hebræos משפט הגאלה *jus propinquitatis.*

13. *Puella pulcra & prudens* τὸ κοράσιον καλὸν καὶ φρόνιμον, *puella pulcra & cordata*] Heb. *pulcrâ formâ* [aut *aspectu*] *& bonâ prudentiâ,* i. prædita: quorum alterum ad corpus, alterum ad animum ingeniúmque pertinet. Maxima mulieris commendatio, quæ venustatem formæ cum prudentia ingenii conjunctam habet. ¶ *Cum patre ejus agam* λαλήσω τῷ πατρὶ αὐτῆς, *loquar patri ejus.* ¶ *Nuptias celebremus* ποιήσομεν τὸν γάμον, *faciemus nuptias*] Heb. החופה *thalamum nuptialem,* quo nomine celebritas nuptiarum significatur. Alter, *faciemus tibi gaudium,* i. summâ lætitiâ nuptias tuas celebrabimus. ¶ *Aut culpam mortis contracturus* ἢ ὀφειλήσει θάνατον, *vel reus mortis erit*] i. Nisi id faciat, aut alteri homini eam det, pœnâ mortis se obstringet. Hebræus hoc non habet, sed, *juxta Legem Mosis eam dabit unà cum hereditate atque omnibus quæ habet.*

14. *In thalamo nuptiali perierint* καὶ πάντας ἐν τῷ νυμφῶνι ἀπολωλότας, *& omnes in thalamo nuptiali mortuos*] Heb. *primâ nocte.* Alter, *antequam ad eam ingrederentur* [aut *ad eam accederent*] *necatos fuisse.*

15. *Quemadmodum cæteri priores* οἱ πρότερον, *qui priùs eam duxerant uxorem*] *Priores ejus mariti:* & ità Hebræi. ¶ *Dæmon enim eam amat* ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτήν, *quoniam Dæmonium diligit eam*] Heb. *penès eam est:* aut *possidet* & *occupat*; ità illi adhærescit ut nemini noceat nisi ei qui illam uxorem duxerit. *Asmadæum* nominant. ¶ *Neminem lædit* οὐκ ἀδικεῖ οὐδένα, *nemini injuriam facit*] Pro βλάπτει. Heb. *nocet.* ¶ *Vitam patris mei* τὴν ζωὴν τοῦ πατρός μου] Heb. *canitiem patris mei.* Hieron. *deponam senectutem illorum cum tristitia, ad inferos* κατάξω, *deducam cum dolore ac mœrore.*

16. *Annon memoriâ tenes ea præcepta* οὐ μέμνησαι τῶν λόγων ὧν ἐνετείλατο, *ánnon memor es sermonum quos præcepit tibi*] Ità Hebræus, *non meministi quod pater tuus tibi præcepit.* Alter, *memor sis præcepti patris tui.* ¶ *Neque de Dæmone anxius sis* καὶ τοῦ δαιμονίου μηδένα λόγον ἔχε, *ac de Dæmonio nullam curam habeas, nè sis solicitus*] Sic antea λόγον pro *cura* & *solicitudine* accepit.

18. *Genialem antem ingressurus thalamum* καὶ ἐὰν εἰσέλθῃς εἰς τὸν νυμφῶνα, *Et si ingrediaris torum nuptialem*] Ità Hebræus, לחופה *nuptiale cubile.*

19. *Nunquam postea sit reversurus* καὶ οὐκ ἔτι ἐπανελεύσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, *& ampliùs non revertetur in seculum seculi*] i. Nullo unquam tempore reversurus. ¶ *Qui vestrî misertus, vos conservabit* καὶ σώσει ὑμᾶς, καὶ ἐλεήσει, *& servabit vos, & miserebitur*] *Salutem & misericordiam vobis impertiet.* Heb. *mittet misericordiam suam & sanitatem suam* [aut *sanationem*] *& sanabit eam.* ¶ *Ea tibi à seculo destinata* σοὶ αὐτὴ ἡτοιμασμένη ἦν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, *ea tibi à seculo parata fuit*] Heb. מוכנת ראויה. Alter *præparata fuit ab exordio mundi.* Alter, *priusquam mundus crearetur.* ¶ *Amore illius captus est* ἐφίλησεν αὐτήν, *dilexit eam*] Aut *amavit.* ¶ *Animúsque ejus cum ea vehementer conglutinatus* καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκολλήθη αὐτῇ σφόδρα, *& anima ejus conglutinata vehementer ei est*] Heb. *anima ejus cum anima illius copulata est*: cum anima Saræ conjuncta.

DRUSIUS.

1. ΕΠὶ τὸν Τίγριν ποταμὸν] Qui *Hiddekel* Ebræis, & Ninum urbem præterlabitur, ut Herodotus scribit. Dicitur & Τίγρης, nisi mendum in Hesychio. Appellatio à *velocitate*: nam TIGRIS Medorum sermone *sagitta.* Eusebius & post eum Eucherius, à bestia ejus nominis ità appellatum esse censent, quòd eam pernicitate adæquet currentem. Apud Onquelon Interpretem Chaldæum vocatur *Diglith*, quod nomen in Plinio lectum, *Tigris*, inquit, *circa fontem suum Diglito vocatur.* Josephus Hist. ant. lib. 1. cap. 2. *Tigris vocatur Diglath, quod indicat acutum aliquid & angustum.* Cum venia, Josephe. Non *Diglath* hoc indicat, sed nomen Ebræum *Hiddekel.* Est enim חדקל, ut Grammatici volunt, compositum ex חד & קל: quorum prius *acutum* significat, alterum est *leve* sive *velox.* Quo sensu usurpant quandoque *acutum*; ut ibi, *Acutiores equi ejus pardis.* Sic legimus ad verbum in Apostolo, *Acuti pedes ejus ad fundendum sanguinem.* Græcè enim est ὀξεῖς.

2. Καὶ ἀνεπήδησεν ἰχθὺς] Oportet fuisse piscem aliquem anthropophagum. Quidam de Callionymo suspicantur; nec temerè. Audit enim hic piscis carnivorus & littoralis. Præterea ἡμερόκοιτος est, ut scribit Aristoteles, h. e. *interdiu dormit*, noctu verò exit ad escam quærendam. Huc accedit quòd ejus fel utile sit ad extergendas albugines oculorum. Plinii verba hac de re sunt lib. 32. cap. 7. *Callionymi fel cicatrices sanat, & carnes oculorum supervacuas consumit: nulli hoc piscium copiosius, ut existimavit Menander in Comœdiis.*

3. Ἀνέβαλεν αὐτὸν] A. & utrumque B. ἀνέλαβεν αὐτὸν, *retraxit eum in terram.*

5. Ἐκβατάνοις] Libri plerique, in queis & Romana editio, ἐν Ἐκβατάνοις.

7. Δαιμόνιον ἢ πνεῦμα πονηρὸν] שד ורוח רעה. Non minùs admirabile hoc est quàm quod Josephus scribit de radice Baaras. Nam τὰ καλούμενα, inquit, δαιμόνια τοῖς ζῶσιν εἰσδυόμενα, καὶ κτείνοντα τοὺς βοηθείας μὴ τυγχάνοντας, αὕτη ταχέως ἐξελαύνει, κἂν προσενεχθῇ μόνον τοῖς νοσοῦσιν. Scribit hoc Captæ Judææ lib. 7. c. 23. Quod incredibile multis atque adeò fabulosum videtur. Nam cùm Dæmones spiritus sint incorporei, fieri nequit, inquiunt, ut rebus corporeis expellantur. Hic unus locus est in hac historia qui viros doctos omnes meritò torquet. Cæterùm in morbis dæmoniacis duo consideranda. Primùm considerandus est ipse Dæmon, deinde morbus quem infert. Judico igitur morbos tales, fugato Dæmone, remediis naturalibus curari posse, sicuti curatus fuit Saul cùm à malo spiritu Dei vexaretur. Ipsum autem Dæmonem putarim fugari duntaxat virtute Divinâ. Eò valent validæ preces cum jejunio. Aliud dici potest. Nam fortè Deus hanc facultatem indidit his partibus ut ad odorem incensarum Dæmon fugeret, non quòd offenderetur hoc odore, sed quòd sciret Deum ità velle, à cujus nutu omnia pendent. Aut Angelus eum fugavit incensi cordis & hepatis symbolo, perinde ut Christus cæcum natum sanans adhibuit luti, ac deinde fontis Siloam symbolum, Joh. 9. 6. Ità mihi videtur: libenter autem audiam meliora, si quis attulerit: non sum pertinax. ¶ Ταῦτα δεῖ καπνίσαι] Libri cusi ad exemplar Compl. ταῦτα καπνίσαι. In Romana citatum legitur ex LL. AA. ταῦτα δὴ κάπνισαι. ¶ Καὶ μηκέτι] Καὶ οὐ μὴ ἔτι. A. BB. & C.

8. Ἡ δὲ χολὴ, ἔγχεισαι] Τὴν χολὴν ἔγχεισαι. C. aliqui libri habent, ἡ δὲ χολὴ ἐγχεῖσαι. ¶ Καὶ ἰαθήσεται] Hoc Physicum est. Fel enim, præsertim Callionymi piscis, vim habet, ut Medici scribunt, valenter extergendi: quâ facultate & albugines exedit, & vocata *pterygia* seu *ungues.* Obiter annoto Callionymum piscem existimari à nonnullis eundem esse cum illo qui *Sabot* Arabibus vocatur, cujus felle Rasis utitur lib. 9 De morbis curandis, cap. 27. ad oculorum suffusiones. De hoc pisce Andreas Bellunensis, *Sabot sive Sabut piscis est qui reperitur in flumine Fora apud Persiam:* & alibi, *Alsabut est piscis notus in Persia.*

9. Τῇ Ῥάγῃ] Probarem quod in Munsteri Ἐκβατάνοις, nisi

nisi libri Græci omnes refragarentur. Docti expendent. Suprà habetur ver. 5. ἕως ἤγγισε Ἐκβατάνοις, ubi sermo de eadem urbe, nisi fallor. Nolo vos lateat, In Fagii codice est לעיר ריגו, i. civitati Rigo. Ῥάγη, Ῥιγώ, ut ῥακῶ, ῥικῶ· item ut Attha, Attho: sed tum scriberetur ריגא cum Camets in ultima. Hieronymus habet in Rages civitatem Medorum: apertè falsum. Sic dico, Aut hic locus corruptus est legendúmque Ἐκβατάνοις, aut Ῥάγη civitas erat diversa à Ῥάγαις, quæ Ebræis & Hieronymo Rages. Stephanus De urbibus, Ἐκβάτανα, major pars Mediæ. Est & civitas quædam Syriæ ejus nominis.

10. Καὶ ἔστιν αὐτῷ θυγάτηρ] In plerisque libris additur μονογενής· rectè sané. Nam filia erat unica suprà 3. 15. μία μοί εἰμι τῷ πατρί μου.

13. Ὑποσφραγισάμενοι] In C. legitur ἐπισφραγισάμενοι in aliis ὑποσφραγισάμενοι, R. excepto.

14. Οὐ μὴ φάγω] Alibi reperitur οὐ μὴ φάγω. ¶ Νόμον Μωϋσῆ] Sic legunt C. & R. Cæteri habent νόμον τῷ Μωϋσῆ· perinde est. νόμος Μωϋσῆ, ut Psal. 90. 1. Προσευχὴ Μωϋσῆ. Est autem tertii casûs Μωϋσῆ ideo Romanum exemplar ἰῶτα subscribit, quod tamen in cæteris abest. Phrasis est merè Ebraica. Græci dicerent κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως· quomodo locutus est hic scriptor infrà 7. 18. Apud Davidem in ed. Romana Προσευχὴ τῷ Μωϋσῆ· sed legendum τῷ Μωϋσῇ, meo judicio. ¶ Ἡ πάντα ἀνθρώπων] Deest μᾶλλον. Simile est

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι ἢ ἀπολέσθαι.

Talis defectus frequens Ebræis.

16. Οἱ πεντήκοντα] Libri plerique οἱ πεντήκοντα. ¶ Ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτὴν] Admirari libet cur scribat Dæmonium amare. An secundùm Platonicos Dæmones corpora sunt aerea animo passiva? Quædam scitu digna attulit in hanc rem Magius Miscell. lib. 3. cap. 4. Quibus hoc addo ex sententia Ebræorum, Eos liberis quoque operam dare. Quod relatum in Avoth R. Nathan, cap. 36. Qua de re Theologi Scholastici multa scripserunt, & Augustinus De Civ. Dei, lib. 15. Dæmones, inquit, creberrima fama est, quos Latini Incubos vocant, mulierum attentare atque peragere concubitus. Videndus Bodinus adversùs Wierum, & Symphorianus Camperius Prax. lib. 2. cap. 7.

17. Εἰς τὸν τάφον αὐτῶν] Apud Hieron. & suprà in hoc libro εἰς ᾅδου ad inferos, i. שאולה: τάφος autem propriè קבר dicitur. Verùm hi loci declarant, quòd tamen multi nimis confidenter, ne dicam impudenter, negant, nomen ᾅδης interdum nihil differre ab eo quo sepulcrum significatur.

20. Καὶ ἐὰν εἰσέλθῃς] Hîc ἐὰν valet ὅταν sive ἐπειδὰν, ut ibi, Si Deus pro nobis, quis contra nos? Sic apud Ebræos אם poni amat, & in Latio si, pro cùm, postquam, simulatque, notius est quàm ut exemplis probari debeat. Εἰσέλθοις est in aliis codicibus.

21. Καὶ καπνίσεις] Fumo figurari quidam putant preces quas Sara fuderat ad Deum. Etenim út fumus cœlum rectà petit, ità precatio rite concepta.

23. Σοὶ αὕτη ἡτοιμασμένη ἦν] Libri nonnulli σοὶ αὕτη ἡτοιμασμένη εἰ, quod in idem recidit. ¶ Καὶ ὑπολαμβάνω] Hoc dicit vel ut homo, cujus speciem referebat, vel ut Angelus. Nam Angeli quoque ignorant futura, nisi si quæ illis patefacta fuerint Divinitus. Quâ ratione Angelus futura annunciat Dan. 4. 9. Zach. 1. 9. & aliás. Quanquam Ebræi Doctores inter ea quæ communia sunt Angelis cum Dæmonibus ponunt & illud, quòd futura prænoscant.

24. Ἐκκλήσθη] Ἐκεκλείσθη, A. BB. & C.

GROTIUS.

1. Juxta fluvium Tigris] Qui à Ninive Adiabenen petit, quod iter est in Mediam euntibus.

2. Ecce piscis immanis] Fortè Hippopotamus.

6. Quousque pervenirent in Rages civitatem Medorum] Etiam hîc Græcus habet Ecbatana, & ex Græco Hebræus codex. Vide suprà 3. 7.

8. Omne genus dæmoniorum] Gr. δαιμόνιον τι πνεῦμα πονηρόν. Hebræi omnes morbos solent Dæmonibus ascribere, quòd Dæmones Dei permissu utantur causis naturalibus. Vide quæ ad Matth. 4. 24.

9. Et fel valet ad ungendos oculos in quibus fuerit albugo] Plinius 32. 4. Omnium piscium fluviatilium marinorúmque adeps liquefactus oleo, admixto melle, oculorum claritati plurimùm confert.

12. Tibi debetur omnis substantia ejus, & oportet te eam accipere conjugem] Sed oportet eam te accipere conjugem: nam nisi accipias conjugem, etiam hereditate excides. Vide quæ diximus ad Matthæi locum. Huic verò quod est τὸ ἀγχιστεῦον גאלים, simile est jus יבמים τὸ ἐπιγαμβρεύειν de quo vide Ruth. 3, & 4. & ibi dicta. In Hebræo hîc לך משפט הגאלה, te jus est eam ducere, ut proximum. Quod autem in Græco additur, mortem debere qui non duxerit, non est ex Lege; sed potest intelligi, à Deo sæpe immaturâ morte puniri eos qui pupillas proximas deserunt.

14. Dæmonium occidit illos] Non addidit quod in Græco est, ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτήν.

15. Deponam senectutem illorum cum tristitia ad inferos] Gr. εἰς τὸν τάφον αὐτῶν. Et Gen. 42. 39. ubi est in Hebræo שאולה, in Græco εἰς ᾅδου.

17. Sicut equus & mulus] Nempe

Fortis equus visâ semper adhinnit equâ.

19. Incenso jecore piscis] Non addidit quod in Græco est, λήψῃ τέφραν θυμιαμάτων. Neque enim mos videtur fuisse extra Templum Deo suffitum facere, non magìs quàm sacrificium.

CAP. VII.

MUNSTERUS.

2. AD Ednam] Sic quoque habet LXX interpretatio. Videtur ergò in hoc loco translatio nostra corrupta, quæ habet Annam.

16. Chartam unam] Instrumentum literarum quod facit maritus uxori suæ tempore הנשואין, i. nuptiarum, vocatur כתובה, i. dos. Quæ verò non habet dotem vocatur פלגש, i. concubina.

BADVELLUS.

1. Factâ utrinque inter se salutatione καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτὸς, καὶ αὐτοὶ αὐτὴν, & salutavit eos, & ipsi eam] i. Consalutaverunt se invicem. χαιρετίζειν accipit pro ἀσπάζεσθαι, verbum factum à χαίρειν. Hebræi pacem exoptant & precantur.

2. Quàm similis est ὡς ὅμοιος] Heb. כמה דומה זה הבחור לדמות וגו׳, Quàm similis est iste juvenis similitudini Tobiæ fratris mei, i. valde refert similitudinem & formam ejus.

3. Ex tribu Nephthalim ἐκ τῶν υἱῶν Νεφθαλείμ, ex filiis Nepthalim] Heb. ex captivitate quæ est Ninive, ex tribu Nephthalim.

4. Valétne? ὑγιαίνει; sanúsne est?] i. Salvus: de quo verbo antea.

6. In ejus amplexum prosiliens καὶ ἀνεπήδησε Ῥαγουὴλ, & exsiliit Raguel] i. In illius amplexum se conjecit. Hebræus unus, prosiliit, & complexus est. Alter, cucurrit: quibus verbis animus significatur jucundo alterius adventu permotus.

7. Honesti & boni tu quidem patris es filius ὁ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου υἱὸς, honesti & boni hominis filius] Heb. benedictus tu Domino, quoniam filius justi & recti viri tues. Quidam ὁ articulum ità vertunt, Eja hominis præclari bonique fili! ¶ Tobiam oculis esse orbatum ὅτι Τωβὶτ ἀπώλεσε τοὺς ὀφθαλμοὺς, quòd Tobias oculos amisisset] i. Oculorum usum & visum: oculis captum, aut privatum.

8. Cæterùm eos animo prompto exceperunt καὶ ὑπεδέξατο αὐτοὺς προθύμως, & susceperunt eos promptè] i. Libenter & hilarè, summo cum animi studio & voluntate acceperunt.

Heb. *placido vultu & hilari.* ¶ *Obsonia largè apposuerunt* καὶ παρέθηκαν ὄψα πολλὰ, *& apposuerunt obsonia multa*] Heb. *paraverunt prandium*, aut *refectionem*, &c. ¶ *Propone ea*, &c. λάλησον περὶ ὧν ἔλεγες ἐν τῇ πορείᾳ, *loquere de iis de quibus dicebas in via*] Heb. *loquere ea de re de qua in itinere locutus es*, i. de Sara uxore ducenda.

9. *Quam rem cùm ille cum Raguele communicasset* καὶ μετέδωκε τὸν λόγον τῷ Ῥαγουὴλ, *& communicavit sermonem Raguelis*] Proposuit ut filiam suam Tobiæ uxorem daret. ¶ *Hilarémque se praeberet* ἡδέως γίνε, *jucundè sis*] i. Lætus & hilaris. Ego formam orationis mutavi nè sæpius dialogismus ille & verbum *inquit* iteretur. Hebræus, *bonóque animo sitis*. Verba sunt hospitis & amici humaniter & comiter amicos invitantis.

10. *Nam te quidem par est filiam meam uxorem ducere* σοὶ γὰρ καθήκει τὸ παιδίον μου λαβεῖν, *te enim oportet filiam meam accipere*] i. Ea tibi debetur *jure propinquitatis*, ut Hebræi loquuntur. Hoc autem Græcus expressit verbo καθήκει *convenit*, aut *competit tibi*. Alter autem Hebræus ità dicit, *quoniam melius est eam tibi dare, quàm alteri cuipiam viro*. ¶ *Veruntamen quod verum est tibi declarabo* ἀλλὰ ὑποδείξω σοι τὴν ἀλήθειαν, *attamen indicabo tibi veritatem*] Heb. את האמת, i. *id quod res est*, aut *quod verum est*, *tibi significabo*.

11. *Animo præsenti sis & læto* ἀλλὰ τὸ νῦν ἔχων, ἡδέως γίνε, *sed mentem habens, jucundè sis*] Heb. *tu verò ede & bibe, & omitte rem*, i. depone solicitudinem: nè anxius sis. ¶ *Donec eam huc adductam mihi desponderitis* ἕως ἂν στήσητε καὶ σταθῆτε πρός με, *quousque stetis* [aut *statueritis*] *& constitueritis ad me*: ità est ad verbum. Heb. *donec eam mihi uxorem dederitis*. Alter, *donec rem transegeritis*. Hieron. *nisi priùs petitionem meam confirmes, & promittas dare mihi Saram filiam tuam*. Itaque σταθῆναι πρός τινα est *constituere cum aliquo*, i. pacisci. Hoc loco cùm agatur de conjugio, verti potest *despondere*, aut *desponsare*, i. *promittere*, ut vertit Hieronymus.

13. *Jam, ut æquum est, eam ducito* κομίζου αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νῦν κατὰ τὴν κρίσιν, *Duc eam jam nunc secundùm judicium*] i. Ut par est, aut justum est, ὡς καθήκει σοι, quo verbo antea est usus. Significat autem illud jus ex Lege Mosis, quo propinquus debet uxorem ducere. Heb. *secundùm legem & consuetudinem*, aut *morem*. Alter, *secundùm constitutionem Mosis & Israelis*. Est enim jus aliud scriptum, ut Lex; aliud non scriptum, ut Mos. ¶ *Nam propinqua inter vos duos cognatio intercedit* σὺ δὲ ἀδελφὸς εἶ αὐτῆς, *tu autem frater ejus es, & ea tua*] Sub. *soror*. Ità Hebræus; quibus verbis conjunctio propinquitatis significatur, & illud jus הגאולה, de quo suprà. ¶ *Hoc vestrum conjugium quàm optimè fortunet* εὐοδώσει ὑμῖν τὰ κάλλιστα] Ad v. *prosperet vobis optima*, i. quàm maximè fortunet, det vobis successus prosperrimos. Heb. *dirigat vos hac nocte in pace*. Quibus verbis petit ut prima conjugii eorum consuetudo fausta sit.

15. *Simúlque ille bene precatus est* καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς, *& benedixit eos*.

16. *Accepto libello* λαβὼν βιβλίον, *cùm libellum sumpsisset*] Heb. גליון. Quidam verterunt *chartam*, aut *tabulam in qua scribitur*. Hieron. *& accepta charta fecerunt conscriptionem conjugii*. Gr. *syngrapham conscripsit*. Heb. *& scripsit in ea scriptionem*, i. pactionem conjugii constituti & contracti. ¶ *Et consignavit* καὶ ἐσφραγίσατο, *& signavit*] Heb. *& signavit eam coram testibus*.

17. *Tum cœperunt epulari* καὶ ἤρξαντο ἐσθίειν, *& cœperunt comedere*] Heb. addit *& bibere & lætari*.

19. *Cujus lacrymas mater excipiens* καὶ ἀπεδέξατο τὰ δάκρυα τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, *& suscepit lacrymas filiæ suæ*] Heb. *Deus suscepit lacrymas ejus, & mater eam consolari cœpit, loquique super cor ejus*] i. Cor ejus mœstum verbis levare & confirmare.

20. *Hunc tuum mœrorem cum gaudio commutet* δῴη σοι χαρὰν ἀντὶ τῆς λύπης σου ταύτης, *det tibi gaudium pro hac tua tristitia*] Quidam vertunt, *convertat hanc tuam tristitiam in gaudium*. Heb. *dabit tibi gaudium & lætitiam pro mœrore & dolore qui est in corde tuo*. Hieron. *det tibi gaudium pro tædio quod es perpessa*. ¶ *Bono esto animo, filia*, θάρσει, θύγατερ, *confide, filia*] Heb. *sis fortis*: aut *animo forti & erecto*: nè frangaris animo, sed spe in Deum te sustenta.

DRUSIUS.

1. **K**AI παρεγένοντο] Versus iste ità legitur in R. καὶ παρεγένοντο εἰς τὴν οἰκίαν Ῥαγουήλ. καὶ Σάρρα δὲ ὑπήντησεν αὐτοῖς, καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς, καὶ αὐτοὶ αὐτήν.

4. Ἐκ Νινευῆ] Sic ed. Rom. cæteræ habent ἐν Νινευῇ. In utroque Ebræo, *ex captivis qui Ninives*, sive *in Ninive*: τῶν ἐν Νινευῇ.

7. Ὅτι καλοῦ] Ὁ τοῦ καλοῦ μου. C.

8. Αὐτοῦ] Ἑαυτοῦ. R.

9. Ὄψα πολλὰ] Ὄψα πλείονα. R.

12. Γίνε] Editio C. φάγε, & mox σοὶ καθήκει. Paulò pòst eadem habet γίνε, ut aliæ. Vide infrà 14.10. ¶ Ὑποδείξω σοι τὴν ἀλήθειαν] Ut ingenuus est! Hoc ejus factum piis imitandum commendat laudátque Ambrosius Offic. lib. 3. cap. 14.

13. Ἀπέδωκεν] Sic R. & C. Cæteri ἀποθήσουσαι referunt. ¶ Τὸ νῦν ἔχον] Ità legendum. Malè vulgò τὸ νῦν ἔχων. Erroris causam præbuit librariis quòd nescirent quid esset quémve sensum haberet τὸ νῦν ἔχον.

14. Οὐ γεύσομαι] Οὐ γεύομαι. R.

15. Σὺ δὲ ἀδελφὸς] Magis placet quod in C. σὺ ἀδελφός.

17. Καὶ λαβὼν τῆς χειρὸς] Ante hæc verba reperitur in A. BB. & C. καὶ ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα αὐτῆς, quæ abesse possunt, meo judicio, ut tamen sententia damnum nullum indè accipiat.

18. Ἄπαγε] In Basileensi eo qui in quarto folium complicat ἀνάγαγε.

20. Ταμεῖον] Aliàs ταμιεῖον.

22. Δῴη σοι χάριν] Hæc est lectio codicis Romani, quam nolui mutare. In aliis est δῴη σοι χαράν. Sed novum non est ut χάρις ἀντὶ τῆς χαρᾶς usurpetur, ut in epistola ad Philemonem, χάριν γὰρ ἔχομεν πολλήν. Hesychius, χάρις, λύπη, χαρά.

GROTIUS.

1. **E**T *suscepit eos Raguel cum gaudio*] In Græco additur, Σάρρα δὲ ὑπήντησεν αὐτοῖς, καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς, id est, dixit illis χαῖρε. Vox est rara inventu.

2. *Raguel dixit Anna uxori suæ*] Gr. Ἔδνα, עדנה. ¶ *Consobrino meo*] Ἀνεψιῷ in Græco. At ea vox apud hos scriptores non tam strictè sumitur quàm apud Græcos elegantiores, sed comprehendit & ἐξαδέλφους & δισεξαδέλφους.

7. *Et dixit, Benedictio sit tibi, fili mi*] In Græco καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν, nempe ut majores natu minoribus facere solebant: Mar. 10. 10. ¶ *Boni & optimi viri filius es*] Sic Philoctetes ad Neoptolemum apud Sophoclem,

> Ὦ φιλτάτου παῖ πατρὸς,

& alius,

> Ἀρίστε παῖδες Ἑλλήνων γενός.

Tales blandæ compellationes simul incitamentum sunt juvenibus ad virtutem. Simile infrà 9. 9.

9. *Præcepit Raguel occidi arietem*] Gr. καὶ ἔθυσαν κριὸν προβάτων· ubi ἔθυσαν non est *sacrificarunt* (quod plerumque & ex origine significat, ab altero significatu antiquiore, quo θύειν est θυμιᾶν, unde θυώδης, & *thus*) sed quovis modo *occiderunt*, quomodo & Galli à Græcis Massiliensibus vocem acceptam usurpant. Sic idem verbum sumitur Matth. 22. 4. Luc. 15. 23, 27. Joan. 10. 10. Act. 10. 13. Sequitur in Græco ἡδέως φάγε, & rursus ἡδέως γίνε· verba sunt Raguelis Tobiam invitantis. Idem loquendi genus in Græco Esth. 1. 11. ἡδέως γενόμενος ὁ βασιλεὺς, ubi in Hebræo טוב לב ביין.

14. *Secundùm legem Mosis*] Κατὰ τὴν κρίσιν, quod mox in eodem textu Græco explicatur κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως. Sic Num. 35. 24. על המשפטים, κατὰ τὰ κρίματα *secundùm præcepta*. Tota Lex תורה, partes ejus משפטים.

15. Et

15. *Et apprehendens dexteram filia sua dextera Tobia tradidit*] Manum enim manui jungere Societatis ſignum apud Hebræos, utì diximus tum alibi, tum ad Zach. 14. 13. Summa autem ſocietas in matrimonio. Etiam Romanis matrimonia quædam fiebant conventione in manum. In Græco ſequitur, καὶ ἄναγε πρὸς τὸν οἶκον σου. *Duc domum* dicerent Latini. Maritus enim dominus conſtituendi laris. Gen. 24. 60, 61. Pſal. 45. 16.

16. *Fecerunt conſcriptionem conjugii*] Τὰ συγγραφά. Ità enim ſpecialiter appellatur id inſtrumentum, quod hîc generis nomine συγγραφὴν dixit ſcriptor hujus hiſtoriæ Græcus.

18. *Ut præpararet alterum cubiculum*] Nempe nè funeſti loci conſpectus Saram angeret.

19. *Et introduxit illuc Saram filiam ſuam*] Nam novæ nuptæ apud Hebræos priores cubitum ducebantur, Gen. 29. 23. Idem mos Romanis. Catullus in Epithalamio,

Jam licet venias, marite :
Uxor in thalamo tibi eſt.

CAP. VIII.

MUNSTERUS.

3. SEnſit odorem] Sed quomodo potuit odor corporalis fugare ſpiritum? Sicut enim ignis non comburit ſpiritum, nec frigus lædit ipſum, ità nec fœtor neque odor poſſunt illum recreare aut nauſeam illi facere. Dicendum ergò quod per illam ſuffumigationem deſignatur oratio, quæ inſtar vaporis cœlos penetrat, juxta illud Davidicum תכון תפלתי קטרת לפניך, *Adaptetur oratio mea velut incenſum in conſpectu tuo.* Nec aliud deſignabatur in V. Teſt. per incenſiones & adolitiones quàm ardens cordis oratio. Hæc tam efficax eſt ut per eam Dæmonia etiam ejiciantur, ut Chriſtus Mat. 17. teſtatur. Virtute ergò orationis Tobiæ & Saræ fugatus eſt Aſmodæus, & non efficaciâ aliquâ odoris corporalis. Unde & cor piſcis & non caput jubetur accendi. Oratio enim cordis & non labiorum placet Deo, ſecundùm quod apud Iſaiam habetur, *Populus hic labiis me honorat, cor autem illorum longè eſt à me.* Judæi quoque qui ſanioris ſunt mentis aſſerunt incenſa & reſiqua veteris Legis ſacrificia ex ſe nihil profuiſſe; ſicut quidam Rabi Lev. 6. in hunc modum ſcribit, אין הקרבנות רציין מצד עצמם כי טוב לאדם שלא יחטא משחיטא ויביא קרבן כאומרו הנה שמוע מזבח טוב ואם אדם רוצה לילך בדרך ישר ואינו הולך אחר הבצע והחמדה והעושר אינו צריך קרבן כי זאת היא תורת העולה שלא לגזול ושלא לגנוב ואם גנב או גזל והשיב את הגזלה זהו רצון הש״י וכן הענין בתעניות שהם במקום הקרבנות וזהו שאמר הנביא כה אמר יהוה צום הד׳ וצום הה׳ וצום הז׳ וצום הי׳ יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה כלומר מה תועלת יש לי בתעניותכם הלא אם תאכלו ואם תשתו אתם האוכלים ואתם השותים ועל כן יהי רצון שיהיו לבית יהודה לששון ולשמחה באכילה ובשתייה בתנאי שהאמת והשלום אהבו ורעת איש אחיו אל תחשבו בלבבכם. Horum verborum hic eſt ſenſus, *Non placita ſunt ſacrificia propter ſemetipſa. Melius enim eſt homini quod non peccet, quàm ſi peccet & adducat ſacrificium. Sic enim profitetur, Melius eſſe obedire quàm ſacrificare. Unde quando homo cupit ire per viam rectam, & non ſequitur avaritiam, cupiditatem & divitias, ille non opus habet ſacrificio. Nam hæc erat lex Holocauſti (h. e. deſignabat hoc ſacrificium quod totum Domino offerebatur, quòd homo eſſet integer) quòd nemo ad rapinas excurreret, nemóque furaretur. Quòd ſi quis furtum committeret aut rapinam, reſtitueret rapinam. Hoc enim eſt beneplacitum Dei. In hunc quoque modum habet ſeſe Jejunium, quod aſſimilatur Sacrificiis; ſicut ait Propheta, Sic dixit Dominus,* JEJUNIUM QUARTI *menſis*, JEJUNIUM QUINTI, JEJUNIUM SEPTIMI, ET JEJUNIUM DECIMI, ERIT DOMUI JEHUDA IN GAUDIUM ET EXSULTATIONEM: *q. d. Quæ utilitas accreſcit mihi ex jejunio veſtro? Nónne quando comeditis & bibitis, vos eſtis qui hinc commodum percipitis comedendo & bibendo? Unde placet Deo quòd domus Jehuda fruatur exſultatione in comedendo & bibendo, hâc tamen conditione, quòd veritatem & pacem diligant, & nemo fratris ſui malum in corde ſuo recogitet.* Hucuſque memoratus Judæus. Errat tamen in hoc, quando aſſerit Oblationem & Jejunium requiri ad depoſitionem commiſſi ſceleris, cùm magìs ſacrificia figura fuerint futuræ oblationis Chriſti, per quem ſolum remittuntur peccata. ¶ *Ligavit eum ibi*] Debetur immundis ſpiritibus immundus locus. Unde & Mat. 8. rogabant Chriſtum, *Si ejicis nos, permitte nobis ut ingrediamur in gregem porcorum.* Sic Lucæ 11. dicit Salvator, *Cùm immundus ſpiritus exierit ab homine, ambulat per loca arentia, quærens requiem,* &c. Quod autem dæmonium hîc *ligatum in Ægypti extremitate* deſcribitur, ſignificatur per id, illud ſic expulſum à puella ut illi nullus aditus permiſſus fuerit.

10. *Liberos benedictionis*] Reſpexit Tobias ad illud quod in Geneſi ſcribitur, *Benedixit eis, & ait, Creſcite & multiplicamini,* &c. Aut vocat *filios benedictionis* eos qui ab ineunte ætate incipiunt timere Dominum, & pro hoc munere Dei invocandus eſt Dominus, & pueri jugiter inſtituendi.

BADVELLUS.

1. CUM *autem jam cœnati eſſent* ὅτε δὲ συνετέλεσαν δειπνοῦντες, *Poſtquam autem perfecerunt cœnare*] i. Cœnam peregerunt, poſteaquam cœnaverunt. Heb. *Cùm à cœna ſurrexiſſent.*

2. *Sumpſit prunam ſuffimentorum* ἔλαβε τὴν τέφραν θυμιαμάτων, *accepit cinerem ſuffimentorum*] Heb. *acerram* [aut *thuribulum*] *cum prunis.* Eſt autem θυμιατήριον vas in quo accenditur ignis & fovetur. Hieron. *carbones vivos.* ¶ *Suffitum fecit* ἐκάπνισεν, *fumigavit*] i. Odore eorum quæ carbonibus erant impoſita Saram perfudit. Hebræus dicit *puellam perfuſam* fuiſſe; alter, *veſtes ejus.*

3. *Itaque eo odore percepto, dæmon* ὅτε δὲ ὠσφράνθη τὸ δαιμόνιον τῆς ὀσμῆς, *Poſtquam autem olfecit Dæmonium odorem*] *Simulatque odoratus eſt.* ¶ *In extremas aufugit Ægypti partes* ἔφυγεν εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς Αἰγύπτου, *fugit in ſuprema Ægypti*] Heb. *in extremitates terræ Ægypti.* ¶ *Quem Angelus vinculis conſtrinxit* καὶ ἔδησεν αὐτὸ ὁ ἄγγελος, *& religavit eum Angelus.*

7. *Laude in ſecula celebrandum* εὐλογητὸν εἰς τοὺς αἰῶνας] Heb. *benedictum in ſeculum & ultrà*, i. ſempiternis celebrandum laudibus.

8. *Tu effeciſti Adam* σὺ ἐποίησας Ἀδὰμ, *Tu feciſti Adam*] Heb. *creaſti.* ¶ *Atque ei Evam adjutricem dediſti* καὶ ἔδωκας αὐτῷ βοηθὸν Εὔαν] Heb. *dediſti ei Evam in auxilium coram eo*, i. ſociam & comitem vitæ, ad auxilium ei adjunctam. Hieron. *adjutorium.* ¶ *Pro adminiculo uxorem ejus* στήριγμα τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, *firmamentum uxorem ejus*] i. Firmum fideléque præſidium quo niti poſſet, in ejúſque fide amoréque acquieſcere. Nam, ut ait Salomon, *In bona induſtriáque conjuge maritus ſummam animi fiduciam habet, ejúſque res non diminuuntur.* ¶ *Ex his genus hominum eſt procreatum* ἐκ τούτων ἐγενήθη τὸ τῶν ἀνθρώπων σπέρμα, *ex his factum eſt*] [i. ortum ac propagatum] *hominum ſemen*] In illis duobus fuit quoddam quaſi ſeminarium totius mundi. Fuerunt enim primi parentes. Heb. *atque ità præparaſti viam univerſo mundo.* ¶ *Adjutorium efficiamus illi ſimile* ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν ὅμοιον αὐτῷ, *faciamus ei adjutorium ſimile ei*] Heb. כנגדו *tanquam è regione ejus, quod ſit coram eo*, i. cum eo perpetuò conjunctum & conſociatum. Hîc autem Græcus autor ſecutus videtur LXX Interpretes, qui Gen. 2. verterunt βοηθὸν κατ' αὐτόν. Hieron. *adjutorium ei ſimile*, i. naturâ conforme & ſociabile, κοινωνικὸν, *ad ſocietatem vitæ cum eo degendæ accommodatum.* In Moſe autem non eſt *faciamus*, ſed *faciam*, in ſingulari.

9. *Non libidine impulſus*, &c. οὐχὶ διὰ πορνείας ἐγὼ λαμ-

Cάνω τ̀ ἀδελφήν μȣ *non per fornicationem ego accipio sororem meam*] i. Quadam impudicâ libidine cōmotus, sed integro sinceróque animo adductus. Gr. ἐπ' ἀληθείας, *in veritate*. Heb. *sed in rectitudine cordis secundùm morem præscriptum Mosis & Israelis.* Significat se ad illud conjugium castum pudicúmque animum afferre. ¶ *Fac eam mihi impertias misericordiam, ut unà consenescamus* ἐπίταξον ἐλεῆσαί με, ϰ̀ ταύτῃ συγκαταγηρᾶσαι, *præcipe misereri mei, & cum hac consenescere*] Heb. *prosequaris nos misericordiâ tuâ, exsatiésq; nos longitudine dierum annisque vitæ.*

10. *Cum eo subjecit* εἶπε μετ' αὐτȣ̃, *dixit cum eo*] Intelligendum est *Sara:* quæ particulâ *Amen* orationem mariti comprobat, consensúmque animi sui declarat. Heb. *& respondit Sara, & dixit, Amen.*

11. *Concubuissent* ἐκοιμήθησαν, *dormierunt*] Heb. *cubaverunt unà.*

14. *Jussit Ednam uxorem suam mittere unam ex ancillis* εἶπεν Ἔδνᾳ τῇ γυναικὶ αὐτȣ̃, Ἀπόστειλον μίαν τ̃ παιδισκῶν, *Dixit Edna uxori suæ, Mitte unam ancillarum*] Ego mutavi dialogismum, atque narrationem continuavi: quod faciendum est in vertenda lingua Hebraica, quæ hanc formam frequentem habet.

17. *Omni purâ sanctâque laude celebrandus es* εὐλογητὸς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ καθαρᾷ ϰ̀ ἁγίᾳ, *Benedictus es in omni benedictione pura & sancta*] Dictum est antè quid sit εὐλογεῖν. Laudem autem Deo tribuit veram atque integram, qualem summa ejus bonitas meretur.

18. *Quòd me lætitiâ affecisti* ὅτι εὔφρανάς με, *quòd lætificasti me*] Recreasti perturbatum, magnóque opprobrii metu liberasti. Nam causam lætitiæ subjicit, quoniam *id quod metuebat ei non evenerit.*

19. *Ut vitam suam salvam incolumémque traducant* συντέλεσον τ̀ ζωὴν αὐτῶν ἐν ὑγιείᾳ, *perfice vitam eorum in sanitate*] Heb. *ut dies & annos vitæ suæ bene transigant* (aut *in bonis*) *cùm lætitia*, μετ' εὐφροσύνης.

20. *Terrâ sepulcrum opplere* χῶσαι τ̀ τάφον, *replere sepulcrum*] *Terrâ obruere.* Heb. *ut implerent pulvere.* Causam cur sepulcrum illud fecit suprà significavit, metum infamiæ & probri suscepti ex morte eorum qui filiam ipsius uxorem duxissent.

21. *Nuptias illis quatuordecim diebus celebravit* ἐποίησεν αὐτοῖς γάμον ἡμερῶν δεκατεσσάρων, *fecit eis nuptias quatuordecim dierum.*

23. *Juravit autem, Tobiam non antè discessurum*, &c. ϰ̀ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ῥαγȣὴλ, πρὶν ἢ συντελεσθῆναι τὰς ἡμέρας τ̃ γάμȣ ἐνόρκως, μὴ ἐξελθεῖν, *Dixit ei Raguel, priusquam perficerentur dies nuptiarum cum jurejurando, non discessurum*] Est autem ἐνόρκως adverbium quod significat *interpositum esse jusjurandum.* Incertum autem est utrùm eo jurejurando Tobiam obstrinxerit, an ipse tantùm juraverit, i. jurejurando affirmaverit, non discessurum. Hebræus dicit ipsum *Raguelem jurasse*; Hieronymus, *adjurasse Tobiam:* & ità habent quædam exemplaria Græca, ἐνορκῶ μὴ ἐξελθεῖν αὐτόν, *adjuro nè exeat ipse.* Sed prior lectio videtur esse emendatior.

24. *Tum denique ipsum acceptâ dimidiâ bonorum suorum parte*, &c. ϰ̀ τότε λαβόντα τὸ ἥμισυ τ̃ ὑπαρχόντων αὐτȣ̃, πορεύεσθαι μεθ' ὑγιείας] Repetendum est verbum, *Dixit Raguel, Tobiam acceptâ dimidiâ bonorum suorum parte cum incolumitate discessurum.*

DRUSIUS.

3. KAὶ ἔδησεν αὐτὸ] Simile quid refert Johannes Theologus Apoc. 20. 2.

4. Ἀνάστα ἀπὸ τῆς κλίνης] Hanc scripturam comprobat E. M. & quod mox sequitur, *Surge, soror.* Quò minùs placet quod in impressis ad exemplar Compl. ἀνέβη ἐπὶ τῆς κλίνης, *conscendit lectum.* Nam vix credibile est ipsum in lecto precatum fuisse.

6. Πᾶσαι αἱ κτίσεις σȣ] Meus liber hîc & infrà πᾶσαι αἱ κλήσεις Cȣ. Sic alibi in Psalterio Græco κτίσις legitur pro κτῆσις. Itaque alterum cum altero facilè commutatur.

10. Καὶ αὐτῇ συγκαταγηρᾶσαι] Ità scripsimus ex R. & C. nisi quòd in C. ταύτῃ legitur pro αὐτῇ. In aliis erat ϰ̀ ταύτῃ συγκαταγηρᾶσαι με, & in versione Latina *& hoc pacto consenescamus.* ¶ Ἴδετε] Legendum absque dubio εἶδετε· atque ità est disertim in C.

13. Θάψωμεν αὐτὸν] Hæc Romani: aliorum codicum scriptura est θάψω αὐτόν. Sic etiam variant exemplaria Ebræa. Nam quod in E. M. *Sepeliemus eum*, in E. F. legitur *sepeliam eum:* quîcum consentit Hieronymus referens, *ut sepeliam eum, antequam illucescat dies.* ¶ Καὶ μηδεὶς γνῷ] Vel γνῶτω, ut est in C.A. & B. nam utrumque rectè dicitur.

16. Εὐλογητὸς εἶ σὺ] Σὺ legitur in R. in aliis abest sine damno sententiæ.

17. Εὐλογείτωσαν] Εὐλογησάτωσαν libri ad exemplar Compl. ¶ Εἰς τοὺς αἰῶνας] Lectio varians εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

18. Ηὔφρανας] Thema est εὐφραίνω. Sic ηὐχόμην, cujus thema εὔχομαι. Sic ηὐδόκησας ab εὐδοκέω, contra regulas Clenardi cui εὐ immutabilis est. In aliis tamen editionibus εὔφρανας reperitur.

21. Ἐνόρκως] *Cum jurejurando, sive adhibito juramento.* In meo libro habetur ἐνορκῶ μὴ ἐξελθεῖν αὐτόν· quod de Raguele intelligendum esse paret ex 9, 3. ubi disertis verbis, διότι ὀμώμοκε Ῥαγȣὴλ μὴ ἐξελθεῖν με, *juravit non egressurum me.* Vide & 10. 9. ¶ Ἐὰν μὴ πληρωθῶσιν] Ἕως ἂν πληρωθῶσιν est in A. B. & C.

22. Μεθ' ὑγίας] Alibi μεθ' ὑγιείας. Sic ταμεῖον & ταμιεῖον.

GROTIUS.

2. DE *casidili suo*] Fortè *de casciculo suo. Cassiculum* enim *reticulum* Festo, & in Glossis.

3. *Et religavit illud in deserto superioris Ægypti*] Ἔδησεν εἰς τὰ ἀνώτατα τ̃ Αἰγύπτȣ. In loca deserta ab omni humano cultu, *arenosa & squalentia*, ut loquitur Plinius, ubi Nili cursum describit, 5. 9. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, Matth. 12. 43. Sequitur in Græco, ϰ̀ ἔδησεν αὐτὸ ὁ ἄγγελος, i. impediit eum nè cui noceret. Sic Apoc. 9. 14. & 20. 2. Adde Matth. 12. 29.

9. *Tu scis quia non luxuriæ causâ accipio uxorem meam conjugem, sed solâ posteritatis dilectione*] Gr. Καὶ νῦν, Κύριε, ȣ̓χὶ διὰ πορνείαν ἐγὼ λαμβάνω τ̀ ἀδελφήν μȣ ταύτην, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας. *Non cum ea cubitum eo ut cum scorto, sed ut cum ea cui fidem dedi.* ἀλήθεια sæpe nostris scriptoribus est *fides* illa quæ hominum societatem conservat.

10. *Dixit quoque Sara, Miserere nobis, & consenescamus ambo pariter sani*] In Gr. hæc sunt verba Tobiæ ità scripta, ἐπίταξον ἐλεῆσαί με ϰ̀ ταύτῃ συγκαλαγηρᾶσαι· sed meliùs sic legenda, ἐπίταξον ἐλεῆσαι με ταύτῃ συγκαταγηρᾶσαι.

19. *Sacrificium tibi laudis tuæ*] Laudes & gratias quas Deus pro sacrificiis accipit, Psal. 69. 30, 31.

23. *Ut duas hebdomadas moraretur apud se*] Dies nuptiales solebant esse septem, Gen. 29. 27. Judic. 14. 13. Raguel ob ingens gaudium, & quia spes non erat post id videndi filiam generúmque, numerum duplicavit.

24. *Et fecit scripturam*] Testamentum.

CAP. IX.

MUNSTERUS.

DIscrepat in multis editio nostra Vulgata ab Hebraismo, sed nec Græca translatio per omnia quadrat cum Hebraico textu & Latina versione.

BADUELLUS.

1. TUM *igitur Tobias Raphaelem vocavit* ϰ̀ ἐκάλεσε Τωβίας τ̀ Ῥαφαὴλ, *Et vocavit Tobias Raphaelem*] Sententia pendet ex superiore capite. Itaque particula ϰ̀, ut ו apud Hebræos, habere potest vim Inferendi, *Igitur*, aut *Itaque.* Heb. *Tum vocavit Tobias Raphaelem.*

4. *Ju-*

4. *Juravit me non discessurum,* ὤμοσε Ῥαγουὴλ μὴ ἐξελθεῖν με.

5. *Moram fecero longiorem* ἐὰν χρονίσω μεγάλως, *si multùm tardavero*] i. Diutiùs moratus fuero. Heb. *longiùs reditum nostrum differemus.* Alter, *nisi ad diem præstitutum venerimus:* aut, *si dies præfixus præterierit.* Hieron. *si tardavero unâ die plus.* ¶ *Magnum animi dolorem suscipiet* λυπηθήσεται λίαν, *contristabitur valde*] Heb. *solicitus* [aut *anxius*] *erit valde.* Alter, *dolore afficiam animam parentum meorum, mœrore affligam cor eorum.*

6. *Ad Gabaelúmque divertit* καὶ ηὐλίσθη παρὰ Γαβαήλῳ, *& mansit apud Gabaelum*] Heb. *pernoctavit,* aut, *eâ nocte moratus est:* sed accipitur pro *diversari apud aliquem,* atque *hospitio alicujus uti.* ¶ *Loculos protulit obsignatos* προήνεγκε τὰ θυλάκια ἐν ταῖς σφραγῖσι] Heb. *protulit sacculos plenos argenti, quos Tobias obsignaverat.* Erat enim pecunia deposita ut apud illum asservaretur.

12. *Deinde manè unà profecti ad nuptias venerunt* καὶ ὤρθρισαν κοινῶς, καὶ ἦλθον εἰς τὸν γάμον, *& manè surrexerunt simul, & venerunt ad nuptias*] Heb. *summo diluculo surrexerunt.* ¶ *Tobias verò uxorem suam gravidam fecit* καὶ εὐλόγησε Τωβίας τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, *& benedixit Tobias uxorem suam.*

DRUSIUS.

2. ΠΑρὰ Γαβαὴλ] Partim exemplarium πρὸς Γαβαὴλ, quod placet.

3. Ἄγε μοι] Ut *Vade tibi.* Sic alibi in Prophetis ἐκχέειόν σοι notum genus loquendi. Cæterùm μοι non est in A. B. & C.

14. Μέγα] i. Σφόδρα. Lectio alia μεγάλως. Sic habent A. BB. & C.

6. Περιήνεγκε] Sic emendavi ex R. antea erat προσήνεγκε. ¶ Ἐν ταῖς σφραγῖσιν] i. Σὺν ταῖς σφραγῖσιν· purus putus Ebraismus.

7. Ὠρθρίσαν] Vel ὤρθρισαν, ut est in aliquammultis editionibus.

8. Καὶ εὐλόγησε Τωβίας τὴν γυναῖκα αὐτοῦ] Sic habent omnia exemplaria quæ vidi. Quidam etiam εὐλόγησε interpretatur *gravidam fecit:* sed sine teste, fine exemplo. Porrò desiderari videtur aliquid, quod suppleri posset ex libris Ebræis, εὐλόγησεν Τωβίαν καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ aut pleniùs καὶ Σάῤῥαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, sicut infrà legimus καὶ ηὐλόγει Ῥαγουὴλ καὶ Ἔδναν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Aut fortè constructio est Ebraica, pro εὐλόγησε τὴν γυναῖκα Τωβία sive Τωβίου, ut Cohel. 2. 21. καὶ ἀνθρώπῳ, ᾧ οὐκ ἐμόχθησεν ἐν αὐτῷ, δώσει αὐτῷ μερίδα αὐτοῦ· ubi in Ebræo לאדם i. ἀνθρώπῳ, & apud Hieronymum, *Homini, qui non laboravit, illi dabit partem suam.* Hoc genus locutionis, quia mirum & insolens nobis, studiosos linguarum valde observare volo.

GROTIUS.

6. ET *recepit ab eo omnem pecuniam*] In Græco, προήνεγκε τὰ θυλάκια ἐν ταῖς σφραγῖσι, *Accepit folles obsignatos.* Sic enim Jurisconsulti, Juvenalis quoque & Vegetius, vocant sacculos in quibus est pecunia.

10. *Dicatur benedictio super uxorem tuam*] i. Dicatur inposterum novis nuptis, *Felix sis ut Sara Tobiæ uxor.* In Græco est, καὶ εὐλόγησε Τωβίας τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· sed olim scriptum videtur fuisse, καὶ εὐλόγησε (nempe Raguel) Τωβίαν καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, i. abeuntibus bene precatus est. Nam & sic historiam refert Hieronymus.

CAP. X.

MUNSTERUS.

9. NEC *cogitant aliud*] Videtur hîc in Hebraismo esse defectus alicujus vocis, putà דבר אחר vel זאת זולת. Non enim nihil cogitabant, cùm die noctúque affligerentur ob filii absentiam.

10. *Purpurea*] Kimhi exponit vocem ארגמן pro אדום צבע *colore rubeo;* mutatúrque nonnunquam Mem penultima litera in Vau literam mobilem, & sic invenitur 2 Par. 7.

13. *Socerum tuum*] Significat התחתן *affinitatem facere:* hinc fit nomen חתן cum duplici Camez, & sign. *generum;* sed חותן cum Holem & Zere sign. *socerum,* & חותנת *socrum.* Appello & *fratrem uxoris meæ* חותן. Item חתנה capitur pro חופה *nuptiis.*

BADVELLUS.

1. DIes *computabat singulos* ἐλογίζετο ἑκάστης ἡμέρας] Heb. *numerabat dies profectionis ac reversionis ejus.* Græcus mox dicit ἡμέρας τῆς πορείας, *dies itineris ejus præstitutos.* ¶ *Dies profectionis exacti fuerunt* ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι τῆς πορείας, *completi sunt dies profectionis*] Tempus discessûs ac reditûs ejus exactum, aut elapsum est.

2. *Num pudefacti sunt* μήποτε κατήσχυνται, *num confusi sunt*] i. Frustrà profecti, atque illusi. Heb. *fortaßis aliqua ei calamitas in itinere accidit.*

3. *Itaque in magno mœrore versabatur* καὶ ἐλυπεῖτο λίαν, *& contristabatur valde*] Heb. *cœpit anxius esse,* i. solicitus esse de salute filii.

4. *Illum cœpit deplorare* ἤρξατο θρηνεῖν αὐτὸν, *cœpit eum lamentari ac deflere*] Heb. *cœpit flere ac plangere.*

5. *Non jam, fili, mihi quicquam curæ est* οὐ μέλει μοι, τέκνον, *Non cura est mihi, fili*] Quidam vertunt in nominativo *filius;* sed meliùs in vocativo, ut ea ità filium absentem alloquatur, ut fit Apostrophe.

6. *Tace, nè sis solicita* σίγα, μὴ λόγον ἔχε, *Tace, nè curam habeas*] i. Desine, nè te solicitudine crucies. Heb. *Contine vocem tuam à fletu, & oculos tuos à lacrymis.*

7. *Nec me ludifices* μὴ πλάνα με, *nè seducas* [aut *fallas*] *me*] Heb. *verbis me seducas,* i. vanis verbis me lactes ac sustentes. תעבירני, ad v. *seducas.* ¶ *Totásq; noctes in lamentando filio suo Tobia consumebat* τὰς δὲ νύκτας ὅλας οὐ διελίμπανε θρηνοῦσα Τωβίαν τὸν υἱὸν αὐτῆς, *noctes autem totas non desinebat flere Tobiam filium suum*] Heb. *totásque noctes ducebat insomnes.* ¶ *Jam desperant se me visuros* οὐκ ἔτι ἐλπίζουσιν ὄψεσθαί με, *non ampliùs sperant se visuros me*] Heb. *desperant de me:* omnem de reditu meo spem abjecerunt.

10. *In qua tam mancipia & jumenta quàm pecunia inerant* σώματα, καὶ κτήνη, καὶ ἀργύριον, *corpora, & jumenta, & argentum*] Heb. *servos & ancillas,* i. mancipia, quæ nomine *corporum* significantur.

11. *Vos fortunet* εὐοδώσει ὑμᾶς, *prosperabit*] Sed futurum Hebræis pro optativo usitatum. εὐοδοῦν autem hoc loco accipitur pro εὐλογεῖν, *benedicere,* ac *felices beatósque facere.* Heb. *fortunet vias vestras.*

13. *Honora socerum tuum & socrum tuam* τίμα τοὺς πενθερούς σου, *honora soceros tuos*] Hebræus utrumque exprimit, tam *socrum* quàm *socerum.* ¶ *Utinam quæ sunt honesta de te audiam* ἀκούσαιμί σου ἀκοὴν καλὴν, *utinam audiam de te famam bonam*] i. Secundam. Quidam *bonos nuncios.* Heb. *Deus sanctus ac benedictus faciat ut audiam de te bonam famam, unde lætitiam accipiam.* ¶ *Te tuis restituat* ἀποκαταστήσαι σε ὁ Κύριος οὐρανοῦ, *Dominus cœli te restituat,* i. ad tuos reducat. Quidam vertunt *reducem faciat.* ¶ *Quasi quoddam depositum committo* παρατίθημί σοι ἐν παρακαταθήκῃ, *trado tibi filiam meam in depositum*] i. Tuæ fidei commendo & committo. Heb. *trado in manum tuam quasi depositum.* ¶ *Nè ullâ eam molestiâ afficias* μὴ λυπήσῃς αὐτὴν, *& nè contristes eam*] *Duriùs tractes; nè affligas:* & ità Hebræus.

DRUSIUS.

1. KAὶ οὐκ ἤρχετο] Magis placet Basileensis lectio καὶ οὐκ ἤρχοντο· sequitur enim mox μήποτε κατίσχονται.

2. Κατίσχονται] i. *Detinentur:* nam κατίσχω dicimus & κατέχω. Plerique codices, in queis & Romanus, κατήσχυνται habent. Aldus & Hervagius κατίσχυνται. Ex quo nos primi emendavimus κατίσχονται. Quam emendationem meam

meam confirmat mirabiliter editio Hieronymi, *Putásne quare moratur filius meus, aut quare detentus est ibi? Putásne Gabelus mortuus est, & nemo reddet ei pecuniam?* ¶ Ἢ μήποτε ἀπέθανε] Particula ἢ exsulat ab A. BB. & C. nos eam retinuimus ex R. cùm omnino desiderari putaremus: *nam aut detinentur ibi*, inquit, *aut Gabelus diem suum obiit, & nemo ei pecuniam reddere vult*.

3. Διότι κατέχονται] Sic R. Cæteri variant: nam in aliis ὅτι in aliis reperitur καὶ ὅτι, quod minimè placet.

4. Οὐ μέλει μοι, τέκνον] Talis scriptura omnium codicum quos habui. Est autem pronunciatione juvanda, *Non cura mihi est quòd te dimiserim?* q. d. De re nulla alia magis sum solicitus. Sed fortè Interpres edidit σὺ μέλη μοι sicut dicimus, μέλει μοι τοῦτο aut scripsit ὢ μέλει μοι i. *ve* vel *ah*; vel certè ὡς μέλει μοι, *quàm mihi cura est!* Ex his tribus primum propiùs accedit ad scripturam vulgatam, cùm etiam facilior sit lapsus de σὺ in οὐ. Exemplar E. F. hîc habet אוי לי: ex quo elicias lectionem haud paulò concinniorem οἴ μέλει μοι, cui firmandæ est Hieronymus, apud quem, *Heu me, heu me, fili mi: ut quid te misimus peregrinatum, lumen oculorum meorum?*

6. Καὶ εἶπεν αὐτῷ] Καὶ λέγει αὐτῷ. A. & BB.

7. Οἷα ἀπῆλθεν] Sic legitur in R. quam lectionem comprobat E. F. In cæteris ed. habetur οἷα ἀπῆλθον, videlicet Tobias & Angelus.

8. Ἡμέρας τὰς] Alibi ἡμέρας δὲ, & mox νύκτας ὅλας. ¶ Οὐ διελίμπανε] *Non intermittebat*, οὐ διέλειπε. Lexicon Græco-Lat. V. Διαλιμπάνω, *intermitto*. Nam à λείπω est λιμπάνω, ut à λήθω λαμβάνω.

9. Συνετελέσθησαν] Διετελέσθησαν. C.

11. Ὁ πενθερὸς] Plures editiones habent ὁ πενθερὸς αὐτοῦ. ¶ Ἐξαποστελῶ] Libri nonnulli ἐξαποστέλλω.

12. Οὐχί, ἀλλὰ] Hæc desiderantur in R.

13. Τὸ ἥμισυ τῶν ὑπαρχόντων] Sic locutus est suprà 8. 22. Libri hîc variant: A. & R. τὰ ἥμισυ. C. τὰ ἡμίση meus τὸ ἥμισυ, quod præ cæteris placuit. ¶ Σώματα] i. Servos & ancillas, ut in illo epigrammate,

Σώματα πολλὰ τρέφειν, &c.

Epiphanius in Ancorato, ἡ συνήθεια τοὺς δούλους σώματα εἴωθε καλεῖν. δεσπότης, φησὶ, ἐκαλεῖτο σωμάτων· & alio loco, εἴωθεν ἡ ἀνθρωπότης καλεῖν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ὀνόματος, ὅτι δεσπότης ἐστὶν ὀγδοήκοντα σωμάτων. Vide Miscell. cent. 2. cap. 22.

15. Ἐφίλησεν αὐτὴν] A. B. & R. ἐφίλησεν αὐτοὺς, quod non est rejiciendum. Pari modo variant codices Ebræi. Nam in E. M. legitur, *osculatus est eos*: in E. F. verò, *osculatus est eam*: quæ lectio consentit cum editis ad exemplar Compl. quos nunc secutus sum.

16. Ἀποκαταστῆσαι σε] Parentibus videlicet. Lexicon V. Ἀποκαθίστημι, *redintegro, restituo*. ¶ Παιδία] ילדים *natos*, ut 1 Reg. 1. 2. καὶ ἦν τῇ Φεννάνᾳ παιδία, καὶ τῇ Ἄννᾳ οὐκ ἦν παιδία. In utroque E. בנים, i. υἱὸς, *filios*.

17. Παρατίθεμαί σοι] *Depono apud te, commendo tibi*, ut 1 Tim. 1. 18. Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε. Quædam exemplaria habent παρατίθημί σοι.

18. Ὅτι εὐώδωσε] Καὶ εὐώδωσε. C.

19. Κατάλογε] Est ubi reperiatur κατηυλόγει. Vide quæ notamus suprà 8. 18. ad verbum ηὐφράνας.

20. Ἐπορεύετο] Ἐπορεύθη est in A. BB. & C.

GROTIUS.

1. *Quare moratur filius meus, aut quare detentus est ibi?*] In Græco, μήποτε κατῄσχυνται; *an confusus est?* i. an elusa ejus spes per Gabeli heredes? ut sequitur. Sic apud Hebræos בוש sumitur sæpissime.

4. *Heu, heu me, fili mi, ut quid te misimus peregrinari?*] Ex hoc loco bene Græcum textum correxere viri eruditi, ut pro οὐ μέλει legatur οἴ μέλει.

10. *In pueris, in puellis*] Honesto comitatu. In Græco est σώματα· quod de liberis corporibus dici solere notavimus in Appendice ad loca quæ de Antichristo agunt, aut accipi solent.

13. *Honorare soceros*] Sic & in Græco τοὺς πενθερὸς, i. *socerum & socrum*: nam masculinum hîc, ut sæpe apud Hebræos, est pro communi. Additur in Græco, αὐτοὶ νῦν γονεῖς σου εἰσίν. Soceri *patres* vocantur 1 Sam. 24. 12. *Socrus matris loco est*, Instit. de nuptiis, §. *Socrum*. Apud Homerum Andromachâ,

——Ἕκτορ, ἀτὰρ σύ μοί ἐσσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ.

CAP. XI.

MUNSTERUS.

1. *Ackrim*] Habet hîc translatio Hieronymi, *pervenerunt ad Charran, quæ est in medio itinere contra Niniven*. Sed videtur error esse scriptoris. Nam Charran non est inter Mediam & Niniven, sed inter Chaldæam & Syriam, nempe in Mesopotamia, ut habetur Act. 7. & Gen. 11. atque in Cosmographia Ptolemæi lib. 5. cap. 8. Vocatur tamen à Ptolemæo *Carra*. Sed vocabuli *Ackrim* non meminit.

BADVELLUS.

1. *Deo gratias agens* εὐλογῶν τὸν Θεὸν, *benedicens Deum*] i. Laudans, ejus bonitatem laudibus celebrans. Ejus laudis & gratiarum actionis causam subjicit, *quòd iter ejus ità fortunasset*. ¶ *Raguelémque benedicens* καὶ κατηυλόγει Ῥαγουὴλ, *& benedicebat Raguelem*] i. Ei ejúsque uxori bona & fausta precabatur. Hoc enim significat verbum καταλογεῖν.

2. *Quomodo patrem tuum reliqueris* πῶς ἀφῆκας τὸν πατέρα σου, *quemadmodum* [i. quo in statu] *patrem tuum reliquisti*] Nempe cæcum.

4. *Fel verò piscis fac ad manum habeas* λάβε δὲ παρὰ χεῖρα χολὴν τοῦ ἰχθύος] Δὲ particula potest esse Illativa, *itaque*, aut *igitur*. Sume igitur ad manum fel piscis ad tollendam patris cæcitatem accommodatum. ¶ *Canis eos sequebatur* συνῆλθεν ὁ κύων ὄπισθεν αὐτῶν, *ibat unà canis post eos*.

6. *Quem conspicata venientem* καὶ προενόησεν αὐτὸν ἐρχόμενον, *& præcognovit* [aut *animadvertit*] *eum venientem*] i. Conspexit. προενόησεν enim (ut *animadvertere*) cùm sit proprium Animi, ad sensum Oculorum sæpe transfertur; ut contrà quæ Oculorum sunt propria, propter vicinitatem ad Animum transferuntur.

7. *Patrem tuum visum esse recuperaturum* ὅτι ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς πατήρ σου, *quòd aperiet oculos pater tuus*] i. Detractâ albugine videbit.

8. *Detritas abolebit albugines* διατρίψει καὶ ἀποβαλεῖ τὰ λευκώματα, *deteret & abjiciet albugines*.

9. *Dehinc jam emori contenta sum* ἀπὸ τοῦ νῦν ἀποθανοῦμαι, *abhinc emoriar*] His verbis significat se non ægre moriturum, postquam filium quem perditum putabat nunc sibi restitutum videt. Sic Simeon postquam Christum tantopere desideratum aspexit, æquo animo se moriturum esse dixit.

13. *Felléque in oculos ejus asperso* καὶ προσέπασε τὴν χολὴν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ αὐτοῦ, *& sparsit fel in oculos ejus*] Antea verbo ἐγχρίειν usus est, quod *illinere* significat.

15. *Ab angulis oculorum* ἀπὸ τῶν κανθῶν αὐτοῦ] *Hirquos* Latini appellant, *Canthos* Græci, extremas oculorum partes utrinque angulum efficientes.

17. *Ecce enim* καὶ ἰδοὺ, *& ecce*] Pro *ecce enim*: ut sit ratio quâ ostendit quomodo Deus ejus misertus fuerit, quòd restituto oculorum visu filium suum salvum incolumémque viderit. ¶ *Quæ magnifica in Media essent acta* τὰ μεγαλεῖα τὰ γενόμενα ἐν τῇ Μηδείᾳ, *res magnificè factas in Media*.

18. *Processit obviàm nurui suæ* ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῆς νύμφης αὐτοῦ, *egressus est in occursum nurûs suæ*. ¶ *Quòd visum recepisset* ὅτι ἔβλεψε, *quòd vidisset*] Aut *visum recuperasset*.

19. *Ipse verò omnibus palàm testabatur* καὶ Τωβὶτ ἐξωμολογεῖτο ἐνώπιον αὐτῶν, *Et Tobias confitebatur coram eis*] i. Com-

Commemorabat & prædicabat. Hoc enim significat ἐξομολογεῖσθε. ¶ *Eam misericordiam quam Deus in se contulerat* ὅτι ἠλέησεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, *quòd Deus ejus misertus esset.* ¶ *His eam verbis salutavit* κατηυλόγησεν αὐτὴν, λέγων, *benedixit eam, dicens*] i. Salvum adventum ei precatus est. Est enim κατευλογεῖν *bene precari alicui.* Latinè *salutare* verti potest, i. salutem alicui optare. ¶ *Salvus sit, ô filia, adventus tuus* ἔλθοις ὑγιαίνουσα, θύγατερ, *Venias sana, filia*] i. Salva & incolumis. De qua loquendi forma antè dictum est. ¶ *Benedictus Deus* εὐλογητὸς ὁ Θεὸς] i. *Laudandus:* quod nomen repetendum est in eo quod subjungit, *Etiam pater tuus:* sed in diversa significatione. *Benedicimus* enim *Deum* cùm eum laudamus eique gloriam debitam tribuimus; *benedicimus hominem* cui bene precamur, eique bona exoptamus.

20. *Fratris ejus filius* ὁ ἐξάδελφος, *patruelis*] Ὁ ἀνεψιός. Ità appellantur qui ex duobus fratribus sunt geniti. Sic mulier ἐξαδέλφη, quæ eâdem propinquitate & cognatione cum altero conjuncta est.

DRUSIUS.

1. Ὁ Τ γινώσκεις] Ità habet R. quod retinui, quia confirmatur autoritate E. F. ubi legimus הלא תדע, *nonne scis?* vel *num te latet, frater?* Antea erat in libris prælo cusis, γινώσκεις, ἄδελφε, *scis, frater:* quæ lectio non est mala nec spernenda.

3. Ὄπισθεν αὐτοῦ] Alibi ὀπίσω αὐτοῦ.

4. Τὸν παῖδα αὐτῆς] *Filium suum.* Alibi *servum* denotat. Hesychius, Παῖς, πᾶς ὁ φύσει υἱὸς ἄν τινος.

5. Ὁ υἱός μου] Hanc lectionem comprobat E. M. in quo, *Ecce filius meus Tobias venit.* In Fagii est הנער בא, ὁ παῖς ἔρχεται. Hieron. *ecce filius tuus venit,* i. ὁ υἱός σου, quomodo legitur in A. C. & utroque B.

7. Ἀποβαλεῖται] Lectio varians ἀποβαλεῖ. Eam invenies in A. B. & C.

11. Θάρσει, πάτερ] Θάρσει, ὦ πάτερ. C.

12. Ἀπὸ τῶν κανθῶν τῶν ὀφθαλμῶν] Lib. A. BB. & C. ἀπὸ τῶν κανθῶν ego ex R. adjeci τῶν ὀφθαλμῶν, propterea quòd sint *canthi* etiam τοῦ τροχοῦ, quæ sunt ferramenta quibus absis munitur. Lex. V. Κανθὸς τροχοῦ, *urus.* Κανθὸς ὀφθαλμοῦ, *canthus, angulus.* ¶ Ἐλεπίσθη τὰ λευκώματα] Duo hic concurrunt, causa naturalis & Divina. Nam licèt fel naturaliter albugines sanet, ut antea ostensum fuit, tamen in tam brevi temporis spatio naturaliter hoc fieri non potuit absque virtute Divina, quæ cùm in hoc miraculo tum maximè in curatione Saræ enituit.

14. Εὐλογητὸς εἶ] Εἶ abest in C. ¶ Ἠλέησάς με] Ab eodem exemplari abest με, sed absque damno sententiæ.

15. Τὰ γινόμενα αὐτῷ] Τὰ γινόμενα, A. & C. Sed & B. in octavo folium complicans.

16. Τῇ νύμφῃ] Τῆς νύμφης alibi. ¶ Πρὸς τῇ πύλῃ] Πρὸς τὴν πύλην. C.

18. Ἐνώπιον αὐτῶν] Minùs probo quod in R. ἐνώπιον αὐτοῦ. ¶ Ὅτι ἠλέησεν αὐτοὺς] *Quòd misertus fuisset ipsorum*, nempe Tobiæ filii & Saræ nurûs suæ. Sic habet R. Lectio aliorum cod. ὅτι ἠλέησεν αὐτὸν, i. *ipsius Tobiæ,* nisi legas cum aspiratione αὑτὸν sive ἑαυτὸν, *quòd sui misertus fuisset.* E. F. שריחם עליו vel *ipsius*, vel *sui:* nam ambiguè dicitur.

20. Καὶ ὁ πατήρ σου καὶ ἡ μήτηρ σου] Puto legendum ἰδοὺ ὁ πατήρ σου, &c. suprà cap. 10. τίμα τοὺς πενθερούς σου αὐτοὶ νῦν γονεῖς σου εἰσίν. Fagius confirmat, in quo disertè, *Ecce domus tua, & pater tuus, & mater tua.* καὶ pro הנה insolens non est in his libris.

22. Ἀχιάχαρος] Hujus meminit & suprà 1. 24. Hieronymus eum vocat *Achior*, quod nomen notum est ex Judith 5. 5. ¶ Καὶ Νασβᾶς] In Hieronymo *Nabath.* Scripserim *Nabat,* i. נבט, ut 1 Reg. 11. *Nabat, Nabas*, ut *Goliath, Golias,* & insertâ literâ *Nasbas.* Sed ampliùs quæramus. ¶ Ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ] *Frater patruelis,* aut *consobrinus ejus.* Quidam legunt Ἀχιάχαρος, ὁ καὶ Νασβᾶς ἐξάδελφος αὐτοῦ, & meras ineptias adferunt. Fortè Achiacharus διώνυμος fuit. Hieron. *Achior & Nabath consobrini Tobiæ:* unde conjicio legendum esse οἱ ἐξάδελφοι αὐτοῦ. Ut ut sit, Achiacharus erat ἐξάδελφος Tobiæ, ut habetur suprà cap. 1. in fine.

23. Ὁ γάμος Τωβία] Τωβία genitivus est Doricus, ut Θωμᾶ. Sic Πανσανία, quod & Πανσανίου, à recto Πανσανίας.

GROTIUS.

3. Præcedamus] Additur in Græco καὶ ἑτοιμάσωμεν τὴν οἰκίαν. Præparemus locum ubi recipiatur Sara & comitatus ejus.

9. *Præcucurrit canis*] Memor veteris domini, ut Argus in Odyssea.

11. *Osculatus est eum cum uxore sua*] In Græco mater dicit, ἰδὼν σε, παιδίον. ἀπὸ τοῦ νῦν ἀποθανοῦμαι. i. Nunc satis vixi. Simile planè illud Simeonis Luc. 2. 29.

20. *Veneruntque Achior & Nabath consobrini Tobiæ*] Gr. Ἀχιάχαρος καὶ Νασβᾶς, pro quo viri eruditi conjiciunt legendum ὁ καὶ Νασβᾶς. Et infrà quoque in Græco 14. 10. pro Μανασσῆς reponunt Νασβᾶς, ut Achiacharus fuerit binominis. Certè ὁ ἐξάδελφος, quod sequitur, Achiacharo convenire apparet ex eo quod suprà est 1. 24.

21. *Et per septem dies epulantes*] Agentes repotia, quæ Græcè hîc minùs propriè vocantur γάμος. Propriè dicerentur ἐπαύλια, ut est in Glossis.

CAP. XII.

MUNSTERUS.

13. *Deus justum probat*] Vocant Hebræi duriores tentationes כור הברזל *fornacem ferream,* in qua probatur aurum & argentum. Sic fuit tentatus Abraham quando jussus fuit immolare filium suum; sic quoque tentatus fuit Job, non quòd Deum latuerit constantia illorum, sed ut aliis ostenderet virtutem eorum. Hebræi asserunt *Dominum tentare justos,* שיהיו רוח דכאים ושפלים *quòd maneant contriti & humiles spiritu, & non eleventur ex prosperis successibus.*

BADVELLUS.

1. *Atque etiam auctario opus est* καὶ προσθεῖναι αὐτῷ δεῖ, *& addere illi oportet*] Ut accessio fiat ad mercedem, eique non solùm merces promissa persolvatur, sed gratia cumulatè referatur.

2. *Nihil detrimenti accipio* οὐ βλάπτομαι, *Non lædor*] Quidam vertunt, *Non gravor ei dare* οὐ βλάπτομαι διδοὺς, i. non gravatim ei do. Sed verbum Græcum significat propriè *injuriam,* q. d. *Nullâ afficior injuriâ, aut damno ac detrimento.* Verti potest, *Non defraudor, si ei dem dimidium bonorum.* Significat enim justum & æquum esse ut ei tantundem det.

3. *Uxoris meæ curam habuit* τὴν γυναῖκά μου ἐθεράπευσε, *uxorem meam curavit*] i. Sanavit: suffitu facto, cacodæmone liberavit: noxium spiritum è corpore ejus profligavit. Eodem verbo statim utitur, cùm paulò pòst dicit, *sanitatem oculorum patri suo ab eodem allatam esse.* Θεραπεύειν enim *mederi* significat, & *remedium alicui afferre.*

4. *Jure ei debetur* δικαιοῦται αὐτῷ, *Justè id ei tribuitur*] Significat justam & meritam compensationem officiis alterius dignam.

6. *Eique gratias agite* καὶ αὐτῷ ἐξομολογεῖσθε, *& ei confitemini*] הודה Hebræi dicunt, quod *laudare* & *celebrare* ac *prædicare* significat. Hinc ἐξομολόγησις, quæ pro *gratiarum actione cum laude conjuncta* accipitur. ¶ *Opera Dei honorificis verbis commemorantes* τοὺς λόγους Θεοῦ ἐντίμως ὑποδεικνύντες, *sermones Dei honorificè demonstrantes*] i. Præclara ejus facta declarantes aut narrantes. λόγους enim dicit Hebræorum more, qui דברים pro *rebus gestis* aut *operibus* accipiunt. ¶ *Quamobrem non gravatim ejus laudes celebrate* καὶ μὴ ὀκνεῖτε ἐξομολογεῖσθαι αὐτῷ, *Et ne pigeat vos ei confiteri*] i. Studiosè atque alacriter eum prædicate.

cate. Requirit enim ſtudium in tantis Dei beneficiis prædicandis ut grata eorum memoria declaretur.

7. *Arcana regis celare bonum eſt* μυστήριον τοῦ βασιλέως καλὸν κρύψαι, *Myſterium* [aut *ſecretum*] *Regis honeſtum eſt occultare*] Aut *tegere*, i. tacere, non efferre ad alios atque evulgare. ¶ *Opera verò Dei declarare* τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτειν, *opera verò Dei revelare*] i. Proferre in medium, nec ſilentio premere. ¶ *Malum vos non attinget* κακὸν οὐχ εὑρήσει ὑμᾶς, *malum non inveniet vos*] i. Non accidet vobis. Eſt enim Hebraiſmus.

8. *Dare beneficium* ποιῆσαι ἐλεημοσύνην, *facere eleemoſynam*] i. Beneficia largiri, ea conferre in indigentes, illis benefacere. ¶ *Aurum theſauro recondere* θησαυρίζειν χρυσίον, *theſaurizare aurum*] i. Cumulare, atque in theſaurum comparare: congerere.

9. *Omnéque peccatum expiat* καὶ αὐτὴ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀποκαθαίρει, *& ipſa omne peccatum expurgat*] *Eluit* & *emundat*. ¶ *Qui beneficentiam & juſtitiam colunt* οἱ ποιοῦντες ἐλεημοσύνας καὶ δικαιοσύνας, *facientes eleemoſynas & juſtitias*] i. Qui ſunt benigni, liberales, benefici ac juſti: qui nemini nocent, proſunt omnibus. ¶ *Vitâ explebuntur* πλησθήσονται ζωῆς, *replebuntur vitâ*] i. Vitâ longâ & diuturnâ perfruentur. Hæc promiſſio frequens eſt in Scripturis.

11. *Equidem nihil vos celavero* οὐ μὴ κρύψω ἀφ' ὑμῶν πᾶν ῥῆμα, *Non abſcondam à vobis omne verbum*] *Nihil obtegam vobis & occultabo.*

12. *Ac modò* καὶ νῦν, *Et nunc*] Sed ad tempus præteritum eſt referendum: quod ego particulâ *modò* tempus paulò antè præteritum ſignificante exprimere volui. ¶ *Memoriam precum veſtrarum coram Sancto retuli* προσήγαγον τὸ μνημόσυνον τῆς προσευχῆς ὑμῶν ἐνώπιον τοῦ ἁγίου, *induxi memoriam orationis veſtræ in conſpectum Sancti*] i. Obtuli, aut præſentavi.

13. *Ad tumulandum mortuum* ὅπως περιστείλῃς τὸν νεκρόν, *ut cooperires mortuum*] i. Humares ac ſepulturæ mandares.

15. *Illius majeſtatis ſancta ſunt emiſſarii* ἐκπορεύονται ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ ἁγίου, *ambulant ante majeſtatem Sancti*] Aut *egrediuntur ac dimittuntur*. Sunt enim Dei adminiſtri, qui coram eo ſemper aſtant, ut quæ fuerint mandata obeant, atque imperium exſequantur.

16. *Metu conſternati* ὅτι ἐφοβήθησαν, *quòd timuerant*] Intellectâ Angeli dignitate, quem hominem eſſe arbitrati fuerant.

17. *Quoniam vobis bene erit* ὅτι εἰρήνη ὑμῖν ἔσται, *quoniam vobis pax erit*] i. Omnia ſalva & proſpera. De qua loquendi forma ſæpe antea.

19. *Sed vobis ità videbatur* ἀλλὰ ὅρασιν ὑμεῖς ἐθεωρεῖτε, *ſed vos viſionem videbatis*] i. Angelum formâ & figurâ Hominis, ſpecie quadam comedentem ac bibentem, operáque humana referentem.

20. *Ea ſcriptis omnia mandate* καὶ γράψατε πάντα τὰ συντελεσθέντα εἰς βιβλίον, *& ſcribite omnia quæ ſunt perfecta in librum*] i. Omnia acta & geſta ſcripta in librum redigite: monumentis literarum prodite, nè intereant.

DRUSIUS.

1. ὍΡΑ μισθὸν] Compl. editio ὅρα δώσεις μισθὸν, *vide ut des mercedem*. Hanc ſcripturam juvat aliquantulùm E. F. *Vide & perſolve mercedem viri qui tecum profectus eſt.* ὅρα καὶ δὸς μισθόν. Eſt tamen cur malim quod in aliis, ὅρα μισθόν. Tale eſt, *Dominus ſibi videbit pecus ad holocauſtum, fili.* Nam *videre* uſurpant pro *curare, providere*. Hinc capiendum & illud, *In monte Domini videbitur*: nam ſenſus eſt *providebitur*. Sic Latini quoque uſurpant. Cic. ad Trebat. *Mea negotia videbis, méque ante brumam exſpectabis.* Idem in Lucul. *Tribunum aliquem cenſeo videant*: & ad Attic. *ut prandium nobis videret.*

2. Καὶ εἶπεν Τωβίας] Editiones aliquæ καὶ εἶπεν αὐτῷ. Ceterùm in C. habetur, καὶ εἶπεν αὐτῷ Τωβίας. ¶ Δὸς αὐτῷ] Alibi δίδους αὐτῷ.

4. Δικαιοῦται αὐτῷ] *Juſtè ei debetur.* In Fagii, *æquum & juſtum eſt ut demus ei dimidium argenti illius.*

6. Ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ] Αὐτῷ non eſt in quibuſdam editionibus.

7. Τοὺς λόγους τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ] Non diſplicet quod in C. τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ id expoſuerim *facta Dei*, ut ſuprà 1. 1. Βίβλος λόγων Τωβὶτ, i. *dictorum & factorum Tobiæ patris*, quem Græci *Tobit* vocant. Sic Luc. 3. 4. ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου.

8. Μυστήριον γὰρ] Γὰρ exſulat ab A. B. & R. Porrò ei reſpondet כי in E. F. ¶ Ἔνδοξον] Diverſa lectio ἐνδόξως non admodum ſe probat mihi, licèt reperiatur in A. B. & R. itaque retinui Complutenſem, quam firmat exemplar F.

9. Ποιήσατε] Aliàs ποιεῖτε. ¶ Οὐχ εὑρήσει ὑμᾶς] *Non aſſequetur vos.*

10. Ἀγαθὸν προσευχὴ, &c.] Oſtendit orationes noſtras plùs ad impetrandum valere quando factorum & operum acceſſione adjuvantur: rectéque Cyprianus ſerm. 6 De orat. Dominica, *Citò orationes ad Deum aſcendunt quas ad Deum merita noſtri operis imponunt*: &, *Inefficax petitio eſt cùm precatur Deum ſterilis oratio*: &, *Deum promereri non poteſt ſermo qui nullâ operatione fæcundus eſt.*

13. Ἐκ θανάτου ῥύεται] A multis malis & calamitatibus quæ homini in hac vita eveniunt. Poteſt etiam exponi *à morte ſecunda*. Nec hoc ſolùm, ſed etiam à prima morte liberat, ut Cyprianus vult, quem vide, ſi placet, Serm. 1. De Eleemoſyna, non procul à principio. ¶ Ἀποκαθαριεῖ] Ἀποκαθαίρει C.

14. Τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς] Vis in his verbis ut ſi diceret, *unuſquiſque vitæ ſuæ hoſtis eſt.* Sed ſciendum in pleriſque cod. eſſe τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, quæ lectio, meo judicio, melior eſt. Quare hâc ſubſtitutâ, illam, ut minùs tritam, expungi velim.

15. Ἀνακαλύπτειν ἔνδοξον] Cyprianus Serm. 4 De mortalitate, & Serm. 6 De orat. Dom. *revelare & confiteri honorificum eſt*, ἀνακαλύπτειν καὶ ἐξομολογεῖσθαι ἔνδοξον. Pro ἔνδοξον pleræque editiones habent ἐνδόξως, ſed minùs rectè.

16. Ἐνώπιον τοῦ ἁγίου] Apud Cyprianum legitur *in conſpectu claritatis Dei*, ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Satis notum ὁ ἅγιος inter epitheta Dei numerari.

17. Καὶ ὅτε ἔθαπτες τοὺς νεκροὺς, &c.] Cyprianus, *Et cùm ſepelires tu mortuos ſimpliciter.* An legit ἁπλῶς pro ὡσαύτως; an potiùs mendum eſt, emendandum ex hoc loco, *Et cùm ſepelires tu mortuos, ſimiliter aderam tibi?* ¶ Συμπαρήμην σοι] Sic lib. C. reliqui συμπαρήγμην, quod an probum ſit fateor me neſcire. Mox in hoc ipſo verſu ἀλλὰ σὺν σοὶ ἤμην: & in E. F. עמך הייתי *unà aderam tibi.*

18. Ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων] Si quem offendit numerus finitus ἑπτὰ, ſumat indefinitè, ut alibi paſſim accipitur in his literis. In E. M. *Et ego ſum Raphael Angelus unus ex principibus qui miniſtrant coram ſolio gloriæ.*

19. Ἁγίων ἀγγέλων] Alibi ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Cyprianus Ser. 6 De orat. Dominica, *unus ex ſeptem Angelis juſtis*: legendum *ſanctis*, non *juſtis*: ità ſanè legitur Ser. 4 De mortal.

20. Καὶ εἰσπορεύονται] Sic eſt in codice Rom. Cæteri ediderunt ἐκπορεύονται. Lego καὶ εἰσπορεύονται καὶ ἐκπορεύονται. Notum quid ſit apud Ebræos *ingredi & egredi*, nempe id quod Cyprianus dixit, hunc locum interpretans, *converſari*. Vide Proverbia noſtra, Claſſ. 2. lib. 3. adag. 97. Item quæ ſcripſimus ſuprà 5. 21. ¶ Τοῦ ἁγίου] i. Τοῦ Θεοῦ, ut legit Cyprianus locis modò citatis.

21. Ἔπεσον] Vel ἔπεσαν, ut alii habent.

22. Μὴ φοβεῖσθε, εἰρήνη ὑμῖν ἔσται] Minùs placet quod in libris aliis, ὅτι εἰρήνη ὑμῖν ἔσται. Porrò autem ex V. E. & ex Hieron. videtur legendum εἰρήνη ὑμῖν, μὴ φοβεῖσθε· vel certè εἰρήνη ὑμῖν ἔστω. Quanquam non planè improbo ἔσται, ac vertendum cenſeo *Pax vobis ſit*: *ſit*, inquam, non *erit*. ¶ Εἰς τὸν αἰῶνα] i. Quamdiu vixeritis, ſive *omnibus diebus vitæ veſtræ*, ut eſt in E. F. Tale eſt,

Serviet æternùm qui parvo neſciet uti.

Cæterùm bis occurrit in hoc verſu; ac priore quidem loco deſideratur in A. B. & C. poſteriore habetur in iiſdem libris εἰς τοὺς αἰῶνας.

23. Καὶ οὐκ ἔφαγον οὐδὲ ἔπιον] Hoc aperte pugnat cum eo quod legitur in Aboth R. Nathan c. 36. *Dæmones tria habent cum Hominibus communia, quòd edant ac bibant, quòd Venere utantur ac prolem gignant, quòd mortales sint.* Non ergò hæc hausta è fæce Judæorum, ut quidam putant. ¶ Ἐθεωρεῖτε] *Spectabatis.* In C. est θεωρεῖτε, quod minùs arridet.

26. Τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς] Locus iste corruptus erat in R. Sic autem legendus est ut eum emendavimus. ¶ Ὡς ὤφθη αὐτοῖς] *Ut apparuisset eis.* Ut ità interpretemur facit distinctio capitum quæ in A. R. & utroque B. cui ampliùs firmandæ est E. F. ubi legimus, *Et quomodo apparuisset eis Angelus.* Cæterùm vulgati ad exemplar Compl. hic initium faciunt capitis proximè sequentis, videlicet 13. Secundùm hanc distinctionem vertendum, *cùm*, sive *postquam, apparuisset eis.* Prior distinctio melior est, meo animo.

GROTIUS.

1. *Quid possumus dare viro isti?*] In Græco est, δώσεις μισθὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ συνελθόντι σοι καὶ προσθεῖναι αὐτῷ δεῖ; i. *dare* προσθήκην, ἐπίδοσιν, *auctarium, additamentum*, sive *corollarium.* Vide suprà 2. 20.

6. *Confitemini ei*] In Græco additur μεγαλωσύνην δίδοτε αὐτῷ, i. *majestatem ejus agnoscite ac prædicate.*

7. *Etenim sacramentum regis abscondere, bonum est: opera autem Dei revelare & confiteri, honorificum est*] Egregium est ἀντίθετον. Reges consilia sua in occulto habent, Deus sua vult patescere. *Abditos principis sensus exquirere illicitum*, ait Tacitus Annal. 6.

12. *Ego obtuli orationem tuam Domino*] Angelis hoc munus offerendi preces tribuit liber Hebræus Chasidin, & Apocalypsis 8. 3. Nec aliter censuere veteres Christiani. Tertullianus De Oratione, *Angelo adhuc orationis adstante.* Meminit & Hermes Pastore. Adde quæ diximus ad Eph. 1. 10. Cyprianus locum hunc sic citat, *Ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei.*

15. *Unus ex septem qui adstamus ante Dominum*] Tanquam interioris admissionis Satrapæ. Vide Apoc. 1. 4. & quæ diximus ad Matth. 18. 10. Citat hunc locum Cyprianus hoc modo, *Ego enim sum Raphael unus ex septem Angelis justis qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei.*

19. *Videbar quidem vobiscum manducare & bibere*] i. Non vertebantur cibi & potus in meam substantiam. Vide quæ dicta ad Matth. 22. 30. ¶ *Sed ego cibo invisibili & potu qui ab hominibus videri non potest utor*] Pascor Dei mandatis. Vide Joan. 4. 34.

21. *Ab aspectu eorum ablatus est*] Ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, ut loquitur Lucas 24. 31.

CAP. XIII.

MUNSTERUS.

Coram Domino mundi] Usurpat Chaldaismus vocem רב RAB pro שר *principe*, item pro *patre*, ut רבי RABBI pro אבי *pater mi.* Apud Magistros verò dicitur רבי יהושע RIBBI JEHOSUA, Res cum Hiric. Unde dicunt Magistri Hebræorum, כל רב ומר מבבל וכל רבי מארץ ישראל, i. *Omne* RAB *&* MAR, i. *Magister & Dominus, est ex Babylonia, & omne* RIBBI *est ex terra Israel.* Quando ergò dicis *Rabbi* usurpas vocem Chaldaicam, & cum uteris voce *Ribbi*, loqueris more Magistrorum. Est & vox רבן *Rabban* apud eos in usu, ut רבן גמליאל *Rabban Gamliel*, & in plurali רבנים *Rabbanim*, vocantúrque sic qui præstantiores & insigniores habentur quàm Rab & Rib, vel Rabbi. Porrò *Rab, Rabbi* & *Ribbi* non inveniuntur in plurali absoluto, sed cum affixis invenitur apud Magistros רבותינו RABBOTHENU, *Magistri seu Doctores nostri.* Hinc quoque derivatur nomen formale רבון *Ribbon*, quod tribuitur Deo glorioso, & est frequens in Thargum, h. e. in translatione Chaldaica, ut רבון כל עלמא *Dominus totius mundi.* Habetque Res semper Hirec. Quòd si in quibusdam exemplaribus inveniatur habere Patha, ut *Rabbon*, noveris errorem esse. Hæc autem habeo ex Thisbite Eliæ. Notandum præterea in translatione Hieronymi atque in editione Græca istud decimum tertium caput pluribus extendi verbis, quibus benedicitur & glorificatur Dominus cœlorum ob multiplicia beneficia ejus quæ exhibet filiis hominum. Superadditur & decimum quartum caput, in quo sic scribitur in editione Græca, *Cessavit confiteri Tobias. Erátque annorum centum quinquaginta octo quando perdidit visum, & post annos octo respexit.* Monuit quoque filium & filii filios ut discederent è Ninive: nam futurum erat ut urbs juxta Jonæ Prophetiam subverteretur. *Et cùm factus esset annorum centum quinquaginta & octo, mortuus est & sepultus. Tobias verò filius ejus discessit à Ninive unà cum uxore & filiis, & pervenit in Ecbatanam ad Rahuelem socerum suum: & cùm vixisset annis centum viginti septem, mortuus est in Ecbatanis Mediæ.* At Hieronymus in numero annorum longè discrepat à memorata supputatione. Habet namque sic, *Postquam illuminatus est Tobias, vixit annis quadraginta duobus, & vidit filios nepotum suorum. Completis itaque annis centum duobus, sepultus est honorificè in Ninive. Quinquaginta namque & sex annorum lumen oculorum amisit, sexagenarius verò recepit.* Junior verò Tobias cùm complesset annos nonagintanovem in timore Domini, mortuus est & sepultus in Media.

BADVELLUS.

1. *Orationem gratulatoriam* προσευχὴν εἰς ἀγαλλίασιν, *orationem in exsultationem*] i. Εὐχαριστικήν, quæ gratiarum actionem complecteretur, & laudes Dei cum lætitia animi conjunctas. Vera enim gaudii materia est Dei bonitas aliquo singulari beneficio perspecta & cognita.

4. *Declarate magnificentiam* ὑποδείξατε τὴν μεγαλωσύνην, *ostendite*] Aut *demonstrate*, i. enarrate & commemorate.

8. *Ut integritati coram eo studeatis* ποιῆσαι ἐνώπιον αὐτοῦ ἀλήθειαν, *ut faciatis in conspectu ejus veritatem*] i. Verè atque integrè coram ipso ambuletis, sicut ab Abraham exegit. ¶ *Pleno autem ore vestro* ἐν ὅλῳ τῷ στόματι ὑμῶν, *in toto ore vestro*] i. Ore plenissimo eum prædicate: ut studium atque animum alacrem significet, non parcè ac malignè laudes Dei celebrantem. ¶ *An voluntatem erga vos suscipiat* εἰ θελήσει ὑμᾶς, *si volet vos.* Alii, *si voluntatem ad vos suam adjiciat.*

10. *Prædicent omnes* λεγέτωσαν πάντες, *Dicant omnes*] i. Commemorent opera Domini, eáque extollant. ¶ *Nomine justitiæ* ἐν δικαιοσύνῃ, *in justitia*] i. Propter justitiam.

12. *Regémque lauda sempiternum* καὶ εὐλόγει τὸν βασιλέα τῶν αἰώνων, *& benedic Regem seculorum*] i. Æternum, cujus Regnum nullum habet principium nec finem. Antea *Regem æternitatis* nominavit. ¶ *Ab eodémque captivi per te recreentur* καὶ εὐφρᾶναι ἐν σοὶ τοὺς αἰχμαλώτους, *& lætificet in te captivos*] i. Afflictos reficiat & recreet. Ego formâ passivâ usus sum, ut mollior esset oratio.

14. *Donaria manibus afferentes* δῶρα ἐν χερσὶν ἔχοντες, *dona* [aut *munera*] *in manibus habentes*] i. Deferentes. Hæc de Gentium vocatione videntur sumpta esse ex Prophetâ Esaia. ¶ *Homines omnium ætatum laudabunt te* γενεαὶ γενεῶν αἰνέσουσί σε, *generationes generationum laudabunt te*] i. Omnes ætates laudes tuas prædicabunt. ¶ *Cum lætitia celebrabunt* δώσουσιν ἀγαλλίασιν, *dabunt exsultationem*] In laudibus tuis exsultabunt, quemadmodum pii sanctissimâ lætitiâ efferuntur.

18. *Tua ex pace lætitiam percipient* χαρήσονται ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ σου, *gaudebunt super pace tua*] i. Propter tuam salutem, cùm videbunt te restitutam.

21. *Lapidibúsque pretiosis exstruetur* καὶ λίθῳ ἐντίμῳ οἰκοδομηθήσεται, *& lapide pretioso ædificabitur*] Nomen *lapidis* est collectivum, pro *lapidibus.* Sunt autem hæc sumpta ex Esa. 54. 2.

22. *Sternentur* ψηφολογηθήσονται, *quasi tesseris quibusdam distinguentur*] Ut ἐμβλήματα, i. *tessellata* in pavimentis, aut in parietibus *vermiculata*.

23. *Halleluja concinent* ἐροῦσιν ἀλληλούϊα, *dicent, Laudate Dominum*] Vox est Hebraica. ¶ Eam *omnia in secula exaltavit* ὕψωσε πάντας τοὺς αἰῶνας, *exaltavit omnia secula*] Subaudiendum nomen *Jerusalem*, quam Dominus in gloriam sempiternam extulerit, cùm eam restituit, Regnúmque Christi in ea institutum per totum terrarum orbem dilatavit.

DRUSIUS.

1. Προσευχὴν εἰς ἀγαλλίασιν] Locutio est qualis Psal. 37. 1. ψαλμὸς εἰς ἀνάμνησιν. Vide Observ. lib. 5. cap. 19. Est autem sensus ut si dicas, *Precatio exsultatoria.* ¶ Καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ] Locus defectus, quem ità supplebis ex E. F. καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Adstipulatur Hieronymus, qui vertit, *& in secula Regnum tuum.*

3. Ὅτι αὐτὸς διέσπειρεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς] Hunc locum illustrat versio B. Hieronymi, *Et in conspectu gentium laudate eum. Quoniam ideo dispersit vos inter gentes quæ ignorant eum, ut vos enarretis mirabilia ejus, & faciatis scire eas, quia non est alius Deus omnipotens præter eum.* Alioqui maluissem ἐν οἷς διέσπειρεν ἡμᾶς. Sic enim reperio in E. F. vel certè ὅτι αὐτὸς διέσπειρεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς, ut mox v. 6.

6. Οὐ ἐὰν σκορπισθῆτε ἐν αὐτοῖς] Ego hic secutus sum scripturam Rom. probabilior tamen mihi videtur Compl. ὅτι διέσπειρεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς, cùm præcedat συνάξει ὑμᾶς: nam esset potiùs ὑμᾶς secundùm priorem scripturam. In quibusdam libris habetur ὅτι διεσκορπίσθητε ἐν αὐτοῖς.

8. Κρύψῃ] Alibi κρύψῃ.

9. Εὐλογήσατε] Sic R. exemplar. In aliis est εὐλογεῖτε. ¶ Τὸν Κύριον τῆς δυνάμεως] Repræsentavi scripturam libri C. cùm in aliis legeretur τὸν Κύριον τῆς δικαιοσύνης.

10. Ἔθνει ἁμαρτωλῶν] *Genti* (sive *nationi*) *peccantium.* Ità autem dicitur ἔθνος ἁμαρτωλῶν ut *natio Grammaticorum.* Ab hac lectione paulùm divertit Complut. ἔθνει ἁμαρτωλῷ, *genti peccatrici.* In Aldo est ἔθνη ἁμαρτωλῶν. Fortè scribendum εἰς ἔθνη ἁμαρτωλῶν *erga gentem peccantium*: quod Hieronymus dixit *in gentem peccatricem.* Cyprianus in lib. De exhort. Martyrii, *ostendam virtutem ejus in gente peccatrice*, ἐν ἔθνει ἁμαρτωλῷ.

11. Ἐπιστρέψατε ἁμαρτωλοί] Hic versus non legitur in C. Hieron. *Convertimini itaque peccatores, & facite justitiam coram Deo.* Consule etiam E. F.

12. Ἐλεημοσύνην] Rectè Interpres vertit *misericordiam*: nam ἐλεημοσύνην dixit, quam alii ἔλεος. Sic contrà ἔλεος ponitur pro ἐλεημοσύνη, ut in illo Phocylidis,

——— Ἔλεον χρήζοντι παράσχε,

i. *stipem sive eleemosynam.* Ebræi utrumque exprimunt vocabulo חסד.

13. Τῷ βασιλεῖ τοῦ οὐρανοῦ] Videtur deesse ἐξομολογήσεται, aut aliquid tale. In E. F. *& anima mea benedicet Dominum Deum cœli*, εὐλογήσει τὸν Κύριον τοῦ οὐρανοῦ. Cur celem? Plerique codices habent τὸν βασιλέα τοῦ οὐρανοῦ· valde placet: subintelligitur autem ὑψοῖ ex præcedentibus.

14. Ἐν Ἱεροσολύμοις] Ità Rom. exemplar. In aliis est ἐν δικαιοσύνῃ. Libet proferre suspicionem meam de hac scriptura. Quid enim vetat? Antiquum nomen Urbis erat צדק. Id Græcè valet, si interpreteris, δικαιοσύνη. Suspicor igitur in aliquo codice fuisse בצדק, quod alius ἐν Ἱεροσολύμοις, alius ἐν δικαιοσύνῃ retulerit. Sed nihil affirmo. Editio Fagii, *in civitate sancta Jerusalem.*

15. Ἱεροσόλυμα πόλις ἁγίου] Ἱερουσαλὴμ πόλις ἁγία, est in A. C. & utroque B. Suprà monui ἅγιος de Deo dici. Ergò πόλις ἁγίου idem cum illo quod apud Hieron. *Jerusalem civitas Dei*, i. πόλις τοῦ Θεοῦ. Aliter *civitas Sancti*, i. sanctà, ut ἅγιον hîc sumatur genere neutro. Insolens hoc non est. ¶ Μαστιγώσει] Addendum pronomen ex C. ut sit μαστιγώσει σε, *flagellabit te.* ¶ Τοὺς υἱοὺς τῶν δικαίων] Videlicet Abrahami, Isaaci & Jacobi, qui *justi* vocabantur & *recti*, h. e. εὐθεῖς. Unde liber *Justorum*, quem nos *Genesin* vocamus.

16. Ὅτι ἀγαθός] In plerisque omnibus impressis libris ἀγαθοῖς· neque tamen adduci possum ut eam scripturam probem. Itaque repræsentavi Complut. nam ea concinnior mihi visa. Sed & probatur per E. F. ubi disertim כי טוב *quoniam bonus est.*

18. Καὶ εὐφρανεῖ] Lectio varians εὐφράνθη. Ea exstat in A. C. & utroque B. Prior magis convenit cum eo quod sequitur ἀγαπῆσαι. ¶ Τοὺς αἰχμαλώτους] Libri alii τοὺς ἐκεῖ αἰχμαλώτους, alii τοὺς αἰχμαλώτους σου. Quæ lectio confirmatur per E. F. in quo כל גלותך *omnes captivos tuos.*

19. Δόξα τῷ βασιλεῖ] Καὶ δόξα τῷ βασιλεῖ, R. Videtur deesse quippiam.

20. Αἰνέσουσί σε, καὶ] Hæc aberant in R. ¶ Καὶ δώσουσί σοι] Σοι non est in A. C. desideratur etiam in B. ¶ Ἀγαλλίαμα] Lectio alia ἀγαλλίασιν. Suprà v. 1. προσευχὴ εἰς ἀγαλλίασιν.

22. Ἐπὶ τοῖς υἱοῖς] Alibi reperitur ἐπὶ τοὺς υἱούς. ¶ Τὸν Κύριον τῶν δικαίων] h. e. Abrahami, Isaaci & Jacobi, qui *justi* peculiariter vocantur, ut dictum est. Notum illud, *Ego sum Deus patrum vestrorum*, &c.

24. Μακάριοι] Καὶ μακάριοι. A. B. & C.

26. Σαπφείρῳ] In E. F. אבני ספיר. ¶ Καὶ λίθῳ ἐντίμῳ] In eodem אבני אקדח *Lapidibus lucentibus* vertit Fagius.

28. Ἄνθρακι] נפך ibidem. ¶ Λίθῳ ἐξ Οὐφείρ] Vel Ὠφείρ· ità correximus ex scriptura Ebraica. Priùs erat ἐκ Σουφείρ. Dicerem ultimam præpositionis ἐξ, nempe σίγμα, ad sequentem transiisse, nisi mendum perpetuum esset in his libris. ¶ Ψηφολογηθήσονται] *Tessellabuntur.* Lex. V. Ψηφολογῶ, *tessello.* Ψηφολογία, *tessellatus, pavimentum.* In E. F. est רצף.

29. Καὶ αἰνέσουσιν] Sic Romæ vulgatum exemplar. Alia omnia quæ vidi καὶ αἰνέσουσιν habent. Eadem sententia. ¶ Ὃς ὕψωσε πάντας τοὺς αἰῶνας] Locus non fine vitio. Fortè legendum ὃς ὕψωσεν αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας· aut est locus mutilus. Sanè pleniùs multò legitur in cod. E. F. *Benedictus Deus, qui extulit cornu Regni sui in seculum & æternum*: & apud Hier. *Benedictus Deus qui exaltavit eam ut sit Regnum ejus in secula seculorum super eam. Amen.*

GROTIUS.

2. *Deducis ad inferos, & reducis*] Ex 1 Sam. 2. 6. ubi LXX κατάγει εἰς ᾅδου, καὶ ἀνάγει.

4. *Quoniam ideo dispersit vos inter gentes*] In Græco, καὶ συνάξει ὑμᾶς ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ὅτι διέσπειρεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς, i. ἐν οἷς διέσπειρεν ἡμᾶς, more loquendi Hebraico. Sensus autem desumptus ex Deut. 30. 3.

7. *Quoniam ostendit majestatem suam in gentem peccatricem*] Meliùs in Græco, καὶ δεικνύω τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ ἔθνει ἁμαρτωλῷ, i. Assyriis istis narro magna & miranda Dei facta, ut eos, si fieri posset, à falsis diis ad verum convertam.

14. *Nationes ex longinquo ad te venient, & munera deferentes adorabunt in te Dominum*] Ex Psal. 86. 9. & 96. 7, 8. Esa. 12. 19. Mich. 4. 2. Zach. 8. 22.

21. *Porta Jerusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur, & ex lapide pretioso omnis circuitus murorum ejus*] Sumpta ex Esa. 54. 11, 12. ubi à nobis dicta vide.

22. *Ex lapide candido & mundo*] In Græco, λίθῳ ἐκ σουφείρ. Ità LXX semper: legerunt enim סופיר pro אופיר, ut diximus ad 1 Reg. 9. 28. ¶ *Et per vicos ejus Alleluja cantabitur*] In Græco figuratiùs, καὶ ἐροῦσι πᾶσαι αἱ ῥύμαι αὐτῆς Ἀλληλούϊα, i. resonabunt plateæ festis vocibus: הללו יה frequens est in Psalmis. Retinent, ut alias quasdam Hebræas voces, Ecclesiæ Christianæ, Apoc. 19. 1, 3, 4, 6.

CAP.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

1. **F***Inem Dei laudandi fecit* ἐπαύσατο ἐξομολογούμενος, *desiit laudare*] Aut *prædicare*; sub. *Deum*: finivit laudationem & gratiarum actionem.

2. *Inopes benignitate sublevabat* ἐποίει ἐλεημοσύνας, *faciebat eleemosynas*] Pauperibus benefaciebat. ¶ *Magisque ac magis Dominum religiosè colebat* καὶ προσέθετο φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, *& adjecit timere Dominum*] i. Perrexit in timore Dei: cursum pietatis ac religionis institutum non interrupit, sed continuavit.

5. *Cùm autem ad summam senectutem pervenisset* μεγάλως δὲ ἐγήρασε, *Maximè autem senuit*] *Admodum grandis natu factus est*. ¶ *Excessui è vita propinquus sum* ἐγγύς τὸ ἀποτρέχειν ἀπὸ τοῦ ζῆν εἰμὶ, *sum in eo ut à vivendo* [i. ex vita] *discedam*] Non longè absum à morte.

6. *Res fore ad tempus tranquilliores* μᾶλλον ἔσται εἰρήνη, *magis erit pax*] Res erunt pacatiores ac meliores, non ità turbulentæ ac periculosæ.

7. *Templum priori tamen dissimile* οἶκον ἔχοντος οὐχ ὡς ὁ πρότερος, *domum non qualis prior*] Non eâ magnificentiâ & gloriâ si structura spectetur, sed majore gloriâ si Regnum Christi spirituale consideretur. ¶ *Passim revertentur è captivitate* μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψουσιν ἐκ τῶν αἰχμαλωσιῶν, *postea redibunt è captivitatibus*] i. E locis diversis in quibus captivi tenebantur. ¶ *Magnificè* ἐντίμως, *honorificè*] Summo cum honore & gloriâ Hierosolymam reficiant ac restaurent.

8. *Ut eum verè colant*, &c. ἀληθινῶς φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεὸν, *ut verè timeant Dominum Deum*] i. Revereantur, colant, venerentur purè, ac sincerè ei serviant.

11. *Misericordem justúmque te præbeas* γίνου φιλελεήμων καὶ δίκαιος, *sis amator misericordiæ ac justus*] Studeas de omnibus bene mereri, eísque misericordiam tribuere.

12. *Quomodo nutritium suum*, &c. τί ἐποίησεν Ἀμὰν Ἀχιαχάρῳ τῷ θρέψαντι αὐτὸν, *quid fecerit Aman Achiacharo, qui eum nutriverat*] i. Ut alumnus in suum nutritium ingratus atque injurius fuerit: pro beneficiis malam ei gratiam retulerit. ¶ *Vicem verò illi esse relatam* ἐκείνῳ δὲ τὸ ἀνταπόδομα ἀπεδόθη, *illi verò retributio data est*] i. Iniquitas & injuria quam alteri moliebatur in ipsius caput rejecta est.

13. *Animam exspiravit* ἐξέλιπεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, *defecit anima ejus*] i. Exspiravit, mortuus est. ¶ *Quem filius honorificè sepelivit* καὶ ἔθαψεν αὐτὸν ἐνδόξως, *& sepelivit eum gloriosè*] i. Magnificè, ut honesta atque honorifica esset sepultura.

15. *Cum honore consenuit* ἐγήρασεν ἐντίμως, *senuit honorificè*] Honoratâ senectute defunctus est: in ea ætate cum optima existimatione vixit.

DRUSIUS.

2. **Π**Εντηκονταοκτὼ] Non dissentit exemplar Fagii. In Hieronymo tamen *quinquaginta sex*. Quæ per numeros scripta, ut fit, pepererunt hanc in libris diversitatē, cùm librarii sæpe dormitarent, nec adverterent animum ad id quod exscribebant.

3. Μετὰ ἔτη ὀκτὼ] Non *octo* sed *quatuor* est apud Hieronymum, qui scribit illum *anno ætatis quinquagesimo sexto amisisse lumen, & sexagenarium iterum recepisse*. Athanasius in Synopsi, *Cùm cæcus fieret, annorum erat quinquaginta octo; cùm visum reciperet sexaginta sex*.

4. Καὶ ἐξομολογεῖτο] Plerique omnes libri καὶ ἐξομολογεῖτο. à quibus facit E. F. nam in Munsteri hæc omnia desiderantur.

5. Καὶ τοὺ υἱοὺς] Sic est in R. Cæteri legunt καὶ τοὺς ἓξ υἱοὺς τοὺς υἱοῦ αὐτοῦ. Cum hoc numero consentit exemplar Ebræum à Fagio editum. ¶ Αὐτοῦ] Tobiæ videlicet. Hieron. *& septem juvenes filios suos nepotes suos*. Si libri non refragarentur, libenter legerem, *& septem juvenes filios ipsius, nepotes suos*. Næ aut bis idem dicit καὶ ταυτολογεῖ, aut usurpat *suos* priori loco pro *ipsius*, contra regulas Grammaticorum.

6. Τέκνον, λάβε τοὺς υἱούς μου] Hæc absunt procœmio Hieronymi in Jonam. Leguntur autem in versu qui proximè sequitur. Vide, si placet. ¶ Ἐκ τοῦ ζῆν] Alibi est ἀπὸ τοῦ ζῆν. Hieronymus hunc locum interpretatur, *& in eo sum ut revertar de vita mea*.

7. Ἄπελθε εἰς τὴν Μηδίαν] Idem Hieronymus, *Tolle filios tuos & vade in Mediam, fili*, λάβε τοὺς υἱούς σου, καὶ ἄπελθε εἰς τὴν Μηδίαν, τέκνον. ¶ Ὅτι πέπεισμαι] Hieronymus, quem modò nominavi, loco citato, *Scio enim quæ locutus est Jonas Propheta de Ninive, quoniam subvertetur*. Quibus deinde hæc subjungit, *Et reverà quantum ad historias tam Ebræas quàm Græcas pertinet, & maximè Herodotum, legimus Niniven regnante apud Ebræos Josia, & Astyage Rege Medorum, fuisse subversam. Ex quo intelligimus primo tempore ad Jonæ prædicationem actâ pœnitentiâ Ninivitas veniam consecutos, postea verò in pristinis vitiis perseverantes, Dei in se provocasse sententiam*.

9. Οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν] Judæi, qui tum nondum deportati fuerant. Continet ergò hic locus illustrem Prophetiam de captivitate tribuum Juda & Benjamin.

10. Ἐν αὐτῇ καταπαύσει] Libri quidam ἐν αὐτῷ καταπαύσει· sed perperam.

11. Καὶ πάλιν ἐλεύσει] Alibi est καὶ πάλιν ἐλεύσεις, repetitâ copulâ.

14. Οἰκοδομηθήσεται ἐνδόξως] Secutus sum exemplar Rom. In aliis erat οἰκοδομηθήσεται εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος οἰκοδομῇ ἐνδόξῳ. In aliis verò, οἰκοδομηθήσεται καὶ εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος οἰκοδομὴ ἔνδοξος. Fagii exemplar, *Et etiam Templum ædificabitur structurâ laudabili, structurâ quæ non subvertetur neque destruetur in seculum & in secula seculorum, sicut locuti sunt Prophetæ*.

19. Καὶ γενοῦ] Plerique omnes καὶ γίνε. Ego retinui scripturam Romanam. Quod non fecissem nisi eadem forma verbi occurreret suprà 7. 12. in C. Lexicon Græco-lat. V. Γενοῦ, *esto*. Hujus thema γένομαι, quod ignoratum Clenardo, & quod mirum, ipsi Antesignano.

21. Ὡς ἐκ τοῦ φωτὸς ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ σκότος] Duobus modis exponi potest. Uno modo sic, *quemadmodum ex felicitate in miseriam eum depulerit*, aut *in exsilium*, ut Mich. 7. 9. *educit me in lucem*. Sensus est, *liberavit me ex captivitate in qua eram*. Nam *tenebrarum* nomine significatur exsilium quandoque, ut in eodem loco Micheæ, *Cùm sedero in tenebris, Deus lucescit mihi*. Alio modo exponi potest, ut dicat, *quemadmodum conatus sit eum hâc luce privare morte illatâ*. ἤγαγεν *conatus est ducere*, ut alibi *pugnavit, pugnare cogitavit*: τὸ σκότος, i. *sepulcrum*. Suprà c. 4. *Eleemosyna à morte liberat: nec sinit ingredi in tenebras*, εἰς τὸ σκότος. In libro Select. apophthegmatum, quem magna ex parte Latinum fecimus, vocatur Sepulcrum בית חשך *domus tenebricosa*. Alibi nuncupatur מקום חשך *locus tenebrarum*. Hinc autem intelliges quid sit in proximo versu, καὶ αὐτὸς κατέβη εἰς τὸ σκότος.

22. Καὶ Ἀχιάχαρος μὲν ἐσώθη] Ed. Rom. καὶ Ἀχιάχαρον μὲν ἔσωσε, sub. *Deus*. Prætuli scripturam aliorum cod. quòd mox sequeretur ἀπεδόθη.

23. Ἐποίησεν ἐλεημοσύνην] Ἐν ἐλεημοσύνῃ ἦν C. *in eleemosyna esse* pro *eleemosynam dare*, genus loquendi novum in auribus meis. ¶ Ἧς ἔπηξεν] Sic Rom. exemplar. Alii habent ἣν ἔπηξαν.

25. Παιδίον, ἰδὲ] Ità est in A. C. & utroque B. at in R. παιδία, ἴδετε quod reponi velim pro illo vulgato. ¶ Τί ἐλεημοσύνη ποιεῖ, καὶ πῶς δικαιοσύνη ῥύεται] Libri mirè variant. In meo est, τί ποιεῖ ἐλεημοσύνη, καὶ τί δικαιοσύνη ῥύεται· at in Aldo, τί ποιεῖ δικαιοσύνη, καὶ τί ἐλεημοσύνη ῥύεται. In R. τί ποιεῖ ἐλεημοσύνη καὶ δικαιοσύνη ῥύεται. In C. τί ἐλεημοσύνη ποιεῖ, καὶ πῶς δικαιοσύνη ῥύεται. In tanta discrepantia eam scripturam secutus sum quæ mihi probabilior visa est.

26. Ἐπὶ τῆς κλίνης] Ἐπὶ τὴν κλίνην libri alii.

27. Ἐκατὸν πεντηκονταοκτὼ] Hieron. *completis annis centum duobus, sepultus est honorificè in Ninive*. Athanasius in

in Synopsi ait *Tobiam patrem diem suum obiisse cùm esset annorum centum quinquaginta octo, filium verò cùm ageret annum septimum supra centesimum.*

28. Ὅτε ἀπέθανεν Ἄννα] Complutensis addit ἡ μήτηρ αὐτοῦ. ¶ Ἔθαψεν αὐτὴν] Venetum exemplar ἔθαψαν *sepelierunt*, videlicet Tobias & filii ejus.

30. Θανόντος] Hoc in ed. Rom. non legebatur, sed nec in A,& BB. Ego autem sumpsi ex editis ad exemplar Complutense.

32. Πριν] Unicâ dictione scribit perpetuò codex Rom. quam scripturam etiam Moschopulus agnoscit in lib. Περὶ σχεδῶν. Lex. V. Πρινή, πρὶν ἄν, *antequam, priusquam, antè*. In aliis omnibus est πρὶν ἤ, duabus dictionibus. ¶ Ἀσυῆρος] Ità rectè codex Romanus. Est autem nomen trisyllabum, & υ tale quale in Δαυίδ. Latinè igitur scribes *Asverus*, & non *Assuerus*. Plenum esset *Ahasverus*: ità enim efferunt Ebræi, ut constat ex historia Estheræ. Cæterùm libri alii Ἀσσυῆρος per duplex σ, quod minimè placet.

GROTIUS.

6. *Propè erit interitus Ninive*] i. Ad paupertatem redigetur: quod factum esse per Nabuchodonosorem, sicut in fine hujus libri in Græco dicitur, ostendimus ad Nahumum. ¶ *Non enim excidit verbum Domini*] Per Nahumum. Et fortè in Græco pro Ἰωνᾶς ὁ προφήτης legendum Ναοὺμ ὁ προφήτης, & infrà rursum ὁ προφήτης Ναούμ. ¶ *Fratres nostri qui dispersi sunt*] Nonnulli ex Decem tribubus qui se adjungent Judæ & Benjamini.

7. *Et domus Dei quæ in ea incensa est, iterum readificabitur*] In Græco, καὶ οἰκοδομήσουσι τὸν ναόν, οὐχ οἷος ὁ πρῶτος. Erit quidem Templum præclarum, non tamen par veteri. Vide Agg. 2. 3. & dicta à nobis tum ibi, tum ad Ezech. 40. 2. Sequitur in Græco, ἕως ἂν πληρωθῶσι καιροὶ τοῦ αἰῶνος, ubi ἕως impropriè sumitur. Sensus enim est, *cùm impleta fuerint longa tempora*, à Deo definita scilicet. Sequitur mox in Græco, καθὼς ἐλάλησαν περὶ αὐτῆς οἱ προφῆται, Esaias scilicet, Jeremias, Ezechiel, Daniel, Joel, Micheas.

8. *Et relinquent Gentes idola sua*] Multi ex Gentibus, Jer. 3. 17. & 16. 19.

13. *Quia iniquitas ejus finem dabit ei*] Quod hîc in Græco sequitur de *Amane*, qui Achiacharo malum moliens ipse exitium invenit, ex historia de Mardochæo huc imprudenter translatum videtur à scriba aliquo Græco. *Assuerus*, qui in Græco dicitur unà cum Nabuchodonosoro cepisse Niniven, est, ut puto, Rex Mediæ socer Nabuchodonosori. Hebræi omnes Reges quorum nomina propria non norunt, nomine valde communi *Artaxerxes* vocant. Vide quæ diximus ad initium Estheris.

ANNOTATA AD JUDITHEM.

CAP. I.

BADVELLUS.

1. ANNO *duodecimo Regni*] Ἔτους δωδεκάτου τῆς βασιλείας] Hoc initio notat tempus quo bellum à Nabuchodonosore contra Arphaxadem susceptum est. Nam postea ver. 13. narratur hoc bellum anno XVII Regni Nabuchodonosoris gestum confectúmque fuisse, atque Arphaxadem superatum.

2. *Ex cæsis lapidibus* ἐκ λίθων λελαξευμένων] *Ex lapidibus incisis ac politis*. A verbo λαξεύω *cædo, exsculpo, cæsímque deformo ac polio*. Alioqui lapides sunt rudes atque informes.

3. *Portis urbis imposuit* ἔστησεν ἐπὶ τῶν πύλαις αὐτῆς] *Statuit in portis ejus*. i. Exstruxit & erexit in ipsis portis urbis Ecbatanorum.

4. *Ad educendas potentissimas suas copias* εἰς ἐξόδους δυνάμεων δυνατῶν αὐτοῦ] *Ad exitus exercituum potentium ejus*. Quibus commodiùs emitterentur copiæ ejus: quibus verbis vires ejus maximósque exercitus significat. ¶ *Aciésque pedestres instruendas* καὶ εἰς διατάξεις τῶν πεζῶν αὐτοῦ] *Et ad acies peditum ejus ordinandas & disponendas*; cùm ad bellum egrederentur.

6. *Porrò se cum eo consociarunt* καὶ συνήντησαν πρὸς αὐτὸν] *Et occurrerunt ad eum*: i. convenerunt, aut conjunxerunt se cum eo: societatem belli coierunt: evocati, cum eo ad bellum profecti sunt. ¶ *Montanæ regionis incolæ* οἱ κατοικοῦντες τὴν ὀρεινὴν] *Habitantes montanam*. Sub. χώραν *regionem: qui montuosa loca incolebant*. ¶ *Suas ad pugnandum copias conjunxerunt* συνῆλθον εἰς παράταξιν] *Convenerunt ad prælium*. Antè dixit συνήντησαν *occurrerunt*. Hæc verba significant συμμαχίαν *societatem belli*.

7. *Qui tractum tenebant Occidentalem* τοὺς κατοικοῦντας πρὸς δυσμαῖς] *Habitantes ad Occidentem*. Ad populos qui respectu Persidis erant Occidentales. Eos paulò pòst commemorat. ¶ *Qui ad maritimam oram habitabant* τοὺς κατοικοῦντας κατὰ πρόσωπον τῆς παραλίας] *Habitantes contra faciem maritimæ regionis*: i. populos maritimos, aut qui oram maritimam incolebant.

10. *Incolas Ægypti usque*, &c. τοὺς κατοικοῦντας Αἴγυπτον, ἕως τοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὅρια Αἰθιοπίας] *Habitantes Ægyptum, quousque perveniatur ad terminos Æthiopiæ*: i. usque ad extremas Ægypti partes.

11. *Mandatum Regis*, &c. ἐφαύλισαν τὸ ῥῆμα τοῦ βασιλέως] *Vilipenderunt: contempserunt*: ἐξουδένησαν *pro nihilo duxerunt*, aut *aspernati sunt*. Quidam vertunt *frustrati sunt*: sed verbum φαυλίζειν καταφρόνησιν *contemptum* significat. ¶ *Neque cum eo ad societatem belli sunt profecti* καὶ οὐ συνῆλθον αὐτῷ εἰς πόλεμον] *Et non convenerunt ei ad bellum: non coierunt cum eo societatem belli*: ab eo evocati ad bellum ire noluerunt. ¶ *Quasi virum unum despicerent* ὅτι ἐναντίον αὐτῶν ὡς ἀνὴρ εἷς] *Erat coram ipsis tanquam vir unus*. His verbis summam despicientiam significat, quam suprà verbo φαυλίζειν notari diximus. ¶ *Legatos ejus re infectâ*, &c. ἀπέστρεψαν ἀγγέλους αὐτοῦ κενοὺς ἐν ἀτιμίᾳ

ἀπὸ

ἀπὸ προσώπου αὐτῶν] *Remiserunt nuncios ejus inanes cum ignominia à facie sua.* i. Re planè infectâ cum ludibrio & contumelia.

12. *Itaq; irâ exarsit* καὶ ἐθυμώθη] *Et indignatus est.* Aut, *irâ indignationéque commotus.* καὶ particula hoc loco habet vim Inferendi ex causis præcedentibus. ¶ *Certò* ἦ μὴν] *Certò*, aut *profectò*, aut *planè.* ἐκδικήσειν, *vindicaturum*, aut *ulturum omnes Ciliciæ fines*, i. pœnas sumpturum ejus injuriæ & contumeliæ quâ ab illis affectus est. ἦ μὴν particula est Affirmandi, ut *Prorsus* & *Omnino.*

13. *Aciem cum omnibus suis copiis instruxit* παρετάξατο ἐπὶ δυνάμει αὐτοῦ] *Aciem instruxit in omni sua potentia.* Omnes vires contractas in prælium contulit: eas adversùs Arphaxadem produxit, illúmque totis viribus suis aggressus est. ¶ *Atque eum bello superavit* καὶ ἐκραταιώθη ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ] *Et roboratus est in bello suo.* Fortior aut superior prælio exstitit.

14. *Decus ejus ad opprobrium redegit* καὶ τὸν κόσμον αὐτῆς ἔδωκεν εἰς τὸ ὄνειδος αὐτῆς] *Et ornamentum ejus dedit in opprobrium ipsius.* i. Decus ejus in summum dedecus convertit: maximam ejus pulcritudinem in summam redegit deformitatem.

15. *Jaculis confixit suis* κατηκόντισεν αὐτὸν ἐν ταῖς ζιβύναις αὐτοῦ] *Jaculatus est ipsum jaculis suis.* Confecit, atque ità interemit. ἐξωλόθρευσεν, *prorsus perdidit* atque exterminavit.

16. *Ipse cum omni turba suorum* αὐτὸς καὶ πᾶς ὁ σύμμικτος αὐτοῦ] *Ipse atque omnis mistus ejus.* i. Omnes qui ei se adjunxerant, exercitus ejus. Mox πλῆθος πολεμιστῶν ἀνδρῶν appellat, *multitudinem virorum bellicosorum.* ¶ *Otia ibi conviviáque agitavit* καὶ ἦν ἐκεῖ ῥαθυμῶν καὶ εὐωχούμενος] *Et erat ibi deliciis voluptatibúsque indulgens, conviviáque faciens.* Significat his verbis, illum eo bello defunctum luxu ac voluptate animum suum relaxasse.

GROTIUS.

Multi viri eruditi sudant ut quæ hoc libro continentur, quæ ipsi revera ità gesta putant, concilient cum historiis non dubitatis, quæ sunt aut in Sacris aut in Græcorum literis. Puto diu sudaturos priusquam aut aliis aut sibi satisfaciant; veriúsque esse, ea quæ sunt in hoc libro esse αἰνιγματώδη. Scriptum librum cùm primùm Antiochus Illustris in Judæam venisset, Templo nondum per idolum polluto, in hoc ut Judæi spe Divinæ liberationis confirmarentur. Nam יהודית esse Judæam gentem nemo negaverit. *Bethulia* בית-אל־יה est Templum. *Gladius* indè egrediens sunt preces sanctorum. *Nabuchodonosor* Hebræis sæpe Diabolum significat & *Assyria* fastum, ut notatum & Hieronymo. Diaboli instrumentum Antiochus, qui hîc tecto nomine *Holophernes*, (i. הלפר נחש *lictor serpentis* Chaldaicè, i. ut jam diximus, minister Diaboli) Judæam formosam quidem (nam propterea apud Danielem צבי dicitur) sed viduam, i. ab omni auxilio desertam, subigere volebat. Sperabant pii fore ut is Deo pœnas daret, quemadmodum dedit. *Joachim* in Græco, aut, ut in Latino est, *Eliakim*, qui hîc dicitur fuisse summus Sacerdos, *Deum surrecturum* significat. Ea spes homines Deo conjungit: quod opus Sacerdotis maximi. Vide 1 Macc. 7. 14. Cætera sunt ἐπεισόδια, ornamenti causâ addita, qualia in Parabolis multa. Post reditum è Babylonia scriptum hunc librum facilè videbit qui cum cura leget Græca 4. 2. & quæ sunt 5. 21, 22. Propius indicium temporis habes infrà 9. 11, & 18. Exstitit hæc narratio etiam Chaldaico sermone, in summa rei cum Græco congruens, in verbis & in circumstantiis nonnullis non parùm discrepans. Ex eo se versionem fecisse ait Hieronymus. De eo quod dixi cogitent pii & eruditi.

6. *Qui appellatur Ragau*] *Ragiane* Ptolemæo in Media. ¶ *Jadason*] *Mons Jasonius* Ptolemæo ibidem. ¶ *In campo Erioch*] *Orocana* Ptolemæo. ¶ *Regis Elicorum*] In Græco meliùs Ἐλυμαίων· quo nomine etiam Medi intelligi solent Hebræis. Sequitur in Græco, καὶ συνῆλθον ἔθνη πολλὰ σφόδρα εἰς παράταξιν υἱῶν Χελοὺδ. i. venêre ei militatum qui ad mare Hyrcanum habitant, ubi urbs Gelda.

8. *In campo magno Esdrelon*] חצר-אלין, *quercetum.* Nomen est non antiquum. Multa loca nomen habent incipiens à חצר, quod interdum ἐκλωὰν, interdum αὐλὴν vertunt Græci. Arabes sic vocant loca viridia.

9. *Et ad omnem terram Jesse*] Gr. Γεσέμ. Est pars Ægypti. Hebraicè scribitur גשן, Gen. 47. 1. ubi LXX Γεσέμ, nam μ & ν permutantur, ut quod jam habuimus *Esdrelon* in Græco scribitur Ἐσδρηλώμ. Nominantur hîc in Græco etiam Βετάνη, i. *Batanæa* apud Tyrum, & Χελλοὺς, quæ est *Cholle* in Palmyrene, & *Cades* memorata Deut. 1. 44, 46. & *Taphna* & *Tanis* urbes Ægypti, de quibus egimus ad Esa. 30. 4. & *Ramesse*, de qua Exo. 1. 11. Multa quoq; alia in Græcis sunt quæ in Latinis non apparent. Ἕως τοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ θεῖα δύο θαλασσῶν, i. ad Isthmum Arabicum. Πᾶς ὁ σύμμικτος αὐτοῦ est ערב, qui infrà ὁ ἐπίμικτος, supple ὄχλος. Vox enim illa Hebræa modò ἐπίμικτος modò σύμμικτος à LXX vertitur.

CAP. II.

BADVELLUS.

1. Habitus est sermo ἐγένετο λόγος] *Mentio facta est*] Ut communicato consilio pœna sumeretur de iis omnibus qui imperium Regis sprevissent. *Terram* enim accipit pro omnibus iis populis quos superiore capite commemoravit.

2. *Proceres* μεγιστᾶνας] *Magnates*; ac principes primarióśque Regni viros, quorum consilio atque autoritate Regnum gubernabatur. ¶ *Arcanúmque consilii sui cum eis contulit* καὶ ἔθετο μετ' αὐτῶν τὸ μυστήριον τῆς βουλῆς αὐτοῦ] *Et posuit cum eis mysterium consilii sui*: i. communicavit, aut proposuit eis quid statuisset de iis facere à quibus spretus contemptúsque fuisset. ¶ *Omnémque terræ malitiam ore suo repetivit* καὶ συνετέλεσε πᾶσαν τὴν κακίαν τῆς γῆς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ] *Et convocavit omnem terræ malitiam ex ore suo*: i. demonstravit ac declaravit injuriam & contumeliam improbè ac malitiosè sibi factam ab omnibus illis populis: retulit eis quâ malitiâ ab illis despectus fuisset.

3. *Qui imperio ejus non paruissent* οἱ οὐκ ἠκολούθησαν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ] *Qui non secuti fuissent verbum oris ejus*: i. autoritatem mandati ejus: qui rebelles contumacésque fuissent.

4. *Summum exercitûs ipsius imperatorem* ἀρχιστράτηγον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ] *Summum ducem exercitûs*, qui summum habebat imperium aut administrationem in re militari.

5. *Unà cum equitibus* σὺν ἀναβάταις] *Cum ascensoribus*, qui equis insideant. ¶ *Expeditionéque susceptâ invades, &c.* καὶ ἐξελεύσῃ εἰς συνάντησιν πάσῃ τῇ γῇ εἰς δυσμάς] *Et egrediêris in occursum omni terræ ad Occidentem*, i. infestis signis bellum eis inferes. ¶ *Quòd imperio non, &c.* ὅτι ἠπείθησαν τῷ ῥήματί μου] *Quòd rebelles fuerunt in verbo meo*: aspernati sunt meum imperium. ¶ *Ut aquas & terras præparent mihi* ἑτοιμάζειν μοι γῆν καὶ ὕδωρ] *Ut parent mihi terram & aquam*: quæ duo in terra alienâ magnopere sunt necessaria, ut & recipiatur, & quæ ad victum pertinent præbeantur; in primis aqua, quâ milites nullo modo carere possunt. ¶ *Effusáque redundent præ cadaveribus ipsorum flumina* καὶ ποταμὸς ἐπικλύζων τοῖς νεκροῖς αὐτῶν πληρωθήσεται] *Et fluvius inundans mortuis ipsorum implebitur.* His verbis significat summam hominum cædem & stragem. ¶ *Me captivos ex ipsis ad ultimas, &c.* ἄξω τὴν αἰχμαλωσίαν αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἄκρα πάσης τῆς γῆς] *Abducam captivitatem ipsorum ad extremitates terræ*, i. ad extremas partes terræ. ¶ *In diem redargutionis* εἰς ἡμέραν ἐλεγμοῦ] Ità dicitur tempus castigationi destinatum, aut judicio supplicióque constitutum. Quidam *diem disceptationis* vertunt, i. judicii quo eorum causa disceptabitur & cognoscetur. Ego malo ad castigationem referre.

6. *Eos ad cadem direptionémq; exponas* τοῦ δοῦναι αὐτοὺς εἰς

εἰς φόνον καὶ ἁρπαγὴν] *Des eos ad cædem & rapinam.* Des eos interficiendos ac diripiendos. ¶ *Nam ità vivam ego & potentia Regni mei* ὅτι ζῶν ἐγὼ καὶ τὸ κράτος τῆς βασιλείας μου] *Quia vivo ego & potentia Regni mei.* Forma est jurandi asseverationem habens, quâ se quæ dicit exsecuturum affirmat. ¶ *Summâ curâ conficias* ἐπιτελῶν ἐπιτελέσεις] *perficiens perficies.* Forma loquendi est Hebraica certum rei eventum effectúmque significans. Hoc loco *studium, curam, effectúmque* demonstrat. Vult enim Rex mandatum suum diligenter confici, ut nihil prætermittatur. ¶ *Neque moram in iis exsequendis,* &c. καὶ οὐ μακρυνεῖς τοῦ ποιῆσαι αὐτὰ] *Ac non tardabis* [aut *differes*] *ea facere:* requirit celeritatem.

7. *Delectum virorum in expeditionem habuit* ἠρίθμησεν ἐπιλέκτους ἄνδρας εἰς παράταξιν] *Numeravit delectos viros ad prælium,* i. milites lectissimos & maximè idoneos ad bellum: eorum delectum habuit, eósque conscripsit ac recensuit.

8. *Sicut copiæ militares disponi solent* ὃν τρόπον πολέμου πλῆθος συντάσσεται] *Quomodo multitudo belli ordinatur,* aut *instruitur,* i. acies militum copiosa ad prælium disponitur. Ità significat, eum instructâ acie profectum, ad pugnámque paratum fuisse. ¶ *Ad gestandas sarcinas* εἰς τὴν ἀπαρτίαν αὐτῶν] *Ad sarcinas eorum.* Nomen est à verbo ἀπαίρω, quod pro *abire proficiscique ex loco aliquo* accipitur. Hinc ἀπαρτία idem quod ἀποσκευὴ pro *sarcinis* ac *vasis quæ in profectione colliguntur & portantur. Impedimenta* Latinè appellantur.

9. *Commeatum verò singulis,* &c. καὶ ἐπισιτισμὸν παντὶ ἀνδρὶ εἰς πλῆθος] *Et commeatum omni viro in multitudinem,* i. summâ copiâ constitutum, qui singulis militibus abunde sufficeret. ἐπισιτισμὸς *viaticum cibariúmque* significat *ad victum necessarium.*

11. *In viam se dedit* ἐξῆλθεν εἰς πορείαν] *Egressus est ad iter,* aut *profectionem:* iter suscepit. ¶ *Promiscuum vulgus* ὁ ἐπίμικτος] *Populus admistus,* adjunctúsque ei ad bellum gerendum: *turba promiscua,* eâque frequentiâ quæ agmini *locustarum* aut *arenæ* maris comparatur.

12. *Pervenit in planitiem campi* ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου] *Super faciem campi.* Alii, *in solum campestre.* Significat locum planum accommodatúmque ad explicandas aut collocandas ejus copias.

13. *Excîdit* διέκοψε] *Incidit:* vi aperuit, aut evertit. κατέκοψε καὶ κατέστρεψε, *diruit & subvertit.* ¶ *Ad Austrinum Chellæorum latus habitantes* τοὺς πρὸς νότον τῆς Χελλαιῶν] *Ad Austrum* [*ad partem Meridionalem*] *terræ Chellæorum.*

16. *Casas* τὰς μάνδρας αὐτῶν] *Cubilia ipsorum:* aut *stabula.* τὰ αὐλια, caulas in quibus habebant pecora atque armenta. Erant enim homines pecuarii.

18. *Itaque timor injectus est iis* καὶ ἔπεσεν ὁ φόβος ἐπὶ τοὺς] *Et cecidit timor super eos.* καὶ particula habet vim Inferendi ex superioribus. Significat subitum terrorem cæteris populis allatum esse propter vastitates quas intelligebant illatas esse.

GROTIUS.

1. UT *defenderet se*] *Defendere* posuit pro *ulcisci,* ἐκδικῆσαι. Ità eadem vox per κατάχρησιν sumitur in Latina versione Rom. 12. 19. Loqui sic solebant Christiani. Tertullianus De Patientia, *Jam si leviùs defendaris, insanies; si uberiùs, onideraberis.* Statim se explicat, *quid mihi cum ultione?* Idem Adv. Marc. 2. locum qui est Deut. 32. 35. sic vertit, *Mihi defensam, & ego defendam.* Et De Monogamia, *Alia diluvium iniquitates provocaverunt semel defensæ qualescunque fuerunt,* i. vindicatæ.

4. *Holofernem*] Est nomen Ponticum. Vide Appianum Syriacis.

5. *Et contra eos præcipuè qui contempserunt imperium meum*] In Græco plus est, ἑτοιμάζειν μοι γῆν καὶ ὕδωρ, quæ est solennis formula postulantis deditionem. Herodotus in Darii historia lib. 6. κελεύων αἰτέειν βασιλέϊ γῆν καὶ ὕδωρ. Habes idem loquendi genus in Hippocratis epistolis 8 & 9 & libro Polybii 9.

8. *Omnémque suam expeditionem fecit præire in multitudine innumerabilium camelorum, cum his quæ exercitibus sufficerent copiosè*] In Græco est, καὶ ἐλάσε καμήλους καὶ ὄνους εἰς τὴν ἀπαρτίαν αὐτῶν ubi ἀπαρτία significat *sarcinas.* Ità enim vertunt LXX מסע, Exod. 40. 36. Num. 10. 12. & שלל, Deut. 20. 14.

12. *Venit ad montes magnos Ange qui sunt in sinistro Ciliciæ*] *Ange* est in Arabia Ptolemæo. In Græco est, ἐπὶ πρόσωπον τῆς πεδίου Βεκτιλέθ, καὶ ἐπεστρατοπέδευσεν ἀπὸ Βεκτιλέθ. *Bactaille* est Ptolemæo in Syria. Et Syria & Arabia sunt πλησίον τῆς ὄρους τοῦ ἐπ' ἀριστερᾷ τῆς ἄνω Κιλικίας, *ad sinistram iis qui ex Assyria Ciliciam transeunt.* Non exactè autem hîc servatur locorum ordo, sed descriptio est ταχυμερής, ut in libro μυθικῷ.

13. *Effregit autem civitatem opinatissimam Melothi*] *Melitam* urbem Cappadociæ *à Semiramide conditam* ut vult Plinius 6. 3. At in Græco est καὶ διέκοψεν τὸ Φοὺδ καὶ τὸ Λοὺδ, i. *Afros & Lydos,* Ægytiorum socios, Jer. 46. 9. ¶ *Prædavitque omnes filios Tharsis*] i. Sub hasta vendidit. Gr. καὶ προενόμευσεν υἱοὺς πάντας Ῥασσίς, ubi ex Latino rescribendum Θαρσίς. Intelligit non Oceani accolas, quos alioqui vox illa notat, sed Cilicas, quorum urbs *Tarsus,* à quibus fortè illi ad Oceanum venêre. ¶ *Et filios Ismael, qui erant contra faciem deserti, & ad Austrum terræ Cellon*] Gr. υἱοὺς Ἰσμαὴλ κατὰ πρόσωπον τῆς ἐρήμου πρὸς νότον τῆς Χελλαίων. *Desertum* intellige Arabum solitudines; & *Chellon* Palmyrenæ partem, quæ suprà Χελλοὺς in Græco, ut diximus.

14. *A torrente Mambre*] Gr. ἐπὶ τῆς χειμάρρου Ἀβρωνᾶ. Intelligitur hîc alveus Euphratis Χοβὰρ, de quo diximus ad Ezech. 1. 3. Ἀβόῤῥαν eum Græci quidam vocant, unde Ἀβρωνᾶς, & transpositis literis Ἀρβωνᾶ. In Latino fuerat, credo, *Abre,* unde imperiti scribæ fecere *Mambre,* ex loco Gen. 13. 18. ¶ *Usquequo pervenitur ad mare*] Ciliciam.

15. *Usque ad fines Japheth*] Legendum *Japhleth* ex Jos. 16. 2.

16. *Et prædavit omnem locupletationem eorum*] Gr. καὶ προενόμευσε τὰς μάνδρας αὐτῶν. *Mandræ* sunt septa quibus clauduntur armenta & greges, Soph. 2. 6. Judic. 6. 2. Ezech. 34. 14.

18. *Et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram*] Nempe τὴν παράλιον, ut habet Græcus, i. *mari & amnibus adsitam.* Nominat autem Græcus scriptor post *Tyrum & Sidonem Sur, Ocina, Jemnaan. Sur* est *Sura* juxta Euphratem Ptolemæo. *Ocina* est עכו, Judic. 1. 31. *Ace* Plinio, eadem quæ recentiori nomine *Ptolemais,* Plinius 5. 20. Nam litera ν in hoc nomine, ut modò in *Arbonai,* est παραγωγική, recepto Syris more. Idem fit in *Jemnaan:* ea enim est *Jamnis* Plinio 5. 13. *Jamnitarum portus* Ptolemæo in Palæstina.

CAP. III.

BADVELLUS.

1. MIserúntque legatos qui ab eo pacem peterent καὶ ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν ἀγγέλους λόγοις εἰρηνικοῖς] *Et miserunt ad eum nuncios verbis pacificis,* i. hujusmodi verbis quibus pacem ab illo postularent. ἀγγέλους appellat τοὺς πρέσβεις *legatos.* Hebræi nuncios nominant מלאכים.

2. *Coram te adsumus* παρακείμεθα ἐνώπιόν σου] Quidam ad verbum vertunt *jacemus:* sed verbum significat hoc loco *adesse, præstóque esse ad omne obsequium:* offerunt enim omnem obedientiam ut homines dedititii. ¶ *Ut agas nobiscum* χρῆσαι ἡμῖν] *Ut utaris nobis,* i. statuas de nobis quod tibi placuerit: nos tractes pro tuo arbitrio.

3. *Veniens ità te geras erga illos* ἐλθὼν ἀπάντησον αὐταῖς] *Cùm veneris occurre eis,* sub. *civitatibus atque hominibus,* i. agas cum illis ut tibi placuerit. Hoc verbo se permittunt, se offerunt totos suáque omnia, & permittunt in illius voluntatem, ut erga ipsos suâ vel severitate vel humanitate lenitatéque utatur.

9. *Regio contermina* ἡ περίχωρος αὐτῶν] Subaudiendum γῆ aut χώρα, *circumfinitima,* aut *circumjacens.* Sic Mat. 3. 5. πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου.

13. *Deum*

13. *Deum ipsum invocarent* ἐπεκαλοῦντο αὐτὸν Θεόν] *Nominarent* [aut *vocarent*] *ipsum Deum*: abolito scilicet omni alio numine ac nomine Divinitatis. Tanta erat ejus superbia & arrogantia.

14. *Qui alterum majorem in*, &c. ἥ ἐστιν ἀπέναντι τοῦ πρίονος τοῦ μεγάλου τῆς Ἰουδαίας] *Quae est contra serram magnam Judaeae.* πρίων propriè *serram* significat: sed hoc loco pro *faucibus angustiisque loci qui instar dentium serrae strictus est.* Duo autem erant in Judæam aditus, alter altero angustior: hunc majorem occupare ac munire voluerunt.

15. *Scythopolin* Σκυθῶν πόλεως] *Scytharum civitatem, Scythopolin.* Nomen urbis proprium à Scythis ità impositum. ¶ *Vasa copiarum suarum* ἀπαρτίαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ] *Sarcinas* [aut *impedimenta*] *exercitûs sui.*

GROTIUS.

1. *SYria Sobal*] *Samulis* Ptolemæo. Mutantur autem inter se β & μ, aut scribendo, aut etiam pronunciando, ut sæpe jam visum.

10. *Cum coronis*] Ut in re læta.

14. *Apameam*] Urbs ad Narmalcham & Tigrim. Vide Ptolemæum. At in Græco est, καὶ ἦλθε κατὰ πρόσωπον Ἐσδραήλων πλησίον τῆς Δοταίας, ἥ ἐστιν ἀπέναντι τοῦ πρίονος τοῦ μεγάλου τῆς Ἰουδαίας. De *Esdrelon* diximus suprà 1. 8. Δοταία est Δωθαείμ Gen. 37. 17. & 2 Reg. 6. 13. literâ ם in fine omissâ. Plenè autem scribitur infrà 7. 3. & in Græco 8. 3. Πρίων, i. *Serra*, dicitur locus quivis ubi juga sunt vertebrosa, quia ea serræ speciem præferunt. ¶ *Venit ad Idumaeos in terram Gabaa*] Gr. κατεστρατοπέδευσεν ἀναμέσον Γαβαὰ καὶ Σκυθῶν πόλεως. *Gabaa* nomen commune est omnibus locis editioribus. *Scythopolis* urbs Syriæ memorata Plinio 5. 18. Ptolemæo & Josepho.

CAP. IV.

BADVELLUS.

1. *IN nihilum redegisset* ἔδωκεν αὐτὰ εἰς ἀφανισμὸν] *Dedisset ea in deletionem*: i. ea templa delevisset, abolevisset.

2. *Recens enim redierant è captivitate* ὅτι προσφάτως ἦσαν ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας] *Quoniam recenter* [aut *proximè*] *ascenderant ex captivitate*: reversi fuerant Hierosolymam in Judæámque patriam. *Ascenditur* enim eò propter locum editum. ¶ *A profanatione expiata* ἐκ τῆς βεβηλώσεως ἡγιασμένα] *Ex profanatione sanctificata*: *lustrata*: *expurgata*, quæ à Gentibus profanis polluta fuerant.

4. *Vicos ibi muris includerent* καὶ ἐτείχισαν τὰς ἐν αὐταῖς κώμας] *Ac muris circumdederunt* [aut *cinxerunt*] *pagos qui erant in verticibus jugisque montium*: eos muniverunt ac firmarunt. ¶ *Frumentúmque in belli apparatum recondere* καὶ παρέθεντο εἰς ἐπισιτισμὸν εἰς παρασκευὴν πολέμου] *Et reposuerunt frumentum ad commeatum apparatúmque belli necessarium*: ad necessitatem atque obsidionem hostilem tolerandam. Ea adjumenta ad victum pertinentia sunt comparata & comportata.

6. *Ut insiderent montium ascensus* διακατασχεῖν τὰς ἀναβάσεις τῆς ὀρεινῆς] *Ut occuparent ascensus montanae regionis*, aditus montium quibus hostis in Judæam venire posset. ¶ *Eâ transitûs angustiâ*, &c. στενῆς τῆς διαβάσεως οὔσης ἐπ' ἄνδρας τοὺς πάντας δύο] *Cùm angustus transitus esset ad viros ad summum duos.* Significat illas fauces & loci angustias quas nomine *Serrae* antea appellavit.

7. *Summus Sacerdos* ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας] i. Ἀρχιερεὺς *Summus Pontifex*, qui summam Sacerdotii dignitatem obtinebat.

8. *Magnâ contentione* ἐν ἐκτενείᾳ μεγάλῃ] i. Maximo animi studio quo animos suos ad Deum totos convertebant. Infrà usus est adverbio ἐκτενῶς, quo vehementia ardórque animi in orando demonstratur.

9. *Mancipiisque* ἀργυρωνήτοις] *Servos emptitios*, *pecuniâ emptos*, mancipium appellatur.

10. *Cilicia protendere* ἐξέτειναν τοὺς σάκκους αὐτῶν] *Extenderunt saccos suos*, quibus mœrorem luctúmque suum demonstrabant, ut hâc habitûs deformitate atque squalore signa animi afflicti ac pœnitentis declararent, Deúmque ad misericordiam magis commoverent. ¶ *Urbes suas hereditarias* τὰς πόλεις τῆς κληρονομίας αὐτῶν] *Urbes hereditatis suae*, i. quas jure hereditario à Domino acceperant, datas majoribus ac patribus suis, ac sibi per manus traditas. ¶ *Opprobrio cum irrisione*, &c. εἰς ὀνειδισμὸν ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι] *Derisionem Gentium*, aut *voluptatem.* Talis est improba affectio inimicorum & malevolentia, quæ ἐπιχαιρεκακία dicitur, cùm ii nostris malis lætantes nobis insultant.

16. *Domino ministrabant* οἱ λειτουργοῦντες Κυρίῳ] *Qui ministerio Dominico officióque Sacerdotali fungebantur*: qui sacra procurabant: qui rebus Divinis deserviebant. ¶ *Holocaustum illud perenne* τὴν ὁλοκαύτωσιν τοῦ ἐνδελεχισμοῦ] *Holocaustum perpetui sacrificii*: ut apud Danielem *incensum sempiternum* θυμίαμα ἐνδελεχισμοῦ dicitur, ità hoc loco *juge sacrificium* ὁλοκαύτωσις τοῦ ἐνδελεχισμοῦ.

17. *Toto animi studio* ἐκ πάσης δυνάμεως] *Omni potentiâ*, i. vi animi clamabant ad Dominum: omni animi contentione τῇ ἐκτενείᾳ. ¶ *Benignè respiceret* εἰς ἀγαθὸν ἐπισκέψασθαι] *In bonum visitaret*, i. ad salutem. Duplex enim est Domini ἐπίσκεψις, una salutaris plenáque misericordiæ, altera severa, ad judicium comparata.

GROTIUS.

3. *IN omnem Samariam, per circuitum usque Jerico*] In Græco plura hìc loca nominantur. Βαιθωρὼ, quæ est בית חורו Jos. 16. 3. ubi in Græco Βαιθωρών. Deinde Βελμὲν est בעל מין. Pro Χωβὰ legendum fortè Χωχωβὰ, qui vicus Galilææ. Ἐσωρὰ est חצור Jos. 11. 10. ubi Græci Ἀσώρ.

5. *Sacerdos etiam Eliakim scripsit ad universos*] Signum hoc est, scriptum hunc librum quo tempore Principatus erat penes summos Sacerdotes. In Græco hìc nominatur præter *Bethuliam*, Βετομεσθάμ, quod videtur corruptum ex בית שמש, 1 Sam. 6. 12. ubi Græci Βαιθσαμύς. Syri pro שמש dicunt שמשתא: unde urbes *Samosata*, & in monte *Arsamosata* apud Tacitum. Hinc בית שמשתא, Βαιθσαμασθα.

6. *Ubi angustum iter esse poterat inter montes*] *Fauces ubi agre bini transibant*, ait Græcus scriptor.

9. *Infantes prostraverunt se contra faciem Templi*] *Pueri* παιδία in Græco. Mos erat ubivis orantium vertere se Templum versùs.

13. *Qui Amalec confidentem*, &c.] Exo. 17. 12.

16. *Hi qui offerebant Domino holocausta*] Gr. προσφέροντες τὰς ὁλοκαυτώσεις τοῦ ἐνδελεχισμοῦ καὶ τὰς εὐχὰς καὶ τὰ ἑκούσια δόματα τοῦ λαοῦ. De holocausto jugi sive quotidiano vide Exod. 29. 42. Num. 28. 3. de votivo sacro Levit. 27. 9. de voluntario Levit 7. 6. ¶ *Et erat cinis super capita eorum*] G. καὶ ἦν σποδὸς ἐπὶ τὰς κιδάρεις αὐτῶν. Cidarem in capite habebant omnes sacerdotes, Exod. 28. 40. Plutarchus de Judæis agens 4 Convivalium, ὁ ἱερεὺς μιτρηφορεῖ.

CAP. V.

BADVELLUS.

1. *SE ad bellum comparare* παρεσκεύαστο εἰς πόλεμον] *Praeparabant ad bellum.* Quidam *bellum comparabant.* παρασκευὴ *apparatus belli*, à Cicerone *comparatio* appellata. ¶ *Interclusisse* συνέκλεισαν] *Conclusissent*, nè hostibus in Judæam aditus pateret. ¶ *Obstacula campis opposuisse* ἔθηκαν ἐν τοῖς πεδίοις σκάνδαλα] *Posuerunt in campis offendicula*, ad quæ hostes possent impingere.

2. *Praefectósque ora maritimae* σατράπας τῆς παραλίας] i. *Gubernatores qui maritimae orae praerant.*

3. *Significate jam mihi* ἀναγγείλατε δή μοι] *Anunciate*

[aut *Indicate*] *mihi.* δὴ particula est Hortandi, *agite, jam, etiam.* ¶ *Quantus copiarum ejus numerus* τί τὸ πλῆθος τῆς δυνάμεως αὐτῶν] *Qua multitudo exercitûs eorum:* quæ ac quantæ eorum copiæ.

4. *Quo moti consilio* διὰ τί κατέγνωσαν] *Cur decreverunt* [aut *constituerunt*] *non venire obviàm mihi.* ¶ Παρὰ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν δυσμαῖς] *Præ omnibus qui habitant in Occidente.* Quidam vertunt *ante omnes.* Sed παρὰ declarat *Præter* cæteros populos qui Holophernem honorificè exceperunt; quasi soli Judæi ei resistant.

5. *Rem igitur accipiat* ἀκουσάτω δὴ λόγον] *Audiat ergò sermonem.* דבר *verbum* Hebræi dicunt. Hic *rem quæ narratur* significat. ¶ *Vera tibi narrabo* ἀναγγελῶ σοι τὴν ἀλήθειαν] *Annunciabo tibi veritatem: dicam quod verum est:* verè rem tibi ut est narrabo.

6. *Populus hic à Chaldæis est oriundus* ὁ λαὸς οὗτός εἰσιν ἀπόγονοι Χαλδαίων] *Populus iste est ex progenie Chaldæorum:* genus ducit à Chaldæis. Abraham enim, primus autor gentis Judaicæ, Chaldæus fuit.

7. *Peregrinati sunt* παρῴκησαν] *Habitarunt:* aut *inquilini ac peregrini fuerunt in terra aliena.*

8. *Ejectique à conspectu deorum illorum* καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου τῶν θεῶν αὐτῶν] *Et ejecerunt ipsos à facie deorum ipsorum.* Ambigua est oratio, utrùm alii eos ejecerint, an ipsi seipsos removerint atque abduxerint à cultu falsorum deorum. Hic sensus posterior mihi magis placet. ¶ *Exire de loco peregrinationis suæ* ἐξελθεῖν ἐκ τῆς παροικίας αὐτῶν] *Egredi de peregrinatione ipsorum,* i. Mesopotamiæ, ubi non habebant suam sedem constitutam. Terra enim Chanaan erat illis in possessionem destinata.

9. *Ut eorum genus esset innumerabile* καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τοῦ γένους αὐτῶν] *Et non erat numerus generis eorum,* i. seminis generatione propagati. Tanta fuit Dei benedictio. De ea generis Propagatione scriptum est Exo. 1.

10. *In servitutémque redegit* καὶ ἔθετο αὐτοὺς εἰς δούλους] *Et posuit eos in servos:* subjecit sibi atque oppressit.

20. *Terrámque istam longo tempore tenuerunt* καὶ κατῴκησαν ἐν αὐτῇ ἡμέρας πολλάς] *Et habitarunt in ea multis diebus.*

21. *Bona illis affuerunt* ἦν ἀγαθὰ μετ' αὐτῶν] *Erant bona cum eis,* i. feliciter egerunt: rebus secundis usi sunt, quia Deus omnium bonorum autor illis aderat & favebat.

22. *Multis bellis valde vehementer attriti sunt* ἐξωλοθρεύθησαν ἐν πολέμοις πολλοῖς ἐπὶ πολὺ σφόδρα] *Exterminati sunt in multis bellis multùm vehementer,* i. afflicti ac vexati.

24. *Error* ἀγνόημα] *Ignorantia,* i. peccatum temere admissum contra Deum, cujus causâ Deus eos punire vellet. ¶ *Hoc enim erit ei offensioni* ὅτι ἐστὶν ἐν αὐτοῖς σκάνδαλον] *Quoniam est in ipsis scandalum,* i. siquid peccarunt, Deúmque suum offenderunt, hoc erit ipsis causa exitii. Hoc enim significat nomen *scandali* in lingua Hebræa.

25. *Domino propugnante,* &c. ὑπερασπίσῃ ὁ Κύριος αὐτῶν] *Eam protegat ac defendat Dominus quasi objecto clypeo.* ¶ *Nos in opprobrium,* &c. ἐσόμεθα εἰς ὄνειδος ἐναντίον πάσης τῆς γῆς] *Erimus in opprobrium in conspectu omnis terræ.* Contrahemus apud omnes summam infamiam & turpitudinem.

28. *Quare ascendamus* διὸ δὴ ἀναβησόμεθα] *Itaque ascendemus,* pro *ascendamus:* futurum Hebræis usitatum pro imperativo. Quædam exemplaria Græca legunt δύο δὴ *duo sanè ascendamus:* sed altera lectio magis convenit: nam statim sequitur, *& universo exercitui tuo devorandi tradentur.* ¶ *Devorandi tradentur* ἔσονται εἰς κατάβρωσιν] *Erunt in cibum, in escam:* i. instar cibi à tuo exercitu devorabuntur, facilè conficientur à tuis. Similitudo in Scriptura frequens, quâ sævitia hostium notatur, & imbecillitas eorum qui vincuntur.

GROTIUS.

6. Populus *iste ex progenie Chaldæorum est*] Indè enim primùm venerat Abraham. Tacitus dixit *Assyrios convenas.* Solent autem sæpe apud longinquos confundi *Assyriorum* & *Chaldæorum* nomina. Lucanus,

——— *murisque superbam*
Assyrias Babylona domos.

9. *Illicque per quadringentos annos sic multiplicati sunt*] Additur in Græco, καὶ παρῴκησαν ἐκεῖ μέχρις οὗ διεσέφησαν, i. *donec malè tractari cœpere.* Ità enim sumitur διασέφειν Ezech. 13. 22. Eccl. 1. 15. & 7. 14. Sirach. 11. 35.

10. *Cúmque gravaret eos Rex Ægypti*] Gr. κατεσοφίσατο αὐτούς. Eâdem voce in hac eadem re utitur Lucas Act. 7. 19. nempe ex loco Exo. 1. 10. ubi in Græco, δεῦτε οὖν κατασοφισώμεθα αὐτούς נתחכמה לו. Par sensus in illo Danielis מבין חידות. ¶ *In luto & latere subjugasset eos*] Gr. καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν πλίνθῳ ἐταπείνωσεν αὐτούς· ubi primùm est ἓν διὰ δυοῖν, pro ἐν πόνῳ πλίνθου· deinde ἐταπείνωσεν valet κατεδούλωσε, Exod. 1. 14.

14. *Deserta Sina montis occupaverunt*] Justinus, *Montem Sinan occupat.* In Græco est, τὸ Σινᾶ καὶ Κάδης βαρνῆ. Vide Deut. 1. 2.

20. *Deinde Chananæum Regem, & Jebusæum, & Pherezæum, & Hethæum, & Hevæum, & Amorrhæum, & omnes potentes in Hesebon prostraverunt*] In Græco, post *Jebusæum* sequitur καὶ τὸν Συχέμ· idem est quod *Hevæi* Gen. 34. 2.

23. *Nuper autem reversi ad Dominum Deum suum ex dispersione quâ dispersi fuerant, aduniti sunt*] Vide quæ diximus ad initium hujus libri. ¶ *Ubi sunt sancta eorum*] Templum.

24. *Si est aliqua iniquitas eorum*] Gr. ἀγνόημα· sed eâ voce etiam graviora crimina notari diximus ad Tob. 3. 3.

26. *Cogitabant interficere eum*] Συγκόψαι αὐτὸν in Græco, i. *discerpere.*

CAP. VI.

BADVELLUS.

1. Conductitiisque *Ephraim militibus* καὶ οἱ μισθωτοὶ τοῦ Ἐφραίν] *Qui mercede conducti militabant, stipendiáque merebant.*

2. *Qui prophetam egeris inter nos hodie* ὅτι προεφήτευσας ἐν ἡμῖν σήμερον] *Quòd prophetasti in nobis hodie:* quasi quidam propheta, denunciâris Judæos invictos esse neque posse expugnari. ¶ *Et genus Hierosolymitanum,* &c. καὶ εἶπας τὸ γένος Ἰσραὴλ μὴ πολεμῆσαι] *Et dixisti genus Jerusalem non debellare,* i. non posse debellari, aut expugnari, i. ἀμάχητον esse, *quoniam Deum habeat defensorem ac propugnatorem.*

3. *Illos de solo terræ exterminabit* ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς αὐτῶν] *Disperdet eos à facie terræ ipsorum,* i. ex ipsa terra in qua tantopere confidunt profligabit. ¶ *Delebimus* ἐξολοθρεύσομεν] *Exterminabimus* ac *disperdemus.* ¶ *Neque illi vim equorum,* &c. καὶ οὐχ ὑποστήσονται τὸ κράτος τῶν ἵππων ἡμῶν] *Neque sustinebunt potentiam equorum nostrorum:* eorum impetum ac vim non sustinebunt.

4. *His eos proculcabimus* κατακαύσομεν αὐτοὺς ἐν αὐτοῖς] *Conculcabimus eos in ipsis,* sub. *equis.* ¶ *Nec vestigio pedum suorum* &c. οὐκ ἀντιστήσεται τὸ ἴχνος τῶν ποδῶν αὐτῶν κατὰ πρόσωπον ἡμῶν] *Non resistet vestigium pedum ipsorum contra faciem nostram:* i. coram nobis non subsistent, facilè cedent. ¶ *Dixit enim nullum,* &c. εἶπεν γὰρ, Οὐ ματαιωθήσονται τὰ ῥήματα τῶν λόγων μου] *Dixit enim, Non vana erunt verba sermonum meorum,* i. Nihil erit irritum ex iis quæ dixi: ea perficientur omnia.

Mercenarie Ammonitarum μισθωτὲ τοῦ Ἀμμών] *Qui es stipendiarius, mercede conductus ab Ammonitis.* Hoc nomine contemptum hominis significat. ¶ *Profectorum ex Ægypto istorum genus* γένος τῶν ἐξ Αἰγύπτου] *Genus eorum qui ex Ægypto* i. Israelitas qui orti sunt ab iis qui in Ægypto servierunt. Videtur enim eorum genus abjicere quod Achior tantopere commendarat. ¶ *Cùm eos in fugam convertero* ὅταν ἐπιστρέψω] *Cùm convertero.* Quidam vertunt, *quando reversus fuero.* Sed verbum Græcum hoc loco magis *fugam* quàm *reditum* significat: neque adhuc eò accesserat.

6. *Quod*

6. *Quòd si spem*, &c. καὶ εἴπερ ἐλπίζεις τῇ καρδίᾳ (σου) *Et si quidem tu speras corde tuo:* alis animo tuo hanc spem, & confidis. ¶ *Ne vultus concidat tuus* μὴ συμπεσέτω τὸ πρόσωπόν (σου) i. Ostende vultu eam spem quam animo concepisti: sis vultu erecto, non consternato ac dejecto. ¶ *Neque ullum dictorum*, &c. οὐδὲν διαπεσεῖται τῶν ῥημάτων μου] *Nullum cadet verborum meorum:* nullum erit irritum & (ut dixit antea) inane, quod non præstetur.

7. *Betuliam abducerent* ἀποκαταστῆσαι εἰς Βετυλουα] *Constituerent in Betuliam*, i. asportarent, aut adducerent.

9. *Jacentem reliquerunt* ἀφῆκαν ἐῤῥιμμένον] *Dimiserunt projectum ad radicem montis, ità ligatum.*

10. *Ad principes sua*, &c. κατέστησαν αὐτὸν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως αὐτῶν] *Statuerunt eum ad principes civitatis*, i. coram illis produxerunt, aut, in conspectu eorum constituerunt.

12. *Quaque in domum Israel*, &c. ὅσα ἐμεγαλοῤῥημόνησεν εἰς τὸν οἶκον Ἰσραὴλ] *Qua superbè locutus fuerat contra domum Israel:* aut *gloriatus erat.* μεγαλοῤῥημονεῖν est *magnificè prædicare insolentérque jactare*, ut μεγαλοφρονεῖν *magnificè de se sentire, sibique aliquid tribuere insolentiùs.* *Domum Israel* quidam vertunt *templum Hierosolymitanum.* Sed hoc nomen ipsum populum nationémque Judæorum sæpius significat.

15. *Humilisque generis*, &c. καὶ ἐλέησον τὴν ταπείνωσιν τοῦ γένους ἡμῶν] *Et miserere humilitatis generis nostri.* ταπείνωσιν suam opponunt ὑπερηφανείᾳ *fastui* illorum & *arrogantiæ.* Itaque non malè quidam vertunt, *generis nostri supplicis miserere.*

19. *Eum ex concione*, &c. παρέλαβεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ] *Accepit eum ex concilio in domum suam*, i. apprehensum manu comiter deduxit. ¶ *Convivióque excepit*, &c. καὶ ἐποίησε πότον τοῖς πρεσβυτέροις] *Et fecit convivium senioribus.* Hebræi משתה à *potando* (ut Græci συμπόσιον) appellant; Latini à communi *convictu* CONVIVIUM dixerunt.

GROTIUS.

2. Q*Uoniam prophetasti nobis*] Malè ominatus es.

4. *Et probabis quoniam Nabuchodonosor sit dominus universæ terræ*] Additur in Græco, οὐ ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς αὐτῶν, ex verbis Rabsacis 2 Reg. 18. 34, 35. Sequitur in Græco, καὶ τὰ ὄρη αὐτῶν μεθυσθήσονται ἐν τῷ αἵματι αὐτῶν, ex Esa. 34. 7. Mox dicitur dixisse Nabuchodonosor, οὐ ματαιωθήσονται τὰ ῥήματα τῶν λόγων μου, i. omnia potiùs movebo quàm minæ meæ fint irritæ.

6. *Ipse simul ultioni subjaceas*] Plura hîc sunt in Græco. Primùm dicitur, Ἀχιὼρ μισθωτὲ τοῦ Ἀμμών, q. d. *homo mercede conducte*, nullo affectu in res nostras: deinde, ἐν ἡμέρᾳ ἀδικίας, i. *hoc tempore quo perfidia tua detecta est:* postea, ὅταν ἐπιστρέψω, i. *ubi te rursum videro*, inter hostes scilicet devictos. Ἐν μιᾷ τῶν πόλεων ἀναβάσεων, i. *aliquâ urbe earum quæ in montibus sita ob id invictas se putant.* ἀνάβασις est מעלה. Vide suprà in Græco 4. 5. infrà hîc 7, 11. 1 Macc. 3. 16.

11. *Erant illic Principes*] Ἄρχοντες πόλεων iidem qui πρεσβύτεροι τῆς πόλεως, infrà c. 11. Vide Matth. 9. 18. Joh. 3. 1. & 7. 26. Act. 3. 17. & 4. 5.

12. *Et in conspectu omnium*] Etiam populi, quæ ἐκκλησία hîc dicitur in Græco, i. קהל. ¶ *Qua locutus ipse fuerat ab Holopherne interrogatus*] In Græco, τὰ ῥήματα τῆς συνεδρίας Ὀλοφέρνου, i. *qua in illo militari Holophernis consessu dicta fuerant.*

15. *Respice ad nostram humilitatem*] i. Ad fortunas nostras abjectas ac miseras. Confer Luc. 1. 48. ¶ *Et faciem sanctorum tuorum attende*] Gr. ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῶν ἡγιασμένων, i. Sacerdotum & Nazaræorum.

20. *Simul expleto jejunio refecerunt*] Gr. ἐποίησε πότον τοῖς πρεσβυτέροις, ex Hebræo משתה, quod *convivium* significat, sed à *potu* deducitur, ut Græcum συμπόσιον.

21. *Intra Ecclesiam oraverunt*] Non est in Græco *intra Ecclesiam.* Sensus est, *in plenissimo conventu.* Vide infrà 7 18. in Græco.

CAP. VII.

BADVELLUS.

1. E*Dixit* παρήγγειλε πάσῃ τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ] *Præcepit* [aut *mandavit: jussit*] *omni exercitui.* ¶ *Qui arma*, &c. οἳ παρεγένοντο ἐπὶ τὴν συμμαχίαν αὐτοῦ] *Qui venerant ad societatem belli ejus:* aut *ad auxilium ejus.* οἱ σύμμαχοι *socii, copiæ auxiliares.*

3. *Latitudine, longitudine* εἰς εὖρος, εἰς μῆκος] *In latitudinem, in longitudinem*, i. ut latè longéque paterent. Demonstrat enim magnitudinem castrorum atq; ingentem hominum multitudinem. ¶ *Qua Esdraeloni objecta est* ἥ ἐστιν ἀπέναντι Ἐσδρηλὼν] *Quæ est contra Esdraelon*, è regione ei adversa: eam respicit ex parte loci opposita.

4. *Huic tantæ moli sustinendæ sufficiant* ὑποστήσονται τὸ βάρος αὐτῶν] *Sustinebunt onus eorum*, i. eorum vim ac magnitudinem.

5. *Accensis ignibus* ἀνάψαντες πυρὰς] *Cùm accendissent pyras.* Legitur etiam ἀνακαύσαντες, sed in eundem sensum.

6. *Postero verò die* τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ δευτέρᾳ] *At die secundâ. Postridie. Sequenti die.*

8. *Exploravit ascensus*, &c. ἐπεσκέψατο τὰς ἀναβάσεις τῆς πόλεως αὐτῶν] *Inspexit ascensus urbis eorum*, i. quibus ad urbem eorum aditus esset. ¶ *Aquaductus obivit* τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων αὐτῶν ἐφώδευσε] *Fontes aquarum ipsorum adiit*, ut occuparet.

9. *Neque detrimenti*, &c. ἵνα μὴ γένηται θραῦσις ἐν τῇ δυνάμει (σου)] *Ne sit fractio in exercitu tuo:* *quassatio*, i. sauciatio ac vulneratio: nequis militum tuorum vulneretur. Volunt enim consulere saluti militum. ¶ *Advertices*, &c. προσβῆναι κορυφαῖς τῶν ὀρέων αὐτῶν] *Procedere ad juga montium eorum:* ea adire, eóque ascendere. ¶ *Contine te castris tuis* ἀνάμεινον ἐπὶ τῆς παρεμβολῆς (σου)] *Mane in castris tuis.* ¶ *Aquas hauriunt* ὑδρεύονται] *Aquantur: aquas sumunt: adaquantur.* ¶ *Vallum jaciemus*, &c. παρεμβαλοῦμεν εἰς προφυλακήν] *Castrametabimur in custodiam*, aut *præsidium*, nè quis ex urbe egrediatur. ¶ *Rependes vicem ipsis perniciosam* ἀνταποδώσεις αὐτοῖς ἀνταπόδομα πονηρὸν] *Retribues eis retributionem malam*, i. pœnam dignam ac meritam. ¶ *Seditionem moliti sunt* ἐστασίασαν] *Seditiosi fuerunt ac rebelles.* ¶ *Nec placidè tibi ad nutum tuum obsecuti* καὶ οὐκ ἀπήντησαν τῷ προσώπῳ (σου) ἐν εἰρήνῃ] *Et non obedierunt vultui tuo in pace*, i. ad adventum conspectúmque tuum non paruerunt tibi: non te exceperunt.

10. *Collapsi animis* ὅτι ὠλιγοψύχησε τὸ πνεῦμα αὐτῶν] *Quòd defecerat spiritus ipsorum*, i. parvo & dejecto erant animo: *desponderant animum.* ὀλιγοψυχεῖν dicit pro ἀποθυμεῖν.

11. *Cisternis exhaustis* οἱ λάκκοι ἐξεκενοῦντο] *Laccus evacuabantur.*

12. *Infantes eorum*, &c. ἠθύμησε τὰ νήπια αὐτῶν] *Parvuli eorum animo deficerent*; siti enecti spiritum vix ducerent: morerentur. ¶ *Neque ullum*, &c. καὶ οὐκ ἦν κρατέωσις ἔτι ἐν αὐτοῖς] *Neque erat ampliùs in eis confirmatio*, i. vigor, nec vis ulla animi, sublatâ omni cibi potûsque fulturâ, quâ vigor animi sustentatur.

13. *Quòd pacem*, &c. οὐ λαλήσαντες εἰρηνικὰ μετὰ τῶν υἱῶν Ἀσσὺρ] *Non locuti pacifica cum filiis Assur:* quòd non egistis cum illis pacificè: non excepistis eos in pace.

14. *Non est qui nobis*, &c. οὐκ ἔστι βοηθὸς ἡμῖν] *Non est nobis auxiliator*, aut *adjutor:* nos sumus omni ope destituti & planè deserti. ¶ *Nos venditos in manus*, &c. πέπρακεν ἡμᾶς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν] *Vendidit nos in manus eorum:* mancipatos nos in eorum potestatem tradidit: in servitutem tanquam mancipia quædam conjecit.

15. *Urbem totam deprædandam dedite* ἔκδοτε τὴν πόλιν εἰς προνομὴν] *Date urbem in prædam*, aut *direptionem: date illam diripiendam.*

17. *Attestamur autem vobis cœlum* μαρτυρόμεθα ὑμῖν τὸν οὐρανὸν] *Testamur vobis cœlum*, i. testem adhibemus, προσκαλέσομεθα μάρτυρας· ut cœlum ac terra & Deus ipse testis nobis

nobis sit, non nostram fore culpam si hanc nobis tantam calamitatem accersamus, ut miserrimum nostrorum interitum videamus. ¶ *Nè hæc in nos omnia*, &c. ἵνα μὴ ποιήσῃ κτ̀ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ ἡμέρᾳ σήμερον] *Ut non faciat secundùm verba hac in die hodierna*, i. ut hæc quæ commemoravimus mala nobis non accidant: culpa hæc erit vestra non nostra.

18. *Comploratio magna ab omnibus*, &c. ἐγένετο κλαυθμὸς μέγας πάντων ὁμοθυμαδὸν] *Factus est planctus* [aut *fletus*] *magnus omnium unanimiter*, i. lamentatio consentiens omnium, quorum dolor unus idémque erat, atque idem fletus doloris index.

23. *Toleremus* διακαρτερήσωμεν] *Duremus*, *patienter exspectemus*. Hinc καρτερικοὶ *tolerantes* ac *patientes*.

25. *Secundùm postulata*, &c. ποιήσω κτ̀ τὸ ῥῆμα ὑμῶν] *Faciam secundùm verbum vestrum*, i. ut vos petitis ac postulatis. ¶ *Seipsos in urbe*, &c. ἦσαν ἐν ταπεινώσει πολλῇ ἐν τῇ πόλει] *Erant in humiliatione multa in urbe*: in maxima afflictione atque animi mœrore, in summo luctu & squallore versabantur.

CASTELLIO.

2. QUinquaginta millia] Lat. *viginti*. ¶ *Duodecim millia*] Gr. *viginti duo*.

17. *Esaini autem & Moabitæ in montem subierunt*] *Ammonitæ* legitur, sed ii in valle castra posuisse dicuntur.

GROTIUS.

2. EQuites viginti duo millia] Gr. ἱππέων χιλιάδες δεκαδύο, ut suprà 2.7. ¶ *Præter præparationes virorum illorum quos occupaverat captivitas*] In Græco distinctè, χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς καὶ τ̃ ἀνδρῶν οἳ ἦσαν πεζοὶ ἐν αὐτοῖς, constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον, q. dixisset τ̃ς σκευῶν.

3. *Et venerunt per crepidinem montis*] *Crepidinem* hîc vocat radices montis, τ̃ αὐλῶνα, ut est in Græco. ¶ *A loco qui dicitur Belma*] Gr. Βελμαΐμ. Idem est locus qui suprà 4.3. Βελμὼθ, בעל־מין, vel בעל־מים. ¶ *Usque ad Chelmon*] Videamus an hæc vox in Græco restituenda sit, ut pro ἕως Κυάμωνος legamus ἕως Χέλμωνος.

8. *Sed filii Ammon & Moab accesserunt ad Holophernem*] In Græco additur, καὶ οἱ στρατηγοὶ τῆς παραλίας, i. Phœnices.

10. *Et constituit per gyrum centenarios per singulos fontes*] In Gr. hîc est, καὶ ἀπέστειλαν ἐξ αὐτῶν πρὸς νότον κὶ ἀπηλιώτην ἀπέναντι Ἐκρεβὴλ, ἥ ἐστι πλησίον Χουσὶ, ἥ ἐστιν ἐπὶ τῷ χειμάῤῥῳ Μοχμοὺρ. In Græcis adeò corruptis, ut est hic liber, difficile est locorum nomina restituere: sed pro Ἐκρεβὴλ videtur scribendum Ἐκρεβὲτ. Ea est *Acrabatene* memorata Plinio in descriptione Judææ, 5.14. & Josepho sæpe. *Chusi* Κόσμος ad Jordanem; *Mochmer* verò, *Mezarma*, i. idem ad Jordanem, quæ nomina habet Ptolemæus. Sequitur in Græco, πᾶσα συναγωγὴ Ἀσσοὺρ, i. *totus exercitus*, quomodo vox Hebræa קהל & Græca συναγωγῆς sumuntur Ezech. 26. 7. & 27. 27, 34. & 32. 22, 23. & 38. 4, 15. & alibi. Postea, ὅτι ἐν μέτρῳ ἐδίδουν αὐτοῖς πιεῖν, convenit cum aliarum gentium historiis, apud quas in obsessis oppidis aqua ad dimensum distributa est.

13. *Judicet Deus inter nos & te*] Desumptum ex loco Exo. 6. 21. ubi in paris impatientiæ verba populus in Mosem prorumpit. Nimirum *adversa uni imputantur*, ut in Agricola dixit Tacitus. ¶ *Et propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum*] i. *Quasi venditos tradidit*. μετωνυμία. Es. 50. 2. Deut. 28. 68. Postea in Græco est ἔλλειψις ante illa verba ἵνα μὴ ποιήσῃ κτ̀ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ σήμερον. Deest enim *cavendum est*, ut Gen. 3. 27.

20. *Aut in tuo flagello vindica iniquitates nostras*] Quovis modo nos puni potiùs quàm istos sinas de nobis triumphare.

CAP. VIII.

BADVELLUS.

2. E*Jusdem cum ea tribu & familia* τῆς αὐτῆς φυλῆς κὶ πατριᾶς] *De tribu ejus & cognatione*, i. qui erat tribulis & cognatus ejus: συγγενής, quemadmodum Maria mater Christi Domini fuisse dicitur ex eadem tribu cum Joseph & familia. ¶ *Qui tempore messis*, &c. κὶ ἐν ἡμέραις θερισμῶ κριθῶν ἀπέθανεν] *Et mortuus est in diebus messis hordei*, i. tempore quo hordeum demetebatur.

3. *In agro instaret*, &c. ἐπέστη ἐπὶ τοὺς δεσμεύοντας τὰ δράγματα ἐν τῷ πεδίῳ] i. *Urgeret opus*, eósque incitaret qui *colligabant manipulos in campo*. ¶ *Ingruens in caput ejus*, &c. κὶ ὁ καύσων ἦλθεν ἐπὶ τ̃ κεφαλὴν αὐτῦ, κὶ ἔπεσεν ἐπὶ τ̃ κλίνην αὐτῦ] *Et æstus* [i. ardor Solis vehementior] *venit super caput ejus, & cecidit in lectum suum*, i. læsus illo Solis ardore in morbum incidit.

4. *Vidua vixerat* ἔτη χηρεύουσα] i. *Tempus viduitatis suæ traduxerat: vidua degerat*.

6. *Quod quidem tempus*, &c. κὶ ἐνήστευσε πάσας τὰς ἡμέρας τῆς χηρεύσεως αὐτῆς] *Et jejunavit omnibus diebus viduitatis suæ*.

7. *Erat autem venusta formâ*, &c. κὶ ἦν καλὴ τῷ εἴδει κὶ ὡραία τῇ ὄψει σφόδρα] *Et erat pulcra formâ & elegans aspectu valde*, i. specie formâque spectanda. ¶ *Quæ possidebat* κὶ ἔμενεν ἐπ' αὐτῶν] *Et manebat in eis*, i. versabatur in eorum possessione, ut eorum bonorum heres ac domina.

8. *Nec erat quisquam qui crimen*, &c. κὶ ὐκ ἦν ὃς ἐπήνεγκεν ἐπ' αὐτὴν ῥῆμα πονηρὸν] *Et non erat qui inferret in eam verbum malum*, i. sinistrum, quo mores ejus notarentur: hujusmodi crimen nemo poterat ei objicere: ea erat ejus existimatio & honesta fama. ¶ *Quòd Deum valde piè coleret* ὅτι ἐφοβεῖτο τ̃ Θεὸν σφόδρα] *Quoniam timebat Deum valde*, i. reverebatur religioseq; colebat: qui timor Dei optimus est magister ac custos pudoris muliebris.

9. *Ancilla* ἅβρα] *Puella quæ est adolescentior*.

11. *Deiq; partes inter homines occupetis?* κὶ ἵστασθε ὑπὲρ τῦ Θεῦ ἐν μέσῳ υἱῶν ἀνθρώπων;] *Et statis pro Deo in medio filiorum hominum? vices Dei geritis inter homines*, ità præscribentes tempus quasi exploratam Dei voluntatem habeatis? Ità significat eos plus sibi assumere & arrogare quàm oporteat eos qui debent & se & omnem eventum Dei providentiæ committere, atque ità exitum æquo animo expectare.

12. *In disquisitionem vocetis Dominum* Κύριον ἐξετάζετε] *Disquiritis* [aut *exploratis*] *Dominum*, præfinientes certum tempus quo ejus voluntas cognoscatur.

13. *Cùm profunda cordis humani*, &c. ὅτι βάθος καρδίας ἀνθρώπε ὐχ εὑρήσετε] *Quia profundum cordis hominis non invenietis*, i. profundas & secretas cogitationes, quas (ut dicit Paulus 1 Cor. 2.) *nemo novit nisi spiritus ipsius hominis*.

15. *Nè obstringatis consilia Domini* ὑμεῖς δὲ μὴ ἐνεχυράζετε τὰς βυλὰς Κυρίυ] *Nè obligetis quasi quodam pignore* [aut *devinciatis*] *consilia Domini*, quæ debent esse libera: ea nè ad certam necessitatem quæ vobis videbitur redigatis. ¶ *Qui minas patiatur* ὡς ἀπειληθῆναι] *Ut minis afficiatur*, i. fit obnoxius minis hominum. ¶ *Qui in judicium vocetur* ὡς διαιτηθῆναι] *Qui judicetur*, i. ut judicium arbitriúmque hominum patiatur, ut ὑπεύθυνος κὶ ὑπόδικος, qui judicio aliorum sit obnoxius.

17. *Deos manufactos* θεοῖς χειροποιήτοις] Deos falsos & fictos, qui sunt effecti arte operâque hominum, ex ligno, lapide, auro argentóque, quæ sunt mera idola simulacráque inania.

18. *Cladéque magnâ occubuerunt* κὶ ἔπεσον πτῶμα μέγα] *Et ceciderunt ruinâ magnâ*, i. maxima cum strage ac clade deleti sunt.

19. *Nomen Judææ suum manebit* ὕτως κληθήσεται ἡ Ἰυδαία *Ità vocabitur Judæa*, i. nomen suum retinebit. Abolito Templo ac religione, sublatâque gente aut in miseram servitutem

servitutem conjectâ, nullus erit populus qui Dei esse censeatur. ¶ *Coram iis in quorum*, &c. ἐναντίον τῶν κτωμένων ἡμᾶς] *In conspectu possidentium nos*, i. qui erunt domini nostri, à quibus tenebimur oppressi, ut quædam mancipia.

21. *Exemplum nunc fratribus*, &c. ἐπιδειξώμεθα τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν] *Ostendamus fratribus nostris*, i. παράδειγμα *exemplum exhibeamus*, quo illos confirmemus. ¶ *In primis verò* πρὸ πάντα ταῦτα] *Præter hac omnia.* Hic præpositio videtur posita esse ἀντὶ τῆ πρὸ *ante hac omnia*; ut significet præcipuum studium esse debere ut Dei gratiam erga se recognoscant.

22. *Laban avunculi ipsius* Λαβὰν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς μητρὸς αὐτοῦ] *Laban fratris matris ejus.* Fuit enim frater Rebeccæ matris Jacob.

23. *Etenim sicut illos*, &c. ὅτι οὐ καθὼς ἐκείνους ἐπύρωσεν εἰς ἐτασμὸν καρδίας αὐτῶν] *Quoniam non sicut illos examinavit in examen cordis eorum.* Omnia exemplaria Græca habent particulam negandi οὐ, quâ significatur dissimilis ratio patrum & sua: sed mihi videtur rectiùs legi fine negatione; ut consimile conforméque exemplum omnibus posteris proponatur. Deus enim suos ità semper exercuit, eorúmque fidem variis casibus probavit, sicut aurum in fornace. ¶ *Sed commonitionis*, &c. ἀλλὰ εἰς νουθεσίαν μαστιγοῖ Κύριος] *Sed ad admonitionem flagellat Dominus*, i. ad disciplinam atque institutionem, ut ità moniti continerantur in timore Dei, ejúsque optimam voluntatem experiantur: hic enim est finis ferularum quibus Deus suos filios castigat.

28. *Neque est quòd quisquam*, &c. καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀντιστήσεται τοῖς λόγοις σου] *Neque est qui resistat* [aut *se opponat*] *verbis tuis*, i. reclamet. ¶ *Quòd bona sit animi tui commentatio* ὅτι ἀγαθὸν ἐστι τὸ πλάσμα τῆς καρδίας σου] *Quoniam bona est formatio animi tui.* i. Cogitatio, conceptio. *Os enim justi* (ut est Psal. 37. 30.) *meditatur sapientiam*; *quoniam Lex Dei est in corde ejus.* ¶ *Nósque obstringere jurejurando* καὶ ἐπαγαγεῖν ὅρκον ἐφ' ἡμᾶς] *Et inducere juramentum super nos.* Ut juraremus nos urbem tradituros exactis quinque diebus.

32. *Subveniet* ἐπισκέψεται] *Visitabit*; aut *respiciet*.

34. *Abi feliciter* πορεύου εἰς εἰρήνην] *Vade in pace*, i. Ut faustum felixque sit quod instituisti ac suscepisti. ¶ *Et Dominus praeat tibi*, &c. καὶ Κύριος ἔμπροσθέν σου εἰς ἐκδίκησιν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν] *Et Dominus ante te in ultionem*, [i. ultor] *inimicorum nostrorum*.

CASTELLIO.

1. **A***Cithonem, Eliam, Eliabum, Nathanielem, Samaelem, & Salasadaim*] Lat. *Achitobum, Melchiam, Enanem, Nathaniam, Salathielem, Simeonem & Rubenem.*

GROTIUS.

1. **F***Ilii Simeon, filii Ruben*] Hæc omnia ἐπώνυμα habent ex origine nominum: alioqui nullus Rubeni fuit filius *Simeon*. *Ruben* est contractè dictum pro ראה בעני, *Vidit Deus miseriam*, Gen. 29. 32. Ex ea Dei miseratione nascitur SIMEON, *obedientiam* significans. Philo De Ebrietate, λογισμοὺς εὐφυεῖς, ὧν παράδειγμα Ῥουβὴν φιληκόους καὶ φιλομαθεῖς ἑτέρους, ὧν ἐστι Συμεών. Ità & alia quæ hîc sunt nomina suas ex origine habent ἠθικὰς significationes.

2. *Et vir ejus fuit Manasses, qui mortuus est in diebus messis hordeaceæ*] *Oblivio* (hoc enim significat MANASSES, ut & Philo notavit De evigilante Noe, iterúmque libro De coloniis) moritur flagrante cœlo: i. per adversa fit ut excutiatur in hominibus oblivio rerum Divinarum. Additur in Græco τῆς φυλῆς αὐτῆς καὶ τῆς πατριᾶς αὐτῆς· unde intelligimus Juditham ob oculos nobis poni tanquam ἐπίκληρον. Vide quæ dicta ad Tob. 3. 18. & 5. 12. & Matth. 1.

3. *Instabat enim super alligantes*] Aderat operi. ¶ *Et sepultus est illic*] At in Græco, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ ἐν τῷ ἀγρῷ τῷ ἀναμέσον Δωθαΐμ καὶ Βαλαμώ· ubi Δωθαΐμ haud dubiè est locus qui suprà Δώταια 3. 12. in Græco. Βαλαμὼ autem idem qui Βελμὴν 4. 3. & Βελμαΐμ 7. 3. in Græco: nimirum בעל־פי, omisso ם sive ן. Variè enim talia pronunciabantur ac scribebantur.

5. *Et in superioribus domûs*] Bene vertit quisquis hic est Interpres illud ἐπὶ τοῦ δώματος. Vide Act. 10. 9.

6. *Præter Sabbata & neomenias & festa domûs Israel*] In Græco uberiùs, χωρὶς προσαββάτων καὶ σαββάτων καὶ προνουμηνιῶν καὶ νουμηνιῶν καὶ ἑορτῶν καὶ χαρμοσυνῶν οἴκου Ἰσραήλ. Dies Sabbatorum, Interluniorum, & Azymorum, & τῶν ἑβδομάδων sive Pentecostes, & Σκηνοπηγίας, omnes dies erant læti, ideóque ex sensu Legis intelligebatur vetitum iis diebus jejunare. Cautio diligentior addiderat προσάββατα & προνουμηνίας, nimirum *in sepimentum* (ut sapientes loquebantur) Legis, nè quid pridiani luctûs in animo restaret diebus gaudio dicatis. Ἑορταὶ nomen est generale, verùm hîc ponitur pro *Interluniis*.

8. *Nec erat qui loqueretur de ea verbum malum*]

Quæ casta est? de qua mentiri fama veretur.

10. *Et venerunt ad illam*] Sicut etiam judices, ubi testimonium ab honestioribus matronis perhibendum est, ire ad earum domum solent.

11. *Qui tentatis Dominum*] h. e. *Irritatis*, ut sequitur.

13. *Posuistis vos tempus miserationis Domini*] Non erat vestrum, tempus ipsi præscribere, quod piis adfuturum promisit. Si deditionem omnino vellet fieri, moneret vos, ut per Jeremiam. Sequitur in Græco, πῶς τὸν Θεὸν ὃς ἐποίησε πάντα ταῦτα ἐρευνήσετε; nempe quando & quomodo liberare nos velit: αὐτὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν ἐν αἷς θέλει σκεπάσαι καὶ πάσαις ἡμέραις, *ipse, ut Dominus, habet constantiam nostram explorandi, & nos liberandi quocunque volet tempore*: ὑμεῖς δὲ μὴ ἐνεχυράζετε τὰς βουλὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, i. *nolite cum eo agere tanquam cum debitore, quem pignoribus captis ut satisfaciat compellimus.* Ità sæpe res in aliquo similes similium verbis exprimuntur.

15. *Non enim quasi homo sic Deus comminabitur, neque sicut filius hominis ad iram inflammabitur*] Gr. ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς ἀπειληθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου διαιτηθῆναι, i. *Deus non ut homo minis terretur, aut ad judicium subeundum cogitur.* Sequitur mox, ὅτι ἐν τῷ ληφθῆναι ἡμᾶς οὕτως κληθήσεται ἡ Ἰουδαία. *Si nos, ait, in captivitatem agimur, ut majores nostri, jam perierit nomen Judæa*: καὶ ἐσόμεθα εἰς πρόσκομμα, i. *offendentur omnes conspectu nostri.*

23. *Sic Jacob*] In Græcis quæ sequuntur delenda est negatio, & verba sic legenda, ὅτι καθὼς ἐπύρωσεν εἰς ἐτασμὸν καρδίας αὐτῶν, καὶ ἡμᾶς οὐκ ἐξεδίκησεν, ἀλλ' εἰς νουθεσίαν μαστιγοῖ τοὺς ἐγγίζοντας αὐτῷ, *Sicut corda illorum velut igne exploravit, sic & nos, quippe qui seriò ipsum colimus, per hac pericula non exitio destinat, sed paternè officii admonet.*

25. *Exterminati sunt ab exterminatore*] Hæc non sunt in Græco. *Ab exterminatore*, ὑπὸ ὀλοθρευτοῦ 1 Cor. 10. 10. ὀλοθρευτὴς ad verbum est אשמרי, de quo in Tobia.

29. *Ora pro nobis*] Addit textus Græcus, *ut imber cadat in cisternas.*

32. *Cum Abra mea*] Μετὰ τῆς ἅβρας μου. ABRA propriè non *ancillam* significat, sed *ingenuam comitem*: exstátque vox Græca non tantùm apud LXX, ubi in Hebræo est נערה, Gen. 24. 61. Exod. 2. 5. Esth. 2. 9. & 4. 4, 15. sed & apud Menandrum. Est tamen origo Syriaca, חברה *socia*. Exstat in Chaldaico Exo. 11. 2. sed usus posterior hoc nomen etiam ancillis honoratioribus tribuit, qualem hanc scriptor hîc facit infrà 16. 28.

34. *Et revertentes abierunt*] Gr. ἀποστρέψαντες ἐκ τῆς σκηνῆς, ab illo tentorio quod in superiori domûs parte Judith sibi fecisse narratur suprà 4.

CAP.

CAP. IX.

BADVELLUS.

1. CUM *jam odores illius*, &c. καὶ ἦν ἄρτι προσφερόμενον τὸ θυμίαμα τῆς ἑσπέρας ἐκείνης] *Et jam offerebatur incensum vespera illius*, i. suffimentum odorum usitatum eo vespertino tempore.

2. *Cui tradidisti gladium ad ulciscendum alienigenas* ᾧ ἔδωκας ῥομφαίαν εἰς ἐκδίκησιν ἀλλογενῶν] *Cui dedisti gladium in ultionem alienigenarum:* i. quem vocasti ad eam vindictam exercendam, eúmque armasti.

3. *Qui virginis vulvam*, &c. οἳ ἔλυσαν μήτραν παρθένου εἰς μίασμα] *Qui solverunt vulvam virginis in pollutionem.* i. Qui vitium ei obtulerunt eámque constuprarunt, & ità ejus virginitatem polluerunt. ¶ *Ac vulvam in opprobrium profanarunt* καὶ ἐβεβήλωσαν μήτραν εἰς ὄνειδος] Quædam exempl. legunt παρθενίαν *virginitatē* pro *vulva* ac *matrice. Profanare* autem dicit pro *cōmaculare* ac *fœdare*, aut *corrumpere.* ¶ *Tu enim interdixisti nè id fieret* εἶπας γὰρ Οὐχ οὕτως ἔσται] *Dixisti enim, Non sic erit:* i. tum cùm dixisses non ità esse faciendum, neque violandum esse corpus cujusque. ¶ *Ut decepti stratum suum rigarent sanguine* καὶ τὴν στρωμνὴν αὐτῶν ἠρδεύσαντο ἀπατηθεῖσαν εἰς αἷμα] *Et stratum suum irrigarunt deceptum in sanguinem:* i. suo sanguine perfuderunt & cruentarunt, luentes pœnam justam ac meritam sceleris ejus quod in virginem admiserant. ¶ *Pollutionem sanguinis sui abominati sunt* καὶ ἐβδελύξαντο μίασμα αἵματος αὐτῶν] *Et abominati sunt coinquinationem sanguinis sui*, i. turpem indignámque maculam ac labem aspersam ipsorum virgini, quam antè dixit ab illis fuisse violatam. ¶ *Opémque tuam imploraverunt* καὶ ἐπεκαλέσαντό σε εἰς βοηθόν] *Invocarunt te in adjutorem.*

4. *Futuráque præmeditatus es* καὶ τὰ ἐπερχόμενα διενοήθης] i. *Ventura cogitasti.*

5. *Tibi adsunt parata quæ decrevisti* καὶ παρέστησαν ἃ ἐβουλεύσω] *Quæ constituisti:* i. præstò fuerunt ad mandatum obsequiúmque tuum. *Omnia* enim *Deo serviunt*, ut in Psal. 119. παριστάναι autem significat *paratum præstóque esse alicui.* ¶ *Expedita enim sunt tua instituta* πᾶσαι αἱ ὁδοί σου ἕτοιμοι] *Omnes viæ tuæ paratæ:* i. quicquid tu instituis expeditum habet cursum, ut nihil impediat quod tu fieri volueris. *Viæ* autem pro *operibus* accipiuntur. ¶ *Et provisa judicia* καὶ αἱ κρίσεις σου ἐν προγνώσει] *Et judicia tua in providentia:* i. tu multò antè vides ea judicia quæ facturus es in hominem.

6. *Multiplicati sunt potentiâ* ἐπληθύνθησαν ἐν δυνάμει αὐτῶν] *Multiplicati sunt in potentia sua*, i. aucti, multíque numero. ¶ *Brachio peditum insolentes* ἐγαυρίασαν ἐν βραχίονι πεζῶν] *Gloriati sunt in brachio peditum*, pro *gloriantur lacertis viribúsque peditum suorum.* ¶ *Qui bella conficis* συντρίβων πολέμους] *Conterens bella*, i. qui rumpis & dissipas.

11. *Tabernaculum gloriosi nominis tui sedem* τὸ σκήνωμα τῆς καταπαύσεως τοῦ ὀνόματος τῆς δόξης σου] *Tabernaculum in quo residet [acquiescit] nomen gloriæ tuæ:* aut, *domicilium gloriæ tuæ.* ¶ *Ac robur quod concepi*, &c. δὸς ἐν χειρί μου τῆς χήρας ὃ διενοήθην κράτος] *Da in manu mea viduæ quod cogitavi robur:* i. exhibe ac præsta mihi eam virtutem quam ego mulier & vidua tuâ gratiâ bonitatéque confisa animo concepi.

15. *Ipsorum ferociam manu feminæ infringe* θραῦσον αὐτῶν τὸ ἀνάστημα ἐν χειρὶ θηλείας] *Frange eorum celsitudinem in manu feminæ:* i. magnos elatósque eorum animos comprime: eorum virilem audaciam manu muliebri contere.

16. *Inferiorum adjutor* ἐλαττόνων βοηθός] *Minorum opitulator:* aut, *eorum qui sunt imbecilliores viribúsque inferiores auxiliator.* ¶ *Præsidium infirmorum* ἀντιλήπτωρ ἀσθενούντων] *Defensor impotentium, imbecillorum, debilium.* ¶ *Deploratorum defensor* ἀπεγνωσμένων σκεπαστής] *Desperatorum protector.* ἀπογινώσκειν enim & ἀπελπίζειν idem significant, *desperare:* ut Demosthenes homines valetudinis perditæ ac planè deploratæ ἀπεγνωσμένους appellat.

17. *Etiam etiam* ναὶ ναὶ] *Utique utique.* Quidam ità vertunt, *Eja agè*, ut sit particula Hortandi: sed mihi videtur magìs esse Affirmandi; ut propositis Dei nominibus ac titulis subjiciatur, *Certè certè*, ut ità confirmet ea quæ Deo attribuit, atque spem fiduciámque suscipiat. ¶ *Rex rerum abs te creatarum omnium* βασιλεῦ πάσης κτίσεώς σου] *Rex universæ creaturæ tuæ*, qui Regnum dominatúmque habes in omnibus creaturis tuis.

18. *Da sermonem mihi, & fallaciam*, &c. δὸς λόγον μου, καὶ ἀπάτην, καὶ τραῦμα, καὶ μώλωπα αὐτῶν] *Da verbum meum, & deceptionem, & vulnus, & cicatricem eorum:* i. Da vim sermoni meo, eámque efficaciam ut illos à me deceptos vulnerem ac cædam, atque ità conficiam. μώλωψ enim propriè est *vibex qui ex inflicto verbere plagâque efficitur: cicatrix* dicitur. ¶ *Domum quam tui possident filii* οἴκου κατασχέσεως υἱῶν σου] *Domum possessionis filiorum tuorum*, i. quam dedisti filiis tuis possidendam, in qua ipsos collocasti. ¶ *Consilia dira ceperunt* ἐβουλεύσαντο σκληρὰ] *Dura decreverunt*, i. gravia & acerba, ad exitium interitúmque nostrum pertinentia.

19. *Prode exemplum* ποίησον ἐπίγνωσιν] *Et fac cognitionem.* Ede documentum atque exemplum quod omnes homines intelligant & cognoscant.

GROTIUS.

1. ET *induens se cilicio posuit cinerem super caput suum*] In Græco malè scribitur, ἐπέθετο σποδὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ ἐγύμνωσεν ὃν ἐνεδεδύκει σάκκον. Legendum, καὶ γυμνωσαμένη ὃν ἐνεδεδύκει σάκκον· & γυμνωσαμένη est *exutâ veste*, illâ nempe in qua Senatores compellaverat. ¶ *Et prosternens se Domino*] In Græco tempus designatur, καὶ ἦν ἄρτι προσφερόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ τὸ θυμίαμα.

2, 3. *Qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum*] *Defensio* est hîc punitio, ut in loco Tertull. De Monogamia quem modò produximus: εἰς ἐκδίκησιν ἀλλογενῶν in Græco, i. *ad pœnam alienigenarum*, vel *vindictam in alienigenas.* Non erat laudandum factum Simeonis, sed Deus justè punivit scortatorem. ¶ *Qui violatores exstiterunt in coinquinatione sua*] Legimus in Græco, οἳ ἔλυσαν μήτραν παρθένου εἰς μίασμα. Sed non est recepta locutio λύειν μήτραν. ἀνοίγειν μήτραν dicunt Hebræi, qui Græcè Ἑβραΐζουσι, ídque de partu, non de concubitu. Præterea, si is esset hîc sensus, malè sequeretur καὶ ἐγύμνωσαν μηρὸν, i. גלו ערוה. Omnino hujus libri scriptor legerat scriptores ex Græcis, ut qui & *Titanum* & *Gigantum* meminerit infrà 16. 8. & eorum exemplo scripserat ἔλυσαν μίτραν, *zonam virgineam solverant*, ut Catullus loquitur. Musæus de Leandro,

——Ὁ δ' αὐτίκα λύσατο μίτρην.

¶ Quod sequitur in Græco οὐχ οὕτως ἔσται significat *non sic abibit.* Mox, καὶ τὴν στρωμνὴν αὐτῶν ἠρδεύσαντο τὴν ἀπατηθεῖσαν εἰς αἷμα, locutio est Poetica: *cubile* enim *deceptum* dicitur ubi homines decepti erant.

5. *Omnes enim viæ tuæ paratæ sunt*] Ἕτοιμοι, *faciles tibi.* ¶ *Et tua judicia in tua providentia posuisti*] Ἐν προγνώσει bene vertit: nam πρόγνωσις sæpe non nudam *prænotionem*, sed & *directionem* Divinam significat.

11. *Et dejicere gladio cornu altaris tui*] Vide Exo. 27. 2. Levit. 4. 7. 1 Reg. 1. 50. Amos 3. 14.

13. *Et percuties eum ex labiis charitatis meæ*] Legit ἐκ χειλέων ἀγάπης, ubi nos non malè habemus χειλέων ἀπάτης, quod meliùs congruit cum illis quæ in Græco præcesserunt, τὴν στρωμνὴν τὴν ἀπατηθεῖσαν. Sequitur in Græco, θραῦσον αὐτῶν τὸ ἀνάστημα ἐν χειρὶ θηλείας· ubi ἀνάστημα est *status erectus*, ut Zach. 9. 8. & infrà 12. 9.

CAP. X.

BADVELLUS.

1. SUrrexit procubitu ἀνέστη ἀπὸ τῆς πτώσεως] E terra in quam Deum invocatura se abjecerat: postea se erexit, summâque animi fiduciâ ad pulcerrimum facinus edendum se contulit.

3. *Tum capillis capitis sui compositis* καὶ διέταξε τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς αὐτῆς] *Et digessit capillos capitis sui*, atque eos ità concinnavit ut eos discriminaret. ¶ *Vestes festivas suas* ἱμάτια τῆς εὐφροσύνης αὐτῆς] *Vestes jucunditatis suæ*, i. quibus diebus festivis ac lætis ornabatur tum cùm floreret cum marito suo Manasse.

4. *Mundúmque omnem suum* πάντα τὸν κόσμον αὐτῆς] *Omnem ornatum cultúmque temporibus secundis comparatum*. ¶ *Vultū venustè composuit* ἐκαλλωπίσατο σφόδρα] i. *Composuit, ornavit*, aut polivit *seipsam*: hunc enim cultum exquisitúmque ornatum ad venustatem muliebrem accommodatum nomen καλλωπισμὸς significat. ¶ *Ad capiendos intuentium eam virorum oculos* εἰς ἀπάτησιν ὀφθαλμῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἂν ἴδωσιν αὐτήν] *In deceptionem oculorum virorum quicunque eam aspicerent*.

5. *Purisque panibus* ἄρτων καθαρῶν] *Panibus mundis*, i. ἀζύμων *infermentatis*: eos enim mihi videtur panes puros ac sinceros à fermento intelligere.

6. *Ibi stantes repererunt* εὗρον ἐφεστῶτας ἐπ' αὐτῆς] *Præfectos in ipsa*, scilicet *porta*: i. qui præerant ejus custodiæ ut principes civitatis. Hanc enim significationem habet verbum ἐφιστάναι, sed cum dativo, aut cum præpositione ἐπὶ serviente genitivo.

8. *Te in gratiam ponat* δῴη σε εἰς χάριν] *Det te in gratiam*. Phrasis Hebræa est, pro *Ponere aliquem in gratiam apud aliquem, eúmque gratiosum reddere*. ¶ *Excellentiam Hierusalem* ὕψωμα Ἱερουσαλὴμ] *Exaltationem Hierusalem*: ut fama hujus tanti facinoris celebretur.

9. *Ad ea perficienda*, &c. εἰς τελείωσιν τῶν λόγων ὧν ἐλαλήσατε μετ' ἐμοῦ] *Ad perfectionem verborum quæ locuti estis mecum*.

11. *In Assyrios, qui in statione pro castris erant, inciderent* συνήντησεν αὐτῇ προφυλακὴ τῶν Ἀσσυρίων] *Occurrit ei custodia Assyriorum*, i. præsidium ad locum custodiendum positum.

13. *Neque ullius corporis militum suorum*, &c. οὐ καὶ διαφωνήσῃ τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ σὰρξ μία, οὐδὲ πνεῦμα ζωῆς] *Et non interibit virorum ejus caro una, neque spiritus vitæ*. διαφωνεῖν propriè *dissonare dissidere*que significat, sed in Scriptura hoc verbum aliquoties accipitur pro *desiderare*, ut 1 Reg. 30. 19. οὐ διεφώνησεν αὐτοῖς, Latinus vertit, *nihil defuit eis*. Hoc autem loco accipitur pro *Nullus militum tuorum desiderabitur, sed plenus integérque numerus conservabitur, ut nemo requiratur in quo esset quædam* διαφωνία, i. *discrepantia ordinis ac integri eorum numeri*.

16. *Ne consterneris animo* μὴ φοβηθῇς τῇ καρδίᾳ σου] *Ne timeas corde tuo*, i. expavescas, sed confide ac bono sis animo. ¶ *Beneficentiâ te suâ prosequetur* εὖ σε ποιήσει] *Bene tibi faciet*: benignè te tractabit suâque humanitate amplectetur. ¶ *Quòd fama adventûs ejus ad tabernacula pervenisset* διεβοήθη γὰρ εἰς τὰ σκηνώματα ἡ παρουσία αὐτῆς] *Divulgatus est enim ad tabernacula adventus ejus*, i. fama pervulgata.

18. *Qui dimissi facilè queant totum*, &c. οἳ ἀφεθέντες δυνήσονται κατασοφίσασθαι πᾶσαν τὴν γῆν] *Qui dimissi poterunt decipere omnem terram*, formâ videlicet mulierum illecebrosâ ac fallaci.

19. *Conopeo*] Κωνωπεῖον est velum atque integumentum ad injurias aeris aliáve incommoda prohibendum comparatum: conficiebatur autem ex varia diversáque materia.

20. *Eum adoravit* προσεκύνησεν αὐτῷ] i. *Se inclinans prosternénsque se ei, honorem reverentiámque exhibuit*: hoc enim significat προσκυνεῖν.

GROTIUS.

2. ABstulit à se cilicium] Περιείλατο τὸν σάκκον, *convolvit*, ut rem seponendam.

3. *Et unxit se myrto optimo*] Μύρῳ παχεῖ. *Adjicitur cinnamomo balaninum oleum, xylobalsamum, calamus, juncus, balsami semina, myrrha, mel odoratum: unguentorum hoc crassissimum*, Plinius 13. 1. ¶ *Et discriminavit crinem capitis sui*] Latinè admodum: nam indè & *discriminale* in Latino Esaiæ, & Isidoro. Ovidius,

Colligere incertos & in ordine ponere crines
Docta.

Et alibi,

Ponendis in mille modos præfecta capillis.

¶ *Et imposuit mitram super caput suum*] Est hîc *mitra* capitis ornatus. Virgilius,

——caput Graiâ redimita mitellâ.

¶ *Et induit se vestimentis jucunditatis suæ*] Quæ opposita vestimentis lugubribus. ¶ *Induítque sandalia pedibus suis*] Ex melinis pellibus: ità enim mos erat diebus lætis. ¶ *Assumpsitque dextraliola*] In Græco distinctè, τοὺς χλιδῶνας καὶ ψέλλια, ut & in Græco Esa. 3. 19. χλιδὼν generale est nomen *monilium*, sed specialiter de iis dicitur monilibus quæ erant circa brachia. Itaque 2 Sam. 1. 10. ubi χλιδῶνα habent alii, βραχιάλιον posuit Aquila. Et Athenæus ex veteri Poeta citat χλιδῶνας ἀμφὶ βραχίοσι. ψέλλια notum est esse *armillas*, quæ sunt περὶ τοὺς καρπούς. ¶ *Et lilia*] Hæc de collo videntur pependisse. ¶ *Et inaures & annulos*] De inauribus feminarum Orientis vide Exod. 32. 2, 3. Ose. 3. 13. de *annulis* Esa. 3. 21.

5. *Ascoperam vini*] Gr. ἀσκοπυτίνην. Meminit Pollux lib. 10. ¶ *Et polentam*] Ἄλφιτον in Græco. Sic dicitur etiam quæ ex tritico est farina. ¶ *Et palathas*] Παλάθη est *ficuum massa*, 1 Sam. 25. 18. & 30. 11. 2 Reg. 4. 2. & 16. 1. & 20. 7. 1 Par. 12. 40. Martialis,

Hæc tibi quæ tortâ venerunt condita metâ,
Si majora forent coctana, ficus erant.

¶ *Et panem & caseum*] Legit in Græco καὶ ἄρτον καὶ τυρόν, pro quo nos habemus, καὶ ἄρτων καθαρῶν. Sequitur in Græco, καὶ περιεδίπλωσε πάντα τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς, καὶ ἐπέθηκεν ἐν αὐτῇ, i. *cætera vascula bene obvoluta imposuit in peram*.

13. *Ità ut non cadat vir unus de exercitu ejus*] Gr. καὶ οὐ διαφωνήσει τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ σὰρξ μία, i. *non desiderabitur*, quomodo διαφωνεῖν apud Hellenistas sumi diximus ad Exod. 24. 11.

18. *Qui tam decoras mulieres habent, ut non pro his meritò pugnare contra eos debeamus*] Sic Græci apud Homerum, conspectâ Helenâ,

Οὐ νέμεσις Τρῶας καὶ ἐϋκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν.

Additur hîc in Græco, οἳ ἀφεθέντες δυνήσονται κατασοφίσασθαι πᾶσαν τὴν γῆν, nimirum omnes perducere poterunt in suam amicitiam feminarum illecebris.

19. *Sedentem in conopæo*] Ἐν τῷ κωνωπίῳ. Horatius,

Intérque signa (turpe!) militaria
Sol aspicit Conopeum.

Alexandrinos maximè eo uti ait ibi Scholiastes.

CAP. XI.

BADVELLUS.

2. SED ipse horum sibi causa est ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐποίησαν ταῦτα] *Sed ipsi sibi fecerunt hæc*: suâ culpâ & contumaciâ mala hæc sibi accersiverunt.

3. *Qui tibi faciat injuriam*, &c. οὐκ ἔστιν ὃς ἀδικήσει σε, ἀλλ' εὖ σε ποιήσει] *Non est qui te injuriâ afficiet, sed qui bene tibi faciet*: ut τὸ ἀδικεῖν τῷ εὖ ποιεῖν opponat, *malè facere, bene* aut *benignè facere*.

4. *Rem Deus tecum perficiet* τελείως πρᾶγμα μετὰ σοῦ ποιήσει

ποιήσει ὁ Θεός] *Perfectè rem faciet tecum Deus*, i. præstabit tibi quod vis, Judæámque tradet in manum tuam. ¶ *Nec dominus meus ab iis*, &c. καὶ οὐκ ἀποπεσεῖται ὁ κύριός μου τῆς ἐπιτηδεύματος αὐτοῦ] *Et non excidet dominus meus ab institutis suis*: i. eorum quæ suscepit compos erit.

5. *Testor enim vitam Regis*, &c. ζῇ γὰρ ὁ βασιλεὺς, ζῇ τὸ κράτος αὐτοῦ] *Vivit enim Rex, vivit potentia ejus.* Forma hæc est jurandi atque affirmandi aliquid per nomen earum rerum quæ aliquam magnitudinem habent atque excellentiam. ¶ *Qui te misit ad restitutionem* ὃς ἀπέστειλέ σε εἰς κατόρθωσιν πάσης ψυχῆς] *Qui misit te ad correctionem omnis animæ.* κατόρθωσις idem est quod κατάστασις, *constitutio earum rerum quæ sunt dissoluta & confusa, atque in meliorem statum restitutio*, quæ vulgò *reformatio* appellatur.

6. *Et calliditatem animi tui* καὶ πανουργήματα τῆς ψυχῆς σου] i. Callida consilia prudentiæque plena: ità enim Græcè dicuntur quæ astutè ac prudenter cogitantur atque instituuntur. ¶ *Eximium in omni Regno* ἀγαθὸς ἐν πάσῃ τῇ βασιλείᾳ] *Quòd bonus sis in omni Regno*, scilicet *administrando*: ut *bonus* pro *egregio* accipiatur, & ad facultatem ingenii prudentiámque civilem referatur. ¶ *Scientiáque præstantem* δυνατὸς ἐν ἐπιστήμῃ] *Quòd potens sis in scientia*, i. valeas excellásque intelligentiâ & prudentiâ quæ in rebus humanis civilibúsque versatur ac cernitur.

7. *Sibi acquisiverunt* περιεποιήσαντο αὐτὸν] *Sibi adjunxerunt* atque in suam urbem receperunt.

8. *Non enim supplicio obnoxium est genus nostrum* οὐ γὰρ ἐκδικεῖται τὸ γένος ἡμῶν] *Non enim sumitur vindicta* aut *pœna de genere nostro*: gens nostra aut natio non punitur pœnâque afficitur.

9. *Ne spe decidat* ἵνα μὴ γένηται ἔκβολος] *Ne sit ejectus*, i. dejectus suâ spe & falsus. ¶ *Nefas admiserint* ποιήσωσιν ἀτοπίαν] *Fecerint absurditatem*, i. aliquid impium Legéque Dei prohibitum commiserint.

10. *Et aquarum inopiâ laborant* καὶ ἐσπανίσθη πᾶν ὕδωρ] *Et diminuta est omnis aqua*, ejúsque summa inopia accidit. ¶ *Jumenta sua decreverunt invadere* ἐβουλεύσαντο ἐπιβαλεῖν τοῖς κτήνεσιν αὐτῶν] *Constituerunt manus injicere jumentis suis*: ea interficere, ut iis vescantur, omni alio cibo destituti. Hoc autem per Legem minimè eis licebat.

12. *Qui sibi licentiam à Senatu referant* τοὺς μετακομίζοντας αὐτοῖς τὴν ἄφεσιν παρὰ τῆς γερουσίας] *Qui reportent ipsis remissionem à Senatu*, i. jus à Senatu concessum potestatémque vescendi iis cibis qui Lege Dei erant interdicti. γερουσία autem dicitur *cœtus conventúsque senum*, quorum prudens consilium existimatur. Latini *Senatum* appellarunt.

14. *Religiosa* θεοσεβής] *Pia, quæ Deum timeat, puréque eum ac piè colat.*

17. *Ut nè canis quidem ore suo coram te mutire audeat* καὶ οὐ γρύξει κύων τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ ἀπέναντί σου] *Et non latrabit canis linguâ suâ coram te*: non oblatrabit, aut hiscere audebit: ità omnes erunt consternati animo, omníque ope destituti. ¶ *Hæc enim mihi per prænotionem dicta sunt* ὅτι μοι ταῦτα ἐλαλήθη κατὰ πρόγνωσίν μου] *Quia mihi hæc dicta sunt per præscientiam meam*, aut *providentiam*.

19. *Peritiáq; orationis* συνετὴ τῶν λόγων] *Intelligentiâ* [sive *prudentiâ*] *sermonum*.

20. *Verbísque facunda* καὶ ἀγαθὴ ἐν τοῖς λόγοις σου] *Et bona in sermonibus tuis*, i. facultate dicendi præstans.

21. *Et per totam terram celebraberis* καὶ ἔσῃ ὀνομαστὴ παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν] *Et eris nominata in omni terra*: famâ nominis celebri.

GROTIUS.

4. *Sume verba ancillæ tuæ*] In Græco additur, λαλησάτω ἡ παιδίσκη σου κατὰ πρόσωπόν σου, i. audientiam verbis meis præbe. ¶ *Perfectam rem faciet Dominus tecum*] Additur in Græco, καὶ οὐκ ἀποπεσεῖται ὁ κύριός μου τῆς ἐπιτηδεύματος αὐτοῦ, *non excides cogitatis*. Respondet enim ἐπιτήδευμα vocibus עצה, עלילה, & similibus.

8. 9. *Ut mandaverit per Prophetas suos ad populum, quòd tradat eum pro peccatis suis*] *Significavit se traditurum.* Sequitur hîc in Græco, ἵνα μὴ γένηται ὁ κύριός μου ἔκβολος καὶ ἄπρακτος· ubi ἔκβολος est *qui de re sperata dejicitur*: ὁ ἔξω βεβλημένος interpretantur Lexicographi.

11. *Denique hoc ordinant, ut interficiant pecora sua, & bibant sanguinem eorum*] Quod haud dubiè Lege vetitum. In Græco tamen nihil de *sanguine*. Itaque *pecora* intellexit Sues, & alia vetita.

12. *Hæc cogitaverunt impendere*] Κεκρίκασιν ἐξαναλῶσαι in Græco. Quid mirum, cùm & David id in fame fecerit? Sed finguntur ista dicta ut derelictos à Deo Judæos crederet Holofernes, Legis vim non intelligens. Additur mox in Græco, καὶ ἀπεστάλκασιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅτι καὶ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες ἐποίησαν ταῦτα τοὺς μετακομίσαντας αὐτοῖς καὶ ποιήσουσι, *Miserunt Jerusalem, ut si qui ibi habitant assensum præbuerint iis qui missi sunt ad referendum Senatûs permissum, simul id renunciatum fuerit, effectum dent*: ὅτι pro *si*, & καὶ bis abundat. Synedrium LXX. virorum jus habebat ἐξ ἐπιεικείας solvendi quædam Legis vincula. Docet id Maimonides Doctore dubitantium, 3. 41.

15. *Et non latrabit vel unus canis contra te*] Proverbiale, ut Exod. 11. 7.

16. *Hæc mihi dicta sunt per providentiam Dei*] Hinc apparet in Græco legendum κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ, non κατὰ πρόγνωσίν μου. Vide suprà 9. 5.

18. *Placuerunt autem omnia verba hæc coram Holopherne*] Græcè ἐναντίον Ὀλοφέρνου. Hebraismus, לפני, vel על־פני, post verba *placendi* significatum habentia.

19. *Non est talis mulier super terram*] Gr. ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς γῆς. De hoc loquendi genere vide quæ ad Matth. 24. 31.

CAP. XII.

BADUELLUS.

1. *IN cellam argenteæ supellectilis suæ* οὗ ἐτίθετο τὰ ἀργυρώματα αὐτοῦ] *Ubi reposita erant vasa argentea ejus*: aut *ea reponebat*: nam verbum potest esse medium.

2. *Nequa contrahatur offensio* ἵνα μὴ γένηται σκάνδαλον] *Nequod suscipiam offendiculum* ex esu eorum ciborum quibus uti per Legem Dei mihi non licet.

4. *Vivit anima tua, quoniam non consumet* ζῇ ἡ ψυχή σου ὅτι οὐ δαπανήσει] Quidam ità vertunt, *Ut animam tuam vivere verum est, ità non consumet*, &c. Forma est jurandi atque asseverandi aliquid gravius, ut antea dictum est.

6. *Cúmque dixisset stipatoribus corporis sui* καὶ ἐπέταξεν τοῖς σωματοφύλαξι] i. *Jussisset* [aut *mandasset*] *custodibus corporis sui*, i. suis satellitibus.

8. *Ad levandum genus populi sui* εἰς ἀνάστημα τῶν υἱῶν τοῦ λαοῦ αὐτῆς] *In erectionem filiorum populi sui*, i. ad suos, qui magnopere erant afflicti, erigendos ac extollendos.

10. *Ad concœnationem* εἰς τὴν κλῆσιν] *Ad invitationem*, i. συμπόσιον *convivium*.

11. *Qui omnibus*, &c. ὃς ἦν ἐφεστηκὼς ἐπὶ πάντων τῶν αὐτοῦ] *Qui erat præfectus* [*præpositus*] *omnibus quæ ejus erant*: ut οἰκονόμος, ac totius domûs familiæque gubernator. ¶ *Ut nullam cum ea consuetudinem habeamus* οὐχ ὁμιλήσαντες αὐτῇ] *Non communicantes* [aut *congredientes*] *cum ea*: ὁμιλεῖν enim hîc accipitur ἀντὶ τοῦ συγγίνεσθαι *stupri consuetudinem habere cum muliere.*

12. *Coram eo gloriâ decorari* δοξασθῆναι κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ] *Honore affici* [aut *gloriam adipisci*] *in conspectu ejus*: q. d. illi fore honorificum si ejusmodi mulier eâ formæ excellentiâ in convivium tanti principis adhibeatur.

13. *Ut domino meo aliquid denegem* ἀντερῶ τῷ κυρίῳ μου] *Quæ contradicam* [*recusem aliquid*] *domino meo*, ac non potiùs obsequar omnibus in rebus quas gratas ei esse cognovero.

14. *Summo studio faciam* σπεύσασα ποιήσω] *Festinans faciam*, i. prompto alacríque animo morem ei geram: nam verbum σπεύδειν *summum studium* sæpe significat atque animi contentionem. ¶ *Quod quidem mihi gloriandi causam*

causam afferat καὶ ἔσται μοι τοῦτο εἰς ἀγαλλίαμα] *Et erit hoc mihi ad exsultationem :* i. mihi dabit summam lætitiæ aut gloriæ materiam quòd digna habita fuero tanto honore. ¶ *Ad extremum vitæ meæ diem* ἕως ἡμέρας θανάτου μου] *Usque ad diem mortis meæ :* aut obitûs mei.

16. *Exarsit cor Holophernis in eam* καὶ ἐξέστη ἡ καρδία Ὀλοφέρνου ἐπ᾽ αὐτῇ] *Obstupuit cor Holophernis in ea,* i. amore illius animus ejus raptus est: ἔκστασις enim significat motum animi vehementem atque immoderatum, quo mente alienati homines auferuntur, ut vix sint apud se. ¶ *Occasionem quâ eâ abuteretur* καιρὸν τοῦ ἀπατῆσαι αὐτήν] *Tempus decipiendi eam.* Quidam codices habent ἀπαιτῆσαι, *poscendi eam ad consuetudinem;* quæ lectio mihi magis probatur.

17. *Ac te nobiscum hilarem præbe* καὶ γενήθητι μεθ᾽ ἡμῶν εἰς εὐφροσύνην] *Et sis nobiscum in lætitia :* sis nobiscum læta atque hilaris.

18. *Quoniam magnificentiam,* &c. ὅτι ἐμεγαλύνθη τὸ ζῆν μου ἐν ἐμοὶ σήμερον] *Quoniam magnificata est vita mea in me hodie.*

19. *Majorem quàm ullo,* &c. παρὰ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς γενέσεώς μου] *Præ omnibus diebus generationis meæ.* Quibus verbis significat se magnificentiam & gloriam ejus diei cæteris omnibus vitæ suæ diebus anteponere.

GROTIUS.

2. NE *veniat super me offensio*] Ἵνα μὴ γένηται σκάνδαλον, i. nè hoc mihi causa sit ruinæ.

7. *Et baptizabat se in fonte aquæ*] In illo fonte cujus mentio suprà in Græco 7. 3. Lotio hæc non ex Lege erat, sed ex speciali quorundam cura ubi se precibus parabant. Nam sic & LXX Senes ait Aristeas ablutos antequam se sacræ lectioni darent. Potuit accedere & metus à contactu alienigenarum, ut Mar. 7. 4. ubi dicta vide.

10. *Et dixit ad Vagao eunuchum suum*] Græci hîc & infrà Βαγώα. Plinius ità vocari Babylone ait spadones 13. 4. Ovidius Amor. 2. 2.

Quem penès est dominam servandi cura Bagoe.

Et communiter sumitur Βαγώας in Additamentis ad Esther. 3. 6. Curtius ut proprium ponit lib. 6. *Bagoa singulari specie spado :* ut & Plutarchus in Moralibus. Idem Plutarchus alterius Bagoæ meminit in libro De Fortuna Alexandri, qui Darium ad Regnum provexerit : de quo & Curtius, *In sedem Cyri beneficio Bagoa castrati hominis admissus.* Alterius etiam in Eunucho Lucianus.

14. *Omne quod erit ante oculos ejus bonum & optimum faciam*] Legit ἄριστον, ubi in Græco est ἀρεστόν. πᾶν ὃ ἔσται ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἀρεστὸν ποιήσω. Loquendi genus simile ei quod suprà 11. 18.

CAP. XIII.

BADVELLUS.

1. CUM *autem jam serum esset* ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο] i. *Cùm tardius jam esset,* tempúsque ad noctem progressum quod somnum postularet.

4. *Quòd ebrietate perfusus esset* ἦν γὰρ περικεχυμένος αὐτῷ ὁ οἶνος] *Erat enim perfusum ipsi vinum :* his verbis significat eum copiosiùs ac immoderatiùs bibisse.

8. *Accessit ad columellam lecti,* &c. καὶ προσελθοῦσα τῷ κανόνι τῆς κλίνης, ὃς ἦν πρὸς κεφαλῆς Ὀλοφέρνου] *Et accedens ad regulam lectuli quæ erat ad caput Holophernis.* Ità enim legitur in omnibus Græcis exemplaribus, sed mendosè, ut mihi videtur: nam pro κανόνι legendum videtur κίονι, quod columnam significat. ¶ *Acinacem illius indè desumpsit* καθεῖλε τὸν ἀκινάκην ἀπ᾽ αὐτοῦ] *Detraxit pugionem ejus ab ea.* ἀκινάκης gladiolus erat Persicus qui à femore suspendebatur, quem Judith detractum arripuit.

10. *Duos ictus inflixit in cerviciem ejus,* &c. καὶ ἐπάταξεν εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ δὶς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς] *Et percussit in cervicem ejus bis in robore suo.*

12. *Ità è castris evadentes* καὶ διελθοῦσαι τὴν παρεμβολήν] *Et cùm transissent castra.*

15. *Insperatus enim erat reditus ejus* ὅτι παράδοξον ἦν αὐτοῖς τὸ ἐλθεῖν αὐτήν] *Quoniam præter opinionem erat eis ut veniret ipsa.*

21. *Neque ille ullum in me fœdum,* &c. καὶ οὐκ ἐποίησεν ἁμάρτημα μετ᾽ ἐμοῦ εἰς μίασμα καὶ αἰσχύνην] *Et non fecit peccatũ mecum in pollutionem & confusionem :* i. non sum ab eo polluta aut corrupta cum mea maxima infamia, sed casta atque integra servata.

23. *Benedicta es tu à Deo altissimo* εὐλογητὴ εἶ σὺ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ] *Benedicta es tu Deo altissimo,* i. ejus beneficio felix & fortunata, quæ ad tantum támque præclarum facinus ab eo delecta adhibitáque fueris.

24. *Et benedictus est Dominus* καὶ εὐλογημένος Κύριος] i. *Celebrandus ac prædicandus :* hoc enim loco εὐλογεῖσθαι aliâ significatione accipitur pro *laudari.*

25. *Quoniam nunquam recedet spes tua ab animo hominum* ὅτι οὐκ ἀποστήσεται ἡ ἐλπίς σου ἀπὸ καρδίας ἀνθρώπων] *Quia nunquam elabetur è memoria hominum ea spes & fiducia quam in Deo reposuisti :* ejus enim memoria apud homines vigebit omnibus ætatibus. ¶ *Memoriam potentiæ Dei sempiternam celebrantium* μνημονευόντων ἰσχὺν Θεοῦ ἕως αἰῶνος] *Qui memores fuerint virtutis Dei usque in seculum :* aut, qui perpetuò potentiam Dei commemorabunt. ¶ *Hanc gratiam tibi impertiat* ποιῆσαι σοι αὐτὰ ὁ Θεὸς εἰς ὕψος αἰώνιον] *Faciat tibi hæc Deus in exaltationem sempiternam,* i. conferat hæc ad æternam gloriam tuam. ¶ *Ut te bonis locupletet* τοῦ ἐπισκέψασθαι σε ἐν ἀγαθοῖς] *Ut visitet te in bonis,* i. beneficentiâ te suâ prosequatur : aut, beneficiis suis afficiat & augeat. ¶ *Eò quòd vitæ tuæ non pepercisti pro generis nostri afflictione* ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐφείσω τῆς ψυχῆς σου διὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ γένους ἡμῶν] *Pro eo quod animæ tuæ non pepercisti,* i. nullam vitæ tuæ rationem habuisti cùm gens nostra affligeretur : in nostra summa calamitate periculum adiisti. ¶ *Esto, fiat* γένοιτο, γένοιτο] *Fiat, fiat.* Comprobatio est superioris precationis summo totius populi consensu facta.

GROTIUS.

6. ET *labiorum motu, in silentio, dicens*] Mos enim Hebræis est, etiam cùm silentium in precibus servant, labra tamen movere ; quòd nimis frigidas putent preces in solo cogitatu. Vide 1 Sam. 1. 13.

7. *Ut sicut promisisti, Jerusalem civitatem tuam erigas*] Gr. εἰς ὕψωμα Ἱερουσαλήμ, *ad sublimandam urbem Hierosolyma.* Sequitur in Græco, καὶ ποιῆσαι τὰ ἐπιτηδεύματά μου de qua voce vide suprà 11. 4.

10. *Et abstulit conopæum*] Vide suprà 5. 19.

14. *Vocaverunt presbyteros civitatis*] De quibus suprà 6. 10.

25. *Ut non recedat laus tua de ore hominum*] Gr. οὐκ ἀποστήσεται ἡ ἐλπίς σου ἀπὸ καρδίας ἀνθρώπων, i. memoria fiduciæ quam in Deo habuisti.

26. *Et dixit omnis populus, Fiat, fiat*] Γένοιτο, γένοιτο. Heb. אמן אמן: sic & infrà 15. 12. Vide quæ dicta ad Matth. 5. 18. Quæ in Latino sequuntur hoc capite, ea in Græco sunt in capite sequenti.

30. *Et adoravit eam*] *Humiliter salutavit.* Ità enim usurpari solere Græcum προσκυνεῖν, Latinum *adorare,* diximus ad Decalogum.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

2. DIluxerit dies, ac Sol super terram, &c. διαφαύσῃ ὁ ὄρθρος, καὶ ἐξέλθῃ ὁ ἥλιος ἐπὶ τὴν γῆν] *Illuxerit diluculum, & exierit Sol super terram,* i. exortus fuerit.

3. *Arreptis universis armis suis* ἀναλαβόντες οὗτοι τὰς πανοπλίας

παντα τὰ ὅπλα αὐτῶν] *Cùm sumpserint universa arma sua*, quibus à pedibus ad caput armantur homines. Hoc enim significat πανοπλία, genus armorum ad integram totius corporis munitionem comparatum.

5. *Tantopere contempserat* τὸ ἐκφαυλίσαντα] *Vilipenderat: spreverat*, atque *pro nihilo duxerat*. ¶ *Animóque defectus est* ἐξελύθη τὸ πνεῦμα αὐτοῦ] *Et defecit spiritus ejus*, i. admiratione tantæ rei gestæ consternatus est, & defecit animo. Hoc enim significat ἐκλύεσθαι, idem quod λειποθυμεῖν & ἔκλυσις, ejusmodi *animi consternatio*, & *quasi quadam virium omnium dissolutio*. ¶ *Eum relevarunt* ἀνέλαβον αὐτὸν] *Susceptum erexerunt*. Quidam vertunt *recreaverunt*: sed verbum ἀναλαμβάνειν hoc loco magis significat *prostratum humi manu apprehensum excitare ac erigere*. ¶ *Latos clamores extulit* καὶ ἔδωκαν φωνὴν εὐφρόσυνον] *Dederunt vocem jucundam*: i. clamorem ediderunt gratulationis plenum, summæque lætitiæ indicem.

6. *Summam Deo fidem habuit* ἐπίστευσε τῷ Θεῷ σφόδρα] *Vehementer Deo credidit*. Quidam vertunt, *magnopere Deo fisus est*: sed verbum eam fidem significat quâ homo magnitudine earum rerum adductus veram religionem est amplexus, cùm antea incredulus ab ea abhorreret. ¶ *Se ad domum Israelis adjunxit* καὶ προσετέθη εἰς τὸν οἶκον Ἰσραήλ] *Additus est* [aut *adjunctus*] *ad domum Israel*, i. ad populum Dei aggregatus.

8. *Præfectóque universa domûs ejus* τῷ ὄντι ἐπὶ πάντων τῶν αὐτοῦ] *Curatori omnium rerum ejus*: qui erat œconomus, ac totius domûs gubernator. Is autem erat Bagoas.

14. *Dimotis foribus* διαστείλας] *Disjectis foribus*, aut *apertis*.

16. *Servi nefas admiserunt* ἠθέτησαν οἱ δοῦλοι] *Prævaricati sunt servi*: rem nefariam, quam non licebat, designarunt. Hoc enim loco ἀθετεῖν dicitur de servis rebellibus qui adversùs dominos insurgunt. Propriè enim in hoc genere hominum & conditione servili significat imperium superiorum rejicere ac repudiare. ¶ *Ignominiam in domum intulit* ἐποίησεν αἰσχύνην εἰς τὸν οἶκον] *Fecit dedecus in domum*: i. importavit: magnâque infamiâ domum Regis affecit, summo ejus imperatore ità interfecto. ¶ *Nec caput ejus in eo est* καὶ ἡ κεφαλὴ οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ] Quoniam abscissum à Judith, ab eâque ablatum erat.

CASTELLIO.

15. *Servos in prælium contra se ausos esse descendere*] Lat. *mures ex suis cavernis egressos*.

GROTIUS.

2, 3. *Sed quasi impetum facientes. Tunc exploratores necesse est ut fugiant*] Gr. καὶ δόντες ἀρχηγὸν ἐπ' αὐτοὺς, ὡς καταβαίνοντες εἰς τὸ πεδίον εἰς τὴν προφυλακὴν τῶν Ἀσσυρ. προφυλακαὶ, quos hîc Interpres vertit *exploratores*, magis propriè dicere poterat *procubitores*: ità enim ex antiquis scriptoribus Festus. *Excubitores* eosdem dixit Cæsar Belli Gallici lib. 7. Sunt autem ii qui extra castra excubant, ut si quid periculi intelligant, id nuncient.

6. *Et omnis successio generis ejus usque in hodiernum diem*] Ostenditur magnus Ammonitæ fervor pro lege Dei, quòd populo satis contempto se aggregaverit, in quo ipse posterique ejus nihil aliud quàm Dei favorem sperare poterant, ab honoribus & connubiis exclusi. Vide Deut. 23. 3. Gr. καὶ προσετέθη εἰς τὸν οἶκον Ἰσραὴλ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, locutione Hebræis familiari, quæ posteritatem omnem nomine primi parentis comprehendit, quasi una persona essent.

14. *Et elevans eum, vidénsque cadaver jacere super terram*] Gr. καὶ εὗρεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς χελωνίδος ἐρριμμένον νεκρόν. Est autem χελωνὶς, εἶδος τῆς θύρας σχιμῶς, ut nos docent Suidas, & Hesychius, apud quem malè ὄδος. Nimirum ponitur Judith non in lecto reliquisse corpus Holophernis, sed projecisse in solum, & quidem longiùs à lecto. Vide suprà 13. 10. ubi in Græco καὶ ἀπεκύλισε τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς στρωμνῆς.

CAP. XV.

BADVELLUS.

3. *Simul omnes diffugerunt* ἐκχυθέντες ὁμοθυμαδὸν ἔφυγον] *Unanimiter effusi fugerunt: uno eodémque animi impetu in fugam se conjecerunt*.

4. *Se in eos effuderunt* ἐξεχύθησαν ἐπ' αὐτοὺς] *Effusi sunt super eos: irruerunt in eos*.

6. *Maximâ plagâ profligarunt* ἐπεκέρασαν αὐτοὺς πληγῇ μεγάλῃ] *Magnâ cade atque hominum strage factâ illos quasi cornu insequentes propulerunt*, atque è Judæa exterminaverunt. ἐπικερᾶζειν enim hoc loco est *quasi cornu impetendo insequendóque profligare aut dissipare*.

9. *Confirmaturi beneficia* τοῦ θεμελιῶσαι τὰ ἀγαθὰ] i. Ut autoritate suâ & oratione beneficia à Deo collata comprobarent atque illustrarent; quemadmodum Melchisedec fecit in ea victoria quam Abraham adversùs quatuor Reges adeptus est, Gen. 14. ¶ *Eámque benignè salutarent* καὶ λαλῆσαι μετ' αὐτῆς εἰρήνην] *Ut loquerentur cum ea pacem*, i. ut pacem & felicitatem ei precarentur.

10. *Uno animo gratulati sunt ei* εὐλόγησαν αὐτὴν ὁμοθυμαδὸν] *Unanimiter benedixerunt eam*, i. gratulati ac bene precati sunt ei summo consensu atque uno eodémque ore. ¶ *Tu excellentia Hierosolyma* σὺ ὕψωμα Ἱερουσαλὴμ] *Tu exaltatio*, i. gloria ejus.

11. *Ac Deus suo eos favore prosecutus est* καὶ εὐδόκησεν ἐπ' αὐτοὺς ὁ Θεὸς] *Et complacuit in eis Deus*: i. suâ benevolentiâ & gratuito favore eos est complexus, nullis eorum meritis, sed suâ solâ misericordiâ inductus. Hoc enim significat εὐδοκεῖν & ἡ εὐδοκία.

14. *Atque unà ei chorum statuerunt* καὶ ἐποίησε αὐτῇ χορὸν ἐξ αὐτῶν] *Et fecerunt ei chorum ex eis*: i. certos ordines mulierum saltantium confecerunt, ad gratulationem lætitiámque ejus victoriæ à Deo collatæ celebrandam.

GROTIUS.

1. *Fugit mens*] Ἐξέστησαν, *quasi extra se fuere ex admiratione*. Frequens vox apud Interpretes V. T. & in Novo, ut Matth. 12. 23. Mar. 2. 12. & 5. 42. & 6. 5. & alibi.

2. *Ità ut nullus loqueretur cum proximo suo*] Gr. καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος μένων κατὰ τὸ πρόσωπον ἔτι τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Sibi quisque consulebat. ¶ *Sed inclinato capite*] Legit ἐκκλίναντες. Sed meliùs nos habemus ἐκχυθέντες i. *effusâ fugâ*. ¶ *Et semitas collium*] In Græco additur κύκλῳ Βετυλούα, *circum Bethuliam*. Idem loquendi genus Matth. 6. 36. Luc. 9. 12. Rom. 15. 19. Sic vertitur הקיף Jos. 6. 3. סביב plurimis in locis. Est alioqui vox κύκλῳ in hoc sensu Græcis etiam purioribus usurpata, ut Aristophani, Xenophonti, Aristoteli.

5. *Misit itaque Ozias nuncios per omnes civitates & regiones Israel*] Uberiùs in Græco, εἰς Βετομασθαὶμ καὶ Βηβαὶ καὶ Χωβαὶ καὶ Χωλὰ καὶ εἰς πᾶν ὅριον Ἰσραήλ. Quòd hîc scribitur *Betomasthaim* idem est quod suprà 4. 5. Βετημασθὰμ, nempe בית שמש, ut ibi dictum. Et *Chobai* idem quod suprà 4. 3. Χωβὰ, i. ut ibi conjecimus, *Chocheba*. Χωλὰ idem esse videtur quod suprà 1. 9. in Græco Χελλοῦς, & 2. 13. Χελλὼν, *Cholle* in Palmyrene, ut illis locis diximus.

8. *Hi verò qui victores reversi sunt*] Gr. οἱ δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀναστρέψαντες ἀπὸ τῆς κοπῆς. Sic scriptor ad Hebræos 7. 1. ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων. In eadem historia Gen. 14. 17. ὑποστρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς κοπῆς, ubi in Hebræo הכות, ut & Jos. 10. 20. alibi sic vertitur נגף, ut Deut. 28. 25.

9. *Cum universis presbyteris suis*] Gr. καὶ ἡ γερουσία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, i. Senatus LXX-virorum, ut suprà 11. 12. sic & 2 Macc. 1. 10. & non longè ab initio 3 Macc. & Act. 5. 21. ¶ *Ut videret Judith*] In Græco est ampliùs, ἦλθον τοῦ θεάσασθαι τὰ ἀγαθὰ ἃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ, i. ut certi fierent de rebus actis.

14. *Dede-*

14. *Dederunt Judith in auro & argento, & vestibus & gemmis*] Nempe ἐξαίρετα, ut de præda Trojana agens loquitur Euripides.

14, 15. *Cum mulieribus & virginibus*] In Græco hoc ampliùs, καὶ ἐποίησαν αὐτῇ χορὸν ἐξ αὐτῶν, i. in honorem ipsius choreas duxere more Judaico, 1 Sam. 18. 6. Est & in Græco, καὶ ἔλαβε θύρσους ἐν τ͂ χερσὶν αὐτῆς. *Thyrsus* ex Hebræo תרצה, Esa. 44. 14. Vocantur sic rami frondosi, qui distinguuntur à ramis fructiferis 2 Macc. 10. 7. Utrique in usu Judæis lætis temporibus, ut apparet Levit. 23. 40. Tacitus de Sacerdotibus Judæis, *tibiis tympanísque concinebant, hederâ vestiebantur.* Θυρσοφορίαν Judæorum celebrat Plutarchus in Sympoſiacis, ubi & *tubarum* & *tympanorum* mentio. Sequitur in Græco, ἐστεφανώσαντο τ͂ ἐλαίαν αὐτῇ & mox, μετὰ στεφάνων καὶ ὕμνων. Coronas in lætitia gestare mos non aliarum tantùm gentium, sed & Judæorum. Vide Prov. 1. 9. & 4. 9. Olea verò imprimis amata Hebræis, quòd & frondem ferat & fructum, & quidem talem unde ungantur Reges & Sacerdotes.

CAP. XVI.

BADUELLUS.

1. EXorsa autem est Judith hoc carmen gratulatorium inter omnes Israelitas] καὶ ἐξῆρχεν Ἰουδὶθ τ͂ ἐξομολόγησιν ταύτην ἐν παντὶ Ἰσραήλ] *Et exorsa est cantare Judith confessionem hanc in omni Israel:* i. ipsa prima præcinens, carmen hoc instituit ad laudem Dei compositum, & εὐχαριστικόν. Ἐξομολόγησις enim, ut apud Hebræos תודה, significat *laudationem* aut *gratiarum actionem laudes Dei complectentem:* idem significat quod ὕμνος. ¶ *Maximâ voce decantavit* ὑπεφώνει] *Magnâ & clarâ voce canebat*, quæ ab omnibus exaudiretur: in quo pia animi alacritas significatur.

2. *Modulamini carmen ei* ἐναρμόσασθε αὐτῷ ψαλμὸς] *Numerosè ei psalmos canite:* apto ac numeroso concentu laudes ejus canite: hinc ἁρμονία dicitur *vocum sonorúmque compositio & consensio.*

3. *Me vindicavit* ἐξείλατό με] *Eripuit ac liberavit.*

6. *Direpturum* σκυλεῦσαι] *Deprædaturum*, vel *quasi prædam abacturum.*

7. *Frustratus est* ἠθέτησεν] i. Eorum conatus irritos fecit, atque ità eorum consilia institutáque evertit. Sic Dominus solet improborum cogitationes spésque eludere.

8. *Illum confecit* παρέλυσεν αὐτὸν] *Eum dissolvit*, i. evertit.

11. *Animum illius cepit* ᾐχμαλώτισε ψυχὴν αὐτοῦ] *Captivam fecit animam ejus:* illectum amore ejus.

14. *Filii puellarum confoderunt illos* υἱοὶ κορασίων κατεκέντησαν αὐτοὺς] *Filii puellarum compunxerunt eos:* i. Homines imbelles atque delicati, viribus non comparandi cum hostibus, eos tamen percusserunt ac sauciarunt. Causam subjungit potentiam Dei.

17. *Universum opificium* πᾶσα ἡ κτίσις] *Omnis creatura*, i. quæcunq; à te condita sunt atque effecta, quæ te Dominum debent agnoscere tibíque servire: quemadmodum Psal. 119. 22. ea omnia *servi Dei* appellantur quæ ad nutum ipsius parata sunt atque addicta. ¶ *Misisti Spiritum tuum, & prodiit* ἀπέστειλας τὸ πνεῦμά σου, καὶ ᾠκοδόμησε] *Misisti spiritum tuum, & ædificavit*, i. vivificavit, aut produxit. Omnia enim verbo Domini Spiritúque ejus extiterunt, eodémque conservantur: quemadmodum est in Psal. 104. 30. *Mittis spiritum tuum, & creantur, & innovas faciem terræ.*

18. *Quoniam parvum apud te est omne quamvis gratum odore sacrificium* ὅτι μικρὸν σοι πᾶσα θυσία εἰς ὀσμὴν εὐωδίας] *Quoniam parvum tibi omne sacrificium in odorem suavitatis.* Hoc ambiguum sensum habere potest, vel, ut reddimus, *quantumvìs sit odoratum*, aut *pretiosum;* vel, *quòd apud te nullam boni odoris suavitatem habeat*, tibíque non sit acceptum neque gratum: sic intelligi potest quod sequitur. ¶ *Omnisque holocausti crematus adeps minimus* καὶ ἐλάχιστον πᾶν στέαρ εἰς ὁλοκαύτωμά σοι] *Et minimus omnis adeps in solidum sacrificium tuum.*

22. *Gratuitáque donaria* καὶ τὰ ἑκούσια αὐτῶν] *Et voluntaria sua*, scilicet munera quæ liberaliter ultróque offeruntur, præter ea quæ ex Lege necessarióque debebant.

24. *Coram Sanctuario* κατὰ πρόσωπον τῶν ἁγίων] *In conspectu sanctorum:* aut, *sacrorum.* Sed hoc nomine Sanctuarium significatur.

26. *Multósque procos habuit* πολλοὶ ἐπεθύμησαν αὐτὴν] *Multi cupierunt eam*, habere scilicet uxorem.

27. *Atque ad populum suum aggregatus est* καὶ προσετέθη πρὸς τ͂ λαὸν αὐτῆς] *Ad populum suum appositus.* Aliquando dicitur, *ad patres suos additus:* quæ loquendi forma significat eos qui moriuntur ex hac vita ità excedere ut in aliam concedant & commigrent.

28. *Ea igitur processit*, &c. καὶ προβαίνουσα ἦν μεγάλη σφόδρα] *Et procedens erat magna valde:* i. unà cum progressu ætatis magnum incrementum nominis & gloriæ est consecuta.

30. *Qui Israelitis terrorem ullum afferret* καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐκφοβῶν τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ] *Non erat qui filios Israel terrefaceret.* Quo verbo significat eos summâ pace ac tranquillitate usos fuisse, sine ullo bellorum metu.

CASTELLIO.

19. LUstrato exercitu] Scilicet propter cædem.

GROTIUS.

2. IN tympanis] Quorum usum apud Judæos etiam Tacitus observat, ut jam diximus.

4. *Qui posuit castra sua in medio populi sui*] Gr. εἰς παρεμβολὰς ἐν μέσῳ λαοῦ, i. *Deus populo suo est vice castrorum.* Sed videtur Latinus Interpres legisse θεὶς.

5. *Ab aquilone*] Eo ad Judæam situ qui aliquid habet à Septentrione, aliquid ab Ortu.

8. *Nec filii Titan*] Vide quæ diximus suprà 9. 2.

9. *In exsultatione filiorum Israel*] Gr. εἰς ὕψος τῶν πονούντων Ἰσραήλ ubi rectiùs legas ἐν Ἰσραήλ.

10. *Unxit faciem*] Suprà 10. 3.

14. *Filii puellarum*] Modò geniti ex novis nuptis.

16. *Adonai Domine*] Gr. Κύριε. Sed ità Hebræi Hellenistæ semper ubi in Hebræo scribitur יהוה, & legitur *Adonai.*

17. *Dixisti, & facta sunt: misisti Spiritum tuum, & creata sunt*] Gr. καὶ ᾠκοδόμησεν. Ipse Spiritus mundum è rudi materia exstruxit. Sumpta hæc ex Psal. 36. 6.

18. *Ante faciem tuam*] Te adventante.

20. *In die judicii*] Cùm tempus venerit quod Deo aptum videbitur pœnis exigendis.

21. *Dabit ignem & vermes in carnes eorum, ut urantur, & sentiant usque in sempiternum*] Gr. δοῦναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν, καὶ κλαύσονται ἐν αἰσθήσει ἕως αἰῶνος, i. diu. Morbis eos vexabit diuturnis, qualis est Febris ἐκτικὴ, & Verminatio. Hæc addita videntur post mortem Antiochi. Nam de eo scriptor 2 Macc. ὥστε ἐκ τοῦ σώματος τοῦ δυσσεβοῦς σκώληκας ἀναζεῖν, καὶ ζῶντος ἐν ὀδύναις καὶ ἀλγηδόσι τὰς σάρκας αὐτοῦ διαπίπτειν. Vide Es. 38. 12. Sensum autem μυστικώτερον quem ista habeant, disci poterit ex Marc. 9. 44. & ibi annotatis. Vide & quæ ad finem Esaiæ.

23. *Universa vasa bellica*] i. Arma, τὰ σκεύη. ¶ *Obtulit in anathema oblivionis*] Minimè verò. Imò *oblationis:* i. suspendit in Templo. Sic vox ἀναθημάτων sumitur Luc. 21. 5.

24. *Erat autem populus jucundus secundum faciem Sanctorum*] Gr. καὶ ἦν ὁ λαὸς εὐφραινόμενος ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ πρόσωπον τῶν ἁγίων, i. in subdialibus illis Templum in conspectu habentibus. Ità vox ἅγια sumitur suprà 8. 17 & 9. 5.

26. *Castitas adjuncta*] Vide Luc. 2. 37. & ibi dicta.

27. *Erat autem diebus festis procedens*] Ut Paschate. Vide 1 Sam. 1. 3. Luc. 2. 41.

28. *Et dimisit Abram suam liberam*] Vide quæ diximus

 suprà

supra 8. 32. ¶ *Et defuncta est ac sepulta cum viro suo*] Gr. καὶ ἔθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Μανασσῆ. In specubus Judæorum sepulcra, Joan. 11. 38. Multos conjuges cum conjugibus suis sepeliri voluisse ex inscriptionibus apparet.

29. *Diebus septem*] Quod tempus frequentatum in luctu propinquorum, Sirach. 22. 13. Sequitur in Græco, διεῖλε τὰ ὑπάρχοντα αὐτῇ πρὸ τὸ ἀποθανεῖν αὐτὴν πᾶσι τοῖς ἔγγιστα τοῦ γένους αὐτῆς. Reliquit bona quæ habebat partim propinquis mariti, à quo bona acceperat, ut gratiam ei redderet in iis qui ipsi viro charissimi fuerant, partim iis quos ipsa charissimos ob sui sanguinis propinquitatem habebat. Omnia officia explevit, tum in reddenda gratia, tum in conferendo beneficio. Vide quæ diximus lib 2. De J. B. ac. P. c. 7. §. 9, 10.

31. *Dies autem victoria ejus festivitatis ab Hebræis in numero sanctorum dierum accipitur, & colitur à Judæis in præsentem diem*] Nempe dies ἐγκαινίων sive φώτων· de quo vide dicta ad Joan. 10. 22. Hoc firmat ea quæ diximus ad hujus libri initium. Nam alioqui Judithæ diem frustrà apud Judæos quæras.

ANNOTATA AD ESTHERIS ADDITAMENTA.

CAP. X.

BADVELLUS.

5. V*Enit enim mihi in mentem somnii* ἐμνήσθην γὰρ περὶ τοῦ ἐνυπνίου] *Recordatus enim sum somnii.* ¶ *Quarum quidem nihil plane fuit præter* οὐδὲ γὰρ παρῆλθεν ἀπ᾽ αὐτῶν λόγος] *Neque enim præteriit ab eis verbum.* Quidam ità vertunt *quarum nihil quicquam cecidit ad irritum :* ut nihil fuerit irritum eorum quæ ei in somno visa fuerunt. Itaque his verbis significat certissimo earum rerum omnium eventu somnium illud comprobatum fuisse.

6. *Exiguus ille fons qui crevit in fluvium* ἡ μικρὰ πηγὴ ἐγένετο ποταμὸς] *Parvus fons factus est fluvius*, i. evasit, aut excrevit, in fluvium. Eadem loquendi forma sequitur, καὶ ἦν φῶς καὶ ἥλιος καὶ ὕδωρ πολὺ, *& erat lux & sol & aqua multa.*

10. *Itaque duas constituit sortes* διὰ τοῦτο ἐποίησε κλήρους δύο] *Propter hoc fecit sortes duas.* Quidam, *Nempe duas sortes constituit :* sed particula apud Græcos vim inferendi magis significat, causámque notat. Significant autem hæ *duæ sortes* duas conditiones à Deo constitutas, unam populi Dei, alteram Gentium impiarum, quarum diversus exitus exstitit.

11. *Diémque judicii coram Deo* καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] *Et ad diem judicii coram Deo.* Quidam ità reddunt, *in statutum ex illo jam tempore diem :* Sed ego malo certum ac constitutum tempus intelligi quo Dominus judicium editurus erat, in quo salutem populi sui cum exitio hostium conjungeret.

12. *Atque hereditatem suam asseruit* καὶ ἐδικαίωσε τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ] *Et justificavit hereditatem suam.* Quidam vertunt, *& misertus est hereditatis suæ.* Sed verbum Græcum hoc loco magis pro *asserere* ac *vindicare* accipiendum videtur, aut etiam pro *approbare* ; quâ significatione verbum *justificare* in Scriptura accipitur : ut ità Deus Israelem suum populum esse atque hereditatem declararit, neque ab hostibus deleri passus fuerit.

13. *Itaque solennes erunt isti dies cum celebritate* καὶ ἔσονται αὐτοῖς αἱ ἡμέραι μετὰ συναγωγῆς] *Et erunt eis dies cum cœtu*, i. celebrabuntur maximâ frequentiâ populi & lætitiâ ad memoriam tantorum beneficiorum Dei recolendam.

DRUSIUS.

5. R*Ecordor*] Vide infrà 11. 5. ¶ *Hisce de rebus* περὶ τῶν λόγων τούτων] *Super his rebus.* λόγον pro *re* etiam Sophocles usurpavit. ¶ *Nihil enim earum omissum fuit* οὐδὲ γὰρ παρῆλθεν ἀπ᾽ αὐτῶν λόγος] i. Verbum è verbo, *neque enim præteriit ab iis verbum.* οὐδὲ λόγος, *nihil quicquam :* q. d. *nè verbum quidem.* Vetus habebat, *nec eorum quicquam irritum fuit.*

6. *Crevit in fluvium* ἐγένετο ποταμὸς] *Factus est fluvius.* Editio Basileensis ea quæ in octavo folium complicat ἣ ἐγένετο ποταμὸς· ex quo Vet. Latina, *qui crevit in fluvium.* Probarem nisi sequeretur, *& in lucem Solémque conversus est.* Quid ? an fons ille conversus fuit in Solem ? Interpres nuperus, vir doctus aliter, hunc locum convertit, *Parvus fons, qui fluvius effectus est exortâ luce & Sole, & aqua multa.* ¶ *Esther est fluvius ille* Ἐσθήρ ἐστιν ὁ ποταμὸς] N. Interpres non legit ὁ ποταμός· nam ità vertit, *Esther est, quam Rex accepit uxorem.* Probo hanc lectionem. ¶ *Et Reginam fecit* καὶ ἐποίησε βασίλισσαν] Hæc sumpta sunt ex 2. 17.

7. *Haman*] Ità scribendum perpetuò hoc nomen, non *Aman*, ut Græci codices habent. Libri & consuetudo Ebræa.

8. *Gentes autem sunt* τὰ δὲ ἔθνη] Hîc subaudio *sunt.* Ellipsis tritissima in sermone Ebræo. Junius, *atque hæ gentes*, καὶ τὰ ἔθνη.

9. *Ipsi Israelitæ* οὗτός ἐστιν ὁ Ἰσραήλ] *Ipse est Israel.* Junius, *ipsa est Israel*, τοῦτό ἐστιν Ἰσραήλ. ¶ *Qui clamaverunt*] Tralatio vetus, *qua clamavit :* eadem sententia. ¶ *Et servati sunt* καὶ σωθέντες] Non est apud Veterem : fortè aberat ab exemplari quo Interpres ille usus fuit. ¶ *Signa & portenta magna*] Vet. *signa magna & portenta inter gentes*, τὰ σημεῖα τὰ μεγάλα, καὶ τὰ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. In eodem, *ab omnibus malis*, ἐκ πάντων κακῶν. Desideratur τούτων, quod tamen non caret emphasi.

10. *Fecit*

10. *Fecit sortes duas*] Vet. *duas sortes esse præcepit; unam populi Dei, & alteram cunctarum gentium.*

11. *In horam & tempus & diem judicii*] Antea erat, *institutum ex illo jam tempore diem universis gentibus.* ¶ *In omnibus gentibus*] Vel, *inter omnes gentes.* Junius, *apud omnes gentes.*

12. *Justificavit* ἐδικαίωσε] Vet. *misertus est*, i. ἠλέησε. *Justificare* hoc in loco alii exponunt *absolvere*, alii *asserere*, *vindicare*: utrumque eget probationis. Junius, *asseruitque justitiam hereditatis suæ.* ¶ *Hereditatem suam* τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ] i. Populum suum. Idem repetit aliis verbis. Fortè hoc significat, populum suum justum esse & vacare ab omni culpa, improbos pœnâ afficiendo, declaravit.

13. *Itaque erunt* καὶ ἔσονται] *Et erunt*, h. e. observabuntur, agentur, solennes erunt. ¶ *Quartadecimâ* τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ] Biblia Basileæ impressa, τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, καὶ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ. Sic Interpres V. *quartadecimâ & quintadecimâ.* Rectum esse apparet ex 9.18. ¶ *Cum cœtu*] Alius Interpres, *cum celebritate.* ¶ *Per ætates* κατὰ γενεάν] Junius, *per generationem quamque.*

GROTIUS.

ET hæc *Estheris Additamenta*, & *Baruchi* sub nomine liber, & Hymnus Trium amicorum Danielis, Rhetorica sunt exercitia piorum Hellenistarum, qui ornandis veris historiis ea scripsere quæ illis temporibus probabiliter fieri, dici aut scribi potuerant, quales & in Maccabaicis Epistolæ sunt nonnullæ. Hæc libris addita aut injecta, quia nihil mali continebant, auctoritatem cum tempore acceperunt. Hæc additamenta videntur esse opus Proselyti.

5. *Nec eorum quicquam irritum fuit*] Gr. οὐδὲ γὰρ παρῆλθεν ἀπ' αὐτῶν λόγος· ubi λόγος est *res vel minima*, דבר. παρῆλθεν autem est *eventu carere*, ut Matth. 5.18.

6. *Parvus fons qui crevit in fluvium, & in lucem solémque conversus est, & in aquas plurimas redundavit, Esther est, quam Rex accepit uxorem, & voluit esse Reginam*] *Flumen terram irrigans* Vitam hominis significat, *exundans* verò Gaudium, ex Ægyptiorum disciplina, referente Achmete: *Sol* verò, eodem teste, Regem significat.

7. *Duo autem dracones, ego sum & Aman*] Idem Achmetes, Οἱ ὄφεις καθ' ὅλου εἰς ἐχθροὺς ἀναλόγως κρίνονται.

9. *Et fecit signa magna atque portenta inter gentes*] Τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα τὰ μεγάλα. Sic vocantur non tantùm quæ rerum naturam immutant, sed & ea quæ subitam atque miram habent rerum περιπέτειαν.

10. *Et duas sortes esse præcepit, unam populi Dei, & alteram cunctarum gentium*] Allusio ad factum Amani, unde dies *Purim* nomen accepit, Esth. 3. 7. Sicut Aman fecit sortes, ità Deus sortes duas habet dispositas, Exitii pro gentibus aliis, Salutis pro Judæis; sed eas suis temporibus dispensat. Non dissimile illud Homeri,

> Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα·
> Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
> Τὴν μὲν Ἀχιλλῆος, τὴν δ' Ἕκτορος ἱπποδάμοιο·
> Ἕλκε δὲ μέσσα λαβών· ῥέπε δ' Ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ.

12. *Et misertus est hereditatis suæ*] Gr. καὶ ἐδικαίωσε τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, i. approbavit populi sui causam ut religionem sequentis à Deo traditam.

13. *In mense Adar quartadecimâ & quintadecimâ die ejusdem mensis*] Quæ Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα 2 Macc. 15. 36. vulgò *dies* פרים, i. *Sortium*, olim etiam *Amanea*, ut diximus ad Esth. 3. 7. Discimus autem & hinc & ex Maccabaica historia, præter festos dies à Deo institutos, aliquos potuisse institui à populo. Vide ad Joan. 10. 22.

CAP. XI.

BADVELLUS.

1. HAnc *epistolam Phurim prodiderunt* εἰσήνεγκε τὴν προκειμένην ἐπιστολὴν] *Attulit propositam epistolam*: i. in lucem protulit ac publicavit.

3. *Munus gerens in aula regia* θεραπεύων ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως] *Qui erat minister in aula Regis*: qui ministrabat Regi in aula, muneréque aulico fungebatur.

5. *Ecce vox tumultuosa* καὶ ἰδοὺ φωνὴ θορύβου] *Ecce vox tumultûs*: i. sonus tumultuosus ac turbulentus.

7. *Ad bellum excitetur* ἡτοιμάσθη εἰς πόλεμον] *Parata est ad bellum*: i. excitata ad bellum populo justo ac sancto inferendum.

8. *Repentéque tenebrosa dies* καὶ ἰδοὺ ἡμέρα σκότους] *Ecce dies tenebrarum.* Particula *ecce* subitam neque exspectatam diei commutationem atque obscuritatem significat.

11. *Gloriâque illustres absorbuerunt* καὶ κατέφαγον τοὺς ἐνδόξους] *Et devoraverunt inclytos.* Quidam *superbos* vertunt, nec malè, si ad sensum referas. Sed ἔνδοξοι propriè dicuntur *qui gloriâ excellunt*: ut hujusmodi homines significet ab his qui humiles erant atque obscuri obscuratos atque exstinctos.

12. *Consiliúmque Dei* καὶ τί ὁ Θεὸς βουλεύεται ποιῆσαι] *Et quid Deus deliberaret* [aut, *statueret*] *facere*: aut, *decrevisset*: ut certum Dei consilium decretúmque significet in somno repræsentatum. ¶ *In animo suo recondidit* εἶχεν ἐν τῇ καρδίᾳ] *Habuit in corde*: i. animo suo repositum custodivit, illúdque diligenter quale esset, & quid significaret, consideravit.

DRUSIUS.

1. POsitam *suprà epistolam* τὴν προκειμένην ἐπιστολὴν] Alii, *propositam epistolam*: alii, *hanc epistolam.* Sic Interpres V. ¶ *Phurim* τῶν Φουρὶμ] Vel Φουρίμ. Malè Φρουραὶ in Bas. Sic. 9. 26. ἐπεκλήθησαν αἱ ἡμέραι αὗται Φρουραὶ διὰ τοὺς κλήρους· legendum sine ulla dubitatione Φουρὶμ διὰ τοὺς κλήρους· mendum perpetuum in eo codice. Vetus autem esse doceri potest ex Josepho, in quo similiter φρουραίους scriptum pro Φουραίους· itaque Interpres olim convertit *Conservatores*, prorsus imperitè. ¶ *Qui erat Jerosolyma*] Vel *Jerosolymis*, τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ, sub. ὄντα ἢ οἰκοῦντα· ut ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. nisi mavis τὸν γεννηθέντα ἐν Ἱερουσαλήμ, i. *natum Jerosolymis.* Vet. *in Jerusalem*: legit, ut videtur, sine articulo ἐν Ἱερουσαλήμ. Partim interpretum hodie *Jerosolymitanum*, τὸν ἐξ Ἱερουσαλήμ, aut phrasi magis Ebraicâ ἄνδρα Ἱεροσολύμων *virum Jerosolymorum*, i. Jerosolymitanum; vel τῶν Ἱεροσολύμων.

2. *Artaxarxe*] Asvero. ¶ *Illo magno* τοῦ μεγάλου] Hinc illud βασιλεὺς ὁ μέγας de Persa. Vide Observat. 12. 4. ¶ *Primâ Nisan*] Primâ die mensis Nisan: ad v. *unâ Nisan*, τῇ μιᾷ, h. e. τῇ πρώτῃ· ut μιᾷ τῶν σαββάτων *primâ hebdomada.* Theophylactus Luc. 18. 12. παρὰ γὰρ Ἑβραίοις τὸ μίαν πάντων σημαίνει τὴν πρώτην. ¶ *Filius Jari* τοῦ Ἰαροῦ] Suprà 4. 5. Ἀΐρου. Placet legere Ἰαΐρου, i. *Jairi*, ut V. Interpres habet. Emendatio certa vel ex codice Ebræo; itaque ei probandæ verbum ampliùs non faciam.

3. *In Susis civitate* ἐν Σούσοις τῇ πόλει] h.e. *In Susan Habira.* Vide 4. 5. unde hic locus descriptus. ¶ *Qui erat minister* θεραπεύων ὢν] Qui ministrabat Regi in aula. Historia Ebraica habet, *qui sedebat in aula.* Vet. *inter primos aulæ regiæ.* Vide infrà 12. 1.

4. *Ex captivitate*] Ex captivis. Ebraismus non minùs frequens quàm notus. ¶ *Jerosolymis* ἐξ Ἱερουσαλήμ.

5. *Atque hoc ejus somnium*] Hujus somnii mentio apud Josephum Gorionis compositorem historiæ Ebrææ per hæc verba, *Mardochæus igitur cùm sciret quæ Haman moliretur, memor fuit somnii quod viderat anno secundo Regis Asveri. Nam in somnis vidit, & ecce terræmotus magnus, & tonitru validum ac vehemens. Fuerúntque turbæ per univer-*

universam terram, formido & commotio, & tremor & conturbatio super omnes habitantes in ea. Tunc prælium inierunt duo ingentes dracones, alter adversùm alterum; & concurrerunt ad vocem eorum omnes gentes terræ. Et ecce inter eas gens quædam parvula, in quam reliquæ omnes gentes insurrexerunt ad perdendum nomen ejus & delendum memoriam ejus ex universa terra. Fuerúntque illo die tenebræ & caligo per universum mundum, afflictáque fuit gens illa parvula valde: itaque clamaverunt ad Dominum. Dracones autem interea pugnabant magnâ tum crudelitate tum iracundiâ; nec erat qui eos dirimeret. Iterum vidit Mardochæus in somnio, & ecce fons exiguus transibat inter duos illos dracones, & dirimebat prælium quod fuerat inter eos. Porrò fons ille exiguus crevit supra modum, effectúsque est fluvius exundans, ut cùm exundat mare magnum ac spatiosum, & pergebat inundare omnem terram. Vidit deinde, & ecce Sol exortus est super terram, fuitque lux per totum mundum. Postea evecta fuit magnáque evasit parva illa natio; & qui sublimes fuerant humiliati sunt: fuítque deinde firma pax per totum mundum. Cæterùm Mardochæus ab eo deinceps tempore servabat apud se somnium quod viderat. Et fuit cùm vidisset Mardochæus hoc somnium, ut narraret illud Esthera, quæ tum puella parvula erat in sinu ipsius. Cùm autem Haman ipsum oppugnaret, dixit Esthera regina filia patrui sui quæ sequuntur, Venit somnium quod narravi tibi in diebus pueritiæ tuæ. Nunc igitur surge,&c. Hactenus Josephus ille lib. 1. c. 4.

7. *Et fuit clamor ipsorum magnus*] καὶ ἐγένετο αὐτῶν φωνὴ μεγάλη] Ità Complut. At Biblia Basileæ impressa, καὶ ἐγένετο αὐλοῖς φωνὴ μεγάλη.

8. *Afflictio & turbatio*] In Basileæ editis καὶ κάκωσις τάραχος μέγας, *& afflictio turbatio magna*. Vet. *& ingens formido*. At Compl. κάκωσις καὶ τάραχος, quem nos secuti sumus.

9. *Omnis gens justa*] Natio omnis justorum. ¶ *Et parati fuerunt perire*] Seipsos ad interitum comparaverunt. Vet. *& præparata ad mortem*, καὶ ἡτοιμάσθη ἀπολέσθαι.

10. *Et multa aqua*] Copula abest à Græco: itaque verti potest, *quorum clamore promanavit, velut è parvo fonte flumen magnum, aqua multa*. Junius, *ad clamorem ipsorum factus est quasi ex parvo fonte fluvius magnus, aqua multa*. Vet. *& illis vociferantibus, fons parvus crevit in fluvium maximum, & in aquas plurimas redundavit*.

11. *Inclytos*] Vel *gloriâ illustres*.

12. *Et quid Deus deliberaret facere* καὶ τί ὁ Θεὸς βεβούλευται ποιῆσαι] Quidam vertit, *& consilium Dei sibi repræsentatum*. In Basil. καὶ ὁ Θεὸς βεβούλευται ποιῆσαι. Abest τί vitio, ut opinor, chalcographiæ. ¶ *Omni ratione* ἐν παντὶ λόγῳ] i. Omnino. ¶ *Voluit*] Compl. ἠθέλησεν. Bas. ἤθελεν. ¶ Extrema verba *usque ad noctem* à V. Lat. absunt.

GROTIUS.

1. **R**Egnantibus Ptolemæo & Cleopatrâ] Dubitatur quis hic fuerit *Ptolemæus*: nam & nomen id commune Ægypti Regibus, & *Cleopatras* uxores multi habuerunt. Accedo de Philadelpho hæc accipientibus. ¶ *Hanc epistolam Phurim*] In Græcis multis Φρουραί· sed legendum Φουραῖ, פורי, quod idem est cum פורים. Diximus ad Esth. 3. 6. & *epistola* nomine intelligi totam historiam à Mardochæo scriptam transmissámque ad Judæos qui in Ægypto erant. Indè allatum exemplar à Dositheo, versúmque in linguam Græcam à Lysimacho. Hanc versionem secuti LXX, annotationem hanc in fine libri sui posuere. Cætera quæ leguntur cum his non cohærent, sed, pariter cum iis quæ deinde sequentur, additamenta sunt seorsim posita: quod & Hieronymus nos docet.

2. *Filius Jairi*] Vide Esth. 2. 5.

6. *Duo dracones*] Vide 10. 7.

CAP. XII.

BADVELLUS.

1. **A**Gebant autem in regia ἡσύχασεν ἐν τῇ αὐλῇ] *Morabatur ac diversabatur in aula*, ut minister aulicus.

2. *Consilia studiáque* τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰς μερίμνας] *Cogitationes & curas*: i. nefaria eorum consilia, anxiè suscepta atque agitata de Rege interficiendo. ¶ *Eósque ad Regem detulit* καὶ ὑπέδειξε τῷ βασιλεῖ περὶ αὐτῶν] *Et indicavit Regi de ipsis*.

3. *Habitâ quæstione de duobus eunuchis* καὶ ἐξήτασεν τοὺς δύο εὐνούχους] *Ambos eunuchos torsit atque cruciavit, ut confessionem suscepti sceleris ab illis exprimeret*. Hoc enim significat ἐξετάζειν hoc loco. ¶ *Utrumque laqueo suffocandum curavit* ἀπήχθησαν] *Suspensi fuerunt*: à verbo ἀπάγχομαι, quod *suffocari strangularíque* significat, *laqueóque vitam finire*: quo genere supplicii ii afficiuntur qui suspensi suffocantur.

4. *Atque in commentarios quod gestum erat retulit* καὶ ἔγραψεν τοὺς λόγους τούτους εἰς μνημόσυνον] *Et scripsit sermones hos in commentario*: i. in eo libro in quem acta publica referebantur: ità enim dicitur μνημόσυνον, aut ὑπόμνημα, *commentarius memoriæ causâ comparatus*. λόγοι autem sive *sermones* Hebræis pro *rebus* accipiuntur.

5. *Eúmque pro delatione donis ornavit* καὶ ἔδωκεν αὐτῷ δόματα περὶ τούτου] *Et dedit ei dona propter hoc*: i. præmia indicii ejúsque maleficii delati ei tribuit.

6. *Qui illustrem apud Regem honoris locum obtinebat* ἔνδοξος ἐνώπιον τοῦ βασιλέως] *Inclytus coram Rege*: *summo in honore atque gloria apud Regem*. ¶ *Mardochæo ejúsque populo perniciem machinabatur* καὶ ἐζήτησε κακοποιῆσαι Μαρδοχαῖον καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ] *Quærebat malum inferre* [aut, *dare*] *Mardochæo ejúsque genti*: i. exitium illis moliebatur, ut necem duorum eunuchorum ulcisceretur.

DRUSIUS.

1. **Q**Uiescebat ἡσύχασεν] Vet. *morabatur*. In Ebræo est *sedebat* Esth. 2. 21. suprà 11. 3. θεραπεύων ὤν quod sumptum ex interpretamento 2. 21. ὁ δὲ Μαρδοχαῖος ἐθεράπευεν ἐν τῇ αὐλῇ. Quo fit ut nullo modo dubitem quin melius omnino fit θεραπευτὴς ὢν quàm quod V. Interpres legit *inter primos aulæ regiæ*, i. πρῶτος ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως. ¶ *Gabatha* Γαβαθᾶ] Vet. *Bagatha*, propiùs ad scripturam Ebraicam *Bagathan*, quomodo haud dubiè scribendum est. ¶ *Et Tharra* καὶ Θάῤῥα] Vet. *Thara*, i. Θάρα. Legendum Θάρης ex codice Ebræo. ¶ *Custodibus aulæ*] In Josepho Gorionis lectum *Soarim*, i. *janitores*, θυρωροί, *ostiarii*. In Historia sacra *custodibus liminis*.

2. *Audivítque*] In Josepho Gorionis, *Erant autem hi duo eunuchi ex propinquis Hamanis, amici ejus fidelissimi & consiliarii*. Et aliquantò pòst, *Mardochæus igitur audivit susurros eunuchorum, & intellexit nutus ipsorum & consilia ipsorum, & indicavit rem Reginæ filiæ patrui sui; Regina verò deinde Regi indicavit nomine Mardochai. Tum quæsita est res, & deprehensa ità se habere. Itaque suspensi sunt ambo è patibulo. Porrò Haman quanto potuit studio eos à morte liberare conatus est, sed frustrà: nihil enim efficere potuit*. ¶ *Quod pararent manus injicere*] *Paraverant Regi manum inferre, eique caput dormienti in lecto adimere*, Josephus. ¶ *Eósque*] Ad v. *de eis*. ¶ *Indicavit*] Indicavit Estheræ Reginæ: Esthera porrò Regi nomine Mardochæi enunciavit. Ergò *indicavit Regi*, sub. *per Estheram Reginam*. Vide 2. 22.

3. *Et confessi*] Cùm habitâ quæstione confessionem ab illis extorsisset, utrumque laqueo strangulandum curavit. ¶ *Laqueo suffocati sunt* ἀπήχθησαν] Libri quidam ἀπήγχησαν. Malè interpres editionis Bas. *abducti sunt*. Sumptum ex illo, *suspensi sunt in patibulo*, 2. 23.

4. *Et scripsit*] Curavit scribi. ¶ *Sermones hos*] Hasce res, hanc historiam. In Josepho Gorionis, *Et fidele hoc factum*

factum Mardochai scriptum est in commentario Regis Asveri. Haman verò supra modum iratus fuit eò quòd suspensi essent amici & socii ejus. Quam ob causam conatus est deinceps delere & exterminare omnes Judæos. ¶ *In commentariis,* εἰς μνημόσυνον] Aut hoc dicit, *scripsit ea memoriæ causâ*; aut μνημόσυνον hîc valet ὑπόμνημα, h.e. phrasi Ebraicâ, *liber memoriarum*, sive *commentarius memoriæ causâ conscriptus*: ut sensus sit, *scripsit ea* ἐν ὑπομνήμασι. Sic Vet. *scripsit in commentariis*, 2. 23. καὶ ἐπέταξεν καταχωρίσαι εἰς μνημόσυνον ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ. 6. 1. vocantur γράμματα μνημόσυνα. ¶ *De iisdem verbis*, περὶ τῶν λόγων τούτων] *Hisce de rebus*. τούτων abest à nonnullis editionibus.

5. *Ministrare in aula*] Vet. *ut in aula palatii moraretur.* Hoc malo. Nam incertum an ibi munere aliquo functus sit; quod tamen viri docti affirmant: sed affirmant tantùm, non probant liquidè ex Historia sacra. ¶ *Et dedit ei munera propter hoc,* καὶ ἔδωκεν αὐτῷ δόματα περὶ τούτου] Vet. *datis ei pro delatione muneribus.* Alius Interpres, *cùmque pro delatione donis ornavit.* In collectaneis Rob. Stephani, *& dedit ei dona propter hoc*, i. *præmia indicii ejúsque maleficii delati ei tribuit.* Sic alii omnes quos adhuc vidi. Sed tamen quid si περὶ τούτου *pro eo ministerio?* Docti expendent.

6. *Hamadathi*, Ἀμαδάθου] i. *Hamadathi* à recto Ἀμάδαθος. Perperàm igitur *Hamadathus* in tralatis ævo proximo superiore. ¶ *Bugæus*, Βουγαῖος] Vide conjecturam nostram super hac voce 3. 1. Nam & ibi lectum Βουγαῖος pro eo quod in Ebræo *Agagi*, i. *Agagæus*. ¶ *Propter duos eunuchos Regis*] Vide suprà v. 4. Alia causa refertur 3. 5. & apud Josephum Gorionis lib. 1. c. 4. initio capitis. ¶ *Honoratus*] Illustrem honoris locum apud Regem obtinebat.

GROTIUS.

1. CUM *Bagatha & Thara*] Vide 2. 21.

6. *Bugæus*] Βουγαῖος idem est quod Βαγώας de qua voce vide Judith. 12. 11. Propriè ità dicti eunuchi; sed cœpit vox proferri latiùs ad aulicos omnes. Sic & vox *eunuchorum* usurpatur in Latina versione, Esth. 1. 8. & 8. 9.

CAP. XIII.

BADVELLUS.

1. A *C præsidibus* καὶ τοπάρχαις] *Et præfectis locorum, ac præsidibus qui provinciis præerant*: qui ἀρμοσταὶ etiam appellantur, i. *gubernatores provinciarum*.

2. *Clementiùs mitiúsque gubernans* ἐπιεικείᾳ καὶ μετ' ἠπιότητος διεξάγων] *Clementiùs & cum lenitate ac mansuetudine tractans eos qui meo imperio subjecti sunt.* Quibus verbis significat imperium moderatum & non tyrannicum.

3. *Quomodo hoc ad finem perduci posset* πῶς ἂν ἀχθείη τοῦτο ἐπὶ πέρας] *Quomodo duceretur hoc ad finem*, i. impleretur ac perficeretur. ¶ *Vir apud nos sapientiâ præstantissimus* ὁ σωφροσύνῃ παρ' ἡμῖν διαφέρων] *Sapientia apud nos excellens*: à verbo διαφέρειν, quod *præstantiam excellentiámque virtutis alicujus* significat. ¶ *Constanti benevolentiâ* ἐν τῇ εὐνοίᾳ ἀπαραλλάκτῳ] *Benevolentiâ immutabili*, i. ἀμεταβλήτῳ, *firmâ & stabili*, cujusmodi in vera amicitia requiritur. ¶ *Secundum regni honorem adeptus* δεύτερον τῶν βασιλειῶν γέρας ἀπενηνεγμένος] *Secundum regni præmium* [i. honorem] *tulit*: aut, *obtinuit*.

4. *Legibus omnium gentium adversarium* τοῖς νόμοις ἀντίθετον πρὸς πᾶν ἔθνος] *Legibus contrarium apud omnem gentem*: i. ἐναντίον dissidentémque ab institutis ac moribus cæterarum omnium gentium. Hæc enim legum discrepantia vehementer Gentes offendebat. ¶ *Imperium non posse inoffensum statum obtinere* πρὸς τὸ μὴ κατατίθεσθαι ἀμέμπτως συναρχίαν] *Ut non deducatur sine defectu principatus*, vel potiùs *sine offensione hominum & querela*. Adverbium enim est à verbo μέμφομαι, quod *queri* significat aut *conqueri*. Hinc ἀμέμπτως κατευθυνόμενον, *quod ità est rectè constitutum ut omni crimine querelâque careat*.

5. *In eo positam ut semper adversetur hominibus* ἔθνος ἐν ἀντιπαραγωγῇ παντὶ διαπαντὸς ἀνθρώπῳ κείμενον] *Gentem in rebellione omni semper homini positam.* ¶ *Ab eisque dissidentem* καὶ δυσνοοῦν τοῖς ἡμετέροις πράγμασι] *Malè affectam in res nostras, de iisque malè sentientem*: *malevolam*. Huic nomini ὁ εὔνους *benevolus* opponitur.

6. *Exstirpentur radicitus* ἀπολέσαι ὁλορριζεί] *Perdantur radicitus*: *planè deleantur*: exscindantur è terra, quasi plantæ atque stirpes evellantur.

11. *Qui majestati tuæ resistat* ὃς ἀντιτάξεταί σοι τῷ Κυρίῳ] *Qui tibi Domino obsistat*, i. potestatem virtutémque tuam impediat.

12. *Nullâ contumeliâ adductus* ἐν ὕβρει] *Non per contumeliam*: ut eum contumeliosè contemnerem, quemadmodum faciunt elati homines ac petulantes, qui alios despiciunt.

13. *Plantas pedum* πέλματα τῶν ποδῶν] *Vestigia pedum.* Sed extremæ pedum partes hoc nomine significantur, quæ *plantæ* dicuntur.

14. *Ne gloriam hominis majestati Dei anteferrem* ἵνα μὴ θῶ δόξαν ἀνθρώπου ὑπεράνω δόξης τοῦ Θεοῦ] *Ne ponerem gloriam hominis supra gloriam Dei*: nè illum metuens, supra Deum extollerem.

15. *Parce populo tuo* φεῖσαι τοῦ λαοῦ σου] Quidam, *cave populo tuo.* Alii, *miserere populi tui*: quòd magis placet. Nam suprà φειδοῦ *veniam cum misericordia* conjunxit. Itaque verti potest, *ignosce populo tuo.* ¶ *Quoniam illi nos intuentur, ut nos perdant* ἐπιβλέπουσιν ἡμῖν εἰς καταφθοράν] *Intendunt oculos suos nobis in exitium*: aut, *interitum*. Significat aspectum inimicum, & studium cupiditatémque nocendi ac perdendi eos.

16. *Nè negligas peculium tuum* μὴ ὑπερίδῃς τὴν μερίδα σου] *Nè despicias partem tuam*: i. populum quem tibi jure hereditario acquisivisti; qui ad te pertinet, abs te redemptus.

18. *Maximâ vi ad Dominum clamavit* ἐκέκραξαν ἐξ ἰσχύος αὐτῶν. *Clamaverunt ex viribus suis*: i. summo animi studio & contentione. In quo significatur maximus ardor orationis.

DRUSIUS.

1. REX *magnus*] Hæc epistola olim legebatur, & nunc etiam legitur plerisque libris, inserta 3. 13. post verba illa, καὶ διαρπάσαι τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν. Eadem legitur apud Josephum, quanquam verbis haud paululùm mutatis, Orig. Judaic. lib. 11. cap. 6. ¶ *Centum viginti septem*] Sumptum ex volumine cap. 8. v. 9. ¶ *Et toparchis subditis*] *Prætoribus subditis.* Vet. *& ducibus qui ejus imperio subditi sunt.* Sententia postulat, *nostro imperio*, ut in Epistola quæ scripta pro Judæis, *principibus qui nostræ jussioni obediunt.* Sed ibi in Græco est τοῖς τὰ ἡμέτερα φρονοῦσι. ¶ *Provinciarum* χωρῶν] Apud Josephum σατραπειῶν.

2. *In vita fluctuum experte*] Libri Græci hic variant. Quod enim in aliis διὰ παντὸς καταστῆσαι βίον, in aliis legitur διὰ παντὸς καταστῆσαι βίους. Ordo ac sensus, τοὺς ὑποτεταγμένων βίους ἀκυμάντους καταστῆσαι διαπαντὸς, i. *subditorum vitam perpetuò tranquillam reddere.*

3. *Qui sapientiâ apud nos præstabat*] Libri Græci partim ὁ σωφροσύνῃ παρ' ἡμῖν διαφέρων, partim τῇ σωφροσύνῃ παρ' ἡμῖν διατρίψας, quod tamen non laudo. Josephus διὰ σωφροσύνης παρ' ἐμοὶ τὴν πρώτην μοῖραν ἔχων firmat lectionem Complutensem. ¶ *Benevolentiâ immutabili*, ἐν τῇ εὐνοίᾳ ἀπαραλλάκτῳ] Bas. ἐν τῇ εὐνοίᾳ ἀπαράλλακτος, h.e. *in benevolentia constantissimus.*

4. *Indicavit*, ἐπέδειξεν] Alia lectio ὑπέδειξεν. Apud Josephum ὑπέδειξεν. ¶ *Tribubus*, φυλαῖς] Τισὶ λαοῖς ἢ ἔθνεσιν. ¶ *Adversarium*, ἀντίθετον] *Contrarium*, ἐναντίον, ἀλλόκοτον. ¶ *Ut jam constitutum imperium*, πρὸς τὸ μὴ κατατίθεσθαι τὴν ὑφ' ἡμῶν] In Bas. ὑφ' scriptum pro ὑφ', &

κατατεθεῖς pro καταπεσεῖς. ¶ *Inoffensum,* ἀμέμπτως] *Sine offensione hominum.*

5. *Gentem hanc*] Compl. ὡς τόδε τὸ ἔθνος· sed ὡς in Baf. non reperitur. ¶ *In eo positum ut semper adversetur* ἐν ἀντιπαραγωγῇ παντὶ ἀνθρώπῳ] *Ut omni homini adversetur.* Complutensem hanc lectionem probo. Basileensem tamen, quamvis corruptam vitiosámque, notam esse omnibus volo, ἐναντὶ παραγωγῇ· quam à mala manu aut ab indocto correctore esse inclinat animus credere. ¶ *Gravissima consummare mala* τὰ χείριςά τι συντελῶν κακά] Fortè an meliùs legitur in Baf. τὰ χείριςα συντελῶν κακά. Quibus otium est, expendent.

6. *Secundo à nobis* δευτέρῳ πατρὸς ἡμῶν] Nihil muto: variantem tamen lectionem notam facere quid vetat? In Baf. igitur δευτέρῳ πατρὸς ἡμῶν· & apud Josephum, ὑπὸ τῶ δευτέρου μου πατρὸς Ἀμάνε. In translatis olim à Hieronymo, *secundus à Rege & quem patris loco colimus.* Videtur Interpres ille utramque lectionem exprimere voluisse. ¶ *Radicitus* ὀλοῤῥίζως] Quidam formis excusi ὀλοῤίζοι· eodèm redit. ¶ *Decima quartâ Adar mensis*] Sic Hieronymus. In Græco est τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ. Josephus quoque habet τῇ τετάρτῃ καὶ δεκάτῃ, quod idem est: tamen in historia 3. 13. est τῇ τρίτῃ καὶ δεκάτῃ, quæ lectio stabilitur ex 8. 12. & 9. 1. Quorsum hæc dices? Ut intelligas Additiones istas non semper oracula fundere. Viderint igitur qui sic eas tuentur ut canonicis libris non majorem fidem habendam esse viris equísque contendant.

7. *Violenter* βιαίως] Morte violentâ. ¶ *Ad inferos* εἰς τὸν ᾅδην] *In sepulcrum.* ¶ *Quietas & tranquillas* εὐςαθῆ καὶ ἀτάραχα] *Bene constitutas, & turbarum expertes.* ¶ *Omnino* διατέλῃ] *In perpetuum, continenter.*

8. *Et precatus est*] Sub. *Mardochæus.* Hæc legebantur cap. 4. in extremo post verba illa, *Pergénsque Mardochæus fecit omnia quæ mandaverat ei Esther:* annotat Hieronymus. ¶ *Omnium operum Domini*] *Omnium operum ejus.* Nomen loco pronominis. Enallage usitata Ebræis. Vide Animad. lib. 2. c. 6.

9. *Et dixit*] In Josepho Gorionis, *Et Mardochæus Judæus precatus est Dominum Deum Israel, & dixit, Manifestum ac notum coram solio gloriæ tuæ, Domine totius mundi. An te latet quòd non fastu aut superbiâ factum à me sit ut non adoraverim Amalecitam Hamanem, pessimum istum hostem, oppressurum populum tuum sanctum & decus tuum? Sanè reverentiâ tui contendi cum eo, nec adoravi eum. Metuebam enim à te, Domine mi Deus: itaque nolui dare honorem tuum aliis, aut decus tuum carni & sanguini; neque volui adorare alium præter te. Quis enim ego ut non adorarem Hamanem, quem hoc ejus tempus evexit, & Rex Asverus magnificavit? Quin pro salute Israelis lamberem calceos pedum ejus & pulverem terræ quem calcat. Nunc igitur, Deus noster, libera nos, quæsumus, è manu ipsius, & cadat ipsusmet in foveam quam abscondit, & in puteum quem fodit, & capiatur reti quod abscondit pedibus sanctorum tuorum; & cognoscant omnes populi te non oblitum esse juramenti, nec rescidisse quod juratus es olim patribus nostris. Etiam cognoscant quòd tradideris nos in captivitatem, non quòd potentia tua diminuta sit, quasi non possis servare nos; sed propter iniquitates patrum nostrorum venditi, & propter peccata nostra deportati sumus è terra nostra. Siquidem peccaveramus in te. Nunc igitur, Deus noster, * qui mortuis vitam das, discepta causam nostram, vindica & serva nos è manu Haman, à quo tantopere premimur. In te oculi nostri conjecti sunt: ad te confugimus ut sis nobis clypeus, útque stes in medio nostrî, pugnando pugnas vostras, & judicando eos omnes qui in nos consurgunt. Memento nostrî, Domine Deus noster, quia pars tua sumus inter filios hominum. Nam ab æterno, cùm possidendos à te homines partireris, Altissime, nos in sortem tuam venimus, quam jecisti inter filios hominum; tum, inquam, ascendimus in sortem Domini. Nunc autem, Deus noster, cur dicant gentes hostes nostri non esse Deum Israeli? cur aperiant os suum ad devorandum partem tuam, populum sanctum, & ad laudandum idola sua vanissima? Quæsumus, Deus noster, libera nos nunc è manu ipsius: pudefiant spe suâ frustrati, & ponant manum super os cùm videbunt salutem quam tu, Domine, nobis conciliabis. Miserere ergò populi tui & hereditatis tuæ: nè occludas ora laudantium te vespere, manè & meridie jugiter. Converte mœrorem nostrum in gaudium, & luctum nostrum in lætitiam & diem jocundum.* Hucusque Josephus. ¶ *Omnia sunt* πᾶν ἐςι] Libri nonnulli τῶν πᾶν ἐςι. Minùs placet.

10. *Sub cœlo* ἐν τῇ ὑπ' οὐρανὸν] *In ea parte Universi quæ sub cœlo.* Simile, *exscindes eos è sub cœlo:* sensus est, *ex omni eo quod sub cœlo.* Vet. *quicquid cœli ambitu continetur.*

11. *Qui resistat tibi Domino*] Vet. *nec est qui resistat majestati tuæ.*

12. *Tu scis, Domine* σὺ οἶδας, Κύριε] Vox Κύριε (in Baf. Κύριος) abest ab interpretatione Hieronymi.

13. *Vestigia*] Alii, *plantas pedum ejus.*

14. *Præter te, Domine* πλὴν σοῦ, Κύριε] Quædam exempl. πλὴν σοῦ τοῦ Κυρίου μου. Hieron. *excepto Deo meo,* πλὴν τοῦ Θεοῦ μου.

15. *Deus Rex* ὁ Θεὸς ὁ βασιλεὺς] Vet. *Rex Deus Abraham,* βασιλεὺς ὁ Θεὸς Ἀβραάμ. ¶ *In perditionem*] Ut nos perdant.

16. *Partem tuam*] Idem cum illo *hereditatem tuam.* Sensus est, *populum tuum Israel.* Indicant sequentia.

17. *Converte* καὶ ςρέψον] *Et converte:* copula abest à quibusdam libris. Item abest αὐτῶν post θάνατος v. 18. proximè sequenti. ¶ *Vivi*] Salvi, valentes, prospere agentes. Sic, *Vivat rex.*

18. *Omnes quoque*] In Josepho Gorionis, *Omnes quoque Israelitæ qui reperti fuerunt in Susan Habira, clamaverunt ad Dominum unà cum Mardochæo, principe, servatore & liberatore Israelis, secundùm manum Dei, quæ bona erga illum. Quippe suppetias ei tulit in negotio hostis qui premebat & arctabat eos, nempe Hamanis filii Hammadatha Amalecitæ. Sed & per omnes provincias Regis Asveri, & in qualibet urbe illarum provinciarum, jusserat Mardochæus per literas ut omnes facerent quemadmodum ipse fecerat.* ¶ *Pro virili* ἐξ ἰσχύος αὐτῶν] Maximâ vi, quantum potuerunt. Eadem locutio reperitur in Historia sacra, *Scripsítque Mardochæus,* &c. *cum omni fortitudine,* h. e. quantâ potuit contentione ac studio. Locus est, nisi fallor, Esth. 9. 29.

GROTIUS.

4. *Populum esse dispersum qui novis uteretur legibus, & contra omnium gentium consuetudinem faciens, Regum jussa contemneret*] Sumptum ex verbis Amani, Esth. 3. 8. ubi dicta vide.

6. *Quartadecimâ die duodecimi mensis*] Imò *decimatertiâ,* Esth. 9. 1. & in his ipsis Additamentis 16. 20. Error ex numerorum notis ortus.

14. *Sed timui nè honorem Dei mei transferrem ad hominem, & nè quenquam adorarem excepto Deo meo*] Qui hæc addiderunt, ad Græcum potiùs morem quàm ad Judaicum respexere. Nam apud Judæos nulla erat, quamvis submissa, corporis flexio Deo soli reservata: Neque Reges tantùm sed & Regibus minores solebant apud eos προσκυνεῖσθαι. Apud Græcos mos erat alius.

17. *Sorti & funiculo tuo*] Funiculo enim dividebatur terra in partes; ipsæ deinde partes sorte assignabantur. Hinc & *funiculus* & *sors* pro re cujusque propria.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

1. *In periculo mortis deprehensa* ἐν ἀγῶνι θανάτου κατειλημμένη] *In agone mortis deprehensa.* Quidam vertunt, *anxio metu mortis perculsa:* ut ἀγὼν sollicitum mortis metum significet.

2. *Magnificis vestibus* τὰ ἱμάτια τῆς δόξης αὐτῆς] *Vestimenta*

menta gloriæ suæ: i. præclaris; quibus Regina ornari solebat cùm in publicum prodiret. ¶ *Pro superbis deliciis* ἀντὶ τῶν ὑπερηφάνων ἡδυσμάτων] Hoc nomine ea omnia intelliguntur quæ cultum aut usum habent jucundum & suavem: cujus generis sunt unguenta, aliáque odorata, quæ ad voluptatem referuntur. ¶ *Sordibúsque* καὶ κοπρίων] *Et stercore.* Ut hoc suavissimis illis odoribus unguentísque opponatur. Hic autem deformis ac tristis habitus animi afflicti testis erat. ¶ *Capillis suis intortis conspersit* ἔπλησε στρεπτῶν τριχῶν αὐτῆς] *Implevit laceratis crinibus suis.*

3. *Fer opem mihi destitutæ* βοήθησόν μοι τῇ μόνῃ] *Succurre mihi solitariæ*: i. inopi ac desertæ ab omnibus. Hæc enim inopia & solitudo omniúmque humanorum auxiliorum destitutio fideles homines excitat ut ad Deum confugiant: ea etiam Deo pergrata est, cùm ità abjecti destitutíque ad eum respicimus, ejúsque opem imploramus.

4. *Periculum enim meum in manu versatur mea* ὅτι κίνδυνός μου ἐν χειρί μου] i. Est propinquum & paratum, sicut ea quæ in manibus versantur.

5. *In sempiternam accepisse hereditatem* ἔλαβες εἰς κληρονομίαν αἰώνιον] *Accepisti in æternam hereditatem*: i. populum tibi elegisti & adoptasti in perpetuum.

7. *Nam deos eorum coluimus* ἀνθ' ὧν ἐδοξάσαμεν τοὺς θεοὺς αὐτῶν] *Pro eo quòd deos ipsorum glorificavimus*: aut, *honoravimus*, cultum illis tribuentes.

8. *Acerbâ servitute* ἐν πικρασμῷ δουλείας] *In amaritudine servitutis.* ¶ *Dexteras dexteris idolorum suorum commiserunt* ἔθηκαν τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τὰς χεῖρας τῶν εἰδώλων αὐτῶν] *Posuerunt manus suas super manus idolorum suorum*: pro *junxerunt*, aut *dederunt*, *dexteras idolis suis*: i. promiserunt, fidémque dederunt, aut juraverunt, se consilium decretúmque tuum abolituros, in quo tu statuisti & promisisti te populum tuum conservaturum.

10. *Ad virtutes vanorum prædicandas* εἰς ἀρετὰς ματαίων] *Ad virtutes vanorum*: i. idolorum falsorúmque deorum qui nihil aliud sunt quàm vanitas figmentúmque hominum.

11. *Qui nihil sunt* τοῖς μὴ οὖσι] *Iis qui non sunt*: i. ut ait Paulus 1 Cor. 8. 4. *nihil sunt. Scimus*, inquit, *quia nihil est idolum in mundo.* ¶ *Retorque in eos consilium ipsorum* στρέψον τὴν βουλὴν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς] *Converte consilium ipsorum in eos*: ut ità fit verum illud quod à quodam dictum est, *Consilium malum consultori pessima res est.* ¶ *Atque ede exemplum in eum qui horum autor est* τὸν δὲ ἀρξάμενον ἐφ' ἡμᾶς παραδειγμάτισον] *Eum autem qui cœpit in nos* [i. qui machinatus est nobis exitium] *constitue exemplum*, ut ejus sceleratum consilium in caput ipsius convertatur: παραδειγματίζειν enim τινὰ est *aliquem in exemplum proponere.*

12. *Teipsum manifesta* γνώσθητι] *Notum te fac*: i. fac ut cognoscaris Deus noster & Servator in tempore calamitatis nostræ.

13. *Compositum sermonem* λόγον εὔρυθμον] i. *Facundum & concinnum*: ità enim appellatur oratio numerosa & composita, quæ aptè & jucundè cadit ad delectationem aurium.

16. *Hoc superbum insigne meum* τὸ σημεῖον τῆς ὑπερηφανίας μου] *Signum superbiæ meæ*: i. præclarum capitis ornamentum, ut est diadema Regum Reginarúmque insigne. ¶ *Diebus iis quibus in conspectum populi procedo* ἐν ἡμέραις ὀπτασίας μου] *In diebus ostentationis meæ*: i. quibus in publicum prodeo regio habitu ornata. ¶ *Iis diebus quibus à publico me contineo* ἐν ἡμέραις ἡσυχίας μου] *In diebus quietis meæ*: i. eo tempore quo publico careo, mecúmque ut privata mulier vivo.

18. *Ex quo conditio mea mutata est* ἀφ' ἡμέρας μεταβολῆς μου] *A die mutationis* [aut, *translationis*] *meæ*: i. ex eo tempore quo ad hanc vitæ dignitatem atque splendorem sum traducta.

19. *Desperatorum* ἀπηλπισμένων] *Deploratorum*: aut, eorum qui planè perditi nullam spem habent nisi in uno Deo.

DRUSIUS.

1. *Esther quoque*] *Esther quoque Regina Dominum ut sui misereretur precata est, quia metuebat sibi à malo quod exoriebatur contra populares suos. Exuitque vestes regias suas & ornamenta decoris sui, & induit saccum & cinerem, & sparsit huc illuc crines capitis sui, & replevit caput pulvere & cinere, & afflixit se jejunio tribus diebus interdiu ac noctu, ceciditque prona in faciem, flens, & precata est: Domine Deus Israel, inquit, qui dominatum obtines à diebus antiquis, mundi conditor, opitulare nunc ancillæ tuæ, cui non est adjutor præter te. Redime me & populum meum è manu hostis qui adversatur eis. Etenim ecce ego sola sedeo in domo Regis, orba patre ac matre: tu autem Pater es pupillorum ac pupillarum. Ut autem pauper pupilla domatim stipem quærit, sic ego quæro dum nostrî miserearis, de fenestra in fenestram suspiciens. Siquidem contemplor cœlos tuos, & magnificè nomen tuum prædico, quod super omnia opera tua, sola & unica in domo Regis ab eo tempore quo traducta huc sum usque ad hunc diem. Nunc verò, Domine, ecce nunc anima mea in manu mea: recipe eam è manu mea, si bonum videtur in oculis gloriæ tuæ. Quòd si nolueris recipere eam, méque volueris conservare in vita, ut celebrem nomen tuum (nam in sepulcro haudquaquam enarratur benignitas tua) libera, quæso, oves pascuæ tuæ è leonibus hisce, qui ideo contra eos insurgunt ut ipsos diripiant. Nam pater & mater narraverunt mihi, & Mardochæus servus tuus educator meus docuit me, quod etiam in Lege tua scriptum est, dicens quòd eduxeris patres nostros ex Ægypto, & occideris primogenitos eorum, populúmque tuum sanctum eduxeris è medio ipsorum manu validâ & brachio extento. Postea traduxisti eos per mare Rubrum ut si quis equum per planitiem traduceret, & deduxisti eos in desertum, & dedisti eis panem è cœlo & aquam è petra silicis; quomodo sanè nulli genti à te factum est, quia judicia tua ignoraverunt. Sed & carnem ad satietatem eis dedisti, coram eis Reges magnos & inclytos percussisti, tuámque terram optimam, sanctam purámque iisdem possidendam tradidisti. Cùm autem patres nostri in magnum tuum nomen peccaverint, nec ampliùs sint, tradidisti eos & nos in captivitatem. Imò nos in hodierno exsilio iniquitates ipsorum ecce portamus. At tuæ, laudande Domine, ab æterno miserationes superaverunt scelera nostra: punivisti enim nos misericorditer, & condixisti propitium te futurum nobis si quando tempore adverso ad te clamaremus. Sic enim locutus es per Mosen servum tuum fidelissimum in domo tua,* In adversitate tua accident tibi omnia hæc, &c. quoniam Deus misericors Dominus Deus tuus, &c. *Per Mosen promisisti, eâ es benignitate, te non dissoluturum fœdus quod nobiscum pepigisti, memorémque futurum fœderis prisci, foréque nobis Deum, quemadmodum scripto proditum est apud memoratum Mosen servum tuum,* Cùm etiamnum essent in terra hostium suorum, &c. Recordabor fœderis pacti cum antiquis, quos eduxi è terra Ægypti, &c. *Nunc igitur, Domine Deus noster, satis sit hostibus oppressoribus istis, quòd nos violentâ servitute oppressos detineant; qui negant nos à te traditos in manû suam, sed laudem tribuunt sculptilibus suis, eáque adorant, dicentes, Vos in potestatem nostram Judæos redegistis. Quocirca ego ancilla tua, quam amplâ benignitate prosequeris, detestor & odi eos odio magno, quemadmodum homo rerum naturalium peritus odit fragmentum panni inquinati quo usa fuit mulier profluvio mensium laborans. Similiter ego odi vestes meas decoras & cidarim regiam quam in capite gesto, cùm populares mei captivi sint inter eos, atque etiam ego captiva sim, & rebellis unà cum ipsis. Itaque à die quo huc adducta sum, nullâ re voluptatem percepi præterquam benignitate tuâ magnâ & bonitate tuâ jucundâ, quæ nunquam cessat. Nunc igitur, Deus noster, Pater pupillorum, siste te ad dexteram pupillæ, quæ fiduciam suam in te locat: da ei ut misericordiâ consequatur in oculis hominis istius, nempe Regis Asveri: Quem non aliter metuo quàm hœdus caprarum metuit à leone. Humilia ergò & deprime ipsum, unà cum iis qui ipsi à consiliis sunt, ut humiliatus facilior ac lenior fiat ad postulationem meâ, idque* propter-

propter gratiam & pulcritudinem quam tu, mi Deus, mihi daturus es eo tempore quo ad ipsum accedam rogatura eum pro populo meo. Inclina cor ipsius in odium hostium tuorum, ut amore prosequatur servos tuos, qui sunt Israelitæ, populus tuus sanctus, & hereditas tua pura. Cor enim Regis in manu Domini; cor, inquam, Regum in manu tua, Deus potens & terribilis & sublimis. Libera nos, quæso, hodie à metu & pavore quem metuo & expavesco, quò ipsum adire possim freta benignitate nominis tui, & discedere ab eo cum pace. Scripta hæc leguntur apud Josephum Gorionis sermone & literis Ebraicis; quæ nos Latinè ideo convertimus quòd in Græco exemplari hæc nusquam extent. ¶ *In agone mortis* ἐν ἀγῶνι θανάτου] Quidam vertunt *in periculo mortis:* alii, *anxio metu mortis perculsa.*

2. *Vestes gloriæ suæ*] *Vestes regias* Hieron. & rectè, meo animo. Nam *gloria* majestas Regum. Sic Ebræi utuntur. ¶ *Vestes angustiæ & luctûs*] Indumenta luctui apta, cujusmodi saccus erat. Vide Observ. lib. 12. cap. 1. ¶ *Unguentis*] Alius interpretatur *deliciis*, quod in Græco ἡδυσμάτων. ¶ *Multùm afflictavit*] Jejunio videlicet. ¶ *Omnia loca* πάντα τόπον ἀγαλλιάματος αὐτῆς] Ad v. *omnem locum exsultationis suæ.* ¶ *Laceratis suis crinibus* στρεπτῶν τριχῶν αὐτῆς] Hier. *crinium laceratione.* Alius Interpres, *capillis suis intortis.* Vide Josephi locum suprà citatum.

3. *Me solitariam* τῇ μόνῃ] *Me solam*, h. e. *adjutorem nullum præter te habentem*, quod postea sequitur. Apud Davidem, quod in Ebræo *è manu canis unicam meam*, Symmachus olim edidit *solitariam meam*, h. e. interprete Theodorito, *humanâ ope destitutam.* Vide Quæst. nostras.

4. *Periculum meum*] In Josepho Gorionis, *anima mea.* Ut apud Davidem, *Anima mea in manu mea est semper.* Sensus autem est, *Ego versor in perpetuo vitæ discrimine.* Fortè per *animam* in hoc loquendi modo significatur periculum animæ μετωνυμικῶς. Plura de hac re aliás.

5. *A prima ætate mea* ἐκ γενετῆς μου] Vet *à patre meo.* Fortè legit ἐκ γεννήτου μου.

6. *Inimicorum nostrorum* τοῖς ἐχθροῖς ἡμῶν] i. *Inimicis nostris.*

7. *Coluimus*] Sic Interpres V. In Græco est ἐδοξάσαμεν, i. *glorificavimus.*

8. *Durissimâ servitute*] Ad v. *in amaritudine servitutis*, i. acerbâ servitute. ¶ *Posuerunt*] In codice Compl. habetur ἔθηκας, i. *posuisti.* Ego unius literæ immutatione legendum arbitror ἔθηκαν. Emendationem meam adstruit quod in Basileæ vulgatis ἔθηκα, sed magìs quod apud Interpretem *posuerunt*, ut videatur ille mihi planè legisse ἔθηκαν. De hac re alii judicabunt. In notis Vatabli, *posuerunt manus suas super manus idolorum suorum, i. dederunt dexteras idolis suis, i. promiserunt fidémque dederunt, aut juraverunt se consilium decretúmque tuum abolituros, quo promisisti ac statuisti te populum tuum conservaturum.* Vetus habet, *robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes.*

9. *Decretum* ὁρισμὸν] *Determinationem: definitionem:* quicquid à te definitum, determinatum est. ¶ *Hereditatem*] Populum tuum hereditarium.

10. *Ut aperiant*] *Velle se aperturos*, &c. ¶ *Vanorum*] Sub. *deorum.* ¶ *Virtutes*] Vires, robur. Vet. *& laudent idolorum fortitudinem.* Sic Jon. 2. *qui observant vanitates frustrá.* Sensus est, *vanitates vanissimas*, h. e. idola. *Virtutes* autem ἀρετὰς, i. δυνάμεις, h. e. *vires* ac *potentiam.* ¶ *Regíque carnali*] Vet. *& prædicent Regem carnalem in sempiternum.*

11. *Iis qui non sunt*] h. e. Idolis. *Idolum* enim *nihil est*, ut Apostolus ait. ¶ *Ede exemplum* παραδειγμάτισον. ¶ *In eum qui in nos cœpit sævire*] In Hamanem, qui horum omnium fons & caput est.

12. *Me confirma*] Da mihi fiduciam. ¶ *Rex gentium* βασιλεῦ τῶν ἐθνῶν] In Bas. τῶν θεῶν ex quo Hieron. *Rex Deorum:* lectio non mala.

13. *Coram leone*] *Leonem* vocat Regem Asverum propter potentiam, genere loquendi quo David aliquoties usus est.

14. *Solam*] Vide suprà 3. ¶ Ἕτερον βοηθὸν] Verba hæc non habentur in libris Basileæ excusis.

15. *Domine, omnium scientiam habes*] Alia exempl. εἰ μὴ σὺ, Κύριε, πάντων γνῶσιν ἔχεις. Vet. *Nisi te, Domine, qui habes omnium scientiam*, πάντων γνῶσιν ἔχοντα.

16. *Tu scis* σὺ οἶδας] Libri nonnulli, καὶ οἶδας. Similiter Hieron. *& nosti:* legit καὶ, non σύ. ¶ *Hoc insigne superbiæ meæ*] Cidarim regiam.

17. *Diebus ostentationis meæ*] Quibus in publicum prodeo. ¶ *Quibus diebus quiesco*] Ad v. *in diebus silentii mei.* Vult dicere, *quibus diebus domi maneo:* ità mihi videtur.

18. *Ancilla tua comedit*] Positum pro illo, *ego comedi.* ¶ *Vinum libaminum* οἶνον σπονδῶν] Ebr. *Nesech*, i. *libatorium.* Non licebat Judæis tale vinum bibere. Ex quo lex, quæ hodiéque valet, quæ vetat nè Judæi vinum omnino bibant cum gentibus. Vide lib. 2. Quæst. 67. ¶ *Ex quo huc translata sum*] Sic Hieron. In Josepho Gorionis, *ex quo huc adducta sum.* Sed meliúsne vertunt qui vertunt, *ex quo conditio mea mutata est?*

19. *A metu meo*] Ab eo quod metuo. Sic, *cùm venerit metus vester*, i. malum quod metuitis.

GROTIUS.

2. *Cinere & stercore implevit caput*] i. Luto, Job. 30. 19. Ezech. 27. 30. ¶ *Crinium laceratione complevit*] Gr. ἔπλησε στρεπτῶν τριχῶν αὐτῆς, i. *tortilibus suis crinibus*, cincinnis nimirum quos sibi evulserat.

4. *Periculum meum in manibus meis est*] Μετωνυμία, *periculum*, i. vita periclitans. *In manibus* dicitur *esse* id quod facilè elabi potest, Psal. 119. 109.

7. *Coluimus enim deos eorum*] Majores nostri ante tempora Nabuchodonosori. Liberi sibi tribuunt quæ sunt parentum, quasi una essent persona.

8. *Robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes*] Gr. ἔθηκας (sed Latinus legit ἔθηκαν meliùs) τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τὰς χεῖρας τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Sicut homines societatem contrahunt manibus junctis, Jer. 50. 15. 1 Mac. 11. 50. pari modo ipsi diis se obstrinxere manus simulacrorum tangendo.

9. *Atque exstinguere gloriam templi & altaris tui*] Quæ scilicet antecedentium Persarum Regum beneficio erant restituta.

10. *Et laudent idolorum fortitudinem*] Bene sensum expressit. Gr. εἰς ἀρετὰς ματαίων. Μάταια sunt idola, Zach. 11. 17. & alibi. ἀρεταὶ verò hîc sunt *vires.* Ità id nomen sumitur Abac. 3. 3. Zach. 6. 13. 2 Pet. 1. 3.

11. *His qui non sunt*] Gr. τοῖς μὴ οὖσι, i. diis non veris, sed falsis, 1 Cor. 8. 4. collato loco Gal. 4. 8. ¶ *Et eum qui in nos cœpit sævire disperde*] Τὸν δὲ ἀρξάμενον ἐφ᾽ ἡμᾶς παραδειγμάτισον, *eum qui prior nos lacessivit exemplum fac.* Est id verbum in Græca versione Num. 25. 4. Jer. 13. 22. Matth. 1. 19. pro quo τιθέναι εἰς παράδειγμα dicitur Nah. 3. 6.

13. *Et in conspectu leonis*] i. Regis, ut 2 Tim. 4. 17. Vide quæ allata à nobis ad Apoc. 17. 10. & in Appendice ad eundem locum.

16. *Tu scis necessitatem meam*] Miseriam. Sic ἀνάγκη sumitur Tob. 3. 6. Baruch 6. 37. & in 3 Macc. & Luc. 21. 23. ¶ *Quòd abominer signum superbiæ*] Ὑπερηφανία medium habet sensum, ut patet Amos. 8. 7. hîc *magnificentiam* significat. Ejus signum Diadema, de quo Esth. 2. 17. Hæc, ut & de trinoctii continentia apud Tobiam, videntur à Christiano aliquo addita. ¶ *Quasi pannum menstruatæ*] Rem aspectu fœdam, Esa. 64. 6. in Græco & Latino.

17. *Et non biberim vinum libaminum*] Quod diis Gentium consecratum erat, parte ejus libatâ. Virgilius,

Libabant pateras Baccho——

Vide Dan. 1. 8. Hebræi id vocant יין גוים. Ejus eadem ratio quæ τῶν εἰδωλοθύτων.

CAP.

CAP. XV.

BADVELLUS.

4. *Vestes preclaras magnificásque induerit* ... *τῆς δόξης αὐτῆς*] *Induit gloriam suam*: i. habitum ornatúmque regium suscepit, deposito vestitu lugubri.

6. *Quasi delicatè se gerens ὡς τρυφερευομένη*] *Quasi delicatè*. Ità molliter in ancillam recumbebat.

8. *Præstantia forma sua rubore perfusa ἐρυθριῶσα ἀκμῇ κάλλους αὐτῆς*] *Rubescens vigore pulcritudinis suæ*: quo genæ ejus venustæ perfundebantur: ea autem summa est formæ gratia nullo fuco accersita, sed nativa. ¶ *Vultum præ se ferebat ad hilaritatem quidem amabilem compositum* καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἱλαρὸν ὡς προσφιλές] *Vultus ejus hilaris quasi amabilis*; qui invitaret atque alliceret ad amorem ipsius: gratia in ea erat amabilis. ¶ *Sed cor ejus anxio timore contractum erat ἡ δὲ καρδία αὐτῆς ἀπεστενωμένη ἀπὸ τοῦ φόβου*] *Cor verò ejus coarctatum* [aut, *compressum*] *erat à metu*: i. anxio timore affectum, ut sensum illum angoris hilaritate vultûs occultaret, sicut de Ænea dicit Virgilius,

Spem vultu simulat, premit alto corde dolorem.

10. *Elatâ, qua majestate ardebat, facie* καὶ ἄρας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πεπυρωμένον δόξῃ] *Cùm sustulisset vultum qui gloriâ accensus erat*: i. qui splendore Regiæ majestatis relucebat. ¶ *Acriter ferociterque intueretur ἐν ἀκμῇ θυμοῦ ἔβλεψε*] *In vigore furoris intuitus est*: i. summâ vi animi Judæis irati, cujus ardor in oculis ejus emicabat: ità ad extremum splendorem accessit etiam hæc acrimonia & ferocia. ¶ *Super ancillæ caput se demisit κατέκυψεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς ἄβρας*] *Super caput ancillæ se inclinavit* ac recubuit propter debilitatem.

11. *Ut anxius ἀγωνιάσας*] i. *Cum anxietate ac solicitudine de solio suo exsiliens*: hoc enim verbo significat Regem valde perturbatum fuisse subitâ Reginæ defectione. Quidam vertunt, *festinus*: quod non displicet, modò eam festinationem cum solicitudine conjungamus. ¶ *Eámque verbis consolaretur blandis* καὶ παρεκάλει αὐτὴν λόγοις εἰρηνικοῖς] *Et consolabatur eam verbis pacificis*: i. benignis ac humanis, quibus eam erigebat & confirmabat.

13. *Quoniam commune est nostrum mandatum ὅτι κοινὸν τὸ πρόσταγμα ἡμῶν ἐστι*] Quidam vertunt, *quoniam commune nobis est imperium*: sed ego malo hoc referri ad edictum quod scribendum curaverat de interitu Judæorum, quod nunc ità revocat, ut sibi dicat cum Esther *commune*. Hâc enim periculi communione vult eam omni metu liberare.

17. *Faciésque tua dignitatis est plena* καὶ τὸ πρόσωπόν σου χαρίτων μεστόν] *Et facies tua gratiarum plena*.

19. *Omnésque ejus ministri* καὶ πᾶσα ἡ θεραπεία αὐτοῦ] *Omnis famulatus ejus*: i. totus satellitum ejus ac ministrorum cœtus.

DRUSIUS.

1. *Et mandavit*] Quæ ab initio hujus capitis usque ad v. 4. ea in Græcorum libris hodie non habentur. ¶ *Haud dubium quin Esther Mardochæus*] Hæc sunt verba Hieronymi. ¶ *Et rogaret pro populo suo*] Tale quid legitur in Josepho Gorionis: sic enim ibi legitur, *Et fuit cùm Haman eum oppugnaret, dixit Esthera Regina filiæ patrui sui ad hunc modum, Venit somnium illud quod tibi narravi in diebus pueritiæ tuæ. Nunc igitur surge, adito ad Regem Asverum, & roga pro salute populi tui & generis tui.*

3. *Invoca Dominum*] In Josepho, *pete misericordias à Domino misericordiarum, & ingredere nunc coram rege Asvero*, &c.

4. *Porrò accidit*] Leguntur eadem apud Josephum Gorionis per hæc verba, *Porrò die tertio Esthera induit regia indumenta, vestes suas pulcras & ornamenta decora: Tum etiam assumpsit secum duas ancillas suas; quarum uni dextrâ manu innitebatur more Reginarum eo modo cum pedissequis incedentium; altera puella ponè sequebatur eam, sublevans vestimenta ejus, nè aurum iis insertum in terram diffiueret, & simul quia moris erat apud Persas ut Regina eo modo vestitum suum gestarent. Imposuit quoque capiti circa regiam cidarim gemmas omnis generis, & nitenti vultu animi texit mœrorem. Ità ingressa est atrium interius, & stetit è regione faciei Regis. Rex autem Asverus sedebat super solium suum indutus veste regiâ cinctâ aureo cinctu, obryso micante, ceraunio, sardâ & carbunculo flammantibus, omnibúsque lapidibus pretiosis, quos in veste habebat, coruscantibus. Is sublatis oculis, cùm videret Estheram stantem è regione faciei suæ, supra modum incanduit iráque vehementi exarsit, eò quòd Regina violasset edictum & decretum quo sanxerat, si quis veniret ad Regem non vocatus, unam esse legem ut occideretur: Porrò ipsa ingressa fuerat non vocata. At Esthera levatis oculis conspexit vultum Regis, & ecce oculi ejus ardebant instar tædarum ignis, præ magnitudine iræ quæ magìs ac magìs accendebatur in corde ipsius. Cognitâ igitur indignatione Regis & excandescentiâ ipsius, perturbata fuit mulier valde vehementer; & anxia solutáque animo, reclinavit caput suum super ancillam cui manu dextrâ innitebatur. Caterùm Deus noster, ærumnas nostras respiciens, misertus est oppressionis populi sui & ærumnæ hereditatis suæ, fuitq; auxilio in adversitate pupillæ afflictæ, roganti ut sui misereseret, quemadmodum certâ fiduciâ facturum ipsum sibi persuaserat: deditque ei gratiam coram Rege, & adjecit formam ad formam ejus & decorem ad decus ejus. Surrexitque Rex perturbatus è solio suo, & cucurrit ad Estheram, eámque complexus ac deosculatus sustentabat brachio suo; & dixit ei, Quid tibi est quòd ità metuas, Esthera Regina? esto animo confirmato, & eloquere absque metu, amica mea; quoniam ecce lex ista quam tulimus nullum habet imperium, nullum jus in te, quæ es Regina & amica mea. Tum acceptâ virgâ aureâ, eam posuit super caput ipsius, eique dixit, Cur mihi non loqueris, Esthera Regina? Cui Esthera, Cùm viderem te, inquit, mi Domine Rex, conturbata fui animo propter majestatem gloriæ tuæ & propter magnitudinem dignitatis tuæ. Adhuc loquente ipsâ cum Rege, reclinavit denuo caput suum super ancillam, quia deficiebat animo præ inedia, afflictione & mœrore. Rex autem vehementer conturbatus coram Esthera Regina lacrymavit. Ideo omnes Regis ministri precabantur Reginam ut loqueretur Regi domino suo, ejúsque animum reficeret, quem videbant satìs anxium esse. Tum Esthera Regina allocuta Regem, Si Regi placet, inquit, cras faciam ei convivium, ibique indicabo quid causa fuerit cur non vocata ad ipsum accesserim.* Hæc Josephus. ¶ *Die tertio*] Ut habetur 5. 1. ¶ *Luctûs* τῆς πένθους] Vera hæc lectio fideliter in Compl. codice conservata. In aliis vitiosè est, ut arbitror, τῆς δόξης. Apud Interpretem nostrum perperàm quoque lectum *ornatûs*, i. τοῦ κόσμου, pro *luctûs* sive *planctûs*. Nam vocem *ornatûs* repudiat omnino sententia. ¶ *Gloriam suam*] Vult dicere *vestimenta gloriæ suæ*, h. e. regias suas vestes.

5. *Et servatorem*] *Deum & servatorem*, auctior unâ voce codex Bas. quam vocem etiam legit Interpres, *& invocasset omnium rectorem & salvatorem Deum*, καὶ σωτῆρα Θεόν. ¶ *Duas assumpsit ancillas*] Hæc quoque leguntur apud Flavium Josephum in exemplari Græco, quanquam aliis verbis: quæ verba ideo non adduco quòd facillimum cuivis sit, cùm is autor omnium in manibus versetur, indè ea depromere.

6. *Quasi præ deliciis*] Ità V. Interpres, quem secutus sum. In Græco erat ὡς τρυφερευομένη, *quasi delicatè agens*.

7. *Vestitum*] *Defluentia in humum indumenta*, Interp. V. *ambas vestes ejus, nè defluerent in terram*, Josephus Ebræus.

8. *Rubescens*] Vel *rubore perfusa*. ¶ *Quasi ad amorem excitandum compositum*, ὡς προσφιλές] *Quasi amabilem*.

9. *Totus in auro*] Collucens auro.

10. *Acritérque & ferociter ineuretur*, ἐν ἀκμῇ θυμοῦ ἔβλεψε] *In acie*, five, ut alii, *vigore furoris.* ¶ *Præ animi deliquio*, ἐν ἐκλύσει] *Præ dissolutione*: *præ debilitate.* ¶ *In præcedentis*, τῆς προπορευομένης] Bona lectio præquàm illa altera, quæ habet πορευομένης. Omnino legendum προπορευομένης, i. *præcedentis.* ¶ *Se dimisit*] Reclinavit se, ac recubuit propter virium debilitatem.

11. *Regis spiritum*] Regis animum. ¶ *E solio*, ἀπὸ τοῦ θρόνου] Nonnulla exemplaria ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, addito pronomine: non displicet. In iisdem lectum paulò pòst ἀνέβαλεν pro ἀνέλαβεν, forsan errore operarum.

12. *Frater tuus*] i. Amicus tuus. *Frater* pro *amicus* usitatum etiam in Latio. Vide Miscell. nostra cent. 1. cap. 75. ¶ *Bono sis animo*, θάρσει] Vet. *noli metuere.*

13. *Mandatum nostrum commune est*] Ac si diceret, *non magis inde periculum tibi quàm mihi*: *leges enim subditis latæ sunt, non Regibus aut Reginis.* Hoc significat Interpres V. cùm ità convertit, *non enim pro te, sed pro omnibus hæc lex constituta est.* Vide quæ suprà adduximus ex Josepho Gorionis. In notis Vatabli, *Quidam vertunt*, quoniam commune nobis est imperium, *sed ego malo hoc referri ad edictum quod scribendum curaverat de interitu Judæorum, quod nunc ità revocat ut sibi dicat cum Esther commune. Hâc enim periculi communione vult eam omni metu liberare.*

14. *Loquere mihi, inquit*] Vet. *Cur mihi non loqueris?* quadrat cum Josepho Gorionis.

15. *Quasi Angelum Dei*] Non habetur apud Gorionis filium.

17. *Præ defectione*] *Virium* scilicet.

18. *Omnes ministri*, πᾶσα ἡ θεραπεία αὐτοῦ] Fortè τὰ ἱμάτια τῆς θεραπείας, de quibus suprà v. 4. Ex hoc loco intelligi possent vestes quas induebat cùm serviret Deo jejunans, aut tale quid faciens more patrio.

GROTIUS.

11. **H***IS verbis blandiebatur*] Bene expressit Hellenisticum illud, παρεκάλει αὐτὴν λόγοις εἰρηνικοῖς, ut 1 Macc. 1. 31. & 5. 18. & 6. 10, 27. & 10. 3. 47. Respondet Hebræo טובות, ut Jer. 12. 6. & שלום Mich. 7. 3. & Jer. 9. 8.

12. *Ego sum frater tuus*] Quasi frater. Ità te amo quasi sanguine essem proximus. Vide Cant. 8. 1.

13. *Non enim pro te, sed pro omnibus lex hæc constituta est*] Gr. κοινὸν τὸ πρόσταγμα ἡμῶν ἐστι. q. d. Omnia nobis sunt communia, etiam edicta quæ facio, quasi tua habenda sunt, non ut in te scripta. *Augusta licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi privilegia tribuunt quæ ipsi habent*, ait Ulpianus L. *Princeps.* D. De Legibus.

16. *Vidi te, Domine, ut Angelum Dei*] Loquendi genus Hebraicum, quod modò ad Bonitatem refertur, ut 1 Sam. 29. 9. modò ad Sapientiam, ut 2 Sam. 14. 17. modò ad Potestatem, ut 2 Sam. 19. 27. hic verò ad majestatem.

CAP. XVI.

BADVELLUS.

1. **I***Mperio nostro parentibus* τοῖς τὰ ἡμέτερα φρονοῦσιν] *Qui nostra sapiunt*, aut *sentiunt*: i. qui consentiunt nobiscum in imperio, placidéque illud amplectuntur.

2. *Supra modum elati fuerunt* μεῖζον ἐφρόνησαν] *Majus senserunt de se*, i. insolentiùs aut immoderatiùs se extulerunt quàm ferebat eorum fortuna, qui ex infima conditione ad tantam dignitatem evecti sunt.

3. Lætam bonorum *copiam non moderatè ferentes* τὸν τε κόρον οὐ δυνάμενοι φέρειν] *Ubertatem non valentes ferre*, i. magnitudinem ac multitudinem honorum ac beneficiorum quibus cumulati fuerunt.

4. *Quasi qui nullo beneficio sint affecti* τῶν ἀπειράγαθων] *Qui sunt inexperti expertésque beneficiorum*, i. qui quasi nulla beneficia experti essent: cujusmodi sunt ingrati qui abolitâ memoriâ beneficiorum acceptorum, non cogitant qui antea fuerint, & quomodo ad honores pervenerint. ¶ *Ultrices malorum pœnas*, &c. τὴν μισοπόνηρον ὑπολαμβάνουσιν ἐκφεύξεσθαι δίκην] *Ut arbitrentur se effugituros sententiam*, aut, *justitiam*, *Dei malum odio habentem*, i. Ultricem vindicémque malorum atque improborum.

5. *Vana spes participes*, &c. παραμυθία μετόχους αἱμάτων ἀθῴων καθιστᾶσα] Παραμυθία illectamentum quo in eam spem inducti sunt, ut innocentibus hominibus sublatis, ex interitu ipsorum maxima commoda sibi compararent: hujusmodi autem spes cùm est illecebrosa, tum etiam vana & fallax.

6. *Simplici benignitate principum*, &c. τῷ τῆς κακοηθείας ψευδεῖ παραλογισμῷ παραλογισαμένων, τὴν τῶν ἐπικρατούντων ἀκέραιον εὐγνωμοσύνην] *Eò quòd improbitatis captiosâ* [aut, *fallaci*] *deceptione decepissent simplicem benevolentiam eorum qui dominantur*, i. improbè & malitiosè eorum benignitate ad suas cupiditates abuterentur.

9. *Moderatè obviàm eundo* μετ' ἐπιεικείας ἀπαντήσεως] i. Humanâ moderatâque ratione occurramus iis incommodis & difficultatibus quæ nobis hoc tempore proponuntur, eásque leviter & prudenter discutiamus.

13. *Multiplicibus fallaciarum viis ad interitum expetivit* πολυπλόκοις μεθόδων παραλογισμοῖς αἰτησάμενος εἰς ἀπώλειαν] *Variis & fallacibus rationibus atque artibus eos ad exitium poposcit*, i. eos dolosè ac fraudulenter circumventos perdere conatus est.

17. *Si eas literas non exsecuti fueritis* μὴ προσχρησάμενοι τοῖς γράμμασι] *Si non usi fueritis literis*, i. si earum authoritatem non secuti fueritis, eísque parueritis.

20. *Eósque adjuvetis* καὶ συνεπισχύειν αὐτοῖς] *Eis vires præbeatis*, opibúsque vestris eos adjuvetis.

22. *In feriis vestris solennibus* ἐν ταῖς ἐπωνύμοις ὑμῶν ἑορταῖς] i. *Festis diebus insignibus, ac celebribus* sive *in festivitatibus vestris.*

24. *Quæ secundùm hæc non fecerit* ἥτις κατὰ ταῦτα μὴ ποιήσῃ] i. Quæ huic meo edicto non paruerit, Judæósque non defenderit: hoc enim edicto humanissimo vult aboleri illud prius quod per Aman de internecione Judæorum scribi jusserat. Ità edoctus de innocentia Judæorum, atque adeò ad meliorem mentem animúmque in Judæos conversus, priorem illam ut crudelitatis plenam sententiam revocat & damnat.

DRUSIUS.

1. **R***Ex magnus*] Vide Observat. 12. 4. ¶ *Qui nostra sapiunt.* Vet. *qui nostræ jussioni obediunt.* Alius Interpres, *qui stant à nobis.* In notis Vatabli, *qui consentiunt nobiscum in imperio, placidéque illud amplectuntur.*

2. *Eorum qui benemerentur* τῶν εὐεργετούντων] Vet. *principum*, εὐεργετῶν. Hos Ebræi Nedibim vocant, quòd principes viros maximè deceat liberalitas & beneficentia. ¶ *Bonitate*] i. Beneficentiâ. ¶ *Magis superbierunt*, μεῖζον ἐφρόνησαν] Quò majorem honorem adepti sunt, eò majorem de se opinionem habuerunt. Notum illud,

Asperius nihil est humili cùm surgit in altum.

3. *Rerum abundantiam*, τὸν κόρον] *Satietatem*, rerum ubertatem. Videtur allusisse ad proverbium, Κόρος ὕβριν τίκτει, h. e. *Satietas ferociam parit.*

7. *Qui dominatum gerunt indignè*, τῶν ἀναξίως δυναστευόντων] Pro ἀναξίως legitur ἀναξία in nonnullis exemplaribus.

10. *Hamadathi*] Pro Ἀμαδαθοῦ scriptum in nonnullis cod. Ἀμαδαθὸ accentu gravi in ultima: ex quo fortè *Amadathu* apud partim Interpretum suprà admonui scribendum *Hamadathi*: esse enim Ἀμαδαθοῦ à recto Ἀμαδαθός. ¶ *Macedo*] Utrùm domo Macedo erat, & genere Agagæus, h. e. Amalecita natus in Macedonia, viderint doctiores. De hac re scripsimus nonnulla 3. 1. & Observ. 8. 16. Vide & infrà v. 14.

11. *Humanitate*, φιλανθρωπίας] Ità in Complut. invenimus: in excusis alibi φιλανθρωπίας· & aliquantò pòst ἀναγορεύεσθαι pro ἀγορεύεσθαι. ¶ *Pater noster*, ἡμῶν πατέρα] Vide 13. 6.

13. 6. ¶ *Secundam Regii solii personam gerens*] h. e. Interprete Hieronymo, *post Regem secundus.*

12. *Hanc excellentiam*] Hunc tam excellentem dignitatis gradum. Quidam vertunt *hanc superbiam*, & certè in Græco est τὴν ὑπερηφανίαν· sed phrasi Ebraicâ ὑπερηφανία valet interdum *excellentia*, i. GAON, quæ vox ità sumitur in illo, *excellentiam Jacobi, quem dilexit.* ¶ *Et spiritu*] i. Vitâ.

14. *Ad Macedonas*] Huc pertinet quod apud Josephum Gorionis, *In diebus illis, cùm Mardochæus resideret in porta Regis, duo eunuchi regii janitores, communicato inter se consilio, conati sunt Regi manum inferre, ejúsque caput abscissum in lecto ad regem Græcorum portare, quò ei hoc pacto gratificarentur. Nam tunc primùm excitata sunt bella maxima inter Regnum Græciæ & Regnum Persidis. Porrò eunuchi illi è propinquis Hamanis erant*, & quæ sequuntur.

17. *Literis*] Quarum exemplum habetur suprà capite 13. ¶ *Usi non fueritis*] Si eas exsecuti non fueritis.

18. *Ante Susorum portas*] Vetus, *ante portas hujus urbis, id est, Susan.* Falsum hoc esse apparet ex 7. 9. Græca intelligi possent de *Susan Habira*, nisi constaret Interpretem illum in ejus nominis sensu hallucinari, per BIRA ipsam *urbem* significari existimantem. Apud Josephum exemplari Græco, προσέταξε τοῖς οἰκέταις ξύλον ἑτοιμασαμένοις στῆσαι τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, h. e. in Susan Habira, ubi Haman domum habebat: itaque paulò pòst ait, παρελθὼν κατηγόρει τοῦ Ἀμάνου, ὡς εὕροι σταυρὸν ἐπὶ τῆς οἰκίας αὐτοῦ παρεσκευασμένον ἐπὶ Μαρδοχαῖον. Fortè Susan Habira extra urbem erat, ibidémque aula & domus Hamanis, videlicet ad portam urbis, ubi patibulum erectum erat. Hoc pono, non statuo. ¶ *Cum tota familia*, σὺν τῇ πανοικίᾳ] Et hoc falsum. Nam decem filii Hamanis primùm suspensi fuerunt XIV mensis Adar, diu post scriptas literas: liquet ex 9. 14.

20. *Tertiâ decimâ*] Sumptum ex 9. 1. ¶ *Eâ ipsâ die*] Quæ videlicet ab Hamane destinata erat cædi Judæorum patrandæ.

21. *Omnium dominator*, ὁ πάντα δυναστεύων] i. Παντοκράτωρ *omnipotens.* In quibusdam libris ἅπαντα pro ὁ πάντα. Hilum non interest hoc an illo modo legas. ¶ *Generis electi*] h. e. Judæorum. ¶ *Fecit eis lætitiam*] Convertit eum diem in diem lætitiæ & gaudii.

22. *Cum omni lætitia*] Alius Interpres, *cum omni lautitia.* In Græco exemplari μετὰ πάσης εὐωχίας· est autem εὐωχία *convivium, epula.*

23. *Salutis*, σωτηρίας] Repete *monimentum* ἀπὸ κοινοῦ ex sequentibus. In Compl. est σωτηρία ἡμῖν, i. *salus.* Biblia Basileæ vulgata σωτηρία ἡ ἡμῖν, auctiora sunt verbo substantivo, quod in aliis ex Ebraismo desideratur.

24. Operæ pretium est hanc Epistolam cum ea quæ legitur apud Flavium Josephum contendere, eáque quibus inter se conveniunt, quibus dissident, annotare. Mihi nunc id facere, quamvis vehementer cupiam, non licet per alia negotia.

GROTIUS.

1. REX *magnus Artaxerxes*] Floridus est hujus epistolæ character, & hominem Græcum redolet, Macedonibus, ut videtur, minùs amicum. ¶ *Ab India usque ad Æthiopiam*] Et Indorum & Æthiopum quosdam sub Persico fuisse imperio discimus ex Herodoto, Thaliâ.

3. *In ipsos qui dederunt moliuntur insidias*] Gr. τοῖς ἑαυτῶν εὐεργέταις ἐπιχειροῦσι μηχανᾶσθαι. Εὐεργέται titulus Regum & Imperatorum, ut ostendimus ad Luc. 22. 25. respondet Hebræo נדיבים, quod propriè significat εὐεργέτας, sed ἄρχοντες verti solet, ex usu frequente vocis.

5. *Ut eos qui credita sibi officia diligenter observant, & ità cuncta agunt ut omnium laude digni sint, mendaciorum cuniculis conentur subvertere*] Græca hîc lectio sincera non est, Πολλάκις δὲ καὶ πολλοὺς τῶν ἐπ' ἐξουσίαις τεταγμένων, τῶν πιστευθέντων χειρίζειν φίλων τὰ πράγματα παραμυθία μετόχους αἱμάτων ἀθώων καταστήσασα, περιέβαλε συμφοραῖς ἀνηκέστοις, τῷ τῆς κακοηθείας ψευδεῖ παραλογισμῷ παραλογισαμένων τὴν τῶν ἐπικρατούντων ἀκέραιον εὐγνωμοσύνην. Legendum enim videtur, ἀθυμία μετοχῆς αἷμα τὸ ἀθῷον καταστήσασα· deinde παραλογισαμένη. *Sæpe viros in magnis potestatibus constitutos, & quibus credita sunt amicorum negotia, desperatio paris honoris, reperto sanguine innocente*, (i. falso crimine) *in gravissimas calamitates induit, pravi ingenii circumventione mendaci decipiens simplicem dominantium bonitatem.* ἀθυμία μετοχῆς, i. *alii qui desperant se talium honorum participes posse fieri.* Abstractum, ut dici solet, pro concreto. Αἷμα ἀθῷον per Metonymiam *calumniam capitalem* significat, Deut. 25. Jer. 2. 34.

7. *Quæ res & ex veteribus probatur historiis*] Gr. σκοπεῖν δὲ ἔξεστιν οὐ τοσοῦτον ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἱστοριῶν ὡς παρεδώκαμεν· ubi omnino legendum παρελάβομεν *tradita accepimus.* Solent enim Græci formare passiva etiam eo sensu quem activa cum dativo habent. Sic φθονοῦμαι dicunt Græci quod Horatius Latinè imitatus dixit *invideor.* Ità παρεδόθημεν est *traditum accepimus*, קבלנו.

10. *In animo & gente Macedo*] In Estheris libro dicitur fuisse *de stirpe Agag*, ac proinde Amalecita, ut ibi diximus.

Πέρσαι δὲ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα,

i. Macedonum & Amalecitarum. Non ausim affirmare scriptum fuisse Ἀμαληκιτῶν, & infrà 14. Ἀμαληκίτας. Illud certum est, Persis parùm notos fuisse Macedones Estheris tempore.

15. *Justis utentes legibus*] Sunt sanè tales Mosis leges, etiam Strabone teste: & multa indè sumpsere Phœnices, à Phœnicibus Attici, ab Atticis Romani. Bene Josephus altero contra Appionem, οἶμαι ποιῆσαι φανερὸν ὅτι καὶ πρὸς εὐσέβειαν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἐν τοῖς τόποις καρτερίαν, καὶ θανάτου περιφρόνησιν, ἄριστα κειμένους ἔχομεν τοὺς νόμους.

16. *Et filios altissimi & maximi sempérque viventis Dei*] Hoc dicere meliùs convenit Græco proselyto quàm Regi Persæ.

18. *Et omnis cognatio ejus*] Gr. τῇ πανοικίᾳ. Est & vox apud Herodotum aliquoties. Usurpant & LXX. Gen. 5. 22. Hic mos diu mansit Persis. Ammianus lib. 23. leges Persarum describens, illas etiam memorat per quas ob noxam unius omnis propinquitas peribat.

19. *Ut liceat Judæis uti legibus suis*] i. Ut ob ritus quos habent proprios nemo illis molestiam exhibeat. Sic Antiochus Magnus Judæis, si qui in Babyloniam migrare vellent, concedit νόμοις χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις, Josephus Antiq. 12. 3. Agrippa Cæsaris Augusti nomine Judæis in Ionia concedit, ἐν τοῖς οἰκείοις διατελεῖν ἔθεσιν, Josephus 16. 5.

22. *Inter cæteros festos dies*] Gr. ἐν ταῖς ἐπωνύμοις ὑμῶν ἑορταῖς. Puto scriptum fuisse olim ἐν ταῖς ἐπωνύμοις κλήρων ἑορταῖς, i. *in festo quod à Sortibus* PURIM *nominatur.*

24. *Ut non solùm hominibus sed etiam bestiis invia sit*] Loquendi genus frequens apud Prophetas, Jer. 9. 10. & 12. 4. & 32. 43. & 33. 10. & 36. 29. & 50. 3, 62. Ezec. 14. 13, 17, 19, 21. & 25. 13. & 29. 8, 11. & 32. 13. Soph. 1. 3.

ANNOTATA AD Sapientiam Solomonis.

CAP. I.

BADVELLUS.

1. QUI *judicatis terram* οἱ κρίνοντες τὴν γῆν] Synecdoche est, figura quâ optima pars reip. regendæ accipitur pro toto genere, nempe *judicare* pro *regere*. Itaque malui figuram retinere. ¶ *In bonitate* ἐν ἀγαθότητι] Plus significat quàm quod quidam posuit, *Bene sentite:* φρονήσατε enim quod præcessit, non solum Judicium significat, sed etiam Affectum, quem nomen Substantivum meliùs exprimit quàm Adverbium.

2. *Et illis patefit* ἐμφανίζεται δὲ τοῖς] Verti *patefit:* quod verbum Cognitione significat quâ Deus piis se patefacit ac declarat, sive se cognoscendum exhibet. Sic Christus apud Johannem 14. 21. dicit, ἐμφανίσω ἐμαυτὸν, *manifestabo ac declarabo meipsum.* ¶ *Qui ei non diffidunt* τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ] Significat τὴν ἀπιστίαν *incredulitatem* impedimento esse quominus Deus cognoscatur.

3. *Cogitationes namque perversæ* σκολιοὶ γὰρ λογισμοὶ] Paulus Phil. 2. 15. conjungit σκολιὰν καὶ διεστραμμένην, dum *pravam & perversam* nationem nominat. Tales hoc loco cogitationes opponuntur veris ac fidelibus, quæ de Deo non dubitant ac diffidunt. ¶ *Separant* χωρίζουσι] Subaudiendum est *Nos*, aut *Homines*. Hoc enim membrum opponitur superiori, in quo dictum est Deum *iis patefieri qui ei non diffidunt.* ¶ *Ejúsque potentia dum tentatur* δοκιμαζομένη δὲ ἡ δύναμις] *Ejus* Pronomen adjunxi, ut ad Deum referatur cujus potentia sine maximo periculo tentari non potest. Sunt enim hæc duo vitia infidelium, unum Diffidentiæ, alterum Audaciæ ac temeritatis in Deo tentando.

4. *In animam malitiosam* εἰς κακότεχνον ψυχὴν] *In animam maleficam* quæ malum moliatur ac machinetur: ἀπὸ τοῦ τεχνάζω quod est *fabricari*: ità homo κακότεχνος *malorum artifex* dicitur, qui à Paulo ἐφευρετὴς κακῶν appellatur Rom. 1. 30. ¶ *In corpore peccatis obnoxio* ἐν τῷ σώματι καταχρέῳ ἁμαρτίας] Ad verbum *in corpore obærato peccato*, aut *ære* peccati obstricto atque implicato. Sumpta metaphora ἀπὸ τῶν χρεωφιλετῶν *à debitoribus*, qui nexu sunt implicati, atque oppressi ære alieno. Sic Paulus ad Rom. cap. 7. 14. se *venundatum sub peccatum* esse dicit.

5. *Spiritus disciplinæ* πνεῦμα παιδείας] Hebraismus est pro *Spiritu instituente atque informante.* ¶ *Quod fictum est* δόλον] Ità appellat Hypocrisin ac Fictionem quæ opponitur Integritati animi ac Veritati. Sic Psalmo 32. 2. *Beatus vir in cujus spiritu non est dolus.* ¶ *Cognoscitur cùm iniquitas advenit* ἐλεγχθήσεται] Fut. pro præs. ex consuetudine linguæ Hebraicæ. Verti autem hoc loco *Cognoscitur*, quòd verbum ἐλέγχειν inter alia significat *demonstrare* ac *declarare*, sive *arguere:* quo verbo utitur Virgilius,

Degeneres animos timor arguit——

Itaque reddi potest *Cognoscitur*, aut *Perspicitur*, sive *Declaratur*, aut *Exploratur*, *adveniente iniquitate:* quoniam virtus in ipso periculo cernitur.

6. *Spiritus enim sapientiæ benignus* φιλάνθρωπον γὰρ πνεῦμα σοφίας] *Humanus est enim Spiritus sapientiæ*, Hebraismus, pro *ad sapientiam erudiens.* Quædam exemplaria habent σοφίᾳ in ablativo, sed casus Genitivus huic loco congruere meliùs videtur. ¶ *Neque eum qui impiè loquitur culpâ labiorum ipsius liberabit* καὶ οὐκ ἀθωώσει βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ] Ad ver. *Neque innocentem habebit blasphemum à labiis ejus:* i. blasphemum, in Deum contumeliosum, & loquentem ea quibus gloria Dei violatur, non relinquet impunitum propter blasphemias ab eo prolatas. ¶ *Renum ejus testis* τῶν νεφρῶν αὐτοῦ μάρτυς] Alibi, *scrutator renum*, hoc est, cogitationum internarum occultarúmque dicitur, Psal. 7. 10. sicut etiam καρδιογνώστης *cognitor cordis*, qui hoc loco ἐπίσκοπος τῆς καρδίας appellatur: omnia enim sunt nuda & aperta oculis Dei, Heb. 4. 13. ¶ *Eorum quæ linguâ illius proferuntur* τῆς γλώσσης ἀκουστής] Ad ver. *linguæ auditor.* Metonymia est quâ instrumentum pro reipsa, lingua pro voce orationéque accipitur, sive pro iis quæ linguâ proferuntur.

7. *Quid dicatur intelligit* γνῶσιν ἔχει φωνῆς] Ad v. *cognitionem vocis habet*, hoc est orationis quantumvis occultæ.

8. *Non latebit* οὐ δὴ μὴ λάθῃ] *Nunquam sanè latebit.* Nam οὐ δὴ μὴ vehementer negat. ¶ *Neque judicium in quo redarguatur effugiet* οὐδὲ μὴ παροδεύσῃ αὐτὸν ἡ ἐλέγχουσα δίκη] Ad v. *judicium redarguens* [sive *castigans*] *ipsum non præteribit.*

9. *In consilia impii inquiretur* ἐν γὰρ διαβουλίοις ἀσεβοῦς ἐξέτασις ἔσται] *Inquisitio fiet* [vel *quæstio habebitur*] *de pravis impii consiliis.* Nam τὸ διαβούλιον aliquando *improbum* aut *perplexum consilium* significat. ¶ *Fama autem dictorum ejus* λόγων δὲ αὐτοῦ ἀκοὴ] *Auditio sermonum ejus* [sive *rumor*] *ad Dominum deferetur.* ¶ *Ut iniquitates ipsius coarguantur* εἰς ἔλεγχον ἀνομημάτων αὐτοῦ] *Ad redargutionem iniquitatum ejus.* Sunt autem τὰ ἀνομήματα *maleficia & delicta contra legem commissa*, quæ alio nomine ἀδικήματα *scelerá*que nominantur.

10. *Auris indignans* οὖς ζηλώσεως] *Auris indignationis.* Hebraismus est, pro *aure quæ indignatur, atque improbâ oratione offenditur.* ζήλωσις autem accipitur ἀντὶ ἀγανακτήσεως, pro *indignatione* atque *offensione* ad quam Deus sceleratis impiorum verbis provocatur & quasi exacerbatur aut irritatur. ¶ *Clamor murmurationum* θροῦς γογγυσμῶν] *Sonum* propriè *vehementem asperúm*que significat; hoc autem loco, voces impiorum contumeliosas & querelas, quibus ipsi secum Deum accusant, ejúsque aures, etiamsi non loquantur, vehementer feriunt atque offendunt. Paulus 1 Cor. 10. 10. eodem verbo usus scribit Patres adversùs Deum murmurasse, ejúsque impii murmuris gravissimas pœnas dedisse.

11. *Custodite igitur vos ab inutili murmuratione* φυλάξασθε τοίνυν γογγυσμὸν] *Cavete inutilem murmurationem*, sive *ab ea abstinete.* ¶ *Atque linguam ab obtrectatione continete*

tinete καὶ ἀπὸ καταλαλιᾶς φείσασθε γλώσσης] *Parcite lingua à maledicentia*, h. e. contumeliosa oratione, quâ Dei majestas læditur, quæ *blasphemia* appellatur. ¶ *Sermo clandestinus non abibit impunitus* φθέγμα λαθραῖον κενὸν οὐ πορεύσεται] *Sermo occultus* [five *obscurus*] *vacuus non abibit*: h. e. nihil dictum tam occultè ac obscurè contra Deum, quod impunè dictum sit. Impiæ enim orationis pœna comes erit.

12. *Nè sectemini mortē in errore vita vestra* μὴ ζηλοῦτε θάνατον ἐν πλάνῃ ζωῆς ὑμῶν] *Nè æmulemini mortē in errore vita vestra*. Significat enim ζηλοῦσθαι *vehementer expetere aliquid, magnóque studio quarere aut persequi. Errorem* autem appellat consuetudinem ac rationem vitæ remotam à timore Dei, & contrariam ei disciplinæ quâ sanctus castúsque Spiritus vitam degit.

13. *Neque enim Deus author est mortis* ὅτι ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν] *Deus enim mortem non fecit*, five *creavit*. ¶ *Interitu* ἀπωλείᾳ] *Perditione*.

14. *Ortúsque mundi sunt salutares* καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου] *Et salutares generationes* [five *origines*] *Mundi*, h. e. mundus initio ità creatus fuit ut nihil mali in eo esset. *Vidit enim Deus quòd erant valde bona, quacunque fecerat*. ¶ *In quibus nullum venenum est perniciosum* καὶ οὐκ ἔστι ἐν αὐταῖς φάρμακον ὀλέθρου] *Nec est in eis pharmacum exitii*. Accipitur autem φάρμακον hoc loco pro *veneno exitioso*: ac metaphoricè pro *malo mortifero*, ut *initiis mundi salutaribus* opponatur.

15. *Justitia enim est immortalis* δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατός ἐστι] In veteri translatione hoc membrum contrarium legitur, *Injustitia autem, mortis acquisitio*. Verùm in nullis cod. Græcis, sed nè Latinis quidem vetustioribus scriptis, quos legerim, reperitur, sed tantummodo illud quod sequitur, *Impii verò illam manibus*, &c.

16. *Asciverunt* προσεκαλέσαντο] *Advocaverunt*, five *accersiverunt*, αὐτὸν, scilicet θάνατον *mortem*, ut *illam* nemo ad *justitiam* referat propter ambiguitatem. ¶ *Fedúsque cum ea inierunt* καὶ συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτὸν] *Cùm ea pacti sunt* atque ità federati, ut vitâ privati, mortis participes sempiternæ sint.

CASTELLIO.

3. *Potentia*] Deus potens.
5. *Confutatur*] Fugatur & homini inutilis redditur.
6. *Renum*] Affectionum & cupiditatum.
12. *Nè affectate mortem, errore vita vestra*] Nè errate aut peccate, quæ res vobis mortem afferat.

CLARIUS.

Etsi plerique censent librum hunc ob phrasin Philonis Judæi esse, sunt tamen etiam quibus videatur admodum verisimile ipsius esse Salomonis, verùm non haberi in Hebræo canone, quia ignoretur quis has collegerit sententias.

1. *Sentite de Domino in bonitate*] Bene *sentite de Domino*, nè eum credatis injustitiæ fautorem: sic enim fiet ut integro corde illum requiratis.

2. *Qui non tentant illum*] Qui enim iniquè factis operam dant, quasi *tentare* atque experimentum capere velle videntur, num Deus videat aut observet facta hominum.

3. *Probata autem virtus*] Δοκιμαζομένη δύναμις. Fortasse significare vult vim animi bene exercitatam in via Dei: nam ejusmodi homines aptissimi sunt corripiendis aliis.

4. *In malevolam animam*] Κακοτέχνον, quæ videlicet omni studio atque arte studeat malo.

5. *Et corripietur*] Si passivè legas, intellige illum malignum tandem agniturum, nihil sibi profuisse quòd vitiis ac sceleribus operam dederit. Sin illud ἐλεγχθήσεται accipias more Atticorum, activè scilicet, significabit fore, ut superveniente iniquitate spiritus arguat hominem peccatorem; ut illum tandem pœniteat se pravâ ingressum viâ.

6. *Benignus est enim spiritus sapientia*] φιλάνθρωπον γὰρ πνεῦμα σοφία, καὶ οὐκ ἀθῳώσει βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ, ut sit sensus, Sapientia est quidam spiritus amans hominum, neque patietur ut blasphemus immunis evadat: nam commune hoc esset hominum damnum. Id autem omnino fiet, ut scilicet blasphemus non possit delitescere neque evadere, quando Deus inspector est omnium abditorum & secretorum, quæ per *renes* & *cor* intelliguntur, ut illud, *Scrutans corda & renes Deus*. Et quod addit, *Et lingua illius auditor*, ἀκουστὴς, significat omnia observari à Deo, etiam futilia quæque atque inania.

7. *Et is qui continet omnia*] Quia spiritus apud Græcos neutri est generis, τὸ πνεῦμα, etiam neutro genere subjecit τὸ συνέχοντα πάντα, at apud nos utraque masculino genere sunt pronuncianda. Is ergò *spiritus* qui *replet orbem terrarum, & continet atque complectitur omnia, scientiam habet vocis*, h. e. agnitionem omnium vocum, & novit quæcunque per linguam proferri possunt.

10. *Auris zeli*] Ζηλώσεως. Iccirco vocatur *Deus Zelotes*, qui cùm immenso zelo curet salutem generis nostri, nihil negligere potest.

12. *Nolite zelare mortem*] Μὴ ζηλοῦτε θάνατον. Impii enim æmulatione quadam & zelo videntur mortem sectari.

14. *Et sanabiles*] Καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου. Est autem illud σωτήριοι positum passivè, ut dicat, nationes orbis suâ naturâ aptas esse ut serventur.

15. *Justitia enim est immortalis*] Ut scilicet qui ei adhæserint in perpetua salute esse possint.

GROTIUS.

Est hoc opus Hebræi hominis, complectens hortamenta ad sapientiam, qualia Salomon Rex sapientissimus dictare potuisset. Vixit, qui hoc fecit, post tempora Esdræ ante tempora Simeonis Pontificis; ideóque præponitur libro Sirachidæ. Eum librum nactus Christianus aliquis Græcè non indoctus in Græcum vertit, libero nec ineleganti dicendi genere, & Christiana quædam commodis locis addidit; quod & libro Sirachidæ, quem dixi, evênit, sed in Latino huic magis quàm in ipso Græco: non quòd nesciam post Esdram explicatiùs proponi cœpisse Patientiam piorum, Judicium universale, Vitam æternam, supplicia Gehennæ; sed quia locutiones quædam magis Euangelium sapiunt quàm vetustiora tempora.

1. *Sentite de Domino in bonitate*] Ἐν ἀγαθότητι. Hebraismus pro *bene sentite*, credite omniscium, omnipotentem, justum, bonum.

2. *Qui non tentant illum*] *Tentare Deum* hîc dicuntur qui Deo non confidunt.

3. *Probata autem virtus corripit insipientes*] Potentia autem Dei, experimentum sui dans, stultos convincit: *stultos*, i. Providentiam negantes, ut Psal. 14. 1.

5. *Sanctus enim spiritus disciplina*] Multas admodum significationes habet in Hebræo רוח, quod Græcè πνεῦμα, Latinè *spiritus* vertitur. Hoc loco, ut versus sequens ostendit, & alii infrà 7. 7. & 9. 18. ipsa illa animi constitutio quæ *sapientia* dicitur vocatur πνεῦμα, quomodo πνεῦμα πραότητος dicitur 1 Cor. 4. 21. Gal. 6. 1. Clemens Alexandrinus libro De Prophetia πνεύματα appellat τὰς ποιότητας τῆς ψυχῆς.

6. *Renum illius testis est Deus*] i. Cupiditatum, quas *renum* nomine significant Hebræi, Psal. 7. 9. Jer. 11. 20. & 17. 10. & 20. 12.

7. *Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum*] Sicut Hominis spiritus per omne corpus hominis se extendit, ità Dei Spiritus per orbem universum: ac proinde sicut Hominis spiritus sentit si qua pars doleat, ità Dei Spiritus ea quæ in mundo aguntur. Athenagoras, διὰ τοῦ πνεύματος πάντα συνέχεται qui & hoc πνεῦμα διὰ τῆς ὕλης διῆκον vocat ἔλαιον τοῦ διοικοῦντος πνεύματος Θεοῦ. Theophilus Antiochenus, Ἡ πᾶσα κτίσις συνέχεται ὑπὸ πνεύματος Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ συνέχον σὺν τῇ κτίσει συνέχεται ὑπὸ τῆς χειρὸς Θεοῦ. Clementi hic Spiritus dicitur ὁ διήκων πνευματικὸς τόνος. Contra Marcionem lib. 4. disputans Tertullianus ait,

ait, *A quo Spiritum sanctum postulem? à quo nec mundialis spiritus præstatur?* ¶ *Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis*] Τὸ συνέχον τὰ πάντα, γνῶσιν ἔχει φωνῆς. Philemon,

—— ὃ δὲ παρὸν ἁπανταχοῦ
Πάντ᾽ ἐξ ἀνάγκης οἶδε πανταχοῦ παρών.

8. *Neque præteribit illum corripiens Judicium*] Οὐδὲ μὴ παρελεύσεται αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ Δίκη. Euripides,

Οὔτοι προσελθοῦσ᾽ ἡ Δίκη σε πώποτε
Παίσει πρὸς ἧπαρ, οὐδὲ τῶν ἄλλων βροτῶν
Τὸν ἄδικον, ἀλλὰ σῖγα καὶ βραδεῖ ποδὶ
Στείχουσα μάρψει τοὺς κακοὺς ἀεὶ βροτῶν.

9. *In cogitationibus enim impii interrogatio erit*] i. Inquiret Deus etiam in cogitata. Vox διαβούλιον est apud Polybium, apud Interpretes V. Testamenti sæpe.

10. *Auris zeli audit omnia*] i. Dei omnia acriter scrutantis, ut mariti zelotypi solent.

12. *Nè zeletis mortem*] Ζηλοῦν est *cum studio sectari*. Sic dicuntur ζηλωταὶ νόμου Act. 21. 20. *Dei* 22. 3. *spirituum* 1 Cor. 14. 12. *bonorum operum* Tit. 2. 14.

13. *Quoniam Deus mortem non fecit*] Palàm est intelligi *Mortem* quam & Chaldæus V. Testamenti Interpres & Apocalypsis *secundam* vocant. Nam alioqui certum est, Animantia à Deo morti addicta, Hominem verò ità creatum ut mori posset. Huc pertinet & quod præcessit, *Os quod mentitur occidit animam.*

14. *Creavit enim, ut essent, omnia*] i. Omnes homines, quos *creare* Deus dicitur quoties concipiuntur, Job. 10. 10. Sic Ephes. 1. 10. τὰ πάντα, i. τὰ πολλὰ. & πάσῃ τῇ κτίσει, i. *omni homini*, Mar. 16. 15. *Creavit ut essent*, i. ut æternùm vivant. Hinc colligas διαμονὴν τῶν ψυχῶν, quæ Hebræis השארות הנפש. ¶ *Sanabiles fecit nationes orbis terrarum*] Gr. καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου. Natura Hominum Dei bonitate talis est ut apta reddi possit ad salutem æternam. κόσμος, i. *humanum genus*, ut Joan. 3. 16. γένεσις, i. *natura*, Jac. 1. 23. & 3. 6. ¶ *Et non est in illis medicamentum exterminii*] Nihil est tale in animi humani natura cur necessariò interire debeat: sicut homo interit sumpto veneno. ¶ *Nec inferorum regnum in terra*] Non dedit Deus τῷ ᾅδῃ, i. τῷ ἀφανισμῷ, jus illud ut omnes hominum animi ei subjaceant quomodo populus suo Regi. Hîc γῆ, ut modò κόσμος, est *genus humanum*, ut Matth. 6. 10. Luc. 2. 14.

15. *Justitia enim perpetua est & immortalis*] Δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατός ἐστι. Est μετωνυμία. *Justitia causam dat immortalitati.* Epicharmus eodem sensu,

Εὐσεβὴς τὸν νοῦν πεφυκὼς οὐ πάθοις γ᾽ οὐδὲν κακὸν
Κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμενεῖ κατ᾽ οὐρανόν.

Antisthenis dictum, Βουλομένους ἀθανάτους εἶναι δεῖ ζῆν εὐσεβῶς καὶ δικαίως.

16. *Impii verò manibus & verbis accersiverunt illam*] Mortem, ut diximus, secundam, verbis mendacibus & factis injustis sibi accersunt. Antipho, ἀσεβεῖν δὲ καὶ παραβαίνοντα τὰ εἰς τοὺς Θεοὺς αὐτῆς ἂν τῆς ἐλπίδος, ὅπερ ἐστὶ μέγιστον ἀνθρώποις τοῦ βίου ἀγαθὸν, αὐτὸς αὑτὸν ἀποστερεῖν. ¶ *Et æstimantes illam amicam defluxerunt*] Hæc sic intelligenda quomodo suprà, Μὴ ζηλοῦτε θάνατον. *Amare* enim *pœnam* dicuntur qui studiosè ea agunt quibus pœna connexa est. Sic Prov. 8. 36. Jer. 8. 3. Vide quæ diximus lib. 2 De J. B. & P. c. 20. §. 2. & in Annotatis ad eum locum. ¶ *Et sponsiones posuerunt ad illam*] Συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτὸν, *quasi contractu facto se ei obligarunt.* ¶ *Quoniam digni sunt qui sint ex parte illius*] Nihil meliùs merentur.

CAP. II.

BADVELLUS.

1. **B**Revis & molesta ὀλίγος καὶ λυπηρὸς] i. Exiguum vitæ spatium ac molestiæ plenum. ¶ *Nec est remedium contra mortem hominis* καὶ οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου] *In obitu hominis* Hebraicè dixit pro *contra obitum*. Est enim mors inevitabilis, sicut Psal. 49. 8. *Non redimet homo fratrem suum, nec* &c.

2. *Temerè* αὐτοσχεδίως] h. e. Αὐτομάτως *casu & fortuitò*, sine ullâ Dei providentia ac consilio: qui tamen hominem ad imaginem suam creavit, cúmque naturæ excellentiâ à cæteris animantibus seperavit. ¶ *Propterea quòd fumus est spiritus in naribus nostris* ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν] Sic Jesaias 2. 22. *Cavete ab homine cujus spiritus* [sive *flatus*] *in naribus ejus.* Quædam exemplaria habent, ἐν ῥισὶν ἡ πνοὴ ἡμῶν ὀλίγη, *in naribus spiritus noster exiguus*, h.e. brevis ac fugacissimus. ¶ *Et sermo scintilla è corde nostro excitata* καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν] *Et oratio scintilla in motu cordis nostri.* Est vox hominis articulata nihil aliud quàm motus animi conformatus, qui ut igniculus quidam elucescit: ità spiritus sive flatus animæ quasi *fumus* quidam *in naribus* existit: *sermo* verò quasi *tenuis scintilla è corde excitata* in ore emicat.

3. *Quo exstincto* οὗ σβεσθέντος] Apud Græcos potest referri vel ad *sermonem*, vel ad *scintillam*, quoniam utrumque masc. est generis: ità Latinè referetur non incommodè vel ad nomen translatum, vel ad *sermonem*, cujus vi exstinctâ corpus hominis in cinerem redigitur. ¶ *Corpus nostrum redigetur in cinerem* τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα ἡμῶν] *Cinis deveniet corpus nostrum.* ¶ *Quasi aer fluxus diffundetur* διαχυθήσεται ὡς χαῦνος ἀὴρ] *Quasi laxus, mollis ac liquidus, aer diffluet.*

4. *Lapsúque temporis veniet in oblivionem nomen nostrum* καὶ τὸ ὄνομα ἡμῶν ἐπιλησθήσεται ἐν χρόνῳ] *Et nomen nostrum oblivioni mandabitur in tempore*, h. e. progressu temporis, cujus vetustate obliterantur omnia. Hæc autem duo membra in quibusdam Latinis codicibus transposita leguntur quarto versu, qui mox subjungitur; credo, ut meliùs translationes, quibus hic autor usus est, sine ulla interpositione continuarentur. Apud Græcos in omnibus cod. quos legerim hoc loco posita sunt. ¶ *Et sicut vestigium nobis præteribit vita nostra* καὶ παρελεύσεται ὁ βίος ἡμῶν] Particula καὶ hoc loco potest esse Adversativa, pro *sed*; ut proximo præcedenti membro opponatur, de memoria: sicut apud Hebræos ea sæpe vis est hujus particulæ. ¶ *Profligata & compressa dissolvetur* διωχθεῖσα, *perpulsa*, ejusdémque calore *compressa*, βαρυνθεῖσα *gravata*, h.e. compressa & consumpta, *ardore Solis dissipabitur*, διασκεδασθήσεται.

5. *Nam instar umbræ transeuntis evanescit tempus vitæ nostræ* σκιᾶς γὰρ πάροδος ὁ καιρὸς ἡμῶν] *Umbræ enim transitus tempus nostrum.* Brevitas vitæ hominis hâc imagine sæpe in Scriptura demonstratur, atque declinanti ac evanescenti umbræ comparatur. ¶ *Nec datur à mortis obitu pedem referre* καὶ οὐκ ἔστιν ἀναποδισμὸς τῆς τελευτῆς ἡμῶν] *Non est reductio* [aut *revocatio*] *pedum à morte*, h. e. reditus à morte ad vitam. Sic Virgilius,

Sed revocare gradum, superásque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.

¶ *Consignatus est* κατεσφραγίσθη] *Obsignatus est.* Sumpta Metaphora ab iis quæ ut rata firmáque sint obsignantur; aut certè ut custodiantur ac conserventur, signari ac notari solent: ut illud dictum de servo cui domi nihil clausum ac signatum esset. Sic Darius os foveæ in quam conjectus erat Daniel, lapide clausum, annulo suo obsignavit. Eodem modo mors ità obsignata dicitur, ut necessitas moriendi immutari non possit, aut reditus ad vitam dari.

6. *Et creatura quasi adolescentia* κτίσει ὡς νεότητι] *Creaturâ ut juventute utamur.* Quidam vertunt ὡς *simul ac.* Ego autem puto esse Similitudinis, pro ὥσπερ *ut*, aut *quemadmodum.* Volunt enim frui flore ac vigore creaturarum priusquam consenescant atque intereant, sicut juventute vigente, priusquàm ad senium perveniant. Nam sequenti versu *florem aeris* appellat. ¶ *Gnaviter* σπουδαίως] *Studiosè*, ut in eam perfruitionem toto studio ac cupiditate incumbamus.

7. *Neque florem vitæ prætereamus* καὶ μὴ παροδευσάτω ἡμᾶς ἄνθος ἀέρος] *Neque prætereat nos flos aeris.* Quidam vertunt *aura*, pro spiritu quem vitalem ex aere haurimus. Ego *florem vitæ* malui vertere, ut melior esset translatio.

Quid

Quid ſi legamus ἰατρὸς *veris*? Facilis enim fuit literarum tranſpoſitio.

8. *Baccis roſarum* ῥόδων κάλυξι] Alii vertunt *calyculis*, in quibus roſæ nondum planè ſunt expanſæ, túmque vigorem diutiùs retinentes. In quo ſtudium curáque voluptariorum facilè perſpicitur: volunt enim voluptates ſuas maximè diuturnas eſſe.

9. *Nemo veſtrûm* οὐδεὶς ἡμῶν] *Nullus noſtrûm* in omnibus Græcis exemplaribus legitur; ſed legendum videtur potiùs in ſecunda perſona propter exhortationem. ¶ *Petulantiæ* ἀγερωχίας] *Intemperantiæ diſſolutæ*, in qua voluptarii homines ſuam diligentiam ſtrenuitatémq; oſtendunt.

10. *Nec canitiem ſenis longævam revereamur* μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους] *Nec ſenis revereamur canos longævos*, h. e. qui ſunt indices ætatis longæ ac diuturnæ, ac teſtes ſummæ ſenectutis.

11. *Sit autem noſtri roboris vis juſtitiæ lex* Ἔστω δὲ ἡ ἰσχὺς ἡμῶν νόμος τῆς δικαιοσύνης] *Vires noſtræ ſint lex juſtitiæ.* Propriè ἰσχὺς accipitur pro *robore corporis* ac *viribus*, quibus impii freti alios opprimunt, in eóque jus quoddam ponunt; quemadmodum Callicles apud Platonem in Gorgia. ¶ *Quoniam quod infirmum eſt, inutile eſſe comperitur* τὸ γὰρ ἀσθενὲς ἄχρηστον ἐλέγχεται] *Quoniam quod imbecillum eſt, inutile redarguitur.* Quidam vertunt *deprehenditur*, non malé: h. e. perſpicitur reipſa. Imbecillitas enim maximis opportuna eſt injuriis.

12. *Circumveniamus igitur juſtum* ἐνεδρεύσωμεν δὲ τὸν δίκαιον] *Inſidiemur autem juſto.* Sed δὲ particula poteſt habere vim Inferendi ſive Hortandi, *igitur, ergó.* ¶ *Quoniam incommodus eſt nobis* ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι] Plus eſt δύσχρηστος *incommodus, qui obeſt atque obſiſtit*, quàm ἄχρηστος *inutilis.* ¶ *Peccata contra legem commiſſa* καὶ ὀνειδίζει ἡμῖν ἁμαρτήματα νόμου] *Peccata legis:* quod intelligi poteſt de ea lege quam ipſi in potentia ſua violentiâq; poſuerunt, ſicut in ſequenti membro ſubjungit ἁμαρτήματα τῆς παιδείας ἡμῶν *delicta diſciplinæ noſtræ*; ut intelligantur ea peccata & maleficia quæ à ratione ac conſuetudine vitæ quam inſtituerunt proficiſcuntur. Ea, inquiunt, *diffamat*, ἐπιφημίζει, i. *cum infamia noſtra divulgat.*

13. *Profitatur* ἐπαγγέλλεται] Alii vertunt *promittit*, aut *prædicat:* ego *profitetur* malui.

14. *Factus eſt nobis ad redarguendas cogitationes noſtras* ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν] *Factus eſt nobis ad redargutionem cogitationum noſtrarum.* Sic Paulus Epheſ. 5. 13. τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται, *cùm redarguuntur, à luce proferuntur.* Joh. 3. 20. *Et non venit ad lucem, nè redarguantur*, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ.

15. *Ejus etiam aſpectus nobis gravis eſt* βαρύς ἐστιν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος] *Gravis eſt nobis etiam cùm aſpicitur.* Eſt enim in vultu piorum autoritas & reverentia. ¶ *Differentéſque ſemitæ ejus* καὶ ἐξηλλαγμέναι αἱ τρίβοι αὐτοῦ] *Immutatæ viæ ejus*, h. e. diverſæ vitæ rationes, ac diſcrepantes ab aliis.

16. *Pro adulterinis ab eo habiti ſumus* εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν αὐτῷ] *Quaſi adulterini*, h. e. ſpurii, ſeparati à communione filiorum Dei, ἐλογίσθημεν αὐτῷ, *exiſtimati ſumus ab eo.* ¶ *Et abſtinet à viis noſtris, quaſi à quibuſdam immunditiis* καὶ ἀπέχεται τῶν ὁδῶν ἡμῶν ὡς ἀπὸ ἀκαθαρσιῶν] h. e. *Refugit ab inſtitutis rationibúſque vita noſtra, quaſi à quibuſdam inquinamentis.* τὰς enim ὁδοὺς Græci appellant rationes vitæ inſtitutas, tum bonas, tum malas. ¶ *Extrema juſtorum beata prædicat* μακαρίζει ἔσχατα δικαίων] Ad v. *beatificat extrema juſtorum*, h. e. exitum juſtorum beatum dicit.

17. *Videamus an ea quæ dicit vera ſint* ἴδωμεν εἰ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἀληθεῖς] *Videamus ſi ſermones ejus ſunt veri*, ſive *an verba ejus vera ſint.* ¶ *Atque ea quæ ei ſunt eventura experiamur* καὶ πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ] Ad. v. *experiemur ea quæ ſunt in ejus eventu*, ſive *exitu:* h. e. videamus quomodo exitus atque eventus ejus orationi ſit reſponſurus.

19. *Contumeliâ & cruciatu eum examinemus* ὕβρει καὶ βασάνῳ ἐξετάσωμεν αὐτόν] *Contumeliâ ac tormento quæſtionem de eo habeamus:* ſive, *eum torqueamus*, atque hoc modo ejus patientiam probemus. Sunt autem hi duo modi quibus filii Dei in hoc mundo exercentur, opprobrium & cruciamentum. Paulus 1 Tim. 4. 10. *In hoc enim & laboramus* [ſive *perſecutionem patimur*] *& probris afficimur, quoniam ſperamus in Deo vivente.* ¶ *Manſuetudinem* τὴν ἐπιείκειαν] *Modeſtiam.* Paulus Phil. 4. 5. τὸ ἐπιεικὲς *modeſtia veſtra nota ſit omnibus.* Chriſtus Matth. 5. 5. πραεῖς *mites* ſive *manſuetos* appellat. ¶ *Ac tolerantiam ejus judicemus* καὶ δοκιμάσωμεν τὴν ἀνεξικακίαν αὐτοῦ] *Et judicemus patientiam ejus.* Propriè autem ſignificat ἀνεξικακία *malorum tolerationem ac perpeſſionem*, ἀπὸ τοῦ ἀνέχεσθαι τὰ κακά. Quædam exemplaria legunt δοκιμάσωμεν *probemus.*

20. *Infami morte* θανάτῳ ἀσχήμονι] *Morte deformi*, h. e. turpi, ignominioſóque genere mortis, in quo cruciatus cum ignominia conjungatur. ¶ *Ejus enim ratio juxta ipſius ſermones habebitur* ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ] Ad v. *ejus inſpectio* [ſive *viſitatio*] *erit ex ipſius ſermonibus:* h.e. ut eſt locutus, ità explorabitur, ut videamus an patientia ejus & conſtantia ipſius orationi reſpondeat.

21. *Cogitarunt* ἐλογίσαντο] *Reputarunt.* Malo vertere in præterito quàm *reputant* aut *cogitant* in præſenti. Significat enim eam cogitationem ab illis jam ſuſceptam eſſe: ſicut initio capitis, *Dixerunt enim*, &c. ¶ *Nam malitiâ ſuâ ſunt excæcati* ἀπετύφλωσε γὰρ αὐτοὺς ἡ κακία αὐτῶν] *Excæcavit enim illos malitia ipſorum.* Sed malui paſſivè vertere, ut mollior eſſet oratio: ut caſus nominativus, qui eſt in membris ſequentibus, in hoc etiam conſervaretur.

22. *Nec ullam rationem præmii*, &c. οὐδὲ ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων] *Nec judicarunt præmium animarum inculpatarum.* ἀμώμους animas appellat, quemadmodum Paulus fideles appellat τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα *filios Dei irreprehenſibiles*, Phil. 2. 15.

23. *Propriæ ſimilitudinis* τῆς ἰδίας ἰδιότητος] *Suæ proprietatis*, h. e. propriæ naturæ: ut ſicut ipſe eſt immortalis, ità eum ornavit eâdem gloriâ. Ea cùm propria ſit ipſius Dei, ſingulari ejus beneficio Homini communicata eſt.

25. *Qui ſunt partium illius* οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες] *Qui partis illius ſunt; qui à parte ejus ſunt:* h. e. qui Deo derelicto illum ſequuntur.

CASTELLIO.

7. N*Eque nos prætereat flos temporis*] Neque fruſtrà præterire patiamur amœniſſimam ævi partem.

11. *Noſtra vis juſtitia lex eſto*]

Sic volo, ſic jubeo, ſtat pro ratione voluntas.

25. *Ex ſuis ipſius verbis tractabitur*] Apparebit an ſit patiens & ad extremum beatus, quemadmodum prædicat.

CLARIUS.

1. R*Everſus ab inferis*] Poſt mortem iterum reſtitutus vitæ.

2. *Ex nihilo facti ſumus*] Αὐτοσχεδίως. Videtur potiùs velle dicere, *rudi ac craſſo modo.* Impii enim hunc morem habent, ut minimè omnium intelligant ſapientiam Dei in humana præſertim fabrica. ¶ *Fumus flatus eſt*] Καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν, καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν· q. d. *Spiritus qui eſt in naribus noſtris, & quo ſpiramus, eſt tanquam fumus. Et inſtrumentum hoc, & quo loquimur, & cujus virtute movetur cor, eſt veluti ſcintilla, quæ facilè exſtinguitur.*

5. *Conſignata eſt*] Κατεσφραγίσθη· tanquam *ſigillo obſignata*, ut nemini reditus aperiatur.

9. *Luxuria noſtra*] Ἀγερωχίας. Videtur interpres maluiſſe ſenſum exprimere quàm verbum, ut ſit ſenſus, Incumbamus ſtrenuè, & omnibus deliciis ac lætitiis incidamus.

11. *Sit autem fortitudo noſtra lex juſtitiæ*] Ἔστω δὲ ἡμῶν ἡ ἰσχὺς νόμος τῆς δικαιοσύνης, *robur noſtrum ſit loco legis atque juſtitiæ*, ut quicquid poſſumus id juſtum judicemus, & *legem juſtitiæ* metiamur non ipſâ æquitate ſed noſtris *viribus.*

12. *Diffamat in nos*] Ἐπιφημίζει ἡμῖν. Videtur poſuiſſe pro *objicit*, ut dicat, *Objicit nobis peccata quæ in nobis ob malam diſciplinam deprehendit.*

20. *Erit enim ejus inspectio*] Ex verbis, inquit, ejus & factis inspiciemus qui sit.

GROTIUS.

1. **D***Ixerunt enim cogitantes apud se non rectè*] Cogitationes impiorum, Eccles. 9. & 1 Cor. 15. 32. ¶ *Et non est refrigerium in fine hominis*] Gr. οὐκ ἔστιν ἴασις. Mors est quiddam immedicabile. ¶ *Et non est qui agnitus sit reversus ab inferis*] Unde certi esse possimus de statu animorum post mortem, Luc. 16. 30.

2. *Quia ex nihilo nati sumus*] Gr. αὐτοσχεδίως ἐγεννήθημεν, ubi αὐτοσχεδίως est *sine ulla Divina providentia*: quod Curtius lib. 5. dixit *fortè & temere*. ¶ *Et posthac erimus tanquam non fuerimus*] Seneca,

> *Quæris quo jaceas post obitum loco?*
> *Quo non nata jacent.*

¶ *Quoniam fumus flatus est in naribus nostris*] Nimirum sicut Varro definiebat animam esse *aerem conceptum ore, defervefactum in pulmone, tepefactum in corde, diffusum in corpus*. Ex hac sententia nomen habet *animus*, quasi ἄνεμος. ¶ *Et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum*] Gr. ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν. *ratio nostra est scintilla exoriens, ubi cor movetur*. Sicut Empedocles,

> Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.

3. *Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum*] In cineres vertetur. ¶ *Et transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, & sicut nebula dissolvetur*] Gr. καὶ τὸ πνεῦμα ἡμῶν διαχυθήσεται ὡς χαῦνος ἀήρ. Cùm existiment tales homines nihil ab alio aere differre Animum, non mirum est si & eum è corpore exeuntem huc illuc dispergi existiment. Seneca,

> ——*cum profugo spiritus halitu*
> *Permistus nebulis cessit in aera.*

Huc tendit & Epigramma Diogenis Laertii de Anaxarcho.

4. *Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus*] Ipsa etiam memoria perit seculorum lapsibus.

5. *Umbra enim transitus est tempus nostrum*] Pindarus, Σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. ¶ *Et non est reversio finis nostri*] Benè vertit quod est in Græco ἀναποδισμός· nam ἀναποδίζειν est *retrogredi*, ut 2 Macc. 14. 44. ¶ *Quoniam consignata est*] i. *Occlusus est reditus*. Seneca dixit *vias irremeabiles*. Propertius,

> ——*solido stant adamante viæ.*

6. *Et utamur creaturâ tanquam in juventute celeriter*] Legit κτίσει· & sic habent codices Græci quidam: alii meliùs, ut puto, κτήσει. Sensus est, Vivamus senes ut viximus juvenes. Juvenes bonis paternis tanquam alienis non parcunt: nec nos nostris rebus parcamus; nam & hæc brevi erunt alterius nisi utimur.

7. *Vino pretioso & unguentis nos impleamus*] Sic Anacreon,

> Ἐμὲ μᾶλλον, ὡς ἔτι ζῶ,
> Μύρισον, ῥόδοις δὲ κρᾶτα
> Πύκασον.

Item,

> Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
> Μίξωμεν Διονύσῳ.

Causam addit, quam & hîc habuimus,

> Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
> Βίοτος τρέχει κυλισθείς.

Et Horatius, cùm dixisset,

> *Nunc decet aut viridi nitidū caput impedire myrto,*
> *Aut flore, terræ quem ferunt solutæ;*

addit,

> *Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,*
> *Regúmque turres.*

Et alibi,

> *Huc vina & unguenta & nimiùm breves*
> *Flores amœnæ ferre jube rosæ.*

Sequitur,

> *Omnes eodem cogimur, omnium*
> *Versatur urna.*

¶ *Et non prætereat flos temporis*] Ἄνθος ἀέρος, i. Ver, tempus aptissimum voluptatibus:

> *Omnia jam florent, jam formosissimus annus.*

8. *Coronemus nos rosis antequam marcescant*] Ex uno cætera intellige. Occasionem voluptatum rapiamus. Plinius 21. *Natura flores odorésque in diem gignit, magnâ, ut palàm est, admonitione hominum, quæ spectatissimè florent, celerrimè marcescere*. In Epigrammate Græco,

> Ἄνθος γὰρ καὶ κάλλος ἴσον χρόνον ἐστὶ λαχόντα·
> Ταῦτα δ' ὁμοῦ φθονέων ἐξεμάρανε χρόνος.

¶ *Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra*] Abest in nostris codicibus; sed Interpres haud dubiè in suis invenit.

9. *Nemo vestrûm exsors sit luxuriæ nostræ*] Ἀγερωχίας. Est ἀγερωχία propriè *arrogantia*, quomodo in Glossis vertitur. ¶ *Quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors*] Ut Sardanapalus,

> Τόσσ' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα καὶ μετ' ἔρωτος
> Τέρπν' ἔπαθον. τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

11. *Sit autem fortitudo nostra lex justitiæ*] Idem quod ait Lucanus,

> ——*mensuráque juris*
> *Vis erat.*

¶ *Quod enim infirmum est, inutile invenitur*] Nimirum, ut Athenienses dicebant apud Thucydidem, δυνατὰ οἱ προύχοντες πράσσουσι, καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσι.

13. *Filium Dei se nominat*] Vide Matth. 27. 43. Joan. 19. 7. Hoc & sequentia ità possunt generaliter intelligi ut tamen in Jesum Christum specialiter directa videri possint.

15. *Gravis est etiam nobis ad videndum, quia dissimilis est aliis vita illius*] Capito in Thraseam, & ei similes ad Neronem, *Rigidi & tristes, quò tibi lasciviam exprobrent*. Livii illud l. 35. non longè abit, *Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt quàm eorum qui genus & fortunam suam animis non æquant, quia virtutem & bonum alienum oderunt*. ¶ *Et immutatæ sunt viæ ejus*] Ἐξηλλαγμέναι, i. *discordes*. Sic Græci scriptores optimi ἐξηλλαγμένα sæpe vocant ea quæ sunt inusitata.

16. *Et præfert novissima justorum*] Sumptum, sed μυστικῷ sensu, ex dicto Balaami Num. 23. 10. ¶ *Et gloriatur patrem se habere Deum*] Joan. 5. 18.

17. *Videamus ergò si sermones illius veri sint, & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt novissima ejus*] Matth. 27. 40. Marc. 15. 31, 32. Luc. 23. 35.

19. *Contumeliâ & tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam ejus, & probemus patientiam illius*] Pro *interrogemus* in Græco est ἐξετάσωμεν *exploremus*, & pro *reverentiam* ἐπιείκειαν, quod verti potest *lenitatem*. Hæc quoque in Dominum Jesum optimè conveniunt. *Contumelia* sunt sputa & alapæ; *tormenta*, corona spinea & virgæ.

20. *Morte turpissimâ condemnemus eum*] Ea est haud dubiè mors Crucis, servile supplicium. ¶ *Erit enim ei respectus ex sermonibus illius*] Gr. ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ. *Erit enim illi visitatio* (i. Divina protectio) *pro verbis ipsius*, i. si vera sunt quæ dixit. פקד, quod ἐπισκέπτεσθαι vertitur, modò *vindictam*, modò *tutelam* ac *beneficia* significat.

22. *Et nescierunt sacramenta Dei*] Consilium Dei in perducendo Christo, deinde & Christianis, per crucem in gloriam, quod diu etiam Angelos latuit, 1 Pet. 1. 12. Vide & Rom. 16 25. Eph. 1. 9. Col. 1. 26. & 2. 2. ¶ *Neque mercedem speraverunt justitiæ*] Post resurrectionem. ¶ *Nec judicaverunt honorem sanctarum animarum*] Vide Luc. 23. 43.

23. *Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem*] Gr. ἐπ' ἀφθαρσίᾳ. *in spem immortalitatis creavit*, i. nasci quemque fecit. ¶ *Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum*] Mystica interpretatio verborum Mosis de Adamo. Tunc dominium Adamus habuit, non tamen in omnia Paradisi; sed olim habebit plenissimum, nullâ re exceptâ, Apoc. 5. 10. & 22. 5. Vide & Rom. 8. 22.

24. *Invidiâ autem diaboli*] Quem sub Serpentis figura Moses intelligi voluit. ¶ *Mors introivit in orbem terrarum*] Mors prima per Adami culpam, mors autem secunda per singulorum impietatem, injustitiam & falsimonias, ut

ex

ex supradictis intelligi potest. ¶ *Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius*] Gr. πειράζουσι δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες, i. *irritant illam* (scilicet mortem contra se) *qui ad partem ejus* (i. mortis) *pertinent.* Qui digni sunt morte secundâ, hi illam, hostem inevitabilem, in se irritant. *Irritant* dixit quod suprà *attrahere* & *advocare*, 1. 12, 16. *Ad partem mortis pertinent* qui eam merentur, 1. 16.

CAP. III.

BADVELLUS.

1. **J**Ustorum autem anima in manu Dei Δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ] Sub. *sunt*: quæ Eclipsis est valde frequens in his sententiis.

2. *Ærumna* κάκωσις] *Afflictio. Existimatus est ærumna exitus eorum.* Hebraismus, pro *ærumnosus* sive *calamitosus*: quemadmodum quod sequitur ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα *eorum à nobis discessus, contritio*, pro *discessu exitioso*.

3. *Sunt in pace* εἰσὶν ἐν εἰρήνῃ] h. e. Fruuntur felicitate, sive sunt felices ac planè beati. Nam nomen *pacis* apud Hebræos significat omnem felicitatem.

4. *Crucientur* κολασθῶσιν] *Torqueantur*, aut *puniantur*, judicio hominum quasi malefici ac miseri, ut Job: secum tamen *spem* alunt *plenam* beatissimæ *immortalitatis*.

5. *Et paucis castigati malis*, &c. καὶ ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται] *Paucis castigati* [aut *vexati*] *magnis beneficiis afficiuntur. Non enim condigna sunt afflictiones hujus mundi quæ cum futura gloria filiorum comparentur*, Rom. 8. 18. Et *momentanea levitas afflictionis nostræ mirè supra modum æternum pondus gloriæ parit nobis*, 2 Cor. 4. 17. Ità fideles pro exiguis malis amplissima bona gaudiáque adipiscuntur.

6. *Ut integrum sacrificium excepit* ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο] *Ut integram* [aut *solidam*] *oblationem sacrificii suscepit.* Dicitur enim ὁλοκάρπωμα ut ὁλοκαύτωμα. Utrumque significat *perfectam sacrificii oblationem*, sed hoc cùm fruges offerebantur, illud verò cùm pecudes ac bestiæ, quæ igne planè consumebantur.

7. *Itaque in tempore visitationis suæ resplendescent* καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσιν] Et apud Hebræos particula aliquando habet vim illationis, quæ hoc loco non malè à quibusdam redditur *itaque*. Quædam Latina exemplaria habent, *Et in tempore erit respectus* [sive *visitatio*] *illorum*, quasi in Græco quodam codice ità lectum fuerit, καὶ ἐν καιρῷ ἡ ἐπισκοπὴ αὐτῶν. Sed prior lectio mihi magis probatur. Dicitur enim ὁ καιρὸς ἐπισκοπῆς sicut οἱ καιροὶ ἀναψύξεως *tempora refrigerationis* Act. 3. 21. ¶ *Resplendescent* ἀναλάμψουσιν] Christus Matth. 13. 43. ἐκλάμψουσιν *effulgebunt.* ¶ *Velut scintillæ in stipula discurrent* ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται] *Ut scintillæ in stipula discurrent*, h.e. emicabunt propter gloriæ splendorem.

8. *In eis in perpetuum regnabit* βασιλεύσει αὐτῶν] Ad v. *regnabit eorum*, sive *Rex erit eorum*, cùm Deus erit in ipsis omnia.

9. *Qui fiduciam in eo suam habent* οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ] *Qui confidunt in eo.* Sic Christus Joan. 8. 31. *Dicebat ergò Jesus ad eos qui ei crediderunt Judæos, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei estis, & cognoscetis veritatem*, &c. ¶ *In eo permanebunt* προσμενοῦσιν αὐτῷ] h. e. *Constanter perseverabunt*; qui maximus est fructus ac progressus fidei ac perceptæ veritatis, charitas videlicet constans, fidelis, acquiescens in solo Deo, quæ, ut Paulus ad Rom. ait, 8. 39. *à dilectione* nullâ vi *separari potest.* ¶ *Quoniam gratia*, &c. *erga sanctos ejus* ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ] *Quoniam gratia & misericordia in sanctis ejus.* Ego *erga sanctos ejus* malui vertere, ut tolleretur ambiguitas, quâ gratia sanctorum dici intelligíque posset. Significatur enim ea quæ sanctis à Domino tribuitur. ¶ *Et ratio electorum ejus habebitur* καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ] Ad v. *& visitatio in electis ejus. Visitatio* autem accipitur duobus modis in Scriptura, pro ratione quam Deus habet tum malorum in justissimo judicio suo, tum bonorum quos gratiâ & misericordiâ recognoscit atq; malis eripit. Itaque hoc loco pro *misericordi Dei inspectione ac recognitione* accipitur.

10. *Impii verò pœnas suis cogitationibus debitas dabunt* ἀσεβεῖς δὲ καθὰ ἐλογίσαντο ἕξουσιν ἐπιτιμίαν] *Impii verò, sicut cogitarunt, habebunt pœnam*, aut *mulctam*: h. e. juxta prava sua consilia & cogitata mulctabuntur, pœnásque dabunt improbis cogitationibus suis dignas.

11. *Labores infructuosi* οἱ κόποι ἀνόνητοι] *Inanes*, aut *inutiles, sine aliquo fructu.* Quidam cod. Latini habent *insipientes*, & Græci ἀνόητοι. Sed prior lectio quam posuimus melior est.

13. *Lectum in flagitio* κοίτην ἐν παραπτώματι] *Torum in delicto*, aut *peccato*, h. e. flagitiosum concubitum: sed integrè ac castè vixit. ¶ *In visitatione animarum* ἐν ἐπισκοπῇ ψυχῶν] h. e. Cùm Deus causam animarum cognoscet, earúmque rationem habebit.

14. *Spado item, qui scelus manu non designavit* καὶ εὐνοῦχος ὁ μὴ ἐργασάμενος ἐν χειρὶ ἀνόμημα] *Et eunuchus, qui non operatus est manu iniquitatem.* ἀνόμημα dicitur quod malitiosè atque improbè contra Legem commissum est. Latinè *scelus* appellatur. ¶ *Gratia fidei exquisita* τῆς πίστεως χάρις ἐκλεκτὴ] *Fidei gratia electa*, h. e. donum eximium ac non vulgare, illud videlicet quod sequitur, κλῆρος ἐν ναῷ Κυρίου θυμηρέστερος *sors in templo Domini accepta*, sive *jucunda.* Est enim τὸ θυμῆρες *quod animæ gratum ac jucundum est.* Videtur autem hæc sententia de eunucho integro ac pio sumpta esse ex Jesaia, apud quem c. 56. 5. ità legitur, *Quia sic dicit Dominus eunuchis, Qui custodiunt sabbata mea, & eligunt quæ mihi placent*, atque *firmiter tenent fœdus meum, dabo eis in domo mea & intra muros meos partem & nomen melius quàm filiorum ac filiarum*, &c.

15. *Nec radix prudentiæ decidit* καὶ ἀδιάπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως] *Et radix prudentiæ indecidua*, h. e. fixa & stabilis, quæ nunquam excidit.

16. *Filii verò adulterorum à sacris arcebuntur* τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται] Quidam vertunt, *Filii verò adulterorum imperfecti*, sed malè: nam apud Græcos est ἀτέλεστα, ἀπὸ τοῦ τελεῖσθαι, quod est *sacris initiari.* Hinc ἀτέλεστα dicuntur τὰ βέβηλα, *profana*, quæ sacrorum religione indigna sunt. ¶ *Et orta ex iniquo toro soboles exterminabitur* καὶ ἐκ παρανόμου κοίτης σπέρμα ἀφανισθήσεται] *Et ex illegitimo lecto semen abolebitur*, h. e. liberi non legitimo conjugio sed nefario concubitu nati.

17. *Quòd si diutissimè vixerint* ἐάν τε γὰρ μακρόβιοι γένωνται] *Sive enim diuturnæ sint vitæ.* Huic particulæ disjunctivæ respondet altera quæ sequitur ἐάν τε *sive.* μακρόβιοι autem dicuntur *qui longæ sunt vitæ, qui in vita diu manent.* ¶ *In novissimísque diebus inglorium agent senectutem* καὶ ἄτιμον ἐπ' ἐσχάτων τὸ γῆρας αὐτῶν] *Et inhonorata in ultimis senectus eorum.* Nam longa honoratáque optimæ conscientiæ atque vitæ in timore Dei actæ jucundissimus est fructus. Contrà verò ea conscientiâ gloriâque vitæ destituta, quò est longior, eò miserior.

18. *Nec consolationem in die inquisitionis* οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιον] *Nec in die discretionis* [sive *dijudicationis*] *solatium.* Est autem διάγνωσις judicium quo ratio habetur tum bonorum tum malorum, ἀπὸ τοῦ διαγινώσκειν, quod est *pro potestate arbitrióque judicis statuere, decernere*, atque *in re controversa dijudicare*, quod ad Judicem pertinet.

CLARIUS.

3. **E**T *quod à nobis est iter exterminium*] Καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα, h. e. *æstimatum est ab insipientibus iter quod à nobis*, i. post nos, *est*, *contritio* vel *confractio* ac *perditio* quædam esse & *plenus interitus*, ut scilicet post hanc vitam nihil supersit boni.

5. *In multis bene disponentur*] Μεγάλα εὐεργετηθήσονται *magnis afficientur beneficiis.*

7. *Scin-*

7. *Scintillæ in arundineto*] Vel potiùs *in stipula*, καλάμῃ· ut agilitatem eorum denotet, quódque continuò in conspectu illorum impii disperdentur.

9. *Qui confidunt in illo*] Qui illi affectu omni adhæserint, nullo mendacii aut erroris spiritu decipientur.

16. *Sine consummatione*] Ἀτέλεστα *imperfecti*.

18. *In die agnitionis*] Cùm discussio & examen de illis fiet.

GROTIUS.

1. *Justorum autem animæ in manu Dei sunt*] Ipsa Christi locutio, Luc. 23. 46. ¶ *Et non tanget illos tormentum mortis*] In Græco simpliciter, οὐχ ἅψεται αὐτῶν βάσανος, *tormentum* illud scilicet cui etiam ante tempus judicii universalis subjectæ sunt impiorum animæ, Luc. 16. 23.

2. *Visi sunt oculis insipientium mori*] Gr. τεθνάναι, i. *periisse*, etiam quod animam attinet. ¶ *Et æstimata est afflictio exitus illorum*] Gr. κάκωσις, i. *miseria*. Putantur esse miseri eò quòd moriuntur.

3. *Et quod à nobis est iter exterminii*] Gr. καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία, σύντριμμα. Abitus animarum piorum ex rebus humanis putatur esse dissipatio. σύντριμμα hic idem est quod διαχύσθαι & διασκεδάζεσθαι, suprà 2. 3, 4. ¶ *Illi autem sunt in pace*] *In requie*, ut solent loqui Hebræi. Vide quæ dicta ad Luc. 23. 43. *Requiescunt à laboribus suis*, Apoc. 14. 13. *Veniat pax* Esa. 57. 2. de mortuo loquens: ubi dicta vide.

4. *Et si coram hominibus tormenta passi sunt*] Ut Apostoli. ¶ *Spes illorum immortalitate plena est*] i. Consolantur se spe resurrectionis & vitæ nunquam desituræ.

5. *In paucis vexati*] i. Ad modicum tempus. ¶ *In multis bene disponentur*] Gr. μεγάλα εὐεργετηθήσονται, *magna accipient beneficia*. ¶ *Quoniam Deus tentavit eos*] Exploravit adversis eorum constantiam. ¶ *Et invenit illos dignos se*] i. Dignos qui aliquando secum sint. Vide 1 Joan. 3. 2. *Dignos* intellige ex benigna æstimatione, ut Act. 13. 46. Apoc. 3. 4. & 16. 6.

6. *Tanquam aurum in fornace probavit illos*] Confer Zach. 13. 9 Mal. 3. 3. ¶ *Et quasi holocausti hostiam accepit illos*] Obedientia ipsorum usque ad mortem gratior Deo fuit omni holocausto, Phil. 2. 17.

7. *Et in tempore erit respectus illorum*] Gr. καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, *in tempore visitationis suæ* (i. ubi Deus ipsorum meminerit) *fulgebunt*, Matth. 13. 43. ¶ *Et tanquam scintillæ in arundineto discurrent*] Velocitatem habebunt majorem quàm ignis in stipula. Corpora enim eorum erunt cœlestia, qualia quæ sunt celerrimè moventur. *Ignis in stipula*, proverbiale, Zach. 12. 6.

8. *Judicabunt nationes, & dominabuntur populis*] Apoc. 2. 26, 27. Matth. 19. 28. ¶ *Et regnabit Dominus illorum in perpetuum*] Ut Rex Regum, Apoc. 19. 6. 1 Cor. 15. 24.

9. *Quoniam donum & pax est electis ejus*] Gr. ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ· ubi videmus eosdem esse ὁσίους & ἐκλεκτούς. Hebræo enim more bis idem sensus repetitur. Vide quæ ad Matth. 20. 16.

11. *Et vacua est spes illorum*] Transit de numero in numerum, ut sæpe fit ubi de hominum generibus agitur.

12. *Mulieres eorum insensatæ sunt*] Ἄφρονες. Propter maritorum flagitia, quæ feminæ imitantur, aut ulciscuntur. ¶ *Et nequissimi filii illorum*] Propter pravam institutionem, Juvenalis,

> *Plurima sunt, Fuscine, & famâ digna sinistrâ,*
> *Et nitidis maculam hæsuram figentia rebus,*
> *Quæ monstrant ipsi pueris traduntque parentes.*

13. *Maledicta creatura eorum*] Γένεσις in Gr. quo *naturam* significari diximus ad 1. 14. Natura eorum depravatissima est. Solent enim etiam naturaliter in prolem transfundi parentum vitia. ¶ *Felix est sterilis & incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto*] Apud Hebræos sterilitas opprobrium erat. Vide quæ ad Luc. 1. 7, 36. Ait autem hic Scriptor multò feliciores esse steriles quæ thalami castimoniam servant quàm illas quæ fœcundæ quidem sunt, sed sæpe ex adulterino semine, aut certè de quo conceperint nesciæ. ¶ *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum*] Ἐν ἐπισκοπῇ, i. in judicio universali, ut suprà 7. *Fructum habebunt*, i. præmia sobole meliora.

14. *Et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Deum nequissima*] Applicatio mystici loci Esa. 56. 4. Felices prædicat præ mœchis pios spadones, qui & factis malis (quæ *manuum* nomine indicant Hebræi) & cogitatis abstinuere. Solet dici de eunuchis,

> ———*amatores esse mulierum maximos,*
> *Sed nihil potesse.*

Et notum illud Martialis,

> *Cum sene communem vexat spado Dindymus Æglen.*

Et Juvenalis illud,

> *Sunt quas eunuchi imbelles ac mollia semper*
> *Oscula delectent, & desperatio barbæ,*
> *Et quòd abortivo non est opus,*

& quæ ibi sequuntur ejus argumenti plura. ¶ *Dabitur enim illi fidei donum electum*] *Donum fidei*, i. donum pro fide, vita æterna. ¶ *Et sors in Templo Dei acceptissima*] Honoratus locus in illo æterno Dei Templo. Erit στῦλος ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ, ut dicitur Apoc. 3. 12.

15. *Et quæ non concidit radix sapientiæ*] Ἀδιάπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως. φρόνησιν vocat pietatem, quæ vera & solida prudentia est. Eam comparat radici tali quæ non modò non deficit sed fructum ad cœlum usque mittit.

16. *Filii autem adulterorum in consummatione erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur*] Deus sæpe adulteris aut posteritatem negat, aut dat infelicem. Multæ domus Regno ob adulteria exciderunt. ἀτέλεστα sunt *quæ ad maturitatem non perveniunt*. ἀφανίζεσθαι dicuntur non modò *quæ intereunt*, sed & *quæ jacent sine honore*. Euripides Phœnissis,

> Οὐ γὰρ ὃ μὴ καλὸν, οὔ ποτ' ἔφυ καλὸν,
> Οὐδ' οἱ μὴ νόμιμοι παῖδες, μαντεῖ λόχευμα,
> Μίασμα πόλεος.

17. *Et siquidem longæ vitæ erunt*] Nempe illi μοιχοὶ *adulteri*. Nam de prole ipsorum tantùm causâ egerat. ¶ *In nihilum computabuntur*] Malam formam secum circumferent.

> Ὄνειδος αἰσχρὸς βίος, ὅμως κἂν ἡδὺς ᾖ.

¶ *Et sine honore erit novissima senectus illorum*] Quamdiu vivent, sequetur eos hæc macula. Nam, ut Musonius dicebat, *abit voluptas, manet infamia*. Et Theano *ab alieni viri complexu* aiebat *nunquam puram fieri mulierem*.

18. *Et si celeriùs defuncti fuerint, non habebunt spem*] Vitæ melioris. ¶ *Nec in die agnitionis allocutionem*] Οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμυθίαν, *nec solatium in tempore judicii*, universalis scilicet.

19. *Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes*] Γενεὰν hic vocat non sobolem, sed certum hominum genus, ut Matth. 16. 4. & 17. 17. Mar. 9. 19. Luc. 11. 29. Act. 2. 40. χαλεπὰ τὰ τέλη, *miseri exitus*.

CAP. IV.

BADVELLUS.

1. *Sterilitas liberorum cum virtute*, &c. κρείσσων ἀτεκνία μετ' ἀρετῆς] *Melior* [aut *Præstantior*] *orbitas liberorum cum virtute*, h. e. præferenda illi soboli copiosæ atque improbæ. ¶ *Ut cujus immortalis sit memoria* ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς] *Immortalitas enim est in memoria ejus*. Hæc enim æterna virtutis memoria illi caducæ ac fluxæ liberorum propagationi opponitur.

2. *Tum absentem requirunt* καὶ ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν] *Et desiderant absentem*. Desideramus enim ac requirimus quæ absunt & quibus indigemus. Diversum est studium judiciúmque eorum de quibus Horatius,

Virtutem

——Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus invidi.

Sed bonis viris virtus &, cùm adest, imitabilis est; &, cùm abest, desiderabilis. ¶ *Præmia impolluta certamine victrix assecuta* τὸν τῶν ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα] *Quæ impollutorum præmiorum certamen vicit: τὰ ἆθλα ἀμίαντα* vocat *præmia incontaminata atque incorrupta*, quæ coronæ hominum fluxæ caducæque opponuntur. Sic 1 Pet. 1. 4. dicitur *hereditas* ἄφθαρτος καὶ ἀμίαντος καὶ ἀμάραντος, *incorrupta, impolluta, immarcessibilis.*

3. *Sobolescens autem multitudo* πολύγονον πλῆθος] *Fæcunda* [aut *liberis copiosa*] *multitudo*: quæ πολυτεκνία appellatur, contraria ἀτεκνίᾳ *sterilitati.* ¶ *Non perveniet ad frugem* οὐ χρησιμεύσει] *Non erit utilis, non proficiet, non prosperabitur.* ¶ *Nec ex propaginibus adulterinis altas radices aget* καὶ ἐκ νόθων μοσχευμάτων οὐ δώσει ῥίζας εἰς βάθος] *Et ex adulterinis plantis* (qui *stolones* appellantur) *non dabit radicem in profundum*, h. e. radicem non altiùs defiget, sed leviter innixa facilè elidetur aut evelletur. Dicuntur etiam μοσχεύματα plantæ ex radicibus natæ ac propagatæ, *stolones* à Latinis appellatæ, in quibus inutilis est & quasi stolida fruticatio. ¶ *Neque stabile fundamentum constituet* οὐδὲ ἀσφαλῆ βάσιν ἑδράσει] *Firmum* [aut *tutum*] *fundamentum locabit.* Delabitur enim ad aliam similitudinem: ut Paulus fideles vult *in Christi charitate radices agere, atque firmum fundamentum positum habere*, nè aliò transferantur, Ephes. 3. 18.

4. *In ramos egerminaverit* ἐν κλάδοις ἀναθάλῃ] *In ramis evirescat atque effrondescat.* Manet in similitudine Stirpis atque Arboris, in qua viriditas ramorum ac frondium non est perpetua, sed temporaria, fluxa ac caduca. ¶ *Leviter tamen fundata* ἐπισφαλῶς βεβηκότα] *Leviter fundata ac firmata.* Ità enim legitur genitivo casu absolutè posito in omnibus cod. præterquam in uno, in quo est βεβηκότα, plur. numero casu nom. ut referatur ad μοσχεύματα *propagines.* Sed mihi magis placet quod à Th. Beza est animadversum atque emendatum, ut pro βεβηκότος legatur βεβηκὸς, atque ità ad πλῆθος *multitudinem* referatur. Est autem à verbo βαίνω, à quo βάσις *fulcimentum firmamentúmque ponderis alicujus in fabrica* dicitur. Observandum autem quòd hic miscentur translationes, sed non ineptè. Cicero Pro Cælio mansit in eadem, *Nolite hunc nunc primùm florescentem firmatâ jam stirpe virtutis, tanquam turbine aliquo aut subitâ tempestate pervertere.* ¶ *Ac vi procellosâ exstirpabitur* καὶ ὑπὸ βίας ἀνέμων ἐκριζωθήσεται] *A violentia ventorum eradicabitur*, sive *radicitus convelletur.* Cicero dicit *à turbine ac subita tempestate perverti.*

5. *Imperfecti* ἀτέλεστοι] h. e. Ἀτελεῖς, qui ad suum ac perfectum incrementum non pervenient, sed ante tempus cum radice arboréque confringentur. Persequitur enim similitudinem, in qua summa vastitas stirpis atque arboris, frondium, ac ramorum ipsius fructûs denunciatur. ¶ *Ad esum immaturus* ἄωρος εἰς βρῶσιν] *Ad esum intempestivus.* Dicitur enim fructus ἄωρος qui adhuc crudus acerbúsque est, nondum coctus ac maturatus à calore Solis. Sic liberi impiorum ante maturitatem quasi fructus acerbi præripiuntur ac evelluntur.

6. *Ex nefario nati concubitu* ἀνόμων ὕπνων] *Illegitimis somnis.* Metonymia est aut Catachresis, in qua res proxima sumitur, *somnus* pro *concubitu*; ut suprà *lectus illegitimus* pro *nefaria & flagitiosa conjunctione ac consuetudine.* ¶ *Testes sunt improbitatis adversùs parentes* μάρτυρές εἰσι πονηρίας κατὰ γονέων] *Testes sunt pravitatis adversus parentes.* Potest etiam verti *paternæ improbitatis.* Fructus enim mali indices sunt arboris malæ. Sed hic plus significat, hujusmodi liberorum testimonium parentibus adversarium esse. ¶ *Eo tempore quo in ipsos inquiritur* ἐν ἐξετασμῷ αὐτῶν] *In inquisitione ipsorum*, i. cùm quæstio de ipsis habebitur, cùm vitæ anteactæ ratio reposcetur. Superiore capite ἡμέραν διαγνώσεως *diem disceptationis* sive *dijudicationis* appellavit.

7. *Justus verò etiamsi præmaturâ morte obeat* δίκαιος δὲ ἐὰν φθάσῃ τελευτῆσαι] *Justus autem si præoccupatus morte fuerit*: h.e. ante tempus naturæ debitum abreptus, & quasi acerbus quidam fructus præreptus ac præcerptus: quæ mors *præmatura* aut *immatura* dicitur. ¶ *Quiete tamen perfruetur* ἐν ἀναπαύσει ἔσται] *In quiete erit*, omnibus videlicet hujus vitæ molestiis periculísque liberatus; sicut in Apocalypsi, *Ab hoc tempore quiescunt à laboribus suis.*

8. *Honorata enim est senectus non diuturnam adepta vitam, nec numero annorum definita* Γῆρας γὰρ τίμιον οὐ τὸ πολυχρόνιον, οὐδὲ ἀριθμῷ ἐτῶν μεμέτρηται] *Honorata senectus non longæva*, [aut *provecta ætatis*] *neque numero annorum definitur.* Dignitatem atque autoritatem senectutis non vult diuturnitate vitæ aut longo annorum spatio æstimari, sed prudentiâ, in qua illius ætatis ornamentum est constitutum.

9. *Sed canities hominis prudentia est* Πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις] *Cana autem prudentia hominibus.* Metonymia est, quâ signum pro re ipsa sumitur, *canities* pro *senectute* sive *ætate devexa atque admodum grandi.* ¶ *Vita nullâ labe maculata* βίος ἀκηλίδωτος] *Vita nullâ maculâ deformata*, h. e. pura atque integra, sive purè atque castè acta. Ità duo sunt maxima senectutis ornamenta, Prudentia, & Vitæ integritas ac puritas.

10. *Quoniam Deo ille placuit, charus ei fuit* εὐάρεστος τῷ Θεῷ γενόμενος, ἠγαπήθη] *Cùm gratus Deo fuisset* [scilicet *in vita*] *dilectus est.* Ejúsque amoris signum fuit præpropera evocatio ex ista vita. Cujus causa sequentibus membris exponitur. ¶ *Translatus* μετετέθη] *Transpositus est*, h. e. evocatus ab hac mortali corruptáque vita ad alteram quæ in luce purissima nullis tenebris mixta degitur.

11. *Nè malitia mentem ejus immutaret* μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ] *Ne pravitas intellectum* [sive *intelligentiam*] *ejus mutaret*, h. e. opinionibus pravis corrumperet ac depravaret.

12. *Fascinatio enim improbitatis obfuscat* βασκανία γὰρ φαυλότητος ἀμαυροῖ] *Fascinatio* [sive *fascinum*] *improbitatis obscurat*, h. e. lædit ac corrumpit. Est enim βασκαίνειν *fascinare, oculis aspectúque lædere ac enecare.* Quo verbo Paulus ad Galatas usus est, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε; *quis vos fascinavit, ut veritati non obtemperaretis?* ¶ *Cupiditatisq; levitas* ῥεμβασμὸς ἐπιθυμίας] *Inconstantia concupiscentiæ*, h.e. concupiscentia vaga atque effrænata. Duo enim sunt vitia quæ animum corrumpunt, Pravitas opinionum, quasi quædam fascinatio, & Cupiditatum intemperantia. ¶ *Mentem integram pervertit* μεταλλεύει νοῦν ἄκακον] *Pervertit mentem malitiæ expertem, puram, sinceram, & à vitiis adhuc vacuam.* Est autem μεταλλεύειν *metallum effodere atque eruere.* Sic motus animi leves ac intemperantes ità mentem tentant & agitant ut eam à simplicitate sua puritatéque dimoveant planéque pervertant.

13. *Exiguo perfunctus spatio vitæ* τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ] *Consummatus in brevi*, h. e. brevi finiens tempus vitæ suæ, sive perfunctus brevitate vitæ, *diuturnitatem vitæ explevit.*

14. *Properè excessit de medio pravitatis* ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας] *Festinavit de medio improbitatis*, h. e. celeriter discessit. Est enim σπεύδειν *properare* ac *festinare.*

15. *At populi hoc videntes non intellexerunt neque animadverterunt gratiam & misericordiam erga sanctos ejus* οἱ δὲ λαοὶ ἰδόντες, καὶ μὴ νοήσαντες, μηδὲ θέντες ἐπὶ τῇ διανοίᾳ τὸ τοιοῦτο, ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ] *Populi autem cùm vidissent, non intellexerunt, nec in cogitatione posuerunt hoc tale, quòd gratia & misericordia in sanctis ejus.* ¶ *Electorúmque ipsius rationem habitam* καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ] *Et visitatio in electis ejus.* Subaudias verbum *est*, sicut in membro præcedente.

16. *Juventúsque celeriter vitâ defuncta* καὶ νεότης τελεσθεῖσα ταχέως] *Et juventus citò consummata*, i. quæ celeriter suum diem obiit, non diu in ista vita commorata, sed celeri perfuncta fato.

17. *Quid Dominus de eo constituerit* τί ἐβουλεύσατο περὶ αὐτοῦ] *Quid de eo statuerit*, h. e. quomodo ei consulueri, quantísque eum malis periculísque liberarit ex hac vita eripiens. Hoc Dei consilium curámque electorum ejus impii non intelligunt aut animadvertunt: sunt enim ebrii amore hujus vitæ. ¶ *Et quorsum eum tutò conservaris* καὶ εἰς τί ἠσφαλίσατο αὐτὸν] *Ad quid tutum eum reddiderit*,

derit, aut *conservarit*. Est enim ἀσφαλίζειν *cavere ità alicui ut tutum tectúmque ab omni malo eum reddas*.

19. *Et corruent posthac cum ignominia* καὶ ἔσονται μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον] *Et erunt post hoc in ruinam ignominiosam*, h.e. corruent ruinâ turpissimâ. ¶ *Et contumelia inter mortuos sempiterna* καὶ εἰς ὕβριν ἐν νεκροῖς δι' αἰῶνος] *In contumeliam in mortuis per seculum*. ¶ *Conquassabit illos voce interclusâ* ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς] *Disrumpet illos sine voce præcipites, sive prono capite præcipitatos*. Quædam exemplaria habent ἄφρονας *insipientes*, sed malé. ἀφώνους autem legendum est, ut significet impios in illo Dei judicio conscientiâ suorum scelerum convictos, nè mutire quidem ausuros. ¶ *Funditúsque commovebit* καὶ σαλεύσει αὐτοὺς ἐκ θεμελίων] Sive *concutiet eos à fundamentis*: ut hoc loco eorum maximam ruinam atq; eversionem significet. ¶ *Desolabuntur extremè* καὶ ἕως ἐσχάτου χερσωθήσονται] *Et usque ad extremum vastabuntur*, atque ità desolabuntur ut nihil eorum salvum remaneat. ¶ *Doloréque cruciabuntur* καὶ ἔσονται ἐν ὀδύνῃ] *Atque erunt in dolore qualis est parturientium*. Hic enim cruciatus est acerrimus, ac propterea in Scriptura sæpe usurpatus cùm pœna impiis denunciatur.

20. *Prodibunt pavidi in cogitatione peccatorum suorum* ἐλεύσονται ἐν συλλογισμῷ ἁμαρτημάτων αὐτῶν δειλοί] *Venient in reputatione peccatorum suorum timidi*. Cogitatio enim ac recordatio vitæ anteactæ repetetur. Paulus Rom. 2. 15. λογισμοὺς nominat, *Simul attestante illorum conscientiâ, & cogitationibus inter se accusantibus aut etiam excusantibus*. Ità hoc συλλογισμὸς dicitur *collectio* ac *reputatio* præteritorũ peccatorum. ¶ *Atque ex adverso sceleribus suis convincentur* καὶ ἐλέγξει αὐτοὺς ἐξεναντίας τὰ ἀνομήματα αὐτῶν] *Contráque redarguent* [sive *convincent*] *peccata contra legem commissa*.

CASTELLIO.

1. *Potior est cum virtute sterilitas*] Vide Ecclef. 16.

2. *Quæ in mundo coronata triumphat, victo immortalium præmiorum certamine*] Adepta certaminis immortalia præmia.

13. *Defunctus brevì longa tempora complevit*] Perinde est ac si diu vixisset.

16. *Condemnat autem mortuus justus viventes impios, & juventus exacta celeriter longævam injusti senectutem*] Juventus scilicet justa & cum virtute conjuncta.

CLARIUS.

1. *Melius est carere liberis cum virtute*] Κρείσσων ἀτεκνία μετ' ἀρετῆς. Pro quo habebat prior editio, *O quàm pulcra est casta generatio cum claritate!* Sed quæ sequuntur indicant apertè id proprium esse quod reposuimus.

9. *Et ætas senectutis vita immaculata*] *Vita immaculata est ætas senilis* in qualibet hominis ætate, & veneratione digna tanquam *canities*. *Vita ergò immaculata est quasi quædam ætas senilis*, cui honor ab omnibus exhibetur. Pleraque autem sunt in Scriptura hujus generis ut invertenda sint, quò faciliùs intelligantur; ut & illud, *Musica in luctu, importuna narratio*, h. e. *Importuna narratio est quasi quædam musica in luctu*.

12. *Fascinatio enim pravitatis*] Βασκανία γὰρ φαυλότητος, i. *Pravitas enim est tanquam fascinum quoddam, quo bona vitiantur & depravantur*.

13. *Explevit tempora multa*] Quæ alii vix longissimâ ætate absolvissent, hic paucis annis peregit.

14. *Populi autem videntes*] Hic ἑλληνισμὸς est familiaris Hebræis, quam sic implebis, *Populi autem videntes*, &c. *erraverunt*.

GROTIUS.

1. *O Quàm pulcra est casta generatio cum claritate!*] Gr. Κρείσσων ἀτεκνία μετ' ἀρετῆς, *Melius est esse sine liberis, & cum virtute*, nempe quàm liberos adulterio *serere*: de qua re præcessit sermo. ¶ *Immortalis enim est memoria illius*] Nempe ἀρετῆς *virtutis*. ¶ *Et apud Deum nota est*] Qui præmia ei reddet futuri seculi. *Noscere* est approbare, ut Psal. 1. 6. Matth. 7. 23. ¶ *Et apud homines*] Nam, ut ait Euripides,

> Οὔτοι λείψανα τῶν ἀγαθῶν
> Ἀνδρῶν ἀφανίζεται χρόνος.
> Ἁ δ' ἀρετὰ καὶ θανοῦσι λάμπει.

2. *Cùm præsens est, imitantur illam*] Habet enim virtus miras ἴυγγας. ¶ *Et desiderant eam cùm se eduxerit*]

> *Sublatam ex oculis quærimus*,

ait Horatius. ¶ *Et in perpetuum coronata triumphat*] Coronata à Deo, Jac. 1. 12. 1 Pet. 5. 4. Apoc. 2. 10. ¶ *Incoinquinatorum certaminum præmium vincens*] Τὸν τῶν ἀμιάντων ἆθλον ἀγώνων νικήσασα. Ità enim habet editio Sixtina: *postquam in certamine vicit*. Sicut Petrus dicto jam loco ad *Amarantum* florem alludit, ità hic Scriptor hoc loco ad lapidem *Amiantum*, cujus ea est natura ut non modò *veneficiis omnibus resistat*, sed & *igne nihil deperdat*, Plinius 36. 19. Dioscorides 5. 148. ἀγῶνες ἀμίαντοι sunt certamina contra omne vitiorum genus, Heb. 7. 26. Jac. 1. 27. Ab his qui se servavere *virgines* dicuntur in Apocalypsi.

3. *Multigena autem impiorum multitudo non erit utilis*] Quamvìs multi sunt, non subsistent. ¶ *Et spuria vitulamina non dabunt radices altas*] Μοσχεύματα, quod hic *vitulamina* vertit, Theophrasto aliísque Rei rusticæ scriptoribus sunt *propagines* sive *stolones*. Ex adulterio nati non modò apud Hebræos sed & aliis in locis ad honores non admittebantur.

4. *A vento commovebuntur*] Ad injurias facilè patent, quia familiam à qua defendantur nullam habent.

5. *Rami inconsummati*] Ἀτέλεστοι, ut suprà 3. 16. ¶ *Et acerbi ad manducandum*] Nemo eos sibi vult adsciscere.

6. *Ex iniquis enim somnis filii qui nascuntur*] Honestè congressum viri & mulieris *somnum* dixit; ut Plautus, *propter dormias*. ¶ *In interrogatione sua*] Ἐν ἐξετασμῷ αὐτῶν, ubi scilicet genus eorum examinandum est, sicut fieri solet in mandandis honoribus.

7. *Justus autem si morte præoccupatus fuerit*] *Etiamsi immaturâ morte obeat*: quod sub Legis statu non eveniebat nisi raro ob causas graves & ipsis morientibus utiles, ut in Josia. Sed hæc, ut dixi, Euangelium magis redolent. ¶ *In refrigerio erit*] Sic Latini vocant statum justorum post mortem ante resurrectionem. In Græco est hîc ἐν ἀναπαύσει. Heb. dicerent בנוח. Vide quæ ad Luc. 23. 43. Sumptum ex Esa. 57. *requiescat in cubili suo*, sed sensu à corpore ad animum translato.

8. *Senectus enim venerabilis*] *Senectutem* intelligit mores sene dignos, i. graves. ¶ *Neque annorum numero computata*] Seneca De brevitate vitæ, *Vita non quamdiu sed quàm bene acta refert*. Chrysippus dixerat, Ἀγαθὸν ὁ χρόνος ἐν αὔξει περιγινόμενος. Cicero autem 3 De finibus, *Stoicis non videtur optabilior nec magìs expetenda vita si sit longa quàm si sit brevis*.

9. *Cani autem sunt sensus hominis*] Πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις. Pari sensu Menander,

> Οὐχ αἱ τρίχες ποιοῦσιν αἱ λευκαὶ φρονεῖν,
> Ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρων.

10. *Placens Deo factus dilectus, & vivens inter peccatores translatus est*] Gr. εὐάρεστος τῷ Θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη, καὶ ζῶν μεταξὺ ἁμαρτωλῶν μετετέθη, i. *quia ità vixit quemodo Deo placebat, dilectus à Deo, à peccatoribus*, quibuscum vivebat, *translatus est*. Græcum est dictum,

> Ὃν οἱ θεοὶ φιλοῦσ', ἀποθνήσκει νέος.

Μετετέθη est sumptum de historia Enochi Gen. 5. 24. ubi in Græco, εὐηρέστησεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Scriptor ad Hebræos 11. 5. Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Non longè abit illud Esaiæ 57. 1. ἀπὸ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος.

11. *Raptus est nè malitia mutaret intellectum ejus, aut nè fictio deciperet animum illius*] *Malitia*, i. mala exempla:

pla: *fictio*, προσθέσεις, quibus ea quæ non honesta sunt quadam honesti vestiuntur specie. In consolatione super morte juvenum non solet hoc omitti, *Innocens erat, sed poterat corrumpi tam pravo seculo.* Seneca ad Marciam, *Cogita animi mille labes: neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia spem sui fecerunt, usque in senectutem pertulerunt: sed interversa plerumque sunt: aut sera, eóque fœdior, luxuria invasit, & coegit dehonestare speciosa principia; aut in saginam ventrémque projectis summa illis curarum fuit quid essent, quid biberent.* Postea, *Facilius ad superos iter est, animis citò ab humana conversatione dimissis: minus enim fæcis ponderisque traxerunt antequam obducerentur & altiùs terrena conciperent liberati, leviores ad originem suam revolant & faciliùs, quidquid est illud, absoluti transfluunt.*

12. *Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona*] Βασκανία γὰρ φαυλότητος ἀμαυροῖ τὰ καλὰ, *Fascinatio enim vitiorum obscurat honesta*: i. efficit nè honesta qualia sunt conspiciantur. φαυλότης omne vitium Græcis. βασκαίνειν inter alia est *oculis imponere, præstigias facere.* ¶ *Et inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia*] Gr. καὶ ῥεμβασμὸς ἐπιθυμίας μεταλλεύει νοῦν ἄκακον, i. *mentem probam transversam agit vertigo cupidinis*, nimirum accedentibus malis magistris.

Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.

13. *Consummatus in brevi explevit tempora multa*] Satis diu vixit qui vixit bene. τελειωθεὶς hic dicitur qui se totum dedit virtuti, exutis vitiis. Vide quæ ad Matth. 5. 48. Simile illud Martialis,

Dum numerat palmas, credidit esse senem.

Seneca,

Non est vita major quæ longior.

14. *Placita enim erat Deo anima illius, propter hoc properavit educere illum de medio iniquitatum*] Bene supplevit ἔλλειψιν quæ est in Græco, διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας. ¶ *Populi autem videntes & non intelligentes*] i. Videntes non intelligebant unde hoc accideret, Esa. 57. 1.

15. *Quoniam gratia Dei & misericordia est in sanctos ejus, & respectus in electos ejus*] Non cogitabant hoc ipsum (nempe mortem ante seniles annos) *esse gratiam & misericordiam Dei in sanctos suos, & beneficium in electos.* Rursus iidem *sancti* & *electi*, ut suprà 3. 9. & ἐπισκοπὴ pro *beneficio*.

16. *Condemnat autem justus mortuus vivos impios, & juventus celeriùs consummata longam vitam injusti*] Hîc iterum τελεσθεῖσα eo sensu quo modo τελειωθείς. *Condemnat* autem sui comparatione, ut viri Ninives Matth. 12. 41. Ille juvenis ad tam eximiam virtutem pervenerat; vobis tantò plus fuit temporis ad proficiendum, & minùs profecistis.

17. *Et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus*] In Græco non est ἐβουλεύσατο sed ἐβουλεύσαντο, illi scilicet impii non recordantur qualia adversùs pium consilia ceperint, nempe ad eum depravandum. ¶ *Et quare munierit illum Dominus*] Ἠσφαλίσατο, *in tuto posuerit.*

18. *Videbunt & contemnent eum*] Futurum pro præterito, more Hebræo, *Vident eum mortuum, & contemnunt*, putantes, ut in proverbio est, *canem vivum præstare leoni mortuo.* ¶ *Illos autem Dominus irridebit*] Alium illorum impiorum exitum prævidens, ut sequitur.

19. *Quoniam disrumpet illos inflatos sine voce*] Ὅτι ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς, *ubi illos præcipites datos* (de alta fortuna) *voce interclusâ ruperit*: i. animum à corpore distraxerit. ¶ *Et commovebit illos à fundamentis*] *Commoverit eos*, i. vitâ simul omnibúsque rebus adamatis privaverit. ¶ *Et usque ad supremum desolabuntur*] Erunt perpetuò sine auxilio ac solatio. ¶ *Et erunt gementes*] Ἐν ὀδύνῃ, *in dolore*. Oppositum id ei quod de justi statu dixerat suprà 3. 1. ¶ *Et memoria illorum peribit*] Nullam post se laudem relinquent. Oppositum id ei quod de justo suprà habuimus 1.

20. *Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi*] *Cum summo metu* (pœnarum scilicet) *reminiscentur suorum criminum.* Vide quæ ad Luc. 16. 23, & seq. ¶ *Et traducent illos ex adverso iniquitates ipsorum*] Καὶ ἐλέγξει αὐτοὺς ἐξεναντίας τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν, *peccata sua ipsos convincent ex adverso*, i. contrà stantia, ut testes in judicio solent.

CAP. V.

BADUELLUS.

1. MAgna cum audacia stabit] στήσεται ἐν παῤῥησίᾳ πολλῇ] *Stabit in libertate* [sive *confidentia*] *multa*, erectus sensu tantæ salutis, cùm impii summo & pudore & dolore afficientur. ¶ *Coram iis qui afflixerunt eum*] κατὰ πρόσωπον τῶν θλιψάντων αὐτὸν] *Contra faciem eorum qui eum afflixerunt.* Cogentur enim impii intueri illius gloriam, dissimiléemque vitæ exitum videre: ut dives ille de quo Dominus Luc. 16. 23. ¶ *Quique ejus labores rejecerunt*] καὶ τῶν ἀθετούντων τοὺς πόνους αὐτοῦ] *Et qui ejus labores spreverunt, contempserunt*, aut *improbarunt* ac *vituperarunt*, qui ipsis tum poterant esse salutares.

2. *Atque inopinatâ salute obstupescent*] καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας] *Et stupescent præ inopinato salutis*, h. e. propter illius salutem inexspectatam. Eum enim miserum perditúmque judicabant. Exitus rei inexspectatus illis admirationem atque stuporem afferet.

3. *Pœnitudine affecti*] μετανοοῦντες] *Pœnitentes*, sive *pœnitentiâ tacti*, sed serâ, sicut Esau. ¶ *Ac pressi spiritûs angore, ingemiscent*] διὰ στενοχωρίαν πνεύματος στενάξονται] *Propter angustiam spiritûs gement.* Est autem *angor* ægritudo animum premens. Dominus Matth. 22. 13. *fletum ac stridorem dentium* in impiis futurum dicit. ¶ *Quem nos quondam ludibrio habuimus proverbióque contumelioso*] ὃν ἔσχομέν ποτε εἰς γέλωτα καὶ παραβολὴν ὀνειδισμοῦ] *Quem in derisum quondam habuimus & proverbium opprobrii*, sive *contumeliæ*: pro, *derisimus, de eóque contumeliosè locuti sumus.*

5. *Quomodo cum filiis Dei annumeratus est, & inter sanctos sortem adeptus?*] πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς Θεοῦ, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐστιν;] *Quomodo computatus* [h. e. relatus sive ascriptus] *est in filiis Dei, & in sanctis sors ejus?*

6. *Deerravimus utique*] ἄρα ἐπλανήθημεν] *Certè erravimus.* Est enim ἄρα particula Illationis cum affirmatione ad eorum confessionem accommodata. ¶ *Nec Sol nobis exortus est*] καὶ ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλεν ἡμῖν] *Et Sol non est ortus nobis.* Quædam exemplaria Græca repetunt nomen *justitiæ*, ἥλιος δικαιοσύνης *Sol justitiæ*. Quædam Latina habent *Sol intelligentiæ*: sed in nullis quos viderim cod. Græcis legitur.

7. *Lassati sumus*] ἐνεπλήσθημεν] *Impleti* [sive *expleti*] *sumus*, aut *satiati*. Sed quoniam *in viis iniquitatis* dicit, aptè vertitur *lassati sumus*, aut *fuimus*. ¶ *Deserta invia*] ἐρήμους ἀβάτους] *Deserta inaccessa: ad quæ nullus est aditus neque accessus*: quæ tamen audaciâ perruperunt ac penetrarunt.

10. *Et in modum navis fluctuosas aquas permeantis*] ὡς ναῦς διερχομένη κυμαινόμενον ὕδωρ] *Ut navis transiens fluctuantem aquam.* ¶ *Cujus elapsæ vestigium non invenias*] ἧς διαβάσης οὐκ ἔστιν ἴχνος εὑρεῖν] *Cujus transitûs vestigium non est inveniri*: h. e. non potest deprehendi, nulla apparent *vestigia navis transvectæ* vel (ut vertimus) *elapsæ*.

11. *Aut cùm avis aerem pervolat, nulla deprehenditur nota volatûs*] ἢ ὡς ὀρνέου διαπτάντος ἀέρα, οὐδὲν εὑρίσκεται τεκμήριον πορείας] *Aut ut ave pervolante aerem, nullum invenitur indicium itineris*, sive *progressûs.* ¶ *Percussione verò turbans aerem levem*, &c. itâ aerem permeat] πληγῇ δὲ ταρσῶν μαστιζόμενον πνεῦμα κοῦφον, καὶ σχιζόμενον βίᾳ ῥοίζου, κινουμένων πτερύγων διωδεύθη] *Ictu autem turbans verberatum aerem levem, & scissum, vi stridoris, motis alis pertransit.*

12. *Dissectus aer ilico itâ rursum coit in seipsum*, &c.] τμηθεὶς ἀὴρ εὐθέως εἰς ἑαυτὸν ἀνελύθη, ὡς ἀγνοῆσαι τὴν δίοδον αὐτοῦ] *Sectus* [sive *divisus*] *aer ilico in seipsum resolutus est, ut ignoretur transitus ejus.*

13. *Ac nullum quidem specimen virtutis dare potuimus*] καὶ ἀρετῆς

ἀρετῆς μὲν σημεῖον οὐδὲν ἔσχομεν δεῖξαι] *Et nullum quidem virtutis signum potuimus ostendere*, sive *documentum speciménque exhibere*. ¶ *Sed in nostra planè malitia consumpti sumus* ἐν δὲ τῇ κακίᾳ ἡμῶν κατεδαπανήθημεν] *In malitia autem nostra penitus consumpti fuimus*] Decimus quartus versus, qui est in V. Interprete, non legitur in Græcis codicibus.

15. *Tanquam pulvis à vento ablatus* ὡς φερόμενος χνοῦς ὑπὸ ἀνέμου] *Ut pulvis qui tollitur à vento*. Alii vertunt, *ut lanugo à vento sublata*. ¶ *Ut fumus à vento dissipatus* καὶ ὡς καπνὸς ὑπὸ ἀνέμου διεχύθη] *Diffusus est*, sive *dispersus ac dissipatus, ut evanescat*. His enim similibus non brevitas solùm sed etiam vanitas vitæ impiorum demonstratur.

16. *Eorúmque merces apud Dominum* καὶ ἐν Κυρίῳ ὁ μισθὸς αὐτῶν] *Et in Domino merces eorum*, sub. *est*. ¶ *Et cura de iis suscepta apud Altissimum* καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ ὑψίστῳ] *Et cura eorum apud Altissimum*.

17. *Quamobrem Regnum præclarum adipiscentur & diadema pulcerrimum* διὰ τοῦτο λήψονται τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας καὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους] *Ideo accipient Regnum decoris & diadema* [sive *coronam*] *pulcritudinis*. Est enim Hebraismus, pro *Regno decentissimo atque ornatissimo & corona pulcerrima*.

18. *Accipiet pro tota integrâque armatura indignationem suam* λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ] *Accipiet totam armaturam zelum suum*. Sic in cæteris membris sequentibus, in quibus Deum suas virtutes loco armorum sumpturum dicit.

19. *Ac verum judicium galeam sibi imponet* καὶ περιθήσει κόρυθα κρίσιν ἀνυπόκριτον] *Circumponet galeam judicium non fictum*, h. e. sincerum atque integrum, summæque æquitatis plenissimum. Alibi Scriptura appellat Deum Judicem ἀπροσωπόληπτον *æquum, in quo nulla est acceptio personarum*.

21. *Acrem autem iram pro lancea acuet* ὀξυνεῖ δὲ ἀπότομον ὀργὴν εἰς ῥομφαίαν] *Acuet duram iram in lanceam*. Alii vertunt *in gladium*. Ego *acrem iram* verti τὴν ὀργὴν ἀπότομον propter nomen *lanceæ*: quoniam *acria* tela dicuntur quæ feriunt ac vehementer vulnerant. ¶ *Ipse verò mundus contra stultos cum eo pugnabit* συνεκπολεμήσει δὲ αὐτῷ ὁ κόσμος ἐπὶ τοὺς παράφρονας] *Unà bellum cum eo mundus geret adversùs amentes*; sicut statim distributione ostendit. Est autem συνεκπολεμεῖν idem quod συμμαχεῖν, *communiter bellum suscipere ac gerere ad hostes debellandos*.

22. *Directè ferentur fulgurum jacula* πορεύσονται εὔστοχοι βολίδες ἀστραπῶν] *Venient directa* [sive *certa*] *jacula fulgurum*. Dicuntur autem εὔστοχοι *directè contorta, quæ non aberrant*. ¶ *Ab arcu nubium bene contento atque adducto* ἀπὸ εὐκύκλου τόξου τῶν νεφῶν] *Ab intentissimo arcu nubium*. Dicitur enim τόξον εὔκυκλον arcus adductus atque vehementer inflexus, ut remissus postea majore vi torqueat.

23. *Grandinésque confertim è furore lapidante vibrabuntur* καὶ ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι] *Ab indignatione jaciente lapides plenæ emittentur grandines*. Significat atrocem tempestatem, in qua lapidibus pluitur. Cicero De Natura Deor. lib. 2. *imbres lapideos* appellat. ¶ *Flumina verò prærupta concurrent* ποταμοὶ δὲ συγκλύσουσιν ἀποτόμως] *Flumina verò præruptè* [sive *violenter*, aut *præcipitanter*] *simul inundabunt*, quasi quoddam diluvium.

24. *Maleficentia* κακοπραγία] Alii vertunt, *malitia*, seu *malignitas*: sed meliùs redditur *maleficentia*, quæ opponitur εὐπραγίᾳ *beneficentiæ*, ἀπὸ τοῦ κακὸν πράττειν *malefacere*.

CLARIUS.

2. IN *minimè sperata salute*] Ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, *in admiranda, & quæ præter opinionem acciderit salute*. Quod autem in hac narratione Interpres de *justis* plurali numero vertit, in Græco de uno fit sermo, nempe de quo priùs fuerat locutus; in quo tamen omnes justi comprehenduntur.

7. *Ambulavimus per solitudines inaccessas*] Διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους. Verè enim viæ peccatorum *solitudines* sunt quædam *inaccessæ* per mille mortis pericula ducentes, plenæque molestiis omnibus.

18. *Accipiet universam armaturam zelum suum*] Λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ, q. d. *Zelo armabitur, & erit ei pro universa armatura*.

22. *Et tanquam à bene curvato arcu nubium*] Et nubibus jaculabitur fulmina tanquam sagittas ab arcu forti, ut eos capiat & perdat.

23. *Et à petrosa ira*] Ἐκ πετροβόλου θυμοῦ, *quasi ab indignatione quæ petras jaculetur*.

24. *Spiritus virtutis*] Πνεῦμα δυνάμεως, *spiritus vehemens ac robustus*.

GROTIUS.

1. TUM *stabunt justi in magna constantia*] *Justi*, i. justorum animæ, ut apparet ex eis quæ infrà 14, 17, 18. Solent autem Animæ totius hominis nomen occupare συνεκδοχικῶς, ut diximus ad indicatum jam Lucæ locum. Gr. Τότε στήσεται ἐν παρρησίᾳ πολλῇ ὁ δίκαιος, *erit in magna libertate*. Nam παρρησία quamvis ex origine *libertatem in dicendo* significet, solet tamen & ad alia transferri. Vide Joan. 7. 4. ¶ *Adversùs eos qui se angustiaverunt*] In statu longè alio.

2. *Videntes turbabuntur*] *Videntes*, i. cognoscentes impiæ animæ statum piarum. Solent quæ Corporum sunt ad Animum transferri, ut ostendimus ad dictum locum. Sic *videre* dicuntur Animæ quæ cognoscunt: attribuuntur eis Lingua, Digiti, & alia. ¶ *Et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis*] Καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, *obstupescent ob salutem tam insperatam quæ piis continget*.

3. *Pœnitentiam agentes*] Seram & inutilem. ¶ *Et in similitudinem improperii*] Εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ, i. *in dicterium*. Sic משל sumitur 2 Par. 7. 20. Psal. 44. 14. Jer. 24. 9. Mich. 2. 4.

7. *Vias difficiles*] Gr. διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, *vias invias*, i. extra Legem, ut ostendunt sequentia.

9. *Tanquam umbra*] Æschylus,

> Τὸ βρότειον σπέρμ' ἐφήμερα φρονεῖ,
> Καὶ πιστὸν οὐδὲν μᾶλλον ἢ καπνοῦ σκιά.

Sophocles,

> Ἄνθρωπός ἐστι πνεῦμα καὶ σκιὰ μόνον.

¶ *Et tanquam nuncius percurrens*] i. *Nunciatio*, ἀγγελία.

10. *Tanquam navis quæ pertransit fluctuantem aquam, cujus cùm præterierit, non est vestigium invenire*] Prov. 30. 19.

11. *Aut tanquam avis quæ transvolat in aere, cujus nullum invenitur argumentum itineris*] *Via aquilæ in cælo*, ait idem Proverbiorum locus.

12. *Aut tanquam sagitta emissa*] Ὡς βέλος ὠκύ. ¶ *Divisus aer continuò in se reclusus est*] Legitur in Græco, τμηθεὶς ὁ ἀὴρ εὐθέως εἰς ἑαυτὸν ἀνελύθη sed legendum ἀνελήλυθε, *in se rediit*.

13. *In malignitate autem nostra consumpti sumus*] Vitam omnem consumpsimus malè agendo. ¶ *Talia dixerunt in inferno hi qui peccaverunt*] Hæc in Græco non sunt, sed ad connectenda quæ sequuntur sunt addita. *Infernus* est status animarum post mortem ante resurrectionem.

15. *Tanquam lanugo est, quæ à vento tollitur*] *Tanquam pappi*. Vide Psal. 1. 4. ¶ *Tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur*] Gr. ὡς πάχνη *ut pruina*. ¶ *Et tanquam fumus*] Καπνοῦ σκιά, Æschylus dicto jam loco. ¶ *Et tanquam memoria hospitis unius diei prætereuntis*] Ὡς μνεία καταλύτου μονοημέρου παρώδευσε, *sicut abit memoria hospitis quem nunquam nisi uno die vidimus*.

16. *Justi autem in perpetuum vivent*] Vitâ æternâ. ¶ *Et apud Dominum est merces eorum*] Reposita scilicet, quæ eos exspectat, Apoc. 22. 12. ¶ *Et cogitatio illorum apud Altissimum*] Ἡ φροντὶς αὐτῶν. Deus curam illorum semper habet.

17. *Ideo accipient Regnum decoris*] Nempe post resurrectionem, Apoc. 1. 6. ¶ *Et diadema speciei*] i. *Speciosum*, διάδημα τοῦ κάλλους. Jac. 1. 12. 1 Pet. 5. 4. Apoc. 2. 10. & 4. 4. & 9. 7. & 12. 1. ¶ *Dexterâ suâ teget eos, & brachio sancto suo defendet illos*] Nè quid sit quod ipsis nocere possit.

18. *Acci-*

18. *Accipiet armaturam zelus illius*] Absoluto sermone de piis, retrogreditur ad describendas pœnas quas de impiis Deus sumet in judicio universali: quæ pœnæ describuntur per res hujus seculi, ut nobis notiores.

22. *Ibunt directè emissiones fulgurum*] Εὔστοχοι βολίδες. Græcis εὔστοχα dicuntur tela *quæ perveniunt quò jaciuntur.* ¶ *Et tanquam bene curvato arcu nubium exterminabuntur*] *Arcu nubium*, i. emisso è nubibus. Sic Virgilius,

——*arcum intendebat Apollo*
Desuper.

23. *Et à petrosa ira*] Ἐκ πετροβόλου θυμοῦ, *ex ira saxa jaciente.* πετροβόλος hîc adjectivum. Alioquin substantivè ponitur pro *balistis*, 1 Sam. 14. 14.

24. *Contra illos stabit spiritus virtutis*] Dei. Sic Matth. 26. 64. ἐκ δεξιῶν δυνάμεως, i. *ad dexteram Dei.* ¶ *Tanquam turbo venti dividet illos*] Longè à se segregabit, 2 Thess. 1. 9. ¶ *Et ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, & malignitas evertet sedes potentium*] Scelera impiorum causa erunt cur non modò Regna omnia mundi hujus intereant, sed & mundus ipse conflagret. De *Regnis* vide Col. 2. 15. de *terra* 2 Pet. 3. 7.

CAP. VI.

BADVELLUS.

2. ATtendite ἐνωτίσασθε] *Intelligite*, ἀπὸ τοῦ ὠτίου, quod hoc loco non malè redditur *attendite*. In Græcis cod. non legitur primus versus, qui est in V. Interprete. ¶ *Judices finium terræ* δικασταὶ περάτων γῆς] Dicuntur συνεκδοχικῶς, pro *rectoribus ac gubernatoribus ipsius orbis*. Est enim Judicium præcipua pars gubernationis.

3. *Moderatores populi* οἱ κρατοῦντες πλήθους] *Qui imperatis multitudini*, h. e. qui regitis ac gubernatis. Est enim κρατεῖν *imperium ac potestatem habere in aliquos*. Indè κράτος & κράτησις pro *dominatione* ac *imperio*.

5. *Nec consilium Dei estis secuti* οὐδὲ κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθητε] *Neque juxta consilium ejus ambulastis. Ambulare* autem apud Hebræos accipitur pro *aliqua in re se gerere*, sive *versari*.

6. *Judicium in proceres severissimum exercebitur* κρίσις ἀπότομος ἐν τοῖς ὑπερέχουσι γίνεται] *Judicium durum in eminentes fit*, h. e. in eos qui sunt in potestate ac dignitate constituti. Hi enim opponuntur ἐλαχίστοις *infimis*, quos dicit aliquâ veniâ dignos esse.

7. *Nam infimi homines digni sunt misericordiâ* ὁ γὰρ ἐλάχιστος σύγγνωστός ἐστιν ἐλέους] *Minimus enim dignus est misericordiâ*, sive *dignus cui misericordia tribuatur*. Nam *cui plus datum est, plus ab eo requiretur.* ¶ *In potentes verò inquiretur acriter* δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐτασθήσονται] Vel potiùs ἐξετασθήσονται, *in potentes verò potenter inquiretur*, h. e. severè ac vehementer ratio potestatis commissæ ab illis reposcetur.

8. *Nec enim personæ* cujusquam *parcet* οὐ γὰρ ὑποστελεῖται πρόσωπον] *Non enim dissimulabit* [aut *reverebitur*] *personâ*, ejúsque rationem aliquam habebit gratiâ adductus. Est enim ὑποστέλλεσθαι *cedere alicui*, aut *parcere propter gratiam, aut aliam ob causam*. ¶ *Quoniam tam infimum quàm summum ipse creavit* ὅτι μικρὸν καὶ μέγαν αὐτὸς ἐποίησεν] *Quoniam parvum & magnum ipse fecit*: quemadmodum in Proverbiis, *Pauperem ac divitem Dominus facit.* ¶ *Et pariter providentiam habet omnium* ὁμοίως τε προνοεῖ περὶ πάντων] *Pariter providet omnibus*, aut *curam habet omnium*.

9. *Potentibus verò vehemens*, &c. τοῖς δὲ κραταιοῖς ἰσχυρὰ ἐφίσταται ἔρευνα] *Validis verò valida instat inquisitio.*

10. *Ad vos igitur* spectant *sermones mei, ô tyranni* πρὸς ὑμᾶς οὖν ὦ τύραννοι, οἱ λόγοι μου] *Ad vos igitur, ô tyranni, sermones mei. Tyrannos* autem appellat Reges ac Principes in bonam partem: neque enim illud nomen apud veteres contumeliosum fuit, nec magis invidiosum quàm *Regum*: postea eorum crudelitas fecit ut nomen illud malè audiverit. Initio hujus capitis βασιλεῖς *Reges* appellavit.

11. *Qui enim jura officiáque sanctitatis*, &c. οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται] *Qui enim custodierint sanctè sancta, sancti habebuntur.* ¶ *Hisque instituti, habebunt quod respondeant* καὶ οἱ διδαχθέντες αὐτὰ εὑρήσουσιν ἀπολογίαν] *Et his docti* [aut *eruditi*] *invenient defensionem*, quâ scilicet se in rebus adversis tueantur, aut etiam coram Deo respondeant.

13. *Præclara est, & quæ nunquam*, &c. λαμπρὰ καὶ ἀμάραντός ἐστιν ἡ σοφία] *Illustris* [sive *Splendida*] *& immarcescibilis est sapientia.*

14. *Antevertens*, sui *studiosis se offert cognoscendam* φθάνει τοὺς ἐπιθυμοῦντας προγνωσθῆναι] *Anticipat cupidos* [sub. *sui*] *ut prænoscatur*, i. ut priùs se illis cognoscendam exhibeat: h. e. se ultrò cognoscendam illis offert. Est enim φθάνειν *occupare primas partes in re aliqua*, ut in mutuo amore & beneficiis, ità hîc in studio sapientiæ cognoscendæ.

16. *Nam de illa suscepta cogitatio, prudentiæ est perfectio* τὸ γὰρ ἐνθυμηθῆναι περὶ αὐτῆς, φρονήσεως τελειότης] *Nam cogitare de ipsa, prudentiæ perfectio*, sub. *est*.

17. *Ipsa quærit circumeundo* αὐτὴ περιέρχεται ζητοῦσα] *Circuit quærens*, h. e. circumquaq; quærit, ut ejus solicitudinem studiúmque erga sui amatores significet. ¶ *Atque in viis benevolè se illis ostendit* καὶ ἐν ταῖς τρίβοις φαντάζεται αὐτοῖς εὐμενῶς] *Et in viis apparet eis, ipsorum opinione ac mente concepta, comprehensa atque informata, benignè.* Est enim φαντάζεσθαι *imaginari & cogitatione ac mente aliquid informare.* Ità Sapientia dicit se in eorum mentibus ac cogitationibus ità versari ut amicè se illis ostendat ac communicet.

19. *Rursum legum observatio* προσοχὴ δὲ νόμων] *Attentio autem legum.* Ego *observatio* malui vertere, nè gratia gradationis periret. Est autem προσοχὴ ἀπὸ τοῦ προσέχειν, *attendere, diligentérq; audire*, h. e. observare. Qui enim audiunt attentè quæ præcepta sunt à Deo, hi obtemperant ejus legibus. ¶ *Immortalitatis confirmatio* βεβαίωσις ἀφθαρσίας] Legitur & ἀφθαρσίας *incorruptionis*. Quidam vertunt *perfectio immortalitatis*: sed melius est *confirmatio*, quasi quædam certificatio, h. e. persuasio, ac certissima spes quam ostendit observantia legum: sicut Paulus 1 Tim. 4. 10. *Certus est sermo quòd opprobrium & persecutionem patimur, quoniam speramus in Deo vivente.*

20. *Porrò immortalitas facit*, &c. ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ] *Immortalitas autem proximè Deo esse facit*, sive *proximum* aut *propinquum*, *Deo facit.* Est enim Deus æternus ac immortalis: hâc similitudine Homo cum eo conjungitur.

21. *Sapientiæ igitur cupiditas ad Regnum perducit* ἐπιθυμία γὰρ σοφίας ἀνάγει ἐπὶ βασιλείαν] *Cupiditas igitur sapientiæ adducit ad Regnum*, h. e. ad vitam æternam, sive ad immortalitatem. Est autem conclusio ex causarum conjunctione ac coacervatione illata. Syllogismus *acervus* appellatur, forma verò orationis, κλίμαξ *gradatio*.

22. *Reges populorum* τύραννοι λαῶν] *Tyranni populorum*, pro *Reges ac Principes populorum*. Ità enim dicebantur non odioso nomine qui summam habebant potestatem.

24. *Et quomodo orta fuerit, referam* καὶ πῶς ἐγένετο ἀπαγγελῶ] *Et quemadmodum exstiterit* [sive *orta fuerit*] *annunciabo.* Nam postea γένεσιν *ortum* ejus appellat. ¶ *Atque in apertum proferam* καὶ θήσω εἰς τὸ ἐμφανὲς] *Et ponam in apertum*, h. e. patefaciam & palàm faciam, sive declarabo.

25. *Neque verò cum eo qui invidiâ contabescit* οὔτε μὴν φθόνῳ τετηκότι] *Nec verò cum eo qui invidiâ tabescit*: quo verbo natura livoris atque invidiæ significatur. *Cum eo*, inquit, *οὐ συνοδεύσω non habebo iter*, h. e. non communicabo, sive nihil commune habebo, sive non versabor. Sic veteres dixerunt τὰς τῶν Μουσῶν θύρας ἀνεῳγμένας, *apertas Musarum januas*, quoniam dona Dei candidè ac liberaliter sunt communicanda.

26. *Et Rex prudens stabilimentum populi* καὶ βασιλεὺς φρόνιμος

φρόνιμος εὐστάθεια δήμου] Et Rex prudens firmamentum populi, h.e. firmus populi status consistit in prudentia Regis.

27. Et utilitatem percipietis καὶ ὠφεληθήσεσθε] Et adjuvabimini, sive vobis proderit.

CLARIUS.

18. Cura verò disciplinæ dilectio] Curat id disciplina sapientiæ ut quivis diligat & afficiatur ei: nam continuò ubi amare cœperit, observabit leges illius.

GROTIUS.

1. Melior est sapientia quàm vires, & vir prudens quàm fortis] Non est in Græco. Sententia non mala est, sed præcedentibus & subsequentibus minùs conveniens.

2. Audite ergò, Reges, & intelligite; discite, Judices finium terræ] Quando Deus omnium, etiam Regum & Principum, Judex aliquando futurus est, videte quid agatis.

4. Data est à Domino potestas vobis] Rom. 13. 1. Irenæus, Cujus jussu homines nascuntur, hujus jussu & Reges constituuntur, apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur. Clemens, τὴν βασιλεία φρονήσει, εἰδὼς ὅτι Κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία.

5. Quoniam cùm essetis ministri Regni illius] Rom. 13. 4.

7. Exiguo enim conceditur misericordia] Ei putà cui inopi & exsuli legem discendi non fuit copia. Luc. 12. 48. ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. ¶ Potentes autem potenter tormenta patientur] Lucæ dicto loco, παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ.

8. Quoniam pusillum & magnum ipse fecit] Intellige de formatione fœtûs, ut suprà 1. 4. & 2. 23. ¶ Et æqualiter cura est illi de omnibus] i. Non distinguit curam suam pro sublimi aut humili vitæ statu, sed pro virtutibus & vitiis.

10. Ut discatis sapientiam] Pietatem & optimos mores. Hæc enim Heb. דעת & חכמה, & similibus nominibus appellantur. Optimé: illa enim præcipuo loco habenda quæ ad finem præcipuum ducunt.

11. Qui enim custodierint justitiam justè, justificabuntur] i. Qui & recta & rectè, i. pio animi proposito, fecerint, ii ut justi à Deo tractabuntur. Est hîc ὁσιοῦσθαι quod alibi δικαιοῦσθαι.

13. Clara est, & quæ nunquam marcescit sapientia] Quia fructus de se edit æternos. ¶ Facilè videtur ab his qui diligunt eam] Verissimum. Joan. 7. 17. Deut. 30. 11, 12, 13, 14, 15, 16. Rom. 10. 6, 7, 8, 9.

14. Præoccupat qui se concupiscunt] Basilius, μόνον θέλησον, καὶ Θεὸς προαπαντᾷ.

16. Cogitare ergò de illa sensus est consummatus] Nulla est cupiditas justior.

17. Dignos seipsâ circuit quærens] Ultro se offert; Prov. 9.

19. Custoditio autem legum consummatio incorruptionis est] i. Summa pars puritatis humanæ: ἀφθαρσία enim hoc loco ad vitæ præsentis tempus optimè referas, ut Ephes. 6. 24. Tit. 2. 7. Exigunt id sequentia.

20. Incorruptio autem facit esse proximum Deo] 1 Joan. 3. 1, 2.

21. Concupiscentia igitur sapientiæ deducit ad Regnum perpetuum] Illud perpetuum hîc in Græco non est, sed rectè est additum ex eo quod sequitur.

> Nescitis cupidi arcium
> Regnum quo jaceat loco.

Si vultis in æternum regnare, bene vivite, bene regnate.

> Pulcrum eminere est inter illustres viros,
> Consulere patriæ, parcere afflictis, ferâ
> Cæde abstinere, tempus atque iræ dare,
> Orbi quietem, seculo pacem suo.
> Hæc summa virtus, petitur hâc cœlum viâ.

24. Quid est autem sapientia] Quæ ejus natura sit. ¶ Et quemadmodum facta] Unde ortum habeat. Hoc est quod jam dicet ab initio nativitatis. ¶ Referam] Nempe duobus quæ sequuntur capitibus.

25. Neque quidem cum invidia tabescente iter habebo: quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ] Non amat Deus talentum defodientem, Matth. 25. 25, 26.

26. Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum] Salustius, Ego ità comperio, omnia regna, civitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse dum apud eos vera consilia valuerunt. ¶ Et Rex sapiens stabilimentum populi est] i. Verè βασιλεὺς, βάσις τοῦ λαοῦ. quippe

> Rex velit honesta, nemo non eadem volet.
> —— ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ,

ait Homerus, postquam descripserat Regem ἀμύμονα καὶ θεουδῆ.

CAP. VII.

BADVELLUS.

1. Similis omnibus ἴσος ἅπασιν] Æqualis omnibus, h.e. eâdem conditione quâ cæteri, eâ lege natus, ut moriar. ¶ Atque ab homine qui primus ex terra formatus est, procreatus καὶ γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτοπλάστου] Et terrigenâ prognatus protoplasto, h. e. Adam primùm formato.

2. Formatus sum ἐγλύφην] Figuratus sum. Quædam exemplaria habent ἐλήφθη σάρξ· sed meliùs legitur ἐγλύφην, à γλύφω formo & figuro. ¶ Ac voluptate somnum comitante καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης] Et voluptate unà cum somno veniente, h. e. quæ somni comes est, aut cum somno conjuncta.

3. Quinetiam natus communem hausi aerem καὶ ἐγὼ δὲ γενόμενος ἔσπασα τὸν κοινὸν ἀέρα] Et ego autem natus traxi communem aerem. Potest etiam particula καὶ ἐγὼ δὲ verti ac etiam ego natus; ut sit conjunctio in progressu orationis. ¶ In terram iisdem incommodis malisque obnoxiam ἐπὶ τὴν ὁμοιοπαθῆ γῆν] Iisdem patibilem, sive iisdem passionibus obnoxiam. Quidam vertunt terram ejusdem ingenii, h.e. naturæ: sed id non satis exprimit vim vocabuli Græci, quo conditio hujus vitæ fragilis mortalísque significatur. Itaque bene Erasmus vertit illum locum Act. 14. 15. καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι, nos quoq; iisdem quibus vos obnoxii malis sumus homines. Potest verti, qui naturâ eisdem quibus vos rebus afficimur. Terra autem accipitur hic pro vita hujus mundi, cujus consimilis quædam conditio & patiendi & moriendi omnibus proponitur. ¶ Ac primam vocem eandem quam omnes, plorans emisi πρώτην φωνὴν τὴν ὁμοίαν πᾶσιν ἴσα κλαίων] Primam vocem similem omnibus emisi flens: h.e. edidi flebilem. Id enim natus homo dat principium imbecillitatis suæ.

4. In fasciis ἐν σπαργάνοις] In pannis quibus infantes involvuntur. Significat autem cunas sive incunabula in quibus involuti nutriuntur. Sic Lucas 2. 7. scripsit de Maria matre Christi, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, fasciis involvit.

5. Aliud nascendi initium ἑτέραν γενέσεως ἀρχήν] Aliud generationis [sive ortus] initium.

7. Quapropter optavi διὰ τοῦτο εὐξάμην] Propter hoc optavi. Potest etiam verti oravi. Nam εὔχεσθαι non solùm optare sed etiam orare significat. Sed optavi magis placet, ut primùm animi sit desiderium, deinde sequatur invocatio sive precatio.

8. Præ eâque pro nihilo æstimavi οὐδὲν ἡγησάμην ἐν συγκρίσει αὐτῆς] Nihil putavi in comparatione ejus, h. e. nihili feci divitias cum ea comparatas. Nam formæ loquendi sunt eædem, ἐν συγκρίσει, ἐν ὄψει, ἐναντίον αὐτῆς, in comparatione, in conspectu ejus, coram ipsa, Comparationémque significant.

10. Atque eâ malui quàm luce frui καὶ προειλόμην αὐτὴν ἀντὶ φωτὸς ἔχειν] Elegi eam habere magis quàm lucem, h. e. illam luci antepofui. Nam etiam προαιρεῖσθαι dicitur in Comparatione.

12. Quo-

12. *Quoniam eorum autor est sapientia* ὅτι αὐτῶν ἡγεῖται σοφία] *Quoniam eorum dux est sapientia*, h. e. (ut verti) *autor*. Nam in sequenti membro dicit eorum bonorum γενέτιν, h. est. *originem*, sive *matrem*.

13. *Eam sine fraude percepi* ἀδόλως τε ἔμαθον] *Et non dolosè* [aut *sine dolo*] *didici*. Quidam vertunt *sine frustratione*; non malè, quasi non fuerit falsus ac frustratus suâ opinione quam de Sapientia habuit, & doctrinam ejus veram utilémque sit expertus.

14. *Inexhaustus enim hominibus thesaurus est* ἀνεκλειπὴς γάρ ἐστι θησαυρὸς ἀνθρώποις] *Est enim thesaurus non deficiens hominibus*. Christus Luc. 12. 33. vocat θησαυρὸν ἀνέκλειπτον, ab eodem verbo ἐκλείπω *deficio*. ¶ *Amicitiam cum Deo coierunt* πρὸς Θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν] *Cum Deo contraxerunt* [sive *conjunxerunt*] *amicitiam*: q. d. *sapientiam conciliatricem amicitiæ cum Deo instituendæ*.

15. *Deus mihi dedit ex sententia dicere* ἐμοὶ δὲ δῴη ὁ Θεὸς εἰπεῖν κατὰ γνώμην] *Mihi Deus dedit secundùm sententiam dicere*. Quidam vertunt, *sententiosè* κατὰ γνώμην. Sed melius est *ex sententia*, ut non tam significet gravitatem sententiarum quàm hujusmodi commoditatem ac facultatem orationis quâ concepta animi ac cogitata facillimè exprimat. Hæc vis orationis *facundia* aut *eloquentia* appellatur. ¶ *Ac pro dignitate*, &c. καὶ ἐνθυμηθῆναι ἀξίως τῶν διδομένων] *Et cogitare dignè iis quæ dantur*. Hoc pertinet ad gravitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet. *Sunt enim*, ut dicit Cicero, *aliqui qui rectè sentiunt, & tamen illud quod sentiunt non possunt politè distinctéque dicere*. ¶ *Et sapientiæ dux est* καὶ τῶν σοφῶν διορθωτής] *Et sapientum director*, sive *gubernator*: h. e. idem Deus tribuit hominibus & sapientiam cordis, & eloquentiam sive moderationem orationis. Nam statim subjungit, quòd *in manu ipsius sumus & nos & sermones nostri*.

17. *Eorum quæ sunt in natura veram cognitionem* τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ] *Eorum quæ sunt cognitionem non falsam*. τὰ ὄντα Cicero vocat *quæ sunt in natura*, τὰ φυσικά, quorum certa aliqua capita hoc loco commemorantur. Eam cognitionem ἀψευδῆ nominat quòd *à mendacio ac errore sit remota*.

18. *Initium, exitum, mediúmque temporum* ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων] *Principium, finem ac medietatem temporum*. Plato *in his quæ sunt in natura* dicit *esse prima, media, extrema* sive *ultima*. Nam is est ordo rerum, quarum qui potest videre principia, progressus, incrementa, exitus, is *Philosophus*, h. e. sapiens, habendus est. Hîc autem loquitur autor de toto temporum cursu, in quo series continuata à primordiis usque ad finem à sapiente observatur. ¶ *Solstitiorum vicissitudinem* τροπῶν ἀλλαγάς] *Versionum mutationes*, h. e. Solis conversiones. Quæ sunt duæ, una hiberna, quâ ad nos accedere incipit; altera æstiva, quâ non ultrà progreditur, sed ad inferiores circulos recedere incipit: *solstitia* duo appellantur. Græcè ἡλίου τροπαὶ *Solis versiones* & *tropici* nominantur. ¶ *Ac tempestatum varietatem* καὶ μεταβολὰς τῶν καιρῶν] *Et commutationes temporum*. Sed hoc loco καιροὶ non significant tam *tempus* generale, quàm *partem temporis opportunam, ac tempestivam*; ut *tempus hibernum, vernum, æstivum*. Quidam vertunt *tempestivitates*. Cicero De Nat. Deor. nominat *tempestates ac temporum varietates, cœlique mutationes, quibus omnia quæ terra gignat maturata pubescant*. Libro verò 1 Quæst. Tusc. *vicissitudines dierum atque noctium, commutationésque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum & ad temperationem corporum aptas*.

19. *Annorum circuitus*, &c. ἐνιαυτοῦ κύκλους καὶ ἀστέρων θέσεις] *Annorum circulos ac siderum positiones*. Eam Solis repetitam conversionem quæ annos conficit, vulgò *annorum revolutionem* appellant.

20. *Irásque bestiarum* καὶ θυμοὺς θηρίων] *Impetúsque ferarum iracundos*. Quidam *affectus* vertunt, accipientes genus pro specie. Nam θυμοειδὴς est illa pars in Bestiis atque Hominibus in qua est sedes iracundiæ, itaque vim irascibilem in Bestiis intelligit. ¶ *Ventorum vim* πνευμάτων βίας] *Spirituum violentias*, h. e. ventorum impetus, atque flatus eorum violentos.

21. *Omnia denique quæ sunt recondita & aperta* ὅσα τέ ἐστι κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ] *Et quæcunque sunt occulta & perspicua*. Particula τὲ est finalis, quâ in fine orationis γενικῶς universéque concluditur superior rerum distributio ac enumeratio.

22. *Simplex, multiplex* μονογενές, πολυμερές] *Unigenum, multiplex*. μονογενῆ à Græcis dicuntur *quæ sunt unius generis* aut *unius modi*, quæ *simplicia* Latinè dici possunt: quibus opponuntur τὰ πολυμερῆ *quæ multarum sunt partium*. Itaque verti *simplex, multiplex*, ut hæc varia diversáque natura ac vis spiritui tribuatur pro varietate rerum in quibus versatur, quarum aliæ sunt simplices ac unius modi, aliæ verò multiplices & compositæ. Ità Cicero De Legib. lib. 1. de vi mentis ingeniíque hominis loquitur, *Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus Hominem*. *Multiplex* vocat & quasi varium Hominis ingenium, quòd multas & diversas res comprehendere potest, eásque ratiocinatione colligere. Est enim, ut inquit Aristoteles, νοῦς, h. e. *mens* aut *intellectus*, principiorum rerúmque simplicium atque intelligibilium; Ratio verò, rerum multiplicium ac compositarum, quæ ratiocinatione comprehenduntur. Propter hanc facultatem diversam spiritus *simplex* & *multiplex* dici potest. Potest etiam dici πνεῦμα μονογενὲς καὶ πολυμερές, *spiritus unigenus* sive *unigenitus* & *multiplex*, quòd ab illa simplici atque unica Dei natura ortus ac profectus, se per has mundi partes quasi per ramos diffundat. ¶ *Subtilis* λεπτόν] *Tenuis*, nullâ mole crassitiéque corporeâ gravatus, sed levis, agilis atque expeditus, & propterea εὐκίνητον, i. *mobilis*, in quo summa motûs est celeritas. ¶ *Illustris* τρανόν] *Splendidus*, aut *lucidus*. Nam cùm τρανὸν *planum apertúmque* significet, & τὸ λαμπρὸν sive *lucidum*, malo ad *splendorem* referre: nam statim σαφὲς appellat. ¶ *Impollutus* ἀμόλυντον] *Incontaminatus*, h. e. purus, omni labe maculâque vacuus: ut hoc nomen cum præcedente conjungatur. Nam cùm naturâ sit lucidus ac splendidus, splendorem habet purum; sicut Johannes dicit 1 epist. 1. 5. *Deus lux est, & in eo nulla sunt tenebræ*. ¶ *Expeditus* ἀκώλυτον] *Prohiberi nescius*, aut *qui non potest prohiberi*: sicut ἀνεμπόδιστον *qui impediri non potest*. Nam vi suâ pervadit omnia, impedimentáque perrumpit.

23. *Certus, securus* ἀσφαλές, ἀμέριμνον] *Tutus, solicitudine vacuus*, h. e. quietus ac tranquillus. ¶ *Omnipotens* παντοδύναμον] *Qui omnia potest*, sive *omnipotentiâ præditus*.

24. *Nullus enim est motus quem agilitate suâ non superet sapientia* πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία] *Omni enim motu mobilior sapientia*, i. celeritate motûs sui omnem motum vincit. ¶ *Quæ propter suam puritatem per omnia pertinet & permeat* διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα] *Pervenit* [sive *pertingit*] *ac vadit per omnia propter suam puritatem*.

27. *Ac singulas per ætates in sanctas se transferens animas* καὶ κατὰ γενεὰς εἰς ψυχὰς ὁσίας μεταβαίνουσα] *Et per ætates in animas sanctas transcendens*.

28. *Nisi qui cum sapientia consuetudinem habeat* εἰ μὴ τὸν σοφίᾳ συνοικοῦντα] *Nisi cum sapientia habitantem*, h. e. eum qui sapientiæ sit deditus.

CLARIUS.

2. ET *delectamento somni conveniente*] Ἡδονῆς ὕπνου συνελθούσης. Videtur mihi hîc significare velle, se æquè atque alii pueri voluptatem somni percepisse. Nam quod quidam putat hîc intelligi verecundè congressum viri ac mulieris ad conceptionem, non admodum arridet.

9. *Lapidem pretiosum*] Græca legunt λίθον ἀτίμητον, ut videatur significare, *quemvis lapidem pretiosum sine honore ac pretio esse si Sapientiæ comparetur*.

12. *Quoniam antecedit ea sapientia*] αὐτῶν ἡγεῖται σοφία, ut significet *ducem esse bonorum omnium Sapientiam*.

15. *Dicere ex sententia*] Dicit *donatum sibi esse ut & loquatur eruditè quæ sentit, & animadvertat ac consideret ut consentaneum est accepta sapientia*.

18. *Vicissitudinum permutationes*] Fortasse rectius esset *Solstitiorum vicissitudines*, ut legas τροπῶν ἀλλαγὰς, & intelligat, rationes rerum motuúmque cœlestium, sicut dudum dixerat, se accepisse, *ut sciret initium & finem & medietatem temporum*, quibus hæc agitur vita, quæque anxiè à Philosophis inquiruntur.

22. *Multiplex, unicus*] Gr. μονογενὲς, πολυμερὲς, *unigenitus, & qui in multas dividatur partes*, h. e. unicus naturâ, donis multiplex. Significat autem his appellationibus virtutes hujus spiritûs quas in nobis exercet, & quas quisque, ubi eas adeptus est, in sese experitur.

23. *Securus*] Ἀμέριμνον, *sine solicitudine*, ac semper tranquillus. ¶ *Et qui capiat omnes spiritus*] Διὰ πάντων χωρῶν πνευμάτων, *quasi qui permeet ac penetret per omnes spiritus*, quamlibèt præstantes.

24. *Attingit autem ubique*] Διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, *penetrat ac permeat omnia*.

GROTIUS.

1. **E**T *ex genere terreno illius qui priùs factus est*] Puto scripsisse interpretem *qui primus factus est*, πρωτοπλάστου. Græcus autem voce γηγενοῦς expressit originem terreni Adami: nam אדמה est *terra*. Sic Latinis HOMO ab *humo*.

2. *Et in ventre matris figuratus sum*] Ἐν κοιλίᾳ μητρὸς ἐγλύφην, *effigiatus sum*. κατεπλάσθην liceat dicere cum Jeremia 1. 5. nam & Galenus vim illam fœtûs formatricem διαπλαστικὴν vocat. Uterum Macrobius vocat *formandi hominis monetam*. ¶ *Decem mensium tempore*] Sic Virgilius,

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Ubi Servius, *Mares decimo nascuntur mense, femina nono:* nempe ἐπὶ τὸ πολύ. ¶ *Coagulatus sum in sanguine*] Vox valde efficax, παγεὶς ἐν αἵματι, ex materno sanguine scilicet. Job 10. 10. eodem verbo utitur, ἔπηξας δέ με ἴσα τυρῷ & Plinius *coaguli* vocabulo in re eadem. Locum ejus ad illa Jobi adduximus. ¶ *Ex semine hominis*] Ἐκ μιαρᾶς ῥανίδος ut est in Græco Epigrammate. ¶ *Et delectamento somni conveniente*] Καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης. Explicatio est ejus quod præcessit. *Somnus* hic sumitur ut suprà 4. 6.

3. *Et ego natus accepi communem aerem*] Gr. Καὶ ἐγὼ δὲ γενόμενος ἔσπασα τὸν κοινὸν ἡμῖν ἀέρα. Philemon,

Σὺ γὰρ τίς εἶ; εἰπέ μοι παῤῥησίᾳ·
Σὺ λαλεῖς ἐν ἀνθρώποισι οὐκ ἄνθρωπος ὤν,
Τὸ δ' ὅλον περιπατεῖς, ἢ τὸν αὐτὸν ἀέρα
Ἑτέροις συνέλκεις;

¶ *Et in similiter factam decidi terram*] Papinius,

——— *tellure cadentem*
Excepi.

¶ *Et primam vocem similem omnibus emisi plorans*] Δακρύχέων φωνήν.

4. *In involumentis nutritus sum*] Ἐν σπαργάνοις, *fasciis*. Vide Luc. 2. 7.

5. *Nemo enim ex Regibus aliud habuit nativitatis initium*] i. *Ne è Regibus quidem*. Paria sunt initia & fines.

7. *Spiritus sapientiæ*] Vide 1. 5. *Sapientiæ* nomine hîc Pietatem maximè intelligit.

8, 9. *Et præposui illam regnis & sedibus, & divitias nihil esse duxi in comparatione illius. Nec comparavi illi lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius*] Similia habes Prov. 8. 10, 11. Poeta vetus,

Οὐκ ἔστι σοφίας χρῆμα τιμιώτερον.

Alter,

Σοφία δὲ πλούτου κτῆμα τιμιώτερον.

Adde quæ Matth. 13. 44, 45. & illud Senecæ,

Mens regnum bona possidet.

10. *Super salutem*] *Sanitatem*, ὑγίειαν.

——— καὶ γὰρ εἰ φρενῶν ἔχω,
Κρεῖσσον τὸ δ' οὐκ καρτερῶ βραχίονος,

ait Euripides. Et alius,

βέλτιόν ἐστι σῶμά γ' ἢ ψυχὴν νοσεῖν.

¶ *Quoniam inexstinguibile est lumen illius*] Sophocles,

Ἀρετῆς βέβαιαι δ' εἰσὶν αἱ κτήσεις μόναι.

Euripides,

Ἁ δ' ἀρετὰ καὶ θανοῦσι λάμπει.

Et alibi,

Ἀρετὴ δὲ, κἂν θάνῃ τις, οὐκ ἀπόλλυται.

11. *Et innumerabilis honestas per manus illius*] Solet hic Interpres πλοῦτον vertere verbo *honestatis*. Pietas Euangelica promissa non habet Divitiarum: evenit tamen ut eam sequatur hominum benevolentia, & indè opes non modicæ.

12. *Et ignorabam quoniam horum omnium mater est*] Tanta bona nec speraveram nec optaveram.

14. *Participes facti sunt amicitiæ Dei*] Gr. πρὸς Θεὸν ἐστείλαντο φιλίας, *contraxerunt amicitiam*.

15. *Præsumere digna horum quæ mihi dantur*] Ἐνθυμηθῆναι, *cogitare*. ¶ *Et sapientium emendator*] Qui etiam sapientissimos multa quotidie docet.

16. *In manu enim illius & nos & sermones nostri, & omnis sapientia*] Potest nobis ubi vult & sermonis & mentis usum adimere.

17. *Ut sciam dispositionem orbis terrarum*] *Doctrinam* בראשית. ¶ *Et virtutes elementorum*] Aquæ & Terræ & Lucis. Ex Aqua enim Aer & Cœlum, Aves & Pisces; ex Terra, Sata, Arbores, Animantia; ex Luce, Astra.

18. *Initium, & consummationem & medietatem temporum*] *Initium*, Autumnus; *consummatio*, Æstas; *media*, Hiems & Ver. ¶ *Vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum*] Legit non τρόπων ἀλλαγὰς, sed τροπῶν. τροπαὶ sunt *temporum cardines*, Æquinoctia & Solstitia.

19. *Anni cursus*] Quomodo cum Solis cursu Lunæ cursus æquandus sit, magna pars studii eorum qui in Synedrio erant. ¶ *Stellarum dispositiones*] Septem quæ *vaga* dicuntur sidera, significata per septem Templi lampadas; & deinde τὰ ἀπλανῆ, significata per cæteras Lychni partes.

20. *Naturas animalium*] Animantium generationem, partes, earúmque usum, egregia Divinæ sapientiæ documenta. ¶ *Et iras bestiarum*] Θυμοὺς θηρίων, i. quosvis *affectus*. Ità enim θυμὸν sæpe sumunt Judæi Hellenistæ. ¶ *Vim ventorum*] Ut pestilentiam Euri illis locis, Austri vehementiam. ¶ *Et cogitationes hominum*] Semina ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς. Sic Ulysses

Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω.

¶ *Differentias virgultorum*] Gr. φυτῶν, quo nomine arbores & frutices intelliguntur, *à cedro ad hyssopum*, i. à maximis ad infima. ¶ *Et virtutes radicum*] Herbarum vim medicam. *Radicum* enim nomen Hebræi etiam de Herbis usurpant.

21. *Omnium enim artifex docuit me Sapientia*] *Sapientiâ* intelligit eam quæ contingit hominibus, Dei munere, omnium artium repertricem. Sed, ut dixi, in *sapientia* præcipuè Pietatem comprehendit; cætera ei velut ornamenta accedunt. Ideo postquam dixit,

22. *Est enim in illa spiritus intelligentiæ*] Πνεῦμα νοερὸν, *vis intelligens*, addit ἅγιον. ¶ *Unicus, multiplex*] Μονογενὲς, πολυμερές. Unum ortum habent à Deo, sed latè diffusa.

23. *Omnem habens virtutem*] Παντοδύναμον, quod intelligendum pro humanæ capacitatis modo. ¶ *Et qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis*] Legit in Græco νοερὸν, καθαρὸν, λεπτότατον, ubi nos habemus νοερῶν, καθαρῶν, λεπτοτάτων, meliùs, ni fallor; ut sensus sit, Non tantùm res visui subjectas, sed & Angelos à sapientibus, humano tamen modo, cognosci.

24. *Propter suam munditiam*] Puritate suâ. Mentis enim, cujus perfectio est Sapientia, ea est natura quæ ab omni concretione terrena absit longissimé. ἀμιγὴς, ut ait Aristoteles.

25. *Vapor est enim virtutis Dei*] Ità à Deo venit ut fumus bene olens ab aromatibus Templi. *Vapor* ἀτμὶς, ענן, Levit. 16. 13. Ezech. 8. 11. ¶ *Emanatio quædam est claritatis*

claritatis omnipotentis Dei sincera] Ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης. Hebræi dicunt צמח כבוד, ut rivus à flumine.

26. *Candor est enim lucis æternæ*] Gr. ἀπαύγασμα, i. quasi ταρῆλιος. Hanc vocem sensu eminentissimo de Christo usurpat divinus ad Hebræos scriptor 1. 3. Philo de Somniis, καθάπερ γὰρ τὴν ἀνθήλιον αὐγὴν ὡς ἥλιον, οἱ μὴ δυνάμενοι τὸν ἥλιον αὐτὸν ἰδεῖν, ὁρῶσι, καὶ τὰς περὶ σελήνην ἀλλοιώσεις, ὡς αὐτὴν ἐκείνην, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, τὸν ἄγγελον αὐτοῦ λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοοῦσιν. ¶ *Et speculum sine macula Dei majestatis*] Ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον vocat *speculum non mentiens*, qualia sunt plana, non media depressa, non elata, non aversa, non obliqua. Vide Plinium 33. 9. κηλὶς est quodvis *vitium*. ¶ *Et imago bonitatis illius*] Hoc quoque nomen sublimissimo sensu Christo tribuit Paulus 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Philo περὶ μοναρχίας, λόγος δέ ἐστιν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο.

27. *Et cùm sit una, omnia potest*] Unum ἐνεργεία est Mens, omnia δυνάμει. ¶ *Et in se permanens omnia innovat*] Veritates æternæ semper eædem sunt, sed diversis rebus applicantur, ὡς τὸ καθ' ὅλου πρὸς τὰ κατὰ μέρος. ¶ *Et per nationes in animas sanctas se transfert*] Κατὰ γενεάς, per i. ætates diversas. ¶ *Amicos Dei & prophetas constituit*] Raro sub V. Federe Prophetiæ donum contingebat nisi iis qui diu in בראשית, i. τοῖς φυσικοῖς, & in מרכב, i. τοῖς μετὰ τὰ φυσικά, essent instituti: cui rei serviebant Prophetarum scholæ. Ideo quod de Amoso evênit mirum erat, & quædam Euangelicæ gratiæ anticipatio.

30. *Sapientiam autem non vincit malitia*] Κακία, i. *res adversa*, ut Matth. 6. 34. Adversa *nocti*, cujus præcessit mentio, comparantur. Est Sapientia ἀβάπτιστος φελλὸς ὥς, ut loquitur Pindarus.

CAP. VIII.

BADVELLUS.

1. PErtingit *autem ab extremo ad extremum fortiter*] διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας εὐρώστως] *Pertingit à fine in finem fortiter*. Quidam conjungunt hæc duo membra cum fine præcedentis capitis: sed possunt non malè ad hoc referri. ¶ *Atque omnia utiliter moderatur* καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς] *Ac disponit* [sive *regit*] *omnia utiliter*. Est enim διοικεῖν verbum proprium œconomiæ, sed ad omnem aliam rectionem atque administrationem transfertur.

2. *A juventute mea* ἐκ νεότητός μου] *Ab adolescentia mea*, sive *ab ineunte ætate*, in qua sapientiæ studium amórque in ejus animo exarsit. ¶ *Ac sponsam mihi studui adjungere* καὶ ἐζήτησα νύμφην ἀγαγέσθαι ἐμαυτῷ] *Et quæsivi sponsam ducere mihi ipsi*. Quibus verbis significat summam conjunctionem ac consuetudinem quæ sponso cum sponsa intercedit. ¶ *Amoréque pulcritudinis ejus captus sum* καὶ ἐραστὴς ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς] *Et amator fui pulcritudinis ejus*, h. e. adamavi formam ejus, quæ ut scripsit Cicero ex Platone, *si oculis cerneretur, mirabiles amores excitaret*.

3. *Nobilitatem ejus hoc illustrat, quòd unà*, &c. εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν Θεοῦ ἔχουσα] *Nobilitatem illustrat habens cum Deo convictum*. Orta enim à Deo, perfamiliariter cum eo vivit. Significat συμβιῶσαι *consuetudinem vitæ habere cum aliquo*. Indè συμβίωσις *familiaris convictus usúsque vitæ conjunctus* dicitur.

4. *Est enim perita scientia*, &c. Μύστις γάρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης, καὶ αἱρετὶς τῶν ἔργων αὐτοῦ] *Est enim doctrix scientiæ Dei, operúmque ejus electrix*. μύστης & μύστις in fem. significat *eum* & *eam qui mysteriis*, h. e. sacris occultis, *est initiatus, atque in eorum disciplina vel tradenda vel percipienda versatur*. Quidam vertit μύστις *sacerdos*, non malè, si ad sensum referatur. Ego pluribus verbis exprimere malui, ut nominis vis meliùs intelligatur. Est igitur Sapientia quasi quædam *sacerdos & magistra sanctæ Dei disciplinæ*. ¶ *Ejúsque operum electrix* αἱρετὶς τῶν ἔργων αὐτοῦ] Quædam exemplaria habent εὑρετὶς *inventrix*; ut *doctrix disciplinæ Dei & inventrix operum ejus distinguantur*. Utraque lectio probari potest. Si *electrix* legatur, nomen superius μύστις accipi poterit pro *discipula* ac *initiata*. Si hîc legatur *inventrix*, illud pro *doctrice* & *magistra* accipietur.

6. *Si autem prudentia agit, atque opera efficit* εἰ δὲ φρόνησις ἐργάζεται] *Si autem prudentia operatur*. Ego duobus verbis verti, propterea quòd nomen *prudentiæ* hoc loco ad omnes artes pertinet, omnémque tum administrationem rerum tum effectionem molitionémque comprehendit: hoc est, ut Aristoteles appellat, πρᾶξιν καὶ ποίησιν. Est autem administratio rerum civilium ac domesticarum propria Prudentiæ: effectio verò ac molitio operum ad Artem magis pertinet. ¶ *Quid illa in rerum natura*, &c. τίς τῶν ὄντων αὐτῆς μᾶλλόν ἐστι τεχνῖτις] *Quis eorum quæ sunt magìs est artifex?* h. e. eorum effectrix quæ aut in natura sunt aut vita.

7. *Labores ejus virtutes sunt* οἱ πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί] h. e. *Res in quibus elaborat sunt virtutes*. Versatur enim Sapientia in conformandis hominum moribus ac virtutibus comparandis.

8. *Præterea siquis multarum usum rerum desiderat* εἰ δὲ καὶ πολυπειρίαν ποθεῖ τις] *Si autem etiam experientiam multarum rerum desiderat quis*. ¶ *Sermonum versutias* στροφὰς λόγων] h. e. *Fallacias orationis*, ἀπὸ τοῦ στρέφεσθαι à *vertendo*: sicut *versutus* & *versutia* dicitur. ¶ *Ænigmatum explicationes* λύσεις αἰνιγμάτων] *Solutiones ænigmatum*. Sunt enim obscuræ atque implicatæ sententiæ: itaque λύεσθαι dicuntur, h. e. *solvi* ac *explicari*.

9. *Ad usum vitæ ac consuetudinem adjungere* ἀγαγέσθαι πρὸς συμβίωσιν] *Adjungere ad convictum*. Quidam vertunt *sociam vitæ adjungere*, pro *conciliare ad vitæ societatem*. ¶ *Certò sciens eam*, &c. εἰδὼς ὅτι ἔσαι μοι σύμβουλος ἀγαθῶν, καὶ παραίνεσις φροντίδων καὶ λύπης] *Sciens quòd erit mihi consiliaria bonorum, & admonitio* [sive *consolatio*] *curarum ac molestiæ*. παραινεῖν Græcè non solùm *admonere adhortarique* significat, sed etiam *consolari*: hinc παραίνεσις pro *solatio ac molestiæ levamento* accipitur: sicut παρακαλεῖν καὶ παράκλησις. Itaque hoc vult significare, *eam & consilium bonum daturam, & solatium in curis molestiisque gratum*.

12. *Me tacentem exspectabunt* σιγῶντά με περιμενοῦσι] *Silentem me sustinebunt*, h. e. cum summa exspectatione attendent, ut ego loquar. περιμένειν enim *exspectare* significat. Tria hoc loco ponuntur de auditoribus ad sapientis commendationem, exspectatio, oratio, maxima attentio & silentium in progressu copiosæ orationis. ¶ *Loquentémque attentè audient* καὶ φθεγγομένῳ προσέξουσι] *Ac loquenti attendent*. Significat enim προσέχειν *attentè diligentérque audire*. Hinc προσεκτικοὶ *attenti auditores* ab Aristotele dicuntur. ¶ *Atque dum pluribus*, &c. καὶ λαλοῦντος ἐπὶ πλεῖον, χεῖρα ἐπιθήσουσιν ἐπὶ τὸ στόμα αὐτῶν] *Me ampliùs adhuc loquente manum imponent ori suo*. Significat autem hæc *manûs ad os appositio atque admotio* summum studium voluptatémque, quæ φιληκοΐα Græcè appellatur. Faciunt enim audientiam qui ità silent. Hinc apud Oratores *maximo cum silentio aliquem audire*, cùm summam attentionem voluntatémque audiendi significant.

13. *Ac relinquam memoriam posteris sempiternam* καὶ μνήμην αἰώνιον τοῖς μετ' ἐμὲ ἀπολείψω] *Et memoriam æternam post me futuris relinquam*, h. e. posteris, sive posteritati.

15. *In multitudine*, &c. ἐν πλήθει φανοῦμαι ἀγαθὸς, καὶ ἐν πολέμῳ ἀνδρεῖος] *In vulgus bonus apparebo, & in bello fortis*. Duæ sunt maximæ virtutes; altera tempore pacis, Justitia, ex qua boni viri appellantur. *Nihil est*, inquit Cicero, *tam populare quàm bonitas*. Altera tempore belli summam opportunitatem habet, Fortitudo.

16. *In hac domum meam ingressus, conquiescam* εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκόν μου προσαναπαύσομαι αὐτῇ] *Cùm intravero* [h. e. me recepero] *in domum meam, acquiescam in ea*. Significat privatam delectationem quam habet domi cum Sapientia. Nam omnia ejus adjumenta aut sunt publica aut privata. ¶ *Nullam enim acerbitatem*, &c. οὐ γὰρ ἔχει πικρίαν ἡ συναναστροφὴ αὐτῆς] *Non enim habet amarulentiam*

conversatio ipsius, h. e. ipsius consuetudo non est amara, sed suavis & jucunda.

17. *Summáque animi curâ perpendens* κ̀ φροντίσας ἐν τῇ καρδίᾳ μου] *Et curans in corde meo*, h. e. studiosè ac solicitè considerans: significat enim susceptam cogitationem cum studio curâque conjunctam.

18. *Divitiásque inexhaustas* κ̀ πλοῦτος ἀνεκλειπὴς] *Divitiæ quæ nunquam deficiunt*, ut antea *thesaurum* ἀνεκλειπῆ appellavit, *Divitiæ perpetuæ* dici possunt. ¶ *Atque in congressione*, &c. κ̀ ἐν συγγυμνασίᾳ τῆς ὁμιλίας αὐτῆς] *Et in coexercitatione colloquii ejus*. ὁμιλίαι *congressus colloquiá*que appellantur.

19. *Eximiâ ingenii indole præditus* εὐφυὴς] *Bene natus*, sive *naturâ optimâ præditus*. εὐφυΐα enim significat *naturalem ingenii animique bonitatem*, quæ *indoles* à Latinis appellari solet.

21. *Cùm autem intellexissem me non aliter ejus compotem fore* γνοὺς ἢ ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσομαι ἐγκρατὴς] *Cùm autem cognovissem quòd non aliter potirer*, sub. *sapientiâ*, h. e. quòd eam nunquam aliter consequerer, aut adipiscerer. Est enim ἐγκρατὴς *qui compos ac particeps est rei alicujus*. ¶ *Quod ipsum erat*, &c. κ̀ τοῦτο ἢ ἦν φρονήσεως τὸ εἰδέναι τίνος ἡ χάρις] *Atque hoc ipsum erat prudentia, scire cujus hæc gratia*, sub. *esset*. ¶ *Adii Dominum* ἐνέτυχον τῷ Κυρίῳ] *Conveni Dominum*, ad eum accessi. Quo verbo Paulus sæpe utitur. Hinc ἔντευξις pro *interpellatione* ac *supplicatione*.

CLARIUS.

7. **L**Abores ejus sunt virtutes] *Ipsa*, inquit, *parit virtutes*, nempe *Sobrietatem*, sive mavis *Temperantiam* (est enim in Græco σωφροσύνην) *& Prudentiam, Justitiam & ἀνδρείαν Fortitudinem*.

GROTIUS.

1. **A**Ttingit ergo à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter] Bene cohæret cum præcedentibus. *Quia adversis non mutatur, ideo constanter ab initio ad finem usque se sustinet, omniáque sua utiliter ordinat*. Id enim est χρηστῶς.

2. *Hanc amavi*] Ut φιλόσοφος. ¶ *Et quæsivi sponsam mihi eam assumere, & amator factus sum formæ illius*] Simile illud Aristotelis in hymno Virtutis,

Σᾶς πέρι παρθένε μορφᾶς
Καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος.

3. *Generositatem illius glorificat, contubernium habens Dei*] Gr. εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν Θεοῦ ἔχουσα, *Nobilitatem* hominis *decorat, quippe cum Deo convivens*.

4. *Doctrix enim est Dei disciplinæ, & electrix operum illius*] Gr. μύστις γάρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης, κ̀ αἱρετὶς τῶν ἔργων αὐτοῦ, *Initiata enim est arcanis Divinæ scientiæ, & sectatrix est operum Dei*. Vox illa μύστις, cujus & masculinum infra habebimus, ostendit hujus libri Interpretem fuisse non imperitum elegantiæ Græcæ.

5. *Quid sapientiâ locupletius*] Vide suprà 7. 8, 9. ¶ *Quæ operatur omnia*] Suprà 7. 21.

6. *Si autem sensus operatur, quis horum quæ sunt magis est quàm illa artifex?*] *Quòd si prudentia* (φρόνησις, idem significans quod σοφία) *operatur*, (*omnia* nempe, quod præcessit) *quis inter omnes artifices illâ major?* Cæteri singulas artes callent; ab illa artes sunt omnes.

7. *Labores hujus magnas habent virtutes*] *Virtutes cunctæ sunt effecta hujus*, nempe Sapientiæ. Vera enim Sapientia, cujus præcipua pars est Dei hominísque cognitio, omnes ex se virtutes gignit: Quarum generalissimæ, & ad quas cæteræ ἀναλόγως referri possunt, sunt Prudentia in consiliis capiendis, Fortitudo circa pericula, Temperantia circa voluptates, Justitia in societate.

8. *Et si multitudinem scientiæ desiderat quis*] Bene ad sensum vertit: nam Græcum πολυπειρία latiùs hic sumitur quàm fert origo vocis, ut ostendunt sequentia. ¶ *Scit præterita, & de futuris æstimat*] Euripides,

——— τὰ θεῖα γὰρ
Τά τ' ὄντα κ̀ μέλλοντα πάντ' ἐπίσταται.

In Græco pro *præterita* est ἀρχαῖα. Sic Homerus,

——— παλαιά τε πολλά τε εἰδώς.

Ennius,

Multa tenens antiqua, sepulta, vetusta.

¶ *Scit versutias sermonum*] Στροφὰς λόγων, i. τὴν ῥητορικήν. ¶ *Et dissolutiones argumentorum*] Λύσεις αἰνιγμάτων, i. Sophisticarum argumentationum, τὴν διαλεκτικήν. ¶ *Signa & monstra scit antequam fiant*] Prædicit deliquia Solis & Lunæ, quæ homines pro portentis habent. ¶ *Et eventus temporum & seculorum*] Terræ motus, pestilentiam, sterilitatem, ex siderum positu.

9. *Et erit allocutio cogitationis & tædii mei*] Παραίνεσις φροντίδων κ̀ λύπης. *Allocutio*, i. solatium; quomodo *alloquia* etiam Horatius dixit.

11. *Et acutus inveniar in judicio*] Bene hoc dictum in persona Solomonis. Vide 1 Reg. 3. 16.

12. *Tacentem me sustinebunt*] i. *Exspectabunt*, περιμενοῦσι.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Vide his similia Jobi 29. 9, & seq.

13. *Præterea habebo per hanc immortalitatem*] Deo dante. Vide infrà 17.

15. *Timebunt me audientes Reges horrendi*] Gr. τύραννοι φρικτοὶ, nempe Syri, Palæstini, Amalecitæ, qui omnes Solomonis tempore nihil ausi movere. ¶ *In multitudine videbor bonus, & in bello fortis*] *In multitudine*, ἐν πλήθει, i. in publicis conventibus. Sensus idem qui in illo versu Homerico,

Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής.

19. *Puer autem eram ingeniosus*] *Bonæ indolis*, εὐφυής. ¶ *Et sortitus sum animam bonam*] Ex sententia eorum qui animas dari putant in ipso conceptu.

20. *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*] Μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὢν ἦλθον εἰς σῶμα ἀμίαντον. μᾶλλον ἢ est nota ἐπανορθώσεως. Cogitemus an hoc velit dicere, Si vera est sententia περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, (multi enim Hebræi eam sententiam hauserant, ut diximus Joan. 9. 2.) *cùm essem ego bonus*, (nam Hebræis nonnullis, ut & Pythagoricis, Animus est homo totus, corpus nihil nisi σκεῦος) *corpus mihi assignatum est optimæ κράσεως, sine notabili vitio naturali*. Panegyricus dictus Theodosio Imperatori, *Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum priùs metatur hospitium, sive cùm venerit fingit habitaculum pro habitu suo*. Hanc sententiam περὶ τῆς ψυχῶν προϋπάρξεως Synesius nè Episcopus quidem factus deposuit, ut ex Epistolis ejus apparet. Augustinus suas hac de re dubitationes explicat lib. 1, & 4. De libero arbitrio, & Epistolâ 120.

21. *Et ut scivi quoniam aliter non possem esse continens nisi Deus det*] Gr. Γνοὺς δὲ ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσομαι ἐγκρατὴς ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς δῷ, *Cùm scirem me non aliter compotem posse fieri* (nempe sapientiæ, de qua suprà actum est) *quàm Dei munere*. ἐγκρατὴς hoc ipso sensu sumitur Sir. 6. 28. & 15. 1. ¶ *Et deprecatus sum illum*] Nempe illis verbis vel potiùs eo sensu qui exhibetur capitibus jam secuturis, in quibus egregiæ ad Deum preces simul cum Dei laudibus piisque meditationibus perutiliter miscentur. Et vel ob hoc multum iis debemus qui nobis hunc librum conservarunt.

CAP. IX.

BADVELLUS.

1. **D**Omine misericordiæ Κύριε ἐλέους] Quædam exemplaria habent ἐλέους σου *misericordiæ tuæ*, sed mendosè. Nam & illud pronomen supervacaneum est, & codices castigatiores non legunt.

2. *Ut rebus abs te*, &c. ἵνα δεσπόζῃ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων] *Ut dominetur creaturis à te factis*.

4. *Et nè me numero*, &c. κ̀ μή με ἀποδοκιμάσῃς ἐκ παίδων σου] *Et nè me reprobes à servis tuis*. Nam itâ meliùs vertitur quàm *pueris*. Cupit enim numerari inter servos Dei ac ministros

ministros, ut Rex ei serviat: propterea spiritum sapientiæ postulat: ac verba subjuncta eum esse sensum satis ostendunt, *Quoniam ego servus tuus, & filius ancillæ tuæ.*

5. *Homo imbecillus, ac vita brevis* ἄνθρωπος ἀσθενὴς καὶ ὀλιγοχρόνιος] *Homo infirmus ac exigui temporis:* cujus vita non est diuturna sed brevis: cui opponitur μακροχρόνιος *longa vita.* ¶ *Et minor quàm*, &c. καὶ ἐλάσσων ἐν συνέσει κρίσεως καὶ νόμων] *Minor in intelligentia judicii ac legum*, h.e. inferior sive imbecillior quàm ut judicia & leges intelligam.

8. *Jussisti ædificare* εἶπας οἰκοδομῆσαι] *Dixisti ædificare.* Ità Paulus 2 Cor. 4. 6. ὁ Θεὸς εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, *Deus qui jussit è tenebris lucem exsistere.* ¶ *Altare instar tabernaculi* θυσιαστήριον μίμημα σκηνῆς] *Altare imitationem Tabernaculi*, h. e. ad exemplar sive imitationem Tabernaculi factum. Est enim μίμημα *aliquid imitatione ac similitudine expressum atque ad propositum exemplar conformatum.*

10. *Hanc demitte è sanctis*, &c. ἐξαπόστειλον αὐτὴν ἐξ ἁγίων οὐρανῶν, καὶ ἀπὸ θρόνου δόξης σου πέμψον αὐτήν] *Emitte eam è sanctis cœlis, & à sede gloriæ tuæ mitte eam.* Nam hæc duo verba idem significantia in omnibus Græcis cod. leguntur. Ea vehementiam orationis significant. ¶ *Ut præsens mecum laboret* ἵνα συμπαροῦσά μοι κοπιάσῃ] *Ut assistens mihi laboret*, h. e. mihi sit præsto, ac meos labores adjuvet.

11. *Moderatè* σωφρόνως] *Sobriè.* Alii vertunt *prudenter*, non malè. Sed moderata rerum actio cum prudentia conjuncta est, itaque *moderatè* malui vertere.

12. *Ac rectè populum tuum dijudicabo* καὶ διακρινῶ τὸν λαόν σου δικαίως] *Et dijudicabo populum tuum justè.* Alii vertunt *gubernabo* συνεκδοχικῶς. Ego simplicitatem verbi retinere malui, præsertim cùm significet forensem ac judicialem disceptationem, in qua jus unicuique tribuitur.

14. *Ac nostræ opiniones fallaces* καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν] *Incertæ inventiones* [sive *rationes*] *nostræ.* Est enim ἐπίνοια *excogitatio* ac *inventio:* accipitur pro *opinione.*

15. *Corpus enim corruptioni obnoxium* φθαρτὸν γὰρ σῶμα] *Corruptibile enim corpus.* Alii *fragile* vertunt, h. e. caducum: sed nomen Græcum plus significat. Sic Paulus externum hominem φθειρόμενον dicit, *qui cum desideriis suis corrumpitur.* ¶ *Plenam curarum mentem* νοῦν πολυφρόντιδα] *Mentem multarum curarum*, sive *multis curis distractam atque occupatam*, h. e. solicitam & anxiam.

18. *Nam ità via eorum*, &c. καὶ οὕτως διωρθώθησαν αἱ τρίβοι τῶν ἐπὶ γῆς] *Et ità directæ fuerunt viæ eorum qui in terra*, sub. *vixerunt* aut *fuerunt.* Nam ità malo vertere in præterito quàm in præsenti: & *directæ fuerunt*, quoniam statim in sequentibus capitibus commemorat exempla eorum qui sapientiâ gubernati pericula hujus præsentis vitæ evaserunt.

GROTIUS.

1. *QUI fecisti omnia verbo tuo*] Gen. 1. 3, & seq. Psal. 33. 9. Joan. 1. 3.

2. *Ut dominaretur creaturæ quæ à te facta est*] Gen. 1. 28.

4. *Da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam*] Scripsit puto *assestricem*, πάρεδρον. Latinè potuit dicere *assessorem:* nam ejus soni verbalia etiam feminino aptantur generi, ut *Defensor* apud Ovidium. Sæpe pii scriptores de Sapientia loquuntur ità generaliter ut & Divinam & Humanam sub eodem nomine ἀναλόγως comprehendant. Vide Prov. 8. ¶ *Noli me reprobare à pueris tuis*] Noli me excludere ex eorum numero quos tu doces atque instituis.

5. *Filius ancillæ tuæ*] Psal. 86. 16.

8. *Altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio*] Deest &. Vult enim à Solomone structum & Altare, & Sanctum sanctorum, quod imago est cœli illius inconspicui, ut interpretatur Scriptor ad Hebræos 8. 5. Philo De vita Mosis, τὰ ἄδυτα τῆς σκηνῆς, ἀφ' ὧν συμβολικῶς νοητά. Joseph. 3. 5. τὸ μὲν γὰρ τρίτον αὐτῆς μέρος τὸ ἐντὸς τῶν τεσσάρων κιόνων, ὃ τοῖς ἱερεῦσιν ἦν ἄβατον, ὡς οὐρανὸς ἀνεῖτο τῷ Θεῷ. *Præparasti*, nempe piis, ut Matth. 25. 34. Hebr. 11. 10.

9. *Et tecum sapientia tua*] Prov. 8. 30. Joan. 1. 1. ubi dicta vide. ¶ *Quid esset placitum oculis tuis*] i. *Tibi.* Locutio Hebræa. ¶ *Et quid directum in præceptis tuis*] Quæ ratio optimè implendi tibi destinata.

10. *Mitte illam de cœlis sanctis tuis*] שלח, πέμπειν, ἀποστέλλειν, ἐξαποστέλλειν Deus dicitur bona maláve quæ hominibus quocunque modo proveniunt. ¶ *Et mecum laboret*] Multa cogitatione inquirat.

13. *Quis enim hominum poterit scire consilia Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Deus?*] Nisi Deo revelante scilicet. Optat donum Prophetiæ. Confer Esa. 40. 13, 14. Rom. 11. 34. 1 Cor. 2. 16. & quæ infrà 18.

14. *Cogitationes enim mortalium timidæ*] i. *Incertæ:* quod explicat vox sequens ἐπισφαλεῖς.

15. *Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam*] *Corpus animum prægravat*, est & apud Horatium. Virgilius,

—quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundáque membra.

Idem *corpus quod corrumpitur* quod *membra moribunda* Virgilio, Papinio *fragilis usus corporis.* ¶ *Et terrena habitatio deprimit sensum multa cogitantem*] Τὸ γεῶδες σκῆνος in Græco. Pythagoricum est corpus vocare σκῆνος. Eurysus, aut, ut alii volunt, Ecphantes Pythagoricus de Homine, τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον. Aristoxenus itidem Pythagoricus, ὧν τὸ σκῆνος χρῆζει, πᾶσι πάρεστιν εὐμαρέως. Pythagoricos in hac locutione imitatur Plato Axiocho. Eodem modo loquitur liber Cabalasticus Zoar, & Paulus 2 Cor. 5. 1, 4.

19. *Per sapientiam sanati sunt*] Ἐσώθησαν, *à vitiis purgati sunt.* ¶ *Quicunque placuerunt tibi, Domine, à principio*] Hoc in Græco non est. Sensus est, *Per sapientiam purgatos qui unquam ab initio mundi purgati fuere.* Simile loquendi genus in Apoc. 13. 8. ubi dicta vide.

CAP. X.

BADUELLUS.

1. *PAtrem mundi primùm formatum* πατέρα κόσμου πρωτόπλαστον] *Primùm fictum.* Adamum intelligit, qui à Deo ex luto terræ formatus est. ¶ *Eúmque à suo*, &c. καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ παραπτώματος ἰδίου] Ad v. *extendit eum è lapsu* (sive *delicto*) *proprio:* h. e. extraxit, atque (ut verti) *asseruit* ac *vindicavit.* Legitur & ἐξήλασεν *extulit.*

2. *Atque illi eam vim dedit*, &c. ἔδωκέ τε αὐτῷ ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων] *Ac dedit ei robur* [aut *vires*] *vincendi omnia.* Verbum κρατεῖν significat *superare* ac *dominari* sive *imperium habere.* Sed hoc loco malui vertere *vincere* quàm *dominari*, propterea quòd non legimus Adam habuisse *dominatum in omnia.* Eam autem habuit fidem ac virtutem quâ omnia incommoda periculáque hujus vitæ superavit.

3. *Furiis fraterni parricidii interiit* ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς] *Cum fratricidis periit iris*, sive *indignationibus*, h.e. cum odio quo ad necandum fratrem est impulsus.

4. *Propter quem* δι' ὃν] Ità malo legere quàm quod quidam δι' ὃ, *propter quod*, ut pronomen masc. generis referatur ad *injustum*, qui hoc loco collectivè accipitur numero singulari pro plurali, *propter quem injustum*, pro *injustos.* Nam propter eorum iniquitatem Diluvium in terram universam invectum est.

5. *Hæc etiam justum inter*, &c. αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων εὗρε τὸν δίκαιον] *Hæc etiam in consensione pravitatis gentium confusarum invenit justum.* Legitur & ἔγνω *novit.* Intelligit illos quatuor gentium Reges quos Abraham fudit, ac Lot nepotem cum præda recuperaverit. Itaque συγχυθέντων verti *conjunctas*, qui societatem coierant, atque ad bellum injustum vires suas conjunxerant. ¶ *Atque in visceribus filii*, &c. καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις]

σπλάγχνοις] *In visceribus filii.* Ità malo vertere quàm quod quidam, *& ut erga filium animata:* intelligit enim eam obedientiam quâ Abraham à Deo in offerendo filio tentatus est. σπλάγχνα autem *viscera* vocat affectum paternum erga filium, qui Græcè φιλοστοργία, *naturalis amor parentum in liberos,* in quo Deus Abrahamum invictum præstitit, atque in amore paterno erga filium eum fortem conservavit.

6. *Fugâ ereptum ex incendio,* &c. φυγόντα πῦρ καταβάσιον πενταπόλεως] *Cùm fugisset ignem descendentem Pentapolis.* Intelligit Sodomam & Gomorram, trésque civitates alias quæ in ea planitie fuerunt.

7. *Fumosa exstitit terra* καπνιζομένη καθέστηκε χέρσος] *Fumigans exstitit terra:* ut significet terram prorsus vastatam, quæ fumum adhuc emittens judicii Dei in se facti index sit. ¶ *Plantaque fructus ferentes,* &c. καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτὰ] *Ac imperfectis maturitatibus fructus ferentes planta,* h. e. ferentes fructus qui ad maturitatem nunquam perveniunt. Terra enim à Deo maledicta maturandi vim non habet. Græci τὰ ὥρια nominant *fructus tempestivos,* h. e. tempore suo collectos. Hic ὧραι ἀτελεῖς dicuntur *tempora frugum inchoata nunquam perfecta.* Quintilianus, *fructus deformatos,* in quibus forma nondum perfecta est.

8. *Nam contemptores sapientiæ,* &c. Σοφίαν γὰρ παροδεύσαντες οὐ μόνον ἐβλάβησαν] *Nam qui sapientiam præterierunt, non solùm sunt læsi in eo.* Significat enim παροδεύειν *contemptim aliquid præterire,* h. e. spernere ac contemnere. ¶ *Sed etiam ad vitam,* &c. ἀλλὰ καὶ τῆς ἀφροσύνης ἀπέλιπον τῷ βίῳ μνημόσυνον] *Sed etiam vitæ reliquerunt suæ insipientiæ monumentum.* Est enim μνημόσυνον *res aliqua ad memoriam conservandam constituta.*

9. *Cultores autem suos* τοὺς θεραπεύσαντας αὐτὴν] *Eos qui eam coluerunt.* Est enim θεραπεύειν *colere ac observare.* Postea vocat Moysen θεράποντα τοῦ Θεοῦ *servum Dei.* Legitur & θεραπεύοντας.

10. *Justum à fratris ira profugum* φυγάδα ὀργῆς ἀδελφοῦ δίκαιον] *Profugum iræ fratris justum.* Jacobum intelligit, qui fugiens iram fratris Esau in Mesopotamiam profectus est: itaque φυγάδα appellat quasi *exsulem* atque *extorrem* propter iram fratris. ¶ *Ejúsque labores,* &c. *copiâ compensavit* καὶ ἐπλήθυνε τοὺς πόνους αὐτοῦ] Ad v. *ac multiplicavit labores ejus,* h. e. maximâ bonorum copiâ compensavit, auxit ac cumulavit eum bonis: atque ità ejus labores suâ benignitate sublevavit: h.e. ut loquitur Scriptura, *ejus labores benedixit.*

11. *Cùm per avaritiã opprimeretur ei affuit* ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων αὐτὸν παρέστη] *In avaritia invalentium in eum, affuit.* Intelligit Laban, qui summâ cupiditate labores Jacob defraudabat, eúmque oppressum apud se retinebat. Significat enim κατισχύειν *prævalere adversùs aliquem, eúmq; opprimere.*

12. *Atque ab insidiatoribus protexit* καὶ ἀπὸ ἐνεδρευόντων ἠσφαλίσατο] *Et ab insidiantibus tutum reddidit,* sive *tutata est.* Est enim ἀσφαλίζειν *cavere alicui, eúmque ab injuria ac periculo tutum tectúmque reddere, planéque protegere.* ¶ *In gravique certamine ei victoriam dedit* καὶ ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβράβευσεν αὐτῷ] *Ac certamen forte vincere ei dedit,* h.e. victoriam acerrimi certaminis cum Deo suscepti victoriam ei concessit. Hinc etenim *Israel* est appellatus. Est hoc loco ἀγῶνα βραβεύειν *certamen cum victoria alicui proponere.*

14. *Donec ei sceptrum attulit regiũ* ἕως ἤνεγκεν αὐτῷ σκῆπτρα βασιλείας] *Donec ei attulit sceptra Regni,* h. e. insigne regium. Fuit enim Joseph ornatus Regiâ & dignitate & potestate. ¶ *Potestatémque in ejus oppressores* καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ] *Ac potestatem tyrannicè dominantium ei.* τυραννεῖν enim hoc loco accipitur pro *vi injustâ opprimere ac vexare aliquem:* quâ injuriâ ac violentiâ Pharao ejúsque cubicularius Phutiphar Josephum affecerunt. ¶ *Atq; accusatores ejus mendacii coarguit* ψευδεῖς τε ἔδειξε τοὺς μωμησαμένους αὐτὸν] *Et mendaces ostendit eos qui eum accusarant,* aut *criminosè insimularant.* Accipitur enim hoc loco μωμᾶσθαι non simpliciter pro *vituperare* ac *reprehendere,* sed pro *calumniari* ac *criminari, falsò aliquem deferre:* quo modo Joseph delatus est ab uxore Phutipharis; cujus innocentia confictum adversariæ atque improbæ mulieris crimen coarguit.

15. *Et inculpatum semen* καὶ σπέρμα ἄμεμπτον] *Ac semen irreprehensibile, omni culpâ aut crimine carens:* quæ populi sancti commendatio summáque laus est, propter electionem ac vocationem Dei, quâ illum populum sibi sanctificarat.

16. *Ac formidandis,* &c. καὶ ἀντέστη βασιλεῦσι φοβεροῖς ἐν τέρασι καὶ σημείοις] *Ac restitit Regibus terribilibus in portentis ac signis.*

17. *Viâque mirabili illos deduxit* ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐν ὁδῷ θαυμαστῇ] *Duxit eos in via mirabili,* h. e. per viam mirabilem. ¶ *Ac fuit eis,* &c. καὶ ἐγένετο αὐτοῖς εἰς σκέπην ἡμέρας] *Et fuit eis in tegumentum die.* Intelligit nubem quæ Israelitis in illa profectione umbraculum adversùs æstus præbuit. Eadem est locutionis forma quæ sequitur in eodem versu, καὶ εἰς φλόγα ἄστρων τὴν νύκτα, *& in flammam astrorum nocte,* h.e. loco ac vice splendoris, aut pro splendore astrorum ac siderum. Ignis enim columna in itinere illis prælucebat.

18. *Trajecit illos per mare Rubrum* διεβίβασεν αὐτοὺς θάλασσαν Ἐρυθρὰν] *Trajecit illos mare Rubrum.* Ità & Græci verbum διαβιβάζειν, & Latini *trajicere* ac *traducere* construunt cum duobus accusativis sine præpositione: ut, *Cæsar exercitum trajecit Rhodanum.* Ego tamen, ut apertior sententia esset, præpositionem adjunxi, quemadmodum in sequenti verbo *traduxit,* διήγαγε.

19. *At inimicos ipsorum* undis *demersit* τοὺς δὲ ἐχθροὺς αὐτῶν κατέκλυσε] *Hostes verò ipsorum demersit,* h. e. depressit in profundum mare, atque undis obruit. ¶ *Ipsos* verò *è profunditate abyssi eduxit* καὶ ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασεν αὐτοὺς] *Et ex profunditate abyssi ebullire ipsos fecit,* h.e. eduxit. Ego particulam *verò* adversativam addidi propter ambiguitatem, nequis ad *hostes submersos* referret, quasi Dominus illos emergere fecerit: itaque *ipsos* verò ad *Israelitas* referendum est.

20. *Quamobrem justi tulerunt spolia ab impiis* διὰ τοῦτο δίκαιοι ἐσκύλευσαν ἀσεβεῖς] *Ideo justi exspoliaverunt impios,* sive *impiis spolia detraxerunt,* atque ità victoriam reportarunt. ¶ *Tuúmque, ô Domine,* &c. καὶ ὕμνησαν, Κύριε, τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου] *Ac cecinerunt, ô Domine, nomen sanctum tuum.* ὕμνος enim *canticum* εὐχαριστικὸν significat, h. e. *laudem ad gratiarum actionem institutam.* Hinc verbum ὑμνεῖν *hymnis ac canticis celebrare.* ¶ *Uno animo* ὁμοθυμαδὸν] *Unanimiter,* h. e. summo consensu, uno & corde & ore Deum laudaverunt.

CASTELLIO.

1. *A Suo delicto vindicavit*] Quoniam metuit Adamus Deum (quæ vera est sapientia) non periit.

CLARIUS.

4. *PRopter quem cùm aqua deleret terram*] Cùm propter facinus Cain, & eorum qui ejus scelus imitati sunt, deleretur terra, iterum per sapientiam servatus est justus Noe.

5. *Et in filii misericordia fortem custodivit*] Καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν. Loquitur de Abraham, quòd scilicet *Sapientia fortem* ejus animum *servarit,* nè *viscera* ejus nimis commoverentur, quò minùs alacri animo filium immolaret. Sequens autem exemplum de Lot loquitur, quem *Sapientia liberavit ab igne qui Pentapolitas,* h. e. *quinque illarum civitatum habitatores, perdidit.* Deinceps de Jacob, Joseph, & reliquis Israelitis.

7. *Et imperfecto tempore*] Ἀτελέσιν ὥραις. Videtur significare, terram illam (quod etiam ab Historicis memoratur) non *perducere ad maturitatem ac perfectionem fructus suos.*

10. *Et complevit labores illius*] In Græco invenitur, καὶ ἐπλήθυνε τοὺς πόνους αὐτοῦ, & videtur significare, *Sapientiam in ejus laboribus multiplicasse ei facultates.*

12. *Po-*

12. *Potentior est sapientia*] Gr. εὐσέβεια pietas.

17. *Deduxit illos in via mirabili*] *Per viam admirandam*, nempe per mare.

GROTIUS.

1. HÆC *illum qui primus formatus est à Deo*] Πρωτόπλαστον, quem πρωτόγονον dixit Philo Byblius, nec aliter Hymni Orphici, & Schola Pythagoræ.

2. *Et eduxit illum è delicto suo*] Nempe sanans per sapientiam. Pendent enim hæc à capite præcedente. ¶ *Et dedit illi virtutem continendi omnia*] *Dominandi omnibus rebus.* Adamus majore quidem molestiâ quàm ante peccatum, tamen dominii reliquias retinuit: de qua re diximus ad lib. 4 De V. R. Chr. ex Euripide & Antiphonte.

3. *Ab hac*] Sapientia. ¶ *Injustus*] Cain.

4. *Propter quem*] Δι' ὃν' sed quidam cod. Græci habent δι' ὃ, i. *propter hoc*, nempe quòd terra non illo tantùm sed & similibus multis sceleribus esset inquinata. ¶ *Sanavit iterum sapientia*] Pietas Noæ. ¶ *Per contemptibile lignum justum gubernans*] Illa causa fuit cur in aquis servatus ad terram perveniret ligno exiguo,

——digitis à morte remotus
Quatuor aut septem.

εὐτελὲς *exiguum* sæpe Græcis: & κυβερνᾷν *servare.* Sic in hymno Ῥώμης,

Σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.

Lucretius ad Venerem,

Quæ quoniam rerum naturam sola gubernas.

5. *Hac & in consensu nequitiæ cùm se nationes contulissent*] Cùm Chaldæi gentésque vicinæ prolapsæ essent ad idololatriam. ¶ *Scivit justum*] Legit ἔγνω· sed Sixtina editio habet εὗρε. *Justus* proprium Abrahami cognomentum, quia ingentem in Deum fiduciam habuit: quæ res justissima est. Vide quæ attulimus ad Jacobum. ¶ *Et conservavit sine querela Deo*] Ἄμεμπτον τῷ Θεῷ, *effecit ut Deus de eo nihil quereretur*, obedientiâ ejus contentus. ¶ *Et in filii misericordia fortem custodivit*] Καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν, *effecit ut fortis* (i. constans) *esset tunc cùm filii miseratione commoveretur.* Sapientia præstitit nè charitatem filii Dei jussibus præferret.

6. *Hac justum à pereuntibus impiis liberavit fugientem*] *Justi* vocabulo Lotus appellatur etiam 2 Pet. 2. 7. & meritò si cum illis comparetur quos inter vivebat. ¶ *Descendente igne in Pentapolim*] Sic rectè dicitur regio illa in qua Sodoma, Gomorra, Adama, Seboim, Segor, Gen. 14, & 19. Deut. 29. 23. *Pentapolim Judaicam* solent hanc appellare Scriptores Christiani ad discrimen Cyrenaicæ.

7. *Et incerto tempore fructus habentes arbores*] Ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτὰ, *inani specie fructum præferentes arbores.* Tacitus de iis locis, *Cuncta sponte edita aut manu sata, sive herbâ tenui aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vanescunt.* Solinus de iisdem, *Apud quæ pomum quod gignitur, habeat licèt speciem maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecùs favillaceam ambitus tantùm extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.* ¶ *Et incredibilis animæ memoria stans figmentum salis*] Rectè vertas *incredula animæ.* ἀπιστούσης. Deinde *columna salis*, στήλη. Sic Gen. 19. 26. στήλη ἁλός. Sic & Josephus εἰς στήλην ἁλῶν, qui eam ad sua tempora mansisse & à se conspectam memorat. Bene autem Animam incredulam refert Salis columna: nam ut Sal infrugiferum, ità & fiduciæ in Deum expers Anima.

10. *Hac profugum iræ fratris justum*] Jacobum איש תם, i. ἄπλαστον sive ἁπλοῦν, Gen. 25. 27. Vide quæ ad Joan. 1. 47. ¶ *Deduxit per vias rectas*] In Mesopotamiam tutò deduxit. ¶ *Et ostendit illi Regnum Dei*] Dei providentiam circa pios, Gen. 28. 12, 13. ¶ *Et dedit illi scientiam sanctorum*] Loci sancti ubi Deus solenniter invocari vellet illo tempore: unde loco nomẽ *Bethelis*, Gen. 28. 17, 22. & 31. 13. ¶ *Honestavit illum in laboribus, & complevit labores illius*] Gr. εὐπόρησεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, καὶ ἐπλήθυνε τοὺς πόνους αὐτοῦ. Hebraismus, pro quo usitato sermone diceres, *ditem eum fecit in mediis laboribus, & quidem tantò magis quantò magis intendebat labores ejus*, Gen. 30. 27, 30.

11. *In fraude circumvenientium illum adfuit illi, & honestum fecit illum*] *Honestum*, i. divitem. Ità enim loquitur hic Interpres. πλεονεξία hic intelligitur Labanis, Gen. 31. 38, 40, 41, 42.

12. *Et certamen forte dedit illi ut vinceret*] Gen. 32. 25.

13. *Hac venditum justum non dereliquit*] Josephum innocentem à fratribus venditum, Gen. 37. 26. Psal. 105. 17. ¶ *Sed à peccatoribus liberavit eum*] Ἐξ ἁμαρτίας, i. *à reatu.* Nam Hebræorum mos est quemvis reatum etiam sine causa vocare חטא vel אשם. ¶ *Descenditque cum illo in foveam*] i. In carcerem, λάκκον. Gen. 41. 14. ubi Josephus narratur *eductus è carcere*, in Hebræo est באר, quod alibi ferè semper λάκκον, ibi ὀχύρωμα verterunt Græci. Et בית הבור Exo. 12. 29. vertitur λάκκος, ubi *carcerem* posuit Latinus.

14. *Donec afferret illi sceptrum Regni*] Τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας. Hebræi omnes magnas potestates *Regni* nomine, & eis fungentes *Regum* vocabulo sæpe appellant, ut vidimus compluribus in locis. Sic & mox 16. ¶ *Et potentiam adversùs eos qui eum deprimebant*] Gr. καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ, *imperium in eos qui ipsum oppresserant*, fratres suos, uxorem Putipharis, & alios. Est hic participium præsens pro præterito, & casus secundus in sensu Objecti. *Imperium opprimentium*, i. in oppressores. ¶ *Et dedit illi claritatem æternam*] Nomen gloriosum perpetuò mansurum.

15. *Et semen sine querela*] Nempe comparatione Ægyptiorum, qui idololatræ.

16. *Intravit in animam servi Dei*] Animavit Mosem, qui eximiè *servus Dei* dicitur, Jos. 1. 1. Psal. 105. 26. Hebr. 3. 5.

17. *In velamento diei*] Εἰς σκέπην ἡμέρας. De die eos protexit ab æstu per nubem. Sic σκέπη sumitur Sir. 34. 18. Psal. 105. 39. ubi de eadem nube agitur, in Græco est, διέτεινε νεφέλην εἰς σκέπην αὐτοῖς.

19. *Et ex altitudine inferorum eduxit illos*] Gr. ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβλυσεν αὐτοὺς, *fecit ut ex profundo pelagi ebullirent illi*, nempe Israelitæ. Sic ἐξέβλυσε sumitur 2 Macc. 1. 12. Sic רקד, quod plerumque vertitur per σκιρτᾷν, ἐξάλλεσθαι, & voces similes, Nah. 3. 2. vertitur ἀναβράσσειν, & קלל alibi ἐξάλλεσθαι vertitur, alibi ἀναζέσαι. ¶ *Ideo justi tulerunt spolia impiorum*] Exod. 12. 36.

20. *Et decantaverunt, Domine, sanctum nomen tuum*] Hymno illo qui exstat Exo. 15.

21. *Sapientia aperuit os mutorum*] Qui præ metu mutire ausi non erant. ¶ *Et linguas infantium fecit disertas*] Νηπίων, i. *puerorum*, qui simul cum parentibus cecinere. Vide Psal. 8. 2. Matth. 21. 16.

CAP. XI.

BADVELLUS.

1. DIrexit per manum, &c. εὐόδωσε τὰ ἔργα αὐτῶν ἐν χειρὶ προφήτου ἁγίου] *Bene direxit opera eorum in manu Prophetæ sancti.* Est enim εὐοδοῦν *commodum ac prosperum iter concedere alicui:* sicut Paulus Rom. 1. 10. passivè usus est, εἴ πως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι, *si quando prosperum iter nactus fuero.* Hoc loco activè, pro *bene feliciterque gubernare eorum opera.*

2. Qui *per desertum inhabitabile iter fecerunt* διώδευσαν ἔρημον ἀοίκητον] *Iter fecerunt per desertum inhabitabile.* Mihi non displicet subjungi relativum *qui*, quod in Græco non est, nè mutatio numeri in verbis *direxit* & *fecerunt* durior fit. ¶ *Atque in locis inviis tentoria posuerunt* καὶ ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνάς] *Et in inaccessis fixerunt tentoria.* τὰ ἄβατα dicuntur *loca quæ nullum aditum accessúmque habent.*

3. *Obstiterunt hostibus, ac inimicos propulsarunt* ἀντέστησαν πολεμίοις,

πολεμίοις, καὶ ἐχθροὺς ἠμύναντο] *Contra hostes steterunt, atque inimicos repulerunt*, h.e. vim ac impetum eorum exceperunt ac propulsarunt. Quidam vertunt, *se de inimicis vindicarunt.* Sed ἀμύνασθαί τινα apud Græcos sign. *aliquem vim inferentem repellere ac prohibere.*

4. *Summa ex rupe* ἐκ πέτρας ἀκροτόμου] *Ex petra alta ac profunda*, cujus venæ ad lapides exscindendos eruendósque altiùs petendæ essent. Significat autem, aquam interiùs inclusam ex ipsis visceribus terræ vastissimâ rupe apertâ erupisse. Itaque mihi magìs placet verti *altâ* quàm *durâ*, cùm utrumque ἀκρότομον significet, quoniam statim subjungit ἐκ λίθου σκληροῦ *è duro lapide*, ut significet rupem fuisse & *altam* & *duram*. ¶ *Sitis sedatio* ἴαμα δίψης] *Remedium sitis*, h.e. sitis levatio. Aqua est remedium ad sitim levandam sedandámque accommodatum ac necessarium; sic Cibus quoddam est remedium famis; utrumque ad desiderium naturæ aut levandum aut explendum comparatum.

5. *Nam per quæ*, &c. δι' ὧν γὰρ ἐκολάσθησαν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀποροῦντες εὐεργετήθησαν] *Per quæ enim puniti sunt inimici eorum, per eadem ipsi indigentes beneficio sunt affecti: aut benignè sunt tractati.* Eleganter enim opponuntur κολάζειν καὶ εὐεργετεῖν, h. e. *pœnas dare & beneficium accipere* in eadem re. Duo sunt versus apud V. Interpretem quos junximus.

7.8. *Pro fonte enim*, &c. ἀντὶ μὲν πηγῆς ἀενάου ποταμοῦ, αἵματι λυθρώδει ταραχθέντες] *Nam pro fonte quidem perenni fluminis tabido sanguine perturbati, in correptionem infantium occisoris mandati, dedisti eis aquam abundantem insperatò.* Tota hæc oratio est & perturbata & manca, si legamus ταραχθέντες in nominativo plurali, sicut legitur in omnibus exempl. quæ ego viderim: deest enim aliquid in prima parte comparationis. Sed ego legendum puto ταραχθέντος in genitivo, ut conjungatur cum nomine præcedente ποταμοῦ *fluminis*, scilicet Nili, qui fluvius à Deo sanguine ità fuit conturbatus ac infectus ut pisces interirent, nec homines ullo modo possent bibere. Facilè autem fuit mutare literam ο in ε, ac ταραχθέντες legere pro ταραχθέντος. ¶ *Ad edictum*, &c. εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος] *Ad redarguendum* [aut *corripiendum*] *edictum crudelissimi Regis, quo mandavit ut omnes mares qui nascerentur, necarentur.* ¶ *Aquam uberrimam præter spem his dedisti* ἔδωκας αὐτοῖς δαψιλὲς ὕδωρ ἀνελπίστως] *Dedisti eis aquam copiosam insperatò*, sive *illis insperantibus*, sive (ut verti) *præter spem.* Duo sunt versus apud Veterem interpretem, quos conjunximus.

9. *Ostendens per sitim quæ tunc exstitit* διὰ τοῦ τότε δίψους] *Ostendens per quæ tunc fuit sitim* (h.e. eo genere sitis atque afflictionis quo tuos tentasti) *quàm severè inimicos tuos tractares.* Ostendit enim dissimiles afflictiones piorum atque impiorum etiam in iisdem rebus.

10. *Et quidem cum misericordia castigati* καίπερ ἐν ἐλέει παιδευόμενοι] *Etsi in misericordia castigati.* Est enim καίπερ particula Adversativa, cui non malè respondet *Et quidem.* ¶ *Quæ impii tormenta*, &c. πῶς ἐν ὀργῇ κρινόμενοι ἀσεβεῖς ἐβασανίζοντο] *Quomodo in ira judicati impii torquebantur*, sive *cruciabantur.* In suis enim afflictionibus cognoverunt magnitudinem ac acerbitatem malorum quibus Deus inimicos vexare solet.

11. *In illos verò ut Rex severus*, &c. ἐκείνους δὲ ὡς ἀπότομος βασιλεὺς καταδικάζων ἐξήτασας] *Illos verò ut durus* [aut *sævus*] *Rex condemnans in quæstionem vocasti*, aut *posuisti.* Est enim ἐξετάζειν *quæstionem habere de aliquo*, h.e. tormento cruciatúq; adhibito quærere de aliquo, &, quod paulò antè dixit, βασανίζειν. Sed hoc loco eleganter opponuntur ἀποδοκιμάζειν *probare*, quo judicio Deus in suos utitur, & ἐξετάζειν, quomodo idem impios affligit atque omnibus cruciamentis afficit.

12. *Quinetiam tam*, &c. καὶ ἀπόντες δὲ καὶ παρόντες ὁμοίως ἐτρύχοντο] *Et absentes autem & præsentes similiter torquebantur. Atque etiam tam absentes*, &c. Verbum autem τρύχειν significat *vexari malis*, κακοπαθεῖν, h. e. *conflictari* vel *affligtari.*

13. *Et gemitus recordatione*, &c. καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων] Ad v. *& gemitus memoriarum præteritorum.* Quidam cod. habent μνημῶν παρελθουσῶν, *memoriarum præteritarum.* Utraque lectio stare potest.

14. *Nam cùm suis propriis*, &c. ὅτε γὰρ ἤκουσαν διὰ τῶν ἰδίων κολάσεων εὐεργετημένους αὐτοὺς] *Nam cùm propriis pœnis audivissent beneficio affici ipsos.* αὐτοὺς quidam referunt ad *Ægyptios*, ac vertunt *se*: ego malo referre ad *Israelitas*, quorum præclaram conditionem Ægyptii in summa malorum suorum acerbitate cognoverunt, Deúmque senserunt.

15. *Et quem olim expositum abjectúmque pro deplorato irridentes habuerant* ὃν γὰρ ἐν ἐκθέσει πάλαι ῥιφέντα ἀπεῖπον χλευάζοντες] *Et quem in expositione olim abjectum abnegaverant irridentes.* ἀπειπεῖν enim ad verbum *abnegare* significat: sed accipitur pro *deploratum desperatúmque aliquem habere.* Hinc ἀπειπεῖν τὴν ἐλπίδα pro *spem despondere* sive *deponere ac abjicere.* Itaque ἀπειπεῖν τινα est *deploratum aliquem habere.* ¶ *In extremo rerum eventu* ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων] *In fine eventuum*, h.e. in exitu atq; eventu rerum quo Deus per Mosen suos liberavit. ¶ *Cùm aliâ longè quàm justi laborassent siti* οὐχ ὅμοια τοῖς δικαίοις διψήσαντες] *Non similia justis sitientes, non eâdem quâ justi siti affecti.* Nam cùm utrique à Deo afflicti fuerint, tamen exitus afflictionum diversus fuit; ità in eodem etiam genere dissimiltudo quædam apparuit.

16. *Quibus seducti*, &c. ἐν οἷς πλανηθέντες ἐθρήσκευον ἄλογα ἑρπετὰ] *In quibus errantes* [sive *errore seducti*] *colebant irrationabiles serpentes.* Significat autem θρησκεύειν *colere* ac *servire.* Hinc Paulus Col. 2. 23. ἐθελοθρησκείας appellat *cultus voluntarios ac superstitiosos.*

17. *Ut intelligerent*, &c. ἵνα γνῶσιν ὅτι δι' ὧν τις ἁμαρτάνει, διὰ τούτων κολάζεται] *Ut cognoscerent quòd per quæ quis peccat, per eadem punitur.* Res enim quas illi impiè adorarunt atque honorarunt justissimo Dei judicio ad eorum perniciem infamiámque sunt conversæ.

18. *Neque enim omnipotenti*, &c. οὐ γὰρ ἠπόρει ἡ παντοδύναμός σου χεὶρ] *Non enim impotens erat omnipotens manus tua*, h. e. præpotens manus tua non erat potentiâ destituta, non erat imbecilla aut ità debilitata ut non posset. Significat enim ἀπορεῖν hoc loco *destitui facultate.* Paulus 2 Cor. 4. 8. ἐξαπορεῖσθαι dicit, Ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι, *laboramus, at non destituimur.* ¶ *Animosósque leones* ἢ θρασεῖς λέοντας] *Aut audaces leones*, h. e. feroces. Est enim illud animal maximè θυμοειδὲς *animosum* & *audax.*

19. *Aut feras*, &c. ἢ νεοκτίστους θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους] *Aut ira recens creatæ plenas feras ignotas.* Quædam exempl. habent νεοκτίστους in accusativo plurali, ut conjungatur cum *feris*, quasi modò aut nunc primùm natæ exstiterint. Sed meliùs cum *ira* conjungitur, quasi Deus tunc primùm ac subitò impetum illum ac furorem excitarit: ut significet inusitatam quandam iram etiam in bestiis. ¶ *Quæ aut in modum*, &c. ἤτοι πυρπνόον φυσῶντας ἄσθμα] *Aut ignivomum spirantes halitum*, h. e. quæ igneum vaporem emitterent: quo spiritus ardore maxima earum rabies significatur. ¶ *Aut sonitus fumi*, &c. ἢ βρόμον λικμωμένου καπνοῦ] *Aut crepitus* [sive *strepitus*] *fumi ventilati.* Est enim βρόμος *crepitus ac sonitus venti vehementis.* ¶ *Aut horrendas ab oculis*, &c. ἢ δεινοὺς ἀπ' ὀμμάτων σπινθῆρας ἀστράπτοντας] *Aut graves* [sive *horribiles*] *ab oculis scintillas fulgurantes:* qui oculorum ardor emicans interiorem furorem incitatum indicat.

20. *Quarum non solùm*, &c. ὧν οὐ μόνον ἡ βλάβη ἠδύνατο συνεκτρίψαι αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄψις ἐκφοβήσασα διολέσαι] *Quarum non solum noxa poterat eos conterere, verùm etiam aspectus timorem incutiens disperdere.*

21. *Tuo pressi judicio* ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες] *Judicii persecutionem passi.* Quidam vertunt *pœnâ urgente:* sed cùm δίκη significet *causam*, *judicium*, *actionem quæ jure agitur cum aliquo*, ego *judicium* vertere malui, quo Deus impios persequitur. ¶ *Sed tu omnia*, &c. ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ ἀριθμῷ καὶ σταθμῷ διέταξας] *Sed omnia mensurâ & numero & pondere ordinasti*, sive *disposuisti.*

22. *Nam vis quidem*, &c. τὸ γὰρ μεγάλως ἰσχύειν σοι πάρεστι πάντοτε]

πάρεστι] *Nam plurimum valere* [aut *posse*] *tibi semper adest*, h. e. summa potentia semper est apud te.

23. *Quoniam tanquam momentum*, &c. ὅτι ὡς ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων ὅλος ὁ κόσμος ἐναντίον σου] *Quoniam sicut momentum ex trutinis* [aut *stateris*] *totus mundus ante te*.

24. *Et dissimulas hominum peccata, ut resipiscant* καὶ παρορᾷς ἁμαρτήματα ἀνθρώπων εἰς μετάνοιαν] *Et dissimulas peccata hominum ad pœnitentiam*. Est enim παρορᾷν *oculis aliquid prætermittere ac præterire*, & *quasi connivere ad rem aliquam*. Hæc autem clementia & lenitas tribuitur Deo Mich. 7. 18. *Quis similis tibi, ô Deus, qui tollis iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hereditatis tuæ?* h. e. connives ad peccatum, atque oculos claudis ut acerbè non observes.

25. *Ac nihil eorum quorum*, &c. καὶ οὐδὲν βδελύσσῃ ὧν ἐποίησας] *Ac nihil abominaris eorum quæ fecisti*. Tuas enim creaturas agnoscis ac diligis. ¶ *Neque enim quicquam tibi odiosum effici potuisset* οὐδὲν γὰρ ἂν μισῶν τι κατεσκεύασας] *Nihil enim odiens effecisses*. Aut hoc modo, *Nam tu quidem nihil unquam tibi invisum effecisses*. Tu enim delectatus es in tuis operibus.

26. *Quomodo autem quod tu noluisses*, &c. πῶς δὲ ἔμεινεν ἄν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλησας; ἢ τὸ μὴ κληθὲν ὑπὸ σοῦ διετηρήθη;] *Quomodo autem mansisset, nisi tu voluisses? aut non vocatum abs te, conservatum fuisset?* h. e. nihil contra tuam & voluntatem & autoritatem manere unquam, nec salvum esse potuisset: ità omnia & volente Deo & autore effecta conservatáque fuerunt.

27. *Domine animarum amantissime* δέσποτα φιλόψυχε] *Domine amice* [aut *amator*] *animarum*.

CLARIUS.

5. PER *quæ enim pœnas passi sunt*] Inimici aquis obruti, ipsi aquis refocillati.

6, &c. *Pro fonte quidem sempiterni fluminis*] In hoc contextu confusum est Hyperbaton, & quædam ἔλλειψις, nisi quid & in Græco desit. ¶ *Sanguine redemptionis*] Gr. αἵματι λυθρώδει *sanguine redemptorio*. Et fortasse significat sanguinem illum qui jussus est poni in postibus domorum, qui ubicunque esset, servabantur illæ domus: Et illo sanguine *turbati* sunt Ægyptii atque admoniti, illam esse ultionem quâ primogeniti eorum occisi sunt ob crudele mandatum interficiendorum infantium Hebræorum. Vel intellige de aquis fluminis in cruorem versis, ut non possent bibere. At Israelitis etiam è petra potus est datus; & tunc *sanguinem redemptionis* interpretabimur, sanguinem illum signum fuisse quòd liberare vellet Deus populum suum, & innocentem ulcisci sanguinem. *Per sitim* ergò, *quæ tunc fuit*, Ægyptiis *ostendisti*, inquit, *quemadmodum adversarios punires*.

10, &c. *Cùm enim tentati sunt*] Cùm *tentarentur* molestiis Israelitæ, quamvis illa tentatio esset potiùs *misericors disciplina, intellexerunt impios judicio irati Dei torqueri*, & Deum *ergà se quidem agere ut patrem*, qui quasi *monitis* quibusdam *probaret* suos, *in hostes verò ut dirum Regem*, ità ut & qui *præsentes* viderant, & qui *absentes* audierant famam rerum, *æquè torquerentur*, & *duplici*, i. ingenti (ut fit Hebraismus) *tristitiâ tenerentur*. Vel, cùm *memorarentur præteritas molestias*, futurorum etiam soliciti erant. *Cùm enim audirent*, inquit, *per sua tormenta illos* (Israelitas) *beneficio affectos*, *senserunt* & experti sunt illum esse *Dominum* qui hæc ageret.

15. *Quem enim in expositione*] Videtur significare, Ægyptios priùs *subsannasse* Mosen, cùm eum cernerent velle educere populum ex Ægypto, memores quo pacto susceptus fuerit è fluvio, ubi *expositus fuerat*, &c. demum *ex eventu rei admiratos*. ¶ *Non similiter justis facientes*] Videtur Interpres legisse ποιήσαντες, ut sit sensus, *Isti non fecerunt ut solent justi*, qui non exspectant castigationes ut admirentur Divina facta. Sed nunc Græca habent διψήσαντες *sitientes*, & tunc obscurior erit sensus. Quid enim significat, *non æquè sitientes ut justi?* nisi fortè intelligas afflictiones non æquè illis cessisse atque justis, de quibus scribitur, *Multæ afflictiones justorum, & de omnibus iis liberavit eos Dominus*.

21. *In mensura & numero & pondere*] h. e. Summa cum æquitate & ratione. Sumpta est autem similitudo ab hominum commerciis, qui his rebus, mensurando, aut numerando, aut ponderibus, justitiam in negotiationibus suis servant.

GROTIUS.

1. IN *manibus Prophetæ sancti*] Per Mosem, qui summus Prophetarum ante Messiæ tempora, Num. 12. 6.

3. *Steterunt contra hostes*] Amorrhæos, Basanitas, Amalecitas.

4. *Sitierunt, & invocaverunt te*] Exod. 17. 2. Num. 20. 2.

5. *Inimici illorum*] Ægyptii, ut ostendunt sequentia.

8. *Qui cùm minuerentur*] Non est hoc in Græco, sed connectendo meliùs sensui additum ab Interprete. Ægyptii imminuti sunt numero quia Hebræorum numerum imminuerant. ¶ *In traductione infantium occisorum*] *In pœnam præcepti occidentis infantes*. Sic & infrà 17. 7. & 18. 5. Sirach. 16. 13.

10. *Cùm enim tentati sunt*] Siti, Israelitæ scilicet. ¶ *Et quidem cum misericordia disciplinam accipientes*] Ad breve tempus sitim passi. ¶ *Quemadmodum cum ira judicati impii tormenta paterentur*] *Passi essent*: ἐβασανίζοντο, Ægyptii scilicet.

11. *Interrogans condemnasti*] Gr. καταδικάζων ἐξήτασας, i. *damnatos torsisti*. Quòd multis in locis de reis per tormenta quæstiones haberi solent, ideo ἐξετάζειν sumitur pro *torquere*. Vide Act. 22. 24. & 29.

14. *Per sua tormenta bene secum agi*] *Bene cum illis agi*, cum Israelitis scilicet; quia sitis eorum sublevabatur, cùm Ægyptii siti periissent. Sensus idem qui suprà 6.

15. *Quem enim in expositione prava projectum deriserunt*] Gr. ἀπειπόντες χλεύαζοντες, *pro deplorato habuere insultantes*. Vertitur per ἀπειπεῖν Hebræum מאס.

16. *Colebant mutos serpentes & bestias supervacuas*] *Animantia vilia*, εὐτελῆ, ut Canes. De Ægyptiis Philo in Legatione, Οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους καὶ ἄλλα πλείονα θηρία, καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνά, θεοπλαστοῦντες, ὑπὲρ ὧν βωμοὶ καὶ ἱερὰ καὶ ναοὶ κατὰ πᾶσαν Αἴγυπτον ἵδρυνται. Tertullianus Adv. Mar. 2. *Ægyptius olim reus Deo fuerat gentilis idololatriæ, Ibin & Crocodilum citiùs colens quàm Deum vivum*.

18. *Ex materia invisa*] Ἐξ ἀμόρφου ὕλης, *ex informi materia*, i. *rudi indigestáque mole*, ut Ovidius expressit, תהו ובהו, Gen. 1. 2.

19. *Aut novi generis, irâ plenas ignotas bestias*] Bene vertit νεοκτίστου θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους. ¶ *Aut vaporem ignium spirantes*] Ut illi

Quorum terribilis spiritus ignis erat.

¶ *Aut fumi odorem proferentes*] Ἢ βρόμους λικμωμένους καπνοῦ, i. *fœtorem sparsum à fumo*. Sic βρόμον usurpant Interpretes Job. 6. 7. & quidam Joel. 2. 20. Sic quod apud Dioscoridem est βρομῶδες id *virus redolens* vertit Plinius.

21. *Uno spiritu poterant occidi*] *Uno flatu*. Id enim hic valet ἐνὶ πνεύματι & est proverbiale. Plautus,

Cujus tu legiones difflavisti spiritu,
Quasi ventus folia, aut peniculum tectorium.

¶ *Sed omnia in mensura & numero & pondere disposuisti*] Plato dicebat Deum γεωμετρεῖν.

23. *Tanquam momentum stateræ*] Ut scrupulum, rem levissimam.

24. *Misereris omnium, quia omnia potes*] Differs pœnam, certus, ubi voles, semper tibi puniendi fore potestatem.

25. *Diligis enim omnia quæ sunt*] Hic etiam τὰ ὄντα πάντα accipiendum de Hominibus ostendunt sequentia. Vide quæ diximus suprà 1. 14.

26. *Aut quod à te vocatum non esset conservaretur*] *Vocare* est Imperare, ut Psal. 147. 4. Quomodo maneret quippiam nisi tu id manere juberes?

27. *Parcis autem omnibus*] Diu, in spem resipiscentiæ. ¶ *Quoniam tua sunt*] Nemo Rex mediocri prudentiâ animi causâ subditos suos perdet.

CAP. XII.

BADVELLUS.

2. Itaque eos qui sunt lapsi, &c. διὸ τοὺς παραπίπτοντας] *Ideo eos qui labuntur.* Est autem παραπίπτειν *delinquere*: indè παραπτώματα *delicta*. ¶ *Paulatim coarguis* κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις] *Paulatim* [aut *sensim*] *arguis* sive *corripis*, h. e. leniter ac moderatè, revocans eos ad pœnitentiam. ¶ *In memoriámque*, &c. *admones* καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνουσιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς] *Et in quibus peccant, commonefaciens admones*, h.e. in memoriam eos reducens peccatorum, quorum cogitationem ac sensum sæpe nullum habent. ¶ *Ut relictâ pravitate, in te credant, Domine* ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς κακίας πιστεύσωσιν ἐπὶ σὲ, Κύριε] *Ut liberati à malitia, credant in te, Domine*, sive *cùm à malitia recesserint.* Hoc enim significat ἀπαλλάττεσθαί τινος, *discedere à re aliqua, eámque deponere ac abjicere.*

3. *Etenim veteres*, &c. καὶ γὰρ τοὺς παλαιοὺς οἰκήτορας τῆς ἁγίας σου γῆς μισήσας] *Nam cùm antiquos habitatores Terræ sanctæ tuæ*, &c. Intelligit Chananæos qui terram sanctam Judæam habitarunt.

4. *Utpote odiosissima*, &c. ἐπὶ τῷ ἔχθιστα πράσσειν ἔργα φαρμακειῶν καὶ τελετὰς ἀνοσίους] *Eò quòd odiosissima facerent opera veneficiorum, & sacrificia impia.* Vocat autem φαρμακείας incantationes quibus venefici magicíque homines utuntur: eo nomine omnia maleficia superstitiosa ac diabolica comprehendit.

5. *Ac viscerum carniúmque humanarum voratores* καὶ σπλαγχνοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν] *Et viscerum comestores humanarum carnium*, h. e. qui visceribus ac carnibus humanis vescerentur. Immolabant enim suos liberos, eorúmque partem comedebant. ¶ *Dapésque ex sanguine abominandas* καὶ θοίνας αἵματος ἐκ μύσους] *Et epulum sanguinis ex abominatione*, sive *fastidio* ac *nausea*: h. e. epulas abominabiles, quæ fastidium ac nauseam hominibus afferre possent. Aptè autem θοίνας hoc loco nominavit *convivium* ac *epulum*; à θεὸς καὶ οἶνος ità dictum, quòd in festis deorum largiùs solerent bibere. Ità quemadmodum convivia aliorum erant vinolenta, ità istorum erant sanguinolenta & cruenta. ¶ *Sacerdotésque fanaticos* μύστας ἐκ θιασοῦ] *Sacerdotes Divini furoris*, h.e. afflatos Divino quodam numine, qui ἐνθουσιασμὸς à Platone dictus est, hoc loco θιασμὸς appellatur, h. e. *inspiratio furiosa.* Hujusmodi homines *fanatici* appellantur, quorum ingenia & corda spiritu Diaboli potiùs quàm Dei occupantur ac agitantur. Quædam exemplaria habent θυσίας σου *Divini sacrificii tui*: sed iste sensus huic loco nullo modo convenit. Ità locum istum corruptum puto, lectúmque aut impressum θυσίας σου pro θιασοῦ.

6. *Et patres autores cædis*, &c. καὶ αὐθέντας γονεῖς ψυχῶν ἀβοηθήτων] *Ac patres autores cædis animarum auxilio destitutarum.* Hoc loco duplex lectio reperitur: in quibusdam cod. legitur γονεῖς *parentes*, in aliis φονεῖς *interfectores.* Sed cùm præcedat αὐθέντας, ego puto legendum γονεῖς. Dicitur enim αὐθέντης *qui manu suâ aliquem percutit ac cædit*, qui etiam αὐτόχειρ. Ità αὐθένται parentes appellantur percussores miserarum animarum quas genuerant. Sic supervacaneum esset nomen φονεῖς.

7. *Ut terra*, &c. ἡ παρὰ σοὶ πασῶν τιμιωτάτη γῆ] *Apud te omnium honoratissima terra.* Sic enim appellatur & ornatur sæpe Judæa à Prophetis, & *pulcerrima desideratissimáque* dicitur, propter electionem Dei ejúsque benedictionem. Deus enim præcipuè eam delegerat, in qua habitaret ac quiesceret.

8. *Vespásque exercitûs tui præcursores emisisti* ἀπέστειλας τε προδρόμους τοῦ στρατοπέδου σου σφῆκας] *Et misisti percussores exercitûs tui vespas.* Quidam non malè vertit, *vespásque exercitûs tui emissarios præmisisti.* Sed *præcursoris* nomen apertiùs significat insecta noxiáque animalia esse præmissa ad eos vexandos paulatímque profligandos.

9. *Non quòd non posses*, &c. οὐκ ἀδυνατῶν ἐν παρατάξει ἀσεβεῖς δικαίοις ὑποχειρίους δοῦναι] *Non impotens in acie impios sub manum justorum dare*, h. e. in manum justorum tradere. ¶ *Aut sævis bestiis*, &c. ἢ θηρίοις δεινοῖς, ἢ λόγῳ ἀποτόμῳ ὑφ' ἓν ἐκτρῖψαι] *Aut feris truculentis, aut verbo severo* [sive *aspero*] *simul conterere*, sive *abolere.*

10. *Sed cùm paulatim*, &c. κρίνων δὲ κατὰ βραχὺ, ἐδίδους τόπον μετανοίας] *Judicans autem paulatim, dabas locum pœnitentiæ*, h. e. (ut dicit Paulus, Rom. 2. 4.) *tuâ lenitate ac mansuetudine ad pœnitentiam invitabas.* Est enim Deus μακρόθυμος *summâ patientiâ ac æquitate in puniendo.* ¶ *Non ignorans pravam eorum generationem* οὐκ ἀγνοῶν ὅτι πονηρὰ ἡ γένεσις αὐτῶν] *Non ignorans quòd prava* [sive *improba*] *esset generatio eorum.* ¶ *Innatámque ipsorum malitiam* καὶ ἔμφυτος ἡ κακία αὐτῶν] *Et ingenita* [sive *nativa*] *malitia ipsorum.* ¶ *Neque unquam fore*, &c. καὶ ὅτι οὐ μὴ ἀλλαγῇ ὁ λογισμὸς αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα] *Et quòd non mutaretur cogitatio eorum in perpetuum.* Eorum enim voluntas in impietate ità erat obfirmata ut ad timorem ipsius Dei revocari nullo modo posset.

11. *Cùm ab initio*, &c. σπέρμα γὰρ ἦν κατηραμένον ἀπ' ἀρχῆς] *Semen enim erat maledictum ab initio*, h. e. exsecrationi devotum. ¶ *Neque verò quenquam metuens*, &c. οὐδὲ εὐλαβούμενός τινα ἐφ' οἷς ἡμάρτανον, ἄδειαν ἐδίδους] *Neque quenquam metuens, ob ea quæ peccaverunt veniam* [sive *impunitatem*] *dabas.*

12. *Quis enim tibi dicat, Quid egisti?* τίς γὰρ ἐρεῖ, Τί ἐποίησας;] *Quis enim dicet, Quid fecisti?* ¶ *Aut quis se judicio opponat tuo?* ἢ τίς ἀντιστήσεται τῷ κρίματί σου;] *Aut quis resistet judicio tuo? quis se opponet ac intercedet?* ¶ *Quis verò de*, &c? τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι κατὰ ἐθνῶν ἀπολωλότων, ἃ σὺ ἐποίησας;] *Quis verò accusabit te, aut crimen intendet de gentibus quæ perierunt, quas tu fecisti?* ¶ *Aut intercedat contra*, &c. ἢ τίς εἰς κατάστασίν σοι ἐλεύσεται ἔκδικος κατὰ ἀδίκων ἀνθρώπων;] *Aut quis in constitutionem tibi veniet vindex adversus injustos homines?* vel, *de injustis hominibus?* h.e. quis constituetur judex ac vindex, cùm agetur causa hominum injustorum vindicanda? Quis illud jus ac potestatem occupabit quæ unius Dei propria est? *Mihi enim vindicta, dicit Dominus; ego retribuam.* Et statim subjungitur, *Neque enim alius est Deus præter te.* Legitur etiam εἰς κατάστασιν.

13. *Neque enim alius*, &c. οὔτε γὰρ Θεός ἐστι πλὴν σοῦ, ᾧ μέλει περὶ πάντων] *Neque enim est Deus præter te, qui curam habes omnium.* ¶ *Quò te ostendis*, &c. ἵνα δείξῃς ὅτι οὐκ ἀδίκως ἔκρινας] *Ut ostendas quòd rectè judicasti*, h.e. hâc curâ & providentiâ rerum omnium summam judiciorum tuorum æquitatem declaras.

14. *Neque est Rex*, &c. οὔτε βασιλεὺς ἢ τύραννος ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεταί σοι περὶ ὧν ἐκόλασας] *Neque Rex aut Tyrannus intueri contra te poterit de iis quos tu punieris.* Est autem ἀντοφθαλμεῖν τινι *aspectum contra aliquem torquere atque oculos conjicere.* Sunt autem oculi indices animi aut irati ac indignantis, aut amici ac faventis. Ità pro *resistere coram* & (ut vulgò dicunt) *in faciem accipitur.*

15. *Eum qui nullam*, &c. αὐτὸν μὴ ὀφείλοντα κολασθῆναι καταδικάσαι ἀλλότριον ἡγούμενος τῆς σῆς δυνάμεως] *Eum qui non debet puniri condemnare existimans alienum à tua potentia*, h. e. judicans indignum tuâ summâ potestate condemnare innocentem qui nullam pœnam commeruit.

16. *Et quòd omnibus*, &c. καὶ τὸ πάντων σε δεσπόζειν, πάντων φείδεσθαί σε ποιεῖ] *Ac omnibus te dominari, omnibus parcere te facit*: h. e. Tuus in omnia dominatus facit ut ignoscas omnibus. Inter homines summa potestas plerumque cum maxima acerbitate conjungi solet: Summum autem tuum imperium summâ lenitate & misericordiâ temperatum est; ut quò plus possis, eò mitiùs ac clementiùs in creaturas tuas te geras: ut inquit Poeta,

Parcere subjectis, & debellare superbos.

17. *Cùm enim fides*, &c. ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ

ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι] *Robur enim ostendis, cùm non crederis in potentia perfectione*: h. e. cùm non existimaris ac crederis summâ & perfectâ pollere potentiâ, vim tuam ac summam potestatem declaras in eos qui eam nolunt agnoscere. ¶ *Et sapientum audaciam redarguis* καὶ ἐν τοῖς εἰδόσι θράσος ἐξελέγχεις] *Et inscientibus audaciam redarguis*: h. e. intelligentium ac sapientium hujus mundi superbam persuasionem reprehendis & confundis.

18. *Sed tamen tu potentia*, &c. σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις] *Tu autem dominans potentiæ in æquitate judicas*, h. e. amplissimum imperium tuum cum æquissimo judicio conjunctum est. ¶ *Summâque cum indulgentia nos gubernas* καὶ μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς] *Et cum multa parcitate* [h. e. indulgentia sive ignoscentia] *gubernas nos*. Est enim nomen φειδὼ à verbo φείδομαι, quo sæpe jam est usus pro *ignoscere*, *parcere* ac *miserari*: itaque accipitur hîc pro *clementia* & *misericordia*.

19. *Ac filios tuos*, &c. καὶ εὐέλπιδας ἐποίησας τοὺς υἱούς σου, ὅτι δίδως ἐπὶ ἁμαρτήμασι μετάνοιαν] *Et bona spei fecisti filios tuos* [sive *bonam spem das filiis tuis*] *quòd in peccatis pœnitentiæ locum concedis*. εὐέλπιδες enim dicuntur *qui optimâ sunt spe*, quemadmodum ἀνέλπιδες *qui nullam spem habent*, sive *qui desperant*.

20. *Etenim si inimicos*, &c. εἰ γὰρ ἐχθροὺς παίδων σου καὶ ὀφειλομένους θανάτῳ μετὰ τοσαύτης ἐτιμωρήσας προσοχῆς καὶ δεήσεως] *Si enim inimicos servorum tuorum & debitos morti cum tanta vindicasti* [sive *ultus es*] *attentione ac obtestatione*. ὀφειλομένους θανάτῳ appellat *eos qui ea commiserunt ob quæ meritas ac debitas mortis pœnas luere debent*.

21. *Quanta cum moderatione*, &c. μετὰ πόσης ἀκριβείας ἔκρινας τοὺς υἱούς σου] *Cum quanta diligentia judicasti filios tuos*. ἀκρίβεια enim accipitur hîc pro *accurata & attenta consideratione*, quæ negligentiæ iracundiæque temerariæ atque inconsideratæ opponitur. Est enim Ira præceps ad supplicium sumendum: ea verò temeritas cupiditásque vindictæ in Deum nullo modo cadit. Itaque ego ἀκρίβειαν *moderationem* verti. ¶ *Quorum patribus*, &c. ὧν τοῖς πατράσιν ὅρκους καὶ συνθήκας ἔδωκας ἀγαθῶν ὑποσχέσεων] *Quorum patribus juramenta & conventiones dedisti bonarum promissionum*.

22. *Cùm ergò nos castigas*, &c. *flagellas inimicos nostros* ἡμᾶς οὖν παιδεύων, τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐν μυριότητι μαστίζεις] Ad v. *Nos igitur castigans, in mille flagellas inimicos nostros*, h. e. *infinitò graviùs quàm nos illos affligis*. Hîc opponuntur παιδεύειν *disciplinâ paternâ castigare liberos* & μαστίζειν *flagellis cædere*. ¶ *Ut cum solicitudine bonitatem tuam judicemus* ἵνα σου τὴν ἀγαθότητα μεριμνῶμεν κρίνοντες] *Ut tuam bonitatem solicitè cogitemus judicantes*, h. e. summa cum cura meditemur ac consideremus. Hæc enim cogitatio ac recordatio bonitatis Dei cognitæ in fiducia Dei timoreq; nos continet. ¶ *Judicati autem misericordiã exspectemus* κρινόμενοι δὲ προσδοκῶμεν ἔλεος, *Judicati autem speremus misericordiã*. Hoc loco κρινόμενοι passivè accipitur aliâ significatione quàm antè activé. Sic Paulus 1 Cor. 11. 32. hâc verbi similitudine in diversa significatione usus est, Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα· κρινόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου παιδευόμεθα, *Nam si nos ipsos dijudicassemus, nequaquam judicati fuissemus: cùm autem judicamur, à Domino corripimur*.

23. *Idcirco injustos etiam homines*, &c. ὅθεν καὶ τοὺς ἐν ἀφροσύνῃ ζωῆς βιώσαντας διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων] *Unde & eos qui in insipientia vita vixerunt, excruciavisti per suas ipsorum abominationes*.

24. *Nam longiùs viis erroris erraverunt* καὶ γὰρ τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν] Quidam ità vertunt, *Nam per incerta viarum longiùs aberraverunt*. Ego autem puto hyperbolicam locutionem, quâ plerumque utimur cùm augere aliquid volumus: ut si diceremus, *Stultitiâ stultior, Sapientiâ sapientior*: ità hoc in loco dicit *viis erroris longiùs erravisse Israelitas*, cùm relicto vero cultu Dei superstitionibus Gentium se implicarunt ac polluerunt: quasi ità velit dicere, *eos longiùs in errore progressos esse quàm viæ erroris ducerent*. ¶ *Falsi in modum infantium stolidorum* νηπίων δίκην ἀφρόνων ψευσθέντες] *Infantium more stultorum decepti*. δίκην enim hoc loco pro *instar* accipitur: & subaudiendum est κατὰ per ἔλλειψιν, q. d. *secundùm modum* aut *morem*, *in modum puerorum stolidorum decepti*.

25. *Quamobrem illis, ut pueris*, &c. διὰ τοῦτο ὡς παισὶν ἀλογίστοις τὴν κρίσιν εἰς ἐμπαιγμὸν ἔπεμψας] *Propterea ut pueris ratione carentibus judicium in derisum misisti*.

26. *At illi probrosis ludificationibus non emendati* οἱ δὲ παιγνίοις ἐπιτιμήσεως μὴ νουθετηθέντες] *Illi autem ludibriis increpationis* [sive *objurgationibus*] *non correcti*.

27. *Nam in quibus*, &c. ἐφ' οἷς γὰρ αὐτοὶ πάσχοντες ἠγανάκτουν, ἐπὶ τούτοις οὓς ἐδόκουν θεούς, ἐν αὐτοῖς κολαζόμενοι ἰδόντες, ὃν πάλαι ἠρνοῦντο εἰδέναι, Θεὸν ἐπέγνωσαν ἀληθῆ] *In quibus enim ipsi patientes indignabantur, in his quos putabant Deos, in ipsis puniri videntes, quem olim negabant nosse, Deum agnoverunt verum*. Comprehensio hujus sententiæ est aliquantùm implicata; sed si distinguatur eo modo quo ego verti, sensus erit facilis. Significat enim Israelitas idololatras pœnas dedisse suæ impietatis contumacis, in hísque Deum agnovisse sine ulla conversione: itaque concludit extremam condemnationem in eos delapsam esse.

CASTELLIO.

6. **P**Arentes indefensarum animarum interfectores] Suorum liberorum.

8. *Sed tamen illis, ut hominibus, pepercisti*] Chananæis.

13. *Nec enim Deus est quisquam præter te cui omnia sunt curæ, ut ostendas te non iniquè punivisse*] Ut illi Deo rationem reddas.

27. *Cùm iis ipsis rebus quas deos esse putabant torquerentur*] A bestiis ac aliis quæ sequenti capite declarantur.

CLARIUS.

1. **I**Ncorruptus enim] *Amas*, inquit, *animas, quia incorruptus ille spiritus tuus est* in illis, & *in omnibus*, ut non possis non amare.

6. *Et misisti præcursores exercitûs tui vespas*] Gr. ἀπέστειλας τοὺς προδρόμους τοῦ στρατοπέδου σου σφῆκας, h. e. *Misistique præcursores, exercitus tuos misisti*. Verùm cùm σφῆκας & ἐσφῆκας, quorum alterum *vespas*, alterum *misisti* significat, ob vocum vicinitatem, utra lectio melior sit nolui temere judicare.

15. *Qui non debet puniri*] Qui judicio hominum non videtur puniendus; at tu si eum punis, justè id facis.

GROTIUS.

1. **O** *Quàm bonus & suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus*] Gr. τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσι, *Nam spiritus tuus incorruptus est in omnibus*: i. Ille spiritus quem inseruisti Hominibus, datus illis est in spem immortalitatis, suprà 2. 23.

2. *Partibus corripis*] Κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, *paulatim corripis*, i. lentè, cum magna patientia. ¶ *Credant in te, Domine*] *Tibi confidant*. Est autem μετωνυμία, pro *confidendo obediant*.

3. *Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ*] Disertè describit mores Cananæorum, Amorrhæorum & vicinarum gentium.

4. *Per medicamina*] Ἔργα φαρμακειῶν. Id nomen apud Interpretes V. T. pro *artibus magicis* sumitur. Vide Esa. 47. 9. Et φαρμακὸς ponitur modò pro חרטם, quod alibi vertitur ἐπαοιδὸς, modò pro כשף vel מכשף. ¶ *Et sacrificia injusta*] *Cruenta sacra, & pro remedio scelus*, ut Justinus; *sacrilegium veriùs quàm sacrum*, ut Curtius. Vide quæ de Phœnicum more plurima attulimus ad Deut. 18. 10.

5, 6. *Et comestores viscerum hominum*] Nam de victimis edi solebat. ¶ *Et devoratores sanguinis à medio sacramento tuo, & auctores parentes animarum inauxiliatarum*] Legit hîc Interpres in Græco ἐκ μέσου μυστηρίου σου· deinde αὐθέντας, quod *interfectores* significat, vertit *auctores*. In Sixtina editione est ἐκ μέσου μύστας θιάσου σου· in aliis, ἐκ μέσου μύστας θιάσου. Legendum videtur ἐκ μυσοῦ μύστας θιασμοῦ,

θιασμῶ, *ex scelerato afflatu mystas.* Nam μυστὰς idem quod μυστηρίοις, teste Hesychio.

7. *Ut dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, qua tibi omnium charior est terra*] Ex Græco, *Ut terra* quæ tibi *omnium est charissima, acciperet dignam se coloniam filiorum*, nempe Dei.

8. *Et misisti antecessores exercitûs tui vespas*] Exod. 23. 28. Deut. 7. 20. Jos. 24. 12.

10, 11. *Partibus judicans*] Κρίνων δὲ κατὰ βραχὺ, i. *paulatim puniens*, ut suprà 2. ¶ *Non ignorans quoniam nequam est natio eorum, & naturalis malitia ipsorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. Semen enim erat maledictum ab initio*] Sensus est, Cùm à pessimo parente Chamo traherent originem, pravíque illi mores in naturam ipsis vertissent, fieri non poterat (aliter nempe quàm per flagra talia, de quibus cœpit dicere) ut se in melius mutarent. Ità complendus hic sensus ex præcedentibus. Nam non omnes illos homines omnibus modis fuisse insanabiles apparet & Rahabæ & Gabaonitarum exemplo.

12. *Quis enim dicet tibi, Quid fecisti?*] *Cur me ità tractasti?* τί με ἐποίησας οὕτως; Rom. 9. 20. ubi accusativus est pro dativo, more Græco. Sic Matth. 27. 22. τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν; Luc. 15. 19. ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. Sic Matth. 5. 44. in antiquis exemplaribus, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας. Nemo jus habet Deum ad rationes vocandi, ubi facta apparent: sed eo prætextu non sunt comminiscenda quæ nobis in mentem veniunt, & injustissima quæque Deo tribuenda: quod ipsum damnat hic Scriptor infrà 15.

13. *Ut ostendas*] Tanquam superiori, aut pari.

14. *Neque Rex neque Tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti*] Gr. Οὔτε βασιλεὺς ἢ τύραννος ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεταί σοι περὶ ὧν ἐκόλασας, *Nemo Rex aut Tyrannus contrà tueri te audeat ob eos quos punisti.* ἀντοφθαλμεῖν vox bene Græca, & Polybio præsertim frequens.

16. *Virtus enim tua justitiæ initium est*] Multi homines ideo injurias inferunt quòd metuant nè ipsi accipiant injuriam. Hoc abs te, Deus, abest longissimè. Plurimas injurias à metu proficisci plurimis sapientum dictis ostendimus lib. 2 De J. B. & P. c. 1. §. 5. & in Annotatis ad eum locum. ¶ *Et ob hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis*] Puto scripsisse Interpretem, *Et hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facit.* Ità enim in Græco, & sensus idem qui suprà 11. 27.

17. *Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus, & horum qui nesciunt audaciam traducis*] Legit ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι, pro quo nos ἐν τοῖς εἰδόσι. Meliùs sanè, ut sic legatur locus, Ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι, ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις sensus autem sit, *Is qui non creditur robur posse ostendere, summis viribus convincit audaciam ignorantium.* De homine loquitur. Et opponitur huic dicto directè quod sequitur, Σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος, ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις, nihil properas, cùm de viribus tuis non sit dubitare.

19. *Quoniam oportet justum esse & humanum*] i. Jus lenitate temperandum.

20. *Et debitos morti*] Ob gravissima crimina, de quibus egit suprà. ¶ *Cum tanta cruciasti attentione*] Μετὰ τοσαύτης ἐτιμωρήσω προσοχῆς, *tam circumspectè castigasti.* Sic Paulus, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ, Rom. 9. 22.

21. *Cum quanta diligentia judicasti filios tuos*] *Judicas*, i. judicare soles: nam est ἀόριστος in Græco. Est ἀκρίβεια hîc idem quod modò προσοχὴ, non *jus summum*, ut aliquando sumitur τὸ ἀκριβὲς, sed *id quod cum magna fit cura, rebus & temporibus solicitè expensis.* ¶ *Quorum parentibus juramenta & conventiones dedisti bonarum promissionum?* Nempe de stirpe nunquam penitus delenda, sed exspectanda ejus pœnitentia. Quò respicit Paulus Rom. 11. 24. Hoc Deus aliis gentibus non promiserat.

22. *Cùm ergò das nobis disciplinam*] Puto scripsisse Interpretem, *cùm ergò des nobis disciplinam.* Non enim tempus designatur, sed ostenditur Deus multò leniùs agere cum Israelitis quàm cum idololatris, ut explicant sequentia, 24.

23. *Per hæc quæ coluerunt*] Redit ad id quod suprà dixerat 11. 16. Gr. διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων· ubi βδελύγματα dicuntur non ex Ægyptiorum sensu, sed ex eo quòd revera erant. Solent enim Hebræi sic appellare Gentium Numina.

24. *Deos æstimantes hæc quæ in animalibus sunt supervacua*] Θεοὺς ὑπολαμβάνοντες τὰ καὶ ἐν ζώοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα, *Pro diis habentes illa animantium quæ ab inimicis contempui habentur:* nempe quia Hebræis nocere non poterant. Locutio illa ἄτιμα τῶν ἐχθρῶν est qualis διδακτὸς τοῦ Θεοῦ, & similia, quæ alibi observavimus, ubi genitivus Latinè per ablativum additâ *à* præposione redditur.

26. *Dignum Dei judicium experti sunt*] Legit rectiùs πειράζουσιν, non, ut nos habemus, πειράσουσιν. Præsens pro præterito, ut sæpe.

27. *Deum agnoverunt verum*] i. Senserunt. Animo enim non agnoverunt, ut ostendit id quod statim sequitur, *ideo eos esse damnatos*, i. internecione deletos. Sic ידע Hebræis sæpe est *sentire, experiri.*

CAP. XIII.

BADVELLUS.

1. *IN quibus inest ignoratio Dei* οἷς παρῆν Θεοῦ ἀγνωσία] *Quibus adest Dei ignorantia:* qui Deum non cognoscunt, sed in ejus ignoratione versantur. ¶ *Et qui ex iis quæ spectantur, &c.* καὶ ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν οὐκ ἴσχυσαν εἰδέναι τὸν ὄντα] *Et ex his quæ videntur bonis non potuerunt intelligere eum qui est.* Paulus Rom. 1. 20. dicit τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ καθορᾶται νοούμενα τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, *quæ non sunt aspectabilia Dei, spectari dum considerantur ex ejus operibus.* Autor enim ac effector ex rebus tot & tantis quas effecit cognoscitur. ¶ *Neque ex operibus, &c.* οὔτε τοῖς ἔργοις προσέχοντες ἐπέγνωσαν τὸν τεχνίτην] *Neque operibus attendentes* [aut, *cùm operibus attendissent*] *agnoverunt artificem.* Est προσέχειν τινὶ *summa cum attentione ac cogitatione versari in re aliqua cognoscenda & quærenda:* & προσοχὴ *attenta cura & cogitatio* appellatur.

2. *Aut ventum, aut celerem, &c.* ἢ πνεῦμα, ἢ ταχινὸν ἀέρα, ἢ κύκλον ἄστρων] *Aut spiritum, aut citatum aerem, aut circulum astrorum.* ¶ *Rectores mundi deos esse putaverunt* πρυτάνεις κόσμου θεοὺς ἐνόμισαν] *Gubernatores mundi deos esse putaverunt.* Attribuerunt enim creaturis eam vim ac potestatem quæ unius Dei propria est, honorémq; Divinitatis cum illis communicaverunt.

3. *Quorum quidem pulcritudine, &c.* ὧν εἰ μὲν τῇ καλλονῇ τερπόμενοι, θεοὺς ὑπελάμβανον, γνώτωσαν πόσῳ τούτων ὁ Δεσπότης ἐστὶ βελτίων] *Quorum si quidem pulcritudine delectati, deos putaverunt, sciant quantò his* [aut *horum*] *Dominus est melior.* Nam τούτων pronomen gen. casûs vel ad *Dominus* vel ad *melior* referri potest. γνώτωσαν autem potest resolvi in præteritũ, *cognoscere potuerunt.* ¶ *Quandoquidem pulcritudinis, &c.* ὁ γὰρ τοῦ κάλλους γενεσιάρχης ἔκτισεν αὐτά] *Nam pulcritudinis generandæ autor* [aut *princeps*] *creavit ea.* Est enim γενεσιάρχης *autor rei alicujus, generator, à quo origo rei alicujus exsistit, unde aliqua res oritur.*

5. *Siquidem ex pulcritudinis, &c.* ἐκ γὰρ μεγέθους καλλονῆς καὶ κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται] *Nam ex magnitudine pulcritudinis ac creaturarum proportione conditor horum conspicitur, sive cernitur.* ἀναλόγως Deum dicit cognosci *comparatum proportione quadam* cum creaturis; ut propositâ collatione mens ex hac pulcritudine creaturarum, quæ sub sensum cadit, aliam Creatoris multò præstantiorem intelligat. Est enim ἀναλογία hoc loco *comparatio instituta à minoribus ad majus.*

6. *Veruntamen in his parvam, &c.* ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τούτοις ἐστὶ μέμψις ὀλίγη] *Sed tamen in his reprehensio parva est*, pro, *parva sit reprehensio.* Videtur enim quædam forma con-

concessionis, quâ hanc Philosophorum culpam extenuat, ut aliam inferat. ¶ *Qui studio quærendi*, &c. καὶ γὰρ αὐτοὶ τάχα πλανῶνται Θεὸν ζητοῦντες καὶ θέλοντες εὑρεῖν] *Etenim ipsi forsitan errant, Deum quærentes ac volentes invenire.* Ego pronomen ὑποτακτικὸν relativum posui pro particula rationali, *qui studio quærendi*, aut *ut qui studio quærendi*, h.e. *quippe qui studio.*

7. *Etenim in operibus*, &c. ἐν γὰρ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀναστρεφόμενοι διερευνῶσιν] *Nam in operibus ejus versantes perscrutantur*, h.e. in operibus ejus inquirendis occupati sunt. ¶ *Fidéque oculis factâ persuadentur* καὶ πείθονται τῇ ὄψει] *Et credunt* [sive *obtemperant*] *visui*, oculísque obsequuntur ac assentiuntur. ¶ *Quoniam præclara, quæ sub aspectu veniunt* ὅτι καλὰ τὰ βλεπόμενα] *Quoniam pulcra* [sub. *sunt*] *quæ videntur*, aut *cernuntur.*

8. *Sed nè hoc quidem modo sunt veniâ digni* πάλιν δὲ οὐδ' αὐτοὶ συγγνωστοί] *Iterum autem neque ipsi veniâ digni*, h. e. nè hâc quidem excusatione studii summæque voluntatis veniam merentur.

9. *Si enim tantam*, &c. εἰ γὰρ τοσοῦτον ἴσχυσαν εἰδέναι] *Si enim tantũ potuerunt scire.* Quidam vertunt, *Si enim eò potuerunt penetrare cognitionis.* Sed quia sequitur statim verbum, *Ut possent*, malui vertere ἴσχυσαν εἰδέναι, *tantam facultatem* aut *vim intelligendi habuerunt.* Valuerunt enim ingenio quo mundum omnésque ejus partes possent quodam modo comprehendere. Itaque ut ingrati hoc loco accusantur, sicut à Paulo Rom. 1.19. ¶ *Ut mundum possent conjecturâ capere* ἵνα δύνωνται στοχάσασθαι τὸν αἰῶνα] *Ut possent conjecturâ consequi seculum*, h. e. mundum conjecturâ ingeniíque solertiâ comprehendere.

10. *Infelices autem*, &c. ταλαίπωροι δὲ καὶ ἐν νεκροῖς αἱ ἐλπίδες αὐτῶν] *Infelices autem, & in mortuis* [aut *inter mortuos*] *spes ipsorum.* Sed videtur νεκρὰ nominare idola, in quibus nulla est vita aut vitæ sensus aliquis ac motus: quemadmodum muta & surda atque omni sensu motúque carentia ab Spiritu S. sæpe describuntur: itaque *in rebus mortuis spem habentes* verti. ¶ *Arte fabrefactum* τέχνης ἐμμελέτημα] *Artis meditationem*, h. e. opus summâ arte excogitatum atque elaboratum. Paulus Act. 17. 29. vocat χάραγμα τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, *effigiem ab homine artificiosè excogitatam ac expressam.* Ità hic opus ab arte ingenióque hominis profectum accuratéque effectum ἐμμελέτημα appellatur.

11. *Aut siquis faber materiarius* εἰ δὲ καί τις ὑλοτόμος τέκτων] *Si autem etiam quis cædens materiam*, sive *cæsor materiæ.* Ità enim appellatur qui parat materiam ad opus aliquod. ¶ *Arboris ad opus parabilis succisa* εὐκίνητον φυτὸν ἐκπρίσας] *Cùm arborem aptam* [aut *accommodatam*] *secuerit.* Ità enim meliùs legitur εὐκίνητον quàm quod in quibusdam cod. εὐκίνητον per η· illud enim significat *id quod est factu facile, tractabile*, aut (ut verti) *parabile, quod manu & arte elaborari potest.* ¶ *Omnem circà corticem ejus scitè destrinxit* περιέξυσεν εὐμαθῶς πάντα τὸν φλοιὸν αὐτοῦ] *Circumrasit scienter omnem corticem ejus*, h. e. detraxit vel amputavit circumquaque corticem ejus. ¶ *Concinnéque fabricatus opus effecit ad usum vitæ accommodatum* καὶ τεχνησάμενος εὐπρεπῶς κατεσκεύασε χρήσιμον σκεῦος εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς] *Et arte usus* [sive *arte adhibitâ*] *decorè* [aut *politè*] *paravit vas utile in ministerium vitæ.* τεχνήσασθαι significat *artem adhibere*, aut *artificiosè in aliqua re elaborare.* σκεῦος autem εἰς ὑπηρεσίαν vocat quod Paulus 2 Tim. 2. 21. τὸ σκεῦος εὔχρηστον εἰς ἔργον dicit, h. e. *vas ad opus accommodum*, aut *aptum.*

12. *Recisamentis verò operis ad cibum*, &c. τὰ δὲ ἀποβλήματα τῆς ἐργασίας εἰς ἑτοιμασίαν τροφῆς ἀναλώσας ἐνεπλήσθη] *Rejectamenta vero operis, cùm in præparationem escæ consumpsit, expletus est.* ἑτοιμασίαν τροφῆς ignem intelligit quo cibus coquitur ac paratur: atque ità artifex cibo apparato exsatiatur, h. e. (ut dicit) ἐνεπλήσθη.

13. *Resectum indè nullius usûs tortuosum truncum*, &c. τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπόβλημα εἰς οὐθὲν εὔχρηστον, ξύλον σκολιὸν καὶ ὄζοις συμπεφυκὸς λαβὼν] *Quod autem ex illis rejectum* [h.e. relictum est] *ad nihil utile, lignum incurvum ac ramis nodosum, accepit.* ¶ *Accuratéque per otium sculpsit* ἔγλυψεν ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ] *Sculpsit in diligentia otii sui*, h. e. summâ curâ & diligentiâ, quam otio abundans adhibere potuit. Otiosus enim artifex meliùs polire potuit quàm occupatus. ¶ *Ac pro intelligentia sua peritè eum formavit* καὶ ἐμπειρίᾳ συνέσεως ἐτύπωσεν αὐτὸ] *Et peritiâ intelligentiæ figuravit illud*, videlicet *lignum*, sive *eum truncum.* Quædam exemp. habent ἀνέσεως *vacationis*; *& in peritia vacationis*: quemadmodum dixerat *in diligentia otii*: ut significet eum summâ & diligentiâ & artis experientiâ in maximo otio usum fuisse. Utraque lectio exstare potest. ἐτύπωσεν dicit pro *informavit*, h. e. in eo formam figurámque insculpsit. ¶ *Adeóque hominis figuravit effigie* ἀπείκασεν αὐτὸ εἰκόνι ἀνθρώπου] *Simulavit* [sive *similavit*] *illud imagini hominis*, h. e. effinxit in eo imaginem hominis. εἰκὼν enim est *imago.* Indè ἀπεικάζειν τινὶ Latinè *simulare alicui*: indè *simulacrum* effigies ad similitudinem alicujus expressa dicitur.

14. *Aut animalis cujuspiam vilis simulacrum effinxit* ἢ ζώῳ τινὶ εὐτελεῖ ὡμοίωσεν αὐτὸ] *Aut animali alicui vili simulavit* [sive *simile effecit*] *illud.* ¶ *Deinde minio & fuco deliniens*, &c. καταχρίσας μίλτῳ καὶ φύκει ἐρυθρήνας χρόαν αὐτοῦ] *Deliniens minio, & fuco rubrum faciens colorem ejus*, sive *inducto rubore in vultu ejus.* Est enim ἐρυθρήνας participium præt. temporis ab ἐρυθραίνω *rubefacio.* ¶ *Atque omnem quæ in eo erat maculam obduxit* καὶ πᾶσαν κηλῖδα τὴν ἐν αὐτῷ καταχρίσας] *Et omnem quæ in eo erat maculam perliniens*: sive *perlitâ*, aut *obductâ, omni in eo maculâ*: est enim participium etiam præt. temporis.

15. *Tum in exstructo ad id domicilio*, &c. καὶ ποιήσας αὐτῷ αὐτοῦ ἄξιον οἴκημα, ἐν τοίχῳ ἔθηκεν αὐτὸ ἀσφαλισάμενος σιδήρῳ] *Et factâ ei ipso dignâ ædiculâ* [h. e. sacello exstructo pro dignitate ipsius] *in pariete posuit illud, stabiliens ferro*, sive *stabilitum*, aut *firmatum, ferro.*

16. *Atque ità quidem ille nè caderet*, &c. ἵνα μὲν οὖν μὴ καταπέσῃ, προενόησεν αὐτοῦ] *Itaque nè decideret, providit ei.* Est enim hæc irrisio idolorum, eadem propè quæ est Esa. 44.12. ¶ *Cùm simulacrum sit*, &c. καὶ γάρ ἐστιν εἰκών, καὶ χρείαν ἔχει βοηθείας] *Est enim imago, & opus habet auxilio.*

17. *Postremò pro possessionibus*, &c. περὶ δὲ κτημάτων καὶ γάμων αὐτοῦ καὶ τέκνων προσευχόμενος οὐκ αἰσχύνεται τῷ ἀψύχῳ προσλαλῶν] *Ac pro possessionibus & nuptiis suis & liberis orans* [sive *vota nuncupans*] *non veretur inanimatum alloqui*, sive *inanimo verba facere*, aut *inanimum affari.*

18. *Et nunc pro valetudine*, &c. καὶ περὶ μὲν ὑγιείας τὸ ἀσθενὲς ἐπικαλεῖται] *Et pro valetudine quidem infirmum invocat.* Sunt enim hoc loco μὲν & δὲ particulæ Distributivæ, quales apud Latinos sunt *quidem, autem, verò*, quæ non ineptè redduntur per particulas Temporis, *nunc, interdum*, & similes. ¶ *Nunc pro vita mortuum orat* περὶ δὲ ζωῆς τὸ νεκρὸν ἀξιοῖ] *Pro vita autem mortuum rogat.* Hoc enim ἀξιοῦν significat, *suppliciter aliquid petere ac postulare*: indè ἀξίωσις hujusmodi *postulatio* nominatur. ¶ *Nunc pro auxilio supplicat*, &c. περὶ δὲ ἐπικουρίας τὸ ἀπειρότατον ἱκετεύει] *Pro auxilio verò inexpertissimo supplicat.* Nam hujusmodi qui nihil unquam sunt experti non possunt affici aliorum incommodis: sicut Dido Virgiliana dicit,

Non ignara mali miseris succurrere disco.

Et Apostolus Heb. 2.18. dicit *Christum tentatũ per omnia, ut nostras expertus infirmitates nostris miseriis condolescat.* Quidam τὸ ἀπειρότατον vertunt *inopi*, ità ut ab inope opem petat: sed nomen Græcum idolum *nullâ experientiâ ac usu rerum præditum* significat, quòd nihil intelligat, sentiat, animadvertat.

19. *Pro itinere verò faciendo*, &c. περὶ δὲ ὁδοιπορίας τὸ μηδὲ βάσει χρῆσθαι δυνάμενον] *Pro profectione autem suscipienda* [sive *itinere*, sub. *supplicat ei*] *quod nè gressu quidem uti potest*, h. e. quod nullum habet motum aut vim ambulandi: ut est Ps. 115.7. *Pedes habent, & non ambulant.* ¶ *Ad quæstum denique*, &c. περὶ δὲ πορισμοῦ καὶ ἐργασίας καὶ χειρῶν ἐπιτυχίας τὸ ἀδρανέστατον ταῖς χερσὶν εὐδράνειαν αἰτεῖται] *Pro quæstu autem & opere & manuum successu ab ignavissimo manibus vim* [aut *facultatem*] *postulat.*

CASTELLIO.

6. *Quanquam hi minùs reprehendendi sunt*] Leviùs peccant qui Dei opera, ut ignem aut aquam, colunt quàm qui simulacra.

GROTIUS.

1. *Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei*] In Græco est ampliùs, Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν Θεοῦ ἀγνωσία, ubi φύσει non tantùm significat, ut alicubi, id quod reapse est, sed quod planè inolevit animo. Sic πεφυσιωμένα dicuntur & vitia & virtutes, quæ altas in animo radices egere. Congruit autem hic sermo cum eo qui est ad Rom. 1. Nam quanquam magnificè dicunt quidam, *Honestum per se expetendum*, tanta tamen est in animos vis eorum quæ conspicimus, ut nisi adsit de Divina providentia, & quidem facta hominum repensante, persuasio, simúlque leges quædam quæ in rectam viam homines dirigant, fieri non possit quin extra orbitam evagentur, & quidem sæpe graviter; ut Stoici in ἀῤῥενοκοιτίαν prolapsi; ut Romani, nihil injustum arbitrantes quo imperium ipsis cresceret, & luxûs sui sustentandi causâ exponentes liberos, & gaudentes temere effuso in arena sanguine, quasi id ad virtutem esset incitamentum. Nam, ut vaga est hominum ratio, ubi affectus & blandientes affectibus mores accessere, facilè reperit rebus pravis velamenta, obstátque sibi, donec planè obsurdescat. *Vanos* ergò dicit eos qui Dei & providentiæ ipsius cognitionem non solicitè custodiunt, sed de ea re sententias cujusque permittunt arbitratui quo nihil potest reperiri, non jam dico bonis moribus, sed & reipublicæ exitiosius. ¶ *Et de his quæ videntur bona*] i. *De bonis quæ videntur*. Ità enim in Græco. ¶ *Neque operibus attendentes agnoverunt eum qui est artifex*] Servit hic locus interpretando ei qui est ad Rom. 1. 20. Zaleucus in legum primordio, Τοὺς κατοικοῦντας τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν πάντας πρῶτον πεπεῖσθαι χρὴ καὶ νομίζειν Θεοὺς εἶναι, καὶ ἀναβλέποντας εἰς οὐρανὸν καὶ τὸν κόσμον, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διακόσμησιν καὶ τάξιν· οὐ γὰρ τύχης, οὐδ᾽ ἀνθρώπων εἶναι δημιουργήματα. Cicero De Natura Deor. *Sic Philosophi debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi perturbaverat, postea, cùm vidissent motus ejus finitos & æquabiles, omniáque ratis ordinibus moderata immutabilíque constantiâ, intelligere inesse aliquem non solùm habitatorem in hac cœlesti ac divina domo, sed etiam rectorem ac moderatorem, & tanquam architectum tanti operis tantíque muneris.* Idem De Haruspicum responsis, *Etenim quis est tam vecors qui aut, cùm suspexerit in cœlum, Deos esse non sentiat, & ea quæ tantâ mente fiunt, ut vix quisquam arte ullâ ordinem rerum ac necessitatem persequi possit, casu fieri putet, aut, cùm deos intellexerit, non intelligat eorum numine hoc tantum Imperium esse natum & auctum & retentum?*

2. *Aut ignem*] Qui Deus Persis. Ægyptiis idem Φθᾶ. ¶ *Aut spiritum*] i. Aerem, quem *Junonem* vocarunt. ¶ *Aut citatum aerem*] *Commotum*, i. Ventum. Boreas, Eurus, Zephyrus, Auster, dii multis gentibus. ¶ *Aut gyrum stellarum*] Κύκλον ἄστρων, *congeriem aliquam stellarum*, quam ἀστερισμὸν Græci vocant, ut Virginem, Geminos, Pleiadas. ¶ *Aut nimiam aquam*] Hymnus Θαλάσσης, & alter Ὠκεανοῦ est in Orphicis. Eodèm referuntur aliis nominibus Nereus, Neptunus, Amphitrite, Salacia, Phorcys, Triton, Nereides. ¶ *Aut Solem & Lunam*] Quorum cultus latissimè per totum orbem patuit variis sub nominibus. In Oriente sub nominibus בעל שמין & בעלת שמין.

3. *Speciei enim generator hæc omnia constituit*] *Speciei*, i. *pulcritudinis*, τοῦ κάλλους in Græco.

4. *Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt*] Vim & effectus.

6. *Minor est querela*] Minùs accusandi videntur qui astra & ingentes mundi partes coluere quàm qui suamet ipsi figmenta.

8. *Iterum autem nec his debet ignosci*] *Attamen nè hi quidem plenè veniam merentur*. Culpa est minor, sed culpa.

9. *Ut possent æstimare seculum*] עולם, i. *Mundum*. Ità enim loquuntur Hebræi. ¶ *Quomodo hujus mundi Dominum non faciliùs invenerunt*] *Mundus ipse loquitur*, teste Plotino, Deus me fecit. Facilius est ex summa ità bene congruente agnoscere unum ejus summæ Opificem quàm omnes naturæ partes cognoscere, astrorum cursus, causas ventorum, & maris æstum, & terræ motum, & eorum quæ μετέωρα dicuntur, animantium naturam, generationem, partes, earúmque usum, arborum, herbarúmque & metallorum, gemmarum, lapidum proprietates, quæ vel singula immensi sunt laboris.

10. *Et inter mortuos spes illorum est*] *In mortuis spes illorum est*. Habent fiduciam in simulacris nihílque agere valentibus. Idem sensus Jer. 10. 14. ¶ *Aut lapidem inutilem opus manûs antiquæ*] Marmor effictum à Phidia, Praxitele, Myrone aut Lysippo.

11. *Fabricet vas utile in conversationem vitæ*] Horatius,

Cùm faber incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum.

Confer huic dissertationi similem apud Esaiam 44. 13, & seq.

12. *Reliquiis autem ejus operis ad præparationem escæ abutatur*] In alimentum foci.

13. *Lignum curvum & verticibus plenum*] Tortuosum & nodosum. ¶ *Per vacuitatem suam*] *Per otium*.

14. *Perliniens rubricâ & rubicundum faciens fuco*] Μίλτῳ, i. *minio*. φύκει, i. *algâ rubente*, qui propriè *fucus* ex Græco: unde nomen latiùs fusum ad omnia formæ mendacia. Arnobius lib. 6 de simulacris, *mero oblita minio*.

15. *Et faciat ei dignam habitationem*] Basim, Esa. 46. 7. ¶ *Et confirmans ferro*] Annectens parieti.

17. *Et de nuptiis votum faciens inquirit*] *Inquirit* non est in Græco, sed προσευχόμενος cohæret cum sequentibus.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

1. *Rursum alius adornans navigationem* πλοῦν πάλιν τις στελλόμενος] *Rursum quis navigare parans; accingens* aut *comparans se ad navigandum*, aut *navigationem suscipiens*. ¶ *Et per feros fluctus cursum instituens* καὶ ἄγρια μέλλων διοδεύειν κύματα] *Et feros pertransiturus fluctus*, h. e. mare procellosum, sævum ac periculosum navigaturus aut decursurus. ¶ *Se vehente navigio putridius lignum implorat* τοῦ φέροντος αὐτὸν πλοίου σαθρότερον ξύλον ἐπιβοᾶται] *Navigio ipsum portante putrius lignum inclamat*, h. e. magno clamore invocat simulacrum ligneum vitiosius ac corruptius eo navigio quo ipse per mare deportatur.

2. *Nam illud quidem quæstûs cupiditas*, &c. ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὄρεξις πορισμῶν ἐπενόησε, τεχνίτις δὲ σοφία κατεσκεύασεν] *Nam illud quidem lucrorum cupiditas* [h. e. quærendæ rei ratio] *excogitavit, artifex autem sapientia confecit*. Quæstus enim homines excitavit ut illud sibi compararent, quò sua maritima negotia obire possent: sed sapientia artis magistra id effecit.

3. *At tua, pater, providentia gubernat* ἡ δὲ σὴ, πάτερ, διακυβερνᾷ πρόνοια] *Tua verò, Pater, gubernat providentia*. ¶ *Quippe qui etiam*, &c. ὅτι ἔδωκας καὶ ἐν θαλάσσῃ ὁδὸν, καὶ ἐν κύμασι τρίβον ἀσφαλῆ] *Quoniam dedisti & in mari viam, & in fluctibus iter tutum*. Hoc videtur intelligendum de transitu maris Rubri, in quo Israelitæ pedibus siccis iter fecerunt.

4. *Ostendens quòd*, &c. δεικνὺς ὅτι δύνασαι ἐκ παντὸς σώζειν, κἂν ἄνευ τέχνης τις ἐπιβῇ] *Ostendens quòd ex omni servare potes, etiamsi sine arte quis ascenderit*, h. e. nullo usus navigio ac arte navigandi mare ingressus sit. Sed dictio ἐκ παντὸς accipi potest generaliter pro *ex omni loco* vel *periculo*. Quidam vertunt *omnino*, aut *omni modo*: sed mare & locum omnem videtur potiùs significare: *quocunque*

quæ ex loco, aut *mari*, *quamvis sine ullo artis adjumento illud conscenderit*.

5. *Quapropter homines*, &c. διὰ τοῦτο καὶ ἐλαχίστῳ ξύλῳ πιστεύουσιν ἄνθρωποι ψυχάς] *Propter hoc* [aut *propterea*] *minimo etiam ligno credunt homines animas*: h. e. vitam ac salutem suam exiguo navigio committunt. ¶ *Marique tempestuoso naviculâ transmisso*, &c. καὶ διελθόντες κλύδωνα σχεδίᾳ διεσώθησαν] *Et cum transiissent tempestatem* [aut *mare procellosum*] *rate servati sunt*. σχεδία significat *ratem*, *navigium*, *naviculam*. Cujus exiguitas ostendit vim sapientiæ prudentiæque Divinæ; cùm tam parvo vase homines ex tam vasto ac periculoso mari incolumes evadunt.

6. *Spes mundi in navigio*, &c. ἡ ἐλπὶς τοῦ κόσμου ἐπὶ σχεδίας καταφυγοῦσα ἀπέλιπεν αἰῶνι σπέρμα γενέσεως τῇ σῇ κυβερνηθεῖσα χειρί] *Spes mundi cùm ad ratem confugisset, reliquit seculo semen generationis, tuâ gubernata manu.*

7. *Per quod justitia exsistit* δι' οὗ γίνεται δικαιοσύνη] *Per quod fit justitia*, aut, *per quod justitia exercetur*: cujus usus ad justitiam colendam esse potest.

8. *Manu verò factum est maledictum*, &c. τὸ χειροποίητον δὲ ἐπικατάρατον αὐτὸ, καὶ ὁ ποιήσας αὐτό] *Ac manu factum maledictum ipsum, & qui fecit illud*: h. e. exsecrandum tam ipsum lignum ad idololatriam comparatum ac politum, quàm ipsius artifex. Sed statim ejus rationem subjungit. ¶ *Hic*, *ut operis*, &c. ὅτι ὁ μὲν εἰργάζετο, τὸ δὲ φθαρτὸν Θεὸς ὠνομάσθη] *Quoniam hic quidem effecit, illud verò Deus nominatus est.*

9. *Nam peraquè* ἐν ἴσῳ γὰρ] *Nam ex æquo.*

10. *Etenim opus*, &c. καὶ γὰρ τὸ πραχθὲν σὺν τῷ δράσαντι κολασθήσεται] *Etenim quod factum est cum eo qui fecit punietur*. Utrumque pœnam sustinebit, tam id quod ità effectum est quàm effector operis.

11. *Inquiretur*, &c. ἐπισκοπὴ ἔσται] Ad v. *visitatio erit*, h. e. Dei judicium exercebitur. Nam ità Deus *visitare* dicitur cùm in opera hominum animadvertit, cùm rationem actæ vitæ exigit, ac se Judicem mundi esse ostendit. ¶ *In opificio Dei*, &c. ἐν κτίσματι Θεοῦ εἰς βδέλυγμα ἐγενήθη] *In creatura Dei in abominationem facta sunt*. Lignum enim à Deo creatum est, non ad eum usum ut homines illud tanquam Deum colerent, eique Divinitatis vim affingerent. Itaque impiè creaturâ Dei abutuntur qui ejus opera cum summa Creatoris contumelia pervertunt. ¶ *Ad offensionem animis hominum* καὶ εἰς σκάνδαλα ψυχαῖς ἀνθρώπων] *Et in scandala animabus hominum*, aut *animarum hominum*, h. e. ad offendendas animas hominum, eásque perdendas. ¶ *Ad laqueum pedibus*, &c. καὶ εἰς παγίδα ποσὶν ἀφρόνων] *Et in laqueum pedibus insipientium*, h. e. ad pedes imprudentium illaqueandos. His tribus nominibus insignibus, *abominationis*, *scandali*, *laquei*, deformat simulacra.

12. *Initium enim scortandi*, &c. ἀρχὴ γὰρ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων, εὕρεσις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς] *Initium enim fornicationis excogitatio idolorum*, [sive *simulacrorum*] *inventio autem illorum corruptio vitæ*. Usitatum est in Scripturis Idololatriam *scortationem* appellari.

14. *Quippe hominum ambitione*, &c. κενοδοξίᾳ γὰρ ἀνθρώπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον] *Vanâ enim hominum gloriâ introierunt in mundum*. Homines enim ambitiosi honorem Divinitatis appetentes, ea in mundum introduxerunt, quemadmodum exemplo statim ostendit. ¶ *Et ideo celer*, &c. καὶ διὰ τοῦτο σύντομον αὐτῶν τὸ τέλος ἐπενοήθη] *Et ideo brevis eorum finis excogitatus est.*

15. *Nam acerbo luctu*, &c. ἀώρῳ γὰρ πένθει τρυχόμενος πατὴρ τοῦ ταχέως ἀφαιρεθέντος τέκνου, εἰκόνα ποιήσας, τὸν τότε νεκρὸν ἄνθρωπον νῦν ὡς Θεὸν ἐτίμησεν] *Acerbo enim luctu afflictus pater citò abrepti filii, imagine factâ, tunc mortuum hominem, nunc ut Deum honoravit*, sive *honore affecit*. ἄωρος dicitur in fructibus *intempestivum* ac *immaturum*, quod calore Solis non est coctum, sed acerbum, itaque, ut apud Latinos *acerbitas*, ad vitæ incommoda malàque transfertur. τρύχεσθαι significat *vexari*, *angi*, *cruciari*: itaque *mœrens* verti. ¶ *Atque subditis suis*, &c. καὶ παρέδωκε τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετάς] *Et tradidit subditis mysteria & sacrificia.*

16. *Deinde progressu temporis*, &c. εἶτ' ἐν χρόνῳ κρατυνθὲν τὸ ἀσεβὲς ἔθος ὡς νόμος ἐφυλάχθη] *Deinde in tempore confirmata impia consuetudo tanquam lex custodita est*. ¶ *Mandatisque tyrannorum*, &c. καὶ τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ γλυπτά] *Et tyrannorum mandatis* [sive *imperiis*] *colebantur sculpta*, h. e. simulacra cultu religioso afficiebantur.

17. *Et quos præsentes*, &c. οὓς ἐν ὄψει μὴ δυνάμενοι τιμᾷν ἄνθρωποι διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν, τὴν πόρρωθεν ὄψιν ἀνατυπωσάμενοι ἐμφανῆ εἰκόνα τοῦ τιμωμένου βασιλέως ἐποίησαν] *Quos in conspectu non poterant honorare homines, eò quòd longè habitarent, eorum aspectum longè remotum cùm figurassent, claram imaginem honorati Regis fecerunt*. ὄψιν ἀνατυπωσάμενοι, qui *formam*, *vultum figurámque* hominis absentis ac remoti *sculpturâ retulerant ac expresserant*: hoc autem efficitur imitatione ac similitudine, quæ pingendo aut sculpendo effingitur. ¶ *Ut absentem*, &c. ἵνα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς] *Ut absenti tanquam præsenti assentarentur per studium*, h. e. ut eum summo studio colerent ac observarent. κολακεύειν *adulari assentarique* significat: quòd maximè convenit iis qui aucupantes gratiam nimios ei honores tribuebant.

18. *Porrò ad augendam*, &c. εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία] *Ad extentionem* [sive *intentionem*] *cultûs etiam ignorantes artificis adhortata est ambitio. Ad amplificationem cultûs instituti accessit ipsius artificis ambitiosa diligentia*, quæ commendatione artis *imperitos homines magis allexit* atque ad hominis venerationem excitavit.

19. *Nam hic quidem*, &c. ὁ μὲν γὰρ τάχα τῷ κρατοῦντι βουλόμενος ἀρέσαι, ἐξεβιάσατο τῇ τέχνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τὸ κάλλιον] *Nam hic quidem fortasse dominanti volens placere*, [aut *gratum facere*] *elaboravit arte similitudinem in pulcrius*. h. e. quàm elegantissimè ac pulcerrimè potuit arte effinxit, in eàque omnem vim artis ac facultatem adhibuit: hoc enim significat verbum ἐκβιάζεσθαι. ἐπὶ τὸ κάλλιον verti potest *ad majorem pulcritudinem*, aut *venustatem*.

20. *Multitudo verò allecta venustate operis* τὸ δὲ πλῆθος ἐφελκόμενον διὰ τὸ εὔχαρι τῆς ἐργασίας] *Vulgus autem attractum propter* [aut *per*] *venustatem* [sive *elegantiam*] *operis*, quod summâ pulcritudine commendabatur. Ità videmus quantum in rebus hujusmodi noceant pictores, statuarii, cæterique hujusmodi artifices, qui hâc operum elegantiâ oculos imperitorum perstringunt. ¶ *Mox ut Numen existimavit* νῦν ὡς σέβασμα ἐλογίσατο] *Nunc ut Numen existimavit*, aut *habuit pro Numine*. Est enim σέβασμα quod *colimus*, *veneramur*, *adoramus*: qui honos & cultus unius Dei proprius est. Sic Paulus 2 Thes. 2. 4. dicit Antichristum ὑπεραιρόμενον ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν, ἢ σέβασμα, i. *efferri adversùs omnem qui Deus nominatur*, *aut quod colitur.*

21. *Atque hoc vitæ insidiosum fuit* καὶ τοῦτο ἐγένετο τῷ βίῳ εἰς ἔνεδρον] *Et hoc fuit vitæ in insidias*, h. e. vitæ humanæ insidiosum ac perniciosum. ¶ *Quoniam homines calamitate*, &c. ὅτι ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι δουλεύσαντες ἄνθρωποι τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν] *Quoniam aut calamitate aut tyrannide in servitutem redacti homines nomen non communicabile lapidibus ac lignis imposuerunt*. Et est hoc quod paulò antè dixit *exsecrandum* illud lignum quod ab artifice ità politum formatúmque est ut Deus nominetur.

22. *Neque verò illis satis est circa*, &c. εἶτ' οὐκ ἤρκεσε τὸ πλανᾶσθαι περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν] *Postea* [aut *deinde*] *non suffecerat errare circa Dei cognitionem*, sive, *in Dei agnitione errasse.*

23. *Nam aut sacrificia*, &c. ἢ γὰρ τεκνοφόνους τελετὰς, ἢ κρύφια μυστήρια, ἢ ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες] *Aut enim sacrificia in quibus liberos occidunt*, *aut secreta mysteria*, *aut insanas ex aliis ritibus comessationes agentes*: aut, *celebrantes*. τελετὰς τεκνοφόνους appellat *cæde liberorum polluta sacrificia*, *in quibus liberi immolabantur.*

24. *Sed alius alium*, &c. ἕτερος δὲ ἕτερον ἢ λοχῶν ἀναιρεῖ, ἢ νοθεύων ὀδυνᾷ] *Sed alter alterum aut insidians occidit, aut adulterans tristitiâ afficit.*

25. *Omnes denique sine ullo discrimine occupat* πάντας

Πάντα δὲ ἐπιμὶξ ἔχει] *Omnes autem mixtè* [aut *promiscuè*] *habet.* h. e. Omnes denique, nullo excepto, sunt iis vitiis quæ enumerantur implicati ac contaminati. ¶ *Perfidia ἀπιστία*] *Infidelitas*, quâ omnem violant fidem. ¶ *Tumultus τάραχος*] *Perturbatio*, sive motus turbulenti, qui paci, otio ac quieti opponuntur.

26. *Perturbatio bonorum, beneficiorum*, &c. *θόρυβος ἀγαθῶν, χάριτος ἀμνηστία*] *Tumultus bonorum, gratiæ oblivio*, h. e. *ἀχαριστία ingratitudo.* Dicitur autem *ἀμνηστία* & *ἀμνησία*, *quâ accepta beneficia oblivione delentur.* ¶ *Animarum pollutio, sobolis alienatio ψυχῶν μιασμὸς, γενέσεως ἐναλλαγὴ*] *Animarum inquinatio, generationis immutatio*, h. e. prolis suppositio ac adulteratio. Itaque statim subjungit, ¶ *Connubiorum confusio*, &c. *γάμων ἀταξία, μοιχεία, καὶ ἀσέλγεια*] *Nuptiarum inordinatio, adulterium, & lascivia*: aut, *impudicitia.*

27. *Infandorum enim idolorum cultus ἡ γὰρ τῶν ἀνωνύμων εἰδώλων θρησκεία*] *Innominatorum enim simulacrorum cultus.* Idola *ἀνώνυμα* appellat quæ *nè nominanda quidem sunt*, à quibus nostra etiam oratio abhorrere debet: sicut David Psal. 16. 4. negat *se sacrificia eorum labiis suis assumpturum.*

28. *Aut citò pejerant ἢ ἐπιορκοῦσι ταχέως*] *Aut facilè* [ac *temere*] *pejerant.*

29. *Nam inanimatis*, &c. *ἀψύχοις γὰρ πεποιθότες εἰδώλοις, κακῶς ὀμόσαντες ἀδικηθῆναι οὐ προσδέχονται*] *Inanimatis enim confidentes idolis cùm malè juraverint, se læsum iri non exspectant*: h. e. non metuunt ab his pœnam perjurii. Ità enim videtur accipere *ἀδικηθῆναι* pro pœnas dare, *malum aliquod accipere*; pro *βλάπτεσθαι lædi.*

30. *Cæterùm utraque de causa*, &c. *ἀμφότερα δὲ αὐτοὺς μετελεύσεται δίκαια*] Ad v. *Utraque verò ipsos complectentur justa*, h. e. sed utraque justa vindicta eos invadet: aut, *pœnam de illis sumet*: utraque supplicii justa causa ratióque eos corripiet júsque suum exsequetur. Significat enim *μετέρχεσθαι* cum accusativo *supplicium sumere de aliquo.* Mox in fine hujus capitis dicit *ἐπεξέρχεται.* ¶ *Simulacris deditti προσέχοντες εἰδώλοις*] *Attendentes idolis*, animum studiúmque suum ad illorum cultum applicantes: hoc enim significat *προσέχειν εἰδώλοις*, *applicationem mentis ad ea colenda ac veneranda.*

31. *Non enim eorum per quos*, &c. *οὐ γὰρ ἡ τῶν ὀμνυομένων δύναμις, ἀλλὰ ἡ τῶν ἁμαρτανόντων δίκη ἐπεξέρχεται ἀεὶ τὴν τῶν ἀδίκων παράβασιν*] *Non enim eorum qui jurantur potentia, sed peccantium ultio exsequitur semper injustorum transgressionem*: h.e. Etiamsi nulla sit idolorum mortuorum vis, ipsa tamen justissima vindicta pœnas ab improbis repetet. Non enim quid possint idola considerandum est, sed quæ impii committant. *Δίκη* hoc loco accipitur pro *vindicta iniquitati improborum debita.*

CASTELLIO.

2. *Illud enim quæstûs aviditas excogitavit, artifex sapientia fabricavit*] Sc. artem navigandi.

6. *Et quidem jam primùm pereuntibus superbis gigantibus*] Scilicet Diluvio.

CLARIUS.

12. *Initium enim fornicationis*] *Fornicationem* sæpe apud Prophetas invenies pro *cultu simulacrorum.* Recedit enim tunc anima à vero Deo, & tanquam meretrix alieno adhæret.

GROTIUS.

1. *Fragilius lignum invocat*] Neptunum ex ligno.

3. *Dedisti & in mari viam*] *Ὁδὸν θαλάσσης*, ut sæpe Poetæ Græci.

4. *Etiamsi sine arte aliquis adeat mare*] Nandi ignarus.

5. *Exiguo ligno credunt homines animas suas*] Juvenalis,

——ventis animam committe, dolato
Confisus ligno.

¶ *Transeuntes mare per ratem*] *Σχεδίᾳ.* Ulpianus L. 1. D. De Exercit. *Navem accipere debemus, sive marinam, sive fluviatilem, sive in aliquo stagno naviges, sive schedia sit.* Interpres Odysseæ, *σχεδίαν τὴν εἰκαίως κατεσκευασμένην ναῦν λέγει*: nec aliter Suidas.

6. *Cùm perirent superbi gigantes*] *Cabiri*, הגברים Gen. 6. 4. ¶ *Spes orbis terrarum*] Octo homines. Deucalion ad Pyrrham apud Ovidium,

Terrarum, quascunque vident Occasus & Ortus,
Nos duo turba sumus:

deinde,

Nunc genus in nobis restat mortale duobus.

¶ *Remisit seculo semen nativitatis*] *Reliquit*, *ἀπέλιπεν*: reliquit liberos, unde orti homines cæteri.

7. *Per quod fit justitia*] Per quod exercentur commercia licita.

11. *Propter hoc & in idolis nationum non erit respectus*] Legit *ἡ ἐπισκοπὴ οὐκ ἔσται.* Nos autem habemus *ἐπισκοπὴ ἔσται*, i. Deus vindictam exercebit etiam in idola impietatis instrumenta. Vide Esa. 46. 1. Jer. 46. 25. & 49. 3. Ose. 8. 5. & 10. 2.

12. *Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum*] Verissimum. Nam fœdissima quæque in deorum lucis peragebantur, ut ostendimus ad Levit. 19. 29. Adde 1 Reg. 14. 24. & 15. 12. & 22. 46. 2 Reg. 23. 7. Præterea narrabantur adulteria Jovis, Neptuni, Apollinis, Veneris, aliorúmque deorum & dearum, & sic fiebant miseris & *religiosa delicta*, ut ait Cyprianus. Chærea apud Terentium,

——animus gaudebat mihi
Deum sese in hominem convertisse, atque per alienas tegulas
Fucum factum mulieri: venisse per impluvium clanculùm.
At quem Deum! qui templa cœli summa sonitu concutit.
Ego homuncio hoc non facerem?

Vide infrà 27.

13. *Neque enim erant ab initio*] Creato primùm homine. ¶ *Neque erunt in perpetuum*] Delebuntur enim per Messiam.

14. *Supervacuitas enim hominum advenit in orbem terrarum*] In Græco *κενοδοξία* est. Id significat *inanis gloriola studium*, Phil. 2. 3. Gal. 5. 26. ¶ *Et ideo brevis illorum finis est inventus*] Gr. *σύντομον αὐτῶν τὸ τέλος ἐπενοήθη*, i. *cogitavit Deus brevì illorum finem facere*, quia scilicet nullum in veritate fundamentum habent: talia autem Deus amat evellere, Matth. 15. 13.

15. *Acerbo enim luctu dolens pater citò sibi rapti filii fecit imaginem*] Hanc originem Idolorum tradiderat in libris Antiquitatum Diophantus Lacedæmonius, allatâ Syrophanis Ægyptii historiâ. Docet id nos Fulgentius Mythologicor. 1. Non longè abit illud Tullii 1 De Nat. Deor. *Qui totâ die precabantur & immolabant ut sibi sui liberi superstites essent*, superstitiosi *sunt appellati.* Alii originem Idolorum deducunt à populorum studio in mortuos Reges. Vide Lactantium 1. 15. Potuit aliis in locis alia esse rei ejusdem origo. ¶ *Sacra & sacrificia*] *Μυστήρια καὶ τελετάς.* *Μυστήρια* in arcanis quibusdam vocibus & symbolis consistebant, *τελεταὶ* in victimis.

16. *Et tyrannorum imperio colebantur figmenta*] Hæc est illa Theologia quam *civilem* vocat Varro, de cujus sacris Seneca, *Quæ omnia sapiens servabit tanquam legibus jussa, non tanquam diis grata.* Et iterum, *Sic adorabimus*, inquit, *ut meminerimus cultum ejus magìs ad morem quàm ad rem pertinere.*

20. *Abducta per speciem operis*] Ideo Philo libro De Gigantibus de Mose loquens, *παρ' ὃ καὶ τὰς δοκίμους καὶ γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιΐαν, ἐκ τῆς καθ' αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασεν, ὅτι τὴν τῆς ἀληθοῦς ψευδόμεναι φύσιν, ἀπάτας καὶ σοφίσματα δι' ὀφθαλμῶν ψυχαῖς εὐπαραγώγοις τεχνιτεύουσιν.* ¶ *Deum æstimaverunt*] *Σέβασμα ἐλογίσαντο.* Sic vocatur quidquid colitur, & quæ cultui inserviunt. Vide infrà 15. 17. & in Adjectamentis ad Danielem de Belo 32.

21. *Incommunicabile nomen*] DEI, quod nemini in sensu suo proprio, i. summitatis, communicari debet.

22. *Pacem appellant*] Falsò, ut Romani, qui *ubi solitudinem fecerant, pacem appellabant*, ut Britanni loquuntur apud Tacitum.

23. *Filios*

23. *Filios suos sacrificantes*] Molocho. Vide suprà 12. 5. ¶ *Aut obscura sacrificia facientes*] Κρύφια μυστήρια, qualia apud Græcos Cereris Liberíque ac Liberæ, de quibus multa apud Alexandrinum Clementem & Arnobium. *Cereris arcana sacrum* dixit Horatius; *secretam Cererem* Hercule furente Seneca. Scriptor Oetæi,

Nos Cadmeis orgia ferre
Tecum solita condita cistis.

¶ *Aut insania plenas vigilias habentes*] Gr. ἢ ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες, *aut ex aliis moribus insanis ludis indulgentes.* Non malè hîc Interpres κώμους vertit *vigilias.* Erant enim noctes, quæ vino, saltatione, amoribus transigebantur. Theocriti Scholiastes, τὸ Κωμάζειν λέγεται ἐπὶ τῆς κατὰ νύκτα εἰς τὰς ἐρωμένας ἀπερχομένων.

24. *Per invidiam occidit*] Puto scripsisse Interpretem *per insidiam*, λοχῶν ἀναιρεῖ. Inter idololatrarum vitia ponit Paulus Rom. 1. 31. quòd sint ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους. ¶ *Aut adulterans contristat*] Verè: nam, ut Euphron ait,

Οὐκ ἔστι μοιχοῦ μεῖζον οὐδὲ ἓν κακόν·
Ἐν ταῖς γὰρ ἑτέρων βούλετ' ἀτυχίαις τρυφᾷν.

26. *Nativitatis immutatio*] Γενέσεως ἐναλλαγή, i. *naturæ*: quomodo vocem φύσεως sumi diximus suprà 1. 14. Per *naturam* autem hîc sexus intelligitur. Idémque dicit quod Paulus Rom. 1. 26. μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Petronius,

Quærit se natura, nec invenit.

27. *Et initium & finis*] Nam & pro illicitarum cupidinum successu grates diis agebantur.

28. *Aut certè vaticinantur falsa*] Vide Luciani Ψευδόμαντιν. ¶ *Aut pejerant citò*] *Facilè*: nempe quia quos nominabant deos pars multa pro diis non habebant: unde exolevit Numinis reverentia. Callimachus,

Ὤμοσεν· ἀλλὰ λέγουσιν ἀληθέα, τοὺς ἐν ἔρωτι
Ὅρκους μὴ δύνειν οὔατ' ἐς ἀθανάτων.

Et alter,

Jupiter è cœlo perjuria ridet amantum.

Nec meliores hac in re amantibus multi qui Remp. gerebant, dicentes *pueros talis decipiendos, viros jurejurando.* Præcipui ad tales fraudes Phœnices vicini Hebræorum, unde hunc morem hausit Carthago, per omnes historias infamata ob *Punicam fidem.*

———*ter Marte sinistro*
Juratúmque Jovi fœdus, conventáque patrum
Sidonii fregere duces,

ait Silius.

31. *Non enim juratorum virtus*] i. *Potentia eorum qui jurantur.* ¶ *Sed peccantium pœna perambulat semper injustorum prævaricationem*] Deus, inquit, punit eos qui per deos etiam falsos pejerant, Primùm propter injustitiam: promissio enim jus facit: Deinde quia illos quos jurabant colebant ut deos. Augustinus, *non te audit lapis loquentem, sed punit Deus fallentem.* Et Seneca 7 De Benef. 7. *Punitur quia tanquam Deo fecit. Opinio illum sua* (adde, aut professio) *obligat pœnæ.* Vide quæ dicta nobis 2 De J. B. ac P. c. 21. §. 51.

CAP. XV.

BADVELLUS.

1. ET *patiens* μακρόθυμος] Ad v. *longanimis*, h. e. multâ lenitate ac patientiâ præditus. Cui animi affectioni contraria est Iracundia, quæ subitò ad ulciscendum exardescit. ¶ *Et qui misericordiâ*, &c. καὶ ἐλέει διοικῶν τὰ πάντα] *Ac misericordiâ gubernans omnia: qui moderaris omnia misericordiâ.*

2. *Ut qui nos tuos*, &c. εἰδότες ὅτι σοὶ λελογίσμεθα] *Scientes quòd tui censemur*, aut, *habemur*, & *existimamur.* Hæc enim cognitio atque animi persuasio de electione Dei, quòd sumus de numero filiorum ejus aut populi ejus, maximè nos continet in omni timore ac pudore nè peccemus. ¶ *Nam nosce te*, &c. τὸ γὰρ ἐπίστασθαί σε, ὁλόκληρος δικαιοσύνη] *Scire enim te, solida* [aut *integra*] *justitia*: h. e. cognitio tui vera & perfecta justitia est: nam voluntas Dei est regula omnis justitiæ: ea autem in lege ejus est declarata.

4. *Neque enim in errorem*, &c. οὐ γὰρ ἐπλάνησεν ἡμᾶς ἀνθρώπων κακότεχνος ἐπίνοια] *Non enim decepit* [aut *fefellit*] *nos malum moliens hominum excogitatio*: aut, *inventio.* Multa enim homines (ut sunt audaces atque improbi) excogitant & instituunt præter ac contra verbum Dei, quæ perniciem hominibus afferunt: ab his fallacibus ac perniciosis hominum inventis dicunt se fuisse conservatos. ¶ *Nec labor pictorum infructuosus* οὔτε σκιογράφων πόνος ἄκαρπος] *Nec pictorum labor infructuosus.* Dicuntur autem pictores σκιόγραφοι, qui lineamenta umbrásque hujusmodi inducunt quibus ea quæ plana sunt in picturis exstare atque eminere videantur. Sæpius γραφεῖς καὶ ζωγράφοι appellantur. ¶ *Figura*, &c. εἶδος σπιλωθὲν χρώμασι διηλλαγμένοις] *Species coloribus variegatis maculata*, h. e. coloribus distincta, ornata & polita. *Maculas* enim accipit pro *notis* quibus pictores solent imagines distinguere ac illustrare.

5. *Quorum aspectus*, &c. ὧν ὄψις ἄφροσιν εἰς ὄρεξιν ἔρχεται, ποθεῖ τε νεκρᾶς εἰκόνος εἶδος ἄπνουν] *Quorum aspectus insipientibus in concupiscentiam venit, desiderátque mortua imaginis formam spiritûs expertem*: aut, *spiritu carentem. Aspectus* activè accipitur, quo aspiciunt homines stulti, quo excitantur ad simulacra amanda & colenda. *Amor* enim (ut est in proverbio) *ex oculis nascitur.*

6. *Malorum amatores digni*, &c. κακῶν ἐρασταὶ ἄξιοι τε τοιούτων ἐλπίδων] *Malorum amatores digni talibus spebus*, h. e. qui capti amore studióque idolorum vanas ac inanes spes in illis habeant.

7. *Nam figulus mollem*, &c. καὶ γὰρ κεραμεὺς ἁπαλὴν γῆν θλίβων ἐπίμοχθον πλάσσει] *Etenim figulus mollem terram premens, laboriosè* [sive *cum labore*] *fingit.* ¶ *Sed ex eadem argilla*, &c. ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἀνεπλάσατο τά τε τῶν καθαρῶν ἔργων δοῦλα σκεύη, τά τε ἐναντία πάντα ὁμοίως] *Sed ex eadem argilla* [aut *luto eodem*] *finxit & mundis operibus servientia vasa, & contraria omnia similiter*, h. e. ut dicit Paulus Rom. 9. 21. *aliud vas in honorem, aliud in ignominiam.* Ex eadem terra efficit vasa ad varios usus, tum honestos, tum contrarios. ¶ *Quorum in utroque genere*, &c. τούτων δὲ ἑκατέρου τίς ἑκάστου ἐστὶ χρῆσις, κριτὴς ὁ πηλουργός] *Horum autem utriusque quis est usus, judex figulus*, h. e. arbiter ac moderator totius eorum facultatis ac commoditatis ad aliquem usum opportunæ.

8. *Atque idem ille pessimè locans operam* καὶ κακόμοχθος] *Et malè laborans*; aut *laboriosus*: *cujus labor & opera in rebus malis ponitur: qui ad opera nefaria laborem suum confert.* ¶ *Qui paulò antè*, &c. ὃς πρὸ μικροῦ ἐκ γῆς γενηθεὶς, μετ' ὀλίγον πορεύεται ἐξ ἧς ἐλήφθη, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος] *Qui paulò antè è terra natus paulò pòst abit ex qua sumptus est, repetitus debitum*, h. e. reddens debitum vitæ exactum. Est enim vita nobis ità data mutuò ut ea reddenda sit cùm reposcitur.

9. *At ille non qui labores se maneant*, &c. ἀλλ' ἔστιν αὐτῷ φροντὶς, οὐχ ὅτι μέλλει κάμνειν, οὐδ' ὅτι βραχυτελῆ βίον ἔχει] *Sed ei cura est, non quòd sit laboraturus, neque quòd brevem vitam habet.* ¶ *Sed cum aurificibus*, &c. ἀλλ' ἀντερείδεται μὲν χρυσουργοῖς καὶ ἀργυροχόοις] *Sed certat quidem cum aurificibus & argentariis.* ¶ *Atque sibi gloriæ ducit*, &c. καὶ δόξαν ἡγεῖται ὅτι κίβδηλα πλάσσει] *Et gloriam arbitratur quòd adulterina fingit.*

11. *Qui vegetam inspiravit animam* καὶ τὸν ἐμπνεύσαντα αὐτῷ ψυχὴν ἐνεργοῦσαν] *Et qui inspiravit ei animam operantem*, sive *efficacem*: quæ non est otiosa, sed agit semper aliquid, quod ejus vim declarat.

12. *Ætatémque hominis quæstuosam nundinationem* καὶ τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ] *Et vitam, conventum lucrosum*, h.e. ad lucrum ac quæstum comparatum. Aristoteles enumerans in Ethicis genera vitæ in quibus homines ponunt vitam beatam, ponit βίον χρηματιστικὸν, h. e. *utilem ac quæstuosam*, in qua homines avari summum bonum constituunt. ¶ *Ut qui dicant, undecunque*, &c. δεῖν γάρ φασιν ὅθεν δὴ κἂν ἐκ τοῦ κακοῦ πορίζειν] *Oportere enim dicunt undecunque,*

que, etiam ex malo, rem quærere, h. e. per fas & nefas, omnibus modis ac rationibus. Nam (ut ille dicebat) *Bonus est odor lucri ex re qualibet.*

13. *Nam hic quidē*, &c. οὗτος γὰρ παρὰ πάντας οἶδεν ὅτι ἁμαρτάνει] *Hic enim præter omnes novit quòd peccat.* ¶ *Quòd ex terrena*, &c. ὕλης γεώδους εὔθραυστα σκεύη καὶ γλυπτὰ δημιουργῶν] *Materia terræ vasa fragilia & sculptilia fabricans.*

14. *Atque animis stultorum miseriores* καὶ τάλανες ὑπὲρ ψυχὰς νηπίων] *Et infelices supra animas infantium.* Sed νηπίων ad animum refertur hoc loco, & pro *stultis* accipitur, in quibus non plus est intelligentiæ ac prudentiæ quàm in infantibus qui fari nesciunt. ¶ *Inimici populi tui, qui*, &c. οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ σου καταδυναστεύσαντες αὐτὸν] *Hostes populi tui, qui eum in suam potestatem* [aut *dominationem*] *redegerunt*: aut, *suæ potestati subjecerunt.*

15. *Quibus nullus oculorum usus est ut videant* οἷς οὔτε ὀμμάτων χρῆσις εἰς ὅρασιν] *Quibus neque oculorum usus ad visionem*, h. e. usus oculorum ad videndum opportunus. ¶ *Neque nares quibus hauriant aerem* οὔτε ῥῖνες εἰς συνολκὴν ἀέρος] *Neque nares ad attractionem aeris*, h. e. ad attrahendum ac hauriendum aerem. ¶ *Nec manuum digiti quibus palpent* οὔτε δάκτυλοι χειρῶν εἰς ψηλάφησιν] *Neque digiti manuum ad contrectationem*, ad contrectandum & tangendum sive palpandum. ¶ *Nec pedes ad ingressum habiles* καὶ οἱ πόδες αὐτῶν ἀργοὶ πρὸς ἐπίβασιν] *Et pedes ipsorum pigri ad ingressum*, h. e. ad ingrediendum ambulandúmque immobiles.

17. *Sed mortalis nefariis manibus*, &c. θνητὸς δὲ ὢν νεκρὸν ἐργάζεται χερσὶν ἀνόμοις] *Mortalis autem exsistens mortuum operatur manibus iniquis.* ¶ *Cultis enim à se rebus est præstantior* κρείττων γάρ ἐστι τῶν σεβασμάτων αὐτοῦ] *Præstantior est enim numinibus suis*, h.e. iis rebus quas ipse colit. ¶ *Ut qui vitam sit adeptus*, &c. ὅτι αὐτὸς μὲν ἔζησεν, ἐκεῖνα δὲ οὐδέποτε] *Quoniam ipse quidem vixit, illa verò nunquam.*

18. *Quinetiam animalia*, &c. καὶ τὰ ζῶα δὲ τὰ ἔχθιστα σέβονται] *Et animalia autem odiosissima* [aut *infestissima*] *colunt*: aut, *venerantur.* ¶ *Et quæ aliis comparata*, &c. ἀνοίᾳ γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρω] *Dementia enim aliis comparata sunt deteriora.* Hic locus videtur depravatus: videtur enim ἄνοια cum verbo superiore σέβονται conjungendum, & legendum in ablativo ἀνοίᾳ *amentiâ*, h. e. *propter amentiam*: deinde hoc membrum ità distinguendum, συγκρινόμενα γάρ. Si autem cum hoc membro conjungatur, sententia erit, quòd hæc hominum amentia facit ut hæc animalia impiè culta & honorata deteriore conditione quàm cætera sint: nam cætera suam naturam conservantia & approbantur à Deo & benedicuntur, hæc verò propter impietatem hominum neque *approbationem* ullam *Dei* nec *benedictionem* habent. Sed ἀνοίᾳ legendum videtur in ablativo: itaque versionem illam retinui *propter amentiam.* Potest etiam ἀνοίᾳ ad animantia referri omnia quæ mentis ac rationis sunt expertia, ex quibus Serpentes, Feles, Ibides, aliæque bestiæ quæ coluntur ab Ægyptiis, sunt teterrimæ. Vult enim hoc loco notare non deformitatem solùm illorum animalium, sed etiam animi ingeniíque pravitatem: nam deformitatem statim significat.

19. *Quæque nè animalibus*, &c. οὐδ' ὅσον ἐπιποθῆσαι, ὡς ἐν ζώων ὄψει καλὰ τυγχάνει] *Nec quatenus desiderentur, in animalium conspectu pulcra sunt.* Quidam hoc postremum ità vertunt, *in animalium pulcritudine formosa sunt*, ut ὄψις pro *forma* & *pulcritudine* accipiatur. Quem sensum etiam hi reddiderunt qui verterunt ità, *Quæque nè tantâ quidem pulcritudine prædita sunt, qualem animalium forma capit, ut expetantur.* ¶ *Verùm & laude*, &c. ἐκπέφευγε δὲ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἔπαινον, καὶ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ] *Effugerunt autem & Dei laudem & benedictionem ejus.*

CASTELLIO.

6. **Q**ualí *spe digni sunt*] Talibus diis, in quibus spem habeant.

19. *Dei & laude carent & favore*] Ea Deus impura vocat, vitaríque jubet, ut est in Mosis Lege.

CLARIUS.

9. **N**ON *quod laboraturus est*] *Cura*, inquit, *illi esse* debuerat cogitare quòd *labor* ingens *illi incumbit*, *reddendæ* Deo *rationis* factorum suorum, ídque *pòst paulò*, cùm *brevis illi sit vita*; stultus cogitat potiùs quo pacto æquet suâ arte *aurifices*, &c.

GROTIUS.

2. **E**T*enim si peccaverimus tui sumus, scientes magnitudinem tuam*] Scimus nos esse in tua potestate: quod idololatræ multi de diis suis non credunt. ¶ *Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati*] *At non peccabimus, quia scimus nos tibi esse attributos.* Promittit de se, bene sperat de aliis, ut boni solent. Scimus nos ad tuam curam peculiarem pertinere; ideóque majorem nos debere gratiam.

3. *Nosse enim te consummata justitia est*] *Nosse* ידע Hebræi non de Intellectu tantùm sed & de Voluntate usurpant, ut idem sæpe sit quod *cordi habere.* Vide Psal. 1. 6. ¶ *Radix es immortalitatis*] Ad vitam ducens immortalem.

4. *Nec umbra pictura labor sine fructu*] Nam Hebræi Alexandrini, quorum videtur fuisse primus Scriptor hujus libri, à Picturis non minùs quàm ab Statuis abstinebant, secuti interpretationem eam Decalogi quam in Ægypto LXX Senes fecerunt: qua de re ad Decalogum diximus. ¶ *Effigies sculpta per varios colores*] Εἶδος σπιλωθὲν, i. *distinctum.* Sic & Latini *maculare* usurpant.

7. *Sed & figulus*] *Plastes.* Nam & hanc vocem etiam Latini in hac re usurpant. Hic Scriptor minùs accuratè dixit κεραμεύς. ¶ *Quæ munda sunt in usum vasa*] Esculenta, poculenta, & ad ornatum pertinentia. ¶ *Et similiter quæ his sunt contraria*] Pollubra, matulas.

8. *Repetitus animæ debitum quam habebat*] Τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος. Sic infrà 16. τὸ πνεῦμα δεδανεισμένον. Nempe

Vita data est utenda: data est sine fœnore nobis
Mutua, nec certo persolüenda die.

9. *Cura est illi, non quia laboraturus est*] i. Laborem non detrectat spe gloriolæ. ¶ *Nec quoniam brevis illi vita est*] Brevitatem vitæ solatur spe ὑστεροφημίας. Explicant hoc sequentia. Describit hîc nobis Demophilum aliquem, Gorgasum, Chalcosthenem aut Pasitelem: de quibus vide Plinium 35. 12.

10. *Cinis est enim cor ejus*] In humo se occupans non ultra humillima assurgit.

12. *Æstimaverunt esse lusum vitam nostram*] In Græco Epigrammate est,

Σκηνὴ πᾶς ὁ βίος καὶ παίγνιον.

Augustus supremâ die amicos percontatus est ecquid eis videretur mimum vitæ commodè transegisse, & adjecit,

Δότε κρότον, καὶ πάντες ὑμεῖς μετὰ χαρᾶς κτυπήσατε.

¶ *Compositam ad lucrum*] Πανηγυρισμὸν, *mercatum*: nam sic Cicero πανήγυριν interpretatur Tusculanarum primo. ¶ *Et oportere undecunque, etiam ex malo, acquirere*] Ex actibus bonis aut malis. Poeta vetus,

Unde habeas quærit nemo, sed oportet habere.

Horatius,

——*ut rem facias, rem*
Si possis rectè, si non, quocunque modo rem.

13. *Hic enim scit se super omnes delinquere*] Scit satis, nihil esse præter materiam, & quam ipse addidit artem, in istis operibus. Attamen persuasum vult populo, esse ibi Numen.

14. *Omnes enim insipientes*] Sed illi desipiunt, qui opera illius pluris faciunt quàm ipse artifex. ¶ *Et infelices supra modum animi superbi*] Meliùs in Græco, καὶ τάλανες ὑπὲρ ψυχὰς νηπίων, *miseri plùs quàm infantum anima*, i. infantes. Vide suprà 12. 24. Lucilius,

Terriculas lamias, Fauni quas Pompiliíque
Instituêre Numa, tremit has, hic omnia ponit:

Ut

Ut pueri infantes credunt signa omnia ahena
Vivere, & esse homines. Et sic isti omnia ficta
Vera putant: credunt signis cor esse in ahenis.
Pergula pictorum: veri nihil; omnia ficta.

Quem locum postquam produxit Lactantius, infert non malè, *Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit: at ego multò imprudentiores esse duco. Illi enim simulacra homines putant esse, hi deos.*

15. *Quibus neque oculorum usus est ad videndum*] Hæc & sequentia sunt ex Psal. 115.4.

16. *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere*] Nam Deus est, ut ait Xenophanes,

οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίϊος, οὔτε νόημα.

Vide quæ diximus ad Deut. 4. 12.

17. *Mortuum fingit*] i. Opus exanime. Sic suprà 13. 10, 18.

18. *Sed & animalia miserrima colunt*] Gr. ἔχθιστα, i. *infestissima*, humano generi; quales Serpentes, quos coluere Ægyptii, Asiatici, Thraces, Græci, Romani. Adjice Ibides, Æluros, & similia. ¶ *Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora*] Aliter in Græco, ἀνοίᾳ γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα, *Si quod ad stupiditatem pertinet comparentur cum aliis, sunt illis hac deteriora.* Multò enim plus intelligit Elephas; solertior est Vulpes, aut Simia; loquacior, Psittacus.

19. *Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere*] Gr. οὐδ' ὅσον ἐπιποθῆσαι, ὡς ἐν ζώων ὄψει, καλὰ τυγχάνει, *Sed nec ut ames pulcra sunt, pro captu formæ animantium.* Multò pulcrior est Equus, Pavo, Phasianus. ¶ *Effugerunt autem Dei laudem & benedictionem*] i. Nullo modo à Deo laudatissimam sortem sunt consecuta. Nam Serpentem Dei jussu exsecrantur Homines, Gen. 3. 14. Proverbium est, *Odisse angue pejùs.* Et Furiæ pinguntur comis anguineis.

CAP. XVI.

BADVELLUS.

1. **P**Roptereà, &c. Διὰ τοῦτο δὲ ὁμοίως ἐκολάσθησαν ἀξίως] *Ob hanc causam autem per similia sunt puniti dignè.* Ad v. *similiter sunt puniti dignè*, h. e. pro merito ipsorum pœnâ affecti sunt, eorum maleficio convenientе. Nam per quæ peccaverant, per eadem puniti sunt: cùm bestias coluissent, eas ultrices habuerunt.

2. *Pro qua pœna*, &c. ἀνθ' ἧς κολάσεως εὐεργετήσας τὸν λαόν σου] *Pro quo supplicio beneficium populo tuo impertiisti*: aut, *præstitisti.* Ostendit Dominum diversâ ratione suos & inimicos tractavisse; itaque illorum supplicia cum beneficiis in populum Dei collatis comparat. Nam res hâc contrariorum contentione illustriores efficiuntur. ¶ *Cùm avida*, &c. οἷς εἰς ἐπιθυμίαν ὀρέξεως ξένην γεῦσιν τροφὴν ἡτοίμασας ὀρτυγομήτραν] *Quibus in concupiscentiam appetitûs novum saporem, cibum parasti coturnicem*: h. e. cùm in deserto immoderatâ edendi cupiditate permoti fuissent, tu illis cibum insuetati saporis comparasti ac præbuisti.

3. *Ut illi cibum appetentes*, &c. ἵνα ἐκεῖνοι μὲν ἐπιθυμοῦντες τροφῆς διὰ τὴν εἰδέχθειαν τῶν ἀπεσταλμένων καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὄρεξιν ἀποστρέφωνται] *Ut illi quidem cibum appetentes, propter ostensam immissorum etiam necessariam appetentiam aversarentur*: διὰ τὴν εἰδέχθειαν, sub. τροφῆς, *cibum illum coturnicum eis delatum.* Cujus admirabilis vis debebat eorum intemperantiam comprimere, ut animo puriore *novum saporem capere possent*; aut, *novum saporem participarent*, quemadmodum subjungit. ¶ *Hi verò penuriam*, &c. αὐτοὶ δὲ ἐπ' ὀλίγον ἐνδεεῖς γενόμενοι καὶ ξένης μετάσχωσι γεύσεως] *Hi verò ad breve penuriâ affecti, novi etiam saporis participes fierent.*

4. *Oportebat enim illis qui*, &c. ἔδει γὰρ ἐκείνοις μὲν ἀπαραίτητον ἔνδειαν ἐπελθεῖν τυραννοῦσιν] *Oportebat enim illis quidem penuriam inevitabilem supervenire tyrannidem exercentibus*, h. e. qui populum Dei acerbâ & injustâ dominatione tenebant oppressum.

5. *Nam cùm eos sæva bestiarum*, &c. καὶ γὰρ ὅτε αὐτοῖς δεινὸς ἐπῆλθε θηρίων θυμὸς, δήγμασί τε σκολιῶν διεφθείροντο ὄφεων] *Etenim cùm ipsis gravis superveniret bestiarum ira, morsibúsque perversorum perimerentur serpentum.*

6. *Ad extremum non permansit ira tua* οὐ μέχρι τέλους ἔμεινεν ἡ ὀργή σου] *Non ad finem usque mansit ira tua*, h. e. usque ad internecionem. ¶ *Sed admonitionis*, &c. εἰς νουθεσίαν δὲ πρὸς ὀλίγον ἐταράχθησαν] *Ad admonitionem autem ad breve fuerunt perturbati*, h. e. ut admonerentur, ad téque reverterentur, abs te sunt ad tempus afflicti. ¶ *Signum salutis habentes*, &c. σύμβολον ἔχοντες σωτηρίας εἰς ἀνάμνησιν ἐντολῆς νόμου σου] *Signum habentes salutis ad reminiscentiam mandati Legis tuæ*, h. e. ad mandatum Legis tuæ in memoriam revocandum. Significat Serpentem in deserto à Mose erectum, cujus aspectus ictos à serpentibus sanabat.

7. *Neque enim qui respexerat*, &c. ὁ γὰρ ἐπιστραφεὶς οὐ διὰ τὸ θεωρούμενον ἐσώζετο, ἀλλὰ διὰ σὲ τὸν πάντων σωτῆρα] *Nam conversus* [h. e. qui respexerat] *non per id quod videbatur servabatur, sed per te omnium Servatorem.*

8. *Atque in hoc quidem hostes nostros docuisti* καὶ ἐν τούτῳ ἔπεισας τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν] *Et in hoc autem persuasisti inimicis nostris*: h. e. eos repugnantes negantésque antea te, servatorem esse convicisti, atque in eam cognitionem adduxisti ut inviti crederent te tuos ex omni periculo liberare.

9. *Nam illos morsus locustarum*, &c. οὓς μὲν γὰρ ἀκρίδων καὶ μυιῶν ἀπέκτεινε δήγματα] *Quos enim locustarum ac muscarum interficiebant morsus.* Omnia exempl. habent οὓς pro αὐτοὺς, aut ἐκείνους. ¶ *Quòd digni essent tali supplicio* ὅτι ἄξιοι ἦσαν ὑπὸ τοιούτων κολασθῆναι] *Quoniam digni erant qui à talibus punirentur* quæ nefariè coluerant.

10. *Cùm tua intercessisset misericordia*, &c. τὸ ἔλεός γάρ σου ἀντιπαρῆλθε, καὶ ἰάσατο αὐτούς] *Misericordia enim tua venit in auxilium, & sanavit ipsos.* ἀντιπαρελθεῖν significat *adesse alicui, atque opem ferre in periculo*, & *intercedere, venire in auxilium alicui contra aliquem.*

11. *Quasi stimulabantur*, &c. εἰς γὰρ ὑπόμνησιν τῶν λογίων σου ἐνεκεντρίζοντο] *In memoriam enim sermonum tuorum stimulabantur*: h. e. pungebantur à serpentibus, ut eorum icti aculeis, quasi stimulis quibusdam incitati & admoniti, in memoriam redirent oraculorum tuorum. ¶ *Ne in altam oblivionem*, &c. ἵνα μὴ εἰς βαθεῖαν ἐμπεσόντες λήθην ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας] *Ne in profundam delapsi oblivionem retrahi non possint tuo beneficio.*

12. *Nec malagma medicinam eis fecit* οὔτε μάλαγμα ἐθεράπευσεν αὐτούς] *Nec fomentum curavit* [aut *sanavit*] *eos.* Est autem μάλαγμα *fomentum*, dictum ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, *mollire, mitigare ac fovere aliquam plagam.*

14. *Homo quidem suâ malitiâ*, &c. ἄνθρωπος δὲ ἀποκτείνει μὲν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ] *At homo occidit quidem malitiâ suâ*: sive, *homo autem mortem quidem infert.* ¶ *Sed efficere non potest*, &c. ἐξελθὸν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀναστρέφει, οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν] *Spiritum autem egressum non revocat* [aut *non facit reverti*] *neque animam assumptam reducit.* Significat enim his verbis reditum animæ in ipsum corpus posteaquam ex eo excesserit; quem homo conficere non potest. Itaque ἀναστρέφει & ἀναλύει activè accipienda sunt atque ad *hominem* referenda, qui hunc reditum animæ in corpus præstare non potest, q. d. *Sed spiritum, postquam è corpore exierit, revocare non potest, neque animam assumptam reducere*: hæc potentia unius Dei est, qui (sicut paulò antè dixit) *ad inferos deducit, & reducit.*

15. *Tuam verò manum ut quis effugiat*, &c. τὴν δὲ σὴν χεῖρα φυγεῖν ἀδύνατόν ἐστι] *Tuam verò manum effugere impossibile est.*

16. *Flagellati fuerunt insitatis pluviis* ἐμαστιγώθησαν ξένοις ὑετοῖς] *Novis pluviis*; h. e. quasi flagellis quibusdam cæsi ac verberati fuerunt insuetis pluviis. ¶ *Persecutione vexati inevitabili* διωκόμενοι ἀπαραιτήτως] *Persecutionem passi inevitabiliter*, i. e. persecutione appetiti atque agitati quam nullo modo evitare potuerunt.

17. *Quod enim maximè*, &c. τὸ γὰρ παραδοξότατον ἐν τῷ πάντα σβεννύντι ὕδατι πλεῖον ἐνήργει τὸ πῦρ] *Nam, quod maximè*

maximè admirabile est, in aqua omnia exstinguente plùs operabatur [aut *efficiebat*] *ignis*, h.e. majorem vim habebat quàm aqua, cujus summam vim suo ardore superabat. ¶ *Quippe mundus*, &c. ὑπέρμαχος γὰρ ὁ κόσμος ἐστὶ δικαίων] *Propugnator enim mundus est justorum*, h. e. solet mundus pugnare pro justis, eorúmque injurias ulcisci.

19. *Ut germina terræ injustæ aboleret* ἵνα ἀδίκου γῆς γεννήματα διαφθείρῃ] *Ut injustæ terræ germina corrumperet*: aut, *vastaret*. Quidam vertunt γεννήματα *progeniem*, ut non ad Plantas solùm Frugésque sed etiam ad Homines atque omnia Animalia referatur. Intelligimus enim ex Exodo illam calamitatem ac vastitatem tum in plantas, arbores ac fruges, tum etiam in animalia delatam fuisse.

20. *Pro quibus rebus*, &c. ἀνθ' ὧν ἀγγέλων τροφὴν ἐψώμισας τὸν λαόν σου] *Pro quibus cibo Angelorum cibasti populum tuum.* ¶ *Ac panem omni pollentem*, &c. καὶ ἕτοιμον ἄρτον αὐτοῖς ἀπ' οὐρανοῦ ἔπεμψας ἀκοπιάτως, πρὸς πᾶσαν ἡδονὴν ἰσχύοντα, καὶ πρὸς πᾶσαν ἁρμόνιον γεῦσιν] *Et paratum panem ipsis de cœlo misisti sine labore*, [aut ad v. *illaboratè*] *qui omnem voluptatem posset efficere, atque omni gustui congrueret.* ἀκοπιάτως adverbium est, h. e. panem illaboratum, nullo labore, solâ Dei benignitate virtutéque paratum ac tributum.

21. *Substantia enim*, &c. ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου τὴν σὴν γλυκύτητα πρὸς τέκνα ἐνεφάνιζεν] *Nam tua quidem substantia tuam in filios dulcedinem ostendebat.* ὑπόστασιν vocat *naturam* & *vim* Dei, quæ eo cibi genere, quo populum suum refecit, bonitatem & amorem paternum declaravit. Deus enim quis & qualis in suos esset tum maximè demonstravit. ¶ *Atque desiderio assumentis subserviens*, &c. τῇ δὲ τοῦ προσφερομένου ἐπιθυμίᾳ ὑπηρετῶν πρὸς ὅ τις ἐβούλετο μετεκιρνᾶτο] *Admoventis autem cupiditati subministrans, ad quod quisque volebat temperabatur*: h.e. se accommodat ad eorum voluntatem aut desiderium, eorúmque cupiditati obtemperabat, sive desiderio obsequebatur.

23. *Eundem rursus*, &c. τοῦτο πάλιν δ' ἵνα τραφῶσι δίκαιοι καὶ τῆς ἰδίας ἐπιλελῆσθαι δυνάμεως] *Hoc autem iterum, ut nutrirentur justi, & suæ propriæ virtutis* aut *potentiæ oblitum esse.* Remisit enim vim caloris sui, nè alimentum filiorum Dei impediret ac corrumperet.

24. *Nam creatura tibi*, &c. ἡ γὰρ κτίσις σοὶ τῷ ποιήσαντι ὑπηρετοῦσα ἐπιτείνεται εἰς κόλασιν κατὰ τῶν ἀδίκων, καὶ ἀνίεται εἰς εὐεργεσίαν ὑπὲρ τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων] *Creatura enim tibi effectori subserviens intenditur ad pœnam adversùs injustos, & remittitur ad beneficium pro his qui in te confidunt*, h. e. ipsa creatura suum agnoscens Creatorem tibi servit, operámque dat cùm ad injustos omni supplicio afficiendos, tum etiam ad justos benignitate tuâ tractandos: itáque vim suam ad tuam voluntatem & exserit & remittit.

25. *Propterea tum quoque*, &c. διὰ τοῦτο καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλευομένη τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ ὑπηρέτει πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν] *Propter hoc & tunc in omnia transformata* [sive *immutata*] *tua gratiæ omnia nutrienti deserviebat ad indigentium voluntatem.* δωρεὰ παντοτρόφος dicitur hîc gratia Dei & beneficentia omnium nutritia: nam benignitate ejus plena est terra.

26. *Ut intelligerent*, &c. ἵνα μάθωσιν οἱ υἱοί σου, οὓς ἠγάπησας, Κύριε, ὅτι οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ῥῆμά σου τοὺς σοὶ πιστεύοντας διατηρεῖ] *Ut discant filii tui quos dilexisti, Domine, quòd proventus fructuum non nutriunt hominem, sed verbum tuum eos qui tibi credunt* [aut *fidem habent*] *conservat.*

28. *Quò notum esset*, &c. ὅπως γνωστὸν ᾖ ὅτι δεῖ φθάνειν τὸν ἥλιον ἐπ' εὐχαριστίαν σου, καὶ πρὸς ἀνατολὴν φωτὸς ἐντυγχάνειν σοι] *Ut notum esset quòd oportet Solem prævenire* [aut *antevertere*] *ad agendas tibi gratias, & ad ortum lucis tibi occurrere: obviàm procedere*, sive *te adire ac convenire.* Hinc ἐντεύξεις à Paulo dicuntur supplicationes ac orationes quibus Deum convenimus, cum eóque de rebus nostris agimus, 1 Tim. 2. 1.

29. *Nam ingrati spes*, &c. ἀχαρίστου γὰρ ἐλπὶς ὡς χειμέριος πάχνη τακήσεται, καὶ ῥυήσεται ὡς ὕδωρ ἄχρηστον] *Ingrati enim spes ut hiemalis glacies liquescet* [aut *tabescet*] *& fluet sicut aqua inutilis.* Itá præcipit Sapientia ut homines grati ac memores beneficiorum Dei pietatem quam debent ei tribuant, ut eum animo grato optimum benignissimúmque Patrem recognoscant, & omni vitæ tempore invocent ac colant: sine hac autem gratitudine ac pietate vanissimæ sunt omnes hominum spes.

CASTELLIO.

3. *Utilli quidem quamvis cibum cupientes, tamen propter immissorum in se animalium appetentiam etiam à necessariis cibis appetendis abhorrerent*] Quòd illa animalia omnia vorabant ac fœdabant ut nullus superesset intactus cibus quo Ægyptii vesci sustinerent.

6. *Salutare signum habentes*] Serpentem æneum.

14. *Homo quidem improbitate suâ interficit, sed egressum spiritum non revocat, nec sublatum animum dissolvit*] Mortem inferre potest, sed non item vitam reddere, aut animam quam à corpore sejunxerit dissolvere. At tu omnia potes.

22. *Nix quoque & glacies ignem sustinebant, neque liquefiebant*] Manna, quæ nix quædam & glacies erat, tamen igne coquebatur, neque liquescebat, cùm eadem Sole solveretur.

27. *Quod enim igne non corrumpebatur, idem planè exiguo Solis radio calefactum liquescebat*] Manna.

CLARIUS.

17. *Quod enim mirabile erat*] Loquitur de igni qui grandini mixtus erat, ut habes in Exodo.

27. *Quod enim ab igne*] Intelligit de Manna, quod cùm igni coqueretur obdurescebat, & tamen *ad exiguum Solis calorem tabescebat*, ut discerent ad verbum Domini omnia facere, cujus imperio obediunt omnia.

GROTIUS.

1. *PER similia*] Nempe diis suis, 12, 23.

2. *Pro quibus tormentis bene disposuisti populum tuum*] *Benefecisti populo tuo*, εὐεργετήσας τὸν λαόν σου. ¶ *Ortygometram*] Sic Græci vertunt שלו, quod est Num. 11. 31, & seq.

3. *Propter illa quæ illis ostensa & missa sunt, etiam à necessaria concupiscentia averterentur*] Legit, ut quidam codices habent, διὰ τὴν ἔνδειξιν τῶν ἀπεσταλμένων· sed vera lectio in Sixtina comparet, διὰ τὴν εἰδέχθειαν τῶν ἀπεσταλμένων, *propter fœditatem immissorum*, nempe animalium. Tanta erat eorum fœditas ut etiam in summa fame vesci iis Ægyptii nequirent. ¶ *In brevi*] *Ad breve tempus*, ἐπ' ὀλίγον· sic & infrà 6. πρὸς ὀλίγον.

4. *Sine excusatione quidem supervenire interitum*] Ἀπαραίτητον, *inevitabilem*.

5. *Colubrorum*] *Serpentium* in Græco. שרפים.

6. *Signum habentes salutis*] Serpentem æneum. Gr. σύμβολον ἔχοντες σωτηρίας. Serpens erat σύμβολον Divini favoris, non causa per se sanationis, ut sequitur. ¶ *Ad commemorationem mandati legis tuæ*] Ut hoc documento discerent Hebræi legibus Divinis obsequi, etiam ubi ratio non appareret. Quid enim opus ad Serpentem æneum respicere? Nempe quia Deus voluit.

9. *Ab hujusmodi*] Qualia colebant.

11. *In memoria enim sermonum tuorum examinabantur*] *Ad recordationem enim mandatorum tuorum pungebantur*, nempe à serpentibus. Similitudo sumpta ab iis qui ab amico aliquo vellicantur ut rei alicujus meminerint. ¶ *Nè in altam incidentes oblivionem non possent tuo uti adjutorio*] Ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, *inflexibiles fierent ad tuum auxilium*, i. obdurescerent, ac sic opis tuæ fierent indigni. Causa autem hæc pertinet ad id quod præcessit, ἐνεκεντρίζοντο· nam illud καὶ ὀξέως διεσώζοντο velut παρενθέσεως loco interjectum est.

12. *Neque malagma*] *Malagmata* vocant Medici ea quæ mediocri calore neque exsiccantia neque nimiùm humectantia

mectanda fusionem moliuntur materiæ durescentis. ¶ *Sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia*] Etiam animos.

13. *Et deducis ad portas mortis, & reducis*] Vide quæ diximus ad Matth. 16. 18.

14. *Homo autem occîdit quidem per malitiam animam suam: & cùm exierit spiritus non revertetur, nec vocabit animam quæ recepta est*] Corrupta hîc lectio ἀναςρέψει sensum etiam corrupit. Vera est lectio Sixtina, ὐκ ἀναςρέφετι ἀναλύει. Et sensus planè idem qui Matth. 10. 28. *Homo malefaciens occidere quidem potest hominem, sed animam receptam* (scilicet in suo loco) *nec evertere potest nec dissolvere.* ψυχὴ hîc more Philosophorum, quod Hebræis usitatiùs πνεῦμα, substantia illa quæ corpus vegetabat, post dissolutionem à corpore in Dei est manu, extra hominum potestatem posita.

15. *Sed tuam manum effugere impossibile est*] Tam animo quàm corpore.

16. *Negantes enim te nosse impii*] Ægyptii, quorum Rex Pharao quæsiverat à Mose quis esset ille Deus de quo loqueretur, Exo. 5. 2. ¶ *Novis aquis*] In sanguinem versis, Exod. 7. 20. ¶ *Et grandinibus & pluviis persecutionem passi, & per ignem consumpti*] Erant enim permixta hæc, Pluvia, Grando, Ignis, Exo. 9. 18, 23.

17. *In aqua quæ omnia exstinguit, plus valebat ignis*] *Omnia*, supple *ignea*, contra naturam ignis, per aquam accendebantur. ¶ *Vindex est enim orbis justorum*] *Orbis*, i. omnia quæ in rerum natura sunt, etiam viribus suis mutatis, Deo inserviunt ad vindicanda ea quæ crudeliter in bonos facta sunt. Vide infrà 24.

18. *Quodam enim tempore mansuetabatur ignis*] i. In cœlo retinebatur, nec sinebatur in terras sævire. ¶ *Ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia*] Ranæ, Pediculi, & cætera colluvies: de qua Exod. 8.

19. *Ut iniqua terra nationem exterminaret*] Gr. ἵνα ἀδίκου γῆς γεννήματα διαφθείρῃ, *ut terra injustæ fœtus corrumperet.* Nomen γεννήματα generale est, comprehenditq; Herbas, Arbores, Jumenta, Homines. Vide Exod. 9. 25.

20. *Angelorum escâ nutristi populum tuum*] Ex Psal. 78. 25. ubi Græci, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος. ¶ *Et omnis saporis suavitatem*] Καὶ πρὸς πᾶσαν ἁρμόνιον γεῦσιν, *omni sapori aptum.* Sapor erat velut ex omnibus saporibus optimis temperatus. Vide quæ dicta ad Exod. 16. 31.

21. *Substantia enim tua*] Ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου, natura illius Manna quod tu dederas.

22. *Nix autem & glacies sustinebant vim ignis*] i. Coquebantur igni. *Nivem* & *glaciem*, sive *pruinam* potiùs, vocat Manna, quòd pari modo in aere gigneretur, & eam speciem præ se ferret, Exod. 16. 14. Hîc ergò κρύσταλλος dicitur quod ibi in Græco πάγος. Fit enim πάχνη, ὅταν παγῇ ἡ ἀτμὶς, ut ait Aristoteles Meteoron lib. 2. ¶ *Ignis ardens in grandine & pluvia*] Vide suprà 16.

26. *Quoniam non nativitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos qui in te crediderint conservat*] Οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσι, *non naturæ fructuum pascunt homines*, supple *sola*. Sensus enim depromptus ex Deut. 8. 3. unde & Christus sumpsit Matth. 4. 4. γένεσιν in hoc libro *naturam* esse diximus ad 1. 14.

27. *Ab exiguo radio Solis calefactum tabescebat*] *Diffluebat.* Sic dicitur ἐτήκετο in eadem hac historia Exo. 16. 21.

28. *Quoniam oportet prævenire Solem ad benedictionem tuam*] *Ad gratias tibi agendas.* Pii ipso adhuc diluculo laudes Deo canebant. Psal. 88. 13. Josephus de Essenis, πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον ὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων, πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς, ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι. ¶ *Et ad ortum lucis te adorare*] Sole jam orto, i. tempore sacrificii matutini.

29. *Tanquam hibernalis glacies*] *Tanquam pruina.* Significabat Manna, res conditas omnes etiam è sublimi aere venientes, esse caducas & fragiles, neque ultrà vim habere nobis opitulandi nisi ubi & quando Deus vult.

CAP. XVII.

BADVELLUS.

1. NEmpe *magna sunt*, &c. Μεγάλαι γάρ σου αἱ κρίσεις καὶ δυσδιήγητοι] *Magna enim tua judicia & narratu* [aut *memoratu*] *difficilia.* Paulus Rom. 11. 33. ἀνεξερεύνητα *inscrutabilia* appellat. ¶ *Quapropter animæ*, &c. διὰ τοῦτο ἀπαίδευτοι ψυχαὶ ἐπλανήθησαν] *Propterea imperitæ animæ in errorem sunt inductæ*, ignoratione scilicet tuorum judiciorum, quorum cognitio ac meditatio homines in timore Dei continere potest.

2. *Nam iniqui cùm genti*, &c. ὑπειληφότες γὰρ καταδυναστεύειν ἔθνος ἅγιον ἄνομοι] *Arbitrati enim se dominari genti sanctæ iniqui*, h. e. *vi injustâque dominatione oppressuros*, aut *oppressos jam tenere.* Hoc enim significat verbum καταδυναστεύειν. Lucas Act. 10. 38. dicit, καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου *qui imperio ac potestate Diaboli oppressi tenebantur.* ¶ *Vinculis tenebrarum*, &c, δέσμιοι σκότους, καὶ μακρᾶς πεδῆται νυκτὸς] *Vincti tenebris & longâ implicati nocte.* Videtur meliùs legendum esse δεσμοῖς σκότους *vinculis tenebrarum*, ut sequens genitivus *Longæ noctis* ab eodem substantivo dependeat. ¶ *Ab æterna providentia extorres jacuerunt* φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας ἔκειντο] *Exsules æterna providentia jacuerunt*, h. e. expulsi ac profligati ab æterna providentia.

3. *Atque spectris perturbati* καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι] *Atque simulacris* [aut *larvis*] *perturbati.* Sunt autem ἰνδάλματα, φαντάσματα, dicta à verbo ἰνδάλλομαι *appareo, videor quasi phantasma.* Appellantur etiam εἴδωλα *imagines* ità stultis occurrentes.

4. *Neque enim latebra*, &c. ὐδὲ γὰρ ὁ κατέχων αὐτοὺς μυχὸς ἀφόβους διεφύλαττεν] *Neque enim quæ continebat ipsos spelunca intrepide custodiebat*, h. e. vacuos à metu. Quamvis abditi essent, tamen timore vacare non poterant. ¶ *Larvaque mœsto aspectu*, &c. καὶ φαντάσματα ἀμειδέσι τοῖς κατηφέσι προσώποις ἐνεφανίζετο] *Et spectra tristia mœstis vultibus apparebant.* Dicitur enim κατηφὴς *qui vultu in terram demisso intuetur*: quæ vultûs conformatio *mœstitia* appellatur.

5. *Neque verò ulla vis*, &c. καὶ πυρὸς μὲν ὐδεμία βία κατίσχυε φωτίζειν] *Et ignis quidem nulla vis poterat lucere*: sive *illuminare.* ¶ *Neque illustres*, &c. ὔτε ἄστρων ἔκλαμπροι φλόγες καταυγάζειν ὑπέμενον τὴν στυγνὴν ἐκείνην νύκτα] *Neque stellarum splendida flamma illuminare sustinebant tristem illam noctem.*

6. *Sed ignes tantùm*, &c. διεφαίνετο δὲ αὐτοῖς μόνον αὐτομάτη πυρὰ φόβου πλήρης] *Apparebat autem illis solùm spontanea pyra timore plena. Pyram* vocat maximum cumulum ignium collucentium. ¶ *Attoniti verò à non visa*, &c. ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως, ἡγοῦντο χείρω τὰ βλεπόμενα] *Exterriti verò non visâ illâ visione* [sive *specie*] *putabant pejora quæ cernebantur*, h. e. concipiebant adhuc animo majorem horrorem quàm illa externa species, etiam non ità bene spectata, afferebat. Causam postea subjunget, malam eorum conscientiam, quæ ipsos intus magis conturbabat. Quædam exempl. habent, ἡγοῦντο χειρῶν τὰ βλεπόμενα, *æstimabant manuum visa*, quasi formæ ac figuræ manuum essent. Sed nomen ibi corruptum est, ac lectum χειρῶν pro χείρω, à χείρονα, quod per contractionem χείρω facit, *pejora.*

7. *Aderant autem magicæ ludibria artis* μαγικῆς δὲ ἐμπαίγματα κατέκειτο τέχνης] *Magicæ autem apposita erant ludibria artis*: ἐμπαίγματα *illusiones* sive *præstigia*, quibus oculi eorum inani & falsâ rerum specie capti tenebantur. ¶ *Et contumeliosa*, &c. καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφυβριστος] *Et ob prudentiam jactantiæ redargutio* [aut *correptio*] *contumeliosa.* Significat eos illusos fuisse, quemadmodum ipsi suis imposturis alios deluserant, atque ità pœnas justas ac meritas vanissimæ artis magicæ persolvisse.

8. *Nam qui timores ac perturbationes*, &c. οἱ γὰρ ὑπισχνούμενοι δείματα καὶ ταραχὰς ἀπελαύνειν ψυχῆς νοσούσης] *Qui pollicebantur*

licebantur timores ac terrores se depulsuros ab animo ægrotante; h. e. Qui hoc profitebantur, ut animos perturbatos territósque omni metu ac perturbatione liberarent, ipsi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur: hoc enim significat quod sequitur οὗτοι καταγέλαστον εὐλάβειαν ἐνόσουν.

9. *Quòd si etiam nihil turbulentum eos territasset* καὶ γὰρ εἰ μηδὲν αὐτοὺς ταραχῶδες ἐφόβει] *Etenim si nihil ipsos turbulentum* [h. e. terrificum] *terruisset*: aut, *nullum ipsis metum attulisset.* ¶ *Transitu tamen bestiarum*, &c. κνωδάλων παρόδοις καὶ ἑρπετῶν συριγμοῖς ἐκσεσοβημένοι διώλλυντο ἔντρομοι] *Bestiarum transitu ac serpentum sibilis commoti peribant tremuli*: sive, *trepidantes.* ¶ *Etiam aerem, qui nullo modo evitari*, &c. καὶ τὸν μηδαμόθεν φευκτὸν ἀέρα προσιδεῖν ἀρνούμενοι] *Et nullâ ex parte evitabilem* [aut *fugiendum*] *aerem aspicere negantes*: aut, *recusantes.* Sic sunt affecti qui terrore corripiuntur, ut oculi eorum cœlum, aerem, terram refugiant. Decimus versus in V. Interprete non legitur Græcè.

11. *Etenim formidolosa res est malitia*, &c. δειλὸν γὰρ ἰδίῳ πονηρία μάρτυρι καταδικαζομένη] *Timida res est improbitas* [aut *pravitas*] *proprio teste condemnata*: sive, *convicta.* ¶ *Et quæ compressa à conscientia, semper mala præsagit* ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει] *Semper autem assumit mala, constricta à conscientia*, h. e. *coacta*, sive (ut verti) *compressa à conscientia.* Omnia exempl. quæ ego legerim habent προσείληφε, à προσλαμβάνειν, quod sign. *assumere*, interdum etiam *suspicari.* Nescio an meliùs legi possit προείληφε sine σ, à προλαμβάνειν quod *præsumere, anticipare, animóque aliquid antè capere*, ac *cogitatione informare* significat. Hinc πρόληψις hujusmodi quasi *prænotio* atque *informata cogitatio* appellatur. Itaque verbum *præsagire*, quod est præsentire aliquid, non malè convenit. Quòd si retineamus προσλαμβάνειν, poterimus accipere pro *assumere*, h. e. ea quæ extrinsecùs offeruntur mala ità suscipere atque animo comprehendere ut addat & adjungat semper aliquid.

12. *Nihil enim aliud est timor*, &c. οὐθὲν γάρ ἐστι φόβος, εἰ μὴ προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων] *Nihil enim aliud est timor nisi auxiliorum à ratione proficiscentium proditio.* προδοσία hoc loco videtur accipi pro quadam *defectione* ac *destitutione* earum rerum quarũ optimâ spe ac fiduciâ animus bonorum sustentatur etiam in rebus adversis. Ea spes cùm in hominibus improbis non sit, malè sibi conscii metuunt omnia. Itaque metus ille diffidentiæ ac malæ conscientiæ index est.

13. *Cùm autem*, &c. ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία πλείονα λογίζεται τὴν ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης βάσανον αἰτίας] *Intus autem exsistens minor exspectatio majorem putat ignorantiam præbente cruciamentum causâ.* Ego *ignorantiam* hoc loco accipio pro re quæ ignoratur, quam animus sibi malè conscius deteriorem semper arbitratur: sicut suprà dixit, *in visione non visa impios ea quæ cernebantur pejora existimasse.*

14. *Ergò illi per noctem*, &c. οἱ δὲ τὴν ἀδύνατον ὄντως νύκτα καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου ἐπελθοῦσαν τὸν αὐτὸν ὕπνον κοιμώμενοι] *Illi autem impotentem verè noctem ac ex impotentis Orci speluncis advenientem eodem somno dormientes.* Videtur hîc subaudienda esse præpositio κατὰ, *per noctem impotentem*; aut *noctem* referendum est ad participium *dormientes*, ut sit, *noctem ac somnum dormientes.* ἀδύνατον autem appellat *inanem*, quæ verè non erat nox; sed illa densissima caligo certo Dei judicio impiorum mentibus offusa erat, ut eorum oculi perstricti in clarissima luce meras tenebras esse arbitrarentur. Ità nox non erat in natura rerum, sed in eorum falsa opinione atque mentis illusione.

15. *Partim spectrorum monstris exagitabantur* τὰ μὲν τέρασιν ἠλαύνοντο φαντασμάτων] *Tum monstris phantasmatum agitabantur.* Particulæ τὰ μὲν, τὰ δὲ sunt Distributivæ, *tum, tum*; *partim, partim.* ¶ *Partim animæ defectione exanimabantur* τὰ δὲ τῆς ψυχῆς παρελύοντο προδοσίᾳ] *Tum animæ dissolvebantur defectione*: linquebantur animo præ timore. Hoc enim significat παράλυσις *dissolutio* omnium virium animæ, & quasi quædam effusio aut liquefactio, quæ in Scriptura Aquæ effluenti aut Ceræ liquescenti comparatur. ¶ *Repentinus enim*, &c. αἰφνίδιος γὰρ αὐτοῖς καὶ ἀπροσδόκητος φόβος ἐπῆλθεν] *Subitus enim nec exspectatus timor eis supervenerat*, h. e. irruerat, eos invaserat.

16. *Atque hoc deinde modo*, &c. εἶτα οὕτως ὃς δήποτ' οὖν ἦν ἐκεῖ καταπίπτων] *Deinde sic quicunque ibi erat coll psus.*

17. *Sive operarius labores in deserto obiens* ἢ τῶν κατ' ἐρημίαν ἐργάτης μόχθων] *Aut operarius solitariorum laborum*, h. e. *qui in deserto solitudinéque suscipiuntur*: cujusmodi sunt eorum qui ligna cædunt, qui antè ὑλοτόμοι *materiarii* sunt appellati. ¶ *Quisque præoccupatus*, &c. προληφθεὶς τὴν δυσάλυκτον ἔμενεν ἀνάγκην] *Præoccupatus inevitabilem sustinebat necessitatem.* δυσάλυκτον eandem vim habet quam ἄφυκτον, *quod nullo modo vitari potest*: in quo particula δυς præposita videtur augere nomen ἄλυκτον, quod per se *inevitabile* significat.

18. *Canora vox avium* ὀρνέων ἦχος εὐμελὴς] *Avium sonus* [h.e. garritus aut cantus] *suavis ac numerosus.* ¶ *Sive sonitus aquarum impetu currentium* ἢ ῥυθμὸς ὕδατος πορευομένου βίᾳ] *Aut murmur aquæ euntis vi*, h. e. violenter decurrentis.

19. *Sive immanis ruentium saxorum fragor* ἢ κτύπος ἀπηνὴς καταρριπτομένων πετρῶν] *Aut sonus validus* [sive *vehemens*] *præcipitatorum saxorum.* ¶ *Sive visum effugiens*, &c. ἢ σκιρτώντων ζώων δρόμος ἀθεώρητος] *Aut salientium* [sive *lascivientium*] *animalium cursus non aspectabilis.* ¶ *Sive frementium sævissimarum ferarum vox* ἢ ὠρυομένων ἀπηνεστάτων θηρίων φωνὴ] *Aut ululantium immanissimarum ferarum vox.*

20. *Atque expediti continebatur operibus* καὶ ἀνεμποδίστοις συνείχετο ἔργοις] *Non impeditis continebatur operibus*, h. e. habebat liberum ac non impeditum cursum operum suorum. Natura rerum non impediebatur quò minùs opera sua obiret; sed illorum mens timore ità erat commota ut tota rerum natura immutata ac inversa esse videretur.

21. *Illis verò solis gravis incumbebat nox* μόνοις δὲ ἐκείνοις ἐπέτατο βαρεῖα νὺξ] *Solis autem illis expansa erat gravis nox*, h. e. effusa densissima caligo, in qua mentes ipsorum cæco timore perturbatæ ac confusæ, nihil præter tenebras horribilésque rerum formas conspiciebant.

CASTELLIO.

7. **P***Rudentia jactantia turpissimè refutabatur*] Magi, qui se prudentes jactabant.

9. *Quamvis enim nihil eos turbulentum terreret*] Scilicet quod esset reipsa, erant enim tantùm spectra. ¶ *Inevitabilem prorsus aerem intueri recusantes*] Spectra illa, quæ vitari non poterant.

11. *Semper autem augentur adversa, comitante conscientiâ*] Graviùs urunt cùm mens est sibi malè conscia.

CLARIUS.

3. **S***Imulacris perturbati*] Meminit illius plagæ cùm horribiles tenebræ factæ sunt in omni terra Ægypti, ut tribus diebus nemo alterum viderit; quo tempore ait *terriculamenta* quædam & *simulacra perterruisse* Ægyptios.

7. *Et magica artis appositi erant derisus*] Videtur significare per ea punitos & ipsos Magos per quæ seducebant Ægyptios, ut hoc pacto *ignominiosè corriperetur eorum jactantia*, quâ elati erant & *prudentiam sibi vendicabant*, quæ tamen erat elatio. Nam φρονεῖν interdum accipitur pro *efferre sese*: unde videtur hîc posuisse φρόνησιν in hac significatione, cùm ait τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας, quod nos vertimus *arrogantis jactantia.*

11. *Semper enim præsumit sæva*] Ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει, ut subintelligas quod præcessit, *nequitia* scilicet vel *malitia*, quæ *dum à conscientia premitur semper difficillima ac molestissima quaque sibi proponit perferenda.*

12. *Proditio auxiliorum cogitationis*] Προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων. Videtur is sensus esse: Id propriè agit Timor, *ut prodat & arguat ea quæ* quis sibi *in auxilium defensio-*

fensionémque cogitationum suarum acceperat, & ostendat rationes quas interdum nobis, fallentes nosmet, fingimus rectas, demum inanes esse ac falsas; unde mox sequitur *exspectatio* ultionis. *Ubi verò in interiore* cogitatione *minùs exspectatur* aliquod malum, *significatio fit ignorantia ejus causa qua tormentum præbet:* & hoc est quod sequitur, *Et dum intus minor est*, &c.

GROTIUS.

1. **M***Agna enim sunt judicia tua, Domine, & inenarrabilia verba tua*] Μεγάλαι γάρ σου αἱ κρίσεις καὶ δυσδιήγητοι, *Magna enim sunt judicia tua & inexplorabilia.* Illud *verba tua* non est in Græco.

2. *Vinculis tenebrarum*] Legit δεσμοῖς σκότους sed verum est δέσμιοι, ut in Sixtina editione. Tangitur historia quæ est Exod. 10. 22. Idem est *captivi tenebrarum* & quod sequitur *vincti longa noctis.* ¶ *Fugitivi perpetua providentia jacuerunt*] φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας ἔκειντο, *extorres jacere ab æterna providentia:* i. ab æternæ providentiæ summis beneficiis, Luce & Calore. Μετωνυμία.

3. *Tenebroso oblivionis velamento dispersi sunt*] Huc illuc, non audentes in publicum prodire. Egregia ἔννοια, ut multæ in hoc libro. Quærebant tenebras occultandis peccatis; invenere tenebras iisdem puniendis. ¶ *Et cum admiratione nimia perturbati*] Καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, *spectris perturbati.* Idem est cum eo quod sequitur, φάσματα ἀμειδήτοις κατηφῆ προσώποις. Nox illa tam crassa ac perpetua fieri non poterat quin mira visa offerret hominum aut oculis aut animis.

6. *Subitaneus ignis timore plenus*] Αὐτομάτη πυρὰ φόβου πλήρης, *ortus sine causa apparente horribilis rogus.* Divina ira plerumque per Ignem exprimitur. ¶ *Et timore perculsi illius quæ non videbatur faciei*] Ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως, *cùm valde terrerentur istâ specie inaspicuâ*, i. istis tam crassis tenebris quæ ipsos obsidebant. ¶ *Æstimabant deteriora esse quæ videbantur*] Spectra nempe ista magis perhorrescebant.

7. *Et magicæ artis appositi erant derisus*] Μαγικῆς δὲ κατέκειντο ἐμπαίγματα τέχνης, *jacebant magicæ artis ludibria.* ¶ *Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia*] Καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφύβριστος, *& arrogantiæ de sapientia refutatio plena fuit in ipsos probri.* Explicant sequentia.

8. *Illi enim qui promittebant timores & perturbationes expellere se ab anima languente*] Magorum enim hæc vel præcipua erat pollicitatio, purgare mentes.

9. *Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat*] Perturbasset. εἰ apud Græcos indicativo dat significationem modi potentialis. Ut illa φάσματα abfuissent, terrebant illos istæ fœdorum animantium reliquiæ. ¶ *Et aerem, quem nullâ ratione quis effugere posset, negantes se videre*] Προσιδεῖν ἀρνούμενοι, i. *recusantes videre.* Claudentes oculos, nè in tam horrendam caliginem incurrerent.

10. *Cùm enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis. Semper enim præsumit sæva perturbata conscientia*] In Græco hic sensus, *Timidum est malitia interno teste damnata; sempérque conscientia vi constricta res diras præsumit animo.* Menander pari sensu,

Ὁ συνιστορῶν αὑτῷ τι, κἂν ᾖ θρασύτατος,
Ἡ σύνεσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

Mala mens, malus animus, ait Terentius.

11. *Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum*] Προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων. Est descriptio, i. definitio παχυμερής, Metûs, non omnis, sed maximi, quæ est προδοσία, i. *desperatio*, omnis auxilii quod humana ratio potest reperire. προδοσία hoc sensu etiam infrà est 14. & est vox bene Græca, ut multa in hoc libro. Medea apud Neophronem,

Οὐ μὴ προδώσεις, θυμὲ, σαυτὸν ἐν κακοῖς.

Plautus Epidico pari sensu dixit, *Quia tute te deseris.*

12. *Et dum ab intus minor est exspectatio, majorem computat inscientiam ejus causæ de qua tormentum præstat*] Ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία πλείονα λογίζεται τὴν ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας, *Cùm autem minor est intus exspectatio*, (i. metus: nam *Metus est* προσδοκία τοῦ κακοῦ, etiam Aristoteli 3 Nicomachiorum 9.) *majorem putat esse ignorantiam causæ quæ tormenta affert:* i. existimat id quod metuitur non tantum esse quantum videtur. Metus remissior patitur ratione aliquid decernere tale quale monet Epictetus, Εὐθὺς οὖν παντὶ τραχεῖ φαντασίᾳ μελέτα ἐπιλέγειν, ὅτι φαντασία εἶ, καὶ οὐ πάντως τὸ φαινόμενον.

13. *Illi verò qui impotentem verè noctem*] *Intolerabilem*, ut sit ἔλλειψις verbi τλῆναι· nisi fortè scriptum fuit hic, & jam mox, ἄδυτον *impenetrabilem*, per quam visus transire nequibat. Hic νύκτα valet *per noctem*, durante illâ longâ nocte. ¶ *Ab infimis & ab altissimis inferni supervenientem*] Gr. ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν. Videtur hoc loco Interpres Latinus legisse ἐξ ἀδύτου, ut fortè rescribendum diximus. Intelligit tartarum. Σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, ait Petrus 2 epist. 2. 4.

——Ἧχι βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστι βέρεθρον,

ait Homerus. ¶ *Eundem somnum dormientes*] *Somnum* hic vocat τὴν ἀπραξίαν. Nihilo enim plus agebant illo tempore quàm si dormivissent. Ita similia similium occupant nomen, maximè apud Hebræos.

14. *Aliquando animæ deficiebant traductione*] Scripsit Interpres *traditione:* id enim respondet Græco προδοσία. Quæ autem sit ejus vocis significatio diximus jam suprà 12.

15. *Deinde si quis ex illis decidisset*] Εἶθ᾽ οὕτως, ὃς δή ποτ᾽ οὖν ἦν ἐκεῖ καταπίπτων, *Hoc modo quicunque illuc inciderat*, i. quicunque illis in locis illo tempore fuit deprehensus. ¶ *In carcere sine ferro*] Solent talibus additamentis emolliri translationes. Sic ἄφλογος ἐσχάρα Ventriculus Lycophroni. Sic *formosa facies muta commendatio.*

17. *Sive spiritus sibilans*] Aura lenis. Hoc enim dicit, Omnem sonum, sive lenem sive asperum, nihil dispectantibus metum intulisse.

——*pavet ille fragorem*
Motorum ventis nemorum,

ait in magnæ formidinis descriptione Lucanus.

18. *Sonus validus præcipitatarum petrarum*] *Saxorum cadentium fragor.* ¶ *Ludentium animalium*] i. Saltantium, σκιρτώντων. Virgilius,

——*in numerum Faunósque ferásque videres*
Ludere.

20. *Imago tenebrarum quæ superventura erat illis*] *Quæ superventura erant illis* scripsit Interpres, nempe post hanc vitam exactam, Matth. 8. 12. & 22. 13. & 25. 30. 2 Pet. 2. 17. Jud. 13. εἰκὼν hic quod ὑπόδειγμα 2 Pet. 2. 16. ¶ *Ipsi ergò sibi graviores erant tenebris*] Ἑαυτοῖς δὲ ἦσαν βαρύτεροι σκότους, *at verò ipsi sibi graviores erant tenebris.* Major in animo nox.

CAP. XVIII.

BADVELLUS.

1. **Q***Uòd non eadem*, &c. ὅτι μὲν οὐ κἀκεῖνοι πεπόνθασιν ἐμακάριζον] *Quòd non & illi passi essent, beatos prædicabant.*

2. *Quòd verò non nocerent*, &c. ὅτι δὲ οὐ βλάπτουσι προηδικηθέντες εὐχαρίστουν] *Quoniam autem non læderent injuriâ antè affecti*, [h.e. lacessiti] *gratias agebant*, h.e. quòd illatas acceptásque injurias non ulciscerentur cùm possent facere. ¶ *Et veniam inimicitiarum precabantur* καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο] *Inimicitiarum veniam orabant*, h. e. eorum inimicitias à sese deprecabantur ac recusabant: nolebant illos habere inimicos quos metuebant. Videbant enim illos habere summam ulciscendi facultatem: deerat tantùm voluntas quæ in animo offenso atque inimico inest. διενεχθῆναι venit ἀπὸ τοῦ διαφέρεσθαι, quod significat *contendere, pugnare*, atque *inimicitias exercere.*

3. *Quorum causâ igneam columnam*, &c. ἀνθ᾽ ὧν πυριφλεγῆ στύλον, ὁδηγὸν μὲν ἀγνώστου ὁδοιπορίας, ἥλιον δὲ ἀβλαβῆ

φιλοτίμου ξενιτείας παρέσχες] *Pro quibus columnam undique inflammatam, ducem quidem ignotæ profectionis, Solem verò innocuum honorificæ* [h. e. præclaræ] *peregrinationis exhibuisti.* ἀνθ᾽ ὧν poteſt referri vel ad res, ut habeat vim particulæ Cauſalis; vel ad perſonas Judæorum, pro quibus Dominus ducendis tuendíſque illa itineris adjumenta præbuit.

4. *Nam illi quidem digni, &c.* ἄξιοι μὲν γὰρ ἐκεῖνοι στερηθῆναι φωτὸς, καὶ φυλακισθῆναι ἐν σκότει] *Digni enim illi qui luce privarentur, ac cuſtodirentur in tenebris.* φυλακὴ eſt *cuſtodia*: indè verbum φυλακίζειν *habere aliquem in cuſtodia, eúmque aſſervare.* Itaque cuſtodiam tenebrarum ac carcerem meritos eſſe ſignificat. ¶ *Per quos incorruptum, &c.* δι᾽ ὧν ἤμελλε τὸ ἄφθαρτον νόμου φῶς τῷ αἰῶνι δίδοσθαι] *Per quos debebat incorruptũ Legis lumen ſeculo dari.*

5. *Ceterùm cùm illud, &c.* βουλευσαμένους δὲ αὐτοὺς τὰ τῶν ὁσίων ἀποκτεῖναι νήπια, καὶ ἑνὸς ἐκτεθέντος τέκνου καὶ σωθέντος εἰς ἔλεγχον τὸ αὐτῶν ἀφεῖλες πλῆθος τέκνων] *Cùm autem decreviſſent ſanctorum occidere infantes, unúſque expoſitus & ſervatus ad redargutionem* [ſive *correptionem*] *fuiſſet, ademiſti* [ſive *abſtuliſti*] *illis multitudinem liberorum.* Verbum ἀφαιρεῖν apud Græcos conſtruitur cum duobus accuſ. ut ità hanc orationem conſtruas, ἀφεῖλες τοὺς βουλευσαμένους τὸ αὐτῶν πλῆθος τέκνων, *privaſti eos qui conſilium illud crudele ceperant, frequentiâ liberorum.* ¶ *Ad eos redarguendos* πρὸς ἔλεγχον] *Ad redargutionem eorum*: aut, *reprehenſionem.* Nam Moſes in eum mortis caſum ab illis crudeliter demiſſus, & à Deo conſervatus, ultor poſtea fuit ejus crudelitatis quâ illi in infantes Hebræorum uſi fuerant. ¶ *Et in aqua vehementi ſimul omnes perdidiſti* καὶ ὁμοθυμαδὸν ἀπώλεσας ἐν ὕδατι σφοδρῷ] Ad v. *unanimiter perdidiſti in aqua vehementi*: q. d. eos pariter eadem in aqua fuiſſe ſubmerſos ac ſuffocatos.

6. *Nox illa majoribus, &c.* ἐκείνη ἡ νὺξ προεγνώσθη πατράσιν ἡμῶν, ἵνα ἀσφαλῶς εἰδότες οἷς ἐπίστευσαν ὅρκοις, ἐπευθυμήσωσιν] *Illa nox præcognita patribus noſtris, ut ſecurè ſcientes quibus crediderant juramentis, bono forent animo.* εὐθυμεῖν ſign. *bono ac ſecuro eſſe animo*: ſed præpoſitio ἐπὶ videtur augere ſignificationem verbi, aut tempus poſterum ſignificare: ut ἐπευθυμήσωσιν, i. *animum ſecurum tranquillúmque conſtanter retinerent*, aut *poſthac*, ſive *in poſterum, eam animi cogitationem optimámque in Deo ſpem haberent.* Nam ea nox illis veritatem promiſſionum confirmavit, eorúmque animos ad optimè ſperandum in omne reliquum tempus excitavit. Hoc mihi videtur ſignificare ἐπευθυμεῖν.

7. *Populus autem tuus* προσεδέχθη δὲ ὑπὸ λαοῦ σου, σωτηρία μὲν δικαίων, ἐχθρῶν δὲ ἀπώλεια] *Suſcepta eſt autem à populo tuo ſalus quidem juſtorum, hoſtium autem perditio.* His verbis ſignificat ſalutem populi cum hoſtium pernicie conjunctam fuiſſe. Nam Deus nunquam ſolet populum ſuum liberare, quin ſimul injurias ab hoſtibus illatas ulciſcatur; in quo ſingularem quendam in ſuos amorem declarat.

8. *Ut enim inimicos, &c.* ὡς γὰρ ἐτιμωρήσω τοὺς ὑπεναντίους, τούτῳ ἡμᾶς προσκαλεσάμενος ἐδόξασας] *Ut enim puniviſti adverſarios, eò nos vocatos glorificaſti.* Videtur legendum eſſe οὕτως, non τούτῳ, ut particula Similitudinis in hac comparatione reddatur alteri: niſi velimus accipere ὡς pro *cùm*; *ut cùm ſupplicium ſumpſiſti de inimicis, eâ re nos gloriâ ac honore affeciſti*; quaſi ea ultio hoſtium cum populi gloria conjuncta fuerit. Nam in ea quidem ultione & amor Dei erga ſuos & honos quem illis habet perſpicitur.

9. *Clàm igitur ſacrificabant, &c.* κρυφῇ γὰρ ἐθυσίαζον ὅσιοι παῖδες ἀγαθῶν, καὶ τὸν τῆς θειότητος νόμον ἐν ὁμονοίᾳ διέθεντο, τῶν αὐτῶν ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν καὶ κινδύνων μεταλήψεσθαι] *Occultè enim ſacrificabant ſancti pueri bonorum, ac divinitatis Legem in concordia* [ſive *conſenſu*] *conſtituerunt, ſe eorundem pariter & bonorum & periculorum participes futuros*: quâ pactione ac ſanctâ animorum conſpiratione teſtabantur ſe in omnium rerum, tum ſecundarum tum adverſarum, ſocietatem coire. Eſt autem διατιθέναι νόμον θειότητος ἐν ὁμονοίᾳ, *Legem Divinam ac ſanctam uno conſenſu ſancire*, quâ ſe omnes ad omnium rerum communionem obſtringebant: quæ res declarabat ſummam eorum in Deo conjunctionem.

10. *Clamor contrà hoſtium diſſonus reſonabat* ἀντήχει δὲ ἀσύμφωνος ἐχθρῶν ἡ βοή] *Reſonabat autem diſſonus inimicorum clamor*: h. e. ut ſubjungit, *luctuoſa lamentatio* ac *deploratio* mortuorum gratulationi Hebræorum lætitiæque contraria, *reddebatur*, aut *referebatur*, ut diverſæ voces ac clamores eodem tempore aerem perſonarent. ¶ *Miſerabiliſque, &c.* καὶ οἰκτρὰ διεφέρετο φωνὴ θρηνουμένων παίδων] *Et miſerabilis differebatur* [h. e. diſpergebatur] *vox* [ſive *lamentatio*] *liberorum qui deplorabantur*: h. e. vox deplorantium liberos mortuos. θρηνουμένων παίδων paſſivè accipiendum eſt, *qui à parentibus deplorabantur.*

11. *Eâdem autem pœnâ, &c.* ὁμοίᾳ δὲ δίκῃ δοῦλος ἅμα δεσπότῃ κολασθεὶς, καὶ δημότης βασιλεῖ τὰ αὐτὰ πάσχων] *Simili autem pœnâ ſervus cum domino punitus, & popularis eadem cum Rege patiens.* Ità diverſa hominum conditio nullum habuit pœnæ diſcrimen: omnes in eo ſupplicii genere æquati fuerunt.

12. *Unóque adeò mortis nomine, &c.* ὁμοθυμαδὸν δὲ πάντες ἐν ἑνὶ ὀνόματι θανάτου νεκροὺς εἶχον ἀναριθμήτους] *Pariter enim omnes in uno nomine* [h. e. genere mortis] *mortuos habuerunt innumeros*, h. e. qui eodem genere mortis affecti fuerunt: omnes enim primogeniti à Domino interfecti ſunt. ¶ *Quoniam uno momento, &c.* ἐπεὶ πρὸς μίαν ῥοπὴν ἡ ἐντιμοτέρα γένεσις αὐτῶν διέφθαρτο] *Quia ad unum momentum honoratior eorum proles abolita eſt.* [N]am primogeniti honore ac dignitate cæteris omnibus liberis præſtabant.

13. *Atque ità qui, &c.* πάντα γὰρ ἀπιστοῦντες διὰ τὰς φαρμακείας, ἐπὶ τῷ τῶν πρωτοτόκων ὀλέθρῳ ὡμολόγησαν Θεοῦ υἱὸν λαὸν εἶναι] *Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confeſſi ſunt Dei filium populum eſſe.* φαρμακείας appellat *incantationes* & *magicas artes*, quibus & ſe & alios excæcaverant, ut nullam fidem operibus Dei adhiberent, ejúſque populum nullo modo agnoſcerent. Itaque maximo ipſorum malo confeſſio eis extorta eſt.

14. *Nam cùm ſilentium quietum, &c.* ἡσύχου γὰρ σιγῆς περιεχούσης τὰ πάντα, καὶ νυκτὸς ἐν ἰδίῳ τάχει μεσαζούσης] *Quieto enim ſilentio tenente omnia, & nocte in propria celeritate dimidiatâ*, h. e. quæ dimidium ſpatium celeris curſûs ſui confecerat. Significare vult μεσονύκτιον *mediam noctem*, quo tempore homines ſomno ſopiti quietum ſilentium dant.

15. *Omnipotens ſermo tuus bellator, &c.* ὁ παντοδύναμός σου λόγος ἀπ᾽ οὐρανῶν ἐκ θρόνων βασιλείων ἀπότομος πολεμιστὴς εἰς μέσον τῆς ὀλεθρίας ἥλατο γῆς] *Omnipotens tuus ſermo à cœlis ex ſedibus regalibus aſper bellator in medium terræ exitio deſtinatæ deſiliit.*

16. *Mandatum tuum minimè, &c.* ξίφος ὀξὺ τὴν ἀνυπόκριτον ἐπιταγήν σου φέρων] *Gladium acutum non ſimulatum mandatum ferens.* In Græco non eſt particula Similitudinis: nam in Scriptura Verbum Dei dicitur ſæpe *gladius*: hoc autem loco, quoniam vi verbi dicit cæſos eſſe primogenitos, particula Similitudinis apponi poteſt ad majorem explanationem. ¶ *Stánſque, partim cœlum, &c.* καὶ στὰς ἐπλήρωσε τὰ πάντα θανάτου, καὶ οὐρανοῦ μὲν ἥπτετο, βεβήκει δὲ ἐπὶ γῆς] *Et ſtans omnia morte implevit, ac cœlum quidem tetigit* [vel *attingebat*] *deſcenderat verò in terram*, aut, *ingrediebatur verò in terra.* Significat verbi Dei magnitudinem ac potentiam, quod occupat omnia, ſuámque vim in cœlo & in terra explicat.

17. *Tum quidem ſubitò, &c.* τότε παραχρῆμα φαντασίαι μὲν ὀνείρων δεινῶν ἐξετάραξαν αὐτοὺς, φόβοι δὲ ἐπέστησαν ἀδόκητοι] *Tum repentè viſiones quidem ſomniorum graviter conturbarunt eos; timores verò inſtiterunt inexſpectati*, h. e. eos preſſerunt.

18. *Et alius aliò projectus, &c.* καὶ ἄλλος ἀλλαχῇ ῥιφεὶς ἡμίθνητος, δι᾽ ἣν ἔθνησκεν αἰτίαν ἐνεφάνιζεν] *Et alius aliò abjectus ſemimortuus, quam ob cauſam moreretur oſtendebat.* Alii ῥιφεὶς vertunt *jacens*: ſed venit à ῥίπτομαι, quod eſt *jacior.* Significat enim vim terroris, quo ità agitabantur ut conſternati proſtratíque jacerent. Ità impulſio maxima atque exagitatio hoc verbo ſignificatur.

20. *Ca-*

20. *Cæterùm justos quoque*, &c. ἥψατο δὲ καὶ δικαίων πεῖρα θανάτου, καὶ θραῦσις ἐν ἐρήμῳ ἐγένετο πλήθους] *Tetigit autem etiam justos tentatio* [sive *experientia*] *mortis, & clades in deserto facta est multitudinis.* θραύω significat *frango, quasso vulnere*. Indè θραῦσις, quam Latini *stragem* vocant; *clades* etiam appellatur.

21. *Nam propere vir*, &c. σπεύσας γὰρ ἀνὴρ ἄμεμπτος προεμάχησεν, τὸ τῆς ἰδίας λειτουργίας ὅπλον προσευχὴν καὶ θυμιάματος ἐξιλασμὸν κομίσας] *Properans enim vir reprehensione carens, propugnavit, proprii ministerii arma, precationem & incensi propitiationem, ferens*, sive, cùm tulisset: est enim κομίσας participium præt. temporis.

22. *Interemptorem autem non robore corporis, neque*, &c. ἐνίκησε δὲ τὸν ὀλοθρεύοντα οὐκ ἰσχύϊ σώματος, οὐχ ὅπλων ἐνεργείᾳ] *Vicit autem vastatorem, non viribus corporis, nec armorum efficaciâ.* Quædam exempl. habent ἐνίκησε τὸν ὄχλον, *vicit turbam*, sed mendosé: nam loquitur de vi orationis quâ Moses irato Deo restitit, eúmque itâ pressit ut se ab eo urgeri, ac dimitti velle dixerit. ¶ *Plectentem oratione superavit* λόγῳ τὸν κολάζοντα ὑπέταξεν] *Verbo punientem subjecit*, h. e. eum iratum, vi orationis itâ pressit ut eum quodammodo ad voluntatem suam coegerit: itâ ut cùm Deus populum perdere constituisset, victus precatione Mosis sententiam mutarit, eíque & veniam & salutem dederit.

23. *Nam acervatim jam*, &c. σωρηδὸν γὰρ ἤδη πεπτωκότων ἐπ' ἀλλήλων νεκρῶν, μεταξὺ στὰς ἀνέκοψε τὴν ὀργήν, καὶ διέσχισεν τὴν πρὸς τοὺς ζῶντας ὁδόν] *Acervatim enim jam mortuis jacentibus* [aut *prostratis*] *aliis super alios, in medio stans* [h. e. intercedens] *præcîdit iram, & divisit* [aut *interrupit*] *ad vivos viam*; h. e. repressit iram Dei, cúmque prohibuit nè in cæteros omnes, qui adhuc viverent, eodem modo grassaretur.

24. *Et decora patrum*, &c. καὶ πατέρων δόξαι ἐπὶ τετραστίχου λίθου γλυφῆς] *Et gloria patrum in quadruplicis ordinis lapidis sculptura.* Significat gemmas quibus vestitus Sacerdotis erat ornatus, itâ fuisse distinctas ut quatuor ordines efficerent.

25. *His vastator cessit*, &c. τούτοις εἶξεν ὁ ὀλοθρεύων, ταῦτα δὲ ἐφοβήθη] *His exterminator cessit, hæc verò timuit*, h. e. revocatus est ab exsequenda sententia de interitu populi. Tanta vis & dignitas fuit orationis atque intercessionis Sacerdotalis, in qua erat imago summi Sacerdotis Jesu Christi.

CASTELLIO.

1. ILli *vocem quidem audientes*] Aegyptii.

2. *Quòd quidem non & illi eadem paterentur, beatos prædicabant*] Illi, sc. Israelitæ.

4. *Etenim digni erant illi qui luce privati in tenebris tenerentur*] Ægyptii.

9. *Cùm enim clàm sacrificarent pii bonorum nati*] Paschales agnos.

21. *Properavit enim vir integerrimus propugnare*] Aaron.

CLARIUS.

13. NOn *credentes propter veneficia*] Διὰ τὰς φαρμακείας, nempe Magorum, qui Aegyptios dementabant ut non crederent Israelitis.

23. *Cùm enim jam acervatim*] Hoc fuit in illo incendio quo XIV millia combusta sunt, & tunc Aharon inter mortuos ac vivos stetit, ut plaga cessaret.

GROTIUS.

2. ET *ut esset differentia donum petebant*] Καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο, *& veniam petebant quòd cum eis contendissent.* Hoc sensu διαφέρεσθαι habes 2 Mac. 3. 4.

3. *Et Solem sine læsura boni hospitii præstitisti*] *Qua columna Sol erat innocuus magnificæ peregrinationis.* Hunc sensum exigunt Græca. Columna illa nocte vicem præbebat Solis. Erat autem magnificum tali ductu iter facere.

4. *Qui inclusos custodiebant filios tuos*] *Custodierant.* Ut captivos tractaverant, Ægyptii scilicet Hebræos. ¶ *Per quos incipiebat*] Debebat, ἤμελλε. ¶ *Incorruptum Legis lumen*] *Quod in cœlo Sol, hoc Lex in terra*, aiunt Hebræi.

5. *Multitudinem filiorum abstulisti*] Primogenitos Exod. 12. 29. ¶ *Et pariter illos perdidisti in aqua valida*] Ipsos patres in mari Rubro.

6. *Illa enim nox antè cognita est à patribus nostris*] Mose prædicente Exo. 11. 4. ¶ *Ut verè scientes quibus juramentis crediderunt*] Quàm fideli Deo credidissent, præsertim cùm is etiam jurejurando possessionem Cananææ ipsis addixisset, Gen. 22. 16.

9. *Absconsè enim sacrificabant*] Pascha scilicet, Exo. 12. 28. ¶ *Et justitiæ legem in concordia disposuerunt*] Illâ victimâ federati sunt inter se ad unum Deum colendum. ¶ *Similiter & bona & mala recepturos justos*] *Participes se inter se fore bonorum & periculorum.* Non discessuros se ab agmine ob incommoda itineris aut hostilem metum, eísque olim superatis, Terram se divisuros æquâ sorte. ¶ *Patrum jam decantantes laudes*] Abrahami, Isaaci, Jacobi, quibus illa terra promissa fuerat. Mos vetus Hebræorum, magnorum virorum δοξολογίας canere, quales habemus apud Sirachiden. Imitati id Christiani in honore Apostolorum & Martyrum.

11. *Simili autem pœnâ servus cum Domino afflictus est, & popularis homo Regi similia passus*] Exo. 12. 29.

12. *Uno nomine mortis*] i. Genere. Sic infrà 19. 17.

13. *De omnibus enim non credentes*] Priora signa non credentes à Deo exstitisse. ¶ *Propter veneficia*] Propter artes magicas Jamnis & Mambris. Sic vox φαρμακείας sumpta & suprà 12. 4. ¶ *Spoponderunt populum Dei esse*] *Confessi sunt*, ὡμολόγησαν, Exod. 12. 31. Gr. *populum esse filium Dei*, i. Deo charum.

15. *Omnipotens sermo tuus de cœlo à regalibus sedibus durus debellator*] Λόγον hîc vocat Angelum, ut Philo sæpe. Exemplo sit locus ille De Coloniis, ὁ δὲ ὑπόμνοιος Θεοῦ χρῆται τ' ἀναγκαίων συνοδοιπόροις χρῆται τοῖς ἀκολούθοις αὐτοῦ λόγοις, οὓς ὀνομάζειν ἔθος Ἀγγέλους. Nimirum quòd Dei imperia secum ferant, ut jam sequitur. Hic est Angelus ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, Heb. 11. 28.

16. *Gladium acutum, insimulatum imperium tuum portans*] *Gladium portans acutum, imperium tuum minimè fictum.* Nam ξίφος ὀξὺ hîc est accusativi casûs; *gladium*, i. jus gladii. ¶ *Et usque ad cœlum attingebat stans in terra*] Poetica locutio, qualis illa Virgiliana,

Ingreditúrque solo, & caput inter nubila condit.

Sic in Apocalypsi Angelus pedem alterum in terra, alterum in mari ponit.

18. *Propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis*] Fatebatur Dei ultione hæc evenire.

20. *Tetigit autem tunc & justos tentatio mortis*] Legit τότε, ubi multi libri ποτὲ *aliquando*. Sed in Sixtina editione deest utrumque. Apparet autem tangi historiam non connexam rebus Ægyptiis, sed aliquantò pòst secutam: de qua Num. 16. πεῖρα θανάτου rectè vertitur *periculum mortis*. Apparet id infrà 25.

21. *Properans enim homo sine querela*] Ἀνὴρ ἄμεμπτος, *vir inculpabilis*, ἀμύμων, nempe Aaron. Sic & Zacharias ex Aaronis posteris dicitur ἄμεμπτος Luc. 1. 6. Respondet Hebræo תם. ¶ *Proferens servitutis suæ scutum*] *Sui ministerii arma*, nempe Thuribulum & Preces, ut sequitur. ¶ *Restitit iræ*] Num. 16. 46, 47, 48. ¶ *Et finem imposuit necessitati*] *Calamitati*, συμφορᾷ.

22. *Vicit autem turbas*] Secutus est lectionem quæ exstat in Sixtina, τὸν ὄχλον· sed rectiùs videtur in aliis libris legi τὸν ὀλοθρεύοντα, *vastatorem* Angelum: nam & τὸν κολάζοντα de eodem sequitur; & infrà sequetur, τούτοις εἶξεν ὁ ὀλοθρεύων. Solet hæc vox tribui Angelis ad pœnam exigendam missis, 1 Cor. 10. 10. Dicit autem victum ab Aarone Angelum, respiciens ad id quod de Jacobo legimus Gen. 32. 28. ¶ *Nec armatura potentiâ*] Nempe militaris armaturæ. ¶ *Illum qui se vexabat*] Gr. τὸν κολάζοντα, i. Angelum *ultorem*. ¶ *Juramenta Patrum*] i. Patribus facta. ¶ *Et testamentum commemorans*] In Græco pluraliter, διαθήκας, i. federa, quia sæpe repetita promissio Abrahamo, Isaaco, Jacobo.

23. *Interstitit*] *Inter mortuos & vivos*, Num. 16. 48. ¶ *Amputavit impetum*] Ἀνέκοψε τὴν ὀργὴν, *praecîdit iram*, i. finem ei fecit. ¶ *Et divisit illam quæ ad vivos ducebat viam*] *Divisit*, i. interclusit interfectori viam ad superstites.

24. *In veste enim poderis quam habebat, totus erat orbis terrarum*] Josephus 3. 8. ἀποσημαίνει δὲ καὶ ὁ τοῦ ἀρχιερέως χιτὼν τὴν γῆν, λίνεος ὤν· ὁ δὲ ὑάκινθος τὸν πόλον, ἀστραπαῖς μὲν κατὰ τοὺς ῥοΐσκους ἀπεικασμένος, βρονταῖς δὲ κατὰ τὸν τῶν κωδώνων ψόφον. Hanc tunicam extimam ποδήρη vocant LXX Exo. 28. 31. & Hieronymus sæpe. Vide, si libet, Epistolam ejus 127. ubi præter Terræ Cœlíque significationem, quam ex Josephi verbis attulimus, addit per purpuram intextam significari Mare, Ignem verò per puniceum colorem. Vox ποδήρης est & Apoc. 1. 13. ¶ *Et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta*] Πατέρων δόξαι, i. nomina progenitorum posteris gloriosa. Descriptio est Pectoralis, quod gerebat summus Sacerdos, Exod. 28. 16, 17, 18, 19, 20, 21. ¶ *Et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat*] Μεγαλωσύνη σου, i. *majestas tua*, nempe his verbis, קדש ליהוה, Exod. 28. 36. *Diadema* vocat quod in Hebræo המצנפת, quod τὴν κίδαριν vertunt Græci, & Hieronymus, ut & scriptor Judithæ, & Sirachides. Josephus πῖλον dixit, nomine generaliore.

25. *His autem cessit qui exterminabat*] Vide suprà 22. ¶ *Erat enim sola tentatio iræ sufficiens*] *Periculum iræ*, i. ultionis Divinæ, Deo sufficere visum est ad admonitionem in posterum. Vide suprà 20. *Ira* pro *pœna* Metonymia frequens.

CAP. XIX.

BADVELLUS.

1. I*Mpios autem indignatio & ira*, &c. Τοῖς δὲ ἀσεβέσι μέχρι τέλους ἀνελεήμων θυμὸς ἐπέστη] *Impiis autem usque ad finem immisericors indignatio institit. Judicium* enim *sine misericordia iis qui in alios fuerint immisericordes.* ¶ *Ut quorum etiam*, &c. προῄδει γὰρ αὐτῶν καὶ τὰ μέλλοντα] *Prævidebat* [aut *præsciebat*] *eorum etiam futura*, h. e. ea quæ in populum Dei essent facturi.

2. *Atque cum studio præmisissent*, &c. καὶ μετὰ σπουδῆς προπέμψαντες] Exod. 12. 33. ità legitur, *Et instabant Ægyptii populo ut festinanter eos expellerent è terra.*

3. *Cùm enim recenti*, &c. ἔτι γὰρ ἐν χερσὶν ἔχοντες τὰ πένθη, καὶ προσοδυρόμενοι τάφοις νεκρῶν] *Adhuc enim in manibus habentes luctus, ac lamentantes ad monumenta mortuorum. In manibus ea habere* dicimus quæ adsunt & præsentia sunt: ità hîc luctum eos significat habuisse præsentem. ¶ *Aliud consilium amentiæ plenum ceperunt* ἕτερον ἐπεσπάσαντο λογισμὸν ἀνοίας] *Aliud attraxerunt* [aut *asciverunt*] *consilium amentiæ*, h. e. aliud consilium insanum arripuerunt.

4. *Merita enim*, &c. εἷλκε γὰρ αὐτοὺς ἡ ἀξία ἐπὶ τοῦτο τὸ πέρας ἀνάγκη] *Traxit enim eos digna ad hunc finem necessitas: ad hunc exitum eos deduxit.* ¶ *Ut reliquas cruciatuum pœnas persolverent* ἵνα τὴν λείπουσαν ταῖς βασάνοις προσαναπληρώσωσι κόλασιν] *Ut quæ restabat tormentis, adimplerent pœnam.* Nondum enim justa pœnarum mensura erat completa. Itaque ad priores hæc accessio postrema fieri debuit.

5. *Ac populus quidem tuus admirabilem*, &c. καὶ ὁ μὲν λαός σου παράδοξον ὁδοιπορίαν πειράσῃ, ἐκεῖνοι δὲ ξένον εὕρωσι θάνατον] *Et populus quidem tuus admirabilem profectionem tentaret, illi verò novam mortem invenirent.*

6. *Siquidem omnes res*, &c. ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο ὑπηρετοῦσα ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς, ἵνα οἱ σοὶ παῖδες φυλαχθῶσιν ἀβλαβεῖς] *Universa enim creatura in suo genere rursum de integro informabatur* [aut *configurabatur*] *inserviens propriis mandatis* [h. e. certis ac propriis officiis à te mandatis] *ut tui filii conservarentur illæsi.* ἐπιταγὰς passivè *præcepta mandatáque* appellat quæ Deus ad salutem suorum singulis creaturis dabat.

7. *Nubes castra obumbrabat* ἡ τὴν παρεμβολὴν σκιάζουσα νεφέλη] *Nubes castra inumbrans:* aut, *nubes quæ castra inumbrabat.* Nam distributione enumerat aliqua officia & opera à creaturis tum præstita populo Dei, in quibus erat illa Nubis obumbratio ad æstum Solis vitandum opportuna. ¶ *Et quæ aquis*, &c. ἐκ δὲ προϋφεστῶτος ὕδατος ξηρᾶς ἀνάδυσις γῆς ἐθεωρήθη] *Quæ autem priùs aqua fuerat, sicca emersio terræ conspecta est:* aut, *sicca emergens terra visa est*; h. e. terra quæ aquis antè erat obruta, aquis remotis arida exstitit & apparuit. ¶ *Itérque item expeditum è mari Rubro* Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὁδὸς ἀνεμπόδιστος] *E Mari Rubro via non impedita*, sub. *apparuit.* ¶ *Et herbosus è violento gurgite campus* καὶ χλοηφόρον πεδίον ἐκ κλύδωνος βιαίου] *Et viridem herbam ferens campus è gurgite violento.*

8. *Per quam tota gens transiit*, &c. δι' οὗ πᾶν ἔθνος διῆλθον, οἱ τῇ σῇ σκεπαζόμενοι χειρὶ θεωροῦντες θαυμαστὰ τέρατα] *Per quem tota gens transierunt, hi qui tuâ manu protegebantur conspicientes miranda monstra:* aut *portenta.*

9. *Nam in modum equorum hinnierunt* ὡς γὰρ ἵπποι ἐχρεμέτισαν] *Tanquam enim equi hinnierunt.* Quædam exempl. habent ἐνεμήθησαν, *pasti sunt:* sed correctiora legunt ἐχρεμέτισαν, quod meliùs congruit cum sequentibus, *& quasi agni exsultaverunt.* ¶ *Te liberatorem, ô Domine, decantantes* αἰνοῦντές σε, Κύριε, τὸν ῥυόμενον αὐτούς] *Laudantes te, Domine, qui liberasses ipsos.*

10. *Meminerant enim*, &c. ἐμέμνηντο γὰρ ἔτι τῶν ἐν τῇ παροικίᾳ αὐτῶν] *Nam memoriâ adhuc tenebant quæ in peregrinatione ipsorum acta essent*, h. e. in Ægypto, in qua peregrini fuerant. Ità recens adhuc memoria præteritarum rerum & aspectus præsentium ad canendas Dei laudes incitabat. ¶ *Quemadmodum pro animalium sobole terra protulisset insecta* πῶς ἀντὶ μὲν γενέσεως ζώων ἐξήγαγεν ἡ γῆ σκνῖπας] *Quomodo pro generatione quidem animalium terra muscas produxisset.*

11. *Novissimè autem viderunt novam avium progeniem* ἐφ' ὑστέρῳ δὲ εἶδον καὶ νέαν γένεσιν ὀρνέων] *In novissimo autem viderunt & novam generationem avium:* aut, *postremò autem viderunt novam etiam procreationem avium.* ¶ *Cùm permoti cupiditate*, &c. ὅτε ἐπιθυμίᾳ προαχθέντες ᾐτήσαντο ἐδέσματα τρυφῆς] *Cùm concupiscentiâ adducti postulassent cibos deliciarum*, h. e. ad voluptatem suaves, non ad desiderium naturæ necessarios.

12. *Nam ad solatium eorum*, &c. εἰς γὰρ παραμυθίαν ἀνέβη αὐτοῖς ἀπὸ θαλάσσης ὀρτυγομήτρα] *Nam ad levationem* [sive *consolationem*] *eorum ascendit à mari coturnix:* h. e. ad eos sublevandos ac reficiendos è mari coturnices advolarunt. Nam συνεκδοχικῶς numero sing. usus est pro plurali. ¶ *Porrò sceleratis*, &c. καὶ αἱ τιμωρίαι τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἐπῆλθον οὐκ ἄνευ τῶν γεγονότων τεκμηρίων τῇ βίᾳ τῶν κεραυνῶν] *Ac supplicia peccatoribus supervenerunt non sine factis signis vi fulminum*, h. e. non sine vi ac impetu fulminum prænuncio eorum suppliciorum quibus propter sua scelera & maleficia affecti fuerunt. Videtur autem loqui de iis qui ob sua peccata Dominum exacerbarunt, pœnásque inhumanitatis suæ meritas persolverunt. ¶ *Quas justè suâ nequitiâ*, &c. δικαίως γὰρ ἔπασχον ταῖς ἰδίαις αὐτῶν πονηρίαις, καὶ γὰρ χαλεπωτέραν μισοξενίαν ἐπετήδευσαν] *Justè enim patiebantur suis nequitiis* h. e. ob suas nequitias aut pravitates] *nam graviorem inhospitalitatem exercuerant.*

13. *Nam alii ignotos homines*, &c. οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας· οὗτοι δὲ εὐεργέτας ξένους ἐδουλοῦντο] *Illi enim ignotos non recipiebant præsentes* [h. e. cùm advenissent] *hi verò benemeritos hospites in servitutem redigebant:* sive, *premebant servitute.*

14. *Neque hoc solùm, sed si*, &c. καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἴ τις ἐπισκοπὴ ἔστιν αὐτῶν, ἐπεὶ ἀπεχθῶς προσεδέχοντο ἀλλοτρίους] *Et non solùm, sed & si quædam esset visitatio ipsorum, quoniam inimicè exteros recipiebant.* Locus videtur esse corruptus, atque orationi aliquid deesse. Omnia exempl. etiam correctiora quæ ego viderim, habent ἀλλὰ καὶ ἥ τις ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν, quæ lectio exstare non potest, nisi fortè legendum sit ἥτις, *quæ erit* [aut *aliqua erit*] *visitatio ipsorum.*

ipsorum. Sed Autor de pœnis inflictis loquitur, non de futuris. Quidam addunt verbum, *non patiebantur, cùm aliqua fieret ipsorum visitatio*: quæ lectio mihi non displicet, si *visitatio ipsorum* ad *exteros*, qui ibi oppressi tenebantur, referatur. Tantum enim odium erat hospitalitatis ut hanc humanitatem ab aliis aut inter alios exerceri apud se non paterentur. Ejus rei subjungit rationem, *quoniam inimico & acerbo animo alienigenas recipiebant*. Ità hic locus poterit emendari.

15. *Alii item quos festorum*, &c. οἱ δὲ μετὰ ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι τοὺς ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις] *Alii verò quos cum festivitatibus acceperant, eos jam ejusdem juris participes factos gravibus afflixerunt laboribus*. τὰ αὐτὰ δίκαια *eadem religionis jura*, *eosdem ritus* ac *ceremonias* significant: in quibus maximum conjunctionis vinculum inest.

16. *Itaque cæcitate etiam percussi fuerunt* ἐπλήγησαν δὲ καὶ ἀορασίᾳ] *Percussi sunt autem & cæcitate*. Particula δὲ videtur habere vim Inferendi ex superioribus, pro *igitur*, aut *itaque*. ¶ *Ut quondam ad justi fores*, &c. ὥσπερ ἐκεῖνοι ἐπὶ ταῖς τοῦ δικαίου θύραις, ὅτε ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει ἕκαστος τῶν ἑαυτοῦ θυρῶν τὴν δίοδον ἐζήτει] *Quemadmodum illi ad justi fores, cùm vastis circumfusi tenebris, unusquisque suarum portarum transitum quærebat*. Intelligit Sodomitas, qui vim inferebant hospitibus ipsius Lot, qui omnes ità percussi fuerunt cæcitate ut ostium ædium suarum invenire non possent.

17. *Etenim elementa per se aptè transponuntur* δι' ἑαυτῶν γὰρ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα] *Per se enim elementa aptè commutantur*: ad v. *commutata*. *Harmonia* est concentus in musica, h. e. sonorum ac vocum concinna compositio proportione comparata. Hinc verbum ἁρμόζειν & ἁρμόζεσθαι dicitur propriè in sonis qui ità aptè cadunt ut congruant. μεθαρμοζόμενοι etiam soni dicuntur qui ità transponuntur ac commutantur ut illâ varietate concentum non corrumpant. Hanc similitudinem refert ad elementa maximè contraria, quæ à Deo ità fuerunt conversa ac transposita ut naturam & vim suam conservarint. ¶ *Quemadmodum in psalterio*, &c. ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα διαλλάσσουσι, πάντοτε μένοντα ἤχῳ] *Quemadmodum in psalterio soni numeri* [h. e. concentûs] *nomen commutant, semper manentia sono*: ità ad verbum est: in quo aut verbum videtur deesse, aut participium μένοντα ad sensum non ad verba referendum esse, aut cum eo quod posuit in principio conjungendum, μεθαρμοζόμενα, καὶ μένοντα· ut elementa quamvìs aptè transponantur ex naturali loco in alium, tamen naturam suam & formam quasi sonum quendam retineant, atque ità commutata in suo genere elementa maneant. ¶ *Quod licet ex animadversione*, &c. ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς] *Quod quidem licet conjicere ex inspectione rerum factarum exactè*, h. e. ex rebus quæ antè extiterunt in populo Dei diligenter consideratis.

18. *Aquaticis enim commutabantur terrestria* χερσαῖα γὰρ εἰς ἔνυδρα μετεβάλλετο] *Terrestria enim in aquatilia transmutabantur, & natatilia in terram transibant*, καὶ νηκτὰ μετέβαινεν ἐπὶ γῆς.

19. *Ignis in aqua*, &c. πῦρ ἴσχυεν ἐν ὕδατι τῆς ἰδίας δυνάμεως ἐπιλελησμένον] *Ignis in aqua vim habebat, propriæ facultatis oblitus*. ¶ *Et aqua naturæ exstinctricis obliviscebatur* καὶ ὕδωρ τῆς σβεστικῆς φύσεως ἐπελανθάνετο] *Et aqua exstinctivæ naturæ obliviscebatur*.

20. *Flamma rursum animalium*, &c. φλόγες ἀνάπαλιν εὐφθάρτων ζώων οὐκ ἐμάραναν σάρκας ἐμπεριπατούντων] *Flammæ è contrario facilè corruptibilium animalium non marcescere fecerunt carnes inambulantium*. ¶ *Nec ad liquescendum*, &c. οὐδὲ τηκτὸν κρυσταλλοειδὲς εὔτηκτον γένος ἀμβροσίας τροφῆς] *Neque liquabile glacialis formæ liquefaciebat genus ambrosii cibi*. Quidam vertunt *genus immortalis cibi*. *Ambrosia* enim apud Poetas Ethnicos cibus erat deorum: quare accipi potest pro *divino*, *cœlesti* ac *immortali*, sicut Man à Deo de cœlo missum est. Fuit projectus ros circa castra, quasi semen coriandri, eóque terra fuit cooperta. Itaque Sapiens dicit *formam glaciei habuisse*, quod Moses *pruinam* fuisse scripsit.

21. *Per omnia enim, ô Domine*, &c. κατὰ πάντα γὰρ, Κύριε, ἐμεγάλυνας τὸν λαόν σου, καὶ ἐδόξασας] *Per omnia enim magnificasti populum tuum & glorificasti*.

CASTELLIO.

12. **C**Um *interim sontes invasissent pœna*] Ægyptios. 16. *Ergò etiam cæcitate mulctati sunt, ut illi*] Sc. Sodomitæ. ¶ *Pro foribus hominis justi*] Loti.

CLARIUS.

16. **S**Icut *illi in foribus justi*] Historiæ meminit Lot ac Sodomitarum.

17. *In se enim elementa*] Pulcra similitudo, quâ docet, omnia, etiam cùm Deo volente videtur permutari ordo, suum tamen nunquam concentum amittere; ut cùm terrestria animalia per mare Rubrum transierunt, quasi aquatica facta, &c.

19. *Ignis in aqua valebat*] Videtur repetere historiam illam Exod. 9. quando Ignis & Grando, Nix & Aqua pariter contra Ægyptios armata descendebant è cœlo.

20. *Nec dissolvebant illam*] Intelligit de Manna, cujus & suprà mentio facta est.

GROTIUS.

1. **I**Ra *supervenit*] *Institit*, ἐπέστη. ¶ *Præsciebat enim & futura illorum*] Sic & Pharaonis animo introspecto Deus prædixerat eum signis Divinis non cessurum, Exod. 7. 4.

4. *Ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas*] Deus illis mentem ademerat, ut tantò justior appareret ultio. Sic de Hierosolymitis Vespasiani tempore Josephus, ἐπιφέροντο ὑπὸ τοῦ χρεὼν ὃ τῇ τε πόλει καὶ αὐτοῖς ἤδη παρῆν. Sumunt sæpe Græci ἀνάγκην hoc sensu, ut cùm dicunt,

Πρὸς τὴν ἀνάγκην οὐδ' Ἄρης ἀνθίσταται.

6. *Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refigurabatur*] Ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο ὑπηρετοῦσα ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς, *Rursum enim creatura omnis in sua quaque genera reformabatur, obsequens mandatis suis*, i. sibi datis. *Rursum* ait, quia jam multa in Ægypto contra naturam contigerant. Vide suprà 16. 24, 25. ubi μεταλλεύεσθαι dicitur quod hîc ἀνατυποῦσθαι, infrà 17. μεθαρμόζεσθαι.

7. *Nam nubes castra eorum obumbrabat*] Exo. 14. 19. ¶ *Terra arida apparuit*] Ἀνάδυσις γῆς, *denudatio terræ*. Lucanus,

Nam pelagus quâ parte sedet non celat arenam.

¶ *Et campus germinans*] Algosus. ¶ *De profundo nimio*] Ἐκ κλύδωνος βιαίου.

9. *Tanquam enim equi depaverunt escam*] Tam bene pasti sunt à Deo manna ipsis dante, quàm bene curari solent à dominis equi nobiles.

10. *In incolatu illorum*] Bene expressit Græcum παροικίαν. In titulo Digestorum ad municipalem, quod additur *& de incolis*, Basilicæ vertunt περὶ παροίκων. Vide quæ ad Luc. 24. 18. ¶ *Eduxit terra muscas*] Gr. σκνῖπα. quomodo LXX vertunt כנים. Diximus ad Exo. 8. 16.

12. *Ortygometra*] Vide suprà 16. 2. ¶ *Non sine illis quæ antè facta erant argumentis per vim fulminum*] *Fulmen* vocat ignem illum mixtum pluviæ & grandini, de quo suprà egit 16. 17. & 17. 6. Dicit autem evenisse hoc illis non sine præsignificatione. Nam cùm Sodomitas olim Deus fulmine percussisset, scire debebant se non minora meritos. Id verò in sequentibus explicat, institutâ comparatione.

13. *Alii quidem ignotos non recipiebant advenas*] Οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας. Sed puto scriptum fuisse τοὺς ἀγνῶτας. *Illi* Sodomorum cives *eos qui aderant ignotos non receperunt*. ¶ *Alii autem bonos hospites in servitutem redigebant*] *Hi verò*, Ægyptii, *bene meritos de se hospites servitute premebant*. *Bene meritus* de Ægypto erat Josephus Israelitarum unus. *Bene meriti* & Israelitæ cæteri colendo terras incultas.

14, 15. *Et non solùm hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat, quoniam inviti recipiebant extraneos. Qui autem cum lætitia receperunt hos qui iisdem usi erant justitiis, sævissimis afflixerunt doloribus*] Locus obscurus, sed qui facilè explicari poterat, mutatâ in Græco nonnihil interpunctione, & ἢ mutato in εἰ, deinde ἔςαι in ἔςι, & οἵδε scripto pro οἱ δέ, hunc in modum, Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' εἴτις ἐπισκοπὴ ἔςι αὐτοῖς, ἐπεὶ ἀπεχθῶς προσεδέχοντο τοὺς ἀλλοτρίους, οἵδε μετ' ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι τοὺς ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων, δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις. *Neque hoc tantùm* (i. non in eo tantùm quod dixi vis est comparationis) *sed si pœna debita fuit illis* (Sodomæ civibus) *ideo quòd peregrinos inimicè acceperunt, hi* (Ægyptii plus fecerunt: nam) *quos cum festo gaudio exceperant, participes jam factos juris communis*, (i. civitate donatos) *durissimis affecere doloribus*. Ἐπισκοπὴ pro *pœna* sæpe ponitur, ut suprà 14. 11. Si Sodomorum cives Pœnam gravem meruere duritie in hospites ignotos, quantâ hi majorem, duritie tantâ in notos & receptos & in civitatem adscitos?

16. *Percussi autem sunt cæcitate*] Ideo meritò Ægyptii *cæcitate*, i. densissimis illis tenebris (de quo actum suprà 17. 13.) puniti sunt. ¶ *Sicut illi in foribus justi*] Sodomi cives, Gen. 19. 11.

17. *In se enim elementa dum convertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, & omnia suum sonum custodiunt*] Hæc quoque in Græco interpunctio vitiosa, & ἤχῳ scriptum pro ἦχον: scribendum quippe, Δι' ἑαυτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα, διαλλάσσουσιν πάντοτε μένοντα ἦχον, *Mutata* enim *in se elementa, sicut in psalterio soni mutant genus numeri, ità mutant semper manentem tenorem*. Quàm facilè, inquit, tibicen de Dorio transit in Phrygium, tam facilè, ubi Deo ità visum est, omnes naturæ partes suum tenorem (quem ἦχον vocat, quò magis insistat comparationi) sibi solitum derelinquunt, & in longè alienum transeunt. Nomen pro genere poni etiam suprà notavimus 18. 12. ¶ *Unde æstimari ex ipso viso certò potest*] Ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς, *quod exactè intelligi potest ex inspectu eorum quæ facta sunt*.

18. *Agrestia enim in aquatica convertebantur*] Jumenta enim per mare transiere. ¶ *Et quæcunque erant natantia in terram transibant*] In Græco tantùm est νηκτὰ μετέβαινεν ἐπὶ γῆς, *nare solita in terram transibant*, Ranæ nempe in omnem terram Ægypti, Exo. 8. 6.

19. *Ignis in aqua valebat supra virtutem suam*] Gr. πῦρ ἴσχυεν ἐν ὕδατι, τῆς ἰδίας δυνάμεως ἐπιλελησμένον, *Ignis vim suam in aqua obtinebat, oblitus naturæ suæ*, quæ est scilicet, aquis exstingui. Repetitum ex iis quæ suprà 16. 17.

20. *Corruptibilium animalium*] Εὐφθάρτων, *facilè corruptibilium*. Idem est quod suprà 16. 18. ¶ *Nec dissolvebant illam, quæ facilè dissolvebatur sicut glacies, bonam escam*] Manna pruinæ simile non liquefiebat ignibus coctum. Idem quod suprà 16. 22. Pro *escam bonam* in Græco est ἀμβροσίας τροφῆς, quia hic *panis Angelorum* dicitur, ut habuimus suprà 16. 20. *Ambrosia* autem Græcis scriptoribus Deorum cibus.

21. *Et in omni loco assistens eis*] Videtur hic liber esse κόλυβος.

ANNOTATA AD ECCLESIASTICUM, SIVE SAPIENTIAM JESU filii SIRACH.

ΣΟΦΙ'Α 'ΙΗΣΟΥ υἱοῦ ΣΕΙΡΑ'Χ.

ΠΡΟ'ΛΟΓΟΣ.

ΙΗΣΟΥΣ ὁ τοῦ [a] Σειρὰχ μὲν ἦν υἱὸς, ἔγγονος δὲ Ἰησοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ. 2. Οὗτος οὖν ἐν χρόνοις [b] κάτω γέγονε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἀνάκλησιν, καὶ μετὰ τοὺς προφήτας [σχεδὸν] ἅπαντας. 3. Ὁ οὖν πάππος αὐτοῦ Ἰησοῦς, καθὰ [καὶ] αὐτὸς μαρτυρεῖ, φιλόπονός τις γέγονεν [ὁ] ἀνὴρ [ἐν Ἑβραίοις] καὶ φρονιμώτατος. 4. Ὃς οὐ μόνον τὰ ἑτέρων τῶν πρὸ αὐτοῦ συνετῶν ἀνδρῶν ἀποφθέγματα συνήγαγεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἴδιά τινα ἀπεφθέγξατο πολλῆς συνέσεως καὶ σοφίας γέμοντα. 5. Ἐπεὶ οὖν τὴν βίβλον ταύτην ὁ πρῶτος Ἰησοῦς σχεδόν τι συνειλεγμένην καταλιπὼν ἐξ ἀνθρώπων ᾤχετο, Σειρὰχ [c] ὁ τοῦ μετ' αὐτὸν πάλιν λαβὼν τῷ οἰκείῳ παιδὶ κατέλιπεν Ἰησοῦ. 6. Ὃς δὴ ταύτης λαβόμενος, εἰς ἓν ἅπαξ ἐναρμόνιον σύνταγμα [d] συνήγαγεν, ΣΟΦΙ'ΑΝ ἐπί τε [τῷ] αὐτοῦ καὶ τῷ τοῦ πατρὸς [ἀλλὰ μὴν] καὶ τῷ [τοῦ] πάππου ὀνόματι [e] κεκληκὼς, ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς Σοφίας ὀνόματος ἀγαπητῶς μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκροατὴν πρὸς τὴν αὐτῆς τῆς βίβλου μελέτην ἐπισπώμενος. 7. Λόγους οὖν φρονήσεως, αἰνίγματά τε καὶ παραβολὰς περιέχει, καὶ μερικάς τινας παλαιὰς θεοφιλεῖς ἱστορίας περί τε ἀνδρῶν εὐαρεστησάντων τῷ Θεῷ, καὶ εὐχὴν καὶ ὕμνον [f] αὐτοῦ. 8. Ἔπι δὲ ὧν ὁ Θεὸς εὐεργεσιῶν ἠξίωσε τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ὧν ἔπλησε κακῶν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. 9. Ὁπαδὸς τοῦ Σολομῶντος ὁ τοῦ ὁ Ἰησοῦς [g] γέγονεν, οὐδὲν ἧττον ἐκείνου περὶ τὴν σοφίαν καὶ παιδείαν [h] εὐδοκιμήσας, πολυμαθὴς ἀληθῶς δὲ ὢν καὶ καλούμενος.

[a] σιρὰχ [b] γέγονε κάτω [c] ὁ υἱὸς μετ' [d] ποιησάμενος [e] ἐπικέκληκεν [f] αὐτῶν [g] γεγονὼς [h] ἠρίστευσε

ΠΡΟ-

* Προοίμιον. Co. Aug.

*ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

1. ΠΟλλῶν καὶ μεγάλων ἡμῖν διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν [δὲ τῶν] κατ' αὐτοὺς ἠκολουθηκότων δεδομένων, ὑπὲρ ὧν δέον ἐστὶν ἐπαινεῖν τὸν Ἰσραὴλ παιδείας καὶ σοφίας. 2. Καὶ ὡς οὐ μόνον αὐτοὺς τοὺς ἀναγινώσκοντας δέον ἐστὶν ἐπιστήμονας γίνεσθαι, [γενέσθαι] ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκτὸς δύνασθαι τοὺς φιλομαθοῦντας χρησίμους εἶναι καὶ λέγοντας καὶ γράφοντας. 3. Ὁ πάππος μου Ἰησοῦς ἐπὶ πλεῖον ἑαυτὸν δοὺς [ἐκδοὺς] εἰς [τε] τὴν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἄλλων πατρίων βιβλίων ἀνάγνωσιν, [δὲ τῶν π. β. διάγνωσιν] καὶ ἐν τούτοις ἱκανὴν ἕξιν περιποιησάμενος, προήχθη καὶ αὐτὸς συγγράψαι [συγγράψασθαι] τι τῶν εἰς παιδείαν καὶ σοφίαν ἀνηκόντων. [ἡκόντων] 4. Ὅπως οἱ φιλομαθεῖς καὶ τούτων ἔνοχοι γενόμενοι, πολλῷ μᾶλλον ἐπιπροσθῶσι διὰ τῆς ἐννόμου βιώσεως. 5. Παρακέκλησθε οὖν μετ' εὐνοίας καὶ προσοχῆς τὴν ἀνάγνωσιν ποιεῖσθαι, καὶ συγγνώμην ἔχειν ἐφ' οἷς ἂν δοκῶμεν τῶν κατὰ τὴν ἑρμηνείαν πεφιλοπονημένων [πεφιλοσοφημένων] τισὶ τῶν λέξεων ἀδυναμεῖν. 6. Οὐ γὰρ ἰσοδυναμεῖ αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς Ἑβραϊστὶ λεγόμενα, καὶ ὅταν μεταχθῇ εἰς ἑτέραν γλῶσσαν. 7. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος καὶ αἱ προφητεῖαι καὶ τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων οὐ μικρὰν ἔχει τὴν διαφορὰν ἐν ἑαυτοῖς λεγόμενα. 8. Ἐν γὰρ τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ ἔτει ἐπὶ τοῦ Εὐεργέτου βασιλέως παραγενηθεὶς [παραγενόμενος] εἰς Αἴγυπτον, καὶ συγχρονίσας, εὗρον οὐ μικρᾶς παιδείας ἀφόμοιον. 9. Ἀναγκαιότατον [οὖν] ἐθέμην αὐτὸς προσενέγκασθαί τινα [καὶ αὐτός τινα προσενέγκ.] σπουδὴν καὶ φιλοπονίαν τοῦ μεθερμηνεῦσαι τήνδε τὴν βίβλον, πολλὴν ἀγρυπνίαν καὶ ἐπιστήμην προσενεγκάμενος ἐν τῷ διαστήματι τοῦ χρόνου, πρὸς τὸ ἐπὶ πέρας ἄγοντα [ἀγαγόντα] τὸ βιβλίον ἐκδόσθαι, καὶ τοῖς ἐν τῇ παροικίᾳ βουλομένοις φιλομαθεῖν, προκατασκευαζομένοις τὰ ἤθη ἐν νόμῳ βιοτεύειν.

HOESCHELIUS.

1. Ἰησοῦς ὁ σοφὸς] Prologus hic ἀνεπίγραφος in Co. omissus in C.A.R.& Al. *incerti autoris* esse dicitur in St.H. & παρείσακτος ἄδηλος in VV. Nos Athanasii, cujus in Synopsi S. Scripturæ legitur, nomen præfiximus, unde varia marginis lectio in Prologo est petita.

ΣΟΦΙΑ ἸΗΣΟΥ ΥἹΟΥ ΣΕΙΡΑΧ] R. & Epiphanius l. 1 contra hæres. ΣΟΦΙΑ ΣΕΙΡΑΧ· sed illud C. A. Co. Al. Origenes lib. 6. contra Celsum, p.287. editus Augustæ, & idem Epiphanius l. περὶ μέτρων. ΣΟΦΙΑ Ἡ ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ etiam nuncupatur à G. Cedreno, ut SAPIENTIA SALOMONIS ab Athanasio, ἐπιθέτως, veluti πανάρετον τὸν Θεὸν dixit Philo, ἄνδρας πανσόφους καὶ πανάρετους Lucianus. Πανάρετος denique ἐκλεκτικῶς ab Isidoro Pelus. l.3. epist.65.

ΣΕΙΡΑΧ, διφθόγγως, R.Al.VV. Σιρὰχ, μονοφθόγγως, C. A.Co. membranæ Greg. Naz. & Athanas. Σηρὰχ, per η, nisi mendum sit typographicum, idem in Synopsi S.Scr.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ] ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ Procœmium hoc non nisi Latinè exstat in Co. St.H. Græcè in R.Al.VV.

2. Καὶ ὡς οὐ] M. καὶ ὧν οὐ, subintellecto ἀφ'. al. ἐξ ὧν οὐ.

4. Ἔνοχοι] i. Μέτοχοι, I. at E. ἔνηχοι, i. ἔμπειροι, D. aliàs idem ferè quod *aures personans* significat. Bas. M. ἔνηχόν τινα καὶ ἐναρμόνιον ἀποδιδόναι φθόγγον. Sic verbum, φωνὴ παμμιγὴς, ὑπὸ τῆς λίαν ἐνηχεῖν τὰς ἀκοὰς ἀδιάκριτος, Synes. ¶ Ἐπιπροσθῶσι] Ἐπιπροσδῶσι, I.

7. Βιβλίων] Βίβλων, E.

8. Ἔτει] *Anno ætatis meæ*, M. ¶ Εὐεργέτου] Intelligendus est Ptolemæus Evergetes is de quo Josephus hæc scribit, Τρίτος Πτολεμαῖος, ὁ λεγόμενος Εὐεργέτης, καταχὼν ὅλην Συρίαν κατὰ κράτος, οὐ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Θεοῖς χαριστήρια τῆς νίκης ἔθυσεν· ἀλλὰ παραγενόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα, πολλὰς ὡς ἡμῖν νόμιμόν ἐστιν ἐπετέλεσε θυσίας Θεῷ, καὶ ἀνέθηκεν ἀναθήματα τῆς νίκης ἀξίως, l. 2 contra Apionem. ¶ Καὶ συγχρονίσας] Q. l. καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον συγχρονίσας· ubi τὸ, χρόνον, redundare D. existimat. Forte ἐπὶ πολὺν χρόνον. N. VV. ¶ Ἀφόμοιον] Q. l. ἀφόμοιον, F. ἀφόδιον N. VV. itáque I. ἀφορμὴν E. ¶ Ἀναγκαιότατον οὖν] Τὸ οὖν è C. A. insertum. Q. l. ἐθέμην οὖν καὶ αὐτὸς προσενέγκασθαι.

9. Ἐπὶ πέρας ἄγοντα τὸ βιβλίον ἐκδόσθαι] Q. l. ἀγαγόντα τὸ βιβλ. ἑκάστῳ malè, N. VV. ¶ Προκατασκευαζομένοις] Προκατασκευαζομένους Al.

BADVELLUS.

1. EOdem appellati nomine ὁμωνύμου] Ad v. *cognominis*. Sunt enim ὁμώνυμοι *cognomines, qui nomen commune habent*, quemadmodum hi duo, Jesus filius, qui postremus hanc γνωμολογίαν confecit, & avus ejus eodem vocatus nomine, qui primus hujus libri author fuit.

2. *Vixit autem posterioribus temporibus*, &c. ὁ δὲ ἐν ἐσχάτοις χρόνοις οὗτος γέγονε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἀνάκλησιν] *Hic igitur in temporibus inferioribus fuit post captivitatem & revocationem*, i. post restitutionem populi reditúmque ab exsilio Babylonico.

3. *Quemadmodum ipse testatur* καθὰ καὶ αὐτὸς μαρτυρεῖ] In Præfatione quæ præcessit, in qua Jesus nepos dat testimonium avo suo singularis industriæ & prudentiæ. ¶ *Vir fuit inter Hebræos summâ*, &c. φιλόπονος δὲ γέγονεν ἀνὴρ ἐν Ἑβραίοις καὶ φρονιμώτατος] *Industrius fuit vir in Hebræis & prudentissimus.* Duæ magnæ virtutes. φιλοπονία significat animum studiúmque hominis facilè laborantis, altera ingenii vis est in homine perito multáque experto.

4. *Sapienter dicta* ἀποφθέγματα] Sic dicuntur sententiæ breves & argutæ, scitè commodéque pronunciatæ; cujusmodi sunt multa dicta responsáque hominum doctorum ac sapientum à verbo ἀποφθέγγομαι, quo statim utitur. Est autem hoc eruditum atque elegans genus sententiarum ad institutionem vitæ pertinentium.

5. *Jesus ille primus vitâ defunctus reliquisset* καταλιπὼν ἐξ ἀνθρώπων ᾤχετο] i. *Libro relicto ex hominibus abiisset:* aut, *excessisset*, i. è vita decessisset. Significat illum primum hominibus ereptum hanc γνωμολογίαν, i. *sententiarum collectionem*, institutam ac propè confectam reliquisse, ejúsque filium Sirach & nepotem Jesum quasi per manus traditam accepisse, ut ipsam polirent ac perficerent.

6. *Concinnè totum redegit in volumen* εἰς ἓν ἅπασαν ἐναρμόνιον σύνταγμα συνήγαγεν] *In unum omnem concinnum* [aut *compositum*] *volumen redegit.* Hoc enim significat σύνταγμα *compositio* ac *digestio libri alicujus*, quâ res aliquæ inventæ aut collectæ ordine quodam componuntur atque ordinantur. ¶ *Appellavit* κεκληκὼς] *Vocavit*, sive quod alio verbo dicunt, ἐπέγραψεν *inscripsit*. Inscriptio facta tripartito nomine, ipsius JESU, paterno, & avito, ut liber autoritate tum patris tum avi, hominum prudentissimorum, majorem commendationem haberet. Sed gravissimum SAPIENTIÆ nomen plurimum gravitatis ei conciliavit. ¶ *Studium amorémque*, &c. ἀγαπητῶς μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκροατὴν πρὸς τὴν αὐτῆς τῆς βίβλου μελέτην ἐπισπώμενος] *Alliciens auditorem ut amantiùs studiosiúsque afficeretur ad meditationem ipsius libri.* Magnitudo enim rei subjectæ ac dignitas animum lectoris ad legendum scriptum excitat, in eodémque retinet.

7. *Ænigmata Similitudinésque*] Nomen αἰνιγμάτων καὶ παραβολῶν sig. *sententias obscuras atque involutas, nec facilè in communem hominum simplicium ac imperitorum sensum penetrantes*; cujus generis sunt quæ similitudine ac collatione

tione rerum aliquarum arguté notantur. ¶ *Tum singulares quasdam Historias* καὶ μερικάς τινας ἱστορίας] *Peculiares*, sive *particulares*, quæ de certis ac singulis hominibus scriptæ sunt. Nam historiæ aut sunt communes populorum ac civitatum, aut certorum hominum propriæ: cujusmodi sunt quæ de Abraham, Mose, Josue, Davide seorsim memorantur. ¶ *Quibus Oratio ejus Laudatióque accedit* καὶ εὐχὴν καὶ ὕμνον αὐτοῦ] *Et Orationem ac Hymnum ejus*, sub. *continet liber*. HYMNUS Græcè significat *canticum* εὐχαριστικὸν *gratiarum actionem laudémque continens.*

9. *Assectator* ὀπαδὸς] *Sectator: qui vestigia alterius sectatur:* à verbo ὀπάζω, quod sign. *insequor*. Sed hîc accipitur pro *imitatore*, qui à Cicerone *æmulus* appellatur: ut Cato *Stoicorum æmulus* in bonam partem dictus est. Itaque significat Jesum imitatione ac similitudine Salomonem expressisse in hujusmodi monitis præceptísque tradendis. ¶ *Ut qui verè multiscius*, &c. πολυμαθὴς ἀληθῶς] *Cùm multâ eruditione præditus verè & ipse fuerit, & ab hominibus habitus ac appellatus.* Talis enim nominatur qui multiplicem & variam rerum cognitionem scientiámque adeptus est.

1. MUlta & magna, &c. πολλῶν καὶ μεγάλων δεδομένων] *Cùm multa & magna sint data:* sive *tributa*. Sed verbum δεδόναι malo accipere pro παραδεδόναι *tradere*, ut hæc referantur ad *doctrinam qua in Lege ac Prophetis tradita est*. Ego malui ἐξηγητικῶς simpliciterque exponere quàm circumducere orationem, nè comprehensio longior esset. ¶ *Quorum nomine summa*, &c. ὑπὲρ ὧν δέον ἐστὶν ἐπαινεῖν τὸν Ἰσραὴλ παιδείας καὶ σοφίας] *Pro quibus convenit laudare Israel ab eruditione & sapientia:* sive, *causâ eruditionis & sapientiæ*. Est enim intelligenda particula, ἕνεκα τῆς παιδείας. Vera enim doctrina vitæ & sapientia à Deo fuit tributa illi populo, eáque fuit summa ejus excellentia.

2. *Ex quibus oportet non lectores solùm* καὶ ὡς οὐ μόνον αὐτοὺς τοὺς ἀναγινώσκοντας δέον ἐστὶ] *Et cùm non solùm ipsos legentes oporteat doctos esse.* Legitur etiam ἐξ ὧν *ex quibus*: quæ lectio mihi magìs placet. Proponit autem duplicem fructum, unum cognitionis ac scientiæ, alterum utilitatis quæ ex hujusmodi doctrina comparata, ad alios adjuvandos, monendos instituendósque pervenit.

3. *Cùm in legenda Lege*, &c. ἐπὶ πλεῖον ἑαυτὸν δοὺς εἰς τὴν τοῦ νόμου ἀνάγνωσιν] *Cùm seipsum multùm dedisset*, i. ingenium studiúmque contulisset ad legendam Legem. Sic etiam Latini *dare* aut *dedere se studio rei alicujus*. ¶ *In hísque satis exercitationis ac facultatis*, &c. καὶ ἐν τούτοις ἱκανὴν ἕξιν περιποιησάμενος] *Atque in his sufficientem habitum acquisivisset. Habitus* hoc loco dicitur facultas dicendi scribendíque studio atque exercitatione comparata.

5. *Vos igitur monitos volo* παρακέκλησθε οὖν] *Admoniti igitur sitis.* Verbum passivum est ἀπὸ τοῦ παρακαλεῖν, quod sign. *hortari* & *rogare*. Hic locus habet ἀξίωσιν atque *excusationem*, in qua autor veniam petit hujus versionis ex Hebræo in Græcum sermonem factæ.

7. *Cùm suo ac proprio sermone explicantur* ἐν ἑαυτοῖς λεγόμενα] *Cùm in seipsis dicuntur*, i. proprio idiomate. Significat enim genus orationis Hebraicum.

8. *Regis Evergetæ* ἐπὶ τοῦ Εὐεργέτου βασιλέως] *Sub Evergete Rege.* Hâc præpositione cum genitivo Græci solent notare tempora, ut ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος *eo magistratu*, aut *imperante*, ἐπὶ τοῦ βασιλέως *eo regnante.*

CLARIUS.

LIber hic, qui ECCLESIASTICUS vocatur ob id quòd utilissima Ecclesiæ Dei documenta complectatur, etiam Πανάρετος olim vocatus fuit, quasi *omnem virtutem comprehendens*, ut sit vera Christianorum Ethica, & longè quàm illa Ethnicorum utilior. Obtinuit etiam apud Ecclesiasticos ut SAPIENTIÆ cognomen haberet, sicut & Parabolarum liber Salomonis, cui in tradendæ Sapientiæ modo admodum est affinis. Decreveram autem, quod & in SAPIENTIA SALOMONIS feci, & hunc cum Græco collatum emendare: sed ità multis locis inter se discrepant ut susceptam provinciam in ipso initio deposuerim. Nam fuisset potiùs novum librum facere, & alium pro eo qui in Latinorum manibus est reponere. Cùm ergò emendare non licuerit, multò minùs obscuriora loca illustrare Scholiis potui, quæ non nisi ablatis à textu erroribus sunt adhibenda, nè quod hactenus à multis factum est, in ipsis erroribus cogeremur philosophari.

DRUSIUS.

Significationes literarum quibus usi sumus in his Castigationibus.

A.	*Aldus* sive *Aldi* codex aut editio.
B.	*Basileensis* editio quæ in octavo folium complicat.
C.	*Complutensis* editio.
L. V.	*Latina vetus.*
L L. A A.	*Libri antiqui.*
R.	*Romana* editio.
V. C.	*Utrumque Camerarii* exemplar, quorum unum editum est Basileæ per Johan. Oporinum, alterum Lipsiæ, An. MDLXX.

PRologus incerti autoris] Exstat hoc Prooemium in ed. Complutensi: unde Camerarius & Robertus acceperunt. Nam profectò à cæteris omnibus libris abest, etiam à membranaceo bibliothecæ Palatinæ. Nec Interpres noster illud habet. Unde colligimus scriptum fuisse à Græculo aliquo ævi posterioris, cui eatenus credendum est quatenus verum dicit, nedum ut ex eo decidi possit contra certam & apertam veritatem.

1. *Jesus iste*] Si loqueris de autore Libri, nego: si de autore Prologi, verum esse potest. ¶ *Ejusdem cum eo nominis*] Certum planè istud non est: Nam ex hoc libro probari non potest, nec etiam ex Præfatione. Nusquam enim Interpres nomen suum prodidit. Tamen præter auctorem hujus Prologi, etiam Damascenus id affirmat lib. 4 De Orthod. fide cap. 18. & Epiphanius in lib. De mens. & pond. cujus verba Græca produximus in fronte hujus libri; nunc eadem Latinè ponemus propter rudiores, *Nam duo libri versu scripti, videlicet qui* Salomonis Panaretos *dicitur, &* Jesu filii Sirach *nepotis illius Jesu qui* Sapientiam *Ebraicè scripsit: quam nepos ille in Græcam linguam transtulit*, Horum autoritate motus (temere enim ab antiquis recedendum non est) scripsi in Epistola ad Archiepiscopum, *Uterque Jesus filius Sirach nominatur*. Cujus assertionis meæ approbatorem habeo Joachimum Camerarium ità scribentem, *Fuit etiam Ebræis usitatum ut avorum nomina nepotibus imponerent. Itaque & avus autor libri & nepos interpres Sirachida fuerunt.* Nec aliter sensit Bonaventura Cornelius Bertramus, qui in eo libro quem *Lucubrationes Franktallenses* inscripsit, ità scriptum reliquit, *Ergò Jesus ille avus filius Sirach videtur ille esse qui ab Ebræis nostris* Ben-Sira *nominatur; cujus genus ad Jeremiam Prophetam referunt. Ejus autem nepos ejusdem cum eo nominis librum hunc ex Ebraico sermone in Græcum transtulit* XXXVIII *anno postquam viveret in Ægypto.* Hæc adduxi firmandæ sententiæ meæ: quam tamen arbitrariam esse volo, non certam & indubitatam.

2. *Post Prophetas ferme omnes*] Cur addis *ferme*? An quispiam Prophetarum post eum vixit? Si hoc putas, erras; aut illi errant qui putant ultimum Prophetam Malachiam fuisse.

4. *Sed & ipse propria quædam dixit*] Vide sodes quæ habentur Sirach. 50. 35.

5. *Propemodum collectum reliquisset*] Unde istud colligis? Nam nihil est in hoc quidem scripto quod huic sententiæ firmandæ.

6. *Qui eundem acceptum totum in unum concinnum volumen redegit*] Imò interpretatus est. Quod ei affirmanti si credidisses, hæc fortasse ità non scripsisses. ¶ SAPIENTIAM *appellans*] Hoc verum videtur. Nam avus vocaverat *Parabolas*, si credimus Hieronymo. Et cur non credemus,

mus, cùm se avi codicem vidisse scribat? ¶ *Suo patrísque, sed & avi nomine*] Sine circumductione ut loquar, falsum hoc est. Inscriptio est, Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σειράχ. Hoc de avo, non de nepote debet intelligi: tametsi nepos ejusdem cum avo nominis fuerit.

7. *Et hymnum ipsius*] Avi, ut puto, non interpretis. Quanquam de hac re nolim contendere. Quod ait, *precationem & hymnum*, sanè capiendum. Non enim diversa hæc sunt, sed eadem *precatio* & *hymnus*. Nam quia incipit, *Celebrabo te, Domine Rex*, ideo *hymnum* vocat. Ergò καὶ in hoc loco ἐξηγητικὸν est.

PROLOGUS] ΠΡΟΛΟΓΟΣ. Sic ed. Romana. In aliis est, ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΟΦΙΑΣ ἸΗΣΟΥ ΣΕΙΡΑΧ, PROLOGUS sive PROOEMIUM SAPIENTIÆ JESU FILII SIRACH. Manu scriptum exemplar ΣΟΦΙΑ ἸΗΣΟΥ ΥἹΟΥ ΣΕΙΡΑΧ, ΠΡΟΛΟΓΟΣ. Consentit cùm Romano. Nam ΣΟΦΙΑ ἸΗΣΟΥ,&c. libri titulus est. Hæc Præfatio Interpretis Græci abest ab exemplari quod Plantinus excudit.

1. *Doctrinæ ac sapientiæ nomine*] Παιδείας καὶ σοφίας, sub. ἕνεκα. Talis defectus etiam apud autores Latinos invenitur.

2. *Et cùm non solùm*] In Roberti Stephani ἐξ ὧν οὐ μόνον, *ex quibus non solùm*.

3. *Aliorum patriorum librorum*] MS. ἄλλων δεόντων,&c.

4. *Horum participes*] Ἔνοχοι τούτων, i. μέτοχοι. Sic Camerarius explicat, quem nunc secutus sum. Alii vertunt *qui his dediti sunt*. Nam ἔνοχος *obnoxius*: sed tunc dativum adsciscit. Liber MS. καὶ τούτοις ἔνοχοι γενόμενοι. Id sonat, *& horum peritiam adepti*, si modò ἔνοχος est *peritus*: quod voluit Budæus cùm ex Ecclesiastico citaret ἔνοχος *peritus*. Sanè Interpres V. vertit *& illorum periti facti*. ¶ *Proficiant*] Ἐπιπροσθῶσι, *ampliùs adjiciant* sive *addant proficiendo*. Quod Salomo dixit, *addet doctrinam*, Prov. 9.9. & alibi. In Camerarii editione altera quam Oporinus impressit ἐπιπροσθῶσι: ità enim legendum, non ἐπιπροσθῶσι. Est autem ἐπιδιδόναι, ut idem annotat, *proficere*, & præpositio πρὸς adjecta incrementum notat profectûs. ¶ *In vita legitima*] Διὰ τῆς ἐννόμου βιώσεως, i. *in vivendi ratione ac norma quæ est secundùm legem*. Infrà ἐν νόμῳ βιοτεύειν. Eandem sententiam continet, *Ambulare in lege Domini*.

5. *Sicubi videbimur vim quorundam verborum non assecuti*] Hujusmodi loca quædam à me notata sunt in Castigationibus & plura notassem si avi textum Ebræum habuissem: Quem Munsterus alicubi scribit etiamnum exstare in Græcia inter Judæos Constantinopolitanos.

6. *Non enim æquè valent*] Admittite hæc in aures vestras, vos qui linguarum studium negligitis, contemnitis. Habemus, inquitis, omnia interpretata. Rectè sanè: sed non eandem vim habent eadem quæ suo modo Ebraicè dicuntur cùm in aliam linguam translata fuerint. Hoc primum. Deinde non convenit semper Interpretibus inter se. Nam vel hac sola de causa linguæ tibi discendæ sunt necessarió. Alioqui dubius semper eris & inter variantes sententias pendens fluctuabis, nec alios solidè erudire aut Scripturam enarrare ità ut oportet poteris. Libet nunc exscribere quæ Camerarius ad hunc locum annotavit, *Non eadem*, inquit, *vis & efficacia est horum traductorum in alteram linguam quæ in propria & sua. Hac sententia omnes in hac copia doctrinæ studiosos pietatis & bonarum artium impellere debet ad studium linguarum. Quamvis enim conversio aliqua bona & splendida sit, tamen fieri non potest ut natura alterius sermonis penitus exprimatur. Fieri meliora aliqua possunt, sed hæc nec multa erunt, & conatum æquè bona faciendi sæpe interpretem frustratum esse reperietur. Atque hæc accipienda sunt & dicuntur de laudabilibus & accuratis traductionibus. Quas, quemadmodum non dico plurium, sed duarum linguarum peritos, & ità in his exercitatos ut parem facultatem consecuti sint, invenire in promptu non est, ità & ipsas raras esse oportet. Istas autem vulgares & fortuitas ac* ἐφημέρους *conversiones, quarum opifices neque de sententia neq; verbis magnopere laborant, vomicas esse & scabiem quandam doctrinæ potiùs quàm adjumenta & laudabilia opera doctrinæ existimandum est. A quibus eruditio literarum & studia bonarum artium atque disciplinarum non ornantur neque augentur, sed depravantur & potiùs corrumpuntur. Et libri veterum autorum, ut Callicratides ajebat, adulterantur, neque integritas & quasi castitas sapientiæ conciliatur legentibus, sed falsa forma & fucata species, quam ignavi & inertes quasi rem magnam accipientes, fruuntur infelici operâ audacia imperitorum.*

7. *Sed & ipsa Lex*] In quibusdam libris est ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος, *sed & alia & ipsa quoque Lex*. ¶ *Reliqui libri*] In MS. τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων. ¶ *Non parvam habent differentiam*] Non parùm interest utrùm suâ linguâ dicantur an linguâ Interpretis. Quidam, *non mediocriter antecellunt*. Nam διάφορος *præstans, excellens*. An hoc significatu διαφορὰ uspiam inveniatur quærendum est. ¶ *Suo sermone*] Ἐν ἑαυτοῖς, *in seipsis*, i. suis literis, aut suo idiomate.

8. *Anno trigesimo octavo*] Ætatis suæ annum intelligit, non Regni Euergetis, qui tamdiu non præfuit Ægypto. Nam annos duntaxat XXVI regnavit. ¶ *Sub Rege Euergeta*] Regnante Ptolemæo, qui *Euergeta* sive *Euergetes* cognominabatur, Philadelphi successore. Εὐεργέτης i. נדיב. Quò respexit Christus cùm ait in Euangelio, *Reges gentium Euergetæ vocantur*, i. נדיבים. Nihil enim ità decet Principes ut beneficentia & liberalitas. ¶ *Ibidémque commoratus fuissem*] Libri nonnulli, ut est in Notis ad edit. Rom. καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον συγχρονίσας. Malim, καὶ ἐπ' ὀλίγον συγχρονίσας, *& paululùm ibi commoratus*. ¶ *Non parvæ eruditionis exemplar*] Ἀφόμοιον consensu vertunt *exemplar*. Non culpo. Tamen in Thesauro, Ἀφόμοιος, *absimilis, dissimilis*. Est ubi reperiatur ἀφόμοιον. Malim, quod in C. & utroque Camerarii, ἐφόδιον, i. *viaticum*, vel *adjumentum*. In MS. legitur εὗρον οὐ μικρᾶς παιδείας ἀφορμὴν, *inveni non parvum eruditionis subsidium*. Nam ἀφορμὴ *subsidium*; item *occasio, materia, argumentum*. ¶ *Necessarium* igitur duxi*] Particulam οὖν adjeci sub asterisco ex C. cùm abesset ab eo exemplari quod secutus sum. Legitur & ἐθέμην οὖν καὶ αὐτὸς *duxi ergò & ipse*. ¶ *Hunc librum*] In MS. τήνδε τὴν βίβλον, insertâ notulâ, quam Jacobus Kimedoncius junior putabat χρήσιμον significare, de qua Isidorus lib. 1 Orig. & Scaligerus in Varron.

9. *Ut ad finem perductus liber*] In MS. ἀγαγόντα legitur pro ἄγοντα, ut in aliis nonnullis ἀγαγόντα τὸ βιβλίον ἐκδόσθαι. ¶ *In hac vicinia*] Accipio ut si esset ἐν τῇ παροικίᾳ μου, ut significet eos potissimùm qui in Ægypto commorabantur. Sic alibi παροικία Λώτ, i. Sodomitæ, apud quos Lot commorabatur. Alii, *in peregrinatione*, i. in hac vita. ¶ *Præparatis*] Προκατασκευαζομένοις est in R. & - - - - μένοις in reliquis. ¶ *Secundùm Legem viverent*] MS. βιοτεύειν per o longum. Ἐν νόμῳ βιοτεύειν ità dicitur ut alibi *in Lege ambulare*. Quidam explicant ἐννόμως, i. *legitimè*.

GROTIUS.

SCriptus est hic liber Hebræo sermone ab Jesu avo hujus Interpretis sub Simone secundo Sacerdote maximo, non ità multò ante Antiochi tempora, ut notat Eusebius Demonstr. 8. & confirmant ea quæ infrà habemus 8. 33, 34. Versus in Græcum, Ptolemæo Euergete per Ægyptum & vicina loca regnante. Antiqui hunc librum ex materia etiam Πανάρετον vocant, ut Clemens Alexandrinus. Sequuntur id alii, & Cassiodorus. Exstat autem duplex hujus libri Præfatio in Græcis libris, altera ab ignoto aliquo hujus libri editore, altera sub istius Jesu posterioris nomine. In priore illa hæc notanda; ¶ Χρόνους κάτω appellari tempora post Prophetas, ut ipse explicat, addito tamen χρόνον, quia interdum בת קול, i. vox Divina, ad quosdam perferebatur vice Prophetiæ. ¶ Καθὼς καὶ αὐτὸς μαρτυρεῖ] i. *Ut ex opere apparet*. ¶ Τῶν πρὸ αὐτοῦ σοφῶν ἀνδρῶν ἀποφθέγματα συνήγαγε] i. Ἐκλογὰς fecit, quales habemus à Solomone, Ezechia & aliis factas, aut jussas fieri in libro Παροιμιῶν, & quales apud Græcos fecit Joannes Stobæus, Maximus & Antonius monachi, & alii. ¶ Ἴδιά τινα ἀπεφθέγξατο] Ipse sententias quasdam argutas invenit, quæ sub ejus nomine

mine in vulgus manarunt: Quales nempe sententias sapientum Arabum, additis sæpe & eorum nominibus, nobis dedit Erpennius. ¶ Εἰς ἓν ἅπασαν ἁρμόνιον σύνταγμα συνηγμένην] i. Velut in titulos quosdam digessit, ut quæ ad eandem materiam pertinent sub uno essent intuitu. ¶ Durum est ἐπιστάμενος pro *animo comprehendens*, quasi sit pro שׂכל, quod verti solet ἐπίσταμαι. Fortè scriptum fuerat πεποιημένος. ¶ Αἰνίγματα sunt dicta ἀλληγορικῶς. Cæteræ γνῶμαι planiores, omnes Hebræis vocantur παραβολαί. Vide quæ dicta ad Matth. 13. 3, & 35. ¶ Καὶ μειζόνως τινὰς παλαιὰς θεοφιλοῦς ἱστορίας] Ideo dixit μειζόνως quia non nectit historiam, sed ex diversorum temporum historiis utilissimas quasdam collegit, idque per modum ἐκλογίας. ¶ Ὁμοίως τῷ Σολομῶντι] i. *Vestigiis insistens Solomonis*, eum imitans.

In Præfatione sub ipsius Jesu nomine initium plenius est in Græco quàm in Latino, hoc sensu, *Cùm multa nobis & magna per Legem & Prophetas, & eos qui ipsos secuti, dicta essent, ob qua par est laudari Israelem eruditionis & sapientiæ nomine talia ut ex eis non modò lectores ipsi peritiam adipisci debent, sed & possint disciplina studiosi externa se præbere utiles tum loquendo, tum scribendo, etiam avus meus Jesus*, &c. ¶ Illa, *ut desiderantes discere*, &c. in Græco sic habent, *ut disciplina avidi, horum facti compotes, majorem in legitima vita profectum facerent.* ¶ *Veniam habere* dixit Interpres Latinus, Græcam secutus locutionem συγγνώμην ἔχειν, pro *veniam dare.* ¶ Etiam illa, *in quibus videmur sequentes imaginem*, clariora sunt in Græco; *si quando videamur impares vertendis quibusdam locutionibus diligenter elaboratis. Non enim idem valent eadem cùm qualia per se sunt Hebrais enunciantur, & cùm transfusa sunt in linguam aliam.* ¶ *Euergeten Regem*, cujus hîc mentio, intellige Secundum ejus nominis, qui posterior fuit Epiphane, sub quo Pontificatum gessit Simon Oniæ infrà memorandus. ¶ Mox pro, *inveni ibi libros relictos*, in Græco est, *inveni non modica eruditionis exemplum.* Ἀφόμοιον est id quod aliter Græci ἴσον dicunt, Latini *pariculum*, par de pari descriptum. Alii libri habent ἐφόδιον, ut videatur scribens respexisse suum tunc peregrinantis vitæ genus: quò & illa spectant quæ sequuntur in Græco, τοῖς ἐν τῇ παροικίᾳ βουλομένοις φιλομαθεῖν, *iis qui peregrè agentes discere aliquid volent*, i. ut quibus magna non est librorum copia, hoc velut multorum librorum compendio utantur.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ α΄.

1. ΠΑσα σοφία παρὰ Κυρίου, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα.

2. Ἄμμον θαλασσῶν καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ἡμέρας αἰῶνος τίς ἐξαριθμήσει;

3. Ὕψος οὐρανοῦ καὶ πλάτος γῆς καὶ ἄβυσσον καὶ σοφίαν [σοφ. καὶ ἄβ.] τίς ἐξιχνιάσει;

4. Προτέρα πάντων ἔκτισται σοφία, καὶ σύνεσις φρονήσεως ἐξ αἰῶνος.

5. Πηγὴ σοφίας, λόγος Θεοῦ ἐν ὑψίστοις· καὶ αἱ πορεῖαι αὐτῆς ἐντολαὶ αἰώνιοι. C. A.

6. Ῥίζα σοφίας τίνι ἀπεκαλύφθη; καὶ τὰ πανουργεύματα αὐτῆς τίς ἔγνω;

7. Ἐπιστήμη σοφίας τίνι ἐφανερώθη; καὶ τὴν πολυπειρίαν αὐτῆς τίς συνῆκε; C. A.

8. Εἷς ἐστι σοφὸς φοβερὸς [καὶ φ.] σφόδρα, καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ.

9. Κύριος αὐτὸς ἔκτισεν αὐτὴν, καὶ εἶδε [ἴδε] καὶ ἐξηρίθμησεν αὐτὴν, καὶ ἐξέχεεν [ἐπέχεεν] αὐτὴν ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, μετὰ πάσης σαρκὸς ἀπ᾽ αὐτῆς, [C. A.] κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, καὶ ἐχορήγησεν αὐτὴν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

10. Ἀγάπησις Κυρίου, ἔνδοξος σοφία· οἷς δ᾽ ἂν ὀπτάνηται, μερίζει αὐτὴν εἰς ὅρασιν αὐτοῦ. C. A.

11. Φόβος Κυρίου, δόξα καὶ καύχημα καὶ εὐφροσύνη καὶ στέφανος ἀγαλλιάματος.

12. Φόβος Κυρίου τέρψει καρδίαν, καὶ δώσει εὐφροσύνην καὶ χαρὰν καὶ μακροημέρευσιν.

13. Φόβος Κυρίου, δόσις παρὰ Κυρίου· καὶ γὰρ ἐπ᾽ ἀγαπήσεως τρίβους καθίστησι.

14. Τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον εὖ ἔσται ἐπ᾽ ἐσχάτων, καὶ ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς αὐτοῦ εὑρήσει χάριν. [εὐλογηθήσεται]

15. Ἀρχὴ σοφίας, φοβεῖσθαι τὸν Θεὸν· [Κύριον] καὶ μετὰ πιστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς.

16. Μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσε, [ἐνενόσσευσε] καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται.

17. Πλησμονὴ σοφίας, φοβεῖσθαι τὸν Κύριον· καὶ μεθύσκει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῆς.

18. Πάντα τὸν οἶκον αὐτῆς [αὐτῶν] ἐμπλήσει ἐπιθυμημάτων αὐτῆς· καὶ τὰ ἀποδοχεῖα ἀπὸ τῶν γεννημάτων αὐτῆς· ἀμφότερα δέ ἐστι δῶρα Θεοῦ εἰς εἰρήνην. C. A.

19. Στέφανος σοφίας, φόβος Κυρίου, [φοβεῖσθαι τὸν Κύριον] ἀναθάλλων εἰρήνην καὶ ὑγίειαν ἰάσεως. πλατύνει [πλατυνεῖ] δὲ καύχησιν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

20. Καὶ εἶδε, καὶ ἐξηρίθμησεν αὐτήν· ἐπιστήμην καὶ γνῶσιν συνέσεως ἐξώμβρησε, [ἐξώμβρισε σοφία] καὶ δόξαν κρατούντων αὐτὴν ἀνύψωσε.

21. Ῥίζα σοφίας, φοβεῖσθαι τὸν Κύριον· καὶ οἱ κλάδοι αὐτῆς, μακροημέρευσις.

22. Φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα· παραμένων δὲ ἀποστρέφει ὀργήν. C. A.

23. Οὐ δυνήσεται θυμὸς ἄδικος [θυμώδης ἀνὴρ] δικαιωθῆναι· ἡ γὰρ ῥοπὴ τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ, πτῶσις αὐτῷ.

24. Ἕως καιροῦ ἀνθέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη. [εἰς εὐφροσύνην]

25. Ἕως καιροῦ κρύψει τοὺς λόγους αὐτοῦ· καὶ χείλη πιστῶν [πολλῶν] ἐκδιηγήσεται σύνεσιν αὐτοῦ.

26. Ἐν θησαυροῖς σοφίας παραβολὴ [παραβολαὶ] ἐπιστήμης· βδέλυγμα δὲ ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια.

27. Ἐπεθύμησας [ἐπιθυμήσας] σοφίαν, διατήρησον ἐντολάς· καὶ Κύριος χορηγήσει σοι αὐτήν.

28. Σοφία γὰρ καὶ παιδεία, φόβος Κυρίου· καὶ ἡ εὐδοκία αὐτοῦ, πίστις καὶ πρᾳότης. [πρᾳΰτης]

29. Μὴ ἀπειθήσῃς φόβῳ Κυρίου, ἐνδεὴς ὤν· [C. A.] καὶ μὴ προσέλθῃς αὐτῷ ἐν καρδίᾳ δισσῇ.

30. Μὴ ὑποκριθῇς ἐν στόμασιν ἀνθρώπων· καὶ ἐν τοῖς χείλεσί σου μὴ πρόσεχε.

31. Μὴ ἐξύψου σεαυτὸν, ἵνα μὴ πέσῃς, καὶ ἐπαγάγῃς τῇ ψυχῇ σου ἀτιμίαν·

32. Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὰ κρυπτά σου πάντα, [C. A.] καὶ ἐν μέσῳ συναγωγῆς καταβαλεῖ σε.

33. Ὅτι οὐ προσῆλθες ἐν φόβῳ Κυρίου, [C. A.] καὶ ἡ καρδία σου πλήρης δόλου.

2. Ἄμμον θαλασσῶν] Al. θαλάσσης, D.
4. Σύνεσις φρονήσεως] Fr. σύνεσις καὶ φρόνησις.
5. Legitur in Co. & N. R.
7. Reperitur in Fr. N. VV. & apud V. Interp. qui πολυπειρίαν videtur legisse.
8. Al. αὐτῷ, καὶ κυριεύων αὐτῆς ἐ.] N. VV.
9. Ἀπ᾽ αὐτῆς] Alii non agnoscunt has voculas, neque Athanas. Orat. 3. contra Arian.
10. Pro οἷς Fr. & N. VV. οἷς & μερίζει pro μερίζει Fr.
13. Exstat in C. A. & Fr.
14. Εὐλογηθήσεται] Co. εὑρήσει χάριν Al.
15. Ἀρχὴ σοφίας] Εἰ ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου, ἐκεῖνο ἄρ᾽ ...

χὴ μωρία τὸ μὴ εἰδέναι τ̃ Κύριον, Chrysost. ¶ Θεῶν] Al. Κύριον Co. θεοσοφία Athan. ¶ Pro μήτρᾳ, Al. μήτρᾳ, Ar. B.VV. μήτρων, vitiosè.

18. Οἶκον αὐτῶν ἐνέπλησεν Co. οἶκον αὐτῆς ἐμπλήσει ἐπιθυμ. ϗ Al. ¶ Ἀμφότερα] C. A. & Co. hoc loco: sed N. R. & VV. post verba ἐξαρίθμ. αὐτῆν.

19. Φοβεῖσθαι τ̃ Κύριον, Co. φόβος Κυρίου. Al. & Clemens Alex. l. 1. Pæd. c. 8. ¶ Καύχησις C. A. Co. Fortè καυχήσιν, N.VV.

20. Leg. ἐπιστήμην. ¶ Ἐξώμβρισεν ἡ σοφία, Co. ἐξώμβρησε, ϗ Al.

22. Abest ab Al. legitur in Co. sed omisso αὐτῷ, quod habent N. R. & VV. Post ἀπωθ. ἁμαρτήματα sequitur apud Clem. Alex. l. 1 Pæd. c. 8. ἄφοβος δ' ὁ δυνήσεται δικαιωθῆναι, neque aliter legit V. Interp. Athanas. quoque περὶ ἀφοβίας, inter cætera, hoc capite agi docet.

23. Θυμώδης ἀνὴρ, Co. θυμὸς ἄδικος Al.

24. Ἀνθέξεται Al. ἀνέξεται, Co.

25. Πιστῶν Al. πολλῶν Co.

26. Παραβολὴ Al. παραβολαὶ, Co. ¶ Θεοσέβεια] Job. 6. 28. Ἰδὲ ἡ θεοσέβειά ἐστι σοφία· τὸ δὲ ἀπέχεσθαι ἀπὸ κακῶν, ἐστὶν ἐπιστήμη.

27. Ἐπιθυμήσας, Co. Al.

29. Ἐνδῆς ἂν, Co.

32. Πάντα, Co.

33. Προσῆλθες φόβῳ Al. R. ἐν φόβῳ C. A. ἐν ἀληθείᾳ τῷ φόβῳ Co. quod probant N. VV.

BADVELLUS.

1. Omnis sapientia à Domino, &c. Πᾶσα σοφία παρὰ Κυρίου, ϗ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τ̃ αἰῶνα] *Omnis sapientia à Domino, & cum eo est in seculum*, h. e. perpetuò atque in æternum.

6. *Et astutias ejus quis cognovit?* ϗ τὰ πανουργεύματα αὐτῆς τίς ἔγνω;] *Atque ejus calliditates quis novit?* πανουργεύματα sunt *callida & astuta consilia*, non illa quidem malitiosa, sed cauta & salutaria, quibus pii prudentiâ prædîti spirituali se adversùs fraudes Satanæ ac Mundi tueri possint.

10. *Et effudit eam super*, &c. ϗ ἐξέχεεν αὐτὴν ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, μετὰ πάσης σαρκὸς κατὰ τ̃ δόσιν αὐτοῦ] *Et effudit eam super omnia opera sua, cum omni carne secundùm donum* [aut *munus*] *suum*. Quidam vertunt μετὰ πάσης σαρκὸς *super omnia animalia*. Alii, *super omnes mortales*. Mihi non displicet nomine *carnis* omnia animalia intelligi: nam qui SAPIENTIAM vertit, ità hoc nomine est usus.

12. *Timor Domini delectat cor*, &c. φόβος Κυρίου τέρψει καρδίαν, ϗ δώσει εὐφροσύνην ϗ χαρὰν ϗ μακροημέρευσιν] *Timor Domini cor delectabit, & dabit lætitiam & gaudium & vitam diuturnam*. Tempora verborum sæpe mutantur apud Hebræos: itaque bene qui hæc futura in præsens converterunt. Sed hoc loco illud breviter notandum est, *timorem Domini* accipi pro *religione ac cultu Dei*, quam in hoc capite autor hujus libri θεοσέβειαν appellavit. Mihi autem placet nomen *timoris* retineri, intellectâ ejus significatione; sicut videmus in Psalmis atque in tota ferè Scriptura usurpari.

13. *Timenti Dominum bene erit*, &c. τῷ φοβουμένῳ τ̃ Κύριον εὖ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων] *Metuenti Dominum bene erit in novissimis*. *Timere* accipitur pro *colere Deum*, *revereri*, *eique servire*: quod verbum libenter retineo atque Scripturæ consuetudinem conservo. *Revereri* aliquando potest dici in eadem significatione. ¶ *Atque in die mortis sua beatus erit* ϗ ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς αὐτοῦ εὐλογηθήσεται] *Et in die obitûs sui* [h. e. in die ultimo vitæ] *benedicetur*: aut (ut quædam exempl. habent) *gratiam reperiet*, εὑρήσει χάριν sed magìs placet *benedicetur*, sive *beatus erit*.

16. *Et unà cum fidelibus creata est in utero* ϗ μετὰ πιστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς] *Ac cum fidelibus in matrice concreata est eis*. Hoc autem fit per electionem, quâ timor Dei ac religio, quæ est vera sapientia, eis fuit communicata & impertita. Loquitur autem de ipso pietatis dono, ad quam homines priùs electi postea suo tempore vocantur. ¶ *Nidum fundavit*, &c. ϗ μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσεν] Ad v. *& cum hominibus fundamentum seculi nidificavit*, i. locum habitandi quasi nidum quendam sibi paravit & construxit, in quo maneat ac conquiescat: habet enim consuetudinem cum hominibus. ¶ *Eorúmque semini se concredet* ϗ μετὰ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται] *Et cum semine ipsorum concredetur*, h. e. semini eorum se committet ac credet, ut unà cum illis familiaritérque vivat. Nihil aliud mihi videtur significare quàm summam familiaritatem ac consuetudinem quam Sapientia cum Hominibus habet; cum quibus quodammodo nascitur, crescit perfamiliaritérque vivit.

20. *Revereri Dominum plenitudo*, &c. πλησμονὴ σοφίας φοβεῖσθαι τ̃ Κύριον, ϗ μεθύσκει αὐτοὺς ἀπὸ τ̃ καρπῶν αὐτῆς] *Plenitudo* [h. e. perfectio] *sapientiæ, timere Dominum, & inebriat eos à fructibus suis*: h. e. explet cultores atque amatores suos suis fructibus.

21. *Universam domum ipsorum*, &c. πάντα τ̃ οἶκον αὐτῶν ἐμπλήσει ἐπιθυμημάτων, ϗ τὰ ἀποδοχεῖα ἀπὸ τ̃ γεννημάτων αὐτῆς] *Omnem domum ipsorum implebit desideriis, & receptacula à suis proventibus*. ἐπιθυμήματα appellat *res optabiles ac suaves*. Quidam vertunt *delicias*, cujusmodi sunt bona solatia, gaudiáque spiritualia; etiam corporalia, quibus Deus suos ornat & cumulat. Itaque lego in exemplari Hispaniensi hanc subjectam sententiam, quæ non legitur in aliis, ἀμφότερα δέ ἐστι δῶρα Θεοῦ εἰς εἰρήνην, *utraque enim sunt dona Dei ad pacem*.

22. *Corona sapientiæ*, &c. στέφανος σοφίας φόβος Κυρίου [aut, ut habet Hispaniense, φοβεῖσθαι τ̃ Κύριον] ἀναθάλλων εἰρήνην ϗ ὑγίειαν ἰάσεως] *Corona sapientiæ timor Domini* [aut *timere Dominum*] *germinans pacem & sanitatem incolumitatis*. ¶ *Qui autem ipsum diligunt*, &c. πλατύνει δὲ καύχησις τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν] *Dilatat autem gloriatio diligentes eum*: h. e. copiosa materia & causa gloriandi datur iis qui Deum aut timorem ejus diligunt.

24. *Scientiam atque facultatem*, &c. ἐπιστήμην ϗ γνῶσιν συνέσεως ἐξώμβρισεν] *Scientiam & cognitionem intelligentiæ distillavit, & quasi imbrem effudit*. *Cognitionem* autem *intelligentiæ* vocat, ad intelligendum accommodatam, & quæ vim intelligendi habeat. Quidam vertunt *artem intelligendi*. Potest dici *cognitio intellectualis*, ut distinguatur ab omni alia quæ non constat vi mentis ac intellectûs.

25. *Timere Dominum radix est sapientiæ*, &c. ῥίζα σοφίας φοβεῖσθαι τ̃ Κύριον, ϗ κλάδοι αὐτῆς μακροημέρευσις] *Radix sapientiæ timere Dominum, & rami ejus longa vita*. Quidam vertunt *longa ætates*. Elegans & apta Translatio est, in qua intelligitur ex Timore Dei quasi ex radice vitam longinquam & diuturnam effrondescere atque virescere. Ea vis est Pietatis ut ex ea diuturnitas vitæ efflorescat.

26. Vicesimus sextus versus qui est in V. Interprete, eadem continet quæ 31.

27. *Timor Domini peccata depellit*, &c. φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, παραμένων δὲ ἀποστρέψει ὀργήν] *Timor Domini depellit peccata, permanens autem iram avertit*: h.c. Quamdiu timor Dei adest, iram comprimit, atque animum ad omnem lenitatem ac patientiam flectit, in eâque continet.

28. *Vir iracundus non poterit*, &c. οὐ δυνήσεται θυμώδης ἀνὴρ δικαιωθῆναι· ἡ γὰρ ῥοπὴ τ̃ θυμοῦ αὐτοῦ πτῶσις αὐτῷ] *Non poterit vir iracundus justificari: nam inclinatio* [sive *propensio*] *iræ ejus, casus* [aut, *ruina*] *ei*, sub. *est*. Quædam exempl. primum membrum ità habent, οὐ δυνήσεται θυμὸς ἄδικος δικαιωθῆναι, *Non poterit ira injusta justificari*, aut *haberi justa*: sed prima lectio magìs placet.

29. *Qui patiens est*, &c. Ἕως καιροῦ ἀνθέξεται μακρόθυμος, ϗ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη] *Usque ad tempus sustinebit patiens, & postea pullulabit ei lætitia*. Hoc loco ἀναδίδωμι non accipitur pro *rependo*, sed pro ἀναβλαστάνω *pullulo*, *germen emitto*; ut herba aut planta quæ mortua videbatur, germen emittit. Translatio verbi est valde apta ad fructum hominis afflicti ac patientis declarandum, in quo afflictionis exitus est salutaris ac jucundus.

30. *Verba sua ad tempus*, &c. Ἕως καιροῦ κρύψει τοὺς λόγους αὐτοῦ, ϗ χείλη πολλῶν ἐκδιηγήσεται σύνεσιν αὐτοῦ] *Usque ad tempus occultabit sermones suos, & labia multorum enarrabunt*

bunt intelligentiam [*aut sensum*] *ejus*. Laudatur hoc loco silentium hominis moderati ac patientis tempori opportunum. Est maxima virtus linguæ continentia & taciturnitas tempestiva.

31. *In thesauris sapientiæ latet scientia* Ἐν θησαυροῖς σοφίας παραβολαὶ ἐπιστήμης] *In thesauris sapientiæ parabolæ scientiæ*, h. e. res abditæ atque occultæ quæ scientiam complectuntur. *Parabolæ* enim in Scriptura appellantur sententiæ à sensu carnis remotæ. ¶ *Scelerato verò pietas est exsecrabilis* βδέλυγμα δὲ ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια] *Abominatio autem peccatori cultus Dei*, h. e. religio ac timor. Finis hujus versûs est 32 versus qui est in V. Interp.

33. *Sapientiam si cupis*, &c. Ἐπιθυμήσας σοφίαν διατήρησον ἐντολάς, καὶ Κύριος χορηγήσει σοι αὐτήν] *Appetens sapientiam serva mandata, & Dominus præbebit tibi eam.*

34. *Nam sapientia*, &c. Σοφία γὰρ καὶ παιδεία φόβος Κυρίου, καὶ εὐδοκία αὐτοῦ πίστις καὶ πρᾳότης] *Sapientia enim & disciplina timor Domini, & voluntas ejus* [sive *beneplacitum ejus*] *fides & clementia*. Quarum altera versatur in rebus commissis ac creditis, ac cæteris in quibus cum hominibus agimus; altera erga miseros calamitosósque perspicitur. Sub hoc versu comprehenditur 34 versus qui est in V. Int.

37. *Nè conformes te ad*, &c. Μὴ ὑποκριθῇς ἐν στόμασιν ἀνθρώπων, καὶ ἐν τοῖς χείλεσί σου μὴ πρόσεχε] *Ne sis hypocrita in ore hominum, ac labiis tuis nè attendas*. Quidam ità vertunt primum membrum, *Nè simulator esto in ore hominum*: quæ versio mihi non displicet, modò intelligatur ea simulatio ac fictio & oris conformatio quâ homines bellè apud Deum uti solent, cùm animus eorum orationi non respondeat. Hoc enim est ὑποκρίνεσθαι, linguâ orationéque fingere, ac timorem aliquem Dei ementiri: non enim est veritas in tali gestu & actione. Qui ità conformant os suum, aliud habent in ore, aliud in corde; itaque *duplices* etiam dicuntur. Solent autem homines in hujusmodi fictis labiis maximam fiduciam collocare, quasi Deum (quemadmodum homines) fallere possint.

38. *Atque animæ tuæ dedecus afferas* καὶ ἐπαγάγῃς τῇ ψυχῇ σου ἀτιμίαν] *Et contrahas animæ tuæ ignominiam*. Ea autem est humiliatio & confusio quæ superbiam comitatur.

39. *Et in medio cœtu te prosternat* καὶ ἐν μέσῳ συναγωγῆς καταβαλεῖ σε] *Et in medio congregationis* [h.e. in maxima Ecclesiæ frequentia] *te dejiciat*. Ità Dominus superbos elatósque punire solet, cùm in maxima hominum multitudine (in qua volebant florere gloriâ) eos dejicit, omníque dedecore ac pudore afficit. Qui enim *se exaltat, humiliabitur*.

CASTELLIO.

37. NE *simulator esto apud ora hominum*] Nè te apud alios laudato, cùm lateant in te crimina.

DRUSIUS.

1. CUM *eo est*] Μετ' αὐτοῦ ἐστιν, i. *penès illum*, ut infrà v. 13. μετ' ἀνθρώπων *apud homines*. Sic 17. 22. ὡς σφραγὶς μετ' αὐτοῦ, *tanquam sigillum est cum illo*. Tale est apud Davidem, *Satietas lætitiarum cum vultu tuo*. את פניך *apud vultum tuum*, apud te.

2. *Marium*] θαλασσῶν, i. ימים. In aliis est *arenam maris*, ἄμμον θαλάσσης, חול הים. ¶ *Dies æternitatis*] Ἡμέρας αἰῶνος prius erat, *dies seculi*. Non malè etiam reddes *dies ævi*. Nam ÆVUM quandoque significat *æternitatem*. Appellatio ex Græco. Αἰὼν *ævum*, ut Δᾶος *Davus*, Δῖος *Divus*, Ἰάω *Javo*, & αἰὼν quasi αἰὲν ὤν. Ergò propriè *æternitas*, i. αἰωνιότης. Quæ vox occurrit in Lexico veteri. Loco huic lucem facit quod infrà 18. 11. *Ut gutta aqua è mari, aut calculus arenæ, ità mille anni in diebus æternitatis*, בימי עולם. Hieron. in Comment. super Matth. 21. עולם *αἰὼν & Seculum & Sempiternum significat*.

3. *Altitudinem cœli*] Vide Proverbia mea sacra, Clas. 2. lib. 3. adag. 153. ¶ *Latitudinem terræ*] *Latitudinem* accipiunt à Meridie in Septentrionem, quarum partes extremæ inhabitabiles sunt; ideo investigari nequeunt. Secùs est de longitudine terræ, quæ protenditur ab Oriente in Occidentem, & duplo plus spatii continet quàm sit à terra ad cœlum usque. ¶ *Et sapientiam*] Sic alibi ait, *neque primus neque ultimus pervestigavit eam*. ¶ *Quis pervestiget*] Τίς ἐξιχνιάσει; *quis exvestiget?* Usus est hoc verbo autor Glossarii V. Dicunt autem ἐξιχνιάζω & ἐξιχνεύω pro eodem. Minùs placet quod in nonnullis editionibus *quis investiget?* Quanquam simile in Salomone, *Mulierem fortem quis inveniat?* Nam ut difficulter *investigari* potest sapientia Divina, sic *pervestigari*, h. e. penitus investigari, nullo modo.

4. *Prima omnium*] Προτέρα πάντων interpretatus sum ac si esset πρῶτα πάντων. Quale illud est Matth. 13. 32. μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί quod reddunt *maximum olerum est*. Licet etiam interpretari, *Ante omnia*, i. πρὸ πάντων, ut infrà 46. 5. τίς πρότερον αὐτοῦ; *quis ante illum?* Sic 12. 25. πρότερόν σε *ante te*. Adjuvat hanc interpretationem id quod habetur cap. 24. 10. πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με, *Ante ævum in principio creavit me*. Nam ut ibi *ante ævum*, ità hîc *ante omnia*, i. ante res omnes creatas. ¶ *Creata est Sapientia*] *Creandi* verbo ut hîc de *Sapientia*, ità quoque usus est de *Superbia* 10. 20. de *errore caligineque* 11. 20. de *gloria* 44. 2. & de *agricultura* 7. 16.

5. *Fons sapientiæ*, &c.] Versus iste abest in A. B. & R. Habetur autem in C. & in utroque Camerarii. Indè nos descripsimus; cùm etiam in V. Latina, quam vocant, legeretur, *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis: & ingressus illius mandata æterna*. ¶ *Dei in excelsis*] i. Dei excelsi. Elegans loquendi genus: cui simile prorsus, *milites in sagittis*, i. sagittarii. Aut subintelligitur ὄντος ἢ κατοικοῦντος, ut in oratione legitima, Luc. 11. 2. Ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *qui in cœlis*, sub. *es* vel *habitas*. Sed tum dixisset potiùs τοῦ ἐν ὑψίστοις, meo judicio. ¶ *Viæ ejus*] Αἱ πορεῖαι αὐτῆς. Pronomen ad *Sapientiam* pertinet; & est sensus, viæ quæ ad eam ducunt. Sic *via vitæ* quæ ducit ad vitam. ¶ *Præcepta sempiterna*] Ἐντολαὶ αἰώνιοι, מצות עולם. Sig. præcepta Decalogi. Vocat autem *sempiterna*, quia sic legitur aliquoties apud Mosen, *Observabitis ea in æternum*.

6. *Radix sapientiæ cui retecta est?*] Infrà v. 18. *Radix sapientiæ est timere Dominum*: quod Salomo dixit *initium sapientiæ*. Nam ut arbor à radice incipit, sic Sapientia à Timore Domini. *Timor Domini* aliud nihil est quàm Pietas καὶ θεοσέβεια. Hæc paucis olim patefacta erat. Nam penès solos Israelitas erat vera Dei religio: Reliquæ gentes deos falsos colebant. Porrò autem *cui retecta est?* valet illud, *paucis admodum retecta est*. Simile, *Mulierem strenuam quis inveniat?* q. d. Rara est inventu mulier hujusmodi. Aliis *radix sapientiæ* est ipsemet Deus, cujus naturam nemo perfectè comprehendit.

7. *Unus est sapiens*] Hîc *unus* valet *solus*. Nam solus Deus verè sapiens est: Cæteri ab eo & per eum sapientes sunt. Sic autem *solus sapiens* dicitur ut *solus bonus*, *solus justus*, *solus Pater*, Matth. 23. 9. *Unus est Pater vester in cœlis*. ¶ *Qui sedet super solio suo*] Vel *in solio suo*. In omnibus libris quos vidi talis erat distinctio. Est tamen ubi legerim hunc locum ità citatum Latinè, *Unus est sapiens metuendus valde, sedens super thronum suum Dominus. Ipse creavit eam*, &c. Quæ distinctio mihi se valde probat, ac genuina videtur.

8. Hic versus non incommodè dividi potest in duos, ut unus sit, *Dominus ipse creavit eam, & vidit & enumeravit eam*: alter, *Et effundit eam super omnia opera sua*, quæque sequuntur ad finem usque. ¶ *Creavit eam*] Solomo dixerat Prov. 8. 22. *possedit*: ubi Interpres Græcus, idémque Chaldæus, *creavit*. Quæ si places de Filio Dei accipere (fecit hoc universa Antiquitas) debes exponere *creavit*, i. genuit. Nam hæc duo verba se mutuò explicant in linguis. Cic. lib. 1 De Rep. *Sed quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens quàm is qui, ut aiunt, creaverit, major ei profectò quàm parenti debetur gratia.* Virgilius citante Lactantio lib. 5. c. 10.

——— Sulmone creatos
Quatuor hîc juvenes ———

Contrà Psal. 90. 2. *Antequam montes gignerentur*, vel, si mavis,

mavis, *nascerentur*, i. crearentur. ¶ *Et omnem carnem*] Μετὰ πάσης σαρκὸς interpretatus sum *& omnem carnem*, nempe quia in Ebraismo aliquando עם, i. *cum*, pro *&* usurpatur. Sanè V. Int. reddidit *& supra omnem carnem*. Ego omisi *super*: nam id subintelligitur ex superioribus. *Omnem* autem *carnem* dicit vel omnes homines, vel certè omnes animantes. Vidi qui hîc versum inciperent, quem sic exponebant, *Cum omni carne* (sive *Apud omnem carnem*) *est pro largitione sua*, &c. Nam relativum *est* sæpe hoc modo desideratur.

10. *Longævitatem*] Μακροημέρευσιν, i. *longam vitam*. Uno verbo eleganter expressit quod Ebræi duobus efferunt ארך ימים, *longitudinem dierum*. Interpres Salomonis reddidit μῆκος βίου. Vide sis Prov. 3. 2, & 16.

11. *In extremis*] Ἐπ' ἐσχάτων, i. ultimo vitæ tempore, ut in hoc libro 2. 3. ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου· & Prov. 5. 11. καὶ μεταμεληθήσῃ ἐπ' ἐσχάτων. Lectio verior ἐπ' ἐσχάτων σου· nam in fonte באחריתך. Dicunt etiam ἐπ' ἐσχάτῳ eodem sensu. ¶ *Inveniet gratiam*] Εὑρήσει χάριν. Sic est in A, B, & R. Sed scriptura haud paulò melior εὐλογηθήσεται exstat in C. & utroque Camerarii, quam Int. V. expressit referens, *Et in die defunctionis suæ benedicetur*, vult dicere *in die mortis* sive *obitûs sui*. Sic *defunctus* absolutè dicitur pro *mortuo*.

12. *Dominum*] Τὸν Κύριον. Sumpsi ex ed. C. Nam in aliis erat τὸν Θεόν. Quod ut minùs usitatum rejeci ad marginem, ubi ea sunt in quibus ed. Romana, quam secutus sum, à nostra hac diffidet. ¶ *Quæ unà cum ipsis fidelibus*, &c.] Καὶ μετὰ πιστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς. Hîc καὶ pro ἣ ponitur, h. e. Vau pro אשר. Tritum hoc Ebræis. Adhæc pleonasmus est in verbis Græcis, ut si quis dicat, את נאמנים נבראה עמדם *cum fidelibus creata fuit cum eis*. ¶ Postremò pro *creata fuit* legi potest *creata sunt*, ut simul ad *Timorem Domini* referatur. Quod firmat ed. Latina V. quæ sic habet, *& cum fidelibus in vulva concreatus est*, nempe *timor Domini*, quod Græcè est φοβεῖσθαι τὸν Κύριον. Notum ut infinitum pro nomine usurpetur. Quale illud in Latio,

Scire tuum nihil est,——

i. Scientia tua.

13. *Fundamentum æternitatis*] Θεμέλιον αἰῶνος, i. *æternum* aut *sempiternum*. Ebraicè hoc dicitur יסוד עולם, quod vulgò reddunt *fundamentum seculi*. Reperio & θεμέλιος αἰώνιος eodem sensu, ut Prov. 10. 25. in Aquila Sym. & Theodotione, ὁ δὲ δίκαιος θεμέλιος αἰώνιος, *justus autem est fundamentum æternum*. ¶ *Ut nidum posuit*] Ἐνόσσευσεν. Verbum hoc duo significat, videlicet *nidificavit* & *exclusit pullum*. Nam νεοσσὸς *pullus*. Prior significatus exstat apud Int. Græcos Psal. 104. 17. ubi codex Ebræus habet יקננו *nidulantur*. Altera reperitur in Epiphanio contra Ariomanitas. Nam verba Salomonis Prov. 8. יהוה קנני interpretatur Κύριος ἐνόσσευσέ με, i. *tanquam pullum exclusit*. Non sum suspicax, tamen fieri potest ut avus initio scripserit קנה hâc sententiâ, *Sapientia inter homines acquisivit fundamentum æternum*, i. æternùm fundatam domum. Itâ declarat ejus habitationem apud homines minimè temporariam esse sed diuturnam, imò perpetuam ac sempiternam. Sed Græcum verbum ἐνόσσευσε hoc non significat. Quid igitur? Aut hoc quod verti, aut ἐνόσσευσε posuit pro ᾠκοδόμησε *exstruxit, ædificavit*. Certè νοσσιὰ *domum*, i. οἶκον, denotat, ut mox ostendam: nihil temere affirmo. Quòd si magis arridet altera significatio, erit sensus, *Deus exclusit*, i. generavit, *apud homines fundamentum æternum*, h. e. Filium suum, qui *fundamentum æternum* dicitur, juxta illud Salomonis, *Justus est fundamentum æternum*. Nam Caput est omnium justorum. Hoc pono, non statuo. *Ut nidum*: ut domum. Nam hæc duo nomina vicissim permutantur. Sic dico, & νοσσιὰ *domum* sig. & οἶκος, i. בית, *nidum*. *Nidus*, i. קן, pro *domo* ponitur infrà 36. 26. *Domus* autem pro *nido* sumitur in illo, *Ibi passer invenit domum*. Sic alibi, *Erodii, abietes domus ejus*.

14. *Quæ inebriat*] Non *qui inebriat*. Nam ad *Deum* referri non potest. Sequitur enim pronomen fem. αὐτῆς. *Inebriat*, i. replet, saturat, ut alibi in hoc libro 32. 14. μεθύσκοντα σε ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ, *qui facit ut ebrius sis*, i. satur. Quo sensu Plautus dixit Capteiveis, *Unde saturitate ego sæpe exii ebrius*: nam exponunt *repletus*. Hieron. Quæst. in Gen. *Idioma linguæ Ebraicæ est ut* ebrietatem *pro* satietate *ponat*; *sicut ibi*, In stillicidiis ejus inebriabitur, *haud dubium quin terra pluviis irrigata*. Hactenus ille.

15. *Totam ipsorum domum*] Πάντα τὸν οἶκον αὐτῶν. Pronomen αὐτῶν aberat in A. B. & R. nos adjecimus ex C. ubi etiam ἐμπλήσει legitur pro ἐμπλήσει· sed hoc in idem recidit. Notum ut in his literis fut. pro præt. usurpetur. *Ipsorum*, timentium Dominum. ¶ *Desideriis*] Rebus desideratis. ¶ *Et cellas*] Videtur legendum καὶ τὰ ἀποδοχεῖα αὐτῶν γεννημάτων αὐτῆς. Proclivis sanè lapsus de αὐτῶν in ἀπὸ τῶν. Sed nihil muto contra codicum fidem. Ἀποδοχεῖα hîc sunt *receptacula frugum*. Quidam *repositoria* vocant, alii *thesauros*. Ebræis אוצרות dicuntur, vel אסמים. Sed Græcum vocabulum latiùs patet. Infrà 39. 24. ἀποδοχεῖα ὑδάτων *receptacula aquarum*. ¶ *Proventibus suis*] Τῶν γεννημάτων αὐτῆς. Id elegantiùs dicitur quàm ἀπὸ τῶν. Nam & suprà dixerat ἐμπλήσει ἐπιθυμημάτων, non ἀπὸ ἐπιθυμημάτων. Sunt autem γεννήματα *fructus, proventus*; quos Ebræi תבואות vocant, ut Prov. 14. 4. רב-תבואה πολλὰ γεννήματα· & 8. 19. תבואתי τὰ ἐμὰ γεννήματα. Vide & Prov. 8. 21. Luc. 12. 18. τὰ γεννήματά μου, *fructus meos*. Matth. 26. 29. ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, *ex hoc fructu vitis*. Alibi est יבול in Ebræo, ut Hab. 3. 17. οὐκ ἔσται γεννήματα ἐν ταῖς ἀμπέλοις, *non erunt fructus in vitibus*. Plura exempla adducerem nisi hæc sufficere arbitrer ad usum vocis declarandum, quem profectò non intellexerunt qui hoc loco vertunt *generationes* aut *fœtus*. ¶ *Utraque autem dona Dei sunt ad pacem*] Hæc absunt in A. B. & R. Leguntur autem in C. & utroque Camerarii. Sed in L. V. paulò pòst, *utraque autem sunt dona Dei*, desideratur illud *ad pacem*: quod etiam ab aliis omissum, ut in Gallica recentiore. *Utraque*. An *sapientia* & *Domini metus*, ut quidam volunt? an potiùs, ut alii existimant, *sapientia* & *fructus quæ ex ea manant*? Aut *utraque*, i. tam desideria sapientiæ quàm fructus ac proventus ipsius. Harum sententiarū quā postremo loco posui, eam veram esse puto.

16. *Timor Domini*] Φόβος Κυρίου. Cum Rom. editione consentiunt A. & B. In aliis est φοβεῖσθαι τὸν Κύριον quod in idem recidit. Sanè infinitum cum nomine hoc modo sæpe permutatur. Videtur hoc velle, *Timor Domini ornamento est sapienti, si eo præditus sit*. Alii, *Ut sapientia ornat suos, ità timor Domini*. ¶ *Faciens regerminare*] Ἀναθάλλων, i. מצמיח. In hac significatione usurpatur & Ezec. 17. ἀναθάλλω ξύλον ξηρόν, *facio regerminare lignum aridum*. ¶ *Bonam sanámque valetudinem*] Ὑγίειαν ἰάσεως. Ad. v. *sanitatem sanationis*, i. valetudinem oppidò sanam. Vidi qui verterent *incolumitatem salutarem*. Sed ἴασις *sanatio*, non *salus*, quæ potiùs ὑγίεια dicitur. Παρόμοιον, ut *Terra pulveris, lutum cœni, fructus proventûs*, & alia ejus generis.

17. *Vidit & enumeravit eam*] Καὶ εἶδε καὶ ἐξηρίθμησεν αὐτήν, *& vidit & enumeravit eam*. Hæc non habentur in C. nec in V. C. nec in Bibliis Vatabli: ac sumpta videntur ex v. 8. hujus capitis. Ut ut sit, obvia sunt in A. B. & R. tum etiam in L. V. ubi sic legimus, *Et vidit & dinumeravit eam: utraque autem sunt dona Dei*. ¶ *Tanquam imbrem effudit*] Vel *effundit*. Hîc variant cod. Græci. Nam in A. B. & R. legitur ἐξώμβρησεν, ut nos edidimus; in aliis ἐξόμβρισεν cum ἰῶτα in antepenultima. Utrumque rectè. Nam dicimus ἐξομβρέω & ἐξομβρίζω. Ab illo est ἐξώμβρησεν, *effudit quasi imbrem*, i. copiosè & largiter. Verbum ab *imbre* deductum, quo usus est & cap. 10. 14. item 28. 27. Non est prætermittendum locum hunc paulò aliter legi in C. & V. C. ubi vox addita versum non parùm illustrat. Sic enim ibi habetur, Ἐπιστ. καὶ γνῶσιν συν. ἐξώμβρισεν ἡ σοφία, i. *Scientiam & cognitionem intelligentiæ sapientia tanquam imbrem effundit*. Eadem vox lucem adfert membro sequenti: nam sequitur, *gloriáque eos qui ipsam obtinent extulit*: vel, si mavis, *extollit*, nempe ipsa *sapientia*. ¶ *Gloriâq; eos qui ipsam obtinent extulit*] Verbum è verbo, *& gloriam tenentium eam extulit*, sive *extollit*. Id Ebricè

sonat, וכבוד תמכיה הרימה. Sensus est, *Sapientia eos qui ipsam obtinent magnâ gloriâ afficit*, q.d. gloriâ eos effert in cœlum usque. מרים pro מגדיל. Nam hæc duo verba se mutuò explicant. Sic alibi apud Salomonem מרים קלון *extollit ignominiam* pro *magnam ignominiam consequitur* aut *adfert*.

18. *Rami ejus, longævitas*] Quadrat cum illo, *Timor Domini adjicit dies*. Quod olim explicavimus in Proverbiis nostris. Notum est ut ex radice vel trunco rami oriantur. Sic, inquit, longa vita est ex timore Domini; unde Sapientia sicut arbor à radice incipit.

19. Hunc versum supplevimus ex C. Nam deerat in nostris cod. quos secuti sumus, ut etiam in A. In Latina V. reperi prius membrum ità redditum, *Timor Domini expellit peccatum*. ¶ *Repellit peccata*] Prov. 16. 6. *In timore Domini recedere à malo*. Vide quoque Prov. 8. 13. Nam à peccando abstinet qui Deum veretur.

20. *Homo iracundus*] Ἀνὴρ θυμώδης. Sumpsi ex C. cùm in aliis esset θυμὸς ἄδικος, *excandescentia injusta*. Quod in marginem conjeci propter verbum sequens δικαιωθῆναι. Nam minùs se tunc probabat mihi, *Non poterit excandescentia injusta justificari*. Omnino melior lectio quam secutus sum: sed tamen illa altera rejicienda non est. Nam sensum continet haud absurdum, θυμὸς ἄδικος, i. *homo excandescens injustè*, h. e. sine justa causa. Nam est qui justè excandescat; nec tamen indè damnum accipit. θυμὸς pro *irato*, ut *dolus* pro *doloso*, *justitia* pro *justo*. Figura est quam *Metonymiam* vocant. ¶ *Evadere pœnam*] Δικαιωθῆναι, *justus haberi*, *ideóque absolvi*, ut Matth. 12. 37. ἐκ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, *absolvêris*. Porrò qui absolvitur sententiis Judicum (nam indè sumpta Metaphora) pœnas evadit: Ergò vertimus *evadere pœnam*. Sic verti potest infrà 31. 5. *Qui amat aurum non censebitur justus*, non absolvetur, non evadet pœnas, nam idem verbum in Græco. Hujus contrarium, *Stultus labiis cognoscetur*, i. damnabitur, incidet in pœnas aut calamitates.

21. *Sustinet*] Ἀνθέξεται *sustinet, tolerat, perfert*. Alibi est ἀνέξεται. Hesychius, Ἀνθέχειν, ὑπομένειν. Huc referri posset ex 1 Thess. 5. 14. ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, *sustinete*, sive *tolerate, infirmos*. Quanquam V. Interp. *suscipite*, & alii, *sublevate*. ¶ *Longanimis*] Μακρόθυμος, i. *patiens, tardus ad iram*. ¶ *Exoritur ei lætitia*] Αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη, *erumpit* vel *exoritur*. Sic dico, vel scatet aut scaturit ut fons, vel exoritur ut quæ è terra exoriuntur.

22. *Fidelium*] Πιστῶν. Sic A. B. & R. In C. est πολλῶν, quam lectionem secutus est Interpr. antiquus: nam vertit *labia multorum*. Lectio non spernenda: quam roborat quod 39. 12. *Laudabunt intelligentiam ejus multi*.

23. *Parabolæ scientiæ*] Παραβολὴ ἐπιστήμης, i. παραβολαὶ, quod nonnulli cod. habent, & ego expressi referens *parabolæ scientiæ*, i. משלי דעת, ut possit reddi *proverbia scita*. Cujusmodi sunt apud Salomonem אמרי בינה λόγοι φρονήσεως, aut, ut Sym. interpretatur, ῥήσεις συνεταὶ Prov. 1. 2.

26. *Timori Domini*] Addi potest ex C. εὐσεβεῖς ἄν. Nam in egestate plurimùm Deo diffidimus, ejúsque religionem & fidem abnegamus. Omitto quod habetur Prov. 30. 9. *Paupertatem nè dederis mihi, nè furer, & abjurem nomen Dei*.

27. *Apud ora hominum*] Ἐν στόμασιν ἀνθρώπων, i. apud homines. Fortè in avi libro fuit בפי אדם ἐν στόμασι ἀνθρώπων, in quo sermone פי στόμασι otium agit καὶ παρέλκει ex idiomate sacro. Sensus, *Nè fictè verseris cum hominibus*, sive *inter homines*. Quidam, *Nè esto hypocrita*, i. nè simula pietatem, *apud ora hominum*, i. ut celebreris ab hominibus. Quod vitium nimiùm hodie frequens est, à quo nè religiones quidem immunes sunt. Mitto Principes, quibus hanc simulationem populi causâ commendat impius Machiavellus. ¶ *Labiis tuis attende*] Τοῖς χείλεσί σου πρόσεχε. Alibi est, videlicet in C. μὴ πρόσεχε, quod reddunt *nè confidas, nè fretus sis*. Quemadmodum dicimus, μὴ ἔπεχε ἐπὶ τοῖς χρήμασί σου, *Nè innitere pecuniis tuis*. Sed adverte: non dicit μὴ ἔπεχε, sed πρόσεχε. Deinde non dicit ἐπὶ τοῖς χείλεσιν, sed τοῖς χείλεσιν. Hæc & alia in causa sunt cur præferendam esse putem priorem lectionem codicum A. B. & R. Quanquam in Lat. Vulg. *nè scandalizeris in labiis tuis*. Huc refer ex Prov. 10. 8. *stultus labiis vapulabit*.

28. *Nè extolle teipsum, nè cadas*] Prov. 17. 19. *Qui extollit fores suas, quærit cladem*. *Nè extolle* μὴ ἐξύψου· ità emend. ex R. & C. Priùs erat in A. & B. καὶ ἐξύψου *& extolle*: quod sententiam continet his literis contrariam. Scitum illud, *Noli altùm sapere*.

29. *Arcana tua*] Τὰ κρυπτά σου, *occulta tua*. Exemplar Compl. & utrumque Camerarii τὰ κρυπτά σου πάντα, *arcana tua omnia*. Latina Vet. *& revelet Deus absconsa tua*, καὶ ἀποκαλύψει θεὸς τὰ κρυπτά σου. ¶ *Et in medio congregationis dejiciat te*] Nota morem antiquum quo peccatores in concionem producebantur, atque ibi pro delicto puniebantur. Quod colligi potest ex hoc loco, tum etiam ex c. 23. 31. sed imprimis ex Prov. 5. 14.

30. *Sincerè*] Ἐν ἀληθείᾳ *in veritate*, i. verè, sincerè, bonâ fide, minimè simulatè aut fictè. Hoc deerat in A. B. & R. nos adjecimus ex C. Vetus editio, *Quoniam accessisti malignè ad Dominum*.

GROTIUS.

1. *Omnis sapientia à Deo est, & cum illo fuit semper*] Non mirum est Sapientiam à Deo proficisci, cùm ei semper adfuerit. Vide quæ diximus Sap. 9. 3. & memento ut ibi ità hîc *Sapientiam* sumi φυσικῶς, quatenus Deo infinitè, Hominibus pro suo modulo convenit.

2. *Arenam maris*] Hæc cum sequentibus uno spiritu legenda. Sensus enim est, *Sicut arenam maris* (*numeróque carentis arenæ*, ait Horatius) *& pluviæ guttas, & tempora æternitatis nemo numeraverit, sicut cœli altitudinem, terræ partes omnes, & maris infima nemo metiri queat, ità nemo est qui Dei sapientiam omnem queat pervestigare*. Illa *Dei præcedentem omnia* non sunt in Græco.

4. *Prior omnium creata est sapientia*] נברא. Imitatur Græcum Prov. 8. 22. *Creata* dicitur Divina sapientia cùm se operibus prodidit. Sic & infrà 9.

5. *Fons sapientiæ verbum Dei*] Λόγος & Σοφία promiscuè usurpantur. Sensus idem qui Sap. 7. 25. Epicharmus,

Ὁ δέ γε τ' ἀνθρώπου λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θείου λόγου.

¶ *Ingressus illius mandata æterna*] Observatio mandatorum quæ Deus per Legem dedit, & ab æterno dare decreverat, aditum præbet ad sapientiam.

6. *Radix sapientiæ*] i. Prima illa Sapientia nobis imperscrutabilis.

7. *Disciplina sapientiæ cui revelata est & manifestata, & multiplicationes illius quis agnovit?*] Deest in Græco.

8. *Unus est altissimus Creator omnipotens, & Rex bonus & metuendus nimis*] In Græco aliter, *Unus est sapiens & metuendus nimis*. *Sapiens*, nempe perfectè, sicut *bonus* perfectè Matth. 19. 17.

9. *Ipse creavit illam in Spiritu sancto*] Illud *in Spiritu sancto* non est in Græco. ¶ *Et dinumeravit, & mensus est*] *Mensus est* non est in Græco. *Dinumeravit*, nempe ut solemus illa quæ elargiri volumus.

10. *Et effudit illam super omnia opera sua*] i. Super Homines. Est singulis aliqua *particula Divinæ auræ*. ¶ *Secundùm datum suum*] Gr. κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ eleganter. Δόσιν vocant Medici quantum cuique sumere opus est. ¶ *Et præbuit illam diligentibus se*] Ἐχορήγησεν, i. *largè præbuit*. Ita enim eam vocem sumunt Græci. Vides hîc verum esse quod dicunt Platonici, *Aliam Cognitionem esse matrem Amoris, aliam Amoris filiam*.

11. *Timor Domini gloria & gloriatio*] Μετωνυμία. Sensus est, Pietatem causam esse & boni nominis & tranquillæ conscientiæ, quæ καύχημα dicitur.

13. *Timenti Dominum bene erit in extremis*] Pax illum sequetur. ¶ *Et in die defunctionis suæ benedicetur*] Requiem à Deo accipiet.

14. *Dilectio Dei honorabilis sapientia*] Non est in Græco: sed id quod in Latino infrà habemus, *Initium sapientiæ, timor Domini*, ex Prov. 1. 7. Sensus idem qui suprà 5. & Jobi 28. 28. Sequitur, καὶ μετὰ πιστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς.

αὐτοῖς. Eſt locutio figurata, quæ ſignificat *ab initio*, nempe fidei in Deum. Vide quæ dicta ad Job. 31. 18. & Pſ. 58. 3. Sequitur in Græco, μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσεν, καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται, *Cum hominibus nidificavit æterna fundamina, & progeniei eorum ſe credidit*. Senſus eſt, Inter ea quæ conſpiciuntur animantia nullum eſſe quod ſapientiæ capacius ſit Homine. In Latino multa ſunt hîc illic addita, ut ab Eclogarum deſcriptoribus fieri ſolet.

20. *Et plenitudo à fructibus illius*] Gr. καὶ μεθύσκει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῆς, *Et inebriat eos* (Sapientia, eos qui Deum timent) *de fructibus ſuis*. Μεθύσκει, i. *lætitiâ implet*. Ità enim ſumi ſolet Hebræum שכר. Sic & infrà 22. 14.

21. *Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula à theſauris illius*] Tranſpoſuit voces. In Græco eſt, Πάντα τὸν οἶκον αὐτῶν ἐμπλήσει ἐπιθυμημάτων αὐτῆς, καὶ τὰ ἀποδοχεῖα ἀπὸ τῶν γεννημάτων αὐτῆς, *Omnem domum implet rebus pretioſis ſuis, & omnes apothecas ſuis fructibus*. Vox ἐπιθυμημάτων reſpondet hîc Hebræo, חמדה quod κειμήλια ſignificat, Dan. 11. 8. & alibi. Ἀποδοχεῖα nomen eſt generale, hîc ſignificans *cellas in quas fruges & poma reconduntur*. Sequitur hîc in Græco quod in Latino tranſpoſitum eſt, ἀμφότερα δέ ἐστι δῶρα Θεοῦ εἰς εἰρήνην, i. tum per κειμήλια illa tum per *fructus* ſignifico Dei dona ſalutaria.

22. *Corona ſapientiæ, timor Domini*] i. Magnum eruditionis ornamentum, pietas. ¶ *Replens pacem & ſalutis fructum*] Gr. Ἀναθάλλων εἰρήνην καὶ ὑγίειαν ἰάσεως. Proſequitur ſimilitudinem Coronæ, dicítque Pietati pro floribus eſſe ſalutem animi & corporis: quarum illa generis nomine εἰρήνη, hæc ὑγίεια ἰάσεως, i. ſanitas talis quæ omnibus malis ſit medica.

23. *Et vidit, & dinumeravit eam*] Repetitum ex ſuperioribus 9. In Græco quibuſdam hoc loco eſt, πλατύνει ἡ καύχησις τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, i. *diligentibus illam*, (*coronam*: nam αὐτὸν ad στέφανον refertur) *latè ſe extendit animi fiducia*. πλατύνει activum pro reciproco. Καύχησις eſt gaudium conſcientiæ, ut & antè diximus.

24. *Scientiam & intellectum prudentiæ ſapientia compartietur*] *Pluit*, i. largè effundit, ut infrà 10. 15. in Sixtina editione.

25. *Et rami illius longævi*] *Longævitas*, μακροημέρευσις. Vide ſuprà 12. Qui ſapit, curam habet ſanitatis.

26. *In theſauris ſapientiæ intellectus & ſcientiæ religioſitas: exercitatio autem peccatoribus ſapientia*] Malè ſcriptum eſt *exercitatio* pro *exſecratio*. Et eſt hîc ſupervacua inſerta ſententia, quæ infrà ſequitur 31. quem locum & in Græco obtinet.

27. *Timor Domini expellit peccatum*] Ampliùs in Græco, Φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, παραμένων δὲ ἀποστρέψει ὀργήν, *Timor Dei averſatur peccata, & qui patiens eſt iram deteſtatur*. Παραμένων verti *patiens*. Propriè id verbum *conſtantiam* ſignificat, ut apparet infrà 6. 9. & Jac. 1. 25. Sed & Patientia Conſtantiæ pars non minima.

28. *Nam qui ſine timore eſt non poterit juſtificari: iracundia enim animoſitatis illius ſubverſio illius eſt*] Οὐ δυνήσεται θυμώδης ἀνὴρ δικαιωθῆναι, ἡ γὰρ ῥοπὴ τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ πτῶσις αὐτῷ, *Vir iracundus non poterit juſtificari*, (i. laudari, & in bona eſſe fama: id enim ſæpe valet δικαιοῦσθαι, ut Matth. 11. 19. & alibi) *nam pondus iræ ruina ipſi*, i. ipſum ad ruinam impellit: efficit ut faciat dicátque minimè laudabilia.

29. *Uſque in tempus ſuſtinebit patiens, & poſtea redditio jucunditatis*] Ἕως καιροῦ ἀνέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη. Ubi καὶ ponitur more Hebræo pro Adverſativa. Senſus enim eſt, *Vir lenis ad tempus perferet injurias: ſed poſtea gaudium ipſi orietur*. Sic ἀναδιδοῦσι πηγαὶ, Herodotus, *fontes exſiſtunt*.

30. *Bonus ſenſus uſque in tempus abſcondet verba illius, & labia multorum enarrabunt ſenſum illius*] Illud *bonus ſenſus* videtur ex margine in textum irrupiſſe: nam in Græco eſt cohærenter cum præcedentibus, ἕως καιροῦ κρύψει τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ χείλη πολλῶν ἐκδιηγήσεται σύνεσιν αὐτοῦ, *Ad tempus verba ſua comprimet, ſed multorum labia prudentiam ipſius narrabunt*. Silentium illius in tempore compenſabitur multorum de ipſo ſermonibus.

31. *In theſauris ſapientiæ ſignificatio diſciplinæ*] Gr. παραβολαὶ ἐπιστήμης. In penu ſapientiæ ſunt multa ſcitè dicta, quæ indè ſuo tempore expromuntur.

33. *Concupiſcens ſapientiam conſerva juſtitiam, & Deus præbebit illam tibi*] In Græco pro *juſtitiam* eſt *præcepta*, Dei ſcilicet. Senſus idem qui ſuprà 5.

34. *Et quod beneplacitum eſt illi fides & manſuetudo*] Hæc non debent divelli; cohærent enim, ut ex Græco apparet. Quæ autem in Latino ſequuntur, *& adimplebit theſauros illius*, repetita ſunt ex ſuperiore 21.

36. *Nè ſis incredibilis timori Domini*] Gr. μὴ ἀπειθήσῃς φόβῳ Κυρίου ἐνδεὴς ὤν, *Nè timori Dei* (i. præceptis pietatis) *ſis inobſequens, ſi fortè egens fueris*. Noli egeſtate abduci ab officio, ut multi: Pſ. 125. 3. Prov. 30. 9. ¶ *Et nè acceſſeris ad illum duplici corde*] Ἐν καρδίᾳ δισσῇ. Dicitur καρδία δισσὴ, quæ partim fidit, partim diffidit: quod ipſum διστάζειν *alternari*, Matth. 14. 31. διακρίνεσθαι i. *diſcernere* in quibus fidas, in quibus non, Matth. 21. 21. Jac. 1. 6. ἐνδοιάζειν verò Philoni, ut diximus ad Jac. 2. 23.

37. *Nè fueris hypocrita in conſpectu hominum, & non ſcandalizaberis in labiis tuis*] Gr. μὴ ὑποκριθῇς ἐν στόμασιν ἀνθρώπων, καὶ ἐν τοῖς χείλεσί σου πρόσεχε. Ità enim eſt in Sixtina, pro quo libri minùs emendati μὴ πρόσεχε. *Nè mentiaris coram hominibus, ſed labiis tuis attende*. Ὑποκρίνεσθαι pro *mentiri* eſt & in Græco Job. 34. 30. Matth. 24. 51. Jac. 5. 12. ἐν στόμασι pro Hebræo לפני, συνεκδοχικῶς, quomodo & Romani *os* pro *facie dicunt*.

38. *Attende in illis nè fortè cadas*] Gr. μὴ ἐξύψου σεαυτὸν ἵνα μὴ πέσῃς, *Noli te attollere nè cadas*. Menander bene,

> Ὅταν ἴδῃς πρὸς ὕψος ἠρμένον τινὰ,
> Λαμπρῷ τε πλούτῳ καὶ γένει γαυρούμενον,
> Ὀφρῦν τε μείζω τῆς τύχης ἐπηρκότα,
> Τούτου ταχεῖαν νέμεσιν εὐθὺς προσδόκα·
> Ἐπαίρεται γὰρ μεῖζον ἵνα μεῖζον πέσῃ.

¶ *Et adducas animæ tuæ inhonorationem*] i. Tibi ipſi, בנפשך.

39. *Et in medio ſynagogæ allidat te*] *Proſternat te*: ut ſolebat fieri illis qui ob delictum aliquod contra legem loris cædebantur. Eſt ergò hîc καταβαλεῖ, quod הפילו Deut. 25. 2. ἐν μέσῳ συναγωγῆς, i. coram Judicibus. Sic συναγωγὴ non raró ſumitur, ut Pſ. 82. 1.

40. *Quoniam acceſſiſti malignè ad Dominum*] Ideò vapulabis quia deprehenſus es in facinoribus contra Legem.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ β.

1. Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ Θεῷ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν.

2. Εὔθυνον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς.

3. Κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου.

4. Πᾶν ὃ ἐὰν ἐπαχθῇ σοι, δέξαι C. A. ἀσμένως, καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον.

5. Ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως C. A. σωθήσονται.

6. Πίστευσον αὐτῷ, καὶ ἀντιλήψεταί σου· καὶ εὔθυνον τὰς ὁδούς σου, καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτόν.

7. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, πιστεύσατε αὐτῷ, καὶ οὐ μὴ πταίσῃ ὁ μισθὸς [θυμὸς] ὑμῶν.

8. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἐλπίσατε [εἰς] ἀγαθὰ, καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἔλεος.

9. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἀναμείνατε τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ μὴ ἐκκλίνητε, ἵνα μὴ πέσητε. Non legitur in Rom. neque in C. A.

10. Δόσις αἰωνία, μετὰ χαρᾶς τὸ ἀνταπόδομα αὐτῆς.

11. Ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεὰς, καὶ ἴδετε, τίς ἐνεπίστευσε [ἐπίστευσε τῷ] Κυρίῳ, καὶ κατῃσχύνθη; ἢ τίς ἐνέμεινε τῷ φόβῳ αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη· ἢ τίς ἐπεκαλέσατο αὐτὸν καὶ ὑπερεῖδεν αὐτόν;

12. Διότι οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος C. A. καὶ πολυέλεος, [ὁ Κύριος] καὶ ἀφίησιν [ἀφιὼν] ἁμαρτίας, καὶ σώζει [σώζων] ἐν καιρῷ θλίψεως.

13. Οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς, καὶ χερσὶ παρειμέναις, καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τρίβους.

14. Οὐαὶ καρδίᾳ παρειμένῃ, ὅτι οὐ πιστεύει· διὰ τοῦτο οὐ σκεπασθήσεται.

15. Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς ἀπολωλεκόσι τὴν ὑπομονήν· καὶ τί ποιήσετε [ποιήσητε] ὅταν ἐπισκέπτηται Κύριος;

16. Οἱ φοβούμενοι Κύριον οὐκ ἀπειθήσουσι ῥημάτων αὐτοῦ· καὶ οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν, συντηρήσουσι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ.

17. Οἱ φοβούμενοι Κύριον ζητήσουσιν εὐδοκίαν αὐτοῦ· καὶ οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν, πλησθήσονται τοῦ νόμου.

18. Οἱ φοβούμενοι Κύριον ἑτοιμάσουσι καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ταπεινώσουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν.

19. Ἐμπεσούμεθα [ἐμπεσοίμεθα] εἰς χεῖρας Κυρίου, καὶ οὐκ εἰς χεῖρας ἀνθρώπων· ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ.

1. Δουλ. Κυρίῳ Θεῷ ἑτοίμ. Al. δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἑτ. Co. δουλεύειν Κυρίῳ, ἑτ. C. A. & Chrysost. duobus locis.

2. Εὔθυνον καὶ καρτέρησον, Chryſ. hom. 4. εἰς τὸ, Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. ¶ Μὴ σπεύσῃς] Οὐ γάρ ἐστιν ἄνθρωπον ὄντα, καὶ τὸν ἐπίκηρον τοῦτον ζῶντα βίον, λύπης εἶναι χωρίς, Chryſ. hom. 1. 2 Tim. 1. τὸ μὲν γὰρ εἰδέναι πότε δεῖ λυθῆναι τὰς θλίψεις, τοῦ συγχωροῦντος αὐτὰς προσελθεῖν Θεοῦ, Idem hom. 10. in Matth.

3. Κολλήθητι, Co. κολληθήτω. Al. alicubi ità, μεῖνον τὴν ἀναμονὴν, καὶ κολλήθητι, I. ¶ Alibi ἐπ' ἐσχάτου σου & ἐπ' ἐσχάτων, D.

4. Ἀσμένως, Co. & Chr. hom. 19. Epheſ. 5. ¶ Ἀλλάγμασι Al. & Chr. ἀλλάγματι Co.

5. Ὅτι ἐν πυρὶ] Ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· ὥσπερ τὸ χρυσίον τῷ πυρὶ βασανιζόμενον, καθαρώτερον γίνεται· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ θλίψεσιν ὁμιλοῦσα καὶ κινδύνοις, φαιδροτέρα καὶ λαμπροτέρα ἀνεισι, καὶ πᾶσαν ἁμαρτημάτων ἀποῤῥάπτεται κηλῖδα. Chryſ. hom. 4. εἰς τὸ Ἔχ. δὲ τὸ αὐτὸ πν.

6. Ἀντιλήψ. εὔθυνον R. Al. ἀντιλήψ. καὶ εὔθυνον C. A. Co.

7. In R. & Al. verba paragraphi 9. hoc leguntur loco.

8. Ἐλπίσατε ἀγαθὰ C. A.

10. In margine legendum neque alibi, ſed in C. A.

11. Ἀνεπίστευσε K. Al. ἐνεπίστευσε K. Co. τίς ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐγκατελείφθη; ἢ τίς ἤλπισεν ἐπ' αὐτὸν, καὶ κατῃσχύνθη; Chryſ. hom. 2 Philip. 1. & hom. ſeq. τίς ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, καὶ κατῃσχύνθη;

12. Ἐλεήμων ὁ Κύριος, καὶ ἀφ. R. Al. ἐλεήμ. ὁ C. μακρόθ. καὶ πολυέλ. καὶ ἀφ. Co. ἐλεήμ. μακρόθ. καὶ πολυέλ. καὶ ἀφιὼν C. A.

13. Δειλαῖς. Al. διπλαῖς I.

16. Ῥήμασιν Co. ῥημάτων. Al. Rectiùs dandi caſu, ut Deut. 11. 20. ὅτι ἠπειθήσατε τῷ Κυρίῳ. & Joan. 3. 36. 1 Pet. 4. 17.

17. Παρ' αὐτοῦ, Co. ¶ Πλησθήσονται, I. (Zach. 8. 5. αἱ πλατεῖαι τῆς πόλεως πλησθήσονται παιδαρίων καὶ κορασίων) ἐμπλησθήσονται C. A. R. ἐμπλήσονται Al. πλησθήσεται, Co.

19. Λέγοντες, ἐμπεσ. N. R.

BADVELLUS.

1. F*ili, ſi tu inſtituiſti ſervire Deo*, &c. Τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν] *Fili, ſi acceſſeris ad ſerviendum Domino* [h. e. ſi propoſueris colere Deum, cùm ad ejus cultum te conferes] *compara animum tuum ad tentationem.* Nam cultus Dei cum maximis tentationibus conjunctus eſt.

2. *Ac tolera : & in tempore*, &c. καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς] *Et ſuſtine :* [aut *perfer*] *& nè feſtines in tempore inductionis*, h. e. calamitatis. Significat enim tempus adverſum quo calamitas eſt importata. καρτερεῖν autem ſignificat *mala aliqua perpeti*, *perferre* ac *tolerare*, idem quod ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν.

3. *Adhareſcas ei*, &c. κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα ἐπ' ἐσχάτων σου αὐξηθῇς] *Adglutinare* [ſive *adhareas*] *ei, & nè deficias* [aut *recedas*] *ut in noviſſimis tuis augearis*, h.e. in exitu rerum tuarum adverſarum ac temporum turbulentorum, commutatâ tuâ fortunâ, omnibus bonis locupleteris. Dominus enim ſuos per hujuſmodi afflictiones ducit, ac tandem in gloriam recipit.

4. *Atque in commutatione*, &c. καὶ ἐν ἀλλάγματι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον] *Et in mutatione* [ſive *viciſſitudine*] *humilitatis tua patiens eſto.* Poteſt ità verti, *Et dum* [aut, *quoad*] *tua afflictio commutetur, patientiam praſta.* Nam ea viciſſitudo temporum, commutatióque rerum meliorum ac converſio mihi intelligenda eſſe videtur : atque hujuſmodi exſpectatio animum in calamitatibus maximopere ſuſtentat.

5. *Quoniam aurum igni probatur*, &c. Ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως] *Quoniam in igne probatur aurum, & homines acceptabiles* [aut, *qui accipiendi Deo ſunt*] *in fornace afflictionis*, ſub. *probantur, examinantur, explorantur.* Hæc ſimilitudo Auri in igne puritatem ſuam declarantis conſervantiſque atque hominis pii in afflictionibus veram fidem experientis ac probantis, in Scripturis ſanctis frequentiſſima eſt.

6. *Habeto ei fidem, & ſuſcipiet te* πίστευσον αὐτῷ, καὶ ἀντιλήψεταί σου] *Crede ei, & opem tibi feret :* te redimet atque aſſeret ex oppreſſione. Hoc enim ſignificat ἀντιλαμβάνεσθαι, *quaſi porrectâ manu aliquem apprehendere, eúmque ex periculo ſervare, alioqui periturum.* Septimus verſus qui eſt in V. Int. non legitur in codice Græco.

9. *Qui Dominum timetis, ſperate*, &c. οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον ἐλπίσατε εἰς ἀγαθὰ καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἐλέους] *Qui timetis Dominum, ſperate in bona, & in latitiam ſeculi, & miſericordia.* Hoc vult ſignificare, ac pios admonere ut in rebus aſperis acerbiſque cogitationem atque ſpem rerum meliorum ſuſcipiant, animóque præſumant illud ſolatium ac gaudium quod à miſericordia Domini profectum nullum finem ſit habiturum.

11. *Reſpicite in priſca retrò ſecula*, &c. ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεὰς, καὶ ἴδετε] *Reſpicite in atates antiquas, ac videte.* h. e. In memoriam revocate exempla vetera eorum qui piè Deum coluerunt, & videte an quiſquam ſpe ſuâ fruſtratus fuerit, ac non potiùs maximũ ſuæ pietatis fructum à Deo perceperit. ¶ *Quis ſuam in Domino fixit*, &c. τίς ἐνεπίστευσε Κυρίῳ, καὶ κατῃσχύνθη;] *Quis credidit Domino,* [ſive *fidem habuit*] *& confuſus eſt?* h. e. ſuâ fruſtratus fiduciâ & ſpe, quam in Deo poſuit?

12. *Quis in timore ejus*, &c. τίς ἐνέμεινε τῷ φόβῳ αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη;] *Quis permanſit* [i. firmus ac conſtans vixit] *in timore ejus, ac deſtitutus* [aut *deſertus*] *fuit?* ¶ *Quis eum invocavit*, &c. τίς ἐπεκαλέσατο αὐτὸν, καὶ ὑπερεῖδεν αὐτόν;] *Quis invocavit eum, & neglexerit* [aut *contempſerit*] *ipſum?*

13. *Nam miſericors & clemens*, &c. διότι οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος] *Quoniam miſerator ac miſericors Dominus, & patiens* [aut *lenis*] *& multâ praditus miſericordiâ.* His nominibus optima & clementiſſima Dei natura commendatur.

14. *Va cordibus timidis, remiſſiſque manibus* οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς, καὶ χερσὶν ἀνειμέναις] *Va cordibus timidis, & manibus*

manibus dissolutis, h. e. his qui pleni diffidentiâ Dei & metu carnis, nihil audent aut volunt suscipere quod ad cultum honorémque Dei pertineat. Ità hoc loco tota vitæ ratio ex timido animo instituta condemnatur: quemadmodum puritas cordis & manuum innocentia in Scriptura sæpe commendatur. Sed hîc de sancta animi fiducia atque strenua manuum opera, sub qua omnia vitæ officia & opera intelliguntur, autor loquitur. ¶ *Et peccatori duabus viis ingredienti* καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τρίβους] *Et peccatori ingredienti duas semitas*, h. e. *duobus dominis servienti*, aut (ut ait Elias 1 Reg. 18. 21.) *claudicanti*, ac non *rectè cum Deo ambulanti*; quod Paulus Gal. 2. 14. dicit ὀρθοποδεῖν. Homo autem duplex ac varius hîc dicitur *duabus ingredi viis*. Ciceroni à Laberio objectum est quòd *duabus sellis sederet*, quòd nulli fidus, nunc harum, nunc illarum partium haberetur. Sed hoc loco homo varius, inconstans ac in Deum perfidiosus condemnatur.

15. *Væ cordi collapso*, &c. οὐαὶ καρδίᾳ παρειμένῃ, ὅτι οὐ πιστεύει, διὰ τοῦτο οὐ σκεπασθήσεται] *Væ cordi dissoluto*, [aut *remisso & debilitato*] *quoniam non credit, propterea non protegetur*.

17. *Cùm Dominus inspexerit* ὅτι ἐπισκέψηται Κύριος] *Cùm visitaverit Dominus*. ἐπισκέπτεσθαι idem quod ἐπισκοπεῖν, & significat *inspicere*, ac *visitare*. *Visitatio* autem duplex est in Scriptura; una gratiæ ac misericordiæ, quâ Deus suos redimit; altera judicii atque severæ animadversionis, quâ in opera impiorum infideliúmque inquirit: in qua significatione hoc loco accipitur. In priore significatione usus est Zacharias Luc. 1. 78. *In visceribus misericordiæ, in quibus visitavit nos*, ἐπεσκέψατο.

19. *Qui Dominum reverentur*, &c. οἱ φοβούμενοι Κύριον ζητήσουσιν εὐδοκίαν παρ' αὐτοῦ] *Qui timent Dominum, quærent beneplacitum ab eo*. Ità est ad verbum: h. e. quod ei gratum acceptúmque est, sive quod probatur ab eo. Quædam exempl. non habent præpositionem παρ', sed εὐδοκίαν αὐτοῦ. Idem autem vult quod Paulus Rom. 12. 2. in quo nos monet nè nos *ad figuram hujus mundi conformemus, sed renovemur novo lumine mentis nostræ, voluntatémque Dei experiamur*. ¶ *Qui diligunt eum*, &c. οἱ ἀγαπῶντες αὐτὸν πλησθήσονται τοῦ νόμου] *Diligentes eum replebuntur Lege*. Quidam vertunt *plenam Legi operam navabunt*: ut ardentem ac perfectum Legis declaret uniuscujusque amorem ac charitatem erga Deum. Potest intelligi etiam fructus amoris in Deum, qui plenissimus atque uberrimus ex eo sequitur. Nam copiosâ Legis doctrinâ & cognitione pietatem hominum erga se compensare ac remunerare solet.

23. *Nam quanta est majestas ejus*, &c. ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ] *Ut enim ejus magnitudo* [aut *amplitudo*] *ità etiam ejus misericordia*. Quasi diceret, in Deo summam amplitudinem ac majestatem cum pari mansuetudine clementiâque conjunctam esse, quarum altera facit ut omnia possit, altera ut velit suos conservare. Homines alterutrâ sæpe destituuntur: itaque *delabi in manus Dei* non sine causa *meliùs* dixit *esse quàm in manus hominum*, in quibus tanta & tam parata misericordia non reperitur.

DRUSIUS.

1. *Domino Deo*] Κυρίῳ Θεῷ habent A. B. & R. quos secutus sum. In cæteris est Κυρίῳ tantùm, & apud priscum Int. *ad servitutem Dei*, ut videatur mihi legisse δουλεύειν Θεῷ. ¶ *Ad tentationem*] Tentamur vel à Deo, vel à Diabolo. Deus tentat quem probat, cujus fidem explorat. Diabolus tentat, quem ad malum solicitat. Uterque id facit non rebus adversis solùm, sed secundis & prosperis. Ad hos duos fontes referri possunt omnes tentationes piorum.

2. *Nè festina*] Vel *nè festines*, אל תחיש. Quod capiendum ut Jes. 28. 16. *Qui crediderit non festinet*. Exspecta, inquit, patienter, dum is qui suprà nos est te respiciat in adversis constitutum. *Novit enim quando pii eripiendi sint è tentatione*, 2 Pet. 2. 9. ¶ *Perdura*] Καρτέρησον. Id etiam dicitur μακροθύμησον, *patiens* vel *longanimis esto*. Nec aliud innuitur per μὴ σπεύσῃς. Nam μακροθυμία est repressa festinatio, sive animi moderatio, in adversis, aut etiam in ira. *Nè festines* igitur, i. nè sis impatiens aut minùs tolerans malorum. ¶ *Tempore adversitatis*] Ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς. Vel, *tempore obductionis*. Verti potest *tempore calamitatis*. Nam ἐπαγωγὴ *calamitas*. Infrà 23. 15. πλησθήσεται ἐπαγωγῶν ὁ οἶκος αὐτοῦ, *replebitur calamitatibus domus ejus*. Hesychius, Ἐπαγωγὴ, συμφορά. Pro ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς alibi est ἐν καιρῷ θλίψεως, videlicet infrà v. 11. Appellatio παρὰ τὸ ἐπάγω, *induco, infero*, ut v. 4. πᾶν ὃ ἐὰν ἐπαχθῇ σοι, *Quicquid tibi fuerit illatum*, quicquid tibi adversi acciderit. Ergò ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς denotat illud tempus quo Deus mala importat hominibus. Rursum Hesychius, Ἐπαγωγὴ, πειρασμὸς, ἤτοι ὁποσοῦν κακῶς ἐπαγόμενον, i. *tentatio, vel quodcunque malum inductum*, sive illatum. Nam ἐπάγω, eodem interprete, ἐπιφέρω. Sunt qui ἐπαγωγὴν *incursionem* reddunt, & ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς *tempore incursionis*. Sententia in idem recidit.

3. *Adhæreto ei*] Κολλήθητι αὐτῷ. Secutus sum exemplar Romanum. Nam in A. & B. erat κολλήθητω. Camerarius autem nos admonuit de auctiore lectione: nam ait alicubi esse Μεῖνον τῷ ἀναμονῇ, καὶ κολλήθητι. Quod non notassem nisi apud antiquam Int. Latinum reperissem, *Sustine sustentationes, conjungere Deo*. Cæterùm κολλήθητι verbum è verbo sonat *agglutinare*: nam est verbum à *glutine* deductum, κόλλα Græcis dicto. ¶ *In extremis tuis*] Ἐπ' ἐσχάτων σου באחריתך: alibi est ἐπ' ἐσχάτοις σου, & ἐπ' ἐσχάτων, eodem sensu.

4. *Acceptum habe*] Δέξαι. Quo sensu לקח usurpatur Psal. 6. *Orationem meam accepit*, i. admisit, acceptam habuit. Nec displicet lectio librorum qui excusi ad exemplar Complutense, in quibus, δέξαι ἀσμένως, *Excipe libenter*. Nam δέχομαι *excipio*, ut Act. 21. ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. *Excipe* igitur ut amicum aut hospitem gratum: Nam tales libenter excipimus. ¶ *Cùm vicissitudo erit dejectionis tuæ*] Ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου, *in vicissitudinibus dejectionis tuæ* ad verb. Libri ad exemplar Compl. habent ἐν ἀλλάγματι *in vicissitudine*. Quod nescio an sit præferendum. Videtur hoc velle, Quotiescunque felix status tuus mutabitur in contrarium, (ità sunt vices rerum) esto tolerans ac patiens. ταπείνωσις hîc est עני *vexatio, afflictio*.

5. *Fornace dejectionis*] Ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως, *camino vexationis*. Vult dicere, Postquam probati fuerint ab eo rebus adversis.

10. *Aspicite ad ætates antiquas*] Hunc versum quidam non ineptè partiuntur in duos, ità ut unum sit, *Aspicite ad ætates antiquas & videte*: alter verò incipiat à verbis sequentibus, *Quis fretus Domino*, &c. ad finem usque. Alii secundum hunc versum incipiunt ab membro illo, *Aut quis permanens in timore ipsius*. Talis distinctio versuum in ed. Latina quam Vulgatam vocamus.

11. *Miserator & misericors*] Simul hæc leguntur Jon. 4. 2. ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων, חנון ורחום. Sic Prov. 14. 21. ἐλεῶν, *qui miseratur*. Sequitur in C. μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, *longanimis & multa misericordia*, ארך אפים ורב חסד. Quæ verba absunt cùm in cæteris ed. Græcis, tum in Latina V. quocirca & nos ea neglexímus. Quamvis habeantur in Jonæ loco allegato, unde iste descriptus videtur.

12. *Cordibus timidis*] Καρδίαις δειλαῖς. Est ubi legatur διπλαῖς pro δειλαῖς id sig. *cordibus duplicibus*. Quam lectionem secutus est V. Int. dum verteret, *Væ duplici corde*. ¶ *Peccatori gradienti duabus viis*] Prov. 3. 28. לב דרכים *cor duarum viarum*. i. minimè sincerum. Rursum Prov. 28. 18. *Perversus gradiens duabus viis, in unam corruet*. *Duabus viis* Ἐπὶ δύο τρίβους. *Præpositio* ἐπὶ abest in C. & utroque Camerarii.

14. *Cum Dominus animadvertet*] Ὅταν ἐπισκέψηται ὁ Κύριος, *cùm Dominus visitabit*. i. cùm animadvertet in scelera vestra, cùm supplicium sumet de vobis. Vide quæ scripsimus infrà 18. 22. ad locum *In hora visitationis*. Leviculum est pro ὅταν legi ὅτι in C. & in utroque Cam.

15. *Non diffident verbis ejus*] Οὐκ ἀπειθήσουσι ῥημάτων αὐτοῦ, *non derogabunt fidem verbis ejus*, לא כפרו בדבריו.

Quædam exempl. habent ῥήμασιν pro ῥημάτων. Nos secuti sumus ed. Rom. quam firmant A. & B. Licet etiam vertere, *non erunt inobedientes*, vel, si placet, *inobtemperantes*, q. d. *obedient dictis ejus*. Nam ἀπειθὴς *incredulus* & *inobediens* Lex. Græco. Lat. V. ἀπειθῶ, *detrecto, recuso, inobedio*. Quid si ergò, *Non detrectabunt*, aut *recusabunt, obedire verbis ejus*?

16. *Quærent benevolentiam ejus*] Ζητήσουσιν εὐδοκίαν αὐτοῦ, i. *quærent ut ei placeant, studebunt ei placere*, id agent quod ei gratum est maximè. εὐδοκίαν interpretatus sum *benevolentiam*, nempe quia sic hodie interpretantur vocem Ebraicam רצון quæ ei respondet, & credibile sit avum edidisse יראי יהוה יבקשו רצונו. Quanquam in C. legitur εὐδοκίαν παρ' αὐτοῦ, *quærent benevolentiam ab eo*, aliàs *favorem*. Vulgò *beneplacitum*. Sensus in idem recidit. ¶ *Complebuntur lege*] Ἐμπλησθήσονται τοῦ νόμου. Talis est scriptura codicis Rom. In B. offendi ἐμπλήσονται· nec aliter est in A. Complutensis autem habet πλησθήσονται· & Camerarii duo πλησθήσονται. Hæc varietas non aliunde quàm à scribis est, ut non sit necesse in jus vocare Interpretem propterea.

17. *Dejicient*] Ταπεινώσουσι *humiliabunt*. Quod fit maximè abstinentiâ & jejunio. Unde *jejunium* תענית vocatur, in quo significatio ταπεινώσεως.

18. *Incidamus in manus Domini*] Hæc pii dicunt, quos Deus clementer habet etiam cùm punit. Nam punit eos in judicio, non in ira sua. Sed Apostolus ait *horrendum esse incidere in manus Dei viventis*. Sic est profectò. Horrendum est iis quibus iratus est, h. e. improbis, non piis: quos si punit, punit absque ira, quam nemo mortalium sustinere potest. Propterea *horrendum est in eam incidere*. Huc facit illud, *Castiga me, Domine, in judicio, & non in ira tua*. V. Int. *Si non egerimus pœnitentiam, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum*: respexit haud dubiè ad locum Apostoli modò citatum. Sed mens Sirachidis quam dixi, de qua nos dubitare non sinunt consequa verba. Nam in mente habuit (ità puto) locum qui est 2 Sam. 24. 14. *In manus Domini* scripseram, sed Typographus edidit *Dei*: quod mutari velim, cùm in textu Græco sit Κυρίου. Quanquam in C. Θεοῦ. Nos expressimus scripturam A. B. & R. cui firmandæ est editio V. Latina. ¶ *Potiùs quàm in manus hominum*] Καὶ οὐκ εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, i. verbum è verbo, *& non in manus hominum*. Nos sensum expressimus. Nam καὶ οὐκ hoc in loco valet μᾶλλον ἤ. Vide quæ scripsimus Animad. l. 1. c. 45. ¶ *Quanta est majestas*] Μεγαλωσύνη, i. גדולה *magnitudo, dignitas, magnificentia, majestas*.

GROTIUS.

1. *Insta in justitia & honore*] Hæc præter Græcum addita. ¶ *Et præpara animam tuam ad tentationem*] Vide Matth. 4. 1. Multa hîc sunt Christianè dicta, fortè & à Christianis.

2. *Deprime cor tuum*] *Dirige*, εὔθυνον. ¶ *Inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectûs*] Desunt hæc in Græco. ¶ *Et ne festines in tempore obductionis*] *Festinare* hîc est loqui aliquid θεομαχοῦν. ἐπαγωγὴ verò *ipsum illud quod à Deo homini immittitur*, quo sensu & ἐπαχθῇ σοι jam mox habebimus. Sic & 2 Pet. 2. 5. sic infrà ἐπάγειν 4. 18. & 23. 19. & 46. 4. & 48. 2. & ἐπαγωγὴ 5. 10. & 10. 14. & 23. 12. & 40. 11.

3. *Sustine sustentationes Dei*] Non est in Græco. ¶ *Et sustine*] Gr. καὶ μὴ ἀποστῇς, *ne discedas à Deo*. ¶ *Ut crescat in novissimo vita tua*] i. Vita melior tibi obtingat post mortem. Sensus pius Interpretis: sed potest Græcum ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου exponi *ut locupleteris postea*: nam ἐπ' ἐσχάτων Hebræis dicitur, quidquid tempore est posterius.

4. *Omne quod tibi applicatum fuerit*] *Immissum*. Est enim hic vox ἐπαχθῇ, de qua modò diximus. ¶ *Accipe*] Δέξαι ἀσμένως, *Suscipe volente animo*. ut Dei munus. ¶ *Et in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe*] Gr. καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον, *& patiens esto in mutatione depressionis tuæ*, supple *sperandâ*.

5. *Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humiliationis*] Simile Prov. 17. 3. Zach. 13. 9. Mal. 3. 3. Adduximus jam aliquoties simile illud, quanquam de humanis amicitiis dictum, Ovidii,

> *Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,*
> *Tempore sic duro est experienda fides.*

Et illud Græci Poetæ,

> Κεῖνοι φίλος ὁ καιρὸς, ὡς χρυσὸν τὸ πῦρ.

Adde Menandri illud,

> Χρυσὸς μὲν οἶδεν ἐξελέγχεσθαι πυρί·
> Ἡ δ' ἐν φίλοις εὔνοια καιρῷ κρίνεται.

Δεκτοὶ, i. Deo grati.

6. *Crede Deo, & recuperabit te*] *Fide Deo, & is curam tui geret*. Id enim ἀντιλαμβάνεσθαι. ¶ *Et in illo veterasce*] Non est in Græco. In sequentibus etiam alius ordo in Græco, alius in Latino, quod parùm refert in istis ἀφοριστικῶς dictis.

8. *Et non evacuabitur merces vestra*] Καὶ οὐ μὴ πταίσῃ ὁ μισθὸς ὑμῶν, *non intercidet vestra merces*.

9. *Sperate in illum*] Εἰς ἀγαθὰ in Græco, *bona exspectate*. ¶ *Et in oblectationem veniet vobis misericordia*] Gr. καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἔλεος. Explicat quæ sint *bona* illa quæ exspectare debeant, nempe lætitia æterna ex Dei clementia procedens.

13. *Quoniam pius & misericors est Deus*] Vocem *pietatis* Interpretes nostri sæpe sumunt pro *clementia*. Et hoc loco in Græco est οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων. ¶ *Et remittit in die tribulationis peccata*] Gr. καὶ ἀφίησιν ἁμαρτίας, καὶ σώζει ἐν καιρῷ θλίψεως, *remittit peccata*, (i. aufert mala illa immissa ad excitandos socordes) *& servat in die calamitatis*. Quæ sequuntur in Latino, *& protector est omnibus quærentibus se in veritate*, non sunt in Græco.

14. *Væ duplici corde*] Legit ἐπὶ καρδίαις δειλαῖς, ubi nos habemus καρδίαις δειλαῖς. Græcum hoc cum sequenti bene convenit. *Timidos* vocat qui, ubi instat persecutio, à pietate deficiunt. Sic & Apoc. 21. 8. ¶ *Et labiis scelestis*] Non est in Græco. ¶ *Et manibus malefacientibus*] Gr. καὶ χερσὶ παρειμέναις, eodem loquendi genere quod habemus Hebr. 12. 12. Intelliguntur ii qui in Dei rebus pigri sunt ac negligentes. Vide Jer. 48. 10. ¶ *Et peccatori terram ingredienti duabus viis*] Similis sensus suprà 1. 36. *Duabus viis incedunt* qui ubi lubet Dei præcepta faciunt; ubi non lubet, non faciunt. Confer 1 Reg. 18. 21.

16. *Væ his qui perdiderunt sustinentiam*] Gr. *Væ vobis qui perdidistis sustinentiam*. ¶ *Et qui dereliquerunt vias rectas, & diverterunt in vias pravas*] Absunt hæc in Græco.

17. *Et quid facient*] *Quid facietis* in Græco. ¶ *Cùm inspicere cœperit Dominus*] Ἐπισκέπτηται, h. e. *judicium exercere*, ut sæpe פקד Hebræis.

18. *Non erunt incredibiles*] Iterum hîc expressit Græcum ἀπειθήσουσι, *non erunt inobsequentes*.

19. *Inquirent quæ beneplacita sunt ei*] Ζητήσουσιν εὐδοκίαν παρ' αὐτοῦ. Sed in Sixtina εὐδοκίαν αὐτοῦ, *quærent quid ipsi placeat*, nempe ex Lege, ut sequitur. εὐδοκία respondet Hebræo רצון. ¶ *Replebuntur lege ipsius*] Plenam Legis cognitionem consequentur. Vide Matth. 5. 6.

20. *Et in conspectu illius sanctificabunt animas suas*] Καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ταπεινώσουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν, *cum Deo agent submissè*, ut Micheas præcipit 6. 8. Qui sequitur in Latino versiculus deest in Græco.

22. *Dicentes*] Sic & in Græcis quibusdam exemplaribus est λέγοντες· alioqui id sæpe solet subintelligi. ¶ *Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum*] Illud *si pœnitentiam non egerimus*, non est in Græco; & sensus potiùs videtur esse, *Melius erit ut incidamus in manus Dei quàm in manus hominum*; quia scilicet, ut sequitur, Deus est misericors, homines sæpe immisericordes; quare potiùs feramus Dei paternas castigationes quàm mereamur in manus hostium tradi. Sumpta est sententia ex dicto Davidis 2 Sam. 24. 14. ubi similiter additur, *multæ enim misericordiæ ejus sunt*. Latino hîc Interpreti videtur in animo fuisse locus ad Heb. 10. 31.

23. *Secundùm enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia*

cordia illius cum ipso est] Ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, ἕτω καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, *Quanta est majestas ejus, tanta est misericordia*, i. major quàm cogitari aut dici possit.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ γ'.

1. Ἐμοῦ τοῦ πατρὸς ἀκούσατε, τέκνα, [C. A.] κρίσιν, καὶ οὕτως ποιήσατε, ἵνα σωθῆτε.

2. Ὁ γὰρ Κύριος ἐδόξασε πατέρα ἐπὶ τέκνοις, καὶ κρίσιν μητρὸς ἐστερέωσεν ἐφ' υἱοῖς. [υἱὸς]

3. Ὁ τιμῶν πατέρα, ἐξιλάσεται [ἐξιλάσκεται] ἁμαρτίας· καὶ ὡς ἀποθησαυρίζων, ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ.

4. Ὁ τιμῶν πατέρα εὐφρανθήσεται ὑπὸ τέκνων· [ἐπὶ τέκνοις] καὶ ἐν ἡμέρᾳ προσευχῆς αὐτοῦ εἰσακουσθήσεται. [ἀκουσθ.]

5. Ὁ δοξάζων πατέρα μακροημερεύσει· καὶ ὁ εἰσακούων Κυρίου ἀναπαύσει μητέρα αὐτοῦ [C. A.] ἀπ' ὀδύνης.

6. Ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον τιμήσει πατέρα· καὶ ὡς δεσπόταις δουλεύσει [C. A.] τοῖς γεννήσασιν αὐτόν.

7. Ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ τίμα τὸν πατέρα σου [C. A.] καὶ τὴν μητέρα, ἵνα ἐπέλθῃ εὐλογία παρ' [C. A.] αὐτῶν.

8. Εὐλογία γὰρ πατρὸς στηρίζει οἴκους τέκνων· κατάρα δὲ μητρὸς ἐκριζοῖ θεμέλια.

9. Μὴ δοξάζου ἐν ἀτιμίᾳ πατρός σου· οὐ γάρ ἐστί σοι δόξα, πατρὸς ἀτιμία.

10. Ἡ γὰρ δόξα ἀνθρώπου ἐκ τιμῆς πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ὄνειδος τέκνοις μήτηρ ἐν ἀδοξίᾳ.

11. Τέκνον, ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, καὶ μὴ λυπήσῃς αὐτὸν ἐν ζωῇ αὐτοῦ. [σου]

12. Κἂν [καὶ ἐὰν] ἀπολείπῃ σύνεσιν, συγγνώμην ἔχε, καὶ μὴ ἀτιμάσῃς αὐτὸν ἐν πάσῃ ἰσχύϊ σου.

13. Ἐλεημοσύνη γὰρ πατρὸς σου οὐκ ἐπιλησθήσεται, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι.

14. Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως ἀναμνησθήσεταί σου· ὡς εὐδία ἐπὶ παγετῷ, οὕτως ἀναλυθήσονταί [ἀναλωθ.] σου αἱ ἁμαρτίαι.

15. Ὡς βλάσφημος, ὁ ἐγκαταλείπων πατέρα [C. A.] αὐτοῦ· καὶ κεκατηραμένος ὑπὸ [ἀπὸ] Κυρίου ὁ παροργίζων μητέρα αὐτοῦ.

16. Τέκνον, ἐν πραΰτητι τὰ ἔργα σου διέξαγε, [διέξαγε τ. ἔ. σου] καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ.

17. Ὅσῳ μέγας εἶ, τοσούτῳ ταπείνου σεαυτόν· καὶ ἔναντι Κυρίου εὑρήσεις χάριν.

18. Πολλοί εἰσιν ὑψηλοὶ, ἔνδοξοι· ἀλλὰ πραέσιν ἀποκαλύπτεται μυστήρια [C. A.] αὐτοῦ.

19. Ὅτι μεγάλη ἡ δυναστεία Κυρίου, καὶ ὑπὸ τῶν ταπεινῶν δοξάζεται.

20. Χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει ἀναιδήτως, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε ἀφροσύνῃ.

21. Ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ [C. A.] ὁσίως· οὐ γάρ ἐστί σοι χρεία τῶν κρυπτῶν.

22. Ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν λόγων σου μὴ περιεργάζου· πλείονα γὰρ συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι.

23. Πολλοὺς γὰρ ἐπλάνησεν ἡ ὑπόληψις αὐτῶν, καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διανοίας αὐτῶν.

24. Κόρας μὴ ἔχων, ἀπορήσεις φωτός· [C. A. Deest in MS.] γνώσεως δὲ ἄμοιρος μὴ ἐπαγγέλλου.

25. Καρδία σκληρὰ κακωθήσεται ἐπ' ἐσχάτων· καὶ ὁ ἀγαπῶν κίνδυνον, ἐν αὐτῷ ἐμπεσεῖται. [ἀπολεῖται]

26. Καρδία σκληρὰ βαρυνθήσεται πόνοις· καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς προσθήσει ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις.

27. Ἐπαγωγῇ [ἐν ἐπαγωγῇ] ὑπερηφάνου οὐκ ἔστιν ἴασις, [C. A.] ὁδοιπορίαι αὐτοῦ ἐκριζωθήσονται· φυτὸν γὰρ πονηρίας ἐρρίζωκεν ἐν αὐτῷ.

28. Καρδία συνετοῦ διανοηθήσεται παραβολήν, καὶ οὖς ἀκροατοῦ ἐπιθυμία σοφοῦ.

29. Πῦρ φλογιζόμενον ἀποσβέσει ὕδωρ, καὶ ἐλεημοσύνη [ἐν ἐλεημοσύναις] ἐξιλάσεται ἁμαρτίας.

30. [C. A.] Καὶ Κύριος, ὁ ἀνταποδιδοὺς χάριτας, μέμνηται εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, καὶ ἐν καιρῷ πτώσεως [C. A.] αὐτοῦ εὑρήσει στήριγμα.

1. Κρίμα τοῦ πατρὸς ἀκ. τ. καὶ Ar. St. B. H. Κρίσιν τ. π. ἀ. τ. καὶ Q. I. Ἐμοῦ τ. π. ἀ. τ. καὶ R. Co. Al.
2. Υἱοῖς Co.
3. Ἐξιλάσεται Al. ἐξιλάσκεται Co.
4. Ὑπὸ τέκνων Al. ἐπὶ τέκνοις Co. L. 2.
6. Ὁ φ. Κ. τ. π. Co. in Al. non exstat. ¶ Δουλ. ἐν τοῖς R. Al.
7. Καὶ τὴν μητέρα σου Co. in R. & Al. non legitur: unde mox in iisdem παρ' αὐτῶν in Co. παρ' ἀνθρώπων.
9. Οὐ γάρ ἐστι δόξα, ὡς ὄνειδος, Chrysf. hom. II. 2 Tim. I. & hom. IX. Philip. 2. ἀδοξία πατρὸς, ὄνειδος τέκνων. In C. A. & Aldino, οὐ γάρ ἐστί σοι δόξα πρὸς ἀτιμίαν· vitium, ortum è literarum compendio πρὸς ἀτιμ.
11. Σου Fr. Co. αὐτοῦ Al.
12. Κἂν, Al. καὶ ἐὰν Co. ¶ Ἀπολίπῃ σύνεσιν Chrysf. hom. II. 2 Tim. I.
13. Πατρὸς οὐκ C. A. R. Al. πατρός σου, οὐκ Co. ¶ Al. ἁμαρτιῶν μητρὸς ἀν οἰκοδ. N. VV.
14. Θλίψεως ἀναμ. C. A. Co. θλίψεώς σου ἀναμ. R. Al.
15. Ἐγκαταλιπὼν πατέρα, καὶ R. Al. ἐγκαταλείπων π. αὐτοῦ, καὶ Co.
16. Co. Τέκνον, τ. ἔ. σ. ἐν πραΰτ. διεξάγαγε. Al. ἐν πραΰτ. τ. ἔ. σ. διέξαγε.
18. Ὑψηλοὶ καὶ ἐπίδοξοι Co. ¶ Μυστήρια αὐτοῦ Fr.
20. Μὴ ζ. ἀναιδ. καὶ Co. μὴ ζ. καὶ C. A. R. Al. in quibus etiam abest τὸ ἀφροσύνῃ.
21. Ὁσίως· οὐ γ. ἐ. σ. χ. τ. κ. βλέπειν ὀφθαλμοῖς Co.
22. Τῶν λόγ. σου Co. τῶν ἔργων σου R. Al.
23. Πολλοὺς ἐ. ἡ. ὑ. α. ἡ ματαία Co. ¶ Διανοίας Al. διάνοιαν Co.
24. Κόρας μ. ἔ. ἀ. φ. C. A. Co. & N. R. ¶ Ἀμοιροῦν Co. ἄμοιρος ὢν N. R.
25. In R. & Al. ordine legitur inverso: noster consentit cum Co. & V. Interp. ¶ Ἀπολεῖται Co. ἐμπεσεῖται Al.
26. Ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις R. Al. alterum Co.
27. Ἐπαγωγῇ R. Al. ἐν ἐπαγωγῇ Co. ¶ Ὁδ. ἀ. ἐκρ. Co.
29. Ἐλεημοσύνη Al. ἐν ἐλεημοσύναις Co. ¶ Ἐξιλάσεται] Chr. καὶ ἐλεημοσύνη καταπαύσει ἁμαρτίας μεγάλας, hom. IX. Heb. 6.
30. Verba καὶ Κύριος & αὐτοῦ non leguntur in R. Al. sed in Co.

BADVELLUS.

2. *Iudicium patris audite filii*, &c. Κρίμα τοῦ πατρὸς ἀκούσατε, τέκνα] Exemplar Toletanum habet, ἐμοῦ τοῦ πατρὸς, *Me patrem vestrum audite, filii*: ut autor libri personam Patris suscipiat: sed prior lectio mihi magis placet. Primus versus qui est in V. Int. non legitur in Graecis cod.

3. *Dominus enim honorem*, &c. ὁ γὰρ Κύριος ἐδόξασε πατέρα ἐπὶ τέκνοις] *Nam Dominus honoravit patrem in filiis.* Quidam vertunt, *Dominus enim patrem liberis honorabilem reddidit*. Hoc videtur significare, Dominum voluisse ornare parentes autoritate in liberos eóque honore qui ipsis ab illis debeatur: hoc enim significat illud praeceptum, *Honora*

ra patrem & matrem. Ego verti, *in observantia filiorum:* ut meliùs intelligatur in quo consistat ille honos.

4. *Qui reveretur patrem,* &c. ὁ τιμῶν πατέρα, ἐξιλάσκεται ἁμαρτίας· καὶ ὡς ἀποθησαυρίζων, ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ] *Qui honorat patrem, veniam peccatorum impetrat: & quasi thesaurizans, qui matrem suam glorificat.* ἐξιλάσκεσθαι propriè significat *Deum placare ac propitium reddere:* sed hoc loco additur accusativus ἁμαρτίας, quod significat *peccata expiare ac purgare.* Hæc autem Dei placatio declarat quantopere Deus approbet & amet liberorum verecundiam atque observantiam erga parentes.

6. *Qui reveretur patrem, lætitiam ex,* &c. ὁ τιμῶν πατέρα, εὐφρανθήσεται ἐπὶ τέκνοις] *Qui honorat patrem, lætabitur in filiis;* h. e. ut honoraverit patrem suum, ità à filiis honorabitur. Pietas enim in parentes hâc benedictione liberorum lætitiâq; remuneratur ac ornatur. Præclarè Isocrates ad Demonicum, Τοιοῦτος γίνου περὶ τοὺς γονεῖς, οἵους ἂν εὔξαιο περὶ σεαυτὸν γενέσθαι τοὺς σαυτοῦ παῖδας, *Sis ità affectus in parentes, sicut optares affici liberos tuos erga te.* Nam *quâ mensurâ aliis mensus fueris, eâdem tibi remetietur,* Matth. 7. 2.

7. *Qui honorat,* &c. ὁ δοξάζων πατέρα μακροημερεύσει· καὶ ὁ εἰσακούων Κυρίου ἀναπαύσει μητέρα αὐτοῦ] *Qui glorificat patrem, diutissimè vivet* [sive *longam ducet vitam*] *& qui audit Dominum, reficiet matrem suam:* nam præceptum illud, *Honora patrem & matrem* habet hanc promissionem, *Ut bene sit tibi,* Ephes. 6. 3. καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, *& diu vives super terram:* ubi Paulus μακροχρόνιον ait, quod autor noster μακροημερεύειν· uterq; diuturnitatem vitæ significat. ἀναπαύειν autem τινὰ significat *reficere ac recreare aliquem:* ut *Venite ad me omnes qui laboratis, & ego reficiam vos,* ἀναπαύσω ὑμᾶς, Matth. 11. 28.

8. *Qui timet Dominum,* &c. ὁ φοβούμενος Κύριον τιμήσει πατέρα, καὶ ὡς δεσπόταις δουλεύσει τοῖς γεννήσασιν αὐτόν] *Qui timet Dominum, honorabit patrem: & tanquam dominis serviet iis qui eum procrearunt,* h. e. suis procreatoribus aut parentibus, quibus Deus tribuit imperium dominatúmque in liberos. Significat igitur hæc sententia & summam procreatorum in procreatos potestatem, & obedientiam liberorum in parentes.

9. *Tam factis quàm dictis,* &c. ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, ἵνα ἐπέλθῃ σοι εὐλογία παρ' ἀνθρώπων] *In opere & sermone honora patrem tuum ac matrem, ut superveniat tibi benedictio ab hominibus.* Vult orationis reverentiam cum cæteris vitæ officiis necessariis atque honorificis conjunctam esse, ut liberi ea tum dicant tum faciant in quibus ipsorum reverentia in parentes reluceat.

11. *Nam bona patris,* &c. εὐλογία γὰρ πατρὸς στηρίζει οἴκους τέκνων, κατάρα δὲ μητρὸς ἐκριζοῖ θεμέλια] *Nam benedictio patris firmat domos liberorum, maledictio verò matris exstirpat* [aut *convellit*] *fundamenta*, h. e. funditus domos evertit. Translatio à Radicibus quæ evelluntur sumpta, significat penitus labefactari ac everti domos parentum maledictione. In tanto eos honore Deus haberi vult.

12. *Ignominia patris,* &c. μὴ δοξάζου ἐν ἀτιμίᾳ πατρός σου, οὐ γάρ ἐστί σοι δόξα πατρὸς ἀτιμία] *Nè glorieris in ignominia patris:* [h.e.nè ducas tibi gloriæ ignominiam patris] *non enim gloriosa tibi esse potest patris infamia.* Oportet maximè perversam impiámque eorum esse ambitionem qui ignominiâ parentum lætantur & gloriantur.

13. *Gloria enim homini honore patris comparatur,* &c. ἡ γὰρ δόξα ἀνθρώπου ἐκ τιμῆς πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ὄνειδος τέκνοις ἡ μήτηρ ἐν ἀδοξίᾳ] *Gloria enim hominis ex honore patris, & opprobrium liberis mater in ignominia.* Ità decus ac dedecus parentum redundant ad honorem atque infamiam liberorum.

14. *Fili, sublevapatrem tuum in senectute,* &c. τέκνον, ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, καὶ μὴ λυπήσῃς αὐτὸν ἐν ζωῇ σου] *Fili, adjuva patrem tuum in senectute, nec contristes eum in vita tua.* Quædam exempl. habent ἐν ζωῇ αὐτοῦ *in vita ipsius.* Ea autem ætas viribus tum corporis tum animi destituta præsidium solatiúmque liberorum maximè requirit. Hæc affectio in bestiis etiam est nota, ac præcipuè in Ciconiis, in quibus pulli parentes ætate debiles sustinent. Hinc ἀντιπελαργεῖν, pro *gratiam referre parentibus, eósque piè colere ac fovere.*

15. *Quòd si sensu destituatur,* &c. καὶ ἐὰν ἀπολείπῃ σύνεσιν, συγγνώμην ἔχε, καὶ μὴ ἀτιμάσῃς αὐτὸν ἐν πάσῃ ἰσχύϊ σου] *Et si defecerit sensu* [aut *alienatus sensibus fuerit*] *veniam habe* [h. e. boni consule] *& nè inhonores eum in toto robore tuo.* ἀπολείπειν σύνεσιν patrem dicit, cùm in senectute eum sensus deficit ac destituit: quod accidit plerisque infirmitate ætatis decrepitæ atque omnibus viribus destitutæ. Tum enim sunt παλίμπαιδες, qui ità vitio ætatis repuerascunt. Hanc ætatis imbecillitatem ac deformitatem liberi ferre ac tegere debent, nec in flore ætatis suæ ac robore vitia deliriáque parentum irridere.

16. *Neque enim tributa,* &c. ἐλεημοσύνη γὰρ πατρός σου οὐκ ἐπιλησθήσεται, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι] *Eleemosyna enim patris tui non dabitur oblivioni, ac pro peccatis readificabitur tibi:* ità est ad verbum. Videtur autem hoc verbo προσανοικοδομεῖσθαι significare hujusmodi compensationem quâ in peccatis ejus aliqua ipsius ratio habeatur. In quo Fides præcipuam vim habet, cujus testimonia sunt eleemosynæ cæteríque fructus ab ea profecti: nequis ex isto ac similibus locis remissionem peccatorum operum meritis tribuat.

18. *Quàm infamis est desertor,* &c. ὡς βλάσφημος ὁ ἐγκαταλείπων πατέρα αὐτοῦ, καὶ κεκατηραμένος ὑπὸ Κυρίου ὁ παροργίζων μητέρα αὐτοῦ] *Quàm ignominiosus* [aut *vituperandus est*] *qui patrem suum deserit, & maledictus à Domino qui provocat ad iram* [aut *qui irritat atque exacerbat*] *matrem suam.*

19. *Fili, res tuas cum mansuetudine perage,* &c. τέκνον, τὰ ἔργα σου ἐν πραότητι διέξαγε, καὶ ὑπ' ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ] *Fili, opera tua in mansuetudine confice* [aut *exsequere*] *& ab homine probato diligêris.* In iis rebus quas agimus cum proximis in societatem vitæ ad conciliandam bonorum benevolentiam, plurimùm valet modestia & morum comitas: contrà acerbitas & arrogantia est importuna & odiosa.

20. *Multi quidem altitudine,* &c. πολλοί εἰσιν ὑψηλοὶ καὶ ἐπίδοξοι, ἀλλὰ πραέσιν ἀποκαλύπτεται μυστήρια] *Multi sunt alti & gloriâ illustres, sed modestis revelantur mysteria. Deus superbis resistit, humilibus verò gratiam dat,* Jac. 4. 6. Esa. 66. 2. *Super quem requiescet Spiritus Domini? super humilem,* &c.

21. *Quoniam potentia Domini,* &c. ὅτι μεγάλη ἡ δυναστεία Κυρίου, καὶ ὑπὸ τῶν ταπεινῶν δοξάζεται] *Quoniam magna potentia Domini, & ab humilibus glorificatur:* aut, *honoratur.*

22. *Difficiliora quàm quibus par sis,* &c. χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει ἀναισθήτως, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε ἀφροσύνῃ] *Difficiliora te nè quæras sine sensu* [h. e. temere] *& fortiora te nè exquiras cum stultitia,* aut, *insipientiâ.* Cicero 1 De Offic. *Ad rem gerendam qui accedit, caveat nè illud solum consideret, quàm illa res honesta sit, sed etiam ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, nè aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem.* Sed autor noster hoc loco de nimio immoderatoqúe studio rerum inquirendarum loqui videtur, quo in genere curiositas & temeritas hominum sæpe peccat.

23. *Quæ tibi mandata sunt à Deo, ea sanctè meditare. Neque enim opus est tibi quæ sunt arcana oculis cernere,* ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ ὁσίως· οὐ γάρ ἐστί σοι χρεία τῶν κρυπτῶν βλέπειν ὀφθαλμοῖς] *Quæ præcepta sunt tibi, hæc cogita sanctè: neque enim opus est tibi occulta oculis aspicere.* Cicero eodem libro, de officio prudentis præcipiens, *Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium multámque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdémque non necessarias.*

24. *Quæ non necessaria,* &c. ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν λόγων σου μὴ περιεργάζου] *In supervacaneis sermonum tuorum nè sis curiosus:* aut, *inanem vanámque operam suscipias.* Quædam exempl. habent ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν ἔργων σου, *In his quæ sunt extra opus tuum, quæ non pertinent ad opera tua, nè curiosè elabores.* Nam in opere aliquo suscepto quædam sunt operis propria, quædam aliena ac nihil ad ipsum pertinentia:

tinentia. Sed mihi videtur de cogitatione atque oratione loqui, in qua nimiùm curiosi homines esse solent.

25. *Nam plura quàm humanus sensus capiat, tibi patefacta sunt* πλείονα γὰρ τῆς συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι] *Plura enim intellectu hominum tibi commonstrata sunt.* Revocat pium hominem à curiositate humani ingenii, eúmque in doctrina Dei vult acquiescere.

26. *Multos enim decepit vana,* &c. πολλοὺς γὰρ ἐπλάνησεν ἡ ὑπόληψις αὐτῶν ἡ ματαία, καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διάνοιαν αὐτῶν] *Multos enim fefellit opinio ipsorum vana, ac suspicio* [sive *cogitatio*] *prava labefecit sententiam eorum.* Neminem igitur vult ὑψηλοφρονεῖν (ut dicit Solomon) aut μεγαλοφρονεῖν, atque (ut præcipit Paulus Rom. 12. 3.) ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, *sapere plusquam oportet,* vanámque persuasionem de se suscipere; sed Deum timere, eíque se erudiendum modestè tradere, atque in his quæ demonstrata fuerint acquiescere.

27. *Cor pertinax malum tandem,* &c. καρδία σκληρὰ κακωθήσεται ἐπ' ἐσχάτων· καὶ ὁ ἀγαπῶν κίνδυνον, ἐν αὐτῷ ἐμπεσεῖται] *Cor durum affligetur malo ad extremum: & qui amat periculum, incidet in illud.* Hoc loco damnat contumaciam animi in sua opinione obfirmati: quod vitium, σκληρότης, à Christo Matth. 19. 8. σκληροκαρδία appellatur, *durities cordis* ἀμετανόητος ut Paulus nominat Rom. 2. 5. Dicitur etiam αὐθάδεια *pertinacia.*

28. *Pupillis orbus, lumine,* &c. κόρας μὴ ἔχων ὑστερήσεις φωτός· γνώσεως δὲ ἀμοιρῶν μὴ ἐπαγγέλλου] *Pupillas non habens, indigebis luce: cognitione autem carens, nè profitearis.* Cognitionem in professione vult esse quasi pupillam in oculo, qui frustrà aperitur si pupillâ sit orbatus: ità inanis est professio ejus rei quam professor nullâ scientiâ comprehensam habet.

29. *Cor durum gravabitur laboribus,* &c. καρδία σκληρὰ βαρυνθήσεται πόνοις, καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς προσθήσει ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις] *Cor durum premetur laboribus, & peccator adjiciet peccata super peccata.* Nullum enim finem peccandi facit: alia aliis accumulat, sive multiplicat.

30. *In persuasione superbi,* &c. ἐν ἐπαγωγῇ ὑπερηφάνου οὐκ ἔστιν ἴασις] *In inductione animi superbi non est sanatio;* h. e. persuasio hominis superbi non est sanabilis. Quamdiu animus opinione sui elatus aut inflatus est, ad nullam pietatem aut frugem redire potest. Sola via & ratio ad resipiscentiam est cordis humilitas.

31. *Cor hominis intelligentis,* &c. καρδία συνετοῦ διανοηθήσεται παραβολήν, καὶ οὖς ἀκροατοῦ ἐπιθυμία σοφοῦ] *Cor sapientis cogitabit* [aut *considerabit*] *similitudinem, & auris auditoris desiderium sapientis.* Hæc est natura & affectio sapientis, ut & studiosè diligentérque audiat, & res reconditas & cognitione dignas necessariásque meditetur. Est enim φιλήκοος, sicut Solomon dicit, *Audiens sapiens, sapientior fiet,* Prov. 1. 5. Versus 32, qui est apud V. Int. Græcè non legitur.

33. *Ignem aqua ardentem,* &c. πῦρ φλογιζόμενον ἀποσβέσει ὕδωρ, καὶ ἐλεημοσύνη ἐξιλάσεται ἁμαρτίας] *Ignem inflammatum exstinguet aqua, & eleemosyna expiabit peccata.* Hoc diximus fieri per fidem, cujus virtute beneficentia misericordiáque in inopes calamitosósque exercetur.

34. *Et Dominus qui gratiam,* &c. καὶ ὁ Κύριος ἀνταποδιδοὺς χάριτας μέμνηται εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, καὶ ἐν καιρῷ πτώσεως αὐτοῦ εὑρήσει στήριγμα] *Et Dominus qui refert gratias* [aut *retribuit*] *meminit in posterum, & in tempore casûs sui adminiculum* [sive *stabilimentum*] *reperiet.* Hoc ultimum membrum referri potest vel ad Deum, si αὐτοῦ *ipsius* legatur, *in casu ejus qui benignitate in alios usus fuerit:* vel ad eum qui beneficia contulit; quam lectionem ego sum secutus: sed legendum erit ἐν καιρῷ πτώσεως αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ, *in tempore sui casus,* aut *quo ipse ceciderit.* Sed nè durior videatur oratio, mihi non displicet & particulam conjunctionis resolvi in redditivam, *ità, Ut is qui benignè aliis fecit, in tempore sui casûs adminiculum reperiat.*

CASTELLIO.

31. A*uditorum auris cupiditas est sapientum*] Est id quod cupiunt.

34. *Qui gratiam refert, memor est futuri, ità ut si quando labatur, adminiculum inveniat*] Sibi prospicit in futurum. Nam qui non est ingratus, huic libenter subvenimus.

DRUSIUS.

1. M*E patrem audite, liberi*] Sic apud Davidem, *Audite, filii; timorem Domini docebo vos,* i. discipuli mei. Quâ ratione Doctores *patres* dicebantur. Unde & *filii Prophetarum* pro *discipulis.* Ἐμοῦ τοῦ πατρὸς scriptum offendi in A. C. & R. A quibus diversus abit codex Bas. nam habet κρίμα τοῦ πατρὸς, & alibi est κρίσιν τοῦ πατρὸς. Utrumque significat *judicium.* Itaque V. Int. retulit, *Judicium patris audite, filii.* Sed quid hic *judicium* vocat? Utrùm æquam patris castigationem? an quamvis institutionem? aut *judicium* dicit jus paternum. Paulò pòst, *judicium matris firmavit propter filios,* i. autoritatem maternam, quâ quod justum & æquum est filio præcipit. Sic *judicium patris.* Hoc ambigens pono, non decernens aut statuens.

4. *A liberis*] Ὑπὸ τέκνων. Qualis quisque in parentes est tales in se filios experietur. Si ergò coluerit patrem, filii quoque ipsum colent: unde ei lætitia & gaudium. Libri ad E. C. ἐπὶ τέκνοις. Cujus lectionis hæc sententia esse videtur; *Qui honorat patrem, lætabitur filiis,* ac si diceret, non tam numero eorum quàm sapientiâ. Nam, ut Salomo ait, *non gaudet stulti pater.* Deus ergò talem beabit prole copiosâ & probâ vel honestâ. Quæ res ei maximam voluptatem afferet. Prov. 17. 6. *Corona senum filii filiorum.*

6. *Qui timet Dominum honorabit patrem*] Totum hoc aberat in A. B. & R. nos adjecimus ex C. cùm ob alias causas, tum quia in Latina V. *Qui timet Dominum honorat parentes.* ¶ *Serviet iis qui ipsum genuerunt*] Δουλεύσει ἐν τοῖς γεννήσασιν αὐτόν. Libri non variant, nisi quòd in C. abest præpositio ἐν, quæ mihi redundare videtur in aliis editionibus.

7. *Factis & dictis*] Ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, *opere ac sermone,* re & verbis. ¶ *Cole*] Vel potiùs *honora.* Nam in mente habuit præceptum illud, *Honora patrem & matrem.* Id uno verbo Ebræi dicunt כבד. Græci duobus utuntur, interpretantes δόξαζον καὶ τίμα. Hieron. epist. ad Gerontiam, HONOR *vel pro* eleemosyna *vel pro* munere *accipitur; ut est illud,* Presbyteri duplici honore digni habeantur. *Et in Euangelio Dominus differit mandatum Legis, in quo dicitur,* Honora patrem tuum & matrem tuam, *non in verborum sono, qui inopiam parentum cassâ potest adulatione frustrari, sed in victûs necessariis administrandis debere intelligi,* &c. ¶ *Patrem tuum*] E. C. addit καὶ τὴν μητέρα, *& matrem,* ut præcipiat utrumque parentem esse honorandum, nè quis matrem ob sexum despiciat aut contemnat. ¶ *Ab eo*] Sc. *patre.* Idem exemplar παρ' ἀνθρώπων, i. *ab hominibus.* Quod adulterinum esse paret ex versu proximo sequente.

8. *Eradicat fundamenta*] Funditus eas diruit.

9. *Patris ignominia*] Πατρὸς ἀτιμία· ità correximus ex C. & R. cùm prius in A. & B. legeretur πρὸς ἀτιμίαν sine commoda sententia. Vet. Lat. *Non enim est tibi gloria, sed confusio.* Videtur legisse ἀλλ' ἀτιμία, vel certè σύγχυσις, quod propriè *confusionem* sonat. Sententia plana est. *Contumelia patris,* inquit, *non tibi gloria erit, sed dedecori.* Sic dico, *Ignominiam, non gloriam, ex ea consequêris. Quare non debes laudem indè quærere.*

10. *Gloria hominis ex honore patris ipsius*] Prov. 17. 6. *Decus filiorum patres ipsorum.* ¶ *Mater infamis*] Μήτηρ ἐν ἀδοξίᾳ, *mater sine honore.* Sic Prov. 12. 9. ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ. Quod etiam de patre debet intelligi. Nam major ignominia ex infamia patris. Suspicari quis posset aliquando scriptum fuisse πατὴρ ἐν ἀδοξίᾳ. Nam in Lat. V. *pater sine honore.*

11. *Invita ipsius*] Dum vivit, i. nunquam. Cæterùm libri ad E. C. non αὐτῆ sed σου habent, ut dicat, *Nè contristes illum in vita tua*, i. quamdiu vives. Sensus eodèm redit. Priorem scripturam interpretatus est autor Lat. vulgatæ, *Et non contristes eum in vita illius*.

12. *Summâ ope caveto*] Ἐν πάσῃ ἰσχύϊ σου ad v. *in omni robore tuo*. Quod alii exponunt, *quamvis robore & viribus corporis ipsum superas*.

13. *Misericordia enim patris*] i. Quam erga patrem exercebis. Vet. *Eleemosyna enim patris non erit in oblivione*. Malé. Nam ἐλεημοσύνη hîc est non צדקה, sed חסד *misericordia, benignitas, beneficentia*. Eadem vox quandoque *pietatem* denotat: ut reddi possit, *Pietas in patrem*. Nam quod quis parentibus præstat non *misericordia* propriè sed *pietas* dicitur. *Patris* sine pronomine legit etiam Int. V. quod tamen exstat in C. πατρὸς σου, *erga patrem tuum*. ¶ *Insuper adstruetur tibi*] i. Felicissimè tecum agetur, nedum ut supplicium sufferas ob peccata à te perpetrata. Nam ut aqua ignem exstinguit, sic pietas in parentes peccata delet. Hoc sensu acceperim Mal. 3. 15. *ædificantur facientes improba*. Ad hanc sententiam glossa est in Notis Vatabli, *summâ felicitate fruuntur in hoc mundo*.

14. *In die afflictionis*] Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. Ità est in C. & utroque Ca. Reliquæ editiones auctiores sunt pronomine σου, quod etiam legitur in textu nostro Græco. ¶ *Recordabitur tui*] Sub. *Deus*. ¶ *Ut clementia aeris in glacie*] Ὡς εὐδία ἐπὶ παγετῷ. Potiùs dixisset ὡς παγετὸς ἐπ' εὐδίᾳ. Nam εὐδία dissolvit glaciem. Non ergò εὐδία hoc loco *serenitas*, sed *clementia aeris*, sive *mitior tempestas*, in qua glacies dissolvitur & in aquam redit. Vet. *sicut in sereno glacies*.

15. *Quàm blasphemus est*] i. *Exsecrabilis*, *infamis*. Lex. Græcolat. V. Βλασφημία, *infamia*. Rei firmandæ est Edit. Lat. V. *Quàm malæ famæ est*. Nec tamen malè vertunt qui vertunt, *Tanquam blasphemus est*: ac si diceret, *Blasphemus & qui patrem deserit pares sunt*. ¶ *Patrem*] Πατέρα αὐτῆ habet E. C. i. *patrem suum*.

16. *Transige*] Διέξαγε alias διεξάγαγε. Sic πραΰτητι & πραότητι legitur.

17. *Invenies gratiam*] Quadrat cum illo, *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*.

18. *Mansuetis reteguntur arcana*] Hoc Salomo dixit, *Cum modestis sapientia*.

20. *Difficiliora quàm pro te nè quære*] In hanc sententiam proverbium est apud Ebræos, אל תדרש במופלא ממך: Quod alibi explicamus. E. C. auctior est duabus vocibus: nam in primo membro legit ἀναιδῶς *inscienter*, aut *inconsideratè*, sive *incogitanter*: in altero habet ἀφροσύνῃ, i. *per imprudentiam aut stultitiam*, vel, si mavis, *insipienter*. Quas voces, cùm ab A. B. R. abessent nec in L. V. legerentur, eò libentiùs omisimus, quòd ipsa sententia eas omnino respuere videatur.

21. *Piè*] Ὁσίως, *sanctè*. Vet. *semper*, ἀεὶ. Hoc adverbium desideratur in A. B. & C. ¶ *Quæ occulta sunt*] Addunt libri ad E. C. βλέπειν ὀφθαλμοῖς· *non*, inquit, *opus tibi est videre oculis occulta*, i. quæ Deus occulta esse voluit. Vet. *non est tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis*. Haut dubiè secutus est lectionem eandem.

22. *In rebus supervacaneis*] Ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν ἔργων. Non damno hoc quidem, sed tamen est cur malim ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν λόγων, quod exstat in C. Notum enim ut *verbum* pro *re* usurpetur.

23. *Multos seduxit*] Leg. *Multos enim seduxit*. Nam in texto Græco est γάρ. Id nos addidimus ex A B. & R. cùm abesset in C. ¶ *Opinio ipsorum * vana*] Antè *vana* posuimus asteriscum: deerat enim in R. sed & in A. B. Sumpsimus autem ex C. Quanquam omitti potest. Sanè non legitur apud Int. V. Est autem ὑπόληψις *animo concepta*, vel *præsumpta*, *opinio*, *suspicio*: quæ sæpe multos in errorem induxit. ¶ *Mentes illorum*] Διάνοιας αὐτῶν. Ità scriptum reperi in A. B. & R. Alii codices habebant διάνοιαν αὐτῶν. Priorem lectionem secutus Int. Lat. vertit *sensus eorum*.

24. *Nè indica*] Nè prode tuam illam inscientiam. Scitum illud, *Stultus silens pro sapiente habetur*. Aut sensus est, Nè indicà te scire quod nescis, quódve non didicisti, Nam id conjunctum cum maxima tua infamia. Ut enim qui *pupillis*, i. oculis, *caret*, si se videre dicat, omnibus ridiculus est; sic qui sibi arrogat scientiam earum rerum quas ignorat, se deridendum omnibus propinat. Cæterùm totus hic versus abest in A. B. R. nec legitur in L. V.

25. *Cor durum*] Ità restituimus ex C. & L. V. In aliis erat, *Et qui amat periculum, in eo corruet: cor durum malo afficietur*. ¶ *Tandem*] Ἐπ' ἐσχάτων, *ad extremum*. Minùs probo ἀπ' ἐσχάτων, quod in A. & B. ¶ *Peribit*] Hîc dormitatum est. Scribi velim in Græco ἀπολεῖται, cui respondet in Latinó *peribit*. Hoc primum. Deinde velim ad marginem rejici illud ἐμπεσεῖται, cum hac interpretatione *corruet* aut *incidet*. *Qui periculum amat, in illud incidet*. Nam ità habet E. R. cui assensum præbent A. & B. Cur autem priorem scripturam præferendam esse putem, in causa est editio Lat. V. tum etiam celebratum proverbium ex hoc loco, *Qui amat periculum, in eo peribit*. Quanquam ad sententiam parùm refert hoc an illo modo legas.

26. *Addet peccata peccatis*] Nam juxta proverbium Ebraicum עברה גוררת עברה, *Transgressio transgressionem trahit*. Ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις. Sic A. B. R. Alibi est ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίας. Quod secutus est etiam Camerarius.

27. *Calamitatis superbi non est remedium*] Cùm in C. & utroque Camerarii offendissem ἐν ἐπαγωγῇ, ex eo feci ἐπαγωγῇ deletâ præpositione. Nam ἐπαγωγὴ, quod in A. B. & R. sententia omnino repudiat, nisi absolutè accipias, *Quod attinet calamitatem superbi, non est ei remedium*. Integer locus erit, Ἐπαγωγὴ ὑπερηφάνε ὐκ ἔστιν ἴασις αὐτῇ. Posset etiam legi ἐπαγωγῆς, eodem sensu. Sed ἐπαγωγῇ propiùs accedit ad scripturam librorum. Cæterùm priscus Int. videtur legisse συναγωγῇ· nam vertit, *Synagoga superborum non erit sanitas*. Alius recentior, *Persuasionis superbi*: perperám. Nam ἐπαγωγὴ in his literis non est *persuasio*, sed *malum illatum alicui*. Suprà ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς *tempore calamitatis*, sive *quando malum alicui importatur*. Legitur eodem sensu & 10. 13. Complutensis libri scriptura sic construenda est, *Non est remedium superbi*, i. superbo, *in calamitate*, i. cùm in calamitates inciderit. Nam ejus calamitas comitem ferè habet desperationem. Sequitur in C. αἱ ὁδοὶ αὐτῆ ἐκριζωθήσονται, i. interprete Camerario, *itinera ejus eradicabuntur*. Id totum nos omisimus; primùm quia turbat versum, qui alioqui trimembris esset, non, ut plerumque fit, bimembris: deinde, quia non erat in ea editione quam nos secuti sumus: postremò, quia etiam Int. V. illud omisit, ut credibile est, usus exemplari in quo aberat, ut in A. & B.

28. *Auris auditoris cupiditas est sapientis*] Sapiens nihil ità expetit ut aurem attentam. Unde Salomo Prov. 25. 12. *Inauris aurea*, &c. *sapiens redarguens aurem auscultantem*. Quod alii interpretantur, *qui redarguit sapientem ad aurem auscultantem*.

29. *Misericordia expiat peccata*] Vocem ἐλεημοσύνης V. Int. restringit ad stipem quæ pauperibus datur. Quem secuti sunt in eo Galli editione postremâ: nam vertunt, *Eleemosyna expiat peccata*. Meo judicio, latiùs patet hoc loco, & pro *beneficentia* sumitur, ut aliàs ferè in hoc libro. Expressit autem sententiam Salomonis quæ habetur Prov. 16. 6. *Benignitate ac veritate expiatur iniquitas*.

30. *Qui refert*] Ὁ ἀνταποδιδούς. E. C. cum utraque Cam. Καὶ Κύριος ὁ ἀνταποδιδούς. Quam lectionem ferè sequuntur recentiores. Mihi altera magis arrisit: sequatur quisque judicium suum. Ὁ ἀνταποδιδοὺς χάριτας potest paraphrasis esse Dei gratiam referentis, licèt homines ingrati sint, beneficis, h. e. qui de aliis bene merentur. ¶ *Gratias*] Χάριτας, i. χάριν. Ebr. חן ità sæpe Interpres Proverbiorum Salomonis. ¶ *Tempore casûs*] Ἐν καιρῷ πτώσεως, i. *calamitatis*. Nam CADERE interdum valet in *calamitates incidere*. Vet. *in tempore casûs sui*, ἐν καιρῷ πτώσεως αὐτῆ. Quod pronomen exstat in editis ad E. C. potestque referri ad sequentia, ut sensus sit, *Tempore adversi inveniet* αὐτῆ *στήριγμα ejus stabilimentum*, sive *firmamentum*, h. e. consequetur ab eo robur quo se fulciat ac muniat contra

tra res adversas: malo tamen, *in tempore casûs sui*, ut ad hominem beneficum pertineat.

GROTIUS.

1. *Filii sapientiæ, ecclesia justorum; & natio illorum, obedientia & dilectio*] Non est in Græco nostro, sed in eo quo usus est Interpres, puto ubi posuit *natio* fuisse γέννημα· nam & suprà 1. 21. ἀπὸ τῶν γεννημάτων vertit *à generationibus.*

3. *Deus enim honoravit patrem in filiis*] Ἐπὶ τέκνοις, *super liberos.* ¶ *Et judicium matris exquirens firmavit in filios*] Non est *exquirens* in Græco, sed κρίσιν μητρὸς ἐστερέωσεν ἐφ' υἱούς. *Judicium* hîc est imperium, quod secundùm patrem mater habet in liberos. Sic שפט Hebræis sæpe est *regere.*

4. *Qui diligit Deum exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis, & in oratione dierum exaudietur*] Videtur Interpres corrigere voluisse sensum qui in Græco durus videbatur, sic habens, Ὁ τιμῶν πατέρα ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ. Sed notandum est, in optimis etiam scriptoribus uni virtuti tribui effectus qui ei non soli, sed eximiè competunt. Vide Mar. 5. 4, & seq. Luc. 11. 41. Jac. 5. 20. *Recondit sibi thesaurum*, i. jus ad præmia æterna, ut Matth. 6. 20. & 19. 21. 1 Tim. 6. 19.

6. *Qui honorat patrem suum jucundabitur in filiis*] Fiet ipsi quod ipse fecit. Hesiodus,

Ἡ δὲ δικαιοτέρη γυνὰ μετόπισθεν ἀμείνων.

Philemon,

—— καὶ γένοιτό σοι τέκνων
Ὀνησις, ὥσπερ καὶ δίκαιον ἐστί σοι.

7. *Qui honorat patrem suum vitâ vivet longiore*] Ex promisso quod est in Decalogo. ¶ *Et qui obedit patri refrigerabit matrem*] Aliter in Græco, ὁ εἰσακούων Κυρίου, ἀναπαύσει μητέρα αὐτοῦ, *Qui Domino obedit matrem recreabit.* Id enim est הניח, quod ἀναπαύειν verti solet.

8. *Et quasi dominis serviet his qui se genuerunt*] Nam

Δίκαια τοὺς τεκόντας ὠφελεῖν τέκνα,

ait Euripides.

9. *In opere & sermone & omni patientia*] Videtur quædam sensûs perfectioris causâ addidisse Interpres, ut hîc *& omni patientia*, quod in Græco non est. Contrà in Græco additur *& matrem.*

10. *Ut superveniat tibi benedictio ab eo, & benedictio illius in novissimo maneat*] Sensus bonus, *Ut quæ tibi pater optavit bene ad finem usque tibi maneant.* Alludit ad historiam Gen. 27. 29. & seq. At in Græco habemus, ἵνα ἐπέλθῃ σοι εὐλογία παρ' ἀνθρώπων, i. *ut homines te beatum prædicent.*

11. *Maledictio autem matris eradicat fundamenta*] Domos evertit. Quanta vis sit parentum in bene aut malè precando, Poetæ Græci docuere iis qui de Theseo & Hippolyto narrant.

Δειναὶ γὰρ κατὰ γαῖαν ἐριννύες εἰσὶ τοκήων,

ait Orpheus, aut Orphicorum scriptor.

13. *Et dedecus filii, pater sine honore*] *Mater* in Græco. Solet enim alternis de Patre & Matre loqui.

14. *Suscipe senectam patris tui*] Ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, i. *in senectute curam ejus gere.* Vide suprà 2. 6.

15. *Et si defecerit sensu*] Καὶ ἐὰν ἀπολείπῃ σύνεσιν, *quamvis & usum mentis perdat.* ¶ *Veniam da*] Συγγνώμην ἔχε, i. *excusa ætatis vitium.* ¶ *Et nè spernas eum in virtute tua*] Καὶ μὴ ἀτιμάσῃς αὐτὸν ἐν πάσῃ ἰσχύϊ σου. Est ἔλλειψις. Plenus sensus esset, *quantum potes da operam nè eum inhonestes.* ¶ *Eleemosyna enim patris non erit in oblivione*] *Beneficia patris*, i. patri præstita. Et ἐλεημοσύνην dixit impropriè pro חסד, i. *beneficentia.*

16. *Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in justitia ædificabitur tibi*] In Græco tantùm, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι. *Pro peccatis*, i. injuriis, parentum toleratis *ædificabitur tibi*, i. domus tua sobolescet. Id enim בנה Exo. 1. 21, & alibi. Nimirum *parentum sævitia patiendo & ferendo lenienda*, ut est apud Livium. Vide quæ eam in rem prolata à nobis lib. De J. B. ac P. 4. 4. & in Annotatis.

17. *Commemorabitur tibi*] Ἀναμνησθήσεταί σου, *memoria tui erit*, apud Deum nempe. ¶ *Et sicut in sereno glacies solventur peccata tua*] Ut suprà 4.

18. *Quàm malæ famæ est qui derelinquit patrem*] Gr. Ὡς βλάσφημος ὁ ἐγκαταλιπὼν πατέρα αὐτοῦ, *Tanquam blasphemus est qui deserit patrem suum.* Par sententia Menandri,

Ὁ λοιδορῶν τὸν πατέρα δυσφήμῳ λόγῳ,
Τὴν εἰς τὸ θεῖον δὲ μελετᾷ βλασφημίαν.

Et altera Antiphanis,

Ὅστις γὰρ ὁμολογεῖ τι μὴ ποιεῖν πατρί,
Πάντων ἂν οὗτος καταφρονήσει τῶν θεῶν.

19. *Fili, in mansuetudine opera tua perfice*] Hic novus titulus inchoari debuerat. Nam explicatis erga Deum officiis, secundo loco ea proposuit quæ debentur Parentibus. Nunc sequuntur πραεῖας ad Modestiam pertinentes, quæ hîc etiam vicino nomine dicitur πραΰτης, ut apparet ex oppositione in commate 20.

20. *Quantò magnus es, humilia te in omnibus*] Gr. ὅσῳ μέγας εἶ, τοσούτῳ ταπείνου σεαυτόν, *tantò te demissiùs gere.* Non longè abit illud Sophocleum,

Μηδ' ὄγκον ἄρῃς μηδέν' εἴ τινος πλέον
Ἢ χειρὶ βρίθεις, ἢ μακροῦ πλούτου βάθει.

¶ *Et coram Deo invenies gratiam*] Omissa hîc sententia quæ in Græco est, πολλοί εἰσιν ὑψηλοὶ καὶ ἐπίδοξοι, ἀλλὰ πραέσιν ἀποκαλύπτεται μυστήρια, ubi πραεῖς sunt qui νήπιοι in paris sensûs dicto Euangelico Matth. 11. 25. ad quem locum dicta vide.

21. *Quoniam magna potentia Dei solius*] Eâdem ratione à superbiâ dehortatur Chæremon,

Ὅλως τὸ κρεῖσσον οὐκ ἐᾷ φρονεῖν μέγα.

¶ *Et ab humilibus honoratur*] i. Honorem non accipit nisi ab iis qui submisso sunt animo.

—— τοὺς δὲ σώφρονας
Θεοὶ φιλοῦσι, καὶ στυγοῦσι τοὺς κακούς,

ait Sophocles.

22, 23. *Altiora te nè quæsieris, & fortiora te nè scrutatus fueris; sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus ejus nè fueris curiosus. Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis*] Græcè paulò aliter, Χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει ἀναιδῶς, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε ἀφρόνως. ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ ὁσίως. οὐ γάρ ἐστί σοι χρεία τῶν κρυπτῶν βλέπειν ὀφθαλμοῖς. Sunt hæ sententiæ veteres, ut nos docet Maimonides Doctoris dubitantium 1. 32. Difficilia illa, arcana, captumq; nostrum superantia intelligit ea quæ ad Dei naturam pertinent; in quæ nimiùm curiosè inquirere stultitiæ esse dicit & imprudentiæ. Eodem illud pertinet Philemonis,

Θεὸν νόμιζε καὶ σέβου, ζήτει δὲ μή.
Πλεῖον γὰρ οὐδὲν ἄλλο τοῦ ζητεῖν ἔχεις.

Nec longè abit Euripidis illud,

Τί δῆτα θνητοὶ ἀρχικοὺς ὀνειδίους,
Σαφῶς δοκοῦμεν εἰδέναι τὰ δαίμονα,
Οἱ τῶνδε χειρώνακτες ἄνθρωποι λόγων;
Ὅστις γὰρ αὐχεῖ θεῶν ἐπίστασθαι πέρι,
Οὐδὲν τι μᾶλλον οἶδεν, ἢ πείθειν λέγων.

Melissus Philosophus dicebat, δεῖ θεῶν μὴ δεῖν ἀποφαίνεσθαι· μὴ γὰρ εἶναι γνῶσιν αὐτῶν. Adde si placet ea quæ notavimus ad lib. 6 De V. R. Chr. His quæstionibus captum nostrum superantibus opponit ea quæ ad nos pertinent, Dei scilicet præcepta, quæ scire & possumus & debemus: Quibus præceptis connexæ sunt proprietates & actiones Dei quæ nos spectant. Non malè Horatius, si verba in pium sensum accipiamus,

———quod magis ad nos
Pertinet, & nescire malum est agitamus: utrùmne
Divitiis homines, an sint virtute beati:
Quidve ad amicitias, usus, rectùmne trahat nos,
Et quæ sit natura boni, summúmque quid ejus.

Græcos Socrates à Physicis quæstionibus inexplicabilibus ad Morum regulam retraxit, cujus illud rectum, si rectè intelligitur, *Quæ supra nos nihil ad nos.* Illud, *Non est* opus

opus tibi videre abscondita, sensum explicat mysticum Legis quæ Sacerdotes vetat intrare Adytum.

24. *In supervacuis rebus noli scrutari multipliciter, & in pluribus operibus ejus non eris curiosus*] In Græco Sixtinæ editionis habemus pro his verbis, Ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν ἔργων σου μὴ περιεργάζου, *Noli curiosus esse ultra opera tua*, i. ultra quæ tibi facienda sunt. Egit de Dei natura non scrutanda. Nunc etiam monet ne de causis Legum, quæ in legibus ipsis expressæ non sunt, curiosè disputetur.

25. *Plurima enim supra sensum hominum ostensa sunt tibi*] Πλείονα γὰρ συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι, i. *Multa enim* in Lege de sua voluntate *tibi* Deus *revelavit quæ humano sensu reperiri nequissent.* Dedit tibi præcepta longè supra omnem humanam sapientiam. Τὸ σοφὸν οὐ σοφία, τό τε μὴ θνητὰ φρονεῖν, ait Euripides.

26. *Multos quoque supplantavit suspicio illorum*] Ἡ ὑπόληψις αὐτῶν ἡ ματαία, i. *vana de semetipsis præsumptio.* Ut Solomonem, qui dum causas legum scrutatur, & ex illis legum sensum pro suo lubitu restringit, in maximas culpas incidit. ¶ *Et in vanitate detinuit sensus illorum*] Gr. καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διάνοιαν αὐτῶν, *conjectura prava eorum mentem corrupit.* Idem sensus cum eo qui antecessit. Hîc in Græco sequitur apposite, *Pupillas si non habeas, carebis luce: cognitionis ergò expers, eam noli profiteri.* Ad res Divinas naturâ cæci sumus; quare noli majorem de illis scientiam profiteri eâ quam Deus tibi aperuit.

27. *Cor durum habebit malum in novissimo*] *Cor durum* hîc intelligitur animus αὐθάδης, ut ostendunt præcedentia & sequentia. ¶ *Et qui amat periculum, in illo peribit*] *Amat periculum* qui audacter de sibi ignotis pronunciat.

28. *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & pravus corde in illis scandalizabitur*] Non est in Græco. Sensus idem qui suprà 2. 14.

29. *Cor nequam gravabitur in doloribus*] *Cor durum gravabitur laboribus.* Pertinacia multa secum trahit incommoda. Sophocles,

> Ἀλλ' ἄνδρα, κ' ἤν τις ᾖ σοφὸς, τὸ μανθάνειν
> Πόλλ' αἰσχρὸν οὐδὲν, καὶ τὸ μὴ τείνειν ἄγαν.
> Ὁρᾷς παρὰ ῥείθροισι χειμάῤῥοις, ὅσα
> Δένδρων ὑπείκει κλῶνας ὡς ἐκσώζεται·
> Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόλλυται.

Item,

> Αὐθαδία τοι σκαιότητ' ὀφλισκάνει.

¶ *Et peccator adjiciet ad peccatum*] *Accumulabit peccata peccatis.* Ità Græcum. Et *peccatorem* intellige ex eo quod præcessit, *eum qui duro sit corde.*

30. *Synagogæ superborum non erit sanitas*] Legit συναγωγῇ, ubi Græci cod. habent, ἐν ἐπαγωγῇ ὑπερηφάνου οὐκ ἔστιν ἴασις, i. *Superbo non est medicina in adversis quæ Deus immittit*, quia Deum ut oportet non deprecatur. ἐπαγωγὴν hoc sensu sumi diximus suprà 2. 2. ¶ *Frutex enim peccati radicabitur in illis, & non intelligetur*] Gr. ὁδοιπορίαι αὐτοῦ ἐκριζωθήσονται· φυτὸν γὰρ πονηρίας ἐῤῥίζωσεν ἐν αὐτῷ, *Itinera ejus* (i. studia, instituta) *evellentur: nam planta improbitatis radices in eo egit*, i. consuetudine in illo confirmata est pravitas, contraxit ἕξιν. Id enim *radix* Hebræis. Matth. 13. 6, 21. Hebr. 12. 15. Deut. 29. 18. addito loco Act. 8. 23.

31. *Cor sapientis intelligitur in sapientia*] *Cor hominis prudentis excogitat sententiam*, modò hanc scilicet, modò illam vitæ utilem.

> Βραχεῖ λόγῳ καὶ πολλὰ περιέχεται σοφὰ,

ait Sophocles. Ingenium hominis ait Plutarchus sæpe magis cognosci ex uno aliquo dicto ἀποφθεγματικῷ quàm ex multis actionibus. ¶ *Et auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam*] Gr. καὶ οὖς ἀκροατοῦ ἐπιθυμία σοφοῦ, *Et auris auditoris* (i. auris attenta) *desiderium est sapientis.* Animat magistrum discipuli attentio.

32. *Sapiens cor & intelligibile*] Hæc sententia non est in Græco.

33. *Ignem ardentem exstinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis*] Καὶ ἐν ἐλεημοσύναις ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, ubi καὶ est pro comparatione, & subauditur τις. *Sicut ignem* quantumvis ardentem *aqua exstinguit facilè, ità per opera misericordiæ* (aut *beneficentiæ*) *expiabit aliquis peccata*, i. veniam à Deo impetrabit: quod expone, ut suprà 4. Sensus idem Luc. 11. 41.

34. *Et Deus prospector est ejus qui reddit gratiam, meminit in posterum, & in tempore casûs sui inveniet firmamentum*] *Deus qui repensator est beneficiorum post id meminerit ipsius, ut sustentaculum inveniat tempore casûs sui*, i. cùm alioqui esset casurus.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. δ'.

1. Τέκνον, τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ μὴ ἀποστερήσῃς, καὶ μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐπιδεεῖς. [ἐνδεεῖς]

2. Ψυχὴν πεινῶσαν μὴ λυπήσῃς, καὶ μὴ παροργίσῃς ἄνδρα ἐν ἀπορίᾳ αὐτοῦ.

3. Καὶ καρδίαν παρωργισμένην μὴ προσταράξῃς, καὶ μὴ παρελκύσῃς δόσιν προσδεομένου.

4. Ἱκέτην θλιβόμενον μὴ ἀπαναίνου, καὶ μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ πτωχοῦ.

5. Ἀπὸ δεομένου μὴ ἀποστρέψῃς ὀφθαλμὸν, καὶ μὴ δῷς τόπον ἀνθρώπῳ καταράσασθαί σε.

6. Καταρωμένου γάρ σε ἐν πικρίᾳ ψυχῆς αὐτοῦ, τῆς δεήσεως αὐτοῦ ἐπακούσεται [εἰσακούσ.] ὁ ποιήσας αὐτόν.

7. Προσφιλῆ συναγωγῇ σεαυτὸν ποίει, καὶ μεγιστᾶνι ταπείνου τὴν κεφαλήν σου.

8. Κλῖνον τῷ πτωχῷ [C. A.] τὸ οὖς σου ἀλύπως, καὶ ἀποκρίθητι αὐτῷ εἰρηνικὰ ἐν πραΰτητι.

9. Ἐξελοῦ ἀδικούμενον ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος, καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε.

10. Γίνου ὀρφανοῖς ὡς πατὴρ, καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς τῇ μητρὶ αὐτῶν·

11. Καὶ ἔσῃ ὡς υἱὸς Ὑψίστου, καὶ ἀγαπήσει σε μᾶλλον ἢ μήτηρ σου.

12. Ἡ σοφία υἱοὺς ἑαυτῇ [αὐτῆς] ἀνύψωσε, καὶ ἐπιλαμβάνεται τῶν ζητούντων αὐτήν.

13. Ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν, ἀγαπᾷ ζωήν· καὶ οἱ ὀρθρίζοντες πρὸς αὐτὴν ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης.

14. Ὁ κρατῶν αὐτῆς κληρονομήσει δόξαν, καὶ οὗ εἰσπορεύεται, εὐλογήσει [εὐλογεῖ] Κύριος.

15. Οἱ λατρεύοντες αὐτῇ λειτουργήσουσιν Ἁγίῳ, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὴν ἀγαπᾷ ὁ Κύριος.

16. Ὁ ὑπακούων αὐτῆς κρινεῖ ἔθνη, καὶ ὁ προσελθὼν [προσέχων] αὐτῇ κατασκηνώσει πεποιθώς.

17. Ἐὰν ἐμπιστεύσῃς, κατακληρονομήσεις αὐτήν· καὶ ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτῆς. [αὐτῶν]

18. Ὅτι διεστραμμένως πορεύεται [πορεύσεται] μετ' αὐτοῦ ἐν πρώτοις.

19. Φόβον δὲ καὶ δειλίαν ἐπάξει ἐπ' αὐτόν· καὶ βασανίσει αὐτὸν ἐν παιδιᾷ [παιδείᾳ] αὐτῆς.

20. Ἕως οὗ ἐμπιστεύσῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, καὶ πειράσῃ αὐτὸν ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτῆς.

21. Καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτὸν, [πρὸς αὐτ. κατ' εὐθ.] καὶ εὐφρανεῖ αὐτὸν, καὶ ἀποκαλύψει αὐτῷ τὰ [πρὸς αὐτὸν τὰ] κρυπτὰ αὐτῆς.

22. Ἐὰν ἀποπλανηθῇ, ἐγκαταλείψει αὐτὸν, καὶ παραδώσει αὐτὸν εἰς χεῖρας πτώσεως αὐτοῦ.

23. Συντήρησον καιρὸν, καὶ φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ· καὶ περὶ τῆς ψυχῆς σου μὴ αἰσχυνθῇς.

24. Ἔστι γὰρ αἰσχύνη ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, καὶ ἔστιν αἰσχύνη δόξα καὶ χάρις.

25. Μὴ

25. Μὴ λάβῃς πρόσωπον κατὰ τῆς ψυχῆς σου, καὶ μὴ ἐντραπῇς εἰς πτῶσίν σου.

26. Μὴ κωλύσῃς λόγον ἐν καιρῷ σωτηρίας, καὶ μὴ κρύψῃς [ἀποκρύψῃς] τὴν σοφίαν σου εἰς καλλονήν.

27. Ἐν γὰρ λόγῳ γνωσθήσεται σοφία, καὶ παιδεία ἐν ῥήματι [ῥήμασι] γλώσσης.

28. Μὴ ἀντίλεγε τῇ ἀληθείᾳ [C. A.] κατὰ μηδὲ ἕν, καὶ περὶ τῆς ἀπαιδευσίας σου ἐντράπηθι.

29. Μὴ αἰσχυνθῇς ὁμολογῆσαι ἐφ' ἁμαρτίαις σου, καὶ μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ.

30. Καὶ μὴ ὑποστρώσῃς ἀνθρώπῳ μωρῷ σεαυτόν, καὶ μὴ λάβῃς πρόσωπον δυνάστου.

31. Ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ Κύριος ὁ Θεὸς πολεμήσει ὑπὲρ σοῦ [C. A.] διὰ παντός.

32. Μὴ γίνου τραχὺς [θρασὺς] ἐν τῇ γλώσσῃ σου, καὶ νωθρὸς καὶ παρειμένος ἐν τοῖς ἔργοις σου.

33. Μὴ ἴσθι ὡς λέων ἐν τῷ οἴκῳ σου, καὶ φαντασιοκοπῶν ἐν τοῖς οἰκέταις σου.

34. Μὴ ἔστω ἡ χείρ σου ἐκτεταγμένη [ἐκτεταμένη] εἰς τὸ λαβεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀποδιδόναι συνεσταλμένη.

1. Παρέλκ.] Παρορνίσῃς, Fr. ὀφθαλμὸς] Al. ὀφθαλμόν σου χάσειν ὀργ. ¶ Ἐπιδεοῦς Co. Al. R.

2. Παρελκύσῃς Co. παροργίσῃς Fr. Al. R.

3. Τὸ καὶ abest à l. editis. In R. Al. VV. etiam legitur παροργ. per ο vitiosè. Psal. 105. 17. καὶ παρώργισε τὸν Μωϋσῆν. ¶ Μὴ προσπαρέξῃς] Pythag. Πῦρ σιδήρῳ μὴ σκαλεύειν. Plutarch. Μὴ ἐρεθίζειν θυμούμενον, ἀλλ' ὑπείκειν τοῖς ὀργιζομένοις.

6. Ἐπικάτ. Al. εἰσακούσ. Co.

7. Προσφιλ. σε. π. συναγ. Co. πρ. συν. σε. π. Al.

8. Chryſ. Κλῖνον πτωχῷ ἀλύπως τὸ οὖς σου, καὶ ἀποκρίθητι αὐτῷ ἐν πραότητι εἰρηνικά, lib. 3 De Sacerdotio. Κλῖνον πτ. τὸ οὖς σου ἀλύπως Co. Κλ. πτ. τὸ οὖς σου, καὶ R. Al. ¶ Ἀποκρ. αὐ. εἰρ. ἐν πραΰτ. Al. Chryſ. hom. 52. Matth. 15. at ordine inverſo, ἀποκρ. αὐ. ἐν πρ. εἰρ. hom. 36. Matth. 10.

10. Ὀρφανῷ Co. ὀρφανοῖς Al.

11. Μᾶλλον ἢ μήτηρ R. Al. μ. ἢ μ. Co. μ. ἢ ἡ μήτηρ C. A.

12. Ἑαυτῇ Al. ἑαυτῆς Co. ¶ Ἀνύψωσε] Clem. Al. Str. VII, ἡ σοφία, φησὶν ὁ Σαλομών, ἐνεφυσίωσε τὰ ἑαυτῆς τέκνα. Tertull. in Scorpiaco, *Sophia jugulavit filios ſuos*, cap. 7. ἀπέσφαξε, N. VV. videtur legiſſe ἐνεθυσίαζε N. R.

14. Εὐλογεῖ Co. εὐλογήσει Al.

15. Λαβεῖν αὐτῶν Al. VV. mendoſè.

16. Ἐπακούων Co. ὑπακούων Al. Fr. ¶ Περιοχῶν Al. περιοίχων Co.

17. Καὶ ἐὰν Fr. καὶ ἂν Al. Ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, κληρονομήσει αὐτήν Co. ¶ Leg. γενεαὶ αὐτοῦ R. Al. αὐτῶν Co.

18. Πορεύεται Al. πορεύσεται Co.

19. Παιδεία Co. Al.

25. Λάβῃς Al. λάβοις Co.

26. Κρύψῃς N. R. Co.

27. Ῥήματι Al. ῥήμασι Co.

28. Καὶ ὁ μηδὲ ἓν καὶ περὶ ψεύσματος τῆς ἀπαιδ. Co.

29. Ὁμολογῆσαι ἁμαρτίαις σου N. St. ¶ Μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ] Naz. epiſt. ad Eudoxium Rhet. p. 333. τὸ δὲ μὴ βιάζεσθαι ῥοῦν ποταμοῦ, καὶ ἡ παροιμία παιδεύει· ἐπιτρεψάτω δεδιδάσκειν μὴ ἄδειν ἐθέλει ἡ ποίησις. Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 12. οὐ γὰρ θέμις βιάζεσθαι τὴν φύσιν παρ' ὃ βούλονται.

31. Ἕως τοῦ θ. R. Al.

32. Τραχὺς ἐν γλ. R. Al. θρασὺς ἐν τῇ γλ. Co. ταχὺς Fr. Cyprian. l. 3. c. 96. ad Quirin. & V. Interp.

33. Ἐν τῷ οἰκ. σου Co. ἐν τῷ οἴκῳ σου Al. ¶ Φαντασιοκοπῶν] Euſt. Il. α'. de Ixione, ἔοικε δὲ φαντασιοκόπος τις εἶναι, καὶ πραγμάτων ἐρασθεὶς ὑπὲρ αὐτὸν ὄντων· q. d. *vanis imaginationibus & cogitationibus laborans*. Hinc φαντασιοκοπεῖν quod caſui junctum ſexto legitur apud Athanaſ. lib. De Incarnat. Verbi Dei, p. 74. Καὶ πάλαι μὲν δαίμονες ἐφαντασιοκόπουν τοὺς ἀνθρώπους · & p. 80. τοὺς ἀνθρώπους φαντασιοκοποῦσι, i. (ut ibid. paulò antè loquitur) φαντασίαις ἀπατ. Chryſoſt. hom. VII. Epheſ. 2. ὁ φαντασιοκοπῶν ἡμᾶς, i. *non ſimulacris ac viſis nos decipiens*. Hoc autem loco φαντασιοκοπῶν aliis eſt, *tanquam ex viſo ad percutiendum proclivus*; aliis, *terribili ſpecie offerens ſe*; aliis, *inſanè ſæviens, cerebroſus, pulſans*, &c.

34. Ἐκτεταμένη, Co. Al. & Vet. Interpr.

BADUELLUS.

1. **F**Ili, nè defraudes, &c. τέκνον, τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ μὴ ἀποστερήσῃς, καὶ μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐπιδεεῖς] *Fili, vitam pauperis nè defraudes, & nè protraxeris oculos indigentes*: h. e. nè deſtituas pauperem in ejus neceſſitate, nec differas beneficium quod præſens illius inopia indigentiáque requirit aut flagitat. Hoc enim ejus tempore cunctatio abeſſe debet, miſericordia verò ſtudii amoriſque plena adeſſe. Beneficium ultro in indigentem conferendum eſt: cùm verò rogatur atque flagitatur, nullo modo eſt differendum.

2. *Animam eſurientem*, &c. ψυχὴν πεινῶσαν μὴ λυπήσῃς, καὶ μὴ παροργίσῃς ἄνδρα ἐν ἀπορίᾳ αὐτοῦ] *Animam famelicam nè contriſtes, nec protrahas virum in ejus inopia*. Præcipit idem quod antè, ut pauper ac inops præſenti & promptâ paratâque benignitate ſublevetur, non dilatione torqueatur. Dilatio enim beneficii homini indigenti eſt permoleſta. παρελκύζειν τινὰ eſt *trahere aliquem*, ejúſque ſpem ducere, ac ſuſpenſum tenere.

3. *Cor exacerbatum nè perturbes*, &c. καρδίαν παρωργισμένην μὴ προσταράξῃς, καὶ μὴ παρελκύσῃς δόσιν προσδεομένου] *Cor irritatum* [ſive *irâ offenſum*] *ne magis conturbes, & nè differas donum pauperis*, h. e. id quod daturus es pauperi. Significat offenſionem hominis inopis ex miſeria commotam, non eſſe augendam cunctatione aut deſpectione, ſed potiùs miſericordiâ conſolandam.

6. *Nam cùm tibi*, &c. καταρωμένου γάρ σε ἐν πικρίᾳ ψυχῆς αὐτοῦ, τῆς δεήσεως αὐτοῦ εἰσακούσεται ὁ ποιήσας αὐτόν] *Maledicente enim tibi in amaritudine animæ ſuæ, ejus precationem exaudiet qui fecit ipſum*. Pauper in afflictione ſua deſtitutus, contemptus, aut vexatus, impatientiâ commovetur ad imprecationes, quæ à Domino non repudiantur.

7. *In cœtu multitudinis*, &c. προσφιλῆ συναγωγῇ σεαυτὸν ποίει, καὶ μεγιστᾶνι ταπείνου τὴν κεφαλήν σου] *Amabilem te fac congregationi, & magnati* [aut *primati*] *humilia caput tuum*. Præcipit moderationem ad dignitatem perſonarum accommodatam, ut cum multitudine comiter atque æquabiliter vivamus; adversùs verò Principem reverentiam adhibeamus, cum eóque nos modeſtè ſummiſſéque geramus. Nam ubi æquo jure cum populo vivendum eſt, ſuperbia hominis ſe ſupra communem conditionem efferentis eſt importuna & odioſa, comitas verò grata: Principi autem nimia familiaritas contemptum affert: Itaque totius noſtræ vitæ conſuetudo in civili ſocietate ad perſonarum varietatem accommodanda eſt.

8. *Inclina aurem tuam pauperi*, &c. κλῖνον τὸ οὖς σου τῷ πτωχῷ ἀλύπως, καὶ ἀποκρίθητι αὐτῷ εἰρηνικὰ ἐν πραΰτητι] *Inclina aurem tuam pauperi non moleſtè* [aut *ſine moleſtia*] *& reſponde ei pacifica in manſuetudine*. *Pacifica* aut *pacata* appellat ea quæ animo ejus pacem atque conſolationem ſunt allatura. Itaque vult benignam & amicam reſponſionem ei fieri, non ſuperbam atque inhumanam; qualis eorum eſt quorum aures preces ſupplicum repudiant, oratio verò acerba & crudelitatis plena illorum animos perturbat. Præceptum igitur eſt ut & aures pauperibus faciles ad audiendum præbeamus, & ad ſatisfaciendum benignam humanámque orationem adhibeamus. Acerbitas orationis fugienda eſt.

9. *Injuriam patientem*, &c. ἐξελοῦ ἀδικούμενον ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος, καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε] *Eum qui injuriam patitur eripe è manu illius qui injuriam facit; neque parvo ſis animo in judicando*. Hoc loco κρίνειν videtur accipere pro τιμωρεῖσθαι, *ulciſci ac vindicare*. Sed hoc præceptum ad Judicem ac Magiſtratum videtur eſſe referendum: nam in ea poteſtate injuriam inferentis debet propulſare ab innocente.

10. *Inſtar patris eſto pupillis*, &c. γίνου ὀρφανοῖς ὡς πατήρ, καὶ

καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς μητρὶ αὐτῶν] *Sis pupillo ut pater, & quasi maritus matri eorum.* Hæc conditio hominum desertorum, omni ope indigentium, cùm omnibus, tum præcipuè Magistratibus à Deo maximè est commendata.

11. *Et eris tanquam filius Altissimi,* &c. καὶ ἔσῃ ὡς υἱὸς ὑψίστου, καὶ ἀγαπήσει σε μᾶλλον ἢ μήτηρ σου] *Et eris sicut filius Altissimi, & te magis diliget quàm mater tua.*

12. *Sapientia filios extollit suos,* &c. ἡ σοφία υἱοὺς ἑαυτῆς ἀνύψωσεν, καὶ ἐπιλαμβάνεται τῶν ζητούντων αὐτήν] *Sapientia filios suos exaltavit* [aut *evexit*] *ac suscipit eos qui ipsam quærunt.* Hoc loco commendat studium amorémque sapientiæ, cujus quidem filii efficimur, cùm eam amamus, colimus, observamus, ejúsque præceptis, monitis ac consiliis obtemperamus. ἐπιλαμβάνεσθαι, *apprehendere sui studiosos, eísque manum porrigere,* sive *in suam disciplinam, fidem tutelámque recipere.*

14. *Qui apprehendit,* &c. ὁ κρατῶν αὐτῆς κληρονομήσει δόξαν, καὶ οὗ εἰσπορεύεται, εὐλογεῖ Κύριος] *Qui tenet eam, hereditabit gloriam: & quò ingressus fuerit, benedicet Dominus.* Verbum κρατεῖν significat certam cognitionem comprehensionémque sapientiæ, ac possessionem quæ non in lingua sed in animo consistit. Qui enim ità comprehendit, *heres erit ipsius gloria,* atque à Deo in omnibus quæ suscipiet & aget *benedicetur,* h. e. felix ac beatus erit.

15. *Qui colunt eam,* &c. οἱ λατρεύοντες αὐτῇ λειτουργήσουσιν ἁγίῳ, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὴν ἀγαπᾷ Κύριος] *Qui colunt eam, ministrabunt Sancto; & diligentes eam diligit Dominus.* Hoc vult significare, ex studio, cultu, observantia sapientiæ eum fructum percipi, ut Deus colatur & honoretur. Is enim præcipuus est finis studii ac cognitionis quæ à sapientia comparatur.

16. *Qui obtemperat ei,* &c. ὁ ὑπακούων αὐτῆς κρινεῖ ἔθνη, καὶ ὁ προσέχων αὐτῇ κατασκηνώσει πεποιθώς] *Qui audit eam, judex erit Gentium: & qui illi attendit confidens habitabit,* h. e. in summa securitate ac fiducia vitam deget. Fructum sapientiæ duplicem promittit, rectionem populorum, atque securitatem.

17. *Si fidem ei habuerit,* &c. ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, κατακληρονομήσει αὐτήν, καὶ ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτοῦ] *Si crediderit, hereditabit illam: & in possessione erunt generationes ejus.* Vera & constans fides hereditatem sapientiæ ità obtinet ut ejusdē heredes ac successores posteros relinquat. Hæc promissio de successione liberorum ac posterorum sæpe est in Psalmis, maximè 25. 12, 13. *Quis est vir timens Dominum? docebit eum viam quam eligat. Anima ejus in bono commorabitur, & semen ejus hereditate accipiet terram.*

18. *Nam obliquè primùm,* &c. ὅτι διεστραμμένως πορεύσεται μετ' αὐτοῦ ἐν πρώτοις, φόβον καὶ δειλίαν ἐπάξει ἐπ' αὐτόν, καὶ βασανίσει αὐτὸν ἐν παιδείᾳ αὐτῆς] *Quoniam perversè cum eo ambulabit in primis, timorem ac formidinem super eum inducet, & in disciplina sua eum torquebit.* Duplicem viam rationémque proponit quâ Sapientia suos erudiens progreditur; unam obliquam & indirectam atque asperam, quâ suos per multas ducit afflictiones multísque molestiis afficit: ea via est πειρασική, tentandi ac probandi causâ instituta, ut discipuli Sapientiæ se cognoscant. Altera est recta & plana expeditáque, in qua homine jam probatum exploratúmque omnibus beneficiis & solatiis afficit, suámque ei faciem benignam & hilarem ostendit. Hoc autem est ità scriptum Psal. 73. 42. *Consilio tuo deduxisti me, & postea cum gloria excepisti me.*

19. *Donec exploratum habuerit animum ejus,* &c. ἕως οὗ ἐμπιστεύσῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, καὶ πειράσῃ αὐτὸν ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτῆς] *Donec credat* [aut *confidat*] *animo ejus, atque eum tentaverit in justificationibus suis,* h. e. in suis institutis ac legibus illius fidem exploraverit ac perspexerit. Nam hic est finis illius viæ indirectæ ac tortuosæ, ac consilium Sapientiæ, ut homo fidelis firmitudinem animi sui constantiámque cognoscat.

20. *Tum demum rursum,* &c. καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτόν, καὶ εὐφρανεῖ αὐτόν, καὶ ἀποκαλύψει αὐτῷ τὰ κρυπτὰ αὐτῆς] *Et rursus revertetur rectâ ad eum, & lætitiâ illum afficiet, revelabítque ipsi secreta sua.*

22. *Si autem deerraverit,* &c. ἐὰν δὲ ἀποπλανηθῇ, ἐγκαταλείψει αὐτόν, καὶ παραδώσει αὐτὸν εἰς χεῖρας πτώσεως αὐτοῦ] *Sin autem aberraverit, deseret eum, tradétque in manus casûs ipsius.* Hæc est pœna justa meritáque desertorum, qui à sapientia deflectunt ac desciscunt, ut à sapientia quoque destituti desertíque miserrimè pereant.

23, 24. *Observa tempus,* &c. συντήρησον καιρόν, καὶ φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ· καὶ μὴ αἰσχυνθῇς περὶ τῆς ψυχῆς σου] *Conserva tempus, & cave à malo, ac nè te pudeat de tua anima.* Quoniam accidunt varia & difficilia tempora in quibus cum maximo animæ periculo versandum est, vult summam prudentiam & cautionem adhiberi, nequis imprudens ea faciat aut concedat potentioribus quæ sunt iniqua, atque ad conscientiam & animæ salutem pertinent. Hæc tempora diligentissimè vult observari, nequis incautus aliquid dicat faciátve quod contra conscientiam sit. In hujusmodi autem discrimine pudorem dicit esse inutilem, imò perniciosum ex dignitate hominum potestatéque susceptum, quorum voluntatem nolumus offendere, aut eorum gratiam amittere, eámque veritati æquitatíque præferimus.

25. *Est enim pudor peccatum trahens,* &c. ἔστι γὰρ αἰσχύνη ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, καὶ ἔστιν αἰσχύνη δόξα καὶ χάρις] *Est enim pudor inducens peccatum, & est pudor gloria & gratia,* h. e. gloriæ gratiæque conciliator. Hæc duo genera pudoris vitiosi & perniciosi, pudoris honesti ac laudabilis, facilè ostendunt quodnam sit illud temporum discrimen quod summâ diligentiâ prudentiâque est observandum. Est tempus in quo nihil verendum sit, & est quod summam verecundiam postulet. Quemadmodum autem Paulus 2 Cor. 7. 10. duplicem *dolorem* dicit esse, unum *secundùm Deum,* qui *pœnitentiam efficit ad salutem non pœnitendam;* alterum *dolorem mundi, qui mortem affert:* ità iste sapiens duplicem *pudorem,* unum *autorem peccatorum,* alterum *gloriæ atque gratiæ conciliatorem.* Vitiosus & pravus pudor δυσωπία Græcè appellatur: alter verò rectus ac laude dignus *omnium virtutum custos* à Platone ac Cicerone est nominatus: est enim metus turpitudinis atque infamiæ.

26. *Nè accipias personam,* &c. μὴ λάβῃς πρόσωπον κατὰ τῆς ψυχῆς σου, καὶ μὴ ἐντραπῇς εἰς πτῶσίν σου] *Nè accipias personam adversùs animam tuam, & nè verearis in casum tuum:* h. e. nè te moveat dignitas cujusquam & potentia, nec in justa causa cedas ei, aut offensionem voluntatis ejus metuas. Hoc significat hoc loco *personam accipere:* & ἐντρέπεσθαι *vereri* aut *revereri, habere rationem personæ,* atque illius dignitati parcere, itáque justissimam causam deserere ac prodere. Hæc autem sententia clarissimè ostendit quæ verecundia sit vitiosa animóque perniciosa. Vicesimus septimus qui est in V. Interp. non legitur Græcè.

28. *Tempus salutis nactus,* &c. μὴ κωλύσῃς λόγον ἐν καιρῷ σωτηρίας, καὶ μὴ κρύψῃς τὴν σοφίαν σου εἰς κάλλονήν] *Nè prohibeas sermonem in tempore salutis, nec occultes sapientiam tuam in pulcritudine,* aut, *decore:* h. e. cùm eam opportunitas temporis & dignitas rei postulat: est enim silentium eo tempore intempestivum. Contrà verò oratio in tempore adhibita cùm ad consolationem atque salutem est peropportuna, tum etiam ad gloriam ac dignitatem ejus qui loquitur accommodata. εὐκαιρία autem, h. e. *temporis opportunitas,* & ad tacendum & ad loquendum semper maximopere est observanda.

29. *Nam ex sermone,* &c. ἐν γὰρ λόγῳ γνωσθήσεται σοφία, καὶ παιδεία ἐν ῥήμασι γλώσσης] *Nam in sermone cognoscetur sapientia, & eruditio in verbis linguæ.* Oratio est index animi atque ingenii interpres. Itaque cùm puer à patre ad Socratem deductus esset, ut ex φυσιογνωμονίᾳ de eo judicium faceret, jussit adolescentem loqui, ut ex illius sermone naturam ingeniúmque cognosceret. Sed hic Sapiens de homine sapiente atque erudito loquitur, cujus doctrinæ ac sapientiæ illustre in oratione testimonium inest.

30. *Nè ulla in re veritati,* &c. μὴ ἀντίλεγε τῇ ἀληθείᾳ κατὰ μηδὲν, καὶ περὶ ψεύσματος τῆς ἀπαιδευσίας σου ἐντράπηθι] *Ne contradicas veritati ullo modo, & de mendacio tuæ ignorantiæ verecundare.* Hæc sententia est contrà αὐθάδειαν *pertinaciam* eorum qui malunt veritati resistere, ac mendacium omni ratione tueri, quàm ingenuè quod ignorant confiteri.

confiteri. Hoc verò Sapiens turpissimum esse dicit, atque homine ingenuo verecundóque indignum.

31. *Nè verearis confiteri peccata*, &c. μὴ αἰσχυνθῇς ὁμολογῆσαι ἐφ' ἁμαρτίαις σου, καὶ μὴ βιάζῃ ῥοῦν ποταμοῦ] *Nè pudeat te confiteri ob peccata* [aut *in peccatis*, vel, ut habent quædam exempl. ἁμαρτίας σου *peccata tua*] *nec violenter reprimas cursum fluminis.* Sensus hujus sententiæ est, Confessionem peccatorum coram Deo, vel etiam coram hominibus, cùm spiritus eam elicit aut etiam exprimit, non esse supprimendam: hoc enim perinde esse ac siquis aquam fluminis decurrentem vi impedire velit, nè cursum suum liberum habeat. Eodem modo etiam conscientiæ, quæ peccatis pressa confessione levari cupit, vis affertur cùm silentio violento peccata intus retinentur ac occultantur.

32. *Nè te submittas*, &c. μὴ ὑποστρώσῃς ἀνθρώπῳ μωρῷ σεαυτὸν, καὶ μὴ λάβῃς πρόσωπον δυνάστου] *Nè subjicias te stulto homini, neque accipias personam potentis.* Duo hîc præcipit; unum, nè ulla in re ad hominis stulti voluntatem conformemur, eíque cedamus aut pareamus; alterum, nè gratiâ potentis ab officio discedamus. Acriter enim semper in bona causa stultis ac potentibus hominibus resistendum est, pro veritatéque ad mortem usque pugnandum.

34. *Nè sis audax in lingua tua*, &c. μὴ γίνου θρασὺς ἐν τῇ γλώσσῃ σου, καὶ νωθρὸς καὶ παρειμένος ἐν τοῖς ἔργοις σου] *Nè sis audax* [aut *confidens*] *in lingua tua, & segnis* [aut *ignavus*] *& remissus in operibus tuis.* Jactantiam orationis fugiendam dicit, & eam diligentiam in agendo industriámque requirit, ut plus re atque opere præstetur quàm verbis promittatur. Sunt enim plerique linguâ prompti & audaces, qui mirabilia promittunt, sed manus linguæ non respondent, quas habent ad exsequendum debilitatas. *Parturiunt montes*, inquit ille, *sed nascetur ridiculus mus.*

35. *Nè te geras domi tua*, &c. μὴ ἴσθι ὡς λέων ἐν τῷ οἴκῳ σου, καὶ φαντασιοκοπῶν ἐν τοῖς οἰκέταις σου] *Nè sis ut leo domi tuæ, nec cerebrosus percutiens servos tuos.* Ad ver. *phantasiâ cædens servos tuos.* Herile imperium per se videtur satis esse acerbum: ad eam autem potestatem atque acerbitatem si accedat in Dominis morum importunitas, sævitia atque insania, fit prorsus tyrannicum aut feritate belluinum. Itaque requirit Sapiens in dominis summam erga domesticos humanitatem ac æquitatem, sicut Paulus Col. 4. 1. vult *dominos quod justum & aequum est servis præstare*, & eosdem *minas remittere*, Ephes. 6. 9. φαντασιοκοπεῖν verbum significat genus quoddam furoris ac insaniæ cujusmodi est in quibusdam melancholicis, qui hâc amentiâ permoti in alios crudeliter desæviunt & quasi debacchantur. Paulus Tit. 1. 7. non vult Episcopum esse πλήκτην *percussorem.*

36. *Nè manum porrectam ad accipiendum*, &c. μὴ ἔστω ἡ χείρ σου ἐκτεταμένη εἰς τὸ λαβεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀποδιδόναι συνεσταλμένη] *Nè sit manus tua ad accipiendum extensa, & in reddendo contracta*, sive, *compressa.* Hæc est natura avarorum, ut sint ληπτικοὶ, non δοτικοὶ, propensiores ad accipiendum quàm ad dandum. Hoc vitium à Sapiente hîc notatur *porrectione manûs ac contractione. Est* autem, ut dicit Christus Act. 20. 35. *beatius dare quàm accipere.* Et Aristoteles *virtutis magis proprium* dicit *esse* εὖ ποιεῖν *quàm* εὖ πάσχειν, *beneficium dare quàm accipere.* Paulus autem Tim. 6. 18. vult divites esse εὐμεταδότους καὶ κοινωνικοὺς, *benignos liberalésque ad dandum & communicandum.*

CASTELLIO.

15. *Hanc qui colent, fano ministrabunt*] Dei Sacerdotes erunt, h. e. beati.

30. *Noli ullo modo contradicere veritati, quin te, siquid per imprudentiam falsum dixeris, pudeat*] Nè impudenter nega, sed verecundè fatere.

32. *Nè obnitere contra fluminis agmen; néve te homini stulto substraveris*] Effræni stultitiæ non magìs obsisti potest quàm flumini.

DRUSIUS.

1. *Vitâ*] i. Victu, sive iis quæ ad vitam pertinent. Hoc sensu βίος sumitur in illo,

Βίος βίῳ δεόμενος,

& חיים Prov. 27. 27. Terentius quoque dixit, *cui opera vita erat*, pro *qui ex opera sua vivebat*: & Apuleius De Asino aureo lib. 9. *f. brilis operas prabendo vitam tenebat.* ¶ *Oculos indigentes*] Oculos hominis indigentis & in te respicientis. ¶ *Nè differas*] Ad v. *nè protrahas.* Intelligentiam habet ex illo, *Nè dixeris alteri, Vade ac revertere, cras dabo; cùm sit penès te.* Locus est Pro. 3. 28.

2. *Néve quemquam irrites*] Καὶ μὴ παροργίσῃς ἄνδρα, *nè ad iram provoces virum*, i. quemquam: aut *virum pauperem*, ut est in Lat. Vulg. Sic *uxor* pro *uxor bona*, & *lana* pro *lana alba.* Vide quæ notamus Observat. l. 16. c. 8. Pro *nè irrites* eadem editio, *non exasperes.* Camerarius, *nè subvertas.* Alius *nè protrahas.* Sed hi duo posteriores secuti sunt scripturam Compl. μὴ παρελκύσῃς. Quæ quibusdam de causis mihi displicuit. Puto autem veram esse quam posui. Ea reperitur in A. B. & R. firmatúrque verbo μὴ λυπήσῃς, quod præcedit.

3. *Cor irritatum*] Miseriâ & paupertate. Monet autem nos proverbium vulgare, *Non esse afflicto addendam afflictionem.* Quid enim tam alienum ab humanitate quàm miseri hominis miseriam augere?

5. *Nè dederis locum homini maledicendi tibi*] Rursum *homini* dixit pro *homini pauperi.* Nam horum diræ non sunt contemnendæ. Hinc lucem facies Salomoni Prov. 28. 27. *Qui abscondit oculos suos, multus est maledictionibus*, q. d. multa dira ei imprecantur pauperes.

6. *Qui fecit ipsum*] Deum intelligit, & simul innuit ab eo paupertatem esse. Prov. 22. 2. *Dives & pauper occurrunt sibi mutuò: factor utriusque est Dominus.* Hinc Prov. 14. 31. *Qui opprimit tenuem, probro afficit Factorem ejus:* & 17. 5. *Qui subsannat pauperem, probro afficit factorem ipsius.*

7. *Cœtui*] Non est obscurus sensus, sed esset apertior si legeretur *synagoga* aut *ecclesiæ.* Nam quod apud antiquum Int. *congregationi pauperum*, ei apertè adversatur membrum sequens. ¶ *Magnati*] Μεγιστᾶνι. Utrùm eum intelligit qui ex antiqua consuetudine Synagogæ præerat?

8. *Inclina in pauperem aurem tuam*] Κλῖνον πτωχῷ τὸ οὖς σου, הטה אזנך לעני. E. C. addit ἀλύπως, i. *sine tristitia.* Quod etiam legitur in L. V. Inclina, inquit, aurem tuam ad pauperem non gravatè, sed libenter, sed vultu læto ac hilari. Huc pertinet, *Hilarem datorem diligit Deus.*

10. *Pupillis*] Ὀρφανοῖς, alibi est ὀρφανῷ, *pupillo.*

11. *Ut filius Supremi*] Sic Luc. 6. 35. καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου, *& eritis filii Altissimi.* Vide quoque Matth. 5. 45. ¶ *Diliget te*] Ἀγαπήσει σε. Vet. *miserebitur tui*, i. ἐλεήσει. Fortean in fonte erat ירחם. Nam in hoc verbo sic variant Interpretes Græci Hos. 1. 6. Vide Quæsita mea Epist. 30. ¶ *Tua mater*] Ἡ μήτηρ σου. Sic habent A. B. & R. quos nunc secutus sum, haud ignarus in C. legi ἢ μήτηρ σου, *quàm tua mater.* Quæ lectio verior videtur. Sanè priscus Int. ità legit. Sed tueor & explico receptam. *Tua mater*, videlicet Synagoga vel Ecclesia, quæ est mater omnium fidelium.

12. *Sapientia filios suos*] Pro ἑαυτῆς notatum in margine ex R. ἑαυτῇ. Eodem modo legunt A. & B. id sonat, *filios sibi extollit.* Nos interpretati sumus Compl. scripturam τοὺς υἱοὺς ἑαυτῆς, *suos filios*, i. sui studiosos & quasi discipulos. Nam *filii sapientiæ*, qui student sapientiæ, aut ipsi sapientes, ut in illo, *justificata est sapientia à filiis suis.* ¶ *Extollit*] ἀνύψωσε *exaltat, evehit.* Sic Prov. 4. 8. *Versa illam, & evehet te: honore afficiet te, ubi eam complexus fueris.* Nam quod ex Clemente adducitur, qui legit Strom. lib. 7. ἐνεφυσίωσε τὰ ἑαυτῆς τέκνα, alienum videtur ab hoc loco. Quod tamen non longè abit ab illo Apostoli, *Scientia inflat.* Autor Latinæ V. *Sapientia filiis suis vitam inspirat.* An legit ἐνέψυχωσεν? ità quidam opinantur. Tertullianus in Scorpiaco (refertur in ed. Rom.) *Sophia jugulavit filios suos*, i. ἐνεθυσίασε. Mihi crede, Sirachides hoc non scripsit isto in loco. Quærendum ergò an alibi reperiatur.

13. *Amat vitam*] Plenum esset *vitam longam*, aut *vitam jocundam*. Utramque enim præstat Sapientia. Pro *vita longa* sumitur Psal. 30. 5. *Vita in benevolentia ejus*. Itaque enarrant חיים ארוכים *vita longæva*.

14. *Qui tenuerit illam, hereditabit gloriam*] מחזיק בה ינחל כבוד. Nam gloria sapientiæ præmium est. Prov. 3. 35. *Gloriam sapientes hereditate obtinebunt*. ¶ *Benedicet*] Εὐλογήσει. Sic V. Int. *benedicet*. Sed in C. est εὐλογεῖ, i. *benedicit*.

15. *Sancto*] An *Deo sancto*, i. לקדוש? an potius *Sancto*, i. לקודש? Qui locus erat in Templo, in quo Sacerdotes rem Divinam faciebant. Priori sententiæ obstat quod in Græco fonte ἁγίῳ. Nam *Deus sanctus* communiter ὁ ἅγιος vocatur cum articulo, ut infrà 23. 11. Tamen nescio an hoc sit perpetuum: ampliùs quærendum puto. Interim potest esse ἁγίῳ dativus à recto ἅγιον *Sanctum*. Putatur autem avus, cùm hæc scriberet, respexisse ad locum qui est Jes. 61. 6. ὑμεῖς δὲ ἱερεῖς Κυρίου κληθήσεσθε, καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ.

16. *Qui auscultat ei*] Pro ὑπακούων, quod in A. B. R. legitur in C. ἐπακούων. Leve hoc, fateor: sed curiositas etiam ad levia gradum sistit, & omnia perscrutatur. ¶ *Judicabit*] i. Reget. ¶ *Qui accedit ad eam*] Ὁ προσελθὼν αὐτῇ. Vet. *qui intuetur eam*. Quid legit cùm ità verteret? E. C. ὁ προσέχων αὐτῇ, *qui attendit ei*.

17. *Si confides illi*] Ἐὰν ἐμπιστεύσῃς, *si te ei credideris*. Sic ed. Rom. In A. & B. est καὶ ἐὰν ἐμ. In C. verò ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, & mox κατακληρονομήσει αὐτήν. Cui lectioni roborandæ est pronomen αὐτῷ in fine hujus versûs, tum etiam antiqua editio Latina quam *Vulgatam* dicimus, in qua, *Si crediderit ei, hereditabit illam*. ¶ *Generationes ipsius*] Legendum potiùs σου pro αὐτοῦ, cùm præcedat *heres ejus eris*, in secunda persona. Sed nihil muto contra fidem codicum. In C. reperi αὐτῆς quod legit etiam V. Int. ut paret ex versione ipsius.

18. *Ambulat*] Πορεύεται. Sic etiam habet L. V. Quanquam in C. πορεύσεται. Sed novum non est, nec ignoratum, ut futurum pro præsenti ponatur. ¶ *Primum*] Ἐν πρώτοις, *in primis*.

19. *Disciplina sua*] Ἐν παιδείᾳ αὐτῆς. Ità edidi secutus B. & C. Nam in A. & R. erat ἐν παιδίᾳ. Est autem παιδιὰ *ludus* vel *jocus*, q. d. *joco non seriò eum torquet & cruciat*.

20. *Donec confidat anima ipsius*] Donec apud eum fidem obtineat, aut ejus animo credat fidémque habeat. ¶ *Tentaverit*] Πειράσει habent A. & B. Tu corrige πειράσῃ ex C. & R. Nam id genuinum videtur. ¶ *Statutis suis*] Ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτῆς, i. בחוקיה *statutis* aut *ritibus suis*.

22. *In manus casûs sui*] Genus loquendi merè Ebraicum: quale illud Psal. 107. 2. *quos redemit è manu adversitatis*. Aliàs *angustiæ*. Quanquam legi potest *è manu adversarii*: nam צר utrumque denotat. Sic dicunt, *Et non venies in manus transgressionis*, pro eo quod est, *non peccabis*.

23. *Cave à malo*] Φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ. Sic editio Romana. Cæteræ omnes, quas quidem viderim, φύλαξαι habent. ¶ *Nè te tui ipsius pudeat*] Μὴ αἰσχυνθῇς περὶ τῆς ψυχῆς σου, *nè te pudeat anima tua*. Nos sensum expressimus.

24. *Qui peccatum adducit*] Ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, *adducens peccatum*, i. מביא חטא. ¶ *Est ex pudore gloria*] Verbum è verbo *est pudor gloria*. Genus sermonis, ut *Copia cibi, novalis pauperum*: quod explicant, *ex novali*. Hoc vult, Est pudor quidam utilis qui homini eo prædito aut affecto gloriam & gratiam conciliat.

25. *Nè accipias*] Μὴ λάβῃς. Alibi est μὴ λάβοις, videlicet in C. & utroque Cam. ¶ *Contra teipsum*] Κατὰ τῆς ψυχῆς σου, *contra animam tuam*. Siquis, inquit, famam tuam læserit, nè ejus ità habeto rationem personæ ut non ausis teipsum defendere, aut innocentiam tuam tueri. Nam in tali casu pudor noxius est & homini exitium creat. Quidam explicant CONTRA ANIMAM TUAM i. *contra conscientiam tuam*. Quod mihi se non improbat.

26. *Ad ornatum*] Εἰς καλλονήν, *ad pulcritudinem*. Locus obscurus. Camerarius interpretatur, *ut bellus esse videaris*. Alii explicant, *nè sapientiam, cùm ea ornanda & illustranda est, occulta*. Mihi hîc tenebræ adhuc: itaque sileo. V. Int. locum hunc sic reddit, *non abscondas sapientiam tuam in decore suo*. ἐν καλλονῇ αὐτῆς.

27. *Sapientia*] i. Sapiens. Sic παιδεία homo eruditus ac bene institutus. E diverso, *Stultus silens pro sapiente habetur*. ¶ Ἐν ῥήματι] In aliis ῥήμασι.

28. *Ullo modo*] Hoc addidimus ex C. eò libentiùs quòd apud priscum Int. inveniremus, *Non contradicas verbo veritatis ullo modo*. ¶ *De inscitia tua*] Περὶ τῆς ἀπαιδευσίας σου nihil muto. Quanquam E. C. habet περὶ ψεύσματος τῆς ἀπαιδευσίας σου, & V. Int. *de mendacio ineruditionis tuæ*. Quod alius dixit *ob mendacium rusticitatis tuæ*. ¶ *Confundere*] *Erubesce, pudeat te*.

29. *Peccata tua*] Ἐφ' ἁμαρτίαις σου *de peccatis tuis*. Sed interpretatus sum ac si esset ἁμαρτίας σου· quod in nonnullis exemplaribus extare autor mihi Vatablus, seu quis alius notas illas conscripsit, edidit. ¶ *Noli vim afferre fluxui amnis*] Μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ. Nazianzenus proverbii loco citat in Epistola quæ ad Eudoxium scripta. V. editio, *Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra ictum fluvii*. Hinc suspicio mihi de mendo. Nam ut Græca nunc sunt, parùm cohærent. Videtur certè Interpres ille emendatius exemplar secutus esse. Nihil adfirmo. Hoc tantùm, licere uti hoc proverbio iis qui admonere volunt non esse resistendum temere potentioribus. Nam *contra fluxum amnis nititur, eique quasi vim adfert* qui hoc facit. Eandem ferè sententiam continet, *Nè contra stimulum calcitra*.

32. *Nè sis audax*] Μὴ γίνου θρασύς, *Nè esto audax*: ità restitui ex C. Nam in aliis erat τραχὺς, *asper, durus*. Quod ut minùs sincerum ad marginem rejeci. *Nè sis*, inquit, *verbis ferox*. Cujusmodi ferè vulgus est, nihil ultra verba ausurum. *Impigræ linguæ, ignavi animi*. Pro τραχὺς, quod in A. B & R. quidam emendant ταχὺς, i. *celer, citus, velox*. Cui emendationi favet ed. Latina. V. nam in ea sic legimus, *Noli citatus esse in lingua tua*. Infra 13. Γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου. ¶ *Remissus in factis tuis*] Vel, ut Vetus habet, *in operibus tuis*. Hoc Ebraicè diceres, ומתרפה במלאכתך Prov. 18. 9. *Qui remissus est in opere suo, frater est ejus qui sua dilapidat*. *Remissus*, i. segnis, ignavus.

33. *Nè sis tanquam leo*] Nè sævias. Nam Leo animal sævum ac ferox. Unde tyranni eo nomine significantur. & Apostolus ait, *ex ore leonis*, Neronem innuens. ¶ *Domi tua*] Ἐν τῷ οἴκῳ σου. Sic A. B. & R. Alibi, ἐν τῇ οἰκίᾳ σου perinde est.

34. *Extensa*] Legi debet in textu Græco ἐκτεταμένη. Nam ἐκτεταγμένη, quod operæ excuderunt ex ed. R. magìs denotat *instructa*, videlicet παρὰ τὸ ἐκτάττομαι *instruo aciem*.

GROTIUS.

1. *Fili, eleemosynam pauperi nè defraudes*] Sequuntur monita de operibus Misericordiæ. τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ μὴ ἀποστερήσῃς, *nè subtrahas vitam pauperi*, i. ad vitam necessaria. *Subtrahit* qui non dat cùm satis ad dandum habeat. *Necare videtur qui alimonia denegat*, ait Paulus Jurisconsultus. ¶ *Et oculos tuos nè transvertas à paupere*] Μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐνδεεῖς, *nè trahe oculos egentes*, i. spem egentis.

Ἀ χάρις ἁ βραδύπους ἄχαρις χάρις.

Hæc sunt beneficia quæ, ut Seneca loquitur, *diu intra manus hærent*. Idem est sensus in eo quod sequitur, sed ex alio scriptore desumptus.

2. *Animam esurientem nè despexeris, & non exasperes pauperem in inopia sua*] *Noli contristare hominem esurientem, trahendo eum in sua indigentia*. Hic est sensus in Græco.

3. *Cor inopis nè afflixeris*] Gr. καρδίαν παρωργισμένην. sed παροργίζειν Hellenistis ponitur pro המרה, aut עצב, quæ alibi vertuntur per λυπεῖν, ὀδυνᾶν & similia. ¶ *Et non protrahas datum*] Δόσιν, i. *donationem*, rem dandam. ¶ *Angustianti*] Προσδεομένου, i. προσαίτου, mendici, id est *à mendico expetitum*: ità enim genitivi hîc sæpe ponuntur. Vide suprà 3 15.

4. *Et non avertas faciem tuam ab egeno*] Tob. 4. 7.

6. *Male-*

6. *Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius: exaudiet autem eum qui fecit illum* In Græco breviùs, *Imprecationem ejus exaudiet is qui fecit illum.* Δέησις generalis est vox, sed hîc *imprecationem* significat. Egregius est Homeri locus περὶ Λιτῶν, Iliad. ι'.

Ὃς μέν τ' αἰδέσεται κούρας Διὸς ἆσσον ἰούσας,
Λίσσονται δ' ἄρα ταί γε Δία Κρονίωνα κιοῦσαι,
Τῷ Ἄτην ἅμ' ἕπεσθαι, ἵνα βλαφθεὶς ἀποτίσῃ.

7. *Congregationi pauperum affabilem te facito*] In Græco non est *pauperum*. Sensus est, *Præbe te comem plebi.* ¶ *Et presbytero humilia animam tuam*] Hoc Interpres videtur addidisse; nam in Græco non est. ¶ *Et magnati humilia caput tuum*] i. Virum summatem reverenter saluta.

8. *Redde debitum tuum*] Hoc non est in Græco; nec satis loco convenit.

9. *Libera eum qui injuriam patitur de manu superbi*] Ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος. i. Eripe innocentem calumniatori, eum scilicet absolvendo tuâ sententiâ. Nam hæ παραινέσεις ad Judicem pertinent, ut apparet ex sequentibus. ¶ *Et non acidè feras in anima tua*] Καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε, *Noli esse trepidus ubi tibi judicandum est.* i. Noli accusatoris injusti potentiam extimescere, sed ex legibus judica. ὀλιγοψυχεῖν ità sumitur apud LXX Interpretes sæpe, & Judithæ 7. 19. & 8. 9. Similis sensus infrà 7. 6.

10. *In judicando esto pupillis misericors, ut pater, & pro viro matri illorum*] In Græco non est *in judicando*, neque *misericors*, sed *esto pupillo pater, & pro viro matri ejus*, nempe dando consilium, causam eorum defendendo apud Judices &, si opus sit, sublevando egestatem; ut fecit Jobus 31. 16, & sequentibus. Adde Deut. 24. 19, 20, 21. Esa. 1. 17. Jac. 1. 27.

11. *Et eris tu velut filius Altissimi obediens*] *Obediens* non est in Græco, & potiùs sensus videtur esse, *Tam charus eris Deo quàm filius est patri*, ut ostendit pars hujus commatis altera.

12. *Sapientia filiis suis vitam inspirat*] Legit ἐνεζώωσε, ubi nos habemus ἀνύψωσε, *solet in sublime evehere.* Clemens Alexandrinus legit ἐνεφυσίωσε, & Tertullianus ἐνεθουσίασε. ¶ *Et suscipit*] Ἐπιλαμβάνεται, *velut manu prehendit.* ¶ *Et præibit in via justitiæ*] Non est hoc in Græco.

13. *Et qui vigilaverint ad illam complectentur placorem ejus*] *Placorem* dixit, quam *placentiam* Apuleius. Gr. ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης, *implebuntur gaudio.* Pro *vigilaverint* Græcum habet ὀρθρίζοντες *qui manè surrexerint:* quo verbo Hebræi summum studium significant, quale est opificum antelucanorum. Vide Job. 8. 5. & 24. 5. Os. 5. 15. Jer. 11. 7. & 25. 3. & 29. 19 Soph. 3. 7.

14. *Vitam hereditabunt*] Gr. *gloriam*: sed Interpres omnia trahit ad sensum quàm maximè Christianum.

15. *Qui serviunt ei obsequentes erunt Sancto*] Magna pars sapientiæ Θεῷ ἕπεσθαι. Hebræi autem sæpissime Deum *Sanctum* vocant, non tantùm quòd ipse omni vitio careat, sed quia & omnis sanctitatis fons est.

16. *Judicabit gentes*] Ad Imperia & Magistratus provehetur, ut apud Romanos Numa ad Regnum. ¶ *Permanebit confidens*] Κατασκηνώσει πεποιθώς, *securus habitabit*: tanta in illum erit omnium benevolentia.

17. *Si crediderit ei, hereditabit illam*] Ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, *si fidem habuerit*, ipsi scilicet. ἐμπιστεύειν hoc sensu frequens huic scriptori. Vide suprà 2. 11. & jamjam 19. Vertitur sic Hebræum אמן Deut. 1. 32. 2 Par. 20. 20. ¶ *Et erunt in confirmatione creaturæ illius*] Ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτοῦ. Ità enim habet Sixtina editio, non αὐτῆς. *In possessione* sapientiæ *manebunt posteri ipsius.* Facilem sapientiæ adeptionem posteris facit bona institutio à parentibus adhibita, modò ipsi sibi non desint.

18. *Quoniam in tentatione ambulat cum eo*] Causam reddit cur addiderit conditionem, *Si quis Sapientiæ fidem adhibuerit*, quia initia ejus dura sunt, radices amaræ, fructus suaves. In Græco pro *in tentatione* est διεστραμμένως, i. *obliquè*, ut illi solent qui aliquem tentant. ¶ *Et imprimis elegit eum*] Non est in Græco nisi ἐν πρώτοις, idque connectitur cum sensu præcedente.

19. *Timorem & metum & probationem inducet super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrinæ suæ, donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat animæ illius*] Græca sic habent, *Timorem & metum incutiet ei, & torquebit eum disciplinâ suâ, donec ipsa fidem illi homini habeat, postquam tentaverit ipsum suis præceptis.* Idem dicit quod Hesiodus,

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν,
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηαι,
Ῥηϊδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Virtus ipsa apud Silium Italicum sic loquitur,

Ardua saxoso perducit semita clivo,
Aspera principio, (nec enim mihi fallere mos est)
Prosequitur labor ad nitendum intrare volenti.
Nec bona censendum quæ sors infida dedisset,
Atque eadem rapuisse valet. Mox celsus ab alto
Infra te cernes hominum genus.

20. *Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum*] Gr. Καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτὸν, *sed deinde occurret illi recto itinere*: non, ut antè, διεστραμμένως.

21. *Et thesaurizabit super illum scientiam & intellectum justitiæ*] Non est in Græco. Videtur παράφρασις esse arcanorum quorum præcessit mentio.

22. *Si autem aberraverit*] *Si deflexerit ab ipsa.* Multi enim lassati salebris viam Sapientiæ deserunt. Vide Tabulam Cebetis. ¶ *Et tradet eum in manus inimici sui*] Gr. πτώσεως αὐτοῦ, *ruinæ suæ.* Sinet illum cadere, postquam desertorem deseruerit. Nam suprà dicta est sibi fidos *manu tenere*, 12.

23. *Fili, conserva tempus*] Συντήρησον καιρὸν, *observa articulos temporum*, sive *tempestivum tempus*, ut vertit Ausonius: καιρὸν λαβόντας dixit Iphigenia Taurica Euripides. Hoc monitum in sua membra digestum vide apud Ecclesiasten 3. 1. ¶ *Et devita à malo*] *Ut à malo tibi caveas.* Ità enim copulativa conjunctio sæpe hîc sumitur.

24 *Pro anima tua nè confundaris dicere verum*] *Dicere verum* non est in Græco, sed μὴ αἰσχυνθῇς περὶ τῆς ψυχῆς σου. Sensus est, Nè pudeat te humilem te facere & submissis precibus agere ut vitam serves, sicut fecit Josephus Jacobi filius Gen. 42. 21. & Jeremias 38. 26. Apud Euripidem dicenti Hecubæ,

Τί δῆτ' ἔλεξας, δοῦλος ὢν ἐμὸς τότε;

respondet Ulysses,

Πολλῶν λόγων εὑρήμαθ', ὥστε μὴ θανεῖν.

25. *Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam*] Duplex hîc describitur αἰσχύνη, i. *pudor*, ut est apud Hesiodum,

Αἰδὼς ἥτ' ἄνδρας μέγα σίνεται, ἠδ' ὀνίνησι.

Et apud Euripidem Hippolyto,

Αἰδώς τε, δισσαὶ δ' εἰσίν· ἡ μὲν οὐ κακή,
Ἡ δ' ἄχθος οἴκων.

Quæ eadem ferè verba ut Alcæi citat Plutarchus.

26. *Ne accipias faciem adversus faciem tuam*] Gr. μὴ λάβοις πρόσωπον κατὰ τῆς ψυχῆς σου quod quid significet, explicant sequentia, καὶ μὴ ἐντραπῇς εἰς πτῶσίν σου, quod Latinus Interpres verterat, *nè reverearis proximum in casu tuo:* quod enim medium est inter hæc abest in Græco. Sensus est, *Noli cuiquam homini ità morem gerere ut ipse tibi indè periculum crees contra animam tuam*, i. contra teipsum, tuo malo, ad tuam ruinam.

28. *Nè retineas verbum in tempore salutis*] i. Ubi loqui tibi salutem adfert. Idem sensus qui suprà 24.

Tam malum est semper tacere quàm malum est semper loqui.
Sic Amyclas cùm tacerent perdidit silentium.

¶ *Non abscondas sapientiam tuam in decore tuo*] Gr. Μὴ κρύψῃς τὴν σοφίαν εἰς καλλονήν· ubi est ἔλλειψις. Sensus enim est, *Nè occulta sapientiam ubi ea tibi erit decori.* Loquendi præcipua tempora sunt, ubi aut loquendo periculum vitatur, aut honor paratur. Confirmant hanc interpretationem quæ sequuntur.

29. *In lingua enim sapientia dignoscitur*] Ἐν λόγῳ Græcè *per sermonem*, Index animi oratio. ¶ *Et sensus, & scientia,*

entia, & doctrina in verbo sensati] Multis expressit quod breviùs in Græco, καὶ παιδεία ἐν ῥήμασι γλώσσης.

30. *Nè contradicas verbo veritatis ullo modo*] *Ullâ in re*, κατὰ μηδὲ ἕν. ¶ *Et de mendacio ineruditionis tuæ confundere*] Sequitur codices quosdam. At meliùs Sixtina habet editio, καὶ περὶ τῆς ἀπαιδευσίας σου ἐντράπηθι, *& erubesce si quid imperitius tibi exciderit.*

31. *Non confundaris profiteri peccata tua*] Gr. *Nè te pudeat peccata tua fateri*: i. Monitus culpam agnosce. Sequitur in Græco in hoc loco quod sequenti commate in Latino subjectum est, καὶ μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ, *nè vi obnitaris contra amnis cursum*. Est id generale proverbium de labore inutili. Hîc verò significat, Noli defendere quæ defendi non possunt. ¶ *Et nè subjicias te omni homini pro peccato*] i. Ad peccatum. Alius sensus in Græco, μὴ ὑποστρώσῃς ἀνθρώπῳ μωρῷ σεαυτὸν, *Nè subjicias te cuiquam stulto*. Liberos homines alloquitur, qui aut ad domestica ministeria se elocant, aut sub ditionem alicujus migrant. Aristophanes,

> Ὡς ἀργαλέον πρᾶγμ᾽ ἐστὶν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοὶ,
> Δοῦλον γενέσθαι παραφρονοῦντος δεσπότου.

¶ *Noli resistere contra faciem potentis*] Alius sensus in Græco, μὴ λάβῃς πρόσωπον δυνάστου, *Nè accipe personam Dynastæ*, i. nihil injustum fac ipsius in gratiam.

33. *Pro justitia agonizare pro anima tua*] Gr. Ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, i. *Pro veritate decerta ad mortem usque*, sicut Esaias, Zacharias Joiadæ, & alii fecere. ¶ *Et Deus expugnabit pro te inimicos tuos*] Gr. *Deus pro te pugnabit*. Te proteget, aut animam in æternum servabit.

34. *Noli citatus esse in lingua*] Legit ταχὺς non malè, ubi nos τραχὺς, aut θρασύς. ¶ *Et inutilis & remissus in operibus tuis*] Cessator, piger. Plerumque enim in quibus prompta est lingua, iis tardæ sunt manus, quales Thersites Homericus, Drances Virgilianus.

35. *Noli esse sicut leo in domo tua*] Clamosus & minax. Vide Prov. 19. 12. ¶ *Evertens domesticos tuos, & opprimens subjectos tibi*] Pro his verbis in Græco est, καὶ φαντασιοκοπῶν ἐν τοῖς οἰκέταις σου i. *suspicax adversùs famulos tuos*. Qui ea quæ imaginatur certa putat quasi vidisset, dicitur φαντασιοκοπῶν, aut φαντασιοσκόπος· quam vocem Eustathius usurpat de iis qui spe vanâ pascuntur.

36. *Ne sit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta*] *Contracta*, συνεσταλμένη. Illiberalis est animi, multa accipere, parùm dare.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ έ.

1. ΜΗ ἔπεχε ἐπὶ τοῖς χρήμασί σου, καὶ μὴ εἴπῃς, Αὐτάρκη μοί ἐστιν [C. A.] εἰς ζωήν.

2. Μὴ ἐξακολούθει τῇ ψυχῇ σου καὶ τῇ ἰσχύϊ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ἐπιθυμίαις [ἐπιθυμίᾳ] καρδίας σου.

3. Καὶ μὴ εἴπῃς, Τίς με [μου] δυναστεύσει διὰ τὰ ἔργα μου; ὁ γὰρ Κύριος ἐκδικήσει [C. A.] σου τὴν ὕβριν.

4. Μὴ εἴπῃς, Ἥμαρτον, καὶ τί μοι ἐγένετο C. A. λυπηρόν; ὁ γὰρ Κύριός ἐστι μακρόθυμος, [C. A.] οὐ μή σε ἀνῇ.

5. Περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου [C. A] ἐν πλεονασμῷ, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ᾽ ἁμαρτίαις [C. A.] ἐν πείρᾳ.

6. Καὶ μὴ εἴπῃς, Ὁ οἰκτιρμὸς αὐτοῦ πολὺς, τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται.

7. Ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ᾽ αὐτοῦ· [αὐτῷ ταχινὴ] καὶ ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει ὁ θυμὸς αὐτοῦ.

8. Μὴ ἀνάμενε ἐπιστρέψαι πρὸς [ἐπὶ] Κύριον, καὶ μὴ ὑπερβάλλου [ὑπερβαλοῦ] ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.

9. Ἐξάπινα [ἐξαπίνης] γὰρ ἐξελεύσεται ὀργὴ Κυρίου, καὶ ἐν καιρῷ ἐκδικήσεως ἐξολῇ.

10. Μὴ ἔπεχε ἐπὶ χρήμασιν ἀδίκοις· οὐδὲν γὰρ ὠφελήσεις [ὠφελήσει σε] ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς.

11. Μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ· οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος.

12. Ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου [C. A.] ἀσφαλῶς, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου.

13. Γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου [C. A.] ἀγαθῇ, καὶ ἔστω ἐν ἀληθείᾳ ἡ ζωή σου· καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου [ἀποφθέγγου] ἀπόκρισιν ὀρθήν.

14. Εἰ ἔστι σοι σύνεσις, ἀποκρίθητι τῷ πλησίον· εἰ δὲ μὴ, ἡ χείρ σου ἔστω ἐπὶ [C. A.] τῷ στόματί σου.

15. Δόξα [C. A.] γὰρ καὶ ἀτιμία ἐν λαλιᾷ, καὶ γλῶσσα ἀνθρώπου πτῶσις αὐτῷ.

16. Μὴ κληθῇς ψίθυρος, καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε.

17. Ἐπὶ γὰρ τῷ κλέπτῃ ἐστὶν αἰσχύνη [C. A.] μοχθηρὰ, καὶ κατάγνωσις πονηρὰ ἐπὶ διγλώσσῳ.

18. Ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει [C. A.] μηδὲ ἕν.

1. AL. Μὴ ἐπίχαιρε I. εἰς ζωήν, Co.
2. Ἐν ἐπιθυμίαις Al. pro quo ἐν ὁδοῖς Co.
3. Καὶ μὴ εἴπ. Al. μὴ εἴπῃς, omissâ copulâ, Co. Fr. ¶ Τίς μου Co. Al. ¶ Διὰ τὰ ἔργα μου C. A. Co. ¶ Leg. ἐκδικῶν ἐκδικήσει σε R. Al. ἐκδικῶν ἐκδικήσει σου τὴν ὕβριν C. A. Co.
4. Λυπηρὸν Co. ¶ Οὐ μή σε ἀνῇ Co.
5. Ἐν πλεονασμῷ Co. i. λίαν. ¶ Ἁμαρτίας Co. ἁμαρτίαν Al. ¶ Ἐν πείρᾳ] Ἀντὶ τοῦ, εἰς πεῖραν, δηλονότι τῆς μακροθυμίας τοῦ Θεοῦ. γέγραπται γὰρ, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.
6. Μὴ εἴπῃς ὅτι ὁ οἰκτιρμὸς α. π. τὸ πλ. τῶν ἁ. μ. ἐξ. Chrys. hom. 4. Ephes. 2.
7. Ἔλεος γὰρ] Ὅτι ἔλεος καὶ Chrys. ¶ Παρ᾽ αὐτοῦ, καὶ Al. παρ᾽ αὐτῷ ταχυνεῖ, καὶ Co. παρ᾽ αὐτῷ, καὶ C. A. & Chrys. hom. 28. Matth. 3. ¶ Ἐπὶ ἁμαρτ. R. Al. ἐπὶ τοὺς ἁμαρτ. C. A. Co.
8. Μὴ ἀναμείνῃς ἐπιστρ. ἐπὶ K. Co. Μὴ ἀνάμενε ἐ. πρὸς K. Al. ¶ Ὑπερβάλου Co. ὑπερβάλλου Al. ἀναβάλλου Chrysost. hom. 69. Matth. 21.
9. Ἐξάπινα Al. ἐξαπίνης Co. ¶ Κυρίου, καὶ ὡς ἀμελήσεις ἐκτριβήσῃ, καὶ ἐν Co. ¶ Ἐξόλῃ C. A. Q. l. ἐξολῇ. In aliis, ἐξολοθρεύσει σε.
10. Ἔπεχε Co. ἀπέχου Al. Ar. B. ¶ Ὠφελήσεις ἐν Al. ὠφελήσει ἐν Co.
11. Μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ] i. Μὴ περιφέρεσθε παντὶ ἀνέμῳ. Athanas. Ephes. 4. 14. τουτέστι, μὴ μεταφέρου παντὶ πνεύματι διδασκαλίας, μηδ᾽ ἄστατος ἔσο καὶ εὐπαράγωγος· μηδὲ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, ἀλλ᾽ ἐν μόνῃ τῇ τῆς εὐσεβείας βασιλικῇ ὁδῷ, Elias Cret. Episc. sive Nicetas, Paraphra. Orat. Gr. Naz. in Athan.
12. Ἀσφαλῶς Co. in Al. & R. non legitur.
13. Ἀγαθῇ, καὶ ἔστω ἐν ἀλ. ἡ. ζ. σου Co. ab Al. & R. abest. ¶ Γίνου ταχὺς] Plut. περὶ τοῦ ἀκούειν, & περὶ ἀδολεσχίας. Ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις, τὸ χρειῶδες τοῦ λόγου πρὸς ἀκοὴν δι᾽ ἀναλογίας μετροῦσα, δύο μὲν ὦτα, μίαν δὲ γλῶσσαν ἡμῖν ἐξειργάσατο· ὡς δέον διπλασίονα εἰς παιδείαν ἀκούειν, ἡμιολίῳ δὲ πρὸς τὰ ἐρωτήματα προάγειν τὸν λόγον, Basil. M. sive (ut ex Suida conjicimus) Ancyranus, p. 622. ¶ Ὀρθήν, Co.
14. Ἐπὶ στόματί σου R. Al.
15. Δόξα καὶ ἀτιμ. Al. R.
16. Al. Ψίθυρος ἐν τῷ βίῳ σου, N. VV.
17. Μοχθηρὰ, Co.
18. Μηδὲ ἕν Co.

BADVELLUS.

BADVELLUS.

1. *Ne confidas tuis*, &c. μὴ ἔπεχε ἐπὶ τοῖς χρήμασί σου, καὶ μὴ εἴπῃς, Αὐτάρκη μοί ἐστιν εἰς ζωήν] *Nè attendas in divitiis* [h. e. nè fiduciam tuam habeas in divitiis] *nec dicas, Sufficientia mihi est ad vitam*, h. e. nihil mihi deest ad vivendum: omnia mihi abunde suppetunt: vita mea bonis omnibus expleta est, aut contenta. Est enim hoc loco αὐτάρκη idem quod αὐτάρκεια *sufficientia*: quo nomine Paulus ad declarandam vim pietatis usus est 1 Tim. 6. 6. *Magnus quæstus est pietas cum acquiescentia* μετ' αὐταρκείας, *cum animo contento*. Alia verò affectio describitur à Christo Lucæ 12. 19. divitis in suis proventibus ac fructibus toto animo cogitationéque conquiescentis.

2. *Nè indulgeas animo*, &c. μὴ ἐξακολούθει τῇ ψυχῇ σου καὶ τῇ ἰσχύϊ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς καρδίας σου] *Nè sequaris animum tuum & robur tuum* [aut, *nè obsequaris animo tuo & viribus tuis*] *ut ambules in viis cordis tui*. Hoc est quod Spiritus S. tam sæpe reprehendit in Scriptura, quòd homines, relicto Deo, cogitationes cordis sui sunt secuti. Miserrima est vita quæ in timore Dei non continetur.

3. *Nè dicas, Quis*, &c. μὴ εἴπῃς, Τίς με δυναστεύσει διὰ τὰ ἔργα μου; ὁ γὰρ Κύριος ἐκδικῶν ἐκδικήσει τὴν σου ὕβριν] *Nè dicas, Quis me subjiciet* [aut, ut quidam vertunt, *perdomabit*] *propter opera mea? Dominus enim vindicans vindicabit insolentiam* [aut *proterviam*] *tuam*. Hæc est petulantia & licentia hominum effrænata, qui suo arbitrio ac libidine, non voluntate Dei, volunt vivere. Hanc impiorum audaciam jugum Dei repudiantium Psal. 12. describit: *Qui dicunt, Linguam nostram corroboremus: labia nostra nobiscum: quis Dominus nobis?* ὕβριν hoc loco malo vertere *petulantiam* quàm *injuriam*: significat enim intemperantiam insolentiámque eorum qui timore Dei nolunt suas cupiditates coerceri, sed summa cum licentia vivere.

4. *Nè dixeris, Peccavi*, &c. μὴ εἴπῃς, Ἥμαρτον, καὶ τί μοι ἐγένετο λυπηρόν; ὁ γὰρ Κύριός ἐστι μακρόθυμος· οὐ μή σε ἀνῇ] *Nè dicas, Peccavi: & quid mihi molestum accidit? Dominus enim patiens est, non te dimittet*. Quædam exempl. habent, *& quid mihi accidit?* quod aptius huic loco videtur esse quàm si legatur *molestum*. Est enim vox hominis desperantis, q. d. *Quid me fiet?* ut homines videmus in Comœdiis ac Tragœdiis cruciari. Illud etiam οὐ μή σε ἀνῇ, *non te dimittet*, eadem exempl. non habent additum: & ego arbitror parùm aptè adjunctum esse: nam significat hoc verbum *remittere aliquid alicui*, ac *veniam*, sive etiam *licentiam dare*. Itaque propter præpositam negationem quidam vertunt, *Sed impunè te non dimittet*. Sed hic sensus præsenti loco non convenit, quoniam de hoc abusu misericordiæ Dei statim præcepta subjungit.

5. *De venia nè sis*, &c. περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου ἐν πλεονασμῷ, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις] *De propitiatione nè prorsus timore sis vacuus, ut addas peccata super peccata*. Sapiens non vult homines dubitare de remissione peccatorum, sive venia, sed homines non abuti misericordiâ Dei ad licentiam peccatorum. Paulus hunc locum copiosè accuratéque tractat Rom. 6. Et Psal. 130. 4. finem veniæ impetratæ pulcerrimè ostendit, *Quia tecum est venia* [sive *propitiatio*] *ut timearis*.

6. *Ac nè dicas, Misericordia* &c. καὶ μὴ εἴπῃς, Ὁ οἰκτιρμὸς αὐτοῦ πολύς, τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται] *Et nè dicas, Miseratio ejus multa, multitudinem peccatorum meorum expiabit*, h. e. In multis peccatis meis mihi erit propitius: magnitudo enim gratiæ ac misericordiæ ejus multitudinem peccatorum meorum superabit.

7. *Tam enim ira*, &c. ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτῷ ταχυνεῖ, ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει ὁ θυμὸς αὐτοῦ] *Misericordia enim & ira ab eo festinabit* [aut *propere veniet*] *ac super peccatores recumbet indignatio ejus*. *Peccatores* appellat homines ἁμαρτάνοντας, in suis peccatis obsirmatos, ad quos non misericordia sed gravissima Dei ira vindictáque pertinet.

8. *Nè differas converti*, &c. μὴ ἀναμείνῃς ἐπιστρέψαι ἐπὶ Κύριον, καὶ μὴ ὑπερβάλλου ἡμέραν ἐξ ἡμέρας] *Nè tardes* [sive *cuncteris*] *converti ad Dominum, & nè differas* [aut *rejicias*] *diem ex die*, h. e. nè procrastines rejiciásq; in aliud tempus tuam conversionem. David Psal. 119. nullam moram pœnitentiæ interponendam esse suo exemplo præclarè demonstrat: *Reputavi*, inquit, *vias meas, & converti pedes meos ad testimonia tua. Festinavi, & non tardavi custodire mandata tua.*

9. *Nam subitò ira Domini*, &c. ἐξάπινα γὰρ ἐξελεύσεται ὀργὴ Κυρίου, καὶ ἐν ἀμελήσει συντριβήσῃ, καὶ ἐν καιρῷ ἐκδικήσεως ἐξολῇ] *Repentè enim egredietur ira Domini, & cùm negliges, deteréris, ac in tempore vindictæ peribis*. συντρίβεσθαι significat *prorsus conteri atque obteri*, aut *comminui, ut intereat*.

10. *Nè animum adjicias*, &c. μὴ ἔπεχε ἐπὶ χρήμασιν ἀδίκοις, οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς] *Ne attendas in divitiis injustis: nihil enim proderunt in die inductionis*, ad verbum: h. e. in tempore quo calamitas tibi importabitur. ἐπέχειν ἐπὶ χρήμασιν hoc loco cum præpositione dicit, *attendere ad divitias*, h. e. animum adjicere, aut spectare divitias injustè acquisitas, eásque appetere. Suprà initio capitis est usus sine præpositione pro *fiduciam habere*.

11. *Nè agiteris omni vento*, &c. μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ· οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος] *Nè jacteris omni vento, neque ingrediaris omni viâ* [aut *semitâ*] *itâ peccator qui est bilinguis*. Dehortatur à levitate animi atque inconstantia, qualis est eorum qui nihil certum habent, sed semper fluctuant, atque, ut ait Paulus Ephes. 4. 14. *quovis vento doctrinæ agitantur*; aut qui animum non habent in timore cultúque Dei confirmatum: itaque nunc hoc, nunc illud & sentiunt & dicunt.

12. *In tuo sensu*, &c. ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου] *Sis firmus* [aut *confirmatus*] *in sensu* [sive *intellectu*] *tuo certo* [aut *tuto*, aut *explorato*] *& una sit oratio tua*. Hæc sententia continet antithesin superioris: requirit enim constantiam firmitudinémq; tum mentis, tum orationis, in rebus bonis atque veris: quemadmodum suprà varietatem levitatémque & judicii & sermonis reprehendit. Itaque vult Sapiens nos esse veros, simplices sincerósque tam oratione quàm cogitatione; ut idem semper (modò verum sit ac rectum) & sentiamus & dicamus. Cicero in quadam epistola ad Lentulum σύνεσιν *sensum* appellavit, *Cùm te non lateat, quàm difficile sit sensum in rep. præsertim rectum & confirmatum, deponere.*

13. *Ad auscultandum qua*, &c. γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου ἀγαθῇ, καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν ὀρθήν] *Sis celer* [aut *velox*] *in auscultatione tua bona, & in patientia* [aut *lenitate*] *loquere responsum rectum*. Pulcra sententia, quâ admonemur ut simus magis propensi attentíque ad audiendum quàm parati ad loquendum. Auscultatio summam mentis celeritatem attentionémque requirit, responsio verò moderationem & patientiam. Contrà fit à multis, qui magis se comparant ad respondendum quàm ad audiendum ea quibus responsuri sunt: itâ accidit ut malè respondeant.

14. *Si est tibi intelligentia*, &c. Εἰ ἔστι σοι σύνεσις, ἀποκρίθητι τῷ πλησίον· εἰ δὲ μή, ἡ χείρ σου ἔστω ἐπὶ τῷ στόματί σου] *Si est tibi intellectus* [h. e. si sapis, si rectè sentis, si quid intelligis in quo possis consulere proximo tuum consilium exquirenti] *responde proximo: si non est tibi prudentia, manus tua imponatur ori tuo*: nè quidquam loquaris, sed taceas. Itâ hoc præcepto usus linguæ & moderatio informatur: consilium autem prudens & fidele & amicum esse debet.

15. *Gloria & ignominia*, &c. δόξα καὶ ἀτιμία ἐν λαλιᾷ, καὶ γλῶσσα ἀνθρώπου πτῶσις αὐτῷ] *Gloria atq; ignominia in sermone, & lingua hominis ruina ejus*. Hæc sententia est perspicua: ostendit quam vim lingua & oratio habeat, quòd sit hujusmodi instrumentum quod gloriam aut infamiam, salutem aut perniciem afferre potest iis qui eâ rectè utuntur aut abutuntur.

16. *Nè appelleris susurrator*, &c. μὴ κληθῇς ψίθυρος, καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε] *Nè voceris susurrator* [aut *obtrectator*] *nec linguâ insidieris*. Hoc præceptum de linguæ maledicentia atque obtrectatione, quâ fama existimatióque proximi malevolè læditur. Paulus Rom. 1. 29, 30. in illa

illa enumeratione vitiorum ac peccatorum quibus Gentiles contaminatos fuisse dicit, ψιθυριστὰς καὶ καταλάλους *susurrones atque obtrectatores* nominat.

17. *Furem enim gravis*, &c. ἐπὶ γὰρ τῷ κλέπτῃ ἐστὶν αἰσχύνη μοχθηρὰ, καὶ κατάγνωσις πονηρὰ ἐπὶ διγλώσσου] *Nam in fure gravis* [aut *turpis*] *inest ignominia*, *& condemnatio mala in bilingui*. Videtur Sapiens exæquare pœnam furis atque obtrectatoris, quorum dissimili in re est consimilis quædam ratio: quòd uterque detractor sit, alter rei alterius, alter famæ: uterque lædit proximum, ille in re surripienda, hic in existimatione minuenda.

18. *Nullius rei tam parva*, &c. ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει μηδὲ ἕν] *In magno & parvo nè ignores*, *nè unum quidem*. Omnia mandata Dei, sive sint rerum maximarum, sive mediocrium, sive minimarum, summâ curâ diligentiâque sunt observanda, nullisque in rebus officium prætermittendum: hæc autem integritas sine intelligentia & cognitione eorum quæ facienda sunt præstari non potest: itaque debet teneri ac constare nobis certa ratio omnium eorum quæ nobis in vita aut sunt conservanda aut vitanda.

DRUSIUS.

1. NE *innitaris*] Μὴ ἔπεχε, אל תשען. Hoc significatu reddunt idem verbum infrà 13. 4. ἐπ' αὐτῆς ἐφέξει, *eâ nitetur*. Et 16. 3. μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν, *nè innitere multitudini eorum*. Alii vertunt, *nè attende ad pecunias*. David hoc dixit Psal. 62. 10. *Divitiæ si affluant*, *nè apponite cor*. Est ubi reperiatur μὴ ἐπίχαιρε *nè lætare*. Quod notatum à nescio quo, neque mihi displicet. ¶ *Ad vitam*] Ad vitam sustentandam, ad victum, ut Prov. 27. 27. *vita erunt ancillis tuis*. Vide quæ scripsimus suprà 4. 1. Hinc lucem facies versioni Vulg. *Est mihi sufficiens vita*, i. victus.

2. *Anima tua*] i. Cupiditati tuæ. Huc referri posset Prov. 29. 10. *Recti quærunt animum ejus*: ut sensus sit, quærunt id quod ipse cupit. ¶ *In concupiscentiis cordis tui*] Cave nè damnes lectionem quæ habet ἐν ὁδοῖς καρδίας σου, *in viis cordis tui*. Ea reperitur in C. & utroque Cam. Sed Int. antiquus, *nè sequaris concupiscentiam cordis tui*: expressit, nisi fallor, scripturam codicum A. B. & R.

3. *Nè dicas*] Μὴ εἴπῃς, absque copula edidimus ex C. Quanquam in A. B. R. Καὶ μὴ εἴπῃς. Vetus quoque Int. *Et nè dixeris*. ¶ *Quis in me potentatum obtinebit*] Τίς με δυναστεύσει; Sic libri A. B. & R. quos secutus sum. In C. & Utr. Cam. erat additum διὰ τὰ ἔργα μου. Quod priscus Int. exposuit, *Quis me subjiciet propter facta mea?* Camerarius, *Cujus potentia inquiret in facta mea?* ¶ *Ulciscetur te*] Ἐκδικήσει σε, *vindicabit te*. Lectio varians ἐκδικήσει σου τὴν ὕβριν, *ulciscetur tuam petulamiam*. Extat in C. & utroque Cam.

4. *Quid mihi accidit?*] Alibi est Τί μοι ἐγένετο λυπηρόν; & in Lat. Vetere, *Quid mihi accidit triste?* Nè quid celem, λυπηρὸν abest in A. B. & R. Habetur autem in C. ut mox in fine hujus versûs post μακρόθυμος legitur in eadem ed. οὐ μή σε ἀνῇ, *nequaquam te dimittet*. ¶ *Longanimus*] Vel *longanimis*. Sed *longanimus* reperitur in Lexico Græco-Lat. V. Dicitur autem ut *æquanimus*. Sig. Deum patientem esse & tardum ad vindictam. Hanc tamen tarditatem gravitate supplicii compensat. Quâ de re diximus alibi.

5. *De expiatione*] *De propitiatione* peccatorum tuorum. ¶ *Nè esto securus*] Ἄφοβος *absque metu*. E. C. addit ἐν πλεονασμῷ, quod reddunt *in avaritia & copia*. Quid si *in redundantia?* id est, nimium aut plus quàm æquum est. Nam πλεονάζω *copiosior sum aut major quàm par aut necesse est*. Hujus loci est, *Beatus homo qui metuit semper*. Prov. 28. 14. Vide si vis infrà 18. 29. ¶ *Peccata peccatis*] Vet. *peccatum super peccatum*. Id propius accedit ad lectionem Aldinam ἁμαρτίαν, quam in margine notavimus ex R.

7. *Apud ipsum sunt*] Παρ' αὐτοῦ. Sic A. B. R. In aliis est παρ' αὐτῷ ταχυνεῖ, *apud eum festinant*. παρ' αὐτοῦ puto vertendum, *ab eo sunt*, i. proficiscuntur. Quam lectionem eò potiorem existimo quòd in his literis Deus dicatur μακρόθυμος, i. *tardus ad iram*. Si *tardus* est *ad iram*, quomodo nunc ait, *apud eum ira festinat?* nam ea verba innuunt Deum ad ultionem pronum esse citòque irasci: quod ei epitheto de quo dixi planè contrarium est. ¶ *In peccatores incumbit*] Ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καταπαύσει, *supra peccatores requiescit*. Ità loquendo significat homines improbos & sceleratos, quos Ebræi חטאים vocant. Propterea, credo, in C. additur articulus, ἐπὶ τοὺς ἁμαρτωλούς. Alioqui omnes peccatores sumus: & *qui dicit se sine peccato esse*, *mentitur*, *& veritas Dei non est in eo*.

8. *Nè cunctare*] Μὴ ἀναμένε. Aliàs Μὴ ἀναμείνῃς, *Nè cuncteris*: & mox ἐπὶ Κύριον legitur in C. pro eo quod in aliis πρὸς Κύριον. Res eodem redit. Huc refer dictum Eliazari cujusdam hominis Ebræi, qui interrogatus à discipulis *quando resipiscendum esset*, respondit, *Die uno ante mortem*. Cùm autem illi dicerent *se nescire quando morituri essent*, *Propterea*, inquit, *hodie resipiscendum est*: *nam fortasse cras moriemur*.

9. *Derepente*] Ἐξάπινα est in R. & ἐξαπίνης in C. Quæ editio in hoc versu membro uno auctior est, καὶ ὡς ἀμελήσεις, ἐκτριβήσῃ, i. interprete Camerario, *& cùm negliges*, *exstirpaberis*. ¶ *Ira Domini*] i. Vindicta sive supplicium aut animadversio in peccatores. ¶ *Peribis*] Ἐξολῇ. Consentiunt in hac scriptura codices omnes impressi, quos quidem mihi videre contigit. Tamen Int. V. *disperdet te*. Videtur legisse ἐξολοθρεύσει σε. Quod in quibusdam libris Græcis esse testes mihi qui notas composuerunt ad ed. Rom. Iidem annotant in aliis esse ἐξελῇ, utrùm ab ἐξαιρέω an ab ἐξελάω, τὸ ἐξελαύνω *expello*, ut sit ἐξελῇ, *expelleris*, *ejicieris*, *exterminaberis?*

10. *Nè innitere*] Μὴ ἔπεχε ità correximus ex R. & C. cùm in A. & B. perperàm legeretur μὴ ἄπεχε. Vide notata ad v. 1. ¶ *Nihil enim utilitatis ex iis percipies*] Prov. 10. 2. *Non prosunt thesauri improbè parti*. Rursum Prov. 11. 4. *Non prosunt opes in die iræ*. Ed. R. Οὐδὲν γὰρ ὠφελήσεις itémque Basileensis ea quæ in quarto folium complicat, nec non Aldina. In C. verò est ὠφελήσει cui editiones aliquæ addunt pronomen σε, ut sit ὠφελήσει σε, *nihil proderunt tibi*. Lexicon Græco-Lat. V. Ὠφελῶ σε, *præsidium tibi sum*, *prosum tibi*. Simili modo variant libri paulò infrà, ubi B. διασείσῃς, C. verò & R. διασείσῃ σε. Sic cap. 42. in B. est ποιήσῃς pro ποιήσῃ σε. ¶ *Tempore adversitatis*] Ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς, *in die calamitatis*. Idem cum illo de quo suprà mentio facta, ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, *tempore adverso aut calamitoso*.

11. *Nè ventila quovis vento*] Explicatum est in Proverbiis meis. In hanc sententiam jactatur proverbium apud Belgas, *Nè vento togam sive pallium* (*calyptram* vulgò, quod vestis genus est muliebris) *obverte*. Quod qui faciunt dicuntur *uti foro* & *servire tempori*. ¶ *Nè gradere qualibet semitâ*] Idem cum illo, *Nè qualibet sellâ sedeto*. Utroque enim prohibetur inconstantia, quæ cùm in omni alia re turpis est, tum in religione turpissima esse censetur.

12. *Esto stabilis*, &c.] Quadrat cum illo Gamalielis, הסתלק מן הספק *Subtrahe te à dubio*. Seneca, *Cogitationes vagas ac veluti somno similes non recipies: quibus si animus tuus se oblectaverit*, *cùm omnia disposueris*, *tristis remanebis*. *Sed cogitatio tua stabilis & certa sit*, *sive deliberet*, *sive quæret*, *contempletur*, *non recedat à vero*. *Sermo quoque tuus non sit inanis*, &c. Idem alibi, *Nihil firmi habet qui in incerta propensus est*. Non est tamen turpe *cum re mutare consilium*, ut idem ait. ¶ *In doctrina tua*] Abundat à glossemate adjectivum ἀσφαλεῖ, quod in C. Sanè abest cùm alibi, tum in A. & R. Cæterùm ἐν συνέσει σου verti etiam potest *in intelligentia tua*.

13. *Esto celer in auditione tua*] Vult dicere *ad audiendum*. In hunc sensum celebratur præceptum Apostoli, Ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, καὶ βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, i. *velox ad audiendum*, *& tardus ad loquendum*. Quod autem in C. ἐν ἀκροάσει σου ἀγαθῇ, in eo vox ἀγαθῇ superat à glossemate, meo judicio. Sequitur in eadem ed. καὶ ἔστω ἐν ἀληθείᾳ ἡ ζωή σου, quod reddunt, *& degatur in veritate vita tua*. Sensus, Vive vitam sinceram, nullo simulationis fuco tectam. ¶ *Et cum longanimitate dato responsum*]

responsum] Id suprà dixit, μὴ γίνου ταχὺς ἐν τῇ γλώσσῃ σου, si vera lectio quam secutus putatur Int. V. Quanquam hoc præceptum minùs latè patet. Nam de responsione tantùm præcipit, cùm illud extendi possit ac debeat ad sermonem quemvis. *Longanimitate*, i. patientia, tolerantia. Sit mora, inquit, inter responsum tuum & interrogationem alterius, eámque patienter fer ac tolera. Vet. *profer responsum verum.* Codex Hisp. φθέγγου ἀπόκρισιν ὀρθὴν, i. interprete Camerario, *loquere responsionem rectam.*

14. *Responde proximo*] Te consulenti aut roganti aliquid: aut, *loquere cum proximo.* Sic *responsum molle*, i. verbum. ¶ *Manus tua supra os tuum*] i. Tace, sive, ut cum Poeta loquar, *—digito compesce labellum.* Prov. 30. 32. *Si stultè quid egeris efferendo te, aut si cogitaveris, manum ad os*, יד לפה. Vide Proverbia nostra.

15. *Gloria & infamia in locutione*] Plus dicit Salomo cùm ait, *Vita & mors in manu linguæ.* Pro *in locutione* verti potest *ex locutione*, vel, si mavis, *ex sermone* sive *oratione.* Simile, *Diliges Dominum Deum tuum* ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, *ex tota anima tua*, Matth. 22. 37.

16. *Nè voceris susurro*] i. Nè sis, vel nè esto. Quale est, *minimus vocabitur*, i. erit. Sic in versu illo,

Sine me vocari pessimum ut dives vocer,

i. sim. ψιθυρὸς autem *susurro*, qui & ψιθυριστὴς, *susurrator.* Dicitur etiam τονθορυστὴς, ab Aquila interprete, & γόγγυσος à Symmacho. Quod postremum ab aliis γογγυστὴς effertur. In Ebræo est נרגן Prov. 16. 28. Primasius in 2 Cor. SUSURRO *est qui murmurat, & non alicui in facie, sed de ipso aliis malè loquitur.* Isidorus Hispalensis, SUSURRO *de sono locutionis appellatus, quia non in facie alicujus, sed in aure loquitur de altero detrahendo.* Infrà 28. 14. *Susurronem & bilinguem exsecrare*, &c. ¶ *Nè insidieris lingua tuâ*] Vis in hoc sermone ut si diceret, *nè esto bilinguis.* Nam tales aliis insidiantur, bisulci linguâ quasi serpentes bestiæ, cùm aliud ore loquantur & aliud in pectore clausum habeant.

17. *Furem comitatur*] Ἐπὶ τῷ κλέπτῃ, *in fure*, i. cum fure. Alii, *super furem.* ¶ *Pudor*] Αἰσχύνη, *ignominia.* Codex Compl. αἰσχύνη μοχθηρὰ, i. Camerario interpretante, *turpitudo mala.* Malim ergò *pudor malus.* Nam est *pudor* non malus. *Turpitudo* autem omnis mala est. Μοχθηρὸς *malus, pravus*, ut 27. 15. ἀκοὴ μοχθηρὰ, *auditus pravus*, vel *gravis*: & 26. 6. ὑπὲρ θάνατον μοχθηρὰ *morte deteriora.*

18. *Nè ignores*] Μὴ ἀγνόει. Quidam, *nè imprudenter age*: quod ediderunt Interpretes è Sabaudia.

GROTIUS.

1. NOli *attendere ad possessiones iniquas*] In Græco tantùm est, *Noli inniti divitiis tuis.* Ità enim hanc vocem usurpat hic Scriptor 15. 4. & 34. 2. & alibi. ¶ *Et nè dixeris, Est mihi sufficiens vita*] *Sunt mihi quæ ad vitam* (i. ad omne vitæ meæ tempus) *sufficiant.* Ità in Græco. Talis hominis habemus χαρακτῆρα Luc. 12. 19. ubi & admonitio sequitur qualis hic. ¶ *Nihil enim proderit in tempore vindictæ & obductionis*] Non est in nostris libris Græcis: fuisse tamen in aliis existimo: nam vox *obductionis* respondet Græcæ ἐπαγωγῆς, de qua egimus suprà 2. 2. sed idem ferme habemus infrà hoc capite, commate 10.

2. *Nè sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui*] Gr. Μὴ ἐξακολούθει τῇ ψυχῇ σου καὶ τῇ ἰσχύϊ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς καρδίας σου. *Nè sequere animam tuam & vires tuas, ut ambules in viis cordis tui*: i. Noli facere quidquid potes ac libet.

3. *Et nè dixeris, Quomodo potui, aut quis me subjiciet propter facta mea?*] In Græca Sixtina tantùm est, τίς με δυναστεύσει; i. *Quis mihi legem imponat?* משל Hebræum vertitur κυριεύειν, ἐξουσιάζειν, δυναστεύειν. ¶ *Deus enim vindicans vindicabit*] i. Certò vindicabit. In Græco additur σου τὴν ὕβριν, *insolentiam tuam.*

4. *Nè dixeris, Peccavi, & quid mihi accidit triste?*] Ut Horatius,

———tu simul obligasti
Perfidum diris caput, enitescis
Pulcrior multò, juvenùmque prodis
Publica cura.

Theodectes,

——νῦν δὲ τῆς τιμωρίας
Ἄπωθεν οὔσης, τῇ φύσει χρῶνται βροτοί.

¶ *Altissimus enim est patiens redditor*] Gr. *Deus patiens quidem est, non tamen impunitum te dimittet.* Sequitur apud Theodecten,

Ὅταν δὲ φωραθῶσιν ὀρθίους νόμους,
Τίνουσι ποινὰς ὕστερον ἐν χρόνοις.

5. *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adjicias peccatum super peccatum*] In Græco Sixtino, Περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου προσθεῖναι ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις, i. *Noli peccata peccatis addere securus ob spem veniæ.* Ostendunt id quæ sequuntur.

7. *Misericordia enim & ira ab illo citò proximant*] Est quidem in codicibus quibusdam ταχυνεῖ, sed abest in editione Sixtina, tantúmque est, ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτῷ, i. *Deus tam iram secum habet quàm misericordiam*: & hâc & illâ uti potest. ¶ *Et peccatores respicit ira illius*] *Sed peccatoribus incumbit ira ejus.* καταπαύσει, *manebit super eos. Peccatores* hîc intellige obduratos ac pertinaces, κατ' ἐξοχὴν sumpto vocabulo.

9. *Subitò enim veniet ira ejus*] Improvisò aderit. Quod hîc in Græcis quibusdam adjicitur, καὶ ὡς ἀμαλύνσεις ἐκτριβήσῃ, deest in Sixtino.

10. *Noli anxius esse in divitiis injustis*] *Noli confidere divitiis injustis.* Est enim in Græco ἔπεχε, ut suprà 1. Tantùm quod ibi in genere dictum est de divitiis, hîc ad injustas divitias applicatur. Euripides Erechtheo,

Ἀδίκως δὲ μὴ χρῆ χρήματ', ἂν βούλῃ πολὺν
Χρόνον μελάθροις ἐμμένειν. τὰ γὰρ κακῶς
Οἴκους ἐσελθόντ' οὐκ ἔχει σωτηρίαν.

¶ *Non enim proderunt tibi in die obductionis & vindictæ*] In Græco tantùm est, ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς. Itaque illud *& vindictæ* explicandi causâ videtur additum ab Interprete. Vide suprà hoc capite in principio.

11. *Non ventiles te in omni vento*] Bene supplevit sensum Græci, Μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ· est enim activum pro reciproco. *Ventilare semet ad omnem ventum* est Omnium captare gratias, & ad eas verba factáque accommodare. Plautus dixit, *ut ì ventus est velum vertere.* ¶ *Et non eas in omnem viam*] Theophrastus in descriptione ἀρέσκου, Καὶ ἐπικληθεὶς δὲ πρὸς δίαιταν, μὴ μόνον ᾧ πάρεστι βούλεσθαι ἀρέσκειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀντιδίκῳ, ἵνα κοινὸς τις δοκῇ. ¶ *Sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua*] Gr. οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος, i. *ità solet agere homo pravus: est enim bilinguis*, ut olim Tyrii. Talibus similem se facit qui omnia loquitur ad captandas omnium gratias: fieri enim non potest quin sæpe sibi contradicat.

12. *Esto firmus in via Domini, & in veritate sensûs tui, & scientia, & prosequatur te verbum pacis & justitiæ*] In Græco nihil amplius est quàm, Ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου ἀσφαλεῖ, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου, *Firmiter defende quæ certa nosti, ità fiet ut unus sit sermo tuus*, i. semper sibi consentiens. Sophocles,

Θάρσει λέγων τ' ἀληθὲς οὐ σφάλλῃ ποτέ.

Euripides,

Καλόν γ' ἀληθὴς κἀτενὴς παῤῥησία.

13. *Esto mansuetus ad audiendum verbum*] Legit πραῢς ubi nos habemus ταχὺς, quod meliùs respondet opposito membro. *Esto velox ad audiendum, tardus ad respondendum.* Aures enim binas nobis Deus dedit, os unum. In Græco est, *ad audienda quæ bona sunt.* ¶ *Ut intelligas*] Addidit hoc Interpres sensui elucidando. Quod hîc in quibusdam lib. Græcis additur, καὶ ἔσω ἐν ἀληθείᾳ ἡ ζωή σου, non est in Sixtina, & videtur divellere ea quæ inter se connecti debent. ¶ *Et cum sapientia proferas responsum verum*] Gr. *& cum tardante animo eloquere responsum verum.* Addunt quidam libri ὀρθὴν sed id Sixtina editio non habet.

14. *Sin autem, sit manus tua super os tuum*] Nimirum,

Ἢ λέγε τι σιγῆς κρεῖττον, ἢ σιγὴν ἔχε,

ut

ut est in vetere verbo. *Manus tua sit super os tuum*, simile dicto Latino,

——*digito compesce labellum.*

¶ *Nè capiaris in verbo indisciplinato, & confundaris*] Additum est hoc ab Interprete.

15. *Honor & gloria in sermone sensati*] Legit τιμὴ ubi nos habemus ἀτιμία· & addidit illud *sensati*: nam in Græco est, Δόξα καὶ ἀτιμία ἐν λαλιᾷ, *Honos & dedecus in sermone.* Utrumque loquendo adipisci possumus, & decus & dedecus. Vide Matth. 12. 37. ¶ *Lingua verò imprudentis est subversio ipsius*] Hîc quoque ad sensum clariùs exprimendum addidit *imprudentis.* Nam in Græco est, καὶ γλῶσσα ἀνθρώπου πτῶσις αὐτῷ, i. *sæpe lingua homini causa est ruinæ.* Euripides,

Οὐ νῦν με πρῶτον, ἀλλὰ πολλάκις, Κρέον,
Ἔβλαψε γλῶσσα μεγάλα τ' εἴργασαι κακά.

16. *Non appelleris susurro*] Noli mereri nomen *clancularii detrectatoris.* Id enim hîc ψίθυρος, & Paulo Rom. 1. 29. ψιθυριστής. Hîc incipit novus titulus, cum quo cohæret initium capitis sequentis. ¶ *Et linguâ tuâ nè capiaris, & confundaris*] Legit ἐνεδρεύου. Nos habemus, καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε, *noli cuiquam insidiari tuâ linguâ.*

17. *Super furem enim est confusio & pœnitentia, & denotatio pessima super bilinguem: susurratori autem odium & inimicitia & contumelia*] Gr. Ἐπὶ γὰρ τῷ κλέπτῃ ἐστὶν αἰσχύνη μοχθηρὰ, καὶ κατάγνωσις πονηρὰ ἐπὶ διγλώσσῳ, *furem enim sequitur gravis ignominia, at bilinguem* (i. calumniatorem) *damnatio mala.* Fur in servitutem ignominiosam addicitur; at detrectator deprehensus sæpe etiam capitis pœnam subit. Detrectatores sunt bilingues: non audent enim clarè dicere quod in aurem instillant: timent aurem tertiam.

18. *Justifica pusillum & magnum similiter*] Ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει. Ità Sixtina. Addunt alii libri μηδὲ ἕν. Est autem ἀγνοεῖν Hellenistis *imprudenter aliquid agere*, אשם, vel סכל, vel שגג. Qui in parvis rebus inconsideratè agit, paulatim eò pervenit ut in magnis idem faciat: quare nihil faciendum ἀπερινοήτως.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ϛʹ.

1. ΚΑΙ ἀντὶ φίλου μὴ γίνου ἐχθρός· ὄνομα γὰρ πονηρὸν, αἰσχύνην καὶ ὄνειδος κληρονομήσει. [κληρονομήσεις]

2. Οὕτως [οὕτω γὰρ] ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος ἀτιμίαν ἕξει.

3. Μὴ ἐπάρῃς σεαυτὸν ἐν βουλῇ ψυχῆς σου, ἵνα μὴ διαρπαγῇ [ἁρπαγῇ] ὡς ταῦρος ἡ ψυχή σου.

4. Τὰ φύλλα σου καταφάγεσαι, καὶ τοὺς καρποὺς σου ἀπολέσει, καὶ ἀφήσεις σεαυτὸν ὡς ξηρὸν ξύλον.

5. Ψυχὴ πονηρὰ ἀπολεῖ τὸν κτησάμενον αὐτὴν, καὶ ἐπίχαρμα ἐχθρῶν ποιήσει αὐτὸν [C. A.] ἐν τάχει.

6. Λάρυγξ γλυκὺς πληθυνεῖ φίλους αὐτοῦ, καὶ γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα. [εὐπροσηγορίαν.

7. Οἱ εἰρηνεύοντές σοι, ἔστωσαν πολλοί· οἱ δὲ σύμβουλοί σου, εἷς ἀπὸ χιλίων.

8. Εἰ κτᾶσαι φίλον, ἐν πειρασμῷ κτῆσαι αὐτὸν, καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσῃς αὐτῷ [C. A.] σεαυτόν.

9. Ἔστι γὰρ φίλος ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ παραμείνῃ ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου.

10. Καὶ ἔστι φίλος μετατιθέμενος εἰς ἔχθραν, [ἐχθρὸν] καὶ μάχην ὀνειδισμοῦ [μάχην· ὀνειδισμὸν] σου ἀποκαλύψει.

11. Καὶ ἔστι φίλος κοινωνὸς τραπεζῶν, καὶ οὐ μὴ παραμείνῃ [βοηθήσῃ] ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου.

12. Καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σὺ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παρρησιάσεται.

13. Ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσται κατὰ σοῦ, καὶ ἀπὸ προσώπου σου κρυβήσεται.

14. Ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν σου διαχωρίσθητι· καὶ ἀπὸ τῶν φίλων σου πρόσεχε.

15. Φίλος πιστὸς, σκέπη κραταιά· ὁ δὲ εὑρὼν αὐτὸν, εὗρε θησαυρὸν [C. A.] εὐλογίας.

16. Φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ.

17. Φίλος πιστὸς, φάρμακον ζωῆς· καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον εὑρήσουσιν αὐτόν.

18. Ὁ φοβούμενος Κύριον εὐθυνεῖ φιλίαν αὐτοῦ· ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ.

19. Τέκνον, ἐκ νεότητός σου ἐπίλεξαι παιδείαν, καὶ ἕως πολιῶν εὑρήσεις σοφίαν. [χάριν]

20. Ὡς ὁ ἀροτριῶν καὶ ὁ σπείρων πρόσελθε αὐτῇ· καὶ ἀνάμενε τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς αὐτῆς.

21. Ἐν γὰρ τῇ ἐργασίᾳ αὐτῆς ὀλίγον κοπιάσεις, καὶ ταχὺ φάγεσαι γεννημάτων [γεννημάτων] αὐτῆς.

22. Ὡς τραχεῖά ἐστι σφόδρα τοῖς ἀπαιδεύτοις, καὶ οὐκ ἐμμένει ἐν αὐτῇ ἀκάρδιος.

23. Ὡς λίθος δοκιμασίας, ἰσχυρὸς ἔσται ἐπ' αὐτῷ· καὶ οὐ χρονιεῖ [C. A.] ἐν αὐτῇ ἀποῤῥίψαι αὐτήν.

24. Σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι, καὶ οὐ πολλοῖς ἐστι φανερά.

25. Ἄκουσον, τέκνον, καὶ δέξαι [ἔκλεξαι] γνώμην μου, καὶ μὴ ἀπαναίνου τὴν συμβουλίαν [συμβουλήν] μου.

26. Καὶ εἰσένεγκον [εἰσένεγκε] τοὺς πόδας σου εἰς τὰς πέδας αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς τὸν τράχηλόν σου.

27. Ὑπόθες τὸν ὦμόν σου, καὶ βάσταξον αὐτὴν, καὶ μὴ προσοχθίσῃς τοῖς δεσμοῖς αὐτῆς.

28. Ἐν πάσῃ ψυχῇ σου πρόσελθε αὐτῇ, [αὐτήν] καὶ ἐν ὅλῃ δυνάμει σου συντήρησον τὰς ὁδοὺς αὐτῆς.

29. Ἐξίχνευσον καὶ ζήτησον, καὶ γνωσθήσεταί σοι· καὶ ἐγκρατὴς γενόμενος μὴ ἀφῇς αὐτήν.

30. Ἐπ' ἐσχάτων γὰρ εὑρήσεις τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῆς, καὶ στραφήσεταί σοι εἰς εὐφροσύνην.

31. Καὶ ἔσονταί σοι αἱ πέδαι [C. A. & Co.] αὐτῆς εἰς στολὴν δόξης.

32. Κόσμος γὰρ χρύσεός ἐστιν ἐπ' αὐτῆς, καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλῶσμα ὑακίνθινον.

33. Στολὴν δόξης ἐνδύσῃ αὐτὴν, καὶ στέφανον ἀγαλλιάματος περιθήσεις σεαυτῷ. [περιθήσει αὐτῷ]

34. Ἐὰν θέλῃς, τέκνον, παιδευθήσῃ· καὶ ἐὰν δῷς τὴν ψυχήν [ἐπιδῷς τῇ ψυχῇ] σου, πανοῦργος ἔσῃ.

35. Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ [C. A.] σύνεσιν· καὶ ἐὰν κλίνῃς τὸ οὖς σου, σοφὸς ἔσῃ.

36. Ἐν πλήθει πρεσβυτέρων στῆθι· καὶ εἴ τις σοφὸς, αὐτῷ προσκολλήθητι.

37. Πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκούειν, [ἀκροᾶσθαι] καὶ παροιμίαι συνέσεως μὴ ἐκφευγέτωσάν σε.

38. Ἐὰν ἴδῃς ἄνδρα συνετὸν, ὄρθριζε πρὸς αὐτὸν, καὶ βαθμοὺς θυρῶν αὐτοῦ ἐκτριβέτω ὁ ποῦς σου.

39. Διανοοῦ ἐν τοῖς προστάγμασι [πράγμασι] Κυρίου [C. A.] τελέως, καὶ ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ μελέτα διαπαντός.

40. Αὐτὸς στηριεῖ τὴν καρδίαν σου, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς σοφίας δοθήσεταί σοι.

1. ΚΛηρονομήσει Co. Al. κληρονομήσεις Q. l.

2. Ἀτιμίαν ἕξει legitur in solo Co.

3. Ἐν βουλῇ ψυχῆς σου C. A. R. Co. ψυχῆς μου Al. in quo desiderantur verba ἵνα μὴ δ. ὡς τ. ἡ. ψ. σου.

4. Καταφάγηται Al. vitiosé.

5. Αὐτὸν C. A. R. Al. αὐτὴν Co.

8. Ἐν πειρασμῷ] Solonis est præceptum, Φίλους μὴ ταχὺ κτῶ·

κτῶ· ἐς δ' ἂν κτήσῃ, μὴ ἀποδοκίμαζε, apud Laert. Διὸ δεῖ, inquit Plutarchus, μὴ ῥᾳδίως προσδέχεσθαι, μηδὲ κολλᾶσθαι τοῖς ἐντυγχάνουσι, & φιλίαν ἡ συνήθειαν σώζειν παραλαβόντας ἐν πολλῷ χειδῶσι, lib. περὶ πολυφιλ. ¶ Σεαυτὸν Co.

11. Κοινωνὸς τραπεζῶν] Συγκαταδεσίφαγος. ¶ Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου] Καλὰ τὸ,

Ἀνδρὸς κακῶς πράσσοντος, ἐκποδὼν φίλοι,

Menand. τῇ τύχῃ μετρῦντες τὸ φιλανθρωπίαν, Aristid. Panath.

14. Ἀπὸ τῶν φίλων] Διότι ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος, ut illud Philosophi quidam corrigunt.

18. Εὐθύνῃ R. Al. εὐθυνεῖ Co. ¶ Οἱ πλησίον Co.

19. Al. ἐπίδεξαι. ¶ Ἕως πολὺν vitiosè legitur apud Ald. Ar. Baſ.

20. Πρόσελθε αὐτῇ Fr. In Co. deeſt hoc membrum ὡς ὁ ἀροτρ. ἡ ὁ σπ. πρόσελθε αὐτῇ.

21. Κοπιάσεις] Ὁ φλοιὸς γὰρ ἀπαιδευτίας ἐστὶ χαλεπὸν ἡ τραχὺς, οἱ ἢ καρποὶ γλυκεῖς, Chryſ. hom. 30. Hebr. 12. Καὶ αἱ τέχναι ἢ μὲ ἀρχὴν πόνου γέμουσι ἔχουσιν, τὸ ἢ τέλος ἐπικερδὲς, Idem hom. 14. 1 Cor. 4. ¶ Φάγησαι γὰρ. Al. φάγεσαι ἀπὸ τῶν γενημ. Co.

22. Ταχεῖα Al. mendum, quod in Ar. B. relictum, ut alibi alia operarum ſphalmata, miror. ¶ Ἐμμένει Co. ἐμμένω C. A. R. Al.

24. Αὐτοῖς Al.

25. Δέξαι Al. ἔκλεξαι Co. ¶ Συμβουλίαν Co. Al.

26. Εἰσένεγκον Al. εἰσένεγκε Co. ¶ Κλοιὸς eo hîc ſignificatu quo Deut. 28. 48. Hab. 2. 6. uſurpatur, non quo Gen. 41. 42. κλοιὸς χρυσοῦς, i. τὸ χρυσοῦν περιδέραιον, Clem. Alex. lib. 2. c. 12. Pæd. Quod numero multitudinis etiam gen. legitur neutro, κλοιὰ τῶν τραχήλων δεσμεύοντες, Chryſ. hom. 13. Epheſ. 4. ut ab ὁ μυχὸς, μυχά, apud Apolin. Pſal. 21. 18.

27. Μὴ προσοχθίσῃς Al. μὴ προσοχθίσῃς Co. P. H. i. ut Interpres alter, nè ſis inimicus, non ſine mendi ſuſpicione, cùm hoc ſit ἄχρηστον, illud in Bibliis cùm alibi occurrat, tum Levit. 18. 28. & 20. 22. & 26. 44. Pſal. 21. 25. & 95. 10. hinc προσόχθισμα 3 Reg. 16. 33. Ezech. 5. 11. & 7. 20.

28. Πρόσελθε αὐτῇ C. A. ut v. 20. Fr. quæ hujus verbi conſtructio eſt rarior. Eurip. Alceſt. βωμὸς προσῆλθε.

29. Ἐγκρατὴς γενόμενος] Sap. 8. 21. Γνοὺς ἢ ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσομαι ἐγκρατὴς, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς δῷ· ubi eadem eſt Ellipſis. Polyb. γενόμενοι ἢ παραδόξως ἀπίστων ἐγκρατεῖς, lib. 1.

31. Sic leg. αἱ πέδαι εἰς σκέπην ἰσχύος, ἡ οἱ κλοιοὶ αὐτῆς εἰς στολὴν δόξης.

32. Κλάσμα Al. Ar. mendosè.

33. Πειθήσεις σεαυτῷ Co. πειθήσεις αὐτῷ Al. pro σαυτῷ.

34. Δὸς τὸ ψ. Al. ἐπίδος τὸ ψ. Co. ¶ Πανύργος] Δύο σημαίνει ἡ τὸ Πανύργου προσηγορία. ἡ ὁ μὲ ἐπὶ βλάβῃ ἑτέρων τῇ ἐπινοίᾳ χρώμενος τὸ ἔργων, πονηρὸς· ὁ ἢ ἐπαινετὸς πανοῦργος, ὁ ὀξέως ἡ συνετῶς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν ἐξευρίσκων, ἡ τὰς δολίως ἡ ἐπιβούλως παρ' ἑτέρων αὐτῷ βλάβας κατασκευαζομένας ἀποδιδράσκων, Baſil. M. hom. εἰς τὸ ἀρχὴν τῶν παροιμιῶν.

35. Ἐκδιήγησιν θείαν, ἡ Co.

36. Καὶ εἴ τις σοφὸς, l. ἡ τίς σοφός; R. Co. Al. Chryſ. hom. 3. Phil. 2.

37. Ἀκαταπαύστως Co. ἀεὶ ὡσεὶ Al.

38. Θυρῶν, Co. τρίβων ſemitarum, Al. ¶ Βαθμοὺς] Alii interpretantur limina; Vetus autem gradus. Baſil. M. hom. in Pſalm. 1. Δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸ κατ' ἀρετὴν βίον, τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβαίνειν ἡ τὸ ἴχνος κἀκεῖθεν ἀεὶ τὸ ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἕως ἂν πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὕψος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ' ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν.

39. Τελείως Co. abeſt ab Al.

40. Σοφίας δοθ. C. A. Co. σοφίᾳ ἐν δοθ. R. Al.

BADVELLUS.

1. NE ex amico efficiaris, &c. ἡ ἀντὶ φίλου μὴ γίνε ἐχθρός· ὄνομα γὰρ πονηρὸν αἰσχύνην ἡ ὄνειδος κληρονομήσει· οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς δίγλωσσος ἀτιμίαν ἕξει] *Et nè pro amico fias [aut exſiſtas] inimicus: nomen enim malum, dedecus & opprobrium hereditabit: ità peccator bilinguis ignominiam habebit.* Videtur hæc ſententia dehortari à perfidia in amicitia, qualis eſt eorum qui ſub ſimulatione ac nomine amici ſunt inimici. Nam eos dicit eſſe *bilingues*, h. e. varios ac duplices, amicos fictos ac perfidioſos, qui aliud habent in ore, aliud in pectore. Hujuſmodi hominum perfidorum ac proditorum ſummam infamiam eſſe dicit.

2. *Nè efferaris animi*, &c. μὴ ἐπάρῃς σεαυτὸν ἐν βουλῇ ψυχῆς σου, ἵνα μὴ διαρπαγῇ ὡς ταῦρος ἡ ψυχή σου] *Nè extollas teipſum in conſilio animæ tuæ, nè ut taurus diripiatur anima tua.* Quidam vertunt, *Nè ſicut taurus diſcerpat te anima tua*: ſed verbum paſſivum eſt διαρπαγῇ *diripiatur*, h. e. auferatur tranſverſus animus tuus impetu cogitationum ac cupiditatum ſuarum, ſicut taurus efferatus atque indomitus, qui maximâ vi impetúque rapitur. Eſt enim ſumma violentia & temeritas conſiliorum ac voluntatum in hominibus: Eas vult ſapiens ſpiritus coerceri, atque in timore Dei ac poteſtate continere. Ejus autem vitæ diſſolutæ animæque ità effrænatæ pœnam pulcerrimâ ſimilitudine ſubjungit.

3. *Folia tua comedes, fructúſque*, &c. τὰ φύλλα σου καταφάγεσαι, ἡ τοὺς καρποὺς σου ἀπολέσεις, ἡ ἀφήσεις σεαυτὸν ὡς ξύλον ξηρὸν] Quidam vertunt in tertia perſona, ut hoc referant ad animam rapientem, ità, *Depaſcátque folia tua, deinde fructus tuos diſperdat, & velut arborem deſtituat aridam*: ſed verba Græca ſunt ſecundæ perſonæ, quibus homo admonetur nè ſuo fretus conſilio & prudentiâ vitam inſtituat ac degat. Accidet enim (ut inquit Solomon) ut *comedat fructus viæ ſuæ, ac conſiliis ſuis ſaturetur*, Prov. 1. 31. Nam *quam quiſque fecerit ſementem, talem metet: ſi ſecundùm carnem, fructum percipiet corruptionem; ſi ſecundùm ſpiritum, incorruptionem vitámque æternam*, Gal. 6. 8.

4. *Anima improba*. &c. ψυχὴ πονηρὰ ἀπολεῖ τὸν κτησάμενον αὐτὴν, ἡ ἐπίχαρμα ἐχθρῶν ποιήσει αὐτὸν] *Anima prava perdet poſſidentem ſe, ac deriſum hoſtium faciet eum.* Hæc eſt explanatio ſuperioris ſimilitudinis, in qua fructum humanorum conſiliorum oſtendit. *Eſt via*, ut inquit Solomon, *quæ videtur homini bona, cujus extrema ducunt ad interitum*, Prov. 14. 12.

5. *Suavis oratio multos*, &c. λάρυγξ γλυκὺς πληθυνεῖ φίλους αὐτοῦ, ἡ γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα] *Guttur ſuave multiplicat amicos ſibi, & lingua bene loquens multiplicat ſermones affabiles*, ſcilicet *aliorum*. Hæc ſententia eſt de comitate ac ſuavitate orationis, quâ in congreſſionibus collocutionibúſque hominum, quas Græci ἐντεύξεις vocant, utendum eſt. Multùm enim valet ea ſermonis gratia cùm ad benevolentiam hominum conciliandam, tum etiam ad eorum affabilitatem alliciendam, ut noſtræ humanitati ac comitati aliorum affabilitas reſpondeat. Quæ autem hîc dicantur εὐπροσήγορα, ex Iſocrate ad Demonicum intelligere poſſumus. Τῷ μὲ τρόπῳ γίνε φιλοπροσήγορος, τῷ ἢ λόγῳ εὐπροσήγορος. ἔστι ἢ φιλοπροσηγορίας μὲ, τὸ προσφωνεῖν τοὺς ἀπαντῶντας· εὐπροσηγορίας ἢ, τὸ τοῖς λόγοις αὐτοῖς οἰκείως ἐντυγχάνειν, *Sis moribus affabilis, ſermone verò aptus ac concinnus. Eſt autem affabilitatis, appellare homines in congreſſionibus* [ſive *homines qui occurrerunt*:] *commoditatis verò orationis, aptè & propriè cum illis ſermones habere*: aut, *ſermonibus aptis cum illis congredi ac colloqui.* Vocat igitur εὐπροσήγορα *commodos aptóſque ſermones*, quibus alii noſtrâ comitate incitati erga nos humaniter atque ſuaviter utuntur. Nam quod dicit quidem apud Terentium, *Si malè dixeris, pejùs audies*, illud in contrariam partem accidit, ut orationis noſtræ ſuavitas & gratia aliorum ſummâ in nos & voluntate & ſermonis comitate remuneretur.

6. *Fac benevolos habeas multos*, &c. οἱ εἰρηνεύοντές σοι ἔστωσαν πολλοί· οἱ ἢ σύμβουλοί σου, εἷς ἀπὸ χιλίων] Ad v. *Sint tibi multi pacificè affecti; conſiliarii, unus de mille.* Multùm intereſt inter φιλίαν ἡ πολυφιλίαν, quarum hæc ſignificat vulgares amicitias, quas cum multis habere poſſimus: vera autem amicitia inter duos aut paucos eſt inſtituta, quorum mutua, firma exploratáque benevolentia conſilium fidele amicúmque communicat. Iſocrates in eadem Oratione ad Demonicum hanc ſententiam aliis verbis expreſſit, Ἡδέως μὲ ἔχε πρὸς ἅπαντας, χρῶ ἢ τοῖς βελτίστοις· οὕτω γὰρ τοῖς μὲ οὐκ ἀπεχθὴς ἔσῃ, τοῖς ἢ φίλος γενήσῃ, *Jucundè* [aut

[aut *suaviter*] *sis affectus erga omnes; sed usum* [sive *consuetudinem*] *habeas cum optimis: ità enim illis non odiosus, his verò amicus eris.*

7. *Amicum paraturus*, &c. εἰ κτῆσαι φίλον, ἐν πειρασμῷ κτῆσαι αὐτὸν, καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσῃς αὐτῷ] *Si paras amicum, tentatum* [sive *probatum*] *para illum, neque citò te ei concredas.* Hoc idem senserunt qui de Amicitia scripserunt, Prius deligendos esse amicos quàm diligendos: in ipsa verò amicitia eorum benevolentiam & fidem tentandam esse morésque eorum periclitandos. Periculosum est amico statim seipsum committere ac credere: in minoribus rebus, ut in pecunia, honore, cæterísque, periculum amici fieri potest.

8. *Nam est amicus suo serviens tempori*, &c. ἔστι γὰρ φίλος ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ παραμείνῃ ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου] *Est enim amicus in tempore suo, & non permanebit in die afflictionis tuæ. Amicum in suo tempore* appellat qui ad tempus diligit suíque commodi causâ. Cicero ad Q. Fratrem, *Quo in genere si quem fortè cognovisti tui amantiorem quàm temporis, hunc ad tuum numerum libenter ascribito.*

9. *Est item amicus qui*, &c. καὶ ἔστι φίλος μετατιθέμενος εἰς ἔχθραν, καὶ μάχην ὀνειδισμοῦ σου ἀποκαλύψει] *Et est amicus qui in inimicitiam convertitur, & jurgium opprobrii tui revelabit.* Potest ità intelligi atque exponi, *qui ità immutabitur ut ex amico fiat inimicissimus, tecúmque ità rixetur ut, si quod probrum tuum lateat, in medium proferat, ac te infamet.* Ea autem tanta animorum commutatio atque alienatio maximam hominum levitatem in amicitia ostendit.

10. *Est etiam amicus mensæ*, &c. καὶ ἔστι φίλος κοινωνὸς τραπεζῶν, καὶ οὐ μὴ παραμείνῃ ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου] *Et est amicus particeps mensarum, qui in die afflictionis tuæ non permanebit.* Notat hoc loco parasitum, h. e. hominem ventri cibóque deditum, quo ingenio est Gnatho apud Terentium. Tales etiam notat David Psal. 35, 16. *Congregaverunt se cum hypocritis & subsannatoribus, qui indulgent ventri.* Tales enim multi erant Saulis amici. Hujusmodi homines imitantur naturam & consuetudinem Muscarum, quæ ad culinam convolant ipso nidore excitatæ: ubi nihil ampliùs sentiunt, evolant.

11. *Secundis rebus tuis erit*, &c. καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σὺ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παρρησιάσεται] *Et in bonis tuis* [h. e. rebus bonis tuis] *erit ut tu, atque in domesticos tuos liberè aget.* Quasi sit dominus aut paterfamiliâs, potestatem quandam in familiam usurpabit pro jure amicitiæ, in qua omnia sunt communia: utetur domo familiâque tuâ ut tu. Hoc enim mihi videtur significare verbum παῤῥησιάζεσθαι, *aliquid liberè non solùm dicere, sed etiam facere.* Quidam vertunt *Inter domesticos liberè versabitur*: sed ἐπὶ præpositio majorem quandam libertatem potestatémque significat.

12. *Quòd si fueris afflictus*, &c. ἐὰν ταπεινωθῇς, ἔσται κατὰ σοῦ, καὶ ἀπὸ προσώπου σου κρυβήσεται] Notus est ille versiculus,

> *Cùm fueris felix, multos numerabis amicos:*
> *Tempora si fuerint nubila, solus eris.*

Sunt enim graves ac difficiles calamitatum societates. Itaque Ennius præclarè,

> *Amicus certus in re incerta cernitur.*

13. *Inimicos tuos devita*, &c. ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν σου διαχωρίσθητι, καὶ ἀπὸ τῶν φίλων σου πρόσεχε] *Ab inimicis tuis separa* [aut *sejunge*] *te, atque ab amicis tuis attende*, h. e. cave. Odium inimicorum non est obscurum ac occultum; sed studium nocendi apertum, & propterea vitandum. Fides verò ac voluntas eorum qui nondum nobis in amicitia sunt cogniti, observanda est & exploranda.

14. *Amicus fidelis firmum est præsidium*, &c. φίλος πιστὸς σκέπη κραταιά· ὁ εὑρὼν αὐτὸν εὗρε θησαυρόν] *Amicus fidus protectio valida: qui invenit eum, thesaurum reperit.* Hæ sententiæ continent commendationem veri fidelísque amici, quo nihil nec opportunius in vita, nec jucundius esse potest.

15. *Fidelitas amici nullâ re*, &c. φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ] *Fidi amici nulla est permutatio, nec pondus pulcritudinis ejus.* Hoc vult significare, Nihil esse in mundo pretiosius vero sinceróque amico, ejúsque dignitatem non posse satis æstimari. Est autem Fides firmamentum stabilitatis ac constantiæ ejus quæ in amicitia quæritur.

16. *Amicus fidus medicina*, &c. φίλος πιστὸς φάρμακον ζωῆς· καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, εὑρήσουσιν αὐτόν] *Amicus fidelis medicamentum vitæ: & qui Dominum timent, eum invenient.* Nomine *medicinæ* aut *remedii* significat Sapiens maximam amicitiæ opportunitatem ac utilitatem, maximéque ad vitam degendam necessariam. Est enim amicus, sive consoletur in rebus adversis, sive in secundis gratuletur, sive nos moneat objurgétque errantes, sive jacentes excitet atque erigat, opportunus ac salutaris totius vitæ nostræ medicus. Ejus consilia & monita, solatia sunt animorum nostrorum optima & saluberrima remedia. Notandum & illud, Verum sincerúmque amicum munus esse præclarissimum, quo Deus timorem fidelium suorum liberaliter remunerat & ornat. Est enim Deus tum ξένιος, tum φίλιος, h. e. autor ac conciliator & hospitiorum & verarum amicitiarum, earúmque tum moderator tum defensor.

17. *Qui Dominum reveretur*, &c. ὁ φοβούμενος Κύριον εὐθυνεῖ τὴν φιλίαν αὐτοῦ· ὅτι κατ' αὐτὸν, οὕτω καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ] *Qui timet Dominum, diriget amicitiam ejus: quoniam secundùm ipsum, sic & proximi ejus.* Omnia exempl. habent αὐτοῦ tono leni, quasi *Dominus ejus amicitiam sit directurus*: sed quoniam illud duriùs conjungitur, malo legere αὑτοῦ tono aspero, pro ἑαυτοῦ, ut ità intelligamus, *Eum qui timet Deum ex illius sententia ac voluntate amicitiam & instituere & colere: suúmque proximum atque amicum sicut seipsum diligere.* Hoc enim Dominus præcipit Mat. 22. 39. Est enim amicus quasi alter ego.

18. *Fili, à juventute tua*, &c. τέκνον, ἐκ νεότητός σου ἐπίλεξαι παιδείαν, καὶ ἕως πολιῶν εὑρήσεις σοφίαν] *Fili, ab adolescentia tua elige disciplinam, & usque ad canos invenies sapientiam.* Hoc loco instituit Sapiens προτρέψεις, h. e. *præcepta & monita*, quibus homines ad studium amorémque sapientiæ cohortatur. Hic autem significat ἐκ τῶν παίδων à *pueritia* sapientiæ disciplinam esse suscipiendam; sapientiámque à primis ætatis temporibus perceptam, usque ad canitiem ac summam senectutem duraturam. *Adeo à teneris* (ut inquit ille) *consuescere multum est.*

19. *Quasi qui ares ac seras*, &c. ὡς ὁ ἀροτριῶν καὶ ὁ σπείρων πρόσελθε αὐτῇ, καὶ ἀνάμενε τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς αὐτῆς] *Quasi qui arat & seminat, accede ad eam, atque exspecta bonos fructus ejus.* Pulcra & apta similitudo, ex qua intelligimus quomodo nobis sapientia colenda sit. Est enim illius disciplina frugifera quædam cultura animorum ingeniorúmque nostrorum, in qua animi nostri studio sapientiæ ità excoluntur, ut fructus uberes ac præstantes in omne vitæ tempus perferant & capiant. Nota est illa sententia Pauli 2 Tim. 2. 6. Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν, *Oportet laborantem agricolam in primis fructuum esse participem.*

20. *Nam in cultura ejus*, &c. ἐν γὰρ τῇ ἐργασίᾳ αὐτῆς ὀλίγον κοπιάσεις, καὶ ταχὺ φάγεσαι ἐκ τῶν γεννημάτων αὐτῆς] *Nam in opere ejus paulùm laborabis, & citò comedes ex proventibus ejus.* Ego verti ἐν ἐργασίᾳ *in cultura*, ut similitudinem quam ducit ab Agricultura retinerem. Nomen Græcum latiùs patet, atque ad omnia opera extenditur.

21. *Quàm valde aspera*, &c. ὡς τραχεῖά ἐστι σφόδρα τοῖς ἀπαιδεύτοις, καὶ οὐκ ἐμμενεῖ ἐν αὐτῇ ἀκάρδιος] *Quàm aspera est valde indoctis: non manebit* [aut *acquiescet*] *in ea excors.* Ostendit hoc loco Sapiens ad quos sapientia pertineat, & qui ejus sint capaces, nempe dociles ac modesti, qui ejus doctrinæ se subjiciunt, ejúsque præceptis ac monitis mores vitámque suam regi sinunt; vecordes verò & contumaces, qui suis cupiditatibus ducuntur, ab ea vehementer abhorrere.

22. *Tanquam lapis*, &c. ὡς λίθος δοκιμασίας ἰσχυρὸς ἔσται ἐπ' αὐτῷ, καὶ οὐ χρονιεῖ ἀποῤῥίψαι αὐτήν] *Tanquam lapis probationis fortis erit in eo, nec tardabit eam abjicere. Lapis probationis* dicitur activè pro *lapide probante*, sive *probatore*; ut est Lydius lapis, quo auri bonitas cognoscitur. Sic Esa.

Esa. 8. 14. Christus dicitur *lapis probationis*, quòd suos fideles in Ecclesia probet. Probatio autem fit in patientia ac perseverantia, aut in impatientia & levitate: quarum altera veros discipulos Sapientiæ, altera stultos alienósque ab ea ostendit.

23. *Nam sapientia nomine solùm*, &c. σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι, καὶ οὐ πολλοῖς ἐστι φανερά] *Nam sapientia secundùm nomen illis est, & non multis nota est.*

24. *Audi, fili, ac sententiam*, &c. ἄκουσον, τέκνον, καὶ ἔκδεξαι τὴν γνώμην μου, καὶ μὴ ἀπανάινου τὴν συμβουλίαν μου] *Audi, fili, & elige sententiam meam, & nè rejicias consilium meum.* Hæc sententia est προτρεπτική, continens exhortationem ad disciplinam Sapientiæ suscipiendam.

25. *Pedes tuos in compedes*, &c. καὶ εἰσένεγκον τοὺς πόδας σου εἰς τὰς πέδας αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς τὸν τράχηλόν σου] *Et injice pedes tuos in compedes ejus, & in nervum ejus collum tuum.* His verbis nihil aliud vult significare quàm summam obedientiam ac subjectionem quâ nos à Sapientia & doceri & gubernari libenter patiamur. Vult enim αἰχμαλωτισμὸν (ut Paulino verbo utar) ità *captivari* ut omnes sensus nostros ejus disciplinâ constrictos habeamus.

26. *Humero tuo subjecto*, &c. ὑπόθες τὸν ὦμόν σου, καὶ βάσταον αὐτὴν, καὶ μὴ προσοχθίσῃς τοῖς δεσμοῖς αὐτῆς] *Suppone* [aut *subjice*] *humerum tuum, & porta eam, ac nè odiosa habeas vincula ejus.* Aliis verbis idem significat, summum obsequium sapientiæ studiúmque perseverans.

28. *Investiga, & inquire*, &c. ἐξίχνευσον καὶ ζήτησον, καὶ γνωσθήσεταί σοι· καὶ ἐγκρατὴς γενόμενος, μὴ ἀφῇς] *Investiga, & quære, & cognoscetur à te: ac compos ejus factus, nè dimittas.* Nota est illa exhortatio ac promissio Christi in Euangelio Matth. 7. 8. *Quærite, & invenietis. Qui quærit, inveniet.* Itaque Sapientia non deducitur in cubiculum dormientium, sed datur studiosè diligentérque eam quærentibus.

29. *Ad extremum enim ejus*, &c. ἐπ' ἐσχάτων γὰρ εὑρήσεις τὴν ἀνάπαυσιν αὐτῆς, καὶ στραφήσεταί σοι εἰς εὐφροσύνην] *In extremis enim invenies quietem ejus, ac convertetur tibi in lætitiam.* Quod quidam vir doctus dixit, *Radices virtutis esse amaras, fructus verò suavissimos*, hoc idem significat Sapiens in studio sapientiæ, initia ejus carni esse molesta, sed exitum esse jucundissimum. Ob eandem causam Paulus Rom. 12. 3. præcipit ut *experiamur quæ sit voluntas Dei, quòd sit bona, grata & perfecta.*

30. *Tum erunt compedes ejus*, &c. καὶ ἔσονταί σοι αἱ πέδαι αὐτῆς εἰς σκέπην ἰσχύος, καὶ οἱ κλοιοὶ αὐτῆς εἰς στολὴν δόξης] *Et erunt tibi compedes ejus in protectionem validam, & numella in stolam gloriæ.* His verbis Sapiens significat, initia quæ in studio sapientiæ difficilia asperáque videbantur, dissimillimum exitum consequi, atque ex amaris radicibus fructus tandem suavissimos ac pulcerrimos existere. Compedes enim ac numellæ cæteráque vincula, quæ judicio carnis summam infirmitatem atque deformitatem habere videbantur, in maxima convertuntur tum præsidia tum ornamenta.

32. *Ut vestem gloriâ*, &c. στολὴν δόξης ἐνδύσῃ αὐτὴν, καὶ στέφανον ἀγαλλιάματος περιθήσεις σεαυτῷ] *Stolam* [sive *amictum*] *gloriæ indues eam* [h. e. amicieris eâ quasi egregiâ quadam veste & gloriosâ] *& coronam exsultationis tibi ipsi circumpones.*

33. *Si volueris, ô fili*, &c. ἐὰν θέλῃς, τέκνον, παιδευθήσῃ· καὶ ἐὰν ἐπιδῷς τὴν ψυχήν σου, πανοῦργος ἔσῃ] *Si volueris, fili, erudieris: & si animum tuum applicaris, astutus eris.* ἐπιδοῦναι τὴν ψυχὴν est *intendere animum in re aliqua, in eámque studium suum conferre.* Sallustius, *Ubi intenderis ingenium, valet.*

34. *Si affectus fueris*, &c. ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ σύνεσιν· καὶ ἐὰν κλίνῃς τὸ οὖς σου, σοφὸς ἔσῃ] *Si amaveris audire, excipies intelligentiam: & si aurem tuam inclinâris, sapiens eris.* Requirit Sapiens φιληκοΐαν, h. e. *studium amorémque audiendi*: sicut Solomon, *Audiens sapiens sapientior erit*, Prov. 1. 5. Qui ità affecti atque studiosi sunt, à Græcis φιλήκοοι καὶ φιλομαθεῖς appellantur.

35. *Consiste in cœtu senum*, &c. ἐν πλήθει πρεσβυτέρων στῆθι· καὶ τίς σοφὸς, αὐτῷ προσκολλήθητι] *Sta in multitudine senum: & siquis sapiens, ei adjungere.* Ætas hominibus plerumque prudentiam affert: hinc fit ut senes magis consilio valeant quàm juvenes. Atque propter illius ætatis prudentiâ apud Lacedæmonios summum Concilium Γερουσία dicebatur, quòd cœtu conventúque senum potissimum constaret. Ad hunc locum pertinet exemplum Roboam, qui juvenum consilium autoritati senum suo maximo malo prætulit. ¶ *Narrationem Divinam omnem*, &c. πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκροᾶσθαι, καὶ παροιμίαι συνέσεως μὴ ἐκφευγέτωσάν σε] *Omnem narrationem Divinam velis audire, & parœmiæ intelligentiæ* [h. e. scitæ argutæque sententiæ ad vitæ institutionem pertinentes] *non te fugiant.*

36. *Si tu videris intelligentem*, &c. ἐὰν ἴδῃς συνετὸν, ὄρθριζε πρὸς αὐτὸν, καὶ βαθμοὺς θυρῶν αὐτοῦ ἐκτριβέτω ὁ πούς σου] *Si videris virum intelligentem, manè ad eum surge, ac gradus ostiorum ejus pes tuus atterat.* Hæ omnes sententiæ commendant nobis consuetudinem bonorum ac sapientum virorum, quorum virtus & sapientia nos potest meliores ac doctiores reddere.

CASTELLIO.

2. NE *teipsum extollito in animi tui consilio, nè te tuus animus quasi taurus quidam discerpat*] Ut solent tauri vastare stirpes.

11. *In tuos domesticos utetur libertate*] Si quid in te peccaverint objurgabit, eísque libere imperabit, tibi eâ ratione adulans.

17. *Qui Dominum reveretur, rectâ utitur amicitiâ, adeò ut sit ille tanquam alter idem*] Verum amicum Dei munere nanciscitur.

21. *Probator lapis*] Cos.

22. *Eis enim sapientia nomine est*] Nomine non re nota est.

DRUSIUS.

1. ET *pro amico*] Hic incipit caput sextum in libris quos vidi. Cui distinctioni adversatur primùm copula *Et*; deinde editiones quædam Latinæ, quæ initium faciunt capitis ab illis verbis, *Justifica pusillum & magnum similiter.* Sunt qui caput quintum extendant ad versum ab hoc alterum, *Nè teipsum extollas.* Mihi religio fuit discedere ab ea distinctione quam omnes cod. præ se ferrent. ¶ *Pro amico nè fias inimicus*] Utrum hoc dicit, *nè ex amico fias inimicus?* an potiùs hoc, *nè coràm amicum te simules, & absens pro inimico te geras, occultè detrahendo & calumniando?* ¶ *Hereditabit*] Κληρονομήσει. Non spernenda lectio quæ notata in ed. Rom. κληρονομήσεις, *hereditabis*; ut sensus sit, *Si pro amico fies inimicus, quasi hereditate acquires nomen malum, ignominiam & dedecus.* Sed mendum fortè in libris, legendúmque αἰσχύνη & κληρονομήσει σε, *hereditabit te*, sive *heredes tui erunt*, videlicet *nomen malū, ignominia & dedecus.* Vide quæ notamus suprà 5. 10. ad verbum διφλώσσος. Vulgata distinctio hunc sensum continet, ut dicat mali nominis, quod ex simulatione amicitiæ comparatur, hereditatem esse probrum & dedecus.

2. *Sic est peccator bilinguis*] Verbum substantivum *est* non habetur in textu Græco. Sed E. C. legit ἀτιμίαν ἕξει, i. *infamiam feret*, sive *infamis erit.* Lat. V. *Improperium enim & contumeliam malus hereditabit, & omnis peccator invidus ac bilinguis.*

3. *Nè teipsum extollas ob consilium animæ tuæ*] Μὴ ἐπαίρῃς σεαυτὸν ἐν βουλῇ ψυχῆς σου. Sic habent C. & R. In aliis legitur ἐν βουλῇ, ψυχή μου, hâc sententiâ, *Nè extollas te, ô anima mea, ob consilium tuum.* Sed ὑποπτεύω hæc lectio. Placet magis prior illa, quam planè adstruit pronomen σεαυτὸν, quod masculinum est, nec *animæ* convenit. Quamvis נפש apud Ebræos etiam masculinè usurpetur. *Consilium animæ tuæ*, עצת נפשך. Prov. 27. 9. Sic Ben-Sira, *Licèt fuerint tibi sexaginta consiliarii, tamen consilium animæ tuæ nè deseras.* ¶ *Velut taurus*] Ὡς ταῦρος. Inepta comparatio. Nam Taurus non *diripitur*, sed magis *diripit.*

Lat. V. *nè te extollas velut taurus.* Placeret, nisi Græca exemplaria reclamarent; à quibus temere discedendum non est. Forsan in Ebræo fuit כתור. Ea vox etiam *turturem* denotat, ut reddi possit ὡς τρυγόν. Est & *Taurus* nomen montis qui טורא dicitur. Licet etiam vertere ex Ebræo, *nè diripiatur velut à tauro vita tua.* Nè quid dissimulem, totum hoc membrum desideratur in A. & B. unde suspicio mihi de glossemate. Nam liberæ sunt suspiciones in talibus, modò nè nimiùm illis indulgeatur. Dixi montem esse qui *Taurus* nominetur. Hoc probationis non eget: nam certum & indubitatum est. Quid si ergò exponamus, *velut Taurus*, i. arbores Tauri montis? Nam ità *Libanus* ponitur pro *arboribus Libani.* Lege, si vacat, consequa verba, & invenies quod huic expositioni firmandæ est.

4. *Folia tua comede*] Hoc dicit συμπαθοῦμ&c. *Si folia tua*, inquit, *absumpseris, etiam fructum amittes, & tandem aresces.* Proverbium est apud Ebræos, *Unà cum folio vapulat caulis:* mirum autem ni ad illud respexit. Nam læso trunco arbor infrugifera redditur; imò arescit penitus, nisi remedium in tempore adhibeatur. ¶ *Tanquam lignum aridum*] Vel *tanquam arbor arida.* עץ enim, quod ξύλον reddunt, utrumque significat.

6. *Guttur suave*] i. Sermo blandus ac suavis. Salomo dixit eodem sensu מתק שפתים, i. *dulcedo labiorum*, Prov. 16. 21. Ex quo loco posset hoc membrum ità reddi Ebraicè מתק חך יוסיף רעים *Dulcedo palati addit amicos.* Elegans adagium. V. Int. subjungit, *& mitigat inimicos.* Quod latet in illo, *Verbum molle frangit iram.* ¶ *Multiplicat affabilitatem*] Libri Græci hìc variant. Nam in aliis est πληθυνεῖ, i. ירבה, & in aliis πληθύνει, i. מרבה. Sive hoc sive illo modo legatur, parùm ad rem facit, nisi quòd prior lectio præferenda videtur. Præcedit enim certè verbum fut. temporis. Εὐπροσήγορα interpretatus sum ac si esset εὐπροσηγορίαν, quæ est facilitas quædam sermonis quam *affabilitatem* vocant. Nam εὐπροσήγορος *qui libenter salutat, affabilis.* Ac si diceret, *Qui linguam disertam habet, à multis salutatur*, sive *multos salutatores acquirit:* plurimi eum libenter salutant.

8. *Tentatione*] Ut aurum igne probatur, sic amicus rebus adversis. Rectum autem est hoc Ennii, *Amicus certus in re incerta cernitur.* Cui concinit illud Salomonis, *Frater in adversitate nascitur.* ¶ *Nè citò credas ei*] Complutenses addunt σεαυτὸν, i. *teipsum:* quod etiam reperitur in nonnullis cod. Latinis.

14. *Ab inimicis tuis separa te*] Hoc Hemistichium desideratur in utroque Cam. sed malè. ¶ *Ab amicis tuis cave*] Locus intelligendus de vulgaribus amicis, non de veris. Quales paucissimi fuerunt in omni ævo. Itaque exclamat alibi Socrates, Ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος, *O amici, amicus nemo est.*

15. *Amicus fidus*] איש אמונים. Pro. 20. 6. *Virum fidum quis inveniat?* nempe qui fidus sit in amicitia. Talem invenire difficile est. Ideo sequitur hoc loco *Qui reperit illum, reperit thesaurum.* Meliùs, *qui reperit*, sive *invenit:* nam est εὑρὼν in textu Græco. ¶ *Reperit thesaurum*] *Ut qui reperit thesaurum:* q. d. perinde felix est.

16. *Non est permutatio*] Tanti pretii est ut nihil sit in rebus expetibilibus quod cum eo permutari possit. ¶ *Pulcritudinis ejus*] Æquans pulcritudinem ejus: q. d. Nihil est illo pulcrius, nihil honestius, nihil optabilius. Repone αὐτοῦ ex R. & C. Nam αὐτῆς, quod in A. & B. sententia omnino repudiat.

17. *Pharmacum vitæ*] סם חיים, i. medicamentum quod vitam jocundam facit, nè dicam longam. Nam *vita* etiam absolutè pro *vita longa.* Cæterùm quod Græci φάρμακον appellant, Latini dixerunt *venenum.* Id apud antiquos nomen erat medium: nunc in malam duntaxat partem sumitur. Ideo usus sum Græco vocabulo.

18. *Rectè utitur amicitiâ ejus*] Nempe fidi amici, de quo suprà. Alii, *dirigit amicitiam suam*, ac si esset αὑτοῦ spiritu aspero. Quid si, *dirigit amicitiam ejus?* Deus, inquit, facit ut recta sit amicitia ejus, ut bene ac feliciter amicis utatur. ¶ *Proximus ipsius erit*] Ὁ πλησίον αὐτοῦ. Libri ex Hispania, οἱ πλησίον αὐτοῦ, i. *proximi ejus.* V. ed. Latina, *quoniam secundùm illum erit amicus illius*, ὅτι κατ' αὐτὸν καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ.

19. *Elige*] Ἐπίλεξαι. Germanicum exemplar habet, teste Jansenio, ἐπίδεξαι quod V. Int. secutus videtur. Vertit enim certè, *Fili, à juventute excipe doctrinam:* nam ἐπίλεξαι non significat *excipe.* Id præferunt omnes editiones quas vidi, etiam Germanica ea quæ in quarto folium complicat Basileæ impressa. Nam reliquas (plures enim sunt) non consului, quòd eas domi ad manum non haberem. ¶ *Usque ad canos*] Ἕως πολιῶν. Vera hæc lectio est, ut corrupta quæ in A. ἕως ποδῶν ea sonat *usque ad pedes.*

20. *Tanquam arans ac serens adito eam*] Totum hoc desideratur in C. addendum vel ex vetusta ed. Lat.

21. *In ejus opere*] Ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτῆς, i. במלאכתה vel certè בפעלה. Nam Ruth. 2. 12. פעלך interpretantur τὴν ἐργασίαν σου. Infrà, nescio ubi, ἔμβαλε αὐτὸν εἰς ἐργασίαν, *conjicito eum in opus.* Sunt qui hìc ediderunt *in ejus cultura.* Nam persistit, inquiunt, in similitudine quam ab Agricultura sumpsit. ¶ Γεννημάτων αὐτῆς] In C. est ἀπὸ τῶν γεννημάτων αὐτῆς. Idem aliter. Nam dicimus, *Comedere fructum*, & *de fructu.* Nota hæc iis qui linguam Ebræam didicerunt.

22. *Quàm aspera est*] Ὡς τραχεῖά ἐστι. Ità legendum, non ταχεῖα, ut habent B. & A. Videtur autem in mente habuisse locum illum Salomonis Prov. 24. 7. ראמות לאויל חכמה *Alta est stulto sapientia.* ¶ *Non manebit*] Rom. ἐμμενεῖ, non ἐμμένει quod ità excusum ex A. & B. Nam C. cum R. consentit. ¶ *Excors*] חסר לב *carens corde.*

23. *Lapis probationis*] אבן בחן Jes. 28. 16. *lapis probatus.* Sed hìc interpretantur *lapis probator*, i. quo aliquid probamus: Quem *Lydium lapidem* appellant Latini. ¶ *Validus*] i. Magnus, quod Hebraicè dicitur עצומה. Nam אבן communiter fem. est. Debet autem referri ad *lapidem*, & non ad *sapientiam.* ¶ *Non tardabit abjicere ipsam*] Statim eam abjicit, adeò gravis & onerosa ei est.

24. *Sapientia enim nomini suo respondet*] Σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι, *Sapientia enim secundùm nomen suum est.* Torquet hic locus Interpretes, nec immeritò. Nam quod quidam censent, autorem secutum fuisse eos qui σοφίαν volunt dictam esse q. ζοφίαν, quòd sit *res abscondita & occulta*, alienum est, cùm avus hæc scripserit non Græcè sed Ebraicè. Fortè sensus; *Sapientia*, inquit, *est quod audit, nempe obscura & paucis nota.* Nam dicitur חכמה quasi אכמה, quod *nigrum* & *obscurum* significat: unde *nigrum oculi* eo nomine appellatur. Ab eadem radice אוכם est *niger, obscurus.* Græcè ζοφερός. Lex. Græco-Lat. V. Ζοφερὸν, *nigrum.* Ζόφος, *caligo.* In Thesauro Stephani, Ζοφόω, *obscuro.* Lucianus de Æthiopibus, ἀνδράσι μελαντέροις, καὶ τὴν ὄψιν ἐζοφωμένοις. Cui simile apud Ovidium, *obscura forma.* Secutus ergò est eos qui HOCMA dictum putant q. OCMA, ab *obscuritate.* Aut in animo habuit nomen Sapientiæ Arabicum אלעלם, in quo significatio manifesta *rei occultæ.* Nam עלם *occulto*, unde & עלמה vulgò dicta quòd *se velo occultaret*, vel quòd *domi apud parentes absconderetur.* Ejusdem originis est אלעלימה *sapiens.* Ex quo lux illi loco, Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος· οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Act. 13. 8. Nam *Elymas*, i. עלימה. Notum autem *Magum* appellari à Persis quem Græci *Sophon*, i. *sapientem*, vocant. Vide quæ scripsimus hàc de re in Comment. ad Voces N. T. c. 7. *Nomini suo*, κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Editiones A. & B. legunt αὐτοῖς pro αὐτῆς. *Sapientia*, inquit, *ipsis est quemadmodum nominatur*, h. e. obscura & paucis cognita. Sic enim verba Græca capio; non, ut Camerarius exponit, *Quidam nomine tenus sapientes sunt.*

25. *Admitte sententiam meam*] Δέξαι γνώμην μου ediderunt A. B. & R. In cæteris est ἔκλεξαι, i. *elige.* Hujusmodi varietas est suprà v. 19.

26. *Insere*] Pro εἰσένεγκον reperi in C. εἰσένεγξαι. Id V. Int. reddit *injice*; alius è recentioribus *inserito*, & alius *infer.* ¶ *In collare ejus*] Εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς, *in numellas ejus.*

ejus. Nam κλοιὸς, *numella:* quod est vinculi genus quo cervix includitur. *Nervum* appellat Plautus. Dicimus autem κλοιὸν & κλοιός. Lex. Græco-Lat. V. Κλοιὸς, *boia, eculeum.* Interpres Salomonis usus est Prov. 1. 9. pro *torque*, quem ענק appellant Ebræi. Symmachus interpretatur περίθεμα, & Aquila Ponticus περιτραχήλιον, i. *collare.* Plautus Capt. *Collus collariâ caret*, i. collari.

29. *Compos*] Pro ἐγκρατής, quod operæ ediderunt, emenda ἐγκρατής. Quanquam in A. & B. εὐκρατής. Quæ dictio βαρβαρίζει· nam dicimus εὔκρατος, non εὐκρατής. Vera lectio ἐγκρατής, quam reperies in C. & R.

30. *Vertetur tibi ad lætitiam*] Scitum illud, *Radices literarum amaræ, fructus dulces.*

31. *Et boiæ ejus*] Vel, ut suprà, *collaria ejus.* Idem enim verbum est utrobique in Græco. Vet. *torques illius*, i. ענקיו. Sed *collare* à Rabbinis קולר dicitur: quod à Latinis acceptum videtur.

32. *Vitta hyacinthina*] Κλῶσμα ὑακίνθινον. Aldus excudit κλάσμα, i. *fragmen* sive *frustum.* Puto rectum esse κλῶσμα. Nam respexit (videtur certè) ad locum qui habetur Num. 15. 38. καὶ ἐπιθήσετε ἐπὶ τὰ κράσπεδα τῶν πτερυγίων κλῶσμα ὑακίνθινον. In Ebræo est פתיל תכלת. Est autem κλῶσμα *filum retortum*, quod & κλωστὸν dicitur: unde κλωστὸν κόκκινον Levit. 14. *filum tortum coccineum.*

33. *Ut amictum honorificum*] Στολὴν δόξης. Adjeci notam Similitudinis, quæ desiderari videtur, ut in illo Horatii,

Nec excitatur classico miles gravi:

quod enarrant *ut miles.* Hoc primum. Deinde στολὴν interpretatus sum *amictum.* Nam hoc vocabulo Græci quodlibet *vestis* genus significant. Appellatio ἀπὸ τοῦ στέλλεσθαι *ab induendo.* Itaque interpretamentum est τοῦ לבוש Esth. 6. 8. & alibi. Latini restrinxerunt ad *vestem honestæ matronæ* tantùm. Apuleius tamen usurpat pro *veste Sacerdotali*, ut pro *virili* Euangelistæ, nec non Int. Lat. quem Vulgatum vocant. ¶ *Circumpones tibi*] Περιθήσεις σεαυτῷ· ita restituimus ex R. Priùs legebatur in A. & B. περιθήσεις αὐτῷ quod perspicuè corruptum.

34. *Si adhibueris animum tuum*] Ἐὰν δῷς τὴν ψυχήν σου, *si dederis animum tuum*, i. applicueris, accommodaveris, adhibueris. Aut *si dederis animam tuam*, i. teipsum: & subintelligitur *sapientiæ.* Sic alibi, *ne dederis animam tuam tristitiæ.* Cæterùm pro δῷς quædam exempl. habent ἐπιδῷς· quod mihi se non improbat. ¶ *Callidus fies*] Πανοῦργος ἔσῃ· i. ערום. Mox se explicat cùm ait σοφὸς ἔσῃ. Latinè posses dicere *versutus eris:* nam ea vox aliquando in bonam partem sumitur, teste Nonio. Plautus, *Homini versuto, siquid rectè curatum velis, mandes.* Hinc Basilius esse quandam scripsit καλήν καὶ ἐπαινετὴν πανουργίαν, i. *bonam & laudabilem calliditatem.*

35. *Si libenter audieris, excipies*] Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ· *Si amaveris audire*, (i. *Si libenter audiveris*) *excipies eam*, nempe in domum tuam, ut hospitem solemus qui nobis charus & acceptus est, & quem longo tempore non vidimus. Potest aliter construi, ut sensus sit, *Si amaveris, audire voles*, ut ἐκδέχομαι idem sit quod δέχομαι. Id cum infinito constructum exponunt *volo, cupio.* Notum illud, Ἐὰν ἦς φιλομαθὴς, ἔσῃ πολυμαθής. Codex Hisp. ἐκδέξῃ σύνεσιν, *excipies intelligentiam:* quod etiam V. Interp. legit: nam vertit *excipies doctrinam.*

36. *In multitudine seniorum stato*] *Ubi multi senes sunt, ibi stato*, i. permaneto, aut ministrato eis. Vel *stato* dicit, quia juvenum est stare coram senibus. Omnino capiendum ut Psal. 1. 1. *In via peccatorum non stetit.* ¶ *Et si quis sapiens fuerit*] Καὶ εἴ τις σοφός. Particula εἰ, quæ adjecta ex C. abesse potest salvâ sententiâ. Sed tum legi debet cum interrogatione, καὶ τίς σοφός; *& quis sapiens?* ומי חכם לו דבק: quod aliquando valet, *Si quis sapiens:* ut Hag. 2. 3. *Quis inter vos reliquus qui viderit domum istam in gloria sua priore?* nam exponitur, *O si quis esset vestrûm superstes*, &c. V. Int. Latinus, *& sapientiæ illorum ex corde conjungere.* Apparet eum legisse, καὶ τῇ σοφίᾳ αὐτῶν προσκολλήθητι. Si vera hæc lectio, nomine πρεσβυτέρων significat *sapientes*, quos Ebræi זקנים vocant, ut Psal. 105. 22. καὶ τοὺς πρεσβυτέρους αὐτοῦ σοφίσαι. וזקניו, i. interprete Camio, *sapientes ejus.* Nam in senibus, ut plurimùm, sapientia. Sunt enim ab usu rerum periti, qui usus ipsis sapientiam conciliat.

37. *Velis audire*] Θέλε ἀκούειν. Pro quo libri ad E. C. θέλε ἀκροᾶσθαι. Ab hoc verbo est *Acroama*, de quo aliàs. ¶ *Proverbia intelligentiæ*] משלי בינה.

38. *Intelligentem*] Συνετὸν, ἢ ἄνδρα συνετὸν, ut est in C. & editis ad illud exemplar. Porrò συνετὸν V. Interp. reddit *sensatum.* ¶ *Manè ad eum accedito*] Ὀρθριζειν dixerunt Interpretes quod Salomo שחר. Id significat *manè aliquem adire discendi causâ:* item *quærere* aut *facere aliquid manè*, i. studiosè, diligenter & cum cura. Exstat hoc sensu Prov. 11. 27. & 13. 24. ¶ *Limina ostiorum ejus*] Secutus sum eos qui βαθμὸς interpretantur, dicentes significare idem cum οὐδὸς, i. *limen.* Alioqui *gradus* sive *scalas* denotat. Unde est apud V. Int. *& gradus ostiorum illius exterat pes tuus.* Quod retinuerunt plerique omnes Interpretes nuperi: neque ego id damno. Tantùm moneo in diversa lectione Camerario notata esse βασμὸς, quæ sunt *limina quà est ingressio in ædes*, nempe ἀπὸ τοῦ βαδίζειν. Libri tamen, quos consului, omnes βαθμὸς habent, non βασμός. Est etiam ubi reperiatur βαθμὸς τρίβων αὐτοῦ quæ lectio notata in ed. Rom. habetur autem in A. & B. Nec omnino spernenda est. Lexicon Hesychii, Βαθμοὶ, ἴχνη. Sensus ergò, *vestigia viarum*, vel *tramitum*, *ejus.* Nam τρίβος *via trita*, aut *via* simpliciter. Affine est quod legitur apud Salomonem Prov. 8. 34. τηρῶν σταθμοὺς ἐμῶν εἰσόδων, i. *postes.* Theodotio φλιὰς dixit. Hesychius, Σταθμῶν, τῶν τῆς θύρας παραστάδων.

39. *Cogita de mandatis Domini*] Διανοοῦ ἐν προστάγμασι Κυρίου. Post hæc verba sequitur in C. adverbium τελείως, i. *perfectè*, vel, si placet, *integrè, sincerè.* Quod suspectum reddiderunt reliquæ editiones, à quibus abest; tum etiam V. Int. referens, *Cogitatum tuum habe in præceptis Dei.*

40. *Sapientia tua*] Τῆς σοφίας σου. Sic edidi ex R. approbantibus A. & B. Alioqui in C. non erat pronomen σου. Nec antiquus Int. illud legisse videtur: Nam vertit, *& concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.*

GROTIUS.

1. *Noli fieri pro amico inimicus proximo*] *Proximo* non est in Græco. *Pro amico*, i. *ex amico.* Non dissimile illud Ovidii,

Sed modò dilectam scelus est odisse puellam:
Exitus ingeniis convenit iste feris.

¶ *Improperium enim & contumeliam malus hereditabit*] Ὄνομα πονηρὸν poterat quidem significare *hominem malum*, quomodo ὄνομα sumitur Act. 1. 15. Apoc. 3. 4. & 11. 13. & Hebræum שם Num. 3. 40, 43. & 26. 55. sed materia de qua hîc agitur vult exponi *calumniam*, ex loco Deut. 22. 19. ¶ *Et omnis peccator invidus & bilinguis*] Οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος ἀτιμίαν ἕξει, *sic & peccans in eo quòd bilinguis est infamiam feret.* Non minùs infamis est detrectator quàm apertus calumniator.

2, 3. *Non te extollas in cogitatione animæ tuæ, velut taurus, ne fortè elidatur virtus tua per stultitiam, Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquaris velut lignum aridum in eremo*] Apparet hunc Interpretem legisse καταφάγηται & ἀπολέσῃ & ἀφήσῃ, quæ nos mendosè habemus in secunda persona: sed transposuit verba quædam Interpres, & addidit non necessaria. Sensus est, *Noli nimiùm tibi placere in consultis animi tui, ne fortè animus tuus* (præfractus & contumax) *diripiat te, ut taurus, folia tua comedat, fructus tuos perdat, te verò relinquat ut arborem aridam.* Buceri pecoris mos est arboribus & folia & fructus, imò & corticem abradere. Talem eventum habent sæpe homines pertinaces. Sophocles,

Μὴ νῦν ἓν ἦθος μοῦνον ἐν σαυτῷ φόρει,
Ὡς φῂς σὺ, κ' οὐδὲν ἄλλο, τοῦτ' ὀρθῶς ἔχειν.

Sequitur postea,

Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόλλυται.
Αὕτως δὲ ναὸς ὅστις ἐγκρατὴς πόδα

Τοίνας ἀπείλει μηδὲν ἀντίοις κάτω
Σβέψας τολοιπὸν σέλμασιν ναυτίλλεται.

4. *Et deducet in sortem impiorum*] Hoc piè addidit Interpres.

5. *Verbum dulce*] Gr. *guttur dulce*. Sic Sappho,

Βρόγχον ἐμοὶ γὸ αὐδᾶς
Οὐδὲν ἔθ' ἥκει.

¶ *Et mitigat inimicos*] Non est hoc in Græco. ¶ *Et lingua eucharis in bono homine abundat*] Legit, καὶ γλῶσσα εὐχαρεῖς πληθυνεῖ εὐπροσήγορα. Nos habemus, γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα. *Lingua diserta multas blanditias proferet*. Isocrates, Τῷ μὲ τρόπῳ, γίνε φιλοπροσήγορος, τῷ δὲ λόγῳ, εὐπροσήγορος.

6. *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius tibi sit unus de mille*] Est & hæc sententia nota Hebræis, qui sic efferunt, *Multi sint quærentes pacem tuam, secretum tuum detegas uni de mille*: & aiunt esse Bensiræ. Bensira non est alius ab hoc Jesu filio Sirach. Sensus est egregius, Multos esse debere quibuscum communem quandam amicitiam colamus, paucos quibuscum consilia nostra communicemus.

Μυστήριον σου μὴ κατείπῃς τῷ φίλῳ

nempe cuilibet.

7. *Si possides amicum, in tentatione posside eum*] *Si amicum parare tibi vis, eum para quem exploraveris*. κτᾶσθαι sæpe est *acquirere*, ut Hebræum קנה. Vide Luc. 21. 19. ¶ *Et nè credas ei facilè*] *Facile*, i. non explorato.

8. *Est enim amicus secundùm tempus suum*] i. Dum ipsi expedit.

9. *Et est amicus qui convertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam & convitia denudabit*] Gr. *Est amicus qui mutatus in inimicitiam rixam proferet cum opprobriis in te*.

10. *Est autem amicus socius mensæ*] Vide egregium Plutarchi librum, QUOMODO DISCERNENDUS SIT AB AMICO ADULATOR. Græcus est versus,

Πολλοὶ τραπέζης, οὐκ ἀληθείας φίλοι.

Martialis,

Hunc quem cœna tibi, quem mensa paravit amicum,
Esse putas fidæ pectus amicitiæ?
Aprum amat, & mullos, & sumen, & ostrea, non te.
Tam benè si cœnem, noster amicus erit.

Theognis,

Πολλοί τοι πόσιος καὶ βρώσιός εἰσιν ἑταῖροι·
Ἐν δὲ σπουδαίῳ πρήγματι παυρότεροι.

11. *Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqualis*] Meliorem hæc sensum in Græco habent, καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σύ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παρρησιάσεται. Continuatur cœptus de adulatore sermo, *In rebus tuis bonis erit ut tu* (i. pariter iis fruetur) & *in domesticos tuos libertate utetur*. Imperabit illis velut alter dominus, dicens, Κοινὰ τὰ φίλων.

12. *Si humiliaverit se contra te, & à facie tua absconderit se*] Meliùs & hoc in Græco, *Si tu deprimaris* à fortuna, *erit ille contra te, & faciem suam à te avertet*. Aut nocebit tibi, aut fugiet conspectum tuum. ¶ *Unanimem habebis amicitiam bonam*] Non est in Græco.

13. *Ab inimicis tuis separare*] Longè ab illis esto, nè tibi noceant. ¶ *Et ab amicis tuis attende*] *Cave etiam ab amicis*, non tamen ut inimicos fuge.

14. *Amicus fidelis, protectio fortis*] *Validum præsidium*.

Φιλίας δικαίας κτῆσις ἀσφαλεστάτη.

Apud Euripidem, amicus amico,

Εἰς σ' ἐλπὶς ἡμῖν καταφυγάς ἔχει κακῶν.

¶ *Qui autem invenit illum, invenit thesaurum*]

Φίλους ἔχων, νόμιζε θησαυροὺς ἔχειν.

15. *Amico fideli nulla est comparatio, & non est digna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius*] Euripides,

Ὅστις γε πιστὸν ἢ ἀγρὸν μᾶλλον φίλων
Ἀγαθῶν πεπᾶσθαι βούλεται, κακῶς φρονεῖ.

Alius,

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν κτῆμα κάλλιον φίλου.

Sophocles,

Ὅστις γὰρ ἔρδων ἐσθλὰ καὶ παθὼν ἐπίσταται,
Παντὸς γένοιτ' ἂν χρήματος κρείσσων φίλος.

16. *Amicus fidus medicamentum vitæ*] Remedium scilicet dolorum.

Ψυχῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

¶ *Et immortalitatis*] i. Ad immortalitatem, nempe per pia monita & exempla. Hoc Christianè adjecit Interpres: nam in Græco non est. ¶ *Et qui metuunt Dominum invenient illum*] Ut & uxorem bonam Prov. 19. 14.

17. *Qui timet Deum æquè habebit amicitiam bonam: quoniam secundùm illum erit amicus illius*] Ex Græco optimè hunc sensum efficias, *Qui timet Deum is diriget amicitiam suam, ut qualis ipse est, talis etiam sit familiaris ejus*, nempe Deum timens. ἔτι hic est εἰδικόν. Versus vetus,

Αἰεὶ γὰρ τὸν ὅμοιον ἄγει Θεὸς ὡς τὸν ὅμοιον.

Euripides,

Τοιοῦτός ἐστιν, οἷσπερ ἥδεται ξυνών.

18. *Et usque ad canos invenies sapientiam*] Eris, ut Solon,

Αἰεὶ γηράσκων πολλὰ διδασκόμενος.

16. *Quasi is qui arat & seminat accede ad eam, & sustine bonos fructus illius*] In Græco tantùm est, καὶ ἀνάμενε τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς αὐτῆς, *Exspecta bonos ab ea fructus*, sensu congruente cum eis quæ habuimus suprà 4. 20. Interpres, additis quæ vidimus, significavit hanc exspectationis & fructuum similitudinem ab agricola desumptam: nam *Spes alit agricolas*.

20. *Et citò edes de generationibus illius*] Ità solet vertere vocem γενημάτων, quæ hic quidem *proventum* significat.

21. *Quàm aspera nimiùm est sapientia indoctis hominibus*] Τοῖς ἀπαιδεύτοις, *disciplinam non ferentibus*, כסילים: quod nomen modò per ἀσεβὴς modò per ἀπαίδευτος vertitur. ¶ *Et non permanebit in illa excors*] *Non perseverabit in ejus studio* ἀκάρδιος. Sumptum ex Prov. 17. 7. ubi חסר לב vertitur ἀκάρδιος. Vertitur eodem modo חסר לב Prov. 10. 14. & 17. 16. Jer. 5. 21. quod alibi vertitur ἐνδεὴς φρενῶν. Intelligendus hic is qui appetitum rerum honestarum non habet.

22. *Quasi lapidis virtus probatio erit in illis*] *Gravis ipsi erit* sapientia, *quasi lapis in quo exploratur* robur hominis. Alludit ad morem Palæstinæ de quo egimus ad Zach. 12. 3. ¶ *Et non demorabuntur projicere illam*] Καὶ οὐ χρονιεῖ ἀπορρίψαι αὐτήν, *Non diu librabit se ut eum lapidem projicere possit*, sed ad conspectum ejus abibit. Molitionem illam describit Statius,

———*vix toto curvatus corpore juxta*
Dejicit.

23. *Sapientia enim doctrinæ secundùm nomen est ejus*] i. *Suum*. Σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι. Est Sapientia non tantùm ἐπώνυμος quid à rebus aliis, sed & unicum quid in suo genere, ut Phœnix, eóque rara inventu, ut sequitur. ὄνομα pro *genere* poni diximus suprá. ¶ *Quibus autem cognita est, permanet usque ad conspectum Dei*] Et hoc Christianè addidit Latinus Interpres.

25. *Injice pedes tuos in compedes ejus*] Rationi enim servire maxima est libertas. Vide infrà 30. ¶ *Et in torques illius collum tuum*] Εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς, *in numellas ejus*.

26. *Nè acedieris vinculis ejus*] i. *Nè te vinculorum ejus tædeat*. Legit προσοχθίσῃς, quomodo habet & Sixtina editio. Aliæ, προσοχθίσῃς.

28. *Et continens factus nè derelinquas eam*] i. Compos factus. Vide Sap. 8. 21.

30. *Et bases virtutis*] Non est in Græco, nec bene cohæret.

31. *Decor enim vitæ est in illa*] Κόσμος γὰρ χρύσεός ἐστιν ἐπ' αὐτῆς. Describit eam velut Reginam, & ait *super eam*, i. super caput ejus, *esse ornatum aureum*, i. coronam ex auro. Vide Esth. 2. 17. & Psal. 21. 3. ¶ *Et vincula illius alligatura salutaris*] Καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλῶσμα ὑακίνθινον. Quanquam muliebri nomine appellatur Sapientia in linguis omnibus, tamen viriles sunt ejus actiones: quod significatur per *vittam hyacinthinam in fimbriis*. Is enim viro-

virorum habitus. Num. 15. 38. ubi in Græco, ut hic, κλῶσμα ὑακίνθινον. Δεσμὸν vocat id quod claudebat fimbrias.

32. *Stolam gloriæ indues eam*] i. Ipsa tibi erit pro *veste gloriosissima*. Vide Luc. 15. 22. ¶ *Et coronam gratulationis superpones tibi*] Ipsam tibi Sapientiam, quæ pro *corona gaudii* tibi erit. στέφανον ἀγαλλιάματος, corona quæ solet sumi in diebus nuptialibus, aut festis. Vide infra 15. 6.

33. *Fili, si attenderis mihi, disces*] Gr. *Si voles disces*. Valet in eo animus in quod se intendit.

34. *Si inclinaveris aurem tuam*] Deest hoc comma in Græco. Sensus idem qui in superiore.

35. *In multitudine presbyterorum prudentium sta*] Gr. *In multitudine senum sta*. Euripides Erechtheo,

Ὁμιλίας τὰς γηραιτέρας φίλει.

Antiphanes,

Σοφόν γέ τοί τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πόλλ' ἰδόν τε καὶ μαθόν.

¶ *Ut omnem narrationem Dei possis audire*] Historiam miraculorum quæ Deus fecit. ¶ *Et proverbia laudis non effugiant te*] Παροιμίαι συνέσεως, *sententiæ prudentes*.

36. *Evigila ad eum*] Ὄρθριζε πρὸς αὐτὸν, *manè ipsum adi*. Sic,

Ad galli cantum consultor ubi ostia pulsat.

¶ *Et gradus ostiorum illius exterat pes tuus*] Sic *limen terere* pro *frequenter adire* dicunt etiam Latini.

37. *In præceptis Dei*] Iis nempe quæ per se necessitatem aut honestatem habent. ¶ *Et in mandatis illius*] Ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, בחקיו, in iis quæ ad ritus pertinent, & alia quæ debentur, quia Deus sic voluit. ¶ *Ipse dabit tibi cor*] Gr. *ipse cor tuum confirmabit*. Addet tibi animum ad obediendum sibi. ¶ *Et concupiscentia sapientiæ dabitur tibi*] i. Sapientiæ quantum concupiveris.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ζ'.

1. ΜΗ' ποίει κακά, καὶ οὐ μή σε καταλάβῃ κακόν. [κακά]

2. Ἀπόστηθι ἀπὸ ἀδίκου, καὶ ἐκκλινεῖ [ἐκκλινεῖ] ἀπὸ σοῦ [C. A.] ἀδικία.

3. Υἱὲ, μὴ σπεῖρε ἐπ' αὔλακας ἀδικίας, καὶ οὐ μὴ θερίσεις αὐτὰς ἑπταπλασίως. [αὐτὰ ἑπταπλάσια]

4. Μὴ ζήτει παρὰ Κυρίου ἡγεμονίαν, μηδὲ παρὰ βασιλέως καθέδραν δόξης.

5. Μὴ δικαιοῦ ἔναντι Κυρίου, καὶ παρὰ βασιλεῖ μὴ σοφίζου.

6. Μὴ ζήτει γενέσθαι κριτὴς, μὴ οὐκ ἐξισχύσῃς [ἰσχύσῃς] ἐξᾶραι ἀδικίας.

7. Μὴ πολὲ εὐλαβηθῇς ἀπὸ προσώπου δυνάστου, καὶ θήσεις σκάνδαλον ἐν εὐθύτητί σου.

8. Μὴ ἁμάρτανε εἰς πλῆθος πόλεως, καὶ οὐ μὴ καταβάλῃς σεαυτὸν ἐν ὄχλῳ.

9. Μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν· ἐν γὰρ τῇ μιᾷ οὐκ [μιᾷ οὐκ] ἀθῷος ἔσῃ.

10. Μὴ εἴπῃς, Τῷ πλήθει τῶν δώρων μου ἐπόψεται, καὶ ἐν τῷ προσενέγκαι με Θεῷ ὑψίστῳ προσδέξεταί [C. A.] μου τὰ δῶρα.

11. Μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου, καὶ ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς. [C. A.]

12. Μὴ καταγέλα ἄνθρωπον ὄντα [ἀνθρώπου ὄντος] ἐν πικρίᾳ ψυχῆς αὐτοῦ, ἔστι γὰρ ὁ ταπεινῶν καὶ ἀνυψῶν.

13. Μὴ ἀροτρία ψεῦδος ἐπ' ἀδελφῷ σου, μηδὲ φίλῳ τὸ ὅμοιον ποίει.

14. Μὴ θέλε ψεύδεσθαι πᾶν ψεῦδος· ὁ γὰρ ἐνδελεχισμὸς αὐτοῦ οὐκ εἰς ἀγαθόν.

15. Μὴ ἀδολέσχει ἐν πλήθει πρεσβυτέρων, καὶ μὴ δευτερώσῃς λόγον ἐν προσευχῇ σου. [μηδὲ δευτερ. ἐν προσευχῇ σου λόγον]

16. Μὴ μισήσῃς ἐπίπονον ἐργασίαν, καὶ γεωργίαν ὑπὸ ὑψίστου ἐκτισμένην.

17. Μὴ προσλογίζου σεαυτὸν ἐν πλήθει ἁμαρτωλῶν· ταπείνωσον σφόδρα τὴν ψυχήν σου.

18. Μνήσθητι ὅτι ὀργὴ οὐ χρονιεῖ [Abest à C.A.] ὅτι ἐκδίκησις ἀσεβοῦς πῦρ καὶ σκώληξ.

19. Μὴ ἀλλάξῃς φίλον ἕνεκεν ἀδιαφόρου, μηδὲ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσίῳ Σουφείρ. [Σωφείρ]

20. Μὴ ἀστόχει γυναικὸς σοφῆς καὶ ἀγαθῆς· καὶ γὰρ [ἡ γὰρ] χάρις αὐτῆς ὑπὲρ τὸ χρυσίον. [χρυσ. δόκιμον]

21. Μὴ κακώσῃς οἰκέτην ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

22. Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἡ ψυχὴ, [C. A.] καὶ μὴ στερήσῃς αὐτὸν ἐλευθερίας.

23. Κτήνη σοί ἐστιν; ἐπισκέπτου αὐτά· καὶ εἰ ἔστι σοι χρήσιμα, ἐμμενέτω σοι.

24. Τέκνα σοί ἐστι; παίδευσον αὐτὰ, καὶ κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτῶν.

25. Θυγατέρες σοί εἰσι; πρόσεχε τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ μὴ ἱλαρώσῃς πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν σου.

26. Ἔκδου θυγατέρα, καὶ ἔσῃ τετελεκὼς ἔργον μέγα· καὶ ἀνδρὶ συνετῷ δώρησαι αὐτήν.

27. Γυνή σοί ἐστι κατὰ ψυχήν; μὴ ἐκβάλῃς αὐτήν· [C. A.] μισουμένῃ δὲ μὴ ἐμπιστεύσῃς σεαυτόν.

28. Ἐν ὅλῃ καρδίᾳ δόξασον τὸν πατέρα σου, καὶ μητρὸς ὠδῖνας μὴ ἐπιλάθῃ. [ἐπιλάθῃς]

29. Μνήσθητι ὅτι δι' αὐτῶν ἐγεννήθης· καὶ τί [ὅ,τι] ἀνταποδώσεις αὐτοῖς, καθὼς αὐτοὶ σοί;

30. Ἐν ὅλῃ ψυχῇ σου εὐλαβοῦ τὸν Κύριον, [Artic. abest à C. A.] καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ θαύμαζε.

31. Ἐν ὅλῃ δυνάμει ἀγάπησον τὸν ποιήσαντά σε, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ μὴ ἐγκαταλίπῃς.

32. Φοβοῦ τὸν Κύριον, καὶ δόξασον ἱερέα, καὶ δὸς τὴν μερίδα αὐτοῦ [αὐτῶν] καθὼς ἐντέταλταί σοι, ἀπαρχὴν, καὶ περὶ πλημμελείας, καὶ δόσιν βραχιόνων, [μετὰ βραχίονος] καὶ θυσίαν ἁγιασμοῦ, καὶ ἀπαρχὴν ἁγίων.

33. Καὶ πτωχῷ ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου, ἵνα τελειωθῇ ἡ εὐλογία σου.

34. Χάρις δόματος ἔναντι παντὸς ζῶντος, καὶ ἐπὶ νεκρῷ μὴ ἀποκωλύσῃς χάριν.

35. Μὴ ὑστέρει ἀπὸ κλαιόντων, καὶ μετὰ πενθούντων πένθησον.

36. Μὴ ὄκνει ἐπισκέπτεσθαι ἄῤῥωστον· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἀγαπηθήσῃ.

37. Ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις σου μιμνήσκου τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐχ ἁμαρτήσεις.

1. Κακόν, Fr. Al. κακά Co. V. β'. ἐκκλίνει C. A. Al. ἐκκλινεῖ R. Co. ¶ Ἀδικία C. A. ἁμαρτία Co.

3. Αὐτὰς ἑπταπλασίως Al. αὐτὰ ἑπταπλάσια Co.

4. Continentur hic præcepta περὶ τοῦ μὴ φιλαρχεῖν, Athanas.

5. Βασιλέως Al. quod mendum è præcedente irrepsit paragrapho.

6. Μὴ οὐκ ἐξισχ. Al. καὶ οὐκ ἰσχ. Co. εἰ μὴ ἰσχύεις, Chrys. hom. 2. Tit. 1. Gravissimum enim subitur periculum, ut idem docet Chrys. hom. 34. Hebr. 13. εἰ γὰρ οἱ ἀνάγκῃ ἐλκόμενοι οὐδεμίαν ἔχουσι συγγνώμην καὶ ἀπολογίαν, κακῶς τὸ πρᾶγμα οἰκονομοῦντες καὶ ἀμελοῦντες, πόσῳ μᾶλλον οἱ σπουδὴν ταύτην ποιούμενοι, καὶ ἐπιῤῥίπτοντες ἑαυτούς;

8. Καὶ μὴ R. Al. καὶ οὐ μὴ C. A. Co.

9. Γὰρ μιᾷ οὐκ Co. γὰρ τῇ μιᾷ Al.

10. Μου τὰ δῶρα, C. A. Fr. Co.

11. Ὀλιγοψυχ.] Ὀλιγόψυχος, Prov. 18. 14. ὀλιγοψυχία, Exod. 6. 9. ὀλιγοψυχέω, τὸ ἐκλύομαι, Num. 21. 4. Psal. 77. 2. i. ut ibi Symmachus, λειποθυμέω.

12. Μὴ καταγέλα ἀνθρώπου ὄντος] C. A. cum Genit. Sic Prov. 17. 5. Ὁ καταγελῶν πτωχοῦ, παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν. Naz. τίς πόσων γέλωτος κατεγέλασε; de Gorgonia.

13. φίλῳ R. Co. φίλον Al. mendosé.

14. Μὴ θέλε ψεύδεσθαι] Clem. Al. Str. 1. p. 138. Υἱὲ, μὴ γίνου ψεύστης· ὁδηγεῖ γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπήν.

15. Μὴ ἀδολέσχει] Clem. Al. l. 1. Pæd. cap. 7. ταύτῃ τοι βιωφελέστατα ἡ σοφία παραινεῖ, μὴ ἀδ. ἐν πλ. πρεσβ. ἄνωθεν δ' ἡμῶν τὴν φλυαρίαν ἐκκόπτουσα, θεόθεν ἀρχοῦσα, μιτετάζων νομοθετοῦσα μηδέ πως, Μὴ δευτερώσεις λόγον ἐν προσευχῇ σου.

17. In Co. verba sunt transposita, Μνήσθητι ὅτι ὀργὴ οὐ χρονιεῖ· quod membrum in C. A. desideratur: postea sequitur, Ταπείνωσον σφόδρα τὴν ψυχήν σου, ὅτι ἐκδίκ. Sed in Al. idem qui in R. est ordo. ¶ Προσλογίζου Co. προλογίζου Al.

19. Μὴ ἀλλ. φίλον ἀδιαφόρου χάριν μηδὲ ἕν, Fr. φιλίαν, Co. μὴ ἀλλ. φ. ἕνεκεν ἀδιαφόρου, C. A. R. Al. ¶ Συφοῆς, Co. R. Al. Ar. B. Ὠφεὶρ, D. & Vatablus.

20. Ἡ γὰρ Co. καὶ γὰρ Al. ¶ Ὑπὲρ τὸ χρυσίον l. ed. omnes δόκιμον C. A. Fr. ut ἀργύριον δόκιμον Gen. 23. 16.

21. Τὸ καὶ insertum est ex C. A.

25. Ἰλαρώσῃς, Fr. Al. ἱλαρύνῃς Co.

26. Ἔκδος θυγατέρα] *Eloca*. Lucian. Toxari, τὴν θυγατέρα ἐκδοῦναι μετὰ προικός.

27. Μισουμένῃ] Illud membrum non nisi in C. A. & Co.

29. Καὶ τί ἀνταποδώσεις αὐτοῖς] Οὐδὲ τοῖς γονεῦσιν ἴσας ἀποδοῦναι χάριτας ἐνδέχεται· ἀντιγεννῆσαι γὰρ οὐχ οἷόν τε τούτους, Philo Allegor. lib. 2.

30. Ἐν ὅλῃ ψυχῇ] Ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου Marc. 12. 30.

31. Ἐν ὅλῃ δυνάμει] Ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου Marc. 12. 33. ¶ Ἀγάπησον, Al. Co. alibi δόξασον, I.

32. Αὐτῷ Co. αὐτῷ. Al. αὐτοῖς VV. ¶ Al. ἐνετείλατό σοι, I. ¶ Περὶ πλημμελείας] Levit. 6. 25. quæ ὑπὲρ πλημμελείας καὶ ἀγνοίας ἱερουργία Theodoreto, θυσία ἀγνοήματος Naz. ¶ Δόσιν βραχιόνων] Βραχίονος, Exod. 29. 27. & Levit. 7. 34. ἀφαίρεμα. Exod. 30. 13. εἰσφορά. ¶ Θυσίας] C. A. R. Co. θυσίας Al. In hoc etiam omissum τὸ, ἁγίων.

35. Κλαιόντων] Rom. 12. 15.

36. Ἐπισκέπτεσθαι ἄρρωστον] Matth. 25. 36. Ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με.

BADVELLUS.

1. NEquid mali facias, &c. μὴ ποίει κακὰ, καὶ οὐ μή σε καταλάβῃ κακά] *Nè facias mala, & mala te non comprehendent.* Hoc autem est quod Deus dixit ad Cain, Gen. 4. 7. *Nónne si bene egeris, recipies: sin malè, ad fores peccatum cubat?* Quisque enim fructum operum suorum percipiet.

2. *Recede ab eo quod est, &c.* ἀπόστηθι ἀπὸ τοῦ ἀδίκου, καὶ ἐκκλινεῖ ἀπὸ σοῦ ἁμαρτία] *Discede ab iniquo, & declinabit à te peccatum.* Eadem propè est sententia quæ prior: vult enim nos illecebras peccati evitare, nè in pœnas ejus incidamus.

3. *Fili, nè committas semen,* &c. υἱὲ, μὴ σπεῖρε ἐπ' αὔλακας ἀδικίας, καὶ οὐ μὴ θερίσῃς αὐτὰ ἑπταπλασίως] Aut ἑπταπλασίας. *Nè spargas* [*aut projicias*] *semen in sulcis injustitiæ, & non metas ea septuplum.* h. e. Nè sementem facias injustitiæ, nè pœnâ indè quasi penum septuplo multiplicatum auctúmque recipias. Nam *quod quisque seminaverit, metet, aut secundùm carnem, aut secundùm spiritum,* Gal. 6. 7.

4. *Principatum à Domino nè,* &c. μὴ ζήτει παρὰ Κυρίου ἡγεμονίαν, μηδὲ παρὰ βασιλέως καθέδραν δόξης] *Ne quæras à Domino principatum, neque à rege sedem gloriæ.* Sapiens dehortatur à multis precibus, quibus homines à Deo ambitiosè petunt quæ ad gloriam amplitudinémque hujus vitæ pertinent. Volunt Principes esse in hac vita, aut certè Principibus ac Regibus proximi. Nota est ex Euangelio filiorum Zebedæi ambitiosa postulatio vehementer à Domino Jesu reprehensa, Mat. 20. 22.

5. *Nè justitiam tuam coram Domino vendites,* &c. μὴ δικαιοῦ ἔναντι Κυρίου, καὶ παρὰ βασιλεῖ μὴ σοφίζου] *Nè justifices te coram Domino, & apud Regem ne ostentes sapientiam.* Utraque maximopere est odiosa; tum Deo, vana propriæ justitiæ gloriatio; tum etiam Regi, Sapientiæ ostentatio ac jactatio.

6. *Judex esse nè contendas,* &c. μὴ ζήτει γενέσθαι κριτὴς, μὴ οὐκ ἐξισχύσεις ἐξᾶραι ἀδικίας, μήποτε εὐλαβηθῇς ἀπὸ προσώπου δυνάστου, καὶ θήσεις σκάνδαλον ἐν εὐθύτητί σου] *Nè quæras* [h. e. appetas] *fieri judex, non poteris tollere injustitias: nè quando extimescas à facie præpotentis hominis, ac ponas offendiculum rectitudini tuæ.* In Judice oportet adesse non solùm integritatem, justitiam, æquitatem, sed etiam summam constantiam, atque hujusmodi virtutem quæ nullius gratiâ aut potentiâ à veritate ac religione unquam deducatur. Itaque tam difficilem ac periculosam jurisdictionem nemo temere debet appetere.

7. *Nequid pecces in multitudine,* &c. μὴ ἁμάρτανε εἰς πλῆθος πόλεως, καὶ μὴ καταβάλῃς σεαυτὸν ἐν ὄχλῳ] *Nè pecces in multitudinem civitatis, ac nè teipsum in turbam conjicias.* Summam præcipit moderationem quâ in libero populo utendum est, ut neque multitudinem civium ullâ injuriâ afficiamus, nec nos in turbas rixásque ejusdem præcipitemus. Alterum vitium est Injustitiæ, alterum Temeritatis. Paulus Ephesi cùm in illum tumultum à Demetrio argentario excitatum conjicere se vellet, admonitus ab amicis, prudentibus hominibus, seipsum continuit, Act. 19. 30.

8. *Cave peccati vinculum,* &c. μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν. ἐν γὰρ τῇ μιᾷ οὐκ ἀθῷος ἔσῃ] *Nè alliges bis peccatum: in uno enim non innocens eris.* Continuatio peccatorum ac multiplicatio in Scriptura dicitur esse quædam colligatio, vinculorúmque connexio. Esaias 5. 18. *Væ trahentibus iniquitatem in funibus vanitatis: & tanquam vinculis plaustri peccatum.*

9. *In precatione tua,* &c. μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου, καὶ ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς] *Nè pusillo animo sis in precatione tua, nec eleemosynam facere negligas.* Conjungit hoc loco opera Misericordiæ cum Precatione, propterea quòd fide excitamur ad preces, in quibus eum gustum ac sensum de bonitate & gratia Dei percipimus, quo ad bene merendum de proximo incitamur. Magnitudinem autem animi vult adhiberi ad precandum, nè de promissionibus Dei dubitemus ac desperemus, sed summam spem ac fiduciam concipiamus, etiam si omnia quæ videmus ac sentimus aliud portendere videantur.

11. *Nè dicas, Deus summus,* &c. μὴ εἴπῃς, τῷ πλήθει τῶν δώρων μου ἐπόψεται, καὶ ἐν τῷ προσενέγκαι με Θεῷ ὑψίστῳ προσδέξεται] *Nè dicas, Deus inspiciet multitudinem donorum meorum, ac cùm obtulero Deo altissimo, suscipiet.* Hæc est impunitatis spes ac fiducia impiorum in magnificentia sacrificiorum ac munerum constituta, quibus Deum quasi improbum quendam fœneratorem obligare volunt: sed eorum sacrificia Deo sunt abominabilia.

12. *Nè derideas hominem,* &c. μὴ καταγέλα ἄνθρωπον ὄντα ἐν πικρίᾳ ψυχῆς αὐτοῦ· ἔστι γὰρ ὁ ταπεινῶν καὶ ἀνυψῶν] *Nè irrideas hominem in amaritudine animæ suæ: est enim qui humiliat, & qui exaltat.* Hoc vult significare, summam esse rerum vicissitudinem ac varietatem in manu Dei positam, ut (quod dicebat Æsopus) *summa faciat infima, aut contrà infima extollat.* Itaque calamitas hominum miseratione prosequenda potiùs est quàm irrisione aut exprobratione insectanda. Isocrates ad Demonicum, Μηδενὶ συμφορὰν ὀνειδίσῃς· κοινὴ γὰρ ἡ τύχη, καὶ τὸ μέλλον ἀόρατον, *Nemini calamitatem exprobraveris: fortuna enim communis, & futurum non aspectabile*; h. e. Quid eventurum sit, cuique est incertum ac incognitum: itaque miseria alterius non irridenda est, sed miseranda & metuenda.

13. *Nè confles mendacium,* &c. μὴ ἀροτρία ψεῦδος ἐπ' ἀδελφῷ σου, μηδὲ φίλον τὸ ὅμοιον ποίει] Legitur & φίλῳ. *Nè ares mendacium adversus fratrem tuum, nec amico simile facias. Arare mendacium* Metaphoricè dicit pro *machinari*; quemadmodum *conflare* & *consuere* aut *concinnare mendacium* Scriptura sæpe dicit pro *fraudulenter ac maliti*-

tiosè aliquem fallere, eúmque insidiosè lædere ac opprimere.

14. *Nè velis uti ullo mendacio* μὴ θέλε ψεύδεσθαι πᾶν ψεῦδος] *Nè velis mentiri omne mendacium*, h. e. ullum : *nam continuatio ejus non ad bonum*. Significat, consuetudinem mentiendi pravam atque perniciosam esse.

15. *Nè sis garrulus*, &c. μὴ ἀδολέσχει ἐν πλήθει πρεσβυτέρων, καὶ μὴ δευτερώσῃς λόγον ἐν τῇ προσευχῇ σου] *Ne sis verbosus* [aut *loquax*] *in multitudine senum, ac nè iteres verbum in precatione tua*. ἀδολεσχεῖν significat *nugari, garrire, ac ineptè, nullâ habitâ ratione temporis, loci, personarum, ea loqui quæ ad rem nihil pertinent*. Ea futilis loquacitas à gravissimo senum conventu abesse atque abhorrere debet : modestia & verecundia est adhibenda.

16. *Laboriosum opus nè oderis* μὴ μισήσῃς ἐπίπονον ἐργασίαν, καὶ γεωργίαν ὑφ' ὑψίστου ἐκτισμένην] *Ne oderis laboriosum opus, & agriculturam ab Altissimo creatam*. Diligentiam laborémque commendat unicuique in sua vocatione, ut ordinationi Divinæ pareatur : quæ est, ut quisque *in sudore vultûs panem suum comedat*. Quam qui non observant, laborémque defugiunt ignaviam sectantes, à D. Paulo 1 Thess. 5. 14. ἄτακτοι *inordinati* ac *dissoluti* appellantur. Agriculturam autem nominatim commendat, propterea quòd habet Dei expressam autoritatem declaratam, & in paradiso, in qua primus homo fuit positus ut hortum coleret, & postea cùm fuit ejectus, cui mandavit ut terram peccato maledictam cum sudore laboraret.

17. *In numerum sceleratorum*, &c. μὴ προσλογίζου σεαυτὸν ἐν πλήθει ἁμαρτωλῶν· μνήσθητι ὅτι ὀργὴ οὐ χρονιεῖ] *Nè computes te in multitudine peccatorum : memento iram non tardaturam*, h. e. non diu abfuturam.

19. *Animum tuum admodum summitte*, &c. ταπείνωσον σφόδρα τὴν ψυχήν σου, ὅτι ἐκδίκησις ἀσεβοῦς πῦρ καὶ σκώληξ] *Humilia vehementer animum tuum, quoniam vindicta* [h. e. pœna] *impii, ignis ac vermis*.

20. *Nè permutes amicum*, &c. μὴ ἀλλάξῃς φίλον ἕνεκεν διαφόρου, μηδὲ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσίῳ Ὀφείρ] *Nè commutes amicum cum ulla re præstante, nec fratrem germanum* [h. e. verum] *auro Ophir*. Amicus omnibus præstantibus ac pretiosis rebus anteponendus. Est enim, ut inquit Cicero, *optima & pulcerrima supellex*.

21. *Uxore sapiente ac bonâ*, &c. μὴ ἀστόχει γυναικὸς σοφῆς καὶ ἀγαθῆς· ἡ γὰρ χάρις αὐτῆς ὑπὲρ τὸ χρυσίον] *Nè excidas ab uxore cordata & bona* [h. e. nè eam amittas] *gratia enim ejus super aurum*, i. auro præstantior est. Duo commendat in uxore, *Prudentiam* & *Bonitatem* sive *probitatem*, quæ efficiunt ut ea & sciat & velit cum marito, liberis totâque familiâ rectè vivere. *Probitas* ad voluntatem ac fidem pertinet, *sapientia* verò ad ingenium & industriam. Verbum ἀστοχεῖν propriè dicitur de his qui ad scopum [illegible]ulantur, à quo qui aberrant, ἀστοχεῖν, qui verò propius attingunt ac feriunt scopum, εὐστοχεῖν, & qui certissimâ sunt manu ad jaculandum, εὔστοχοι dicuntur.

22. *Nè malè tractes famulum*, &c. μὴ κακώσῃς οἰκέτην ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ] *Nè affligas* [aut *vexes*] *servum operantem in veritate, nec mercenarium dantem animam suam*. Hæc sententia habet commendationem boni servi domino suo fidelem atque opportunam operam navantis. Duo autem commendantur in eo, Fidelitas & Diligentia.

24. *Pecudes si tibi fuerint*, &c. κτήνη σοί ἐστι; ἐπισκέπτου αὐτά· καὶ εἰ ἔστι σοι χρήσιμα, ἐμμενέτω σοι] *Sunt tibi pecora ? inspice ea : & si sunt tibi utilia, maneant tibi*. Hæc sententia instituit œconomiam, inprimísque rem pecuariam. Quemadmodum Solomon, *Faciem pecoris tui accuratè cognosce, & cor tuum ad greges apponito*, Prov. 27. 23. Vult autem dominum pecuarium eam curam ac diligentiam adhibere ut pecus suum sæpe inspiciat. Nam *oculus domini equum impinguat*.

25. *Sunt tibi filii ? institue eos*, &c. τέκνα σοί ἐστι; παίδευσον αὐτὰ, καὶ κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτῶν] *Sunt tibi filii ? erudi eos, atque incurva à juventute collum eorum*, h. e. doma eos ac subjice. Itâ etiam Paulus Tit. 1. 6. non vult τέκνα ἀνυπότακτα *liberos inobedientes parentibus*, sed ab illis in omni sanctâ Domini disciplina institui ac contineri. Vult autem institutionem in prima & tenera ætate adhiberi, quoniam tum sunt magis tractabiles, &, sicut rami adhuc teneri, magis flexibiles ad suscipiendam disciplinam.

26. *Filiæ tibi sunt ? asserva*, &c. θυγατέρες σοι εἰσί; πρόσεχε τῷ σώματι αὐτῶν, καὶ μὴ ἱλαρώσῃς πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν σου] *Filiæ tibi sunt ? attende corpori earum, nec faciem tuam hilarem eis ostendas*. Quoniam ille sexus est levior atque lascivior, vult à patre eam adhiberi severitatem ac gravitatem quâ filiæ in omni modestia, pudore ac verecundia contineantur. Pudor ac pudicitia à *pudore* appellata maximam in eo sexu & ætate commendationem habet.

27. *Eloca filiam, & magno opere*, &c. ἔκδου θυγατέρα, καὶ ἔσῃ τετελεκὼς ἔργον μέγα· καὶ ἀνδρὶ συνετῷ δώρησαι αὐτήν] *Eloca filiam, & magnum opus peregeris :* [aut *perfeceris*] *& viro prudenti da illam*. δωρεῖσθαι significat *donum ac munus dare alicui*. Quod verbum in collocatione filiæ non malè convenit. Est enim puella optimis prædita moribus præstantissimum donum quod viro alicui offerri possit : in quo liberalis & non avara conjugiorum ratio declaratur. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui cùm interrogatus esset à quodam, cuínam ex duobus suam filiam daret, improbóne diviti, an pauperi bono ac prudenti viro, *Malo*, inquit, *virum qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam quæ viro*.

28. *Uxorem ex animi tui sententia*, &c. γυνή σοί ἐστι κατὰ ψυχήν; μὴ ἐκβάλῃς αὐτήν· μισουμένῃ δὲ μὴ ἐμπιστεύσῃς σεαυτόν] *Uxor tibi est secundùm animam tuam ? nè ejicias* [aut *expellas*] *eam : odiosæ verò nè te tradideris :* aut, *commiseris*. Bona uxor, quæ commodis est moribus & grata, est diligenda ac retinenda : quæ verò odiosa est, moribúsque importuna, ad societatem vitæ adjungenda non est. Sunt enim contraria Repudiare amabilem uxorem, & Molestam odiosámque asciscere.

29. *Honorato patrem toto*, &c. ἐν ὅλῃ καρδίᾳ δόξασον τὸν πατέρα σου, καὶ ὠδῖνας μητρὸς μὴ ἐπιλάθῃς] Quemadmodum monuit patres de officio in liberos, itâ hos admonet de pietate atque observantia quam parentibus præstare debent. Proponit autem ad memoriam perpetuam dolores matris, quos ea & ante partum, & in partu, & postea in ipsa educatione perpessa est. Ingrati atque impii sunt liberi qui omni observantiâ, cultu, honore memoriam tantarum molestiarum non declarant.

30. *Memento quòd per eos natus es*, &c. μνήσθητι ὅτι δι' αὐτῶν ἐγεννήθης, καὶ τί ἀνταποδώσεις αὐτοῖς καθὼς αὐτοί σοι] *Memento quòd per illos natus es, & quid illis reddes* [aut *rependes*] *sicut illi tibi ?* h. e. quibus officiis ac studiis possis respondere illorum erga te beneficiis ? Nemo enim gratiam parentibus referre potest, per quos & hanc lucem & alia maxima innumerabiliáque beneficia accepimus.

31. *Toto animo Dominum reverere*, &c. ἐν ὅλῃ ψυχῇ σου εὐλαβοῦ τὸν Κύριον, καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ θαύμαζε] *Toto animo time Dominum, ac Sacerdotes ejus admirare*, h. e. in pretio ac honore habeas, & magni facias. Honorem Sacerdotum Ministrorúmque Dei cum ipsius Dei timore reverentiâque conjungit : eísque omnia tribui vult quæ ad necessitatem & dignitatem pertinent. Respicit autem consuetudinem ejus ætatis, sed præceptum exemplúmque ad rationem officii ac pietatis perpetuam accommodandum est, Paulus 1 Tim. 5. 17. *Qui bene præsunt presbyteri duplici honore digni habeantur, inprimísque qui laborant in verbo & doctrina*.

33. *Time Dominum, Sacerdotémque*, &c. φοβοῦ τὸν Κύριον, καὶ δόξασον ἱερέα, καὶ δὸς τὴν μερίδα αὐτῷ, καθὼς ἐντέταλταί σοι] *Time Dominum, & honora Sacerdotem, ac da ei portionem, sicut mandatum est tibi*. Respicit ad ritum atque officium à Domino tum mandatum, ut Levitæ Sacerdotes ex sacrificiis alerentur, ac publico sumptu nutrirentur. Paulus hoc exemplum ad Ministros N. Test. accommodat : *An nescitis quòd hi qui sacra administrant, ex sacro edunt ? qui altari adsistunt, unà cum altari partem accipiunt ?* 1 Cor. 9. 13.

35. *Primitias, donáque piacularia*, &c. ἀπαρχὴν, καὶ περὶ πλημμελείας, καὶ δόσιν βραχιόνων, καὶ θυσίαν ἁγιασμοῦ, καὶ ἀπαρχὴν

χλὼ ἁγίων] *Primitias, & pro delicto, & donum brachiorum, & sacrificium sanctificationis, & primitias sanctorum.* *Donum brachiorum* vocat armum dextrum, qui unà cum cæteris animalium certis partibus dabatur Sacerdotibus: quemadmodum *primitias* nominat cùm primogenita animalium, tum etiam primos fructus benedictione Domini perceptos.

36. *Deinde pauperi manum tuam porrige*, &c. καὶ πτωχῷ ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου, ἵνα τελειωθῇ ἡ εὐλογία σου] *Et pauperi extende manum tuam, ut perficiatur* [aut *expleatur*] *benedictio tua.* Primus beneficiorum nostrorum delectus habetur in Sacerdotibus ac Ministris Ecclesiæ, quorum summis in nos officiis hanc gratiam qualemcunque referre debemus. Secundus adhibetur in pauperibus, quorum etsi nulla exstent erga nos merita, eos tamen Dominus non vult à nobis negligi, sed beneficentiâ nostrâ sustentari. Hic enim uberrimus est fructus divitiarum: atque, ut ait hîc Sapiens, tum demum *expletur benedictio* cùm beneficia nostra in pauperes conferimus: juxta illud quod Paulus 2 Cor. 9. 9. adducit, *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in seculum seculi.*

37. *Gratiosa est apud omnes*, &c. χάρις δόματος ἔναντι παντὸς ζῶντος, καὶ ἐπὶ νεκρῷ μὴ ἀποκωλύσῃς χάριν] *Gratia doni* [h. e. beneficii dati] *coram omni vivente, ac nè in mortuo prohibueris gratiam.* Ex omnibus virtutibus nullæ sunt gratiores ac jucundiores hominibus quàm εὐεργετικαὶ, καὶ εὐποιητικαὶ, quæ de indigentibus bene merentur. Quemadmodum dicit Cicero, *Nihil est tam populare quàm bonitas. Itaque liberales beneficique homines maximam hominum gratiam benevolentiámque sibi conciliant.* Quod autem dicit, *gratiam in mortuis prohibendam non esse*, hoc vult significare, Jura & officia pietatis ac humanitatis defunctis hâc vitâ præstanda esse, aut in illis sepeliendis, aut in propinquis ac posteris eorum consolandis atque adjuvandis.

38. *Nè desis lamentantibus*, &c. μὴ ὑστέρει ἀπὸ κλαιόντων, καὶ μετὰ πενθούντων πένθησον] *Nè desis flentibus*, [aut *plorantibus*] *ac luge cum lugentibus.* Communicatio doloris & quædam molestiæ societas in mœroribus, luctu, ac cæteris acerbitatibus vitæ, magnam consolationem affert, cùm æquè nos dolemus atque illi qui in luctu mœroréque versantur. Sunt autem lacrymæ humanitatis ac charitatis nostræ indices atque testes. Itaque illud Paulinum etiam præceptum est Rom. 12. 15. ut *gaudeamus cum gaudentibus, & cum plorantibus ploremus.* Nam consolatio, h. e. mœroris allevatio, non solùm in ipsa oratione inest, sed etiam doloris communicatione.

39. *Nè te pigeat invisere*, &c. μὴ ὄκνει ἐπισκέπτεσθαι ἄρρωστον· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἀγαπηθήσῃ] *Nè pigreris ægrotum invisere: nam ex hujusmodi diligeris:* aut, *amaberis.* Ostendit suavissimum humanitatis, misericordiæ & charitatis fructum, qui est ut & apud Deum & apud homines summam gratiam benevolentiámque ineamus. Habent enim hæc officia & solatia afflictis hominibus debita & opportuna maximam commendationem.

40. *In omnibus quæ dices*, &c. ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις μιμνήσκου τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐχ ἁμαρτήσεις] *In omnibus sermonibus tuis memor sis novissimorum tuorum, & in seculum non peccabis.*

CASTELLIO.

6. NE *stude judex fieri, nè injurias ferre non possis*] Judex eorum odiis & injuriis obnoxius est quos condemnaverit. ¶ *Nè fortè potentis personam veritus, integritati tuæ labem inuras*] Iniquam sententiam feras.

11. *Hominem animi ægritudine laborantem nè derideto est enim qui & deprimat & evehat*] Potest Deus & illum derisum extollere, & te derisorem deprimere.

27. *Néve matris dolores obliviscere*] Quos te gestando & pariendo pertulit.

34. *Nè mortuo quidem liberalitatem denegaveris*] Quid sit hoc vide quæ in Tob. 4. scripsimus.

DRUSIUS.

1. ET *malum te non comprehendet*] Malum pœnæ intelligit; ut priùs, cùm ait, μὴ ποίει κακά, malum culpæ. Cujus sententiæ est illud, *Nisi essent peccata, non essent flagella*, q. proverbii loco celebratum inter Christianos. Cæterum in C. legitur κακὰ *mala.* Neutrum in Latina Vetere, *Noli facere mala, & non te apprehendent:* ut suspicari quis possit additum postea fuisse à scribis: quod 10 novum non est in his libris.

2. *Et recedet à te * peccatum*] Dictio ἁμαρτία, cui asteriscum præfixi, sumpta fuit ex C. nam desideratur in A. B. R. Quin abesse potest salvâ sententiâ, *Discede*, inquit, *ab iniquo, & abscedet à te*, videlicet τὸ ἄδικον, i. *iniquum.* V. ed. Latina, *& discedent mala abs te*, καὶ ἐκκλινεῖ ἀπὸ σοῦ κακά.

3. *Et non metes illos septuplum*] Καὶ οὐ μὴ θερίσῃς αὐλὰς ἑπταπλασίως. Scriptura hæc est codicum A. B. R. quam secutus sum, licèt scirem in C. esse καὶ οὐ μὴ θερίσῃς αὐλὰ ἑπταπλάσια· & apud priscum Int. *non metes ea septuplum:* 20 *ea*, inquam, non *eos*: subintelligitur autem *semina*; quod nomen latet in verbo σπεῖρε. *Fili*, inquit, *nè jace semina tua in sulcos injustitiæ, & non metes ea*, &c. *Illos*, *sulcos* videlicet, in quibus semina tua projeceris. Nota genus locutionis, *Metere sulcos*, i. semina in sulcos conjecta. Figuram hanc Grammatici, nisi fallor, *Metonymiã* nuncupant. Ponitur enim certè continens pro contento: nam sulcis continentur semina.

4. *Sedem gloriæ*] Vel *honoris*, i. honorificam. Sic στολὴ 30 δόξης, *amictus honorificus.*

5. *Apud Regem*] Παρὰ βασιλέως. Mendum est in hac lectione: nam ea sonat *à Rege.* Tamen ità legitur in A. & B. unde irrepsit in nostrum exemplar, quod fuit descriptum ex hac postrema editione. Tu emenda ex C. & R. παρὰ βασιλεῖ. Nam etiam V. Interp. reddit, *& penès Regem noli velle videri sapiens.*

6. *Nè non valeas*] Μὴ οὐκ ἐξισχύσεις. Camerarii exemplaria habent μὴ οὐκ ἰσχύσεις· & alia, ut idem annotat, εἰ μὴ ἰσχύσεις, quam lectionem interpretatur is qui olim Ecclesiasticum in Latinum sermonem transtulit, *nisi valeas vir-* 40 *tute irrumpere.* Ab his diversa est scriptura libri Compl. καὶ οὐκ ἰσχύσεις, *& non valebis.* Sensus, *quia non valebis*, vel, *non enim valebis.* ¶ *Profligare*] Ἐξᾶραι, ut 1 Cor. 5. ἐξάρατε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν, *expellite, ejicite.* Sign. etiam *eximere, liberare.* Sic פלט apud Ebræos ab aliis exponitur *profliga, expelle*, & ab aliis *serva, libera.* Vide suprà 4. 9. Hæc interpretatio si recipitur, per ἀδικίας debemus intelligere τοὺς ἀδικουμένους *injuriâ affectos.* Quod mihi durum videtur. Prius ergò magis placet.

50 8. *Nè præcipita te*] Μὴ καταβάλῃς σεαυτὸν, *nè præcipites teipsum.* Ità legendum vel ex R. & C. non καταβάλῃ, ut est in B. Cujus editionis operâ ità emendarunt Aldi, καταβάλλει αὐτὸν, cùm potiùs emendandum fuisset καταβάλῃς σεαυτόν. Hîc, ut fit, prima vocabuli sequentis exclusit ultimam præcedentis. Mendum quale in ἦν Ἀχώδ, quod olim correximus ἦν Νωχώδ. Vide Quæst. meas.

9. *Nè alliges bis peccatum*] *Alligare peccatum* dicitur is qui peccat. Idem dicitur *trahere iniquitatem.* Vide Jes. 5. 18. Hinc *funes peccati.* Respexit autem, ut apparet, ad 60 proverbium עבירה גוררת עבירה *Transgressio trahit transgressionem*, nempe ut currus currum trahit. Nam facilè delabimur ab uno crimine in aliud. Quod nè fiat, etiam atque etiam cavendum est. Cavebitur autem si peccatum semel admissum non iterum admiserimus. A quo nos deterrere debet supplicium quod manet eum qui semel tantùm, nisi pœnitentiam egerit, peccato se alligaverit.

11. *Misericordiam*] i. חסד *benignitatem*, vel צדקה *eleemosynam.* Nè omiseris, inquit, benignè facere aut stipem dare pauperibus.

70 12. *Nam est qui dejicit & extollit*] Videlicet Deus, cui facillimum, si velit, miserum illum extollere, & derisorem ejus deprimere. Cum hac sententia cognationem habet illud Isocratis ad Demonicum, Μηδενὶ συμφορὰν ὀνειδίσῃς· κοινὴ γὰρ ἡ τύχη, καὶ τὸ μέλλον ἀόρατον.

13. Nè

13. *Nè arato mendacium*] *Arare mendacium* ità dixit ut Salomo *Arare malum*, & alius nescio quis *Serere iniquitatem*. Locus Salomonis est Prov. 3. 29. אל תחרש לרעך רעה. Quem nunc interpretantur, *Nè fabrices* μὴ τεκταίνῃ· & exponunt, *Nè machineris. Nè moliaris.* ¶ *Adversùs fratrem tuum*] i. Adversùs alium quemvis. Idem *amici* vocabulum significat apud Ebræos, i. רע. Admonet ergò, sincerè ac sine fuco cum omnibus vivendum esse. Aut *fratris* nomine significat eum qui vel affinitate junctus, vel ejusdem nobiscum gentis est: & *amicum* vocat non רע, sed qui Ebræis אוהב dicitur, quicum usus aut necessitudo aliqua nobis intercedit. Cum his, inquit, versandum ingenuè & sine ullo fuco simulationis. Harum expositionum quam postremo loco posui germanam puto. Μηδὲ φίλῳ rectè vulgarunt Romanenses, cùm priùs in A. & B. legeretur μηδὲ φίλον· quod Interpres Basileensis exposuit *neque amicum simile facias.* O Tullianam Latinitatem!

14. *Continuatio*] Ἐνδελεχισμὸς, *assiduitas, frequentatio.* ¶ *Non ad bonum*] Οὐκ εἰς ἀγαθὸν· sub. *spectat, tendit*, aut quid tale. Augustinus libro De mendacio ad Cons. cap. 16. *Non proficiet ad bonum.* Est autem sensus ut si diceret, *malum eventum habet*, sive *pessimum finem sortitur.* Simile, *Suscipere personam in judicio non est bonum*: nam id pessimum est.

15. *Nè sis verbosus*] Μὴ ἀδολέσχει, *Nè esto garrulus.* Hoc Ebr. diceretur אל תשיחה. Nam שיחה, ut commentator libri Avoth observat, absolutè usurpatur de *sermone otioso*. Sed sæpe in bonam partem sumitur, ut etiam ἀδολεσχεῖν. Augustinus Quæst. in Gen. lib. 1. quæst. 69. *Ἀδολεσχία & ἀδολεσχεῖν ad animi exercitationem pertinet, & sæpe vitio deputatur. More autem Scripturarum plerumque in bono ponitur. Pro isto verbo quidam Interpretes nostri* exercitationem *dixerunt, quidam* garrulitatem, *quasi verbositatem, quæ in bonam partem, quantum ad Latinum eloquium pertinet, vix aut nunquam invenitur: sed, ut dixi, in Scripturis plerumque in bono dicitur. Et videtur mihi significare animi affectum studiosissimè aliquid cogitantis cum delectatione cogitationis; nisi aliud sentiunt qui hæc verba Græca meliùs intelligunt.* Hucusque Augustinus. ¶ *Seniorum*] Vel *senum*. Infrà 32. 10. in C. ὅπου γέροντες, μὴ πολλὰ ἀδολέσχει, *Ubi* sunt *senes, nè multùm garrito.* ¶ *Nè iteres sermonem*] Hoc vitium taxat Christus Matth. 6. 7. si rectè capio verbum illud μὴ βαττολογήσατε. Nam βαττολογία dicitur *cùm eadem sæpius repetuntur*. Grammatici *Tautologiam* vocant. Quæ & Deo & hominibus odio est.

16. *Nè oderis opus laboriosum*] Vis in hoc sermone ut si diceret, *Ama opus, etiamsi laboris plenum fuerit.* Nam *homo*, ut ait ille, *ad laborem natus est.* Quocirca non debet ullum honestum laborem subterfugere aut detrectare. In hanc sententiam dixit sapiens quidam Ebræus, *Ama opus, & odio habeto Doctoratum*: q. d. De re, non de nomine sis solicitus. Nam de solo titulo gloriari séque efferre, aut alios contemnere, cùm asini quamplurimi eum gerant, extrema stultitia est. ¶ *Creatam*] i. Institutam. Vide Gen. 2. 15.

17. *Peccatorum*] V. Int. videtur legisse ἀπαιδεύτων· nam vertit *indisciplinatorum*. Sequitur in C. μνήσθητι ὅτι ὀργὴ οὐ χρονιεῖ. 18. Ταπείνωσον σφόδρα τὴν ψυχήν σου, ὅτι ἐκδίκησις, &c. Quæ distinctio versuum alia est ab ea quam præferunt A. B. R. quámque secutus sum; ut alteram is qui olim ità hunc locum convertit, *Non te reputes in multitudine indisciplinatorum: memento iræ quoniam non tardabit.* 18. *Humilia valde spiritum tuum*, &c. ¶ *Animam tuam*] i. Teipsum.

18. *Iram*] Iram Dei punientis impios, sive supplicium quod peccatores manet. ¶ *Nam supplicium impii*] Licet etiam vertere, *supplicium impii esse ignem & vermem*, ut referatur ad verbum *memento*. ¶ *Ignis*] Gehennæ. Vocatur πῦρ ἄσβεστον Marc. 9. 43. i. *ignis inexstinctus* sive *inexstinguibilis*. ¶ *Vermis*] *Qui non moritur*, Esa. 66. 24 Ex quo illud, *ubi vermis eorum non interit, nec ignis exstinguitur*, Marc. 9. 44.

19. *Pecuniæ causâ*] Ἕνεκεν ἀδιαφόρου, *ob rem indifferentem*. Sic infrà 27. 1. χάριν ἀδιαφόρου, *ob rem indifferentem* sive *mediam*, ut est Pecunia. Sed & Paupertas: nam paupertas per se neque bona neque mala est, sed ex usu æstimatur. Siquidem bona est, si bene utaris; & mala, si malé. *Amicus*, inquit, dum salvâ conscientiâ retineri potest, retinendus est, *nec cum ulla re quæ quidem media sit*, cujusmodi sunt bona fortunæ & quæ Græci τὰ τυχηρὰ vocant, *permutandus*. Notum quæ ἀδιάφορα in Sacris appellentur. Cæterùm in uno Camerarii, ut etiam in C. reperi, Μὴ ἀλλάξῃς φίλον ἀδιαφόρου χάριν μηδὲ ἕν, i. eodem interpretante, *Nè commutes amicum cum re media ullo modo.* In altero offendi διαφόρου χάριν μηδὲ ἕν, & apud Jansenium Theologum ἕνεκεν διαφόρου. Quod reddi potest bifariàm: primùm ut idem sit cum ἀδιαφόρου, *cum re indifferente*: deinde verti potest, *cum ulla re præstante*. Nam διάφορος *præstans, excellens*. Huic interpretationi firmandæ est quod sequitur, *cum auro Ophir*. ¶ *Fratrem germanum*] Qui verè frater sit, i. certus amicus. Talis rebus adversis probatur. Ex quo illud Sophi nostri, *Frater in adversitate nascitur.* ¶ *Cum auro Ophir*] Ἐν χρυσίῳ Ὠφείρ. Prius erat Σωφείρ in A. C. & R. Sed in B. offendi Ὠφείρ, ex quo feci Ὠφείρ levi mutatione. Nam Ebræis אופיר dicitur. De Ophir peculiarem libellum edidit Gaspar Varrerius Lusitanus, in quo persuadere conatur Ophiram esse Auream Chersonesum, aut potiùs omnem eam oram quæ Pegusiis, Malacâ & Samatrâ continetur. Johannes Petrus Maffeus Hist. Indicæ lib. 1. *Perque Pegusia & ejus tractûs alia ditissima Regna (quam terram Ophir & Tharsis quidam haud absurdis conjecturis existimant) desinit in Auream Chersonesum.* Et lib. 16. *Literis postea Bonferri* (Sacerdos is fuit è familia Franciscana, natione Gallus) *de origine Pegusiorum acceptum, stirpem eos ab Judæis exsulibus ducere; qui ab Salomone damnati ad Ofiranas aurifodinas, ea loca primi tenuerint.* Ut ut sit, ex Ophir aurum optimum adferebatur, quod *aurum Ophir* hîc & alibi dicitur. Isidorus autem jam pridem scriptum reliquit, ab hoc nomine appellatum *obrysum* quasi *Ophyrisum*: sed mihi nondum persuasit. Eucherius, *Ophir regio est in Indiam tendens. Alii aurum Ophir valde pretiosum esse confirmant, quod* obrysum *apud Latinos appellatur.*

20. *Nè aberres à muliere sapiente*] Μὴ ἀστόχει γυναικὸς σοφῆς· valet ut si diceret, *Scopus tibi sit mulier sapiens bonáque, & da operam nè ab ea aberres.* Sic infrà 8. 11. μὴ ἀστόχει διηγήματος. ¶ *Etenim gratia ejus*] Pro ἡ γὰρ, quod excudi curavimus, legitur in C. ἢ γὰρ, *nam gratia*.

21. *In veritate*] Ἐν ἀληθείᾳ, i. *bonâ fide*, aut *fideliter*. Sed hoc potiùs esset ἐν πίστει. ¶ *Impendentem animam suam*] Διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, *dantem animam suam*, i. se totum tibi tradentem. Hoc sensu Catullus dixit, *Certè te dejerabas animam tradere*: & Apostolus noster, *Cupiebamus tradere vobis nostras ipsorum animas.* Vide quæ scripsimus Observ. lib. 3. cap. 17.

22. *Diligat anima tua*] Latinè *diligas ex animo.*

23. *Sunt tibi jumenta*] Abest *si*, ut plenum sit, *Si sunt.* Quale illud, *Ipsi ædificabunt, & ego destruam*: nam sensus, *Si ædificabunt*, aut *ædificaverint*. Cæterùm æmulatus est hoc loco Salomonem ità scribentem, *Justus novit faciem jumenti sui*: nam *nosse* & *visere* eundem sensum habent. ¶ *Vise*] Ἐπισκέπτου *inspice* aut *visita*, h. e. curam habe, pabulúmque suppedita & alia necessaria.

24. *Erudi eos*] Malim, *castiga eos*. Quod est יסר Prov. 19 18. *Castiga filium tuum dum spes est*, Παίδευε τὸν υἱόν σου. Sic alibi, *Dominus, quem diligit, castigat*, παιδεύει, *nempe ut pater filium*. Nam est hæc propriè puerorum disciplina ut virgis cædantur cùm peccant.

25. *Nè hilarem exhibeas*] Μὴ ἱλαρώσῃς. Pro quo editiones ad E. Compl. ἱλαρώσῃς habent. Nos secuti sumus lectionem codicum A. B. & R.

26. *Dona eam*] Non dicit δὸς αὐτὴν, sed δώρησαι, quod magis sign. *dono da*: q. d. *vel sine dote tradito eam viro tali*. Nam qui prudens & bene moratus est, dotatus est satis. Huc facit illud Themistoclis, *Malo*, inquit, *virum qui pecuniâ egeat quàm pecuniam quæ viro.*

27. *Est*

27. *Est tibi uxor ex animi sententia*] Quid si alia fuerit? an tum expellenda? Infrà suadet 25. 28. non item Ben-Sira, cujus hoc dictum celebratur, נרמך דנפל בחולקך נרדה *Os quod cecidit in sorte tua rode*: h. e. Uxorem quam nactus es retine, sive bona sive mala fuerit. Nam *qui malam expellit, non rectè facit*, ut inquit Scholiastes. *Rarò enim postea ei ludit hora*: vult dicere, Rarò felix est in altero matrimonio: quin multa ei incommoda indè accidunt. Idem annotat *esse quatuor hominum genera quæ non veniant in judicium*, videlicet, *Extremè pauperes*; *coli doloribus vexatos*; *magistratum gerentes*; *eósque qui uxorem malam non ejiciunt*, sive *perseverantes in malo conjugio*. ¶ *Odiosæ verò nè dedas teipsum*] Totum hoc abest ab A. B. & R. Ego supplevi ex C. adjectâ stellulâ. Nam Lat. V. habebat, *odibili non credas te in toto corde tuo*. Μισουμένῃ, i. *invisæ*, sive quæ propter mores odio est aut odio digna. Talis, inquit, non est ducenda omnino, vel, si duxisti, non est ei nimiùm fidendum. Quò pertinet illud, *Ab ea quæ cubat in sinu tuo custodi fores oris tui.* Cæterùm *odiosa* Ebraicè שנואה dicitur.

28. *Dolorum matris nè obliviscare*] Tob. 4. 5. μνήσθητι, παιδίον, ὅτι πολλοὺς κινδύνους ἑώρακεν ἐπί σοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ.

31. *Dilige Factorem tuum*] Ἀγάπησον τὸν ποιήσαντά σε. Sic antiqua editio Lat. *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit.* Est tamen ubi legatur δόξασον pro ἀγάπησον, i. *honorifica*, vel, si mavis, *honora*. ¶ *Ministros ejus*] Sacris operantes. Puto Levitas innui. Deut. 12. 19. *Cave nè derelinquas Levitem toto illo tempore quo in terra versaris.* ¶ *Nè deseras*] Μὴ ἐγκαταλίπῃς, *nè derelinquas*: vult dicere, Nè patiaris egere. Sic alibi, *Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem.*

32. *Præceptum est tibi*] Ἐντέταλταί σοι. Sic est in libris omnibus quos adhuc videre contigit. Sed admonet nos Camerarius alibi esse ἐνετείλατό σοι· id quod ipse verius esse putat. ¶ *Et pro peccato*] Corrige & *pro delicto*. Nam *pro peccato*, i. περὶ ἁμαρτίας· aliud est περὶ πλημμελείας· quod ità compendio dicitur pro θυσίαν περὶ πλημμελείας, i. *hostiam pro delicto* sive *expiando delicto*. Cujus mentio Levit. 7. 1. ὁ νόμος ὁ περὶ πλημμελείας. Hoc אשם Ebræis, illud חטאה. Vide Carolum Sigonium de Republ. Ebræor. l. 4. c. 7. ¶ *Et munus armorum*] Καὶ δόσιν βραχιόνων, & *donum* (sive *datum*) *brachiorum*, i. שוקים. Est autem שוק Interpreti nostro *armus*, ut Num. 18. 18. & *armus dexter*: ubi Græcus, καὶ τὸν βραχίονα τὸν δεξιόν. Nam pectusculum elevationis & armus dexter cedebant Sacerdoti. ¶ *Et primitias sanctorum*] i. Sacerdotibus dari solitas. Sic Phinees vocatur φροντιστὴς ἁγίων infrà 45. 43. Nam ut Pontifex præerat Sacerdotibus. Jam verò *sanctorum*, i. קדושים. Quod noto, quia *sancti* etiam Levitæ nuncupantur: sed tum est חסידים in Ebræo. Aliis ἁγίων, i. *rerum sanctificatarum*. Illud verò permirum mihi videtur cur nunc dicat *primitias sanctorum*, cùm antè dixerit *primitias* simpliciter. An legendum, *primitias*, *primitias*, inquam, *sanctorum*? Aut erant primitiæ aliquæ quæ usui *sanctorum*, i. Sacerdotum, non cedebant? Juva me hîc, lector, si quid legisti aut observasti quod huc facit, judicio tuo. Vox hæc ἁγίων abest ab A. & B. quam tamen Interpres priscus legit: nam interpretatur *initia sanctorum*, i. ἀρχὴν ἁγίων. Scriptum quoque in A. non ἀπαρχὴν, sed ἀπ' ἀρχὴν divisim & duabus dictionibus.

33. *Benedictio tua*] Utrùm benedictio quam à Deo accepturus es? an potiùs *benedictio tua*, i. benignitas tua? Nam & ברכה id significat. Sic apud Salomonem *anima benedictionis* pro *animus liberalis ac beneficus*.

34. *Nè deneges benignitatem*] Χάριν verti *benignitatem*, quia puto fuisse חסד in textu avi. Ea vox in lingua Syrorum significat *gratiam*: unde hæc interpretatio, ut apparet, fluxit. Quæ si displicet, per me licet ut legas cum aliis, *nè prohibeas gratiam*, ut gratiam largitionis & munerum significet, de qua Tob. 4. 27. ἔκχεον τοὺς ἄρτους σου ἐπὶ τάφον τῶν δικαίων. Cæterùm חסד cùm alia multa denotat, tum pietatem erga mortuos, sive officium quod quis mortuo præstat, etiam cùm plus præstat quàm debet. Nam *officium* propriè *facit* qui id facit quod debet. Si plus facit, *benignitas* est. V. c. Sepelire mortuum quîcum vivus amicitiam colueris, *officium* est; sepelire honorificè, in eámque rem sumptus de tuo facere, *benignitas*. Hoc sensu sumitur vocabulum חסד Ruth. 1. 8. Sed & 2 Sam. 2. 5. cura in sepeliendo Sauli corpore adhibita eodem nomine appellatur.

37. *In omnibus negotiis tuis*] Ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις σου. Quod Ebraicè diceretur בכל דבריך. Hujus interpretamentum exstat in nonnullis exempl. ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, & apud V. Interp. *in omnibus operibus tuis*. Quanquam in illo alia sententia esse potest; & religio docet rationem nobis reddendam esse non solùm factorum sed etiam dictorum. Ideo non malè vertunt qui vertunt *in omnibus sermonibus tuis*: siquidem ex eo sequitur id quod nos transtulimus. Nam si debemus meminisse verborum, multò magis operum & factorum. Facta enim graviùs puniuntur quàm verba. ¶ *Novissima tua*] Videlicet Moriturum te esse, futurúmque escam lumbricorum ac vermium, &, quod caput est, Reddendam esse rationem omnium eorum quæ feceris, dixeris, cogitaveris. Vide Apophthegmata nostra, pag. 18. Sunt qui hominis novissima quatuor esse dicant, ut Dionysius Carthusiensis, qui librum peculiarem de iis edidit; videlicet de Morte, Judicio extremo, Pœnis quas reprobi sufferunt apud inferos, & Gaudio quod electi percipiunt in cœlo.

GROTIUS.

1. **N***Oli facere mala, & non te apprehendent*] In Græco πλοκὴ est apertior, Μὴ ποίει κακὰ, καὶ οὐ μή σε καταλάβῃ κακά. Prius illud *κακὰ* significat ea quæ injustè fiunt, posterius ea quæ non libenter patimur.

2. *Discede ab iniquo*] Fuge iniquorum consortia. ¶ *Et deficient mala abs te*] Gr. καὶ ἐκκλινεῖ ἀπὸ σοῦ ἁμαρτία. Ità minùs peccabis, remotus à malis exemplis.

3. *Non semines mala in sulcis injustitiæ*] Gr. *Nè semines in sulcis injustitiæ.* Illud de *malis* statim sequitur. Hebræi opera *sementem* vocant, præmia aut pœnam *messem*, Job. 4. 8. Prov. 22. 8. ubi idem sensus. ¶ *Et non metes ea in septuplum*] Hebraismus, pro *nè metas ea in septuplum*, i. nè alii te etiam duriùs tractent, Deo providè ità res disponente. Sophocles,

> Εἰ δ' ἀντίδρασας, δεινὰ καὶ πάθοις σὺ δεῖ
> Δίκης γὰρ ἐξέλαμψε νῦν ὅσιον φάος.

4. *Noli quærere à Domino ducatum*] *Principatum*, ἡγεμονίαν. Qui id optant ut ad principem locum perveniant, plerumque, si votis potiantur, mali evadunt Principes. Optaverant enim suæ gloriæ utilitatísque causâ, non optaturi si tutelam esse intellexissent, institutam non gerentis causâ, sed eorum quorum res suscipitur. Itaque & Plato negabat quenquam bonum id optaturum, nisi fortè unâ de causa, nè pejori locus fiat. Optimi Reges fuere, quos Deus nec opinantes ad Regnum vocavit. Præterea multis periculis subjacent in alto fastigio positi.

> *Quid Crassos, quid Pompeios evertit, & illum*
> *Ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites?*
> *Summus nempe locus, nullâ non arte petitus,*
> *Magnáque numinibus vota exaudita malignis.*

Euripides,

> Τυραννὶς ἧς τὸ πᾶν μάτην αἰνούμενος
> Τὸ μὲν πρόσωπον ἡδύ· τ' ἀν δόμοισι δὲ
> Λυπηρά.

¶ *Neque à Rege cathedram honoris*] i. Eminentem aliquam dignitatem. Scriptor Oetæi,

> *Colit hic Reges, calcet ut omnes,*
> *Perdátque aliquos, nullúmque levet.*
> *Tantùm ut noceat cupit esse potens.*

Tales solent esse qui in eximiis dignitatibus summum ponunt boni. Præterea non Regibus tantùm, sed & illis qui proximi sunt Regibus, vita est laborum & periculorum plena. ταῦτα γὰρ τὰ ἐπίχειρα τῆς τυραννικῆς φιλίας, dicebat Aratus Sicyonius. Verè Seneca *lubricum* dixit *aulæ culmen*.

5. *Non te justifices ante Deum*] Nè ubi cum Deo agis plus

plus tibi justitiæ vindica quàm habeas, aut etiam quæ habes vendita, tanquam à te ista, non à Deo habeas. Vide Luc. 18. 10, & seq. ¶ *Quoniam agnitor cordis ipse est*] Addidit hoc Interpres ex 1 Cor. 4 4. ¶ *Et penès Regem noli velle videri sapiens*] Nam qui sapientiâ aut justitiâ excellunt, suspecti ferme Regibus. Notavit id Plato Gorgia & Hiero apud Xenophontem, & sæpe Tacitus. Vir magnus apud Hispanos in exsilium abiit quòd Rege sapientior visus esset.

6. *Noli quærere fieri Judex*] Hoc quoque munus inter ea est quæ imposita suscipi debent, non autem ambiri. Vide quæ diximus lib. 2 De J. B. ac P. c. 20. §. 16. ¶ *Nisi valeas virtute irrumpere iniquitates*] Gr. *Nè fortè non valeas tollere iniquitates*, i. nè imprudenti quadam misericordiâ hebetes legum aciem.

Οὐ χρὴ κακούργων οἶκτον, ἀλλὰ τὴν δίκην,

ait Euripides. Vide Deut. 16. 20. ¶ *Nè fortè extimescas faciem potentis*] *Nè verearis*, εὐλαβηθῇς, contra æquum scilicet accedendo ejus sententiæ qui autoritate pollet, aut etiam ejus precibus. Solet omnium fieri sententia quæ Cæsaris fuit, ut Seneca ait De Clementia 1. 5. *Mutam ac sedentariam assentiendi necessitatem* dixit in Panegyrico Plinius. Pauci similes Thraseæ qui dicebat suum esse cùm senator esset venire in senatum, & sententiam rogatum, non aliam quàm optimam dicere. ¶ *Et ponas scandalum in agilitate tua*] *A rectitudine tua*, i. nè offensarum metu à recto declines. Similitudo à viatoribus sumpta, qui ubi salebras vident, quærunt viarum dispendia.

7. *Non pecces in multitudinem civitatis*] Nè arrogantiâ tuâ plebem offende. ¶ *Nec te immittas in populum*] Attamen nec plebis imitare vitia. Mediam viam monstrat inter abruptam contumaciam & deforme obsequium.

8. *Neque alliges duplicia peccata*] Μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίας, *Nè bis vincias peccatum*, i. temet peccato, καθ' ὑπαλλαγὴν, nempe subditorum malefacta primùm non puniendo, deinde & imitando. ¶ *Nec enim in uno eris immunis*] Satis pœnam mereberis apud Deum vel dissimulatione solâ.

9. *Noli esse pusillanimis*] Hoc comma in Græco transpositum est, & sic habet, Μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου, καὶ ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς. Intellige ὀλιγόψυχον eum qui de venia desperat. Ab utroque scopulo nos retrahit Sapiens, & à desperatione veniæ, & ab opinione de nimiùm facili ejus impetratione.

11. *Nè dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus; & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet*] *Munera mea* secundo loco non est in Græco, & intelligendum potiùs *victimas*; ut prius membrum de donariis intelligatur, alterum de pecudum immolatione. Dixit Ovidius,

Munera, crede mihi, placant hominésque deósque.

Et Homerus,

——στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί·
Καὶ τοὺς μὲν θυέεσσι καὶ εὐχωλῇς ἀγανῇσι,
Λοιβῇ τε κνίσῃ τε παρατρωπῶσ' ἄνθρωποι
Λισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβήῃ καὶ ἁμάρτῃ.

Verùm hanc opinionem, nisi emendata vita accedat, esse & civitatibus & singulis perniciosam non Prophetæ tantùm ostendunt, Psal. 50. & 51. Esa. 1. 15. Mal. 2. 12. sed & Plato libro De Republ. 2.

12. *Non irrideas hominem in amaritudine animæ suæ*] Cùm in mœrore est positus. Mœrorem etiam Latini vocant *cordis amaritiem*. Hebræi sæpe, ut Job. 7. 11. & 10. 1. & 21. 25. Ezech. 27. 31. Esa. 38. 15. ¶ *Est enim qui humiliat & exaltat circumspector Deus*] Hæc *circumspector Deus* ad majorem sensûs evidentiam addidit Latinus Interpres.

13. *Noli arare mendacium adversùs fratrem tuum*] ARARE hîc est *machinari*. Sic apud Plautum,

Sator sartórque scelerum, & messor maxime.

¶ *Neque in amicum similiter facias*] Μηδὲ φίλῳ τὸ ὅμοιον ποίει. Videtur legendum, μηδὲ φίλῳ ἀμφίλον ποίει, i. *neque amicum cogas experiri fructum mendaciorum tuorum*. Ferme in his sententiis idem repetitur, aut priori parti aliquid adjicitur. Est hoc Judaicum: nam Christiani suum existimant omnibus nonnisi verum loqui.

14. *Noli velle mentiri omne mendacium*] Etiam in re non magni momenti: quia etsi hoc parvum videtur, assuescere non est parvum, ut jam sequitur. Judæi satis putabant mentiendi consuetudinem effugere: Christiani etiam unum mendacium pro crimine habent.

15. *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum*] i. Si pars sis senatûs, noli eloquentiam tuam ostentare, multa extra rem loquendo. ¶ *Et non iteres verbum in oratione tua*] Si aliquid petas à Rege, aut Senatu, noli sæpe idem dicere. Non est enim illis tempus audiendi.

16. *Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab Altissimo*] Hesiodus bene in hunc sensum,

Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος.

17. *Non te reputes in multitudine indisciplinatorum*] Τῶν ἁμαρτωλῶν. *Cave talibus adscribaris qui vitam agunt flagitiosam*. Habes προσλογίζεσθαι tali sensu & Baruchi 3. 11.

18. *Memento iræ, quoniam non tardabit*] Gr. *Memento iram*, Dei nempe, *non tardaturam*, semper scilicet.

19. *Humilia valde spiritum tuum*] Submitte te Divinis legibus. ¶ *Quoniam vindicta carnis impii ignis & vermis*] *Carnis* abest in Græco. Respicit ad Esa. 66. 24. sed sensu mystico.

20. *Noli prævaricari in amicum pecuniam differentem*] Scripsit *ob pecuniam*: *differentem* ex altera versione irrupit. Legit autem in Græco, Μὴ ἀλλάξῃς φίλον διαφόρου χάριν μηδὲ ἕν, *Nè ullo modo amicum pretio permutes*. Διάφορον est *utilitas*, & *pecunia* omnium utilitatum æstimatio. Reperitur hoc sensu apud Scriptorem 2 Maccabaici 1. 35. & 3. 6. & 4. 28. ¶ *Neque fratrem charissimum auro spreveris*] Scripsit puto Interp. *auro Sophir*: nam ità in Gr. χρυσίῳ Σωφείρ. Græcos, quod in Hebræo nunc legitur אופיר, legisse סופיר diximus ad 1 Reg. 9. 28. *Fratrem charissimum*, in Græco ἀδελφὸν γνήσιον, *verum fratrem animo germanum*, sicut τὸ ὀρθῶς συγγενῆ dixit Diphilus.

21. *Noli discedere à muliere sensata & bona*] Hoc ad Judæos dictum est, quibus licebat dare uxori libellum repudii: monentur enim nè id faciant bonam nacti uxorem, dotis fortè majoris causâ. Interpres Latinus addidit, *quam sortitus es in timore Domini*, i. quæ tecum sit ejusdem religionis. Vide quæ diximus ad Matth. 5. 31, & seq. & infrà 28. ubi sensus idem. ¶ *Gratia enim verecundiæ illius super aurum*] *Verecundiæ* additum est ab Interprete omnia in sensum Christianum trahente. Hipponax,

Γάμος κράτιστος ἐστιν ἀνδρὶ σώφρονι,
Τρόπον γυναικὸς χρηστὸν ἕδνον λαμβάνειν·
Αὕτη γὰρ ἡ προὶξ οἰκίαν σώζει μόνη.

22. *Non lædas*] Μὴ κακώσῃς, *nè malè tractes*. κακώσεως δίκη Græcis, quæ Latinis *maletractationis*. ¶ *Servum in veritate operantem*] *Inservientem fideliter*: nam ἀλήθεια Hebræis *fidelitas*. ¶ *Neque mercenarium dantem animam suam*] i. *Qui totum se impendit*, tibi scilicet tuísque rebus.

23. *Servus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua*] Legit, Οἰκέτην συνετὸν ἀγάπα ὡς ζῆν τὴν ψυχήν. At nos habemus ἀγαπάτω σου ἡ ψυχή, i. *ames*. ¶ *Non defraudes illum libertate*] Nempe anno septimo, ex lege Deut. 15. 12. Unde ex eadem lege addidit Latinus Interpres, *neque inopem derelinquas illum*, i. nè eum indonatum manumittas. Meritò autem hanc legem inculcat, quia sæpe potentum conspiratio legem opprimebat, Jer. 34. 13, 14, 15, 16, 17. Neh. 5. 5.

24. *Pecora tibi sunt?*] Κτήνη, quæ vox omnia animantia terrestria extra Hominem comprehendit, ut videre est Gen. 6. 20. & 7. 23. & 8. 1. Videntur hîc propriè significari animantia quorum operâ utimur, ut Equi, Boves, Cameli. ¶ *Et si sunt utilia, perseverent apud te*] Hoc contra eos dictum est qui semper nova appetunt.

25. *Et curva illos à pueritia illorum*] Κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τράχηλον αὐτῶν, *flecte eorum cervices*: fac ut pareant. Similitudo sumpta ab animalibus sub jugum euntibus. Laberius,

Cur cùm vigebam membris praviridantibus,
Satisfacere populo, & tali cùm poteram viro,
Non flexibilem me concurvasti ut carperes?

26. *Filiæ tibi sunt? serva corpus illarum*] i. Ipsas: nè finito evagari. Vide quæ dicta ad Matth. 1. 23. ¶ *Et non ostendas hilarem faciem tuam ad illas*] M. Cato in censura Manilium senatu movit quòd uxorem ipse suam osculatus esset, filiâ inspectante. Testatur Plutarchus.

27. *Trade filiam, & grande opus feceris*] Ex Judaicis institutis. Paulus Apostolus id non improbat: præfert tamen vitam virginalem, si & ipsa velit, & parentes. ¶ *Et homini sensato da illam*] Themistocles filiæ suæ malebat virum dare sine pecunia quàm pecuniam sine viro, *virum* eum demum intelligens qui ingenio ac virtute valeret. Euripides,

——κύδιον βροτοῖς
Πένητα χρηστὸν, ἢ κακὸν καὶ πλούσιον
Γαμβρὸν πεπᾶσθαι.

28. *Mulier si est tibi secundùm animum tuum*] Moribus tuis conveniens. Vide suprà 21. Terentius,

Hanc mihi expetivi, contigit: conveniunt mores. Valeant
Qui inter nos dissidium volunt.

¶ *Et odibili non credas*] *Nè tradas te:* noli opum causâ ducere à qua adverso sis animo. Ità constat ἀντίθετον.

29. *In toto corde tuo honora patrem tuum*] In Aureo carmine,

Τοὺς τε γονεῖς τίμα.

¶ *Et gemitus matris tuæ nè obliviscaris*] Dolores in partu. Philemon,

Ἐπειδή με, μῆτερ, καὶ γένοιτό σοι τέκνον
Ὄνησις, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστί σοι.

Euripides,

Ἀλλ' ἴσ', ἐμοὶ μὲν οὐκ ἔσται νόμος,
Τὸ μὴ οὐ σὲ, μῆτερ, προσφιλῆ νέμειν ἀεὶ,
Καὶ τοῦ δικαίου, καὶ τόκων τῶν σῶν χάριν.

30. *Memento quoniam nisi per illos natus non fuisses*] In Græco meliùs, *Memento te natum per illos.* ¶ *Et retribue illis quomodo & illi tibi*] In Græcis, *Et quid tu vicissim tantum dare ipsis possis quantum illi tibi?* Bene. Aristoteles Nicomachiorum 9. 1. τιμὴ τ' ἰσόρροπος οὐκ ἂν γένοιτο· ἀλλ' ἴσως ἱκανὸν, καθάπερ καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς, τὸ ἐνδεχόμενον. Philo ad Decalogum, Τίνα γὰρ ἕτερον δεῖ ποιήσουσιν οἱ τῶν συγγενεστάτων καὶ τὰς μεγίστας παρεσχημένων δωρεὰς ὀλιγωροῦντες, ὧν ἔνια δι' ὑπερβολὴν οὐδ' ἀμοιβὰς ἐνδέχονται; πῶς γὰρ ἂν ὁ γεννηθεὶς ἀντιγεννῆσαι δύναιτο τοὺς σπείραντας;

31. *Et Sacerdotes illius sanctifica*] Θαύμαζε, i. *suspice:* quo modo θαυμάζειν sumitur tum alibi, tum Jobi 32. 22.

32. *Et ministros ejus nè derelinquas*] Τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, tum Sacerdotes, tum Levitas. Respondet enim Hebræo משרת, quod modò de Sacerdotibus dicitur, ut Neh. 10. 39. modò de Levitis, ut Jer. 33. 21.

33, 34, 35. *Et propurga te cum brachiis. Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis: & de negligentia tua purga te cum paucis. Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offeres Domino, & initia sanctorum*] In Græco breviùs, καὶ δὸς τὴν μερίδα αὐτῷ, καθὼς ἐντέταλταί σοι, ἀπαρχὴν καὶ περὶ πλημμελείας, καὶ δόσιν βραχιόνων καὶ θυσίαν ἁγιασμοῦ καὶ ἀπαρχὴν ἁγίων, *Da ei* (Sacerdoti) *partem, ut jussus es, primitias, & de delicto, & donum armi, & sacrificium sanctificationis, & primitias sanctorum. Partis* nomen generale est: sequuntur specialia. *Primitiæ*, i. תרומה, quæ dabatur ante decimam Deut. 26. 2. *De delicto*, i. pecus tota quæ offertur in אשם, exceptâ caudâ, renibus, adipe juxta ilia & reticulo jecoris, quæ in altari erant adolenda, Levit. 7. 1—6. Par ferme vis erat in victimis חטא, quæ hic sub nomine אשם comprehenduntur ob paritatem. *Armus* in sacris σωτηρίοις cedebat Sacerdoti, ex lege Levit. 7. 32. Pro eo βραχίονα semper dicunt LXX Interpretes. *Sacrificium sanctificationis* est μαναὰ, sive θυσία σεμιδάλεως, i. *Albium è simila*; de quo quod restabat, suffitu facto, cedebat Sacerdoti, appellabatúrque קדש קדשים, Levit. 6. 17. *Primitiæ sanctorum* sunt pars Sacerdotalis de decimis: de qua agitur Num. 18. 25—28. Nam ἀπαρχὴ propriè est pars quæ de toto detrahitur, ἀφαίρεμα. Decimis autem datur nomen *sanctorum*, Levit. 27. 30.

36. *Et pauperi porrige manum tuam*] De decima anni tertii Deut. 14. 28. ¶ *Ut perficiatur propitiatio & benedictio tua*] In Græco tantùm est, ἵνα τελειωθῇ ἡ εὐλογία σου, i. *ut opes quas Deus tibi dedit Deo sint gratæ atque acceptæ.* τελειοῦσθαι hîc est quod ἁγιάζεσθαι 1 Tim. 4. 5. Solent enim istæ voces promiscuè usurpari. Εὐλογία pro *opibus à Deo concessis* ponitur & infrà 34. 20. sic & Jud. 1. 15. 1 Sam. 30. 26. & alibi.

37. *Gratia dati in conspectu omnis viventis*] i. Liberalitas homines gratiosos facit non tantùm apud eos qui accepere, sed & apud alios. ¶ *Et mortuo non prohibeas gratiam*] Sepeliendo, famam tutando, propinquos solando, ut sequitur: contrà quàm faciunt multi. Sophocles,

Φεῦ τοῦ θανόντος ὡς ταχεῖα τοῖς βροτοῖς
Χάρις διαῤῥεῖ καὶ προδοῦσ' ἁλίσκεται;

Stesichorus,

Θανόντος ἀνδρὸς πᾶσ' ἀπόλλυται χάρις.

Euripides,

Σπάνιον ἄρ' ἦν θανοῦσιν ἀσφαλεῖς φίλοι.

Quod propinquis mortui datur, id ipse quodammodo mortuus accipit, ut ex Lysia ostendimus lib. 2 De J. B. ac P. c. 7. §. 9. & ex Michaele Ephesio libro eodem c. 17. §. 13.

38. *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula*] Interpres ad Græcum addidit illud *in consolatione*, prudenter, ut intelligamus, non ideo ad lugentes eundum ut luctum eorum incendamus, sed ut verbis bonis leniamus dolorem,

Ἡδύ γε φίλου λόγος ἐστὶ τοῖς λυπουμένοις,

ait Menander.

39. *Non te pigeat visitare infirmum*] Est enim & hoc inter Misericordiæ opera, Matth. 25. 36. ¶ *Ex his enim in dilectione firmaberis*] Piam sententiam fecit Interpres: sed in Græcis, *ob hoc diligêris*, nempe ab omnibus, ut suprà 37.

40. *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua*] *Memento extremorum tuorum*, i. mortis, & eorum quæ post mortem. Ægyptiis mortuum corpus ostendi solebat, & dici, *Talis eris.* ¶ *Et in æternum non peccabis*] Vix erit ut de morte cogitans, & credens ea quæ post mortem exspectanda sunt, gravius quid admittas. Ità enim *peccare* interdum sumitur strictiore sensu, ut respondeat Hebræo פשע, quod sæpius ἀσεβεῖν vertitur, interdum ἁμαρτάνειν. Vide quæ dicta nobis ad Jacob. 2. 14.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. η'.

1. ΜΗ' διαμάχου μετὰ ἀνθρώπου δυνάστου, μήποτε ἐμπέσῃς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

2. Μὴ ἔριζε μετὰ ἀνθρώπου πλουσίου, μήποτε ἀντιστήσῃ σου τὴν ὁλκήν.

3. Πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσε τὸ χρυσίον, καὶ καρδίας βασιλέων ἐξέκλινε.

4. Μὴ διαμάχου μετὰ ἀνθρώπου γλωσσώδους, καὶ μὴ ἐπισωρεύσῃς [ἐπιβάσῃς] ἐπὶ τὸ πῦρ αὐτοῦ ξύλα.

5. Μὴ προσπαιζε ἀπαιδεύτῳ, [ἀπαιδεύτοις] ἵνα μὴ ἀτιμάζωνται οἱ πρόγονοί σου.

6. Μὴ ὀνείδιζε ἄνθρωπον ἀποστρέφοντα [ἐπιστρέφ.] ἀπὸ ἁμαρτίας· μνήσθητι ὅτι πάντες ἐσμὲν ἐν ἐπιτιμίοις.

7. Μὴ ἀτιμάσῃς ἄνθρωπον ἐν γήρᾳ αὐτοῦ· καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν γηράσκουσι.

8. Μὴ ἐπίχαιρε ἐπὶ νεκρῷ [C. A.] τῷ ἐχθροτάτῳ σου· μνήσθητι ὅτι πάντες τελευτῶμεν.

9. Μὴ παρίδῃς διήγημα σοφῶν, [σοφοῦ] καὶ ἐν ταῖς παροιμίαις αὐτῶν [αὐτοῦ] ἀναστρέφου.

10. Ὅτι παρ' αὐτῶν μαθήσῃ παιδείαν, καὶ λειτουργῆσαι μεγιστᾶσιν [C. A.] εὐμαθῶς.

11. Μὴ

11. Μὴ ἀστόχει διηγήματος γερόντων· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἔμαθον παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν·

12. Ὅτι παρ᾽ αὐτῶν μαθήσῃ σύνεσιν, καὶ ἐν καιρῷ χρείας [δοῦναι] ἀπόκρισιν.

13. Μὴ ἔκκαιε ἄνθρακας ἁμαρτωλοῦ, μὴ [καὶ μὴ] ἐμπυρισθῇς ἐν πυρὶ φλογὸς αὐτοῦ.

14. Μὴ ἐξαναστῇς ἀπὸ προσώπου ὑβριστοῦ, ἵνα μὴ ἐγκαθίσῃ ὡς ἔνεδρον τῷ στόματί σου.

15. Μὴ δανείσῃς ἀνθρώπῳ ἰσχυροτέρῳ σου· καὶ ἐὰν δανείσῃς, ὡς ἀπολωλεκὼς γίνου.

16. Μὴ ἐγγυήσῃ ὑπὲρ δύναμίν σου· καὶ ἐὰν ἐγγυήσῃ, ὡς ἀποτίσων φρόντιζε.

17. Μὴ δικάζου κατὰ κριτοῦ· κατὰ γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ κρινοῦσιν αὐτῷ. [αὐτόν]

18. Μετὰ τολμηροῦ μὴ πορεύου ἐν ὁδῷ, ἵνα μὴ βαρυνθῇ κατά σου.

19. Αὐτὸς γὰρ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιήσει, καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ συναπολῇ. [συναπολεῖ]

20. Μετὰ θυμώδους μὴ ποιήσῃς μάχην, καὶ μὴ πορεύου μετ᾽ αὐτοῦ τὴν ἔρημον.

21. Ὅτι ὡς οὐδὲν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ αἷμα· καὶ ὅπου οὐκ ἔστι βοήθεια, καταβαλεῖ σε [C. A.] ἐκεῖ.

22. Μετὰ μωροῦ μὴ συμβουλεύου· οὐ γὰρ δυνήσεται λόγον στέξαι. [στέξαι λόγον.]

23. Ἐνώπιον ἀλλοτρίου μὴ ποιήσῃς κρυπτόν· οὐ γὰρ γινώσκεις τί τέξεται.

24. Παντὶ ἀνθρώπῳ μὴ ἔκφαινε σὴν καρδίαν, [καρδίαν σου] καὶ μὴ ἀναφερέτω σοι χάριν [C. A.] ψευδῆ.

1. ΜΗ' διαμάχου] Noti sunt versiculi Poetæ,
Ἄφρων δ᾽ ὅς κ᾽ ἐθέλοι πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν·
Νίκης τε στέρεται, πρός τ᾽ αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει.

4. Ἐπιστοιβάσῃς] 3 Reg. 18.33. καὶ ἐστοίβασε τὰς σχίδακας. Lev. 1. 7. καὶ στοιβάσουσι ξύλα ἐπὶ τὸ πῦρ. Al. ἐπιστοιβ. Quod hîc in Siracide παροιμιακῶς est accipiendum, ut illud πῦρ ἐποχετεύειν πυρί, apud Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 2. [ὀχετεύειν Plato l. 2 De Leg.] & πῦρ ἐπεμβάλλειν πυρί, καὶ ἔλαιον ἐπισπένδειν καμίνῳ, *Oleum affundere camino*, apud Chrys. hom. 7. Rom. 3. ἀλλὰ προσεκκαύσεις (inquit Lucianus de Dipsad.) ἐπὶ πλέον τὴν νόσον, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐλαίῳ πῦρ κατασβεννύει· & Naz. Ὕλη φέρεις πῦρ.

5. Μὴ προσπαίζε] Synes. ep. 44. μηδὲ προσπαίζειν με νομίσῃς σαυτῷ.

6. Ἀποστρέφ. & ἐπιτίμοις Al. ἐπιστρέφ. & ἐπιτιμίοις, Co. ἐπιτίμιον apud Lucian. lib. De Conductis mercede, redditur *reprehensionem merens* : apud Philonem, lib. De Cain, opponitur τῷ ἀτίμῳ. Apud eundem, p. 525. κατὰ τῶν παραβαινόντων οὐδὲν ὥρισεν ἐπιτίμιον, i. *Nullam constituit pœnam in legis violatores* : apud Naz. p. 185. ἵν᾽ ἔχω τὸ ἐπιτίμιον, *ut honoris præmium anferam.* Sic ἐπιτιμία *pœna* sive *correptio* Sap. 3. 10. In bonam accipitur partem apud Philonem p. 329, 539.

7. Γήρει R. Al. γήρᾳ Co.

8. Μὴ ἐπίχαιρε ἐπὶ νεκρῷ] Πρὸς γὰρ τοὺς τετελευτηκότας καὶ οἱ πολέμιοι σπένδονται, Chrysost. ἐπὶ τοῖς κειμένοις οὔ φασι δεῖν, Lucian. ¶ Τῷ ἐχθρ. σου abest à R. Al.

10. Εὐμαρῶς Co.

11. Γερόντων] Fr. πρεσβυτέρων.

12. Δοῦναι desideratur in C. A.

13. Ἐν φλοξὶ πυρὸς αὐτοῦ H.

14. Al. τῷ σώματί σου. D.

16. Φρόντιζε Fr. Al. φρόντισον, Co. Ἐγγύα, πάρα δ᾽ ἄτα Chilo.

17. Κατὰ κειτοῦ Co. μετὰ κρ. R. Al. Fr. ¶ Αὐτῷ Al. αὐτὸν Co.

18. Βαρυνθῇ Co. καταβαρυνθῇ. Al.

20. Πορεύου Co. διαπορεύου Fr. R. Al.

21. Ἐκεῖ, Co.

22. Στέξαι Al.

24. Ψευδῆ, Co.

B A D V E L L U S.

1. N*E concertes cum*, &c. μὴ διαμάχου μετὰ ἀνθρώπου δυνάστου, μήποτε ἐμπέσῃς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ] *Nè dimices* [aut *contendas*] *cum homine potente, nè fortè incidas in manus ejus.* Proponit Sapiens certa genera hominum, potentum, divitum, loquacium, & maledicorum, quos dicit non esse irritandos & ad pugnam provocandos. Cum nemine quidem acerba concertatio est suscipienda, sed modestia atque æquitas declaranda omnibus : tamen non vulgaris est prudentiæ, eorum inimicitias ac contentiones evitare à quibus vinci atque opprimi cum maxima temeritatis reprehensione possumus.

2. *Cum homine opulento*, &c. μὴ ἔριζε μετὰ ἀνθρώπου πλουσίου, μήποτε ἀντιστήσῃ τὴν ὁλκήν σου] *Nè contendas cum homine divite, nè fortè attrahat contra pondus tuum*, i. in ipsa contentione prævaleat, ac te superet. Sumpta similitudo est à Bilance, in qua altera pars opposita atque librata suâ gravitate vincit trahítque leviorem : itâ etiam accidit in adversariis partibus, quarum una opibus infirmior est ac imparatior, altera potentior, ut ea quæ plus potest omnia ad se inclinet atque pertrahat. Quamvis enim tu meliorem causam habeas, tamen in dispari personarum conditione ac contentione plus momenti ac ponderis habere solent opes quàm veritas & æquitas.

3. *Aurum enim multos perdidit*, &c. πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσε τὸ χρυσίον, καὶ καρδίας βασιλέων ἐξέκλινε] *Multos enim aurum perdidit, ac corda Regum inclinavit :* aut, *declinare fecit.* Retinet Bilancis similitudinem, ac ostendit divitias & opes in hujusmodi contentionibus ac disceptationibus plus valere quàm justitiam & æquitatem : itaque videndum esse nè temere eum suscipias adversarium qui non tam causâ quàm pecuniâ superior futurus sit.

4. *Nè depugnes cum homine*, &c. μὴ διαμάχου μετὰ ἀνθρώπου γλωσσώδους, καὶ μὴ ἐπιστοιβάσῃς ἐπὶ τὸ πῦρ αὐτοῦ ξύλα] *Nè contendas* [aut *rixeris*] *cum homine linguace*, [sive *loquace*] *nec confercias ligna in ignem ejus.* Homini maledico atque obtrectatori non debemus dare materiam iniqui contumeliosíque sermonis : habet enim in lingua ignem, quem nostrâ contentione excitare aut exardescentem inflammare non debemus. Hoc enim est ligna igni suggerere, aut oleum infundere ut magìs exardescat. Flamma maledicæ linguæ silentio magìs quàm jurgio consopienda est.

5. *Nè colludas cum imperito*, &c. μὴ προσπαίζε ἀπαιδεύτῳ, ἵνα μὴ ἀτιμάζωνται οἱ πρόγονοί σου] *Nè ludas cum indocto, nè ignominiâ notentur majores tui.* Non vult nos accommodari ac conformari ad mores studiáque hominis imperiti, nullâque bonâ & sanctâ disciplinâ instituti : nam quemadmodum *filius sapiens est gloria patris*, sic *stultus est ejusdem ignominia.* Sed hoc loco filiorum collusio ac consensio cum imperitis atque stultis latiùs demanat ad dedecus non patrum solùm, verùm etiam majorum, ad quos posterorum vel gloria vel infamia pertinet. Disciplina enim institutióque parentum & majorum plerumque solet in liberis ac posteris fructum suum ostendere ; atque homines ex liberorum moribus de sapientia patrum in bonam & malam partem judicare.

6. *Homini à peccato recedenti*, &c. μὴ ὀνείδιζε ἄνθρωπον ἀποστρέφοντα ἀπὸ ἁμαρτίας· μνήσθητι ὅτι πάντες ἐσμὲν ἐν ἐπιτιμίοις] *Nè exprobres homini avertenti se à peccato: memento quòd omnes sumus in increpationibus :* aut, *reprehensionibus*, i. obnoxii criminibus. Nam, ut inquit Horatius Poeta, *Nemo sine crimine vivit : ac beatus est ille qui minimis urgetur.* Illud quod Christus Dominus Pharisæis mulierem adulteram accusantibus dixit, Ὁ ἀναμάρτητος, *Qui ex vobis est sine peccato, primus jaciat in eam lapidem*, Joh. 8. 7. debet nos conditionis nostræ admonere, atque in timore continere, nè in aliorum delictis reprehendendis exprobrandísque acerbiores simus quàm aut charitas aut communis hominum infirmitas postulare videatur. Gal. 6. 1. *Fratres, siquis homo præoccupatus fuerit in delicto, vos qui estis spirituales, confirmate hominem hujusmodi*

in spiritu mansuetudinis, considerans teipsum, nè tu quoque tenteris.

7. *Nè vituperes hominem in ipsius*, &c. μὴ ἀτιμάσῃς ἄνθρωπον ἐν γήρᾳ αὐτοῦ· καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν γηράσκουσι] *Nè spernas* [aut ad v. *inhonores*.] *hominem in senectute ejus: ex nobis enim senescunt*. Naturalis homini senectus est: quod autem est secundùm naturam nemini est objiciendum aut exprobrandum; nisi id vituperare velis quod tibi potest accidere. Communis vitæ conditio & natura nemini exprobranda est nec in contemptum adducenda.

8. *Nè insultes mortuo inimicissimo*, &c. μὴ ἐπίχαιρε ἐπὶ νεκρῷ τῷ ἐχθίστῳ σου· μνήσθητι ὅτι πάντες τελευτῶμεν] *Nè gaudeas in mortuo inimicissimo tuo: memento quòd omnes morimur*. Mors enim omnibus communis est, quare ea nè in inimicis quidem nostris lætitiâ est prosequenda. Quo enim omnibus semel est defungendum, in eo efferri lætitiâ etiam propter inimicum, stultum est.

9. *Nè negligas quæ à sapientibus sunt*, &c. μὴ παρίδῃς διήγημα σοφῶν, καὶ ἐν ταῖς παροιμίαις αὐτῶν ἀναστρέφου] *Nè negligas narrationem sapientum, & in eorum parœmiis* [h. e. sententiis] *versare*. Quæ sunt aut commodè narrata à prudentibus viris, aut scitè dicta, ea vult in mente ac cogitatione nostra versari. Eorum autem duo sunt genera; quorum unum continuatam rerum bonarum commemorationem continet, alterum sententias certas de ratione vitæ ac moribus hominum officiisque breviter pronunciatas, quæ Græcè ἀποφθέγματα καὶ παροιμίαι appellantur.

10. *Ab illis enim disciplinam*, &c. ὅτι παρ' αὐτῶν μαθήσῃ παιδείαν, καὶ λειτουργῆσαι μεγιστᾶσιν εὐμαρῶς] *Quoniam ab illis disces disciplinam, & ministrare proceribus facilè*: aut, *dextrè*. Inter cæteros fructus magnos & multos qui ex doctrina sapientum percipiuntur, iste est maximus, ut quis in rep. aut in aula Principis operam gratam præstare possit, & cum summa gratia eorum qui plurimùm possunt, negotia commissa prudenter ac fideliter administrare. Est enim Principis offensio facilis, & periculosa rerum administratio. Antisthenes interfectus est ab Alexandro, oblitus eorum præceptorum ac consiliorum quæ dederat ei Aristoteles, nè Rege familiariùs uteretur. Itaque à Solomone certa præcepta & admonita sunt tradita quibus & Regis offensio vitanda sit, & ejusdem gratia ac benevolentia concilianda aut retinenda.

11. *A sermonibus senum nè deerres*, &c. μὴ ἀστόχει διηγήματος γερόντων, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἔμαθον παρὰ τῶν πατέρων αὐτῶν] *Nè discedas* [aut *aberres*] *à narratione senum* [sive, *excidat tibi narratio senum*] *nam ipsi à patribus suis acceperunt*: aut, *didicerunt*. Significat modum ordinémque percipiendæ salutaris disciplinæ per manus traditæ atque tradendæ: ut liberi eam discant à patribus, juvenes à senibus, quemadmodum illi à superioribus ætate acceperunt. Hæc autem doctrinæ ac disciplinæ continuatio in Scriptura sæpe nobis demonstratur. Psal. 44. 1. *Deus, auribus nostris audivimus, patres nostri annunciaverunt nobis*.

12. *Itaque sapere disces*, &c. ὅτι παρ' αὐτῶν μαθήσῃ σύνεσιν, καὶ ἐν καιρῷ χρείας δοῦναι ἀπόκρισιν] *Quoniam ab illis disces intelligentiam, & in tempore necessitatis* [aut, *cùm tempus postulabit*] *dare responsionem*. Prudentia commoditásque orationis, quâ pro loco & tempore ac dignitate personarum rerúmque sciamus aptè & loqui & respondere, hujusmodi est fructus, qui (ut inquit Isocrates) *ostendit quantum intersit inter bene & malè institutum*.

13. *Nè accendas carbones scelerati*, &c. μὴ ἔκκαιε ἄνθρακας ἁμαρτωλοῦ, μὴ ἐμπυρισθῇς ἐν φλογὶ πυρὸς αὐτοῦ] *Nè inflammes carbones peccatoris, nè conflagres flammis ignis ejus*. Legitur & ἐν πυρὶ φλογὸς *in igne flammæ*. Hæc sententia docet quâ moderatione in improbos uti debemus, nè malitiâ improbitatéque eorum vehementiùs commoti, in eam iracundiæ intemperantiam delabamur ut & illorum insaniam nostrâ acerbitate inflammemus, & nos ipsi obliti mansuetudinis nostræ in aliquam eorum similitudinem deducamur, aut illius furore excitato quasi quodam incendio conflagremus ac pereamus. Eâdem similitudine est usus cùm moneret hominem linguacem provocandum non esse.

14. *Nè invehàris in contumeliosum* &c. μὴ ἐξαναστῇς ἀπὸ προσώπου ὑβριστοῦ, ἵνα μὴ ἐγκαθίσῃ ὡς ἔνεδρον τῷ στόματί σου] *Nè exsurgas à facie contumeliosi*, [h. e. nè acerbiùs inciteris adversus eum] *nè insideat tanquam insidia ori tuo*. Eandem temperantiam ac moderationem præcipit adhibendam in petulante homine, in quem vehementiùs invehi insectaríque acerbiùs non oportet, nisi velimus illius petulantiam in nos ipsos itâ convertere ut nostra omnia dicta insidiosè observet. Certare cum hoc hominum genere maledictis ac conviciis non est utile nec honestum.

15. *Nequid mutuò dederis*, &c. μὴ δανείσῃς ἀνθρώπῳ ἰσχυροτέρῳ σου· καὶ ἐὰν δανείσῃς, ὡς ἀπολωλεκὼς γίνου] *Nè fœnereris* [aut *mutuum des*] *homini fortiori te: quòd si mutuum dederis, quasi qui perdidit esto*. Qui sunt potentiores, siquid ipsis datum est mutuò ab infirmioribus, existimant sibi deberi: tanta est eorum arrogantia. Itaque pecunia meliùs quàm apud illos collocanda est.

16. *Nè spondeas quid majus*, &c. μὴ ἐγγυήσῃ ὑπὲρ δύναμίν σου· καὶ ἐὰν ἐγγυήσῃ, ὡς ἀποτίσων φρόντιζε] *Ne spondeas supra facultatem tuam: quòd si spoponderis, ut soluturus cogita*, aut, *cura*. Significat fidem, velit nolit, præstandam esse ei qui pro altero eam obstrinxit. Hæc autem admonitio à Solomone in Proverbiis sæpe repetitur.

17. *Nè litiges cum judice*, &c. μὴ δικάζου κατὰ κριτοῦ· κατὰ γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ κρινοῦσιν αὐτόν] *Nè litiges contra judicem: nam secundùm opinionem ipsius judicabunt eum*. His sententiis semper admonemur ut videamus cum quibus aut contra quos nobis agendum sit, nè cum eo contendamus apud eos qui cùm ejusdem sint ordinis, gratiam illius nobis adversariam experiamur: talia enim hominum judicia maximopere suspecta esse debent. Quod Græcè dictum est *secundùm opinionem ejus judicabunt*, Latinè etam dicitur *secundùm aliquem judicare*, aut *sententiam pronunciare*, aut *judicium fieri*.

18. *Nè iter facias*, &c. μετὰ τολμηροῦ μὴ πορεύου ἐν ὁδῷ, ἵνα μὴ βαρύνηται κατὰ σοῦ· αὐτὸς γὰρ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιήσει, καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ συναπολῇ] *Cum audace* [aut *temerario*] *nè eas in via, nè ingravescat* [h. e. invalescat] *adversùm te: ipse enim secundùm voluntatem suam faciet, & cum insipientia ejus interibis*. Sententia est valde utilis, Fugiendam esse societatem hominis temerarii ac confidentis, apud quem nullus rationi locus est. Nam cum hujusmodi homine, qui pro sua libidine omnia vult agere, nihil commercii ac negotii habere possimus sine maximo nostro aut damno aut periculo: ut siquid factum temere fuerit, nobis pœna temeritatis illius luenda sit. Audacia enim temeritati semper, non prudentiæ conjuncta est.

19. *Nè committas pugnam*, &c. μετὰ θυμώδους μὴ ποιήσῃς μάχην, καὶ μὴ πορεύου μετ' αὐτοῦ τὴν ἔρημον] *Cum iracundo nè feceris pugnam, neque cum eo desertum transeas*. Iracundo improbóque homini nihil deest præter occasionem: occasio autem maxima tum ei datur cùm irritatur ab eo qui solus atque destitutus est. Itaque iracundiam ejus in deserto, h. e. in solitudine ac destitutione, fugiendam esse dicit.

20. *Nè consilium ineas*, &c. μετὰ μωροῦ μὴ συμβουλεύου· οὐ γὰρ δυνήσεται λόγον στέξαι] *Nè consultes* [aut *consilium capias*] *cum stulto: neque enim sermonem continere* [aut *celare*] *poterit*. Stultus enim neque consilium dare potest, nec continere: est enim levis ac futilis, *plenúsque rimarum* (ut inquit ille) *hàc & illàc perfluit*: itaque consilium quod secretum esse debet, cum illo communicandum non est.

CASTELLIO.

2. *NE contende cum locuplete homine, nè te præponderet*] Suâ autoritate & pecuniâ superet.

4. *Nè pugna cum homine linguaci, néve ejus ignem lignis confercito*] Loquacitatem contradicendo.

DRUSIUS.

4. *NEque apponas ad ejus ignem ligna*] Nè provoces loquacitatem ejus contradicendo. Proverbium est, *Ad ignem ligna apponere*, sive *Ignem lignis confercire*. Quale illud

illud in Latio, *Oleum camino addere.* Et Pythagoræ symbolum est quod eandem sententiam continet, *Nè ignem gladio fodias.*

5. *Nè alludo*] Nè esto familiaris. Sumptum à pueris qui cum familiaribus colludunt & jocantur: id quod προσπαίζειν propriè significat. ¶ *Indocto*] Ἀπαιδεύτῳ. Lex. Græcolat. V. Ἀπαίδευτος, *indoctus, ineruditus, rudis.* Id sanè capiendum. Sig. enim non *rudem literarum, sed ἀπαίδευτον τῆς ἀρετῆς, nullius eruditum virtutis*, ut infrà 10.3. *βασιλεὺς ἀπαίδευτος, Rex ineruditus.* Nam παιδεύω erudio. Hoc verbum propriè de Pueris dicitur. Itaque interpretantur παιδεύω, *castigo*: nam pueri vapulant cùm delinquunt. Ergò *ἀπαίδευτος quem pater nunquam castigavit.* Hic sibi relictus (ut est natura hominis ad malum prona) nequam evadit, ac proinde dedecorat majores suos. Idem facit qui cum eo familiaritatem colit. Nam talis quisque fit quales illi sunt qui cum eo conversantur. *Qui juxta claudum habitat claudicare discit.*

6. *In culpa*] Vel, ut alii habent, *in crimine.* Sed ἐν ἐπιτιμίοις magis sonat *pœnæ obnoxios.* Nam ἐπιτίμιον *pœna*, ut infrà 9. 5. ἐν ἐπιτιμίοις αὐτῆς, *in illius pœnis.* Lex. Græcolat. V. Ἐπιτίμιον, *pœna, mulcta.* Plerique Interpretes reddunt *in reprehensionibus.* Vetus quoque *in correptione.* Pro quo in libris vulgatis quibusdam *in corruptione.* Mendum manifestarium. Nam ἐπιτιμία, *correptio*, non *corruptio*: ex quo esset ἐν ἐπιτιμίαις· quod ità non legunt libri, sed ἐν ἐπιτιμίοις. Nondum probatum est ἐπιτίμιον idem esse cum ἐπιτιμία· quanquam nonnulli hoc asserunt. Ex Græcis cod. duo habent ἐν ἐπιτίμοις, videlicet A. & B. Id quod Interpres è Basilea transtulit *in increpationibus.* Vox ἐπιτιμία occurrit 2 Cor. 2. 6. quam ibi Græca Scholia exponunt ἐπιτίμησις. Sed Theodorus ait idem esse eo loco atque ἐπιτίμιον, i. *pœna, mulcta.* Tantum de hac voce: aliàs plura & certiora, ubi certiora observavero. Qui dat quod habet, abs eo quod non habet exigi non debet.

8. *Nè insulta mortuo*] Post ἐπὶ νεκρῷ legitur in C. & utroque Cam. τῷ ἐχθροτάτῳ σου, i. *inimicissimo tuo.* Vetus quoque vertit, *Noli de mortuo inimico tuo gaudere*: vult dicere, qui vivus tecum inimicitias exercuit. ¶ *Nos omnes mori*] i. Mortales esse. Quomodo Symmachus olim interpretatus est verba illa Geneseως, *Moriendo morieris*, i. *mortalis eris.* Græcè habetur ὅτι πάντες τελευτῶμεν, *quòd omnes morimur. Morimur*, inquam, non *moriemur.* Fortè quoniam vita nostra mors quædam est quotidiana. Nam vita ærumnosa mors est, non vita. *Vivere* enim dicitur & qui jucundè vivit.

9. *Sapientum*] Apparet aliquando scriptum fuisse πρεσβυτέρων· quod idem cum illo σοφῶν. Nam senes ut plurimùm sapientes sunt. Utrumque legitur apud Int. V. *Nè despicias narrationem Presbyterorum sapientum.*

10. *Ministrare magnatibus*] Additum in C. ἀμέμπτως, i. *promptè, faciliter, commodè, expeditè.*

11. *A narratione*] *A sermone*, sive à *doctrina.* Vult dicere, ab eo quod senes consulunt, suadent, docent, vel interrogati respondent.

13. *Nè incende carbones peccatoris*] Noli hominem improbum provocare aut irritare. Suprà hoc dixit, *Nè apponas ad ejus ignem ligna.* Vide quæ observavimus ad v. 4. ¶ *Igne flammæ ipsius*] Ἐν πυρὶ φλογὸς αὐτοῦ, i. *igne ipsius flammante.* Sic habent codices quos consului. Est tamen ubi reperiatur ἐν φλοξὶ πυρὸς αὐτοῦ, i. *flammis ignis ipsius.* Vide Notas vulgò Vatablo tributas.

14. *Propter contumeliosum*] Ἀπὸ προσώπου ὑβριστοῦ, *à facie contumeliosi*, i. מפני: quod sæpè in *propter* transferunt. Hunc versum Camerarius ità convertit, *Nè resilias à vultu contumeliosi, nè struat veluti insidias ori tuo*: legiturque in utroque ipsius exemplari versu ab hoc tertio. Idem admonet pro τῷ στόματί σου in libris quibusdam esse τῷ σώματί σου, i. *corpori tuo.*

16. *Esto solicitus*] Φρόντιζε. Sic exemplar Romæ cusum: item A. & B. Alibi tamen est φρόντισον, videlicet in C. & utroque Cam.

17. *Nè litiga*] Μὴ δικάζου. Lex. Græcolat. V. Δικάζω, *judico, litigo.* Δικαζόμενος, *litigator.* ¶ *Cum judice*] Μετὰ κριτοῦ. Hic libri variant. Nam in C. κατὰ κριτοῦ, & apud priscum Int. *Nè judica contra Judicem*: quod paulò diversam habet sententiam. Alioqui *litigare cum aliquo* & *contra aliquem* dicas, nihil admodum interest. ¶ *Secundùm dignitatem ejus*] Κατὰ τὴν δόξαν αὐτοῦ, *secundùm gloriam ejus.* Alii, *secundùm opinionem ejus.* ¶ *Jus ei reddunt*] Κρίνουσιν αὐτῷ, *judicant* vel *sententiam ferunt de eo*, i. περὶ αὐτοῦ. Alibi est κρίνουσιν αὐτὸν, *judicant eum.*

18. *Cum audace*] Μετὰ τολμηροῦ. Libet ariolari. Puto in avi codice fuisse עם טלימא. Ea vox significat *hominem nequam.* Hoc significatu sumitur & 19. 2. *Qui adhæret scortis, nequam erit*, τολμηρὸς ἔσται. Sed magna hìc varietas in libris. Vide sis meas ad illum locum notationes. ¶ *Nè tibi sit gravis*] Ἵνα μὴ βαρύνηται κατὰ σοῦ, *nè sit gravis adversum te.* Duo exemplaria præferunt καταβαρύνηται; nempe A. & B. Editio Lat. V. *nè fortè gravet mala sua in te.*

19. *Cum amentia ejus*] Καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ. Ità scriptum in C. & R. Prius erat in A. καὶ τῇ ἀφροσύνῃ· idque Basileenses emendarant καὶ σὺ ἀφροσύνῃ, *& tu cum amentia tua.* Quod omnino non displicet, magìs tamen placet illud quod posui.

21. *Prosternet te*] Καταβαλεῖ σε, *dejiciet te.* Libri ad E. C. καταβαλεῖ σε ἐκεῖ, *prosternet te ibi.* Grammatici *Pleonasmum* vocant. Figura Ebræis nota & trita.

22. *Sermonem continere*] Λόγον στέξαι, *sermonem celare.* Aldus edidit, στέρξαι i. *amare*: q.d. *non delectabit ipsum tuus sermo.* Videtur autem transferre voluisse locum hunc Salomonis Prov. 23. 9. *In auribus stulti nè loquere, nè spernat intellectum verborum tuorum.* Quod ergò Salomo dixit *spernere*, id noster *non amare*, sive, quod idem, *odisse.* Nam negatio hìc sumitur ut in illo, *Non gaudet stulti pater, Non prosunt opes improbè partæ*, &c. Cæterùm scripturam istam minimè novitiam aut nuperam esse paret ex editione Lat. V. cujus autor hunc locum ità convertit, *Cum fatuis consilium non habeas: non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent.*

23. *Pariturus*] Moliturus, machinaturus. Aut subintelligitur *dies. Nescis*, inquit, *quid tempus pariturum sit.*

24. *Gratiam falsam*] Dictio ψευδῆ abest in A. B. R. & videtur addita ab iis qui nesciebant χάριν ἐν τῷ μέσῳ esse. Certè in Latio *gratia mala* legitur, & apud Interpretes Chaldæos חסדא & *gratiam* denotat & interdum *probrum* sive *convitium*: quod & חסודא dicitur. Eandem significationem habet חסד apud Ebræos. Itaque Prov. 14. 34. ubi vulgò legitur *Benignitas populorum, peccatum*, i. hostia pro peccato, aliæ quædam editiones habent, *Probrum populorum est peccatum*, q.d. *Probro est populi peccatum.* Quam interpretationem firmant ex Paraphrasi Chaldaica: nam in ea חסודא habetur, quam vocem in malis duntaxat usurpant. Certè non memini aliter usurpatam. Glossæ nom. propriorum, Ben Hesed, *filius opprobrii.* Ergò χάριν, i. *probrum* sive *gratiam malam.* Quod epitheton adjiciendum, quia *gratia* quando absolutè ponitur non nisi in bonis usurpatur.

GROTIUS.

1, 2. *Non litiges cum homine potente, nè fortè incidas in manus illius. Non contendas cum viro locuplete, nè fortè contra te constituat litem tibi*] Μήποτε ἀντιστήσῃ σου τὴν ὁλκήν, *nè tibi præponderet.* Et στῆναι & ὁλκὴν propriè sunt voces rei ponderariæ. Sensus est, nè causæ tuæ argumenta autoritate & gratiâ multùm vincat. Sunt hæc prudentiæ monita, quæ non ignoravit ille ad quem Martialis,

> *Lis mihi cum Balbo est; tu Balbum offendere non vis,*
> *Pontice: cum Licino est; hic quoque magnus homo est.*
> *Vexat sæpe meum Patrobas vicinus agellum;*
> *Contra libertum Cæsaris ire times.*

At Christus diceret, Cum quovis homine litibus abstine, etiam cum aliquo damno tuo. Bene facit, qui emit concordiam.

3. *Multos enim perdidit aurum & argentum, & usque ad cor regum extendit & convertit*] Gr. etiam *Regum corda inclinavit.* Etiam hoc ex re ponderaria est, ut illud,

Animus cùm in dubio est, levi momento huc aut illuc (impellitur.

Multos etiam Reges donis vinci jam vetus Hesiodi & Homeri querela est. Ideo autem *Reges* nominavit, quia penès eos in multis populis erant judicia.

4. *Non litiges cum homine linguato*] i. Ut in Dionysio Catone est,

Contra verbosos verbis contendere noli.

¶ *Et non strues in ignem illius ligna*] *Nè ligna aggeras in ignem ipsius.* Nè hominem naturâ fervidum contradicendo accendas ampliùs. Optimum apud illos,

——— λόγος ὡς ὁ παλαιός·
Σοὶ μὲν ταῦτα δοκοῦντ' ἐστὶν, ἐμοὶ δὲ τάδε.

5. *Non communices homini indocto*] *Nè jocare cum homine rudi.* ¶ *Nè malè de progenie tua loquatur*] *Nè inhonorentur majores tui:* nè, si in te nihil inveniat, in majoribus tuis quærat aliquid quod vellicet.

6. *Nè despicias hominem avertentem se à peccato*] Est frequens nunc etiam in usu Hebræorum hæc sententia. Latini dicebant, *Sanatibus idem jus quod fortibus esto.* ¶ *Memento quoniam omnes in correptione sumus*] Ἐσμὲν ἐν ἐπιτιμίοις, *pœnis obnoxii sumus*, nempe si Deus rigidè nobiscum agat. Seneca De Ira 1. 5. *Nemo invenitur qui se possit absolvere:* & lib. 1. 27. *Quis est iste qui se profitetur omnibus legibus innocentem?* & cap. 27. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos, Numquid & ipsi aliquid tale commisimus?* In Tragœdia est,

Det ille veniam facilè cui veniâ est opus.

7. *Etenim ex nobis senescunt*] Fuere & ipsi vegeti ut nos sumus. Crates,

Ὀνείδιζούς μοι γῆρας ὡς κακὸν μέγα,
Οὗ μὴ τυχόντι θάνατός ἐσθ' ἡ ζημία,
Οὗ πάντες ἐπιθυμοῦμεν· ἂν δ' ἔλθῃ ποτὲ
Ἀντώμεθ'· οὕτως ἐσμὲν ἀχάριστοι φύσει.

8. *Noli de mortuo inimico tuo gaudere*] Homerus,

Οὐχ ὁσίη φθιμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάασθαι.

Euripides,

Τοῖς γὰρ θανοῦσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα
Τιμὰς διδόντα χθόνιον εὐσεβεῖν θεόν.

¶ *Et in gaudium nolumus venire*] Nollemus alios de nostrî morte gaudere. Hoc Interpres addidit implendo sensui.

9. *Nè despicias narrationem presbyterorum sapientum*] Addidit Interpres *presbyterorum*, quia senes maximè sunt qui multa narrare possunt. Antiphanes,

Σοφὸν δέ τοι τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πόλλ' ἰδόν τε καὶ μαθόν.

¶ *Et in proverbiis eorum conversare*] i. Tempus tere in ediscendis eorum sententiis.

10. *Et servire magnatis sine querela*] *Et inservire viris summatibus facilè*, i. sine tuo incommodo aut dedecore.

11. *Ipsi enim didicerunt à patribus suis*] Nempe historias multas non omnibus cognitas.

12. *Et in tempore necessitatis*] Ubi opus erit, ἐν καιρῷ χρείας. ¶ *Dare responsum*] Consilium Principi aut amico: nam multùm ad id utilis historiarum cognitio.

13. *Non incendas carbones peccatorum arguens eos*] Hoc *arguens eos* addidit Interpres explicando sermoni figurato. *Desperatis non adhibendam medicinam* dixit Hippocrates. Vide Matth. 7. 6. & ibi dicta. ¶ *Et nè incendaris flammâ ignis peccatorum illorum*] *Et* hîc abundat: non enim novum dat monitum, sed causam moniti quod habuimus. Ideo enim abstineri vult ab inutili castigatione, nè non modò ea non prosit ei cui datur, sed & danti noceat.

14. *Nè contra faciem stes contumeliosi*] Sensum bene expressit, quanquam in Græco est, μὴ ἐξαναστῇς ἀπὸ προσώπου ὑβριστοῦ. In populari statu, qualis ex parte erat Judaicus hujus Scriptoris temporibus, ubi quis orationem aliquam suasoriam ad populum aut magnum conventum dixerat, licebat ei qui vellet in alteram partem dicere. Fiebat autem id surgendo ex media multitudine. ἀπὸ προσώπου, i. postquam ille dixit. ¶ *Nè sedeat quasi insidiator ori tuo*] *Nè insidietur quasi subsessor ori tuo.* Nè captet verba tua malitiosè, ut illi Luc. 11. 53. ἔνεδρον neutro genere *insidias* significat; propriè verò *ipsos milites qui ex locis occultis occasionem nocendi quærunt.* Sic vertitur מארב plurimis in locis, item צדיה. Exstat & infrà 11. 30. & 1 Mac. 9. 40. & 10. 80. & 11. 68, 69.

15. *Noli fœnerari homini fortiori te*] Nè mutuam pecuniam dederis potentiori. Δανείζειν generale est, & tam *merum mutuum* quàm *fœnebre* significat. ¶ *Quòd si fœneraveris*] *Mutuum dederis.* ¶ *Quasi perditum habe*] Martialis,

Dimidium donare Lino quàm credere totum
Qui mavult, mavult perdere dimidium.

Potentes de debito appellari nolunt, atque ultro quasi de injuria se vindicant.

16. *Non spondeas super virtutem tuam*] *Spondere* hîc, ut ἐγγυᾶν in Græco tum hîc tum Prov. 6. 1. est *fidejubere pro aliquo.* Est enim genus sponsionis quoddam Fidejussio. Monet autem nè in ulteriorem summam fidejubeamus quàm cui solvendæ pares facilè simus. Multi qui, si solvendum pro alio esset, nunquam id damnum subire vellent, faciles sunt ad fidejubendum, quòd sperent rem non eò deventuram ut solvere cogantur. Ideo Velleianum Senatusconsultum mulieribus permisit dare de suo, fidejubere autem non permisit. ¶ *Quòd si spoponderis, quasi restituens cogita*] Ὡς ἀποτίσων φρόντιζε, *ità cogita quasi soluturus sis:* nam id cogitans non falléris.

17. *Non judices contra Judicem*] *Non litiges cum Judice.* Sic & κρίνεσθαι sumitur Matth. 5. 40. ¶ *Quoniam secundùm quod est justum judicat*] *Nam judicabitur de eo ità ut ipsi videbitur.* Δόξα hîc in Græco pro *voto* ac *voluntate* ponitur, & activum impersonale pro impersonali passivo, more Hebræo. Solent collegæ favere collegis, & velut mutua dare judicia. Sic Appio faverunt Decemviri.

18. *Nè fortè gravet mala sua in te*] Ἵνα μὴ βαρύνηται ὑπὲρ σοῦ, *nè molestus tibi sit.* Ità βαρύνεσθαι sumitur Mal. 3. 13. Ps. 38. 4. & καταβαρύνειν 2 Sam. 13. 25. ¶ *Ipse enim secundùm voluntatem suam vadit*] Gr. *pro voluntate sua faciet*, i. facilè rixas suscitabit. ¶ *Et simul cum stultitia illius peries*] *Et per stultitiam illius unà peribis:* quia si qua cum obviis rixa oriatur, omnes comites qui sunt ejusdem συνοδίας in periculo sunt.

19. *Cum iracundo non facias rixam*] Μάχη hîc est *verborum certamen*, ut suprà 6. 9. & alibi. מדון vertitur alibi μάχη, alibi νεῖκος, aut ἀντιλογία. ¶ *Et cum audace non eas in desertum*] Per rupes, aut similia loca, ubi ingens est solitudo: qualia loca ad vim opportuna, Deut. 22. 25. In Græco non est *cum audace*, sed *cum eo*, i. cum iracundo, de quali agi cœpit. ¶ *Quoniam quasi nihil est ante illum sanguis*] Ludere solet de humano sanguine quasi de re nihili. ¶ *Et ubi non est adjutorium elidet te*] *Dejiciet te*, arreptâ aliquâ offensiunculâ, quod alibi facere ausurus non fuerat.

20. *Non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent*] Legit Interpres λόγον στέρξαι. At Græcæ omnes editiones nunc habent στέξαι, *non poterit celare credita.* Hâc atque illâc perfluet.

21. *Coram extraneo nè facias consilium*] *Arcanum nè incognito aperias.* Is enim sensus est in Græcis, quem & Latini sic exprimunt, *Fide, sed cui vide.* ¶ *Nescis enim quid pariet*] Fidem, an perfidiam: nisi scriptum fuerit *οὐ στέξεται, nescis an celaturus sit arcanum.*

22. *Nè fortè inferat tibi gratiam falsam, & convitietur tibi*] Gr. *nè falsam tibi gratiam referat*, malam scilicet: nam καὶ, ut alibi sæpe apud Hellenistas, πλεονάζει.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ θ'.

1. ΜΗ ζήλου γυναῖκα τοῦ κόλπου σου, μηδὲ διδάξῃς ἐπὶ σεαυτὸν παιδείαν πονηράν. [Deest in C. A.]

2. Μὴ δῷς γυναικὶ τὴν ψυχήν σου, ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ψυχήν σου.

3. Μὴ ὑπάντα γυναικὶ ἑταιριζομένῃ, μή ποτε ἐμπέσῃς εἰς τὰς παγίδας αὐτῆς.

4. Μετὰ ψαλλούσης μὴ ἐνδελέχιζε [C. A. τῇ ψυχῇ σου] μή ποτε ἁλῷς ἐν τοῖς ἐπιχειρήμασιν [ἐπιτηδεύμασιν] αὐτῆς.

5. Παρθένον μὴ καταμάνθανε [C. A.] κακοχόλως, μή ποτε σκανδαλισθῇς ἐν τοῖς ἐπιτιμίοις αὐτῆς.

6. Μὴ δῷς πόρναις τὴν ψυχήν σου, ἵνα μὴ ἀπολέσῃς τὴν κληρονομίαν σου.

7. Μὴ περιβλέπου ἐν ῥύμαις πόλεως, καὶ ἐν τοῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ.

8. Ἀπόστρεψον ὀφθαλμὸν ἀπὸ γυναικὸς εὐμόρφου, καὶ μὴ καταμάνθανε κάλλος ἀλλότριον.

9. Ἐν [C. A.] γὰρ κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἐπλανήθησαν, καὶ ἐκ τούτου φιλία ὡς πῦρ ἀνακαίεται.

10. Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον. [C. A.] καὶ μὴ κατακλιθῇς ἐπ' ἀγκάλων μετ' αὐτῆς.

11. Καὶ μὴ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ· [συμβολοποιήσῃς μ. α. ἐν οἴκῳ·] μή ποτε ἐκκλίνῃ ἡ ψυχή σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ πνεύματί σου ὀλισθῇς εἰς ἀπώλειαν.

12. Μὴ ἐγκαταλίπῃς φίλον ἀρχαῖον· ὁ γὰρ πρόσφατος οὐκ ἔστιν ἔφισος [ἔφισος] αὐτῷ.

13. Οἶνος νέος, φίλος νέος· ἐὰν [C. A.] δὲ παλαιωθῇ, μετ' εὐφροσύνης πίεσαι αὐτόν.

14. Μὴ ζηλώσῃς δόξαν ἁμαρτωλοῦ· οὐ γὰρ οἶδας τίς ἔσται ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ.

15. Μὴ εὐδοκήσῃς ἐν εὐδοκίᾳ [εὐδοκίαις] ἀσεβῶν· μνήσθητι ὅτι ἕως ᾅδου οὐ μὴ δικαιωθῶσι.

16. Μακρὰν ἄπεχε ἀπὸ ἀνθρώπου ὃς ἐξουσίαν ἔχει τοῦ φονεύειν, καὶ οὐ μὴ ὑποπτεύσῃς φόβον θανάτου.

17. Κἂν [ἐὰν] προσέλθῃς, μὴ πλημμελήσῃς· ἵνα μὴ ἀφέληται τὴν ζωήν σου [C. A.] παραχρῆμα.

18. Ἐπίγνωθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων [πόλεως] περιπατεῖς.

19. Κατὰ τὴν ἰσχύν σου στόχασαι τοῦ πλησίον, καὶ μετὰ σοφῶν βουλεύου·

20. Μετὰ [Καὶ μετὰ] συνετῶν ἔστω ὁ διαλογισμός σου, καὶ πᾶσα διήγησίς σου ἐν νόμῳ Ὑψίστου.

21. Ἄνδρες δίκαιοι ἔστωσαν σύνδειπνοί σου, καὶ ἐν φόβῳ Κυρίου ἔστω τὸ καύχημά σου.

22. Ἐν χειρὶ τεχνιτῶν ἔργον ἐπαινεθήσεται· καὶ ὁ ἡγούμενος λαοῦ, σοφὸς ἐν λόγῳ αὐτοῦ.

23. Φοβερὸς ἐν πόλει αὐτοῦ ἀνὴρ γλωσσώδης· καὶ ὁ προπετὴς ἐν λόγῳ αὐτοῦ, μισηθήσεται.

2. Ἐπὶ τὴν ψ. σου, Fr. Co. ἐπὶ τὴν ἰσχύν σου Al. R.

3. Ὑπάντα Al. ἀπάντα Co.

4. Quadrato inclusum legitur in C. A. ¶ Ἐπιχειρήμασιν Al. ἐπιτηδεύμασι Co.

5. Μὴ καταμάνθανε] Isidor. Pel. Οὐκ εἶπε, Μὴ ἴδῃς· συμβαίνει γὰρ ἀπὸ ταυτομάτου γίνεσθαι τοῦτο· ἀλλὰ, Μὴ καταμάνθανε· τὴν ἐκ μελέτης καλῶν, τὴν περίεργον ὄψιν, τὴν μετ' ἐπιθυμίας ἀναιρῶν.

7. Καὶ ἐν τοῖς ἐρήμοις, Co. P. H. καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις, R. Al. Ar. B. Clem. Alex. l. 3. Pæd. c. 4. μηδὲ πλανῶ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς. Ἐρημία γὰρ, inquit, ὡς ἀληθῶς, κἂν ὄχλος ἀκολάστων ᾖ, ἔνθα μὴ πάρεστιν ἄνθρωπος σωφρονῶν.

8. Ἀπόστρεψον δὲ ὀφθαλμὸν ἀπὸ γυναικὸς κεχαριτωμένης, καὶ μὴ, idem Clem. Alex. libro eod. c. 12.

9. Ἐν γὰρ κ. Co. Ἐν κάλλει Al. ¶ Ἐπλανήθησαν] Ἀπεπλανήθησαν Clem. Alex. ibid. ¶ Καὶ ἐκ τούτου φιλία ὡς πῦρ ἀνακαίεται] Τουτέστιν, ἔρως αἰσχρὸς ἐκ τούτου τίκτεται, Isid. Pelus. l. 3. ep. 66. & Clem. Al. εἰς πῦρ ἄγων ἀκατάπαυστον διὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἡ ἐκ πυρὸς ἑρμηνευθεῖσα φιλία, ἣν ἔρωτα καλοῦσι.

10. Καὶ μὴ κατακλιθῇς ἐπ' ἀγκάλων [ἀγκῶνα C. A.] μετ' αὐτῆς, Co. καὶ μὴ συμμετακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς, Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 7. quod ibidem sic explicat, τουτέστι, μὴ συνδείπνει πυκνότερον, μηδὲ ἴσθιε μετ' αὐτῆς. διὸ καὶ ἐπιφέρει, Μηδὲ συμβολὰς ποίει μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ· μή ποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδία σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. σφαλερὰ γὰρ ἡ πάροινος ἐλευθερία, παραιτεῖν δυναμένη. ὕπανδρον δὲ ὠνόμασεν, ἐπεὶ μείζων ὁ κίνδυνος τῷ λῦσαι τὴν δίαν τῆς συμβιώσεως πειρωμένῳ.

11. Μὴ συμβολοκοπ.] Deut. 21. 20. συμβολοκοπῶν οἰνοφλυγεῖ. In quem locum consule Philonis librum περὶ μέθης, p. 164, 165.

12. Ἔφισος, Al. ἔπισος, VV. ἴσος, Co.

13. Ἐὰν παλαιωθῇ R. Co. Al. ἐὰν δὲ παλαιωθῇ C. A. & Chrys. ¶ Τότε μετ' εὐφροσ. idem Chr. hom. 10. 1 Cor. 5.

14. Τίς ἐστιν Co. τί ἐστιν Al.

15. Ἐν εὐδοκίᾳ R. Al. εὐδοκίαις, omissâ præpos. Co.

16. Μακρὰν]

Πόῤῥω Διὸς ἠδὲ κεραυνοῦ.

Sævum prælustri lumen ab arce venit.

17. Παραχρῆμα Co. παρὰ χρῆμα Al.

18. Ἐπίγνωθι Chrys. hom. 3. 1 Thess. 3. ¶ Πόλεων Al. πόλεως Co.

19. Συμβουλεύου Al. βουλεύου Co.

20. Μετὰ συνετῶν Co. R. absque copula. ¶ Πᾶσα δ. σ. ἐν νόμῳ Ὑψίστου, Chrysost. hom. 10. Philip. 3. At πᾶσα ἡ διήγησίς σου ἔσω ἐν νόμῳ Ὑψίστου, hom. 8. Hebr. 9. nisi quòd in his posterioribus articulus ἡ deest.

22. Τεχνιτῶν Co. τεχνιτῶν R. Al. rectiùs. Sic ἡ τεχνῖτις Sap. 7. 21.

BADVELLUS.

1. Uxorem quam complecteris &c. Μὴ ζήλου γυναῖκα τοῦ κόλπου σου, μηδὲ διδάξῃς ἐπὶ σεαυτὸν παιδείαν πονηράν] *Ne æmuleris uxorem sinus tui, neque doceas in teipsum artem malam.* Ζῆλος *æmulatio* Latinè dupliciter dicitur, tum in laude, tum vitio. Nam & virtutis imitatio *æmulatio* dicitur, & affectio vitiosa ac cum ægritudine conjuncta, quæ Rivalitati proxima est; quâ maritus aut uxor dolet in conjugio alterum eo frui quod ipse aut ipsa maximopere adamat. *Zelotypia* à Græcis appellatur affectio hujusmodi vitiosa, quæ plerumque ex incommodis suspicionibus nascitur. Est autem ad exemplum alteri conjugi proponendum, labefactandúmque conjugium perniciosa.

2. *Ne permittas animum tuum mulieri,* &c. Μὴ δῷς γυναικὶ τὴν ψυχήν σου, ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἰσχύν σου] *Ne des mulieri animam tuam, ne ea ascendat super vires tuas.* Quædam exempl. habent ἐπὶ ψυχὴν *super animum,* sed magis placet ut legas ἐπὶ ἰσχύν σου. Præcipit autem hæc sententia moderationem ac temperantiam in amanda conjuge. Nam si amor viri in uxorem est vehementior, ità invertit ordinem naturæ ut mulier, quæ ὕπανδρος, h. e. *subjecta viro,* esse debebat, eum sibi subjiciat, atque indè exsistat γυναικοκρατία *imperium muliebre* contra ordinationem Dei occupatum. Quare *benevolentia debita* quam præcipit Paulus 1 Cor. 7. 3. uxori tribuenda est, non ea amoris vehementia atque impotentia quâ vir in potestatem ejus redigatur. Notum est quod Poetæ narrant de Hercule superato à muliere Omphale.

3. *Mulieri meretrici ne te,* &c. Μὴ ἀπάντα γυναικὶ ἑταιριζομένῃ, μή ποτε ἐμπέσῃς εἰς τὰς παγίδας αὐτῆς] *Ne occurras mulieri meretrici, ne forte incidas in laqueos ejus.* Exemplum à Solomone Prov. 7. 10. propositum est, ex quo occursus meretricis factus cuidam adolescenti clarissimè ostendit quod hîc à Sapiente præcipitur, hujusmodi meretricum consuetudines atque omnes occasiones vitandas esse.

4. *Mulierem cantatricem ne frequentes,* &c. μετὰ ψαλλούσης μὴ ἐνδελέχιζε, μή ποτε ἁλῷς ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῆς] *Cum cantatrice ne assiduus sis,* [aut *ne assuescas ei*] *ne forte capiaris artificiis ejus.* Significat, omnes voluptatum illecebras (etiam aurium) quibus homines ad aliquod flagitium deduci possunt, fugiendas esse.

5. *Ne contempleris virginem,* &c. Παρθένον μὴ καταμάνθανε, μήποτε σκανδαλισθῇς ἐν τοῖς ἐπιτιμίοις αὐτῆς] *Virginem nè consideres,* [aut *animadvertas*] *ne fortè offendaris in æstimatione ejus.* Quidam vertunt, *Nè offenses in pretioso ejus cultu.* Nam ἐπιτίμια hoc loco in alia significatione accipit quàm suprà, ubi pro *criminibus* hoc nomine usus est; hîc autem pro *cultu atque habitu corporis pretioso ac venusto:* itaque τὰ ἐπιτίμια verti *Ornamenta venustatis.* Monet autem Sapiens ut animum atque oculos in omni castitate ac puritate contineamus, omnémque occasionem evitemus quæ aliquam animi improbam cupiditatem movere possit. Nam quod dixit Pericles Sophocli, cùm puerum formosum prætereuntem aspexisset, ac dixisset, *O puerum pulcrum!* *Pericle; Prætorem, Sophocle, decet non solùm manus sed etiam oculos abstinentes habere,* pertinet ad omnes, qui & animos & manus & oculos puros castósque habere debent.

6. *Nè des scortis animam tuam,* &c. Μὴ δῷς πόρναις τὴν ψυχήν σου, ἵνα μὴ ἀπολέσῃς τὴν κληρονομίαν σου] *Nè des meretricibus animam tuam, ut nè perdas hereditatem tuam.* Quemadmodum hâc injustâ atque flagitiosâ cum meretricibus consuetudine consumatur hereditas ad alienósque perveniat, ostendit Solomon multis in locis. Aut enim patrimonium flagitiosè dissipatur, aut à legitimis heredibus transfertur ad alienos & spurios.

7. *In vicis urbis nè,* &c. Μὴ περιβλέπου ἐν ῥύμαις πόλεως, καὶ ἐν τοῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ] *Nè circumspicias in vicis civitatis, nec in desertis ejus erres.* Allegorica oratio est, quâ *vicos urbis* pro *consuetudine civium,* ac *deserta* sive *solitudines ejus* pro *erroribus ac vitiis civitatis* accipere videtur. Vult autem in consuetudine societatéque civili nos non negligentes esse, quales sunt qui huc & illuc circumspiciunt, cùm intenti viæ esse deberent; neque in civium erroribus peccatísque versari, sed attentè ac prudenter considerare inter quos & quibuscum vivimus. Hic mihi videtur sensus esse propositæ Allegoriæ.

8. *A muliere formosa averte,* &c. Ἀπόστρεψον ὀφθαλμὸν ἀπὸ γυναικὸς εὐμόρφου, καὶ μὴ καταμάνθανε κάλλος ἀλλότριον] *Averte oculum à muliere formosa, ac nè animadvertas pulcritudinem alienam.* Non hoc quidem vult Sapiens, ut oculi nostri abhorreant ab aspectu pulcerrimarum Dei creaturarum, sed aspectum damnat impudicum, in quo etiam Dominus Jesus Matth. 5. 28, *adulterium committi* dicit. Si animus adsit castus ac pudicus, casta etiam erit omnibus in rebus oculorum intuitio, jucundáque in Deo perfruitio cum ejus laude conjuncta: si verò impurus & libidinosus, ab hujusmodi fonte nihil boni manare potest.

9. *Pulcritudo enim multos,* &c. Ἐν γὰρ κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἐπλανήθησαν, καὶ ἐκ τούτου φιλία ὡς πῦρ ἀνακαίεται] *Nam in pulcritudine mulieris multi erraverunt: & ex ea amicitia ut ignis accenditur.* Illud à doctissimis hominibus est dictum ac proverbio celebratum, *Amorem nasci ex aspectu.* Itaque Chærea in Eunucho Terentiana, conspectâ virgine admodum formosâ, ità amore exardescit ut insanire videatur. Et Plato hanc vim oculorum ad amandum significavit, cùm *Sapientiam* dixit, *si oculis cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam.*

12. *Cum muliere maritata nè sedeas* &c. Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τοσύνολον, καὶ μὴ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ] *Cum muliere conjugata nè sedeas omnino, nec symbolum des* [aut *conferas*] *cum ea in vino.* Hâc sententiâ prohibet Sapiens familiariorem ac liberiorem cum alterius uxore colloquendi agendíque consuetudinem quàm aut gravitas hominum aut pudor conjugiorum postulare videatur. Olim mulieres cum viris in conviviis apud Græcos non accumbebant. Paulus monet Timotheum ut erga mulieres eam adhibeat tum reverentiam tum modestiam ut *feminas tanquam matres, juniores tanquam sorores* compellare ac tractare videatur, 1 Tim. 5, 2.

13. *Nè fortè ad eam animus inclinet tuus,* &c. μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ ψυχή σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ πνεύματί σου ὀλισθῇς εἰς ἀπώλειαν] *Nè fortè declinet animus tuus ad eam, atque spiritu tuo labaris in perditionem.* Hæc est animi offensio periculosáque tentatio, quæ ex proterva & libera illa familiaritatis consuetudine exsistit, prava atque impudica cupiditatis permotio in lege Dei prohibita. Quod autem in superiore membro vertimus, *nè des symbolum in vino* ἐν τῷ οἴνῳ, i. compotandi gratiâ, quædam exempl. habent ἐν οἴκῳ *in domo*; sed aptius mihi videtur *in vino.*

14. *Ne relinquas veterem amicum,* &c. μὴ ἐγκαταλίπῃς φίλον ἀρχαῖον· ὁ γὰρ πρόσφατος οὐκ ἔστιν ἔφισος αὐτῷ] *Nè relinquas antiquum amicum: nam novus ei non est par.* Cicero in eo libro quem scripsit De amicitia, hanc sententiam pluribus verbis exponit: *Exsistit autem,* inquit, *hoc loco quædam quæstio subdifficilis, Numquando amici novi digni amicitiâ veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarum rerum, satietates: veterrima quæque (ut ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suavissima. Verúmque illud est quod vulgò dici solet, Multos modios salis simul edendos esse ut munus amicitiæ expletum sit.*

15. *Vinum novum, amicus novus,* &c. Οἶνος νέος, φίλος νέος, ἐὰν παλαιωθῇ, μετ' εὐφροσύνης πίεσαι αὐτόν] Ad verbum ego hanc subjectam sententiam verti, in qua nolui apponere particulas Similitudinis, *quemadmodum, ità,* quæ in Græco non sunt: nam sententia dissolutè expressa plus elegantiæ videtur habere quàm si vinculis illis connectatur. Significat autem id quod adduxi ex Cicerone, Ea vina quæ vetustatem ferunt, esse suaviora; sic amicitias vetustate maximè commendari, confirmatis ac corroboratis jam ingeniis atque ætatibus, in quibus jamdiu mutua amicorum benevolentia est perspecta & cognita. Novorum amicorum voluntates suntobscuræ ac incertæ atque plerumque fallaces; sicut herbæ quæ inanem fructûs spem afferunt.

16. *Nè æmuleris gloriam,* &c. Μὴ ζηλώσῃς δόξαν ἁμαρτωλοῦ. οὐ γὰρ οἶδας τίς ἔσται ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ] *Nè æmuleris gloriam peccatoris: neque enim scis quis est exitus ejus.* Felicitas & gloria impiorum in hac vita solet piorum animos aut ad indignationem aut æmulationem vehementer commovere: itaque Spiritus S. in Scripturis graviter & sæpe eos munit contra istam tentationem, proponens eis & lubricum statum & miserum exitum sceleratorum hominum.

17. *Quæ placent impiis, tu nè probes,* &c. Μὴ εὐδοκήσῃς ἐν εὐδοκίαις ἀσεβῶν· μνήσθητι ὅτι ἕως ᾅδου οὐ μὴ δικαιωθῶσι] *Nè placeas tibi in beneplacitis impiorum,* [h. e. nè approbes eorum scelerata studia atque judicia:] *memento quòd usque ad inferos non justificabuntur.* Potest hoc postremum verbum ità reddi, *justi non habebuntur* [aut *censebuntur*] apud Deum nec in vita tota, nec in morte; quamvìs opinionem justitiæ habeant. Placent enim sibi, séque felices arbitrantur: eam autem felicitatem sapientiæ suæ aut justitiæ tribuunt: sed, *Est via,* ut inquit Solomon Prov. 14. 12. *quæ videtur homini recta, cujus exitus est miserrimus.* Itaque rectè monet hoc loco Sapiens, nè nos ad vana & fallacia & judicia & studia impiorum conformemus.

18. *Procul absiste ab homine,* &c. Μακρὰν ἄπεχε ἀπ' ἀνθρώπου ὃς ἔχει ἐξουσίαν τοῦ φονεύειν, καὶ οὐ μὴ ὑποπτεύσῃς φόβον θανάτου] *Longè abstine* [i. absis, aut recedas] *ab homine qui potestatem occidendi habet, & nè suspicêris metum mortis,* h. e. non anxius eris metu mortis: non versaberis in hujusmodi solicitudine ac timore mortis impendentis. Videtur Sapiens nos dehortari à consuetudine conjunctionéque eorum à quibus mors semper metuenda sit. Quo ex genere sunt tyranni, aut alii potentes improbíque homines, apud quos quietè ac tranquillè non possimus vivere. Nam eorum levissima offensio cum maximo vitæ nostræ periculo conjungenda est: pericula autem hujusmodi vitanda sunt, ut etiam tranquillitati nostræ consulamus. Est enim miserrima vita eorum qui cum solicitudine mortem noctes ac dies ante oculos habent propositam.

20. *Per medios te laqueos transire scito,* &c. Ἐπίγνωθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς] *Scias quod in medio laqueorum transis, ac super pinnacula urbis inambulas:* aut *circumambulas.* Hâc comparatione ac similitudine nihil aliud vult significare quàm periculum illud vitæ quod apud potentes sceleratósque homines metuendum est.

21. *Quàm*

21. *Quàm poteris diligentissimè*, &c. κατὰ τὴν ἰσχύν σου στόχασαι τοὺς πλησίον, καὶ μετὰ σοφῶν βουλεύου] *Omnibus viribus tuis considera* [sive *explora*] *proximum*, *& cum sapientibus consulta*. Hâc sententiâ admonemur ut in consuetudine ac societate vitæ cautionem delectúmque hominum adhibeamus, nec temere cum quovis communicemus ac colloquamur: sunt enim non fallaces solùm, sed etiam improbi ac scelerati, quorum *mala colloquia*, ut inquit Paulus 1 Cor. 15. 33. *bonos mores corrumpunt*. Boni igitur sapientésque sunt deligendi, quorum consuetudo & oratio nos poterit & meliores & sapientiores efficere.

22. *Viri justi convivæ sint tui*, &c. Ἄνδρες δίκαιοι ἔστωσαν σύνδειπνοί σου, καὶ ἐν φόβῳ Κυρίου ἔστω τὸ καύχημά σου] *Viri justi sint convivæ tui, & in timore Domini tua gloriatio*. Videmus in his duabus sententiis, usum verbi Dei conjungendum esse cum consuetudine ac collocutione bonorum hominum, quorum operâ Deus nos in timore suo solet instituere. Neque enim doctrina Legis Divinæ institutióq; pietatis à ministerio hominum prudentium est separanda.

23. *Colloquia tua cum prudentibus habeas*, &c. Μετὰ συνετῶν ἔστω ὁ διαλογισμός σου, καὶ πᾶσα διήγησις ἐν νόμῳ ὑψίστου] *Disputatio* [aut *Collocutio*] *tua sit cum sapientibus, atque in lege Altissimi omnis narratio*: aut *commemoratio*.

24. *De manu artificis opus*, &c. Ἐν χειρὶ τεχνιτῶν ἔργον ἐπαινεθήσεται, καὶ ὁ ἡγούμενος λαοῦ σοφὸς ἐν λόγῳ αὐτοῦ] *In manu artificum opus laudabitur, & Princeps populi sapiens in sermone ejus*: h. e. ut opus artificis egregium ostendit manum ejus & industriam, ità oratio Principis prudentiam ejus declarat ac commendat. Nam quam vim habet Manus ad opus efficiendum, eandem habet Oratio ad sapientiam proferendam & declarandam: est enim Sapientiæ administra & quasi quoddam instrumentum. Illustre autem testimonium prudentiæ civilis est in moderata atque diserta oratione, quâ populus aut afflictus excitatur ac confirmatur, aut nimiùm elatus comprimitur; denique artificiosè prudentérque ità tractatur ut in officio contineatur.

25. *Formidandus in civitate ejus vir linguax*, &c. Φοβερὸς ἐν πόλει αὐτοῦ ἀνὴρ γλωσσώδης, καὶ ὁ προπετὴς ἐν λόγῳ αὐτοῦ μισηθήσεται] *Terribilis in civitate sua vir linguax, & procax* [aut *petulans*] *in sermone suo odiosus erit*. Duo maxima linguæ vitia sunt, unum maledicæ Garrulitatis ac loquacitatis, quâ iniqui falsíque sermones de fama existimatione que aliorum deferuntur; alterum Procacitatis atque intemperantiæ effrænatæ, quâ quævis temere importunéque dicuntur. Protervus ac petulans in consuetudine vitæ maximè odiosus est, sed garrulus delator magìs metuendus: in illo enim plus stultitiæ inest, in hoc verò plus malitiæ.

CASTELLIO.

17. *AD Orcum usque*] Interitum.

DRUSIUS.

1. *NE æmulare*] Μὴ ζήλου, אל תקנא. Qui hoc morbo laborant, vulgò *zelotypi* vocantur. ¶ *Mulieri sinûs tui*] Quæ in sinu tuo cubat, i. uxori tuæ. Vocatur אשת חיקך Deut. 28. 54. Hinc & illud, *Ab ea qua cubat in sinu tuo custodi fores oris tui*. Porrò *sinus* usurpatur in re amorum, ut Prov. 5. 20. *Cur amplectare sinum peregrinæ?* Quidam, *Nè esto zelotypus uxoris sinûs tui*, i. tibi charissimæ. ¶ *Disciplinam malam*] מוסר רע Prov. 15. 10.

2. *Nè dederis mulieri animam tuam*] i. Teipsum. Expressit locum Salomonis Prov. 31. 3. *Nè des mulieribus robur tuum*, μὴ δῷς γυναιξὶ τὴν ἰσχύν σου. ¶ *Vires tuas*] Ἐπὶ τὴν ἰσχύν σου. Locus Salomonis quem modò allegavimus, firmandæ est huic lectioni; tum etiam Vetus Int. apud quem, *ut ingrediatur in virtute tua*. Quanquam in C. ἐπὶ τὴν ψυχήν σου, i. interprete Camerario, *ut calcet illa animum tuum*.

3. *Nè occurras*] Alibi est ἀπάντα, & alibi ὑπάντα, sententiâ nihil variante.

4. *Artibus ejus*] Ἐν τοῖς ἐπιχειρήμασιν αὐτῆς. Sic vulgavimus ex A. B. R. Nam in C. erat ἐπιτηδεύμασιν pro ἐπιχειρήμασιν. Utrumque in idem recidit. Lex. Græco-Lat. V. Ἐπιχείρημα, *inceptio*. Ἐπιτήδευμα, *institutum, inceptum, studium, professio*. Ἐπιχειρῶ, *conor, adfecto*. Ἐπιτηδεύω, *adfecto*.

5. *Virginem nè contemplare*] Nam ἐν τῷ ὁρᾷν ἐρᾷν: ex quo & illud, *uritque videndo Femina*, i. dum videtur. Unde Pericles Sophocli, *Prætorem*, inquit, *decet non solùm manus sed etiam oculos abstinentes habere*. Μὴ καταμάνθανε, *nè considera*, ut Matth. 6. 28 καταμάθετε, *considerate*: ità V. editio. Infrà v. 8. μὴ καταμάνθανε, *nè contemplare, nè considera*. ¶ *In concupiscentiis ejus*] In uno Camerarii offenderam ἐν τοῖς ἐπιθυμίοις αὐτῆς: ex quo feci ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῆς, quòd existimarem Jesum in mente habuisse locum Salomonis Prov. 6. υἱὲ, μή σε νικήσῃ κάλλους ἐπιθυμία, *Fili, nè te vincat pulcritudinis concupiscentia*. Hoc mihi tunc rectum videbatur. Nunc muto suasus autoritate codicum A. B. R. C. in quibus omnibus ἐν τοῖς ἐπιτιμίοις legitur: quod reddunt *in pœnis ejus*. Nam ἐπιτίμιον *pœna, mulcta*. Vide suprà 8. 6. in Notis. Sunt qui referant, *in æstimatione ejus*. Vetus, *in decore ejus*. Biblia Vatabli, *in ornamentis venustatis ipsius*. Gallica editio postrema, *par ce qui est precieux en elle*.

6. *Teipsum*] Τὴν ψυχήν σου *animam tuam*. *Scortis*, inquit, *animum tuum nè adjicito*. ¶ *Nè perdas hereditatem tuam*] Prov. 29. 5. *Qui alit meretrices, perdit opes*. Plautus, *Intimum esse mulieribus amantis multò pessimum esse pecunia*. Sic vulgò dicitur, Gheluck van vrouwen is rampinde borse.

9. *Decepti fuerunt*] שגו *errarunt*. Prov. 5. 19. verbum quod usurpatur in re Venerea. Vide Quæst. meas.

10. *Cum marita muliere*] Ὕπανδρος γυνὴ vocatur mulier nupta, sive quæ maritum habet. Nam quia *sub viro* est, ideo ὕπανδρος dicitur, & à Salomone אשת איש *mulier viri* Prov. 6. 26. Hoc significatu usurpat hanc vocem infrà 26. 24. & 41. 27. & Apostolus Rom. 7. Aliquando significat *scortum*, & in Plutarchi Pelopide ὕπανδροι γύναια sunt adulteræ. ¶ *Nè sedeto omnino*] Ad mensam videlicet. Hîc valere debet Ὁ νόμος χώρας. Nam olim viri cum feminis apud Græcos aliásque gentes Orientem incolentes non accumbebant. ¶ *Et nè in ulnis cum ea accumbas*] Hæc verba desiderantur in A. B. R. Leguntur autem in C. ante membrum quod præcedit. Nos huc transtulimus primùm ex ed. Lat. vetere, ubi sic legimus, *Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum*: deinde ex Clemente Alex. cujus locum nobis indicarunt Romanenses, quem non gravabor nunc in medium adducere; quod eò libentiùs faciam quia in nonnullis à nostra lectione dissidet. Habetur autem lib. 2. Pædag. cap. 7. Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, καὶ μὴ μετακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς, μηδὲ συμβολὰς ποίει μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδία σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν, *Cum maritata muliere nè sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, nè symbolam conferas cum ea in vino, nè quando inclinet cor tuum ad eam, & sanguine tuo prolabaris in perditionem*. Vet. *super cubitum*, ἐπ' ἀγκῶνα: & mox *sanguine tuo*, αἵματί σου. Quod noto vel propter locum Clementis quem modò produxi: nam utrumque ibi videre est. Hinc argumentum sumi potest contra eos qui putant veterem editionem ubicunque locorum à Græcis dissidet corruptam esse.

11. *In vino*] Ἐν οἴνῳ magìs placet quod in quibusdam exempl. ἐν οἴκῳ, *in domo*. ¶ *Spiritu tuo*] Hoc affectu tuo. ¶ *Prolabaris*] Ὀλισθήσῃς. Quædam exempl. habent ὀλισθῇς: ex quibus corrigenda prior editio Camerarii, in qua λισθῇς scriptum pro ὀλισθῇς.

12. *Nè deseras*] Μὴ ἐγκαταλίπῃς, *nè derelinquas*. Amicum mutare vel cum causa vel sine causa turpe est. In hanc sententiam dixit Ben-Sira, רחימא קדמאה לית את כפר בה, i. Fagio interpretante, *In veterem amicum nè esto ingratus*. Malim ego, *Veterem amicum nè unquam abnegato*. ¶ *Æqualis*] Ἔφισος. Ità scriptum habent A. B. & R. In aliis verò ἴσιος legitur.

13. *Si inveteraverit*] Vinum commendatur à vetustate:

te: unde illud, *Vinum hoc melius est quò fit vetustius.* Extat apud Cornelium Frontonem in voce *Antiquum.* Sic dico, Vinum quò vetustius, eò gratius: sic amicitia veterrima quæque esse suavissima solet. Secùs est in Floribus. Pindarus, Αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων. *Flores* enim pro *recenti re* positum aiunt interpretes. Et in Equis: nam *vetulis teneros anteponere solemus.* Sic in aliis multis rebus. ¶ *Cum voluptate,* &c.] Hoc alibi diximus *dulcescet:* quod capiendum ex illo, *dulcescet somnus tuus.* Alioqui vinum quò vetustius, eò amarius fit: amarescit enim certè vetustate, non dulcescit. Sed ea tamen amaritudo non est ingrata aut insuavis; & hujusmodi vinum, licèt amarum sit, cum voluptate bibitur. Seneca epist. 64. *Quomodo in vino veteri ipsa nos amaritudo delectat.* ¶ *Bibes*] Πίεσαι pro πίῃ, ex πῶμαι, quod in futuro secundo medio ità dicitur pro πίομαι. Sic φάγεσαι pro φαγῇ *comedes.* ¶ *Illud*] Αὐτόν. Operæ vulgaverant *illum,* videlicet *& amicum* καὶ τὸν οἶνον. Sed amicus non bibitur. Ideo quidam legunt interpretantes, *cùm inveteraverit tum comprehendas cum lætitia utrumque.* De Vino quod ait firmari potest autoritate Christi: nam legimus Luc. 5. 39. *Nemo bibens vinum vetus statim vult novum: dicit enim,* Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι, *Vetus melius,* sive *salubrius, est.* Ideo in Templo quondam Jerosolymitano libabatur ac novo præferebatur. Jonathan Hos. 14. 7. *Ut memoria clangoris tubarum super veteri vino quod in æde sacra libatur.* Cæterùm Amicitiam æquè ac Vinum vetustate probari docet nos Cicero in libris De Amicitia, ità scribens, *Exsistit autem,* inquit, *hoc loco quædam quæstio subdifficilis, num aliquando amici novi digni amicitiâ veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarum rerum, satietates: veterrima quæque, ut ea vina quæ vetustatem ferunt, debent esse suavissima. Verúmque illud est quod vulgò dici solet, Multos modios salis simul edendos esse ut munus amicitiæ expletum sit.*

14. *Quis futurus sit exitus ejus*] Alii, *quæ futura sit subversio ejus.* Nam καταστροφὴ utrumque significat. Τίς ἔσται, al. τί, *quid.*

15. *Nè idem tibi placeat quod impiis*] *Nè probes ea quæ improbi probant.* Pro ἐν εὐδοκίᾳ, quod præferunt A. B. R. legitur in C. & utroque Camerarii εὐδοκίαις. Sunt etiam exemplaria in quibus εὐοδίαις legitur. Ea vox sig. *prosperitates.* Itaque è recentioribus quidam hunc locum ità convertit, *Improborum prosperitas tibi nè placeat.* ¶ *Usque ad inferos non sunt evasuri pœnas*] Ante mortem pœnas dabunt suæ impietatis. Quod ut plurimùm ità evenit.

> *Raro antecedentem scelestum*
> *Deseruit pede pœna claudo.*

17. *Nè tibi vitam eripiat*] Exemplar C. vulgatum, μὴ ἀφέληται τὴν ζωήν σου παραχρῆμα, *nè protinus vitam tibi eripiat: nè auferat vitam tuam statim.* Nam ferè tyranni, quos oderunt, eos indictâ causâ & absque judicio interimunt.

18. *Per medios laqueos transire*] Proverbium periculi: quale & illud, *Super propugnacula urbium ambulare.* Vide Proverbia nostra. ¶ *Urbium*] Πόλεων A. B. R. In cæteris est πόλεως. Sed hoc leve. Illud gravius. V. Int. *Super dolentium arma ambulabis.* Quid legit cùm ità verteret?

19. *De proximis*] Τὸς πλησίον. A. B. R. τοῦ πλησίον. C. *à proximo tuo.* L. V. ¶ *Consultato*] Συμβουλεύου A. B. R. βουλεύου C. hujus oppositum suprà 8. 22. *Cum stulto nè consulta.*

20. *Colloquere*] Aut *confabulare.* Nam διαλογισμὸς *confabulatio, sermocinatio.* Hoc significatu sumitur infrà 27. 5. Certè oratio hominem probat, non cogitatio.

21. *Viri justi sint tibi convivæ*] Affine est in sententiis Patrum, *Sit domus tua conventiculum sapientum,* ait Joses Joazari F.

23. *Terribilis est*] Hunc versum Ebraicè reddes haud ineleganter נורא בעירו איש לשון ואיץ בדבריו ישנא ¶ *Præceps*] אץ Prov. 29. 20.

GROTIUS.

1. NOn *zeles mulierem sinûs tui*] Nè præter modum sis suspicax. *Uxorem sinûs tui,* i.

> —*in gremium quæ sæpe tuum se*
> *Rejicit,*

ut Lucretius loquitur. Eadem locutio Deut. 28. 54. ¶ *Nè ostendat super te malitiam doctrinæ nequam*] Legit μὴ διδάξῃ, ubi nos habemus μὴ διδάσκῃς. Sensus in Græco est, *nè ei proponas historias peccare docentes.* Queritur de se Tibullus,

> *Ipse miser docui quo posset ludere pacto*
> *Custodes: eheu! nunc premor arte meâ.*

Ubi & alia sequuntur hujus argumenti.

2. *Non des mulieri potestatem animæ tuæ, nè ingrediatur in virtute tua, & confundaris*] Gr. Μὴ δῷς γυναικὶ τὴν ψυχήν σου ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἰσχύν σου. Ità enim habet Sixtina editio, & sic legit hîc Interpres; i. *Nè ità animum tuum uxori mancipes ut illa auctoritatem tuam sibi subjiciat.* Euripides,

> Οὐ γάρ ποτ' ἄνδρα τὸν σοφὸν γυναικὶ χρὴ
> Δοῦναι χαλινὸς, οὐδ' ἀφεῖντ' ἐᾶν κρατεῖν.

3. *Nè respicias mulierem multivolam, nè fortè incidas in laqueos illius*] Nè obviàm procedas mulieri meretrici. Eam Interpres non malè cum Catullo dixit *multivolam.* *Nè incidas in laqueos illius,* i. nè amore ejus capiaris. Vide Prov. 7.

4. *Cum saltatrice nè assiduus sis*] *Cum psaltria.* Sed Psallere & Saltare in feminis plerumque conjuncta erant. Apud Terentium Demea, cùm de psaltria dixisset, *Ut habeas quîcum cantites,* mox subjicit, *Tu inter eas restim ductans saltabis.* Talis illa,

> *Crispum sub crotalo docta movere latus.*

¶ *Nec audias illam*] Hoc addidit Interpres. ¶ *Nè fortè pereas in efficacia illius*] *Per artem ejus.* Sæpe עלילה sic vertitur, quod alibi ἔργον. Ovidius,

> *Pro facie multis vox sua lena fuit.*

Deinde,

> *Quis dubitat quin scire velim saltare puellam,*
> *Ut moveat posito brachia jussa mero?*
> *Artifices lateris, scenæ spectacula amantur.*
> *Tantum mobilitas ista decoris habet.*

5. *Virginem nè conspicias, nè fortè scandalizeris in decore illius*] Legit bene, μήποτε σκανδαλισθῇς ἐν τοῖς ψιμυθίοις αὐτῆς, non ἐπιτιμίοις αὐτῆς, *nè te cerussa ipsius capiat.* Græcus quidam sapiens *auribus potiùs amandum quàm oculis* dixit. Euripides verò,

> —τί δεῖ καλῆς
> Γυναικὸς, εἰ μὴ τὰς φρένας χρηστὰς ἔχοι;

6. *Nè des fornicariis animam tuam in ullo*] *Nè dedas scortis animum tuum.* Christiani Latini meretrices vocant *fornicarias,* & eas adire *fornicari,* quia vilissimæ earum *in olenti fornice stabant,* ut Horatius nos docet, *uxores summœniana* ob hoc dictæ Martiali. Seneca in Controversiis, *olet adhuc fuliginem fornicis.* ¶ *Nè perdas te & hereditatem tuam*] In Græco tantùm est, *nè perdas patrimonium tuum.* Sunt enim meretrices Chimæræ, Charybdes, Sphinges, Harpyiæ, ut pulcre eas pinxit Anaxilaus.

7. *Noli circumspicere in vicis civitatis*] Venari formas. ¶ *Nec oberraveris in plateis illius*] Gr. ἐν τοῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ, *ad deserta earum nè aberra,* i. ad villas.

8. *Averte faciem tuam à muliere compta*] Nupta scilicet alteri: quod membrum sequens ostendit.

9. *Propter speciem mulieris multi perierunt*] Simonides.

> Ἐξ οὗ τὸ πρῶτον μὲν αἰδὼς ἐδέξατο
> Γυναικὸς εἶνεκ' ἀμφιδηριωμένους.

¶ *Ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit*] Amator Græcus,

> Ἀνδρ' ἂν ἐμῆς ψυχῆς ἄλλον σέλας· ἦν δέ τι γάρ μοι
> Καιόμενον πολλῷ ἐξαίνισι φλόγα.

10. *Omnis mulier quæ est fornicaria quasi stercus in via conculcabitur*] Hoc comma, & quod sequitur, & principium post ea sequentis, desunt in Græco: sed est ibi,

ϰ̀ μὴ καταϰλιθῇς ἐπ' ἀγκάλαις μετ' αὐτῆς, i. *noli in amplexibus aliena uxoris dormire.* Sic Theocritus dixit,

——ἐπ' ἀγκοίνῃσιν ϰλίνθῃ.

Claudianus,

——*livescant brachia nexu.*

Hoc Interpres Latinus posuit post illa, *Cum aliena uxore ne sedeas omnino* : & vertit, *ne accumbas cum ea super cubitum.*

13. *Et non altercaris cum ea in vino*] Μὴ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ. Est autem συμβολοκοπεῖν *edere de symbolis*, ut Comicus loquitur. Exstat ea vox Deut. 21. 20. pro זלל. Pro eodem ἐκτείνεσθαι συμβολαῖς dixere LXX Prov. 23. 20. ubi συμβολοκοπεῖν Theodotion. Habes & infrà 18. 33. Nomen συμβολοκόπος & Symmachus & Theodotion posuere Prov. 23. 21. ubi alii πορνοκόπος. Nimirum conjuncta sunt Convivia & Amores. Vetus Poeta,

Quæ sic casta manes, ut jam convivia vitas.

¶ *Ne fortè declinet cor tuum in illam*] Gr. *anima*. Ne amore ejus irretiaris. ¶ *Et sanguine non labaris in perditionem*] Legit αἵματι, ubi nos habemus τῷ πνεύματι· & *spiritu tuo* (i. affectu animi tui: nam omnis affectus רוח Hebræis) *ruas in perniciem*, nempe aut per viri sævitiam, aut per legitimum judicium. Illud *non* abest in Græco, nec opus hic poni. Totum verò hunc locum sic citat Clemens Alexandrinus Pædag. 2. 7. μετ' ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, ϰ̀ μὴ κατακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς, μηδὲ συμβολὰς ποιῇ μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδία σου ἐπ' αὐτήν, ϰ̀ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. Apparet eum codice usum consentiente cum eo quo usus est Latinus: eum si recipimus, *sanguis* significabit Vitam.

14. *Novus enim non erit similis illi*] Græcus Poeta,

Ὁμιλίας δὲ τὰς γεραιτέρας φίλει.

15. *Veterascet & cum suavitate bibes illud*] Sic Alexis de Vino,

——ϰ̀ καταστᾶσαν πάλιν
Ἡδὺ δ' ἅπασι τὸ λοιπὸν διατελεῖν.

Plutarchus Sympofiacis, τὸν οἶνον ἐν ἀρχῇ μὲν τῷ γλυκεῖ, γίνεσθαι δὲ ἥδιον ὅταν εἰς τὸ αὐστηρὸν τῷ πέψει μεταβάλῃ παλαιούμενος. Pindarus *vetus* laudat *vinum, cantus novos.*

16. *Non zeles gloriam & opes peccatoris*] Gr. Μὴ ζηλώσῃς δόξαν ἁμαρτωλοῦ, *Ne invideas gloriæ hominis improbi.* Similis sensus Psal. 37. in principio, ubi LXX, Μὴ παραζήλου.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ι'.

1. Κριτὴς σοφὸς παιδεύσει τὸν λαὸν αὐτοῦ, ϰ̀ ἡγεμονία συνετοῦ τεταγμένη ἔσται.

2. Κατὰ τὸν κριτὴν τοῦ λαοῦ [αὐτοῦ,] οὕτως ϰ̀ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ· ϰ̀ κατὰ τὸν ἡγούμενον τῆς πόλεως, πάντες οἱ κατοικοῦντες αὐτήν.

3. Βασιλεὺς ἀπαίδευτος ἀπολεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ· ϰ̀ πόλις οἰκισθήσεται [πόλεις οἰκισθήσονται] ἐν συνέσει δυναστῶν.

4. Ἐν χειρὶ Κυρίου ἡ ἐξουσία τῆς γῆς, ϰ̀ τὸν χρήσιμον ἐγερεῖ [ἐγείρει] εἰς καιρὸν ἐπ' αὐτῆς.

5. Ἐν χειρὶ Κυρίου εὐοδία ἀνδρὸς, ϰ̀ προσώπῳ γραμματέως ἐπιθήσει δόξαν αὐτοῦ.

6. Ἐπὶ παντὶ ἀδικήματι μὴ μηνιάσῃς τῷ πλησίον· ϰ̀ μὴ πρᾶσσε μηδὲν [μηδὲν πρᾶσσε] ἐν ἔργοις ὕβρεως.

7. Μισητὴ ἔναντι Κυρίου ϰ̀ ἀνθρώπων ὑπερηφανία, [ὑπερηφάνεια,] ϰ̀ ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἄδικα. [πλημμελεῖται ἀδικίας]

8. Βασιλεία ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος μετάγεται διὰ ἀδικίας ϰ̀ ὕβρεις ϰ̀ χρήματα.

9. Τί ὑπερηφανεύεται γῆ ϰ̀ σποδός; φιλαργύρου [C. A.] μὲν γὰρ οὐδὲν ἀνομώτερον.

10. Οὗτος γὰρ ϰ̀ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἔκπρακτον ποιεῖ, ὅτι ἐν ζωῇ ἔρριψα [αὐτοῦ ἔρριψαν] τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ.

11. Μακρὸν ἀρρώστημα σκώπτει ἰατρός· ϰ̀ βασιλεὺς σήμερον, ϰ̀ αὔριον τελευτήσει.

12. Ἐν γὰρ τῷ ἀποθανεῖν ἄνθρωπον, κληρονομήσει ἑρπετὰ ϰ̀ θηρία, ϰ̀ σκώληκας [C. A.] σὺν σητί.

13. Ἀρχὴ ὑπερηφανίας, ἀνθρώπου ἀφισταμένου ἀπὸ Κυρίου, [ἀποστῆναι ἀπὸ Κυρ.] ϰ̀ ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν ἀπέστη ἡ καρδία αὐτοῦ.

14. Ὅτι ἀρχὴ ὑπερηφανίας, ἁμαρτία· ϰ̀ ὁ κρατῶν αὐτῆς, ἐξομβρίσει βδέλυγμα, [C. A.] ϰ̀ καταστρέψεται εἰς τέλος.

15. Διὰ τοῦτο παρεδόξασε Κύριος τὰς ἐπαγωγὰς, ϰ̀ κατέστρεψεν εἰς τέλος αὐτούς. [αὐτοὺς εἰς τέλος.]

16. Θρόνους ἀρχόντων [C. A.] ὑπερηφάνων καθεῖλεν ὁ Κύριος, ϰ̀ ἐκάθισε πραεῖς ἀντ' αὐτῶν [C. A.] ἐν δόξῃ.

17. Ῥίζας ἐθνῶν [C. A.] ὑπερηφάνων ἐξέτιλε [ἐξεῖλε] Κύριος, ϰ̀ ἐφύτευσε ταπεινοὺς ἀντ' αὐτῶν. [ἐφύτ. ἀντ' α. ταπεινούς]

18. Χώρας ἐθνῶν κατέστρεψεν ὁ Κύριος, ϰ̀ ἀπώλεσεν αὐτὰς ἕως θεμελίων γῆς.

19. Ἐξήρανεν [ἐξῆρεν] ἐξ αὐτῶν, ϰ̀ ἀπώλεσεν αὐτοὺς, ϰ̀ κατέπαυσεν ἀπὸ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν.

20. Οὐκ ἔκτισται ἀνθρώποις ὑπερηφανία, οὐδὲ ὀργὴ θυμοῦ γεννήμασι γυναικῶν.

21. Σπέρμα ἀσφαλείας, οἱ φοβούμενοι Κύριον· ϰ̀ ἔντιμον φύτευμα, οἱ ἀγαπῶντες αὐτόν. C. A.

22. Σπέρμα ἀτιμίας, οἱ μὴ προσέχοντες τῷ νόμῳ· ϰ̀ σπέρμα πλανήσεως, οἱ παραβαίνοντες ἐντολάς. C. A.

23. Σπέρμα ἔντιμον ποῖον; σπέρμα ἀνθρώπου. [σπέρμα ἔντιμον ποῖον;] οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον.

24. Σπέρμα ἄτιμον ποῖον; σπέρμα ἀνθρώπου. [σπέρμα ἄτιμον ποῖον;] οἱ παραβαίνοντες ἐντολάς.

25. Ἐν μέσῳ [δὲ] ἀδελφῶν, ὁ ἡγούμενος αὐτῶν, ἔντιμος· ϰ̀ οἱ φοβούμενοι Κύριον, ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. [C. A.]

26. Πρὸ λήξεως ἀρχῆς, φόβος Κυρίου· ἐκβολὴ δὲ ἀρχῆς, σκληρυσμὸς ϰ̀ ὑπερηφανία. [Abest ab utroque Cod.]

27. Πλούσιος ϰ̀ ἔνδοξος ϰ̀ πτωχὸς, τὸ καύχημα αὐτῶν φόβος Κυρίου.

28. Οὐ δίκαιον, ἀτιμάσαι πτωχὸν συνετόν· ϰ̀ οὐ καθήκει δοξάσαι ἄνδρα ἁμαρτωλόν.

29. Μεγιστὰν ϰ̀ κριτὴς ϰ̀ δυνάστης δοξασθήσεται, [μεγιστᾶνες ϰ̀ κριταὶ ϰ̀ δυνάσται δοξασθήσονται,] ϰ̀ οὐκ ἔστι τις αὐτῶν μείζων τοῦ φοβουμένου τὸν Κύριον.

30. Οἰκέτῃ σοφῷ [συνετῷ] ἐλεύθεροι λειτουργήσουσι, ϰ̀ ἀνὴρ ἐπιστήμων οὐ γογγύσει [C. A.] παιδευόμενος.

31. Μὴ σοφίζου ποιῆσαι τὸ ἔργον σου· ϰ̀ μὴ δοξάζου ἐν καιρῷ στενοχωρίας σου.

32. Κρείσσων ὁ ἐργαζόμενος, [C. A.] ϰ̀ περισσεύων ἐν πᾶσιν· ἢ ὁ [περιπατῶν ϰ̀] δοξαζόμενος, ϰ̀ ἀπορῶν ἄρτων.

33. Τέκνον, ἐν πραΰτητι [C. A.] σου δόξασον τὴν ψυχήν σου, ϰ̀ δὸς αὐτῇ τιμὴν κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς.

34. Τὸν ἁμαρτάνοντα εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίς δικαιώσει; ϰ̀ τίς δοξάσει τὸν ἀτιμάζοντα τὴν ζωὴν αὐτοῦ;

35. Πτωχὸς δοξάζεται δι' ἐπιστήμην αὐτοῦ· ϰ̀ πλούσιος δοξάζεται διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ.

36. Ὁ δὲ δοξαζόμενος ἐν πτωχείᾳ, [ϰ̀] ἐν πλούτῳ ποσαχῶς; ϰ̀ ὁ ἄδοξος ἐν πλούτῳ, [ϰ̀] ἐν πτωχείᾳ ποσαχῶς;

1. ΠΑιδεύσει R. παιδεύει Co. Al. ¶ Τεταγμένη Co. P.
2. Vox quadrato incluſa abeſt à C. A. & Co. ¶ Κατὰ τὸν ἡγούμενον] i. Οἷος ὁ ἡγούμενος τῆς πόλεως, τοιοῦτοι καὶ οἱ πολῖται. Sententia, ut ad lib. 3 Chryſoſt. Περὶ ἱερωσύνης annotavimus, aliis etiam Scriptoribus nobilitata. Baſil. M. Οἱ ἐν ταῖς πόλεσι δῆμοι ζηλοῦσι τοὺς ἐν δυνάμει. *Ut enim cupiditatibus Principum & vitiis infici ſolet tota civitas, ſic emendari & corrigi continentiâ. Nec enim tantum mali eſt, peccare Principes; quanquam eſt hoc magnum per ſe ipſum malum; quantum illud, quòd permulti imitatores Principum exſiſtunt*, Cic. 3 De Legib.

3. Ἀπολεῖ] Κατὰ τὸ, Οὐαί σοι, πόλις, ἧς ὁ βασιλεὺς σου νεώτερος, Eccleſ. 10. 16.

4. Ἐν χειρὶ Κυρίου] Αὐτὸς γὰρ ἀλλοιοῖ καιροὺς καὶ χρόνους· καθιστᾷ βασιλεῖς, καὶ μεθιστᾷ, Dan. 2. 21. ¶ Ἐγερεῖ Co. Al.

6. Μηνιάσῃς R. Al. μηνίσῃς Co. Eadem lectionis varietas apud Philonem lib. in Flaccum, p. 669. ἀπελεύσεται μηνιῶντες, ubi m. ſ. Aug. μηνίοντες. Syneſ. epiſt. 3. πρὸς ἡμᾶς ἐφ' οἷς ἐδυσυχοῦμεν ἐμήνιε. Pſal. 103. 9. οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνιεῖ.

7. Πλημμελήσει ἄδικα, Al. πλημμέλεια ἀδικίας Co.

9. Τί ὑπερηφ. γῆ καὶ σποδός] Chryſ. hom. 23. 2 Cor. 11. & hom. 5. Philip. 2. ¶ Φιλαργύρου γὰρ N. R. φιλ. μὲν γὰρ Co. ¶ Ἀνομώτερον] Chryſoſt. hom. 81. Matth. 27. Φιλαργύρου μὲν οὐδὲν ἀτιμότερον. ὁ γὰρ τοιοῦτος καὶ ἑαυτὸν ἀποδίδοται, καὶ κοινὸς περιέρχεται τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸς, &c.

10. Ἐν ζωῇ ἔρριψα R. Al. ἐν ζ. αὐτοῦ ἔρριψαν τὰ ἐντόσθια [ἐνδόσθια C. A.] αὐτοῦ Co. Ἐνδόσθια, *inteſtina*, Exod. 12. 9. & 29. 17. Levit. 4. 8. & 6. 33. Ἐντόσθια, Philo lib. Περὶ ἱερῶν. Atque hinc ἐντοσθίδια diminut. apud Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 2. & Heſych. Sed ἐντοσθίδια apud Pollucem, τὰ ἐντὸς τοῦ στήθους.

11. Κόπτει Athanaſ. N. R. & Co. σκώπτει R. σκόπτει Al.

12. Ἑρπετὰ] Ἀηδὴς καὶ ἄπυστος, ὅποι ποτὲ κείσομαι σηπόμενος, εἰς σκώληκας καὶ κνώδαλα μεταβάλλω, inquit Axiochus: & Origen. lib. 4 contra Celſum, Ἐξ ἀνθρώπου νεκροῦ μεταπλασσόμενος ὄφις, ὡς οἱ πολλοί φασι, γίγνεται ἀπὸ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, i. ut Plinius l. 10. c. 66. *Anguem ex medulla hominis ſpina gigni accepimus à multis.*

13. Ἀποστῆναι ἀπὸ K. C. A. & V. Interpr. qui idem pro καὶ videtur legiſſe ὅτι.

14. Ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἁμαρτία· R. Al. Ar. B. Ἀρχὴ ἁμαρτίας, ὑπερηφανία, Co. Chryſoſt. hom. 1. 2 Theſſ. 1. & hom. 8. Joan. 1. unde luculenta paragraphi hujus expoſitio peti poteſt. ¶ Ἐξομβρήσει R. Al. ἐξομβρείσει C. A. N. H. ἐξυβρίσει Co. ¶ Καὶ καταστρ. εἰς τέλος Co.

16. Τὸ, ὑπερηφάνων, tam hoc quàm ſequente verſu è m. ſ. inſertum, in R. & Al. deſideratur; in Co. etiam priore verſu. ¶ Καθεῖλεν] Lucæ 1. 52. ¶ Ἐν δόξῃ C. A. pro quo ἔνδοθεν in Co. unde N. VV. verſûs ſeq. faciunt initium.

17. Ἐξέτιλεν ὁ K. R. ἐξῆλε K. C. A. Co. ¶ Ἐφύτ. ἀντ' αὐτῶν ἐν δόξῃ ταπεινούς, Co.

19. Ἐξῆρεν Co. ἐξήρανεν Al.

21, & 22. Leguntur in C. A. & Co.

23, & 24. Quadrato incluſa leguntur in R. & Al. non item in Fr. & C. A. ubi verſus illi eâ ſunt ſcripti ſerie quâ imprimi curavimus: in Co. deſiderantur. Vide Orig. l. 8. contra Celſum, p. 422.

26. Legitur in Co.

29. Lectio marginis eadem quæ Co. ¶ Τὶς αὐτῶν C. A. Co. αὐτῶν τις R. Al.

30. Σοφῷ Al. συνετῷ Co. ¶ Pro λειτουργ. alibi reperitur ὑπουργ. I. ¶ Παιδευόμενος, Co.

32. Κρείσσων, N. R. κρεῖσσον Co. ¶ Incluſum quadrato legitur apud I. pro quo ἢ περιπατῶν, ἢ δοξαζ. καὶ ἀπορῶν ἄρτων Al.

33. Τὸ, σου, abeſt ab Al. R.

35. Διὰ τὴν ἐπ. Al. δι' ἐπιστ. Co. alicubi δι' ἐπιστήμην καὶ εὐλάβειαν I.

36. Ὁ δεδοξασμένος Co. Ὁ δὲ δοξαζόμενος R. Al. ¶ Copula καὶ abeſt à C. A. priori loco etiam a Complutenſi.

BADVELLUS.

1. R*Ector ſapiens erudit populum ſuum*, &c. Κριτὴς σοφὸς παιδεύει τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἡγεμονία συνετοῦ τεταγμένη ἔσται] *Judex ſapiens inſtituit populum ſuum, & principatus intelligentis ordinatus erit*, i. non confuſus ac perturbatus, ſed ordine ac ratione temperatus optiméque conſtitutus: ut Cicero *imperium Cyri* dicit *juſtum moderatúmque fuiſſe.*

2. *Qualis gubernator civitatis eſt*, &c. κατὰ τὸν κριτὴν τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ· καὶ κατὰ τὸν ἡγούμενον τῆς πόλεως, πάντες οἱ κατοικοῦντες αὐτήν] Ad verbum ita verti poteſt, *Secundùm Judicem populi, ſic etiam miniſtri ejus: & ſecundùm eum qui præeſt civitati, omnes qui habitant* [ſive *incolunt*] *eam.* Hoc idem eſt quod dicit Plato, *Quales ſunt Principes in Rep. tales reliquos ſolere eſſe cives.* Illud etiam proverbio Græco eſt celebratum, Ὁποία ἡ δέσποινα, τοῖαι καὶ θεραπαινίδες, *ad mores dominæ famulas mores ſuos conformare.* Nam exemplum Principum ac ſuperiorum ad bene maléque vivendum maximam vim atque autoritatem habet. In his duobus locis quemadmodum in multis aliis *judex* accipitur pro *rectore* ac *gubernatore* συνεκδοχικῶς.

3. *Rex imperitus perdet populum ſuum*, &c. Βασιλεὺς ἀπαίδευτος ἀπολεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ πόλις οἰκισθήσεται ἐν συνέσει δυναστῶν] *Rex indoctus perdet populum ſuum, & civitas habitabitur in prudentia potentum.* Prudentia principum Deum timentium facit ut civitas maximâ civium frequentiâ ac celebritate floreat: ſicut contrà ſtultitiâ impiorum reſpublicæ in ſummam ſolitudinem rediguntur.

4. *Poteſtas terræ in manu Domini eſt*, &c. Ἐν χειρὶ Κυρίου ἡ ἐξουσία τῆς γῆς, καὶ τὸν χρήσιμον ἐγερεῖ εἰς καιρὸν ἐπ' αὐτῆς] *In manu Domini poteſtas terræ, & utilem ſuſcitabit ad tempus in ea.* Significat Sapiens poteſtates ac imperia quibus hæc vita humana & ſocietas hominum gubernatur, eſſe ordinationes Dei, ejúſque providentiâ regi; ità ut optimus ac prudentiſſimus Princeps ſummo ejus conſilio & beneficio conſtituatur.

5. *Succeſſus hominis eſt in manu Domini*, &c. Ἐν χειρὶ Κυρίου εὐοδία ἀνδρός, καὶ προσώπῳ γραμματέως ἐπιθήσει δόξαν αὐτοῦ] *In manu Domini ſucceſſus viri, & vultui ſcribæ imponet gloriam ſuam.* Significat à Deo non ſolùm Principes conſtitui, ſed etiam eorum actiones gubernari adminiſtraríque res feliciter. Quemadmodum etiam dicit Iſocrates, Ἡ μὲν εὐβουλία παρ' ἀνθρώπων, ἡ δὲ εὐτυχία παρὰ τῶν Θεῶν. Homines quidem prudenter conſultare poſſunt, ſed eventus exitúſque rerum eorum prudentiſſimis conſiliis non ſemper reſpondent: ſunt enim in manu Dei ſummi Principis omnia nutu ſuo moderantis.

6. *Nè ſuccenſeas proximo ob quamvis injuriam*, &c. Ἐπὶ παντὶ ἀδικήματι μὴ μηνίσῃς τῷ πλησίον, καὶ μὴ πράσσε μηδὲν ἐν ἔργοις ὕβρεως] *Nè iraſcaris proximo ob omnem injuriam*, [i. propter quodvis delictum] *nec facias quicquam in operibus contumeliæ:* ſive *ſuperbiæ petulantis ac contumelioſæ.* Duo ſunt vitia à quibus Sapiens dehortatur; *Iracundia immoderata*, quâ homines in leviſſimis etiam injuriis ità offenduntur ut cupiditate ulciſcendi intemperanter exardeſcant; alterum eſt ὕβρις *petulantia improba ac ſupra modum elata*, quâ cæteros homines, maximéque inferiores, deſpiciunt, ac omnibus quibus poſſunt contumeliis lædunt. Hæ duæ affectiones ſunt in hominibus ſuperbis, quemadmodum Sapiens ſtatim ſignificabit: cujuſmodi ſunt divites, nobiles, potentes, ac cæteri qui aliquam fortunæ præſtantiam ſunt adepti. Nam ſuperbus facilè offenditur, neque ullum aliorum etiam mediocre delictum ferre poteſt: & idem eſt ὑβριστὴς *petulans* ac *contumelioſus*: is ſi videat lapſum hominem, ità libidine animi effertur ut calamitoſis afflictíſque inſolenter atque inhumaniter inſultet. Hoc autem eſt contra Pauli monitionem, qui Gal. 6. 1. præcipit ut *fratrem in aliquo delicto lapſum ſummâ cum humanitate manſuetudinéque erigamus ac confirmemus.* ὕβρις non ſignificat ſimpliciter quamvis *injuriam*, ſicut quidam verterunt, ſed *hujuſmodi injuriam quæ cum petulantia contumeliâque conjuncta eſt:* ità enim deſcribit Ariſtoteles in Rhetorica ad Theodecten.

7. *Odioſa*

7. *Odiosa coram & Domino & hominibus superbia est*, &c. Μισητὴ ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἀδικία] *Odiosa coram Domino atque hominibus superbia, & ex utrisque designabit iniqua*. Legitur & πλημμελεία ἀδικίας. Interpretes mihi non videntur assecuti esse sensum hujus loci: nam *ex utrisque* referunt ad *Deos* & *homines*, quorum utrisque superbia odiosa atque intoleranda est. Ego malo referre ad illa duo vitia quæ paulò antè notavi, *iracundiam*, *insolentiám*que *contumeliosam*, quarum altera facilè offenditur atque ad ulciscendum inflammatur, altera etiam cum omnibus probris contumeliisque insultat: atque ità Superbia est injusta & iniqua, vel quòd nihil in humana societate ferre potest, vel quòd in alios petulantissimè effertur.

8. *Propter injurias & contumelias, fraudéque paratas opes*, &c. Βασιλεία ἀπ' ἔθνους εἰς ἔθνος μετάγεται διὰ ἀδικίας καὶ ὕβρεις καὶ χρήματα δόλια] *Regnum à gente in gentem transfertur propter injurias & contumelias & pecunias dolosas*, i. dolo partas. Hanc sententiam Demosthenes in quadam Olynthiaca copiosè atque ornatè tractat, *Regna & Imperia fraude ac scelere parta non esse diuturna*: ejúsque rei multas rationes exponit.

10. *Nam avaro quidem nihil iniquius esse potest*, &c. Φιλαργύρου μὲν γὰρ οὐδὲν ἀνομώτερον· οὗτος γὰρ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἔκπρακτον ποιεῖ, ὅτι ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἔῤῥιψαν τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ] *Nam avaro quidem nihil iniquius est: hic enim etiam animam suam venalem facit, quoniam in ejus vita projecerunt viscera sua*; h.e. Quisque projecit viscera sua, ac defraudavit vitam suam, ut illius infinitam cupiditatem expleat. Significat vitam avari cum aliorum maximis damnis atque incommodis conjunctam esse.

12. *Tenacem morbum præcidit medicus*, &c. Μακρὸν ἀῤῥώστημα κόπτει ἰατρός· καὶ βασιλεὺς σήμερον, καὶ αὔριον τελευτήσει] *Longum morbum præcidit medicus: & Rex hodie* [subaudiendum *vivit*, aut *vivus*] *& cras morietur*. Comparat Sapiens Regem improbum ac potentem morbo jamdiu confirmato, qui tamen à medico profligatur: ità nullæ opes tyrannorum ac superborum Regum sunt stabiles aut diuturnæ, cùm Deus ad eos tollendos manum suam admovet. Magis nocet Rex vitiosus atque improbus in rep. quàm morbus ullus in corpore: itaque vis morbi diuturna & perniciosa cum improbitate potentiâque Regis corroborata comparatur.

13. *Quid tandem superbit terra*, &c. Τί ὑπερηφανεύεται γῆ καὶ σποδός; ἐν γὰρ τῷ ἀποθανεῖν ἄνθρωπον, κληρονομήσει ἑρπετὰ καὶ θηρία καὶ σκώληκας] *Quid superbit terra & pulvis? cùm enim moritur homo, hereditabit serpentes & bestias ac vermes*. In quibusdam exempl. hæc duo membra sunt disjuncta, *Quid superbit*, &c. *Cùm moritur homo*: cæterùm mihi non displicet ea conjungi atque hoc in loco collocari.

14. *Initium superbiæ est defectio hominis à Domino*, &c. Ἀρχὴ ὑπερηφανίας, ἀνθρώπου ἀφισταμένου ἀπὸ Κυρίου καὶ ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν ἀπέστη ἡ καρδία αὐτοῦ] *Initium superbiæ, hominis deficientis à Domino: & ab eo qui ipsum fecit, cor ejus recessit*. Ergò unus est timor Dei, qui nos in observantia præceptorum ejus atque omni sancta subjectione continere potest.

15. *Porro peccati origo superbia est*, &c. Ὅτι ἀρχὴ ἁμαρτίας ὑπερηφανία, καὶ ὁ κρατῶν αὐτῆς ἐξομβρήσει βδέλυγμα, καὶ κατασρέψεται εἰς τέλος] *Quoniam initium peccati, superbia: & qui tenuerit illam, inundabit abominationem, & ad extremum subvertetur*. Legitur & ἐξυβρίσει.

16. *Propterea Dominus fastus*, &c. Διὰ τοῦτο παρεδόξασε Κύριος τὰς ἐπαγωγάς, καὶ κατέστρεψεν εἰς τέλος αὐτούς] *Propter hoc inhonoravit* [aut *dedecoravit* sive *dehonestavit*] *inductiones*, [h.e. fastuosas animorum persuasiones atque elationes] *& evertit eos ad extremum*. Vetus Int. vertit *conventus malorum*, quasi legerit συναγωγάς, *cœtus* ac *conventus* superborum: sed cùm ἐπάγειν Græcè significet quod Latinè *inducere*, & ἐπαγωγὴ *inductio* quædam *animi* sit atque *persuasio*, malo retinere id nomen, cùm præsertim in omnibus Græcis cod. quos legerim ἐπαγωγὰς reperiatur. Eo nomine antea aliquoties usus est pro *incursione calamitatum*, nunc pro *excelsis consiliis Regum ac superborum* accipit.

17. *Dominus Principes detraxit de sedibus*, &c. Θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ Κύριος, καὶ ἐκάθισε πραεῖς ἀντ' αὐτῶν] *Sedes imperantium evertit Dominus, ac pro illis mansuetos constituit*. Luc. 1. 52. in cantico Mariæ Virginis est, Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς, *Detraxit* [aut *Dejecit*] *potentes de soliis, & exaltavit humiles*. Et paulò antè, *Dispersit superbos mente cordis sui*.

18. *Radices gentium superbarum*, &c. Ῥίζας ἐθνῶν ὑπερηφάνων ἐξέτιλεν ὁ Κύριος, καὶ ἐφύτευσεν ἀντ' αὐτῶν ἐν δόξῃ ταπεινούς] *Radices gentium superbarum evulsit Dominus, & plantavit pro illis in gloria humiles*. Hâc similitudine Plantationis Spiritus S. est usus Psal. 44. 2. *Tu manu tuâ gentes expulisti, & plantasti eos*: [scilicet *patres nostros*] *afflixisti populos, & emisisti* [sive *expulisti*] *eos*.

19. *Dominus evertit regiones gentium*, &c. Χώρας ἐθνῶν κατέστρεψε Κύριος, καὶ ἀπώλεσεν αὐτὰς ἕως θεμελίων γῆς] *Loca gentium evertit Dominus, ac perdidit usque ad fundamenta terræ*. His verbis significat Sapiens summam regionum vastitatem abolitionémque perfectam, quemadmodum etiam v. seq.

20. *Exsiccavit eas, illásque disperdidit*, &c. Ἐξῆρεν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἀπώλεσεν αὐτούς, καὶ κατέπαυσεν ἀπὸ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν] *Exarescere fecit eas, atque illos perdidit, ac memoriam eorum de terra abolevit*. Cùm dicit αὐτοὺς in m. genere, *gentes* intelligit, respiciens magis ad sensum quàm ad nomen: nam apud Græcos τὰ ἔθνη est neutri generis. Legitur & ἐξῆρεν *abstulit*.

22. *Superbia hominibus non est*, &c. Οὐκ ἔκτισαι ἀνθρώποις ὑπερηφανία, οὐδὲ ὀργὴ θυμοῦ γεννήμασι γυναικῶν] *Non est creata hominibus superbia, neque ira furoris generationibus mulierum*: i. Homines non sunt nati aut facti ut insolenter supra aliorum conditionem communem se efferant, aliósque ità despiciant; neque etiam ut iracundiâ furiosè in alios deseviant. Homo enim (ut inquit Aristoteles) est animal κοινωνικόν, ut pudoris ac verecundiæ particeps, sic etiam humanitatis ac mansuetudinis: itaque degenerat à sua natura cùm aut extollitur insolenter aut impotenter irascitur.

23. *Est semen honoratū*, &c. Σπέρμα ἔντιμον, ποῖον σπέρμα ἀνθρώπου· σπέρμα ἔντιμον, ποῖον οἱ φοβούμενοι Κύριον] *Semen honoratum, semen scilicet hominis*, [sive, *quale est semen hominis*] *semen honoratum, quales sunt qui timent Dominum*. Hic versus & qui proximè sequitur non habentur in Toletano exemplari; tamen quoniam leguntur in aliis Græcis exempl. & habent insignem tum piorum commendationem, tum impiorum vituperationem, adjungendos cæteris, ac vertendos judicavi. ¶ *Est semen infame*, &c. Σπέρμα ἄτιμον, ποῖον σπέρμα ἀνθρώπου· σπέρμα ἄτιμον, ποῖον οἱ παραβαίνοντες ἐντολάς] *Semen ignominiosum, quale semen hominis; semen ignominiosum, quales sunt qui transgrediuntur mandata*. Hoc vult significare Sapiens, præstantissimum genus hominum esse eorum qui Deum reverentur ac venerantur; teterrimum ac turpissimum illorum esse qui Dei mandata despiciunt, omnémque pietatem ac religionem aspernantur. ¶ *Semen stabile sunt*, &c. Σπέρμα ἀσφαλείας οἱ φοβούμενοι Κύριον, καὶ ἔντιμον φύτευμα οἱ ἀγαπῶντες αὐτόν] *Semen securitatis*, [aut *stabilitatis*] *qui timent Dominum, & planta honorata* [i. egregia atque præclara] *qui eum diligunt*. ¶ *Semen infame sunt*, &c. Σπέρμα ἀτιμίας, οἱ μὴ προσέχοντες τῷ νόμῳ· σπέρμα πλανήσεως, οἱ παραβαίνοντες ἐντολάς] *Semen ignominiæ, ii qui Legi non attendunt; semen erroris*, [aut *fallaciæ*] *qui transgrediuntur mandata*.

24. *Inter fratres qui præest*, &c. Ἐν μέσῳ ἀδελφῶν ὁ ἡγούμενος αὐτῶν ἔντιμος· καὶ οἱ φοβούμενοι Κύριον, ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ] *In medio fratrum qui gubernator* [aut *rector*] *est illorum, honoratus est; & qui Dominum timent, in oculis illius*. Sub. *sunt*, i. gratiosi atque honorati. Hoc vult significare, Eos in illustri gratia esse apud Deum qui eum piè colunt ac venerantur: hoc enim significat *esse in oculis Domini*. ¶ *Nè deficiat imperium*, &c. Προσλήψεως ἀρχὴ φόβος Κυρίου· ἐκβολῆς δὲ ἀρχῆς, σκληρυσμὸς καὶ ὑπερηφανία] Ad v. *Ante finem imperium timor Domini*, [i. facit ut imperium sit stabile ac diuturnū, nullúmq; finē habeat] *abjecto verò* [sive *amissio*] *imperii*,

imperii, duritia atque superbia. Significat firmamentum stabilimentúmque imperii in timore Dei constitutum esse: contemptum contrà & fastum Regnis atque Imperiis vastitatem importare: nam *Timor Domini purus permanet in æternum,* Psal. 19. 10.

25. *Est dives, & honoratus, & pauper,* &c. Πλούσιος, καὶ ἔνδοξος, καὶ πτωχὸς, τὸ καύχημα αὐτῶν φόβος Κυρίου] *Dives, & honoratus, & pauper, gloriatio eorum timor Domini.* Præclara sententia, quâ significat neque divitem opibus suis atque honoribus ornari, neque pauperem tenuitate suâ fortunæque humilitate ac obscuritate dedecorari: sed omnibus amplissimum vitæ ornamentum in timore Domini situm esse.

26. *Non convenit aut pauperem cordatum dedecore,* &c. οὐ δίκαιον ἀτιμάσαι πτωχὸν συνετὸν, καὶ οὐ καθήκει δοξάσαι ἄνδρα ἁμαρτωλόν] *Non est justum pauperem prudentem ignominiâ afficere, nec virum peccatorem in honore habere.* Alia sunt plerumque hominum & judicia & studia, qui rebus externis dignitatem uniuscujusque metiuntur.

27. *Principes ac gubernatores,* &c. Μεγιστᾶνες καὶ κριταὶ καὶ δυνάσται δοξασθήσονται· καὶ οὐκ ἔστι τις αὐτῶν μείζων φοβουμένου τὸν Κύριον] *Magnates* [aut *Proceres*] *ac judices, potentésque honorabuntur,* [sive *gloriâ ac honore ornabuntur*] *neque est quisquam eorum major timente Dominum.* Summa igitur est dignitas amplitudóque piorum, si ea non mundi sed Spiritûs judicio æstimetur.

28. *Servo prudenti liberi servient,* &c. Οἰκέτῃ σοφῷ ἐλεύθεροι λειτουργήσουσι, καὶ ἀνὴρ ἐπιστήμων οὐ γογγύσει παιδευόμενος] *Servo intelligenti liberi ministrabunt, & vir sciens* [aut *intelligens*] *non murmurabit cùm eruditur.* Eadem sententia est in Proverbiis Solomonis cap. 17. 2. *Servus cordatus dominabitur filio familiâs dedecoroso, & inter fratres hereditatem dividet.* Aristoteles in Politicis causas Dominationis ac Servitutis à natura ducit; ut fortiora & potentiora imperent, pareant verò imbecilliora. Id autem pluribus ostendit, primùm in corpore animalium, deinde in re & domestica & publica; in qua, virtute præstantiores præesse vult, subesse verò inferiores ac infirmiores. Est autem hominis modesti & sapientis, qui semper vult discere, alterius imperium justum ac legitimum non aspernari, sed omnem amplecti disciplinam quæ cum consilio rationéque conjuncta est: alioqui naturâ ità comparatum est ut animus bene informatus à natura nemini parere velit, nisi aut docenti atque cum aliqua autoritate præcipienti, aut legitimè imperanti.

29. *Ne causas nectas quominus agas,* &c. Μὴ σοφίζου ποιῆσαι τὸ ἔργον σου, καὶ μὴ δοξάζου ἐν καιρῷ στενοχωρίας σου] Ad. v. *Ne velis videri sapiens in faciendo opus tuum, neque sis gloriosus in tempore angustiæ* [aut *difficultatis*] *tuæ.* σοφίζου non accipitur hoc loco pro *jactare se ac sapientiam ostentare,* quemadmodum quidam verterunt, sed pro *Causas rationésque afferre quibus quispiam in suo munere ac opere suam aut ignaviam aut verecundiam ambitiosè excuset & occultet.* Necessitas enim operis & difficultas temporis nullam hujusmodi excusationem ambitiosam, sed diligentiam, laborem industriámque flagitat.

30. *Pluris est enim qui operatur,* &c. Κρείσσων γὰρ ὁ ἐργαζόμενος καὶ περισσεύων ἐν πᾶσιν, ἢ ὁ δοξαζόμενος καὶ ἀπορῶν ἄρτων] *Nam melior* [aut *præstantior*] *est qui operatur & abundat in omnibus quàm qui gloriatur & indiget pane.* Eadem sententia exstat Prov. 12. 9. *Obscurus homo qui sibi laborat, præstat glorioso qui pane indiget.* Continet autem egregiam comparationem hominis gloriosi inutiliterque ambitiosi, atque ejus qui facilè ac sine pudore ea in re laborat in qua non magna dignitas inesse videatur.

31. *Fili, cum mansuetudine gloriam,* &c. Τέκνον ἐν πραΰτητι δόξασον τὴν ψυχήν σου, καὶ δὸς αὐτῇ τιμὴν κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς] *Fili, in mansuetudine gloriam acquire animæ tuæ, & honorem ei tribuas pro dignitate ipsius.* Vult Sapiens nos ornare animum virtutibus, in primísque pietate ac timore Dei: ea enim maxima & propria ejus sunt ornamenta. Sed id vult fieri cum mansuetudine ac humilitate, ut viventes in timore Dei, ab omnibus tum carnis tum spiritûs inquinamentis abstineamus, nósque in ea sanctitate ac puritate contineamus ut imagine Dei nihil indignum committamus.

32. *Quis justum dicat eum qui peccat in animam suam?* &c. Τὸν ἁμαρτάνοντα εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίς δικαιώσει; καὶ τίς δοξάσει τὸν ἀτιμάζοντα τὴν ζωὴν αὐτοῦ;] *Eum qui peccat in animam suam quis justificabit? & quis honorabit eum qui dedecorat vitam suam?* His verbis ostendit quæ sit ratio gloriæ animo conciliandæ, vitæque vero honore ornandæ, si castè, innocenter atque integre vivamus. Hæc enim Paulus ornamenta vitæ à fidelibus requirit Phil. 4. 8. *Quæcunque sunt vera, quæcunque gravia, quæcunque justa, quæcunque casta, quæcunque amica, quæ secundam habent famam, si qua virtus, & si qua laus, hæc cogitate.*

33. *Pauper propter scientiam suam,* &c. Πτωχὸς δοξάζεται διὰ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, καὶ πλούσιος δοξάζεται διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ] *Pauper honoratur propter scientiam suam, & dives honoratur propter divitias suas.*

34. *Qui verò pauper honoratus est,* &c. Ὁ δὲ δοξαζόμενος ἐν πτωχείᾳ, καὶ ἐν πλούτῳ ποσαχῶς; καὶ ὁ ἄδοξος ἐν πλούτῳ, καὶ ἐν πτωχείᾳ ποσαχῶς;] *Qui honoratus est in paupertate, & in divitiis quantò magis? & qui inglorius est in divitiis, & in paupertate quantò magis?* Hæc sententia pulcerrimam habet comparationem Paupertatis & Divitiarum: In qua primùm significat maximum paupertatis ornamentum ac solatium scientiam & virtutem esse. Deinde cùm divites in hac vita suam quandam gloriam habeant, eam majore gloriâ augeri ac cumulari si divitiæ atque opes cum scientia ac virtute conjungantur, atque ad illum rerum externarum splendorem ingenii animíque ornamenta accedant. Plato in vitiosa ac misera vita comparat improbum pauperem cum improbo divite; quorum alterum propter instrumenta nequitiæ atque injustitiæ miseriorem altero esse dicit: pauper enim solam habet nocendi voluntatem; dives verò etiam facultatem. Hoc loco Sapiens inertem divitem cum industrio paupere confert.

CASTELLIO.

9. NAM *avaro nihil est scelestius. Nihil est iniquius quàm amare pecuniam*] Quod hîc interpositum erat, *Quid terra superbit & cinis?* id transposuimus.

10. *Omnem humanitatis affectum*] Gr. *intestina* aut *viscera sua:* locum puto depravatum.

22. *Nec hominibus superbia, nec furiosa ira generi mulierum creata est*] Aliena debet esse ab Hominis natura.

24. *Inter fratres, qui eis praeest, honorabilis est; & qui Dominum reveretur, apud ipsum*] Scil. *Dominum honorabilis est.*

29. *Ne verecundare opus tuum facere, neve ità gloriosus esto difficili tempore*] Ab opere abhorrens, quasi indignum sit tuâ gloriâ.

DRUSIUS.

1. JUdex *sapiens*] *Judex,* i. gubernator. Alibi *Regem* denotat, ut Amos 2. 3. Erant autem Judices in singulis urbibus numero septem, quibus adjuncti erant duo ex tribu Levi; Josephus Orig. Jud. l. 4. c. 8. ¶ *Erudiet*] Παιδεύσει R. παιδεύει A. B. C. *judicabis* L. V. i. κρινεῖ. Sed placet παιδεύει. Id reddunt *docet, erudit.* Malim ego *castigat.* Nam eò labor ut credam avum scripsisse יסר aut מיסר. Nec aliter usurpant hoc verbum N. T. Scriptores. Cæterùm *docet,* i. מלמד. Alterum doctoris est, alterum parentis, qui delinquentem filium verbis aut verberibus castigat, eúmque salutari disciplinâ coercet & in officio continet. ¶ *Ordinatus est*] L. V. *stabilis est,* συντεταγμένη ἔσται. Ad hunc versum pertinet quod legitur Prov. 20. 8. *Rex sedens in solio judicii dissipat oculis suis omnem malum.*

2. *Qualis judex populi*] Κατὰ τὸν κριτὴν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, *Secundum Judicem populi ejus.* Sic legunt A. B. R. In aliis non est αὐτοῦ, ut nec apud priscum Int. & omnino abundare videtur. Quocirca nos, cùm hunc locum interpretaremur, illud negleximus. ¶ *Tales sunt omnes ejus ministri*] Qualis Princeps, talis aula. Prov. 29. 12. *Domina-*

tor attendens sermoni mendaci omnes ministros suos habet improbos. ¶ *Qualis Princeps civitatis*] Platonis dictum est, *Quales sunt Principes in rep. tales solere reliquos esse cives.*

5. *Persona literati apponet gloriam ipsius*] Cujus? Puto meliùs verti *gloriam suam*. Hoc Ebraicè dicas ועל פני הסופר ישים כבודו, *super faciem scribæ ponit gloriam suam. Scribæ*, i. literati aut sapientis. Nam antiqui Ebræi, *Sapientes* quos nunc dicimus aut *Magistros*, *Scribas* appellabant. Vide Quæst. meas lib. 3. qu. 57. Erat & nomen dignitatis in rep. Quo sensu acceperunt Interpretes è Sabaudia, cùm verterent, *lequel met sa gloire sur la personne du chancelier.*

6. *Nè simultatem exerce*] Μὴ μῆνιάσῃς, sive, ut alia exempl. habent, μὴ μηνίσῃς. Quod minùs bene reddunt *nè irascaris*. Nam verbum Græcum potiùs sig. *odium aut simultatem exerceo*. Esse autem Atticum μηνιάω pro μηνίω existimat Eustathius.

7. *Per utramque*] Contumeliam & Superbiam scilicet. ¶ *Iniqua committuntur*] Πλημμελήσει ἄδικα A. B. R. Alibi est πλημμέλεια ἀδικίας, videlicet in C. quod interpretantur, *& de utroque exsistit peccatum injustitiæ.*

8. *Regnum de gente in gentem transfertur*] Ac tunc Principes mutantur. Quod Salomo significat cùm ait, *Propter scelus terræ multi Principes ejus.* Hoc ait Prov. 28. 2. ¶ *Et pecunias fraude partas*] Χρήματα erat in A. B. R. nos adjecimus δόλια ex C. Id sonat *pecunias dolosas*. Quod epitheton eis tribuit vel ut dolo partas innuat, vel quia homines dolosos faciunt. Quâ ratione *mortem pallidam* dicimus, & *cæcam fossam*, & si quæ talia occurrunt apud autores.

9. *Terra & cinis*] i. Homo. Infrà 17. 32. Ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδός. Nam ex terra & cinere sumptus: unde illud, *Memento te cinerem esse, & in cinerem reversurum.* ¶ *Avaro autem quid iniquius?*] Corrige, *Avaro siquidem nihil iniquius.* Nam Avaritia hominem ad quodvis malum impellit. Quod significat Poeta ille qui sic cecinit,

——— *Quid non mortalia pectora cogis,*
Auri sacra fames?

Cæterùm *avarus* hoc in loco vocatur φιλάργυρος. Id propriè designat *eum qui pecuniam amat*: & legimus in antiqua ed. Latina, *Nihil est iniquius quàm amare pecuniam*, φιλαργυρίας οὐδὲν ἀνομώτερον.

10. *Venalem habet*] Sic Int. V. In fonte est ἔκπρακτον ποιεῖ, *venalem facit*. Quanquam hæc verba non habentur in A. B. R. ut nec illa quæ præcedunt. Sunt etiam exemplaria (Jansenius id affirmat) quæ transpositis membris legant φιλαργύρου μὲν γὰρ οὐδὲν ἀνομώτερον. Τί ὑπερηφανεύῃ γῆ καὶ σποδὸς; *Avaro siquidem nihil est iniquius. Quid superbit terra & cinis?* ¶ *Projecerunt intestina ejus*] Libri mirè variant. Editiones ad E. C. ὅτι ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἔρριψαν τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ. Rom. ὅτι ἐν ζωῇ ἔρριψα τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ, *quoniam in vita projeci intestina ejus*. In Vatabli, ὅτι ἐν ζωῇ αὐτῶν ἔρριψαν τὰ ἐνδόσθια αὐτῶν, *quia in vita sua projecerunt viscera sua.* Lat. V. *quoniam in vita sua projecit viscera sua*, ὅτι ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἔρριψε τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ. *Intestina*, ἐντόσθια sive ἐνδόσθια. Nam utrumque rectè scribi admonet autor Etymologici. Atque hinc varietas quæ in libris.

11. *Secat medicus*] Κόπτει ἰατρός. Ità habet E. C. & quæ ad illud excusa. Videtur hoc velle, Ut Medicus longum morbum curat secando, ità mors vitia reip. sanat, dum eos qui ea invexerunt è medio tollit. Sed moneo in A. & B. legi σκώπτει ex quo Romanenses fecerunt σκώπτει. *Cavillatur*, inquit, *morbum*, si illum sanare non potest, *longo tempore contractum esse*. Ex ed. Lat. quâ vulgò utimur apparet aliqua deesse: nam in ea sic legimus, *Omnis potentatus brevis vita: languor prolixior gravat medicum. Brevem languorem præcidit medicus: sic & Rex hodie est, & cras morietur.* Quæ sic collocanda fortè, *Languor prolixior gravat medicum: brevem languorem præcidit medicus. Omnis potentatus brevis vita: Rex hodie est, & cras morietur.*

12. *Vermes*] Nullum præsentius contra Superbiam remedium dari potest quàm si homo cogitet futurum aliquando tempus cùm morietur & esca vermium erit. Addit Bernardus, quæ huc faciunt, alia duo. *Tria*, inquit, *semper in mente habeto; Quid fuisti? Quid es? Quid eris? Quid fuisti? sperma fœtidum. Quid es? vas stercoreum. Quid eris? esca vermium.*

13. *Hominem deficere à Domino*] Ἀνθρώπου ἀφισταμένου ἀπὸ Κυρίου, *hominis deficientis à Domino*: ac si diceret, *Tunc initium cepit superbia hominis cùm primùm deficeret à Deo.* Sed extendi debet: proinde verti, *deficere à Domino*. Sic V. Int. *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo.* Sunt etiam editiones in quibus comma legitur post vocem *hominis*. Prior tamen interpretatio vera videtur, & eò labor ut putem vertendum, *Initium superbiæ hominis cùm deficit à Domino, & à Factore suo deficit cor ejus*: vel sic, *Initium superbiæ hominis deficientis à Domino, cùm à Factore suo deficit cor ipsius.*

14. *Initium peccati est superbia*] Ἀρχὴ ἁμαρτίας ὑπερηφανία. Expressi scripturam Complutensem, cùm in V. editione reperissem, *Initium omnis peccati est superbia.* A. R. ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἁμαρτία, *initium superbiæ peccatum.* B. ἀρχὴ ὑπερηφανία ἁμαρτία. Quod in viam reduces si transpositis duabus vocibus legas, ἀρχὴ ἁμαρτίας ὑπερηφανία quæ lectio eadem planè est cum ea quam secutus sum. ¶ *Effundet tanquam imbrem*] Ἐξομβρήσει. In Thesauro Stephani citatur ex hoc loco ἐξομβρήσει, *emittet copiosè velut imbrem*. Lexicon Hesychii, Ἐξώμβρησεν, ἐπήγασεν, ἀνέβλυσεν. Alibi tamen est, sed minùs rectè, ut opinor, ἐξυβρίσει βδέλυγμα, i. interprete Camerario, *ad abominationem per petulantiam deferetur.* Sequitur in C. καὶ καταστρέψει εἰς τέλος, *& evertetur in perpetuum.* Quod addi posset textui nostro, præfixo asterisco, (nam Int. vetus ità legisse videtur) nisi in versu proximo sequente occurreret καὶ κατέστρεψεν εἰς τέλος αὐτούς.

15. *Graves illustrésque*] Vel *inauditas*. Nam παράδοξον *inauditum*. Sed videtur mihi fuisse interpretatus verbum Ebræum הכביר *aggravo*, à quo & כבוד *gloria*, & Græcum παραδοξάζω significat *illustro* 2 Macch. 3. Hoc pono, non statuo. ¶ *In æternum*] Peccant qui εἰς τέλος interpretantur *tandem*. Nam id לנצח, cui Græcum illud respondet, nunquam significat.

16. *Principum*] Ἀρχόντων. V. Int. *ducum superborum*, ἀρχόντων ὑπερηφάνων. Quod epitheton subintelligitur, si modò Jesus illud non expressit: de quo sanè dubito. ¶ *Destruxit*] Vel *detraxit*. Sententia hæc habetur Luc. 1. 52. in cantico Mariæ, Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς, *Detraxit dynastas de soliis, & extulit humiles.* ¶ *In eorum locum*] Ἀντ' αὐτῶν, *pro eis*. In C. additur ἐνθάδε. Quod videtur mihi positum esse pro ἐνθάδε sive ἕδραν, i. *in illas sedes*. Cæterùm abest hoc in R. ut & in A. B.

17. *Radices gentium evulsit*] Vis in hoc sermone ut si diceret, *evulsit eas radicitus. Superbarum* additum ex C. Nam in cæteris editionibus desideratur. Legitur tamen apud Interp. Vulgatum. Sed novum non est ut hoc modo nomina quæ *adjectiva* vocant Grammatici subaudiantur. Vide Observat. lib. 16. c. 8. Ἐξέτιλεν est in R. & ἐξέτιλεν in A. B. & ἐξῆρε in C. & *arefecit* in L. V. id est ἐξήρανεν. Vide quæ notamus ad v. 19. ¶ *Plantavit humiles in eorum locum*] Edit. Compl. καὶ ἐφύτευσεν ἀντ' αὐτῶν ἐν δόξῃ ταπεινούς, *& plantavit in eorum locum cum gloria humiles.* Auctior est illis verbis ἐν δόξῃ, quæ alibi, quod sciam, non leguntur.

19. *Desolavit*] Ἐξήρανεν. V. Interpres *arefecit*. Nam ξηραίνω *arefacio*. Puto in avi libro fuisse החריב. Id significat *desolo, arefacio, exsicco*. Legitur & ἐξῆρεν, i. *sustulit è medio*. Sic omnes editi ad E. C. ¶ *Abolevit*] Κατέπαυσεν, *quiescere aut cessare fecit*, השבית.

20. *Natis mulierum*] Γεννήμασι γυναικῶν verti *natis mulierum*, ac si esset γεννητοῖς. Nam γέννημα quod *natum est*, *progenies*, & γεννήματα *liberi* apud Platonem. L. V. *nationi mulierum*. Quod ità dicitur ut *natio Grammaticorum*. Licet etiam vertere *generi mulierum*. Nam γεννήματα γυναικῶν *genus mulierum* Matth. 11. 11. γεννητοὶ & Job. 14. 1.

14. 1. ילוד אשה γεννητὸς γυναικός. Hoc nomen in quibusdam libris scribitur γεννήμασι, unico ν.

21. *Semen honoratum quodnam est?*] Codices ad E. C. hunc locum ità legunt, Σπέρμα ἀσφαλείας οἱ φοβούμενοι Κύριον, καὶ ἔντιμον φύτευμα οἱ ἀγαπῶντες αὐτόν. Σπέρμα ἀτιμίας οἱ μὴ προσέχοντες τῷ νόμῳ, σπέρμα πλανήσεως οἱ παραβαίνοντες ἐντολάς· id est, interprete Camerario, *Tutum semen est timentes Dominum, & plantatio honorata diligentes ipsum. Semen ignominiosum est qui non attendunt legem, semen errabundum est transgressores mandatorum.*

22. *Semen inhonoratum quodnam est? Semen hominis*] Dele asteriscum qui ante hæc verba. Error iste meus est inter exscribendum commissus. Nam quæ omiseram, ea putabam abesse. Non absunt. Nè quid dissimulem; Hæc est scriptura librorum A. B. & R. Vetus Int. solito brevior est hoc loco. Nam in eo legimus, *Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum: semen autem hoc exhonorabitur quod præterit mandata Domini.*

23. *In oculis ejus*] Sub. ἔντιμοι, i. *honorabiles sunt.* ¶ *Ejus*] *Domini, an præsidis?*

24. *Ante sortem principatûs, &c.*] Hæc non habentur in A. B. R. Absunt etiam à L. V.

26. *Neque convenit honorare*] Nam talis inimicus est piorum. Dicit autem Ben-Sira, *Qui honorat inimicum suum similis est asino.* ¶ *Virum peccatorem*] Virum divitem intellige. Nam talis *honoratur* à vulgo *propter divitias suas*, ut ait infrà v. 33.

27. *Magnas & judex & dynasta*] L. V. *Magnus est judex & potens.* Puto legendum, *Magnas & judex & potens. Potens*, i. princeps, nempe ut sumitur in cantico Mariæ, *detraxit potentes de sede*, eos videlicet quos Græci & itidem Latini δυνάστας *dynastas* vocant. Diversa lectio est in C. Μεγιστᾶνες καὶ κριταὶ καὶ δυνάσται δοξασθήσονται, *Magnates & judices & principes honorantur.*

28. *Famulo sapienti*] Οἰκέτῃ σοφῷ. Pro σοφῷ legitur συνετῷ in C. & mox pro λειτουργήσουσι alibi est λειτουργήσουσιν. Quod notatum & à Camerario. Hujus loci est quod habetur Prov. 17. 2. *Servus intelligens dominabitur in filium pudendum, & inter fratres dividet hereditatem.* Nec aliò pertinet quod Prov. 11. 29. *Stultus est servus sapienti corde.* ¶ *Cum castigatur*] Παιδευόμενος. Hoc non habetur in R. Quocirca, ut alibi factum, apponenda stellula. Abest quoque ab A. & B. Nos adjecimus ex C. sed operæ, ut fit, inter excudendum omiserunt. L. V. *vir prudens & disciplinatus non murmurabit correptus.*

29. *Nè operis quod facis, sapientiam ostentato*] Μὴ σοφίζου ποιῆσαι τὸ ἔργον σου. Locum hunc interpretatus sum ad sensum. Nam verbum è verbo sonat, *Nè ostenta sapientiam faciendo opus tuum*, aut *in faciendo opere tuo.* Quod tamen Græcè potiùs diceretur ἐν τῷ ποιῆσαι. Est autem σοφίζομαι verbum proprium sophistarum, quod sign. *sapientiam ostento, mihique arrogo*, ut in hoc libro 37. 25. ὁ σοφιζόμενος ἐν λόγοις, *verbis sapientiam ostentans.* Accipio autem hoc loco *sapientiam* pro *arte.* Sic enim loquuntur Arithmeticam denotantes, *sapientia numerandi*; & Dialecticam, *sapientia arguendi.* Licet etiam vertere, *Nè velis videri sapiens in faciendo opere tuo*, sive, ut Vetus editio habet, *Noli te extollere, &c.* Quò facit illud 38. 40. ἕκαστος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ σοφίζεται, *quisque in suo sibi opere sapiens videtur.* Autor editionis quæ in Bibliis Vatabli, *Nè causas nectas quominus agas opus tuum.* Idem sic annotat, *Verbum*, inquit, σοφίζειν *non accipitur hoc loco pro jactare se ac sapientiam ostentare, quemadmodum quidam verterunt, sed pro causas rationésque afferre quibus quispiam in suo munere ac opere suam aut ignaviam aut verecundiam ambitiosè excuset & occultet.* Hæc ille. Quæ ut non planè improbo, ità causam habeo cur omnino probare non possim. In uno Camerarii scriptum ποίησαι pro ποιῆσαι. Quæ lectio, si probari posset autoritate codicum, non est aspernanda. Sic autem distingui debet, Μὴ σοφίζου, ποίησαι τὸ ἔργον σου, *Nè ostenta sapientiam, fac opus tuum.* Nam ποίησαι imperativus est verbi medii, ut ipsi pueri non ignorant. ¶ *Tempore angustiæ tuæ*] Pronomen σου non legitur in A. B. ut nec in editione Latina vulgata, *Noli cunctari in tempore angustiæ.*

30. *Et abundat*] Καὶ περισσεύων. Hoc adjectum à nobis fuit ex C. licèt abesset à cæteris exemplaribus & ab utroque Camerarii. Ut adjicerem hæ rationes me moverunt. Prima est quoniam sententia id postulare videtur. Secunda, quia in antithesi est, *& indigens pane.* Tertia, quia ità scriptum reperi in Notis ad ed. Rom. *In plerisque libris est* καὶ περισσεύων. Quarta, quia V. Int. retulit, *Melior est qui operatur & abundat in omnibus.* ¶ *Quàm gloriosus ambulans*] In tribus libris erat ἢ περιπατῶν ἢ δοξαζόμενος. In utroque Camerarii ἢ περιπατῶν καὶ δοξαζόμενος. Sed verior lectio in C. ἢ ὁ δοξαζόμενος. Nam illud περιπατῶν, ut dicam quod res est, non placet mihi. Fortean remansit ex corrupta scriptura participii περισσεύων. Nam nè antiquus quidem Interpres illud legit. Præterea locum Salomonis, quem mox adducam. ¶ *Et indigens pane*] Καὶ ἀπορῶν ἄρτου. Alibi est ἄρτων. Id Aldinæ operæ aberrantes ἀπῶν excuderunt, nec Basileenses emendarunt. Hic locus expressus mihi videtur ex illo Salomonis Prov. 12. 9. *Melior est abjectus qui servum habeat, glorioso qui pane indigeat.* Ebræa sunt טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם ἢ ὁ δοξαζόμενος καὶ ἀπορῶν ἄρτου. Paulò antè pro κρείσσων ἐργαζόμενος, E. C. κρείσσων γὰρ ὁ ἐργαζόμενος, *Melior enim est qui operatur.*

31. *Mansuetudine*] Ἐν πραΰτητι *in mansuetudine.* Quidam codices addunt pronomen σου, ut sit, *in mansuetudine tua.* Sic sanè cusi ad E. C. ¶ *Glorifica*] Δόξασον *honorifica.* L. V. *serva*, i. σῶσον. Sed placet *honorifica. Honorificat* autem qui ei necessaria subministrat. Id Salomo dixit, *Benefacit animæ suæ vir benignus.* Eodem pertinet *tribue illi honorem pro ejus dignitate*, sive *prout digna est*, aut *meretur. Honor enim*, ut ait Hieronymus, *non in verborum sono, sed in victûs necessariis administrandis debet intelligi.*

32. *Qui in animam suam peccat*] Qui sibi subtrahit ea sine quibus vix aut nullo modo vivitur. ¶ *Quis justificabit?*] *Quis absolvet?* Hæc in Ebræum sermonem translata sonant, חוטא בנפשו מי יצדיקנו. Porrò autem *peccare in animam suam* dicitur & is qui ea facit quæ sibi exitio sunt, ut Prov. 20. 2. *Instar leonini rugitûs est terror Regis, quem qui provocat, peccat in animam suam.*

33. *Propter scientiam suam*] Διὰ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ. Ità scriptum lectum in A. & B. In reliquis abest articulus δι' ἐπιστήμην. Est etiam ubi reperiatur δι' ἐπιστήμην καὶ εὐλάβειαν, *propter scientiam & religionem.* Quam scripturam Interpres noster expressit referens *per disciplinam & timorem suum.*

GROTIUS.

1. J*Udex sapiens*] i. *Rector:* nam ità Hebræi שופט usurpant. ¶ *Judicabit populum suum*] Παιδεύσει, *bene instituet*, nempe vitæ suæ exemplo. Plinius, *Vita Principis censura est, eáq; perpetua.* Tacitus Annal. l. 3. *Præcipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victúque. Obsequium indè in Principem & æmulandi amor, validior quàm pœna ex legibus & metus.* ¶ *Et principatus sensati stabilis erit*] *Bene est compositus.* ἡγεμονία τεταγμένη. Omnia ibi aguntur suo ordine.

2. *Secundùm Judicem populi sic & ministri ejus*] Martialis,

Nemo suos (hæc est aula natura potentis)
Sed domini mores Cæsarianus habet.

¶ *Et qualis rector est civitatis, tales & inhabitantes in ea*] Xenophon, Ἐγὼ τοῦτο μὲν ἀεὶ ποτὲ νομίζω, ὁποῖοί τινες οἱ προστάται ὦσι, τοιαύτας καὶ τὰς πολιτείας γίγνεσθαι.

3. *Rex insipiens perdet populum suum*] *Imperitus*, ἀπαίδευτος, par citharœdo, qui nesciat quando fides aut intendendæ aut remittendæ sint. ¶ *Et civitates inhabitabuntur per sensum potentium*] *Frequentabuntur ob prudentiam procerum.*

Πειθαρχίη γάρ τοι μάλ' οἰκοῦνται πόλεις
Εὖ δ' οἶκοι.

4. *In manu Dei potestas terræ*] Homerus,

——Τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι.

Vide quæ dicta lib. 1. De J. B. ac P. c. 3. §. 9. ¶ *Et utilem*

lem rectorem suscitabit super illam in tempus] Irenæus, *Cujus jussu homines nascuntur, hujus jussu & Reges constituuntur apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur.*

5. *Super faciem scribæ*] Γραμματέως. Sic vocantur qui Regibus aut magistratibus consilio adsunt. ¶ *Imponet honorem suum*] Radios suæ sapientiæ. τὸ βουλευτὰς, τῶν ἀεὶ τῶν ἀνθρώπων θειότατον ἐστι.

6. *Omnis injuria proximi nè memineris*] Gr. *Non omnis injuriæ memor esto*, i. Leviores culpas condona. Hoc aliquid erat ante Euangelii tempora. ¶ *Et nihil agas in operibus injuriæ*] *Nihil agito factis insolentibus.* ὕβρεν, quæ vox hîc in Græco est, *contumeliam* transfert Tribonianus JC. De injuriis, initio: nec aliter Glossæ veteres.

7. *Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & exsecrabilis omnis iniquitas Gentium*] Gr. Μισητὴ ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἀδικίας. Scriptum puto fuisse, καὶ εἰς ἀμφοτέρους πλημμελεῖ ἀδικία, *In utrosque* (& Deum & homines) *peccat injustitia.* In homines, quorum societatem evertit; in Deum, qui homines ad societatem condidit. De Superbia Æschylus,

Ζεύς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόμπων ἄγαν
φρονημάτων ἔπεστιν, εὔθυνος βαρύς.

Hominibus etiam omnibus odio est Superbus, quia omnes contemnit. Sic & Injustus, quia omnibus minatur qui unum ferit. Dei autem iræ subjacere injustos passim Philosophi prædicant.

——τὸ χρύσεον δὲ τῆς δίκης
δέδορκεν ὄμμα, τὸν δ' ἄδικον ἀμείβεται.

8. *Regnum à gente in gentem transfertur*] Ut ab Assyriis ad Babylonios, à Babyloniis ad Persas, à Persis ad Macedonas, à Macedonibus ad Romanos. Quæ omnia & facta observarunt, & futura prædixerunt Prophetæ. ¶ *Propter injustitias, & injurias, & contumelias, & diversos dolos*] Gr. *Propter injustitias & contumelias & opes dolosas*, i. dolo partas. Præter Divinam providentiam magnorum quamvis Imperiorum arbitram, etiam naturâ sic comparatum est ut facillimè evertantur Regna per injustitiam, maximè verò eam cui adest contumelia, ut nos docet magnus etiam talium magister Aristoteles De Rep. 5. 10. *Multi*, ut Taciti verbis utar, *injuncta imperii munera impigrè obeunt, si vis & injuria absint.* Etiam per fraudem & dolum regnantium Regna everti notatur Aristoteli. *Irati dii, quorum eluditur numen*, ait Livius.

9. *Avaro enim nihil est scelestius*] *Nihil injustius*, in Græco: ubi quod hîc sequetur membrum hæc verba præcedit, quod & ordo pòst sequentium exigit. Euripides,

Ὁ δ' εἰς τὸ κέρδος λῆμ' ἔχων ἀνειμένον,
φίλοις τ' ἄχρηστος, καὶ συναλλάξαι βαρύς.

Et alibi,

Ὅστις γὰρ αἰεὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

¶ *Quid superbit terra & cinis?*] Sæpe sapientes ubi contra Superbiam verba faciunt, ostendunt hominibus quid sint, quibus è rebus constent, unde ortum sumserint. Certè,

———ὦ τρισάθλιοι
Ἅπαντες οἱ φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα·
Αὐτοὶ γὰρ οὐκ ἴσασιν ἀνθρώπου φύσιν,

ait Menander. Alius verò,

Πάντα κόνις, καὶ πάντα τὸ μηδέν.

10. *Hic enim & animam suam venalem habet*] Ut miles,

Ὃς ἕνεκα τοῦ ζῆν ἔρχετ' ἀποθανούμενος.

¶ *Quoniam in vita sua projecit intima sua*] Gr. ὅτι ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἐῤῥίφησαν τὰ ἐντόσθια αὐτοῦ. *Quoniam etiam in vita ipsius interiora ejus projiciuntur.* Est enim & hîc, ut alibi sæpe, activum sine persona nominata pro passivo. Sensus idem qui in illis Senecæ, *Lacerationes medicorum ossa vivis legentium, & totas in viscera manus demittentium.*

11, 12. *Omnis potentatûs brevis vita: languor prolixior gravat medicum: brevem languorem præcidit medicus: sic & Rex hodie est, & cras morietur*] Videntur hîc quædam adjecta ad significandum quò tenderet comparatio. Præterea duplicis lectionis interpretatio ex variis libris irrepsisse. Altera enim lectio fuisse videtur, μακρὸν ἀῤῥώστημα σκώπτει ἰατρὸν, *Longus morbus ludibrium est Medici*: altera, Μικρὸν ἀῤῥώστημα κόπτει ἰατρὸς, *Malum dum adhuc leve est præcidit Medicus.* In Sixtina est Μακρὸν ἀῤῥώστημα σκώπτει ἰατρὸς. In aliis, Μακρὸν ἀῤῥώστημα κόπτει ἰατρὸς. Postremum hoc bene loco convenit. Medicus, ubi herbas diu frustrà expertus est, & videt veterascere morbum, ferro utitur. Sic & Deus adversùs Reges qui longis monitis corrigi nequiere.

Ad Cereris generum sine cæde & sanguine pauci
Descendunt Reges, & siccâ morte tyranni.

Thales interrogatus quid rarum vidisset, *Senem*, inquit, *tyrannum.* Seneca, *Tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est.*

13. *Cùm enim morietur homo, hereditabit serpentes & bestias & vermes*] Huic sententiæ optimè præmitteretur illa quæ antè posita est, *Quid superbit terra & cinis? Hereditabit*, i. *possidebit.* Locutio ἄκυρος, qualis illa apud Horatium;

Neque harum quas colis arborum
Te præter invisas cupressos
Ulla brevem dominum sequetur.

Sensus qui hîc est idem exstat Esa. 14. 11.

14. *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo*] *Fastigium superbiæ est penès eum hominem qui à Deo deficit.* Nam ראש aut ראשית Hebræum sæpe sic sumitur, ut Exod. 34. 2. 2 Par. 25. 12. Prov. 1. 21. Esa. 2. 2. & 28. 4. ¶ *Quoniam ab eo qui fecit illum recessit cor ejus*] Bene καὶ hoc loco vertit per *quoniam*: sæpe enim ità conjunctione copulativâ utuntur Hebræi. Non potest ultrà scandere Superbia quàm si homo Opifici suo parêre nolit.

15. *Quoniam initium omnis peccati est superbia*] Rectiùs sic vertas, *At verò summum omnium peccatorum est superbia.* ¶ *Qui tenuerit illam adimplebitur maledictis*] Ἐξομβρήσει βδέλυγμα· ità enim meliores editiones habent, non ἐξόμβρησε. *Facta horrenda velut imbrem ex se effundit.* Sic βδέλυγμα sumitur infrà 15. 13. & 19. 19. & 27. 31. ¶ *Et subvertet eum in finem*] Sixtina editio hæc hoc loco non habet. Et sanè eadem statim sequuntur.

16. *Propterea exhonoravit Dominus conventus malorum*] Legit Interpres συναγωγάς· sed recta lectio est ἐπαγωγάς. παρεδόξασεν ἐπαγωγὰς, i. *miranda immittit mala.* Sic παραδοξάζειν sumitur etiam 2 Mac. 3. 30. De voce ἐπαγωγῆς diximus suprà 2. 2.

17. *Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis*] Bene *superborum* interpretamenti causâ addidit: nam in Græco non est. Et *mites* dixit pro *modestis*: nam πραεῖς sæpe eo significatu appellantur. Confer 1. Sam. 2. 8. Luc. 52. 1. Sic Saulis locum accepit David.

18. *Radices gentium superbarum arefecit Deus*] *Gentes superbas radicitus evellit*, ut Amorræos eorúmque vicinos. ¶ *Et plantavit humiles ex ipsis gentibus*] Gr. *& eorum loco modestos gloriosè plantavit*, ut olim eos qui erant cum Josue.

19. *Terras gentium evertit Dominus*] Nudavit ab urbibus, vicis, ædificiis, etiam arboribus & animantibus. ¶ *Et perdidit eas usque ad fundamentum*] Ovidius sic dixit;

———*Murus quod fuit antè solum.*

20. *Arefecit ex ipsis*] Legit ἐξήρανεν, sed nos habemus ἐξῆρεν ἐξ αὐτῶν, *Abstulit ab illis terris, & perdidit eos*, nempe qui ibi habitaverunt.

22. *Non est creata hominibus superbia*] i. In hominibus. Non ità cum homine nata est ut ipso salvo auferri nequeat, ut cor aut sanguis. Est συμβεβηκὸς, & quidem χωριστὸν, ut loqueretur Porphyrius. ¶ *Neque iracundia nationi mulierum*] Sunt quidem multæ mulieres iracundæ, sed non necessariò.

Neglectis urenda filix innascitur agris,

ut ait Horatius; cujus & hoc addam,

Laudis amore tumes? sunt certa piacula, quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

23. *Semen hominum honorabitur hoc quod Deum timet*] Gr. *Semen tutum iis qui timent Dominum, & honoratum plantarium qui amant eum. Semen* non tantùm de naturali ortu dicitur sed & de morum insitione. Sic Sus. 56. Sic & *plantarium.*

24. *In medio fratrum rector illorum in honore*] Ὁ ἡγούμενος, i. primogenitus. ¶ *Et qui timent Dominum erunt in oculis illius*] Illos Deus quasi primogenitos honore augebit, Hebr. 12. 23. Hîc sequitur in Græcis libris quibusdam, quod abest in aliis & in Latino, Πρὸ λήψεως ἀρχῆς φόβος Κυρίου, ἐκβολῆς δὲ ἀρχῆς σκληρυσμὸς καὶ ὑπερηφανία· ut sensus sit, *Ante adeptionem Regni præcedit timor Domini: ante ejectionem verò à Principatu, durities & superbia:* ut idem dicatur aliis verbis quod suprà 17.

25. *Gloria divitum honoratorum & pauperum, timor Dei est*] Bene enodavit Hebraismum qui manserat in Græco, Πλούσιος καὶ ἔνδοξος καὶ πτωχὸς, καύχημα αὐτῶν φόβος Κυρίου. Sed καύχημα solet dici id in quo fiduciam quis potest ponere.

26. *Noli despicere hominem justum pauperem*] *Pauperem prudentem*, πτωχὸν συνετὸν, qualis ille ab Ecclesiaste descriptus 9. 15. Antiphanes,

Καλῶς πένεσθαι μᾶλλον ἢ πλουτεῖν κακῶς.

Alter,

Πενία γάρ ἐστιν ἡ τρόπων διδάσκαλος.

¶ *Et noli magnificare virum peccatorem divitem*] Rectè illud *divitem* addidit Interpres ex natura ἀνηθείας.

27. *Magnus*] Μεγιστάν. Exstat ea vox sæpe in hoc libro. Item Mar. 6. 21. Apoc. 6. 15. etiam Latinè apud Tacitum & Suetonium. Solent ità verti Hebrææ & Chaldaicæ voces שר רברב גדל אדיר. Sunt autem ii qui *purpurati* Livio & Curtio. ¶ *Et judex*] Καὶ κριτὴς, i. *senator.* ¶ *Et potens*] Δυνάστης, Præfectus provinciæ alicui. ¶ *Et non est major illo qui timet Dominum*] Bene Euripides,

Ἄρχων ἀνὴρ πᾶς ξυνέσιν ἣν ἔχων τύχῃ.

28. *Servo sensato liberi servient*] i. Parebunt. Solent patres liberûm educationi servos prudentes præficere. Diogenes cùm venum iret, quid nosset interrogatus, dixit *Hominibus liberis imperare.* Euripides,

——— τῶν ἐλευθέρων
Οὐδὲν κακίων δοῦλος, ὅστις ἐσθλὸς ᾖ.

Et alibi,

Πολλοῖσι δούλοις τοὔνομ' αἰσχρὸν ἡ δὲ φρὴν
Τῶν οὐχὶ δούλων ἔστ' ἐλευθερωτέρα.

¶ *Et disciplinatus non murmurabit correptus*] Vir peritus facilè feret se moneri vel à servo. ¶ *Et inscius non honorabitur*] Abest in Græco.

29. *Noli extollere te in faciendo opere tuo*] Μὴ σοφίζου, i. Nè sapientior tibi videaris quàm ut opus aliquod manibus facias ubi usus exigit. ¶ *Et noli cunctari in tempore angustiæ*] Δοξάζεσθαι, *gloriæ studere.* Contrà,

Μικρὸν φρονεῖν χρὴ τὸν κακῶς πεπραγότα,

& cogitare Hesiodeum illud,

Ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος.

& alterum ejusdem,

Αἰδὼς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζει.

31. *Fili, in mansuetudine serva animam tuam, & da illi honorem secundum meritum suum*] Gr. *Modestè stude gloriæ tuæ, honoremque tibimet da pro dignitate.* i. In dignitate positus modum serva, ut neque nimium te efferas, neque te vilem facias. Contra prius vitium illud est Euripidis,

Ὡς ταπεινὸς ἦσθ', ἁπάσης δεξιᾶς προσθιγγάνων,
Καὶ θύρας ἔχων ἀκλήστους τῷ θέλοντι δημοτῶν,
Καὶ διδοὺς πρόσρησιν ἑξῆς πᾶσι, κ' εἰ μήτις θέλοι,
Τοῖς τρόποις ζητῶν πρίασθαι τὸ φιλότιμον ἐκ μέσου·
Κᾆτ' ἐπεὶ κατέσχες ἀρχὰς, μεταβαλὼν ἄλλους τρόπους,
Τοῖς φίλοισιν οὐκέτ' ἦσθα τοῖς πρὶν ὡς πρόσθεν φίλος,
Δυσπρόσιτος, ἔσω τε κλήθρων σπάνιος·

& illud Salustii, *Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt gerere. Primò industrios, supplices apud vos esse; dein per ignaviam & superbiam ætatem agere.* Contra posterius, istud,

——— ἂν δ' αὐτὸς ποιῇς
Ταπεινὸν αὐτὸν καὶ τιθῇς ἐν μηδενὶ,
Οἰκτρὸς ἀπὸ τῶν καλῶς φρονούντων νομίζεται.

32. *Peccantem in animam suam quis justificabit?*] Quis laudet eum qui in se iniquus est? semet dejiciendo scilicet, ut & præcedentia & sequentia exigunt. *Animam suam*, i. se. Frequens Hebraismus. ¶ *Et quis honorificabit inhonorantem animam suam*] Ἀτιμάζοντα, *contemptui semet exponentem.*

33. *Pauper gloriatur*] *Honoratur.* ¶ *Per disciplinam*] *Ob scientiam suam.* ¶ *Et timorem suum*] Hoc addidit Interpres ut ostenderet non prodesse scientiam sine pietate. ¶ *Et est homo qui honorificatur propter substantiam suam*] Est hoc verum, sed minùs huic loco & sequentibus convenit: quare pro πλούσιος δοξάζεται, legendum putem ἀδοξάζεται *erit sine ullo honore propter divitias suas*, quibus scilicet uti nescit.

34. *Qui autem gloriatur in paupertate, quantò magis in substantia*] *Qui autem honoratur in paupertate, quantò magis in divitiis?* si eas scilicet honestè nactus fuerit. Illustrior enim est virtus suis instrumentis circumdata. ¶ *Et qui gloriatur in substantia paupertatem vereatur*] Hæc desunt in quibusdam Græcis. At in Sixtino est, καὶ ὁ ἄδοξος ἐν πλούτῳ, καὶ ἐν πτωχείᾳ ποσαχῶς; *Qui inhonorus est in divitiis* (nempe homo imperitus) *quantò magis talis erit in paupertate?* si ea scilicet ei superveniat. Hoc planè firmat nostram quam jam posuimus emendationem.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ια'.

1. ΣΟφία ταπεινοῦ ἀνύψωσε [ἀνυψώσει] κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν μέσῳ μεγιστάνων καθίσει αὐτόν.

2. Μὴ αἰνέσῃς ἄνδρα ἐν κάλλει αὐτοῦ, καὶ μὴ βδελύξῃ ἄνθρωπον ἐν ὁράσει αὐτοῦ.

3. Μικρὰ ἐν πετεινοῖς [C. A.] ἡ μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς.

4. Ἐν περιβολῇ ἱματίων, μὴ καυχήσῃ [C. A.] ἰσχύϊ σου· καὶ ἐν ἡμέρᾳ δόξης [C. A.] ἐπαρνόμου μὴ ἐπαίρου.

5. Ὅτι θαυμαστὰ τὰ ἔργα Κυρίου [C. A.] ἐστὶ, καὶ κρυπτὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν ἀνθρώποις.

6. Πολλοὶ τύραννοι ἐκάθισαν ἐπ' ἐδάφους, ὁ δὲ ἀνυπονόητος ἐφόρεσε διάδημα.

7. Πολλοὶ δυνάσται ἠτιμάσθησαν σφόδρα, καὶ ἔνδοξοι παρεδόθησαν εἰς χεῖρας ἑτέρων. [ἐχθρῶν]

8. Πρὶν [C. A.] ἢ ἐξετάσῃς μὴ μέμψῃ [C. A.] δι' ἀκοῆς· νόησον [ἐννόησον] πρῶτον, καὶ τότε ἐπιτίμα.

9. Πρὶν [ἢ] ἀκοῦσαι μὴ ἀποκρίνου, καὶ ἐν μέσῳ λόγων μὴ παρεμβάλλου. [παρέμβαλλε ῥῆμα]

10. Περὶ [Καὶ περὶ] πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι χρεία μὴ ἔριζε· καὶ ἐν κρίσει ἁμαρτωλῶν μὴ συνέδρευε.

11. Τέκνον, μὴ περὶ πολλὰ ἔστωσαν αἱ πράξεις σου· ἐὰν [γὰρ] πληθύνῃς, [πληθυνθῇς] οὐκ ἀθωωθήσῃ. [ἀθῶος ἔσῃ]

12. Καὶ ἐὰν διώκῃς, οὐ μὴ καταλάβῃς· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγῃς διαδρὰς. [δι' ἄνδρας]

13. Ἔστι κοπιῶν καὶ πονῶν καὶ σπεύδων, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὑστερεῖται [C. A.] δι' ἐπαγγελιῶν νόμων αὐτοῦ ἰδίων.

14. Ἔστι νωθρὸς [καὶ] προσδεόμενος ἀντιλήψεως, ὑστερῶν [ὕστερον] ἰσχύϊ, καὶ πτωχείᾳ περισσεύει.

15. Καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπέβλεψαν [ὁ ὀφθ. Κυρίου ἐπέβλεψεν] αὐτῷ εἰς ἀγαθὰ, καὶ ἀνώρθωσεν αὐτὸν ἐκ ταπεινώσεως αὐτοῦ.

16. Καὶ ἀνύψωσε κεφαλὴν αὐτοῦ [C. A.] ἀπὸ συντριβῆς· καὶ ἀπεθαύμασαν [ἐθαύμασαν] ἐπ' αὐτῷ πολλοί.

17. Ἀγαθὰ καὶ κακὰ, ζωὴ καὶ θάνατος, πτωχεία καὶ πλοῦτος, παρὰ Κυρίου ἐστί.

18. Σοφία, ἐπιστήμη, καὶ γνῶσις νόμου, παρὰ Κυρίου ἐστίν. C. A.

19. Ἀγάπησις,

19. Ἀγάπησις, καὶ ὁδοὶ καλῶν ἔργων παρ' αὐτοῦ εἰσι. C. A.

20. Πλάνη καὶ σκότος ἁμαρτωλοῖς συνέκτισται· τοῖς δὲ γαυριῶσιν ἐπὶ κακίᾳ, συγγηρᾷ κακά. C. A.

21. Δόσις Κυρίου παραμένει εὐσεβέσι, καὶ ἡ εὐδοκία αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα εὐοδωθήσεται.

22. Ἔστι πλουτῶν ἀπὸ προσοχῆς καὶ σφιγγίας αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ μερὶς [C. A.] αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

23. Ἐν τῷ εἰπεῖν αὐτὸν, Εὗρον ἀνάπαυσιν, καὶ νῦν φάγομαι ἐκ [ἀπὸ] τῶν ἀγαθῶν μου [C. A.] ἀδιαλείπτως.

24. Καὶ οὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται [C. A.] αὐτὸν· καὶ καταλείψει αὐτὰ ἑτέροις, καὶ ἀποθανεῖται.

25. Στῆθι ἐν διαθήκῃ σου, καὶ ὁμίλει ἐν αὐτῇ· καὶ ἐν τῷ ἔργῳ σου παλαιώθητι.

26. Μὴ θαύμαζε ἐν ἔργοις ἁμαρτωλοῦ· πίστευε τῷ [δὲ τῷ] Κυρίῳ, καὶ ἔμμενε τῷ πόνῳ σου.

27. Ὅτι κοῦφον ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου διὰ τάχους ἐξάπινα πλουτίσαι πένητα.

28. Εὐλογία Κυρίου ἐν μισθῷ εὐσεβοῦς· καὶ ἐν ὥρᾳ ταχινῇ ἀναθάλλει εὐλογίαν αὐτοῦ.

29. Μὴ εἴπῃς, Τίς ἐστι μου χρεία [C. A.] ἀρεσκείας; καὶ τίνα ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται μοί τὰ ἀγαθά;

30. Μὴ εἴπῃς, Αὐτάρκη μοί ἐστι, [C. A.] καὶ πολλά μοι ἃ ἔχω· καὶ τί ἀπὸ τοῦ νῦν κακωθήσωμαι;

31. Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν, ἀμνησία κακῶν· καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν, οὐ μνησθήσεται ἀγαθῶν.

32. Ὅτι κοῦφον ἔναντι Κυρίου ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς ἀποδοῦναι ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ.

33. Κάκωσις ὥρας ἐπιλησμονὴν ποιεῖ τρυφῆς· καὶ [ἐν] συντελείᾳ ἀνθρώπου, ἀποκάλυψις ἔργων αὐτοῦ.

34. Πρὸ τελευτῆς μὴ μακάριζε μηδένα.

35. Καὶ ἐν τέκνοις αὐτοῦ γνωσθήσεται ἀνήρ.

36. Μὴ πάντα ἄνθρωπον εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· πολλὰ γὰρ τὰ ἔνεδρα τοῦ δολίου.

37. Πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ, οὕτως καρδία ὑπερηφάνου· καὶ ὡς [ὁ] κατάσκοπος ἐπιβλέπει πτῶσιν.

38. Τὰ γὰρ ἀγαθὰ εἰς κακὰ μεταστρέφων ἐνεδρεύει, καὶ ἐν τοῖς αἱρετικοῖς ἐπιθήσει μῶμον [C. A.] πικρόν.

39. Ἀπὸ σπινθῆρος πυρὸς πληθύνεται ἀνθρακιά· καὶ ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς εἰς αἷμα ἐνεδρεύει.

40. Πρόσεχε ἀπὸ κακούργου, πονηρὰ γὰρ τεκταίνει· μή ποτε [C. A.] δῷ σοι μῶμον εἰς τὸν αἰῶνα.

41. Ἐνοίκισον ἀλλότριον· καὶ διαστρέψει σε ἐν ταραχαῖς, καὶ ἀπαλλοτριώσει σε ἐκ τῶν ἰδίων σου. C. A.

1. Ἀνυψῶσι κεφαλήν, καὶ R. Al. ἀνυψώσει κ. αὐτοῦ, καὶ Co. & V. Interpr.

2. Chrysost. hom. 4. 1 Tim. 1. Μὴ βδελύξῃ ἄνδρα ἐν ὁράσει αὐτοῦ· μηδὲ αἰνέσῃς ἄνδρα ἐν κάλλει αὐτοῦ· τὸν μὲν γὰρ Θεὸν θαύμασον τὸν ἀριστοτέχνην, ἐκεῖνον δὲ μακάριζε· οὐ γὰρ αὐτοῦ κατόρθωμα τὸ γινόμενον.

3. Ἡ μέλισσα, cum articulo, Co. Chryſ. hom. 20. Epheſ. 5.

4. Ἱματίων libri omnes, & Chryſ hom. 1. 1 Tim. 1. Sed Ἐν περιβολῇ ἱματίου οὐ μὴ καυχήσῃ· μηδὲ ἐπαίρου ἐν δόξῃ πάσῃ, ἀπαρανόμῳ οὔσῃ, Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 10. ¶ Legendum ἰσχύϊ σου, quod cum epitheto παρανόμου deſumptũ ex C. A.

5. Ἐστὶ Co.

6. Ἐπὶ ἐδάφ. Co. Al. R. ἐπ' ἐδάφ. C. A.

7. Δυνάσαι] Ἄρχοντες appellantur Ezech. 30. 13. *Dynastæ* alibi quoque Gen. 50. 4. Ἐλάλησεν Ἰωσὴφ εἰς τοὺς δυνάστας Φαραώ. Diod. S. lib. 1. οἱ κατ' Αἴγυπτον δυνάσαι. Eurip. I hig. Δυνάστορες Ἥλιος. Exod. 6. 6. δυναστείαι τῶν Αἰγυπτίων. 3 Reg. 3. τὰ δυναστεύματα τοῦ Λιβάνου. Verbum δυναστεύω habes infrà 12. 6. Naz. Apologet. βραβεῦσαι δικαίως ψυχῇ τε καὶ σώματι, μὴ τῷ χείρονι τὸ κρεῖττον δυναστεύειν συγχωρήσαντας· ἥπερ ἀδικιῶν ἡ μεγίστη.

8. Πρὶν ἐξετ. R. Al. πρὶν ἢ ἐξ. Co. i. ἀνεξετάστως Athanaſ. ¶ Μέμφου Al.

9. Πρὶν ἀκοῦσαι C. A. ¶ Παρεμβάλλε Al. παρέμβαλλε ῥῆμα Co.

11. Μὴ περὶ πολλὰ] i. Μὴ ἴσθι πολυπράγμων. ¶ Ἐὰν γὰρ πληθύνῃς Co. τὸ γὰρ, legitur etiam in C. A.

12. Ἐκφεύγῃς διαδρὰς Al.

13. Τόσῳ Al. τοσούτῳ Co.

14. Νωθρὸς, προσδ. Co. νωθρ. καὶ προσδ. Al. R. ¶ Πτωχεύων πτωχείᾳ Co.

15. Καὶ ὀφθαλμὸς Co. οἱ ὀφθαλμοὶ Al.

16. Ἀπὸ συντρίβῆς C. A. Co. ¶ Ἐθαύμασαν, iidem: ἀπεθαύμ. R. Al.

17. Πτωχεία καὶ πλοῦτος] Chryſ. hom. 24. 1 Cor. 13. πλοῦτος καὶ πενία παρὰ Κυρίου.

18. Καὶ ἐπιστήμη Co. omiſſo ἐστί.

19. Ὁδὸς & ἐστὶ N. R.

20. Ἐπὶ κακὰ, συγγηρᾷ κακία Co.

21. Εὐοδοῖ Co.

22. Ἡ σφιγγία I. γλισχρότης. τὰ σφιγγία Luciano ſunt *amuleta, melanta*. ¶ Verba αὐτοῦ ἀπὸ in R. Al. abſunt.

23. Εὗρον ἀνάπαυσιν] Lucæ 12. 19. ¶ Ἀπὸ C. A. Co. ἐκ Al. R. omiſſo in his adverb. ἀδιαλείπτως & pronom. αὐτὸν ſeq. verſu.

25. Αὐτῷ Co. P.

26. Πίστευε δὲ K. Co.

29. Ἀρεσκείας Co. in quo & illud habetur verſu proximo, καὶ πολλά μοι ἃ ἔχω, non item in R. Al.

30. Ἐν ἡμέρᾳ] Gr. Nyſs. hom. in Paſcha, Τοῦτό ἐστι τὸ τῆς σοφίας ἀπόφθεγμα, ὅτι ἐν ἡμέρᾳ εὐφροσύνης ἀμνησία κακῶν. Idem hom. in Nat. Chriſti, Ἐν γὰρ ἡμέρᾳ ἑορτῆς, καθώς φησιν ὁ σοφὸς Σολομών, ἀμνησία πρέπει κακῶν [ἀμνησία C. A. Co. R. Al.] Non diſſimile eſt illud Eccleſiaſtæ 7. 15. Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθωσύνης αὐτοῦ ζῆθι ἐν ἀγαθῷ· καὶ ἴδε ἐν ἡμέρᾳ κακίας.

32. Κατὰ τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ R. Al. κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ Co.

33. Κάκωσις ὥρας] Chryſ. Hom. 5. 2 Tim. 2. Ὥρα κακώσεως ἐπιλησμονὴν ποιεῖ πολλῆς τρυφῆς, *oblivionem facit luxuria magna*, V. Interpr. Paulò pôſt apud eundem Chryſ. vitioſè legitur τὰ στρεβλωτήρια, tam in Veronenſi quàm nova H. C. editione, pro στρεβλωτήρια. ¶ Καὶ συντέλειαν Co.

36. Τοῦ δολίου, R. Al. Clem. Alex. l. 3. c. 4. Pæd. τοῦ διαβόλου, Co.

37. Πέρδιξ] Baſ. M. hom. 8. in Hexaem. δολερὸν ὁ πέρδιξ· & hom. in S. Bapt. Εἶδον ἐγώ ποτε, inquit πανουργίαν ὄρνιθος εὐμηχάνου, ubi perdicem intelligit. De cujus adverſùs aucupes aſtutia Plutarchus eadem prorſus ſcribit lib. περὶ φιλοστοργ. & aliis duobus locis. Quî autem ſit illud Jer. 17. 11. intelligendum, ἐφώνησε πέρδιξ, docet Iſid. Peluſ. l. 1. ep. 298. ¶ Θηρευθεὶς Co. θηρευτὴς R. Al. ¶ Καρτάλλῳ] Smplici λ, κάρταλον, legitur apud Cl. Alex. lib. 1. Pæd. c. 10. at Jer. 6 9. gemino λλ, in m. ſ. Cod. Aug. ¶ Ἐπιβλέπει πτῶσιν] Al. ἐπιβὰς ἐπὶ πτῶσιν, Co.

38. Αἱρετικοῖς] Co. αἱρετοῖς Al. αἰνετοῖς Q. l. ¶ Πικρὸν] Fr.

39. Σπινθῆρος πυρὸς] Al. Fr. σπινθῆρος μικρᾶς Co. alibi μιᾶς N. VV. vitioſè utrumque, cùm non niſi gen. ſit. maſc. Philo, Σπινθὴρ γὰρ καὶ ὁ βραχύτατος ἐντυφόμενος, ὅταν καταπνευσθεὶς ζωπυρηθῇ, μεγάλην ἐξάπτει πυράν. Naz. Orat. in Heron. Ὥσπερ τις ἀγρία φλὸξ ἀπὸ μικροῦ τοῦ σπινθῆρος τὸ πολὺ τῆς οἰκουμένης ἐπιδραμών. Idem in Tetraſtichis,

Σπινθὴρ ἀνάπτει καὶ βραχὺς πολλὴν φλόγα.

Idem Carm. ad Nemeſium, v. 325.

Ἐξ ὀλίγου σπινθῆρος ἐς ἄσπετα πυρσὸν ἀγείρας.

Nec aliter Greg. Nyſs. l. De Virg. (ubi & diminutivum τὸ σπινθηράκιον legitur) cap. 10. Chryſ. l. De Virg. cap. 52. Syneſ. ep. 87. 139. ¶ Ἀνθρακία] Co. R. Al. ἀνθρακιὰ C. A. rectè. Sic. Joan. 18. 18. & 21. 9. Plut. l. 6. Sympoſ. q. 7.

40. Τεκταίνει] Al. τεκταίνεται Co. ¶ Μή ποτε μῶμον εἰς τὸν αἰ. δῷ σοι R. Al. quæ tranſpoſita leguntur in C. A. Co.

41. Ἐνοίκισον, & διαστρέψεις ἐν Ar. B. mendoſè, pro ἐνοίκησον & διαστρέψει σ' ἐν. ¶ Ταραχαῖς] Co. ταραχῇ Al. ¶ Σου τῶν] R. Al. σε ἐκ τῶν Co.

BADVELLUS.

1. *Ne laudes virum nomine pulcritudinis ejus*, &c. Μὴ αἰνέσῃς ἄνδρα ἐν κάλλει αὐτοῦ, καὶ μὴ βδελύξῃ ἄνθρωπον ἐν ὁράσει αὐτοῦ] *Ne laudes virum in pulcritudine ejus, nec abomineris* [aut *abhorreas*] *hominem in aspectu ejus.* Significat Sapiens, neminem propter commoda incommodáve corporis dignum esse laude aut vituperatione; nisi eis abutatur, atque ad ea alia vitia animi adjungat. Pulcritudo enim per se laudabilis non est, nec deformitas vituperabilis. Moderatio virtutis atque animi intemperantia facit ut laudari aut vituperari possint: sicut Solomon Prov. 11. 22. *mulierem formosam & impudicam* dicit *similem porca esse in cujus collo torquis aureus est illigatus.* Itaque vera laus in his sita non est, sed in eorum recto atque moderato usu.

3. *Parva quidem inter volucres apis est*, &c. Μικρὰ ἐν πετεινοῖς ἡ μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς] *Parva in volatilibus apis, & principatus dulcedinum fructus ejus.* Hoc exemplo Apis exigui animalis volucris ostendit neminem propter speciem ac formam laudandum aut vituperandum esse. Pulcritudo virilis (nam alia est venustas muliebris) maximè consistit in statura quæ moderatâ magnitudine membrorúmque proportione congruat. Sed in parvis corporibus plerumque vigent inclusæ magnæ excellentésque virtutes: contrà verò illud Poetæ verum est,

Nulla in tam magno corpore mica salis.

Atque, ut dicit Cicero, *valentissimo quisque corpore longissimè abest à sapientia.* Denique Sapiens non vult homines dignitate corporum æstimari.

4. *Nè glorieris amictu vestium*, &c. Ἐν περιβολῇ ἱματίων μὴ καυχήσῃ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ δόξης μὴ ἐπαίρου] *In amictu vestium nè glorieris, & in die gloriæ nè extollaris.* Dehortatur Sapiens à κενοδοξίᾳ *inani gloriâ*, quam homines stulti in ornamentis corporis atque honoribus externis sitam habent. Est enim hujusmodi gloria rerum externarum, ut pulcritudinis, cultûs ac elegantiæ corporis, honorísque ad tempus aliquod tributi, fluxa & caduca. ¶ *Quoniam mirabilia sunt opera Domini*, &c. ὅτι θαυμαστὰ τὰ ἔργα Κυρίου ἐστὶ, καὶ κρυπτὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνθρώποις] *Quoniam mirabilia opera Domini sunt, atque occulta opera ejus hominibus.* Hæc est ratio & causa cur inanis gloria fugienda, propterea quòd Deus mirabiliter solet statum vitæ commutare, atque omnem vanam gloriam magnificentiámque obscurare ac delere. Hoc autem clariùs ostendit exemplis infinitè positis.

5. *Multi tyrannni humi resederunt*, &c. Πολλοὶ τύραννοι ἐκάθισαν ἐπὶ ἐδάφους, ὁ δὲ ἀνυπονόητος ἐφόρεσε διάδημα] *Multi tyranni sederunt super pavimentum, atque inopinatus* [aut *inexspectatus*] *tulit diadema.* Hæc est rerum humanarum commutatio admirationis plena, quæ manu Domini fit: quæ homines debet in summa modestia ac timore continere, nè inani gloriâ rerum externarum insolescant.

6. *Multi potentes magnam*, &c. Πολλοὶ δυνάσται ἠτιμάσθησαν σφόδρα, καὶ ἔνδοξοι παρεδόθησαν εἰς χεῖρας ἑτέρων] *Multi potentes ignominiâ fuerunt affecti vehementer; & gloriâ præditi, sunt traditi in manus aliorum.*

7. *Nè accuses quenquam priusquam exploraris*, &c. Πρὶν ἢ ἐξετάσῃς, μὴ μέμψῃ· νόησον πρῶτον, καὶ τότε ἐπιτίμα] *Antequam exquisieris, nè accuses: intellige primùm, & tum reprehende.* Plerique sunt φιλαίτιοι καὶ μεμψίμοιροι, i. *queruli ac criminosi*, h. e. ad inferenda crimina propensi: hoc autem plerumque accidit quia sumus nimiùm creduli aut suspiciosi. Itaque quod præcepit Paulus Timotheo in senioribus accusandis, *nè cum præcipitatione judicii atque animi propensione accusationem suscipiat*, 1 Tim. 5. 19. id hoc loco observandum Sapiens monet, nè temere nostrâ suspicione credulitatéque impulsi crimina nobis incognita aliis inferamus: Certa enim criminis cognitio accusationem debet præcedere.

8. *Antequam audieris, nè quid respondeas*, &c. Πρὶν ἢ ἀκοῦσαι μὴ ἀποκρίνου· καὶ ἐν μέσῳ λόγων μὴ παρέμβαλλε ῥῆμα] *Priusquam audiveris nè respondeas; & in medio sermonum nè interjicias verbum.* Antea monuit, majus ac promptius studium audiendi debere esse quàm loquendi. Hæc animi moderatio temperantiáque linguæ singularis virtus est.

9. *Nè contendas de eo quod tuâ nullam*, &c. Περὶ πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι, μὴ ἔριζε, καὶ ἐν κρίσει ἁμαρτωλῶν μὴ συνέδρευε] *De re quæ ad te non pertinet, nè contendas, nec in judicio peccatorum consideas.* Sunt quidam ἀλλοτριοεπίσκοποι, (ut verbo Petri utar, 1 Pet. 4. 15.) qui rebus alienis se immiscent, de hísque summâ vi contendunt non humanitate aliquâ (ut Chremes ille Terentianus) sed potiùs curiositate. Hoc in genere Paulus 1 Thess. 4. 11. præcipit τὰ ἴδια πράσσειν, & quidam autores Græci ἰδιοπραγμονεῖν, *nostras res agere*, alienis non ità curiosè implicari.

10. *Fili, nè multis negotiis*, &c. Τέκνον, μὴ περὶ πολλὰ ἔστωσαν αἱ πράξεις σου· ἐὰν γὰρ πληθύνῃς, οὐκ ἀθωωθήσῃ· καὶ ἐὰν διώκῃς, οὐ μὴ καταλάβῃς, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγῃς διαδράς] *Fili, nè circa multa sint actiones tuæ: nam si fueris refertus, non eris innocens: nec cùm persequeris, apprehendes; nec effugies aufugiens.* Monet ut fugiamus πολυπραγμοσύνην, vitiosum animi studium cum multarum rerum cura conjunctum. Nam cùm homo eâ negotiorum multitudine varietatéque est occupatus ac distractus, necesse est ut aut id quod vult non consequatur, aut etiam magnitudine rerum obruatur.

11. *Est qui laboret, moliatur*, &c. Ἔστι κοπιῶν, καὶ πονῶν, καὶ σπεύδων, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὑστερεῖται] *Est laborans, operans, festinans, & tantò magis eget.* Sine benedictione Dei omnia hominum studia operáque sunt inania. Psal. 127. 1. *Si Dominus non ædificet domum, frustrà laborant qui ædificant eam. Frustrà vobis est maturantibus surgere, tardantibus sedere, edentibus panem dolorum: cùm Dominus dat somnum dilectis suis. Benedictio Domini* (ut inquit Solomon Prov. 10. 22.) *divites facit.* Hoc autem Sapiens meliùs declarat antithesi, i. contentione hominis pauperis omni industriâ atque ope destituti & imparati, qui Dei benignitate sublevatur.

14. *Bona & mala, vita & mors*, &c. Ἀγαθὰ καὶ κακὰ, ζωὴ καὶ θάνατος, πτωχεία καὶ πλοῦτος παρὰ Κυρίου] *Bona & mala, vita & mors, paupertas & divitiæ à Domino.* Hæc sententia nos monet ut consideremus quanta sit imbecillitas hominum, etiam in rebus corporalibus, in quibus nihil sine providentia Dei evenit. Quid in rebus spiritualibus? quanta temeritas est hominis aliquid viribus suis tribuentis? Sed Deum rerum spiritualium ac cœlestium autorem esse declarat sententia quæ statim sequitur.

15. *A Domino manat item sapientia*, &c. Σοφία καὶ ἐπιστήμη, καὶ γνῶσις νόμου παρὰ Κυρίου· ἀγάπησις καὶ ὁδοὶ καλῶν ἔργων παρ' αὐτοῦ εἰσι] *Sapientia & scientia ac cognitio Legis à Domino: charitas & via bonorum operum ab eo sunt.*

16. *Hominibus improbis cognata sunt*, &c. Πλάνη καὶ σκότος ἁμαρτωλοῖς συνέκτισται, τοῖς δὲ γαυριῶσιν ἐπὶ κακὰ συγγηρᾷ κακία] *Error ac tenebræ unà cum peccatoribus creata sunt; atque in his qui exsultant propter mala, consenescit malitia.* Hoc est quod dicit David Ps. 58. 4. de inimicis suis, *Abalienati sunt impii à vulva, erraverunt ab utero loquentes mendacium.* Est autem maxima vis verborum in hac sententia; Quemadmodum error & ignorantia Dei connascitur cum impiis, ità malitia & pravitas cum iisdem inveterascit ac consenescit, in qua ità sibi placent ut se beatos esse arbitrentur.

17. *Donum Domini apud pios*, &c. Δόσις Κυρίου παραμένει εὐσεβέσι, καὶ ἡ εὐδοκία αὐτοῦ εὐοδοῖ εἰς τὸν αἰῶνα] *Donum* [sive *Beneficentia*] *Domini permanet piis, ac beneplacitum* [aut *bona voluntas*] *ejus prosperè procedit in seculum.* Paulus Rom. 11. 29. *Dona & vocatio Dei sunt* ἀμεταμέλητα *sine pœnitentia.* Hâc sententiâ perpetuus ac felix piorum successus cum miserrimo impiorum ortu & progressu exitúque comparatur.

18. *Est qui ditescat attentione*, &c. Ἔστι πλουτῶν ἀπὸ προσοχῆς καὶ σφιγγίας αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ μερὶς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ] *Est ditescens ab attentione atque tenacitate sua; & hæc ejus pars ex mercede ipsius.* i. Nullum fructum intelligit divitiarum aut percipit, nisi aut solam curam ac solicitudinem in acquirendo & cumulando, aut inanem vanámque cogitationem

tationem atque spem in perfruendo. σφιγγία dicitur ab σφίγγω, quòd sig. *stringo*. Aristoteles hujusmodi avaros homines ad rem attentos nominat φειδωλὺς, γλίσχρυς, κίμβικας, *parcos, tenaces, aridos*: quorum alii manum habent ad accipiendum quidem apertam, ad largiendum verò clausam aut contractam; alii parcitate suum defraudant genium.

19. *Cùm dicit, Nactus sum requiem*, &c. Ἐν τῷ εἰπεῖν αὐτὸν, Εὗρον ἀνάπαυσιν, καὶ νῦν φάγομαι ἐκ τῶν ἀγαθῶν μυ διαπαντὸς· καὶ ὐκ οἶδε τίς καιρὸς παρελεύσεται αὐτὸν, καὶ καταλείψει αὐτὰ ἑτέροις] *Cùm ipse dicit, Inveni requiem, & nunc comedam de bonis meis sine intermissione: & non novit quod tempus præteribit ipsum, & quòd morietur, & quòd ea relinquet aliis*. Hæc vana cogitatio spésque hominis divitis thesaurum sibi cumulantis atque in eo conquiescentis depicta nobis est in Euangelio Luc. 12. 19, 20.

21. *Fac in tuo stes ordine, in eóque*, &c. Στῆθι ἐν διαθήκῃ συ, καὶ ὁμίλει ἐν αὐτῇ, καὶ ἐν τῷ ἔργῳ συ παλαιώθητι] *Sta in instituta vita tua conditione*, [aut *ratione*] *in eaque versare, atque in opere tuo inveterasce*. διαθήκη non accipitur hoc loco pro *testamento*, sed pro *instituto vitæ certóque genere ac statu*, in quo vult unumquemq; manere. Paulus *vocationem* nominat, cui unusquisque servire debet. Hæc enim est εὐταξία, ordo aut ratio vitæ instituta, quam singuli debent tueri ac colere. Vitium huic Modestiæ contrarium ἀταξία *ordinis* quædam *dissolutio*, ac *vitæ perturbatio ac confusio* appellatur; & ἀτακτῦντες *desertores institutæ professionis*, qui munus officiúmque suæ vitæ deserunt.

22. *Nè mireris opera hominis scelerati*, &c. Μὴ θαύμαζε ἐν ἔργοις ἁμαρτωλῦ· πίστευε δὲ τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔμμενε τῷ πόνῳ συ] *Ne mireris in operibus peccatoris: crede Domino, ac permane in tuo labore*. Hîc causa demonstratur cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione deficiscunt, admiratione pravâque æmulatione impiorum permoti, cùm gloria felicitásque improborum illorum oculos præstringit. Contra hanc tentationem Psalmus 37 concionatur, *Spera in Domino, & fac bonum: habita terram, & pasce veritatem*.

23. *Nam perfacile est in oculis Domini*, &c. Ὅτι κῦφον ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίυ διὰ τάχυς ἐξάπινα πλυτίσαι πένητα] *Quoniam leve est in oculis Domini cum celeritate repentè ditare pauperem*. Altera est causa cur homines suæ conditionis ac vocationis tædeat, tenuitas atque paupertas: itaque suam conditionem & fortunam cum meliore ac splendidiore commutare cupiunt. Hîc Deus vocationis autor & moderator & fautor adjutórque considerandus est & invocandus.

24. *Benedictio Domini merces*, &c. Εὐλογία Κυρίυ ἐν μισθῷ εὐσεβῦς, καὶ ἐν ὥρᾳ ταχινῇ ἀναθάλλει εὐλογίαν αὐτῦ] *Benedictio Domini in mercede pii*, [h. e. pro mercede, aut loco mercedis pio est] *& in hora celeri germinat benedictionem ejus*. Benignitas Domini pio homini loco amplissimæ mercedis habenda est.

25. *Nè dicas, Quis meus est*, &c. Μὴ εἴπῃς, Τίς ἐστί μυ χρεία ἀρεσκείας; καὶ τίνα ἀπὸ τῦ νῦν ἔσαι μοι τὰ ἀγαθά;] *Nè dicas, Quis est meus usus complacentia? & qua mihi ab hoc tempore bona erunt?* Hæc sunt verba hominis de sua fortuna conquerentis, ac meliorem planè desperantis. Quo in genere ac tempore oportet spem summam etiam contra spem retinere, ac Deo potentissimo omnem successum eventúmque vocationis nostræ committere.

26. *Nè rursum dicas, Satis*, &c. Μὴ εἴπῃς, Αὐτάρκη μοί ἐστι, καὶ πολλά μοι ἃ ἔχω· καὶ τί ἀπὸ τῦ νῦν κακωθήσομαι ἐν ζωῇ;] *Nè dicas, Sufficientia mihi est, ac multa mihi quæ habeo: & quid posthac mali patiar in vita?* Contraria superiori est oratio, atque affectio hominis in suis divitiis acquiescentis confidentísque. Itâ homines in alteram partem peccare solent, ut aut in adversis rebus diffidant desperéntque, aut in prosperis nimiùm confidant ac sperent. Itaque si moderationem atque æquitatem animi in utroque tempore rerúmque statu tenere volumus, ad Deum respiciamus necesse est, atque animum nostrum à creaturis ad ipsum Creatorem traducamus, à quo mirabilis rerum commutatio ac vicissitudo fieri solet. *Ejus autem oculi sunt super timentes eum, atque sperantes in misericordia ejus*: quorum alterum prosperis tranquillísque temporibus, alterum verò afflictis ac perturbatis maximè faciendum est.

27. *In statu bono memor*, &c. Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν ὐ μνησθήσεται ἀγαθῶν] *In die bonorum oblivio malorum, & in die malorum nulla erit memoria bonorum*. Itâ lego in omnibus exemplaribus. Quidam putant locum esse depravatum, atque in primo membro deesse verbum μὴ ἔςω *nè sit*, in altero verò ὐκ ἀμνηθῆς· ut oratio sit ἀπαγορευτικὴ, quæ prohibeat in rebus bonis oblivisci malarum, atque in malis immemores esse bonarum. Sed potest esse ἀποφαντικὴ, quæ pronunciet ac significet non quid debeat, sed potiùs fieri soleat: atque itâ aptè sequitur quod antè dixerat ac prohibuerat, aut desperare homines in adversis rebus, aut in secundis nimiùm confidere. Nam itâ homines in suis temporibus solent esse affecti ut omnem deponant recordationem ac cogitationem tum bonorum in adversis, tum malorum in prosperis. Sed in rebus malis afflictísque animi sunt erigendi ac sustentandi spe cogitationéque meliorum, & in bonis ac secundis sunt comprimendi atque ab omni securitate insolentiâque ad timorem Dei rerúmque commutationem revocandi. Psalmus 30. 7, 8. de hac animi moderatione concionatur. *Et ego dixi in felicitate mea, Non vacillabo in seculum: Domine, beneplacito tuo stare fecisti in monte meo fortitudinem: abscondisti faciem tuam, & fui territus*, &c.

28. *Quoniam Domino facile est*, &c. Ὅτι κῦφον ἐναντι Κυρίυ ἀποδῦναι ἀνθρώπῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῦ] *Quoniam leve est coram Domino reddere homini juxta opera sua*: i. Considerandus atque exspectandus semper est exitus aut bonus aut malus, quem Dominus dabit pro spe ac fiducia quam quisque aut in eo aut in bonis suis habebit. Neque enim debemus rebus præsentibus inhærere, sed manum Domini respicere omnia moderantis & commutantis.

29. *Afflictio horæ deliciarum oblivionem affert*, &c. Κάκωσις ὥρας ἐπιλησμονὴν ποιεῖ τρυφῆς, καὶ ἐν συντελείᾳ ἀνθρώπυ ἀποκάλυψις ἔργων αὐτῦ] *Vexatio horæ* [i. Brevis malorum perpessio] *inducit oblivionem deliciarum, & in consummatione hominis revelatio operum ejus*. Hæ sententiæ monent ut verecundè ac cum timore coram Deo ambulemus, tum quidem maximè cùm res fluunt ex sententia; in quibus homines itâ insolescunt ut & sui & Dei obliviscantur. Legitur & καὶ συντέλειαν *& consummationem*.

30. *Ante mortem beatum neminem*, &c. Πρὸ τελευτῆς μὴ μακάριζε μηδένα, καὶ ἐν τέκνοις αὐτῦ γνωσθήσεται ἀνήρ] *Ante mortem nè dicas beatum aliquem, & in filiis vir cognoscetur*. Hoc præceptum Aristoteles pluribus explicat lib. 1. De morib. πότερον ὐδὲ ἄλλον ὐδένα ἀνθρώπων εὐδαιμονιστέον ἕως ἂν ζῇ, *Num quis igitur quoad vivat, judicandus sit beatus: sed Solonis sententiâ exspectandum extremum tempus ætatis, ut tum denique judicetur beatus cùm extremum vitæ tempus morte confecerit*. Significat autem Aristoteles multos ac graves casus accidere vel parentibus, vel liberis ac posteris, ex quibus nemo planè beatus existimari possit. Has autem summas rerum commutationes atque acerbissimas calamitates impiorum sæpe proponit in Psalmis Spiritus S. Psal. 37. 35. *Vidi impium fortem ac virescentem sicut laurus viridis: Et transivi, & ecce non fuit: quæsivi eum, & non est inventus*. Contrà, *Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem*. Et Psal. 25. 12. *Quis est vir timens Dominum? docebit eum viam quam eligat. Anima ejus in bono commorabitur, & semen ejus hereditate accipiet terram*. Poetæ, cùm miserrimum vitæ exitum significare volunt, Priamum ejúsque liberos proponunt, quorum calamitosissima mors aut extrema vitæ conditio prioris vitæ florentis fragilitatem ac vanitatem declaravit.

31. *Nè quemvis hominem in ædes tuas*, &c. Μὴ πάντα ἄνθρωπον εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν συ· πολλὰ γὰρ τὰ ἔνεδρα τῦ δολίυ] *Nè quemlibet introducas in domum tuam: multæ enim sunt insidiæ fraudulenti*. Pythagoras, cùm vellet significare ingratum hospitem in domum non esse recipiendum, hâc Allegoriâ utebatur, *Hirundinem sub tecto tuo nè habeas*: propterea quòd illa avis posteaquam domum conspurcavit, evolare solet: itâ multi pro hospitio officióque præstito malam

malam gratiam alicujus aut injuriæ aut ignominiæ referre solent. Ab hoc Pythagoræ symbolo hæc Sapientis sententia non ità multùm discrepat. Legitur & τοῦ διαβόλου *diaboli*.

32. *Ut perdix capta in cavea*, &c. Πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ, οὕτω καρδία ὑπερηφάνου· καὶ ὡς κατάσκοπος ἐπιβλέπει πτῶσιν] *Perdix capta in cavea, ità cor superbi; & ut speculator ascendens in casum.* Est εἰκὼν in hac sententia, i. *imago aptáque similitudo*, quâ animum, ingenium studiúmque malevolum hominis superbi elegantissimè exprimit. Appetentissimus enim gloriæ, non ferens alterius splendorem, quantum potest, aliorum calamitate ac ruinâ vult crescere: itaque omnes quærit vias ac rationes quibus alter in gravem aliquem casum aliquâ aut calamitate aut infamiâ insignem delabatur.

33. *Nam bona invertens*, &c. Τὰ γὰρ ἀγαθὰ εἰς κακὰ μεταστρέφων ἐνεδρεύει, καὶ ἐν τοῖς αἱρετοῖς ἐπιθήσει μῶμον] *Nam bona pervertens* [aut *convertens*] *in mala*, [i. malè interpretando depravans] *insidiatur, ac in electis reprehensionem* [aut *vituperationem*] *imponet.* Hæc ratio ostendit iniquum animum pravúmque ingenium superbi, qui nihil in bonam partem accipit. Legitur & αἱρετικοῖς.

34. *A scintilla parva exardescit*, &c. Ἀπὸ σπινθῆρος μικροῦ πληθύνεται ἀνθρακιὰ, καὶ ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς εἰς αἷμα ἐνεδρεύει] *A scintilla parva augetur pruna, & homo peccator ad sanguinem insidiatur.* Est etiam hîc aptissima imago ac similitudo, in qua magnitudo acerbitásque odii ab improbis hominibus suscepti demonstratur. Parvis enim rebus offensi ità exacerbari solent ut eorum à quibus se læsos arbitrantur sanguinem expetant.

35. *Ab homine cave malefico*, &c. Πρόσεχε ἀπὸ κακούργου, πονηρὰ γὰρ τεκταίνεται, μή ποτε δῷ σοι μῶμον εἰς τὸν αἰῶνα] *Attende ab homine malefico* [aut *malitioso*] *(prava enim fabricat) nè det tibi maculam in seculum.* Sunt aliqui ità naturâ ac vitæ consuetudine pravi atque improbi ut nihil aliud studeant, cogitent, moliantur, quàm alteri aut perniciem ac pestem aliquam inferre, aut maculam labémque turpitudinis aspergere.

36. *Alienum in domum tuam recipe*, &c. Ἐνοίκισον ἀλλότριον, καὶ διαστρέψει σε ἐν ταραχῇ, καὶ ἀπαλλοτριώσει σε ἐκ τῶν ἰδίων σου] *Tecto recipe peregrinum, & pervertet te in perturbatione, atque abalienabit te à propriis tuis*, i. ejiciet atque expellet è tuis bonis. Hoc autem maximè declaratum est in Jugurtha, qui à Masinissa Numidiæ Rege in regiam domum acceptus, summísque honoribus ornatus, ejus liberos post mortem illius Regno expulit atque occidit. Est autem maxima vis in hac verborum conjunctione, *Alienum recipias, & abalienabit à te propria bona tua.* Est indignum expelli exturbaríque domo ac possessionibus ab eo quem in domum tuam receperis: itaque videndum est quibus nos ac nostra committamus.

CASTELLIO.

4. IN *amictu vestium nè gloriare, nec cùm in honore es, efferaris: nam solius supremi Domini opera mirabilia sunt*, &c.] Periculum est nè te ille deprimat, ut solet superbos.

25, 26. *Nè dixeris*, &c.] Neque pauperi calamitoso desperanda est melior fortuna, neque fortunato non metuendus casus. ¶ *Quis est usus mei*, &c.] Quid agam? aut quando desinam esse miser?

DRUSIUS.

1. E*Xtollit caput ejus*] Legendum in Græco ἀνύψωσε κεφαλὴν αὐτοῦ addito pronomine ex C. quod legit olim & autor Latinæ vulgatæ. Quanquam in A.B.R. τὴν κεφαλὴν simpliciter: quæ scriptura ità construenda est, *Sapientia extollit caput humilis*, i. humilium. Res eodèm recidit.

2. *Ob pulcritudinem ejus*] Ἐν κάλλει αὐτοῦ, *propter speciem*, aut *formam*, *ejus*. Pro *nè laudes quenquam* est cur malim *nè laudes virum*, ut ἀνὴρ hîc sit nomen sexûs. Ob formam, inquit, si mulier laudari potest, non tamen vir laudari debet. Nam forma minùs decet viros. Habet enim nescio quid fœmineum. Unde Physici dicunt formam insignem produci si quando in lævam uteri partem semen virile inciderit. Quod testatur Lactantius in libro De Opificio Dei, cap. 12. per hæc verba, *Dispares quoque natura hoc modo fieri putantur. Cùm forte in levam uteri partem masculina stirpis semen inciderit, marem quidem gigni opinatio est: Sed quia sit in feminina parte conceptus, aliquid in se habere femineum, suprà quàm decus virile patiatur; vel formam insignem, vel nimium candorem, vel corporis levitatem, vel artus delicatos, vel staturam brevem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura.* ¶ *Ob aspectum ejus*] Putà si vel deformior apparuerit, vel statura brevior fuerit. Nam ob hæc nemo sperni debet. Potest enim & qui deformis est animum formosum habere; & cui parva statura, animum magnum. Quid dico, potest habere? Ipsa experientia docet nos raró aliter accidere. Ex quo illud,

Major in exiguo regnavit corpore virtus.

Sanè vasta corpora minus habent prudentiæ, juxta illud,

Nulla in tam magno corpore mica salis.

3. *Primas tenet inter dulcia*] Ἀρχὴ γλυκασμάτων, *primas tenens rerum dulcium*, sive *principatum obtinens inter dulcia*. Nam melle nihil dulcius. Atque hinc proverbium, *Dulce ut mel*, de quo alibi. Ἀρχὴ, *principatus*, vel potiùs ראשית, quo nomine venit quod primum ac præcipuum est in re quaque: ut Amos 6. 6. ראשית שמנים ἀρχὴ ἀλειμμάτων, *unguentum princeps*, sive *primum*, i. præcipuum ac præstantissimum. Notabis etiam γλύκασμα nunc significare ipsas *res dulces*. Nam propriè *dulcedo* γλύκασμα dicitur. ¶ *Fructus ejus*] Significatur mel, cujus opifex est Apis, à μέλι (sic *mel* vocant Græci) μέλισσα vel μέλιττα dicta.

5. *Opera Domini*] Ed. Compl. τὰ ἔργα Κυρίου ἐστὶ, *opera Domini sunt.* ¶ *Hominibus*] i. Ἀνθρώποις. Quomodo habent editi ad E. C. In cæteris est ἐν ἀνθρώποις, quod magìs sonat *inter homines*. Hoc Ebræi efferunt באדם, illud לאדם.

6. *Multi tyranni*] i. Principes. Paulò pòst πολλοὶ δυνάσται idem aliis verbis. Acron in Horatium, *Tyranni alibi Domini, alibi crudeles, alibi potentes.* Hab. 1. 10. רוזנים LXX τύραννοι. Iidem eandem vocem ἄρχοντες interpretantur Psal. 2. 2. Rursum Prov. 8. 16. Græca versio habet τύραννοι, ubi in Ebræo est נדיבים: & Dan. 1. 3. פרתמים Aq. & Hieron. *tyranni*. Hoc significatu acceperim 2 Macc. 5. 8. πρὸς Ἀρέταν τὸν τῶν Ἀράβων τύραννον. Pro quo est τυραννικὸς 1 Macc. 1. 5. Sic τυραννὶς *dominatio* vel *imperium* infrà 47. 26. Plura Lud. Vives in Augustinum De civit. Dei, lib. 2. c. 21. ad quem te adire volo. ¶ *In pavimento*] i. Humi.

7. *Potentes*] Δυνάσται, *principes*, *dynastæ*. Sic, *detraxit potentes de sede*: alii *principes*, alii *dynastas*.

8. *Priusquam exploraveris*] Πρὶν ἐξετάσῃς A.B.R. πρὶν ἢ ἐξετάσῃς C. ¶ *Nè reprehendas*] Μὴ μέμψῃ, *nè vituperes*, *nè reprehendas*. Minùs rectè vertunt qui vertunt *nè succenseas*.

9. *Priusquam audieris*] Nam, ut habetur Prov. 18. 13. *Qui respondet priusquam audiverit, stultitia id ei est & ignominia.* ¶ *Nè respondeas*] L.V. *nè respondeas verbum*, μὴ ἀποκρίνου λόγον. Quod Ebræi dicerent אל תשיב דבר. Obvia hæc phrasis apud Salomonem in loco citato, quem Græci sic convertunt, Ὃς ἀποκρίνεται λόγον πρὶν ἀκοῦσαι, ἀφροσύνη αὐτῷ ἐστι καὶ ὄνειδος. ¶ *Nè interpellato*] Μὴ παρεμβάλλου A.B.R. μὴ παρεμβάλλε ῥῆμα C. Id reddunt, *nè interpellato verbis*, & L.V. *nè adjicias loqui*.

10. *In judicio peccatorum*] Inter Judices qui peccatores & improbi sunt. ¶ *Nè conside*] Sic Ovidius dixit,

Consedere duces———

Interpres Proverbiorum videtur hoc sensu usurpasse συνεδρεύειν cùm ait, παράνομος ἐν δικαίοις οὐ συνεδρεύει· quod vertunt, *non agitat consilia*, *non est in eodem consilio*. Sententia huic contraria.

11. *Nè circa multa sint actiones tuæ*] Nam multæ res distrahunt ingenium humanum, ut simul omnibus agendis &

& curandis par esse non possit. Atque hinc illud consilium quod Jethro dat Mosi Exod. 18. ¶ *Si multiplicaveris*] אם תרבה. Sensus est, Si auxeris opes, si rem feceris. הרבה hoc significatu absolutè ponitur Prov. 13. 11. & 22. 16. ¶ *Non eris innocens*] Οὐκ ἀθωωθήσῃ, *non evades pœnam: non vitabis damnum: non eris immunis à crimine.* Eâdem sententiâ legitur alibi οὐκ ἀθῷος ἔσῃ· & apud Salomonem לא ינקה, ubi Græci legunt ὁ ἐπιχαίρων ἀπολλυμένῳ οὐκ ἀθωωθήσεται, *non feret impunè.* Interp. Vetus hunc locum sic reddit, *Et si dives fueris, non eris immunis à delicto.* Quod firmatur illo dicto Hieronymi, *Dives aut injustus aut injusti heres.*

13. *Et festinat*] Jampridem admonui videri respexisse Jesum ad locum Salomonis, ubi scribit conatus omnes festinantis ad egestatem spectare. Verba Salomonis hæc sunt, *Et omnis festinans utique ad egestatem.* Habentur autem Prov. 21. 5. Quæ obscuriusculè dicta, idem alibi apertiùs extulit, *Qui festinat ditescere, non erit innocens.* ¶ *Tantò magis*] Τόσῳ μᾶλλον A. B. R. τοσούτῳ μᾶλλον C.

14. *Et indigens*] Καὶ προσδεόμενος. Abest in C. copula, ἔστι νωθρὸς προσδεόμενος· quod Vulgatus Interpres reddit, *Est homo marcidus, indigens recuperatione:* & Camerarius, *Est ignavus indigens sublevatione.* ¶ *Qui viribus destituitur & paupertate abundat*] Ὑστερῶν ἰσχύϊ καὶ περισσεύων πτωχείᾳ· *destitutus viribus & abundans paupertate.* Sic habent codices ad exemplar Complutense. In cæteris est καὶ πτωχείᾳ περισσεύει· quod non nemo convertit, *& tamen abundat in paupertate,* ἐν πτωχείᾳ. Si rectè, tunc legendum erit pro *Et oculus Domini*, *Nam oculus Domini.* Atque hoc est quod Salomo dicit, *Benedictio Domini ditat, nec adfert secum laborem sive molestiam:* q. d. ditat sine labore, sine molestia.

15. *Oculus Domini*] Lectionem codicis R. firmant A. & B. Non item Vetus Interpres qui legit, *Et oculus Dei respexit illum:* καὶ ὁ ὀφθαλμὸς Θεοῦ ἐπέβλεψεν αὐτῷ. Prior lectio Latinè sonat, *Et oculi Domini respexerunt eum.* ¶ *In bonum*] לטובה. Hujus contrarium לרעה *in malum.* Utrumque reperitur Amos 9. 4. *ponam oculum meum super eos in malum & non in bonum.* Porrò videtur hoc loco abundare & otium agere. *Nam respicit Dominus quos adjuvat.* Unde *Deus respiciens,* qui propitius est. Similis pleonasmus Jer. 14. 11. *Nè ores pro populo isto in bonum.*

16. *Extulit caput suum*] Non malè vertes *extulit caput ejus.* Verba enim Græca ad utrumvis ambigua sunt, & legimus apud Davidem, *Gloria mea, & extollens caput meum.* ¶ *De contritione*] Græca quæ huic interpretationi respondent, non habentur in A.B.R. nos supplevimus ex C. ut & illud quod mox sequitur θεωρήσαντες, *cùm spectarent.* Quanquam utrumque potest abesse salvâ sententiâ. Prius etiam mihi suspectum est de glossemate. ¶ *Admirati sunt hoc*] Ἐπ' αὐτῷ *de eo.* Quod tam ad personam referri potest quàm ad ipsam rem.

18. *A Domino sunt*] Παρὰ Κυρίου. Sic habent omnes libri quos vidi. Vetus tamen videtur legisse παρὰ Κυρίῳ· nam vertit *apud Deum,* ut mox παρ' αὐτῷ *apud ipsum sunt.* Hunc versum cum duobus sequentibus adjecimus ex C. cùm in A. B. R. ut etiam in multis exemplaribus Latinis, desideraretur.

19. *Via bonarum actionum*] Vel *laudabilium actionum.* Dei munus est & quòd vivimus & quòd bene vivimus. Quod postremum Seneca Philosophiæ attribuit, *Deorum,* inquit, *immortalium munus est quòd vivimus; Philosophiæ, quòd bene vivimus.* Erras, Sophe; téque convincunt innumerabiles Philosophi, qui vitam minimè laudabilem vixerunt.

20. *Creata sunt cum peccatoribus*] Συνέκτισται verbum è verbo sonat *concreata sunt:* id Latinè dicas *congenita* aut *cognata.* Nam *creare* interdum significat *gignere*, quod usitatiùs *procreare* dicitur. Huic loco lucem faciunt Interpretes ex illo Davidis Psal. 58. 4. *Abalienati sunt improbi à vulva, erraverunt ab utero, loquentes mendacium.* ¶ *In malis*] In vitiis. ¶ *Cum his senescit malitia*] *Consenescunt in malitia.* Est autem κακία hoc loco *nequitia, vitiositas.* Huc accommodari potest proverbium Ebræorum, בא לישמא רוחקין אותו *Venit ut se polluat impellunt eum.*

21. *Benevolentia ejus*] רצונו *favor ejus.* ¶ *Felicitat in æternum*] Repone *æternos successus habet.* Nam in textu nostro est εἰς τὸν αἰῶνα εὐοδωθήσεται, *in æternum successus habet.* Quod præferunt A.B.R. *felicitat* id est εὐοδοῖ, *prosperat iter, successum dat.* Lectio hæc habetur in C. & in Camerarii. Res in idem recidit. Nam quia *felicitat,* ideo etiam *felix esse* sive *successus habere* dicitur: veluti cùm *mortem pallidam* nuncupamus, quia homines facit pallidos.

22. *Hæc pars est de mercede ipsius*] Ut sunt Græca in nostro codice, vertendum, *hæc pars est mercedis ipsius.* Quæ scriptura est codicum A. B. R. Alioquin *de mercede* id est ἀπὸ τοῦ μισθοῦ. Quod ità legitur in C. & utroque Cam. καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ, *& hæc pars ejus est de mercede ipsius.*

23. *Edam*] Φάγομαι mediâ productâ scribunt C. & R. φάγομαι mediâ correptâ A. & B. cum utroque Camerarii. ¶ *De bonis meis*] Ἐκ τῶν ἀγαθῶν μου A. B. R. ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν μου C. & utrumque Cam. ¶ *Indesinenter*] Hoc aberat plerisque exemplaribus. Vetus Int. videtur legisse μόνος· nam vertit, *manducabo de bonis meis solus.* Huc refer parabolam quæ habetur Luc. 12. 16, & deinceps.

24. *Quod se tempus præteriturum sit*] Quamdiu victurus sit. Nam quamdiu in hac vita sumus, tempus nos præterit, & nos vicissim illud præterimus.

25. *Persiste in pacto tuo*] Στῆθι ἐν διαθήκῃ σου, *sta in pacto tuo,* i. permane, & ἐν διαθήκῃ σου in fœdere quod cum Deo pepigisti. *In hoc permanent* qui præceptis ipsius obtemperant, & secundùm ea vitam instituunt, in eóque vitæ instituto perseverant. ¶ *Versare in eo*] *Exerce te in eo.* ¶ *In opere tuo*] In operè tibi mandato: & *in opere,* non *in sermone.* Nam juxta proverbium Ebræum, *Non sermo fundamentum, sed opus.*

27. *Citò repentè*] קל מהרה, & est παραχρῆμα, ut *derepente evestigio.* ¶ *Ditare pauperem*] Videtur respexisse ad illud Salomonis, *Benedictio Domini ditat, nec adfert laborem secum,* q. d. ditat sine labore, sine molestia. Est cur malim *inopem, egenum.* Nam *pauper* vetustâ interpretatione, i. πτωχός. Hic עני, ille אביון Ebræis.

28. *Germinantem facit benedictionem suam*] Vel potiùs *benedictionem ejus,* ut ad *pium* referatur. *Deus,* inquit, *facit ut benedictio,* i. felicitas, *pii brevi tempore germinet,* aut, ut alii maluerunt, *efflorescat.*

29. *Quis est usus mei*] Codex Compl. τίς ἐστί μου χρεία ἀρκεσίας; & paulò pòst τινὰ ἔσται μοι τὰ ἀγαθά; *mihi,* inquam, non μου, i. *mea.*

30. *Nè dixeris*] Aldus ediderat καὶ εἴπῃς. Id corrector Basileensis emendarat καὶ μὴ εἴπῃς, malè. Nam est mendum operarum, qui καὶ pro μὴ excuderunt. Certè copula nulla est in R. C. nec etiam in L. V. ¶ *Et multa sunt quæ habeo*] Hæc absunt ab A. B. R. tum etiam à L. V. ¶ *Quid jam deinceps malis afficior in vita?*] Addenda interrogationis nota. Sensus hic est, Quid nunc ampliùs me crucio? quid vexor laborando & cogitando de victu? Vel hic, Nihil jam posthac mali patiar, nihil mihi adversi accidere poterit. Quod est hominis nimiùm sibi fidentis in prosperitate, ac si nulla rerum vicissitudo esset: non ità vir sapiens, *qui & dura placidè feret, & secunda moderatè, nec illis cedens, nec his fretus, unus idémque,* ut ait Seneca, *inter diversa erit.* *In vita* nec habetur in L. V. nec legitur in A. B. R.

31. *Tempore bonorum,* &c.] Vetus editio Lat. *In die bonorum nè immemor sit malorum, & in die malorum nè immemor sis bonorum.* ¶ *Oblivio est malorum*] Non *sit,* sed *est.* Sic enim fieri solet, non autem fieri debet. Sed præcedit μὴ εἴπῃς. Quid si hoc ἀπὸ κοινοῦ repetatur? *Nè dixeris,* inquit, *Tempore bonorum oblivio sit bonorum,* &c. Vidi qui deesse putarent in priori membro verbum μὴ ἔστω, & in posteriori legerent οὐκ ἀμνησία ἐστίν. Probarem si quod dicunt fide codicum probari posset. Ἀμνησία A. B. R. ἀμνησία C. ¶ *Non est memoria*] Aldi codex μνησθήσεται, *est memoria.* Cæteri addunt negationem, ità poscente sententiâ.

32. *Secundùm vias suas*] Κατὰ τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ A. B. R. *secundùm vias suas* L. V. κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ C. *secundùm opera*

ra sua Camerarius. Hoc Ebræi כמעשיו, illud כדרכיו efferunt. Utro modo legas, sententia eadem est.

33. *Afflictio temporis*] Quidam *afflictio horæ*. Quod explicant *horæ unius*. Vide quæ scripsimus infrà 12. 22. ¶ *In fine hominis*] h. e. In morte. Hæc lectio robur accipit ex L. V. & vera videtur. Tamen in C. & uno Camerarii καὶ συντέλειαν ἀνθρώπε. Id reddunt, *& detectio operum hominis efficit consummationem*. Nam repetunt ἀπὸ κοινοῦ ex præcedentibus verbum ποιεῖ. Vellem etiam sententiam aperuissent, quam ego commodam ex his verbis nullam elicere adhuc potui.

34. *Ante obitum neminem prædica beatum*] Sententia etiam Græcorum est, *Neminem beatum dicendum ante imum*, i. ultimum diem: & exstat proverbium apud eos, Μήπω μέγ' εἴπῃς πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς. Ovidius,

——*Sed scilicet ultima semper*
Exspectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.

35. *Et de liberis suis cognoscetur*] Vel, *cognoscitur*. Quidam legunt, *etiam de liberis suis*: q. d. Non solùm de obitu cognoscitur vir, sed etiam de liberis. Sanè liberis quoque multa sæpe accidunt ob quæ homo non possit dici beatus in hac vita. Quidam ex his duobus versibus unum faciunt, quos ità convertunt, *Ante mortem beatum neminem dixeris: Nam de liberis suis vir cognoscetur*. Cui firmando est editio vetus, in qua, *quoniam in filiis suis agnoscitur vir*. Vult dicere de institutione filiorum. Nam, ut proverbio jactatur apud Syros, *Post ovem vadit ovis, & patrem sequitur sua proles*.

36. *Multa sunt insidia dolosi*] Vel *Diaboli*, qui ὁ δόλιος dicitur, ut alibi ὁ πονηρός, i. *malignus*. Vel hominum *dolosorum*. Priorem interpretationem adjuvat scriptura quorundam exemplarium, in quibus τοῦ διαβόλου legitur. Quæ tamen accipi potest de *homine criminatore & obtrectatore*: nam talis etiam διάβολος vocatur, cui respondet nomen שטן apud Ebræos; unde *Satanæ* appellatio, quæ vox non tam *adversarium* significat quàm *obtrectatorem*. Nam שטן priscâ interpretatione ἐνδιαβάλλω, *calumnior, defero, criminor, obtrecto*. Cæterùm Interpretes, quos vidi, hunc locum enarrant de hominibus: à quibus me non dissentire profiteor; ut dicat non esse quemvis temere hospitio excipiendum, propterea quòd improborum hominum magnus ubique numerus sit, qui sub specie amicitiæ aliis insidias struant, dolo ac fraudibus, aut per calumniam hospites benemeritos circumvenire studentes.

37. *Perdix venatrix*] Πέρδιξ θηρευτής. Sic libri omnes quibus usus sum; & placet hæc lectio præ illa altera Camerario notata, πέρδιξ θηρευθεὶς, i. *venatione capta*. Quam Castalio mihi secutus videtur: nam vertit *perdix capta*: id quod θηρευτὴς non significat. Eodem modo vertit Jasenius Theologus. Qui si putavit Græca, ut jam habentur, hoc significare, fallitur. Est enim θηρευτὴς πέρδιξ *non capta* sed *venatrix*, à Plinio *aucupis index* dicta, quæ sui generis aviculas ad laqueum voce suâ pertrahit. ¶ Lex. V. Θηρευτὴς, *captator, venator*. Ut πέρδιξ θηρευτὴς *perdix venatrix*, sic κύνες θηρευταὶ *canes venatici*. ¶ *In cavea*] Ità verti, secutus cùm sententiam, tum ipsos Interpretes, qui ad unum omnes sic reddunt. Propriè κάρταλλος vas est vimineum in angustum desinens. *Corbem* vel *cophinum* interpretantur; alii *fiscellam*. Hesychius scribit unica λ, ut etiam autor Lexici veteris, apud quem, Κάρταλος, *fiscella*. Usi sunt hâc voce Interpretes Græci pro *canistro* sive *corbe vimineo quo fruges excipiebant*; itaq; recensetur inter vasa vindemiantium: Quale est illud quod סל vocant Ebræi. Quo significatu usurpant quoque Thalmudici. Lexicon Chaldaicum Munsteri קרטל *canistrum*. In Aruch reperio קרטליתא, quod interpretatur dicens in lingua Græca significare טנא, i. *canistrum*. Ejus verba sunt, *Canistrum in lingua Græca* (vulgari credo) *Cartili, & barbarè sive Italicè Cartilia dicitur*. ¶ *Observat casum*] Ἐπιβλέπει πτῶσιν. Sic A. B. R. Paulò aliter legit Int. V. nam vertit *sicut prospector videns casum proximi sui*, ὡς κατάσκοπος ἐπιβλέπων πτῶσιν τοῦ πλησίον αὐτοῦ. In aliis, h. e. in editis ad E. C. ὡς κατάσκοπος ἐπιβὰς ἐπὶ πτῶσιν. Id valet à Camerario, *qualis speculator calcans casum*. Alius reddit, *velut speculator invadens ad ruinam*.

38. *Eligibilibus*] Ἐν τοῖς αἱρετοῖς, *rebus expetendis*. Expressi scripturam codicum A. B. Nam in R. ἐν τοῖς αἰνετοῖς, *laudabilibus*. In C. verò ἐν τοῖς αἱρετικοῖς. Sunt autem αἱρετικοὶ *homines ejusdem secta* aut *factionis*. Verior scriptura αἱρετοῖς. Quomodo Interpres noster legisse videtur cùm referret, *in electis imponet maculam*. Cæterùm αἱρετοῖς an αἰνετοῖς legas parùm refert. Complutensem lectionem interpretatur Camerarius ad hunc modum, *& suis partibus reprehensionem addet*: & alius recentior, *etiam iis qui stant à suis partibus imponit maculam*. ¶ *Maculam infert*] Ἐπιθήσει μῶμον· ità legendum ex A. C. R. Quanquam in textu nostro ἐπιθήσει σοι μῶμον, quod reddes, *in rebus expetendis imponet* (sive *inferet*) *tibi labem*. Quod ex B. descriptum, videlicet ex ea editione quæ in quarto folium complicat: nam alias non adhibui. *Infert maculam*, i. reprehendit eas: & μῶμος *macula*, ut inf. à v. 40. μήποτε δῷ σοι μῶμον, *nè tibi maculam inurat*: & 33. 26. μὴ δῷς μῶμον ἐν τῇ δόξῃ σου, *nè gloriæ tuæ labem inferas*. Rursum 20. 24. Μῶμος πονηρὸς ψεῦδος, *Macula pessima est mendacium*, i. vitium pessimum. Nam quod macula in veste, id est vitium in animo. Hinc perspicias veram lectionem esse eam à qua abest pronomen: quam sic in Ebræum sermonem convertes, על הנבחרים ישים מום. Nam מום *macula*, unde μῶμος, & ἄμωμος. Num. 19. 2. אשר אין בה מום ἥτις οὐκ ἔχει μῶμον. Græcum μῶμος sæpius de homine dicitur calumniatore, quem *momum* vocamus. Lexicon V. Μῶμος, *momus*. Quod noto propter Interpretes, qui hoc loco ediderunt, *Etiam in eligibilibus tibi momum subornabit*.

39. *De parva scintilla ignis*] Ἀπὸ σπινθῆρος μικρᾶς C. ἀπὸ σπινθῆρος πυρὸς A. B. R. ex utroque feci ἀπὸ σπινθῆρος μικρᾶς πυρός. Vulgatus Int. noster videtur legisse ἀπὸ σπινθῆρος μιᾶς, quod Latinè reddidit, *A scintilla una*. Aut compendio quodam sermonis dictum ἀπὸ σπινθῆρος pro ἀπὸ σπινθῆρος μιᾶς *de una scintilla*, ut infrà 12. 22. *Horam tecum manebit*: quod explicant *horam unam*. ¶ *Augetur carbonum strues*] Nam ex multo igne multi carbones. Hanc sententiam expressit Ben-Sira per hæc verba, נור דליק מוקיד גדישין סניאין *Ignis ardens comburit multos frugum acervos*. Quadrat autem cum proverbio, *Ex parva scintilla sæpe magnum incendium*. In Epistola Jacobi Apostoli, *Exiguus ignis quantam materiam incendit?* ¶ *Sanguini*] לדם *sanguini* pro *sanguini innoxio*. Sic alibi *mulier* pro *mulier bona*. Vel *sanguini suo* ut Prov. 1. 18. *ipsi sanguini suo insidiantur*, לדמם. Ebraicè ista efferri possent, איש חוטא לדם יארב.

40. *Fabricatur*] Pro eo est *fabricat* in L. V. Græca quoque variant. Nam in aliis est τεκταίνει, & in aliis τεκταίνεται. Ego illud prætuli cùm ob alias causas, tum quia Interpres Salomonis (si non plures fuerunt) capite tertio Proverbiorum, אל תחרוש על רעך רעה Græcè reddit μὴ τέκταινε ἐπὶ σὸν φίλον κακά. Id exponunt, *nè machinare, nè molire*. Alibi est eodem sensu, *Ne arato malum contra proximum tuum*.

41. *Domo excipe alienum*] Εἰρωνικῶς dictum. Quale illud est apud Salomonem, *Lætare, juvenis, in juventute tua*. Ἐνοίκισον usurpat pro εἰσοίκισον. Nam ἐνοικίζω propriè *domi colloco*. ¶ *Turbis*] Ἐν ταραχαῖς A. B. R. ἐν ταραχῇ C. *in turbine* L. V. Quidam per adverbium exprimunt, *turbulentè pervertet te*. ¶ *Evertet te*] Διαστρέψει. Ità restitui ex C. R. Priùs erat in A. B. διαστρέψαι, quod erratum operarum videtur. ¶ *Propria bona tua*] Τῶν ἰδίων σου legitur in A. B. R. ut ἀπὸ τῶν ἰδίων in C. Verbum è verbo, *abalienabit te à propriis tuis bonis*.

GROTIUS.

1. *Sapientia humiliati*] Ταπεινοῦ, *hominis infimæ sortis*. ¶ *Et in medio magnatorum*] Μεγιστάνων. ¶ *Consedere faciet ipsum*] Exempla in Josepho & Daniele.

2. *Non laudes virum in specie sua*] Ἐν κάλλει αὐτοῦ, *ob pulcram formam* totius corporis. Euripides,

——ἰδεῖν

—ἀλλ᾽ ὄν τι τὸ εὐμορφίας
Ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

¶ *Neque spernas hominem in visu suo*] Ob minùs gratam corporis formam.

3. *Brevis in volatilibus est apis*] Parva. Magnitudo corpori decus addit. Itaque Helena Homero πέπλα, μεγάλη. Contrà in Comœdia uxorem maritus vocat γυναῖον ἐξ πιχίου. ¶ *Et initium dulcoris habet fructus illius*] *Fructus ejus* (i. mel) *summum est in dulcedine*. Sumitur hîc vox ἀρχῆς ut suprà 10. 14. Hoc vult ἀλληγορία, Etiam à minimè speciosis hominibus multum sæpe utilitatis posse percipi.

4. *Investitu nè glorieris unquam*] Intelligit habitum illum quo dignitas agnoscitur, ut ostendunt sequentia; qualia sunt Purpura, Latus clavus, & similia. ¶ *Nec in die honoris tui extollaris*] Ubi novum aliquem honorem adeptus es. ¶ *Quoniam mirabilia opera Altissimi solius, & gloriosa, & absconsa, & invisa opera illius*] Breviùs in Græco, ὅτι θαυμαστὰ τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ κρυπτὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνθρώποις. Sensus idem qui in Senecæ Troadibus,

Ego esse quicquam sceptra, nisi vano putem
Fulgore tectum nomen, & falso comam
Vinclo decentem? casus hæc rapiet brevis,
Nec mille forsan ratibus, aut annis decem.

Et apud Horatium,

—————*valet ima summis*
Mutare, & insignem attenuat Deus.

5. *Multi tyranni sederunt in throno*] Imò ἐκάθισαν ἐπ᾽ ἐδάφους, *in plano sederunt* dejecti de solio, ut Dionysius Corinthi. ¶ *Et insuspicabilis portavit diadema*] Ἀνυπονόητος, *is de quo nulla talis erat exspectatio*; ut Abdolonimus apud Sidonios Alexandri M. temporibus, apud Romanos Servius Tullius, in Decem Hebræorum tribubus multi. In posteriore historia Romana habemus Imperatores ex Fabro ferrario, ex Suum custode, ex Captivo. Proculus joco factus Imperator, Probus & Regillianus quòd eorum nomina placerent. Narravit Varro tibicinem alicubi, quòd arte suâ populo placuisset, factum Regem. Vide quantum ex quantillo.

6. *Multi potentes oppressi sunt valde*] Ἠτιμάσθησαν σφόδρα, *valde despecti sunt*, ut apud Tamerlanum Bajazetes. ¶ *Et gloriosi traditi sunt in manus alterorum*] Ut Perses, ut Jugurtha, & tot alii. Vide Jud. 1. 7. Persei Regis filius bonam operam Romano senatui scribendo navavit.

7. *Priusquam interroges nè vituperes quenquam*] *Nè culpa quenquam priusquam* rem *inquisieris*. ¶ *Et cum interrogaveris corripe justè*] Cognosce primùm, ac tum castiga. Præproperæ castigationis exemplum habes in Trinummo Plautina. Seneca in Medea,

Si judicas, cognosce.

Græcus Poeta,

Ἀνεξέταστον μὴ κόλαζε μηδένα.

8. *Priusquam audias nè respondeas*] Sunt enim quidam ità præcipites ut nondum peractâ alterius interrogatione respondere festinent: in quo sæpe falluntur. ¶ *Et in medio sermonum nè adjicias loqui*] Hoc est quod dicit Seneca *loquentem interpellare*: vitium & hoc animi nimis calidi. Bene Jocasta apud Euripidem in Phœnissis,

Λέξεις τ᾽ ἄμεινον, τῶν δέ τ᾽ ἐκδέξῃ λόγον.

9. *De ea re quæ te non molestat nè certeris*] *Noli contendere de re ad te non pertinente*. Id enim rixosorum est. ¶ *Et in judicio peccatorum nè consistas*] *Ne consideas*. Ubi videas omnia contra jus ac leges agi, quidvis comminiscere ut à tali consessu libereris.

10. *Fili, nè in multis sint actus tui*] i. Μὴ πολυπραγμόνει. *Ardeliones* tales vocat Martialis. ¶ *Et si dives fueris, non eris immunis à delicto*] *Si plenus fueris*, nempe negotiorum ad te non pertinentium.

Percunctatorem fugito: nam garrulus idem est.

¶ *Si enim secutus fueris, non apprehendes; & non effugies, si præcucurreris*] *Si enim insecutus fueris* aliena, *non assequêris, & fugiendo non effugies malum*. Idem dicit quod de Principum secretis Tacitus, *exquirere illicitum, anceps, nec ideo assequare.*

11. *Est homo laborans, & festinans, & dolens impius, & tantò magis non abundabit*] Gr. *Est qui laborat & satagit & festinat, & hoc magis eget*: nempe Deo laboribus ejus non aspirante. Euripides,

Οὔ τινά φημι θεῶν ἄτερ ὄλβιον,
Οὐ βαρύποτμον ἄνδρα γενέσθαι,
Οὐδὲ τὸν αὐτὸν ἀεὶ βεβάναι δόμον
Εὐτυχίᾳ. παρὰ δ᾽ ἄλλαν γ᾽ ἄλλα
Μοῖρα διώκει.
Τὸν μὲν ἀφ᾽ ὑψηλῶν βραχὺν ᾤκισεν,
Τὸν δ᾽ ἀλήταν εὐδαίμονα τεύχει.
Μόρσιμα δ᾽ οὔ τι φυγεῖν θέμις· οὐ σοφίᾳ τις ἀπώσεται.
Ἀλλὰ μάταν ὁ πρόθυμος ἀεὶ πόνον
Ἕξει.

12. *Est homo marcidus*] Νωθρὸς, *veternosus*. ¶ *Egens recuperatione*] Προσδεόμενος ἀντιλήψεως, *egens auxilii*, ut per se invalidus. ¶ *Plus deficiens virtute*] Ὑστερῶν ἰσχύϊ, *defectus viribus*. ¶ *Et abundans paupertate*] Est in hoc ὀξύμωρον, quale in illo,

Plenus sacculus est aranearum.

13. *Et oculus Dei respexit illum in bono*] Gr. *ad bona*, supple *tribuenda*. ¶ *Et mirati sunt in illo multi*] Ut de Timotheo Atheniensium duce, in cujus dormientis rete urbes volatu se induentes pingebantur.

14. *Bona & mala*] Nempe illa de quibus actum est, opes & honores & successus, itémque contraria. ¶ *Paupertas & honestas*] *Et divitiæ*. Ità in Græco. ¶ *A Deo sunt*] Agente, aut sinente.

15. *Sapientia & disciplina & scientia Legis apud Deu*] Est etiam hîc in Græco παρὰ Κυρίου, *à Domino*. ¶ *Dilectio & via bonorum apud ipsum*] Gr. *via operum bonorum*. Per *viam bonorum operum* Hebræis intelligitur ἕξις bene agendi, quæ & *virtus* dici solet.

16. *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt*] Κτίζειν, ut sæpe vidimus, & videbimus infrà 40. 1. non semper *ex nihilo facere* sed sæpe *ordinare* significat. Sensus ergò est, *Deo ordinante conjungi cum peccandi consuetudine ignorantiam tenebrásque animi*: Deut. 28. 28. Ephes. 4. 18. 2 Pet. 1. 9. ¶ *Qui autem exsultant in malis, consenescunt in malo*] Gr. *Consenescunt cum malitia*. Magìs magísque in illis veterascit vitiosa consuetudo.

17. *Datio Dei permanet justis*] Opes scilicet; ídque ex Legis promisso. ¶ *Et profectus illius successus habebit in æternum*] *Et benevolentia ejus* (Dei) *perpetuò prosperabit* ipsos. Sic εὐοδῶν sumitur & apud Interpretes veteres & in hoc libro, Tobiæ, Sapientiæ, & Maccabaicis. Respondet Hebræo צלח & paris significatûs verbis.

18. *Est qui locupletatur parcè agendo*] *Curâ suâ & tenacitate*. σφιγγία dicitur non quævis *parsimonia*, sed *ea quæ modum excedit*. τοῦ τόκους σφίγγων ἔτι, in Epigrammate. ¶ *Et hæc est pars mercedis illius*] Nempe hoc refert præmium, ut sit sibi pauper, dives autem heredibus, ut est in Græco Epigrammate, & in verbis quæ hîc sequuntur: cum quibus conferenda quæ sunt apud Lucam 12, 19, & seq. & ad eum locum à nobis aliísque dicta.

20. *Et nescit quòd tempus prætereat, & mors appropinquet*]

Εἰ μὲν ζῇς ἐλάφου πλεῖον χρόνον, ἢ κορώνης,
Συγγνώμη πλεῖστον πλοῦτον ἀγειρομένῳ.
Εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν, οὓς αὐδίνα γῆρας ἰαίνει,
Μή σέ γ᾽ ἀπειρεσίων ὄλεσῃ ἐλπὶς κτεάνων.

¶ *Et relinquet omnia aliis, & morietur*]

Τέθνηξη πλουτῶν ἀφεὶς μεγάλην διαθήκην,

ait Antiphanes.

21. *Sta in testamento tuo*] In illo fœdere cujus mentio Neh. 9. in fine. Id enim omnium nomine à principibus signatum fuerat, ideóque ad singulos pertinebat. ¶ *Et in illo colloquere*] Ὁμίλει ἐν αὐτῷ, *in eo versare jugiter*. ¶ *Et in opere mandatorum tuorum veterasce*] i. In operibus tibi mandatis, sive ut Israelitæ, sive ut Principi, Judici, Sacerdoti, Levitæ. Cogita

—*humana quâ parte locatus es in re.*

22. *Nè manseris in operibus peccatorum*] *Nè admirare* opera

opera peccatorum, i. cave ea laudes. Nam ità sumi solet θαυμάζειν. Vide Jobi 32. 22. ¶ *Et mane in loco tuo*] *In labore tuo.* Contentus esto tuâ sorte.

23. *Honestare pauperem*] *Ditare.*

24. *Benedictio Dei in mercedem justi festinat*] Gr. *Benedictio Dei in mercede justi.* Deus ex Legis promisso efficit ut quæ vir bonus justo labore peperit maneant. ¶ *Et in hora veloci processus illius fructificat*] *Et in cito tempore facit germinare benedictionem suam*, nempe Deus. Facit ut brevi illa bene parta ac servata in majus crescant, honestis scilicet commerciis.

25. *Nè dicas, Quid est mihi opus?*] Gr. *Qua mihi est utilitas ex eo quòd placui*, nempe Deo? Facilè talis cogitatio oboriri posset homini seni & pauperi. Ei occurrit. ¶ *Et qua erunt mihi ex hoc bona?*] In Græco Sixtinæ editionis optimè, τίνα ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται μοι τὰ ἀγαθά; Malè aliæ editiones habent τίνι. *Qua hâc ætate mihi bona possent contingere?*

26. *Nè dicas, Sufficiens mihi sum*] Alia cogitatio, quæ diviti potest oboriri; Satis habeo unde vivam, vel in annos centum. In Græco additur *& multa mihi sunt*, non tantùm quæ sufficiant scilicet sed & abundent. ¶ *Et quid ex hoc pessimabor?*] *Quid nunc in vita mali accipere possum?*

27. *In die bonorum nè immemor sis malorum*] Redarguit utramque cogitationem, & posteriorem priùs. NE IMMEMOR SIS hîc valet, *Ne sis ignarus posse & malè evenire:* nè puta hoc tecum: sed in Græco legimus aliter, Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν οὐ μνησθήσεται ἀγαθῶν, i. *In die bonarum rerum nulla est de malis rebus cogitatio: & in die rerum malarum non cogitat* homo *de rebus bonis.* Ità est mos hominum; quem reprehendit per sequentia.

28. *Quoniam facile est coram Deo in die obitûs retribuere unicuique secundùm vias suas*] Ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς, i. *tandem.* באחרית הימים, *in ultima senecta*, Deut. 4. 30. & alibi. *Retribuere secundùm vias* est Bonis malísve actionibus dare quod æquum est. Seneca in Thyeste cùm dixisset,

> *Nemo confidat nimiùm secundis,*
> *Nemo desperet meliora lapsus;*

subjungit,

> *Res Deus nostras celeri citatas*
> *Turbine versat.*

29. *Malitia hora*] i. *Miseria*, κάκωσις. ¶ *Oblivionem facit luxuria magna*] *Magnarum deliciarum*, τρυφῆς. Sensus enim præsens vetera obliterat. ¶ *Et in fine hominis denudatio operum illius*] Ἐν συντελείᾳ ἀνθρώπου, ut est in Sixtina, non συντέλειαν, ut aliæ.

> *Pascitur in vivis livor; post fata quiescit.*
> *Tunc suus ex merito quisque tuetur honos.*

30. *Ante mortem nè laudes hominem quenquam*] Gr. μὴ μακάριζε μηδένα. Hæc est sententia quam ex Ægypto attulerat Solon, sic expressa à Sophocle,

> Λόγος μὲν ἔστ' ἀρχαῖος ἀνθρώπων φανείς,
> Ὡς οὐκ ἂν αἰῶν' ἐκμάθοις βροτῶν πρὶν ἂν
> Θάνῃ τις, οὔτ' εἰ χρηστός, οὔτ' εἴ τῳ κακός.

Ovidius verò in hunc modum,

> ——— *dicique beatus*
> *Ante obitum nemo supremaque funera debet.*

¶ *Quoniam in filiis suis agnoscitur vir*] Nam & Aristoteles Nicomachiorum 1. 11. aliquo modo ad parentum felicitatem vel infelicitatem pertinere existimat bonas aut malas posterûm fortunas. Quod Hebræorum animis multò certiùs Lex insculpserat, promissa minásque etiam ad liberos porrigens.

31. *Non omnem hominem inducas in domum tuam*] Multi

> *Scire volunt secreta domûs, atque indè timeri.*

¶ *Multa enim sunt insidia dolosi*] Διαβόλου, *hominis calumniari amantis.*

32. *Sicut enim eructant præcordia fœtentium*] Abest in Græco. ¶ *Et sicut perdix inducitur in caveam*] In Græco legitur, πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ· sed legendum est πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ, *perdix venatica in cavea.* Hoc sensu θηρευτὴν πέρδικα habes & apud Aristotelem De Historia animantium 9. 8. ¶ *Et ut caprea in laqueum*] Non est in Græco, & malè irrepsit. ¶ *Sic & cor superborum*] *Superbum* vocat quem modò dixit διάβολον· sed fortè pro ὑπερηφάνου legendum ὑποφιάλου, i. *perfidi.* ¶ *Et sicut prospector videns casum proximi sui*] *Proximi sui* non est in Græco: ὡς κατάσκοπος ἐπιβλέπει πτῶσιν· ità enim Sixtina, pro quo aliæ editiones corruptè ἐπὶ ὄψεως ἐπὶ πτῶσιν· *ut speculator conspicit cladem*, securus scilicet, quia in turre est positus.

> *Suave etiam belli certamina magna tueri*
> *Per campos instructa, tui sine parte pericli.*

πτῶσις pro *clade bellica* est Zach. 14. 15. & alibi.

33. *Bona enim in mala convertens insidiatur*] Res bonas pravâ interpretatione detorquens. ¶ *Et in electis imponet maculam*] Legit Interpres ἐν τοῖς αἱρετοῖς, quomodo & Sixtina habet editio: pro quo aliæ per errorem αἱρετικοῖς, aliæ sensu bono, ac voce notiore, αἰνετοῖς· sed rectum est αἱρετοῖς· nam & αἱρετοὶ sunt iidem qui aliàs ἐκλεκτοί, *viri eximii.* Sic etiam αἱρετὸν in neutro dicitur *res alteri rei præferenda.*

34. *A scintilla una augetur ignis*] *Ex scintilla incendium*, etiam Latinis frequens proverbium. Vult autem hîc dicere idem quod apertiùs Menander,

> Οὐ δεῖ διαβολὰς μεταφέρειν, ἵν' ἂν σφόδρ' ᾖ
> ψευδεῖς, ἐπῆρεν αὐξάνων αὐτὰς τινές.

Et Seneca de quibusdam, *Quicquid dixerint, rumor est.* ¶ *Et ab uno doloso augetur sanguis*] Non est in Græco. ¶ *Homo verò peccator sanguini insidiatur*] Illius maledicentia sæpe etiam in vitæ periculum innocentem conjicit.

35. *Attende sibi à pestifero*] Ἀπὸ κακούργου, *ab homine malitioso.* ¶ *Nè fortè inducat super te subsannationem in perpetuum*] *Maculam diuturnam.*

36. *Admitte ad te alienigenam, & subvertet te in turbine, & abalienabit te à tuis propriis*] i. *Accidere potest ut si ignotum in domum admiseris, is turbas det* (id enim ταραχή) *per quas evertaris, & rebus tuis spolieris.* Congruit sensu cum eo quod positum suprà 31.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιβ'.

1. ΕΑΝ δὲ ποιῇς, γνῶθι τίνι ποιεῖς, καὶ ἔσται χάρις τοῖς ἀγαθοῖς σου.

2. Εὐποίησον εὐσεβῆ, καὶ εὑρήσεις ἀνταπόδομα· καὶ εἰ μὴ παρ' αὐτοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ ὑψίστου. [τοῦ ὑψίστῳ]

3. Οὐκ ἔσται ἀγαθὰ τῷ ἐνδελεχίζοντι εἰς κακά, καὶ τῷ ἐλεημοσύνην μὴ χαριζομένῳ.

4. Δὸς τῷ εὐσεβεῖ, καὶ μὴ ἀντιλάβῃ ἁμαρτωλοῦ.

5. Εὐποίησον [δὲ ποίησον] ταπεινῷ, καὶ μὴ δῷς ἀσεβεῖ.

6. Ἐμπόδισον τοὺς ἄρτους αὐτοῦ, καὶ μὴ δῷς αὐτῷ ἵνα μὴ ἐν αὐτοῖς σε δυναστεύσῃ.

7. Διπλάσια γὰρ κακὰ εὑρήσεις [εὑρήσει σοι] ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς, οἷς ἂν ποιήσῃς [ἐὰν ποιῇς] αὐτῷ ματαίως. [κρυφίως]

8. Ὅτι καὶ ὁ ὕψιστος ἐμίσησεν ἁμαρτωλοὺς, καὶ τοῖς ἀσεβέσιν ἀποδώσει ἐκδίκησιν.

9. Συνθλάσει δὲ αὐτοὺς εἰς ἡμέραν ἐκδικήσεως αὐτῶν κραταιάν. C. A.

10. Δὸς τῷ ἀγαθῷ, καὶ μὴ ἀντιλάβῃ τοῦ ἁμαρτωλοῦ.

11. Οὐκ ἐκδικηθήσεται [ἐκφανήσεται] ἐν ἀγαθοῖς ὁ φίλος, καὶ οὐ κρυβήσεται ἐν κακοῖς ὁ ἐχθρός.

12. Ἐν ἀγαθοῖς ἀνδρὸς οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐν λύπῃ· καὶ ἐν τοῖς κακοῖς αὐτοῦ καὶ ὁ φίλος διαχωρισθήσεται.

13. Μὴ

13. Μὴ πιστεύσῃς τῷ ἐχθρῷ σου εἰς τὸν αἰῶνα· ὡς γὰρ ὁ χαλκὸς ἰοῦται, οὕτως ἡ πονηρία αὐτοῦ.

14. Καὶ ἐὰν ταπεινωθῇ, καὶ πορεύηται [πορεύσηται] συγκεκυφώς· ἐπίστησον τὴν ψυχήν σου, καὶ φύλαξαι ἀπ' αὐτοῦ·

15. Καὶ ἔσῃ αὐτῷ ὡς ἐκμεμαχὼς ἔσοπτρον, καὶ γνώσῃ ὅτι οὐκ εἰς τέλος κατίωσε.

16. Μὴ στήσῃς αὐτὸν παρὰ σεαυτόν· μὴ ἀναστρέψας σε [ποτε καταστρέψῃ σε, καὶ] στῇ ἐπὶ τὸν τόπον σου.

17. Μὴ καθίσῃς αὐτὸν ἐκ δεξιῶν σου· μήποτε ζητήσῃ τὴν καθέδραν σου [C. A.] λαβεῖν.

18. Καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ ἐπιγνώσῃ τοὺς λόγους μου, καὶ ἐπὶ τῶν ῥημάτων μου κατανυγήσῃ.

19. Τίς ἐλεήσει ἐπαοιδὸν ὀφιόδηκτον; καὶ πάντας τοὺς προσάγοντας [C. A.] ἑαυτοὺς θηρίοις;

20. Οὕτως τὸν προσπορευόμενον ἀνδρὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ [τὸν] συμφυρόμενον ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ.

21. Ὥραν μετά σου διαμενεῖ· καὶ ἐὰν ἐκκλίνῃς, οὐ μὴ καρτερήσει.

22. Καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ γλυκανεῖ ὁ ἐχθρός· καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ βουλεύσεται ἀνατρέψαι σε εἰς βόθρον.

23. Ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ δακρύσει· καὶ ἐὰν εὕρῃ καιρὸν, οὐκ ἐμπλησθήσεται ἀφ' αἵματος.

24. Κακὰ ἂν [ἐὰν] ὑπαντήσῃ σοι, εὑρήσεις αὐτὸν σου ἐκεῖ πρότερον· [πρότ. σου ἐκεῖ] καὶ ὡς βοηθῶν, ὑποσχάσει πτέρναν σου.

25. Κινήσει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπικροτήσει ταῖς χερσὶν [αὐτοῦ·] καὶ πολλὰ διαψιθυρίσει, καὶ ἀλλοιώσει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

1. Ἐ. π. γνῶθι τίνι ποιεῖς] Quæst. 84. ad Antioch. Tom. II. operum S. Athanaſ. Ἐὰν ποιῇς ἀγαθὸν, βλέπε τίνι ποιεῖς.

2. Εὖ ποίησον Co. Al. ¶ Παρὰ τοῦ ὑψ.] Co. παρὰ ὑψίστου Al. R.

3. Ἔσται] Co. ἔστι R. Al. ¶ Ἐλεημοσύνην] Al. R. ἐλεημοσύνης Co. ſicut Odyſs. ο'. v. 139.

Εἴδατα πόλλ' ἐπιθεῖσα, χαριζομένη παρεόντων,

i. ἀπὸ τῶν παρεόντων, I.

5. Εὐποίησον] Al. ¶ Τῷ ταπ.] R. Al. ſine articulo C. A. Co.

6. Ἄρτους αὐτοῦ] R. Al. ἄρτους σου Co.

7. Εὑρήσεις ἐν] Al. εὑρήσει σοι ἐν Co. ¶ Ἂν ποιῇς] Co. ἂν ποιήσῃς Al.

8. Ἀσεβέσιν] R. Al. εὐσεβέσιν Co.

9. Συνθλάσει] Φυλάσσει N. R.

11. Ἐκδικηθήσεται] R. Al. ἐκβληθήσεται Co. οὐκ ἐπιγνωσθήσεται Q. I. & οὐ κρυβήσεται.

12. Alibi ἐν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ, ſenſu eodem, I.

14. Πορεύηται] Co. Al. R. ¶ Φύλαξε] R. φύλαξαι reliquæ editiones.

16. Αὐτὸν] R. Co. αὐτῷ Al. σεαυτὸν Al. σεαυτῷ Co. ¶ Μὴ ἀναστρέψας σε στῇ] R. μὴ ἀναστρέψας στῇ Al. Ar. B. μήποτε καταστρέψας σε στῇ Co.

17. Λαβεῖν] Co.

18. Ἐσχάτῳ] Al. ἐσχάτων Co. ¶ Κατανυγήσῃ] In Aldino hic repetitur paragraphus μὴ δεσμεύσεις quem habes cap. 7. 9. Niſi quòd ibi καταδεσμεύσῃς legitur, & ἀθῷος ἔσῃ pro ἀθῳωθήσῃ. Notum eſt adagium, Μὴ δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν· & δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον.

19. Τίς ἐλεήσει ἐπ. ὀφιοδ.] Chryſoſt. hom. 9. Matth. 2. & hom. 9. 1 Theſſ. 4. ¶ Προσάγοντας ἑαυτοὺς θηρίοις] Pronomen ex C. A. ſuppletum. Eadem verbi hujus conſtructio in Luciani Pſeudomante, προσαγαγεῖν οἰκέτας αὐτοῦ τῷ ἡγεμόνι τῆς Γαλατίας τὸ ἐπὶ θανάτῳ.

20. Καὶ τὸν συμφυρ.] C. A.

21. Διαμενεῖ] Al. διαμένει R. Co. in hoc ſequitur ἐν στάσει δικαίᾳ *in ſtatione juſta.*

22. Ἀνατρέψαι] Al. ἀναστρέψαι Co. In Al. & indè impreſſis Ar. B. alia prorſus eſt lectio, & ordo alius, ὁ ἐχθρὸς· καὶ πολλὰ ψιθυρίσει, καὶ ἐρεῖ σοι καλὰ λέγων. ἐν ὀφθ. αὐτοῦ δακρ. καὶ ἐν τ. κ. βουλ. ἀνατρέψαι σε εἰς β.

23. Leg. δακρύσει ὁ ἐχθρὸς R.

24. Ὑποσχάσει] Co. Al. ὑποσκάψει Q. I.

25. Κινήσει τ. κ. α.] Al. τὴν κ. α. κιν. Co. ¶ Χερσὶ· καὶ] C. A. Co.

BADVELLUS.

1. *CUM tu vis de aliquo bene,* &c. Ἐὰν εὖ ποιῇς, γνῶθι τίνι ποιεῖς· καὶ ἔσται χάρις τοῖς ἀγαθοῖς σου] *Si benefacis, cognoſce cui facias : & erit gratia bonis tuis,* i. inibis gratiam beneficiorum aut meritorum tuorum. Hâc ſententiâ monemur ut in beneficentia delectum aliquem dignitatis habeamus, neque temere in omnes beneficia noſtra profundamus; ſed cum judicio in eos conferamus qui noſtris adjuti beneficiis nec nobis nec cæteris nocere poſſint. Alioqui vera erit illa Ennii ſententia,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Neque enim ſunt beneficia quæ in homines ſceleratos conferuntur, quibus illi ad perniciem noſtram aut aliorum abuti poſſunt.

2. *Benignè fac pio, & referetur* &c. Εὖ ποίησον εὐσεβεῖ, καὶ εὑρήσεις ἀνταπόδομα· καὶ εἰ μὴ παρ' αὐτοῦ, ἀλλὰ παρὰ ὑψίστου] *Benignè fac pio, & invenies retributionem ; & ſi non ab ipſo, at ab Altiſſimo.* Beneficentia noſtra cùm in omnes debet patêre ſine cujuſquam injuria & incommodo, tum præcipuè in pios atque, ut dicit Paulus Gal. 6. 10. *in domeſticos fidei.* Matth. 10. 42. *Qui ſuſcipit juſtum in nomine juſti, mercedem juſti accipiet : & qui uni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine diſcipuli, non perdet mercedem ſuam.*

3. *Perſeveranti in malis nihil,* &c. οὐκ ἔσται ἀγαθὰ τῷ ἐνδελεχίζοντι εἰς κακὰ, καὶ τῷ ἐλεημοσύνην μὴ χαριζομένῳ] *Non erunt bona ei qui eſt aſſuetus ad mala, neque ei qui eleemoſynam non largitur.* Sapiens vult ſignificare id quod ſuprà ex Ennio adduxi, Apud improbos, illiberales, avaros atque immiſericordes beneficia malè locari, neque hujuſmodi hominibus aliquid unquam profutura. Sed hîc judicium eſt adhibendum, & genus beneficii conſiderandum, & cauſa. Nunquam enim improborum nequitia noſtris opibus alenda eſt & confirmanda : ſed quædam aliquando eis à nobis tribui poſſunt, ut eos humanitate noſtrâ flectamus atq; ad meliorem mentem traducamus. Nam Dominus vult nos de inimicis etiam bene mereri : ſed cauſa & ratio noſtræ benignitatis conſideranda eſt.

4. *Erga pium liberalis ac benignus* &c. Δὸς τῷ εὐσεβεῖ, καὶ μὴ ἀντιλάβῃ ἁμαρτωλοῦ] *Largire pio, & nè opituleris improbo.* De piis ac probis hominibus, non de impiis improbíſque bene merendum.

5. *Apud bonos viros tua pone,* &c. Δὸς τῷ ἀγαθῷ, καὶ μὴ ἀντιλάβῃ ἁμαρτωλοῦ] *Largire bono, & nè adjuves peccatorem.* Hoc dixi quemadmodum ſit intelligendum. Si majores hujuſmodi beneficiorum ſunt injuriæ quæ in alios redundent, ut in Remp. in Eccleſiam, aut in alios privatim, ſunt repudianda rogantibus, nec deferenda.

6. *Benefac afflicto,* &c. Εὖ ποίησον ταπεινῷ, καὶ μὴ δῷς ἀσεβεῖ] *Benignè fac afflicto, atque impio nihil dederis.* Hoc loco duplex alterius dignitas oſtenditur, quòd eſt *pius,* & *afflictus :* in quo cauſa afflictionis ejus magnam commendationem habere debet, ſicut Chriſtus dicit Matth. 10. 42. *Si uni ex his minimis dederit in nomine diſcipuli,* i. Chriſtiani. ¶ *Prohibe eum cibis tuis,* &c. ἐμπόδισον τοὺς ἄρτους σου, καὶ μὴ δῷς αὐτῷ, ἵνα μὴ ἐν αὐτοῖς σε δυναστεύσῃ· διπλάσια γὰρ κακὰ εὑρήσεις ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς οἷς ἂν ποιῇς αὐτῷ] *Prohibe panes tuos, neque ei dederis, nè in illis te opprimat : duplicia enim mala invenies in omnibus bonis quæ illi feceris.* Notat hoc loco unam cauſam beneficentiæ in impios intercludendæ ac impediendæ, nè iniqua gratia & injuria nobis pro beneficio referatur. Omnino (ut antè dictum eſt) benignitas noſtra nemini ità prodeſſe debet ut plùs nobis aut aliis obſit, aut beneficentiæ nomen retinere non poterit.

7. *Nam & Altissimus improbos*, &c. ὅτι καὶ ὁ ὕψιστος ἐμίσησεν ἁμαρτωλοὺς, καὶ τοῖς ἀσεβέσιν ἀποδώσει ἐκδίκησιν· φυλάσσει δὲ αὐτοὺς εἰς ἡμέραν ἐκδικήσεως αὐτῶν κραταιάν] *Quoniam & Altissimus odit peccatores, & impiis vindictam retribuet: conservat autem eos in diem vindictæ fortem:* aut *potentem*. Altera ratio sumpta à judicio Dei, cui impii ac scelerati homines sunt odiosi, atque ad supplicia potiùs quàm ad beneficia reservati. Deus quidem de omnibus bene meretur, etiam de improbis, tum ut illos ad se alliciat convertátque, tum ut ingratos tanquam boves saginatos ad mactationem adducat. Quorum prius est nobis imitandum, ac de malis hominibus aliquando bene merendum, non ut nostris beneficiis illorum maleficia sceleráque tueamur, sed ut eos ad pietatem atque innocentiam provocemus.

8. *Amicus rebus secundis cognosci*, &c. οὐκ ἐκδικηθήσεται ἐν ἀγαθοῖς ὁ φίλος, καὶ οὐ κρυβήσεται ἐν κακοῖς ὁ ἐχθρός] *Non ejicietur* [i. in apertum proferetur ac declarabitur] *amicus in prosperis rebus, neque in malis* [aut *adversis*] *occultabitur inimicus*. Quædam exemplaria habent οὐκ ἐκδικηθήσεται *non arguetur*, sed rectiùs legitur ἐκβληθήσεται *ejicietur*, ut opponatur alteri verbo κρυβήσεται *abscondetur*; sicut *declarari* & *occultari*. Quæ enim occulta atque abdita sunt, cùm proferuntur, manifesta fiunt. Hæc autem sententia primi membri significat idem quod ait Ennius, *Amicus certus in re incerta cognoscitur:* h. e. In dubiis rebus ac periculis amici benevolentia fidésque perspicitur, in secundis verò atque exploratis est obscura & incerta: multi enim tempori serviunt & fortunæ. Contrà inimici voluntas in adversis rebus nostris facilè perspicitur: est enim inimicus ἐπιχαιρέκακος *malevolus, gaudens malis incommodísque ejus quem odit*. Itaque in rebus hominis adversis contrariè affecti sunt amicus atque inimicus, quorum alter molestiâ, alter lætitiâ voluptatéque afficitur. Hæc inimici affectio ἐπιχαιρεκακία, i. *malevolentia* sive *gaudium ex alienis malis*, appellatur.

9. *Rebus hominis secundis*, &c. ἐν ἀγαθοῖς ἀνδρὸς οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐν λύπῃ· καὶ ἐν τοῖς κακοῖς αὐτοῦ καὶ ὁ φίλος διαχωρισθήσεται] *In bonis hominis rebus inimici ejus in dolore:* [aut *molestia*] *& in malis ejusdem etiam amicus abscedet*. In hoc tempore statúque rerum adversarum cognoscitur etiam cùm malevolentia inimicorum, tum perfidia amicorum, qui amicum in afflictione destituunt ac deserunt. Alii fortunam florentem ferre non possunt, alii verò aliquâ calamitate deformatam derelinquunt.

10. *Nè fidas unquam inimico*, &c. μὴ πιστεύσῃς τῷ ἐχθρῷ σου εἰς τὸν αἰῶνα· ὡς γὰρ ὁ χαλκὸς ἰοῦται, οὕτως ἡ πονηρία αὐτοῦ] *Nè credas inimico tuo in seculum: sicut enim æs æruginat*, [aut *ærugine obducitur*] *ità illius nequitia:* sive *pravitas*. Apta similitudo, quâ ostendit animum inimici malevolentiâ perfusum aut obfuscatum esse, quamvis id dissimulet atque occultet.

11. *Quòd etiamsi humilis*, &c. καὶ ἐὰν ταπεινωθῇ καὶ πορεύηται συγκεκυφὼς, ἐπίστησον τὴν ψυχήν σου, καὶ φύλαξαι ἀπ' αὐτοῦ] *Quòd si humiliatus fuerit, incurvatúsque incedat, appone* [aut *adhibe*] *animum tuum, & cave ab illo*. Inimici voluntas non est judicanda ex significatione externa, aut vultûs, orationis gestûsque simulatione, in qua odii acerbitas latere potest. *Multa* enim (ut inquit Cicero) *sunt integumenta quibus obtenditur uniuscujusque natura: vultus, frons, oculi sæpe mentiuntur, oratio verò sæpissime*. Hic autem species proponitur hominis afflicti, non ferocientis ac minantis, sed seipsum summittentis, atque omnem simultatem odiique acerbitatem deponentis: sed hæc corporis conformatio, afflictæque fortunæ significatio non eam fidem habere debet ut nihil odii ac malevolentiæ in animo residere arbitremur. ¶ *Et eris in eo quasi qui*, &c. καὶ ἔσῃ αὐτῷ ὡς ἐκμεμαχὼς ἔσοπτρον, καὶ γνώσῃ ὅτι οὐκ εἰς τέλος κατίωσε] *Et eris in eo ut qui extersit speculum, ac cognosces quòd non in finem absterserit*. Significat animum ejus qui hostiliter capitaliterque antea est persecutus, ab omni malevolentia non esse perpurgatum: sed aliquas adhuc reliquias residere quæ cautione diligenti ac observatione deprehendi possunt.

12. *Nè asciscas eum tibi propiùs*, &c. μὴ στήσῃς αὐτὸν παρὰ σεαυτῷ, μὴ ποτε καταστρέψας σε, στῇ ἐπὶ τὸν τόπον σου] *Nè colloces eum apud te, nè te subverso, stet in loco tuo*. Primùm monuit de fide, quanta homini qui inimicus fuerit habenda sit: nunc proponit signa amicitiæ ac familiaritatis, in qua summi honores ei impertiantur ac communicentur. Tantum autem juris, potestatis honorísque in rebus tuis tribuere ei cujus injuriâ infestámq; voluntatem sis expertus periculosum est. ¶ *Ad dexteram eum*, &c. μὴ καθίσῃς αὐτὸν ἐκ δεξιῶν σου, μή ποτε ζητήσῃ τὴν καθέδραν σου] *Nè constituas eum à dextris tuis, nè fortè quærat sedem tuam*. *Sedere à dextris* summa potestas est ac dignitas, amplitudóque honoris qui alicui secundùm Regem ac Principem haberi possit. Itaque ad hujusmodi gradum non facilè sunt evehendi hi quorum malevolentia antea, fides adhuc in reconciliatis ac placatis nondum bene perspecta est.

13. *Quis incantatoris à serpente*, &c. τίς ἐλεήσει ἐπαοιδὸν ὀφιόδηκτον, καὶ πάντας τοὺς προσάγοντας θηρίοις; οὕτως τὸν προσπορευόμενον ἀνδρὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ συμφυρόμενον ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ] *Quis miserebitur incantatoris à serpente icti, & omnium qui ad bestias accedunt? sic ejus qui accedit ad virum peccatorem, & in peccatis ejus commiscetur*, i. conjungitur atque implicatur. Hâc similitudine significat nullam consuetudinem cum improbis, nec sermonis reíque ullius communicationem esse oportere. Nam quemadmodum serpentum incantatio cum maleficio ac periculo conjuncta est, ità nulla cum hominibus sceleratis conjunctio atque communicatio sine sceleris communione ac pernicie fieri potest.

14. *Horæ spatio*, &c. ὥραν μετὰ σοῦ διαμενεῖ ἐν στάσει δικαίᾳ· καὶ ἐὰν ἐκκλίνῃς, οὐ μὴ καρτερήσῃ] *Horam tecum permanebit in statione justa; nec si declinaveris, tolerabit*, i. constans ac firmus in officio manebit. Demonstrat Sapiens incommoda & pericula malarum atque insidarum amicitiarum: nam hujusmodi amici leves atque infideles se interdum ad alterius voluntatem accommodant; manéntque cum eo, sed ad breve tempus, quoad res sunt quietæ ac stabiles; ubi verò paululùm sunt immutatæ, ipsi quoque immutantur: sicut amatores improbi, qui amant mulieres quamdiu floret earum forma; ubi ea defloruit, illas relinquunt atque ad alias se transferunt. Ità enim queritur meretrix quædam apud Terentium.

15. *Ac labiis quidem suis suaviter*, &c. καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ γλυκανεῖ ὁ ἐχθρὸς, καὶ πολλὰ ψιθυρίσει, καὶ ἐρεῖ σοι καλὰ λέγων] *Atque in labiis suis suaviabitur* [sive *mellita verba proferet*] *inimicus, & multa susurrabit*, [sive *garriet*] *ac loquetur tibi præclara dicens*. Idem dicit quod suprà, Externis benevolentiæ amicitiæque signis non magnopere esse credendum, propterea quòd maximis velis atque involucris tegitur uniuscujusque natura. Facile est vultum fingere (qui etiam à *volvendo* dictus est) & orationem conformare ad eam suavitatem amorísq; dulcedinem ut, quod ait Homerus de suaviloquentia Nestoris, *melle dulcior fluere videatur:* sed ille de eloquentia, hic noster de ficta simulatâque benevolentia loquitur. Jam oculi quàm sunt fallaces, in quibus & hilaritas apparet, ac lacrymæ maximi amoris testes ac indices. Itaque subjungit,

16. *Oculis etiam suis illacrymabit*, &c. ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ δακρύσει, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ βουλεύσεται ἀνατρέψαι σε εἰς βόθρον] *In oculis suis lacrymabit, & in corde suo deliberabit evertere* [aut *subvertere*] *te in foveam*. *Nulla*, ut inquit Cicero, *sunt majores periculosioréque insidiæ quàm quæ sub nomine amicitiæ ac officii simulatione occultantur*.

17. *Si mala tibi acciderint*, &c. κακὰ ἐὰν ὑπαντήσῃ σοι, εὑρήσεις αὐτὸν ἐκεῖ πρότερόν σου, καὶ ὡς ἄνθρωπος βοηθῶν ὑποσχάσει πτέρναν σου] *Mala si occurrerint tibi, invenies eum illic priorem te: atque ut homo opitulans suffodiet calcaneum tuum*. In rebus adversis amici ficti simulatíque & occulti inimici declarantur.

19. *Motabit caput suum*, &c. κινήσει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπικροτήσει ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, καὶ πολλὰ διαψιθυριεῖ, καὶ ἀλλοιώσει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ] *Movebit caput suum, ac plaudet manibus suis, & multa susurrabit, ac mutabit vultum suum*. Hæc sunt signa malevoli atque inimici animi, qui rebus alterius

alterius secundis occultatus, in adversis tandem inclusum odium protulit. Molestiæ ac voluptates amicitiarum atque inimicitiarum sunt indices, sed contrariâ ratione: Amici gratulantur in prosperis rebus amicorum, & cum dolore consolantur in adversis; inimici contrà inimicorum felicitatem molestè ferunt, eorum verò miserias maximâ lætitiâ prosequuntur.

CASTELLIO.

10. *INimico tuo nunquam credideris: nam quale æruginosum æs, talis est ejus malitia*] Simulatione tegitur ut æs ærugine.

11. *Eris ei perinde ac qui speculum. extersetis, cognoscésque eum tandem non æruginosum*] Detectâ simulationis ærugine.

16. *Non explebitur sanguine*] Utetur inexplebili crudelitate.

DRUSIUS.

2. *BEnefac pio*] Εὖ ποίησον εὐσεβεῖ. Ità operæ excuderunt ex B. Nec in aliam scripturam abit A. Cæterùm in R. legitur εὐποίησον, unicâ dictione; in C. verò εὖ ποίησον εὐσεβῆ. Quod noto, quia hoc verbum eodem modo construitur apud Xenophontem, ubi ait εὐποιεῖν τὸν εὐποιοῦντα, *benefacere benefacienti.* ¶ *A supremo*] Παρὰ ὑψίστου A. B. R. παρὰ τοῦ ὑψίστου C. quod mihi non displicet. Quin eò labor ut credam in textu avi fuisse מן העליון. Nam sic potiùs Ebræi loquuntur.

3. *Non sunt bona*] Οὐκ ἔστιν ἀγαθὰ. Alibi est οὐκ ἔσται *non erunt*: & Camerarius habet, *non contingent bona.* ¶ *Eleemosynam non largienti*] Τῷ ἐλεημοσύνην μὴ χαριζομένῳ. Legitur etiam ἐλεημοσύνης. Quod habent exemplaria Camerarii, & alia ad Complutense cusa. Sic reperitur χαριζομένη παρθένον· id exponunt ἀπὸ τῆς παρθένου.

4. *Da pio*] In Bibliis Vatabli δὸς τῷ ἀγαθῷ. Vetus quoque Int. *da bono, bono*, inquam, non *pio*, i. εὐσεβεῖ.

5. *Benefac*] Εὐποίησον. Scribitur & disjunctim εὖ ποίησον. Parùm refert hoc an illo modo scribatur.

6. *Impedi panes tuos*] Ἐμπόδισον τοὺς ἄρτους σου. Ità edidimus ex C. In aliis erat, τοὺς ἄρτους αὐτοῦ *panes ejus.* V. Int. *prohibe panes illi dare.* Utut legatur, sententia non variat. Nam *panes tui*, sive quos tu das, etiam *illius panes* sunt, quia illi abs te dati. Sic dico, *tui sunt*, quia das; *illius*, quia eos dono abs te accepit.

7. *Consequeris*] Εὑρήσεις. Ità habent A. B. R. item Biblia Vatabli à Roberto Stephano impressa: nec aliter legit Interpres V. In quibusdam tamen libris εὑρήσει σοι· malim εὑρήσει σοι. Utrobique pronomen redundat ex idiotismo linguarum. Fortè nepos scripsit εὑρήσει σε, hâc sententiâ, *Invenient te* (sive *obtingent tibi*) *mala duplicia.* Sermo Ἑβραΐζων, imò purus putus Ebraismus. ¶ *Pro omnibus beneficiis*] Ἀγαθὰ dicuntur vel *benefacta*, vel *res secundæ & prosperæ. Benefacta*, ut hic, & suprà v. 1. *Res secundæ*, ut infrà v. 12. ἐν ἀγαθοῖς ἀνδρός. Sic Prov. 11. 10. ἐν ἀγαθοῖς δικαίων, *Cùm bene est justis*: *rebus prosperis justorum.* ¶ *Quæ illi præstiteris*] In nonnullis exempl. ποιήσῃς, in aliis ποιῇς. V. Int. *in omnibus bonis quæ feceris ei.*

8. *Impiis*] Τοῖς ἀσεβέσιν A. B. R. item Biblia Stephani, & editio Latina V. In aliis offendi τοῖς εὐσεβέσιν quam lectionem Camerarius interpretatur *& non sinet inultas piorum injurias.* ¶ *Reddet vindictam*] ישלם נקם. Respexit ad locum Deut. 32. 35. *Mihi vindicta & retributio* sive *talio.* Quem ità expressit Apostolus Ebr. 10. 30. Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος, *Mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus.*

9. *Quos in diem*, &c.] Hic versus non legitur in A. B. R. ut nec apud V. Int. Latinum.

10. *Largire bono*] Etiam iste versus desideratur hoc loco in L. V. sed legitur in eadem editione suprà v. 4. Vide quæ observavimus ad hunc versum.

11. *Non dignoscitur*] Libri hîc mirè variant. Editio Rom. οὐκ ἐκδικηθήσεται. Priùs id vulgaverant A. & B. Camerarii utrumque & quæ ad E. C. cusa, οὐκ ἐκβληθήσεται, quod Latinè sonat *non ejicietur*, *non excutietur.* Alii codices, ut notatum in R. οὐ κρυβήσεται, *non occultatur, non latet.* Alii, οὐκ ἐπιγνωσθήσεται. Quod postremum nos excudi curavimus cùm ob alias causas, tum quia apud Interpretem nostrum, *Non agnoscetur in bonis amicus.* Sententia est ut si diceret, *Non in bonis, sed in malis*, h. e. rebus adversis, *dignoscitur.* Quadrat autem cum illo Ennii,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Nam quamdiu res secundæ sunt, verus amicus à falso discerni nequit. ¶ *In secundis*] Rebus ipsius secundis. Ad v. *in bonis.* Vide quæ scripsimus ad v. 7. Scriptura Complutensis sensum continet ut si diceret, *Amicum facilè agentem omnes libenter in contubernium recipiunt, nemo eum domo expellit: Contrà accidit rebus dubiis & adversis.* ¶ *Neque latet*] Καὶ οὐ κρυβήσεται, *Neque abscondetur*, sive *occultabitur.* Nam ut hirundines æstivo tempore præstò sunt, hieme recedunt: sic amici vulgares, cùm res prosperæ sunt, adsunt; cùm adversæ, occultant se & nusquam comparent. Quin occulti hostes qui sunt, tunc maximè se patefaciunt & declarant animum, ut erga te affecti sint, suum.

12. *Cùm homini bene est*] Ἐν ἀγαθοῖς ἀνδρὸς exposui *cùm homini bene est*, sicut Prov. 11. 10. ἐν ἀγαθοῖς δικαίων, *cùm bene est justis*: quod Ebraicè dicitur בטוב צדיקים, Nec malè vertunt qui vertunt, *rebus secundis justorum.* ¶ *Cùm ei malè est*] Lectio varians, ἐν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ. Sensus idem est. ¶ *Etiam amicus abscedit*] Hoc est quod Salomo extulit Prov. 19. 4. דל מרעהו יפרד *Tenuis à socio suo separabitur.* Quod idem cum illo, *A tenui amicus ejus separatur.* Nam רע etiam *amicum* denotat.

13. *Inimico tuo*] Reconciliato. Proverbium est apud Italos, *Ne crede, & non imponetur tibi.* Nam facilè decipitur qui facilè credit. ¶ *Ut æs rubiginosum*] Ἰοῦται ad verbum sonat *rubigine obducitur.* Nos sensum expressimus.

14. *Cave ab illo*] Φύλαξαι ἀπ' αὐτοῦ legitur in R. In aliis est φύλαξαι, quæ varietas sententiam non variat: nam hoc aut illud dicas, nihil aut parùm interest. Hujus loci est illud Prov. 26. 24. & 25. *Labiis suis non cognoscitur inimicus: nam in pectore suo recondit dolum. Cùm gratiosam reddet vocem suam, ne credas ei: nam septem abominationes sunt in corde ejus.*

15. *Perpetuò*] Εἰς τέλος idem cum illo εἰς τὸν αἰῶνα· ità passim usurpatur apud Interpretes Græcos. Vide quæ scripsimus ad v. 15. c. 10.

16. *Juxta te*] Παρὰ σεαυτὸν *prope te.* A. B. R. Libri alii παρὰ σεαυτῷ, i. *apud te* sive, ut habet vetus ed. *penès te.* ¶ *In locum tuum subeat*] Στῇ ἐπὶ τὸν τόπον σου, *stet in loco tuo*, sive *occupet locum tuum*, i. conditionem tuam. Quidam libri ἔστι habent pro στῇ & alii καταστρέψας pro ἀναστρέψας. Ne quid celem, legitur in Rom. editione non ἀναστρέψας sed ἀνατρέψας. Est autem ἀνατρέπω *everto, subverto, prosterno.* Idem valet ἀναστρέφω, ut Joh. 2. 15. τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε, *& mensas subvertit.*

17. *Ne quando quærat animam tuam*] Adjeci ex quibusdam libris verbum λαβεῖν, quod, meo judicio, abesse potest salvâ sententiâ. Sic legimus *quærunt animam tuam*, & alibi *quærunt animam tuam* λαβεῖν· quod est לקחת *ut adimant eam tibi.* Sed hîc non planè otiosum est. Nam *quærere animam* quandoque in bonis ponitur. Qua de re diximus alibi, quæ non repeto.

18. *Ad extremum*] Ἐπ' ἐσχάτῳ est in A. B. R. & alibi ἐπ' ἐσχάτων, & in L. V. *in novissimo*, i. tandem. Ebræi dicerent באחרית. ¶ *Sermones meos*] Ità esse ut dixi; me tibi verum dixisse.

19. *Ne constringas bis peccatum*] Hunc versum invenimus in A. & B. Sed idem exsulat à C. & R. ut etiam à Bibliis R. Stephani & à L. V. Omnino huc translatus videtur ex 7. 9. quod nunc primùm observavi: nam antè ignorabam. Quod si scivissem, exsularet & à textu nostro. Cæterùm pro δεσμεύσῃς in loco citato legitur καταδεσμεύσῃς. & pro ἀθῳωθήσῃ, ἀθῷος ἔσῃ. Quanquam exemplaria in hoc variant. Vide quæ notamus ibi.

21. *Qui accesserit ad hominem peccatorem*] Qui se ad homines perditos adjunxerit, aut amicitiam familiaritatemque

témque cum iis contraxerit. Talis, inquit, non est commiserationе dignus si quid mali ei ab illis acciderit: Nam eos sequitur quos fugere deberet. Verum enim est illud, *Aliquid mali propter vicinum malum.* Quò pertinet adagium Ebræorum, *Propter folium vapulat caulis*: & dictum Ben-Siræ, *Væ improbo & qui ei adhærent.* ¶ *Séque commiscuerit,* &c.] Qui non contentus societate hominum perditorum, insuper peccatis eorum se admiscuerit. Quòd si illius vicem nemo dolet, quis sanæ mentis hujus vicem doleat?

22. *Horam*] Dixit pro *horam unam*; sicut suprà 11. 33. *afflictio hora* quidam enarrant *hora unius*, sive *qua durat horæ spatio*. Sic Psal. 84. 11. *Melior est dies in atriis tuis quàm mille*, &c. sententia poscit ut exponamus *dies una*. Jam verò *horam unam* posuit pro *parvo spatio temporis*. Quo sensu acceperim Dan. 4. 19. *attonitus fuit horam unam*, i. aliquanto tempore. ¶ *Tecum manebit*] Corrige *tecum manet*. Nam in textu nostro διαμένει. Sic A. B. & R. In aliis est διαμένει & apud Interpretem nostrum *manebit*. Sequitur in C. ἐν στάσει δικαίᾳ quod reddunt *in statione justa*. Sed plerique libri hoc non habent, nec Int. V. legit, &, ut dicam quod sentio, glossam olet. ¶ *Si declinaveris*] Si in calamitatem aliquam incideris, cum fortuna tua & ipse mutabitur, nec perseverabit in amicitia tecum. Præclarè Seneca, *Falsus amicus*, inquit, *cum fortuna venit, & cum fortuna recedit.* ¶ *Perseverabit*] Καρτερήσῃ A. B. R. καρτερήσει C. utrumque Camerarii, Jansenius Theologus.

23. *Blandietur hostis*] *Ut hostis*: & γλυκανεῖ *dulcia reddet*: utrùm *verba sua*? Aut ἐν τοῖς χείλεσι dixit pro τὰ χείλη αὐτοῦ, i. *labia sua*. Sequitur in A. B. καὶ πολλὰ ψιθυρίσει, καὶ ἐρεῖ σοι καλὰ λέγων, *multáque garriet, & loquetur tibi bona (sive præclara) dicens.* Quæ habentur & in Bibliis R. Stephani; sed à cæteris editionibus absunt ut etiam ab R. Quocirca nos omisimus, maximè cùm accederet autoritas Interpretis nostri quem *Vulgatum* dicimus. ¶ *Et in corde suo consultabit*] Ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Sic ed. Rom. In A. B. desideratur pronomen αὐτοῦ. Cætera conveniunt. Exemplar Complutense, seu potiùs Antverpiense impressum ad illud, non dissidet à Romano. Ambo Camerarii, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ βουλεύσεται ἀνατρέψαι σε, *& labiis suis consultabit de te subvertendo.* Ante hæc verba ponunt A. & B. ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ δακρύσει. Vide, si vacas, & si placet. ¶ *Evertendo*] *Eversum præcipitando.* Unum pro duobus. Nam non *evertimus in fossam*: sed *eversum præcipitamus*. Talia sunt, *Capies carbones ignis super caput ipsius*, pro *capies & pones*; *Accepit dona in hominibus*, pro *accepta distribuit*; *Transtulit eum super pinnaculum templi*, pro *translatum posuit*, & alia multa. Cæterùm hîc rursum variant exemplaria Græca sine damno sententiæ. Nam quod in his ἀνατρέψαι, in illis legitur ἀνασρέψαι.

24. *Illacrymabit*] Δακρύσει. Rom. editio etiam hîc legit ὁ ἐχθρὸς, ut dicat, *Oculis suis illacrymabit hostis*, vel, si placet, *ut hostis*. Nam sæpe hoc modo desideratur particula ὡς. Hanc lectionem expressit V. Int. noster referens *Oculis suis lacrymatur inimicus*. Sed ὁ ἐχθρὸς à reliquis cod. omnibus quos vidi abest. ¶ *Non explebitur sanguine*] Ed. Lat. vetus, *non satiabitur sanguine*. Hoc שבע illud מלא dicitur, & se mutuò explicant. Proinde Psal. 88. 3. ubi alii ex Ebræo reddunt, *Satiata est malis anima mea*, Hier. transtulit *repleta est*, & Græci ἐπλήσθη κακῶν ἡ ψυχή μου, & alius nescio quis, *Animus mihi malis satur est*. Hinc *Satur ignominiâ*, *Satur annis*: & similes phrases obviæ passim in his literis.

25. *Priorem te*] Vel *ante te*, ut infrà 46. 5. τίς πρότερος αὐτοῦ; *quis ante illum est?* Vide notata ad c. 1. 4. ¶ *Tanquam auxiliaturus*] Ὡς βοηθῶν *tanquam adjuvans*, i. mox adjuturus: vel *tanquam auxiliator*. Nam participia, quando absolutè ponuntur, ferè nominascunt. ¶ *Occultè suffodiet*] Ὑποσκάψει. Hanc lectionem, quam in nonnullis cod. reperiri notarunt Romanenses, V. Interpres mihi secutus videtur cùm verteret *suffodiet plantas tuas*. Nam ὑποσκάπτω *suffodio*. Cæterùm in impressis omnibus quibus usus sum, etiam in editione Rom. ὑποχάζει legitur: quod interpretantur variè. Quidam *occultè cedet*; alii, *supplantabit*; alii, *enervabit*. Est autem verbum compositum ex χάζω, quod & χάω dicitur, *tundo, pertundo, scarifico, scalpro aperio* seu *incido*. In Schidis meis ὑποχάζω *suffiecto*. Nescio unde descripserim.

26. *Manibus suis plaudet*] Vet. *plaudet manu*, & E. C. ἐπικροτήσει ταῖς χερσὶ, absque pronomine. ¶ *Garriet*] Διαψιθυρίσει *susurrabit*. Alibi reperitur διαψιθυριεῖ videlicet in Camerarii & in C. ¶ *Immutabit vultum suum*] Infrà 13. 32. *Hominis cor immutat vultum ipsius*: & 25. 18. *Nequitia mulieris immutat aspectum ejus*: aliàs *vultum ejus*. Vide quæ scripsimus ad hunc postremum locum.

GROTIUS.

1. *Si benefeceris, scito cui feceris*] *Si benefacias*, i. benefacere velis, *considera cui benefacias*. Simile est Plautino illi,

Benefactum malè locatum, malefactum arbitror.

Sunt quædam tamen ejus generis beneficia quæ cæcâ manu spargenda sunt, quæ dantur si non homini, at humanitati: de iis hoc loco non agitur. ¶ *Et erit gratia bonis tuis multa*] Pro bonis à te datis multam referes gratiam, si probum hominem elegeris.

2. *Et si non ab ipso, certè à Domino*] Multum est quod viris bonis licere Deus voluit, ut Deum pro se debitorem delegent.

3. *Non est enim ei bene qui assiduus est in malis, & eleemosynas non danti*] Hæc sumenda disjunctim, ut intelligatur malè fore ei qui aut peccare pergit semper, aut ab operibus misericordiæ semper abstinet. ¶ *Quoniam & Altissimus odio habet peccatores, & misertus est pœnitentibus*] Non est hoc in Græco.

4. *Da misericordi*] *Da piis*, εὐσεβεῖ. ¶ *Et nè suscipias peccatorem*] Noli protegere sceleratos. Cætera quæ hoc commate in Latino sequuntur, absunt in Græco.

6. *Prohibe panes illi dare*] In Græco Sixtinæ editionis, ἐμπόδισον ἄρτους αὐτοῦ, καὶ μὴ δῷς αὐτῷ, *prohibe panes ejus*, (impedi nè quid lucretur) *neque tu ei da quicquam.* ¶ *Nè in ipsis potentior te sit*] *Ne per ea* (quæ abs te aut aliunde nactus est) *te opprimat.*

Κακοὶ γὰρ ἐμπλησθέντες ἢ νομίσματος,
Ἢ πόλεος ἐμπεσόντες εἰς ἀρχήν τινα,
Σκιρτῶσιν, ἀδόκητ' εὐτυχησάντων δόμων,

ait Euripides.

7. *Nam duplicia mala invenies*] i. Recipies. ¶ *In omnibus bonis*] i. Pro omnibus bonis. Hebraismus. ¶ *Quoniam & Altissimus odio habet peccatores*] Hæc ratio refertur ad id quod præcessit, Non attollendos impios. ¶ *Et impiis reddet vindictam*] i. Justam pœnam. Legit ἀσεβέσιν, quomodo & in Sixtina, cùm alii codices habent εὐσεβέσιν minùs congruenter huic loco.

8. *Non agnoscetur in bonis amicus*] Habent quidam codices ἐπιγνωσθήσεται, quomodo hîc Interpres legisse videtur: alii ἐκδικηθήσεται alii, ἐκβληθήσεται· ex qua varietate scribendi conjicio fuisse ἐκζητηθήσεται, *non explorabitur*. Nimirum non malè Hector apud Euripidem,

Πολλοὺς, ἐπειδὰν τοὐμὸν εὐτυχῇ δόρυ,
Καὶ Ζεὺς θέλῃ ἡμῖν ἐσθλὸν, εὑρήσω φίλους.

¶ *Et non abscondetur in malis inimicus*] Statim enim maledicunt infelici, & ejus malis fruuntur.

Δρυὸς πεσούσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται.

9. *In bonis viri, inimici illius in tristitia*] In Epigrammate est,

Οἱ βασκαινόμενοι λαμπρὸν ἔχουσι βίον.

¶ *Et in malitia illius amicus agnitus est*] *Malitiam* hîc dixit pro *rebus adversis*: nam in Græco est ἐν τοῖς κακοῖς. Vide quæ dicta ad Matth. 6. 34. Sed pro *agnitus est* Græca habent καὶ ὁ φίλος διαχωρισθήσεται, *etiam amicus separabitur*, nempe amicus mensarum; de quo suprà 6. 11.

10. *Non credas inimico tuo in æternum*] Horatius,

——*malè sarta*
Gratia nequicquam coit.

Intellige

Intellige hoc de inimicis in quibus vides manere vitam improbam. *Cavendos esse flagitiis commaculatos*, ait Tacitus Ann. 6. ¶ *Sicut enim aeramentum aeruginat nequitia illius*] Gr. *Sicut aes aeruginem parit, ita malitia ipsius* aliquid semper mali. Purga aes quantum velis, redibit aerugo: reconciliare inimico pravi ingenii, iterum nocebit ubi poterit.

11. *Etsi humiliatus vadat curvus*] Gr. *Etiamsi demittat se*, (verbis nempe) *& eat incurvatus*, i. quoties apud te est totum corpus incurvet, reverentiae testandae causâ. ¶ *Adjice animum tuum*] Ἐπίςησον τὴν ψυχήν σου, i. attende tibi. Sic ἐφίςασθαι νοῦν aut καρδίαν habemus Exod. 7. 23. Prov. 22. 17 & 27. 23. ¶ *Et custodi te ab illo*] Hic in Graeco sequuntur quae absunt in Latino, καὶ ἔσῃ αὐτῷ ὡς ἐκμεμαχὼς ἔσοπτρον, καὶ γνώσῃ ὅτι οὐκ εἰς τέλος κατίωσε. Sed legi debet ἐκκατίωσε, *Eris quoad ipsum ut si speculum abstersisses, & cognosces non esse plene emaculatum.* ἰὸς propriè quidem *aerugo*: quo sensu eam vocem modò habuimus, sed per translationem ad omnia vitia transfertur. Sic de Auro in epistola quae sub nomine Jeremiae Barucho subjungitur, ἐὰν μή τις ἐκμάξῃ τὸν ἰόν. Sic ἰὸς ἀσπίδων Psal. 140. 3. Pari modo ἰοῦν, κατιοῦν & ἐκκατιοῦν.

12. *Non statuas illum penès te, nec sedeat ad dexteram tuam, nè fortè conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam*] Meliùs haec digesta in Graeco, *Nè jubeas eum stare apud te, nè conversus* in te *stet in loco tuo: nè eum facias sedere ad dexteram tuam*, (i. loco à te proximo. Vide quae diximus ad Matth. 20. 21.) *nè tentet tuam sedem apprehendere*. Multis id accidit, ut expellerentur ab iis quos ipsi adjutores sibi adsciverant. ¶ *Et in novissimo agnoscas verba mea*] Serò laudes mea monita. ¶ *Et in sermonibus meis stimuleris*] *Et ob sermones meos* nimis diu neglectos *doleas*. Sic κατανύσσεσθαι sumitur saepissime apud LXX, & in hoc libro aliquoties, & Act. 2. 37.

13. *Quis miserebitur incantatori à serpente percusso*] Nempe si propiùs quàm oportet accesserit. ¶ *Et omnibus qui appropiant bestiis*] Ut qui viperas tractant, quae θηρία sunt κατ' ἐξοχὴν in isto genere, unde θηριακή. ¶ *Et obvolutus est in peccatis ejus*] *Et peccatis ejus commiscetur*, nempe vel approbando, vel dissimulando.

14. *Unâ horâ*] i. Brevi tempore. ¶ *Tecum permanebit*] Additur in Graecis quibusdam ἐν σάλει δυναδ. sed non habet hoc Sixtina. ¶ *Si autem declinaveris*] i. Si inclinaverint res tuae. Sic *inclinata acies, domus inclinata* apud Latinos. ¶ *Non supportabit*] *Non durabit* οὐ μὴ καρτερήσῃ.

15. *In labiis suis indulcat inimicus*] Suavia loquitur.

16. *In oculis suis lacrymatur inimicus*] *Lacrymas non sponte cadentes*, ut Lucanus loquitur; *falsas lacrymulas*, ait Terentius. Nam quidam &

Ut flerent oculos erudiere suos.

Proverbium est, *Crocodili lacryma.* ¶ *Non satiabitur sanguine*] Totum sanguinem tuum ebibet, i. nè vitae quidem tuae parcet.

17. *Invenies illum illic priorem*] *Specie juvantis*, ut sequitur.

18. *In oculis suis lacrymatur inimicus*] Non est haec repetitio in Graeco: sed quae jam sequuntur cohaerent cum iis quae praecessere: quod rectiùs. ¶ *Et quasi adjuvans suffodiet plantas tuas*] In Graecis libris plerisque ὑποχωρήσει, i. *inhibebit*. Sed alii codices habent, quomodo Latinus Interpres legit, ὑποσκάψει. Id Translatione elegante positum pro eo quod Graeci dicerent ὑποσκελίσει, *supplantabit*, pede supposito sic te evertet sicut suffodiendo murus evertitur. Hebraei hoc vocant עקב quod LXX vertunt πτερνίζειν. Exempla habes apud Tacitum non pauca, cujus & hoc dictum, *Quibus inimicus deerat, per amicos oppressi.*

19. *Caput suum movebit*] i. Everso insultabit 2 Reg. 19. 21. Ps. 22. 8. ¶ *Et plaudet manu*] In signum gaudii, Ezech. 25. 6. ¶ *Et multa susurrans*] Καὶ πολλὰ διαψιθυρίσει, multa mala de te loquetur. Id qui facit ψίθυρος dicitur suprà 5. 16. infrà & 21. 31. & 28. 14. verbum ψιθυρίζειν in pari sensu Ps. 41. 7. ¶ *Commutabit vultum suum*] Longè alius apparebit quàm qualem antè prae se tulerat. Sic verbum ἀλλοιοῦν sumitur infrà 13. 19. & 25. 19. Vide & 1 Sam. 21. 13. & Ps. 34. 1.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ιγ'.

1. Ὁ Ἁπτόμενος πίσσης, μολυνθήσεται· καὶ ὁ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ, ὁμοιωθήσεται αὐτῷ.

2. Βάρος ὑπὲρ σε μὴ ἄρῃς ἐν ζωῇ σου, καὶ ἰσχυροτέρῳ σε καὶ πλουσιωτέρῳ σε μὴ κοινώνει.

3. Τί κοινωνήσει χύτρα πρὸς λέβητα; αὕτη προσκρούσει, καὶ αὕτη συντριβήσεται.

4. Πλούσιος ἠδίκησε, καὶ αὐτὸς προσενεβριμήσατο· πτωχὸς ἠδίκηται, καὶ αὐτὸς προσδεηθήσεται.

5. Ἐὰν χρησιμεύσῃς, ἐργᾶται ἐν σοι· καὶ ἐὰν ὑστερήσῃς, καταλείψει σε.

6. Ἐὰν ἔχῃς, συμβιώσεταί σοι, καὶ ἀποκενώσει σε, καὶ αὐτὸς οὐ πονέσει. [πονήσει]

7. Χρείαν ἔχῃ σου, καὶ ἀποπλανήσει σε, καὶ προσγελάσεταί σοι, καὶ δώσει σοι ἐλπίδα.

8. Λαλήσει [σοι] καλὰ, καὶ ἐρεῖ, Τίς ἡ χρεία σου; καὶ αἰσχυνεῖ σε τοῖς βρώμασιν αὐτοῦ.

9. Ἕως οὗ ἀποκενώσει σε δὶς ἢ τρὶς, καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ καταμωκήσεταί σου.

10. Καὶ μετὰ ταῦτα ὄψεταί σε, καὶ καταλείψει σε, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κινήσει ἐπὶ σοι. [C. A.]

11. Πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς τῇ διανοίᾳ, καὶ οὐ μὴ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ καρδίας σου.

12. Προσκαλεσαμένου σε δυνάστου, ὑποχωρῶν γίνου, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον προσκαλέσεταί σε. [Σε προσκαλέσεται]

13. Μὴ ἔμπιπτε, [ἵνα] μὴ ἀπωσθῇς· [C. A.] ἀκρίτως· καὶ μὴ μακρὰν ἀφίστω, ἵνα μὴ ἐπιλησθῇς.

14. Μὴ ἔπεχε ἰσηγορεῖσθαι μετ' αὐτοῦ, καὶ μὴ πιστεύσῃς τοῖς πλείοσι λόγοις αὐτοῦ.

15. Ἐκ πολλῆς γὰρ λαλιᾶς πειράσει σε· καὶ ὡς προσγελῶν ἐξετάσει τὰ κρυπτά σου.

16. Ἀνελεήμων, ὁ μὴ συντηρῶν λόγους· καὶ οὐ μὴ φείσεται περὶ κακώσεως καὶ δεσμῶν.

17. Συντήρησον, καὶ πρόσεχε σφοδρῶς· ὅτι μετὰ τῆς πτώσεώς σου περιπατεῖς.

18. Ἀκούων ταῦτα, ἐν ὕπνῳ σου γρηγόρησον. [Abest ab utroque Codice.]

19. Πάσῃ ζωῇ ἀγάπα τὸν Κύριον, καὶ ἐπικαλοῦ αὐτὸν εἰς σωτηρίαν σου.

20. Πᾶν ζῶον ἀγαπᾷ τὸ ὅμοιον αὐτῷ, [αὐτοῦ] καὶ πᾶς ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ.

21. Πᾶσα σὰρξ κατὰ γένος συνάγεται· καὶ τῷ ὁμοίῳ αὐτοῦ προσκολληθήσεται ἀνήρ.

22. Τί κοινωνήσει λύκος ἀμνῷ; οὕτως ἁμαρτωλὸς πρὸς εὐσεβῆ.

23. Τίς εἰρήνη ὑαίνῃ πρὸς κύνα; καὶ τίς εἰρήνη πλουσίῳ πρὸς πένητα;

24. Κυνήγια λεόντων ὄναγροι ἐν ἐρήμῳ· οὕτως νομαὶ πλουσίων πτωχοί.

25. Βδέλυγμα ὑπερηφάνῳ ταπεινότης· οὕτως βδέλυγμα πλουσίῳ πτωχός.

26. Πλούσιος σαλευόμενος στηρίζεται ὑπὸ φίλων, ταπεινὸς δὲ πεσὼν προσαπωθεῖται ὑπὸ φίλων.

27. Πλουσίου σφαλέντος, πολλοὶ ἀντιλήπτορες· ἐλάλησεν ἀπόρρητα καὶ ἐδικαίωσαν αὐτόν.

28. Ταπεινὸς ἔσφαλε, καὶ προσεπετίμησαν αὐτῷ· ἐφθέγξατο σύνεσιν, καὶ οὐκ ἐδόθη αὐτῷ τόπος.

29. Πλούσιος ἐλάλησε καὶ πάντες ἐσίγησαν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ ἀνύψωσαν ἕως τῶν νεφελῶν.

30. Πτωχὸς ἐλάλησε· καὶ εἶπαν, Τίς οὗτος; κἂν προσκόψῃ, προσανατρέψουσιν αὐτόν.

31. Ἀγαθὸς ὁ πλοῦτος, ᾧ μὴ ἔστιν [πάρεστιν] ἁμαρτία· καὶ πονηρὰ ἡ πτωχεία ἐν στόματι ἀσεβοῦς.

32. Καρδία ἀνθρώπου ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἐάν [τε] εἰς ἀγαθά, ἐάν τε εἰς κακά.

33. Ἴχνος καρδίας ἐν ἀγαθοῖς, πρόσωπον ἱλαρόν· καὶ εὕρεσις παραβολῶν, διαλογισμὸς μετὰ κόπου.

1. Μολυνθήσεται ἐν αὐτῇ καὶ] Co. μολυνθήσεται· καὶ reliqui, & Athanaſ. lib. περὶ παρθεν. ἢ ἀσκήσεως. ¶ Κοινωνῶν] Athan. μὴ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ μολυσμόν. Plut. Ἂν χωλῷ παροικήσῃς, ὑποσκάζειν μαθήσῃ. Philo lib. De Joſepho, Ὥσπερ γὰρ οἱ τῶν ἀγαθῶν ὁμιληταὶ βελτιοῦνται τοὺς τρόπους, χαίροντες τοῖς συνοῦσιν [ἤθεσι καὶ ἀγαθοῖς] οὕτω καὶ οἱ τοῖς πονηροῖς συζῶντες ἀπομάττονται τι τῆς ἐκείνων κακίας. Incluſum quadrato non legitur in m. ſ. Aug.

2. Ἐν ζωῇ σου] Co. in Al. & R. abeſt.

4. Αὐτὸς προσενεβριμήσατο] C. A. R. Al. αὐτὸς προσδεηθήσονται Co. αὐτῷ προσδεχθήσονται I. ¶ Ἠδίκησε] Co. P. ἠδίκηται R. Al. H. ¶ Αὐτὸς ἀπειλ.] C. A. Co. αὐτὸς προσδεηθήσεται R. Al.

5. Ἐργάται] Al. Ar. quod emendarunt ἐργάζεται B. VV. ἐργᾶται R. Co. pro ἐργάσεται· ut Exod. 34. 21. Deut. 15. 19. ἐργᾷ pro ἐργάσῃ. Jer. 30. 9. & Ezech. 48. 19. ἐργῶνται pro ἐργάσονται, Bœoticé. ¶ Καταλείψει] Al. καταθλίψει Co.

6. Οὐ πονέσει] Co. Al. Prov. 23. 35. Ἐτύπτόν με, καὶ οὐκ ἐπόνεσα. Oſeæ 9. 16. ἐπόνεσεν Ἐφραΐμ.

8. Σοι abeſt à C. A. ¶ Σε ἐν τοῖς] Co. VV.

9. Ἀποκινάσῃ] St. R. ἀποκινώσει Co. Al. H. ¶ Ἐχάτῳ] Al. ἐχάτων Co.

10. Καὶ μ. τ.] Co. In Al. copula deeſt.

11. Τῇ διανοίᾳ] Co. in R. & Al. non exſtat. ¶ Οὐ inſertum è C. A. ¶ Εὐφροσύνη σου] R. Al. εὐφρ. καρδ. σου C. A. Co. ἀφροσύνῃ N. St. & V. Int.

12. Τοσούτῳ] Co. τόσῳ Al.

13. Ἵνα abeſt à C. A. ¶ Ἀκρίτως Co.

14. Εἰσηγορίαις] R. Co. Al. ἰσηγορίαις I. N. R.

15. Ἐξετάσει] R. ἐξετάσει σε, Al. ἐξετάσει τὰ κρ. σου C. A. Co.

16. Ἀνελεήμων] Q. I. ἀνελεήμονως δὲ συντηρήσει λόγους σου. ¶ Φείσεται] Co. Al. φείσηται R. Mox κακώσεώς σου Co.

17. Πρόσεχε σφοδρῶς, ὅτι] R. πρόσεχε σφόδρα, ὅτι A. l. πρόσεχε σφοδρῶς τοῦ ἀκούειν, ὅτι Co.

18, 19. Non niſi in Co. leguntur & apud V. Int.

20. Ὅμοιον αὐτῷ] R. Co. αὐτῷ Chryſoſt. hom. 34. 1 Cor. 13. ubi præmittit ætiologiam, καὶ γὰρ τὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας εἶναι, εἰς τοῦτ' ἄγει. Sed αὐτῷ, hom. 2. Epheſ. 1. & hom. 5. Rom. 1. omiſſâ verò hîc dictione πᾶς.

22. Λύκος ἀμνῷ] Ἄσπονδος γὰρ καὶ ἀκήρυκτος ὡς πόλεμος ἐστὶν, ὡς λύκοις πρὸς ἄρνας, Philo.

23. Ὑαίνῃ πρὸς κύνα] In ἀντιπάθειαν horum animalium exſtat jocus epiſtolâ Syneſii 148. καὶ ὁ μὲν ἔμπορος κύων ἐγκωμίων τυγχάνει· ὅτι, οἶμαι, δίκαιος ὢν, τὰς ὑαίνας οὐκ ὀρρωδῶν, καὶ λαρυγγίζων τοὺς λύκους. Naz. p. 204. animantium alia ſcribit ἀμυντικὰ, quæ aperto Marte ſe tuentur, ut Leo; alia ὕπουλα καὶ ἐπίβουλα, quæ inſidiis rem clandeſtinis gerunt: horum è numero inquit paraphraſtes Elias Hyænam eſſe. Noctu enim, loco quodam idoneo occupato, vomentium illam voces imitari; & canes ad ſe, quaſi homo ſit, hoc modo allectos comprehendere ac vorare. Ælian. l. 7. c. 22. hiſt. animal. Ejus animalis eſus cur in Lege fuerit prohibitus, docet Cl. Alex. l. 2. c. 10. Pæd.

24. Ὄναγροι] Pſal. 104. 11. ὄνοι ἄγριοι Job. 6. 5. & ὄνοι ἐν ἀγρῷ Job. 24. 5. ubi Scholion, *aliàs* ἐν ἐρήμῳ.

25. Ὑπερηφάνῳ] C. A. R. Al. ὑπερηφάνων, Co.

26. Ταπεινὸς] Al. πτωχὸς Co.

28. Ἔσφαλε] Al. ἐσφάλη, I.

31. Ἐστιν] Al. πάρεστιν Co.

32. Poſt Κακά ſequitur in eod. Co. & Q. l. καὶ ἀγαθύνει πρόσωπον ἐν τέρψει καρδία θάλλουσα non item in Al. H.

33. Ἱλαρὸν] Al. θάλλον Co. ¶ Διαλογισμὸς] Co. διαλογισμοὶ R. Al.

BADVELLUS.

1. *Qui contrectat picem, inquinabitur,* &c. ὁ ἁπτόμενος πίσσης, μολυνθήσεται ἐν αὐτῇ· καὶ κοινωνῶν ὑπερηφάνῳ, ὁμοιωθήσεται αὐτῷ] *Qui tangit picem, contaminabitur in ea: & communicans cum ſuperbo, ſimilis erit ei.* Significat conſuetudinem malorum contagioſam eſſe, maximè ſuperborum, quorum magnitudo & ſplendor homines naturâ ſuâ κενοδόξους *inanis gloriæ appetentes* à modeſtia humilitatéque abducit.

2. *Ne ſuſcipias in vita onus,* &c. βάρος ὑπὲρ σε μὴ ἄρῃς ἐν ζωῇ σου, καὶ ἰσχυροτέρῳ σου καὶ πλουσιωτέρῳ σου μὴ κοινώνει] *Onus ſupra te* [i. ſupra vires tuas] *nè tollas, nec cum potentiore te & cum ditiore te communices,* h. e. nullum uſum conſuetudinémque habeas. Idem eſt quod alii eruditi homines monent, ut *quiſque ſe ſuo pede metiatur,* neque ſibi plus oneris imponat quàm ſuſtinere ac ferre poſſit: ut *intra fortunam quiſque ſuam maneat,* atque in ſua conditione acquieſcat. Temeritas facit ut homines vires ſuas non metiantur; ambitio verò, ut conditionis ſuæ obliti cum ſuperioribus conjungantur, cum quibus in diſpari fortuna & potentia nullum firmum fidelémque conſenſum habere poſſunt.

3. *Olla cum lebete quid commune,* &c. τί κοινωνήσει χύτρα πρὸς λέβητα; αὐτὴ προσκρούσει, καὶ αὐτὴ συντριβήσεται] *Quid communicabit olla cum cacabo? ipſe impinget, & ipſa conteretur*: aut *confringetur.* Hâc ſimilitudine explanat id quod paulò antè monuit ac oſtendit, Periculoſam conjunctionem ac communionem quam inferior cum ſuperiore aut dignitate aut divitiis potentiâque appetit. Nam quod reſpondit Sapiens cuidam conſulenti, ac quærenti quam uxorem duceret, *Parem æqualémque ducendam eſſe,* id latiùs patet in omni vitæ ſocietate ac ratione, in qua alius cum alio aliquid vult agere atque contrahere. Quemadmodum enim accidit ſæpe ut mulier viro potentior ac locupletior contra ordinem naturæ imperium in conjugio occupet, ità ſuperior inferiorem in negotio circumſcribit atque opprimit. Itaque Sapiens hoc loco ac ſequentibus proponit iniquas conditiones quibus in vita tenuiores ac infirmiores adverſùs divites ac potentes laborare ſolent.

4. *Dives injuriam ſi intulit,* &c. πλούσιος ἠδίκησε, καὶ αὐτὸς προσενεβριμήσατο· πτωχὸς ἠδίκηται, καὶ αὐτὸς προσδεηθήσεται] *Dives injuriam fecit, & ipſe inſuper minatus eſt: pauper injuriâ eſt affectus, & ipſe ſupplicabit.* Hæc eſt iniquiſſima conditio pauperum, in qua divitum potentúmque hominum gratia tantam vim habet ut veritas à mendacio, juſtitia ab iniquitate opprimatur. Itaque quanta ſit divitum ſuperbia atque inſolentia, & pauperum humilitas hoc loco oſtenditur. Duo membra quæ proximè ſequuntur verbis nonnihil immutatis idem proponunt: quare ea in quibuſdam exemplaribus non leguntur.

5. *Quamdiu ipſe uſui eris,* &c. ἐὰν χρησιμεύσῃς, ἐργᾶται ἐν σοί· καὶ ἐὰν ὑστερήσῃς, καταλείψει σε] *Si utilis eris, operatur in te: ſin minùs utilis,* [*aut opportunus*] *derelinquet te.* Verbum ὑστερεῖν ſignificat *minui* ac *deficere,* quod verbo χρησιμεύειν hoc loco opponitur, cùm opportunitas ac commoditas quam homines capiunt ex aliquo, minuitur. Oſtendit autem quid vulgò fieri ſoleat, quemadmodum homines in amicitiis colendis ſua commoda emolumentáque ſpectent: quæ *amicitiæ* τῶν χρησίμων, i. *utilium hominum,* ab Ariſtotele appellantur. Cicero in Lælio, *Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret.* Significat igitur Sapiens, coli ac diligi homines ad tempus, quoad ſunt aliis uſui & adjumento; cum ea utilitate diminutâ aut commutata hominum erga nos ſtudia commutari.

6. *Siquid habes, unà vivet,* &c. ἐὰν ἔχῃς, συμβιώσεταί σοι, καὶ ἀποκενώσει σε, καὶ αὐτὸς οὐ πονέσει] *Si habes, convivet tecum, ac te exinaniet, & ipſe non laborabit.* Tales ſunt amicitiæ paraſitorum & aſſentatorum, qui alienis ſumptibus ac laboribus ſine ullo ſuo labore perfruuntur.

7. Si

7. *Si eguerit tui, seducet*, &c. χρείαν ἔχηκά σε, καὶ ἀποπλανήσει, καὶ προσγελάσεταί σοι, καὶ δώσει σοι ἐλπίδα· λαλήσει σοι καλὰ, καὶ ἐρεῖ, Τίς ἡ χρεία σου;] *Opus habuit te, ac seducet, & arridebit tibi, spémque tibi dabit: loquetur tibi bona, & dicet, Quid tibi opus est?* Hæc est amicitia, cultus observantiáque Gnathonum atque hujusmodi adulatorum fortunam magis quàm amicum diligentium, temporíque inservientium.

8. *Pudefaciet te cibis*, &c. καὶ αἰσχυνεῖ σε ἐν τοῖς βρώμασιν αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀποκενώσῃ σε δὶς ἢ τρίς, καὶ ἐπ' ἐσχάτων καταμωκήσεταί σε· καὶ μετὰ ταῦτα ὄψεταί σε, καὶ καταλείψει σε, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κινήσει ἐπὶ σοί] *Ac pudefaciet te cibis suis, donec exinaniat* [aut *exhauriat*] *bis aut ter, & in novissimis deridebit te: posteáque videbit te ac derelinquet, capútque suum movebit contrate.*

10. *Cave nè seducaris*, &c. πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς τῇ διανοίᾳ, καὶ μὴ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σου] *Attende nè decipiaris* [aut *fallaris*] *mente, ac nè humilieris in lætitia tua.* Omnia exemplaria habent εὐφροσύνῃ, videtur autem legendum esse ἀφροσύνῃ, *in insipientia:* quòd si legatur *lætitia*, sensus hic esse poterit, Nè obtemperemus cupiditati inconsideratæ, cùm magnâ spe aut honoris aut commodi aut voluptatis ab hominibus allicimur atque invitamur. Animi enim nostri nimiâ voluptate elati non considerant quid tutum sit.

12. *Si te potens advocet*, &c. προσκληθεὶς ὑπὸ δυνάστου, ὑποχωρῶν γίνου, καὶ τοσούτῳ μᾶλλόν σε προσκαλέσεται] *Cùm te advocaverit potens, suffugias*, [i. cautè recedas, aut refugites] *& tantò magis advocabit repetens*, h. e. sæpius te accersens. Quoniam Principum amicitiæ ac familiaritates sunt periculosæ, monet ut ea cautio moderatióque adhibeatur, ut neque nos familiariùs illis adjungamus, in eorúmque fidem permittamus; neque recusatione nostrâ & fugâ illorum animos offendamus. In primis prudenter ac reverenter vivendum est cum eo qui in nos vitæ ac necis potestatem habet: eorum etiam summa gratia & benevolentia cum maxima offensione facilè mutari potest, fidem autem experiri periculosum est.

13. *Noli te ingerere*, &c. μὴ ἔμπιπτε, ἵνα μὴ ἀπωσθῇς ἀκρίτως· καὶ μὴ μακρὰν ἀφίστω, ἵνα μὴ ἐπιλησθῇς] *Nè incide*, [i. irrue] *nè repellaris sine judicio: neque longè recedas*, [aut *refugias*] *nè in oblivionem venias.* Moderatio igitur illa tenenda est, ut neque cupidiùs atque inconsideratiùs potentum amicitiam appetamus, neque omnino aspernemur; quorum alterum repulsam temeritatis pœnam, alterum oblivionem afferre solet. Alterum est adhuc tempus, cùm jam admissi ac recepti sumus, in quo nimia familiaritas vitanda est, modestia semper & prudentia adhibenda.

14. *Nè dubites*, &c. μὴ ἔπεχε ἰσηγορεῖσθαι μετ' αὐτοῦ, καὶ μὴ πιστεύσῃς τοῖς πλείοσι λόγοις αὐτοῦ· ἐκ πολλῆς γὰρ λαλιᾶς πειράσει σε, καὶ ὡς προσγελῶν ἐξετάσει σε] *Nè dubites cum eo colloqui, & non credas multis ejus sermonibus: nam multo sermone tentabit te, & quasi arridens examinabit te.* Hoc vult significare, Neque defugiendam esse collocutionem cum Principe, nec ejus sermoni omnis comitatis simulatæq; benevolentiæ plenissimo magnam fidem habendam esse.

15. *Immisericors est dicta*, &c. ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους, καὶ οὐ μὴ φείσεται περὶ κακώσεως καὶ δεσμῶν] *Immisericors qui non servat sermones, neque parcet in afflictione tua & vinculis:* nullum cruciatûs genus prætermittet. Significat perfidiam & sævitiam Principis, significatione simulatæ comitatis atque humanitatis antè occultatam.

16. *Fac tibi caveas*, &c. συντήρησον, καὶ πρόσεχε σφοδρῶς τῷ ἀκούειν, ὅτι μετὰ τῆς πτώσεώς σου περιπατεῖς· ἀκούων ταῦτα, ἐν ὕπνῳ σου γρηγόρει] *Conserva* [i. observa & cave] *& attende vehementer ad audiendum; quoniam cum tuo casu ambulas: audiens hæc, in somno tuo vigila:* i. in quiete noctu, in qua attentissima est cogitatio. Indè proverbium, *In nocte consilium.*

18. *Per omnem vitam tuam*, &c. πάσῃ ζωῇ ἀγάπα τὸν Κύριον, καὶ ἐπικαλοῦ αὐτὸν εἰς σωτηρίαν σου] Hæc una est ratio quâ omnia pericula vitari possunt. *Omnia enim cooperantur in bonum diligentibus Deum*, Rom. 8. 28. Et, *Qui invocaverit nomen Domini, salvus erit*, ibidem 10. 13.

19. *Omne animal diligit*, &c. πᾶν ζῶον ἀγαπᾷ τὸ ὅμοιον αὐτῷ, καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸν πλησίον αὐτοῦ] Natura appetit sui simile ac diligit. Cicero in Lælio, *Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius quàm natura.* Et postea in eodem libro, *Quòd si hoc apparet in bestiis, ut requirant atque appetant ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt cum desiderio & cum quadam similitudine amoris humani, quantò id magis in homine?* &c. Hâc autem ratione consensionéque omnium animalium, ac similitudine naturæ Sapiens vult confirmare id quod suprà monuit, Amicitiam, consuetudinem aut communicationem non habendam nec appetendam cum iis quibus propter dissimilitudinem aut naturæ aut fortunæ nulla animorum consensio aut vitæ conjunctio esse potest. Cicero in eodem libro, *Dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos quanta maxima esse potest morum studiorúmque distantia.*

20. *Omne animal generatim*, &c. πᾶσα σὰρξ κατὰ γένος συνάγεται, καὶ τῷ ὁμοίῳ αὐτοῦ προσκολληθήσεται ἀνήρ] *Omnis caro secundùm genus suum conjungitur, & simili sui adhærebit vir.* Hæc sententia, Τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον, *Simile amicum simili*, in omni animantium genere vim habet: ut similitudine naturæ conjungantur, dissimilitudine verò disjungantur.

21. *Quam communionem lupus*, &c. τί κοινωνήσει λύκος ἀμνῷ; οὕτως ἁμαρτωλὸς πρὸς εὐσεβῆ] *Quid communicabit lupus cum agno? ità peccator ad pium.*

22. *Quis consensus est*, &c. τίς εἰρήνη ὑαίνῃ πρὸς κύνα;] *Quæ pax hyæna cum cane?* aut *ad canem?* i. Quæ potest esse concordia & vitæ conjunctio? Canem intelligit domesticum atque mansuetum. Hyæna autem est animal ferum ac crudele, quod vocem humanam assimilat, atque inter tabernacula pastorum nomina eorum addiscit; eósque forâs evocat ut dilaniet. Canes verò (etiam pecuarii) aliam naturam habent: sunt enim custodes gregum ac pastorum. Itaque fieri potest ut Sapiens aliquam hujusmodi naturæ discrepantiam repugnantiámque significare voluerit.

23. *Quemadmodum præda leonum sunt*, &c. κυνήγια λεόντων ὄναγροι ἐν ἐρήμῳ, οὕτως νομαὶ πλουσίων πτωχοί] *Venationes leonum sunt onagri* [i. asini silvestres] *in deserto; ità pascua divitum pauperes*, h. e. expositi ad illorum pastum. Quemadmodum leones in deserto famelici venantur onagros, ità divites in hac vita pauperes depascunt. Venationes & pastiones hoc loco comparantur: ut onagri ad prædam leonum, ità pauperes ad divitum pastum exponuntur.

24. *Humilitas superbo est*, &c. βδέλυγμα ὑπερηφάνῳ ταπεινότης, οὕτως βδέλυγμα πλουσίῳ πτωχός] *Abominatio superbo humilitas, ità abominatio diviti pauper.* Superbus adamat amplitudinem præstantiámque fortunæ ac gloriæ, dives verò divitiarum copiam; uterque res contrarias exhorrescit atque abominatur.

25. *Dives quassatus, ab amicis*, &c. πλούσιος σαλευόμενος στηρίζεται ὑπὸ φίλων, πτωχὸς δὲ πεσὼν προσαπωθεῖται ὑπὸ φίλων] *Dives cùm commovetur*, [aut *concutitur*] *ab amicis confirmatur:* [aut *stabilitur*] *pauper verò ruens* [aut *cùm cadit*] *ab amicis propellitur.* Hoc vult significare quod suprà sæpe monuit, Dissimilem & iniquam conditionem pauperum ac divitum in ipsorum tota vita. Ego in postremo membro convertendo secutus sum formam Ciceronis ex Oratione pro Rabirio Posth. *Satis est homines imprudentiâ lapsos non erigere: urgere verò jacentes, aut præcipitantes impellere, certè est inhumanum.* Quidam προσαπωθεῖται vertunt *expellere*, sed malè: nam significat *ruentem aut labentem adhuc impellere, ut omnino dejiciatur.*

26. *Diviti lapso multi adsunt*, &c. πλουσίου σφαλέντος πολλοὶ ἀντιλήπτορες· ἐλάλησεν ἀπόρρητα, καὶ ἐδικαίωσαν αὐτόν] *Cùm dives offenderit*, [aut *lapsus fuerit*] *multi adjutores: locutus est non dicenda, & justificaverunt eum.* Significat improbos propter opes habere paratam & opem in rebus adversis, & in peccatis maleficiísque impunitatem. Ità di-

vitiæ

vitiæ atque opes sunt vitiorum administræ ac adjutrices.

27. *Humilem lapsum insuper*, &c. ταπεινὸς ἔσφαλε, καὶ προσεπετίμησαν αὐτῷ· ἐφθέγξατο συνέσιν, καὶ οὐκ ἐδόθη αὐτῷ τόπος] *Humilis erravit*, [aut *lapsus est*] *& increpaverunt eum: locutus est intelligentiam, & non est datus ei locus.* Contrà pauper nullam habet autoritatem, etiam in iis quæ rectâ sentit ac dicit, & facilem hominum offensionem, siquid deliquerit. προσωποληψία *personarum ratio*, atque inæquabilis severitas aut indulgentia est in causa.

28. *Divite loquente omnes silentium*, &c. πλούσιος ἐλάλησε, καὶ πάντες ἐσίγησαν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ ἀνύψωσαν ἕως τῶν νεφελῶν] *Dives locutus est, & omnes siluerunt, atque orationem ejus usque ad nubes extulerunt.* Hæc approbatio ac commendatio orationis in divitibus comparatur non prudentiâ, sed affectione studióque hominum ex rebus externis malè judicantium.

29. *Paupere loquente, Quis est*, &c. πτωχὸς ἐλάλησε, καὶ εἶπαν, Τίς οὗτος; καὶ ἐὰν προσκόψῃ, προσανατρέψουσιν αὐτόν] *Pauper locutus est, & dixerunt, Quis iste? & si offenderit, insuper subvertent illum.*

30. *Divitiæ sunt bonæ*, &c. ἀγαθὸς ὁ πλοῦτος ᾧ μὴ πρόσεστιν ἁμαρτία, καὶ πονηρὰ ἡ πτωχεία ἐν στόματι ἀσεβοῦς] *Divitiæ sunt bona ei in quo non est peccatum, & paupertas mala in ore impii.* Quoniam Sapiens hactenus multa dixit de iniquitate divitum & misera conditione pauperum, nè ea culpa rerum esse videatur, & Divitiæ aut Paupertas in malis numerandæ ac damnandæ, ostendit hoc loco, divitiæ quæ ac quales sint naturâ suâ. Quidam apud Terentium neque in bonis neque in malis numerat, sed tales dicit esse quales sunt ii qui illis utuntur. Idem senserunt qui δυνάμεις nominarunt, aut instrumenta quibus homines tum ad virtutes tum ad vitia uti possunt. Spiritus S. divitias, valetudinem, vires dicit hujusmodi dona Dei esse quibus homines bene & malè uti possunt.

31. *Cor hominis immutat vultum*, &c. καρδία ἀνθρώπου ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἐάν τε εἰς ἀγαθὰ, ἐάν τε εἰς κακά] *Cor hominis immutat faciem illius tum ad bonum, tum ad malum.* Quamvis vultus volvi possit variéque fingi, tamen est plerumque index animi affecti, in quo sunt expressa signa Iracundiæ, Clementiæ, Hilaritatis, Tristitiæ, alteriúsque affectionis. In eodem signa Conscientiæ sæpè apparent: hinc pallor Timoris, & rubor Pudoris index. Frons verò exporrecta aut contracta voluntatem declarat. Itaque Aristoteles τὰ ἐπακολουθοῦντα τοῖς ἤθεσιν appellat, quòd mores uniuscuisque consequantur.

32. *Vestigium cordis rebus secundis*, &c. ἴχνος καρδίας ἐν ἀγαθοῖς πρόσωπον ἱλαρὸν, καὶ εὕρεσις παραβολῶν διαλογισμοὶ μετὰ κόπου] *Vestigium cordis in bonis vultus hilaris, & inventio parabolarum* [i. reconditarum sententiarum] *cogitationes cum labore.* Declarat id quod dixit; Ex motu affectúque animi vultum quoque variè affici, in eóque expressa exstare signa animi læti rebúsque secundis fruentis, aut gravi ac difficili aliquâ cogitatione occupati. Meditatio enim atque intentio animi cum labore conjuncta ipso vultu significatur: quemadmodum dicit Persius de accuratis carminibus, *demorsos ungues sapere.* Ità excogitatio abstrusarum sententiarum ut animum, ità vultum afficit, atque in re cogitata defigit. Neque hæc vultûs conformatio significationem habet rei alicujus vitiosæ, sed difficilis, molestæ aut laboriosæ cogitationis. Legitur & πρόσωπον θάλλον, *virens.*

CASTELLIO.

5. SI *utilis eris, inserviet tibi*, &c.] Loquitur de falso amico, de quo suprà cap. 6.

11. *Noli humilis esse in sapientia tua, nè depressus in stultitiam, seducaris*] Hanc sententiam non intelligo.

15. *Immisericors observabit tua verba*] In Græco est *non observans*, sed malui Latinum sequi, cujus aptior est sententia.

30. *Bona sunt divitiæ, quibus conscia non inest improbitas; & mala paupertas in impiorum domibus*] Nec malæ sunt divitiæ, si dives sit bonus; nec bona paupertas, si pauper malus.

DRUSIUS.

1. CONtaminabitur] Ex C. addidimus ἐν αὐτῇ· quod V. Interp. legit ac vertit *ab ea.* Hoc adagium enarramus in Proverbiis nostris. Vide, si otium est.

2. *Supra vires tuas*] Ὑπὲρ σε *supra te*: i. gravius quàm ferre potes. Qui aliquid aggreditur, etiam atque etiam videre debet ——— *quid ferre recusent,*
Quid valeant humeri.
Sic dico, *Suo quisq; se pede metiri debet*, nec plus oneris sibi imponere quàm sustinere possit. ¶ *Nè tollas*] Quædam exempl. hîc habent ἐν ζωῇ σου *in vita tua.* Quod per se intelligitur, ut non sit necesse illud addere. Editio Vet. diffidet paululùm à Græcis: nam in ea, *Pondus supra se tollit qui honestiori se communicat.*

3. *Ipsa allidetur*] *Offendet* ad lebetem sive ahenum, & *conteretur.* Hæc est vera interpretatio, à qua aberrat qui vertit, *hic impinget.* Nam ad *lebetem* refert, cùm sit αὐτὴ in textu Græco, quod est pronomen fem. λέβης autem in eadem lingua nomen masc. est.

4. *Et insuper fremit*] Editio Vet. *Dives injustè egit, & fremet.* Nos maluimus *& insuper fremit*: nam in textu Græco προσενεβριμήσατο. Quam scripturam præferunt A. B. R. In C. legitur καὶ αὐτὸς προσδεηθήσονται, *& ipsum insuper deprecabuntur*, aut *rogabunt.* In Camerarii, καὶ αὐτὸς προσδεχθήσονται, *& ipsum admittent.* ¶ *Passus est injuriam*] Ἠδίκηται. Hanc lectionem præfero Complutensi, quæ ἠδίκησε habet. Nam pauper rarò aliquem injuriâ afficit; aut si afficit, si ob id minis increpatur, id ei meritò accidit. ¶ *Et insuper supplicat*] Lege, *& ipse insuper supplicat.* Quod Græcè legitur in A. B. R. καὶ αὐτὸς προσδεηθήσεται. Nam in C. προσαπειληθήσεται, *& ipse insuper minis increpatur.* Quæ lectio spernenda non est. Cæterùm videtur interpretari voluisse locum Salomonis Pro. 18, 23. *Pauper loquitur suppliciter, & dives respondet durè*: ut membro illi *loquitur suppliciter* respondeat *& ipse supplex est*; & illi *respondet durè*, προσενεβριμήσατο, *insuper fremit.* Pro Complutensi scriptura facit quòd infrà v. 28. *Humilis labitur, & insuper objurgant eum.*

5. *Opus per te faciet*] *Utetur operâ tuâ*, aut *rem faciet per te.* Alii, *tuum opus sibi vendicabit.* Ἐργάζεται. Ità erat in exemplari ex quo nostrum descriptum est, videlicet in B. In cæteris omnibus reperi ἐργᾶται, quod est fut. medium dialecto Bœoticâ, pro ἐργάσεται. Sic in 2 persona ἐργᾷ pro ἐργάσῃ *operaberis, facies.* Sic σκεδᾷ pro σκεδάσῃ, *dissipabis.* Consule Grammaticos. ¶ *Deseret te*] Καταλείψει σε, *derelinquet te.* Sic habent A. B. R. item Stephani Biblia, & L. V. In aliis est καταθλίψει σε *affliget te*, sive, ut Camerarius maluit, *affligendo perdet te.*

6. *Non laborabit*] Οὐ πονέσει. V. Interp. hoc reddit, *non dolebit super te.* Nam πόνος Græcis tam *dolorem* quàm *laborem* sign. Sic עצב Ebræis. Adi, si vis, ad Miscellanea mea, Cent. 1. cap. 4.

8. *Cibis suis*] Ἐν τοῖς βρώμασιν αὐτοῦ A. B. R. Sed præpositio abest in C. utroque Cam. & in Bibliis Stephani.

9. *Exinanierit*] Ἀποκενώσῃ legitur in R. & R. Stephani. In aliis est ἀποκενώσει· ut mox pro ἐπ᾽ ἐσχάτῳ, in C. utroque Cam. & R. Stephani ἐπ᾽ ἐσχάτων. At L. V. *in novissimo.* Est etiam ubi reperiatur ἐπ᾽ ἐσχάτου *ad extremum, tandem.*

10. *Postea*] Ità Vet. editio, & legitur in A. B. R. μετὰ ταῦτα sine copula. In aliis est καὶ μετὰ ταῦτα, *& postea.*

11. *Nè seducaris*] Post hoc verbum sequitur in C. utroque Cam. & R. Stephani, τῇ διανοίᾳ, i. *mente* aut *cogitatione.* ¶ *Aut lætitiâ*] Corrige *aut lætitiâ tuâ.* Nam in exemplari nostro ἐν εὐφροσύνῃ σου. Quod præferunt A. B. R. item exemplar Camerarii Lipsiæ cusum. Nam alterum habet ἐν ἀφροσύνῃ καρδίας σου, i. *amentiâ cordis tui.* Cui firmando est ed. Lat. vetus, *Attende nè seductus in stultitia humilieris.* Cæterùm in C. offendi ἐν εὐφροσύνῃ καρδίας σου, *lætitiâ cordis tui.*

12. *Si potens te advocabit*] i. Princeps aliquis sive dynasta. Nam Græcè est δυνάστης. ¶ *Et eò magis*] Καὶ τόσῳ μᾶλλον. A. B. R. καὶ τούτῳ μᾶλλον C. utrumque Cam. & R. Stephani. ¶ *Te advocabit*] Alibi legitur σε προσκαλεῖται

μᾶλλον προσκαλέσεταί σε, te advocabit sapius, i. πλεονάκις, vel, si placet, *te magis magisque advocabit*. Hoc posterius verius puto.

13. *Nè repellaris*] Libri nonnulli addunt ἀκρίτως, i. *injudicatò*, sive *re non exploratâ*. Sunt autem in quibus hoc offendi, C. utrumque Camerarii, & Biblia R. Stephani. ¶ *Nè oblivioni traderis*] Cognatum est Alexandri responsum, quo monebat *ità Principes accedendos esse ut ad ignem accedimus: à quo*, inquit, *si procul absfueris, frigebis; si propiùs accesseris, te combures*.

14. *Colloqui cum eo*] Εἰσηγορεῖν μετ' αὐτοῦ. In uno Camerarii habetur ἰσηγορεῖν, *aquali uti oratione*. Nec aliter, meo judicio, Interp. Vetus legit, cùm redderet, *nè retineas ex aquo loqui cum illo*. Hesychius, Ἰσηγορεῖ, ἐφ' ἴσης λέγει, ὁμιλίμως, ἰσολογεῖ. Ἰσηγορία, ἰσολογία. Cætera exemplaria omnia mihi quidem visa εἰσηγορεῖν habent; nisi quòd in R. notatum in quibusdam libris esse ἰσηγορεῖν.

15. *Tentabit*] i. *Δοκιμάσει probabit*. ¶ *Explorabit occulta tua*] Verba illa τὰ κρυφά σου desumpsi ex C. Habentur etiam in Camerarii. Quin Interp. vetus ea legit, si me non fallit augurium: nam vertit, *interrogabit te de absconditis tuis*. Quod idem cum illo, *explorabit abscondita tua*. Exemplar Rom. ἐξετάσει· cui reliqua adjiciunt pronomen, ut etiam codex R. Stephani, in quo ἐξετάσει σε, *explorabit te*.

16. *Immisericors est*, &c.] Ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. Consentiunt in hac scriptura editiones quas vidi. Vetus tamen editio, *Immitis animus conservabit verba tua*, ἀνελεήμων καρδία συντηρήσει λόγον σου. Nec longulè abit lectio notata in edit. Rom. ἀνελεημόνως δὲ συντηρήσει λόγους σου, *immisericorditer autem conservabit sermones tuos*. Quæ in omnes partes melior & commodior est. ¶ *Non parcet vexare te*] In R. habetur οὐ μὴ φείσηται, mediâ productâ; & in C. περὶ κακώσεώς σου, addito pronomine, quod nullum est in L. V. Cæterùm κάκωσιν suprà dixit κακίαν. Utrumque sonat Latinè *vexatio, afflictio*. Hinc intelliges adagium illud, *Sufficit diei malitia sua*. Nam in Græco ἡ κακία αὐτῆς, i. *vexatio*.

17. *Observa*] i. Cave, quod dicunt השמר. ¶ *Attende admodum*] Πρόσεχε σφόδρα in A. B. R. & πρόσεχε σφοδρῶς in C. R. Stephani & Cam. Adde ex his τῇ ἀκοῇ σου, quod interpretantur *attende valde auscultationem*, vel, *ut audias*. ¶ *Cum casu tuo ambulas*] Cum eo versaris qui te in foveam præcipitem dabit nisi caveas.

18. *In somno tuo evigila*] Non *evigila*, sed *vigila* scribendum. *Hac audiens*, inquit, *vigila dormiens*, i. tanquam dormiens. Hic versus cum eo qui sequitur non habetur in A. B. R. nos descripsimus eos ex C. cùm ob alias causas, tum quòd in edit. Latina inveniremus, *Audiens verò illa, quasi in somnis vide, & vigilabis. Omni vitâ tuâ dilige Deum, & invoca eum in salute tua*.

20. *Omne animal diligit sibi simile*] Proverbium Græcum est, Τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον & Latinum, *Similis simili gaudet*. Dicimus etiam vulgò, *Similitudo mater est amoris*. Siquidem amor oritur ex studiorum ac naturæ similitudine. Quanquam de isto amore hoc loco non agitur propriè, sed de amore naturali quo animalia ejusdem generis se invicem complectuntur. ¶ *Et omnis homo alterum*] Sub. *diligit*, i. ἀγαπᾷ, quod expressum in nonnullis edit. Sed hoc verum non videtur. Nam inter homines sunt qui se odio prosequuntur. Puto sensum esse, *diligit*, i. diligere debet. Simile, *Filius honorat patrem*, debet honorare. Aut *diligit*, quia communiter ità fit ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Natura enim omnis insevit amorem sui generis.

21. *Omnis caro*] i. Omnis animans, Hoc vult, Animalia cum suo genere facilè congregantur, juxta proverbium, *Graculus graculo assidet*. Nos Belgæ dictitamus, *Aves ejusdem coloris libenter simul volare*. ¶ *Suo simili adharet*] Nihil est quod tam attrahat atque alliciat quàm similitudo. Contrà dispares mores disparia studia sequuntur, *quorum*, ut Cicero ait, *dissimilitudo dissociat amicitias*. Nec aliam ob causam ullam boni improbis, & improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos quanta maxima esse potest morum studiorúmque distantia.

23. *Qua pax hyena cum cane?*] Inimicitias esse inter Hyænam & Canem, & quidem capitales, docet Ælianus in Historia animalium lib. 7. c. 22. per hæc verba, Ἡ γὰρ ὕαινα πρὸς τὰ αὔλια νύκτωρ φοιτᾷ, καὶ μιμεῖται τοὺς ἐμοῦντας. ἀκούοντες δὲ οἱ κύνες προσίασιν ὡς ἐπ' ἄνθρωπον· ἡ δὲ αὐτοὺς συλλαμβάνει καὶ ἐσθίει, *Hyana noctu ad stabula adit, & vomentes imitatur. Canes qui audierint, accedunt veluti ad hominem; quos illa correptos vorat*. Et Chrysostomus hom. 13 in Marcum, *Hyana hanc naturam habet; maximè canibus delectatur, & ipsos rapit ac devorat*: & mox, *Hyana bestia carnivora est, bestia qua corporibus delectatur, bestia qua semper in nocte, nunquam in die est. Non delectatur nisi cadaveribus mortuorum & canibus: eos vult occidere qui servant domum*.

24. *Onagri in deserto*] פראים במדבר. Job. 24. 5.

25. *Abominationi superbo est*] Ad verb. *Abominatio est superbo*. Quod sic etiam interpretatur is qui *à vulgo* nomen habet. Sic mox βδέλυγμα πλουσίῳ, i. תועבת עשיר. Sed in C. reperi βδέλυγμα ὑπερηφάνων, *abominatio superborum*: quod mihi ἱκαλαιότερον videtur, & Ebraicè sonat תועבת גאים.

26. *Humilis autem lapsus*] Ταπεινὸς δὲ πεσὼν R. B. A. Haud dubiè ità legit Interp. V. In aliis est πτωχὸς δὲ πεσὼν, *pauper autem cùm ceciderit*. Hic עני, ille ענו dicitur. Sed & עני *mansuetum* denotat. Quo si usus fuit avus, non dubito quin hîc *pauperem* significet potiùs quàm *humilem* aut *mansuetum*. Placet ergò lectio quæ habet πτωχός. Nam opponitur πλουσίῳ, i. *diviti*. Quanquam qui pauperes sunt iidem *humiles* vocantur, & contrà. Sanè paupertas hominem humilem reddit, ut divitiæ ferocem & elatum.

27. *Nefanda*] Quæ nefas eloqui. Vet. edit. *locutus est superba*. Ἀπόρρητα, *quod dici nequit*, ἄρρητον. Alibi significat *arcanum*, & alibi ἀπόρρητον *indignum relatu*. ¶ *Justificant*] *Excusant*, aut *defendunt*.

28. *Humilis labitur*] Pro ἐσφάλη alibi est ἐσφάλη, ut notat Camerarius, quod etiam putat simpliciùs esse.

31. *Quibus non adest peccatum*] ᾯ μὴ πρόσεστιν ἁμαρτία, *quibus non inest peccatum*. Vult dicere, quas bonis artibus tibi compararveris, quibúsque rectè usus fueris. Alibi legitur ᾧ μὴ ἔστιν ἁμαρτία, videlicet in A. B. R. quod reddi potest, *ei cui non est peccatum*, i. viro bono. Nam hic à peccando abstinet, & divitiis rectè utitur. Huic interpretationi firmandæ est editio Latina vetus, quam vide, si placet. ¶ *In ore impii*] Exemplar R. cui concinunt A. B. ἐν στόματι. Compl. & Camerarii posterius, itémque Biblia R. Stephani ἐν στόματι. Camerarii alterum ἐν δώματι *in domo*, nisi mendum hoc est operarum pro ἐν στόματι *in ore*.

32. *Et bonum reddit vultum*] Totum hoc desideratur in R. item in A. B. & in editis à R. Stephano; tùm etiam in L. V. ac videtur mihi aliunde huc translatum esse, si non additum à sciolo aliquo. ¶ *In delectatione*] *Cum delectatione*. ¶ *Cor virens*] i. Hilare ac lætum.

33. *Vestigium cordis*] Quidam *indicium cordis*, ad sensum non malè. Nam vultus animi index est. Quocirca *animi janua* vocatur & *imago*. Nam hæc est una corporis pars quæ, quot animi motus sunt, tot significationes & commutationes possit efficere. ¶ *Vultus hilaris*] Πρόσωπον ἱλαρόν. Ità ediderunt A. B. R. item Biblia R. Stephani. In aliis legitur πρόσωπον θάλλον, *vultus virens*, eâdem remanente sententiâ. ¶ *Cogitatio cum labore*] Scribe ad textum nostrum *cogitationes cum labore*, i. διαλογισμοί· quomodo legunt editiones modò nominatæ. Alioquin in C. & utroque Camerarii διαλογισμὸς legitur. Priscus Interp. hunc locum sic convertit. *Vestigium cordis boni & faciem bonam difficilè invenies & cum labore*.

GROTIUS.

1. *QUI tetigerit picem inquinabitur ab ea; & qui communicaverit superbo induet superbiam*] Ὁμοιωθήσεται αὐτῷ. Etiam hic copula est pro nota Comparationis. Latinè enim diceremus, *Sicut à pice inquinatur qui eam tangit, sic qui cum superbo homine convivit, similis ei evadit*. Habent omnia vitia aliquid contagio noxium, Superbis

perbia maximè, ideo quòd eò valde feratur natura humana si felicitas adsit. Theognis,

——— ἰῶν ἢ κακοῖσι
Συμμιχθῇς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

2. *Pondus super se tollet qui honestiori communicat: & ditiori te nè socius fueris*] Sententiam fecit ex comparatione. In Græco est, *Quamdiu vivis nè attolle onus quod te superet: sic etiam noli convivere validiori aut ditiori.* Non longè abit Plautinum illud,

Venit hoc mihi in mentem, Megadore, te esse hominē divitē,
Factiosum: me item esse hominem pauperum pauperrimum.
Nunc si filiam locassem meam tibi, in mentem venit,
Te bovem esse & me esse asellum: ubi tecū conjunctus siem,
Ubi onus nequeam ferre pariter, jaceam ego asinus in luto.

3. *Quid communicabit cacabus ad ollam?*] Gr. *Cur societatem ineat olla cum lebete?* Est hoc in Æsopi Fabulis. Et apud Phædrum alterius Apologi hæc inscriptio, *Nunquam est fidelis cum potente societas.* ¶ *Quando enim se colliserint confringetur*] *Hic impinget, ille frangetur.*

4. *Dives injustè egit, & fremet: pauper autem læsus tacebit*] Elegantior sensus in Græcis quibusdam, Πλέσιος ἠδίκησε, καὶ αὐτὸς προσενεβριμήσατο· πτωχὸς ἠδίκηθη (ità legendum, non ἠδίκησε) καὶ προσδεηθήσεται. *Dives si cui injuriam fecerit, ultro precibus adibitur: pauper injuriam passus est, & adhuc minis impetitur.* Juvenalis,

——*libertas pauperis hæc est;*
Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat,
Ut liceat paucis cum dentibus indè reverti.

Pugnum tibi ducam (dicebat dives quidam pauperi) *& dicam scribam, quòd caput durum habeas.*

5. *Si largitus fueris assumet te*] Gr. *Si utilis ipsi fueris, operâ tuâ utetur.* ¶ *Et si non habueris, derelinquet te*] Καταλείψει σε. Ita enim est in Sixtina, non καταθλίψει. Si in egestatem incidas, non magis te curabit quàm si nunquam ei notus fuisses.

6. *Et evacuabit te*] Per munera quæ ei dare debebis. ¶ *Et ipse non dolebit super te*] Non curabit quòd tanti tibi constet ipsius amicitia.

7. *Si necessarius illi fueris, supplantabit te*] In Græcis, *Opus te habuit, & tamen decipiet te.* Vicem non reddet ubi tu vicissim ipso opus habueris. ¶ *Et subridens*] Arridens blando vultu. ¶ *Narrans tibi bona*] *Loquens tibi bona.* Verbis te pascet.

8. *Et confundet te in cibis suis*] Quod sequitur *bis aut ter* cum his verbis connectendum est. Opiparè te excipiet aliquoties, ut tu præ pudore cogaris idem facere, & sic te pauperatum ridebit. ¶ *Et caput suum movebit ad te*] *Ob te.* Vide suprà 12. 19.

9. *Humiliare Deo*] Deest in Græco, & videtur alienum ab ea quæ hîc tractatur materia.

10. *Attende nè seductus in stultitiam humilieris*] Legit ἐν ἀφροσύνῃ. Nos autem habemus in Sixtina, πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς, καὶ μὴ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σε. *Vide nè decipiaris* talibus conviviis, *& per gaudia tua deprimaris*, ad inopiam scilicet. Alii libri post ἀποπλανηθῇς habent τῇ διανοίᾳ, & pro ἐν εὐφροσύνῃ σε habent ἐν εὐφροσύνῃ καρδίας σε. משתה, quod est *convivium*, vertitur εὐφροσύνη, Esth. 9. 19. quo sensu & θαλίας dicunt Græci Poetæ.

11. *Noli esse humilis in sapientia tua*] Abest hoc comma in Græco.

12. *Advocatus à potentiore*] *A dynasta*, i. magno aliquo Præfecto. ¶ *Discede*] Ὑποχωρῶν γίνε. Citò domum redi, nè satietas tædium adferat. ¶ *Ex hoc enim magis te advocabit*] Πλεονάζων, *sæpius.*

13. *Nè improbus sis, nè impingaris*] *Improbum* hîc accepit pro *imprudente.* Gr. *Noli sine judicio te ingerere, nè repellaris.* Nam ἀκρίτως illud, quanquam loco sejunctum, construi debet cum μὴ ἔμπιπτε. De aula dynastarum hîc agitur, ut docent præcedentia. ¶ *Et nè longè sis ab eo, nè eat in oblivionem*] Hoc est quod & vulgò dicitur, *Ad aulam, pariter ut ad ignem, neque accedendum nimis, neque nimis indè abscedendum, si quis nec uri velit, nec frigere.*

14. *Nè retineas ex æquo loqui cum illo*] Legit ἰσηγορεῖσθαι, ut habent libri nonnulli, non ἰσηγορεῖσθαι. μὴ ἔπεχε, quod hîc vertit *nè retineas*, significat *ne id age*: nam ἐπέχειν pro προσέχειν sumi notavit Eustathius in septimum Odysseæ. Exempla habes etiam in nostris libris, ut Luc. 14. 7. 1 Tim. 4. 16. Sensus est, *Noli id curare ut familiariter cum Præfecto loquaris.* ἰσηγορία est etiam apud Herodotum. ¶ *Ex multa enim loquela tentabit te, & subridens interrogabit te de absconditis tuis*] Inquiret *abscondita tua*, nempe latenter. Horatius,

Reges dicuntur multis urgere culullis,
Et torquere mero quem perspexisse laborent,
An sit amicitia dignus.

15. *Immitis animus illius conservabit verba tua*] Legit, Ἀνελεήμων ὁ νοῦς συντηρῶν λόγους, supple *erit.* Sixtina minùs rectè, Ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. Alii libri, Ἀνελεημόνως ἢ συντηρήσει λόγους σου. Sic Tiberius, narrante Tacito, *Verba, vultus, in crimen detorquens recondebat.* Alibi de eodem, *Dissimulatâ offensione abdebat.* Item, *Animo revolvente iras, etiamsi impetus offensionis languerat, memoria valebat.* Et Sejanus, eodem teste, *odia in longum jaciebat, quæ reconderet auctáque promeret.* ¶ *Et non parcet de malitia & de vinculis*] Οὐ μὴ φείσεται περὶ κακώσεώς σε καὶ δεσμῶν, *non parcet te malè tractare, & in vinculis habere*, ut Alexander Callisthenem.

16. *Cave tibi*] Loquendo. ¶ *Et attende diligenter auditui tuo*] Satis tibi sit audire quæ dicuntur. ¶ *Quoniam cum subversione tua ambulas*] In ruinæ periculo versaris. *Aulæ lubricum culmen*, dixit in Thyeste Seneca.

17. *Audiens verò illa quasi in somnis vide, & vigilabis*] Gr. *Hæc audiens*, i. intelligens, etiam *in somno tuo vigila.* Dictum ὑπερβολικῶς, ut moneantur qui aulas adeunt, nunquam non sibi cavere.

18. *Et invoca illum in salute tua*] *Ad salutem tuam*, εἰς σωτηρίαν σου.

20. *Omnis caro ad similem sibi conjungetur*] *Omne animal* in Græco. ¶ *Et omnis homo simili sui sociabitur*] Aristoteles, aut quisquis est scriptor Problematum, §. 10. χαίρει τὰ συγγενῆ τοῖς συγγενέσι καὶ ὁμοίοις. Et veteres multi φιλίαν esse dicunt ὁμοιότητά τινα, Nicomach. 8. 10.

21. *Si communicabit lupus agno*] *In quo communicet lupus agno?* Talis locutio, τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; 2 Cor. 6. 14. Summa discordia exprimi solet Lupi & Agni similitudine:

Οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσι.

Horatius,

Lupis & agnis quanta sortitò obtigit
Tecum mihi discordia est.

¶ *Sic peccator justo*] *Neque vos meos mores ferre potestis, neque ego vestros*, dicebat Romanus quidam populo Romano.

22. *Quæ communicatio sancto homini ad canem?*] Est error exscriptoris: nam Interpres haud dubiè scripsit *hyæna ad canem*, quomodo est in Græco: sed imperitus *hyæna* mutavit in *homini*; ac demum ad implendum sensum addidit *sancto.* Tanta est naturæ pugna inter Hyænam & Canem ut conspectâ hyænæ umbrâ *canes obmutescant*, Plin. 8. 30. ¶ *Aut quæ pars diviti ad pauperem?*] Et hîc error est exscriptoris: nam Interpres *pax* scripsit, εἰρήνη.

23. *Pascua divitum sunt pauperes*] Jac. 2. 6. Esa. 5. 8.

24. *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & exsecratio divitis pauper*] In Græco βδέλυγμα loco utroque, pro quo Latinus dixit *abominationem* priùs, deinde *exsecrationem.* Mores discrepant diviti & pauperi: ideo alter alteri displicet.

25. *Dives commotus*] Σαλευόμενος, i. *labefactatus.* ¶ *Confirmatur ab amicis suis*] Sustentatur nè ruat, στηρίζεται. ¶ *Humilis autem*] Gr. *pauper.* ¶ *Cùm ceciderit, expelletur & à notis*] *Ab amicis*, qui tales dicti fuerant. Vide suprà 11. 9.

26. *Diviti decepto multi recuperatores*] Legit σφαλέντος. *Recuperatores* Romæ dicebantur Judices per quos provinciales spoliati res suas recuperabant. Sed oppositum membrum vult hîc legi σφάλλοντος, ut sensus sit, *Dives, si quem fefellerit, multos habet adjutores*, qui scilicet ipsum purgent

purgent aut excusent: tanta est vis pecuniæ. Verres sibi, advocatis, & judicibus quod satis esset ceperat. ¶ *Locutus est superba, & justificaverunt illum*] *Si arcana* (nempe reipublicæ) *ennunciaverit, tamen invenit qui ipsum defendant.*

27. *Humilis deceptus est*] Rectè hîc Interpres legit ἐσφάλη, non ἔσφαλε. *Si vir aliquis humilis fortunæ deceptus ab alio fuerit.* ¶ *Insuper & arguitur*] *Ultro objurgatur*, προσεπιτίμησε αὐτῷ, nempe quasi criminis reus esset. ¶ *Locutus est sensatè, & non est datus ei locus*] *Quòd si etiam prudentissima dicturus veniat, nullo in loco habetur.* Hunc sensum exigunt sequentia. Locutionem similem vide infrà 16. 15. & 38. 11.

28. *Dives locutus est, & omnes tacuerunt*]

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Job. 29. 9. ¶ *Et verbum illius usque ad nubes perducent*] *Attollunt*, ἀνύψωσε, in cœlum ferunt laudibus. Tale illud,

Sublimi feriam sidera vertice.

29. *Pauper locutus est, & dicunt, Quis est hic?*] Exemplum vide Matth. 13. 55. Et Menander,

Πένης λέγων τἀληθὲς οὐ πιστεύεται.

Philemon verò,

Πρόσεστιν ἀεὶ καὶ τῷ πένητ' ἀπιστία.
Κἂν σοφὸς ὑπάρχῃ, κἂν λέγῃ τὸ συμφέρον,
Δοκεῖ τι φράζειν τοῖς ἀκούουσιν κακῶς.

¶ *Et si offenderit*] Ἐὰν προσκόψῃ, si quid dixerit minùs gratum auribus. ¶ *Subvertent illum*] Προσανατρέψουσιν αὐτὸν, *etiam evertent eum.* Quod Phocioni evênit Athenis.

30. *Bona est substantia*] *Opulentia*, ὁ πλοῦτος. Hoc ideo rectè additur, nè omnes divites mali, aut omnes pauperes boni credantur. ¶ *Cui non est peccatum in conscientia*] Gr. ᾧ μὴ πρόσεστιν ἁμαρτία, *cui non adhæret peccatum*: i. honestè quæsita. ¶ *Et nequissima paupertas in ore impii*] Quia impii infelices solent Deum accusare.

Quem non incusavi amens hominúmque deûmque?

31. *Cor hominis immutat faciem illius sive in bona, sive in mala*] Tibullus,

Heu quàm difficile est imitari gaudia falsa;
Difficile est tristi fingere mente jocum!

Oculi, fenestræ animi.

32. *Vestigium cordis boni & faciem bonam difficilè invenies, & cum labore*] Aliter in Græco, Ἴχνος καρδίας ἐν ἀγαθοῖς πρόσωπον ἱλαρὸν, (in aliis libris, Ἀγαθωσύνη πρόσωπον ἐν τέρψει καρδία θάλλουσα, sensu eodem) καὶ εὕρεσις παραβολῶν διαλογισμὸς μετὰ κόπου, *Vultus hilaris indicium est animi in rebus lætis versantis: at inventio sententiarum laboriosa est cogitatio*, i. Seriæ meditationis index, vultus severior, frons caperata, adducta supercilia, oculi quieti, genæ stantes, os tacitum.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιδ'.

1. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ὠλίσθησεν ἐν στόματι αὐτοῦ, καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτίας.

2. Μακάριος, οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ὃς οὐκ ἔπεσεν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ.

3. Ἀνδρὶ μικρολόγῳ οὐ καλὸς ὁ πλοῦτος· καὶ ἀνδρὶ βασκάνῳ ἵνα τί χρήματα;

4. Ὁ συνάγων ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, συνάγει ἄλλοις· καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ τρυφήσουσιν ἕτεροι.

5. Ὁ πονηρὸς ἑαυτῷ, τίνι ἔσται ἀγαθός; καὶ οὐ μὴ εὐφρανθήσεται ἐν τοῖς [οὐκ εὐφρ. ἐπὶ τ.] χρήμασιν αὐτοῦ.

6. Τοῦ βασκαίνοντος ἑαυτὸν οὐκ ἔστι πονηρότερος· καὶ τοῦτο ἀνταπόδομα τῆς κακίας αὐτοῦ.

7. Κἂν εὐποιῇ, [εὖ ποιῇ] ἐν λήθῃ ποιεῖ· καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκφαίνει τὴν κακίαν αὐτοῦ.

8. Πονηρὸς ὁ βασκαίνων ὀφθαλμῷ, ἀποστρέφων πρόσωπον καὶ ὑπερορῶν ψυχάς.

9. Πλεονέκτου ὀφθαλμὸς οὐκ ἐμπ[illegible] μερίδι· [μερίδα] καὶ ἀδικία πονηρὰ ἀναξηραίνει ψυχήν.

10. Ὀφθαλμὸς πονηρὸς, φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ [illegible] ἐλλιπὴς ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ.

11. Τέκνον, καθὼς ἐὰν ἔχῃς εὐποίει σεαυτόν· καὶ προσφορὰς Κυρίῳ ἀξίως πρόσαγε. [ἀξ. Κ. προσάγαγε]

12. Μνήσθητι ὅτι θάνατος οὐ χρονιεῖ, καὶ διαθήκη ᾅδου οὐχ ὑπεδείχθη σοι.

13. Πρὶν σε τελευτῆσαι, εὐποίει φίλῳ· καὶ κατὰ τὴν ἰσχύν σου ἔκτεινον, καὶ δὸς αὐτῷ.

14. Μὴ ἀφυστερήσῃς ἀπὸ ἀγαθῆς ἡμέρας, καὶ μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς μή σε παρελθέτω.

15. Οὐχὶ ἑτέρῳ καταλείψεις τοὺς πόνους σου; καὶ τοὺς κόπους σου εἰς διαίρεσιν κλήρου;

16. Δὸς, καὶ λάβε, καὶ ἀπάτησον τὴν ψυχήν σου, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδου ζητῆσαι τρυφήν.

17. Πᾶσα σὰρξ ὡς ἱμάτιον παλαιοῦται· ἡ γὰρ διαθήκη, [C. A.] ἡ ἀπ' αἰῶνος, θανάτῳ ἀποθανῇ.

18. Ὡς φύλλον θάλλον ἐπὶ δένδρου δασέος, τὰ μὲν καταβάλλει, ἄλλα δὲ φύει· οὕτως [C. A.] καὶ γενεὰ σαρκὸς καὶ αἵματος, ἡ μὲν τελευτᾷ, ἑτέρα δὲ γεννᾶται.

19. Πᾶν ἔργον σηπόμενον ἐκλείπει· καὶ ὁ ἐργαζόμενος αὐτὸ, μετ' αὐτοῦ ἀπελεύσεται. [ἀπολεῖται]

20. Μακάριος ἀνὴρ, ὃς ἐν σοφίᾳ τελευτήσει, καὶ ὃς ἐν συνέσει αὐτοῦ διαλεχθήσεται [C. A.] ἅγια.

21. Ὁ διανοούμενος τὰς ὁδοὺς αὐτῆς ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτῆς νοηθήσεται.

22. Ἔξελθε ὀπίσω αὐτῆς, ὡς ἰχνευτής· καὶ ἐν ταῖς εἰσόδοις αὐτῆς ἐνέδρευε.

23. Ὁ παρακύπτων διὰ τῶν θυρίδων αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῶν θυρωμάτων αὐτῆς ἀκροάσεται.

24. Ὁ καταλύων σύνεγγυς τοῦ οἴκου αὐτῆς, καὶ πήξει πάσσαλον ἐν τοῖς τοίχοις αὐτῆς.

25. Στήσει [θήσει] τὴν σκηνὴν αὐτοῦ κατὰ χεῖρα αὐτῆς, καὶ καταλύσει ἐν καταλύματι ἀγαθῶν.

26. Θήσει τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν τῇ σκέπῃ αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐτῆς αὐλισθήσεται.

27. Σκεπασθήσεται ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ καύματος, καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτῆς καταλύσει.

1. Clem. Alex. l. 2. c. 7. Pæd. Μακάριος ὡς ἀληθῶς ἀνὴρ ὃς οὐκ ὠλίσθησεν ἐν στόματι αὐτοῦ, καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτίας· [R. Al. sed ἁμαρτιῶν C. A.] ἤτοι μετανοήσας ἐφ' οἷς λαλήσας ἥμαρτεν· ἢ ἐν τῷ μηδένα λυπῆσαι λαλήσας. ¶ Pro λύπῃ ἁμαρτ. legitur in Co. πλήθει ἁμαρτιῶν.

2. Αὐτοῦ] Additur in Co. τῆς ἐπὶ Κύριον.

3. Ἀνδρὶ βασκ. Co. ἀνθρώπῳ βασκάνῳ R. Al. Ejus descriptio homil. Bas. M. περὶ φθόνου.

5. Οὐκ εὐφρανθήσεται ἐν] Co. οὐ μὴ εὐφρ. ἐ. τ. χρ. R. Al. Q. l. καὶ οὐ μὴ εὐφρανθῇ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ.

7. Κἂν εὖ ποιῇ, ἐν λήθῃ ποιεῖ] C. A. R. Al. καὶ ἐὰν εὖ ποιήσῃ, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ Co. ἐν λήθῃ καὶ οὐχ ἑκὼν ποιεῖ St. ἐν λήθῃ ποιεῖ καὶ οὐχ ἑκὼν, Fr. ¶ Ἐκφαίνει R. Al. ἐκφανεῖ Co.

8. Βασκ. ἰδεῖν ὀφθ. Co. βασκαίνων ὀφθαλμῷ R. Al.

9. Οὐκ ἐμπίμπλαται μερίδι] R. Al. & Chrysost. hom. 16. 1 Tim. 6. οὐ πίμπλαται μερίδος Co. οὐκ ἐμπίμπλαται καρδία Fr. ¶ Πονηρὰ] Al. πονηροῦ Co. ¶ Ψυχὴν αὐτοῦ Co.

11. Καθὼς ἐὰν ἔχῃς C. A. Co. Al. κ. ἐ. ἔχεις R. Alibi καθόσον ἔχεις, I. ¶ Εὖ ποίει σεαυτῷ Co. εὐποίει σεαυτὸν Al.

13. Εὖ ποίει] Co. εὐποίει Al. Οὐδὲν οὕτως, ὡς τὸ εὖ ποιεῖν ἄνθρωπος ἔχει Θεοῦ, Naz. τὸ γὰρ εὖ ποιεῖν ἓν τοῦτο μόνον ἔχουσι κοινὸν ἔργον ἄνθρωπος καὶ Θεὸς, Synes. ep. 31. ¶ Ἔκτεινον] Co. Al. R. B. ἔκτινον Ar.

14. Παρελθέτω] R. Al. παρελθέτω C. A. Co. Ar. B.

15. Διαίρεσιν] Al. διαιρέσεις Co.

16. Δὸς, καὶ λάβε] Ἐπιχάρμειον· Ἁ δὲ χεὶρ τὰν χεῖρα νίζει· δός τι, καὶ λάβε τι, Axioch. ¶ Ἁγίασον] Co. Al. δικαίωσον N.VV. ἀπάτησον R.Naz. Δὸς μερίδα καὶ τῷ Θεῷ, μὴ τῷ κόσμῳ μόνον. ὀφειλέ τι τῆς γαστρὸς, τῷ πνεύματι καθιέρωσον. Et, δὸς ὀλίγον παρ' ὃ τὸ πλεῖον ἔχεις· δὸς καὶ τὸ πᾶν τῷ τὰ πάντα χαρισαμένῳ. οὐδέποτε νικήσεις μεγαλοδωρεὰν Θεοῦ, κἂν πάντα πρόῃ τὰ ὄντα, κἂν τοῖς ἔτι σαυτὸν προσθῇς· καὶ τοῦτο γὰρ ἐστι λαβεῖν, τὸ τῷ Θεῷ δίδοναι. ¶ Τρυφῶ] R. Al. Ar. B. VV. Ἐφῶ Co. P. H. & V. Interp.

17. Διαθήκη ἀπ' αἰῶνος] R. Al. διαθ. ἡ ἀπ' αἰῶνος Co. P. H.

18. Ὡς φύλλον] Eâdem usus est similitudine Homerus Iliad. φ'. v. 464. & Iliad. ζ'. v. 146.

Οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

¶ Q. l. τὸ μὲν καταβάλλει, τὸ δὲ ἐκφύει N. St. ¶ Οὕτως γενεὰ] R. Al. οὕτως γεν. C. A. Co.

19. Ἀπολείπεται] Co. Al.

20. Τελευτήσει] Fr. Al. μελετήσει καλὰ, Co. ¶ Διαλεχθήσεται] Al. διαλεχθ. ἅγια Co. διαλεχθήσεται Q. l.

21. Ὁδοὺς αὐτῆς] Al. ὁδ. αὐτῶν Co. vitiosè. ¶ Ἀποκρύφοις αὐτῆς Co. αὐτοῦ Al. mendosè αὐλοῖς C. A. ¶ Νοηθήσεται] Al. ἐννοηθ. Co.

22. Εἰσόδοις] Al. ὁδοῖς Co.

23. Παρακύπτων διὰ τῶν θυρίδων] In Cant. 2. 9. est idem loquendi modus.

24. Καὶ πήξει πάσσαλον] C. A. in Al. Ar. & B. hæc verba desiderantur. Πάσσαλος, *palus*, infrà 27. 2. Exod. 38. 33. cui versu ejusdem cap. 20. epitheton etiam additur χαλκοῦς. Sed Deut. 23. 13. πάσσαλος *paxillus* redditur: ut in adagio apud Lucian. ὡς, τὸ δὴ λεγόμενον, μηδὲ πάσσαλόν μοι καταλιπεῖν· & *clavus* in illo Ezechielis, 15. 3. εἰ λήψονται ἐξ αὐτῆς [scil. ἀμπέλου] πάσσαλον, τοῦ κρεμάσαι ἐπ' αὐτοῦ σκεῦος;

25. Χεῖρα] Co. χεῖρας, Al.

27. Ἀπ' αὐτῆς] Co. ὑπ' αὐτῆς C. A. R. Al.

BADVELLUS.

1. Beatus vir qui ore suo lapsus non est, &c. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ὠλίσθησεν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ οὐ κατενύγη ἐν λύπῃ ἁμαρτιῶν] *Beatus vir qui non est lapsus in ore suo, & qui in dolore peccatorum non est compunctus.* Commendat Sapiens integritatem animi sibi bene conscii, non quidem dolore vacui cùm peccavimus: nam hujusmodi ἀναλγησία *indolentia* non est bona; at contrà λύπη πρὸς μετάνοιαν *dolor animi ad pœnitentiam* est salutaris. Sed homines mihi videtur intelligere τοὺς (ut dicit Paulus 1 Tim. 4. 2.) ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγους, κεκαυτηριασμένους τὴν ἰδίαν συνείδησιν, *loquentes mendacia in hypocrisi, conscientiam habentes à peccato quasi cauterio quodam notatam:* qui etiam *spiritus compunctionis* appellatur. Alia est cordis compunctio bona & salutaris, qualis fuit eorum qui admoniti à Petro de maleficiis in Christum Dominum commissis, *compuncti corde fuerunt, ac dixerunt, Quid faciemus, viri fratres?* Act. 2. 37. De hac molestia mœroréque peccati non loquitur Sapiens, sed de mala conscientia, quam veteres dixerunt vim mille testium habere. Legitur & ἐν πλήθει ἁμαρτιῶν *in multitudine.*

2. *Beatus vir quem*, &c. μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ὃς οὐκ ἔπεσεν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐπὶ Κύριον] *Beatus quem non condemnavit animus ipsius, & qui non cecidit ab spe in Dominum.* Johannes in prima sua epistola, c. 3. 21. eodem verbo usus est, Ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, *Si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.* Idem enim significat quod hîc, animum sibi bene conscium, nec ἀμετανόητον, i. in suis peccatis obfirmatum, in fiducia & charitate Dei acquiescere, atque ità fidelem suavissima in pace ac tranquillitate vivere.

3. *Virum sordidum divitiæ non decent*, &c. ἀνδρὶ μικρολόγῳ οὐ καλὸς ὁ πλοῦτος, καὶ ἀνδρὶ βασκάνῳ ἱνατί χρήματα;] *Viro parco divitiæ non sunt honestæ, & viro invido ad quid pecuniæ?* i. quid opus pecuniis, cùm uti nesciat? Divitiarum non solùm spectatur κτῆσις *possessio*, sed multò magis χρῆσις καὶ ἀπόλαυσις *usus ac perfruitio*. Itaque pecuniæ etiam χρήματα ab *utendo* Græcè sunt nominatæ. Isocrates ad Demonicum, *Sperne eos qui ad divitias comparandas omni studio incumbunt, qui tamen illis uti non possunt. Perinde illis usu venit ac siquis egregium pararit equum, cùm malè equitare sciat.* Itaque χρήματα in divitiis dicit esse τοῖς ἀπολαύειν δυναμένοις, *earum usum esse in iis qui frui sciunt*; κτήματα δὲ τοῖς χρῆσθαι δυναμένοις, *possessionem verò in iis qui uti possunt.* Avarus qui & sibi & aliis invidet, qui est ἀκοινώνητος, nullum intelligit fructum divitiarum: eíque tam deest quod habet quàm quod non habet.

4. *Qui comparsit suum defraudans*, &c. ὁ συνάγων ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἄλλοις συνάγει· καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ τρυφήσουσιν ἕτεροι] *Qui congregat ab anima sua*, [i. detrahens animæ suæ] *congregat aliis: & in bonis ejus alii luxuriabuntur.* Hæc est justissima avarorum ac sordidorum hominum pœna, ut quæ maxima cum molestia acquisierunt ac comparserunt, decoctoribus relinquant, qui non minùs effusè ac deliciosè illa consumant quàm illi parcè sordidéque cumularunt.

5. *Qui malignus sibi est*, &c. ὁ πονηρὸς ἑαυτῷ, τίνι ἔσται ἀγαθός; καὶ οὐκ εὐφρανθήσεται ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ] *Qui sibi malignus est, cui erit bonus? ac non lætabitur in pecuniis suis.* Pulcrè notat avari hominis naturam, eúmque ostendit illiberalem & ἀκοινώνητον eâ unâ ratione quòd in se malignus suum defraudet genium: nam qui hoc animo in se est, quonam erit in alios? Legitur &, ἐν τοῖς χρήμασιν αὐτοῦ, *in opibus suis.*

6. *Qui sibi invidet*, &c. τοῦ βασκαίνοντος ἑαυτὸν οὐκ ἔστι πονηρότερος, καὶ τοῦτο ἀνταπόδομα τῆς κακίας αὐτοῦ] *Invidente sibi ipsi nullus pejor est: & hæc est retributio malitiæ ejus.* Significat illiberalem avari parcitatem, quâ sibi necessaria detrahit, justissimâ improbitatis ejus esse pœnam. Nullum vitii genus est aut tenacius ac insanabilius, aut tetrius & perniciosius.

7. *Quòd siquid benignè facit*, &c. Κἂν δὲ ποιῇ, ἐν λήθῃ καὶ οὐχ ἑκὼν ποιεῖ· καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐμφανιεῖ κακίαν αὐτοῦ] *Etiam si benefecerit*, [i. bene mereatur de aliquo] *ignorans invitúsque facit: & ad extremum declarabit malitiam suam.* In beneficiis ipsius avari ἀχαριστίαν inesse dicit. Hoc est quod dicit Isocrates, eum τὰς χάριτας ἀχαρίστως χαρίζεσθαι, i. *beneficentiam ejus nullam gratiam habere*: quod plerisque accidit qui faciunt quidem aliquid, sed injucundè atque illibenter indigentibus subveniunt. Duo autem sunt quæ commendant beneficium, προαίρεσις καὶ βούλησις, *judicium & studium*, quæ beneficentiæ hominis avari desunt. Maxima autem benignitatis laus est, cùm non rogati aut admoniti, αὐτοπροαιρέτως, atque (ut dicit Isocrates) αὐτεπάγγελτοι *nostrâ sponte* benignè facimus. Leg. &, καὶ ἐὰν δὲ ποιήσῃ, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ & ἐκφανεῖ pro ἐμφανιεῖ.

8. *Pravus est aspectu oculus*, &c. πονηρὸς ὁ βασκαίνων ὀφθαλμῷ, ἀποστρέφων πρόσωπον, καὶ ὑπερορῶν ψυχάς] *Malus invidens aspicere oculo, avertens faciem, ac despiciens animas.* Notat naturam hominis invidi, qui tum apud Græcos à pravo aspectu βάσκανος dicitur, tum apud Latinos *invidus*, quòd alterum non libenter videat. Maximè autem hoc vitium cernitur in alterius felicitate rebúsque secundis, quas invidus sine molestia intueri non potest. Hæc autem animi affectio hoc loco demonstratur esse in homine avaro, qui cùm ità sit affectus ut cæteros homines despiciat, faciem quoque in necessitatibus avertit. Hujusmodi sententiæ sunt observandæ, quibus ingenium, natura morésque hominum avarorum atque invidorum demonstrantur.

9. *Oculus avari nullâ expletur*, &c. πλεονέκτου ὀφθαλμὸς οὐκ ἐμπίπλαται μερίδι, καὶ ἀδικία πονηροῦ ἀναξηραίνει ψυχὴν αὐτοῦ] *Avari oculus non impletur portione, & injustitia mali exsiccat animam ejus.* Animus avari, cùm sit insatiabilis atque inexplebilis, ab infinita habendi cupiditate exhauritur ac absorbetur, aut (ut hoc loco dicit Sapiens) siccitate contabescit: ut enim *parci tenacésque* dicuntur, ità etiam *aridi*. Nullum autem vitium magis animum corrumpit quàm πλεονεξία *habendi cupiditas*, quam Paulus *idololatriam* quandam dicit esse Col. 3. 5.

10. *Oculus malignus*, &c. ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ, καὶ ἐλλιπὴς ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ] *Malignus oculus est invidus*

invidus in pane, atque deficiens in mensa sua. Hoc est quod dicitur, *Avaro tam deest quod habet quàm quod non habet.* Nam in summa etiam rerum copia atque abundantia inops est ac indigens: cùm omnia habet, nihil habet.

11. *Fili, pro eo quod habes,* &c. τέκνον, καθὼς ἐὰν ἔχῃς εὖ ποίει σεαυτὸν· καὶ προσφορὰς Κυρίῳ ἀξίως πρόσαγε] *Fili, juxta id quod habes,* [i. pro facultatibus quas habes] *bene fac tibi ipsi: atque oblationes Domino dignè deferas.* Duo hîc præcipit, ἀπόλαυσιν bonorum & εὐχαριστίαν, primùm ut ad sustentandam recreandámque hanc vitam fruamur iis bonis quæ suppetunt, deinde ut Deum autorem ac largitorem recognoscamus, qui (ut inquit Paulus) *omnia nobis dat ad perfruendum,* quíque *cibo ac lætitiâ implet corda nostra,* Act. 14. 17. In utroque homines avari beneficiis Dei abutuntur: nam & maligni in seipsos sunt, & in Deum ingrati.

12. *Memento mortem,* &c. μνήσθητι ὅτι θάνατος οὐ χρονιεῖ, καὶ διαθήκη ᾅδου οὐχ ὑπεδείχθη σοι] *Memineris quòd mors non tardabit,* [aut *cunctabitur*] *& pactum inferni non est commonstratum tibi.* Hæc mortis quotidie impendentis cogitatio ac meditatio continet gravissimam admonitionem, quæ si in animis hominum hæreret, usurâ hujus præsentis vitæ cæterarúmque omnium rerum ad eam pertinentium multò meliùs ac jucundiùs uterentur: nunc cùm fine modo ac timore Dei omnia volunt complecti, aut iis perfrui quæ sunt complexi, audiunt plerumque illam vocem, *Stulte, hâc nocte repetunt animam tuam,* &c. Luc. 12. 20.

13. *Antequam moriaris, amico benefac,* &c. πρὶν σε τελευτῆσαι, εὖ ποίει φίλῳ, καὶ κατὰ τὴν ἰσχύν σου ἔκτεινον, καὶ δὸς αὐτῷ] *Priusquam moriaris, benefac amico, & secundùm vires tuas* [aut *facultatem tuam*] *extende, ac da ei.* Nullus verus divitiarum usus esse potest nisi habeas in quos eas conferre possis. Sunt autem amici ac proximi nobis adjuncti, quorum inopia & indigentia nostris copiis opibúsque sunt sublevandæ.

14. *Ne te jucundo defraudes,* &c. Μὴ ἀφυστερήσῃς ἀπὸ ἀγαθῆς ἡμέρας, καὶ μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς μή σε παρελθέτω] *Ne defraudes à bono die,* [i. ne priveris fructu boni temporis tibi concessi] *& portio bona concupiscentiæ te non prætereat.* Hæc admonitio est ad avaros, quorum vita (ut ait Ennius) *non est vitalis,* sed (ut meliùs Græci) βίος ἀβίωτος· est enim plena curarum ac solicitudinum, privata jucundissimâ perfruitione quam Deus suorum beneficiorum hominibus concedit. *Dat* enim (ut ait Paulus) *nobis omnia opulenter ad perfruendum* 1 Tim. 6. 17.

15. *Nónne labores tuos alii,* &c. οὐχὶ ἑτέρῳ καταλείψεις τοὺς πόνους σου, καὶ τοὺς κόπους σου εἰς διαίρεσιν κλήρου;] *Nónne alteri relinques labores tuos, & molestias tuas in divisiones sortis?* aut *hereditatis.* In Euangelio, Luc. 12. 20. Christus homini avaro, ac sibi potiùs quàm Deo thesaurum comparanti, deteriorem bonorum exitum proponit, ut incertum successorem heredémque sit habiturus. Atque hoc est quod ait Psalmus 39. 7. *Profectò in imagine ambulat vir, profectò in vanum tumultuatur: congregat, & nescit quis colligit ea.*

16, 17. *Da & accipe,* &c. δὸς καὶ λάβε, καὶ ἁγίασον τὴν ψυχήν σου· ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδου ζητῆσαι τρυφήν] *Da & accipe, & sanctifica animam tuam: Quoniam non est in inferno quærere cibum.* Videtur Sapiens unumquemque admonere ut in hac vita & accipiat à Deo bona, & det impertiátque suis proximis: atque in hac pura & sancta bonorum tum perfruitione tum communicatione animum suum sanctificet, i. purum sanctúmque conservet, quemadmodum Paulus 1 Tim. 4. 3. dicit hâc gratitudine & gratiarum actione dona Dei sanctificari. Qui alio animo utuntur commodis hujus præsentis vitæ, ii animum habent impurum. Duo autem Paulus in hujusmodi beneficiis Dei spectanda dicit, μεταλῆψιν (quam in fine ejus epistolæ, cap. 6. 17. ἀπόλαυσιν appellat) & εὐχαριστίαν, ut grato & pio animo suaviter his donis Dei utamur ac perfruamur. Post hanc vitam nullus horum bonorum usus nobis relictus est: est enim spiritualis, in qua (ut ait Christus) neque editur neque bibitur, Matth. 22. 30. Itaque idem Paulus dicit ibidem cap. 6. 7. nos nobiscum, cùm morimur, *nihil efferre.*

18. *Omne animans in modum,* &c. πᾶσα σὰρξ ὡς ἱμάτιον παλαιοῦται· ἡ γὰρ διαθήκη ἀπ' αἰῶνος, Θανάτῳ ἀποθανῇ] *Omnis caro ut vestis veterascit: nam pactum à seculo, Morte morieris.* διαθήκη accipitur hoc loco pro *lege* ac *conditione* moriendi necessaria propter peccatum imposita humano generi. *Caro* autem Hebraicè pro *animali* aut *homine*, quem dicit *inveterascere sicut vestimentum.* Similis loquendi forma est Psal. 102. 27. *Omnia ipsa sicut vestimentum veterascent.* Ea maximè significat imbecillitatem humanæ naturæ corruptioni obnoxiæ.

19. *Ut foliorum,* &c. ὡς φύλλον θάλλον ἐπὶ δένδρου δασέος, τὰ μὲν καταβάλλει, ἄλλα δὲ φύει· οὕτως καὶ γενεὰ σαρκὸς καὶ αἵματος, ἡ μὲν τελευτᾷ, ἑτέρα δὲ γεννᾶται] *Sicut folium germinans in arbore densa, alia quidem dejicit, alia verò producit: ità generatio carnis & sanguinis, alia finitur, alia verò gignitur.* Quædam exemplaria habent τὸ μὲν καταβάλλει, τὸ δὲ φύει, in singulari numero: sed non multùm refert ad sensum quo numero legatur. Similitudo autem est aptissima, quâ natura conditióque generis humani, in eóque ortus atque obitus hominum, eleganter demonstrantur. *Omnis caro* (inquit Esaias 40. 6.) *est sicut herba, & gloria ejus sicut flos herbæ.*

20. *Omne opus putridum,* &c. πᾶν ἔργον σηπόμενον ἐκλείπει, καὶ ὁ ἐργαζόμενος αὐτὸ μετ' αὐτοῦ ἀπελεύσεται] *Omne opus putridum* [aut *putrescens*] *deficit; & qui operatur illud, cum illo abibit.* Hoc est quod Paulus Gal. 6. 7, 8. aliâ similitudine exprimit, *Quod quisque seminaverit metet, aut corruptionem ex semente carnis, aut incorruptionem ex semine Spiritûs* verbíque Dei immortali. Vocatur autem hoc loco *opus putre* σηπόμενον, sicut Matth. 7. 17. δένδρον σαπρὸν *arbor vitiosa & putrida.* Hanc putredinem ac corruptionem habent omnia infidelium opera, quæ nullâ fide sed cupiditate carnis efficiuntur.

22. *Beatus vir,* &c. μακάριος ἀνὴρ ὃς ἐν σοφίᾳ μελετήσει καλά, καὶ ὃς ἐν συνέσει αὐτοῦ διαλεχθήσεται ἅγια] *Beatus vir qui in sapientia meditabitur bona,* [aut *honesta*] *& qui in prudentia* [sive *intelligentia*] *sua disseret sancta.* Hæ sententiæ quæ in extrema parte hujus capitis ponuntur, studium amorémque sapientiæ commendant.

23. *Qui vias ejus,* &c. ὁ διανοούμενος τὰς ὁδοὺς αὐτῆς ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτῆς ἐννοηθήσεται] *Qui considerat vias ejus in corde suo, etiam in occultis ejus cum intelligentia versabitur.* Sapiens variis loquendi formis promittit incrementum cognitionis iis qui studium suum sapientiæ dederint. Sic Christus Joh. 14. 21. *Qui habet mandata mea, & custodit ea, diligetur à me, & ego meipsum ei manifestabo.* Et 8. 30. *Si vos in sermone meo manseritis, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem.*

¶ *Tanquam indagator,* &c. ἔξελθε ὀπίσω αὐτῆς ὡς ἰχνευτής, καὶ ἐν ταῖς εἰσόδοις αὐτῆς ἐνέδρευε] *Egredere post eam ut investigator, atque in viis ejus inside.* Socrates apud Platonem, cùm vult declarare ardens constánsque studium Philosophi, nominat eum θηρευτὴν *venatorem:* ità Sapiens vult sapientiæ ac pietatis studiosum ἰχνευτὴν *indagatorem* esse, qui animo atque studio omnes vias sapientiæ diligenter persequatur.

24. *Qui per fenestras,* &c. ὁ παρακύπτων διὰ τῶν θυρίδων αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῶν θυρωμάτων αὐτῆς ἀκροάσεται] Verbum παρακύπτειν non significat amplum plenúmque prospectum, sed exiguum atque angustum, ut cùm quis per foramen limis oculis prospicit. In qua significatione Petrus usus est, cùm de magnitudine gloriæ filiorum Dei loquitur, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι, *in quæ cupiunt Angeli prospicere,* 1 Pet. 1. 12. His autem loquendi formis significat Sapiens cognitionis accessionem. Plus enim est *ad fores auscultare* quàm *per fenestras prospicere* ac quasi *videre per transennam.*

25. *Qui prope domum ejus,* &c. ὁ καταλύων σύνεγγυς τοῦ οἴκου αὐτῆς, καὶ ἐν τοῖς τοίχοις αὐτῆς πήξει πάσσαλον] Aliâ figurâ significat majorem sapientiæ cumulum atque usum ex ipsius studio amoréque accessurum. Major, inquit, habitationis ac consuetudinis ipsi erit conjunctio cum ea.

26. *Is commorabitur in hospitio* &c. καὶ καταλύσει ἐν καταλύματι ἀγαθῶν, θήσει τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν τῇ σκέπῃ αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐτῆς αὐλισθήσεται] *Et hospitabitur in hospi-*

tio bonorum : ponet liberos suos in tecto ejus, & sub ramis ejus commorabitur. Hanc promissionem extendit etiam ad liberos. Sic in Psal. 25. 13. *Anima ejus in bonis commorabitur, & semen ejus hereditabit terram.*

27. *Ab astu per eam protegetur,* &c. σκεπασθήσεται ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ καύματ☉, καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτῆς καταλύσει] *Tegetur ab ea astu, & in gloria ejus habitabit* : aut *hospitabitur.* Manet in similitudine Arboris frondosæ ac opacæ, in cujus umbra placidissimam suavissimámque quietem promittit. Sic Esaias 4. 6. *Eritque tabernaculum in umbram interdiu ab astu.* Sed Propheta in eo loco alludit ad columnam nubis quâ filii Israel tecti in deserto se ab ardore Solis tuebantur.

CASTELLIO.

2. *Felix quem suus non damnat animus*] Qui non est sibi malè conscius.

DRUSIUS.

1. *Dolore peccati*] Ἐν λύπῃ ἁμαρτίας. Sic est in A.B. R. Vetus Interp. *in tristitia delicti,* ἐν λύπῃ πλημμελείας. Biblia R. Stephani ἐν λύπῃ ἁμαρτιῶν, *dolore peccatorum.* E. Compl. cum utroque Cam. ἐν πλήθει ἁμαρτιῶν, *multitudine peccatorum.* Quod sententiam attinet, videtur hoc dicere, *Beatus ille qui non peccat* ; nempe ex eo quod sequitur id quod præcedit. Nam qui peccat, si vir pius sit & Dei metuens, idem dolore peccati angitur. Sed sciendum, qui ab aliis *spiritus compunctionis,* (Græcè est πνεῦμα κατανύξεως) ab aliis vocatur *spiritus soporis.* Nam in fonte scilicet esse תרדמה, quæ vox *soporem* denotat. Posset ergò reddi (dubitans hoc scribo, non asseverans) *qui non est sopitus dolore peccati,* vel, si mavis, *multitudine peccatorum.* Sed dolor somnum conciliat. Ideo malim *dolore peccati.* Pergam nugari, quando semel incepi. Lexicon Hesychii, Κατανύσσομαι, ἡσύχασα· & Suidæ, Κατανυγῶ, σιωπήσω. Rursum Hesychii, Κατανύγητε, ἡσυχάσατε. Psal. 4. 5. ודמו *& silete.* LXX κατανύγητε. Jam videndum an possit exponi, *neque silet in dolore peccati.* Beatus, inquit, qui confitetur peccatum, cùm ejus recordatio ipsum angit, &c. Si exstaret avi Ebraicum exemplar, non laboraremus.

2. *Anima sua*] i. Conscientia sua. Quod à contrario valet. Nam miser est qui sibi malè conscius propriâ damnatur conscientiâ, quæ mille testium instar est. ¶ *Quam in Domino habet*] Τῆς ἐπὶ Κύριον. Hoc desideratur in R. puto & in A. B. sicut & in L. V.

3. *Viro sordido*] Ἀνδρὶ μικρολόγῳ exposui *viro sordido.* Sic alii ante me. Lexicon Græco-Lat. vetus, Μικρολόγ☉, *sordidus.* Μικρολογία, *parsimonia.* Appellatio ab eo quòd rei parvæ λόγον, i. *rationem*, habet. ¶ *Non decent divitia*] Οὐ καλὸς ὁ πλοῦτ☉, *non sunt bona* (aut *decora*) *divitiæ*, לא נאוה העשר. ¶ *Et homini avaro*] Vet. editio *homini livido.* Utrumque significat ἀνθρώπῳ βασκάνῳ, sive, quod idem, ἀνδρὶ βασκάνῳ· nam exemplaria variant. Talis dicitur Ebræis איש רע עין *vir mali oculi.* Alii aliter : ego strictè accipio pro *eo qui sibi invidet*, h. e. pro homine sordido & avaro quíque partis uti non audet. De hoc infrà v. 6. τῷ βασκαίνοντ☉ ἑαυτὸν, i. hominis avari, qui videlicet dolet sibi bene esse. ¶ *Quorsum pecunia?*] Quæ ab *usu* χρήματα vocantur, ac proinde non decent avarum, qui iis non utitur.

4. *Subtrahens anima sua*] Ἀπὸ τ ψυχῆς αὐτοῦ, *ab anima sua* : i. defraudans genium suum.

5. *Hic non delectabitur pecuniis suis*] Pro οὐ μὴ εὐφρανθήσεται, legitur in C. οὐκ εὐφρανθήσεται· & alibi, οὐ μὴ εὐφρανθῇ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ, *non delectabitur bonis suis.* Biblia R. Stephani, οὐκ εὐφρανθήσεται ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ, *non latabitur de bonis suis.*

6. *Eo qui sibi ipse invidet*] Periphrasis hominis avari sordidíque. ¶ *Malignitatis ipsius*] Τῆς κακίας, τουτέστι τῆς μικρολογίας αὐτοῦ. Idem de invido fertur. Sic est profectò. Ambo supplicium de se ipsi sumunt, dum hic *macrescit rebus aliorum opimis*, & ille subtrahit animæ suæ quæ necessaria ad vitam.

7. *Quòd si benefacit, invitus facit*] Κἂν εὐποιῇ, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ. Ità scribi velim hæc verba, licèt in textu nostro sit ἐὰν ποιῇ duabus dictionibus. Quod remansit, ex B. Libri admodum hìc diversi sunt. Edit. Compl. καὶ ἐὰν δὲ ποιήσῃ, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ. Rom. κἂν εὐποιῇ, ἐν λήθῃ ποιεῖ. R. Stephani, κἂν δὲ ποιεῖ, ἐν λήθῃ καὶ οὐχ ἑκὼν ποιεῖ. L. V. *Et si bene fecerit, ignoranter & non volens facit.* Legerim libenter ἐν λύπῃ καὶ οὐχ ἑκὼν, i. *dolenter & invitus.* Sed nihil muto contra fidem codicum. ¶ *Declarat malitiam suam*] Ἐκφαίνει A. B. R. ἐμφαίνει Biblia R. Stephani : ἐκφανεῖ E. Compl. & utrumque Camerarii : *manifestabit* Latina vulgata.

8. *Nequam est oculo invido*] Πονηρὸς ὁ βασκαίνων ὀφθαλμῷ, *Malignus est qui invidet oculo.* Nam βασκαίνω, *invideo, liveo* : propriè *fascino.* Indè ad Invidiam transfertur ; quoniam qui fascinant, id faciunt quòd invideant. Edit. vetus, *Nequam est oculus lividi*, πονηρὸς ὀφθαλμὸς βασκάνου. Ego expressi scripturam exemplarium A. B. R. Nam in cæteris est ὁ βασκαίνων ἰδεῖν ὀφθαλμῷ· quod reddunt, *Invidus pravus est aspectu oculorum.* Ad quam interpretationem accommodari potest prior lectio, ut dicat, *Invidus malignus est oculo*, sive *oculo est maligno* : ὁ βασκαίνων, τουτέστι ὁ βάσκαν☉, i. *invidus, lividus.* Nam participia hoc modo sæpe nominascunt, præsertim cùm absolutè ponuntur. ¶ *Avertit vultum*] Gestus contemnentium ac despicientium alios præ se. Cæterùm est cur malim *avertens vultum*, &c, *despiciens homines.* Nam in Græco textu ἀποστρέφων, & ὑπερορῶν. ¶ *Despicit homines*] Ὑπερορῶν ψυχὰς *despiciens animas*, i. homines. Purus putus Ebraismus. Id Ebraicè dicitur בוזה נפשות. Sic Prov. 11. 30. *capit animas sapiens.* Notum etiam illud, *Octo anima fuerunt in arca Noe.* Non omittendum quod apud Interpretem nostrum vulgatum ; in quo non *animas* legitur, sed *animam suam*, i. τ ψυχὴν αὐτοῦ. Hoc de sordido rectè profertur, qui animam suam defraudat rebus necessariis ; & quia defraudat, ideo eam contemnere videtur.

9. *Non expletur parte*] Non est contentus sorte suâ. Nam quò plus habet eò plus appetit : Est enim ejus cupiditas inexplebilis. Ratio, Quia sibi finem proponit ipsas divitias, non usum earum. Huc refer dictum Ben-Zomæ, *Quis dives? qui gaudet parte suâ.* Tralatio à Conviviis. Græca sunt, οὐκ ἐμπίπλαται μερίδι. Sed libri variant : Nam in C. οὐ πίμπλαται μερίδ☉, & alibi οὐκ ἐμπίμπλαται μερίδι. Quod postremum offendes in Bibliis à Roberto Stephano impressis. ¶ *Iniquitas maligna*] Ἀδικία πονηρά. A. B. R. cujusmodi est hominis lividi, de quo Poeta cecinit,

Livor tabificum malis venenum,
Intactis vorat ossibus medullam, &c.

Alibi est ἀδικία πονηροῦ· & mox, ψυχὴν αὐτοῦ. Verto, *iniquitas maligni desiccat animam ejus*, πονηροῦ, i. *invidi*, aut *avari.* Hæc est scriptura exemplarium Compl. Camerarii & R. Stephani, neque mihi displicet : quam & Vet. Interp. ex parte firmat, referens, *donec consumat arefaciens animam suam.* ¶ *Animam*] i. Corpus : sicuti cùm dicimus, *pollutus animâ*, i. tactu corporis sive cadaveris. Sic David ait, *Non relinques animam meam in sepulcro*, pro eo quod est *corpus meum.* Alioqui Anima propriè dicta non arescit. Licet etiam exponere ANIMAM, i. *hominem.*

10. *Malignus oculus*] Vel *nequam oculus* עין רעה. Significat Invidiam. Zacharias in Unum ex quatuor, *Oculus malus invidia est, cùm alienâ felicitate torquemur.* Et Sordes sive Avaritiam. Infrà 31. 14. *Memento rem malam esse oculum nequam.* Hujus contrarium ὀφθαλμὸς ἀγαθὸς *oculus bonus* Sirach. 35. 7. Sic opponuntur *bonus oculo* Prov. 22. 9. & *malus oculo* Prov. 23. 6. *Bonus oculo*, i. liberalis, benignus. Ergò *malus oculo*, avarus. Eodem sensu sumitur hoc in loco *oculus nequam.* Et est figura loquendi, ut cùm *dolus* pro *doloso* ponitur. ¶ *Invidus est in pane*] Invidet sibi & aliis panem, i. cibum eáque quibus vita sustentatur. ¶ *Deficiens*] *Egens, indigens.* Hoc ait vel quia deest semper mensæ ipsius propter sordes, vel quia cibis appositis vesci non audet. Nam *avaro tam deest quod habet quàm quod non habet.* Ideò *semper egere* dicitur.

11. *Pro eo quod habes*] Καθὼς ἐὰν ἔχῃς· vel sequendo aliam lectionem καθόσον ἔχῃς. Hanc lectionem notavit Came-

Camerarius. Edit. Latina, *si habes*, ἐὰν ἔχῃς. Pro ἔχῃς, quod præferunt reliqua exemplaria, in Romano legitur ἔχεις & mox ἑαυτὸν εὖ ποίει pro ἀπὸ ποίει σεαυτόν. Quod posterius obvium & in A, B. Hujus loci est, *Benefacit animæ suæ vir benignus*, vel juxta aliam interpretationem, *vir pius*. ¶ *Oblationes dignè adducito*] In hanc sententiam dixit Sophus noster Prov. 3. 9. *Honora Dominum de opibus tuis*, &c. Et Eleazar Judæ filius, *Da ei de suo, quoniam tu & omnia tua ipsius sunt*. Vide in hoc libro c. 7. 32.

12. *Et pactum inferorum tibi non esse ostensum*] Hoc alibi dixit, *Nescis quod tempus te præteriturum sit*. Est autem sensus ut si diceret, *Nescis quando moriturus sis*. Nam statutum cuique tempus moriendi, nec quicquam tam certum, tametsi hora mortis incerta fit. *Inferorum*, i. sepulcri aut mortis. Infrà, *Pactum enim sempiternum est*, *Moriendo morieris*.

13. *Priusquam moriaris*] Πρὶν σε τελευτῆσαι, i. dum in vivis es: vel *priusquam moriaris*, h.e. hodie. Nam fortasse cras morieris. Sic ait Sapiens noster Prov. 3. 28. *Nè dicas socio tuo, Vade, redi, cras dabo tibi*. ¶ *Benefac*] Pro εὖ ποίει scribi velim εὐποίει unicâ dictione. Nam ità scriptum lectum in R. ¶ *Amico*] לרעך, i. alteri. Nam benefaciendum etiam inimicis. Vide quæ scripsimus Observat. l. 7. c. 13. Vetus ed. *Ante mortem benefac amico tuo*. Fortè hoc vult, Cùm testamentum condes, noli amicum tuum inopem aut pauperes præterire. ¶ *Extende manum*] In libris quos consului legitur ἔκτεινον *extende*: subintelligitur autem *manum tuam*, aut aliquid hujusmodi. *Manum* autē *extendere* dicitur qui largiter dat; ut contrà *contrahere*, qui parcè dat. Sed admonet nos Camerarius de alia lectione, videlicet, ἔκτινον *persolve*, ut intelligamus deberi ab omnibus beneficia quæ in alios conferantur. *Persolve*, inquit, *pro viribus debitum*, nimirum benignitatis.

14. *Nè deficias à die bono*] Vel, *nè defrauderis die bono*. Quidam, *nè careto die bono*. Monet, tempus vitæ hilariter traducendum esse. Quò pertinet illud Salomonis, *Omni tempore sint vestimenta tua candida*. Nam die bono induebant vestes albas. *Diem* autem *bonum* vocabant diem luculentum, h.e. diem festum, & aliquando non festum, quem tamen cum lætitia transigebant, convivia inter se mutuò agitantes. Unde manavit locutio illa, *diem bonum fecit fratribus suis*. Vult dicere, excepit eos lauto & opiparo convivio. ¶ *Et pars honestæ cupiditatis*] Καὶ μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς, *& portio boni desiderii*. Tralatio à partibus conviviorum. Et nota quòd ait *bonæ cupiditatis*. Nam cupiditas, nisi honesta fuerit, non est expetenda.

15. *Labores tuos*] Τοὺς πόνους σου, i. opes labore partas, ut Psal. 109. 11. *diripuerunt alieni laborem ejus*, יגיעו. ¶ *Divisioni*] Εἰς διαίρεσιν κλήρου A. B. R. εἰς διαιρέσεις κλήρου C. utrumque Camerarii, Biblia R. Stephani. *In divisione sortis* Lat. Vet. ¶ *Sortis*] Hereditatis.

16. *Da, & accipe*] Dat qui vendit, accipit qui emit. Ergò *da & accipe*, i. mercaturam exerce vendendo & emendo; *& sanctifica animam tuam*, i. animum sanctum habeto, nève peccati labe contaminato. Huic expositioni firmandæ est מתן ומקח *datio & acceptio*, quo significant venditionem & emptionem; veluti cùm dicimus, *codex dati & accepti*. Aliter exponas, *Da, & accipies*, ut sit imperat. pro fut. Quale genus loquendi est, *Hoc fac, & vive*: item in Latio,

Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto,

pro eo quod esset, *Hoc fac, & vives*: & *aureus eris*. Huc refer adagium sacrum, à nobis alibi explicatum, *Habenti dabitur*. Item dictum Salomonis, *Anima benedictionis benedicetur*. ¶ *Sanctifica animam tuam*] Ἁγίασον τὴν ψυχήν σου. Sic habent exemplaria omnia quæ adhibui, uno Romano excepto, in quo ἀπάτησον legitur. E. Lat. vetus, *justifica animam tuam*. Expono, Animum justum ac integrum servato. Verba diversa, sententia eadem. ¶ *Apud inferos*] Ἐν ᾅδου, *in Orci domo* vel *regione*. Talis defectus Act. 2. 23. εἰς ᾅδου. Sic Latini dicunt, *Ad Opis*, *Ad Concordiæ*: & *templum* subaudiunt. Cæterùm ᾅδης hoc loco significat non locum animarum damnatarum, sed statum mortuorum, ut suprà ver. 16. & alibi sæpe. ¶ *Quærendus est victus*] Ζητῆσαι τροφήν, *quærere cibum*. In uno Romano exemplari offendi τρυφὴν pro τροφήν. *Non sunt*, inquit, *apud inferos quærendæ deliciæ*. Minùs placet. Ed. Vulg. *non est apud inferos invenire cibum*, i. εὑρῆσαι τροφήν.

17. *Ut vestimentum veterascit*] Sumptum apparet ex Psal. 102. 26. πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται. Ebraicè כבגד יבלו. Quanquam ibi sermo de cœlo ac terra, hic de hominibus, vel magis de omnibus animantibus, quorum corpora ex humo terræ formata. Homo autem *caro* dicitur respectu corporis. Nam Anima non veterascit; Est autem Corpus quasi quædam vestis animæ. Itaque legimus in libro Zoar, גופא דאנש אקרי לבישא דאדם *Corpus viri vocatur Vestimentum hominis*. Latinæ V. *sicut fœnum*, ὡσεὶ χόρτος, sive ὡς χόρτος. Quod legitur 1 Pet. 1. 24. ¶ *Pactum enim sempiternum est*, *Morte morieris*] Nota locutionem διαθήκη ἀπ' αἰῶνος, vel sequendo aliam lectionem ἡ ἀπ' αἰῶνος, *pactum ab æterno*, i. æternum. Autor editionis Latinæ quam *Vulgatam* nuncupamus, hoc membrum ponit suprà v. 12. quod interpretatur, *Testamentum enim hujus mundi*, *Morte morietur*, ut videatur mihi legisse, διαθήκη τοῦ αἰῶνος, i. hominum hujus seculi aut mundi.

18. *Quemadmodum virens folium*, &c.] In eandem sententiam exstat locus Jes. 64. 6. *Defluimus ut folia omnes nos*: & Homeri versus proverbialis,

Οἵη περ φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

¶ *Carnis & sanguinis*] i. Hominum. Ebraismus obvius & infrà 17. 4. item Gal. 1. 16. *Non communicavi rem cum carne & sanguine*, & Matth. 16. 17. *Caro & sanguis non revelavit tibi*. Est autem periphrasis Corporis, quod propriè constat ex carne & sanguine. Interdum *caro & sanguis* vocatur corpus animale cum infirmitate adjuncta, ut 1 Cor. 15. 50. *Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt*. Ergò γενεὰ σαρκὸς καὶ αἵματος, i. genus humanum, Ebr. דור בשר ודם. ¶ *Aliud quidem obit*] Nam genus humanum in specie conservatur, individuis intereuntibus. Secùs fit in Sole, Luna, aliisque corporibus cœlestibus, quorum individua sempiterna sunt, nec unquam intereunt. Cæterùm pro οὕτως γενεὰ, *sic generatio*, exemplaria quædam οὕτως καὶ γενεὰ habent. Legitur etiam, τὸ μὲν καταβάλλει, τὸ δὲ φύει, sive ἄλλο δὲ φύει.

19. *Cum eo abibit*] Abibit cum opere suo, i. interibit, morietur. Opus non moritur, sed interit; Homo & moritur & interit. Utrumque Græci exprimunt verbo ἀπέρχεσθαι. Itaque capilli *abire* dicuntur cùm defluunt, & mortui ἀπελθόντες vocantur. Quo modo Latini autores dicunt *decessit* pro *decessit ex hac vita*, & *abiit* pro *mortuus est*.

20. *Meditatur honesta*] Μελετήσει καλά. Descripsi ex C. Eadem lectio est in Camerarii, & R. Stephani. Germanicum exemplar quod in quarto folium complicat, non habet καλὰ, sed tantùm μελετήσει. In Rom. & Aldino legitur τελευτήσει, i. *vitam finiet*. Editio Lat. *morabitur*. An legendum *morietur*? *Beatus*, inquit, *qui morietur in sapientia*, i. sapienter. ¶ *Doctè*] Prudenter, cum intelligentia. ¶ *Sancta*] De rebus sanctis. Hoc abest in A. B. R. Est etiam ubi reperiatur διαλεχθήσεται pro διαλεχθήσεται. Vide Notas ad Rom. ed. Vetus ed. Latina, *& in sensu suo cogitabit circumspectionem Dei*. Id exponunt, *quomodo Deus omnia circumspectè gubernet*.

21. *Arcana ejus perpendit*] Ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτῆς νοηθήσεται, *de occultis ejus cogitat*, in iisque commentatur & mente versatur. Alibi ἐννοηθήσεται.

22. *Viis ejus*] Ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῆς. Ità scriptum in C. utroque Camerarii & Bibliis R. Stephani. Nec aliâ scripturâ usus est Int. Vetus, dum verteret *in viis illius*. Quod autem in margine ἐν ταῖς εἰσόδοις id sumsimus ex ed. Rom. cui assensum præbent A. & B. Sunt autem εἴσοδοι *ingressus*; item *vestibula* sive *aditus* aut *januæ*, per quæ intratur. ¶ *Inside*] Unde *insessores viarum*. Alii, *insidiare*.

23. *Qui introspicit per fenestras ejus*] Ὁ παρακύπτων διὰ τῶν θυρίδων αὐτῆς. Hæc verba Camerarius verterat, *qui despicit de fenestris ejus*. Malui, *qui introspicit per fenestras ejus*, vel, si placet, *in fenestras ejus*, ut Joh. 20. 11. παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον, *introspexit in monumentum*. Significat

ficat autem propriè παρακύπτειν *capite introspicere inclinato* vel *prono*: unde & pro *se inclinare* sive *incurvare* ponitur Luc. 24. 12. & Joh. 20 5. ¶ *Adfores ejus*] θύρα & θύρωμα *fores*, ut σκηνὴ & σκήνωμα *tabernaculum*. Alii *vestibulum* interpretantur. V. editio, *in januis ejus*. Vulgata Lexica exponunt *postes*.

25. *Ad manum ejus*] *Ad latus ejus*, juxta illam. *Manus* pro *latere*, Obser. l. 6. c. 6. Legitur & κατὰ χεῖρας αὐτῆς. Ed. V. *ad manus illius*.

27. *Per eam*] ὑπ' αὐτῆς. A. B. R. ἀπ' αὐτῆς C. itémque Camerarii & R. Stephani. L. V. *protegetur sub tegmine ejus*.

GROTIUS.

1. *Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo*] Cùm & quæ præcesserunt & quæ sequentur ad titulum de Divitiis & Paupertate pertineant, omnino censeam hanc sententiam pertinere ad eos qui gravi paupertate pressi nullum verbum ex impatientia ejaculantur adversùs Deum ejúsque providentiam. ¶ *Et non est stimulatus in tristitia delicti*] Gr. *Nec cruciatus est ex mœrore criminoso*: nam ἐν λύπῃ ἁμαρτιῶν habent quidam codices, & sic legit hîc Interpres, non ἐν πλήθει. *Mœrorem criminosum* vocat eum qui erumpit in verba Dei honorem lædentia.

2. *Felix qui non habuit animi sui tristitiam*] Gr. Μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ sed legendum οὐκ ἀπέγνω, *qui non despondit animum in malis*. Ostendit id sequens explicatio, *Et non dejectus est de spe sua in Deum*: nam τῆς ἐπὶ Κυρίου additur in Græco.

3. *Viro cupido & tenaci*] Duabus vocibus expressit unam Græcam μικρολόγῳ. In Glossis Μικρολόγος, *sordidus*. Theophrasto Μικρολογία δὲ φειδωλία τοῦ διαφόρου ὑπὲρ τὸ καιρόν. ¶ *Sine ratione est substantia*] *Non pulcra divitiæ*: i. eum non decent. ¶ *Et homini livido ad quid aurum?*]

Quò mihi divitias, si non conceditur uti?

βάσκανος sæpe quidem *invidum* significat, sed ab Hellenistis etiam *avarus* eo vocabulo appellatur. Vide infrà 6, 8. & 18. 18. & 37. 12.

4. *Qui acervat ex animo suo injustè, aliis congregat*] Non est *injustè* in Græco, nec de injustitia hîc, sed de tenacitate agitur. *Qui acervat ab animo suo*, i. qui extra usum suum res asservat, qui genium suum defraudans comparcit, ut loquitur Terentius. ¶ *Aliis congregat*] Heredibus. Vide suprà 11. 20. ¶ *Et in bonis illius alius luxuriabitur*] Alii luxuriabuntur. Horatius,

Absumet heres Cæcuba dignior
Servata centum clavibus, & mero
Tinget pavimentum superbo
Pontificum potiore cœnis.

Martialis,

Superba densis arca palleat numis,
Centum explicentur paginæ calendarum;
Jurabit heres te nihil reliquisse:
Supráque pluteum te jacente, vel saxum,
Fartus papyro dum tibi torus crescit,
Flentes superbus basiabit eunuchos.

5. *Qui sibi nequam est, cui alii bonus erit? & non jucundabitur in bonis suis*] Illud & hîc more Hebræo est pro relativo *qui*.

6. *Et hæc redditio est malitiæ illius*] Hæc merces vitii, non habere quæ habeat.

7. *Et si bene fecerit*] Alicui scilicet. ¶ *Ignoranter & non volens fecit*] In Græco tantùm est, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ. Pro certo habe, inquit, eum non volente animo id fecisse, sed coactum, damni alicujus vitandi causâ. ¶ *Et in novissimo manifestat malitiam suam*] *Etiam in fine vitæ vitium suum ostendit*. Phædrus,

Tibi dico, avare, gaudium heredis tui:

Et post aliquos versus,

Qui circumcidis omnem impensam funeris,
Libitina nè quid de tuo faciat lucri.

8. *Nequam est oculus lividi*] In Græco, *Homo invidus malus est, ità ut oculis videas*: i. ipso aspectu vitium ejus deprehendas: quod explicant sequentia. ¶ *Et avertens faciem suam*] Eò quòd avertit faciem suam à pauperibus. ¶ *Et despiciens animam suam*] In Græco est, *& despiciens animas*, i. hominum aliorum miseriam.

9. *Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis: non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam*] In Græco aliter ac meliùs, *Cupidi oculus non expletur parte*: (quia scilicet totum cupit quod videt) *& mali hominis injustitia tabe consumit animam ipsius*: id est, ipsum. ξηραίνειν est *tabe consumere*. Vide Psal. 22. 16. 102. 5, 12. Prov. 17. 22. Zach. 11. 17. Tabescit cruciatibus animi sibi malè conscii. Apud Euripidem quærente Menelao,

Ὀρέστα τλῆμον, τίς σ' ἀπόλλυσιν νόσος;

Respondet Orestes,

Ἡ σύνεσις, ὅτι σύνοιδα δείν' εἰργασμένος.

10. *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane indigens, & in tristitia erit super mensam suam*] Conjunxit duas lectiones: nam ubi alii libri habent ἐκλείψεις, ibi alii ἐν λύπῃ. Sensus est, *Homo avarus* (is dicitur *oculus malus* Hebræis) *aliis invidet, etiam de pane, & in sua ipsius mensa egenus est*. Juvenalis,

———*nónne est manifesta phrenesis*
Ut locuples moriaris egentis vivere fato?

11. *Fili, si habes, benefac tecum*] In Græco, *Fili, pro modo rerum quas habes, tibimet ipsi benefac*. Partis utere. ¶ *Et Deo dignas oblationes offer*] In Græco ἀξίως, *dignè*, id est, pro ratione facultatum. Sic ἀξίως ἀδικίας dicunt Græci, pro modo injuriæ.

12. *Et testamentum inferorum, quia demonstratum est tibi*] In Græco, *non demonstratum est tibi*. Id est, diem sepulturæ tuæ non nosti. Diem autem vocat διαθήκην, i. e. *pactum*, quia pacta solent ad certam diem fieri, ut in locationibus.

13. *Et secundùm vires tuas exporrigens da pauperi*] In Græco, *da ipsi*, i. amico. Sed Interpres sensum fecit magìs Christianum.

14. *Non defrauderis à die bono*] Dies festos lætus celebra, ut mos erat Judæis. ¶ *Et particula boni doni non te prætereat*] *Particula bene desiderata nè à te abeat*. μερίδα *particulam* vocat id quod edule est, Esth. 9. 22. ubi *ciborum partes* dixit Hieronymus. Sic & Plutarchus Agesilao, διέπεμψε μερίδας τοῖς φίλοις. Usurpat sic & Athenæus, & alii.

15. *Nónne aliis relinques dolores & labores tuos in divisione sortis?*] In Græco, *Nónne aliis relinques labores tuos, & fatigationes dividendas sorte*, ut inter heredes fieri solet, qui propterea *consortes* dicuntur? *Labores & fatigationes*, i. parta labore ad lassitudinem tolerato.

16. *Da & accipe, & justifica animam tuam*] Legit ἁγίασον τὴν ψυχήν σου sed in aliis libris est ἀπάτησον. Veram lectionem puto ἀγάπησον, *bene temet tracta*. Ità rectè cohærebit quod in Græco sequitur.

17. *Ante obitum tuum operare justitiam*] Et hoc adjecit interpres. ¶ *Quoniam non est apud inferos invenire cibum*] Quem aut des, aut accipias. In Græco est, *quærere cibum*: id est, comparare.

18. *Omnis caro sicut fœnum veterascit*] Gr. *sicut vestimentum*. Bene ex Ps. 102. 26. quò respicit & Scriptor ad Hebræos 1. 11. ¶ *Et sicut folium*, &c.] Hîc præcedit in Græco, ἡ γὰρ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος, Θανάτῳ ἀποθανῇ, *hæc enim lex ab omni ævo scripta est, Omnino morieris*. Voce διαθήκης non *pacta* tantùm sed & *leges* comprehendi diximus initio Annotatorum ad Euangelia. Sic scriptor Oetæi *legem* vocat, *Quod natum est poterit mori*. Euripides,

Πᾶσιν γὰρ ἀνθρώποισιν ἤδε κεῖται θανεῖν
Ψῆφος κέκρανται, καὶ θανεῖν τ' ὀφείλεται.

¶ *Fructificans in arbore viridi*] *Nascens*, θάλλον.

Οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν,

ait Homerus & ex Homero Simonides. Mimnermus,

Ἡμεῖς δ' οἷά τε φύλλα φύει πολυάνθεμος ὥρη
Ἦρος.

19. *Alia generantur, & alia dejiciuntur: sic generatio carnis & sanguinis; alia finitur, & alia nascitur*] Mos est Hebræis, quoties Humanam infirmitatem significare volunt, dicere בשר ודם *caro & sanguis*. Sensus par in istis Euripidis,

———ἀναγκαίως

——— ἀναγκαίως δ' ἔχει
βίον δεῖξαι, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

20. *Omne opus corruptibile in fine deficiet*] Gr. *Omne opus putrescendo deficit*, i. paulatim, ut ea quæ putrescunt. ¶ *Et qui illud operatur ibit cum illo*] *Abibit*. Sic Phædrus,

Abiturus illuc quò priores abierunt.

21. *Et omne opus electum justificabitur*] Hoc quoque comma Interpres Latinus addidit.

22. *Beatus vir qui in sapientia morabitur, & qui in justitia sua meditabitur, & in sensu cogitabit circumspectionem Dei*] Variant hîc mirè Græca. Vera lectio videtur ista, Μακάριος ἀνὴρ ὃς ἐν σοφίᾳ μελετήσει, καὶ ὃς ἐν συνέσει αὐτοῦ διαλεχθήσεται, *Beatus vir qui sapienter meditabitur, & in mente sua disseret*. Voces καλὰ καὶ ἅγια additæ sunt ut intelligeretur quæ sit vera sapientia.

23. *Qui excogitat vias illius in corde suo*] *Vias suas*: nam αὐτοῦ hîc est pro reciproco; i. qui actionibus suis attendit. ¶ *Et in absconditis suis intelligens*] *Et arcana ejus* (αὐτῆς, nempe *sapientiæ*) *cognoscit*. ¶ *Et in sensu cogitabit circumspectionem Dei*] Abest in Græco. ¶ *Vadens post illam quasi investigator*] Gr. *Vade*. *Investigatorem* dicit Interpres Venatorem: nam & *investigare* verbum est tractum à Venatoribus, qui ferarum vestigia quærunt. ¶ *Et in viis illius consistens*] Gr. *Viis ejus insidias pone*: i. fac omni modo eam deprehendas: eâ utere diligentiâ quâ exploratores solent.

24. *Qui respicit per fenestras illius, & in januis illius audiens*] *Et ad januas illius auscultat*. Construuntur pariter participium ὁ παρακύπτων & futurum ἀκροάσεται, quia in secundo membro subintelligitur pronomen *qui*, more Hebræo. παρακύπτειν dicitur *qui per januam*, vel *fenestram*, *prospectat ex domo*, vel *in domum*. Hîc *in domum* intellige, nempe ut omnia scrutetur. Confer quæ infrà 21. 26.

25. *Qui requiescit juxta domum illius*] *Qui diversatur juxta domum illius*, i. facit ut ei semper sit vicinus. ¶ *Et in parietibus illius figens palum, statuet casulam suam ad manus illius*] Idem sensus qui in præcedenti: *ad manus illius*, ביד, i. proximè. Pro *casulam*, in Græco est σκηνὴν *tentorium*. Solebant tentoriorum funes ad paxillos alligari, Exod. 35. 17. Judic. 4. 21. Esa. 33. 20. & 54. 2. ¶ *Et requiescent in casula illius bona per ævum*] Gr. *Is divertet in diversorio bonorum pleno*. Nam καὶ hîc more Hebraico est vice pronominis respondentis relativo *qui*.

26. *Statuet filios suos sub tegmine illius*] i. Ejus tutelæ liberos etiam suos commendabit. ¶ *Et sub ramis ejus morabitur*] Quasi

——*patulæ recubans sub tegmine fagi.*

27. *Protegetur sub tegmine illius à fervore*] Similitudo sumpta à Nube illa quæ Israelitas deducebat per solitudinem. Vide Sap. 10. 17. ubi eadem vox σκέπης. ¶ *Et in gloria ejus requiescet*] *In gloria ipsius diversabitur*, i. videbit ejus majestatem. Hîc alluditur ad Ignem illum qui de nocte prælucebat Israelitis. Neque enim rarum ut ignis cœlestis dicatur כבוד, i. δόξα, Exod. 24. 17. Levit. 9. 6, & 23.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιε'.

1. Ὁ φοβούμενος Κύριον ποιήσει αὐτό· καὶ ὁ ἐγκρατὴς τοῦ νόμου καταλήψεται αὐτήν.

2. Καὶ ὑπαντήσεται αὐτῷ ὡς μήτηρ· καὶ ὡς γυνὴ παρθενίας προσδέξεται αὐτόν.

3. Ψωμιεῖ αὐτὸν ἄρτον συνέσεως, καὶ ὕδωρ σοφίας ποτίσει αὐτόν.

4. Στηριχθήσεται ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐ μὴ κλιθῇ· καὶ ἐπ' αὐτῆς [αὐτὴν] ἐφέξει, καὶ οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

5. Καὶ ὑψώσει αὐτὸν παρὰ τοὺς πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ἀνοίξει [C. A.] τὸ στόμα αὐτοῦ.

6. Εὐφροσύνην καὶ στέφανον ἀγαλλιάματος [C. A.] εὑρήσει, καὶ ὄνομα αἰῶνος κατακληρονομήσει.

7. Οὐ μὴ καταλήψονται αὐτὴν ἄνθρωποι ἀσύνετοι, καὶ ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οὐ μὴ ἴδωσιν αὐτήν.

8. Μακρὰν ἐστιν [C. A.] ἀπὸ ὑπερηφανίας, καὶ ἄνδρες ψεῦσται οὐ μὴ μνησθήσονται [μνησθῶσιν] αὐτῆς.

9. Οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ, ὅτι οὐ παρὰ Κυρίου ἀπεστάλη [C. A.] αὐτῷ.

10. Ἐν γὰρ σοφίᾳ ῥηθήσεται αἶνος, καὶ ὁ Κύριος εὐοδώσει αὐτόν.

11. Μὴ εἴπῃς, [ὅτι] διὰ Κύριον ἀπέστην· ἃ γὰρ ἐμίσησεν, οὐ ποιήσεις.

12. Μὴ εἴπῃς, [ὅτι] αὐτός με ἐπλάνησεν· οὐ γὰρ χρείαν ἔχει ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ.

13. Πᾶν βδέλυγμα ἐμίσησεν [C. A.] ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἀγαπητὸν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.

14. Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ.

15. Ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις [συντηρῆσαι] ἐντολὰς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας.

16. Παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ· οὗ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου.

17. Ἔναντι ἀνθρώπων [ἡ] ζωὴ καὶ [ὁ] θάνατος· καὶ ὃ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ.

18. Ὅτι πολλὴ [C. A.] ἡ σοφία τοῦ Κυρίου, [C. A.] ἰσχυρὸς ἐν δυναστείᾳ, καὶ βλέπων τὰ πάντα.

19. Καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἐπιγνώσεται πᾶν ἔργον ἀνθρώπου.

20. Καὶ οὐκ ἐνετείλατο οὐδενὶ ἀσεβεῖν, καὶ οὐκ ἔδωκεν ἄνεσιν οὐδενὶ ἁμαρτάνειν.

1. Κτέον] R. Al. τὸν Κύρ. Co. ¶ Αὐτὸ] Al. αὐτὴν Co. ἀγαθὸν Ar. B. St. H. ¶ Ἐγκρ. τ. νόμου] Al. ἐγκρατὴς γνώσεως νόμου Co. καταλήψ. αὐτὴν Al. Ar. αὐτὸν B. VV. εὑρήσει αὐτὴν Co.

2. Ὑπαντήσεται αὐτῷ ὡς μ.] Al. ὡς μήτηρ ὑπαντήσει αὐτῷ Co. ¶ Γυνὴ παρθενίας] i. Γυνὴ παρθένος (ut Jac. 1. 25. ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς, pro ἐπιλήσμων.) Naz. Carm. ad Hellenium v. 224. γυνὴ παρθενική.

3. Ποτίσει] Al. ποτιεῖ Co.

4 Ἐπέχει ἐπ' αὐτὴν cum accus. C. A. ut cap. seq. v. 3.

5. Articulus τὸ ab aliis libris abest, ut versu 6 verbum εὑρήσει à R. Al.

6. Ὄνομα αἰῶνος κατακληρονομήσει αὐτόν καὶ Co. ὄν. αἰώνιον κατακληρονομήσει καὶ R. ὄν. αἰών. κατακλ. οὐ μὴ Al.

8. Ἐστιν ἀπὸ ὑπερηφ.] Co. μακρὰν ἐστιν ὑπερηφ. Al.

9. Ὡραῖος αἶνος] Athanas. Disputat. I contra Arian. ὡραῖος ὕμνος, Chrys. hom. 9. Coloss. 3.

10. Abest τὸ αὐτῷ ab Al. R.

11. Τὸ ἃ abest à Co. & versu seq. à Co.

12. Ἐπλάνησεν] R. Al. H. sed Q. l. Co. & P. ἐπλάνασεν.

13. Articulus ὁ à R. & Al. abest.

15. Q. l. συντηρῆσαι. ¶ Ποιῆσαι Al. vitiosè. ποιῆσαι alicubi legi monet D.

16. Πῦρ καὶ ὕδωρ] Deut. 30. 15. Ἰδοὺ, δέδωκα πρὸ προσώπου σου σήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. Jer. 21. 8. Ἰδοὺ, ἐγὼ δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου. Cl. Al. Protrep. Str. 5. ¶ Ἐκτενεῖς] Co. P. H. ἐκτείνεις R. Al. Chrys. hom. 14. 1 Cor. 4.

17. A. C. A. articuli absunt.

18. Πολλὴ σοφ. τ. Κυ. ἰσχ.] R. Al. πολλὴ ἡ σ. τ. Κυ. καὶ Co.

20. Οὐδενὶ ἀσ.] Al. ἀσ. οὐδενὶ Co.

BADVELLUS.

1. Qui *Dominum reveretur*, &c. ὁ φοβούμενος Κύριον ποιήσει ἀγαθὸν καὶ ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως τοῦ νόμου, καταλήψεται αὐτὸν] *Qui Dominum timet faciet bonum: & compos cognitionis Legis*, [aut, *qui tenet cognitionem Legis*] *apprehendet eam*

eam. In exemplari Toletano legitur ποιήσει αὐτὰ, *faciet ea*, & in secundo membro εὑρήσει αὐτὴν, *inveniet eam.* Ad sensum nihil interest quocunque modo legatur in utroque membro: nam promittit id quod suprà, majorem ac certiorem Legis Divinæ cognitionem.

2. *Hæc illi occurret*, &c. καὶ ὡς μήτηρ ὑπαντήσει αὐτῷ, καὶ ὡς γυνὴ παρθενίας προσδέξεται αὐτόν] *Et ut mater occurret ei, & ut mulier virginitatis eum suscipiet. Matris* & *uxoris* nomine, earúmque amabilissimo *occursu* ac *complexu*, significat suavissimum amorem quo Sapientia sui studiosos prosequitur. Sic Christus Joh. 14. 21. *Qui custodit præcepta mea, diligetur à me atque à Patre meo, & ego meipsum illi declarabo.*

3. *Hæc eum cibabit*, &c. ψωμιεῖ αὐτὸν ἄρτον συνέσεως, καὶ ὕδωρ σοφίας ποτιεῖ αὐτόν] *Cibabit eum pane intelligentiæ, & aquâ sapientiæ eum potabit.* Pastus ac potus animorum saluberrimus est sapientia Dei doctrináque salutis, quâ nullus corporis cibus aut ad delectationem suavior aut ad necessitatem opportunior esse potest. Præterea omnis alia esca simul cum ventre perit, hic autem verbi Dei cibus manet in æternum.

4. *Firmatus hâc, statu moveri*, &c. στηριχθήσεται ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐ μὴ κλιθῇ· καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐφέξει, καὶ οὐ μὴ καταισχυνθῇ] *Firmabitur super eam, & non inclinabitur: ac super eam continebit, & non confundetur.* Suprà locutus est de Sapientiæ familiaritate & amoris suavitate erga amatores suos, de consolatione ac refectione salutari quam illis præbet: nunc loquitur de firmitate atque stabilitate quam habent ii qui summa cum fiducia in studio amoréque verbi Dei conquiescunt.

5. *Hæc supra ipsius socios*, &c. καὶ ὑψώσει αὐτὸν παρὰ τοὺς πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ἀνοίξει στόμα αὐτοῦ] *Et elevabit eum supra proximos ejus, & in medio ecclesiæ aperiet os ejus.* Hæc comparatio continet αὔξησιν καὶ αὔξησιν beneficentiæ Dei augentis ac ornantis dona sua iis qui in ipso suam fiduciam ponunt. Sic Psal. 119. David aliorum comparatione progressum suum in studio sapientiæ commendat. *Præ omnibus docentibus me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea sunt. Præ senibus intellexi, quia præcepta tua custodio.*

6. *Hæc lætitiam illi*, &c. εὐφροσύνην καὶ στέφανον ἀγαλλιάματος εὑρήσει, καὶ ὄνομα αἰῶνος κατακληρονομήσει αὐτόν] *Jucunditatem & coronam exsultantiæ inveniet, & nomen seculi hereditabit illum.* Quædam exemplaria non habent verbum *inveniet*, sed tantùm *hereditabit*, sine pronomine *ipsum*: & ità præcedentia conjungunt cum verbo κατακληρονομήσει, quod referunt non ad Sapientiam, sed ad ejus amatorem, ut is hereditatem æterni nominis adipiscatur: sed ex utraque lectione sensus satis intelligitur, & fructus lætitiæ ac gloriæ sempiternæ qui ex studio sapientiæ capitur.

7. *Homines autem insipientes*, &c. καὶ οὐ μὴ καταλήψονται αὐτὴν ἄνθρωποι ἀσύνετοι, καὶ ἄνδρες ἁμαρτωλοὶ οὐ μὴ ἴδωσιν αὐτήν] *Et non apprehendent eam homines stulti, nec viri peccatores videbunt eam.* Hæc sententia continet antithesim superiorum, quæ ostendit stultos atque improbos homines à sapientiæ studio abhorrentes, illius nunquam participes futuros.

8. *Longè abest à superbia*, &c. μακρὰν ἔστιν ἀπὸ ὑπερηφανίας, καὶ ἄνδρες ψεῦσται οὐ μὴ μνησθήσονται αὐτῆς] *Procul est à superbia, & viri mendaces non recordabuntur ejus*: aut, *non facient mentionem ejus.* Notat hoc loco Sapiens duo genera hominum à sapientia abhorrentium, quorum alii propter superbiam aspernantur, alii propter vanitatem eam non capiunt. *Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam*, Jac. 4. 6. *Super quem* (inquit Esaias 66. 2.) *requiescet spiritus? super humilem & trementem ad verba ejus.* Sapientia verò ac veritas cum mendacio conjuncta esse non potest.

9. *Laus in ore scelerati*, &c. οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ, ὅτι οὐ παρὰ Κυρίου ἀπεστάλη αὐτῷ] *Non est pulcra laus in ore peccatoris, quoniam à Domino missa non est ei.* Hîc *laus* συνεκδοχικῶς accipitur pro universa Legis doctrina, quam in ore impuro ac polluto versari tractaríque non oportet. Deus enim hujusmodi homines neque ad docendum neque ad laudandum mittit, à quibus nomen suum profanatur potiùs quàm sanctificatur. Psal. 50. 16. *Impio autem dixit Deus, Quid tibi ut enarres statuta mea, & assumas pactum meum in os tuum?*

10. *Laus à sapiente*, &c. ἐν γὰρ σοφίᾳ ῥηθήσεται αἶνος, καὶ ὁ Κύριος εὐοδώσει αὐτόν] *In sapientia enim laus dicetur*, [sive *pronunciabitur*] *ac Dominus prosperabit eam*, i. dabit successum ejus orationi qui vitæ integritatem cum puritate doctrinæ conjunxit. Hoc enim significat verbum εὐοδοῦν *prosperè dirigere*, ac doctrinæ felicem cursum dare: id quod fit à Deo in piis hominibus, quorum vocationis non solùm est autor, sed etiam moderator, fautor atque adjutor.

11. *Nè dicas, Defeci impulsu Domini*, &c. Μὴ εἴπῃς, Ὅτι διὰ Κύριον ἀπέστην· ἃ γὰρ ἐμίσησεν, οὐ ποιήσεις] *Ne dicas, Quoniam propter Dominum descivi: quæ enim odit, non facies.* Hoc loco admonemur nè Deum autorem peccatorum faciamus, culpámque nostrorum maleficiorum in eum ullam conferamus: sed potiùs quæ ille odit fugiamus. Psal. 5. 5, 6. *Quia non Deus volens impietatem es: Non habitabit juxta te malus. Odisti omnes operantes iniquitatem.*

12. *Nè dicas, Ipse me induxit in errorem*, &c. μὴ εἴπῃς, Ὅτι αὐτός με ἐπλάνησεν· οὐ γὰρ χρείαν ἔχει ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ] *Nè dicas, Ipse me seduxit: non enim opus habet viro peccatore*, i. homine in peccatis suis improbè obstinatéque perseverante: cujusmodi homines in Scriptura ἁμαρτωλοὶ *peccatores*, h. e. peccatis maleficiísque infames detestabilésque Deo appellantur. Sumpsit autem Sapiens rationem à natura atque affectione Dei ab improbis hominibus abhorrentis: ex qua ostendit eum neque peccati neque erroris cujusquam autorem esse.

13. *Omne nefas odit Dominus*, &c. πᾶν βδέλυγμα ἐμίσησεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἀγαπητὸν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν] *Omnem abominationem odit Dominus, & non est amabilis timentibus eum.* Præclarè conjungit odium peccati in Deo atque Homine. 1 Joh. 1. 3, 5, 6. *Hæc autem est societas quam cum Patre ac Filio habemus, quam nos vobis annunciamus, quòd Deus est lux, & in eo nullæ sunt tenebræ. Quòd si dixerimus nos societatem cum Deo habere, cùm in tenebris ambulemus, mentimur, ac veritas in nobis non est.* Plato ad demonstrandam hanc conjunctionem communionémque naturæ, allegat illud celebre proverbium veterum, *Simile simili amicum*, ex quo ostendit impios improbósque homines propter dissimilitudinem naturæ ac ingenii nihil facere quod Deo gratum esse possit, sed eorum munera etiam magnificentissima ab eo ut abominabilia repudiari.

14. *Ipse hominem creavit ab initio*, &c. αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ] *Ipse ab initio fecit hominem, & dimisit eum in manu consilii sui*: aut *ipsius.* Papistæ ineptè solent hunc locum citare cùm Liberum arbitrium probare volunt: cùm Sapiens de Hominis facultate aut viribus nihil agat hoc loco, sed Deum tantùm non esse peccati autorem probare velit: non enim quid possit Homo aut quam vim habeat, disserit; sed quid facere debeat ostendit: nè, si peccarit, causam peccati in Deum conferat.

16. *Si volueris, mandata servabis*, &c. ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας] *Si volueris, mandata conservabis, ac fidem facere beneplaciti.* Quidam codices legunt πίστιν ποίησαι in imperativo, *fac fidem beneplaciti*: sed meliùs legitur in infinitivo, ut conjungatur cum verbo *servabis*; aut ut resolvatur in futurum, *atque ità facies fidem bonæ voluntatis*, i. observantiæ atque obedientiæ quam tu Deo ejúsque mandatis debes.

17. *Ignem & aquam tibi proposuit*, &c. παρέθηκέ σοι πῦρ καὶ ὕδωρ· οὗ ἐὰν θέλῃς, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου] *Apposuit tibi ignem & aquam: ad quodcunque voles, extende manum tuam.*

18. *Vita simul & mors proposita sunt homini*, &c. ἔναντι ἀνθρώπων ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὃ ἐὰν εὐδοκήσῃ, δοθήσεται αὐτῷ] *Ante hominem vita & mors; & quodcunque placuerit dabitur ei.*

19. *Quoniam multa est Domini sapientia*, &c. ὅτι πολλὴ ἡ σοφία τοῦ Κυρίου, καὶ ἰσχυρὸς ἐν δυναστείᾳ, καὶ βλέπων τὰ πάντα] *Quoniam*

Quoniam multa sapientia Domini, & validus in potentia, ac videns omnia. Nè duriùs secundum membrum conjungeretur cum priore, apposui pronomen relativum *is* pro particula copulativa.

20. *Ejus oculi sunt conjecti in eos*, &c. καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν, καὶ αὐτὸς ἐπιγνώσεται πᾶν ἔργον ἀνθρώπου] *Et oculi ejus in metuentes ipsum, & ipse cognoscet omne opus hominis.* Hæ sententiæ significant & universam omnium rerum providentiam, & singularem eorum qui ejus nomen reverentur. Valent autem cùm ad pios consolandos, tum ad improbos à licentia peccandi deterrendos, nè Deum aut peccatorum autorem aut dissimulatorem esse arbitrentur.

21. *Impiè agere nemini præcepit*, &c. οὐκ ἐνετείλατο ἀσεβεῖν οὐδενί, καὶ οὐκ ἔδωκεν ἄνεσιν οὐδενὶ ἁμαρτάνειν] *Non mandavit impiè agere cuipiam, & non dedit licentiam alicui peccandi.* Hæc postrema sententia satis ostendit propositum autoris: cui nulla proposita est disputatio de Libero hominis arbitrio ejúsque facultate, sed gravissima admonitio de ejus officio, ut propositis à Deo bonis ac malis, relictis malis, ea potiùs amplectatur quæ ad vitam ejus ac salutem pertinent.

CASTELLIO.

8. *At veraces per eam tantùm consequuntur ut usque ad Dei cognitionem proficiant*] Hæc sententia in Latina translatione (nam Græcè versus hic non exstat) ità legitur, *Et viri veraces invenientur in illa, & successum habebunt usque ad inspectionem Dei:* quam sententiam ità fuisse scriptam puto, εὑρεθήσονται ἐν αὐτῇ· quod verbum etiam Græcè *adipisci* & *consequi* significat, sicut Hebraicè מצא: atque ità positum est Phil. 3. 9.

11. *Nè te dixeris autore Domino deliquisse*] Dominum esse in causa ut tu deliqueris, cùm delinquere vetet.

12. *Nè dixeris te ab eo deceptum esse: nec enim homine eget improbo*] Non est eorum similis qui improbos corrumpunt ut eorum operâ faciant quod volunt.

22. *Non enim ullo omnino infideli & nequam filio delectatur*] Si peccandi licentiam dedisset, placerent ei qui peccarent, sicut placet patri filius qui est ei dicto audiens

DRUSIUS.

1. *Faciet illa*] Ποιήσει αὐτά. Hæc est lectio exemplarium Camerarii, quæ & in C. reperitur. Germanicum exemplar meum, ut etiam R. Stephani, ἀγαθὸν habet, i. *bonum*. In A. & R. αὐτὸ legitur numero singulari. Ex quo varietas illa manavit quæ in libris Latinis: Nam in aliis *faciet bona*, i. ἀγαθά, & in aliis *faciet illud*. ¶ *Qui compos est scientia Legis*] Vox γνώσεως adjecta fuit ex C. Legitur etiam in Camerarii & R. Stephani: in cæteris duntaxat est τοῦ νόμου, ut in ed. V. *justitiæ*, i. τῆς δικαιοσύνης ¶ *Comprehendet eam*] Καταλήψεται αὐτήν. Ità offendi scriptum in A. & R. ut apud priscum Int. *apprehendet eam*, nempe *sapientiam* illam de qua dictum est. Quia verò in his libris vox γνώσεως desideratur, ideo in B. mutatum fuit αὐτὴν in αὐτόν, ut ad νόμον pertineat. Nam aliud nihil præcedit quò referri possit nisi ad Κύριον referatur. Toletanum exemplar ut Camerarii utrumque εὑρήσει αὐτὴν *inveniet eam*, sensu parùm variante. Refertur autem ad *scientiam Legis*, ut paulo antè *faciet illa*, videlicet quæ jam dicta sunt.

2. *Occurret*] Ὑπαντήσεται A. B. R. ὑπαντήσει C. cum utroque Camerarii, itémque R. Stephani. ¶ *Uxor virginitatis*] Γυνὴ παρθενίας, *uxor quam quis virginem duxit.* Ut *uxor virginitatis*, ità Ebræi dicunt אשת נעורים *uxor adolescentiæ*. Exstat Prov. 5. 18. Tales unicè amant primos maritos. Quocirca & humanissimè excipiunt peregre advenientes, & vitâ functos gravissimè lugent· Ex quo illud, *Luge tanquam virgo succincta sacco propter maritum adolescentiæ suæ.* Quidam interpretantur *ut uxor virgo.* Quid *uxor virgo?* an ea quícum nemo præter virum rem habuit? Ità videtur. *Virgo* autem dicitur quia casta. Nam castitas matrimonii quasi quædam virginitas est. Licet etiam vertere *mulier virgo.* γυνὴ enim utrumque significat. Sed hoc postremum potiùs diceretur γυνὴ παρθένος. Fallor aut hanc κουριδίην γυναῖκα vocat Herodotus.

3. *Cibabit eum pane intelligentiæ*] לחם השכל *Panis intelligentiæ* ità dicitur ut *panis pigritiæ* Prov. 31. 27. *panis dolorum*; quod occurrit apud Davidem Psal. 127. 2. Porrò autem ut *panem pigritiæ comedit* qui piger est, & *doloris*, qui luget ac dolet, sic *pane intelligentiæ cibat* qui aliquem intelligentem aut prudentem reddit. L. V. *Cibabit illum pane vitæ & intellectûs*, ψωμιεῖ αὐτὸν ἄρτον ζωῆς καὶ συνέσεως. ¶ *Et aquâ sapientiæ potabit eum*] Imbuet eum doctrinâ sapientiæ. Nam *aqua* vocabulo significant doctrinam, quâ destituti *sitire* dicuntur. Jes. 44. 3. *effundam aquam super sitientem*. Ezec. 36. 25. *Effundam super vos aquam mundam.* In libro Avoth cap. 18. *Cùm R. Josua senuisset, venerunt ad eum ipsius discipuli, & dixerunt, Discipuli tui sumus, & aquam tuam bibimus.* Alibi quoque habetur in eorum libris, *Et verba eorum* (sapientum) *cum siti bibito*, i. avidè bibito. ποτίσει A. B. R. ποτιεῖ C. Cam. R. Stephani: ut ψωμιεῖ, *cibabit*.

5. *Supra proximos ejus*] Supra alios. Lat. vet. *apud proximos suos*, παρὰ τοῖς πλησίον αὐτοῦ.

6. *Inveniet*] Εὑρήσει. Hoc verbum abest ab A. B. R. sine ullo damno sententiæ. *Lætitiam*, inquit, *& coronam exsultationis & nomen æternum possidebit.* Antiquus Int. videtur habuisse codicem in quo scriptum fuerit θησαυρίσει· nam interpretatur *thesaurizabit super eum.* ¶ *Nomen sempiternum*] Ὄνομα αἰώνιον, vel, sequendo aliam lectionem, ὄνομα αἰῶνος, i. *nomen æternum*. ¶ *Possidebit*] Κατακληρονομήσει, *hereditabit*. Talis lectio est in A. B. R. Reliqua exemplaria ediderunt κληρονομήσει αὐτόν, i. ינחילהו. Id in lingua Interpretum sonat *hereditare faciet illum*. Hoc vult, Conciliabit nomen immortale, quod ei quasi hereditarium erit, & ad posteros usque transmittet. L. V. *& nomine æterno hereditabit eum.*

7. *Non comprehendent*] Alibi, καὶ οὐ μὴ καταλήψονται, *& non comprehendent.* ¶ *Non videbunt eam*] Non fruentur eâ. *Videre sapientiam*, ut *Videre justitiam Domini, Videre benignitatem, Videre bonum*: quod exponunt *frui bono.* Sic *videre sapientiam*, potiri eâ & compotem ejus fieri, aut comparare sibi eam, eâque frui. Licet etiam exponere, *Non videbunt eam*, i. non intelligent. Hujus loci est, *In malevolam animam non introibit sapientia.*

8. *Procul abest à fastu*] Μακράν ἐστιν ἀπὸ ὑπερηφανίας, sive, ut nos edidimus, ὑπερηφανίας. *A superbia*, i. viris superbis. Cæterùm præpositio legitur in C. utroque Camerarii, & Bibliis R. Stephani. A cæteris cod. abest, quos secuti sumus. ¶ *Nec ejus meminerunt*] Nè memoriam quidem usurpant sapientiæ, nedum ut in ea comparanda operam aut studium ponant. ¶ *Viri mendaces*] Qui mendacio ac fraudibus alios circumveniunt.

9. *Non est speciosa laus in ore improbi*] Οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ, *Non est pulcra laus in ore peccatoris.* Vide sis Psal. 50. 16. Contrà legimus Psal. 33. 1. *Rectos decet laudatio.* Sic non litat qui purâ mente non sacrificat. ¶ *Non est missa*] Vel, *quoniam à Domino non est missus*, videlicet ad laudandum eum. Sic Interpres qui à *vulgo* nominatur *Vulgatus*. In plerisque libris οὐκ ἀπεστάλη αὐτῷ, *non est missa ei*, sub. *laus*. Vide nunc an αἶνος hic accipi possit pro *dicto adagii*, ut idem sit cum illo Salomonis, *Non decet stultum* (sive *indecora est stulto*) *parabola.*

10. *Dicitur*] Ῥηθήσεται, i. *dici solet.* Hic αἶνος quidam accipiunt pro *dicto adagii*; nescio quàm bene. Mihi potiùs videtur ut sit *laus* sive *laudatio*, i. ἔπαινος aut αἴνεσις· eóque labor ut credam avum voce תהלה usum fuisse: tamen non affirmo. *Laus*, inquit, *dici debet cum sapientia:* quâ qui præditi sunt, Deum laudant ut oportet; alii non item: ideo præcedit, *Non est decora laus*, &c.

12. *Per Dominum defeci*] Ἀπέστην *defeci, recessi, deliqui.* Nam qui delinquit, à Deo recedit. Sed quis hoc dicit? Primùm hypocritæ, qui Deum semper in ore habent, à quo longissimè absunt, deinde illi qui delicta sua tegunt velo pietatis ac religionis. Quod ità crebrum hodie ut proverbio dicant, *In nomine Domini fit omne malum.* Postremò qui Deum autorem facit nequitiæ suæ, qui se credit abs eo

eo creatum ad scelera perpetranda. Addunt quidam & eos qui privatum odium ulciscuntur per calumniam, hæresim alicui objiciendo, qui tamen ab ea alienissimus sit. *Per Dominum*, i. autore Domino, aut impulsu Domini. ¶ *Quæ enim odit*] Si odit peccatum, ergò non est autor peccati. Quomodo igitur dicis, *Per Dominum recessi?* Odisse autem peccatum cùm alii scriptores infiniti, tum ipse David testatur cùm ait, *Odisti omnes operantes iniquitatem:* & alibi, *Non Deus volens iniquitatem tu es.*

12. *Ipse me decepit*] Ὅτι αὐτός με ἐπλάνησεν, *Ipse me induxit in errorem.* Ut vides, ὅτι in sermone Latino expressum non est: nam superfluit ex idiotismo linguæ Sanctæ. Quin abest à C. & utroque Camerarii. Editio Lat. *Nè dicas, Ipse me implanavit:* quod verbum ut minùs Latinum rejeci. Augustinus in libro De gratia & lib. arbitrio, cap. 21. *Nè dixeris, Ille me induxit: non enim opus habet viro peccatore.* Cæterùm pro ἐπλάνησεν *decepit* editio Compl. ut & posterior Camerarii ἔπλασεν habet, i. *finxit.* Cujus lectionis sensus mihi esse videtur ut si diceret, *Ille me finxit talem*, i. peccatorem. Quod perspicuè falsum est. Nam homo instinctu Serpentis peccavit, non à Deo inductus aut deceptus, vel etiam ad hoc effictus creatúsve. ¶ *Homine improbo*] Ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ *viro peccatore.* Deus, inquit, non eget homine improbo, quasi non possit absque illo facere quod vult, aut operâ ipsius indigeat. Sic dico, Non est eorum similis qui homines corrumpunt ut eorum postea operâ utantur ad faciendum quod in animo habent.

13. *Omnem abominationem*] i. Omne vitium. Nam vitia omnia Deus exsecratur. Sæpe tamen restringitur ad cultum deorum falsorum, quam *idololatriam* vocamus. ¶ *Chara non est*] Invisa & exosa est. Nam quæ Deus odit, eadem oderunt Dei metuentes & religiosi homines. Tale genus loquendi est, *Suscipere personam in judicio non est bonum:* nam id pessimum est. Scilicet Ebræos, quod vehementer asseverare volunt, id per contrarium negatione adhibitâ efferre ac enunciare.

14. *Ab initio*] Cùm mundum conderet Gen. 1. 27. ¶ *Dimisit eum in manu consilii sui*] Permisit eum arbitrio consilii sui. Ex quo sequitur hominis arbitrium tunc liberum fuisse ipsúmque potuisse non peccare si voluisset. *In manu*, in potestate. Aut, *in manu consilii sui*, i. consilio suo. Sic in oratione Dominica, *Nè nos inducas in manum tentationis*, ביד מסה, h. e. in tentationem. Quomodo exposuerunt ipsi Euangelistæ.

15. *Si voles, conservabis mandata*] Ἐὰν θέλῃς, συντηρήσῃς ἐντολάς. Libri quibus usus sum non variant. Est tamen ubi reperiatur, Ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολάς, *Si volueris conservare mandata.* Quæ lectio robur accipit ex editione Lat. vulgata, *Si volueris mandata servare, conservabunt te.* Quanquam hoc posterius membrum in nullis exemplaribus Græcis legatur: Quo sine pendet sententia, ad quam explendam verbum subaudiendum erit, nempe *poteris*, aut aliquid tale; nisi dixerimus esse infinitum pro futuro. Quæ Enallage in Daniele obvia & apud Chaldæos frequens est. *Conservabis*, i. poteris conservare. *Mandata*, quæ ad mores pertinent & vitam sapienter instituendam. ¶ *Et fidem ut facias quæ vult*] Καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Verba hæc ità distinguenda sunt, *Conservabis mandata & fidem, ut facias* (sive *faciendo*) *quæ vult:* & *Deus* subintelligitur. Sed moneo codices esse qui legant καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας· id Latinè reddas & *fac fidem beneplaciti.* Tum εὐδοκίας erit genitivus singularis. Quæ lectio notata habetur in Bibliis R. Stephani, unde ego accepi, nec placet admodum. Imò displicet. Nam non memini legere alibi uspiam *facere fidem beneplaciti.* In quo si fallor, accidit mihi quod iis solet qui memoriam non adeò firmam habent. *Quæ vult*, i. quæ Deo placent, eíque grata & accepta sunt.

16. *Proposuit tibi ignem & aquam*] Autor libri De cantico novo, qui inter opera Augustini, tom. 9. *Primus ille homo accepit liberum arbitrium rectum, & posuit Deus ante eum, sicut Scriptura dicit*, Ignem & aquam: Ad quod volueris, *inquit*, porrige manum tuam. *Elegit ignem, reliquit aquam. Videte justum Judicem. Quod elegit homo, liber accepit: malum voluit, hoc illum secutum est*, & quæ deinceps sequuntur. ¶ *Extendes manum tuam*] Gestus accipientium. Nam qui accipit, manum extendit. Interdum id facit qui dat. Quod absolutè dixit *extende* suprà 14. 13. *Extendes*, i. poteris extendere. In diversa lectione ἔκτεινον *extende:* quam invenies in Camerarii & R. Stephani, item in C. Vetus Interp. hanc sequendo vertit *porrige manum tuam.*

17. *Coram hominibus est vita & mors*] Deut. 30. 15. *Posui ante te hodie vitam & mortem, bonum & malum.*

18. *Sapientia*] Σοφία, vel potiùs ἡ σοφία. Nam libri variant. ¶ *Et potentiâ pollet*] Editi ex R. ἰσχυρὸς ἐν δυναστείᾳ sine copula, quæ tamen adjici potest ex C. ut sit καὶ ἰσχυρὸς ἐν δυναστείᾳ. Id meliùs convertes *qui potentiâ pollet.* Notum ut καὶ pro ὃς ponatur.

19. *Et oculi ejus in timentes ipsum*] Sub. *intenti sunt.* Infrà 34. 16. *Oculi Domini in diligentes ipsum.* Psal. 32. 8. *in te oculus meus.* Plenum est, *in te conjectus est.*

GROTIUS.

1. QUI timet Deum faciet bona] Gr. *Faciet ista*, nempe de quibus jam cœpit fieri sermo. Nam malè hæc avulsa sunt à præcedente capite. ¶ *Et qui continens est justitiæ, apprehendet illam*] Καὶ ὁ ἐγκρατὴς τοῦ νόμου, καταλήψεται αὐτήν, *Qui compos est scientiæ legis, is eam* (*sapientiam*, de qua actum modò) *inveniet.* De significatione vocis ἐγκρατὴς vide dicta Sap. 8. 21.

2. *Quasi mater honorificata*] Ἐπίθετον hoc in Græco abest. ¶ *Et quasi mulier à virginitate suscipiet illum*] Ὡς γυνὴ παρθενίας, *ut uxor ducta virgo*, κουριδίη ἄλοχος Homero. Solent enim ardentiùs diligere virum feminæ nullum alium expertæ.

3, 4. *Cibabit illum pane vitæ & intellectûs*] In Græco tantùm est *pane intelligentiæ:* sed illud *vitæ* ex Euangelio additum. ¶ *Et aquâ sapientiæ salutaris potabit illum*] *Aquam sapientiæ dabit illi potandam:* nam & hîc *salutaris* additum ab Interprete. ¶ *Et firmabitur in illo, & non flectetur: & continebit illum, & non confundetur*] Fortè scripserat Interpres *illa* & *illam*, quomodo est in Græco: unde rectè vertas copulativâ conjunctione redditâ secundùm sensum quem sæpe apud Hebræos habet, *Innixus illi non movebitur de statu: illi se tenens non pudefiet.* ¶ *Et exaltabit illum apud proximos suos*] *Efferet eum* sapientia *supra æquales suos:* nam est hîc παρὰ τοὺς πλησίον.

5. *Et in medio ecclesiæ aperiet os ejus*] i. Faciet ut loqui possit coram populo aut senatu. Utrumque enim significari solet voce קהל, quæ modò συναγωγὴ, modò ἐκκλησία redditur. ¶ *Et adimplebit illum spiritu sapientiæ & intellectûs, & stolâ gloriæ vestiet illum*] Desunt hæc in Græco: sumptum ex loco qui suprà 6. 31.

6. *Jucunditatem & exsultationem thesaurizabit super illum, & nomine æterno hereditabit illum*] *Lætitiam & gaudii coronam indipiscetur, & nomen perpetuum ei jure hereditario dabit. Gaudii corona* est illa quæ sumitur diebus nuptiarum, aut solennibus, ut dictum suprà 6. 31. *Hereditabit*, κατακληρονομήσει, hîc significat, *hereditario jure dabit illi*, nempe *Sapientia*, quo sensu sæpe sumitur נחל, & verba similia. Vide Deut. 3. 28.

7. *Et homines sensati obviabunt illi*] *Et* hîc positum pro *sed.* ¶ *A superbia & dolo*] *Et dolo* abest in Græco. Sensus autem idem in sequentibus.

8. *Viri mendaces non erunt illius memores*] Non sentient eam. Est μιμνήσκω. Cætera quæ Latinus codex habet in hoc commate absunt à Græco.

9. *Non est speciosa laus in ore peccatoris*] Οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ. Est desumptum hoc ex Prov. 26. 7. ubi παραβολὴ, quod hîc αἶνος. In Terentio est, *Etiam sententias loquutur carnifex.*

10. *Quoniam à Deo profecta est sapientia*] *Quoniam non à Deo venit*, nempe sententia quam homo flagitiosus eloquitur. Natat in labris, non est in corde. ¶ *Sapientiæ enim Dei adstabit laus, & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi*] Ex Græco, mutatâ in perspicuum locutione Hebraicâ, sic reddas, *Si sapienter* (ex pio animo) *enuncia-*

enunciatur sententia, Deus eam prosperabit. Efficiet ut non sit inutilis prolata à digno auctore.

11. *Non dixeris, Per Deum abest: qua enim odit nè feceris*] Legit ἀπέστη, & rectè, ni fallor: continuatur enim sermo hunc in modum, *Nè dixeris per Deum fieri quòd abest à te* sapientia: *tu enim non faceres* (i. non debebas facere: ut,

At tu dictis, Albane, maneres)

quod ipse odit. Non Deus suâ sponte, sed tu per vitam flagitiosam sapientiæ ad te præcludis aditum. Vide 7, & 8.

12. *Non dicas, Ille me implanavit: non enim necessarii sunt ei homines impii*] Legit ἐπλάνησε, ut quidam habent libri. At alii ἔπλασε, sensu valde conveniente huic loco, *Neque dixeris, Ille me finxit*, ineptum nempe ad vitam probam: *nam Deus non opus habet hominibus flagitiosis*, ut ob id cogatur eos formare ad virtutem inhabiles. Sic respondet illis qui putant vitia necessariò & insanabiliter sequi ex temperamento corporis.

13. *Omne exsecramentum erroris odit Dominus*] Πᾶν βδέλυγμα ἐμίσησεν ὁ Κύριος, *Omnem rem per se fœdam odit Deus*: quales sunt Idololatria, Perjurium, Adulterium, Stuprum, Cædes, Furta, Calumniæ, Fraudes. ¶ *Et non erit amabile timentibus eum*] Sunt enim ex Deo geniti: id est, indolem habent factam ad Divinæ bonitatis exemplar.

14. *Deus ab initio constituit hominem*] i. Ab initio nasci facit homines boni malique ignaros. ¶ *Et reliquit illum in manu consilii sui*] Dimittit illum ut potestatem habeat consilium capiendi quod sibi sit utile vel inutile. *Manus* Hebræis Potestatem sæpe significat. Est hic aoristus pro quovis tempore. Agitur enim de formatione hominis cujusque, & de iis quæ postea adolescente ætate consequuntur: quod & sequentia ostendunt.

15. *Adjecit mandata & præcepta sua*] Non est hoc in Græco, sed additum est melius connectendo sensui.

16. *Si volueris mandata servare, conservabunt te, & in perpetuum fidem placitam facere*] Etiam hic aliqua addita sunt. In Græcis legitur, ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Malè in quibusdam codicibus συντηρήσεις· quod ostendit sequens verbum ποιῆσαι. Utrumque pendet à præcedente, ἔδωκεν αὐτὸν, *dedit illi potestatem, si velit, faciendi mandata, & fidem implendi, quæ Deo placent*. Confer quod suprà est 1. 24. πίστις εὐδοκίας, Hebraicâ locutione, i. εὐδοκητός.

17. *Apposuit tibi ignem & aquam*] Ostendit esse aliquam in προαιρέσει libertatem, suppositis primùm auxiliis necessariis, Deut. 30. 19. Jos. 24. 15. Ignis & Aqua plurimùm inter se distant: sic & vita secundùm cupidines, quæ per *ignem* significantur, & secundùm innocentiam, quæ per *aquam*. ¶ *Ad quod volueris porrige manum tuam*] Sume utrumvis, sed tuo bono aut malo, ut sequetur.

18. *Ante hominem*] i. Exposita sunt homini. Id enim sæpe significatur per ἔναντι. ¶ *Vita*] Felix secundùm promissa Legis. ¶ *Et mors*] Violenta, aut immatura, aut etiam vita misera, quæ non rarò *mortis* nomine appellatur. ¶ *Quod placuerit ei dabitur illi*] Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος, ait Plato.

19. *Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, videns omnes sine intermissione*] In Græco, *Quia multa Dei sapientia, ipse verò validus potentiâ, & cuncta aspiciens*. Sapienter eam homini dedit libertatem, quæ præmio aut pœnæ locum faceret. Potens est ad reddenda præmia & pœnas, quanta vult, nemine prohibente. Videt non actiones tantùm, sed & cogitata, unde præmia illa & pœnas justissimè dispensat.

20. *Oculi Domini ad timentes eum*] Deus sui reverentes respicit, id est, peculiariter curat. Desumptum ex Psal. 33. 18. ¶ *Et ipse agnoscit omnem operam hominis*] *Cognoscit de omnibus hominum factis*. Hoc est quod dicit Sallustius, omnium mortalium vitam Divino numine invisi, neque bonum neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi.

21. *Nemini mandavit impiè agere*] i. Nemini necessitatem imposuit vivendi impiè. Cohæret enim hoc cum cœptis dici suprà 12. ¶ *Et nemini dedit spatium peccandi*] Gr. est, *Nemini dat peccandi licentiam*, sive, ut Tertullianus loquitur, *commeatum delinquendi*. Nemini impunitatem promisit peccare pergenti. Prohibet peccare quantum prohiberi id potest, relictâ homini libertate.

22. *Non enim concupiscit*] Hoc non est in Græco, & videtur repetitum ex eo quod sequitur.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιϛ'.

1. ΜΗ' ἐπιθύμει τέκνων πλῆθος ἀχρήστων· μὴ εὐφραίνου ἐπὶ [μηδὲ εὐφρ. ἐφ'] υἱοῖς ἀσεβέσιν.

2. Ἐὰν πληθύνωσι, [πληθυνθῶσι] μὴ εὐφραίνου ἐπ' αὐτοῖς, εἰ μὴ ἔστι φόβος Κυρίου μετ' αὐτῶν.

3. Μὴ ἐμπιστεύσῃς τῇ ζωῇ αὐτῶν, καὶ μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸν τόπον αὐτῶν.

4. Κρεῖσσον γὰρ εἷς ἢ χίλιοι [C. A.] ἁμαρτωλοί· καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνα ἀσεβῆ.

5. Ἀπὸ γὰρ ἑνὸς συνετοῦ συνοικισθήσεται πόλις, φυλὴ δὲ ἀνόμων ἐρημωθήσεται.

6. Πολλὰ τοιαῦτα ἑώρακα ἐν ὀφθαλμοῖς μου, [ἑωράκασιν οἱ ὀφθαλμοί μου] καὶ ἰσχυρότερα τούτων ἀκήκοε τὸ οὖς μου.

7. Ἐν συναγωγῇ ἁμαρτωλῶν ἐκκαυθήσεται πῦρ, καὶ ἐν ἔθνει ἀπειθεῖ ἐξεκαύθη ὀργή.

8. Οὐκ ἐξιλάσατο [ἐξιλάσθη ὁ] περὶ τῶν ἀρχαίων πάντων γιγάντων, οἳ ἀπέστησαν [C. A.] ἐν τῇ ἰσχύϊ τῆς ἀφροσύνης αὐτῶν.

9. Οὐκ ἐφείσατο περὶ τῆς παροικίας Λώτ, οὓς ἐβδελύξατο [ἀλλ' ἐβδ. αὐτοὺς] διὰ τὴν ὑπερηφανίαν [τῶν ἔργων] αὐτῶν.

10. Οὐκ ἠλέησε [C. A.] τὸ ἔθνος ἀπωλείας, τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν [C. A.] αἷς ἐποίουν.

11. Καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν, [μαστιγῶν, ἐλεῶν, τύπτων, ἰώμενος, Κύριος ἐν οἰκτιρμῷ καὶ παιδείᾳ διεφύλαξε.] C. A.

12. Κἂν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος, [εἴη σκλ.] θαυμαστὸν τοῦτο εἰ ἀθῳωθήσεται.

13. Ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ· [αὐτῷ] δυνάστης ἐξιλασμῶν, καὶ ἐκχέων ὀργήν.

14. Κατὰ τὸ [πολὺ] ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ πολὺς ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ· ἄνδρα κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρίνει.

15. Οὐκ ἐκφεύξεται ἐν ἁρπάγμασιν ἁμαρτωλός, καὶ οὐ μὴ καθυστερήσει ὑπομονὴ εὐσεβοῦς.

16. Πάσῃ ἐλεημοσύνῃ ποιήσει τόπον· ἕκαστος [γὰρ] κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει.

17. Κύριος ἐσκλήρυνε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτόν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ τῇ ὑπ' οὐρανόν.

18. Πάσῃ τῇ κτίσει τὸ ἔλεος αὐτοῦ φανερόν, καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι.

19. Μὴ εἴπῃς, Ἀπὸ Κυρίου κρυβήσομαι, μὴ ἐξ [καὶ ἐξ] ὕψους τίς μου μνησθήσεται;

20. Ἐν λαῷ πλείονι οὐ μὴ μνησθῶ· [γνωσθῶ] τίς γὰρ ἡ ψυχή μου ἐν ἀμετρήτῳ κτίσει; [κτήσει]

21. Ἰδοὺ ὁ οὐρανός, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ [τοῦ Θεοῦ·] ἄβυσσος, καὶ γῆ, [C. A.] καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, σαλευθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ. [ἐν τ. ἐ. α. σαλ.]

22. Ἅμα τὰ ὄρη καὶ τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἐν τῷ ἐπιβλέψαι [C. A.] Κύριον εἰς αὐτὰ τρόμῳ συσσείονται.

23. Καὶ ἐπ' αὐτοῖς οὐ διανοηθήσεται [ἀξίως· οὐ

διαν.

διαν. ἐπ' αὐτοῖς] καρδία· καὶ τὰς ὁδούς αὐτοῦ τίς ἐνθυμηθήσεται;

24. Καὶ καταιγὶς, ἣν οὐκ ὄψεται ἄνθρωπος· τὰ δὲ πλείονα τῶν ἔργων αὐτοῦ [C. A.] ἐστιν ἐν ἀποκρύφοις.

25. Ἔργα δικαιοσύνης [C. A.] αὐτοῦ τίς ἀναγγελεῖ; ἢ τίς ὑπομενεῖ; μακρὰν γὰρ ἡ διαθήκη τισί, καὶ ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ.

26. Ἐλαττούμενος καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα· καὶ ἀνὴρ ἄφρων [καὶ] πλανώμενος διανοεῖται μωρά.

27. Ἄκουσόν μου, τέκνον, καὶ μάθε ἐπιστήμην· καὶ ἐπὶ τῶν λόγων μου πρόσεχε τῇ καρδίᾳ σου.

28. Ἐκφαίνω ἐν σταθμῷ παιδείαν, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἀπαγγέλλω ἐπιστήμην αὐτοῦ.

29. Ἐν κρίσει Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς· καὶ ἀπὸ ποιήσεως αὐτῶν διέστειλε μερίδας αὐτῶν.

30. Ἐκόσμησεν εἰς αἰῶνα τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν.

31. Οὔτε ἐπείνασαν, οὔτε ἐκοπίασαν ἐν ποιήμασιν αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἐξέλιπον ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν. [τῶν ἔργ. αὐτοῦ οὐθέν]

32. Ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ οὐκ ἔθλιψε· καὶ ἕως αἰῶνος οὐκ ἀπειθήσουσι τοῦ ῥήματος αὐτοῦ.

33. Καὶ μετὰ ταῦτα Κύριος εἰς γῆν ἐπέβλεψε, καὶ ἐνέπλησεν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.

34. Ψυχὴν παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς, καὶ εἰς αὐτὴν ἡ ἀποστροφὴ αὐτῶν.

1. Ἀχρήστων] Al. ἄχρηστον Co. ¶ Μὴ εὐφρ.] R. μηδὲ εὐφρ. ἐπὶ Co. Al.

3. Τὸ πλῆθος] Co. τὸν τόπον, Al. τὸν κόπον Vet. Interpr. N. VV.

4. Κρείσσων γὰρ εἷς, ἢ χίλιοι] R. Al. εἷς δίκαιος, ἢ χίλιοι Co. ἁμαρτωλοὶ insertum ex C. A. Chryſ. hom. 22. & 39. in Gen. Κρείσσων εἷς ποιῶν τὸ θέλημα Κυρίου ἢ μύριοι παράνομοι· neque aliter hom. 26. Act. 12. hom. 24. & 27. Heb. 11. niſi quòd in his κρείσσων, κρείττων, & μυρίοι, accentu in penultima, legitur.

5. Ἀνόμων] Al. Ar. B. ἀσεβῶν Co. ¶ Ἐρημωθήσεται ἐν τάχει] Idem, ὡς μηδ' ἴχνος ἐπιλελεῖφθαι τοῦ πάλαι συνοικισμοῦ, Phil.

6. Ἑώρακεν ὀφθαλμοῖς μου] Al. ἑώρακεν ὁ ὀφθαλμός μου Co.

8. Ἀρχαίων γιγ.] R. Al. ἀρχ. πάντων γιγ. Co. ¶ Ἀπέστησαν τῇ ἰσχύϊ αὐτῶν R. Al. ἐν τῇ ἰσχ. τῆς ἀφρ. αὐτῶν C. A. Co.

9. Τῶν ἔργων legitur in C. A.

10. Πᾶν a libris editis abeſt, reperitur in C. A. Fr. ¶ Ἐξηρμένους] R. Al. ἐξερχομένους Co. ¶ Αἷς ἐποίουν] C. A. ἃς ἐποίουν Co. P. H. in R. Al. deeſt.

11. Quadrato incluſa leguntur in N. R. & Co.

12. Κἂν ᾖ εἷς] R. Al. καὶ ἐὰν ᾖ Co.

13. Αὐτοῦ δυνάστης] Al. αὐτῷ διαταχὺς δυνάσ. Co.

14. Πολὺ à C. A. abeſt. ¶ Οὕτω καὶ τὸ ἔλεγχος αὐτοῦ Co. οὕτως καὶ πολὺς ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ Al. ¶ Κρίνει] Al. κρινεῖ Co.

15. Ἁρπάγμασι] Al. ἁρπάγμασι Co. ¶ Καθυστερήσει ὑπομονὴν εὐσεβοῦς] Al. καθυστερείση ὑπομονὴ ἀσεβοῦς Co. P. καθυστερήσει ὑπομονὴ εὐσεβοῦς H.

16. Ποιήσει] Al. ποίησον Co. ¶ Γὰρ à R. & Al. abeſt.

17, & 18. à C. A. Al. Ar. B. & R. abſunt, leguntur in Co. P. H. ac N. R. Ἐσκλήρωσε Φαραὼ] Εἰς τὸ, ἐσκλήρωσε Κύριος τὴν καρδίαν Φαραὼ, vide cap. 21. Philocaliæ Origenis, à Baſilio M. & Gr. Naz. ex illius Operibus collectæ.

18. Τῷ ἀδάμαντι] Metaphora manifeſta, quâ τὸ ἀμετακίνητον oſtenditur. Unde Adamanti ignium victricem tribuunt naturam, atque ictus reſpuentem, Baſ. M. hom. in 7. Pſal. Naz. in Athan. & Heronis Vita, item in Carm. tribus locis: Clem. Alex. Str. 7. & 8. Chryſ. hom. 3. Rom. 1. Hinc idem hom. 8. Epheſ. 4. τί τούτων γένοιτ' ἂν τῶν ψυχῶν ἀδαμαντινώτερον; metaphorice dixit. Et Philo, σιδήρου καὶ ἀδάμαντος ἀπειθέστερον, lib. 1 De Moſe. Theocr. Idyl. 3. v. 39.

Καὶ κέ μ' ἴσως ποτίδοι, ἐπεὶ οὐκ ἀδαμάντινά ἐστι.

Plut. τὸ δὲ γλῶ, κατὰ Πίνδαρον, ἀδαμαντοπέδιλοι κίονες ἀνέχουσι.

19. Εἴπῃς, ὅτι ἀπὸ R. Al. εἴπῃς, Ἀπὸ Co. ¶ Μὴ ἐξ] Al. καὶ ἐξ Co.

20. Μνησθῶ] Libri editi: γνωσθῶ C. A. & N. VV. ¶ κτίσει, lib. ed.

21. Τοῦ Θεοῦ] In C. A. & Co. non legitur. ¶ Καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς in iiſdem habetur, à R. Al. abeſt. ¶ Lectio marginis eadem quæ in Co. ſed altera in R. Al. ¶ Σαλευθήσονται] Al. σαλευθήσεται. Ἅπας ὁ κόσμος γεγονὼς καὶ γινόμενος ἐν θελήματι αὐτοῦ. Co.

22. Κύριον] A R. & Al. abeſt. ἐπ' αὐτὰ Κύριον, &c. Co.

23. Verba contextûs reſpondent R. Al. ſed verba marginis Co.

24. Copula Καὶ abeſt à C. A. Co. & verbum ἐστιν à R. Al.

25. Αὐτοῦ] Co. alibi deeſt. ¶ Ὑπομενεῖ] C. A. R. Co. ὑπομένει Al. Ar. B. ¶ Verba τισί· καὶ ἐξ. ἁ. ἐ. τ. inſeruimus è Cod. A. quæ, excepto τισὶ, leguntur etiam in Co.

26. Καρδίᾳ] In Co. abeſt, legitur in C. A. R. (item in Al. atque indè expreſſis, ſed iota in his non ſubſcripto, quod vitium cenſemus graphicum:) καρδίαν N. St. ¶ Ταῦτα] Libri ed. μάταια C. A. & Vet. Interp. quod D. quoque conjecit legendum. al. κενὰ N. VV. ¶ Ἄφρ. καὶ πλ. δ. μωρά] R. Al. copula abeſt in C. A. & Co. in hoc verba etiam tranſponuntur, ἄφρ. δ. πλ. μωρά.

28. Ἐκφαίνω] R. ἐκφάνω Al. ἐκφανῶ C. A. Co. Ar. B. ¶ Ἀπαγγέλλω] R. ἀπαγγέλλω Al. ἀπαγγελῶ reliqui. ¶ Αὐτοῦ] C. A. Co.

29. Καὶ ἐν κρίσει] Co. ¶ Voculas ἀπ' ἀρχῆς cum ſequentibus connectunt Joach. & M. contra Codicum conſenſum. ¶ Ποιήσ. αὐτοῦ] Al. Ar. B. π. αὐτῶν alii. ¶ Διέστειλε] C. A. Co. R. P. H. διέστελλε Al. Ar. B.

30. Τὰς ἀ. εἰς γ. αὐτῶν] R. Al. αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν C. A. καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρ. ἀ. ἐ. γ. γ. Co.

31. Pro ἐπείνασαν, quod typographi culpâ in H. deſideratur, legitur ἐπόνεσαν apud I. & M. ¶ Ἐξέλιπον ἀ. τ. ἐ. αὐτῶν] R. ἐξέλειπον ἀπὸ τῶν ἔργ. αὐτοῦ Co. In Al. Ar. B. totus hic paragraphus deeſt.

32. Ἔθλιψε] Al. ἐξέθλιψε Co. ¶ Τοῦ ῥήματος] Al. τὸν λόγον Co. τῷ λόγῳ C. A. rectiùs.

34. Ψυχὴν] Co. Al. R. ψυχὴ St. & H. ¶ Αὐτῆς] Scil. τῆς γῆς.

BADVELLUS.

1. *NE appetas copiam inutilium liberorum*, &c. μὴ ἐπιθύμει τέκνων πλῆθος ἀχρήστων, μηδὲ εὐφραίνου ἐπὶ υἱοῖς ἀσεβέσιν] *Nè concupiſcas liberorum multitudinem inutilium, neque læteris in filiis impiis.* Exemplar Toletanum habet πλῆθος ἄχρηστον *multitudinem inutilem*, ſed ad ſenſum nihil intereſt. Ariſtoteles in partibus felicitatis numerat πολυτεκνίαν καὶ εὐτεκνίαν *ſobolem copioſam & honeſtam* aut *probam*. Nam multos quidem liberos habere, eóſque improbos ac malè moratos, miſerius eſt quàm planè nullos habere. Hoc autem loco Sapiens in liberis præcipuè requirit timorem Dei, ſine quo ἀτεκνίαν *orbitatem liberorum* copiæ atque abundantiæ anteponit. ¶ *Nè delecteris abundantiâ eorum*, &c. ἐὰν πληθύνωσι, μὴ εὐφραίνου ἐπ' αὐτοῖς, εἰ μὴ ἔστι φόβος Κυρίου μετ' αὐτῶν] *Si multiplicati fuerint, nè gaudeas, niſi timor Domini cum illis ſit.*

2. *Nè confidas vitæ eorum, nec multitudinem*, &c. μὴ ἐμπιστεύσῃς τῇ ζωῇ αὐτῶν, καὶ μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν] *Nè credas vitæ eorum, neque attendas ad multitudinem eorum.* ἐμπιστεύειν hîc dicitur pro *fidere* aut *fiduciam habere*, quemadmodum fieri ſolet cùm ſoboles copioſa elegánſque juxta mundum effloreſcit.

3. *Pluris enim eſt juſtus*, &c. κρείσσων γὰρ εἷς δίκαιος ἢ χίλιοι· καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ τέκνα ἔχειν ἀσεβῆ] *Melius enim eſt unus juſtus quàm mille; & mori ſine liberis, quàm habere liberos impios.* Lætitia igitur in hoc genere non eſt capienda ex multitudine liberorum, ſed bonitate atque pietate; quæ ſi elucet in illis, magnam & juſtam parentibus voluptatem afferre debet.

5. *Per*

5. *Per unum enim cordatum*, &c. ἀπὸ γὰρ ἑνὸς συνετοῦ συνοικισθήσεται πόλις, φυλὴ δὲ ἀσεβῶν ἐρημωθήσεται ἐν τάχει] *Ab uno enim prudente coædificabitur civitas*, [aut cohabitabitur, i. frequentiâ civium celebrabitur] *tribus autem impiorum desolabitur celeriter*. Generatio liberorum est civitatis propagatio, & quoddam quasi seminarium reip. sed impiorum soboles est sicut herba fallax quæ in tectis nascitur, *qua* (ut est in Psal. 129. 6) *priusquam egrediatur, exaruit*. Piorum verò proles est *hereditas Domini ac merces fructûs ventris*, Psal. 127. 7. Sed hoc loco comparatur unus justus ac prudens cum maxima impiorum multitudine. De hac felicitate justi suâ prudentiâ, vel potiùs gratiâ Dei, amplificantis ac celebrantis civitates ac respublicas, est in Psal. 107. 41. *Contrà sublevat pauperem ab inopia, & ponit eos instar gregis familias*.

6. *Talia vidit multa*, &c. πολλὰ τοιαῦτα ἑώρακεν ὁ ὀφθαλμός μου, καὶ ἰσχυρότερα τούτων ἀκήκοε τὸ οὖς μου] *Multa hujusmodi vidit oculus meus, & his vehementiora* [aut *fortiora*] *audivit auris mea*. Exempla nunc aliqua proponit quibus ostendit multitudinem ac potentiam impiorum non esse requirendam optandámque; sed paucitatem, modò timor Dei adsit, præferendam esse.

8. *Implacabilis Deus*, &c. οὐκ ἐξιλάσατο περὶ τῶν ἀρχαίων γιγάντων, οἳ ἀπέστησαν ἐν τῇ ἰσχύϊ ἀφροσύνης αὐτῶν] *Non placatus fuit antiquis omnibus gigantibus, qui desciverunt in fortitudine insipientia sua*. De his gigantibus, qui magnitudine ac potentiâ excelluerunt, est scriptum Gen. 6. 4. hi omnes Diluvio submersi perierunt.

9. *Nè hospitio quidem Loti*, &c. οὐκ ἐφείσατο περὶ τῆς παροικίας Λώτ, οὓς ἐβδελύξατο διὰ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν] Ad v. *Non pepercit de peregrinatione Lot*: i. quamvis Lot in Sodomis peregrinus ageret, ea tamen sancti viri peregrinatio non impedivit quominus superbos homines puniret. Nota est & postulatio Abrahæ, & Dei clementissima responsio de decem justis, quorum gratiâ sit veniam daturus reliquis omnibus, Gen. 18. 32.

10. *Non est misertus*, &c. οὐκ ἠλέησεν ἔθνος ἀπωλείας τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν ἃς ἐποίουν] *Non misertus est gentis perditionis eorum qui elevabantur in peccatis qua faciebant*. Exemplar Toletanum habet τοὺς ἐξερχομένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν, *qui egrediebantur in peccatis suis*: ut significet Israelitas in illa profectione magis secutos fuisse sua peccata quàm sanctam Dei vocationem, quâ in terram Promissam vocabantur. De eorum contumacia exstat historia Num. 14.

12. *Sicque adeò sexcenta*, &c. καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν, τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν, μαστιγῶν, ἐλεῶν, τύπτων, ἰώμενος Κύριος ἐν οἰκτιρμῷ καὶ παιδείᾳ διεφύλαξε] *Atque ità sexcenta millia peditum, eos qui congregati fuerant in duritia cordis sui, flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus miseratione ac correptione conservavit*. ¶ *Quare si contumax*, &c. καὶ ἐὰν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος ἐν λαῷ, θαυμαστὸν τοῦτο, εἰ ἀθῳωθήσεται] *Et si fuerit unus dura cervicis in populo, mirum hoc, si impunè tulerit*: aut, *innocens* vel *impunitus fuerit*. Sign. enim ἀθῳοῦν *indemnatum impunitúmque relinquere*.

12. *Nam penès eum sunt*, &c. ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτῷ, δυνάστης ἐξιλασμῶν καὶ ἐκχέων ὀργήν] *Misericordia enim & ira apud eum, velociter potens placationum, & iram effundens*. ¶ *Prout multa est*, &c. κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ] *Secundùm multam ipsius misericordiam, sic ejusdem correptio*. Significat severitatem Dei in improbos parem esse misericordiæ quâ pœnitentes ac timentes ipsum complectitur.

13. *Non effugiet cum rapina*, &c. οὐκ ἐκφεύξεται ἐν ἁρπάγμασιν ἁμαρτωλός, καὶ οὐ μὴ καθυστερήσῃ ὑπομονὴ εὐσεβοῦς] *Non effugiet in rapina peccator, nec tardabit patientia pii*. Legitur & ἀσεβοῦς impii. Quædam exemplaria habent καὶ οὐ μὴ καθυστερήσῃ ὑπομονὴν εὐσεβοῦς, *& non fraudabit* [aut *frustrabitur*] *tolerantiam* [i. exspectationem] *pii*: ut subaudias *Deus*: non fallet aut ducet spem justi.

14. *Omni beneficentiæ locum*, &c. πάσῃ ἐλεημοσύνῃ ποιήσει τόπον· ἕκαστος γὰρ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει] *Omni eleemosyna faciet locum: unusquisque enim secundùm opera sua inveniet*. Toletanum exemplar habet πο[illegible] imperativo; sed mihi videtur contextui meli[illegible] ad *Deum* referatur, atque ità legatur in futuro[illegible] enim significat quod Psal. 62. 12, 13. *Fortitudinem* [illegible] *& misericordiam, quoniam redditurus est unicuique* [illegible] *opus suum*. ἐλεημοσύνη autem dicitur ab ἐλεεῖν [illegible] *do*: itaque hoc loco pro *clementia* & *misericordia* Dei accipitur. ¶ *Dominus Pharaonem induravit*, &c. Κύριος ἐσκλήρυνε Φαραώ, μὴ εἰδέναι αὐτόν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ τῇ ὑπ' οὐρανόν] *Dominus obduravit Pharaonem nè eum cognosceret, atque nota fierent facinora ipsius ei qua est sub cœlo*; intelligenda est *terra*. Verba Dei sunt de Pharaone Exod. 9. 16. à Paulo etiam citata Rom. 9. 17. *In hoc ipsum te excitavi, ut ostendam in te potentiam meam, & ut annuncietur nomen meum in tota terra*. ¶ *Adamante discrevit lucem*, &c. καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι] *Lucem suam & tenebras divisit* [aut, *distinxit*] *adamante*. Videtur significare nomine *adamantis* (qui lapis est durissimus) Deum lucem suam à tenebris terræ inferioribus ità separasse ut nemo possit ad eam penetrare, quemadmodum Paulus 1 Tim. 6. 16. dicit *Christum Dominum habitare* φῶς ἀπρόσιτον *lucem inaccessibilem*. In hac tanta divisione audacia & temeritas hominum reprimi debet, nè ad consilia Dei ignota penetrare audeat.

15. *Nè dicas, Latebo*, &c. μὴ εἴπῃς, Ἀπὸ Κυρίου κρυβήσομαι, καὶ ἐξ ὕψους τίς μου μνησθήσεται;] *Nè dicas, A Domino abscondar, & ex alto quis mei meminerit?* Quædam exemplaria ità legunt, μὴ ἐξ ὕψους τίς μου μνησθήσεται; *num ex altitudine quis me memorabit?* aut, *mei recordabitur?* Rectè autem verterunt *curare*: nam quorum curam habemus, eorum memoriam retinemus. Psal. 8. 5. *Quid est homo quòd recorderis ejus?* Sic Virgilius,

—*Is superis labor est, ea cura quietos*
Solicitat.

Est autem hæc opinio ac cogitatio hominis existimantis Deum nullam providentiam curámque habere rerum humanarum, aut in infinitate rerum singularem sui cogitationem suscipere: sed aliud nos docet verbum Dei, Psal. 33. 13, 15. *E cœlis respicit Dominus, videt omnes filios hominum. Qui formavit pariter cor eorum, considerans omnia opera eorum*.

16. *In summa populi multitudine*, &c. ἐν λαῷ πλείονι οὐ μὴ μνησθῶ· τίς γὰρ ἡ ψυχή μου ἐν ἀμετρήτῳ κτίσει;] *In multo populo nulla mei mentio fiet*: [aut, *non memorabor*] *qua enim est anima mea in immensa creatura?* Existimat se posse occultari aut negligi in infinita rerum creatarum multitudine.

17. *Quæque in his comprehenduntur*, &c. καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ σαλευθήσεται] *Et ea qua in his sunt, in visitatione ejus commovebuntur*.

19. *Neque pro dignitate*, &c. καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, καὶ τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ τίς ἐνθυμηθήσεται; καταιγὶς ἣν οὐκ ὄψεται ἄνθρωπος] *Et dignè non cogitabit in illis cor*, [i. non satis ea cogitabit] *atque vias ejus quis animo comprehendet? procella quam homo non videbit*. Videtur aliquid deesse in postremo membro, aut legendum esse καταιγίδα in accusativo.

20. *Nam maxima quidem*, &c. τὰ δὲ πλείονα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἀποκρύφοις] *Plura autem operum ejus sunt in absconditis*.

21. *Remota est enim ordinatio*, &c. μακρὰν γὰρ ἡ διαθήκη καὶ ἡ ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ] *Longè enim ordinatio & inquisitio omnium in consummatione*: διαθήκη hoc loco dicitur via & ratio judiciorum Dei, remota à cognitione atque intelligentia hominum. Paulus Rom. 11. 33. vocat *judicia inscrutabilia viásque impervestigabiles*.

22. *Qui animo submisso*, &c. ἐλαττούμενος καρδίαν διανοεῖται ταῦτα, καὶ ἀνὴρ ἄφρων διανοεῖται πλανώμενος μωρά] *Qui diminuitur corde, considerat hac, & vir stultus cogitat errans fatua*. ἐλαττούμενος καρδίαν dicitur hoc loco pro ταπεινούμενος, qui animo demittitur ac humiliatur: quæ est via una quâ occulta Dei judicia cognoscuntur. Soli enim humiles se manui Dei submittentes sunt dociles ac judiciorum Dei capaces.

23. *Audi me, fili, ac scientiam,* &c. ἄκουσόν μου, τέκνον, καὶ μάθε ἐπιστήμην, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων μου πρόσεχε τῇ καρδίᾳ σου] *Audi me, fili, ac disce scientiam, & ad sermones meos attende corde tuo.*

24. *Declarabo in pondere,* &c. ἐκφανῶ ἐν σταθμῷ παιδείαν, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἀπαγγελῶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ] *Ostendam in pondere disciplinam, & diligentiâ* [i. exquisitâ accuratâque ratione ac viâ] *annunciabo scientiam ejus.* Nihil est quod doctrinam disciplinámque aliquam magìs commendet quàm prudentia judicii, quæ nomine *ponderis* significatur, & certitudo ac veritas, quæ ἀκρίβεια nominatur: ità enim Aristoteles commendat doctrinam de anima τὴν κατ᾽ ἀκρίβειαν, *eam quæ certâ exactâque ratione ac viâ traditur.*

25. *Cum judicio operatus est,* &c. καὶ ἐν κρίσει Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀπ᾽ ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ ποιήσεως αὐτῶν διέστειλε τὰς μερίδας αὐτῶν] *Et in judicio Domini opera ejus ab initio, & à conditione* [aut *effectione*] *eorum distinxit partes illorum.* Significat nihil temere aut confusè à Deo factum esse, sed omnia judicio, modo, ordine atque ratione & condita & composita fuisse.

26. *Opera sua excoluit,* &c. ἐκόσμησεν εἰς αἰῶνα τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς τῶν γενεῶν] *Ornavit in seculum opera sua, & in manu ejus principia illorum in generationes generationũ.* Quædam exemplaria in secundo membro ità habent, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. Id quidam ità vertunt, *& principatus illorum in generationes ipsorum.* Nihil autem aliud intelligit nisi quod ait Psal. 119. 91. *Ad judicia tua perstant usque ad hanc diem, quoniam tibi omnia serviunt.* Exemplar Toletanum legit αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ, *principia ejus sunt in manu ipsius,* i. res institutæ, conditæ ordinatæq; à Deo, ejus manu continentur & conservantur. Neque enim solùm Deus est autor rerum, sed etiam gubernator ac conservator, sicut Paulus ait Rom. 11. 36. *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipsum omnia.* Hic sensus mihi magìs placet.

27. *Nullus eorum proximo suo,* &c. ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ οὐκ ἐξέθλιψε, καὶ ἕως αἰῶνος οὐκ ἀπειθήσουσι τοῦ λόγου αὐτοῦ] *Unusquisque non afflixit proximum suum, atque usque in seculum non increduli* [aut, *inobedientes*] *erunt verbo ipsius.* Hoc est quod suprà citavi ex Psalmo 119. 91. *Omnia serviunt Deo, ejúsque ordinationi obediunt.* Significat autem in operibus ac creaturis Dei constantiam cum bonitate conjunctam esse, quòd sine cujusquam incommodo singulæ officium suum faciunt.

29. *Post hæc despexit,* &c. καὶ μετὰ ταῦτα εἰς γῆν ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος, καὶ ἐνέπλησεν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ] *Post hæc in terram prospexit Dominus, & eam implevit bonis suis.* Ostendit Sapiens ordinem quem Deus in suis operibus secutus est. Is ex libro Geneseos cognosci potest.

30. *Vita animantium omnis,* &c. ψυχὴ παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς, καὶ εἰς αὐτὴν ἡ ἀποστροφὴ αὐτῶν] *Anima omnis animalis operuit faciem ejus, & in eam reversio eorum.* Conditis cœlis ac terrâ, eâq; instructâ omni genere bonorum quæ ad hanc vitam pertinent, Deus postremò animalia ex terra creavit, in hísque Hominem, quorum reditus est in eandem ex qua ortus exstitit. Ità Sapiens ostendere voluit ordinem operum Dei, eorum originem, progressionem ac finem, sive (ut Plato dicit) eorum prima, media atque extrema.

CASTELLIO.

5. I*Mproborum verò genus brevì vastatur*] Latinus sic, *à tribus impiis desolatur.*

DRUSIUS.

1. L*Iberorum multitudinem inutilium*] Τέκνων πλῆθος ἀχρήστων. Sic A.B.R. itémque Biblia R. Stephani. In aliis est πλῆθος ἄχρηστον, *multitudinem inutilem.* Sensus in idem recidit. Priorem lectionem secutus est Interp. antiquus, referens, *multitudinem filiorum infidelium & inutilium,* i. ἀπίστων καὶ ἀχρήστων.

2. *Si multi fuerint*] Hanc partem quidam legunt in fine versûs qui hunc antecedit, *Nè lætare filiis impiis, si multi fuerint.* Non omnino displicet.

3. *Nè innitaris multitudini ipsorum*] Μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν, *nè fretus sis multitudine ipsorum.* Hæc est scriptura exemplarium Ximenii, R. Stephani & Camerarii: à quibus nihil dissidet Germanicum quod in quarto complicat. Reliqui codices habent μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸν τόπον αὐτῶν. Cave spernas. Verterim, *nè expete locum ipsorum,* i. statum & conditionem, nè velis esse quales ipsi sunt. Sic suprà 13. 10. μὴ ἔπεχε ἰσηγορεῖσθαι, interpretante Camerario, valet, *nè expetas æquali uti oratione cum eo.* Sed meliùs redditur, *nè fretus sis loco ipsorum.* Vult dicere, Si aliquo in loco dignitatis constituti fuerint, id non debet te confidentem aut securum reddere. Nam tales raro locum suum diu tuentur: Quin accidit sæpenumero ut à summo potestatis in infimum servitutis locum decidant. Qui hodie sedent in puppi, clavúmque tenent, iis die crastino vix est in sentina locus. Edit. Vet. *nè respexeris in labores eorum.* Utrùm ejus autor legit πόνον aut κόπον αὐτῶν;

4. *Præstat unus quàm mille*] Sententia poscit ut exponamus, *unus pius quàm mille impii.* Quod Vulg. Interp. expressit his verbis, *Melior est enim unus timens Deum quàm mille filii impii.* Cæterùm secutus sum scripturam A. & R. haud nescius in aliis esse εἷς δίκαιος *unus justus.* Quod ità nepotem edidisse non est valde credibile, cùm libri adeò varient, Vetúsque Interp. aliter legerit; cujus ego lectionem veriorem esse putarim, ac potiùs eam admiserim. Favet opinioni meæ versus præcedens, in quo, *nisi fuerit timor Domini cum illis.* Plenum esset, *quàm mille alii.* Similis defectus Psal. 84. 11. *Melior est unus dies in atriis tuis quàm mille:* ubi ad plenam orationem deest *alibi,* ut sit *quàm mille alibi.* Hem, penè exciderat! Pro κρείσσων, quod ità scripsimus ex A. B. R. reliqua exemplaria ediderunt κρεῖσσον, ultimâ brevi. Id non nemo genuinum putat: mihi aliter videtur: nec destituor rationibus. Porrò κρείσσων hoc loco *præstantior,* non *melior.* Nam cui dubium quin *melior* sit *unus pius quàm mille impii?* ¶ *Sine liberis*] Ἄτεκνον *improlem,* sive *illiberem,* ut vocabulo utar quo usus olim fuit Tertullianus.

5. *Frequentatur*] *Civibus completur.* Id enim Græcis est συνοικίζω. ¶ *Impiorum verò tribus*] Hîc φυλὴ valet φῦλος, i. φῦλον. Lexicon Hesychii, φῦλον, ἔθνος, φῦλος. Posses etiam reddere *natio impiorum,* sicut dicimus *natio Grammaticorum.* Sed placet magìs *genus impiorum.* Quo significatu & גוי sumitur interdum, ut ubi legimus *gentem justam* pro eo quod est *genus hominum justum.* Cæterùm φυλὴ & ἔθνος se mutuò explicant: unde συμφυλέται *qui sunt ex eadem gente* 1 Thess. 2. 14. Ἀσεβῶν est in C. utroque Camerarii & Bibliis R. Stephani. Nec aliter legit Interp. Vulg. licèt corruptus sit hoc loco. In aliis est ἀνόμων id sonat verbum è verbo *exlegium.* Nam ἄνομος *exlex.* Lexicon Græco-Lat. Vet. Ἄνομος, *inlex, iniquus, injustus, scelestus.* ¶ *Desolabitur*] Exempl. Compl. addit ἐν τάχει i. *brevì* aut *celeriter.* Quod etiam habent Camerarii & R. Stephani.

6. *Vidi oculis meis*] Ἑώρακα ἐν ὀφθαλμοῖς μου A. B. R. quod secutus sum. In cæteris est ἑώρακεν ὁ ὀφθαλμός μου, & apud Interp. V. *vidit oculus meus.* Cui lectioni firmandæ sunt ea quæ sequuntur. ¶ *Validiora his*] i. Plura. Sic verbum עצם usurpant: ex quo illud, *Validiores fuerunt viduæ ejus arenâ maris;* & illud, *Validiores capillis meis.* Id exponunt *numerosiores.* Alii, *fortiora his,* i. graviora.

7. *Accendetur ignis*] Ignem iræ Divinæ intelligit, ut Psal. 78. 21. *Ignis accensus fuit in Jacob,* i. ira ardens. Passim autem in his literis *ignis* vocabulo significantur duræ vexationes, quibus homines probantur perinde atque aurum igne probatur. Nam indè sumpta Metaphora, nisi fallor. ¶ *In gente contumace*] *Gentem contumacem* dicit cùm significare vellet genus hominum contumax & refractarium. Sic alibi, *An gentem justam?* i. homines justos. ¶ *Succensa est ira*] Verbum *succendendi* eleganter ab Igne ad Iram transfertur. Nam Ira ignis est: unde irati *ignem spirare* dicuntur. Et legimus Psal. 18. 8. *Ignis de ore ipsius vorans.* Rursum Psal. 89. 46. *Exardescit velut ignis excandescentia tua.*

8. *Non placatus fuit priscis gigantibus*] Οὐκ ἐξιλάσατο

τῶν ἀρχαίων γιγάντων, *implacabilis fuit priscis illis gigantibus.* Vetustas credidit gigantes apud inferos esse: unde proverbiale, *Ad gigantes.* Item legimus apud Salomonem, *Cum gigantibus requiescit,* pro eo quod est, *Apud Orcum versatur.* Quod sequitur, *in robore amentia sua,* expono, *ob multam amentiam suam. In robore,* in multitudine, ut versu qui hunc antecedit, *validiora his,* i. plura. Et ἀπέστησαν, *defecerunt, desciverunt.* Ideò נפילים dicti putantur παρὰ τὸ נפל *cado, deficio.* Quod tamen illis commune cum aliis multis illo ævo. Vocantur etiam ἀντίθεοι, quòd *Deo* essent *contrarii.* ¶ *In robore amentia sua*] Nam robore valebant, sed parùm prudentiæ illis inerat. Ideo vocat *robur insipiens.* Cæterùm ab A. B. R. abest nomen ἀφροσύνης· quod nec Interpres Vet. legit, nec sententia admodum requirit. *Qui defecerant,* inquit, τῇ ἰσχύϊ αὐτῶν, *robore suo.* Id Interp. noster doctè explicat, *confidentes sua virtuti,* i. *suis viribus.*

9. *Apud quos commorabatur Lot*] Vel, *quorum inquilinus erat Lot,* i. Sodomitis. ¶ *Propter superbiam ipsorum*] Ezec. 16. 49. *Ecce, hac fuit iniquitas Sodoma sororis tua, Superbia, saturitas panis, & abundantia otii.*

10. *Gentis perdita*] Ἔθνος ἀπωλείας ità dicitur ut υἱὸς ἀπωλείας, *filius perditionis*: quod exponunt *filius perditus*: alii, *filius destinatus perditioni.* Sic editio Gallica postrema, *Il n'a point eu pitié du peuple destiné à perdition.* ¶ *Eorum qui sublati sunt*] Τοὺς ἐξηρμένους A. B. R. item editio R. Stephani. In cæteris est τοὺς ἐξερχομένους, *eorum qui egressi sunt,* videlicet ex Ægypto. Sed prior lectio de Sodomitis enarratur: cui firmandæ est Latina Vulg. tum etiam locus qui est Ezec. 16. 50. *Et elevata sunt & fecerunt abominationes coram me.* ¶ *Qua fecerant*] Hoc non legitur in A. B. R. nec apud Interp. nostrum.

11. *Atque ità sexcenta millia peditum*] Hujus versûs sententiam absolvit verbum διεφύλαξε *conservavit.* Sed quomodo *conservavit* si non est misertus? Modò dixi versum hunc à superiore, de quorundam sententia, distinctum esse: Nam illum ad Sodomitas referunt: hic perspicuè loquitur de Israelitis, quos olim in deserto Deus mirabiliter conservavit. Quòd si hæc sententia non placet, tum pars illa posterior, cui stellulam præfixam vides, expungenda erit. Sanè exsulat in A. B. R. item in L. V. simul repeti debebit ἀπὸ κοινοῦ ex superioribus οὐκ ἠλέησεν, *non est misertus.* Cui robur accedit ex particula οὕτως *ità, sic, similiter.* Nec adversatur ipsa historia lippis ac tonsoribus hodie nota.

12. *Durâ cervice*] קשה עורף. Post hæc verba quædam exemplaria legunt ἐν λαῷ, i. *in populo,* quod nec in A. B. R. nec apud Int. nostrum. Innuit vix unum ex contumacibus evasisse. Nam omnes in deserto exstincti fuerunt. Aut potiùs hoc vult, Cùm non pepercerit sexcentis illis qui ex Ægypto egressi sunt, quid fiet iis qui posthac contumaces erunt? Sanè mirabor, inquit, si vel unus ex iis evaserit impunitus.

13. *Apud ipsum*] Versio Latina à textu Græco differt. Nam in textu παρ' αὐτοῦ *ab eo,* in versione *apud ipsum* παρ' αὐτῷ. Utrumque exstat in libris. Prius legitur in A. B. R. posterius in Camerarii, R. Stephani, editisque ad E. C. Neutrum secutus est Int. noster: nam vertit *cum eo,* μετ' αὐτοῦ. ¶ *Potens placationum*] In quibusdam libris præcedit διατάχυς, i. *celeriter*: quod nos omisimus, primùm quia non erat in Lat. V. deinde quia aberat ab A. B. R. postremò quia videtur adjectitium esse. Cæterùm δυνάστης ἐξιλασμῶν alii reddunt, & fortasse meliùs, *princeps placationum.* Nam non est inter Deos qui tam facilè placetur. Utinam nos mortales hanc, ut sic dicam, placabilitatem imitaremur. ¶ *Iram effundens*] Sic David ait Psal. 69. 24. *effunde super eos iram tuam*: & 79. 6. *effunde excandescentiam tuam super gentes*: & aliàs, quando supra modum irascitur ac succenset, tunc *iram suam effundere* dicitur.

14. *Sic & reprehensio ejus*] Corrige, *sic & multa reprehensio ejus,* nempe ut Græca Latinis respondeant. Nam in textu nostro οὕτω καὶ πολὺς ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ. Quæ scriptura est trium librorum, videlicet A. B. R. Nam in aliis, οὕτως καὶ τὸ ἔλεγχος αὐτοῦ. Dicimus enim ὁ ἔλεγχος & τὸ ἔλεγχος, sicut ὁ ἔλεος & τὸ ἔλεος. Quod ante me notavit vir præstans eruditione Camerarius. ¶ *Judicat*] Κρίνει A. B. R. κρινεῖ C. i. *judicabit,* aut *judicium faciet.* V. Int. hunc versum sic reddit, *Secundùm misericordiam suam sic correptio illius: hominem secundùm opera sua judicat.*

15. *Cum rapinis*] Ἐν ἁρπάγμασιν A. B. R. Alibi est *cum rapina* ἐν ἁρπάγματι, videlicet in C. utroque Cam. & Bibliis R. Stephani. Quam lectionem sequendo Int. noster vertit, *Non effugiet in rapina peccator.* ¶ *Et non frustra erit exspectatio pii*] Καὶ οὐ μὴ καθυστερήσῃ ὑπομονὴ εὐσεβοῦς. Hæc est scriptura unius codicis ad E. C. impressi; à quo Camerarii non variant, nisi quòd in iis καθυστερήσει scriptum, ut in editis à R. Stephano καθυστερήσει. Editio Rom. cum qua reliquæ duæ consentiunt, καὶ οὐ μὴ καθυστερήσῃ ὑπομονὴν εὐσεβοῦς, *& non frustrabitur exspectationem pii.* Est etiam ubi legatur ἀσεβοῦς pro εὐσεβοῦς. Quod notatum in iis quæ Vatablo attribuuntur. Sed hanc lectionem sententia perspicuè repudiat. L. V. *& non retardabit sufferentia misericordiam facientis.*

16. *Da locum*] Ποιήσει τόπον. Sic habet exemplar Toletanum: nec in aliam scripturam abeunt Camerarii; quam ego, cùm textum ederem, valde probabam. Nunc eò labor ut credam veriorem esse lectionem quæ in margine, ποιήσει. Hanc invenies in A. B. R. tum etiam in R. Stephani. Quin apud priscum Int. legimus, *Omnis misericordia faciet locum unicuique secundùm meritum operum suorum.* Hîc, ut vides, *faciet* legitur, i. ποιήσει· unde colligere est scripturam hanc perantiquam esse. *Nullum,* inquit, *misericordia genus est cui Deus locum non faciat* aut *relinquat.* Est enim summè misericors. Sic David ait Psal. 62. 12. *Tibi, Domine, misericordia, quamvis tu reddas unicuique secundùm opus suum.* ¶ *Unusquisque secundùm opera sua inveniet*] In plerisque cod. habetur ἕκαστος γὰρ, *unusquisque enim.* Puto avum scripsisse כי איש כמעשיו ימצא. Id reddi potest, *quamvis unusquisque secundùm opera sua inventurus sit.* Particula enim כי, quæ communiter & usitatè redditur per *quia,* aliquando exponi debet per *quamvis,* sensu ità postulante. Sic apud Davidem exponitur in loco modò citato. Quanquam enim alii interpretantur *quia reddis,* aliis tamen magis placuit *quamvis tu reddas. Tibi,* inquit, *debetur laus Misericordia, tametsi reddas unicuique secundùm opus suum,* quod est Justitiæ. Nam misericordia tua vincit justitiam. Quòd si dixero Jesum æmulatum fuisse locum illum Davidis, fortasse dicam quod verum est, non mentiar.

17. *Nè ipsum cognosceret*] Μὴ εἰδέναι αὐτόν. Hoc ambiguè dicitur. Nam pronomen αὐτὸν referri potest tam ad *Pharaonem,* quàm ad ipsum *Deum.* Si ad *Pharaonem,* tunc vertendum *nè ipse cognosceret,* aut *intelligeret.* Hoc modo vertit Camerarius. Cæterùm hi duo versus non habentur in A. B. R. nec in ed. Lat. vetere. ¶ *Quò innotescerent*] Vide sis Exod. 9. 16. & Rom. 9. 17. ¶ *Creatura qua sub cœlo*] Τῇ ὑπ' οὐρανὸν, sub. κτίσει, quod repeti potest ex sequenti versu. Alii subaudiunt γῇ, *terra qua sub cœlo.* Notum ut *terra* ponatur pro *incolis terra.* Sensus ergò ut si diceret, *hominibus terram, qua cœlo subjacet, incolentibus.*

18. *Omni creatura*] In uno Camerarii legitur πάσῃ τῇ κτίσει· quod mendum esse puto. Nam proclivis sanè lapsus de κτίσει in κλίσει. Sic infrà c. 20. in eodem exemplari ἐκτίσατο legitur pro ἐκτήσατο. Sic apud Davidem πάσης τῆς κλίσεως σου pro κτίσεώς σου. Quod ex ipso fonte satis patet. ¶ *Divisit adamante*] Quid sit *adamante dividere* diximus in Proverbiis nostris. Quibus addo quæ à Cam. ad hunc locum observata; *Notetur,* inquit, μεταφορὰ *proverbialis,* ἐμέρισεν τῷ ἀδάμαντι. *Hoc enim dicit, Immutabiles esse vices lucis ac tenebrarum, & has infringi non posse. Sic & in oraculo apud Herodotum,* ἀδάμαντι πελάσας, *i. firmum & infractum reddens. Et in epigrammate Agathia De Zenone lib. 1.* τοῦτ' ἀδάμαντι μένει, *manet firmum ac durat.* Et ἀδαμάντινα δεσμὰ, *vincula qua rumpi nequeant.*

19. *Latebo Dominum*] Ὅτι ἀπὸ Κυρίου κρυβήσομαι. Hîc ὅτι redundat ex Ebraismo, itaque abest in C. utroque Camerarii & R. Stephani. Satis enim erat Ἀπὸ Κυρίου κρυβήσομαι

μαι, *A Domino abscondar.* Similis Pleonasmus est, ut putatur, in illo, Ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται, nam exponunt, *Nazaræus vocabitur.* Alii aliter exponunt. ¶ *Nam ex alto quis mei memor erit?*] *Ex alto*, i. è cœlo, ut ubi legimus, *Germen ex alto.* Hoc primùm: deinde τὶς hîc valet *aliquis.* Sed in diversa lectione interrogat, καὶ ἐξ ὕψους τίς μου μνησθήσεται; *& ex alto quis mei memor erit?* Hæc est lectio exemplarium Camerarii & R. Stephani; item eorum quæ ad Complutense cusa. Firmatur autem ex editione Vulg. in qua, *& ex summo quis mei memorabitur?*

20. *Nam quæ est anima mea*] Quidam vertit, *quantula mea est persona?* quod Gallicè dicunt *ma personne.* Sic passim usurpatur vocabulum *anima.* Valet autem ut si dicas, *Quis ego?* Sic Psal. 3. 2. *Multi dicunt animæ meæ*, i. mihi: nisi malis, *de anima mea*, i. de me, & Gallicè *de ma personne.* ¶ *In immensitate rerum creatarum*] Ἐν ἀμετρήτῳ κτίσει, *In immensa creatura.* Quod latè sumunt, sed potest restringi ad Homines, ut in Euangelio, *Prædicate Euangelium omni creaturæ.* Quod non intelligentes nonnulli Avibus & Piscibus concionati perhibentur.

21. *Cœli ipsius Dei*] Abundat τοῦ Θεοῦ. Nam *cœlum cœli* propriè vocatur sedes ipsius Dei. Unde legimus, *Cœlum cœli Domino; terram autem dedit filiis hominum.* Vult dicere, *Ut terra ab hominibus habitatur, ita cœlum illud supremum à Deo.* Dicitur autem *cœlum cœli* propter excellentiam: nam reliquis duobus cœlis augustius est. Cæterùm illud τοῦ Θεοῦ sumpsi ex A. B. R. sed moneo in aliis cod. omnibus, quos vidi, abesse, ut etiam à L. V. ¶ *Et quæ in eis sunt*] Καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς. Hoc legit etiam Interp. Vet. Licèt in A. B. R. desideretur. ¶ *Cùm ipse visitabit ea*] Verba Græca quæ hîc habentur duobus modis exponi possunt. Uno modo, ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ *cùm ipse aspexerit*, sive *in aspectu ejus.* Nam ad Dei aspectum elementa contremiscunt: adeò est formidabilis. Sic alibi, *A facie ejus commota est terra:* & Psal. 104. *Qui aspicit terram, & facit eam tremere:* & in hoc Sirachide paulò pòst, ἐν τῷ ἐπιβλέψαι εἰς αὐτὰ Κύριον. Alio modo exponas ἐν ἐπισκοπῇ αὐτοῦ, *in visitatione ipsius*, i. cùm ipse animadvertit in peccatores, aut pœnas exiget de improbis. In hoc sensu ἐπισκοπὴ est *animadversio*, ut apud Synesium ἐπισκοπὴ Θεοῦ, *animadversio Divina in malos.* Sic Mich. 7. 4. *visitatio tua venit*, פקדתך, i. *pœna* vel *punitio tua.* Hinc Hesychius, Ἐπισκοπὴ, ἐκδίκησις. Sumitur & aliter, ut 1 Pet. 2. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, i. quando Deus respexerit. Nam est ἐκ τοῦ μέσου. ¶ *Commovebuntur*] Σαλευθήσονται A. B. R. σαλευθήσεται cæteri. Editio Lat. Vet. *in conspectu illius commovebuntur.* In E. Compl. hæc sequuntur, Ἅπας ὁ κόσμος γεγονὼς καὶ γινόμενος ἐν θελήματι αὐτοῦ, *totus mundus qui exstitit & exsistit in voluntate ipsius est.*

22. *Cùm aspiciet ea Dominus*] Alibi est ἐπ' αὐτὰ, & alibi εἰς αὐτά. Abest quoque nomen Κύριος in A. B. R. Nos aliunde adjecimus, cùm ob alias causas, tum quia in antiqua editione offendimus *cùm conspexerit illa Deus.* Vide Psal. 104. 32.

23. *Dignè*] Ἀξίως additum ex C. nam abest in A. B. R. ¶ *Vias ejus*] Actiones sive judicia ejus. ¶ *Quis considerat?*] Quis animo aut cogitatione comprehendat?

24. *Nam procella est*] *Ut procella*, Nah. 1. 3. *Domini in turbine tempestatéque via est.*

25. *Opera justitiæ ipsius*] Pronomen non erat in A. B. R. sed legitur in C. indè nos acceptum textui nostro inseruimus, cùm etiam Interp. Vulg. illud agnosceret & transferret. ¶ *Quis sustineat*] Τίς ὑπομένει; *quis sustinet?* Alibi est τίς ὑπομένεῖ; & apud priscum Interp. *quis sustinebit?* ¶ *Longè enim abest pactum*] Hoc nondum intelligo. Quidam *pacti* nomine significari putant viam & rationem judiciorum Dei, remotam à cognitione hominum. Aliis διαθήκη est *constitutio & dispositio*, quæ longinqua est, nec potest ante exitum comprehendi. Est autem propriè *præscriptio eorum quæ post mortem alicujus servanda sint.* Fortè intelligit pactum sepulcri, quod & *pactum sempiternum* dicitur. Quæramus ampliùs. ¶ *Inquisitio de omnibus erit in fine*] h. e. In morte. Alii, *inquisitio omnium in consummatione est*, i. deficit. Hoc membrum non habent A. B. R.

26. *Cui cor submissum est*] Ἐλαττούμενος καρδίᾳ ità scripsimus, cùm, ut dicam quod res est, locum non intelligeremus. Exemplaria mirè variant. Hanc varietatem non pigrabor indicare. Ergò A. & B. ἐλαττούμενος καρδία sine Ἰῶτα subscripto. Biblia R. Stephani, ἐλαττούμενος καρδίαν, quod interpretantur ταπεινούμενος, *qui animo demittitur & humiliatur.* Toletanum exemplar, simùlque duo Camerarii, ἐλαττούμενος, *qui submittitur.* Editio Lat. vet. *qui minoratur corde.* Romana ἐλαττούμενος καρδίᾳ quam scripturam nos bonâ fide expressimus, ac cæteris prætulimus. Significat autem eum cui cor submissum ac deminutum: nisi legendum κακίᾳ pro καρδίᾳ, ut 19. 6. ὁ μισῶν λαλιὰν, ἐλαττοῦται κακίᾳ, *in eo minus vitii est.* Aut pro ταῦτα reponendum κενά. Nam Interpres Vet. *cogitat inania.* Et ἐλαττούμενος καρδίᾳ, i. חסר לב *deficiens corde*, sive *amens*, qui paulò pòst ἄφρων idem aliter. Ut hîc ἐλαττούμενος καρδίᾳ, sic infrà 19. 23. ἐλαττούμενος σοφίᾳ, *carens*, sive *destitutus sapientiâ*, *insipiens.* Conjeci κενὰ legendum esse. Si displicet, repone μάταια. Nam lapsus proclivior ex μάταια in ταῦτα. ¶ *Errán[s]que*] Καὶ πλανώμενος *& errans.* A. B. R. item L. V. Alibi ἄφρων διανοεῖται πλανώμενος μωρά, *insipiens cogitat errans fatua.* Quod alii dixerunt interpretantes, *Demens aliquis in errore cogitationes concipit stultas.*

28. *Patefacio*] Aldus ediderat ἐκφάνω ex quo Romanenses fecerunt ἐκφανῶ, Basileenses ἐκφανῶ *patefaciam.* Quod etiam legitur in cæteris editionibus. L. V. *Et dicam in æquitate disciplinam.* ¶ *Annuncio*] Etiam hîc exemplaria variant. Nam in R. ἀπαγγέλλω, in aliis est ἀπαγγελῶ *annunciabo.* Excipio Aldum, in quo ἀπαγγέλλω· quod, ut opinor, causam dedit illius varietatis, cùm alii hoc modo emendarent, & alii alio. ¶ *Scientiam*] Ἐπιστήμην A. B. R. ἐπιστήμην αὐτοῦ, exemplaria reliqua, i. *scientiam ejus.* Sic & Interp. Vulg. Idem pro ἐν ἀκριβείᾳ videtur mihi legisse ἐν ἀληθείᾳ· nam vertit, *In veritate enuncio scientiam ejus.*

29. *Cum judicio ipsius Domini*] Ἐν κρίσει Κυρίου, *in judicio Domini.* Hoc breviùs dici potuit, *Opera Domini cum judicio.* Nam quæcunque Deus facit, rectè facit. Contrà legimus, *Est qui absumitur absque judicio:* sensus est, quia rem suam non rectè administrat. Quædam exemplaria hîc habent, καὶ ἐν κρίσει, *& in judicio.* ¶ *Ab initio*] Secuti sumus ea exemplaria quæ ἀπ' ἀρχῆς cum præcedentibus connectunt. Quæ distinctio in omnes partes melior est, firmatúrque autoritate Interpretis nostri, apud quem *in judicio Dei opera ejus ab initio.* Nec aliter distinguit hunc locum E. Compl. Mitto Rob. Stephanum; à quo Camerarius hoc loco diversus abit, qui versum inchoans ab his verbis ità eum interpretatur, *Ab initio & creatione eorum disposuit partes illorum.* Cave sequaris. ¶ *Ex quo ea fecit*] Ἀπὸ ποιήσεως αὐτῶν, *ab effectione eorum.* Non est omittendum in A. & B. legi αὐτοῦ *à conditione sua*, i. à quo ipse condidit ea. Minùs hoc se probat mihi. Receptam lectionem expressit autor edit. Latinæ his verbis, *& ab institutione ipsorum distinxit partes ipsorum.* ¶ *Divisit*] Διέστειλε R. C. Utrumque Camerarii & R. Stephani. In cæteris est διέστειλεν.

30. *In manu ejus principia eorum in omnes ætates*] Magna hîc varietas in libris quam non gravabor indicare. Ed. Compl. καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς γενεῶν, *& in manu ejus sunt initia ejus in generationes generationum.* Camerarii posterior (nam prior à C. nihil dissidet) καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, &c. In R. Stephano εἰς γενεὰς τῶν γενεῶν· reliqua conveniunt cum hac postrema lectione. Rom. exemplar, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν, *& initia eorum in generationes ipsorum.* Prius ità scripserant A. & B. Nihil temere statuendum, tamen inclino ut credam antiquum Int. edidisse *& initia eorum in generationibus suis*, pro eo quod in libris vulgatis legitur *in gentibus suis.* Nam secutus videtur hanc postremam lectionem: quæ hanc sententiam continet secundùm aliquos Interpretes, *Deus*, inquit, *distinxit initia earum*, sub. *partium* εἰς γενεὰς αὐτῶν *per genera sua.* Quæramus aliquid solidius.

31. *Non esurierunt*] Οὐκ ἐπείνασαν. Sic R. & C. item Biblia R. Stephani. In utroque Camerarii οὐκ ἐκοπίασαν, *non laborant.* Vet. Interp. *non esurierunt nec laboraverunt.*

Agnoscis,

Agnoſcis, opinor, priorem ſcripturam, quam & nos ſecuti ſumus. Cæterùm in A. B. iſta omnia deſiderantur uſque ad, *Alter alterum non afflixit.* ¶ *Nec defatigati ſunt*] In C. utroque Camerarii & R. Stephani οὐκ ἐκοπίασαν ἐν ποιήμασιν αὐτοῦ, *non defatigantur in factis*, ſive *operibus*, *ipſius.* ¶ *Ab opere ſuo*] Ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν, *ab operibus ſuis.* Quædam exempl. ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, *ab operibus ejus*, ſ. Dei.

32. *Alter alterum non afflixit*] Pro ἔθλιψε in nonnullis exempl. legitur ἐξέθλιψε· & aliquantò pòſt τοῦ ῥήματος αὐτοῦ, ab aliis editum τὸν λόγον αὐτοῦ. Conſule Camerarium & R. Stephanum; item Toletanum exemplar.

34. *Animam omnis animantis*] נפש כל חיה. Hic rurſus *animam* dixit de corpore mortuo. Senſus eſt, *ſuperficies terræ operuit animam*, i. corpus, *omnium animantium.* τὸ πρόσωπον αὐτῆς accipio in recto caſu. Aliter vulgò, à quibus hic locus minimè intellectus videtur. ¶ *Reverſio eorum*] Ἀποστροφὴ αὐτῶν. Nam ἀποστρέφω *revertor.* Uſi ſunt hâc ſignificatione Interpretes Ruth. 1. 6, & 8. Ebraicè תשובתם. Reſpexit autem ad locum qui eſt Gen. 3. 19. ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθης. Paulò pòſt ἀπέστρεψε *reverti fecit* ut Ruth. 1. 21. κενὴν ἀπέστρεψέ με, *vacuam reduxit me.* Ità שוב *revertit* & *reverti fecit.*

GROTIUS.

1. *Ne jucunderis in filiis impiis ſi multiplicentur*] *Nè deſidera multitudinem liberorum inutilem*, nulli bono. Euripides de liberis,

> Καὶ γὰρ κακοὶ γενῶσιν, ἐχθίστη νόσος.

2. *Non credas vitæ illorum*]

> ——*Fragili nè crede juventæ.*

Multi ante diem cadunt. ¶ *Et nè reſpexeris ad labores eorum*] *Neque eorum turbæ innitere*: i. eo validum te puta. Vide Pſal. 127. 4, 5. Niobe apud Ovidium prolem ſuam jactans,

> ———*tutam me copia fecit:*
> *Major ſum quàm cui poſſit for una nocere.*

5. *Ab uno ſenſato inhabitabitur patria*] *Per unum cordatum frequens habitabitur urbs.* Et per Theſea Athenæ, per Romulum Roma. ¶ *Tribus impiorum deſeretur*] *Familia impiorum exſtirpabitur.* ἐρημωθήσεται propriè terris competit, familiæ per figuram.

6. *Et fortiora horum audivit auris mea*] His majora ex hiſtoriis didici.

7. *In ſynagoga peccantium*] Ubi populus eſt flagitioſus. ¶ *Exardebit ignis*] i. Ultio Divina, quæ per ignem exprimi ſolet, ut Pſal. 10. 7, & alibi. ¶ *Et in gente incredibili*] Ἀπειθεῖ, ubi gens eſt in Deum contumax.

8. *Non exoraverunt pro peccatis ſuis antiqui gigantes*] In Græco, *Non placatus eſt* (i. non condonavit Deus) *priſcis gigantibus*: i. hominibus Noæ coævis: in qua hiſtoria נפלים ſunt γίγαντες LXX interpretibus. ¶ *Qui destructi ſunt confidentes ſuæ virtuti*] Χειρόμαχοι, quales ſolent deſcribi Gigantes. Sap. 14. 6. Sed pro *deſtructi ſunt* in Græco eſt ἀπέστησαν, i. à Deo defecerunt.

9. *Et non pepercit peregrinationi Lot*] Non pepercit loco incolatûs Loti. Id enim παροικία. Vide Luc. 24. 18. ¶ *Et exſecratus eſt eos*] *Eos* refertur ad id quod ſubintelligitur, i. *terræ illius habitatores.* ¶ *Præ ſuperbia verbi illorum*] Gr. *Ob ſuperbiam ipſorum.* Bene nominavit *ſuperbiam*, ut & Ezechiel de iiſdem hominibus agens 16. 49. quia ex ſuperbia, i. Dei contemptu, cætera illorum crimina ortum trahebant.

10. *Non miſertus eſt illis gentem totam perdens*] *Non miſeratus eſt gentem exitii*: i. exitio devotam, quomodo Judas υἱὸς ἀπωλείας Joh. 17. 12. Vide quæ diximus ad 2 Theſſ. 2. 3. ¶ *Et extollentem ſe in peccatis ſuis*] Gr. τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν ὡς ἐποίουν, ità enim in Sixtina, non ut in aliis, ἐξηρχομένους. *Elatos in peccatis quæ committebant*: i. apertè ſe jactantes de ſceleribus ſuis, Geneſ. 19. 5, 9.

11. *Et ſicut ſexcenta millia peditum qui congregati ſunt in duritia cordis ſui: & ſi unus fuiſſet cervicatus, mirum ſi fuiſſet immunis*] Græca lectio in multis editionibus hîc additamentis quibuſdam planè corrupta eſt. Optimè habet Sixtina editio, καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν· καὶ ἐὰν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος, θαυμαστὸν τοῦτο εἰ ἀθῳωθήσεται, *Pari modo ſexcenta peditum millia, qui duro corde inter ſe convenerunt*: (nempe *miſeratus non eſt*, ex ſuperioribus) *quantò magis ſi unus aliquis ſit cervicoſus, mirum eſſet ſi ipſi parceretur.* Quid non metuere debent ſinguli contumaces, cùm de ſexcentis millibus qui ex Ægypto exceſſerant, præter Levitas, (Num. 1. 45.) nulli promiſſa acceperint, excepto Joſue & Calebo? Num. 26. 5. *Peditum*, i. qui arma ferre poſſent: nam mulieres & inutilis ætas erat extra illam ſummam, ut videre eſt dicto loco Num. 1. 45. Hi omnes dicuntur conveniſſe duro corde, i. pariter omnes fuiſſe inobſequentes: ità ut

> *In facinus juraſſe putes* ——

Alii vitulum coluerant, alii Deo oblocuti fuerant carnium deſiderio, alii exploratorum relatu territi defectionem cœperant, alii cum Core ſociiſque ejus moverant ſeditionem, alii ſitis non tolerantes animum deſponderant, alii cum Madianiticis feminis ſe corpore cultúque miſcuerant. ἀθῳοῦν eſt propriè *facere innocentem*; ſed, locutione Hebræis frequentatâ, *tractare quaſi innocentem*, i. parcere. Vide Sap. 1. 6. & ſuprà 11. 10. & 12. 16. Reſpondet Hebræo כפר, ut Jer. 18. 23. & נקה, ut 1 Sam. 26. 9. Prov. 6. 29. & 16. 6. & 17. 5. & 28. 20. Jer. 46. 27. & 49. 11. Joel. 3. 21. Nah. 1. 3. Vide quæ diximus ad Jac. 2. 21.

12. *Miſericordia enim & ira eſt cum illo*] *Apud illum*; i. non tantùm parcere novit, ſed & iraſci ubi opus eſt. ¶ *Potens exoratio, & effundens iram*] *Citò potens placationum*, (i. valde placabilis) *& citò effundens iram.* Illud *citò* oſtendit, mutato homine ſtatim mutari etiam ſortem ipſius apud Deum. Vide Jer. 18. 7, & ſeq.

13. *Secundùm miſericordiam ſuam, ſic correptio illius*] Gr. *Sicut magna eſt ejus miſericordia, ità & magna ejus caſtigatio.* ¶ *Secundùm opera ejus judicat*] *Ejus* hîc valet *cujuſque.* Deſumptum ex Pſ. 62. 12. *Opera* & hîc & ibi ſumuntur pro *conſuetudine* aut *propoſito agendi.*

14. *Non effugiet in rapina peccator*] i. Peccator rapere ſolitus pœnam non effugiet. ¶ *Et non retardabit ſufferentia miſericordiam facientis*] *Sufferentiam* ſolet dicere ὑπομονήν. Sed hîc eſt μετωνυμία· nam per *ſufferentiam* intelligitur id quod exſpectatur cum patientia, liberatio ſcilicet à malo. Εὐσεβοῦς, i. *pii*, vertit Interpres *miſericordiam facientis*, quia vox εὐσεβοῦς interdum ſic ſumitur; & ità rectè id nomen opponitur *raptori.*

15. *Omnis miſericordia faciet locum unicuique ſecundùm meritum operum ſuorum*] Gr. *Omni miſericordiæ da locum, quiſque enim ſecundùm facta ſua reperiet*, pœnam nempe aut præmium. DARE LOCUM huic ſcriptori eſt *magni facere*, ut apparet infrà 38. 14. ποίησον lectio hîc recta, non altera ποιήσει. ¶ *Et ſecundùm intellectum peregrinationis ipſius*] Deeſt in Græco. Contrà deſunt in Latino quæ in Græcis quibuſdam libris reperiuntur, Κύριος ἐσκλήρυνε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτόν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ ἐπ' οὐρανὸν πάσῃ τῇ κτίσει, τὸ ἔλεος αὐτοῦ φανερὸν καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ, καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ Ἀδάμαντι. Sed abſunt hæc omnia in Sixtina, & revera huc non pertinent.

16. *Non dicas, A Deo abſcondar*] Latebo Deo. ¶ *Et ex ſummo quis mei memorabitur?*] i. De me cogitabit, ut ſuprà 7. 38.

17. *In populo magno non agnoſcar*] In tanta hominum multitudine. ¶ *Quæ eſt enim anima mea*] i. Quid ego ſum? ¶ *In tam immenſa creatura*] *Creaturam* vocat omne humanum Genus, ut Mar. 16. 15.

18. *Ecce cœlum*] Aer, & ſtellata regio. ¶ *Et cœli cœlorum*] Cœlum nobis inaſpectabile. ¶ *Abyſſus*] Mare. ¶ *In conſpectu illius commovebuntur*] Vetus Tragœdia,

> Τρέμει δ' ὄρη καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
> Βυθὸς θαλάσσης, χαρόπων ὕψος μέγα,
> Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

19. *Montes ſimul & colles*] In Græco *montes* nominantur, non *& colles.* Præterea in Græcis libris multis inter id quod præceſſit in Latino & hæc verba interjicitur, ἅπας ὁ

κόσμῳ χρόνος καὶ φοβούμενο ἐν θελήματι αὐτοῦ. Sed in Sixtina desunt hæc, ut conjicere liceat aliunde inserta; ut in eclogis sæpe fit.

20. *Et in omnibus his insensatum est cor: & omne cor intelligitur ab illo*] Longè aliter in Græco, καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, *Dignè de illis* (nempe operibus Dei, quæ jam enumerata sunt) *cor* hominis *cogitare nescit*.

21. *Et vias illius quis intelligit?*] Quantò minùs possit homo intelligere Divinæ providentiæ rationes ac vias? ¶ *Et procellam, quam nec oculus videbit hominis: nam plurima ejus opera sunt in absconditis*] In Græco, si locutionem Hebræam populariter exponas, sic est, *Procella, quam nullus videt oculus, opera pleraque sunt in absconditis.* Sed quæ sequuntur negationem hîc exigunt. Procellæ causa & natura latet, opera apparent, arbores eversæ, dejecta saxa & tecta, commoti amnes & mare. Sic & Deus nobis per se incognitus, per opera apparet. Καταιγὶς (ea vox hîc est in Græco) Aristoteli definitur πνεῦμα ἄνωθεν τύπτον ἐξαίφνης. Vide infrà 33. 2. & 43. 20. Respondet Hebrææ סופה, sed & vocibus aliis.

22. *Sed opera justitiæ ejus quis enunciabit, aut quis sustinebit?*] Pari modo effectus justitiæ Divinæ tanti sunt ut neque omnes dignè explicari ab homine possint, neque tolerari ab iis in quos incident, procellæ ritu. ¶ *Longè enim est testamentum à quibusdam*] *A quibusdam* non est in Græco. Διαθήκη hoc loco significat ordinem judiciarium quo Deus utitur, diu explorando homines an sint sanabiles; postremò, ubi mensura judicii impleta fuerit, exigendo pœnam. Pari sensu de humanis judiciis διαθήκη κρίματος dicitur infrà 38. 43. Longè, inquit, remotus est à nostra cognitione ordo iste quo Deus utitur. ¶ *Et interrogatio omnium in consummatione est*] ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ, *Tandem tamen omnia* malefacta *puniuntur*. ἐν τελευτῇ, באחרית, i. *tandem*, ut suprà 11. 27. & alibi. ἐξέτασις per μετωνυμίαν hîc est ipsa pœna.

23. *Qui minoratur corde cogitat inania*] In Græco Sixtino, ἐλαττούμενος καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα, *Qui est exiguo corde* (i. modestus ac submissus) *talia cogitat*, nempe quam miris modis Deus decreta sua disponat & exsequatur. καρδία hîc, ut infrà 40. 28. ἀνυψώσουσι καρδίαν nec aliter Deut. 8. 14. ¶ *Et vir imprudens & errans cogitat stulta*] *Homo temerarius* (און verti solet ἄφρων) *per errorem stulta cogitat*, nempe impunè haberi scelera, neque à Deo curari res humanas.

25. *Dicam in æquitate disciplinam*] Gr. ἐν σταθμῷ, tam rectè quàm rectè libra indicat pondera: nam σταθμὸς hîc idem est quod Hebræum משקל, i. *libra*. ¶ *Et scrutabor enarrare sapientiam*] *Exactè explicabo scientiam ejus*, scilicet disciplinæ. ἀκριβῶς *adamussim*. ¶ *Et in verbis meis attende in corde tuo*] Deest in Græco, & quæ sequuntur hoc commate.

26. *In judicio Dei opera ejus ab initio*] *Quippe Dei opera ab initio judicio ipsius* disposita sunt. i. Deus τάξιν dedit τῇ ἀταξίᾳ. ¶ *Et ab institutione ipsorum distinxit partes illorum, & initia eorum in gentibus suis*] Gr. *Ex quo ea fecit, distinxit partes eorum*: nempe ut unum orbem faceret Terra & Aqua, ut ei circumtenderetur Aer, in summo essent Ignes cœlestes.

Nam cœlo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aere cœlum.

27. *Ornavit in æternum opera illorum*] *Ordinavit in perpetuum opera sua*: i. in perpetuum, dum stabit hoc Universum, durare voluit magnas illas partes. Sequitur in Græco, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν, *Et imperia eorum* (i. astra quæ rebus inferioribus præsunt) *in Dei potestate sunt in omnia secula*. Astra rebus præsunt, Deus astris. εἰς γενεὰς αὐτῶν, *in omnia secula*, etiam infrà 39. 12. ubi Hebraicè בדור דורים. ¶ *Nec esurierunt, nec laboraverunt*] *Non defatigata sunt* eundo astra. ¶ *Et non destiterunt ab operibus suis*] A cursu suo.

28. *Unusquisque proximum suum non angustiabit usque in æternum*] Gr. *Alterum non extrusit alterum* de loco suo, ut in turba scilicet fieri solet. Hebræa locutio est איש את רעו. Mirum sanè est, ἐν τῇ ἀταξίᾳ stellas semper eundem inter se situm servare. Nimirum lex hæc est ab Opifice data.

29. *Non sis incredibilis verbo illius*] Gr. *Nunquam inobsequentia erunt verbo ejus*, i. Astra semper Dei præscriptum sequentur. Vide Ps. 104. 19.

30. *Post hæc Deus in terram respexit*] *Post facta ista* (astra scilicet) *Deus respexit terram*. Curam ejus ornandæ suscepit. ¶ *Et implevit illam bonis suis*] Frumento, Vite, Oleâ, rebúsque aliis ad vitam aut necessariis aut utilibus.

31. *Anima omnis vitalis denunciavit ante faciem ipsius*] Legit ἐκήρυξε pro ἐκάλυψε, malè; ψυχὴ pro ψυχὴν, bene. Vera lectio est, Ψυχὴ παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς, *Anima omnis animantis texit superficiem ejus*, nempe *terræ*, de qua sermo præcesserat. *Anima animantis omnis* pro *animante*, locutio σωματικώτερον ex Hebraismo. Sic Gen. 1. 20. כל נפש החיה. ¶ *Et in ipsam iterum reversio illorum*] Animantia reditura sunt in terram, εἰς ᾅδην, in generalitatem.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιζ.

1. Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, καὶ πάλιν ἀπέστρεψεν αὐτὸν εἰς αὐτήν.

2. Ἡμέρας ἀριθμοῦ καὶ καιρὸν ἔδωκεν αὐτοῖς [C. A.] ἐν ὑπάρξει· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν [πάντων] τῶν ἐπ' αὐτῆς [C. A.] γινομένων.

3. Καθ' ἑαυτοὺς ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχὺν, καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ [ἑαυτοῦ] ἐποίησεν αὐτούς.

4. Καὶ ἔθηκε τὸν φόβον αὐτοῦ ἐπὶ πάσης σαρκὸς, καὶ κατακυριεύειν θηρίων καὶ πετεινῶν [C. A.] ἐν ὁμοιώματι.

5. Ἔλαβον χρῆσιν τῶν πέντε τοῦ Κυρίου ἐνεργημάτων· ἕκτον δὲ νοῦν αὐτοῖς ἐδωρήσατο μερίζων καὶ τὸν ἕβδομον λόγον ἑρμηνέα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ. [C. A.]

6. Διαβούλιον καὶ γλῶσσαν καὶ ὀφθαλμοὺς, ὦτα καὶ καρδίαν ἔδωκε διανοεῖσθαι αὐτοῖς.

7. Ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτοὺς, καὶ ἀγαθὰ καὶ κακὰ ὑπέδειξεν αὐτοῖς.

8. Ἔθηκε τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν, δεῖξαι αὐτοῖς τὸ μεγαλεῖον τῶν ἔργων αὐτοῦ.

9. Ἔδωκε δ' αἰῶνος καυχᾶσθαι ἐπὶ τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ, ἵνα διηγῶνται τὰ ἔργα αὐτοῦ συνετοί. [C. A.]

10. Καὶ ὄνομα ἁγιασμοῦ αὐτοῦ αἰνέσουσιν ἐκλεκτοί· ἵνα διηγῶνται τὰ μεγαλεῖα τῶν ἔργων αὐτοῦ.

11. Προσέθηκεν αὐτοῖς ἐπιστήμην, καὶ νόμον ζωῆς ἐκληροδότησεν αὐτοῖς [εἰς τὸ νοῆσαι, ὅτι θνητοὶ ὄντες, ὑπάρχουσι νῦν.]

12. Διαθήκην αἰῶνος ἔστησε μετ' αὐτῶν, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς.

13. Μεγαλεῖον δόξης εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, καὶ δόξαν φωνῆς [C. A.] αὐτοῦ ἤκουσε τὸ οὖς αὐτῶν.

14. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Προσέχετε ἀπὸ παντὸς ἀδίκου· καὶ ἐνετείλατο αὐτοῖς ἑκάστῳ περὶ τοῦ πλησίον.

15. Αἱ ὁδοὶ αὐτῶν ἐναντίον αὐτοῦ διαπαντός· οὐ κρυβήσονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ.

16. Αἱ ὁδοὶ ἐκ νεότητος ἐπὶ τὰ πονηρὰ, καὶ οὐκ ἴσχυσε τὰς καρδίας αὐτῶν ἀντὶ λιθίνων ποιῆσαι σαρκίνας. [C. A.]

17. Ἐν γὰρ μερισμῷ τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς πάσης ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον· καὶ μερὶς Κυρίου Ἰσραήλ ἐστιν. [C. A.]

18. Ὃν πρωτόγονον ὄντα θρέψει παιδείαν, καὶ μερίζων φῶς ἀγαπήσεως οὐκ ἀνήσει αὐτόν.

19. Ἅπαντα

19. Ἅπαντα τὰ ἔργα αὐτῶν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον αὐτοῦ [C. A.] ἐστί· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐνδελεχεῖς ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν.

20. Οὐκ ἐκρύβησαν αἱ ἀδικίαι αὐτῶν ἀπ᾽ αὐτοῦ. καὶ πᾶσαι αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν ἔναντι Κυρίου. [C. A.]

21. Κύριος δὲ χρηστὸς ὤν, καὶ εἰδὼς τὸ πλάσμα αὐτοῦ, οὔτε ἀνῆκεν αὐτοὺς, οὔτε ἐγκατέλιπε φειδόμενος αὐτῶν. [Abest ab utroque Cod.]

22. Ἐλεημοσύνη [C. A.] γὰρ ἀνδρὸς ὡς σφραγὶς μετ᾽ αὐτοῦ· καὶ χάριν ἀνθρώπου ὡς κόρην συντηρήσει, [C. A.] μερίζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν.

23. Μετὰ ταῦτα ἐξαναστήσεται, καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς· καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀποδώσει.

24. Πλὴν μετανοοῦσιν ἔδωκεν ἐπάνοδον, καὶ παρεκάλεσεν ἐκλείποντας ὑπομονήν. [εἰς ὑπομονὴν αὐτῶν]

25. Ἐπίστρεφε ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀπόλειπε ἁμαρτίας· δεήθητι κατὰ πρόσωπον, καὶ σμίκρυνον πρόσκομμα.

26. Ἐπάναγε ἐπὶ ὕψιστον, καὶ ἀπόστρεφε ἀδικίας· [αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγιείας·] καὶ σφόδρα μίσησον βδέλυγμα.

27. Ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου ἀντὶ ζώντων [καὶ ζώντων] καὶ διδόντων ἀνθομολόγησιν;

28. Ἀπὸ γὰρ νεκροῦ, ὡς μηδὲ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις· ζῶν καὶ ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ αἰνέσει τὸν Κύριον.

29. Ὡς μεγάλη ἡ ἐλεημοσύνη τοῦ Κυρίου, καὶ ἐξιλασμὸς τοῖς ἐπιστρέφουσιν ἐπ᾽ αὐτόν.

30. Οὐ γὰρ δύναται [C. A.] τὰ πάντα εἶναι ἐν ἀνθρώποις, ὅτι οὐκ ἀθάνατος υἱὸς ἀνθρώπου.

31. Τί φωτεινότερον ἡλίου; καὶ τοῦτο ἐκλείπει· καὶ πονηρὸς [ἀνὴρ, ὃς] ἐνθυμηθήσεται σάρκα καὶ αἷμα.

32. Δύναμιν ὕψους οὐρανοῦ αὐτὸς ἐπισκέπτεται, καὶ ἄνθρωποι πάντες γῆ καὶ σποδός.

2. Ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ] Co. ἔδ. αὐτῆς, καὶ R. Al. ¶ Verba ἐν ὑπάρξει & πάντων γενομένων leguntur in C.A. γενομ. etiam in Fr.

3. Ἐνέδυσε δὲ αὐτοὺς καθ᾽ ἑαυτοὺς ἰσχὺν] Co. P. H. & C.A. sed hîc δὲ omisso. In R. κ. ἑ. ἑ. α. ἰσχύν· quæ etiam lectio in Al. Ar. B. nisi quòd in his ἰσχύϊ sit. ¶ Αὐτοῦ] Co. R. Al.

4. Καὶ ἔθηκε] R. Al. sed absque copula C. A. Co. ¶ Ἐν ὁμοιώματι] C. A. & Co. videtur fragmentum ejus quod apud V. Int. proximè sequitur, *Creavit ex ipso adjutorium simile sibi:* à R. Al. abest.

5. Principium hujus in editis hactenus libris non exstat. ¶ Lege cum N. VV. λόγον ἑρμηνέα. Nam ἑρμηνεία in C. A. Co. est vitiosum: ἑρμηνείαν H. substituit, ἑρμηνείᾳ D. in R. Al. totus hic paragraphus abest. Ut autem hîc λόγος, i. *sermo*, dicitur *operum Dei*, itâ alibi *cogitationum nostrarum* ἑρμηνεὺς, h. e. *interpres, atque animi index*. Philo, ὅτι τὰ ἐνθυμήματα πάντα διὰ τούτου, καθάπερ νάματα ἀπὸ γῆς, εἰς τοὐμφανὲς ἐπιρρέοντα ἀναχεῖται. Nemes. ἐξάγγελος τῶν κατὰ νοῦν κινημάτων ὁ λόγος. Bas. M. τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ νοήματος ἀπεικόνισμα, τὸ λαλούμενον. Isid. Pelus. ἐκ τῶν λόγων αἱ τῆς καρδίας κινήσεις γνωρίζονται.

6. Διαβούλιον] Apud St. & H. hic versus antecedenti præponitur: nos C. A. & Co. sumus secuti. ¶ Αὐτοῖς] Co. Al. αὐτοὺς C. A.

7. Ἐπιστήμην] R. Co. P. H. ἐπιστήμη Al. Ar. B. ἐπιστήμῃ VV. Quæ sit verbi hujus constructio alibi notum est, Job. 15. 2. ἐνέπλησε πόνον γαστρός. Lucæ 1. 53. πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Plut. τῆς ἀληθείας καὶ θέας τοῦ ὄντος οὐδεὶς ἐνταῦθα ἐνέπλησεν ἑαυτὸν ἱκανῶς.

8. Verba δεῖξαι α. τὸ μ. τῶν ἔ. αὐτοῦ in Co. P. non leguntur.

9. Abest à R. Al. ¶ Αἰώνων Co. ¶ Τὰ μεγάλα ἔργα] Fr. ¶ Συνέσεως Co.

10. Non est in C. A. R. Al. sed in Co. P. H. omissis iis ἵνα δι. τὰ μ. τῶν ἔ. αὐτοῦ, quæ habentur in N. VV. ac forsan è præcedentibus irrepserunt.

11. Quadrato inclusa reperiuntur in Co.

12. Ἔστησε] R. Al. ἔστηκε Co.

13. Φωνῆς αὐτοῦ] C. A. I. & V. Int. alii φ. αὐτῶν.

15. In Co. P. H. verba sunt transposita, Οὐ κρυβήσονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ αἱ ὁδοὶ αὐτῶν, ἐναντίον αὐτοῦ διὰ παντός. Al. Ar. & VV. cum R. consentiunt; nec non B. nisi quòd in hoc & in N. St. variat distinctio, Αἱ ὁδοὶ αὐτῶν, ἐναντίον αὐτοῦ· διὰ παντὸς οὐ κρυβ.

16. Lege cum Co. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος ἐκ νεότητος, &c. sublatis voculis αἱ ὁδοί. In R. Al. &c. illa desunt. ¶ Ἐπὶ τὰ πονηρὰ] Gen. 6. 5. πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ πάσας τὰς ἡμέρας. ¶ Ἴσχυσε] C. A. ἴσχυσαν Co.

17. Principium hujus paragraphi abest à R. Al. Ar. & B. ¶ Κατέστησεν] R. B. κατέστησαν Al. Ar. mendosè καθίστηκεν Co. ¶ Μερὶς Κυρίου Ἰσρ. ἐστι, R. Al. προσελάβετο τὸν Ἰσραὴλ ἑαυτῷ μερίδα Co.

18. Neque hic exstat in R. Al. Ar. B. ¶ Παιδείαν] C. A. παιδεία Co. P. H. παιδείᾳ D. N. VV.

19. Ἅπαντα τὰ] R. Al. Διὸ πάντα τὰ C. A. Co. ¶ Ἐστι abest à R. Al. ¶ Ἐνδελεχεῖς] Al. ἐνδελεχῶς Co.

21. Legitur in Co. P. H.

22. Γὰρ] Co. δὲ C. A. in cæteris voculæ istæ absunt. ¶ Χάριν] R. Co. P. H. χάρις, Al. Ar. B. ¶ Verba μερίζ. υ. αυ. καὶ θυγ. μετάν. in R. Al. non leguntur, sed in Co. P. H.

23. Ἀποδώσει] Al. ἀνταποδώσει Co.

24. Ἐκλείπ. ὑπομονήν, R. Co. Al.

25. Ἐπὶ Κ.] A. οὖν πρὸς Κ. Co. ¶ Ἀπόλειπε] C. A.

26. Ἐπάναγε] R. ἐπανάγαγε Co. ἐπάγαγε Al. quod mutarunt in ἔπειγε Ar. B. VV. i. ut N. St. *festina*. ¶ Quæ inclusa quadrato, leguntur in C.A. & Co. sed in hoc ὑγείας pro ὑγιείας.

27. Καὶ ζώντων] Repetitur in R. Al. Ar. B.

28. Γὰρ & τῇ καρδίᾳ ex C. A. insertum, quod posterius legitur etiam in Co.

30. Τὰ πάντα] C. A. πάντα omisso articulo R. Co. πάντας Al. Ar. B.

31. Quod in quibusdam libris [Al. Ar. B. VV.] est, καὶ πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σὰρξ καὶ αἷμα, id Vaticani Codicis margini est ascriptum. In editione Lat. *aut quid nequius excogitabit caro & sanguis?* in nonnullis libris [C. A. & Co.] est præterea καὶ ἀνὴρ, ὃς ἐνθυμηθήσεται N. R.

BADVELLUS.

3. *Dies assignavit eis numeratos*, &c. ἡμέρας ἀριθμοῦ καὶ καιρὸν ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ ἔδωκεν ἐξουσίαν τῶν ἐπ᾽ αὐτῆς] *Dies numeri ac tempus dedit eis, & dedit potestatem eorum quæ sunt super eam.* Act. 17. 26. ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, *Præfiniens præordinata tempora ac certos terminos habitationis ipsorum.* ¶ *Induit eos virtute suâ*, &c. ἐνέδυσε δὲ αὐτοὺς καθ᾽ ἑαυτοὺς ἰσχὺν] *Induit autem eos virtute secundùm seipsos*, i. virtute homini propriâ ejúsque naturæ conveniente. Alia animalia habent etiam singula vires suas, sed Homo singulari quadam excellentíque virtute præditus fuit.

4. *Omni animanti terrorem*, &c. ἔθηκε τὸν φόβον αὐτοῦ ἐπὶ πάσης σαρκὸς, καὶ κατακυριεύειν θηρίων καὶ πετεινῶν] *Posuit timorem ejus in omni carne, & dominari bestiis ac volatilibus*, i. constituit in eo eam præstantiam ac majestatem quæ timorem cæteris animalibus afferret, ac dominum eorum declararet ac exhiberet.

5. *Judicium, linguam, oculos* &c. διαβούλιον, καὶ γλῶσσαν, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ ὦτα, καὶ καρδίαν ἔδωκε διανοεῖσθαι αὐτοῖς] *Consilium, & linguam, & oculos, & aures, & cor dedit ad cogitandum illis.* διαβούλιον appellat mentem ac rationem quæ vim judicandi consultandíque habet: est enim ea animi pars λογιστικὴ καὶ βουλευτική. Alias corporis partes enumerat tanquam mentis animíque instrumenta. ¶ *Sexto loco mentem*, &c. ἕκτον δὲ νοῦν ἐδωρήσατο αὐτοῖς μερίζων] *Sextam antem*

autem mentem donavit eis partiens. Vis animi intellectualis est multiplex & varia, alia θεωρητικὴ *in contemplatione ac cognitione posita*, alia βουλευτικὴ καὶ πρακτικὴ, *quæ in consilii capiendi ratione actioneque versatur.* Aristoteles λόγῳ, i. *rationi*, tribuit vim ratiocinandi ac deliberandi de iis rebus quæ ad hanc vitam pertinent; mentem autem in cognitione rerum simplicium atque æternarum versari dicit. Itaque sive hæc sit propria mentis materia, sive ipsa sit pars præcipua unde vis cognoscendi atque intelligendi manat, Sapiens non sine causa à cæteris facultatibus ingenii separavit, eique sextum locum tribuit. Quædam exemplaria hoc membrum superioribus præponunt, ex quo arbitror hunc locum depravatum. Alia *mentis* atque *orationis* nullam mentionem faciunt. ¶ *Et septimo sermonem*, &c. καὶ τὸ ἕβδομον λόγον ἑρμηνείαν τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ] *Et septimum sermonem*, [aut, *orationem*] *interpretationem operum ipsius.* Oratio quidem est nuncia atque interpres cogitationum animi, cujus maxima est vis in rebus cum hominibus contrahendis ac communicandis: sed malo *operum ipsius* ad *Deum* referre; ut eum orationis usum præcipuum intelligamus quo opera Dei commemorentur ac prædicentur. Duo enim sunt præstantissima munera, Ratio, atque Oratio, quibus cæteris animantibus præstamus; alterâ Deum cognoscimus, alterâ ejus opera explicamus ac celebramus.

6. *Scientiâ intelligendi*, &c. ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτούς] *Scientiâ intellectûs implevit eos.* Hæc vis intelligendi ac sciendi, in facultate ingenii sita, à Deo cum cæteris animi facultatibus tributa est. Hoc autem *scientiæ* nomine comprehendit omnes artes ac disciplinas, quarum inventio atque excogitatio maximam ingenii vim atque hominis excellentiam ostendit.

7. *Adjecit ad corda eorum*, &c. ἔθηκε τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν, δεῖξαι αὐτοῖς τὸ μεγαλεῖον τῶν ἔργων αὐτοῦ] *Posuit oculum suum ad corda eorum, ut ostenderet eis magnificentiam operum suorum. Oculum Dei* vocat Spiritum ejus, cujus virtute opera ejus intelliguntur. Videntur autem hæc & quæ sequuntur ad Israelitas propriè pertinere, quibus Deus amplitudinem & gloriam operum suorum declaravit. Psal. 103. 7. *Notas fecit vias suas Moysi, & filiis Israel opera sua.*

9. *Scientiam eis addidit, ac Legem vitæ*, &c. προσέθηκεν αὐτοῖς ἐπιστήμην, καὶ νόμον ζωῆς ἐκληροδότησεν αὐτοῖς] *Adjunxit eis scientiam, & legem vitæ per hereditatem* [i. jure quodam hereditario] *illis tradidit.* Fuit enim Lex data Patribus quasi quædam hereditas quæ per manus ad posteros successione perveniret. ¶ *Ut se nunc mortales*, &c. εἰς τὸ νοῆσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες ὑπάρχουσι νῦν] *Ad intelligendum quòd nunc mortales sunt.* Videtur significare doctrinam Legis propterea traditam fuisse ut homines suæ conditionis admoneret, atque ab hac mortali vita ad spem illius immortalis revocaret. Quidam codices hoc membrum non habent.

10. *Pactum cum ipsis constituit sempiternum*, &c. διαθήκην αἰῶνος ἔστησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς] *Fedus seculi* [i. æternum] *iniit cum eis, & judicia sua eis ostendit.* Hoc autem fedus primùm fuit institutum cum Abraham ejúsque semine: deinde in monte Sinai, cùm Lex data est, magnificentiùs renovatum ac confirmatum. Itaque Act. 3. 25. Judæi à Petro *filii* διαθήκης, i. *federis*, appellantur.

11. *Amplitudinem gloriosam viderunt oculi eorum*, &c. μεγαλεῖον δόξης εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, καὶ δόξαν φωνῆς αὐτῶν ἤκουσε τὸ οὖς αὐτῶν] *Magnificentiam gloriæ viderunt oculi eorum, & gloriam vocis eorum audivit auris illorum.* Omnia exemplaria habent φωνῆς αὐτῶν *vocis eorum*; ut hoc referri possit ad *judicia Dei* paulò antè nominata, quæ tùm Israelitæ audierunt & acceperunt.

12. *Ab omni re iniqua*, &c. καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Προσέχετε ἀπὸ παντὸς ἀδίκου· καὶ ἐνετείλατο αὐτοῖς, ἑκάστῳ περὶ τοῦ πλησίον] *Et dixit illis, abstinete ab omni iniquo: & unicuique de proximo mandavit.* Paucis comprehendit totam Legem generali mandato, De omni injustitia iniquitatéque fugienda; & speciali, De diligendo proximo. Primum quod est ἀπαγορευτικὸν, ad Deum referri potest, cujus religio omni observantiâ colenda est, nullâ re iniquâ violanda: alterum verò ad proximum pertinet.

13. *Coram ipso sunt viæ*, &c. αἱ ὁδοὶ αὐτῶν ἐναντίον αὐτοῦ διὰ παντὸς, οὐ κρυβήσονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ] *Viæ illorum sunt coram ipso, perpetuò non abscondentur ab oculis ejus*, i. nunquam effugient oculos ejus: aut, eum nunquam latebunt. ¶ *Omnis autem homo*, &c. πᾶς δὲ ἄνθρωπος ἐκ νεότητος ἐπὶ τὰ πονηρὰ] Scilicet *intentus* aut *pronus est.* Hæc sententia est sumpta ex Gen. 6. 5. ubi Deus ait *omnem cordis cogitationem ad malum intentam esse omni tempore.* ¶ *Nec potuerunt corda sua*, &c. καὶ οὐκ ἴσχυσαν τὰς καρδίας αὐτῶν ἀντὶ λιθίνων ποιῆσαι σαρκίνας] Hoc non est opus hominis, sed Dei: qui apud Ezech. 36. 26. promittit se *spiritum novum in medio eorum positurum, cordáque ita immutaturum ut ex lapideis efficiat carnea*, i. ex duris ac obstinatis mollia & tractabilia reddat.

14. *Nam in distributione*, &c. ἐν γὰρ μερισμῷ τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς πάσης, ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον] *In divisione enim gentium totius terræ* [i. in distribuendis gentibus universæ terræ] *unicuique genti constituit ducem: sive gubernatorem.* Significat politias & respublicas à Deo esse constitutas. Neque enim finit Deus vitam hominum ἀτάκτως *sine ullo ordine ac regimine* ferri; sed in civilibus certam formam dedit omnibus, quâ societas hominum inter ipsos colatur ac conservetur. Paulus Rom. 13. 2. hujusmodi potestates vocat *Dei ordinationes.*

15. *Et Israelem populum*, &c. καὶ προσελάβετο Ἰσραὴλ ἑαυτῷ μερίδα] *Et accepit* [aut, *assumpsit*] *Israel sibi partem*: aut, *portionem*, i. peculiariter sibi delegit. Hanc gratuitam Dei electionem commemorat Moyses Deut. 10. 14, 15. *Domini Dei tui cœlum est & cœli cœlorum: terra quoque & quicquid in ea est. Duntaxat tamen in patres tuos amorem effudit Dominus, ut eos diligeret, & eligeret semen eorum post eos, nempe vos præ omnibus populis.* ¶ *Quem ut primogenitum*, &c. ὃν πρωτόγονον ὄντα θρέψει παιδείᾳ, καὶ μερίζων φῶς ἀγαπήσεως οὐκ ἀνήσει αὐτόν] *Quem primogenitum exsistentem educat disciplinâ, & partiens lumen dilectionis* [aut, *charitatis*, i. charissimum] *non remittit illum:* non laxat ei habenas ut sequatur sua desideria & studia, sed in disciplina Legis suæ eum retinet. Continet hic locus summam commendationem gratuitæ Dei electionis ac vocationis: in qua doctrina pietatis salutaris quædam *animorum educatio* nominatur. Est enim παιδεία (ut ait Socrates apud Platonem) τροφὴ *nutritio* aut *educatio ingeniorum.* Is autem pastus Verbi solis Dei filiis tribuitur.

16. *Quapropter omnia opera*, &c. διὸ πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον αὐτοῦ ἐστι, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐνδελεχεῖς ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν] *Itaque omnia opera illarum* [scilicet *gentium*; aut *eorum hominum*] *sunt coram ipso, & oculi ejus continenter ad vias illorum.* Significat summam Dei providentiam erga res humanas, atque omnia patêre oculis Dei.

17. *Injustè facta illarum*, &c. οὐκ ἐκρύβησαν αἱ ἀδικίαι αὐτῶν ἀπ᾽ αὐτοῦ, καὶ πᾶσαι αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν ἔναντι Κυρίου] *Non sunt abscondita injustitia illarum ab eo*, [i. non sunt ei occultæ] *& omnia earum peccata coram Domino.*

18. *Beneficentia hominis coram*, &c. ἐλεημοσύνη γὰρ ἀνδρὸς ὡς σφραγὶς μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ χάριν ἀνθρώπου ὡς κόρην συντηρήσει] *Beneficentia enim viri quasi sigillum cum eo*, [i. apud eum] *& gratiam hominis ut pupillam conservabit.* Quæ custodire diligenter volumus, ea sigillo obsignamus: quemadmodum Darius ostium fossæ ejus in quam conjectus erat Daniel annulo suo signavit, Dan. 6. 17. Itaque nihil aliud vult significare Sapiens, quàm Deum memoriam fidelem conservare eorum beneficiorum quæ nos in hac vita in homines indigentes conferimus, eorúmque liberalissimum remuneratorem esse. ¶ *Filiis ejus ac filiabus*, &c. μερίζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν] *Dispertiens filiis ipsius* [sub. *hominis*] *ac filiabus, pœnitentiam.* Præstantissimum est donum Resipiscentia: ejus autem solus Deus autor est: Act. 11. 18. *Etiam Gentibus Deus pœnitentiam dedit ad vitam.* Deus enim vocat homines ad pœnitentiam, ad eámque deducit, corda eorum ad se convertens. Hoc tamen loco mihi videtur loqui de communi vocatione ad resipiscentiam,

centiam, de qua Paulus Rom. 2. 4. *Ignorans quòd Dei benignitas te ad pœnitentiam invitat: tu autem secundùm duritiem tuam & cor impœnitens accumulas tibi thesaurum iræ in die iræ.*

19. *Tandem verò exsurget*, &c. μετὰ ταῦτα ἐξαναστήσεται καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς· καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀποδώσει] *Post hæc exsurget ac retribuet eis: & retributionem eorum in caput ipsorum rependet.* Pœnitentiâ salutéq; oblatâ, homines ad judicium tandem vocantur: in quo redditur præmium factis uniuscujusque dignum. Paulus Rom. 1. 27. ἀντιμισθίαν *mercedem redditam* nominat.

20. *Reditum tamen resipiscentibus*, &c. πλὴν μετανοοῦσιν ἔδωκεν ἐπάνοδον, καὶ παρεκάλεσεν ἐκλείποντας ὑπομονήν] *Verum pœnitentibus reditum* [aut, *regressum*] *dedit, atque hortatus est derelinquentes patientiam*, i. qui deficiunt patientiâ. Reditum in gratiam intelligit sive reconciliationem, in qua Deus se clementissimum ac lenissimum exhibet. Non enim excludit eos qui cum sensu peccatorum suorum peracerbo, ac proposito melioris vitæ, ad ejus gratiam misericordiámque confugiunt. Deus etiam per Apostolos hortatur homines ut sibi reconcilientur, 2 Cor. 5. 20. Secundum autem membrum ostendit Deum conscientias infirmas ac debiles à sua gratia non deterrere, sed potiùs erigere ac confirmare. De Christo est dictum (*in quo Deus apparuit reconcilians sibi mundum*) quòd *calamum quassatum non confringet, nec linum fumigans exstinguet*, Esa. 42. 3.

22. *Fac ei supplices*, &c. δεήθητι κατὰ πρόσωπον, καὶ σμίκρυνον πρόσκομμα] *Precare in faciem*, [aut, *ante conspectum*] *ac diminue offensam. Orare in faciem* significat supplicem orationem, quâ homo coram Deo prostratus culpam & pœnam peccatorum suorum deprecatur. Postremum autem membrum de offendiculo minuendo habet eandem admonitionem quam illa Christi verba ad eos quibus ignoverat, *Noli ampliùs peccare, nequid deterius tibi contingat*, Joh. 5. 14.

23. *Revocare ad*, &c. ἐπάναγε ἐπὶ ὕψιστον, καὶ ἀπόστρεφε ἀδικίας] *Reduc* [sub. *te*] *ad Altissimum, & averte injustitias.* Quædam exemplaria ità legunt, ἐπείγου ἐπὶ ὕψιστον, καὶ ἀπόστρεφε ἀπὸ ἀδικίας, *Festina ad Altissimum, & avertere ab injustitia.* Hæc lectio convenit cum versiculis illis Psal. 119. *Reputavi vias meas, & converti pedes meos ad testimonia tua. Festinavi, & non tardavi custodire mandata tua.* Pœnitentia enim nullam patitur dilationem ac cunctationem. ¶ *Is enim è tenebris*, &c. αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγείας] *Ipse enim ducet è tenebris ad lucem sanitatis*: aut *incolumitatis*. Is est maximus ac suavissimus homini ad Deum converso fructus, ut è tenebris in quibus antè, aversus alienatúsque à Deo, versabatur, ad eam vocetur lucem in qua ex gravissimo morbo ad valetudinem, atque etiam è morte ad vitam salutémque deducatur.

24. *Quis apud inferos*, &c. ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδῃ ἀντὶ ζώντων καὶ διδόντων ἀνθομολόγησιν;] *Altissimum quis laudabit in inferno pro viventibus & dantibus confessionem?* Mihi non displicet ut præpositio ἀντὶ habeat vim Comparandi; *quemadmodum* [aut, *sicut*] *ii qui vivunt, ac sibi congratulantes laudem Deo tribuunt.* Idem enim est quod dicit Ezechias apud Esaiam 38. 18. *Neque enim aut inferi te canunt, aut mortui te laudant. Vivus, vivus, inquam, canet te, quemadmodum & ego hodie, pater filiis notam faciet fidem tuam.* Est autem hic quoque amplissimus pœnitentiæ fructus, ut homines ad Dominum conversi ac conversati, ei in terra viventium gratias agant, ejúsque bonitatem laudibus celebrent. Neque fuit ulla gravior causa cur David & Ezechias in gravissimis suis morbis mortem metuerent, quàm ira Dei sensu animi vehementer percepta.

25. *Mortuum non secùs*, &c. ἀπὸ νεκροῦ ὡς μηδὲ ὄντος ἀπόλλυται ἐξομολόγησις] *A mortuo tanquam à non existente* [aut, *ab eo qui non est*] *perit laudatio.* Aristoteles laudem ponit ἐν τοῖς πρός τι, atq; versari dicit in magnitudine meritorum quæ in hac vita homines alii in alios conferunt. Hoc autem modo Deum, cùm sit beatus, propter sua maxima in homines beneficia laudem consequi. ¶ *Vivus autem & corde*, &c. ζῶν καὶ ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ αἰνέσει τὸν Κύριον] Bene conjungit hæc duo, *vivus & sanus corde*: nam vita in animo peccatis ægroto ac morboso via est ad mortem, aut potiùs ipsa mors.

28. *Quàm magna est*, &c. ὡς μεγάλη ἡ ἐλεημοσύνη τοῦ Κυρίου, καὶ ἐξιλασμὸς τοῖς ἐπιστρέφουσιν ἐπ' αὐτὸν ὁσίως] *Quàm magna est misericordia Domini Dei nostri, & propitiatio convertentibus ad ipsum sanctè*: i. verè ac sine ulla simulatione, quemadmodum ait David Psal. 32. 2. *Beatus homo cui non imputat Dominus iniquitatem, nec est in spiritu ejus dolus.*

29. *Non enim in hominibus*, &c. οὐ γὰρ δύναται πάντα εἶναι ἐν ἀνθρώποις, ὅτι οὐκ ἀθάνατος υἱὸς ἀνθρώπου] *Non enim possunt omnia esse in hominibus, quoniam non immortalis est filius hominis.* Hæc ratio ostendit ipsius hominis imbecillitatem, ut magis misericordia Dei hominem ad se vocantis commendetur. Deus enim solus est immortalis, atque immortalitatis autor.

30. *Quid luce solis splendidius*, &c. τί φωτεινότερον ἡλίου; καὶ τοῦτο ἐκλείπει, καὶ ἀνὴρ ὃς ἐνθυμηθήσεται σάρκα καὶ αἷμα] *Quid lucidius sole? & hoc deficit, & vir qui in animo suo habebit carnem & sanguinem*, i. cujus tota cogitatio atque affectio versabitur in carne ac sanguine: quæ vitæ illius cœlestis ac immortalis, ad quam Deus nos vocat, non sunt capacia. Nam (ut dicit Johannes) *concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, fastúsque vitæ transeunt, atque evanescunt* 1 Job. 2. 16, 17. Quædam exemplaria diversam habent lectionem, καὶ πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σὰρξ καὶ αἷμα, *& malum cogitabit caro & sanguis*: sed altera lectio magis probatur.

CASTELLIO.

25. **I***N partes concede seculi sancti*] Da operam ut beatam sanctorum vitam consequaris.

DRUSIUS.

1. **C***Reavit è terra hominem*] *E terra*, i. מאדמה: unde *Adam* dictus, nempe ut ab *humo*, *homo*. Hesychius, Ἀδαμὰ, παρθενικὴ γῆ. Sumpsit ex Josepho Orig. l. 1. c. 2. Quanquam Josephus hoc non dicit. Quid igitur? ADAMUS, inquit, *significat in lingua Ebræorum* πυῤῥὸν, i. *rufum*. Cur hoc? *quia* ἀπὸ τῆς πυῤῥᾶς γῆς φυραθεὶς ἐγεγόνει. Addit postea, τοιαύτη γάρ ἐστιν ἡ παρθένος γῆ καὶ ἀληθινή, cùm aliàs pullus sese exhibeat terræ color. Plinius, *Terra alia est rufa, alia cineracea. Virgo terra*, i. genuina terra miniméque adulterina. ¶ *Reduxit*] Redire fecit.

2. *Dies numeratos*] Ἡμέρας ἀριθμοῦ, i. *dies numeri*. Nam omnes dies nostri numerati sunt, & certum tempus vitæ cuique præstitutum. Hoc significat cùm ait, *& tempus dedit illis*. Aut *dies numeri*, i. paucos. Sic *mortales numeri*, i. pauci, qui videlicet facilè numerari possunt. De hac brevitate vitæ humanæ queritur David an Moses? Psal. 90. item Job. cap. 10. Huc etiam facit proverbiale, Σπιθαμὴ τοῦ βίου, quo brevissimum vitæ spatium designatur, cui concinit illud Davidis Psal. 38. ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθηκας τὰς ἡμέρας μου, *Ecce palmos posuisti dies meos.* Idem indicat sententia Græca, Στιγμὴ χρόνου πᾶς ἐστιν ὁ βίος.

3. *Contra seipsos*] Cam. *quantum ad ipsos*. Alii, *secundùm seipsos*, i. virtute homini propriâ & naturæ ipsius conveniente. Ego *contra seipsos*. Sed dubito an rectè. Certè non induit eos robore hâc fini ut eo uterentur in suum genus. Expende ampliùs. ¶ *Induit eos robore*] Ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχύϊ. Ità scriptum reperi in B. & in uno Camerarii. In aliis legitur ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχὺν, & in A. ἰσχύν: ex quo ceu fonte manavit illa varietas, cùm alii ἰσχύϊ emendarent, & alii ἰσχυΐ.

4. *Supra omnem carnem*] Hic perspicuè *caro* significat Animantia. Nam Homines significare non potest, cùm de hominibus sermo fit. ¶ *Et dominari*] *Constituit etiam ut dominarentur in bestias & volucres*: aut *permisit* sive *concessit eis imperium in bestias*, &c. ut ἔδωκε subaudiatur. Potest etiam esse infinitum pro præterito. Sic Vet. Interp. *& dominatus est bestiarum ac volatilium.* ¶ *In bestias*] Prius erat *bestiis*: Prætuli *in bestias*. Nam ità commodiùs exprimitur

exprimitur præpositio κατά. Cicero quoque dixit, *dominatur in suos*. Hoc verbum occurrit aliquoties apud N. T. Scriptores. ¶ *Volucrésque*] Καὶ πετεινῶν. Post hæc verba legitur in C. & in Camerarii ἐν ὁμοιώματι· quod nec in aliis editionibus reperitur, nec apud Interpretem nostrum extat. Tamen interpretantur *similiter*. Vidi etiam qui redderent, *ut dominarentur in speciem bestiarum & volucrium*: sed id coactum esse quis non videt?

5. *Sexto loco mentem*] Hæc alio ordine locata invenimus in R. Stephano. Nam præcedit *consilium & linguam*, &c. deinde sequitur, *sexto loco mentem*, &c. Ordo iste versuum in omnes partes melior est. *Primo*, inquit, *loco dedit eis consilium, secundo linguam, tertio oculos, quarto aures, quinto cor, sexto mentem, septimo sermonem*, an *rationem*? Nam λόγος utrumque significat.

6. *Septimo sermonem*] Cùm λόγος etiam *rationem* significet, tamen maluimus hîc reddere *sermonem*, quòd ratione intelligamus, sermone res intellectas explicemus. Sequitur enim ecce, *efficacibus ipsius factis explicandis*.

7. *Scientiâ*] Ἐπιστήμην ediderunt Romanenses, quod miror, cùm in aliis omnibus sit ἐπιστήμης. Vide num potius sit ut legatur ἐπιστήμης. Nam ἐλπίδος ἐμπλῆσαι dixit Plato, ut Livius *spei implere*.

10. *Nomen sacrosanctum ejus*] Hæc aliter leguntur alibi. Nos in iis restituendis adhibuimus optimæ notæ exemplaria duo, in quorum uno aberat nomen ἐκλεκτοί, in altero desiderabatur totum illud ἵνα διηγῶνται τὰ μεγαλεῖα τῶν ἔργων αὐτοῦ, *ut enarrent magnificentias operum ejus*. Videtur hoc in loco ἁγιασμὸς poni pro *sanctitate*, quæ קדש dicitur Ebræis, sicut ἁγίασμα usurpatur, infrà 36. 12. πόλιν ἁγιάσματός σου Ἱερουσαλὴμ, *civitatem sanctam tuam Jerusalem*. ¶ *Magnificentias operum ipsius*] i. *Magnifica ipsius opera*, aut *facta*. τὸ μεγαλεῖον *magnificentia*, à quo pluralis τὰ μεγαλεῖα.

11. *Legem vitæ*] In uno Camerarii νόμος ζωῆς scriptum, quod mihi suspectum de mendo. Sequitur in C. εἰς τὸ νοῆσαι, &c. Quæ nos indè exscripsimus, licèt plerique codices hanc partem non habeant.

12. *Statuit cum ipsis*] Ἔστησε lectum in A. B. R. alibi ἔστησε.

13. *Magnificentiam*] Μεγαλεῖον, τουτέστι μεγαλειότητα. ¶ *Gloriam vocis ejus*] Δόξαν φωνῆς αὐτοῦ. Præter duo Camerarii reliqua omnia mihi visa φωνῆς habent: quod referunt ad *judicia Dei*, de quibus mentio in versu præcedente. Edit. Vet. *Honorem vocis audierunt aures illorum*. Placet præ cæteris φωνῆς αὐτοῦ ut ad *Deum* referatur; cujus vox gloriosa audita fuit in monte Sinai, cùm Legem populo promulgaret. Quod fugit, non effugit. In fronte hujus versûs μεγαλεῖον δόξης posset exponi *magnificentia Dei*. Nam Deus sic vocatur interdum, ut cùm dicunt הכביד ברוך הוא *Deus benedictus*, sive *laudandus, ipse*: propriè *Deus gloriosus*. Sic dico, *gloria* ponitur pro *gloria Domini*, ut *verbum* pro *verbum Dei*, *via* pro *via Domini*, & alia ejus generis. Nihil obstat huic interpretationi nisi quòd absit articulus. Nam ut concedo rectè dici הכבוד de Deo, ità dubito an etiam כבוד dicatur absque articulo. Redeo domum. Jam dixi. Vet. Interp. seorsum ab aliis legit δόξαν φωνῆς· id sonat כבוד ברת קול. Sic absolutè vocatur sonus, qui à Deo vel è cœlo, & recensetur inter ea genera revelationum quibus Deus utitur ad voluntatem suam patefaciendam hominibus.

15. *Viæ ipsorum coram ipso sunt semper*] Vide Psal. 90. 8. Hunc versum ità distinximus ex A. & R. Nam in B. διαπαντὸς οὐ κρυβήσονται, i. *nunquam occultabuntur*: verbum è verbo, *semper non occultabuntur*. Simile, *Et semper interficere gentes non parcet*. Latinè hoc diceretur, *nunquam parcet*. Sunt exemplaria in quibus ità legitur, *non absconduntur ab oculis ejus via eorum, coram eo semper sunt*. Adis ad Camerarium, in cujus utraque editione, ut etiam in Toletana, Οὐ κρυβήσονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ αἱ ὁδοὶ αὐτῶν, ἐναντίον αὐτοῦ διαπαντός. Quibus respondent ad verbum Latina quæ citavi. Finiam si priùs notavero codicem R. Stephani nihil à Germanico meo, h. e. à B. qui in octavo folium complicat, variare.

16. *Omnis homo*, &c.] Totus iste versus desideratur in A. B. R. Abest etiam à versione Latina quam *Vulgatam* vocant. Cæterùm prior pars desumpta est ex illo Mosis, *Figmentum hominis malum est*, &c.

17. *Cuique genti constituit ducem*] i. Regem aut Principem. Auctior hic locus in C. Bibliis R. Stephani, & in Camerarii, Ἐν γὰρ μερισμῷ τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς πάσης ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον, *In divisione gentium totius terræ cuique genti constituit ducem*. Sententia clara & perspicua, & errant, meo judicio, qui de Angelis enarrant. Tenent enim Ebræi cuique genti principem præesse, i. Angelum bonum & malum. Quos nonnulli significari putant Psal. 82. 7. *sicut unus è principibus cadetis*. De his Thomas De regimine Principum lib. 3. cap. 21. Meminit etiam Apostolus Ephes. 6. Sed, ut dixi, alios Principes in mente habuit cùm hæc scriberet Sirachides; aut ego vehementer fallor. ¶ *Pars Domini est Israel*] i. Κλῆρος *sors Domini*. Alibi legitur καὶ προσελάβετο τὸν Ἰσραὴλ ἑαυτῷ μερίδα, *& assumpsit Israelem sibi partem*. Sensus eodèm redit. Nam quia populum Israel delegit pro parte, ideo *pars Domini* appellatur, & revera est. Enimvero cùm aliæ gentes suos peculiares Reges haberent, soli Israelitæ à Deo regebantur, qui ipsorum Rex erat usque ad Saulem. Nam tunc populi status commutatus fuit in Regnum. Itaque legimus 1 Sam. 12. *Grande malum fecistis petendo Regem, cùm Dominus Deus vester regnaret super vos*.

18. *Primogenitus cùm sit*] Exod. 4. 22. *Sic dicit Dominus, Filius meus primogenitus Israel*. Chrysostomus Hom. 1. in Matth. *Usus est Scripturæ non solùm illum Primogenitum dicere qui primus nascitur, sed etiam illum qui solus est natus. Quando dicebat Deus ad Pharaonem*, Primogenitus meus Israel, *numquid jam alium populum habebat?* Cæterùm totus iste versus abest in A. B. R. & L. V. ¶ *Educat disciplinâ*] Τιθηνεῖ propriè *nutricatur*, ὡς τιθήνη τρέφει *educat ut nutrix*, aut *nutricius*. Quia verò nutrix blandè habet filium quem educat (ita fit ut plurimùm) ideo addit παιδείᾳ *disciplinâ*. Hoc noto, quia legimus in hoc libro 30. 9. τιθήνησον τέκνον καὶ ἐκθαμβήσει σε, *nutricare filium, & stupore attonito percellet te*. Deus ergò sic nutricatur ut adhibeat severitatem disciplinæ, quâ suos in officio continet. ¶ *Non deserit*] Οὐκ ἀνίησιν αὐτὸν *non dimittit illum*. Locus iste exponitur à Camerario, *non intermittit impertiri ei lumen charitatis*: ab aliis, *non remissè habet eum, non laxat ei habenas ut sequatur sua desideria & studia*. Verum enim illud, *Puer sibi relictus evadit stultus*.

19. *Tanquam Sol*] Tam clarè ea videt quàm hunc Solem. ¶ *Coram illo sunt*] Ἐναντίον αὐτοῦ εἰσι habent quædam exemplaria, ut mox ἐνδελεχῶς *assiduè* pro ἐνδελεχεῖς, quod ità lectum in A. B. R. & est nomen pro adverbio, veluti cùm dicimus *ambulat integer* pro *integre*. Sic Virg. *matutinus agebat* pro *manè*. Sic *vespertinus* pro *vespere*. ¶ *Assiduè*] Interpretatus sum ad sententiam. Nam ἐνδελεχεῖς *assidui*. Vetus reddit *sine intermissione*. ¶ *In vias ejus*] Adjeci *intenti sunt*: nam tale quid subintelligitur. Sic apud Davidem, *in te oculus meus*, sub. *intentus est*.

21. *Figmentum suum*] Τὸ πλάσμα αὐτοῦ, i. יצרו. ¶ *Neque dimittit eos*] Cùm punit eos, clementer punit, nec in malis versantes omnino deserit. Sic explico quod v. 18. *non deserit eum*, q.d. ità castigat ut tamen non deserat. Nam si resipiscant, parcit eis, pronior ad hoc quàm ad puniendum. Est enim naturâ benignus & clemens: deinde novit eos esse suum figmentum; & quia hoc novit, ideo indulget eis & propitius est cùm peccant.

22. *Misericordia viri*] Legitur &, Ἐλεημοσύνη γὰρ ἀνδρὸς, *Misericordia enim viri*. Quod duobus modis exponitur: Uno modo sic, *Beneficentia hominis*, i. quam homo exercet. Alio modo exponitur de misericordia Dei erga hominem. Ità suprà dixit, *misericordia patris* pro *erga patrem*. Sic alibi, *propter iniquitatem fratris tui*, quam exercuisti in fratrem tuum. Pleni libri exemplorũ talium. Jam verò ἐλεημοσύνη, i. צדקה, quæ vox & *benignitatem* denotat & *stipem quæ pauperibus datur*. Hoc sensu accepit Int. noster cùm vertit, *Eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso*. ¶ *Tanquam signum annuli est apud illum*] Quidam exponunt,

nunt, *obsignata est apud illum*: malè. Nam sigillum non obsignatur, sed eo literas aut alias res obsignamus. Puto melius exponi, *Tam chara est quàm sigillum, eámque diligenter custodit.* Huic expositioni favent sequentia; tum etiam proverbium Ebræum, *Ut sigillum in manu dextra*, quo utuntur de re charissima & quam in summo pretio habent. Nam nihil charius habemus annulo signatorio. Vide Proverbia mea Class. 2. l. 4. Adag. 55. ¶ *Et gratiam hominis*] Καὶ χάριν ἀνθρώπου. In A. & B. lectum καὶ χάρις ἀνθρώπου, *& gratia hominis*. Puto genuinum esse καὶ χάριν· quod etiam V. Int. legit & vertit, *gratiam hominis quasi pupillam conservabit*: χάριν, i. חסד. Ante adiximus vocem hanc apud Chaldæos *gratiam* significare. Sed apud Ebræos potiùs denotat *benignitatem*. Quo significatu nunc accipi videtur. Hoc pono, non statuo. ¶ *Ceu pupillam*] Alibi est *ut pupillam oculi*, כאישון בת עין. Lex. Græco-Lat. V. Κόρη, *puella*. Κόρη ὀφθαλμοῦ, *pupulla*, *pupus*. Dicta, ut puto, à *nigredine*. Alii aliter censent. Κόρη à κόρος, τέλεσι μέλας. Nam est *nigrum quod in oculo*. Quocirca & אישון vocatur & שחור à Magistris, & אוכמא in Gemara. In quibus omnibus significatio *nigredinis*. Quanquam de אישון ambigi potest. Nam diminutivum videtur ab איש *vir*, q. ἀνδρίσκιον dicas, i. *virunculus*. Nam refert imaginem parvi viri. Plura de hac re aliàs, si Deus volet, & otium erit. ¶ *Conservat*] Συντηρήσει *conservabit*. In quibusdam libris hæc sequuntur, μερίζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν, *partiens filiis suis & filiabus pœnitentiam*. Quid hîc *partiens pœnitentiam*? An locum dans *pœnitentiæ*? vel, si mavis, *resipiscentiæ*? Nam *pœnitentia* potiùs μεταμέλεια dicitur. Sciendum pro eodem poni μετάνοιαν. Utraq; נחום dicitur Ebræis, quæ vox etiam *consolationem* denotat: ut fortasse lapsus sit Interpres in ambiguo vocis Ebraicæ. Sanè apertior & clarior erit sententia si legamus, *partiens filiis suis & filiabus consolationem*. Nam Misericordia mater est bonæ conscientiæ, ex qua inenarrabilis consolatio manat. Sic variant Interpretes in illo, *Pœnitudo abscondita est ab oculis meis*: nam sunt qui vertant, *Consolatio abscondita est*, quæ à Græcis hoc loco παράκλησις vocatur. Cæterùm in fonte est נחם.

23. *In caput ipsorum retribuet*] Εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀποδώσει. Legitur & ἀνταποδώσει, videlicet in C. utroque Camerarii, & in Bibliis R. Stephani.

24. *Concedit reditum*] Ἔδωκεν ἐπάνοδον, *dat reditum* sive *regressum*. Vult dicere, ut redeant in viam, sive ad meliorem mentem aut ad frugem. *Pœnitentibus autem*, i. quos pœnitet delicti. Huc facit, *Converte nos, Domine, & convertemur*. ¶ *Cohortatur patientiâ destitutos*] Vel potiùs *consolatur*: nam id significat etiam παρακάλεσεν. Quidam, *revocat eos qui patientiam deserebant*. Non placet.

25. *Redi ergò ad Dominum*] Dictionem οὖν adjeci ex C. ubi & πρὸς Κύριον legitur, & non ἐπὶ Κύριον. L. V. *Convertere ad Dominum*. ¶ *Precare in conspectu*] Δεήθητι κατὰ πρόσωπον. Editio V. *ante faciem ejus*, κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ. Lectio melior. Κατὰ πρόσωπον, i. לפנים. Id non memini legere eo sensu quo hîc ab Interpretibus exponitur. Cogitemus ampliùs.

26. *Revertere ad Supremum*] In B. ἐπίστρεφε, & in versione *festina*. In A. ἐπίσπευδε. In R. ἐπάναγε. In aliis ἐπανάγαγε, & in L. V. *Revertere*. ¶ *Deflecte ab injustitia*] Ἀπόστρεφε ἀπὸ ἀδικίας A. B. R. ἀπόστρεφε ἀδικίας. C. R. Stephani, ambo Camerarii. *Avertere ab injustitia* L. V. Sequitur in quibusdam libris, αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγιείας, *ipse enim ducet è tenebris ad lucem salutarem*. Quod nec Int. noster legit, nec est in A. B. R. & omnino aliunde huc translatum esse apparet. ¶ *Abominationem*] Nefaria & abominanda facta.

27. *Supremum quis laudabit*] Pro ὕψιστον quod ità scripsimus ex B. in aliis omnibus, etiam in exemplari R. ὑψίστῳ legitur. Et tamen paulò pòst in iisdem αἰνέσει τὸν Κύριον. Judicent eruditi. ¶ *Apud inferos*] i. In sepulcro, aut potiùs in morte. Nam *inferorum* nomine significant statum mortuorum. Sanè mortui, quatenus mortui sunt, non laudant Deum. Psal. 6. 5. & 88. 11. Jes. 38. 18. Rursum Psal. 109. 31. & 115. 17. ¶ *Vice viventium*] Ἀντὶ ζώντων, *pro viventibus*, i. perinde ut viventes. Nam laudant quidem Deum, sed non eo modo quo illi qui in vivis sunt. In A. B. R. legitur ἀντὶ ζώντων καὶ ζώντων, *pro vivis & vivis*: sive, *vivis, vivis, inquam*. Sic Jes. 38. 19. *Vivens, vivens, inquam, celebrabit te*. Lat. V. *cùm vivis*, μετὰ ζώντων. Quæ lectio valde se mihi probat. ¶ *Et gratias agentium*] Καὶ διδόντων ἐξομολόγησιν, *& edentium confessionem*, i. gratiarum actionem. Ità sumitur nomen *confessionis* in illo hymni veteris,

Os, lingua, mens, sensus, vigor
Confessionem personent.

Hieron. in libro Quæst. Ebraicar. ubi de *Juda* nominis etymo, *A confessione*, inquit, JUDÆ, i. Confessoris, *nomen est dictum*. *Veruntamen hîc* confessio *pro* gratiarum actione *seu pro* laude *accipitur*.

28. *Ut si non esset*] Ὡς μηδὲ ὄντος *ut ab eo qui non est*. Nam accipio ut si dixisset ὡς ἀπὸ μηδὲ ὄντος. *Non esse* autem dicitur quia non est in vivis. In hoc sensu ὡς non assimilat, sed est ὡς, quod vocant, ἀληθινόν. Quomodo accipitur in illo Johannis Euangelistæ, *Vidimus gloriam ejus tanquam unigeniti*. Quod si libet propriè accipere, tum sensus erit, *ut si non esset in rerum natura, ut si penitus extinctus esset*. ¶ *Vivus ac sanus*] Ζῶν καὶ ὑγιὴς, *vivus ac sanus*, ut Tob. 7. 6. καὶ ζῇ καὶ ὑγιαίνει, *& vivit & valet*. ὑγιαίνω ad corpus pertinet, ut χαίρω ad animum, & εὖ πράττειν ad externas actiones. Quò minùs arridet quod in nonnullis exempl. ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ, i. *sanus corde*. Quanquam Deum laudare non potest cui mens insana in corpore sano.

29. *Dei nostri*] Additum ex C. Legitur etiam in Camerarii & R. Stephani. ¶ *Et placabilitas*] Καὶ ἐξιλασμὸς *& propitiatio*, sub. *quàm magna est*. Quod repeti debet ἀπὸ κοινοῦ ex præcedentibus. ¶ *Erga redeuntes ad ipsum*] Superfluum est quod in C. & aliis quibusdam libris ὁσίως *sanctè*. Nam non redit ad Deum qui sanctè non redit.

31. *Et malum cogitat caro & sanguis?*] q. d. Cùm sit mortalis, non deberet malum cogitare ad perniciem sui generis. Lectio ista, quam secutus sum & cæteris prætuli, habetur in A. & B. adscripta, ut Romanenses annotant, margini codicis Vaticani: à qua paululùm divertit Lat. nostra, in qua, *Aut quid nequius quàm quod excogitavit caro & sanguis?* Magis Edit. Compl. & quæ ad illam recusa, καὶ ἀνὴρ ὃς ἐνθυμηθήσεται σάρκα καὶ αἷμα. In hac lectione καὶ valet *nedum* aut tale quid. *Si Sol*, inquit, *quo nihil splendidius, deficit, quantò magis homo, qui carnem & sanguinem cogitat?* Sed in R. καὶ πονηρὸς ἐνθυμηθήσεται σάρκα καὶ αἷμα, *& malus cogitabit carnem & sanguinem*, i. ea quæ natura vitiosa suggerit. Quâ præditus homo vocatur *caro & sanguis*, ut legimus apud Apostolum, *Caro & sanguis non possidebunt Regnum Dei*. Autor Annotationum quæ in hunc autorem sub Vatabli nomine prodierunt, probat maximè scripturam Complutensem: mihi Aldina magis probatur. Fruatur quisque judicio suo.

32. *Exercitum cœli altissimi*] Δύναμιν interpretatus sum *exercitum*: quomodo sumitur in illo, Κύριος δυνάμεων, quod reddunt, *virtutum, copiarum, exercituum*. Vide libellos meos. In ὕψους οὐρανοῦ videtur alterutrum redundare. Nam ὕψος aliquando idem quod οὐρανός. Sed hoc loco *altitudinem* convertit etiam Interp. Vet. *Altitudo cœli*, i. cœlum altissimum. Significat autem exercitum superiorem, quem faciunt Angeli & Astra. Huc refer, *Virtutes cœlorum commovebuntur*. ¶ *Ipse perlustrat*] Ἐπισκέπτεται, sub. *Sol*: aut *visitat*, ut ad *Deum* referatur. ¶ *Terra & cinis*] Suprà, *Quid superbit terra & cinis?* Vide quæ scripsimus ad hunc locum.

GROTIUS.

1. **D**Eus *creavit de terra Hominem*] Ex limo Gen. 2. 7. Sic & Græci Poetæ dicunt ἐκ πηλοῦ. Vide quæ annotavimus ad lib. 1 Pro Ver. Relig. Chr. ¶ *Et secundùm imaginem suam fecit illum*] Hoc in Græco abest, infrà ponitur.

2. *Et iterum convertit illum in ipsam*] Fecit ut in terram redeat. Gen. 3. 19. Cicero ex Euripide, *Reddenda terra*

terræ terra. Idem Euripides, τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν. ¶ *Et secundùm se vestivit illum virtute*] Hoc infrà ponitur in Græco.

3. *Numerum dierum & tempus dedit illi*] Præfinivit illi vitæ spatium quod non excederet, mille nempe annorum primâ ætate, postea multò brevius. Job. 14. 5. Psal. 90. 10. In Græco non est *ipsi*, sed *ipsis*, transitu facto de singulari in pluralem. ¶ *Et dedit illi potestatem eorum quæ sunt supra terram*] Rursum *illis* in Græco. Omnia illi facilè parebant, sine labore, Deo ità res ordinante, Gen. 1.28. Hic in Græco sequitur in Sixtina, καθ' ἑαυτὸς ἐνέδυσεν αὐτὸς ἰσχύν· sed Latinus legit rectiùs καθ' ἑαυτὸν, ut videre est suprà 2. ubi ille hanc sententiam posuit. Sensus est, *Dedit illis imperium quale suum est.* ἰσχὺς *imperium* significat, ut suprà 9.2. Deinde sequitur in Græco, καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἐποίησεν αὐτὸς, *ad suam effigiem eos fecit.* Ea effigies in eo præcipuè erat posita ut

——*dominari in cætera posset*,

quemadmodum loquitur Ovidius. Erat enim Homo quidam in terra Deus.

4. *Posuit timorem illius super omnem carnem*] Nempe ut faciliùs procederet illud imperium, omnem feritatem voluit Homini esse innoxiam: quod nunc Homo non nisi vi magnâ ingenii & experientiæ adipiscitur, ut patet in illis qui Elephantes, Leones, Balænas capiunt. ¶ *Et dominatus est bestiarum & volatilium*] Gr. *ad dominandum feris & volucribus:* nam καὶ hic abundat: & κατακυριεύειν est pro εἰς τὸ κατακυριεύειν. Quod in quibusdam exemplaribus sequitur ἐν ὁμοιώματι deest in Sixtino, sicut & in eo defuit exemplari quo usus est hic Latinus.

5. *Creavit ex ipso adjutorium simile sibi*] Non est in Græco. Contrà quod in multis exemplaribus sequitur in Græco, ἕκτον δὲ νοῦν αὐτοῖς ἐδωρήσατο μερίζων, καὶ τὸ ἕβδομον λόγον ἑρμηνέα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ, sicut in Latino non est, ità nec in Sixtino, videtúrque ad marginem annotatum fuisse ab aliquo Stoicorum librorum lectore. Nam Stoici (ut Plutarchus aliíque nos docent) ad quinque sensus notissimos tres annumerabant alios, quorum hic omissum est τὸ σπερματικὸν, posita autem duo, τὸ φωνητικὸν, & τὸ ἡγεμονικόν. Vide & Theodoretum Sermone 5. Sed alieno loco hoc insertum est huic textui, cùm quinque sensuum nulla mentio præcesserit, quorundam autem de illis mentio post hæc sequatur. ¶ *Consilium*] Διαβούλιον, i. *vim consultantem*, τὸ βουλευτικόν. ¶ *Et linguam*] Τὸ φωνητικόν. ¶ *Et oculos*] Τὸ ὁρατικόν. ¶ *Et aures*] Τὸ ἀκουστικόν. ¶ *Et cor dedit illis excogitandi*] *Ad excogitandum*, διανοεῖν. Describit τὸ ὁρμητικὸν: nam διάνοια pro *appetitu* sæpe sumitur, ut Bar. 1. 15. ¶ *Et disciplinâ intellectûs replevit illos*] Ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτούς. Hoc est τὸ ἡγεμονικόν.

6. *Creavit illis scientiam spiritûs, sensu implevit cor illorum*] Deest in Græcis. ¶ *Et bona & mala ostendit illis*] Ut in perditis per Diluvium & Noe servato.

7, 8. *Posuit oculum suum super corda eorum*] i. Curam adhibuit sanandis eorum animis postquam eos prava exempla & institutio corruperant. ¶ *Ostendere illis magnalia operum suorum, ut nomen sanctificationis collaudent, & gloriari in mirabilibus illius, ut magnalia enarrent operum ejus*] In Græcis ordo alius, *Dedit ut in perpetuum jactare se possent de miraculis ejus, id est, ut prudenter opera ejus commemorarent: ideo nomen ejus sanctum viri eximii laudabunt.* Addidi *id est* implendo sensui, & καὶ verti *ideo*, ut sæpe; & nomen genitivum ἁγιασμοῦ verti in adjectivum, pro quo poni apud Hebræos solet. Respicit præcipuè ad illa ostenta in Ægypto.

9. *Addidit illis disciplinam, & legem vitæ hereditavit illos*] Pro *disciplinam* in Græco est ἐπιστήμην. Sensus est, *Fecit eos* (eximios, i. Israelitas) *sapientiores cæteris gentibus*, datâ Lege, Deut. 4. 7. *Lex vitæ* dicitur, quia vitæ & longæ & felicis promissa habet. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, εἰς τὸ νοῆσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες ὑπάρχουσι νῦν, deest in Sixtino; neque sanè sensum hic commodum recipit.

10. *Testamentum æternum cum illis constituit*] Fedus illud cujus mentio Jos. 24. 16. διαθήκην αἰῶνος, i. *fedus diutissimè duraturum.* ¶ *Et justitiam & judicia sua ostendit illis*] In Græco tantùm, τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς. κρίματα, משפטים, vocat præcepta omnis æquitatis plenissima, quorum præcipua jam explicaturus est.

11. *Et magnalia honoris ejus vidit oculus illorum*] *Majestatem gloriæ*, nempe in Sinaitico monte. ¶ *Et honorem vocis audierunt aures illorum*] Gr. *gloriam vocis*, i. vocem tremendam. ¶ *Et dixit illis*] Nempe non illis verbis, sed illo sensu. ¶ *Attendite ab omni iniquo*] i. A falsorum deorum cultu, & perjuriis.

12. *Et mandavit illis unicuique de proximo suo*] Nempe nè quid alter alteri nocerent per ἀναρχίαν, per homicidia, per adulteria, per furta, per falsimonias, dolósve malos. Lex Dei est lex valde socialis.

13. *Viæ illorum coram ipso sunt semper, non sunt absconsæ ab oculis ipsius*] Invertit in hoc commate Interpres ordinem qui in Græco est. Sensus est, Deum per nubem & ignem ducem itineris fuisse electis suis.

14, 15. *In unamquamque gentem præposuit Rectorem; & pars Dei Israel facta est manifesta*] Sic & in Sixtino, ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον, καὶ μερὶς Κυρίου Ἰσραήλ ἐστι, *Unicuique genti* Deus *dedit præsidem: at Israel portio Dei est.* Sensus est, Sicut cæteræ gentes à suis Regibus, ità populus Hebræus à Deo ipso regebatur ducebatúrque. Erat enim θεοκρατία, ut Josephus loquitur. In aliis exemplaribus Græcis aliqua hic intertexta sunt, tum ante ea quæ jam recitavimus, tum post ea verba. Videntur autem desumpta hæc additamenta ex diversis locis Scripturæ, ut Gen. 8. 21. Deut. 29. 4. Ezech. 11. 19. Deut. 32. 8, 9. Exod. 4. 22. Jer. 31. 3.

16. *Et omnia opera illorum velut sol in conspectu Dei*] *Et* non est in Græco, sed ὡς in quibusdam codicibus. Verùm & hoc abest in Sixtino. Sicut homines in Solem inspiciunt, sic Deus in omnia illa quæ Israelitæ agebant. ¶ *Et oculi ejus sine intermissione inspicientes in viis eorum*] Ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, *supra vias eorum.*

17. *Non sunt absconsa testamenta per iniquitatem illorum*] Gr. *Non latebunt illi injustitiæ eorum.* ¶ *Et omnes iniquitates eorum in conspectu Dei*] *Et* hic valet *imò, omnes* verò *singula.* Quod in Græcis codicibus quibusdam sequitur, id non minùs à Sixtino codice quàm à Latino abest.

18. *Eleemosyna viri*] Omnia Dilectionis opera in egentes. ¶ *Quasi signaculum cum ipso*] Quod semper nobiscum gestare ac solicitè custodire solemus, Jer. 22. 24. Cant. 8. 6. ¶ *Et gratiam hominis quasi pupillam conservabit*] Χάριν vocat omnia beneficia quæ ab hominibus in homines proficisci solent; חן. *Quasi pupillam*, i. diligentissimè, Deut. 32. 10. Psal. 17. 8. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, μεταδιδοὺς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν, sicut in Latinis non est, ità nec in Sixtino codice.

19. *Et postea resurget*] *Tandem resurget*, quasi à somno excitatus. ¶ *Et retribuet illis retributionem in caput ipsorum*] *Illis*, nempe de quorum peccatis actum suprà 17. Contractiùs posuit Latinus Interpres quod cum repetitione est in Græco, καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς, καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀνταποδώσει. *In caput* dicuntur *reddi* quæ exitium adferunt. Tibullus,

——*capiti sint, precor, illa meo.*

Mamercus apud Senecam, *mihi & capiti meo. Capiti suo* apud Ciceronem aliquoties. Virgilius,

——*Dii capiti ipsius generique reservent.*

20. *Pœnitentibus autem dedit viam justitiæ*] Gr. *dedit reditum*, nempe in gratiam suam. ¶ *Et confirmavit deficientes sustinere*] Παρεκάλεσε τοὺς ἐκλείποντας ὑπομονήν, *solet admonere eos qui tolerantiam deseruere.* Hic ἐκλείπειν ὑπομονὴν, quod ἀπολλύναι ὑπομονὴν infrà 41. 4. Quid autem sit quod admoneat, sequitur, *Convertere ad Dominum*, &c. ¶ *Et destinavit illis sortem veritatis*] Non est in Græco.

22. *Precare ante faciem Domini*] Bene supplevit Interpres illud, *Domini:* est enim locutio frequens, κατὰ πρόσωπον Θεοῦ εὔξασθαι, ut videre est 1 Par. 16. 4, 27, 29. Id autem significat versùs Adytum, 2 Par. 4. 20. 1 Par. 16. 6. ¶ *Et minue offendicula*] *Minue offensam.* Fac Deum posthac minùs offendas.

23. *Et*

23. *Et avertere ab injuſtitia*] Quod in quibuſdam Græcis hîc ſequitur, *αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγιείας*, id in Sixtina editione abeſt. ¶ *Et nimis odito exſecrationem*] *Et valde odio proſequere omne flagitium: σφόδρα* in Græco. *βδέλυγμα* hîc ſume ut ſuprà 15. 13.

24. *Et cognoſce juſtitias*] Hæc uſque ad illa *ſeculi ſancti* non ſunt in ullis Græcis. Contrà eſt in Græcis quod in Latino deeſt, *Ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου; quis apud inferos laudes Deo canet?* ſumptum ex Pſal. 6. 5. Senſus eſt, Non differenda ea quæ noſtri officii ſunt, quaſi poſt mortem expleri poſſent. Interpres Judaica videtur mutaſſe in ſenſum Chriſtianorum, qui credidere ſanctos mortuos in Dei laudibus occupari.

25. *Cum vivis & dantibus confeſſionem Deo*] Pendet ab eo quod præceſſit in Græco, *Quis apud inferos Deo laudes canet unà cum vivis Deum laudantibus? ἀνθομολόγησις* Helleniſtarum ſermone eſt תודה, quod alibi *αἴνεσις* vertitur. Nam qui Deum laudat, agnoſcit ejus potentiam ac beneficia.

26. *Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere*] Hîc etiam mutatio facta: nam in Græco eſt, *ἀπὸ νεκροῦ, ὡς μηδὲ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις, A mortuo, utpote qui non ſit, periit laus*, i. abiit laudandi facultas. *Mortui non ſunt*, i. non ſunt homines. Animæ autem ſeparatæ à corpore an aliquid agerent, valde incertum & controverſum erat apud Hebræos veteres, pleriſque in negantem partem propendentibus.

27. *Confiteberis vivens, vivus & ſanus: confiteberis & laudabis Deum, & gloriaberis in miſerationibus illius*] In Græco breviùs, *ζῶν καὶ ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ αἰνέσει τὸν Κύριον, Is qui vivus eſt, & corde valet, debet Dominum laudare*, eo ſcilicet modo qui ſequitur. Valetudo Cordi tribuitur, quia ibi fons eſt vitæ vitaliúmque ſpirituum.

28. *Et propitiatio illius*] Parata illius indulgentia. ¶ *Convertentibus ad ſe*] In Græco additur *ὁσίως*, non ſimulatè, ſed fide optimâ.

29. *Nec enim omnia poſſunt eſſe in hominibus*] Non omnia hominibus conſtare poſſunt, non omnia reſpondent ad regulam exactiſſimam. ¶ *Quoniam non eſt immortalis filius hominis*] Non eſt talis naturæ qualis ſunt Angeli. ¶ *Et in vanitate malitia placuerunt*] Deeſt in Græco.

30. *Quid lucidius Sole? & hic deficiet*] *Ἐκλείπει, deliquium patitur*, Lunæ corpore interpoſito. ¶ *Aut quid nequius quàm quod excogitavit caro & ſanguis?*] Variant hîc Græcæ lectiones. Optima earum eſt, *πονηρῶν ἐνθυμήσεται σὰρξ καὶ αἷμα*. Cùm Sol deficiat, quid mirum ſi deficiant interdum homines? nam cùm corpus eorum conſtet ex carne & ſanguine, facilè illis oboriuntur appetitus qui carni & ſanguini magìs quàm rationi conveniant.

31. *Virtutem altitudinis cœli ipſe conſpicit*] *Arcem cœli altiſſimi* (i. ſiderei) *ipſe* Sol *perluſtrat*. חיל, quod *δυνάμις* verti ſolet, ſæpe *exercitum*, ſæpe & *arcem* ſignificat. ¶ *Et omnes homines terra & cinis*] *Et* pro *at*. Sol in ſublimi verſatur, homines humi. Ille deliquium patitur, quid mirum ſi homines?

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιη'.

1. Ὁ ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα [τοὺς αἰῶνας] ἔκτισε τὰ πάντα [κοινῇ.]

2. Κύριος μόνος δικαιωθήσεται, [C. A.] καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ.

3. Οἰακίζων τὸν κόσμον ἐν σπιθαμῇ χειρὸς αὐτοῦ· καὶ πάντα ὑπακούει τῷ θελήματι αὐτοῦ. [C. A.]

4. Αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων ἐν κράτει αὐτοῦ, διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων. [C. A.]

5. Οὐθενὶ ἐξεποίησεν ἐξαγγεῖλαι τὰ ἔργα αὐτοῦ· καὶ τίς ἐξιχνιάσει τὰ μεγαλεῖα αὐτοῦ;

6. Κράτος μεγαλωσύνης αὐτοῦ τίς ἐξαριθμήσεται; [ἐξαριθμήσει] καὶ τίς προσθήσει ἐκδιηγήσασθαι τὰ ἐλέη αὐτοῦ;

7. Οὐκ ἔστιν ἐλαττῶσαι οὐδὲ προσθεῖναι· καὶ οὐκ ἔστιν ἐξιχνιάσαι τὰ θαυμάσια τοῦ Κυρίου.

8. Ὅταν συντελέσῃ ἄνθρωπος, τότε ἄρχεται· καὶ ὅταν παύσηται, τότε ἀπορηθήσεται πόθεν ἥκει.

9. Τί ἄνθρωπος; καὶ τί ἡ χρῆσις αὐτοῦ; τί τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ; καὶ τί τὸ κακὸν αὐτοῦ;

10. Ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀνθρώπου, πολλὰ ἔτη, ἑκατόν· [C. A.] ἀλογίστως δὲ ἑκάστου πᾶσιν ἡ κοίμησις.

11. Ὡς σταγὼν ὕδατος ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ὡς ψῆφος ἄμμου, οὕτως χίλια ἔτη ἐν ἡμέρᾳ αἰῶνος.

12. Διὰ τοῦτο ἐμακροθύμησε Κύριος ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐξέχεεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ ἔλεος αὐτοῦ.

13. Εἶδε, καὶ ἐπέγνω τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, ὅτι πονηρά· διὰ τοῦτο ἐπλήθυνε τὸν ἐξιλασμὸν αὐτοῦ.

14. Ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα.

15. Ἐλέγχων καὶ παιδεύων καὶ διδάσκων καὶ ἐπιστρέφων ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ.

16. Τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς κατασπεύδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ.

17. Τέκνον, ἐν ἀγαθοῖς μὴ δῷς μῶμον· καὶ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγων.

18. Οὐχὶ καύσωνα ἀναπαύσει δρόσος; οὕτως κρείσσων λόγος ἢ δόσις.

19. Οὐκ ἰδοὺ λόγος ὑπὲρ δόμα ἀγαθόν; καὶ ἀμφότερα παρὰ ἀνθρώπῳ κεχαριτωμένῳ.

20. Μωρὸς ἀχαρίστως [ἀχάριστος] ὀνειδιεῖ, καὶ δόσις βασκάνου ἐκτήκει ὀφθαλμούς.

21. Πρὶν ἢ λαλῆσαι, μάνθανε· καὶ πρὸ ἀρρωστίας θεραπεύου.

22. Πρὸ κρίσεως ἐξέταζε σεαυτόν, καὶ ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς εὑρήσεις ἐξιλασμόν.

23. Πρὶν [C. A.] ἢ ἀρρωστῆσαί σε, ταπεινώθητι [C. A.] ἐγκράτεια· καὶ ἐν καιρῷ ἁμαρτημάτων δεῖξον ἐπιστροφήν.

24. Μὴ ἐμποδισθῇς τοῦ ἀποδοῦναι εὐχὴν εὐκαίρως· καὶ μὴ μείνῃς ἕως θανάτου δικαιωθῆναι.

25. Πρὶν εὔξασθαι, ἑτοίμασον σεαυτόν· καὶ μὴ γίνου ὡς ἄνθρωπος πειράζων τὸν Κύριον.

26. Μνήσθητι θυμοῦ ἐν ἡμέραις [ἡμέρᾳ] τελευτῆς· καὶ καιρὸν ἐκδικήσεως ἐν ἀποστροφῇ προσώπου.

27. Μνήσθητι καιρὸν λιμοῦ ἐν καιρῷ [ἡμέρᾳ] πλησμονῆς, πτωχείαν καὶ ἔνδειαν ἐν ἡμέρᾳ πλούτου.

28. Ἀπὸ πρωΐθεν ἕως ἑσπέρας μεταβάλλει καιρός· καὶ πάντα [C. A.] ταῦτά ἐστι ταχινὰ ἔναντι Κυρίου.

29. Ἄνθρωπος σοφὸς ἐν παντὶ εὐλαβηθήσεται· καὶ ἐν ἡμέραις ἁμαρτιῶν προσέξει ἀπὸ πλημμελείας.

30. Καὶ ἄφρων οὐ συντηρήσει καιρόν. [C. A.]

31. Πᾶς συνετὸς ἔγνω σοφίαν [C. A.] καὶ παιδείαν· καὶ τῷ εὑρόντι αὐτὴν δώσει ἐξομολόγησιν.

32. Συνετοὶ ἐν λόγοις καὶ αὐτοὶ ἐσοφίσαντο, καὶ ἀνώμβρησαν παροιμίας ἀκριβεῖς [C. A.] εἰς ζωήν.

33. Κρείσσων [Abeſt ab utroque Co. ΕΓΚΡΑΤΕΙΑ ψυχῆς] παρρησία ἐν δεσπότῃ μόνῳ, εἴπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκρῷ ἀντέχεται.

34. Ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν σου μὴ πορεύου, καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου κωλύου.

35. Ἐὰν χορηγήσῃς [τῇ] ψυχῇ σου εὐδοκίαν ἐπιθυμίας, ποιήσει σε ἐπίχαρμα τῶν ἐχθρῶν σου.

36. Μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ σου, καὶ μὴ προσ-

δεηθῇς [τροφῇ σε, μηδὲ προσδεθῇ.] συμβολῇ [συμβελῇ] αὐτῆς.

37. Μὴ γίνε πτωχὸς συμβολοκοπῶν ἐκ δανεισμῶ, καὶ ἐδέν σοί ἐστιν ἐν μαρσυπίῳ· ἔσῃ γὰρ ἐπίβελ⊙ τῇ ἰδίᾳ ζωῇ.

1. Κοινῇ] A C. A. abeſt. Procopio idem quod ἀθρόως· cujus hæc ſunt verba, Δείκνυται δὲ ὅτι πάξεως ἕνεκα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν τέτων παρείληπται, καὶ πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν, ἄλλως μὴ δυναμένων νοεῖν τῶν ἀθρόως γινομένων τὴν ποίησιν. Id alii etiam aſſerunt nonnulli.

2. Δίκαι⊙] Co. δικαιωθήσεται, R. Al. Ar. B. à quibus abſunt ſequentia, uſque ad v. 5.

3. Οἰκίζων] Co. ὁ οἰακίζων N. R. quod magis placet. Job. 37. 10. οἰακίζει τὸ ὕδωρ ὡς ἐὰν βέληται. ¶ Σπιθαμῇ] Eadem metaph. Eſai. 40. 12.

5. Οὐθενὶ] Al. τινι Co. ¶ Ἐξεποίησεν ἐξαγγεῖλαι] Non alienum ab hoc loco quod Philo ait lib. Περὶ φυτεργίας, p. 157. λόγον ἐπαινετὸν ſolum huic Mundo deeſſe. ¶ Ἐξιχνιάσει] C. A. R. Al. ἐξιχνίασε, Co.

6. Καὶ προσθήσει.] B. καὶ τίς προσθ. reliqui.

8. Ὅταν γὰρ σ.] Baſ. M. συντελέσῃ R. συντελέσῃ C. A. Co. ¶ Πόθεν ἥκει] Legitur in C. A. ab editis omnibus abeſt. ¶ Ἀπορηθήσεται] Baſil. M. confert hunc locum (hom. 18. in Eſaiam) cum verbis Prophetæ, cap. 8. 22. ἐκ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιρῦ, & inquit, Οὐδεὶς οἶδε πόσα ἐκ οἶδεν, ἐὰν μὴ γεῦμα τῆς γνώσεως λάβῃ. καὶ Οὐκ εἰς τὸ παντελὲς αὐτῇ ἡ ἄγνοια καθέξει τὸ γέν⊙ τῶν ἀνθρώπων. Idem ferè ſcribit Clem. Alex. Str. 5. ἡ γῦν τῆς ἀγνοίας ἐπίγνωσις τὸ πρῶτόν ἐστι μάθημα τῷ κατὰ λόγον βαδίζοντι.

9. Τί ἄνθρωπ⊙] Pſal. 8. 5.

10. Ἀλογίσῳ] Co. ἀλογίσῳ P. H. VV. ἀλόγισ⊙ ſubſtituunt N. St. ἀλογίσως C. A.

11. Χίλια ἔτη ἐν ἡμέραις] Co. ὀλίγα ἔτη ἐν ἡμέρᾳ R. Al.

12. Ἐμακροθύμησε] Al. Μακροθυμεῖ Co. ¶ Ἐξέχεεν] Al. διαχέει Co. διαχεύει I.

13. Εἶδε] Co. R. ἰδεῖν Al. VV. Ar. B. ¶ Καταστροφ.] Job. 21. 17.

14. Ἔλε⊙ δὲ Κυρίε ἐπὶ πᾶσαν σάρκα] Orig. l. 4 contra Celſ. p. 184. Chryſoſt. hom. 4. Philip. 1.

15. Ἐλέγχων] Clem. Alex. l. 1. Pæd. c. 9.

16. Pro τ. καταστέλ. ἐ. τ. κ. ἀ. in Clem. Alex. l. 1. Pæd. c. 9. legitur τοὺς καταστυγάζοντας εἰς κόλλησιν αὐτῷ.

17. Καὶ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγων] Al. Chryſ. l. 3 De Sacerdotio, μηδὲ ἐν π. δόσει [δόσει C. A.] λύπην λόγε πονηρῦ Co.

18. Κρεῖσσον] Al. Chryſ. hom. 32. 1 Cor. 13. κρεῖσσον, Co. κρείττον, Chryſ. hom. 52. Matth. 15.

19. Οὐκ ἰδὲ] Chryſ. hom. 32. 1 Cor. 13. ἰδὲ λόγ⊙ ὑπὲρ δόμα ἀγαθόν· at lib. 3 De Sacerd. ὑπὲρ δόματα ἀγαθόν. ¶ Κεχαριτωμένῳ] Al. κεχαριτωμένα Co. παρὰ ἀνδρὶ κεχαριτωμένῳ N. St.

21. Πρὸ ἀῤῥωςίας θεράπευε] Rationem hujus docent Medici. Ὡς ἐπὶ τῶν λοιμικῶν νοσημάτων οἱ τῶν σωμάτων θεραπευταὶ τοὺς ὑγιαίνοντας τοῖς προφυλακτικοῖς [προφυλακτικοῖς m. ſ. A.] βοηθήμασιν ἀσφαλίζονται, inquit Baſil. M. homil. de Ebr.

22. Ἐξέταζε ἑαυτὸν, καὶ] St. H. VV. ἐξέταζε αὐτὸν Al. Ar. ἑτοίμαζε ἑαυτὸν καλλιεργεῖν, καὶ Co. N. St.

23. Πρὶν ἀῤῥωςῆσαι] Libri editi. ¶ Ἐγκράτεια] Co. P. H. à reliquis abeſt. Suſpicatur D. è margine in contextum irrepſiſſe. ¶ Ταπεινάθητι] Intelligo ταπείνωσιν hîc τῆς ψυχῆς, Judith. 4. 7. quæ præcipitur Levit. 16. 29. eámque vel νηστείαν interpretor, vel ex D. Paulo ὑπωπιασμὸν τῦ σώματ⊙ καὶ δελαγωγίαν. ταπεινῦν Exod. 1. 12. idem quod κακῦν· ſed pro μιαίνειν ἢ φθείρειν ponitur Gen. 34. 2. 2 Reg. 13. 12. (καθὸ καὶ τὴν ἐφθαρμένην, καὶ ἀπολέσασαν τὴν τῆς παρθενίας ἁγιασμὸν, λέγομεν ταπεινῦσθ. ut ad hunc locum annotat Baſil. M.) Ezech. 22. 11. Ejuſdem cap. 17. 24. opponitur τῷ ὑψῦν.

24. Ἐμποδιϛῇς] R. Al. St. ἐμποδίσῃς Co. P. H.

26. Ἡμέρας] Lib. editi omnes.

27. Ἡμέρας πλέτε] Al. ἡμέρᾳ πλ. Co.

28. Ταῦτα] Co.

31. Καὶ παιδείαν] Co.

32. Ἀνάμβησαι] Al. ἀναμέβησαι Co.

33. Legitur in Co.

34. Ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν σε μὴ πορεύε] Libri editi, & Cl. Alex. l. 2 Pæd. c. 10. ſed Chryſoſt. hom. 74. Matth. 23. μ. π. ὀ. τῆ ἐ. τῆς ψυχῆς σε, & hom. 67. Joan. 12. μὴ πορεύε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς σε. ¶ Καὶ ἀπὸ ὀρέξεών σε κωλύε] Chryſ. eadem 74 hom. in Matth. 23.

35. Εὐδοκίαν ἐπιθυμίας, ποιήσει σε ἐπιχ.] Al. ἐπιθυμίαν εὐδοκίας, ποιήσει ἐπίχαρμα Co. ¶ Τῶν ἐχθρῶν Τοῖς ἐχθροῖς C. A. ut ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις Exod. 32. 24 ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι Judith. 4. 10. ¶ Poſt ἐχθρῶν σε ſequitur in Co. οἱ βασκαίνοντί σε, quod à C. A. R. Al. abeſt.

36. Τρυφῇ, μηδὲ] R. Al. τρυφῇ σε, μηδὲ Co. ¶ Προσδεθῇς συμβολῇ R. Al. προσδεηθῇς συμβελῆς Co.

37. Μαρσυπίῳ] R. μαρσιππίῳ Co. μαρσιππείῳ Al. derivatum ab ὁ μάρσιππ⊙, quod habes Gen. 42. 27. ¶ Ἔσῃ γὰρ] Hoc commation legitur in C. A. & Co.

BADVELLUS.

1. QUI vivit in æternum, &c. ὁ ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα, ἔκτισε τὰ πάντα κοινῇ] *Qui vivit* [aut, *vivens*] *in ſeculum, omnia creavit communiter*. Quidam verterunt *ſimul*: ego malui *pariter*, aut *communiter*, nè eodem tempore condita eſſe intelligamus: ſed σύμπαντα *univerſa* ſine exceptione, ſicut Joh. 1. 3. *Et ſine ipſo factum eſt nihil quod factum eſt. In ipſo vita erat.* ¶ *Ipſe palmo manûs ſua*, &c. οἰκίζων τὸν κόσμον ἐν σπιθαμῇ χειρὸς αὐτῦ] *Diſponens mundum ſpithamâ manûs ſuæ.* οἰκίζειν verbum proprium habet locum in œconomia, i. gubernatione rei familiaris ac domeſticæ; hîc transfertur ad adminiſtrationem mundi. Eſaias 40. 12. volens ſignificare Dei magnitudinem & potentiam, dicit eum *palmo demenſum eſſe cœlos.* ¶ *Nam ſuâ ipſe potentiâ*, &c. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων ἐν κράτει αὐτῦ, διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων] *Ipſe enim eſt Rex omnium in potentia, diſtinguens* [aut, *ſecernens*] *in eis ſancta à profanis.* Hæc ſelectio ac ſegregatio rerum ſanctarum à profanis atque impuris, cùm in univerſo hominum genere declaratur, tum præcipuè in Eccleſia, quam Deus ab omni mundi ac carnis pollutione ad ſanctitatem ſuam vocat, *Eſtote*, inquit, *ſancti, quoniam ego ſanctus ſum.*

2. *Cuinam explicandi*, &c. τίνι ἐξεποίησεν ἐξαγγεῖλαι τὰ ἔργα αὐτῦ; καὶ τίς ἐξιχνιάσει τὰ μεγαλεῖα αὐτῦ;] *Cui copiam* [aut, *facultatem*] *fecit enuntiandi opera ejus? aut quis inveſtigavit magnificas res ipſius?* Hoc loco ἐκποιεῖν cum dativo ſignificat vim ingenii aut orationis facultatem dare alicui quâ Dei opera enarrare poſſit.

4. *Quis vim magnificentia*, &c. κράτ⊙ μεγαλωσύνης αὐτῦ τίς ἐξαριθμήσεται; ἢ τίς προσθήσει ἐκδιηγήσασθαι τὰ ἐλέη αὐτῦ;] *Potentiam magnificentiæ ejus quis enumerabit? aut quis adjiciet enarrare*, [aut *commemorare*] *miſericordias ejus?* Significat eam magnitudinem eſſe tum potentiæ tum miſericordiæ Dei quam nulla vis ingenii orationiſque enumerando aut explicando conſequi poſſit.

5. *Nihil eſt quod demas*, &c. ἐκ ἔστιν ἐλαττῶσαι, ἐδὲ προσθεῖναι, καὶ ἐκ ἔστιν ἐξιχνιάσαι τὰ θαυμάσια Κυρίε] *Non eſt diminuere neque addere, neque eſt inveſtigare mirabilia Domini*: i. Admiranda opera Domini ſunt omnibus partibus abſoluta & perfecta, ut nulla aut acceſſio aut deceſſio fieri poſſit; nihil planè in illis requiritur. Præterea ſunt ἀνεξιχνίαςα *imperveſtigabilia*.

6. *Cùm abſolverit*, &c. ὅταν συντελέσῃ ἄνθρωπ⊙, τότε ἄρχεται· καὶ ὅταν παύσηται, τότε ἀπορηθήσεται] *Cum conſummaverit homo, tum incipit: & cùm ceſſaverit*, [aut, *quieverit*] *tum incertus dubitabit.* Hoc ἀδύνατον hominis in operibus Dei aut inquirendis aut explicandis eorum magnitudinem declarat.

7. *Quid eſt homo*, &c. καὶ τί ἄνθρωπ⊙, καὶ τίς ἡ χρῆσις αὐτῦ; τί τὸ ἀγαθὸν αὐτῦ; καὶ τί τὸ κακὸν αὐτῦ;] *Et quid homo, & quis uſus ejus? quod bonum ejus? & quod malum ipſius?* Statim declarabit quid ſit mali in natura hominis, quanta imbecillitas, brevitas ac vanitas vitæ illius: deinde quanta ejuſdem felicitas benignitate Dei comparata.

8. *Nu-*

8. *Numerus dierum hominis*, &c. ἀριθμὸς ἡμερῶν ἀνθρώπου πολλὰ ἔτη ἑκατὸν, ἀλογίσῳ δὲ ἑκάστῳ πᾶσιν ἡ κοίμησις] *Numerus dierum hominis multi anni centum, inconsiderata* [aut, *inopinata*] *cujusque omnibus dormitio*. Puto mendosè legi ἀλογίσῳ pro ἄδηλος. *Incerta, nec cuiquam explorata est omnibus moriendi ratio*. Etsi enim omnibus moriendum est, tempus tamen mortis aut vitæ nemini est exploratum. ¶ *Quantula est aqua gutta*, &c. ὡς σταγὼν ὕδατος ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ὡς ψῆφος ἄμμου, οὕτως χίλια ἔτη ἐν ἡμέρᾳ αἰῶνος] *Ut gutta aqua à mari, & ut calculus arena, sic mille anni in diebus seculi*. Quædam exemplaria legunt ὀλίγα ἔτη, *pauci anni*: sed altera lectio magis placet. Ostendit paucitatem dierum esse in mille annis si cum Æternitate comparentur. Ad hunc versum & superiorem declarandum plurimùm facit Psalmus 90. 4. qui Mosi ascribitur, in quo hi sunt versiculi, *Quoniam mille anni in oculis tuis sicut dies hesterna cùm transierit, & custodia in nocte*. Et postea 10. *Dies annorum nostrorum quibus vivimus, septuaginta anni: & si major vigor sit, octoginta anni; & fortitudo eorum molestia, quoniam recedit citò, & avolamus*. Itaque Deum precatur Propheta ut eum in hac brevitate vitæ cogitanda & meditanda instituat atque occupet. In quo est præcipuum hominis officium & (ut hîc dicitur) *usus*, i. exercitatio, ut in hac brevi vita peregrinantes illam cœlestem ac æternam meditemur.

9. *Propterea patientia*, &c. διὰ τοῦτο μακροθυμεῖ Κύριος ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἐξέχεε τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπ᾽ αὐτούς] *Propterea patiens est Dominus in eis, ac diffundet misericordiam suam in eos*. Quædam exemplaria hæc verba legunt in præterito, ἐμακροθύμησε, καὶ ἐξέχεε. Sed hæc est varietas temporum apud Hebræos.

10. *Vidit ac cognovit*, &c. εἶδε καὶ ἐπέγνω τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, ὅτι πονηρά· διὰ τοῦτο ἐπλήθυνε τὸν ἐξιλασμὸν αὐτοῦ] Καταστροφὴν vertunt *subversionem*. Mihi magis placet ut pro *exitu vita* accipiatur: quemadmodum in Fabulis id nomen pro *exitu* accipitur, i. pro extrema fabulæ parte, ità hoc loco pro *morte* intelligi debet. ἱλασμὸς dicitur *propitiatio*, sive *placabilitas*. Ego *clementiam* verti, quæ etiam *mansuetudo* appellatur, quæ Severitati opponitur. Deus genus humanum in ea calamitate mortis æternæ relinquere poterat, in quam incurrerat; sed misericordiâ usus, ab interitu ad vitam & salutem revocavit.

12. *Miseratio hominis confertur*, &c. ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα] *Misericordia hominis in proximum suum, misericordia autem Dei in omnem carnem. Proximus* hic appellatur certus aliquis homo aliquâ ratione amicitiæ aut propinquitatis aut vicinitatis aut alterius alicujus rei conjunctus. *Caro* autem accipitur pro omni animantium genere, & maximè humano, in quo bonitas Dei & misericordia præcipuè cernitur.

13. *Quos castigat*, &c. ἐλέγχων, καὶ διδάσκων, καὶ παιδεύων, καὶ ἐπιστρέφων, ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ] *Redarguens, & erudiens, & docens, ac convertens, ut pastor gregem suum*. Ego relativum *quos* subjunxi, ut ipsa oratio mollius cohæreret.

14. *Misericordia prosequitur*, &c. τοὺς ἐκδεχομένους παιδείαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς κατασπεύδοντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ] *Suscipientes disciplinam miseratur, ac festinantes ad judicia ipsius*.

15. *In rebus bonis*, &c. τέκνον, ἐν ἀγαθοῖς μὴ δῷς μῶμον, μηδὲ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγων πονηρῶν] *Fili, in bonis nè des reprehensionem, neque in omni dono tristitiam verbi mali*. Quædam exemplaria habent ἐν πάσῃ δεήσει *in omni precatione*: sed lectio quam posuimus magis probatur. Loquitur enim de beneficiis dandis, quo in genere *hilarem datorem diligit Deus*. Hîc autem benignitas orationis quæ munus subsequitur inprimis commendatur, ipsique muneri anteponitur. Acerbitas contrà illiberalis & molesta omnem beneficii gratiam tollit. In beneficiis enim conferendis animus inprimis spectatur, cujus index oratio est.

17. *Nónne ecce*, &c. οὐκ ἰδοὺ λόγος ὑπὲρ δόμα ἀγαθόν;] *Nónne ecce oratio super donum bonum?* i. melior aut præstantior dono est: καὶ ἀμφότερα παρὰ ἀνδρὶ κεχαριτωμένῳ, aut, ut quædam exemplaria legunt, κεχαριτωμένα, *ac utrumque ab homine gratioso*. Significat liberales ac benignos homines ad beneficia quæ indigentibus tribuunt gratiam orationis adjungere. Libenter enim atque hilariter ea conferunt.

19. *Antequam loquaris*, &c. πρὶν ἢ λαλῆσαι μάνθανε, καὶ πρὸ ἀρρωστίας θεραπεύου] *Priusquam loquaris disce, & ante infirmitatem sanare*. Significat eam rationem ac moderationem adhibendam esse, ut in loquendo cogitatio ac cognitio orationem, in agendo verò accurata judiciorum Dei meditatio omnes nostras actiones, in quibus labi affligíque possumus, semper præcurrat. In utroque genere maxima hominum temeritas cernitur, ut aut ea loquantur quæ ignorant, aut irreverenter ac sine timore Dei ea faciant & dicant quorum pœnas postea dent. Itaque *si* (ut inquit Paulus 1 Cor. 11. 31, 32) *nos ipsos judicaremus, à Domino non corriperemur*. Hæc autem meditatio judiciorum Dei est quasi quædam curatio, vel potiùs præparatio ac cautio, quâ futura ægritudo, i. afflictio ac Dei castigatio evitatur.

20. *Ante judicium*, &c. πρὸ κρίσεως ἐξέταζε σεαυτὸν, καὶ ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς εὑρήσεις ἐξιλασμόν] *Ante judicium examina teipsum, & in tempore visitationis invenies propitiationem*. Quidam codices habent in primo membro, ἑτοίμαζε σεαυτὸν καλλιεργεῖν, *para teipsum bene agere*, i. ad bene agendum: sed altera lectio quàm secuti sumus, mihi magis placet.

21. *Ante infirmitatem*, &c. πρὶν ἀρρωστῆσαι ταπεινώθητι ἐγκρατείᾳ, καὶ ἐν καιρῷ ἁμαρτημάτων δεῖξον ἐπιστροφήν] *Priusquam agrotes*, [aut, *in morbum incidas*] *humiliare continentiâ, & in tempore peccatorum conversionem ostende*. Similitudine utitur sumptâ à morbis, in quibus cavendis continentia & temperantia à rebus noxiis maximopere est necessaria. Est autem hujusmodi moderatio, quasi quædam corporis castigatio & afflictio, ut subductio cibi ac potûs, cæterarúmque rerum quæ corpori sunt jucundæ. Ità vult significare castigandam atque affligendam esse istam carnem, timoréque Dei continendam, nè in alias afflictiones ac calamitates incurramus. Duo autem tempora proponit, unum in quo hâc moderatione peccata cavere debeamus, alterum ut lapsi delicta commissa pœnitentiâ emendemus.

22. *Nullâ re impediaris*, &c. μὴ ἐμποδισθῇς τοῦ ἀποδοῦναι εὐχὴν εὐκαίρως, καὶ μὴ μείνῃς ἕως θανάτου δικαιωθῆναι] *Nè impediaris reddere votum tempestivè*, [i. in tempore] *neque exspectes usque ad mortem justificari*, i. nè emendationem vitæ in extremum vitæ tempus differas. Sunt enim qui pœnitentiam in illud tempus rejiciunt; in quo ipsorum opinio eos fallit. Huc pertinet ille versiculus Psal. 119. *Consideravi vias meas, & reduxi pedes meos ad testimonia. Nullam interposui moram*, &c. *Votum* autem mihi videtur intelligere hoc animi propositum promissúmque quo nos, cupiditatibus nostris relictis, ex sententia ac voluntate Dei justè atque integre victuros pollicemur: id autem differendum non est, sed præstandum in tempore. Siquis mavult accipere in genere de omnibus votis, ei ego non magnopere repugno.

23. *Priusquam vota*, &c. πρὶν εὔξασθαι ἑτοίμασον σεαυτὸν, καὶ μὴ γίνου ὡς ἄνθρωπος πειράζων τὸν Κύριον] *Antequam voveas, para teipsum, & non sis ut homo tentans Dominum*. Quidam εὔξασθαι accipiunt pro *orare*, in qua significatione sæpe accipitur: sed ad *vota* significatio hujus verbi hoc loco mihi magis videtur referenda.

24. *Memento ira extremo*, &c. μνήσθητι θυμοῦ ἐν ἡμέραις τελευτῆς, καὶ καιρὸν ἐκδικήσεως ἐν ἀποστροφῇ προσώπου] *Memento ira in diebus finis*, [sive, *consummationis*] *& temporis vindicta in aversione vultus*. τελευτὴ hoc loco non accipitur pro *morte*, sicut sæpe aliàs, sed pro *fine rerum humanarum*, quæ suam habent mutationem ac consummationem, quemadmodum inquit Psal. 119. 96. *Omni perfectioni vidi finem: latum praceptum tuum valde*. Homines hujus imbecillitatis immemores, in rebus secundis sibi nimiùm placent, neque ullam commutationem futuram metuunt. Psal. 30. 7. *Et ego dixi in felicitate mea, Non vacillabo in seculum. Abscondisti faciem tuam, & fui territus*. Et hoc est quod antè monuit, In tempore bono nos debere memores malorum esse.

27. *Homo*

27. *Homo sapiens*, &c. ἄνθρωπος σοφὸς ἐν παντὶ εὐλαβηθήσεται, καὶ ἐν ἡμέραις ἁμαρτιῶν προσέξει ἀπὸ πλημμελείας] *Homo sapiens in omni metuet, & in diebus peccatorum cavebit à delicto.* *Dies peccatorum* appellat tempora moribus malis corrupta, ac periculosa, in quibus summa cautio cum timore Dei est adhibenda, sicut etiam Paulus Ephes. 5. 15, 16. fideles monet ut *sint prudentes, prudentérque ambulent, quia dies mali sunt.* ¶ *Insipiens autem non*, &c. καὶ ἄφρων οὐ συντηρήσει καιρὸν] *Et insipiens non conservabit* [i. considerabit] *tempus.* Non perpendit pericula quæ sunt maxima ex corruptis vitiosísque temporibus ac moribus: non cavet sibi, itaque imprudentiâ suâ in magna sæpe mala incidit. Est enim proprium ἄφρονος *insipientis*, non considerare mala & pericula in quibus versatur.

28. *Omnis cordatus*, &c. πᾶς συνετὸς ἔγνω σοφίαν καὶ παιδείαν, καὶ τῷ εὑρόντι αὐτὴν δώσει ἐξομολόγησιν] *Omnis intelligens novit sapientiam & disciplinam, & ei qui invenit eam, dabit confessionem.* Vir bonus ac virtutis studiosus, quod in se sentit, id in aliis libenter & agnoscit & laudat. Simile enim simili amicum est.

29. *Prudentes homines*, &c. συνετοὶ ἐν λόγοις καὶ αὐτοὶ ἐσοφίσαντο, καὶ ἀνώμβρησαν παροιμίας ἀκριβεῖς εἰς ζωήν] *Prudentes in sermonibus & ipsi prudenter egerunt, & stillaverunt sententias exactas ad vitam.* Quædam exemplaria habent adjunctum ἐγκρατείᾳ ψυχῆς *moderatione animi*, ut ea dicta commodè & prudenter ab animo moderato ac temperato profecta fuerint. ¶ *Optima loquendi libertas*, &c. κρείσσων παῤῥησία ἐν δεσπότῃ μόνῳ, ἤπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκροῦ ἀντέχεσθαι] *Melior libertas in Domino solo, siquidem mortuum cor mortuo adhæret.* Significat autoritatem ac libertatem prudentis atque salutaris orationis proficisci à solo Deo, cujus Spiritus vim optima loquendi suppeditat. Nisi Deus autor sit, oportet ut oratio à solo homine profecta vana sit & inefficax. Dominus in Euangelio Luc. 21. 15. promittit suis Apostolis hujusmodi *sapientiam, & orationis facultatem, cui adversarii resistere non poterunt.* D. Paulus Spiritu Domini præditus multis in locis testatur se παῤῥησιάσασθαι, i. *hâc dicendi libertate usum esse.*

30. *Nè sequaris cupiditates tuas*, &c. ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν σου μὴ πορεύου, καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου κωλύου] *Post cupiditates tuas nè eas, & ab appetitibus tuis prohibearis*: aut, *avertaris*: i. contineas te, aut, avertas.

31. *Quòd si animo tuo indulseris*, &c. ἐὰν χορηγήσῃς τῇ ψυχῇ σου ἐπιθυμίας εὐδοκίας αὐτῆς, ποιήσει σε ἐπίχαρμα τῶν ἐχθρῶν σου, οἱ βασκαίνουσί σε] *Quòd si suppeditaveris animæ tuæ cupiditatem beneplaciti ejus, facies gaudium* [aut, *irrisionem*] *inimicis tuis, qui invident tibi.* ἐπιχαίρειν significat *irridere*, aut etiam *lætitiâ efferri atque exsultare propter incommoda maláque alterius.* Ea affectio ἐπιχαιρεκακία appellatur: hinc ἐπίχαρμα pro hujusmodi *voluptate* aut *irrisione.* Nam ut inimici atque invidi dolent alterius felicitate, ità ejus infelicitate gaudent.

32. *Nè delecteris multis deliciis*, &c. μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ, μηδὲ προσδεθῇς συμβολῇ αὐτῆς] *Nè læteris in multis deliciis, neque alligeris symbolo earum.* Legitur & προσδεηθῇς συμβολῆς. συμβολὴν accipit pro *consortio* aut *sodalitate hominum voluptariorum*, in qua singuli symbola conferebant. Hanc enim notans consuetudinem, mox subjungit verbum συμβολοκοπεῖν, quod sign. *convivia apparare*, sive *symbolum partiri ac tribuere.*

33. *Cave nè sis pauper*, &c. μὴ γίνου συμβολοκοπῶν ἐκ δανεισμοῦ, καὶ οὐδέν σοι ἔστιν ἐν μαρσυπίῳ] *Nè fias pauper symbola dividens* [aut, *dispertiens*, i. convivia faciens] *ex fœnore & nihil tibi sit in marsupio.* συμβολοκοπεῖν dicitur ἀπὸ τοῦ συμβολῆς & κόπτειν, *scindere, dividere* ac *distribuere.* Sodales enim qui convivia celebrabant, singuli symbolum dabant: ità multi hujusmodi conviviis intempestivis magnísque sumptibus faciendis, facultatibus exhaustis in paupertatem rediguntur.

CASTELLIO.

6. *CUM absolverit homo, tum incipiendum erit*] Si quis Dei magnitudinem vestiget, cùm omne studium eò contulerit, nihil tamen effecerit.

15. *Fili, beneficiis aut ulli largitioni reprehensionem aut verborum molestiam nè addito*] Nè exprobra cui bene facis.

17. *Cúmque sit ipso munere melior oratio, utrumque est in homine munifico*] Et benefacit, & orationis gratiam muneri addit.

22. *Néve tui absolutionem ad mortem usque differto*] Voti solutionem quâ fidem tuam liberes.

24. *Temporis supplicii quod averso vultu irrogabitur*] Severè & irato Deo.

26. *A manè ad vesperam mutatur tempus, & apud Dominum subita sunt omnia*] Forsitan hodie morieris; nè in crastinum diem vitæ correctionem differas.

27. *Peccatorum tempore*] Hujus vitæ in qua peccatur.

DRUSIUS.

1. *QUI vivit æternùm*] Circumloquitur Deum. Nam is solus *æternùm vivit.* Unde *Deus vivus* vocatur. VIVERE enim & *æternum esse* significat. Sic *Deus vivorum*, & bene indè colligit Christus Animam immortalem esse. Nam quomodo diceretur *Deus Abrahami* si Abraham non ampliùs vivit? ¶ *Communiter*] i. יחדו *simul, pariter.* Aut *pariter*, non simul: nè quis omnia simul, i. eodem momento, creata putet.

2. *Solus justus*] Μόνος δίκαιος, vel potiùs μόνος δικαιωθήσεται, *solus justus est.* Quæ scriptura exstat in A. B. R. & confirmatur autoritate Interp. nostri, in quo, *Dominus solus justificabitur.* Ab iisdem exempl. abest καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ, cum duobus versibus proximè sequentibus.

3. *Qui condit mundum*] Οἰκίζων κόσμον. Legitur & Οἰακίζων, *Qui gubernat.* Vide Notas ad ed. Rom. Οἰακίζω propriè *guberno navem.* Nam οἴαξ *gubernaculum.* Sumptum ergò à re nautica.

5. *Nulli concessit*] Οὐδενὶ ἐξεποίησεν. Idem cum illo τίνι ἐξεποίησεν; quod exstat in C. utroque Cam. & Bibliis R. Stephani. Sed & V. Int. ità legit: nam vertit, *Quis sufficit?* ¶ *Sufficienter enarrare*] Potest aliquis *enarrare opera Dei*, sed non *sufficienter*: aut potest enarrare aliqua, sed non omnia: aut ea tantùm quæ sibi fecit, non quæ populo universo. Ita conciliabis Davidem, qui Psal. 106. 2. ait, *Quis auditam faciet omnem laudem tuam*, i. facta tua laudabilia? at Psal. 9. 1. *enarrabo omnia mirabilia tua*: & mox *enarrabo omnem laudem tuam*. Vide Observat. l. 6. cap. 10. ¶ *Quis pervestigavit*] Ut aliàs sæpe ità nunc quoque me decepit varia lectio. Nam in C. Camerario & Stephano τίς ἐξιχνίασε; in aliis τίς ἐξιχνιάσει; & apud priscum Int. *Quis pervestigabit?* Malim ego, *quis pervestiget?* nisi potior interpretatio, *quis exvestiget?* Lexicon V. Ἐξιχνιάζω, *exvestigo.*

6. *Robur magnitudinis ejus*] Facta magnitudinis ipsius tanta támque multa sunt ut numerari nequeant. *Robur magnitudinis* accipio ut suprà c. 16. *in robore amentiæ suæ*, quod ibi expono *ob multam amentiam suam.* Sic *validum* usurpant pro *numeroso.* ¶ *Quis insuper exponat?*] Τίς προσθήσει ἐκδιηγήσασθαι; *quis adjiciet exponere*, sive *enarrare?* מי יוסיף להגיד. Quidam interpretantur, *Quis applicet animum ad exponendum?* ut sit defecta oratio, *quis adjiciat?* pro *quis adjiciat cor suum?* ¶ *Beneficia ejus*] Si חסדיו, tum sign. *benefacta ejus*; si רחמיו, tum sign. *misericordias* vel *miserationes ejus.* Utrumque in lingua Interpretum τὰ ἐλέη αὐτοῦ dicitur.

7. *Non est minuere*, &c.] *Non est* dixit pro *non licet.* Significat autem Dei opera numeris omnibus absoluta esse. Sic est profectò; nihil in illis requiritur: neque superfluit neque deficit quicquam. Quocirca nefas iis addere aut demere aliquid.

8. *Cùm consummaverit homo*] Ὅταν συντελέσῃ. Exemplaria non variant, nisi quòd in Rom. συντελέσεῖ legitur.

9. *Quid homo?*] Τί ἄνθρωπος; Sic A. B. R. In aliis est, καὶ τί ἄνθρωπος; *nam quid homo?* Lat. V. *Quid est homo?* Duas potissimùm causas recenset cur homini ἀδύνατον sit Dei facta mirabilia investigare. Una est, Quia sunt

sunt in se ἀνεξιχνίαστα, i. *impervestigabilia.* Altera, Quoniam vita ei ad hoc brevis concessa. Sic suprà, *Non enim*, inquit, *omnia possunt esse in hominibus, quia non est immortalis filius hominis.* ¶ *Quidve usus ejus?*] Καὶ τί ἡ χρῆσις αὐτοῦ; A. B. R. καὶ τίς ἡ χρῆσις αὐτοῦ; cætera exemplaria, quæ vidi. Id sonat, *& quis usus ejus?* V. Int. videtur legisse καὶ τίς ἡ χάρις αὐτοῦ; nam vertit, *& quæ est gratia ipsius?* ¶ *Quod bonum ejus*, &c.] Deum nec benefactis demereri nec malefactis deterrere potest.

10. *Numerus dierum hominis ut multum centum annorum est*] Seneca De brevitate vitæ, cap. 3. *Pervenisse te ad ultimum ætatis humanæ videmus. Centesimus tibi vel suprà premitur annus.* Breviore spatio vitam hominum terminat David Psal. 90. 10. cùm ait, *Dies annorum nostrorum in illis sunt septuaginta anni, & si in robustioribus sint octoginta anni.* Et Macrobius in Somnium Scipionis, *Cùm verò decas, qui & ipse perfectissimus numerus est, perfecto numero, id est ἑπτάδι, jungitur, ut aut decies septem aut septies deni computentur anni, hæc à Physicis creditur meta vivendi, & hoc vitæ humanæ perfectum spatium terminatur: quod quisquis excesserit, ab omni officio vacuus, soli exercitio sapientiæ vacat, & omnem usum sui in suadendo habet, aliorum munerum vacatione reverendus.* In C. utroque Camerarii & R. Stephani hæc sequuntur, ἀλογίστῳ δὲ πάντων πᾶσιν ἡ κοίμησις. Quæ verba non nemo corrupta esse judicat, legendúmque putat ἀλόγιστος pro ἀλογίστῳ, ut sensus sit, *Omnibus quidem semel moriendum est, sed ratio mortis subduci nullo pacto potest.* Sic dico, Tempus quo moriendum cuique est determinari & certò definiri nequit. Camerarii verba hunc locum interpretantis sunt, *Omnibus autem sopor debetur, cujus rationes subduci nullo anno possunt.* Vidi qui receptam lectionem tuerentur, quam hoc modo explicabant, *Dormitio cujusque omnibus est* ἀλογίστῳ, sub. ἀριθμῷ, i. *non supputabili numero:* h. e. præfinitum tempus moriendi nullius ratiocinio computari potest. Hîc observabis κοίμησιν de morte dici, ut 48. 16. Sic κοίμησις αἰῶνος 46. 28. quam Poetæ *somnum æternum* vocant: & Horatius, *Quintilium perpetuus sopor urget.* Appellant etiam *noctem perpetuam*, & *quietem.* Sic *dormire* pro *mori:* & *dormientes*, i. שכיבי, *mortui.* Atque hinc *Cœmiteria*, q. tu dicas *dormitoria*, i. sepulcreta, locus in quo mortui dormiunt.

11. *Ut gutta aquæ*] Ὡς σταγὼν ὕδατος. In B. & A. scriptum lectum στγὼν, cum ε syllabâ primâ, sed mendosè, ut opinor. ¶ *Mille anni*] χίλια ἔτη. Secutus sum E. C. cui concinunt duo Camerarii, & unum R. Stephani. Quanquam in A. B. R. ὀλίγα ἔτη & apud antiquum Int. *exigui anni.* Huc adducitur locus ex Psal. 90. 4. *Quoniam mille anni in oculis tuis sicut dies hesterna cùm præteriit, & vigilia in nocte.* ¶ *In diebus æternitatis*] A. B. R. ἐν ἡμέρᾳ αἰῶνος. Quod in textu nostro, sed in versione ἐν ἡμέραις *in diebus.* Quæ lectio est aliorum exemplarium, & mihi non displicet. Quanquam in L. V. *in die ævi.* Suprà 1. 2. καὶ ἡμέρας αἰῶνος τίς ἐξαριθμήσει; *& dies ævi* (sive *æternitatis*) *quis ênumeret?*

12. *Longanimis fuit*] Ἐμακροθύμησε A. B. R. μακροθυμεῖ editiones cæteræ. *Patiens est*, L. V. *Longo animo est*, Camerarius. ¶ *Effudit supra eos*] In utroque Camerarii est διαχύσει, *diffundet.* In C. διαχέει. Sic habent & Biblia R. Stephani. In cæteris est ἐξέχεεν, ut in textu nostro. Id Ebraicè sonat וישפך, & *copiam* significat, ut ibi, *Effundam Spiritum meum super omnem carnem.* Quod olim exposuimus *effusè dabo.*

13. *Finem eorum*] Τὴν καταστροφὴν αὐτῶν verti *finem eorum.* Nam καταστροφὴ *finis, exitus*, ut suprà 9. 14. ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ *exitus ejus.* Atque hinc *catastrophe* in fabulis. Alii, *vitam eorum.* Vetus, *subversionem eorum.* ¶ *Placationem suam*] Alii, *placabilitatem suam:* alii, *propitiationem suam.* Lexicon Græco-Lat. V. Ἐξιλάσκομαι, *expropicio.*

14. *Hominis misericordia*] Homo non exercet misericordiam nisi erga eos quicum illi res est: Dei misericordia vel, si places, benignitas (Nam id חסד propriè significat) ad omnes se extendit cùm homines, tum etiam animantes. Nam nulla est creatura sensu prædita quæ non Deum misericordem & benignum quotidie multis modis experiatur.

15. *Arguit*] Pro ἐλέγχων, quod præferunt omnia exemplaria Græca, V. Int. legit (ità videtur) ἐλεῶν· Nam interpretatur, *Qui misericordiam habet.* ¶ *Gregem suum*] Ità V. Int. alii, *ovile suum.*

17. *Beneficiis*] Ἐν ἀγαθοῖς *in bonis.* Cùm das beneficium, nè addas reprehensionem: nam ità perit gratia doni. Hunc sensum arguunt consequa verba. Sunt tamen qui ἐν ἀγαθοῖς interpretentur *rebus secundis utens*, & μὴ δῷς μῶμον *nè præbeas reprehensionis argumentum.* Obvia hæc phrasis suprà 11. 40. Porrò de homine calumniatore & improbo ait ibid. v. 38. καὶ ἐν τοῖς αἱρετοῖς ἐπιθήσει μῶμον, *& rebus laudabilibus labem imponit.* ¶ *Nec ulli dono molestiam verborum*] Καὶ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγων. Hæc est scriptura codicum trium, videlicet A. B. R. A qua non longè abit editio R. Stephani, in qua, μηδὲ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγῳ πονηρῷ. Quam lectionem secutus est Int. noster, dum verteret, *& in omni dato non des tristitiam verbi mali.* Reliqua exemplaria habent ἐν πάσῃ δεήσει. Quod alius exposuit interpretans *in ulla inopia*, alius *in ulla petitione*, & alius *in ulla oratione.* Lex. V. Δέησις, *precatum, deprecacio, obsecracio, petitio, supplicacio, oracio.* Hesychius, Δέησις, παράκλησις, ἡ χρεία· ἀπὸ τοῦ δεῖσθαι. Nempe idem quod δέημα *indigentia.* Puto veram lectionem esse ἐν δόσει, de qua dubitare nos non sinunt ea quæ pòst sequuntur.

18. *Ità potior est sermo*] Οὕτως κρείσσων λόγος, *sic melior est sermo*, i. gratior, acceptior, utilior. Est enim sermo quasi condimentum quoddam doni, quo sine minùs grata, nè dicam ingrata, sunt quæ dantur.

19. *Apud hominem gratiosum*] Παρὰ ἀνδρὶ κεχαριτωμένῳ, *penès virum gratiosum.* A. B. R. Sed alibi aliter. E. C. παρὰ ἀνθρώπῳ κεχαριτωμένα, *apud hominem gratiosa.* Ambo, inquit, videlicet & donum & oratio, sunt gratiosa apud homines. Utrumque Camerarii παρὰ ἀνθρώπῳ κεχαριτωμένῳ, *apud hominem gratiosum.* Biblia R. Stephani παρὰ ἀνθρώπου κεχαριτωμένου, *ab homine gratioso*; aut, ut quædam alia exemplaria legunt, παρὰ ἀνθρώπου κεχαριτωμένα. *Sig.* inquit notator, *liberales ac benignos homines ad beneficia, quæ indigentibus tribuunt, gratiam orationis adjungere.* Lexicon Græco-Lat. V. Κεχαριτωμένος, *facetus.* Hesychii, Χαριέντα, καλά, κεχαριτωμένα. Hoc participium abs Euangelista Luca effictum putat Angelus Caninius; sed fallitur.

20. *Tabefacit oculos*] In Aldo erat ὀκτήκει id emendatum in B. ἐκτήκει, prorsus inscitè imperitéque. Legendum ἀναμφισβητήτως ex aliis editionibus ἐκτήκει, i. *tabefacit*, aut, ut V. Int. reddit, *tabescere facit.*

21. *Ante morbum sanare*] Πρὸ ἀῤῥωστίας θεραπεύου. Valet, interprete Camerario, *ante ægrotationem curationi operam da.* Mox se explicat cùm ait, *Antequam ægrotes jejuna.* Quanquam aliter morbo imminenti occurri potest. Consule Medicos.

22. *Ante judicium inquire*] Lege, *inquire in teipsum*, vel, si mavis, *examina teipsum*, aut *explora teipsum.* *Ante judicium*; i. priusquam alium judices, aut eum damnes. Quadrat cum illo proverbio Ebræorum, *inquire in teipsum, & postea in alios.* Ἐξέταζε σεαυτόν. Sic exemplar Rom. nec dissentit R. Stephani. In A. B. ἐξέταζε αὐτὸν *inquire in ipsum*, nempe de quo judicaturus es. Camerarii duo, cum eo quod *Complutense* vocatur, ἑτοίμαζε σεαυτὸν καλλιεργεῖν, *para te ad bene agendum*, sive *ad laudabiles actiones.* Nam carere debet omni culpâ qui velit alterum reprehendere. ¶ *In hora visitationis*] Ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς. Hoc suprà dixit cap. 2. ὅτι ἐπισκέψεται Κύριος. Apostolus 1 Pet. 2. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. Ut *dies* sic *hora* pro *tempore.* Notum hoc pueris. Alibi, *in die vindictæ.* Λέξεις Hesychii, Ἐπισκοπή, ἐκδίκησις. Sed apud Apostolum sumitur in bonam partem.

23. *Priusquam ægrotes jejuna*] Johannes Saresberiensis De nugis curialium & vestigiis Philosophorum lib. 8. cap. 6. *Ferunt Galenum semper decima dici abstinentiam loco efficacissimæ & saluberrimæ medicinalis curæ indixisse; nec facilè posse, nisi corruptioris naturæ fuerit, morbis gravioribus subjacere qui decimâ quaque die ab omni cibo abstinet, aut simplicissimâ diætâ transigit vitam. Sunt adhuc qui sextam feriam*

riam in jejunio sine cibo transigant, vel eo utantur minimo: quod quidem religioni & incolumitati, sicut experti loquuntur, certissimè servit. Quæ verba adduxi, ut scias quantum jejunium conferat ad bonam valetudinem. Tunc autem imprimis jejunandum est quando corpus nimio cibo distinetur. *Nam*, ut idem ait, *plenitudinis distenta satietas in paralysin & pessima genera morborum erumpit.* Ταπεινώθητι, *humilia te.* Sic Int. vetus: id valet *jejuna.* Nam *jejunium* ab Ebræis תענית vocatur. Ergò ταπεινώθητι, i. התענה. Hoc significatu tantùm usurpatur in conjugatione ultima, quam vocant *Hithpael*, ut Elias observat. Usus est Interpres Jonathan Jes. 58. Nam ubi in Ebræo לא תצומו *non jejunabitis*, in ejus editione habetur לא תתענון *non humiliabimini.* Sensus autem est, *Non affligetis vos jejunio.* Nam qui jejunat, corpus humiliat & affligit. Cæterùm in Camerarii, ταπεινώθητι ἐγκρατείᾳ, quod reddit, *abjice te per continentiam.* Sic etiam codex Toletanus, nec non R. Stephani. De hac scriptura quid mihi videatur nunc dicam. Ταπεινώθητι sermo erat obscurior apud Græcos. Adjectum ergò fuit ἐγκρατείᾳ, quod vel à glossemate superat, vel ex margine in contextum irrepsit. Ex margine, dico, ubi scriptum erat Ἐγκράτεια· quo significabant agi hîc de Continentia, ut paulò pòst legitur, Ἐγκράτεια ψυχῆς, ubi de Continentia animi. Ità suspicor, & puto suspicionem meam non omnino vanam esse. Docti dijudicent. ¶ *Tempore peccatorum*] Quo tempore publica peccata vigent inter homines, da operam ut ab iis te abstineas. Quod fiet si conversus fueris ad Deum, vitámque in melius commutaveris. Sicut enim remedia, quæ licet, adhibemus adversùs morbos epidemicos, ità faciendum est cùm vitia aliqua gentem aut civitatem totam pervaserunt. Unicum autem & præsentissimum remedium adversùs vitia hujusmodi est seria ad Deum conversio: Quam non verbis tantùm sed reipsa ostendere debemus.

24. *Noli impediri*] Μὴ ἐμποδισθῇς, *nè impediaris*, A. B. R. item Stephani exemplar: nec aliter legit autor editionis Latinæ, quam *Vulgatam* nuncupamus. In aliis, μὴ ἐμποδίσῃς, quod reddunt, *nè obstes* (sive *nè impedias*) *quò minùs votum tempestivè persolvatur.* ¶ *Nè differas*] Μὴ μείνῃς, *nè maneas*, i. nè exspectes. Sic Latini autores loquuntur. Plautus, *Hîc me mane.* Idem, *Haud mansisti ut ego darem illam: tute sumpsisti tibi.* ¶ *Justus fieri*] *Bonus fieri*, vitam emendare. Nam qui vitam emendat, ex malo *justus*, i. bonus, *fit.*

25. *Priusquam voveas*] Vel, *priusquam ores.* Nam Græcè πρὶν εὔξασθαι. Lexicon V. Εὐχή, *votum, oratio.* Sic infrà 38. 9. εὖξαι τῷ Κυρίῳ, *fac vota Domino*, vel *Ora Dominum.* ¶ *Ut homo tentans Dominum*] Ὡς hîc valet ὄντως *verè, revera.* Sic Chaph sumitur apud Ebræos, ut Hos. 4. 4. *quasi contendentes cum sacerdote:* & 5. 10. *sicut transferentes terminum.* Nam Deum *tentat* revera qui vovet quod præstare non potest; item qui abs eo petit quod non deberet petere, putà signum aut miraculum aliquod, aut quod divitem avarum fecisse legimus, qui petebat ut è mortuis aliquem excitaret & ad fratres suos mitteret. Similiter Deum tentarunt patrum memoriâ qui conscensis arboribus ibi manebant ut plueret manna, quod ab eo petierant.

26. *Ultimis diebus futura*] Ἐν ἡμέραις τελευτῆς, *in diebus finis*, i. mortis. Vel intelligit finem rerum humanarum. Quod valet ut si diceret, *tempore ultimi judicii*: Nam tunc res omnes finem accipient. V. Int. *in die consummationis:* videtur legisse ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς. Cæterùm in morte particulare judicium de cujusque factis instituitur, ut quidam volunt. Atque hæc sunt novissima illa, de quibus suprà, *Memento novissima tua, & non peccabis.* ¶ *Ultionis cum aversione vultûs*] i. Ultionis, vel, si placet, animadversionis rigidæ ac severæ. Sumptum ab hominibus, qui abs eo cui vehementer irati sunt vultum avertunt.

27. *Tempore divitiarum*] Ἐν ἡμέραις πλούτου, *in diebus divitiarum* A. B. R. ἐν ἡμέρᾳ πλούτου C. ambo Camerarii & R. Stephani: *in die divitiarum* L. V.

28. *Mutatur tempus*] Μεταβάλλει *mutat*, i. mutatur; ut ibi, *animi mutaverant*, i. mutati fuerant. Exstat apud Livium, nisi me animus fallit. ¶ *Et omnia sunt velocia*] In nonnullis exempl. legitur καὶ πάντα ταῦτά ἐστι ταχινά, *& omnia hæc sunt velocia.* Quæ lectio spernenda non est, ut ad superiora restringatur: q. diceret, Potest Deus citò, si velit, ex divite pauperem facere aut abundantiæ tempore famem inducere. Certè V. Int. hoc modo legit, dum verteret, *& hæc omnia citata in oculis Dei.* Ταχινὰ C. R. ταχινὰ A. B. Legitur & ταχινοὶ Prov. 1. 16. in B.

29. *Semper*] Ἐν παντὶ utrùm χρόνῳ an τόπῳ; Si *omni tempore*, convenit cum illo Prov. 28. 14. *Beatus homo qui metuit semper.* ἐν παντὶ τόπῳ, i. *ubique.* Potest etiam exponi ἐν παντὶ λόγῳ, *in omni re.* Hoc modo capies priscam interpretationem, *Homo sapiens in omnibus metuet.* ¶ *Peccatorum tempore*] Ἐν ἡμέραις ἁμαρτιῶν, *in diebus peccatorum.* Hoc suprà dixit ἐν καιρῷ ἁμαρτημάτων, videlicet v. 23. Sequitur in quibusdam libris, καὶ ἄφρων οὐ συντηρήσει καιρὸν· quæ ut in A. B. R. ità quoque absunt in L. V. & glossema redolent.

31. *Novit sapientiam*] Scriptura diversa ἔγνω σοφίαν καὶ παιδείαν *novit sapientiam & disciplinam.* Habetur in C. utroque Camerarii, & in edit. R. Stephani. Hîc NOSSE valet *probare*, ut Psal. 1. 6. *Deus novit viam justorum:* & in Euangelio, *Non novi vos:* & apud Apostolum, *Quod facio, non novi.* ¶ *Tribuit laudem*] i. תודה. Quam vocem communiter transferunt in ἐξομολόγησιν, i. *confessionem.* Sed & *laudem* interpretantur, i. αἶνον, ut Psal. 26. 7. & 107. 22. In hymno qui incipit, *Nunc sancte nobis Spiritus,*

> *Os, lingua, mens, sensus, vigor*
> *Confessionem personent.*

ἐξομολόγησιν, i. αἶνον, ἤτοι εὐχαριστίαν.

32. *Qui verbis intelligentes sunt*, &c.] Olim ità verti: nunc malim, *Intelligentes in verbis & ipsi sapientes sunt.* Ordo ac sensus, *Docti & intelligentes etiam verbis sapiunt*, i. sciunt quando & quid loquendum sit. Eodem modo construenda putarim verba Veteris editionis, *Sensati in verbis & ipsi sapienter egerunt.* ¶ *Tanquam imbrem effundunt*] Ἀνώμβρησαν A. B. R. cujus thema est ἀνομβρέω, quod & ἀνομβρίζω, unde in aliis cod. ἀνώμβρισαν. Sic variant exemplaria in eodem verbo cap. 39. & cap. 50. ¶ *Parœmias exquisitas*] Post παροιμίας ἀκριβεῖς legitur in C. utroque Camerarii, & Bibliis R. Stephani, εἰς ζωὴν *ad vitam.*

34. *Continentia animi*] Ἐγκράτεια ψυχῆς ità restitui ex R. Prius legebatur in B. ἐγκρατείᾳ ψυχῆς, quomodo etiam citatur in Notis Vatablo attributis, quas excudit R. Stephanus. Mihi nullum dubium quin sit titulus in sequentes versus, in quibus tractatur de *Moderatione* sive de *Continentia animi.* Suprà agit de *Continentia* simpliciter. Id significat ἐγκράτεια. Qui titulus erat illius loci quem nos primi indicavimus. Vide, si placet. Locus est v. 23. in Notis.

35. *Quod cupiditati lubitum est*] εὐδοκίαν ἐπιθυμίας A. B. R. ἐπιθυμίαν εὐδοκίας αὐτῆς C. ambo Camerarii & exemplar R. Stephani. *Si præstas animæ tuæ concupiscentias ejus* L. V. ἐὰν χορηγήσῃς τῇ ψυχῇ σου ἐπιθυμίας αὐτῆς. Sententia eodèm recidit. ¶ *Faciet ut sis ludibrio*] Ποιήσει σε ἐπίχαρμα A. B. R. Alibi ποιήσεις ἐπίχαρμα, *facies ut gaudio sis*, vel potiùs, *ut gaudeant hostes tui*, conciliabis inimicis tuis lætitiam. V. editio *faciet te in gaudium inimicis tuis*, ποιήσει σε εἰς ἐπίχαρμα. Est autem propriè ἐπίχαρμα *gaudium quod ex hostium infortunio percipimus:* unde exponitur *ludibrium, insultatio.* ¶ *Qui tibi invident*] Videtur glossema esse. Certè abest ab ea editione quam secutus sum; tum etiam ab A. & B. & à L. V.

36. *Nimiis deliciis*] Ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ A. B. R. cum editione R. Stephani: ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ σου, *multis deliciis tuis*, C. & utrumque Camerarii. ¶ *Nè constringaris conflictu earum*] Μηδὲ προσδεθῇς συμβολῇ αὐτῆς A. B. R. item exemplar prius Camerarii, & R. Stephani. In altero Camerarii & in C. μηδὲ προσδεηθῇς συμβουλῆς αὐτῆς· quod reddunt, *neque requiras consilium earum*, & alii, *suadelas earum.* Hæc lectio notata habetur & in margine editionis R. Stephani. Priorem interpretantur, *neque devinciaris consortio earum*, sive *nè alligeris symbolo earum.* Nos maluimus *nè constringaris conflictu earum.* Nam συμβολὴ *conflictus, congressio,*

congressio, prælium. Tamen non displicet *symbolis earum*. προσδεσμὶς autem est à verbo προσδέω, *alligo, adstringo*, ut alterum illud à προσδέομαι, *insuper rogo, precor*.

37. *Symbolam dando ex fœnore*] Videtur hoc velle, *Ne mutuando fœnus aut debita contrahito ut symbolam conferas in convivio*. Nam de symbolis conviviæ olim instruebantur. Dicitur autem συμβολοκοπῶν ut alibi σαρκοκοπῶν. Sic in hoc autore c. 35. 11. μὴ δωροκόπει, & apud interpretem Salomonis πορνοκόπος *scortator* cap. 23. ¶ *In marsupio*] Ἐν μαρσυπίῳ A. B. ἐν μαρσυπίῳ R. ἐν μαρσιππίῳ C. ambo Camerarii & codex R. Stephani. Usus est hâc voce interpres Proverbiorum cap. 1. כיס אחד μαρσίππιον ἕν. Ibidem est βαλάντιον quæ duo se invicem explicant. Hesychius, Μαρσίππιον, βαλάντιον φασκώλιον. Suidas, Μάρσιππος, σακκὸς, θυλάκιον, σακκίον. In lingua Magistrorum מרצוף μαρσύπιον cujus pluralis מרצופות & מרצופין utroque genere. In CHELIN, cap. 2. הסקין והמרצופין *sacci & marsupia*. Utitur & R. Salomo Num. 4. ¶ *Eris enim insidiator propriæ vitæ*] Editio V. *eris enim invidus vitæ tuæ*. Alius, *alioquin insidiator vitæ tuæ famosus eris*. Hæc pars desideratur in A. B. R.

GROTIUS.

1. QUI vivit in æternum creavit omnia simul] Κοινῇ, i. re nullâ exceptâ: sic יחדו sumitur Ps. 14. 3. ¶ *Deus solus justificabitur, & manet invictus Rex in æternum*] *Deus solus justificabitur*, i. in omnibus actionibus suis justissimus reperietur. Ità צדיק sumitur Ps. 51. 4. Illud *& manet invictus Rex in æternum* non est in Græcis: sed Græci multi codices hoc loco habent, Κύριος μόνος δικαιωθήσεται, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. ὁ οἰακίζων κόσμον ἐν σπιθαμῇ χειρὸς αὐτοῦ· καὶ πάντα ὑπακούει τῷ θελήματι αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων, ἐν κράτει αὐτοῦ διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων. Hoc postremum, ut Judaicum, videtur displicuisse Christianis.

2. *Quis sufficit enarrare opera illius?*] Gr. *Cui suppeditavit facultatem opera sua enarrandi?* Nam quis id posset, nisi Deus ei explicasset? quàm multa enim sunt visum humanum fugientia.

3. *Quis enim investigabit magnalia ejus?*] i. Quantò minùs homo pervestigare poterit Dei miracula, nempe quomodo illa fecerit?

4. *Virtutem autem magnitudinis ejus quis enunciabit?*] *Vim majestatis ejus quis enumerabit?* i. metietur? Solent enim ista permisceri. ¶ *Aut quis adjiciet enarrare misericordiam ejus?*] i. *Quis præterea posset enarrare benefacta ejus?* nam יסף in Hebræo significat aut *iterum*, aut *plus aliquid facere*. Et חסד, quod ἔλεος verti solet, omne *benefactum* significat.

5. *Non est minuere neque adjicere, nec est invenire magnalia Dei*] Nihil est quod detrahi aut apponi debeat: i. sunt exactissima.

6. *Cùm consummaverit homo, tunc incipiet*] Ubi omnia dixerit, tam parùm dixerit quasi demum inciperet loqui. ¶ *Et cùm quieverit, operabitur*] *Obstupescet*: tam multa scilicet se omisisse. ἀπορεῖν pro *obstupescere* habes 1 Mac. 3. 31.

7. *Quid est homo, & quæ est gratia illius?*] Legit χρηστότης, ubi nos habemus χρῆσις. Quæ Deo utilitas ex homine? Job. 35. 7. ¶ *Et quid est bonum?*] Quod bonum ab homine ad Deum redit? ¶ *Aut quid nequam illius?*] *Quid malum illius?* Dei nempe ab homine. Quid homo Deo noceat? Vide dictum Jobi locum.

8. *Numerus dierum hominum ut multum centum anni*] Pauci eò perveniunt. Ps. 90. 10. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, ἀλόγιστος δ' ἑκάστῳ πᾶσιν ἡ κοίμησις, deest in Sixtina, neque videtur huc pertinere. ¶ *Quasi gutta aquæ maris deputati sunt; & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die ævi*] Non legit χίλια ἔτη, ut habent quidam libri, sed ὀλίγα, ut Sixtina. ἐν ἡμέραις αἰῶνος, i. si comparentur cum immenso Dei ævo, cui nos humanâ imaginatione dies affingimus. Quid sunt centum anni ad illam sine principio durationem?

9. *Propter hoc patiens est Deus in illis*] Par ferme sensus qui Sap. 15. 1, 2. Non festinat Deus pœnam de hominibus sumere, quia etiam si maximè sint mali, non diu humano generi erunt graves. Postea satis erit temporis pœnas exigendi. ¶ *Et effundit super eos misericordiam suam*] i. Dat illis multa vitæ ærumnabilis solatia.

10. *Vidit præsumptionem cordis eorum, quoniam mala est; & cognovit subversionem illorum, quoniam nequam est*] Etiam hîc sensum explicatiorem voluit facere Interpres: nam in Græco est tantùm, *Vidit exitum eorum fore malum*, nempe si peccare pergerent. καταστροφὴ finem hujus vitæ significat, ut suprà 9. 14. Job. 15. 21. & 21. 17. Gen. 19. 29. Ose. 8. 7.

11. *Ideo adimplevit propitiationem suam in illis*] Διὰ τοῦτο ἐπλήθυνε τὸν ἐξιλασμὸν αὐτοῦ, *placabilitatem suam auxit*. Multis modis ostendit suam bonitatem & animum, quamvis sontibus, placabilem. Hæc explicantur per verba sequentia. ¶ *Et ostendit eis viam æquitatis*] Hoc non est in Græco. Sensus est in his quæ illico sequuntur.

12, 13. *Miseratio hominis circa proximum suum*] i. Erga eos quibuscum negotium habet, qui pauci sunt. ¶ *Misericordia autem Dei super omnem carnem, qui misericordiam habet, docet & erudit, quasi pastor gregem suum*] Hæc quia divulsa legit Interpres, ideo quædam interposuit nectendo sensui. Sic autem continuo spiritu legenda sunt Græca, ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἐλέγχων, καὶ παιδεύων, καὶ διδάσκων, καὶ ἐπιστρέφων ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ· nam ἔλεος hîc est masculini generis declinationis secundæ. *Misericordia autem Dei ad omnem carnem* (i. hominem) *pertinet, arguens, castigans, docens & revocans, ut pastor gregem suum*.

14. *Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in judiciis ejus*] Egit de beneficio communi; nunc de speciali agit, hoc modo, *Eos miseretur qui castigationem recipiunt*, (nempe ut mali remedium) *et qui festinant ad præcepta ejus* exsequenda. κρίματα hîc sume ut suprà 17. 9. & alibi sæpe.

15. *Fili, in bonis non des querelam*] Beneficiis nè adde reprehensionem: hoc enim *panem lapidosum* vocabant veteres. Da priùs, & alio tempore dictis castiga. ¶ *Et in omni dato non des tristitiam verbi mali*] Hoc enim est absinthium miscere melli. Non probasset hic Sapiens illud Græcorum,

Ἄρτον δὸς πτωχῷ, καὶ κόνδυλον αὐτὸς ἐπ' αὐτῷ.

16. *Nonne ardorem refrigerabit ros?*] *Æstum*, καύσωνα infrà 43. 24. in Græco. ¶ *Sic & verbum melius quàm datum*] Benignæ allocutiones plus sæpe solatii præstant infelicibus quàm benefacta.

17. *Nonne ecce verbum super datum bonum? sed utraque cum homine justificato*] Legit κεχαριτωμένῳ, sed Græci libri multi habent κεχαριτωμένῳ. Dixi quidem verba plus sæpe habere quod juvet quàm dona; sed ubi illa duo conjuncta sunt, ea res longè gratissima hominibus.

18. *Stultus acriter improperabit*] Exprobrabit beneficia: quod verè stultum. ¶ *Et datus indisciplinati tabescere facit oculos*] *Invidi* (i. avari, ut suprà diximus) *donum tabefacit oculos*. Exigua dat cum magno fastu, quæ accipi sine mœrore non possunt. τήκεται ὀφθαλμὼς, i. dolet, apud Theocritum. Vide & Deut. 28. 65.

19, 20. *Ante judicium para justitiam tibi*] Non est in Græco. ¶ *Et antequam loquaris disce, ante languorem adhibe medicinam*] In Græco καὶ non est in principio, sed connectit hæc duo membra eleganter.

Principiis obsta: serò medicina paratur
Cùm mala per longas invaluere moras.

Imò etiam principia anteveni per τὴν προφυλακτικὴν ἀγωγὴν, ut Medici Græci loquuntur. Pari modo antequam tibi loquendum sit in publico, disce dicendi artem. Hæc viam struunt ad id quod sequetur, quò præcipuè tendebat scriptor. ¶ *Et ante judicium interroga teipsum, & in conspectu Dei invenies propitiationem*] Πρὸ κρίσεως ἑτοίμαζε σεαυτὸν καλλιεργῶν, *ante judicium para te ut rectè agas*, corrige vitam in tempore. Illud *in conspectu Dei* non est in Græco, sed sensum bene expressit Interpres. Est in Græco,

ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς ἐκζητήσεις ἐξιλασμὸν, *in tempore quo pœna exigetur*. Idem hoc quod καιρός. ¶ *Ante languorem humilia te*] Ante morbum jejuna: nam *jejunare* Hebræi dicunt ענה, ταπεινοῦν, Levit. 16. 29, 31. & 23. 29. nimirum quia per jejunium deprimuntur vires corporis. Quidam codices habent adjectum ἐγκρατείᾳ, sed id ex interpretamento est.

21. *Et in tempore infirmitatis ostende conversationem tuam*] Legit ἀρρωστημάτων, ubi in Græco rectius est ἁμαρτημάτων· & pro *conversationem* scripsit puto *conversionem*: nam in Græco est, ἐπιστροφὴν, i. ubi te peccasse animadverteris, præveni pœnam, & factis ostende te jam emendatum.

22. *Non impediaris orare semper*] Μὴ ἐμποδισθῇς (ità in Sixtina, non ἐμποδίζῃς) τοῦ ἀποδοῦναι εὐχὴν εὐκαίρως, *Ne prohiberi te patere quominus votum reddas tempori*. Idem est quod Deut. 23. 21. Eccl. 5. 3. ¶ *Et nè verearis usque ad mortem justificari*] *Et nè differ ad mortem usque justus fieri*. δικαιωθῆναι hîc propriè sumitur ut Apoc. 22. 11. & alibi. Intellige autem justitiam eam quæ in votis reddendis apparet. ¶ *Quoniam merces Dei manet in æternum*] Hoc Christianè addidit Interpres.

23. *Ante orationem præpara animam tuam*] *Priusquam voveas te para*, etiam atque etiam cogita quid voveas. ¶ *Et noli esse quasi homo qui tentat Deum*] Irritat Deum qui vovet prava: quod multi Judæi faciebant. Vide quæ diximus lib. 2 De J. B. ac P. c. 13. §. 7. & ad Mat. 15. 5.

24. *Memento iræ in die consummationis*] *Memento iræ Divinæ tandem adventuræ*. Sic ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς suprà 11. 27. Vide & 16. 23. ¶ *Et tempus retributionis in conversatione faciei*] *Et temporis vindictæ, cùm avertet vultum Deus*. *Vultum avertere* Deus dicitur cùm misereri non vult, suprà 4. 4.

25. *Memento paupertatis in tempore abundantiæ*] Cogita mutari posse fortunam, eòque tibi datis noli prodigè uti.

26. *A manè usque ad vesperam immutabitur tempus*] Seneca,

> *Quem dies vidit veniens superbum,*
> *Hunc dies vidit fugiens cadentem.*

¶ *Et hæc omnia citata in oculis Dei*] *Facilia*. Vide suprà 16. 13.

27. *Homo sapiens in omnibus metuet*] Hoc deest in Græcis quibusdam, sed exstat, & rectè, in Sixtina, Ἄνθρωπος σοφὸς ἐν παντὶ εὐλαβηθήσεται, *Qui sapit, in omni re sibi cavebit*, à crimine scilicet, ut sequitur. ¶ *Et in diebus delictorum attendet ab inertia*] Ἀπὸ πλημμελείας, מאשם, *à culpa graviore*. *In diebus delictorum*, i. tunc etiam cùm malorum exemplorum ingens erit seges. Non exigua laus illa, quæ Nervæ tribuitur,

> *Temporibúsque malis ausus es esse bonus.*

28. *Omnis astutus agnoscit sapientiam*] *Vir prudens quivis novit sapientiam & eruditionem*, i. facilè eam agnoscit in aliis hominibus. ¶ *Et invenienti eam dabit confessionem*] *Et ei qui eam assecutus est, laudem dabit*. Hoc enim est ἐξομολόγησις his scriptoribus, ut modò diximus suprà 17. 22.

29. *Sensati in verbis, & ipsi sapienter egerunt*] *Docent alios*: nam ità σοφίζειν sumitur Ps. 19. 7. & 105. 22. ¶ *Et intellexerunt veritatem & justitiam*] Non est in Græco. ¶ *Et impleverunt proverbia & judicia*] Gr. *& depluerunt sententias accomodatas ad vitam*, i. ad vitæ usum. *Depluerunt*, i. largiter communicaverunt. Sic ἐξώμβρησεν habuimus suprà 1. 24. in Græco. Hîc in quibusdam Græcis sequitur, κρείσσων δὲ παρρησία ἐν δεσπότῃ μόνῳ, ἤπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκρῷ ἀντέχεσθαι. Est sententia ab studioso aliquo adscripta, & sic legenda, ἤπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκρῷ ἀντέχεσθαι. De cujus moniti sensu vide dicta ad Matth. 8. 22. At in Sixtina hîc interponitur titulus sententiarum sequentium hoc modo, ἘΓΚΡΆΤΕΙΑ ΨΥΧΗ͂Σ. Similes tituli fuere & alibi, sed perierunt.

30. *Post concupiscentias tuas nè eas*] *Nè patere te duci à cupiditatibus* peccatum parientibus, Jac. 1. 15. ¶ *Et à voluntate tua avertere*] *Et ab appetitu tuo* ad illicita ferente *cohibetor*, i. temet cohibe. Niphal pro Hithpael, more Hebræo.

31. *Si præstes animæ tuæ concupiscentias ejus*] Ἐπιθυμίας εὐδοκίας αὐτῆς, *cupiditatem ipsi placentem*, i. rem cupitam: μετωνυμία. ¶ *Faciet te in gaudium inimicis tuis*] Quod hîc additur in Græcis quibusdam, οἱ βασκαίνοντές σε, ex interpretamento est assutum, abéstque à Sixtina. Docet nos in Rhetoricis Aristoteles, Nullo argumento faciliùs nobis aliquid dissuaderi, quàm si ostendatur nobis, indè voluptatem capturos inimicos nostros; exemplo adferens Homericum illud,

> Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιό τε παῖδες.

Cui suppar illud Virgilii,

> *Hoc Ithacus velit, & magno mercentur Atridæ*;

& Horatii,

> *Gaudeat ut populus Priami, Priamúsque inhumato.*

32. *Nè oblecteris in turbis nec immodicis: assidua enim est commissio illorum*] Legit hîc Interpres, μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ· ἢ μὴ προσδεθῇς συμβολῆς αὐτῆς· & συμβολὴν interpretatus est συμπλοκὴν, quomodo sæpe sumitur. Sed nos rectiùs habemus, Μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ, μηδὲ προσδεθῇς συμβολῇ αὐτῆς· ità enim in Sixtina, non τρυφῇ σου, nec προσδεθῇς, nec συμβολῆς, ut in libris corruptioribus. Sensus est, *Noli indulgere deliciis nimiis, neque illigari conviviis earum*, i. deliciosis. Vide versum seq. & suprà 9. 10.

33. *Nè fueris mediocris in contentione ex fœnore*] Etiam hîc συμβολοκοπῶν putavit esse ab eo significatu συμβολῆς, quo idem valet quod συμπλοκή, cùm συμβολοκοπεῖν sit *edere de symbolis*, &, laxiùs procedente vocis usu, *convivari*, ut apparet dicto loco 9. 10. *Noli*, inquit, *pauper cùm sis, convivari mutuò sumptis in id pecuniis*. Tales erant familiares Catilinæ. Vide Sallustium. ¶ *Et est tibi nihil in sacculo*] Hebraismus, pro *cùm tibi nihil in sacculo sit*, i. cùm tuum habeas nihil. μάρσυπος & μαρσύπιον voces sunt veteres Græcæ, ut ex Xenophonte apparet. Latini indè habent *marsupium*. ¶ *Eris enim invidus vitæ tuæ*] Gr. ἔσῃ γὰρ ἐπίβουλος τῆς ἰδίας ζωῆς λαλητός· sed abest hoc in Sixtina.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ιθ'.

1. Ἐργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται· [καὶ] ὁ ἐξουθενῶν τὰ ὀλίγα, κατὰ μικρὸν πεσεῖται.

2. Οἶνος καὶ γυναῖκες ἀποστήσουσι συνετούς· καὶ ὁ κολλώμενος πόρναις τολμηρότερος ἔσται.

3. Σῆπες καὶ σκώληκες [σὴς καὶ σκώληξ] κληρονομήσουσιν αὐτόν, καὶ ψυχὴ τολμηρὰ ἐξαρθήσεται καὶ ξηρανθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι.

4. Ὁ ταχὺ [ταχὺς] ἐμπιστεύων, κοῦφος καρδίᾳ· καὶ ὁ ἁμαρτάνων, εἰς [οὐκ ἐγκρατὴς, εἰς] ψυχὴν αὐτοῦ πλημμελήσει.

5. Ὁ εὐφραινόμενος καρδίᾳ [ἐπὶ κακοεξίᾳ C. A.] καταγνωσθήσεται· ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν ἡδοναῖς στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

6. Ὁ ἐγκρατευόμενος γλώσσῃ, ἀμάχως βιώσεται· καὶ ὁ μισῶν λαλιὰν, ἐλαττονοῦται κακίᾳ. [C. A.]

7. Μηδέποτε δευτερώσῃς λόγον, καὶ οὐθέν σοι οὐ μὴ ἐλαττονωθῇ.

8. Ἐν φίλῳ καὶ [ἐν] ἐχθρῷ μὴ διηγοῦ [C. A.] βίους ἀλλοτρίους· καὶ εἰ μή ἐστι σοὶ ἁμαρτία, μὴ ἀποκάλυπτε.

9. Ἀκήκοε γάρ σου, καὶ ἐφυλάξατό σε· καὶ ἐν καιρῷ μισεῖ σε.

10. Ἀκήκοας λόγον, συναποθανέτω σοι· θάρσει, οὐ [C. A.] γὰρ μή σε ῥήξει.

11. Ἀπὸ προσώπου λόγου ὠδινήσει μωρὸς, ὡς ἀπὸ προσώπου βρέφους ἡ τίκτουσα.

12. Βέλος πεπηγὸς ἐν μηρῷ σαρκὸς, οὕτως λόγος ἐν κοιλίᾳ μωροῦ.

13. Ἔλεγξον

13. Ἔλεγξον φίλον, μή ποτε οὐκ ἐποίησε· καὶ εἴ τι ἐποίησε, μή ποτε προσθῇ.

14. Ἔλεγξον τὸν φίλον, μή ποτε οὐκ εἶπε· καὶ εἰ εἴρηκεν, ἵνα μὴ δευτερώσῃ.

15. Ἔλεγξον φίλον, πολλάκις γὰρ γίνεται διαβολή· καὶ μὴ παντὶ λόγῳ πίστευε.

16. Ἔστιν ὀλισθαίνων [C. A.] λόγῳ, καὶ οὐκ ἀπὸ ψυχῆς. καὶ τίς [C. A.] ἐστιν ὃς οὐχ ἡμάρτησεν [ἥμαρτεν] ἐν [τῇ] γλώσσῃ αὐτοῦ;

17. Ἔλεγξον τὸν πλησίον [σου] πρὶν ἢ ἀπειλῆσαι· καὶ δὸς τόπον νόμῳ ὑψίστου [C. A.] γινόμενος ἀμήνιτος.

18. Φόβος Κυρίου ἀρχὴ προσλήψεως· [προσλήψ.] σοφία δὲ παρ' αὐτοῦ ἀγάπησιν περιποιεῖ.

19. Γνῶσις ἐντολῶν Κυρίου, παιδεία ζωῆς· οἱ δὲ ποιοῦντες τὰ ἀρεστὰ αὐτοῦ, ἀθανασίας δένδρον καρποῦνται. [C. A.]

20. Πᾶσα σοφία φόβος παρὰ Κυρίου· καὶ ἐν πάσῃ σοφίᾳ ποίησις νόμου, [C. A.] καὶ γνῶσις τῆς παντοκρατορίας αὐτοῦ.

21. Οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, Ὡς ἀρέσκει οὐ ποιήσω· ἐὰν μετὰ ταῦτα ποιήσῃ, παροργίζει τὸν τρέφοντα αὐτόν. [C. A.]

22. [Καὶ] οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη, καὶ οὐκ ἔστιν [ὅπου] βουλὴ ἁμαρτωλῶν, φρόνησις.

23. Ἔστι πονηρία [πανουργία] καὶ αὕτη βδέλυγμα· καὶ ἔστιν ἄφρων ἐλαττούμενος σοφίᾳ.

24. Κρείττων ἡττώμενος ἐν συνέσει ἔμφοβος, ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει, καὶ παραβαίνων νόμον.

25. Ἔστι πανουργία ἀκριβής, καὶ αὕτη ἄδικος· καὶ ἔστι διαστρέφων χάριν τοῦ ἐκφᾶναι κρίμα.

26. Ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφὼς μελανίᾳ, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρης δόλου.

27. Συγκύφων πρόσωπον, καὶ ἑτεροκωφῶν, ὅπου οὐκ ἐπεγνώσθη, προφθάσει σε [κακοποιήσει σε.]

28. Καὶ ἐὰν ὑπὸ ἐλαττώματος ἰσχύος κωλυθῇ ἁμαρτεῖν, ἐὰν εὕρῃ καιρὸν κακοποιήσει σε.

29. Ἀπὸ ὁράσεως ἐπιγνωσθήσεται ἀνήρ, καὶ ἀπὸ ἀπαντήσεως προσώπου ἐπιγνωσθήσεται νοήμων.

30. Στολισμὸς ἀνδρὸς, καὶ γέλως ὀδόντων, καὶ βήματα ἀνθρώπου, ἀναγγέλλει τὰ [βῆμα ποδὸς ἀναγγελεῖ σοι τὰ] περὶ αὐτοῦ.

31. Ἔστιν ἔλεγχος ὃς οὐκ ἔστιν ὡραῖος· καὶ ἔστι σιωπῶν, καὶ αὐτὸς φρόνιμος.

1. Copula καὶ à R. & Al. abest. ¶ Ἐξουθενῶν] Al. ἐξουδενῶν Co.

2. Τολμηρότερος ἔσται] R. Al. τολμηρὸς ἔσται, Co. τολμηρότερος ἐκβήσεται, Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 10.

3. Σῆτες καὶ σκώληκες] Co. R. Al. σῆψις καὶ σκώληξ Cl. Alex. ibid. ¶ Καὶ ξηρανθήσεται] Expungendum: est enim lectio varians N. R. & Co. pro ἐξαρθήσεται, quod in C. A. R. Al. & apud Cl. Alex. legitur. ¶ Ψυχὴ τολμηρά] Abest à Co. & Cl. Alex. ut vicissim verba ἐν παραδειγ. μείζονι à R. Al.

4. Ταχὺ] Ignat. epist. 10.

5. Καρδίᾳ] Al. ἐπὶ κακοεξίᾳ C. A. Co. quam lectionem aliis præferunt. Q. l. κακοπραξίᾳ· alii malunt κακίᾳ N. St. Plerique πορνείᾳ, & editio Lat. *iniquitate*, N. R. ¶ Ὁ δὲ ἀντιοφθ. &c.] In R. & Al. abest. ¶ Ἡδοναῖς] N. R. Co. ἡδονῇ Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 10.

6. Ὁ ἐγκρατευόμενος, γλώσσῃ ἀμάχῳ συμβιώσεται] N. R. & Co. nisi quòd in hoc neglecta est distinctio. Nos codicis Augustani lectionem sequi maluimus, quam Notæ etiam VV. approbant, nisi quòd in his verbum legitur compositum συμβιώς. ¶ Ἐλαττοῦται] Al. ἐλαττοῦται Co.

7. Οὐ μὴ ἐλαττονωθῇ] Al. ἔσται ἐν ἐλαττώσει C. A.

8. Quadrato inclusa non leguntur in R. Al. neque præpos. ἐν in Co. ¶ Ἔστι σοι] R. Al. σοί ἐστιν C. A. Co.

9. Μισεῖ σε] Co. μισήσει σε R. Al.

10. Ἀκήκοας λόγον, συναποθ. σοι] R. Co. Al. ἤκουσας λόγον; ἐναποθανέτω σοι, Chrysost. hom. 21. Heb. 11. ¶ Θάρσει, οὐ μή σε ῥήξει] R. Al. & Chrys. ibid. pro quo, καὶ εὐθαρσὴς γίνου· οὐ γὰρ μή σε ῥήξει, in Co.

11. Ἀπὸ προσώπου λόγου ὠδινήσει] Al. ὠδινήσει Co. Chrys. eâdem illâ homiliâ, ἤκουσε λόγον ὁ μωρὸς, καὶ ὠδίνησεν ὡς.

13. Εἴ τι ἐποίησε] R. ἔτι ἐποίησεν Al. Ar. B. εἰ ἐποίησε, Co.

14. Τὸν φίλον] R. Al. τὸν πλησίον Co.

15. Διαβολὴ ματαία] Co. ¶ Πίστευε] R. Al. πιστευέτω ἡ καρδία σου, Co.

16. Λόγῳ] Co. à R. & Al. abest. In his mox legitur καὶ τίς οὐχ ἡμάρτησεν ἐν τῇ γλ. αὐτοῦ; pro quo in Co. καὶ τίς ἐστιν ὃς οὐκ ὠλίσθησεν ἐν τῇ γλ. αὐτοῦ;

17. Abest pronomen σου à C. A. & Co. sed γινόμενος ἀμήνιτος in utroque legitur, non item in R. Al. Est autem γινόμενος ἀμήνιτος idem qui Plutarcho in Præceptis Politicis ἀμήνιτος μένων· qui libro eodem jubet ἐν τοῖς ἰδίοις ἀμηνίτους καὶ φιλανθρώπους χρῆσθαι τοῖς ἐκεῖ διαφερομένοις.

18. Neque hic neque proximus in Al. Ar. B. legitur, sed in Co. & N. R. ¶ Προσλήψεως] i. τοῦ προσληφθῆναί σε ὑπ' αὐτοῦ, D. ex cap. 23. extremo. ¶ Σοφία περιποιεῖ] C. A. σοφία περιποιεῖ Co.

19. Καρποῦνται] Co. καρποῦνται C. A. Prov. 8. 19. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίον, &c.

20. Φόβος παρὰ Κυρίου] C. A. Co. φόβος Κυρίου, R. Al. ¶ Καὶ γνῶσις τῆς π. α.] Hæc verba & sequens paragraphus in Al. non leguntur.

22. Καὶ] Abest à C. A. Co. ab illo etiam ὅπου.

23. Πονηρία] Co. Al.

24. Κρείττων ἡττώμενος] R. κρείσσων ἡττώμενος C. A. κρείττων ἠλαττωμένος Al. St. H. κρείσσων ὑστερούμενος, Co. P. ¶ Ἢ περισσεύων ἐ. φ. καὶ παραβαίνων νόμον] Al. τοῦ περισσεύοντος ἐ. φ. καὶ παραβαίνοντος νόμιμα Co.

25. Κρῖμα· καὶ ἔστι δικαιῶν κρίσει σοφὸς] Co.

26. Lege συγκεκυφὼς, quo etiam usus est suprà 12. 14. ¶ Μελανίᾳ] *Veste pullâ*, μελαμπέπλῳ στολῇ, Eurip. Alcest. στολμῷ μέλανι πέπλων ibid. quâ indutus μελανείμων dicitur Lucia. μελανείμων Hippocr. μελανειμονήσας Chrysost. cujus compositum συμμελανειμονεῖν exstat apud Bas. M. Opposita illorum λευχείμων & λευχειμονεῖν apud Philonem & Clem. Alex. ¶ Δόλου πυράδους] Co.

27. Συγκύφων] R. Co. συγκρύφων Al. Ar. B. συγκύπτων C. A. συγκρύπτων, N. St. ¶ Ἑτεροκωφῶν] R. Al. Ar. B. ἐθελοκωφῶν Co. N. R. B. alt. quod cùm alibi etiam legatur, verius dixerim. ἐθελοκωφοῦντες, ὅτι δὴ οὐκ ἐπαΐοιεν προσεποιοῦντο, *sponte surdi, se non audire simulabant*, inquit Procopius lib. 4. Hist. Gotth. Et, πρὸς τὰ ὑψηλὰ τῶν δογμάτων ἐθελοκωφοῦσι, Chrys. hom. 1. Gal. 1. Εὔδηλον καὶ τοῖς λίαν ἐθελοκωφοῦσι Phot. epist. 30. κἂν οἱ φιλοσοφοῦντες τὰ Ἑλλήνων ἐθελοκωφῶσι [πρὸς] τὴν ἀλήθειαν, Cl. Alex. Str. 6. ¶ Ὅπου οὐκ ἐπεγνώσθη] Al. οὐ ἐὰν ἐπιγνωσθῇ, προφθ. Co. ¶ Κακοποιήσει σε] C. A. κακοποιῆσαι Co.

28. Κακοποιήσει] R. Al. Co. absque pronomine.

29. Hîc in C. A. præscribitur, Λόγοι παραβολῶν τῶν αὐτοῦ. Quod in R. v. 27. cap. seq. legitur.

30. Γέλως] Περὶ γέλωτος vide Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 5. ¶ Βήματα ἀνθρ.] R. βῆμα ἀνθρ. Co. Al. ¶ Ἀναγγέλλει τὰ] R. Al. ἀναγγελεῖ τὰ Co.

BADVELLUS.

1. O*perarius ebriosus non ditescet*, &c. ἐργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται, καὶ ὁ ἐξουθενῶν τὰ ὀλίγα, κατὰ μικρὸν πεσεῖται] *Operarius ebriosus non locupletabitur, & qui negligit exigua, paulatim cadet.* Hæc sententia in Olynthiacis à Demosthene est illustrata similitudine rerum domesticarum & humanorum corporum, in quibus parva incommoda initio accepta & neglecta maximam postea calamitatem afferunt. In ædificiis parva domûs vitia neglecta magnam sæpe ruinam trahunt; in corporibus exiguæ morborum offensiones aut occultæ aut neglectæ maximâ vi tandem erumpunt, ipsúmque hominem opprimunt. Idem accidit

accidit in re familiari, in qua parva damna detrimentáque in principio neglecta dissipationem patrimonii attulerunt. Itaque mihi videtur Sapiens damnare intemperantiam in potu, atque in re familiari negligentiam.

2. *Vinum & mulieres abducunt*, &c. οἶνος καὶ γυναῖκες ἀποστήσουσι συνετούς, καὶ ὁ κολλώμενος πόρναις τολμηρὸς ἔσται] *Vinum & mulieres depravant sapientes, & qui adhæret scortis* [aut, *conjunctus est cum scortis*] *audax erit.* ἀφιστάναι significat *aliquem abducere à re aliqua*, ut ab officio & virtute: in qua significatione hoc loco accipitur. Hinc *apostata* sunt appellati, qui à statu suo aut ratione vitæ instituta defecerunt. Itaque maximam voluptatis illecebram in vino mulieribúsque impudicis esse significat.

3. *Caries & vermes occupabunt*, &c. σῆπες καὶ σκώληκες κληρονομήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐξαρθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι] *Putredo & vermes hereditabunt ipsum, & tabescet infamiâ majore.* παραδειγματίζειν significat *aliquem ad supplicium cum ignominia traducere, eúmque infamem exhibere.* Hinc παραδειγματισμὸς *pœna ignominiosa* appellatur, quæ intemperantis voluptatis comes est.

4. *Et qui delinquit in animam suam*, &c. καὶ ὁ ἁμαρτάνων εἰς ψυχὴν αὐτοῦ πλημμελήσει] *Et qui peccat in animam suam, improbè* [aut, *iniquè*] *aget*: i. qui nullam animæ suæ rationem habet, sed prudens ac sciens ea committit quæ perniciem animæ afferunt, is quidvis improbè tum in Deum, tum in homines admittet. Quidam hanc sententiam ità vertunt, *Qui delinquit, in animam suam peccat*: sed alter sensus quem reddidi mihi magìs placet.

5. *Qui gaudet malâ habitudine*, &c. ὁ εὐφραινόμενος ἐπὶ κακοεξίᾳ, καταγνωσθήσεται· ὁ δὲ ἀντιοφθαλμῶν ἡδοναῖς, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ] *Qui delectatur malâ habitudine, condemnabitur: qui autem voluptatibus obsistit, coronat vitam suam.* Quidam in priore membro legunt καρδίᾳ, alii malunt κακίᾳ, mihi magìs placet κακοεξίᾳ, ut accipiatur pro *prava vivendi consuetudine*, in qua improbis summa est delectatio. Hujusmodi autem vitiosæ consuetudinis ac vituperabilis delectatio opponitur laudabili temperantiæ ac moderationi quæ voluptatibus resistit. Suprà locutus est de ebriosis voluptariísque hominibus, qui cupiditatibus suis corrumpuntur. *Coronare vitam* accipitur pro *ornare*; id quod verbo *condemnari* opponitur.

6. *Qui continet se linguâ*, &c. ὁ ἐγκρατευόμενος γλώσσῃ ἀμάχως συμβιώσεται· καὶ ὁ μισῶν λαλιὰν ἐλαττοῦται κακίᾳ] *Continens linguâ non pugnace*, [i. non contentiosâ aut rixosâ] *convivet: & qui odit loquacitatem, minuetur malitiâ.* Duo sunt vitia linguæ intemperantis à consuetudine vitæ maximopere aliena, unum contentiosæ in convitiando ac maledicendo, alterum garrulæ in obtrectando & deferendo; utrumque odiosum. Primum genus est hominum δυσαρέστων καὶ φιλεχθρῶν, *morosorum ac jurgiosorum*, in quibus nulla inest comitas; alterum verò καταλάλων, *loquacium, obtrectatorum*, aut *delatorum*.

7. *Quod tibi fuerit dictum*, &c. μηδέποτε δευτερώσῃς λόγον, καὶ οὐθέν σοι ἔσται ἐν ἐλαττώσει] *Nunquam iteraveris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione*: aut, *nihil tibi erit imminutum.* Mihi non displicet ut *iterare sermonem* hoc loco accipiatur pro *aliquid dictum ab alio & auditum, quod tacendum sit, deferre ad alterum.* Alioqui δευτερολογεῖν dicitur pro *aliquid dictum iterare ac repetere, quod semel dixisse satìs est*: in quo reprehenditur supervacanea orationis repetitio: sed malo pro *delatione sermonis* accipere.

8. *Nec apud amicum, nec apud inimicum*, &c. ἐν φίλῳ καὶ ἐν ἐχθρῷ μὴ διηγοῦ βίους ἀλλοτρίους· καὶ εἰ μή σοί ἐστιν ἁμαρτία, μὴ ἀποκάλυπτε] *In amico & in inimico nè commemores vitas alienas: & si tibi nullum est peccatum, nè reveles.* Significat iniquos & malevolos de aliis sermones esse fugiendos, neque in sinistram partem unquam loquendum de altero, nisi sit aliquid hujusmodi quod gravem tibi offensionem afferat. Nota est illa Solomonis sententia in Proverbiis posita, & à D. Petro repetita, *Charitas multitudinem peccatorum operit*, Prov. 10. 12. 1 Pet. 4. 8.

9. *Audierit enim ille*, &c. ἀκήκοε γάρ σου, καὶ ἐφυλάξατό σε, καὶ ἐν καιρῷ μισήσει σε] *Audivit enim te, & observavit, & in tempore oderit te.* Ostendit delatores atque obtrectatores dignum fructum iniquorum sermonum capere, ut apud amicos in suspicionem atque etiam odium incurrant. Præclarè monebat Agesilaus Rex Lacedæmoniorum, non minùs spectandos mores esse eorum qui loquerentur de aliis quàm eorum de quibus loquerentur.

10. *Sermonem audivisti, fac*, &c. ἀκήκοας λόγον, συναποθανέτω σοι, καὶ θάρσει· οὐ μή σε ῥήξει] *Audivisti verbum, commoriatur tibi, & sis confidens: neque enim disrumpet te.* Homines naturalem habent levitatem, ut *pleni rimarum* (sicut dicit quidam servus Terentianus) *hàc & illàc perfluant*, neque aliquid ab aliis dictum continere possint. Itaque ad hoc vitium comprimendum Sapiens utilissimum præceptum dat, ut quod ab aliis audiverimus, perpetuo silentio sepeliamus, oblivioníque mandemus: hoc enim modo non erumpet.

11. *Simulatque audierit sermonem*, &c. ἀπὸ προσώπου λόγου ὠδινήσει μωρός, ὡς ἀπὸ προσώπου βρέφους ἡ τίκτουσα] *A facie sermonis parturiet stultus, sicut à facie infantis, ea quæ parit.* Exemplar Toletanum legit ὀνειδίσει *probro afficiet*, quo verbo proprio translatum declaratur ὠδινήσει *parturiet.* Significat enim hæc translatio ac similitudo partûs levitatem animi stulti, linguæque incontinentis ad effutiendum deferendúmque sermonem, aut cupiditatem studiúmque lædendi. Sed incontinentia linguæ magìs significatur, contraria proximæ sententiæ, in qua *sermonem auditum nobiscum commoriendum*, i. comprimendum & quasi consepeliendum, præcipiebat. Itaque mihi maximè placet verbum translatum *parturiet.*

12. *Ut telum est defixum*, &c. βέλος πεπηγὸς ἐν μηρῷ σαρκός, οὕτως λόγος ἐν κοιλίᾳ μωροῦ] *Sagitta fixa in femore carnis, ità sermo in ventre stulti.* Hâc similitudine Sapiens significat cupiditatem ac vim nocendi in lingua stulti animo conceptam. Nam ut paulò antè notavit summam ejus levitatem, ità hoc loco voluntatem studiúmque lædendi atque obtrectandi, quod *sagittæ, gladio acuto*, aut *novaculæ* in Scriptura sæpe comparatur. Sunt enim verba obtrectatorum quasi quædam tela, multò antè animo concepta, ut aliorum famam existimationémque lædant. Hujusmodi lædendi nocendíque studium animo susceptum *telo femori infixo* mihi videtur comparari.

13. *Redargue amicum, siquid fortè*, &c. ἔλεγξον φίλον, μήποτε οὐκ ἐποίησε· καὶ εἴ τι ἐποίησε, μήποτε προσθῇ] *Redargue amicum, si fortè non fecit: & si fecerit, nequando addat.* Præcipit admonitionem in amicitia adhibendam esse, ejúsque fructum ostendit, ut admonitus redargutúsque amicus aut innocens cognoscatur, culpâque delicti liberetur; aut conscius peccati emendetur. Ità Philippus Macedo respondit de incommodis sermonibus criminationibúsque Atheniensium, se non molestè eas ferre: nam eorum crimina aut falsa esse, quibus adversariorum impudentia declararetur; aut vera, quibus ipse melior fieret. Ità hoc loco Sapiens duplicem proponit fructum amicæ admonitionis; unum innocentiæ amici cognoscendæ, alterum vitæ ejus post peccatum reprehensum emendandæ. Non vult autem exspectari dum crimen aliunde convictum sit, sed maturè occurri, & amicâ correctione fieri examen.

14. *Nè porrò rursum dicat*, μὴ δευτερώσῃ] *Nè iteret*: aut, *iterum tale aliquid dicat.* Loquitur enim de eodem amico admonendo atque coarguendo, cùm existimatur aliquid secùs dixisse contra nos. Nam tum verbis, tum factis peccari potest ab amicis; & aut re aut oratione nos ab illis lædi atque offendi possumus.

15. *Sæpe enim exsistit calumnia*, &c. πολλάκις γὰρ γίνεται διαβολή, καὶ μὴ παντὶ λόγῳ πίστευε] *Sæpe enim fit calumnia, ac nè omni sermoni credas.* In Toletano exemplari legitur διαβολὴ ματαία *delatio sermonis vana*, ut significet crimen iniquè confictum falsóque delatum. Cujusmodi criminationibus atque sinistris sermonibus non facilè credendum esse dicit; cognoscenda ea quæ ab amicis facta dictáve deferuntur: ad id autem valde utilem esse liberam inter amicos admonitionem. Habet etiam idem exemplar, *Nè omni sermoni credat cor tuum*: sed ad sensum non magni refert.

16. *Est*

16. *Est qui labatur verbo*, &c. Ἔστιν ὀλισθαίνων λόγῳ, καὶ οὐκ ἀπὸ ψυχῆς· καὶ τίς οὐχ ἡμάρτησεν ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ;] *Est qui labitur verbo, & non ab animo: & quis in lingua sua non peccavit?* Exemplar Toletanum habet ὀλίσθησιν *lapsus est*. Distinguit autem hoc loco imprudentiam sermonis à nullo improbo nocendi studio consilióque profecti, sed quodam lapsi errore, à superiore linguæ vitio, quod cum malitia atque improbitate est conjunctum. Multa enim hominibus imprudenter excidunt quæ nullam habent improbitatem, i. pravam lædendi voluntatem. Alia autem sunt ἁμαρτήματα linguæ errata, alia ἀδικήματα, ut crimina iniquè maliti oséque conficta & collata, aut alia hujusmodi quæ hominis ore nocendi studio consultóque proferuntur.

17. *Amicum redargue antequam mineris*, &c. Ἔλεγξον τὸν πλησίον σου πρὶν ἢ ἀπειλῆσαι, καὶ δὸς τόπον νόμῳ ὑψίστου χωρὶς θυμοῦ] *Redargue proximum tuum priusquam commineris, & locum da Legi Altissimi exsistens sine ira*: aut, *factus*. Homines læsi offensíque à proximis solent irâ inflammari, vindictámque injuriæ comminari. Est enim Ira ulciscendi doloris cupiditas, quæ acerbâ oratione ac comminatione declaratur. Hujusmodi acerbitatem orationis à nobis Sapiens vult abesse, eámque mansuetudinem ac lenitatem in admonendo ac redarguendo adhiberi, in qua Deo omnem vindictam relinquamus. Itaque in hujusmodi injuriis, qui nos offenderunt, amicè sunt admonendi, aut etiam graviter sine ira objurgandi, non acerbè minis perterrendi.

18. *Timor Domini primus*, &c. φόβος Κυρίου ἀρχὴ προσλήψεως, σοφία δὲ παρ' αὐτοῦ ἀγάπησιν περιποιεῖ] *Timor Domini initium assumptionis, sapientia verò ab eo dilectionem efficit*: aut, *acquirit*. Commendat hoc loco Sapiens sapientiam disciplinámque in vero Domini timore, cujus fructus ostendit: ex quibus primus est, ut timentes atque observantes Deum, aditum accessúmque ad eum habeamus, aut ab eo recipiamur, ac piè instituti ab eo diligamur. Sic Christus Joh. 14. 12. *Qui conservat mandata mea, ego diligam eum, ac me ei manifestabo*. Nomine autem *timoris* ac *sapientiæ* significatur hoc loco omnis pietatis doctrina & disciplina, cujus obedientia nobis gratiam Dei benevolentiámque acquirit. Sequitur deinde amplissimus atque ultimus fructus vitæ æternæ & immortalis. ¶ *Timor Domini summa est sapientia, & in omni sapientia*, &c. πᾶσα σοφία φόβος Κυρίου, καὶ ἐν πάσῃ σοφίᾳ ποίησις νόμου, καὶ γνῶσις τῆς παντοκρατορείας αὐτοῦ] *Omnis sapientia timor Domini, atque in omni sapientia effectio Legis*, [i. obedientia] *ac cognitio omnipotentiæ ejus*. Hoc loco Sapiens postquam commendavit sapientiam, ostendit quænam ea sit, & in quo consistat. Distinguit enim eam à Calliditate & Malitia, eámque in timore Domini Legísque observatione atque obtemperatione constituit: cùm ità verbo Dei erudimur ac regimur ut eum unum colamus, veneremur, observemus, in eo spem ac fiduciam nostram collocemus, cum proximis justè atque integrè vivamus, nostrásque cupiditates contineamus. ¶ *Si servus dicat domino*, &c. οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, Ὡς ἀρέσκει σοι, οὐ ποιήσω, ἐὰν μετὰ ταῦτα ποιήσῃ, παροργίζει τὸν τρέφοντα αὐτόν] *Servus dicens domino, Sicut placet, non faciam; si postea faciat, irritat nutrientem se*. Hoc exemplum pravi & astuti servi proponitur ad ostendendam veram sapientiam, quomodo ea secernenda sit ab improba calliditate. Neque enim oratio solùm externáque professio pietatis nos sapientes efficit, sed ipsa mandatorum Dei observatio, ac Legis Divinæ obtemperatio: alioqui hypocritæ sapientiâ & pietate omnibus præstarent. Idem ostendit Christus similitudine duorum filiorum, quorum alter cùm se patri obtulisset ut ad vineam colendam iret, postea tamen non ivit, Matth. 21. 28. Hujusmodi fictio atque simulatio à sapientia alienissima esse demonstratur.

19. *Scientia malitiæ non est sapientia*, &c. καὶ οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη· καὶ οὐκ ἔστιν ὅπου βουλὴ ἁμαρτωλῶν, φρόνησις] *Et non est sapientia pravitatis* [aut, *improbitatis*] *scientia: neque ubi consilium peccatorum est, prudentia*. Hoc loco Sapiens secernit veram sapientiam à prava sapientiæ simulatione, quæ malitiam aut astutiam improbam habet adjunctam. Sic Aristoteles δεινότητα *vim ingenii & solertiam* in malis hominibus à Prudentia distinguit.

20. *Est malitia, eáque exsecranda*, &c. ἔστι πονηρία, καὶ αὐτὴ βδέλυγμα· καὶ ἔστιν ἄφρων ἐλαττούμενος σοφίᾳ] *Est pravitas* [sive *malitia*] *& ipsa abominatio: & est insipiens qui minuitur sapientiâ*. Hic ostendit quàm detestanda sit ratio vitæ eorum qui cùm intelligant quæ sit voluntas Dei, atque officii ratio proposita demonstratáque in Lege, eâ scientiâ tamen & prudentiâ abutuntur, improbiùs sceleratiúsque viventes quàm simplices atque imperiti homines, qui non eam cognitionem sunt adepti. Itaque comparatione insipientium ac simplicium, aliorum culpam majorem ostendit.

21. *Melior est timore affectus*, &c. κρείττων ἡττώμενος ἐν συνέσει ἔμφοβος, ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει καὶ παραβαίνων νόμον] *Melior est diminutus intelligentiâ cum timore, quàm prudentiâ abundans & Legem transgrediens*. Sapiens non loquitur de vera cognitione & prudentia, quæ timorem Dei adjunctum habet, i. rectum non solùm intellectum, sed etiam motum cordis effectúmque ad Deum venerandum, colendum & amandum; sed loquitur de vi facultatéque ingenii, ac scientiâ studio atque usu comparatâ, aut aliâ quadam ratione, quæ animum hominis ad studium pietatis non magnopere commoveat. Atque etiam ostendit, hujusmodi esse scientiam & prudentiam, quæ cum malitia, malis moribus, vita improba conjuncta sit. Toletanum exemplar pro ἡττώμενος legit νωθρός *stupidus intellectu*.

22. *Est astutia exquisita, & eadem injusta: & est qua gratiam*, &c. ἔστι πανουργία ἀκριβής, καὶ αὐτὴ ἄδικος· καὶ ἔστι διαστρέφων χάριν τοῦ ἐκφᾶναι κρίμα, καὶ ἔστι δικαιῶν κρίσει σοφός] *Est astutia* (sive *calliditas*) *exacta, & ea injusta, & est pervertens gratiam declarandi judicii, & est qui judicet judicio sapiens*. Exquisitam astutiam vocat calliditatem malitiosam, quâ homines calumniosi falsâ & iniquâ juris interpretatione omnem juris & facilitatem obscurant, & æquitatem depravant: ut etiam dictum est, *Summū jus summam esse injuriam*. Hoc Aristoteles ἀκριβοδίκαιον dicit, *jus exactius acerbiúsque exigere*, nullámque ad æquitatem facilitatémque referre. Nam hanc mihi videtur intelligere χάριν *gratiam judicii pronunciandi*, i. expeditam, facilem & æquam juris explicandi rationem.

23. *Est qui prava moliatur*, &c. ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφὼς μελανίᾳ, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρης δόλου πυρώδους] *Est qui malum agat* [aut, *machinetur*] *incurvatus nigredine, & in interioribus suis plenus est dolo ignito*. Notat hoc loco Sapiens hominem hypocritam, vultu ac gestu ad tristitiam composito suam malitiam occultantem. Quemadmodum Christus in Euangelio eosdem σκυθρωποὺς appellat, homines mœstitiam præ se ferentes, qui vultum suum obscurant ut eo habitu opinionem sanctitatis apud homines acquirant, Matth. 6. 16. Sed illi ad gratiam hominum gloriámque comparandam vultum fingunt: isti verò qui hoc loco describuntur, ad injuriam faciendam hujusmodi personam suscipiunt: genus hominum magìs cavendum, quò minùs studium nocendi est apertum ac cognitum. Nam πονηρεύεσθαι sign. *occultè ac dolosè malum alicui moliri ac machinari*.

24. *Vultum contrahens*, &c. συγκύφων πρόσωπον, καὶ ἐθελοκωφῶν, ὅπου οὐκ ἐπεγνώσθη προφθάσει σε κακοποιῆσαι] *Incurvans vultum, & se surdum simulans, ubi non agnitus* [aut, *animadversus*] *fuerit, occupabit te, ut malefaciat*. Leg. & ὅπου ἐὰν ἐπιγνωσθῇ. Quidam codices habent συγκρύπτων *contegens* aut *occultans*. Utrumque verbum dissimulationem notat hominis injuriam machinantis, quam ipso vultu gestúque occultat. Hujusmodi homines ingenio naturâque vulpini sunt, studium nocendi maximè dissimulantes, tempus locúmque injuriæ faciendæ omni ratione observantes.

25. *Quòd si virium destitutione*, &c. καὶ ἐὰν ὑπὸ ἐλαττώματος ἰσχύος κωλυθῇ ἁμαρτεῖν, ἐὰν εὕρῃ καιρόν, κακοποιήσει] *Quòd si à virium imbecillitate prohibeatur peccare, ubi invenerit occasionem, malefaciet*. Homines improbi, nec temerarii, sed callidi, ac fraudulenti semper habent nocendi voluntatem, sed facultatem non semper habent: itaque consilium studiúmque injuriæ inferendæ tamdiu dissimulant, donec opportunitatem ac facultatem consecuti, id commodè possint efficere. Itaque Aristoteles dicit divites ac

ac potentes homines ὑβρισὰς esse, i. *apertos petulantésque in injuriis inferendis*; pauperes verò κακούργους, quòd viribus destituti, tectiùs occultiúsque ad injuriam faciendam aggrediantur.

26. *Ab aspectu quisque*, &c. ἀπὸ ὁράσεως ἐπιγνωσθήσεται ἀνὴρ, καὶ ἀπὸ ἀπαντήσεως προσώπου ἐπιγνωσθήσεται νοήμων] *Ex visu cognoscetur vir, & ex vultûs occursu intelligens* [sive, *prudens*] *cognoscetur*. Hæc sententia ostendit unumquemque qualis sit, ipso vultu aspectúque indicare. Quanquam homines fingunt sæpe vultum, itáque se gerunt ut multa dissimulent ac simulent (quemadmodum dicit Cicero) naturam uniuscujusque multis quasi integumentis obtendi, frontem, oculos, vultum sæpe mentiri, orationem verò sæpissimè: tamen tanta vis est ipsius naturæ, ut indicia sui non obscura proferat in oculis, qui maximè animi sunt indices atque testes, aut lætitiæ, aut tristitiæ, aut misericordiæ, aut iracundiæ, cæterorúmque affectuum. Eadem vis naturæ in vultu, gestu, habitu incessúque declaratur: ut enim quisque animo est affectus, externâ corporis conformatione maximè ostendit. Hinc multa indicia prudentiæ, stultitiæ, gravitatis, levitatis, cæterorúmque morum ac motuum animi: cujus ut interpres est oratio, ità externa corporis conformatio index plerumque esse solet.

CASTELLIO.

10. *Si quid adversùs alterum audivisti, id unà tecum moriatur, neu metue nè te rumpat*] Nunquam enunciato: nec enim tibi tacuisse nocebit, ut noceret venenum nisi evomeres.

13. *Amicum reprehende, nè fortè faciat; & si quid fecit, nè ampliùs faciat*] Sc. vitiosum aliquid.

15. *Amicum reprehende, sed nè cuivis orationi crede*] Nè priùs reprehende quàm rem compertam habeas.

DRUSIUS.

1. *Operarius ebriosus non ditescet*] Hanc sententiam generaliùs extulit Salomo Prov. 21. 17. *Vir indigus evadet qui amat lætitiam; & qui amat vinum & oleum non ditescet*. ¶ *Et qui nihili facit*] Copulam καὶ adjecimus ex C. ubi etiam ἐξουθενῶν legitur per δ scriptum. Nam promiscuè οὐδὲν & οὐθὲν dicunt: unde ἐξουθενῶ *nihili facio, sperno*. ¶ *Exigua*] Qui lucrum exiguum in re familiari spernit, *paulatim cadet*, h. e. eò tandem deveniet ubi sunt qui rebus ad vitam necessariis destituuntur. Rursum qui parvum incommodum negligit, paulatim in aliud majus incidet. Item qui leve corporis malum initio non curat, ex levi in aliud gravius delabitur. Idem de animi vitiis dicendum. Quocirca rectè monet Poeta, cùm ait,

Principiis obsta: serò medicina paratur
Cùm mala per longas invaluere moras.

2. *Nequam erit*] τολμηρότερος ἔσται, quæ scriptura est trium librorum A.B.R. accipio ut idem sit cum eo quod in C. & in uno Camerarii τολμηρὸς· notum ut comparat. usurpetur pro positivo. Est autem τολμηρὸς in lingua Græcorum *audax*: sed nunc sumi videtur pro *homine nequam*, qui à Chaldæis affini voce טלימא vel טלומא vocatur, & est interpretamentum הוּ איש בליעל, quod reddunt גברא בר נש טלומא aut טלומא. Quò fit ut hunc locum ità verti posse in sermonem Ebræum existimem מתחבר לזונות טלומא הוא, *Qui scortis jungitur, nequam est*; vel certè הדבק לזונות. Nam id propriè sonat ὁ κολλώμενος. Quod est verbum à κόλλα, i. *visco* sive *glutine*, deductum. κόλλα autem Ebræis דבק dicitur: unde verbum דבק. Sed ad propositum; τολμηρὸς etiam legitur in Bibliis R. Stephani: à quibus, in diversam, ut ab aliis omnibus, scripturam abit exemplar Camerarii, quod Oporinus excudit: nam in eo πονηρότερος ἔσται. Id exponas non ineptè per superlativum πονηρότατος *pessimus*, ut suprà 1. 4. πρωτίστη πάντων, *prima omnium*: & 18. 28. κρείσσων *optima res*. Nisi explicare malis per positivum, ut sit πονηρότερος pro πονηρὸς, i. *malus, nequam*. Ad hunc locum pertinet sententia illa Hoseæ, *Scortatio, vinum & mustum auferunt cor*: item Salomonis Prov. 29. 3. *Qui socium est meretricum perdet opes*: ubi alii legunt, & fortasse meliùs, *Qui pascit meretrices*.

3. *Et anima nequam*] Expressi lectionem exemplarium A.B.R. Nam in aliis est καὶ ξηρανθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι, *& arescet traductus in exemplum majoris infamiæ*. Autor editionis Vulg. Latinæ pro ξηρανθήσεται videtur legisse, ὑψωθήσεται vel certè ἐξαρθήσεται. Hoc primum. Deinde usus fuit exemplari, ut apparet, in quo utraque lectio extiterit, sicut hodiéque exstat in versione Latina quæ in Bibliis R. Stephani. Fidei meæ causâ nunc adducam verba ejus, tum etiam versionis illius de qua mentionem feci. Verba interpretis, *Et extolletur in exemplum majus, & tolletur de numero anima ejus*. Verba nuperæ versionis, *& anima confidens auferetur, graviúque supplicio contabescet*.

4. *Qui citò credit*] Sumpsit, ut pleraque alia omnia, ex Salomone, qui Prov. 14. 15. ità scribit, *Simplex* (sive *imperitus*) *credit omni verbo*. Huc facit Ἐπιχάρμειον illud, Νᾶφε, καὶ μέμνασο ἀπιστεῖν· ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. ¶ *Qui peccat in animam suam*] חוטא לנפשו. Hic locus bifariàm interpungitur. Uno modo sic, *Qui peccat, in animam suam delinquit*. Alio modo ità, *qui peccat in animam suam, delinquit*, q. diceret, Tam is delinquit qui in se peccat, quàm is qui in alios peccat. *In animam suam*, i. in seipsum, vel contra conscientiam suam. Unde alius sensus emergit haud æquè inelegans. Quidam enim non putant se delinquere cùm aliquid faciunt contra conscientiam. Errant, errant graviter.

5. *Qui delectatur improbitate*] Ἐπὶ κακοηθείᾳ ità scripsimus ex C. & utroque Camerarii. Est autem κακοήθεια *affectio animi mala*, i. improbitas, κακοεργία sive κακουργία. In A. B. R. offendi scriptum καρδίᾳ, quod rejeci, sic poscente sententiâ. Vatablus, sive quis alius autor annotationum illarum, admonet quosdam legere κακοεργίᾳ, alios verò esse qui malint κακίᾳ· sed ipsi magis placet κακοηθείᾳ. Romanenses annotant in plerisque libris esse πονηρίᾳ, ut apud antiquum Interp. *Qui gaudet iniquitate*. Apud Salomonem Prov. 17. 5. שמח לאיד לא ינקה *Qui gaudet exitio, non feret impunè*. Id reddi etiam potest, *qui gaudet calamitate*, nempe alterius, & est לרעה κακίᾳ *qui vexatione* (sive *malo*) *alicujus lætatur*. ¶ *Condemnabitur*] Idem cum illo, *non erit innocens*, non feret impunè.

6. *Cum invicto habitabit*] Ἀμάχῳ συμβιώσεται, *cum invicto convivet*. ἄμαχος *inexpugnabilis*. Hic sumi videtur pro *homine difficili*. Quod sensit autor versionis Latinæ quæ in C. Vidi qui hunc locum aliter interpretarentur. In Bibliis R. Stephani, *Qui continet se linguâ non pugnace cum aliis vivet*. Alibi, *Qui compos est linguæ suæ, cum altero sine pugnis traducet vitam*. Posset etiam legi, *Qui continens est cum lingua vivet non pugnace*, i. cum homine mansueto minimeque contentioso. Nam linguæ intemperantia eos quibuscum vivimus ità sæpe irritat ut ad pugnas prosiliant, atque ità pugnaces evadant. Porrò verba illa omnia quibus stellula prælucet, Ὁ ἐγκρατευόμενος γλώσσῃ ἀμάχῳ συμβιώσεται, non habentur in tribus libris A. B. R. Absunt etiam à L. V. In eadem hæc sequuntur, *Qui peccat in animam suam pœnitebit: & qui jucundatur in malitia, denotabitur*. Quæ Græcè leguntur, quanquam paulò aliter, suprà partim v. 4. partim v. 5. & firmant lectionem ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ, quam ibi annotavimus. ¶ *Qui odit loquacitatem*] Qui pauciloquus est. Sic *odisse fidejussores* dicitur qui abstinet à fidejubendo; & *peccatum*, qui à peccando. ¶ *Minùs est vitiosus*] Contrà, ut ait Sophus noster, *In multitudine verborum non deest crimen*: & alius quidam è sapientibus Ebræis, *Qui multùm loquitur, multùm peccat*. Pro ἐλαττοῦται κακίᾳ, quod habent tria exemplaria A. B. R. in aliis legitur ἐλαττοῦται. Sunt etiam qui κακίαν hîc dici putant non *malum culpæ*, ut vocant, sed *malum pœnæ*. Itaque interpretantur, *minimè afficitur malo*. Malim ego, *minus malorum experitur*. Nam ex loquacitate multa incommoda manant: quæ vitat is qui linguam continere potest, sive qui minimè loquax est.

7. *Nè unquam sermonem iteres*] אל תהי שונה בדבר, i. *nè ab uno ad alium deferas*. Obvius hic sermo Prov.

17. 9. & alibi: de quo jampridem vos monui. Adite ad Quæstiones meas, si vultis, & si vacat. ¶ *Nibil tibi incommodabitur*] Οὐδὲν σοι οὐ μὴ ἐλαττονωθῇ, A. B. R. οὐδὲν σοι ἔσαι ἐν ἐλαττώσει, i. interprete Camerario, *nihil tibi detrimento erit*: reliqua exemplaria.

8. *Narrato*] Διηγοῦ. In R. Stephani, ἐκδιηγοῦ. Quod sequitur βίως ἀλλοτρίως, sumptum ex C. Legitur etiam in Camerarii & R. Stephani. ¶ *Et siquidem inest in te peccatum*] Καὶ εἰ μή ἐστί σοι ἁμαρτία. Ita scriptum lectum in uno Cam. Quod ideo in contextum admisi, quia legeram apud Int. nostrum, *& si est tibi delictum*. Sed adversantur huic scripturæ reliqua exemplaria, quæ ad unum omnia εἰ μὴ legunt, & non εἰ μὴ. Id reddunt, *& si non deliquisti*: malim, *& nisi sit in te peccatum*. Vult dicere, *nisi hoc tibi crimini futurum sit*. De isto loco ampliùs deliberandum censeo. Quòd si liceret à codicibus impressis recedere, legerem libenter αὐτῷ pro σοι. *Nisi peccatum*, inquit, *aliquod commiserit*; aut sequendo aliam lectionem, *& si fuerit in eo peccatum, nè patefacito.*

9. *Odio prosequetur te*] Μισήσει σε A. B. R. μισήσει σε C. cum reliquis editionibus quibus usus sum.

10. *Si audivisti sermonem*] Ἀκήκοας λόγον, *audivisti sermonem*. Nos adjecimus *si*, quod subintelligitur, ut in illo, *Ipsi ædificabunt, & ego destruam*. Vult dicere, *si ædificaverint*. Si audiveris, inquit, aliquid narrari de altero quod ad ipsius infamiam aut dedecus pertineat, *moriatur unà tecum*, i. nè unquam enunciato. ¶ *Et esto bono animo*] Delenda copula *&*, quæ nulla est in textu nostro: remansit autem ex diversa lectione καὶ εὐθαρσὴς γίνε, quæ reperitur in C. utroque Camerarii & R. Stephano. Cæteri codices habent θάρσει· quod breviùs reddas *fide*, aut *confide*. ¶ *Non te rumpet*] Sic legendum. Nam in A. B. R. quos secuti sumus, οὐ μή σε ῥήξει, nempe ut sumptum venenum, quod, nisi evomuerit, hominem dirumpit. Nè quid celem, legitur in aliis exempl. οὐ γὰρ μή σε ῥήξῃ, & apud antiquum Int. *quoniam non te dirumpet*.

11. *Propter sermonem dolet stultus*] Ἀπὸ προσώπου λόγου, i. מפני הדבר *à sermone*. Ad v. *à facie sermonis*. Et ὠδινήσει *dolet gravissimè*, nempe quamdiu eum apud se continet nec enunciare potest. Ὠδινήσει i. יחיל. Quod exponunt interpretantes *dolet*: alii, *parturiet*. Sic sanè V. Int. *A facie verbi parturit fatuus*, i. gravissimos dolores perfert, quales sunt parturientium, quos ὠδῖνας vocant Græci. In Lexico Hesychii, Ὠδῖνες, νυγμάτα τοκετῶν, *nixus parturientium*. Non celabo vos quicquam. Codex Toletanus itémque ambo Camerarii ὀνειδίσει habent, i. *probro afficiet*, sive, quod idem, *exprobrabit*. Camerarius in postrema editione sua hanc lectionem ita Latinè convertit, *Orationis præsentia provocat convicia stulti, ut infantis præsentia questus parientis*. Noli dubitare quin prior scriptura melior verior sit. ¶ *Quæ parit*] Ἡ τίκτουσα היולדת.

12. *In femore carnis*] i. Carneo: aut *carnis*, i. hominis, sicut ibi, *Quid faciat mihi caro?* Quod alibi legitur, *Quid faciat mihi homo?* ¶ *Talis est oratio*] Hoc vult dicere, Ut homo, quamdiu sagittam femori habet infixam, dolore cruciatur; ità stultus cruciatur quamdiu auditum sermonem apud se continet, nec eum expromere & in alterius sinum effundere potest.

14. *Argue amicum*] Editio V. *Corripe proximum*: nempe quia usus fuit exemplari in quo τὸν πλησίον. Quæ lectio hodiéque exstat in C. & in Camerarii. Sensu nihil variat à priore, cùm רע alii φίλον alii τὸν πλησίον convertant, & *argue amicum* exponi posset, adeóque debeat, *argue alterum*. Nam sic sententia erit generalior.

15. *Argue amicum*] Et in hoc & in duobus versibus qui præcedunt ARGUE valet *admone*. Nemo enim arguendus propriè nisi de culpa manifesta crimineque explorato. ¶ *Sæpe exsistit vana calumnia*] Dictio ματαία non exstat in A. B. R. abest etiam in R. Stephani; & omnino redundare videtur. Nam omnis *calumnia* falsa est, ac proinde *vana*. Scire licet nomine διαβολῆς significari quamvis *accusationem*. Itaque legimus apud Isocratem διαβολὰς ψευδεῖς, cùm propriè loquendo *calumnia* omnis, ut diximus, *falsa* sit. Lexicon Græco Lat. V. Διαβολή, *obtrectatio, criminatio, crimen*. Opinor te jam intelligere causam cur adjecta fuerit à nobis vox ματαία, quæ legitur (nè hoc prætereeam) in C. & utroque Camerarii. ¶ *Ne cuivis sermoni crede*] אל תאמן לכל דבר. Alibi μὴ παντὶ λόγῳ πιστεύετε· ἡ καρδία σου, *ne cuivis sermoni credat cor tuum*. Idem aliter. Simile,

—— Quem credidit esse meum cor,

pro, *quem ego credidi*. Locum Ennii integrum invenies in meis Observationibus. Indè petet qui volet. Nolo bis iterare: sat sic longæ fiunt notæ istæ.

16. *Est qui labatur*] Quædam exempl. ἔστιν ὀλισθαίνων λόγῳ, *est qui labatur sermone*. Editio Latina quam *Vulgatam* dicimus, *Est qui labitur linguâ*, ἔστιν ὀλισθαίνων γλώσσῃ. Idem aliis verbis. ¶ *Quis non peccat linguâ suâ?*] Καὶ τίς οὐχ ἡμάρτησεν ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ; Sic habent A. B. R. nec non editio Stephani. In cæteris est, καὶ τίς ἐστιν ὃς οὐκ ὀλίσθησεν ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ; *& quis est qui non labitur linguâ suâ?* V. Int. *Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua?* τίς γάρ ἐστιν ὃς οὐχ ἡμάρτησεν ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ;

17. *Argue proximum tuum*] Pro τὸν πλησίον σου legitur in quibusdam libris τὸν πλησίον absque pronomine, quam lectionem secutus est Int. V. nam vertit *corripe proximum*. Quanquam in textu Jansenii Theologi, *corripe amicum*, ἔλεγξον φίλον. ¶ *Ira expers exsistens*] Γινόμενος ἀμηνής. Hæc non habentur in A. B. R. nec etiam in L. V. Dicimus autem ἀμηνὴς & ἄμηνις. Pro νόμῳ ὑψίστου Int. noster legit, ut reor, φόβῳ ὑψίστου· nam id sonat, *timor Altissimi*.

18. *Principium est doctrina*] i. ראשית לקח. Sic *doctrinam* appellant Ebræi. Olim ità: nunc prætulerim, *principium*, sive *primus quo ad eam recipiare gradus est*. Id alibi extulit τῆς προσλήψεως σε ὑπ' αὐτοῦ, videlicet 23. 38. Alibi est in hoc autore σοφίας πρόσληψις, & apud Salomonem, *Timor Domini principium sapientiæ*, ut suspicari quis posset ἀρχὴ προσλήψεως idem esse cum illo ἀρχὴ προσλήψεως σοφίας. Hic nihil juvamur ab Interprete V. à quo hi duo versus exsulant, ut & ab A. B. R.

19. *Fruuntur arbore immortalitatis*] i. Immortales sunt.

20. *Omnis sapientia timor Domini est*] Capio ut si dixisset, *In timore Domini est omnis sapientia*. Tale est, *Copia cibi novalis pauperum*: quod explicant, & bene ità explicant, *in novali*. In aliis, φόβος πρὸς Κυρίου. Quod idem cum illo φόβος Κυρίου. Nam sic utique dicimus *timere ab aliquo*. Ex quo *timor ab aliquo*. Verbale cum casu verbi sui. Variant ergò libri, & manet eadem sententia. φόβος πρὸς Κυρίου offendes in C. & in Camerarii. ¶ *In omni sapientia exsecutio legis*] Nam sapientia vita est, non sermo; res, non verba. Non igitur sapiens qui aliter vivit & aliter docet. Quales, proh dolor! nimiùm multi hodie reperiuntur. ¶ *Et cognitio omnipotentiæ ipsius*] Sine notitia Dei non est sapientia. Nam isti qui sapientes putantur, cùm non habeant rerum Divinarum solidam scientiam, magis opinione suâ & vulgi tales sunt quàm reipsa.

21. *Famulus qui Domino dicit*] Qui dicit se facturum esse quod non facit, & contrà qui negat se facturum esse quod tamen postea facit, in pari ferè culpa sunt, cùm hic verbis se immorigerum præstet, ille factis. Major tamen culpa videtur de factis quàm de verbis. Quocirca quod minus est posuit, ut intelligamus ex eo consequi quod majus est. Sanè magis irritat dominum suum qui non facit quod in se recepit: & utroque graviùs peccat is, qui quod negat se facturum esse, id ipsum quoque non facit. Totus hic versus desideratur in A. B. R. & in L. V.

22. *Non est sapientia*] In margine καὶ οὐκ ἔστι σοφία, *& non est sapientia*. Quod etiam legit Int. V. Latinè hæc reddas, *Nec est sapientia nequitiæ scientia, nec est prudentia ubi concilium peccatorum*. ¶ *Ubi concilium peccatorum*] Ac si diceret, *in concilio peccatorum*, i. בעצת רשעים.

24. *Qui deficiat intelligentiâ*] Ἡττώμενος ἐν συνέσει, *deminutus* aut *deficiens intelligentiâ*. Sic A. B. Sic exemplar R. Stephani. Nec aliam lectionem secutus est Int. noster, cùm verteret, *Melior est homo qui minuitur sapientiâ*,

Tamen in R. legimus ἡττώμενος, i. *victus* aut *inferior*, & alibi, h. e. in C. & in Camerarii, πτοούμενος, i. *trepidans*. Quod intelligentiam habet ex illo, *Beatus qui metuit semper*. ¶ *Eo qui abundat prudentiâ*] Ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει. Alibi τῷ περισσεύοντι ἐν φρονήσει, ut mox καὶ παραβαίνοντος νόμιμα ὑψίστου. Quæ Latinè reddita inveni apud Camerarium, *abundante prudentiâ & transgrediente leges Altissimi*. Priùs erat in L. V. *quàm qui abundat sensu & transgreditur legem Altissimi*, ἢ περισσεύων αἰσθήσει, καὶ παραβαίνων νόμον ὑψίστου.

25. *Proferendo judicium*] Accipio ac si esset ἐν τῷ ἐκφᾶναι· nisi malis reddere *prolationis judicii*, ut fit inf. pro nomine. ¶ *Rursum est justè judicans sapiens*] Hoc non habetur in A. B. R. nec apud Int. V.

26. *Demisso capite pullatus*] Συγκεκυφὼς μελανίᾳ, i. *melanotrite*. Lex. V. Μελανία, *atritudo*, *nigritia*. Editio V. *est qui nequiter humiliat se*. ¶ *Plena sunt dolo*] Minùs placet quod in aliis libris, πλήρης δόλου πυρώδους, *plenus dolo ignito*: tamen non planè sperno. Legitur autem in C. utroque Camerarii & Bibliis R. Stephani. Cæterùm cùm hæc interpretarer respexi ad sententiam, haud nescius Græca verbum è verbo sonare *& in interioribus suis plenus est dolo*. Idem ante me fecit Int. V.

27. *Demittit vultum*] Pro συγκύφων πρόσωπον in A. & B. offendi συγκρύπτων πρόσωπον, *tegens* sive *occultans faciem*. Quam lectionem secuti sunt Interpretes nuperi è Gallia. ¶ *Et surdum se simulat*] Sic habent omnia exemplaria impressa, præter A. & R. in quibus ἐπιγνωσθῇ. Sed illud verum esse putat Camerarius. ¶ *Ubi minimè cognitus fuerit*] Vel potiùs *cognitum*. Sensus, *ubi fraus illa minimè cognita* vel *patefacta erit*. Alibi δ' ἐὰν ἐπιγνωσθῇ, i. interprete Camerario, *idque si cognitum fuerit*: quod explicat in Annotationibus, *ubi jam perversitas illa innotuerit, tum sera erit cautio*. ¶ *Antevertet te*] Addunt nonnulla exempl. κακοποιῆσαι, *malefaciendo*.

30. *Et incessus hominis*] Alibi βήματα ἀνθρώπου. Est etiam ubi reperiatur βῆμα ἀνδρὸς, *incessus viri*.

31. *Indecora*] Vel, *intempestiva*. ¶ *Idémque prudens*] Nam *prudentiæ sepes silentium*, ut Ebræus quidam ait. Non tamen omnes qui silent, prudentes sunt. Hunc versum quædam editiones in sequenti capite ponunt, ut R. Stephani & aliæ.

GROTIUS.

1. *Et qui spernit modica, paulatim decidet*] Sicut in republica ità in re familiari non spernenda quæ videntur exigua, quia multa talia in summam proficiunt. οὐκ ὀλιγωρητέον τὸ παρ' ὀλίγου.

2. *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes*] Faciunt ut à Deo ejúsque lege deficiant. Exemplum in Israelitis apud Madianitas. ¶ *Et arguent sensatos*] Non est in Græco.

3. *Et qui se jungit fornicariis, erit nequam*] Gr. *Qui se agglutinat scortis, audax erit*. Euripides,

> Ἔχω δὲ τόλμης καὶ θράσους διδάσκαλον
> Ἐν τοῖς ἀμηχάνοισιν εὐπορώτατον
> Ἔρωτα.

¶ *Putredo & vermes hereditabunt illum*] Mirè hoc convenit in illum morbum qui nostro seculo vagas libidines sequitur. Sed & olim Venus nimia corpus enervatum gravibus haud dubiè morbis tradidit. ¶ *Et extolletur in exemplum majus*] *Ut majori sit exemplo*, *etiam tabescet*: nam id esse ξηραίνεσθαι diximus alibi. Quod in Latino sequitur, *& tolletur de numero anima ejus*, non est in Græco.

4. *Qui credit citò, levis corde est*] *Qui facilè se committit* (*scortis* nempe, de quibus agi cœpit) *is levis corde est*, non sapit. Est, ut Græci loquerentur, κοῦφος. Ἐμπιστεύειν τινὶ, pro *committere se alicui*, frequens huic libro locutio est. Subauditur autem dativus, ut suprà 4.17. ¶ *Et minorabitur*] Non est in Græco. ¶ *Et qui delinquit in animam suam insuper habebitur*] Legit πλημμελήσεται· sed recta est lectio in Græcis cod. ὁ ἁμαρτάνων εἰς ψυχὴν αὐτοῦ πλημμελήσει, *Qui peccat scortando*, *is in vitam suam delinquit*. Est enim λυμαντὴς Ἀφροδίτη.

5. *Qui gaudet iniquitate denotabitur*] Gr. Ὁ εὐφραινόμενος ἐπὶ κακοξίᾳ καταγνωσθήσεται, *Is qui delectatur* scortis, *condemnabitur* à Deo *ad malum corporis habitum*. κακοξία Ionicè idem quod vulgò καχεξία, quam *malum corporis habitum* dixit Celsus 2. 1. & 3. 22. ¶ *Et qui odit correptionem minuetur vitâ*] Legit, ὁ δὲ μισῶν ἐλέγχους ἐλαττοῦται τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Verùm rectiùs in nostris codd. habemus, ὁ δὲ ἀντιοφθαλμῶν ἡδοναῖς στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, *at qui voluptatibus illis* Venereis *resistit*, *is vitam suam coronat*, i. lætam florentémque servat. Sequitur jam titulus novus de Loquendo. Ejus initium est in Græcis multis, Ὁ ἐγκρατευόμενος γλώσσης, ἀμάχως συμβιώσεται· ità enim distinguenda est hæc sententia. Sensus est, *Qui lingua sua potens erit*, *is cum homine*, *quamvis invicto* (h. e. duro atque intractabili) *convivere poterit*.

6. *Qui peccat in animam suam pœnitebit*] Hoc repetitum est aliis verbis ex commate 4. ¶ *Et qui jucundatur in malitia denotabitur*] Et hoc repetitum è commate 5. utrumque rectè deest in Græco. Rursus in Græcis est quod deest in Latino, ὁ μισῶν λαλιὰν, ἐλαττοῦται κακίᾳ, *Qui loquacitatem odit*, *minus habebit mali*: nam κακία hîc sumitur ut Matth. 6. 34. & apud LXX Interpretes sæpe.

7. *Nè iteres verbum nequam & durum*, *& non minoraberis*] Etiam hîc aliquid addidit Latinus Interpres: nam in Græco tantùm est, Μὴ δευτερώσῃς λόγον, καὶ οὐθέν σοι ἔσται ἐν ἐλαττώσει, aut, ut alii habent codices, καὶ οὐθέν οὐ μὴ ἐλαττονώσῃ, *Noli odiosè eadem sæpe oggerere*, *nihil ob id tibi peribit*: nihilo minùs intelligêris. Vide suprà 7. 15. infrà 42. 1.

8. *Amico & inimico noli narrare sensum tuum*] Gr. *Sive amico sive inimico noli narrare vitas alienas*, nempe animo alios infamandi. In Sixtina non rectè deest βίους ἀλλοτρίους. ¶ *Et si est tibi delictum, noli nudare*] Optimè legit hîc Interpres, εἰ ἔστι σοι ἁμαρτία, μὴ ἀποκάλυπτε, non autem εἰ μή ἐστι, ut nunc in Græcis legitur, nullo sensu. In hoc præceptum peccabant illi Romæ, de quibus Juvenalis,

> *Quis nunc diligitur, nisi conscius, & cui fervens*
> *Æstuat occultis animus, sempérque tacendis?*
> *Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam*
> *Participem qui te secreti fecit honesti.*

9. *Audiet enim te*, *& custodiet te*, *& quasi defendens peccatum odiet te*, *& sic aderit tibi semper*] Aliter in Græco, Ἀκήκοε γάρ σου, καὶ ἐφυλάξατό σε, καὶ ἐν καιρῷ μισήσει σε, *Postquam audierit* illud, *observabit te* aliquandiu, *sed occasione enatâ odium tui monstrabit*.

10. *Audivisti verbum adversùs proximum tuum?*] Hæc *adversùs proximum tuum* addidit Interpres: sed *verbum* intellige hîc ex superioribus peccatum amici ab ipso tibi indicatum. ¶ *Commoriatur in te*] Dum vivis, nè exeat. ¶ *Fidens quoniam non te dirumpet*] Eleganter dictum. Arcanum retentum te non rumpet, ut vinum æstuans rumpit dolia.

11. *A facie verbi parturit fatuus*] Bene legit ὠδινήσει, *dolore distenditur*: nam ὠδινεῖν pro ὠδίνειν usurpat hic Scriptor etiam infrà 48. 22. more Græcis frequente. *A facie verbi*, Hebræa locutio, i. *ex verbo*, commisso scilicet. ¶ *Tanquam gemitus partûs infantis*] Tanquam ex infante femina paritura.

12. *Sagitta infixa femori carnis*, *sic verbum in corde stulti*] Sicut sagitta femori infixa dolori est donec exeat, ità & stulto arcanum alterius. In Græco pro *in corde* est ἐν κοιλίᾳ. Bene vertit Latinus Interpres, sicut & Græci בטן καρδίαν, Prov. 22. 18. Abac. 3. 15.

13. *Corripe amicum*, *nè fortè non intellexerit*, *& dicat*, *Non feci*] Gr. *Argue amicum*, (si quid intellexeris ab eo minùs rectè factum) *nè fortè id non fecerit*: (& sic occasionem habeat se tibi purgandi) *si autem fecit*, *nè faciat ampliùs*. Id enim est προσθήσει, יסף, ut diximus sæpe. Hunc sensum exigit membrum sequens, ubi de sermone idem dicitur quod hîc de facto.

14. *Nè fortè iteret*] *Dicere* scilicet. δευτερώσῃ, ut שנה Hebræis, significat *dictum factúmve repetere*, 1 Sam. 26. 8. 2 Sam. 20. 10. 1 Reg. 18. 34. Jer. 2. 36.

15. *Corripe*

15. *Corripe amicum, sæpe enim fit commissio*] Legit συμβολὴ, ubi codices Græci nunc habent διαβολὴ· non opus est addi μάταια, neque habet Sixtina. *Argue amicum; sæpe enim intervenit calumnia. Argue* hîc nihil est aliud quàm *Dic illi quid audieris.* ¶ *Et nè omni verbo credas*] *Credat cor tuum*, in Græco, sensu eodem. Menander,

> Ὅστις δὲ διαβολαῖσι πείθεται ταχὺ,
> Ἤτοι πονηρὸς αὐτός ἐστι τοὺς τρόπους,
> Ἢ παντάπασι παιδαρίου γνώμην ἔχει.

16. *Est qui labitur linguâ, sed non ex animo*] Multis aliquid excidit ἀπροαίρετον.

17. *Quis enim est qui non deliquerit in lingua sua?*] *Qui non delinquat*: est enim aoristus. Pauci sanè tales, Jac. 3. 2. ¶ *Corripe proximum tuum antequam commineris*] i. Si quid eum in te peccasse existimes, amicè eum mone, antequam ad aspera aut verba aut facta venias. Vide quæ dicta Matth. 18. 15.

18. *Et da locum timori Altissimi*] Legit φόβῳ ὑψίστου, rectiùs quàm quod nos habemus νόμῳ. Addunt libri quidam γινόμενος ἄμηνις, ubi non dubito quin scripserit autor operis, aut qui hoc addidit, εὐμενής, *ostendens te placidum.* Hîc in exemplaribus Græcis quædam sequuntur quæ ut in Latino sic & in Sixtina editione desunt. Initium eorum est, φόβος Κυρίου ἀρχὴ προσλήψεως, ubi πρόσληψις est *prima familiaritas*, quam sequitur ἀγάπησις *dilectio*: utriusque origo pietas, quæ probos inter se conglutinat. *Arbor immortalitatis* sive *vita* hîc μυστικῶς Vitam significat æternam, ut & Apoc. 2. 7. & 22. 2. 14. ¶ *Quia omnis sapientia timor Dei*] Πᾶσα σοφία φόβος Κυρίου. Ità enim Sixtina, non φόβος παρὰ Κυρίου, ut habent libri alii. Hoc dicit, *Timorem Dei esse omnem sapientiam*, nempe eam quæ homini fit necessaria. Vide Prov. 1. 7. & infrà 40. 28. ¶ *Et in illa timere Deum*] Abundant hæc, nec sunt in Græcis. ¶ *Et in omni sapientia dispositio Legis*] Ποίησις νόμου, *præstatio Legis.* Omnes sapientiæ partes eò tendunt ut sequamur Legis præcepta. Addunt quidam codices non malè, καὶ γνῶσις τῆς παντοκρατορείας αὐτοῦ, nempe *Dei*; ut hoc ad partem Sapientiæ contemplatricem, sicut id quod præcessit ad actricem, pertineat. Non est autem in Sixtina quod hîc additum est in aliis Græcis editionibus, οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, Ὡς ἀρεστόν οὐ ποιήσω, ἐὰν μὴ ταῦτα ποιήσῃ, παροργίζει τὸν τρέφοντα. Aliunde transumptum. Minuit culpam sanatus animus, Matth. 21. 29. neque tamen levis erat culpa verbis detrectasse obsequium.

19. *Non est sapientia nequitiæ disciplina*] Egregium monitum, Nè homines vafros ac dolosos sapientes putemus. *Non debet*, ut rectè ait Cicero, *ratio bono consilio à Deo data in fraudem malitiámque converti.* ¶ *Et non est cogitatus peccatorum prudentia*] Gr. *Ubi consilium est improbum, ibi non est prudentia.* Plato inquit, recitante Cicerone, *scientiam quæ remota est à justitia Calliditatem potiùs quàm Sapientiam appellandam.* Alibi idem Cicero, *Calliditas perversa imitatur prudentiam.*

20. *Est nequitia, & in ipsa exsecratio*] Talis malitia exsecranda est, non honestis appellanda nominibus. ¶ *Et est insipiens qui minuitur sapientiâ*] *Et est aliquis imprudens, ideo quòd deficitur sapientiâ.* Hoc vult, Hujus conditionem meliorem esse quàm ejus qui calliditate famam venatur prudentiæ: quod latiùs explicant sequentia.

21. *Melior est homo qui minuitur sapientiâ, & deficiens sensu in timore Dei, quàm qui abundat sensu, & transgreditur sensum Altissimi*] In Græco Sixtino, Κρείσσων ἡττώμενος ἐν συνέσει ἔμφοβος, ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει καὶ παραβαίνων νόμον ὑψίστου, *Melior est qui minùs valet intellectu, timens Deum, quàm qui prudentiâ abundans Dei præcepta violat.* Qui mali sunt, quò plùs ingenio valent eò sunt pejores.

22. *Est solertia certa, & ipsa iniqua*] *Est versutia quadam accurata* (i. magnâ arte se obtegens) *ac tamen injusta.*

23. *Et est qui emittit verbum certum enarrans veritatem*] Longè aliter in Græcis, καὶ ἔστι διαστρέφων χάριν τοῦ ἐκφᾶναι κρίμα, *Et est qui pervertit* causæ momenta, *ut enunciet sententiam*, utilem scilicet ei cui favet. Docet versutiam illam de qua agere cœperat, in judiciis vel maximè versari: nam qui omnia norunt jura & distinctiunculas, facilè imperitis nubem objiciunt; τὸν ἄδικον λόγον faciunt τὸν κρείττονα, quod Socrati iniquè tribuit in Nubibus Aristophanes. Quod hîc in quibusdam Græcis sequitur, καὶ ἔστι δικαιῶν κρίσιν, σοφός, *Qui justa in judicio sectatur, is verè sapit*, id abest à Sixtina. ¶ *Est qui nequiter humiliat se, & interiora ejus plena sunt dolo*] Legitur quidem in Græco, ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφὼς μελανίᾳ, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρης δόλου sed legendum est συγκεκυφώς. Error natus tum ex vicinia vocum, tum quia sequetur συγκύφων. Sed συγκύφων non potest conjungi cum μελανίᾳ, i. *nigrore*, quam vocem Græcam etiam in Latino sermone Plinius usurpat 24. 8. Commemorat & alia versutorum genera, quorum unum est eorum qui animos vulpinos egregiè celare norunt, & secum dicunt,

> ——— *Pulcra Laverna,*
> *Da mihi fallere, da justo sanctóque videri:*
> *Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.*

Quod Horatio *nox*, id huic Scriptori μελανία.

24, 25. *Et est qui se nimiùm submittit à multa humilitate, & est qui inclinat faciem suam, & fingit se non videre quod ignoratum est; & si ab imbecillitate virium vetetur peccare, si invenerit tempus malefaciendi, malefaciet*] In Sixtina editione hæc sic habent; συγκύφων (scribendum συγκύφων) πρόσωπον καὶ ἐθελοκωφῶν, (ità enim est in annotatis meliùs quàm in textu ἑτεροκωφῶν) ὅπου οὐκ ἐπιγνωσθῇ, προφθάσει σε κακοποιῆσαι· καὶ ἐὰν ὑπὸ ἐλαττώματος ἰσχύος κωλυθῇ ἁμαρτεῖν, ἐὰν εὕρῃ καιρὸν, κακοποιήσει, *Alius demittens vultum*, (reverentiæ testandæ causâ, ut suprà 12. 11.) *& surdum simulans, ubi non cognoscetur*, (i. ubi nemo tale quid exspectabit) *prævertet, tibi nociturus: quòd si ob virium inopiam impediatur* ad tempus *peccare* in te, *ubi occasionem repererit, nocebit.* Aliud vafrorum genus describit, Delatores scilicet, qui gestibus omnibus non amicitiam tantùm sed & reverentiam testantes, simulantésque se non audire verba libera, cùm minimè putes ea deferunt, occasionem nacti. Tacitus de tali quodam, *Cliens hic Sorani, tunc emptus ad opprimendum amicum, auctoritatem Stoicæ sectæ præferebat, habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, cæterùm animo perfidiosus & subdolus.*

26. *Ex visu cognoscitur vir*] Menander,

> Οἷος δ' ἐστὶ τὴν ὄψιν ἐκ φαίνεται,
> Ἀπὸ τοιούτου γένους, οὐ θεῖον;

Sic & de femina ex oculis judicium fit. Æschylus,

> Νέας γυναικὸς οὐ με μὴ λάθῃ φλέγων
> Ὀφθαλμὸς, ἥτις ἀνδρὸς ᾖ γεγευμένη.

¶ *Et ab occursu faciei cognoscitur sensatus*] Præcedit de Facie: jam de Vultu loquitur, qui est status quidam faciem pro affectibus mutans, *qui sermo quidam tacitus mentis est*, ut Cicero in Pisonem ait; *imago animi*, eidem in Oratore. Plinius lib. 7. 1. 19. *Socratem clarum sapientiâ eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato.*

27. *Amictus corporis*] Hinc illud,

> Οὐκ ἂν δυναίμην θάλλων ἐσθῆσι πολλήν.

¶ *Et risus dentium*] Qui modicus sapienti, stulto effusus, infrà 21. 23. ¶ *Et ingressus hominis nunciant de illo*] Βῆμα, *gressus.* Cicero De off. 1. *decorum ait in corporis motu statúque cerni, neque tarditatibus in gressu utendum mollioribus, neque suscipiendas nimias celeritates.* Ibidem, *Status, incessus, sessio, accubitus, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum.* Alexis,

> Ἓν γὰρ νομίζω τοῦτο τῶν ἀνελευθέρων
> Εἶναι τὸ βαδίζειν ἀρρύθμως ἐν ταῖς ὁδοῖς,
> Ἐξὸν καλῶς.

28. *Est correptio mendax in ira contumeliosi, & est judicium quod non probatur esse bonum*] Ἔστιν ἔλεγχος ὃς οὐκ ἔστιν ὡραῖος, *Est quædam castigatio non tempestiva*, nempe quæ

> Ξηρὰν ὀργὴν ἐπιτείνεται (?) θυμὸν ἐκχαίνει βίᾳ,

ut loquar cum Æschylo. ¶ *Et est tacens, & ipse est prudens*] Hebraismus, pro, est qui prudenter taceat. Horatius,

Est & fideli tuta silentio
Merces:

ex Græco,

Ἀλλ' ἔστι καὶ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κ'.

1. ὩΣ καλὸν ἐλέγξαι, ἢ θυμοῦσθαι [C. A.] κρυπτῶς· καὶ ὁ ἀνθομολογούμενος ἀπὸ ἐλαττώματος κωλυθήσεται.

2. Ἐπιθυμία εὐνούχου ἀποπαρθενῶσαι νεάνιδα, [ἀποπαρθενεῦσαι νεᾶνιν] οὕτως ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ κρίματα.

3. Ἔστι σιωπῶν εὑρισκόμενος σοφός· καὶ ἔστι μισητὸς ἀπὸ πολλῆς λαλιᾶς [C. A.] αὐτοῦ.

4. Ἔστι σιωπῶν, οὐ γὰρ ἔχει ἀπόκρισιν· καὶ ἔστι σιωπῶν εἰδὼς καιρόν.

5. Ἄνθρωπος σοφὸς σιγήσει ἕως καιροῦ· ὁ δὲ λαπιστὴς καὶ ἄφρων ὑπερβήσεται καιρόν.

6. Ὁ πλεονάζων λόγῳ βδελυχθήσεται· καὶ ὁ ἐνεξουσιαζόμενος μισηθήσεται.

7. Ὡς καλὸν, ἐλεγχθέντα φανερῶσαι μετάνοιαν· οὕτως γὰρ φεύξει ἑκούσιον ἁμάρτημα. [C. A.]

8. Ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ [C. A.] ἁμαρτωλῷ· καὶ ἔστιν εὕρεμα εἰς ἐλάττωσιν.

9. Ἔστι δόσις ἣ οὐ λυσιτελήσει σοι· καὶ ἔστι δόσις ἧς [τὸ] ἀνταπόδομα διπλοῦν.

10. Ἔστιν ἐλάττωσις ἕνεκεν δόξης, καὶ ἔστιν ὃς ἀπὸ ταπεινώσεως ἦρε κεφαλήν.

11. Ἔστιν ἀγοράζων πολλὰ ὀλίγου, καὶ ἀποτιννύων αὐτὰ ἑπταπλάσιον.

12. Ὁ σοφὸς ἐν λόγῳ ἑαυτὸν προσφιλῆ ποιήσει· χάριτες δὲ μωρῶν ἐκχυθήσονται. [ἐκχυωθ.]

13. Δόσις ἄφρονος οὐ λυσιτελήσει σοι· [C. A.] ὁμοίως δὲ καὶ βασκάνου δι' ἀνάγκην· οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀνθ' ἑνὸς εἰς τὸ λαβεῖν πολλοί.

14. Ὀλίγα δώσει, καὶ πολλὰ ὀνειδίσει, [ὀνειδιεῖ] καὶ ἀνοίξει τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς κῆρυξ.

15. Σήμερον δανείσει, καὶ αὔριον ἀπαιτήσει· μισητὸς ἄνθρωπος ὁ τοιοῦτος. [Κυρίῳ καὶ ἀνθρώποις]

16. Μωρὸς ἐρεῖ, Οὐχ ὑπάρχει μοι φίλος, οὐκ ἔστι χάρις τοῖς ἀγαθοῖς μου, οἱ ἔσθοντες τὸν ἄρτον μου φαῦλοι τῇ γλώσσῃ.

17. Ποσάκις καὶ ὅσοι καταγελάσονται αὐτοῦ· [C.A.] οὔτε γὰρ τὸ ἔχειν ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει διείληφε, καὶ τὸ μὴ ἔχειν ὁμοίως ἀδιάφορον ἄρτων.

18. Ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους μᾶλλον ἢ ἀπὸ γλώσσης· οὕτως πτῶσις κακῶν κατὰ σπουδὴν ἥξει.

19. Ἄνθρωπος ἄχαρις, μῦθος ἄκαιρος, ἐν στόματι ἀπαιδεύτων ἐνδελεχισθήσεται.

20. Ἀπὸ στόματος μωροῦ ἀποδοκιμασθήσεται παραβολή· οὐ γὰρ μὴ εἴπῃ αὐτὸν ἐν καιρῷ αὐτῆς.

21. Ἔστι κωλυόμενος ἁμαρτάνειν [ἁμαρτεῖν] ἀπὸ ἐνδείας, καὶ τῇ ἀναπαύσει αὐτοῦ οὐ κατανυγήσεται.

22. Ἔστιν ἀπολλύων [ἀπολύων] τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διὰ αἰσχύνην, καὶ ἀπὸ ἄφρονος προσώπου ἀπολεῖ αὐτήν.

23. Ἔστι χάριν αἰσχύνης ἐπαγγελλόμενος φίλῳ, καὶ ἐκτήσατο αὐτὸν ἐχθρὸν δωρεάν.

24. Μῶμος πονηρὸς ἐν ἀνθρώπῳ ψεῦδος, ἐν δὲ στόματι ἀπαιδεύτων ἐνδελεχισθήσεται.

25. Αἱρετὸν κλέπτης, ἢ ὁ ἐνδελεχίζων ψεύδει· [ψεύδῃ] ἀμφότεροι δὲ ἀπώλειαν κληρονομήσουσιν.

26. Ἦθος [ἔθος] ἀνθρώπου ψευδοῦς ἀτιμία, καὶ ἡ αἰσχύνη αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐνδελεχῶς.

27. Ὁ σοφὸς ἐν λόγοις προάξει ἑαυτὸν, καὶ ἄνθρωπος φρόνιμος ἀρέσει μεγιστᾶσιν. ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ.

28. Ὁ ἐργαζόμενος τὴν γῆν, ἀνυψώσει θημωνίαν αὐτοῦ· καὶ ὁ ἀρέσκων μεγιστᾶσιν, ἐξιλάσεται [ἐξιλάσκεται] ἀδικίαν.

29. Ξένια καὶ δῶρα ἀποτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν, καὶ ὡς φιμὸς ἐν στόματι ἀποτρέπει ἐλεγμούς· [ἀποστρέψει ἐλέγχους]

30. Σοφία κεκρυμμένη, καὶ θησαυρὸς ἀφανὴς, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις;

31. Κρείσσων ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν μωρίαν αὐτοῦ ἢ ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν σοφίαν αὐτοῦ.

32. Κρείσσων ὑπομονὴ ἀπαραίτητος ἐν ζητήσει Κυρίου ἢ ἀδέσποτος τροχηλάτης τῆς ἰδίας ζωῆς.

1. ΚΑλὸν ἐλέγξαι] Al. καλόν ἐστιν ἐλέγξαι Co. καλὸν ἐλ. ἢ. Ellipticum, subintellige μᾶλλον. Ejus ellipsis exempla non in hoc solùm autore sunt obvia cap. 37. 19. & 39. 15. & 41. 15. & alibi in S. literis, Gen. 49. 12. Oseæ 6. 6. verùm etiam apud alios Scriptores. Iliad. α'. v. 117.

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

Synes. ep. 143. μικρὰ γὰρ [ἡ ευθεσία] ἢ ὥστε σε πείθειν. Lucian. ἐβουλόμην ἂν ἕνα τοιοῦτον ἔχειν, οἷον τὸν Δάμιν, σύμμαχον, ἢ μυρίας μοι Βαβυλῶνας ὑπάρχειν. ¶ Κρυπτῶς] Co. ¶ Ἀπὸ ἐλαττώσεως κωλυθ.] R. Al. κωλυθ. ἀπὸ ἐλαττώματος Co. ἐλαττώσεως C. A.

2. Ἀποπαρθενῶσαι] Διαπαρθενεύειν Ezec. 23. 8. ¶ Νεᾶνιν] Deut. 22. 21. νεάνιδα, Just. Martyr quæst. 33 ad Orthodox. ¶ Ἐν βίᾳ] R. Al. Ar. E. ἐν βίῳ Co. ¶ Κρίμα] C. A. κρίματα libri editi.

3. Abest ab Al. & pronomen αὐτοῦ à R. & à Clem. Alex. l. 2 Pæd. c. 6.

5. Λαπιστὴς] Libri editi. σαλπιστὴς C. A. E.

6. Λόγῳ] R. Co. λόγων, Al. VV. λόγον, E. Clem. Alex. ¶ Βδελυχθήσεται] Libri ed. βδελύττεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Clem. Alex. ibid.

7. Abest à R. Al. St. H. E. ¶ Φεύξῃ Co. P.

8. Εὐοδία] R. Al. St. H. εὐωδία E. εὐδοκία Co. P. ¶ Ἁμαρτωλῷ] Abest à R. Al. ¶ Εὕρεμα] Al. εὕρημα Co. Eadem διττογραφία Jer. 38. 2. ubi εὕρεμα editum in Al. εὕρημα in R. ut εὑρεσιλογία apud Philonem, εὑρησιλογία apud Cl. Alex.

9. Articulus abest à C. A.

11. Ἑπταπλάσιον] R. Al. ἑπταπλάσια C. A. E. ἑπταπλασίονα Co.

12. Λόγῳ] Al. λόγοις Co. ¶ Ἐκχυωθήσονται] C. A. ab ἐκχυώομαι, quod Matth. 26. 28. & Lucæ 11. 50. habetur. Lucian. in Pseudologista τὸ ἐκχυώνειν notat tanquam inelegans.

13. Σοι λαβόντι] Co. ¶ Ὁμοίως δὲ καὶ β. δι' ἀνάγκην αὐτοῦ] Co. Pronomen à C. A. abest. ¶ Εἰς τὸ λαβεῖν] C. A. Co. à R. Al. abest. ¶ Πολλὰ] C. A. πολλοὶ, libri editi.

15. Δανειεῖ] C. A. Al. Ar. B. Orig. lib. 7 contra Cels. δανείσει Co. R. quæ lectionis varietas est eadem propè Deut. 15. 6. & 28. 12. Suidas, in dictione Θρειῶ, alterum adeò Solœcum esse inquit ut Athenienses quoque, cùm sub Alexandri Successoribus pecuniâ egerent, & quidam peregrinus se mutuum illis daturum, ὅτι ἐγὼ ὑμῖν δανειῶ, barbarè promisisset, tumultuati benignitatem ejus repudiarint: sed cùm errore correcto δανείσω dixisset, tum demum liberalitate ejus usi, hominem collaudarint. ¶ Μισ. ἄνθρωπος ὁ τ.] Al. μισ. Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, ὁ τ. Co.

16. Ἔσθοντες] R. ἐσθίοντες reliqui: illud Judic. 14. 9. Esa. 29. 8, 18. & 65. 4. ¶ Φαῦλοι γλώσσῃ] R. Al. φ. τῇ γλώσσῃ Co.

17. Οὔτε γὰρ, &c.] A R. & Al. abest hoc membrum. ¶ Διείληφε & ἀδιάφορον ἄρτων] C. A. εἴληφε & ἀδιάφορον αὐτῷ Co.

18. Ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους] *Præstat in pavimento quàm labi linguâ*, M. κρεῖττον τοῖς ποσὶν ὀλισθεῖν ἢ τῇ γλώττῃ Zeno Ci. apud Laert.

19. Ἄνθρωπος ἄχαρις] Ad marginem esse rejiciendum versuum quorundam hîc titulum, monet D. ut superiùs cap. 18. 23. ubi Continentiæ præceptum, vox marginis Ἐγκράτεια in contextum irrepsit. ¶ Ἀπαιδεύτων] R. Co. ἀπαιδεύτῳ Al. Ar. B. ut v. 24.

21. Lege καὶ ἐν τῇ ἀναπαύσει.

22. Ἀπὸ ἄφρονος προσώπου] Al. ἀπὸ λήψεως προσώπου Co.

24. Δὲ] Abest ab E. ¶ Ἀπαιδεύτων] R. Co. ἀπαιδεύτῳ (omisso itidem τοῦ) Al.

25. Ψεύδει] Co. Al.

28. Γῆν] R. Co. Al. τὴν γῆν C. A. ¶ Θημωνίαν] R. Exo. 8. 14. (quanquam ibi VV. θυμωνίας, & alterum in Notis) θημωνίαν Al. Job. 5. 26. similiter varians lectio. θημωνείαν Co. θημωνίαν probat Interpres Homeri, ab ὁ θημών, quo Synesius utitur 9 hymno, Naz. Orat. ad CL. Episc. verùm & θημὼν legitur lib. I De Mose apud Philonem, tam in edito quàm m. s. ¶ Ἀδικίαν αὐτοῦ] Co.

29. Ἀποτυφλοῖ] Ἐκτυφλοῖ, Chrysost. duobus locis. ¶ Ἀποτρέπει ἐλεγμοὺς] Al. Chrys. hom. 19. Hebr. 10. ἀποστρέφει ἐλέγχους, hom. 64. Joan. 12. in hac etiam deest ὡς. ἐλέγχους Co.

30. Σοφία κεκρυμμένη καὶ θησαυρὸς] Θησαυροῦ κεκρυμμένου καὶ πηγῆς ἐσφραγισμένης, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις; Ptolem. epist. ad Hierosol. apud Epiphan.

32. Κρείσσων] Abest à C. A. E. R. Al. legitur in Co.

BADVELLUS.

1. EST *quædam minimè speciosa reprehensio* ἔστιν ἔλεγχος ὃς οὐκ ἔστιν ὡραῖος] *Est correptio, quæ non pulcra* [sive, *honesta* aut *decora*] *est*. ὡραῖον etiam Græcè significat *id quod agitur aut dicitur in tempore.* Quemadmodum fructus suo maturi tempore ὡραῖοι appellantur; ità hoc in loco quædam reprehensio aut castigatio intelligi potest, quæ non in tempore adhibeatur: itaque *Intempestiva* verti potest: nam id videtur declarare contraria quæ subjungitur sententia, *Et est qui taceat, & ipse prudens.* Quasi diceret incidere aliquando alienum tempus reprehendendi & objurgandi quod silentium magìs postulare videatur.

2. *Longè melius est reprehendere*, &c. ὡς καλόν ἐστιν ἐλέγξαι ἢ θυμοῦσθαι] *Quàm bonum est* [aut, *Quantò melius est*] *redarguere quàm indignari occultè?* Paulò antè locutus est Sapiens de certo quodam reprehensionis atque objurgationis genere aut inhonesto propter acerbitatem, aut intempestivo propter importunitatem temporis: nunc loquitur de alio necessario ac salutari tum reprehendenti, tum ei qui reprehenditur. Non enim sunt alendæ silentio ac confirmandæ animorum offensiones, sed liberè atque amicè admonitiones ac reprehensiones adhibendæ, in quibus qui est offensus sine acerbitate monere aut etiam objurgare potest eum qui peccavit & offendit. Illa autem tacita animorum offensio atque indignatio odium gignit, ex quo acerbissimæ inimicitiæ exsistunt. ¶ *Et qui culpam fatetur*, &c. καὶ ὁ ἀνθομολογούμενος, ἀπὸ ἐλαττώσεως κωλυθήσεται] *Et qui confitetur, prohibebitur à detrimento:* aut, *non afficietur incommodo*. Ostendit quàm sit utilis vera & ingenua culpæ confessio, ex eóque quàm salutaris admonitio & objurgatio ei qui perperàm aliquid fecit aut dixit. Nam admonitus confessúsque suum peccatum, in posterum nihil tale committet, sed meliùs vitam instituet ac deget.

3. *Qualis est eunuchi puellam*, &c. ἐπιθυμία εὐνούχου ἀποπαρθενῶσαι νεάνιδα, οὕτως ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ κρίματα] *Concupiscentia spadonis vitiandi puellam, ità qui per vim facit judicia.* Veteres doctissimi homines tum Poetæ tùm Philosophi Justitiam quasi virginem quandam esse dicebant, quæ castè atque integre colenda & servanda, nec unquam violanda videretur. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum corruptum judicium à Clodio *constupratum judicium* nominat. Sic Sapiens judicem iniquum & violentum jura omnia corrumpentem ac pervertentem eunucho summâ libidine in puellam exardescenti comparat. Hîc igitur illa ἀδιαφθορία *integritas* quam Paulus Tit. 2. in Episcopo requirit, maximè servanda est.

4. *Quàm bonum est*, &c. ὡς καλὸν ἐλεγχθέντα φανερῶσαι μετάνοιαν] *Quàm bonum est reprehensum pœnitentiam demonstrare.* Alii vertunt *agere*, quod Græci ἄγειν. Mihi magìs placet *declarare*, ut testimonium quoddam vitæ emendatæ atque immutatæ significet. Emendatione enim vitæ ostendimus nos pristina peccata improbare, atque hâc ratione etiam futura vitamus.

5. *Est qui tacendo sapiens declaretur*, &c. ἔστι σιωπῶν εὑρισκόμενος σοφὸς, καὶ ἔστι μισητὸς ἀπὸ πολλῆς λαλιᾶς αὐτοῦ] *Est tacens qui invenitur sapiens, & est qui ex multa loquacitate sit odiosus.* Hæc sententia & sequentes commendant continentiam & moderationem linguæ sermonísque prudentiam, & ostendunt quando & quomodo loquendum aut tacendum sit. Est enim utriusque certa ratio ac moderatio, quam stultus imperitúsque ignorat, sapiens optimè conservat.

6. *Alius tacet, non habens*, &c. ἔστι σιωπῶν, οὐ γὰρ ἔχει ἀπόκρισιν· καὶ ἔστι σιωπῶν εἰδὼς καιρὸν] *Est tacens, non enim responsum habet: & est tacens, cognoscens tempus.* Duæ silentii causæ demonstrantur non vituperandæ; altera, ignoratio responsionis; altera, prudens observatio temporis.

8. *Qui multis utitur verbis*, &c. ὁ πλεονάζων λόγῳ βδελυχθήσεται· καὶ ὁ ἐνεξουσιαζόμενος μισηθήσεται] *Qui abundat sermone, abominationi erit:* [sive, *abominabilis erit*] *& potestatem assumens, erit odio:* aut, *odiosus*. Duo sunt vitia in consuetudine vitæ admodum ingrata & odiosa; alterum immoderatæ orationis, quæ *loquacitas* dicitur; alterum ambitiosæ arrogantiæ, quâ homines in communi vita volunt αὐθεντεῖν (ut Paulino utar verbo 1 Tim. 2. 12.) i. *jus & potestatem in alios sibi arrogare.* Ratio & consuetudo vitæ communis ac æquabilis hunc dominatum vehementer odit ac rejicit. Hoc autem vitium maximè cernitur in sermone, in quo quidam ità se gerunt ut aliorum magistri ac domini esse videantur. Itaque prudentis ac modesti est ità uti sermone ut omnis vitetur offensio: quod assequemur, si eam adhibebimus moderationem & prudentiam quâ nobis cum aliis communicandum atque æquabiliter vivendum intelligamus. Tum enim & odiosam verborum redundantiam fugiemus, & vices sermonis audiendo loquendóque ità servabimus, nè perpetuam ejus possessionem occupare videamur.

9. *Accidit ut homini scelerato*, &c. ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ἔστιν εὕρημα εἰς ἐλάττωσιν] *Est prosperitas in malis viro peccatori, & est in[illegible] in incommodum:* aut, *damnum*. Significat Sapiens im[illegible] homines in malis vitæ artibus institutísque felices esse, sed eam felicitatem ità commutari ut perniciem illis afferat. Quemadmodum quod quis invenit, non cedit semper ad bonum sed ad malum potiùs, nec tam accessionem affert quàm diminutionem. Hoc est quod dicit Solomon Prov. 14. 12. *Est via quæ videtur homini bona, cujus extrema ducunt ad interitum.* Significat igitur Sapiens illum felicem impiorum successum infelicem tandem habere exitum.

10. *Est munus quod tibi non prosit*, &c. ἔστι δόσις ἣ οὐ λυσιτελήσει σοι, καὶ ἔστι δόσις ἧς τὸ ἀνταπόδομα διπλοῦν] *Est donum quod tibi non proderit, & est donum cujus dupla sit remuneratio.* In his sententiis Sapiens vult ostendere res non semper esse tales quales homines opinantur, in iísque opiniones sæpe falli. Tria autem earum proponit genera, unum inventarum, alterum datarum, tertium emptarum, in quibus homines se aliquid boni adeptos esse arbitrantur; sed earum usus aut exitus ostendit, ea quæ aut inveniuntur fortuitò, aut gratuitò donantur, aut parvo emuntur, non ità cupidè amplectenda esse, neque in lucro commodóque numeranda quæ nobis sine labore ac sudore nostro contingunt.

11. *Est qui se summittat*, &c. ἔστιν ἐλάττωσις ἕνεκεν δόξης, καὶ ἔστιν ὃς ἀπὸ ταπεινώσεως ἦρε κεφαλήν] *Est imminutio* [aut, *extenuatio*] *causâ gloriæ, & est qui ab humilitate caput erexit.* Hoc in genere falluntur judicia hominum, cùm homines humiles atque abjecti in summum honorem ac dignitatem evehuntur. Sed ità plerumque solet Deus in vita agere, superbos humiliare, & humiles extollere. Sunt enim

viæ Domini opinionibus cogitationibúsque maximè contrariæ. Itaque quæ videntur hominibus (ità enim dicuntur τὰ φαινόμενα) aut bona aut mala, ea contrariam sæpe vim atque exitum habent.

13. *Sapiens in sermonibus seipsum*, &c. ὁ σοφὸς ἐν λόγοις ἑαυτὸν προσφιλῆ ποιήσει, χάριτες δὲ μωρῶν ἐκχυθήσονται] *Sapiens in dictis suis seipsum amabilem efficiet, gratiæ verò stultorum effundentur.* Oratio sapientis, quia semper habet opportunam aliquam aut admonitionem, aut doctrinam, aut consolationem, hominibus semper grata & jucunda accidit, eúmque amabilem reddit: lepores stultorum, qui à Paulo Ephes. 5. 4. εὐτραπελίαι aut etiam μωρολογίαι appellantur, quia nullam utilem sententiam subjectam habent, sunt inanes, neque ullam veram voluptatem afferunt. Paulus 1 Cor. 14. Nihil vult proficisci ex ore Christianorum quod ad ædificandos proximos aliquam gratiam non contineat.

14. *Munus insipientis tibi*, &c. δόσις ἄφρονος οὐ λυσιτελήσει σοι λαβόντι· ὁμοίως τε καὶ βασκάνου διὰ ἀνάγκην αὐτοῦ] *Donum insipientis cùm acceperis, tibi non proderit: similiter invidi* [aut, *maligni*] *propter ipsius necessitatem.* In ratione beneficiorum ac munerum non solùm considerandum est in quos sunt conferenda, sed etiam à quibus accipienda. Utriusque generis proposita est certa ratio ab Aristotele, quâ Liberalis à Prodigo discernitur, quòd alter sine ullo delectu & dat omnibus, & à quibusvis accipit, liberalis verò personarum dignitatem considerat. Ità sapiens nec à stulto nec à maligno avaróque homine vult accipi munera; quorum alter propter stultitiam in dando nullum judicium habere potest, alterius in largiendo beneficio voluntatem illiberalem atque importunitatem Sapiens demonstrat. Ejus autem cupiditatem subjectâ ratione notat. ¶ *Nam oculi ejus ad accipiendum*, &c. οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀνθ' ἑνὸς εἰς τὸ λαβεῖν πολλοί] *Nam oculi ejus pro uno ad accipiendum multi sunt.* Nomine *oculorum* significat avari hominis προαίρεσιν *consilium* ac *propositum*, studiúmque tum dandi tum accipiendi: quorum ad alterum magis est propensus, atque ità ut pro uno parvóque beneficio multa & magna exspectet: hoc enim significat *unius oculi* & *multorum* in eodem comparatio.

15. *Pauca dabit, & multa exprobrabit*, &c. ὀλίγα δώσει, καὶ πολλὰ ὀνειδίσει, καὶ ἀνοίξει τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς κῆρυξ] *Et aperiet os suum ut præco.* Hæc est natura malignorum atque illiberalium hominum, ut [illegible] beneficia prædicent, amplificent atque exprobrent, [illegible] verò in se extenuent, dissimulent, aut silentio obscurent ac supprimant.

16. *Mutuum dabit hodie quod cras repetat* σήμερον δανειεῖ, καὶ αὔριον ἀπαιτήσει] *Mutuum dabit hodie, & cras reposcet.* Tria notantur vitia hominis maligni atque illiberalis, avara voluntas & cupiditas plura recipiendi quàm dederit, deinde jactatio atque exprobratio beneficii dati, postremò acerba exactio ejus quod ad usum aliquem mutuò dederit. Hæc autem tria à liberalitate & beneficentia sunt aliena: nam beneficia & dona debent esse gratuita, i. sine spe commodi atque emolumenti alicujus redituri collata. Deinde meminisse debet qui beneficium accepit; non prædicare aut exprobrare, qui dedit. In eo verò quod commodatum aut mutuò datum est, tempus aliquod ad utilem usum est concedendum, non ipsum mutuum acerbè subitóque repetendum. ¶ *Invisus Deo simul & hominibus talis est* μισητὸς Κυρίῳ καὶ ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος] *Odiosus Deo & hominibus talis.* Causa ejus rei est liberalitas, virtus omnibus gratissima, & quâ unâ ad Deum proximè accedunt. Hominis verò avari plura semper appetentis, suáque beneficia immodestè commemorantis & acerbè exigentis, natura & vita omnium odio est dignissima.

17. *Stultus dicit, Amicus mihi*, &c. μωρὸς ἐρεῖ, Οὐχ ὑπάρχει μοι φίλος, οὐκ ἔστι χάρις τοῖς ἀγαθοῖς μου] *Stultus dicet, Non est amicus mihi, non est gratia bonis meis.* Hoc loco demonstratur natura consuetudóque stulti hominis nescientis uti bonis suis. Neque enim satis est divitias habere, quemadmodum nec instrumenta musica; sed requiritur prudentia quâ quis divitiis rectè uti sciat & possit: itaque cùm stultus nullum habeat judicium in bonis suis communicandis, nec delectum ullum eorum quibus benignè faciendum sit, vana & stulta est ejus querela de gratia malè relata ab iis de quibus est bene meritus. Nullam enim habet rationem dignitatis eorum quos facultatibus suis pavit: cujusmodi plerumque sunt Gnathones atque assentatores, qui postea irrident eum à quo tam lautè atque oppiparè excepti fuerint. ¶ *Qui vescuntur pane meo*, &c. οἱ ἔσθοντες τὸν ἄρτον μου φαῦλοι τῇ γλώσσῃ] *Qui comedunt panem meum, mali linguâ*, i. malè de me loquuntur: hanc gratiam mihi referunt ut benignè à me excepti tractatique me infament ac irrideant.

19. *Neque enim quod habet*, &c. οὐ γὰρ τὸ ἔχειν ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει εἴληφε, καὶ τὸ μὴ ἔχειν ὁμοίως ἀδιάφορον αὐτῷ] *Neque enim habere, in recto sensu accepit, & non habere, peræquè indifferens est illi.* Ità est ad verbum, sed sensus ità Latinè reddi potest, quòd stultus id quod habet, rectâ ratione non complectitur, itáque in eo genere bonorum est ignarus, ut quid habeat, aut quomodo utendum sit, planè ignoret: quod perinde est acsi nihil habeat. Nam qui divitiis nescit aut non potest rectè uti, is eas ità possidet quasi nullas planè haberet. Non enim tam κτῆσις *possessio* in his spectatur quàm χρῆσις *usus*, à quo etiam χρήματα Græcè nominantur.

20. *Lapsus è pavimento*, &c. ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους μᾶλλον ἢ ἀπὸ γλώσσης· οὕτω πτῶσις κακῶν κατὰ σπουδὴν ἥξει] *Lapsus è pavimento magis quàm à lingua: ità ruina malorum properè veniet.* Quidam vertunt *lapsum de laqueari*, quæ pars est superior cubiculi convexa sculpturísque ornata: sed mihi magis placet *pavimentum*, i. solum leviter stratum ac lubricum, in quo facillimus lapsus est: id enim ἔδαφος Græcè appellatur. Huic lapsui hominis stantis in loco lubrico subita malorum ruina comparatur. Siquis mavult accipere *lapsum casúmque laquearis*, ac dissolutionem illorum lapidum quibus ea tecti forma est structa, ejus sententiam magnopere non improbabo. Nam opus illud ità constructum subitò dissolvi ac delabi potest; ità huic casui repentinus inexspectatúsque malorum adventus non ineptè comparari poterit.

21. *Homo invenustus*, &c. ἄνθρωπος ἄχαρις μῦθος ἄκαιρος, ἐν στόματι ἀπαιδεύτων ἐνδελεχισθήσεται] *Homo gratia expers fabula intempestiva, in ore indoctorum* [aut, *ineruditorum*] *frequentabitur.* Quidam codices habent ἐν στόματι ἀπαιδεύτου *in ore imperito*: sed hæc diversa lectio sensum non mutat. Significat enim orationem imperitorum nullam suavem utilémque doctrinam continere. Qui enim non est institutus ut sciat quid, & quando, & quomodo dicendum sit, ejus sermo nullam hominibus utilitatem ac voluptatem afferre potest. Hoc enim uno differt πεπαιδευμένος *eruditus* ἀπὸ ἀπαιδεύτου *ab indocto atque inerudito*, quòd alter prudenter oratione utitur, alter propter inscitiam, nullam temporis, loci, rei, personarum rationem modúmque habere potest.

22. *Parabola ore stulti*, &c. ἀπὸ στόματος μωροῦ ἀποδοκιμασθήσεται παραβολή· οὐ γὰρ μὴ εἴπῃ αὐτὴν ἐν καιρῷ αὐτῆς] *Ex ore stulti reprobabitur* [sive, *repudiabitur*] *parabola: non enim dicet illam in tempore suo.* Non omnia omnibus conveniunt, neque eadem oratio omni congruit personæ. Cùm quidam servus apud Terentium paulò gravius loqueretur quàm ferret ejus conditio, objurgatus est à Domino his verbis, *Hic furcifer sententias loquitur.* Ità Sapiens gravem orationem atque optimis sententiis refertam ait stulto homini nullo modo convenire, quòd eam ad locum & tempus accommodare nesciat.

23. *Est qui peccare impediatur*, &c. ἔστι κωλυόμενος ἁμαρτάνειν ἀπὸ ἐνδείας, καὶ ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτοῦ οὐ κατανυγήσεται] *Est qui prohibetur peccare præ inopia, & in requie sua non stimulabitur*: aut *pungetur*. Significat his verbis Sapiens, esse improbos quibus nihil deest ad malefaciendum præter facultatem: nam animo & voluntate ad maleficium parati sunt. Sic dictum est veteri proverbio, *Improbitati nihil deesse præter occasionem.* Et Plato duobus propositis improbis, quorum alter sit pauper, alter dives, dicit divitem esse miseriorem, quòd pauper voluntatem solùm ad malefaciendum habet, iste verò etiam facultatem. Quod autem Sapiens subjungit, *inopem non compungi apud se seorsim, aut in quiete,*

ete, significat, eum conscientiâ cogitationéque suscipiendi maleficii non commoveri ad dolorem, nec voluntate ullo modo abhorrere.

24. *Est qui animam suam perdat*, &c. ἔστιν ἀπολλύων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ δι' αἰσχύνην, καὶ ἀπὸ ἄφρονος προσώπου ἀπολεῖ αὐτήν] *Est perdens animam suam propter verecundiam, atque ex acceptione persona perdet eam.* Hoc loco demonstratur diversa peccandi ratio eorum qui existimatione atque autoritate hominum potentium adducti, contra conscientiam ea faciunt quæ non sunt æqua & justa, dignitatémque eorum veritati atque æquitati anteponunt. Hoc vitium προσωποληψία appellatur, prava quædam verecundia, quâ ratio personæ habetur, ut offensio voluntatis hominum vitetur, eorúmque gratia retineatur.

25. *Est qui verecundiâ*, &c. ἔστι χάριν αἰσχύνης ἐπαγγελλόμενος φίλῳ, καὶ ἐκτήσατο αὐτὸν ἐχθρὸν δωρεάν] *Est qui gratiâ verecundiæ promittat amico, & acquisivit eum inimicum gratis.* Hic demonstratur eadem causa peccandi, vitiosa Verecundia, sed in alio hominum genere, amicorum videlicet, quibus plerique causâ amicitiæ multa leviter promittunt, quæ postea non præstant, eâque destitutione ex amicis inimicos sibi efficiunt: itâ hâc verecundiâ & nimiâ facilitate eos alienant quorum gratiam & amicitiam retinere potuissent si nihil promisissent.

26. *Probrum in homine pessimum est mendacium*, μῶμος πονηρὸς ψεῦδος ἐν ἀνθρώπῳ] *Opprobrium malum mendacium in homine*, i. vitium maximè criminosum & infame. Quemadmodum summa laus est veritatis, itâ mendacii & hujusmodi vanitatis in oratione maxima vituperatio est.

27. *Tolerabilior est fur*, &c. αἱρετὸν κλέπτης ἢ ὁ ἐνδελεχίζων ψεύδει· ἀμφότεροι δὲ ἀπώλειαν κληρονομήσουσι] *Eligibilius fur quàm qui assuescit mendacio: ambo autem perditionem hereditabunt.* Comparatione Furis ostendit deformitatem mendacis, & utriusque calamitosissimum exitum.

28. *Consuetudo hominis mendacis*, &c. ἦθος ἀνθρώπου ψευδοῦς ἀτιμία, καὶ ἡ αἰσχύνη αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐνδελεχῶς] *Mos hominis mendacis ignominia, & pudor ejus cum ipso continenter*: aut, *assiduè*. Quidam itâ vertunt, *Familiaris homini mendaci est ignominia.* Ego malo vertere, illam *mentiendi consuetudinem esse plenam ignominiæ*, vel *ignominiosam*. Significat enim Sapiens, hujusmodi morem studiúmque mentiendi cum vanitate conjunctum esse, ejúsque consuetudinis comitem esse ignominiam & infamiam.

30. *Qui terram colit*, &c. ὁ ἐργαζόμενος γῆν αὐτοῦ, ἀνυψώσει θημωνίαν αὐτοῦ· καὶ ὁ ἀρέσκων μεγιστᾶσιν ἐξιλάσεται ἀδικίαν αὐτοῦ] *Qui operatur terram suam, altum reddet acervum suum: & qui placet magistratibus* [aut, *magnatibus*] *piabit injustitiam suam*, i. gratiam & veniam sui peccati impetrabit. Collatione culturæ terræ diligentissimæ ostendit quantam vim habeat observantia Principum ad eorum gratiam benevolentiámque & conciliandam & retinendam.

31. *Xenia & munera excæcant oculos*, &c. ξένια καὶ δῶρα ἀποτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς σοφῶν, καὶ ὡς φιμὸς ἐν στόματι ἀποτρέπει ἐλέγχους] *Xenia & dona excæcant oculos sapientum, & quasi frænum in ore avertunt correptiones.* Hæc corruptela muneribus facta nimiùm in vita cernitur, & sæpe in Scriptura prohibetur. δωροδόκοι à Græcis appellantur homines qui munera accipiunt, corruptíque omne jus æquitatémque pervertunt. Periculosam dicit hîc Sapiens corruptionem esse, etiam sapientibus, quæ omnem libertatem ac severitatem castigandi adimat. Qui enim munera accipit, is quodam modo se obstringit nè quid jure ex æquóve dicat aut faciat.

32. *Cùm sapientia occultatur*, &c. σοφία κεκρυμμένη καὶ θησαυρὸς ἀφανής, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις;] *Sapientia abscondita & thesaurus non apparens*, [i. occultus atque abditus] *quæ utilitas in utroque? Omnis virtus* (ut ait Aristoteles) *habet* δύναμιν πρακτικὴν καὶ εὐποιητικήν, *vim facultatémque agendi ac benefaciendi.* Itaque præclarè Cicero pro Archia, *Pudeat*, inquit, *illos qui itâ in studiis se abdiderunt, ut ad vitam communem nullum fructum proferre possint.* Et ob hanc causam Solomon eloquentiam cum sapientia conjunctam anteponit soli sapientiæ, quòd oratio copiosa & gravis, ministra interprésque sapientiæ in animo inclusæ, majorem gratiam atque utilitatem hominibus afferre potest. Itâ Quintilianus ipsam orationem conceptam inclusámque in animo sine elocutione, dicit esse *quasi gladium in vagina reconditum.* Eorum enim omnium hoc modo nullus est usus.

34. *Pluris est necessaria*, &c. κρείσσων ὑπομονὴ ἀπαραίτητος ἐν ζητήσει Κυρίου, ἢ ἀδέσποτος τροχηλάτης τῆς ἰδίας ζωῆς] *Melior patientia inevitabilis in inquisitione Domini, quàm sine Domino auriga* [i. gubernator ac moderator] *vitæ propriæ.* Pulcra sententia, in qua Sapiens ostendit meliorem esse Dei disciplinam cum patientia obedientiâque conjunctam, quàm dissolutam & liberam à timore Dei vitæ rationem. Nam hæc soluta timore Dei vitæ propriæ rectio & gubernatio non ineptè Currui comparari potest, quem equi effrænati sine auriga maximo impetu passímque per agros trahunt. Quid enim aliud sunt affectus atque appetitus hominis, imò ipsa ratio verbo Dei destituta, quàm equi sine gubernatore? Amplectenda est igitur docilis Dei obedientia atque observantia etiam in afflictionibus, eâque omni libertati & licentiæ humanæ præferenda.

CASTELLIO.

12. *Est qui multa parvo emat, & eadem septuplo rependat*] Quæ videntur parvo constare, interdum magno constant.

17. *Quippe qui quod habet, non rectâ ratione distribuat: id quod perinde est ac si non haberet*] Largitur assentatoribus, qui ei non magis gratiam referunt quàm si nihil accepissent.

21. *Est qui inopiâ peccare prohibeatur, qui in quiete sua non stimulatur*] Scilicet peccati conscientiâ quod fieret si per opes peccare posset.

22. *Est qui animam suam verecundiâ perdat, & obdementem personam pereat, ac persona alicui indulgendo perdat seipsum*] Dum alicujus gratiâ aliquid vel justum facere, vel iniquum non facere pudet.

23. *Est qui præ verecundia promittat amico, & eum sibi nequicquam inimicum faciat*] Qui negare non audet, quod tamen præstiturus non est, is postea non præstando promissum facit ex amico inimicum.

28. *Qui terram colit, altum sibi facit acervum*] Multum frumenti comparat.

DRUS[illegible]

Quantò melius est] Ὡς καλὸν, *quàm bonum*, sub. ἐστι. Quod expressum in nonnullis exemplaribus, ὡς καλὸν ἐστιν. Vidi qui hunc locum sic interpretarentur, *Quemadmodum melius est redarguere quàm occultè indignari; sic qui redarguenti confitetur*, &c. Scio Vau reddi per ὡς apud Salomonem, sed tunc non præcedit ὡς, quod sciam. ¶ *Occultè*] Κρυπτῶς abest in A. B. R. & à L. V. ¶ *Qui confitetur*] Ἀνθομολογέω *confiteor delictum*: item *gratias ago*, ut Luc. 2. 38. ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, *gratias agebat Deo*. Hinc ἀνθομολόγησις, quæ & ἐξομολόγησις, *confessio*, *gratiarum actio*. ¶ *Ab incommodo*] Ἀπὸ ἐλαττώσεως, vel sequendo aliam lectionem ἀπὸ ἐλαττώματος. Utrumque idem valet. Utrumque obvium in hoc autore. Vide suprà 19. 28. & infrà vers. 8. & 10.

2. *Imminuere virginem adolescentulam*] Νεᾶνις est adolescentula, i. נערה, & ἀποπαρθενῶσαι *devirginare*, sive, ut Latini autores loquuntur, *imminuere virginem*: unde *virgo imminuta*, cui opponitur *virgo integra*, *intacta*, *signata*: quam *integram à viro* dixit Terentius, ut ἀποπαρθενῶ *imminuo pudorem*, Plautus, Arnobius. Διαπαρθενεύω eodem sensu usurpant Græci. ¶ *Qui per vim judicia exercet*] Ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ κρίματα. Sic A. R. Stephani exemplar, &, quod nunc primùm didici, codex ms. qui asservatur in bibliotheca Comitis Palatini. In cæteris est ἐν βίῳ *in vita*; vel *pro victu*. Nam βίος etiam *victus*. Camerarius hanc lectionem alteri præfert, putans temeraria judicia compesci, *cum quibus*, inquit, *semper cupiditas morem gerendi animo suo & tanquam libidinem exsaturandi conjuncta est*.

3. Totus iste versus desideratur in A. B. Sed exstat in R. aliisque exemplaribus, quæ vidi, etiam in manuscripto quod Heidelbergæ. ¶ *Qui sapiens esse deprehendatur*] Εὑρισκόμενος σοφὸς, *qui sapiens esse inveniatur*, i. deprehendatur, nempe ex silentio. Nam *etiam stultus, dum silet, pro sapiente habetur.* Qua de re proverbium est apud Ebræos, quod alibi laudo & explico. Licet etiam exponere, Est *silens* εὑρισκόμενος σοφὸς, *qui sapiens sit*, i. peritus. Nam vulgus, cùm quis silet, eum imperitum putat. Jam verò *inveniri* pro *esse* ponitur Esth. 1. 5. *populo qui inventus est in Susan* : & Mal. 2. 6. *iniquitas non est inventa in labiis ejus.* Suprà, καὶ ἔστι σιωπῶν, καὶ αὐτὸς φρόνιμος. ¶ *Multâ loquacitate*] Alibi, ἀπὸ πολλῆς λαλιᾶς αὐτοῦ, *multâ loquacitate suâ.*

4. *Quia non habet quod respondeat*] Ut homines indocti & imperiti, qui si tacent interrogati, ideo tacent quoniam non habent quod respondeant. Aliter exponas, *quia non habet quod respondeat*, i. dicat. ¶ *Sciens temporis*] Sciens quomodo loquendum & quando tacendum sit. Tacendum autem semper est nisi cùm taciturnitas tibi noceat, aut oratio aliis prosit. Isocrates ad Demonicum, Δύο ποιοῦ καιροὺς λόγων, ἢ περὶ ὧν οἶσθα σαφῶς, ἢ περὶ ὧν ἀναγκαῖον εἰπεῖν.

5. *Ad tempus*] Non aliquandiu, sed dum tempus est loquendi, sive quoad opportunum fuerit. ¶ *Nugator verò*] Λαπιστὴς *nugator, jactator*, παρὰ τὸ λαπίζειν, quod est *arrogantiùs & insolentiùs se efferre.* Sed moneo in mſ. Heidelbergensi esse σαλπιστὴς, i. *tubicen*, aut *buccinator*, vel, si placet, *tubicinator*. Quæ vox occurrit in Glossario veteri.

6. *Qui copioso sermone utitur*] Ὁ πλεονάζων λόγῳ. Sic impressi omnes, præter A. & B. ubi λόγων legitur, ut in mſ. λόγον, si rectè descripsit adolescens qui eam editionem cum Camerarii contulit. Is est Jacobus Kimedontius F. Deus illi largiatur pro hoc labore quæ optat, & quæ ego ei precor. ¶ *Qui sibi potestatem vindicat*] Qui inter pares dominatum affectat, & iis præesse vult cum quibus æquo jure vivere deberet.

7. *Quàm pulchrum est*] Deest hic versus mſ. Heidelbergensi & Bibliis R. Stephani; item tribus impressis A. B. R.

8. *Est prosperitas in malis*] Manuscriptum exemplar, ἔστιν εὐωδία ἐν καλοῖς ἀνδρί. Sensus, ut videtur, *Grata sunt viro quæ pulcra.* Sed εὐωδία propriè *bonus odor*. A. B. R. ἔστιν εὐωδία ἐν κακοῖς ἀνδρί. Sic etiam Biblia R. Stephani. In cæteris, ἔστιν εὐδοκία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ ἁμαρτωλῷ, *valde placent mala viro peccatori.* Quod quadrat cum illo Salomonis, *Quasi ludus est stulto designare scelus.* Tamen prætuli εὐοδία id sonat *prosperum iter*. Firmandi judicii mei est Interpres V. in quo, *Est processio in malis viro indisciplinato*, ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ ἀπαιδεύτῳ. Fortè hoc vult, *Viro peccatori prosperitas est in malis*, i. mala, detrimentosa, perniciosa. Quale illud, *Qui estis in senioribus*, i. seniores. Secundæ enim res improbos evertunt, juxta illud, *Prosperitas improborum occidit illos.* Exstat in Salomonis libro Proverbiorum. ¶ *Et est lucrum ad egestatem*] Sub. *tendens*. Alii, *Est cùm reperisse aliquid sit detrimentum.* Εὕρεμα *inventum*. Dicitur & εὕρημα. Sed hîc significat *lucrum adventitium*, aut potiùs *lucrum* in genere. *Est*, inquit, *lucrum quod homini damnum adfert.* Sic vulgò jactitamus, *Injusta lucra æqualia damnis.* Libri variant in εὕρεμα & εὕρημα. Illud habent A. B. R. Hoc reliqui. *Ad egestatem*, למחסור : Quod legitur Prov. 11. 24. *Est qui parcit præter æquum duntaxat ad egestatem.*

9. *Tibi*] Danti. Prov. 22. 16. *Qui diviti dat duntaxat ad egestatem.* ¶ *Nihil proderit*] Imò sæpe multùm oberit. Quemadmodum ex dicto Salomonis loco licet colligere. Sic Prov. 10. *Non prosunt iniquè parti thesauri.* ¶ *Et est donum*] Ut quod pauperibus datur. Idem Salomo, *Qui dat pauperi non egebit.* Exstat Prov. 28. 27.

10. *Est diminutio gloriæ causâ*] Ἐλάττωσις *detrimentum* vel *egestas*, & ἕνεκεν δόξης *ob nimium honoris studium, propter ambitionem.* In sententiis Patrum, *Invidia, odium & ambitio educunt hominem ex hoc mundo.* Hîc est כבוד in Ebræo, i. *gloria*. Ergò δόξα *ambitio*.

11. *Septuplo*] Ἑπταπλάσιον A. B. R. ἑπταπλασίονα C. ἑπταπλάσια MS.

12. *Sapiens oratione*] Quædam exemplaria habent ὁ σοφὸς ἐν λόγοις, & L. V. *sapiens in verbis.* ¶ *Gratia improborum*] i. חן רשעים. Et *effunduntur*, ut aqua quæ in terram effunditur. Nam gratiæ improborum ingratæ hominibus, ac proinde inutiles ipsis sunt, nec ullum indè fructum aut utilitatem percipiunt.

13. *Donum amentis*] Nam judicio caret, quod in beneficio maximè spectatur. Ad hæc dat ut plus accipiat, & non dat nisi sui similibus. ¶ *Accipienti*] Vel, *si acceperis.* Sed in textu Græco λαβόντι· quod sumptum ex C. unde Camerarius quoque & Stephanus illud sumpserunt. Nam ab aliis exempl. abest, etiam à mſ. & à L. V. ¶ *Similiter etiam & invidi*] Sub. δόσις *donum* aut *donatio*. Sed βασκάνου malim interpretari *sordidi* aut *avari*. Nam avarus sibi invidet, dum corpori necessaria subtrahit. Ergò βάσκανος vocatur suprà 14. 3. *Homini avaro ad quid aurum?* Sic interpretari posset quod 18. 20. *Donum avari tabefacit oculos.* Nam βασκάνου in textu Græco. ¶ *Propter necessitatem ejus datum*] Διὰ τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, *propter necessitatem ejus*, sub. *datum*, aut aliquid tale. Nam avarus non dat nisi cùm necessitas ad hoc ipsum cogit. Alii, *propter ipsius importunitatem : alii, quoniam est violentum.* ¶ *Oculi ejus*] i. Utriusque eorum, nempe tam amentis quàm invidi aut avari. Alii ad *avarum* pronomen restringunt. Sed falli eos docent codices, in quibus pars illa desideratur. Sunt autem A. B. R. cum L. V. & mſ. Heidelbergensi. Δόσις διὰ τὴν ἀνάγκην est *donum quod necessitas extorquet* : Cujusmodi est donum avari. Alioqui nihil dat qui talis est ¶ *Ad recipiendum*] Εἰς τὸ λαβεῖν, adjectum ex C. Pro πολλοὶ, quod sequitur, V. Int. habet *septemplices*, ut videatur mihi exemplari usus in quo ἑπταπλάσιοι scriptum fuerit. Tollam manum de hoc versu si priùs suspicionem meam indicavero. Suspicor verba illa, ὁμοίως δὲ καὶ βασκάνου διὰ ἀνάγκην αὐτοῦ, si non superant à glossemate, includenda parenthesi. Hoc primùm. Deinde puto pronomen αὐτοῦ pertinere ad *insipientem* : sub quo nomine & avarum comprehendo. Nam omnis improbus insipiens : Inter improbos autem & avarus. Quòd si quis dixerit verba illa intermedia, quæ sub asterisco inserui, penitus delenda esse, cum eo nolim contentionis funem ducere.

15. *Hodie mutuabit*] Σήμερον δανειεῖ. Ità scriptum in C. R. utroque Camerarii & R. Stephani. Est autem futurum Atticum pro δανείσει. Quâ formâ legitur δανειεῖς Prov. 22. 7. Forma, ut Camerarius annotat, σόλοικος. Quod ex Suida probat cum historia tali, *Pronunciarat in penuria populi Atheniensis inquilinus quidam dives* ὅτι δανειῶ ὑμῖν. *Quâ voce alienâ offensi illi, etiam ipsum munus repudiarunt, donec ille admonitus*, δανείσω *inquit. Tunc & acceperunt quod offerebatur & egerunt gratias.* Hæc ille. Ego verò in A. & B. offendi δανιεῖ. Quod ità congruè dicitur, & est futurum Atticum à δανίζω. Nam quæ habent ι ante ζ admittunt hanc formam, ut νομίζω νομιῶ. Sic δανίζω, δανιῶ. λογίζομαι, λογιοῦμαι. Lex. Hesych. Δανιεῖν, χαχρησειν· οἱ δὲ δανίζειν. In Thesauro H. Stephani, *Δανίζω idem quod δανείζω unde participium δανίσας in epigram. & fut. Atticum δανιεῖν apud Hesychium pro δανίσειν.* ¶ *Odiosus est talis Deo & hominibus*] In A. B. R. μισητὸς ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος. Sic etiam mſ. exemplar quod exstat in Bibliotheca Comitis Palatini. Nec aliter legit Int. V. cùm verteret, *& est odibilis homo hujusmodi.*

16, & 17. Hos duos versus ità distinguunt nonnulli ut ex duobus tres faciant. Nam versum unum inchoant à verbis illis οἱ ἐσθίοντες τὸν ἄρτον, & alium ab illis ὡς πολλάκις καὶ ὅσοι καταγελάσονται. ¶ *Amicum non habeo*] Quid mirum? neminem enim amas. Quòd si amares, amicos haberes. Verum enim illud, *Si amari vis, ama* : &,

——*Ut ameris, amabilis esto.*

¶ *Nec est gratia meis bonis*] Καὶ οὐκ ἔστι χάρις τοῖς ἀγαθοῖς μου, i. *meis beneficiis.* Gratiam, inquis, nullam referunt mihi quibus dedi. Credo. Das enim sine delectu : Nec judicium adhibes; nec eo modo das quo oportet, nec iis quibus deberes dare. Das adulatoribus & parasitis. Túne ab iis gratiam exspectas qui gratia quid sit nesciunt? ¶ *Linguâ futiles*] Alibi φαῦλοι τῇ γλώσσῃ cum articulo, qui abest in ed. nostra, ut

ut in A B.R. & in. mſ. ¶ *Acceptum distribuit*] Prius erat in Latina verſione quam *Vulgatam* dicimus *distribuit*; & in aliis, *accepit*. Ex utroque nos fecimus *acceptum distribuit*: nam eſt ἔλαβεν in textu Græco. Ità לקח ſumitur Pſal. 68. 18. *Accepiſti dona in hominibus* לקחת, *accepta dediſti* aut *diſtribuiſti*. Apoſtolus certè vertit ἔδωκε Epheſ. 4. 8. ¶ *Rectâ ratione*] Ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει, *recto ſenſu*. ¶ *Ac ſi non haberet*] Quæ habet *perinde ei ſunt ac ſi non haberet ea*. Quapropter? Quia non rectè utitur, vel quia uti non audet. Hoc avaro contigit; illud prodigo.

18. *Lapſus de tecto*] Omnes libri quibus uſus ſum, ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους *lapſus de pavimento*. Tantùm in margine prioris editionis Camerarii ſcriptum, Ὀλίσθημα ἀπὸ γλώσσης μᾶλλον ἢ ἀπὸ ὀρόφους, *Lapſus à lingua pronior eſt quàm à tecto*, ſive, ut alius maluit, *à lacunari*. Ὀροφὴ *contignatio* qualis eſt tectorum. Dicitur & ὄροφος ab eo eſſet ἀπὸ ὀρόφου. Quid dicam? Hæret aqua, ſi unquam aliàs. Non me extrico. Nam audacior fui quàm debebam. Sententia me compulit. Nam non eſt lapſus *de pavimento*, ſed *in pavimento*, quod vertit Interp. noſter. Fortè legit ἐπὶ ἐδάφους. Et hoc malim, ut intelligatur de pavimento lubrico. Præſtat, inquit, in tali pavimento cadere quàm linguâ labi. Aut *lapſus à pavimento*, ut *lapſus à lingua*. *Lapſus à lingua* dicitur, cùm homo labitur linguâ; ſic *lapſus à pavimento*, cùm idem cadit in pavimento. Hoc pono, non ſtatuo. ¶ *Adeò ruina malorum*] Οὕτως πτῶσις κακῶν, *ità ruina malorum*, vel, ut Vet. editio habet, *ſic caſus malorum*. ¶ *Celeriter*] Κατὰ σπουδὴν, *ſtudioſè, protinus*. Marcus dixit μετὰ σπουδῆς 6. 25. *cum feſtinatione, magno ſtudio*.

19. *Homo inſulſus*] Ἄνθρωπος ἄχαρις. Titulus eſt ſequentium aliquot verſuum, aut de annotatione alicujus in librum irrepſit: quod ſuſpicatur Joachimus Camerarius. Mihi prius magìs arridet. Nam ejus generis tituli alii occurrunt in hoc libro; cujuſmodi ſunt, Ἐγκράτεια, *Continentia*. Ἐγκράτεια ψυχῆς, *Continentia animi*. Λόγοι παραβολῶν, *Verba parabolarum*. Παιδεία στόματος, *Diſciplina oris*. Αἴνεσις σοφίας, *Laus ſapientia*. Περὶ τέκνων, *De liberis*. Περὶ ἡγουμένων, *De Magiſtris conviviorum*. Πατέρων ὕμνος, *Hymnus patrum*. Sic, *Homo inſulſus*. Nam agitur hìc de homine inepto & invenuſto, quem ἄνθρωπον ἄχαριν vocant Gr. ¶ *Ore indoctorum*] Ἐν στόματι ἀπαιδεύτων, *in ore ineruditorum*, ſive, ut utar verbo quo Interp. noſter uſus fuit hoc loco, *indiſciplinatorum*: quod mihi ſe admodum probat. Nam παιδεύω *caſtigo*. & ἀπαίδευτος, *quem pater nunquam caſtigavit*. Tales evadunt peſſimi. Quod docet ſententia illa, *Filius ſibi relictus fit ſævus & intractabilis*. Unde dicebat Sapiens quidam Ebræus, *Si videris filium ſapientem, certum habeto quòd eum pater in pueritia caſtigavit: contrà, ſi videris filium inſipientem, certus eſto quòd pater eum non caſtigavit*. Redeo domum. In A.B.R. ἐν στόματι ἀπαιδεύτῳ, *ore indocto* ſive *inerudito*. Quæ varietas ſenſum non mutat. Nam hoc an illud dicas pluma non intereſt.

20. *Parabola*] i. משל. Ea vox & *proverbii* vocabulo redditur, & ſign. *ſententias proverbiales*, cujuſmodi ſunt משלי שלמה *Proverbia Salomonis*, ab aliis expoſita *Parœmia*, ab aliis *Parabola*, & à nonnullis recentioribus *Sententia Salomonis*: de quibus hæc ſententia ſumpta videtur. Ait enim ecce Salomo Prov. 26. 7. *Elevate crura à claudo: ſic eſt parabola in ore ſtultorum*. Nam ut claudus, dum crura elevat ſpectantibus ludibrio eſt; ità ſtultus, cùm ſententiam aliquam profert, ab omnibus deridetur & exploditur.

21. *Propter inopiam*] Quia facultates deſunt. Interdum occaſio deeſt. Sic dicimus, *Occaſio facit furem*. Ego dico, Inopia pauperem peccare prohibet, occaſio divitem. ¶ *In requiete ſua*] Utrùm ſenſus eſt, *intra ſe*? Sic acceperim apud Davidem Pſal. 116. 7. *Redi, ô anima mea, ad requietem tuam*, i. ad teipſam. ¶ *Non compungitur*] Vel, *non quieſcit*. Lexicon Heſychii, Κατανύγῃ, ἡσυχάσει. V. Int. *Et in requie ſtimulabitur*. Niſi mendum eſt, legit abſque negatione.

22. *Propter dementem perſonam*] Ἀπὸ ἄφρονος προσώπου. Sic A. B. R. Si eſſet ἀπὸ προσώπου ἄφρονος, putarem vertendum *propter amentem*. Nam id ſonat מפני כסיל. A vulgata lectione nihil diſſidet MS. In aliis legitur ἀπὸ λήψεως προσώπου. Quod reddunt *ob acceptionem perſona*, vel *acceptione perſona*. Editio Lat. V. *Et ab imprudenti perſona perdet eam, perſona autem acceptione perdet ſe*. Quis non videt alterutrum de notatione alicujus abundare? Nam utrumque legiſſe Interpretem illum, mihi non fit veriſimile.

24. *Macula*] Μῶμος, i. מום *macula, labes*. ¶ *Ore indoctorum*] Ἐν στόματι ἀπαιδεύτων. Sic exemplar manu deſcriptum quod in Palatinatu. Toletanus codex, itémque editiones Camerarii, ἐν δὲ στόματι ἀπαιδεύτων, *in ore verò ineruditorum*. In reliquis, ἐν στόματι ἀπαιδεύτῳ *ore indocto*. L. V. *& in ore indiſciplinatorum*, καὶ ἐν στόματι ἀπαιδεύτων.

25. *Eligibilior*] נבחר. ¶ *Ambo*] Tam *fur* quàm *mendacio aſſuetus*. Verum enim eſt illud, *Os quod mentitur occîdit animam*.

26. *Proprium hominis*] Vel *mores hominis*, ἦθος ἀνθρώπου, i. מדת איש. Eâ voce ſignificat *mores* cujuſque: item *proprietates* quæ in Deo מדות vocantur: unde tranſtuli, *Proprium hominis mendacis*. Dubito an bene.

27. VERBA PARABOLARUM] ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ. Hæc ità majuſculis literis ſcripta comperi cùm in editione Rom. tum in MS. Heidelbergenſi.

28. *Qui terram colit*] Lectio varians, Ὁ ἐργαζόμενος γῆν αὐτοῦ, *Qui colit terram ſuam*. Sic L. V. *Qui operatur terram ſuam*. ¶ *Altum faciet acervum ſuum*] Ἀνυψώσει θημωνίαν αὐτοῦ A. B. R. niſi quòd in A. θημωνίας. Alibi θημωνιάν. Eſt etiam ubi reperiatur ἑαυτοῦ pro αὐτοῦ. L. V. *inaltabit acervum frugum*. Sententiam expreſſit Salomo his verbis, *Qui colit terram ſuam ſaturabitur pane*. ¶ *Placabit injuſtitiam*] i. Homines injuſtos, atque ità vitabit injuriam. Aut *veniam impetrabit iniquitati ſua*: vult dicere, *ſiquid iniquè* aut *injuſtè perpetraverit*. In quibuſdam libris ἀδικίαν αὐτοῦ. Sed pronomen abeſt in A. B. R. tum etiam in MS. & in L. V. ubi, *effugiet iniquitatem*.

29. *Munera & dona excæcant oculos ſapientum*] Sumptum ex Deut. 16. 19. Salomonem conſule Prov. 17. 8, & 23. Horatius quoque cecinit,

—malè verum examinat omnis
Corruptus judex.

Cæterùm ξένια vocat *munera* qualibet. Alibi XENIA ſunt *dona qua hoſpitibus dantur*. ¶ *Tanquam frænum in ore*] Ὡς φιμὸς ἐν στόματι, *ut capiſtrum in ore*. Int. antiquus, *quaſi mutus in ore*. Putavit φιμὸς *mutum* denotare, nempe quia φιμοῦσθαι eſt *obmuteſcere*. Sed errat; & magis Nicolaus, qui *mutum* ait eſſe *genus rana, qua projecta in os canis faciat eum tacentem*. O tempora infelicia! ¶ *Reprehenſiones*] Ἐλεγμοὺς A. B. R. MS. Cæteri cod. ἐλέγχους habent.

32. *Potior eſt patientia*] Totus iſte verſus deſideratur in A. B. R. & in MS. Heidelbergenſi.

GROTIUS.

1. *Quàm bonum eſt arguere quàm iraſci*] Ὡς καλὸν ἐστιν ἐλέγξαι, ἢ θυμοῦσθαι, ſubaudito μᾶλλον, ut,

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι ἢ ἀπολέσθαι.

Quantò eſt melius, inquit,

Amicum caſtigare ob meritam noxiam

quàm iram alere in odium exituram. ¶ *Et confitentem in oratione non prohibere*] In Sixtina, καὶ ἀνθομολογούμενος ἀπὸ ἐλαττώσεως κωλυθήσεται, i. *Ut hoc modo is qui culpam fatetur à damno liber ſit*. Non incurrat verbera aut mulctas, ſententiâ Judicis.

2. *Concupiſcentia ſpadonis devirginabit juvenculam, ſic qui facit per vim judicium iniquum*] Legit ἀποπαρθενώσει, ubi codices Græci rectè ἀποπαρθενῶσαι & βίᾳ, ubi quidam codices rectiùs βίᾳ. *Qualis eſt cupiditas ſpadonis ad puellam devirginandum* (*amat enim, & nihil poteſt*, ut ait Terentius, & hic Scriptor oſtendit infrà 30. 20.) *talis & ejus qui de homine judicia vult facere, beatus ſit an miſer, quamdiu vita ei manet*. Vide ſuprà 11. 30.

Ergò ſine effectu prurit uterque labor,

ut Martialis utar verbis.

4. *Quàm bonum eſt correptum*] Eſt hoc comma in

Græco

Græco infrà 7. ¶ *Sic enim effugies voluntarium peccatum*] Gr. ἑκούσιον. Aristoteles Nicom. 3, 2. ὁ ἐν μεταμελείᾳ, ἄκων δοκεῖ.

5. *Est tacens qui invenitur sapiens*] Vide 19. 28. ¶ *Et est odibilis qui procax est ad loquendum*] *Est qui ob multiloquentiam odiosus fit.*

Τυραννικόν τι πόλλ' ἐφίεσθαι λέγειν.

Cicero De Officiis 1. *Nec verò tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet.*

6. *Est tacens non habens sensum loquelæ*] Quia bene fari nequit. ¶ *Et est tacens sciens tempus aptum*] Et loquendi & tacendi. Est totus titulus apud Stobæum, περὶ τοῦ εὐκαίρως λέγειν. Vide & Ecclesiasten 3. 7.

7. *Lascivus autem*] Λαπιστής, *jactator*. Ità Cicero ad Atticum 9. 15. cùm memorasset ingentes copias quas Cæsarem habere dicebat Matius, addit, *sit hoc λάπισμα*.

8. *Qui multis utitur verbis lædet animam suam*] Gr. βδελυχθήσεται, i. *odio erit*, ut sequitur. ¶ *Et qui potestatem sibi sumit injustè*] Ὁ ἐνεξουσιαζόμενος, *qui jus sibi arrogat*, nempe semper loquendi. ἐνεξουσιάζειν est *plus sibi assumere quàm par est*, 47. 22.

9. *Est processio in malis viro indisciplinato, & est inventio in detrimentum*] Pergit facere sententias ἐξ ἀντιθέσεων. Varia est in Græco lectio. Optimè Sixtina, Ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρί, καὶ ἔστιν εὕρεμα εἰς ἐλάττωσιν, i. *Interdum in malis homini prosperitas sita est, & interdum acquisitio adfert damnum*; quia adversa intendunt animum, divitiæ relaxant. εὕρεμα est *acquisitio* sive *lucrum*, שלל, Jer. 38. 2. & 39. 18. & 45. 5.

10. *Est datum quod non est utile*] Δόσις hîc est quælibet erogatio. Multi perdere sciunt, donare nesciunt. ¶ *Et est datum cujus retributio duplex*] Beneficium bene locatum.

11. *Est propter gloriam minoratio*] *Galba omnium consensu capax imperii, nisi imperasset*, Tacitus Histor. 1. Sophocles,

Ἀμήχανον δὲ παντὸς ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν
Ψυχήν τε καὶ φρόνημα καὶ γνώμην, πρὶν ἂν
Ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβὴς φανῇ.

¶ *Et est qui ab humilitate levat caput*] Multi per adversa illustrati sunt.

——*multi suam*
Rem bene gessere, & publicam patriâ procul,

ait Ennius Medeâ. Epaminondam inimici viarum curatorem fecerant: quod munus vile haberi solebat Thebis: ille muneri dignitatem addidit, καὶ ἀνὴρ τὴν ἀρχὴν ἐδείξε. Adde quæ apud Valerium 3. 4.

12. *Est qui multa redimat modico pretio, & restituens ea in septuplum*] Ut qui sibi comparant domos malè fundatas, cibos corruptos aut insalubres, vasa non bene compacta, vinum fugiens, & indè in morbos aut damna incidunt. *Restituens*, in Græco est ἀποτιννύων, i. *rependit*. Est id verbum Gen. 31. 39. & Psal. 69. 4.

13. *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit*] Etiam verbis sibi amicitias conciliat. ¶ *Gratia autem fatuorum effundentur*] Stultorum etiam benefacta fructu carent, quia feruntur sine delectu, & ipsi exprobrando sua data corrumpunt. Philemon,

Καλῶς ποιήσας, εἰ καλῶς ὠνείδισας
Ἔργον καθεῖλες πλέιον τῆς χάριτος.

14. *Datus insipientis non erit utilis tibi*] Insipiens & jactabundus est, & avarus: quare quod in Græcis quibusdam sequitur, ὁμοίως δὲ καὶ βασκάνε διὰ ἀνάγκην, abest in Sixtina, & satìs sub illo generali vocabulo comprehenditur. ¶ *Oculi enim illius septemplices sunt*] Gr. *oculi enim illius* (i. eò spectat) *ut pro uno accipiat multa.*

Munera magna quidem mittit, sed mittit in hamo:
Et piscatorem piscis amare potest?

15. *Exigua dabit, & multa improperabit*] Sæpe exprobrabit quæ dedit, quamvìs non magna. *Multi sunt nimii commemorando quæ meruere*, ut Tacitus loquitur. Multa habet contra hoc vitium Seneca circa finem De Beneficiis: inter alia hoc, *Nunquam nè querens quidem dicam,*

——*ejectum littore, egentem*
Excepi, & regni demens in parte locavi.

Non est illa admonitio, non: convitium est: hoc est in odium beneficia perducere. ¶ *Et apertio oris illius inflammatio est*] Legit ὡς ἀνθρωπος, ubi nos rectiùs habemus ὡς κήρυξ, *Tam latè os suum aperiet ac si præco esset.* Juvenalis,

Tu miser exclamas ut Stentora vincere possis.

16. *Hodie fœneratur quis*] *Hodie dat mutuum*, nempe insipiens. Δανείζειν rectè dicitur de quovis mutuo. Mutuum naturam commodati imitatur. Est in commodato repetitio quædam importuna, L. *In commodato.* §. 3. D. *Commodati*: sic & in mutuo. ¶ *Odibilis est homo hujusmodi*] Non aliter Sixtina, μισητὸς ἄνθρωπος ὁ τοιοῦτος. Alii codices, μισητὸς Κυρίῳ καὶ ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος.

17. *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius*] In Græco aliter, *Dicet stultus, Non est mihi amicus, nulla est gratia bonis meis*, i. benefactis: quomodo ἀγαθῶν vocem sæpe sumit hic Scriptor, ut 18. 15. Queritur homo insipiens & imputator, nullam beneficiis suis gratiam referri. Egregius χαριτισμός, quales hîc multi.

18. *Qui enim edunt panem illius falsæ linguæ sunt*] Et hæc in Græco verba sunt, non Scriptoris, sed insipientis, οἱ ἔσθοντες τὸν ἄρτον μου φαῦλοι τῇ γλώσσῃ, *Qui de pane meo edunt, linguam habent surdam*, sapores non bene discernentem: nesciunt quanti sint meæ epulæ. Ex una facti specie cætera intellige. ¶ *Quoties & quanti irridebunt eum?*] *Quanti*, i. quot. Gnatho apud Terentium dicente de Rege Thrasone, *Imò hic homo est perpaucorum hominum*: clanculùm dicit, *Imò nullorum arbitror, si tecum vivit.* Et alibi de eo,

Fatuus est, insulsus, tardus, stertit noctésque & dies.

Artotrogus apud Plautum de Pyrgopolinice,

Assentiendum est, quidquid hîc mentibitur.

19. *Neque enim quod habendum erat, directo sensu distribuit; similiter & quod non erat habendum*] Hoc in Sixtina non est, sed alii libri Græci sic habent, ὅτι γὰρ τὸ ἔχειν οὐ ὀρθῷ αἰσθήσει εἴληφε· καὶ τὸ μὴ ἔχειν ὁμοίως ἀδιάφορον αὐτῷ, *Neque enim quod habet recto sensu* (i. cum bene utendi arte) *accepit; & quod non habet id illi ex æquo est.* Nimirum, ut in Latino est versu,

Tam deest avaro quod habet quàm quod non habet.

20. *Lapsus falsæ linguæ quasi in pavimento cadens, sic casus malorum festinanter veniet*] Gr. Ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους μᾶλλον ἢ ἀπὸ γλώσσης· οὕτως πτῶσις κακῶν κατὰ σπουδὴν ἥξει, *Lapsus ex pavimento* (ex lapide aliquo exstante) *potiùs optandus quàm lapsus ex lingua: adeò subitò ruina malorum advenit*, ex linguæ lubrico. Æschylus,

Γλώσσῃ ματαίᾳ ζημία προστρίβεται.

Euripides,

Ἀχαλίνων στομάτων
Ἀνόμου τ' ἀφροσύνας
Τὸ τέλος δυστυχία.

Insignes ab hac culpa exitus Cornelii Galli & Fabii Maximi, Augusti temporibus. Adeò verum illud,

Ἡ γλῶσσα πολλοὺς εἰς ὄλεθρον ἤγαγεν.

21. *Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisciplinatorum assidua erit*] Ἄνθρωπος ἄχαρις, μῦθος ἄκαιρος, ἐν στόματι ἀπαιδεύτων ἐνδελεχισθήσεται, *Ut homo ingratus, sic sermo importunus, frequens tamen est in ore malè institutorum.* Idem sensus qui suprà 15, 16.

22. *Ex ore fatui reprobabitur parabola*] In contemptum veniet bona sententia, quia eam non suo loco usurpat, ut sequitur.

23. *Est qui vetatur peccare præ inopia, & in requie sua stimulabitur*] Bene legit, ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτοῦ κατανυγήσεται, non οὐ κατανυγήσεται. Qui ob inopiam luxui & libidini se dare non possunt, vitam habent quietam, sed eam quietem dolente animo tolerant. Terentius Adelphis,

——*hæc si neque ego, neque tu fecimus,*
Non sivit egestas facere nos: tu nunc tibi
Id laudi ducis quod tum fecisti inopiâ.
Injurium est: nam, si esset unde fieret,
Faceremus.

24. *Est qui perdet animam suam præ confusione*] Διὰ αἰσχύνην

χυνῶν, h. e. διὰ δυσωπίαν, quòd res, quamvis illicitas aut periculosas, negare non audeat. Hæc est αἰδὼς quæ μέγα σίνεται, quæ est ἄχθος οἴκων, ut diximus suprà 4. 25. ¶ *Et ab imprudenti persona perdet eam: persona autem acceptione perdet se*] Duplex interpretatio ἐκ διττογραφίας nata irrepsit in textum: nam in Græcis aliis est ἀπὸ ἄφρονος προσώπου, in aliis ἀπὸ λήψεως προσώπου. Posterius rectum; nam perversus ille pudor ex alterius hominis reverentia nascitur. Id autem est λῆψις προσώπου. Sic & infrà 42. 2. αἰσχύνεσθαι & λαμβάνειν πρόσωπον conjunguntur.

25. *Est qui præ confusione promittit amico*] Ex pudore aliquid facturum se promittit. *Multi sunt quos liberales facit frontis infirmitas*, Seneca De Beneficiis 2. 1. ¶ *Et lucratus est eum inimicum gratis*] Postea ubi pœnitentiâ tactus fidem promissis non implet, pro amico inimicum sibi quæsivit, idque חנם, δωρεὰν, i. *frustrà*, μάτην, ἀναιτίως, διακενῆς· nam omnibus his vocibus illud חנם redditur. *Inimicum habet sine causa*, aliâ scilicet quàm suâ nimiâ in promittendo facilitate: neque enim ei nocuit quicquam.

26. *Opprobrium nequam in homine mendacium*] *Vitium grave*: nam μῶμος ex מום Hebræo *vitium* quodvis significat, ut videre est Levit. 21. 17, & seq. & 22. 20, & seq. & 24. 19, 20. Num. 19. 2. Deut. 15. 21. & 17. 1. Simile dictum Sophoclis,

——ὡς ἐλεύθερον
ψευδεῖ καλοῦσιν, κῆρ πρόσεστιν οὐ καλή.

¶ *Et in ore indisciplinatorum assiduè erit*] *Attamen in ore malè institutorum id perquam frequens est.* In Græco est δὲ, quod sæpe valet *attamen*.

27. *Potior fur*] Αἱρετὸν κλέπτης. Minus malum αἱρετώτερον. Fur raro furatur: mendax nihil ferme agit aliud. Ex furto res, ex mendacio fama sæpe, nonnunquam & vita in periculum adducitur. ¶ *Perditionem autem ambo hereditabunt*] Malè perire solent & fures & mendaces. Fures sæpe occidit is qui eos deprehendit: & cujus læsa fama est solet se aut suâ manu aut per Judicem ulcisci.

28. *Mores hominum mendacium sine honore*] Consuetudo mentiendi ignominiosa est. ἀτιμία in Græco, per μετωνυμίαν adjuncti pro concreto, quæ frequens Hebræis. ¶ *Et confusio illorum cum ipsis sine intermissione*] Hic in in editione Sixtina novus est titulus, ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ· quia pleræque sententiæ quæ sequuntur, comparationem quandam in se continent.

29. *Sapiens in verbis producet seipsum*] Προάξει ἑαυτὸν, invenit rationes quibus ad honores perveniat: nam προάγειν est *ad honores provehere*, etiam Plutarcho in Numa. Pari sensu *profectum & processum* dicunt Latini.

30. *Qui operatur terram suam inaltabit acervum frugum*] Θημωνίαν· pro qua voce σωρὸν ponit Symmachus Cant. 7. 2. ¶ *Qui placet magnatis effugiet iniquitatem*] i. Etiamsi quid peccaverit, facilè pœnam effugiet. Semper hic Interpres μεγιστᾶνας vertit *magnatos*.

31. *Xenia & dona excæcant oculos judicum*] Σοφῶν in Græco, i. *quamvis sapientum*. Efficiunt dona, etiam illa quæ molliori vocabulo ξένια vocantur, nè verum appareat: nam

——*malè verum examinat omnis*
Corruptus judex.

¶ *Et quasi mutus in ore avertit correptiones eorum*] Sixtina, καὶ ὡς φιμὸς ἐν στόματι ἀποστρέφει ἐλεγμοὺς, i. *pari modo silentium velut camus in ore avertit objurgationem*. Ἐλεγμὸν hoc sensu sæpe usurpat hic Scriptor. Comparat Silentium Donis; quòd utrumque vim habeat animos divertendi à proposito. Sensum Latinus bene pervidit.

32. *Et thesaurus invisus*] Ἀφανής.

——*Ignotum argenti pondus & auri*,

ut Virgilius loquitur: *abdita terris Lamina*, ut Horatius. Sic talentum defossum Matth. 25. 18.

33. *Melior est qui celat insipientiam suam quàm homo qui abscondit sapientiam suam*] i. Melior est vir qui metu nè quid erret plurimùm tacet, quàm is qui docere alios cùm posset, non vult. Sequitur in Græcis quibusdam, κρείσσων ὑπομονὴ ἀπαραίτητος ἐν ζητήσει Κυρίου, ἢ ἀδέσποτος τροχηλάτης τῆς ἰδίας ζωῆς, ubi ὑπομονὴ ἀπαραίτητος est *indefessa constantia*. Sed abest hæc sententia in Sixtino: itaque ab aliquo aliunde adscriptam, par credi est.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κα΄.

1. Τέκνον, ἥμαρτες, μὴ προσθῇς ἔτι· καὶ περὶ τῶν προτέρων σου [C. A.] ὁλοσχερῶς ἐπιστρέψας δεήθητι.

2. Ὡς ἀπὸ προσώπου ὄφεως φεῦγε ἀπὸ ἁμαρτίας· ἐὰν γὰρ προσέλθῃς αὐτῇ, δήξεταί σε.

3. Ὀδόντες λέοντος [λεόντων] οἱ ὀδόντες αὐτῆς, ἀναιροῦντες ψυχὰς ἀνθρώπων.

4. Ὡς ῥομφαία δίστομος πᾶσα ἀνομία, [ἁμαρτία] τῇ πληγῇ αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἴασις.

5. Καταπληγμὸς καὶ ὕβρις ἐρημώσουσι πλοῦτον· οὕτως οἶκος ὑπερηφάνου ἐρημωθήσεται.

6. Δέησις πτωχοῦ ἐκ στόματος ἕως ὠτίων αὐτοῦ, καὶ τὸ κρίμα αὐτοῦ κατὰ σπουδὴν ἔρχεται.

7. Μισῶν ἐλεγμὸν, ἐν ἴχνει ἁμαρτωλοῦ· καὶ ὁ φοβούμενος Κύριον ἐπιστρέψει ἐν καρδίᾳ. [ἐκ καρδίας αὐτοῦ]

8. Γνωστὸς μακρόθεν ὁ δυνατὸς ἐν γλώσσῃ, ὁ δὲ νοήμων οἶδεν ἐν τῷ ὀλισθαίνειν αὐτόν.

9. Ὁ οἰκοδομῶν τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν χρήμασιν ἀλλοτρίοις, ὡς ὁ συνάγων αὐτοῦ τοὺς λίθους εἰς χειμῶνα.

10. Στυππεῖον συνηγμένον, συναγωγὴ ἀνόμων· [ἐν συναγωγῇ ἁμαρτωλῶν] καὶ ἡ συντέλεια αὐτῶν φλὸξ πυρός.

11. Ὁδὸς ἁμαρτωλῶν ὡμαλισμένη ἐκ λίθων, καὶ ἐπ᾽ ἐσχάτῳ [ἐσχάτων] αὐτῆς βόθρος ᾅδου.

12. Ὁ φυλάσσων νόμον [C. A.] Κυρίου, κατακρατεῖ τοῦ ἐννοήματος αὐτοῦ· καὶ ἡ συντέλεια τοῦ φόβου Κυρίου, σοφία.

13. Οὐ παιδευθήσεται ὃς οὐκ ἔστι πανοῦργος· ἔστι δὲ πανουργία πληθύνουσα πικρίαν. [κακίαν]

14. Γνῶσις σοφοῦ, ὡς κατακλυσμὸς πληθυνθήσεται· καὶ ἡ βουλὴ αὐτοῦ, ὡς πηγὴ ζωῆς.

15. Ἔγκατα μωροῦ ὡς ἀγγεῖον συντετριμμένον, καὶ πᾶσαν γνῶσιν οὐ κρατήσει [C. A.] ἐν ζωῇ αὐτοῦ.

16. Λόγον σοφὸν ἐὰν ἀκούσῃ ἐπιστήμων, αἰνέσει αὐτὸν, καὶ ἐπ᾽ αὐτὸν [αὐτῷ] προσθήσει.

17. Ἤκουσεν ὁ σπαταλῶν, καὶ ἀπήρεσεν αὐτῷ, καὶ ἀπέστρεψεν αὐτὸν ὀπίσω τοῦ νώτου αὐτοῦ.

18. Ἐξήγησις μωροῦ ὡς ἐν ὁδῷ φορτίον· ἐπὶ δὲ χείλους συνετοῦ εὑρεθήσεται χάρις.

19. Στόμα φρονίμου ζητηθήσεται ἐν ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ διανοηθήσεται ἐν καρδίᾳ.

20. Ὡς οἶκος ἠφανισμένος, οὕτως μωρῷ σοφία· καὶ γνῶσις ἀσυνέτου ἀδιεξέταστοι λόγοι.

21. Πέδαι ἐν ποσὶν ἀνοήτοις παιδεία, καὶ ὡς χειροπέδαι ἐπὶ χειρὸς δεξιᾶς.

22. Μωρὸς ἐν γέλωτι ἀνυψοῖ φωνὴν αὐτοῦ, ἀνὴρ δὲ πανοῦργος μόλις ἡσυχῇ μειδιάσει.

23. Ὡς κόσμος χρυσοῦ φρονίμῳ παιδεία, καὶ ὡς χλιδὼν ἐπὶ βραχίονι δεξιῷ.

24. Ποὺς μωροῦ ταχὺς εἰς οἰκίαν, ἄνθρωπος δὲ πολύπειρος αἰσχυνθήσεται ἀπὸ προσώπου.

25. Ἄφρων ἀπὸ θύρας παρακύπτει εἰς οἰκίαν, ἀνὴρ δὲ πεπαιδευμένος ἔξω στήσεται.

26. Ἀπαιδευσία ἀνθρώπου ἀκροᾶσθαι παρὰ θύραν· [θύραις] ὁ δὲ φρόνιμος βαρυνθήσεται ἀτιμίᾳ.

27. Χείλη ἀλλοτρίων ἐν τούτοις βαρυνθήσεται· λόγοι δὲ φρονίμων ἐν ζυγῷ σταθήσονται.

28. Ἐν

28. Ἐν στόματι μωρῶν ἡ καρδία αὐτῶν, καρδία δὲ σοφῶν τὸ στόμα αὐτῶν.

29. Ἐν τῷ καταρᾶσθαι ἀσεβῆ τὸν σατανᾶν, αὐτὸς καταρᾶται τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν.

30. Μολύνει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὁ ψιθυρίζων, καὶ ἐν παροικήσει μισηθήσεται.

1. ΜΗ' προσθῇς μηκέτι] R. Al. μὴ προσθῇς ἔτι Co. Chryf. hom. 23. Rom. 13. & hom. 22. Hebr. 11. id est ἡσύχασον, Gen. 4. 7. ¶ Περὶ τῶν προτέρων δεήθητι] Co. περὶ τῶν προτέρων σου δεήθητι R. Al. ¶ Ὁλοσχερῶς [i. ὁλοτελῶς, penitus] ἐπιστρέψας C. A.

2. Δήξεται] R. Al. Chryf. hom. 8. Rom. 4. δέξεται C.A.E. Co. quod etiam ad marginem illius homiliæ Chr. appressum est. ¶ Αὐτῷ] A R. Al. Chrysoft. abest, in Co. legitur.

3. Αὐτῆς] Al. αὐτῷ Co.

4. Ἀνομία] Al. Co.

5. Ὑπερηφάνου] Al. ὑπερηφάνων Co.

7. Ἐν καρδίᾳ] Al. ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ Co. Clem. Alex. l. 1. c. 8. Pæd. ἐπιστρέφει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ.

9. Αὐτοῦ τ. λίθ. εἰς χειμῶνα] Al. Ar. B. ὡς συνάγων τοὺς λίθους αὐτοῦ εἰς χειμῶνα E. ἑαυτοῦ λίθους εἰς χῶμα ταφῆς αὐτοῦ Co. N. R. χῶμα B. alt.

10. Στιππεῖον] R. Baf. M. στυππίον Co. B. ut Judic. 15.

14. στιππύον Ald. Ar. de qua variante scriptura in Notis ad Phrynichum plura. ¶ Συναγωγὴ ἀνόμων] Al. Co. ¶ Πυρὸς εἰς ἀπώλειαν] Co.

11. Ἐσχάτῳ] Al. ἐσχάτοις Co.

12. Νόμον, κατακρατεῖ] R. Al. νόμον Κυρίου, κρατεῖ Co. ¶ Καὶ συντ. τῆς φ. R. Al. καὶ ἡ συντ. τ. φ. C. A. συντέλεια δὲ τ. φ. Co. ¶ Σοφία] R. Al. σοφίας προσλῆψις Co.

13. Ἔστι δὲ πανουργία] C. A. ἔστι γὰρ παν. Co. ἔστι πανουργία R. Al. ¶ Πικρίαν] Co. Ar. B. πικρία Al. vitiosé.

14. Πηγὴ ζωῆς] Al. R. πηγὴ ἁγνὴ ζωῆς, Co.

15. Τὸ καὶ redundare, inquit autor N. VV. ¶ Ἐν ζωῇ αὐτοῦ] Co.

16. Ἐπ' αὐτὸν] Co. Al.

17. Ἤκουσεν ὁ σπαταλῶν] Al. ἤκουσεν αὐτὸν ἀσωτος Co. ¶ Ἀπήρεσεν αὐτῷ] *Displicuit ipsi.* Hoc verbo Interpretes Bibliorum alibi nusquam sunt usi: neque aliâ quàm hîc constructione Gr. Naz. p. 190. καὶ γὰρ καὶ ἄλλα τῶν κλῆσις ἐχόντων ἀπαρέσκει καὶ τοῖς τότε Φαρισαίοις, καὶ τοῖς νῦν· & Plut. Τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, τοῖς σοφοῖς ἐστιν ἀπαρέσκειν. Laertius denique, καὶ τὸ πολλὰ δὲ καθεύδειν ἀπήρεσκεν αὐτῷ.

19. Καὶ τοὺς λόγους α. δ. ἐ. καρδίᾳ] Hoc membrum in Co. P. postponitur verbis ὡς οἶκος ἠφαν. οὕτως μωρῷ σοφία. ¶ Διανοηθήσεται] R. Al. διανοηθήσονται Co.

20. Ἀδιεξέταστοι λόγοι] Usum Dialecticæ hinc probari posse Origenes lib. 6. contra Celsum his docet verbis, φέρε παραδείξωμεν ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ὅτι πρεσβεύει καὶ ὁ θεῖος λόγος ἡμᾶς ἐπὶ Διαλεκτικήν· ὅπη μὲν Σολομῶντος λέγοντος Prov. 10. 18. Παιδεία δὲ ἀνεξέλεγκτος πλανᾶται· ὅπη δὲ τοῦ τὸ σύγγραμμα τὴν Σοφίαν ἡμῖν καταλιπόντος, Ἰησοῦ υἱοῦ Σιρὰχ φάσκοντος, Γνῶσις ἀσυνέτου, ἀδιεξέταστοι λόγοι. Quem Siracidæ locum repetit lib. 7.

21. Ἀνοήτοις] Al. ἀνοήτῳ Co.

22. Πανοῦργος] Cl. Alex. l. 2. c. 5. Pæd. σοφὸς, Baf. M. in Asceticis, cap. 14. ὅτι δεῖ καὶ γέλωτος ἐγκρατῶς ἔχειν, ubi Solomoni dictum hoc tribuit.

23. Χλιδὼν] R. Co. P. H. VV. B. alt. Num. 31. 50. Esa. 3. 19. Judith. 10. 4. unde compositum βοβυχλιδὼν apud Comicum. χλιδῶν, Al. Ar. B. C. A. quod neque ipsum improbare possumus. Nam & Pollux inter γυναικεῖα κοσμήματα recenset ὄφεις (Cl. Alex. lib. 2 Pæd. c. 12.) ψέλλια (Gen. 24. 47. Ezech. ψέλια, per simplex λ, cap. 16. 11. in edit. R. ut apud Philonem p. 299.) χελιδόνας (ab animalis similitudine, ut Diodori S. libro 18. χελώνας ad marg. legitur pro χελιδῶνας) καὶ βουβάλια (Cl. Alex. ex Nicostrato ibid. diminutum à Bubalo, Deut. 14. 5.) lib. 5. cap. 16. ¶ Χρυσοῦ] Al. χρυσοῦς Co. 2. Reg. 8. 7. ¶ Βραχίονι δεξιῷ] Al. βραχίονι δεξιῷ Co.

24. Ἀπὸ προσώπου] R. Al. ἀπ' αὐτοῦ Co.

25. Παρακύψει] Al. παρακύψει Co.

26. Θύραν] Al. θύρας Co. ¶ Ἀτιμία] Al. ἀτιμίαν Co.

27. Χείλη ἀλλ' ἐ. τ. βαρυνθήσεται] R. Al. χείλη ἀλλ' ἐ. τ. διηγήσονται C. A. pro quo χείλη πολυλάλων τὰ οὐκ αὐτῶν διηγήσεται Co.

28. Καρδία δὲ] Al. ἐν δὲ καρδίᾳ Co. Articulus τὸ, è ms. insertus, à R. Al. abest.

29. Τὸν ἀσεβῆ τὸν σατανᾶν] E.

30. Ψιθυρίζων] Al. ψίθυρος, Co. ¶ Ἐν παροικίαις] Al. οὗ ἐὰν παροικήσῃ Co.

BADVELLUS.

1. SI peccasti, fili, &c. Τέκνον, ἥμαρτες; μὴ προσθῇς ἔτι καὶ περὶ τῶν προτέρων δεήθητι] *Fili, peccasti? ne adjicias ampliùs: & pro prioribus deprecare.* Admonitio hæc est μετανοητική, in qua Sapiens hortatur ad culpam commissam deprecandum, & ad vitam emendandam, meliúsque in posterum degendam. Hæ enim duæ sunt Pœnitentiæ partes; una, remissio præteritorum peccatorum; altera, cautio futurorum & emendatio.

2. *Tanquam à conspectu serpentis,* &c. ὡς ἀπὸ προσώπου ὄφεως φεῦγε ἀπὸ ἁμαρτίας· ἐὰν γὰρ προσέλθῃς αὐτῇ, δήξεταί [σε] *Quasi à facie serpentis, fuge à peccato; si enim ad ipsum accesseris, mordebit te.* Legitur & δέξεται *suscipiet.* Hæc sententia ostendit quàm periculosa & perniciosa sit peccandi consuetudo ac continuatio. Comparat enim Peccatum venenatissimo serpenti, cujus morsus solùm perniciem afferre potest; ità *morsus* sive *aculeus mortis* (ut ait Paulus 1 Cor. 15. 56.) *peccatum est.*

4. *Instar ancipitis gladii est,* &c. ὡς ῥομφαία δίστομος πᾶσα ἀνομία· τῇ πληγῇ αὐτῆς οὐκ ἔστιν ἴασις] *Ut gladius utrinque acutus* [aut, *incidens*] *est omnis iniquitas: plagæ ejus non est sanatio.* Paulò antè comparavit vim nocendi in Peccato morsui Serpentis exitiali: nunc plagæ acutissimo Gladio factæ atque insanabili comparat. Hæc omnia similia ostendunt vim & naturam Peccati maximopere perniciosam.

5. *Concertatio, & petulantia,* &c. καταπληγμὸς καὶ ὕβρις ἐρημώσουσι πλοῦτον, οὕτως οἶκος ὑπερηφάνου ἐρημωθήσεται] *Conflictio* [sive, *concertatio*] *& injuria desolabunt divitias, sic domus superbi* [aut, ut habet Toletanum exemplar, *superborum*] *deseretur:* sive, *desolabitur.* Nullæ tantæ sunt opes quæ odiis, dissidiis ac jurgiis non dilabantur; neque domus ulla quæ violentiâ & injuriâ superbiâque non evertatur. Conjungit autem hæc tria in opibus, quoniam divites ac potentes homines plerumque sunt superbi, petulantes ac pugnaces, atque ità in alios contumeliosi & injurii: sic enim appellantur Græcè ὑβρισταὶ homines improbi ac petulantes: quod vitium cum opibus sæpe conjungitur.

6. *Precatio ex ore pauperis,* &c. δέησις πτωχοῦ, ἐκ στόματος ἕως ὠτίων αὐτοῦ, καὶ τὸ κρίμα αὐτοῦ κατὰ σπουδὴν ἔρχεται] *Precatio pauperis, ex ore ad aures ejus: & judicium ejus festinanter venit.* Alii ità vertunt, *Ab ore pauperis exaudietur precatio:* ac intelligunt *à Domino exaudiri.* Quem sensum ego quoque sum secutus: sed vide num *ad aures ejus* ad *superbum* referri possit; ut aures ejus humilis ac supplex pauperis precatio feriat, quam tamen propter superbiam repudiet: quemadmodum audimus negligi Lazarum à divite in Euangelio Luc. 16. 20. atque ità *judicium ejus* in sequenti membro ad *superbum* quoque referatur. Nam nec in præcedentibus nec consequentibus nec in hoc ipso versu nomen *Domini* est expressum, ex quo possimus verè ad eum referre. Tu sequere quod melius tibi videbitur.

7. *Qui odit castigationem,* &c. μισῶν ἐλεγμὸν, ἐν ἴχνει ἁμαρτωλοῦ· καὶ ὁ φοβούμενος Κύριον, ἐπιστρέψει ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ] *Qui odit correptionem, in vestigio peccatoris* [sub. *est*] *& qui timet Dominum, convertetur in corde suo.* Hæc sententia discernit hominem ἀμετανόητον *impœnitentem* obfirmatúmque in peccatis, ab eo qui timore Dei adductus vitæ rationem commutat atque emendat. Nam qui Deum timet, admonitus castigatúsque ab eo, resipiscit; alter verò omnem Dei disciplinam odit, atque ità *vestigiis sceleratorum insistit,* i. in viam non vult reduci, sed obstinatè in suis vitiis ac peccatis perseverare.

8. Qui

8. *Qui potens est linguâ*, &c. γνωςὸς μακρόθεν ὁ δυνατὸς ἐν γλώσσῃ· ὁ δὲ νοήμων οἶδεν ἐν τῷ ὀλισθάνειν αὐτόν] *Cognoscibilis à longè potens in lingua: sapiens autem novit cùm is labitur.* μακρόθεν *longè* aut *procul* adverbium accipio pro *difficulter*, aut *non facile*, *nec primâ fronte*, ut dicitur: causa autem ejus difficilis judicii est δύναμις τοῦ λόγου *facultas orationis*, quæ *eloquentia* appellatur; quâ qui sunt prædíti, sua vitia & peccata ità obscurant & occultant ut ab imperitis non facilè cognosci possint. Itaque τοὺς δυνατοὺς ἐν τῷ λέγειν, i. *eloquentes*, Aristoteles ἐν τοῖς λανθάνουσι, *in his maleficiis quæ latent*, numerat. Solus sapiens eos in officio vitæ delinquentes potest cognoscere.

9. *Qui ære alieno ædificat*, &c. ὁ οἰκοδομῶν τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν χρήμασιν ἀλλοτρίοις, ὡς ὁ συνάγων ἑαυτῷ λίθους εἰς χῶμα τῆς ταφῆς αὐτοῦ] *Qui ædificat domum suam in alienis pecuniis, quasi qui congregat sibi lapides ad tumulum sepulturæ suæ. Alienum æs* aut *pecunia aliena* intelligendæ sunt, non quæ mutuò ab aliis sumptæ sint, sed ereptæ cum injuria, ac fraude acquisitæ. Neque aliud videtur Sapiens intelligere quàm quod à Plauto dictum est, *Malè parta malè dilabi.* Demosthenes in quadam Olynthiaca, cùm vult demonstrare Regnum Philippi non fore diuturnum, quia est scelere ac fraude partum, illustrat eam sententiam similitudine ædificiorum ac navium, in quibus ipsa fundamenta debent firma esse, aut ea omnia nullam stabilitatem sunt habitura. Solomon Prov. 13. 11. aliis verbis idem significat, cùm dicit, *Divitias citò acquisitas citò etiam dissipari.* Nam hujusmodi præpropera opum acquisitio atque adeptio cum injuria plerumque conjuncta est; sicut dictum est à Græcis, Ταχέως πλουτῶν ἄδικος.

10. *Stupa collecta*, &c. στιππύον συνηγμένον, συναγωγὴ ἀνόμων· καὶ ἡ συντέλεια αὐτῶν φλὸξ πυρὸς εἰς ἀπώλειαν] *Stupa collecta, congregatio iniquorum: & consummatio ipsorum flamma ignis in perditionem.* Pulcra similitudo, in qua materia ad exardescendum idonea & facilis cùm igni est subjecta, demonstratur. Talis est consensio scelerata, & conspiratio impiorum, quam subita conflagratio est secutura.

11. *Via sceleratorum*, &c. ὁδὸς ἁμαρτωλῶν ὡμαλισμένη ἀπὸ λίθων, καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτῆς βόθρος ᾅδου] *Via peccatorum complanata ex lapidibus, & in extremo ejus barathrum inferni.* Significat florere impios homines aliquandiu in isto mundo, facilliméque ac felicissimè sine ulla offensione agere; sed eorum tandem exitum esse miserrimum. Ea *felicitas* (ut ait Demosthenes) eos παραφρονεῖν *dementat*, aut (ut ait Solomon) *inebriat. Est* enim (ut inquit idem Rex Prov. 14. 12.) *via quæ videtur homini bona, cujus extrema ducunt ad interitum.* Contrà piorum via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum ad vitam æternam habet lætissimum & optatissimum.

12. *Qui servat Legem Domini*, &c. ὁ φυλάσσων νόμον Κυρίου, κατακρατεῖ τοῦ ἐννοήματος αὐτοῦ· συντέλεια δὲ τοῦ φόβου Κυρίου, σοφίας προσληψις] *Qui custodit Legem Domini, obtinet intellectum ejus: consummatio autem timoris Domini, assumptio sapientiæ.* Alii omnes vertunt κατακρατεῖ, aut (ut habet exemplar Toletanum) κρατεῖ ἐννοήματος αὐτοῦ, *cogitationibus suis imperat*, ut significet eam Legis observantiam cum affectuum sensuúmque nostrorum moderatione conjunctam esse: sed mihi magis placet ad veram Legis intelligentiam referri. Nam hoc etiam significat κρατεῖν & κατακρατεῖν cum genitivo, *tenere* aut *obtinere*: quemadmodum Latinè dicimus *aliquem tenere scientiam aliquam*, pro *comprehendere*. Et hunc esse genuinum sensum sequens membrum satis declarat, quòd verus Domini timor sapientiæ accessionem afferat.

14. *Qui non est callidus*, &c. οὐ παιδευθήσεται ὃς οὐκ ἔστι πανοῦργος· ἔστι δὲ πανουργία πληθύνουσα πικρίαν] *Non erudietur qui non est astutus: est autem astutia multiplicans amaritudinem. Astutum* aut *callidum* primo loco intelligit sensu bono ac recto, qui est docilis & capax doctrinæ: secundo loco accipit pro *versuto* & *malitioso*. Est enim Calliditas prava cum malitia conjuncta, quæ acerbitatem hominibus in vita affert. Hujusmodi vis ingenii est odiosa & perniciosa, quæ Prudentiam imitari videtur, sed ab ea discernitur. Sic Paulus Corinthios vult esse *pueros malitiâ*, *non sensu*, 1 Cor. 14. 20. & Dominus Matth. 10. 15. prudentiam in nobis requirit cum simplicitate conjunctam, omnique malitiâ vacuam.

16. *Scientia sapientis*, &c. γνῶσις σοφοῦ ὡς κατακλυσμὸς πληθυνθήσεται, καὶ ἡ βουλὴ αὐτοῦ ὡς πηγὴ ζωῆς] *Cognitio sapientis quasi inundatio abundabit*, [sive, *exuberabit*] & *consilium ejus sicut fons purus vitæ.* Commendatio hominis sapientis duabus Aquæ qualitatibus demonstratur, *abundantiâ* & *puritate*. De *abundantiâ* Dominus in Euangelio Joh. 7. 38. *Qui credit*, inquit, *in me, flumina de ventre ejus emanabunt.* Quo significat magnitudinem ac vim Spiritûs promissi, copiosam doctrinam sapientiámque suppeditantis. Altera similitudo ab eadem aqua sumpta est, fontis limpidissimi puritas, quâ optimus animi sensus atque affectus demonstratur: ex quo omnia & facta & dicta quasi ex quodam fonte manant.

17. *Interiora stulti instar*, &c. ἔγκατα μωροῦ ὡς ἀγγεῖον συντετριμμένον, πᾶσαν γνῶσιν οὐ κρατήσει ἐν ζωῇ αὐτοῦ] *Interiora stulti ut vas contritum, omnem scientiam non continebit in vita sua.* Contraria similitudo & sententia superiori, in qua significat, in animo hominis stulti nullam doctrinæ ac sapientiæ locum esse. Est enim animus ejus quasi quoddam vas pertusum & confractum, in quo aqua non potest conservari.

18. *Si peritus sapienter*, &c. λόγον σοφὸν ἐὰν ἀκούσῃ ἐπιστήμων, ἐπαινέσει αὐτόν, καὶ ἐπ' αὐτὸν προσθήσει] *Sermonem sapientem si audiverit sciens*, [aut, *intelligens*] *laudabit eum, ad eúmque adjiciet.* Nemo potest aliquid efficere in eo cujus studio ac amore non tenetur: itaque stultus & pravus, quoniam animo studióque abhorret à sapientia & virtute, idcirco nullum fructum ex optima cujusquam doctrina potest percipere, aut eam approbare. Contrà sapiens & studiosus, cùm audit aliquid quod animo judicióque suo conveniat & congruat, illud ità amplectitur ut studio & diligentiâ semper aliquid addat, atque aliquem progressum sapientiæ ac virtutis semper faciat. Itaque ab hujusmodi studio φιλόσοφοι sunt appellati; & ab Aristotele φιλάρετοι, qui amore virtutis sunt affecti.

19. *Sermo stulti tanquam sarcina*, &c. ἐξήγησις μωροῦ ὡς ἐν ὁδῷ φορτίον, ἐπὶ δὲ χείλους συνετοῦ εὑρεθήσεται χάρις] *Narratio* [sive, *oratio*] *stulti tanquam sarcina in via, in labio verò intelligentis gratia invenietur.* Similitudine Sarcinæ significat gravem ac molestam esse orationem hominis stulti; quoniam nihil habet quod auditores aliquâ aut utilitate aut delectatione retineat: at sapientis oratio grata est & jucunda.

20. *Os prudentis in conventu*, &c. στόμα φρονίμου ζητηθήσεται ἐν ἐκκλησίᾳ, καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ διανοηθήσονται ἐν καρδίᾳ] *Os prudentis requiretur in congregatione* [aut, *cœtu*] & *sermones* [aut, *verba*] *ejus considerabunt in corde.* Plato dicit locum proprium in quo versari debet orator, i. vir sapiens ac eloquens, esse σύνοδον πολιτικὴν *cœtum conventúmque civilem*: ibi enim consilium sapiens desiderari & adhiberi, & gravi copiosâque oratione explicari. Ità hoc loco Sapiens significat hominis sapientis orationem & sententiam in eo conventu summam habere autoritatem.

21. *Instar domûs eversa est stulto sapientia*, &c. ὡς οἶκος ἠφανισμένος, οὕτω μωρῷ σοφία· καὶ γνῶσις ἀσυνέτου, ἀδιεξέταστοι λόγοι] *Quasi domus destructa*, [aut, *diruta*] *ità fatuo sapientia*: & *cognitio imperiti, sermones impervestigabiles.* Hæc sententia significat in oratione stulti atq; imperiti nullam viam rationémque inesse, quâ quid propositum sit intelligatur; neque ullum exitum, ex quo certum aliquid constitui possit: ità omnia quæ ab eo dicuntur sunt perturbata & confusa, ut ejus oratio domui eversæ similis esse videatur. Est enim composita distinctáque oratio quasi quædam domûs exædificatio, in qua certa forma tum verborum tum sententiarum perspicitur: quemadmodum in ruina domûs, omnis ædificii forma est sublata. Idem sentiendum est de oratione animo concepta (quæ ἐνδιάθετος appellatur) cùm cogitatione tantùm comprehenditur non voce pronunciatur: eadem in utroque genere est deformitas & vastitas.

22. *Disciplina compedes sunt pedibus*, &c. πέδαι ἐν ἀνοί-

εἰς ἀνοήτοις παιδεία, καὶ ὡς χειρὶ δεξιᾷ χλιδὼν δεξιᾷ] Hæc sententia significat stultos dissolutósque homines, qui cum licentia quidvis agendi vivere volunt, nullâ disciplinâ ad virtutem ac probitatem posse erudiri & conformari: dolent enim se privari libertate vivendi, ac præceptis atque institutis severæ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaque Psal. 2. 3. qui Regem Christum aspernantur, dicunt, *Dirumpamus vincula eorum, ac jugum ipsorum à nobis abjiciamus.*

23. *Stultus per risum sustollit cachinnum*, &c. μωρὸς ἐν γέλωτι ἀνυψοῖ φωνὴν αὐτοῦ, ἀνὴρ δὲ πανοῦργος μόλις ἡσυχῇ μειδιάσει] *Stultus in risu attollit vocem suam, vir autem astutus vix quietè subridebit.* Antea dixit, *labiorum diductu ac risu hominis animum demonstrari.* Plato autem in libris De legibus ait, in ipso risu maximum inesse signum tum gravitatis, tum levitatis. Nam quia vehementissimus est motus atque impetus natus ex aliqua re quæ videtur subturpis ac planè ridicula, videmus quosdam in eo genere ità dissolutè effuséque ridere ut modestia in his desideretur: in risu igitur est nota quâ gravem ac moderatum à levi atque stulto facilè possis discernere.

25. *Pes stulti velox est*, &c. πὸς μωροῦ ταχὺς εἰς οἰκίαν· ἄνθρωπος δὲ πολύπειρος αἰσχυνθήσεται ἀπὸ προσώπου] *Pes stulti velox ad januam: homo verò expertus multa, verebitur ab aspectu.* Pro ἀπὸ προσώπου legitur & ἀπ' αὐτοῦ. Hâc sententiâ & sequentibus videtur Sapiens notare studium rerum alienarum: quod vitium *curiositas* appellatur, conjuncta sæpe cum negligentia rerum propriarum. Quemadmodum quidam notatur à Martiale, qui cùm domi suæ uxorem haberet adulteram, de impudicitia uxorum alienarum curiosè loquebatur. Itaque Paulus 1 Thess. 4. 11. fideles ab hoc vitio dehortatur, atque unumquemque πρὸς τὸ ἰδιοπραγμονεῖν, vel τὰ ἴδια πράσσειν, *ad studium curámque rerum suarum*, exhortatur. Cicero, De officiis, dicit *officium peregrini esse suum agere negotium, neque in aliena repub. curiosum esse.* Iste mihi videtur sensus hujus sententiæ: quam maximè illustrat exemplum certorum Monachorum in Papatu, quibus nihil est majori curæ quàm ut in domibus alienis pedem ponant.

26. *Insipiens à janua domum*, &c. ἄφρων ἀπὸ θύρας παρακύπτει εἰς οἰκίαν, ἀνὴρ δὲ πεπαιδευμένος ἔξω στήσεται] *Insipiens à janua prospiciet in domum, vir verò institutus foris stabit.* Hæc sententia priorem maximè declarat. Nam quemadmodum illa pedis velocitas ad januam aliorum curam rerum alienarum notat, ità hæc subauscultatio per rimulas aut foramina ostii ostendit hujusmodi homines ea curare quæ ad ipsos nihil pertinent. Est autem παρακύπτειν *per rimas aut fenestras aliquid inspicere*: quo verbo Petrus 1 Epist. 1. 12. de Angelis reverenter ac pudenter mysteria Dei intuentibus usus est.

27. *Ad ostium auscultare*, &c. ἀπαιδευσία ἀνθρώπου, ἀκροᾶσθαι παρὰ θύρας· ὁ δὲ φρόνιμος βαρυνθήσεται ἀτιμίᾳ] *Imperitia* [sive, *imprudentia*] *hominis, auscultare ad januam; prudens verò gravabitur ignominiâ*: sive, *gravatim ac cum molestia infamiam suscipiet.* Idem significat quod suprà, sed alio quodam modo idem vitium notat. Tria autem posuit quibus hujusmodi curiositas demonstratur; *pedes veloces ad ostium alterius, inspectionem clancularium ac furtivam*, & *subauscultationem secretam*; ex qua *Corycæi* etiam à Græcis sunt appellati homines curiosi, qui furtim & clàm quæ agantur ab aliis subauscultant.

28. *Labia loquacium narrant absurda*, &c. χείλη πολυλάλων τὰ οὐκ αὐτῶν διηγήσεται, λόγοι δὲ φρονίμων ἐν ζυγῷ σταθήσονται] *Labia garrulorum* [sive, *verbosorum*] *narrabunt non sua, verba autem prudentium in statera stabunt.* Significat fieri non posse quin homines loquaces multa effutiant quæ ad propositum nihil planè pertineant, multáque dicant quæ sint inepta & absurda; sapientem verò aliam habere orationis moderationem ac gravitatem: ejus enim singula verba & dicta pondus habent.

29. *In ore stultorum est cor eorum*, &c. ἐν στόματι μωρῶν ἡ καρδία αὐτῶν, ἐν δὲ καρδίᾳ σοφῶν τὸ στόμα αὐτῶν] *In ore stultorum cor eorum, in corde autem Sapientū os ipsorum.* Sententia est ἀντιγραμμένη, quæ constat inversione verborum. Ea ostendit causam superioris, cur stultorum ac loquacium oratio sit aliena & absurda; sapientum, pondus & authoritatem habeat: Quoniam alter non cogitat quid dicat, sed quicquid venit in buccam effutit (habet enim cor in ore;) alter verò multò antè meditatur quid loquatur. Ità sapientis oratio est cordata, stulti verò subita nec meditata, non ex corde sed ex ore tantùm profecta.

30. *Cùm impius Satanam exsecratur*, &c. ἐν τῷ καταρᾶσθαι ἀσεβῆ τὸν Σατανᾶν, αὐτὸς καταρᾶται τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν] Significat impium summam habere conjunctionem cum Satana: quemadmodum Christus Judæos incredulos & homicidas ad hanc originem revocat, *Vos*, inquit, *ex patre Diabolo estis.* Et, *Qui facit peccatum, ex Diabolo est, quoniam Diabolus peccat ab initio*, 1 Joh. 3. 8.

31. *Obtrectator animam suam polluit*, &c. μολύνει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὁ ψιθυρος, καὶ ὅ ἐὰν παροικήσῃ, μισηθήσεται] *Inquinat suam ipsius animam susurro, & ubicunque peregrinabitur, odio erit.* Ostendit quàm detestandum sit vitium Maledicentiæ, atq; hujusmodi Malevolentiæ, quâ incómodis iniquísque sermonibus aliorum fama & existimatio læditur. Paulus Rom. 1. 29, 30. inter alia maxima peccata ψιθυριστὰς καὶ καταλάλους *susurrones & maledicos obtrectatores* numerat.

CASTELLIO.

6. PAuperis petitio est ab ore ad ejus aures, ejúsque *responsum festinanter venit*] Cùm petit, ei statim responderi debet: nam dilationem non patitur paupertas.

7. *In improbi vestigio est*] Improbus est.

9. *Qui domum suam ære construit alieno, perinde facit ac si quis sibi lapides ad sepulcri sui tumulum congerat*] In suam perniciem construit.

13. *Perfectus Domini metus est sapientia*] Fortassis hæc est sententia, *Domini metus est perfecta sapientia.*

19. *Stulto sapientia perinde est ac deleta domus*] Pro nihilo.

24. *Insipiens per januam*] Latinus, *fenestram.*

27. *Sapientes os in corde habent*] Sapientis mens ejus ori moderatur.

DRUSIUS.

1. SI peccasti]'Ημαρτες. Adjeci particulam *si*, quæ desiderabatur. Paulò pòst pro μηκέτι alibi est ἔτι. ¶ *De prioribus tuis*] Περὶ τῶν προτέρων σου. Alibi περὶ τῶν προτέρων absque pronomine, & apud Interp. Vulg. *& de pristinis.* Hæc est lectio librorum Camerarii & R. Stephani, cum quibus edit. Compl. consentit.

2. *Nam si accesseris mordebit te*] 'Εὰν γὰρ προσέλθῃς δήξεταί σε. Hæc est scriptura trium librorum, videlicet A. B. R. In Camerarii & R. Stephani auctiores sunt pronomine αὐτῇ, *si accesseris ad illud.* Codex Toletanus, ἐὰν γὰρ προσέλθῃς αὐτῇ, δέξεταί σε, *si enim accesseris ad illud, recipiet te.* Hanc lectionem secutus est Interp. Vet. referens, *si accesseris ad illa, suscipient te.* Exemplar MS. quod in Palatinatu, ἐὰν γὰρ προσέλθῃς, δέξεταί σε, *nam si accesseris, suscipiet te.* Si quæris judicium meum, puto Interpretem scripsisse δήξεται, & in avi libro fuisse ישך. Quod docet primùm ipsa comparatio Peccati cum Serpente, deinde sequens versus, qui incipit, *Dentes leonis.* Nam mordemus dentibus.

3. *Dentes leonis*] i. Validi, acuti. Consule Proverbia mea sacra. ¶ *Dentes ejus sunt*] Pro αὐτῆς in exemplari Toletano legitur αὐτῆ, eadem prorsus sententiâ.

5. *Insultatio*] Καταπληγμὸς, *insultatio.* Alii *concertatio.* Autor Latinæ vulgariæ, *objurgatio.* Est autem, ut videtur, severa increpatio quâ alios percellimus: quod καταπλήσσειν dicunt. Vide sis an possit exponi *conturbatio.* Nam qui domum conturbat, rem familiarem dissipat. Λέξις Hesychii, Καταπληκτή, καταφόβητ. ¶ *Domus superbi*] Alibi οἶκος ὑπερηφάνου, *domus superborum.* Vet. editio *substantia superbi eradicabitur.* Sic Esth. 8. 1. *Dedit ei domum*

domum Haman, i. substantiam atque facultates. Similiter Luc. 20. 47. *devorant domos viduarum*, i. bona atque rem.

6. *Ad aures ipsius*] Utrùm *Dei* an *superbi*? Illud verius puto. Nam *ad aures pervenire* dicitur quod aliquis exaudit: Superbus non exaudit precationem pauperis, sed Deus. Nec obstat quòd nulla *Dei* mentio in præcedentibus. Sæpe itá pronomen ponunt Ebræi cùm nihil antecedat ad quod referri possit. ¶ *Judicium ejus*] Capiendum ut ibi, *Judica me, Domine*. Nam *judicat* etiam cùm absolvit, & cùm causam alicujus agit, eúmque tuetur ac defendit. In editione Camerarii priore legitur τὸ ἀπόκειμα αὐτοῦ, i. *responsum ejus*. L. V. *& judicium festinatò advenit illi*, καὶ τὸ κρίμα κατὰ σπουδὴν ἔρχεται αὐτῷ. Novella quædam editio, *Pauperis petitio est ab ore ad ejus aures, ejúsque responsum festinanter venit*. Sensus, Cùm petit aliquid, statim ei responderi debet: nam dilationem non patitur paupertas. Sic explicat autor editionis illius. Simile igitur ut, *Filius honorat patrem*: quod explicamus, *debet honorare*.

7. *In vestigio est peccatoris*] Insistit vestigiis hominum improborum, qui nullam admittunt reprehensionem. Quid dico *reprehensionem*? nè admonitionem quidem ferre possunt; adeò se ipsi amant. ¶ *Ex animo*] Aliàs, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ *corde suo*: q.d. Non ore tantùm, sed etiam corde. Lat. Vet. *convertetur ad cor suum*. Id valet, *redibit ad se*. Alibi, *redibit ad quietem suam*. Vis enim eadem in his esse videtur.

8. *Potens ex lingua*] גבור בלשון qui linguâ valet: ut Psal. 12. 4. *Linguis nostris prævalebimus*.

9. *Qui congregat sibi lapides*] Expressi scripturam Complutensem, quæ etiam legitur in Camerarii & R. Stephani. Nam in A. R. ὡς ὁ συνάγων αὐτοῦ τοὺς λίθους εἰς χειμῶνα, & in MS. ὡς συνάγων τοὺς λίθους αὐτοῦ εἰς χειμῶνα, & apud priscum Interp. nostrum, *quasi qui colligit lapides suos in hieme*. Codex Basileæ impressus in quarto, ὡς συνάγων αὐτοῦ τοὺς λίθους εἰς χῶμα, *ut qui colligit suos lapides ad tumulum*. Hujus loci est Prov. 21. 6. *Acquirere thesauros linguâ mendaci vanitas est propulsa quærentium mortem*.

10. *Stuppa*] Στυππεῖον editio Rom. στυπεῖον Compl. cum B. & reliquis. Nam στιππεῖον, quod in A. mendum esse videtur. Scribitur & στύπον unico π. Lex. Græco-Lat. Vet. Στυπεῖον, *stuppa*: & στύπον cum accentu in antepenultima. Vide Magnum Etymologicum. ¶ *Flamma ignis*] Sic Interp. V. Sed auctior hic locus in C. φλὸξ πυρὸς εἰς ἀπώλειαν, *flamma ignis ad interitum*. Quod secuti sunt Camerarius & R. Stephanus.

11. *Via peccatorum complanata lapidibus*] Prov. 14. 12. *Est via quæ homini recta videtur, sed extremum ejus ducit ad mortem*.

12. *Qui custodit legem*] Alibi νόμον Κυρίου, *legem Domini*. Est etiam ubi reperiatur κρατεῖ pro καλακρατεῖ. ¶ *Tenet sententiam ejus*] Alii, *imperat cogitationibus suis*. Nam κρατῶ & καλακρατῶ *impero*. ¶ *Sapientia*] Diversa lectio σοφίας πρόσληψις exstat in C. Cam. & R. Steph. Editio Lat. *sapientia & sensus* σοφία καὶ αἴσθησις. Apud Salomonem, *Initium sapientiæ timor Domini*. Cui respondet quasi ex adverso, *Consummatio timoris Domini sapientia*. Quare id malo quàm *sapientiæ assumptio*. Quanquam parùm admodum refert hoc an illo modo legatur.

13. *Est enim calliditas*] Exemplar Rom. quod ferè secutus sum, non habet γὰρ, ut nec illud quod Aldus excudit. A quibus non abit in diversa Basileense. Sic autem in iis scriptum reperi, Οὐ παιδευθήσεται ὃς οὐκ ἔστι πανοῦργος· ἔστι πανουργία πληθύνουσα πικρίαν, *Non erudietur qui non est callidus: est calliditas quæ plurimum habet acerbitatis*. Hæc aliter distincta alium sensum habent. Videtur innuere duplicem esse calliditatem, ut revera est. Nam est calliditas laudabilis, quam ἀγαθὴν καὶ ἐπαινετὴν πανουργίαν vocat Basilius. Sine hac nemo potest ad solidam eruditionem pervenire. Alia calliditas vituperanda est, quam & malitiam nuncupant, quæ multum habet amaritudinis, juxta illud Prov. 12. 21. *Improbi pleni sunt malo*. Diversa lectio, quam textus noster præfert, exstat in C. utroque Camerarii & Bibliis R. Stephani: in qua *membrum posterius* (utar verbis Camerarii) ἀντιλογικὸν *est ejus quod dixerat, non erudiri simplices. Quia, inquit, calliditas affert molestiam, & sine molestia eruditio non est. Nam castigationes certè amaræ sunt. Sed hæc callidiora mihi quoque videntur, ut quid dicam non habeam*. Hucusque Camerarius. Codex exscriptus manu nescio cujus, ἔστι δὲ πανουργία. L. V. *Est autem sapientia quæ abundat in malo, & non est sensus ubi abundat amaritudo*. Quæramus ampliùs. Fortè an inveniemus quod magis arridebit. Ut dies diem docet, itá nos multa lectio.

14. *Eluvionis in modum augetur*] Prov. 18. 4. *Aqua profunda sunt verba oris viri, torrens inundans fons sapientiæ*. Rursum Prov. 16. 22. *Fons vitæ intellectus est his qui eo præditi sunt*. ¶ *Quasi vita quidam fons est*] *Fons vitæ*, i. perennis. Significat ejus consilium nunquam exhauriri. Ad hanc sententiam pertinet, *Aqua profunda consilium in corde viri*. Ex Ebræo potest etiam reddi *fons viventium*, ut subaudiatur *aquarum*: nam id quoque sonat מקור חיים. Cæterùm editiones quædam habent ὡς πηγὴ ἁγνὴ ζωῆς, *ut purus fons vitæ*.

15. *Intestina stulti*] Ἔγκατα, *interanea, viscera*. Credo in avi textu fuisse מעי כסיל. Ea vox generalis est ad omnia *interiora*; sed strictè sumitur pro ipso *corde*. Grammatici hoc fieri dicunt κατ' ἐξοχήν. Nam præcipuum interaneorum, i. τῶν ἐντέρων, est Cor. Quo significatu hîc libenter sumpserim. Nam sedes scientiæ secundùm Ebræos est ipsum Cor. Sanè V. Int. hoc vidit cùm verteret, *Cor fatui quasi vas confractum*. ¶ *Nullam continent scientiam*] Vel, *nullam continet scientiam*, ut ad *stultum* referatur. Exemplaria quædam addunt ἐν ζωῇ αὐτοῦ, *in vita sua*.

16. *Eique adjiciet*] עליו יוסיף. Idem cum illo *addet doctrinam*. Quod legitur Prov. 1. 5. & 9. 9.

17. *Audivit eum insipiens*] Pronomen αὐτὸν addidimus sub asterisco ex C. Quod etiam agnoscunt editiones Cam. & R. Stephani. Nam in aliis desideratur. In iisdem legitur ὁ σπαταλῶν, i. *levis, dissolutus, lascivus*, vel, ut antiquus Int. habet, *luxuriosus*. Sic apud Apostolum, *Vidua σπαταλῶσα, quæ deliciis dedita*. Gloss. H. Stephani Σπατάλη, *deliciæ, lascivia*. Σπάταλος, *delicatus*. Σπαταλῶ, *delicias ago*. MS. exemplar ἤκουσεν ὁ πατάγων. Scriptura hæc in manifestario mendo cubat. Putarim legendum ὁ σπαταλῶν nisi quis malit ὁ παταγῶν i. *obstreperus*. Nam παταγῶ *obstrepo*; & indè παλάγημα dicitur *homo garrulus & veterator*, si Suidæ credendum. ¶ *Et displicuit illi*] Quidam, *& improbat eum*. καὶ ἀπήρεσεν αὐτόν. Nam ἀπαρέσκω junctum accusativo Rei sig. *improbo, repudio*. Quo significatu usi sunt aliquoties Bibliorum Interpretes. Henricus Stephanus in Thesauro suo hunc locum itá citat ut legisse mihi videatur pro αὐτῷ, τὸν λόγον, quod interpretatur *improbat sermonem*, vel, *sermo illi displicuit*.

19. *Sermones ejus animo perpendentur*] Expressi lectionem Complutensem, quæ & è MS. notata, τοὺς λόγους αὐτοῦ διανοηθήσονται ἐν καρδίᾳ, *sermones ejus animo perpendent*; sive *de illis cogitabunt corde suo*: nempe qui eum audiverint pro concione dicentem. Sic Int. antiquus, *Verba ipsius cogitabunt in cordibus suis*. Lectio varians διανοηθήσεται & in textu nostro exstat, & reperitur in A. B. R. Hanc Latinè reddes, *qui sermones suos animo perpendit*. Ecclesiastes, inquit, prudens perpendit corde suo quid loquatur coram populo. Ex quo sequitur, non esse prudentes qui temere quidlibet effutiunt pro concione, neque temporis neque loci respectum aut rationem habentes.

20. *Quod eversa domus est*, &c.] Hæc alibi aliter, & maximè in C. ubi versus iste trimembris est. Nos bimembrem fecimus, rejecto uno membro ad versum præcedentem. In quo secuti sumus optimæ notæ codices, cum quibus conspirat exemplar manu descriptum quod Heidelbergæ; tum etiam Latina vet. & ea quam R. Steph. vulgavit.

21. *Pedica in pedibus sunt amentibus disciplina*] Πέδαι ἐν ποσὶν ἀνοήτοις παιδεία. Ordo & constructio, *Disciplina est amentibus quod pedica in pedibus*. Quidam *in pedibus dementibus*, ac si ἀνοήτοις esset adjectivum nominis ποσίν. Alii, *compedes sunt insanorum pedibus*, ἐν ποσὶν ἀνοήτων. Exemplar MS. Πέδαι ἐν ποσὶν ἀνοήτῳ. L. V. *Compedes in pedibus stulto doctrina*, i. ἀνοήτῳ.

22. *In risu*] בשחוק. ¶ *Vocem suam*] Τὴν φωνὴν codex scriptus manu: *vocem suam* L. V.

23. *Tanquam ornamentum aureum*] Pro χρυσοῦ (ità legitur in A. B. R.) alibi est χρυσοῦς, quod in idem recidit. Sic Prov. 11. 22. ἐνώτιον χρυσοῦν, *inauris aurea*. Est autem contractio nominis ex χρύσεος, perinde ut ἀργυροῦς ex ἀργύρεος. Harum duarum lectionum ea quam secutus sum planè Ἑβραΐζει. ¶ *In brachio dextero*] Ἐπὶ βραχίονι δεξιῷ A. B. R. MS. ἐπὶ βραχίονος δεξιοῦ C. uterque Camerarii: *in brachio dextro* L. V.

24. *Festinus est ad domum*] V. editio, *facilis in domum proximi*. Vult dicere, *citò ingreditur domum alterius*. Peccat ergò in præceptum Sapientis quod habetur Prov. 25. 17. *Subtrahe pedem tuum à domo proximi tui, nè quando tui satur te oderit. In domum proximi*, εἰς οἰκίαν τοῦ πλησίον. ¶ *Ad aspectum*] Ἀπὸ προσώπου, *à vultu*, an *à persona?* L. V. *à persona potentis*, ἀπὸ προσώπου δυνάστου. Codex Compl. cum utroque Cam. ἀπ' αὐτοῦ. Quod non nemo reddit, *pudore ab ea se continebit*. Quàm bene, viderit: nam præcedit εἰς οἰκίαν. An igitur est constructio sensu congrua? Dixi antiquum Int. legisse εἰς οἰκίαν τοῦ πλησίον. Forsan eò referendum pronomen ut dicat, *Homo experiens & exercitatus pudore abstinebit se ab eo. Ab eo*, inquam, non *ab ea*. Quanquam οἶκος synonymum fit τῆς οἰκίας. Nihil affirmo: hoc tantùm, ἀπὸ προσώπου legi cùm in A. B. R. tum etiam in MS. & in editis à R. Stephano.

25. *Introspicit*] Legitur & παρακύψει *introspiciet*. Cui firmando est Int. V. Quippe vertit, *stultus à fenestra respiciet in domum*, ἀπὸ θυρίδος παρακύψει εἰς οἰκίαν.

26. *Ad januam*] Παρὰ θύραν A. B. R. MS. In aliis est παρὰ θύρας *ab janua*: & in L. V. *per ostium*. ¶ *Graviter fert infamiam*] Βαρυνθήσεται ἀτιμίᾳ *gravatur infamiâ*: q. d. Gravis illi est infamia quæ ex inscitia tali, ac proinde non committit eam incivilitatem. Pro ἀτιμίᾳ est ubi reperiatur ἀτιμίαν, videlicet in C. & utroque Camerarii.

27. *Labia multiloquorum aliena narrant*] Χείλη πολυλάλων τὰ οὐκ αὐτῶν διηγήσεται, *Labia loquacium non sua narrant*, i. aliena absurdáve, aut, quæ non pertinent ad ipsos. Hæc est scriptura exemplarium Camerarii, R. Stephani & ejus quod Compluti excusum. In aliis habetur Χείλη ἀλλοτρίων ἐν τούτοις βαρυνθήσεται, *Labia extraneorum his gravantur*, sive, *hæc ægre ferunt*. Editio Lat. V. *Labia imprudentium stulta narrabunt*, Χείλη ἀφρόνων ἢ ἀσυνέτων μωρὰ διηγήσονται. ¶ *Sermones autem prudentium*] Exemplar MS. λόγος δὲ φρονίμων, *sermo autem prudentium*.

28. *In ore stultorum est ipsorum cor*] Hilarius in Psal. 21. *In ore stultorum cor eorum esse dicitur, quia nihil ex rationis consilio tractantes & cordis meditatione pendentes, temerario tantùm motu linguæ inconsultæ res fortuitas & inconditas eloquantur. Atque ità in ore stultorum cor eorum est, quia non quod cogitaverunt loquentur, sed quod locuti fuerint cogitabunt*. Vide, si vacas, Proverbia mea Clas. 1. lib. 4. adag. 39. ¶ *In corde autem sapientum*] Huc pertinet apophthegma illud quo dicebatur *Græcis orationem è labiis, Romanis è corde proficisci*. Refertur apud Erasmum lib. 5. Apophthegmatum. Adito nunc Proverbia mea loco citato, adag. 40.

29. *Dum impius Satanam*] Codex MS. τὸν ἀσεβῆ τὸν σατανᾶν.

30. *Susurro*] Ὁ ψιθυρίζων A. B. R. MS. ὁ ψίθυρος, C. uterque Cam. & editio R. Stephani. ¶ *Ubicunque commorabitur*] Secutus sui scripturam Com. quæ & in Camerarii & in R. Stephani. Reliqua exempl. habent ἐν παροικήσει *in loco commorationis*. Excipio manudescriptum, ex quo in schidis quas è Germania missas accepi nihil notatum fuerat: Nihil igitur de hoc affirmare audeo.

GROTIUS.

1. **F**ILI, *peccasti? non adjicias iterum*] Cave in posterum. ¶ *Sed & de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur*] *Ut tibi dimittantur*, addidit Latinus Interpres. Utramque partem pœnitentiæ bene expressit.

2. *Quasi à facie colubri fuge peccata*] Nam & primi peccati suasor *coluber* appellatur. ¶ *Et si accesseris ad illa suscipient te*] Legit hîc Interpres δέξεται, quomodo est in libris Græcis quibusdam: sed vera lectio est δήξεται, quam repræsentat Sixtina. Perstat enim hic Scriptor in comparatione Colubri, qui mordet.

3. *Dentes leonis, dentes ejus*] Duplex figura: nam & initio *quasi* subintelligitur, & secundum illud *dentes* vim exitialem significat, à specie ad genus.

4. *Quasi rompheæ bis acuta*] Ὡς ῥομφαία δίστομος, *secans ab utraque parte*, חרב ולה שני פיות, Jud. 3. 16. חרב פיפיות, Psal. 149. 6. חרב פיות, Prov. 5. 4. *Bicipitem* solet dicere Hieronymus.

5. *Objurgatio & injuria annullabunt substantiam*] *Territio & contumelia destruent divitias*. καταπλήξειν est territare.

Multos necesse est timeat quem multi timent.

¶ *Et domus quæ nimis locuples est annullabitur superbiâ, sic substantia superbi eradicabitur*] Sæpe evenit in hoc libro ut duæ versiones diversorum Interpretum in unam coalescerent. Hîc in Græco est, οὕτως οἶκος ὑπερηφάνων ἐρημωθήσεται, *sic & superborum domus destruetur*, non minus scilicet quàm rixosorum. Superbus enim homo omnibus injuriam facit; itaque mirum non est si multos inimicos habeat.

6. *Deprecatio pauperis ex ore usque ad aures ejus perveniet*] *Preces pauperis ex ore aurium ipsius tenus*, i. non ultrà quàm ad aures perveniunt, animum non attingunt. ¶ *Et judicium festinatò adveniet illi*] *Judicium ejus* (i. pœna) *festine eveniet*. Deus immisericordes immisericorditer tractat.

7. *Qui odit correptionem vestigium est peccatoris*] Gr. ἐν ἴχνει ἁμαρτωλοῦ, i. *per vestigia incedit hominis peccare consueti*. ¶ *Et qui timet Deum convertetur ad cor suum*] *In corde suo*, i. monitus resipiet: non committet ut quod fecit in consuetudinem transeat.

8. *Notus longè potens linguâ audaci, & sensatus scit labi se ab ipso*] *Longè celeber* est vir *linguâ potens*: (nam illud *audaci* in Græco non est) *at vir mente præditus intelligit ubi ille labitur*. Alios pertrahit in assensum limpidus ille eloquentiæ torrens. At qui judicio & rerum cognitione valet, is ficta novit à veris discernere.

9. *Qui ædificat domum suam impendiis alienis*] *Ære alieno*, ἐν χρήμασιν ἀλλοτρίοις. ¶ *Quasi colligit lapides suos in hieme*] Legit ἑαυτῷ pro ἑαυτοῦ, & εἰς χειμῶνα (quod & nunc codices nonnulli habent) pro εἰς χῶμα ταφῆς. *Par ei est qui ad sepulcrum suum lapides congerit*: sibi enim ruinam parat.

10. *Stuppa collecta synagoga peccantium*] *Multitudo hominum malorum est velut stuppæ congeries*, quæ facillimè ignem concipit: Cant. trium puer. 17. ¶ *Et consummatio illorum flamma ignis*] Addunt quidam codices εἰς ἀπώλειαν· sed id satis comprehensum in voce συντέλεια, & abest in Sixtina. Peribit tam subitò quàm quæ igne consumuntur.

11. *Via peccantium complanata lapidibus*] Facilis incessu, ut viæ stratæ.

Τὴν μὲν γὰρ κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἔστιν ἑλέσθαι
Ῥηϊδίως· λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει.

¶ *Et in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ*] Christianè admodum. At in Græco est tantùm, ἐπὶ ἐσχάτω αὐτῆς βόθρος ᾅδου. *In fine ejus*, i. tandem, ducit ad sepulcrum, i. ad mortem à Judice, aut ab iis quos læserunt, aut à Deo denique.

12. *Qui custodit justitiam continebit sensum ejus*] *Qui legem Dei custodit, is compos fit sensuum legis*. Confer Joh. 7. 17. & id quod sequitur.

13. *Consummatio timoris Dei*] i. Finis ejus. ¶ *Sapientia & sensus*] Σοφίας προσθήκη, *Sapientiæ augmentum*.

14 15. *Non erudietur qui non est sapiens in bono. Est autem sapientia quæ abundat in malo; & non est sensus ubi est amaritudo*] Varias interpretationes ex varia lectione in unum miscuerunt exscriptores. Græca sic habent, οὐ παιδευθήσεται ὃς οὐκ ἔστι πανοῦργος. ἔστι δὲ πανουργία πληθύνουσα πικρίαν. Sicut antè αἰσχύνης ità hîc πανουργίας vocem distinguit:

guit: est enim vox per se media. Observavit id Basilius in Proverbia, dicens, πανεργίαν διττὴν εἶναι, & laudabilem πανεργίαν esse eam ἣ ὡς ὅπλῳ τινὶ προηγουμένῳ εἶναι δεῖ καὶ φυλακτικὸν τῆς φρόνιμον τῆς ἐπιβουλαῖς τῶν ὑπεναντίων. Ergò dicit hic Scriptor subtilitatem quandam ingenii requiri in eo qui ad magnum doctrinæ fastigium sit perventurus: sed aliam quoque esse subtilitatem quæ de se producat malitiam. Id enim valet πικρία, Deut. 29. 18. Act. 8. 23. Hebr. 12. 15.

16. *Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit*] Augetur quotidie sicut diluvies. Vide Gen. 7. 10, & seq. ¶ *Et consilium ejus sicut fons vitæ permanet*] Ἡ βουλὴ αὐτοῦ ὡς πηγὴ ζωῆς· nam ζωῆς non est in Sixtina. *Fons vitæ* Hebræis est fons perennis: Psal. 36. 9. Prov. 10. 11. & 13. 14. & 14. 27. & 16. 22. & 18. 4. Jer. 2. 13. & 17. 13. Apoc. 7. 17. Non magis ei consilium deerit quàm aquæ fonti perenni. Ovidius de Homero,

———cujus de fonte perenni
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

17. *Cor fatui quasi vas confractum*] Dolium Danaidum. ¶ *Et omnem sapientiam non tenebit*] Infusa illi effluent. Quod hîc libri nonnulli adjiciunt, ἐν ζωῇ αὐτοῦ, id Sixtina non habet.

18. *Et ad se adjiciet*] Sibi applicabit. ¶ *Audivit luxuriosus*] Ἀσώτος, *imprudens.* ¶ *Projiciet illud post dorsum suum*] *A tergo rejiciet*, ut quæ non curamus.

19. *Narratio fatui quasi sarcina in via*] Res molesta ac tædiosa. ¶ *Nam in labiis sensati invenietur gratia*] *At in labiis.* Placebunt quæ vir sapiens dixerit.

20. *Os prudentis quæritur in Ecclesia*] Magno cum desiderio exspectatur ejus sermo in senatu aut concione. ¶ *Et verba illius cogitabunt in cordibus suis*] Hoc suo loco est in Sixtina: in aliis codicibus Græcis malè transponitur. Digna judicantur ejus verba quæ insigantur memoriæ.

21. *Tanquam domus exterminata, sic fatuo sapientia*] Ut domus destructa, sine ordine ac decore; lapides, non domus. ¶ *Et scientia insensati inenarrabilia verba*] Ἀδιεξέταστοι λόγοι, *verba impræmeditata.*

22. *Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manum dextram*] *Etiam super dexteram.* Ideo præcepta odit quia videt futurum ut per ea vetetur suis malis moribus vivere.

23. *Fatuus in risu exaltat vocem suam: vir autem sapiens vix tacitè ridebit*] Explicatio fusior ejus quod dictum suprà 19. 27. Seneca, *Risus sit sine cachinno.* De Jove Virgilius,

Olli subridens hominum sator atque deorum.

24. *Ornamentum aureum prudenti doctrina*] *Velut torques.* ¶ *Et quasi brachiale in brachio dextro*] Vide Esa. 3. 19.

25. *Pes fatui velox in domum proximi*] Nullis de causis ingerit se in alienum larem. ¶ *Et homo peritus confundetur à persona potentis*] In Gr. exemplaribus quibusdam est ἀπὸ προσώπου, quod hîc Interpres explicavit, additâ *potentis* voce. Sed melior est lectio altera ἀπ' αὐτοῦ, à tali more abstinebit: quod & sequentia firmant.

26. *Stultus à fenestra prospiciet in domum*] Imò *à janua*, ἀπὸ θύρας. Curiosus introspector est rerum alienarum. ¶ *Vir autem eruditus foris stabit*] Vir bene institutus foris commodum exspectabit ejus quem aditurus est: id enim est verecundi. Vide Deut. 24. 11.

27. *Stultitia hominis auscultare per ostium*] Quid intus geratur. ¶ *Et prudens gravabitur contumeliâ*] Βαρυνθήσεται ἀτιμίαν. Vir prudens non poterit talem injuriam non graviter ferre.

28. *Labia imprudentium stulta narrabunt*] *Loquacium labra differunt de iis quæ ad se non pertinent*: ut Olus apud Martialem. ¶ *Verba autem prudentium staterâ ponderabuntur*] i. *Sapientes quid dicturi sint priùs intra se ad libellam exigunt*: nihil dant nisi coctum.

29. *In ore fatuorum cor illorum: & in corde sapientum os illorum*] Dictum elegans. Illorum mens in lingua natat, hi linguam mente comprimunt.

30. *Dum maledicit impius Diabolum, maledicit ipse animam suam*] Nempe quia paribus paria conveniunt. Impius autem ingenium trahit de Satana: ità ut etiam *ex eo natus* dicatur, Joh. 8. 44.

31. *Susurro coinquinat animam suam*] i. Dum alios vult dedecorare, semet dedecorat. ¶ *Et in omnibus odietur: & qui cum eo manserit, odiosus erit: tacitus & sensatus honorabitur*] Pro his omnibus in Græcis tantùm est, καὶ ὃ ἐὰν παροικήσῃ μισηθήσεται. At in Sixtina, καὶ ἐν παροικίᾳ μισηθήσεται, rectè: *odio erit omni viciniæ.*

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κβ.

1. Λίθῳ ἠρδαλωμένῳ συνεβλήθη [παρεβλήθη] ὀκνηρὸς, καὶ πᾶς ἐκσυριεῖ ἐπὶ τῇ ἀτιμίᾳ αὐτοῦ.

2. Βολβίτῳ κοπρίων συνεβλήθη ὀκνηρός· πᾶς ὁ ἀναιρούμενος αὐτὸν, ἐκτινάξει χεῖρα.

3. Αἰσχύνη πατρὸς ἐν γεννήσει ἀπαιδεύτου· θυγάτηρ δὲ ἐπ' ἐλαττώσει γίνεται. [γεννᾶται]

4. Θυγάτηρ φρονίμη κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς, καὶ ἡ καταισχύνουσα εἰς λύπην γεννήσαντος.

5. Παῖδα [μητέρα] καὶ ἄνδρα καταισχύνει ἡ θρασεῖα, καὶ ὑπὸ ἀμφοτέρων ἀτιμασθήσεται.

6. Μουσικὰ ἐν πένθει ἄκαιρος διήγησις· μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ σοφίας.

7. Τέκνα ἐν ἀγαθῇ ζωῇ τὴν τροφὴν ἔχοντα, τῶν ἰδίων γεννητόρων κρύψουσι δυσγένειαν. [C. A.]

8. Τέκνα ἐν καταφρονήσει καὶ ἀπαιδευσίᾳ, γαυριώμενα συγγενείας, ἑαυτῶν μολύνουσι τὴν εὐγένειαν. [C. A.]

9. Συγκολλῶν ὄστρακον, ὁ διδάσκων μωρὸν· καὶ ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέος ὕπνου.

10. Διηγούμενος [ἐξηγούμενος] νυστάζοντι ὁ διηγούμενος μωρῷ· καὶ ἐπὶ συντελείᾳ ἐρεῖ, Τί ἐστιν;

11. Ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον, [C. A.] ἐξέλιπε γὰρ φῶς· καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ σύνεσιν.

12. Ἥδιον [ἥδιστα] κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἀνεπαύσατο· τοῦ δὲ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωὴ πονηρά.

13. Πένθος νεκροῦ ἑπτὰ ἡμέραι, μωροῦ δὲ καὶ ἀσεβοῦς πᾶσαι αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς αὐτοῦ.

14. Μετὰ ἄφρονος μὴ πληθύνῃς λόγον, καὶ πρὸς ἀσύνετον μὴ πορεύου [C. A.] ἀναισθητῶν γὰρ ἐξουδενώσει σε.

15. Φύλαξαι ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα μὴ κόπον ἔχῃς, καὶ οὐ μὴ μολυνθῇς ἐν τῷ ἐκτιναγμῷ αὐτοῦ.

16. Ἔκκλινον ἀπ' αὐτοῦ, καὶ εὑρήσεις ἀνάπαυσιν, καὶ οὐ μὴ ἀκηδιάσῃς ἐν τῇ ἀπονοίᾳ αὐτοῦ.

17. Ὑπὲρ μόλυβδον τί βαρυνθήσεται; καὶ τί αὐτῷ ὄνομα ἀλλ' ἢ μωρός;

18. Ἄμμον, καὶ ἅλα, καὶ βῶλον σιδήρου εὔκοπον ὑπενεγκεῖν, ἢ ἄνθρωπον ἀσύνετον.

19. Ὡς ἱμάντωσις ξυλίνη ἐνδεδεμένη εἰς οἰκοδομὴν ἐν συσσεισμῷ οὐ διαλυθήσεται· οὕτως καρδία ἐστηριγμένη ἐπὶ διανοήματος βουλῆς, ἐν παντὶ καιρῷ οὐ δειλιάσει.

20. Καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ διανοίας συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ. [ξεστοῦ]

21. Χάρακες [χάλικες] ἐπὶ μετεώρου κείμενοι κατέναντι ἀνέμου [οὐ] μὴ ὑπομείνωσιν· οὕτως καρδία δειλὴ ἐπὶ διανοήματος μωροῦ κατέναντι παντὸς φόβου οὐ μὴ ὑπομείνῃ.

22. Ὁ νύσσων [ὀρύσσων] ὀφθαλμὸν, κατάξει δάκρυα· καὶ ὁ νύσσων καρδίαν, ἐκφαίνει αἴσθησιν.

23. Βάλλων

23. Βάλλων λίθον ἐπὶ πετεινά, ἀποσοβήσει αὐτά· καὶ ὁ ὀνειδίζων φίλον, διαλύσει φιλίαν.

24. Ἐπὶ φίλον ἐὰν σπάσῃς ῥομφαίαν, μὴ ἀπελπίσῃς· ἔστι γὰρ ἐπάνοδος.

25. Ἐπὶ φίλον ἐὰν ἀνοίξῃς στόμα, μὴ εὐλαβηθῇς· ἔστι γὰρ διαλλαγή.

26. Πλὴν ὀνειδισμοῦ καὶ ὑπερηφανίας [ὑπερηφ. καὶ ὀνειδ.] καὶ μυστηρίου ἀποκαλύψεως καὶ πληγῆς δολίας [καρδίας] ἐν τούτοις γὰρ ἀποφεύξεται πᾶς φίλος.

27. Πίστιν κτῆσαι ἐν πτωχείᾳ μετὰ τοῦ πλησίον, ἵνα ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ ὁμοῦ πλησθῇς.

28. Ἐν καιρῷ θλίψεως διάμενε αὐτῷ, ἵνα ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ συγκληρονομήσῃς.

29. [Οὐ καταφρονητέον γὰρ ἀεὶ τῆς περιγραφῆς, οὐδὲ θαυμαστὸς πλούσιος νοῦν οὐκ ἔχων.] [Abest ab utroque Cod.]

30. Πρὸ πυρὸς ἀτμὶς καμίνου καὶ καπνός, οὕτως πρὸ αἱμάτων λοιδορία.

31. Φίλον σκεπάσαι οὐκ αἰσχυνθήσομαι, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οὐ μὴ κρυβῶ.

32. Καὶ εἰ κακά μοι συμβῇ δι' αὐτόν, πᾶς ὁ ἀκούων φυλάξεται [φεύξεται] ἀπ' αὐτοῦ.

33. Τίς δώσει μοι ἐπὶ στόμα μου φυλακήν; καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων μου σφραγῖδα πανοῦργον; ἵνα μὴ πέσω αἰφνιδίως ἀπ' αὐτῆς, καὶ ἡ γλῶσσά μου μὴ ἀπολέσῃ με;

1. Συνεβλήθη] L. ed. omnes. ¶ Verba illa, καὶ πᾶς ἐκσ. ἐπὶ τ. ἀτ. αὐτοῦ. Βολβίτῳ κο. συνεβ. ὀκνηρός, in Al. Ar. B. utroque desiderantur.

2. Βολβίτῳ] Ὁ βόλβιτος, Atticè βόλιτος Aristoph. & τὸ βόλβιτον, Hesych. ἀφόδευμα βοός. Soph. 1. 17. ἐκχεῖτε τὸ αἷμα αὐτῶν ὡς χοῦν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῶν ὡς βόλβιτα. Ezech. 4. 12. ἐν βολβίτοις κόπρου ἀνθρωπίνης ἐγκρύψεις αὐτά.

3. Γίνεται] Al. γίγνεται Co.

4. Φρονίμη κλ. ἀνδρα] R. Al. St. Φρόνιμος κλ. ἀνδρὸς Co. H.

5. Πατέρα] Libri impressi.

6. Μουσική] B. uterque. Μουσικὴ R. Al. Co. Scitè Naz. Orat. contra Eunomianos, Τὸ καλὸν οὐ καλόν, inquit, ὅταν μὴ καλῶς γίνηται· ὥσπερ ἄνθος ἐν χειμῶνι παντελῶς ἄωρον, καὶ γυναιξὶ κόσμος ἀνδρεῖος, ἢ γυναικεῖος ἀνδράσι, καὶ πένθει γεωμετρεία, καὶ πότῳ δάκρυον. Ubi *Geometriam* pro *Musica*, quæ omnes disciplinas complectitur, Theologus posuit, εἶδος ἀντὶ τοῦ γένους, συνεκδοχικῶς affirmante id S. Maximo. ¶ Ἐν καιρῷ σοφίας] Co. ἐν παντὶ καιρῷ σοφία P. R. Al. Ar. B. Cl. Alex. l. 1. Pæd. c. 8.

7. Hic & proximè sequens à R. Al. & libris hinc impressis absunt. ¶ Τὴν τροφὴν] Co. τέχνην N. R.

8. Γαυριώμενα] C. A. γεγαυριωμένα, Co. N. R. In his verba hoc distinguuntur modo, γεγαυριωμένα, συγγενείας ἑαυτῶν μ. τ. εὐγένειαν.

9. Συγκολλῶν ὄστρακον] i. Εἰς αἴσθησιν ἄγων τὴν γνῶσιν Cl. Alex. ¶ Ὁ διδάσκων μωρὸν] i. Τὸν ἀπηλπισμένον εἰς σύνεσιν ὀξύνων, Idem l. 1. Pæd. c. 8. Ludit enim operam διὰ τὴν ἀπροσεξίαν αὐτοῦ, Athan. ¶ Καὶ ἐξεγείρει καθεύδοντα] Co. ἐξεγείρων καθεύδοντα R. Al. Cl. Alex. ¶ Βαθέως] R. Al. Βαθέος Co. Cl. Alex. ¶ Ὕπνος] Ὁς οὐκ ἄλλων μάλιστα θανάτῳ ἔοικεν, Clem. ibid. atque indè *Mortis* & *frater* dicitur, Athenag. lib. De Resurrect. mort. & *vicinus*, in Epigram. Græc.

10. Διηγούμενος] R. Al. Διηγεῖται Co.

11. Ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον] Οὐχὶ πάντας τοὺς τεθνεῶτας λέγει καταθρηνεῖσθαι, ἀλλὰ τοὺς ἔργοις κακοῖς νεκρωθέντας, καὶ ζῶσαν ἀναστροφὴν μὴ μετελθόντα, κλαίειν βούλεται, ὡς τοῦ μέλλοντος φωτὸς ἀποτυχόντα Isid. Pelus. l. 1. ep. 334. ¶ Ἐξέλιπε γὰρ] Co. Al. à R. abest. ἐξέλιπε γὰρ C. A. ὅτι ἐκλέλοιπε Isidor. Pel. ¶ Φῶς] ἀντὶ τοῦ ζῆν, ut apud Eurip.

12. Κλαῦσον] Jer. 22. 10. Μὴ κλαίετε τὸν τεθνηκότα, μηδὲ θρηνεῖτε αὐτόν· κλαύσατε κλαυθμῷ τὸν ἐκπορευόμενον· ὅτι οὐκ ἐπιστρέψει ἔτι Athanas. T. 1. p. 363. ¶ Τοῦ γὰρ] Al. τοῦ γὰρ Co. ¶ Παντὸς] A Co. abest.

13. Ἑπτὰ ἡμέραι] Gen. 50. 10.

14. Ἐξουδενώσει σε] C. A. ἐξουθενήσει σε τῷ πάντα N. R. Co.

17. Μόλυβδον] R. μόλυβον Co. μόλιβδον Al. Eadem Codicum varietas Exod. 15. 10. Job. 19. 25. Jer. 6. 29. [ubi annotatur legi etiam μόλιβος] Ezech. 22. 18. Zach. 5. 7. ¶ Ἀλλ' ἢ μωρὸς] Al. ἀλλ' ἢ μόλυβος Co.

18. Εὐκοπον] R. [ἐλλείψει, quà supra, τοῦ μᾶλλον] εὐκοπώτερον, Co. alibi εὐκοπώτερον, I. εὔκοπον Al. Ar. B. vitiosè.

19. Ὡς] C. A. à reliquis abest. ¶ Συσσεισμῷ] 2 Reg. 5. 24. 4 Reg. 2. 1. Jer. 23. 19. Naum 1. 3. verbale à συσσείω, Agg. 2. 8. ¶ Ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει R. Al. παντὶ καιρῷ C. A. ἐν παντὶ καιρῷ φόβου οὐ δειλ. Co. ἐν καιρῷ οὐ διαλυθήσεται E.

20. Διανοίας] Al. διανοίᾳ Co. ¶ Ἐπὶ] Abest à R. Al.

21. Χάλικες] C. A. & E. nisi quòd in hoc per κ, χάλικες scriptum, culpâ (ut puto) librarii. ¶ Οὐ μὴ ὑπομείνη Al. οὐ μὴ μείνωσι Co. ¶ Διανοήματος] R. Al. E. διανοήματι Co.

22. Ὁ νύσσων ὀφθ.] Lib. editi. ¶ Δάκρυον] E. ¶ Ὁ νύσσων καρδίαν] Bas. M. οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι, νύττοντες καὶ πληροῦντες τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν συνείδησιν τιμωρούμενοι, καὶ κολάζοντες.

23. Ἀποσοβήσει] Co. ἀποσοβεῖ R. Deut. 28. 26. οὐκ ἔσται ὁ ἀποσοβῶν [al. ἐκφοβῶν.] Joseph. οἰωνούς, μηδένα λόγον αὐτῶν ποιουμένους ἀποσοβοῦντος, lib. 2. Orig. c. 3. Transfertur etiam ad alia: Chrys. ὅταν πλεονεξίαν ἀποσοβήσωμεν τῆς ψυχῆς τῆς ἡμετέρας· &, πᾶσα ὥσπερ κόνις ἀποσοβεῖται τῶν τοιούτων δογμάτων ἡ ἀπάτη. ¶ Διαλύει] E.

24. Σπάσῃς ῥομφαίαν] R. Al. σπάσῃ μάχαιραν Co.

26. Δολίας] Libri editi, & Chrysost. hom. 40. Act. 19. ¶ Γάρ] C. A. Co. alibi abest.

27. Εὐφρανθῇς] Co. ὁμοῦ πλησθῇς Al.

28. Ἑαυτῷ] Al. vitiosè. ¶ Ἐν τῇ κλ.] Al. τὴν κληρονομίαν Co.

29. Τῆς περιγραφῆς] Co. ἡ περιγραφὴ *res angusta*.

30. Πρὸ πυρὸς] Convitium namque ad iram invitat; quâ mens, animi oculus, tanquam fumo correpta si inflammetur, ad vindictam properat: unde vulnera & cædes. ¶ Καπνὸς] Οὐχὶ τὸ πῦρ λυμαίνεται μόνον τοὺς ἀλσομένους, ἀλλὰ καὶ ὁ καπνὸς, τῶν καὶ πόρρω τοῦ πυρὸς ἀφεστηκότων δριμύσσων τὰς ὄψεις καὶ ἀμαυρούμενος, Phot. ep. 13. Notentur obiter adagia Græcorum, Φεύγοντες τὸν καπνὸν εἰς πῦρ ἐνέπεσον, Epiphan. &, Καπνὸν καὶ κύματος ἐκβαίνε, Philo: quorum illud, nostris etiam familiare, sumptum ex Senario,

Καπνὸν γε φεύγων εἰς τὸ πῦρ ἐνέπεσον·

hoc, è versu 219. Odyss. μ'.

31. Σκεπάσαι] In ed. Latina est, *Amicum salutare* (ἀσπάσασθαι) *non confundaris*. Et S. Ambros. lib. 3 De Offic. c. 16. *Amicum salutare non erubescas* N. R.

32. Συμβῇ] R. Al. συμβήσονται Co. ¶ Φυλάξεται] Lib. ed.

33. Στόμα] Al στόματός Co. ¶ Πανοῦργον] E. ¶ Αἰφνιδίως] Co. à R. Al. abest. ¶ Γλῶσσά μου ἀπολέσῃ με] R. Al. γλ. μου μὴ ἀπ. με Co.

BADVELLUS.

1. *Lapidi conspurcato*, &c. λίθῳ ἠρδαλωμένῳ συνεβλήθη ὀκνηρός, καὶ πᾶς ἐκσυριεῖ ἐπὶ ἀτιμίᾳ αὐτοῦ] *Lapidi polluto* [aut, *contaminato*] *comparatus est piger; & omnis sibilabit propter ignominiam ejus*: aut, *in ignominia ejus*. Legitur & ἐκσυριεῖ. Piger ac ignavus, in quo nihil est industriæ, laboris, operæ, ac diligentiæ, nec sibi nec aliis utilis est: fugitat enim laborem: itaque rectè *lapidi conspurcato* comparatur, quem nullus contrectare audet, aut potest attingere quin polluatur: ità piger nullum ad negotium adhiberi potest quin negligentiæ suæ notam turpissimam relinquat. Itaque Prov. 10. 26. Solomon dicit, pigrum legatum ab aliquo, afferre pudorem ei qui ipsum misit.

2. *Piger conferendus est stercori*, &c. βολβίτῳ κοπρίων συνεβλήθη ὀκνηρός· πᾶς ὁ ἀναιρούμενος αὐτὸν, ἐκτινάξει χεῖρα]

Stercori

Stercori boum comparatus est piger: omnis illud tollens, manum excutiet. Idem significat, operam pigri ignavíque hominis in aliquo negotio cum infamia & turpitudine conjunctam esse. Huic vitio contraria est φιλοπονία *industria & diligentia hominis facilè laborantis*, quæ in omni re laudem ac lætitiam affert.

3. *Ignominia patris est filius* &c. αἰσχύνη πατρὸς ἐν γεννήσει ἀπαιδεύτου, θυγάτηρ δὲ ἐπ' ἐλαττώσει γίνεται] *Pudor* [aut, *dedecus*] *patris in generatione non instituti*, [i. filii disciplinæ expertis] *filia autem in minutione fit*: aut, *gignitur*. Significat liberorum vitia redundare in infamiam parentum, à quibus educari liberaliter ac institui debuerunt. Itaque videmus quo dolore afficiatur Augustus apud Suetonium propter impudicitiam filiarum, qui etiam ità proclamare solebat,

Αἴθ' ὄφελον γ' ἄγαμός τ' ἔμμεναι, ἄγονός τ' ἀπολέσθαι,

quasi mallet sine liberis & vivere & mori. Videtur tamen Sapiens discrimen quoddam significare, ut mala filiorum institutio pravàque vivendi ratio ad parentum infamiam pertineat: eadem morum vitiosa ratio in filiabus magìs earum famam quàm parentum existimationem attingat; atque illam commendationem, cùm sunt in conjugio collocandæ, minuat. Hunc enim sensum sequentes sententiæ ostendunt.

4. *Filia prudens hereditate*, &c. θυγάτηρ φρονίμη κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς, καὶ ἡ καταισχύνουσα εἰς λύπην γεννήσαντος] *Filia prudens hereditabit maritum suum, & quæ confundit*, [sive, *pudore afficit*] *in tristitiam ejus qui genuit*. Ostendit dissimilem existimationem ac conditionem filiæ bene moratæ prudentísque atque improbæ ac stultæ, quòd illa moribus commendata & ornata facilè maritum nanciscatur, hujus verò difficillima in conjugio ratio sit; illa semper præclaram famam quasi dotem secum affert, certissimámque optimi mariti conjunctionem tanquam hereditatem est habitura. Ità enim mihi magìs placet vertere κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς *hereditabit* [aut, *quasi hereditatem habebit*] *maritum suum*. Est enim hæc optima hereditas quæ à patribus dari possit filiabus, cùm illæ ità educantur & instituuntur ut quàm commodissimè atque honestissimè collocari possint.

5. *Impudens patrem & virum*, &c. πατέρα καὶ ἄνδρα καταισχύνει ἡ θρασεῖα, καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων ἀτιμασθήσεται] *Patrem ac virum confundit* [aut, *pudore afficit*] *audax*: sive, *proterva*, atque *inverecunda*. Quod vitium in muliere est turpissimum, cùm pudor (à quo etiam *pudicitia* nominatur) ei sexui in primis conveniat.

6. *Intempestiva narratio*, &c. μουσικὴ ἐν πένθει, ἄκαιρος διήγησις· μάστιγες δὲ καὶ παιδεία, ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας] *Musica in luctu, importuna narratio: flagella verò & disciplina in tempore* [sive, *opportunitate*] *sapientiæ*. Mihi videtur significare Sapiens, nec jucundam ac suavem rerum aliquarum commemorationem, nec gravem admonitionem atque objurgationem opportunè posse à quoquam adhiberi, quàm sapiente, qui solus intelligit quid, & quando, & quomodo dicendum sit. Musica, ad delectationem ac voluptatem comparata, à tempore luctuoso funestóque aliena est. Tum enim nihil jucundum esse potest: gratum fortasse propter opportunitatem, ut est officium consolantium. Omnia Sapiens facit & dicit suo & tempore & loco, etiam cùm verbis gravissimis ac severissimis objurgat & castigat. Peropportuna est hujusmodi illius oratio, cùm aliorum quantumvìs jucunda à loco ac tempore aliena sit.

7. *Testam conglutinat*, &c. συγκολλῶν ὄστρακον ὁ διδάσκων μωρόν, καὶ ἐξεγείρων καθεύδοντα ἐκ βαθέος ὕπνου] *Conglutinans testam qui docet stultum, & excitat dormientem ex profundo somno*. Hàc similitudine significat eum operam perdere qui stultum docet, quòd is doctrinæ ac disciplinæ nullo modo capax sit, nec magìs aptam ad discendum naturam habeat quàm testa ad cohærendum, cùm quis eam glutinare vult. Idem significat *dormientis excitatio è profundo somno*.

8. *Liberi si cum proba vita*, &c. τέκνα ἐν ἀγαθῇ ζωῇ τροφὴν ἔχοντα, τὸ ἴδιον γονέων κρύψουσι δυσγένειαν] *Liberi in vita bona cibum habentes, suorum genitorum occultabunt ignobilitatem*. Duplex est generis conditio, εὐγένεια καὶ δυσγένεια *dignitas atque indignitas*, sive *claritas & obscuritas*: Itaque ad genus aut commendandum & illustrandum aut vituperandum ac deformandum liberi ac posteri summam vim habent; ut aut honestâ vitâ infamiam majorum parentúmque suorum deleant, aut improbâ eorum præclaram famam gloriámque polluant. Requirit autem Sapiens in liberis res ad victum cultúmque vitæ necessarias cum probitate honestatéque conjunctas; ut & vivant commodè, rebus non destituti necessariis; & honestè, optimis moribus prædìti. ¶ *Liberi si contumaciâ & imperitiâ*, &c. τέκνα ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἀπαιδευσίᾳ γαυριῶντα, συγγενείας ἑαυτῶν μιανοῦσιν εὐγένειαν] *Liberi in contemptu ac disciplinâ destitutione gloriantes, cognationis suæ contaminant nobilitatem*. Hoc membrum oppositum est priori, in quo significat degeneres liberos dignitatem generis sui maculare.

9. *Dormitantem alloquitur*, &c. διηγεῖται νυστάζοντι ὁ διηγούμενος μωρῷ· καὶ ἐπὶ συντελείᾳ ἐρεῖ, Τί ἐστι;] *Narrat dormitanti, qui stulto narrat: & in fine dicet, Quid est?* Hujus indocilitatis aptissimum habemus exemplum Act. 17.32. in Philosophis Atheniensibus, qui cùm Paulum de Resurrectione concionantem audivissent, ejus doctrinam aut irridebant aut iterum audire volebant.

10. *Mortuum lamentare quòd luce*, &c. ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ φῶς· καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ σύνεσις] *Super* [aut, *propter*] *mortuum plora; defecit enim lux: & super stultum plora; nam defecit intellectus*. Comparatione hominis mortui ostendit quàm deploranda & miseranda sit conditio stulti & amentis hominis: in utroque enim est privatio rei desiderandæ, in altero lucis, in altero mentis ac rationis, cujus amissio est miserrima. Est enim Mens lux quædam animi ac vitæ, sine qua nulla lucis corporalis perfruitio potest esse jucunda aut exoptata.

11. *Mortuum leviùs defle*, &c. ἥδιον κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἀνεπαύσατο· τοῦ γὰρ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωὴ πονηρά] *Dulciùs* [i. placidiùs ac moderatiùs] *super mortuum plora: nam stulti supra mortem vita mala*, i. morte ipsâ pejor est. Significat igitur acerbiùs dolendam esse conditionem ejus qui mente caret quàm illius qui vitâ privatus est.

13. *Defunctus septem dies*, &c. πένθος νεκροῦ, ἑπτὰ ἡμέραι· μωροῦ δὲ καὶ ἀσεβοῦς πᾶσαι αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς αὐτοῦ] *Luctus mortui, septem dies: stulti verò & impii, omnes dies vitæ ejus*. Tempus lugendi mortui spatio septem dierum est definitum: miseria stulti atque improbi ad lugendum totius vitæ tempus requirit; est enim tota illius vita perpetuo luctu dignissima.

14. *Ne verba multa facias cum*, &c. μετὰ ἄφρονος μὴ πληθύνῃς λόγον, καὶ πρὸς ἀσύνετον μὴ πορεύου] *Cum insipiente nè multiplices sermonem, & ad vecordem nè accesseris*. Significat his sententiis consuetudinem improborū perniciosam esse, congressionémque cum his & collocutionem fugiendam. *Corrumpunt* enim *bonos mores colloquia prava*, 1 Cor. 15. 33.

15. *Cave ab eo, nè molestiam contrahas*, &c. φύλαξαι ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα μὴ κόπον ἔχῃς, καὶ οὐ μὴ μολυνθῇς ἐν τῷ ἐντιναγμῷ αὐτοῦ] *Cave ab eo, nè molestiam habeas, ac nè polluaris in excussione ejus*. Significat labem morum ac vitæ facilè aspergi ex consuetudine improborum, neque posse cum his communicari aut sermone aut re, quin aliqua vitæ famæque turpissima nota inuratur. Tales enim plerumque aut sumus aut existimamur quales sunt ii cum quibus versamur ac vivimus.

17. *Quid gravius est plumbo?* &c. ὑπὲρ μόλυβδον [sive μόλιβδον] τί βαρυνθήσεται; καὶ τί αὐτῷ ὄνομα ἀλλ' ἢ μωρός;] *Super plumbum quid gravabitur? & quod nomen ei, quàm Stultus?* i. quod aliud est ei nomen quàm Stultus? Hàc comparatione rei gravissimæ quam pondere atque onere stultus superat, significat illius mores vitámque maximopere molestam esse planéque intolerabilem. Est autem illa maxima molestia, quòd cùm sit imperitus ac stultus (ut ait quidam senex Terentianus) *nihil rectum esse putat nisi quod ipse facit*.

19. *Ut compages & jugamenta*, &c. ἱμάντωσις ξυλίνη ἐνδεδεμένη εἰς οἰκοδομὴν, ἐν συσσεισμῷ οὐ διαλυθήσεται· οὕτω καρδία ἐστηριγμένη ἐπὶ διανοήματος βουλῆς, ἐν καιρῷ φόβῳ

ἐ σεισμῷ] *Colligatio lignea illigata ad ædificium in concussione non dissolvetur: sic cor firmatum in cogitatione consilii, in omni tempore metu non formidabit.* Significat consilio cogitato ac antè capto ità muniri firmarique animum ut omnis metus futurorum eventuum ex eo pellatur. Est autem aptissima similitudo structuræ in ædificio optimè junctæ ac colligatæ, cui connexio conjunctióque causarum rerúmque antecedentium & consequentium in consilio capiendo comparatur.

20. *Animus prudente,* &c. καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ διανοίας συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ] *Cor firmatum in cogitatione intelligentiæ, ut ornamentum arenosum in pariete raso.* Arena parieti inducta habet vim duplicem, tegendi tuendíque parietem, atque ornandi eundem; ità Prudentia cogitandi ac deliberandi animo hominis maximum præstat & munimentum & ornamentum. Hujusmodi autem prudentia in Deo ejúsque verbo potissimùm consistit: itaque de justo homine Deum timente dictum est in Psal. 112.7. *Ad rumorem malum non extimescet, quoniam cor ejus firmum est, confidens Domino.*

21. *Ut canna in sublimi,* &c. χάρακες ἐπὶ μετεώρου κείμενοι κατέναντι ἀνέμου οὐ μὴ μείνωσιν, οὕτως καρδία δειλὴ ἐπὶ διανοήματος μωροῦ κατέναντι παντὸς φόβου οὐ μὴ ὑπομείνῃ] *Sustentacula* [sive, *fulcimenta*] *in sublimi posita adversùs ventum non manebunt, ità cor meticulosum in cogitatione stulti contra omnem timorem non subsistet.* Levitatem atque infirmitatem animi nullo consilio rationéque firmati in stulto, aptissimè comparat fulcimento canneo atque arundineo in sublimi posito, quod nullam vim resistendi vento habet: ità animus stulti nullâ septus aut munitus cogitatione rationéque consilii, semper trepidans, facilè cedet aut succumbet in tempore formidoloso.

24. *Qui pungit oculum,* &c. ὁ νύσσων ὀφθαλμὸν κατάξει δάκρυα, καὶ ὁ νύσσων καρδίαν ἐκφαίνει αἴσθησιν] *Pungens oculum educet lacrymas, & pungens cor proferet sensum.* Hàc collatione significat cor hominis injuriis, quasi quibusdam stimulis, compungi ac vulnerari, atque ità ad dolorem provocari. Est enim sedes Iræ ac Doloris in corde: itaque sentimus in nobis ipsis quemadmodum, cùm sumus ab aliquo læsi, offendamur & animo commoveamur.

25. *Qui lapides in volucres,* &c. βάλλων λίθον ἐπὶ πετεινὰ, ἀποσοβήσει αὐτά· καὶ ὀνειδίζων φίλον, διαλύσει φιλίαν] *Projiciens lapidem ad volatilia, fugabit ea; & exprobrans amico, dissolvet amicitiam.* Nihil est quod magis amicum alienet quàm officiorum ac beneficiorum exprobratio: quæ qui accepit meminisse debet; non qui contulit, odiosè commemorare & exprobrare. Itaque ὀνειδίζειν verbum pro *exprobrare* hoc loco meliùs accipitur quàm *probrum objicere.*

26. *Si gladium strinxeris* &c. ἐπὶ φίλον ἐὰν σπάσῃς μάχαιραν, μὴ ἀπελπίσῃς· ἔστι γὰρ ἐπάνοδος] *In amicum si distrinxeris gladium, nè desperes: est enim reditio.* His sententiis Sapiens ostendit certas voluntatum offensiones quæ inter amicos possunt existere; quarum aliæ sunt reconciliabiles, aliæ planè irreconciliabiles. Multa enim possunt fieri & dici contra amicorum voluntatem, ut aut re aut verbo offendantur; ut hoc loco hæc duo ponit, *stringere gladium in amicum,* & *in eundem os aperire,* quibus facta dictáque comprehendit. Admonitiones liberæ, atque etiam acerbæ objurgationes ac reprehensiones in amicitia adhiberi possunt sine offensione voluntatum; aut si offenduntur, cum spe reconciliationis. Quatuor hîc ponit Sapiens quæ facta aut dicta omnem in gratiam reditum præcludunt; hæc sunt, *exprobratio, elatio animi amicum despicientis, perfida secreti revelatio,* & *plaga dolosa,* i. injuria insidiosè fraudulentérque illata. Hæc quatuor in amicitia sunt ità odiosa ut cùm fiunt aut dicuntur, amicos planè abalienari sine ulla spe reconciliationis necesse sit.

27. *His enim omnis amicus,* &c. ἐν γὰρ τούτοις ἀποφεύξεται πᾶς φίλος] *In his enim fugiet* [aut, *refugiet*] *omnis amicus,* i. ità offendetur atque alienabitur ut redire in gratiam atque eam amicitiam nolit, aut non possit, in qua aut sibi exprobrari videt, aut se despici, aut perfidiosè prodi, aut injuriis dolosè affici.

28. *Fidelem te præbe,* &c. πίστιν κτῆσαι ἐν πτωχείᾳ μετὰ τοῦ πλησίον, ἵνα ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ εὐφρανθῇς] *Acquire fidem in paupertate proximi, ut in bonis ejus læteris.* His sententiis significat Sapiens omnium rerum tam adversarum quàm secundarum in amicitia societatem: ἡ γὰρ φιλία πάντα κοινοῖ *amicitia omnia communicat* tam tristia quàm jucunda, ut ait Euripides. Itaque præcipit Sapiens ut fides in rebus adversis declaretur ac probetur. Nam *amicus certus in re incerta cernitur.*

29. *In tempore calamitatis,* &c. ἐν καιρῷ θλίψεως διάμενε αὐτῷ, ἵνα ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ συγκληρονομήσῃς] *In tempore afflictionis permane cum eo, ut in hereditate ejus coheres sis.* Significat eandem calamitatum communionem, ejúsque fructum ostendit, communem rerum meliorum perfruitionem in fortuna commutata. ¶ *Neque enim res,* &c. οὐ καταφρονητέον γὰρ ἀεὶ τῆς περιγραφῆς, οὐδὲ θαυμαστὸς πλούσιος νοῦν μὴ ἔχων] *Non enim semper est despicienda circumscriptio* [i. res angusta, aut in angustum contracta] *neque dives admirabilis* [aut, *admirandus*] *qui mentem non habet.* Hæc ratio subjuncta superioribus optimam continet doctrinam, quâ docemur, bonorum virorum eorúmque afflictorum amicitias improborum felicitate florentium amicitiis anteponendas esse.

30. *Ut vapor camini,* &c. πρὸ πυρὸς ἀτμὶς καμίνου καὶ καπνὸς, οὕτως πρὸ αἱμάτων λοιδορίαι] *Ante ignem vapor camini & fumus, ità ante sanguines convitia.* Rixæ ac jurgia plerumque ità antecedunt ut sanguis ac cædes consequantur, quemadmodum ignis fumum: sunt enim res suas causas consequentes, ex quibus Rhetores conjecturas suas confirmare solent, atque ità concludere, *Jurgatus est cum eo, ergò occîdit.* Sed Sapiens hîc vult monere acerbas & maledicas verborum contentiones fugiendas esse: Inflammantur enim animi eâ jurgiorum ac convitiorum concertatione, atque ad pugnandum incitantur: unde sanguis ac cædes.

31. *Amicum tueri non verebor,* &c. φίλον σκεπάσαι οὐκ αἰσχυνθήσομαι, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οὐ μὴ κρυβῶ· καὶ εἰ κακά μοι συμβήσονται δι' αὐτὸν, πᾶς ὁ ἀκούων φυλάξεται ἀπ' αὐτοῦ] *Amicum tegere non verebor, & à facie ejus non abscondar: & si mihi mala evenerint per illum, omnis audiens cavebit ab eo.* Sapiens proponit hîc cùm suam constantiam in tuendo amico etiam cum suo incommodo conjunctam, tum aliorum offensionem abhorrentium ab hujusmodi calamitosa amicitia, atque alias florentes appetentium. Itaque quid debeat fieri aut non fieri, suo aliorúmque exemplo mihi videtur demonstrare.

33. *Quis apponat ori meo custodiam,* &c. τίς δώσει μοι ἐπὶ στόματός μου φυλακὴν, καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων μου σφραγῖδα πανοῦργον, ἵνα μὴ πέσω ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἡ γλῶσσά μου μὴ ἀπολέσῃ με;] *Quis dabit mihi in ore meo custodiam, & in labiis meis sigillum astutum, nè cadam repentè ab eis,* [i. propter ea labia] *& lingua mea nè perdat me?* Periculum linguæ incontinentis ostendit, in eáque continentiam, moderationem prudentiámque requirit. Psal. 39. 2. *Dixi, Custodiam vias meas, nè peccem linguâ mea: custodiam os meum clausurâ, dum adhuc impius est coram me.*

CASTELLIO.

15. *Eum cave, nè tibi negotium exhibeatur, aut eo excusso contamineris*] Ut inquinata sus, si suum corpus excutiat, contaminat quod propè est.

28. *Fidem retine in paupertate erga alios, ut eorum bonis pariter fruare*] Si pauper es, fidelis esto, & tibi benefacient alii.

DRUSIUS.

1. *Omnes sibilant ad ejus infamiam*] Codex ms. πᾶς ὁ ἐκσυριεῖ. Videtur deesse quippiam, putà ὁρῶν, aut aliquid tale, ut sensus sit, *Omnes qui eum vident ad infamiam ejus sibilant.*

3. *Filia verò*] Hîc desideratur commodum aliquod adjectivum, ut ibi, *Qui invenit uxorem, invenit bonum*: nam sensus est, *uxorem bonam.* Sic hoc loco, θυγάτηρ ἀπαίδευτος *filia indocta & malè instituta. Talis filius,* inquit, *patri* dedecus

dedecus & ignominiam, filia etiam detrimentum adfert. Nihil verius. Nam cùm familiam curet, nisi frugi fuerit, facilè bona parentum imminuit rémque familiarem disperdit. Adi fis Observat. lib. 16. cap. 8. ¶ *Nascitur*] i. γίγνεται. Quod in C. utroque Camerarii & R. Stephano. Alibi est γίνεται, videlicet in A. B. R. & apud priscum Int. *fiet.*

4. *Filia prudens heres erit viri sui*] Θυγάτηρ φρονίμη κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς. Sic A. B. R. Nec variat exemplar mſ. ut nec R. Stephani. Quod noto, quia in aliis ed. θυγάτηρ φρόνιμος κληρονόμησις ἀνδρὸς αὐτῆς. Vetus quoque Int. *Filia prudens hereditas viro suo*, i. ἀνδρὶ αὐτῆς. Nè quid celem, in editione posteriore Camerarii legitur κληρονομήσει ἀνδρὸς αὐτῆς. ¶ *Pudenda*] i. Impudica. Nam talis & se & parentes pudefacit. Ideo καταισχύνουσα dicitur, & Salomoni מבישה Prov. 12. 4. ¶ *Dolorem afferet genitori*] Εἰς λύπην γεννήσαντος quod vertes non malè, *mœrori erit genitori.* Nam ἔσται subintelligitur. Vide Prov. 17. 21.

5. *Quæ audax est*] Ἡ θρασεῖα. Capiendum ex illo, *Qui adhæret scortis audax est.* Quanquam ibi τολμηρὸς in Græco. Innuit ergò meretricem, quæ tum parentes tum virum pudore afficit.

6. *Musica in luctu*] Μουσικὴ ἐν πένθει. Sic liber in quarto folium complicans qui Basileæ impressus. Nec aliter Biblia R. Stephani. Sed nè sperne quod in cæteris μουσικὰ ἐν πένθει. Nam sic dicimus τὰ μουσικὰ sicut τὰ γεωργικὰ, τὰ μαθηματικὰ, τὰ χαμαιπετῆ, ut ante me Camerarius annotavit. De isto proverbiali consule fis Adagia mea. ¶ *Quovis tempore sapientia sunt*] Ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας, *quovis tempore sapientiæ*, i. cùm sapientia comparatur. Scitum illud, *Ubi rigor, ibi vigor* : & *Virga & castigatio dant sapientiam.* Hoc postremum Salomonis est. Sensum expressi cùm interpretarer *sapientiæ sunt* : quod ante me alii fecerunt. Cæterùm libri Græci variant. Nam in nonnullis ἐν καιρῷ σοφίας, *tempore sapientiæ*, & posset subaudiri *intempestiva sunt.* Nam ubi sapientia viget, ibi non opus castigatione. Nam apud sapientes, si delinquant, verbis plùs proficitur quàm flagellis aut verberibus. Verum enim est illud, *Sapientem nutu, & stultum fuste.* Editio Lat. V. *in omni tempore sapientia*, favet priori expositioni : ἐν παντὶ autem legitur cùm alibi tum in R. & in mſ. Heidelberg.

7, & 8. Hi duo versus non leguntur in A. B. R. nec in mſ. Heidelbergensi. Absunt etiam ab ea editione Lat. quam *Vulgatam* nuncupamus. Cæterùm pro τὴν τροφὴν ἔχοντα est ubi reperiatur τέχνην ἔχοντα, videlicet in Notis ad ed. Rom. ubi hæc citantur.

9. *Et excitat dormientem*] Καὶ ἐξεγείρει καθεύδοντα. Alibi est καθεύδοντας *dormientes*, & in A. B. R. manuscriptóque ἐξεγείρων καθεύδοντα, *excitans dormientem.* Olim aliter, nunc puto veriorem scripturam esse ὡς ἐξεγείρων nam præcedit sanè συγκολλῶν. Editio Lat. V. *Qui narrat verbum non audienti, quasi qui excitat dormientem de gravi somno.* ¶ *Ex profundo somno*] Ἐκ βαθέως A. B. R. ἐκ βαθέος C. utrumque Camerarii & mſ. exemplar quod in Bibliotheca Comitis Palatini.

10. *Narrat dormienti*] Διηγούμενος A. B. R. mſ. διηγεῖται C. uterque Cam. & R. Stephani. ¶ *Ad finem*] Ἐπὶ συντελείᾳ, *in fine* narrationis, sive finitâ oratione. *Ad finem* magìs sonat εἰς συντέλειαν. Quod reperitur infrà 40. 16.

11. *Reliquit enim lucem*] Vel *reliquit eum lux.* Quod Græcè dicitur ἐξέλιπε γὰρ φῶς & est sermo ambiguus. Nam τὸ φῶς tam potest accipi casu recto quàm accusativo sive quarto casu. Utroque enim modo verbum ἐκλείπειν construitur, nisi αὐτὸν subintelligas, quod mihi non displicet. Ἐξέλιπε φῶς, *occidit ei lux, defecit eum lux*, i. vita. ¶ *Reliquit intelligentiam*] Vel, *reliquit eum intelligentia.* Quod alius dixit *defecit.* Græca enim exemplaria variant. Nam in A. B. & in uno Camerarii, σύνεσιν legitur, at in C. R. alteroque Camerarii, itémque in Bibliis R. Stephani, σύνεσις. Talis varietas in ed. Lat. siquidem in aliis *deficit sensu*, & in aliis *deficit sensus ejus.* Itâ sanè Rabanus legit, & præcedit, *defecit enim lux ejus.*

12. *Mitiùs defle*] Pro ἥδιον, quod habent omnia exemplaria impressa quæ vidi, manuscriptum ἧσσον præfert.

¶ *Stulti autem vita morte deterior est*] Alibi est τοῦ γὰρ μωροῦ, *stulti enim* : & mox ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωή. Deest πονηρά in C. & in utroque Camerarii. Sed legitur in A. B. R. in mſ. in Bibliis R. Stephani.

13. *Luctus mortui septem dierum est*] Gen. 50. 10. *Et fecit patri suo luctum septem dierum.* Augustinus, *Nescio utrùm inveniatur alicui sanctorum in Scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod apud Latinos novendial appellant. Unde mihi videntur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant; qui magìs est in Gentilium consuetudine. Septimus verò dies autoritatem in Scripturis habet. Unde alio loco scriptum est*, Luctus mortui septem dierum, fatui autem omnes dies vitæ ejus. *Septenarius autem numerus propter Sabbati sacramentum præcipuè quietis indicium est, unde meritò mortuis tanquam requiescentibus exhibetur.* Hæc ille in Quæst. super Gen.

14. *Ad insipientem nè accedito*] Post hæc verba sequitur in C. & utroque Camerarii, ἀναίσθητον γὰρ ἐξουθενήσει σε τὰ πάντα, *cùm sensu & intelligentiâ careat, nihili tua omnia facturus est.*

15. *Nè molestiam habeas*] Notatum est in mſ. haberi ἔχεις pro eo quod in aliis omnibus ἕξεις.

17. *Quid plumbo gravius*] Ὑπὲρ μόλυβδον R. cum C. & utroque Cam. ὑπὲρ μόλιβδον A. & B. ὑπὲρ μόλιβον mſ. In Stephano etiam μόλυβον legitur. A μόλιβος, quod obvium in Homero, compositum est μολιβοχόος de quo consule, si vacas, Lexicographos. ¶ *Nisi stultus*] Dicit nihil gravius esse plumbo præter stultum. Nam plumbum, licèt grave sit, tamen portari potest; stultus autem intolerabilis est. In hanc sententiam exstat apud Salomonem Prov. 27. 3. *Grave saxum, & ponderosa arena, sed ira stulti gravior utroque.* Placet ergò lectio quæ habet ἀλλ' ἢ μωρός. Nam quæ in C. & in aliis quibusdam libris ἀλλ' ἢ μόλυβδος non tam commodam sententiam continet. Quid enim est, *Plumbo nihil gravius quàm plumbum?* An plumbum aliud alio gravius? Vetus Int. priorem lectionem secutus versum hunc itâ reddit, *Super plumbum quid gravabitur? & quod illi aliud nomen quàm stultus?* Portò sciendum in mſ. legi ἀλλὰ μωρός. Nec displiceret si esset ἀλλ' ἢ nam id valet interdum *nisi*, i. כי אם.

18. *Facilius est ferre*] Εὔκοπον ὑπενεγκεῖν *facile est ferre*, & μᾶλλον subintelligitur. Valet autem εὐκοπώτερον *facilius est* : quod in C. & alibi. Legitur etiam ἀκοπώτερον. De qua lectione nos admonuit Camerarius. Sensus eodem recidit. Est tamen discrimen aliquod : nam εὔκοπον propriè *quod facili labore fit*, ἄκοπον *quod absque molestia peragitur.* Ego & εὔκοπον reperio in A. & B.

19. *Compages lignea*] Ἱμάντωσις vulgò apud Græcos appellatur, teste Hieronymo, *lignum illud quod ad continendos parietes in medio structura ponitur*, & ab Ebræis כפיס dicitur. Vide Lectiones meas in Habac. p. 115. ¶ *Nullo tempore pertimescit*] A. B. R. ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει, *in tempore non extimescit* : mſ. ἐν καιρῷ οὐ διαλυθήσεται, *in tempore non dissolvitur.* Reliqua exempl. ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει, *nullo tempore metu perterretur.* Indè exscripsimus vocem παντί, quæ in textu nostro, & quam legisse videtur Int. noster dum verteret, *omni tempore non metuet.*

20. *Prudenti cogitatione*] Ἐπὶ διανοίας συνέσεως A. B. R. ἐπὶ διανοίᾳ συνέσεως reliqua exemplaria. Verbum è verbo, *super cogitatione intelligentiæ* : & est Ebraismus notus. ¶ *In terso pariete*] Libri quidam ἐπὶ τοίχῳ ξυστῷ. Sed præpositio abest in A. B. R. tum etiam in mſ. Potest verti *in pariete xysti.* Camerarius utrumque expressit, referens, *in pariete terso xysti.*

21. *Ridica*] Χάρακες *pali, pedamenta*, ut quibus vites alligantur, *statumina.* Mſ. χάλικες habet. Videndum an in hoc nomine ρ & λ alternent, sicut in κλίβανος, κρίβανος, & similibus. ¶ *Non permanent*] Edidi οὐ μὴ μένωσι, licèt scirem in A. B. R. esse οὐ μὴ ὑπομείνωσι. Postea didici eodem modo esse in mſ. ¶ *In cogitatione*] Ἐπὶ διανοήματος mſ. item A. B. R. cum R. Stephani. ἐπὶ διανοήματι reliqua.

22. *Lacrymas*] Δάκρυα libri omnes editi; δάκρυον unus mſ. *Patefacit sensum*] Αἴσθησιν, fortè דעת i. *scientiam* :

itâ

ità passim apud Interpretem Salomonis, ut Prov. 1. 4, & 7. ἀρχὴ αἰσθήσεως, *initium scientiæ*: item 12. 1. ubi Aq. & Sym. γνῶσιν & 14. 6. Augustinus *intellectum* reddit Quæst. l. 2. qu. 114. Est autem Cor sedes scientiæ secundùm Ebræos.

23. *Qui conjicit*] MS. ὁ βάλλων, & mox ἀποσοβεῖ quod & in R. Aldus ediderat ἐποσοβεῖ, ídque Basileenses emendarunt ἀποσοβεῖ· maluissem ἀποσοβεῖ. In aliis legitur ἀποσοβήσει, & apud antiquum Interp. *dejiciet illa*. ¶ *Dissolvit*] In impressis διαλύσει, in MS. διαλύει perinde est.

24. *Si gladium strinxeris*] Ἐὰν σπάσῃς ῥομφαίαν A. B. R. ἐὰν σπάσῃς μάχαιραν, R. Stephani. ἐὰν σπάσῃ μάχαιραν, exemplaria quæ reliqua sunt. Porrò membrum istud deest in MS.

26. *His enim fugatur*] Particula γὰρ, quam sub asterisco addidimus ex C. abest cùm in A. B. R. tum in MS. & in L. V.

27. *Unà fruaris*] Edit. Compl. cum duobus Camerarii εὐφρανθῇς habet, i. *læteris*. Quomodo sanè legit Interp. noster: nam vertit, *ut & in bonis illius læteris*. Cæterùm ὁμοῦ πλησθῇς magis sonat *unà replearis*.

28. *Ut patrimonii ejus*] Ἵνα εἰς τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ. Sic & MS. codex. Alibi ἵνα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ, L. V. *ut & in hereditate illius coheres sis*; firmat priorem scripturam quam hausi ex A. B. R.

29. Versus iste totus exsulat ab A. B. R. tum etiam à MS. & à L. V.

30. *Ante cruores*] Πρὸ αἱμάτων. Ebraicè לפני דמים. Notum ut דמים significet *cædes*. L. V. *ante sanguinem* לפני דם. Minùs placet.

31. *Amicum protegere*] Σκεπάσαι, i. *protegere, defendere*. In edit. Lat. *Amicum salutare non confundar*: aliàs, *non confundaris*: & apud Ambrosium lib. 3 De Offic. *Amicum salutare non erubescas*, i. ἀσπάσαι.

32. *Si malum mihi acciderit*] Vel potiùs, *si mala mihi acciderint*: quod in A. B. R. εἰ κακά μοι συμβῇ, & alibi συμβήσεται.

33. *Quis det ori meo*] Τίς δώσει μοι ἐπὶ στόμα μου. In hoc sermone μοι redundat. Quocirca omissum est in MS. Est etiam ubi legatur ἐπὶ στόματός μου. ¶ *Cautum sigillum*] In MS. σφραγῖδα πανούργων, *sigillum callidorum*. Vet. Interp. *signaculum certum*. ¶ *Nè decidam ab ea*] Quædam exempl. addunt ἀφνιδίως, i. *repentè, subitò*. ¶ *Me perdat*] Alibi, μὴ ἀπολέσῃ με. Quod autem præcedit, ἵνα μὴ πέσω ἀπ' αὐτῆς, intelligi debet de *lingua*. Sic suprà 20. 19. Ὀλίσθημα ἀπὸ γλώσσης, *lapsus de lingua*, i. linguæ. Aut *ab ea custodia*, i. φυλακῆς.

GROTIUS.

1. **I***N lapide luteo lapidatus est piger*] Συνεβλήθη & hîc & sequenti commate sumpsit Interpres in sensu quo συμβάλλειν ἐπὶ κακὰ, i. *jacere*, dixit Sophocles: sed revera ponitur hîc in sensu *comparandi*. Hoc dicit, *Pigrum lapidi per madorem corrupto esse similem*, i. nulli usui. ¶ *Et omnes loquentur super aspernationem illius*] *Quivis sibilabit*, ad significandum *ejus contemptum*. Exsibilare spernentium est, Lam. 2. 15. Ezech. 27. 36.

2. *De stercore boum lapidatus est piger*] Comparatur bubulo stercori. ¶ *Omnis qui tetigerit eum excutiet manus*] *Qui sustulerit de terra*. Qui expertus est, uti eo nolet.

3. *Confusio patris est de filio indisciplinato*] Euripides de liberis,

Καὶ γὰρ κακοὶ γεγῶτες, αἴσχιστη νόσος.

¶ *Filia autem in deminoratione fiet*] *Filia verò* (nempe malè edocta ὑπὸ κοινοῦ) *erit ad damnum*. Volet incedere census induta nepotum, & habere patrimonia de auribus pendentia.

4. *Filia prudens hereditas viro suo*] Optimè sensum vertit. Hellenistæ, quia non habebant voces quibus Hiphil Hebræum redderent, activum simplex pro duplici activo posuere. Ità βασιλεύειν est pro המליך *facere regnare*. Et hæc ipsa vox κληρονομεῖν pro הנחיל Prov. 13. 22 Sensus est, *Filia prudens virum suum locupletabit*, nempe moderatè rebus utendo. Legendum autem κληρονομήσει ἄνδρα, ut in Sixtina, non ἀνδρός. ¶ *Nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris*] *Et quæ dedecorat maritum*, (ad egestatem eum redigendo sumptibus) *dolori est ei qua ipsam genuit*.

5. *Patrem & virum confundit audax*] *Patrem & virum dedecorat* θρασεῖα, *quæ omnia audet facere*, quæ famam non veretur. ¶ *Et ab impiis non minorabitur*] Alieno loco insertum hoc; nec est in Græcis. ¶ *Ab utrisque autem inhonorabitur*] *Spernetur*, ἀτιμασθήσεται. *Ab utroque*, i. à patre & marito.

6. *Musica in luctu, importuna narratio*] *Cantica in luctu, importuna conversatio*. Hoc significatu διήγησιν etiam infrà habes 38. 26. ¶ *Flagella & doctrina in omni tempore sapientia*] Gr. μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας· sed legendum omnino, μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ, σοφία, *at flagra & castigatio in tempore, sapientia*, i. opera sapientiæ sunt. Quæ hîc sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latinis absunt, ità & in Sixtina.

7. *Qui docet fatuum, quasi qui conglutinat testam*] Perinde perdit operam ac si testarum fragmenta glutine velit jungere.

8. *Quasi qui excitat dormientem de gravi somno*] i. Veterno laborantem.

9. *Cum dormiente loquitur*] *Cum dormitante*, νυστάζοντι. In Glossis, Νυστάζω, dormito. ¶ *Qui enarrat stulto sapientiam*] Hoc *sapientiam* non malè Interpres addit: nam in Græco tantùm est ὁ διηγούμενος μωρῷ. ¶ *Et in fine narrationis dicit, Quis est hic?*] Legit, Τίς ἐστιν; sed Græci codices habent, Τί ἐστιν; *Quid est quod ais?* ut solent auditores supini.

10. *Supra mortuum plora; defecit enim lux ejus: & supra fatuum plora; defecit enim sensus*] Hîc mutila est editio Sixtina. Aliæ editiones rectè & plenè, Ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον· ἐξέλιπε γὰρ φῶς· καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον· ἐξέλιπε γὰρ σύνεσις· ἐξέλιπε φῶς, *occidit brevis lux*, ut ait Catullus. Et bene Mentem Luci comparat: nam quod Lux corpori, id Mens animo.

11, 12. *Modicùm plora super mortuum, quoniam requievit: nequissimi enim nequissima vita, super mortem fatui*] Breviùs elegantiúsque in Græco, Ἥδιον κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἀνεπαύσατο· τοῦ δὲ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωή, *Leviùs fle super mortuo*, quàm super stulto; *requievit enim is qui mortuus est*: *at stulti vita super mortem flebilis*. Quidam ζῶντες τεθνήκασι, ut ostendit Paulus 1 Tim. 5. 6. nempe qui à Deo separati sunt. Deus enim animo quod Animus corpori. Vide quæ dicta à nobis & aliis ad Matth. 8. 22.

13. *Luctus mortui septem dies*] More antiquissimo, Gen. 50. 10. Vide quæ attulimus ad Matth. 9. 23. ¶ *Fatui autem & impii, omnes dies vitæ illorum*] Semper lugendi tales. Cenotaphia ejus generis hominibus exstruebant Pythagorici.

14. *Cum stulto nè multum loquaris*] *Neque cum femina*, addunt Rabbini. ¶ *Et cum insensato nè abieris*] *Ad insipientem nè accedito*. Causa sequetur: sed interponunt hîc Græci codices nonnulli, ἀναίσθητος γὰρ ἐξουθενήσει σε πάντα, *nam, ut est stupidus, omnia tua dicta contemnet*.

15. *Et non coinquinaberis peccato illius*] Gr. ἐν τῷ ἐντιναγμῷ αὐτοῦ, *jaculatione ipsius*, i. sputo. Per *sputum* autem verba probrosa intelligit.

16. *Et non acediaberis in stultitia illius*] Gr. καὶ οὐ μὴ ἀκηδιάσῃς ἐν τῇ ἀπονοίᾳ αὐτοῦ, *Nè tædio afficiaris ob ipsius vecordiam*. ἀπόνοια est *vecordia*, sive *perdita quædam audacia*: cujus descriptionem habes apud Theophrastum. ἀκηδία autem *tædium*, Psal. 119. 28. interdum *dolor*, *mœror*, Esa. 61. 3. Bar. 3. 1. & indè verbum ἀκηδιάζειν Psal. 143. 4.

17. *Super plumbum quid gravabitur? & quod aliud illi nomen quàm fatuus?*] Gr. ὑπὲρ μόλυβδον τί (ità ponendi accentus) βαρυνθήσεται; καὶ τί ὄνομα αὐτῷ, ἀλλ' ἢ μωρός; Ità enim Sixtina, non, ut in aliis codicibus, ἀλλ' ἢ μόλυβδος. *Est aliquid plumbo gravius? & quod nomen ei rei aliud quàm stultus?* Ejus præsentia & sermones omnibus graves sunt suprà quàm dici potest.

18. *Art-*

18. *Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre quàm hominem imprudentem & fatuum & impium*] In Græco tantùm est *hominem imprudentem*: & sumpta est sententia ex Prov. 27. 3.

19. *Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificii non dissolvetur*] Ἱμάντωσις, quod hîc *loramentum* vertitur, (sicut in Glossis, Ἱμάντωμα, *loramentum*) est, Suidâ explicante, ἡ τοῖς ξύλων ἐμβαλλομένων ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι. Hieronymo *lignum quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur*. ¶ *Sic & cor confirmatum in cogitatione consilii*] Sequitur in Græcis, ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει, *in agendi tempore non trepidabit*. Sic enim rectiùs in Sixtina quàm in aliis, ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει. Sensus est, Constantem esse eum in agendo qui priusquam agat, causas agendi & consequentia ità expendit ut dicere possit,

Omnia præcepi, atque animo mecum antè peregi.

Vide quæ dicta ad Matth. 7. circa finem.

20. *Cogitatus sensati in omni tempore metu non depravabitur*] Aliter in Græco, καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ διανοίας συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ, *Animus fixus super consilio prudente, est ut arenatum tectorium in pariete bene adæquato*. Sicut tale tectorium imbrem non metuit, ità nec ille adversa. Tectoria ex luto diffluunt, & disjiciunt parietem, Ezech. 13. 10, 11.

21. *Sicut pali in excelsis, & cæmenta sine impensa posita contra faciem venti non permanebunt; sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet*] Nihil de cæmento in Græco, ut cujus mentio præcesserit; sed sic, χάρακες ἐπὶ μετεώρου κείμενοι κατέναντι ἀνέμου οὐ μὴ μείνωσι· οὕτως καρδία δειλὴ ἐπὶ διανοήματι μωροῦ κατέναντι παντὸς φόβου οὐ μὴ ὑπομείνῃ. χάρακες sunt vari qui à venatoribus poni in summis montibus solent: qui στάλικες Theocrito in Epigrammate, στάλικας δ' ἀρτιπαγεῖς ἂν ὄρη. Tales varos vehemens ventus disjicit. Pari modo homo levis metu quovis ingruente de sententia dejicitur.

22. *Sicut cor trepidum*] Deest hæc sententia in Græco, & rectè.

24. *Pungens oculum deducit lacrymas*] Νύσσειν hîc non est *pungere*, sed *vellere, vellicare*: quod *terere* dixit Terentius,

——una falsa lacrumula,
Quam oculos terendo miserè vix vi expresserit.

¶ *Et qui pungit cor profert sensum*] Qui animum alicujus irritat, efficit ut prodeat ultio.

25. *Mittens lapidem in volatilia*] Ut ille apud Horatium, qui

——insequitur corvos testâque lutóque.

¶ *Dejiciet illa*] *Abiget*. Id enim est ἀποσοβήσει, ut Deut. 28. 26. Jer. 7. 33. In Glossis, Ἀποσοβῶ, *abigo*. ¶ *Sic & qui conviciatur amico dissolvit amicitiam*] Malunt multi amicum quàm dictum perdere. οὐδεὶς δύναται συνημερεύειν τῷ λυπηρῷ, ait Aristoteles Nicom. 8. 6.

26, 27. *Ad amicum etsi produxeris gladium, non desperes*] *Adversùs amicum etiamsi gladium eduxeris, noli desperare* resarciri posse amicitiam. ¶ *Est enim regressus*] *Est locus pœnitentiæ*. Sic ἐπάνοδος sumitur suprà 17. 18. ¶ *Ad amicum si aperueris os triste, non timeas*] Non est *triste* in Græco. *Aperire os* hîc significat durum aliquid eloqui. ¶ *Est enim concordatio*] *Datur reconciliatio* in talibus. ¶ *Excepto convitio & improperio*] In Græco tantùm πλὴν ὀνειδισμοῦ, *exceptâ beneficii exprobratione*. Sic ὀνειδίζειν suprà habuimus 20. 14. ¶ *Et superbiâ*] i. Contemptu amici. ¶ *Et mysterii revelatione*] *Arcani crediti*.

Ὅστι λόγους γὰρ πράγματα δηλῶν ἐκλαλεῖν
Ἐξεῖπεν, ἄδικός ἐστιν, ἢ ἀκρατὴς ἄγαν,

ait Anaxandrides. ¶ *Et plagâ dolosâ*] Nocumenta per insidias illata. Quidquid nocet πληγὴ dicitur, ut Hebræis נגע & נגף. ¶ *In his omnibus effugiet amicus*] *Propter hæc effugiet quivis amicus*: i. quamvis lenis & patiens.

28. *Fidem possideo cum amico in paupertate illius*] i. Serva fidem in adversis. ¶ *Ut & in bonis illius læteris*] Ut & rerum meliorum sis particeps.

29. *Ut & in hereditate illius coheres sis*] Ut cum ipso fruaris iis quæ ipsi mancupii jure obvenient. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, οὐ καταφρονητέον γὰρ ἀεὶ τῆς περιχαρείας, οὐδὲ θαυμαστὸς πλάνος οὐκ ἔχων, id abest in Sixtina. Videtur autem quisquis ejus sententiæ auctor est, περιχαρείας nomine intellexisse *res arctas*.

30. *Ante ignem camini vapor & fumus ignis inaltatur*] In Græco tantùm *vapor & fumus*. Plautus, *Flamma fumo proxima est*. ¶ *Sic & ante sanguinem maledicta & contumeliæ & minæ*] Pro his omnibus in Græco est, λοιδορίαι, *convitia*. Alexis,

——φιλεῖ γὰρ ἡ μακρὰ συνουσία,
Καὶ τὰ συμπόσια τὰ πολλὰ καὶ καθ' ἡμέραν, ποιεῖν
Σκῶψιν· ἡ σκῶψις δὲ λυπεῖ πλεῖον ἢ τέρπει πολύ.
Τοῦ κακῶς λέγειν γὰρ ἀρχὴ γίνετ'· ἂν δ' εἴπῃς ἅπαξ,
Εὐθὺς ἀντήκουσας ἤδη· λοιδορεῖσθαι λείπεται,
Εἶτα τύπτεσθαι δέχεται, καὶ παροινεῖν. ταῦτα γὰρ
Κατὰ φύσιν πέφυκεν οὕτως. καὶ τί μάντεως ἔδει;

31. *Amicum salutare non confundar*] Scripsit Interpres *salvare*. Est enim in Græco σκεπάζειν. Nullus pudor me prohibebit quominus amico periclitanti opem feram. ¶ *A facie illius non me abscondam; & si mala mihi evenerint per illum, sustinebo*] *Sustinebo* non est in Græco. Sensus est, Non vitabo amici conspectum, etiamsi ipsius causâ incommoda mihi aliqua obvenerint.

32. *Omnis qui audiet cavebit se ab illo*] Pendet à superiori, *Etiamsi quisquis audiet*, mihi scilicet propter illum mala evenisse, *sibi ab eo caveat*, non dimovebor ab amicitia talibus exemplis.

33. *Quis dabit ori meo custodiam*] i. Utinam habeam in ore custodiam. Sic enim Hebræi usurpant מי יתן. ¶ *Signaculum certum*] *Signaculum solers*, i. magnâ arte factum. ¶ *Ut non cadam ab ipsis*] *Per ipsa*, nempe *labia*. Additur in Græco ἀφνιδίως, i. *subitò*. ¶ *Et lingua mea perdat me*] Vide suprà 20. 20.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κγ'.

1. Κύριε πάτερ καὶ δέσποτα ζωῆς μου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με ἐν βουλῇ αὐτῶν, μὴ ἀφῇς με πεσεῖν ἐν αὐτοῖς [C. A.] ἐν παραδειγματισμῷ.

2. Τίς ἐπιστήσει ἐπὶ τοῦ διανοήματός μου μάστιγας, καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας μου παιδείαν σοφίας;

3. Ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσωνται, καὶ οὐ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν·

4. Ὅπως μὴ πληθύνωσιν αἱ ἄγνοιαί μου, καὶ αἱ ἁμαρτίαι μου πλεονάσωσιν [C. A.] εἰς συντέλειαν·

5. Καὶ πεσοῦμαι ἔναντι τῶν ὑπεναντίων, καὶ ἐπιχαρεῖταί μοι ὁ ἐχθρός μου, [C. A.] ὧν μακρὰν ἐστὶν ἡ ἐλπὶς τοῦ ἐλέους σου.

6. Κύριε πάτερ καὶ Θεὲ ζωῆς μου, μετεωρισμὸν ὀφθαλμῶν μὴ δῷς μοι [καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστρεψον διαπαντὸς ἀπὸ δούλων σου.]

7. Ἐλπίδας κενὰς] καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ· [καὶ κατασχὲς τὸν θέλοντα σοι δουλεύειν διαπαντός.]

8. Κοιλίας ὄρεξις [ὀρέξεις] καὶ συνουσιασμὸς μὴ καταλαβέτωσάν με· καὶ ψυχῇ ἀναιδεῖ μὴ παραδῷς με.

9. [ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟΜΑΤΟΣ] Παιδείαν στόματος ἀκούσατε, τέκνα· καὶ ὁ φυλάσσων οὐ μὴ ἁλῷ, οὐ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ καταλειφθήσεται.

10. Ἁμαρτωλὸς καὶ λοίδορος καὶ ὑπερήφανος σκανδαλισθήσονται ἐν αὐτοῖς.

11. Ὅρκῳ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου, καὶ ὀνομασίᾳ τοῦ ἁγίου [C. A.] ἐπὶ μάταιῳ μὴ συνεθισθῇς.

12. Ὥσπερ γὰρ οἰκέτης ἐξεταζόμενος ἐνδελεχῶς, ἀπὸ μώλωπος οὐκ ἐλαττωθήσεται· οὕτως καὶ ὁ ὀμνύων

καὶ

ϰ ὀνομάζων διαπαντὸς, ἀπὸ ἁμαρτίας ἐ μὴ καθαρισθῇ.

13. Ἀνὴρ πολύορκος πλησθήσεται ἀνομίας, ϰ ἐκ ἀποστήσεται ἀπὸ τῷ οἴκε αὐτῷ μάςιξ.

14. Ἐὰν πλημμελήσῃ ἡ ἁμαρτία αὐτῷ ἐπ᾽ αὐτῷ· κἂν ὑπεριδῃ, [ϰ ἐὰν ὑπερειδῃ] ἥμαρτε διοσῶς.

15. Καὶ εἰ διακενῆς ὤμοσεν, ἐ δικαιωθήσεται· πλησθήσεται γὰρ ἐπαγωγῶν ὁ οἶκ(ος) αὐτῷ.

16. Ἔςι λέξις ἀντιπεριϐεϐλημένη θανάτῳ, μὴ εὑρεθήτω ἐν κληρονομίᾳ Ἰακώϐ.

17. Ἀπὸ γὰρ εὐσεϐῶν ταῦτα πάντα ἀποςήσεται, ϰ ἐν ἁμαρτίαις ἐκ ἐγκυλισθήσονται.

18. Ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ μὴ συνεθίσῃς τὸ ςόμα σε, ἔςι γὰρ ἐν αὐτῇ λόγ(ος) ἁμαρτίας.

19. Μνήσθητι πατρὸς ϰ μητρός σε, ἀνὰ μέσον γὰρ μεγιςάνων συνεδρεύεις.

20. Μήποτε ἐπιλάθῃ ἐνώπιον αὐτῶν, ϰ τῷ ἐθισμῷ σε μωρανθῇς·

21. Καὶ θελήσῃς εἰ μὴ ἐγεννήθης, ϰ τὴν ἡμέραν τῷ τοκετῷ σε καταρασῃ.

22. Ἄνθρωπ(ος) συνεθιζόμεν(ος) λόγοις ὀνειδισμῷ, ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις αὐτῷ ἐ μὴ παιδευθῇ.

23. Δύο εἴδη πληθύνουσιν ἁμαρτίας, ϰ τὸ τρίτον ἐπάξει ὀργήν.

24. Ψυχὴ θερμὴ, ὡς [ὥσπερ] πῦρ καιόμενον· ἐ μὴ σϐεσθῇ ἕως ἂν καταποθῇ.

25. Καὶ ἄνθρωπος πόρν(ος) ἐν σώματι σαρκὸς αὐτῷ, ἐ μὴ παύσηται ἕως ἂν ἐκκαύσῃ πῦρ.

26. Ἀνθρώπῳ πόρνῳ πᾶς ἄρτος ἡδύς· ἐ μὴ κοπάσῃ [κατοπαύσῃ] ἕως ἂν τελευτήσῃ.

27. Ἄνθρωπ(ος) παραϐαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτῷ, λέγων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῷ, Τίς με ὁρᾷ;

28. Σκότ(ος) κύκλῳ με, ϰ οἱ τοῖχοί με καλύπτεσι, ϰ ἐδείς με ὁρᾷ· τί εὐλαϐῶμαι; τῶν ἁμαρτιῶν με ἐ μὴ μνησθήσεται ὁ ὕψιςος.

29. Καὶ ὀφθαλμοὶ ἀνθρώπων ὁ φόϐ(ος) αὐτῷ· ϰ ἐκ ἔγνω ὅτι ὀφθαλμοὶ Κυρίε τῷ ὑψίςε μυριοπλασίως ἡλίε φωτεινότεροι [C. A.] εἰσιν· ἐπιϐλέποντες [ὅτι] πάσας ὁδὲς ἀνθρώπων, ϰ κατανοῦντες εἰς ἀπόκρυφα μέρη.

30. Πρὶν ἢ κτισθῆναι τὰ πάντα ἔγνωςαι αὐτῷ· ὅτως ϰ μετὰ τὸ συντελεσθῆναι [C. A.] καθορᾷ τὰ πάντα.

31. Οὗτ(ος) ἐν πλατείαις πόλεως ἐκδικηθήσεται· ϰ ἐ ἐχ ὑπενόησε πιασθήσεται.

32. Οὕτως ϰ γυνὴ καταλιποῦσα τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ϰ παριςῶσα κληρονόμον ἐξ ἀλλε.

33. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐν νόμῳ ὑψίςε ἠπείθησε· ϰ δεύτερον εἰς ἄνδρα ἑαυτῆς ἐπλημμέλησε· ϰ τὸ τρίτον ἐν πορνείᾳ ἐμοιχεύθη, [C. A.] ϰ ἐξ ἀλλοτρίε ἀνδρὸς τέκνα παρέςησεν.

34. Αὕτη εἰς ἐκκλησίαν ἐξαχθήσεται, ϰ ἐπὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐπισκοπὴ ἔςαι.

35. Οὐ διαδώσεσι τὰ τέκνα αὐτῆς [εἰς] ῥίζαν, ϰ οἱ κλάδοι αὐτῆς ἐ δώσεσι καρπόν.

36. Καταλείψει εἰς κατάραν τὸ μνημόσυνον αὐτῆς, ϰ τὸ ὄνειδ(ος) αὐτῆς ἐκ ἐξαλειφθήσεται.

37. Καὶ ἐπιγνώσονται οἱ καταλειφθέντες, ὅτι ἐθὲν κρεῖττον [ἐκ ἔςι κρεῖττον] φόϐε Κυρίε, ϰ ἐθὲν γλυκύτερον τῷ προσέχειν ἐντολαῖς Κυρίε. [Θεῷ]

38. Δόξα μεγάλη, ἀκολεθεῖν Θεῷ· μακρότης δὲ ἡμερῶν, τὸ προσληφθῆναί σε ὑπ᾽ αὐτῷ. [C. A.]

1. Κύριε] R. Al. Κύρι(ος) Co. ¶ Ζωῆς με] Al. ζωῆς ἀπιςῆς Co. ¶ Ἐν παραδειγματισμῷ] C. A. & hic positum pro εἰς παραδειγματισμόν· ut Gen. 17. 11. ϰ ἔςαι ἐν σημείῳ διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμῦ ϰ ὑμῶν, Al. Ar. B. VV. ubi in R. & Co. εἰς μέσον legitur. Hebr. 4. 11. ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας, pro εἰς τὸ αὐτὸ ὑπόδειγμα. Prov. 7. 20. λαϐὼν ἐν χερσὶν, & Eurip. Alcest. (quod ἐν χεροῖν λαϐὼν dixit in Hecuba) pro εἰς χεῖρας. Sic Xenoph. ἐν τῷ πολαμῷ ἔπεσον, pro εἰς τὸν ποταμόν.

3. Ἵνα ὅτι] R. Al. ἵνα μὴ ὅτι Co. ¶ Μὴ φείσωνται] Al. μὴ φείσῃ σὺ Κυρίε Co. μὴ φείσῃ σὺ, Κύριε N. R. ¶ Καὶ ἐ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν] R. Al. Ar. B. pro quo καὶ τῆς ὕϐρεως τῆς ἐν ἐπαγωγῇ ἁμαρτωλῶν μὴ παρῇς, Co. N. R.

4. Πληθύνωσιν] A. πληθυνθῶσιν Co. ¶ Εἰς συντριϐήν] Co. à R. & Al. abest.

5. Ὧν μακρὰν ἐςὶν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐλέες Co. St. P. H.

6. Μετεωρισμὸν ὀφθαλμῶν] Vide infrà 26. 10. μάλιςα δὲ, inquit Cl. Alex. l. 3. Pæd. c. 11. ὀφθαλμῶν φειςέον· ἐπεὶ τοῖς ποσὶν, ἢ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἄμεινον ὀλισθεῖν. Vide suprà quæ ad cap. 20. 18. sunt annotata. ¶ Γ. γαςτρὸς] Γιγάντειον Lucian. Γίγας, ὁ φυσικῇ δυνάμει ϰ τόνῳ σωματικῷ κεχρημέν(ος), Bas. M. in Psal. 32. Chrysost. hom. 22. in Gen. Γίγαντας ἐνταῦθα τὸς ἰσχυρὸς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν γραφήν. Pro quo facit locus Num. 13. 33. & Philonis (qui singularem περὶ Γιγάντων librum scripsit) lib. 1 De Mose, ἐξετάζοντες δὲ τὸς οἰκήτορας, ἑώρων ἄπειρον τὸ πλῆθ(ος), σωμάτων ἐξαιρέτων μεγέθει, γιγαντώδεις τὰς τῶν σωμάτων ὑπερϐολὰς ἔν τε μεγέθεσι ϰ ῥώμαις. Diod. S. lib. 4. μυθολογῦνται δ' οἱ γίγαντες γηγενεῖς γενέσθαι, διὰ τὴν ὑπερϐολὴν τῷ τὸ σῶμα μεγέθους. Prov. 9. 18. Symmachus Jobi 26. 5. θεομάχες interpretatus est: quam fabulosam γιγαντομαχίαν Lucianus γιγάντων ἐπανάςασιν appellat. ¶ V. eodem. & proximo uncis inclusa desunt in R. Al. Ar. B. ¶ Ἀπόςησον δ. π. ἀ. δ. σε ἐλ. κεν. ϰ ἐ. ἀ. ἀ. ἐμῦ] Co. N. R. Ἀπόςησον ἀπὸ τῶν δέλων σε ἐλπίδας κενὰς, ϰ ἐπιθυμίας ἀπρεπεῖς ἀπόςρεψον ἀπ᾽ ἐμῦ, Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 10.

8. Κοιλίας ὄρεξις ϰ σ.] Cl. Alex. ibid. ¶ Συνουσιασμὸς] Τὰ ὑπογάςρια, τὰ ὑπὸ γαςέρα, τὰ μετὰ γαςέρα Philoni. ¶ Παραδῷς με] R. παραδῷς με παιδείας σώματ(ος) Al. Ar. B. in quibus voculæ marginis corruptæ in contextum (ut antea) irrepserunt: pro quo in B. alt. legitur παραδῷς με τῇ παιδὶ σε· at in Co. παραδ. με τὴν οἰκέτιν σε.

9. Παιδείαν ς. ἀ. τ. ϰ] R. Ἀκέσατε, τέκνα, παιδείαν ςόματ(ος) ἀληθινῦ, ϰ Co. ¶ Ὁ φυλάσσων ἐ μὴ ἀλῷ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῷ] R. Co. In R. sequentis paragraphi initium est Καταληφθήσεται ἁμαρτωλὸς, καί. In Co. adjectum, Ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτῷ καταληφθ. ὁ ἁμαρτωλός. In Al. Ar. B. variat distinctio ἁλῷ· ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῷ καταληφθήσεται ἁμαρ. In VV. & B. alt. ἁλῷ. Ἐν τοῖς χειλ. α. καταληφθήσεται ἁμαρτωλὸς, καί. In H. ἁλῷ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῷ. Ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῷ καταληφθήσεται ὁ ἁμαρτωλὸς, καί. Nos Cod. Aug. vestigiis insistimus.

11. Ὅρκῳ] R. Co. Chrys. ὅρκων Al. Ar. B uterque. ¶ Καὶ ὀνομασίᾳ τῷ ἁγίε μὴ συνεθισθῇς, lib. omnes, Chrysost. hom. 8. Act. 4. μηδὲ τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίε συνεθισθῇς· paulò tamen pòst etiam altera ibidem est lectio. ¶ Ἐπὶ ματαίῳ insertum è C. A. respondet præcepto Decalogi, Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίε τῷ Θεῷ σε ἐπὶ ματαίῳ, Exod. 20. 7.

12. Ἐλαττωθήσεται] Lib. ed. ἀθωωθήσεται C. A. καθαρισθήσεται Chrys. Apanthismatum hom. 28. Idem hom. 8. Act. 4. contrahit in pauciora, Ὥσπερ γὰρ οἰκέτης ἐξεταζόμεν(ος) ἐνδελεχῶς ἀπὸ μώλωπ(ος) ἐ καθαρισθήσεται, ὅτως ἐδὲ ὀμνύων. ¶ Οὕτως ϰ ὁ ὀμνύων] Al. Ar. B. Co. sed hic omissa copula. ¶ Καὶ ὀνομάζων διὰ παντὸς, ἀπὸ ἁμαρτίας ἐ μὴ καθαρισθῇ] R. Co. Al. ϰ ὀνομάζων διαπαντὸς ὄνομα τῷ Θεῷ, ἀπὸ ἁμαρτίας ἐ καθαρισθήσεται, Chrys. illâ, quam dixi, Apanthismatum homiliâ; nec aliter MS. Cod. Aug. duo.

14. Ἡ ἁμαρτία] Articulus à R. Co. Al. abest. ¶ Κἂν ὑπερίδῃ] Lib. ed.

15. Ἐπαγωγῶν] R. ἐπαγωγῆς Co. ἀπαγωγῶν Al. malè.

16. Ἀντιπεριϐεϐλημένη] VV. Al. Ar. B. uterque, vitiosè. ἀντιπαραϐεϐλημένη, R. Co. ἀντιπαραϐεϐλημένη θανάτῳ C. A.

17. Ἁμαρτίαις ἐκ] R. Co. ἁμαρτίαις σε ἐκ Al. perperàm.

18. Ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ] R. Al. VV. [ἀσυρῆ Suid. ἀσυρῆ Hes.] ἀπαιδευσίᾳ ἀσυρεῖ N. I. dandi casu, rectè: ut hoc ipso cap. v. 22. Ἀκολασίᾳ ὅρκε Co. ¶ Μὴ συνεθίσῃς] R. μὴ

μὴ συνεδίζῃς Al. Ar. B. μὴ συνήθειν C. A. μὴ ἀδίνῃς Co.
¶ Λόγῳ] R. Co. Al. λογισμὸς N. St.
19. Συνεδρίαις] R. Al. συνέδρας Co.
20. Μισγεῖς] Co. μισγεῖς R. Al.
21. Ἐξηνάσθης] R. Co. ἐσμάσθη Al. Ar. B. ¶ Τὴν ἡμ. τ. τ. ζ. καταλάβῃ] R. Co. τὴν ἡμ. τ. τ. ζ. μὴ καταλάβῃ Al. Ar. B.
25. Καὶ copula abest à R. Co. Al.
26. Οὐ μὴ παύσηται, ἕως ἂν πολλάσῃ] Chryſ. hom. 1. 2 Theſſ. 1. ὁ μὴ παύσεται ἕως ἂν καταπαυθῇ· πόλεμῳ γάρ ἐστι.
27. Παραβαίνων ἀπὸ] R. Co. Al. ὁ ἀναβαίνων ἐπὶ τὴν κλίνην αὐτοῦ· ὁ λέγων ἐν τῇ ψυχῇ· Τίς με ὁρᾷ; Clem. Alex. l. 2. Pæd. c. 10.
28. Σκότος κύκλῳ μου, καὶ οἱ τοῖχοι] Chryſ. omiſſo articulo, hom. 11. 1 Cor. 4. ¶ Οἱ τ. με καλύπτουσι] Cl. Alex. ibid. οἱ τοῖχοι σκότη μου· καὶ οὐδεὶς βλέπει τὰς ἁμαρτίας μου. τί εὐλαβοῦμαι μὴ μνησθήσεται ὁ ὕψιστος; additque epicriſin, παντάπασι ἐστὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνθρώπων φοβεῖται μόνους, λήσεται δὲ Θεὸν νομίζων. οὐκ ἔγνω ὅτι ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψίστου μυριοπλασίως ἡλίου φωτεινότεροι εἰσιν· οἱ ἐπιβλέποντες πάσας ὁδοὺς ἀνθρώπων, καὶ κατανοοῦντες εἰς ἀπόκρυφα μέρη.
29. Τοῦ ὑψίστου] Co. à R. & Al. abeſt. ¶ Φωτεινότεροι, ἐπιβλέποντες πάσας] R. Al. φωτεινότεροι εἰσιν, οἱ ἐπιβλέποντες π. Co. φ. εἰσιν ἐπιβλέποντες ἐπὶ πάσας C. A.
30. Πρινὴ κτισθῆναι τὰ π. ἔγνωσται αὐτῷ] R. Al. πρινὴ κτισθ. τὰ πάντα ἔγνωσται αὐτῷ τὰ πάντα, Co. ¶ Καθ' ὁμοίως τὰ πάντα] Co. à R. Al. abeſt.
32. Οὕτως καὶ γυνὴ καταλιποῦσα τὸν ἄνδρα, καὶ] R. Al. ὁμοίως καὶ γυνὴ καταλείπουσα τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ Co. ¶ Παριστῶσα κλ. ἐξ ἄλλου] Co. παριστῶσα κλ. ἐξ ἀλλοτρίου R. Al.
33. Ἑαυτῆς] R. Al. αὐτῆς Co. ¶ Καὶ ἐξ ἀλ.] Copula καὶ non eſt in R. Al. ſed in Co.
34. Εἰς ἐκκλησίαν] R. Al. ἐν ἐκκλησίᾳ Co. de qua præpoſitionum permutatione dictum hoc ipſo cap. v. 1.
35. Οὐ διαδώσουσι τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς ῥίζαν] R. Al. Οὐ διαδώσουσιν ἐπὶ αὐτῶν ῥίζαν Co. ¶ Οὐ δώσουσι] Al. οὐκ οἴσουσι Co.
37. Οὐδὲν κρεῖττον] R. Al. οὐδὲν ἐστι κρεῖττον Co. ¶ Προσέχειν ἐντ. Κ.] R. Al. προσέχοντος ἐντ. Θεοῦ Co.
38. A R. & Al. abeſt. ¶ Μακρότης ἡμερῶν] Hæc ſuprà cap. 1. 12. μακροημερεύσεις dicitur, Baſ. M. μακροβιώσεις, p. 138.

BADVELLUS.

1. **D**Omine Pater, totiúſque, &c. Κύριε πάτερ, καὶ δέσποτα ζωῆς μου ἀνθρώπου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με ἐν βουλῇ αὐτῶν, καὶ μὴ ἀφῇς με πεσεῖν ἐν αὐτοῖς] *Domine Pater, & Dominator totius vitæ meæ, nè derelinquas me in conſilio earum, nec ſinas me cadere in illis.* Sunt qui incipiant hoc caput à verſu ultimo, quem antè expoſuimus, de Linguæ incontinentia, qui mihi quoque videtur malè disjunctus, atque ad principium hujus capitis magis pertinere quàm ad finem ſuperioris. Tractat enim eandem rem, commutato orationis genere in precationem. Cùm ſuprà εὐκτικῶς optánſque ac deſiderans linguæ moderationem, ità dixiſſet, *Quis ori meo cuſtodiam apponet?* nunc ad ipſum Deum ejus Temperantiæ Continentiæque autorem ſe convertit. Neque enim id eſt in poteſtate hominis, ſed (ut ait Solomon Prov. 16. 1.) Domini eſt linguam moderari.

2. *Quis caſtigationem*, &c. τίς ἐπιστήσει ἐπὶ τοῦ διανοήματός μου μάστιγας, καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας μου παιδείαν σοφίας, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσωνται;] Legitur & μὴ φείσῃ σύ. *Quis apponet in cogitatione mea flagella, aut in corde meo diſciplinam ſapientiæ, ut in ignorantiis meis non parcant?* Quod dixit antè de Lingua & Oratione, idem nunc dicit de Animo, cujus moderatio eſt à Deo. Animi autem duæ ſunt partes, una διανοητικὴ *quæ habet vim cogitandi*, altera ὀρεκτικὴ *in appetendo poſita*, quæ nomine *cordis* ſignificatur. Altera eſt cæca & ignara, niſi à Domino illuminetur ac doceatur; altera immoderata & diſſoluta, niſi ab eodem regatur & contineatur. Itaque petit hac in parte Sapiens à Deo eam diſciplinam atque inſtitutionem quâ in timore ejus ac poteſtate contineatur. David hæc duo ſæpe conjungit, petítque à Domino. Pſal. 119. 37. *Manus tuæ fecerunt me: fac me intelligere, & diſcam præcepta tua.* Et poſtea in fine ejus octonarii, *Fac ut integrum ſit cor meum in præceptis tuis.*

3. *Ne*, inquam, *ignorantia mea*, &c. ὅπως μὴ πληθυνθῶσιν αἱ ἄγνοιαί μου, καὶ αἱ ἁμαρτίαι μου πλεονάσωσιν εἰς συντριβήν] *Ut ne inſcitia mea multiplicentur, & peccata mea abundent in contritionem.* Hæc ratio oſtendit quid homo poſſit ſine verbo ac Spiritu Dei; eum nihil poſſe aliud quàm errata erratis & peccata peccatis cumulare, ſibíque perniciem acceſſere.

4. *Domine Pater*, &c. Κύριε πάτερ, καὶ Θεὲ ζωῆς μου, μετεωρισμὸν ὀφθαλμῶν μὴ δῷς μοι, καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστρεψον ἀπὸ τῶν δούλων σου] *Domine Pater, ac Deus vitæ meæ, elationem oculorum mihi nè dederis, & giganteum animum averte perpetuò à ſervis tuis.* Suprà γενικῶς in genere petiit animi moderationem ſanctámque inſtitutionem, vitiáque animi cùm ignari, tum intemperantis ac diſſoluti generatim propoſuit: nunc certa vitiorum genera proponit, à quibus vult ſolutus planéque liberatus vivere.

5. *Avertas à me ſpes vanas*, &c. ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ κατέχεις τὸν θέλοντά σοι δουλεύειν διαπαντός] *Spes inanes & concupiſcentias averte à me, ac continebis volentem tibi ſervire perpetuò.* Spiritus ſanctus in Scriptura nominat ſæpe hanc humani animi atque ingenii vanitatem, in qua homo relicto Deo ſuo, in quo uno debet acquieſcere, fallacibus ſpebus cupiditatibúſque ducitur ac rapitur. Pſal. 24. 3. *Quis aſcendet in montem Domini? Mundus manibus, & purus corde, qui non accepit in vanum animam*, i. non inclinat animum ſuum ad ſtudium rerum inanium ac fallacium.

6. *Ne me comprehendat*, &c. κοιλίας ὀρέξεις καὶ συνουσιασμὸς μὴ καταλαβέτωσάν με, καὶ τῇ ψυχῇ ἀναιδεῖ μὴ παραδῷς με τὸν οἰκέτην σου] *Appetitus ventris & coitus nè comprehendant me, & animæ irreverenti nè tradas me famulum tuum.* Maxima animi intemperantia verſatur ac cernitur ἐν τοῖς ἐδέσμασι καὶ ἀφροδισίοις *in potu ac cibo, rebúſque Venereis*, in quibus tum animus tum corpus voluptate corrumpitur. γαστρίμαργοι edaces guloſique homines appellantur, quorum ſtudium eſt ut ventrem expleant. De altero autem voluptatis genere interrogatus à quodam Sophocles an rebus Venereis uteretur, *Dii meliora*, inquit, *libenter enim iſtinc tanquam à domino agreſti ac furioſo profugi.* Cicero quodam in loco λαιμαργίαν ait exiſtere ex edacitate, λαγνείαν verò ex fœdiore Veneris libidine. ¶ *Nec animæ*, &c. καὶ ψυχῇ ἀναιδεῖ μὴ παραδῷς με τὸν οἰκέτην σου] Quidam ità vertunt quaſi nolit *tradi ac permitti animo alterius impudenti*, i. homini improbo atque inverecundo, qui nullo Dei timore ac pudore afficitur. Sed hoc meliùs ad animum ejus qui orat eſt referendum; ut quemadmodum cætera vitia, ſic hoc poſtremum deprecetur: ſicut timor ac pudor Dei verus omnium virtutum autor cuſtóſque eſt, ità animi impudentia atque inverecundia omnium vitiorum eſt mater. Itaque præclarè Micheas 6. 8. *Quid aliud*, inquit, *vult Dominus, niſi ut verecundè* (aut *reverenter*) *ambules coram Domino Deo tuo?* Sublato enim hoc pudore, quid in homine ſalvi eſſe poteſt?

7. *Filii, audite inſtitutionem*, &c. ἀκούσατε, τέκνα, παιδείαν στόματος ἀληθινοῦ, καὶ ὁ φυλάσσων οὐ μὴ ἁλῷ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ] *Audite, filii, diſciplinam oris veracis, & cuſtodiens non capietur in labiis ſuis.* Eandem rationem quam ſuprà ſervat, ut à generalibus præceptis ac monitis ad certa & definita progrediatur. Antea universè monuit de Linguæ intemperantia, nunc certa quædam linguæ vitia proponit, à quibus dehortatur: ſed in primis φιλαλήθειαν, i. *ſtudium amorémque veritatis*, commendat, à qua etiam ἀληθεῖς καὶ φιλαλήθεις ab Ariſtotele appellantur, qui abhorrent à mendacio ac vanitate orationis, & ſimplicitate atque veritate delectantur. Hic fons eſt omnium bonorum quæ à lingua proficiſcuntur. Qui enim ità erit affectus ut veritatem diligat, is & cum Deo & cum hominibus, & in omni vitæ conſuetudine ità ſe geret, ut nec pejeret in jurando, nec in loquendo de proximo falſum teſtimonium dicat. Itaque

prudenter Sapiens, cùm linguam orationémque sit informaturus, ac dicturus quæ in eo genere fugienda sint, ab hac oris veracis commendatione exorditur, ad ejúsque disciplinam nos hortatur.

8. *Homo improbus suis*, &c. ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ ἐγκαταληφθήσεται ἁμαρτωλὸς, καὶ λοίδορος καὶ ὑπερήφανος σκανδαλισθήσονται ἐν αὐτοῖς] Legitur & ἐν τῇ ἀφροσύνῃ *in stultitia sua. In labiis suis comprehendetur peccator, & convitiator superbúsque per illa in scandalum incurrent.* Proponit Sapiens certa vitia & mala linguæ, ex quibus possit intelligi quantum referat hominem ea in parte bene institui, & disciplinâ oris veracis orationem informari, quantúmque differat πεπαιδευμένος (ut ait Isocrates) ἀπὸ τοῦ ἀπαιδεύτου, i. *homo institutus informatúsque, ab eo qui nullam doctrinam morum ac disciplinam habuit.* Unusquisque enim fructum oris sermonísque sui percipiet. Quemadmodum dicit Dominus in Euangelio, *Ex sermonibus tuis justificaberis, & condemnaberis*, Matth. 12. 37.

9. *Juramento nè consuefacias*, &c. ὅρκῳ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου, καὶ ὀνομασίᾳ τοῦ ἁγίου μὴ συνεθισθῇς] *Juramento nè assuefacias os tuum, ac nominationi Sancti non assuescas*, i. eam consuetudinem nè suscipias, ut ad jurandum nomen Dei crebro sermone usurpes. Non prohibet omnino jurare, sed pravam consuetudinem jurandi Noménque temere usurpandi improbat, sicut etiam Dominus in Euangelio, Matth. 5. 34. Isocrates duo tempora proponit quibus jusjurandum delatum suscipere possimus, cùm aut de nostra fama atque existimatione agitur, aut de salute amicorum, ut aut liberemus nosipsos turpi crimine ac falsâ opinione, aut amicos periculo. Non vult homines probos ac modestos jusjurandum postulare, nè in aliquam avaritiæ ac privati commodi suspicionem veniant. Christiani duas habent causas quibus jurare possint, unam gloriæ Dei, alteram utilitatis ac salutis proximorum.

11. *Sicut enim servus*, &c. ὥσπερ γὰρ οἰκέτης ἐξεταζόμενος ἐνδελεχῶς, ἀπὸ μώλωπος οὐκ ἐλαττωθήσεται, οὕτως ὁ ὀμνύων καὶ ὀνομάζων διαπαντὸς, οὐ μὴ καθαρισθῇ ἀπὸ ἁμαρτίας] *Quemadmodum enim servus qui assiduè in quæstionem vocatur*, [i. verberatur] *à cicatricibus non minuetur; ità jurans & frequenter nominans, minimè purgabitur*, [aut, *purus erit*] *à peccato.* Hâc similitudine Servi sæpe vapulantis signáque verberationis in corpore suo exhibentis, significat, in juramento frequentato vestigia animi sibi malè conscii impressa inesse. Hujusmodi enim religiosa asseveratio atque affirmatio indicat animum hominis suum plerumque commodum quærentis, ac quibusvis in rebus nomine Dei abutentis.

13. *Cùm impiè quippiam*, &c. ἐὰν πλημμελήσῃ, ἁμαρτία αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ· κἂν ὑπερίδῃ, ἥμαρτε δισσῶς] *Si peccaverit*, [aut, *deliquerit*] *peccatum ejus super ipsum: quòd si neglexerit, peccavit dupliciter.* πλημμελεῖν verbum sign. *impiè aliquid adversùs Deum designare*: quæ significatio huic loco, ubi de jurejurando ac nomine Dei temere usurpando agitur, mihi convenire videtur. Nam cùm majestas Dei in ejus nomine maximè reluceat, eam lædunt ac violant qui ad quasvis res eo sanctissimo nomine abutuntur. Itaque hunc locum Sapiens, de religiosa juratione ac nominis Dei appellatione, multis verbis exponit, perjurísque & facilè sæpéque jurantibus gravissimas pœnas proponit.

15. *Est sermo morte*, &c. ἔστι λέξις ἀντιπαραβεβλημένη θανάτῳ, μὴ εὑρεθήτω ἐν κληρονομίᾳ Ἰακώβ] *Est sermo convestitus* [aut, *amictus*] *morte: nè inveniatur in hereditate Jacob.* Hâc similitudine amictûs ac vestitûs, quo corpus tegitur, significat orationis genus jurisjurandi ac nominis Dei autoritate ac religione quasi convestitum, in speciémque commendatum, cùm mortem secum inclusam habeat & afferat, sive cùm hujusmodi integumentum sit mortiferum. Abusus enim Nominis nihil aliud quàm certissimam mortem afferre potest. Melius esset simpliciter & simplicibus nudísque verbis rem dicere quàm hâc religiosâ affirmatione atque invocatione confirmare. Mihi hæc translatio verbi ἀντιπαραβάλλεσθαι videtur impium sceleratúmque prætextum nominis Dei ad orationem fraudulentam ac mendacem accommodatum significare.

16. *Sanè à piis aberunt*, &c. ἀπὸ γὰρ εὐσεβῶν ταῦτα πάντα ἀποστήσεται, καὶ ἐν ἁμαρτίαις οὐκ ἐγκυλισθήσονται] *A piis enim aberunt hæc omnia, & in peccatis non involventur.* Mihi non displicet ut γὰρ Rationalis particula habeat vim Affirmandi.

17. *Os tuum jurandi*, &c. ἀπαιδευσίᾳ ὅρκου μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου· ἔστι γὰρ ἐν αὐτῇ λόγος ἁμαρτίας] *Incontinentia juramenti nè consuefacias os tuum: est enim in ea ratio peccati.* Quidam vertunt ità, *indè enim exsistunt res flagitiosa.* Alii, Quòd hujusmodi immoderata & temeraria jurandi consuetudo non careat pravo animi studio. λόγος apud Græcos aliquando accipitur pro *occasione peccandi*; quæ significatio huic loco non malè congruit. Quidam codices Græci hunc versum ità legunt, ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ μὴ συνεθίζῃς τὸ στόμα σου, ἔστι γὰρ ἐν αὐτῇ λογισμὸς ἁμαρτίας, *Imperitia temerariæ nè assuefacias os tuum: est enim in ea cogitatio peccati.*

18. *Memento patris*, &c. μνήσθητι πατρὸς καὶ μητρὸς σου, ἀναμέσον γὰρ μεγιστάνων συνεδρεύεις· μήποτε ἐπιλάθῃς ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τῷ ἐθισμῷ σου μωρανθῇς] Quædam exemplaria habent μωρανθῇς *stultescas* aut *infatueris*: sed altera lectio meliùs cum præcedenti membro convenit, *nè venias in oblivionem*: & Toletanum exemplar ità legit. Memoria autem patris & matris videtur hominem revocare ad suam originem ac conditionem, admoneréque modestiæ, nè insolescat cùm in honore ac dignitate constitutus fuerit. Sunt enim quidam qui ità efferuntur ut omnis generis sui conditionísque pristinæ obliviscantur. Qua in re justas & meritas ejus superbiæ ac insolentiæ pœnas dant, ut ipsi quoque abjiciantur atque in oblivionem adducantur, juxta illam sententiam, *Qui se exaltat humiliabitur*, Luc. 14. 11. Et in cantico Mariæ, *Deposuit potentes de sede*, Idem 1. 52.

20. *Homo verbis probrosis*, &c. ἄνθρωπος συνεθιζόμενος λόγοις ὀνειδισμοῦ, ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ οὐ μὴ παιδευθῇ] *Homo assuetus verbis opprobrii, in omnibus diebus vitæ suæ non erudietur.* Concludit doctrinam de Lingua Orationéq; vitiosa & probrosa, cujus certa vitia proposuit: nunc in genere dicit neminem unquam disciplinam rectam admissurum qui linguæ intemperantiam secutus fuerit.

21. *Duo sunt hominum*, &c. δύο εἴδη πληθύνουσιν ἁμαρτίας, καὶ τὸ τρίτον ἐπάξει ὀργήν] *Duo genera multiplicant peccata, & tertium inducet iram.* Tria proponit genera hominum vitiosorum qui ità sunt depravati ac peccandi consuetudine ac cupiditate implicati ut peccata sua semper cumulent.

22. *Anima* videlicet *æstuans*, &c. ψυχὴ θερμὴ ὡς πῦρ καιόμενον, οὐ μὴ σβεσθῇ ἕως ἂν καταποθῇ] *Anima calida ut ignis accensus, non exstinguetur donec absumptus fuerit.* Similitudine Ignis notat primum genus hominum, in quibus pravæ animi cupiditates, ut Ira, Odium, Avaritia, Ambitio, cæteræque immoderatæ affectiones ità effervescunt ut contineri nullo modo possint. Est enim animus hominis instar fornacis exardescentis atq; perpetuò æstuantis, cujus ignis non priùs exstinguitur quàm maximâ vi aquæ oppressus consumptúsque fuerit: ità etiam hujusmodi ardor fervórque cupiditatum ac vitiorum in animo hominis, nisi verbo ac Spiritu Dei reprimatur, exstingui antè non potest quàm ipse homo morte consumptus fuerit.

23. Deinde *homo scortator*, &c. ἄνθρωπος πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ, οὐ μὴ παύσηται ἕως ἂν ἐκκαύσῃ πῦρ] *Homo scortator in corpore carnis suæ, non cessabit donec accenderit ignem.* Hoc secundum est genus hominum in peccatis ac flagitiis suis perseverantiû, eâ Ignis similitudine notatum: Hi autem sunt impudici libidinosíque scortatores, quorum inflammata libido in corpore ipsorum quasi quædam flamma exardescit. Quamvis enim hoc vitium ab animo impudico exoriatur, tamen ex omnibus in corpore maximè exstat & apparet, in eóque illustres libidinis flammas profert. Est enim hujusmodi libido in corporis titillatione posita, sive commotio quædam voluptatis belluinæ in ipso corpore accensa. Itaque τῷ ὑποκειμένῳ distinguit hoc vitium à priore, quòd illud sedem suam quasi quandam fornacem in animo habet, hoc verò in corpore magis exsistat.

24. *Quivis cibus suavis est*, &c. ἀνθρώπῳ πόρνῳ πᾶς ἄρτος ἡδύς, οὐ μὴ κοπάσῃ ἕως ἂν τελευτήσῃ] *Homini scortatori omnis panis jucundus: non quiescet donec moriatur.* Hoc nomine

mine *panis* cujusvis mihi videtur significare effusas & vagas libidines, quibus hujusmodi homines exardescunt, flagitiosámque consuetudinem quarumvis mulierum sine ullo delectu appetunt.

25. *Tum tori sui homo temerator*, &c. ἄνθρωπος παραβαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτοῦ, λέγων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, Τίς με ὁρᾷ;] *Homo transgrediens à lecto suo, dicens in animo suo, Quis me videt?* Hoc loco notat tertium genus hominum, eorum *qui declinant à toro suo*, i. qui à legitima & honesta uxoris consuetudine conjunctionéque discedunt, ad alienásque se conferunt. Eorum peccatum auget ab improbo impióque animi proposito atque judicio, quo nihil præter homines metuunt, Deum non verentur aut reformidant, à quo res humanas negligi arbitrantur. Hæc impia & scelerata opinio adulterorum solos homines suorum scelerum testes removentium, Deum negligentium, aut res humanas ab eo non curari judicantium gravissimè hîc reprehenditur. Eam pluribus verbis Sapiens persequitur; & Spiritus S. in Psalmis in vita impiorum insectatur.

30. *Hujusmodi homo in plateis*, &c. οὗτος ἐν πλατείαις πόλεως ἐκδικηθήσεται, καὶ οὗ οὐχ ὑπενόησε, πιασθήσεται] *Hic in plateis civitatis vindicabitur*, [i. ad vindictam atque pœnam rapietur] *& ubi non suspicatus est prehendetur.* Significat his verbis, gravissimum ac certissimum judicium suppliciúmque impio adultero nefariè de Deo sentienti ac cogitanti propositum esse. Sic Job. 5. 4. de impio ejúsque liberis, *Longinqui erunt filii ejus à salute, & comminnentur in porta.* Ità hoc loco, *In plateis civitatis pœnâ afficietur.* ἐκδικηθήσεται *vindictam & pœnam justam meritámque sustinebit.*

32. *Idem eveniet mulieri*, &c. ὁμοίως καὶ γυνὴ καταλιποῦσα τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ παριστῶσα κληρονομίαν ἐξ ἀλλοτρίου] *Similiter mulier deserens virum suum, & acquirens hereditatem ex alio.* Eodem crimine judicióque comprehendit mulierem adulteram cum marito adultero, ejúsque maleficii injuria quàm latè pateat ostendit. Non enim est simplex injuria, sed tripartita, quæ tum ad Deum conjugii autorem, tum ad maritum, tum ad legitimos heredes pertineat.

33. *Primùm enim Lege Dei*, &c. πρῶτον μὲν γὰρ ἐν νόμῳ ὑψίστου ἠπείθησε, καὶ δεύτερον εἰς ἄνδρα αὐτῆς ἐπλημμέλησε, καὶ τὸ τρίτον ἐν πορνείᾳ ἐμοιχεύθη, καὶ ἐξ ἄλλου ἀνδρὸς τέκνα παρέστησε] *Primùm enim in Lege Altissimi inobediens fuit:* [sive, *Legi Altissimi non paruit*] *& secundò, in virum suum deliquit: & tertiò, in fornicatione adulteravit, & ex alio viro liberos supposuit.* Tria aut quatuor mala enumerat in maleficio flagitióque mulieris adulteræ. Nam & autoritas Dei violatur, & fides marito data rumpitur, & ipsius corpus nefario stupro corrumpitur, & legitimi heredes nothis ac suppostitiis liberis defraudantur.

34. *Ipsa producetur in concionem*, &c. αὕτη εἰς ἐκκλησίαν ἐξαχθήσεται, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐπισκοπὴ ἔσται] *Ipsa in ecclesia educetur, atque in liberos ejus visitatio erit.* Proposito adulteræ peccato, nunc pœnam eidem ejúsque liberis proponit. ἐπισκοπεῖν idem est quod ἐξετάζειν *inquirere in aliquem, & quæstionem de aliquo habere:* hinc ἐπισκοπὴ pro *inquisitione.*

35. *Liberi ejus non agent*, &c. οὐ διαδώσουσιν τὰ τέκνα αὐτῆς ῥίζαν, [sive, εἰς ῥίζαν] καὶ οἱ κλάδοι αὐτῆς οὐκ οἴσουσι καρπόν] *Non dabunt* [sive, *non emittent*] *radicem filii ejus, nec rami ejus ferent fructum.* Hâc similitudine Arboris radices nullas mittentis, nec fructum afferentis, summam maledictionem significat, ut semen adulteræ nec diuturnum sit, nec fructuosum.

37. *Superstites cognoscent*, &c. καὶ ἐπιγνώσονται οἱ καταλειφθέντες ὅτι οὐδὲν ἐστι κρεῖττον φόβου Κυρίου, καὶ οὐδὲν γλυκύτερον τοῦ προσέχειν ἐντολαῖς Θεοῦ] *Et cognoscent relicti quòd nihil est melius timore Domini, & nihil dulcius quàm attendere mandatis Dei.* Hic est fructus qui ex judiciis Dei in impios atque improbos editis pervenit ad posteros, eósque qui in vita remanent. Hi enim propositis eorum pœnis ad timorem Dei erudiuntur.

38. *Deum sequi summa est gloria*, &c. δόξα μεγάλη ἀκολουθεῖν Θεῷ, μακρότης δὲ ἡμερῶν τὸ προσληφθῆναί σε ὑπ᾽ αὐτοῦ] *Gloria magna sequi Deum: longinquitas autem dierum, assumi te ab eo.*

CASTELLIO.

1. *Ne me in eorum arbitrio desere*] Adversariorum.

10. *Néve sanctum nominare consuesce, aut sacris uti nominibus*] h. e. Jurare.

18. *Memento tui patris atque matris, dum inter optimates sedes*] Dignitate præditus es.

19. *Ità ut cupiàs te nunquam fuisse natum, & natalem tuum exsecrere diem*] Fias miserrimus.

24. *Homini libidinoso panis omnis suavis est*] i. Omnis mulier.

31. *Heredes summittit ex alieno*] Filios ex adultero gignit, qui sint heredes mariti.

DRUSIUS.

1. *Domine*] Κύριε. In editione Camerarii eâ quam Oporinus excudit Κύριος legitur. Quæ casuum Enallage non est insolens. ¶ *Domine vita mea*] Δέσποτα ζωῆς μου habent A. B. R. cum MS. Heidelbergensi. δέσποτα ζωῆς ἁπάσης C. & utrumque Camerarii: id sonat, *Domine vita universæ*, sive, *qui in totam vitam potestatem habes.* Priorem scripturam adstruit Int. V. referens, *Dominator vita mea.* ¶ *In consilio ipsorum*] *Adversariorum meorum* videlicet, de quibus infrà, *quorum spes procul abest à misericordia tua:* vel istorum qui linguâ suâ falsum jurant, & nomen tuum blasphemant, sibíque perniciem & exitium hoc modo creant. Hanc posteriorem sententiam confirmat distinctio capitum quæ in nonnullis codicibus: Nam sunt quædam exempl. quæ caput istud incipiant à versu ultimo præcedentis. Vide Notas Vatabli. ¶ *Cum ipsis*] Vel, *inter illos.*

2. *Cogitationi meæ*] MS. codex ἐπὶ τοῦ διαδήματός μου. Utrùm error hic est manûs aberrantis? an *diadema* vocat ipsam animam? Certè *gloria* nuncupatur, quia pars hominis honoratior. Quâ ratione dici etiam posset *diadema* vel *corona hominis.* Hoc pono, non affirmo.

3. *Nè meis parcant*] Pro μὴ φείσωνται (ità scribendum, non φεύσονται), ut est in ed. Rom.) in C. & posteriore Camerarii μὴ φείσῃ σὺ Κύριε quod interpretantur, *nè fortè in iis quæ ab ignorante me designentur, non parcas tu Domino.* In iisdem habetur ἵνα μή quæ geminatio negationis non est prorsus inusitata. Sed in notis ad ed. Rom. μὴ φείσῃ σὺ, Κύριε, *Non parcas tu, Domine.* Quam scripturam veriorem esse puto. Vidi etiam qui omissâ negatione legerent, ἵνα τοῖς ἀγνοήμασί μου φείσῃ σὺ, Κύριε, *ut ignorantiis meis parcas tu, Domine.* Quibus adversantur omnia exemplaria mihi visa. Editio Lat. V. *ut in ignorationibus eorum non parcant mihi*, ἵνα ἐν τοῖς ἀγνοήμασιν αὐτῶν μὴ φείσωνταί μου. ¶ *Néve peccata mea prætereant*] Καὶ οὐ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματά μου. Sic exemplar Camerarii Basileæ cusum, quod nunc secutus sum. In altero est, ut etiam in C. τὰς δὲ ὕβρεις τῶν ἐν ἐπαγγελίᾳ ἁμαρτωλῶν μὴ παρῇς, i. interprete Camerario, *neq; relinquas contumelias eorum qui peccatores se esse profitentur.* Alius, *& non finas eorum contumelias qui ex professo peccatores sunt.* Reliqui libri, etiam qui MS. asservatur in Bibliotheca Palatina, καὶ οὐ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Quod pronomen quidam referunt ad ἀγνοήματα· itaque interpretantur *nec peccata earum prætereant*, scilicet *ignorantiarum.* Sed Int. antiquus, *& non appareant delicta eorum.* Ut se habet hæc scriptura, posset ità in Latinum transferri, *Nè de ignorantiis eorum mihi parcant, & nè prætereant peccata eorum:* ut pronomen αὐτῶν repetatur ἀπὸ κοινοῦ in membro priore. Sed cogitemus adhuc.

4. *Multiplicentur*] Πληθυνθῶσιν. Alibi πληθύνωσιν, videlicet in A. B. & in Bibliis R. Stephani. ¶ *Et peccata mea abundent*] Καὶ αἱ ἁμαρτίαι μου πλεονάσωσιν. Sic A. B. R. item codex MS. In aliis additur εἰς σωτηρίαν. Quod tamen Int. noster omisit. Est etiam ubi reperiatur πλεονάσωσιν, cum ω in penultima.

5. *Et cadam coram adversariis meis*] Cadere hîc valet *inferiorem fieri*, ut Esth. 6. 13. *cadendo cades ante illum.* Sic Job. 12. 3. *Non cado ego à vobis.* Vide Observ.

meas lib. 16. cap. 3. ¶ *Quorum spes procul abest*] Sumptum ex Toletano codice.

6. *Elationem oculorum*] רום עינים Prov. 21. 4. Quæ sequuntur post asteriscum absunt in A. B. R. item in Latina V. tum etiam Augustino in libro De Gratia & lib. arb. ¶ *Giganteum animum*] Gigantes fuerunt homines superbi & Dei contemptores: unde ἀντίθεοι dicti sunt; eò quòd Diis bellum inferrent. Ex quo & θεομαχεῖν *cum Deo pugnare* gigantū more. Hinc intelliges quid sit *anima gigantea*. Quâ prædictus vocatur à Sopho nostro רחב לב *latus cordis*, Prov. 21. 4. & רחב נפש *latus animâ*, Prov. 28. 25.

7. *Et cupiditatem averte à me*] Καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Sic legunt A. B. R. Confirmat hanc lectionem Augustinus in loco suprà citato, ubi, *Elationem oculorum nè dederis mihi, & concupiscentiam averte à me.* Libri alii, καὶ ἐπιθυμίας· cui Clemens addit ἀπρεπεῖς lib. 2. cap. 10. Pædag. 1. *concupiscentias indecentes*.

8. *Animæ impudenti*] Vel *animæ infrunitæ*. Nam *infrunitus* propriè qui sine fronte est. Usus est hoc verbo Int. V. sed & Seneca Philosophus. Vide Observ. meas. ¶ *Servum tuum*] Τὸν παῖδά σου. Hoc non habetur in A. R. sed in B. unde nos descripsimus: licèt suspicaremur correctum ex παιδεία σόματος, quod in eadem editione omissum fuit. Hujus synonymum legitur in aliis libris τὸν οἰκέτην σου, i. *famulum tuum*.

9. *Disciplinam oris*] Aliàs, σόματος ἀληθινῆς *oris veracis*. Minùs placet. ¶ *Non capietur labiis suis*] Hæc aliter distincta in A. B. Nam editiones istæ punctum ponunt post οὐ μὴ ἁλῷ. Hoc primùm. Deinde versum sequentem incipiunt à verbis illis, Ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ, hâc sententiâ, *Labiis suis relinquetur peccator*, &c. Nos bonâ fide secuti sumus exemplar Rom. cui addidimus ex aliis ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ. Postea observavimus quod in fine versûs ἐν ἀυλοῖς magis favere priori distinctioni, quæ exstat & in Bibliis R. Stephani. Pro additamento autem facit quod in L. V. *In vanitate sua apprehendetur peccator*.

11. *Jurejurando*] Duo codices habent ὅρκων, videlicet A. & B. in cæteris est ὅρκῳ, & in L. V. *jurationi*. ¶ *Sancti*] הקדוש, i. Dei. Sic πόλις ἁγίου *civitas Sancti*, de Jerosolyma, quæ *Dei civitas* nuncupatur.

12. *Ac nominat*] *Deum* videlicet. Nota diligenter. Ὀνομάζων absolutè pro eo qui nomen Dei assiduè in ore habet. Quod haud facilè uspiam isto significatu invenias. Ità est profectò. Ut qui multùm loquitur rarò crimine vacat, ità qui sæpe Deum nominat. Judæi hoc præceptum tam anxiè, nè dicam superstitiosè, observant, ut nè Dei quidem nomen *Elohim*, quod tamen ei cum aliis multis commune, semper suis literis scribant. Ipsum autem nomen proprium, quod *tetragrammon* appellant, adeò non nominant ut nè sciant quidem hodie quomodo aut legendum aut pronunciandum sit.

13. *Flagellum*] Vetus, *plaga*. Id propriè נגע sign. μάστιξ autem potiùs est *flagellum*. Et legimus Psal. 91. 10. καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου, *flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo*, ubi est in fonte נגע, ut suspicari possis avum eodem nomine nunc usum fuisse. Eandem sententiam continet quod paulò pòst v. 15. *replebitur domus ejus calamitatibus*.

15. *Calamitatibus*] A. B. ἀπαγωγῶν ex quo Romanenses fecerunt emendantes ἐπαγωγῶν. In aliis est ἐπαγωγῆς, & apud Interp. nostrum *retributione*.

17. *In peccatis*] Displicet quod in A. B. ἐν ἁμαρτίαις σου, *in peccatis tuis*.

18. *Imperita temeritati*] Ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ *rusticitati temerariæ*. Nam ἀσυρὴς, *temerarius*, i. φορητὸς. Exponitur præterea ab Hesychio, *impurus*, *audax*, *exsecrabilis*, *teter*. Hæc est scriptura codicum trium, videlicet A. B. R. Quibus assensum præbet exemplar R. Stephani. In aliis legitur ἀκολασίᾳ ὅρκε, i. *petulantiæ jurandi*, sive *intemperantiæ juramenti*. Vult dicere *juramento intemperanti*. Camerarius annotat alibi esse ἀπαιδευσίᾳ ἀσηρῇ, i. *rusticitate molestâ*. *Qui enim*, inquit, *malè instituti sunt aut planè ineruditi, ii odiosi ferè esse solent. Est autem* ἀσηρὸν, ἀπὸ τῆς ἄσης, i. *nauseâ ductum*, *quod nauseam ciet*. Hæc Camerarius. In Thesauro Stephani, Ἀσηρὸς, *fastidium afferens*, *molestus*. Rursum Ἀσυρῆ Suidas interpretatur *impura*, *sordida*, ab ἄσυ, quo significatur ῥύπος. ¶ *Ne assuefacias*] Μὴ συνεθίζῃς. Alibi ἐθίζῃς. Infrà v. 22. συνεθιζόμενος λόγοις ὀνειδισμοῦ facit pro scriptura ea quæ habet ἀπαιδευσίᾳ. ¶ *Res peccati*] Λόγος ἁμαρτίας, i. *peccatum*. Quod Ebræis est דבר חטא. Sic autem dicitur *verbum peccati*, ut *Verba fraudum*, *Verba iniquitatum*, *Verba cantici*. Vide Observat. lib. 8. c. 22. Legitur & λογισμὸς ἁμαρτίας, eodem sensu. Nam λογισμὸς *sermo*. Quod aliàs docebo: nunc non vacat. Cæterùm habetur hæc scriptura cùm in A. B. tum in Bibliis R. Stephani.

19. *Consides*] Συνεδρεύεις. Alibi συνεδρεύσῃς. Priorem scripturam roborat Interpres qui à *vulgo* nomen habet, in quo *consistis*.

20. *Infatueris*] Μωρανθῇς A. B. R. i. *stultescas*: μαρανθῇς C. uterque Cam. i. *flaccescas*, *marcescas*. Legitur etiam ἐπιλάθῃ in C. R. & in Camerarii.

21. *Te non esse natum*] Melior scriptura ἐγεννήθης quàm quæ in textu nostro ἐγενήθης. Nam illud *natum esse*, hoc potiùs *fuisse* aut *factum esse* denotat. Cæterùm unico ν scriptum in A. B. duobus in reliquis exempl. ¶ *Exsecrere*] Nominata modò exempl. μὴ καταράσῃ legunt, quod sonat *nè exsecrere*, *nè maledicas*.

22. *Verbis convitii*] i. Conviciis. De hoc loquendi modo diximus aliquid suprà v. 18. ad locum, *Est enim in ea res peccati*: nam Græca sonant è verbo, *sermo* aut *verbum peccati*.

25. *In corpore membri sui*] Ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ, *in corpore carnis suæ*. σὰρξ hìc significare videtur id quo viri sumus. Ideo exposui *membri sui*. Sic בשר usurpatur in sermone sacro. Unde capies illud, *Caro asinorum caro eorum*: quod alii reddunt, *membrum asinorum*. Sic גדלי בשר *magno membro præditi*, i. *bene vasati*, sive *membrosi*, aut *mutoniati*. Non est dissimulandum in L. V. legi, *Homo nequam in ore carnis suæ*, Ἄνθρωπος πονηρὸς ἐν σόματι σαρκὸς αὐτοῦ.

26. *Homini scortatori quivis panis suavis est*] ערב לאיש זונה כל לחם. Sic alibi, *Dulce est viro panis mendacii*. Nomen ἄρτος in re Venerea usurpat etiam Salomo Prov. 9. 17. cùm ait, *Panis clandestinus suavis est*.

27. *Transgrediens lectum suum*] Circumloquitur adulterum. Sic infrà 42. 15. *Viro juncta nè transgrediatur*, i. adulteret. ¶ *Dicit apud se*] Λέγων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ *dicit in anima sua*, i. apud se. Quod usitatiùs efferunt בלבו *in corde suo*.

29. *Oculos Domini*] Partim exemplarium ὀφθαλμοὶ Κυρίου τοῦ ὑψίστου, *oculi Domini altissimi*. Et mox, φωτεινότεροί εἰσιν οἱ ἐπιβλέποντες.

30. *Priusquam crearentur omnia*] Aliquid deest. Supple *omnia ei cognita fuerunt*: nam in textu nostro πάντα ἔγνωσαι αὐτῷ quod etiam legisse videtur Interp. noster. Sunt tamen libri in quibus ἔγνωσαι αὐτῷ desideratur; sed malè, meo judicio. ¶ *Cuncta conspicit*] Ego cùm legerem apud Vulg. Interp. nostrum *respicit omnia*, non dubitavi addere sub asterisco καθορᾷ τὰ πάντα· licèt hæc pars ab A. B. R. exsularet.

31. *Hic in plateis urbis*] Vide Prov. 5. 14.

32. *Similiter & mulier virum relinquens*] Οὕτως καὶ γυνὴ καταλιποῦσα τὸν ἄνδρα, *sic & mulier* (vel *uxor*) *relinquens virum*. Alibi Ὁμοίως καὶ γυνὴ καταλείπουσα τὸν ἄνδρα αὐτῆς, *Similiter & mulier relinquens virum suum*. L. V. *Sic & mulier omnis relinquens virum suum*, οὕτως καὶ γυνὴ πᾶσα καταλ. τὸν ἄνδρα αὐτῆς. ¶ *Heredem ex alieno*] Κληρονόμον ἐξ ἀλλοτρίου. Lectio ista est è codice Rom. Priùs erat in A. B. παριςῶσα κληρονόμον ἐξ ἀλλοτρίου, & in aliis editionibus quibus usus sum, παριςῶσα κληρονομίαν ἐξ ἀλλ. & apud antiquum Interp. *statuens hereditatem ex alieno matrimonio*. Paulò pòst καὶ ἐξ ἀλλοτρίου ἀνδρὸς τέκνα παρέςησεν, admodum firmat lectionem Romanam.

33. *Adultera evasit*] Ἐμοιχεύθη. Lectio varians ἐμοιχεύθη & mox καὶ ἐξ ἄλλου ἀνδρὸς τέκνα παρέςησεν. V. Interp. id reddit, *tertiò*, *in adulterio fornicata est*, *& ex alio viro filios statuit sibi*.

34. In

34. *In concionem producetur*] Εἰς ἐκκλησίαν ἐξαχθήσεται, *in Ecclesiam producetur*, nempe ut ibi supplicium de ea sumatur. Nam ex lege tales lapidabantur à populo. In quibusdam libris est ἐν ἐκκλησίᾳ, eodem sensu. Nam ἐν & εἰς permutantur.

35. *Liberi ejus radicem*] Τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς ῥίζαν. Secutus sum A. B. R. Nam in aliis υἱοὶ αὐτῶν ῥίζαν, videlicet adulterorum. Est etiam ubi legatur τὰ τέκνα αὐτῶν: quomodo sanè Camerarius citat. V. Int. *non tradent filii ejus radices.* ¶ *Non edent fructum*] Οὐ δώσουσι καρπὸν A. B. R. οὐκ οἴσουσι καρπὸν cæteræ editiones, i. *non ferent fructum.* Editio Lat. V. *non dabunt fructum.* Quod autem præcedit οἱ κλάδοι αὐτῆς, id translatum est ab Arboribus. Significat autem posteros ejus, nisi fallor.

37. *Quàm attendere ad mandata Domini*] Τῷ προσέχειν ἐντολαῖς Κυρίου est in A. B. R. itémque in MS. Heidelb. Placet autem, quàm quod in aliis editionibus, τῷ προσέχοντι ἐντολαῖς Θεοῦ, *eo qui attendit mandata Dei.*

38. *Magna gloria sequi Deum*] Hic versus totus desideratur in MS. ut etiam in A. B. R. Sed legitur in C. & apud Int. nostrum, *Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum*, &c. Exstat quoque in Camerarii & R. Stephani. ¶ *Vita longinquitas*] Μακρότης ἡμερῶν. Alibi uno verbo dicitur in hoc autore μακροημερεύσεις, & est apud Salomonem אורך ימים: quod ejus interpres Græcus reddit μῆκος βίου Prov. 3. 2. & alibi.

GROTIUS.

1. **D**Omine pater, & dominator vitæ meæ*] Ζωῆς μου, ut in Sixtina. Nam alii libri habent ζωῆς ἀνθρώπων. Videtur hæc precatio cohærere cum iis quæ præcessere 22. 22. & titulus de Amicitia inter ista insertus alieno loco. ¶ *Nè derelinquas me in consilio eorum*] Nè permittas me regi illorum stultorum consiliis. ¶ *Nec sinas me cadere in illis*] i. Per illos in gravia mala incidere.

2. *Quis superponit in cogitatu meo flagella*] i. Utinam semper sit aliquis qui me castiget ubi ulla mihi insedit mala cogitatio. μάστιξ per translationem dicitur omne id quod cum aliquo doloris sensu nos docet. Vide suprà 22. 6. ¶ *Et in corde meo doctrinam sapientiæ*] Et qui me in rectam viam monendo retrahat. ¶ *Ut ignorationibus eorum non parcant mihi*] In Sixtina, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσωνται, i. *non parcendo delictis meis. Delicta* omnia ἀγνοήματα Hellenistis. Diximus ad Judith. 5. 19. ¶ *Et non appareant delicta eorum*] Variat hic Græca lectio. Sixtina in textu habet, καὶ μὴ παρῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Alii hæc cum superioribus sic habent, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσηται Κύριος τῆς δὲ ὕβρεως ἣν ἐν ἐπαγγελίᾳ ἁμαρτωλῶν μὴ παρῇς. Veram lectionem puto, καὶ παρῇ τὰ ἁμαρτήματά μου αὐτῶν, *nè quis illorum amicorum mea malè facta dissimulet.* Παριέναι *dissimulare*, ut Esth. 7. 4. & alibi.

3. *Et nè adincrescant ignorantiæ meæ*] Et non est in Græco, sed ὅπως μὴ πληθυνθῶσιν αἱ ἄγνοιαί μου, *nè delicta mea crescant.* Optimè,

> *Principiis obsta: serò medicina paratur*
> *Cùm mala per longas invaluere moras:*

ut & suprà diximus 18. 19. ¶ *Et peccata mea abundent*] Additur in Græcis quibusdam εἰς συντέλειαν cujus sensus idem qui in verbis sequentibus. ¶ *Et incidam in conspectu adversariorum meorum*] *Cadam inimicis spectantibus.* Vox ὑπεναντίων pro *inimicis* frequens etiam apud puros Scriptores Græcos. ¶ *Et gaudeat super me inimicus meus*] Me cadentem scilicet conspiciens. Confer quæ suprà 18. 31. Quod hîc in editionibus quibusdam Græcis sequitur, ὧν μακρὰν ἡ ἐλπὶς τοῦ ἐλέους σου, id abest à Sixtina.

4. *Nè derelinquas me in cogitatu illorum*] Hæc repetita ex commate primo, desunt in Græcis.

5. *Extollentiam oculorum meorum nè dederis mihi*] *Meorum* non est in Græco. μετεωρισμὸς ὀφθαλμῶν est Superbia: Sic Græci superbos vocant τοὺς τὰς ὀφρῦς αἴροντας. Dicitur autem Deus *dare* in quod incidere aliquem patitur. ¶ *Et omne desiderium averte à me*] In Græcis plenius est amplius, καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. ἀπὸ δούλων σου, ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐνθυμίας ὑπερόφους ἀπ' ἐμοῦ. *Gigantea anima* est ea quæ eò venit arrogantiæ ut *jura neget sibi nata*, Sap. 14. 6. ἐνθυμίας ex eo quod præcessit intellige κενάς, *vota temeraria*, qualia describit sic Rianus.

> Ἀλλ' ἀφραδίῃ καὶ ἁμαρτωλῇσι νόοιο
> Ἴσα Διὶ βρομέει, ἐπαυλίζει δ' ὅγ' αὐχένα ἴσχει,
> Καὶ σφέας ὀλίγος, μάταιος δ' εὐτυχέων Ἀθηνᾶν.

Quod verò hîc in Græcis quibusdam sequitur, καὶ κρατήσεις τὸν θέλοντα σοι λατρεύειν διὰ παντός, deest in Sixtina.

6. *Aufer à me ventris concupiscentias; & concubitus concupiscentia nè apprehendant me*] Breviùs in Græco, *Ventris cupido, & concubitus nè me detineant*: i. escæ aut potûs nimii appetitus, aut Veneris extra conjugium. In Aureo carmine,

> ——— κρατεῖν δ' εἰθίζεο τῶνδε,
> Γαστρὸς μὲν πρώτιστα, καὶ ὕπνου, λαγνείης τε.

Bene autem conjunguntur ista: ἐν πλησμονῇ γὰρ Κύπρις.
¶ *Et animæ irreverenti & infrunitæ nè tradas me*] Quod hîc sequitur in Græcis quibusdam τὸ οἰκέτην σου, id abest à Sixtino. Latinus autem Interpres unum Græcum ἀναιδεῖ duobus adjectivis Latinis expressit. Vox *infruniti* est apud Festum & Senecam. ψυχὴ ἀναιδὴς, ut infrà 26. 14. ὀφθαλμὸς ἀναιδὴς, Scortum significat.

7. *Doctrinam oris audite, filii*] In Sixtina præponitur hîc titulus, ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟΜΑΤΟΣ. Sequitur deinde παιδείαν στόματος ἀκούσατε, τέκνα, sine illo ἀληθοῦ, quod malè addunt alii codices. ¶ *Et qui custodierit illam, non periet labiis*] Καὶ ὁ φυλάσσων, οὐ μὴ ἁλῷ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. i. *quam doctrinam quisquis observaverit, is non capietur per labia sua*, is non efferet verba per jugulum reditura. ¶ *Nec scandalizabitur in operibus nequissimis*] Non est in Græco, nec sensui congruit.

8. *In vanitate sua apprehenditur peccator*] *In imprudentia ejus* (oris scilicet) *comprehenditur peccator.* ¶ *Et superbus & maledicus scandalizabitur in illis*] *In illis* (supple *labiis*) σκανδαλισθήσονται, i. *offendet.*

9. *Jurationi nè assuescat os tuum*] Monitum Euangelico præcepto viam parans. ἐκ πολυορκίας ψευδορκία, ut ait Philo: & *faciles fieri ad jurandum homines contemptu religionis*, dixit Ulpianus. Tractavimus hæc ad Matth. 5. 34. ¶ *Multi enim casus in illa*] Abest hoc à Græco.

10. *Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis: quoniam non eris immunis ab eis*] Interpres hîc *sanctos* nobis posuit pro Sancto, i. Deo: nam in Græco pro his omnibus verbis hæc tantùm habemus, ὀνομασίᾳ τοῦ ἁγίου μὴ συνεθισθῇς, *nè assuescas illum Sanctum nominare.* Inter nomina Dei est *Sanctus*, Esa. 30. 12, 15. Ezech. 39. 7. Videtur Interpres in animo habuisse morem Christianorum non optimorum, quos irridens paganus Poeta scribit,

> *Per cineres Pauli, per cani limina Petri.*

11. *Sicut enim servus interrogatus assiduè*] i. *Tortus*: nam ἐξεταζόμενος Græcis sæpe id significat, ut & Latinis *quærere*, unde *quæstio.* Inter genera quæstionum una est per flagra. Hoc μάστιξιν ἀνετάζεσθαι dixit Lucas Act. 22. 24. sic 2 Macc. 7. μετὰ ἐτασμῶν καὶ μαστίγων. Adde quæ diximus ad Matth. 27. 19. ¶ *A livore non minuitur*] *Non eget vibicibus.* Ita enim sumitur ἐλαττοῦσθαι in his Scriptoribus, respondens Hebræo חסר, ut 2 Sam. 3. 29. Jer. 44. 18. ¶ *Sic omnis jurans & nominans in toto à peccato non purgabitur*] i. Qui jurare & Deum nominare in consuetudine habet, nunquam carebit peccato: ex uno peccato in alterum incidet.

12. *Vir multùm jurans*] Πολύορκος. Vide quod suprà 9. adduximus ex Philone. ¶ *Et non discedet à domo illius plaga*] Hesiodus,

> Ὃς δέ κε μαρτυρίῃσιν ἑκὼν ἐπίορκον ὀμόσσας
> Ψεύσεται, ἐν δὲ δίκην βλάψας νήκεστον ἀάσθη.

13. *Et si frustraverit, delictum illius super ipsum erit*] Ἐὰν πλημμελήσῃ, i. Si oblitus fuerit se jurasse. שגג modò per ἀγνοεῖν, modò per πλημμελεῖν vertitur. *Delictum super ipsum erit*, i. etiam sic reus erit. ¶ *Et si dissimulaverit*, delinquet

delinquet dupliciter] Κἂν ὑπερίδῃ, i. si meminerit quidem, sed non tanti habeat ut implere curet.

14. *Et si in vacuum juraverit*] i. Si ab initio cùm juraret, joco id, non seriò fecerit, putétque elabi se posse dicendo,

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

¶ *Non justificabitur*] Non recipietur ista excusatio. ¶ *Replebitur enim retributione domus illius*] Πλησθήσεται γὰρ ἐπαγωγῆς ὁ οἶκος αὐτοῦ, *Imò malis implebitur domus ejus.* ἐπαγωγὴν hic sume ut suprà 2. 2. & 5. 10. & 10. 14.

15. *Est & alia loquela contraria morti*] Legit bene ἀντιπαραβεβλημένη, non ἀντιπεριβεβλημένη. *Est* quædam *elocutio cui mors respondet.* Hebræi blasphemiam non nominant, sed aut circumscribunt, aut per ἀντίφρασιν significant. Vide legem Levit. 24. 15, 16. Postquam de Juramentis dixit, venit ad alia loquelæ peccata. ¶ *Non inveniatur in hereditate Jacob*] Absit tam grave crimen à populo Israelitico.

16. *Etenim à misericordibus omnia hæc auferentur*] *Auferentur: q. d. Dî meliora piis.* εὐσεβεῖς hîc pii, non, ut alibi, *misericordes.* ¶ *Et in delictis non volutabuntur*] *Non volutentur:* futurum pro precativo: *in delictis*, supple *talibus.*

17. *Indisciplinata loquela non assuescat os tuum*] Malè in quibusdam Græcis cod. ἀκολασίᾳ ὅρκῳ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου· nam de Juramento suprà absolutus est sermo. Sixtina habet, ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου. Est ἀπαιδευσία generale nomen ad omne id quod non decet, ut suprà 4. 30. & 21. 27. Ea generalitas hîc restringitur, additâ voce ἀσυρῆ, quod *obscœnum* significat, exponitúrque à Græcis βδελυρὸν, ἀκάθαρτον.

18, 19. *Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorum consistis: ne forte obliviscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tuâ infatuatus improperium patiaris, & maluisses non nasci, & diem nativitatis tuæ maledicas*] Bene legit μωρανθῇς, ut est in Sixtina, non μεγαλυνθῇς, ut in aliis. Sed totus locus videtur sic corrigendus, & vertendus, Μνήσθητι πατρὸς καὶ μητρός σου, κἂν ἀναμέσον μεγιστάνων συνεδρεύσῃς· μήποτε ἐπιλάθῃ ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τῷ ἐθισμῷ σου μωρανθῇς, καὶ θελήσῃς εἰ μὴ ἐγεννήθης, καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ τοκετοῦ σου καταράσῃ, *Memor esto* (nempe cum reverentia) *patris ac matris tuæ, etiamsi inter summates viros considens: noli cùm apud hos es, illorum oblivisci, ac consuetudine hâc malâ desipere, aut optare natum te non esse, aut exsecrari diem natalem.* Persequens ea in quibus loquendo peccari solet, à Deo ad Parentes, ut terrestres Deos, venit, docétque modicis ortum parentibus, etiamsi ad magnas ipse pervenerit dignitates, nunquam debere itâ de eis loqui quasi ipsorum se pudeat: id enim esse stultorum, & initia sua exsecrantium. Hoc contra illos est qui dicunt, Non memini quis fuerim. Talis apud Sophoclem Rex Oedipus, qui dicit,

Ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν παῖδα τῆς τύχης νέμων
Τῆς εὖ διδούσης, οὐκ ἀτιμασθήσομαι.
Τῆς γὰρ πέφυκα μητρός· οἱ δὲ συγγενεῖς
Μῆνές με μικρὸν καὶ μέγαν διώρισαν.

Curtius Rufus videtur mihi ex se natus, dicebat Tiberius.

21. *Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem*] Itâ solent præfari Hebræi ubi res diversas volunt comparare inter se, ut Prov. 30. 15, 18, 21, 24, 29. Similia habebis & infrà c. 25.

22. *Anima calida quasi ignis ardens*] i. Homo iracundus. ¶ *Non exstinguetur donec aliquid glutiat*] *Donec absumptus sit:* nam καταπίνεσθαι eum sensum solet habere, ut videre est Psal. 107. 27. Esa. 28. 7. Ose. 8. 8. & alibi.

23. *Et homo nequam in ore carnis suæ*] Legit malè pro πόρνος, πονηρὸς, & pro σώματι, στόματι. Πόρνος apud Græcos nativos pro *catamito* poni solet: at Hellenistis est ὁ πορνομανὴς, *qui scorta sectatur:* itaque quod est 1 Cor. 5. 9. & 6. 9. Ephes. 5. 5. 1 Tim. 1. 10. πόρνους, id Syrus vertit זני. Ea autem vox significat *scortatores*, ut videre est in Chaldaico Jer. 9. 2. & hoc sensu semper usurpant Rabbini. Bene autem dicitur πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ quia ὁ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει 1 Cor. 6. 18. totum quasi corpus in partem delicti venit. ¶ *Non desinet donec incendat ignem*] Donec Venere nimiâ, quasi igne, addatur. Vide suprà 9. 5.

24. *Homini fornicario omnis panis dulcis*] Multivolum & multivagum describit: qualem semet Ovidius 2. 4.

Non est certa meos quæ forma invitet amores;
Centum sunt causæ cur ego semper amem:

quod ibi latè exsequitur. *Omnis panis*, i. omnis Venus, quæ Escæ & Potui comparatur Prov. 5. 15. & 30. 20. ¶ *Non fatigabitur transgrediens usque in finem*] *Donec moriatur.* Non priùs eum vitia quàm vita deseret. Omnia peccata hoc habent, quòd quò frequentiùs fiunt, eò exuuntur difficiliùs: sed hoc præcipuè.

25. *Omnis homo qui transgreditur lectum suum*] Hic jam tertium genus, i. Mœchos, describit. παραβαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτοῦ, i. *transiens de suo lecto in alienum.* Hi sunt qui libidini addunt injuriam. ¶ *Contemnens in animam suam, & dicens, Quis me videt?*] Gr. *Dicens in animo suo, Quis me videt?* Latebit quod ago.

26. *Tenebræ circumdant me*] *Quæ in femina nox operit*, Tacitus Ann. 15. ¶ *Et parietes cooperiunt me*]

——*Abigit testem veloque seráque,*

ait Martialis. ¶ *Delictorum meorum non memorabitur Altissimus*] Quasi Deus non curet talia. Sequitur in Græco, καὶ ὀφθαλμοὺς ἀνθρώπων ὁ φόβος αὐτοῦ, supple *tantùm.* Satis se tutum putat si humanos oculos effugiat.

27. *Et non intelligit*] Hoc comma in Græco abest. Sensus est in præcedentibus & sequentibus.

28. *Oculi Domini multò plùs lucidiores sunt super Solem*] i. Perspicaciores.

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς.——

¶ *Et profundum abyssi*] Non est in Græco, nec quod sequitur, *hominum corda intuentes*, sed est καταλοῦντες εἰς ἀποκρυφα μέρη, *noscentes partium abstrusissimas.*

29. *Domino enim antequam crearentur, omnia sunt agnita*] i. Antequam fiant: quem sensum exigit membrum sequens. Κτίζεσθαι Hellenistis dicuntur omnia quæ ullo modo producuntur. Itaque יצר plerumque κτίζειν vertitur, modò ποιεῖν, aut κατασκευάζειν. Et עשה plerumque ποιεῖν, interdum κτίζειν. Thales interrogatus an quis agens aliquid Deo latere posset, dixit, *Ne cogitans quidem.* Idem hujus loci sensus. ¶ *Sic & post perfectum respicit omnia*] *Etiam post rem factam, videt eam*, i. ejus semper meminit.

30. *Hic in plateis civitatis vindicabitur*] Capitali supplicio afficietur in publico. ¶ *Et quasi pullus equinus fugabitur*] Non est hoc in Græco. ¶ *Et ubi non speravit, apprehendetur*] i. *Comprehensus, ubi minimè putabit.* Nam prius est comprehendi quàm puniri.

31. *Et erit in dedecus omnibus, eò quod non intellexerit timorem Domini*] Excommunicabitur. Hæc Christianè addidit Interpres Latinus extra Græcum.

32. *Sic & mulier omnis relinquens virum suum*] *Omnis* non est in Græco. *Relinquere maritum* dicitur, non quæ ab eo abit, sed quæ à fide ipsi data recedit. At Interpres de divortio accepit, ut sequentia ejus demonstrant. ¶ *Et statuens hereditatem ex alieno matrimonio*] Καὶ παριστῶσα κληρονομίαν ἐξ ἄλλου, *& hereditatem* (i. heredes: abstractum pro concreto, more Hebræo) *parans ex alio*, i. ex adultero.

33. *Primò enim, in lege Altissimi incredibilis fuit*] *Primùm enim legi Altissimi fuit inobsequens*, legi quam Deus initio rerum dedit. ¶ *Secundò, in virum suum deliquit*] Cui fidem fefellit. ¶ *Tertiò, in adulterio fornicata est, & ex alio viro filios statuit sibi*] Peccavit & in se & in familiam totam.

34. *Hæc in ecclesiam adducetur*] In conspectum populi, ut de ea pœna sumatur secundùm Legem. ¶ *Et in filios ejus respicietur*] Ἐπισκοπὴ ἔσται, i. *inquisitio fiet*, an scilicet legitimi sint, an non. Nam ex adulterio nati jus connubii cum civibus non habebant, Deut. 23. 2.

35. *Non trahent filii ejus radices*] Non habebunt firmas sedes, Sap. 4. 3. ¶ *Et rami ejus non dabunt fructum*] Intercidet posteritas.

36. *Derelinquet in maledictum memoriam ejus*] *Suam.* Relinquet post se memoriam detestabilem. Phædra apud Euripidem reluctans adhuc pravæ cupidini, sic ait,

Ὡς

Ὡς μήποτ' ἄνδρα τ' ἐμὸν αἰχμάσ' ἄλῳ,
Μὴ παῖδας ὧς ἔτικτον ἀλλ' ἐλάθερους
Παῤῥησίᾳ θάλλοντες οἰκοῖεν πόλιν
Κλεινῶν Ἀθηνῶν, μητρὸς εἵνεκ' εὐκλεεῖς.

37. *Et agnoscent qui derelicti sunt*] Si qui de posteritate ejus erunt superstites. Vide Sap. 3. 17. ¶ *Et nihil dulcius quàm respicere in mandatis Domini*] *Nihil eo dulcius* (i. gratius apud homines) *quàm qui mandatis Dei attendit.*

38. *Gloria magna est sequi Dominum*] Res plena laudis. ¶ *Longitudo enim dierum assumetur ab eo*] *Et longavitas, assumi ab eo*: i. causa est vitæ longæ, ab eo amari.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κδʹ.

ΣΟΦΙ'ΑΣ "ΑΙΝΕΣΙΣ.

1. Ἡ Σοφία αἰνέσῃ ψυχὴν αὐτῆς, καὶ ἐν μέσῳ λαοῦ αὐτῆς καυχήσεται.

2. Ἐν ἐκκλησίᾳ ὑψίςου τὸ ςόμα αὐτῆς ἀνοίξῃ, καὶ ἔναντι δυνάμεως αὐτοῦ καυχήσεται.

3. Ἐγὼ ἀπὸ ςόματος ὑψίςου ἐξῆλθον, καὶ ὡς ὁμίχλη κατεκάλυψα [C. A.] τὴν γῆν.

4. Ἐγὼ ἐν ὑψηλοῖς κατεσκήνωσα, καὶ ὁ θρόνος μου ἐν σύλῳ νεφέλης.

5. Γῦρον ὀρανοῦ ἐκύκλωσα μόνη, καὶ ἐν βάθει ἀβύσσων περιεπάτησα.

6. Ἐν κύμασι θαλάσσης, καὶ ἐν [ὅπη] πάσῃ τῇ γῇ, καὶ ἐν παντὶ λαῷ καὶ ἔθνει ἐκτησάμην. [ἐκλισάμην]

7. [C. A.] Καὶ μετὰ τέτων πάντων ἀνάπαυσιν ἐζήτησα, καὶ ἐν κληρονομίᾳ τίνος αὐλισθήσομαι;

8. Τότε ἐνετείλατό μοι ὁ κτίςης [C. A.] τῶν ἁπάντων, καὶ ὁ κτίσας με κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου,

9. Καὶ εἶπεν, Ἐν Ἰακὼβ κατασκήνωσον, καὶ ἐν Ἰσραὴλ κατακληρονομήθητι.

10. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με· καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω. [ἐκλείπω]

11. Ἐν σκηνῇ ἁγίᾳ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐλειτούργησα, καὶ οὕτως ἐν Σιὼν ἐςηρίχθην.

12. Καὶ ἐν πόλει ἠγαπημένῃ ὁμοίως με κατέπαυσε, καὶ ἐν Ἱερυσαλὴμ ἡ ἐξουσία μου.

13. Καὶ ἐῤῥίζωσα ἐν λαῷ δεδοξασμένῳ, ἐν μερίδι Κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ.

14. Ὡς κέδρος ἀνυψώθην ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ὡς κυπάρισσος ἐν ὄρεσιν Ἀερμών·

15. Ὡς φοίνιξ ἀνυψώθην ἐν αἰγιαλοῖς, καὶ ὡς φυτὰ ῥόδου ἐν Ἱεριχῷ·

16. Ὡς ἐλαία εὐπρεπὴς ἐν πεδίῳ ὡραίῳ· καὶ ἀνυψώθην ὡς πλάτανος [C. A.] ἐφ' ὕδατος.

17. Ὡς κιννάμωμον καὶ ἀσπάλαθος ἀρωμάτων δέδωκα [ἔδωκα] ὀσμήν· καὶ ὡς σμύρνα ἐκλεκτὴ διέδωκα εὐωδίαν.

18. Ὡς χαλβάνη καὶ ὄνυξ καὶ ςακτὴ, καὶ ὡς λιβάνου ἀτμὶς ἐν σκηνῇ.

19. Ἐγὼ ὡς τερέμινθος ἐξέτεινα κλάδους μου, καὶ οἱ κλάδοι μου δόξης καὶ χάριτος.

20. Ἐγὼ ὡς ἄμπελος βλαςήσασα εὐωδίαν, καὶ τὰ ἄνθη μου καρπὸς δόξης καὶ πλούτου.

21. Ἐγὼ μήτηρ τῆς ἀγαπήσεως τῆς ἀγαθῆς, καὶ φόβου, καὶ γνώσεως, καὶ τῆς ὁσίας ἐλπίδος. [C. A.]

22. Δίδομαι οὖν πᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀειγενεῖς, τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ. [C. A.]

23. Προσέλθετε πρός με οἱ ἐπιθυμοῦντές μου, [με] καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου ἐμπλήσθητε.

24. Τὸ γὰρ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ [τὸ] μέλι γλυκὺ, καὶ ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηρόν.

25. Οἱ ἐσθίοντές με, ἔτι πεινάσουσι· καὶ οἱ πίνοντές με, ἔτι διψήσουσιν.

26. Ὁ ὑπακούων μου, οὐκ αἰσχυνθήσεται [οὐ καταισχ.] καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐν ἐμοὶ, οὐχ ἁμαρτήσουσι.

27. Ταῦτα πάντα βίβλος διαθήκης Θεοῦ ὑψίςου, [C. A.] νόμος ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωϋσῆς, κληρονομίαν [C. A.] ἐν συναγωγαῖς Ἰακώβ.

28. Μὴ ἐκλύεσθε ἰσχύν ἐν Κυρίῳ, κολλᾶσθε δὲ πρὸς αὐτὸν, ἵνα κραταιώσῃ ὑμᾶς αὐτός.

29. Κύριος παντοκράτωρ ὁ Θεὸς μόνος ἐςὶ, καὶ οὐκ ἔςιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ σωτήρ·

30. Ὁ πιμπλῶν [ἐμπιμπλῶν] ὡς Φεισὼν σοφίαν αὐτοῦ, καὶ ὡς Τίγρις ἐν ἡμέραις νέων.

31. Ὁ ἀναπληρῶν [Καὶ ἀναπλ.] ὡς Εὐφράτης σύνεσιν, καὶ ὡς Ἰορδάνης ἐν ἡμέραις θερισμοῦ.

32. Ὁ ἐκφαίνων ὡς φῶς παιδείαν γνώσεως, καὶ ὡς Γηὼν ἐν ἡμέραις τρυγητοῦ.

33. Οὐ συνετέλεσεν ὁ πρῶτος γνῶναι αὐτὴν· καὶ οὕτως ὁ ἔσχατος οὐκ ἐξιχνίασεν αὐτήν.

34. Ἀπὸ γὰρ θαλάσσης ἐπληθύνθη [τὰ] διανοήματα αὐτῆς, καὶ ἡ βουλὴ αὐτῆς ἀπὸ ἀβύσσου μεγάλης.

35. Κἀγὼ ὡς διώρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, καὶ ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον.

36. Εἶπα, Ποτιῶ μου τὸν κῆπον τὸν ἄριςον, καὶ μεθύσω [ποτίσω] μου τὴν πρασιάν.

37. Καὶ ἰδοὺ ἐγένετό μοι ἡ διώρυξ εἰς ποταμὸν, καὶ ὁ ποταμός [μου] ἐγένετο εἰς θάλασσαν.

38. Ὅτι παιδείαν ὡς ὄρθρον φωτιῶ, καὶ ἐκφανῶ αὐτὰ ἕως [αὐτὴν ὡς] εἰς μακράν.

39. Ἔτι διδασκαλίαν ὡς προφητείαν ἐκχεῶ, καὶ καταλείψω αὐτὴν εἰς γενεὰς αἰώνων.

40. Ἴδετε ὅτι οὐκ ἐμοὶ μόνῳ ἐκοπίασα, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἐκζητοῦσιν [ζητοῦσιν] αὐτήν.

1. Αἰνέσει] R. Co. Al. αἰνεῖ E.

3. [Τὴν] C. A. qui articulus in aliis deest.

6. Κύμασι] Co. κύμασι R. Al.

7. Μετὰ τέτων] R. Al. Καὶ μετὰ τ. C. A. Co.

8. Κτίςης ἁπάντων] R. Co. Al.

9. Ἰσραὴλ] R. Al. Ἱερυσαλὴμ Co. vitium ex compendio natum, de quo suprà. Nam urbis Hierosolymæ fit postea mentio v. 12.

10. Ἀπ' ἀρχῆς] R. Al. ἀπαρχῆς Co. ¶ Ἔκτισέ με] Prov. 8. 22. In quem locum consule Ign. epist. 4. & Epiphan. lib. 2. p. 320. & libro Ἀγκυρωτῷ p. 488. ¶ Ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω] R. Al. ἕως αἰώνων οὐ μὴ ἐκλείπω Co.

12. Καὶ] C. A. ¶ Ἐν πόλει] R. Co. ἐντολῇ Al. atque inde impressi, vitiosé. ¶ Ἠγαπημένῃ] R. ἡγιασμένῃ Co.

14. Ἀνυψώθην] R. ἀνυψώθη Al. mendosé ὑψώθην Co. ¶ Ἐν ὄρεσιν Ἀερμὼν] Suspicatur D. in nonnullis exemplaribus ἐν ὄρει Σιὼν scriptum fuisse, cùm V. Int. *in monte Sion* reddiderit, & Notam marginalem Ἀερμὼν in contextum irrepsisse.

15. Φοίνιξ] R. Al. φοίνιξ Co. ¶ Ἐν αἰγιαλοῖς] R. Al. ἐν γαδδὶ Co. ἐν γαδοῖς. Q. l. ἐν Ἐγγάδοις E. corrigit D. ἐν Ἐγγαδδὶ, vel ἐν Ἐγγαδοῖ. Cujus loci fit mentio 1 Reg. 24. 1. Cant. 1. 15.

16. Ἐν πεδίῳ καὶ] R. Al. ἐν πεδίῳ ὡραίῳ, καὶ ἐφ' ὕδατος C. A. ἐφ' ὕδ. Co. à reliquis abest.

17. Κιννάμωμον] R. Co. Exod. 30. 23. Plut. κινάμωμον Al. B. Diod. S. lib. 1. & 2. ¶ Ἀσπάλαθος] Aspalathus quid sit docent Lexica. Illius meminit Theocr. Idyll. 24. v. 87. & Plato lib. 10. De Rep. ἐπ' ἀσπαλάθων κνάμπτοντες *tribulis lacerantes*, pro quo γνάμπτοντες apud Just. Martyrem, κνάπτοντες apud Cl. Alex. Str. 5. legitur. Καὶ ἀσπάλαθος R. A. καὶ ὡς πάλαθος Co. pro quo N. St. παλάθην substituunt, vocem in Bibliis crebram, 1 Reg. 25. 18. 2 Reg. 16. 1. 4 Reg. 4. 42. & 20. 7. 1 Par. 12. 40. Esai. 38. 21. παλάθας τὰς καρικὰς & παλάθην ἰσχάδων dixit Lucian.

¶ Δέδωκα ὀσμὴν] R. Al. St. H. VV. à Co. & P. abest. ὀσμὴν E. Quæ lectionis varietas & in Athenæi lib. 3. Nam pro, ὀσμὴ δὲ πρὸς μυελὸν ἦεν ἐπεισιοῦσα, ὀσμὴν habet MS. Indè ὀσμᾶσθαι *olfacere* Galen. ὀσμήσεις Aretæ. ¶ Σμύρνα ἐκλεκτὴ] Exo. 30. 23. ¶ Διέδωκα εὐωδίαν] R. Al. ἔδωκα Co.

18. Ὡς χαλβάνη, καὶ ὄνυξ, καὶ στακτὴ, καὶ ὡς λιβάνου ἀτμὶς] Exod. 30. 34. Philo cum quatuor illa confert elementis, eorúmque ait esse symbola, lib. Περὶ τοῦ, Τίς ὁ τῶν θείων πραγμάτων κληρονόμος, p. 345, 347. De *stacte* vide Bas. M. hom. in 44 Psalmum. λιβάνου ἀτμὶς R. Al. λιβανωτοῦ Philo MS. λιβ. ἀτμὸς Co. λίβανος ἀτμὸς, V. Interp.

19. Τερέβινθος] Co. Gen. 35. 4. & 43. 11. Esai. 1. 30. & 6. 13. Fl. Joseph. l. 2. Orig. c. 3. Bas. M. hom. 5. in Hexaem. Diod. S. lib. 2. quem vide pag. 93. περέμινθος R. Al. B. (quæ Codicum lectio varians est etiam Gen. 14. 6. Jos. 17. 9. & 24. 26.) vitiosè pro τέρμινθος, quo Theocritus utitur Epigrammate 1. v. 6. Aretæus, & alii. Scholion ad cap. 1. Esaiæ, τερέβινθος, φυτὸν ἔστιν ἐν ξηροῖς τόποις φυόμενον, κλάδους ἔχον καλὸς εὐκληκότας. Sed aliam longè arbitror plantæ Arabicæ naturam esse, cujus εὐωδίαν commendat Diodorus Sicul. lib. 2. ¶ Μου δόξης] Co. μου, κλάδοι δόξης R. Al.

20. Βλαστήσασα χάριν] R. Al. ἐβλάστησα χάριν C. A. E. ἐβλάστησα εὐωδίαν Co.

21. Τῆς ἀγαθῆς] C. A. τῆς καλῆς Co. N. R.

22. Δίδομαι οὖν πᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀειγενὴς [*Omnibus igitur meis liberis communicor æterna*] C. A. Δίδωμι δὲ σὺν πᾶσι [σύμπασι N. VV.] τοῖς τέκνοις μου ἀειγενεῖς Co. N. R. ubi vel καρποὺς subintelligunt, vel ea quorum facta est mentio, ἀγάπησιν, &c. ¶ Ὑπ' αὐτοῦ] Sc. Θεοῦ.

23. Γεννημάτων] C. A.

24. Articulus τὸ legitur in C. A. ¶ Μέλιτος κηροῦ] R. Al. Ar. B. μέλιτος κηρίου Co. N. R. μ. κηροῦ Al. μ. Κυρίου utraque Joachimi & M. editio. μ. κηροῦ B. alt. Prov. 16. 24. κηρία μέλιτος λόγοι καλοί. Psal. 19. γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. Ibi Apolinarius (ut etiam Psal. 119. 192.) μελικηρίδα est interpretatus, quæ Scholiastæ Theocriti est κηρίμολι.

25. Οἱ ἐσθίοντές με, ἔτι πεινάσουσι] Macar. hom. 10.

26. Αἰσχυνθήσεται διὰ παντὸς] Co.

27. Νόμος] Co. νόμον R. νόμου Al. Ar. B. uterque. ¶ Ἡμῖν] C. A. Co. à R. Al. abest. ¶ Ἐν] Co. in R. Al. non legitur, ut neque duo proximi versus.

28. Ἰσχὺν] C. A. ἰσχύειν Co. P. St. H. In his verba sequentia transponuntur, ἐν Κυρίῳ, ἵνα κραταιώσῃ ὑμᾶς αὐτός· Κολλᾶσθε πρὸς αὐτὸν, Κύριος, &c.

30. Fluviorum Paradisi, quos hîc nominat Siracides, allegoricam expositionem vide apud Philonem p. 35. qui principum ipsos in homine virtutum typos facit. ¶ Πιμπλῶν] R. Al. ἐμπιπλῶν Co. ¶ Φισὼν] R. Co. Al. Φισῶν Gen. 2. 11. Φισὼν C. A. & Procopius. Φυσὼν Philo, sed ibi C. A. MS. Φισών. ¶ Τίγρις] R. Al. Gen. 2. 14. Τίγρης Co. Philo.

31. Ἰορδάνης] Ποταμὸς ἀέῤῥους ὃς πληρούμενος, καθὼς ὁ Νεῖλος, ἐν ταῖς πρὸς τὸ θερισμὸν ἡμέραις πολλὴν ἀρδείαν τῆς γῆς, Aristeas.

32. Γηὼν] R. Co. Γηῶν Al. Ar. B. mendosè. Γηῶν B. alt. Γεὼν, C. A. Philo, Γεῶν Gen. 2. 13. Athan. S. Scripturæ Synopsi hæc de Christo intelligit, aítque, Περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅς ἐστι σοφία, καὶ ὕδωρ παρακαλεῖ πλαμοῖς. ¶ Φῶς παιδείαν, ὡς] R. Al. φ. π. καὶ ὡς C. A. φ. παιδείαν γνώσεως, καὶ ὡς Co. ¶ Τρυγητοῦ] Ar. B. τρυγήτου Co.

34. Ἐπληθύνθη διανόημα αὐτῆς] R. Al. ἐπλ. τὰ διανοήματα αὐτῆς Co. ἐπλήθυνε διανοήματα αὐτῆς C. A.

35. Κἀγὼ ὡς διώρυξ] R. Al. Ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διώρυξ Co. De hac dictione in Notis ad Phrynich. egimus.

36. Εἶπα, Ποτιῶ] Al. Ar. εἶπον, Ποτίσω Co. ¶ Κῆπον τὸ ἄρειον] Co. quod epitheton in R. Al. deest. ¶ Μεθύσω] R. Co. Al.

37. Μοι ἡ] R. Al. Co. μου ἡ E. ¶ Μοι] A C. A. abest.

38. Ἐπὶ παιδ.] Al. R. Ὅτι π. Co. ¶ Αὐτῆς ὡς] R. Al. αὐτὴν ὡς Co.

39. Ἔτι] R. Al. Ὅτι Co. ¶ Γενεὰς αἰώνων] R. γενεὰς τῶν αἰώνων Co. γενεὰν αἰῶνος, C. A. E.

40. Ἐκζητοῦσιν] Libri editi.

B A D V E L L U S.

1. **S***apientia laudabit seipsam*, &c. ἡ σοφία αἰνέσει ψυχὴν αὐτῆς, καὶ ἐν μέσῳ λαοῦ αὐτῆς καυχήσεται] *Sapientia laudabit animam suam, & in medio populi sui gloriabitur.* Hoc capite est instituta commendatio laudatióque Sapientiæ, ad studium auditoris aut lectoris excitandum accommodata: Quemadmodum in Proverbiis Solomonis hujusmodi attentio sæpe interponitur, in qua autoritas propositæ doctrinæ & dignitas utilitásque demonstratur. *Laudabit animam suam* videtur dicere humano more, quoniam laus propriè est animi sapientis & boni, à quo omnia præclara opera proficiscuntur, quorum illustri commemoratione animus declaratur.

2. *In concilio Altissimi*, &c. ἐν ἐκκλησίᾳ ὑψίστου τὸ στόμα αὐτῆς ἀνοίξει, καὶ ἔναντι δυνάμεως αὐτοῦ καυχήσεται] *In Ecclesia* [sive, *congregatione*] *Altissimi os suum aperiet, & coram potentia ejus gloriabitur.* Nomine *Ecclesiæ* mihi videtur significare cœtum conventúmque piorum Deum purè colentium, apud quos solos habet locum laudis suæ.

5. *Ego*, inquit, *ex ore Altissimi*, &c. ἐγὼ ἀπὸ στόματος ὑψίστου ἐξῆλθον, καὶ ὡς ὁμίχλη κατεκάλυψα γῆν] *Ego ex ore Altissimi exivi, & sicut nebula cooperui terram.* Hactenus proposuit encomium, nunc narrationem sive amplam ornatámque commemorationem cùm originis tum operum suorum instituit. Significat enim nullam rerum naturam esse in mundo in qua creanda efficiendáque non affuerit. Ab hac universitate ad peculiarem populum Israel, quasi ad propriam hereditatem, progreditur. Ei enim lex est data, in qua summa sapientia continetur, & ex qua tanquam ex quodam fonte hæc ipsa præcepta emanarunt.

7. *Ego in excelsis*, &c. ἐγὼ ἐν ὑψηλοῖς κατεσκήνωσα, καὶ ὁ θρόνος μου ἐν στύλῳ νεφέλης] *Ego in altissimis habitavi, ac sedes mea in columna nubis.* Significat se in superioribus mundi partibus naturísque condendis, ut in cœlo atque aere, affuisse, & quasi sedem ac domicilium habuisse: nihil enim est in natura in quo creando aut gubernando Sapientia non sit versata. Omnia enim verbo Dei sunt effecta, eóque gubernata sustentatáque consistunt; ex quo Sapientiæ æternitas cognoscitur.

9. *Omnes fluctus maris*, &c. ἐν κύμασι θαλάσσης, καὶ ἐν πάσῃ τῇ γῇ, καὶ ἐν παντὶ λαῷ καὶ ἔθνει ἐκτησάμην] *In fluctibus maris, & in tota terra, in omnique populo ac gente possedi:* sive, *possessionem habui.* Ea enim omnia ab ea & condita & gubernata ad ipsius dominium maximè pertinent: neque aliud est mundus universus quàm possessio Sapientiæ.

11. *Atque in his omnibus*, &c. καὶ μετὰ τούτων πάντων ἀνάπαυσιν ἐζήτησα, καὶ ἐν κληρονομίᾳ τινὸς αὐλισθήσομαι] *Et cum his omnibus requiem quæsivi, & in hereditate alicujus morabor.* Paulò durior est conjunctio temporum *quæsivi* & *morabor*, sed molliri potest commutatione modi quâ nos usi sumus.

12. *Tum conditor universi*, &c. τότε ἐνετείλατό μοι ὁ κτίστης ἁπάντων, καὶ ὁ κτίσας με κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου] *Tum mandavit mihi Creator omnium, & qui creavit me, quiescere fecit* [i. fixit aut locavit] *tabernaculum meum*, i. constituit certum locum ac sedem propriam habitationis meæ. Nam cùm Sapientia per omnes mundi partes fusa sit, tamen in electo Dei populo quasi proprium habet domicilium, in quo residere solet ac quiescere. Ità videmus quemadmodum ab universa totius mundi possessione ad peculiarem electi populi hereditatem progreditur. Hæc autem progressio ab universis ad certum propriúmque genus plurimum valet ad commendandam & ornandam eam doctrinam quæ in lege Dei continetur, ex qua hæ sententiæ floruerunt.

13. *Et ait, in Jacob*, &c. καὶ εἶπεν, Ἐν Ἰακὼβ κατασκήνωσον, καὶ ἐν Ἰσραὴλ κατακληρονομήθητι] *Et dixit, In Jacob habita, & in Israel habe hereditatem.* Toletanum exemplar in postremo membro pro *Israel* habet *Jerusalem*: sed *in Israel* meliùs legitur; nam *Jerusalem* postea mentionem faciet. His autem duobus nominibus significat populum Dei electum, quem Deus quasi peculium quoddam sibi acquisiverat.

14. *Ab*

14. *Ab initio ante secula*, &c. πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με, καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλείπω] *Ante seculum* [aut, *aevum conditum*] *creavit me, & usque ad secula non deficiam.* Significat his verbis suam aeternitatem, quemadmodum Paulus Col. 1. 15. Christum dicit esse πρωτότοκον, *primogenitum omnium creaturarum*, *cujus virtute omnia creata sunt, & sustentata conservantur.* Nihil autem aliud est Christus quàm aeterna Dei Sapientia in carne revelata.

15. *Tum etiam in dilecta*, &c. ἐν πόλει ἠγαπημένῃ ὁμοίως με κατέπαυσε, καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐξουσία μου] *In civitate dilecta* [aut, *adamata*] *me quiescere fecit, atque in Hierusalem potestas mea.* Toletanum exemplar legit ἡγιασμένῃ *sanctificatâ civitate*, i. delectâ consecratâque à Deo ad ejus cultum. Fuit enim ea in urbe propria Dei sedes ac requies.

16. *In populo gloriâ illustri*, &c. καὶ ἐρρίζωσα ἐν λαῷ δεδοξασμένῳ, ἐν μερίδι Κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ] *Et radices egi in populo glorificato, in parte* [aut, *portione*] *Domini hereditatis ejus.* Significat se in urbe Hierusalem quasi in suo domicilio constitutam confirmatámque fuisse. Fuit enim summa gloria ejus populi & praestantia, qui (ut ait Paulus Rom. 3. 2) *oracula Dei*, *promissiones*, *Legem*, *cultum*, caeteráque omnia haberet.

17. *Instar cedri in Libano*, &c. ὡς κέδρος ἀνυψώθην ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ὡς κυπάρισσος ἐν ὄρεσιν Ἀερμών] *Quasi cedrus sum exaltata in Libano, ut cupressus in montibus Hermon.* Similibus rerum pulcerrimarum ac jucundissimarum demonstrat suam tum magnitudinem, tum pulcritudinem, tum suavitatem, tum utilitatem, summam denique dignitatem ac gloriam quâ Hierosolymis floruit atque excelluit.

18. *Quasi palma in littoribus*, &c. ὡς φοῖνιξ ἀνυψώθην ἐν αἰγιαλοῖς, καὶ ὡς φυτὰ ῥόδου ἐν Ἱεριχῷ] *Ut palma sum exaltata in littoribus, & ut planta rosa in Hiericho.* Ea regio Orientalis arbores plantásque habuit tum magnitudine tum fertilitate fructuum suavitatéque admodum praestantes atque admirabiles : quarum similitudine quae & quanta Hierosolymis fuerit, & quemadmodum ibi floruerit, ostendit.

19. *Ut pulcra olea in campo*, &c. ὡς ἐλαία εὐπρεπὴς ἐν πεδίῳ ὡραίῳ, καὶ ὡς πλάτανος ἀνυψώθην ἐφ' ὕδατος] *Ut oliva speciosa in campo amoeno*, [aut, *pulcro*] *ut platanus exaltata sum ab aqua.* His duobus generibus utrumque significat, & bonitatem fructûs, & magnitudinem arboris, & ex his pulcritudinem delectabilem. Sunt enim Oleae in campo aliquo ordine descriptae ac distinctae visu pulcerrimae : Platanus verò juxta aquas nata patulísque diffusa ramis praestantem habet magnitudinem.

20. *Ut cinnamomum*, &c. ὡς κιννάμωμον καὶ ὡς πάλαθος ἀρωμάτων δέδωκα ὀσμὴν, καὶ ὡς σμύρνα διέδωκα εὐωδίαν] *Ut cinnamomum & ut massa aromatum dedi odorem, & sicut myrrha distribui* [i. dispersi ac diffudi] *suavem odorem* : sive, *fragrantiam.* Hoc genus similium est eorum quae jucundè ac suaviter odoratu olfactúque percipiuntur : quo etiam genere Arabia Judaeae vicina excellit. Omnia autem haec similia rerum aut aspectui, aut gustui, aut olfactui jucundissimarum, ad illustrandam vim dignitatémque Sapientiae adhibentur. παλάθη legendum videtur potiùs quàm πάλαθος · ea sign. propriè *massam ficorum & carycarum*, quae in ea regione sunt odoratissimae.

21. *Quasi galbanus*, &c. ὡς χαλβάνη, καὶ ὄνυξ, καὶ σταχτὴ, καὶ ὡς λιβάνου ἀτμὶς ἐν σκηνῇ] *Ut galbanum, & onyx, & stacte, & ut thuris vapor in tabernaculo.* Sunt & haec aromata suavissimi odoris.

22. *Ego ut terebinthus*, &c. ἐγὼ ὡς τερέβινθος ἐξέτεινα κλάδους μου, καὶ οἱ κλάδοι μου δόξης καὶ χάριτος] *Ego ut terebinthus extendi ramos meos, & rami mei gloria & gratia.* Subaudias *sunt.* Verbis propriis explicat collationem rei propositae, fructus Sapientiae, qui sunt *gloria* & *gratia.* Postea addit *divitias.*

23. *Ego quasi vitis odorem*, &c. ἐγὼ ὡς ἄμπελος ἐβλάστησα εὐωδίαν, καὶ τὰ ἄνθη μου καρπὸς δόξης καὶ πλούτου] *Ego ut vitis germinavi fragrantiam* [sive, (ut quaedam exemplaria habent) χάριν *gratiam*] *& flores mei sunt fructus gloriae & divitiarum.* Vitis cùm odoris suavitate tum fructûs praestantiâ magnopere commendatur.

24. *Ego pulcra charitatis*, &c. ἐγὼ μήτηρ τῆς ἀγαπήσεως τῆς καλῆς, καὶ φόβου, καὶ γνώσεως, καὶ ὁσίας ἐλπίδος] *Ego mater dilectionis pulcrae* [aut, *bonae*] *& timoris* [i. pietatis ac religionis] *& cognitionis, ac sanctae spei.* Quatuor doctrinae fructus suae commemorat, ut qui fuerint ob ea instituti, Deum diligant, & timeant ac colant, & cognitionem veram habeant, spémque sanctam. Sunt autem optimo ordine distributi : Nam qui charitate pietatéque erga Deum affecti sunt, eos in cognitione progressus faciunt ut tandem suam in uno Deo spem fixam habeant.

25. *Do autem aeterna*, &c. δίδωμι δὲ σὺν πᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀειγενεῖς τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ] *Do autem cunctis filiis meis sempiternos dictis* [aut, *qui dicuntur* aut *jubentur*] *ab eo* : i. electis, qui sunt ordinati vocatíque ab eo : quo in loco in ἀειγενεῖς oportet subaudire καρποὺς, quos suprà nominaverat ; ut dicat se dare filiis suis fructus non perituros, sed sempiternos, quorum perfruitio aeterna est. Legitur & σὺν πᾶσι, *cum omnibus.*

26. *Accedite ad me, quicunque mei studiosi*, &c. προσέλθετε πρός με οἱ ἐπιθυμοῦντές μου] *Accedite ad me appetentes me* : aut, *cupidi mei*, sive *amantes.* Est enim hortatio ad sapientiae studiosos, huic laudationi commodè interposita.

27. *Nam memoria mei*, &c. τὸ γὰρ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκὺ, καὶ ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηρίον] *Memoria enim mei supra mel dulcis, & hereditas mea supra mellis favum.* Sic in Psalmo 19. 11. *Testimonia Domini dulciora sunt melle & stillatione favorum* : & Psal. 119. 103. *Quàm dulcia fuerunt palato meo eloquia tua, prae melle ori meo.*

29. *Qui me comederint*, &c. οἱ ἐσθίοντές με, ἔτι πεινάσουσι· καὶ οἱ πίνοντές με, ἔτι διψήσουσι] *Qui me edunt, adhuc esurient : & qui bibunt me, adhuc sitient.* Significat Sapientiae nullam esse satietatem, sed gustu ejus percepto majorem excitari aviditatem ; & instituto cognitóque ejus optimo studio, majus ipsius desiderium commoveri. Ità est suavis, ut cultu ejus suscepto, quasi cibo potúque suavissimo sumpto, appetitus semper retineatur.

30. *Qui me audiet*, &c. ὁ ὑπακούων μου, οὐκ αἰσχυνθήσεται διαπαντὸς· καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐν ἐμοὶ, οὐχ ἁμαρτήσουσι] *Qui obedit mihi, non pudefiet semper : & qui operantur in me, non peccabunt* ; sive, *errabunt* : i. bene ac feliciter administrabunt. Hic enim est fructus disciplinae verbi Dei, optimus rerum successus, ἡ εὐτυχία καὶ εὐεργεσία *prospera rerum administratio*, in Psalmis saepe declarata & promissa.

32. *Haec omnia liber sunt foederis Dei altissimi*, &c. ταῦτα πάντα βίβλος διαθήκης Θεοῦ ὑψίστου, νόμος ὃν ἐνετείλατο ἡμῖν Μωϋσῆς κληρονομίαν ἐν συναγωγαῖς Ἰακώβ] *Haec omnia liber pacti Dei altissimi, Lex quam mandavit Moyses hereditatem in congregationibus Jacob.* Caput totius sapientiae est Lex Dei, ad quam omnia & praecepta ac monita & exempla, caeteráque quae in Scriptura Divina nobis traduntur, sunt referenda. Ea autem est data per Moysen populo Israel tanquam hereditas perpetuò colenda & conservanda. Itaque omnem propositam doctrinam, quâ vita singulorum in pietate ac timore Dei informatur, dicit ex hoc fonte haustam esse.

34. *Nè elassescatis cum*, &c. μὴ ἐκλύεσθε ἰσχύειν ἐν Κυρίῳ] *Nè deficiatis fortes esse* [aut, *roborari*] *in Domino*, i. nè languore vim animi spémque sitam in Deo abjiciatis, animúmque despondeatis. Hortatur enim pios ad sperandum in Deo, eique soli toto corde adhaerendum. Psal. 31. 25. *Roboramini, & roborabit Deus cor vestrum, omnes sperantes in Domino* : & 27. 14. *Exspecta Dominum, corrobora te, & roborabit Deus cor tuum.* Verbum ἐκλύεσθαι sign. *dissolvi animo* ac *deficere* : quo verbo Paulus Heb. 12. 5. usus est, & pro eodem ἐκκακεῖν Ephes. 3. 13.

35. *Qui quasi Phison*, &c. ὁ πιμπλῶν ὡς Φεισὼν πάντα τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ὡς Τίγρις ἐν ἡμέραις νέων] *Implens ut Phison omnia sapientiâ suâ, & ut Tigris in diebus novorum.* Similitudine ac collatione maximorum abundantissimorúmque fluviorum significat Deum uberrimum esse fontem autorémque omnis doctrinae ac sapientiae Prov. 2. 6. *Dominus dat sapientiam* ; *ex ore ejus est cognito & intelligentia.*

36. *Qui ut Euphrates*, &c. ὁ ἀναπληρῶν ὡς Εὐφράτης σύνεσιν, καὶ ὡς Ἰορδάνης ἐν ἡμέραις θερισμοῦ] *Replens ut Euphrates*

tes intellectum, & quasi Jordanis in diebus messis. Eâdem collatione declarat ubertatem ac fœcunditatem doni Divini in elargienda sapientia.

37. *Qui profert ut lucem,* &c. ὁ ἐκφαίνων ὡς φῶς παιδείαν γνώσεως, καὶ ὡς Γηὼν ἐν ἡμέραις τρυγήτου] *Ostendens ut lucem disciplinam cognitionis, ut Geon in diebus vindemiæ.* Lucis similitudo est pulcerrima, atque ad demonstrandam scientiæ ac cognitionis naturam & vim maximè accommodata. Quàm enim misera sit vita humana cognitione quasi luce privata, eâ similitudine intelligi potest. Utrumque autem significat & opportunitatem optatissimi muneris & plenitudinem.

38. *Primus eam non cognovit,* &c. οὐ συνετέλεσεν ὁ πρῶτος γνῶναι αὐτὴν, καὶ οὕτως ὁ ἔσχατος οὐκ ἐξιχνίασεν αὐτήν] *Non perfecit primus cognoscere eam, & sic ultimus non pervestigavit eam.* Significat in Sapientia immensam atque infinitam esse cognitionem & planè ἀνεξιχνίαστον *incomprehensibilē*, quam nec primi ullo exquirendi studio sunt assecuti, nec ultimi ità assequentur ut nihil, quod semper discere possint, relinquatur: semper enim novum aliquid studio dignissimum in ea reperietur. Sed hoc loco magnitudinem ejus tantam esse vult ostendere ut eam nulla unquam ingenia comprehendere possint.

39. *Nam abundantior mari,* &c. ἀπὸ γὰρ θαλάσσης ἐπληθύνθη τὰ διανοήματα αὐτῆς, καὶ ἡ βουλὴ αὐτῆς ἀπὸ ἀβύσσου μεγάλης] *A mari enim multiplicati sunt intellectus ejus,* [sive, *intelligentiæ*] *& consilium ejus ab abysso magna. A* præpositio habet vim comparandi juxta phrasim Hebraicam: valet enim idem quod *super* ὑπὲρ, quâ antè usus est. Continet enim hæc comparatio rationem præcedentis sententiæ, de magnitudine Sapientiæ omni studio ingenióque superiore.

40. *Ego Sapientia veluti fossa,* &c. ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, καὶ ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον] *Ego Sapientia quasi fossa à flumine, & ut aquaductus exivi in paradisum.* Videtur alludere ad illam irrigationem in paradiso factam à quatuor fluminibus, quorum suprà mentionem fecit. Sunt enim humanæ mentes quasi quidam horti à Deo consiti atque exculti, quíque ejus verbo quasi quodam uberrimo fonte, aut potiùs flumine copiosissimo, perfunduntur ac fœcundantur.

42. *Dixi, Præstantissimo,* &c. εἶπον, Ποτιῶ μου τὸν κῆπον, καὶ μεθύσω μου τὴν πρασιάν τῆς δικαίας] *Dixi, Potabo meum hortum optimum,* [aut, *præstantissimum*] *& inebriabo meam areolam justam.* Continuat propositam Allegoriam de irrigatione horti ad culturam ejus maximopere opportunâ & necessariâ.

43. *Aquaductus ecce meus,* &c. καὶ ἰδοὺ ἐγένετό μοι ἡ διῶρυξ εἰς ποταμὸν, καὶ ὁ ποταμός μου ἐγένετο εἰς θάλασσαν] *Et ecce facta est mihi fossa in fluvium, & fluvius meus factus fuit in mare.* Mihi nihil aliud videtur significare quàm, ex primis disciplinæ suæ initiis maxima incrementa consecuta esse: habet enim sapientiæ institutio sua principia, progressiones ac incrementa quæ per ætatum progressus considerari & intelligi possunt.

44. *Quoniam disciplinam,* &c. ὅτι παιδείαν ὡς ὄρθρον φωτιῶ, καὶ ἐκφανῶ αὐτὴν ἕως εἰς μακράν] *Quoniam eruditionem ut diluculum in lucem proferam, & ostendam eam usque ad longum.* Ego malo retinere futurum tempus horum verborum, quoniam habent promissionem de doctrina ac cognitione perpetua in posterum omni tempore propaganda. Paulò antè significavit præteriti temporis incrementa; nunc se non exhaustam esse, sed eam habere plenitudinem quâ omnes secuturas ætates usque ad finem mundi explere possit.

46. *Doctrinam adhuc,* &c. ὅτι διδασκαλίαν ὡς προφητείαν ἐκχεῶ, καὶ καταλείψω αὐτὴν εἰς γενεὰς τῶν αἰώνων] *Quoniam doctrinam ut prophetiam effundam, & relinquam eam in omnes ætates seculorum.* Nomen *prophetiæ* significat eam doctrinam humano studio industriâque non acquiri, sed Divinitus revelari atque (ut verbis utar Aristotelis) magis θεόπεμπτον quàm διδακτόν.

CASTELLIO.

38. *Qllam neque primus perfectè novit, nec ultimus item pervestigavit*] *Nec primus, nec ultimus,* h. e. nemo unquam.

DRUSIUS.

1. ΑΙΝΕΣΙΣ ΣΟΦΙΑΣ] Hoc ità majusculis literis erat scriptum in R. & rubricâ in MS. Heid. COΦΙΑC ΑΙΝΕCΙC. In eodem paulò pòst Σοφία αἰνεῖ, *Sapientia laudat.* ¶ *Seipsam*] Ψυχὴν αὐτῆς, *animam suam,* i. seipsam. Quod mutuò sumptum ab Hominibus, Alioqui Sapientia non habet animam; sicuti nec Deus, de quo tamen legimus, *Juravit per animam suam.* ¶ *In medio populo*] Corrige, *in medio populo suo,* vel, ut priscus Interp. *in medio populi sui. Populum* autem *Sapientiæ* vocat ipsos sapientes. Idem ergò cum illo, *in medio filiorum suorum.* Nam *filii Sapientiæ* sunt ipsi sapientes. Aut *in medio populi sui,* i. inter Judæos. Qui olim *populus Sapientiæ* dicebantur, ut nunc Christiani veram sapientiam amplexi, h. e. ipsum Deum. Quem soli norunt qui rerum Divinarum peritiam habent.

2. *Coram exercitu ejus*] לפני חילו quod valet *coram populo ejus.* Legimus quoq; Exod. 12. 41. πᾶσα ἡ δύναμις Κυρίου, & in fonte כל צבאות יהוה *omnes exercitus Domini,* pro omnes Israelitæ. Paulò pòst πάσα συναγωγὴ υἱῶν Ἰσραήλ, idem aliis verbis. L. V. *in conspectu virtutis illius.* Quod intelligendum ex iis quæ diximus. Nam VIRTUS in lingua Interpretum *exercitum* sign. ut in illo, *Dominus virtutum.*

4. *Fixi tabernaculum*] Κατεσκήνωσα *collocavi tabernaculum.* Licet etiam vertere, *Ego in excelsis habito*: nam id valet שכן, quod reddunt κατασκηνόω. Sed & אהל, i. *tabernaculum* sive *tentorium,* pro *domo* usurpatum invenitur.

6. *In fluctibus*] Ἐν κύμασι. Alibi ἐν κύμασι *in fluctu.*

7. *Cum his*] Legitur & καὶ μετὰ τούτων, *& cum his.*

8. *Fecit ut requiesceret*] Κατέπαυσε *requievit,* i. requiescere fecit. Quale est illud Virg. in Pharmaceutria,

Et mutata suos requierunt flumina fluctus.

Plautus Milite, *Quiescas cætera*: &,

Quiesce istam rem, ego certè videro.

Et, *Quiesce tumultum hunc qui est ante ostium.*

Locus iste habetur in Mostell. Vide infrà v. 12.

9. *In Israel*] Ἐν Ἰσραήλ. Ità scripsi ex A. B. R. éstque vera lectio, quam etiam V. Int. expressit. Nam quod in C. & alibi ἐν Ἱερουσαλὴμ error esse videtur ex compendio scribendi Ἰηλ, i. Ἰσραήλ. Quod sæpe ità librarii permutarunt cum Ἱερουσαλήμ. Hoc compendium exstat hodiéque in MS. Heid. neque dubito quin significet quod dixi, idque ex aliis locis illius libri clarum.

10. *Ante ævum in principio*] Prov. 8. 22. *Dominus acquisivit me initio viæ suæ, ante opera sua ex tunc. Ab æterno constituta sum,* &c. Ἀπ' ἀρχῆς duabus dictionibus A. B. R. ἀπαρχῆς unicâ C. uterque Cam. & R. Stephani. ¶ *Creavit me*] Vide quæ scripsimus ad c. 1. 8. ¶ *In æternum*] Ἕως αἰῶνος *usque in ævum.* Lectio diversa ἕως αἰώνων *usque in secula.* Hoc Ebraicè diceretur עד עולמים illud עד עולם. Nota Enallagen. Nam ut עד pro אל ponitur quandoque, sic ἕως pro εἰς. V. Int. *usque ad futurum seculum.* ¶ *Non deficiam*] Pro οὐ μὴ ἐκλίπω, quod in A. B. R. & in MS. legitur in aliis οὐ μὴ ἐκλείπω, sensu non variante.

12. *In civitate dilecta*] Ἐν πόλει ἠγαπημένῃ. Hæc lectio reperta mihi in editione Rom. & in R. Stephani. Priùs erat in A. B. ἐντολῇ ἀγαπημένῃ, quod reddunt interpretantes *præceptum dilectum.* Potiùs emendare debuissent. Nam proclivis sanè lapsus de ἐν πόλει in ἐντολῇ. Nec displicet quod in cæteris ed. ἐν πόλει ἡγιασμένῃ. *Civitas sanctificata,* i. sancta, ut apud Catullum *mens sanctificata,* i. justa. Intelligit enim Jerosolymam quæ *civitas sancta* vocatur. Dicitur etiam *civitas electa.* Ut *electa,* sic etiam *dilecta* sive *amata.* Quocirca non facilè dixeris utra harum lectionum melior verior sit. Quanquam ad firmandam priorem momentum habet quod in aliis locis hujus libri πόλις ἁγίασμα-

τ@, non ἡγιασμένω, quod sciam. ¶ *Quietem mihi dedit*] κατέπαυσε hîc valet השבית *quiescere fecit*, sive *concessit quietem*. Vide quæ scripsimus ad v. 8.

14. *Exaltata sum*] Ἀνυψώθην. Ità legendum ex R. non autem ἀνυψώθη, ut est in A. & B. Contrà Ps. 6. legitur ἐπαλαιώθην pro ἐπαλαιώθη. Hujusmodi menda crebrà sunt in libris. MS. habet ἀν ὑψώθην divisim & duabus dictionibus. In reliquis est ὑψώθην. Ordo & constructio, *exaltata sum tanquam cedrus in Libano*, i. Libani, sive in Libano proveniens. Elegans locutio. Qualis *Palma in Engaddi*; item, *Stirpes rosæ in Jericho*. Reperitur Psal. 92. 13. *Justus sicut palma florebit, ut cedrus in Libano augebitur*. Licet etiam exponere IN LIBANO, *inter arbores Libani*. ¶ *Et tanquam cypressus*] Infrà 50. 10. ὡς κυπάρισσος ὑψωμένη ἐν νεφέλαις, *& ut cypressus elevata ad nubes*. ¶ *In montibus Hermon*] In tractu montium Hermon, qui apud Davidem *Hermonim* vocantur: si non fallunt nos Interpretes, qui putant esse pluralem ab *Hermon*. Nam alii aliter putant, & legimus apud Hieronymum in Epitaphio Paulæ, *montes Hermon & Hermonim*. Fortè plures colles habebat, ut mons Sion, qui *mons sanctitatis* vocatur, & legimus alibi *montes sanctitatis*, tanquam si plures essent. Potest etiam esse Enallage numeri: Quæ figura insolens non est in his libris. Non omittenda lectio Int. nostri, qui vertit *in monte Sion*, ut videatur mihi legisse ἐν ὄρει Σιὼν vel Σηών. Qui recenti memoriâ Jerosolymam descripsit meminit *cypressorum Sion*, ex hoc loco. In quo sanè fallitur. Nam *Sion* hîc non significat montem illum qui in Urbe erat, quem Ebræi ציון indigetant. Quid igitur? Mons Hermon alio vocabulo *Sion* dicebatur, i. שיאן. Quod scribunt Σηὼν differentiæ causâ. Sed in fonte est Sion Deut. 4. 48. *Usque ad montem Sion, ipse est Hermon*. Quanquam autem hoc in loco Græci codices nihil variant, tamen fieri potest ut aliquando scriptum fuerit in nonnullis exempl. ἐν ὄρει Σηὼν & in margine Ἀερμὼν notáque marginalis, ut fit, in contextum irrepserit, ὄρει Σηὼν in ὄρεσιν verso. Nam inscitia quid non corrumpit? Ἀερμὼν habent ad unum omnia exempl. Græca; quam ego scripturam retinui, licèt in Latino textu scripserim *Hermon*. Est autem ἀ articulus Ebraicus, qui hoc modo aliquando exprimitur, ut in hoc ipso nomine Deut. 4. in edit. Rom. ἕως τοῦ ὄρους τοῦ Σηὼν, ὅ ἐστιν Ἀερμὼν, i. החרמון. Mirum verò videri meritò potest cur Græci eum expresserint, cùm in textu Ebræo nullus exstaret. Porrò Jesum nepotem indè sumpsisse mihi valde verisimile fit: quanquam hoc pro certo affirmare non ausim. Magis peccat qui in re incerta quippiam affirmat quàm qui negat.

15. *Ut palma*] Φοῖνιξ scripsimus cum circumflexo ex A. B. R. Sed sciendum alibi scriptum exstare φοίνιξ cum acuto in penultima. Consule Thesaurum linguæ Græcæ. ¶ *In Engaddi*] Magna hîc varietas in libris Græcis. A. B. R. ἐν αἰγιαλοῖς *in littoribus*. Quam lectionem, ut minùs sinceram, rejeci ad marginem. Neque me movit R. Stephanus, aliíque qui eam secuti sunt. Multitudo errantium non præscribit veritati. Quædam exempl. ut notatum in ed. Rom. ἐν Γαδδοῖς. Hinc medicinam facies Interpreti nostro: nam legendum *in Gadis*, ubi vulgò *in Cades*. Nomen notum, ut fit, exclusit aliud minùs notum. Sanè videtur hanc scripturam in mente habuisse cùm ità interpretaretur: Quæ tamen extra omnem controversiam corrupta est. MS. codex ἐν Ἐγγάδοις. Hæc lectio ad Ebraicam vocem *Engaddi* propriùs accedit, quam avum nunc posuisse mihi persuadeo. Opinionem meam roborant libri editi ad E. C. in quibus ἐν γαδδὶ scriptum exstat. Ex eo nos fecimus ἐν Ἐνγαδδί. De qua jampridem vos admonuimus. Vide Observat. lib. 15. c. 9. Addo scribi posse ἐν Ἐγγαδδί vel, si mavis, ἐν Ἐγγαδδὶ, sicut dicimus Σαββ & Σαββ. Græca dialectus est, quam ipsi pueri non ignorant. Ea ν ante γ in γ mutat. Ergò scribunt Ἐγγαδδί sive Ἐγγαδδί per geminum γ. Sed Latinè *Engaddi* scribendum. Mentio hujus loci Cant. 1. 14. & 1 Sam. 24. 1. ubi in nonnullis editionibus Γαδδί legitur. Quod excusari posset per eam figuram quâ *Aven* ponitur pro *Beth-aven*, si ut *Aven* ità etiam in textu Ebraico *Gaddi* exstaret. Meminit & Ezeciel c. 47. 10. Ἐνγαδδὶ sive Ἀινγαδδί. Quod operæ aberrantes Ἀγαδδὶν excuderunt. Erat autem oppidum ejus nominis ad mare Mortuum quod alio nomine Hasasonthamar vocabatur. Vide 2 Par. 20. 2. Hier. De Quæst. in Gen. *Hasasonthamar oppidum est quod nunc vocatur* Engaddi, *balsami & palmarum fertile*. Vicinam habebat Jerichuntem, quæ à copia palmarum in ea regione provenientium עיר התמרים, i. *urbs palmarum*, appellatur 2 Par. 28. 15. De hac regione Josephus Captæ Judææ lib. 15. c. 4. *optimos* ait *esse in ea paradisos ac densissimos, palmarúmque irriguarum genera tam sapore quàm nominibus varia: quarum pinguissima calcibus pressa plurimum mellis emittunt non multùm alio melle deterius*. ¶ *Ut stirpes rosæ*] φυτὰ ῥόδου, *planta* aut *stirps rosæ*. Genus loquendi, ut *Herba lapathi*, *Urbs Roma*, & alia ejus generis. ¶ *In Jericho*] Josephus loco citato, *Si quis divinum esse illum tractum dixerit, non erraverit, ubi larga & optima generantur, quæ sunt carissima*.

16. *Ut oliva decora*] Ὡς ἐλαία εὐπρεπὴς, *ut olea decora*. Elegans & perpetuum epitheton Oleæ. Infrà 50. 10. *Ut olea decora regerminans fructus*. Hos. 14. 6. *decor ejus quasi oliva* vel *olea*. Hinc intelliges quænam sit *arbor decoris* Levit. 23. 40. Nam sic Oleam circumloquuntur. ¶ *In campo*] Ἐν πεδίῳ A. B. R. cum MS. In aliis ἐν πεδίῳ ὡραίῳ, *in campo amœno* aut *pulcro*. Obiter noto in MS. esse καὶ ὡς ἐλαία *& sicut olea*, & in L. V. *in campis*, ἐν πεδίοις. ¶ *Ab aqua*] Hoc abest in A. B. R. tum etiam in MS. sed legitur in cæteris ed. unde nos desumpsimus. V. Int. *juxta aquam*. An legit ἐφ' ὕδατος; Levicula sanè mutatio de ἐφ' in ἀφ'. Mihi sic probatur hæc lectio ut eam annotandam esse duxerim vobísque indicandam.

17. *Ut cinnamomum*] MS. καὶ ὡς κιννάμωμον, *& ut cinnamomum*. ¶ *Aspalathus aromatum*] Ἀσπάλαθος ἀρωμάτων, i. *aromaticus*. De Aspalatho Plinius l. 12. c. 24. & Dioscorides lib. 15. c. 19. Hæc est lectio librorum A. B. R. cui firmandæ est autor Glossæ quam *Ordinariam* vocant, in quo *aspalibum* corruptè scribitur pro *aspalathum*. *Quidam*, inquit, *Helisai sceptrum vocant*. Quod autem in aliis cod. habetur ὡς πάλαθος ἀρωμάτων, *tanquam pila* sive *massa aromatum*, vel ideo displicet quòd massam significantes non πάλαθος dicimus, sed παλάθη. Nisi legendum putes ὡς πάλαθις ο in ι versâ. Nam πάλαθις idem quod παλάθη. In notis Vatabli, Παλάθη *legendum videtur potiùs quàm* πάλαθος *ea significat* massam ficorum *& caryarum, quæ in ea regione odoratissimæ sunt*. Non recedo à priore sententia. Judicent docti. ¶ *Odorem dedi*] Δέδωκα ὀσμήν. Hoc desideratur in C. & utroque Camerarii; sed malè. Nam etiam antiquus Int. illud legit. MS. δέδωκα ὀσμόν. Quod noto, quia in Lexico Constantini ὀσμὸς *idem quod* ὀσμή. Sic & alia Lexica vulgata. ¶ *Bonum odorem emisi*] Διέδωκα legitur & in MS. & in Bibliis R. Stephani; tum etiam in A. B. R. In aliis est ἔδωκα. Εὐωδίαν *suavem odorem*. Nam ὀσμὴ nomen est μέσον, i. *medium*. Lex. V. Ὀσμὴ καλὴ, *odor*, *fragrancia*. Ὀσμὴ σαπρὰ, *putor*, *tetor*, *pedor*.

18. *Ut galbanum*] MS. καὶ ὡς χαλβάνη. Exod. 30. 34. חלבנה χαλβάνη. Vox est merè Ebraica. Dicitur & χαλβάνη & χάλβανον. Lexicon Græcolat. V. Χαλβάνη, *Chalba*. Ego & *Galbanum* reperio in Thesauro linguæ Latinæ. Int. V. *Et quasi storax & Galbanum*. ¶ *Et stacte*] Quid sit *stacte* docet Basilius hom. in Psal. 45. cujus verba Græca invenies Animad. lib. 2. c. 19. Est enim ibi interpretamentum τοῦ אהלים, quod alii transferunt in ἀλόην. ¶ *Thuris vapor*] Λιβάνου ἀτμὶς A. B. R. MS. Biblia R. Stephani. Cætera exempl. ediderunt λιβάνου ἀτμός. Utrumque probum est. Reperitur & ἀτμὴ eodem significatu. V. editio, *quasi Libanus non incisus*. Assentior Jansenio, qui putat Int. legisse ὡς λίβανος ἄτμητος id sonat *ut thus non incisum*. *Atomi thuris* meminit Plinius lib. 12. c. 14. ¶ *In tabernaculo*] Ἐν σκηνῇ. Malim ἐν τῇ σκηνῇ. Nam sign. *Domini Tabernaculum*, quod Ebræis משכן dicitur. Sed retineo & tueor vulgatam scripturam. Nam ut *verbum* ponitur pro *verbo Domini*, sic *Tabernaculum*. Simili compendio dicunt *mons domûs* pro *mons domûs Domini*.

19. Terr-

19. *Terebinthus*] Τερέβινθος. Hæc est recepta hujus nominis scriptura, quam mutant duo libri, videlicet A. & R. in quibus τερέμινθος scriptum; sed an rectè nescio. Nam potest erratum esse ex antiquo charactere, quale in Σαρναχηρείμ pro Σενναχηρείβ, & apud Strabonem in μάμδια pro βαρδίτια. De hac voce ultima vide, si placet, Brodæū Misc. l. 1. c. 32. ¶ *Rami gloria*] Dictio κλάδοι hoc loco non exstat in C. utroque Camer. & R. Steph. Sed nec antiquus Int. eam legit: nam vertit, *rami mei honoris & gloriæ*.

20. *Germinanti gratiam*] Βλαςήσασα χάριν. Expressi bonâ fide scripturam trium codicum A. B. R. Sed moneo in MS. esse ἐβλάςησα χάριν *germinavi gratiam*. Quæ lectio mihi non displicet. Reliqua exempl. legunt ἐβλάςησα εὐωδίαν. Quam scripturam secutus videtur Int. noster: quippe vertit, *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris*. Nam εὐωδία *suavitas odoris, fragrancia*. ¶ *Et divitiarum*] Καὶ πλέτε. V. Int. *& honestatis*. Quid legit cùm ità verteret? Scire licet *honestatem* ab eo dici ipsas Divitias. Quod ex aliis locis ejus editionis clarum.

21. *Ego mater bona dilectionis*] Τῆς ἀγαπήσεως τ͂ καλῆς potest reddi *pulcra* sive *honesta dilectionis*: nam καλὸν *honestum*. Appellatio à *vocando*: quippe homines ad se allicit & vocat. Hic versus non habetur in A. B. R. nec in MS. Nos eum sumpsimus ex C. cùm etiam legeretur apud Interp. nostrum & in Camerarii Robertique Stephani.

22. *Do autem*] Hunc versum interpretatus sum ut potui: nam, ut dicam quod res est, non mihi clarè lucet. Pro σὺν πᾶσι legitur & σύμπασι unicâ dictione. Lectio ista exstat in Bibliis R. Stephani. V. editio Lat. hîc habet, *In me gratia omnis vitæ & veritatis, in me omnis spes vitæ & virtutis*. Sumptus fuit ex C. Nam in cæteris (Camerarii utramque & R. Stephani excipio) desideratur. ¶ *Sempiternas laudes*] 'Αειγενεῖς. Epitheton absque re. Vatablus subaudit καρπὸς, i. *fructus*. Sic autem interpretatur, *Do autem cunctis filiis meis sempiternos dictis* (sive *qui dicuntur*) *ab eo*. Sed in textu est, *Do autem æterna meis liberis quibus Deus jussit omnibus*. Vidi qui redderent, *Communico autem cum liberis meis omnibus semper futuras iis qui dicuntur ab eo*. Adhuc mihi tenebræ aliquæ. Quid si legeremus τὰς λεγομένας; ut sensus sit, *Tribuo eis æternos fructus dictos*, i. promissos, *ab eo*, sc. *Deo*. Sed nè recedamus temere à libris. Præstat ignorantiam fateri quàm textum contra fidem codicum immutare.

23. *De proventibus meis*] 'Από τ͂ γεννημάτων μυ. Interpres malè vertit *de generationibus meis*. Nam *generatio* γένεσις dicitur, γέννημα verò est *progenies*, & aliquando *fructus, proventus*, ut antè notavi. Ergò Prov.8. 19. ubi in Ebræo תבואתי Græcus reddit τὰ ἐμὰ γεννήματα. Sic Prov. 14. 4. רב תבואה πολλὰ γεννήματα. ¶ *Saturamini*] 'Εμπλήσθητε *adimplemini*, i. *saturamini*. Nam hæc duo verba se mutuò explicant. Contrà legimus *satur ignominiâ*, i. repletus. Cæterùm libri typis vulgati nihil hîc variant. In uno MS. reperi ἐμπλησθήσεσθε *replebimini*.

24. *Mellis favo*] 'Υπὲρ μέλιτος κηρίον. Hæc est lectio codicis MS. quam veram esse puto. Nec aliam præferunt Biblia R. Stephani. Codex Antverpiæ cusus ad E. Compl. ὑπὲρ μέλιτος κηρίν· quod reddi potest bifariàm; uno modo sic, *supra mellis favum*; alio modo ità, *supra mel favi*. Præfero tamen *supra mellis favum*. Nam expressum his verbis id quod Ebræi dicunt מצוף דבש. Alioqui parùm refert hoc an illo modo verba Græca construas. Editio Camerarii posterior, ὑπὲρ μέλιτος Κυρίυ, *supra mel Domini*. Quid *mel Domini*? Si non est mendum, quod puto, proverbialiter innuit mel dulcissimum. Nam quod optimum in suo genere Deo tribuitur. Sic ergò *mel Domini* ut alibi *flamma Domini*: quod exponunt *flamma luculenta*. Ejusdem farinæ est *Cedri Dei*, pro *altissimæ*. Editio Camerarii prior, ὑπὲρ μέλιτος κηρῦ. Sic & Rom. codex. Priùs erat in A. κυρῦ, & in B. κλήρῦ· quæ duæ in morbo cubant. Bene igitur emendarunt κηρῦ· malim tamen κηρίν aut κηρίον. Nam κηρὸς alienum est ab hoc loco, nisi accipias μέλι κηρῦ pro eo quod Græci κηρόμελι appellant, ut sensus sit *Hereditas ejus dulcis supra favum*. מגופת. Lexicon Græco-Lat. V. Κηρίον, τὸ κηρόμελι, *favus*. Κηρὸς, *hæc cera*. V. Interp. *super mel & favum*, ὑπὲρ μέλι & κηρίον.

25. *Qui me comedunt, adhuc esurient*] Qui sapientia vescitur ità expletur fructibus ejus ut tamen adhuc esuriat. Tanta enim est dulcedo sapientiæ ut qui eam edit adhuc bibi satiari non possit. Neque panis ejus famem restinguit, neque aqua sitim. Si usquam alibi hîc valet illud,

Quò plus sunt pota plus sitiuntur aquæ.

Dices, Pugna est his verbis cum Christi dicto, *Qui biberit ex hac aqua non sitiet in æternum*. Hanc pugnam ex parte dirimunt ea quæ Gregorius hom. 36. super Euangelia scripsit, *Hoc distare*, inquit, *inter delicias corporis & cordis solet, quòd corporales deliciæ, cùm non habentur, grave in se desiderium accendunt; cùm verò avidè eduntur, comedentem protinus in fastidium per satietatem vertunt: at contrà spiritales deliciæ, cùm non habentur, in fastidio sunt; cùm verò habentur, in desiderio; tantòq; ampliùs à comedente esuriuntur quantò & ab esuriente ampliùs comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet; in istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat; in istis autem appetitum saturitatem, saturitas appetitum parit. Augent enim spiritales deliciæ desiderium in mente dum satiant, quia quantò magis earum sapor percipitur, eò ampliùs cognoscitur quod avidiùs ametur*. Dicam eadem breviùs & apertiùs. Qui aquam sapientiæ bibit, sitit & non sitit: Sitit ex desiderio; non sitit ex defectu, ut qui semel aquam bibit, & postea ei destituitur. Sitit; i. magis magisque appetit id quod bibit: non sitit; quia ità expletur ut alium potum non desideret. Secùs accidit ei qui aquam è puteo haustam bibit: Nam ut sitim restinguat ad tempus, tamen pòst aliquantò rursum sitit, & sæpe alium potum dulciorem desiderat.

26. *Non pudefiet unquam*] Sensum expressi. Græca sonant ad verbum, *non pudefiet semper*. Tale est, *Semper interficere gentes non parcet*, pro eo quod *nunquam parcet*. Nam negatio in verbum cadit, non in adverbium διαπαντός· quod adjectum ex C. nam aberat in A. B. R. & in MS. tum etiam in L. V.

27. *Lex quam præcepit*] Νόμον ὃν ἐνετείλατο. Sic A.R. cum MS. Hæc lectio figuram continet quam *Antiptosin* vocant. Qualia sunt,

Urbem quam statuo vestra est.———

Lapidem quem reprobaverunt ædificantes fuit in caput anguli. Editio Bas. ea quæ in quarto folium complicat, νόμον ὃν ἐνετείλατο. Hîc repeti debet ἀπὸ κοινῦ nomen βίβλος, ut dicat, *Hæc omnia sunt liber Legis quam præcepit Moses*. Non displicet. Reliqua exempl. νόμος ὃν ἐνετείλατο, *Lex quam præcepit*. Placet præ cæteris. ¶ *Nobis*] 'Ημῖν. Legitur in C. in Camerario & R. Stephano: sed exsulat à textu nostro Græco, ut etiam ab A. B. R. ¶ *Ac dedit hereditario jure possidendam*] 'Ενετείλατο exposui *præcepit ac dedit*, sensu ità postulante: & κληρονομίαν, *hereditario jure possidendam*. Post hoc nomen quædam exempl. legunt ἐν συναγωγαῖς, additâ præpositione, quæ in libris quos secutus sum nulla erat. Ab iisdem aberant duo versus proximè sequentes. Quibus ideo stellula prælucet indicans aliunde additos ad edit. Rom. quicum A. & B. itémque MS. consentiunt. Nota horum duorum versuum loco unum duntaxat esse apud Interp. Vulg. & quidem longè alium, ut videatur diverso à nostris usus exemplari. Versus iste est, *Posuit David puero suo excitare Regem ex ipso fortissimum, & in throno honoris sedentem in sempiternum*.

30. *Qui implet*] 'Ο πιμπλῶν A.B.R. ὁ ἐμπιπλῶν MS. C. & utrumque Cam. ἐμπιμπλῶν Biblia R. Stephani. ¶ *Ut Phison*] 'Ως Φεισὼν· ità libri editi; & meliùs, meo judicio, quàm MS. Φισων. Dicitur & Φισὼν unus è fluviis Paradisi, quem alii *Gangem*, alii *Nilum*, alii *Pasitigrim* esse volunt; quem indigenæ illius regionis *Phasim* indigitant. Autor Curtius lib. 5. Eucherius in Gen. lib. 1. c. 14. *Phison est Ganges, qui nunc dicitur Nilus*. Aben-Ezra negat Nilum esse, eò quòd è Libano oriatur: *Ideóque*, inquit, *æstivo tempore excrescit & grandior fit*. Moses Gerundensis Gen. 3. in extremo. Etymon hujus exstat apud Josephum Orig. lib. 1. cap. 2. פישון πληθὺς, i. *multitudo*. ¶ *Sapientiam*]

Σοφίαν.

Σοφίας. Sic etiam legit antiquus Interpres: & est lectio codicum A. B. R. quibus MS. adstipulatur. Alia exemplaria habent πάντα τῆ σοφίας αὐτοῦ, *implens tanquam Phison omnia sapientiâ suâ.* ¶ *Et ut Tigris*] Καὶ ὡς Τίγρις. Camerarii exemplar unum, itémq; Antverpiense, ὡς Τίγρις. Sic variant exempl. in Ἰορδὰν & Ἰορδάν. Sic Τωβὶθ legitur & Τωβὶτ. Quæris sententiam meam de hac scriptura? Puto veram esse quæ in nostris libris, & in alia errorem esse qualis est in Φισὼν. Nam veritas scripturæ Φισῶν· quod manus aberrans in Φισὼν mutavit. Eadem ex Ἰουδὶθ fecit Ἰουδὶθ, & ex Τωβὶθ, Τωβὶθ. Sic fortè pro Τίγρις legendum Τιγρὶς· de quo tamen adhuc dubito. ¶ *In diebus novorum*] Ἐν ἡμέραις νέων. Significat veris tempus, quando omnia renovantur. Νέων, i. *novarum frugum.* Pluralis à νέ@ *novus, juvenis.* Alioqui νεῶν scriberetur. Quod si vir doctus scivit, mirum cur verterit *in diebus novæ arationis.* Siquidem *novalis* νεὸς dicitur, à quo esset νεῶν *in diebus novalium.* Infrà in hoc libro 50. 8. *Ut flos rosarum in diebus novorum*, i. verno tempore. Nam subintelligitur καρπῶν aut γεννημάτων. Ut *dies novorum*, sic *mensis novorum.* Hier. in comment. Hag. 2. *Nisan apud Ebræos mensis primus, qui appellatur* mensis novorum, *eo tempore quo Pascha faciunt*, i. *incipiente veris exordio: qui secundùm Lunæ cursum sæpe quandam partem mensis Martii possidet, interdum incipit in Aprili.*

31. *Et ut Jordanis*] Respexit ad locum qui habetur Jos. 3. 15. *Jordanis autem ripas alvei sui tempore messis impleverat.* Aristeas De Septuaginta duobus Interpretibus, *Fluvius iste*, (de Jordane loquitur) *perinde ut Nilus, circa tempora messis exundans multum terræ irrigat.*

32. *Qui ostendit ut lumen*] Infrà v. 38. *disciplinam ut diluculum illustro.* Qui locus valde firmat hanc interpretationem. Alioqui si avus scripsit כאור (quod admodum credibile est) debuit reddere *tanquam rivus.* Nam אור etiam *rivum* denotat, nempe יאור. Quo peculiariter Nilum significant. Et est sermo brevis pro *rivus Ægypti.* כאור itá sumitur Amos 8. 8. Plenum esset כיאור. Quod itá scriptum Amos 9. 5. Utrobique autem de Nilo usurpatur. Ergò כאור *tanquam Nilus.* Duo sunt huic opinioni firmandæ. Unum est in membro sequenti, ὡς Γηὼν *tanquam Gehon*; qui unus est fluviorum Paradisi. Alterum, quòd Nili nusquam alibi meminerit. Nam qui per Γηὼν Nilum innui putant, eos ego errare puto, imò non dubito. ¶ *Disciplinam*] Lectio varians παιδείαν γνώσεως, i. מוסר דעת. Exstat in C. in utroque Cam. in Bibliis R. Stephani. Dicitur autem παιδεία γνώσεως, ut Prov. 1. 3. מוסר השכל. Quod Aquila olim exposuit παιδείαν ἐπιστήμης, & Sym. παιδείαν φρονήσεως. ¶ *Et ut Gehon*] Καὶ ὡς Γηών. Hoc nomen in quibusdam libris circumflectitur. Γηῶν enim scribunt: dubito an rectè. Apud Mosen Gen. 2. 13. legitur Γηών, & alibi Γεὼν cum ε brevi syllabâ principe. Unus est è quatuor fluviis Paradisi, qui, Mose teste, *universam Æthiopiam circuit.* Unde creditum ab antiquis Nilum esse. Eusebius De locis Ebr. GEON, *fluvius, qui apud Ægyptios Nilus vocatur, in paradiso oriens, & universam Æthiopiam circumiens.* Sed Nilus non circuit totam Æthiopiam. Adhæc *Æthiopia* nomen ambiguum est. Nam significat eam regionem ubi hodie Rex Abyssinorum cum imperio est: & Æthiopia nuncupatur interdum regio Arabiæ quam *Chuseam* vocant, quæ vicina est terræ Sanctæ. Hanc, ut puto, circumit Gehon fluvius, alius longè à Nilo, aut ego in magno errore sum. Mecum sentit Beroaldus, cui *Gehon* Paradisi idem cum Plinii *Rhinocorura.* Est autem Rhinocorura, si credendum Nicolao, *fluvius Ægypti*, qui sic vocatur eò quòd Ægyptum à Palæstina dividat. Rabanus diversum facit. Verba sunt Interpretis antiqui 3 Reg. 8. 65. *usque ad rivum Ægypti.* Ad ea notatum invenio, RAB. *Rivus iste non est Nilus, sed alius fluvius, qui juxta Rhinocoruram influit in mare.* ¶ *In diebus vindemiæ*] Ἐν ἡμέραις τρυγητοῦ A. & R. ἐν ἡμέραις τρυγήτου reliqui codices. Grammatici discrimen ponunt inter τρυγητὸς & τρύγητος· sed confundi scias. Lex. V. Τρυγητός, *vindemia.* V. Int. *in die vindemiæ*, ἐν ἡμέρᾳ τρυγητοῦ.

33. *Neque primus perfectè novit eam*] *Neque primus, neque ultimus*, i. nemo. Proverbiale. ¶ *Neque ultimus pervestigavit eam*] Negatio οὐκ abest in codice MS. sed perperam, meo animo.

34. *Cogitatio ejus*] Aliquot exempl. τὰ διανοήματα αὐτῆς, *cogitationes ejus.* *Multa ut mare*, proverbiale. Vide Adagia mea. ¶ *Supra abyssum ingentem*] מתהום רבה Subintelligitur autem ἐπλησθησαν. Si auderem à libris recedere, legerem μεγάλη, hâc sententiâ, *Consilium ejus magnum est supra abyssum*, i. majus abysso. Verba Ebræa ועצתו מתהום רבה tam hanc quàm illam admittunt interpretationem.

35. *Et ego*] Libri partim κἀγὼ, partim ἐγὼ ἡ σοφία, *ego illa sapientia.* ¶ *Ut fossa ab amne*] Ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, *ut fossa ducta à fluvio.* Nam διῶρυξ propriè *fossa per aliquem locum ducta.* Hoc nomen exempl. omnia, quæ vidi, per ω scribunt. Excipio codicem MS. in quo διόρυξ per ὂ μικρὸν. Quod probum esse probari potest ex Plutarcho, cujus vetustissimi codices διόρυγας legunt, ubi vulgati hodie διώρυγας. Locus est in Vita Fabii. Vide Thesaurum H. Stephani. Græcâ voce usus est Interp. Vet. *quasi Dioryx à flumine.* Itá enim legendum censeo, & non *quasi Doryx*: quæ vox nihil significat. Itaque creditum ab Interpretibus nomen fluvii esse: ab aliis mutatum fuit *Doryx* in *vorax*, cùm vulgò legeretur, *quasi fluvius Doryx.*

39. *Dixi, Irrigabo*] Pars librorum, εἶπα, Ποτιῶ· pars, εἶπον, Ποτιῶ. Exempl. Rom. εἶπα, Ποτιῶ. ¶ *Hortum meum egregium*] L. V. *hortum meum plantationum.* Ante ἄριστον posui asteriscum, quia desideratur in A. B. R. & in MS. ¶ *Justam*] i. Largam. Sic *pluvia justitiæ*, i. larga, copiosa: ex quo & illud, *Dabo vobis pluviam ad justitiam*, i. largiter, benigné. Intelligit autem aream fœcundam. Nam ea benignè reddit quod accepit.

37. *Fossa illa facta est*] Ἐγένετό μοι ἡ διῶρυξ, *facta est mihi illa fossa.* In quo sermone μοι redundat ex Hellenismo. Codex MS. ἐγένετό μοι ἡ διόρυξ, *facta est mea illa fossa.* L. V. *Et ecce factus est mihi trames.* Huic Interpreti διῶρυξ est trames. Sic suprà, ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, *quasi trames aquæ immensæ de fluvio.* Videtur genuinum esse; illud autem *quasi fluvius Doryx* ὑποβολιμαῖον. Si licet divinare, puto in margine annotatum fuisse *Dioryx*: Sciolus aliquis, ut fit, cùm existimaret nomen fluvii esse, in contextum recepit. Quod tamen non affirmo: nam exstat alia lectio melior, quam ibi notavi.

38. *Nam disciplinam*] Et in hoc & in versu qui proximè sequitur pro ὅτι Venetum & Romanum habent ἔτι, i. *adhuc.* ¶ *Ostendo eam*] A. B. R. cum MS. ἐκφανῶ αὐτὰ, *ostendo ea.* A quibus dissentit Interp. noster, qui priorem lectionem sequendo vertit *& enarrabo illam.*

39. *Adhuc doctrinam*] Quædam editiones habent ὅτι, emendandæ ex aliis, quæ ἔτι legunt ut etiam Interp. noster. Nam ὅτι non convenit huic loco, nisi accipias pro *utique, certè*, ut כי interdum sumitur apud Ebræos. ¶ *In ætates seculorum*] MS. εἰς γενεὰς αἰώνων לדור עולמים.

40. *Exquirentibus ipsam*] *Sapientiam* an *doctrinam*? Hoc malim. Nam Sapientia loquitur.

GROTIUS.

1. **S***apientia laudabit animam suam*] *Commendabit semetipsam*: i. Introducere eam volo laudes suas verissimas prædicantem. Ideo in Sixtina titulus hujus capitis est, ΑἼΝΕΣΙΣ ΣΟΦΊΑΣ. *Sapientiam* autem hîc intellige tum in fonte, ut est in Deo, tum in rivis, ut Prov. 8. & suprà cap. 1. ¶ *Et in Deo honorabitur*] Non est in Græco. ¶ *Et in medio populi sui gloriabitur*] Apud amantes sui.

2. *In ecclesiis Altissimi aperiet os suum*] *In cœtu Altissimi*, ἐν ἐκκλησίᾳ· itá κατ' ἐξοχὴν vocatur magnum Synedrium. ¶ *Et in conspectu virtutis illius gloriabitur*] In Templo, ubi est Arca, quæ עז Hebræis.

3. *Et in medio populi sui exaltabitur*] Hoc comma & sequens absunt in Græcis. Subauditur autem in Græcis *dicens.*

5. *Ego ex ore Altissimi prodivi*] Nempe cùm *dixit*, *& fact*

facta sunt. Pars altera hujus commatis & pars prior sequentis in Græco desunt.

6. *Et sicut nebula texi omnem terram*] *Tanquam pruina.* Eadem vox Hebræis reddi solet modò ὁμίχλη, modò πάχνη. *Pruinam* autem & *rorem* permiscent Hebræi. Sensus est, Obtexi terram herbis & virgultis, sicut à rore obtegi solet.

7. *Ego in altissimis habitavi*] In summo cœlo. ¶ *Et thronus meus in columna nubis*] Super nubes, ut Psal. 104. 3, 4. *Columnam* autem dicit, quia Rex Hebræus in Templo sedem habebat columnam. Vide Græca 2 Reg. 11. 14. & 23. 3.

8, 9. *Gyrum cœli circuivi sola*] *Orbes cœli sola ego circumdedi,* stellis scilicet: nam κυκλοῦν eo sensu sumi solet. ¶ *Et profundum abyssi penetravi*] *Perambulavi*, i. excavavi, alveum totius Oceani capacem. ¶ *In fluctibus maris ambulavi, & in omni terra steti, & in omni populo & in omni gente primatum habui*] In Græco brevius, *In unda maris, & in omni terra, & in omni populo ac gente obtinui,* nempe loca in quibus me ostenderem.

10. *Et omnium excellentium & humilium corda virtute calcavi*] Deest in Græco.

11. *Et in his omnibus requiem quæsivi*] *Post hæc omnia quæsivi fixum larem.* ¶ *Et in hereditate Domini morabor*] Καὶ ἐν κληρονομίᾳ τίνος αὐλισθήσομαι; *& in cujus solo sim moratura?* Res soli vocantur κληρονομίαι, quia secundùm legem in familia manent, aut ad eam redeunt.

12. *Et qui creavit me requievit in tabernaculo meo*] *Requiescere fecit tentorium meum.* Similitudo sumpta à vita scenitarum, qui modò hîc modò illic pangunt tentoria, donec tandem sedem tutam ac commodam reperiant.

13. *Et dixit mihi, In Jacob inhabita*] In terra Israelis, nempe in qua & notitia & cultus unius Dei viguit, & leges ad vitam honestè agendam egregiæ. Sapientiæ autem hæ vel præcipuæ sunt partes. ¶ *Et in Israel hereditare, & in electis meis mitte radices*] Gr. *Et in Jerusalem possessionem firmam habe.* Id enim significat κατακληρονομήθητι.

14. *Ab initio & ante secula creata sum*] Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἐκτισάμην, legit hîc Interpres, non ἔκτισέ με bene sanè. Optimè enim id respondet membro sequenti, *Ante hoc seculum ab initio apparui; & quamdiu erunt tempora, non deficiam.* κτίζεσθαι hîc est *in lucem produci*, per opera scilicet, ut suprà, 1. 4, 8. & 7. 16. & alibi. ¶ *Et in habitatione sancta coram ipso ministravi*] *In tabernaculo sancto,* eo scilicet quod Moses fecit. Ibi omnia ministeria sapientissimè fuere ordinata.

15. *Et sic in Sion firmata sum*] Ibi larem fixi. David & Solomon Reges sapientissimi fuere. ¶ *Et in civitate sanctificata similiter requievi, & in Jerusalem potestas mea*] Non in aula tantùm Regum, sed & in Civitate apparuit sapientia per Synedrium magnum, in quo residebat ἐξουσία Regali non minor. Gr. ἠγαπημένῃ, *in civitate dilecta.*

16. *Et radicavi in populo honorificato*] Firmam ibi sedem sum nacta, ut arbor quæ radices egit. ¶ *Et in parte Dei mei hereditas illius*] Gr. *Et in parte Domini*, *quam Dominus proprio jure possedit*, i. in Sacerdotibus & Levitis. Deus illorum *pars & proprietas*, Num. 18. 20. ipsi vicissim *Dei portio* dicuntur. ¶ *Et in plenitudine sanctorum detentio mea*]Deest in Græco.

17. *Quasi cedrus exaltata sum in Libano*] Nam & Libanus pars olim Regni Judaici 1 Reg. 7. 2. ¶ *Et quasi cupressus in monte Sion*] Arbor semper virens. Gr. ἐν ὄρεσιν Ἀερμών, *in montanis Hermon*, quæ in Judæa, Deut. 4. 48. Psal. 133. 3.

18. *Quasi palma exaltata sum in Cades*] Ut arbor maximè diuturna & valida. Sed in Sixtina ἐν Γαδὶ, pro quo scribendum ἐν Ἐγγαδὶ. Nobilis & hic in Judæa locus 2 Par. 20. 2. *Engadam* vocant Græci & Latini. Vinea ibi egregia, Cant. 1. 14. & balsamum, ut ait Hieronymus. ¶ *Et quasi plantatio rosæ in Jericho*] *Ut rosetum apud Jerichuntem*, ubi pulcerrimi flores, ut in valle irrigua. Sensus est, Non Hierosolyma tantùm, sed omnem tractum Judææ plenum fuisse Sapientiæ.

19. *Quasi oliva speciosa in campis*] Arbor & virens & fructuosa. ¶ *Et quasi platanus exaltata sum juxta aquam in plateis*] *Ab aqua*, i. aquâ dante auctum. *In plateis* abest à Græcis, & rectè. Platani umbra gratissima.

20. *Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans*] Gr. *& massa aromatum*, ἀσπάλαθος. Ab arboribus ad res odoriferas venit. Solet autem quidquid pergratum est apud Hebræos exprimi Odoris similitudine. Est autem Sapientia pergrata gustum ejus habentibus aliquem. ¶ *Quasi myrrha electa*] Optima.

21. *Et quasi storax*] Non est in Græco. ¶ *Et ungula*] Ὄνυξ. Continens pro contento. *Onyx* pro *nardo.* Horatius,

Nardi parvus onyx.

Propertius,

Cùm dabitur Syrio munere plenus onyx.

Martialis,

Unguentum fuerat quod onyx modò parva gerebat.

¶ *Et gutta*] Ità Interpres vertit στακτήν. ¶ *Et quasi Libanus non incisus*] Legit ὡς λίβανος ἄτμητος, cùm vera lectio sit quæ in Græcis exstat, ὡς λιβάνου ἀτμὸς, vel ἀτμὶς, *ut thuris vapor.* ¶ *Vaporavi habitationem meam*] Gr. *edidi odorem.* ¶ *Et quasi balsamum non mistum odor meus*] Deest in Græco.

22. *Ego quasi terebinthus extendi ramos meos*] Plinius 13. 6. *Syria & terebinthum habet.* Deinde, *In Damasco Syriæ magna. Materies ei admodum lenta, ac fidelis ad vetustatem, eximii ac nigri splendoris, flos racemosus olivæ modo.* ¶ *Et rami mei honoris & gratiæ*] Pulcri & utiles.

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

23. *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris*] Vinum bene olens, infrà 50. 17. εὐωδίας. ¶ *Et flores mei fructus honoris & honestatis*] i. *Flores mei de se proferunt fructus speciosos & divites.* πλούτου. Solet hic Interpres *honestatem* pro *divitiis* dicere.

24. *Ego mater pulcræ dilectionis*] Honestæ. Theocritus,

Τίνος ἐμὸν τὸ καλὸν πεφίλαμαι.——

ubi Scholiastes, χάριν τῆς ἀδιαβλήτου φιλίας. ¶ *Et timoris*] Nempe *Dei*. Sic Hebræi Religionem circumloquuntur. ¶ *Et agnitionis*] *Notitia de Deo.* Sed deest hoc comma in Græcis quibusdam.

25. *In me gratia omnis viæ & veritatis, in me omnis spes vitæ & virtutis*] Hoc deest in Græco. Est autem in quibusdam exemplaribus aliud comma, sed corruptum. Scribitur enim, δίδωμι δὲ σὺν πᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀειγενεῖς τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ. Scripsisse verò videtur quisquis hoc primùm addidit, δίδωμι δὲ σύμπασι τοῖς τέκνοις μου ἀεὶ γενέσεις, ἐκλεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ, i. *electis à Deo*: nam Hebræi sæpe הו usurpant de *Deo*, aut affixa indè deducta, etiam ubi *Dei* non præcessit mentio.

26. *Transite ad me omnes qui concupiscitis me*] *Accedite ad me omnes.* Confer similia Prov. 8. & 9. ¶ *Et à generationibus meis implemini*] Ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου id verò est *à fructibus meis*, ut suprà 1. 14. & 6. 21.

27. *Spiritus enim meus super mel dulcis*] *Recordatio mei.* Nam hi Scriptores μνημόσυνον dicunt pro ἀναμνήσει, respondetque vocibus Hebræis אזכרה זכרון זכר. ¶ *Hereditas mea*] *Possessio mea.* ¶ *Super mel & favum*] *Super favum mellis.*

28. *Memoria mea in generationes seculorum*] Non est in Græcis.

29. *Qui edunt me adhuc esurient, & qui bibunt me adhuc sitient*] Quò enim quis didicit plura, eò magis ad alia discenda accenditur. Alio sensu dicit Christus, Dei Sapientia salutaris, *Non esurituros nec sitituros qui ad ipsum veniunt, & ipsi confidunt*: nimirum quia ad salutem necessaria pauca sunt, eáque semel hausta retineri sufficit.

30. *Qui audit me non confundetur*] *Qui mihi obedierit, eum ejus non pudebit.* διαπαντὸς, quod hic addunt quædam exemplaria, id in Sixtina non est. ¶ *Et qui operantur in me non peccabunt*] *Qui mihi operam dant, nihil se indignum committent.* ἁμαρτάνειν enim hîc, ut sæpe, sumitur in sensu graviore.

13. *Qui*

31. *Qui elucidant me vitam æternam habebunt*] Et hoc Interpres Christianè addidit.

32. *Hæc omnia liber vitæ & testamentum Altissimi, & agnitio veritatis*] In Græcis, *Hæc cuncta liber federis Divini*, i. hæc promissa sunt ea quæ habes in libro Federis, i. in Lege Mosis, ut sequitur.

33. *Legem mandavit Moses*] Gr. *Lex quam mandavit Moses*. Alii libri habent νόμ☉, alii νόμον. Perinde est. Nam illa constructio simplex est, ista ad relativum conformata, ut,

Urbem quam statuo vestra est. ———

Et, *Hos quos videtis stare hîc captivos duos,*
Illi qui adstant, hi stant ambo, non sedent.

¶ *In præceptis justitiarum*] Deest in Græcis. ¶ *Hereditatem domui Jacob, & Israel promissiones*] Gr. κληρονομίαν ὃν συναγωγαῖς Ἰακὼβ, i. *quæ lex propria est possessio posterum Jacobi*. Aliæ enim gentes eam legem non accepere, Deut. 4. 7. Psal. 147. 19, 20.

34. *Posuit David*] Deest in Græcis: nec minus in Sixtina deest, quod quidam libri Græci hîc interponunt, Μὴ ὀκλύεϑε ἰχύειν ἐν Κυρίῳ, ἵνα κραταιώσῃ ὑμᾶς αὐτός. κολλᾶσϑε πρὸς αὐτόν. Κύριο☉ παντοκράτωρ ὁ Θεὸς μόν☉ ὅϛι, κὶ ὐκ ἔϛιν ἔτι πλὴν αὐτῦ σωτήρ.

35. *Qui implet quasi Phison sapientiam*] Deus est *qui velut Phison implet cuncta sapientiâ. Omnia*, i. volentes omnes. Nominat hîc quatuor flumina Mosi in Edenis descriptione memorata: His addit Jordanem. Vide quæ ad Genesim dicta. Cujus loci ἀλληγορίας (is libri titulus) explicans Philo secundùm veteres Hebræos, Edenem interpretatur *Dei Sapientiam*; quatuor fluminis partes, *Prudentiam, Temperantiam, Fortitudinem, Justitiam*. Jordanes verò *flumen Judicii* significat, & refertur ad Ingenii sagacitatem. ¶ *Et sicut Tigris in diebus novorum*] *Diebus novarum frugum*; vere; quo tempore, solutis nivibus hibernis, intumescunt amnes.

36. *Adimplet quasi Euphrates sensum*] i. *Intellectum*, σύνεσιν. פרה, unde פרת, est *fructum ferre*. ¶ *Quasi Jordanis in tempore messis*] Quo tempore maximè is amnis se effert, Jos. 3. 15.

37. *Qui mittit disciplinam*] Post vocem παιδείαν, & γνῶσιν & κὶ desunt in Sixtina, cui congruit hæc versio. ¶ *Et assistens*] Deest in Græco. ¶ *Quasi Gehon in die vindemiæ*] Quo tempore is limpidus fluit, ideóque Luci comparatur.

38. *Qui perficit primus scire ipsam*] Gr. *Non implevit primus scire ipsam*: i. Qui primus fuit sapiens, is eam perfectè non cognovit. ¶ *Et infirmior non investigavit eam*] Καὶ ὕτως ὁ ἔσχατ☉ ὐκ ἐξιχνίασεν αὐτήν, *quin nec ultimus eam pervestigavit*. Qui tot scilicet duces adjutorésque habuit, illi quoque multum ad summam deficit.

39. *A mari enim abundavit cogitatio ejus*] *Supra mare enim abundarunt ejus cogitata*. Nam ἀπὸ hîc, ut alibi sæpe, in comparatione majoris ad minus, valet מן Hebræum. ¶ *Et consilium illius ab abysso magna*] *Supra Oceanum*.

40. *Ego Sapientia effudi flumina*] Deest in Græco. Sensus idem qui in sequentibus. Sic adnotata ad marginem sæpe in textum irrupere.

41. *Ego quasi trames aquæ immensæ de fluvio*] Ἐγὼ σοφία ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμῦ, *Ego Sapientia ut fossa è flumine*. Nam quas in Nili descriptione διώρυγας dicunt Græci, inter alios Strabo libro 17. Sextus Aurelius in Augusto *fossas* dixit. Significat comparatio, A Dei ubertate manare humanam sapientiam, & paulatim in immensum quid excrescere. ¶ *Ego quasi fluvius Dioryx*] Est alia versio eorum verborum quæ jam habuimus. ¶ *Et sicut aquæ ductus exivi de paradiso*] Gr. *in paradisum*. Nempe Paradisum *mentem humanam* intelligi dicit Philo in libro De Mundi fabrica. ὑδραγωγὸς rectè vertitur *aquæductus*. Ità enim sumitur vox hæc Græca 2 Reg. 18. 17. & 20. 20. Esa. 36. 2. & 41. 18. *Fossa* dicitur ubi apertè fluit aqua; at *aquæductus*, ubi per tubos.

42. *Dixi, Rigabo hortum meum plantationum*] Hoc *plantationum* in Græco non est, sed rectè subintelligitur. Quod verò est in nonnullis Græcis, τ̃ ἀέρων, id abest à Sixtina. ¶ *Et inebriabo prati mei fructum*] In Græcis quibusdam est, κὶ μεϑύσω μυ τ̃ πρασιὰν τ̃ διωλάν· sed τ̃ διωλάν abest à Sixtina rectiùs: *& perfundam areolam meam*. *Areola* enim vel *area* vocantur hortorum quadra segmenta.

43. *Et ecce factus est mihi trames abundans*] *Et ecce facta est fossa, fluvius*. ἐγένετο εἰς ποταμὸν pro ἐγένετο ποταμός. Hebraïca locutio. ¶ *Et fluvius meus appropinquavit ad mare*] *Factus est mare*. Significantur, ut dixi, mira Sapientiæ incrementa.

44. *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus*] Hîc desinunt verba Sapientiæ tributa, & loqui rursum incipit Sirachides præloquens ad ea quæ sequentur. ἔτι (ità Sixtina, malè aliæ editiones ὅτι) παιδείαν ὡς ὄρϑρον φωτιῶ, *Adhuc allucebo doctrinam quasi novum mané*. ¶ *Et enarrabo illam usque ad longinquum*] *Faciam longè appareat*, sicut lux matutina quoquoversùm funditur.

45. *Penetrabo omnes inferiores partes*] Hoc comma abest à Græcis, non malé. Nam quod sequitur cum illo quod antecesserat bene cohæret, repetito ἔτι.

46. *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam*] Tam certam quàm est prophetia. ¶ *Et relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorum usque in ævum sanctum*] Gr. *Et relinquam eam multorum seculorum posteris*. Etiam hoc Interpres Latinus refinxit in sensum magis Christianum.

47. *Videte quoniam non mihi soli laboravi*] *Videtis* per hoc scriptum, *me non mihi soli laborasse*. ¶ *Sed omnibus exquirentibus veritatem*] Gr. *exquirentibus eam*, nempe *Sapientiam*.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κέ.

1. ἘΝ τρισὶν ὡραΐσϑην κὶ ἀνέϛην ὡραία ἔναντι Κυρίυ κὶ ἀνϑρώπων· ὁμόνοια [ὀν ὁμονοίᾳ] ἀδελφῶν, κὶ φιλία τ̃ πλησίον, κὶ ἀνὴρ κὶ γυνὴ ἑαυτοῖς συμπεριφερόμθμοι.

2. Τρία ϳ̃ εἴδη ἐμίσησεν ἡ ψυχή μυ, κὶ προσώχϑισα [σφόδρα] τῇ ζωῇ αὐτῶν· πτωχὸν ὑπερήφανον, κὶ πλέσιον ψεύϛην, κὶ γέροντα μοιχὸν ἐλαττύμενον συνέσει.

3. Ἃ ἐν νεότητι ὐ συνήγαγες, [κὶ] πῶς ἂν εὕροις ἐν τῷ γήρᾳ συ;

4. Ὡς ὡραῖον πολιαῖς κρίσις, κὶ πρεσβυτέροις ὀπιγνῶναι βυλήν.

5. Ὡς ὡραία γερόντων σοφία, κὶ δεδοξασμθμοις διανόημα κὶ βυλή.

6. Στέφανο☉ γερόντων, πολυπειρία· κὶ τὸ καύχημα αὐτῶν, φόβ☉ Κυρίυ.

7. Ἐννέα ὑπονοήματα ἐμακάρισα ἐν καρδίᾳ [C. A.] μυ· κὶ τὸ δέκατον ἐρῶ ἐν τῇ γλώσσῃ μυ.

8. Ἄνϑρωπ☉ ὀπὶ τέκνοις εὐφραινόμθμ☉· ζῶν κὶ βλέπων ὀπὶ πτώσει ἐχϑρῶν.

9. Μακάρι☉ ὁ συνοικῶν γυναικὶ συνετῇ· κὶ ὃς ἐν γλώσσῃ [C. A.] ὐκ ὠλίσϑησε· κὶ ὃς ὐκ ἐδύλευσεν ἀναξίῳ αὐτῦ.

10. Μακάρι☉ ὃς εὗρε φρόνησιν, κὶ ὁ διηγύμεν☉ εἰς ὦτα ἀκυόντων.

11. Ὡς μέγας ὁ εὑρὼν σοφίαν· ἀλλ' ὐκ ἔϛιν ὑπὲρ τ̃ φοβύμενον τ̃ Κύριον.

12. Φόβος Κυρίυ ὑπὲρ πᾶν ὑπερέβαλε· [C. A.] κὶ ὁ κρατῶν αὐτῦ τίνι ὁμοιωϑήσεται;

13. Φόβ☉ Κυρίυ, ἀρχὴ ἀγαπήσεως αὐτῦ· πίϛις ϳ̃ ἀρχὴ κολλήσεως αὐτῦ. [C. A.]

14. Πᾶσα πληγὴ, κὶ μὴ πληγὴ καρδίας· κὶ πᾶσα πονηρία, κὶ μὴ πονηρία γυναικός.

15. Πᾶσα ἐπαγωγὴ, κὶ μὴ ἐπαγωγὴ μισύντων, κὶ πᾶσα ὀκδίκησις, κὶ μὴ ὀκδίκησις ἐχϑρῶν.

 16. Οὐκ

16. Οὐκ ἔςι κεφαλὴ ὑπὲρ κεφαλὴς ὄφεως, ϗ οὐκ ἔςι θυμὸς ὑπὲρ θυμῦ ἐχθρῦ.

17. Συνοικῆσαι λέονλι ϗ δράκονλι εὐδοκῶ, ἢ ἐνοικῆσαι μϛ᾽ γυναικὸς πονηρᾶς.

18. Πονηρία γυναικὸς ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς, ϗ σκοτοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὡς σάκκον. [ἄσαρκ@.]

19. Ἀνὰ μέσον τῦ πλησίον αὐτῦ ἀναπεσεῖται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ϗ ἀκϐσας ἀνεςέναξε πικρά. [πικρῶς]

20. Μικρὰ πᾶσα κακία πρὸς κακίαν γυναικός· κλῆρ@ ἁμαρτωλῦ ἐπιπέσοι αὐτῇ.

21. [Ὡς] ἀνάβασις ἀμμώδης ἐπὶ ποσὶ πρεσβύτυ, ὕτως γυνὴ γλωσσώδης ἀνδρὶ ἡσύχῳ.

22. Μὴ προσπέσῃς [ἐπὶ] κάλλ@ γυναικὸς, ϗ γυναῖκα μὴ ἐπιποθήσῃς.

23. Ὀργὴ ϗ ἀναίδεια ϗ αἰσχύνη μεγάλη γυνὴ, ἐὰν ἐπιχορηγῇ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

24. Καρδία ταπεινὴ, ϗ πρόσωπον σκυθρωπὸν, ϗ πληγὴ καρδίας, γυνὴ πονηρά.

25. Χεῖρες παρειμέναι ϗ γόναλα παραλελυμένα [γυνὴ] ἥτις ὐ μακαριεῖ τ̓ ἄνδρα αὐτῆς.

26. Ἀπὸ γυναικὸς ἀρχὴ ἁμαρτίας, ϗ δι᾽ αὐτὴν ἀποθνήσκομεν πάντες.

27. Μὴ δῷς ὕδατι διέξοδον, μηδὲ γυναικὶ πονηρᾷ ἐξουσίαν.

28. Εἰ μὴ πορεύε) κϛ᾽ χεῖρά σε, ἀπὸ τῶν σαρκῶν [σαρκός] σε ἀπότεμε αὐτήν.

1. Ὡ Σ] Legitur in solo C.A. ¶ Ἔναντι Κυρίε· ἔναντι Κυρίε ϗ ἀνθρώπων ὁμ. Co. quæ non item repetuntur in R.Al. ¶ Ὁμόνοια ἀ. ϗ φιλία τ̓] R. Al. ὁμόνοιαι ἀ. ϗ φιλίαι τῦ Co. πλησίον [adjectivè, à πλησί@] Al. Ar. B. uterque.

2. Σοφὸς ῥ] Abest à C. A. ¶ Ψεύςην, γέρ.] R. Al. ψ. ϗ γέρ. C. A. Co.

3. Ἀ ἐν] C.A.E. in aliis Ἀ deest. ¶ Συναγήοχας] Al. συνήγαγες Co. ¶ Copula in C. A. deest. ¶ Εὑρήσεις] R. εὕρῃς Co.Al. ¶ Γήρει] C.A. γήρᾳ libri editi. Ὁ Ἀριστοτέλης κάλλιςον ἐφόδιον τῷ γήρᾳ τ̓ παιδείαν ἔλεγε, inquit Laertius: apud quem simile Biantis exstat præceptum, Ἐφόδιον ἀπὸ νεότητ@ εἰς γῆρας ἀναλάμβανε σοφίαν· βεβαιότερον γὸ τῦτο τῶν ἄλλων κτημάτων.

4. Πολιαῖς] Lib. ed. πολιᾶς C.A. ¶ Ἐπιγνῶναι] R.Al. γνῶναι Co.

6. Στέφαν@ γερόντων, πολυπειρία] Cl. Alex. l. 3. Pæd. c. 3. qui addit, ϗ τῦ προσώπυ αὐτῶν ἡ πολιὰ, ἄνθ@ πολυπειρίας.

7. Μυ] Co. ¶ Ἐν τῇ γλώσσῃ μυ] Co. ἐπὶ γλώσσης R. Al. ἐν τῇ γλώσσῃ E.

9. Αὐτῆς] Non habent libri editi. ¶ Αὐτῦ] Al. ἑαυτῦ Co.

10. Εἰς ὦτα] Hoc est quod cap. 3. 28. dixit, Οὖς ἀκροατῦ, ἐπιθυμία σοφῦ. Isid. Pelus. l. 1. ep. 106. Λάλει εἰς ὦτα ἀκυόντων.

11. Οὐκ ἔςιν ὑπὲρ τ̓ φοβ. τ. Κ.] Chrys. hom. 3. Phil. 1. ὐδὲν ἴσον τῦ φοβεῖσθαι τ̓ Κύριον.

12. Φόβ@ Κυρίε ὑπὲρ πᾶν ὑπερέβαλε] R. Al. Chrysost. hom. 22. 1 Cor. 12. ὁ φόβ@ γὸ τῦ Κυρίε πάνλα ὑπερέβαλε. Idem hom. illâ in 1. cap. epistolæ ad Philip. Ἀγάπησις Κυρίε ὑπὲρ πάνλα ὑπερβάλλει εἰς φωτισμὸν, Co. ¶ Copula ϗ ab editis abest. ¶ Αὐτῦ] R. Al. E. αὐτὸν Co. P. H. αὐτὴν I. referendo ad ἀγάπησιν.

13. Abest à R. Al. E. legitur in C.A.Co. & Vet. Int.

14. Πᾶσαν πληγὴν] Ἀντιπαραβολαὶ ellipticæ, ubi πληΐον, αἱρετὸν, aut simile quid subintelligi potest: q. d. *Plaga quævis est tolerabilior, potior, quàm plaga cordis*, sive *animi*: sic de cæteris.

16. Κεφαλῆς] Co. κεφαλὴν Chrys. R. Al. ¶ Ὄφεως] De hujus natura scribit Epiph. lib. 1. contra Ophitas. Isid. Pel. l. 1. ep. 126. ¶ Θυμῦ] Co. θυμὸν R. Al. Chrys. ¶ Ἐχθρῦ] Lib. ed. γυναικὸς vet. Interpr

17. Εὐδοκῶ] Co. εὐδοκήσω R. Al. εὐδοκῆσαι E. Chrysost. hom. in Jo. Bapt. εὐδόκησα αὐτὸν Melissa. ¶ Συνοικῆσαι μϛ᾽] Idem & C. A. Co. ἐνοικῆσαι μϛ᾽ R. Al.

18. Ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον] Co. ἀλλοιοῖ τ̓ ὅρασιν R. Al. ¶ Ὡς σάκκον] R. Al. ὡς ἄρκ@ N. R. Co. ὡς ἄρκτ@ N. St. I.

19. Τῦ πλησίον] R. Al. τῶν πλησίον Co. ¶ Ἀκύσας ἀνεςέναξε πικρά] R. Al. ἀκυσίως ἀνεςέναξε δι᾽ αὐτὴν Co.

20. Μικρὰ π. κ. π. κ. γυναικὸς] Chrysost. lib. De virgin. cap. 46. Οὐκ ἔςι κακία ὑπὲρ κακίαν γυναικὸς, idem hom. in Decoll. Jo. Bapt.

21. Ὡς] C. A. ¶ Ἐπὶ ποσὶ πρεσβύτυ] Co. ἐν ποσὶ πρεσβυτέρυ R. Al.

22. Ἐπὶ κάλλ@] R. Al. πρὸς κάλλ@ C. A. εἰς κάλλ@ Co. ¶ Καὶ γυναῖκα μὴ ἐπιποθήσῃς] R. Al. ϗ γυναῖκα ἐν κάλλει μὴ ἐπιθυμήσῃς, E. vet. Interp. ϗ γυν. μὴ ἐπιποθ. εἰς τρυφὴν, Co.

23. Ὀργὴ ϗ ἀναίδεια, αἰσχύνη μεγάλη. Γυνὴ ἐὰν ἐπιχορηγῇ &c. E. ut D. annotavit.

25. Γυνὴ] C. A. ¶ Ἥτις ὐ μα. τ̓ ἄν. αὐτῆς] R. A. ἥτις ὐ παρακαλέσει τ̓ ἄνδρα αὐτῆς ἐν ςενάξει Co. N. R.

27. Ἐξουσίαν] R. Al. παῤῥησίαν C.A.E. παῤῥησίαν ἐξόδυ Co.

28. Ἀπότεμε αὐτὴν] R. Al. additur in Co. δίδυ [scil. αὐτῇ ἀποςάσιον, Mat. 5. 31. βιβλίον ἀποςασίυ· idem c. 19. 7. ex Deut. 24. 1.] ϗ ἀπόλυσον.

BADVELLUS.

1. **T**Ria me exhilarant, &c. ἐν τρισὶν ὡραΐσθην, ϗ ἀνέςην ὡραία ἔναντι Κυρίε ϗ ἀνθρώπων] *In tribus ornata* [aut, *decorata*] *sum, & surrexi pulcra* [sive *decora*] *Deo & hominibus*. Verbum ὡραΐζεσθαι sign. tum *deliciari* atque *delectari*, tum *exornari* ac *honestari*. Quâ postremâ significatione intelligere potest, ea tria quæ mox subjunget sibi maximo esse ornamento. Sapientia enim ornatur ac commendatur vitâ ac moribus eorum qui eâ sunt prædíti. Sic Paulus vult fideles qui Euangelium profitentur, optimis moribus officiisque ejus doctrinam ornare, 2 Cor. 6. 3, 4.

2. *Vir & uxor*, &c. Καὶ ἀνὴρ ϗ γυνὴ ἑαυτοῖς συμπεριφερόμενοι] *Et maritus & uxor sibi consentientes*: sive *concorditer conjunctéque viventes*. Translatio verbi videtur sumpta à conviviis, quæ Græcè συμπόσια à *compotando* appellantur; in quibus invitatio ad bibendum familiaris ordine instituta atq; ipsius poculi circumlatio συμπεριφορὰ nominatur: itaque ἀντὶ συμβιώσεως, i. *pro convictu ac vita conjunctione*, accipitur. Cùm autem convictus concors summúsque consensus in omni amicitia requiratur, tum præcipuè in conjugio, in quo idem torus ac lectus sine concordia non potest non esse peramarus. Cicero appellat *propinquos bene convenientes*.

3. *Tria verò hominum*, &c. τρία δὲ εἴδη ἐμίσησεν ἡ ψυχή μυ, ϗ προσώχθισε σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν] *Tria autem genera odit anima mea, & infesta est vehementer vitæ eorum*. Significat se abhorrere à tribus hominum generibus, quoniam pugnant cum natura, nullâ impulsi necessitate aut causâ vim ad peccandum aliquam habente. Quam enim causam habet *pauper* cur *superbiâ efferatur*? aut *dives* cur *mentiatur* ac dolo fraudéque utatur? aut cur homo *senex*, viribus corporis destitutus jámque confectus, *libidinis intemperantiâ inflammetur*? Nam (ut ait Cicero) *cùm omni ætati fœda sit libido, tum senectuti multò fœdissima*. Alia autem ætas aut fortuna homines potest ad peccandum impellere.

4. *Et senem adulterum*, &c. ϗ γέροντα μοιχὸν ἐλατἴύμενον συνέσει] *Et senem adulterum diminutum intelligentiâ*, i. mentis rationísque expertem. Eâ ætate naturâ libidinis ardor debet minui atque exstingui, mentis verò vigor augeri usúque rerum ac prudentiâ confirmari: itaque monstrum quoddam esse videtur senex imperitus atque ignarus, & idem libidinosus ac impudicus.

5. *Si nihil in juventute*, &c. ἐν νεότητι ὐ συνήγαγες, ϗ πῶς ἂν εὕροις ἐν τῷ γήρᾳ συ;] *In juventute tua non congessisti, & quomodo invenies in senectute tua?* Significat, subsidia vitæ maturè integrâ ætate comparanda esse, ad sublevandam

vandam postea senectutis infirmitatem maximopere opportuna. Eâdem propositâ necessitate Solomon Prov. 6.6. ad exemplum Formicæ hortatur. Qui enim non colligit in messe, tempore hiemis in summa destitutione versabitur. Vita humana habet sua tempora tum labori tum quieti opportuna: itaque hæc εὐταξία *ratio vitæ ordinata* est, quam qui negligit, is ἄτακτος nominatur.

6. *Quanto est ornamento*, &c. ὡς ὡραῖον πολιαῖς κρίσις, καὶ πρεσβυτέροις γνῶναι βουλήν] *Quàm pulcrum canis judicium, ac senibus cognoscere consilium.* Hæ sententiæ pertinent ad institutionem Senectutis, in quibus ostenditur quæ eam ætatem deceant aut dedeceant. δικαιολογία καὶ εὐβουλία duæ sunt res quæ Senectuti plurimum ornamenti conciliant: utraque enim summam prudentiam autoritatémque requirit, quæ senum maximè propria est. Vires enim sunt juvenilis ætatis; sed prudentia, consilium, sententia, senectutis. Itaque apud Lacedæmonios summum concilium γερουσία *conventus cœtúsque senum* dicebatur, quemadmodum Romæ *Senatus* est appellatus, quòd ex senibus constaret.

7. *Quàm decora senibus*, &c. ὡς ὡραία γερόντων σοφία, καὶ δεδοξασμένοις διανόημα καὶ βουλή] *Quàm speciosa* [aut, *pulcra*] *est senum sapientia, atque honoratis cogitatum & consilium.* Hoc loco conjungit ætatem gravem cum honore ac dignitate, quibus ait maximè convenire sapientiam consiliíque prudentiam, quæ à Græcis εὐβουλία appellatur.

8. *Multarum usus rerum*, &c. στέφανος γερόντων πολυπειρία· καὶ τὸ καύχημα αὐτῶν, φόβος Κυρίου] *Corona senum, experientia*, [sive *multiplex rerum peritia*] *& gloriatio eorum timor Domini.* Longinquitas ætatis usum rerum plurimarum affert, ex quo prudentia maximum est senectutis ornamentum: cum quo si timor Domini conjungatur, tum nihil est senectute honestius aut beatius.

9. *Novem sunt res*, &c. ἐννέα ὑπονοήματα ἐμακάρισα ἐν καρδίᾳ μου, καὶ τὸ δέκατον ἐρῶ ἐν τῇ γλώσσῃ μου] *Novem cogitata beata existimavi in corde meo, & decimum dicam in lingua mea.* ὑπονοήματα vocat *res quæ in animo cogitationéque versantur, & quas cogitamus.* Eas postea ordine enumerat. *Decimam* dicet esse *timorem Dei*, in quo quoniam summa & præcipua est hominis beatitudo, dicit *se linguâ suâ pronunciaturum*, quasi non possit illud in cogitatione retinere; & quia major in eo quàm in cæteris novem vis felicitatis insit.

10. *Homo qui in vita sua*, &c. ἄνθρωπος ἐπὶ τέκνοις εὐφραινόμενος ζῶν, καὶ βλέπων ἐπὶ πτώσει ἐχθρῶν] *Homo qui in liberis gaudet vivens, & qui videt in casu inimicorum.* Duas beatæ vitæ partes ponit, εὐτεκνίαν, *honestam & probam sobolem*, quæ vivis parentibus summam lætitiam affert, & τιμωρίαν *ultionem hostium, eorúmque ruinam* à Deo illatam. Nomine *inimicorum* videtur intelligere impios qui pios persequuntur, quorum vindicta & pœna cum gloria Dei conjuncta maximam piis voluptatem affert. Ità in Psalmis David aliquando ait *oculum suum in sanguine inimicorum visurum*, i. ex eorum interitu summam lætitiam percepturum.

11. *Beatus qui cum prudente vivit*, &c. μακάριος ὁ συνοικῶν γυναικὶ συνετῇ] *Beatus qui cohabitat uxori prudenti.* Hæc est tertia pars aut causa felicitatis, conjunctio consuetudóque in matrimonio mulieris probæ & prudentis. Ejus summa commendatio & laus exstat in Proverbiis Solomonis, & in illo carmine Martialis,

Vitam quæ faciunt beatiorem,

numeratur uxor casta & pudica. ¶ *Et qui se indigno non*, &c. καὶ ὃς οὐκ ἐδούλευσεν ἀναξίῳ ἑαυτοῦ] *Qui non servivit indigno seipso.* Servitus & Dominatus debet habere causas justas imperandi & parendi, ut is qui virtute & prudentiâ superior est imperet, inferior verò obediat. Nihil autem miserius est quàm pati ejus dominatum qui dignus est qui serviat. Itaque bene Cicero, *Ità*, inquit, *comparatum est, ut animus bene informatus à natura nemini parere velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut legitimè imperanti.*

12. *Beatus qui prudentiam*, &c. μακάριος ὃς εὗρε φρόνησιν, καὶ ὁ διηγούμενος εἰς ὦτα ἀκουόντων] *Beatus qui invenit prudentiam, & qui narrat in aures audientium*, i. qui habet auditores benevolos atque attentos. Est & hoc jucundissimum, atque in septima felicitatis parte numeratum, cùm aliquid dicimus aut commemoramus, ut mentes aurésque auditorum non alienas sed lubentes & attentas habeamus. Quisque enim vult audiri, suámque orationem respui molestè fert.

13. *Quàm magnus est*, &c. ὡς μέγας ὁ εὑρὼν σοφίαν· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὑπὲρ τὸν φοβούμενον τὸν Κύριον] *Quàm magnus qui invenit sapientiam: sed non est super timentem Dominum.* Sapientiam distinguit à Prudentia, (sicut Aristoteles) quòd Prudentia in rebus humanis tantummodo versetur, in quibus bonorum & malorum discrimen habet ac delectum adhibet: Sapientia verò rerum majorum, ut Divinarum cœlestiúmque, cognitionem habet. Sed his rebus omnibus Timorem Dei anteponit. Ad timorem autem adjungit postea Fidem, quæ ex novem rebus propositis decima esse videtur, quæ summam homini felicitatem afferat. Est enim timor purus animi affectus ex quo exsistit amor erga Deum: sed Fides origo est conjunctionis quâ Deo adhærescimus.

17. *Quævis plaga est tolerabilis*, &c. πᾶσαν πληγὴν, καὶ μὴ πληγὴν καρδίας· καὶ πᾶσαν πονηρίαν, καὶ μὴ πονηρίαν γυναικός] *Omnem plagam, & non plagam cordis: & omnem malitiam, & non malitiam mulieris.* Hoc loco Sapiens monet de quibusdam malis incommodísque vitæ humanæ, in quibus malam atque improbam Mulierem numerat, ejúsque importunitates ac molestias pluribus verbis persequitur. Neque verò propositum est Sapienti ut eum sexum acerbâ & contumeliosâ oratione insectetur, quem Deus honorari vult; sed in eo quæ sint incommoda fugienda ostendit. Plerique hac in parte sunt nimiùm impudentes, qui omnia crimina quæcunque possunt colligunt & confingunt quibus eum sexum deforment. Hinc illa sententia, *Ignis, Aqua, Mulier, tria mala.* Et illa Metelli improba oratio ad Senatum, *Si absque mulieribus esse possemus, beatissimè viveremus*, &c. Hæc sunt judicia, vel potiùs studia perversa, hominum temerariorum, sine judicio de creaturis Dei improbè contumelioséque loquentium. *Plaga* autem *animi* similitudine quadam dicitur, sumptâ à vulneratione corporis, accipitúrque pro *dolore* ac *molestia.* Nullus enim est corporis cruciatus qui cum angore animi sit comparandus: ità hoc modo dolor vulneris in animo est multò acerbior quàm in corpore. Significat autem hâc loquendi formâ comparationem malorum tolerabilium, exceptionémque intolerabilium.

20. *Quivis impetus, modò nè impetus*, &c. πᾶσαν ἐπαγωγὴν, καὶ μὴ ἐπαγωγὴν μισούντων· καὶ πᾶσαν ἐκδίκησιν, καὶ μὴ ἐκδίκησιν ἐχθρῶν] *Omnem incursionem, & non incursionem odientium; & omnem ultionem, & non ultionem inimicorum.* ἔχθρα *odium* (ut ait Aristoteles) est *ira inveterata & confirmata, habens propositum interitum exitiumque illius quem quis odit, & cui inimicus est.* Itaque Odium est insatiabile; in hócque ab Ira recenti differt, quòd ea nec perniciem alterius propositam habeat, & tempore placari potest. Ex hac Odii descriptione intelligi potest cur Sapiens osores atque inimicos tantopere formidandos esse dicat. Inimicus enim eo flagrat odio ut ejus quem odit sanguinem ac mortem expetat.

22. *Ut nullum caput est serpentis capite nocentius*, &c. οὐκ ἔστι κεφαλὴ ὑπὲρ κεφαλὴν ὄφεως, καὶ οὐκ ἔστι θυμὸς ὑπὲρ θυμὸν ἐχθροῦ] *Non est caput super caput serpentis, & non est ira super iram inimici.* Ira est cupiditas ulciscendi doloris, nata ex aliqua injuria: quæ si inveterascat, odium efficitur. Hîc accipitur pro offensione inimici; quæ quàm sit acerba & periculosa, Sapiens collatione ostendit.

23. *Cum leone & dracone*, &c. συνοικῆσαι λέοντι καὶ δράκοντι εὐδοκήσω ἢ συνοικῆσαι μετὰ γυναικὸς πονηρᾶς] *Cohabitare cum leone ac dracone malo* [aut, *approbo magis*] *quàm cohabitare cum muliere mala.* Hâc collatione significat Sapiens quàm sit incommoda & planè importuna vitæ consuetudo (quæ συμβίωσις aut συνοίκησις Græcè dicitur) cum malè morata muliere instituta. Intelligit autem eam conjugem quæ aut superbiâ ferociâque elata maritum ut caput suum non vereatur; aut libidine accensa, in fide conjugii non

retineatur, sed ad alios se conferat. Itaque superba, impudica, garrula, immodesta, jurgiosa ac querula (qualis fuit Xanthippe uxor Socratis, aut Nausistrata apud Terentium) planè est intolerabilis. Antea in parte felicitatis posita est societas vitæ cum proba, prudente modestáque muliere constituta.

24. *Malitia mulieris*, &c. πονηρία γυναικὸς ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς, καὶ σκοτοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὡς σάκκον] *Malitia mulieris mutat faciem ejus, & obscurat vultum suum tanquam saccum.* Toletanum exemplar legit in postremo membro ὡς ἄρκος *quasi ursus faciem suam.* Vultus est animi index: itaque mulier improba, quæ in eo sexu cum malitia habet conjunctam levitatem, facilè ostendit quàm sit contumax & proterva. Illa vultûs immutatio summam habet deformitatem alienam à pudore verecundiæ bonæ mulieris. Mihi videtur Sapiens notare feminam rebellem, atque in consuetudine vitæ à viro suo dissidentem. Est enim fœda conjugióque indigna quarundam contumacia, quam etiam ipso vultu præ se ferunt, túmque maximè ostendunt cùm officii sui admonentur. Paulus autem vult mulierem esse ὕπανδρον *subjectam viro*, neque ἀνδρὸς αὐθεντεῖν, i. *autoritatem aut jus ullum in maritum usurpare*, 1 Tim. 2. 12.

25. *Inter vicinos*, &c. ἀναμέσον τῶν πλησίον αὐτῆς ἀναπεσεῖται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἀκούσας ἀνεστέναξε δι' αὐτήν] *In medio proximorum suorum sedebit vir ejus, & invitè ingemiscet propter ipsam.* Quædam exemplaria habent, καὶ ἀκούσας ἀνεστέναξε πικρὰ *& audiens suspiravit amara*, sive *emisit suspiria amara*: sed legendum puto ἀκουσίως, non ἀκούσας & ità in codice Toletano legitur. Si legatur *audiens*, sensus poterit esse non alienus, *Quòd sermo sinister de hujusmodi muliere habitus, audienti marito ejus sit maximopere molestus & amarus, aut acerbus.* Nam quemadmodum mulier proba & honesta viri sui pulcerrima est corona & maximum sui capitis ornamentum, ità improba & malè morata caput suum dehonestat ac deformat: itaque non est mirum si hujusmodi infamia summum dolorem viro afferet.

26. *Omnis malitia est*, &c. μικρὰ πᾶσα κακία πρὸς κακίαν γυναικός· κλῆρος ἁμαρτωλοῦ ἐπιπέσοι αὐτῇ] *Parva omnis malitia præ malitia* [aut, *ad malitiam*] *mulieris: sors peccatoris incidat ei*, i. in illam. Quemadmodum bona uxor est donum Dei amplissimum, ità mala est gravissimum tormentum certissimo Dei judicio improbis ac sceleratis hominibus adhibitum. Est autem hæc orationis forma εὐκτική, quæ vim optandi habeat. Sunt enim homines scelerati tali conjugio digni.

27. *Quod ascensus arenosus est*, &c. ὡς ἀνάβασις ἀμμώδης ἐν ποσὶ πρεσβύτου, οὕτως γυνὴ γλωσσώδης ἀνδρὶ ἡσύχῳ] *Quemadmodum ascensus arenosus pedibus senis, ità mulier linguax viro quieto*: aut, *placido*. Aliâ similitudine aptâ notat importunitatem mulieris malè moratæ in consuetudine vitæ, viro sedato intemperanti linguâ odiosè obstrepentis. Dictum est olim à sapientibus *maximum mulieris ornamentum esse silentium.* Paulus etiam 1 Tim. 2. 12. vult eam *placidè cum silentióque discere, non autoritatem aliquam in virum sibi arrogare.* Itaque quàm molesta sit viro modesto ac taciturno consuetudo mulieris loquacis & garrulæ, Sapiens hâc similitudine declarat.

28. *Ne offendas in pulcritudinem*, &c. μὴ προσπέσῃς εἰς κάλλος γυναικός, καὶ γυναῖκα μὴ ἐπιποθήσῃς εἰς τρυφήν] *Ne incidas in pulcritudinem mulieris, nec mulierem appetas ad delicias.* Non improbat Sapiens venustatem mulieris, quæ donum Dei est, maximúmque ornamentum ei sexui tributum: sed cupiditatem ad voluptatem incitatam damnat: non enim is est legitimus conjugii finis aut usus. Itaque qui ad libidinem hanc vitæ conjunctionem referunt, ii fructum conjugii sui percipiunt voluptatem cum maxima molestia commutatam: non enim ea est vera & firma amoris causa, nec potest esse diuturna. Dictum est à quodam, *Uxorem si habueris καλὴν pulcram, habebis κοινὴν communem; si deformem, ποινὴν pœnam*: in quo formam mediocrem requirebat.

29. *Iracunda, impudens*, &c. ὀργὴ, καὶ ἀναίδεια, καὶ αἰσχύνη μεγάλη γυνὴ, ἐὰν ἐπιχορηγῇ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς] *Ira, & impudentia, & probrum magnum* [aut, *confusio magna*] *est mulier quæ suppeditat* [i. sumptum suggerit] *viro suo.* Duplex potest esse sensus hujus versus: unus quòd iniqua & indigna conjugii sit conditio in quo vir ab uxore alitur, cùm contrà fieri debeat: alter verò, quo significatur importunus & nulli libero ingenuóque homini tolerandus fastus mulieris divitis marito suo omnia necessaria suppeditantis, eíque dominantis atque exprobrantis. Hàc enim fortunæ præstantiâ quæ est in muliere efficitur quædam γυναικοκρατία, i. *muliebre imperium* contra naturam institutum. Itaque prudenter quidam sapiens monuit eum qui uxorem quærebat, ut æqualem ac parem duceret. Quæ enim est superior fortunâ in conjugio, eadem vult superior esse autoritate.

31, 32. *Cor afflictum, vultúmque mœstum*, &c. καρδία ταπεινὴ, καὶ πρόσωπον σκυθρωπὸν, καὶ πληγὴ καρδίας, γυνὴ πονηρά· χεῖρες παρειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, ἥτις οὐ μακαριεῖ τὸν ἄνδρα αὐτῆς] *Cor humile* [aut, *abjectum*] *& facies tetrica* [aut, *tristis*] *& plaga cordis, mulier mala: manus remissæ, & genua resoluta, quæ virum suum non beabit.* Exemplar Toletanum in postremo membro legit, ἥτις οὐ παρακαλέσει τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἐν στεναγμῷ, *quæ quidem non consolabitur virum suum in gemitu*, i. nullo ei erit adjumento & levamento in afflictione. Mulier est data viro socia vitæ, consors & particeps omnium temporum, in cujus probitate & industria maxima sunt adjumenta ornamentáque in secundis rebus, & solatia in adversis: prava verò & ignava viro suo nihil aliud quàm mœrorem ac desperationem afferre potest.

33. *Peccatum duxit initium*, &c. ἀπὸ γυναικὸς ἀρχὴ ἁμαρτίας, καὶ δι' αὐτὴν ἀποθνήσκομεν πάντες] *A muliere initium peccati, & per eam morimur omnes.* Hoc loco Sapiens causam infirmitatis muliebris altiùs repetit à primo lapsu peccatóque parentum nostrorum: in quo *mulier* (ut ait Paulus 1 Tim. 2. 14.) *fuit seducta.* Itaque ipsa experientia cum pernicie totius humani generis conjuncta cæteros docere debet quantum ei sexui sit concedendum. Atque hæc quidem est ratio quam Paulus 1 Tim. 2. 12. adducit ad officium Mulieris demonstrandum, ut ipsa in potestate viri sit, non in eum potestatem sibi aliquam assumat.

34. *Cave des aquæ exitum*, &c. μὴ δῷς ὕδατι διέξοδον, μηδὲ γυναικὶ πονηρᾷ παρρησίαν ἐξόδου] *Ne des transitum aquæ, nec mulieri pravæ licentiam exitûs.* Pulcra similitudo, quâ significat pravæ mulieri nullam licentiam esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Sicut enim aqua dato exitu facilè erumpit, ità audacia improbæ mulieris, nisi contineatur, omnia pudoris claustra perrumpit. Improbitati nihil deest præter occasionem: eam autem in muliere Sapiens hâc similitudine significat coercendam esse, nè permissu viri, quasi aliquo aquæ exitu dato, liberiùs eò erumpat quò pudor conjugii non patitur.

35. *Si ductum manûs tuæ*, &c. εἰ μὴ πορεύεται κατὰ χεῖρά σου, ἀπὸ τῶν σαρκῶν σου ἀπότεμε αὐτὴν, καὶ ἀπόλυσον] *Si non ambulat juxta manum tuam, à carnibus tuis abscinde: da, & dimitte.* Significat his verbis, mulierem rebellem ac contumacem, quæ non vult esse in potestate mariti, nec regi gubernaríque ab eo, repudiandam esse. Formam autem ejus repudii ac divortii notat, cùm dicit, *Da*: quo in verbo intelligendum est *libellum.* *Ductus* autem *manûs* significat legitimam autoritatem potestatémque viri in uxorem, cujus insigne gestat ipsa capitis integumentum.

CASTELLIO.

11. **B**Eatus qui prudentiam assecutus] Lat. amicum verum.

DRUSIUS.

1. **C**Oram Deo & hominibus] Camerarii exemplar posterius, itémque Antverpiense quod in folio complicatur, ἔναντι Κυρίου ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων, *coram Domino; coram Domino, inquam, & hominibus.* ¶ *Concordia fratrum*] Libri, pars ὁμόνοια καὶ φιλία, pars ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν. Scripserim libenter ὁμονοίᾳ καὶ φιλίᾳ in tertio casu, ut referatur ad illud, Ἐν τρισὶν ὡραΐσθην, videlicet ἐν ὁμονοίᾳ, &c. V. Int. legit

legit ut hodie scriptum est in A. B. R. & in MS. Nam vertit, *Concordia fratrum & amor proximorum.* ¶ *Amicitia proximorum*] φιλία τῶν πλησίον A. B. M. τῶν πλησίον R. τῶ πλησίον C. τῶ πλησίου uterque Camerarii. Nam dicimus ὁ πλησίος & ὁ πλησίον *proximus.* Sic in plurali οἱ πλησίοι & οἱ πλησίον *proximi.* Ὁ πλησίον, ut ὁ πέλας *qui in propinquo est.* Quocirca ubi legimus, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, ibi τὸν πλησίον tam potest esse adverbium quàm accusandi casus à πλησίος. ¶ *Cùm vir & mulier,* &c.] Συμπεριφερόμενοι, ad v. *unà circumlati.* Sig. summum consensum inter conjuges, quando alter alterum tolerat, séque ei facilem præbet, ac morem gerit in omnibus.

3. *In juventute non collegisti*] Prov. 10. 5. *Colligit in æstate filius prudens, stertit in messe filius pudendus.* Συναγήοχας. Verbum est ἄγω, à quo ἀγήοχα. Sic à συνάγω, συναγήοχα· unde & infinitum συναγηοχέναι· & in Thes. Stephani, συναγηόχει, *collegerat, comportaverat.* Alibi tamen συνήγαγες legitur. ¶ *Quomodo ergò reperias rem*] Ed. Rom. πῶς ἂν εὕροις. Cæteræ omnes εὕρῃς habent, quod etiam in textu nostro. Hic εὑρίσκω sign. *rem facere,* quod Terentius dixit, *rem reperit.* Exemplar MS. Ἃ ἐν νεότητι οὐ συναγήοχας, &c. *quæ in juventute non collegisti,* &c. L. V. *Quæ in juventute tua non congregasti, quomodo in senectute tua invenies?*

4. *Judicium*] Id est rerum administratio quà privatarum quà publicarum. Id enim sonat vocabulum *judicii* apud Ebræos. Quocirca non malè omnino vertit qui vertit *jurisdictio.* ¶ *Cognoscere*] Est ubi reperiatur γνῶναι pro ἐπιγνῶναι.

5. *Cogitatio*] מזמה Salomoni, quod interpretes ipsius reddunt ἔννοιαν ἀγαθὴν & est verbum medium.

7. *Corde*] Ἐν καρδίᾳ. Legitur & ἐν καρδίᾳ μου, *corde meo.* ¶ *Linguâ*] Ἐπὶ γλώσσης A. B. R. ἐν τῇ γλώσσῃ MS. ἐν τῇ γλώσσῃ μου C. & exempl. reliqua.

8. *Vivens*] חי, i. *sanus* ac *bene valens.* Sic *vita,* i. bona valetudo. Sic, *Vivat Rex,* Sit salvus. Hinc etiam *have,* i. חיו *vive, salve.*

10. *Qui narrat in auribus audientium*] Qui aliquid narrat attento & ei qui aures arrigit. Alibi ait, εἰς ἀκοὰς ἐπιθυμίας σοφοῦ. Et legimus apud Salomonem Prov. 25. 12. *Inauris aurea & ornamentum aureum est is qui arguit sapientem ad aurem audientem.*

12. *Timor Domini*] Pars exemplarium ἀγάπησις τοῦ Κυρίου, *dilectio verò Domini.* Editio Lat. V. *Timor Dei* φόβος Θεοῦ. ¶ *Superat omnia*] Ὑπὲρ πᾶν A. B. R. ὑπὲρ πάντα MS. & reliqui codices. Quod autem pòst sequitur εἰς φωτισμὸν, adulterinum videtur: tamen interpretantur *ad illuminationem,* & alii *claritate.* ¶ *Qui eo præditus est*] Codex Antverpiæ cusus ὁ κρατῶν αὐτόν. Uterque Camerarii ὁ κρατῶν αὐτὴν, nempe ἀγάπησιν Κυρίου. L. V. *Qui tenet illum.* Cæteri ὁ κρατῶν αὐτοῦ, quod secutus sum. Nam ità erat quoque in MS.

13. *Timor Domini*] Hunc versum legit Int. antiquus. Ideo eum descripsimus ex C. cùm abesset in A. B. R. & in MS.

16. *Supra caput serpentis*] Alibi ὑπὲρ κεφαλὴν, & alibi ὑπὲρ κεφαλῆς. *Nullum,* inquit, *caput serpentis capite nocentius est.* Hoc dicit propter venenum quod in capite serpentis: unde ipsum *venenum* ראש appellatur de sententia quorundam. Nam ראש *caput.* Sanè Jonathan reddit *caput serpentis.* ¶ *Supra excandescentiam hostis*] Ὑπὲρ θυμὸν ἐχθροῦ. Lectio alia ὑπὲρ θυμὸν. Vetus Interpres videtur legisse ὑπὲρ θυμὸν γυναικὸς· nam interpretatur, *Non est ira super iram mulieris.* Hæc lectio in omnes partes melior est. Quam etiam stabiliunt consequa verba, *Malim degere cum leone,* &c. Ælianus lib. 1. cap. 54. *Solum aspidis morsum negant curari posse, esséque omni medicinâ superiorem. Dignum sanè hoc animal odio ob redundantiam mali: At fera scelestior, & quæ minùs vitari possit, mulier venefica, qualem fuisse Medeam & Circen audivi. Nam aspidum venena non nisi morsu lædunt; illarum autem venena vel solo tactu necare feruntur.* Græca sunt, si quis fortè illa desiderat, Ἀσπὶς δὲ ἀκέσιμον μόνον δῆγμα ἀνίατον εἶναι καὶ ἰατρείας κρεῖττον, καὶ μισεῖν ἄξιον τὸ ζῶον τῆς κακίας ὡς τὸ κακὸν οὐ διαρρεῖν· ἀλλὰ καὶ τῶν θηρίων μιαρώτερον καὶ ἀφυλακτότερον γυνὴ φαρμακὶς, οἵαν ἀκούομεν καὶ τὴν Μήδειαν καὶ τὴν Κίρκην. Τὰ μὲν γὰρ ἀσπίδων φάρμακα καὶ δήγματι ἔργα δρᾷ· τὰ δὲ ἐκείνων ἀπαφὴν καὶ ἐν πόροις ἀπολλύει φασιν.

17. *Malim*] Εὐδοκήσω. Alibi εὐδοκῶ & in MS. εὐδοκήσαι. ¶ *Quàm habitare cum*] Ἢ ἐνοικῆσαι A. B. R. In aliis est ἢ συνοικῆσαι.

18. *Immutat aspectum ejus*] Ἀλλοιοῖ τὴν ὅρασιν αὐτῆς. Sic est in A. B. R. & in MS. Alii libri habent ἀλλοιοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς. Priscus quoque Int. *immutat faciem ejus.* ¶ *Obscurat vultum ejus ut saccum*] Σκοτοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὡς σάκκον. Bene hoc explicat Camerarius, *Tristitiam præ se fert, & tetrica videri vult.* Nam *saccus* vestis erat lugentium. Alibi tamen legitur ὡς ἄρκτος, videlicet in Camerarii & R. Stephani. Nam exemplar Antverpiense, quo usus sum, ἄρκος habet. Sic infrà cap. 47. ἐν ἄρκοις. Lexicon Lat. Gr. V. *Ursus,* ἄρκος. Hesychius, Ἄρκος, τὸ ζῶον· Ἄρκτος, ζῶδιον ἐν οὐρανῷ μεμβρωμένον. *Torvo,* inquit, *vultu est sicut ursa.* Interpres qui à *vulgo* nomen habet utramque lectionem conjungit. Sic enim certè vertit, *Obcæcat vultum suum tanquam ursus, & quasi saccum ostendit,* si modò locus non est glossemate contaminatus. Quod ut non affirmo, ità negare aut affirmanti contradicere non ausim.

19. *Inter proximos suos*] Ἀναμέσον τῶν πλησίον αὐτοῦ. Sic A. B. R. sed est cur malin ἀναμ. τῶν πλησίον αὐτῆς, quod exstat in aliis ed. Vetus quoque Int. *In medio proximorum ejus.* ¶ *Audiens ingemiscit acerbè*] Alia lectio ἀκουσίως ἀνεστέναξε δι' αὐτὴν, i. *invitus ingemiscet propter eam.* Exstat in C. utroque Camerarii & R. Stephani. Est etiam ubi scriptum sit ἀκουσίως ἀνεστέναξε πικρὰ, *invitus ingemiscit acerbè,* aut *amara suspiria ducit.* Quam scripturam ego cæteris prætulerim. Quanquam in L. V. *audiens suspiravit modicùm.*

21. *Pedibus senis*] Ἐν ποσὶ πρεσβυτέρου A. B. R. MS. ἐπὶ ποσὶ πρεσβύτου C. cum reliquis editionibus.

22. *Ad delicias*] Εἰς τρυφὴν *deliciarum causâ.* Additum ex C. in eadem ed. legitur ἐν κάλλει quod non nemo convertit, *Nè accidas ad pulcritudinem mulieris,* i. *Ne abjicias te:* quod Latinè dicas, *Nè accidas ad genua aut pedes mulieris, raptus amore formæ.* Judicent eruditi. Liber MS. hoc loco diversus abit ab aliis omnibus qui typis vulgati ac mihi visi sunt. Sic enim habet, καὶ γυναῖκα ἐν κάλλει μὴ ἐπιθυμήσῃς· quod eò libentiùs annoto quia in Latina V. legitur, *& non concupiscas mulierem in specie.*

23. *Ira & impudentia,* &c.] Idem codex, Ὀργὴ καὶ ἀναίδεια αἰσχύνη μεγάλη. Γυνὴ ἐὰν ἐπιχορηγῇ, &c. *Ira & impudentia magnum dedecus est. Mulier si sumptus suppeditet,* &c. Vide sis ed. Lat. Veterem. Infrà 26. 9. *Ira magna est mulier ebriosa.* Id alius dixit interpretans, *Magnum supplicium est.*

24. *Et animi plaga*] Καὶ πληγὴ καρδίας, *& plaga cordis;* Editio Lat. *& plaga mortis,* καὶ πληγὴ θανάτου· si non est erratum manûs *mortis* pro *cordis* exscribentis.

25. *Quæ non beat virum suum*] Hanc lectionem secutus Int. noster vertit, *mulier quæ non beatificat virum suum.* Diversa lectio exstat in C. & in utroque Camerarii, ἥτις οὐ παρακαλέσει τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἐν στενώσει, *quæ non consolatur virum suum in anxietate,* sive *in angustia.*

27. *Potestatem*] Ἐξουσίαν A. B. R. παῤῥησίαν, i. *licentiam,* MS. παῤῥησίαν ἐξόδου *licentiam exeundi* C. Editiones Cam. & R. Stephani: *veniam prodeundi* L. V. Huc facit proverbium vulgare, *Gallina & femina, si procul à domo abscesserint, facilè aberrant.*

28. *Si non procedit tibi ad manum*] Contrà legimus suprà 7. 27. *Mulier tibi est ex animi sententia, nè ejicias eam.* Vide quæ scripsimus ad illum locum. MS. πορεύηται per υ. ¶ *Reseca eam*] Quorundam opinio est (mea quoque fuit aliquando) Ben-Siram eundem esse cum Sirachide. Adversùs hanc opinionem argumentum peti potest ex hoc loco. Nam quod hic Sirachides suadet, Ben-Sira dissuadet. Quippe interrogatus à quodam qui uxorem malam habebat, quid eâ fieri oporteret, respondisse fertur, *Os quod cecidit in sorte tua rode:* quo dicto admonet,

net, inquit Scholiastes, *Uxorem retinendam esse, sive bona sive mala fuerit.* Addit Ebræus ille (nam Scholia Ebraica sunt) *Qui malam retinet, bene facit; ut qui repudiat, malè.* Quæ si vera, sequitur aut alium esse Sirachidem, aut si idem est, non eadem semper sensisse ac præcepisse. Quæ inconstantia non cadit in virum sapientem, qualem fuisse credimus hunc Jesum, item eum qui Ebræis *Bensira* dicitur, ac nepos fuisse creditur Prophetæ Jeremiæ. Dicam de hac re aliàs plura, si Deus & otium permittent. ¶ *A carnibus tuis*] i. A corpore tuo. Nam vir & mulier *una caro*, i. unum corpus, sunt. Quod autem ait *à carnibus*, & non *à carne*, usurpat pluralem pro singulari. Quæ Enallage obvia in Salomone. Nam חיי בשרים verbum è verbo sonat *vita carnium*. Intelligit autem bonam valetudinem, quæ *vita* dicitur Ebræis, & *carnium*, i. corporis. ¶ *Da libellum, & repudia*] Δὸς καὶ ἀπόλυσον *da & repudia*. Nescio unde hoc descripserim. Siquidem in libris non est δὸς, sed δίδε. Adi sis ad exemplaria C. Camerarii & R. Stephani. Nam in cæteris hæc desiderantur, quæ redolent glossema, nisi explicationis ergò addita dixerimus à nepote. Nam vis eadem in illis verbis quæ præcesserunt. Vetus ed. Lat. *A carnibus tuis abscinde eam, nè semper te abutatur.*

GROTIUS.

1. *IN tribus placitum est spiritui meo*] Gr. *in tribus exsulto*: nam ὡραΐζεσθαι vel ὡραΐζεσθαι solet explicari per ἐγκαλλωπίζεσθαι. ¶ Καὶ ἀνέστην ὡραία ἔναντι Κυρίου καὶ ἀνθρώπων] Lege ἅ ἐστιν ὡραῖα. Hîc καὶ est pro relativo, *quæ pulcra sunt coram Deo & hominibus*. Illa ἔναντι Κυρίου in quibusdam exemplaribus bis ponuntur κατ' ἀναφορὰν in Sixtina semel.

2. *Concordia fratrum*] Ὁμόνοια ἀδελφῶν. In Sixtina & aliis malè ὁμόνοιαν, ac similiter φιλίαν pro φιλία. Quàm pulcrum sit φιλαδελφία vide Plutarchi librum. Menander,

Ὡς ἡδύ γ' ἀνθρώποισιν ὁμονοίας ἔρως.

Quæ ipsa propè verba Psalmi 133. ¶ *Et amor proximorum*] *Proximi* nomen satis latè patet: at hîc *vicinos* significat. Menander,

Ἐὰν δ' ἄρ' ἀγαθοῦ γείτονος γείτων ἔσῃ,
Ὡς περισσὰ δ' ἄπεις ἀγαθὰ καὶ προσμαρτυρεῖς.

Hesiodus dixerat,

Πῆμα κακὸς γείτων, ὅσσον τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειαρ.

¶ *Et vir & mulier bene sibi consentientes*] Homerus,

—— οὐ μὲν γὰρ τοῦγε κρεῖσσον καὶ ἄρειον,
Ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον
Ἀνὴρ ἠδὲ γυνή.

Apollonides,

Οὐ χρυσὸς, οὐ πενίη, οὐ πλοῦτος χλιδῇ
Τοσοῦτον ἄχει διαφόρους τὰς ἡδονάς,
Ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς
Γνώμη δικαία καὶ φρονοῦσαι πάνδιχα.

Euripides Medeâ,

Αὕτη δὲ πάντα συμφέρουσ' Ἰάσονι,
Ἥπερ μεγίστη γίγνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.

3. *Tres species odivit anima mea*] Tria hominum genera. ¶ *Et aggravor valde animâ illorum*] *Offendor valde illorum vitâ.* Ità in Græco.

4. *Pauperem superbum*] Quem Græci elegantiores vocant πτωχαλάζονα. Vide Ostentatoris characterem in Herennianis. Alexis.

—— οἶδα δ' αὐτὸς κἀγὼ πτωχαλάζονα
Πολίτην τινὰ ἡμέτερον, ὃς δραχμὰς ἔχων
Τὰ πάντα τ' ἀργυρώματ', ἐξεβόα καλῶν
Τὸν οἰκέτην ἕνα καὶ μόνον ὄντα, χρώμενον δ'
Ὀνόμασι ψαμμακοσίοις. παῖ Στρομβιχίδη,
Μὴ τῶν χειμερινῶν ἡμῖν ἀργυρωμάτων
Νῦν παράθες, ἀλλὰ τῶν θερινῶν.

¶ *Divitem mendacem*] Sophocles,

Καλὸν τὸ κλέπτειν, οὐ πρὸς ἀνδρὸς εὐγενοῦς.

Habent hoc multi divites ut semper promittant, dent nunquam, quales δώσιλας vocant Græci. ¶ *Senem fatuum & insensatum*] Gr. *senem mœchum*, ac proinde *mente destitutum*. Græcum proverbium est,

Γέρων ἐρασθεὶς, ἐσχάτη κακὴ τύχη.

Plautus fine Bacchidum,

Hi senes, nisi fuissent nihili jam indè ab adolescentia,
Non hodie hoc tantum flagitiũ facerent canis capitibus.

Cicero De Officiis primo, *Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.*

5. *Quæ in juventute tua non congregasti, quomodo in senectute tua invenies?*] Vide quæ diximus ad Prov. 6. 6. Plautus Aulularia,

—— *festo die si quid prodegeris,*
Profesto egere liceat, nisi peperceris.

6. *Quàm speciosum canitiei judicium*] Κρίσις, i. *Rectè judiciorum administratio.* ¶ *Et presbyteris cognoscere consilium*] *Et senibus nosse consilium.* Euripides,

Γνῶμαι δ' ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων.

Et alibi,

Βουλαὶ δ' ἔχουσι τῶν γεραιτέρων κράτος.

Antiphanes,

Σοφόν γέ τοι τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πόλλ' ἰδόν τε καὶ μαθόν.

Sophocles,

—— τῷ γήρᾳ φιλεῖ
Ὁ νοῦς ὁμαρτεῖν καὶ τὸ βουλεύειν ἃ δεῖ.

7. *Quàm speciosa veteranis sapientia*] *Senibus sapientia.* ¶ *Et gloriosis intellectus & consilium*] *Et in honore positis intelligentia & consilium.*

8. *Corona senum multa peritia*] Πολυπειρία, *rerum multarum experientia*: nam

Seris venit usus ab annis.

¶ *Et gloria illorum timor Domini*] Pietas illis causa fiduciæ, quæ καύχημα his Scriptoribus.

9 *Novem insuspicabilia cordis magnificavi*] Gr. *Novem res, de quibus cogitavi in animo meo, beatas judicavi.* ¶ *Et decimum dicam in lingua hominibus*] i. *His decimum superaddam.*

10. *Homo qui jucundatur in filiis*] Menander,

Οὐκ ἔστι μεῖζον ἡδονὴ ταύτης πατρὶ,
Ἢ σωφρονοῦντα καὶ φρονοῦντ' ἰδεῖν τινα
Τῶν ἐξ ἑαυτοῦ.

Diogenes,

Ζηλωτὸς ὅστις εὐτύχησεν ἐν τέκνοις.

¶ *Vivens & videns subversionem inimicorum suorum*] Tolerabile hoc in Judæis. Euripides Hercule Furente,

—— ἔχει γὰρ ἡδονὰς θνήσκων ἀνὴρ
Ἐχθρὸς, τίνων τε τῶν δεδραμένων δίκην.

Quidam interrogatus quid optimè oleret, dixit, *Cadaver inimici.*

11. *Beatus qui habitat cum muliere sensata*] Theognis,

Οὐδὲν, Κύρν', ἀγαθῆς γλυκερώτερόν ἐστι γυναικός.

Hippothoon,

Ἄριστον ἀνδρὶ κτῆμα, συμπαθὴς γυνή.

Euripides,

Μακάριος ὅστις εὐτυχεῖ γάμον λαβὼν
Ἐσθλῆς γυναικός.

Hesiodus,

Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον
Τῆς ἀγαθῆς.

¶ *Et qui linguâ suâ non est lapsus*] Καὶ ὃς ἐν γλώσσῃ οὐκ ὠλίσθησε, *qui linguâ prolabi non solet.* Nam aoristus hîc, ut & alibi, Consuetudinem significat. Sensus idem qui Jac. 3. 2. Chares,

Γλώσσης μάλιστα πανταχοῦ πειρῶ κρατεῖν·
Ὁ καὶ γέροντι καὶ νέῳ τιμὴν φέρει.

¶ *Et qui non servivit indignis se*] Euripides,

Ὡς ἡδὺ δούλοις δεσπότας χρηστοὺς λαβεῖν.

Et alibi,

—— οἱ γὰρ ἥσσονες
Τοῖς κρείσσοσιν φιλοῦσι δουλεύειν βροτῶν.

12. *Beatus qui invenit amicum verum*] Legit φι (i. φίλον) γνήσιον. Nos rectiùs habemus φρόνησιν.

—— ἀγνοίας εἶδον ἀνθρώποις ἔφυ
Κέρδος λαβὼν ἄμεμπτον, εἶδε τὸ σοφόν.

¶ *Et qui enarrat justitiam auri audienti*] *Justitiam* non est in Græco; sed ὁ διηγούμενος refertur ad id quod præcessit φρόνησιν. Felix qui, cùm prudens sit, discipulos habet discendi avidos: nam

Ἀεργίαν φέρουσα παρ' ἄφρονι πόλλ' ἀγαθόν.

13. *Quàm magnus qui invenit sapientiam*]

Οὐκ ἔστι σοφίας κτῆμα τιμιώτερον.

¶ *Et scientiam*] Non est hoc in Græco. ¶ *Sed non est super timentem Dominum*] Sophocles,

—— ὁ γὰρ εὐσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς·
Κἂν ζῶσι, κἂν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται.

14. *Timor Dei super omnia superposuit*] Gr. *At dilectio Dei super omnia fulgore præcellit.* Est quidem in Sixtina φόβος· sed ità *decimum*, quod *se dicturum* promiserat, deerit, nisi suprà de Amico & Prudentia duas velis facere sententias.

15. *Beatus homo cui donatum est habere timorem Domini*] Deest in Græco. ¶ *Qui tenet illum, cui assimilabitur?*] *Qui tenet illum, Deum*, amore nempe, de quo sermo præcessit.

17. *Omnis plaga tristitia cordis est*] Malè hoc infarctum ex eo quod sequitur.

18. *Et omnem plagam, & non plagam videbit cordis*] *Omnem plagam* (*malim* scilicet, quod sequitur infrà 23. εὐδοκῶ) *quàm plagam cordis*, i. mœrorem.

Οὐκ ἔστι λύπης χεῖρον ἀνθρώποις κακόν.

19. *Et omnem nequitiam, & non nequitiam mulieris*] *Omnem malitiam quàm malitiam mulierum* pati malim: nam

Θησαυρὸς ἐστὶ τῶν κακῶν κακὴ γυνή.

20. *Et omnem obductum, & non obductum odientium*] *Quodvis adversum potiùs quàm adversum illatum ab iis qui nos odêre.* ἐπαγωγὴ quid sit vidimus suprà 2. 2.

Οὐ γὰρ γέλως ἥδιστος ἐξ ἐχθρῶν,

ait Euripides.

21. *Et omnem vindictam, & non vindictam inimicorum*] Sensus propè idem ei qui præcessit, nisi quòd ἐκδίκησις majus aliquid est quàm ἐπαγωγή. Durum oblectationi inimicorum cadere.

22. *Non est caput nequius super caput colubri; & non est ira super iram mulieris*] Aliter in Græco, οὐκ ἔστι κεφαλὴ ὑπὲρ κεφαλὴν ὄφεως· καὶ οὐκ ἔστι θυμὸς ὑπὲρ θυμὸν ἐχθροῦ. Est autem hæc παρένθεσις continens αἰτιολογίαν dicti prioris. *Nullum caput serpentis capite nocentius, nec ulla ira nocentior irâ inimici*; quæ non ex subito impetu venit, sed ex alto penitus emergit.

23. *Commorari leoni & draconi placebit quàm habitare cum muliere nequam*] *Malim commorari leoni vel draconi quàm mala mulieri.* In Græcis Proverbiis est,

Λέοντι συζῆν ἢ γυναικὶ συμβιοῦν.

Item,

Ἴσον γυναικὸς καὶ λεαίνης ὠμότης.

Euripides,

Ἀ δ' ἐς ἐχίδνης καὶ πυρὸς περαιτέρω,
Οὐδεὶς γυναικὸς φάρμακ' ἐξεύρηκέ πω
Κακῆς.

Alius,

Οὐκ ἔστ' ἀναισχυντότερον οὐδὲν θηρίον
Γυναικός.

Menander,

Πολλῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν θηρίων
Ὄντων, μέγιστόν ἐστι θηρίον γυνή.

Est & alterius dictum,

Ἰδὲ πέφυκεν ἀσπὶς, κακὴ γυνή.

24, 25. *Nequitia mulieris immutat faciem ejus*] Ubi mulier mali aliquid meditatur, solet id in vultu apparere. πονηρία, *malitia*. ¶ *Et obcæcat vultum suum tanquam ursus, & quasi saccum ostendit*] Hîc quoque, ut alibi sæpe, duæ lectiones in Græco diversæ, duas nobis interpretationes peperere, quarum utraque tandem in textum recepta est: nam alii libri habent σκοτοῖ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὡς ἄρκος, alii ὡς σάκκον. Prior lectio melior.

Fumantem vivi nasum tentaveris ursi.
Ursas quàm ursos ferociores esse docet Aristoteles, De Hist. Animal. 9. 1. ¶ *In medio proximorum ejus ingemuit vir ejus, & audiens suspiravit modicum*] Ἀνὰ μέσον τῶν πλησίον αὐτοῦ ἀναπεσεῖται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἀκούσας ἀνεστέναξε πικρὸν· aut, ut Sixtina habet, ἀνεστέναξε μικρά. Sed hoc μικρὰ natum videtur ex μικρὸν, quod sequitur. Est hîc καὶ cum verbo vice participii. *Maritus ejus cum vicinis accumbens cogitur ob ipsam suspirare*, sermone fortè de mulieribus injecto. ἀναπίπτειν est *accumbere*, Luc. 14. 10. & 17. 7. & 22. 14. Joh. 13. 12. & 21. 20. Tob. 2. 1. Judith. 12. 17.

26. *Brevis omnis malitia super malitiam mulieris*] Gr. *Exigua quævis malitia ad malitiam mulieris comparata.* ¶ *Sors peccatorum cadat super illam*] i. Talis homini flagitioso velut sortitò obtingat.

27. *Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani*] Iterum *veteranus* pro *sene* dixit, ut suprà 7. Omnia ardua difficilia incessu, præsertim si & arena pedes tardet, & ætatis sarcina accedat. ¶ *Sic mulier linguata homini quieto*] Tranquillitatis amanti.

28. *Nè respicias in mulieris speciem*] Μὴ προσπέσῃς ἐπὶ κάλλος γυναικὸς, i. nè vincaris à forma mulieris, ut ex hac sola causa eam expetas. Euripides,

Νοῦν χρὴ θεάσθαι· οὐδὲν ἡ τῆς εὐμορφίας
Ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

¶ *Et non concupiscas mulierem in specie*] *Neque desideres uxorem deliciarum causâ.* Non sola voluptas in uxore spectanda est: Sed quæri debet quæ digna sit in societatem assumi Divini humaníque juris, quæ domum regere, rem servare, liberos bene educare norit, quæ adjumentum sit in bonis rebus, in malis solatium. *Uxor* dignitatis nomen est, non voluptatis. Euripides,

Ὅστις δ' ἀγαθὴν τὴν γυναῖκ' ἄγει λαβὼν,
Σωφρονεῖν ἔδοξε ἀντὶ λύπης τοῖσιν ἔχει.

29, 30. *Mulieris ira & irreverentia, & confusio magna: mulier, si primatum habeat, contraria est viro suo*] Hîc quoque comma unum in duo discerptum est: nam in Græco habemus, Ὀργὴ καὶ ἀναιδεία, καὶ αἰσχύνη μεγάλη γυνὴ, ἐὰν ἐπιχορηγῇ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, i. *Res est plena ira atque iracundiæ, ac res pudenda, mulier quæ viro præbet*, nempe unde vivat. Antiphanes,

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν βαρύτερον τῶν φορτίων
Ὄντως, γυναικὸς προῖκα πολλὴν φερούσης.

Menander,

Ὅστις γυναῖκ' ἐπίκληρον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν
Πλουτοῦσαν, ἤτοι μῆνιν ἐκτίνει θεῶν,
Ἢ βούλετ' ἀτυχεῖν μακάριος καλούμενος.

Alexis,

Ἐπεὶ τ' ἔχειν προῖκ', ἔχει πολλὴν φασι,
Πικρὰν γε καὶ μεστὴν γυναικείας χολῆς.

Adde quæ ex Plocio Menandri edidimus. Plautus,

Uxorem accepi, dote imperium vendidi.

31. *Cor humile, & facies tristis, & plaga cordis, mulier nequam*] *Mulier mala.* Tum verò μετωνυμία est quæ causæ dat nomen effectuum. καρδία ταπεινὴ hîc est *cor dejectum mœrore.*

32. *Manus debiles, & genua dissoluta*] Sunt scilicet eidem mulieri. Nec laborare audet, nec procedere.

Οὔτ' ἂν μύλης ψαύσειεν, οὔτε κόσκινον
Ἄρειεν, οὔτε κόπρον ἐξ οἴκου βάλοι·
Οὔτε πρὸς ἰπνὸν ἀσβόλην ἀλευμένη
Ἵζοιτ',

ait Simonides. ¶ *Mulier quæ non beatificat virum suum*] Sic est in textu Sixtino. At in annotatis, ἥτις οὐ παρακαλέσει (malè quidam codices habent μακαριεῖ) τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἐν πόνοις, *quæ ipsa maritum in adversis ejus rebus non consolatur.*

33. *A muliere initium factum est peccati*] Observat idem Paulus 1 Tim. 2. 14. ἀρχέκακον γυνὴ, aiunt Græci. ¶ *Et per illam omnes morimur*] Quia Adamo peccandi causa fuit. Indè Adamus cum ipsa subjectus morti (quam alioqui Deus avertere potuerat) liberos posterósque fecit suæ conditionis esse; sicut ex servis nascuntur servi. Num. 5. 12. Sap. 2. 24.

34. Non

34. *Non des aquæ tuæ exitum, nec modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi*] Aquæ Hierosolymis diligenter in cisternis asservabantur, dabatúrque opera nequid aquæ ex cisternis efflueret: Pari diligentiâ opus ut femina non bona abstineatur à publico. Menander,

Τὰς τ̃ γαμετῆς ὅρυς ὑπερβαίνεις, γύναι,
Δι' αὐθαδίαν· πέρας γὰρ αὐλεῖ⊕ θύρα
Ἐλευθέρᾳ γυναικὶ νενόμισ' οἰκίας.
Τὸ δ' ἐπιδιώκειν, εἰς τ̃ τ̃ ὁδὸν τρέχειν
Ἔτι λοιδορουμένlω, κυνός ἐς' ἔργον, Ῥόδη.

Æschylus in Septem ad Thebas, ad mulierem,

Σὺν δ' αὖ τὸ σιγᾶν, καὶ μένειν εἴσω δόμων.

Maximè verò feminis quæ malæ sunt præcludendi exitus:

—— οἱ γὰρ γείτονες
Χαίρουσ' ὁρῶντες καὶ τ̃ εἰς ἁμαρτάνῃ.

Vicini lætantur ubi infelicem aliquem in conjugio vident.

35, 36. *Si non ambulaverit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum tuorum; à carnibus tuis abscinde illam, ne semper te abutatur*] In Græco Sixtino, εἰ μὴ πορεύεται κτ̃ χεῖρά σε, ἀπὸ τῶν σαρκῶν σε ἀπότεμε αὐτὴν, *Si ad manum tuam non it*, (i. Si tibi morigera non est, si non patitur manum) *abscinde eam à tua carne*, i. à tuo conjugio, quod ex duabus velut unam facit carnem: ad exemplum scilicet illorum qui membra sibi abscindunt, nè indè gangræna ad partes alias perveniat. Hoc explicans aliquis in margine scripserat, δίδε καὶ ἀπόλυσον, *da*, (redde dotem) *& dimitte eam*. Id ex margine in textum irrepsit. Uxorem viro morigeram etiam Xenophon χειροήθη vocat.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κς'.

1. ΓΥναικὸς ἀγαθῆς μακάρι⊕ [ὁ] ἀνήρ· καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν αὐτῦ διπλάσι⊕.

2. Γυνὴ ἀνδρεία εὐφραίνει τ̃ ἄνδρα αὐτῆς, καὶ τὰ ἔτη αὐτῦ πληρώσει ἐν εἰρήνῃ.

3. Γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθή· ἐν μερίδι φοβυμένων [τ̃] Κύριον δοθήσεται.

4. Πλυσίυ δὲ καὶ πτωχῦ καρδία ἀγαθή, ἐν παντὶ καιρῷ πρόσωπον ἱλαρὸν γαυριάσει.

5. Ἀπὸ τριῶν εὐλαβήθη [ηὐλαβ.] ἡ καρδία μυ, καὶ ἐπὶ τῷ τετάρτῳ προσώπῳ ἐδεήθlω.

6. Διαβολlω πόλεως, καὶ ἐκκλησίαν ὄχλυ, καὶ καταψευσμόν, ὑπὲρ θάνατον πάντα μοχθηρά.

7. Ἄλγ⊕ καρδίας καὶ πένθ⊕ γυνὴ ἀντίζηλ⊕ γυναικὶ, καὶ μάςιξ γλώσσης πᾶσιν ἐπικοινωνῦσα.

8. Βοοζύγιον [ὑποζύγ.] σαλευόμενον, γυνὴ πονηρά, ὁ κρατῶν αὐτῆς ὡς [ὁ] δρασσόμεν⊕ σκορπίυ.

9. Ὀργὴ μεγάλη γυνὴ μέθυσ⊕, καὶ ἀσχημοσύνlω αὐτῆς ὐ συγκαλύψει.

10. Πορνεία γυναικὸς ἐν μετεωρισμοῖς ὀφθαλμῶν, καὶ ἐν τοῖς βλεφάροις αὐτῆς γνωσθήσεται.

11. Ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ ςερέωσον φυλακlω, ἵνα μὴ εὑρῦσα ἄνεσιν ἑαυτῇ χρήσηται.

12. Ὀπίσω ἀναιδῦς ὀφθαλμῦ φύλαξαι, καὶ μὴ θαυμάσῃς ἐὰν εἰς σὲ πλημμελήσῃ.

13. Ὡς διψῶν ὁδοιπόρ⊕ [τὸ] ςόμα ἀνοίξει, καὶ ἀπὸ παντὸς ὕδατ⊕ τῦ σύνεγγυς πίεται.

14. Κατέναντι παντὸς πασσάλυ καθήσεται, καὶ ἔναντι βέλυς ἀνοίξει φαρέτραν.

15. Χάρις γυναικὸς τέρψει [τ̃] ἄνδρα αὐτῆς, καὶ τὰ ὀςᾶ αὐτῦ πανεῖ ἡ ἐπιςήμη αὐτῆς.

16. Δόσις Κυρίυ γυνὴ σιγηρά [C. A.] καὶ ἔσιν ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς.

17. Χάρις ἐπὶ χάριτι γυνὴ αἰσχυντηρά καὶ πιςή· καὶ ὐκ ἔςι ςαθμὸς πᾶς ἄξι⊕ [ἐπάξι⊕] ἐγκρατῦς ψυχῆς.

18. Ἥλι⊕ ἀνατέλλων ἐν ὑψίςοις [Κυρίυ,] καὶ κάλλ⊕ γυναικὸς ἀγαθῆς ἐν κόσμῳ οἰκίας αὐτῦ.

19. Λύχν⊕ ἐκλάμπων ἐπὶ λυχνίας ἁγίας· καὶ κάλλ⊕ προσώπυ ἐπὶ ἡλικίᾳ ςασίμῃ.

20. Στύλοι χρύσεοι ἐπὶ βάσεως ἀργυρέας, καὶ πόδες ὡραῖοι ἐπὶ ςέρνοις εὐςαθῦς.

21. Τέκνον, ἀκμlω ἡλικίας συ συντήρησον ὑγιῆ, καὶ μὴ δῷς ἀλλοτρίοις τ̃ ἰσχύν συ. [C. A.]

22. Ἂν ζητήσῃς παντὸς πεδίυ εὔγεων κλῆρον, σπεῖρε τὰ ἴδια σπέρματα, πεποιθὼς τῇ εὐγενείᾳ συ. [C. A.]

23. Οὕτως τὰ γεννήματά συ περιόντα, καὶ παῤῥησίαν εὐγενείας ἔχοντα μεγαλυνῦσι. [C. A.]

24. Γυνὴ μισθία ἴση σιάλῳ λογισθήσεται· ὕπανδρ⊕ δὲ πύργ⊕ θανάτυ τοῖς χρωμένοις λογισθήσεται. [C. A.]

25. Γυνὴ ἀσεβὴς ἀνόμῳ μερὶς δοθήσεται· εὐσεβὴς δὲ δίδοται τῷ [C. A.] ἀγαπῶντι τ̃ Κύριον.

26. Γυνὴ ἀσχήμων ἀτιμίαν καταναλώσει, θυγάτηρ δὲ εὐσχήμων καὶ τ̃ ἄνδρα ἐντραπήσεται. [C. A.]

27. Γυνὴ ἀδιάντρεπτ⊕ ὡς κύων λογισθήσεται· ἡ δὲ ἔχυσα αἰσχύνlω τ̃ Κύριον φοβηθήσεται. [C. A.]

28. Γυνὴ ἄνδρα ἴδιον τιμῶσα σοφὴ πᾶσι φανήσεται· ἀτιμάζυσα δὲ, [C. A.] ἐν ὑπερηφανίᾳ ἀσεβὴς πᾶσι [C. A.] λογισθήσεται.

29. Γυναικὸς ἀγαθῆς μακάρι⊕ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ὁ γὰρ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν τ̃ ζωῆς αὐτῦ διπλάσι⊕ ἔςαι. [C. A.]

30. Γυνὴ μεγαλόφων⊕ καὶ γλωσσώδης ὡς σάλπιγξ πολεμίων εἰς τροπlω θεωρηθήσεται. [C. A.]

31. [Ἀνθρώπυ δὲ παντὸς ψυχὴ ὁμοιότροπ⊕ τύτοις, πολέμυ ἀκαταςασίαις τ̃ ψυχlω διαιτηθήσεται.] N. R.

32. Ἐπὶ δυσὶ λελύπηται ἡ καρδία μυ, καὶ ἐπὶ τῷ τρίτῳ [ἐπὶ γ'.] θυμός μοι ἐπῆλθεν.

33. Ἀνὴρ πολεμιςὴς, ὑςερῶν δι' ἔνδειαν καὶ ἄνδρες συνετοὶ ἐὰν σκυβαλισθῶσιν.

34. Ἐπανάγων [ἐπαναγαγόντα] ἀπὸ δικαιοσύνης ἐπὶ ἁμαρτίαν, ὁ Κύρι⊕ ἑτοιμάσει εἰς ῥομφαίαν αὐτόν. [αὐτ. εἰς ῥομφ.]

35. Μόλις ἐξαιρεῖται ἔμπορος ἀπὸ πλημμελείας, [ἁμαρτίας] καὶ ὐ δικαιωθήσεται κάπηλ⊕ ἀπὸ ἁμαρτίας.

1. ARticulus à C. A. & E. abest. ¶ Διπλασία] E.

2. Ἔτη αὐτῦ] R. Al. ἔτη τ̃ ζωῆς αὐτῦ Co.

3. Τὸν] Ex C. A.

4. Καρδία ἀγαθὴ πρὸς Κύριον] Co. ἀγαθὴ πρὸς Κύριον καρδία N. St. ¶ Ἐν παντὶ καιρῷ πρόσωπον ἔχοντες [quod Participium vitio typographi prætermissum est] ἱλαρὸν γαυριάσυσι] Co. ἐν παντὶ καιρῷ πρόσωπον ἱλαρὸν R. Al. E.

5. Εὐλαβ. ἡ καρ. μυ] R. Al. εὐλαβήθη μυ ἡ καρδία Co. εὐλαβηθήσεται ἡ κ. μυ Ξ. ¶ Ἐδεήθlω] Al. ἐφοβήθlω Co.

7. Ἄλγ⊕] R. Al. ἄχθ⊕ Co. ¶ Ἀντίζηλ⊕ γυναικὶ] Co. [ut ποιὸν ἀντιζηλούμεν⊕ dixit Cl. Alex. Str. 1.] ἀντίζηλ⊕ ἐπὶ γυναικὶ R. Al.

8. Βοοζύγιον] Lib. edit. ejusdem originis βοζύγι⊕, apud Cl. Alex. Str. 3. ¶ Articulus ὁ à C. A. abest.

9. Γυνὴ μέθυσ⊕] Οἰονεὶ χόλ⊕ θεῦ, οἰνομάχλη γυνή. διὰ τί; ὅτι ἀσχημοσύνlω αὐτῆς ὐ συγκαλύψει. ταχὺ γὰρ εἰς ἀταξίαν ὑποσύρεται γυνή, κἂν μόνον ἐπιδῷ τ̃ προαίρεσιν εἰς ἡδονάς, Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 2. ¶ Μέθυσ⊕ καὶ ῥεμβὰς] Co. Epiphan. p. 512. ἀλλ⊕ γὰρ ῥεμβ⊕ [τέρεμβ⊕ lib. ed. vitiosè] ἡ ῥεμβάς, Ἄρτεμιν κυνηγέτειαν προσεῖπε· καὶ μέθυσ⊕ Διόνυσον, καὶ πελύμοχθ⊕ Ἡρακλέα. Verbum indè ῥέμβομαι Prov. 7. 12. vagor: [ῥεμβομένυς τὺς λόγυς συνάγειν jubet Macar. hom. 9.] & compos. συῤῥεμβόμεν⊕ ἀφεσει ibid. c. 13. 20. confirmante illam lectionem MS. C.

10. Μετεωρισμοῖς] R. Co. Al. μετεωρισμῷ Cl. Alex. l. 3. Pæd. c. 11.

11. Ἀδια-

11. Ἀντιβολῶν] R. Co. ut c. 42. 16. ἐν δυνάμει. Al. ἐν δυνάμει αὐτοῦ ἀγαθῶν Ar. B.

13. Articulus τὸ non est in C. A. ¶ Ἀνοίγει] Al. ἀνοίξει Co.

16. Καὶ οὕτως] Co. in R. Al. non legitur.

17. Καὶ πᾶς] Neque hoc in R. Al. ¶ Ψυχῆς αὐτῆς] Co.

18. Κυρίου] Non est in C. A. ¶ Αὐτῆς] Al. αὐτῆς Co.

20. Βάσεως ἀργυρέας] Al. βάσεων ἀργυρέαις Co. ¶ Στέρνοις εὐσταθέσι] R. Al. στέρνοις εὐσταθέσι, Co. Hinc usque ad v. 32. in Al. Ar. B. fit saltus: leguntur autem intermedii versus in C. A. Co. & N. R.

21. Ἀκμὴν ἡλικίας] Τὸ τῆς ἀκμῆς ἄνθος, Philo.

22. Ἂν ζητήσῃς] C. A. ἀναζητήσεις, Co. N. R. ¶ Εὔγεων] N. R. Co. εὔγεον, C. A.

23. Γενήματα] C. A. φυτεύματα Co. N. R.

24. Legitur l. 2. Pæd. c. 10. sed non repetito ad finem verbo λογισθήσεται. ¶ Σιάλῳ] Alii *porcam* interpretantur (quanquam Iliad. ι'. v. 208. σὺς substantivum illi additur) alii *sputum* sive *salivam*, ut apud Arist. lib. 3. Rhet. Esa. 40. 15. ὡς σίελος λογισθήσονται.

25. Τῷ ἀγαπῶντι] C. A. ἀγαπῶντι Co. N. R.

26. Ἀτιμίαν καταβλέψει] Qui reddidit *ignominiam* in virum *excitabit*, ἀντὶ τοῦ, περιβλέψεται accepit.

28. Ἐν ὑπερηφ. ἀσ. πᾶσι λογισ.] C. A. ἀσεβὴς ἐν ὑπερηφ. πᾶσι γνωσθήσεται, Co. N. R.

29. Αὐτῆς] A Co. & N. R. abest. ¶ Τῶν ἡμερῶν τῆς ζωῆς αὐτῆς] C. A. τῶν ἐτῶν αὐτῆς Co. N. R.

30. Γλωσσώδης εἰς πολεμίων τροπὴν δοθήσ.] Co. N. R.

31. In C. A. desideratur.

32. Ἡ καρδία μου] R. Al. μου ἡ καρδία Co.

33. Ἐνδείας] E.

34. Ἐπὶ ἁμαρτ.] R. Al. εἰς ἁμαρτίαν Co.

35. Ἐξαιρεῖται] Co. ἐξελεῖται R. Al. ¶ Κάπηλος] Μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι, Esa. 1. 22. Isidor. P. lib. 3. ep. 125. μιγνὺς βόρβορον οἴνῳ Naz. Carm. ¶ Ἁμαρτίας] Inter alia quæ Gr. Naz. vitarit, numerantur in ejus Vita etiam καπήλων ὅρκοι· quos ἐπαινεῖ dicit Clem. Alex. lib. 3. Pæd. cap. 11.

BADVELLUS.

1. **B**Eatus est vir proba, &c. γυναικὸς ἀγαθῆς μακάριος ὁ ἀνήρ, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ διπλάσιος] *Bonæ mulieris beatus vir, & numerus dierum ejus duplex.* Hoc capite Sapiens multas tradit sententias de bonis & malis mulieribus: unde intelligi potest, ei non esse propositum vituperare hunc sexum, sed monere tantummodo quæ in eo sunt expetenda aut fugienda.

2. *Mulier strenua exhilarat*, &c. γυνὴ ἀνδρεία εὐφραίνει τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ τὰ ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ πληρώσει ἐν εἰρήνῃ] *Mulier fortis delectat virum suum, & annos vitæ ejus implebit in pace.* Duæ sunt mulierum virtutes maximè laudabiles atq; in conjugio gratæ; una σωφροσύνη *temperantia*, quæ modestiam, pudorem ac verecundiam continet; altera est φιλεργία sive φιλοπονία, *industria* à Latinis nominata, quæ diligentiam adjunctam habet, laborémque facilè suscipit. Altera probatur propter mores ei sexui convenientes, altera etiam est grata propter opportunitates rerum domesticarum, in quibus acquirendis, conservandis, augendis mulier industria, diligens & laboriosa plurimùm potest. Socrates in Oeconomico Xenophontis, & Aristoteles in libro De re familiari, & D. Paulus 1 Tim. 2. 9, 10. has duas virtutes in muliere conjuge requirunt. Easdem summis extollit laudibus Salomon in illo encomio, *Mulierem fortem quis inveniet?* Prov. 31. 10. Sapiens in primo versu locutus est de probitate & modestia, nunc de altera ejus virtute ac laude loquitur.

3. *Uxor bona*, &c. γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθὴ· ἐν μερίδι φοβουμένων τὸν Κύριον δοθήσεται] *Mulier bona, pars bona: in parte timentium Dominum dabitur.* Significat uxorem probam præstantissimum Dei donum esse, promissum iis qui eum colunt: sicut superiore capite dixit improbam hominibus improbis destinatam & paratam.

4. Hujusmodi autem hominis *tam*, &c. πλουσίου δὲ καὶ πτωχοῦ καρδία πρὸς Κύριον ἀγαθή, ἐν παντὶ καιρῷ πρόσωπον ἔχοντες ἱλαρὸν γαυριάσουσι] *Divitis autem & pauperis cor erga Dominum, bonum: in omni tempore faciem habentes hilarem exsultabunt.* Hoc additum videtur cohærere cum proxima sententia de iis qui timent Dominum, quibus bona uxor est promissa, quorum nunc & animum pium erga Deum ostendit, & felicem vitæ statum non solùm in divitiis sed etiam in paupertate. Neque enim felicitas pendet ex rebus externis, sed ex Dei favore & benevolentia; cujus testimonium qui habent in corde suo, ii semper in omni fortuna animo & vultu sunt læto & hilari.

5. *Tria expavescit cor meum*, &c. ἀπὸ τριῶν εὐλαβήθη μου ἡ καρδία· καὶ ἐπὶ τῷ τετάρτῳ, προσώπῳ ἐφοβήθην] *A tribus formidavit cor meum, & in quarto, vultu extimui.* Plus est φοβεῖσθαι quàm εὐλαβεῖσθαι, sicut apud Latinos *timere* ac *metuere* quàm *cavere*. Itaque in quarto incommodo & malo, verbo graviore utitur; in prioribus, leniore.

6. *Civitatis scilicet proditionem*, &c. διαβολὴν πόλεως, καὶ ἐκκλησίαν ὄχλου, καὶ καταψευσμὸν, ὑπὲρ θάνατον πάντα μοχθηρά] *Calumniam civitatis, & collectionem* [sive, *congregationem*] *turbæ, & mendacium adversùs aliquem conflatum*: aut, *crimen confictum falsóque illatum*: quæ *calumnia* appellatur. διαβολὴν πόλεως accipiunt pro *proditione civitatis*, quæ usitatiùs Græcè προδοσία dicitur. διαβολὴν in hac significatione usurpari non memini: pro *calumnia* aut *criminatione* alicujus activè sæpius accipitur: ut διαβολὴ accusatoris quâ is crimen alicui infert, sive sit falsum sive verum. Ità posset intelligi *totius civitatis criminatio*, in quam aliquem incurrere, ac publicè malè audire apud cives, est molestum & cavendum: ut διαβολὴ accipiatur pro *communi sinistróque rumore ac sermone*, quæ δυσφημία dicitur, *fama non bona de alicujus existimatione*, in qua est *publicum* (ut ait Quintilianus) *totius civitatis testimonium*. Videtur enim Sapiens loqui de iis malis quæ unicuique sunt cavenda & formidanda. Quo in genere est illa *turba* atque *inconsulta multitudinis coitio*, quæ συστροφὴ à Luca in Actis Apostolorum sæpe appellatur: Qualis fuit ea quæ à Demetrio aurifice adversùs D. Paulum fuit concitata Act. 19. 25. quæ omni bono ac quieto viro formidanda est. καταψευσμὸς pro *falso alicujus inimici malevolique hominis testimonio*, quæ ψευδομαρτυρία dicitur, aut *crimine conflato ac confícto* accipitur, quæ propriè *calumnia* dicitur, ab illâque communi & sinistra civitatis fama distinguitur. Aliud enim est publicâ aliquâ infamiâ notari; aliud, falso alicujus crimine opprimi.

8. *At dolor animi*, &c. ἄλγος καρδίας καὶ πένθος, γυνὴ ἀντίζηλος γυναικὶ, καὶ μάστιξ γλώσσης πᾶσιν ἐπικοινωνοῦσα] *Dolor cordis & luctus, mulier zelotypa mulieris*, [i. mulier æmulans mulierem] *& flagellum linguæ omnibus communicans.* ἀντίζηλος mulier hoc loco dicitur pro ζηλότυπος, *quæ in amore æmula* est, & *solicita nè rivalem habeat*: quæ animi affectio in viris quoque esse solet. Est autem in genere hujusmodi vitiosa æmulatio, animi ægritudo suscepta ex communicatione ejus quo nos soli frui volumus, ejúsq; rei adamatæ socium & rivalem pati non possumus, aut ægrè molestéque ferimus. Aliquando etiam ex eo quòd alius fruatur eo bono quo nos caremus, quo nos frui cuperemus, Quo vitio laborabat Anna Helcanæ uxor, cùm ipsa sterilis rivalem videret florentem liberis, 1 Reg. 1. 10. Cicero 4. Tusc. zelotypiam vertit *obtrectationem*, quâ definit ac dicit *ægritudinem* esse, *ex eo quòd alter quoque potiatur eo quod ille ipse concupiverit.* Hoc malum vitiúmque domesticum in conjugio, ubi purus fidelísque amor vigere debet, cum maxima doloris acerbitate conjunctum est. Alterum vitium est mulieris liberiùs ac familiariùs cum omnibus communicantis, quæ suâ immodestiâ & licentiâ hominibus materiam sinistri sermonis dat. Hujusmodi autem libertas colloquendi cum omnibus familiariùs semper improbata atque impudicitiæ nomine suspecta fuit. D. Paulus Tit. 2. 5. vult mulierem οἰκουργὸν, i. *domûs custodem*, esse, non vagam extra domum ubique cursitare. Et veteres depingebant Venerem pedibus insistentem testudini, quæ ab Hesiodo φερέοικος appellatur. Eâ picturâ significabant mulieris officium

officium ac pudorem domi suæ se continentis, non foris vagantis ac cum omnibus communicantis.

10. *Mala mulier similis*, &c. βοοζύγιον σαλευόμενον γυνὴ πονηρά.] *Boum jugum concussum mulier mala.* Pulcra similitudo, quâ mulieris improbæ atque in conjugio immorigeræ mores notantur, & quasi imagine demonstrantur. Est enim συζυγία καὶ σύζυγοι *Conjugium & Conjuges* dicti quòd vir & femina eodem quasi jugo juncti sunt. Id autem benevolentiâ & fide vinctum ac junctum esse debet, ut sit firmum atque stabile: quemadmodum Juno apud Virgilium Æolo probam certámque conjugem promittit,

Connubio jungam stabili, propriámque dicabo.

Itaque mulier rebellis, nec cum marito suo consentiens, est tanquam jugum boum laxum atque agitatum, quod in hanc aut illam partem trahitur. ¶ *Qui eam tenuerit*, &c. ὁ κρατῶν αὐτῆς, ὡς ὁ δρασσόμενος σκορπίου] *Tenens eam, ut qui scorpionem apprehendit.* κρατεῖν hic accipitur pro *habere in consuetudine vitæ, eámque sibi adjungere.* Ea autem conjunctio quàm sit molesta & periculosa, aliâ similitudine animalis venenati perniciosíque ostendit.

11. *Mulier ebria*, &c. ὀργὴ μεγάλη, γυνὴ μέθυσος καὶ ῥεμβὰς, καὶ τὴν ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύψει] *Ira magna, mulier ebria* [aut, *vinolenta*] *ac mente dimota: & turpitudinem suam non occultabit.* In ebrietate nullus est rationis usus aut moderatio. Itaque Isocrates comparat hominem ebrium equis currum trahentibus, qui excusso aurigâ passim feruntur: ità libidines animi temulenti, oppressâ ratione aut dejectâ à rectione, dominantur. In ebria autem muliere quis pudor ac verecundia, i. pudicitiæ custodia, & reverentia esse potest?

12. *Impudicitia mulieris*, &c. πορνεία γυναικὸς ἐν μετεωρισμοῖς ὀφθαλμῶν, καὶ ἐν τοῖς βλεφάροις αὐτῆς γνωσθήσεται] *Scortatio* [aut, *fornicatio*] *mulieris in elationibus oculorum, & in palpebris ejus cognoscetur.* Aristoteles τὰ ἀκόλουθα appellat ea quæ mores uniuscujusque consequuntur, tanquam signa animi ac certæ notæ. Ut frontis porrectio & contractio nota est animi & voluntatis; ità oculorum elatio illustre est signum aut superbiæ aut impudicitiæ: quemadmodum Esaias Propheta 3. 16. hoc vultûs habitu nutúque oculorum mores Judæarum tum superbos tum impudicos graviter notat. Prudenter autem quidam Philosophus dixit, *non multùm referre qua in parte corporis quis sit impudicus.* Sapiens verò noster mulieris Oculos libidinis ejus indices, & in Superciliis certa signa esse dicit.

13. *Filia inverecunda*, &c. ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ στερέωσον φυλακὴν, ἵνα μὴ εὑροῦσα ἄνεσιν, ἑαυτῇ χρήσηται] *Filia impudenti firma custodiam, nè nacta licentiam, seipsâ utatur*, i. suæ obsequatur libidini, effractísque pudoris claustris, ac ruptis omnis disciplinæ ac verecundiæ vinculis, faciat quicquid libuerit. διατρέπομαι idem est quod ἐντρέπομαι, i. αἰσχύνομαι, *vereor pudoréque afficior*: hinc fit ἀδιάτρεπτος *filia ore duro atque inverecundo*, quam nihil pudet: quam dicit *diligenter asservandam & custodiendam esse.* Pudor enim in puellis pudicitiæ & castitatis custos est: eo sublato, quid salvi in muliere esse potest?

14. *Oculum impudentem asserva*, &c. ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ φύλαξαι, καὶ μὴ θαυμάσῃς ἐὰν εἰς σὲ πλημμελήσῃ] *Post oculum impudentem cave*, [aut, *observa*] *ac nè mireris si in te peccaverit.* Loquitur de eadem filia in disciplina, pudore ac potestate retinenda, atque arctissimis verecundiæ vinculis constringenda.

15. *Tanquam viator sitiens*, &c. ὡς διψῶν ὁδοιπόρος τὸ στόμα ἀνοίξει, καὶ ἀπὸ παντὸς ὕδατος τοῦ σύνεγγυς πίεται· κατέναντι παντὸς πασσάλου καθήσεται, καὶ ἔναντι βέλους ἀνοίξει φαρέτραν] Aptissimâ similitudine describit prostitutionem mulieris meretricis omnibus corpus suum sine pudore pervulgantis. In hanc autem vitæ rationem consuetudinémque deducuntur puellæ ac filiæ quæ dissolutiùs & indulgentiùs quàm pudor puellaris patitur à parentibus habitæ tractatæque fuerunt.

16. *Gratia mulieris virum*, &c. χάρις γυναικὸς τέρψει ἄνδρα αὐτῆς, καὶ τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ πιανεῖ ἡ ἐπιστήμη αὐτῆς] *Gratia mulieris delectabit virum suum, & ossa ejus impinguabit scientia illius.* Conjungit hîc comitatem suavitatémque morum in muliere cum prudentia atque intelligentia; quarum altera jucunda est, altera etiam utilis & ad gubernandam rem familiarem opportuna.

17. *Uxor taciturna & benevola*, &c. δόσις Κυρίου γυνὴ σιγηρὰ καὶ ἔννους, καὶ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς] *Donum Domini mulier taciturna & benevola*, [sive, *cordata*] *nec est permutatio erudita anima*, i. res ulla tam pretiosa quâ commutari debeat femina instituta & bene morata. *Anima* enim hîc pro *muliere* accipitur: quemadmodum Servius Sulpitius in quadam ad Ciceronem epistola illius filiam mortuam *animulam* appellat. ἔννους autem alii vertunt *cordata*, i. prudens: quæ prudentia cum silentio ac taciturnitate non malè conjungitur. Sed quoniam paulò antè de Prudentia & Scientia mulieris locutus est, & ἔννους dicitur *qui benè affectus atque animatus est*, & εὔνοια *benevolentia*, malo usitatam nominis significationem retinere, cùm uxoris amor & charitas erga maritum maximopere requiratur & commendetur. Paulus enim eam φίλανδρον *amantem viri* esse jubet Tit. 2. 4.

19. *Uxor verecunda*, &c. χάρις ἐπὶ χάριτι γυνὴ αἰσχυντηρὰ καὶ πιστή] *Gratia super gratiam mulier pudens ac fidelis.* Hæc duo sunt maxima mulieris ornamenta, Verecundia & Fides, quarum altera cavet omnem in dictis & factis turpitudinem, ex eâque hominum, in primísque mariti, offensionem; altera verò in rebus commissis creditísque versatur: quo uno vinculo necessitudo conjugii maximè continetur. Significat autem duplicem mulieris gratiam esse, cùm summus ejus pudor cum fidelitate conjungitur.

20. *Nec tanti ullum*, &c. καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς πᾶς ἄξιος ἐγκρατοῦς ψυχῆς αὐτῆς] *Nec est ullum pondus dignum continente animo ejus*, i. temperato. ἀξία apud Græcos accipitur pro *dignatione, pretio, æstimatione, quâ res aliqua penditur ac æstimatur.* Itaque hâc loquendi formâ significat Sapiens mulierem modestam & fidam pretio cætera omnia commoda hujus vitæ superare.

21. *Ut Sol oriens*, &c. ἥλιος ἀνατέλλων ἐν ὑψίστοις Κυρίου, καὶ κάλλος γυναικὸς ἀγαθῆς ἐν κόσμῳ τῆς οἰκίας αὐτῆς] *Sol exoriens in altissimis Domini, & pulcritudo bona mulieris in ornatu domûs ejus.* Comparatione rei pulcerrimæ maximéque illustris commendat industriam, diligentiam elegantiámque mulieris in œconomia & re domestica, in qua quidem singularum rerum εὐταξία *ordo* ac *decor* nitet ac relucet. φιλοκαλία, i. *munditiès cultûs* atque *elegantia* absque magnificentia sumptuosa & immoderata, maximè laudatur in matrefamiliâs, eâque in re familiari maximum est ornamentum ac lumen clarissimum. Huic virtuti sordes opponuntur, in quibus maximum negligentiæ testimonium est. Ex hac enim rerum domesticarum apta ornatâque collocatione ac munditie pulcritudo mulieris elucet.

22, 23. *Lucerna splendens* &c. λύχνος ἐκλάμπων ἐπὶ λυχνίας ἁγίας, καὶ κάλλος προσώπου ἐν ἡλικίᾳ στασίμῃ] Duplex est corporis forma & pulcritudo: Una in ipso vultu, quæ maximè in viris dignitatem, in feminis venustatem habet. Quanquam cæterarum partium compositio ad pulcritudinem requiritur, tamen præcipua vis inest in vultûs orísque conformatione. Hanc formæ elegantiam & præstantiam cùm in constante ætate relucet, Sapiens rei pulcerrimæ comparat. Altera pulcritudo est in *pedibus*, cum quibus mihi videtur comprehendere omnes partes inferiores à pectore ad pedes usque, in quibus magnitudo cum pectore ac cæteris membris consentiens, est pulcra & formosa. Sed Sapiens ad commendandam formam non tam respicit ἀναλογίαν *proportionem* membrorum aptámque compositionem quàm morum ac vitæ convenientiam & congruentiam, sine qua pulcritudo corporis nullam laudem habere potest. Nam Solomon Prov. 11. 22. formam in muliere improba & impudente comparat *torqui aureo in porca naribus suspenso.* Itaque requirit *constantiam ætatis* ac vitæ morúmque moderationem, quasi quoddam ὑποκείμενον, in quo illa excellens corporis *pulcritudo* perspiciatur. Sic Socrates jubebat homines sæpe se in speculo contemplari: ut si essent deformes, eam corporis deformitatem pulcritudine animi compensarent: si formosi, ut nihil indignum egregi-

già formâ committerent. Si tu mavis intelligere per ἡλικίαν ἀκμῆς *ætatem statam & firmam* eam quam Aristoteles dicit esse τῶν ἀκμαζόντων *vigentium*, in qua sunt viri, poteris intelligere quod tibi placuerit. Nam is Philosophus singulas ætates suam dicit habere pulcritudinem. ¶ *Fili, vigorem ætatis*, &c. τέκνον, ἀκμὴν ἡλικίας σου συντήρησον ὑγιῆ, καὶ μὴ δῷς ἀλλοτρίοις τὴν ἰσχύν σου] *Fili, vigorem ætatis tuæ conserva sanum*, [i. integrum, nè consumatur libidine] *ac ne des alienis robur tuum*. Videtur Sapiens paulò antè commendasse præstantem corporis formam, quæ in flore vigoréque ætatis præcipuè relucet, ut postea dehortaretur juvenes à scortatione flagitiosâque libidine, quâ omnis corporis & forma deformatur & vis enervatur. ¶ *Ubi per omnes campos*, &c. ἀναζητήσας παντὸς πεδίου εὔγεων κλῆρον, σπεῖρε τοῖς ἰδίοις σπέρματα πεποιθὼς τῇ εὐγενείᾳ σου] *Postquam quæsiveris omnis campi* [i. ex campo & agro] *fertilem sortem*, [aut *possessionem*] *semina propria semina confisus generis tui dignitate*: sive, *optimo tuo genere*. Allegoria est continuatáque similitudo, in qua Sapiens homines juvenes ab impura vagâque scortatione ad certum, legitimum honestúmque conjugium revocat. Solomon Prov. 5. 15. aliâ Allegoriâ in eadem re utitur, *Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta de medio putei tui*, &c. ¶ *Sic demum soboles*, &c. οὕτω τὰ γεννήματά σου περιέσται, καὶ παρρησίαν εὐγενείας ἔχοντα μεγαλυνθήσεται] *Ità progenies tua superstites, & libertatem boni generis habentes magna fient*, i. succrescent ac augescent. Hâc fiduciâ optimi generis maxima incrementa suscipient. Ostendit Sapiens propriis nunc verbis fructum honesti ac legitimi conjugii: Is autem est certa & legitima proles, ingenuique liberi, post mortem parentum, nullam vituperationem generis ortûsque sui, sed commendationem potiùs habentes. Videmus enim quanta infamia nothis spuriisq; relinquatur. Hujusmodi autem εὐγένεια ἢ δυσγένεια *generis dignitas aut indignitas infamiáque* maximam vim habent ad animos liberorum aut excitandos aut dejiciendos. ¶ *Mulier meretrix*, &c. γυνὴ μισθία ἴσα σιάλῳ λογισθήσεται· ὕπανδρος δὲ πύργος θανάτου τοῖς χρωμένοις λογισθήσεται] *Mulier mercenaria* [aut, *meritoria*] *æqualis porca existimabitur: conjugata autem* [sive; *quæ est sub viro*] *turris mortis utentibus existimabitur*. Dissimilis conditio existimatióque mulieris meretricis & conjugis hic ostenditur; quarum altera propter vitæ inhonestæ professionem scrofæ comparatur, altera verò vitæ socia viro adjuncta maximam ei opem afferre judicatur. Est fidelis uxor in consuetudine hujus vitæ quasi quoddam firmum propugnaculum ad defensionem salutémque viri oppositum. Itaque non sine causa à Deo dictum est, *solitudinem homini non esse bonam*, mulieris autem societatem multas & magnas habere vitæ commoditates atque opportunitates. ¶ *Inhonesta mulier contemnit*, &c. γυνὴ ἀσχήμων ἀτιμίαν καταβιβάσει, θυγάτηρ δὲ εὐσχήμων καὶ τὸν ἄνδρα αἰσχυνθήσεται] *Mulier turpis ignominiam obteret*, [i. negliget] *filia verò honesta etiam virum suum reverebitur*. Alia dissimilitudo morum mulieris improbæ ac dissolutæ omnem hominum existimationem sermonémq; negligentis, & probæ ac modestæ virum ut caput suum reverentis, à Sapiente proponitur. Ex hac autem observantia ac verecundia quam modesta mulier erga virum domi præstat, intelligi potest quantam foris reverentiam adversùs cæteros adhibeat. Nam consuetudo familiaritásque vitæ conjugalis ac suavitas amoris, quæ reverentiam posset minuere, non impedit quominus uxor virum suum ut superiorem colat & observet. ¶ *Mulier impudens cani comparanda*, &c. γυνὴ ἀδιάτρεπτος ὡς κύων λογισθήσεται] *Mulier inverecunda ut canis existimabitur*. Nullum est animal præter Hominem pudoris ac verecundiæ particeps; sed ex omnibus Canis est impudentissimus. Itaque apud Homerum Achilles Agamemnoni objicit caninam impudentiam. ¶ *Clamosa mulier & linguax*, &c. γυνὴ μεγαλόφωνος καὶ γλωσσώδης εἰς πολεμίων τροπὴν θεωρηθήσεται· ἐν ᾧ πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου τοιούτου ἐν ἀναστάσεσι πολέμων διαπεράσει] *Mulier vociferans & linguax ad hostium fugationem conspicietur: omnis autem hominis animus similis hujusmodi moribus, belli seditionibus animam suam* [i. vitam] *transiget*: aut, *traducet*. Significat his verbis Sapiens conjugium turbulentum & inquietum, dissidiis, clamoribus, jurgiis intestinis plenum, in quo mulier turbulenta & clamosa virum eodem ingenio ac moribus præditum nacta est. Hâc autem *hostium in fugam conversione* significat mulieris audacis animum atque ingenium, quæ contentione ac vociferatione in dissidio & jurgio quasi victrix versatur.

25. *Duo cor meum contristant*, &c. ἐν δυσὶ λελύπηται ἡ καρδία μου, καὶ ἐπὶ τῷ τρίτῳ θυμὸς μοι ἐπῆλθεν] *In duobus molestiâ affectum est cor meum, & in tertio indignatio mihi advenit*. Duo priora dolorem afferunt, tertium verò etiam indignationem.

26, 27. *Vir bellicosus egestate*, &c. ἀνὴρ πολεμιστὴς ὑστερῶν δι' ἔνδειαν, καὶ ἄνδρες συνετοὶ ἐὰν σκυβαλισθῶσιν, ἐπανάγων ἀπὸ δικαιοσύνης εἰς ἁμαρτίαν] *Vir bellicosus deficiens per inopiam, viri prudentes si ut quisquilia rejiciantur*, [aut, *contemnantur*] *revertens à justitia ad peccatum*. Duo sunt genera hominum virtute laudéque excellentium; unum πολεμικῶν, quorum egregius animus in bellis gerendis cernitur; alterum συνετῶν *prudentium*, quorum sententia, consilium, autoritas tempore pacis in republ. administrandâ plurimùm valere debet. Hæc duo cùm aut egestate destituuntur, aut hominum opinione improbantur aut contemnuntur, summo dolore animos bonorum afficiunt. Neque enim virtus excellens Imperatoris hominísque militaris rebus ad bellum necessariis destitui debet, neque autoritas viri prudentis consilióque præstantis contemni ac rejici. Tertium est genus hominum in quo nulla est commendatio, nec deploratio ex iniqua conditione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbitate suscepta: illud autem est eorum qui, cùm relictâ impietate & injustitiâ se ad cultum Dei studiúmque justitiæ contulissent, abjecto timore Dei & justitiâ, ad pristina sua peccata relabuntur. Est autem hic à bono ad malum reditus planè indignus: itaque ei hominum generi gravissimam proponit comminationem, ut Deus hujusmodi apostatas *gladio* sit perditurus.

28. *Mercator vix evitabit*, &c. μόλις ἐξαιρεῖται ἔμπορος ἀπὸ πλημμελείας, καὶ οὐ δικαιωθήσεται κάπηλος ἀπὸ ἁμαρτίας] *Vix eximitur mercator à delicto, & caupo non justificabitur à peccato*. Sapiens hîc tradit aliquas sententias de Avaritia & Cupiditate immoderata rei quærendæ atque amplificandæ, quæ aliorum cum injuria plerumque conjuncta est. Hoc autem vitio studióque pecuniæ negotiatores inprimis laborare solent. Quæ causa & ratio est ut iste versus cum cæteris qui sequuntur in proximo capite conjungendus videatur.

CASTELLIO.

10. *Jugum boum quod agitatur, est uxor mala*] Ut discordes in jugo boves omnia perturbant, sic uxor mala conjugium.

24. *Ubi per omnes campos fœcundam possessionem quæsieris*] Uxorem.

DRUSIUS.

1. *Beatus vir*] Μακάριος ἀνὴρ MS. absque articulo, & mox διπλασία, ubi reliqui cod. διπλάσιος habent.

2. *Mulier strenua*] אשת חיל Prov. 31. 10. *mulier fortis* L.V. ¶ *Annos vitæ ipsius*] Sic Int. antiquus. Alibi τὰ ἔτη αὐτοῦ *anni ejus*. Sic A.B.R. cum MS.

4. *Divitis verò & pauperis*] Hæc meliùs referas ad superiora, ut sensus sit, *Qui uxorem bonam sortitus est, sive pauper sive dives fuerit, semper est animo hilari ac læto*. ¶ *Cor latum*] Toletanum exemplar cum duobus Camerarii καρδία ἀγαθὴ πρὸς Κύριον, *cor bonum erga Dominum*. Biblia R. Stephani, καρδία πρὸς Κύριον ἀγαθή. ¶ *In omni tempore vultus hilaris*] Varians lectio, ἐν παντὶ καιρῷ πρόσωπον ἔχοντες ἱλαρὸν γαυριῶσιν, *omni tempore vultum habentes hilarem exsultabunt*: sive *exsultaturi sunt*. Habetur in C. in utroque Cam. in Bibliis Roberti. Cæteri libri, etiam qui manu descriptus est, nobiscum consentiunt. L.V. *vultus illorum hilaris*, πρόσωπον αὐτῶν ἱλαρόν.

5. *Vertetur cor meum*] MS. εὐλαβηθήσεται ἡ καρδία μου. ¶ *Deprecatus sum*] Ἐδεήθην. Hæc est lectio trium librorum A. B. R. In cæteris est ἐφοβήθην· & in L. V. *& in quarto facies mea metuit*, i. προσώπῳ μου ἐφοβήθη. Alii referunt ex Græco *vultu extimui*: alii, *& quarta persona incutit mihi metum*: alii, *& à quarti conspectu metuo*, ἀπὸ προσώπου τετάρτου ἐφοβήθην.

6. *Calumniam civitatis*] Aut דבת העיר, in quo significatio *odii*. Est enim דבה *effecta in odium alterius criminatio*, aut *ex odio profecta malitiosa infamatio*, quam Latinè *calumniam* dicimus: unde מוציא דבה *intendit calumniam, profert infamiam*. Aut שטנת העיר. Nam שטן vetustâ interpretatione ἐνδιαβάλλω. Cæterùm דבה ἐκ τοῦ μίσους est, ut διαβολὴ apud Græcos. Nam etiam vera accusatio διαβολὴ vocatur. Vide quæ notavimus ad cap. 19, 15. ¶ *Concionem populi*] Ὄχλος non tam *populum* sign. qui λαὸς aut δῆμος dicitur, quàm *turbam*: ut legi possit *concionem inordinatæ multitudinis*. Neque enim concio populi est metuenda, sed ὄχλος, i. *turba*. Est autem TURBA, teste Augustino, *multitudo inordinata*. ¶ *Mendacium*] *Mendacem criminationem* aut *obtrectationem*. Nam καταψεύδομαι *mendaciter obtrecto* vel *traduco*. Interdum καταψεύδομαι *mentior*, idem videlicet quod ψεύδομαι· unde καταψευσμὸς, *mendacium*. Sed hic significat id quod dixi.

7. *Dolor cordis*] Ἄλγος καρδίας. Quædam exempl. ἄχθος καρδίας, i. *onus cordis*. Prior scriptura exstat in A. B. R. & in MS. Sed & Int. noster Vulg. ità legit. ¶ *Æmula mulieris*] Sunt exempl. quæ legunt ἀντίζηλος γυναικὶ, omissâ præpositione ἐπὶ. *Æmulam* autem intelligo, quæ vulgò *mulier zelotypa* dicitur. Post hæc verba codex MS. punctum ponit, sequente, ut fit, literâ majusculâ, Καὶ μάστιξ.

8. *Prehendenti scorpium*] *Scorpium prehendit*, adagium est periculi: de quo suo loco. Vide Proverbia mea.

9. *Ira*] i. Pœna, supplicium. ¶ *Mulier ebriosa*] In quibusdam libris additur καὶ ῥεμβὰς, *& vaga*: quod nec in A. B. R. legitur, nec in MS. nec in L. V. Verti *& vaga* post Camerarium. Nam ῥέμβομαι, *vagor, erro*. Talis ferme impudica est. Unde Chaldæi *meretricem* appellant יצאת ברא. Nam *in domo non manent pedes ejus*, ut de eadem Salomo loquitur. Cæterùm ῥεμβὰς alii aliter reddunt; quidam *indomita*, alius *mente alienata*, alius *vertiginosa*.

10. *De palpebris ejus*] Hinc lucem facies Salomoni Prov. 6. 25. ubi ait, de meretrice loquens, *Ne te capiat palpebris suis*. Nam oculorum mira vis in amoribus; rectéque Augustinus, *Impudicus oculus impudici cordis est nuncius*.

11. *Filia inverecunda*] In Veneta prius legebatur ἐπὶ θυγατέρα ἀδιατρέπτους. Id pòst emendantes Germani scripserunt ἐπὶ θυγατέρα ἀδιατρέπτου, Itali ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ. Cui emendationi firmandæ sunt reliqua exemplaria, etiam editio Lat. Vet. in qua redditus hîc locus exstat, *In filia non avertente se*. Est autem θυγάτηρ ἀδιάτρεπτος *filia quæ nequit διατρέπεσθαι*, i. *erubescere* aut *pudefieri*, quæ nullo pudore in viam revocari potest. Nam mulier cum pudore unà pudicitiam amittit. Vera ergò lectio ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ· quo modo sanè legitur 42. 16. ubi hæc eadem verba repetuntur. Sic γυνὴ ἀδιάτρεπτος *mulier inverecunda, impudica*, infrà v. 27.

13. *Aperiet*] Ἀνοίγει. Alibi ἀνοίξει, *aperiet*. Quod etiam priscus Interp. legit. ¶ *Et ex vicina qualibet aqua*] Vel, ità *ex vicina qualibet aqua bibit*, nempe mulier impudica, quam per *oculum impudentem* innuere videtur. Vult dicere, *Sitim libidinis exstinguit ex obvio quoque*. *Aqua* enim rem Veneream notat, ut Prov. 9. 17. *aquæ furtivæ dulciores*: & in editione Græca, ἀπὸ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου, *ab aqua aliena abstine*.

14. *Ad sagittam*] Repeti debet παντὸς ut sit *ad omnem sagittam*: quod valet *ad quamvis sagittam*. Sic explicabis, *contra omnem palum*: nam sensus, *contra quemvis palum*.

16. *Donum Domini*] Δόσις Κυρίου *donatio Domini*. Et intellige *Domini benevolentis*. Nam etiam mala est *donum* *Dei*, sed *irati*, ut dicebat Menander. Sic dico, Quibus malè vult, malam dat uxorem; quibus bene vult, bonam ac prudentem. His concinit illud Salomonis Prov. 18. 22. *Qui invenit uxorem, invenit bonum, & elicuit favorem à Domino*. ¶ *Taciturna*] Nihil tam ornat mulierem quàm Taciturnitas. Sophocles,

Γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

O mulier, ornamentum adfert mulieribus silentium. Vulgò hic sexus malè audit propter loquacitatem. ¶ *Et benevola*] Καὶ εὔνους. Legitur in C. utroque Cam. & R. Stephani. Vetus quoque Interp. legisse videtur: nam vertit *sensata & tacita* εὔνους καὶ σιγηρά. *Tacita*, i. *taciturna*. Sic Plautus, *Bona est tacita mulier quàm loquens*. Vult dicere, *bona magis quàm loquens*. ¶ *Non est permutatio*] Nihil est quod eam æquiparet, aut cum ejus pretio permutari possit. ¶ *Anima erudita*] Mulieris bene institutæ.

17. *Gratia supra gratiam*] Χάρις ἐπὶ χάριτι, *gratia ad gratiam*. Quidam exposuit *multiplex gratia*; alius, *gratia duplici commendatione cumulata*. Nescio an huc referri posset ex Euangelio Johannis χάριν ἀντὶ χάριτος, *gratiam pro gratia*. ¶ *Et fidelis*] Quæ fida est viro suo. L. V. *mulier sancta*, i. ἁγία. Hæc pars desideratur in A. B. R. & in MS. ¶ *Animæ continenti*] In quibusdam libris ἐγκρατοῦς ψυχῆς αὐτῆς, *animæ continenti ejus*.

18. *In excelsis Domini*] במרומי יהוה. Id valet *in cœlis Domini*. Nam τὰ ὕψιστα *cœlum*. Dicunt etiam τὸ ὕψος, i. מרום, *altitudo*. Quod de *Deo* quoque usurpant. Editio Vet. *in altissimis Dei*. ¶ *In ornamento domûs ipsius*] Videlicet mariti. Diversa lectio habet αὐτῆς, quomodo sanè legit Interp. Vet. referens *in ornamentum domûs suæ*. Ego αὐτοῦ edidi ex A. B. R. quod tunc magìs placebat: nunc alia sententia est. Rescribe igitur αὐτῆς, alterâ lectione ad marginem rejectâ.

20. *In basi argentea*] Alibi aliter, videlicet ἐπὶ βάσεσιν ἀργυραῖς· quod ità legit Interp. noster: nam interpretatur, *Columnæ aureæ super bases argenteas*. ¶ *Cum pectore stabili*] Ἐπὶ στέρνοις εὐσταθοῦς, *in pectore stabilis*, sub. *feminæ*. Epitheton absque re. Quod deerat Vet. Interpres expressit. Vide, si placet. Hæc est lectio trium librorum A. B. R. Codex MS. qui est Heidelbergæ ἐπὶ στέρνοις εὐσταθέσι, si modò adolescens rectè descripsit. Tu lege ἐπὶ στέρνοις εὐσταθῆ, vel ἐπὶ στέρνοις εὐσταθοῦς, vel certè ἐπὶ στέρνοις εὐσταθέσι· quod in C. aliisque editionibus.

22. *Fili*] Versus iste cum 10 sequentibus deest in MS. ut etiam in A. B. R. & in L. V. ¶ *Vigorem ætatis tuæ*] Prov. 5. 9. *Nè des alienis* הודך, i. interprete Symmacho, τὴν δόξαν σου. Alii vertunt *robur tuum*. Sed *robur tuum*, i. כחך aut חילך. Hoc legitur Prov. 31. 3. *nè dederis mulieribus robur tuum*: illud exstat Prov. 5. 10. *Nè satientur extranei robore tuo*, τῆς ἰσχύος σου, i. bonis ac facultatibus tuis.

24. *Pro sue habetur*] Alii, *pro sputo habetur*. Nam σίαλος sive σίαλον *sputum*. Dicitur & σίελος καὶ σίελον. Prius elegi, quia mihi videtur in mente habuisse illud Salomonis, *Ornamentum aureum in rostro suis est mulier pulcra, eadémque recedens à sapientia*. Nam quin eò respexerit vix ullum mihi dubium est. ¶ *Maritata verò*] Ὕπανδρος δὲ *quæ sub viro est*, sive *quæ virum habet*, nupta. Ea mœchis est, inquit, *turris mortifera*. Quapropter? Nam exitium eis adfert. Quidam *propugnaculum contra mortem*. Minùs arridet. Γυνὴ ὕπανδρος אשת איש: quod verbum è verbo sonat *mulier viri*: & subintelligitur *alterius*. Exstat eo sensu Prov. 6. 26. *Mulier viri animam pretiosam venatur*. Vocatur ibidem *mulier mala*, videlicet v. 24. *ut custodiat te à muliere mala*. Quod noto quoniam Græca Ecclesia hîc legit ἀπὸ γυναικὸς ὑπάνδρου· cujus loco Aquila posuit ἑταίρου σου, & Theodotio πόρνης. Paulò pòst, ubi in Ebræo, *qui ingreditur ad uxorem proximi sui*, eadem Ecclesia legit ὁ εἰσελθὼν πρὸς γυναῖκα ὕπανδρον. Aq. & Theod. ἑταίρου αὐτοῦ. Sym. τοῦ πλησίον.

28. *Omnibus sapiens apparebit*] Expendite hoc vos qui estis ex sexu infirmo, & honorem deferte maritis vestris. Sic enim fiet certè, licèt insipientes eritis, ut pro sapientibus habeamini.

habeamini. Nam honorare maritum proprium est sapientis feminæ.

29. *Bona mulieris beatus vir est*] Hic versus legitur suprà in principio hujus capitis; sed paulò aliter: nam ibi καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, hic ὁ γὰρ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν αὐτοῦ· ibi διπλάσιοι tantùm, hic διπλάσιος ἔσται.

30. *Ad hostes fugandos exquiretur*] q.d. Ad nullam rem aliam utilis est.

33. *Et viri intelligentes si pro rejectamentis habeantur*] Quod accidit in Regnis & Rebusp. malè constitutis, sed maximè in statu populari, ubi sæpe quisquiliæ hominum ad clavum sedent. Quod ubi fit, ibi literæ contemnuntur & virtus nullo in pretio est. Nec mirum: Nam & literas ignorant, & virtus quid sit nesciunt. Usque adeò verum est illud, *Scientia non habet hostem præter ignorantem.* Beatos illos qui sub Principibus degunt, sub Principibus, inquam, bonis & sapientibus!

34. *Ad peccatum*] Ἐπὶ ἁμαρτίαν. Alibi εἰς ἁμαρτίαν. Quod fugit, non effugit. Versu qui hunc antecedit, MS. codex legit δι' ὁσιότητα.

35. *Vix eximitur*] Μόλις ἐξελεῖται A.B.R. μόλις ἐξαιρεῖται libri alii.

GROTIUS.

1. *Mulieris bona beatus vir*] Euripides,
Εὐτυχεῖ δ' ἐσθλῆς τυχών.
Simonides,
Τὴν δ' ἐκ μελίσσης· τήν τις εὐτυχεῖ λαβών·
Κείνῃ γὰρ οἴῃ μῶμος οὐ προσιζάνει.
Θάλλει δ' ὑπ' αὐτῆς κἀπαέξεται βίος.
Adde quæ sunt Prov. 31. ¶ *Numerus enim annorum illius duplex*] Tranquillitas enim causa longæ vitæ. Simonides post jam prolata,
Φίλη δὲ σὺν φιλέοντι γηράσκει πόσει.

2. *Mulier fortis oblectat virum suum*] Ἀνδρεία *generosa, strenua.*

3. *Pars bona mulier bona*] Bona sors vitæ. ¶ *In parte timentium dabitur viro sancto pro factis bonis*] In Græco tantùm est, *Dabitur pro sorte iis qui timent Deum.* Vide Prov. 18. 22.

4. *Divitis autem & pauperis cor bonum*] i. Si bonum sit. Quidam codices explicationis causâ addunt πρὸς κύριον· sed id in Sixtina abest. ¶ *In omni tempore vultus illorum hilaris*] *In omni tempore vultum habentes hilarem gaudebunt.* Magnum gaudium mens bene sibi conscia & in divite & in paupere.

6. *Delaturam civitatis*] Διαβολὴ Græcis quidem *calumniam* significat, sed apud Hellenistas respondet voci שטנה, quæ *inimicitias* significat. Vide infra 28. 9. *Inimicitia civitatis*, i. contra civitatem, est proditio. ¶ *Et collectionem populi*] i. Seditionem. ἐκκλησία nomen est significationis mediæ: hîc significat *coitionem illegitimam*, quæ ἐκκλησία συγκεχυμένη Act. 19. 32. fine rectore scilicet. M. Æmilius Consul apud Livium 39. sic alloquitur Populum Romanum, *Majores vestri nè vos quidem nisi cùm aut vexillo in arce posito comitiorum causâ exercitus eductus esset, aut plebi concilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, fortè, temere coire voluerunt: ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse.*

7. *Calumniam mendacem*] Καταψευσμὸν, i. *accusationem falsam.* ¶ *Super mortem omnia gravia*] *Morte pejora hac omnia.* Bene Latinus Int. ὑπὲρ θάνατον huc retulit, non ad ea quæ præcedunt.

8. *Dolor cordis & luctus mulier zelotypa*] Additur in Græco *contra mulierem.* Mulier mulieri æmula omnia tria ista mala superat: affert enim cordolium perpetuum, sæpe & luctus graves. Seneca Medeâ,
Nulla vis flammæ tumidique venti
Tanta, nec teli metuenda torti,
Quanta cùm conjux viduata tedis
Ardet & odit.
Deinde post comparationes interpositas,
Cæcus est ignis stimulatus irâ,
Nec regi curat, patiturve frænos:
Haud timet pœnas, cupit ire in ipsos
Obvius enses.
Euripides in ejusdem argumenti Tragœdia,
Οὐδ' ἂν σύ φαίης, εἰ σὲ μὴ κνίζοι λέχος;
Ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἥκεθ', ὥς' ὀρθουμένης
Εὐνῆς γυναῖκες πάντ' ἔχειν νομίζετε.
Et est Græcum proverbium,
Ζῆλος γυναικὸς πάντα πυρπολεῖ δόμον.
Hypsipyle in Ovidiana epistola,
Pellicis ipsa meos implessem sanguine vultus,
Quósque veneficiis abstulit illa suis.
Medea Medea forem.

9. *In muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus communicans*] Gr. καὶ μάστιξ γλώσσης πᾶσιν ἐπικοινωνοῦσα, *Flagellum autem lingua omnibus* (illis nempe quatuor jam dictis) *commune est*, i. Ista quatuor non peraguntur sine maledicentia. μάστιξ γλώσσης est *maledicentia*, Jobi 5. 21.

10. *Sicut boum jugum quod movetur, ità & mulier nequam*] *Mala.* Sunt boves quæ juga jactant, ut loquitur Juvenalis: ex jugalibus plurimùm incommodant. ¶ *Qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem*] Vide suprà 25. 22.

11. *Mulier ebriosa ira magna & contumelia, & turpitudo illius non tegetur*] Gr. Ὀργὴ μεγάλη γυνὴ μέθυσος καὶ ῥεμβὰς, (legendum puto ῥεμβὸς· nam id & de femina dicitur) καὶ τὴν ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύψει, *Mulier ebriosa magna ira est*, (i. iracunda admodum) *& vagatur, & præterea non obtegit ea quæ tegenda sunt.* ῥεμβεύειν & ῥεμβεύειν est *vagari*, Esai. 23. 16. Cant. 1. 6. in versione Symmachi, unde ῥεμβασμὸς Sap. 4. 12. Ἀσχημοσύνη autem, Hebraicè ערוה, dicitur σεμνῶς id in muliere quod apertè nominari non decet. Mulierem vinolentam hæc sequuntur mala: Primùm, iracunda est, quia bilis vino accenditur; deinde, domi se non continet; postremò, pudoris pudicitiæque non meminit. Curtius de feminis Babylonicis, *Feminarum convivia ineuntium principio modestus est habitus, deinde summa quæque amicula exuunt, paulatimque pudorem profanant, ad ultimum (honos auribus habitus sit) ima corporum velamenta projiciunt.*

12. *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscetur*] Oculi elati & mobiles palpebræ arguunt impudicas. φλέγων ὀφθαλμὸς prodit ἀνδρὸς γεγευμένην, apud Æschylum.

13. *In filia non avertente se firma custodiam*] *Filia quæ pudore non deterretur pone custodiam.* ἐντρέπεσθαι est *pudore absterrere aliquem*, ut in Græco Jobi 31. 34. Hinc ἀδιάτρεπτος *femina non tenera frontis*, hîc & infra 30. Vide Jer. 3. 3. ¶ *Nè inventâ occasione abutatur se*] Construxit ἑαυτῇ cum χρήσηται, ut libri plerique. Sed melior est distinctio, ἵνα μὴ εὑροῦσα ἄνεσιν ἑαυτῇ, χρήσηται, *Nè quam sibi occasionem ad peccandum invenerit, ea utatur.*

14. *Ab omni irreverentia oculorum ejus cave*] *Pone impudentem oculum custodi.* i. Feminæ oculos habentis inverecundos vestigia preme. ¶ *Et nè mireris si te neglexerit*] *Et* hîc est pro *aut. Aut non mirare si quid in te* (maritum suum) *peccat.*

15. *Et ab omni aqua proxima bibet*] De quavis aqua quæ se obtulerit. ¶ *Et contra omnem palum sedebit*] *Palum* intelligit ad quem viatores pangebant tentoria. De tali femina Simonides,
Ὅμως δὲ καὶ πρὸς ἔργον Ἀφροδίσιον
Ἐλθόνθ' ἑταῖρον ὄντιν' οὖν ἐδέξατο.
¶ *Et contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat*] In Græcis tantùm est, καὶ ἔναντι βέλους ἀνοίξει φαρέτραν, i. faciet copiam sui. Similis ferme locutio apud Plautum,
Conveniebátne in vaginam tuam machæra militis?

16, 17, 18. *Gratia mulieris sedula delectabit virum*] *Sedula* non est in Græco: & χάρις intelligenda *morum amœnitas.* ¶ *Et ossa illius impinguabit*] *Faciet bene habitum.* Oppositum huic loquendi genus habes Prov. 17. 22. Quod hîc sequitur *disciplina illius*, in Græco ἡ ἐπιστήμη αὐτῆς, *scientia ipsius*, bene vivendi ars, melius in Græco cum

verbis quæ jam habuimus connectitur, ut novam sententiam inchoet, Δόσις Κυρίε, &c. ¶ *Datum Dei est mulier sensata & tacita*] Gr. *taciturna & benigna*. Sophoclis est sententia,

Σιγὰ. γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

¶ *Non est immutatio eruditæ animæ*] Gr. καὶ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς, *Nullum est pretium quod æquari posset animæ* muliebri *bene institutæ*. Idem loquendi genus habuimus suprà 6. 16. & Job. 28. 15.

19. *Gratia super gratiam mulier sancta & pudorata*] Gr. *mulier prudens & fida*. χάρις ἐπὶ χάριν, i. *res summè grata & suavis*.

20. *Omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ*] Non legit hîc additum αὐτῆς, quod & à Sixtina abest. Nullum pondus auri & argenti tanti est quanti feminæ animus in rebus omnibus modum servans.

21. *Sicut Sol oriens in mundo in altissimis Dei*] *Mundo* addidit Interpres. *Altissima Dei* hîc regio siderea, comparata ad Terram. ¶ *Sic mulieris bonæ species in ornamentum domûs ejus*] Bene καὶ reddidit per *sicut* & *sic*. Theocritus Helenes Epithalamio,

Ἀὼς ἀντέλλοισα καλὸν διέφαινε πρόσωπον,
Πότνια νὺξ ἅτε λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος,
Ὧδε καὶ ἁ χρυσέα Ἑλένα διεφαίνετ' ἐν ἁμῖν.

Vetus Poeta Latinus,

Constiteram exorientem auroram fortè salutans,
Cum subitò à lævâ Roscius exoritur:
Pace mihi liceat, cœlestes, dicere vestrâ,
Mortalis visus pulcrior esse Deo.

22. *Lucerna splendens super candelabrum sanctum, & species faciei super ætatem stabilem*] Hîc per & vertit quod modò explicatiùs per *sicut* & *sic*. *Qualis est lychnus in lychnucho Templi*, (de quo vide Num. 8. & Levit. 24.) *talis pulcritudo faciei in ætate stata*, i. media: quomodo mediam formam *statam* dixit Ennius, Gellio teste.

23. *Columnæ aureæ super bases argenteas, & pedes firmi super plantas stabilis mulieris*] Bene legit ἐπὶ στέρνοις εὐσταθοῦς, non στέρνοις, ut nunc legitur. τὰ στερεὰ sunt *firmamenta pedum*, i. plantæ. *Columnas* comparat tibiis, *bases* columnarum plantis. εὐσταθὴς mulier dicitur quæ rectò est corpore. ¶ Quæ hîc sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latino exemplari ità & in Sixtino textu non leguntur. In illis, μὴ δῷς ἀλλοτρίοις τὴν ἰσχύν σου, per ἀλλοτρίας intellige *feminas extraneas*, per ἰσχὺν *semen*, quomodo Hebræi vocem parem explicant Gen. 49. 3. εὐγενὴς κλῆρος est *mulier ex bono genere*. Sic Euripides dixit,

——πᾶσι δ' ἀγγέλλω βροτοῖς,
Ἐσθλῶν ἀπ' ἀνδρῶν εὐγενῆ σπείρειν τέκνα.

γυνὴ μισθία, i. *meretrix*, opponitur ὑπάνδρῳ, i. *nuptæ*. Comparatur meretrix σιάλῳ, *sui altili*. Nupta verò vocatur πύργος θανάτου, i. *turris arcens mortem*, quæ à multis periculis virum servat. Γυνὴ ἀσχήμων est *quæ indecorè se gerit*. ἀτιμίαν καταφρονήσει *ignominiam spernet*. De muliere linguace, εἰς πολεμίων ἔπαινον θεωρηθήσεται lege εἰς πολεμίων τρυφὴν, *spectabitur cum hostium gaudio*. Et in eo quod sequitur, pro ὁμοιότροπος assentio scribentibus ὁμότροπος. *Vir qui cum ea vivit in tumultibus quasi bellicis vitam transiget*. Tales mulieres Epigrammatarii Græci vocant ἀνδρομάχας.

26. *Vir bellator deficiens per inopiam*] *Rebus necessariis egens*, quod patriæ indecorum. ¶ *Et vir sensatus contemptus*] *Vir eruditus ubi pro ejectamento habetur*.

Pellitur è medio sapientia. ——

Vide Eccl. 9. 15.

27. *Et qui transgreditur à justitia ad peccatum*] A bona vita ad malam, ut Ezech. 18. 24. Tales plerumque pejores cæteris evadunt. ¶ *Deus paravit eum ad romphæam*] Malæ morti eum destinavit.

28. *Duæ species difficiles & periculosæ mihi apparuerunt*] Non est in Græco, sed olim fuisse arbitror. Aliquid enim interponi debuit quo distinguerentur hæc à tribus præcedentibus. ¶ *Difficilè exuitur negotians à negligentia*] *Mercator à delicto*, ut infrà 27. 2. nempe vaniloquentiæ. Cicero De Off. 1. *Sordidi etiam putandi qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant: nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur*. Vide Prov. 20. 17. ¶ *Et non justificabitur caupo à peccatis labiorum*] *Labiorum* Interpres de suo addidit, ad sensum non malè. *Non justificabitur*, i. *non erit immunis à culpa*. κάπηλος propriè est qui minutatim vendit res esculentas aut potulentas: nam κάπη est τροφή· κάπτειν est *edere*.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κζ.

1. Χάριν ἀδιαφόρου πολλοὶ ἥμαρτον· καὶ ὁ ζητῶν πληθῦναι ἀποστρέψει ὀφθαλμὸν [C. A.] αὐτοῦ.

2. Ἀνὰ μέσον ἁρμῶν λίθων παγήσεται πάσσαλος· καὶ ἀνὰ μέσον πράσεως καὶ ἀγορασμοῦ συντριβήσεται ἁμαρτία.

3. Ἐὰν μὴ ἐν φόβῳ Κυρίου κρατήσῃ ὁ πημελκῶν τοῦ σπουδῆ, ἐν τάχει καταστραφήσεται αὐτοῦ ὁ οἶκος.

4. Ἐν σείσματι κοσκίνου διαμένει κόπρια, οὕτως σκύβαλα ἀνθρώπου ἐν λογισμῷ αὐτοῦ.

5. Σκεύη κεραμέως δοκιμάζει κάμινος, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ.

6. Γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, οὕτως λόγος ἐνθυμήματος καρδίας ἀνθρώπου.

7. Πρὸ λογισμοῦ μὴ ἐπαινέσῃς ἄνδρα· οὗτος γὰρ πειρασμὸς ἀνθρώπων.

8. Ἐὰν διώκῃς τὸ δίκαιον, καταλήψῃ αὐτὸ [τὸ δ. καταλήψῃ αὐτὸν] ὡς ποδήρη δόξης.

9. Πετεινὰ πρὸς τὰ ὅμοια αὐτοῖς καταλύσει· καὶ [ἡ] ἀλήθεια πρὸς τοὺς ἐργαζομένους αὐτὴν ἐπανήξει.

10. Λέων θήραν ἐνεδρεύει, οὕτως ἁμαρτίαι [ἁμαρτία] ἐργαζομένους ἄδικα. [ἀδικίαν]

11. Διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία, ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται.

12. Εἰς μέσον ἀσυνέτων συντήρησον καιρὸν, εἰς μέσον δὲ διανοουμένων ἐνδελέχιζε.

13. Διήγησις μωρῶν προσόχθισμα, καὶ ὁ γέλως αὐτῶν ἐν σπατάλῃ ἁμαρτίας.

14. Λαλιὰ πολυόρκου ὀρθώσει [πολυόρκων ἀνορθ.] τρίχας, καὶ ἡ μάχη αὐτῶν ἐμφραγμὸς ὠτίων.

15. Ἔκχυσις αἵματος μάχη ὑπερηφάνων· καὶ ἡ διαλοιδόρησις αὐτῶν ἀκοὴ μοχθηρά.

16. Ὁ ἀποκαλύπτων μυστήρια ἀπώλεσε πίστιν· καὶ οὐ μὴ εὕρῃ φίλον πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

17. Στέρξον φίλον, καὶ πιστώθητι μετ' αὐτοῦ· ἐὰν δὲ ἀποκαλύψῃς τὰ μυστήρια αὐτοῦ, οὐ μὴ καταδιώξῃς ὀπίσω αὐτοῦ.

18. Καθὼς γὰρ ἀπώλεσεν ἄνθρωπος τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, οὕτως ἀπώλεσας [ἀπώλεσε] τὴν φιλίαν τοῦ πλησίου [πλησίον] αὐτοῦ.

19. Καὶ ὡς πετεινὸν ἐκ χειρός σου ἀπέλυσας, οὕτως ἀφῆκας τὸν πλησίον, καὶ οὐ θηρεύσεις αὐτόν.

20. Μὴ αὐτὸν διώξῃς· [καταδιώξῃς] ὅτι μακρὰν ἀπέστη, καὶ ἐξέφυγεν ὡς δορκὰς ἐκ παγίδος.

21. Ὅτι τραῦμά ἐστι καταδῆσαι, καὶ λοιδορίας ἐστὶ διαλλαγή· ὁ δὲ ἀποκαλύψας μυστήρια, ἀπώλεσε πίστιν.

22. Διανεύων ὀφθαλμῷ, τεκταίνει κακά· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀποστήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

23. Ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου γλυκανεῖ [τὸ] στόμα αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων σου ἐκθαυμάσει.

24. Ὕστερον δὲ διαστρέψει τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς λόγοις σου δώσει σκάνδαλα.

25. Πολλὰ

25. Πολλὰ ἥμισησα, καὶ οὐχ ὡμοίωσα αὐτῷ· καὶ ὁ Κύριος μισήσει αὐτόν.

26. Ὁ βάλλων λίθον εἰς ὕψος, ἐπὶ κεφαλὴν αὐτοῦ βάλλει· καὶ πληγὴ δολία διελεῖ τραύματα.

27. Ὁ ὀρύσσων βόθρον, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται· καὶ ὁ ἱστῶν παγίδα, ἐν αὐτῇ ἁλώσεται.

28. Ὁ ποιῶν πονηρὰ, ἐπ' αὐτὸν κυλισθήσεται, καὶ οὐ μὴ ἐπιγνῷ πόθεν ἥκει αὐτῷ.

29. Ἐμπαιγμὸς καὶ ὀνειδισμὸς ὑπερηφάνων καὶ [ἡ] ἐκδίκησις ὡς λέων ἐνεδρεύσει [ἐνεδρεύει] αὐτούς.

30. Παγίδι ἁλώσονται οἱ εὐφραινόμενοι πτώσει εὐσεβῶν· καὶ ὀδύνη καταναλώσει αὐτοὺς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν.

31. Μῆνις καὶ ὀργὴ, καὶ ταῦτά ἐστι βδελύγματα· καὶ ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς ἐγκρατὴς ἔσται αὐτῶν.

1. Πληθῦναι] R. Co. πληθῦναι Al. forte πληθύνων D. ¶ Αὐτῷ Co. à R. & Al. abest.

2. Λίθων] Al. E. λιθίνων Co. Epiphan. lib. 2. contra Catharos, Ὡς γὰρ, φησὶν, ὁ πάσσαλος ἀνὰ μέσον τῶν δύο λίθων συντριβήσεται, οὕτως ἡ ἁμαρτία ἀνὰ μέσον ἀγοράζοντος καὶ πωλοῦντος.

3. Ὁ πιμιλκῶν] C. A. in aliis abest. Idem Particip. legitur Prov. 11. 26. post verba ὁ συνέχων σῖτον, ὑπολείποιτο αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν. In nonnullis enim libris, & in MS. (quo nos sumus cum Græca diversorum expositione usi) sequitur, ὁ πιμιλκῶν σῖτον, δημοκατάρατος, *Qui frumenti auget pretium, est populo exsecrabilis.* Quod licèt iisdem citetur verbis à Basilio M. hom. de Avaritia, & à Chrysost. hom. 39. 1 Cor. 15. tamen ex Theodotionis Interpretatione in contextum videtur irrepsisse. Nazianzenus namque in Vita Basilii M. Ὁ συνέχων σῖτον, δημοκατάρατος, inquit. ¶ In C. A. hæc est interpunctio, πιμιλκῶν κατὰ σπουδὴν ἐν τάχει καταστραφ. Cujus sive Pleonasmi sive Synonymiæ exempla passim occurrunt, velut infrà c. 29. 29. geminata Præpositio.

4. Κόπεια] Co. κοπεία R. Al. ¶ Σκύβαλα ἀνθρώπου] R. Al. St. E. σκῦλα Co.

6. Λόγος] Al. λογισμὸς Co.

8. Αὐτὸ] Co. à R. & Al. abest.

9. Καταλύει] C. A. E. καταλύσει R. Co. Al. ¶ Ἡ ab editis abest.

10. Ἁμαρτίαι ἐργαζομένους ἄδικα] R. ἁμαρτίας ἐργαζομένους, ἄδικα. Al. Ar. B. uterque. ἁμαρτία τοῖς ἐργαζομένοις κακίαν Co. ἐργαζομένοις ἄδικα E.

11. Σοφία] Al. E. ἐν σοφίᾳ Co. ¶ Ὡς σελήνη] De ista Lunæ alloeosi exstant versus Sophoclis apud Plut. in Vita Demetrii: de stulti autem inconstantia, locus insignis apud Bas. M. hom. 6. Hexaem.

14. Ὀρθώσει] R. Co. Al. ἀνορθώσει E. Chrys. hom. 22. 1. Cor. 9.

17. Οὐ] Ab E. abest.

18. Ἀπώλεσε τὸν πλησίον αὐτῷ] Co. ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον R. Al. ἀπώλεσε τὴν φιλίαν C. A. E. ¶ Αὐτῷ] Deleatur.

19. Ἀπέλυσας] Al. ἀπολύσεις Co.

20. Διώξῃς] R. Co. Al.

21. Καταλλαγὴ] E. διαλλαγὴ reliqui. ¶ Μυστεῖα, ἀπώλεσε πίστιν] Co. ut anteà v. 16. sed R. Al. μυστήρια, ἀπώλεσεν. μυστήριον E.

22. Κακὰ] Al. πονηρὰ Co. ¶ Οὐδεὶς αὐτὸν] R. Al. αὐτὰ E. ὁ εἰδὼς αὐτὸν C. A. Co.

23. Στόμα σε] R. Al. τὸ στόμα αὐτοῦ Co. meliùs. ¶ Τὸν λόγον σε] C. A. ¶ Θαυμάσει] C. A. Co. ἐκθαυμ. R. Al.

24. Σκάνδαλα] Co. σκάνδαλον R. Al. E.

25. Αὐτῷ] Τῷ ἕτερα μὲν νοῦν, ἕτερα δὲ τῇ γλώττῃ φθεγγομένῳ, Plato. τὴν γλῶτταν τῇ καρδίᾳ πλουτοῦντι ἀντίφθογγον, Nicetas. ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ εἴπῃ, Odyss. σ' v. 167. ¶ Μισεῖ] C. A. μισήσει reliqui: nisi quòd in Co. pronomen αὐτὸν deest.

26. Αὐτῷ] R. Co. Al. ἑαυτοῦ E. ¶ Διελεῖ τραύματα] R. Al. διαιρεῖ τραύματα Co. τραῦμα E.

27. Εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται] R. Al. ἐμπεσ. εἰς αὐτὸν Co. Chrys. hom. 6. in c. 3. ep. ad Titum, ¶ Ἁλώσεται] Lib. ed. ὀλεῖται N. R.

28. Ὁ ποιῶν πονηρὰ, ἐπ' αὐτὸν [αὐτὰ C. A. E.] κυλισθ.] R. Al. St. ποιοῦντι πονηρὰ, ἐπ' αὐτὸν ἀνακυλισθήσονται Co. idem ait Hesiod. lib. Ἔργων καὶ ἡμ. v. 263.

Οἱ αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνὴρ, ἄλλῳ κακὰ τεύχων.

29. Articulus ἡ à C. A. abest. ¶ Αὐτοὺς] Co. αὐτὸν R. Al. E. αὐτῷ B. alt. Casum quintum illi verbo subjectum alibi etiam reperio, Judic. 16. 2. Act. 23. 21. Bas. M. hom. contra Iracund. δολερῶς καὶ ἐπιβούλως τοὺς λυπήσαντας ἐνεδρεύοντες. Diod. S. l. 4. ἐνεδρεύουσαν Ἀταλάντην. Vide v. 10. hujus cap.

30. Πτώσει] R. ἐν πλάσει Co. ut Act. 7. 41. ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν. πλῆσιν Al. Ar. B. uterque ut apud Lucian. τὰ ἐμὰ σὺ εὐφραίνει τότε ἐπὶ πλάσει E. ut suprà cap. 16. 1, 2. ¶ Pro εὐσεβῶν legitur in Al. Ar. B. ἀσεβῶν vitiosé.

BADVELLUS.

1. *Multi peccaverunt propter inopiam,* &c. χάριν ἀδιαφόρου πολλοὶ ἥμαρτον· καὶ ὁ ζητῶν πληθῦναι] Quædam exemplaria in primo membro habent χάριν ἀδιαφόρου *indifferentis,* cujus non esset habenda tanta ratio & contentio suscipienda ut justitia violaretur. Quo in genere sunt Divitiæ, quarum studio homines ità inflammantur ut nullam moderationem æquitatémque retineant. Ità Stoici Philosophi ἀδιάφορα vocabant, quæ in bonis non sunt numeranda, nec ad beatam aut miseram vitam pertinent. Hàc nominis significatione Sapiens divitias vulgares ac despicabiles notat, aut certè non tanti faciendas ut earum causâ omne jus violetur. ¶ *Oculum suum avertit,* &c. ἀποστρέψει ὀφθαλμὸν αὐτοῦ] *Avertit oculum suum.* Alii, *Pervertet,* quod idem significat, Hominem animi mentísque aspectum à justitia deflectere, cùm ad illud studium pecuniæ reíque immoderatiùs quærendæ ac augendæ totus convertitur. Itaque David Psal. 119. 36. hoc malum metuens, Deum orat, *Inclina cor meum ad testimonia tua, & non ad avaritiam.*

2. *Ut fixus inter compages,* &c. ἀναμέσον ἁρμῶν λίθων παγήσεται πάσσαλος, καὶ ἀναμέσον πράσεως καὶ ἀγορασμοῦ συντριβήσεται ἁμαρτία] *In medio compaginum lapidearum figetur palus, & in medio venditionis ac emptionis comprimetur peccatum.* Non damnat hîc Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi ac vendendi; sed faciles occasiones fallendi fraudandíque hoc in genere vitæ esse ostendit. Homines enim suâ naturâ sunt ad rem suam attentiores: quorum cupiditas *nisi timore Dei reprimatur,* emptionibus ac venditionibus peccatum quasi clavum inserit.

4. *Nisi quis,* &c. ἐὰν μὴ ἐν φόβῳ Κυρίου κρατήσῃ κατὰ σπουδὴν] *Si non in timore Domini tenuerit cum studio: aut diligentia.* Hanc sententiam superioribus subjunxit, ut ostendat, sublato Dei timore illas divitias quæ cupidiùs quæruntur cumulantúrque, infelicem exitum habere: in periculosa autem vitæ ratione, qualis est Mercatorum, maximam cautionem & timorem Dei adhibendum.

5. *Quemadmodum sordes,* &c. ἐν σείσματι κοσκίνου διαμένει κόπεια, οὕτω σκύβαλα [Legitur & σκῦλα *spolia*] ἀνθρώπου ἐν λογισμῷ αὐτοῦ] *In concussione cribri remanent stercora, sic sordes hominis in cogitatione ejus.* Pulcra & apta similitudo quâ natura animi cordísque humani demonstratur. Est enim summa ejus impuritas, sed ea inquinamenta non animadvertuntur nisi cùm cogitando commoventur. Est enim cogitatio animi quasi quædam cribri agitatio atque excussio, in qua sordes relinquuntur.

6. *Fornax probat vasa,* &c. σκεύη κεραμέως δοκιμάζει κάμινος, καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ] *Vasa figuli probat fornax, tentatio verò hominis in cogitatione illius.* Alia similitudo quâ cogitationem hominis ait quasi quandam fornacem esse, quâ ut vasa igni probantur, sic homo in omni fortuna tum adversa tum secunda, ex ipsius cogitatione cognoscitur. Quis enim & qualis sit, & quemadmodum in omni tempore affectus sit homo, ex animi sui conscientia potest intelligere, seipsúmque probare: denique omnes actiones tum honestæ ac laudabiles, tum inhonestæ & vituperabiles, ex ipsa προαιρέσει, i. *consilio atque animi proposito,* cognoscuntur ac probantur.

7. *Cultum arboris*, &c. γεώργιον ξύλυ ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτῦ, ὕτω λόγ☉ [Legitur & λογισμὸς] ἐνθυμήματ☉ ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπε] *Culturam arboris ostendit fructus ejus, sic oratio cogitationis* [i. cogitata & meditata] *in corde hominis.* Est enim oratio index interprésque animi aut exculti doctrinâ & sapientiâ, aut destituti atque inculti. Itáque non magis fructus diligentem arboris cultum ostendit quàm sermo prudens & cogitatus ingenium eruditum institutúmque demonstrat: nec ullâ aliâ re πεπαιδευμέν☉ ἀπὸ τῦ ἀπαιδεύτε magis differt quàm hâc orationis prudentiâ, quæ sine accurata disciplina, quasi quadam animi cultura, esse non potest.

8. *Ne laudes quenquam antequam*, &c. πρὸ λογισμῦ μὴ ἐπαινέσῃς ἄνδρα· ὅτ☉ γὸ πειρασμὸς ἀνθρώπων] *Ante sermonem ne laudaveris virum: hac enim tentatio* [sive, *probatio*] *hominum.* λογισμὸς in his locis accipitur ἀντὶ λόγυ pro oratione, ex qua dicit faciendum esse judicium. Quemadmodum etiam Christus ait Matth. 12. 37. *Ex verbis tuis condemnaberis, & ex verbis tuis justificaberis.* Est enim in sermone insignis nota quâ doctus ab indocto, prudens à stulto discernitur. Itaque Sapiens non priùs quenquam laudari vult quàm ejus dicta considerata fuerint & cognita.

9. *Si sequaris justitiam*, &c. ἐὰν διώκῃς τὸ δίκαιον, καταλήψῃ αὐτὸ, καὶ ἐνδύσῃ αὐτὸ ὡς ποδήρη δόξης] *Si sequaris justitiam, apprehendes ipsam; & indues eam ut talarem tunicam gloriæ.* Commendat hæc sententia studium amorémque Justitiæ, ejúsque fructum pulcerrimum; honestæ vitæ ornamentum ostendit. Nemo autem ullam unquam assequetur justitiæ laudem nisi fuerit φιλοδίκαι☉ *justitiæ amans atque studiosus*, eíque planè deditus. Denique in omni genere nemo potest excellere in re ulla cujus amore studióque non teneatur. Itaque Socrates apud Platonem *eum* dicit *multùm jam in virtute profecisse à quo studium virtutis susceptum est.*

10. *Volucres ad similes sui se recipiunt*, &c. πετεινὰ πρὸς τὰ ὅμοια αὐτοῖς καταλύσει, καὶ ἀλήθεια πρὸς τὺς ἐργαζομένυς ἐπανήξει] *Volatilia ad similia sibi divertent, & veritas ad operantes* [aut, *colentes*] *eam revertetur.* Quod antè dixit de studio Justitiæ, idem nunc dicit de Veritate, quæ eos tantùm agnoscit suos discipulos quibuscum familiariter communicat: qui (ut ait Aristoteles) sunt φιλαλήθεις *veraces, veritatísque amantes.* Itaque pulcrâ similitudine ostendit id quod celebri proverbio dictum, à Platone usurpatur in libro De Legibus, *Simile simili amicum esse.*

12. *Oratio hominis*, &c. διήγησις εὐσεβῦς διαπαντὸς σοφία, ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιῦται] *Narratio* [sive, *sermo*] *pii semper sapientia, at stultus quasi Luna immutatur.* Legitur & ἐν σοφίᾳ. Hæc dissimilitudo orationis in pio homine atque stulto existit à dissimili affectione animi. Nam, ut est in Psalmo 37. 30, 31. *Os justi loquitur sapientiam, & lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde ejus.* Stultus verò ut animum habet variis ac pravis affectibus, quasi quibusdam fluctibus, agitatum, ità orationem quoque inconstantem. In sapiente & pio una & eadem est sermonis forma & figura pietatem justitiámque redolens: nam (ut ait apud Platonem Socrates) *quemadmodum quisque affectus est, ità etiam loquitur & vivit.*

13. *Insipientibus interventurus*, &c. εἰς μέσον ἀσυνέτων συντήρησον καιρὸν, εἰς μέσον δὲ διανουμένων ἐνδελέχιζε] *In medio imprudentium observa tempus, in medio verò intelligentium assiduus esto.* ἐντεύξεις *congressiones ac collocutiones cum hominibus* magnopere sunt observandæ: non enim eodem modo cum omnibus faciendæ sunt. Summa cautio & prudentia est adhibenda cùm in improborum conventum ac colloquium incidimus, quibus ut canibus & porcis Christus Matth. 7. 6. non vult nos quæ sunt sancta & pretiosa impertire. Bonorum & sapientum consuetudo sermonísque communicatio nobis hoc loco commendatur; improborum verò semper vitanda est, aut cum maxima cautione suscipienda.

14. *Sermo stultorum*, &c. διήγησις μωρῶν προσόχθισμα, καὶ γέλως αὐτῶν ἐν σπατάλῃ ἁμαρτίας] *Narratio stultorum onerositas, & risus eorum in deliciis peccati.* Improborum oratio atque vitæ consuetudo nullam gratiam ad alios instituendos, ædificandos, consolandos habere potest. Tota eorum vitæ sermonísque ratio est periculosa, gravis, perniciosa ad offendendos corrumpendósque hominum animos accommodata.

15. *Oratio hominis crebrò jurantis*, &c. λαλιὰ πολυόρκυ ὀρθώσει τρίχας, καὶ ἡ μάχη αὐτῶν ἐμφραγμὸς ὠτίων] *Loquela multùm jurantis eriget capillos, & rixa* [aut, *pugna*] *eorum, obturatio aurium.* Sunt qui non contenti sermonis simplicitate ac virtute, omni contentione vehementíque asseveratione, jurejurando singulis propè verbis interposito uti solent: quorum oratio est hujusmodi ut piorum Deúmque timentium cogitatio aurésque ab ea maximopere abhorreant.

16. *Concertatio superborum sanguinis*, &c. ἔκχυσις αἵματ☉, μάχη ὑπερηφάνων· καὶ ἡ διαλοιδόρησις αὐτῶν, ἀκοὴ μοχθηρά] *Effusio sanguinis pugna* [aut, *rixa*] *superborum; & convitiatio illorum, auditio prava.* Hâc sententiâ natura & consuetudo superborum notatur, quorum duo sunt signa consequentia, sanguinis effusio ac cædes, & *maledictio* ac contumeliosa verborum contentio. Sunt enim tum manu tum linguâ violenti.

17. *Enunciator arcanorum*, &c. ὁ ἀποκαλύπτων μυστήρια ἀπώλεσε πίστιν, καὶ μὴ εὕρῃ φίλον πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτῦ] *Revelans arcana perdidit fidem, & non inveniet amicum ad animam suam*, i. ex sententia animi sui; aut sicut desiderat. Fundamentum amicitiæ est fides, quæ in rebus commissis creditísque versatur: itaque perfidiosi homines ac proditores arcanorum non facilè amicum reperient. Sed de Fidelitate in amicitiis conservanda multæ antè sententiæ sunt traditæ: itaque in his quæ sequuntur non immorabor: pluribus enim verbis Sapiens ostendit quemadmodum perfidiâ amicorum amicitiæ aboleantur.

24. *Proditor verò arcani*, &c. ὁ δὲ ἀποκαλύψας μυστήρια ἀπώλεσε πίστιν] Quidam codices habent ἀπήλπισεν *spe excidit*: non est ei sperandum ut amicum unquam inveniat. Qui enim amicum prodit, communis omnium inimicus existimatur: itaque in cæteris injuriis atque offensionibus reditus in gratiam speratur; in hoc scelere commisso omnis spes reconciliationis tollitur.

25. *Mala molitur*, &c. διανεύων ὀφθαλμῷ, τεκταίνει πονηρά· καὶ ὁ εἰδὼς αὐτὸν, ἀποστήσε̄) ἀπ' αὐτῦ] *Qui annuit oculo, fabricat mala: & qui cognoverit illum, recedet ab eo.* Hoc loco notat Sapiens aliud improbum hominum genus in consuetudine vitæ maximopere perniciosum. Hoc autem est simulatorum ac dissimulatorum, qui aliud ore vultúque ostendunt, aliud habent inclusum in pectore; amicos laudant observántque præsentes, absentes verò omnibus iniquis lædunt sermonibus, in summámque invidiam adducunt: quorum oratio diversis temporibus est tum mellita, tum acerba.

27. *Odio permulta*, &c. πολλὰ ἐμίσησα, καὶ ὐχ ὡμοίωσα αὐτῷ] *Multa odi, & non assimilavi ei*: i. nihil tam acerbè odi quàm hujusmodi hominem se amicum coràm simulantem, & postea se inimicum exhibentem. Aperta professio inimicitiarum minùs est periculosa quàm hæc tecta sub specie amici malevolentiæ odiíque dissimulatio.

28. *Qui lapidem projicit*, &c. ὁ βάλλων λίθον εἰς ὕψ☉, ἐπὶ κεφαλὴν αὐτῦ βάλλει, καὶ πληγὴ δολία διαμερεῖ τραύματα] *Qui mittit lapidem in altum, super caput suum mittit; & plaga dolosa* [sive, *fallax*] *dividit* [aut, *diducit*] *vulnus. Plagam fallacem* appellat, cujus vis initio non animadvertitur: non quæ nunc ictu infligatur, sed quæ jam facta vulnus ipsum occultâ quadam vi aperit ac majus facit. Hâc autem similitudine atque aliis quibus hoc loco utitur, ostendit Sapiens eos qui mala aliis moliuntur, eósque injuriis afficiunt, sibi magis nocere quàm iis quibus injuriam inferunt: omnia enim & prava consilia & maleficia graviùs recidere in caput eorum qui alios lædere perderéque aggrediuntur. Ipsi hoc non animadvertunt, sed gravior est eorum plaga quò minùs animadvertitur ac sentitur. Est autem hoc mirabile Dei judicium quo justitia ejus maximè innotescit, cùm homo impius in opere manuum suarum illaqueatus est, Psal. 9. 17.

30. *Qui mala molitur*, &c. ὁ ποιῶν πονηρὰ, εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται

λισθήσονται· καὶ οὐ μὴ ἐπιγνῷ πόθεν ἥκει αὐτῷ] *Qui facit mala, in ipsum involventur: nec sciet unde veniunt ei.* Exemplar Toletanum in secundo membro legit ἐπ' αὐτὸν αὐλισθήσονται *super ipsum morabuntur*, aut, *requiescent.* Utraque lectio idem significat, maleficia recidere in eos ipsos, in illísque requiescere, qui eorum autores sunt: quemadmodum etiam à quodam Poeta dictum est, *Malum consilium consultori pessima res est.*

31. *Ludibrium & opprobrium comitatur superbos*, &c. ἐμπαιγμὸς καὶ ὀνειδισμὸς ὑπερηφάνων, καὶ ἡ ἐκδίκησις ὡς λέων ἐνεδρεύσει αὐτούς] *Illusio opprobriúmque superborum, & vindicta quasi leo insidiabitur eis. Superbi* in Scriptura nominantur qui suis freti viribus atque opibus, & adversùs Deum se insolenter efferunt, & cæteros homines contemnunt, injuriísque afficiunt ac opprimūt. Eis certissima vindicta pœnáque ignominiæ plena à Sapiente proponitur ac denunciatur.

32. *Qui lætantur*, &c. παγίδι ἁλώσονται οἱ εὐφραινόμενοι ἐν πτώσει εὐσεβῶν, καὶ ὀδύνη καταναλώσει αὐτοὺς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν] *Laqueo capientur, qui gaudent in casu piorum, & dolor consumet eos ante mortem ipsorum.* Sic Psal. 34. 22. *Interimit impium malitia, & odio habentes justum devastabuntur.*

CASTELLIO.

1. *QUI studet abundare, perverso est oculo*] Injustus est & irreligiosus.

5. *In hominis oratione sunt ipsius spurcitiæ*] Qui malus est malè loquitur.

12. *Pii sermo, ut Sol, semper est cum sapientia conjunctus*] Scilicet semper suum lumen retinet.

DRUSIUS.

1. *PRopter bona fortunæ*] χάριν ἀδιαφόρου *rei indifferentis gratiâ*, sive *ob rem indifferentem*, ut sunt Divitiæ & alia quæ τὰ τυχηρὰ, i. *bona fortunæ*, appellantur. Sic dico, Res indifferens est Pecunia. Sed & Paupertas. Nam Paupertas per se neque bona neque mala est; sed ex usu æstimatur. Siquidem bona est, si bene utaris; mala, si malé. Huc fortasse respexerit V. Int. qui vertit *propter inopiam.* Sed meliùs ut dicamus ipsum legisse χάριν ἐνδείας. Quæ lectio exstat hodiéque in Bibliis R. Stephani. Sed nusquam alibi reperitur quod sciam. Propterea retinui χάριν ἀδιαφόρου *ob rem mediam.* Quod suprà dixit ἕνεκεν ἀδιαφόρου. Vide quæ scripsimus ad c. 7. 19. Occurrit eadem vox & cap. 42. περὶ ἀδιαφόρου πράσεως, &c. ¶ *Multi peccant*] Divitiæ inducunt Oblivionem Dei, quæ mater est omnium scelerum. Nam scelus nullum est quod facere veretur is qui Deum non veretur. Jam verò Paupertas ad Furtum hominem impellit, & nonnunquam ad perjurium. Vide Prov. 30. 9. ¶ *Abundare*] πληθῦναι A. & B. πληθῦναι forté. πληθῦναι R. cum C. cæterísque editionibus mihi adhuc visis. Hoc germanum esse non dubito. L. V. *Qui quærit locupletari.* Suspicor in avi codice fuisse להרבות, quod usurpant pro *augere opes, rem facere.* ¶ *Avertit oculum*] Quædam editiones ἀποστρέψει ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, & L. V. *avertit oculum suum*, videlicet à Deo. Sententia est ut si diceret *negligit Deum.* Sic Deus dicitur *avertere oculos suos* ab iis quos negligit, & à quibus alienior fit. Aliter exponas, AVERTIT OCULUM, *oculo est averso*, i. pravo ac perverso. *Oculus perversus*, ut *oculus malus.* Sic loquendo avarum innuunt. Prius magìs placet.

2. *Inter compages lapidum*] ἀναμέσον ἁρμῶν λίθων A. B. R. MS. ἀναμ. ἁρμῶν λιθίνων, reliqua exempl. *In medio compaginis lapidum* L. V.

4. *Sordes*] Κοπρία A. B. R. MS. Editio Cam. prior. Posterior κόπρια habet, cujus singularis est κόπριον. Sic etiam Toletanum exemplar & Biblia Roberti. ¶ *Ità quisquilia hominis*] Οὕτως σκύβαλα ἀνθρώπου. Hoc modo legunt præter A. B. R. codex MS. & Biblia R. Stephani. In aliis σκῦλα ἀνθρώπου, quod vertunt *præda hominis.* Malim *spolia hominis.* Interpretamentum est τοῦ שלל, quod interdum bona domestica significat & ea quæ necessaria ad vitam. Editio Lat. V. *aporia hominis.* Agnoscis, opinor, Græcam vocem ἀπορία, *indigentia, hæsitatio*: unde ἐν ἀπορίᾳ εἶναι, *hæsitare.* Lexicon Græco-lat. V. Ἀπορία, *inopia, penuria.* ¶ *In cogitatione ejus*] Vel, *in oratione ejus.* Nam vox Græca utrumque significat.

5. *Exploratio*] Πειρασμὸς, *tentatio probatio.* Vetus editio hunc versum sic legit, *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* ¶ *In sermocinatione ipsius*] Alii, *in cogitatione ipsius.* Et cogitatio hominem probat & oratio. Sed illam solus Deus novit: hæc etiam hominem homini prodit.

6. *Culturam arboris*] Γεώργιον ξύλου *culturam ligni*, i. arboris. Nam ξύλον in lingua Interpretum τοῦ עץ δένδρον. ¶ *Sermo cogitationis*] Λόγος ἐνθυμήματος A. B. R. MS. Biblia Roberti. In cæteris λογισμὸς ἐνθυ. Hic perspicuè λογισμὸς ponitur pro *sermone*, ut v. 7. Πρὸ λογισμοῦ μὴ ἐπαινέσῃς ἄνδρα, *Ante sermonem* aut *orationem.* Sic διαλογισμὸς, suprà v. 5. Mens horum verborum, *Ut fructus arboris agricultura operam ostendit, ità sermo*, sive *oratio, animi cogitata declarat.* Quod tamen non est semper verum. Nam fallit in hypocritis, qui aliud loquuntur, & aliud sentiunt. ¶ *Cordis humani*] Alibi, ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπου *in corde hominis.*

8. *Comprehendes*] Addi velim αὐτὸ ex C. Nam legitur in Cam. & R. Stephani, tum apud Int. Latinum, & (quod primo loco dictum oportuit) in versione nostra. Sed adscribi debebat stellula, quæ indicet ab iis libris quos secutus sum abesse.

9. *Divertunt*] MS. καταλύει. ¶ *Qui eam operantur*] Qui veraces sunt ac sinceri, alios quoque tales experiuntur. *Operari veritatem* ità dicitur ut *Facere veritatem*; quod explicant *facere opus veritatis.* Sic dicimus, *Operari iniquitatem.* Locutiones ejusmodi notæ adeò sunt ut exemplis supersedendum ideo mihi putem. Tantùm moneo in quibusdam libris desiderari pronomen αὐτήν.

10. *Venationi*] i. Prædæ. Θήρα propriè *præda quæ venatu capitur.* Hoc significatu vocabulo *venationis* usus perhibetur Livius. ¶ *Sic peccatum operantibus iniqua*] Οὕτως ἁμαρτία ἐργαζομένοις ἄδικα. Magna hîc in libris varietas, quam nunc indicabo. Ergò Compl. codex cum utroque Cam. οὕτως ἁμαρτία τοῖς ἐργαζομένοις κακίαν, *ità peccatum iis qui operantur malum*, i. qui vitiis dediti sunt. Veneta editio & Bas. ea quæ in octavo folium complicat, οὕτως ἁμαρτίας ἐργαζομένοις ἄδικα, *sic iniquitas iis qui operantur peccata.* Rom. οὕτως ἁμαρτίας ἐργαζομένους ἄδικα. Quod secutus videtur Int. noster, dum verteret, *sic peccata operantibus iniquitatem*: nisi sanè legerit ἀδικίαν· nam id sonat propriè *iniquitatem.* MS. exemplar οὕτως ἁμαρτία ἐργαζομένοις ἄδικα, *sic peccatum operantibus iniqua.* Quod sententiam attinet, idem significat Salomo Prov. 13. 21. per hæc verba חטאים תרדף רעה, *Peccatores insequitur malum.* Et Proverbium Latinum, *Noxa caput sequitur.* Et Horatius, cùm ait,

Raro antecedentem scelestum
Deseruit pede pœna claudo.

11. *Cum sapientia*] Cave spernas lectionem Rom. σοφία, *Narratio pii semper est sapientia.* Hanc invenies in A. B. & in MS. ut in cæteris ἐν σοφίᾳ. Excipio Robertum, qui utramque lectionem notavit. Huc pertinet quod Psal. 37. 30. *Os justi meditatur sapientiam, & lingua ejus loquitur judicium.* Ab his diversum exemplar habuit (ità videtur) Interpres V. nam vertit, *Homo sanctus in sapientia manet sicut Sol.* ¶ *Stultus autem ut Luna mutatur*] Explicatum est in Proverbiis meis. Seneca, *Levis est malitia: sæpe mutatur non in melius, sed in aliud.*

12. *Observa tempus*] Tempus opportunum loquendi aut conversandi cum eis. ¶ *Inter cogitantes*] Inter eos qui de rebus seriis assiduè cogitant. Quales sunt verè studiosi, qui cogitabundi & meditabundi semper incedunt. ¶ *Assiduus esto*] *Assiduè dissere*, vel *assiduò versare.*

13. *Offensio est*] Offendit audientes eísque tædium adfert nimiâ garrulitate suâ. Hic duo libri A. & B. habent προσώχθισμα, cum ω in antepenultima: sed meliùs in aliis προσόχθισμα legitur, cum ο. ¶ *In deliciis peccati*] Stulti dum rident Peccato delicias faciunt. Quale illud Mimographi, *Anus dum saltat morti delicias facit.* Ex hoc loco emendandus

emendandus Int. Latinus, cujus editiones hodie præferunt *in delictis peccati*, cùm scripserit, ut credibile est, *in deliciis*. Lex. V. Σπατάλη, *deliciæ, lasciviæ*.

14. *Sermo multùm jurantis*] Λαλιὰ πολυόρκου. ità legendum ex C. aliisque nonnullis exempl. non πολιόρκου, ut est in A. B. R. ¶ *Horrorem incutit*] Codex MS. ὀρθώσει τρίχας. L. V. *Horripilationem capiti statuet*.

15. *Effusio sanguinis*] שפוך דם. ¶ *Auditio prava*] Convicia enim aliis objiciunt ex sermonibus pessimis & rumusculis, quos de ipsis audiverunt. Quidam, *auditu gravia sunt*. Nam μοχθηρὸς *gravis*, ut ibi, ὑπὲρ θάνατον μοχθηρά, *morte graviora*. Verbum è verbo *auditus gravis*: quod offendes in L. V.

17. *Nè ponè insequaris eum*] MS. μὴ καταδιώξῃς ὀπίσω αὐτοῦ, omissâ negatione alterâ, quæ in libris impressis.

18. *Sic perdidisti amicitiam proximi*] Partim librorum οὕτως ἀπώλεσε τὸν πλησίον αὐτοῦ, *ità perdit & proximum suum*. Exemplar MS. τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον *amicitiam proximi*. L. V. *sic & qui perdit amicitiam proximi sui*, τοῦ πλησίον αὐτοῦ.

19. *Emisisses*] Diversitas scripturæ habet ἀπολύων· quod Int. noster legit ac vertit, *Et sicuti qui dimittit avem è manu sua*. Exstat in C. & in utroque Cam.

20. *Ut caprea è laqueo*] כצבי מפח Prov. 6. 5. *Eripe te sicut caprea è manu, & sicut avis è manu aucupis*.

21. *Desperat*] Excidit omni spe reconciliationis. In aliis cod. ἀπώλεσε πίστιν, *perdidit fidem*. Liber. MS. hoc versu legit καταλλαγῆ pro διαλλαγῆ, & pòst aliquantò μυστήριον, ἀφήλπισεν.

22. *Annuens oculo machinatur*] קורץ עין חורש רע Prov. 6. 14. τεκταίνει *fabricatur*. Tralatio à fabris. Nam חרש *faber*, i. τέκτων. Vidē suprà 11. 40. ¶ *Mala*] Κακὰ A. B. R. MS. πονηρὰ C. & alibi. Suprà quoque legimus in loco modò citato πονηρὰ γὰρ τεκταίνει. ¶ *Qui novit eum*] Ὁ εἰδὼς αὐτὸν. Hæc scriptura habetur in C. utroque Cam. & R. Steph. Reliqui codices typis vulgati οὐδεὶς αὐτὸν, *nemo ipsum*. MS. οὐδεὶς αὐτὰ *nemo illa*, videlicet *mala quæ fabricatur*. In hac lectione ἀποστήσει reddes *amovebit, separabit, abscedere faciet*.

23. *Os suum*] Τὸ στόμα αὐτοῦ. Hæc lectio melior est quàm quæ in A. B. R. στόμα σου *os tuum*. Nam etiam. V. Int. transfert *condulcabit os suum*: *suum*, inquam, non *tuum*. ¶ *Admirabitur*] Alibi θαυμάσει, & alibi ἐκθαυμάσει.

24. *Scandalum afferet*] Sunt exempl. in quibus σκάνδαλα legitur, non σκάνδαλον. Sed nostram lectionem firmat MS. tum etiam Int. V. Sumpta est ex A. B. R.

25. *Neminem æquè atque illum*] Nihil æquè odi atque fictum & simulatum amicum. In hanc sententiam celebratur illud Homeri,

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.
Hostis enim mihi ille perinde ac inferorum portæ
Qui aliud quidē celat in præcordiis, aliud verò dicit.

Castalio hunc locum non intellexit, cùm verteret, *Multa odi, sed nihil æquè atque eum quem etiam Dominus odit*. ¶ *Odit eum*] Μισήσει αὐτόν. Pronomen abest in editione Camerarii postrema; item in ea quam Plantinus excudit Antverpiæ.

26. *Dividet vulnera*] Διελεῖ τραύματα A. B. R. διαιρεῖ τραῦμα *dividit*, aut *diducit*, *vulnus*. MS. διαιρεῖ τραύματα· & paulò ante ἐπὶ κεφαλῆς ἑαυτοῦ.

27. *Qui foveam fodit*] Notum adagium, quod explicamus in libro Proverbiorum nostrorum. Vide, si placet & si vacat. ¶ *Eodem capietur*] Ἐν αὐτῷ ἁλώσεται. Sic libri omnes quibus usus sum. Est tamen ubi legatur ἐν αὐτῷ ἀπολεῖται. Quod notatum in editione Rom. Vetus quoque Int. *peribit in illo*.

28. *Qui mala facit ea in ipsum devolventur*] Ὁ ποιῶν πονηρὰ εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται. Hæc est scriptura trium codicū A. B. R. quam etiā R. Stephanus expressit. Nec in aliam abit exemplar MS. nisi quòd in eo εἰς αὐτὰ legitur, hâc sententiâ, *Qui facit mala, ad ea devolvetur*. Quæ est justissima lex talionis, si in mala, quæ quis alteri machinatur, idem incidat. Reliqui libri Ποιοῦντι πονηρὰ ἐπ' αὐτὸν κυλισθήσεται, *Qui mala facit, huic illa incubabunt*, aut *apud ipsum divertent*. Editio Lat. V. *Facienti nequissimum consilium super ipsum devolvetur*. Quadrat cum illo, *Malum consilium consultori pessimum*. ¶ *Unde veniant*] MS. πόθεν ἥκει. Nos secuti sumus codices impressos, in quibus ad unum omnibus ἥκει legitur.

29. *Insidiatur eis*] Ἐνεδρεύσει αὐτοὺς. Olim placebat hæc lectio, cùm eam reperissem in C. utroque Cam. & Bibliis R. Stephani. Nunc inclino ut credam germaniorem esse quæ in A. & R. ἐνεδρεύσει αὐτὸν. Quam præter MS. etiam V. Int. confirmat, referens, *Et vindicta sicut leo insidiabitur illi*: & est sensus, *unicuique eorum*. Porrò non dissimulandum in B. legi αὐτῷ, & non αὐτόν. Quomodo sanè idem verbum construitur v. 10. in C. Nam ubi aliæ editiones habent τοὺς ἐργαζομένους, in ea legitur τοῖς ἐργαζομένοις· quam scripturam Camerarius retinuit utroque exemplari suo.

30. *Casu piorum*] R. πτώσει εὐσεβῶν. MS. ἐπὶ πτώσει. Reliqui ἐν πτώσει. MS. lectionem roborant alia loca hujus libri, in quibus verbum εὐφραίνομαι eo modo construitur, ut 16. 1. μὴ εὐφραίνου ἐπὶ υἱοῖς ἀσεβέσιν· & v. 2. μὴ εὐφραίνου ἐπ' αὐτοῖς. Mirum verò quod in A. οἱ εὐφραινόμενοι πτώσει ἀσεβῶν. Nam ut concedam hæc dici κατ' ἔλλειψιν præpositionis ἐπὶ, quid fiet illo ἀσεβῶν? An significat non laturos impunè, si qui gaudeant casu impiorum, nedum si gaudeant casu piorum? Expende. Salomo indefinitè dixit, *qui gaudet calamitate non feret impuné*. Idem alibi, *Cùm pereunt improbi, gaudet populus*. L. V. *Laqueo peribunt qui gaudent casu justorum*, i. δικαίων.

GROTIUS.

1. PRopter inopiam multi deliquerunt] Legit ἀδιαφόρου, & interpretatus est *inopiam pecuniæ*, quia διάφορον est *pecunia*, ut dictum suprà 8. 20. Sed viro de omni literarum genere optimè merito Casaubono assentior, qui legendum hîc putavit χάριν διαφόρου, *pecuniæ causâ*: Congruit enim id cum membro sequente. ¶ *Et qui quærit locupletari avertit oculum suum*] Nempe à Divina lege. Diphilus,

Πρὸς τοῦ λαβεῖν γὰρ ὢν ὁ νοῦς, τ' ἄλλ' οὐχ ὁρᾷ.

At Euripides,

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

2. *Angustiabitur peccatum*] *Comprimitur*. Utroque id agente ut lucrum faciat, quamvìs cum damno alterius. Vide de hac re quæ diximus lib. 2 De J. B. ac P. c. 12. §. 11, & 26. Adde quæ suprà 26. 28.

3. *Conteretur cum delinquente delictum*] Hoc ex alia est versione verborum præcedentium.

4. *Si non in timore Domini tenueris te instanter*] In Græco est in tertia persona *tenuerit*, nempe vendere & emere solitus: & in eo quod cohæret, *domus ejus*. Simile dictum Euripidis,

Ἀδίκως δὲ μὴ χρῶ χρήματ', ἢν βούλῃ πολὺν
Χρόνον μελάθροις ἐμμένειν· τὰ γὰρ ἀδίκως
Οἴκοις ἐσελθόντ' οὐκ ἔχει σωτηρίαν.

5. *Sicut in percussura cribri permanebit pulvis, sic aporia hominis in cogitatu illius*] Ex Græco optimè vertas, *Sicut in quassu cribri manent quisquiliæ* (aliquæ, crassiores scilicet) *ità sordes hominis in dissertatione ipsius*. σκύβαλα non σκῦλα habet Sixtina editio. λογισμὸς autem hîc, ut & mox 7, & 8. non *cogitationem* sed *dissertationem* significat. Sensus autem est, Utcunque arte magnâ loquentis regantur verba, tamen per eam translucere non rarò quæ animo inhærent vitia: nam

Ἀνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται.

Sequuntur hîc dicta eodem pertinentia.

6. *Vasa figuli probat fornax*] Nam quæ ex humo non ad id aptâ facta sunt, rumpuntur, aut diffluunt. ¶ *Et homines justos tentatio tribulationis*] Verus sensus; sed non is qui in Græco est, qui talis, *Exploratio hominis est in dissertatione ejus*. Nam incipit hîc titulus de Sermone hominis.

7. *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum ex cogitatu cordis hominis*] Gr. Γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, οὕτως λογισμὸς ἐνθυμήματος ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπου. Lege ἐνθυμήματα. *Sicut fructus arboris culturam ejus ostendit*,

dis, (artem agricolæ) *ità dissertatio, cogitationes* quæ sunt *in corde hominis*.

8. *Ante sermonem nè laudes virum: hæc enim est tentatio hominum*] *Exploratio*: ut modò. Quidam si tacuissent pro Philosophis essent habiti.

9. *Si sequaris justitiam, apprehendes illam*] *Si sectèris id quod justum est, etiam quod justum est adipisceris*. ¶ *Et indues quasi poderem honoris*] *Indues illud* (i. justum) *velut poderem honoratum*. ποδήρης non Sacerdotum tantùm, sed & Magistratuum, ut patet Ezech. 9. 2, 3. Magnus honos nomen viri justi obtinere. Cætera quæ Latinè in hoc commate sequuntur absunt in Græcis.

10. *Volatilia ad sibi similia conveniunt*] Nempe ea quæ sunt ἀγελαῖα. ¶ *Et veritas ad eos qui operantur illam revertetur*] i. Bonâ fide cum eis agetur qui bonâ fide agunt.

11. *Leo venationi insidiatur semper*] i. Pecori. ¶ *Sic peccata operantibus iniquitates*] Insidiantur nempe.

Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

Turdus sibi malum cacat.

12. *Homo sensatus in sapientia manet sicut sol*] Illud *sicut sol* Interpres de suo adjecit, quia in altero membro *Luna* est mentio. Gr. Διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς ἐν σοφίᾳ, *Dissertatio viri pii semper sapienter instituitur*. Hoc sensu διήγησις & infrà ponitur 14. ¶ *Nam stultus sicut Luna mutatur*] *At stultus sicut Luna mutatur*, nempe in sermonibus suis: nam de iis hoc titulo agitur. Luna *mutabile sidus* Poetis; & notus de ea Æsopi apologus.

13. *In medio insensatorum serva verbum tempori*] Gr. *In medium insipientium* ut te inferas, *observa tempus*: i. Nè te illis misceas nisi ubi negotia id exigunt. ¶ *In medio autem cogitantium assiduus esto*] *In medium prudentium assiduò temet infer*. Ibi peregrinare, hîc habita.

14. *Narratio peccantium odiosa*] *Dissertatio peccantium facit labi eos qui audiunt*. ¶ *Et risus illorum in deliciis peccati*] Rident quia aliorum peccatis lætantur. σπαταλᾷν *cum lascivia latari*, 1 Tim. 5. 6. Jac. 5. 5.

15. *Loquela multùm jurans horripilationem capiti statuet*] Gr. *Loquela multùm jurantis eriget pilos*, nempe audientibus, præ horrore: *steterúntque coma*. ¶ *Et irreverentia ipsius obturatio aurium*] *Et pugna cum ipsis esto obturatio aurium*. Non aliter tam facilè jurantibus resistes quàm claudendo aures. Vide Act. 7. 57. Sæpe Hebræis genitivus est non facientis, sed patientis.

16. *Effusio sanguinis in rixa superborum*] Si quæ oriatur vel levis contentio inter superbos, quia neuter alteri vult cedere, facilè ad vulnera venitur. ¶ *Et maledictio illorum auditus gravis*] Molesta sunt auditu convitia quibus inter se tales certant.

17. *Qui denudat arcana amici fidem perdit*] Nam quisque sibi metuit quod alteri vidit accidere. ¶ *Et non inveniet amicum ad animum suum*] Ex voto suo.

18. *Dilige proximum*] Christianè admodum. Sed in textu Græco est, *Dilige amicum*. ¶ *Et conjungere fide cum illo*] *Fidem illi præsta*. Id enim πιςῶσαι etiam infrà 29. 3. Respondet Heb. [אמן], ut videre est 1 Reg. 8. 26.

19. *Quod si denudaveris absconsa illius, non persequeris post eum*] i. Noli posthac amicitiam ejus quærere: nam frustrà eris, ut ostendunt sequentia.

20. *Sicut enim homo qui perdidit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui*] Græcum Sixtinæ, Καθὼς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, οὕτως ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον, *Ut si quis hostem interfecerit, ità tu amicitiam tibi noti interfecisti*. Sic *interfecta pudicitia feminas* dicunt Latini.

21. *Et sicut qui dimittit avem de manu sua, sic dereliquisti proximum tuum: non eum capies*] Eâdem similitudine sed ad rem aliam Plautus utitur,

Liber captivus avis ferè consimilis est.
Semel fugiendi si data est occasio,
Satis est: nunquam pòst illam possis prendere.

22, 23, 24. *Non illum sequaris, quia longè abest*] Idem quod suprà 19. ¶ *Effugit enim quasi caprea de laqueo*] Non dispar illa translatio, id est, curtata comparatio, apud Horatium,

——si vafer unus & alter
Insidiatorem præroso fugerit hamo.

¶ *Quoniam vulnerata est anima ejus: ultrà eum non poteris colligare; & maledicti est concordatio: denudare autem amici mysteria, desperatio est anima infelicis*] Aliter in Græco, *Vulnus obligari potest, & de maledictis fieri reconciliatio. At qui arcana detexit, perdidit fidem*. Sensus idem qui suprà 22. 25, 26.

25. *Annuens oculo fabricat mala*] i. Qui omnia alterius dicta factáque probat annuendo & annictando. Hoc est quod ἐπινεῦσαι in adulatoris descriptione Theophrastus vocat. ¶ *Et nemo eum abjiciet*] Legit ità ut in Sixtina est, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀποςήσει ἀπ' αὐτοῦ. Sed melior lectio in aliis, καὶ ὁ εἰδὼς αὐτὸν, ἀποςήσεται ἀπ' αὐτοῦ, *Qui eum novit, ab eo recedet*.

26. *In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum*] Scripsit Interpres *condulcabit*, γλυκανεῖ omnia facit dicitque πρὸς χάριν, ut loquuntur Zeno, Critias, Euripides, λέγει καὶ πράττει οἷς χαριεῖται ὑπολαμβάνει, ait Theophrastus. ¶ *Et super sermones tuos admirabitur*] Gnatho in suæ professionis apud Terentium descriptione, *Eorum ingenia admiror*. Alius apud Eupolidem,

Καὶ καταπλήττομαι δοκῶν τοῖσι λόγοισι χαίρειν.

¶ *Novissimè autem pervertet os suum*] Aliâ loquetur apud alios. ¶ *Et in verbis tuis dabit scandalum*] Periculum tibi creabit ex verbis tuis. Sensus idem qui suprà 19. 24, 25, 26.

27. *Multa odivi, & non coæquavi ei*] *Multa odi, sed non quantum talem hominem*. ¶ *Et Dominus odiet illum*] Etiam Deus tam perfidos odit. Sunt θεοςυγεῖς.

28. *Qui in altum mittit lapidem super caput ejus cadet*] i. Sæpe sibi nocet qui meliori se nocere vult, πρὸς κρείττονας ἀντιτείνων. ¶ *Et plaga dolosa dolosi dividet vulnera*] Πληγὴ δολία διελεῖ τραύματα. Ita enim in Sixtina est. Cùm quis in tenebris inimicum vult vulnerare, sæpe evenit ut amicum qui adest vulneret.

29. *Et qui foveam fodit incidet in eam*] Eadem est sententia: nec est *&* in Græco. Ex Psalmo 7. 15. & Eccl. 10. 8. ¶ *Et qui statuit lapidem proximo offendet in eo*] Non est in Græco. ¶ *Et qui laqueum alii ponit, peribit in illo*] Legit ἐν αὐτῇ ὑπολήψεται sed melior lectio quæ in Sixtina, ἐν αὐτῇ ἁλώσεται. Ex Psal. 9. 15. & 35. 8.

30. *Facienti nequissimum consilium, super ipsum devolvetur; & non agnoscet unde adveniat illi*] Legitur in multis Gr. Ποιοῦντι πονηρὰ ἐπ' αὐτὸν κυλισθήσεται· sed verior & Latinæ congruentior Sixtina lectio, Ὁ ποιῶν πονηρὰ εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται· & est constructio Hebraica, pro, Εἰς τὸν ποιοῦντα πονηρὰ κυλισθήσεται, nempe πονηρά. *In eum qui mala fecit mala devolventur*. Sensus qui suprà 11. & bene addit, *non agnoscet unde adveniat*. Nam, ut Euripides ait,

Δίκα τοι, δίκα χρόνιος,
Ἀλλ' ὅμως ὑποπεσοῦσ'
Ἔλαθεν ὅταν ἔχῃ
Τὸν ἀσεβῆ βροτῶν.

Idem de Divina ultione,

——σιγῇ καὶ βραδεῖ ποδὶ
Στείχουσα μάρπτει τοὺς κακοὺς ἀεὶ βροτῶν.

Alius dixit δίκην ἄναυδον, οὐχ ὁρωμένην.

31. *Illusio & improperium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi*] Et hæc constructio est Hebraica, pro, *Illusioni & opprobrio superborum vindicta imminet, velut leo insidians*. Seneca,

Sequitur superbos ultor à tergo Deus.

Hæc est quam *Nemesin* vocant Græci.

32. *Laqueo peribunt qui oblectantur casu justorum*] Quales ille de quibus in Psal. 22.

33. *Et vir peccator continens erit illorum*] Ἐγκρατὴς ἔσται αὐτῶν, i. *possidebit eas*. Impropria est locutio, cùm magis ipse ab Ira ac Furore possideatur. Sic & *morbum habere* dicimur.

HOESCHE-

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κη'.

1. Ο 'Εκδικῶν, παρὰ Κυρίου εὑρήσει ἐκδίκησιν, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ διατηρῶν διατηρήσει.

2. Ἄφες τὸ ἀδίκημα τῷ πλησίον [σου] καὶ τότε, δεηθέντος σου, αἱ ἁμαρτίαι σου λυθήσονται.

3. Ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ συντηρεῖ ὀργὴν, καὶ παρὰ Κυρίου [τοῦ Θεοῦ] ζητεῖ ἴασιν.

4. Ἐπ' ἄνθρωπον ὅμοιον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεον, καὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δεῖται. [δέεται]

5. Αὐτὸς σὰρξ ὢν διατηρεῖ μῆνιν [καὶ] τίς ἐξιλάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ;

6. Μνήσθητι τὰ ἔσχατά σου, καὶ παῦσαι ἐχθραίνων· καταφθορὰν καὶ θάνατον, καὶ ἔμμενε ἐντολαῖς.

7. Μνήσθητι ἐντολῶν, καὶ μὴ μηνίσῃς τῷ πλησίον, καὶ διαθήκης ὑψίστου, καὶ πάριδε ἄγνοιαν.

8. Ἀπόσχου ἀπὸ μάχης, καὶ ἐλαττώσεις ἁμαρτίας· ἄνθρωπος γὰρ θυμώδης ἐκκαύσει μάχην.

9. Καὶ ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς ταράξει φίλους, καὶ ἀνὰ μέσον εἰρηνευόντων ἐμβαλεῖ διαβολήν.

10. Κατὰ τὴν ὕλην τοῦ πυρὸς οὕτως ἐκκαυθήσεται· καὶ κατὰ τὴν στερέωσιν τῆς μάχης [οὕτως] αὐξηθήσεται. [C. A.]

11. Κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται· καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον [C. A.] αὐτοῦ ἀνυψώσει ὀργὴν αὐτοῦ.

12. Ἔρις κατασπευδομένη [μερὶς καταψευδομένη] ἐκκαίει πῦρ, καὶ μάχη κατασπεύδουσα ἐκχέει αἷμα.

13. Ἐὰν φυσήσῃς [C. A.] εἰς σπινθῆρα, ἐκκαήσεται· [καὶ] ἐὰν πτύσῃς ἐπ' αὐτὸν, σβεσθήσεται· καὶ ἀμφότερα ἐκ τοῦ στόματός σου ἐκπορεύεται.

14. Ψίθυρον καὶ δίγλωσσον καταρᾶσθαι· [καταράσασθε] πολλοὺς γὰρ εἰρηνεύοντας ἀπώλεσε. [ἀπώλεσεν εἰρηνεύοντας]

15. Γλῶσσα τρίτη πολλοὺς ἐσάλευσε, καὶ διέστησεν αὐτοὺς ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος.

16. [Καὶ] πόλεις ὀχυρὰς καθεῖλε, καὶ οἰκίας μεγιστάνων κατέστρεψε.

17. Γλῶσσα τρίτη [διοσή] γυναῖκας ἀνδρείας ἐξέβαλε, καὶ ἐστέρησεν αὐτὰς τῶν πόνων αὐτῶν.

18. Ὁ προσέχων αὐτῇ, οὐ μὴ εὕρῃ ἀνάπαυσιν, οὐδὲ [οὐδ' οὐ μὴ] κατασκηνώσει μεθ' ἡσυχίας.

19. Πληγὴ μάστιγος ποιεῖ μώλωπας, πληγὴ δὲ γλώσσης συγκλάσει ὀστέα.

20. Πολλοὶ ἔπεσον ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ οὐχ ὡς οἱ πεπτωκότες διὰ γλῶσσαν.

21. Μακάριος ὁ σκεπασθεὶς ἀπ' αὐτῆς, ὃς οὐ διῆλθεν ἐν τῷ θυμῷ αὐτῆς.

22. Ὃς οὐχ εἵλκυσε τὸν ζυγὸν αὐτῆς, καὶ ἐν τοῖς δεσμοῖς αὐτῆς οὐκ ἐδέθη.

23. Ὁ γὰρ ζυγὸς αὐτῆς, ζυγὸς σιδηροῦς· καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς, δεσμοὶ χάλκεοι.

24. Θάνατος πονηρὸς, ὁ θάνατος αὐτῆς· καὶ λυσιτελὴς μᾶλλον ὁ ᾅδης αὐτῆς.

25. Οὐ μὴ κρατήσῃ εὐσεβῶν, καὶ ἐν τῇ φλογὶ αὐτῆς οὐ καήσονται. [καλακαήσ.]

26. Οἱ καταλείποντες [ἐγκαταλιπόντες] Κύριον, ἐμπεσοῦνται εἰς αὐτήν· καὶ ἐν αὐτοῖς ἐκκαήσεται, καὶ οὐ μὴ σβεσθῇ.

27. Ἐξαποσταλήσεται ἐπ' αὐτοῖς [αὐτοὺς] ὡς λέων· καὶ ὡς πάρδαλις λυμανεῖται αὐτούς.

28. Ἴδε [σὺ δὲ] περίφραξον τὸ κτῆμά σου ἀκάνθαις, [C. A.] καὶ τῷ στόματί σου ποίησον θύρωμα καὶ μοχλούς.

29. Τὸ ἀργύριόν σου καὶ τὸ χρυσίον [C. A.] σου κατάδησον· καὶ τοῖς λόγοις σου ποίησον ζυγὸν καὶ σταθμόν· καὶ τῷ στόματί σου ποίησον θύραν καὶ μοχλόν.

30. Καὶ πρόσεχε μή πως ὀλισθήσῃς ἐν αὐτῇ, μὴ πέσῃς κατέναντι ἐνεδρεύοντος.

1. Διατηρ. διατηρήσει] R. Co. διατηρῶν διατηρήσει E. Al. Ar. B. uterque. Διατηρήσει C. A.

2. Ἀδ. τῷ πλησίον] Co. τὸ ἀδ. τῷ πλησίον σου R. Al. τοῦ C. A.

3. Παρὰ Κυρίου] R. Co. Al. Chryſ. hom. 9. Heb. 6. παρὰ Θεοῦ. Idem hom. 80. Matth. 26.

4. Ἔλεον] Co. ἔλεος R. Al.

5. Καὶ] C. A. ¶ Ἐξιλάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ] Supra cap. 3. 29. pro ἐξιλάσεται ἁμαρτίας legitur (quod ibi librarius omiſit) apud Chryſ. hom. 9. Heb. 6. καταπαύσει ἁμαρτίας μεγάλας.

6. Pronom. σου ab editis lib. abeſt. ¶ Poſt ἐχθραίνων ſequitur in C. A. & Co. καὶ μὴ μηνίσῃς τῷ πλησίον, quod verſu proximo repetitur. ¶ Explicat ſeſe Autor ipſe quid per ἔσχατα intelligat, καταφθορὰν καὶ θάνατον.

7. Διαθήκης] R. Al. διαθήκην Co. ¶ Πάριδε] R. Co. πάρειδε Al. Ar. B. uterque.

9. Ἐμβαλεῖ] R. vetus Interpr. ἐμβάλλει Co. ἐκβάλλει Al. Ar. B. uterque ἐκβάλλει mendoſè.

10. Ὕλην πυρὸς] R. Al. ὕλην τοῦ πυρὸς C. A. Co. ¶ Καὶ κ. τ. σ. τ. μάχης αὐξηθ.] Hæc verba à R. Al. E. abſunt hoc loco, & in finem ſequentis paragraphi rejiciuntur; ſed pro αὐξηθήσεται in iiſdem eſt ἐκκαυθήσεται, & pro οὕτως in Co. legitur τὸ πῦρ· in illis horum neutrum.

11. Αὐτοῦ] C. A. ἀνθρώπου, Co. utrumque in R. Al. deeſt.

13. Φυσήσῃς σπινθῆρα] R. Al. (ut φυσᾶν τὸ πῦρ Athenæi lib. 9.) φυσήσῃς εἰς σπινθῆρα C. A. Co. ¶ Καὶ] A C. A. abeſt. ¶ Ἐπ' αὐτὸν] Al. ἐπ' αὐτοῦ Co.

14. Καταρᾶσθαι] Co. καταράσασθε C. A. quæ modi Enallage in præceptionibus eſt uſitatiſſima.

15. Διοσή] Co, B. alt. τρίτη R. Al. Ar. B. niſi quòd accentus in his tranſponitur. Ea eſt obtrectationum & ἰχθροποιὸς, quæ inter duos tertia ſe admiſcet, & ſerit diſcordiam, I. Γλῶσσα τριττὴ, τεθρηνημένη in margine Vaticani Codicis adſcriptum eſt N. R. Lege πεφημισμένη, vel πεφηνημένη.

16. Copula non eſt in C. A. ¶ Ὀχυρὰς] R. Al. Co. Prov. 21. 22. ἰσχυρὰς, I. M.

17. Ἐστέρησεν] Al. vitioſè.

18. Μεθ' ἡσυχ.] R. Al. μετ' ἡσυχ.

19. Ποιήσει] Co. ποιεῖ R. Al. ¶ Συγκλάσει] Al. E. συνθλάσει C. A. συνθλάσει, Co. Pſal. 46. 9. [ſic Al. ſed R. συγκλάσει, ut hoc loco] 68. 21. 106. 10.

20. Ἔπεσ.] R. Al. ἔπεσον Co. eadem lectionis varietas Oſeæ 10. 9.

21. Ἀπ' αὐτῆς] R. Al. ἀπὸ προσώπου αὐτῆς Co.

22. Ἐδέθη] R. Al. Ar. B. ἐδέθη Co. P. H. vitioſè, ἐδέθη B. alt. neque hoc rectè.

23. Χάλκεοι] R. Al. χάλκεοι Co.

25. Οὐ καήσονται] R. Al. οὐ μὴ καήσ. Co.

26. Καταλείποντες] R. Co. Al. ¶ Ἐκκαήσ.] R. Al. ἐκκαυθήσεται Co.

27. Ἐξαποσταλ. ἐπ' αὐτοῖς] R. Al. ἐπαποσταλήσεται αὐτοῖς Co.

28. Καὶ τῷ σ. σ. π. θ. καὶ μ.] C. A. Co. in R. Al. omiſſum, cùm verſu proximo ſequatur.

29. Καὶ τὸ χρυσίον σου] C. A. Al. Co. ſed hic abſque articulo; ut abſque Pronomine R. ¶ Τοῖς λ. σ. π. ζ. καὶ σταθμόν] R. Al. τῷ λόγῳ σου ποίησον ζυγοστάθμιον Co. Naz. Monaſtich.

Ἴση μὲν ὄμμα, γλῶσσα δὲ σταθμὸν ἔχοι.

Ibi Nicetas hunc Siracidæ locum explicat.

30. Καὶ] Abeſt à R. Al. ¶ Αὐτῇ] Al. αὐτοῖς Co.

BAD-

BADVELLUS.

1. *Cupidum ultionis ultio*, &c. ὁ ἐκδικῶν παρὰ Κυρίου εὑρήσει ἐκδίκησιν, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ διατηρῶν διατηρήσει] *Ulciscens, à Domino inveniet ultionem, & peccata illius observans observabit.* Hæc sententia & aliæ quæ sequunur sunt de Mansuetudine & Clementia in offensionibus aliis præstanda; cujusmodi sunt multæ in Euangelio, *Remittite, & remittetur vobis*, Luc. 6. 37. *Quâ mensurâ aliis metiemini, eâdem vobis remetietur*, Mat. 7. 2. &, *Judicium sine misericordia ei qui non fecerit misericordiam*, Jacob. 2. 13. Itaque hoc in genere nobis proponitur exemplum Dei erga nos summâ lenitate misericordiâque utentis. Est Deus συγγνωμονικὸς *naturâ propensus ad ignoscendum*.

2. *Dissolventur*, &c. λυθήσονται] *Solventur*, i. remittentur & condonabuntur. Sunt enim peccata quædam quasi debita quibus Deo obligamur: quæ cùm nobis gratuitò remittuntur, injuria quasi quædam pecunia dissolvitur. Itaque duobus verbis utitur quæ idem significant, ἀφεθῆναι καὶ λυθῆναι *Remitti ac Dissolvi*.

3. *Anne homo iram*, &c. ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ συντηρεῖ ὀργὴν, καὶ παρὰ Κυρίου ζητεῖ ἴασιν;] *Homo homini conservat iram, & à Domino quærit sanationem?* Hoc loco Sapiens ostendit indignitatem atque iniquitatem hominis postulantis à Deo sibi ignosci, cùm implacabili in alios animo offensionem susceptam retineat. Est autem Ira, cum offensione cupiditas ulciscendæ injuriæ.

4. *Aut erga hominem sui*, &c. καὶ ἐπ' ἄνθρωπον ὅμοιον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεον] *Et in hominem similem sibi non habet misericordiam.* Hanc iniquitatem ostendit similitudo à Christo in Euangelio proposita duorum servorum, quorum alter à domino benignissimè tractatus, & misericordiam consecutus, conservum inhumanissimè vexavit, Matth. 18. 30.

5. *Ipse cùm sit*, &c. αὐτὸς σὰρξ ὢν διατηρεῖ μῆνιν, καὶ τίς ἐξιλάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ;] *Ipse caro exsistens conservat iram, & quis propitiabit peccata illius?* Quidam pro *carne* vertunt *ipse mortalis*: ego malui nomen *carnis* retinere, quò admonentur magis homines suæ infirmitatis, ut ad veniam aliis dandam sint propensiores.

6. *Memento extremorum, atque*, &c. μνήσθητι τὰ ἔσχατα, καὶ παῦσαι ἐχθραίνων· καὶ μὴ μήνιε τῷ πλησίον καταφθορὰν καὶ θάνατον] *Memento novissimorum, & desine inimicari: ac nè mineris iracundè proximo interitum* [sive, *exitium*] *& mortem.* ἐχθρὸς *odium* est, indè ἐχθραίνειν pro *acerbè inimicitias gerere ac exercere*, à qua odii acerbitate Sapiens vult nos abesse. Qui autem irascitur, si diu confirmatur in iracundia, ità exacerbatur animo ut fiat inimicus; qui odio affectus, jam nihil aliud habet propositum quàm exitium atque interitum ejus quem odit. Itaque Sapiens monet nè initio iracundiæ indulgeamus, sed moderemur, eámque comprimamus, atque animi placabilitate omnem offensionem deponamus.

9. *Pactum Altissimi*, &c. καὶ διαθήκης ὑψίστου, καὶ πάριδε ἄγνοιαν] Subaudiendum est verbum μνήσθητι *memento*. *Et pacti Altissimi* memento, *& neglige* [i. omitte] *ignorantiam*. Oblivio enim doctrinæ Divinæ ejúsque fœderis, quod nobis cum Deo est institutum, adducit homines in summam rerum omnium ignorationem, ex qua peccata omnia exsistunt. Assidua verò meditatio ac recordatio Legis Dei ejúsque gratiæ nos in timore continet.

11. *Vir sceleratus conturbat*, &c. ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς ταράξει φίλους, καὶ ἀναμέσον εἰρηνευόντων ἐμβαλεῖ διαβολήν] *Vir peccator turbabit amicos, & in medium pacem habentium immittet calumniam.* Sunt homines quidam pacis & concordiæ inimici, qui in omni vitæ societate & amicitia nihil aliud student quàm odia dissidiáque excitare, atque ità omnem vitæ pacem ac tranquillitatem perturbare. Sunt autem naturâ iracundi & contentiosi ingenio, ad odia bellàque gignenda accommodati: quod genus hominum à Solomone in Proverbiis aliquot locis describitur. His contrarii sunt εἰρηνοποιοὶ *pacifici*, qui animo ingeniòque ità sunt placido & quieto ut cæteris quoque omnibus pacis auctores atque effectores sint, quos Dominus Matth. 5. 9. beatos esse pronunciat. Altero autem genere hominum litigioso ac turbulento nihil vitæ humanæ perniciosius esse potest.

12. *Pro materia subjecta*, &c. κατὰ τὴν ὕλην τοῦ πυρὸς οὕτως ἐκκαυθήσεται, κατὰ τὴν στερέωσιν τῆς μάχης τὸ πῦρ αὐξηθήσεται] *Secundùm materiam ignis sic accendetur, secundùm firmitudinem* [i. vim contentionis] *ignis augebitur.* Pulcra similitudo, quâ acerbitas & vis dissidiorum ac jurgiorum demonstratur. Nam ut Ignis pro magnitudine materiæ subjectæ incrementum suscipit, ità etiam animorum ardor pro vehementia susceptæ contentionis, cui etiam vires opésque quasi quædam alimenta à Sapiente subjiciuntur.

13. *Rixa festinata ignem accendit*, &c. ἔρις κατασπευδομένη ἐκκαίει πῦρ, καὶ μάχη κατασπεύδουσα ἐκχέει αἷμα] *Contentio accelerata accendit ignem, & pugna festinans effundit sanguinem.* Isti sunt gradus seriésque causarum & effectorum, ut homines primùm jurgiis ac rixis ad contentionem exardescant, deinde ad manus & pugnam veniant: ex qua effusio sanguinis cædésque exsistit. Celeritas autem & vehementia contentionis ità animos inflammat ut nullus rationi moderationísque locus relinquatur. Itaque ex hoc exitu monet Sapiens ut omnis acerba animorum & offensio & contentio maturè exstinguatur, nè usque ad cædem progrediatur.

14. *Scintilla, si afflaveris*, &c. φυσήσῃς εἰς σπινθῆρα, καὶ ἐκκαήσεται· καὶ ἐὰν πτύσῃς ἐπ' αὐτὸν, σβεσθήσεται] Pulcra similitudo, quâ ostendit quemadmodum jurgia & certamina initio ab homine aut excitentur aut sedentur, eorúmque utrumque esse in ejus potestate. Homo ex eodem ore potest scintillam aut inflammare afflando, aut exstinguere exspuendo; ità oratione aut pacificâ animos offensos sedare & ad omnem mansuetudinem flectere, aut acerbâ ad arma præliáque incitare. Ostendit autem initio huic malo & periculo occurrendum esse.

15. *Delatorem exsecreris*, &c. ψίθυρον καὶ δίγλωσσον καταράσασθε] *Susurronem & bilinguem exsecramini*: aut, *detestamini*. Locutus Sapiens hactenus de Iracundia odiorúmque acerbitate, nunc monet de Linguæ pravitate, qualis est susurronum ac delatorum, quorum lingua aurésque ad perturbandam omnem vitæ tum publicæ tum privatæ societatem adhibentur. Sunt enim perturbatores vitæ aut naturâ turbulenti, contentiosi, iracundi, de quibus hactenus est dictum; aut linguâ maledici, varii & malevoli, de quibus nunc præcipitur. Commemorat autem Sapiens pericula & mala quæ à lingua prava & varia proficiscuntur.

20. *Qui attentè audit eam*, &c. ὁ προσέχων αὐτῇ οὐ μὴ εὕρῃ ἀνάπαυσιν, οὐδὲ κατασκηνώσει μεθ' ἡσυχίας] *Qui attendit ei, non inveniet requiem, nec habitabit cum quiete*, i. non vivet quietus ac tranquillus. Significat Sapiens, aures non esse patefaciendas delatoribus ac maledicis hominibus, si volumus quieti pacíque nostræ consulere.

21. *Plaga à flagello*, &c. πληγὴ μάστιγος ποιεῖ μώλωπα, πληγὴ δὲ γλώσσης συνθλάσει ὀστᾶ] *Ictus flagelli efficiet vibices, ictus vero linguæ comminuet ossa.* Significat graviùs lædi ac violari linguâ improbâ & maledicâ famam atque existimationem quàm corpora cædi flagello & verberari. Turpiores enim notæ in vita moribúsq; relinquuntur maledicentiâ linguæ quàm in cute corporis cicatrices verberatione impressæ: neque solùm infamia maculáque turpissima vitæ ab ea inuritur, sed etiam calamitas importatur. Itaque hâc comparatione ossiúmque comminutione significat Sapiens graviora vulnera animíque cruciamenta à lingua inferri.

22. *Acie gladii*, &c. πολλοὶ ἔπεσον ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ οὐχ ὡς οἱ πεπτωκότες διὰ γλῶσσαν] *Multi ceciderunt in ore gladii, & non ut qui ciciderunt propter linguam*: aut (ut vertimus) *per linguam*, quasi per instrumentum, acutissimúmque gladium. Itaque David Psal. 120. 2. non sine causa de ea gravissimè conqueritur, *Domine, eripe animam meam à labio mendaci, à lingua dolosa. Quid dabit tibi, & quid apponet tibi lingua dolosa? Sagitta potentis acuta cum carbonibus juniperorum.* Et Psal. 52. 2. linguam vocat *novaculam* fallaciter jugulum hominis incidentem.

23. *Beatus qui tutus fuit*, &c. μακάριος ὁ σκεπασθεὶς ἀπ' αὐτῆς;

αὐτῆς,[Legitur & ἀπὸ προσώπου αὐτῆς *à facie ipsius*] ὃς οὐ διῆλθεν ἐν τῷ θυμῷ αὐτῆς, ὃς οὐχ εἵλκυσε τὸν ζυγὸν αὐτῆς] *Beatus qui tectus fuit ab ea, qui non transivit in iracundia* [sive, *indignatione*] *ejus, qui non traxit jugum illius.* Hoc maximum Dei est beneficium, conservari ac protegi ab obtrectatione, virulentia, maledictionéque linguarum: quod & piis hoc loco & Psal. 31. 21. promittitur, *Abscondis eos tanquam in tabernaculo à contentione linguarum.*

25. *Mors dira est mors*, &c. θάνατος πονηρὸς ὁ θάνατος αὐτῆς, καὶ ὁ λυσιτελὴς μᾶλλον ὁ ᾅδης αὐτῆς] *Mors mala mors illius, & conducibilis magis infernus quàm ea.* His verbis significat magnitudinem acerbitatémque opprobrii à lingua maledica inusti, mortémque vitæ ac famæ ab ea violatæ ac deformatæ anteponendam esse.

26. *Pii ejus imperium*, &c. οὐ μὴ κρατήσῃ εὐσεβῶν, καὶ ἐν τῇ φλογὶ αὐτῆς οὐ καήσονται] *Non dominabitur piis, & in flamma ejus non comburentur.* Significat imperium grave, violentum & immoderatum esse linguæ, ab eâque maximum & periculosum excitari incendium, quod longè à piis sit abfuturum. Dominus enim, quem piè colunt, ipsos custodit, facítque nè ulla linguæ virulentia injuriâque eos lædat.

27. *Qui deserunt Dominum*, &c. οἱ καταλείποντες τὸν Κύριον ἐμπεσοῦνται εἰς αὐτὴν] Quemadmodum singularis Dei gratia & beneficentia erga pios perspicitur in hoc linguæ periculo ac maleficio, à quo tuti conservantur; ità summa ejusdem ira vindictâque in improbos, qui certo Dei judicio huic incendio exitióque objiciuntur: ex quo quæ sit vis & pernicies improbæ linguæ intelligi potest.

28. *Ecce possessionem*, &c. ἴδε περίφραξον τὸ κτῆμά σου ἀκάνθαις, καὶ τῷ στόματί σου ποίησον θύρωματα καὶ μοχλὸς] *Ecce circumvalla possessionem tuam spinis, & ori tuo fac valvas & obices.* Postquam Sapiens demonstravit pericula & mala quæ à linguæ pravitate maledicentiâque inferuntur, nunc hortatur ad ejus continentiam & moderationem pulcrâ collatione possessionis vepribus circumseptæ. Possessio sepe est diligenter munienda & claudenda: os verò hominis foribus valvísque occludendum, quibus linguæ intemperantia contineri possit. Utroque in genere clausura custodiáque maximopere est necessaria, sed contrarium ad usum: in possessione, nè bestiæ ac feræ noxiæ ingrediantur; in ore verò, nè verba dissoluta & perniciosa egrediantur.

CASTELLIO.

28. Spinis aures tuas circumsepito] Gr. *possessionem tuam.*

29. *Argentum aurúmque tuum conflato unde verbis tuis trutinam staterámque facias*] Impende omnia, h. e. magnopere operam da, ut consideratè verba facias. ¶ *Portam atque claustrum*] Lat. *frenos rectos.*

30. *Da operam nè quid eâ delinquas*] Linguâ.

DRUSIUS.

1. Diligenter asservabit] Διατηρῶν διατηρήσει, *asservando asservabit*, i. sedulò ac diligenter asservabit, nempe ad pœnam. *Servare peccata* & *dimittere* opponuntur. *Servat* ergò qui punit; *non servat*, qui remittit. Hanc scripturam interpretatus est autor editionis Lat. quam *Vulgatam* nuncupamus. Diversa exstat in MS. item in A. & B. ubi διαστηρίζων διαστηριεῖ, i. *stabiliendo stabiliet.* Nam διαστηρίζω, *stabilio, fulcio, firmo.* Quò pertinet illud, *Venit ut se polluat, impellunt eum.*

2. *Remitte injuriam proximo tuo*] Alibi est, ἄφες τὸ ἀδίκημα τῷ πλησίον, cum articulo & sine pronomine. L. V. *Remitte proximo tuo nocenti te*, ἄφες τῷ πλησίον ἀδικοῦντί σε. Sensus eodem recidit.

4. *Hominis*] In quibusdam libris καὶ ἀνθρώπου, *& hominis.* ¶ *Non miseretur*] Οὐκ ἔχει ἔλεος. Alibi οὐκ ἔχει ἔλεον. Nam dicimus ὁ ἔλεος & τὸ ἔλεος.

5. *Cùm sit caro*] i. Homo. Hunc Ebraismum David nobis explicavit, Quis & quantus interpres! Nam quod in uno loco, *Quid faciat mihi caro?* in alio quasi se exponens dixit, *Quid faciat mihi homo?*

6. *Depone inimicitias*] Secutus fidem codicum A. B. R. omisi quæ post hæc verba leguntur in C. alíisque nonnullis edit. Nam nec codex MS. nec Interp. Vet. ea agnoscunt. Hoc primúm. Deinde olent glossema, quod translatum huc videtur ex 10. 6. Si tamen retinere velis, me si audies, pones duo puncta post τῷ πλησίον. Nam qui reddunt, *Ne memineris iracundè proximo interitum*, nescio an sequendi sint. Siquidem μῆνις non significat *minari*, ut nec simpliciter *irasci*, sed *odium in aliquem exercere.* Sic ergò interpretaberis, *Nè simultatem exerce cum proximo tuo*, sententiâ id mirabiliter comprobante. Nam irasci licet proximo si quid injustè fecerit. ¶ *Interitum & mortem*] Repeti debet μνήσθητι ex præcedentibus. Quin explicatio est ejus quod dixerat, *memento extrema.* Nam τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου sunt *interitus & mors.* καταφθορὰν reddunt quod Ebræi dicunt שחת: ea vox sign. *foveam.* Appellatio à *corrumpendo.* Nam in sepulcro cadavera corrumpuntur.

7. *Pactique Supremi*] i. Dei. Quanquam autem ad sensum nihil omnino interest utrùm διαθήκην legas an διαθήκης, tamen hoc prætuli, illo ad marginem rejecto. Si causam quæris, non aliam habui quàm quòd præcederet ὑψίστου in casu gignendi. Volui ergò eundem casum retentum, cùm libri inter se variarent. ¶ *Vita ignorantiam*] Lex. Vet. Παρορῶ, *vito.* Potest verti, *dissimula ignorantiam*, aut *connive ad illam. Ignorantiam* dico alterius, sive quod alter per ignorantiam commisit. Sic infrà 30. 11. μὴ παρίδῃς τὰς ἀγνοίας αὐτοῦ, *nè conniveas ad inscitiam ejus.* Παρορῶ propriè *visu prætereo, negligo.* Interp. Vulg. *& despice ignorantiam proximi.*

9. *Injicit calumniam*] MS. cum A. & B. ἐκβάλλει habet, quod rectè mutatum ab aliis in ἐμβάλλει. Nam & Vet. Int. convertit *immittet inimicitiam.* Codices iidem hunc versum incipiunt à copula Καὶ ἀνὴρ. Sic etiam Rom. editio: nec aliter legit Interp. noster. Sunt etiam exemplaria in quibus ἐμβάλλει scriptum, videlicet C. uterq; Cam. & Biblia Roberti.

10. *Pro firmitate pugna ignis augetur*] Hæc omnia exsulant hoc loco ab A. B. R. tum etiam à MS. Quæ autem in fine versûs sequentis habentur quidem in libris nominatis, sed absunt ab aliis. Unde suspicio mihi de glossemate: Quam auget Interp. noster, cui utrumque membrum, si non unum idémque est, omissum.

11. *Pro viribus hominis*] Quò quis robustior aut opulentior eò magis excandescit. κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου posset exponi *pro facultatibus*, aut *opibus, hominis*, nisi sequeretur καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον. Alioqui bis idem repeteret. ¶ *Pro divitiis*] Pars cod. κατὰ τὸν πλοῦτον τοῦ ἀνθρώπου, *pro divitiis hominis.* In quo antiptosis, qualis in illo, *De fructu oris viri comedet bonum*; quod esset, *vir comedet bonum.* Ejusdem generis est, *Præ superbia improbi spernit Deum*, i. improbus. Sic, *pro divitiis homo extollit iram suam.* L. V. *Secundùm substantiam suam exaltabit iram suam*, κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, &c.

13. *Si afflaveris scintillam*] Libri nonnulli ἐὰν φυσήσῃς εἰς σπινθῆρα, καήσεται· & mox, ἐπ' αὐτὸν ἀποσβεσθήσεται.

14. *Et bilinguem*] *Bilinguis* propriè qui duas linguas callet; ut cùm Frisii dicuntur *bilingues*: Nam & Teutonicâ utuntur linguâ, & aliâ quadam genti suæ peculiari ac propriâ. Indè transfertur ad mentem, & dicitur *bilinguis* qui aliud ore loquitur & aliud clausum habet in pectore. Quales illi erant de quibus Psalmographus, *Ore*, inquit, *& ore loquuntur.* Est ergò δίγλωσσος *homo duplicis oris.* Quo sensu Virgilius dixit,

—*Tyriósque bilingues*,

i. *fallaces*, ut exponit Servius. ¶ *Exsecrare*] Alibi καταρᾶσθε *exsecramini.* MS. verò καταράσασθε & L. V. *Susurro & bilinguis, maledictus*, i. κατάρατος.

15. *Lingua tertia*] Γλῶσσα τρίτη. Sic habent editiones Veneta & Rom. item codex MS. Nec aliter legit autor Latinæ Vulgariæ. Reliqua exempl. quæ vidi γλῶσσα διπλῆ *lingua duplex*, i. fallax ac fraudulenta, quæ modò hoc, modò illud loquitur. Qui linguâ duplici utitur, vocatur δίγλωσσος· de quo in versu qui hunc antecedit. Nunc de alia

alia lingua sermo est; neque dubitandum quin ea sit vera lectio quam posui. Nam quod è margine Vaticani codicis citatur τρίτη, τριπτιμάτη, quis non animadvertit ab iis esse qui γλῶσσα τρίτη quid esset ignorarent? Est autem ea quæ discordias serit inter alios duos: unde & obtinuit ut diceretur *Tertia*, i. לישנא תליתאה, vel, si mavis, לשן תליתי. Qua de re jampridem vos monui Quæst. lib. 1. quæst. 4. Mentio hujus linguæ crebra in Thargum, ut Psal. 101.5. *Qui loquitur linguâ tertiâ contra proximum suum*: & Psal. 140.11. *Vir qui loquitur linguâ tertiâ*. Vide Lexicon Chaldaicum Eliæ Germani, voce תלת.

16. *Munitas*] Ὀχυρὰς A. B. R. C. MS. ἰσχυρὰς uterq; Camerarii. ¶ *Potentum*] Repone *magnatum*. Nam *potentum*, i. δυναστῶν.

17. *Defraudavit*] Ἐσέρησεν, *privavit*. ἐσέρεσεν habent A. & B. sed perperàm: nam στερέω aliud est. Aio rescribendum ἐσέρεσεν, cujus thema est στερίζω. Potest etiam rescribi ἐσέρησεν, nempe à στερέω, quod in futuro facit στερήσω & στερήσω.

19. *Efficit vibices*] Ποιεῖ μώλωπας A. B. R. ποιήσει μώλωπα reliqui codices: *faciet livorem* L. V. ¶ *Frangit ossa*] Συγκλάσει ὀςᾶ A. B. R. συγκλάσει ὀςέα MS. συνθλάσει ὀςέα codices cæteri: *comminuet ossa* L. V.

20. *Ceciderunt*] Ἔπεσον. Alibi ἔπεσαν.

21. *Protectus ab ea*] Libri nonnulli ἀπὸ προσώπου αὐτῆς, *à facie ejus*.

22. *Constrictus fuit*] Ἐδέθη B. R. ἐδέθη A. Uterque Cam. ἐδέθη C. vel potiùs exemplar quod Antverpiæ impressum ad C.

23. *Vincula area*] Δεσμοὶ χάλκεοι. Sic editio Rom. In duabus ei cognatis offendi χάλκεοι· in cæteris verò χάλκοῖ. Lat. Vet. *vinculum ejus vinculum areum est*, ὁ δεσμὸς αὐτῆς δεσμὸς, &c.

24. *Conducibilior ipsâ est infernus*] Pronomen referri debet non ad *mortem*, sed ad *linguam*. *Infernum* autem vocat statum mortuorum, aut ipsum sepulcrum. Præstat, inquit, mortem oppetere quàm incidere in linguam sycophantæ. Quæ tamen hodie in omnes & in omnia per universam Europam adeò grassatur ut nemo ferme ab ea tutus sit. Mirum dictu est. Nusquam magis viget quàm inter eos qui ejus hostes ex professo esse deberent.

25. *Non tenebit pios*] Vel, *Non dominabitur piis*: quod aliis magis arrisit.

26. *Ardebitque in eis*] דלקה בהם. Partim librorum καὶ ἐν αὐτοῖς ἐκκαυθήσεται, *& in illis exardescet*.

27. *Immittetur in eos*] In parte codicum ἐπαποσταλήσεται αὐτοῖς· cui magis respondet interpretatio nostra. Nam ἐξαποσταλήσεται potiùs sonat *emittetur*. Liber quoque MS. ἐπ' αὐτοὺς habet: quod puto veriùs esse. ¶ *Ut pardus*] Hos. 13.7. כנמר ὡς πάρδαλις *tanquam panthera*, sive *pardalis*, aut *pardus*. Vide Proverbia nostra Class. 2. lib. 5. c. 28. ¶ *Devastabit eos*] Λυμανεῖται αὐτοὺς· ità legendum, & non λυμανεῖται, ut est in A. & B. Nam λυμαίνω alium sensum habet.

28. *Et ori tuo fac fores atque pessulos*] Ista non habentur in A. B. R. nec in MS. nec in L. V. & omnino superare videntur, cùm pòst sequatur, *& ori tuo fac januam atque pessulum*.

29. *Et verbis tuis fac libram trutinámque*] Καὶ τοῖς λόγοις σου ποίησον ζυγὸν καὶ σταθμόν. Sic edit. Rom. à qua hilum non recedunt A. & B. nisi quòd in his desideratur pronomen σου, addendum vel ex MS. tum ex L. V. In aliis, καὶ τῷ λόγῳ σου ποίησον ζυγὸν θύραν. Latinè hoc dicas, *Nè plus minúsve dicito quàm æquum est*. In quibus duobus omne vitium intelligitur. Græcè πλεῖον ἢ ἔλασσον. Nam omne vitium consistit vel in excessu vel in defectu. Plautus, *Eheu, cur ego plus minúsve feci quàm æquum est?* Huc pertinet illud Pythagoræ, μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν.

30. *Nè labaris in his*] Pro *in his* rescribe *in ea*. Quod referri debet ad *linguam*, de qua fusè disseruit. Porrò ἐν αὐτῇ habent præter MS. tria exemplaria A. B. R. Vetus quoque reddit, *Nè fortè labaris in lingua*. Sciendum tamen in aliis cod. esse ἐν αὐτοῖς, *in illis*. ¶ *Nè cadas*] Μὴ πέσῃς. Hic puto aliquando scriptum fuisse καὶ μὴ πέσῃς, vel certè καὶ πέσῃς. Nam in V. L. *& cadas*. Adhæc in quibusdam libris, καὶ πέσῃς, copulâ ibi otium agente.

GROTIUS.

1. QUI *vindicari vult, à Domino inveniet vindictam*] *Qui se ulciscitur, is à Deo ultionem reperiet*: i. ejus etiam culpas graviter ulciscetur Deus. Ex Scriptoris sensu interpretandum hoc de ultione earum injuriarum quæ neque mortem cuiquam neque vulnera intulêre, quæ prohibita est Levit. 19. Christiano autem sensu multò hoc latiùs patet. Vide quæ ad Matth. 5. ¶ *Et peccata illius servans servabit*] Omnino in memoria asservabit, & suo tempore pœnas exiget.

2. *Relinque proximo tuo nocenti te*] *Condona proximo illatam tibi injuriam*. ¶ *Et tunc deprecanti tibi peccata solventur*] Multas veterum Hebræorum probas sententias dictis suis immiscuit Christus, ut hanc, Matth. 6. 14. Luc. 6. 37. Seneca,

Det ille veniam facilè, cui venia est opus.

3. *Homo homini reservat iram*] *Servat iram* qui non condonat. ¶ *Et à Deo quærit medelam*] i. Peccatorum suorum condonationem: quid iniquius? Hunc sensum egregiè exsequitur parabola Matth. 18. 23, & seq. *Medela* hic est peccatorum condonatio, ut Matth. 13. 15. Luc. 4. 18.

4. *Et in hominem similem sibi non habet misericordiam*] Quem ei & naturæ paritas commendare & fragilitas communis excusare debuerat. ¶ *Et de peccatis suis deprecatur*] In Græco additur *ipsum*, Deum scilicet, tantò superiorem, tantò perfectiorem.

5. *Et propitiationem petit à Deo*] In Græco hoc non est; sed idem sensus cum sequente. ¶ *Quis exorabit pro delictis illius?*] *Quis expiabit?* Expiare erat sacerdotum, sed hi nihil poterant nisi Deo volente. Vide suprà 7. 40.

6, 7. *Memento novissimorum, & desine inimicari: tabitudo enim & mors imminent in mandatis ejus*] In Sixtina est, παῦσον ἐχθραίνων καταφθορὰν καὶ θάνατον, *Desine inimicitias gerere ad exitium & mortem*. ἐχθραίνειν καταφθορὰν constructio Græca pro εἰς καταφθοράν. Mortalis odia nè gere immortalia. Sequitur in Græco, καὶ ἔμμενε ἐντολαῖς, *persta in præceptis*, Dei scilicet observandis, & inter ea isto quod attulimus ex Levit. 19. 18.

8. *Memorare timorem Dei*] Gr. *præcepta*, Dei scilicet. Repetit quod dixerat. ¶ *Et non irascaris proximo*] Μὴ μηνίσῃς, *Nè maneas iratus*. Nam μῆνις est χόλος ἐπίμονος, ut exponunt Scholiastæ ad Homeri primordium.

9. *Memorare testamentum Altissimi*] Gr. καὶ διαθήκης ὑψίστου, repetito tacitè μνήσθητι ex eo quod præcessit. Lex dilectionem popularium exigit, Exod. 23. 4. Deut. 22. 1. Esa. 1. 17. ¶ *Et despice ignorantiam proximi*] *Prætervide peccatum*, proximi scilicet. ἄγνοιαν pro peccato dici vidimus suprà 23. 3. Adde quæ dicta ad Judith. 5. 19.

10. *Abstine te à lite*] Ἀπὸ μάχης, *à jurgio*. Sic enim vox μάχης sumitur tum alibi, tum 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 9. ¶ *Et minues peccata*] Minùs peccabis.

11. *Homo enim iracundus incendit litem*] q. d. Isti mores lenibus ingeniis non conveniunt. ¶ *Et vir peccator turbabit amicos*] Flagitiosi est bene concordantes amicitias disturbare. ¶ *Et in medio pacem habentium immittet inimicitiam*] Διαβολὴν in Græco: sed rectè id nomen per *inimicitiam* verti ostendimus jam suprà 26. 6.

12. *Secundùm enim ligna sylva sic ignis exardescit, & secundùm virtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundùm substantiam suam exaltabit iram suam*] Variè hæc leguntur in Græco: sed lectio optima videtur, secundùm versionē Latinam, hæc, recisis superfluentibus, Κατὰ τὴν ὕλην τὸ πῦρ ἐκκαυθήσεται· οὕτως κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται, καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον τοῦ ἀνθρώπου ἀνυψοῖ ὀργὴν αὐτοῦ, *Pro materia ardescit ignis: pari modo excandescentia cujusque est pro viribus ipsius, & pro modo divitiarum attollit quisque iram suam*.

Omnes homines, utì fortuna se dat, ità superbi aut humiles sumus.

13. *Certamen festinatum incendit ignem, & lis festinans effundit sanguinem*] Per *ignem* intelligenda hîc Bilis. Festinatio iram sequi solet, & magis magisque accendere, ità ut vulnera & cædes sequantur. Ideo Philosophi prima initia sentientibus oriri, præcipiunt ut dictis factisque moram interponant.

14. *Si sufflaveris in scintillam, quasi ignis exardebit*] In Græco tantùm est, *Si flaveris in scintillam, accendetur.* ¶ *Et si exspueris super illam, exstinguetur*] Sufficit exstinguendæ vel saliva. ¶ *Utraque ex ore proficiscuntur*] Vult dicere, Sic & ex ore proficisci verba quæ iram alterius nascentem inflamment, aut sedent.

15. *Susurro & bilinguis maledictus*] Gr. *Detrectatori clanculario, & ori bilingui maledicite:* i. æquum est eos exsecrari. ψίθυρος est *clancularius detrectator*, ut diximus suprà 5.16. δίγλωσσος, qui aliud palàm, clàm aliud loquitur, dicto cap. 5. 17. ¶ *Multos enim turbabit pacem habentes*] Gr. *Multos enim feliciter agentes* (id enim sæpe est εἰρηνεύειν) *perdiderunt.*

16. *Lingua tertia multos commovit*] *Lingua tertia* dicitur ea quæ se inter duos amicos interponit dissidia serendo. Sic *aurem tertiam* dixit Martialis. Legit ut in Sixtina est γλῶσσα τρίτη. Qui vim hujus vocis assecuti non sunt, alii διττὴ scripsêre, alii τρητή.

18. *Virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissolvit*] Gr. *Et dispulit de gente in gentem, & firmas urbes dejecit, & domos procerum evertit.*

19. *Lingua tertia mulieres viratas ejecit*] Gr. γυναῖκας ἀνδρείας id autem significat *mulieres generosas*, ut vidimus suprà 26. 2. ¶ *Et privavit illas laboribus suis*] Rebus labore partis. Sic suprà 14. 15.

20. *Qui respicit illam non habebit requiem*] Semper erit plenus suspicionis ac diffidentiæ. ¶ *Nec habebit amicum in quo requiescat*] Gr. οὐδὲ κατασκηνώσει μεθ' ἡσυχίας, *non habitabit tranquillus.*

21. *Flagelli plaga livorem facit*] Μώλωπα, *vibicem*, ut suprà 23. 11. ¶ *Plaga autem linguæ comminuet ossa*] *Franget ossa*, i. pugnas atrocissimas excitare solet.

22. *Multi ceciderunt in ore gladii, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam*] *Suam* abest in Græco, & rectè. Agitur enim hîc de Obtrectationibus, Delationibus & Calumniis, quæ non homines tantùm sed & civitates & gentes sæpe committunt.

23. *Beatus qui tectus est à lingua nequam*] *Qui immunis est ab ea*, lingua scilicet dissidiorum satrice. ¶ *Qui in iracundiam illius non transivit*] Qui pœnas ei non dedit. Sic enim ὀργὴ sumi solet. ¶ *Et qui non attraxit jugum illius*] Qui non sensit quàm grave sit onus in suspicionibus & inimicitiis vivere.

24. *Jugum enim illius jugum ferreum est, & vinculum illius vinculum æreum est*] i. Intoleranda sunt quæ indè sequuntur.

25. *Mors illius mors nequissima*] *Mortem* hîc vocat bonæ famæ interfectionem. Vide suprà 27. 20. ¶ *Et utilis potiùs infernus quàm illa*] Mors naturalis melior.

26. *Perseverantia illius non permanebit*] Gr. *non dominabitur piis:* non semper vim obtinebit eis nocendi, Deo tandem mendacia detecturo. ¶ *Sed obtinebit vias injustorum*] Hoc in Græco non est. ¶ *Et in flamma sua non comburet justos*] *Amburet*, non *comburet*. *Ambusti* Latinis dicuntur qui in magno fuere periculo.

27. *Exardebit in illos*] *Illos comburet:* perpetuam infamiam eis adferet. ¶ *Et quasi pardus lædet illos*] *Perdet eos.* Ità enim sæpe sumitur λυμαίνειν.

28. *Sepi aures tuas spinis*] Non solent *aures spinis sepiri*. Gr. *circumvalla possessionem tuam*, i. agrum, *spinis*. Nam spinis solebant agri circumdari, nè quis intraret, Esa. 5. 2, 5. sed quia per agrum hîc intelligitur Auris, adscripta interpretatio in textum venit. Sic & illud irrepsit quod in Græco non est, *Linguam nequam noli audire.* ¶ *Et ori tuo facito ostia & seras*] Hoc infrà positum habet textus Græcus.

29. *Aurum tuum & argentum tuum consla*] Gr. *collige:* i. aurum & argentum quod accepisti potiùs inexaminatum in sacculos defer quàm ut inexaminatum relinquas sermonem tuum. ¶ *Et verbis tuis facito stateram*] Græci quidam codices habent ζυγὸν σταθμὸν. Sed Sixtinus ζυγὸν καὶ σταθμὸν, i. *libram & pondus*. Per ea significatur solicita dijudicatio eorum quæ dicenda vel tacenda sunt. ¶ *Et frænos ori tuo rectos*] Pro hoc in Græco est id quod modò diximus, *ori tuo fac ostium & vectem*, i. claude os, nè cum talibus quales descripsi sermonem habeas. μοχλοῖς σώζειν γυναῖκα, *vectibus servare uxorem*, est apud Menandrum.

30. *Et attende nè fortè labaris in lingua*] Gr. *in illis*, lingua & ore scilicet. ¶ *Et cadas in conspectu inimicorum*] *In conspectu insidiantis:* i. cave nè insidiatore audiente aliquid dicas quod tibi in ruinam sit. Multa ejus rei exempla apud Tacitum. ¶ *Et sit casus tuus insanabilis ad mortem*] Deest in Græco.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. κθ'.

1. Ὁ ποιῶν ἔλεος, δανειεῖ τῷ πλησίον· καὶ ὁ ἐπισχύων τῇ χειρὶ [τῇ χεῖρα] αὐτοῦ, τηρεῖ ἐντολάς.

2. Δάνεισον τῷ πλησίον ἐν καιρῷ χρείας αὐτοῦ, καὶ πάλιν ἀπόδος τῷ πλησίον εἰς τὸν καιρόν.

3. Στερέωσον λόγον [C. A.] σου, καὶ πιστώθητι μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐν παντὶ καιρῷ εὑρήσεις τὴν χρείαν σου.

4. Πολλοὶ ὡς εὕρεμα ἐνόμισαν [C. A.] τὸ δάνος, καὶ παρέσχον πόνον τοῖς βοηθήσασιν αὐτοῖς.

5. Ἕως οὗ λάβῃ, καταφιλεῖ χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν χρημάτων [ῥημάτων] τοῦ πλησίον ταπεινώσει φωνήν.

6. Καὶ ἐν καιρῷ ἀποδόσεως παρελκύσει χρόνον, καὶ ἀποδώσει λόγον ἀκηδίας, καὶ τὸν καιρὸν αἰτιάσεται.

7. Ἐὰν δὲ ἰσχύσῃ [C. A.] ὁ δεῖς, μόλις κομίσεται [κομιεῖται] τὸ ἥμισυ, καὶ λογιεῖται αὐτὸ [αὐτῷ] ὡς εὕρεμα.

8. Εἰ δὲ μὴ, ἀπεστέρησεν αὐτὸν τῶν χρημάτων αὐτοῦ, καὶ ἐκτήσατο αὐτὸν ἐχθρὸν δωρεάν.

9. Κατάρας καὶ λοιδορίας ἀποδώσει αὐτῷ, ἀντὶ δόξης ἀποδώσει αὐτῷ ἀτιμίαν.

10. Πολλοὶ [C. A.] οὖν χάριν πονηρίας ἀπέστρεψαν [C. A.] χεῖρα τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀποστερηθῆναι δωρεὰν εὐλαβήθησαν.

11. Πλὴν ἐπὶ ταπεινῷ μακροθύμησον, καὶ ἐπ' ἐλεημοσύνῃ μὴ παρελκύσῃς αὐτόν.

12. Χάριν ἐντολῆς ἀντιλαβοῦ πένητος, καὶ κατὰ τὴν ἔνδειαν αὐτοῦ μὴ ἀποστρέψῃς αὐτὸν κενόν.

13. Ἀπόλεσον ἀργύριον διὰ φίλον καὶ ἀδελφὸν, καὶ μὴ ἰωθήτω ὑπὸ τὸν λίθον εἰς ἀπώλειαν.

14. Θὲς τὸν θησαυρόν σου κατ' ἐντολὰς ὑψίστου, καὶ λυσιτελήσει σοι μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον.

15. Σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σου, καὶ αὕτη ἐξελεῖταί σε ἐκ πάσης κακώσεως.

16. Ὑπὲρ ἀσπίδα κράτους καὶ ὑπὲρ δόρυ ἀλκῆς [ὁλκῆς] κατέναντι ἐχθροῦ πολεμήσει ὑπὲρ σοῦ.

17. Ἀνὴρ ἀγαθὸς ἐγγυήσεται τὸν [τῷ] πλησίον· καὶ ὁ ἀπολωλεκὼς αἰσχύνην καταλείψει αὐτόν.

18. Χάριτας ἐγγύου μὴ ἐπιλάθῃ, ἔδωκε γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ σοῦ.

19. Ἀγαθὰ ἐγγύου ἀνατρέψει ἁμαρτωλός.

20. Καὶ ἀχάριστος [ἐν] διανοίᾳ καταλείψει ῥυσάμενον [C. A.] αὐτόν.

21. Ἐγγύη πολλοὺς ἀπώλεσε κατευθύνοντας, καὶ ἐσάλευσεν αὐτοὺς ὡς κῦμα θαλάσσης.

22. Ἄνδρας δυνατοὺς ἀπῴκισε, καὶ ἐπλανήθησαν ἐν ἔθνεσιν ἀλλοτρίοις.

23. Ἁμαρ-

23. Ἀμβλωλὸς [C. A.] παραβαίνων ἐντολὰς Κυρίε, ἐμπεσῶν εἰς ἐγγύλω· καὶ διώκων ἐργολαβίας ἐμπεσεῖται εἰς κρίσεις.

24. Ἀντιλαβȣ̃ τȣ̃ πλησίον κατὰ δύναμίν σε, καὶ πρόσεχε σεαυτῷ μὴ ἐμπέσῃς.

25. Ἀρχὴ ζωῆς [C. A.] ἀνθρώπε ὕδωρ καὶ ἄρτος, καὶ ἱμάτιον, καὶ οἶκος καλύπτων ἀσχημοσύνlω [C. A.] αὐτȣ̃.

26. Κρείσσων βίος πτωχȣ̃ ὑπὸ σκέπlω δοκῶν, ἢ ἐδέσμαlα λαμπρὰ ἐν ἀλλοτρίοις.

27. Ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ εὐδοκίαν ἔχε, [καὶ ὀνειδισμὸν οἰκίας σου μὴ ἀκȣ́σῃς.]

28. Ζωὴ πονηρὰ ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν· καὶ ȣ̃ παροικήσῃ, ἐκ ἀνοίξῃ σόμα.

29. Ξενιεῖς καὶ ποτιεῖς εἰς ἀχάρισα, καὶ πρὸς ἐπὶ τȣ́τοις πικρὰ ἀκȣ́σῃ.

30. Πάρελθε, πάροικε, κόσμησον [καὶ κόμισόν μοι] τράπεζαν, καὶ εἴ τι ἐν τῇ χειρί σε ψώμισόν με.

31. Ἔξελθε, πάροικε, ἀπὸ προσώπε τῆς δόξης· ἐπεξένωταί μοι ὁ ἀδελφὸς, χρεία τῆς οἰκίας.

23. Βαρέα ταῦτα ἀνθρώπῳ ἔχοντι φρόνησιν, ἐπιτίμησις οἰκίας, καὶ ὀνειδισμὸς δανεισȣ̃.

1. Δανεῖ] Ar. B. uterque δανειεῖ R. Al. Co. vide Not. ad cap. 20. 15.
2. Τῇ χειρὶ] R. Co. Al.
3. Σε] Abest à R. Al.
4. Εὕρεμα] R. εὕρημα Co. Al. ¶ Τὸ δάνος] Co. reliqui sine art. ¶ Πόνον] Al. κόπον Co.
5. Λάβῃ καταφιλήσει χ. α.] Co. καταφιλήσει R. Al. καταλάβῃ, καταφιλήσει E.
6. Λόγον] Co. λόγες R. Al.
7. Ἐὰν ἰσχύσῃ, μόλις κομίσεται] R. Ἐὰν ἰσχύσῃ δȣ̃ς (ὁ δȣ̃ς C. A.) μόλις κομιεῖται, Co. κομιεῖ C. A. ¶ Αὐτὸ] R. Co. Al.
10. Οὖν] Co. & Q. l. utrumq; à R. Al. abest. ¶ Χεῖρα τȣ̃ ἀνθρώπȣ, καὶ] Insertum ex C. A. τὸν ἀνθρωπον adest etiam in Co. in cæteris desideratur. ¶ Ἀποστερ. δωρεὰν εὐλαβ.] Absque copula, R. Al. ἀποστερηθῆναι δὲ εὐλαβ. Co. ἀποστερ. δὲ δωρεὰν εὐλαβ. St.
11. Ταπεινῷ] R. Al. ταπεινῶσαι Co. ¶ Ἐπ' ἐλεημοσύνlω] Al. ἐπὶ ἐλεημοσύνῃ Co.
12. Κενὸν] Abest à Co. In B. alt. & N. St. est initium sequentis paragraphi.
13. Ἰσθήτω] Al. E. κατάκρυψε αὐτὸ Co.
15. Ταμιείοις] Lib. editi, & Psal. 105. 30. ταμιείοις C. A. Psal. 144. 13. quanquam & hîc codices variant: est enim hæc vox τῶν διπλογραφεμένων.
16. Ὀλκῆς] C. A. E.
17. Καταλείψει] R. A. ἐγκαταλείψει Co.
18. Ἐγγύη] R. Al. ἐγγυητὴς Co. vitiosè pro ἐγγυητȣ̃, quod habet C. A. Plato, Lucian. Plu. alii. ¶ Ἐπιλάθȣ] E.
19. Ἀγαθὰ ἐγγύȣ] R. Al. Heb. 7. 22. ἀγ. ἐγγύȣ C. A. E. ἀγαθὸν ἐγγύlω Co. ¶ Ἀναστρέψει] R. Co. ἀνασρέψει Al. Ar.
20. Καὶ ἀχάρισος διανοίᾳ] R. ἐν διανοίᾳ C. A. Al. Ἐγγυῶν φεύξεται ἁμαρτωλὸς καὶ ἀχάρισος, ἐν διανοίᾳ Co. ¶ Ἐγκαταλείψει ῥυσάμενον] R. Al. καταλείψει [ἐγκαταλ. C. A.] τὸν ῥυσάμενον αὐτὸν Co.
23. Παραβαίνων ἐντολὰς Κυρίε] C. A. Co. à R. Al. abest. ¶ Ἐμπεσῶν] R. Al. ἐμπεσεῖται Co. ¶ Ἐγγύlω] R. Co. Al. ἐγγύlω C. A. ¶ Ἐργολαβίας] R. Al. ἐργολαβίας, Co. Diod. S. l. 2. Plutarch. rectiùs, idque ab ἐργολάβος quo est usus Orat. I. Themistius, quâ inquit δικῶν γίνεσθαι ἐργολάβες, i. *in judiciis versari*. Athen. l. 8. in Apophthegmatis Straton. ἐργολάβος *est operum redemptor ac sequester, & operarius manuariúsque homo*. ¶ Κρίσεις] R. Co. κρίσεις, Al. κρίσιν Ar. B. uterque, & Vet. Interpr.
24. Πρόσεχε σεαυτῷ] Secundùm illud Prov. 5. 16. *Deriventur fontes tui foras*, &c.
25. Ἀνθρώπε & αὐτὸν Co. ab Al. abest.
26. Δοκῶν] Ἡ δοκὸς *trabs*. Stratonicus apud Athen. Δοκȣ̃ πολὺ κατασκεύασας, ἢ ὑποκτείνειας ἵνα τῶν πονηρῶν, ἢ Ἄνδρες, ἔφη, δοκȣ̃ εἶσι δεινοὶ ἃ δὴ μὴ εἴσι, δοκȣ̃ εἶναι.
27. Μικρῷ καὶ μεγάλῳ] R. Al. μικρὸς καὶ μεγάλα Co. ¶ Quadrato inclusa non nisi in Co. habentur.
28. Παροικήσῃ, ἐκ ἀνοίξῃ] R. Al. παροικήσῃς, ἐκ ἀνοίξεις Co.
29. Ξενιεῖς καὶ ποτιεῖς ἀχάρισα] E. ¶ Ἀκȣ́σῃ] Al. ἀκȣ́σῃς Co.
30. Κόσμησον τράπεζαν] R. Co. A.
32. Ἀνθρώπῳ] R. Al. à Co. abest.

BADVELLUS.

1. Qui colit misericordiam, &c. ὁ ποιῶν ἔλεος δανιεῖ τῷ πλησίον, καὶ ὁ ἐπισχύων τῇ χειρὶ αὐτȣ̃ τηρεῖ ἐντολάς] *Qui facit misericordiam, fœnerabitur proximo: & qui prævalet manui suæ, custodit mandata*. Hoc toto ferè capite præcipitur de Beneficentia: Cujus duplex est ratio, una in conferendo ac dando beneficio, altera in reddendo: gratia enim aut confertur, aut refertur. Itaque quoniam homines sunt ad accipiendum propensiores quàm ad dandum, moderatione manûs quid facere debeant ostendit. Nam ità manui imperandum esse dicit, ut eam non solùm ad accipiendum, sed multò magis ad dandum largiendúmque porrigamus. Est autem liberalitas magis ἐν τῷ δοῦναι quàm λαβεῖν, atque ἐν τῷ δὲ ποιεῖν ἢ εὐπάσχειν. Complures sunt illiberales, parci, tenaces, qui accipere ac retinere semper volunt, nihil dare: itaque hâc manûs moderatione mihi videtur animum studiúmque in gratia aut conferenda aut referenda significare.

2. *Proximo mutuum tempore*, &c. δάνεισον τῷ πλησίον ἐν καιρῷ χρείας αὐτȣ̃, καὶ πάλιν ἀπόδος τῷ πλησίον εἰς τὸν καιρόν] Ego tantùm addidi *quod ab eo acceperis*, ut sententia sit apertior. Complectitur enim Sapiens illa duo beneficiorum genera quæ paulò antè proposui; quorum unum est in dando, alterum in reddendo. Loquitur autem de mutuo, sed ex hoc uno genere omnis bene merendi ratio intelligenda est.

3. *Fac tua confirmes dicta*, &c. στερέωσον λόγον σε, καὶ πιστώθητι μετ' αὐτȣ̃, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ εὑρήσεις τὴν χρείαν σε] *Confirma verbum tuum, & fideliter age cum eo, & in omni tempore invenies necessitatem tuam*. Commendatur hoc loco Fides, justitiæ fundamentum: quæ nihil aliud est quàm *dictorum factorúmque constantia & veritas*: ut mutuum aut depositum reddere, aut quippiam promissum præstare.

4. *Multi quod*, &c. πολλοὶ ὡς εὕρημα ἐνόμισαν τὸ δάνος] *Multi quasi inventionem* [aut, *rem inventam*] *æstimaverunt mutuò datum*. Ostendit iniquitatem hominum πλεονεκτῶν *avarorum*, quorum manus semper reperta est ad accipiendum, non ad reddendum. Quod enim mutuò acceperunt, in eo retinendo possidendóque ità sunt affecti quasi repertum aut gratuitò datum ipsis esset.

5. *Est qui dum*, &c. ἕως ȣ̃ λάβῃ, καταφιλήσει χεῖρας αὐτȣ̃ καὶ ἐπὶ τῶν χρημάτων τȣ̃ πλησίον ταπεινώσει φωνlω] *Donec accipiat, deosculatur manus ejus: & in pecuniis proximi humiliabit vocem*. Notat propositum genus hominum creditas pecunias retinentium, eorúmque mores demonstrat, qui humiles ac supplices sunt ad rogandum cùm aliorum benignitate opus habent, sed ad restituendum quod acceperunt negligentes.

6. *Qui rursum*, &c. καὶ ἐν καιρῷ ἀποδόσεως παρελκύσει χρόνον, καὶ ἀποδώσει λόγον ἀκηδίας] *Et in tempore restitutionis protrahet tempus, & reddet verbum pigritiæ*: aut, *negligentiæ*: id est hominis non curantis.

7. *Quòd si etiam*, &c. ἐὰν δὲ ἰσχύσῃ δοῦς, μόλις κομιεῖται τὸ ἥμισυ, καὶ λογιεῖται αὐτὸ ὡς εὕρημα] *Si autem potuerit dare, vix afferet dimidium, & computabit illud quasi inventum*. Notat Sapiens semper malam fidem avarorum, qui creditores non solùm de die in diem ducunt, sed etiam fallunt ac destituunt. Homines sunt fraudulenti & malæ fidei, ac propterea injusti, sicut sunt omnes πλεονέκται, sui tenaces ac parci, alieni appetentes.

10. *Multi igitur*, &c. πολλοὶ οὖν χάριν πονηρίας ἀπέστρεψαν τὸν ἄνθρωπον, ἀποστερηθῆναι δὲ δωρεὰν εὐλαβήθησαν] *Multi igitur causâ malitiæ averterunt hominem*, sive, *repudiarunt*, à beneficentia sua excludentes, mutuúmq; ac benefi-

 cium

cium ei negantes, id sibi fraudi fore arbitrati. Ità debitores improbi non creditoribus solùm nocent, verùm etiam cæteris, quibus suo exemplo aliorum beneficentiam impediunt ac tollunt. δωρεὰν *gratìs, sine causa, immeritò:* cùm pro beneficio ipsis injuria redditur. Hæc enim est iniqua gratiæ relatio.

11. *Veruntamen erga hominem,* &c. πλὴν ἐπὶ ταπεινῷ, [Legitur & ἐπὶ ταπεινώσει] μακροθύμησον, καὶ ἐπὶ ἐλεημοσύνῃ παρελκύσῃς αὐτόν] *Verùm in humili patiens, sis & in beneficentia nè extrahas ipsum.* Hoc loco monet Sapiens in summis aliorum fraudibus atque injuriis maximam animi æquitatem humanitatémque præstandam esse, nè aliorum injuria & perfidia misericordiam pauperibus supplicibúsque debitam impediat. Non enim debet aliorum iniquitas commune indigentium ac miserorum perfugium tollere. Itaque etsi multi beneficio indigni reperiantur, ea tamen est adhibenda moderatio atque animi æquitas ut humiles ac supplices nostrâ benignitate complectamur. Hoc enim significat μακροθυμεῖν in maxima hominum perfidia & injuria summam patientiam, humanitatem misericordiámque erga inopes beneficio non indignos præstare. Sic enim Matth. 18. 26. servus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec solvendo erat, orat utens hoc verbo, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hæc enim animi affectio quæ μακροθυμία Græcè, *patientia, lenitas, æquitásque animi* Latinè dici potest, Acerbitati opponitur, quâ plerique in beneficio aut exigendo aut negando uti solent.

12. *Propter præceptum,* &c. χάριν ἐντολῆς ἀντιλαβοῦ πένητος, καὶ κατὰ τὴν ἔνδειαν αὐτοῦ μὴ ἀποστρέψῃς αὐτόν] *Gratiâ mandati adjuva pauperem, atque in ejus egestate nè avertas eum.* Deus in primis charitatem ac beneficentiam præcipit, ea autem in pauperes indigentésque est conferenda. κατὰ ἔνδειαν *juxta inopiam indigentiámque illius,* i. quia est inops: ut causalem vim habeat.

13. *Propter fratrem,* &c. κενὸν ἀπόλεσον ἀργύριον διὰ ἀδελφὸν καὶ φίλον] *Vacuum perde argentum propter fratrem & amicum. Argentum amitti vacuum* dicit quod gratuitò & sine ulla spe mercedis ulliúsque gratiæ reddendæ in proximum confertur; non quòd beneficium ità positum intereat, sed quia hæc gratuita largitio amissióque pecuniæ inutili argenti asservationi rubiginíque opponatur. Præstat enim hoc modo pecuniam amitti quàm humi defossam sub saxóque abditam rubigine obduci & corrumpi.

14. *Thesaurum tuum,* &c. θὲς τὸν θησαυρόν σου κατ' ἐντολὰς ὑψίστου, καὶ λυσιτελήσει μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον] *Pone thesaurum tuum juxta mandata Altissimi, & tibi proderit magis quàm aurum.* Thesaurus noster ἀνέκλειπτος, *qui nunquam deficit,* deponendus atque asservandus nobis est in cœlo: sed tamen in hac vita apud pauperes collocatur, quos beneficia collata Dominus ità accipit quasi in [illegible] contulissemus. Fœnerat enim *Domino qui mutuum dat pauperi:* & Christus vult nos hoc modo *in æterna tabernacula recipi,* Luc. 16. 9.

15. *In cellas,* &c. σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σου] *Conclude eleemosynam in penetralibus tuis.* Continuat Sapiens institutam admonitionem atq; hortationem ad beneficentiam, manens in similitudine Thesauri bene collocandi & custodiendi. Reponitur enim in locis occultis atque abditis: ità beneficia nostra vult conferri, ut sine ulla ostentatione ea apud inopes indigentésq; ponamus. Necessitates enim proximorum sunt quasi quædam cellæ, in quibus beneficia sunt & reponenda & asservanda. Subjungit statim fructum beneficentiæ ità positæ, liberationem à malis, atque adversùs hostes firmissimam propugnationem ac defensionem. Nullâ enim re homo adversùs omnia pericula magìs potest esse munitus ac tectus quàm beneficentiâ & misericordiâ.

19. *Vir bonus fidejubet,* &c. ἀνὴρ ἀγαθὸς ἐγγυήσεται τὸν πλησίον, καὶ ὁ ἀπολωλεκὼς αἰσχύνην ἐγκαταλείψει αὐτόν] *Vir bonus spondebit pro proximo: & qui perdidit verecundiam, relinquet illum.* Duobus modis proximus juvari potest, aut pecuniâ mutuò dandâ, aut fide interponendâ. De priore beneficentiæ ratione hactenus dixit: nunc de posteriore, quæ *sponsio* aut *fidejussio* nominatur; in qua sæpe plus inest & officii ac benefìcii, & periculi, quàm in pecuniæ largitione ac mutuatione. Itaque Solomon in Proverbiis non semel monet ut in hoc officii genere summa cautio adhibeatur. Sapiens non vult pro quovis fidejuberi, sed pro amico: quemadmodum Isocrates ejusdem nomine vult oblatum jusjurandum accipi, ut amicus periculo in quo versatur liberetur. Hoc officii genere differt verus amicus ab infideli ac desertore, quem nihil pudet amicum in necessitate destituere.

20. *Gratiam à fidejussore,* &c. χάριτας ἐγγύου μὴ ἐπιλάθῃ, ἔδωκε γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ σοῦ] *Gratias sponsoris nè obliviscaris: animam enim suam dedit pro te.* Hîc ostendit Sapiens quantum sit beneficium ejus qui fidem suam pro altero ità interponit obstringítque ut rei, famæ ac vitæ periculum sit præstaturus. Itaque dicit hujusmodi beneficium gratissimâ memoriâ complectendum. Qui obliviscuntur, sunt ingrati & improbi.

22. *Sceleratus refugit,* &c. ἐγγύην φεύξεται ἁμαρτωλὸς, καὶ ἀχάριστος [Legitur & ἄχρηστος *inutilis*] ἐν διανοίᾳ ἐγκαταλείψει τὸν ῥυσάμενον αὐτόν] *Sponsiones fugiet peccator, & ingratus in cogitatione derelinquet eum qui ipsum liberavit.* Duæ sunt notæ ingenii & animi pravi in improbo, una illiberalis, altera immemoris atque ingrati. Nam neque fide suâ vult alterum juvare, neque ab alio adjutus gratiam in eodem genere ei referre.

24. *Fidejussio multos perdidit,* &c. ἐγγύη πολλοὺς ἀπώλεσε κατευθύνοντας, καὶ ἐσάλευσεν αὐτοὺς ὡς κῦμα θαλάσσης] *Sponsio multos perdidit dirigentes,* [sive, *res suas rectè administrantes*] *& eos commovit* [aut, *exagitavit*] *ut fluctus maris.* Hoc loco ostendit Sapiens periculosas esse fidejussiones, nec temere pro quovis suscipiendas. Qui enim pro aliquo fidejubet, eo deficiente, promissúmque non præstante, se in locum illius supponit; sive de re, sive de capite existimationéque agatur. Promittit enim se & debitum & periculum famæ ac vitæ præstaturum, si alius fallit, aut aliquo modo deficit. Significat autem eversos fortunis, bonis, domo, patriâque expulsos eos qui inconsideratiùs imprudentiúsque pro aliis fidem suam obstrinxerunt.

26. *Sceleratus præceptorum Domini,* &c. ἁμαρτωλὸς παραβαίνων ἐντολὰς Κυρίου, ἐμπεσεῖται εἰς ἐγγύην· καὶ διώκων ἐργολαβίας, ἐμπεσεῖται εἰς κρίσεις] *Peccator transgrediens mandata Domini, incidet in sponsionem: & persequens redemptus, incidet in judicia.* Sunt plerique πολυπράγμονες, i. *homines curiosi,* qui cùm in suis rebus non possint acquiescere, præsentíque fortunâ contenti esse, multis negotiis implicantur; pluráque aut spondendo aut redimendo suscipiunt quàm & res ipsorum & fides pati possit: itaque certissimo Dei judicio multis controversiis, molestiis periculísque implicantur. In rebus enim gerendis ac contrahendis cum proximis mala cum conscientia versantur. ἐργολαβίαι sunt *redemptiones operum ac negotiorum,* quales erant olim publicanorum ac negotiatorum Romanorum ex equestri ordine, qui in provinciis vectigalia populi Romani redimebant atque exercebant: in quibus etiam multos homines habebant quorum operâ utebantur. Quantæ autem & quàm acerbæ controversiæ, lites contentionésque ex eo hominum genere existerent, ex historiis cognosci potest. Hujusmodi enim πολυπραγμοσύνη, i. *multorum ac plerumque alienorum negotiorum susceptio atque implicatio,* periculosa ac sæpe cum mala conscientia conjuncta est.

27. *Opitulare proximo tuo pro facultate,* &c. ἀντιλαβοῦ τοῦ πλησίον κατὰ δύναμίν σου] *Succurre proximo tuo juxta facultatem tuam:* sive, *pro modo facultatum tuarum.* Hoc præceptum extat apud Ciceronem in libro De officiis, *nè major sit beneficentia quàm facultates.* Apud Paulum etiam 2 Cor. 8. 12. de eleemosyna, nè ὑπὲρ δύναμιν conferatur. Hæc enim ex multis aliis est una ratio quâ Liberalitas à Profusione, i. moderata largitio beneficiorúmque collatio ab immoderata, distinguatur. Neque enim solùm considerandum est quid & quibus, sed etiam quantum dare possis, aut causâ proximi aliquid facere.

28. *Præcipuum vitæ humanæ,* &c. ἀρχὴ ζωῆς ἀνθρώπου ὕδωρ, καὶ ἄρτος, καὶ ἱμάτιον, καὶ οἶκος καλύπτων ἀσχημοσύνην] *Initium vitæ hominis aqua, & panis, & vestis, ac domus tegens turpi-*

turpitudinem. Hoc loco commendat Sapiens αὐτάρκειαν, i. *acquiescentiam in præsenti fortuna*, etiam mediocri: Vita enim paucis est contenta, quemadmodum etiam monet Paulus 1 Tim. 6. 8. *modò habeamus quibus vescamur & tegamur*: nam his duobus necessaria naturæ desideria circumscribit, ut integumenta atque alimenta habeamus. Tegimur autem & vestibus & ædibus, quarum duplex est usus necessarius; ut his tecti, aut aeris injuriam depellamus, aut verecundiam conservemus in his rebus quæ deformem aspectum habent. His natura vitáque humana contenta est. Subscribam hîc elegantissimos Lucani versus de Pompeianis militibus, qui in Hispania à Cæsare diu obsessi, sitique propè enecti, ac tandem liberati, aquâ proximi fluminis naturam afflictam recrearunt & expleverunt. Itaque Poeta ità exclamat,

——O prodiga rerum
Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,
Et quæsitorum terrâ pelagóque ciborum
Ambitiosa fames, & lauta gloria mensæ!
Discite quàm parvo liceat producere vitam,
Quàm minimum natura petat: non erigit agros
Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus:
Non auro murrhâque bibunt, sed gurgite vivo.
Vita redit: satis est populis fluviúsque Ceresque.

29. *Victus pauperis*, &c. κρείσσων βίος πτωχοῦ ὑπὸ σκέπην δοκῶν, ἢ ἐδέσματα λαμπρὰ ἐν ἀλλοτρίοις] *Melior vita pauperis sub tecto trabium quàm epulæ splendidæ in alienis.* Commendat hîc Sapiens victum proprium ac domesticum, anteponítque alieno. Est enim grave homini ingenuo ac libero alienis ali sumptibus, aut (ut dicitur) *alienâ vivere quadrâ.* Sunt enim plerique qui nunquam apud se vivunt, sed relictâ propriâ & domesticâ victûs ratione, alienas mensas & lautitias consectantur. Contrà est dictum, οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος, *Domus amica, domus optima.*

30. *Parvis æquè atque magnis*, &c. ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ εὐδοκίαν ἔχε, καὶ ὀνειδισμὸν οἰκίας σου μὴ ἀκούσῃς] *Super parva & magna complacentiam habe, & opprobrium domûs tuæ ne audias.* Vult unumquemque suâ fortunâ contentum esse, in statúque rerum præsentium acquiescere, non suæ conditionis pœnitere. Paulus Phil. 4. 11. Ἐγὼ γὰρ ἔμαθον ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι, *Didici præsenti rerum statu contentus esse: scio & abundare & indigere*, animóque æquo uti iis quæ adsunt, sive parva sint, sive magna; æquitatem ac moderationem tam in inopia quàm in copia retineo. Sunt quos suæ fortunæ ac vitæ semper pœnitet, quíque alienam consectantur. Exprobratur autem domus iis qui nullam domum habent, quíque in ædibus alienis habitant: quod accidit plerumq; iis qui domum exiguam dedignantes, quam parvo possent exstruere, alienam magnificámque malunt, atque in alienis potiùs ædibus magnificè quàm in suis humiliter habitare. Est enim frequens habitationis commutatio migratióq; non solùm incommoda sed etiam probrosa. Itaque quemadmodum suprà commendavit proprium ac suum cujusque victum, ità nunc domicilium commendat, alienam sedem locúmque habitandi incertum & commutabilem vituperat. Est enim hæc vitæ consuetudo quædam ἀστασία, i. *ratio habitandi vaga*, in qua nulla sedes firma stabilísque est constituta.

31. *Misera vita ratio*, &c. ζωὴ πονηρὰ ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν, καὶ οὗ παροικήσεις, οὐκ ἀνοίξεις στόμα] *Vita mala ex domo in domum, & ubi peregrinus eris, non aperies os.* Commemorat incommoda illius incertæ & commutabilis habitationis, quæ ἀστασία dici potest: non enim ea vitæ ratio certum stabilémque habet habitandi locum. Præterea cùm nihil optabilius sit libertate, eâ frui nemo potest qui apud alios habitat.

34. *Cede, inquiline, præsenti*, &c. ἔξελθε, πάροικε, ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης] *Exi, inquiline, à facie gloriæ.* Quidam vertunt, *Cede homini honorato*: sed melius est ut πρόσωπον δόξης accipiamus pro *domo præclara & magnifica*, ex qua jubetur decedere, ut locus homini propinquiori relinquatur. Ità inquieta & misera est illa habitandi ac vivendi ratio quæ pro arbitrio alterius sedem subinde mutare cogitur.

35. *Gravia sunt hæc homini*, &c. βαρέα ταῦτα ἔχοντι φρόνησιν, ἐπιτίμησις οἰκίας, καὶ ὀνειδισμὸς δανειστοῦ] *Gravia hæc habenti prudentiam, increpatio* [sive, *exprobratio*] *domûs, & fœneratoris opprobrium ac convitium.* Duarum rerum exprobratio gravis est; una pecuniæ creditæ, quæ acerbè exigitur & cum convitiis flagitatur; altera, domûs ad habitandum accommodatæ, ex qua pro arbitrio domini cedendum est.

CASTELLIO.

1. QUI *benignè facit, fœneratur alteri*] Ei cum fœnore reddetur. ¶ *Et qui manui suæ imperat*] Largitur. Nam *manum aperire* pro *largiri* dicitur. Indè *larga manus.*

7. *Dimidium vix afferet, idque pro repertitio ducet*] Tibi imputabit quasi tu id repereris, & ipsi debeas tu, non ipse tibi.

13. *Néve id sub saxo ad perniciem obducatur rubigine*] Aliàs *absconde.*

30. *Vel paulum vel multum boni consule, & peregrinitatis probrum non audies*] Non habitabis in alieno, id quod tibi exprobretur.

32. *Hospitio, cibo & potione accipies nullam ad gratiam*] Eos qui tibi nullam habebunt gratiam.

DRUSIUS.

1. FOenerator] Δανειῶν. Hæc forma verbi σολοικίζει. Nam esset δανείζων. Sed alibi δανείζων legitur, videlicet in B. & R. Stephano. Qua de re diximus aliàs: non repeto. ¶ *Qui manu prævalet*] Qui multum largitur. Nam manu damus. Dandum autem manu apertâ, i. liberaliter, admonent nos aliquoties arcanæ literæ. Admonent? imò jubent.

3. *Ratum habe sermonem tuum*] Ad textum nostrum Græcum addi velim σου sub asterisco ex C. & aliis quibusdam libris. Nam in versione *sermonem tuum.* Alioqui nec Int. noster antiquus illud legit, nec habetur in A. B. R. Manuscriptóque. Hoc præceptum, vel si *consilium* illud appellare mavelis, pertinet ad eos qui pecuniam mutuò acceperunt. Nam servata fides, eos qui semel commodarunt, si rursum petant, promptiores reddit.

4. *Ut lucrum repertitium*] Ὡς εὕρεμα R. ὡς εὕρημα libri alii. ¶ *Molestiam exhibuerunt*] Alibi πόνον, & alibi κόπον.

5. *Osculatur manum ejus*] Videlicet dantis: nisi sensus, *Est qui dum accipiat manum deosculetur suam*, i. adoret eum à quo accepit. Nam osculabantur manum prisco ritu adorantes. At ego receptam ejus loci interpretationem magìs probem; quæ & ratione nititur, & exemplis non caret. Macrobius lib. 1. Saturn. *Invenies*, inquit, *dominum spe lucri oscula alienorum servorum manibus infigentem.* Cæterùm in MS. hic locus ità legitur, Ἕως οὗ λαλάβῃ, καταφιλήσει χεῖρας αὐτοῦ· in aliis verò exemplaribus, Ἕως οὗ λάβῃ, καταφιλεῖ χεῖρας αὐτοῦ. Nos edidimus lectionem A. B. R. cùm ad sententiam nihil intersit omnino hoc an illo modo legatur. ¶ *Et ob pecunias proximi*] MS. ἐν πόσῳ χρημάτων τοῦ πλησίον. L. V. *& in promissionibus humiliant vocem suam.*

6. *Verba mæsta*] Nam ἀκηδία *gravis mœror.* Hinc disces quænam sint *verba acediæ* apud Int. nostrum. Ἀκηδία etiam est *vacuitas mœroris*, ut reddi posset *verba securitatis*, q. d. Jubet eum securum esse de solutione. Suprà 22, 16. οὐ μὴ ἀκηδιάσῃς, quod nos convertimus *non torqueberis*; Camerarius exposuit *ne securus sis.* Nec est prætereundum in C. & alibi esse χρόνον ἀκηδίας.

7. *Quod si obtinuerit creditor*] Ἐὰν ἰσχύσῃ δῷς, *si prævaluerit dans*, i. creditor, sive is qui dedit mutuò pecuniam. Hunc sensum expressit Camerarius, referens, *Si verò is qui dedit vicerit.* Alii maluerunt, *Quod si potuerit dare.* Quomodo & Int. V. *Si fuerit*, inquit, *solvendo, vix adferet dimidium.* ¶ *Adfert*] Κομίσεται. Alibi κομιεῖται. Est etiam

ubi omissum participium σὺς, videlicet in A. & B. Hem penè exciderat. Quædam exemplaria, Ἐὰν δὲ ἰσχύσῃ, *Si autem obtinuerit*: quod probo. ¶ *Idque reputat pro lucro*] Nempe ipse creditor. *In lucro*, inquit, *ponit si dimidium pecuniæ creditæ receperit*. Alii ad ipsum debitorem hæc referunt, qui putet se lucrum adferre creditori cùm ei dat quod suum est.

9. *Pro gloria*] Vel, *pro honore*. Quod nomen etiam *beneficium* significat. V. Int. utrumque simul ponit: nam interpretatur, *Pro honore & beneficio reddet ei contumeliam*. Ubi & accipi debet exegeticè pro *id est*: quemadmodum accipitur apud Virgilium in illo,

Judicium Paridis, spretæque injuria formæ.

10. *Multi propter nequitiam*] Πολλοὶ χάριν πονηρίας, *multi propter malitiam*, videlicet mutuantium, sive eorum quibus mutuò aliquid datur. Hæc est scriptura codicum A. B. R. In aliis reperi πολλοὶ οὖν *multi ergò*: & notatum in ed. Rom. nonnullos libros habere πολλοὶ οὐ, *multi non propter malitiam*, &c. Quæ lectio spernenda non est. Nam & V. Int. eam secutus reddit, *Multi non causâ nequitiæ non fœnerati sunt*. Quanquam codices quidam MS. teste Jansenio, primam negationem non habent. Quòd quidam, inquit, non dant mutuum, id accidit non ipsorum improbitate, sed eorum qui accipiunt mutuum, quòd ab iis defraudari nolint. Nam id metuunt. Culpa ergò in accipiente, non in dante. ¶ *Hominem aversantur*] Intelligit eum qui mutuum petit. Cæterùm in plerisque cod. abest τὸ ἄνθρωπον, ut etiam in MS. & L. V. Nos adjecimus ex C. cùm legeretur & in duobus Camerarii, & in Bibliis R. Stephani. ¶ *Defraudari sine causa*] Ἀποστερηθῆναι δωρεὰν A. B. R. MS. ἀπος. δὲ δωρεὰν Biblia [illegible] Stephani. ἀπος. δὲ C. uterque Camerarii. Sed *fraudari gratis timuerunt*, L. V.

11. *Erga humilem*] MS. ἐν ταπεινῷ. A. B. R. ἐπὶ ταπεινῷ. Sic etiam Biblia Roberti. In aliis est ἐπὶ ταπεινώσει, *in dejectione*, sive *humiliatione*, aut, si placet, *in afflictione*. Romanam lectionem stabilit Int. V. dum vertit, *Veruntamen super humilem animo fortior esto*. ¶ *Longanimis esto*] Fer patienter, si ad condictum diem non repræsentaverit pecuniam quam abs te mutuam accepit. ¶ *Et nè benignitatem erga eum differto*] Quòd si egebit, subvenito ei ampliùs, idque quamprimùm & sine ulla mora. Ἐπ' ἐλεημοσύνῃ μὴ παρελκύσῃς αὐτὸν, *in misericordia nè protrahas ipsum*. Alibi legitur ἐπὶ ἐλεημοσύνῃ. L. V. *pro eleemosyna non trahas illum*. Scire licet pro ἐπὶ ταπεινῷ in avi textu (ità conjicio) fuisse לעני aut tale quid. עני, ut omnes sciunt, à veteribus redditur πτωχὸς, i. *pauper*. Ergò ἐπὶ ταπεινῷ *erga pauperem*.

12. *Propter mandatum*] Quia Deus ità mandavit. ¶ *In ejus egestate*] Κατὰ τὴν ἔνδειαν αὐτοῦ *secundùm ejus egestatem*, i. in ejus egestate. Hîc κατὰ sumitur prò ἐν. Alii vertunt *propter egestatem*. Nam κατὰ etiam pro διὰ usurpatur. ¶ *Nè dimitte ipsum vacuum*] Vetus quoque Int. *nè dimittas eum vacuum*. Quæ est lectio codicis MS. ut etiam impressorum A. & R. His adde B. quanquam in hoc punctum ponitur post αὐτὸν. Porrò à cæteris omnibus abest κενὸν, nec Camerarius illud legit cùm verteret, *& in ipsius egestate nè averseris eum*. Μὴ ἀποστρέψῃς propriè *nè redire facias*, ut Ruth. 1. 22. ἀπέστρεψέ με, *vacuam redire fecit me*, & in hoc libro 17. 1. πάλιν ἀπέστρεψεν αὐτὸν εἰς αὐτὴν, *fecit ut reverteretur*. Significat etiam *aversari*, Sirach. 17. 20. & Matth. 5. τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείζασθαι μὴ ἀποστραφῇς, *nè averseris*.

13. *Perde argentum*] Est ubi reperiatur κενὸν ἀπόλεσον ἀργύριον, *vacuum perde argentum*. Quod non observarem, nisi eadem lectio exstaret in Bibliis Roberti; ubi & annotatio talis, *Argentum vacuum dicit quod gratuitò & sine ulla spe mercedis ulliúsve gratiæ reddendæ in proximum confertur*. Ego non dubito quin ea verior sit quam cæteri codices habent, & quam nos secuti sumus. ¶ *Nè rubigine obducatur*] Μὴ ἰωθήτω A. B. R. cum MS. Alia exemplaria habent μὴ καλάκρυψε αὐτὸ, *nè absconde illud*. Hanc lectionem secutus est Int. V. qui vertit, *non abscondas illam* pecuniam *sub lapide*. Mens horum verborum, *Satius est perdere pecuniam propter amicum & fratrem, quàm abscondere sub saxo ut ibi pereat*. Perdit autem pecuniam qui eam erogat in eos à quibus nullum emolumentum sperat. ¶ *Ad perniciem*] Vel potiùs *ad perditionem*. Nam perit sub saxo reconditum, ubi situ rubiginatur & ærugine absumitur. Sed tamen etiam perniciem adfert possessori. Jacob. 5. 3. *Aurum & argentum vestrum ærugine vitiatum est, & ærugo eorum testabitur adversùm vos, & exedet carnes vestras velut ignis*.

14. *Juxta mandata Supremi*] Κατ' ἐντολὰς ὑψίστου V. Int. reddit *in præceptis Altissimi*. Cave spernas. Κατὰ ità sumitur v. 12. κατὰ τὴν ἔνδειαν αὐτοῦ, *in egestate ipsius*. Sententia verò quadrat cum illo Matt. 6. 19 *Congerite vobis thesauros in cœlo*, &c. ¶ *Quàm aurum*] Reconditum scilicet. Nam durum illud nihil aut parùm prodest, sæpe etiam plurimùm obest.

15. *Conclusam eroga*] Σύγκλεισον *conclude*. Forte הסגיר i. *conclusam eroga*. Nam id velle videtur. Aut *conclude in cellis tuis*, ut indè promas cùm opus erit. Sic legimus apud Salomonem, *justus recondit scientiam*. Non *abscondit*, sed *recondit* quasi thesaurum aliquem, quem suo tempore profert ad usum proximi & utilitatem hominum. ¶ *Ex omni vexatione*] Prov. 10. 2. *justitia liberat à morte*. Id explicant, *à variis calamitatibus*. Vide nunc Observ. meas lib. 1. cap. 18.

16. *Robustáque hasta*] MS. ὑπὲρ δόρυ ὁλκῆς, quod magis *hastam ponderosam* sonat. Nam ὁλκὴ *pondus* L. V. *& super lanceam* καὶ ὑπὲρ δόρυ.

17. *Derelinquit ipsum*] Καταλείψει αὐτὸν A. B. R. ἐγκαταλείψει αὐτὸν C. & reliqui libri. Quod pronomen αὐτὸν attinet, referri potest tam ad eum qui pro amico spopondit quàm ad eum qui sponsionem ab aliquo exigit, i. qui petit ut pro se spondeat aut fide jubeat. Quod amico negat is qui pudorem amisit, atque ità eum deserit, & laborantem egentémque in necessitate destituit.

18. *Gratiarum fidejussoris*] V. Int. *Gratiam fidejussoris nè obliviscaris*: optimè atque rectissimè. Non enim dubito quin fuerit חן in fonte. Id Salomonis Interpres sæpe χάριτας reddit. ¶ *Fidejussoris*] Qui pro te fidejussit. Libri mirè variant. A. B. R. ἐγγύου, quod secutus sum. MS. ἐγγύῳ quod esset ἐγγύος in casu recto. Videndum an ità etiam scribatur. V. C. ἐγγυητοῦ. Aio legendum ἐγγυντοῦ literis transpositis. Nam ἐγγυντὴς, *sponsor*, *fidejussor*. Idem valet ἔγγυος cùm substantivè sumitur. Editio Antverpiensis, quæ ad E. C. ἐγγυοῦ. Hoc aliud est. Puto scribendum ἐγγυντοῦ. Hesychius, Ἔγγυον, ἐγγυητήν. Leg. ἐγγυντήν. Nam habet ν in penultima, non η, quod sciam. ¶ *Nè obliviscaris*] MS. μὴ ἐπιλάθῃ, *nè obliviscere*. ¶ *Dedit enim pro te animam suam*] Suprà 7. 21. *Nè malè tractes mercenarium dantem animam suam*. Vide quæ notavimus ad illum locum.

19. *Bona fidejussoris*] Ἀγαθὰ ἐγγύου A. B. R. ἀγαθὰ ἐγγύῳ MS. ἀγαθὰ ἐγγύων reliqui. Camerarius hoc ultimum legit ac vertit, *Bonam sponsionem evertit peccator*. ¶ *Evertit*] Ἀναστρέψει A. B. prior Cam. ἀνατρέψει editiones cæteræ: in quibus & MS. codex. *Sibi adscribit* L. V.

20. *Sponsionem fugit peccator*] Ἔγγυον φεύξεται ἁμαρτωλός. Fuit tempus cùm putarem ità legendum esse, cùm in editione Lat. quam *Vulgatam* nuncupamus, offendissem, *repromissorem fugit peccator*: sensúmque esse ut si diceret, *Abstinet se à fidejubendo*. Quale illud apud Sophum nostrum, *Qui odit fidejussores securus est*. Sed sciendum in nonnullis cod. Latinis esse *repromissionem*, & in omnibus Græcis, qui quidem hoc membrum habent, (nam abest à plerisque impressis, sicut & à MS.) ἐγγυῶν φεύξεται à quibus temere discedendum non est. Muto igitur & explico vulgatam scripturam, *fidejubens fugit*, i. propediem fidejussurus. Notum ut participium significet paulò pòst futurum. Est autem ἐγγυῶν participium ab ἐγγυάω *spondeo*, *promitto*, *fidem do*; nisi quis mavelit, *sponsorem nactus fugit*: quod video aliis magis placuisse: quibus tum accedam cùm scivero Græcum istud verbum hanc significationem habere. ¶ *Et ingratâ mente deserit*] Καὶ ἀχάριστος ἐν διανοίᾳ ἐγκαταλείψει. Hæc lectio in omnes partes melior est, quam præferunt A. B. R. cum MS. & R. Stephano. In aliis est ἁμαρτωλὸς καὶ ἀχάριστος, ἐν διανοίᾳ καταλείψει, *peccator*

tor & nequam, deserit animo suo. L. V. *peccator & immundus:* & pôst aliquantò, *Et ingratus sensu derelinquit liberantem se.* Legit quoque αὐτὸν, quod tamen desideratur in iis libris quos secutus sum. Ideo adscripsi asteriscum.

23. *Transgrediens præcepta Domini*] Sumptum ex C. ut etiam illud ἐμπεσεῖται quod sequitur. Nam in A. B. R. ἐμπεσών, & in MS. ἐμπεσοῖ. ¶ *Qui multa opera sectatur*] Vel, *qui quadruplaturam sectatur.* Nam ἐργολάβος *quadruplator.* Videndus Budæus in Commentariis ad linguam Græcam. V. Int. *qui conatur multa agere.* Camerarius, *persequens operarum conductiones:* alius, *redemptiones.* Lex. V. Ἐργολάβος, *redemptor.* Possum falli (homo enim sum) sed tamen puto verum esse quod posui. Sunt enim certè ἐργολάβοι, qui & πολυπράγμονες, sycophantæ & quadruplatores, quæstui delationes habentes. ¶ *In lites*] Εἰς κρίσεις. Ità scribendum ex R. Sic etiam habent C. uterque Cam. & R. Stephani. Quod autem in textu nostro εἰς κρίσιν, descriptum fuit ex editione Bas. cujus operæ sic emendaverant Aldum, qui κρίσεις ediderat. Hanc tamen emendationem roborat Int. V. qui vertit *incidet in judicium.* Hîc notabis κρίσεις dici *lites*, unde & κρίνομαι *litigo, contendo*, ut Hos. 2. κρίθητε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, *judicio contendite cum matre vestra:* quod est ריבו in lingua Ebræa. *Lites* autem in eadem מדינים vocantur: cujus thema דין *judicavit.* Leviculum quid nunc notabo & vix dignum notâ. Libri Græci variant in ἐργολαβίας & ἐργολαβείας· & subintelligitur πολλάς, i. *multas.*

24. *Pro viribus tuis*] Pro modo facultatum tuarum. Tob. 4. 12. ὡς σοὶ ὑπάρχει κατὰ τὸ πλῆθος ποίησον ἐξ αὐτῶν ἐλεημοσύνην. Ἐὰν ὀλίγον σοι ὑπάρχῃ, κατὰ τὸ ὀλίγον μὴ φοβοῦ ποιεῖν ἐλεημοσύνην. Certè beneficentia non debet major esse quàm sint facultates: tum enim in vitium degenerat quod *profusio* dicitur. ¶ *Nè corruas*] Nè incidas in paupertatem dando plus quàm potes aut res tuæ ferant.

25. *Initium vitæ*] Major pars librorum Ἀρχὴ ζωῆς ἀνθρώπου, *initium vitæ hominis.* Quomodo etiam priscus Int. noster legit. Hîc *initium* dicit non à quo aliquid incipit, sed caput rei cujusque, sive quod præcipuum est & primas tenet in unaquaque re. Sic alibi, ἀρχὴ γλυκασμάτων, *quod primas tenet inter dulcia.* ¶ *Aqua & panis*] Codex MS. ἄρτος καὶ ὕδωρ, *panis & aqua.* Satis est, inquit, homini panis & aqua ad vitam sustinendam. Nam his duobus vivere potest, non tamen, ut gloriosè jactitabant Philosophi quidam, de felicitate cum Jove contendere. Nam in istis non consistit felicitas hominis. Edimus enim & bibimus ut vivamus, non contrà. ¶ *Tegens ignominiam*] Multa enim fiunt intra privatos parietes quæ si alibi fiant dedecori sunt. Sed & vestis tegit eas partes quas natura tectas esse voluit. Quo fit ut existimem non spernendam esse interpretationem eam quæ habet pro IGNOMINIAM *turpitudinem.* Siquidem referri debet tam ad Vestitum quàm ad Domum. Quòd si ad Domum restringendum esse contendas, non adversatur vocabulum *turpitudinis.* Nam aliqua quædam domi honesta sunt, & eadem foris aut sub dio turpia.

26. *Vita pauperis*] Hîc quoque βίος pro *victu* ponitur: quod ex opposito membro clarum. Sic βίος βίῳ λειπόμενος, *vita quæ vitâ*, i. victu, *destituitur.* ¶ *Sub tecto trabium*] MS. ὑπὸ σκέπην.

27. *Parvum & magnum*] Diversa lectio habet ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ. Priorem secutus est Int. noster. Exstat autem in A. B. R. & in MS. ¶ *Et exprobrationem domûs tuæ non audias*] Hæc verba non habentur in iis libris quos modò laudavi. V. Int. *Et improperium peregrinationis non audies.* Vult dicere, *quod audiunt ii qui semper peregrini sunt & in alienis ædibus diversantur. Domûs tuæ.* Nè committe, inquit, ut exprobrari tibi unquam possit domus tua. Aut *domûs tuæ*, i. familiæ tuæ, sive domesticorum tuorum. Quod fiet si non contentus iis quæ habes, alienas mensas sectabere.

28. *Ubi eris inquilinus non aperies os tuum*] Καὶ ὃ παροικήσεις οὐκ ἀνοίξεις στόμα. Hæc est scriptura Toletani codicis, quam sequuntur Camerarius & Robertus. Credo etiam in MS. exstare. Ab hac diversa est aliorum librorum, in quibus παροικήσει & ἀνοίξει, sicut apud priscum Int. & *ubi hospitabitur, non fiducialiter aget nec aperiet os suum. Non aperies os tuum*, i. non audebis mutire aut hiscere.

29. *Ad nullam gratiam*] Εἰς ἀχάριστα. Sic omnes impressi quos quidem viderim. MS. omittit præpositionem, ποτιεῖς ἀχάριστα. L. V. *potabit ingratos.* Videtur legisse ποτιεῖ ἀχαρίστους. In eodem est *hospitabitur & pascet*, ξενιεῖ καὶ ποιμανεῖ. ¶ *Acerba audies*] Πικρὰ ἀκούσῃ. Ità legendum ex C. ut respondeat præcedentibus. Sed in margine scribes ἀκούσει *audiet.* Quod habet ed. Rom: item A. & B. Quanquam in his μικρὰ legitur pro πικρὰ, quod emendatum rectè in R. Reliqua exemplaria conveniunt cum C. ut L. V. cum R. Nam in hac legimus *amara audiet.*

31. *A persona gloriosa*] q. d. Advenit amicus honoratior, debes ei cedere. Potest verti *à conspectu gloriæ.* Nam in Ebræo, *si me non fallit augurium*, מפני הכבוד. Quod ità breviter dicitur pro, *à facie hominis gloriosi.* Plenum esset איש הכבוד. Quædam exemplaria τῆς δόξης habent cum articulo, quem non puto hîc otium agere. ¶ *Hospes mihi frater est*] i. Cognatus, aut certus amicus, quem ut fratrem diligo, ut ibi, *Frater in adversis nascitur*, i. amicus quem fratris loco habeo. Cæterùm Latina in nostro textu ordinanda sunt hoc modo, *Hospes mihi frater est, opus est domo.* Quanquam quo ordine nunc leguntur, eundem offendes in quibusdam Græcis codicibus. Parùm refert, modò Latina Græcis respondeant.

32. *Viro prudenti*] Ἀνθρώπῳ ἔχοντι φρόνησιν A. B. R. cum MS. ἔχοντι φρόνησιν libri alii. ¶ *Et exprobratio fœneratoris*] Aut, *mutuum dantis.* Post hæc verba in nonnullis ed. legitur περὶ τέκνων. Quod ad sequens caput pertinet, in quo agitur de Liberis, quos τέκνα Græci vocant. Perperàm ergò in ed. Bas. *improperium fœneratoris pro filiis.*

GROTIUS.

1. QUI *facit misericordiam fœneratur proximo suo*] *Dat mutuum.* Sic enim δανείζειν apud Græcos sæpe sumitur, & apud Hebræos aliter sumi non debet. Vide suprà 8. 15. & 20. 16. Sensus est, Homini benefico satis semper fore unde alios pecuniam dando mutuam juvet. Vide promissum Legis Deut. 28. 12. ¶ *Et qui prævalet manu, mandata servat*] Est inversa locutio, pro, *qui mandata servat, is prævalet manu:* i. *præstabit opibus.* Sic יד, i. *manus*, sumitur Levit. 5. 11.

2. *Fœnerare proximo tuo in tempore necessitatis illius*] *Da mutuum.* Confer Matth. 5. 42. Luc. 6. 34, 35. ¶ *Et iterum redde proximo in tempore suo*] Tempore præstituto.

3. *Confirma verbum*] *Tuum* addit Græcus textus. Sta pactis. FIRMARE Hebræis est *ratum facere.* ¶ *Et fideliter age cum illo*] Πιστώθητι quod verbum & suprà habuimus 27. 18. ¶ *Et in omni tempore invenies quod tibi necessarium est*] Si fortè alio tempore opus habeas mutuo.

4. *Multi quasi inventionem æstimaverunt fœnus*] *Multi mutuò sumptam pecuniam pro acquisita habent*, i. modum faciendæ rei putant mutuum sumere nec solvere. מצא Hebræis est *acquirere*, aut *habere.* Levit. 25. 28. Job. 3. 22. Prov. 16. 20. ¶ *Et præstiterunt molestiam his qui se adjuverunt*] Qui ipsi sæpe pecuniis opus habent.

5. *Osculantur manus dantis*] Qui mos honorem alicui habentium. Vide quæ diximus ad præceptum Decalogi secundum. ¶ *Et in promissionibus humiliant vocem suam*] Gr. *Et ob pecuniam alterius* consequendam *voce utuntur supplice.* Hoc sensu ταπεινοῦν habuimus & suprà aliquoties.

6. *Postulabit tempus*] Fiet trico numarius. ¶ *Et loquetur verba tædii & murmurationum*] In Græco tantum est ἀποδώσει λόγους ἀκηδίας, *verba tibi tædiosa reponet.* ἀκηδία *tædium*, Ps. 119. 28. Esa. 61. 3. unde verbum ἀκηδιάζειν suprà 22. 16. ¶ *Et tempus causabitur*] Ut incommodum ad solutionem.

7. *Si autem potuerit reddere*] In Græco Sixtino, ἐὰν ἰσχύσῃ, id etiamsi valeat reddere totum. ¶ *Adversabitur*] Non est in Græco. ¶ *Solidi vix reddit dimidium*] Solidi, i. totius summæ debitæ. ¶ *Et computabit illud quasi inventionem*] Alterum dimidium lucrifactum putabit. Vide suprà 4.

8. *Sin autē*] Εἰ δὲ μὴ, *Si non* habeat unde reddat. ¶ *Fraudabit illum pecuniâ suâ, & possidebit illum inimicum gratis*] Non modò pecunia credita perierit, sed & eum debitor quasi importunum flagitatorem fugiet. *Gratis*, δωρεὰν, חנם, i. cùm nullam justam inimicitiæ causam ei creditor dederit.

9. *Et convitia & maledicta reddet illi*] Ut Strepsiades duobus creditoribus facit in Nebulis Aristophanis. ¶ *Et pro honore & beneficio reddet illi contumeliam*] In Græco est tantùm, *Pro honore reddet illi contumeliam*. Sed quia beneficium est propter quod honos debetur, ideo hoc addidit Latinus Interpres.

10. *Multi non causâ nequitiæ non fœnerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt*] Legit ut in quibusdam est codicibus, πολλοὶ ἐ χάριν πονηρίας ἀπέςρεψαν, ἀποςερηθῆναι δὲ δωρεὰν ευλαβήθησαν. Ab aliis libris abest δωρεὰν, non malè. *Multi defugiunt* (nempe mutuum dare: quo sensu ἀποςρέφεσθαι est etiam apud Matthæum 5. 42.) *non ob malos mores*, (mutuum negantis) *sed quia metuunt perdere* mutuò datum, per inopiam debitoris.

11. *Veruntamen super humilem animo fortior esto*] *At tu circa inopem patiens esto*, nempe in exigendo. Hoc sensu μακροθύμησον habemus etiam Mat. 2. 18, 26. ¶ *Et pro eleemosyna non trahas illum*] i. Non diu differ petenti dare mutuum. Convenit enim hoc misericordiæ. Vide Luc. 6. 35.

12. *Propter mandatum*] Dei: Deut. 15. 11. ¶ *Assume pauperem*] Ἀντιλαβοῦ πένητος, *Opitulare pauperi*. ¶ *Et propter inopiam ejus nè dimittas eum vacuum*] *Nè ei nega pro egestate ipsius*: i. ex contrario, da ei quanto eum videbis egere.

13. *Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum*] i. Da illis mutuum quasi perditurus. Ità minimè falleris, habens pro donato. ¶ *Et non abscondas illam sub lapide in perditionem*] i. Tuo malo. Deus enim odit argento inutili incubantes. Vide suprà 20. 32.

14 *Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi*] Gr. *Secundùm mandata Altissimi. Pone*, i. in pauperes populares colloca. ¶ *Et proderit tibi magis quàm aurum*] Asservatum scilicet. Vide locum similem Mat. 19. 21. & ibi dicta.

15. *Conclude eleemosynam in corde Pauperis*] Et hîc in margine posita expositio familiarior textûs locum occupavit: nam in Græco est σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σου, ubi ἀλληγορικῶς *penetralia* dantis vocat eos qui accipiunt, & qui accipiendo causa sunt cur Deus danti reddat velut deposita: Luc. 16. 9. ¶ *Et hæc pro te exorabit ab omni malo*] Gr. *hæc te liberabit ab omni malo*. Uni virtuti tribuitur quod ei eximiè competit, non tamen sine cæteris. Vide Luc. 11. 41.

18. *Super scutum potentis & super lanceam adversùs inimicum tuum pugnabit*] Verba Græca sic habent, *Plusquam fortis clypeus & hasta valida contra inimicum tuum pro te pugnabit*: nempe propter Dei favorem ità partum.

19. *Vir bonus fidem facit pro proximo suo*] i. *Fidejubebit*. Ità enim ἐγγυᾶσθαι sumitur & suprà 8. 16. ¶ *Et qui perdiderit, confusionem derelinquet sibi*] Gr. *deseret illum*. Homo durus & inverecundus potiùs quàm pro altero spondeat, in summis eum relinquet miseriis.

20. *Gratiam fidejussoris nè obliviscaris*] Beneficium. ¶ *Dedit enim pro te animam suam*] i. *Semet*. Periculo damni aut etiam servitutis semet opposuit ut te liberaret.

21. *Repromissorem fugit peccator & immundus*] Non est in Sixtino. Sensus idem sequitur.

22. *Bona repromissoris adscribit sibi peccator*] Gr. ἀγαθὰ ἐγγύε ἀνατρέψει ἁμαρτωλὸς, *Vir sceleratus beneficia sponsoris evertet*, i. nullo in loco habebit. ἀγαθὰ pro eo quod est *beneficia* frequens huic Scriptori. ¶ *Et ingratus sensu derelinquet liberantem se*] Ἀχάρισος ἐν διανοίᾳ ἐγκαταλείψει ῥυσάμενον, *Is qui mente ingratus est liberatorem suum relinquet*, in damno scilicet. Malè alii codices ἀχαρισ@.

24. *Repromissio nequissima multos perdidit dirigentes*] *Fidejussio multos florentes perdidit*: nam *nequissima* non est in Græco; & κατευθύνοντας sono est activum, sensu passivum sive reciprocum. Sic εὐθύνειν sumitur Ezech. 17. 9. & alibi. ¶ *Et commovit illos sicut fluctus maris*] Jactavit eos sicut unda maris nautas jactat huc illuc. Exponunt id sequentia.

25. *Viros potentes gyrans migrare fecit, & vagati sunt in gentibus alienis*] In Græco & verso per *ut*, sic est; *Viros divites transtulit, ità ut vagarentur inter gentes externas*. Multi ob id non fortunis tantùm, sed & patriâ sunt evoluti.

26. *Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promissionem nequam*] Gr. *Incidet in fidejussionem*, i. fidejussione irretitus tenebitur; de suo luet, Deo res ità dirigente. ¶ *Et qui conatur multa agere, incidet in judicium*] Ἐργολαβίαι hoc loco sunt *redemptura alienorum negotiorum ac litium*. Est eo sensu ἐργολαβεῖν apud Demosthenem & apud Æschinem, nec minùs apud Zonaram ad 2 Canonem Chalcedonensem. In Glossis, Ἐργολάβ@, *redemptor*. *Incidet in judicium*, i. causâ cadet, ut meretur. Vide titulum Codicis De Litigiosis.

27. *Recupera proximum tuum secundùm virtutem tuam*] *Opitulare aliis*. Est enim iterum vox ἀντιλαβοῦ, quæ suprà 12. ¶ *Et attende tibi nè incidas*] *Et* pro *sed*. Vide nè alios ab ære alieno extricando ipse in æs alienum incidas.

28. *Initium vitæ hominis aqua & panis*] i. *Præcipua ad vivendum*: quomodo vocem ἀρχῆς poni jam aliquoties observavimus. ¶ *Et vestimentum & domus protegens turpitudinem*] Hîc illud *&* prius pro *at* positum; alterum tam in Græco quàm in Latino auferendum puto, & sensum esse, *Vestimentum verò est domus obtegens ea quæ nuda dedecent*. Est domus portatilis, tectum laneum.

29. *Melior est victus pauperis sub tegmine asserum*] *In pauperis cella*, ut Romani loquebantur. ¶ *Quàm epulæ splendidæ in peregre sine domicilio*] Gr. ἐν ἀλλοτρίοις, *apud externos*. Hoc est illud quod Testudini tribuunt Græci Poetæ, Οἶκος φίλ@, οἶκος ἄρις@.

30. *Minimum pro magno placeat tibi*] *Contentus esto sive parvis, sive magnis*.

Ἐπεὶ τά γ' ἀρκοῦνθ' ἱκανὰ τοῖσι σώφροσι,

ut ait Euripides. Vide 1 Tim. 6. 6. ¶ *Et improperium peregrinationis non audies*] Deest hoc in Sixtina, sed malè. In aliis exstat; sed corrigendum ex Latino Interprete in hunc modum, καὶ ὀνειδισμὸν παροικίας ἐ μὴ ἀκύσης. Si paucis contentus sis, nihil opus est alia quæras loca, ubi peregrinitas tibi exprobretur. Nam talia exspectanda de patria exeunti, ex sequentibus intelliges.

31. *Vita nequam hospitandi de domo in domum*] *Vita molesta de domo in domum*, quæ est laris incerti. πονηρὰ, non πονηρά. ¶ *Et ubi hospitabitur non fiducialiter aget, nec aperiet os*] Gr. ἓ παροικήσεις, ἐκ ἀνοίξεις σόμα, *Ubicunq; peregrinus eris, ibi os non aperies*, liberè scilicet. Jocastæ apud Euripidem dicenti, Τίς ὁ τρόπος αὐτῦ; τί φυγάσι τὸ δυσχερές; respondet Polynices, Ἓν μὲν μέγιςον· ἐκ ἔχει παῤῥησίαν.

32. *Hospitabitur & pascet, & potabit ingratos, & ad hæc amara audiet*] Duæ interpretationes vocis ξενιεῖς in textum pariter receptæ. Non dubito autē quin legendum sit, ξενιεῖς καὶ ποτιεῖς εἰς ἀδεῖα, καὶ ἐφ' οἷς ἔτι πικρὰ ἀκύσης, *Ubi benè epulis & potu exceperis illos soli in quo tu peregrinaberis indigenas, adhuc acerba audies*: ut Lothus Sodomis Gen. 19. 9. Itaque Homerus dixit, ——ἀτίμητον μετανάςην. Et Prophetæ ubi exsilii describunt mala hoc non reticent. *Audies* autem *acerba*, nempe qualia jam sequuntur μιμητικῶς dicta.

33. *Transi, hospes*] *Veni, hospes*. Opponitur enim hoc ei quod sequitur ἔξελθε· & παρέρχεσθαι hoc sensu reperitur Jos. 18. 17. nec minùs apud elegantiores Græcos. ¶ *Et orna mensam*] *Instrue*. ¶ *Et quæ in manu habes ciba cæteros*] Καὶ εἴ τι ἐν τῇ χειρί σε, ψώμισόν με, *Et si quid facultatis habes* (de hac locutione vide suprà 1.) *pasce me*. Hic prior sermo ejus apud quem divertit peregrinus; sequitur longè alius post aliquod tempus.

34. *Exi à facie honoris amicorum meorum*] Gr. ἔξελθε, πάροικε, ἀπὸ προσώπε δόξης, *Exi, peregrine, tanquam à facie gloriæ*, i. tanquam è Templo, unde peregrini arcebantur. Notum id ex Tacito, Josepho, Rabbinis. ¶ *Necessitudine domûs meæ hospitio mihi factus est frater*] Puto scripsisse Latinum Interpretem, *Necessitudo mihi domûs meæ: hospitio mihi factus est frater*. Opus domo meâ ipse habeo: quia frater apud me divertit. Rectiùs enim legetur ἐπιξενῶται quàm ἐπεξένωται, præsens pro proximè futuro. In Glossis, Ἐπιξενῦμαι, *hospitor*. Est id verbum eo sensu non apud Aristotelem tantùm, Demosthenem & Plutarchum,

chum, sed in Græca versione Prov. 21. 7. respondens ibi גר Hebræo. Sic apud Euripidem,

Ὦ ξένε, πενήτων ἐκποδὼν μαθήματα.

Apud Senecam,

Melior vacua sine regnet in aula.

35. *Gravia hæc homini habenti sensum*] Homini generoso. ¶ *Correptio domûs, & improperium fœneratoris*] Etiam hic in Græco & in Latino abundat copula. Optimè enim legetur, ἐπιτίμησις οἰκίας, ὀνειδισμὸς δανειστοῦ, *Interpellatio ista de domo est velut exprobatio creditoris.* Si pecuniam tibi credidisset, duriùs eam reposcere non potuerat.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λ'.

ΠΕΡΙ' ΤΕΚΝΩΝ.

1. Ὁ Ἀγαπῶν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἐνδελεχήσει μάστιγας αὐτῷ, ἵνα εὐφρανθῇ ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτοῦ.

2. Ὁ παιδεύων υἱὸν αὐτοῦ, ὀνήσεται ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἀνὰ μέσον γνωρίμων ἐπ' αὐτῷ καυχήσεται.

3. Ὁ διδάσκων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, παραζηλώσει τὸν ἐχθρόν· καὶ ἔναντι φίλων ἐπ' αὐτῷ ἀγαλλιάσεται.

4. Ἐτελεύτησεν αὐτοῦ ὁ πατὴρ, καὶ ὡς οὐκ ἀπέθανεν· ὅμοιον γὰρ αὐτῷ κατέλιπε μετ' αὐτόν.

5. Ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ εἶδε, [ἴδε] καὶ εὐφράνθη· καὶ ἐν τῇ τελευτῇ αὐτοῦ οὐκ ἐλυπήθη.

6. Ἐναντίον [τῶν] ἐχθρῶν κατέλιπεν ἔκδικον, καὶ τοῖς φίλοις ἀνταποδιδόντα χάριν.

7. Ὁ περιψύχων υἱὸν, καταδεσμεύσει τραύματα αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ πάσῃ βοῇ ταραχθήσεται [τὰ] σπλάγχνα αὐτοῦ.

8. Ἵππος ἀδάμαστος ἀποβαίνει σκληρὸς, καὶ υἱὸς ἀνειμένος ἐκβαίνει προαλής.

9. Τιθήνησον τέκνον, καὶ ἐκθαμβήσει σε· σύμπαιξον αὐτῷ, καὶ λυπήσει σε.

10. Μὴ συγγελάσῃς αὐτῷ, ἵνα μὴ συνοδυνηθῇς, καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ γομφιάσεις [ἐσχάτων γομφιάσει] τοὺς ὀδόντας.

11. Μὴ δῷς αὐτῷ ἐξουσίαν ἐν νεότητι, [C. A.] καὶ μὴ παρίδῃς τὰς ἀγνοίας αὐτοῦ.

12. Κάμψον τὸν τράχηλον αὐτοῦ ἐν νεότητι, καὶ θλάσον τὰς πλευρὰς αὐτοῦ ὡς ἔστι νήπιος. [C. A.]

13. Μήποτε σκληρυνθεὶς ἀπειθήσῃ σοι, [C. A.] καὶ ἔσται ὀδύνη τῇ ψυχῇ σου.

14. Παίδευσον τὸν υἱόν σου, καὶ ἔργασαι ἐν αὐτῷ, ἵνα μὴ ἐν τῇ ἀσχημοσύνῃ σου προσκόψῃ.

15. Κρείσσων πτωχὸς ὑγιὴς καὶ ἰσχύων τῇ ἕξει ἢ πλούσιος μεμαστιγωμένος εἰς [τὸ] σῶμα αὐτοῦ.

16. Ὑγεία καὶ εὐεξία βέλτιον [βελτίω] παντὸς χρυσίου· καὶ σῶμα εὔρωστον ἢ ὄλβος ἀμέτρητος.

17. Οὐκ ἔστι πλοῦτος βελτίων ὑγείας [ὑγιείας] σώματος, καὶ οὐκ ἔστιν εὐφροσύνη ὑπὲρ χαρὰν καρδίας.

18. Κρείσσων θάνατος ὑπὲρ ζωὴν πικρὰν· [C. A.] καὶ ἀνάπαυσις αἰῶνος ἢ ἀῤῥώστημα ἔμμονον.

19. Ἀγαθὰ ἐκκεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ θέματα βρωμάτων παρακείμενα ἐπὶ τάφῳ.

20. Τί συμφέρει κάρπωσις εἰδώλῳ; οὔτε γὰρ ἔδεται, οὔτε μὴ ὀσφρανθῇ· οὕτως ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ Κυρίου, βλέπων ἐν ὀφθαλμοῖς, καὶ στενάζων.

21. Ὥσπερ εὐνοῦχος περιλαμβάνων παρθένον καὶ στενάζων· [C.A.] οὕτως ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ πράγματα.

22. Μὴ δῷς εἰς λύπην τὴν ψυχήν σου, καὶ μὴ θλίψῃς σεαυτὸν ἐν βουλῇ σου.

23. Εὐφροσύνη καρδίας αὕτη ζωὴ ἀνθρώπου, καὶ ἀγαλλίαμα ἀνδρὸς μακροημέρευσις.

24. Ἀγάπα τὴν ψυχήν σου, καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου, καὶ λύπην μακρὰν ἀπόστησον ἀπὸ σοῦ.

25. Πολλοὺς γὰρ ἀπέκτεινεν ἡ λύπη, καὶ οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ.

26. Ζῆλος καὶ θυμὸς ἐλαττοῦσιν ἡμέρας, καὶ πρὸ καιροῦ γῆρας ἄγει μέριμνα.

27. Ὡς κἀγὼ ἀγρυπνῶν ὀπίσω τρυγητῶν ἐν εὐλογίᾳ Κυρίου ἔφθασα, καὶ ὡς τρυγῶν ἐπλήρωσα ληνόν.

28. Κατανοήσατε ὅτι οὐκ ἐμοὶ μόνῳ ἐκοπίασα, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ζητοῦσι παιδείαν.

29. Ἀκούσατέ μου, μεγιστᾶνες λαοῦ, καὶ [οἱ] ἡγούμενοι ἐκκλησίας ἐνωτίσασθε.

30. Υἱῷ καὶ γυναικὶ, ἀδελφῷ καὶ φίλῳ, μὴ δῷς ἐξουσίαν ἐπὶ σὲ ἐν ζωῇ σου.

31. Καὶ μὴ δῷς ἑτέρῳ τὰ χρήματά σου, ἵνα μὴ μεταμεληθεὶς δέῃ περὶ αὐτῶν.

32. Ἕως ἔτι ζῇς καὶ πνοὴ ἐν σοὶ, μὴ ἀλλάξῃς σεαυτὸν πάσῃ σαρκί.

33. Κρεῖσσον γάρ ἐστι τὰ τέκνα δεηθῆναί σου, ἢ σε ἐμβλέπειν εἰς χεῖρας υἱῶν σου.

34. Ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου γίνου ὑπεράγων, [καὶ] μὴ δῷς μῶμον ἐν τῇ δόξῃ σου.

35. Ἐν ἡμέρᾳ συντελείας ἡμερῶν ζωῆς σου, καὶ ἐν καιρῷ τελευτῆς διάδος κληρονομίαν.

ΠΕΡΙ' ΔΟΥ'ΛΩΝ.

36. Χορτάσματα καὶ ῥάβδος καὶ φορτία ὄνῳ· ἄρτος καὶ παιδεία καὶ ἔργα οἰκέτῃ.

37. Ἔργασαι ἐν παιδὶ, καὶ εὑρήσεις ἀνάπαυσιν· ἄνες χεῖρας αὐτῷ, καὶ ζητήσει ἐλευθερίαν.

38. Ζυγὸς καὶ ἱμὰς κάμψουσι τράχηλον, [τράχηλον κάμπτουσι] καὶ οἰκέτῃ κακούργῳ στρέβλαι καὶ βάσανοι.

39. Ἔμβαλε αὐτὸν εἰς ἐργασίαν, ἵνα μὴ ἀργῇ· πολλὴν γὰρ κακίαν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία.

40. Εἰς ἔργα κατάστησον, καθὼς πρέπει αὐτῷ· κἂν μὴ πειθαρχῇ, βάρυνον τὰς πέδας αὐτοῦ.

41. Καὶ μὴ περισσεύσῃς πάσῃ σαρκὶ, καὶ ἄνευ κρίσεως μὴ ποιήσῃς μηδέν.

42. Εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἔστω [σοι] ὡς σύ· ὅτι ἐν αἵματι ἐκτήσω αὐτόν.

43. Εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἄγε αὐτὸν ὡς σεαυτόν· ὅτι ὡς ἡ ψυχή σου ἐπιδεήσεις αὐτοῦ.

44. Ἐὰν κακώσῃς αὐτὸν [C.A.] ἀδίκως, καὶ ἀπάρας ἀποδράσῃ, ἐν ποίᾳ ὁδῷ ζητήσεις αὐτόν.

---

1. Ἐνδελεχήσει] R. Al. A cujus verbi usu neque alii abhorruerunt. Isid. Pel. lib. 2. ep. 284.

Κοιλαίνει πέτραν ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχοῦσα.

Greg. Presb. in Vita Naz.

Ῥανὶς γὰρ ἐνδελεχοῦσα κοιλαίνει πέτραν.

Quem versum Chœrilo Simplicius tribuit, legitque ἐνδελεχείῃ. Id Jobus dixit λίθους ἐλέαναν ὕδατα, c. 14. v. 19. ἐνδελεχίσει Co. & supra 20. 21. unde verbale ἐνδελεχισμὸς, de quo Chrys. hom. 3 contra Judæos. ¶ Αὐτῷ] R. Al. Co. Ar. αὐτοῦ B. uterque. ¶ Ἐσχάτῳ] Al. ἐσχάτων Co.

2. Τὸν υἱὸν] E. omisso pronom. ἀναμέσον, R. Co. ἀνὰ μέσον C. A. Al. ¶ Γνωρίμων] Prov. 7. 4. ὀνήσεται Al. εὐφρανθήσεται Co.

3. Ἐπ' αὐ. ἀγαλλ.] Al. ἀγαλλ. ἐπ' αὐτῷ Co.

5. Εὐφράνθη ἐπ' αὐτῷ· καὶ] Co. εὐφράνθη· καὶ R. Al.

6. Τῶν ἐχθρῶν] C. A. E. à cæteris articulus abest.

7. Περιψύχων υἱὸν] R. περιψήχων υἱὸν Co. περὶ ψυχῶν υἱῶν Al. Ar. B. uterque & Vet. Interpr. ¶ Τὰ] C. A.

8. Ἀποβαίνει] R. Al. ἐκβαίνει C. A. Co. Cl. Alex. ¶ Προαλὴς] R. Co. Cl. Alex. l. 1. Pæd. c. 9. προάλης Al. Ar. B. Vide Notas ad Phrynich.

9. Σύμπαιζον] R. Al. σύμπαιξον· éstque facilis mutatio ζ in ξ.

10. Συνοδυνηθῇς] Al. ὀδυνηθῇς Co. ¶ Ἐσχάτῳ] Al. ἐσχάτων

ἐσχάτων Co. ¶ Γομφιάσῃς τ. ὀδ.] R. E. γομφιάσῃ Co. γομφιάσῃς εἰς τ. ὀδ. Al. quod mendum puto graphicum. Ezec. 18. 2. ὀδόντες τῶν τέκνων ἐγομφίασαν. Ibi Orig. lib. 8 contra Cels. p. 415. ἡμωδίασε, ut Jer. 31. 29.

11. Καὶ μὴ παρίδῃς, &c. | C. A. Co. in R. Al. desunt, usque ad καὶ θλάσον, quod habes versu proximo.

12. Ὡς ἔστι νήπιος] R. Co. Al. ὡς ἔτι νήπιος ἐστι C. A. i. παιδὸς ἔτι ὄντος.

13. Ἔσται ὀδ. τ. ψ. σου] C. A. ἔσται σοι ὀδύνη ψυχῆς Co. N. R.

14. Ἐργασαι] R. Co. ἔργασον Al. Ar. B. uterque. ¶ Σὺ προσκόψῃ] Al. αὐτοῦ προσκόψῃς Co. Hîc jam in R. leguntur verba isthæc καὶ μὴ παρίδῃς, &c.

15. Margini adscribatur Περὶ ὑγιείας. ¶ Τὸ] C. A. Co.

16. Ὑγίεια] Al. ὑγεία Co. Pythagoras,
Οὐκ ἔστ' ὑγιείας κρεῖττον οὐδὲν ἐν βίῳ.
Ἄμεινόν ἐστι σῶμα γ' ἢ ψυχὴν νοσεῖν.

¶ Βέλτιον] R. Co. Al. βελτίων R. B. uterque.

18. Καὶ ἀνάπαυσις αἰῶνος] C. A. à reliquis abest. αἰώνιος Joach.

19. Ad marg. annota Περὶ βρωμάτων ex E. vel Περὶ βρώσεως ex Athanasio. ¶ Ἐκκεχυμένα] R. Al. κεκλεισμένα Co. ¶ Θέματα] R. Co. θέμα Al. ¶ Ἐπὶ] R. ἐν C. A. in Co. & Al. præpos. abest. De hoc Ebræorum ritu verba Tobiæ 4. 22. accipit Drusius. De Græcorum autem consuetudine (ut idem monet D.) scribit Epiphan. lib. ἀγκυρωτῷ, pag. 505. quam attingit etiam Artemidor. li. 1. Onirocriticon, c. 5.

20. Κάρπωσις] Levit. 4. 10. idem quod κάρπωμα Exod. 30. 9. καλακάρπωσις, Esa. 40. 16. Ὁλοκάρπωμα, ὁλοκάρπωσις, ὁλοκαύτωμα, ὁλοκαύτωσις, ὁλοκαυτος θυσία, quæ alibi à me ostensa est synonymia. Eurip. θυσία παγκαρπίας, *sacrificium quo tota victima crematur.* ¶ Βλέπων ἐν ὀφθ. (ὁ βλέπων ἐν τοῖς ὀφθ. Co.) καὶ στενάζων] Hæc in C. A. priori paragrapho adhærent: in R. Co. sunt sequentis versûs initium; omisso illo, οὕτως ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ πράγματα (κρίματα Al.) quod è cap. 20. 2. huc translatum existimatur.

22. Ἑαυτὸν] C. A. σεαυτὸν, R. Co. Al. neque illud vitiosum: nam secundâ personâ dixit Phalaris epist. 18. ad Erythiam, ὑπὸ τῆς ἑαυτῆς πάθου, pro σεαυτῆς. & Chrysost. hom. 13. Phil. 3. σαυρῶσον ἑαυτὸν, pro σεαυτὸν. Sic infrà cap. 31. 17.

23. Αὐτῇ] Co. ab R. Al. abest.

24. Καὶ μὴ παρακάλει] I. quam Negandi particulam alii non agnoscunt.

25. Ἀπέκτεινεν] R. Al. ἀπώλεσεν C. A. ἀπώλεσε καὶ ἀπέκτεινε Co. Vide infrà 38. 19. ¶ Καὶ οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ] R. Al. à Co. abest.

27. Ὡς καλαμώμενος] Hæc, & quæ sequuntur usque ad finem hujus capitis, sunt in Latina editione cap. 33. v. 16. usque ad finem capitis: unde in Argentoratensi Codice ista verba, Τὰ ἑξῆς μετὰ τὸ λγ'. κεφαλῆς συγκολλᾶται. In Codice August. R. Al. & Ar. eadem est contextûs series, quam duximus esse retinendam. ¶ Ἐπλήρωσα] R. Al. ἔπλησα Co.

28. Κατανοήσατε] Eadem sententia suprà c. 24. 27. nisi quòd ibi Ἴδετε legitur; & ἐκζητοῦσιν [ζητοῦσιν] αὐτὴν pro ζητοῦσι παιδείαν. ¶ Ἀλλὰ πᾶσι τ. ζ. παιδ.] R. Co. Al. ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ζητοῦσι σοφίαν E.

29. Ἀκούσατέ μου, μεγιστᾶνες λαοῦ, καὶ] R. Al. ἀκούσατε, μεγιστᾶνες, καὶ Co.

30. Ἐπί σου] R. Al. ἐπὶ σεαυτοῦ Co.

32. Ἐν πάσῃ σαρκὶ] E.

34. Καὶ] C. A. Co. ab R. Al. abest.

35. Τελευτῆς] R. Co. τελευτῆς σου Al.

36. Ἄρτος καὶ παιδεία καὶ ἔργα] Co. ἔργον R. Al. Τροφὴ, καὶ κόλασις, καὶ ἔργον Aristot. l. 1. Polit. c. 10.

37. Ἐν παιδὶ, καὶ εὑρήσῃς] R. Al. ut hoc ipso cap. v. 14. ἐν αὐτῷ, ἐν τῷ παιδὶ E. ἐν παιδείᾳ καὶ ζητήσῃ Co.

38. Κάμψ. τρ.] Al. κάμπτουσι τρ. Co. ¶ Οἰκέτῃ κακούργον] N. I. ut verbum κάμπτουσιν ἀπὸ κοινοῦ repetatur.

40. Κἂν] Al. καὶ ἐὰν Co.

41. Πάσῃ σαρκὶ] Co. ἐν πάσῃ σαρκὶ R. Al.

42. Ἔσω ὡς σύ] R. Al. ἔσω σοι ὡς ἡ ψυχή σου Co.

43. Σεαυτὸν] Al. ἀδελφὸν Co. ¶ Σὺ] R. Al. Co. αὐτὸ C. A. ¶ Ἐπιδ. αὐτῷ] R. C. Al. αὐτῷ C. A. E. ¶ Ἀδίκως] Co. ab R. Al. abest.

BADVELLUS.

1. *QUI suum diligit filium*, &c. ὁ ἀγαπῶν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἐνδελεχίσει μάστιγας αὐτῷ, ἵνα εὐφρανθῇ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ] *Qui amat filium suum, continuabit flagella ei, ut lætetur in novissimis suis.* In principio hujus capitis traduntur multæ sententiæ de Filiorum disciplina. Nota est illa sententia, *Pater quem diligit filium castigat: stultitia enim est alligata in collo,* atque etiam *in corde pueri: eam autem virga profligabit,* Prov. 22. 15.

3. *Qui filium suum docet*, &c. ὁ διδάσκων τὸν υἱὸν, παραζηλώσει τὸν ἐχθρὸν· καὶ ἔναντι φίλων ἀγαλλιάσεται ἐπ' αὐτῷ] *Qui docet filium, zelo commovebit* [aut, *ad æmulationem excitabit*] *inimicum: & coram amicis exsultabit in illo:* aut, *lætitiâ efferetur propter eum.* In bonis ac malis nostris contraria est affectio amicorum atque inimicorum: alii gaudent nostris commodis, dolent incommodis; alii contrario modo sunt affecti: itaque ostendit Sapiens ex illorum affectione quam vim habeat recta filiorum disciplina.

4. *Si pater ejus vitâ excesserit*, &c. ἐτελεύτησεν αὐτοῦ ὁ πατὴρ, καὶ ὡς οὐκ ἀπέθανεν] *Mortuus est ejus pater, & quasi non mortuus esset.* Rationem subjicit, ὅμοιον γὰρ αὐτῷ κατέλιπε μετ' αὐτὸν, *similem enim sibi reliquit post se.* Boni parentes etiam mortui vivunt quodam modo in probis liberis eorum imaginem referentibus: in quo non tam sanguinis communio quàm virtutis imitatio optimáque institutio similitudinem efficit.

5. *Vivus eum vidit, ex eóque*, &c. ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ εἶδε, καὶ εὐφράνθη ἐπ' αὐτῷ· καὶ ἐν τῇ τελευτῇ αὐτοῦ οὐκ ἐλυπήθη] *In vita sua vidit, ac lætatus est in eo: & in morte sua non est contristatus.* Significat summa & perpetua solatia ac gaudia quæ percipiunt patres ex optima filiorum educatione. Est εὐτεκνία καὶ εὐπαιδία *soboles bene educata & morata*, in primísque virilis, cùm in vita tum etiam in morte jucundissima, & quæ in non parva felicitatis parte numeratur.

6. *Adversùs inimicos reliquit*, &c. ἐναντίον ἐχθρῶν κατέλιπεν ἔκδικον, καὶ τοῖς φίλοις ἀνταποδιδόντα χάριν] *Contra inimicos reliquit ultorem, & amicis reddentem gratiam.* Ostendit quanta sit spes honestorum filiorum, cùm ità instituti à parentibus ad terrorem inimicorum & solatium amicorum relinquuntur. Itaque Spiritus sanctus Psal. 127. 3. hujusmodi præstantem ventris fructum vocat *hereditatem Domini*; ac filios cùm domi privatim, tum in republica institutos comparat *sagittis quæ manu viri robusti* emittuntur; *Beatus*, inquit, *vir qui implevit pharetram suam ipsis: non afficientur pudore cùm locuti fuerint cum inimicis in porta.*

7. *Qui blanditur*, &c. περιψύχων υἱὸν καταδεσμεύσει τραύματα αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ πάσῃ βοῇ ταραχθήσεται τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ] *Indulgens filio colligabit vulnera ejus: & in omni clamore ejus turbabuntur ipsius viscera.* Significat nimiam parentum indulgentiam in liberos maximopere esse perniciosam, ut quæ & vulnera filiis & parentibus sollicitudinem ac terrorem afferat. Disciplina severa & constans est utilior quàm hujusmodi blanda ac dissoluta indulgentia. Pater enim indulgens, qui non audet severius filium tractare, verberáque adhibere, cogitur postea vulnera ejus obligare, atque in summa solicitudine perturbationéque versari.

8. *Ut equus indomitus evadit*, &c. ἵππος ἀδάμαστος ἐκβαίνει σκληρὸς, καὶ υἱὸς ἀνειμένος ἐκβαίνει προαλής] *Equus non domitus evadit durus, & filius dissolutus evadit praceps.* Institutio accurata & consuefactio conformatióque recta tantam habet vim ut sine ea nec equorum ullus usus, nec juvenum aliquis vitæ modus esse possit: in utroque enim genere nisi cura & disciplina adhibeatur, existit aut durities, aut ferocia præcépsque temeritas, quæ nullâ ratione flecti aut reprimi potest. Quemadmodum igitur equi frænis calcaribúsque domantur tractabilésque efficiuntur, ità pueri atque adolescentes optimis gravissimísque institutis, moribus,

moribus, studiis, etiam verberibus, ad modestiam, obedientiam observantiámque sunt conformandi.

9. *Lactes filium*, &c. τιθήνησον τέκνον, καὶ ἐκθαμβήσει σε· σύμπαιξον αὐτῷ, καὶ λυπήσει σε] *Lacta filium, & exterrebit te: collude cum eo, & contristabit te.* τιθηνεῖν propriè dicuntur nutrices quæ infantes lactant: accipitur pro *blandiùs tractare fovereque* filios. Hæc autem patrum lenitas & indulgentia quibus solatiis præmissque compensetur, Sapiens ostendit.

11. *Neque ad ejus errata*, &c. καὶ μὴ παρίδῃς τὰς ἀγνοίας αὐτοῦ] *Et ne dissimules ignorantias ejus*, i. quæ imprudenter ab eo facta sunt. Intelligit per *ignorantias* τὰ ἁμαρτήματα *errata* & *peccata* quæ ab infirma imprudentéque ætate proficiscuntur. Itaque requirit Sapiens crebras parentum admonitiones atque castigationes.

12. *Inflecte cervicem ei*, &c. κάμψον τὸν τράχηλον αὐτοῦ ἐν νεότητι, καὶ θλάσον τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, ὡς ἔστι νήπιος] *Curva collum ejus in juventute, frange* [aut *contunde*] *latera ejus dum puer est.* His verbis significat filios in tenera ætate domandos esse, atque ad modestiam observantiámque flectendos. Sunt enim juvenes naturâ contumaces, qui superiorum autoritate ac potestate nequaquam contineri, sed sicut equi indomiti atque effrænati sine ulla moderatione sua ipsi libidine auferri vellent: Itaque maturè disciplina severa est adhibenda, quâ illa ferocitas ingenii animíque ad omnem rectam obedientiam inflectatur. Hoc autem commodè fieri potest dum ætas est mollis atque flexibilis.

13. *Ne turpitudo ejus*, &c. ἵνα μὴ ἐν τῇ ἀσχημοσύνῃ αὐτοῦ προσκόψῃς] *Nè in turpitudine* [aut, *dedecore*] *illius offendas.* Nulla enim gravior animi offensio patribus fieri potest quàm cùm vident suos liberos abjecto omni pudore ad omnem audaciam, licentiam impudentiámque projectos & profligatos. Hæc etiam vita eorum turpis atque infamis in summum parentum dedecus redundat.

14. *Potior est pauper*, &c. κρείσσων πτωχὸς ὑγιὴς καὶ ἰσχύων τῇ ἕξει, ἢ πλούσιος μεμαστιγωμένος εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ] *Melior est pauper sanus & valens habitudine*, [i. firmus ac temperatus corpore] *quàm dives flagellatus corpore.* Hæ sententiæ sunt συγκριτικαὶ *quæ habent comparationem* bonorum externorum atque eorum quæ sunt in corpore. Hìc enim Bona valetudo & constitutio corporis Divitiis ità anteponitur, ut paupertas cum hoc bono conjuncta magìs quàm divitiæ solæ sit expetenda. Hæc autem comparatio propterea mihi videtur instituta, nè homines qui divitias admirari solent, earúmque amore inflammari, in ea parte felicitatem constituant. Solæ enim, si alia non adsunt, parùm juvare possunt, majorémque aliquando molestiam quàm jucundam perfruitionem afferunt. Proponet enim postea hominem qui certo Dei judicio opibus suis uti ac frui non possit.

15. *Sanitas & bona corporis*, &c. ὑγίεια καὶ εὐεξία βέλτιον παντὸς χρυσίου] *Sanitas & bona habitudo melior est omni auro.* Nullus fructus divitiarum jucundus esse potest homini morbis afflicto: paupertas contrà bonâ corporis valetudine ac firmitudine utens magnam levationem habet.

16. *Nec ulla voluptas*, &c. καὶ οὐκ ἔστιν εὐφροσύνη ὑπὲρ χαρὰν καρδίας] *Et non est lætitia super gaudium cordis.* Quod dixit de Divitiis, idem nunc dicit de Voluptatibus, quæ plerumque divitiarum comites esse solent: eas enim divites in primis consectantur. Sed quæ voluptas ac lætitia esse potest cùm aut corpus morborum magnitudine conficitur, aut animus dolore ægritudinéque occupatur? Quomodo vita etiam in summa divitiarum abundantia ei jucunda esse potest qui & animo & corpore gravissimè affligitur? Primùm igitur est habere bonam conscientiam cum lætitia animi; deinde corpus ità firmum & affectum ut eo frui & ad actiones nostras uti possimus.

17. *Melior est mors*, &c. κρείσσων θάνατος ὑπὲρ ζωὴν πικρὰν ἢ ἀῤῥώστημα ἔμμονον] *Melior est mors super vitam acerbam aut infirmitatem permanentem. Vitam acerbam amarámque* intelligit, quæ cum ægritudine ac mœrore animi degitur, aut quæ curæ, solicitudinis, molestiæ plena est: altera cum morbis ac cruciamentis corporis conjuncta est. Hujusmodi vitæ mortem præferendam esse dicit. Nam quod ait Aristoteles de quodam morboso homine, *longam eum traxisse mortem*, id veriùs dici potest de ægritudine animi, in qua homo vivens contabescit. Deus enim nobis vitam dedit, *omniáque opulenter* ad eam pertinentia εἰς ἀπόλαυσιν, ut ait Paulus 1 Tim. 6. 17. atque etiam *cibo & lætitiâ corda hominum implet*, Act. 14. 17.

18. *Bona ori clauso offusa*, &c. ἀγαθὰ ἐκκεχυμένα [Legitur & κεκλεισμένα] ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ, θέματα βρωμάτων παρακείμενα τάφῳ] *Bona effusa in ore clauso, missus ciborum appositi sepulcro. Os clausum* dicit ejus hominis qui aut doloribus corporis aut mœroribus animi ità est oppressus ut divitiis ac maximis opibus, quas habet, frui non possit. Hunc autem hominem comparat *sepulcro* fœtido, atque *idolo* nullum sensum habenti, quibus *fercula ciborum libamentáque apponuntur.* Significat Sapiens hujusmodi vitam morte deteriorem esse, in qua is qui & animo & corpore ità affectus est ut nullum fructum, nè sensum quidem, eorum bonorum quæ adsunt habere possit. Hujusmodi vitam, justissimam Dei vindictam pœnámque esse significat. Vidi ego hominem φιλόδοξον, cujus studium in vita fuerat ut ventrem cibo potúq; exquisitissimo expleret; is tandem eo morbo fuit correptus ut nec stomachus quicquam admittere nec fauces transmittere possent. Is ità affectus ac præpeditus jubebat delicatissimum cibum vinúmque sibi afferri, quæ in mensa aut in lecto cum maximis suspiriis desideriisque molestissimis intuebatur, atque ità languens contabescénsque mortuus est.

20. *Ità se habet is*, &c. οὕτως ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ Κυρίου] *Ità qui persecutionem patitur à Domino*, i. qui punitur à Deo. Significat enim hujusmodi ἀδυναμίαν *impotentiam* fruendi iis bonis quæ ad manum adsunt, esse justissimam Dei vindictam, quæ à Paulo Rom. 2. 5. δικαιοκρισία appellatur. Plerumque autem divites avari hoc genere pœnæ Divinitus afficiuntur, ut Poetæ Tantalum siti enectum apud inferos fingunt, cùm aquam usque ad mentum habeat. Dominus contrà suos vult os aperire, ut illud omni bonorum genere expleat.

22. *Nè des ægritudini animum*, &c. μὴ δῷς εἰς λύπην τὴν ψυχήν σου] *Nè des in tristitiam* [aut, *mœrorem*] *animum tuum.* Postquam Sapiens ostendit quanta vis sit tum afflictæ corporis valetudinis, tum ægritudinis animi, ad miserè vivendum etiam in maximis divitiis, nunc hortatur ad ἀλυπίαν καὶ εὐθυμίαν, i. *tranquillitatem animi & lætitiam*, atque etiam ad jucundam ac moderatam perfruitionem: quæ ad corpus sustentandum reficiendúmq; à Deo tributæ sunt. Monet enim ut animus quietus ac tranquillus vacuúsque omni perturbatione conservetur, & in victu ac ciborum delectu corporis ratio habeatur. Hæ enim sunt duæ partes naturæ nostræ, quas diligere tueríque debemus, non corrumpere molestiâ parsimoniâque eorum bonorum quæ (ut ait Paulus Col. 2.23.) πρὸς πλησμονὴν σαρκὸς *ad nutriendam explendámque carnem* à Deo creata sunt.

CASTELLIO.

7. **Q**UI *filio indulget, ejus vulnera obligabit, eíque ad omnem clamorem turbabitur pectus*] In causa erit ut sit nequam & percussor, atque ità vapulet, adeò ut ubicunque pater tumultum audierit, metuat nè ibi periclitetur filius.

18. *Boni cibi ori clauso offusi*] Ægrotantis, cui non sapiunt epulæ.

20. *Ità se habet qui à Domino infestatur, & criminis pœnas luit*] Ægrotat.

21. *Aspiciens oculis*] Epulas videlicet.

DRUSIUS.

1. **A** *Ssiduè ipsum castigat*] Rectiùs *flagellat.* Nam μάστιξ *flagellum.* Salomo hoc dixit, *Qui filium amat, maturè ipsum castigat.* שחרו מוסר. Quod non malè reddas ἐνδελεχίσει αὐτῷ παιδείαν. Cæterùm in A.B.R. scriptum inveni ἐνδελεχήσει, in aliis ἐνδελεχίσει. Verbum ἐνδελεχίζω tritum est; nescio an usquam obvium ἐνδελεχέω, à quo esset ἐνδελεχήσω. Sic variant exemplaria in ἀνομβρήσει

& ἀνομβρίσει· quorum illud thema habet ἀνομβρίζω, hoc ἀνομβρέω, ut diximus. Αὐτῷ legitur in plerisque libris, ut etiam in R. & apud Vet. Interp. *assiduat ei flagella.* Duo tamen habent αὐτοῦ, videlicet A. & B. Id sonat *assiduat* (liceat mihi uti verbo Interpretis) *flagella ejus.* Sensus in idem recidit. ¶ *Extremo ejus*] Ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτοῦ A. B. R. ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ alibi: *in novissimo suo* L.V. *Ejus*, vel *suo*, ut pronomen ad patrem referatur. Quod fecit Interp. noster, nec malè, meo judicio. Sensus est ut si diceret *in extrema ætate sua.* Quidam interpretantur, *ut lætetur de eo tandem:* sed tum dixisset potiùs ἐπ' αὐτῷ. Sanè ità construitur hoc verbum suprà cap. 16. 1, & 2.

2. *Qui castigat*] Aliàs, *qui erudit*, & L. V. *qui docet*, ὁ διδάσκων. ¶ *Lætabitur eo*] Εὐφρανθήσεται ἐπ' αὐτῷ. Sic habent pleraque omnia exemplaria. Quæ lectio quadrat cum illo Salomonis Prov. 29. 17. *Castiga filium, & recreabit te, & dabit delicias animæ tuæ.* In diversa est ὀνήσεται *juvabitur.* Hanc tueberis ex A.B.R. Vetus Interp. *laudabitur in eo.* An legit αἰνέσεται; Ità videtur. Est autem facilis lapsus de ὀνήσεται in αἰνέσεται. ¶ *Inter notos*] Ἀνὰ μέσον γνωρίμων A. & B. Camerariique posterior. Reliqua exemplaria ἀναμέσον scribunt unicâ dictione. Sic ἀνὰ μέρος & ἀνάμερος *vicissim.* Γνώριμοι autem sunt *amici, familiares*, & aliquando *discipuli.* Vet. Interp. *in medio domesticorum.* Videndum an vox Græca etiam *domesticos* notet. ¶ *De eo*] Ἐπ' αὐτῷ. Sunt exemplaria in quibus ἐπ' αὐτῶν legitur, sed perperàm. Nam præcedit υἱὸν αὐτοῦ, sive, ut MS. habet, τὸν υἱόν.

3. *Filium suum*] Τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Aliàs τὸν υἱόν. Perinde est. Nam vis in hoc ultimo ac si diceret *filium suum.* Scilicet articulum quandoque vim pronominis obtinere. Nihil dico si non Latini etiam autores ità loquuntur: qui tamen nullum adhibent articulum. Non ergò vis ea articulo: sed dicimus promiscuè, *Castiga filium*, &, *Castiga filium tuum.* Sic quoque Græci. Videndus hac de re Augustinus in libris Locutionum.

4. *Ac si non esset mortuus*] Non moritur qui filium sibi similem post se relinquit. Sic non moritur qui monumentum aliquod sui egregium posteris relinquit. Unde illud, *Unus dies hominis periti longior est totâ vitâ imperitorum.* Hoc propter scripta quæ tales edunt in usum posteritatis. Nam in iis & cum iis perpetuò vivunt, si modò habuerint genium. Nam aliàs non perennant. Verum enim est illud, *Victurus genium debet habere liber.*

5. *Et lætatus est*] Editio Latina, *lætatus est in illo.* Quæ lectio exstat in nonnullis exempl. Græcis εὐφράνθη ἐπ' αὐτῷ, *lætatus est eo.* ¶ *Non doluit*] Idem cum illo, *gavisus est.* Sic alibi, non tamen in hoc autore, sed in Salomone, *Non gaudet stulti pater.* Affine est quod Græci dicunt οὔ φημι pro eo quod est *nego.*

6. *Contra inimicos*] Ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν MS. & mox ἔνδικον pro ἐκδικον quod mendum esse puto.

7. *Refocillans filium*] Περιψύχων υἱὸν, *refrigerans filium*, i. refocillans. Id quod הריח dicunt: unde רוח *refrigerium, refocillatio.* Hæc scriptura exstat in edit. Rom. Priùs notata fuerat in margine Camerarii. Vide sis ejus editionem priorem, quam Oporinus excudit. Ibi margo habet ἀεὶ ψυχῶν [fortè ἀεὶ ψυχῶν legendum] cum accentu in ultima: præfero περιψύχων. Nam ἀεὶ ψυχῶν non facilè uspiam invenias. Aldus edidit ἀεὶ ψυχῶν υἱῶν divisim & duabus dictionibus. Quod retinuit corrector ejus editionis quæ Basileâ in octavo prodiit. Vetus quoque Interp. hanc lectionem secutus vertit, *Pro animabus filiorum colligabit vulnera sua.* Reliquæ edit. habent περιψύχων υἱὸν· quod interpretantur alii *indulgens filio*, & alii *distringens filium.* Hoc verbum ab Equis, teste Camerario, ad increpationes & castigationes transtulit. Idem hæc subjungit, *Similiter & in lingua Teutonica strigilis nomen ad vehementes objurgationes transfertur. Quare verius hoc esse puto quàm quod alibi legitur ἀεὶ ψύχων.* Huc usque Camerarius.

8. *Evadit sævus*] Ἀποβαίνει σκληρὸς A.B.R. ἐκβαίνει σκληρὸς alibi: idque firmant consequa verba. ¶ *Filius sibi relictus*] Prov. 29. 15. *puer sibi relictus pudefacit matrem suam*, παῖς ἀνειμένος καταισχύνει τὴν μητέρα αὐτοῦ. ¶ *Protervus*] Προαλὴς, cum accentu in media, A.B.R.MS. προαλὴς cum accentu in ultima, editiones aliæ. Vet. Interp. *evadit præceps*, προαλὴς *præceps:* fortè à προάλλομαι, quòd temerè ad aliquid aggrediendum prosiliat.

9. *Nutricare filium*] Τιθήνησον τέκνον. Suprà 17. 18. τιθηνεῖ παιδείᾳ *educat disciplinâ.* Vide quæ observamus ad illum locum. Propriè *educat ut nutrix.* Sed Camerarius vertit *Blandè nutricare liberos.* Quæ vis est in verbo *nutricandi.* Satis ergò erat *nutricare:* quod idem cum illo, *educat ut nutrix.* Vetus exposuit, *Lacta filium.* Sensus est, *Si lactaveris.* Aut hoc dicit εἰρωνικῶς. Quale illud est apud Ecclesiasten, *Lætare, juvenis, in adolescentia tua.* Quibus verbis fieri vetat quod fieri per Ironiam jubet ac præcipit.

10. *Nè unà doleas*] Alibi est μὴ ὀδυνηθῇς, *nè doleas.* Quod Interp. noster legit. ¶ *Ad extremum*] Ἐπ' ἐσχάτῳ A. B. R. ἐπ' ἐσχάτων reliqui. ¶ *Obstupescant dentes tui*] Γομφιάσεις τοὺς ὀδόντας σου *obstupesces dentibus tuis*, sive, ut Vet. Interp. habet, *obstupescent dentes tui.* Hæc est lectio duorum exemplarium, videlicet R. & MS. Nam in A. B. γομφιάσεις εἰς τοὺς ὀδόντας σου. In cæteris verò γομφιάσει τοὺς ὀδόντας. Est autem γομφιασμὸς ὀδόντων, autore Hieronymo, *stupor dentium.* Adito ad illum, si placet, Amos 4. 6. Potest etiam reddi, *& ad extremum confringas dentes tuos.* Hesychius, Γομφιασμὸν, συνθλασμὸν ἢ συντριμμὸν ἢ ναρκίασμα ὀδόντων. Vide & Suidam.

11. *Et nè despice ignorantias ejus*] Hoc membrum cum proximo sequente non legitur in MS. nec in A.B. Abest quoque in edit. Rom. hoc loco, sed sequitur in eadem paulò pòst, nempe v. 14. post verba illa, *nè in turpitudinem ejus impingas.* Ideo nullum asteriscum præposui. Puto autem suo loco à me posita esse. In quo secutus sum, præter editionem Compl. aliásque ei cognatas, ut sunt Camerarii & R. Stephani, Latinam veterem quam *Vulgatam* appellant. *Ignorantias ejus*, errata per ignorantiam commissa. Nam, ut est ætas illa, nesciunt quid sit bonum aut malum. Ideo monendi sunt, si delinquant; & castigandi, si non pareant monitionibus.

12. *Flecte cervicem ejus in juventute*] Hoc Salomo dixit, *Castiga filium, dum spes est.* Spes enim est dum indoles flecti potest, ut in adolescentia. Unde Plato adolescentes appellat κηρίνους, quòd perinde ut cera facilè flecti possint quò velis. Vide, si vacas, Proverbia mea, Class. 2. lib. 1. Adag. 21. ¶ *Frange latera ejus*] Cave τὸ ῥητὸν sequaris. Nam crudele est si quis puero latera frangat. Quid ergò sibi vult? Si peccet, inquit, adhibeatur pro delicto severitas, cum hac tamen cautione, nè nimiùm severi simus. Nam ut nimia lenitas in castigando vituperatur, ità quoque nimia severitas. Modus in quaque re optimus. Adhibeatur ergò moderata severitas, quæ puero non exitium sed salutem adferat. Hæc est illa *salutaris severitas* Ciceroni tantoperè laudata, quam isti Demeæ *lenitatem* vocant; qui modum ipsi servare non possunt, in hos nimiùm lenes, & in illos nimiùm severi, prout odio aut amore ducuntur; ut mirum non sit, siquis eis satisfacere non possit cùm ipsi satisfaciant nemini. ¶ *Dum adhuc infans est*] Habent enim in se primi anni lentum quiddam & molle, quod facilè formari queat atque ad arbitrium volentis trahi.

13. *Tibique animi dolorem afferat*] Καὶ ἔσται σοι ὀδύνη ψυχῆς, *& sit tibi dolor animæ.* Nam, ut ait Salomo, *Non gaudet stulti pater.* Cujus ea vis ut si diceret, *vehementer dolet. Stultum* autem dicit qui hìc ἀπειθὴς vocatur, i. *contumax* sive *inobediens.* Hoc membrum Vetus quoque Int. legit. Nos illud adjecimus ex C. Nam deerat iis codd. quos secutus sum.

14. *Nè in turpitudinem ejus impingas*] Hìc rursum me decepit varia lectio. Partim librorum ἵνα μὴ ἐν τῇ ἀσχημοσύνῃ αὐτοῦ προσκόψῃς. Quam lectionem expressit Int. noster per hæc verba, *nè in turpitudinem ejus offendas.* Exstat in C. utroque Camerarii & in Bibliis Roberti. Credo etiam in MS. Nam adolescens qui cum Camerarii exemplar. illud contulit, nihil hoc loco diversitatis annotavit. Reliqua

qua exemplaria conveniunt cum textu nostro, in quo *Ira μὴ ἐν τῇ ἀσχημοσύνῃ σε προσκόψῃ.* Quod Latinè sonat, si interpretari velis, *nè in turpitudinem tuam offendat*, nempe *filius ille tuus*.

15. *Qui corpus habet plagis affectum*] Μεμαστιγωμένος propriè *flagellatus*. Ebræi dicerent נגוע aut מנגע *plagis affectus*. Unde & נגע *plaga*. Quod vetustâ interpretatione redditur μάστιξ, i. *flagellum*. Contraria ferè sententia est apud Juvenalem Satyr. 13.

> *—Pauper locupletem optare podagram*
> *Nec dubitet Ladas, si non eget Amycirâ nec*
> *Archigene.*

Interpres Juvenalis vetus ad hunc locum, *Melius*, inquit, *est agrotare cum divitiis quàm esse sanum pauperem. Utraque sensus communis, ut & illa in Satyr. 6. Homo sum nata ut peccem.* Vide quantum intersit inter vulgum & sapientes. Aliter longè ille, & aliter isti judicant.

16. *Sanitas*] Ὑγεία aliàs ὑγίεια. Hoc legitur in A. B. MS: illud exstat in cæteris editionibus. ¶ *Bene firmum*] Libri partim εὔρωστον scribunt, partim ἔῤῥωστον cum ρ duplici. ¶ *Opibus immensis*] MS. ὄλβος ἀμέτρητος.

17. *Meliores quàm*] Βέλτιον A. B. R. βέλτιον C. ut & reliqui mihi visi. Hoc postremum Camerarius explicat ἀγαθὸν μεῖζον, i. *majus bonum*. ¶ *Sanitas*] Ὑγιείας MS. Sanitas corporis à Salomone dicitur חיי בשרים *vita carnium*: i. corporis. Nam vita τοῖς ἰατροῖς sanitas, bona valetudo.

18. *Quàm vita acerba*] Qualis est extremè pauperum. Ex quo illud quod Seneca memorat Epist. 116.

> *Aut dives opto vivere, aut pauper mori.*

Indè quoque senarius ille qui Publii nomine citatur Controversiâ 19.

> *O vita misero longa, felici brevis!*

¶ *Aut morbus diu permanens*] Camerarius nos admonuit de pleniore & auctiore scriptura, quam puto germanam esse: Quanquam in nullis exempl. eam repererim. Est autem, καὶ ἀνάπαυσις αἰώνιος ἢ ἀῤῥώστημα ἔμμονον, *& quies æterna quàm morbus diu permanens*. Hanc secutus est Int. noster: nam vertit, *& requies æterna quàm languor perseverans*. Sed quid *requies æterna*? Haut dubiè mortem significat, cùm *in æternam clauduntur lumina noctem*. Ut hîc ἀνάπαυσις αἰώνιος, sic alibi *somnus seculi*, i. æternus: quem Poeta *somnum perpetuum* dixit.

19. Hoc loco in MS. occurrit majusculis literis scriptum Περὶ βρωμάτων quod alibi non memini legere. Est autem titulus in aliquot versus sequentes, scribique debet ΠΕΡΙ ΒΡΩΜΑΤΩΝ, ut cæteri tituli editionis nostræ. ¶ *Bona offusa*] Ἀγαθὰ ἐκκεχυμένα. Sic habent, præter MS. editiones R. A. & B. In aliis est κεκλεισμένα, i. *clausa*. Robertus utramque lectionem notat. L. V. *Bona abscondita* ἀγαθὰ κεκρυμμένα. ¶ *Fercula ciborum apposita sepulcro*] Tangit ritum Ebræorum sed & Græcorum. De Ebræis conjecturam facio ex hoc loco: quam firmat alius qui habetur Tob. 4. 27. ἔκχεον τοὺς ἄρτους σου ἐπὶ τὸν τάφον τῶν δικαίων. De Græcis admonuit nos Epiphanius in Ancorato, ubi scribit eos cibum ac potum apposuisse defunctis, & simul inclamasse ἐν τοῖς πανδήμοις ὕμνοις, *Resurge tu, ede ac bibe & lætare*. Gr sunt, Ἀνάστα ὁ δεῖνα, φάγε καὶ πίε καὶ εὐφράνθητι. *Sepulcro*, ἐπὶ τάφῳ A. B. R. MS. τάφῳ exemplaria reliqua. L. V. *quasi appositiones epularum circumposita sepulcro*.

20. *Quid prodest oblatio idolo?*] Hoc videtur velle, *Quem Deus persequitur, ex bonis quamplurimis, quæ habet, nullam fructum percipit, perinde ac idolum non fruitur iis rebus quæ ipsi offeruntur*. Κάρπωσις *oblatio fructuum*. In Thesauro exponitur *fructuum perceptio*, ab Interprete antiquo *libatio*, & alibi *sacrificium*. Sunt qui *libamentum*, sunt qui *holocaustum* interpretentur: Quomodo sumitur Levit. 4. Quod est ὁλοκάρπωσις propriè. Infrà 45. 28. προσαγαγεῖν κάρπωσιν Κυρίῳ. Hinc καρπῶσαι τῷ Κυρίῳ, quod reddunt *sacrificare Domino*, 19. 18.

21. *Qui aspicit*] Βλέπων A. B. R. MS. ὁ βλέπων C. aliique qui supersunt. ¶ *Qui virginem complectitur, & ingemiscit*] Auctior hic locus in A. & B. glossemate isto, ὥσπερ ὁ ποιῶν ἐν βίᾳ κρίματα. Quod huc translatum videtur ex 20. 2. nam ibi exstat in omnibus libris. Mens hujus loci, *Qui aspicit cibum aut potum quo frui non audet aut non potest, similis est spadoni virginem complectenti, quam amat ille quidem, sed nihil in eam potest.*

22. *Nè dederis animam tuam mœrori*] אל תתן נפשך לדאגה. Quod Ben-Sira extulit, אל תתן דאגה בלבך *Nè indas mœrorem cordi tuo.* Vide sequentia.

23. *Vita hominis est*] Alibi, αὕτη ζωὴ ἀνθρώπου, *ipsa est vita hominis*: quomodo legit noster; nam vertit, *hæc est vita hominis*. Hìc ζωὴ valet *vita læta, vita jocunda*; aut *bona valetudo*. Nam quando animus valet, corpori indè melius est. Prov. 14. 30. *Vita corporis est cor sanum. Cordis lætitia etiam vultum exhilarat* Prov. 15. 13. & *bonam reddit medicinam* Prov. 17. 22.

24. *Alloquere cor tuum*] i. Consolare teipsum. Παρακαλεῖν est id quod Ebræi dicunt *loqui ad cor*. Latini auctores *alloqui* eo sensu usurpant: unde *allocutio* pro *consolatione*, quæ & *alloquium*. Camerarii exemplar posterius καὶ μὴ παρακάλει id vertit, *& nè advoces cor tuum*. Minùs probo. ¶ *Et mœrorem procul amove abs te*] הרחק דאגה ממך: Suprà, *Nè dederis animam tuam mœrori*: idem aliter. Ratio, *Multos enim occidit mœror*. Nihil verius. Usus est hâc eâdem ratione Ben Sira cùm ait, *Nè dedas teipsum mœrori: multos enim occidit mœror*.

25. *Perdidit & occidit*] Ἀπώλεσε καὶ ἀπέκτεινεν. Hæc ità leguntur in C. & utroque Camerarii. MS. exemplar non habet καὶ ἀπέκτεινεν. A reliquis abest ἀπώλεσε καί. Puto genuinum esse *& occidit*. Nam Ben-Sira usus est verbo הרג, quod sign. *occido*: & Int. ità olim legit ac vertit; *Multos enim occidit tristitia*. ¶ *Nec ulla in ea utilitas est*] Hæc pars deest libris quibusdam. Legitur autem in A. B. R. in MS. in L. V. ¶ Πηλὸς ἄγει μέριμνα] Quæ hîc sequuntur in Rom. ed. ea reperies infrà cap. 33.

26. *Zelus*] קנאה *invidia*, vel *zelotypia*.

GROTIUS.

HOC caput in Sixtina titulum præscriptum habet; ΠΕΡΙ ΤΕΚΝΩΝ. ¶ *Assiduat illi flagella*] *Virgas*. Est enim satis generale μάστιξ. Vide suprà 22. 6. ¶ *Ut lætetur in novissimo suo*] *Ejus*: i. *ut tandem aliquando de eo* filio suo correcto *gaudeat*. Sic אחרון sumunt Hebræi. ¶ *Et non palpet proximorum ostia*] Non est in Græco.

2. *Laudabitur in eo*] Sixtina habet ὀνήσεται ἐπ' αὐτῷ, *fructum ex eo percipiet*. ¶ *Et in medio domesticorum in illo gloriabitur*] *Inter familiares*.

3. *Qui docet filium suum, in zelum mittit inimicum*] *Invidebitur ab inimicis*.

4. *Mortuus est pater ejus*] i. *Si moriatur pater ejus*. ¶ *Et quasi non est mortuus*] *Erit quasi non mortuus*. ¶ *Similem enim reliquit sibi post se*] Imaginem sui vivam. Æschylus Inferiis,

> Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληδόνες σωτήριοι
> Θανόντι.

5. *In vita sua vidit, & lætatus est in illo*] Nam

> —οἶδ' ἐν ὅτῳ λαμπρὸν ἦν ἰδεῖν χλιδὴν,
> Ὡς τοῖς ἄπαισι καὶ πόθος δεδηγμένοις,
> Παίδων νεογνῶν ἐν δόμοις ἰδεῖν φάος.

¶ *In obitu suo non est contristatus*] Solatium mortis habuit, filium bonum superstitem. ¶ *Nec confusus est coram inimicis*] Non est in Græco.

6. *Reliquit enim defensorem domûs contra inimicos*] *Domûs* non est in Græco: *reliquit famæ suæ vindicem*. ¶ *Et amicis reddentem gratiam*] Qui bene de patre meritis vicem reddat.

7. *Pro animabus filiorum suorum colligabit vulnera sua*] Legit περὶ ψυχῶν ubi in Græcis est, περιψύχων υἱὸν καταδεσμεύσει τραύματα αὐτοῦ, i. *Pater cùm filium stringit* (i. virgis cædit) *tunc maximè ejus vulnera obligat*, ejus vitiis medetur. ¶ *Et super omnem vocem turbabuntur viscera ejus*] *Ad quemvis rumorem*. Micio apud Terentium,

> *Ego, quia non rediit filius, quæ cogito,*
> *Quibus nunc solicitor rebus? nè aut ille alserit,*
> *Aut uspiam ceciderit, aut perfregerit*
> *Aliquid*,

8. *Equus indomitus evadet durus, & filius remissus evadet praeceps*] Iterum copula vice comparationis. *Equus durus*, i. intractabilis, equitis impatiens. *Filius remissus*, ἀνειμένος, i. *negligenter habitus, evadit praeceps*, προαλὴς, quod Hesychio exponitur προπετὴς, *temerarius*.

9. *Lacta filium*] Τιθήνησον, i. *Blandire filio nutricularum more.* ¶ *Et paventem te faciet*] Ob vitia sua.

10. *Obstupescent dentes tui*] Γομφιάσει τοὺς ὀδόντας σου, *dolere tibi dentes faciat.* Hoc enim sensu Graeci hoc verbum & nomina γομφίαν & γομφιασμὸν usurpant: quanquam S. literarum Interpretes pro *stupore dentium* ea ponunt, Ezech. 18. 2. & Amos 4. 6. *Dentium* autem *dolorem* hoc loco Scriptor hic posuit pro *dolore valde acri.*

11. *Non des illi potestatem in juventute*] Vivendi ut vult. ¶ *Et nè despicias cogitatus illius*] Legit ἐννοίας. At in Graecis legimus ἀγνοίας, *ne dissimules delicta ejus.* In Sixtina & hoc & sequentis sententiae initium transpositum est.

12. *Curva cervicem ejus in juventute*] Assuefac ferendo jugo. ¶ *Et tunde latera ejus*] Vide suprà 1. ¶ *Dum infans est*] *Dum puer est.* Nam νήπιος Graecè sic usurpatur. Vide Matth. 21. 16. Prov. 23. 13. ubi est pro Hebraeo נער. ¶ *Nè fortè induret, & non credat tibi*] *Nè fortè induratus tibi sit inobsequens.* Id enim ἀπειθεῖν. ¶ *Et erit tibi dolor animae*] *Et sit tibi dolor animae*, causa doloris. Hoc in Graecis quibusdam deest.

13. *Operare in illo*] Operam da ei bene instituendo. ¶ *Nè in turpitudinem illius offendas*] *Ob turpitudinem ejus*, i. flagitia. *Offendas*, i. in offensa sis apud populum.

14. *Melior est pauper sanus & fortis viribus*] *Et robustâ constitutione corporis.* Id enim plus est quàm *valere* tantùm. Hîc positus est in Graeco novus titulus, ΠΕΡΙ ὙΓΙΕΙΑΣ. ¶ *Quàm dives imbecillis, & flagellatus malitiâ*] *Malitiam* hîc posuit Interpres pro *miseria*, ut Matth. 6. 34. At in Graeco est, ἢ πλούσιος μεμαστιγωμένος εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ, *Quàm dives flagellatus in suo corpore.* Hellenistae omnes morbos μάστιγας vocant, ut videre est Mar. 3. 10. & 5. 29, 34. Luc. 7. 21. Simonides in recensendis partibus humanae felicitatis primas dat Bonae valetudini, alteras Bono ingenio, tertias Bene partis divitiis.

15. *Salus animae in sanctitate justitiae melior est omni auro & argento*] Hoc quoque Interpres in sensum religiosiorem transtulit: nam in Graeco tantùm est, ὑγίεια καὶ εὐεξία, βέλτιον παντὸς χρυσίου. Est autem εὐεξία *bona corporis habitudo.*

16. *Non est oblectamentum super cordis gaudium*] i. Animi tranquillitatem.

17. *Melior est mors quàm vita amara, & requies aeterna quàm languor perseverans*] Gr. *Potior mors vitâ amarâ, aut morbo perpetuo*, nam mors κακῶν φάρμακον, κακῶν ἰατρὸς, Graecis Poetis. Sophocles Antigonê,

Ὅστις γὰρ ἐν πολλοῖσιν, ὡς ἐγὼ, κακοῖς
Ζῇ, πῶς ὅδ᾽ οὐχὶ κατθανὼν κέρδος φέρει;

18. *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumposita sepulcro*] In Graeco alii codices habent ἀγαθὰ κεκλεισμένα, quomodo legit hîc Latinus; alii ἐκκεχυμένα, quod praecedentibus & sequentibus convenit. Sensus enim est, *Opes multas circumfusas ei qui ob morbum frui non possit, perinde habendas ac epulas appositas sepulcro:* qui mos vetus Phoenicum fuit, à Phoenicibus ad Afros Phoenicum traduces transiit, mansitque ad tempora Augustini.

19, 20. *Quid proderit libatio idolo?*] Gr. κάρπωσις, quam vocem habes & infrà 45. 20. & Levit. 4. 10, 18. & 16. 24. & 22. 22. Frequentiùs κάρπωμα dicitur, & propriè respondet Hebraeo אשה, quo significatur quidquid in Dei honorem igne absumitur. Per excellentiam verò dicitur de eo quod propriè dicitur עלה, ὁλοκαύτωμα. ¶ *Nec enim manducabit, nec odorabit*] Omne κάρπωμα dicitur *cibus Dei & odor gratus*, Levit. 3. 16. Num. 28. 24. In Hebraeo, Mal. 1. 7, 12. Levit. 1. 9. At hujus honoris sensum nullum habent aut Imagines aut Dii imaginarii. ¶ *Sic qui effugatur à Domino portans mercedes iniquitatis*] Gr. *Sic quem Dominus persequitur*, i. morbis excruciat. διώκειν Hellenistis significat cujusvis mali illationem. Vide Matth. 5. 10. Homini in morbo cubanti nihil sapit, nihil dulce est.

21. *Videns oculis & ingemiscens; sicut spado complectens virginem, & suspirans*] i. Frui impos. Durat sermo de aegroto. Similitudinem eandem Spadonis suprà habuimus 20. 3. sed in alio argumento. Sunt haec nimirum excripta ex diversis γνωμολόγοις, quorum alter alterum aliqua cum mutatione imitatus est.

22. *Et non affligas temetipsum in consilio tuo*] Consulta sine anxietate.

23. *Jucunditas cordis, haec est vita hominis*]
Non est vivere, sed valere vita.
¶ *Et thesaurus sine defectione sanctitatis*] Interpres scripsit *sanctitas.* Solet enim prudentiae praecepta quaedam pietatis admiscere, extra Graecum, quale & hoc est. ¶ *Et exsultatio viri est longaevitas*] *Exsultationis* voce bene temperatam hilaritatem intellige.

24. *Miserere animae tuae placens Deo & contine, & congrega cor tuum in sanctitate ejus, & tristitiam longè repelle à te*] Hîc quoque pari de causa Interpres quaedam addidit: nam in Graeco sic se habet haec sententia, *Curam habe tuiipsius, & solatia cordi tuo adhibe: tristitiam verò longè abs te repelle.*

25. *Multos enim occidit tristitia*] Gr. *Multos enim perdidit*, (i. miseros fecit) *quin & interfecit, moeror.* Sophocles,

Τίκτουσι γάρ τοι καὶ νόσους δυσθυμίαι.

Philemon,

——διὰ λύπην καὶ μανία γὰρ γίνεται
Πολλοῖσι καὶ νοσήματ᾽ οὐκ ἰάσιμα.

¶ *Et non est utilitas in illa*] Hoc in Graecis quibusdam deest, sed est in Sixtina: & sine eo brevior haec est periodus caeteris. Et sensus est optimus. Philemon,

Νῦν δ᾽ οὐ προσέχει τῷ πράγματ᾽ οὐδ᾽ ἐπιβλέπει·
Ἐὰν τὸ κλαίῃς, ἐὰν τὸ μὴ, προσέρχεται.

26. *Zelus & iracundia minuunt dies*] *Invidia & iracundia:* nam φθόνος φθισικὸν πεποίηκε, teste Menandro.

Τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην,

ut est in Epigrammate Graeco. In Latino verò,

Livor tabificum malis venenum.

De morbis ex Ira suprà diximus.

27. *Splendidum cor & bonum in epulis est: epulae enim illius diligenter fiunt*] In Sixtina haec sententia est in fine capitis 33. tum verò quae sequuntur hîc in Graeco in Latino partem faciunt ejusdem capitis 33. & caput 31 in Graeco est 34 in Latino; caput 32 est ibi caput 35. capitis verò 33 prior pars est caput 36. sic & 34 in Latino est 31. & 35 est 32. At 36 partim est ex Latino 33, partim cum capite paris numeri in Latino congruit. Nos Latinum nunc ordinem sequemur. Haec autem sententia ex Graeco sic exponi debet, *Vir qui animo est tranquillo at defaecato, is in mensa de cibis*, non de rebus aliis, *cogitat.*

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λα΄.

1. ΚΕναὶ ἐλπίδες καὶ ψευδεῖς ἀσυνέτῳ ἀνδρί· καὶ ἐνύπνια ἀναπτεροῦσιν ἄφρονας.

2. Ὡς δρασσόμενος σκιᾶς, καὶ διώκων ἄνεμον, οὕτως ὁ ἐπέχων [προσέχων] ἐνυπνίοις.

3. Τοῦτο κατὰ τούτου ὅρασις ἐνυπνίων, κατέναντι προσώπου ὁμοίωμα προσώπου.

4. Ἀπὸ ἀκαθάρτου τί καθαρισθήσεται; [καὶ] ἀπὸ ψευδοῦς τί [τίς] ἀληθεύσει;

5. Μαντεῖαι καὶ οἰωνισμοὶ καὶ ἐνύπνια, μάταιά ἐστι· καὶ ὡς ὠδινούσης φαντάζεται [C. A.] σου ἡ καρδία.

6. Ἐὰν μὴ παρὰ ὑψίστου ἀποσταλῇ ἐν ἐπισκοπῇ, μὴ δῷς [εἰς αὐτὰ abest à C. A.] τὴν καρδίαν σου.

7. Πολλοὺς [γὰρ] ἐπλάνησε τὰ ἐνύπνια, καὶ ἐξέπεσον ἐλπίζοντες ἐπ᾽ αὐτοῖς.

8. Ἀνευ

8. Ἀνὴρ ψεύδους συντελεσθήσεται νόμος, [ἄνομος] καὶ σοφία σόματι πιςῷ τελείωσις.

9. Ἀνὴρ πεπαιδευμένος ἔγνω πολλὰ, καὶ ὁ πολύπειρος ἐκδιηγήσεται σύνεσιν.

10. Ὃς οὐκ ἐπειράθη, ὀλίγα οἶδεν· ὁ δὲ πεπλανημένος πληθυνεῖ πανουργίαν.

11. Πολλὰ ἑώρακα ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου, καὶ [C. A.] τὰ πλείονα τῶν λόγων μου σύνεσίς μου.

12. Πλεονάκις ἕως θανάτου ἐκινδύνευσα, καὶ διεσώθην τούτων χάριν.

13. Πνεῦμα φοβουμένων [C. A.] τὸν Κύριον ζήσεται, ἡ γὰρ ἐλπὶς αὐτῶν ἐπὶ τὸν σώζοντα αὐτούς.

14. Ὁ φοβούμενος [τὸν] Κύριον οὐ μὴ εὐλαβηθήσεται, [οὐδὲν ἐυ.] καὶ οὐ μὴ δειλιάσῃ· ὅτι αὐτὸς ἐλπὶς αὐτοῦ.

15. Τοῦ φοβουμένου τὸν Κύριον μακαρία ἡ ψυχή. τίνι ἐπέχει; καὶ τίς αὐτοῦ ἀντιστήριγμα;

16. Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν, ὑπερασπισμὸς δυναστείας, καὶ στήριγμα ἰσχύος.

17. Σκέπη ἀπὸ καύσωνος, καὶ σκέπη ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, καὶ βοήθεια ἀπὸ πτώματος.

18. Ἀνυψῶν ψυχὴν καὶ φωτίζων ὀφθαλμοὺς, ἴασιν διδοὺς, ζωὴν καὶ εὐλογίαν. [καὶ εὐλογ. καὶ ζωήν]

19. Θυσιάζων ἐξ ἀδίκου, προσφορὰ μεμωκημένη, καὶ οὐκ εἰς εὐδοκίαν μωκήματα ἀνόμων.

20. Οὐκ εὐδοκεῖ ὁ ὕψιςος [ἐν] προσφοραῖς ἀσεβῶν, οὐδὲ ἐν πλήθει θυσιῶν ἐξιλάσκεται ἁμαρτίας.

21. Θύων υἱὸν ἔναντι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὁ προσάγων θυσίαν ἐκ χρημάτων πενήτων.

22. Ἄρτος ἐπιδεομένων ζωὴ πτωχῶν· ὁ ἀποστερῶν αὐτὴν, ἄνθρωπος αἱμάτων.

23. Φονεύων τὸν πλησίον, ὁ ἀφαιρούμενος συμβίωσιν· καὶ ἐκχέων αἷμα ὁ ἀποστερῶν μισθὸν μισθίου.

24. Εἷς οἰκοδομῶν, καὶ εἷς καταλύων, τί ὠφέλησαν πλεῖον ἢ κόπους;

25. Εἷς εὐχόμενος, καὶ εἷς καταρώμενος, τίνος φωνῆς εἰσακούσεται ὁ δεσπότης;

26. Βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ, καὶ πάλιν ἁπτόμενος αὐτοῦ, τί ὠφέλησεν [ἐν] τῷ λουτρῷ αὐτοῦ;

27. Οὕτως ἄνθρωπος νηστεύων ἐπὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, καὶ πάλιν πορευόμενος, καὶ τὰ αὐτὰ ποιῶν· τῆς προσευχῆς αὐτοῦ τίς εἰσακούσεται; καὶ τί ὠφέλησεν ἐν τῷ ταπεινωθῆναι αὐτόν;

1. AD marg. annotetur ΠΕΡΙ' ἘΝΥΠΝΙ'ΩΝ. Hoc caput in Latina edit. est XXXIV. ¶ Ἀναπτεροῦσι] Cant. 6. 4. αὐτοὶ ἀνεπτέρωσάν με. Prov. 7. 11. ἀνεπτερωμένη.

2. Ἀντιλαμβανόμενος] R. A. ἀνέμους Co. ¶ Ἐπέχων] Libri editi.

3. Τούτῳ] Al. τοῦτο Co.

4. Καὶ] Abest à C. A. ¶ Ψεῦδος τί] R. Co. ψεῦδος τί Al. Ar. B. uterque.

5. Μαντεῖαι] Al. μαντεῖαι, R. μαντεία Co. ¶ Μάταια] Ideóq; prohibita Deut. 18. 10. ¶ Οἰωνισμοὶ] Οἰωνίσματα Jer. 14. 14. ¶ Ὅσῳ δειλιᾷς] C. A. i. *quò times magis, quò timidior es.* ὡς ὠδινούσης lib. edit. & Vet. Int. ¶ Φαντάζεται καρδία] R. A. φαντάζεται ἡ κ. Co.

6. Ἐν ἐπισκοπῇ [ἐκ] E. i. εἰς ἐπισκοπήν. ¶ Εἰς αὐ.] C. A. abest.

7. Γὰρ] Co. A. abest à R. ¶ Ἐπλάνησε τὰ ἐνύπνια]

—Ἴσαι δὲ ψάδεσιν ὄψεις,

Theocr. Idyl. 23. v. 64. Exemplum Bryennii somnio decepti memorabile refert Nicetas ad illum Nazianzeni versum inter Tetrasticha,

Μὴ σφόδρ' ἔπειγε παιγνίοις ἐνυπνίων.

Cujus & hic est Heroicus observatu dignus,

Φροντίσιν ἡμετέραις γὰρ ὁμοῖα φάσματα νυκτὸς,

id est, *Somnia respondent curis nocturna diurnis.* Isidor. Pel. lib. 1. ep. 9. Αἱ νυκτεριναὶ φαντασίαι οὐ μόνον τῶν μεθημερινῶν (quod scribit Basil. M. in Psal. 33. & in Martyrem Julittam) εἰσὶ συντυχιῶν καὶ ὁμιλιῶν ἀπηχήματα· ἀλλὰ καὶ τῆς ῥᾳθύμου συνηθείας ἀπηχήματα. Verba Nicetæ (si ea Lector desideret, cùm autor non ità obvius sit) sunt hæc,

Παράδειγμα ἐκ ἀπατηθέντος ὑπὸ ὀνείρατος, δεξιὸν μὲν δοκοῦντος, ἀποτέλεσμα δ' ἔχοντος κακόν.

Εἶπε γὰρ ὅτι εἶδε καθ' ὕπνους, ὡς ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ἐφόρει σέμμα βασιλικὸν, ὃ καὶ ἔσφιγγε ταύτην ἰσχυρῶς. μετὰ δὲ ταῦτα νομίσας ὡς βασιλείας δηλοῖ ὄνειρος, ἀντάρας κατὰ τοῦ τιμηκάδια βασιλεύοντος τοῦ Βοτονιάτου, καὶ πολὺ στράτευμα συναγείρας, καὶ βασιλεὺς ἀναγορευθεὶς, ἦλθε μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ὡς βασιλεύς. ἔστι δὲ ὀνομάζεται Βρυέννιος. εἶτα πολέμου συῤῥεύσαντος μέσον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ βασιλικοῦ στρατοπέδου, καὶ κατὰ σκοπὸν αὐτοῦ πολέμου γινομένου, ὥστε τοὺς τοῦ βασιλέως εἰς φυγὴν κατιδεῖν· αὐτὸς ὁ Βρυέννιος ἐν ὅσῳ ἐδίωκε, πέπτωκεν ἀπὸ τοῦ ἵππου ὃ ἐπωχεῖτο εἰς βόθρον, καὶ παραχρῆμα κατεσχέθη ὑπὸ τῶν τοῦ βασιλέως· καὶ γίνεται τὰ τῆς νίκης παλίστροφα, ὥσπερ Ευείτε μεταπεσόντος. καὶ αὐτίκα ἐκτυφλοῦται τοὺς ὀφθαλμοὺς δεθεὶς τῆς κεφαλῆς, σφιγχθεὶς, καὶ στρεβλωθεὶς μετὰ λώρων ἰσχυρῶν περὶ τοὺς μήνιγγας. ὅσι ἐν τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ μετὰ τὸ παθεῖν, γνῶναι ὅτι ὄνειρος ἠπάτησεν αὐτόν. οὐ γὰρ βασιλείας εἶπεν ἐν τῷ σέμματος σφίγξις ἐν τῇ κεφαλῇ, ἀλλὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκτύφλωσιν, μετὰ καὶ τῆς στρεβλώσεως τῆς κεφαλῆς.

8. Ἄνομος] C. A. fortè leg. ὁ νόμος.

9. Πεπαιδευμένος] Al. πεπλανημένος Co. Phocyl.

Πολλὰ πλανηθεῖσαν, διζήμενον ἔμμεναι ἐσθλὸν,

apud Cl. Alex. Str. 5. extremo. ἀπατηθῆναι Plut. lib. περὶ τοῦ ἀκούειν.

10. Ἐπειράθη] Al. ἐπειράθη Co. Hunc locum videtur intelligere Chrysost. hom. De Resurrect. mort. cùm inquit, Καὶ πάλιν ἄλλος τίς φησιν, Ἀνὴρ ἀπείραςος, ἀδόκιμος· ὁ δὲ ἀδόκιμος, οὐδενὸς ἄξιος. Et Naz. epistolâ quâdam inéditâ, Ἀπείρατον τὸ ἀδόκιμον· τὸ δὲ βασανισθὲν ἐν τοῖς πράγμασι δοκιμώτερον, ὡς ἐν καμίνῳ χρυσός. Nisi malis ad cap. 2. 5. referre: quò & hoc ejusdem Naz. ἀνέκδοτον epistolium pertinet (à Cl. A. Schotto è nobilissimi viri Græcæque linguæ peritissimi, Gasparis Tayi, Toparchæ in Goicq, cimeliis erutum) ad Sacerdotem; Εἰ σοι μηδὲν ἠλπίζετο δυσχερὲς, μάτην φιλοσοφία περιέζωσας· ἀφιλόσοφον ἡ ἀρχὴ, καὶ τοὺς πλάσας μέμφομαι. εἰ δὲ ἠλπίζετο· εἰ μὲν ὡς ἀπλῶτος, τῷ Θεῷ χάρις· εἰ δὲ ἀπλώτως, [καὶ] καρτερεῖ πάσχων, ἦ ἴδοι ψαλλόμενος ὑπόχεσιν. ¶ Πληθυνεῖ] Al. πληθύνει Co.

11. Πλείονα] Al. τὰ πλείονα C. A. τὰ πλάσματα Co. ¶ Σύνεσις] C. A. omisso μου.

13. Τὸν] C. A. Co. à R. & Al. abest.

14. Τὸν] Co. in reliquis deest. ¶ Οὐ μὴ] Al. μηδὲν Co.

15. Τοῦ articulus est in C. A. ¶ Τίς ἀντιστήριγμα αὐτοῦ;] R. Al. τίς αὐτοῦ στήριγμα Co.

17. Καὶ φυλακὴ] C. A. à reliquis copula abest. ¶ Ἀπὸ πτώματος] Al. ἀπὸ πτώσεως C. A. E. βοήθεια πλάσεως Co.

18. Ζωὴν καὶ εὐλογ.] Co. Al.

19. Μεμωκημένη] R. Co. Al. μεμωμημένη C. A. ¶ Μωκήματα] R. μωμήματα Al. Ar. B. uterque. μωμήματα E. δωρήματα Co.

20. Ἐν προσφοραῖς] Psal. 147. 11. Εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ] προσφοραῖς, omisso ἐν, C. A. Co. Sic Polyb. lib. 3. p. 64. οὐδένα εὐδοκοῦντα τοῖς ὑπ' Ἀννίβα περὶ τὴν Ζακανθαίων πόλιν πραχθεῖσιν, i. *Nemini facinus in Saguntinorum urbem placuisse.* Accusandi jungitur casui Gen. 33. 10. εὐδοκήσεις με, & Psal. 85. 1. & 102. 14. & 119. 108. Psal. 51. 16. ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. Genit. Psal. 40. 13. εὐδόκησον, Κύριε, τοῦ ῥύσασθαί με. Dativo, cum præpos. Judith. 15. 11. εὐδόκησεν ἐν αὐτοῖς ὁ Θεός. Absolutè usurpatur Gen. 24. 26. εὐδοκήσας ὁ ἄνθρωπος.

21. Θύων υἱὸν] R. Co. Al. Chrysost. hom. 53. Matth. 15. ἄκουσον τῆς γραφῆς λεγούσης, Ὡς ὁ ἀποκτείνων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς, οὕτως ὁ προσάγων θυσίαν ἐκ χρημάτων πενήτων.

22. Ἐπ' ἐνδεομένων] E. ἐνδεομένων alii. ¶ Αὐτῶν] Al. αὐτῶν Co.

23. Μισθῷ] R. Al. μισθωτῷ Co.

24. Ὠφέλησε] Al. ὠφελεῖ Co. ¶ Κόπος] R. Co. κόπου Al. Ar. B. uterque.

26. Βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ] Cyprianus hæc verba interpretatur quasi ἀπὸ νεκροῦ legeretur. Aliter Fulgentius lib. 1 De Remiss. peccator. c. 12. ¶ Τί ὠφέλησε τῷ λουτρῷ] R. Al. ἐν τῷ C. A. τί ὠφελος ἐν τῷ λουτρῷ Co.

27. Ταῦτα] Al. ταῦτα Co. vitiosè pro ταὐτά.

BADVELLUS.

1. STudium divitiarum cum vigiliis, &c. ἀγρυπνία πλούτου ἐκτήκει σάρκας] *Vigilia divitiarum tabefacit carnes.* Avaritia semper invigilat opibus cumulandis ac conservandis: quæ curâ ac solicitudine & vim animi exstinguit, & vires corporis corrumpit. Avarus enim studio pecuniæ occupatus privat se cùm quiete, tum usu necessario cæterarum rerum ad naturam vitámque tuendam pertinentium.

2. *Solicitudo vigil interrumpit*, &c. μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, καὶ ἀῤῥώστημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπνον] *Cura vigiliæ interpellat* [i. impedit] *dormitationem, & infirmitas gravis somnum excutiet.* Nullus corporis morbus est qui magis cruciet hominem cúmque inquietum reddat quàm avaritia, i. divitiarum cupiditas immoderata, quæ hominem nunquam sinit quiescere.

3. *Laborat dives*, &c. ἐκοπίασε πλούσιος ἐν συναγωγῇ χρημάτων, καὶ ἐν τῇ ἀναπαύσει ἐμπίμπλαται τρυφημάτων αὐτοῦ] *Laboravit dives in congregatione pecuniarum, & in quiete repletur deliciis suis.* Diversa est conditio fortunáque hominum in ista vita: alii divites exsistunt, suorúmque laborum fructum percipiunt in senectute, in qua opibus partis perfruuntur; alii cùm peræquè laborarint, divites esse non possunt, pauperes semper sunt. Ejus rei causa est non tam industria diligentiáque eorum quàm Dei voluntas ac benedictio, qui hunc pauperem, illum divitem efficit, ut ait Solomon Prov. 22. 2. Itaque nec pauper diviti invidere debet, nec dives pauperi fortunam exprobrare, cùm utriusque autor sit Dominus; sed uterque in eo acquiescere quod in quiete se assecutum certâ Dei voluntate videt.

5. *Qui amat aurum*, &c. ὁ ἀγαπῶν χρυσίον, οὐ δικαιωθήσεται· καὶ ὁ διώκων διαφθορὰν, αὐτῆς πλησθήσεται] *Qui diligit aurum, non justificabitur: & qui sectatur corruptionem, eâ replebitur.* Fieri nullo modo potest quin studium divitiarum immoderatum cum injustitia aliorúmque injuria conjunctum sit. Quemadmodum eo proverbio significatum est, Ὁ ταχέως πλουτῶν, ἄδικος. Et Satyricus,

——Dives qui fieri vult,
Et citò vult fieri: sed quæ reverentia legum?
Quis metus aut pudor est unquam properantis avari?

Fructum autem divitiarum miserrimum Sapiens ostendit juxta sententiam Pauli Gal. 6. 8. *Quam quisque sementem fecerit, eam metet, sive carnis in corruptionem, sive Spiritûs in vitam æternam.* Cùm autem divitiæ sint res fluxæ ac caducæ, qui eas toto animo studióque persequitur, quid aliud quàm corruptionem consectatur?

7. *Lignum offendiculi*, &c. ξύλον προσκόμματός ἐστι τοῖς ἐνθουσιάζουσιν αὐτῷ] *Lignum offensionis* [aut, *scandali*] *est sacrificantibus ei*, i. iis qui aurum quasi Deum quendam colunt: quemadmodum Paulus Ephes. 5. 5. *avarum* dicit *esse idololatram:* omnes enim suas cogitationes ac spes in divitiis sitas & defixas habet. *Lignum offendiculi* hoc in loco dicitur ut *Lapis offensionis*, i. occasio offensionis ac ruinæ. Paulus hujusmodi cupiditatem *laqueum* nominat 1 Tim. 6. 9.

8. *Beatus dives*, &c. μακάριος πλούσιος ὃς εὑρέθη ἄμωμος, καὶ ὃς ὀπίσω χρυσίου οὐκ ἐπορεύθη] *Beatus dives qui inventus est inculpatus*, [aut, *sine reprehensione*] *& qui post aurum non abiit.* Sapiens non damnat divitias (quæ per se malæ non sunt, sed dona Dei hominibus tributa) sed potiùs improbam cupiditatem hominum eas nimiùm & admirantium & amantium; integritatem autem moderationémque commendat eorum qui divitiis rectè tum ad continentiam tum ad beneficentiam uti potuerunt: χρήματα enim apud Græcos ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι sunt appellata, quòd illarum usus magis quàm possessio spectetur.

10. *Quis eo probatus est*, &c. τίς ἐδοκιμάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ἐτελειώθη, καὶ ἔσται εἰς καύχημα;] *Quis probatus est in eo, ac perfectus, & erit in gloriationem?* *Perfecti* in lingua Hebræa dicuntur qui sunt in re aliqua integri atque incorrupti. Maxima autem laus est, in summa potestate ac abundantia divitiarum eam moderationem adhibere ut & cupiditatem animi contineas & opes ad liberalitatem conferas. Itaque rectè à Philosophis divitiæ δυνάμεις *facultates* sunt appellatæ, quòd ut homines sunt nactæ qui iis utantur, maximam vim tum ad virtutes tum ad vitia habeant.

11. *Itaque hujus bona constabilientur*, &c. διὰ τοῦτο στερεωθήσεται τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ, καὶ τὰς ἐλεημοσύνας αὐτοῦ ἐκδιηγήσεται ἐκκλησία] *Ideo firmabuntur bona illius, & eleemosynas ejus enarrabit* [i. prædicabit] *ecclesia:* aut, *concio & congregatio.* Verum ac rectum divitiarum usum duo consequuntur, stabilitas bonorum, & illustris beneficiorum commemoratio in cœtu piorum, quæ summa est gloria. *Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in seculum seculi*, Psal. 112. 9.

12. *Cùm magnifica*, &c. ἐπὶ τραπέζης μεγάλης καθίσας, μὴ ἀνοίξῃς φάρυγγά σου ἐπ' αὐτῆς] *Cùm in mensa magna consederis, nè aperias guttur tuum in ea.* Quædam exemplaria legunt ità, Ἐπὶ τραπέζης μεγάλης ἐκάθισας, *In mensa magna consedisti.* Quemadmodum suprà monuit de Moderatione ac liberalitate in divitiis adhibenda, ità hoc loco de Temperantia & sobrietate quæ in cibo ac potu servanda est; ac tum quidem maximè cùm in maxima copia deliciarum voluptatúmque versamur. Est enim hoc in genere intemperantia cùm naturæ perniciosa, tum hominum offensioni vituperationíque obnoxia: itaque pluribus verbis monet cupiditatem animi esse continendam.

14. *Fac memineris*, &c. μνήσθητι ὅτι κακὸν ὀφθαλμὸς πονηρός] *Memento quòd malum oculus nequam.* *Oculum* accipit pro prava atque immoderata animi cupiditate, quæ objectu aspectúque rerum jucundarum excitatur. Quemadmodum Dominus in Euangelio adulterium etiam in aspectu impudico constituit: *Si*, inquit, *mulierem viderit ad concupiscendum*, &c. Matth. 5. 28. Hoc modo dicitur aliquis *adjicere oculos ad rem aliquam*, ut cupiditas animi significetur. Sic Pericles Sophoclem, cùm is pulcrum puerum immodestiùs aspexisset, monuit, *Prætorem non manus solùm sed etiam oculos continentes habere debere.*

15. *Quippe qui quacunque*, &c. διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς προσώπου δακρύει] *Ideo ab omni facie lacrymatur.* *Faciem* accipit pro objectu & aspectu rerum molestarum, quibus animus offensus lacrymas mittit per oculos cupiditatis indices. Itaque notat à contrario naturam animi, qui rebus molestis offenditur, jucundis delectatur, atque ad voluptatem intemperantiâ incitatur.

18. *Quæ sunt proximi*, &c. νόει τὰ τοῦ πλησίον ἐκ σεαυτοῦ, καὶ ἐπὶ παντὶ πράγματι διανοοῦ] *Intellige quæ sunt proximi ex teipso, & in omni verbo* [i. re] *cogita.* Quidam vertunt ità, *Affectum alterius è tuo judica.* Alii, *Per teipsum considera quemadmodum tibi agendum vivendúmque cum eo est qui sedet tibi proximus*; ut in eo exemplum temperantiæ modestiæque tibi proponas; aut etiam offensionem, si quid intemperantiùs ab eo fiat. Hic autem sensus postremus mihi magis probatur.

19. *Apposita tibi, ut homo*, &c. φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι· καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισηθῇς] *Comede ut homo apposita tibi; ac nè devores, nè sis odiosus*, i. nè in offensionem odiúmque venias propter tuam edacitatem indignámque homine intemperantiam. Vorare enim cibos, seque ingurgitare, est θηριῶδες *belluinum* aliénúmque à natura hominis, qui ex omnibus animantibus ut rationis ità etiam pudoris, modestiæ temperantiæque particeps est.

20. *Modestiæ causâ desiste*, &c. παῦσαι πρῶτος χάριν παιδείας]

παιδείας] *Desine primùm gratiâ disciplinæ*: i. ut homo bene institutus moribúsque temperatus, modum cupiditati adhibe; nec te immoderatiùs expleas, aut voracem atque inexplebilem te præbeas. Hæc enim insatiabilis edendi cupiditas est fœdissima odióque hominum dignissima: itaque cibi potûsque modus est conservandus, & ubi expletum est naturale desiderium, definendum, non quò inexplebilis rapit cupiditas progrediendum.

21. *Quòd si discubueris*, &c. καὶ εἰ ἀναμέσον πλειόνων ἐκάθισας, πρότερος αὐτῶν μὴ ἐκτείνῃς τὴν χεῖρά σου] *Quòd si in medio multorum sederis, prior illis nè extendas manum tuam.* Dixit de modo cibi capiendi in conviviis ad naturæ satietatem ac refectionem revocando; nunc etiam de ordine inter convivas conservando: in quo uno maximè modestia cernitur & continetur.

22. *Quàm parvo homo*, &c. ὡς ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ τὸ ὀλίγον, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ οὐκ ἀσθμαίνει] *Quàm sufficit homini instituto* [i. moderato] *exiguum? & in cubili suo non anhelat.* Homo modestus & sobrius est parvo contentus, naturæque desideria cibo & potu facili ac parabili explet, itaque hâc victûs moderatione ac sobrietate tuetur valetudinem tum mentis tum corporis. Est autem temperantia naturæ custos, propterea à Græcis σωφροσύνη est nominata, quasi σώζουσα φρόνησις, i. *prudentia conservans.* Itaque Plato dixit, *philosophorum convivia vel hoc uno esse meliora quàm intemperantium, quòd ea postridie nulli capitis ac corporis dolores consequantur.* Idem significat hîc Sapiens, cùm ait somnum temperantis hominis esse quietum, fine anhelante spiritu, quem crapulâ oppressi frequentem ac vehementem ducere solent. Commemorat enim hoc loco commoda atque incommoda quæ ex temperantia aut crapula consequi solent.

23. *Vigilia laboriosa*, &c. πόνος ἀγρυπνίας, καὶ χολέρας, καὶ στρόφος μετὰ ἀνδρὸς ἀπλήστου] *Labor vigiliæ, & cholera, & torsio* [i. dolor intestinorum] *cum viro inexplebili*: aut, *insatiabili.* Hi sunt fructus crapulæ; inquietudo somni, intestinorúmque contorsio, denique τὰ δυσεντερικὰ *tormina & cruciamenta alvi*, intemperantes atque edaces comitantur.

25. *Quòd si fueris ad cibos coactus*, &c. καὶ εἰ ἐβιάσθης ἐν ἐδέσμασιν] *Et si coactus fueris in cibis.* Hoc præceptum est ἰατρικὸν, de crapula violenta aut ejicienda, aut concoquenda. Deambulatio moderata & quies ad crudum cibum concoquendum valent; vomitus verò ad sublevandum exonerandúmque stomachum.

27. *In omni negotio*, &c. ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου γίνου ἐντρεχής] *In omnibus negotiis tuis* [sive, *rebus*] *sis diligens & solers.* ἐντρέχεια enim accipitur pro *promptitudine animi* & *diligentia*, fine qua valetudo conservari non potest. Prudentia & diligentia ejus sunt custodes.

28. *Hominem panes liberaliter*, &c. λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις εὐλογήσει χείλη] *Splendidum in panibus benedicent labia.* Locutus Sapiens de cibis & conviviis, in quibus invitatis hominibus summam modestiam præstandam esse docuit: nunc interponit hanc brevem sententiam de beneficentia eo in genere præstanda, quâ nostro pane ac cibo alios sustentandos reficiendósque esse docet. Est enim hujusmodi benignitas maximè popularis ac laudabilis. Quidam sunt in hoc beneficii genere κοινωνικοὶ *liberales*, frumentum cibúmque suum facilè communicantes iis qui opus habent. Alii sunt strictiores atque illiberaliores, apud quos ità omnia sunt clausa ut ad alios nihil aut parùm emanet.

30. *In vino virum nè te exhibeas* ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου] *In vino nè viriliter agas*, i. nè tuas ostendas vires; sicut Esaias 5. 22. huic hominum generi imprecatur, *Væ qui robusti estis ad potandum.* Sunt enim qui hâc intemperantiâ quàm sint fortes ac valentes experiantur, qui omnem vim tum animi tum corporis nimio potu vini opprimunt. Itaque Sapiens hoc loco commoda vini & incommoda demonstrat.

31. Ut *fornax probat*, &c. κάμινος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ· οὕτως οἶνος ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ] *Caminus probat aciem gladii in tinctura*; *sic vinum in corde superborum in ebrietate.* Maxima vis est in vino non solùm ad demonstrandam veritatem, sed etiam ad naturam, mores, ingenium uniuscujusque declarandum. Superbi animo sunt elato, qui facilè irâ exardescunt: eorum cor, si vino copiosiore fit madefactum inebriatúmque, quid illis aliud est vinum quàm igni suffusum oleum?

33. *Quænam vita est*, &c. τίς ζωὴ ἐλαττουμένῳ οἴνῳ; καὶ αὐτὸς ἔκτισται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις] *Quæ vita ejus qui vincitur vino? & ipsum creatum est ad lætitiam hominibus.* Vinum tribuitur à Deo ad animum recreandum, non perturbandum; atque ad vires corporis confirmandas, non debilitandas & opprimendas: vita autem ebriorum turpitudine ac confusione belluinam superat.

36. *Lætitiam & hilaritatem*, &c. ἀγαλλίαμα καρδίας καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς, οἶνος πινόμενος ἐν καιρῷ αὐτάρκης] *Exsultatio cordis & lætitia animi, vinum potum in tempore sufficiens.* Usum vini rectum duabus ostendit rebus, tempore, atque eâ moderatione quâ non plus aut minus vini quàm natura postulet sumatur: debet igitur potus vini esse tum εὔκαιρος, tum αὐτάρκης. Qui bibunt alieno tempore, ut ii quos Esaias 5. 11. dicit *manè surgere ad potandum*, aut plus sumunt quàm vires naturæ ferre possunt, ii non utuntur vino optimo Dei dono, sed abutuntur.

40. *Animum stulti ebrietas*, &c. πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος εἰς πρόσκομμα, ἐλαττοῦν ἰσχὺν, καὶ προσποιοῦν τραύματα] *Multiplicat* [i. exauget] *animum ebrietas insipientis ad offensionem, minuens vires, & acquirens vulnera.* Elegans antithesis est, quòd vinum augeat animos atque spiritus, eósque majores faciat, vires verò corporis diminuat ac debilitet.

41. *Nè reprehendas proximum*, &c. ἐν συμποσίῳ οἴνου μὴ ἐλέγξῃς τὸν πλησίον] *In convivio vini nè reprehendas proximum.* Hoc præcepto Sapiens concedit hominibus hilaritatem in conviviis tempestivis non inhonestam; nec eos vituperandos objurgandósque esse dicit qui animos curis molestiísque affectos potu liberaliore reficiunt ac remittunt. Quemadmodum legimus Catonem severissimum hominem aliósque gravissimos viros hoc genere voluptatis usos, animos suos relaxasse ac recreasse. Ex illis quidam interrogatus cur ità exhilaresceret, respondit, *Se metuere nè id accideret sibi quod arcubus perpetuo contentis, qui nisi remittantur rumpuntur.* Tempora sunt distributa, à Deóque nobis assignata; alia rerum magnarum ac gravium, alia ludicrarum, alia ad necessaria munera negotiáque obeunda, alia ab sublevandam naturam accommodata; denique tempus est flendi, & tempus ridendi. Qui severitatem semper adhibendam esse censent, quid natura postulat non vident.

CASTELLIO.

5. QUI aurum amat, pœnas non evadet: & qui corruptelam sectatur, explebitur] Scilicet pœnâ.

12. *Magnæ mensæ accubans, noli ei faucibus inhiare, aut multa ibi apposita esse cogitare*] Te ob epularum copiam ingurgitare.

20. *Isque in cubili suo non anhelat, neque dolorem sentit*] Ut solent qui se nimio cibo onerarunt.

DRUSIUS.

1. INvigilare divitiis] Sensum expressi. Alioqui Græca sonant è verbo *Vigilia divitiarum*, h.e. quæ divitiarum causâ fit. Quod V. Int. dixit *Vigilia honestatis.* Nam is *honestatem* usurpavit aliquoties pro *divitiis.* Hoc caput in A. & R. est c. 34. ¶ *Carnes*] Corpus. Sic *vita carnium*, quæ est corporis bona habitudo & constitutio. ¶ *Abigit somnum*] Ἀφιστᾷ ὕπνον A. B. R. cum MS. ἀφιστᾷ ὕπνα exemplaria reliqua: *auferet somnum* L. V.

2. *Exigit soporem*] Ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, *requirit dormitationem.* Quidam *arcet soporem.* Quid legit cùm ità verteret? Νυσταγμὸς potiùs est *dormitatio*, dicta παρὰ τὸ νυστάζειν, quod usurpatur de eo propriè qui capite nutans dormitat.

dormitat. ¶ *Eluit somnus*] Ἐκνίψει ὕπνος habet editio Camerarii prior: quod nunc secutus sum. Posterior habet ὀκνήψει ὕπνος· quod legitur & in A. B. R. sed sine commoda sententia. Nam quid ὀκνήψει ὕπνος? Codex MS. ἐκνήψει ὕπνον. Quæ lectio firmatur ab eo qui Notas composuit in ed. Rom. Ait enim certè in plerisque libris esse ὕπνον, idque aliâ manu adscriptum fuisse in Codice Vaticano.

3. *In requie*] Cùm cessat congerere, & quiescit contentus quæsitis. V. *in requie sua*, ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτῦ. ¶ *Expletur*] MS. ἐμπιπλᾶται, cum accentu circumflexo in penultima, qui aliàs est acutus in antepenultima.

4. *In penuria victûs*] *Ob penuriam victûs quia vitâ destituitur*, i. rebus ad vitam necessariis. Hic βίος est *victus*, & ἐλάττωσις מחסור, i. *egestas*. ¶ *In requie sua*] Adjecimus pronomen αὐτῦ ex C. & utroque Camerarii: quanquam omitti potest sine ullo damno sententiæ. Cum ea congruit quod alibi in hoc libro, Ἔστι κοπιῶν καὶ πονῶν καὶ σπεύδων, καὶ τοσύτῳ μᾶλλον ὑστερεῖται. Quòd autem pauperes laborando interdum nihil proficiant, causa non una est; sed præcipua elici potest ex illis verbis Sophi nostri, *Benedictio Domini ditat, & non adfert laborem secum*.

5. *Non justificabitur*] *Non erit justus*. Notum illud, *Dives aut injustus, aut injusti heres*. Aut, *non absolvetur*, non effugiet pœnas. Vult dicere, incidet in varias calamitates. Idem cum illo, *Qui quærunt divites fieri, incidunt in multas tentationes*. ¶ *Eâ replebitur*] Ἀυτῆς πλησθήσεται. Sic editio Bas. quæ in quarto folium complicat. Priùs erat in A. αὐτὸς πλησθήσεται quod retentum in R. Legitur quoque in uno Camerarii. Nam in altero, ut etiam in C. ὗτος. Cur dissimulem? αὐτῆς exstat præterea in Bibliis Roberti. Cui lectioni firmandæ est Interpres V. referens *replebitur ex ea*. Exemplar scriptum manu αὐτὸς πλησθήσεται αὐτῆς, *ipse replebitur ex ea*.

6. *Pessundati sunt*] Ἐδόθησαν εἰς πτῶμα, *dati sunt in casum*, sive *ruinam*. Hæc lectio habetur in MS. item in A. B. R. & in Bibliis Roberti. Vetus editio Lat. *multi dati sunt in auri casus*. Fortè initio scripsit, *multi dati sunt in casum auri causâ*. E. C. cum utroque Camerarii πολλοὶ ἐδόθησαν χάριν χρυσίυ, quod reddunt, *multis vincula injecta sunt auri gratiâ*.

7. *Lignum offensionis*] Ut *lapis offensionis*. Quippe tam ad lignum offendimus quàm ad lapidem. Aut *lignum*, i. arbor. Nam sub arboribus olim sacrificabant; ad quam rem certas arbores deligebant: ut sunt Quercus, Ulmus, & Populus. Vide Esa. 57. 5. & Hos. 4. 13. Quidam intelligunt de arbore Scientiæ boni & mali, ad quam offenderunt primi nostri parentes. Fruantur illi suo judicio: mihi priores expositiones magis placent. ¶ *Sacrificantibus ei*] A. B. R. τοῖς ἐνθυσιάζυσιν αὐτῷ. Nec aliter MS. Reliqui libri τοῖς θυσιάζυσιν αὐτοῖς, *iis qui sacrificant ipsi*, h. e. avaris. Nam tales aurum velut Numen colunt: quocirca *idololatra* nuncupantur.

9. *Quis est iste?*] Τίς ἐςιν ὗτος; Sic Toletanum exemplar cum duobus Camerarii. In aliis tantùm est τίς ἐςι; *quis est?* V. editio, *Quis est hic? & laudabimus illum?* ¶ *In populo suo*] L. V. *in vita sua*, ἐν ζωῇ αὐτῦ.

10. *Et sit (ei) hoc laudi*] Καὶ ἔσω εἰς καύχησιν. Vis in hoc sermone ut si diceret, *glorietur eo nomine*. Diversa lectio habet καὶ ἔςαι εἰς καύχημα, *& erit (illi) gloriatio*, habebit quod glorietur. Quod non optimè reddunt alii, *& erit gloriosus*: vel, *extolletur gloriâ*. Quanquam V. Int. *& erit illi gloria æterna*. *Ei* includi debet parenthesi, quia nihil ei respondet in textu nostro, ut nec in ullis exemplaribus mihi visis. Legi tamen αὐτῷ in nonnullis codd. certum est. De quo admonuerunt nos Romanenses. Vide Rom. ed. ad h. l.

12. *Firma erunt*] Alibi διὰ τῦτο στερεωθήσεται, *propterea firma erunt*. Quod firmat editio Lat. V. *Ideo stabilita sunt bona illius in Domino*. ¶ *Misericordias ejus*] חסדיו, quæ vox & *pietatis* significationem habet: ut reddi posset *pia facta ejus*. Nam hoc velle videtur.

13. *Ad magnam mensam*] Sic loquendo innuit mensam alicujus magnatis: neque dubito quin respexerit ad locum Salomonis qui habetur Prov. 23. 1. & deinceps. ¶ *Assides?*] Adscripsi notam Interrogationis ex editione Lat. V. quæ tamen abesse potest, *Ad magnam mensam assedisti*: sensus est, Si *assederis*, aut, Ubi *assederis*. *Si* in oratione sæpe hoc modo desideratur. Cæterùm in A. B. R. & in MS. ἐκάθισας legitur: in aliis verò est καθίσας, *assidens*, sive *cùm assederis*. ¶ *Nè aperias supra eam fauces tuas*] Nè avidiùs appetas fercula ibi apposita. Prov. 23. 2. *Pone cultrum tuum in gutture tuo, si præditus es appetentiâ*. Hic locus ità legitur in MS. μὴ ἀνοίξῃς ἐπ᾽ αὐτῆς φάρυγγά σε.

14. *Quæ ibi apposita sunt*] Aldus vulgaverat τὰ ἐν αὐτῆς. Id perspicuè mendum cùm esset, Basileenses emendarunt ἐν αὐτῇ. Verius est ἐπ᾽ αὐτῆς· quod exstat in aliis editionibus, etiam in libro MS. Quare illo expuncto, hoc ejus loco reponendum ex margine editionis nostræ. ¶ *Rem malam esse oculum nequam*] i. Sordes aut invidiam. Nam hæc duo significant per *oculum malum*. Vide quæ scripsimus c. 14. 10. *Oculus malus*, i. עין רעה. Ei opponitur *oculus bonus*, i. עין טובה. In Scholiis libri Avoth, Oculus bonus *dicitur ubi quis contentus sorte suâ non invidet alteri, & tam studet gloriæ alienæ quàm propriæ*, & quæ sequuntur.

15. *Nequius oculo*] Intelligendum de oculo invidi. ¶ *Omnibus modis*] Ἀπὸ παντὸς προσώπε. Verbum è verbo sonat *ab omni facie*. Quidam explicant *quacunque de causa*. Alii, *de omni re objecta*, sive *de aspectu rei cujusque*. Ego exposui *omnibus modis*. Nam id Ebræis est מכל פנים *ab omni facie*. Dicunt etiam מכל מקום *ab omni loco*, & על כל פנים *super omnem faciem*, pro *omnino quacunque ratione*.

16. *Nè extendas manum*] Alibi χεῖρά σε *manum tuam*. Ità quoque Int. V.

17. *Quæ alterius sunt*] Τὰ τῦ πλησίον *quæ sunt proximi*. Legitur & τὰ τῦ πλησίε, eodem sensu. ¶ *De omni re cogita*] Est ubi reperiatur ἐπὶ παντὶ ῥήματι *de omni verbo*. Quod idem cum illo, *de omni re*. Nam *verbum* pro *re* ponitur. Quod ità notum ut nihil suprà.

19. *Desine primus*] Pars exemplarium παῦσαι πρῶτον *desine*, aut *cessa*, *primùm*. Sed πρῶτος legitur etiam in MS. Vetus quoque Int. vertit, *Cessa prior*, i. primus, ut suprà 1. 4. *Prior omnium creata est Sapientia*, prima omnium.

20. *Primus eorum*] Πρότερος αὐτῶν. Hic perspicuè πρότερος valet πρῶτος. Quod addi poterit iis exemplis quæ adduximus ad hoc probandum c. 1. 4.

21. *Non anhelat*] MS. ἐκ ἀσθενεῖ. Placet ut legatur ἐκ ἀσθενεῖ, *non redditur infirmus*, aut *imbecillis*.

22. *Somnus sanitatis*] Ὕπνος ὑγιείας, sive ὑγείας (nam libri variant) i. *somnus sanus*, aut *salubris*. ¶ *In moderato intestino*] i. Mediocriter repleto. Vult dicere, *quod nimio cibo non est oneratum*, aut *distentum*. ¶ *Animus ipsius cum ipso est*] i. Apud se, vel sui compos est.

23. *Labor pervigil & cholera*] Πόνος ἀγρυπνίας καὶ χολέρας, *labor vigiliæ & choleræ*. Sic A. B. R. cum MS. In aliis est πόνος ἀγρυπνίας καὶ χολέρα· quod interpretati sumus, *Labor pervigil & cholera*. Non enim Græca textûs nostri Latinis respondent, sed ut aliàs sæpe ità hîc quoque me decepit varia lectio.

24. *Surge è medio abiens*] Bas. editio, ἀνάστα, πορεύε, *surge, abi*. Quam lectionem Robertus mihi videtur secutus, cùm in versione Latina quam edidit legatur, *surge, obambula*. Cæteræ habent ἀνάστα μεσοπορῶν, & Int. noster *surge è medio*. Quod tamen in MS. μεσόπορων, cum ο & accentu in penultima, & in R. μεσωπορῶν, ultimâ circumflexâ quidem, sed ω in antepenultima. Puto verius esse μεσοπορῶν. Hinc medicinam facies Hesychio, in quo μεσόποgoν perperàm editum: quod exponit μέσίω ὁδεύων, *mediam viam carpens*. Subodoratus hoc est Henricus Stephanus, locum tamen unde sumpserit Hesychius non indicavit. Est autem iste, ut puto; imò non dubito. Sic ergò restitues, μεσοπορῶν, μέσίω ὁδεύων. ¶ *Vome*] Ἔμεσον. Adjeci stellulam, quia desiderabatur in A. & R. Postea cognovi & à MS. abesse. Legitur tamen in omnibus exemplaribus aliis quæ vidi. Hîc offendit quosdam vocabuli & rei turpitudo. Sed hi sciant apud Salomonem quoque legi, quem hic noster æmulatus

æmulatus putatur. Locus Salomonis est Prov. 23. 8. *Bucceam tuam comedisti, evomas eam.* Porrò novitiam non esse hanc lectionem doceri potest ex editione vulgata Latinorum; in qua magno consensu exemplarium, *surge è medio, & vome.* Est autem consilium Medicum, quo iis optimè consulitur qui se nimio cibo ingurgitarunt. Sed operæ pretium est audire quid vir doctus Camerarius hac de re senserit. Verba ejus sunt in Annotationibus ad h. l. *Hoc loco* ἔμεσον, inquit, *alicubi non reperitur: credo quòd offenderit quosdam vocabuli & rei turpitudo. Sed ubi non puduit morbum contrahere, ibi certè turpe non est dicenda liberatio illius; quæ est præsentissima rejectio eorum quibus se aliquis ingurgitavit.* ¶ *Et conquiesces*] MS. καὶ ἀναπαύσῃ. Hoc noto, quia in editis omnibus καὶ ἀναπαύσῃ. V. Int. *& refrigerabit te.*

25. *Ad extremum*] Ἐπ' ἐσχάτῳ. Quod etiam noster legit, & interpretatur *in novissimo.* Alibi, ἐπ' ἐσχάτων *in novissimis,* sive *in ultimis,* aut *extremis.* ¶ *Invenies sermones meos*] Comperies ità esse quemadmodum tibi à me dictum est.

26. *Solers*] Ἐντρεχὴς, *strenuus, promptus, velox.* מהיר fortè Prov. 22. 29. *Vidisti virum velocem in opere suo, coram Regibus stabit,* i. ministrabit. Lex. V. Ἐντρεχὴς, *strenuus, vegetus, solers, navus.* In Thesauro exponitur, *acutus, celer ingenio, diligens, acer.*

27. *Qui victu splendidus est*] Λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις, *splendidum in panibus,* i. victu: quæ significatio vocabuli *panis* trita est. Significat etiam *epulas* & *convivia.* Dan. 5. 1. לחם רב *epulum magnum.* Hinc לחם אונים vocant lugentium cœnas, à Græcis νεκρόδειπνα dictas. Nos *parentalia* nuncupamus, ut ait Hieronymus Hos. 9. ab eo quòd parentibus mortuis immolentur. In libris Græcis obvium hoc sensu ἄρτος πένθους *panis luctûs.* Quorsum ista? Volui hanc significationem vocis לחם indicare, quia fortè λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις dicit non tam victûs ratione quàm respectu epularum, quas lautas & opiparas qui apparat, si multos adhibeat ad eas, multos sibi amicos conciliat; qui *ei benedicunt,* h. e. bene precantur. Aut *benedicunt,* i. laudant eum; juxta illud Salomonis, *Omnes laudant virũ benignitatis suæ.*

28. *Qui in victu nequam est*] i. Sordidus. Græca verba ambigua sunt, ut etiam Latina vulgata. Græca sunt πονηρῷ ἐπ' ἄρτῳ. Latina, *in nequissimo pane.* Quæ nonnulli sic construunt ac si πονηρὸς adjectivum esset nominis ἄρτος. Falluntur meo judicio. Πονηρὸς ἐπ' ἄρτῳ ità dicitur ut λαμπρὸς ἐπ' ἄρτῳ. Meliùs ergò vertunt qui vertunt *nequam in pane.* Vidi qui exponerent Λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις, *hominem panes liberaliter erogantem;* & πονηρῷ ἐπ' ἄρτῳ, *qui malignè panem impertit.*

29. *Noli vir esse in vino*] MS. exemplar ἐν οἴνῳ μὴ σοφίζου. *Noli sapiens esse in vino.* Lat V. *Diligentes in vino noli provocare.* Quod exponi potest dupliciter; Uno modo sic, *Noli provocare diligentes,* i. amicos, *vino.* Alio modo, *Noli provocare diligentes in vino,* i. vinum. Quod manuscriptam lectionem attinet, potest verti, *Nè ostenta sapientiam in vino.* Nam σοφίζομαι in hoc libro id significat. Porrò *sapientiam ostentat in vino,* qui bibendo multum declarat quantum in eo genere valeat, & quàm peritus sit artis Bacchicæ. *Sapientiam* enim dicunt in re quaque quam nos *peritiam* appellamus.

30. *Sic vinum corda in certamine superborum*] Hæc alicubi sic leguntur, οὕτως οἶνος ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ, *ità vinum in corde superborum in ebrietate.* Priorem scripturam præferunt A. B. R. cum MS. Ab utraque diversam secutus videtur Int. V. qui vertit, *sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum.*

31. *Vita par est*] In A. B. MS. reperi ἴσον ζωῆς, eâdem sententiâ. Suprà 9. 12. ἴσος αὐτῷ. ¶ *Homini*] Ἀνθρώπῳ. Hoc alicubi legitur ἐν ἀνθρώποις, & in MS. ἀνοῖς, quod valet ἀνθρώποις, omissâ præpositione ἐν. ¶ *Si biberis illud*] Legerem libenter *si biberit,* ἐὰν πίνῃ, nisi codices omnes reclamarent. MS. hæc ità connectit, *Si biberis illud mensurâ suâ, quænam vita est deficiente vino?* ¶ *Mensurâ suâ*] Libri nonnulli ἐν μέτρῳ αὐτοῦ. Id Ebraicè sonat במדתו. Dicunt quoque במדה eodem sensu: item במשורה. Vide Proverbia mea. Prius exstat in Kimchianis apud Davidem Psal. 104. 15. אם שתהו במדה ייטיב שכלו, *Si biberit illud in mensura,* i. modicè, *meliorem reddit intellectum ejus.* Quadrat cum illo, *Vinum modicè sumptum acuit ingenium.* L. V. *Si bibas illud moderatè, eris sobrius.*

32. *Ad lætitiam*] Editio Lat. V. *Vinum in jocunditatem creatum est, & non in ebrietatem ab initio.* Hic est præcipuus usus vini. Nam ad restinguendam sitim vel aqua sufficeret.

33. *Et lætitia animi*] Psal. 104. *Vinum exhilarat cor hominis.* Et in libro Judicum, *Vinum exhilarat Deum & homines.* Cur *Deum?* Credo quòd in sacrificiis vino uterentur.

34. *Cum irritatione*] Scribi debet ἐν ἐρεθισμῷ. Nam ità est in R. editione, quam secutus sum. Alibi aliter. MS. exemplar, ἐν αἱρεθισμῷ per αι in prima. Aldinum ἐν ἐρεθισμῷ. Basileense meum ἐν ἐρετισμῷ quod indè irrepsit in contextum nostrum. Utrumque Camerarii ἐν ἐρεθισμῷ sic etiam codex Hispanus.

35. *Ebrietas auget stulti excandescentiam*] Alibi eodem sensu legitur πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος, *auget excandescentiam ebrietas stulti.* ¶ *Minuens*] MS. ἐλαττῶν & mox τραῦμα pro τραύματα.

36. *In convivio vini*] במשתה יין. Paulò pòst ἐν συμποσίῳ οἴνου. Vide Annotationes meas in Estheram. ¶ *Et nè spernas*] Μὴ ἐξουθενήσῃς R. &. C. cum MS. & utroque Camerarii: μὴ ἐξουδενώσῃς A. & B. Utrumque probum est. Nam dicimus ἐξουθενέω & ἐξουδενέω, pro *nihili facio, nihili duco* aut *pendo.*

37. *Nè premas illum reposcendo*] Puto sensum esse, *nè premas eum exigendo ut tibi respondeat:* ac si diceret, *nè cogas ad bibendum.* Nam id usitatum olim fuisse in Oriente paret ex lege Persarum, quæ disertè vetabat nè hoc fieret, i. nè alter alterum cogeret: de quo mentio in historia Estheræ. Græca sunt ἐν ἀπαιτήσει *in repetitione,* s. debiti. *Debitum* voco quod inter potandum contrahit is cui propinatum est: sicut dicimus, *Debes mihi, volo ut respondeas, teque exsolvas.* Hanc scripturam invenies in A. B. R. MS. quam secutus est olim Int. V. cujus hæc sunt, *& non premas illum in repetendo.* Estque melior quàm sit aliorum exemplarium, in quibus ἐν ἀπαντήσει αὐτοῦ legitur: quod in Bibliis Roberti versum, *nec in occursu eum affligas,* & à Camerario, *neque premas eum occurrendo,* & ab alio, *neque angas eum obversantem tibi.*

GROTIUS.

1. **V***igilia honestatis tabefaciet carnes*] Iterum *honestatem* pro divitiis posuit. *Vigilia divitiarum* dicitur quæ divitiarum causâ suscipitur.

> Μὴ σύ γ' ἀπειρεσίων οἶκον ἔλῃ κτεάνων·
> Μὴ σὺ μὲν ἀτλήτοισιν ἐν ἄλγεσι θυμὸν ὀλέσσῃς.

Euripides,

> Ὦ πλοῦθ', ὅσῳ μὲν ῥᾷστον ἐν βάρος φέρειν
> Πόνοι δὲ κἀν σοὶ, καὶ φροντίδες πολλαὶ βίου
> Ἔνεισ'.

Ideo Sentibus hæ curæ rectè comparantur Matth. 13. 22.

2. *Cogitatus præscientiæ avertit sensũ, & infirmitas gravis sobriam facit animam*] Legit multò aliter quàm nos habemus in Græco, nempe, Μέριμνα ἀγρυπνίας ἀποστήσει αἰσθησιν, καὶ ἀρρώστημα βαρὺ ἐκνήψει θυμόν. Sed Græcus sensus optimus est, & huic loco conveniens, si pro ἐκνήψει scribas ἐκνίψει hoc modo, Μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, καὶ ἀρρώστημα βαρὺ ἐκνίψει ὕπνος, *Cura pervigil requirit soporem, & gravem morbum eluit somnus.* Est enim Somnus λήθη τῶν καθ' ἡμέραν κακῶν. & φίλον ὕπνου θέλγητρον ἐπίκουρον νόσου Euripidi; & alii,

> Ὕπνος πέφυκε σώματος σωτηρία.

3. *Laboravit dives in congregatione substantiæ, & in requie sua replebitur bonis*] i. Is quem divitem nunc vides, diu laborarat ut ea congereret quibus fruitur in senectute.

4. *Laboravit pauper in diminutione victûs, & in fine inops fit*] Is quem nunc inopem vides sua dilapidavit, ideóque in senectute eget. βίος non *victum* hîc, sed facultates significat: quomodo dicitur,

Βίος βίῳ ἐνδόμ... ὐκ ἔστιν βίος.

5. *Qui aurum diligit, non justificabitur*] Non manebit innocens.

Ὅστις γὰρ ἐστὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

¶ *Et qui insequitur consumptionem, replebitur ea*] Nihil hoc ad præsentem materiam. Legimus in Græco, καὶ ὁ διώκων διαφθορὰν, αὐτὸς πλησθήσεται. At olim scriptum fuisse pro certo habeo, καὶ ὁ διώκων διάφορον, αὐτὸς ὀλισθήσεται, *Et qui pecuniam quærit, is labetur*, i. multa peccabit. Frequens γνωμολόγοις idem bis dicere verbis aliis. De significatu vocis διάφορον vide quæ dicta suprà 7. 20. & 27. 1.

6. *Multi dati sunt in auri casus*] Gr. *Ob aurum vincti sunt multi*, i. ob sua injusta facinora dati in carcerem. ¶ *Et facta est in specie ipsius perditio illorum*] Gr. *Et exitium ipsorum ipsis in conspectu fuit*, i. proximi exitio fuere.

7. *Lignum offensionis est aurum sacrificantium*] *Lignum offendiculi* est aurum *sacrificantibus ipsi*. i. Sicut idola solent exitialia esse veneratoribus suis, sic & aurum. Idem est πρόσκομμα, προσόχθισμα. Solent autem idola Hellenistis vocari προσοχθίσματα, ut videre est 1 Reg. 11. 33. & 16. 32. 2 Reg. 23. 13. Ezech. 5. 11. & 7. 10. & 37. 23. *Avaritia est* quædam *idololatria*, Ephes. 5. 5. Col. 3. 5. Et pares solet habere exitus. ¶ *Væ illis qui sectantur illud*] Non est in Græco. ¶ *Et omnis imprudens deperiet in illo*] *Ab eo capietur*. Servus fit rei cui imperare debuerat.

8. *Beatus dives qui inventus est sine macula*] Ἄμωμος, cujus divitiæ in reprehensionem non cadunt. ¶ *Et qui post aurum non abiit*] Qui se servum non fecit pecuniæ. Servi dominos sequi solebant: sic qui idola colunt, dicuntur πορεύεσθαι ὀπίσω θεῶν ἑτέρων, Jud. 2. 12. & alibi ¶ *Nec speravit in pecunia & thesauris*] Hoc addidit Latinus hic Interpres ex Paulo 1 Tim. 6. 17.

9. *Quis est hic, & laudabimus eum?*] *Quis est hic, ut beatum eum dicamus?* ¶ *Fecit enim mirabilia in vita sua*] Legit ἐν ζωῇ αὐτοῦ. Nos habemus ἐν λαῷ αὐτοῦ, *Rem præstitit popularibus admirabilem.*

10. *Qui probatus est in illo, & perfectus est*] Gr. τίς, *Quis*. Sensus eodem redit, *Quis est is qui exploratus per divitias, probus est repertus?* πλειῶσαι hìc, ut alibi δικαιῶσαι, est *probum conspici*. ¶ *Erit illi gloria æterna*] Gr. καὶ ἔσται εἰς καύχημα, *habebit in quo sibi placeat*. ¶ *Qui potuit transgredi, & non est transgressus*] Arduum est in peccandi licentia non peccare. Magna illa laus, quæ in epistola Senecæ est ad Polybium, *Nemo potentiam ejus injuriâ sensit*.

11. *Ideo stabilita sunt bona illius in Domino*] Illud *in Domino* addidit Interpres ex Paulo 1 Tim. 6. 17. ¶ *Et eleemosynas illius enarrabit omnis Ecclesia sanctorum*] Gr. ἐκδιηγήσεται ἐκκλησία, i. populus omnis.

12. *Supra mensam magnam sedisti*] *Adsedisti mensæ magnificæ*. Hic incipiunt præcepta convivalia, & decurrunt in caput sequens usque. ¶ *Non aperias super illam faucem tuam prior*] Hoc *prior* non est hìc in Græco, neque infrà 16. Nè nimiùm avidè te immerge in patinas.

13. *Non dicas sic, Multa sunt quæ super illam*] Nè cogita, quia magna ibi edendi copia, modum in edendo abs te excedi debere.

14. *Memento quoniam malus est oculus nequam*] Gr. *malum est*. Ingens est malum, avarus convivator. Hebræi *oculum* πονηρὸν & de Invido dicunt & de Avaro.

15. *Nequius oculo quid creatum est?*] Tali scilicet, i. avaro. ¶ *Ideo ab omni facie sua lacrymabitur*] Gr. *Qui ab omni facie* (i. ab omni conspectu) *lacrymat*. διὰ τοῦτο, ut Hebræum לכן, sæpe pro *quia* ponitur. *Ab omni conspectu*, nempe impendii. In Epigrammate Græco est,

Δακρύει Φείδων ὁ φιλάργυρος, οὐχ ὅτι θνήσκει,
Ἀλλ' ὅτι πέντε μνῶν τὴν σορὸν ἐπρίατο.

Phædrus in descriptione Avari,

Obsoniorum pretia cui gemitum exprimunt.

16. *Nè contendas manum tuam prior*] In Græco hæc cohærent, Οὗ ἐὰν ἐπιβλέψῃ, μὴ ἐκτείνῃς χεῖρά σου, *Nè immitte manum in eam rem quam ille respexerit*. Ede quæ ante te sunt, non quæ longè sunt posita. Præcepit id Arrianus lib. 2. Epicteteorum. Multò magis cavendum nè convivatori præripiatur quod ipsi placet.

17. *Nè comprimaris in convivio*] Gr. *Nè collidere cum eo in patina*. Da ipsi locum vacuum.

18. *Intellige quæ sunt proximi ex te ipso*] i. Ità te adversùm convivatorem & convivas alios gere quomodo ipse velles alios se adversùm te gerere.

19. *Utere quasi homo frugi his quæ tibi apponuntur, nè cùm manducas multùm, odio habearis*] Aliter hæc in Græco habent, καὶ ἐστὶ πᾶσι ῥήμασι διανοοῦ, (alii libri habent πράγμασι, sensu eodem) *de re quavis* (etiam minima) *cogita*, quid decorum sit scilicet. Deinde, φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι, καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισηθῇς, *Ede ut homo quæ tibi apposita sunt, & cave vores*, (ferarum modo) *nè odiosus fias*.

20. *Cessa prior causâ disciplinæ*] *Primus desine edere honestatis causâ*. Id enim est quod hìc παιδείας vocat. ¶ *Et noli nimius esse, nè fortè offendas*] *Cave ostendas te insatiabilem, nè offendas*, nempe eos qui adsunt.

21. *Et si in medio multorum sedisti*] Si cum pluribus aliis vocatus es. ¶ *Prior illis nè extendas manum*] Πρότερος propriè est *prior*; sed & pro *primus* sumitur. Arrogantis est, ante alios de cibis sumere. ¶ *Nec prior poscas bibere*] Non est in Græco: sed ut par pari Interpres hoc addidit.

22. *Quàm sufficiens est homini erudito vinum exiguum*] *Quàm sufficit bene instituto modicum?* in cibo scilicet potúque. ¶ *Et in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem*] Gr. *Non difficulter in cubili spiritum trahet*: quod plùs æquo saburratis solet evenire.

23. *Vigilia, cholera & tortura viro infrunito*] Hoc in Græco rectiùs est hoc modo, *Labor vigiliæ, cholera, & tormina viro insatiabili*. *Cholera* vocem in Latino reliqui cum Plinio & Celso 4. 11. Idem Celsus 2. στρόφον interpretatur, ubi circa umbilicum intestina torquentur. In Glossis, Στρόφος, *torsio*. Ἀπληστείας πάθη edacitatem sequi notat Cicero Ad familiares 7. 26.

24. *Somnus sanitatis in homine parco*] *Somnus plenus sanitatis, ubi intestina moderatè se habent*, i. non nimis farcta sunt. ¶ *Dormiet usque manè, & anima illius cum ipso delectabitur*] Gr. *Manè anima ipsius* (i. mens ipsius) *cum ipso est*. Ubi surget, valet illi animus. Contrà,

——— *corpus onustum*
Hesternis vitiis animum quoque prægravat ———

25. *Et si coactus fueris in edendo multùm, surge è medio, & vome; & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem*] Gr. *Si compressus cibis fueris, surge per medios convivas transiens, vome, & sic quiesces*. Veteres ἐμετικοῖς levi de causa utebantur. Cicero Pro Dejotaro ad Cæsarem, *cùm te vomere post cœnam velle dixisses*.

26. *Et in novissimo invenies verba mea*] Tandem invenies vera esse quæ dixi.

27. *In omnibus operibus tuis esto velox*] i. Impiger in obeundis itineribus.

28. *Splendidum in panibus benedicent labia multorum*] Bene legit εὐλογήσει, ut est in Sixtina, non εὐλογῆσαι. Liberalem convivatorem laudant multi. *Panes* pro *cibo* quovis, etiámque pro *convivio*, sumere mos Hebræis. ¶ *Et testimonium veritatis illius fidele*] *Testimonium fide dignum redditur splendori ipsius*. *Fide dignum*, quia à multis & idoneis. πιστὸς, *fide dignus*, ut 1 Tim 1. 15. & 3. 1. & 4. 9.

29. *Nequissimo in pane murmurabit civitas*] De sordidis conviviis malè loquitur populus. ¶ *Et testimonium nequitiæ illius verum est*] Fide dignum. ἀκριβὴς idem quod modò πιστός. Quod autem hìc *nequitiæ* vertit, in Græco est πονηρίας. Ea vox generalis hoc loco *tenacitatem* significat.

30. *Diligentes in vino noli provocare*] *Nè virum te in vino præsta*. Noli eximii potatoris nomen tibi quærere. ¶ *Multos enim exterminavit vinum*] *Perdidit*. λυσιμελὴς Βάκχος.

31. *Ignis*

31. *Ignis probat ferrum durum*] Κάμινος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, i. Cùm ferro in camino posito aqua admovetur, tum apparet qualis sit ferri temperatura. Martialis de Pugione,

Pugio, quem curvâ signat brevis orbita venâ,
Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis.

Non dissimilis illa apud Theognidem comparatio,

Ἐν πυρὶ μὲν χρυσόν τε καὶ ἄργυρον ἴδριες ἄνδρες
Γιγνώσκουσ'· ἀνδρὸς δ' οἶνος ἔδειξε νόον,
Καὶ μάλα περ πινυτοῦ, τὸν ὑπὲρ μέτρον ἤρατο πίνων.

¶ *Sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum*] Legit καρδίας, ut in Sixtina est; non ἐν καρδίᾳ, ut in aliis. Pendet hoc ab eo quod præcessit δοκιμάζει. At rectè legit ἐν μέθῃ, non ἐν μάχῃ, ut habet Sixtina. Bona est comparatio. Ferrum aquâ tingitur, mens vino. Superbia accedit ut ignis. *Ebrietas operta recludit*, ut ait Horatius; maximè verò eum qui latuerat fastum cum aliorum contemptu conjunctum.

32. *Æqua vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderatè, eris sobrius*] *Æquiparabile vitæ hominibus vinum, si id bibas modo* qui ipsi *convenit*. Vocem ἴσον habuimus & suprà 9. 12.

33, 34. *Quæ vita est ei qui minuitur vino?*] *Destituitur:* quomodo ἐλαττοῦσθαι sæpe ab hoc Scriptore sumitur. Adscripsit aliquis margini sententiam huic oppositam, & suo quoque sensu veram, *Quid defraudat vitam? Mors.* Sed ea in Græco non est, nec bene cohæret.

35. *Vinum in jucunditatem creatum est*] *Et ipsum creatum est ad lætitiam hominibus dandam.* Et pro nam. Causam reddit cur vita vix vita sit sine vino: quia

Lætitiæ Bacchus dator.

¶ *Et non ad ebrietatem ab initio*] Et hoc Interpres de suo addidit.

36. *Exsultatio animæ & cordis, vinum moderatè potatum*] Gr. *Gaudium cordis & animi lætitia, vinum sumptum quantum opus est, idque suo tempore.* Non enim in febri.

37. *Sanitas est animæ & corpori sobrius potus*] Non est in Græco.

38. *Vinum multùm potatum irritationem & iram & ruinas multas facit: amaritudo animæ vinum multùm potatum*] Et hîc transposita verba: nam Græca sic habent, Πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι, *Vinum ubi multùm bibitur, est amarities animi, propter irritationes & ruinas.* ἀντίπτωμα pro *ruina* est, & infrà 32. 25. Vinum alios in iram, alios in casum, sæpe periculosum, impellit.

40. *Ebrietatis animositas, imprudentis offensio minorans virtutem, & faciens vulnera*] Gr. *Ebrietas insipientis auget iram ad malum* ipsius: *minuit enim vires, & adauget vulnera*, i. pugnas. *Ebrietas*, Horatio teste,

——*In prælia trudit inermes.*

Eubulus Comicus, cùm craterem vini *primum* dixisset esse *Sanitatis*, *Voluptatis alterum*, *tertium Soporis*, addit,

——ὁ δὲ τέταρτος οὐκ ἔτι
Ἡμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως· ὁ δὲ πέμπτος, βοῆς·
Ἕκτος δὲ, κώμων· ἕβδομος δ', ὑπωπίων.

41. *In convivio vini non arguas proximum*] Non enim est is locus castigandi. ¶ *Et non despicias eum in jucunditate illius*] Si quid hilariùs dixerit, fecerítve, irridere noli: nam

Absentem lædit, cum ebrio qui litigat.

¶ *Verba improperii non dicas illi, & non premas illum in repetendo*] Legit ἐν ἀπαιτήσει, ut est in quibusdam libris. At melior lectio altera, ἐν ἀπαντήσει. Si obvius illi factus sis, postea noli ei exprobrare, ac molestus ei esse de iis quæ in vino facta sunt.

Μισῶ μνήμονα συμπότην, Πρόκιλλε.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λε΄.

1. Ὁ Συντηρῶν νόμον, πλεονάζει προσφοράς. [ἐντολάς:]

2. Θυσιάζων σωτηρίου, ὁ προσέχων ἐντολαῖς· ἀνταποδιδοὺς χάριν, ὁ προσφέρων σεμίδαλιν· καὶ [ὁ] ποιῶν ἐλεημοσύνην, θυσιάζων αἰνέσεως.

3. Εὐδοκία Κυρίου ἀποστῆναι ἀπὸ πονηρίας, καὶ ἐξιλασμὸς ἀποστῆναι ἀπὸ ἀδικίας.

4. Μὴ ὀφθῇς ἐν προσώπῳ [ἐνώπιον] Κυρίου κενός· πάντα γὰρ ταῦτα χάριν ἐντολῆς.

5. Προσφορὰ δικαίου λιπαίνει θυσιαστήριον, καὶ ἡ εὐωδία αὐτῆς ἔναντι [C. A.] τοῦ ὑψίστου.

6. Θυσία ἀνδρὸς δικαίου δεκτὴ, καὶ τὸ μνημόσυνον αὐτῆς οὐκ ἐπιλησθήσεται.

7. Ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ δόξασον τὸν Κύριον, καὶ μὴ σμικρύνῃς ἀπαρχὴν χειρῶν [χειρὸς] σου.

8. Ἐν πάσῃ δόσει ἱλάρωσον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐν εὐφροσύνῃ ἁγίασον δεκάτην.

9 Δὸς ὑψίστῳ [δόσις ὑψίστου] κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, καὶ ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ καθεύρεμα χειρός.

10. Ὅτι Κύριος ἀνταποδιδοὺς ἐστι, καὶ ἑπταπλάσια σοι [ἀνταπ. σοι ἑπταπλ.] ἀνταποδώσει.

11. Μὴ δωροκόπει, οὐ γὰρ προσδέξεται· καὶ μὴ ἔπεχε θυσίᾳ ἀδίκῳ.

12. Ὅτι Κύριος κριτής ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ δόξα προσώπου.

13. Οὐ λήψεται πρόσωπον ἐπὶ πτωχοῦ, καὶ δέησιν ἠδικημένου εἰσακούσεται.

14. Οὐ μὴ ὑπερίδῃ ἱκετείαν ὀρφανοῦ, καὶ χήραν ἐὰν ἐκχέῃ λαλιάν.

15. Οὐχὶ δάκρυα χήρας ἐπὶ σιαγόνα καταβαίνει; καὶ ἡ καταβόησις ἐπὶ τῷ καταγαγόντι αὐτά.

16. Θεραπεύων ἐν εὐδοκίᾳ δεχθήσεται, καὶ ἡ δέησις αὐτοῦ ἕως [C. A.] τῶν νεφελῶν συνάψει.

17. Προσευχὴ ταπεινοῦ νεφέλας διῆλθε· καὶ ἕως συνεγγίσῃ, οὐ μὴ παρακληθῇ.

18. Καὶ οὐ μὴ ἀποστῇ, ἕως [C. A.] οὗ ἐπισκέψηται ὁ ὕψιστος [καὶ] κρινεῖ δικαίως, καὶ ποιήσει κρίσιν.

19. Καὶ ὁ Κύριος οὐ μὴ βραδύνῃ, [βραδυνεῖ] οὐδὲ μὴ μακροθυμήσῃ ἐπ' αὐτοῖς [C. A.] κραταιός·

20. Ἕως ἂν συντρίψῃ τὴν ὀσφὺν ἀνελεημόνων, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀνταποδώσει ἐκδίκησιν.

21. Ἕως [C. A.] ἂν ἐξάρῃ πλῆθος ὑβριστῶν, καὶ σκῆπτρα ἀδίκων συντρίψῃ.

22. Ἕως [C. A.] ἂν ἀνταποδῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτῶν.

23. Ἕως ἂν κρινῇ τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ εὐφρανεῖ αὐτοὺς ἐν τῷ ἐλέει αὐτοῦ.

24. [C.A.] Ὡς ὡραῖον ἔλεος ἐν καιρῷ θλίψεως, [χρείας] ὡς νεφέλαι ὑετοῦ ἐν καιρῷ ἀβροχίας.

HOC caput in Latina editione est XXXV.

2. Θυσιάζων σωτηρίου] Id est προσφέρων θυσίαν σωτηρίου Exod. 32. 6. (δηλοῖ δὲ τοὔνομα ἀῤῥωστίας ἢ χαλεπῶν τινων ἀπαλλαγήν, Theodoret. quæst. 1. in Levit.) θύματα σωτηρίου dicuntur Exod. 29. 28. & Prov. 7. 14 θυσία εἰρηνική. Plura, qui volet, è Synonymis D. Rulandi petat, quibus obiter à me varia Sacrificiorum nomina sunt inserta. ¶ Προσφέρων] Al. ὁ προσφέρων C. A. ὡς προσφέρων Co. ¶ Σεμίδαλιν] Τὰ μαναὰ, Ezech. 45. 25. Vide Levit. 2. 1.

4. Ἐν προσώπῳ] Al. ἐνώπιον Co.

5. Τοῦ ὑψίστου] C. A. absque articulo reliqui.

10. Ἐπλαπλασίονα] E. καὶ ἀνταποδόσεις ἐπλαπλάσια, Co. καὶ ἑπλαπλάσια ἀνταποδόσει σοι R. Al. καὶ ἑπλαπλάσιά σοι ἀνταποδώσει C. A.

11. Δωροκόπει] E. δωροκόπει R. Co. Al. δωροδόκει C. A. δωροκοπεῖν *offerre munera prava*, Vet. Interp. *depravare munus offerendum Deo.* Quâ culpâ notantur filii Heli 1 Reg. 2. 17. Machab. l. 3. ἀπειλήσαντ☉ ἢ αὐτοῖς σκληρότερον, ὡς δεδωροκοπημένοις, i. δωροδοκῆσαι Philo. δωροδόκοις Polyb. Cui obnoxius vitio δωροδόκτης dicitur Jobi 15.34. δωρολήπτης Prov. 15. 27. δωροφάγ☉ Polyb. & ipsum vitium δωροδοκία Philoni, δωροληψία Oecumenio, δώρων λῆψις Prov. 15.27. δωροφαγία Polyb. p. 177. ¶ Προσδέξεται] R. Co. δέξεται Al.

12. Κύρι☉ κριτής] Al. κριτὴς Κύρι☉ Co.

13. Οὐ λήψεται πρόσωπον] R. Al. i. ἀπροσωπόληπτ☉, Harmenop. ὁ λήψεται Κύρι☉ πρόσωπον Co. ¶ Ἐπὶ πτωχοῦ] Al. ἐπὶ πτωχῷ Co.

15. Δάκρυα] Al. δάκρυον Co. ¶ Καταβόησις αὐτῆς] Co. ¶ Αὐτὰ] Al. αὐτὸ Co.

16. Ἕως νεφ.] Al. ἕως τῆς νεφ. Co.

18. Ἕως ἐπισκέψηται] R. ἕως ἂν ἐπισκέψηται Co. ἕως ὁ ἐπισκέψηται C. A. ἕως ἐπισκέψεται Al. Ar. B. uterque. ¶ Καὶ κρινεῖ δικαίως] Al. κρινεῖ δικαίως Co.

19. Βραδύνῃ] Co. Al. ¶ Ὁ κρατιαιός] Co. à R. Al. abest.

20. Συντρίψει] E, R, Al. τρίψει Co. ¶ Τὸν] C. A. à reliquis abest.

21. Ἂν] Ex C. A. tam hoc quàm sequentibus versibus insertum.

22. Ἀνταπόδῷ] R. Al. ἀνταποδώσει Co. ¶ Ἐνθυμ. αὐτῶν] Al. αὐτοῦ Co.

23. Κείνῃ] Al. κρίνῃ Co.

24. Ὡς] Co. ab Al. abest.

BADVELLUS.

1. *SI summus convivii magister*, &c. ἡγέμενόν σε κατέστησαν, μὴ ἐπαίρου] *Rectorem te constituerunt, nè extollaris.* Continuat Sapiens sermonem superiore capite institutum de Conviviis, quæ à Græcis cæterísque Orientalibus populis maximâ & frequentiâ & hilaritate celebrabantur. In his mos fuit ut aliquis summâ autoritate à convivis deligeretur, aut sorte constitueretur, qui convivio præesset: Quem Græci συμποσιάρχην, Latini *summum magistrum* appellarunt. Cicero hujusmodi rectionem moderationémque conviviorum *magisteria* nominat in libro De senectute. Hoc loco ἡγέμεν☉ dicitur: ab aliis etiam *Rex* dicebatur; à quo leges convivii totáque bibendi ratio præscribebatur.

2. *Commendationem adeptus, acquiesce*, καὶ εὐδοκιμήσας ἀνάπαυσαι] Alii vertunt, *ritè functus tuo munere.* Est enim εὐδοκιμεῖν *approbationem ac laudem in re aliqua consequi.*

3. *Ut lateris eorum causâ*, &c. ἵνα εὐφρανθῇς δι᾽ αὐτοὺς, καὶ εὐκοσμίας χάριν λάβῃς στέφανον] *Ut lateris propter eos, ornatúsque causâ accipias coronam.* Respicit ad consuetudinem conviviorum, in quibus convivæ coronas ex floribus confectas capiti impositas gestabant; in primísque is qui symposio præfectus erat.

4. *Loquere, senex*, &c. λάλησον, πρεσβύτερε, [Legitur & πρεσβυτέρῳ] πρέπει γάρ σοι, ἐν ἀκριβείᾳ ἢ ἐπιστήμης aut (ut legunt alii codices) ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ] *Loquere senior (decet enim te) in exacta autem scientia.* Hoc loco instituit tam senes quàm adolescentes quemadmodum in convivio se gerere debeant. Est enim major orationis autoritas ac libertas in senibus quàm in adolescentibus, in quibus taciturnitas aut sermonis verecundia modestiáque maximè commendatur.

6. *Ubi nulla* est *audientia*, &c. ὅπου οὐκ ἀκρόαμα, μὴ ἐκχέῃς λαλιάν· καὶ ἀκαίρως μὴ σοφίζου] *Ubi non* est *auscultatio, nè effundas sermonem; nec importunè sapiens videaris.* In convivio varia delectatio adhibetur; alia ex cibo & potu, quo venter jucundè pascitur; alia ex cantu, quo aures suaviter afficiuntur: aliæ sunt quæ ad oculos pertinent: Sed omnium optima & liberalissima est sermonis, quo uno animus maximè pascitur ac delectatur: sed modus ac tempus est conservandum. Neque enim semper sermo locum habet, cæterarum voluptatum studium convivas magis occupat ac delectat.

7. *Concentus musicorum*, &c. σφραγὶς ἄνθρακος ἐπὶ κόσμῳ χρυσῷ, σύγκριμα μουσικῶν ἐν συμποσίῳ οἴνου] *Sigillum carbunculi in ornatu aureo, concentus musicorum in convivio vini.* Commendat Sapiens hoc loco Musicam, sed liberalem; in eâque jucundissimum convivii ornamentum constitutum esse dicit.

10. *Loquere, adolescens*, &c. λάλησον, νεανίσκε, εἰ χρεία σου· μόλις δὶς ἐὰν ἐπερωτηθῇς] *Loquere, adolescens, si usus tui*, [i. cùm opus fuerit, aut cùm usus erit] *vix bis si interrogatus fueris. Vix bis* variè distinguitur, aut ut ad antecedens *loquere* referatur, aut cum participio sequente *interrogatus* conjungatur. Mihi magis placet ut ad verbum *loquere* referatur; quasi Sapiens adolescentem moneat ut, cùm ordo ratióque convivii postularit, loquendíque locus venerit, tunc semel loquatur, non bis; etiam si invitatus fuerit. Non enim convenit adolescenti partes sermonis sæpius suscipere, propterea quòd ea ætas nullam autoritatem habet. Itaque vult eum loqui semel, atque etiam breviter; ut ipso sermone multa paucis complectatur. Est enim loquacitas ab ea ætate aliena. Silentium ut in muliere, ità in adolescente maximum est ornamentum.

13. *In cœtu procerum*, &c. ἐν μέσῳ μεγιστάνων μὴ ἐξισάζου· καὶ ἑτέρου λέγοντος, μὴ πολλὰ ἀδολέσχει] *In medio magnatum nè te exaques: & ubi senes, nè multa effutias*: aut. *garrias.* Proponit aliam personarum dignitatem, cujus maxima adolescenti ratio habenda est: ut in hoc hominum autoritate præstantium genere modestè verecundéque se gerat, neque se aut immodestum aut ineptum ostendat.

14. *Ut fulgur præcurrit tonitru*, &c. πρὸ βροντῆς κατασπεύδει ἀστραπὴ, καὶ πρὸ αἰσχυντηροῦ προελεύσεται χάρις] *Ante tonitru festinat fulgur*, [aut, *coruscatio*] *& ante verecundum præcedet gratia.* Maxima commendatio pudoris ac verecundiæ est in puero atque adolescente; quæ sæpe sanguine genis suffuso significatur. Hæc autem modestiæ verecundiæque significatio ac commendatio in omnibus dictis factísque, vultu denique ipso, facta, mores adolescentis amabiles ostendit.

15. *Maturè surge*, &c. ἐν ὥρᾳ ἐξεγείρου, καὶ μὴ οὐραγεῖ· ἀπότρεχε εἰς οἶκον, καὶ μὴ ῥᾳθύμει] *In hora* [i. tempore] *surge, nec sis ultimus: decurre domum, ac nè desideas.* Monet Sapiens adolescentem nè diu in convivio desideat, neque ultimos exspectet; sed maturè ac celeriter se domum recipiat. Neque enim est honestum, adolescentem ad epulas diutiùs accumbere, qui ex temperantia ac sobrietate, sicuti ex pudore & verecundia, commendationem ætatis habere debet.

16. *Ibi lude, tuóque indulge* &c. ἐκεῖ παῖζε, καὶ ποίει τὰ ἐνθυμήματά σου, καὶ μὴ ἐν ἁμαρτίαις καὶ λόγῳ ὑπερηφάνῳ] *Ibi lude, & fac cogitationes tuas*, [aut, *desideria tua*] *non in peccatis, atque in sermone superbo.* Quidam codices in ultimo membro ità legunt, καὶ μὴ ἁμάρτῃς λόγῳ ὑπερηφάνῳ, *ac nè pecces sermone superbo.* Concedit adolescenti intra domesticos parietes ludos eâ ætate non indignos, quibus se exerceat atque animum remittat. Est enim hujusmodi lusio honestior illi ætati quàm desidia in convivio.

17. *Ad hæc celebra eum*, &c. καὶ ἐπὶ τούτοις εὐλόγησον τὸν ποιήσαντά σε, καὶ μεθύσκοντά σε ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ] *Et super hæc benedicito eum qui fecit te, ac inebriantem te de bonis suis.* Monet adolescentem ut Deum authorem suæ vitæ cum omni gratitudine ac pietate recognoscat, memoriámque celebret eorum beneficiorum quæ ab illo cumulatissimè ad hanc etiam vitam sustentandam conferuntur.

18. *Et manè eum quærentes*, &c. καὶ οἱ ὀρθρίζοντες εὑρήσουσιν εὐδοκίαν αὐτοῦ] *Et manè vigilantes, invenient favorem ejus. Manè vigilare* est magno cum studio Deum quærere, eúmque invocare. His Deus ità se offert ut suum ergà illos amorem favorémque ostendat. Deus autem ità affectus erga suos in verbo suo ostenditur. Itaque doctrina Legis cum timore suscipienda est omníque diligentiâ tractanda. Deus se in verbo suo patefacit.

19. *Qui*

19. *Qui sectatur Legem*, &c. ὁ ζητῶν νόμον, ἐμπλησθήσεται αὐτοῦ· καὶ ὁ ὑποκρινόμενος σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ] *Qui quærit Legem replebitur eâ: & qui simulat, offensionem accipiet in ea.* Hæc sententia ostendit quantùm differat verum rectúmq; Legis studium à falso ac ficto, quale est hypocritarum, in quibus afficta pietatis species tantùm inest. Studiosi Legis omnem bonorum plenitudinem vitámque beatam sentiunt ac percipiunt, hypocritæ verò verbum Dei quasi quoddam offendiculum reperiunt: ità aliis est *odor vitæ*, aliis verò *odor mortis*, ut ait Paulus 2 Cor. 2. 16.

20. *Qui timent Dominum*, &c. οἱ φοβούμενοι Κύριον εὑρήσουσι κρίμα, καὶ δικαιώματα ὡς φῶς ἐξάψουσι] *Qui timent Dominum reperient judicium, & justificationes quasi lumen accendent.* Continuat promissionem factam studiosis Legis Divinæ, sive iis qui Deum piè colunt. Eis promittitur hujusmodi Legis justitiæque cognitio quæ illis quasi quædam vitæ lux futura sit. Verbum enim Dei piis est tanquam Sol, cujus splendor usque ad meridiem progreditur atque augetur, ut ait in Proverbiis Solomon.

21. *Homo sceleratus declinat castigationem*, &c. ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς ἐκκλίνει ἐλεγμὸν, καὶ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ εὑρίσκει σύγκριμα] *Homo peccator declinat correptionem, & secundùm voluntatem suam invenit consonantiam*, i. comminiscitur excusationes ac prætextus quibus mores improbos defendat. Hæc est natura omnium impiorum, ut *lucem oderint* (ut ait Christus Joh. 3. 20) ab eâque refugiant; semper tergiversentur, rationésque libidini suæ accommodatas comminiscantur, quibus ea quæ faciunt approbare videantur: pii verò se verbo Dei admoneri redarguíque libenter patiuntur, suáque delicta apertè confitentur. *Reprehendat me justus* (inquit David Psal. 141. 5. *& unguentum effundet super caput meum.* In quo significat veram correptionem sibi gratissimam accidere.

22. *Vir consultus*, &c. ἀνὴρ βουλῆς οὐ μὴ παρίδῃ διανόημα, ἀλλότριος καὶ ὑπερήφανος οὐ καταπτήξει φόβον] *Vir consilii non despiciet* [aut, *negliget*] *considerationem*, [i. rationem cogitandi deliberandíque de re aliqua] *alienus verò* [aut, *temerarius*] *ac superbus non percelletur timore.* Hic ostendit dissimile ingenium animúmque hominis considerati ac prudentis, atque inconsulti & temerarii; quòd alter nihil suscipit faciendum nisi capto priùs consilio, alter verò incautè periculoséque omnia aggreditur. *Priusquam aliquid facias* (inquit Sallustius) *consulto; ubi consulueris, maturè facto opus est.*

25. *Viam nè ingrediaris* &c. ἐν ὁδῷ ἀντιπτώματος μὴ πορεύου· καὶ μὴ προσκόψῃς ἐν λιθώδεσι] *In via ruina nè eas, ac non offendes in lapidosis. Viam ruina* appellat asperam ac præruptam, quam qui ingressus fuerit, facilè cadere possit; ut est via lubrica, ad casúmque hominis accommodata. Est autem hæc admonitio utilis, quâ homines à duobus extremis vitiosis ad fidem in Deum revocantur. Nam aut in rebus arduis ac periculosis suscipiendis tentant Deum, omniáque temere suscipiunt; aut in secundis nimiùm confidunt ac securi sunt. Utrumque vitium cum Fide pugnat, tum Temeritatis sive inconsideratæ voluntatis, quæ *præsumptio* appellatur; tum Confidentiæ ac securitatis in prosperis. Fides neque omnia temere aggreditur, neque creaturis nititur; sed ope Dei freta, ea suscipit quæ verbo ejus sibi mandata intelligit.

26. *Atque etiam tibi à liberis*, &c. καὶ ἀπὸ τῶν τέκνων σου φύλαξαι] *Et à liberis tuis cave.* Significat fiduciam in homine quamvìs conjunctissimo ponendam non esse. Quid charius esse potest liberis, aut uxore conjunctius? & tamen Micheas Propheta monet, *Nè credatis vos amico, nec in duce spem collocetis: ab ea quæ dormit in sinu tuo fores oris tui observa. Quoniam filius vilem habet patrem, filia verò adversùs matrem, nurus adversùs socrum suam insurgit: & inimici cujusque domestici ejus*, Mich. 7. 5, 6.

27. *In omni bono opere*, &c. ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου] *In omni bono opere animo tuo crede*, i. animum fidelem præsta, ut nihil instituas ac suscipias nisi ex fide in Deum, quâ tibi planè persuadeas rem quam suscipis tibi à Deo mandatam esse, deinde eum tibi affuturum, successúmque felicem daturum. Ità πιστεύειν hoc loco significat certam animi fiduciam in Deo, quâ credimus eum autorem nostræ vocationis, moderatorémque futurum confidimus.

CASTELLIO.

1. *Si magister factus es*] Scilicet convivii.

5. *Ubi non est audientia, noli verba effutire*] Aliàs, *ubi est audientia*, h. e. ubi sunt alii audiendi.

10. *Alio loquente noli multum garrire*] Aliàs, *præsente sene.*

DRUSIUS.

1. *Regem*] Ἡγούμενον, *regem convivii*, sive *magistrum.* Mos fuit olim in conviviis aliquem creare qui modum cœnæ legésque bibendi præscriberet. Hic *magister* vulgò dicebatur; Tacito etiam *Rex convivii*; Varroni, *Modimperator* & *Dominus convivii*; Plauto, *Dictator & strategus*; Horatio, *arbiter*, *cœnæ pater*, & *parochus*; Interpreti Vulg. *Rector*; Græcis συμποσίαρχος, βασιλεὺς, στρατηγὸς καὶ ἑστιάτωρ. ¶ *Esto inter eos*] Lectio varians γίνου αὐτοῖς, *esto eis.* Priorem secutus est Interp. noster. Habetur autem in A. B. R. & in MS.

2. *Cùm feceris omnia quibus opus tibi est, accumbe*] Καὶ πᾶσαν τὴν χρείαν σου ποιήσας ἀνάπεσε. Hæc est scriptura trium codicum A. B. R. in quam MS. per omnia consentit, nisi quòd ἀνάπεσαι habeat pro ἀνάπεσε. In aliis est, καὶ πᾶσαν τὴν χρείαν σου ποίησον, καὶ εὐδοκιμήσας ἀνάπαυσαι, i. interprete Camerario, *& id facito quocunque tibi opus est, & consecutus existimationem bonam acquiescito.* Priorem scripturam expressit Interp. noster per hæc verba, *& omni curâ tuâ explicitâ recumbe.*

3. *Et ornatûs causâ coronam capias*] Videtur aliquando moris fuisse ut ei qui magisterii munus ritè administrasset, honoris ergò corona imponeretur. Quod ex hoc loco quidam colligunt. Qui tamen de aliis coronis intelligi potest, è floribus necti solitis, quibus convivæ utebantur. Interdum solâ coronæ impositione Magistros dicebant. Quod indicat Plautus Persâ, cùm ait,

> *Do hanc tibi florentem florenti, tu sic eris*
> *Dictatrix nobis.*

Has coronas quidam capiti, nonnulli collo imponebant: alii brachiis aptabant. Fiebant autem, ut Ciacconius annotat, è floribus quos anni tempus subministrabat; sed maximè è Rosa, aliísque quæ ebrietatem prohiberent, & caput non gravarent.

4. *Loquere, senex*] Quædam exemplaria λάλησον πρεσβυτέρῳ, *alloquere seniorem.* Verior lectio πρεσβύτερε· quomodo sanè habet præter A. B. R. Clemens Alex. Pædag. l. 2. c. 7. Sic infrà v. 8. λάλησον, νεανίσκε, *loquere, adolescens.* In MS. reperi λάλησον, πρεσβύτα, & apud priscum Interp. *loquere, major natu.* Quæ omnia stabiliunt lectionem quam secutus sum, ut ambigi de ea, quin vera & germana sit, nemo jam debeat. ¶ *Cum exquisita scientia*] Libri nonnulli ἐν ἀκριβείᾳ τῆς ἐπιστήμης, i. Camerario interpretante, *sed cum exquisita scientia.* ¶ *Et nè impedias musica*] E. C. cum duobus Cam. καὶ ἐμποδίσεις μουσικὰ, *& impedies musica.* In cæteris est, etiam in MS. καὶ μὴ ἐμποδίσῃς *& nè impedias.* Vetus quoque Interp. *& non impedias musicam.* Ità loquere, inquit, in convivio ut tamen non impedias musicam. Nam ars ea conviviis apta est, si ulla alia.

5. *Ubi acroama*] Ὅπου ἀκρόαμα. Sic Aldus & edit. Rom. Consentit utraque Camerarii, & alia edita ad E. Compl. Nec dissentit codex MS. alioqui notasset adolescens. Reliqui habent ὅπου οὐκ ἀκρόαμα, & V. Interp. *ubi auditus non est.* Qui negationem adjecerunt, acceperunt ἀκρόαμα pro ἀκρόασις, i. *audientia.* Lex. V. Ἀκρόασις, *audientia, auscultatio, auditus.* Alioqui ἀκρόαμα est *recitatio rei gestæ*; item *musicus concentus in convivio*, sic dictus quòd audiretur, non spectaretur. Sumitur etiam pro ipsa *persona quæ auditur.* Usus est hâc voce Cicero, *Quod acroama*, inquit, *aut cujus vocem libentissimè audiret.* ¶ *Locutionem*] Alibi λαλιάν, & alibi λαλίαν cum accentu in penultima.

7. *Carmen musicum*] MS. μέλος μουσικῶν. L. V. *numerus musicorum.*

10. *Alio*

10. *Alio dicente*] Ἑτέρυ λέγοντ© A.B.R. Hinc fortean emendandus codex MS. in quo ἑτέρυ μέλλοντ©. Reliqui libri ediderunt ὅπυ γέροντες. Quod V. Interp. legit ac vertit, *& ubi senes sunt non multùm loquaris*. Suprà 7. 15. Μὴ πολλὰ ἀδολέχει ἐν πλήθει πρεσβυτέρων, *Nè multùm garrito in multitudine senum.*

11. *Festinat fulgur*] Aut *accelerat fulgur* : & rectè κατασπεύδει. Nam fulgure nihil celerius. Unde proverbiale, *Sicut fulgur*. Et apud Joelem Prophetam, *sicut fulgura current*. Vide Lectiones meas ad hunc postremum locum.

13. *Et nè pecces superbâ oratione*] In nonnullis exempl. habetur καὶ μὴ ἐν ἁμαρτίαις καὶ λόγῳ ὑπερηφάνῳ, *& non in peccatis superbâque oratione*. Secutus est hanc lectionem Int. Vet. nam vertit, *& non in delictis & verbo superbo*.

14. *Et inebriat te*] Καὶ μεθύσκοντά σε, *& inebriantem te*, i. replentem. Hieronymus Quæst. in Gen. *Idioma linguæ Ebraicæ est ut* EBRIETATEM *pro satietate ponat, sicut ibi*, In stillicidiis ejus inebriabitur, *haud dubiè quin terra pluviis irrigata*.

15. *Admittet disciplinam*] In A. & B. offendi ἐκλέξεται *eliget*, & alibi ἐκδέξεται τὴν παιδείαν αὐτῦ, *admittet disciplinam ejus*. Cæterùm lectio quam secutus sum habetur in R. & in MS.

16. *Explebitur eâ*] i. Cognitione aut scientiâ ejus. Sic accipies cap. 2. 16. *Qui amant ipsum complebuntur lege*.

18. *Comminiscitur*] Εὑρήσει. Sic edit. Rom. Vetus quoque Interp. *inveniet*. A. & B. εὑρήσεις *invenies*. Reliqui ἐξευρήσει *adinvenit*.

19. *Vir consilii*] איש עצה, i. consultus aut pollens consilio. Purus putus Ebraismus. ¶ *Etiam postquam fecit cum eo*] Turbat sententiam μετ' αὐτῦ, quod tamen legitur in A. B. R. item in MS. & apud Interp. nostrum. In aliis est μεθ' ἑαυτῦ, quod reddunt *apud se*, hâc sententiâ, *sed postquam fecit, apud se sine consilio est*. Sunt etiam exemplaria in quibus ἄνευ βυλῆς, quod in hoc versu desideratur.

20. *Cùm feceris*] In quibusdam libris ἐν τῷ ποιῆσαι, sine pronomine σε. ¶ *Nè pœniteat te*] Positum videtur pro *non pœnitebit te*. Simile, *Hoc fac & vive*, i. vives.

21. *Nè offendas*] Partim librorum μὴ προσκόψῃς. Noster quoque, *non offendes*.

22. *Nè confide via inoffensa*] Corrige ad textum nostrum, *Nè credas via inexplorata*. Nam *inoffensa*, i. ἀπροσκόπτῳ, quod legitur in omnibus libris, Romano excepto, qui unus ἀπροσκόπῳ edidit, id reddes *via non explorata* sive *ignotæ*, ut ὁδὸς ἀπρόσκοπ© sit *via quam antea non exploraveris*. Nam πρόσκοπ© *explorator*. V. Interp. *Nè credas te via laboriosæ*. Quid legit cùm ità verteret ?

23. *In omni opere*] Legitur & ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, *in omni opere bono* ; & apud Interp. nostrum, *in omni opere tuo*, ἐν παντὶ ἔργῳ σε.

24. *Qui credit Legi*] MS. ὁ προσέχων νόμῳ *qui attendit Legi*. Hic versus ità legitur in nonnullis exempl. Ὁ πιςεύων Κυρίῳ προσέχει ἐντολῇ, καὶ ὁ πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ ὐκ ἐλαττωθήσεται, *Qui credit Domino attendit mandato ; & qui illo fretus est non diminuetur*. Vet. Interp. *Qui credit Deo attendit mandatis ; & qui confidit in illo non minorabitur*. ¶ *Non diminuetur*] לא יחסר *non egebit re ullâ*.

GROTIUS.

1. *Rectorem te posuerunt*] Hîc in Sixtina ponitur titulus, ΠΕΡΙ' ἩΓΟΥΜΕ'ΝΩΝ. Sed ἡγύμεν© hîc intelligendus ὁ συμποσιάρχης, *rex vini* Horatio, *modimperator* Varroni : nam pergit adhuc præcepta dare convivalia, ut ex sequentibus apparet. Pertinent autem hæc ad convivia ex symbolis. ¶ *Noli extolli*] Nè isto honore tibi nimiùm place. ¶ *Esto in illis quasi unus ex ipsis*] Age socialiter.

2. *Curam illorum habe, & sic considera*] Nempe ut coquis & vini ministris, mensæque & vasorum apparatoribus, quæ res exiget, imperes, velut ex regali solio. ¶ *Et omni curâ tuâ explicitâ recumbe*] Gr. *Quæ opus sunt fac, & laudem ea de causa assecutus, accumbe*, mensæ scilicet, cum aliis.

3. *Ut læteris propter illos*] Ut gaudeas, cùm videbis illis placere quæ ordinasti. ¶ *Et ornamentum gratiæ accipias coronam*] *Boni ordinis* per te constituti *causâ accipias coronam*, nempe à tota sodalitate, in signum bene gestæ præfecturæ. ¶ *Et dignationem consequaris corrogationis*] Non est in Græco, sed Interpres Latinus hoc addidit, ut intelligeretur de qua corona esset sermo. *Corrogatio* hîc est συμβολή.

4, 5. *Loquere, major natu : decet enim te primum verbum diligenti scientiâ*] Alii codices habent, Λάλησον πρεσβύτερε· alii, Λάλησον, πρεσβύτερε, rectè, ut ostendit oppositum membrum infrà 10. Pergit monita dare convivis. Senes decet loqui gravia & utilia. ¶ *Et non impedias musicam*] Legit ut in Sixtina, καὶ μὴ ἐμποδίσῃς μυσικὰ, *Nè tamen impedias res musicas*. Non ità velim te seriis operam dare ut alia quæ delectant magis quàm prosunt damnes.

6. *Ubi auditus non est nè effundas sermonem*] Hîc negativa malè addita : nam in Græco est, *Ubi est acroama, nè effunde sermonem*. *Acroama* dicuntur & Græcis & Latinis tum cantus, tum ipsi cantores aut fidicines. Iis interstrependum negat. ¶ *Et importunè noli extolli in sapientia tua*] *Noli extra tempus sapientem agere*. Sic Musonius apud Tacitum Hist. 3. *omisit intempestivam sapientiam*. Dandum & hilaritati tempus.

7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in convivio vini*] *Quale est sigillum pyropi in annulo aureo, talis concentus symphoniacorum in convivio*. σύγκειμα *mixtum* quid significat : sed fortè scriptum fuerat σύγκριμα. Idem dicit sententia sequens, nisi quòd ibi *smaragdus*, hîc *carbunculus*.

10. *Adolescens, loquere in tua causa vix*] Dederat modò præceptum senibus convivis ; nunc dat junioribus, quibus loqui vix permittit nisi multùm urgeantur. *Loquere*, ait, *adolescens, si opus tui est*, putà, *si plus semel sis interrogatus*. Græcum est proverbium,

Νέῳ δὲ σιγᾶν μᾶλλον ἢ λαλεῖν πρέπει.

11, 12. *Habeat caput responsum tuum. In multis esto quasi insciens, & audi tacens simul & quærens*] Non tantùm raró vult in convivio loqui juvenem, sed &, ubi loquendum est, pauca. Itaque sic ait, *Contrahe sermonem : dic paucis multa, ut habearis velut sciens, & tamen tacens*, κεφάλαιον hîc quod ἀνακεφαλαιῦν Rom. 13. 9. Ephes. 1. 10. Qui pauca ad rem loquitur, is multò plura scire, sed per verecundiam tacere creditur.

13. *In medio magnatorum non præsumas*] Nè te eis parem geras. Sophocles,

Ἄρχοντές εἰσιν, ὥς' ὑπεικτέον· τί μή ;

¶ *Et ubi sunt senes non multùm loquaris*] Græcum dictum est,

Νέ© ὢν ἀκύειν τῶν γεραιτέρων θέλε.

14. *Ante grandinem præibit coruscatio, & ante verecundiam præibit gratia*] Sicut fulgur cernitur priusquam audiatur tonitru, (de qua re vide Aristotelem 2 Meteor. 9. Senecam Naturalium Quæst. 2. 12.) ità in juvene verecundo, priusquam loquatur, ipse eum in vultu pudor commendat. Euripides,

Τό, τ' ἀιδεῖσθαι σοφία,
Τὰν τ' ἐξαλλάσσυσ' ἔχει
Χάριν.

¶ *Et pro reverentia accedet tibi bona gratia*] Est explicatio dicti præcedentis addita à Latino Interprete.

15. *Et horâ surgendi non te trices*] Gr. *In tempore surge, neque agmen claudito*. ¶ *Præcurre autem prior in domum tuam, & illic avocare*] Gr. *Curre domum, neque ea in re piger esto*. Noli postremus discedere.

16. *Et illic lude, & age conceptiones tuas, & non in delictis & verbo superbo*] Legit, μὴ ἐν ἁμαρτίαις· sed melior est lectio Sixtinæ, ἐκεῖ παῖζε, καὶ ποίει τὰ ἐνθυμήματά σε, καὶ μὴ ἁμάρτῃς ἐν λόγῳ ὑπερηφάνῳ, *Ibi lude, & fac quæ visum fuerit, ità tamen nè quid verbis superbis pecces*. Redeunti à convivio duo dat monita, alterum ad valetudinem pertinens, ut corpus lusu aliquo exerceat ; alterum ad vitandas rixas, ut caveat sibi à verbis insolentibus, quæ sæpe vinum sequi solent.

17. *Et super his omnibus*] *Quod verò præcipuum est.* ¶ *Benedicito Dominum qui fecit te, & inebriantem te ab omnibus bonis suis*] *Benedicere* hîc est Deo gratias agere, & *inebriare* μεθύσκειν vox media, quæ *implere* significat, ut vidimus suprà 1. 13.

18. *Qui timet Dominum excipiet doctrinam ejus*] In Sixtina, ἐκδέξεται παιδείαν, *eruditionem accipiet*, ipso dante scilicet. Hîc absolutis præceptis convivalibus, ad generaliora de Pietate præcepta redit. ¶ *Et qui vigilaverint ad illum invenient benedictionem*] *Et qui manè surgunt*, nempe ad orandum Deum, *consequentur benevolentiam*, ipsius nempe. ὀρθρίζειν hoc sensu habuimus Sap. 6. 14. & hoc libro 4. 13.

19. *Qui quærit legem replebitur ab ea*] Cognitione ejus. ¶ *Et qui insidiosè agit, scandalizabitur ab ea*] Καὶ ὁ ὑποκρινόμενος, σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ, *Simulator verò in eam offendet.* Qui Legis studiosus credi vult, cùm non sit, aliquando in flagitio aliquo, quod latere sperat, deprehendetur, & pœnas Legi dabit.

20. *Qui timent Dominum, invenient judicium justum*] *Justum* deest in Græco. Sensus est, Facilè videbunt quid in re quaque judicari debeat. ¶ *Et justitias quasi lumen accendent*] Beneficia ipsorum longè latéque lucescent.

21. *Peccator homo vitabit correptionem*] Admoneri non vult is qui peccandi consuetudine induruit. ¶ *Et secundùm voluntatem suam inveniet comparationem*] Σύγκριμα, i. *interpretationem legis:* nam & *somniorum interpretatio* σύγκρισις & σύγκριμα apud Danielem. Hoc est quod Livius querebatur de suo seculo, quòd *leges sibi quisque aptas interpretando faceret.*

22. *Vir consilii non disperdet intelligentiam*] *Vir prudens non prætervidebit intellectum*, i. verum Legis sensum. ¶ *Alienus & superbus non pertimescet timorem*] Qui alienus à Lege est, suóque judicio confidit, is nullius facti religione movebitur.

23, 24. *Etiam postquã fecit cum eo sine consilio, & suis insectationibus arguetur. Fili, sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis*] In Sixtina habemus, καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτοῦ ἄνευ βουλῆς. ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς, καὶ ἐν τῷ ποιῆσαί σε μὴ μεταμελοῦ. In aliis Græcis deest σε. Non dubito quin illa μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτοῦ ἄνευ βουλῆς nullum sensum habeant, sintque corrupta ex interpretatione sequentium. Sequentia enim sic legenda arbitror, καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι ἄνευ βουλῆς μεταμελοῦ, *si quid inconsultò feceris, ejus te pœniteat:* qui verus est hujus loci sensus. μεταμέλεια σώτειρα δαίμων, ait Plutarchus.

25. *In via ruinæ non eas*] Ubi viæ sunt arctæ & præcipites: i. periculosa nè attenta. ¶ *Et non offendes in lapides*] In Sixtina, καὶ μὴ προσκόψῃς ἐν λιθώδεσι. Etiam si per salebrosa loca incedas, vide necubi impingas. ¶ *Nec credas te viæ laboriosæ*] Ἀπροσκόπτῳ habent quidam Græci codices. At Sixtinus ἀπροσκόπῳ. Sed legendum ἀπροσκοπήτῳ, i. *non bene explorata.* ¶ *Nè ponas animæ tuæ scandalum*] Non est in Græco; sed est pia explicatio ejus quod præcessit.

26. *Et à filiis tuis cave, & à domesticis tuis attende*] Posterius hoc membrum adjecit Interpres ex Matth. 10. 36. Vide nè filii res tuas dilapident.

27. *In omni opere tuo crede ex fide animæ tuæ*] In Sixtina est, Ἐν παντὶ ἔργῳ πίστευε τῇ ψυχῇ σου. In aliis, Ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου. Veram lectionem monstrant sequentia: legendum enim, Ἐν παντὶ ἔργῳ Θεῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου, *Quidquid aggrediaris, Deo crede intra animum tuum.* ¶ *Hoc enim est conservatio mandatorum*] Μετωνυμία i. *Hæc causa est cur mandata serventur:* nam

28. *Qui credit Deo, attendit mandatis*] Solicitus est nè aut promissis excidat, aut minas incurrat, & de harum & de illorum veritate persuasus. ¶ *Et qui confidit in illo non minorabitur*] Οὐκ ἐλαττωθήσεται, *damnum non feret.*

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λγ'.

1. Ἐλέησον ἡμᾶς, δέσποτα ὁ Θεὸς πάντων, [ὁ παντοκράτωρ] καὶ ἐπίβλεψον καὶ ἐπίβαλε τὸν φόβον σου ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. [τὰ μὴ ἐκζητοῦντά σε]

2. Ἔπαρον τὴν χεῖρά σου ἐπ' ἔθνη ἀλλότρια, καὶ ἰδέτωσαν τὴν δυναστείαν σου.

3. Ὥσπερ ἐνώπιον αὐτῶν ἡγιάσθης ἐν ἡμῖν, οὕτως ἐνώπιον ἡμῶν μεγαλυνθείης ἐν αὐτοῖς.

4. Καὶ ἐπιγνώτωσάν σε, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ἐπέγνωμεν· [ἐπεγνώκαμεν] ὅτι οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ, Κύριε.

5. Ἐγκαίνισον σημεῖα, καὶ ἀλλοίωσον θαυμάσια· δόξασον χεῖρα, καὶ βραχίονα δεξιόν, [C. A.] ὅπως διηγῶνται τὰ θαυμάσιά σου.

6. Ἔγειρον θυμόν, καὶ ἔκχεον ὀργήν· ἔξαρον ἀντίδικον, καὶ ἔκτριψον ἐχθρόν.

7. Σπεῦσον καιρόν, καὶ μνήσθητι ὁρκισμοῦ, καὶ ἐκδιηγησάσθωσαν [ἐκδιηγείσθωσαν] τὰ μεγαλεῖά σου.

8. Ἐν ὀργῇ πυρὸς καταβρωθήτω [καταβρωθήσεται] ὁ σωζόμενος, καὶ οἱ κακοῦντες τὸν λαόν σου εὕροισαν ἀπώλειαν.

9. Σύντριψον κεφαλὰς ἀρχόντων ἐχθρῶν, λεγόντων, Οὐκ ἔστι πλὴν ἡμῶν.

10. Συνάγε πάσας φυλὰς [καὶ συνάγαγε π. τὰς] Ἰακώβ.

11. Λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐπὶ ἐδέσμασι τῶν βρωμάτων αὐτῆς ἐπιμελήσεται.

HOC caput usque ad πάσας φυλὰς Ἰακὼβ, in Latina editione est caput XXXVI. eò usque, *Congrega omnes tribus Jacob*, v. 13. Τὰ μὴ ἐκζητοῦντά σε] Co. V. Interp. à R. Al. abest.

2. Ἔπαρον] I. M. ἔπαρον cæteri. ¶ Καὶ ἰδέτωσαν] R. Al. καὶ εἰδέτωσαν E. ἰδέτωσαν Co. absque copula.

3. Ἐνώπιον ἡμῶν] Al. ἐναντίον ἡμῶν Co.

4. Ἡμεῖς ἐπέγνωμεν] Al. ἡμεῖς σε ἔγνωμεν Co. ἡμεῖς ἐγνώκαμέν σε E.

5. Ὅπως διηγῶνται τ. θ. σου] Co.

6. Ἔκχεον & ἔξαρον R. Al. ἔκχεε & ἔπαρον Co.

7. Ὁρκισμοῦ] R. Al. ὁρισμοῦ E. Vet. Interp. ὀργῆς Co. ¶ Ἐκδιηγησάσθωσάν σοι τὰ] Co. ἐκδιηγησάσθωσαν τὰ Al.

8. Καταβρωθήτω] Co. Al. ¶ Κακοποιοῦντες] C. A. E. fortè pro ἀδικοῦντες.

9. Ἐχθρῶν] Al. ἐθνῶν Co.

10. Συνάγε π. φ. Ἰακώβ] Al. συνάγαγε π. φ. Ἰ. Co. Vide annotatum ad c. 36. 18.

11. Hæc usque ad finem cap. sunt in Latina editione extremo capite 30. ¶ Λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ] R. Co. λαμπρᾷ καρδίᾳ καὶ ἀγαθῇ Al. Ar. B. uterque.

BADVELLUS.

1. TImenti *Dominum nihil*, &c. τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον οὐκ ἀπαντήσει κακόν, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ, καὶ πάλιν ἐξαιρεῖται αὐτόν] *Timenti Dominum non occurret malum, sed in tentatione, ac rursum eripit eum:* aut, *eripiet:* ἐξαιρεῖται, i. *liberabit eum.* Alii postremum membrum ità vertunt, *sed eum Deus è tentatione rursum eripiet.* Mihi autem magìs placet ut nomen *tentationis* ad verbum præcedens *accidet* aut *occurret* referatur; ut hic sit sensus, *Nihil mali atque incommodi homini pio Deum colenti accidere, nisi in tentatione*, in qua Dominus rebus adversis suos probare consuevit; sed cum hujúsmodi spe, *ut eos tandem liberet.* Scimus pios homines in multis ac magnis moléstiis ac periculis versari, sed ex his omnibus ab eo liberantur, qui eos ità probare atque exercere vult.

2. *Non odit Legem*, &c. ἀνὴρ σοφὸς οὐ μισήσει νόμον, ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον] Legitur & πολλῶν *multorum*. *Vir sapiens Legem non odit: at qui simulat in ea, quasi in procella navis.* Multa occurrunt piis studiosísque Legis Divinæ quæ illos possent offendere atque à studio Verbi alienare, nisi studium illud verè & constanter suscepissent: sed ità sentiunt de Lege Dei, itáque in ea affecti sunt, ut in summis etiam afflictionibus Legem Dei diligant, ex eâque suavissimos solatii fructus percipiant. Hypocritæ, qui Legem Dei fictè ac simulatè profitentur, hunc constantem ac suavem Verbi amorem ac delectationem non habent; sed in summa offensione timoréque perpetuo versantur, quasi navis in procella fluctuantes. *Neque* enim *est pax impiis*, ut ait Esaias 48. 22.

4. *Ut in interrogatione*, &c. ὡς ἐρώτημα δῆλον, ἑτοίμασον λόγον, καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ· σύνδησον παιδείαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι] *Ut interrogatio aperta, præpara orationem, & ità audieris: colliga doctrinam, ac tunc responde.* Quidam codices ità legunt, ὡς ἐρώτημα δικαίων, *ut interrogatio justorum*: itaq; alii ità verterunt, *Qualia justi quærunt, talia para dicere.* Sed hæc lectio mihi convenire non videtur: magìs mihi probatur ea quam ex Toletano exemplari reddidimus, in qua Sapiens nos ad studium meditandæ componendæque orationis exhortatur. Est enim in plerisque hoc in genere summa negligentia atque incogitantia, ut nec quid dicant, nec quomodo, cogitent. Eorum perturbata confusáque oratio facit ut nihil planè ac perspicuè dicant, nec intelligantur. Ad propositam quæstionem respondere nihil planè atque intelligenter possumus, nisi orationem ordinemus & componamus. Est autem accurata & composita oratio docti prudentísque propria.

5. *Similia rota currûs intima*, &c. τροχὸς ἁμάξης, σπλάγχνα μωροῦ· καὶ ὡς ἄξων στρεφόμενος, ὁ διαλογισμὸς αὐτοῦ] *Rota currûs, præcordia stulti: & sicut axis versatilis, cogitatio ejus.* Significat hæc sententia animum ingeniúmque stulti vagum, inconstans ac varium, qui cogitationem suam nulla in re fixam habere potest. Est enim ea non minùs volubilis quàm rota currûs ejúsque axis: at sapientis animus in rebus meditandis est attentus ac defixus.

6. *Amicus irrisor est quasi*, &c. ἵππος εἰς ὀχείαν, ὡς φίλος μωκός· ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετίζει] *Equus ad admissuram sicut amicus subsannator*, [aut, *cavillator*] *sub omni sessore hinniet.* Hâc similitudine notat amicum infidum, commutabilem ac varium; qui nullum habet certum quem diligat, sed nunc his, nunc illis inconstanter se accommodat, blanditur, arridet.

7. *Quare dies diem præcellit?* διατί ἡμέρα ὑπερέχει ἡμέρας;] *Cur dies diebus præstat?* i. cur alius alio præstantior est? Significat discrimen quoddam dierum à Domino constitutum, aliósque esse solennes ac celebres ad memoriam rerum Divinarum colendam institutos, atque à communi ordine aliorum separatos; alios verò ad usum communem operum humanorum reservatos. Hæc distinctio dierum festorum & profestorum à Deo instituta, ex Lege cognosci potest.

10. *Et omnes homines*, &c. καὶ ἄνθρωποι πάντες ἀπὸ ἐδάφους, καὶ ἐκ γῆς ἐκτίσθη Ἀδάμ] Significat etiam diversam conditionem fortunámq; hominum à Deo esse, non in rebus solùm externis, ut alii sint divites, alii pauperes; sed etiam in iis quæ ad cognitionem ejus ac communionem pertinent. Omnia enim ejus autoritate providentiâque instituta, sapientissimè gubernantur: ut sicut figulus formator est vasorum, ità Deus autor effectórque creaturarum omnium. *Pauper & dives* (inquit Solomon Prov. 22. 2) *obviaverunt sibi, & utrumque creavit Dominus.*

13. *Ut lutum in manu figuli est*, &c. ὡς πηλὸς κεραμέως ἐν χειρὶ αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ] *Ut argilla figuli in manu ejus, omnes viæ ejus secundùm voluntatem illius*, scilicet *figuli*. Per *vias* significat conditionem luti in voluntate figuli constitutam, ut ex eo effingere atque efficere possit vas ad usum aliquem honestum, aut contrarium. Quam similitudinem Paulus tractat Rom. 9. 29. de electione hominum eorúmque reprobatione disputans. Hunc locum Sapiens de libera Dei potestate magìs generalem instituit.

15. *Ut contrarium malo bonum*, &c. ἀπέναντι τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἀπέναντι τοῦ θανάτου ἡ ζωὴ] i. Oppositum est alterum alteri. A generali communíque hominum conditione venit nunc ad specialem de electione hominum ac rejectione, quam ostendit rerum contrariarum similitudine. Continuat enim propositum locum de libero judicio arbitrióque Dei, in creandis tractandísque hominibus.

16. *Novissimus autem ego evigilavi*, &c. κἀγὼ ἔσχατος ἠγρύπνησα, ὡς καλαμώμενος ὀπίσω τρυγητῶν] *Et ego novissimus evigilavi, ut qui colligit post vindemiatores.* καλαμᾶσθαι propriè accipitur pro σταχυολογεῖν *spicas colligere post messores*, sive *spicilegium facere*: sed accommodatur etiam ad collectionem olivarum, quæ in summis olearum frondibus relictæ sunt, atque etiam uvarum à vindemiatoribus relictarum, quæ propriè βοτρυολογία *racematio* appellatur. Hâc autem similitudine cõmendat Sapiens suum studium, quòd ex Scriptura sancta, quasi quadam optima vinea, has sententias ad vitam instituendam utiles ac salutares, quasi uvas quasdam, decerpserit nobísque tradiderit. Per *vindemiatores* autem intelligit Prophetas, ex quorum libris hæc præcepta ac monita sumpsit. Itaque hanc studii sui commendationem interponit, ut attentos reddat lectores, atque ad hunc librum diligenter legendum audiendúmque excitet. Multæ enim hujusmodi sententiæ παροιμιακαὶ & hîc & in Proverbiis Solomonis interponuntur.

20. *Nec filio, nec uxori, nec fratri*, &c. υἱῷ καὶ γυναικὶ, ἀδελφῷ καὶ φίλῳ μὴ δῷς ἐξουσίαν ἐπὶ σὲ ἐν ζωῇ σου] Hæc sententia est aperta, in qua Sapiens patrem familiâs admonet ut in suis bonis ac fortunis dominium retineat quoad vivet, nec jus suum ante mortem ad alios transferat, suáque à se alienet bona. Liberior enim faciliórque ac certior est usus eorum quæ sunt in nostra potestate quàm quæ in arbitrio aliorum: Itaque hoc proprietatis jus non vult amitti aut alienari ante illud tempus quo moriens hereditatem suam quasi per manus liberis, uxori aut propinquis tradat. Est enim tunc opportuna & justa bonorum successio, atque hereditatis à parentibus ad liberos aut ad alios translatio. Hanc potestatem proprietatémque bonorum patres semper retinuerunt, nisi cùm desiperent, ac rem familiarem malè administrarent. Tunc enim (ut ait Cicero De senectute) *patribus bonis interdici solebat.*

25. *Pabula, virga, onerâque*, &c. χορτάσματα, καὶ ῥάβδος, καὶ φορτία ὄνῳ] Hæc præcepta sunt œconomica, ad rem familiarem domesticámque pertinentia: illud prius de dominio bonorum retinendo, hoc verò de officio servorum, eâque ratione quâ patres familiarum in eos uti debent. Conditio autem servorum tunc fuit alia quàm est apud nos. Apud eos servi aut domi nascebantur, aut capti in bello vendebantur: in quos domini summam & acerbam potestatem habebant. Itaque quæ severitas in eos sit adhibenda, aut etiam humanitas, Sapiens hoc loco præcipit. Cicero, De officiis, *Est autem infima conditio & fortuna servorum: quibus non malè præcipiunt qui ità jubent uti ut mercenariis, ad operam exigendam & justa præbenda.* Hoc idem monet Paulus Col. 4. 1. *Vos domini, quod justum æquúmque est servis vestris præbete.*

26. *Opus servo faciendum*, &c. ἔργασαι ἐν παιδὶ, καὶ εὑρήσεις [Legitur & ζητήσει *quæret*] ἀνάπαυσιν· ἄνες χεῖρας αὐτῷ, καὶ ζητήσει ἐλευθερίαν] *Operare in servo, & invenies quietem: remitte manus ei, & quæret libertatem.* Hæc sententia monet, servum justis operibus esse occupandum. Quid commodi ex eo officio, aut incommodi ex otio contrario consequatur, ostendit. Est enim sententia ἀντιθετικὴ, i. *verborum contentione oppositionéque confecta.*

30. *Adige* eum *ad opus*, &c. εἰς ἔργα κατάστησον, καθὼς πρέπει αὐτῷ] *Constitue* eum *in opera, quemadmodum decet eum*: i. iis eum operibus occupa quæ ipsius officium requirit; sive, quæ is debet facere. Est enim hæc justa opera quæ à servis exigitur. ¶ *Caveto tamen nimius*, &c. καὶ μὴ περισσεύσῃς ἐπὶ πάσῃ σαρκί] *Et non nimius sis omni carni*: i. nè sis nimiùm acerbus in hujusmodi infimæ conditionis homines: in eos tuo jure ac potestate nè abutaris. Erat enim acerba dominorum in servos potestas: ab ea igitur acerbitate ad humanitatem ac moderationem dominos Sapiens

hoc

hoc in loco revocat, eósque admonet ut cum judicio ac ratione eos tractent.

31. *Si tibi servus est*, &c. εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἔστω σοι ὡς ἡ ψυχή σου· ὅτι ἐν αἵματι ἐκτήσω αὐτὸν] *Si est tibi servus, sit tibi sicut anima tua: quoniam in sanguine acquisivisti eum.* Quidam vertunt IN SANGUINE, *loco* [aut, *vice*] *sanguinis* quo vita continetur: quemadmodum postea dicit, *non minùs indigere eo quàm propriâ animâ.* Ex quo significat, servi operam ad usum hujus vitæ maximè opportunam & necessariam esse. Hæc expositio mihi non displicet: exemplaria tamen variant. Quædam ità legunt in principio hujus sententiæ, *sit tibi ut tu*: deinde in sequentibus, *tracta illum ut teipsum*: sed ad sensum non multum interest. Significat enim, servum propter necessaria vitæ munera diligendum esse, summâque humanitate prosequendum ac tractandum.

CASTELLIO.

5. DUM *stultus eloquitur quæ habet in pectore, est perinde ac versata circum axem rota plaustri*] Ægre loquitur, & radit aures.

31. *Si tibi fidelis servus est, sit eâdem conditione quâ es tu, quoniam consanguineum eum comparasti*] Non est bellua, sed homo ut tu.

DRUSIUS.

1. T*imenti Dominum non occurret malum*] Hinc lucem facies Salomoni quo in loco ità scribit Prov. 12. 21. *non accidet justo ulla iniquitas*, i. pœna iniquitatis. Nam adversa quæ eveniunt justo non sunt pœnæ sed probamenta tantùm. Præterea bono illius accidunt: Ideo non sunt verè mala. Quod indicat Augustinus per hæc verba, *Justo qui nocet non verè nocet, quandoquidem mercedem ejus auget in cœlo.* Huc facit illud Apostoli Rom. 8. *Scimus quia diligentibus Deum omnia pro bono cedunt*: & quod Tobiæ 12. *Bonum facite, & malum non eveniet vobis.* Nam, ut Gregorius ait, *nulla nocebit adversitas, si nulla dominetur iniquitas.* Hanc sententiam Cicero extulit his verbis, *Nec unquam viro bono quicquam mali evenire potest, nec vivo nec mortuo, nec unquam ejus res à Diis immortalibus negliguntur.* ¶ *Nisi in tentatione*] Hîc ἀλλὰ *nisi*, ut Marc. 9. & 2 Cor. 2. Sic אלא apud Rabinos. Mercerus in particulis, אלא *sed, nisi.* Elias Thesbite, אלא *dictio Græca quæ sonat* כי אם, *sed, nisi.* Videtur potiùs Ebraica esse composita ex אם & לא. Sic εἰ μὴ, *nisi, sed.* Hoc arbitrarium esse volo, nolo ut fit certum. ¶ *Eripitur*] Ἐξελεῖται. Sic A. B. R. cum MS. Alii codd. habent Ἐξαιρεῖται αὐτὸν, *eripiet eum.*

2. *Ut navis in procella*] Ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον, *quasi in procella navis.* Sic Interp. Vet. Diversa lectio est in C. & utroque Cam. ὡς ἐν καταιγίδι πολλῶν *tanquam in procella multorum*, sub. *ventorum*, aut *fluctuum.*

3 *Tanquam interrogatio Urim*] Ὡς ἐρώτημα δήλων. Notatum ità esse in plerisq; libris. Quod de MSS. intelligendum est. Nam impressi partim δικαίων, partim δήλων habent. Ἐρώτημα δήλων, *interrogatio manifesta.* Id alii cum sequentibus connectunt, alii codices referunt ad præcedentia. Consule Biblia Roberti. Nam editiones Camerarii variant. In MS. Heidelb. ὡς ἐρώτημα δηλῶν, cum accentu circumflexo in ultima. Quam scripturam aliquatenus expressit Interp. antiquus. Nam in eo, *Qui interrogationem manifestat.* Dico, aliquatenus, quia videtur mihi legisse ὃς pro ὡς. His omissis, venio nunc ad lectionem textûs nostri, quam puto germanam esse. Sed quid ἐρώτημα δήλων; Verto *interrogatio Urim*, i. האורים. Nam respexit (videtur certè) ad locum qui habetur Num. 27. 21. Καὶ ἔναντι Ἐλεάζαρ τοῦ ἱερέως στήσεται, καὶ ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι Κυρίου, במשפט אורים. Scilicet, quod *Urim* Ebræi dicunt, id à Græcis Interp. translatum fuisse aliquoties in δήλων aut δήλωσιν, q. tu dicas *manifestationum* aut *illustrationem.* Quod præter locum modò adductum alius Exod. 28, 30. manifestum facit. Nam ubi legimus, *& pones in pectorali judicii Urim & Thummim*, in libris Græcorum est, καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὸ λόγιον τῆς κρίσεως τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν. Sed magis quod in hoc l. 45. 17. λογίῳ κρίσεως, καὶ δήλοις ἀληθείας, בחושן המשפט באורים ותמים. Quo fit ut scribendum putem δήλοις, ἀληθείαις, vel certè δήλοις ἀληθείας. Ezræ 2. 63. אורים τοῖς φωτίζουσι, ותמים καὶ τοῖς τελείοις.

4. *Concilia tibi eruditionem*] Σύνδησον παιδείαν, *colliga sive devinci disciplinam: compara eruditionem.* Verbum συνδέω inter alia significat *concilio.* Propriè est COLLIGO sive *simul ligo* aut *unà vincio.* Videtur esse Tralatio à manipulis. Ebraicè אסור מוסר. L. V. *& conservabit disciplinam*, καὶ συντηρήσει παιδείαν.

6. *Equus admissarius*] MS. ἵππος ὡς ὀχείας, & mox φίλος μωκὸς ultimâ acutâ. ¶ *Hinnit*] Χρεμετίζει A. B. R. χρεμετιεῖ reliqui.

8. *Mutavit tempora*] *Diversa ac varia tempora fecit.* Sic paulò pòst, ἠλλοίωσε τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, *diversas fecit vias ipsorum.* Ebraicè שנה, unde כלים שונים *vasa mutantia*; i. varia; & מלות שונות *verba diversa.*

12. *Benedixit*] Εὐλόγησεν est in MS. in aliis εὐλόγησεν.

¶ *Admovit*] Ἤγγισεν *appropinquare fecit*, ad se applicavit. Alibi ἐγγίζω *appropinquo, accedo.* Quod est נגש. Sed hîc valet הגיש. Sunt editiones in quibus ἤγγυσεν scriptum, videlicet Camerarii, & aliæ ad exemplar Toletanum excusæ. Nam dicimus ἐγγὺς *propè*: à quo esset ἐγγύζω, sed in usu ἐγγίζω, quod putatur ἰῶτα accepisse ex comparativo ἐγγίων.

13. *Evertit*] Libri quidam ἀνέτρεψεν habent, & mox ἀπὸ στάσεως αὐτῶν in num. plur.

14. *Sic homines in manu factoris sui*] Lectio alia, οὕτως ἄνθρωπος ἐν χειρὶ ποιήσαντος αὐτὸν, *Sic homo est in manu ejus qui fecit ipsum.* Hanc secutus videtur Interpres qui à vulgo nomen accepit. Nam vertit, *Sic homo in manu illius qui se fecit.*

16. *Similiter peccatori contrarius pius*] Hoc non legitur in A. B. R. nec in MS. nec in L. V.

17. *Bina sunt*] שנים שנים, i. *bina.* Ad v. *duo duo.*

18. *Et possedi eos ut ab initio*] Pars exemplarium καὶ κατεκληρονόμησα, ut notatum in edit. Rom. Hoc membrum in plerisque codd. desideratur.

19. *Post vindemiatores*] MS. ὀπίσω τρυγητῶν. ¶ *Replevi*] Quidam libri ἔπλησα. ¶ *Lacum torcularis*] יקב. Alibi occurrit ὑπολήνιον eodem significatu. Hic versus cum sequentibus usque ad finem capitis habetur in A. & R. capite 30.

20. *Considerate quòd non mihi soli laboraverim*] Hæc aliter paulò leguntur in fine cap. 24. Nam ibi Ἴδετε, hic Κατανοήσατε· ibi τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτήν, hic τοῖς ζητοῦσι παιδείαν, vel, ut est in MS. ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ζητοῦσι σοφίαν, *sed & omnibus quærentibus sapientiam.*

21. *Audite me, magnates populi*] In quibusdam editionibus Græcis Ἀκούσατε, μεγιστᾶνες, *Audite, magnates*: & in Vet. Latina, *Audite me, magnati & omnes populi*, ἀκούσατέ μου, μεγιστᾶνες καὶ πάντες λαοί. Familiare huic Interpreti ut declinet *magnati, magnatorum, magnatis.* Quæ nunc aliter declinantur.

22. *In te*] Alicubi ἐπὶ σεαυτὸν *in teipsum.*

24. *Et est spiritus in te*] Καὶ πνοὴ ἐν σοὶ, subintelligitur ἐστι· quod expressum in nonnullis codd. ¶ *Cum ullo homine*] Impressi omnes πάσῃ σαρκί. MS. ἐν πάσῃ σαρκί.

26. *Et ne imponat labem*] Codices aliqui καὶ μὴ δῷς· alii qui μὴ δῷς absque copulante. In his est MS. & L. V.

27. *Tempore mortis*] Addendum pronomen *tua.* Nam in textu nostro τελευτῆς σου. Quod etiam priscus Interp. legit. Aliqua tamen exemplaria ἐν καιρῷ τελευτῆς, absque σου quod in idem recidit.

28. *Opus servo*] In quibusdam ἔργα οἰκέτῃ, *opera servo.* Sic Aristoteles scribit servis deberi ἔργα, κόλασιν καὶ τροφὴν, *opera, castigationem & alimentum.*

29. *Exerce servum in opere, & invenies requiem*] Pro ἐν παιδὶ MS. habet ἐν τῷ παιδὶ cum articulo. Hæc scriptura est codicum A. B. R. Quam etiam Robertus expressit. Hic παῖς accipitur pro *servo.* Nam sic Græci referunt interdum

terdum nomen עבד, quod δοῦλον significat. Libri editi ad E. Compl. Ἔργασαι ἐν παιδείᾳ, καὶ ζητήσει ἀνάπαυσιν· quæ sic in Latinum sermonem convertit Camerarius, *Exerce eum in disciplina, & quæret requiem.* Placet magis prior lectio. Quanquam apud Interp. nostrum, *Operatur in disciplina, & quærit requiescere.*

30. *Flectunt cervicem*] Libri pars κάμψουσι, pars κάμψουσι. MS. τράχηλον κάμψουσιν *cervicem flectent.* ¶ *Et servo malefico*] Καὶ οἰκέτῃ κακούργῳ. Exemplaria, quæ vidi, non variant. Sed Camerarius annotat alicubi esse καὶ οἰκέτου κακούργου, ut verbum κάμψουσι commune repetatur.

33. *Sed nè sis nimius in ullum hominem*] Καὶ μὴ περισσεύσῃς ἐν πάσῃ σαρκί, *& nè sis nimius in ullam carnem.* Id quidam explicant *in ullum corpus.* Nam *caro* etiam *corpus* denotat. Græci autem peculiariter servos σώματα vocabant. Quod notatum à me alibi. Alibi πάσῃ σαρκί. Quam lectionem sic interpretatur Camerarius, *& nè sis superfluus ulli carni.* Vet. Interp. videtur legisse ἐπὶ πάσῃ σαρκί. Nam vertit *super omnem carnem.*

34. *Si tibi servus est*] Non δοῦλος, sed οἰκέτης· id propriè *domesticum* significat. Nam ab οἶκος deductum. Sic prisci illi Romani servos vocabant *familiares.* Quod testatur Seneca, epist. 47. ità scribens, *Nè illud quidem videtis, quàm omnem invidiam majores nostri dominis, omnem contumeliam servis detraxerint? Dominum* patrem familiæ *appellaverunt, servos (quod etiam in mimis adhuc durat)* familiares. ¶ *Sit tanquam tu*] Ἔσω ὡς σύ. Sic A. B. R. cum MS. Alia exempl. habent ἔστω σοι ὡς ἡ ψυχή σου, & Interp. Vulg. *sit tibi quasi anima tua.* ¶ *Quoniam pretio comparasti eum*] Ὅτι ἐν αἵματι ἐκτήσω αὐτόν, *quoniam sanguine comparasti eum.* Antiquus Interp. legit, ut apparet, ἐν αἵματι ψυχῆς· nam vertit *in sanguine animæ.* Adferam nunc conjecturam meam de hoc loco. Si unam literam immutaveris, erit ἐν αἵμασι id valet *pretio.* Quod Ebræi dicerent בדמים: quomodo avum edidisse valde credibile est. Sunt autem דמים *pretia rerum:* nec dicimus hoc sensu בדם, quod quidem sciam. Hinc דמים קלים *pretium vile;* דמים יקרים *grave pretium,* βαρύτιμον.

35. *Tracta ipsum ut teipsum*] Alibi ὡς ἀδελφὸν *ut fratrem.* Seneca, *Vive cum servo clementer. In iter quoque & in sermonem admitte, & in consilium, & in convictum.* Huc pertinet & illud, *Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velis vivere.* ¶ *Eo indiges*] MS. ἐπιδεήσῃς αὐτοῦ.

37. *Quòd si eum afflixeris*] Ἐὰν κακώσῃς αὐτόν. In nonnullis exempl. additum ἀδίκως *injustè.* Quod legit autor editionis Vulgatæ Latinæ, referens, *Si læseris eum injustè.* Mihi glossema videtur. ¶ *Discedens*] Ἀπάρας *solvens navi,* aut *abiens, discedens.* Nam utrumque verbum Græcum significat. Quod Interp. noster non intellexit, cùm verteret, *& si extollens discesserit.* ¶ *Aufugerit*] In R. ἀποδρᾷ, & in MS. ἀπέδρα, & in cæteris ἀποδράσῃ.

GROTIUS.

1. Timenti Dominum non occurrent mala] *Non eveniet malum,* permanens scilicet. ¶ *Sed in tentatione Deus illum conservabit, & liberabit à malis*] In Græcis plerisque, ἀλλ᾽ ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξαιρεῖται αὐτόν, *sed tentatum* Deus (nam hic nominativus sæpissimè apud Hebræos subticetur) non semel tantùm, sed *iterum,* i. sæpius, *eximet.* In Sixtina eodem sensu, καὶ πάλιν ἐξελεῖται, *eximetur iterum.*

2. *Sapiens non odit mandata & justitias*] Gr. *non odit legem.* Præcepta Legis ei non displicent. ¶ *Et non illidetur quasi in procella navis*] In Græco Sixtino, ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον· optimè. *Qui verò Legis studium simulat* (qualis ille de quo suprà 22. 19) *jactatur ut in procella navigium:* nunc enim piè agit, ut aliis placeat, nunc impiè, ut sibi.

3. *Homo sensatus credit legi Dei*] *Confidit Legi,* i. promissis quæ sunt in Lege. ¶ *Et lex illi fidelis, qui interrogationem manifestat*] Hæc in Latino malè discerpta, in Græco cohærent, καὶ νόμος αὐτῷ πιστός, ὡς ἐρώτημα δήλων. Hæc enim vera lectio; unde duæ corruptæ, δήλων, & δήλου. Non magis eum Lex decipiet quàm responsum per Urim & Thumim, quod in rebus magnis Principes populi consulebant. אורים vertitur voce δήλων Num. 27. 21. 1 Sam. 28. 6. & infrà 45. 12. alibi voce δηλώσεως, ut Exod. 28. 26. Levit. 8. 8. & Philoni in Allegoriis. Quod autem Hebraicè dicitur אורים ותמים, id δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν vertunt LXX & Philo. Est autem ἓν διὰ δυοῖν, pro δήλωσις, aut τὰ δῆλα τῆς ἀληθείας, quomodo accepit hic Scriptor infrà 45. 12. Vide quæ de hac re diximus ad lib. 1 De V. R. Chr.

4. *Parabit verbum, & sic deprecatus exaudietur*] In Græco aliter, ἑτοίμασον λόγον, καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ. i. *Ut libenter audiaris, quæ dicturus es para:* præmeditare. ¶ *Et conservabit disciplinam, & tunc respondebit*] Gr. σύνδησον παιδείαν, καὶ ἀποκρίθητι, *Contrahe eruditionem* in pauca verba, ac sic *responde,* ἀποφθεγματικῶς scilicet.

5. *Præcordia fatui quasi rota carri, & quasi axis versatilis cogitatus illius*] Nihil in eo stabile.

6. *Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni suprà sedente hinnit*] Scripsit, puto, Interpres *equus admissarius:* nam in Græco ἵππος εἰς ὀχείαν. Non veretur is equitem offendere visâ equâ: ità & irrisor amico non parcit, nè dictum perdat.

7. *Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à Sole?*] In Græco hæc proponitur quæstio, *Cur dies diem superat, cùm omnis lux diei per totum annum sit à Sole?* Sequitur responsum.

8. *A Domini scientia separati sunt*] *Decreto Dei distincti sunt.* Nam γνῶσις sæpe *decretum* significat: itaque דעת alibi γνῶσις, alibi βουλὴ vertitur. Vide Psal. 1. 6. Rom. 11. 33. ¶ *Facto Sole & præceptum custodiente*] Non est in Græcis.

9. *Et immutavit tempora, & dies festos eorum*] *Deus enim discriminavit tempora cætera, & festa tempora.* ¶ *Et in illis dies festos celebraverunt ad horam*] Hæc quoque in Græcis absunt.

10. *Et ex ipsis exaltavit & magnificavit Deus, & ex ipsis posuit in numerum dierum*] *Quosdam eorum* dierum *Deus extulit ac consecravit, alios constituit ad numerum dierum implendum.* Sic

Nos numeri sumus.——

i. nihil in nobis eximii est. Reliquit eos in plebe dierum. Hæc dixit ut ostenderet pari modo homines Dei donis distingui. Similitudo est ex parte, ut pleræque. Vide quæ diximus ad Jac. 2. 15. ¶ *Et omnes homines de solo & ex terra unde creatus est Adam*] *Sic omnes homines ex humo: nam Adam* eorum parens *ex terra formatus est.*

11. *In multitudine disciplinæ Dominus separavit eos*] Ingens inter eos discrimen, Deo sic disponente, facit scientiæ modus. ¶ *Et immutavit vias eorum*] Fecit ut vivendi rationes differrent.

12. *Ex ipsis benedixit & exaltavit*] Quosdam opibus & honoribus extulit, ut Reges & Principes. ¶ *Et ex ipsis sanctificavit, & ad se applicavit*] Sibi proprios fecit, ut Sacerdotes & Levitas. ¶ *Et ex ipsis maledixit, & humiliavit, & convertit illos à separatione ipsorum*] *Evertit eos à stationibus suis,* ut Canaanis progeniem.

13. *Quasi lutum figuli in manu ipsius*] Hæc comparatio tantùm ostendit quid Deus possit. Nam in causis cur hunc sic, alium aliter tractet, aliæ sunt rationes, quanquam sæpe latentes. Vide Esa. 29. 16. & 41. 25. & 45. 9. & 64. 8. Jer. 18. 6. ¶ *Plasmare illud & disponere*] Hoc ab Interprete additum est.

14. *Omnes viæ ejus secundùm dispositionem ejus*] *Omnes viæ* (i. formæ luti) *sunt pro ipsius* plastæ *arbitratu,* κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ. ¶ *Sic homo in manu illius qui fecit*] Hæc est ἀπόδοσις. MANUS enim *potestatem* significant. ¶ *Et reddet illi secundùm judicium suum*] Hic & ponitur pro *sed:* ostendit enim in eo esse differentiam, quòd Homo juris sit capax, non autem Lutum. κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, nempe hominis, *prout eum tractari jus est.* Sic משפט sumitur Lev. 5. 10. & 9. 16.

15. *Contra*

15. *Contra malum bonum est*] Pythagoras ad Bonum & Malum, tanquam summas classes, referebat res omnes. ¶ *Et contra mortem vita*] Γενεὰ κ) φθορά. Omnia ex contrariis constare, vetus Physicorum sententia, teste Aristotele. Id νεῖκ© Empedocli. ¶ *Sic & contra virum justum peccator*] Non mirum ergò ait si Deus & malos quosdam esse permittit, ut aliorum bonitas eò magis luceat. ¶ *Et sic intuere in omnia opera Altissimi, duo & duo, & unum contra unum*] Bina ferme omnia videas, & quidem inter se pugnantia. Theophrastus, δόξῃ δ' ἂν κ) τῦτο ἔχειν ἀπορίαν, εἰ μὴ ἄρα ἀπειρίαν τῷ ζητεῖν· τί δήποτε ἡ φύσις κ) ὅλη ἡ οὐσία τῦ παντὸς ἐν ἐναντίοις ἐςὶ κ) χεδὸν ἰσομοιρεῖ τὸ χεῖρον τῷ βελτίονι· μᾶλλον ἢ κ) πολὺ πλεῖον ἐςίν. Deinde, ἔςι ἢ κ) τὸ δοκεῖν παράδοξόν τι εἶναι, ὡς ἐχ οἷόν τ' ἐςὶ ἓν ἀνδ. τῶν ἐναντίων.

16. *Et ego novissimus evigilavi*] Post tot sapientes lucubravi. ¶ *Et quasi qui colligit acinos post vindemiatores*] *Qui racemationem facit post vindemiam*. Id simile quasi *spicilegium* dicat *post messores*. De utroq; dicitur καλαμᾶσθ Jer. 6. 9.

17. *In benedictione Dei & ipse speravi*] Speravi Deum adfuturum mihi laboranti. ¶ *Et quasi qui vindemiat replevi torcular*] Tantum vini feci quasi non racemator fuissem, sed vindemiator. Tot egregia monita partim collegi, partim reperi.

18. *Respicite quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus disciplinam*] Hoc exemplum meum vos quoque sequimini.

19. *Et omnes populi*] Non est in Græco. ¶ *Et rectores Ecclesia*] i. Populi.

20. *Filio & mulieri, fratri & amico non des potestatem super te in vita tua*] i. In iis rebus quæ te in vitæ periculum possint adducere: noli illis credere quæ prodendo te possint evertere. ¶ *Et non dederis alii possessionem tuam*] Noli bona tua omnia dare alteri. ¶ *Nè fortè pœniteat te, & depreceris pro illis*] Nè cogaris aliis supplicare propter bona, ubi te liberalitatis nimiæ serò pœnitebit.

21. *Non immutabit te omnis caro*] *Nè te mortali cuiquam mancipes*, i. obnoxium facias.

22. *Melius est enim ut filii tui te rogent quàm te respicere in manus filiorum tuorum*] Turpe pater filio supplex.

23, 24. *In omnibus operibus tuis præcellens esto, nè dederis maculam in gloria tua in die consummationis dierum vitæ tuæ*] *In cunctis quæ facienda sunt fac tua auctoritas præponderet: neque hunc honorem patere in senectute tua ullâ maculâ aspergi.* ὑπέρἀγειν est *præponderare*, etiam infrà 36. 24. Magnum dedecus est viro seni, si dicatur ab uxore aut liberis regi. ¶ *Et in tempore exitûs tui distribue hereditatem tuam*] i. Non antè; testamento, non contractu. Testandi mos quàm sit vetus ostendimus ad Gen. 15. 3. neque Lex Hebræis hanc potestatem ademerat omnem, sed terminis quibusdam incluserat. Vide Deut. 21. 16.

25. *Cibaria*] *Pabulum*, χορτάσματα. Hic in Græco adscriptus titulus, ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΩΝ. ¶ *Et virga & onus asino*] Conveniunt scilicet. ¶ *Panis & disciplina & opus servo*] Δύλῳ μισθὸς, τροφή, ait Aristoteles. Vide ad hoc argumentum pertinentia De J. B. ac P. lib. 1. cap. 5. §. 27. lib. 3. cap. 14. §. 6.

26. *Operatur in disciplina, & quærit requiescere*] *Operare eum fac juxta disciplinam.* ἐργάσαι hic est הפעיל. Nam Hellenistæ, quia eam formam conjugationis non habent, activum simplex pro eo usurpant, ut βασιλεύειν pro *facere regnare*, & similia multa. Si sedulò servum opere exerceas, nihil aliud quàm somnum quæret. ¶ *Laxa manus illi, & quærit libertatem*] At si indulgenter eum habeas, de fuga cogitabit. Sic & milites otio lasciviunt.

27, 28, 29. *Jugum & lorum curvant collum durum*] Gr. *curvant collum*, nempe bovis. ¶ *Et servum inclinant operationes assiduæ: servo malevolo tortura & compedes*] In Græco prior pars deest; tantùm est, *Servo autem malè agenti vincula & tormenta*, supple *debentur*. ¶ *Mitte illum in operationem, nè vacet: multam enim malitiam docuit otiositas*] Sæpe id monet Tacitus.

*30. *In opera constitue eum: sic enim condecet illum*] Gr. *Operi eum admove, sicut eum decet.* Operi urbano, aut rustico, pro sorte ipsius. ¶ *Quòd si non obedierit, curva illum compedibus*] Aggrava illi compedes. Plautus,

Ubi ponderosas crassas capiat compedes.

¶ *Et non amplifices super omnem carnem*] In Græco legitur quidem, κ) μὴ περισσεύσῃς ἐν πάσῃ σαρκί· sed legendum putem, κ) μὴ περπερεύσῃς, *attamen nihil perperàm agas in quemvis hominem*. Id enim optimè cohæret cum parte altera hujus dicti. In loco 1 Cor. 13. 4. ὁ περπερεύεται, Latina versio habet *non agit perperàm*. In Glossis quoque, Περπερεύομαι, *perperàm ago*. ¶ *Verùm sine judicio nihil facias grave*] Gr. *& sine judicio nihil facias*. Sensum benè expressit Lat. Interpres. Vult enim dicere, non sine gravi causa servum ità tractandum ut de vita periclitetur.

31. *Si est tibi servus fidelis*] Illud *fidelis* non malè addidit Interpres. ¶ *Sit tibi quasi anima tua*] Sic Græci multi, ἔςω σοι ὡς ἡ ψυχή σε. Sixtina, sed ex margine, ut puto, ἔςω σοι ὡς σύ. Nam Hebræis כנפשך est *velut tute ipse*. Curam ejus habe ut tuiipsius. ¶ *Quasi fratrem sic eum tracta*] Hoc pòst in Græco sequitur, ut dicemus. ¶ *Quoniam in sanguine animæ comparasti illum*] *Quia sanguine eum quæsivisti*, i. periculo vitæ tuæ. Agit de bello captis, quos Græci δοριαλώτυς vocant. Post hæc verba sequitur in Græco, εἰ ἔςι σοι οἰκέτης, ἄγε αὐτὸν ὡς ἀδελφόν· ὅτι ὡς ἡ ψυχή σε ἐπιδεήσεις αὐτῦ. Scriptum fuisse puto, ὅτι ὡς ψυχῆς σε ἐπιδεήσεις αὐτῦ. *Si servus tibi fuerit, ut fratrem eum tracta: nam opus eo habebis ut temetipso.* Hæc sententia ad servos populares pertinere videtur, qui *fratres* dicuntur Deut. 15. 12. *Opus eo habebis ut temetipso*: quia *servus est domini* ὄργανον ἔμψυχον, ut ait Aristoteles.

32. *Si læseris eum injustè*] *Si malè eum per injuriam tractaveris*, ἐὰν κακώσῃς αὐτὸν ἀδίκως.

33. *Et si extollens discesserit, quem quæras, & in qua via quæras illum nescis*] In Græco tantùm, *& abiens fugerit, quâ viâ eum quæras?*

Semel fugiendi si data est occasio,
Satis est: nunquam pòst illum posses prendere:

ut cum Plauto loquar.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λδ'.

1. Ἀγρυπνία πλέτε ἐκτήκει σάρκας, ἡ ἡ μέριμνα αὐτῦ ἀφιςᾷ ὕπνον.

2. Μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, κ) ἀῤῥώςημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπν©.

3. Ἐκοπίασε πλέσι© ἐν συναγωγῇ χρημάτων, κ) ἐν τῇ ἀναπαύσει ἐμπίπλαται τ' τρυφημάτων αὐτῦ.

4. Ἐκοπίασε πτωχὸς ἐν ἐλαττώσει βίε, κ) ἐν τῇ ἀναπαύσει ἐπιδεὴς γίνεται.

5. Ὁ ἀγαπῶν χρυσίον ἐ δικαιωθήσεται, κ) ὁ διώκων διαφθορὰν αὐτὸς [αὐτὰ] πλησθήσεται.

6. Πολλοὶ ἐδόθησαν εἰς πτῶμα χάριν χρυσίε, κ) ἐγενήθη [ἡ] ἀπώλεια αὐτῶν κτ' πρόσωπον αὐτῶν.

7. Ξύλον προσκόμματός ἐςι τοῖς ἐνθυσιάζεσιν αὐτῷ, κ) πᾶς ἄφρων ἁλώσεται ἐν αὐτῷ.

8. Μακάρι© πλέσι© ὃς εὑρέθη ἄμωμ©, κ) ὃς ὀπίσω χρυσίε ἐκ ἐπορεύθη.

9. Τίς ἐςιν [C. A.] αὐτὸς, κ) μακαριῦμεν αὐτόν; ἐποίησε γδ θαυμάσια ἐν λαῷ αὐτῦ.

10. Τίς ἐδοκιμάσθη ἐν αὐτῷ, κ) ἐτελειώθη; κ) ἔςαι εἰς καύχησιν.

11. Τίς ἐδύνατο παραβῆναι, ἡ ἐ παρέβη; κ) ποιῆσαι κακὰ, κ) ἐκ ἐποίησε;

12. [C. A.] Διὰ τῦτο ςερεωθήσεται τὰ ἀγαθὰ αὐτῦ, κ) τὰς ἐλεημοσύνας αὐτῦ ἐκδιηγήσεται ἐκκλησία.

13. Ἐπὶ τραπέζης [μεγάλης] ἐκάθισας· μὴ ἀνοίξῃς ἐπ' αὐτῆς φάρυγγά σου.

14. Καὶ μὴ εἴπῃς, Πολλά γε τὰ ἐπ' αὐτῆς.

15. Μνήσθητι ὅτι κακὸν ὀφθαλμὸς πονηρός· καὶ πονηρότερον ὀφθαλμοῦ τί ἔκτισται; διὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς προσώπου δακρύει.

16. Οὗ ἐὰν [ἂν] ἐπιβλέψῃ, μὴ ἐκτείνῃς χεῖρά σου, καὶ μὴ συνθλίβου αὐτῷ ἐν τρυβλίῳ. [ἀντ' αὐτοῦ ἐν τῷ]

17. Νόει τὰ τοῦ πλησίον ἐκ σεαυτοῦ, [ἐξ ἑαυτοῦ] καὶ ἐπὶ παντὶ πράγματι διανοοῦ.

18. Φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι, καὶ μὴ διαμασῶ, [διαμασσῶ] μὴ μισηθῇς.

19. Παῦσαι πρῶτος χάριν παιδείας, καὶ μὴ ἀπληστεύου· μήποτε προσκόψῃς.

20. Καὶ εἰ ἀνὰ μέσον πλειόνων ἐκάθισας, πρότερος αὐτῶν μὴ ἐκτείνῃς τὴν χεῖρά σου.

21. Ὡς ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ τὸ ὀλίγον, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ οὐκ ἀσθμαίνει.

22. Ὕπνος ὑγιείας ἐπὶ ἐντέρῳ μετρίῳ· ἀνέστη πρωΐ, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ.

23. Πόνος ἀγρυπνίας καὶ χολέρας, καὶ στρόφος, μετὰ ἀνδρὸς ἀπλήστου.

24. Καὶ εἰ ἐβιάσθης ἐν ἐδέσμασιν, ἀνάστα μεσοπωρῶν, καὶ ἀναπαύσῃ.

25. Ἄκουσόν μου, τέκνον, καὶ μὴ ἐξουδενώσῃς [ἐξουθεν.] με, καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ εὑρήσεις τοὺς λόγους μου.

26. Ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις [λόγοις] σου γίνου ἐντρεχής, καὶ πᾶν ἀρρώστημα οὐ μή σοι ἀπαντήσῃ.

27. Λαμπρὸν ἐπ' ἄρτοις εὐλογήσει χείλη, καὶ [ἡ] μαρτυρία τῆς καλλονῆς αὐτοῦ πιστή.

28. Πονηρῷ ἐπ' ἄρτῳ διαγογγύσει πόλις, καὶ ἡ μαρτυρία τῆς πονηρίας αὐτοῦ ἀκριβής.

29. Ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου, πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ οἶνος.

30. [C. A.] Ὡς κάμινος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, οὕτως οἶνος καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερηφάνων.

31. Ἐπίσον [ἐπίσης] ζωῆς οἶνος ἀνθρώπῳ, ἐὰν πίνῃς αὐτὸν [ἐν] μέτρῳ αὐτοῦ.

32. Τίς ζωὴ ἐλαττουμένῳ [ἐλαττουμένη] οἴνῳ; καὶ αὐτὸς ἔκτισται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις. [ἀνθρώπων]

33. Ἀγαλλίαμα καρδίας, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς, οἶνος πινόμενος ἐν καιρῷ [C. A.] αὐτοῦ αὐτάρκης.

34. Πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι.

35. Πληθύνει [πληθυνεῖ] μέθη θυμὸν ἄφρονος εἰς πρόσκομμα, ἐλαττοῦν ἰσχὺν, καὶ προσποιοῦν τραύματα.

36. Ἐν συμποσίῳ οἴνου μὴ ἐλέγξῃς τὸν πλησίον, καὶ μὴ ἐξουδενώσῃς [ἐξουθεν.] αὐτὸν ἐν εὐφροσύνῃ αὐτοῦ.

37. Λόγον ὀνειδισμοῦ μὴ εἴπῃς αὐτῷ, καὶ μὴ αὐτὸν θλίψῃς ἐν ἀπαιτήσει αὐτοῦ.

1 HOC caput in Latina editione est cap. 31. ¶ Ὕπνον] E. Al. Chrys. hom. 2. Phil. 1. ὕπνου Co.

2. Ἐκνήψει ὕπνος] R. Co. Al. ἐκνήψει ὕπνον E. N. I. In plerisque libris esse ὕπνον, idque aliâ manu adscriptum esse in libro Vaticano, inquiunt N. R. At M. & I. editio utraque ἐκνήψει ὕπνος· quia verbum ἐκνήφω est ἀμετάβατον, Gen. 9. 24. & alibi.

3. Ἐμπλᾶται] E. ἐμπίπλαται reliqui.

5. Αὐτὸς] R. Al. Ar. οὗτος Co. αὐτῆς St. B. uterque. αὐτὸς πλησθήσεται αὐτῆς E.

6. Ἐδόθ. εἰς πτ. χάριν] Al. St. E. ἐδόθησαν χάριν Co. ¶ Ἡ ἀπώλεια] C. A. Co. ab aliis articulus abest.

7. Ἐνθουσιάζουσι] Al. E. θυσιάζουσι Co.

9. Τίς ἐστι, καὶ] R. Al. τίς ἐστιν οὗτος, καὶ Co.

10. Ἔσω εἰς καύχησιν] Al. ἔσται εἰς καύχημα Co. ἔσται αὐτῷ εἰς καύχησιν N. R. καύχημα C. A.

12. Διὰ τοῦτο] Co. à R. Al. abest.

13. Μεγάλης] Non est in C. A. ¶ Ἐκάθισας] Al. E. καθίσας Co. ¶ Ἐπ' αὐτῇ] E. ἐπ' αὐτῆς reliqui.

16. Οὗ ἐὰν] Co. Al. ¶ Σου] Abest à R. Al. ¶ Αὐτῷ ἐν τρυβλίῳ] Co. Al.

17. Πλησίου] Al. πλησίον R. Co. ¶ Πράγματι] R. Al. ῥήματι Co.

18. Διαμασῶ] Lib. ed. διαμασσῶ C. A. per. σσ, ut Jobi 30. 5. οἳ καὶ ῥίζας ἐμασσῶντο ὑπὸ λιμοῦ μεγάλου. Eodem modo διαμασσηθὲν, geminato σ, legitur Dioscor. l. 1. c. 4. ἐκμασσηθεῖσα τροφὴ, Philonis lib. περὶ φυτουργ. Sed ἡ μάσησις, simplici σ, Basil. M. hom. 7. in Hexaem. ἀμάσητος Job. 20. 18.

19. Πρῶτος] Al. E. Cl. Alex. l. 2. Pæd. 7. πρῶτον Co.

20. Καὶ εἰ] Lib. ed. κἂν Cl. Alex. ¶ Πρότερος] Lib. ed. πρότερον, Cl. Alex. ¶ Ἐκτείν. τ. χ. σου] Lib. ed. ἐκτείνῃς χεῖρα Cl. Alex.

21. Ὡς ἱκανὸν] Alia prorsus est lectio apud Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 2. Τὸ ἱκανὸν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύσεται. ¶ Ἀσθμαίνει] Ad hunc locum alludit Chrysost. hom. 13. 1 Tim. 5. his verbis, Οὐδεὶς ἀκούει ῥεγχόντων ἐκεῖ, οὐδεὶς ἀσθμαινόντων· οὐδὲ ῥιπταζόμενον ὁρᾷ κατὰ τὸν ὕπνον, οὐδὲ γυμνούμενον· ἀλλὰ καθεύδουσι, τῶν ἐγρηγορότων εὐσχημονέστερον κείμενοι. τοῦτο δὲ ὅλον ἀπὸ τῆς εὐταξίας γίνεται τῆς ἐν τῇ ψυχῇ. Pro ἀσθμαίνει legitur in E. ἀσθενεῖ. Emendat D. ἀσθενεῖ.

23. Πόνος ἀγρυπνίας] Cl. Alex. ibid. ¶ Χολέρας] R. Al. χολέρα Co. Idem ait infrà 37. 35. Laborantes cholerâ describit Bas. M. hom. contra fœneratores, Ἐπὶ τῆς χολέρας οἱ τὰ ἀεὶ προεισάμενοι ἐξαιροῦντες, καὶ πρὶν καθαρῶς καθαρθῆναι, δευτέραν τροφὴν ἐπεμβαλλόμενοι, πάλιν ἐμοῦσι μετ' ὀδύνης καὶ σπαραγμῶν. ¶ Στρόφος] Idem quod δυσεντερία. Diosc. lib. 1. cap. 1. de Iride, στρόφους ἰῶνται, *torminibus medentur.* δυσεντερικὰ πάθη in Vita Epicuri appellat Laert.

24. Ἀνάστα μεσοπωρῶν καὶ ἀναπαύσῃ] R. μεσοπορῶν Al. Ar. B. μεσοπώρων E. ἀνάστα, μεσοπορῶν ἔμεσον, καὶ ἀναπ. Co. ἀνάστα πορεύου, ἔμεσον, καὶ ἀναπ. B. alter. ἀναστὰς ἔμεσον C. A. Εἶδον ἰατροὺς ἐγὼ (inquit Bas. M. hom. in 61. Psal.) μὴ πρότερον διδόντας τὰ σωτήρια φάρμακα πρὶν ἐμέτοις ἀποκενῶσαι τὴν νοσοποιὸν ὕλην ἣν ἐκ πονηρᾶς διαίτης ἑαυτοῖς οἱ ἀκόλαστοι ἐναπέθεντο. Consule Athenagor. l. De Resurr. mort. Aristot. Problem sect. 1. q. 4. Diod. S. lib. 1. ¶ Ἀναπαύσει] E.

25. Ἐξουδενώσῃς] Al. Co. ¶ Ἐσχάτῳ] Al. ἐσχάτων Co.

26. Ἔργοις] Co. Al.

27. Εὐλογήσει χείλη, καὶ] Al. εὐλογοῦσι χείλη, μαρτυρ. Co. ἡ μαρτυρία C. A.

29. Ἀπώλεσε] R. Co. Al. ἠχρείωσεν Cl. Alex l. 2. Pæd. c. 2. i. *inutiles reddidit.* Esdr. l. 3. c. 1. v. 56. καὶ συνετέλεσαν πάντα τὰ ἔνδοξα αὐτῆς [τῆς Ἱερουσαλὴμ] ἀχρειῶσαι, i. *ad nihilum redigere.* Psal. 14. 3. Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν. Jer. 11. 16. ἠχρειώθησαν οἱ κλάδοι αὐτῆς.

30. Ὡς] Additum ex C. A. ¶ Καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερηφάνων] R. Al. ἐν καρδίᾳ ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ Co. καρδίας ὑπερηφάνων ἐν μέθῃ C. A. καρδίαν ὑπερηφάνων Cl. Alex. l. 2. c. 2.

31. Ἐπίσον] R. Co. ἴφισον Al. ¶ Ἀνθρώπῳ] Al. ἀνθρώποις Co. E. ¶ Μέτρῳ αὐτοῦ] Al. ἐν μέτρῳ αὐτοῦ Co.

32. Ἀνθρώποις] R. Co. Al.

33. Αὐτοῦ] Legitur in C. A. solo. ¶ Αὐτάρκης] Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 2. Ἀγαλλίαμα ψυχῆς καὶ καρδίας οἶνος ἔκτισται ἀπαρχῆς πινόμενος αὐτάρκως.

34. Ἀντιπτώματι] (quod etiam occurrit cap. seq. v. 21.) R. Co. Al. παντὶ πτώματι Cl. Alex. ibid.

35. Πληθύνει μέθη θυμὸν ἄφρονος] Al. πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος Co. Μέθη, autore Philone, διττή· ἡ μὲν ἐξ οἴνου, ἡ δὲ ἐξ ἀφροσύνης. Illa, λῆρησις παροίνου à Philosophis definitur; à Clem. Alex. ἀκράτου χρῆσις σφοδροτέρα· hæc, ἔκστασις τῶν ὀρθῶν λογισμῶν, καὶ παραφροσύνη, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν ὑγείας ἀναίρεσις, Chrysost. hom. 6 contra Judæos. ¶ Τραύματα] Co. Al. τραῦμα E.

36. Ἐξουδε-

36. Ἐξεδυνάσης] Co. ἐξεδυνήθης Al. ¶ Οὕτω] Abest in Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 7.

37. Ἐν ἀπαντήσει] Al. ἐν ἀπαντήσει αὐτοῦ Co.

BADVELLUS.

1. ET *somnia insipientibus alas extollunt*, καὶ ἐνύπνια ἀναπτεροῦσιν ἄφρονας] *Et insomnia alatos faciunt insipientes*, i. illos in vanas cogitationes atque spes erigunt, ac sublimes efferunt. Sunt enim qui somniis visísque plus tribuunt quàm oportet. Quorum errorem initio hujus capitis redarguit, ostendítque ea esse inania & fallacia. Ex quibus ratio vitæ comparanda non est, nisi hujusmodi signis sint notata & commendata ut à Deo immissa utilem aliquam commonitionem habeant: de quibus postea.

3. *Spectrum somniorum*, &c. τοῦτο κατὰ τοῦτο, ὅρασις ἐνυπνίων· κατέναντι προσώπου ὁμοίωμα προσώπου] *Hoc secundùm hoc, visio somniorum: ante faciem* [aut *coram facie*] *similitudo faciei*. Similitudine διαφανοῦς ostendit originem rationémque somniorum. Nam quemadmodum in corpore perspicuo ac perlucido (ut in aqua ac speculo) imagines referuntur eorum quæ eregione collocantur, ut consimilis vultus, forma figuráque in speculo reddatur ex objectu aspectúque vultûs contrà positi: ità in somniis phantasia imaginatióque informat intellectui ea quæ in sensus externos solent incurrere: neque visa dormientibus objecta aliud sunt quàm simulacra earum rerum quæ vigilantibus offerri solent. Itaque cùm hæc sit usitata somniorum omnium origo, imagóque ac similitudo rerum à phantasia inaniter conficta; ea non debet eam vim autoritatémque habere ut ex ea vitæ ratio constituatur ac degatur.

4. *Ab impuro qua puritas*, &c. ἀπὸ ἀκαθάρτου τί καθαρισθήσεται; καὶ ἀπὸ ψεύδους τί ἀληθεύσει;] *Ab immundo quid mundabitur? & à falso quid verum erit?* aut, *exsistet*. Significat à vanitate somniorum nullam veritatem exspectandam: à puro enim id quod purum est, à vero verum exsistit.

5. *Et instar parturientis*, &c. καὶ ὡς ὠδινούσης φαντάζεται σου ἡ καρδία] *Et sicut parturientis imaginatur cor tuum.* Comparat laborem imaginandi ac somniandi mulieri parturienti, quæ cum molestia infantem cupit edere: ità Phantasia dum concipit animo confingítque ea quæ per sensus externos in animum deferuntur, quodammodo parturire ac rem conceptam edere videtur.

6. *Nisi ab altissimo*, &c. ἐὰν μὴ παρὰ ὑψίστου ἀποσταλῇ ἐν ἐπισκοπῇ σου, μὴ δῷς εἰς αὐτὰ τὴν καρδίαν σου] *Nisi ab Altissimo missa fuerunt in visitatione tua, nè des* [i. adjicias] *ad illa cor tuum.* Hoc loco excipit Sapiens ea somnia quæ appulsu Divino excitantur: in quibus hujusmodi insignitæ apparent notæ veritatis autoritatísque Divinæ ut dubitare non possimus quin à Deo profecta fuerint. Hoc ex genere sunt somnia sanctorum hominum, aut etiam Principum quorundam, in Sacris literis commemorata, eventúque rerum maximarum comprobata.

8. *Sine mendacio præstabitur Lex*, &c. ἄνευ ψεύδους συντελεσθήσεται νόμος, καὶ σοφία στόματι πιστῷ τελείωσις] *Absque mendacio consummabitur Lex, & sapientia ori fideli consummatio.* Hoc loco Sapiens opponit certissimam Legis doctrinam vanitati somniorum cæterorúmque vaticiniorum quæ apud Ethnicos viguerunt. Quemadmodum Esaias Propheta 8. 20. Judæos ἀπὸ τῶν μαντικῶν *à divinationibus* ad testimonium Legis revocat.

9. *Qui multa peragravit*, &c. ἀνὴρ πεπλανημένος ἔγνω πολλά, καὶ ὁ πολύπειρος ἐκδιηγήσεται σύνεσιν] *Vir qui vagatus est, multa cognovit: & multa expertus, enarrabit intelligentiam.* Quidam codices legunt ἀνὴρ πεπαιδευμένος *vir eruditus*: sed mihi placet πεπλανημένος, ut est in exemplari Toletano: & ipse postea nominat suam ἀποπλάνησιν *vagationem* i. peregrinationem in qua vagabundus multa loca regionésq; peragravit. Scimus autem prudentiam hâc multorum locorum, hominum morúmque cognitione comparari, hominésque sapientes (ut Solonem, Platonem, aliósque) multas regiones nationésque exteras adiisse, atque per orbem terrarum vagatos fuisse, ut naturas rerum morésque hominum cognoscerent. Hoc modo Homerus Ulyssem suum commendat. Itaque hanc lectionem libenter retineo; sed ità ut ἀποπλανᾶσθαι *vagari* pro *oberrare terrásque peragrare* accipiamus, non pro *errare* ac *decipi*, quemadmodum quidam accipiunt & vertunt.

11. *Ego in vagatione mea*, &c. πολλὰ ἑώρακα ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου, καὶ πλεῖστα [Legitur & τὰ πλάσματα *fictiones*] λόγων μου σύνεσίς μου] *Multa vidi in vagatione mea, & plura verbis meis intelligentia mea*: i. major meâ ratione cognitio mea: sive plura cogitatione intelligentiâque comprehendo quàm verbis exprimo. ἀποπλάνησιν vocat vitam vagam & peregrinam in qua versatus est, multas regiones peragrans & quasi oberrans. Alii *deceptionem errorémque* vertunt: sed illud non convenit. Commendat enim suam prudentiam multarum rerum usu, non errore ac deceptione comparatam. Altera non magnam commendationem habet.

18. *Quem enim spectat*, &c. τίνι ἐπέχει, καὶ τίς αὐτοῦ στήριγμα;] *Cui attendit, & quis ejus firmamentum?* i. præsidium in quo conquiescat. Significat enim, pium hominem spem suam in Deo sitam habere, eóque uno niti ac confidere, ab eo in periculis opem salutémque exspectare.

21. *Qui sacrificat ex rebus*, &c. θυσιάζων ἐξ ἀδίκου, προσφορὰ μεμωκημένη, καὶ οὐκ εἰς εὐδοκίαν δωρήματα ἀνόμων] *Sacrificans ex injusto, oblatio ridicula, & non in beneplacitum dona* [sive, *munera*] *iniquorum*. Impii homines, ut sua aboleant maleficia, Deúmque propitium habeant, magnificentissima sacrificia muneráque offerunt; sed tantum abest ut gratiam apud Deum aliquam ineant ut majorem ejus iram provocent. Sunt enim eorum munera abominanda, quæ *nè bonus quidem vir* (ut ait Plato) *velit accipere*. Itaque Socrates apud eundem, cùm Athenienses ità loquerentur, *Injustè vivendum, & sacrificandum*; eorum corrigit orationem, *Imò verò justè vivendum, & sacrificandum.* Hujus generis sunt sacrificia Papistarum quæ *Missæ* appellantur, in quibus præter rapinas offerentium, ipsa per se Missæ institutio maximè abominabilis est.

28. *Cùm quod exstruxit*, &c. εἷς οἰκοδομῶν, καὶ εἷς καταλύων [sive, *καθαιρῶν*] τί ὠφέλησαν πλεῖον ἢ κόπους;] *Unus ædificans, & unus demoliens, quid lucrantur ampliùs quàm labores?* Hoc loco & proximo videtur Sapiens præcipere ὁμόνοιαν *concordiam consensionémque* in religione vitæque ratione piè instituenda & colenda. Notat autem his verbis summam discordiam, atque animorum voluntatúmq; discrepantiam, quâ homines in professione religionis ac precibus vota studiáque maximè diversa pugnantiáque suscipiunt. Dominus contrà, Mat. 18. 20. *consensum* requirit *in nomine suo*, eíque se affuturum promittit. Act. 1. 14. ὁμοψυχία discipulorum ac fidelium commendatur, quos ait Lucas ὁμοθυμαδὸν *unanimiter* orasse. Cùm autem mentes ac voluntates hominum sint ità discrepantes ac repugnantes ut significat hoc loco Sapiens, fieri nullo modo potest ut Deus societati hujusmodi hominum intersit, eorúmque preces exaudiat.

30. *Siquis ablutus*, &c. βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ, καὶ πάλιν ἁπτόμενος] *Qui intingitur* [i. abluitur] *à mortuo, & iterum tangit eum.* Hâc similitudine ostendit eorum levitatem amentiámque qui à pœnitentia ad pristina peccata relabuntur. Fuit hic Judæorum mos, ut cùm à cadavere mortui hominis domum redirent, se ablueren; atque ità expurgarent cùm aliquid immundum contrectaverant. Hinc illa βαπτίσματα *lavacra* domi parata quorum mentio fit Johan. 2. 6. In hujusmodi autem homines qui ad pristinam peccandi consuetudinem licentiámque revertuntur, D. Petrus 2 Epist. 2. 22. illud usurpat proverbium, *Canis ad suum rediens vomitum, & porca lota rursum ad cœnum revoluta.* Evenit autem sæpe certo Dei judicio ut ratio consuetudóque vitæ consequentis fit terrior priore; ità ut Diabolus, qui antea in homine quasi in quodam domicilio solus habitabat, cum comitatu aliorum septem eodèm redeat, Luc. 11. 26.

CASTELLIO.

1. *Somnia alatos faciunt dementes*] Dementes somniant se volare, h. e. inflantur inani spe.

3. *Aliquid alicujus simile est somniorum visio, contra formam effigies forma*] Perinde est quod cernitur in somniis ac rei imago quæ cernitur in speculo.

8. *Citra mendacium lege perfungendum est, & perfecta sapientia in ore fideli sita est*] Quid sit agendum ex lege discendum est, non ex falsis somniis & auguriis: & qui vult perfectè sapiens esse, Legi pareat, quæ est lata Divinitus.

22. *Filium præsente patre mactat qui sacra facit ex bonis pauperum*] Non magis est acceptus Deo quàm si, &c.

DRUSIUS.

Titulus hujus capitis in MS. Heid. rubricâ descriptus & majusculis literis talis est,

ΠΕΡΙ᾿ ΈΝΥΠΝΙ'ΩΝ,
De Insomniis:

quem in nullis aliis codd. adhuc reperire potui. ¶ *Pennas addunt*] Vel, *alas erigunt*. De verbo ἀναπτερῦν vide sis Proverbia mea.

2. *Ventum persequitur*] Proverbiale, quod explicamus suo loco. Legitur autem in plerisque codd. διώκων ἄνεμον, & in L. V. *persequitur ventum*. Alibi tamen διώκων ἀνέμους *persequitur ventos*.

4. *A mendace*] Ἀπὸ ψευδῦς. Plerique codices ultimam in ψευδῦς circumflectunt. In duobus tamen reperi ψεύδους cum acuto in penultima: Quod magis sonat *à mendacio*; nam est ψεῦδος *mendacium*, quod in genitivo facit ψεύδους. Priùs est à ψευδὴς, idque rectum puto. Nam & V. Int. reddit, *à mendace quid verum dicetur*? Mirum verò illud quod in versione Camerarii *à mendacio*, cùm in textu illius Græco sit ἀπὸ ψευδῦς, & non ἀπὸ ψεύδους, quod in A. & B. duntaxat.

5. *Vaticinationes*] Alibi est μαντεῖα, *vaticinatio*. Hujus pluralem quidam libri acuunt μαντεῖαι, videlicet A. & B. ¶ *Cor phantasias concipit*] Sunt qui legant φαντάζεται σε ἡ καρδία. Sic. Int. V. qui vertit, *cor tuum phantasias patitur*. Lectio ista exstat in C. utroque Cam. & in Bibliis Roberti.

6. *In visitatione*] Ἐν ἐπισκοπῇ A. B. R. MS. ἐν ἐπισκοπῇ σε reliqua exemplaria. Accipio in bonam partem, ut 1 Pet. 2. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, cùm illos respiciet, quando eorum miserebitur. Vult dicere, *cùm tui rationem habebit teque inviset*, sive *quando aliquid tibi patefacere volet*. L. V. *Nisi ab Altissimo fuerit emissa visitatio*, ἐὰν μὴ παρὰ ὑψίστου ἀποσταλῇ ἐπισκοπή. Ut apparet, ejus exemplar non habuit præpositionem ἐν.

8. *Citra mendacium consummatur lex*] Codex MS. ὁ συντελεσθήσεται, *non consummatur*. Cui scripturæ adversantur omnia exemplaria quibus usus sum. Hoc primùm. Deinde sententiam continet apertè falsam. Postremò V. Int. legit absque negatione, *Sine mendacio consummabitur verbum legis*. ¶ *Ore fido*] i. Vero. Sic è contrario ἀληθὴς pro *firmo*, *rato*, *stabili*, Joh. 8. 17. πλήρωσις verbale est cum casu verbi sui. Nam dicimus πληρόω στόμα, *perfectum reddo ore*. πιςῷ i. נאמן: unde & אמונה *fides*, *veritas*. MS. exemplar hoc loco habet πιςῶν, i. *fidelium*. Fortean in Avi textu fuit פי אמונים, quod & *fideles* denotat, & *os veritatum*, i. verum.

9. *Vir eruditus*] Ἀνὴρ πεπαιδευμένος. Sic A. B. R. Sed lectio haud paulò melior in aliis libris πεπλανημένος *qui oberravit*. Quadrat cum illo, Πλάνη βίον τίθησι σωφρονέστερον. Seneca, *Nulla ars loco discitur. Quid ergò? Sapientia res omnium maxima in itinere comparatur*. Πεπλανημένος igitur *qui peregrinando erravit*, i. πλαγχθεὶς, erro. Licet etiam exponere πεπλανημένος *qui errore deceptus est*, ἠπατημένος. Nam hinc quoque homini sapientia: quod docet versus iste Græcus,

Πόλλ' ἀπατηθῆναι δεῖ ζημίωθέντα μαθεῖν ἀνδρὶ σοφόν.

quo significatur, *sæpe falli ac decipi oportere illum qui bonus ac præclarus esse vellet*.

10. *Qui non est tentatus*] i. Probatus rebus adversis. Hic aliqua exemplaria ἐπειράσθη habent, & aliqua ἐπλανήθη, quod secutus sum. ¶ *Multâ est calliditate*] Πληθυνεῖ πανουργίαν ירבה ערמה. Alibi est πληθύνει, i. מרבה, & apud Int. nostrum, *multiplicat malitiam*.

11. *Plura quàm dicere possum*] Camerarii editio posterior καὶ τὰ πλάσματα τῶν λόγων μου, *& figmenta sermonum meorum*. Sic & aliæ ad E. C. impressæ. In cæteris est πλείονα τῶν λόγων μου· quod reddi potest, *plurima negotiorum meorum prudentia mea*. q. d. *Ex multis negotiis, quæ administravi, prudentia mihi comparata*. L. V. *plurimas verborum consuetudines*.

12. *Horum gratiâ*] Propter experientiam & usum rerum scilicet.

13. *Spiritus timentium Dominum vivet*] Sic Gen. 45. 26. ותחי רוח יעקב, *& vixit spiritus Jacobi*. Id meliùs redditur, *& revixit*. Contrà *cor mori* dicitur in magna calamitate: unde illud, *Et mortuum est cor ejus*. Locum Geneseos quidam interpretatur *colligit ipse se*.

14. *Non veretur*] Libri nonnulli, οὐδὲν εὐλαβηθήσεται, *nihil veretur*. L. V. *nihil trepidabit*.

15. *Adversus calamitates fulcimentum*] Ἀντιστήριγμα. Sic est in A. B. R. Alibi legitur τίς αὐτῷ στήριγμα; Quod Latinus olim Int. convertit, *Quis est fortitudo ejus?*

16. *Oculi Domini in diligentes ipsum*] Vide quæ scripsimus suprà ad c. 15. 19.

17. *Tegumentum adversus meridiem*] In A. scriptum καὶ μόνη ἀπὸ μεσημβρίας· quod emendatum in B. καὶ σκηνὴ ἀπὸ μεσημβρίας. Sic, ut apparet, V. Int. legit: nam vertit, *& umbraculum meridiani*. ¶ *Contra casum*] A. B. R. ἀπὸ πτώματος. MS. ἀπὸ πτώσεως. Reliqui βοήθεια πτώσεως. Vetus quoque *adjutorium casûs*.

19. *Donaria iniquorum*] Δωρήματα ἀνόμων est in C. utroque Cam. & Bibliis Roberti. Quod ego interpretatus sum, cùm præ cæteris placeret. Moneo tamen in A. B. legi μωμήματα, & in R. μωκήματα, i. *sanna*, *irrisiones*; & in MS. μωμητὰ. V. Int. expressit scripturam Rom. codicis: nam vertit *subsannationes injustorum*. Μωμήματα, i. *labes*, *macula*. Alibi μῶμοι eodem sensu.

20. *Oblationes*] Ἐν προσφοραῖς. A. B. R. cum MS. Alibi προσφοραῖς, sed minùs rectè.

21. *Ex pecuniis pauperum*] Malim *ex pecuniis egenorum*, sive *inopum*. Nam *pauperum*, i. πτωχῶν.

22. *Panis indigentium*] MS. ἄρτος ἐπ' ἐνδεομένων. ¶ *Qui eam defraudat*] Alibi αὐτὸν. Quod elegit priscus Int. qui *defraudat illum*, panem scilicet. ¶ *Homo est sanguinarius*] Ἄνθρωπος αἱμάτων *vir sanguinum*, i. sanguinarius aut homicida, ἀνδροφονεύς. Ebraicè איש דמים.

23. *Sanguinem effundit*] שופך דם. ¶ *Mercenarium*] Μισθιν. Alibi μισθωτοῦ.

24. *Destruit, quid utilitatis consequuntur*] Hæc ità Græcè leguntur in nonnullis libris, καθαιρῶν, τί ὠφελοῦσι. ¶ *Ultra labores*] Ἢ κόπυς. In duobus offendi ἢ κόπυ *quàm laborem*, videlicet in A. & B. Quam lectionem firmabis ex L. V. Vide, si vacas.

26. *Quid proficit*] In quibusdam libris, τί ὠφελήσει τῷ λουτρῷ αὐτοῦ; *quæ est utilitas in ejus lavacro?*

27. *Rursum eadem*] Alibi καὶ τὰ αὐτὰ divisim, & alibi καὶ ταὐτὰ unicâ dictione. ¶ *Jejunando*] Ἐν τῷ ταπεινωθῆναι αὐτὸν, *affligendo se*.

GROTIUS.

1. *Vana spes & mendacium viro insensato*] *Vana ac mendaces spes homini stulto*, ex ominibus scilicet. ¶ *Et somnia extollunt imprudentes*] *In altum tollunt velut alis*. Id enim est ἀναπτερῦσιν etiam apud elegantiores Græcos.

2. *Sic qui attendit ad visa mendacii*] *Qui attendit somniis*. Euripides,

Ψευδεῖς ὄνειροι, χαίρετ' οὐδὲν ἦτ' ἄρα.

3. *Hoc secundùm hoc visio somniorum: ante faciem hominis similitudo hominis*] Legitur quidem in Græco, τῦτο κατὰ τῦτο, sed κατὰ τῦτο interpretamentum est illius τῦτο, ut recta sit

fit lectio, Τῶν ὁράσεις ἐνυπνίων, κατέναντι προσώπου ὁμοίωμα προσώπου. Ut imago in speculo visa nihil post se relinquit, ita nec somnia.

4. *Ab immundo quid mundabitur?*] i. Quis purgari posset per cultum idolorum? ¶ *Et à mendace quid verum dicetur?*] A diis falsis.

5. *Divinatio*] Responsum vatum eorum qui idolis serviunt. Ideo *erroris* de suo addidit Interpres Lat. ¶ *Et auguria mendacia*] Hic quoque *mendacia* de suo addidit Latinus Interpres. οἰωνισμὸς origine quidem suâ *auguria* significat, sed ad omnia *ominum* genera transfertur. ¶ *Et somnia malefacientium vanitas est*] Hîc quoque rursum Interpres addidit *malefacientium*.

6. *Et sicut parturientis cor tuum phantasias patitur*] Sicut feminæ gravidæ miras habent imaginationes (unde & appetitus absurdi nascuntur) ità & qui somniant. ¶ *Nisi ab Altissimo fuerit emissa visitatio, ne dederis in illis cor tuum*] Nè ex illis certi quiddam præsume, nisi à Deo missa fuerint: quod genus somniorum non agnoscit Aristoteles, cùm tamen plurima ejus sint exempla tum in Sacris literis, ut Gen. 41. Dan. 2, & 4, & 7. Matth. 1. 20. Act. 16. 9. tum & in profanis, quorum illustria attulimus in Annotatis ad lib. 1 Pro V. Relig. Chr. Dignoscuntur autem hæc sensu quodam vero, quem Deus animis imprimit.

7. *Exciderunt sperantes in illis*] Ut qui exspectatione imperiorum audaces, opum prodigi sunt facti. Vide exemplum memorabile apud Tacitum Ann. 16.

8. *Sine mendacio consummabitur verbum Legis*] Si vis certas prædictiones, habes eas in Legis pollicitationibus ac minis. ¶ *Et sapientia in ore fidelis complanabitur*] i. Etiam ea quæ viri sapientes fideliter monent, spernenda non sunt. Implentur enim ἐπὶ τὸ πολύ. Exempla habes in Annotatis ad lib. 4 Pro V. R. Chr.

9. *Qui non est tentatus, quid scit?*] Non est in Græco. ¶ *Vir in multis expertus cogitabit multa*] Optima lectio, ἀνὴρ πεπλανημένος ἔγνω πολλά, *Vir peregrinatus novit multa*.

Πλάνη βίον τίθησι σωφρονέστερον,

est in Proverbio Græco. Exemplo fit Ulysses,

——— ὃς μάλα πολλὰ
Πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·
Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω.

Horatius,

Rursus quid virtus & quid sapientia possit
Utile proposuit nobis exemplar Ulyssem:
Qui domitor Trojæ multorum providus urbes
Et mores hominum inspexit.

¶ *Et qui multa didicit enarrabit intellectum*] *Qui multa expertus est, intelligenter loquetur.*

10. *Qui non est expertus, pauca recognoscit*] Sumpsit ἐπλανήθη, ut passivum sono, sensu activum, quomodo & apud Græcos ea vox reperitur.

Η πολλὰ βροτοῖς ἔστιν ἰδοῦσι
Γνῶναι,

ait Sophocles. At Euripides,

——— ἡ 'μπειρία
Ἔχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον.

¶ *Qui autem in multis factus est multiplicat malitiam*] Gr. *At qui peregrinatus est, auxit versutiam.* πανουργία & πανοῦργημα voces sunt mediæ, ut apparuit 1. 6. & 19. 22. Judith. 11. 6. Sic & Prov. 28. 2. πανοῦργος est מבין *intelligens*. Et Prov. 13. 1. & 21. 11. est חכם *sapiens*.

11. *Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitiâ*] Hæc in Græcis non sunt, & apparet aliis verbis repetita ex superioribus.

12. *Multa vidi errando*] *In peregrinatione*, ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου. Vide hujus libri Præfationem, quæ est in Sixtina. ¶ *Et plurimas verborum consuetudines*] Legit, ut quidam, καὶ πλείονα τῶν λόγων συνήθειαι. Nos duplicem habemus in Græcis lectionem, καὶ πλείονα τῶν λόγων μου σύνεσίς μου, *plura novi quàm dico.* Hanc lectionem veram putem præ altera, καὶ τὰ παθήματα.

13. *Aliquoties usque ad mortem periclitatus sum horum causâ, & liberatus sum gratiâ Dei*] Voces transpositæ, & additum *gratiâ Dei*: nam in Græco est, *Sæpe in mortem periculis adductus, per ista* (nempe quæ experiendo didiceram) *servatus sum.*

14, 15. *Spiritus timentium Deum quæritur*] Legit ζητήσεται· sed rectiùs in Græco ζήσεται. *Spiritus timentium Deum vivet*, diu scilicet. ¶ *Et in respectu illius benedicetur*] Non est in Græco. ¶ *Spes enim illorum in salvantem illos, & oculi Dei in diligentes se*] Pars hæc posterior abest in Græco.

18. *Ad quem respicit, & quis est fortitudo ejus?*] i. *Quantus est is quem respicit, cuique innititur?*

19. *Protector potentiæ*] Ὑπερασπισμὸς δυναστείας, *Valida protectio.* A Bello sumpta similitudo. Genitivus substantivi pro adjectivo, more Hebræo. ¶ *Firmamentum virtutis*] Στήριγμα ἰσχύος, *fultura firma.* Similitudo ab Ædificiis sumpta. ¶ *Tegimen ardoris*] Gr. *tegimen ab ardore.* A Pastoribus aut Viatoribus sumptum. ¶ *Et umbraculum meridiani*] In Græco repetitur vox σκέπη, & additur ἀπὸ μεσημβρίας. Sensus est, *Deum piis esse pro tegmine adversùs ardorem etiam meridianum.*

20. *Deprecatio offensionis*] Φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, *custodia adversùs offensam.* Similitudo à Pueris aut Senibus sumpta, quos alii manu ducunt: quorum illud παιδαγωγεῖν, alterum γεροντραγωγεῖν dicitur. ¶ *Et adjutorium casûs*] *Auxilium contra lapsum.* Similitudo ab eo sumpta qui casabundus ab alio sustinetur. ¶ *Exaltans animam*] Ad sublimia attollens, ut in hoc conditum. ¶ *Et illuminans oculos*] Mentis. Vide quæ ad Matth. 6. 22. ¶ *Dans sanitatem*] Corporis; ex promisso Legis. ¶ *Et vitam*] Longævam; itidem ex promisso. ¶ *Et benedictionem*] i. Opes; ut suprà 7. 3.

21. *Immolantis ex iniquo oblatio est maculata*] *Est irrisui*, Deo scilicet. Sic μεμωκημένα habemus & Jer. 51. 18. ¶ *Et non sunt beneplacita subsannationes injustorum*] Legit μωκήματα, ut quidam habent libri: pro quo alii meliùs δωρήματα.

23. *Dona iniquorum non probat altissimus*] *Oblationes*, προσφορὰς, מנחות. ¶ *Nec respicit in oblationes iniquorum*] Gr. *Nec placatur multitudine victimarum.* Seneca, *Nè in victimis quidem, licèt opima sint, auróq; præfulgeant, Deorum est honos, sed in pia ac recta voluntate venerantium.*

24. *Qui offert sacrificium ex substantia pauperum*] Ex rebus malè quæsitis. ¶ *Quasi qui victimat filium in conspectu patris sui*] Ut Pyrrhus, qui

Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

25. *Panis egentium vita pauperum est*] Quod habent pauperes, id ægre vitæ tuendæ sufficit. ¶ *Qui defraudat illum homo sanguinis est*] Par homicidæ qui pauperem vi aut dolo spoliat.

26. *Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum*] In Græco aliter, φονεύων τὸν πλησίον, ὁ ἀφαιρούμενος συμβίωσιν, *Par est hominem occidenti, is qui convictum tollit*, i. amica consilia & monita, in quibus vel maximè positam esse συμβίωσιν ait Cicero ad Atticum 10. 23.

27. *Qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt*] Idem sensus in Græco, sed verbis aliis, ἐκχέων αἷμα, ὁ ἀποστερῶν μισθὸν μισθωτοῦ, *Est ut fundens sanguinem, qui mercedem subtrahit ei cujus opera conducta est.* Sumptum ex Deut. 24. 15.

28. *Unus ædificans, & unus destruens, quid prodest illis nisi labor?*] *Si alter ædificet, alter diruat, quid lucrantur præter laborem?* Hâc similitudine illustratur quod sequitur.

29. *Unus orans & unus maledicens: cujus vocem exaudiet Deus?*] Orat pro se dives: at pauper ab eo spoliatus ei mala imprecatur.

30. *Qui baptizatur à mortuo*] i. Abluitur ex ritu Legis, Num. 19. 11. ¶ *Et iterum tangit eum*] *Mortuum.* Contactu enim contrahitur talis impuritas. ¶ *Quid proficit lavatio illius?*] Iterum abluendus est. Itaque prior opera in abluendo ei periit.

31. *Sic homo qui jejunat in peccatis suis*] *Ob peccata sua*, ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ· nempe in die הכפרים, i. ἐξιλασμῶν.

¶ Et

¶ *Et iterum eadem faciens*] Gr. καὶ πλεονασμὸν frequentem, *& vadens iterum, & eadem faciens.* ¶ *Quid profecit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?*] In Græco, inverso ordine, *Quis preces ejus exaudiet?* (q. d. nec Angeli, nec Deus) *& quid profecit affligendo se?* ταπεινωθῆναι respondet Hebræo ענה, quæ vox propria est diei illius piacularis, ut apparet Levit. 16. 29, 31.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λε'.

ΠΕΡΙ ΗΓΟΥΜΕΝΩΝ.

1. Ἡγέμενόν σε κατέστησαν, μὴ ἐπαίρου· γίνου ἐν αὐτοῖς ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν.

2. Φρόντισον αὐτῶν, καὶ οὕτω κάθισον· καὶ πᾶσαν τὴν χρείαν σου ποιήσας, ἀνάπεσε. [ποίησον· καὶ εὐδοκιμήσας ἀνάπεσαι]

3. Ἵνα εὐφρανθῇς δι' αὐτούς, καὶ εὐκοσμίας χάριν λάβῃς στέφανον.

4. Λάλησον, πρεσβύτερε, πρέπει γάρ σοι, ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ· καὶ μὴ ἐμποδίσῃς μουσικά.

5. Ὅπου ἀκρόαμα, μὴ ἐκχέῃς λαλιάν· καὶ ἀκαίρως μὴ σοφίζου.

6. Σφραγὶς ἄνθρακος ἐπὶ κόσμῳ χρυσῷ· σύγκριμα μουσικῶν ἐν συμποσίῳ οἴνου.

7. Ἐν κατασκευάσματι χρυσῷ [χρυσοῦ] σφραγὶς σμαράγδου· μέλος μουσικῶν ἐφ' ἡδεῖ [ἐφ' ἡδεῖ] οἴνῳ.

8. Λάλησον νεανίσκε, εἰ χρεία σου· μόλις δίς, ἐὰν ἐπερωτηθῇς. [ἐὰν ἐπερ. μόλις δίς]

9. Κεφαλαίωσον λόγον, ἐν ὀλίγοις πολλά· γίνου ὡς γινώσκων, καὶ ἅμα σιωπῶν.

10. Ἐν μέσῳ μεγιστάνων μὴ ἐξισάζου· καὶ ἑτέρου λέγοντος, μὴ πολλὰ ἀδολέσχει.

11. Πρὸ βροντῆς κατασπεύδει ἀστραπή, καὶ πρὸ αἰσχυντηροῦ [αἰσχυντηλοῦ] προελεύσεται χάρις.

12. Ἐν ὥρᾳ ἐξεγείρου, καὶ μὴ οὐράγει· ἀπότρεχε εἰς οἶκον, καὶ μὴ ῥαθύμει.

13. Ἐκεῖ παῖζε, καὶ ποίει τὰ ἐνθυμήματά σου· καὶ μὴ ἁμάρτῃς λόγῳ ὑπερηφάνῳ.

14. Καὶ ἐπὶ τούτοις εὐλόγησον τὸν ποιήσαντά σε, καὶ μεθύσκοντά σε ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.

15. Ὁ φοβούμενος [τὸν] Κύριον, ἐκδέξεται τὴν παιδείαν αὐτοῦ· καὶ οἱ ὀρθρίζοντες [C. A.] πρὸς αὐτόν, εὑρήσουσιν εὐδοκίαν.

16. Ὁ ζητῶν νόμον, ἐμπλησθήσεται αὐτοῦ· καὶ ὁ ὑποκρινόμενος, σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ.

17. Οἱ φοβούμενοι Κύριον, εὑρήσουσι κρίμα· καὶ δικαιώματα ὡς φῶς ἐξάψουσιν. [ἐκλάμψουσι]

18. Ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς ἐκκλινεῖ ἐλεγμόν, καὶ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ εὑρήσει σύγκριμα.

19. Ἀνὴρ βουλῆς οὐ μὴ παρίδῃ διανόημα· ἀλλότριος καὶ ὑπερήφανος [δὲ ὑπερ.] οὐ καταπτήξει φόβον, καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι μεθ' ἑαυτοῦ ἄνευ βουλῆς.

20. Ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς· καὶ ἐν τῷ ποιῆσαί σε μὴ μεταμελοῦ.

21. Ἐν ὁδῷ ἀντιπτώματος μὴ πορεύου, καὶ μὴ προσκόψῃς ἐν λιθώδεσι.

22. Μὴ πιστεύσῃς ἐν ὁδῷ ἀπροσκόπῳ, καὶ ἀπὸ τῶν τέκνων σου φύλαξαι.

23. Ἐν παντὶ ἔργῳ πίστευε τῇ ψυχῇ σου· καὶ γὰρ τοῦτό ἐστι τήρησις ἐντολῶν.

24. Ὁ πιστεύων νόμῳ, προσέχει ἐντολῇ· καὶ ὁ πεποιθὼς Κυρίῳ, οὐκ ἐλαττωθήσεται.

1. HOC caput in Latina editione est XXXII. Γίνου ἐν αὐτοῖς] Al. γίνου αὐτοῖς, Co.

2. Ποιήσας ἀνάπεσε] Al. ἀνάπεσαι E. ποίησον, καὶ εὐδοκιμήσας ἀνάπεσαι Co.

4. Πρεσβύτερε] R. Al. Cl. Alex l. 2. Pæd. c. 7 πρεσβυτέρῳ Co. ¶ Ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ] Al. ἐν ἀκριβείᾳ δὲ ἐπιστήμης Co. Cl. Alex. καὶ ἐμποδίσῃς Co. P. H. malè omissa in his Negandi particula. ἀπαραποδίστως Cl. Al.

5. Ὅπου ἀκρόαμα] R. Co. Al. ὅπου οὐκ ἀκρόαμα St. B. ak.

7. Μέλος] R. Co. Al. τέλος E.

8. Ἐὰν ἐπερωτηθῇς] R. Co. Al. ἐπερωτηθείς, Cl. Al.

9. Κεφαλαίωσον λόγον ἐν πολλοῖς] Cl. Alex. omisso πολλά. ¶ Γίνου ὡς οὐ γινώσκων] N. VV.

10. Ἑτέρου λέγοντος] R. Al. ὅπου γέροντες Co. idem monet suprà c. 7. 15.

11. Πρὸ βροντῆς κατασπεύδει ἀστραπή] Solon,

Βροντὴ δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστεροπῆς.

Plin. l. 2. c. 54. *Fulgetrum prius cerni quàm tonitrum audiri (cùm simul fiant) certum est. Nec mirum; quoniam lux sonitu velocior.* Idem testatur Plutarch. lib. ad Principem indoctum. ¶ Πρὸ αἰσχυντηροῦ] Chrysost. hom. 49. Matth. 13.

12. Ἐν ὥρᾳ ἐξεγείρου, καὶ μὴ οὐράγει· ἀπότρεχε] R. Co. Al. Ἐν ὥρᾳ ἀναστάσεως μὴ οὐράγει· καὶ ἀπότρεχε εἰς οἶκόν σου, Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 7. Οὐραγεῖν verbum est militare. Indè οἱ οὐραγοῦντες Jos. 6. 9. Max. Tyr. Disput. 40. ὡς ἐν τοῖς στρατοπέδοις Ξενοφῶν μὲν οὐραγεῖ, ἡγεῖται δὲ Χειρίσοφος, (ubi paulò antè ἐπικάρως legendum pro ἐπιχείρως) i. Ξ. οὐραγός ἐστιν. Hinc ἡ οὐραγία Deut. 25. 18. Jos. 10. 19. Lectio Codicis Aug. οὐ μὴ ῥαγῇς, ut sensum aliquem suppeditet: particulæ tamen videntur transpositæ, ac legendum μὴ οὐραγῇς.

13. Μὴ ἁμάρτῃς λόγῳ ὑπερηφάνῳ] R. Al. μὴ ἐν ἁμαρτίαις καὶ λόγῳ ὑπερηφάνῳ Co.

14. Μεθύσκοντα] Psal. 36. 8. Μεθυσθήσονται ἀπὸ πιότητος οἴκου σου· & Psal 23. 5. τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον, ὡσεὶ κράτιστον.

15. Art. τὸν, & πρὸς αὐτὸν, è C. A. sumptum. ¶ Ἐκδέξεται τὴν παιδείαν αὐτοῦ] Co. ἐκδέξεται παιδείαν R. E. ἐκλέξεται Al. Ar. B. uterque.

17. Ἐξάψουσι] R. Co. Al.

18. Ἐξαδειαίνει] Co. εὑρήσει R. εὑρήσεις Al.

19. Ἀλλότριος καὶ ὑπερήφανος] R. Al. ἀλλότριος δὲ καὶ ὑπερήφανος Co. ¶ Μετ' αὐτοῦ] E. R. Al. μεθ' ἑαυτοῦ Co. ¶ Ἄνευ βουλῆς] Ab Al. abest.

20. Ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς] R. Co. Al. μηδὲν ποίει C. A. Μετὰ βουλῆς πάντα ποίει Bas. M. p. 504. q. 104.

Βουλεύου δὲ πρὸ ἔργου——

Pythag. ¶ Ποιῆσαί σε] R. Al. ποιῆσαι, omisso Pronom. Co.

21. Προσκόψῃς] Al. προσκόψεις Co.

22. Ἀπροσκόπῳ] R. C. A. ἀπροσκόπτῳ Co. Al. ἐμπροσκόπτῳ in quibusdam legi scribit I. Ἀπροσκόπῳ, i. ὁμαλῇ, λείᾳ· cui opponitur ἡ τραχεῖα sive λιθώδης. Neque enim sine ratione Apostolus ait, Ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ, 1 Cor. 10. 12. Act. 24. 16. idem de sese, Ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός. 1 Cor. 10. 32. Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Phil. 1. 10. ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Macar. hom. 4. εὐθέως καὶ ἀπροσκόπως πολιτευσώμεθα.

23. Ἔργῳ ἀγαθῷ] Co. quod epitheton ab R. Al. abest.

24. Ὁ πιστεύων νόμῳ, προσέχει ἐντολαῖς· καὶ ὁ πεποιθὼς Κυρίῳ, οὐκ] R. Al. Ὁ πιστεύων Κυρίῳ, προσέχει ἐντολῇ· καὶ ὁ πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ, οὐκ Co.

BADVELLUS.

1. QUI legem custodit, &c. ὁ συντηρῶν νόμον, πλεονάζει προσφοράς· θυσιάζων σωτηρίου, ὁ προσέχων ἐντολαῖς] *Qui servat Legem, multiplicat oblationes: sacrificator salutaris, qui attendit mandatis.* Significat opima & copiosa sacrificia esse in Legis observantia atque obedientia. Deus enim in primis requirit animi puritatem atque integritatem, ab eâque studia officiaque profecta cùm erga se, tum erga proximum: ad eaque sacrificia ac ceremonia

moniæ referuntur, non per se spectantur; sunt enim signa & symbola aliarum rerum quæ Deo proximóque sunt tribuendæ. Hypocritæ verò neglectis iis rebus quarum ceremoniæ sunt indices, ipsas per se ceremonias intuentur, puritatem conscientiæ, fidem, charitatem aspernantur: itaque hoc nomine studióque perverso à Prophetis gravissimè reprehenduntur.

4. *Qui bene meritis*, &c. καὶ ἀνταποδιδοὺς χάριν, ὡς προσφέρων σεμίδαλιν] *Et qui gratiam rependit, quasi qui offert similaginem*, i. florem farinæ. Hoc loco commendat duo officia quæ in beneficentia colenda exercendáque versantur. Ejus autem duplex ratio est, una in gratia conferenda, altera in referenda. Beneficia autem data & reddita ait gratissima Deo esse munera & sacrificia.

5. *Recedere à malitia*, &c. εὐδοκία Κυρίου ἀποστῆναι ἀπὸ πονηρίας] *Beneplacitum Domini discedere à malitia*; aut, *pravitate*: deponere studium nocendi proximo, suscipere benefaciendi. Quemadmodum etiam monet Esa. 1. 17. *Desinite male agere, ac discite benefacere.* Innocentia enim gratissima est Deo, quæ nemini nocet, prodest omnibus quibus potest.

6. *Nè venias in conspectu Domini*, &c. μὴ ὀφθῇς ἐνώπιον Κυρίου κενός] *Nè appareas in conspectu Domini vacuus.* Hoc loco præcipit de oblationibus quæ in Lege à Deo mandatæ erant ad declarandam gratitudinem pietatémque erga Dominum: in quibus & animum ac voluntatem offerentis, & facultatem & mores considerare spectaréque debemus. Lubenti animo, & pro modo facultatum, & à piis Deúmque metuentibus munera ei sunt deferenda: ab invitis, malignis, avaris, ingratísque, aut improbis atque injustis hominibus Deus oblata munera non accipit.

11. *In omni munere vultum*, &c. ἐν πάσῃ δόσει ἱλάρωσον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐν εὐφροσύνῃ ἁγίασον δεκάτην] *In omni dato hilarifica vultum tuum, & in lætitia sanctifica decimas.* Paulus 2 Cor. 8. 12. ubi agit de eleemosyna beneficentiáque in pauperes conferenda, hæc eadem propè requirit, προθυμίαν καὶ τὸ κατὰ δύναμιν, *ut animo prompto ac libenti, & pro modo facultatum quàntum poterunt* beneficium largiantur. *Hilarem enim* (inquit ibidem 9. 7.) *datorem Deus diligit. Animi autem promptitudo & voluntas liberalis ex eo quod quisque potest, non ex eo quod non potest, spectari debet.*

12. *Offer Altissimo*, &c. δὸς ὑψίστῳ κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, καὶ ἐν ἀγαθῷ ὀφθαλμῷ καθ' εὕρεμα χειρός] *Da Altissimo secundùm donum ejus*, [sive, *largire Domino juxta largitionem ejus*, i. pro facultate bonorum quæ tibi largitus est] *& in bono oculo inventionem manûs tuæ*, i. quod acquisitum comparatúmque est labore manuum tuarum, quem Dominus fortunavit ut ejus benedictionem grato animo recognoscas. Vult Sapiens pro magnitudine bonorum quæ quisque à Deo accepit, gratiam haberi, gratitudinémque declarari.

13. *Nam Dominus remunerator est* ὅτι Κύριος ἀνταποδιδούς ἐστι] *Quoniam Dominus retribuens est*, i. is qui bona opera cumulatissimè compensat. Heb. 11. 6. Deus appellatur μισθαποδότης τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν.

15. *Nec iniquum*, &c. καὶ μὴ ἔπεχε θυσίᾳ ἀδίκῳ] *Et nè attendas ad injustum sacrificium*, i. cum rapina injuriáque alterius conjunctum, fraude ac violentiâ comparatum, ut antea monuit. Subjicit rationem, ¶ *Quia Dominus Judex est, nec valet apud eum ratio opiniόque personæ* οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ δόξα προσώπου] *Non est apud eum opinio personæ*, i. προσωποληψία, *acceptio personarum*, ut diviti potentíque in pauperem injurioso propter ipsius magnificentissima munera faveat.

17. *Supplicationem orphani*, &c. οὐ μὴ ὑπερίδῃ ἱκετείαν ὀρφανοῦ, καὶ χήραν, ἐὰν ἐκχέῃ λαλιάν] *Non despiciet supplicationem orphani, nec viduam, si effundat loquelam*, i. orationem ac querimoniam suam: quasi in sinum Dei orphanorum viduarúmque tutoris effundat. Deus enim in Scriptura sæpe eorum Deus appellatur, vindex acerrimus futurus, si quis eos injuriâ afficiat atque opprimat.

18. *Nónne lacryma viduæ*, &c. οὐχὶ δάκρυα χήρας ἐπὶ σιαγόνας καταβαίνει, καὶ ἡ καταβόησις αὐτῆς ἐπὶ τῷ καταγαγόντι αὐτά;] *Nónne lacrymæ viduæ in genas ejus descendunt, & clamor ejus adversus illum qui eas deduxit?* i. excitavit, aut provocavit: i. qui illam affligens ac vexans, ad flendum miserandúmque suum casum compulit. Dominus qui pauperum atque afflictorum Deus est, lacrymas eorum in caput oppressorum refundet.

21. *Oratio afflicti nubes*, &c. προσευχὴ ταπεινοῦ νεφέλας διῆλθε, καὶ οὐ μὴ παρακληθῇ, καὶ οὐ μὴ ἀποστῇ] *Precatio humilis nubes penetrat, nec consolabitur, nec desistet.* Significat his verbis vehementes ac miserabiles questus gemitúsque afflictorum noctes ac dies ad Deum clamantium. Hæc continua querela significata est Luc. 18. 2. similitudine Viduæ iniquum judicem importunè appellantis, ubi Christus ait *Deum preces electorum suorum noctes diésque clamantium exauditurum, eorúmque injurias sine ulla mora vindicaturum.* Ille locus optimè cum isto convenit.

23. *Gentésque supplicio multaverit* καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀνταποδώσει ἐκδίκησιν] *Et gentibus vindictam reddiderit*: i. pœnas justas ac debitas repetierit ab iis qui suos affligunt atque opprimunt: eos enim *gentes* appellat quasi populos alienos quibus justa gravísque vindicta denunciatur. Psal. 94. ardentissima piorum afflictorum precatio continetur, quæ ad hunc locum illustrandum plurimùm facit. Ex multis aliis sunt hi versus, *Populum tuum, Domine, conterunt, & hereditatem tuam affligunt. Viduam & peregrinum interficiunt, ac pupillos occidunt*, 5. 6.

26. *Quàm præclara est*, &c. ὡς ὡραῖον ἐν καιρῷ θλίψεως ἔλεος] *Quàm pulcra in tempore afflictionis misericordia!* Exclamatio est Sapientis de misericordia atque ope Dei in calamitate opportuna ac exoptata. Psal. 126. 1. *Quando redire fecit Dominus captivitatem, tunc repletum fuit risu os nostrum, & lingua nostra laude.* Addit etiam eandem similitudinem quâ hic Sapiens usus est, *Redire fac, Domine, captivitatem nostram, sicut torrentes in Austro*, ibidem, v. 4.

CASTELLIO.

5. HÆC *enim omnia præcepti gratiâ facienda sunt*] Quoniam præcepit Deus ut sacrificetur, obediendum est. Alioqui faciendum non esset.

8. *Manuum tuarum primitias*] Quas libas.

10. *Da Supremo pro ejus munificentia*] Pro eo quod tibi largitus est.

DRUSIUS.

1. *Sacrificium salutare facit*] Θυσιάζων σωτηρίου. Plenum esset θυσίαν σωτηρίου, ut mox θυσίας αἰνέσεως. Simile *dormire mortem*, pro eo quod est *somnum mortis*.

2. *Similaginem offert*] Aliàs ὡς προσφέρων σεμίδαλιν, *ut qui similaginem offert.* L. V. *Retribuit gratiam qui offert similaginem.* ¶ *Sacrificium laudis facit*] MS. θυσιάζων αἴνεσιν, *sacrificat laudem.*

4. *Coram Domino*] Ἐν προσώπῳ Κυρίου A. B. R. MS. ἐνώπιον Κυρίου editiones reliquæ.

5. *Pinguefacit*] MS. λιπαίνει. ¶ *Coram Supremo*] Quod in margine ἔναντι ὑψίστου inseri velim textui nostro: nam est vera lectio. In Aldinis erat ἐν παντὶ ὑψίστου. Quod emendantes nonnulli scripserunt ἐνώπιον ὑψίστου. Sic editio Bas. quæ in quarto folium complicat; unde in nostram irrepsit. Parùm refert hoc an illo modo legas: sed religio mihi recedere à libris aliis, in quibus ἔναντι scriptum, & non ἐνώπιον. Ut nè dicam quod ἐνώπιον longiùs recedit ab illo ἐν παντί.

7. *Bono oculo*] i. Largiter, benignè, liberaliter. Hujus contrarium ἐν πονηρῷ ὀφθαλμῷ *oculo maligno*, i. sordidè, avarè. Suprà in hoc libro, Κακὸν ὀφθαλμὸς πονηρός, i. avaritia. ¶ *Honora Dominum*] Capiendum ut ibi, *Honora Dominum de opibus tuis, & de primitiis fructuum tuorum.*

8. *In omni donatione hilarem fac vultum tuum*] *Hilarem enim datorem diligit Deus*, 2 Cor. 9. 7. Quod sumptum putant ex editione Græca Proverbiorum Salomonis. ¶ *Sanctifica decimas*] קַדֵּשׁ, i. *segrega*; propriè, *segregare ad rem Divinam*, sive, *ad usum sacrum.* Theodoretus in comment. Joel. 3. ad locum, SANCTIFICATE BELLUM, *Id est*, inquit, διεγείρατε τὸ μαχητὰς καὶ ἀφορίζατε

ζαπ εἰς πλείονα. ἐπεὶ γὰρ ὁ ἅγιος τῷ ἁγιάζειν ἑαυτὸν ἀφορίζει, πᾶν τὸ εἰς τὸ ἀφορίζεσθαι, ἁγιάζειν καλεῖ. Idem in Jer. 12. ad locum, SANCTIFICA EOS IN DIEM OCCISIONIS, ità ſcribit, *Verbum* SANCTIFICA *dicit pro* SEGREGA. *Segregat enim ſe qui vult ſanctificari.* Propterea Syrus PRÆPARA *poſuit pro* ἁγίασον, i. *ſanctifica.*

9. *Da Supremo pro eo quod tibi dedit*] i. Pro modo & copia facultatum quas abs eo accepiſti. Nam Dei munere habes quod habes. Quocirca non das Deo, ſed reddis. Huc facit dictum Eleazari cujuſdam in Avoth, c. 3. *Da ei de tuo, quia tu & omnia tua illius ſunt.* Sic David ait in lib. Paralip. *A te omnia ſunt, & è manu tua damus tibi.* Quam ſententiam & ad pauperes accommodant. Vide Scholia Ebraica in Avoth, fol. 31. pag. 2. ¶ *Et bono oculo lucrum quod in manu*] Καθεύρεμα idem cum εὕρεμα, quod ſignificat *lucrum repertitium.* Id dandum monet *oculo bono,* i. animo liberali ac læto. Quid ſi, *nam in oculo bono eſt inventus manûs?* ut ſenſus ſit, Lucrum, non ſumptus eſt, qui in rem Divinam impenditur. Sunt qui vertant *pro eo quod tibi ſufficit,* ac ſi ſcriptum eſſet καθ' εὕρεμα duabus dictionibus. Nam מצא *ſufficit.* Si hæc ſcriptura recipitur, malim, *Da ei liberaliter ſecundùm quaſtum, quem facis.*

10. *Retribuet ſeptuplum tibi*] Σοι deſideratur in nonnullis exempl. MS. quoque ἑπταπλασίονα habet.

11. *Noli munera offerre de quibus aliquid ademptum ſit*] Μὴ δωροκόπει, *Ne reſeca de muneribus.* Unum pro duobus, Plenum eſſet, *Ne reſecato, & nè offerto Deo.* Senſus eſt quem expreſſi, *Noli munera offerre de quibus aliquid ademptum ſit.* Int. V. dixit, *Noli offerre munera prava.* Alius, *munera injuſta.* Nam tum injuſta redduntur cùm ab iis per fraudem aliquid tollitur. Hanc expoſitionem meam firmat codex MS. in quo diſertè μὴ δωροκόπει. Sed alii omnes δωροκόπει, & legimus 1 Mach. 3. ὡς δεδωροκοπημένοις εἰς μηχανὴν τῆς φυγῆς, i. *muneribus corruptis moliendæ fuga gratiâ.* Forſan δωροκόπος qui munera accipit, δωρολήπτης, ἢ δωροδέκτης. Dicitur autem δωροκόπος *acceptor munerum,* ut πορνοκόπος *ſcortator,* συμβολοκόπος, & alia ejus generis. Μὴ δωροκόπει ergò *nè accepta dona confer.* Vult dicere, *Nè offer Deo ex iis donis quæ judicii pervertendi gratiâ accepiſti.* Sic לקח valet *acceptum tribuo.* ¶ *Recipiet*] Δέξεται A. & B. προσδέξεται C. & R. cum cæteris. *Suſcipiet* L. V.

13. *Contra pauperem*] Ἐπὶ πτωχῷ. Lectio varians ἐπὶ πτωχῷ. Eſt etiam ubi reperiatur, Οὐ λήψεται Κύριος· quod V. Int. noſter reddit per hæc verba, *Non accipiet Dominus perſonam in pauperem.*

15. *Lacryma viduarum*] Codices aliqui δάκρυον χήρας, & mox καταγογγύλεις αὐτῷ. ¶ *Earum*] Αὐτῆς adjectum ex C. Legitur etiam in Camerarii & Roberti. Priſcus quoque Int. *& exclamatio ejus.*

18. *Juſtèque judicaverit*] Libri quidam κρινεῖ δικαίους, *judicabit juſtos.* Sic etiam Int. V. legit. Idem addit *ſed,* i. ἀλλ' ut videatur legiſſe καὶ κρινεῖ δικαίως. Nam καὶ & pro *ſed* ſumitur. Quod ità notum ut exemplis ſuperſedendum eſſe putem.

19. *Fortis ille*] הגבור. Additum ex C. Nam abeſt in A. B. R. item in MS. Noſter tamen hoc loco, *Et Fortiſſimus non habebit in illis patientiam.*

20. *Contriverit*] Quidam libri habent τρίψῃ. Vetus autem Int. videtur legiſſe, ἕως ἂν συνθλίψῃ νῶτον αὐτῶν· nam vertit, *Quouſque contribulet dorſum ipſorum.*

21. *Contriverit*] Et hîc & verſu qui hunc antecedit MS. habet συντρίψῃ *conteret.*

22. *Donec retribuerit*] Libri partim ἀνταποδῷ, *retribuet,* & mox τὰ ἐνθυμήματα αὐτῶν. Apparet aliquando lectum fuiſſe καὶ τὰ ἔργα Ἀδάμ. Sanè in Lat. editione legimus, *Et ſecundùm opera Adæ, & ſecundùm præſumptionem illius.*

23. *Donec judicaverit*] Alibi ἕως ἂν κρίνῃ τὴν κρίσιν. MS. ἕως κρινεῖ.

24. *Opportuna eſt*] Quædam editiones habent Ὡς ὡραῖον *Quàm opportuna eſt.* Sed in noſtram lectionem conſentit MS. item L. V. ¶ *Miſericordia ejus tempore afflictionis*] Verba Græca magis ſonant *miſericordia tempore afflictionis ejus:* ut pronomen referatur ad *populum,* de quo ſuprà: niſi perturbatus ordo verborum eo modo conſtruendus quo nos conſtruximus. Sciendum verò in quibuſdam libris non haberi αὐτοῦ, ut nec in ed. Lat. Vetere: cujus autor videtur legiſſe ἔλεος Θεοῦ cùm verteret, *Speciosa miſericordia Dei in tempore tribulationis.* ¶ *Perinde ac nubes, &c.*] *Nubes pluviæ,* i. humida. *Nubes humida tempore ſiccitatis.* Elegans adagium; cui opponitur, *Nubes abſque pluvia:* quod item in proverbium abiit, *Nubes pluvia* נשיאי גשם. Vide Proverbia mea ſacra.

GROTIUS.

1. *QUI conſervat legem multiplicat oblationem*] Senſus non eſt, eum qui obſervans eſt Legis multas facere oblationes, ſed Deo perinde gratum eſſe atque ſi multa offerret. Vide quæ hujus argumenti attulimus in Annotatis ad lib. Pro V. R. Chr. 4.

2. *Sacrificium ſalutare eſt attendere mandatis*] Θυσιάζων σωτηρίου eſt breviter dictum pro θυσιάζων θυσίαν σωτηρίου. Θυσιάζειν autem dicuntur non Sacerdotes tantùm, ſed & qui victimas Sacerdotibus tradunt, ut ſuprà 24. 20. Sic & Exo. 22. 20. Levit. 7. 16. & alibi. σωτήριον, i. שלמים: de quo ſacrificio vide Levit. 3. 1. Id fiebat pro beneficiis acceptis, vel ſperatis. ¶ *Et diſcedere ab omni iniquitate*] Non eſt in Græco, ut nec ſequens comma.

4. *Retribuet gratiam qui offert ſimilaginem*] In Græco ſic habemus, *Et qui reddit gratiam Deo, eſt tanquam ſi offerat ſimilam,* i. libum ex ſimila, מנחה: de quo Levit. 2. ¶ *Et qui facit miſericordiam, offert ſacrificium*] Καὶ ὁ ποιῶν ἐλεημοσύνην, θυσιάζων αἰνέσεως, *Qui facit opera miſericordiæ, perinde eſt ac qui offert victimam laudis.* Eſt autem hic eadem ἔλλειψις quæ ſuprà αἰνέσεως, i. תודה: ſic enim vertitur Levit. 7. 2, 3, 5. & alibi ſæpe.

5. *Beneplacitum eſt Domino recedere ab iniquitate*] Rectè: nam

Virtus eſt vitium fugere, & ſapientia prima
Stultitiâ caruiſſe.

¶ *Et precatio pro peccatis, recedere ab injuſtitia*] Gr. ἐξιλασμὸς, *expiatio peccatorum,* aut *placamentum pro peccatis.* Vide Dan. 4. 27.

6. *Non apparebis ante conſpectum Domini Dei tui vacuus*] Bene: nam pauperes pauxillo defungi poterant, Levit. 5. 7, 11. Luc. 21. 2. Hoc exemplo etiam in vetere Eccleſia Chriſtiana offerebant aliquid omnes, etiam pauperes.

7. *Hæc enim omnia propter mandatum Dei fiunt*] Quia deerat aliquid Græco ſenſui, addidit Latinus Interpres *fiunt:* ſed poteſt ſubaudiri *Deo grata ſunt,* Exod. 23. 15. & 34. 20. Deut. 16. 16.

8. *Oblatio juſti impinguat altare, & odor ſuavitatis eſt in conſpectu Altiſſimi*] i. Cùm vir bonus victimas pingues (eæ enim potiores Mich. 6. 7.) Deo offert, Deus eo facto tanquam optimo odore delectatur: *&* pro *cum* & *tunc.*

6. *Et memoriam ejus non obliviſcetur Dominus*] i. Non deponet. Bene expoſuit, addito nomine, quod in Græco eſt paſſivè, ἐπιλησθήσεται.

10. *Bono animo gloriam redde Deo*] Gr. *Bono oculo,* i. liberaliter. Eadem locutio Prov. 22. 13. & in libro Aboth, aliiſque Rabbinicis. Senſus eſt idem qui in epiſtola Alexandri ad Leonidam, μὴ μικρολογεῖν πρὸς τοὺς Θεούς. ¶ *Et non minuas primitias manuum tuarum*] Μὴ σμικρύνῃς ἀπαρχὴν χειρῶν σου. Intellige per ἀπαρχὴν id quod de fructibus dabatur ante decimam, & Lege definitum non erat, תרומה. Id enim Græci modò ἀπαρχὴν vocant, modò ἀφαίρεμα. Lex exſtat Deut. 16. 1. ubi dicta vide.

11. *In omni dato hilarem fac vultum tuum*] Ut etiam quæ Lex imperat facias libenter, 2 Cor. 9. 7. ¶ *Et in exſultatione ſanctifica decimas tuas*] i. Offer. *Decimas* dixit tum illas pro Levitis, tum alteras tertii anni pro pauperibus & miſerabilibus perſonis.

12. *Da Altiſſimo ſecundùm datum ejus*] Prout Deus tibi dedit. ¶ *Et in bono oculo adinventionem facito manuum tuarum*] Legit καθεύρεμα χειρὸς· ſed haud dubiè legendum καθ' εὕρεμα χειρὸς, *prout manus tua aſſecuta fuerit,* i. pro

i. pro facultatibus quas nactus es. Loquendi hoc genus vide Levit. 12. 8. εὕρεμα pro re acquisita etiam suprà 20. 8. & 29. 4, 7.

13. *Et septies tantum reddet tibi*] Hebræorum mos est per *septem* exprimere quod multum est; ut Gen. 4. 24. Matth. 18. 22.

14. *Noli offerre munera prava*] Μὴ δωροκόπει, *nè donis eum corrumpe*, i. speres posse corrumpi, ut peccata tua dissimulet. δωροκοπεῖν hoc sensu est in tertio Maccabaico. ¶ *Non enim suscipiet illa*] Tali animo data. Non est בוצע בצע, i. δωρολήπτης, qualis describitur Prov. 15. 27.

15. *Et noli inspicere sacrificium injustum*] *Ne operam da sacrificio injusto*, i. ex injustè partis. μὴ ἔπεχε. ¶ *Quoniam Deus judex est*] Quis ausit rapinas suas ad Judicem deferre? ¶ *Et non est apud illum gloria personæ*] *Æstimatio personæ*, δόξα προσώπου. Non ex hominibus actiones, sed ex actionibus homines æstimat. Ità se res habet; quanquam multi aliter credunt, sibi atque aliis blandientes.

16. *Non accipiet Dominus personam in pauperem*] i. *Contra pauperem*. Nam sic ἐπὶ sequente dativo non rarò sumitur, ut Luc. 12, 53. Non favebit diviti contra pauperem, ut multi solent. ¶ *Et deprecationem læsi exaudiet*] *Et* pro *sed*, ut sæpe. Pro *læsi* in Græco est ἠδικημένου *injuriâ affecti*.

17. *Non despiciet preces pupilli, nec viduam, si effundat loquelam gemitûs*] Quod sæpe faciunt homines: Psal. 82. 3, 4.

18. *Nonne lacrymæ viduæ ad maxillam descendunt?*] *Defluunt in genas*. ¶ *Et exclamatio ejus super deducentem eas*] Ipsa apud Deum queritur de eo qui lacrymas ejus defluere facit. Sic καταβοᾷν sumitur etiam Deut. 24. 15.

19. *A maxilla enim ascendunt usque ad cœlum, & Dominus exauditor delectabitur in illis*] Est expositio uberior præcedentium addita à Latino Interprete.

20. *Qui adorat Deum in oblectatione, suscipietur*] Distinxit Interpres aliter, *Qui adorat Deum, in oblectatione suscipietur*. θεραπεύων, ἐν εὐδοκίᾳ δεχθήσεται, *Qui piè Deum colit, benevolè à Deo recipietur*.

21. *Oratio humiliantis se nubes penetrabit*] Imò *humilis*, i. despecti, ταπεινοῦ. ¶ *Et donec propinquet non consolabitur*] i. Non desistet. Est μετωνυμία qualis Matth. 2. 18. ¶ *Et non discedet donec Altissimus aspiciat*] *Respiciat*. Est προσωποποιΐα, quæ Orationi tribuit *propinquare Deo*, *sedari*, *abire*, *respici*.

22. *Et Dominus non elongabit, sed judicabit justos, & faciet judicium: & fortissimus non habebit in illis patientiam, ut contribulet dorsum ipsorum*] Videtur Interpres Græca legisse ordine meliore, hunc in modum, καὶ ὁ Κύριος οὐ μὴ βραδύνῃ κρινεῖ δικαίους, καὶ ποιήσει κρίσιν· οὐδὲ μὴ μακροθυμήσῃ ἐπ' αὐτοῖς ὁ κραταιὸς ἕως ἂν τρίψῃ ὀσφὺν ἀνελεημόνων, *Deus non erit tardus cùm judicabit* (i. vindicabit, quomodo שפט sumi solet) *justos, & judicium* in injustos *exercebit*. *Non erit lentus in illorum* (piorum) *causâ, quominus immisericordium lumbos* (i. vires) *conterat*. μακροθυμεῖν ἐπί τινι interpretati sumus *in causa alicujus lentum esse*: quomodo sumitur & Luc. 18. 7. ut ibi diximus. Et per LUMBOS significari *vires* diximus Ezech. 29. 7. & alibi.

23. *Et gentibus reddet vindictam*] i. *Et vindicet populos oppressos*. Pendet adhuc sensus à superioribus. *Dare* aut *reddere vindictam alicui* sæpe est arcere aut punire injurias ei illatas: ut Judic. 11. 36. 2 Sam. 4. 8. ¶ *Donec tollat plenitudinem superborum*] *Multitudinem vi agentium*, πλῆθος ὑβριστῶν. ¶ *Et sceptra iniquorum contribulet*] *Confringat*. Imperia quibus malè sunt usi eis auferat.

24. *Donec reddat hominibus secundùm actus suos, & secundùm opera Adæ, & secundùm præsumptionem illius*] Aliter legit quàm in Græco habemus: habemus autem sic, καὶ ἀνταποδῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔργα ἀνθρώπων κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτῶν. Verùm pro certo habeo illa τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων nata ex glossemate illius κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, deinde exscribentium nimiâ diligentiâ in textum recepta; qui rectiùs sic habebit, καὶ ἀποδῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτοῦ, *Reponet hominibus prout fuerint actus eorum, imò & cogitata*.

25. *Donec judicet judicium plebis suæ*] Piorum causam dijudicet. ¶ *Et oblectabit justos misericordia suâ*] Gr. *ipsos*, constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. ἐν ἐλέει, i. *per beneficentiam suam*, בחסדו.

26. *Speciosa misericordia Dei*] Rursum intellige *beneficentia*. Et *speciosa* per ὡραῖον est *amabilis*, *grata*. Solent enim amari pulcra. ¶ *Quasi nubes pluviæ in tempore siccitatis*] Ut in tempore Eliæ 1 Reg. 18. 44. αὐχμηρίας vocem in hoc sensu habes etiam Jer. 14. 1. & 17. 8. ἀνομβρίαν dixit Josephus.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λς΄.

1. ΤΩ φοβουμένῳ [τὸν] Κύριον οὐκ ἀπαντήσει κακόν, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξελεῖται [C. A.] αὐτόν.

2. Ἀνὴρ σοφὸς οὐ μισήσει [μισεῖ] νόμον· ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον. [καταιγίδι πλοίου]

3. Ἄνθρωπος συνετὸς ἐμπιστεύσει [ἐμπιστεύει] νόμῳ· καὶ ὁ νόμος αὐτῷ πιστὸς, ὡς ἐρώτημα δικαίων.

4. Ἑτοίμασον λόγον, καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ· σύνδησον παιδείαν, καὶ [C. A.] οὕτως ἀποκρίθητι.

5. Τροχὸς ἁμάξης σπλάγχνα μωροῦ· καὶ ὡς ἄξων στρεφόμενος ὁ διαλογισμὸς αὐτοῦ.

6. Ἵππος εἰς ὀχείαν, ὡς φίλος μωκὸς, [μοιχὸς] ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετίζει.

7. Διὰ τί ἡμέρα ἡμέρας ὑπερέχει, καὶ πᾶν φῶς ἡμέρας ἐνιαυτοῦ ἀφ' ἡλίου;

8. Ἐν γνώσει Κυρίου διεχωρίσθησαν, καὶ ἠλλοίωσε καιροὺς καὶ ἑορτάς.

9. Ἀπ' [ἐπ'] αὐτῶν ἀνύψωσε, καὶ ἡγίασε, καὶ ἐξ αὐτῶν ἔθηκεν εἰς ἀριθμὸν ἡμερῶν.

10. Καὶ ἄνθρωποι πάντες ἀπὸ ἐδάφους, καὶ ἐκ γῆς ἐκτίσθη Ἀδάμ.

11. Ἐν πλήθει ἐπιστήμης Κύριος διεχώρισεν αὐτοὺς, καὶ ἠλλοίωσε τὰς ὁδοὺς αὐτῶν.

12. Ἐξ αὐτῶν εὐλόγησε [ηὐλόγησε] καὶ ἀνύψωσε, καὶ ἐξ αὐτῶν ἡγίασε, καὶ πρὸς αὐτὸν ἤγγισεν: [ἑαυτὸν προσελάβετο]

13. Ἀπ' [ἐπ'] αὐτῶν κατηράσατο, καὶ ἐταπείνωσε· καὶ ἀνέστρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ στάσεως αὐτῶν.

14. Ὡς πηλὸς κεραμέως ἐν χειρὶ αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κατὰ [πλάσαι αὐτὸ κατὰ] τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ· οὕτως ἄνθρωποι [ἄνθρωπος] ἐν χειρὶ τοῦ ποιήσαντος αὐτοὺς, ἀποδοῦναι αὐτοῖς κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ.

15. Ἀπέναντι τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἀπέναντι τοῦ θανάτου ἡ ζωή.

16. Οὕτως ἀπέναντι εὐσεβοῦς ἁμαρτωλός.

17. Καὶ οὕτως ἔμβλεψον εἰς πάντα τὰ ἔργα τοῦ ὑψίστου, δύο δύο ἐν κατέναντι τοῦ [κατὰ τοῦ] ἑνός.

18. Κἀγὼ ἔσχατος ἠγρύπνησα· καὶ κατεκληρονόμησα αὐτοὺς [κατακληρονόμησον αὐτοῦ] καθὼς ἀπ' ἀρχῆς.

19. Ἐλέησον λαὸν, Κύριε, [κύρ. λαὸν] κεκλημένον ἐπ' ὀνόματί σου, καὶ Ἰσραὴλ ὃν πρωτογόνῳ ὡμοίωσας.

20. Οἰκτείρησον πόλιν ἁγιάσματός σου Ἱερουσαλὴμ, πόλιν καταπαύματός σου.

21. Πλῆσον Σιὼν ἆραι τὰ λόγιά σου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης σου τὸν λαόν σου.

22. Δὸς μαρτύριον τοῖς ἐν ἀρχῇ κτίσμασί σου, καὶ ἔγειρον προφητείας τὰς ἐπ' ὀνόματί σου.

23. Δὸς μισθὸν τοῖς ὑπομένουσί σε, καὶ οἱ προφῆται σου ἐμπιστευθήτωσαν.

24. Εἰσάκουσον, Κύριε, δεήσεως τῶν ἱκετῶν σου, κατὰ τὴν εὐλογίαν Ἀαρὼν περὶ τοῦ λαοῦ σου,

25. Καὶ γνώσονται [γνώτωσαν] πάντες οἱ ἐπὶ τῆς γῆς ὅτι σὺ Κύριος [εἶ] ὁ Θεὸς τῶν αἰώνων.

26. Πᾶν βρῶμα φάγεται κοιλία, ἔστι δὲ βρῶμα βρώματος κάλλιον.

27. Φάρυγξ [ὡς λάρυγξ] γεύεται βρώματα θήρας, οὕτως καρδία συνετὴ λόγους ψευδεῖς.

28. Καρδία στρεβλὴ δώσει λύπην, καὶ ἄνθρωπος πολύπειρος ἀνταποδώσει αὐτῷ.

29. Πάντα ἄῤῥενα ἐπιδέξεται γυνή, ἔστι δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων.

30. Κάλλος γυναικὸς ἱλαρύνει πρόσωπον, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἐπιθυμίαν ἀνθρώπου ὑπεράγει.

31. Εἰ ἔστιν ἐπὶ γλώσσης αὐτῆς ἔλεος καὶ πραΰτης [καὶ ἴασις,] οὐκ ἔστιν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς καθ' υἱοὺς ἀνθρώπων.

32. Ὁ κτώμενος γυναῖκα, ἐνάρχεται κτήσεως, βοηθὸν κατ' αὐτὸν καὶ στύλον ἀναπαύσεως.

33. Οὗ οὐκ ἔστι φραγμὸς, διαῤῥαγήσεται κτῆμα· καὶ οὗ οὐκ ἔστι γυνή, στενάξει πλανώμενος.

34. Τίς γὰρ πιστεύσει εὐζώνῳ λῃστῇ σφαλλομένῳ ἐκ πόλεως εἰς πόλιν; οὕτως ἀνθρώπῳ μὴ ἔχοντι νοσσιὰν, καὶ καταλύοντι οὗ ἐὰν ὀψίσῃ.

HOC caput in Latina editione est cap. 33. eò usque, *Et ego novissimus evigilavi*, v. 16.

1. Τὸν] Artic. è C. A. ¶ Ἐν πειρασμῷ] 1 Cor. 10. 13. ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν. Quo de præclara exstat epistola Isid. Pelus. l. 2. 280. ¶ Ἐξελεῖται] R. Al. omisso pronom. ἐξαιρεῖται αὐτὸν, Co.

2. Μισήσει] R. Co. Al. ¶ Καταιγίδι πλοῖον] R. Al. καταιγίδι πολλῶν Co.

3. Ἐμπιστεύσει] R. Co. Al. ¶ Δικαίων] R. Al. δῆλον C. A. Co. δηλῶν E. δήλων D. rectè. Vide annotata ad homil. 4. Jo. Chrysost. contra Judæos, edit. August. p. 523. ἐρώτημα δικαίων. In plerisque libris est ὡς ἐρώτημα δήλων· quod cum eo convenit quod est Num. 27. καὶ ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι Κυρίου· & in hoc libro infrà, 45. λογίῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας. [ἀληθείαις] In editione verò Latina est, *Qui interrogationem manifestat*: ut videatur Interpres legisse δηλῶν. In nonnullis libris [C. A. Co.] est ἐρώτημα δῆλον. N. R.

4. Οὕτως ἀποκριθήσῃ] C. A. R. Al. omisso adverb. τότε ἀποκρ. Co.

6. Ὀχείαν] Co. Al. ὀχεῖον E. ¶ Μῶκος] R. Al. Co. Hesych. Suid. μωκὸς E. Hinc verbum μωκάω, τὸ χλευάζω, σκώπτω. Jer. 51. 18. ἔργα μεμωκημένα· & hoc ipso libro c. 31. 19. προσφορὰ μεμωκημένη. ¶ Χρεμετίζει] R. Al. χρεμετισεῖ Co.

9. Ἀπ' αὐτῶν] R. Al. καὶ ἀπ' αὐτῶν Co.

12. Αὐτὸν ἤγγισεν] R. Al. i. ἐγγίζειν ἐποίησε· aliàs neutraliter usurpatur, Gen. 33. 3. & 48. 10. Exod. 19. 21. & 24. 2. αὐτὸν ἤγγισεν Co.

13. Ἀνέστρεψε αὐ. ἀπὸ στάσεως] R. Al. ἀνέτρεψεν αὐ. ἀπὸ στάσεων Co.

14. Lectio Codicis Aug. confirmatur interpretatione vet. ¶ Ἄνθρωποι, αὐτοὺς, αὐτοῖς] R. Al. ἀνθρώπῳ, αὐτὸν, αὐτῷ Co. ab hoc abest artic. τοῦ.

16. Οὕτως ἀπέναντι τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὁ εὐσεβής· καὶ οὕτως ἀπέναντι ἀνδρὸς εὐσεβοῦς ἁμαρτωλός] Co. In R. Al. posterius solùm est membrum, Οὕτ. ἀπέν. εὐσεβ. ἁμαρτωλός.

18. Καὶ κατεκληρονόμησα] Hæc ad finem usque capitis sunt in Latina editione cap. 36. à v. 16. ad finem usque. Ideo in edit. Argent. versui 19. præfiguntur hæc verba, Ἐκ τῆς λς'. κεφαλῆς. ¶ Κατεκληρονόμησα αὐτοὺς καθὼς ἀπ' ἀρχῆς] R. Co. Al. Ar. κατακληρονόμησον· N. R. C. A. nam in aliis editionibus jungitur hoc commation cum verbis cap. 33. 10. Συνάγε πάσας φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ κατακληρονόμησον καθὼς [αὐτοὺς καθ. C. A.] ἀπ' ἀρχῆς. Legitur & κατακληρονόμησαι, I.

19. Ὃν πρωτογόνῳ ὡμοίωσας] R. Al. E. ὃν πρωτόγονον ὠνόμασας Co. Exod. 4. 22. υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ.

20. Οἰκτείρησον] Al. οἰκτεῖρον Co. ¶ Πόλιν καταπαύματός] R. Al. τόπον καταπαύσεως Co.

22. Κτίσμασι] R. κτίμασι Co. P. H. κτήμασι Al. ¶ Προφητείας τὰς ἐπ' ὀνόμ. σου] In R. Al. B. utroque artic. τὰς deest. προφήτας ἐπ' ὀνόματί σου Co.

23. Ἐμπιστευθήσονται] E.

24. Ἱκετῶν] Al. οἰκετῶν Co.

27. Γεύεται] R. Co. γεύσεται Al. ¶ Λόγους ψευδεῖς] Lib. ed. λόγους ἀγαθοὺς E.

29. Ἔστι δὲ] R. Al. ἔστι γὰρ Co.

31. Καὶ ἴασις] Co. à reliquis abest.

32. Ἀναπαύσεων] R. ἀναπαύσεως Co. Al.

33. Διαῤῥαγήσεται] Co. διαρπαγήσεται, R. Al.

34. Σφαλλομένῳ] R. Al. Co. ἀφαλλομένῳ & ἐφαλλομένῳ N. R.

BADVELLUS.

1. M*Iserere nostri, Domine*, &c. ἐλέησον ἡμᾶς, δέσποτα ὁ Θεὸς πάντων, καὶ ἐπίβλεψον] Precatio est à Sapiente instituta in miserrimo populi Judaici statu: cùm Judæi ex patria expulsi per Gentésque sparsi exsularent. Sapiens petit à Deo ut ipsos recolligat atque in pristinum statum restituat.

3. *Tolle manum tuam super*, &c. ἔπαρον τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὰ ἔθνη ἀλλότρια, ἰδέτωσαν τὴν δυναστείαν σου] *Leva manum tuam super gentes alienas, videant potentiam tuam.* Nomine *manûs* significat Potentiam quam Deus sæpe exhibuit in redimendo suo populo: ità enim dicitur Dominus *manu sublatâ brachióque exserto atque extenso* populum ex Ægypto eduxisse.

4. *Ut inspectantibus illis*, &c. ὥσπερ ἐνώπιον αὐτῶν ἡγιάσθης ἐν ἡμῖν, οὕτως ἐναντίον ἡμῶν μεγαλυνθείης ἐν αὐτοῖς] *Ut quemadmodum in conspectu eorum sanctificatus es in nobis, ità in conspectu nostro magnificeris in eis.* Deus multas res præclaras in populo Judaico gesserat, quarum populi exteri atque inimici inspectores ac testes fuerant: ad eandem gloriam nunc Deum revocat. Tunc autem elucet summa Dei gloria, cùm salus populi ejus cum exitio hostium conjuncta est. Hoc enim modo singularis ejus erga suos amor benevolentiáque perspicitur.

6. *Nova ede signa*, &c. ἐγκαίνισον σημεῖα, καὶ ἀλλοίωσον θαυμάσια, δόξασον χεῖρα] *Innova signa, & immuta* [aut, *varia*] *miracula, illustra manum*, i. illustrem exhibe potentiam tuam. Alii vertunt, *Renoves exempla, miraculáque commutes.* Mihi autem nihil aliud videtur petere quàm id quod verti, ut nova & varia signa Deus exhibeat quibus suam magnitudinem ostendat. Deus enim in liberando suo populo eam rationem adhibere solet, ad quam omnes obstupescunt.

8. *Excita indignationem*, &c. ἔγειρον θυμὸν, καὶ ἔκχεε ὀργὴν] *Suscita furorem, ac effunde iram.* His verbis postulat vindictam hostium, eorúmque exitium, quod cùm ad salutem Ecclesiæ est adjunctum, illustrius redemptionis opus ac beneficium Dei efficit. Est enim τιμωρία μετὰ κολάσεως, i. *vindicatio ultióque populi læsi cum pœna hostium conjuncta.*

10. *Accelera tempus*, &c. σπεῦσον καιρὸν, καὶ μνήσθητι ὁρκισμοῦ] *Urge tempus, & memento jurisjurandi.* Quædam exemplaria legunt ὀργῆς *ira* pro ὁρκισμοῦ· utraque lectio potest exstare, ut eum vel ad memoriam promissionis de conservando populo factam, vel ad severitatem atque acerbitatem iræ vindictæque excitet.

11. *Qui evaserit*, &c. ἐν ὀργῇ πυρὸς καταβρωθήτω ὁ σωζόμενος] *In ira ignis devoretur* [i. absumatur] *qui ex illo exitio salvus atque incolumis superesit.* His verbis internecionem hostium significat. ¶ *Et oppressores populi*, &c. καὶ οἱ κακοῦντες τὸν λαόν σου εὕροιεν ἀπώλειαν] *Et qui affligunt* [aut, *vexant*] *populum tuum, inveniant perditionem*, i. exitium suis factis dignum. Quidam codices habent ἀδικοῦντες

injuriis

injuriis afficientes : quod verbum eosdem hostes significat populum Dei injustè opprimentes.

12. *Contere capita principum*, &c. συντρίψον κεφαλὰς ἀρχόντων ἐχθρῶν λεγόντων, Οὐκ ἔστι πλὴν ἡμῶν] *Contere capita principum inimicorum* [aut, ἐθνῶν *Gentium*, ut quædam habent exemplaria] *dicentium*, *Non est præter nos*. Cùm insignia exstant supplicia in principes populorum malorúmque autores, tunc judicium Dei illustrius exsistit. Videmus enim Deum, quoties suum populum liberavit, gravia & singularia suæ justitiæ ac severitatis exempla documentáque in ipsis Principibus exhibuisse.

14. *Miserere, Domine, populi nomine*, &c. ἐλέησον λαὸν, Κύριε, κεκλημένον ἐπ' ὀνόματί σου] *Miserere populi, Domine, in nomine tuo vocati*, i. qui tuo censetur nomine. *Dei* enim *populus* dicitur. Sic Esa. 4. 1. *mulieres virum apprehendentes ejus nomine vocari* volunt, i. uxores illius haberi.

16. *Reple Sionem, ut tua oracula*, &c. πλῆσον Σιὼν ἆραι τὰ λόγιά σου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης σου τὸν λαόν σου] *Imple Sion tollere oracula tua, & à gloria tua populum tuum.* Alii ità vertunt, *Sionem extollendis oraculis tuis impleas.* Uterque sensus constare potest, ut vel ipse Deus extollat ac celebret oracula quæ hactenus videntur jacuisse, vel ut populus Ecclesiáque eadem celebret. Tunc enim maxima cum gloria verbum Dei in Ecclesia personat cùm est suæ libertati ac dignitati restituta. In illa calamitate omnia silentio sepulta erant.

17. *Da testimonium iis*, &c. δὸς μαρτύριον τοῖς ἐν ἀρχῇ κτήμασί σου] *Da testimonium tuis ab initio possessionibus.* Quædam exemplaria habent κτίσμασι *creaturis*. Utraque lectio exstare potest. Ecclesia enim tum *opus* est ipsius Dei, ποίημα (ut ait Paulus Rom. 1. 20.) tum etiam κτῆμα, i. *possessio*, ejúsque hereditas; ipséque ejus vel *effector* vel *possessor* dicitur. Cùm autem Deus Ecclesiam redimit ac restituit, tunc dat testimonium illustre sui pristini operis veterísque possessionis.

18. *Et fac ut tuis Prophetis fides habeatur* καὶ οἱ προφῆταί σου ἐμπιστευθήτωσαν] *Ac Prophetæ tui fidem assequantur* : quod tunc fit cùm & calamitas ab illis denunciata & promissa liberatio Ecclesiæque conservatio ipso eventu comprobatur. Ante eum rerum eventum apud homines incredulos nullam autoritatem habet. Petit igitur ut quæ à Prophetis de Ecclesia restituenda sunt prædicta, ea quoque præstentur, atque ità veritas verbi Dei re ipsâ comprobetur.

19. *Preces servorum tuorum*, &c. εἰσάκουσον, Κύριε, δεήσεως τῶν οἰκετῶν σου κατὰ τὴν εὐλογίαν Ἀαρὼν περὶ τοῦ λαοῦ σου] *Exaudi, Domine, precationem servorum tuorum secundùm benedictionem Aaronis super populo tuo.* Formula ejus precationis exstat Num. 6. 24, 25. his verbis expressa (ità enim Dominus populo eum bene precari voluit) *Benedicat tibi Dominus, & custodiat te. Illustret Dominus faciem suam super te, ac misereatur tui.*

20. *Venter quemvis cibum capit*, &c. πᾶν βρῶμα φάγεται κοιλία· ἔστι δὲ βρῶμα βρώματος κάλλιον] *Omnem cibum comedit venter : est autem cibus cibo melior.* Absolutâ precatione redit ad præcepta & monita : hoc autem est de cognoscendo judicandóque uniuscujusque sermone, qui est quasi quidam animi pastus, vel salutaris vel perniciosus. Itaque similitudine ciborum ostendit quod judicium fieri debeat, & à quibus possit, de iis quæ ab unoquoque dicuntur. Est enim in his maxima varietas, nec minor delectus adhibendus quàm in cibis: is autem à sagace, perito prudentéque haberi potest. Ut cibaria palato, ità verba ingenio percipiuntur ac dijudicantur : Atque in hoc differt peritus ab imperito, prudens à stulto. Est enim prudentis secernere bona salutariáque à perniciosis, & quæ sunt optima seligere.

22. *Prava mens molestiam*, &c. Καρδία στρεβλὴ δώσει λύπην, καὶ ἄνθρωπος πολύπειρος ἀνταποδώσει αὐτῷ] *Cor distortorum dabit tristitiam, & vir multùm expertus retribuet ei*, i. occurret ejus fallaciis verbísque mendacibus ac perniciosis. Est enim summa ejus sagacitas, ut falli non possit : sed quid à quoque, ac quâ mente dicatur, optimè animadvertit atque intelligit.

23. *Cujusvis maris capax est*, &c. πᾶσαν ἄρρενα ἐπιδέξεται γυνή· ἔστι δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων] *Omnem marem suscipiet mulier : est autem filia præstantior filiâ.* Significat majorem delectum adhiberi in mulieribus atque uxoribus ducendis quàm in viris, quod ad formam pulcritudinémq; attinet. Est enim venustas formæque gratia in eo sexu magìs expetenda quàm in viris, in quibus hujusmodi pulcritudo non magnopere requiritur. *Mulier est viri gloria*, quæ ea in parte non mediocriter relucet: itaque Sapiens muliebrem pulcritudinem commendat.

25. *Si in lingua ejus*, &c. εἰ ἔστιν ἐπὶ γλώσσης ἔλεος, καὶ πραΰτης, καὶ ἴασις] *Si est in lingua ejus misericordia, mansuetudo & salubritas.* Sapiens non commendat per se solam formam in muliere, nisi ea aliis morum virtutúmque ornamentis decoretur: nam Salomon Prov. 11. 22. mulierem formosam & immodestam atq; improbam comparat porcæ quæ in naribus suis torquem aureum annexum habet. Itaque ad perfectam formæ muliebris commendationem atque laudem morum probitas & comitas est adjungenda, sine qua corporis forma in animi deformitate majorem habet absurditatem quàm torquis aureus in naribus suis alligatus. Cùm autem mulieres vitio linguæ laborare soleant, Sapiens ea in parte vult esse temperatas ac bene moratas, ut earum lingua oratióque mores animi mansuetos, modestos sanósque declaret: loquacitas enim immodesta morbum mentis atque animi ostendit. ¶ *Maritus ejus ex communi*, &c. οὐκ ἔστιν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς καθ' υἱοὺς ἀνθρώπων] *Non est maritus ejus secundùm filios hominum*, quasi non sit inter homines numerandus. Significat his verbis singularem eximiámque fortunam ejus qui uxorem habet non pulcram solùm, sed etiam benignam, prudentem & modestam.

26. *Qui uxorem nactus est*, &c. κτώμενος γυναῖκα ἐνάρχεται κτήσεως] *Qui possidet mulierem, inchoat possessionem* : i. initium jam quoddam habet rei parandæ, cùm sociam vitæ ac rei familiaris adjutricem habeat.

27. *Ubi nulla sepes est, possessio diripitur*, &c. οὗ οὐκ ἔστι φραγμὸς, διαρπαγήσεται κτῆμα· καὶ οὗ οὐκ ἔστι γυνὴ, στενάξει πλανώμενος] *Ubi non est septum, diripietur possessio : & ubi non est uxor, ingemiscet vagus.* Significat quàm sit necessarium uxoris bonæ fidelísque contubernium & consortium. Comparat enim eam sepi, quâ possessio aliqua undique munita est & custodita. Hujusmodi custodiam in rebus domesticis opportunam mulier præbet: itaque à Paulo Tit. 2. 5. οἰκουρὸς *custos domûs* appellatur. Qui hoc adjumento est destitutus, is nihil habet domi in quo conquiescat; sed quasi homo solitarius, vagus incertúsque sine ullo solatio vivit. ¶ Itaque mihi videtur Deus Gen. 2. 24. & Matth. 19. 5. cùm *hominem* dicit *patrem matrémque suam derelicturum, atque suæ uxori adhæsurum*, hanc consuetudinem ac cohabitationem commendare.

28. *Quis enim fidat*, &c. τίς γὰρ πιστεύσει εὐζώνῳ λῃστῇ ἀφαλλομένῳ ἐκ πόλεως εἰς πόλιν;] Significat quàm incerta omnibúsque suspecta sit conditio vitæ ejus qui uxorem nullam habet, nec domum quidem in qua conquiescat. Hujusmodi hominem comparat latroni vagabundo, qui nullam sedem fixam habet. Domus igitur & uxor ad certam honestámque rerum conditionem necessaria est.

CASTELLIO.

8. **U**RGE *tempus, memor jurisjurandi*] Aliàs *ira*, aliàs *decreti*.

10. *Contere principum capita hostium*] Aliàs *gentium*.

12. *Quem primogeniti loco habuisti*] Aliàs *primogenitum nominasti*.

13. *Urbis tuæ quietis*] Al. *loci*.

17. *Exaudi, Domine, supplicum tuorum preces*] Aliàs *servorum*. ¶ *Ut habet Aharonis ad populum tuum fausta precatio*] h. e. Pontificis.

24. *Si lingua ejus inest pietas, comitas & sanitas, non est vir ejus humanæ conditionis*] Ità felix est ut Deus esse videatur.

27. *Quis enim fidat accincto latroni ex alia in aliam urbem transilienti?*] Uxore carenti habendus est famulus, cui, cùm laribus careat, non magìs fidendum est quàm latroni vago.

DRUSIUS.

1. *Domine Deus omnium*] אדון אלהי הכל. Dicunt etiam אדון הכל δέσποτα πάντων. De Deo autem usurpatur hoc nomen cùm alibi, tum suprà 34. 25. ¶ *Te non exquirentibus*] Hoc quibusdam libris deest, etiam MS. Sed Int. V. *Immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisiverunt te.*

2. *Attolle*] In utroque Camerarii ἐπᾶρον· in cæteris ἔπαρον, quod secutus sum. ¶ *Et videant*] *Ut videant.* Sic Int. V. Notum ut καὶ pro ἵνα sumatur. Id hoc loco quædam exemplaria non habent. Sed legitur in A. B. R. & in MS. καὶ εἰδέτωσαν.

3. *Coram nobis*] Ἐνώπιον αὐτῶν A. B. R. cum MS. ἐναντίον ἡμῶν codices alii.

4. *Sicut & nos agnoscimus*] Καθάπερ καὶ ἡμεῖς ἐπέγνωμεν. Sic A. B. R. Alibi σὲ ἔγνωμεν *te cognoscimus* : & in MS. ἐπέγνωμέν σε, *cognoscimus te.* L. V. *sicut & nos cognovimus.*

5. *Immuta miracula*] *Varia diversáque miracula ede.* θαυμάσια, i. נפלאות, *quæ sunt facta mirabilia*, sive *admiranda.* ¶ *Glorifica manum*] Redde illustrem ac gloriosam potentiam tuam puniendo inimicos tuos. ¶ *Ut enarrent mirabilia tua*] Glossema videtur. Certè abest in A. B. R. item in MS. & in L. V.

6. *Effunde iram*] In aliquibus libris ἔκχεε ὀργὴν, & mox ἔπαρον pro ἔξαρον. Quod nos ità edidimus ex R. approbantibus A. B. cum MS.

7. *Memento jurisjurandi*] Μνήσθητι ὁρκισμοῦ. Sic A. B. R. In MS. μνήσθητι ὁρισμοῦ· quod noster Int. legit: nam vertit *memento finis*, i. הקץ. Pars exemplarium typis excusorum μνήσθητι ὀργῆς *memento iræ*, nempe quâ olim ultus es inimicos gentis tuæ. ¶ *Quò enarrentur magnifica tua facta*] Quædam exemplaria impressa καὶ ἐκδιηγησάσθωσαν τὰ θαυμάσιά σου, *& enarranto tibi mirabilia tua.* Vetus quoque Int. *ut enarrent mirabilia tua.* Atque hinc glossema illud, de quo suprà, nisi me fallit augurium. Nam *homo sum*, falli possum. *Humani à me nihil alienum puto.*

8. *In ira ignis*] Igne iræ Divinæ. Nam Ira ignis est: propterea *succendi* dicitur. ¶ *Qui salvus evasit*] Qui superstites mansêre ex clade improborum. ¶ *Qui vexant populum tuum*] MS. οἱ καλοικοῦντες, mendum pro οἱ κακοῦντες. Quod legitur in R. C. utroque Cam. & Bibliis Roberti. Duo reliqua exemplaria, videlicet A. B. οἱ ἀδικοῦντες, *injuriâ afficientes.* L. V. *Qui pessimant plebem tuam*, οἱ κακοῦντες, i. *pessimè habent.*

9. *Principum hostium*] Vel, ut Int. noster, *principum inimicorum* : qui sanè legit ἐχθρῶν, quod in plerisq; codd. Græcis, & non, ut in aliis quibusdam, ἐθνῶν, i. *gentium* : quæ lectio est codicis MS. item Camerarii & eorum qui ad E. excusi Toletanum. Omitto Robertum, qui utramque lectionem notavit, priore in contextum receptâ.

10. *Congrega*] Alibi συνάγαγε. Post hoc membrum versus est in A. & R. Λαμπρὰ καρδία, &c. qui habetur c. 30. 27. In hunc finit caput 33. Sequentia deinceps in hac editione leguntur in illis cap. 36. circa medium, post κἀγὼ ἔσχατος ἠγρύπνησα. ¶ *Et posside eas*] Libri quidam καὶ κατεκληρονόμησα, alii, καὶ κατακληρονόμησαι. Nam κατακληρονόμησα, quod in R. & in MS. itémque in A. & B. in hac dispositione capitum locum non habet. Porrò antiquus Interp. videtur legisse κατακληρονομήσεις· nam reddit, *& hereditabis eos sicut ab initio* : aut sensum expressit. Nam *posside* idem cum illo *possidebis.* Similia sunt, *Hoc fac, & vive. Sectare pacem, & habita terram.* Consule libellos meos. Hoc posterius verum esse puto. ¶ *Ab initio*] Ἀπ' ἀρχῆς, sive ἀπαρχῆς. Nam editiones variant. Malim tamen ἀπ' ἀρχῆς, ut disjunctim scribatur, vel propter nomen ἀπαρχὴ, quod in genitivo facit ἀπαρχῆς.

11. *Vocati ex nomine tuo*] Qui ex nomine tuo vocatur *Filius Dei* cùm alibi passim, tum apud Hoseam in illo, *Ex Ægypto vocavi filium meum* : & *Populus Dei*, 2 Sam. 7. 24. Esa. 51. 16. & 1 Par. 17. 22. Codex MS. Ἐλέησον, Κύριε, λαὸν κεκλημένον, &c. *Miserere, Domine, populi vocati ex nomine tuo.* ¶ *Quem comparasti primogenito*] Ὃν πρωτογόνῳ ὡμοίωσας. Legitur in A. B. R. MStóque, ὃν πρωτόγονον ὠνόμασας in libris aliis. Id sonat, *quem primogenitum nominasti.* Sic enim certè nominatur Exod. 4. 22. *Filius meus primogenitus Israel.* Vet. Interp. *quem coæquasti primogenito tuo.*

12. *Miserere*] Diversa lectio οἰκτείρησον habet, sed οἰκτείρησον legitur in A. B. R. & MS. Prius est ab οἰκτείρω, alterum ab οἰκτειρέω. ¶ *Urbem tuam sanctam*] Est cur malim *urbem tuam sanctificatam.* Verbum è verbo, *urbem sanctificationis tuæ*, quod priscus Interp. edidit. *Urbs sanctificata* sic dicitur ut *mens justificata* pro justa. Sic *clarificas urbes*, i. claras. Infrà 49. 8. *Incenderunt electam urbem sanctificatam*, i. sanctam. ¶ *Locum quietis tuæ*] Alibi Templum ità vocatur. Sed & ipsa regio : Psal. 95. 11. *Si introibunt in requiem meam.* Hic aliqua exempl. legunt Ἱερουσαλὴμ πόλις καταπαύματός σου· quod in Romano correctum πόλιν καταπαύματος, *urbem requietis tuæ.* Est etiam ubi reperiatur κατακαύματος, sed perperàm. Hujusmodi menda scribis imputanda sunt aut operis, non ipsis Interpretibus.

13. *Oracula tua*] Vel *sermones tuos*, i. promissa tua. Psal. 119. 11. אמרתך LXX τὰ λόγιά σου, Hieron. *eloquia tua.*

14. *Tuis primis creaturis*] Τοῖς ἀπ' ἀρχῆς κτίσμασί σου, *creaturis tuis ab initio*, sive *iis qua principio abs te creata sunt.* Hanc lectionem expressit Interp. Vulg. Habetur autem in R. C. utroque Camerarii & in MS. Heidelb. Reliqua exempl. quibus sum usus κτήμασι habent, i. *possessionibus.* Sunt autem A. & B. cum editione Roberti, sed in hac & prior lectio notata. ¶ *Suscita nomine tuo Prophetias*] A. & B. ἔγειρον προφητείας ἐπ' ὀνόματί σου. R. cum MS. τὰς ἐπ' ὀνόματί σου, utrumque Camerarii ἔγειρον προφήτας ἐπ' ὀνόματί σου, *suscita Prophetas in nomine tuo.* L. V. *suscita precationes quas locuti sunt in nomine tuo Prophetæ priores.*

15. *Fidem concilia*] Ἐμπιστευθήτωσαν *fides habeatur.* Exemplar MS. ἐμπιστευθήσονται, *fides habebitur*, aut, si mavis, *fideles comperientur.* Vetus certè Int. *ut Prophetæ tui fideles inveniantur.*

16. *Servorum tuorum*] Repone hoc loco *supplicum tuorum.* Nam in textu ἱκετῶν σου. Quæ scriptura est trium codicum A. B. R. quos nunc secuti sumus. Quod autem in versione nostra *servorum tuorum*, id remansit ex lectione aliorum exemplarium, in quibus οἰκετῶν legitur. Hæc lectio spernenda non est. Nam & priscus Int. eam secutus fuit, cùm redderet, *& exaudi orationes servorum tuorum.* ¶ *Secundùm benedictionem Aharon*] *Secundùm faustam precationem Aharonis.* Nam id significat hoc loco *benedictio.* Habetur autem hæc εὐλογία Num. 6. in fine. Licet etiam exponere Ἀαρὼν *filiorum Aharon*, i. Sacerdotum, ut sit sermo talis qualis Psal. 133. *super barbam Aharon*, ubi *Aharon* ponitur pro quovis Pontifice. Sic alibi dicitur *Jojada* fuisse *dux* לאהרון *Aharonis*, i. Aharonitarum. Sic *Israel* ponitur pro *Israelitis* ipsis. ¶ *Ad populum tuum*] Περὶ τοῦ λαοῦ σου, *de populo tuo*, vel *pro populo tuo.* Quidam hanc partem referunt ad membrum præcedens, *Exaudi orationem pro populo tuo habitam.* Vetus editio Lat. *da populo tuo.* Fortè legendum *de populo tuo.*

17. *Te Dominum esse Deum seculorum*] In MS. ὅτι Κύριος εἶ ὁ Θεὸς τῶν αἰώνων, legerim Κύριος εἷς, *Dominus unus, Deus seculorum*, i. æternus. Sic apud Mosen, *Dominus Deus tuus Dominus unus est.*

19. *Gustant*] In A. & B. scriptum offendi γεύσεται, & in MS. γεύγεται. In cæteris erat γεύεται, etiam in R. ¶ *Sermones mendaces*] MS. exemplar λόγους ἀγαθοὺς *sermones bonos*, & subintelligitur *gustat* : quod hic significat *percipit, intelligit.* Sic alibi, *Gustate quàm bonus sit Dominus.* Hinc טעם *mens, intelligentia, consilium, sapientia* : & חסר טעם *mente carens, insipiens.* Nam mente res discernimus. Epiphanius, Νοῦς ὁ ῥήματα διακρίνει, λάρυγξ δὲ σῖτα γεύεται. Vide Observ. meas lib. 7. c. 3.

20. *Rependet ei*] V. Int. *resistet illi*, ac si legisset ἀντιστήσεται αὐτῷ. Quæ lectio in omnes partes melior est. Αὐτῷ habent libri quibus usus sum : sed in margine editionis Camerarii quam Oporinus excudit, notatum ἀνταποδώσει αὐτῷ, quod tam ad καρδίαν referri potest quàm ad λύπην.

21. *Est*

21. *Est autem filia*] Ἔστι δὲ θυγάτηρ A. B. R. cum MS. & Bibliis Roberti. Potest etiam reddi *sed est filia*. Editiones reliquæ ἔστι γὰρ θυγάτηρ, *est enim filia*. Lat. V. *& est filia*, καὶ ἔστι, &c. ¶ *Melior*] *Præstantior, elegantior*.

22. *Vultum exhilarat*] Plenior & auctior editio Latina V. *exhilarat faciem viri sui*. ἱλαρύνει πρόσωπον ἀνδρὸς αὐτῆς. ¶ *Omnem hominis cupiditatem excedit*] Vel *superat*. Nihil est quod homo potiùs concupiscat aut desideret.

23. *Si lingua ejus inest*] MS. εἰ ἔστιν ἐπὶ γλώττης αὐτῆς. Quædam impressa non habent pronomen αὐτῆς. L. V. *Si est lingua curationis*, εἰ ἔστι γλώσσῃ ἴασις. ¶ *Misericordia*] חסד antiquâ interpretatione ἔλεος, i. *misericordia*, recentiore *benignitas*. ¶ *Mansuetudo*] Alibi πραότης & alibi πραΰτης, i. ענוה. ¶ *Et sanitas*] Καὶ ἴασις. Hoc deest MS. item A. B. R. ¶ *Similis filius hominum*] Supra homines felix est cui talis uxor obtigit.

24. *Auxilium sibi accommodum*] עזר כנגדו Græci reddunt βοηθὸν κατ' αὐτόν, Gen. 2. 18. pro quo legitur ὅμοιον αὐτῷ Tob. 8. 8. Verba sunt, Σὺ εἶπας οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν ὅμοιον αὐτῷ. ¶ *Columnam requietis*] In margine notavimus ex R. ἀναπαύσεως, quod mendum esse suspicor. Nam in aliis omnibus ἀναπαύσεως. Id Ebraicè diceretur עמוד מנוח *columna quietis*. Autor historiæ Ruth Matrimonium vocat *requiem*. *Quæram tibi*, inquit, *requiem*, i. quietum matrimonium. Plutarchus *portum juventutis* dixit. Nam *homo ante ductam uxorem nunquam quietus est, dum quærit id quod amisit*, ut est in proverbio Ebræorum.

25. *Diripitur*] In utroque Camerarii Bibliísque Roberti & in C. διαρραγήσεται, *disrumpatur*.

26. *Erranti*] Σφαλλομένῳ, *erranti, labascenti*, quod Salomo נודד dixit Prov. 27. 8. *Qualis avis fugiens è nido suo, talis est vir fugiens è loco suo*. Qui Notas composuit ad edit. Rom. testatur nonnullos libros habere ἀφαλλομένῳ, & alios ἐφαλλομένῳ, i. *salienti*. ¶ *Ex urbe in urbem*] MS. ἐκ πόλεως εἰς πεδίον, *ex urbe in campum*. ¶ *Nidum*] i. Domum. Tralatio ab Avibus. Contrà legimus apud Davidem, *Passer invenit domum suam*, i. nidum.

GROTIUS.

1. Et *ostende nobis lucem miserationum tuarum*] Non est hoc in Græco.

2. *Et immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te*] Quales Ægyptii, inter quos vivebat hic Scriptor. Quæ in hoc commate sequuntur, non sunt in Græco.

3. *Alleva manum tuam*] *Attolle*, ut solent verberaturi.

4. *Sicut enim in conspectu eorum sanctificatus es in nobis*] Magnum nomen adeptus es, nos ex tot populis liberando. ¶ *Sic in conspectu nostro magnificaberis in eis*] *Magnificare*, i. magnum nomen gloriámque apud nos adipiscaris, illos pro meritis tractando.

5. *Ut cognoscant te sicut & nos cognovimus*] Ostendit spem de vocatione Gentium, quæ ante tempora Messiæ cœpta, per ipsum verò impleta est.

6. *Innova signa*] Qualia olim in Ægypto hac fecisti. ¶ *Et immuta mirabilia*] Est idem sensus cum eo qui præcessit: nam שנה, quod ἀλλοιοῦν plerumque vertitur, alibi vertitur δευτεροῦν & δισσεύειν.

10. *Et memento finis*] In Græcis multis μνήσθητι ὀργῆς, sed in Sixtina meliùs μνήσθητι ὁρκισμοῦ, *memor esto jurisjurandi majoribus nostris facti*. ¶ *Ut enarrent mirabilia tua*] *Et enarrent* in Græco: videant te constantem in promissis.

11. *In ira flamma devoretur qui salvatur*] Qui gladium evaserit, incendio pereat: Ezech. 6. 12. Imprecationes tales multum trahunt de spiritu Legis. Dolor illorum pœnas de inimicis desiderabat conspicere. ¶ *Et qui pessimant plebem tuam*] Οἱ κακοῦντες, *qui malè tractant*.

12. *Dicentium, Non est alius præter nos*] Qui præ se nullum Principem tali nomine dignum judicant.

13. *Congrega omnes tribus Jacob*] Omnes eos qui aut temporibus iis non redierant, aut postea per bella ac calamitates erant dispersi. ¶ *Ut cognoscant quia non est Deus nisi tu, & enarrent magnalia tua*] Hæc in Græcis desunt; repetita autem sunt ex superioribus. ¶ *Et hereditabis eos sicut ab initio*] Est in Græco precativum κατακληρονόμησαι, in aliis codicibus κατακληρονόμησον, i. *fac iterum terras possideant*: Sic enim κατακληρονομεῖν quasi in forma Hiphil sumitur infrà 44. 23. ὡς ἀπ' ἀρχῆς, *ut olim* fuere constituti Davidis & Solomonis temporibus. Notet lector in exemplari quod secuta est Sixtina editio paginarum hîc factam transpositionem magnam. Hæc enim à capite quod in Græco est 33. (Latini enim capitum numeri discrepant) translata sunt in caput 36. Latini Interpretis exemplar meliùs habuit.

14. *Super quam invocatum est nomen tuum*] Gr. *vocatam de nomine tuo*. Dicebatur enim *populus* יהוה. ¶ *Et Israel quem coæquasti primogenito tuo*] Gr. *Quem primogenitum nominasti*, Exod. 4. 22. Vide quæ diximus ad Mat. 2. 15. In Sixtina est ut in Latino, ὃν πρωτογόνῳ ὡμοίωσας: sed aliter Scriptorem Græcum scripsisse pro certo habeo.

15. *Miserere civitati sanctificationis tuæ*] Urbis tibi tuóque cultui dicatæ. ¶ *Civitati requiei tuæ*] i. In qua habitas singulari quodam modo. Eadem locutio 2 Par. 6. 41. Psal. 132. 14.

16. *Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis*] Gr. Πλῆσον Σιὼν ἆραι τὰ λόγιά σου, *Imple Sionem in attollendo oracula tua*: i. Sion piis cantibus personet. ¶ *Et gloriâ tuâ populum tuum*] Laudibus tuis.

17. *Da testimonium his qui ab initio creaturæ tuæ sunt*] Ostende eum populum tibi curæ esse quem creasti, evocando eum ex Ægypto. Tunc enim populus primùm esse cœpit, cùm antè esset servorum multitudo. Sic κτίζειν sumitur in hac ipsa re Esa. 44. 2. & Mal. 2. 10. nec aliter Gen. 14. 19. ¶ *Et suscita prædicationes quas locuti sunt in nomine tuo Prophetæ priores*] Lege, ut in Sixtina est, καὶ ἔγειρον προφητείας τὰς ἐπ' ὀνόματί σου, non, ut in aliis est codicibus, προφήτας. *Suscitare* hîc est הקים, i. *implere prædicta*. Habes hoc verbum eo sensu 1 Sam. 3. 12.

18. *Da mercedem sustinentibus te, ut Prophetæ tui fideles inveniantur*] Sensus est, Pro tuorum patientia hoc illis redde præmium, ut videant impleri quæ per Prophetas prædicta sunt; qualia sunt illa apud Danielem de destructione Regnorum Syriæ & Ægypti. ἐμπιστευθῆναι dicuntur Prophetæ cùm eventus fidem facit eorum verbis. Non dissimili modo Deus dicitur ἐμπιστεύειν τὸ ἔλεος αὐτοῦ infrà 50. 26.

19. *Secundùm benedictionem Aaron de populo tuo*] Secundùm illas preces quas tuo jussu pro populo concepit Aaron, Num. 6. 24. ¶ *Et dirige nos in viam justitiæ*] Deest in Græco. ¶ *Ut sciant omnes qui habitant terram, quia tu es Deus conspector seculorum*] *Et norint omnes qui super terram sunt, te esse Deum seculorum*, i. æternum.

20. *Omnem escam manducabit venter, & est cibus cibo melior*] *Venter omnem cibum concoquit: sed est cibus isto cibo melior*, nempe promissa Divina. Vide Deut. 8. 3.

21. *Fauces contingunt cibum feræ*] *Gustu dignoscunt ferinam* à pecorina. ¶ *Et cor sensatum verba mendacia*] A veris. Huc spectat Plutarchi liber QUOMODO INTERNOSCI POSSIT AB AMICO ASSENTATOR.

22. *Cor pravum dabit tristitiam*] Dolorem dabit aliis. ¶ *Et homo peritus resistet illi*] Latinus Interpres Christianè emolliit quod dictum erat satis Judaicè: *reponet illi*, dolorem scilicet, memor

Ἀνδρὸς ἐπιμεμφθῆναι ὅτις πρότερος χαλεπήνῃ.

23. *Omnem masculum excipiet mulier, & est filia melior filiâ*] *Sed est*, ἔστι δὲ, ut est in Sixtina. Sensus est, Non sola Venus in conjugio spectanda: nam in ea quævis femina cuivis viro facilè satisfecerit: sed mores sunt qui puellas discernunt, & qui præcipuè in deligenda uxore spectandi sunt. *Filia* בת, i. puella, ut suprà 26. 13.

24. *Species mulieris exhilarat faciem viri*] *Viri* ad implendum sensum addidit Interpres Latinus. ¶ *Et super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium*] Gr. ὑπεράγει quod verbum & suprà habuimus 33. 24. Rectè ergò

ergò veritas, *Et excellit hoc supra quodvis hominis desiderium.*

25. *Si est lingua curationis, est & mitigationis & misericordiæ, non est vir illius secundùm filios hominum*] Si præter formam *est in lingua* mulieris *bonitas*, (nam ἔλεος pro חסד poni monuimus aliquoties) *& lenitas & medicina*, (i. consolatio) *non est illius vir quales cæteri homines*, sed multò beatior.

26. *Qui possidet mulierem bonam, inchoat possessionem: adjutorium secundùm illum est, & columna ut requies*] *Qui uxorem sumit, is rei suæ familiari præficit adjutricem sibi parem, & columnam requietis*, i. cui incumbat domus. Hîc ἐνάρχεται verti quasi in forma Hiphil pro *facere imperare*; sicut βασιλεύειν ponitur pro *facere ut quis regnet*.

27. *Ubi non est sepes, diripietur possessio*] Ager aut hortus. ¶ *Et ubi non est mulier, ingemiscit egens*] Gr. *Vagus*, i. incerto lare.

28. *Quis credit ei qui non habet nidum, & deflectens ubicunque obscuraverit, quasi succinctus latro exsiliens de civitate in civitatem?*] Gr. *Quis crediderit* pulcrum munus aliquod *expedito latroni erranti de urbe in urbem? sic & homini non habenti nidum, & divertenti ubicunque vespera eum deprehenderit. Nidum* vocat familiam. Familia autem fit ex viro, uxore, liberis.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λζ´.

1. ΠΑ͂Σ φίλος ἐρεῖ, Ἐφιλίασα [αὐτῷ] κἀγώ· ἀλλ᾽ ἔστι φίλος ὀνόματι μόνον φίλος. [φίλος μόνον]

2. Οὐχὶ λύπη [ἔνι] ἕως θανάτου; ἑταῖρος καὶ φίλος τρεπόμενος εἰς ἔχθραν.

3. Ὦ πονηρὸν ἐνθύμημα, πόθεν ἐνεκυλίσθης καλύψαι τὴν ξηρὰν ἐν δολιότητι;

4. Ἑταῖρος φίλου ἐν εὐφροσύνῃ ἥδεται, καὶ ἐν καιρῷ θλίψεως ἔσται [ἐστὶν] ἀπέναντι.

5. Ἑταῖρος φίλῳ συμπονεῖ χάριν γαστρός, [καὶ] ἔναντι πολεμίου λήψεται ἀσπίδα.

6. Μὴ ἐπιλάθῃ φίλου ἐν τῇ ψυχῇ σου, καὶ μὴ ἀμνημοσύνης αὐτοῦ ἐν χρήμασί σου.

7. Πᾶς σύμβουλος ἐξαιρεῖ βουλήν, ἀλλ᾽ ἔστι συμβουλεύων εἰς ἑαυτόν.

8. Ἀπὸ συμβούλου φύλαξον τὴν ψυχήν σου, καὶ γνῶθι πρότερον τίς αὐτοῦ χρεία· καὶ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ βουλεύσεται.

9. Μήποτε βάλῃ [βάλλῃ] ἐπὶ σοὶ κλῆρον, καὶ εἴπῃ σοι, Καλὴ ἡ ὁδός σου· καὶ στήσεται ἐξεναντίας ἰδεῖν τὸ συμβησόμενόν σοι.

10. Μὴ βουλεύου μετὰ τοῦ ὑποβλεπομένου σε· [σου] καὶ ἀπὸ τῶν ζηλούντων σε κρύψον βουλήν.

11. Μετὰ γυναικὸς περὶ [τῆς] ἀντιζήλου αὐτῆς· καὶ μετὰ δειλοῦ περὶ πολέμου·

12. Μετὰ ἐμπόρου περὶ μεταβολίας· [παραβολῆς] καὶ μετὰ ἀγοράζοντος περὶ πράσεως·

13. Μετὰ βασκάνου περὶ εὐχαριστίας· καὶ μετὰ ἀνελεήμονος περὶ χρηστοηθείας·

14. Μετὰ ὀκνηροῦ περὶ παντὸς ἔργου· καὶ μετὰ μισθίου ἐφεστίου [ἐπαιτίου] περὶ συντελείας·

15. Οἰκέτῃ ἀργῷ περὶ πολλῆς ἐργασίας· μὴ ἔπεχε ἐπὶ τούτοις περὶ πάσης συμβουλίας.

16. Ἀλλ᾽ ἢ μετὰ ἀνδρὸς εὐσεβοῦς ἐνδελέχιζε, ὃν ἂν ἐπιγνῷς συντηροῦντα ἐντολάς.

17. Ὃς ἐν τῇ ψυχῇ [ἐστὶν ἡ ψυχὴ] αὐτοῦ κατὰ τὴν ψυχήν σου· καὶ ἐὰν πταίσῃς, [πέσῃς] συναλγήσει σοι.

18. Καὶ βουλὴν καρδίας στῆσον, οὐ γάρ ἐστί σοι πιστότερος αὐτῆς.

19. Ψυχὴ [γὰρ] ἀνδρὸς ἀπαγγέλλειν ἐνίοτε εἴωθεν, ἢ ἑπτὰ σκοποὶ καθήμενοι ἐπὶ μετεώρου ἐπὶ σκοπῆς.

20. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις δεήθητι [τοῦ] ὑψίστου, ἵνα εὐθύνῃ ἐν ἀληθείᾳ τὴν ὁδόν σου.

21. Ἀρχὴ παντὸς ἔργου λόγος· καὶ πρὸ πάσης πράξεως βουλή.

22. Ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας. [καρδία]

23. Τέσσαρα [μέρη] ἀνατέλλει, ἀγαθὸν, κακὸν, ζωὴ, θάνατος· καὶ ἡ κυριεύουσα ἐνδελεχῶς αὐτῶν γλῶσσά ἐστιν.

24. Ἔστιν ἀνὴρ πανοῦργος [καὶ] πολλῶν παιδευτής, καὶ τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ ἄχρηστός ἐστιν.

25. Ἔστι σοφιζόμενος ἐν λόγοις μισητός, οὗτος πάσης τροφῆς καθυστερήσει.

26. Οὐ γὰρ ἐδόθη αὐτῷ παρὰ Κυρίου χάρις, ὅτι πάσης σοφίας ἐστερήθη.

27. Ἔστι σοφὸς τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ, καὶ οἱ καρποὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ ἐπὶ στόματος πιστοί.

28. Ἀνὴρ σοφὸς τὸν ἑαυτοῦ λαὸν παιδεύσει, καὶ οἱ καρποὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ πιστοί.

29. Ἀνὴρ σοφὸς πλησθήσεται εὐλογίας, καὶ μακαριοῦσιν αὐτὸν πάντες οἱ ὁρῶντες.

30. Ζωὴ ἀνδρὸς ἐν ἀριθμῷ ἡμερῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ Ἰσραὴλ ἀναρίθμητοι.

31. [Ὁ] σοφὸς ἐν [τῷ] λαῷ αὐτοῦ κληρονομήσει πίστιν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

32. Τέκνον, ἐν [τῇ] ζωῇ σου πείρασον τὴν ψυχήν σου, καὶ ἴδε τί πονηρὸν αὐτῇ.

33. Οὐ γὰρ [τὰ] πάντα πᾶσι συμφέρει, καὶ οὐ πᾶσα ψυχὴ ἐν παντὶ εὐδοκεῖ.

34. Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῇς ἐπὶ ἐδεσμάτων. [ἐδέσμασιν]

35. Ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόνος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας.

36. Δι᾽ ἀπληστίαν πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθήσει ζωήν.

1. PRonomen αὐτῷ à C. A. E. Co. abest. ¶ Ἐφιλίασα] Verbum & hoc Biblicum, quod *amicum esse, amicitiam inire cum aliquo*, significat, Judic. 5. 30. φιλιάζειν φίλοις. 2 Par. 19. 2. μισουμένῳ ὑπὸ Κυρίου φιλιάζεις; & c. 20. 38. ὡς ἐφιλίασας τῷ Ὀχοζίᾳ· item 3 Esdr. 3. φιλιάζειν φίλοις καὶ ἀδελφοῖς. Theophylact. in 16. cap. Lucæ, τοῖς ἐν Χριστῷ πένησι φιλιάζειν διὰ τῆς δόσεως τῶν χρημάτων. Athanas. Orat. contra Gentes, τῇ τοῦ κυβερνῶντος βουλήσει φιλιάζειν. Idem homil. in Pass. Christi, πεπόρισται γενέσεως, ἵνα ἡμεῖς δι᾽ αὐτοῦ τῷ ἀγεννήτῳ φιλιάσωμεν.

2. Ἔνι] R. μένει reliqui. ¶ Ἔχθραν] Co. Al. ἐχθρὸν E.

3. Ἐνεκυλίσθης] R. ἐκυλίσθης Co. ἀνεκυλίσθης Al.

4. Φίλου ἐν εὐφροσύνῃ ἥδεται] R. φίλῳ C. A. εἴδεται Ar. B. φίλῳ συνδιαιτᾷ ἐν εὐφροσύνῃ Co.

5. Καὶ] A R. Al. abest. ¶ Πολεμίου] Co. πολέμου R. Al. E. In hoc etiam ἀπέναντι legitur pro ἔναντι.

6. Ἐπιλάθῃ φίλου] Al. ἐπιλάθου φίλου Co. rectè utrumque. ¶ Ἀμνημοσύνης] R. vitio librarii, pro ἀμνημονήσῃς, Al. Ar. B. uterque. Sententia huic contraria legitur in Co. καὶ μὴ μνημονεύσῃς αὐτοῦ.

7. Ἐξαιρεῖ] Co. ἐξαίρει R. Co.

8. Φύλαξον] R. Al. φύλαξαι Co. ¶ Βουλεύσεται] R. Al. συμβουλεύεται Co. βουλεύεται E.

9. Βάλῃ] Lib. ed.

10. In C. A. & apud V. Int. hic versus est positus ante illa verba, Πᾶς σύμβουλος, &c. Βουλεύου] R. Al. συμβουλεύου Co. ¶ Ὑποβλεπομένου σε] Lib. ed. ut 1 Reg. 18. 9. καὶ ἦν Σαοὺλ ὑποβλεπόμενος τὸν Δαβίδ.

11. Artic. τῆς legitur in C. A.

12. Μεταβολίας] Ὁ μετάβολος, *negotiator*, Esai. 23. 2. hinc

hinc ἡ μεταβολία (ut ab ὁ σοφός, ἡ σοφία) *negotiatio, mercium permutatio*.

14. Ἀφεσίς] Al. Ar. B. ἀφεσίς R. ἐντεύξις Co. N. R. Bas. alt. nisi quòd in hoc ἐντεύξ, typographi culpâ: neque mendo vacat C. A. lectio.

16. Ἐντολὰς Κυρίε] Co. ἐντολὴν E.

19. Γὰρ] A R. abest. ¶ Ἐπὶ σκοπῆς] R. ἐπισκοπῆς alii. ἡ σκοπὴ, ἀντὶ τῆ σκοπιᾶς, non semel apud Lucian. Joseph. Philon.

20. Τῦ ὑψίςυ] Co. sed R. Al. absque articulo. ¶ Εὐοδώσῃ] E. ¶ Ἐν ἀληθείᾳ] Al. ἡ ἀλήθεια Co.

22. Καρδίας] R. χαρᾶς [καρδίας, St.] πρόσωπον Co. Quæ verba sic nonnulli distinguunt, ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας [χαρᾶς] πρόσωπον, *Indicium cordis* [*gaudii*] *immutati, est vultus*. Qua de re dictum in Notis ad Hierographica Horapollinis.

23. Μέρη] A C. A. abest. ¶ Καὶ κυεύ. ἐνδελ. αὐτῆ γλ.] R. Al. quanquam in hoc αὐτῇ perperàm. At καὶ ἡ κυρ. αὐτῶν ἐνδελεχ. γλ. Co.

24. Copula quadrato inclusa à C. A. Co. abest.

25. Τροφῆς] Al. σοφίας Co.

27. Πιςοὶ] Al. αἰνετοὶ Co. ἐπαινετοὶ St.

28. Παιδεύει] Co. παιδεύσει R. Al.

30. Ὁ σοφὸς ἐν τῷ λαῷ] R. Al. qui articuli in C. A. absunt; in Co. non nisi prior. ¶ Δόξαν] Co. πίςιν Al. ¶ Ζήσεται] Al. ἔςαι Co.

31. Artic. à C. A. Co. abest.

32. Πείρασον τῆ ζωῇ σε] E. ¶ Post αὐτῇ addendum, καὶ μὴ δῷς αὐτῇ.

33. Τὰ] Abest à R. Al. In hoc, Ar. & B. utroque πανδάκιον hyphen editum vitiosé. ¶ Εὐδοκεῖ] Al. E. εὐδοκιμεῖ, Co.

34. Ἐδεσμάτων] Co. Al.

35. Ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν] Morborum causa est cibi copia & varietas. Ἀντιφάνης Δήλιος ὁ ἰατρὸς μίαν τῶν νόσων αἰτίαν ταύτην εἴρηκε, τῶν ἐδεσμάτων τὴν πολυειδίαν, Cl. Alex. l. 2. Pæd. c. 1. ἡ ποικίλη τροφὴ, νοσῶδες, Aristot. Problem. §. 1. q. 15. ¶ Πόνος] Al. νόσος Co.

BADVELLUS.

1. Quivis amicus dicet, &c. πᾶς φίλος ἐρεῖ, Ἐφιλίασα αὐτῷ κἀγὼ] *Omnis amicus dicet, Amicus sum huic & ego*. Multi verbis profitentur se amicos esse, qui re ipsâ, i. fide & officio, longè absunt ab amico. Itaque Sapiens hoc loco discernit verum amicum ab iis qui simulatione quadam aliis se adjungunt, eósque colunt.

3. *O scelerata cogitatio*, &c. ὦ πονηρὸν ἐνθύμημα, πόθεν ἐνεκυλίσθης καλύψαι τὴν ξηρὰν ἐν δολιότητι;] *O prava cogitatio, unde voluta* [aut, *lapsa*] *es ut cooperires aridam dolositate?* Exclamatio vehemens est, continens reprehensionem perfidorum qui nomine ac simulatione amicitiæ amicos fallunt atque produnt. Nullæ sunt insidiæ majores quàm quæ simulatione officii ac benevolentiæ occultantur: alia enim pericula cavere potes; hoc verò occultum atque intestinum priùs opprimit quàm suspicari aliquid potueris. Itaque hujusmodi homines amicitiarum proditores, hostes humanæ societatis semper sunt existimati. Quidam codices pro ἐνεκυλίσθης habent ἀνεκυλίσθης *devoluta es:* quod verbum significat proreptionem ad amicitias insidiosam & improbam.

4. *Sodalis rebus lætis*, &c. ἑταῖρος φίλου συνήδεται ἐν εὐφροσύνῃ] *Sodalis amico convivit in lætitia*, i. familiariter utitur amico quamdiu res illius bonæ lætæque sunt; sed fortunâ commutatâ non solùm ab amico deficit, sed etiam ad inimicos transfugit. Multa ejus perfidiæ exempla omni ætate extiterunt. Quidam codices ità legunt, Ἑταῖρος φίλου ἐν εὐφροσύναις ἥδεται, *Sodalis amici in gaudiis* [aut, *lætitiis*] *delectatur*, i. in statu rerum læto jucundam cum eo consuetudinem habet. Hæc lectio eundem sensum habet quem prior.

5. *Est qui causâ ventris*, &c. Ἑταῖρος φίλῳ συμπονεῖ χάριν γαστρὸς] *Sodalis cum amico simul laborat causâ ventris*. Hujusmodi homines qui amicitias sectantur ut ventrem expleant, *parasiti* appellantur, i. ventri ac cibo dediti, qualis est ille Gnatho Terentianus cujus *animus semper est in patinis*. Sed sub nomine *ventris* possumus comprehendere Cupiditatem indigentiámque earum rerum quas homines ad vitam utiles esse arbitrantur, quibus adducti amicitias expetunt, easque colunt quoad utilitates propositas percipiunt. Aristoteles pro variis hominum judiciis studiisque tria constituit amicitiarum genera; unum Honestarum, quas virtus similitudóque morum bonorum conciliat; alterum Jucundarum, tertium Utilium; quæ duo ad voluptatem atque utilitatem referuntur. Paulò antè locutus est Sapiens de jucunda vitæ consuetudine amicitiâque voluptuosa; nunc de altero genere amicitiarum, quæ ad ventrem fructúmque vitæ referuntur.

7. *Quibus tu suspectus es*, &c. μὴ βουλεύου μετὰ τοῦ ὑποβλεπομένου σε, καὶ ἀπὸ τῶν ζηλούντων σε κρύψον βουλήν] *Nè consultes cum eo qui suspicatur*, [aut, *suspicionem habet*] *& ab iis qui æmulantur te consilium absconde*. Consilium quod datur alteri debet esse amicum & fidele: in hominibus autem suspiciosis atque invidis nulla fides & benevolentia esse potest. Suspiciones enim atque invidiæ ab amicitia alienæ sunt.

8. *Omnis consiliarius suum extollit consilium*, &c. πᾶς σύμβουλος ἐξαίρει βουλὴν, ἀλλ' ἔστι συμβουλεύων εἰς ἑαυτόν] *Omnis consiliarius extollit consilium, sed est qui in seipsum consulit*, i. in rem suam; sive, qui in dando consilio sui rationem habet, non habet ejus cui dat consilium. Hoc autem maximopere alienum est ab officio consiliarii, cujus consilium non prudens solùm verum etiam fidele & amicum esse debet, i. cum utilitate commistum ejus cui datur. Quoniam autem hoc officium maximam in vita habet vim, Sapiens multa præcipit quæ in eo genere fugienda aut sequenda sunt.

9. *Cave tibi ipsi à consiliario; priùsque*, &c. ἀπὸ συμβούλου φύλαξαι τὴν ψυχήν σου, καὶ γνῶθι πρότερον τίς αὐτοῦ χρεία] *A consiliario serva animam tuam, ac priùs cognosce quæ sit ejus indigentia*. Hæc sententia idem monet quod præcedens, nisi quòd meliùs exprimit quid spectat plerumque is qui alteri consilium dat; quòd propositam habeat privatam utilitatem, quod à fidelitate consilii maximopere abhorret. In re enim alterius quid spectare debeat consiliarius, verbum ipsum satis monet.

10. *Etiam tibi dicat, rectam*, &c. καὶ εἴπῃ σοι, Καλὴ ἡ ὁδός σου, καὶ στήσεται ἐξεναντίας ἰδεῖν τὸ συμβησόμενόν σοι] *Et tibi dicat, Bona via tua; atque stabit ex adverso, ut videat quid eventurum sit tibi*. Hîc perfidiam notat hominis in re dubia atque incerta alium exhortantis, eventúmque periculosum spectantis. Cùm proposita est hujusmodi res quæ eventum habeat dubium atque obscurum, temeritas aut perfidia est homines incitare, ac non potiùs revocare.

11. *Nè consilium capias cum muliere*, &c. μετὰ γυναικὸς περὶ τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς, καὶ μετὰ δειλοῦ περὶ πολέμου] *Cum muliere de æmula ipsius, & cum timido de bello*. Hîc proponit certa hominum genera cum quibus non est deliberandum, consiliúmque capiendum: Ex quibus admonitio generalis colligitur, Neminem qui alicujus privati commodi studiúve rationem propositam habet, ea in re de qua deliberandum est esse in consilium adhibendum. Animum enim omni irâ, amore, invidiâ cupiditatéque vacuum consiliarius ad deliberationem afferre debet. Personæ autem quæ hîc proponuntur, propriâ quadam ratione sunt in alterum semper propensiores.

15. *Sed virum frequentes pium* ἀλλ' ἢ μετὰ ἀνδρὸς εὐσεβοῦς ἐνδελέχιζε] *Sed cum viro pio assiduus sis*, i. communica de rebus aut tuis, aut ad remp. pertinentibus, cum hominibus piis qui Deum timent, qui cùm animo integro atque incorrupto sint, consilium fidum benevolúmque aure possunt.

16. *Cujus animus tuo respondeat* ὃς ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ κατὰ τὴν ψυχήν σου] *Qui in animo suo secundùm animum tuum:* i. qui ità sit affectus ut tu, qui idem velit quod tu, non aliud spectat, tuum commodum sequatur, tuo incommodo doleat, commodo gaudeat: in quo verus amicus cognoscitur.

17. *Ac consilium*, &c. καὶ βουλὴν καρδίας στῆσον] *Et consilium cordis statue*, i. tecum ipse delibera, tu tibi sis consiliarius: *nullus enim fidelior tibi quàm tu ipse esse potest.* Nemo seipsum vult fallere.

19. *Cæterùm in his omnibus*, &c. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις δεήθητι τοῦ ὑψίστου, ἵνα εὐθύνῃ ἐν ἀληθείᾳ [Legitur & ἐν ἀληθείᾳ in recto] τὴν ὁδόν σου] *Atque in his omnibus precare Altissimum, ut dirigat in veritate viam tuam.* Utilissimum præceptum, quo monemur ut in consiliis capiendis atque omnibus rebus suscipiendis Deum in primis consulamus atque invocemus. Vana enim sunt hominum consilia operáque inutilia, aut etiam perniciosa, nisi ab ipso Deo gubernentur atque ad exitum felicem perducantur. εὐβουλία (inquit Isocrates) *est ab hominibus, sed εὐτυχία est à Deo.*

20. *Initium omnis operis sit ratio*, &c. ἀρχὴ παντὸς ἔργου, λόγος· καὶ πρὸ πάσης πράξεως, βουλή] *Principium omnis operis, ratio: & ante omnem actionem, consilium.* Hoc est quod Sallustius monet, *Priusquam aliquid facias, consulto; ubi consulueris, maturè facto opus est.* Hic ordo in vita servandus est.

21. *Indicium cordis immutati*, &c. ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας [Legitur & χαρᾶς *gaudii*] πρόσωπον] *Vestigiū mutationis cordis, vultus.* Vultus immutatus, animi immutati index est: apparent enim in eo signa animi offensi & alienati. Hebræi cùm volunt significare hanc animi offensionem, dicunt *vultum non eundem esse qui erat antea.* ¶ *Quatuor rerum genera*, &c. τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει, ἀγαθὸν, καὶ κακὸν, ζωὴ καὶ θάνατος] *Quatuor partes oriuntur, bonum, malum, vita, mors: & dominatrix eorum perpetuò lingua est.* Ostendit hæc sententia quanta vis sit Linguæ, quantopere vel salutaris sit vel perniciosa. Habet vim quandam præcipuam cùm ad juvandum tum etiam ad nocendum: itaque Sapiens dominatum illi quendam tribuit tum in bonis tum in malis.

22. *Est vir astutus*, &c. ἔστιν ἀνὴρ πανοῦργος πολλῶν παιδευτὴς, καὶ τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ ἄχρηστος] *Est vir vafer multorum eruditor, & propria anima inutilis.* Proverbium hoc fuit olim jactatum, *Nequicquam sapit, qui sibi non sapit.*

23. *Est qui verbis affectans*, &c. ἔστι σοφιζόμενος ἐν λόγοις, μισητὸς· οὗτος πάσης σοφίας καθυστερεῖ] *Est qui sapientem agens in verbis, odiosus sit: hic omni sapientiâ privabitur:* aut, *destituetur.* Notat hoc loco hominem ostentatorem qui Sapiens videri vult, cùm eo gravissimo nomine nihil in se dignum habeat. Oratio non tam verbis quàm rebus gravis gratiam autoritatémque conciliat.

25. *Est qui sibi ipsi sapiat*, &c. ἔστι σοφὸς τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ, καὶ οἱ καρποὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ ἐπὶ στόματος πιστοί] Aut (ut quædam habent exemplaria) ἐπαινετοί. *Est sapiens animæ suæ, & fructus sapientiæ ejus in ore certi:* aut, *laudabiles. Sapere animæ suæ* Hebraicâ phrasi dicitur qui sibi ipsi sapit. Is autem hujusmodi est cujus oratio animo vitæque respondet; qui id quod dicit, ità etiam sentit & vivit. Sentit autem rectè, ac vivit honestè: itaque non est mirum si oratio fructus veros laudabilésque ex hujusmodi animo ità instituto proferat. Socrates apud Platonem hæc inter se ità connectit, ut sicut quisque affectus est, ità etiam vivat & loquatur.

28. *Vita cujusque numero dierum est definita*, &c. ζωὴ ἀνδρὸς ἐν ἀριθμῷ ἡμερῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ Ἰσραὴλ ἀναρίθμητοι] *Vita viri in numero dierum, & dies Israel sunt innumeri.* Hâc comparatione hominum singulorum cum Israele videtur Sapiens significare perpetuitatem Ecclesiæ. Hæc enim Ecclesiæ commendatio in Prophetis frequens est.

29. *Sapiens in populo suo autoritatem consequetur* σοφὸς ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ κληρονομήσει δόξαν] *Sapiens in populo suo hereditabit gloriam.* Quidam codices habent πίστιν *fidem*: ego verti *Autoritatem*, quæ cum Fide & Gloria conjuncta est.

30. *Fili, proba animam tuam*, &c. τέκνον, ἐν ζωῇ σου πείρασον τὴν ψυχήν σου] *Fili, in vita tua tenta animam tuam.* Vult Sapiens nos experiri multa in vita, eaque *probare* (ut ait Paulus 1 Thess. 5. 21.) sed ea deligere quæ sunt salutaria atque animo ingenióque nostro accommodata, aspernari verò quæ sunt aliena & adversa. Est enim in hominibus summa animorum ingeniorúmque varietas, quæ facit ut non omnia omnibus conveniant & conferant. Itaque multa in vita tentanda sunt, sed optima nobísque accommodata eligenda.

CASTELLIO.

26. *Cujus in ore certi sint fructus prudentiæ*] Aliàs *laudabiles.*

32. *Ut enim non omnia conducunt omnibus, ità non omnis animus in omni reprobatur*] Fieri potest ut insit aliquod in animo tuo vitium.

DRUSIUS.

1. *Amicus ei fui & ego*] Ἐφιλίασα αὐτῷ κἀγώ. Sic plerique omnes libri. Est tamen ubi sit, ἐφιλίασα κἀγὼ absque pronomine: quod nec V. Int. agnoscit, nec MS. codex habet, in quo ἐφιλίασα. Hanc lectionem sic in Latinum convertes, *amicitiam colui & ego*: vel, *ego quoque amicitiam exercui.*

2. *Nónne dolor est*] Ἔνι pro ἔνεστι, quod hîc sumitur pro ἔστι, *est*, ut Jacob. 1. παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγή, *apud quem non est.* Hæc est scriptura editionis Rom. quam Int. noster secutus transfert, *Nónne tristitia inest usque ad mortem?* In aliis omnibus mihi adhuc visis μένει legitur, i. *manet. Dolor*, inquit, *hujusmodi durat ad mortem usque.* ¶ *Cùm ad inimicitiam convertitur*] Liber scriptus manu τρεπόμενος εἰς ἐχθρὸν, i. *conversus in inimicum*, sive *in hostem.*

3. *Devoluta es*] Ἐγκυλίσθης R. cum MS. Heid. ἀνεκυλίσθης A. & B. ἐκυλίσθης cæteri: *creata es* L. V. i. ἐκτίσθης.

4. *Amico rebus lætis delectatur*] φίλος ἐν εὐφροσύνῃ ἥδεται. Aldus excuderat ἐν εὐφροσύνης. Id mendum correxerunt alii aliter. Nam Basileenses pro eo reposuerunt ἐν εὐφροσύναις, Romani ἐν εὐφροσύνῃ. Quam emendationem meliorem esse docent alii libri, in quibus φίλου συνδιαιτᾷ ἐν εὐφροσύνῃ, *cum amico victitat in lætitia*, i. læté. Vetus tamen Int. *Sodalis amico conjucundatur in oblectationibus*, ἐν εὐφροσύναις. ¶ *Adversarius erit*] יהיה לנגד

5. *Laborantem adjuvat*] *Amico in labore socius est*, sive ejus laborum particeps est. Potest etiam verti, *condolet amico.* Sic Int. V. Lexicon Græco-lat. V. Συμπονῶ, *condoleo.* Hæc interpretatio convenit cum iis quæ præcedunt. Nam ἥδεται & συμπονεῖ opponuntur. *Non solùm*, inquit, *cum illo lætus est, sed etiam tristis.* ¶ *Et contra hostem sumit clypeum*] Καὶ ἔναντι πολεμίου λήψεται ἀσπίδα. Hæc est lectio libri Hispani, quam nunc sequi libuit post Camerarium & Robertum. Nam in aliis impressis ἔναντι πολέμου, & in MS. Heid. ἀπέναντι πολέμου. Quæ postrema lectio valde firmat interpretationem nostram, ut ἔναντι sit idem cum ἀπέναντι sive κατέναντι *adversus*, quod est לנגד Prov. 21. 30. *Non est consilium contra Dominum.* Idem נגד significat, cui respondent ἔναντι & ἐναντίον. Quo fit ut Psal. 109. 15. quod in fontibus Ebræis נגד יהוה Græci reddiderunt ἐναντίον Κυρίου, & Hier. *contra Dominum.* Nec aliter interpretatus est hoc loco is qui à *vulgo* nomen habet, in quo disertè *& contra hostem accipiet scutum.* Ergò ἔναντι *adversus, contra.* Quod vulgata Lexica notant, sed sine exemplo. Hunc locum alii aliter reddunt. Camerarius, *atque scutum sumet pro hoste*: alius, *& contra hostile sumit scutum*, ac si esset, καὶ ἔναντι λήψεται ἀσπίδα πολεμίου. Alius, *& coram hoste sumet clypeum.* Sensûs est, *præsente hoste arripit scutum*, nempe pugnaturus contra eum quem priùs ventris causâ coluerat. Ità est profectò. Multi amici sunt dum nobis bene est; iidem cum fortuna mutantur, & ex amicis hostes evadunt. Quod aliam lectionem attinet ἔναντι πολέμου, nullum commodum sensum habet, nisi exponas *præsente bello*, i. dum bellum insurgit contra eum, sive cùm bello invaditur.

6. *Nè obliviscaris amicum*] Μὴ ἐπιλάθῃ φίλου *nè obliviscaris amici.* Sic A. B. R. cum MS. Alibi μὴ ἐπιλάθου φίλον *nè oblivíscere amicum.* Editio Lat. V. *nè obliviscaris amici tui*, μὴ ἐπιλάθῃ φίλου σου. Infrà 38. 21. μὴ ἐπιλάθῃ. ¶ *Animo tuo*] Ἐν τῇ ψυχῇ σου *in animo tuo*, i. ex animo tuo. Sic reddunt,

reddunt, *Diliges Deum* ἐν πάσῃ ψυχῇ σου, *ex tota anima tua.* Latinè diceretur, *nè animum tuum ulla amici capiat oblivio.* Fortè Avus ediderat כנפשך, ut sit *amicus secundùm animam tuam*, quemadmodum alibi legimus, *virum secundùm cor meum.* Ex quo sequeretur Nepotem legisse Beth pro Chaph. Qui error adeò frequens est apud Interpretes illius ævi ut mirum id videri quod dico nemini debeat. ¶ *Néve ejus immemor sis*] Καὶ μὴ ἀμνημονήσῃς αὐτοῦ. Sic habent duo exemplaria impressa cum MS. Heid. videlicet A. & B. In Rom. ed. reperi μὴ ἀμνημονήσῃς αὐτοῦ· & in cæteris (excipio Roberti) μὴ μνημονεύσῃς αὐτοῦ. Quæ est contraria sententia, quam Camerarius expressit interpretans, *nè recorderis illius in rebus tuis.* Puto priorem lectionem veram esse; quam etiam Int. noster secutus est. Porrò amicum pecuniâ juvandum esse monet etiam Comicus cùm ait,

Is est amicus qui re juvat, ubi re est opus.

q. d. Non est amicus qui secùs facit. ¶ *In pecuniis tuis*] Vel, *in rebus tuis.* L. V. *in operibus tuis*, ἐν ἔργοις σου. Quæ post hunc versum sequuntur in nonnullis edd. ea habentur in nostra versu ab hoc quarto, qui est decimus hujus capitis.

7. *Extollit*] Partim exemplarium ἐξαιρεῖ extollet.

8. *Caveto*] Libri quidam φύλαξαι & mox χρεία cum accentu circumflexo. ¶ *Consulit*] Βουλεύεται. Alibi συμβουλεύεται, & in MS. βουλεύεται.

10. *Nè consulta*] Libri pars μὴ βουλεύου, pars μὴ συμβουλεύου. Hæc verba habentur in ed. Lat. V. v. 7. ¶ *Cum eo qui te limis oculis aspicit*] L. V. *cum socero tuo.* Quid vidit cùm ità verteret? ¶ *Qui æmulantur te*] Vel, *qui tibi invident.*

12. *Cum mercatore*] Totus iste versus deest MS.

13. *Cum invido*] Μετὰ βασκάνου, *cum livido*: nisi malis *cum sordido*, aut *cum avaro*: nam talis sibi ipse invidet. Hoc significatu sumi videtur 14. 3. Ego per βάσκανον intellexerim tam *eum qui aliis invidet* quàm *eum qui sibi malè vult*, ut est homo avarus. ¶ *De gratiarum actione*] MS. περὶ εὐχαριστίας per diphthongum in penultima.

14. *Annuo*] Ἀφεσίῳ A. ἐφεσίῳ R. ἐπετίῳ B. ἐπετείου reliqui. Lex. V. Ἐφέτειος, *annuus, annotinus.* Ἐφ' ἔτος, *hoc anno.* Lat. V. *Cum operario agrario.* Quid legit? an ἀφεσίου quod in Aldinis? Nam ἀφέσιος *qui domo abest, qui peregre est.* Huic opponitur ἐφέσιος *domesticus*: qui & ἐπίσιος Ionicé.

16. *Mandata Domini*] Adjecimus nomen Κυρίου ex C. cùm abesset in A. B. R. item in MS. ubi & ἐντολὰς legitur: pro quo Vet. Int. dixit, *quemcunque cognoveris observantem timorem Dei.* Quanquam satis erat *servantem mandata.* Sic enim loquuntur Ebræi. Dicunt etiam *servare mandatum* eodem sensu.

17. *Cujus animus congruit cum animo tuo*] Huc pertinet quod in libro Selectarum sententiarum, *Si voles scire utrùm aliquis te amet nécne, explora animum tuum, & vide quo sit erga illum modo adfectus.* Nam *ut in aqua facies faciei, sic cor hominis homini respondet*, ut Salomo ait.

18. *Quin consilium cordis tui stabile sit*] Στῆσον *fac ut stabile sit, stabili.* In hanc sententiã exstat dictum sive proverbium Ben-Siræ, שתין מליכין יהון לך ומליכות נפשך לא תשבוק, *Si fuerint tibi sexaginta consiliarii, consilium animæ tuæ nè deseras. Homo enim*, ut est apud Sophum nostrum, *optimè novit amaritudinem animæ suæ.* Quocirca sibi meliùs consulere potest quàm alii. Pronomen non exstat in ullis Græcis codd. quos quidem viderim, tamen subintelligitur. Nam vocat *consilium cordis*, quod Ben-Sira dixit *consilium animæ tuæ.*

19. *In specula*] Ἐπὶ σκοπῆς. Sic edit. Rom. Priùs erat in aliis omnibus ἐπισκοπῆς, unicâ dictione. Quod Interpretes conjungunt cum ἐπὶ μετεώρου, & reddunt *in sublimi specula.* Sed quid? An ἐπισκοπὴ *specula*? Non lectum mihi, quod meminerim; nec facilè uspiam invenias. Quocirca prætuli ἐπὶ σκοπῆς. Nam σκοπὴ *specula*, quæ & σκοπιὰ dicitur. Vet. Interp. *ad speculandum.* Fortè Avus scripserat למצפה εἰς σκοπὴν, quod valet ut si dicas *ad speculandum.* Videndum an eo sensu Nepos dixerit ἐπὶ σκοπῆς.

20. *In veritate*] Ἐν ἀληθείᾳ. Sic Interp. Vet. *ut dirigat in veritate viam tuam.* Legitur & ἡ ἀλήθεια, *ut dirigat veritas viam tuam.* ¶ *Dirigat*] Εὐθύνει MS.

21. *Oratio*] Vel, *ratio.* Non debemus quicquam agere cujus non possumus causam vel rationem saltem probabilem reddere. Cicero, *Domus ea qua ratione geritur, omnibus instructior est rebus & apparatior quàm ea quæ temere & nullo consilio administratur.* ¶ *Ante omnem actionem consilium*] Quadrat cum illo Sallustii, *Priùs quàm incipias consulto; & ubi consulueris, maturè facto opus est.* Ratio autem peti poterit ex illo Salomonis, *Absque consilio dissipantur cogitata.* Sed hoc meliùs redditur *absque arcano.* Nam consilia arcana esse debent. Alioqui rarò felicem exitum sortiuntur.

22. *Vestigium mutationis animi est vultus*] Dictum videtur pro *in vultu.* Simile, *Copia cibi novalis pauperum*: nam sensus, *in novali.* Sic alibi, videlicet in hoc ipso autore cap. 4. 24. *Est pudor gloria & ignominia*: quod exposui *ex pudore.* Vultus, inquit, immutatus animi mutati index est. Siquidem ex vultu judicamus quantus sit in homine dolor aut metus, aut deniq; tristitia. Vide quæ scripsimus cap. 13. 33. *Vestigium cordis in bonis*: Cæterùm pro καρδίας legitur & χαρᾶς, quod significat *gaudium immutatum.* Utramque lectionem notavit Robertus. ¶ *Animi est vultus*] Καρδίας πρόσωπον, sub. ἐστί. Ità legitur hic locus in Bibliis Vatabli. Nos asteriscum posuimus ante πρόσωπον, propterea quòd hæc vox non reperiatur in R. ut nec in A. B. nec in MS. quoque. ¶ *Quatuor partes exoriuntur*] Diu me torsi in hoc loco. Exemplaria impressa nihil omnino variant. In uno MS. reperi ἀνασέλλει, i. *cohibet*, vel *coercet.* Est ubi ἀνατέλλω significet *oriri facio.* Puto me pretium operæ facturum si scripturam singulorum codicum repræsentavero. Nam si non possum aliter, saltem hâc opellâ juvabo eos qui operam in hoc loco emendando ponent. Igitur Rom. exemplar, ut ab eo incipiam, Ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας. τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει, ἀγαθὸν, &c. Cum hoc consentit Basileense quod in quarto folium complicat. Aldinum, Ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει ἀγαθὸν. Camerarii prius, 26. Ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας πρόσωπον. 27. Τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει, ἀγαθὸν, Posterius, Ἴχν. ἀλλοι. χαρᾶς πρόσωπον. τέσσαρα μέρη, &c. Sic etiam Antverpiense, quod Plantinus excudit. Roberti, Ἴχνος ἀλλοι. καρδίας πρόσωπον. τέσσαρα μέρη, &c. MS. Ἴχνος ἀλλοι. καρδίας τέσσαρα μέρη ἀνασέλλει. L. V. *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur.*

23. *Bonum & malum*, &c.] Alibi ἀγαθὸν, κακὸν, ζωὴ, θάνατος, *bonum, malum, vita, mors.* ¶ *Et dominatrix*] Quædam exempl. καὶ ἡ κυρεύουσα.

24. *Callidus multorúmque eruditor*] Alia lectio est quæ nullam habet copulam, πανοῦργος πολλῶν παιδευτὴς, *callidus multorum eruditor.* Exstat in C. utroque Cam. & Bibliis Roberti.

25. *Omni alimento carebit*] Πάσης τροφῆς καθυστερήσει. Sic est in A. B. R. quibus assensum præbet scriptus manu. In aliis legitur πάσης σοφίας καθυστερεῖται, quod reddunt, *omni sapientiâ destituitur*, sive *hunc omnis sapientia frustratur.* Lege sequentem versum. L. V. *omni re defraudabitur.*

27. *Laudabiles sunt*] Αἰνετοὶ habebat utrumque Camerarii, quod retinui, nescio an rectè. Nam in aliis omnibus, etiam in MS. πιστοὶ, i. נאמנים, *certi, firmi, stabiles.* Biblia Roberti admonent quædam exemplaria habere ἐπαινετοί. Quod idem cum illo αἰνετοί. Vetus quoque Interp. *& fructus sensus illius laudabilis.* Vides hanc lectionem perantiquam esse. Adhæc sequitur, καὶ οἱ καρποὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ πιστοὶ, ubi libri nihil variant.

28. *Erudit*] Παιδεύσει, vel παιδεύει. Nam utrumque exstat in libris.

31. *Hæreditate obtinebit gloriam*] i. Δόξαν. Sic legit & Int. V. Exemplaria quæ secutus sum πίστιν habebant, ut etiam MS. ¶ *Erit in æternum*] A. B. R. cum MS. ζήσεται, i. *vivet.* Cave displiceat. *Erit*, i. יהיה. *vivet*, i. יחיה. Unius tantùm literæ discrimen est apud Ebræos. L. V. *erit vivens in æternum.*

32. *Tentato animam tuam*] MS. Πείρασον τὴν ζωήν σου, i. *vitam tuam.*

33. *In omni re sibi placet*] V. Int. *nec omni animæ omne*

ne genus placet. Legit quoque εὐδοκεῖ, quod in A. B. R. & MS. Alibi est εὐδοκιμεῖ, quod reddunt, *neque omnium animi in omnibus bonam existimationem adipiscuntur.*

35. *Inest morbus*] Νόσος legitur etiam in MS. nec aliter lectum Interpreti nostro, ut paret ex versione ipsius. At in A. & R. reperitur πόνος, i. *labor*, vel *dolor.* Nam vox Græca utrumque significat. ¶ *Appropinquat*] In A. & B. ἐγγιεῖ. Hoc membrum exsulat à codice MS.

36. *Per edacitatem*] Videlicet ἐδεσμάτων. Liber MS. καὶ οἱ ἀπληςίᾳ. L. V. *propter crapulam.* Ex hoc loco Suidas sumpsit, Ἀπληςία, ἀδδηφαγία, *inexplebilis voracitas.* Alioqui ἀπληςία est *avaritia, inexplebilis aviditas*, quæ & ἀπληςία χρημάτων. Lex. V. Ἀπληςία, *avaritia.*

GROTIUS.

1. OMnis *amicus dicet*] i. Quisquis amicus haberi vult dicet. ¶ *Et ego amicitiam copulavi*] Ἐφιλίασα κἀγώ, *Etiam ego amicitiam colo.* Est enim aoristus pro præsenti. φιλιάζω hoc sensu habemus Jud. 5. 30. 2 Par. 19. 2. & 20. 37. ¶ *Sed est amicus solo nomine amicus*] Quales illi mensarum amici, de quibus suprà 6. 11. Euripides de talibus,

——λόγῳ γὰρ ἦσαν, οὐκ ἔργοις φίλοι.

2. *Nonne tristitia inest usque ad mortem? sodalis autem & amicus ad inimicitiam convertuntur*] Connectenda hæc sunt hoc modo, *Nonne dolor est ad mortem, sodalis & amicus ad inimicitiam versus?*

3. *O præsumptio nequissima, unde creata es? cooperire aridam malitiâ & dolositate illius*] Legit ὀκτίσθης pro ἐκυλίσθης· sed lectio recepta melior, *O cogitatio improba, unde devoluta es ad terram obtegendam dolis?*

5. *Sodalis amico condolet causâ ventris*] Συμπονεῖ, *Collaborat in iis quæ ad ventrem attinent*, i. in epulis. ¶ *Et contra hostem accipiet scutum*] Sic in Græco legitur, καὶ ἔναντι πολέμου λήψεται ἀσπίδα· at facilis emendatio, ἔναντι πολεμίου οὐ λήψεται ἀσπίδα, *Ubi hostis apparuerit, scutum pro eo non sumet:* non proteget eum.

6. *Non obliviscaris amici tui in animo tuo, & non immemor sis illius in opibus tuis*] Erogandis scilicet. Legit hîc Interpres μὴ ἀμνημονήσῃς, quomodo & in Sixtina est. Malè in aliis μὴ μνημονεύσῃς.

7. *Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur*] *Qui te suspectum habeat.* In Glossis, Ὑποβλέπομαι, *suspicor.* Sic vertitur Hebræum עין 1 Sam. 18. 9. ¶ *Et à zelantibus te absconde consilium*] *Ab invidentibus tibi.* Hæc sententia hoc loco deest in Sixtina, quia infrà posita est 11.

8. *Omnis consiliarius prodit consilium*] *Profert*, ἐξαίρει. ¶ *Sed est consiliarius in semetipso*] Εἰς ἑαυτόν, i. *sui causâ.* Sic Martialis,

Utile quod nobis, do tibi consilium.

In Apologo, Canis Crocodilo consilium danti,

——— *facerem mehercule*

Nisi esse scirem carnis te cupidum meæ.

9. *A consiliario serva animam tuam*] i. *Tibi cave.* ¶ *Prius scito quæ sit illius necessitas*] Τίς αὐτοῦ χρεία, *quâ re opus habeat:* quid sibi quærat. ¶ *Et ipse enim animo suo cogitabit*] *Nam ipse in suam rem consilium dabit*, ἑαυτῷ συμβουλεύσεται, idem quod modò εἰς ἑαυτόν.

10. *Ne fortè mittat sudem in terram*] *Si fortè mittet:* nam μή ποτε sic sumitur Luc. 3. 15. 2 Tim. 2. 25. & alibi sæpe. Tum verò pro κλῆρον, quod nos in Græco legimus, Interpres rectè legit σκληρόν, *durum aliquid*, quale sudes, in quod impingere posset iter faciens. Nam hunc sensum exigunt quæ sequuntur, & cum his verbis connectenda sunt. ¶ *Et dicat tibi, Bona est via tua*] Perge. ¶ *Et stet è contrario*] *Ex adverso*, ἐξ ἐναντίας, unde conspicere te possit cadentem.

12. *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum injusto de justitia*] Hæc addidit Interpres, quasi de monitis ageretur, cùm de capiendo consilio agatur. Docet Sapiens verbis quæ jam habebimus, frustrà consilia sumi ab iis qui erga rem de qua agitur malè sunt affecti. ¶ *Et cum muliere de ea quæ æmulatur*] *Est* deest in Græco. Est enim nova sententia. Subaudiendum in singulis id quod infrà sequitur, *non attendas in consilio.* ἀντίζηλος vocatur Hebræis *ea quæ eidem viro nupta est.* Duæ mulieres ejusdem mariti inter se sunt ἀντίζηλοι. Habes hoc nomen in Græco Levit. 18. 18. 1 Sam. 1. 6. & hoc libro suprà 26. 8. Suadebit mulier omnia quæ æmulæ nocitura sunt. ¶ *Cum timido de bello*] *Solvunt cui classica ventrem.* Dissuadebit fortia. ¶ *Cum negotiatore de trajectione*] Intervertet enim tibi lucrum. ¶ *Cum emptore de venditione*] *Cum empturiente.* Vili enim rem æstimabit. ¶ *Cum viro livido de gratiis agendis*] *Referendis*, περὶ εὐχαριστίας. Suadebit ut quàm minimo te liberes.

13. *Cum impio de pietate*] PIETATEM Interpres hîc intellexit *beneficentiam:* nam in Græco est, κατὰ ἀνελεήμονος περὶ χρηστοηθείας, *cum homine duro de beneficentia.* Non dubium enim quin dicturus sit, *Cur tua vis perdere?* ¶ *Cum inhonesto de honestate*] Non est in Græco. ¶ *Cum operario agrario de omni opere*] Aliter legit quàm nos habemus. Nostra lectio vera est, μετὰ ὀκνηροῦ περὶ παντὸς ἔργου, *cum pigro de quovis opere.* Omnem laborem ut gravem dissuadebit.

14. *Cum operario annuali de consummatione anni*] In Græco tantùm est *de consummatione*, operis scilicet. Architecti quibus in annos & dies solvuntur mercedes, nunquam id consilium dabunt quo celeriter absolvi opus possit. ¶ *Cum servo pigro de multa operatione*] Hæc est altera interpretatio ex lectione meliori ejus quod suprà habuimus 13. Itaque abundat, nec est in Græco.

15. *Sed cum viro sancto assiduus esto*] Rectè legit, ἀλλ' ἢ μετὰ ἀνδρὸς εὐσεβοῦς ἐνδελέχιζε, non, ut nos habemus, ἀλλ' ἤ.

16. *Cujus anima est secundùm animam tuam*] *Qui tibi est* ὁμόψυχος, ut loquuntur Græci: ἡ φιλία, ἰσότης. ¶ *Et qui cùm titubaveris in tenebris*] *Si lapsus fueris:* i. si consilium malè cesserit.

17. *Cor boni consilii statue tecum*] Gr. *Coge consilium cordis:* quomodo & Comici Latini sæpe loquuntur: i. cogitationes in omnem partem versa. Expende omnia quæ momentum ad deliberationem adferre possunt. ¶ *Non est enim tibi aliud pluris illo*] Gr. *Nemo enim tibi est cor de tuo fidelior*, supple *consiliarius.* Optimus sibi quisque consiliarius, modò affectibus imperare possit: novit enim omnia quæ ad rem faciunt, neque sibi inimicus est.

18. *Anima viri sancti enunciat aliquando*] Gr. *enunciare interdum solet.* ¶ *Vera*] i. Veriora. Hebraismus. ¶ *Quàm septem circumspectatores*] *Speculatores*, σκοποὶ צפים. ¶ *Sedentes in excelso ad speculandum*] *In excelsa specula.* In summa turre, unde longissimè despectus est, 2 Sam. 18. 24.

19. *Et in his omnibus*] *Super omnia.* ¶ *Deprecare Altissimum, ut dirigat in veritate viam tuam*] Ἐν ἀληθείᾳ· sic enim in Sixtina: i. *sine errore.* Laudo quod ad hanc rem non malè dixit Procopius Vandalicorum 1. φιλεῖ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς οὔτε ἀσχέτοις οὔτε τι οἰκεῖον μηχανᾶσθαι οἵοις τε οὖσιν, ἢν μὴ πονηροὶ εἶεν, ἀπορουμένοις τὰ ἔσχατα, ἐπικουρεῖν τε καὶ ξυλλαμβάνεσθαι.

20. *Ante omnia opera verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile*] Gr. *Initium omnis facti ratio esto, & ante actum consilium.* Idem sensus est in aureo Carmine,

———Βουλεύου δὲ πρὸ ἔργου.

21. *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur*] Aliter legit quàm nos habemus. Lectio Græca non una est. Optimè in Sixtina, distinctione tantùm immutatâ, ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει, *Quatuor sunt res quæ in corde vestigium relinquunt quo immutatur.* Valde Philosophicè dictum. Nam visa quæ animo oboriuntur notam quandam imprimunt, quâ movetur appetitus. ¶ *Bonum*] Spes honoris, opum, voluptatis. ¶ *Malum*] Contrariorum metus. ¶ *Vita*] Longa & sana. ¶ *Mors*] Mortis metus, quem Aristoteles maximum esse ait. ¶ *Et dominatrix illorum est assidua lingua*] *His perpetuò prævalet lingua.* Maximè animum commovent aliorum sermones, sive boni, sive mali. Sic Naumachius ait,

Κἀνθά

Κοῦνα κακοὶ φθείρουσι γυναικῶν ἤθεα μῦθοι.

Et apud Euripidem Hermione,

Κακῶν γυναικῶν εἴσοδοί μ' ἀπώλεσαν.

¶ *Est vir astutus multorum eruditor, & anima sua inutilis est*] Planè idem isti Græco,

Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

22. *Vir peritus multos erudivit, & anima sua suavis est*] Hoc oppositum membrum de suo addidit Interpres Latinus.

23. *Qui sophisticè loquitur odibilis est: in omni re defraudabitur*] Legit ut in quibusdam est Græcis, ἔστιν ὁ σοφιζόμενος ἐν λόγοις μισητός. οὗτος πάσης τροφῆς καθυστερήσει, *Odio est qui verbis solis sapientem agit. Hic omni alimento destituetur.* Nemo volet alere inutiliter & cum infamia sua loquacem.

24. *Non est illi data à Domino gratia*] Per quam hominibus placeat. ¶ *Omni enim sapientiâ defraudatur*] *Quia defraudatus est omni sapientiâ*, verâ scilicet, quæ agendo spectatur maximè.

25. *Est sapiens animæ suæ sapiens*] Sibimetipsi: i. qui se primùm, deinde alios commonefacit. ¶ *Et fructus sensûs illius laudabilis*] Legit αἰνετοὶ, quod meliùs huic loco convenit quàm πιστοί. Utraque lectio invenitur in Græcis: sed in Græco plus est, ἐπὶ στόματος, *In ore ejus laudabiles sunt fructus intelligentiæ ipsius.* Illius verba grata sunt quia ex pulcra mente prodeunt.

26. *Vir sapiens plebem suam erudit*] Populares suos bene instituit. Vir enim sapiens publicum est bonum. ¶ *Et fructus sensûs illius fideles sunt*] Fida loquitur.

27. *Vir sapiens implebitur benedictionibus*] Opibus, idque Dei munere ex promisso Legis. ¶ *Et videntes illum laudabunt*] Beatum dicent, μακαριοῦσιν.

28. *Vita viri in numero dierum*] Definitum habet spatium. ¶ *Dies autem Israel innumerabiles sunt*] Respublicæ in id institutæ sunt ut sint immortales, & cum iis etiam immortalis bene de illis meritorum memoria, ut sequitur.

29. *Sapiens in populo hereditabit honorem*] i. *Mancupii jure possidebit*, non ut quæ usuraria tantùm habemus. ¶ *Et nomen illius erit vivens in æternum*] Dum stabit respublica, nomen ejus publicis monumentis celebrabitur.

30. *Fili, in vita tua tenta animam tuam*]

——versate diu quid ferre recusent,
Quid valeant humeri,

ut ait Horatius. ¶ *Et si fuerit nequam, non des illi potestatem*] Gr. *Et si fuerit molestum aliquid*, (πονηρὸν legendum, non πονηρῷ) *nè des illi*, i. nè id animo tuo obtrude. Rectiùs

Natura sequitur semina quisque sua.

31. *Non enim omnia omnibus expediunt*]

——Non omnia possumus omnes.

Et,

Tu nihil invitâ facies dicésve Minervâ.

¶ *Et non omni animæ omne genus placet*] Gr. *Non omnis anima in omni re laudem assequitur.*

32. *Noli avidus esse in omni epulatione*] *In ullo cibo*, ἐν πάσῃ τροφῇ. Ità enim legit hîc Interpres, & rectiùs quàm τρυφῇ. ¶ *Et nè te effundas super omnem escam*] Nè te immerge in patinas.

33. *In multis enim escis erit infirmitas, & aviditas appropinquabit usque ad choleram*] Morbi genus, quod & suprà in pari argumento habuimus 31. 23.

34. *Propter crapulam multi mortui sunt*] *Propter edacitatem.* In Græco eadem est vox quæ jam præcessit, διὰ ἀπληστίαν. ¶ *Qui autem abstinens est*] Qui sibi attendit. ¶ *Adjiciet vitam*] Hebraismus pro *diu vivet.*

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λη'.

1. Τίμα ἰατρὸν πρὸς τὰς χρείας [τιμαῖς] αὐτοῦ· καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισεν [ὁ] Κύριος.

2. Παρὰ γὰρ ὑψίστου ἐστὶν ἴασις, καὶ παρὰ βασιλέως λήψεται δόμα.

3. Ἐπιστήμη ἰατροῦ ἀνυψώσει κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἔναντι μεγιστάνων θαυμασθήσεται.

4. Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς φάρμακα, καὶ ἀνὴρ φρόνιμος οὐ προσοχθιεῖ αὐτοῖς.

5. Οὐκ ἀπὸ ξύλου ἐγλυκάνθη ὕδωρ, εἰς τὸ γνωσθῆναι τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ [C. A.] ὑπὸ ἀνθρώπου;

6. Καὶ αὐτὸς ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ.

7. Ἐν αὐτοῖς ἐθεράπευσε, καὶ ἦρε τὸν πόνον αὐτοῦ.

8. Μυρεψὸς ἐν τούτοις ποιήσει μίγμα, καὶ οὐ μὴ συντελέσῃ ἔργα αὐτοῦ, καὶ εἰρήνη παρ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς.

9. Τέκνον, ἐν ἀῤῥωστήματί σου μὴ παράβλεπε, ἀλλ' εὖξαι Κυρίῳ, καὶ αὐτὸς ἰάσεταί σε. [αὐτός σε ἰάσ.]

10. Ἀπόστησον πλημμέλειαν, καὶ εὔθυνον χεῖρα, καὶ ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καθάρισον καρδίαν.

11. Δὸς εὐωδίαν, καὶ μνημόσυνον σεμιδάλεως, καὶ λίπανον προσφορὰν, ὡς μὴ ὑπάρχων.

12. Καὶ ἰατρῷ δὸς τόπον, καὶ γὰρ αὐτὸν [ὁ] Κύριος ἔκτισε· καὶ μὴ ἀποστήτω σου, καὶ γὰρ αὐτοῦ χρεία [C. A.] ἐστίν.

13. Ἔστι καιρὸς ὅτε [καὶ] ἐν χερσὶν αὐτῶν εὐοδία [εὐοδοῦται] καὶ γὰρ αὐτοὶ Κυρίου δεηθήσονται, ἵνα εὐοδώσῃ αὐτοῖς ἀνάπαυσιν, καὶ ἴασιν χάριν ἐμβιώσεως. [βιώσεως]

14. Ὁ ἁμαρτάνων ἔναντι τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν, ἐμπέσοι εἰς χεῖρας ἰατροῦ.

15. Τέκνον, ἐπὶ νεκρῷ κατάγαγε δάκρυα, καὶ ὡς δεινὰ πάσχων ἔναρξαι θρήνου.

16. Κατὰ δὲ τὴν κρίσιν αὐτοῦ περίστειλον τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ μὴ ὑπερίδῃς τὴν ταφὴν αὐτοῦ.

17. Πίκρανον κλαυθμὸν, καὶ θέρμανον κοπετὸν, καὶ ποίησον τὸ πένθος κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ.

18. Ἡμέραν μίαν καὶ δύο, χάριν διαβολῆς· καὶ παρακλήθητι λύπης ἕνεκα.

19. Ἀπὸ λύπης γὰρ [γὰρ λύπης] ἐκβαίνει θάνατος, καὶ λύπη καρδίας κάμψει ἰσχύν.

20. Ἐν ἀπαγωγῇ [ἐπαγωγῇ] παραβαίνει [καὶ] λύπη, καὶ βίος πτωχοῦ κατὰ καρδίας.

21. Μὴ δῷς εἰς λύπην τὴν καρδίαν σου, ἀπόστησον αὐτὸν, [ἀπόστηθι ἀπ' αὐτῆς] μνησθεὶς τὰ ἔσχατα. Σου· μὴ ἐπιλάθῃ.

22. Οὐ γάρ ἐστιν ἐπάνοδος, καὶ τοῦτον οὐκ ὠφελήσεις, καὶ σεαυτὸν κακώσεις.

23. Μνήσθητι τὸ κρίμα αὐτοῦ, ὅτι οὕτω [ὡς] καὶ τὸ σόν· ἐμοὶ χθὲς, καὶ σοὶ σήμερον.

24. Ἐν ἀναπαύσει νεκροῦ κατάπαυσον τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, καὶ παρακλήθητι ἐν αὐτῷ ἐν ἐξόδῳ πνεύματος αὐτοῦ.

25. Σοφία γραμματέως ἐν εὐκαιρίᾳ σχολῆς· καὶ ὁ ἐλασσούμενος πράξει αὐτοῦ [C. A.] οὐ σοφισθήσεται.

26. Τί σοφισθήσεται ὁ κρατῶν ἀρότρου, καὶ καυχώμενος ἐν δόρατι κέντρου;

27. Βόας ἐλαύνων, καὶ ἀναστρεφόμενος ἐν ἔργοις αὐτῶν, καὶ ἡ διήγησις αὐτοῦ ἐν υἱοῖς ταύρων.

28. Καρδίαν αὐτοῦ δώσει ἐκδοῦναι αὔλακας, καὶ ἡ

ἀγρυπνία

ἀγρυπνία αὐτοῦ εἰς χορτάσματα δαμάλεων.

29 Οὕτως πᾶς τέκτων καὶ ἀρχιτέκτων, ὅστις νύκτωρ ὡς ἡμέρα [ἡμέρας] διάγει.

30. Οἱ γλύφοντες γλύμματα σφραγίδων, καὶ ὑπομονὴ αὐτοῦ ἀλλοιῶσαι ποικιλίαν.

31. Καρδίαν αὐτοῦ δώσει εἰς τὸ ὁμοιῶσαι ζωγραφίαν, καὶ ἡ ἀγρυπνία αὐτοῦ τελέσαι ἔργον.

32. Οὕτως χαλκεὺς καθήμενος ἐγγὺς ἄκμονος, καὶ καταμανθάνων ἔργῳ σιδήρῳ.

33. Ἀτμὶς πυρὸς τήξει σάρκας αὐτοῦ, καὶ ἐν θέρμῃ καμίνου διαμαχήσεται.

34. Φωνὴ σφύρης καὶ ἄκμονος καινιεῖ τὸ οὖς αὐτοῦ, καὶ κατέναντι ὁμοιώματος σκεύους οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ.

35. [C.A.] Ὡς καρδίαν αὐτοῦ δώσει εἰς συντέλειαν ἔργων, καὶ ἡ ἀγρυπνία αὐτοῦ κοσμῆσαι ἐπὶ συντελείας.

36. Οὕτω κεραμεὺς καθήμενος ἐν ἔργῳ αὐτοῦ, καὶ συστρέφων ἐν ποσὶν αὐτοῦ τροχόν.

37. Ὃς ἐν μερίμνῃ κεῖται διαπαντὸς ἐπὶ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἐναρίθμιος πᾶσα ἡ ἐργασία [ἐνέργεια] αὐτοῦ.

38. Ἐν βραχίονι αὐτοῦ τυπώσει πηλὸν, καὶ πρὸ ποδῶν κάμψει ἰσχὺν αὐτοῦ.

39. Καρδίαν [C.A.] αὐτοῦ ἐπιδώσει εἰς τὸ συντελέσαι τὸ χρίσμα, καὶ ἡ ἀγρυπνία αὐτοῦ καθαρίσαι κάμινον.

40. Πάντες οὗτοι εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ ἕκαστος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ σοφίζεται. [σοφισθήσεται]

41. Ἄνευ αὐτῶν οὐκ οἰκισθήσεται πόλις, καὶ οὐ παροικήσουσιν, οὐδὲ περιπατήσουσιν.

42. C. A. [Ἐν βουλῇ λαοῦ ζητηθήσονται] καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ οὐχ ὑπεραλοῦνται.

43. Ἐπὶ δίφρον δικαστοῦ οὐ καθιοῦνται, καὶ διαθήκην κρίματος οὐ διανοηθήσονται.

44. Οὐδὲ μὴ ἐκφανῶσι [ἐκφάνωσι] δικαιοσύνην καὶ κρίμα, καὶ ἐν παραβολαῖς οὐχ εὑρεθήσονται.

45. Ἀλλὰ κτίσμα αἰῶνος στηρίσουσι, [στηρίξουσι] καὶ ἡ δέησις αὐτῶν ἐν ἐργασίᾳ τέχνης.

46. Πλὴν τοῦ ἐπιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου.

1. Πρὸς τὰς χρείας αὐτοῦ] C. A. E. πρὸς χρείαν αὐτοῦ Cl. Alex. l. 2 Pæd. c. 8. ¶ Ἔκτισε Κύριος] R. Al. ὁ Κύριος C. A. ὁ ὕψιστος Co. Cl. Alex.

2. Παρὰ γὰρ Κυρίου ἐστὶν ἴασις] Cl. Alex. ¶ Δόμα] E. R. Al. δόξαν Co.

3. Ἀνυψώσει] E. ¶ Θαυμασθήσεται] I.

4. Προσοχθιεῖ] Al. προσοχθίσει Co.

5. Οὐκ ἀπὸ ξύλου ἐγλυκάνθη ὕδωρ;] Exod. 15. 25. τῷ ξύλῳ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν εἰς ἡδονὴν μεταποιήσαντος, Greg. Nyss. l. De vita Mosis, p. 56. Macar. hom. 47. in qua ἀποκνίσαντα ξύλον legend. ¶ Ὑπὸ ἀνθρ.] C. A. ὑπὸ ἀνθρώπου Co. vitiosè: à R. Al. abest.

7. Τὸν πόνον αὐτοῦ] Co. Al. αὐτῶν E. πάντα πόνον αὐτῶν C. A.

8. Καὶ μυρεψὸς ποιήσει μίγμα] Cl. Alex. l. 2 Pæd. c. 8. quem vide. ¶ Συντελέσῃ] R. συντελέσει Al. συντελεσθῇ Co.

9. Παράβλεπε] E. ¶ Αὐτὸς ἰάσεται [ἰᾶται Co.] σε Al.

10. Πλημμελείας, καὶ εὐθ. χεῖρας] R. Al. πλημμελείας, καὶ εὐθ. χεῖρα Co.

12. Ὁ Κύριος] Co. omisso artic. R. Al. ¶ Ἐστὶν] Ab editis libr. abest.

13. Καὶ] Abest à C. A. ¶ Ἔστι καιρὸς ὅτε καὶ] R. Al. Ἔστιν ὅτε καιρὸς, Co. ¶ Εὐοδία] R. Co. εὐοδία Al. ¶ Εὐοδώσῃ] R. Al. εὐοδώσει Co. al. δώσῃ I. ¶ Βιώσεως] Act. 26. 4. idem exstat verbale.

14. Ἔναντι] Al. ἐναντίον Co.

15. Ἐπὶ νεκρῷ] Suprà 22. 11. ¶ Θρηνῶν] Co. θρήνει R. Al. Naz. Orat. in Cæsarium. ¶ Ἔναρξαι] R. ἔναρξαι reliqui.

19. Ἀπὸ λύπης γὰρ] Suprà 30. 24.

20. Ἀπαγωγῇ παραβαίνει καὶ] Al. ἐπαγωγῇ παραβαίνει καὶ Co. ¶ Κατὰ καρδίας] Al. κατάρα καρδίας Co.

21. Σοι] A R. Al. abest.

22. Οὐ γάρ ἐστιν ἐπάνοδος] Job. 7. 9. Anacreon,

——— καὶ γὰρ ἕτοιμον
καταβάντι μὴ ἀναβῆναι.

23. Αὐτοῦ, ὅτι οὕτω σοι καὶ] R. Al. μοι, ὅτι οὕτως καὶ τὸ Co.

24. Ἐν αὐτῷ] R. Al. ἐν αὐτῇ Co.

25. Σοφία] Musæ amant otium. Et *animo ac corpore simul laborare* vetat Aristoteles l. 9 Polit. c. 4. Ἅμα γὰρ τῇ τε διανοίᾳ καὶ τῷ σώματι διαπονεῖν οὐ δεῖ. ¶ Εὐκαιρίας] E. ¶ Ἐλαττούμενος πράξει αὐτοῦ, σοφισθ.] R. Al. ἐλαττούμενος πρ. αὐτοῦ, οὐ σοφ. C. A. Co. N. R. Ἐλασσοῦσθαι, *deminui, privari.* Infrà 47. 33. ἐλασσούμενος συνέσει. 2 Reg. 3. 29. ἐλασσούμενος ἄρτου. Philo l. 1 De Mose, οἱ ἐλαττούμενοι προθυμίας. At Genitivo junctum ἐλαττοῦσθαι *inferiorem esse* significat. Josephus, ὅτι αὐτοὶ Ῥωμαίων οὐ κατ' ἐμπειρίαν μόνην πολεμικὴν ἀλλὰ καὶ κατ' εὐτυχίαν ἐλαττοῦνται.

27. Ἀναστρεφόμενος] R. Al. ἀναστρεφόμενος Co. ¶ Τιθεὶς ταύρων] Deut. 32. 14.

29. Ἡμέρα] Al. ἡμέραν Co.

30. Ὑπομονὴ] Al. Ἐπιμονὴ Co.

31. Τελέσαι ἔργον] Al. συντελέσαι ἔργον Co. τελέσαι ἔργοις E.

32. Leg. ἔργῳ σιδήρῳ] R. Al. ἐν ἔργῳ σιδήρου Co. B. alt. ἔργον σιδήρου C. A. ἔργα E.

34. Σφύρης καινιεῖ] R. Al. Ar. B. uterque. σφύρας καὶ ἄκμονος C. A. Co.

35. Ὡς] C. A. ab aliis abest. Fortè leg. ὃς, ut v. 37.

37. Ἐναρίθμιος] R. Co. Al. Ar. ἐν ἀριθμοῖς B. uterque.

39. Καρδίαν ἐπιδώσει συντελέσαι] R. Al. καρδίαν ἐπιδώσει [αὐτοῦ ἐπιδ. C. A.] εἰς τὸ συντελέσαι Co. E.

40. Ἐπίστευσε] Co. ἐνεπίστευσε R. Al. ¶ Σοφίζεται] R. Co. Al.

42. Quadrato inclusa leguntur in C. A. & in Co. sed hîc (ut etiam in N. R.) insertâ Negandi particulâ οὐ β. λ. οὐ ζητηθήσονται. ¶ Ὑπεραλοῦνται] R. Al. Co. ὑπεραλοῦνται I. M.

43. Δικαστοῦ] R. δικαστῶν Co. In Al. Ar. B. utroque verba hæc, ἐπὶ δίφρ. δικασ. οὐ καθιοῦνται, desiderantur.

44. Ἐκφανῶσιν] Libri ed. ¶ Δικαιοσύνην] Al. παιδείαν Co.

45. Κτίσμα] R. Al. κτῆμα Co. ¶ Στηρίσουσι] R. στηρίσουσι Co. τηρήσουσι Al. ¶ Ἐργασίας τέχνῃ E.

46. Ἐπιδόντος] R. Al. ἐπιδιδόντος Co.

BADVELLUS.

1. MEdicum *suis affice honoribus,* &c. Τίμα ἰατρὸν πρὸς τὰς χρείας τιμαῖς αὐτοῦ] *Honora medicum ad necessitates suis honoribus.* Latini, cùm volunt significare mercedem quæ Medico pro ipsius opera danda est, honesto *honoris* nomine eam exprimunt, *honorémq; medico habendũ esse* dicunt. Cicero ad Tyronem, *Curio misi, ut medico honos haberetur.* Hoc vocabulo significabant artem liberalem ac laudabilem. Itâ Sapiens hoc loco multa de Medico ejúsque arte præcipit, quibus significat maximam ejus rationem habendam esse, ejúsque operam & scientiam summo honore prosequendam. Honorificum exstat Homeri testimonium,

Ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων,

quo *unum medicum multis comparandum esse* dicit.

4. *Et vir prudens,* &c. καὶ ἀνὴρ φρόνιμος οὐ προσοχθιεῖ αὐτοῖς] *Et vir prudens non gravabitur illis,* non gravatim remediis necessariis utetur, nec ab illis abhorrebit. Sunt enim dona Dei salutaria. Cùm Medicina ad hanc originem atque autoritatem Dei revocatur, tunc veris & suis ornatur honoribus.

5. *Nonne aqua à ligno accepit dulcedinem?* οὐκ ἀπὸ ξύλου ἐγλυκάνθη ὕδωρ;] *Nonne à ligno indulcata est aqua?* Hoc

Hoc autem factum est cùm lignum dulce aquæ immersum eam suâ dulcedine affecit. Ità experientiâ vis rerum & naturâ hominibus cognita fuit, quo modo ars medendi accuratâ rerum salubrium aut alienarum observatione est constituta.

7. *Pharmacopola mixturas*, &c. μυρεψὸς ἐν τούτοις ποιήσει μίγμα] *Unguentarius in his faciet mixtionem.* Mihi non displicet ut μυρεψὸς hîc accipiatur pro eo qui & *pharmaca*, & *unguenta odoramentáque conficit*. Eorum enim compositio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet, & cum Medicina subjecto conjuncta est: utraque enim ars in humano corpore curando conservandóque versatur.

9. *Fili, nè prætermittas*, &c. τέκνον, ἐν ἀῤῥωστήματί σου μὴ παράβλεπε, ἀλλ᾽ εὖξαι Κυρίῳ] *Fili, in infirmitate tua nè despicias*, [aut, *negligas*] *sed ora Dominum*. Utilissimum est præceptum, quo monemur ut in morbis nostris atque afflictionibus corporis Deum invocemus, ab eóque uno incolumitatem ac salutem exspectemus. Medicis enim & remediis est utendum quasi quibusdam instrumentis adjumentísque à Deo datis; non in his fiducia aliqua & spes salutis collocanda.

11. *Suffimentum suavis*, &c. δὸς εὐωδίαν, καὶ μνημόσυνον σεμιδάλεως· λίπανον προσφορὰν ὡς μὴ ὑπάρχων] *Da suaveolentiam* [aut, *suavem odorem*] *& monimentum similaginis: impingua oblationem, ut qui non prior hæc munera in Deum conferas, sed referas*: ut cùm ab eo tot & tanta acceperis beneficia, his tuis muneribus eum quodã modo remuneres, téque gratum esse declares. ὑπάρχων enim dicitur *qui prior alterum provocat beneficio*: quomodo nos erga Deum gerere non possumus. Is enim beneficiis nos innumerabilibus obstrictos tenet: itaque posterior nobis locus in hoc quidem conceditur, ut omni pietate observantiâque nos gratos ac memores gratiæ ejus demonstremus.

12. *Deinde medico locum des*, &c. καὶ ἰατρῷ δὸς τόπον, καὶ γὰρ αὐτὸν ὁ Κύριος ἔκτισε] *Et medico da locum: hunc enim Dominus creavit.* Ante omnia vult nos invocare Deum cùm ægrotamus; deinde uti operâ Medici, neque hujusmodi opportunitatem aspernari. Hic ordo in valetudine recuperanda salutéque conservanda nobis servandus est.

13. *Evenit cùm medicorum*, &c. ἔστιν ὅτε καιρὸς, καὶ ἐν χερσὶν αὐτῶν εὐοδία] *Est tempus quando & in manibus eorum successus*, i. accidit ut Medicorum curationes succedant, atque homines commodè valetudini restituant. Ac nè ipsis Medicis id tribui videatur quod unius Dei est ingenia eorum ac remedia gubernantis ac fortunantis, statim causam salutis restitutæ subjungit.

14. *Nam & ipsi Dominum orant*, &c. καὶ γὰρ αὐτοὶ Κυρίου δεηθήσονται, ἵνα εὐοδώσῃ αὐτοῖς ἀνάπαυσιν καὶ ἴασιν χάριν ἐμβιώσεως] *Nam & ipsi Dominum orabunt, ut obsecundet ipsis levamentum* [aut, *levationem*] *& sanationem causâ vitæ.* Hîc ostendit quæ sit vis Medici, & quod ejus officium, non remedia solùm accommodata morbis applicare, eísque niti ac confidere, sed Deum invocare ac orare ut sua & ingenia & remedia ad ægrorum salutem dirigat & fortunet. Sine eo quidem gravissimæ offensiones ac periculosæ curationes esse solent. Res subjecta in qua Medicus versatur est per se magna magnísque periculis obnoxia, quæ non prudentiam solùm sed piam etiam curam & solicitudinem requirat.

15. *Qui in Creatorem suum*, &c. ὁ ἁμαρτάνων ἔναντι τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν, ἐμπέσοι εἰς χεῖρας ἰατροῦ] *Qui peccat contra eum qui ipsum fecit, incidat in manus medici.* Significat Sapiens morbos esse pœnas peccatorum quibus Deus offenditur. Sic Paulus 1 Cor. 11, 30. dicit *multos* in Ecclesia Corinthiorum, qui Cœnam indignè profanabant, *infirmos & ægrotos esse, atque etiam mortuos.* Psal. 107. 17, 18. *Stulti propter viam prævaricationis suæ & propter iniquitates suas affliguntur*: Ità ut *omnem escam abominetur anima eorum; & pervenerunt usque ad portas mortis.*

16. *Fili, effunde lacrymas*, &c. τέκνον, ἐπὶ νεκρῷ κατάγαγε δάκρυα] *Fili, super mortuo produc lacrymas.* Locutus Sapiens de morbis eorúmque causis ac remediis, nunc loquitur de mortuis atque ipsa morte quæ ex morbis plerumque existit. Ostendit autem hoc loco quæ mortuis jura officiáque tribuenda sunt, & quæ luctûs ratio & moderatio conservanda. Neque enim mortuorum lamentatio planè negligenda est, (id enim alienum est ab omni humanitate) neque ità suscipienda ut mœrore atque animi dolore conficiamur. ¶ *Juxta verò morem*, &c. κατὰ δὲ τὴν κρίσιν αὐτοῦ περίστειλον τὸ σῶμα αὐτοῦ] *Secundùm autem judicium illius contege corpus ejus.* κρίσιν vertunt *ritum funereum.* Potest accipi pro *jure* quod mortuis debetur, ut contegantur ac sepeliantur: ut sit, *Pro jure ejus*: aut, *more* (ut ego verti) *funebri.*

17. *Acerbam ede lamentationem*, &c. πίκρανον κλαυθμὸν, καὶ θέρμανον κοπετὸν, καὶ ποίησον τὸ πένθος κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ] *Acerbum fac luctum, & accende planctum: & fac luctum pro dignitate ejus.* Hoc ex loco intelligimus quàm accuratè studioséque conservata fuerit consuetudo lugendi mortuos: sed in Scriptura sancta sunt gravia exempla ex quibus scire possumus hujusmodi officia solennia sanctissimè mortuis tributa fuisse. ¶ *Deinde accipe consolationem*, &c. καὶ παρακλήθητι λύπης ἕνεκα] *Et admitte consolationem mœroris causâ.* Hoc loco ostendit Sapiens quis modus in luctu adhibendus sit. Nam sicut inhumanum est morte desiderióque hominum charissimorum non commoveri; ità impium dolori animi sine modo indulgere, itáque affictari ut homines infideles qui nullam spem resurrectionis habent. Piorum mœror moderatus & consolabilis esse debet.

20. *Inductione animi etiam*, &c. ἐν ἐπαγωγῇ παραβαίνει καὶ λύπη, καὶ βίος πτωχοῦ κατὰ [Legitur & καρδίας execratio cordis] καρδίας] *In inductione accedit mœror, & vita pauperis* [i. afflicti] *juxta animum.* Quædam exemplaria habent ἀπαγωγῇ & utrumque nomen quidam accipiunt pro *temporis productione*, quâ dolor susceptus mitigatur: quemadmodum ait Cicero in quadam Epistola, *Ipsâ die temporisque longinquitate dolorem minui ac molliri*: itaque παραβαίνει verbum vertunt, *abit ac discedit.* Ego autem ἐπαγωγὴν malo accipere pro *animi inductione* quâ molestiam atque ægritudinem & suscipimus & deponimus. Nam & verbum παραβαίνειν significat *propiùs accedere*, quasi παραβαίνει· & exemplar Toletanum habet παραμένει *permanet*: & hic sensus meliùs convenit cum sequenti membro. *Vita afflicti juxta cor*, i. in animo, *præcipuè consistit*: quasi afflictionis causa sit in quadam inductione animi, quâ homines ut sunt affecti, incommoda hujus vitæ graviùs aut leviùs ferunt. Offensiones hujusmodi & ægritudines opinione ac voluntate tum suscipiuntur tum deponuntur.

23. *Memento illius sortem eam fuisse*, &c. μνήσθητι τὸ κρίμα αὐτοῦ, ὅτι οὕτως καὶ τὸ σόν] *Memento judicii illius, quoniam sic ut & tuum.* Subjungit statim, ἐμοὶ χθὲς, καὶ σοὶ σήμερον, *mihi heri, & tibi hodie.* Exemplar Toletanum legit κρίμα μου *judicium meum*, i. conditionem meam ac legem, quâ nascimur ut moriamur: sumus enim mortales. Hæc lectio mihi non displicet, propterea quòd sequitur in prima etiam persona, *Mihi heri*, ut significet constitutam unicuique legem moriendi.

24. *In quiete hominis defuncti*, &c. ἐν ἀναπαύσει νεκροῦ κατάπαυσον τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ] *In requie mortui requiescere fac memoriam ejus.* Memoriam hîc intellige cum molesto desiderio conjunctam, non eam quam cum pia & moderata benevolentia & charitate usurpare possumus.

25. *Sapientia hominis*, &c. σοφία γραμματέως ἐν εὐκαιρίᾳ σχολῆς] *Sapientia scribæ in opportunitate otii.* Hoc loco Sapiens instituit discrimen artium earum quæ vitæ humanæ sunt utiles. Alias dicit versari in studio doctrinæ atque otio; cujus generis sunt omnes quæ *liberales* appellantur: aliæ sunt positæ in opere; cujusmodi sunt *manuales* ac *mechanicæ*, quæ ad operis molitionem atque effectionem referuntur. Primum genus constat ingenii facultate; quæ commoditatem otii postulat ad cognitionem & sapientiam acquirendam necessariam: alterum manu atque opere, quod in vita occupata explicatur. Respub. societásque vitæ hoc utroque genere nullo modo carere potest. Aristoteles tria genera proponit, τῶν θεωρητικῶν, τῶν πρακτικῶν, τῶν ποιητικῶν, quarum aliæ in contemplatione ac cognitione, aliæ

aliæ in actione atque administratione, aliæ in quadam operis molitione versantur.

26. *Qui in operibus*, &c. καὶ ἀναστρεφόμενος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν] *Et qui nutritur in operibus eorum.* Quidam codices legunt ἀναστρεφόμενος, *qui versatur in operibus eorum:* sed ad sensum non multùm interest. Significat enim vitam rusticanam agris colendis ac rusticis operibus deditam.

28. *Eodem modo faber*, &c. οὕτως πᾶς τέκτων καὶ ἀρχιτέκτων, ὅστις νύκτωρ ὡς ἡμέραν διάγει] *Sic omnis faber & architectus qui noctem ut diem traducit.* Hæ duæ artes τεκτονικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ in ædificiis exstruendis versantur, quarum altera est princeps, altera administra operam navat suam. ¶ *Et qui sigillorum*, &c. οἱ γλύφοντες γλύμματα σφραγίδων] *Qui sculpunt sculpturas sigillorum.* Hæc γλυφικὴ *sculptura* dicitur: Quæ multiplicem habens materiem quam cædit, varias ex ea formas imaginésque efficit. Itaque dicit eam imitari artem pingendi, quæ in formis ac figuris animalium exprimendis versatur.

29. *Faber item ferrarius*, &c. οὕτω χαλκεὺς καθήμενος ἐγγὺς ἄκμονος] *Sic faber ærarius sedens prope incudem.* Hæc ars χαλκευτικὴ *fabrilis* aut *fabrica* appellatur, in qua molesta laboriosáque ferri tractatio atque ipsius fabri opera pluribus verbis à Sapiente describitur.

30. *Cujus aures creber*, &c. φωνὴ σφύρας καὶ ἄκμονος καινιεῖ τὸ οὖς αὐτοῦ] *Vox mallei & incudis* [i. sonus] *innovabit aurem ejus.* Ità legitur in omnibus codd. quos legerim: sed rectè Theodorus Beza hunc locum emendat, putátque legendum κοιλοῖ *concavat* aut *excavat*. Creber enim sonitus mallei atque incudis aures vehementer feriens, majus earum foramen efficit, planéque obtundit.

32. *Similiter sedens ad opus*, &c. οὕτως κεραμεὺς καθήμενος ἐν ἔργῳ αὐτοῦ] *Sic figulus sedens in opere suo.* Hujus artificis ars communi nomine πλαστικὴ *fictoria* aut *figlina* appellatur, cretam argillámque materiam habens subjectam ex qua opera efficit. ¶ *Operam navans planè numeratam* καὶ ἐναρίθμιος πᾶσα ἡ ἐργασία αὐτοῦ] *Et numerata omnis operatio ejus.* Quidam codices ità habent, καὶ ἐν ἀριθμοῖς & *in numeris:* ut significet figulum certum quotidie vasorum numerum conficere, operáque habere in numerato, quasi pensum (ut alius dicit) quod persolvat.

33. *Nunc lutum effingit*, &c. ἐν βραχίονι αὐτοῦ τυπώσει πηλὸν, καὶ πρὸ ποδῶν κάμψει ἰσχὺν αὐτοῦ· καρδίαν ἐπιδώσει εἰς τὸ συντελέσαι τὸ χρῖσμα] *In brachio suo figurabit* [aut, *conformabit*] *lutum, & ante pedes flectet vim ejus:* [i. macerabit ut mollem tractabilémque reddat] *animum intendet ad perficiendam delineationem.*

35. *Horum omnium quisque*, &c. πάντες οὗτοι εἰς χεῖρας ἑαυτῶν ἐπίστευσαν, καὶ ἕκαστος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ σοφίζεται] *Omnes hi in manus suas confisi sunt, & unusquisque in opere suo sapiens est:* aut, *suam sapientiam explicat. Sapientiam* autem non propriè hîc accipit, quam suprà solis literatis eruditísque hominibus tribuit, sed ad omnia artium genera extendit; ut pro *peritia intelligentiáque artis* accipiatur: ut Aristoteles *sapientem musicum* aut *architectum* appellari posse ac solere dicit.

36. *Nec adventu hominum frequentaretur* οὐδὲ περιπατήσουσιν] *Neque perambulabunt:* i. nisi hæc opificia tractarentur in urbibus, nemo eas adiret ac frequentaret. Permutatio enim rerum maximè artibus constat, sine qua nulla societas civilis esse potest.

37. *Attamen nec sententiam*, &c. ἐν βουλῇ λαοῦ οὐ ζητηθήσονται, καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ οὐχ ὑπεραλοῦνται] *In consilio populi non requirentur, nec in congregatione transilient:* i. in altiore ac eminentiore quàm cæteri loco non constituentur.

38. *Nec formam rationémque*, &c. καὶ διαθήκην κρίματος οὐ διανοηθήσονται] *Neque ritum judiciorum* [eorúmque formulas] *intelligent.* ¶ *Neque verò de jure*, &c. οὐδὲ μὴ ἐκφάνωσι δικαιοσύνην καὶ κρίμα] *Neque declarabunt* [aut, *interpretabuntur*] *justitiam & judicium.*

CASTELLIO.

8. EX *his & compositiones facit seplasiarius ad suavitatem & malagmata ad valetudinem, nec ullus est ejus operum modus: ea est ab illo per orbem prosperitas*] Fiunt infinitæ ex stirpibus compositiones: tantus est Dei in homines favor.

11. *Obmove suaves odores & similaginis monimentum opimúmque libamen, ut qui non conferas*] Scil. ista Deo, sed ab eo accepta ei referas.

15. *Qui in Creatorem suum peccat, incidet in medici manus*] Ægrotabit.

24. *Quò quisque minus habet negotii, eò faciliùs fit sapiens*] Eruditus.

DRUSIUS.

1. HOnora *medicum ad necessitatem*] Vet. *propter necessitatem.* Quia videlicet eo indigebis ægrotus. Malè igitur vertit qui vertit, *ut habeat ea quibus opus est.* Hanc sententiam Ben-Sira ità expressit, אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה, *Honora medicum priusquam ejus indigeas.* Scholiastes Ebræus in hunc autorem, *Medico*, inquit, *honos habendus muneráque mittenda, ut, cùm in morbum incideris, eorum memor te libenter invisat.* Hâc eâdem sententiâ monent Deum invocandum esse ante calamitatem. Vide Exod. 15. 26. ¶ *Suis honoribus ad necessitates*] Liber scriptus manu πρὸς τὰς χρείας αὐτοῦ, *ad necessitates ejus.* Vult dicere, ut tibi præstò sit dum eo indigebis, i. in morbo tuo. Omittit autem vocem τιμαῖς, ut etiam Int. noster. Quæ tamen est in Græcis omnibus jam vulgatis.

2. *Donativum*] Alibi δόξαν· sed Int. V. δόμα legit, quod reddit *donationem.* Exstat hæc lectio in A. B. R. item in MS.

3. *Altè extollit*] Ἀνυψώσει *exaltabit.* Sic libri omnes typis excusi mihi adhuc visi: à quibus variat paululùm MS. nam in eo ἀνυψώσειν. ¶ *Admirationi erit*] Annotatum à Camerario alibi esse θαυμασθήσεται. Quod in libris quibus usus sum non memini legere.

4. *Non fastidit*] Quædam editiones οὐ προσοχθιεῖ.

5. *Non à ligno dulcuit aqua?*] Abest nota Interrogationis, ut sit, *Nonne à ligno?* Historia refertur Exod. 15. 25. *& docuit eum Dominus lignum: quod projecit in aquas; quæ exinde dulcuerunt.* Videtur hoc lignum naturali vi ac facultate aquas fecisse dulces, vel secernendo adustas terræ partes, quarum admixtione fit amarus aquæ sapor; vel certè attrahendo & alliciendo ad sese imbibendóque amaras aquæ partes, si fas credere Ebræis dicentibus fuisse lignum amarum. ¶ *Ab homine*] Hoc non habetur in A. B. R. nec in MS.

7. *Dolorem ejus*] Alii, *laborem ejus.* Græca quidem, fateor, ad utrumque ambigua sunt; sed videndum quid cuique loco conveniat. Sic עצב & *laborem* denotat & *dolorem: laborem* Prov. 14. *ex omni labore residuum; dolorem* Gen. 3. *in dolore paries liberos.* Vide quæ scripsimus Miscell. cent. 1. cap. 4. MS. αὐτῶν *eorum.* Sed *ejus*, i. cujusque ipsorum.

8. *Nec finis est*] In R. οὐ μὴ συντελέσῃ, *non finierit:* in A. B. οὐ μὴ συντελέσει, *non finiet:* in reliquis, etiam in MS, οὐ μὴ συντελεσθῶσι. L. V. *non consummabuntur.* Sensus eodèm redit. *Opera ejus*, inquit, *non consummantur, quin ab eo pax sit*, i. sanitas & bona valetudo. ¶ *In superficie terræ*] In terra.

9. *In ægrotatione tua noli esse negligens*] MS. ἀῤῥωστήμασιν σου μὴ παράβλεπε.

10. *Amove delictum*] Huc pertinet illud Christi, cùm ægrotum sanasset, *Fili, remissa sunt tibi peccata.* Nam ubi nulla iniquitas, ibi nulla dominatur infirmitas. ¶ *Rectas fac manus*] i. Actiones tuas. Alibi εὔθυνον χεῖρα, *rectam fac manum.*

11. *Tanquam non exsistens*] Hæc verba non legit Int. V. ut apparet.

13. *Bonus odor*] Libri nonnulli εὐοδία, i. *prosperitas* aut *felicitas.* ¶ *Ut illis prosperam tribuat quietem*] Ἵνα εὐοδώσῃ αὐτοῖς ἀνάπαυσιν, *ut prosperet illis quietem.* MS. ἵνα εὐοδώσῃ αὐτοῖς. Legitur & ἵνα χορηγήσῃ αὐτοῖς, *ut tribuat quietem.* Latinus Int. videtur legisse εὐθύνῃ. nam vertit, *ut dirigat requiem eorum.*

14. *Coram.*

14. *Coram*] ἔναντι. Alibi ἐναντίον.

15. *Ordire*] Reperitur & ἔναρξαι· item θρῆνον pro θρήνει.

16. *Secundùm consuetudinem ejus*] Κατὰ ϗ τὴν κρίσιν αὐτῆ. *Porrò secundùm judicium ejus.* Quidam exponunt *pro conditione ejus.* Sed *judicium* pro *consuetudine* poni pridem docuimus in Observat. nostris. Quid si vertamus *secundùm morem funebrem?* Nam certè αὐτῆ non legitur in antiqua versione Latina. ¶ *Sepulturam ejus*] Ταφὴν, i. ἐνταφιασμὸν. Vide Miscell. Cent. 2. cap. 8.

18. *Diem unum aut duos*] *Diem unum atque alterum.* Ut mos antiquorum erat, durabat luctus dies septem. Suprà, *Luctus mortui septem dies.* Vide quæ notamus ad illum locum.

20. *Etiam in carcere transit mœror*] יעבור, i. *transit, abit:* vel *modum transgreditur.* Ἀπαγωγὴ autem verti *carcerem.* Propriè *abductio in carcerem.* Nam ἀπάγω peculiariter significat *ad supplicium rapio*, vel *in carcerem abduco.* Hæc est scriptura librorum quos secutus sum, videlicet A. B. R. Cæteri ἐπαγωγὴ ediderunt. Nec aliter MS. Sic Latini codices variant: nam in aliis *abductio*, & in aliis *obductio.* Mihi non displicet ἐπαγωγὴ, quod Interpres ille in *obductionem* transferre solet. In iisdem παραμένει pro παραβαίνει, quod sonat *permanet.* Sic & Interp. noster. ¶ *Ex animi sententia*] Κατὰ καρδίας. Diversa lectio est in C. & in posteriore Camerarii κατάρα καρδίας, i. *exsecratio cordis.* Utramq; annotavit Robertus. Priorem vertit autor Latinæ vulgariæ.

21. *Extrema*] i. Mortem. In MS. τὰ ἔσχατά σε *novissima tua.*

22. *Illi*] Mortuo.

23. *Memento judicii mei*] Hæc dicit defunctus. Alibi τὸ κρίμα αὐτῆ, quæ sunt Autoris verba. Ex hoc loco posset aliquis curare inscribi sepulcro suo, Μνήσθητι τὸ κρίμα ἐμὸν· ὅτι ὅτως ϗ τὸ σόν. ἐμοὶ σήμερον ϗ σοὶ αὔριον. Quæ sic Ebraicè efferas, זכור משפטי כי כן משפטך: לי היום ולך מחר *Memor esto judicii mei: tale enim & tuum erit. Hodie mihi, cras tibi.* ¶ *Tale & tuum erit*] Libri nonnulli ὅτως ϗ τὸ σόν. Sed alii, quos etiam secutus sum, ὅτω ὡς ϗ τὸ σὸν, *tale est quale & tuum erit:* vel, *sic est ut & tuum erit.*

24. *De illo*] Alibi ἐπ' αὐτῷ.

25. *Scriba*] סופר vel ספרא. Ità vocant *hominem doctum & literatum.* Vide Quæst. meas. ¶ *In opportunitate*] MS. ἐν εὐκαιρίαις. Est etiam ubi reperiatur ἐλαττέμψ pro ἐλασσόμενος. ¶ *Qui minus habet negotii sapiens fit*] Huc facit dictum Hillelis, לא מרבה בסחורה יחכם *Qui multùm negotiatur non evadet sapiens.* Ideo R. Meir dicebat, *Minue occupationes, & vaca Legi.* Quædam editiones habent ὁ σοφισθήσεται, *non fit sapiens.* Sunt ista ex τῶν ἀντικειμένων· sed conciliantur ex membro præcedenti, quod aliter atque aliter enarratur. Qui negationem addunt, exponunt ὁ ἐλαττέμενος πρᾶξιν αὐτῆ, *qui minùs attendit rebus suis.* Coacta expositio. Quare magis placet ut legatur absque negatione. Quæ certè abest in A. B. R. item in MS. Bibliisque Roberti, & in L. V.

27. *Versans*] Partim codicum ἀναστρεφόμενος, i. *nutritus*, sive *qui nutritur.* ¶ *De filiis taurorum*] Sic Poeta nescio quis,

Navita de ventis, de tauris narrat arator.

29. *Sicut interdiu*] In nonnullis ὡς ἡμέραν.

30. *Et morantur*] Ἡ ὑπομονὴ αὐτῆ, *& mora ejus.* Sententia poscit αὐτῶν· sed αὐτῆ dixit pro *uniuscujusque ipsorum.* Aut legendum Ὁ γλύφων γλύμματα. Cui firmando est Interp. noster. Cæterùm in A.B.R. ὑπομονὴ legitur pro ὑπομονή.

31. *De perficiendo opere*] MS. τελέσαι ἔργοις, & alibi συντελέσαι ἔργον, videlicet in C. & utroque Camerarii.

32. *Rude ferrum*] Ἀργῷ σιδήρῳ. Sic editio quæ Romæ cusa: nec aliter Veneta quam Aldus excudit. MS. exemplar, ἔργα σιδήρε *opera ferri.* Reliqua omnia quæ vidi, ἐν ἔργῳ σιδήρῳ. Vetus quoque, *considerans opus ferri.*

33. *Liquefacit*] In A. & R. πήξει, i. *compingit*, aut *coagmentat.*

34. *Vox mallei & incudis*] Καὶ ἄκμονος non legitur in A. B. R. nec in MS. Variant etiam exemplaria in nomine præcedenti. Nam alia σφύρης, & alia σφύρας habent.

37. *In pretio est*] Ἐναρίθμιος *in numero aliquo est.* Quod capiendum ex contrario, *in nullo numero est*, pro *in nullo pretio, in nulla existimatione.* Talis Græcè ἀνάριθμος vocatur. Hesychio, Ἐναρίθμιος dicitur *qui in numerum amicorum relatus*, φίλος, συνήθης. V. Int. *innumera*, i. ἀναρίθμιος, vel certè ἀνάριθμος· nisi legendum putemus *in numero.* Est etiam ubi scriptum fit ἐν ἀριθμοῖς *in numeris:* quam lectionem repertam mihi in B. etiam Robertus notavit. Quidam vertit *omnia ad numerum agens.*

39. *Ad perficiendum*] Συντελέσαι A. B. R. εἰς συντελέσαι MS. εἰς τὸ συντελέσαι reliqui.

40. *Manibus suis confidunt*] Alibi, εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐπίστευσαν. L. V. *in manibus suis speraverunt*, i. Operibus suis. Zacharias in Unum ex quatuor, *Opus etiam quod fit per manum hominis Manus hominis dicitur, ut illud, Agnoscit quisque manum suam, cùm id quod scripsit agnoscit.* ¶ *Sapiens est*] i. Peritus. *Sapiens* vocatur Ebræis & qui artis alicujus peritiam habet: unde *sapiens architectus.* Vide Observ. meas lib. 8. c. 13.

41. *Neque advena sunt*] Καὶ ὁ παροικήσουσιν, *& non commorabuntur in ea*, sub. *homines.* Ait non posse subsistere civitatem sine artificibus. Rectè sanè: nam iis opus est ad communem vitam.

42. *Non requiruntur*] Quidam, *non rogantur sententiam.* Hoc membrum non habetur in A. B. R. nec in MS. nec in L. V. ¶ *Advocantur*] Ὑπεραλοῦνται. Ità scriptum lectum in utroque Cam. quod mihi tum valde arrisit. Nunc eò labor ut credam ab Interprete scriptum ὑπεραλοῦνται *transiliunt* sive *transcendunt.* Movet me autoritas codicum A. B. R. cum quibus & Roberti conspirat. Sed & Interp. Vet. in quo, *& in Ecclesiam non transiliunt.* De MS. nihil habeo affirmare. Tantùm suspicor, quia juvenis nihil annotarat, nihil à Camerarii differre. Ut ut hoc sit, ὑπεραλοῦνται quidam vertunt *emicant* sive *eminent.* Alii, *transcendunt*, sc. ad honores, vel ad superiores gradus.

43. *In sella judicum*] Rom. exemplar δικαστῆ habet, & Int. V. *super sellam judicis.* Nec aliter codex MS.

44. *Justitiam*] Alibi παιδείαν, i. *disciplinam.*

45. *Opificium seculi stabiliunt*] Pro κτίσμα, quod in A. B. R. & MS. alibi est κτῆμα, i. *possessionem.* Priorem scripturam secutus est Int. antiquus, qui vertit, *Sed creaturam avi confirmabunt.* Στηρίσουσι. Legitur & στηρίσωσι. In MS. reperi τηρήσουσι· & in A. B. τηρήσουσιν, i. *servabunt.* ¶ *In operatione artis*] MS. ἐργασίας τέχνης.

46. *Qui advertit*] In quibusdam libris τῷ ἐπιδιδόντος.

GROTIUS.

1. HOnora medicum propter necessitatem] Gr. *Medicum honoribus honora ob utilitatem ejus. Honoris* nomine Alimenta vel præcipuè intelliguntur, ut diximus ad Decalogum. *Ob utilitatem*, vide infrà 12. ¶ *Etenim illum creavit Altissimus*] i. Ordinavit, quomodo κτίζειν aliquoties habuimus. Sic & infrà 39. 30. Adde quæ diximus in Prolegomenis ad Matthæum.

2. *A Deo enim est medela*] Vis medendi in herbis, ut infrà 4. ¶ *Et à Rege accipiet donationem*] Medicus nempe. Legit δόμα, ut in Sixtina, non, ut in aliis, δόξαν. *Erasistratus medicus Aristotelis filiâ genitus centum talentis donatus est à Rege Ptolemæo.* Romæ Augusti ac deinceps temporibus fuere Medici CCL *sestertia annua mercede. Stertinius sestertiis quingentis annuis quòd contentus fuit, Principibus imputavit.* Similia vide apud Plinium 29. 1.

3. *Disciplina Medici*] Scientia, ἐπιστήμη.

4. *Et vir prudens non abhorrebit ab illis*] *Ab illis*, φαρμάκοις.

5. *Nonne à ligno edulcata est aqua?*] Non arbitror agi hic de miraculis aut Mosis aut Elisæi, sed de vi naturali Glycyrrhizæ, similiúmque radicum. Eandem vim polentæ tribuit Plinius 24. 1.

6. *Ad agnitionem hominum virtus illorum*] *Ut ab hominibus*

nibus vis ejus (nempe ligni) *nosceretur.* ¶ *Honorari in mirabilibus suis*] *Ut ipse* Deus *per mira opera sua gloriam consequatur.*

7, 8. *In his curans mitigabit dolorem*] *Aufert dolorem ejus;* ἦρεν· *ejus*, i. hominis. ¶ *Et unguentarius faciet pigmenta suavitatis, & unctiones conficiet sanitatis, & non consummabuntur opera ejus: pax enim Dei super faciem terræ*] Gr. μυρεψὸς ἐν τούτοις ποιήσει μίγμα, καὶ οὐ μὴ συντελεσθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ εἰρήνη παρ' αὐτοῦ ἐστιν ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς· sed legendum pro εἰρήνη est εὐωδία. *Pigmentarius ex illis* (nempe lignis, & aliis rebus aromaticis) *migma faciet:* (habes hanc vocem Joh. 19. 39.) *neque absolverit opus suum, quin indè latè se diffundat dulcis aura.* Olim Medici erant & pharmacopœi & pigmentarii, nondum in tot particulas discerptâ arte.

9. *In tua infirmitate nè despicias teipsum*] *Noli negligens esse*, μὴ παρόραε. ¶ *Sed ora Dominum, & ipse curabit te*] Deus enim inconspicuis modis causarum naturalium vires auget aut destruit.

10. *Averte à delicto*] Sæpe enim peccata causæ morborum, ut Maledicentia Lepræ. ¶ *Et dirige manus*] In rectis actionibus occupare. ¶ *Et ab omni delicto munda cor tuum*] *Ab omni peccato:* non ab actibus tantùm sed & à cogitatibus malis abstine.

11. *Da suavitatem*] Εὐωδίαν, *suffitum.* ¶ *Et memoriam similaginis*] אזכרה, Græcè μνημόσυνον, propriè dicitur id quod de simila offertur, quia hominem Deo commendat, Levit. 2. 2. ¶ *Et impingua oblationem*] *Et pinguem victimam.* Additur in Græco, ὡς μὴ ὑπάρχων· sed legendum ὡς μὴ ὑπάρξων, *velut moriturus.* Sic Psal. 146. 1. ἕως ὑπάρχω, *donec vivam.* Vide quæ de similibus locutionibus diximus ad Matth. 6. 18. Qui in morbum incidunt, & dare Deo debent tanquam morituri, & medico uti tanquam victuri. ¶ *Et da locum medico*] *Attamen medico utere.*

12, 13. *Etenim illum Dominus creavit*] Vide suprà 1. ¶ *Quia opera ejus sunt necessaria, quando in manus illorum incurras*] Καὶ γὰρ αὐτοῦ χρεία ἐστιν ὅτι καιρὸς· καὶ ἐν χερσὶν αὐτῶν εὐοδία. Ità enim hæc distinguenda sunt. Et εὐοδία hoc loco legendum, non εὐωδία ut modó. *Est omni tempore ejus* (medici) *usus: & sæpe adest operi ejus successus.* εὐοδία pro *bono successu* est aliquoties in his libris, & Prov. 25. 15. frequens & in eo sensu verbum εὐοδῶ.

14. *Ipsi verò Dominum deprecabuntur*] *Nam & ipsi Deum precabuntur*, nempe tecum: non vult enim quæri medicos ἀθέως. ¶ *Ut dirigat requiem eorum, & sanitatem propter conversationem illorum*] *Ut det illis* (i. per illorum laborem) *lenimentum ac deinde sanationem ad vitam diuturnam.* ἐμβιῶν Theophrasto & aliis scriptoribus Græcis est *diu vivere.*

15. *Qui delinquit in conspectu ejus qui fecit eum*] Qui Deum graviter offendit. ¶ *Incidet in manus medici*] Legit ἐμπεσεῖ· nos habemus per optativum ἐμπέσοι. Ei eveniat diu esse sub medicis: talis enim misera vita est.

16. *Fili, in mortuum produc lacrymas*] Homerus,

> Τῶν νῦ περ γόρας οἷον οἰζυροῖσι βροτοῖσι,
> Κείρασθαί τε κόμην, βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν.

¶ *Et quasi dira passus incipe plorare*] *Ut gravia passus lessum incipe.* De hoc more vide quæ diximus ad Mat. 11. 17. Juvenalis,

> —*ut primos edere planctus*
> *Cassandra inciperet.*

¶ *Et secundùm judicium contege corpus illius*] Legit κατὰ τὴν κρίσιν, non κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, *Ità ut moris est, corpus mortui fascia.* משפט, quod hîc κρίσις Hellenisticè vertitur, sæpe *consuetudinem* significat. De hac consuetudine diximus ad Joh. 11. 44. & 20. 6, 7. Est autem vox περιστέλλειν valde propria huic negotio, ut apparet Ezech. 29. 5. Tob. 12. 14. ¶ *Et non despicias sepulturam illius*] Cura honestè sepeliatur. Adesto exsequiis.

17, 18. *Propter delaturam autem amarè fer luctum illius uno die, & consolare propter tristitiam, & fac luctum secundùm meritum ejus uno die vel duobus propter detractionem*] Est hic & transpositio, & repetitio, & omissio. Græca sic habent, Πίκρανον κλαυθμὸν, καὶ θέρμανον κοπετὸν, καὶ ποίησον τὸ πένθος κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἡμέραν μίαν καὶ δύο, χάριν διαβολῆς, καὶ παρακλήθητι λύπης ἕνεκα· quæ rectè sic verteris, *Amarum fletum & planctum calidum ede, & luge, prout mortuo convenit, diem unum & alterum, calumnia* vitandæ *causâ. Verùm de eo dolore fer consolatores.* κατὰ τὴν ἀξίαν intellige *pro modo propinquitatis.* Parentes enim, ac Reges, ut parentes publici, per septem dies lugebantur cum jejuniis & indumentis vilibus, ut videre est suprà 22. 11. & apud Josephum fine libri sexti, & aliis in locis quos adduximus ad Matth. 9. 23. In minùs propinquis contractius erat tempus. Brevissimum laudat Simonides,

> Τοῦ μὲ θανόντος οὐκ ἂν ἐνθυμοίμεθα,
> Εἴτι φρονοῖμεν, πλεῖον ἡμέρας μιᾶς.

Quod autem dicit, morem gerendum mori *calumniæ causâ*, rectum est, & ad multa alia pertinet. Illud παρακλήθητι spectat itidem ad morem per quem ad lugentes amicos amici veniebant eos solandi causâ: Gen. 24. 64. 2 Sam. 13. 39. Jer. 16. 5, 7. Joh. 11. 19.

19. *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem, & tristitia cordis flectit cervicem*] Causam reddit cur mitiganda sit tristitia, non fovenda. Per tristitiam enim mors advenit, aut tristitia vim cordis deprimit. καὶ per *aut* verti, quo modo sæpe vertendum est. Ex nimio longóque mœrore mors advenit, aut certè animus impar negotiis.

> —τῶν μαλλον αἱ μείζονες
> Λῦπαι ποιοῦσι τὰς φρένας μετασιασιν.

20. *In abductione permanet tristitia*] Bene legit ἐν ἀπαγωγῇ, quomodo & Sixtina habet editio & aliæ quædam: id verò est *in solitudine.* Nam ἀπαγωγὴ est *abductio* ab iis quibuscum vixeris, sumitúrque pro *exsilio*, Esa. 10. 4. & 14. 17. & in tertio Esdræ. ¶ *Et substantia inopis secundùm cor ejus*] Legit βίος πτωχοῦ κατὰ καρδίαν· & βίον interpretatus est *id unde vivitur.* Sed melior videtur lectio, βίος πτωχοῦ κατάρα καρδίας. *Maledicere cordi suo*, (i. cruciare cor suum; sicut *benedicere* est beare Hebræis) *ea verò vita est mendici.*

21. *Et memento novissimorum*] Cogitans mortem sic facilè accersi.

22. *Noli oblivisci*] Id quod dico. ¶ *Neque enim est conversio*] Via est irremeabilis. ¶ *Et huic nihil proderis, & teipsum pessimabis*] Planè idem dicit quod Homerus,

> Οὐδέ μιν ἀνστήσεις, πρὶν καὶ κακὸν ἄλλο πάθησθα.

23. *Memor esto judicii mei*] Legit κρίμα μου· sed rectiùs in Sixtina est κρίμα αὐτοῦ. Ut fructum aliquem ex morte amici capias, vide quid ei evenerit; idémque tibi eventurum scito. Jus idem dictum omnibus. ¶ *Sic enim erit & tuum*] Οὕτως καὶ τὸ σὸν, non ὅπως ὡς. ¶ *Mihi heri, & tibi hodie*] Est proverbiale, quod ad multa applicatur. Nec *mihi* hîc primam personam, sed quemvis significat: quod omnibus ferme linguis commune esse alibi notavimus.

24. *In requie mortui requiescere fac memoriam ejus*] Ipse quiescit: quiescat & ipsius memoria, luctuosa scilicet. ¶ *Et consolare illum in exitu spiritûs sui*] Gr. *Consolationem accipe de eo: de exitu*, inquam, *spiritûs ipsius*, i. de morte.

25, 26. *Sapientia scribæ in tempore vacuitatis*] ספר est *vir literatus.* Ejus doctrinam negat ab ipso comparari nisi in multo otio. Quotidiano alio labore impediti ad exactam Legis cognitionem pervenire non possunt; nedum ut artes alias liberales ediscant. Ideo Levitis datum unde sine labore suo viverent. Nec aliunde *Schola* & *Scholasticorum* nomen. ¶ *Et qui minoratur actu, sapientiam percipiet*] Non legit negationem quæ in quibusdam codicibus deest, sed omnino asscribenda est hoc modo, καὶ ὁ ἐλαττούμενος πράξει αὐτοῦ, οὐ σοφισθήσεται, *Qui opere suo deprimitur, ad eruditionem non perveniet.* Ità ferme sumitur verbum ἐλαττοῦσθαι Psal. 8. 5. Id jam subjectis exemplis explicabit. ¶ *Qui sapientiâ replebitur qui tenet aratrum?*] Ità hæc distinguenda in Græco, τί σοφισθήσεται; *Quam eruditionem consequetur?* ¶ *Qui gloriatur in jaculo, stimulo boves agitat*] *Qui sibi placet ubi dolone boves agitat.* Hebræi,

bræi, qui paucas habent voces simplices, multas circumloqui coguntur. Sic *dolonem* vocant ξύλον κέντρον, *baculum cum stimulo*. De *dolone* vide Alfenum L. *Si ex plagis.* D. ad legem Aquiliam. ¶ *Et conversatur in operibus eorum*] Boum. ¶ *Et enarratio ejus in filiis taurorum*] Ovidius,

——*de tauris narrat arator.*

28. *Sic omnis faber & architectus*] Pariter ad literarum studia est ineptus: longè alia cogitat. ¶ *Qui noctem tanquam diem transigit*] Antelucanâ industriâ,

Noctem addens operi——

ait Virgilius. ¶ *Qui sculpit signacula sculptilia*] *Qui annulorum sigilla sculpit.* ¶ *Assiduitas ejus variat picturam*] *Mutare varietatem* est, varias formas in gemmam introducere. ¶ *Cor suum dabit in similitudinem picturæ*] Laborabit in gemma efficere quod pictor in tabula. ¶ *Et vigiliâ suâ perficiet opus*] *Vigilia ejus est perficere opus.* *Opus* hic sume ut in isto Ovidii,

Materiam superabat opus——

29. *Sic faber ferrarius*] *Ærarius* in Græco, χαλκεύς. Sed solent ista misceri. *Sic*, i. pariter capiendæ eruditioni est inhabilis. Poeticè admodum omnia opificia describit. ¶ *Vapor ignis uret carnes ejus*] *Liquabit*, τήξει id enim rectiùs quàm quod alii libri habent, πήξει. Sensus est, *in sudorem agit eum ignis vapor.* ¶ *Et in calore fornacis concertatur*] *Cum æstu fornacis conflictatur.*

30. *Vox mallei invocat aurem ejus*] Scripsit Interpres, *Vox mallei innovat aurem ejus.* Est enim in Græco καινιεῖ, i. *delectat*, ut solent facere res novæ. Sic καινίζειν sumitur etiam Soph. 3. 17. Quod autem quidam codices post σφύρας addunt, καὶ ἄκμονος, id rectiùs in aliis deest. ¶ *Et contra similitudinem vasis oculus ejus*] i. Oculum intentum habet in exemplar operis sui. כלי Hebræis, σκεῦος Hellenistis, vocantur omnia mobilia.

31. *Cor suum dabit in consummationem operum*] Primùm rudi modo effinget quod vult. ¶ *Et vigiliâ suâ ornabit in perfectionem*] *Et vigilia ejus, ornare post consummationem.* Ubi integram figuram fecerit, mox studet eam magis magísque expolire.

32. *Sic figulus*] Itidem incapax est doctrinarum. ¶ *Convertens pedibus suis rotam*] Jer. 18. 3. ¶ *Qui in solicitudine positus est semper propter opus suum, & in numero est omnis operatio ejus*] Legit καὶ, ubi rectiùs, ni fallor, legeretur, ὁ ἐναρίθμιος πᾶσα ἡ ἐργασία αὐτοῦ, *Ob opus suum in perpetua versatur solicitudine, an scilicet numerus constet omni labori suo.* Solet enim ignis multa absumere, ut vidimus suprà 27. 6.

33. *In brachio suo formabit lutum*] *Brachium* pro *manu* sæpe dicunt Hebræi, ut Jer. 49. 9. & alibi. ¶ *Et ante pedes suos curvabit virtutem suam*] i. Corpus suum, ut humum tollat. Sic גוף, impropriè ἰσχύς propriè *corpus* significat.

34. *Cor suum dabit ut consummet linitionem*] Ut opus perlinat ad inducendos colores. ¶ *Et vigiliâ suâ mundabit fornacem*] *Vigilia ejus, mundare fornacem.*

35. *Omnes hi in manibus suis speraverunt*] Ideo χειρώνακτες dicti Græcis. ¶ *Et unusquisque in arte sua sapiens est*] *Ad suam quisque artem est callidus.* Dictum etiam apud Latinos celebre.

36. *Sine his omnibus non ædificatur civitas*] i. *Sine his quidem omnibus.*

37. *Et non inhabitabunt*] *Non peregre vivent.* Non opus illis erit peregre vitam quærere; domi eam reperient satis. ¶ *Nec inambulabunt*] Nempe ut mendici. ¶ *Et in Ecclesiam non transilient*] Non transilient septa intra quæ habetur Senatus. Id aliquis exponere volens addidit, ἐν βουλῇ λαοῦ οὐ ζητηθήσονται· sed deest id in Sixtina.

38. *Super sellam judicis non sedebunt*] Ἐπὶ δίφρον. Est δίφρος propriè *sella curulis*. Solebat ea Judicibus adferri, Deut. 17. 18. Job. 29. 7. Prov. 9. 14. ¶ *Et testamentum judicii non intelligent*] Leges judiciales. Sumitur enim sæpe ברית pro *præcepto*, & ob id etiam vertitur διαθήκη. ¶ *Neque palàm facient disciplinam & judicium*] i. Neque docebunt alios, neque sententiam de aliis ferent. ¶ *Et in parabolis non invenientur*] Non inscribentur autores bene ac sapienter dictis.

39. *Sed creaturam ævi confirmabunt*] Sic & in Sixtina; κτίσμα αἰῶνος στηρίσουσι, i. usui sunt huic vitæ, per ædificia, alimenta, résque alias. Locutio est Hebræi, hoc sensu usitata, שיש בהן ישוב של עולם, *Ea quibus firmatur seculum*, i. ea quæ bono publico sunt utilia. Talia probant Hebræi. Eos verò qui nugis victitant à testimoniis repellunt, quales sunt aleatores, fœneratores, & qui ad certamen animalia instituebant. ¶ *Et deprecatio illorum in operatione artis*] A Deo alieni non sunt, quem inter operandum invocant. ¶ *Accommodans & animam suam, & conquirentes in Lege Altissimi*] Hæc in Græco aliter habentur, πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου. q. d. *Enumeravi aliquot opificum genera. Tales puta esse homines omnes, extra paucos qui animum intenderant legis Divinæ studio.* Nam καὶ hic est loco *ut*. Legis Divinæ studium apud Hebræos latè patebat: comprehendebat enim Theologiam contemplativam & activam, & Jus tam Civile quàm Pontificium, præterea Historias veteres. Tam consummatæ eruditionis virum jam incipit describere.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. λθ.

1. ΣΟφίαν πάντων ἀρχαίων [C. A.] ἀνθρώπων ἐκζητήσει, καὶ ἐν προφητείαις ἀσχοληθήσεται.

2. Διηγήσεις ἀνδρῶν ὀνομαστῶν συντηρήσει, καὶ ἐν στροφαῖς παραβολῶν συνεισελεύσεται.

3. Ἀπόκρυφα παροιμιῶν ἐκζητήσει, καὶ ἐν αἰνίγμασι παραβολῶν ἀναστραφήσεται.

4. Ἀνὰ μέσον μεγιστάνων ὑπηρετήσει, καὶ ἔναντι ἡγουμένου ὀφθήσεται.

5. Ἐν γῇ ἀλλοτρίων ἐθνῶν διελεύσεται· ἀγαθὰ γὰρ καὶ κακὰ ἐν ἀνθρώποις ἐπείρασε.

6. Τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπιδώσει ὀρθρίσαι πρὸς Κύριον [ὀρθρίσαι πρὸς κύριον] πρὸς τὸν ποιήσαντα αὐτόν· καὶ ἔναντι ὑψίστου δεηθήσεται.

7. Καὶ ἀνοίξει τὸ στόμα αὐτοῦ ἐν προσευχῇ, καὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δεηθήσεται.

8. Ἐὰν Κύριος ὁ μέγας θελήσῃ, [ὁ Κύριος θελήσῃ] πνεύματι συνέσεως ἐμπλησθήσεται.

9. Αὐτὸς ἀνομβρήσει ῥήματα σοφίας αὐτοῦ, καὶ ἐν προσευχῇ ἐξομολογήσεται τῷ Κυρίῳ.

10. Αὐτὸς κατευθυνεῖ βουλὴν αὐτοῦ καὶ ἐπιστήμην, καὶ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτοῦ διανοηθήσεται.

11. Αὐτὸς ἐκφανεῖ παιδείαν διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ ἐν νόμῳ διαθήκης Κυρίου καυχήσεται.

12. Αἰνέσουσι τὴν σύνεσιν αὐτοῦ πολλοί, [καὶ] ἕως τοῦ αἰῶνος οὐκ ἐξαλειφθήσεται.

13. [Καὶ] οὐκ ἀποστήσεται τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, καὶ [τὸ] ὄνομα αὐτοῦ ζήσεται [ζητηθήσεται] εἰς γενεὰς γενεῶν.

14. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ διηγήσονται ἔθνη, καὶ τὸν ἔπαινον αὐτοῦ ἐξαγγελεῖ [ἐξαναγγελεῖ] ἐκκλησία.

15. Ἐὰν ἐμμένῃ, ὄνομα καταλείψει ἢ χίλιοι· καὶ ἐὰν ἀναπαύσηται, ἐμποιεῖ αὐτῷ.

16. Ἔτι διανοηθεὶς ἐκδιηγήσομαι, καὶ ὡς διχομηνία ἐπληρώθην. [ὅτι ὡς διχ. ἐπληρώθη]

17. Εἰσακούσατέ μου, υἱοὶ ὅσιοι, καὶ βλαστήσατε ὡς ῥόδον φυόμενον ἐπὶ ῥεύματος ὑγροῦ, καὶ ὡς Λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμήν.

18. Καὶ ἀνθήσατε ἄνθος ὡς κρίνον, διάδοτε ὀσμήν, καὶ αἰνέσατε ᾆσμα.

19. Εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις [C. A.] αὐτοῦ, δότε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μεγαλωσύνην.

20. Καὶ ἐξομολογήσασθε [ἐξομολογεῖσθε] ἐν αἰνέσει αὐτοῦ, ἐν ᾠδαῖς χειλέων καὶ ἐν κινύραις.

21. Καὶ οὕτως ἐρεῖτε ἐν ἐξομολογήσει, τὰ ἔργα Κυρίου ὅτι πάντα καλὰ σφόδρα, καὶ πᾶν πρόσταγμα ἐν καιρῷ αὐτοῦ ἔσται.

22. Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, Τί τοῦτο ἐστιν; εἰς [τί] τοῦτο; πάντα γὰρ ἐν καιρῷ [C. A.] αὐτοῦ ζητηθήσεται. [αὐτῶν εὐδοκιμηθήσονται]

23. Ἐν λόγῳ αὐτοῦ ἔστη [ἐστιν] ὡς θημωνία ὕδωρ, καὶ ἐν ῥήματι στόματος αὐτοῦ ἀποδοχεῖα ὑδάτων.

24. Ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα [ἡ] εὐδοκία, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐλαττώσει τὸ σωτήριον αὐτοῦ.

25. Ἔργα πάσης σαρκὸς ἐνώπιον αὐτοῦ, [καὶ οὐκ ἔστι κρυβῆναι ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ.]

26. Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος εἰς τὸν αἰῶνα ἐπέβλεψε, καὶ οὐθέν ἐστι θαυμάσιον ἐναντίον [ἐνώπιον] αὐτοῦ.

27. [C. A.] Ὅτι οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, Τί τοῦτο, εἰς [τί] τοῦτο; πάντα γὰρ εἰς χρείας αὐτῶν ἔκτισται.

28. Ἡ εὐλογία αὐτοῦ ὡς ποταμὸς ἐπεκάλυψε, καὶ ὡς κατακλυσμὸς ξηρὰν [C. A.] ἐμέθυσεν.

29. Οὕτως ὀργὴν αὐτοῦ ἔθνη κληρονομήσει, ὡς μετέστρεψεν ὕδατα εἰς ἅλμην.

30. [C. A.] Ὡς αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι τοῖς ὁσίοις, οὕτως τοῖς ἀνόμοις προσκόμματα.

31. [C. A.] Ὡς ἀγαθὰ τοῖς ἀγαθοῖς ἔκτισται ἀπ' ἀρχῆς, οὕτως τοῖς ἁμαρτωλοῖς κακά.

32. Ἀρχὴ πάσης χρείας εἰς ζωὴν ἀνθρώπου, [ἀνθρώπων] ὕδωρ, πῦρ [καὶ] σίδηρος, καὶ ἅλα, [ἅλλα,] καὶ σεμίδαλις πυροῦ, καὶ μέλι, καὶ γάλα, [γάλα καὶ μέλι] αἷμα σταφυλῆς, καὶ ἔλαιον, καὶ ἱμάτιον.

33. Ταῦτα πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ἀγαθά, οὕτως τοῖς ἁμαρτωλοῖς τραπήσεται εἰς κακά.

34. Ἔστι πνεύματα ἃ [πνεῦμα ὃ] εἰς ἐκδίκησιν ἔκτισται, καὶ ἐν θυμῷ αὐτῶν ἐστερέωσαν [αὐτοῦ ἐστερέωσε] μάστιγας αὐτῶν.

35. [Καὶ] ἐν καιρῷ συντελείας ὀργὴν ἐκχέουσι, καὶ τὸν θυμὸν τοῦ ποιήσαντος αὐτοὺς κοπάσουσι.

36. Πῦρ καὶ χάλαζα καὶ λιμὸς καὶ θάνατος, πάντα ταῦτα εἰς ἐκδίκησιν ἔκτισται.

37. Θηρίων ὀδόντες, καὶ σκορπίοι, καὶ ἔχεις, καὶ ῥομφαία ἐκδικοῦσα εἰς ὄλεθρον ἀσεβεῖς.

38. Ἐν τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ εὐφρανθήσονται, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἰς χεῖρας ἑτοιμασθήσονται, καὶ ἐν [τοῖς] καιροῖς αὐτῶν οὐ παραβήσονται λόγον.

39. Διὰ τοῦτο ἐξ ἀρχῆς ἐστηρίχθην, καὶ διενοήθην, καὶ ἐν γραφῇ ἀφῆκα.

40. Τὰ ἔργα Κυρίου πάντα τὰ ἀγαθὰ καὶ πᾶσαν χρείαν ἐν ὥρᾳ αὐτῆς [καιρῷ αὐτοῦ] χορηγήσει.

41. Καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, τοῦτο τούτου πονηρότερον.

42. Πάντα γὰρ ἐν καιρῷ εὐδοκιμηθήσεται. [εὐδοκιμηθήσονται]

43. Καὶ νῦν ἐν πάσῃ καρδίᾳ καὶ στόματι ὑμνήσατε, καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα Κυρίου.

1. Ἀνθρώπων] C. A. E. à reliquis abest.

2. Διηγήσεις] R. Al. Διήγησιν Co.

4. Ἡγουμένου] R. Al. ἡγουμένων Co.

6. Ἐπιδώσει ὀρθρίσαι πρὸς κύριον τὸν ποι.] R. Al. πρὸς Κύριον ὀρθρίσας τὸν C. A. ἐπιδώσει πρὸς Κύριον, ὀρθρίσαι πρὸς τὸν ποι. Co.

8. Ἐὰν Κ. ὁ μέγ.] R. Ἐὰν ὁ Κ. ὁ μέγ. Co. Ἐὰν γὰρ ὁ Κ. E.

9. Ἀνομβρίσῃ] Co. ¶ Αὐτοῦ] Abest ab Al. & indè impressis.

10. Καταθύνει] C. A. I. κατευθύνει Co. Al. R.

11. Ἐκφανεῖ] R. Co. ἐκφαίνει Al.

12. Καὶ] Co. à R. Al. abest.

13. Καὶ] C. A. Al. ¶ Ἀποστήσεται] Co. οὐκ ἀποστήσεται R. Al. E. ¶ Καὶ ὄνομα [τὸ ὄνομα Co.] αὐτοῦ ζήσεται] R. Co. Al.

15. In B. alt. verba transponuntur, Ἐὰν ἀναπαύσηται, ὄν. κ. ἢ χίλιοι· καὶ ἐὰν ἐμμείνῃ, ἐμποιεῖ αὐτῷ. Aliter R. Co. Al.

16. Καὶ ὡς] Al. ὅτι ὡς Co.

17. Μου υἱοὶ ὅσιοι] E. R. Al. μου ὅσιοι Co. ¶ Ὡς ῥόδον πεφυτευμένον ἐπὶ ῥευμάτων ὑδάτων βλαστήσατε· ὡς Λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμήν, καὶ εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ] Cl. Alex. l. 2 Pæd. c. 8. ¶ Ῥεύματος ἀγροῦ] R. Al. ῥεύματος ὑγροῦ Co. ¶ Καὶ ὡς λίβ. εὐωδιάσ. ὀσμήν] Hæc verba in Co. omissa.

19. Αὐτοῦ] Co. à R. Al. abest. ¶ Δότε τῷ ὀν. αὐ. μεγ. Καὶ ἐξομολογ. ἐν αἰνέσει αὐτοῦ] Hæc in Co. P. H. desunt.

20. Κινύραις] R. Al. κιννύραις Co. Apolinar. utramque syllabam corripit, & simplici ν legitur 1 Reg. 10. 5. 1 Reg. 16. 16. 1. Par. 15. 28. & 16. 5. Sed ν geminato legitur apud Basil. M. hom. in 61 Psal. nec non apud Fl. Joseph. l. 7 Orig. c. 10. p. 216. ubi ait, ἡ μὲν κιννύρα, δέκα χορδαῖς ἐξημμένη, τύπτεται πλήκτρῳ· ἡ δὲ νάβλα δώδεκα φθόγγους ἔχουσα, τοῖς δακτύλοις κρούεται.

21. Ὅτι] R. Al. à Co. abest.

22. Τί τοῦτό ἐστι; πάντα γὰρ ταῦτα ἐν] Co. Τί τοῦτο; εἰς τί τοῦτο; πάντα γὰρ ἐν Al. Orig. l. 4. contra Cels. Theodoret. lib. 10 De Providentia, Τί τοῦτο; ἢ εἰς τί τοῦτο; E. ¶ Αὐτοῦ ζητηθήσεται] R. Al. αὐτῶν ζητηθήσεται Co. Orig.

24. Artic. ἡ à C. A. abest, nec non quæ uncis seq. versu inclusa sunt.

26. Οὐθὲν] Al. οὐδὲν Co. ¶ Ἐναντίον] R. Co. Al.

27. Ὅτι] Co. à reliquis abest. ¶ Χρείας] Al. Theodor. χρείαν Co. Orig.

28. Ξηρὰν γῆν ἐμέθυσε] C. A.

29. Κληρονομήσουσιν] E.

30, 31. Ὡς] C. A. in aliis deest illa vocula. ¶ Ἀνομοῦσι] E.

32. Ἀνθρώπου] Co. Al. ¶ Ἅλας] Co. ¶ Σεμίδαλις πυροῦ] R. Co. Cl. Alex. lib. 2 Pæd. c. 8. σεμίδαλις, πυρὸς, καὶ μέλι καὶ γάλα E. σεμίδαλις, πυρὸς, καὶ μέλι Al. ¶ Αἷμα σταφυλῆς] Deut. 32. 14. Simili periphrasi Vinum dicitur ἀμπέλου δρόσος Pindaro, ἀμπελόεσσα ἐέρση Nonno in Dionys. ὁ τῆς ἀμπέλου καρπὸς Philoni, γέννημα τῆς ἀμπέλου Matth. 26. 29.

Οἶνος ἀπὸ φλοιοῦ πέλεται, σαπὲν ἐν ξύλῳ ὕδωρ,

Empedocl. apud Plut.

33. Ταῦτα πάντα] Al. πάντα ταῦτα Co. ¶ Εἰς ἀγαθὰ] Cl. Alex. l. 2 Pæd. c. 8. R. Al. sed Co. præpos. omissâ.

34. Ἔστι πνεύματα] Angelorum ministerio ad vindictam usus est Deus in Sodoma & Gomorrha Gen. 19. 11. in Ægypto, in castris Assyriorum 4 Reg. 19. 35. Quin Dæmonas quoque Dei velut esse carnifices, (συντελοῦντ τῇ χρείᾳ τῆς προνοίας, ὑπηρετοῦντ τῷ θείῳ βουλήματι) autor est Synesius epist 57. quos indè ποινίμους ille appellat: κωκυτοῦ τινος καὶ ἐριννύων θρέμματα καὶ γεννήματα Themist. Orat. 9. ¶ Ἐν θυμῷ] Prov. 17. 11. Psal. 77. 49. ¶ Ἐστερέωσε] Co. ἐστερέωσαν reliqui.

35. Καὶ copula non est in C. A. Co. ¶ Ἰσχὺν] R. Co. Al. ὀργὴν C. A. ¶ Αὐτοὺς [sc. ἀγγέλους. Vide Notas ad Bibliothecam Photii p. 963.] R. Al. αὐτὸν Co. αὐτὰ [sc. τὰ πνεύματα] C. A.

36. Χάλαζα] R. Al. θάλασσα Co.

37. Ἔχεις] *Viperas*, R. Co. Al. ὄφεις Ar. B. uterque.

38. Ἐντολῇ] R. Al. ἀνατολῇ Co. ¶ Χεῖρας] R. Co. χρείας Al. Ar. B. ¶ Τοῖς] A C. A. abest.

40. Ὥρᾳ αὐτῆς] R. Al. καιρῷ αὐτῆς Co.

42. Εὐδοκιμηθήσεται] Libri editi.

BADVELLUS.

1. *Solus qui ad Legem*, &c. πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου] *Præter dantem* [aut, *intendentem*] *animum suum, & cogitantem* [aut, *meditantem*] *in Lege Altissimi*. Vult significare hoc proprium eorum esse studium qui non occupati iis vitæ artificiis atque operibus quæ suprà commemoravit, meliore quadam tum ingenii tum otii facultate commoditatéque adjuti, in Divinis literis versantur, ex quibus singularem sapientiam consequuntur. Ità vitæ professiones sunt distinctæ ac separatæ, humanæ societati opportunæ. Optima autem & præstantissima vitæ ratio est eorum qui, ab omnibus cæteris negotiis remoti, suum ingenium studiúmque ad Legem Dei meditandam contulerunt. Hi enim sunt qui alios instituunt.

2. *Disputa-*

2. *Disputationes conservabit*, &c. διήγησιν ἀνδρῶν ὀνομαστῶν συντηρήσει, καὶ ἐν στροφαῖς παραβολῶν συνεισελεύσεται] *Narrationem virorum nominatorum* [i. illustrium] *observabit, atque in versutias parabolarum subintrabit*: i. quæ à doctissimis hominibus sunt aut copiosè commemorata & disputata, aut breviter acutéque pronunciata, intelliget. *Stropha parabolarum* sunt acutæ subtilésque sententiæ de vita ingeniosè pronunciatæ, ἀπὸ τοῦ στρέφειν dictæ, quemadmodum *versutia* à *vertendo* Latinè sunt appellatæ.

3. *Occultas proverbiorum*, &c. ἀπόκρυφα παροιμιῶν ἐκζητήσει] *Recondita* [sive, *arcana*] *proverbiorum exquiret*. *Parœmia* sunt sententiæ rebus temporibúsque accommodatæ, quæ aliquam vitæ utilem commonitionem atque institutionem continent. Habent autem sensum reconditum nec ad intelligentiam cujusvis accommodatum, sicut etiam *αἰνίγματα*, ἀπὸ τοῦ αἰνίττεσθαι quod est *obscurè aliquid dicere, significare ac innuere*. Est enim *ænigma* obscura atque involuta quæstio. Quo in genere Allegoriæ versantur obscuriores, ut docet Aristoteles in Rhetoricis.

4. *Inter proceres*, &c. ἀναμέσον μεγιστάνων ὑπηρετήσει, καὶ ἔναντι ἡγουμένων ὀφθήσεται] *In medio magnatum ministrabit, & coram ducibus* [aut, *gubernatoribus*] *conspicietur*. Huic hominum generi summi aliquando à Regibus ac Principibus honores habentur. Exempla sunt Josephus, & Daniel, & alii multi, qui singulari Divinóque ingenio ac sapientiâ prædíti maximos honores sunt adepti, in illustri gloria gratiâque Principum positi.

5. *Peragrabit terras gentium exterarum* ἐν γῇ ἀλλοτρίων ἐθνῶν διελεύσεται] *In terra gentium alienigenarum transibit*: i. poterit tutò versari in alienis regionibus ac populis, propter prudentiam quam maximo rerum usu comparavit. *Multa enim*, inquit, *tum bona tum mala est expertus*: itaque ad illud studium Scripturarum literarúmque Divinarum adjunxit usum rerum plurimarum.

10. *Ipse diriget consilium*, &c. αὐτὸς κατευθυνεῖ βουλὴν αὐτοῦ καὶ ἐπιστήμην, καὶ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις αὐτοῦ διανοηθήσεται] *Ipse dirigit consilium suum & scientiam, & in reconditis* [aut, *abstrusis*] *suis cogitabit*. Alii pronomen *Ipse* ad *Deum* referunt; sed nihil lædit sensum si ad ipsum *sapientem* referatur, atque ità oratio molliùs fluit. Significat autem hominem sapientiæ studiosum non inutiliter otiosum esse, sed totum illud studium summo cum judicio moderari atque ad vitæ degendæ rationem referre; præcepta, monita ac consilia vitæ in quibusdam occultis obscurísque sententiis posita diligenter meditari. Parùm enim prodesset ea ex lege Divina percepisse nisi accuratâ meditatione atque exercitatione confirmarentur & ad consuetudinem vitæ transferrentur.

15. *Si vitâ defungatur, nomen relinquet*, &c. ἐὰν ἀναπαύσηται, ὄνομα καταλείψει ἢ χίλιοι· καὶ ἐὰν ἐμμείνῃ, ἐμποιήσει αὐτῷ] *Si requieverit, nomen relinquet quàm mille: quod si permaneat* [sub. *in vita*] *acquiret sibi*. Significat tam in vita quàm post mortem maximam nominis commendationem comparari.

16. *Ego autem plura commentatus*, &c. Ἔτι διανοηθεὶς ἐκδιηγήσομαι] *Adhuc meditatus* [aut, *adhuc cogitans*] *enarrabo*. Præparatio est & attentio ad sequentia, in quibus adolescentes hortatur ad opera Dei consideranda & celebranda.

17. *Audite me, filii sancti*, &c. εἰσακούσατέ μου, υἱοὶ ὅσιοι, καὶ βλαστήσατε ὡς ῥόδον φυόμενον ἐπὶ ῥεύματος ὑγροῦ] *Exaudite me, filii sancti, & germinate quasi rosa plantata super fluxum humidum*. Hæc est προτρεπτικὴ *exhortatio* in qua, similitudine rerum suavissimarum atque odoratissimarum, significat laudem optimo animo judicióque Deo tributam quoddam esse sacrificiũ fragrantissimi odoris plenissimum.

20. *Porrò in laudatione vestra*, &c. καὶ οὕτως ἐρεῖτε ἐν ἐξομολογήσει] *Et ità dicetis in confessione*. Post exhortationem, quâ hactenus est usus, præscribit formulam quâ Deum laudaturi sunt. Ea autem habet illustrem operum Dei commemorationem, quæ ἐγκώμιον Græcè appellatur.

22. *Nam hæc omnia suo*, &c. πάντα γὰρ ταῦτα ἐν καιρῷ αὐτοῦ ζητηθήσεται] *Omnia enim hæc in tempore suo quærentur*, i. cognoscentur: aut, *manifesta erunt*. Metalepsis est Hebraica quâ prius pro posteriore sumitur, ut *Investigare* ac *quærere* pro *Invenire*: propterea quòd omnis investigationis finis est ipsa inventio & cognitio: ità fit ut alterum ponatur pro altero.

23. *Beneplacitum enim ejus*, &c. ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ εὐδοκία] *In imperio* [aut, *mandato*] *ejus omne beneplacitum*. Quicquid vult, illud imperat atque efficit. Ità voluntas ejus omnium rerum est domina.

29. *Iram ejus gentes*, &c. οὕτως ὀργὴν αὐτοῦ ἔθνη κληρονομήσει, ὡς μετέστρεψεν ὕδατα εἰς ἅλμην] *Sic iram ejus gentes hereditabunt, quemadmodum convertit aquas in salsuginem*. Hoc factum est in eversione Sodomorum, cujus rei meminit Psal. 107. 34. *Ponit terram fructiferam in salsuginem propter malitiam habitantium in ea*. ¶ *Ut viæ ejus sanctis*, &c. αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι τοῖς ὁσίοις, οὕτως τοῖς ἀνόμοις προσκόμματα] *Viæ ejus recta sanctis, ità iniquis offendicula*, i. asperæ & salebrosæ, ad lapsum accommodatæ. Quemadmodum Euangelium est *odor vivificus* ac salutaris fidelibus, ità infidelibus *mortiferus*.

31. *Summa omnium ad vitam*, &c. ἀρχὴ πάσης χρείας εἰς ζωὴν ἀνθρώπου ὕδωρ καὶ πῦρ] *Principium omnis usûs ad vitam hominis aqua & ignis*, i. res præcipuè ac maximè necessariæ ad tuendam hominis vitam. Nam ex rebus conditis aliæ pertinent ad usum vitæ necessarium, quibus carere non possumus; aliæ minùs sunt necessariæ, quæ πρὸς ἀπόλαυσιν *ad voluptatis perfruitionem* referuntur.

33. *Sunt spiritus ad vindictam creati*, &c. ἔστι πνεύματα ἃ εἰς ἐκδίκησιν ἔκτισται, καὶ ἐν θυμῷ αὐτοῦ ἐστερέωσαν μάστιγας αὐτοῦ] *Sunt spiritus qui ad vindictam sunt creati, & in furore suo confirmaverunt flagella ejus*. Quidam *spiritus* accipiunt pro *ventis*: Ego pro *naturis cœlestibus* & *Angelis* malo accipere, qui justitiæ Dei administri gravissima ejus judicia exsequuntur. Dubium est intelligendíne sint mali, qui *cacodæmones* dicuntur, an boni, an utrique. Ego de bonis malo intelligere: scimus enim quam cladem atque internecionem memoret Scriptura factam esse per Angelos Domini tum in Ægypto tum in exercitu Sennacherib, atque antea in Sodomis.

37. *Atque ad usus in terra præparabuntur*, &c. καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἰς χρείας ἑτοιμασθήσονται] Exemplar Toletanum habet εἰς χεῖρας *ad manus*, ut significet studium obsequiúmque promptum ac paratum. Utraque lectio probari potest: omnes enim res sunt Dei administræ ad illius arbitrium atque imperium semper paratæ.

41. *Nunc igitur corde toto ac ore*, &c. καὶ νῦν ἐν πάσῃ καρδίᾳ καὶ στόματι ὑμνήσατε] *Et nunc in toto corde & ore laudate*. Hæc est conclusio exhortationis institutæ.

CASTELLIO.

13. *Sive vitâ defungatur, millies celebrius nomen relinquet quàm alii: sive permaneat in vita, acquiret*] Scilicet *famam*.

27. *Ejus iram sentient gentes quæ eum non curant, sicut olim aquas convertit in salsuginem*] Sodomam Gomorrámque in salsum lacum.

DRUSIUS.

1. *Omnium antiquorum*] MS. πάντων ἀνθρώπων *omnium hominum*.

2. *Narrationem*] Διήγησιν. In textu nostro διηγήσεις *narrationes*: quod legitur in A. B. R. Priorem secutus est Int. V. Habetur autem in C. & utroque Cam. item in Bibliis Roberti.

4. *Coram Principibus*] Lectio varians ἔναντι ἡγεμόνος. Hîc ἡγούμενος idem valet quod ἡγεμών. Lex. V. Ἡγεμών, *dux, præses, princeps*.

6. *Ad quærendum studiosè Dominum*] In nonnullis libris, τὴν καρδίαν ἐπιδώσει πρὸς Κύριον ὀρθρίσαι πρὸς τὸν ποιήσαντα αὐτόν. L. V. *Cor suum tradet ad vigilandum diluculò ad Dominum qui fecit illum*. ¶ *Factorem suum*] Camerarius *creatorem suum*. Aliud *creator*, & aliud *factor*. Quanquam enim *facere* dicunt pro *creare*, tamen interdum aliter significat; ut ibi, *Qui fecit Mosen & Aharonem*, i. auxit, evexit, promovit.

8. *Si Dominus ille magnus*] MS. ἐὰν γὰρ ὁ Κύριος. Vetus quoque, *Sic enim Dominus*. ¶ *Voluerit*] θελήσῃ A. B. R. cum MS. Sed alibi θέλῃ.

9. *Is ut imbrem effundit*] Libri quidam αὐτὸς ἀνομβρεῖσει, alii ἀνομβρήσει. ¶ *Verba sapientiæ*] Plerique libri ῥήματα σοφίας αὐτοῦ, & antiquus Int. *verba sapientiæ sua*.

10. *Dirigit*] Alibi κατευθυνεῖ, *diriget*.

11. *Patefacit*] Aliàs ἐμφανεῖ *patefaciet*.

13. *Non abscedet*] In nonnullis editionibus abest negatio; quæ tum repeti debet ex superioribus ἀπὸ κοινοῦ. Similis defectus in primo libro Mosis: ubi variatur ab Interpretibus. Nam quod alii reddunt, *fons ascendebat*, hodie nonnulli vertunt, *neque fons ascendebat*. Legitur tamen οὐκ ἀποστήσεται in libris emendatioribus, ut in R. & in MS. Bas. editio καὶ οὐκ ἀποστήσεται.

14. *Narrabunt*] Legitur & διηγήσεται.

15. *Si requieverit*] Si obierit diem. Sic ἀνάπαυσις de Morte dicitur suprà 38. 24. Cæterùm in R. hæc verba paulò aliter leguntur, videlicet, Ἐὰν ἐμμείνῃ, ὄνομα, &c. καὶ ἐὰν ἀναπαύσηται, &c. Quam lectionem secutus Int. noster, *Si permanserit*, inquit, *nomen, derelinquet plusquam mille: & si requieverit, proderit ei*.

16. *Quoniam ut*] In textu nostro est καὶ ὡς sed alibi ὅτι ὡς. *Et* pro *quia* tritum est.

17. *Filii sancti*] Υἱοὶ ὅσιοι. Sic & MS. Alibi ὅσιοι tantùm. L. V. *divini fructus*. ¶ *Secus fluvium agri*] Diversa lectio ἐπὶ ῥύματος ὑγροῦ *juxta rivum humidum*. Vet. *super rivos aquarum*, על פלגי מים.

20. *Quàm citharis*] Κινύραις an κινύραις scribendum sit ambigi potest, cùm libri inter se varient. Scripturam posteriorem comprobat כנור vox Ebraica, unde domo, ut apparet, κινύρα. Alii dicunt esse genus organi vel citharæ lamentabiles edens voces, παρὰ τὸ κινύρεσθαι, *lamentor querulâ voce*: unde & κινυρὸς, *querulus*. Quod si verum, scribendū erit κινύρα unicâ ν, & non duabus. Autor primi Machabæorum distinguit à *cithara* cap. 4. 54. Decem chordis intendebatur, & plectro pulsabatur, Josephus Antiq. l. 7. c. 10. Neh. 12. 27. כנור κινύρα. Sic 1 Par. 15. 16. Alibi כנור κιθάρα, i. *cithara*. Editio Lat. V. ἐν κινύραις, *in citharis*.

21. *Valde bona sunt*] In R. & MS. ὅτι καλὰ σφόδρα. Sic etiam A. & B. Aliter Int. noster.

22. *Quid hoc? quorsum hoc?*] In C. & utroque Cam. Τί τοῦτο ἐστι; *Quid hoc est?* Talis varietas infrà v. 28. ubi cod. MS. Τί τοῦτο; ἢ εἰς τί τοῦτο; *Quid hoc? aut quorsum hoc?*

30. *Hereditate acquirent*] MS. κληρονομήσουσι. ¶ *In salsuginem*] *In terram salsam*, i. sterilem & infœcundam. Nam sal terram sterilem reddit. V. editio *in siccitatem*, i. לציה. Sed ἅλμη propriè *salsugo* sive *salsilago*.

31. *Via ejus recta sunt sanctis*] Hæc eadem sententia habetur Hos. 14. 9. ¶ *Iniquis*] Ἀνόμοις MS.

33. *Et sal*] Καὶ ἅλα. Libri quidam καὶ ἅλας. ¶ *Similago tritici*] Codex MS. καὶ σεμίδαλις. Τυρὸς καὶ μέλι καὶ γάλα, *& similago. Caseus & mel & lac*. Sed pro πυρὸς A. & B. πυρὸς habent. ¶ *Sanguis uvæ*] i. Vinum. Vide 1 Mac. 6. Æschylus quoque ità vocat vinum rubrum, & Moses *sanguinem uvarum* Deut. 32. 14. in LXX. αἷμα σταφυλῆς ἔπιον οἶνον. Hinc fortè mutuavit Sirachides.

34. *Ad bona*] Εἰς ἀγαθά. *Alibi* ἀγαθὰ tantùm. Vet. *in bona*: mox εἰς κακά.

35. *Sunt spiritus*] Deum Dæmonibus quibusdam quasi carnificibus uti antiqui credebant, etiam Ethnici. Plutarchus in Problemat. agens de laribus, *An*, inquit, *illud verius est quod à quibusdam Romanis dicitur, & Chrysippus opinatur, Dæmonia quadam mala circuire, quibus dii quasi carnificibus & scelerum ultoribus adversùm injustos & impios utuntur?* &c. ¶ *Firmant flagella sua*] Legitur & ἐστερέωσε, *firmat flagella eorum*, nempe *Deus*.

37. *Ignis & grando*] Minùs probo quod in diversa lectione, Πῦρ καὶ θάλασσα, *Ignis & mare*.

38. *Et viperæ*] Nisi mendum, in Camerarii ea quæ posterior est καὶ ὄφεις legitur, i. *& serpentes*. Sic Vetus quoque.

39. *Præcepto ejus*] E. C. cum uno Cam. ἐν τῇ ἀνατολῇ αὐτοῦ, *ortu ejus*. Sed ἐντολῇ etiam MS. habet, & *in mandatis ejus* L. V. ¶ *Ad usus necessarios*] Libri ab his variantes εἰς χρείας *ad manus*.

41. *Suo tempore*] Hîc ἐν ὥρᾳ sumitur pro *in tempore*, Quod arguunt alii libri, in quibus ἐν καιρῷ αὐτῆς.

GROTIUS.

1. Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens] *Sapiens* in Græco deest, sed subintelligitur ex præcedentibus. Antiquorum הקדמונים, quales Abrahamus, Isaacus, Jacobus, Josephus, Moses. ¶ *Et in Prophetiis vacabit*] *In Prophetiis*, putà Samuelis, Nathanis, ac deinceps aliorum.

2. *Narrationem virorum nominatorum conservabit*] Historiam Mosis, Josue, Judicum, Davidis, & Regum aliorum. ¶ *Et in versutias parabolarum simul introibit*] Leget sententias veterum, tum sparsas, tum à Solomone & Ezechia collectas.

3. *Occulta proverbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conversabitur*] Sensum latentem ἐν ἀλληγορίαις indagabit. Solent promiscuè dici παροιμίαι & παραβολαί, quæ Hebræis משלים.

4. *In medio magnatorum ministrabit*] Regi alicui, ut Daniel, Zorobabel, Esdras, Nehemias. ¶ *Et in conspectu præsidis apparebit*] *Præsidum* in Græco.

5. *In terram alienigenarum gentium pertransiet*] Mittetur legatus. ¶ *Bona enim & mala in hominibus tentabit*] *Tentavit*, i. expertus est.

6. *Ad vigilandum diluculò ad Dominum*] Matutinas preces ad Deum fundet, ut studia ipsius bene procedant.

7. *Pro delictis suis deprecabitur*] Nè ea profectui obstent.

8. *Spiritu intelligentiæ replebit illum*] Sicut πνεῦμα συνέσεως habuimus Sap. 1. 5.

9. *Et ipse tanquam imbres, mittet eloquia sapientiæ suæ*] *Largè effundet*, ἀνομβρήσει in Græco: quo verbo & suprà usus est hic scriptor 18. 29. ¶ *Et in oratione confitebitur Domino*] i. *Laudabit Dominum*. Sic enim ἐξομολογεῖσθαι sumitur apud Hellenistas.

10. *Et ipse diriget consilium ejus*] *Consilium suum*, ad Legis normam scilicet: nam de Lege hîc sermo est. ¶ *Et disciplinam*] *Et scientiam*, ad rectos usus. ¶ *Et in absconditis suis consiliabitur*] *Et de absconditis ejus* (Dei) *cogitabit*. *Abscondita* hîc vocat Legis quæstiones difficiles.

11. *In Lege testamenti Domini*] i. *In Lege quæ est testamentum*. Genitivus pro Appositione, more Hebræo.

12, 13. *Et usque in seculum non delebitur, non recedet memoria ejus*] *Non delebitur memoria ejus*, οὐκ ἐξαλειφθήσεται τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ. Id Scholiastes aliquis exposuit οὐκ ἀποστήσεται. Locutionem hanc ἐξαλείφειν τὸ μνημόσυνον, *delere memoriam*, habes etiam Exod. 17.

13. *Et nomen ejus requiretur*] Legit ζητήσεται. At nos habemus ζήσεται, *vivet*, non malè.

14. *Et laudem ejus enunciabit Ecclesia*] i. Populus.

15. *Si permanserit, nomen relinquet plusquam mille*] Dum superstes erit, quocunquè iverit, famam sui maximam relinquet, quantam mille alii. ¶ *Et si requieverit, proderit illi*] Nempe *sapientia*, de qua præcessit sermo. *Proderit* autem *ipsi mortuo*, i. liberis ejus, qui velut uni cum patre censentur. Legit hîc Interpres τὸ ποιεῖ αὐτῷ, rectè, non, ut nos habemus, ἐμποιεῖ.

16. *Adhuc consiliabor ut enarrem*] *Adhuc quæ cogitavi edisseram*. Ità enim in Græco. ¶ *Ut furore enim repletus sum*] Legit διομηνία· sed nos rectiùs habemus, ὡς ἡ διχομηνία ἐπλήσθην, *Impleor ut Luna corniculata*. Ea enim in dies magìs magìsque crescit

Πρόσωπα καλλιώπιδα καὶ πληρουμένη,

ut Sophocles loquitur.

17. *In voce dicit*] Non est in Græco. ¶ *Obaudite me, divini fructus*] Gr. *Audite me, filii pii*: nam in Sixtina est υἱοὶ ὅσιοι. ¶ *Et quasi rosa plantata super rivos aquarum fructificate*] *Et crescite ut rosa nata ad fluentum agri*, ἐπὶ ῥεύματος ἀγροῦ· id enim rectiùs quàm cum aliis libris ὑγροῦ.

18. *Quasi libanus odorem suavitatis habete*] Hoc deest in multis. At in Sixtina est, καὶ ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμὴν, ut

Ut thus bonum edite odorem. Si hoc recipimus, id quod sequitur διάδοτε ὀσμὴν erit ex interpretamento.

19. *Florete flores quasi lilium*] *Edite flores quale est lilium.* *Odor* sunt sermones boni; *flores*, bona facta. ¶ *Et frondete in gratiam*] Non est in Græco. ¶ *Et collaudate canticum*] *Laudate* Deum *cantico*. Est enim accusativus Græcæ constructionis, subaudito ἐν ᾠδῇ.

20. *Date nomini ejus magnificentiam, & confitemini illi*] Desunt hæc in Græcis. ¶ *In voce labiorum vestrorum, & in canticis labiorum*] In Gr. tantùm est ἐν ᾠδαῖς χειλέων, *cantu labiorum*: quia est & cantus fidium. ¶ *Et citharis*] Gr. ἐν κινύραις. Græca vox hæc facta ex Heb. כנור reperitur aliquoties in libris Samuelis, Regum, Paralipomenis, & Nehemiæ: pro quo in aliis libris est modò ψαλτήριον, modò κιθάρα. ¶ *In confessione*] *In laudatione*, ut suprà 9.

21. *Opera Domini universa bona valde*] Quicquid agit Deus, rectum est, Deut. 32. 4. Quod hîc in Sixtina sequitur, καὶ πᾶν πρόσταγμα ἐν καιρῷ αὐτῷ ἔσται· πάντα γὰρ ἐν καιρῷ αὐτοῦ ζητηθήσονται, & quod inter ista interjiciunt libri alii, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, Τί τοῦτο; non in omnibus fuisse exemplaribus ex Latino apparet: & unde desumpta sint videbis infrà 26.

22. *In verbo ejus*] *Per verbum ejus*, Psal. 33. 6. & 147. 15, 18. Vide quæ dicta à nobis ad initium Euangelii Johannis. ¶ *Stetit aqua sicuti congeries*] *Velut frugum acervus*. Id enim θημωνία, ut suprà 20. 28. Mare Rubrum intelligit. ¶ *Et in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum*] *Sicut* non est in Græco. *Conceptacula* autem *aquarum* vocat aquas ripis inclusas, fluvii Jordanis scilicet.

23. *Quoniam in præcepto ipsius placor fit*] *Ad præceptum ipsius fit quicquid ipsi placet*, Psal. 135. 6. ¶ *Et non est minoratio in salute ipsius*] *Nemo est qui minuere possit salutem ipsius*, i. ab ipso alicui destinatam. Genitivus efficientis, ut sæpe.

24. *Opera omnis carnis*] Bona, mala, aperta, operta.

25. *Et nihil est mirabile in conspectu ejus*] Mirantur enim qui causas ignorant.

26. *Non est dicere*] *Non est cur quisquam dicat.* ¶ *Quid est hoc? aut quid est istud?*] Gr. Τί τοῦτο; ubi τί est pro εἰς τί; *Quorsum hæc res?* ¶ *Omnia enim in tempore suo quærentur*] Legit καιρῷ pro χρείαν, & ζητηθήσεται pro ἔκτισται. Græcus sensus, ut nos eum habemus, est optimus. *Omnia enim ad usum suum creata sunt.* Hoc est quod in partibus animantium, præsertim Hominis, egregiè ostendunt Aristoteles & Galenus.

27, 28. *Benedictio illius*] i. *Beneficentia*, more Hebræo. ¶ *Quasi fluvius inundavit, quomodo cataclysmus aridam inebriavit*] Terram datam Jacobi posteris omnibus bonis implevit. ¶ *Sic*] i. Ex adverso. ¶ *Ira ipsius gentes quæ non exquisierunt eum hereditabit*] Gr. *Iram ejus gentes proprio ac perpetuo jure habebunt.* Id enim κληρονομήσει.

29. *Quomodo convertit aquas in siccitatem*] *Quasi converteret.* Est enim indicativus pro potentiali. Cohæret cum superioribus. Nam sicut beneficia Dei Fluvio & Mari, ità mala immissa Loco deserto comparat. Et bene Latinus ἅλμην vertit *siccitatem*. Nam eum sensum habet מלחה apud Jer. 17. 6. ubi Græci vertunt γῇ ἁλμυρᾷ. ¶ *Et siccata est terra, &*] Non sunt hæc in Græco. ¶ *Via illius viis illorum directa sunt*] Puto scriptum fuisse ab Interprete, *Via illius piis directa sunt*, quomodo est in Græco: si *directa* sumas pro *recta*. Mox pro *piis* per errorem scriptum *viis*, & sensui implendo additum *illorum*. ¶ *Sic peccatoribus offensiones in ira ejus*] Gr. *sic impiis offendicula*, ponentur à Deo scilicet. Et rursus *sic* ponitur pro *ex adverso*: nam *via recta*, i. planæ, qualem Deus piis parat, opponuntur loca confragosa, in quibus facilis lapsus.

30. *Bona bonis creata sunt ab initio*] i. *Ordinata*, ut suprà 38. 12. ¶ *Sic nequissimis bona & mala*] Hîc quoque ex Euangelii loco Matth. 5. 45. aliquid interseruit Interpres, cùm in Græco sit, *sic* (i. ex adverso) *flagitiosis mala.*

31. *Initium necessariæ rei vitæ hominum*] *Præcipua omnium utilium ad vitam humanam*: quomodo ἀρχὴ sumptum est etiam suprà in sententia simili 29. 28. ¶ *Panis similagineus*] *Simila tritici* in Græco. ¶ *Et botrus uvæ*] Gr. *Sanguis uvæ*, i. vinum: sic & infrà vocatur 50. 16. Loquendi genus desumptum ex Mose, Gen. 49. 11. Deut. 32. 14.

32. *Hæc omnia sanctis in bona*] Legit εἰς ἀγαθά, sed melius libri alii πάντα ταῦτα τοῖς εὐσεβέσιν ἀγαθά, *Hæc omnia piis bona*, supple *sunt ac manent*. ¶ *Sic & impiis & peccatoribus in mala convertuntur*] Gr. *Sic* (i. ex adverso) *peccatoribus vertuntur in mala.* Per se bona cùm sint, ipsis tamen malè cedent, quia aut sine modo utuntur, aut Deo gratias non agunt.

33. *Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt*] *Spiritum* vocat vim quamcunque rebus ingenitam & efficacem, quia è rebus ità emanat ut halitus ex Homine. Sic Soli & Morbis id nomen tributum. Idem mox ἰσχὺν vocabit. ¶ *Et in furore suo*] Πεποιθότα. ¶ *Confirmaverunt tormenta sua*] *Intenderunt flagella sua.*

34. *In tempore consummationis*] Ἐν καιρῷ συντελείας, i. ubi mensura judicii Divini impleta fuerit. Id enim כלה Hebræis. ¶ *Et furorem ejus qui fecit illos placabunt*] *Sedabunt*, κοπάσουσι. Satiare solent iram Divinam.

35. *Ignis*] *Incendium*, ut in Sodomis. ¶ *Grando*] Legit χάλαζα, ut est in Sixtina. Sed alii libri habent θάλασσα, ut diluvium intelligatur, quo olim punitum est humanum genus, & urbes terræque postea multæ. *Grando* autem sub *fame* satis comprehenditur, ut causa sub effecto. ¶ *Fames & mors*] *Mors* hîc Pestilentiam significat, ut diximus ad Matth. 24. 7. ¶ *Omnia hæc ad vindictam creata sunt*] Videtur malè repetitum ex superiori.

36. *Bestiarum dentes*] Deut. 32. 24. Jer. 15. 3. Ezech. 5. 17. ¶ *Et scorpii*] Deut. 8. 15. ¶ *Et serpentes*] Sap. 16. 5. ¶ *Et romphæa vindicans in exterminium impios*] Gladius hostilis: de quo vide dicto loco Jerem. & Ezech. infrà 46. 3.

37. *In mandatis ejus*] Dei. Legit ἐν τῇ ἐντολῇ, quomodo est in Sixtina, non ἐν τῇ ἀναλογῇ, ut habent libri alii. ¶ *Epulabuntur*] Gr. εὐφρανθήσονται, *lætabuntur*. Prosequitur προθυμοποιεῖται, q. d. Promptissimo animo exsequentur Dei mandata. ¶ *Et super terram in necessitatem præparabuntur*] Legit εἰς χρείας, ut est in Sixtina, non, ut in aliis, εἰς χρείας· *parabuntur ad usus*, nempe ad quos sunt destinati. ¶ *Et in temporibus suis non præterient verbum*] *Non omittent quicquam*, nempe eorum quæ ipsis imperata erunt. λόγος, i. דבר, pro *re*.

37. *Propterea*] His expensis. ¶ *Ab initio*] Jampridem. ¶ *Confirmatus sum*] Adversùs tentationes, quæ fidem de providentia Divina concutiunt. ¶ *Et cogitavi*] Animo meo infixi planè rem sic habere, ut dixi. ¶ *Et scripta dimisi*] *Et perscriptum reliqui*, id scilicet quod jam dicet.

39. *Omnia opera Domini bona*] Non frustrà ait se scripsisse quod suprà habuimus 21. ¶ *Et omne opus horâ suâ subministrabit*] *Suo quæque tempore ea quæ usui sunt exhibet.*

40. *Non est dicere*] *Non est cur quis dicat.* ¶ *Hoc illo nequius est*] i. Aliter res humanæ regi debuerant. ¶ *Omnia enim in tempore suo comprobabuntur*] i. Digna sunt laude. Nam ut malis malè sit, bonum est Universi.

41. *Et nunc*] i. Propterea. ¶ *Collaudate & benedicite nomen Domini*] Ut qui nihil faciat nisi justissimè.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μ'.

1. Ἀσχολία μεγάλη ἔκτισαι παντὶ ἀνθρώπῳ, καὶ ζυγὸς βαρὺς ἐπὶ υἱοὺς Ἀδάμ.

2. Ἀφ' ἡμέρας ἐξόδου ἐκ γαστρὸς μητρὸς αὐτῶν, ἕως ἡμέρας ἐπὶ ταφῇ εἰς [ἐπιστροφῆς εἰς] μητέρα πάντων.

3. Τοὺς διαλογισμοὺς [λογισμοὺς] αὐτῶν καὶ φόβον καρδίας, ἐπίνοια προσδοκίας ἡμέρα [ἡμέρας] τελευτῆς.

4. Ἀπὸ

4. Ἀπὸ καθημένου ἐπὶ θρόνου ἐν δόξῃ, [ἐνδόξου] καὶ ἕως τεταπεινωμένου ἐν γῇ καὶ σποδῷ.

5. Ἀπὸ φορῦντος ὑάκινθον καὶ στέφανον, [ὑακίνθινον στέφ.] καὶ ἕως περιβαλλομένου ὠμόλινον.

6. Θυμὸς καὶ ζῆλος, [καὶ] ταραχὴ καὶ σάλος, καὶ φόβος θανάτου, καὶ μήνιαμα [μανία] καὶ ἔρις, καὶ ἐν καιρῷ ἀναπαύσεως ἐπὶ κοίτης ὕπνος νυκτὸς ἀλλοιοῖ γνῶσιν αὐτοῦ.

7. Ὀλίγον ὡς οὐδὲν ἐν ἀναπαύσει, καὶ ἀπ' ἐκείνου ἐν ὕπνοις ὡς ἐν ἡμέραις σκοπιᾶς.

8. Τεθορυβημένος ἐν ὁράσει καρδίας αὐτοῦ, ὡς ἐκπεφευγὼς ἀπὸ προσώπου πολέμου.

9. Ἐν καιρῷ σωτηρίας αὐτοῦ ἐξηγέρθη, [ἐξεγερθῇ] καὶ ἀποθαυμάζων εἰς οὐδένα φόβον.

10. Μετὰ πάσης σαρκὸς ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους, καὶ ἐπὶ ἁμαρτωλῶν ἑπταπλάσια πρὸς ταῦτα.

11. Θάνατος καὶ αἷμα καὶ ἔρις καὶ ῥομφαία, ἐπαγωγαί, λιμὸς καὶ σύντριμμα καὶ μάστιξ. [ἔρις καὶ ῥομ. καὶ αἷμ. ἐπαγωγαὶ λιμοῦ, καὶ συντ. καὶ μάστιγος]

12. Ἐπὶ τοὺς ἀνόμους ἐκτίσθη ταῦτα πάντα, καὶ δι' αὐτοὺς ἐγένετο ὁ κατακλυσμός.

13. Πάντα ὅσα ἀπὸ γῆς εἰς γῆν ἀναστρέφει, καὶ [ὅσα C. A.] ἀπὸ ὑδάτων εἰς θάλασσαν ἀνακάμπτει.

14. Πᾶν δῶρον [καὶ] ἀδικία ἐξαλειφθήσεται, καὶ πίστις εἰς τὸν αἰῶνα στήσεται.

15. Χρήματα [ῥήματα] ἀδίκων ὡς ποταμὸς ξηρανθήσεται, καὶ ὡς βροντὴ μεγάλη ἐν ὑετῷ [ὑψίστοις] ἐξηχήσει.

16. Ἐν τῷ ἀνοῖξαι αὐτὸν χεῖρας, [χεῖρα] εὐφρανθήσεται· οὕτως οἱ παραβαίνοντες, εἰς συντέλειαν ἐκλείψουσιν.

17. Ἔκγονα ἀσεβῶν οὐ πληθυνεῖ κλάδους, καὶ ῥίζαι ἀκάθαρτοι ἐπ' ἀκροτόμου πέτρας.

18. Ἄχι ἐπὶ παντὸς ὕδατος καὶ χείλους ποταμοῦ πρὸ παντὸς χόρτου ἐκτιλήσεται.

19. Χάρις ὡς παράδεισος ἐν εὐλογίαις, καὶ ἐλεημοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα διαμενεῖ. [διαμένει]

20. Ζωὴ αὐτάρκους ἐργάτου γλυκανθήσεται· καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα [ὁ] εὑρίσκων θησαυρόν.

21. Τέκνα καὶ οἰκοδομὴ πόλεως στηρίζουσιν [στηρίσουσιν] ὄνομα, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ ἄμωμος λογίζεται.

22. Οἶνος καὶ μουσικὰ εὐφραίνουσι καρδίαν, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ἀγάπησις σοφίας.

23. Αὐλὸς καὶ ψαλτήριον ἡδύνουσι μέλη, [ψυχὴν] καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γλῶσσα ἡδεῖα.

24. Χάριν καὶ κάλλος ἐπιθυμήσει [ὁ] ὀφθαλμός [σου] καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα χλόην σπόρου.

25. Φίλος καὶ ἑταῖρος εἰς καιρὸν ἀπαντῶντες, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ μετ' ἀνδρός.

26. Ἀδελφοὶ καὶ βοήθεια εἰς καιρὸν θλίψεως, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ἐλεημοσύνη ῥύσεται.

27. Χρυσίον καὶ ἀργύριον ἐπιστήσουσι πόδα, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα βουλὴ εὐδοκιμεῖται.

28. Χρήματα καὶ ἰσχὺς ἀνυψώσουσι καρδίαν, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα φόβος Κυρίου.

29. Οὐκ ἔστιν [C.A.] ἐν φόβῳ Κυρίου ἐλάττωσις, καὶ οὐκ ἔστιν ἐπιζητῆσαι ἐν αὐτῷ βοήθειαν.

30. Φόβος Κυρίου ὡς παράδεισος εὐλογίας, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν δόξαν ἐκάλυψαν αὐτόν.

31. Τέκνον, ζωὴν ἐπαιτήσεως μὴ βιώσῃς· κρεῖσσον [C. A.] γὰρ ἀποθανεῖν ἢ ἐπαιτεῖν.

32. Ἀνὴρ βλέπων εἰς τράπεζαν ἀλλοτρίαν, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ ὁ βίος ἐν λογισμῷ [ζωῆς.]

33. Ἀλισγήσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν ἐδέσμασιν ἀλλοτρίοις· ἀνὴρ δὲ ἐπιστήμων καὶ πεπαιδευμένος φυλάξεται.

34. Ἐν στόματι ἀναιδοῦς γλυκανθήσεται ἐπαίτησις, καὶ ἐν κοιλίᾳ αὐτοῦ [C. A.] ὡς πῦρ καήσεται.

1. Ἀσχολία μεγάλη] *Homo nascitur ad laborem*, Job. 5.7. ¶ Υἱοῖς] E.

2. Μητρὸς ἁπάντων] E. ¶ Ἡμέρας ἐπὶ ταφῇ εἰς μητέρα πάντων] R. Al. ἕως ἐπιστροφῆς ἡμέρας εἰς μητέρα πάντων Co.

4. Θρόνου ἐν δόξῃ] R. Al. θρόνου δόξης Co. θρόνου ἐνδόξου C. A. E.

5. Ὑάκινθον καὶ στέφ.] R. Al. ὑακίνθινον καὶ στέφ. Co. ¶ Ὠμόλινον] R. Co. B. alt. in Al. Ar. B. corruptè ὡς μόλινον, ὠνόλινον.

6. Copula uncis inclusa abest à C.A.Co. ¶ Μήνιαμα] R.Al. [verbale à μηνιάω, quod legitur suprà 10.10. in R. Al.] μήνιμα St. [à μηνίω, ut legitur ibid. in Co.] μήνισμα E. μίμημα Co. Est autem μήνιμα vel μήνιαμα, idem quod μῆνις Homero, i. χόλος ἐπίμονος Didym. ἡ ἐπιμένουσα ὀργὴ Eustath. *iracundia perseverans* Vet. Interp.

7. Ἐν ἡμέρᾳ] R. Al. ἡμέραις σκοπιᾶς Co. B. alt.

8. Ἐκπεφευγὼς] R. Al. ἐκφυγὼν Co.

11. Ἐπαγωγαί, λιμὸς καὶ σύντριμμα καὶ μάστιξ] R.Al. ἐπαγωγαὶ λιμοῦ καὶ συντρίμματος καὶ μάστιγος Co.

13. Καὶ ὅσα] C. A.

14. Copula καὶ abest à C. A. ¶ Καὶ πίστις εἰς] R. Co. καὶ τί εἰς Al. Ar. B. uterque.

15. Ὑετῷ] R.Al. ὑετοῖς Co.

16. Χεῖρας] R. Co. Al.

17. Ἔκγονα] R.Al. ἔγγονα H. ἔγκονα, Co.P. ¶ Πληθυνεῖ] Al. πληθυνεῖ Co.

18. Ἄχι] R. ἔχι Al. Ar. B. χλόη B. alt. ἄχη Co. De quo I. *vel hac*, inquit, *erit* ἄχυη, *vel etiam scribendum est* ἄχυη. [verùm & rectus casus, numero multitudinis, potest esse, ab ἄχος· quod λεπτὸν καὶ βοτανῶδες φυτεῖον dicitur Gen.41.25. in Scholio. Philo ibi ἕλος reddidit p. 411.] ἠχεῖ C. A. Editio Latina, *super omnem aquam viriditas*; sic Gen. 41. sub principium, καὶ ἐβόσκοντο ἐν τῷ ἄχι, & in editione Latina *pascebantur in locis palustribus*. Ibidem v. 18. ἐνέμοντο ἐν τῷ ἄχι, *paludis vireta carpebant*. Hoc autem loco nonnulli libri habent ἄχι [Esai. 19. 7. τὸ ἄχι] quidam ἄχη. Voci autem ἄχι probabile est in edit. Latina non solùm *viriditatem* respondere, sed etiam verbum *sonant*: ut duæ interpretationes conjunctæ videantur. Vocabulo autem *sonant* propius esset ἠχεῖ, vel etiam Doricum ἀχεῖ. N. R.

19. Ἐν εὐλογίαις] R. Al. σὺν εὐλογίαις Co. ¶ Διαμενεῖ] C. A.

20. Articulus ὁ à C.A. abest.

22. Οἶνος] Nonn. in Dionys.

—Οἰνοτόκοι δὲ
Βότρυες ἀνδρομέης παιήονές εἰσιν ἀνίης.

Idem,

—Οἶνος βάλλων ἄμπαυμα μεριμνῆς.

Et,

Ἀνὴρ πένθος ἔχων, ὅτε γεύσεται ἡδέος οἴνου,
Στυγνὸν ἀεξομένης ἀποσείσεται ὄγκον ἀνίης.

Philo, Ὁ τῆς ἀμπέλου καρπὸς ποθεινός, μάλιστα ἐπιχαλᾷ τὰς σφοδρὰς ὀδύνας ψυχῆς. ¶ Μουσικὰ] R.Al. μουσική, Co.

23. Μέλη] R. μέλη Co. Al.

24. Quadrato inclusa desunt in C. A. Co. ¶ Χλόην] I. χλόην reliqui.

26. Ῥύεται] E.

27. Εὐδοκιμεῖται] R. Co. Al. εὐδοκιμήσει N. I.

28. Ἀνυψοῦσι] E. ἀνυψώσουσι reliqui.

29. Οὐκ ἔστιν ἐν φόβῳ] C. A. Co. οὐκ ἔστι φόβῳ R. Al. ¶ Ἔστιν ἐπιζητῆσαι ἐν αὐτῷ] R. ἔστι ζητῆσαι ἑαυτῷ Co. ἔστιν ἐπιζητῆσαι ἐν αὐτῷ βοήθεια Al. Ar.

30. Ἐκάλυψεν Co. ἐκάλυψαν R. Al.

31. Γὰρ] C. A. in aliis deest.

32. Οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁ βίος ἐν λογισμῷ ζωῆς] R. Al. οὐκ ἔχει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς Co. & C. A. nisi quòd ζωῆς in hoc abest.

34. Ὡς] In C. A. solo.

BADVELLUS.

1. JAM *indè à die*, &c. ἀφ' ἡμέρας ἐξόδου ἐκ γαςρὸς μητρὸς αὐτῶν, ἕως ἐπιςροφῆς ἡμέρας τ͂ μητρὸς πάντων] *A die exitûs ex utero matris eorum, usque ad reversionem diei matris omnium*, i. jam indè à primo sui ortûs die usque ad ultimum vitæ diem quo ad terram communem omnium parentem revertuntur. Idem enim intelligit quod ait Job, 14. 1. *Homo natus ex muliere, brevis diebus, satur perturbatione.* Significat enim uterque miserrimam esse conditionem vitæ à Deo derelictæ.

2. *Solicitas rerum exspectationes*, &c. ἐπίνοια προσδοκίας, καὶ ἡμέρα τελευτῆς] *Imaginatio exspectationis, & dies obitûs.* ἐπίνοια hîc accipitur pro *intenta, vehemente anxiâque cogitatione rerum exspectandarum*, quæ *solicitudo* appellatur, quæ tum metu tum spe animum afficit ac perturbat.

3. *Ab eo qui sedet in solio majestatis*, &c. ἀπὸ καθημένου ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ ἕως τεταπεινωμένου ἐν γῇ καὶ σποδῷ] *Ab eo qui sedet in throno gloriæ* [aut, *super sedem gloriæ*] *& usque ad humiliatum in terra & pulvere.* Significat neminem ejus miserrimæ conditionis expertem esse. Omnes enim tam divites quàm pauperes maximis curis timoribúsque afficiuntur, cùm gratiâ pacéque Dei sunt destituti.

5. *Indignatio, æmulatio, perturbatio*, &c. θυμὸς καὶ ζῆλος, ταραχὴ καὶ σάλος] Hæc sunt πάθη, i. *animi perturbationes*, quibus animus variè agitatur. Ex quibus θυμὸν vertunt alii *furorem*, ego *indignationem* malui : in qua significatione sæpe accipitur, cùm animus re aliquâ quæ videtur iniqua & indigna vehementer offenditur atque exacerbatur. Sequitur deinde μήνιμα [Legitur & μίμημα *imitatio*] καὶ ἔρις, i. *iracundia & contentio*, sive, ut ego verti, *simultas*, sive, ut alii, *inimicitia*.

6. *Parùm ac propè*, &c. ὀλίγον ὡς οὐδὲν ἐν ἀναπαύσει, καὶ ἀπ' ἐκείνου ἐν ὕπνοις ὡς ἐν ἡμέραις σκοπιᾶς] *Modicum tanquam nihil in requie, & ab illo in somnis quasi in diebus speculæ.* Significat homines agere noctes inquietas & pervigiles; id quod est alienum à proprio usu noctis, quæ ad somnum ac quietem hominis est creata. Sed hujusmodi requies nocturna ad sublevandam hominis naturam accommodata singulare Dei beneficium est, quod solis iis tribuitur qui à Deo diliguntur, ut est in Psal. 127. 2. Sapiens autem apponit duo similia, quibus illud tempus nocturnum terroribus plenum aptissimè demonstrat.

7. *Vanúmque terrorem admiratur*, ἀποθαυμάζων εἰς οὐδένα φόβον] *Admirans in nullum timorem.* Homines cùm redeunt ad se, atque animis mentibúsque conquiescunt, admirantur se tum timuisse cùm nulla timendi causa subesset. Sed hic terror diurnus & nocturnus gravissima Dei maledictio est omnibus iis proposita & denunciata in Lege qui eum non timent. *Fugit* enim *impius nemine persequente*, Prov. 28. 1.

8. *Hoc omni adjunctum est animanti*, &c. μετὰ πάσης σαρκὸς ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους] *Cum omni carne ab homine usque ad pecus.* Significat non Homines solùm versari in hujusmodi terroribus, sed etiam bruta animalia in quibus phantasia est : Sed impii sibi malè conscii hanc molestiam miseriámque in primis sentiunt : habent enim perpetuum carnificem intus ipsos cruciantem. *Non est pax impiis*, inquit Esaias 48. 22.

9. *Ad hæc, mors, cædes, dissidia*, &c. πρὸς ταῦτα θάνατος, καὶ αἷμα, καὶ ἔρις, καὶ ῥομφαία, ἐπαγωγαὶ] *Ad hæc, mors, & sanguis, & contentio, & gladius, inductiones* : aut, *impressiones incursionésque*, subaudias *hostium, aut cæterarum calamitatum.* Nam exemplar Toletanum cum hoc nomine conjungit cætera nomina quæ sequuntur in genitivo, atque legit ἐπαγωγαὶ λιμοῦ καὶ συντρίμματος καὶ μάστιγος, *inductiones* [sive, *invectiones*] *famis & contritionis ac flagelli*, i. hujusmodi calamitates importatæ.

12. *Omnis largitio* &c. πᾶν δῶρον καὶ ἀδικία ἐξαλειφθήσεται, καὶ πίστις εἰς αἰῶνα στήσεται] *Omne donum & injustitia delebitur, & fides in seculum stabit.* Mihi non displicet ut hoc loco *fides* pro *integritate* accipiatur, quæ à Paulo Tit. 2. 7. ἀδιαφθορία appellatur, eáque *corruptioni largitio*nique opponitur. Cicero autem sæpe in magistratu *fidem & integritatem* conjungit.

13. *Et sicut ingens*, &c. καὶ ὡς βροντὴ μεγάλη ἐν ὑετῷ ἐξηχήσει] *Et sicut magnum tonitru in pluvia personabit.* Quidam legunt ἐκχύσει *effundet*, sicut etiam verterunt *profunditur*. Hæc lectio non displicet; sed altera etiam retineri potest, quâ significat ingentem illum sonitum unà cum pluvia evanescere : ità etiam divitias, quæ admirationem quandam habent, non esse diuturnas, sed aut tanquam maximum torrentem subitò exarescere, aut ingens tonitru unà cum pluvia evanescere.

14. *Cùm manus aperit* ad recipiendum, &c. ἐν τῷ ἀνοῖξαι αὐτὸν χεῖρας εὐφρανθήσεται, οὕτως οἱ παραβαίνοντες εἰς συντέλειαν ἐκλείψουσιν] *In aperiendo manus ipse lætabitur, sic transgredientes ad consummationem deficient.* *Apertio manûs* demonstrat cupiditatem avaritiámque iniquorum, qui propensiores sunt ad accipiendum atque etiam rapiendum quàm ad dandum communicandúmque. Potest etiam *apertio manûs* significare brevem eorum felicitatem, quod eodem propè modo dicitur *in convertendo manum* : sed prior sensus mihi magis probatur.

16. *Pullus eorum super*, &c. χλόη ἐπὶ παντὸς ὕδατος, καὶ χείλους ποταμοῦ πρὸ παντὸς χόρτου ἐκτιλήσεται] *Carex super omnem aquam, & oram fluminis ante omnem herbam exstirpabitur.* χλόην pro *carice* accipiunt, herbáque quæ in locis palustribus uliginosísque maturè enascitur atque evellitur. Hâc autem similitudine significat id quod antè demonstravit, Fortunam & opulentiam impiorum brevem esse, eorúmque opes non esse stabiles; sed quemadmodum celeriter existunt, ità citò convelli atque exstirpari. Sic Psal. 129. 6. impios homines comparat herbæ quæ in tectis enata citóque virescens ariditate enecatur.

17. *Benignitas instar*, &c. χάρις ὡς παράδεισος ἐν εὐλογίαις, καὶ ἐλεημοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα διαμενεῖ] *Gratia sicut paradisus cum benedictionibus & eleemosyna* [i. misericordia] *in seculum permanet.* *Paradisus* dicitur hortus à Deo benedictus, cujus summa in omni genere fructuum fertilitas commendatur. Ei comparatur Liberalitas & Beneficentia, quæ bonis semper augetur, non diminuitur : quemadmodum etiam ait Psalmus 112. 9. *Dispersit, dedit pauperibus : justitia ejus manet in seculum seculi.*

18. *Vita hominis suâ sorte*, &c. ζωὴ αὐτάρκους ἐργάτου γλυκανθήσεται, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ὁ εὑρίσκων θησαυρόν] *Vita satis habentis operarii dulcis erit, & super utrumque inveniens thesaurum.* Hoc loco Sapiens tradit sententias συγκριτικὰς *comparatas*, quibus ostendit in bonorum genere alia aliis esse meliora aut jucundiora : In quibusdam autem loquitur ex affectione hominum eorúmque judicio. Thesaurus repertus est gratior quàm res labore acquisita (aut potiùs, quæ labore acquiritur) & vita quæ in opere aliquo collocata est, & quæ necessaria sunt acquirit. Nam proclivia difficilibus, & non laboriosa laboriosis anteponuntur, ut ait Aristoteles, & Cicero in Topicis. Jucundum est homini cùm laborem manuum suarum manducat, sed jucundiora quæ sine labore reperiuntur aut tribuuntur.

19. *Liberi & exstructio*, &c. τέκνα καὶ οἰκοδομὴ πόλεως στηρίζουσιν ὄνομα, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ ἄμωμος λογίζεται] *Filii & ædificatio civitatis firmant nomen, & super utraque mulier irreprehensibilis existimatur.* Præclarum nomen est dici patrem multorum liberorum, aut civem celebris ac nobilis alicujus civitatis atque urbis; sed uxor bene morata omni carens crimine utrumque superat. Quemadmodum ejusdem vitia atque peccata in majorem mariti infamiam redundant quàm aut sterilitas liberorum aut urbis obscuritas.

20. *Vinum & musica*, &c. οἶνος καὶ μουσικὰ εὐφραίνουσι καρδίαν, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ἀγάπησις σοφίας] *Vinum & musica delectant cor, & super utrumque amor sapientiæ.* Hic comparatur voluptas & delectatio corporea cum delectatione διανοητικῇ *intellectuali*, quâ mens atque animus alitur ac reficitur. Voluptatum enim aliæ sunt σωματικαὶ *corporea*, aliæ διανοητικαὶ *spirituales*, quæ sunt puriores ac meliores.

21. *Fistula & psalterium*, &c. αὐλὸς καὶ ψαλτήριον ἡδύνουσι μέλος

μέλος, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γλῶσσα ἡδεῖα] *Tibia & psalterium suavem faciunt melodiam, & super utraque suavis vox.* Hic cantus qui voce linguâque conficitur cæteris sonis musicis suavitate præponitur.

22. *Venustatem & pulcritudinem*, &c. χάριν καὶ κάλλος ἐπιθυμήσει ὀφθαλμός, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα χλόην σπόρου] *Gratiam & pulcritudinem desiderabit oculus, & super utraque viriditatem segetis*: aut, *viridem herbam sparsi seminis.* Venustas pulcritudóque corporis res est amabilis ac desiderabilis, quæ oculis hominis maximam delectationem affert; sed herba segetis evirescens summam jucunditatem cum utilitate conjunctam habet. Quæ enim jucunda & utilia fructuosáque sunt magis expetuntur quàm ea quæ solam habent oculorum voluptatem.

23. *Amicus ad tempus congruit cum amico*, &c. φίλος καὶ ἑταῖρος εἰς καιρὸν ἀπαντῶντες, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ μετὰ ἀνδρός] *Amicus & sodalis ad tempus occurrentes; & super utraque uxor cum viro. Occursum amicorum sodaliumque* vocat convictum in quo vivunt aliquandiu familiariter ac suaviter: sed nulla est amicitia aut sodalitas quæ cum conjugio honesto, fideli concordíque sit comparanda. Est hæc vitæ conjunctio ac consuetudo tum jucunditate tum opportunitate omnium præstantissima, cùm ipsi conjuges inter se amanter, conjunctè ac concorditer vivunt.

24. *Fratres & auxilia*, &c. ἀδελφοὶ καὶ βοήθεια εἰς καιρὸν θλίψεως, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ἐλεημοσύνη ῥύσεται] *Fratres & auxilium ad tempus afflictionis, & super utraque eleemosyna liberabit.* Vult significare nullum esse amorem fraternum, aut sociorum ac propinquorum, qui cum affectu misericordiæ sit conferendus. συμπάθεια enim commiseratióque commota ex calamitate hominis etiam alienissimi ad opem ferendam plus momenti habet quàm fraternus sanguis, aut omnia auxilia quæ sine hoc animi motu ab aliis afferri possent. Est autem maxima vis misericordiæ, cùm gravissimum casum alterius ad aliquam nostram conditionem, quatenus sumus homines, atque ad eam cogitationem conferimus, quâ eadem nobis quoque posse accidere existimemus.

25. *Aurum quidem & argentum*, &c. χρυσίον καὶ ἀργύριον ἐπιστήσουσι πόδα, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα βουλὴ εὐδοκιμεῖται] *Aurum & argentum statuent pedem, & super utraque consilium approbatur.* Significat homines in pecuniis maximam fiduciam ponere: (quemadmodum Cicero *nervos bellorum* appellat) sed ostendit consilium ad res gerendas majorem vim habere quàm ullas opes. εὐβουλία igitur, i. *prudentia consilii*, in hoc genere anteponenda est.

26. *Sed timor Domini utroque præstat* καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα φόβος Κυρίου] *Et supra utrumque timor Domini*, i. plus potest quàm ullæ opes atque vires, quæ expugnari atque superari possunt. Nulla enim est tanta vis quæ confici non possit: Timor autem Domini est ἀμαχητὸς *inexpugnabilis atque invictus.* Is autem nihil aliud est quàm purus piúsque in Deum affectus, quo homo ejus mandata observans, in illius amore atque ope placidissimè conquiescit. Itaque Psal. 112. 7, 8. exstat hominis Deum timentis illa commendatio, quòd *Ab auditione mala non timebit*, quia *paratum cor ejus fidens Domino: Confirmatum cor ejus non timebit, donec videat in hostibus suis* quod optat.

27. *Timori Domini nihil deest*, &c. ἐν φόβῳ Κυρίου οὐκ ἔστιν ἐλάττωσις, καὶ οὐκ ἔστι ζητῆσαι ἐν αὐτῷ βοήθειαν] *In timore Domini non est imminutio, nec est desiderare* [aut, *requirere*] *sibi auxilium. Desideramus* aut *requirimus* quæ absunt: itaq; significat eos qui Deum timent nullâ unquam re opéque destitui; quemadmodum etiam dicitur Psal. 34. 11. *Leunculi indigebunt: qui autem Dominum timent, non destituentur ullo bono.*

28. *Timor Domini est instar horti*, &c. φόβος Κυρίου ὡς παράδεισος εὐλογίας, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν δόξαν ἐκάλυψεν αὐτόν] *Timor Domini ut paradisus benedictionis, & super omnem gloriam cooperuit eum.* Significat hortum præclarum atque fructuosum omni fœcunditate à Deo ornatum & cumulatum, sive quem Dominus excoluit atque replevit, aut omni fructuum genere refersit.

29. *Fili, vitam mendicam*, &c. τέκνον, ζωὴν ἐπαιτήσεως μὴ βιώσῃς· κρεῖσσον ἀποθανεῖν ἢ ἐπαιτεῖν] *Fili, vitam mendicitatis nè vivas: melius est mori quàm mendicare.* Hæc vitæ ratio turpissima & miserrima fuit semper existimata, atque è populo Dei sublata: itaque ad evitandum hoc tantum malum admonemur ut justum laborem amplectamur.

30. *Viri mensam*, &c. ἀνὴρ βλέπων εἰς τράπεζαν ἀλλοτρίαν οὐκ ἔχει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς] *Vir qui respicit in alienam mensam, non habet vitam in ratione vitæ.* i. agit (ut Græci dicunt) βίον ἀβίωτον *vitam planè non vitalem*, i. acerbam & nullo modo vivendam. Hoc etiam ad mendicitatem referri potest. Est enim miserrimum ità omnibus rebus imparatum ac destitutum vivere ut vita tua ex alieno cibo pendeat. Hanc autem tantam vitæ acerbitatem vir prudens ac bene institutus evitabit.

CASTELLIO.

13. *Injustorum facultates in modum fluminis exarescent, & ut ingens strepit in pluvia tonitru*] Ut tonitru vehementer strepit, & citò evanescit, ità tantus opum strepitus citò peribit.

14. *Dum manus aperiunt*] Dona accipiunt.

16. *Carices in quantovis humore & ripa fluminis prima omnium herbarum evelluntur; ità delinquentes prorsus deficient*] Vide eandem similitudinem Job. 24.

DRUSIUS.

1. *Super filios*] MS. ἐπὶ υἱοῖς in dandi casu.

2. *Matris suæ*] Idem MS. μητρὸς αὐτῶν. ¶ *Reversionis in matrem omnium*] i. In terram. In R. & MS. ἐπὶ ταφῇ εἰς μητέρα πάντων.

4. *In solio gloriæ*] Ἐπὶ θρόνου ἐν δόξῃ A. B. R. Prætuli scripturam Complutensem, quam & Cam. & Robertus retinuerunt. In MS. autem offendi ἐπὶ θρόνου ἐνδόξου, *in solio glorioso.* Non displicet.

6. *Et iracundia*] Καὶ μήνιμα. Sic A. B. R. Est autem μήνιμα, *ira, odium, simultas*; idem videlicet quod μήνιμα sicut μηνιῶ dicimus & μηνιάω. Cui firmando est μήνιμα, quod in Roberto. Codex MS. habet μίμημα. In aliis est μίμημα, i. *imitatio.* Lat. Vet. *iracundia perseverans.* Optimè interpretatur μήνιμα. Nam μηνιῶ *in ira persevero* propriè.

7. *Ut in diebus*] Ὡς ἐν ἡμέρᾳ R. & MS.

8. *In visione cordis sui*] Ἐν ὁράσει etiam Vet. Interp. legit. Sed MS. ἐν θράσει, quod magis *audaciam* sonat. ¶ *Ut qui effugit*] Varietas lectionis, ὡς ἐκφυγών.

11. *Calamitates, fames*, &c.] Ἐπαγωγαὶ, λιμὸς, &c. Sic etiam codex MS. nec aliter legit Interp. V. Hæc est lectio librorum A. B. R. Nam in aliis, ἐπαγωγαὶ λιμοῦ καὶ συντρίμματος καὶ μάστιγος, *adductiones famis & contritionis ac flagelli.*

14. *Fides in seculum stabit*] Vidi qui haberent, καὶ τί εἰς τὸν αἰῶνα στήσεται; *& quid in æternum stabit?* i. יעמוד *permanebit.* Sic *Terra in seculum stat*, i. permanet.

15. *In pluvia*] Alibi ἐν ὑετοῖς *in pluviis.*

16. *Ad finem*] Εἰς συντέλειαν. Suprà 22. 10. ἐπὶ συντελείᾳ.

17. *Non multos ramos edunt*] Legitur & πληθυνεῖ κλάδους, *non multos ramos edent.*

18. *Carex*] Ἄχι est in editione Rom. & alibi ἀχί, quæ in idem recidunt. Complutensis habet Ἄχη, sicut & utrumque Cam. Puto mendum esse ex ἀχεὶ, quale in Τωβὶθ, Ἰουδὶθ, & similibus. Nam ει de facili migrat in η. Legitur hæc vox Gen. 41. ἐν τῷ ἄχει. Scholia explicant ἐν τῷ ἕλει. Sed est אחו in fonte, quod Vet. Interp. *carectum* reddit. Est autem *carectum* locus caricum proventu hispidus. Alii aliter reddunt. Aquila Ponticus ἐν τῷ ἕλει unde Scholium illud de quo suprà. Moses Gerundensis ait *nomen generale esse ad omnes herbas quæ crescunt in ripis fluminum & stagnorum.* R. Salomo exponit אגם, i. *stagnum.* Job. 8. 11. אחו, Santes *gramen*, Arias *pratum*, Trem. *ulva*, quæ est stagnorum propriè, ut *alga* maris. Glossæ nom. propriorum, ΑΧΟΥΜΑΙ, *pratum aquilarum*: corrigo, *pratum aquarum.* אחו *pratum*, מים *aquarum.* Tantum de

de voce ἀχεί. Venio nunc ad Sirachidem nostrum, cujus exemplaria mirè variant. Nam in MS. ἀρχή, & alibi Αἴχη, & in B. χλόη. Sic etiam est in Bibliis Roberti, cum hac observatione, χλόην *pro Carice accipiunt herbâque quæ in locis palustribus uliginosisque maturè enascitur atque evellitur.* Editio Vulgata quâ Latini utuntur, *viriditas.* In eadem est *sonant*, i. ἠχεῖ, sive ἀχεῖ. Quæ proximè accedunt ad scripturam Venetam, in qua ἄχι legitur. ¶ *Evellitur*] MS. ἐκτιλήσεται.

19. *In benedictionibus*] In libris quibusdam σὺν εὐλογίαις, *cum benedictionibus.* Ebraicè עם ברכות, quæ vox etiam *piscinas* notat. Infrà 30. φόβος Κυρίου ὡς παράδεισος εὐλογίας.

22. *Musica*] Μουσικὴ. Aliàs μυσική.

23. *Suaves reddunt cantus*] In Rom. exemplari ἡδύνουσι μέλι, *suave reddunt mel.* Ità vocant res quaslibet dulces. Nam Mel inter dulcia primas tenet.

24. *Oculus*] A.B.R. ὁ ὀφθαλμός σου, *oculus tuus.* ¶ *Viriditatem seminis*] Nam σπόρος etiam *semen* denotat. Potest reddi *viriditatem sationis*, i. satorum, aut segetis. L. V. *virides sationes.* Quædam exempl. habent, χλόη pro χλόην.

26. *Liberat*] Ῥύεται MS.

28. *Extollunt*] MS. ἀνυψῶσι.

29. *In timore Domini*] Alibi ἐν φόβῳ. Porrò ἐλάττωσις, i. מחסור *defectus, egestas.* ¶ *Nec in eo auxilium desideres*] Quidam codd. οὐκ ἔστι ζητῆσαι ἑαυτῷ βοήθειαν.

30. *Cujus operimentum omnem gloriam exsuperat*] Pro ἐκάλυψεν in margine legitur ἐκάλυψαν, quod sumptum ex R. cui assensum præbent A. & L. V.

31. *Quàm mendicare*] Ἐπαιτεῖν est id quod Ebræi dicunt שאל in Piel. Hoc significatu legitur Psal. 109. 10. ושאלו: quod Græci reddunt καὶ ἐπαιτησάτωσαν, Hieron. verò *& mendicent.*

32. *Ejus vita non est habenda vita*] Libri nonnulli οὐκ ἔχει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς.

GROTIUS.

1. **O**Ccupatio magna] Ἀσχολία μεγάλη, *multum negotii.* Vide Eccles. 7. 30. ¶ *Creata est omnibus hominibus*] Ἔκτισται, i. *ordinatum est*, ut diximus 39. 30. & 35. ¶ *Et jugum grave super filios Adam*] Philemon,

Ἄνθρωπός εἰμι· τοῦτο δ' αὐτὸ τῷ βίῳ
Πρόφασιν μεγίστην εἰς τὸ λυπεῖσθαι φέρει.

¶ *Usque in diem sepulturæ in matrem omnium*] *Usque in diem reditûs in matrem omnium.* Sic enim in Græco est. Plinius 2. 63. *Sequitur Terra, cui uni rerum natura partium, eximia propter merita, nomen indidimus materna venerationis. Sic Hominum illa, ut cœlum Dei: quæ nos nascentes excipit, natósque alit, semélque editos sustinet semper, novissimè complexa gremio, jam à reliqua natura abdicatos, tum maximè ut mater operiens, nullo magis sacra merito, quàm quo nos quoque sacros facit.*

2. *Cogitationes eorum & timores cordis*] In Græco hæc in accusativo, sequentia in nominativo sunt posita. Subauditur enim ὦ Admirantis nota, quæ modò nominativum, modò accusativum, sæpe & vocativum regit. Sic & Latinè sine interjectione dicimus, *Me miserum!* &, *Ego miser!* *Cogitationes* sunt illa quæ Menander sic describit,

Ἡμεῖς δὲ χωρὶς τῶν ἀναγκαίων κακῶν
Αὐτοὶ παρ' αὑτῶν ἕτερα προσπορίζομεν.
Λυπούμεθ', ἂν πτάρῃ τις· ἂν εἴπῃ κακῶς,
Ὀργιζόμεθ'· ἂν γλαῦξ ἀνακράγῃ, δεδοίκαμεν.
Ἀγωνίαι, δόξαι, φιλοτιμίαι, νόμοι,
Ἅπαντα ταῦτ' ἐπίθετα τῇ φύσει κακά.

¶ *Adinventio exspectationis*] Spes quæ vitam pascunt. ¶ *Et dies finitionis*] Mors ante oculos.

3. *A residente super sedem gloriosam usque ad humiliatum in terra & cinere*] Supple *obnoxii sunt isti miseriæ quam cœpi explicare, & explicabo fusiùs.* Simile loquendi genus Exod. 11. 5 & 12. 29.

4. *Ab eo qui utitur Hyacintho*] *Qui fert hyacinthina.* Qui mos potentum Ezech. 16. 10. & 26. 7. in Græco. ¶ *Et portat coronam*] Ut fiebat in rebus lætis. ¶ *Usque ad eum qui armatur lino crudo*] Ὠμόλινον erat linum vilissimum, cujus usus ad sudores aut manuum sordes abstergendas, & in Medicorum operis. ¶ *Furor*] *Ira.* ¶ *Zelus*] *Invidia.* ¶ *Tumultus*] Perturbatio ex subitis malis. ¶ *Fluctuatio*] Incerta consilia. ¶ *Et timor mortis*] Quod perpetuum est malum. ¶ *Iracundia perseverans*] Legit μῆνιμα cum Sixtina, non μίμημα. Differt autem μῆνιμα, sive μῆνις, ab eo quod θυμὸν modò dixit, quòd θυμὸς est motus animi, μῆνις morbus manens, ἀπὸ τοῦ μένειν, ut volunt Scholiastæ ad prima Homeri. ¶ *Et contentio*] Ἔρις, quam ἀγωνίαν dixit Menander.

5. *Et in tempore refectionis*] *Quietis.* ¶ *Somnus noctis immutat scientiam ejus*] i. *Mentem.* Nam sic vocem Chaldæam מנדעא, quæ respondet Hebrææ מדע, vel דעת, usurpat Daniel 4. 31, 33.

6. *Modicum tanquam nihil in requie*] Curæ plerisque parùm & quasi nihil somni permittunt. ¶ *Et ab eo in somnis quasi in die respectus*] Legit σκοπεῖ. Græci codices nunc habent σκοπιᾶς, sed vera lectio est σκοπιάζει. *Deinde*, inquit, *in somno non minùs quàm per diem speculatur*, i. variis agitatur cogitationibus. Ipsa quies est inquies.

7. *Tanquam qui evaserit in die belli*] Qui semper metuit nè se insequatur hostis. Vide descriptionem Pompeii post prælium Pharsalicum apud Lucanum. ¶ *In tempore salutis suæ*] i. Cùm omnia tuta sunt. ¶ *Exsurrexit*] Expergiscitur ex atrocibus somniis. ¶ *Et admirans ad nullum timorem*] *Consternatur, cùm nulla sit vera timendi causa.* Sæpe θαυμάζειν aut, ut hîc est, ἀποθαυμάζειν sumitur pro *pavescere*, quia res sunt affines, & utraque Hebræis per verbum תמה (unde θάμβος Græcum) significatur. Lucanus de Cæsarianis post victoriam Pharsalicam,

Quos agitat vesana quies, somnique furentes.

Ubi & sequentia vide libro 7.

8. *Cum omni carne ab homine usque ad pecus, & super peccatores septuplùm ad hæc*] Ità distinguenda hæc sententia, & connectenda, non cum superioribus, sed cum sequentibus, hoc sensu, *Quæ jam recitabo mala non hominibus tantùm, sed & mutis animantibus solent evenire: sed flagitiosis hominibus septuplò graviora quàm cæteris.* Hoc est, ἐπὶ ταῦτα.

9. *Mors*] i. Pestilentia; ut suprà 39. 35. ¶ *Sanguis, contentio, & romphæa*] Sic est in Sixtina. At in Græcis aliis alius ordo, *contentio, romphæa, & sanguis.* *Contentio* est inter homines. Est & inter feras ac pecudes. Gladius hostilis terrorem incutit, sæpe & sanguinem fundit. ¶ *Oppressiones, fames*] Gr. ἐπαγωγαὶ λιμοῦ, *immissiones famis.* Vox ἐπαγωγὴ de omni malo dicitur, ut jam aliquoties notavimus. ¶ *Et contritio*] Καὶ σύντριμμα, *& vulneris*, nempe *immissiones*, ex præcedenti. σύντριμμα respondet Hebræo פצע. ¶ *Et flagella*] i. Morbi, ut Mar. 3. 10. & alibi sæpe.

10. *Super iniquos creata sunt hæc omnia*] i. *Ordinata*, nempe præcipuo quodam modo, ut jam dixit. ¶ *Et propter illos factus est cataclysmus*] Quid mirum, inquit, si ob impios talia immittit Deus, cùm ob tales totam terram diluvio olim merserit?

11. *Omnia quæ de terra sunt in terram revertentur*] Etiam homines, utpote de terra sumpti. ¶ *Et omnes aquæ in mare revertentur*] i. Sicut omnes aquæ in mare revertuntur.

12. *Omne munus*] Res quæsita ἐκ δωροδοκίας. ¶ *Et iniquitas*] Aliter iniquè parta. ¶ *Delebuntur*] Auferentur è familia. ¶ *Et fides*] *Integritas*, i. res honestè parta. ¶ *In seculum stabit*] Diu sequetur heredes.

13. *Substantia injustorum sicut fluvius siccabuntur*] i. *Ut torrens.* Nam etiam torrentes *amnis* nomine vocant, ut Latini veteres, ità & Hebræi. Ità hîc sumendam vocem apparebit legenti Jobum 6. 15. ¶ *Et sicut tonitruum magnum in pluvia personabunt*] Erunt in fama: sed illico desinent.

14. *In aperiendo manus suas lætabitur*] Aliquis, improbus scilicet, gaudet cùm munera ad corrumpendum judicium accipit. ¶ *Sic prævaricatores in consummatione tabescent*] Deest *sed*: sensus enim est, *sed qui eum in mo-* dum

dum Legem transgredientur, quæ munera ob judicandum accipi vetat Exod. 23. 8. Deut. 16. 19. *tandem deficient.*

15. *Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos*] Posteri eorum non relinquent posteritatem. ¶ *Et radices immundæ super cacumen petræ sonant*] Καὶ hîc est Comparationis additæ ad id quod præcedit, hoc modo, *Non magis quàm radices immundæ* (i. esui inutiles) *in prærupta rupe.*

16. *Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis ante omne fœnum evelletur*] Prima vox hujus sententiæ rectè scribitur in Sixtina ἄχι· ea est vox Ægyptia, ut diximus ad Gen. 41. 2. Significat viridia illa quæ oriri solent in campis à Nilo inundatis, aut etiam in ripis, quæ Græcis χεῖλη dicuntur, quæque omni herbâ (nam χόρτος hîc *herbam* significat) citiùs exarescunt.

17. *Gratia sicut paradisus in benedictionibus*] *Beneficentia facienda est instar paradisi.* Est παράδεισος vox barbara, notante Polluce, פרדס, Cant. 4. 13. Neh. 2. 8. Significat *hortum pomiferis arboribus consitum atque conseptum.* Est paradisi talis elegans descriptio apud Procopium Vandalicorum 1. ¶ *Et misericordia in seculum permanet*] *Retributio beneficentiæ.* ἔλεος enim hîc est חסד, idem quod χάρις.

18. *Vita sibi sufficientis operarii condulcabitur*] Deest hîc καὶ· nam duo proponit quibus deinde comparat tertium. *Vita*, inquit, *satis dulcis est habentis de se quæ sufficiunt, aut etiam labore ea quærentis.* αὐτάρκη dicuntur *res sufficientes*, Prov. 30. 9. suprà 5. 1. & 11. 24. & indè αὐτάρκεις, Lucretio,

Ipse suis pollens opibus.———

¶ *Et in ea invenies thesaurum*] Gr. *Et super illos ambos* (est enim neutrum hîc pro masculino, quasi subaudiretur βίων) *felix est qui thesaurum invenit*, i. cui Deus nec cogitanti magnas opes affundit : quod sæpe facit liberalibus ac beneficis. *Thesaurus, Dei donum*, Apollonio Tyanensi.

19. *Filii & ædificatio civitatis confirmabit nomen*] Faciunt ut duret. Nam & posteritas de progenitoris nomine dicitur, ut *Persidæ, Heraclidæ, Alevadæ* ; & urbes de conditorum nominibus, ut *Ninos, Alexandria, Seleucia, Antiochia, Tigranocerta.* ¶ *Et super hæc mulier immaculata computabitur*] In multis Græcis hoc deest. At in Sixtina est, ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ ἄμωμος λογίζεται. Sic Mausolum celebrem fecit Artemisia.

20. *Vinum & musica lætificant cor*] Conjungit hæc duo sæpe inter se Plato. ¶ *Et super utraque dilectio sapientiæ*] Ἡ φιλοσοφία. Sed Hellenistæ duabus vocibus id eloquuntur, ἀγάπησις σοφίας.

21. *Tibia & psalterium suavem faciunt melodiam*] i. Cum voluptate audiuntur : egregium sunt ἄκρόαμα. De Psalterio vide Dan. 3. 5, 7, 10. & Sap. 19. 18. ¶ *Et super utraque lingua suavis*] Sermo hominis diserti.

22. *Gratiam & speciem desiderabit oculus tuus*] In multis Græcis deest *tuus*. Per χάριν intellige corporis συμμετρίαν, per κάλλος ea quæ in extima sunt facie. ¶ *Et supra hæc virides sationes*] *Herba segetis.* Mirè enim oculos delectant & juvant viridia.

23. *Amicus & sodalis in tempore convenientes*] Supple *sunt.* Sensus est, *Et amicos & sodales, ubi opus est, utiles esse sibi mutuò.* ἀπαντᾶν est adjuvare, *utilem esse*, ut Jer. 15. 11. Differentiam Amici & Sodalis sic explicat Ammonius, φίλοι μὲν γὰρ κοινῶς, ἀπαντες οἱ τὰ τῆς φιλίας δίκαια πρὸς ἑαυτοὺς ἔχοντες· ἑταῖροι δὲ ἰδίως, οἱ καὶ τῇ ἡλικίᾳ παραπλήσιοι τυγχάνοντες, καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ πολλῷ χρόνῳ γεγονότες. ¶ *Et super utrosque mulier cum viro*] Plus alter alteri prosunt. Hipponax,

Ὅστις δ᾽ ἄμυνσεν τὴν γυναῖκ᾽ ἄγει λαβὼν,
Σωτῆρα δὲ αὐτὶ δεσποίνης ἔχει,
Εὐνουν, βεβαίαν εἰς ἅπαντα τὸν βίον.

24. *Fratres in adjutorium in tempore tribulationis*] Duo poni hîc oportet, ut sunt in Græco, *Fratres & adjutores in tempore calamitatis* : eruere aliquem possunt scilicet, per ἀπάλλαγμα. ¶ *Et super eos misericordia liberabit*] Quia

Bona comparat præsidia misericordia :

nec apud homines tantùm, sed vel præcipuè apud Deum.

25. *Aurum & argentum est constitutio pedum*] Pedes hîc per μεταφορὰν id significant quod à pari similitudine *statum* dicunt Latini. Eum bene tueri solent quibus affluunt divitiæ. Vide Prov. 13. 18. ¶ *Et super utrumque consilium beneplacitum*] *In fama est*, εὐδοκιμεῖται, i. Plura memorantur exempla eorum quos bonum consilium quàm quos pecunia malis exemerit.

26. *Facultates & virtutes*] Pecuniæ & corporis vires. ¶ *Exaltant cor*] i. Fiduciam addunt. ¶ *Et super hæc timor Domini*] *Super utraque hæc pietas.* Habet enim magnifica promissa. Plutarchus versum quendam Græcum sic corrigit,

Θάρσος τὰ θεῖα τοῖσι σώφροσι βροτῶν.

27. *Non est in timore Domini minoratio*] Nihil in eo damni. Euripides,

———οὐδεὶς χάματος δ᾽ οἴσειν θεούς.

¶ *Et non est in eo inquirere adjutorium*] *Non est cur quærat sibi auxilium*, vir pius scilicet. Id autem est, non deerit illi auxilium à Deo.

28. *Timor Domini sicut paradisus benedictionis*] i. Fœcundus, ut suprà 17. ¶ *Et super omnem gloriam operuerunt illum*] *Operitur ille*, nempe Deum timens. Sæpe enim hæc concreta ex abstractis subintelliguntur. Et activum sine persona pro passivo frequens Hebræis. Plus habet gloriæ quàm qui regaliter vestiuntur.

29. *Fili, in tempore vitæ tuæ nè indigeas : melius est enim mori quàm indigere*] Gr. *Fili, nè tibi eveniat vitam mendici agere : mori enim satius quàm mendicare.* Undique enim petuntur opprobriis

Πτωχοὶ ἀνιηροὶ, δαιτῶν ἀπολυμαντῆρες,

ut videre est Odysseæ ϱ'.

30. *Vir respiciens in mensam alienam, non est vita ejus in cogitatione victus*] Gr. Ἀνὴρ βλέπων εἰς ἀλλοτρίαν τράπεζαν, οὐκ ἔχει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς. A mendicis ad parasitos venit. *Vir, ait, qui alienam mensam respicit, vitam habet quæ pro vita reputanda non est.* ¶ *Alit enim animam suam cibis alienis*] *Semetipsum exponit contemptui ob cibos alienos.* Hoc significatu ἀλισγεῖν habes Mal. 1. 12. Apud Terentium quidam de parasito,

Viden' offum & cibus quid faciat alienus?

Apud Eupolin verò de se & sui similibus parasitus,

Εἶτ᾽ ἐπὶ δεῖπνον ἐρχόμεσθ᾽ ἄλλυδις ἄλλος ἡμῶν
Μάζαν ἐπ᾽ ἀλλόφυλον.

31. *Vir autem disciplinatus & eruditus custodiet se*] φυλάξεται, cavebit sibi, à tam turpi vitæ genere.

32. *In ore imprudentis*] Scripsit Interpres *impudentis*, ἀναιδοῦς. ¶ *Condulcabitur inopia*] *Dulcis erit mendicitas.* ¶ *Et in ventre ejus ignis ardebit*] Ingens edendi aviditas. Ovidius in Famis descriptione,

———*furit ardor edendi,*
Perque avidas fauces immensáque viscera regnat.

Est postea,

Utque rapax ignis non unquam alimenta recusat,
Innumerásque faces cremat, & quò copia major
Est data, plura cupit, turbâque voracior ipsâ est ;
Sic epulas omnes Erisichthonis ora profani
Accipiunt poscúntque simul.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μα'.

1. Ὦ Θάνατε, ὡς πικρόν σου τὸ μνημόσυνον ἀνθρώπῳ εἰρηνεύοντι ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ·

2. Ἀνδρὶ ἀπερισπάστῳ καὶ εὐοδουμένῳ ἐν πᾶσι, καὶ ἔτι ἰσχύοντι ἐπιδέξασθαι τροφήν.

3. Ὦ θάνατε, καλόν σου τὸ κρίμα ἐστὶν ἀνθρώπῳ ἐπιδεομένῳ καὶ ἐλασσουμένῳ ἰσχύϊ,

4. Ἐσχατογήρῳ, [ἐσχάτῳ γήρᾳ] καὶ περισπωμένῳ περὶ πάντων, καὶ ἀπειθοῦντι, καὶ ἀπολωλεκότι τὴν ὑπομονήν.

5. Μὴ εὐλαβοῦ κρίμα θανάτου· μνήσθητι προτέρων σου καὶ ἐσχάτων.

6. Τοῦτο [C. A.] γὰρ τὸ κρίμα παρὰ Κυρίου πάσῃ σαρκί· [πάσῃ σαρκὶ παρὰ Κυρίου] καὶ τί ἀπαναίνῃ ἐν εὐδοκίᾳ ὑψίστου;

7. Εἴτε δέκα, εἴτε ἑκατὸν, εἴτε χίλια ἔτη, οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδου ἐλεγμὸς ζωῆς.

8. Τέκνα βδελυκτὰ γίνεται τέκνα ἁμαρτωλῶν, καὶ συναναστρεφόμενα παροικίαις ἀσεβῶν.

9. Τέκνων ἁμαρτωλῶν ἀπολεῖται κληρονομία, καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐνδελεχιεῖ ὄνειδος.

10. Πατρὶ ἀσεβεῖ μέμψεται τέκνα, ὅτι δι' αὐτὸν ὀνειδισθήσονται.

11. Οὐαὶ ὑμῖν, ἄνδρες ἀσεβεῖς, οἵτινες ἐγκατελίπετε [τὸν] νόμον ὑψίστου.

12. [C. A.] Ἐὰν γὰρ πληθυνθῆτε, εἰς ἀπώλειαν· καὶ ἐὰν γεννηθῆτε, εἰς κατάραν γεννηθήσεσθε· [γεννήσεσθε] [καὶ ἐὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε. Abest à C. A.]

13. Πάντα ὅσα ἐκ γῆς, εἰς γῆν ἀπελεύσεται, οὕτως ἀσεβεῖς ἀπὸ κατάρας εἰς ἀπώλειαν. [εἰς ἀπ. ἀπὸ κατάρας]

14. Πένθος ἀνθρώπων ἐν σώμασιν αὐτῶν, ὄνομα δὲ ἀνθρώπων [οὐκ ἀγαθὸν abest à C. A] ἐξαλειφθήσεται.

15. Φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμενεῖ, ἢ χίλιοι θησαυροὶ μεγάλοι χρυσίου.

16. Ἀγαθῆς ζωῆς ἀριθμὸς ἡμερῶν, καὶ ἀγαθὸν ὄνομα εἰς αἰῶνας διαμενεῖ.

17. Παιδείαν ἐν εἰρήνῃ συντηρήσατε, τέκνα.

18. Σοφία [δὲ] κεκρυμμένη, καὶ θησαυρὸς ἀφανὴς, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις;

19. Κρείσσων ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν μωρίαν αὐτοῦ ἢ ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν σοφίαν αὐτοῦ.

20. Τοιγαροῦν ἐντράπητε [ἐντραπῆτε] ἐπὶ τῷ ῥήματί μου· οὐ γάρ ἐστι πᾶσαν αἰσχύνην διαφυλάξαι καλὸν, καὶ οὐ πάντα πᾶσιν ἐν πίστει [παντὶ] εὐδοκιμεῖται.

21. Αἰσχύνεσθε ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρὸς περὶ πορνείας, καὶ ἀπὸ ἡγουμένου καὶ δυνάστου περὶ ψεύδους.

22. Ἀπὸ κριτοῦ καὶ ἄρχοντος περὶ πλημμελείας· καὶ ἀπὸ συναγωγῆς καὶ λαοῦ περὶ ἀνομίας.

23. Ἀπὸ κοινωνοῦ καὶ φίλου περὶ ἀδικίας· καὶ ἀπὸ τόπου οὗ [C. A.] παροικεῖς ἢ παροικεῖς, περὶ κλοπῆς, [καὶ] ἀπὸ ἀληθείας Θεοῦ καὶ διαθήκης.

24. Καὶ ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ' ἄρτοις.

25. Ἀπὸ σκορακισμοῦ λήψεως καὶ δόσεως, [δόσ. καὶ λήψεως] καὶ ἀπὸ ἀσπαζομένων περὶ σιωπῆς.

26. Ἀπὸ ὁράσεως γυναικὸς ἑταίρας, καὶ ἀπὸ ἀποστροφῆς προσώπου ἀνθρώπου συγγενοῦς.

27. Ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος καὶ δόσεως, καὶ ἀπὸ κατανοήσεως γυναικὸς ὑπάνδρου.

28. Ἀπὸ περιεργίας [καὶ] παιδίσκης αὐτοῦ, καὶ μὴ ἐπιστῇς ἐπὶ τὴν κοίτην αὐτῆς.

29. Ἀπὸ φίλου περὶ λόγων [λόγου] ὀνειδισμοῦ· καὶ μετὰ τὸ δοῦναι μὴ ὀνείδιζε.

1. Ω θάνατε] Paraphrasis loci hujus sunt illa Greg. Nysseni verba lib. De Virgin. c. 3. ὅτι ἐναντίως πρὸς τοὺς εὐημεροῦντας δοκοῦντας συγκεκληρωμένος τῷ βίῳ, καὶ τὰς λύπας ἀπὸ τῶν ἐναντίων ἔχουσι· τοῖς μὲν γὰρ εὐθυμοῦσι ταραχὴ βίον ὁ προσδοκώμενος ἢ καὶ παραγινόμενος θάνατος· τούτοις δὲ συμφορῶν ἐστιν ἡ ἀναβολὴ τοῦ θανάτου.

3. Ἐν ἰσχύϊ] E.

6. Τοῦτο τὸ κρίμα παρὰ Κυρίου πάσῃ σαρκὶ] R. Al. τοῦτο γὰρ τὸ κρίμα σῇ σαρκὶ παρὰ Κυρίου Co.

8. Βδελυκτὰ] Al. βδελυρὰ Co.

9. Ἐνδελεχιεῖ] Co. ἐνδελεχιεῖ R. Al.

11. Τὸν] C. A. νόμον ὑψίστου Co. νόμον Θεοῦ ὑψίστου R. Al.

12. Ἐὰν γὰρ πληθυνθῆτε, εἰς ἀπώλειαν] Co. à R. Al. abest.

13. Ἀπὸ κατάρας] R. Al. à Co. abest.

14. Ἀνθρώπων] R. Al. ἁμαρτωλῶν Co. ¶ Οὐκ ἀγαθὸν] E. οὐκ ἀγαθὸν R. Co. Al.

16. Αἰῶνας] Co. αἰῶνα R. Al.

18. Δὲ] A C. A. Co. abest. ¶ Σοφία κεκρυμμένη] Eadem sententia habetur suprà 20. 30.

20. Ἐντράπητε] R. Al. ἐντρέπησθε Co. ¶ Παντα πᾶσιν] Al. Ar. B. E. πάντα πᾶσιν [τοῖς πᾶσιν Co.] ἐν πίστει R. Al.

23. Παροικεῖς ἢ] C. A. à reliquis abest. ¶ Κλοπῆς' καὶ ἀπὸ] R. Co. Al. κλοπῆς· ἀπὸ C. A.

24. Ἐπ' ἄρτοις] Al. Ar. B. uterque. ἐπ' ἄρτοις Co. Al.

26. Συγγενοῦς] R. Al. ἑταίρου Co. alibi ἐγγενοῦς, I.

27. Ἀπὸ κατανοήσεως γυναικὸς] Isidor. Pelus. l. 3. ep. 11, 65, 199.

28. Περιεργίας παιδίσκης αὐτοῦ, καὶ] R. Al. περιεργίας καὶ παιδίσκης, καὶ Co. alibi περιεργ. παιδίσκης σαυτοῦ I.

BADVELLUS.

1. **Q**Uàm amara est, ô Mors, memoria, &c. ὦ θάνατε, ὡς πικρόν σου μνημόσυνον ἀνθρώπῳ εἰρηνεύοντι ἐν τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ] *O Mors, quàm acerba est memoria tua homini pacem habenti in bonis suis!* Proponit Sapiens duo hominum genera: Unum felicium in vita, qui quietè ac tranquillè bonis suis perfruuntur, itáque in his conquiescunt ut emori nunquam velint; Alterum est miserorum atq; afflictorum, qui curis, incommodis molestiisq; hujus vitæ ità afficiuntur ac solicitantur ut mortem quasi finem malorum omnium expetant. Horum diverso contrarióque judicio atque affectione ostendit mortem per se non ità esse horribilem, neque eam esse immoderatiùs aut fugiendam aut expetendam, sed animo æquo ac placido exspectandum esse tempus moriendi quod unicuique à Deo est assignatum.

2. *Homini omni curâ, &c.* ἀνδρὶ ἀπερισπάστῳ, καὶ εὐοδουμένῳ ἐν πᾶσι] *Viro non distracto, ac prosperanti in omnibus.* Homo ἀπερίσπαστος dicitur ἀμέριμνος, *omnis solicitudinis expers*, qui curis molestiisque vacuus quietam tranquillámque vitam agit. Cujusmodi securitatem ac quietem ille dives in Euangelio sibi proponebat cùm diceret animæ suæ, *Quiesce, bibe, comede:* cui nuncium mortis repentinæ atque insperatæ continuò allatum est, Luc. 12. 19. 20. Hujusmodi autem homines ità suaviter in suis bonis ac deliciis acquiescentes ad omnem mortis mentionem exhorrescunt. Quod autem addit, *valenti adhuc cibum capere*, significat hominem commodâ & firmâ tum ætate tum valetudine, in qua cupidiùs vitam retinere vult.

3. *Quàm jucundum, &c.* ὦ θάνατε, καλόν σου τὸ κρίμα ἐστὶν ἀνθρώπῳ ἐπιδεομένῳ, καὶ ἐλασσουμένῳ ἰσχύϊ] *O Mors, bonum judicium tuum est homini indigenti, ac diminuto viribus. Judicium mortis* accipitur pro jure mortis sive conditione ac lege moriendi imposita omnibus. Ita vides quàm iste mortis aut appetitus aut metus (quem Græci ὄρεξιν καὶ φυγὴν nominant) in hominibus fit immoderatus.

5. *Judicium mortis, &c.* μὴ εὐλαβοῦ κρίμα θανάτου, μνήσθητι προτέρων σου καὶ ἐσχάτων] *Ne metuas judicium mortis, memento priorum te & ultimorum*, i. eorum qui vixerunt ante te, & eorum qui te sequentur; quorum alii jam mortui sunt, alii morientur: nec quisquam est qui hanc moriendi vel sortem vel necessitatem possit effugere. ¶ *Nam hoc quidem, &c.* τοῦτο γὰρ τὸ κρίμα πάσῃ σαρκὶ παρὰ Κυρίου] *Hoc enim judicium omni carni à Domino*, i. hoc fatum ac decretum quoddam Dei est, ut quicunque nati sunt moriantur. Itaque hæc fatalis Divináque necessitas & conditio communis nemini est recusanda, nec immortalitas vitæ postulanda.

7. *Vita nullam habet, &c.* οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδου ἐλεγμὸς ζωῆς] *Non est in inferno redargutio vitæ*, i. excusatio aut recusatio quâ communem moriendi necessitatem repellamus ac defugiamus; quasi quisquam velit vitam suam adversùs mortem

mortem sepulcrúmq; tueri, atque ab Orco asserere. Nam hoc mihi videtur significare verbum ἐλέγχειν *redarguere* & nomen ἐλεγμὸς, quod respondet verbo superiori ἀπαναίνεσθαι *recusare* ac *renuere* hujusmodi jus mortis fatale; ità hoc loco quandam adversùs infernum redargutionem ac defensionem vitæ, aut excusationem instituere. Hoc Divinum judicium decretúmque omnibus mortalibus est subeundum.

8. *Liberi exsecrabiles*, &c. τέκνα βδελυρὰ γίνεται τέκνα ἁμαρτωλῶν, καὶ συναναστρεφόμενα παροικίαις ἀσεβῶν] *Liberi abominabiles exsistunt liberi peccatorum, & qui conversantur in viciniis impiorum*, i. qui aliquam cum impiis consuetudinem vitæ habent. Hæc sententia & quæ sequuntur ostendunt miserabilem impiorum conditionem, quamvìs in hac vita aliquandiu floreant. Nam ortus vitæ, ejúsque totius cursus atque exitus, est exsecrabilis.

10. *Patrem impium*, &c. πατρὶ ἀσεβεῖ μέμψεται τέκνα, ὅτι δι᾽ αὐτὸν ὀνειδισθήσονται] *Patrem impium accusabunt filii, quia propter ipsum erunt in probro.* Ità infamia aut culpa improborum parentum redundat in liberos etiam improbos; quòd ab impiis nati, impiè educati atque instituti, in similem patrum & culpam & infamiam delabuntur. Itaque apud tribunal Dei gravissimi eorum accusatores erunt: nam tum quidem officium boni patris neglectum, exemplúmque impietatis editum ante oculos constituetur,

12. *Cùm fueritis nati, in exsecrationem*, &c. καὶ ἐὰν γεννηθῆτε, εἰς κατάραν γεννηθήσεσθε· καὶ ἐὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε] *Et sive nascamini, in maledictionem nascemini; sive moriamini, in maledictionem dividemini*, i. à consortio piorum ac beatorum in numerum maledictorum separabimini. Quorum enim vitæ ratio fuit diversa, eorum etiam conditio post mortem separata esse debet.

14. *Ut corpora suorum homines luctu prosequantur*, &c. πένθος ἀνθρώπων ἐν σώμασιν αὐτῶν, ὄνομα δὲ ἀνθρώπων οὐκ ἀγαθὸν ἐξαλειφθήσεται] *Luctus hominum in corporibus ipsorum, sed nomen hominum non bonum abolebitur.* Mihi non displicet ut duo membra hujus sententiæ comprehendantur antithesi, ut sunt reddita. Significat enim homines in morte ac funere suorum celebrare memoriam mortuorum, sed eos nihil efficere: nam nomen impiorum unà cum ipsis aut paulò pòst sepultum iri.

16. *Proba vita dies suos habet definitos*, &c. ἀγαθῆς ζωῆς ἀριθμὸς ἡμερῶν] *Bona vitæ numerus dierum*, i. dies ejus sunt numerati, & spatio vel longo vel exiguo definiti: honesta verò nominis fama nullum habet temporis spatium circumscriptum, sed omni posteritatis memoriâ celebratur. Piorum enim etiam mortuorum memoria est sempiterna. Itaq; hoc loco hortatur Sapiens homines ad nominis commendationem consequendam: ea autem optimis vitæ rationibus artibúsque comparatur.

17. *Sapientia occulta, & thesaurus*, &c. σοφία κεκρυμμένη καὶ θησαυρὸς ἀφανὴς, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις;] *Cùm sapientia occultatur & thesaurus abditur, quæ est utilitas in utroque?* Hæc sententia & sequens fuit posita antè vicesimo capite: itaque puto nullum locum hîc habere.

19. *Quamobrem verba mea*, &c. τοιγαροῦν ἐντράπητε ἐπὶ τῷ ῥήματί μου] *Igitur vereamini in verbo meo*, i. doctrinam meam cum verecundia aut reverentia suscipite. Hæc exhortatio est instituta breviter propter sequentem doctrinam, quam de vero Pudore ac Verecundia statim tradit: itaque postulat Sapiens ut audiatur cum ea reverentia quam autoritas sapientiáque optimorum præceptorum monitorúmque meretur.

20. *Neque enim quavis*, &c. οὐ γάρ ἐστι πᾶσαν αἰσχύνην διαφυλάξαι καλὸν] *Neque enim conservare quemvis pudorem pulcrum est.* Est enim vitiosus pudor, verecundiáque non laudabilis: neque omnia in omnibus verenda sunt, sed sunt certa genera vitiorum ac peccatorum quæ pro ratione personarum, locorum, temporum, negotiorum, majorem verecundiam postulant: non quòd non omnia vitia & quæ sunt turpia pudorem offensionémque afferre debeant (est enim Pudor ut custos omnium virtutum, ità omnium vitiorum inimicus) sed Sapiens commodissimè vitiorum genera distinguit, eorúmque circumstantias ostendit, in quibus monet quomodo homines in singulis se gerere debeant. Sunt ὑποκείμενα, i. *res subjectæ*, singulis virtutibus aut vitiis, in quibus ea versantur ac considerantur; aut hujusmodi circumstantiæ, i. rationes personarum, locorum ac temporum, quarum accurata consideratio atque animadversio utilem pudoris ac verecundiæ commonitionem habet. Sunt certa vitia quæ homines suâ turpitudine, alia quæ injuriâ eos lædunt; ut Impudicitia coram parentibus est fœdior, Mendacium coram Principe, Crimen alicujus maleficii coram Judice, Aliquid contra leges commissum coram populo, Injuria socio amicóque illata, Fides violata ei qui se suáque tibi crediderat, Mala gratia relata ei qui de te bene meritus fuerat; quæ singula si ante oculos proponerentur, major verecundia reverentiáque adhiberetur.

22. *Delicti, coram Judice*, &c. καὶ ἀπὸ κριτοῦ καὶ ἄρχοντος περὶ πλημμελείας] *Et à Judice ac magistratu de delicto & peccato*, quod scilicet in crimen judiciúmque vocari potest. πλημμέλεια enim hîc dicitur aliquid *perperàm factum* quod judiciis ac legibus corrigi & vindicari potest; ut cædes, aut aliquid hujusmodi, animadversione ac castigatione dignum. ¶ *Coram cœtu*, &c. ἀπὸ συναγωγῆς καὶ λαοῦ περὶ ἀνομίας] *A congregatione ac populo de iniquitate.* Repetendum semper est verbum suprà in principio sententiæ positum, *Vereamini*, aut *Pudeat vos*. ἀνομία hîc dicitur aliquid *iniquè factum* contra communem populi statum, ut sit quædam injuria publica; quemadmodum ea quâ socius amicúsque afficitur privata est.

24. *Et furti, in loco*, &c. καὶ ἀπὸ τόπου οὗ παροικεῖς, περὶ κλοπῆς] *Et in loco ubi habitas, de furto*; i. cùm locus ad habitandum aut versandum tibi commodatus ac creditus est, est contra fidem quicquam surripere ac compilare. Locus igitur ipse debet admonere, summam abstinentiam præstandam esse. ¶ *Itémque coram Dei*, &c. καὶ ἀπὸ ἀληθείας Θεοῦ καὶ διαθήκης, καὶ ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ᾽ ἄρτοις] *Et à veritate Dei & testamento, & à fixione cubiti in panibus.* Videtur aliquid deesse in primo membro; ut sit *aliquid quod veritati ac federi Dei adversetur.* Alii cum eo conjungunt, *cubito inniti in panibus*: sed Græca clarè ostendunt ea separanda esse; ut hæc sit per se sententia, Contra officium ac pudorem esse cubitum panibus apponere, atque ità te fulcire: quod videtur vitium eorum esse qui cibo saturati, nullam adversùs Deum reverentiam adhibent, nec ullam præstant gratitudinem ac recognitionem. Est enim insolentis ac ingrati, postquam cibo potúque refectus fueris, ità in mensam atque epulas incumbere, beneficiáque Dei tantâ insolentiâ atque impietate commaculare. ¶ *Nè etiam vel dando*, &c. ἀπὸ σκορακισμοῦ λήψεως καὶ δόσεως] *A vituperio* [aut, *opprobrio*] *acceptionis & dationis*: sive *à contumelia infamiáque quæ est in dando & accipiendo.* Neque enim honestum est quævis accipere ab omnibus, aut omnibus dare ac impertire, quemadmodum Aristoteles præcipit de officio Liberalis: Itaque homo prudens ac verecundus neque omnia à quovis accipiet, neque cuivis temere dabit.

25. *Deinde pudeat*, &c. καὶ ἀπὸ ἀσπαζομένων, περὶ σιωπῆς] *Et à salutante, silentii*, i. salutantem non resalutare. Hoc enim est inofficiosum & pudendum, silentiúmque importunum ac turpe, mores agrestes, inhumanos superbósque significans. ¶ *Tum meretricem*, &c. ἀπὸ ὁράσεως γυναικὸς ἑταίρας] *Ab aspectu* [aut, *inspectione*] *mulieris meretricis.* *Aspectum* intelligit impudicum ac libidinosum: itaque hæc personæ qualitas debet hominem pudoris admonere, ejúsque oculos continere. Ità Pericles Sophoclem reprehendit in magistratu commotum pueri formosissimi transeuntis aspectu.

26. *Faciem avertere*, &c. ἀπὸ ἀποστροφῆς προσώπου ἀνθρώπου συγγενοῦς] *Ab aversione faciei* [aut, *vultûs*] *hominis propinqui.* Hoc vitium est eorum qui constituti in aliqua ampliore dignitate & fortuna, genus suum nolunt recognoscere; itaque cum maximo fastu suos propinquos consanguineósque aspernantur. ¶ *Parte suâ aut re datâ*, &c. ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος ἢ δόσεως] *Ab ablatione* [aut, *ereptione*] *partis aut*

aut dationis, i. eripere cuiquam partem suam, aut quod ei datum est.

27. *Ac de muliere*, &c. καὶ ἀπὸ καταvοήσεως γυναικὸς ὑπάνδρου] *Atque ab animadversione* [aut, *consideratione*] *mulieris subviralis*: aut, *subjecta viro*: sive *conjugata*. Hic reverentia conjugii & sanctitas debet omnem impudicum aspectum animique appetitum comprimere. Notum quid Christus Dominus moneat in Euangelio. Conjugem autem mulierem Paulus etiam ὕπανδρον vocat Rom. 7. 2. ¶ *Ad hæc, ancillæ*, &c. ἀπὸ περιεργίας τῆς παιδίσκης αὐτοῦ] *A solicitatione ancillæ ejus*. περιέργεια est *curiosa & non necessaria sedulitas & diligentia in re aliqua*: hic significat improbam cum ancilla alterius familiaritatem & collocutionem non honestam: itaque pro *solicitatione ad stupri consuetudinem* accipitur. Quid enim causæ est ut aliquis satagat cum ancilla alterius? ¶ *Appetere amicos*, &c. ἀπὸ φίλων περὶ λόγων ὀνειδισμοῦ] *Ab amico de sermonibus improperii*: aut, *opprobrii*: i. amicum probrosis ac contumeliosis verbis infamare, ejúsque existimationem lædere ac deformare.

28. *Aut quod donaveris*, &c. καὶ μετὰ τὸ δοῦναι, μὴ ὀνείδιζε] *Et postquam dederis, ne exprobres*. Hic mutavit genus orationis in παραγγελματικόν. Nihil autem est turpius quàm beneficia data exprobrare; quæ meminisse debet qui accepit, non invidiosè commemorare ac objicere qui contulit. Hæc enim est quædam ἀχαριστία quâ omnis beneficii gratia amittitur, cujus hominem ingenuum maximè pudere oportet.

29. *Quódque auditum ab aliis*, &c. καὶ ἀπὸ δευτερώσεως, καὶ λόγου ἀκοῆς] *Et ab iteratione, ac sermone auditus*. Antea etiam usus est verbo δευτεροῦν, quod significat *iterare*, i. quod ex alio audiveris iterum apud alios dicere, atque ità divulgare atque enunciare: quod vitium est hominum linguacium ac futilium, qui linguam non possunt continere. Ità adjungit, καὶ ἀποκαλύψεως περὶ λόγων κρυφίων, *& à revelatione sermonum arcanorum*, i. efferre atque enunciare quæ secretò tibi dicta fuerint.

CASTELLIO.

3. *Ne formida mortis fatum: memento & majores & minores tuos*] Moriendum omnibus.

16. *Ergò in eis quæ dicam erubescite: nam quovis quidem pudore teneri non est honestum: nec ubique probatur fides*] Sunt quædam in quibus verecundus esse sine perfidia non possis, quæ cap. sequenti dicentur.

23. *Propter Divinam federis veritatem*] Legis, quæ furari vetat.

24. *Pudeat & panibus inniti cubito*] Hoc in mensa dedecet.

DRUSIUS.

1. *Quàm amara est tui memoria*] Πικρὸν *amarum, acerbum*: cujus contrarium καλὸν v. 3. *bonum, suave, jocundum*. Seneca,

O vita misero longa, felici brevis.

3. *Bonum est judicium tuum*] Idem Seneca epist. 116.

Aut dives opto vivere aut pauper mori.

¶ *Viribus destituto*] MS. ἐλαττουμένῳ ἐν ἰσχύι.

6. *Istud enim judicium*] Alibi τοῦτο τὸ κρίμα, & in MS. τοῦτο κρίμα. Ego adjeci τὸ ex C. utroque Camerarii & Bibliis Roberti. Legitur etiam πάσῃ σαρκὶ παρὰ Κυρίου.

7. *Apud inferos*] Ἐν ᾅδου, sub. οἰκίᾳ, *in Orci*, sc. *domo*. Sicut dicimus *ad Cereris*, *fanum* subaudientes.

8. *Liberi abominabiles*] Τέκνα βδελυκτά. Sic est in A. B. R. Alibi βδελυρά, & in MS. βδέλυγμα.

9. *Assiduè adest*] In nonnullis exempl. ἐνδελεχίζει.

11. *Qui reliquistis legem Dei excelsi*] Alibi νόμον ὑψίστου & in MS. ἐγκαταλείποντες.

12. *Si multi fueritis, ad interitum eritis*] Pars ista deest libris melioribus, etiam MS. & rectè, meo judicio. Nam cùm duo membra sequantur, hoc tertium redundare videtur. Sanè versus hujus libri ferè bimembres sunt.

13. *Ex maledictione*] Ἀπὸ κατάρας abest quibusdam libris, sed legitur in A. B. R. tum etiam in L. V. In MS. autem totum hoc membrum desideratur.

14. *Nomen autem peccatorum non bonum*] In MS. ἁμαρτωλῶν οὐκ ἀγαθόν, & aliis quibusdam impressis ὄνομα δὲ ἀσεβῶν, &c. L. V. *nomen autem impiorum delebitur*, i. ἀνηφθήσεται.

16. *Bona vita numero dierum finitur*] Sensum expressi. Græca sonant è verbo, *Bona vita numerus dierum*, i. certo numero dierum constat. ¶ *In seculum*] Alibi εἰς αἰῶνας, *in secula*.

18. *Sapientia abscondita*] In textu nostro est σοφία δὲ, nempe ex A. B. R. Quibus concinit exemplar MS. Vetus autem Int. *Sapientia enim abscondita*, σοφία γάρ.

20. *Erubescite*] Ἐντράπητε. Sic ediderunt A. B. R. cum MS. nec aliter Biblia Roberti. In cæteris est ἐντραπήσεται, i. *erubescet*, sive *verecundiâ commovebitur*. ¶ *In fide*] באמונה, quod reddi potest *in veritate*. Nam אמונה utrumque significat. ¶ *Non omnia omnibus*] MS. ἐν πάντασιν.

24. *Supra panes*] Ἐπ' ἄρτοις habent omnes codices præter A. & B. qui ἐπ' ἄρτους ediderunt, in casu quarto.

25. *Ob repulsionem*] MS. καὶ ἀπὸ σκορπισμοῦ *& ob repulsionem*. ¶ *Propter salutantes*] Si videlicet salutantes non resalutaveris. Partim librorum ἀπὸ ἀσπαζομένου *propter salutantem*. L. V. *à salutantibus de silentio*.

26. *Ob aspectum*] MS. καὶ ἀπὸ ὁράσεως. Quod autem sequitur γυναικὸς ἑταίρας, per ea verba *meretricem* significat, quam suprà 9. 3. γυναῖκα ἑταιριζομένην vocat. ¶ *Vultum cognati*] Biblia Roberti ἀνθρώπου συγγενοῦς. Utrumque Camerarii exemplar unà cum Toletano ἀνθρώπου εὐγενοῦς *hominis generosi*. Nostra lectio habetur in A. B. R. item in MS. & L. V.

28. *Ancillæ ipsius*] Quædam exemplaria καὶ παιδίσκης, alia τῆς παιδίσκης αὐτοῦ. In A. B. R. παιδίσκης αὐτοῦ. Sententia poscit ut legamus αὐτῆς pro αὐτοῦ: nam refertur ad *maritam mulierem*. Itaque Int. V. reddit, *Et nè scruteris ancillam ejus*, i. παιδίσκης αὐτῆς· quomodo sanè legitur in MS. Heid. Camerarius annotat alibi esse παιδίσκης σαυτοῦ *ancillæ tuæ*: quam lectionem valde probo. ¶ *Ne steteris*] Partim librorum μὴ ἐπιστῇς & mox in MS. ἐπὶ κοίτην αὐτοῦ quod mendum esse non dubito.

29. *Propter amicum*] Interpretatus sum diversam lectionem ἀπὸ φίλου, cùm in textu nostro esset ἀπὸ φίλων. Quæ lectio est trium librorum A. B. R. Sic immediatè pòst, ubi nos edidimus περὶ λόγων, MS. habet περὶ λόγου. ¶ *Verborum exprobrationes*] i. Exprobrationum sive conviciorum. Sic *verba cantici*, &c. Vide observ. meas.

GROTIUS.

1. *O Mors, quàm amara est memoria tua*] Κατάσχεσις pro *tui cogitatio*. Vide suprà 24. 28. ¶ *Homini pacem habenti in substantiis suis*] Εἰρηνεύοντι. Id verò more Hebræo significat *feliciter agenti*.

2. *Viro quieto*] Bene vertit ἀπερισπάστῳ. Nam περισπᾶσθαι inter alia est *negotiis distrahi*. ¶ *Et cujus viæ directæ sunt in omnibus*] *Cui cuncta succedunt prosperè*. Id enim est εὐοδοῦσθαι. ¶ *Et adhuc volenti accipere cibum*] i. Cui appetitus nondum prostratus jacet. Vide Eccles. 12. 5. Menander,

Ὅταν ὁ γέρων τις εὔξηται τι τὸν βίον,
Οὐδ' ἂν τὸ θνήσκειν δεινὸν ἀλλ' ἐν τῷ καλῶς,
Ἑκάστῳ αὐτῶν τὴν ἀνάγκασιν φέρει.

3. *O mors, bonum est judicium tuum*] Jus quo in homines uteris. Vide suprà 38. 23. ¶ *Homini indigenti, & qui minoratur viribus*] Cui vires deficiunt. Singula membra singulis modò dictis opponuntur.

4. *Defecto ætate*] Decrepito: id enim est ἐσχατογήρῳ. Habes hanc vocem & infrà 42. 8. ¶ *Et cui de omnibus cura est*] *Qui in omnibus rebus agendis ipse occupatur*, i. alios non habet qui eum sublevent. ¶ *Et incredibili qui perdit patientiam*] Καὶ ἀπειθοῦντι καὶ ἀπολωλεκότι τὴν ὑπομονήν, i. *ei qui non credit se sanitatem recuperare posse, atque ultrà vitæ incommoda perferre non potest*. Menander,

——— ἀλλὰ τὸν ἀποθνήσκειν ὅτῳ
Ζῆν μὴ πάρεστιν ὡς βούλεται.

5. *Noli metuere judicium mortis*] Legem illam,
Quod natum est poterit mori.

¶ *Memento qua ante te fuerunt, & qua superventura sunt tibi*] Ut neutra sumpsit quæ per masculinum rectiùs transferas, hoc sensu, *Cogita eos qui ante te fuerunt, & post venturos*, omnes nempe eidem legi subjectos fuisse & fore. ¶ *Hoc judicium à Domino omni carni*] Euripides,

Βροτοῖς ἅπασι καὶ θανεῖν ὀφείλεται.

Aristophanes,

Τὸ γὰρ φοβεῖσθαι τὸν θάνατον λῆρος πολύς·
Πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τοῦτ' ὀφείλεται παθεῖν.

6. *Et quod superveniet tibi in beneplacito Altissimi*] Cur recusas quod Deo placet? χρὴ τὸ μόρσιμον φέρειν. ¶ *Sive decem, sive centum, sive mille anni: non est enim in inferno accusatio vitæ*] Illud *enim* in Græco non est, & sine eo sensus meliùs cohæret: Non exprobrabitur tibi apud Manes quòd parùm aut diu vixeris.

8. *Filii abominationum fiunt filii peccatorum*] Gr. *Execrabiles fiunt filii peccatorum.* Non consistunt exempla ubi incipiunt.

Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

¶ *Et qui conversantur secus domos impiorum*] *Et sunt conversantes in vicinia impiorum.* Parùm distant flagitiosi à manifestè impiis. παροικία hoc loco est *vicinia*, ut Psal. 55. 15. & apud Græcos sæpe.

9. *Filiorum peccatorum periet hereditas*] *Malè parta malè dilabuntur.* ¶ *Et cum semine illorum assiduitas opprobrii*] *Permanet opprobrium.*

Τοῦ δέ τ' ἀμαυροτέρη γενεὴ μετόπισθε λέλειπται,

ait hoc ipsum argumentum tractans Hesiodus.

10. *De patre impio queruntur filii, quoniam propter illum sunt in opprobrio*] Etiam liberis non malis sæpe exprobratur parentum impietas.

Δουλοῖ γὰρ ἄνδρα, κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ,
Ὅταν ξυνειδῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά,

ait in Hippolyto Euripides.

12. *Et si nati fueritis, in maledictione nascemini*] Secutus est lectionem vitiosam. Vera est, Ἐὰν γὰρ πληθυνθῆτε, εἰς ἀπώλειαν γεννήσεσθε· καὶ ἐὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μερισθήσεσθε· deinde aliquis illud πληθυνθῆτε, quod est obscurius, exposuit per γεννηθῆτε. Quidam & pro ἀπώλειαν scripsere pari sensu κατάραν· sed commodissima est quam posuimus lectio. Sensus autem, *Si soboles fuerit vobis, genueritis ad exitium* liberos: *ubi moriemini, exsecrandis annumerabimini.*

13. *Omnia quæ de terra sunt in terram convertentur: sic impii à maledicto in perditionem*] Gr. *Sic impii in exitium*: i. Sicut terra terræ debetur, ità malis mala:

Εἰ δεῖν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ,

ait Sophocles Ajace Locro.

14. *Luctus hominum in corpore ipsorum*] Multi quidem lugent eos, cùm corpus sepelitur. ¶ *Nomen autem impiorum delebitur*] Gr. *Attamen nomen hominum non bonorum delebitur.* Nam οὐκ ἀγαθῶν legendum, non οὐκ ἀγαθόν. Et quod in quibusdam est ἁμαρτωλῶν, ex glossemate in textum malè irrepsit.

15. *Curam habe de bono nomine*] Bene *bono* addidit Interpres, ut planior esset sensus. ¶ *Hoc enim magis permanebit tibi quàm mille thesauri pretiosi & magni*] Gr. *Quàm mille thesauri magni ex auro.* Græca est sententia,

Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν θέλε.

Ovidii verò,

Omnia si perdas, famam servare memento.

16. *Bona vita numerus dierum*] Vita quantumvis bona ac commoda non diu durat: dies ejus facilè numerari possunt. ¶ *Bonum autem nomen permanebit in avum*] In multa secula. Exemplo sit illud Euripidis in Hippolyto.

Ὦ μάκαρ, οἵας ἔλαχες τιμάς,
Ἱππόλυθ' ἥρως, διὰ σωφροσύνην.
Οὔποτε θνητοῖς ἀρετῆς ἄλλη
Δύναμις μείζων.

Ἦλθε γὰρ ἢ πρόσθεν ἢ μετόπισθεν
Τῆς εὐσεβείης ἡ χάρις ἐσθλή.

17. *Disciplinam in pace conservate, filii*] *In rebus prosperis.* Tunc enim maximè opus prudentià. ¶ *Sapientia enim abscondita & thesaurus invisus, qua utilitas in utrisque?*] Rursus recti pro obliquo. Sensus enim, *Qua utilitas in his duabus rebus, in sapientia latente, aut in thesauro inaspicuo?* Habuimus eandem sententiam suprà 20. 32. Sic & apud alios collectores eædem sæpe sententiæ sub diversis ponuntur titulis.

18. *Melior est homo qui abscondit stultitiam suam quàm homo qui abscondit sapientiam suam*] Et hoc habuimus suprà 20. 33.

19. *Veruntamen reveremini in his quæ procedunt de ore meo*] *Igitur veremini de iis quæ dicam.* Legendum enim ἐντρέπεσθε, ut in Sixtina; pro quo malè in aliis ἐντραπήσεσθε.

20. *Non est enim bonum omnem reverentiam observare*] *Omnem pudorem vitare.* Nam sic διαφυλάττειν sumitur Prov. 6. 24, & alibi. Sensus idem qui suprà 4 25. ¶ *Et non omnia omnibus bene placent in fide*] In Græco legitur quidem, καὶ οὐ πάντα τοῖς πᾶσιν ἐν πίστει εὐδοκιμεῖται. Sed legendum puto πᾶσιν ἀπιστεῖν. Non est laudabile nulli credere. Sicut pudor quidam bonus, sic & credulitas, si ità loqui licet.

Αἱ πίστεις γὰρ ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας.

Quod generaliter dixerat, exemplis quibusdam explicat; & primùm in quibus rebus pudor sit laudabilis; additurus deinde ubi noceat.

21. *Erubescite à patre & matre de fornicatione*] Apud eos obscœna loqui aut facere. ¶ *Et à præsidente & potente de mendacio*] Mendacia tunc maximè cavenda sunt ubi cum Magistratu res est. Quod Terentius dicit,

Nam qui mentiri aut fallere insistuit patrem
Aut matrem, tantò magis audebit cæteros;

idem ad publicos parentes non minùs rectè aptes. ἐν ἀγορᾷ ἀψευδεῖν, lex erat Græca.

22. *A principe & à judice de delicto*] Nam quæ clàm fiunt fortè pœnam evadunt; quæ autem coram Rege aut Judicum aliquo, ut manifesta, statim puniri solent. ¶ *A synagoga & à plebe de iniquitate*] *Synagogam* hîc intellige συνέδριον τὸ μέγα, & ἀνομίαν *seditionem.* Statim enim opprimêris aut à Senatûs apparitoribus, aut ab ipsa multitudine.

23. *A socio & amico de injustitia*] Nam & amicitiam & societatem eo modo dirimes. ¶ *Et de loco in quo habitas de furto*] Congruenter præcedentibus dici debuit *à loco in quo habitas*, nempe tanquam incola. Si ibi fureris, statim sine venia ejicieris finibus; nisi quid etiam pejus tibi eveniat.

Ξεῖνος πάροικος, τοὺς ξενοδόχους αἴδευ.

24. *De veritate Dei & testamento*] Legitur quidem in Græco, ἀπὸ ἀληθείας Θεοῦ καὶ διαθήκης· sed legendum putem, ἀπὸ λήθης Θεοῦ καὶ διαθήκης. *Pudeat te Dei aut Legis ejus oblivisci.* ¶ *De discubitu in panibus*] Puto scripsisse Interpretem *de decubitu*, & *decubitûs* voce intellexisse τὸ πῆξιν ἀγκῶνος, ut in Græco est. *Pudeat te cubitum mensæ imponere.* ¶ *Et ab obfuscatione dati & accepti*] *A fraude in contractibus.* σκορπισμὸς inter alia à Græcis exponitur ἀπάτη. Quod Græci unâ voce dicunt συνάλλαγμα, & Latini *contractum*, id hic Scriptor more Hellenistico dicit δόσιν καὶ λῆψιν 42. 7.

25, 26. *A salutantibus de silentio*] *Pudeat te non resalutare salutantem.* ¶ *A respectu mulieris fornicariæ*] *Meretricem invisere pudeat.* Id enim hîc ὅρασις. ¶ *Et ab aversione vultûs cognati*] Bene legit συγγενοῦς, ut est in Sixtina, non, ut in aliis, συγγενεῖς. *Pudeat te aversari propinquorum preces.* Hoc explicans quidam margini adscripserat, *Ne avertas faciem à proximo tuo:* quod in Latinum textum penetravit, cùm in Græco non sit. ¶ *Et ab auferendo partem, & non restituendo*] Gr. *Ab ablatione partis & dationis:* ubi est ἢν διαδοῦναι, pro *partis dandæ.* Si de publico aut communi aliquid distribuere jussus sis, pudeat te ullam partem indè subtrahere.

27. Ne

27. *Nè respicias mulierem alieni viri*] Gr. Ἀπὸ καταvοήσεως γυναικὸς ὑπάνδρου. *Pudeat te familiarem esse nuptæ alterius*: id enim suspiciones & rumores non bonos solet excitare. ¶ *Et nè scruteris ancillam ejus, neque steteris ad lectum ejus*] Græca lectio nonnihil variat: sed optima lectio est, ἀπὸ περιεργίας παιδίσκης· καὶ μὴ ἐπιστῇς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτῆς, *Pudeat te curiosè (oculis devorantibus,* ut Martialis loquitur) *aspicere ancillam alienam, aut etiam propè ad locum ubi cubat accedere.* Nimirum quia facilè dominus eo offendi posset.

28. *Ab amicis de sermonibus improperii*] *Pudeat te amico probra ingerere.* ¶ *Et cùm dederis nè improperes*] Aut *exprobrare data.* Vide suprà 18. 18. & 20. 15. & 22. 25. 27.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μβ'.

1 ἈΠὸ δευτερώσεως καὶ λόγου ἀκοῆς, καὶ ἀπὸ ἀποκαλύψεων [καλύψεως] λόγων κρυφίων. 2. Καὶ ἔσῃ αἰσχυντηρὸς ἀληθινῶς, [ἀληθινὸς] καὶ εὑρίσκων χάριν ἔναντι παντὸς ἀνθρώπου.

3. Μὴ περὶ τούτων αἰσχυνθῇς, καὶ μὴ λάβῃς πρόσωπον τοῦ ἁμαρτάνειν·

4. Περὶ νόμου ὑψίστου καὶ διαθήκης· καὶ περὶ κρίματος δικαιῶσαι τὸν ἀσεβῆ.

5. Περὶ λόγου κοινωνοῦ [κοινωνῶν C. A.] ὁδοιπόρων, καὶ περὶ δόσεως [καὶ] κληρονομίας ἑταίρων. [ἑτέρων]

6. Περὶ ἀκριβείας ζυγοῦ καὶ σταθμιῶν, [σταθμῶν καὶ] [καὶ] περὶ κτήσεως πολλῶν καὶ ὀλίγων.

7. Περὶ ἀδιαφόρου πράσεως [καὶ] ἐμπόρων, καὶ περὶ παιδείας τέκνων πολλῆς, καὶ οἰκέτῃ πονηρῷ πλευρὰν αἱμάξαι.

8. Ἐπὶ γυναικὶ πονηρᾷ καλὸν σφραγίς· καὶ ὅπου χεῖρες πολλαί, κλεῖσον.

9. Ὃ ἐὰν [καὶ ἐὰν] παραδίδως, ἐν ἀριθμῷ καὶ σταθμῷ, καὶ δόσις καὶ λῆψις παντὶ [δῶσις καὶ λῆψη πάντα] ἐν γραφῇ.

10. Περὶ παιδείας ἀνοήτου καὶ μωροῦ, καὶ ἐσχατογήρου κρινομένου πρὸς νέους.

11. Καὶ ἔσῃ πεπαιδευμένος ἀληθινῶς, καὶ δεδοκιμασμένος ἔναντι παντὸς ζῶντος.

12. Θυγάτηρ πατρὶ ἀπόκρυφος ἀγρυπνία, καὶ ἡ μέριμνα αὐτῆς ἀφιστᾷ ὕπνον.

13. Ἐν νεότητι αὐτῆς μήποτε παρακμάσῃ, καὶ συνῳκηκυῖα [ἐρωκηκυῖα] μήποτε μισηθῇ.

14. Ἐν παρθενίᾳ μήποτε βεβηλωθῇ, καὶ ἐν τοῖς πατρικοῖς αὐτῆς ἔγκυος [ἔγγυος] γένηται.

15. Μετὰ ἀνδρὸς οὖσα μήποτε παραβῇ· καὶ συνῳκηκυῖα μήποτε στειρώσῃ.

16. Ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ στερέωσον φυλακήν, μήποτε ποιήσῃ [σε] ἐπίχαρμα ἐχθροῖς [C. A.] σε.

17. Λαλιὰν ἐν πόλει, καὶ ἔκκλητον [ἔγκλητον] λαοῦ καὶ καταισχύνῃ σε ἐν πλήθει πολλῶν. [λαοῦ]

18. Παντὶ ἀνθρώπῳ μὴ ἔμβλεπε ἐν κάλλει, καὶ ἐν μέσῳ γυναικῶν μὴ συνέδρευε. [ἐνέδρευε]

19. Ἀπὸ γὰρ ἱματίων ἐκπορεύεται σής, καὶ ἀπὸ γυναικὸς πονηρία γυναικός.

20. Κρείσσων πονηρία ἀνδρὸς ἢ ἀγαθοποιὸς γυνή, καὶ γυνὴ καταισχύνουσα εἰς ὀνειδισμόν.

21. Μνησθήσομαι δὴ τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι.

22. Ἐν λόγοις Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ.

23. Ἥλιος φωτίζων κατὰ πᾶν ἐπέβλεψε, καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ [κυρίου] πλῆρες τὸ ἔργον αὐτοῦ.

24. Οὐκ ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις Κύριος ἐκδιηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ.

25. Ἃ ἐστερέωσε Κύριος ὁ παντοκράτωρ, στηριχθῆναι ἐν δόξῃ αὐτοῦ τὸ πᾶν.

26. Ἄβυσσον καὶ καρδίαν ἐξίχνευσε, καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη.

27. Ἔγνω γὰρ ὁ Κύριος [ὕψιστος] πᾶσαν εἴδησιν, καὶ ἐνέβλεψεν [ἐπέβλεψεν] εἰς σημεῖον αἰῶνος.

28. Ἀπαγγέλλων τὰ παρεληλυθότα καὶ ἐπεσόμενα, καὶ ἀποκαλύπτων ἴχνη ἀποκρύφων.

29. Οὐ παρῆλθεν αὐτὸν πᾶν διανόημα, οὐκ ἐκρύβη ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲ εἷς λόγος.

30. Τὰ μεγαλεῖα τῆς σοφίας αὐτοῦ ἐκόσμησε, καὶ ἕως ἐστὶ πρὸ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα.

31. Οὔτε προσετέθη οὔτε ἠλαττώθη, καὶ οὐδὲ προσεδεήθη [οὐ προσεδ.] οὐδενὸς συμβούλου.

32. Ὡς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπιθυμητά· καὶ ὡς σπινθῆρος [σπινθηρὰς] ἐστὶ θεωρῆσαι.

33. Πάντα ταῦτα ζῇ καὶ μένει εἰς τὸν αἰῶνα, ἐν πάσαις χρείαις, καὶ πάντα ὑπακούει.

34. Πάντα δισσά, ἓν κατέναντι τοῦ ἑνός, καὶ οὐκ ἐποίησεν οὐδὲν ἐλλεῖπον.

35. Ἓν τοῦ ἑνὸς ἐστερέωσε τὰ ἀγαθά, καὶ τίς πλησθήσεται ὁρῶν δόξαν αὐτοῦ;

1 ΚΑΙ' ἀπὸ δευτερ. καὶ λόγου ἀκοῆς, καὶ ἀποκαλύψεως περὶ λ] Co. Ἀπὸ δευτερώσ. καὶ λόγου ἀκοῆς, [λόγου καὶ ἀκοῆς C.A.] καὶ ἀπὸ ἀποκαλύψεων λόγων R. Al.

2. Ἐναντίον παντὸς] E.

5. Δόσεως κληρονομίας] R. Co. Al. δόσεως καὶ κληρον. C. A.

6. Σταθμιῶν] R. Al. σταθμῶν Co.

7. Περὶ ἀδιαφόρου πράσεως. καὶ ἐμπόρων] R. Al. περὶ διαφόρου πράσεως ἐμπόρων Co. alibi ἀδιαφθόρου πράσεως I.

9. Ἐὰν παραδιδῷς] Co. Ὃ ἐὰν παραδίδως R. Al. ¶ Παντὶ] R. Al. πάντα Co. δόσις καὶ λῆψις πάντα C. A.

10. Πρὸς νέους] R. Al. Co. περὶ πορνείας C. A.

11. Ἀληθινῶς] Al. ἀληθινὸς Co.

15. Στειρώσῃ] R. B. alt. στερεωθῇ Co. In Al. Ar. B. πηρώσῃ vitiosè.

16. Σὲ] Abest à C. A. σου à Co. Al.

18. Ἔγκλητον] C.A. quod non displicet. Ἔγκλητος *culpandus, reprehensione dignus.* Orig. lib. 2 contra Cels. p. 16. cui opponitur ἀνέγκλητος Tit. 1. 7. ¶ Πολλῶν] R. Al. Co. λαοῦ C. A. & vetus Interpr.

19. Posterius γυναικὸς in Al. atque indè impressis non legitur.

23. Καὶ ἥλιος φ. κ. πάντα] Co. ἥλιος φ. κ. πᾶν R. Al. ¶ Αὐτοῦ] Al. Κυρίου Co. E.

27. Κύριος] Al. ὕψιστος Co. ¶ Σημεῖον] R. Al. σημεῖα Co. ¶ Αἰώνιον] E.

28. Ἐπεσόμενα] R. Al. τὰ ἐσόμενα Co.

29. Οὔτ' ἐκρύβη] E.

30. Τῆς σοφίας] R. Al. διὰ τῆς σοφίας Co. ¶ Καὶ ἕως ἐστὶ] R. Al. ὅς ἐστι Co.

31. Καὶ οὐδὲ προσεδ.] R. Al. Co.

32. Ὡς σπινθῆρος] R. Al. ἕως σπινθῆρος Co.

35. Αὐτοῦ] R. Al. E. Θεοῦ Co.

BADVELLUS.

1. *IN his autem nè des,* &c. μὴ περὶ τούτων αἰσχυνθῇς, καὶ μὴ λάβῃς πρόσωπον τοῦ ἁμαρτάνειν] *In his* [aut, *De his,* quæ scilicet sequuntur] *nè verearis,* [aut *ullo pudore afficiaris*] *neque personam accipias ut pecces.* In superiore capite ostendit quis sit verus laudabilísque pudor, & quibus in rebus suscipiendus. In hoc docet quis sit vitiosus ac perniciosus, quibúsque in rebus abjiciendus.

2. *Aut in eo judicio,* &c. καὶ περὶ κρίματος δικαιῶσαι τὸν ἀσεβῆ] *Et in judicio justificare pium.* Legitur & ἀσεβῆ *impium.*

pium. Verbum in principio positum, ex quo sequentia dependent, est repetendum, *Nè verearis*, aut *Nè pudore ratione que persona movearis, atque impediaris quominus in judicio sententiam pronuncies secundùm pium, ejúsque causam & innocentiam defendas, & contrà impium condemnes.* Qui personæ reverentiâ & gratiâ moventur, solent secùs facere, bonos oppugnare ac opprimere, & improbos defendere.

3. *Cum sociis & viatores*, &c. περὶ λόγε κοινωνοῦ καὶ ὁδοιπόρων] *In sermone socii ac viatorum.* Cùm est cognoscenda causa hominis conjuncti & alieni, uterque est audiendus: tum personæ diversa ratio, & gratia alterius & amicitia non debet impedire quominus nos æquos auditores judicésque præbeamus, ac utrumque ex æquo audiamus; nec esse debemus studio in hunc quàm illum propensiores: itaque in hujusmodi causa non debes vereri amicum aut socium tuum. ¶ *Aut cùm hereditas*, &c. καὶ περὶ δόσεως κληρονομίας ἑταίρων] *Et in datione hereditatis amicorum:* aut, *sociorum*, i. coheredum, qui ejusdem hereditatis sunt participes. Ad eam dividendam dispertiendámque summa æquitas sine ulla gratiæ varietate est adhibenda, ut unicuique tribuatur quod suum est.

4. *In adæquanda*, &c. καὶ ἀκριβείας ζυγῦ καὶ σαθμῶν, περὶ κτήσεως πολλῶν καὶ ὀλίγων] *Et exactâ* [sive, *exquisitâ*] *ratione statera ac ponderum, in acquisitione multorum & paucorum.* Dimensio ponderatióque rerum, tum comparatio atque acquisitio summam æquitatem postulat: quæ nullo modo adhiberi potest, si gratiâ aliquâ personæque ratione varietur, ut plus aut minus huic quàm illi tribuatur.

5. *In æquabili venditione*, &c. περὶ ἀδιαφόρε πράσεως ἐμπόρων] *In indifferente venditione mercatorum*, i. quæ fit æquabilis nec varia: cujus ratio non fit diversa, ut res venales pluris minorísve vendantur. Quædam exemplaria habent διαφόρε *differente*, i. controversâ in litéque positâ venditione: quam lectionem, si placet, sequi poteris: ut cùm hujusmodi controversiæ inter mercatores de rebus venditis emptísque existunt, in hoc etiam genere accuratissima ratio conservetur omnis expers gratiæ ac verecundiæ. ¶ *In crebra liberorum castigatione*, &c. περὶ παιδείας τέκνων πολλῆς, καὶ οἰκέτῃ πονηρῷ πλευρὰν αἱμάξαι] *In disciplina liberorum multa, & servo pravo latus cruentare.* Disciplina & castigatio requirit æquabilem severitatem, quæ adhiberi non potest, si gratiâ, ratione personæ, aut verecundiâ impediatur. Pudor hîc plus obesse quàm prodesse solet. Legimus antea in hoc autore quo jure & conditione servi olim haberentur.

6. *In sera mulieri*, &c. ἐπὶ γυναικὶ πονηρᾷ καλὸν σφραγὶς καὶ ὅπου χεῖρες πολλαὶ, κλεῖσον] *Super mulierem nequam bonum signaculum: & ubi manus multa, claude.* Hîc mutata est constructio ex infinitivo in imperativum, nè similitudo orationis tædium afferat. Nam omnes hæ sententiæ sunt referendæ ad verbum initio positum, *Nè verearis.* Significat autem hæc sententia, Improbæ infideliique uxori nihil esse credendum, sed omnia ei claudenda atque obsignanda. Est autem hæc misera vitæ consuetudo & conditio, ut ea quæ socia vitæ atque omnium particeps bonorum esse debebat, à communione eorum itâ excludatur ut ei omnia claudenda sint. Hujus incommoditatis, illius improbitas atque infidelitas est in causa. Per *manus multas* significat multitudinem eorum qui in aliqua domo & familia prompti sunt ad accipiendum furandúmque: cujusmodi sunt servi furaces, quibus res etiam clausæ atque obsignatæ patent.

7. *Omniáque dando*, &c. καὶ δόσις καὶ λῆψις, πάντα ἐν γραφῇ] *Et datio & acceptio, omnia in scriptura*, i. scripto testata ad majorem cautionem ac certitudinem. Ob hanc causam syngraphæ, chirographa, schedulæ, cæteráque testimonia aut propriâ aut alterius manu scripta sunt instituta, ut in consuetudine vitæ res tutiùs & dari & accipi possint. Hîc pudor sæpe & multùm officit.

9. *Filia patri vigilia*, &c. θυγάτηρ πατρὶ ἀπόκρυφος ἀγρυπνία] *Filia patri occulta vigilia*, i. interior cura & solicitudo, quæ illum quiescere non sinit. Multiplicem enim & anxiam proponit patris cogitationem curámque de filia jam grandi ac nubili, nè aut innupta aut nupta aliquid faciat patiatúrve quod cum aliqua infamia aut molestia conjunctum sit. ¶ *Nè aut in juventute*, &c. καὶ ἐν νεότητι αὐτῆς μήποτε παρακμάσῃ] *Et in juventute ejus nè fortè excedat florem*, scilicet ætatis: ut metuendum sit nè, si maneat innupta ultra annos florentis ætatis, forma ejus deflorescat exolescátque unà cum ætate, atque ob hanc causam maritum non facilè reperiat. Paulus 1 Cor. 7. 36. vocat etiam virginem ὑπέρακμον, *quæ jam est egressa annos florentis ætatis.* Est enim ἀκμὴ *vigor* aut *flos ætatis*, in quo est summa pulcritudo. παρακμάζειν aut ὑπερακμάζειν significat *illud tempus egredi.* Arbitrantur autem homines ἀσχημονεῖν (ut ait ibidem Paulus) i. *indecorum esse*, cùm virgines ad eam tam grandem ætatem innuptæ asservantur. ¶ *Aut in conjugio*, &c. καὶ συνῳκηκυῖα μή ποτε μισηθῇ] *Et cohabitans* [i. vivens in matrimonio cum marito] *nè fortè odiosa sit:* sive, *viro suo ingrata*, ut ei non placeat. Propter quam causam mulieres repudiabantur sub lege Mosis, cùm aliquid videbatur in moribus uxoris quod non placebat. Itaque hæc secunda est causa solicitudinis paternæ, filia invenusta ingratáque viro in conjugio.

10. *Nè aut stupro polluatur*, &c. ἐν παρθενίᾳ μήποτε βεβηλωθῇ, καὶ ἐν τοῖς πατρικοῖς αὐτῆς ἔγκυος γένηται] *Nè in virginitate sua polluatur*, [*stuproque corrumpatur*] *& in paternis suis gravida fiat.* Hæc est tertia solicitudinis causa, flagitium in virginitate commissum. ¶ *Aut conjuncta viro*, &c. καὶ μετ' ἀνδρὸς οὖσα μήποτε παραβῇ] *Et cum viro existens nequando transgrediatur*, legem scilicet fidémque conjugii adulterando. Est enim Adulterium transgressio violatióque conjugii, cujus fidem Deus sanctissimè servari vult. Hæc est quarta causa maximi periculi ac dedecoris plena. Cui subjicitur quinta, filiæ sterilitas cum opprobrio conjuncta.

11. *Filia inverecunda firmam*, &c. ἐπὶ θυγατρὶ ἀδιατρέπτῳ στερέωσον φυλακὴν, μήποτε ποιήσῃ σε ἐπίχαρμα τοῖς ἐχθροῖς] *Super filiam immodestam* [aut, *impudentem*] *firma custodiam, nè te ludibrium faciat inimicis.* Suprà 26. 13. hanc sententiam posuit, quam nunc non alieno loco repetit. Nam postquam proposuit incommoda & pericula quæ ex filia possunt accidere, nunc hortatur patres ad diligentem gravémque educationem ac disciplinam. ¶ *Fabulam civitati*, &c. λαλιὰν ἐν πόλει, καὶ ἔκκλητον λαῷ, καὶ καταισχύνῃ σε ἐν πλήθει πολλῶν] *Loquelam* [aut, *sermonem*] *in civitate*, [repete verbum *faciat*] *& vocatum populi, & confundat te in turba multorum. Vocatus populi* dicitur qui infami ac probroso aliquo nomine convitióque appellatur à populo; ut *pater filiarum impudicarum atque adulterarum*, aut alio contumelioso nomine.

12. *Nè contempleris quenquam*, &c. παντὶ ἀνθρώπῳ μὴ ἔμβλεπε ἐν κάλλει, καὶ ἐν μέσῳ γυναικῶν μὴ συνέδρευε] *Omnem hominem nè intuearis in pulcritudine*, [i. propter pulcritudinem] *neque in medio mulierum consideas.* Hîc prohibet impudicum aspectum, consessúmque muliebrem, qui γυναικῶν appellatur. Oculi debent esse casti atque ab omni libidine puri, tam virorum quàm mulierum; consuetudo etiam honesta, quæ omni criminis suspicione careat.

13. *Nam ut tinea nascitur*, &c. ἀπὸ γὰρ ἱματίων ἐκπορεύεται σὴς, καὶ ἀπὸ γυναικὸς πονηρία γυναικός] *A vestimentis enim procedit tinea, & à muliere pravitas mulieris.* Non loquitur absolutè de omnibus mulieribus, ut in genere eum sexum vituperet, quem Deus vult à nobis diligi, foveri, ornari; sed de improbis mulieribus, in primísque de iis quæ commendationem formæ ac venustatem habent fallacem. Neque forma est per se spectanda, sed mores considerandi probi ac modesti; cum quibus elegantia formæ conjuncta, est amplectenda & amanda. Solomon in Proverbiis aliquot locis monet ut hujusmodi mulieres quæ benignitatem ac suavitatem præ se ferunt, quæ sermonem suum molliunt, caveantur. Sunt enim illectrices ac fallaces. Sed de his plura suprà c. 25.

15. *Equidem memorabo*, &c. μνησθήσομαι δὴ τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι] *Commemorabo igitur opera Domini, & quæ vidi enarrabo.* Est μετάβασις, in qua à sententiis jam traditis ad aliud genus transit: in quo docet quæ & quanta sit Dei tum potentia tum sapientia, quæ in operibus ejus ac rebus conditis cernitur. His enim duobus majestas

majestas ejus Divinitásque perspicitur, atque ab omnibus idolis discernitur.

18. *Abyssum & cor*, &c. ἄβυσσον καὶ καρδίαν ἐξίχνευσε, καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη] *Profundum & cor investigavit, & astutias* [aut, *vafrities*] *eorum intellexit:* aut, *consideravit.* Hoc Dei proprium est ut sit καρδιογνώστης *cognitor cordium.* Itaque cùm sit duplex vis in Deo majestatis ejus index, una δυνάμεως, altera γνώσεως *cognitionis ac scientiæ*, de hac nunc agitur. Eáque in tribus temporibus versatur ac cernitur, præterito, præsenti, & futuro: Perspicit enim Deus quæ adsunt ac præsentia sunt, omniáque tum præterita tum ventura certissimâ scientiâ comprehendit. Itaque Esaias Deum hâc unâ Divinitatis notâ ac differentiâ ab omnibus falsis diis distinguit.

23. *Quàm sunt opera ejus desiderabilia*, &c. ὡς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπιθυμητά, καὶ ἕως σπινθῆρός ἐστι θεωρῆσαι] *Quàm omnia opera ejus desiderabilia, & usque ad scintillam spectare licet!* i. Sunt spectabilia, aut digna quæ spectentur considerentúrque, usque ad minimam scintillam, in qua potentia Dei cerni potest. Quæ sequuntur de operibus Dei antea dicta sunt cap. 33.

DRUSIUS.

1. PRopter iterationem sermonésque quos audiveris] Ἀπὸ δευτερώσεως καὶ λόγων ἀκοῆς. Inepta hæc sententia est, nisi legas ἀπὸ δευτερώσεως λόγων ἀκοῆς, expunctâ copulante: quæ, unde unde irrepserit, sensum planè perturbat. Δευτερώσαι λόγον, sive, ut est in A.B.R. cum MS. λόγω, est *cùm rem auditam ab uno ad alium deferimus.* Suprà 19. 7. Μηδέποτε δευτερώσῃς λόγον· & v. 14. εἰ εἴρηκεν, ἵνα μὴ δευτερώσῃ, *ne iterum repetat.* Vide quoque Prov. 17. 9. Licet etiam pro καὶ legere περὶ, ut fit δευτερώσεως περὶ λόγων ἀκοῆς. Hoc tamen dubitans pono. L. V. *Ne duplices sermonem auditûs.* In quibusdam libris, Καὶ ἀπὸ δευτερώσεως. Unde irrepsit in textum nostrum, *Et propter iterationem.* ¶ *Et patefactionem dictorum arcanorum*] Biblia Rom. καὶ ἀπὸ ἀποκαλύψεων λόγων κρυφίων. Sic etiam Veneta, quæ ab Aldo. In B. & MS. καὶ ἀπὸ ἀποκαλύψεως λόγων κρυφίων. Reliqua, καὶ ἀποκαλύψεως περὶ λόγων κρυφίων. L. V. *De revelatione sermonis absconditi.*

2. *Apud omnem*] MS. ἐναντίον παντός.

6. *Ponderum*] Libri pars σταθμῶν, pars σταθμοῦ.

7. *In expensa venditionis ac mercatorum*] Non consentiunt libri A. B. R. περὶ ἀδιαφόρου πράσεως καὶ ἐμπόρων· quod reddunt, *de fortuitarum rerum mercatu & negotiatoribus.* Utrumq; Cam. περὶ διαφορᾶς πράσεως ἐμπόρων, i. *de discrimine venditionis mercatorum.* Sic interpretatur doctus ille vir. Sed est qui maluit reddere *de differente* (i. controversa & in lite posita) *venditione mercatorum.* Is est autor Notarum vulgò Vatablo attributarum. Biblia Roberti, περὶ ἀδιαφόρου πράσεως ἐμπόρων. Versio Latina, *in æquabili venditione mercium.* In Notis, *de indifferenti venditione mercatorum*, i. *quæ sit æquabilis nec varia: cujus ratio non sit diversa, ut res venales pluris minorísve vendantur.* Hæc ibi. L. V. *De correptione emptionis & negotiatorum.* Aliàs *de corruptione*, περὶ διαφθορᾶς. Quædam editiones Græcorum περὶ ἀδιαφθόρου πράσεως *de emptione incorrupta*, i. bonæ fidei. Hanc lectionem Camerarius notavit, à quo ego habeo: nam cur celem? cuique suum debetur. Mihi hic locus non claret: ideo adduxi plures interpretationes. Quod autem nostra habet, *in expensa venditionis*, jam displicere incipit. Quanquam διάφορον inter alia significat etiam ἀνάλωμα, i. *impensa, expensa.* Ubi plus otii erit, ampliùs de his cogitabo. Nunc aliò mihi properandum est: adeò urget typographus propter instantes nundinas: cui sanè nolim fraudi esse.

9. *Quicquid tradideris*] Ὃ ἐὰν παραδίδως. Alia quædam exemplaria ἐὰν παραδιδῷς, cum accentu circumflexo in ultima. Hic particula ἐὰν est Potentialis, nempe idem quod ἂν, ut sæpe sumitur apud N. Federis Scriptores. Sententia est, *Quicquid trades, ad numerum aut ad pondus trade, datique & accepti rationes omnino in codicem referto.* Hoc enim significat cùm ait, πάντι ἐν γραφῇ· nam subintelligitur τρόπῳ, *omni modo*, aut λόγῳ, *omni ratione.* ¶ *Describe*] Ἐν γραφῇ, *in scriptura sit*, i. *describe*, aut *in codicem refer.* Quædam editiones habent πάντα pro παντὶ, quod reddunt, *omnia de scripto habe.*

10. *In decrepito sene disceptante cum juvenibus*] Ἐσχατογήρως κρινομένου πρὸς νέους. Sic habent libri omnes impressi, præter A. & B. in quibus ἐσχατογήρως κρινομένῳ· in MS. autem legitur ἐσχατογήρῳ κρινομένῳ. Editio Lat. Vet. *de senioribus qui judicantur ab adolescentibus.* Sed κρίνεσθαι potiùs est *litigare, judicio contendere, disceptare*, ut Hos. 2. 2. Κρίθητε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν. Quod in Ebræo רִיבוּ בְאִמְּכֶם.

11. *Verè*] Ἀληθινῶς A. B. R. cum MS. In aliis est ἀληθινός· quod est nomen pro adverbio: qualia sunt, *Ambulat integer*, pro *integre: Matutinus agebat*, pro *manè: Sic vespertinus* pro *vesperè.*

12. *Filia patri occulta vigilia*] Ben-Sira in Alphabeto, *Chari sunt cuivis homini mares, sed va patri feminarum.* Idem significant Doctores per hæc verba, אשרי מי שבניו זכרים ואוי לאבי הנקבות, *Beatus qui filios mares habet; va autem illi qui pater est feminarum.* Dicunt etiam *totam mundi machinam lugere quando puella nascitur, & contrà gaudere cùm puer mas editur.*

14. *Gravida*] Ἔγκυος, ità legendum; non, ut est in A. B. ἔγγυος· nam id aliam significationem habet.

15. *Ne transgrediatur*] Ne adulterium committat. Vide suprà 23. 33. ¶ *Ne sterilis sit*] Μήποτε στειρώσῃ, *ne quando sterilescat.* Quædam exemplaria μήποτε στειρωθῇ.

16. *Filia inverecunda*] Vide quæ scripsimus suprà 26. 11.

17. *Famosus in populo*] Ἔκκλητον hoc significatu non memini legere. Qui vocum sensa enarrarunt, exposuerunt ἔκκλητον *evocatum.* Lexicon Græco-Lat. Vet. Ἔκκλητος, *appellatio, provocatio.* Autor Annotationum quas R. Stephanus vulgavit, VOCATUS POPULI *dicitur qui infami ac probroso aliquo nomine convitióque appellatur à populo, ut* pater filiarum impudicarum atque adulterarum, *aut alio contumelioso nomine.* Quæ an vera sint nescio. Hoc scio, longè alio sensu legi Num. 1. 16. קְרוּאֵי הָעֵדָה, quod Latinè sonat ut si dicas *vocati cœtus*, aut *synagoga.* Sanè Hieron. transfert, *Hi nobilissimi principes*, &c.

19. *A muliere malitia femina*] Καὶ ἀπὸ γυναικὸς πονηρία γυναικός. Sic R. C. posterior Cam. & Biblia Rob. In cæteris καὶ ἀπὸ γυναικὸς πονηρία, *& ex muliere malitia*, sive *improbitas.* Vulg. Interp. *& à muliere iniquitas viri.*

20. *Potior est malitia viri quàm mulier benefaciens*] Vulgò dicitur, *Cui mulier benefacit, ei se prostituit.* Nam benefactis ac muneribus viros in sui amorem pellicit, atque ità perniciem illis creat. Crede mihi, vir improbus non potest tantum nocere quantum mulier hujusmodi. Hoc declarabis exemplo Dalilæ, quæ Samsonem perdidit, plúsque ei damni intulit quàm sævissimi hostes ipsius. Idem illustrabis exemplo Holofernis, quem Juditha, pia alioqui mulier, blandis verbis in sui amorem, & exinde in exitium, traxit. ¶ *Mulier enim pudenda probro est*] Καὶ γυνὴ καταισχύνουσα εἰς ὀνειδισμόν, ואשה מבישה לחרפה. Causam reddit eorum quæ dixit. *Nam mulier*, inquit, *pudenda probro est:* ac si diceret, Quando vir alicui malefacit, si nocet, non tamen semper dedecori est. Secùs accidit mulieri beneficæ: nam ea præter damnum etiam probrum ac dedecus adfert. Sed hæc aliter licet exponere. Nam in Græco καὶ γυνὴ, & non γυνὴ γάρ. Quin aliqua quædam exemplaria non habent καὶ· quod tamen Vet. Interp. legit. Ut ut sit, possumus reddere καὶ γυνὴ *eadémque.* Nomen enim persæpe loco pronominis usurpatur. *Melior*, inquit, *est improbitas viri* (i. vir improbus aut nequam) *quàm mulier benefaciens, eadémque pudore afficiens ad probrum.* Ad quam sententiam accommodari poterunt verba Interp. nostri, *Melior est iniquitas viri quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.*

22. *Pro verbis Domini sunt facta ejus*] Ἐν λόγοις Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ, *in verbis Domini sunt facta ejus.* Deus, inquit, quod dicit, hoc etiam facit. Dicere enim in Deo & Facere eadem sunt. Unde *benedicere* passim obvium pro *benefacere.* Fortè respexit ad illud, *Ipse dixit, & facta sunt: ipse jussit, & creata sunt.* Possumus hæc cum superioribus connectere

ctere hâc sententiâ, *Opera ipsius quæ vidi narrabo verbis Domini*, i. excellentibus. Nam Deo tribuitur quicquid in suo genere excellit.

23. *Sol illustrans*] Alibi καὶ ἥλιος, *& Sol.* Codex MS. καὶ ὡς φωτίζων κατὰ πᾶν. ¶ *Omnia*] κατὰ πᾶν. Aliàs κατὰ πάντα. L. V. *per omnia.* ¶ *Gloriâ Domini*] Sic & MS. exemplar & Interp. Vet. Sed in A. B. R. δόξης αὐτοῦ *gloriâ ipsius.* Quod tamen non ad *Solem*, meo judicio, sed ad Κύριον referendum.

24. *Non effecit in sanctis Dominus*, &c.] Editio Lat. Vet. *Nonne Dominus fecit*, &c. Suprà 18. 19. οὐκ ἰδοὺ λόγος; *Non ecce sermo?* i. הלא עתה. Quadrat cum illo Davidis, *Enarrabo omnia mirabilia tua.* Sed tamen idem alibi, *Quis enarrat omnia mirabilia tua?* Quæ conciliamus in Observ. nostris. Quod autem hunc locum attinet, magis probo ut sit negatio simplex sine ulla interrogatione.

27. *Dominus*] Alii cod. nonnulli ὁ ὕψιστος, i. *Supremus.* ¶ *Omnem scientiam*] MS. πᾶσαν συνείδησιν, *omnem conscientiam.* ¶ *In signum seculi*] Εἰς σημεῖον αἰῶνος A. B. R. εἰς σημεῖον αἰῶνιον MS. εἰς σημεῖα αἰῶνος C. & Camerarii editio posterior. εἰς τα μεῖα αἰῶνος Cam. editio prior. Infrà 43. 7. καὶ σημεῖον αἰῶνος, *& signum seculi.*

28. *Futuráque*] Καὶ ἐπεσόμενα habent A. B. & R. In aliis est καὶ τὰ ἐσόμενα. Camerarius verò conjicit legendum καὶ ἔτι ἐσόμενα. L. V. *& quæ superventura sunt.*

29. *Neque latet*] MS. οὐκ κεῖται. Emendo οὐκ ἐκρύβη. Quæ lectio non displicet. Quanquam in L. V. *non abscondit se.* ¶ *Ullus sermo*] *Ulla res*, aut *ulla ratio.* Sic alibi, *non est ἀδυνάτον apud Deum ullum verbum*, i. ulla res.

30. *Sapientiæ suæ*] Τῆς σοφίας αὐτοῦ. Sic etiam codex MS. In quibusdam libris est διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ, i. *sapientiâ suâ*, sive *per sapientiam suam.* ¶ *Qui est ante seculum*] In A. B. R. καὶ ἕως ἐστὶ *& usque est*, sive *qui usque est.*

31. *Neque indiguit*] Pro καὶ οὐδὲ in nonnullis legitur καὶ οὐ.

32. *Ut scintillam*] Ὡς σπινθῆρος. Sic etiam legit Interp. Vulg. Alibi tamen ἕως σπινθῆρος, *ad scintillam usque*: q. d. Nihil tam exiguum in eis quod non licet considerare. Dictum proverbiale. Sed nè displiceat prior interpretatio, quam ipsa sententia veriorem esse clamat. Siquidem pauca operum Dei spectare licet. Vide Job. 26. 14.

35. *Videndo gloriam ejus*] In nonnullis ὁρῶν δόξαν Θεοῦ, *videndo gloriam Dei.* Lectionem quam secutus sum, quæ est codicum A. B. R. firmabis ampliùs ex MS. & ex L. V.

GROTIUS.

1. NON *duplices sermonem auditûs*] Hæc planè cum superioribus connectenda erant. Pergit enim dicere quorum pudere debeat. Καὶ ἀπὸ δευτερώσεως. *Pudeat te cum aliorum tædio repetere quæ dixeris.* Vide suprà 19. 7. Sequitur in Græco καὶ λόγε ἀκοῆς, i. *pudeat te pro certis affirmare quæ non ipse tuis sensibus percepisti, sed ex aliorum relatu habes.* ¶ Καὶ ἀποκαλύψεως ἀπὸ λόγων κρυφίων] *Pudeat etiam te arcana tibi credita aliis prodere.* Vide suprà 20. 26. ¶ *Et eris verè sine confusione*] Gr. *Et eris verè*, i. quatenus oportet, *verecundus.* ¶ *Et invenies gratiam in conspectu omnium hominum*] *Apud omnes*: nam rectus pudor mirè homines commendat. ¶ *Nè de his omnibus confundaris*] Sicut alibi dixerat, ut & Hesiodus & Euripides, alium bonum, alium malum esse pudorem, post boni pudoris exempla, quædam mali pudoris genera explicare hîc aggreditur, quod ex parte & suprà fecerat, 4. 26, & seq. & 20. 24. ¶ *Et nè accipias personam ut delinquas*] *Et* hîc & in Græco est pro *nempe.* Incipit enim commemorare multos pudores. Primus est, per quem quis reverentiâ potentis in delictum inducitur. Idem significavit suprà 20. 24.

2. *Et de lege Altissimi, & de testamento*] Malus pudor qui impedit loqui pro Lege & promissis Dei ubi datur occasio. ¶ *Et de judicio justificare impium*] Aut qui vetat obloqui sententiis eorum qui id agunt ut nocentem absolvant.

3. *De verbo sociorum & viatorum*] Qui impedit quominus quis aut sodales aut viæ comites suavi sermone oblectet. ¶ *Et de datione hereditatis amicorum*] Qui prohibet amicis bene meritis legata relinquere, nempe nè propinqui offendantur.

4. *De æqualitate stateræ & ponderum*] Qui vetat queri de falsa mensura ac ponderibus, quæ & privatim & publicè nocent. ¶ *De acquisitione multorum & paucorum*] Qui prohibet sine injuria acquirere opes, aut magnas invidiæ metu, aut parvas, nè minùs generosus videaris.

5. *De corruptione emptionis & negotiatorum*] Gr. *De pecunia venditionis mercatorum.* Malus est pudor qui vetat flagitare pretium à mercatore qui rem emit. *Bona nomina non interpellando fiunt mala.* ¶ *Et de multa disciplina filiorum*] Malus pudor qui vetat assiduum esse in liberis instituendis. ¶ *Et servo pessimo latus sanguinare*] Aut qui vetat servos admonere flagris. Apud Hebræos latera præcipuè loris cædebantur. Vide suprà 30. 12.

6. *Super mulierem nequam bonum est signum*] *Adversùs mulierem improbam utilis est annulus*, nempe qui penum résque alias obsignat. Martialis,

Nunc signat meus annulus lagenam.

7. *Ubi manus multæ sunt claude*] Nempe *cellas.* Facilia enim ibi furta. ¶ *Et quodcunque trades numera & appende*] Gr. *in numero & pondere*, supple *trade*, domesticis tuis scilicet. ¶ *Datum verò & acceptum omne describe*] *In scripto*, supple *habentor.* In diario scribe quid cuique tradideris, quid vicissim de labore ejus acceperis. Vide similia præcepta primo Oeconomicωn quæ Aristoteli adscribuntur cap. 6.

8. *De disciplina insensati & fatui*] Subaudi ex superioribus *nè te pudeat.* Non debet pudor nos impedire quominus moneamus eos qui per ignorantiam aut animi vitio à recto aberrant. ¶ *Et de senibus qui judicantur ab adolescentibus*] *Et decrepiti qui cum juvenibus certant.* Hunc quoque monere non pudeat. Facit enim rem suâ personâ indignam, quòd jurgii serram reciprocando se juvenibus æquat. Tali dici potest,

Ἄλλα γέρων, μάλα δὴ ζεῖ νέοις τοῖσιν μάχηται.

¶ *Et eris eruditus in omnibus*] *Eris verè prudens*, si ea quæ dixi observaveris. ¶ *Et probabilis in conspectu omnium vivorum*] Approbaberis ab omnibus.

9. *Filia patris abscondita*] i. Virgo: nam עלמה Hebræis *absconditam* significat. De causa hujus vocabuli vide quæ dicta ad Matth. 1. 23. ¶ *Est vigilia*] Causa vigiliæ. Metonymia. ¶ *Et solicitudo ejus*] i. *Pro ea.* ¶ *Aufert somnum*] Ἀφιστᾷ ὕπνον, nempe patri. Menander,

Ἀλλὰ θυγάτηρ κτῆμα ἐστιν ἐργῶδες πατρί.

Et alibi,

Χαλεπόν γε θυγάτηρ κτῆμα καὶ δυσδιάθετον.

¶ *Nè fortè in adolescentia sua adulta efficiatur*] *Primùm in adolescentia ejus* (i. dum innupta est) cura patrem tenet *nè melior ætas ei transeat*, nempe sine conjugio: quod plerisque Hebræis infaustum habebatur. παρακμάζειν hic dicitur filia quæ ὑπέρακμος Paulo 1 Cor. 7. 36. *exoleta virgo* Plauto. Menander,

Θυγάτηρ ἐπίγαμος κἂν ὅλως μηδὲν λαλῇ,
Διὰ τὸ σιωπᾷν πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει.

Martialis,

Jam poscit dotem filia grandis.

¶ *Et cum viro commorata odibilis fiat*] *Et viro data nè odiosa fiat.* Nè expellatur.

10. *Nequando polluatur in virginitate sua*] Ἐν παρθενίᾳ, i. *eo tempore quo virgo appellatur cura est nè polluatur.* Vide à nobis ad dictum Matthæi locum allata ex Musæo & aliis. βεβηλοῦσθαι dicitur virgo quæ stupratur Judith. 9. 2. ¶ *Et in paternis suis gravida inveniatur*] *In paternis*, i. in domo patris: quomodo apud Lucam dicitur ἐν τοῖς τοῦ πατρός, 2. 49. & apud Johannem εἰς τὰ ἴδια, 16. 32. & 19. 27. *in sacris paternis* dicunt Romani. ¶ *Nè fortè cum viro commorata transgrediatur*] *Viro autem conjuncta nè violet matrimonium.* συνῳκηκυῖα & μὴ ἀνδρός τινος sunt verba

Con-

Connubium significantis. ¶ *Aut certè sterilis efficiatur*] *Aut nupta nè sterilis appareat.* Nam verba Hiphil, ad quam formam est hoc στειρῶσῃ, sæpe nihil aliud quàm ejus quod est manifestationem significant.

11. *Super filiam luxuriosam firma custodiam*] Habuimus hoc suprà 26.13. De tali Catullus,

Asservanda nigellulis delicatiùs uvis.

Menander dixit,

—μοχλοῖς καὶ διὰ σφραγισμάτων
σώζειν δίκαια.

¶ *A detractione in civitate*] Gr. *Fabulam per urbem*, nempe te faciat, quod præcessit. ¶ *Et objectione plebis*] In Græco ἐκκλητον λαοῦ scribitur: sed rescribendum ἔγκλητον λαοῦ, *accusatam à populo*. Est enim constructio qualis διδακτοὶ Θεοῦ Joh. 6. 45. ubi plura exempla attulimus. ¶ *Et confundat te in multitudine populi*] *In turba multorum:* ubi dicetur, *Filia tua mœcha est.*

12. *Omni homini noli attendere in specie*] *Noli attentè spectare quenquam formæ causâ.* ¶ *Et in medio mulierum noli commorari*] Est συνέδρευε in Græco: sed eâ voce Hebræi sæpe moram quamvis significant, ità ut rectè verterit hîc Interpres.

13. *Et à muliere iniquitas viri*] Gr. *Nequitia mulieris*, aspectus petulci, sermones lenocinantes.

14. *Melior est enim iniquitas viri quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium*] i. Minus est malì ab ira viri quàm à comitate mulieris, quæ mulier tibi causa sit futura probri. γυνὴ bis repetitum ostendit de eadem agi quæ & blanda sit, & tamen noceat.

Πῆμα δ' οὐ καλὸν πέφυκεν ἀνθρώποις γυνή.

15. *Memor ero igitur operum Domini*] *Memor nunc ero*, δή. Novum sermonem exorditur de Dei operibus eximiis. Hic sermo continuatur usque ad δοξολογίαν virorum illustrium. ¶ *Et quæ vidi annunciabo in sermonibus Domini opera ejus*] Sic quidem in Græco nunc legitur, καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι ἐν λόγοις Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ. Sed puto scriptum fuisse, καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι ἐν λόγοις· addita verò glossemata τὰ ἔργα αὐτοῦ, & ab alio Κυρίου τὰ ἔργα, irrepsisse in textum, ut alia alibi. Sensus enim est, *Dei magnifica opera quæ vidi, verbis exsequar.*

16. *Sol illuminans per omnia respexit, & gloriâ Domini plenum est opus ejus*] Nondum hîc de Sole agit: quod tamen lectori videri potest facere. Primùm agit de Universo, deinde de Cœlo, deinde de Sole, Luna & Astris. Quare hujus loci hic est sensus, *Sicut Sol omnia perlustrat, ità & opus hoc Dei* universum *plenum est ipsius majestate.* *Ipsius*, Dei scilicet, cujus præcessit mentio: quanquam & sine tali præcedenti mentione sæpe αὐτὸς de Deo dicitur.

17. *Nonne Dominus fecit sanctos enarrare omnia mirabilia sua, quæ confirmavit Dominus omnipotens stabiliri in gloria sua?*] In Græco Sixtino sic legimus, Οὐκ ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις Κύριος ἐκδιηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, ἃ ἐστερέωσε Κύριος ὁ παντοκράτωρ, στηριχθῆναι ἐν δόξῃ αὐτοῦ τὸ πᾶν, *Non dedit Dominus facultatem* ipsis *sanctis enarrandi* plenè *mira ipsius, quæ* ipse *Deus omnipotens constituit*, nempe ideo *ut ad ejus honorem Universum hoc subsisteret.* Hoc præfatur nè putet à se exspectandum ut res verbis æquet.

18. *Abyssum & cor hominum investigavit*] Sicut intima maris spectat, sic & hominum intima. ἀνθρώπων videtur excidisse in Græco. ¶ *Et in astutia eorum excogitavit*] *Et versutias eorum intellexit.* Hebræorum est accusativos sæpe explicare per ב, quod est ἐν in Græco. Quantumvis multis astutiis sua consilia homines tegant, Deus ea introspicit.

19. *Cognovit enim Dominus omnem scientiam*] i. Quicquid ullo modo sciri potest. Est enim μετωνυμία. ¶ *Et inspexit in signum ævi*] Singula puncta temporis videt. Pars temporis quanta minima in horologiis notari potest, dicitur σημεῖον. Vide Pollucem. ¶ *Annuncians quæ præterierunt, & quæ superventura sunt*] i. *Faciens ut sciat:* nam הודיע solet verti ἀπαγγέλλειν. Homerus,

Ὃς ᾔδη τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα.

¶ *Revelans vestigia occultorum*] i. Certis vestigiis occulta deprehendens.

21. *Magnalia sapientiæ suæ decoravit*] In Græcis multis est διὰ τὸ ἐκόσμησε, *Magna sua opera per sapientiam ordinavit.* Sic enim ἐκόσμησεν etiam suprà habuimus 16. 28. ¶ *Qui est ante seculum & usque in seculum*] *Qui semper fuit, sempérque erit.* Rectior enim est lectio ὃς ἐστι quàm quæ in Sixtina, καὶ ἕως ἐστί.

22. *Neque adjectum est neque minuitur*] Nempe ad summam rerum. Manet eadem moles materiæ. ¶ *Et non eget alicujus consilio*] Ad conservandam eam molem.

23. *Quàm desiderabilia omnia opera ejus, & tanquam scintilla quæ est considerare*] *Quàm amanda sint omnia opera ejus id vel ex scintilla disci potest.* Scintilla res minima est: vide tamen quanta indè utilitas: nam ex scintilla lux oritur & calor, res duæ ad vitam & artes necessariæ.

24. *Omnia hæc vivunt*] *Vivere* hîc sumitur generaliùs quàm vulgò: *vim suam exserunt.* ¶ *Et manent in seculum, & in omni necessitate omnia obaudiunt ei*] Gr. *Et manent perpetuò in usibus omnibus* ad quos sunt ordinata, *& cuncta parent*, Dei scilicet legibus.

25. *Omnia duplicia*] *Omnia bina.* ¶ *Unum contra unum*] Inter se contraria; ut Sol, Terra; Lux, Tenebræ; Calor, Frigus; Siccitas, Humor; Dies, Nox. Vide suprà 33. 16. Linus, aut quisquis sub ejus nomine Physica edidit,

Ὡς κατ' ἔριν συνάπαντα κυβερνᾶται διὰ παντός.

Quod Linus ἔριν, id νεῖκος dixere Epimenides & Parmenides. ¶ *Et non fecit quicquam deesse*] i. Fecit ut nihil deesset quod ad hujus machinæ summam requireretur.

26. *Uniuscujusque confirmavit bona*] *Alterum alterius bona constituit.* Contraria enim se mutuò ipsâ vicissitudine commendant: & sic habent in quo vires suas exerceant. ¶ *Et quis satiabitur videns gloriam ejus?*] Mira sanè ars quæ discordiam fecit tam concordem, qualis est in cantuum συμφωνίᾳ. Sapiens, teste Clemente Alexandrino, τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότητας ἁρμονίαν κάλλιστα καλλίστην λογίζεται.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μγ'.

1. Γαυρίαμα ὕψους στερέωμα καθαριότητος· εἶδος οὐρανοῦ ἐν ὁράματι δόξης.

2. Ἥλιος ἐν ὀπτασίᾳ διαγγέλλων [διαβαίνων] ἐν ἐξόδῳ, σκεῦος θαυμαστὸν ἔργον ὑψίστου.

3. Ἐν μεσημβρίᾳ αὐτοῦ ἀναξηραίνει χώραν, [χώρας] καὶ ἐναντίον καύματος αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται;

4. Κάμινον φυσῶν ἐν ἔργοις καύματος, τριπλασίως ἥλιος ἐκκαίων ὄρη.

5. Ἀτμίδας πυρώδεις ἐμφυσῶν, καὶ ἐκλάμπων ἀκτῖνας, ἀμαυροῖ ὀφθαλμούς.

6. Μέγας Κύριος ὁ ποιήσας αὐτὸν, καὶ ἐν λόγοις αὐτοῦ κατέσπευσε [κατέπαυσε] πορείαν.

7. Καὶ ἡ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς, ἀνάδειξιν χρόνων, καὶ σημεῖον αἰῶνος.

8. Ἀπὸ σελήνης σημεῖον ἑορτῆς, φωστὴρ μειούμενος ἐπὶ συντελείας.

9. Μὴν κατὰ τὸ ὄνομα [κατ' ὄνομα] αὐτῆς ἐστιν· αὐξανομένη θαυμαστῶς ἐν ἀλλοιώσει.

10. Σκεῦος παρεμβολῶν ἐν ὕψει, ἐν στερεώματι οὐρανοῦ ἐκλάμπων.

11. Κάλλος οὐρανοῦ, δόξα ἄστρων, [ἀστέρων] κόσμος φωτίζων ἐν ὑψίστοις Κύριος.

12. Ἐν λόγοις ἁγίου στήσονται κατὰ κρίμα, καὶ οὐ μὴ ἐκλυθῶσιν ἐν φυλακαῖς αὐτῶν.

13. Ἴδε τόξον, καὶ εὐλόγησον τὸν ποιήσαντα αὐτὸ, σφόδρα ὡραῖον ἐν τῷ αὐγάσματι αὐτοῦ.

14. Ἐγύρωσεν οὐρανὸν ἐν κυκλώσει δόξης, χεῖρες ὑψίστου ἐτάνυσαν αὐτό.

15. Προστάγματι

15. Προςάγμαλι αὐτȣ̃ καλέπαυσε χιόνα, ϗ ταχιώϛ [ταχινεῖ] ἀςραπὰς κρίματ☉. [κρίματι] αὐτȣ̃.

16. Διὰ τȣ̃το ἠνεῴχθησαν θησαυροὶ, ϗ ἐξέπλησαν νεφέλαι ὡς πετεινά.

17. Ἐν μεγαλείῳ αὐτȣ̃ ἴχυσε νεφέλας, ϗ διεθρύβησαν λίθοι χαλάζης.

18. Καὶ ἐν ὀπτασίαις [ὀπτασίᾳ] αὐτȣ̃ σαλευθήσε) [σαλεύε)] C. A.] ὄρη· ἐν θελήμαλι [αὐτȣ̃] πνεύσε) νότ☉.

19. Φωνὴ βρονλῆς αὐτȣ̃ ὠδίνησε γῆν, ϗ καλαιγὶς Βορέυ, ϗ συςροφὴ πνεύματ☉.

20. Ὡς πετεινὰ καθιπλάμεια πάσσει χιόνα, ϗ ὡς ἀκρὶς κατλύȣσα ἡ κατάβασις αὐλῆς.

21. Κάλλ☉ λευκότητ☉ αὐτῆς ἐκθαυμάσει ὀφθαλμὸς, ϗ ὅπὶ τȣ̃ ὑετȣ̃ [τȣ̃ς ὑετȣ̃ς] αὐλῆς ἐκςήσε) καρδία.

22. Καὶ πάχνλω ὡς ἅλα ὅπὶ γῆς χέει, ϗ παγεῖσα γίνε) σκολόπων ἄκρα.

23. Ψυχρὸς ἄνεμ☉ Βορέης πνεύσει, ϗ παγήσε) κρύςαλλ☉ ἀφ' ὕδατ☉.

24. Ἐπὶ πᾶσαν συναγωγὴν ὕδατ☉ καλαλύσει, ϗ ὡς θώρακα ἐνδύσε) τὸ ὕδωρ.

25. Καλαφάγε) ὄρη, ϗ ἔρημον ἐκκαύσει, ϗ ἀποσβέσει χλόλω ὡς πῦρ.

26. Ἴασις πάνλων κτ᾿ σπȣδὴν ὀμίχλη· δρόσ☉ ἀπαντῶσα ὑπὸ καύσων☉ ἱλαρώσει.

27. Λογισμῷ αὐτȣ̃ ἐκόπασεν ἄβυσσον, ϗ ἐφύτευσεν αὐλὴν Ἰησȣ̃ς. [αὐλῇ Κύει☉ νήσȣς].

28. Οἱ πλέονλες [τ̃] θάλασσαν διηγȣ̃νλ) τ̃ κίνδυνον αὐλῆς, ϗ ἀκοαῖς ὠτίων ἡμῶν θαυμάζομεν.

29. [Καὶ] ἐκεῖ τὰ παράδοξα ϗ θαυμάσια ἔργα, ποικιλία πάνλος ζώȣ, κλίσις κηλῶν.

30. Δι' αὐλὸν εὐοδία τέλ☉ αὐτȣ̃, [αὐτȣ̃ εὐοδοῖ ὁ ἄγγελ☉ αὐτȣ̃] ϗ ἐν λόγῳ αὐτȣ̃ σύγκει) πάνλα. [κεῖται τὰ σύμπανλα]

31. Πολλὰ ἐρȣ̃μεν, ϗ ȣ̓ μὴ ἐφικώμεθα· [ἐφικόμ.] ϗ συνλέλεια λόγων, τὸ πᾶν ὅςιν αὐλός.

32. Δοξάζοντες πȣ̃ ἰχύσωμεν; αὐλὸς γδ [ὁ] μέγας παρὰ πάνλα τὰ ἔργα αὐτȣ̃.

33. Φοβερὸς Κύει☉ ϗ σφόδρα μέγας, ϗ θαυμαςὴ ἡ δυναςεία αὐτȣ̃.

34. Δοξάζοντες Κύειον ὑψώσατε καθόσον ἂν δύνησθε· ὑπερέξει γδ ϗ ἔτι.

35. Καὶ ὑψȣ̃νλες αὐλὸν πληθύνατε ἐν ἰχύϊ· μὴ κοπιᾶτε, ȣ̓ γδ μὴ ἐφίκησθε. [ἐφίκεσθε]

36. Τίς ἑώρακεν αὐλὸν, ϗ ἐκδιηγήσε); ϗ τίς μεγαλυνεῖ αὐλὸν καθὼς ὅςι;

37. Πολλὰ ἀπόκρυφά ὅςι [C. A.] ϗ μείζονα τέτων· ὀλίγα [γδ] ἑωράκαμεν τ̃ ἔργων αὐτȣ̃.

38. Πάνλα γδ ἐποίησεν ὁ Κύει☉, ϗ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν.

2. Ἐν ἐξόδῳ] R. Al. ἐν ἐνδόξῳ Co.

4. Φυσῶν] R. ἐκφυσῶν N. R. φυλάσσων Al. ¶ Τετπλασίως] R. Al. E. τριπλάσιον Co.

5. Ἐμφυσῶν] Al. ἐκφυσῶν Co.

7. Καὶ ἡ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς] R. Al. ϗ σελήνλω ἐποίησεν ἐν σάσει εἰς Co.

9. Μὴν κτ᾿ τὸ ὄνομα αὐλῆς ὅςιν] Theodor. l. 1 De Providentia, Τȣ̃ ᾗ μηνὸς ἐκ τ̃ σελήνης τὸ μέτρον λαμβανομένȣ, ἐντεῦθεν γδ ϗ τ̃ προσηγορίας μετέλαχεν· μήνlω γδ ὀνομάζȣσι τ̃ σελήνlω. ¶ Αὐξανομένη θαυμαςῶς [θαυμαςὸς Ar. B. uterque] ἐν ἀλλοιώσει] R. Al. αὐξανόμεν☉ ἐθαυμάσωσεν ἀλλοιώσει Co. αὐξανόμεν☉ θαυμαςὸς ἐν ἀλλ. C. A. Co.

10. Παρεμβολῶν] Al. παρεμβολῶν R. Co.

11. Κυρίȣ] Co. Κύει☉ R. Al. quod tum ferri poteſt, ſi cum Vet. Interp. κόσμον legas.

12. Κατὰ κρίμα] R. κατάκειμα reliqui: alicubi πάχνλω D.

13. Τόξον] Ὅπερ ὁ κοινὸς λόγ☉ ἶριν εἴωθεν ὀνομάζειν Baſil. M. epiſt. ad Greg. fratr. περὶ διαφ. ȣ̓σ. ϗ ὑποςάσ. p. 299. ubi prolixa Iridis eſt deſcriptio. Alia apud Ariſt. l. 2 Meteor. c. 2. 4. & apud Laert. in Vita Epicuri. Diod. S. l. 2. p. 95. Lucian de Domo, de Sacrificiis.

14. Ἐγκυκλώσει] Al. Ar. B. uterque. ¶ Pro αὐτȣ̃; quod eſt in C. A. iidem habent δόξης, neque non Co. Al. ¶ Ἐτάννυσαν] R. ἐτάνυσαν, ν ſimplici, aliæ editiones: ut Job. 9. 8. Lucian. in Philopatri. Id eſt ἐξέτεινεν, Pſal. 104. 2. Eſa. 44. 24. ¶ Αὐτὸ] R. Al. αὐλὸν C. A.

15. Κατέπαυσε] R. Al. καλέπαυσε Al. quæ lectionis varietas eſt hoc ipſo cap. v. 6.

18. In Co. hic verborum eſt ordo, φωνὴ βρονλῆς αὐτȣ̃ ὠδίνησε γῆν, ϗ ἐν ὀπτασίᾳ αὐτȣ̃ σαλευθήσεται ὄρη. Ἐν θελήμαλι αὐλȣ̃ πνεύσεται νότ☉, ϗ καταιγὶς Βορέυ, ϗ συςρ. πνεύματ☉. ¶ Αὐτȣ̃, quadrato incluſum, legitur in C. A. E. Co. B. alt.

19. Ὠδίνησε [ὠνείδισε E. B. alt.] γῆν] R. Co. ὠνείδισεν ὀργὴν, Al. Ar. ὠδίνησεν ὀργὴν N. I. ¶ In editione St. & H. verba Καὶ καλαιγὶς Βορέυ συςροφὴ πνεύματ☉ junguntur cum ſeq. paragrapho ὡς πετεινὰ καθιπλάμενα πάσσει χιόνα, &c.

21. Αὐλῆς] R. Al. αὐτȣ̃ Co.

22. Ἅλα ὅπὶ γῆς] Al. ἅλας ὅπὶ γlω̃, Co.

23. Βορέης] E. Al. Βορέας Co. ὀμιχλης ὁ δρόσ☉ N. I.

27. Ἄβυσσον] Al. E. ἄβυσσ☉ Co. ¶ Αὐτlω Ἰησȣ̃ς [Κύει☉ E.] R. Al. ἐν αὐλῇ νήσȣς Co.

28. Τlω̃] C. A. Co. à reliquis abeſt.

29. Copula ϗ à C. A. abeſt. ¶ Κλίσις] Al. κτίσις Co.

30. Δι' αὐτὸν εὐοδία τέλ☉ αὐλȣ̃, ϗ] R. E. αὐτȣ̃ εὐοδία Al. Ar. B. δι' αὐτȣ̃ εὐοδοῖ τέλ☉ αὐλȣ̃, ϗ B. alt. δι' αὐλὸν εὐοδοῖ ὁ ἄγγελ☉ αὐλȣ̃ [τὸ τέλ☉ αὐτȣ̃ St.] ϗ Co. ¶ Σύγκει) πάνλα] R. Al. σύγκ. τὰ πάνλα, Co.

31. Συνλέλεια λόγων, τὸ πᾶν ὅςιν αὐλὸς] R. Al. συνλέλεια [συνλέλεια C. A.] λόγων· αὐλὸς ὅςι τὸ πᾶν, Co.

32. Ἰχύσωμεν] Al. ἰχύσομεν Co. ¶ Ὁ μέγας] R. Al. omiſſo artic. reliqui.

33. Σφόδρα μέγας] Al. μέγας σφόδρα, Co.

34. Ὑψώσατε] Fulgent. l. 2. c. 14. ad Traſimund. Regem, *Quid eſt autem exaltare Dominum, niſi quæ altiſſima ſunt de altiſſimo credere?* ¶ Καθόσον ἂν δύνησθε] R. Al. δυνήσησθε C. A. καθόσον δύνασθε Co.

35. Κοπιάσαλε] E. ¶ Ἀφίκησθε] Al. ἀφίκησθε Co.

36. Μεγαλυνεῖ] Al. μεγαλυνεῖ Co.

37. Copula ϗ ex C. A. inſerta. ¶ Γὰρ] In C. A. Co. abeſt.

38. Εὐσεβέσιν ἔδωκε] E.

BADVELLUS.

1. GLoria altitudinis, firmamentum puritatis, &c. γαυείαμα ὕψȣς, ςερέωμα καθαειότητ☉, εἶδ☉ ȣ̓ρανȣ̃ ἐν ὁράμαλι δόξης] *Superbia altitudinis, firmamentum munditia, forma cœli in viſione gloria.* Paulò antè propoſuit & commendavit Dei Potentiam & Sapientiam, eámque φυσικῶς in operibus ejus demonſtravit: nunc ἀπὸ τȣ̃ καθ' ὅλȣ πρὸς τὰ εἰδοποιητὰ ad certa & præclara Dei opera accedit: quorum ἐγκώμιον inſtituit, ut eorum commendatione atque exornatione quis & quantus ſit Opifex eorum oſtendat. Itá in hoc capite inſtituta eſt laudatio quâ magnitudo potentiæ ſapientiæque Divinæ demonſtratur. Sed quoniam (ut ait Ariſtoteles) ἐγκώμιον eſt propriè τ̃ πράξεων ϗ ἔργων, opera Dei hîc exornantur, ut quæ & quanta ſit laus Dei cognoſcatur. Commemorat autem cœleſtia, meteora, maritima, quorum magnitudinem excellentiámque oſtendit.

2. *Sol lucem aununcians in ortu* ſuo, &c. ἥλι☉ ἐν ὀπτασίᾳ διαγγέλλων ἐν ἐξόδῳ, σκεῦ☉ θαυμαςὸν] *Sol in aſpectu annuncians in exitu, vas mirabile:* ſive, *inſtrumentum admirabile.* Sol *nuncius lucis jucundiſſima* dicitur, ipſéque φωσφόρ☉ *lucifer*, cujus vim ardorémque oſtendit, quemadmodum Pſal. 19. 6, 7.

5. *Magnus Dominus illius effector*, &c. μέγας Κύει☉ ὁ ποιήσας

ὁ ποιήσας αὐτὸν, καὶ ἐν λόγοις αὐτοῦ κατέσπευσε [Legitur & κατέπαυσε] πορείαν] *Magnus Dominus qui fecit ipsum, & in sermonibus illius acceleravit iter*, i. cursum suum diurnúmque spatium ab Ortu ad Occasum. Est enim ea celeritas tanta ut nè cogitatione quidem comprehendi possit.

6. *Lunam idem fecit ut suo tempore exsistat*, &c. καὶ σελήνην ἐποίησεν εἰς στάσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς] *Et Lunam fecit ad statum in tempus suum*: i. ut exsistat suo tempore, tum crescens tum decrescens ad opportunitates temporum: est etiam creata ad notanda & significanda tempora. Quem usum Moses commemorat Gen. 1. 14. ubi ejus conditionem, naturam ac vim ostendit. Psal. 104. 19. *Fecit Lunam in tempora, Sol cognovit occasum suum.* Itaque Luna est index temporum.

8. *Mensis nomen ex ea accipit, & crescens*, &c. μὴν κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι] *Mensis secundùm nomen ejus est*, i. trahit nomen ab ea. Nam quidam μῆνα *mensem* volunt appellatum esse à μήνη à *Luna*, quòd mensis nihil aliud sit quàm mensum Lunæ spatium, ejúsque curriculum confectum. Alii contrà volunt μῆνα dictam esse ἀπὸ τοῦ μινύω, quòd menses ipsa conficiat μειουμένη καὶ πάλιν νεουμένη, *diminuta & rursus renovata*, aut *dum decrescit & accrescit*.

9. *Apparatus est castrensis in altitudine*, &c. σκεῦος παρεμβολῶν ἐν ὕψει, ἐν στερεώματι οὐρανοῦ ἐκλάμπον] *Vas* [sive, *supellex*, aut *instrumentum*] *castrorum in altitudine, in firmamento cœli refulgens*. σκεῦος hic dicitur ἀντὶ σκευῆς pro *apparatu, instructu, ornatú*que cœli. Hinc Hebræi vocant צבא *ornatum militarem*.

11. *Ad imperium Sancti suo consistunt*, &c. ἐν λόγοις ἁγίου στήσονται κατὰ κρίμα, καὶ οὐ μὴ ἐκλυθῶσιν [Legitur & ἐκκαυθῶσιν *accendentur*] ἐν φυλακαῖς αὐτῶν] *In sermonibus Sancti consistent secundùm judicium, & non fatiscent in custodiis suis*. Retinet similitudinem Militiæ, quæ צבא ab Hebræis appellatur, atque Disciplinæ militaris ac castrensis, in qua stationes singulis militibus assignatæ diligenter conservantur. A Græcis *milites qui ordinem locúmque attributum deserunt* λειποτάκται appellantur, & λειποταξία *ordinis desertio ac derelictio*. Cœlestes naturæ munus à Deo attributum singulæ tuentur. Eadem propè sunt Psal. 119. 91. *Ad judicia tua perstant usque ad hanc diem, quia omnia tibi serviunt.*

12. *Contemplare arcum splendore suo*, &c. ἴδε τόξον, καὶ εὐλόγησον τὸν ποιήσαντα αὐτό] *Vide arcum, & benedic eum qui fecit illum.* Hic arcus cœlestis *iris* nominatur, cujus admirabilis est varietas ex radio Solis in nubem immisso & partibus nubis, aliis tenuioribus, aliis densioribus, confecta: suâ autem curvaturâ succingit cœlum ab una parte ad aliam.

14. *Idem nivem suo accelerat imperio*, &c. προστάγματι αὐτοῦ κατέσπευσε χιόνα, καὶ ταχύνει ἀστραπὰς κρίματος αὐτοῦ] *Imperio suo urget nivem, & accelerat coruscationes judicii sui.* De Nive Psal. 147. 16. *Qui dat nivem* albam *velut lanam, & pruinam sicut cinerem spargit.*

15. *Propter hoc thesauris ejus reclusis*, &c. διὰ τοῦτο ἠνεῴχθησαν θησαυροὶ, καὶ ἐξέπτησαν νεφέλαι ὡς πετεινά] *Propter hoc aperti sunt thesauri, & evolaverunt nubes tanquam volatilia.* Hic motus nubium in aere, & quasi quidam volatus, est omni admiratione dignissimus. Itaque Esaias 60. 8. concursum fidelium in Ecclesiam huic volatili nubium agitationi comparat: *Qui sunt isti*, inquit, *qui tanquam nubes volant?*

16. *Corroborat nubes magnâ suâ potentiâ*, &c. ἐν μεγαλείῳ αὐτοῦ ἴσχυσε νεφέλας, καὶ διεθρύβησαν λίθοι χαλάζης] *In magnitudine sua fortificavit nubes, & confracti sunt lapides grandinis.* Eleganter describit naturam & formam Grandinis, quæ nihil aliud est quàm nubis in aere condensatæ ac conglaciatæ dissolutio confractióque in lapides. Nam Imber, Nix, Pruina, Grando, cùm eundem ortum habeant, variè immutata diversam formam suscipiunt.

18. *Sonitus tonitrui ejus terram instar*, &c. φωνὴ βροντῆς αὐτοῦ ὠδίνησε γῆν] *Vox tonitrui ejus terram parturire fecit*, i. ità commovit quasi partum cum terrore & quasi dolore muliebri ederet. Est enim elegantissima descriptio terroris ex tonitru allati aptâ similitudine confecta. Hæc autem descriptio sumpta est ex Psal. 29. 8, 9. *Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit Dominus desertum Cades. Vox Domini parturire facit cervas* ¶ *Et Aquilonaris procella turbóq; venti*, &c. καὶ καταιγὶς βοῤῥᾶ καὶ συστροφὴ πνεύματος ὡς πετεινὰ καθιπτάμενα πάσσει χιόνα] *Et tempestas Borea & contorsio venti quasi volatilia volantia dispergit nivem.* Vis enim ejus venti frigidissimi nivem non liquefacit, sed copiosè è cœlo cadentem spargit. Sequitur alia similitudo, ¶ Καὶ ὡς ἀκρὶς καταλύουσα ἡ κατάβασις αὐτῆς] *Et sicut locusta sidens* [aut, *decidens*, scilicet in terram] *descensus ejus.* His duobus similibus Avium & Locustarum, crebris densísque agminibus descendentium, demonstrat copiam densitatémque nivis ex aere cadentis. Rectè autem in eadem comprehensione sunt conjuncta quæ in Græco separata leguntur.

21. *Idem pruinam salis in modum humi effundit*, &c. καὶ πάχνην ὡς ἅλας ἐπὶ γῆν χέει, καὶ παγεῖσα γίνεται σκολόπων ἄκρα] *Et pruinam ut salem in terram fundit, quæ coacta* [aut, *congelata*] *fiunt palorum summa*, i. quasi quædam fastigia palorum. Humor enim aere refrigeratus congelidúsque factus summis palis adhæret.

22. *Frigidus spirat ventus Boreas, & in glaciem*, &c. ψυχρὸς ἄνεμος βοῤῥᾶς πνεύσει, καὶ παγήσεται κρύσταλλος ἀφ' ὕδατος] *Frigidus ventus Aquilo flabit, & coalescet* [aut, *coibit*] *gelu ab aqua*: i. aqua congelascet, aut conglaciabit. Fit enim glacies ex aqua flante Borea vento frigidissimo; à quo aqua cogitur, glaciésque efficitur.

23. *Montes depascitur desertáque perurit*, &c. καταφάγεται ὄρη, καὶ ἔρημον ἐκκαύσει, καὶ ἀποσβέσει χλόην ὡς πῦρ] *Devorabit montes, ac desertum accendet*, [aut, *aduret*] *& exstinguet viridem herbam ut ignis.* Summa est ejus venti vis exsiccandi omnia & adurendi, sicut Austri humectandi atque dissolvendi. Psal. 103. 15, 16. *Hominis sicut herba sunt dies, sicut flos agri sic floret: Quoniam ventus transit in illum, & non est.*

24. *Quorum omnium præsens remedium est*, &c. ἴασις πάντων κατὰ σπουδὴν ὁμίχλη, δρόσος ἀπαντῶσα ἀπὸ καύσωνος ἱλαρώσει] *Medicina omnium festinans nebula*, [aut, *nubes celeriter invecta*] *ros occurrens ab ardore latificabit*, i. reficiet ac recreabit herbas æstu propè consumptas & enectas.

25. *Profundum consilio tranquillat suo*, &c. ἐν λογισμῷ αὐτοῦ ἐκόπασεν ἄβυσσον, καὶ ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους] *Mente* [aut *ratione*] *suâ quiescere fecit abyssum, & plantavit in ea insulas.* Sunt qui verbum ἐκόπασεν vertunt *paravit*, (nam etiam *elaborare* significat) qui sensus mihi non displicet. Nam cùm Deus dicitur *sedare fluctus maris*, tum potentiam suam magìs declarare solet. Nunc ratio consiliúmq; ejus in eo maris opere proponitur, & insulas in eo plantasse dicitur. Uterque sensus non est alienus. Hujusmodi admiranda Dei opera in mari etiam Psalmus 104. 25, 26. commemorat, *Hoc mare magnum, & latum locis: ibi reptilia quorum non est numerus, bestiæ pusillæ cum magnis. Ibi naves ambulant, Leviathan iste quem formasti.*

28. *Omnia per eundem*, &c. καὶ δι' αὐτὸν εὐοδοῖ τὸ τέλος αὐτῶν] *Et per ipsum* [sub. *Dominum*] *prosperè dirigitur* [sive, *prosperatur*] *finis eorum*, καὶ ἐν λόγῳ αὐτοῦ σύγκειται τὰ πάντα] *Et in verbo ejus composita sunt omnia*, i. constant, & suam naturam ac vim habent. Omnia enim verbo Dei creata sunt, ejúsque virtute consistunt.

29. *Dixerimus multa*, &c. πολλὰ ἐροῦμεν, καὶ οὐ μὴ ἀφικώμεθα] *Multa dicemus, & non assequemur*: i. Nulla est vis copiáque orationis tanta quæ magnitudinem, multitudinem ac varietatem operum Dei comprehendere possit. Concludit Sapiens hanc exornationem ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου, quod genus ad rem propositam amplificandam plurimùm valet. Significamus hoc modo omnem orationem rei magnitudini imparem esse.

CASTELLIO.

3. QUI *meridianus agros ardore torret, vel eis intolerabili qui fornacem afflant in ardoris operibus*] Quæ igne fiunt.

 26. *Denique*

26. *Denique per eum succedit ejus opificium*] Εὐοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ. Videtur in Hebræo fuisse מלאכתו, i. *opus ejus*: quod vertit Interpres quasi legeretur מלאכו, h. e. *genius ejus*, unâ detractâ literâ.

DRUSIUS.

1. F*Irmamentum purum*] *Cœlum purum.* στερέωμα, *soliditas.* Item *firmamentum*, i. רקיע, quod nunc *expansum* sive *extensum* reddunt. Vide Interpretes prisci ævi Gen. 1. MS. καθαριότητος per *o* longum.

2. *In exortu*] Libri quidam ἐν ἐνδόξῳ, quod reddunt *in aspectu glorioso.* Malim *in aspectu, in aspectu*, inquam, *glorioso*; vel, *Sol in aspectu nunciat de glorioso*, sc. Deo.

4. *Ut qui fornacem sufflat*] Hic aliqui libri habent φυσῶν· in A. verò & B. est φυλάσσων, i. *custodiens.* ¶ *Triplo magis*] Τριπλασίως etiam MS. habet. Alibi τριπλάσιον. ¶ *Montes*] MS. ὄρη, & mox ἀτμίδος πυρώδης, nullâ interpositâ distinctione.

6. *Iter accelerat*] Καλέπαυσε πορείαν. Hæc lectio habetur in A.B.R. & in Bibliis Roberti: quam & Vet. Interp. agnoscit. In aliis est καλέπαυσε πορείαν, *sedat iter.* Quod referunt ad historiam quæ habetur Jos. 10. 13. *Nonne scriptum hoc est in libro Justorum? Stetit itaque Sol in medio cœli, & non festinavit occumbere spatio unius diei.*

7. *Et Lunam fecit ad stationem*] MS. καὶ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς. Quæ lectio est & codicum impressorum A. B. R. & ejus exemplaris quo usus fuit Interp. noster, qui vertit, *Et Luna in omnibus in tempore suo.*

9. *Mensis secundum nomen ejus est*] Sensum expressit Interpres, qui vertit, *Mensis nomen ex ea accipit.* Nam *mensis* ירח & ירחא: cujus pluralis ירחין *menses*, dicti quòd ad Lunæ cursum dirigerentur. *Luna* enim Ebræis ירח vocatur. Græci quoque *mensem* appellant μῆνα, cùm *Luna* in eorum lingua μήνη dicatur. Similiter Belgæ mei, qui *Lunam* maen, & ab ea *mensem* maent nuncupant. Nec aliter Angli: quod evincunt vocabula mon *Luna*, & monat *mensis.* ¶ *Crescens mirabiliter*, &c.] A. & R. αὐξανομένη θαυμαστῶς ἐν ἀλλοιώσει. B. αὐξανομένη θαυμαστὸς, &c. *crescens mirabilis*, i. mirabiliter. Idem aliter. MS. αὐξανόμενος θαυμαστῶς ἐναλλιῶσει. Puto leg. ἐν ἀλλοιώσει. Reliqui codices αὐξανόμενος ἐθαυμάσωσεν ἀλλοιώσει, quod non nemo reddit *auctum verò res mirabiles facit mutatione.* Camerarius, *Crescens mirabile efficit mutatione vas castrorum*, &c. L.V. *Crescens mirabiliter in consummationem*, εἰς συντέλειαν. ¶ *Cum mutatione*] Quæ huic propria: ex quo proverbium, *Mutatur ut Luna.* Unde & Ecclesia Lunæ comparatur propter varias ejus mutationes.

10. *Instrumentum castrorum*] Σκεῦος παρεμβολῶν, *vas castrorum.* Sic Interp. Vet. In A. & B. reperi σκεῦος παρεμβολῶν. Quæ lectio ὑπονοητική· tamen Camerarius interpretatur *materia sententiarum. Nam de Luna*, inquit, *& disputata & dicta multa veterum sapientum exstant.* ¶ *In firmamento cœli*] ברקיע השמים.

11. *In locis Domini supremis*] Ἐν ὑψίστοις Κυρίε. Alii, ἐν ὑψίστοις Κύριος, *in supremis Dominus*: minùs rectè. Nam quæ sententia in his verbis, *Ornatus illuminans in supremis Dominus?* Vetus editio, *mundum illuminans in excelsis Dominus.* An legit κόσμον φωτίζων;

12. *In jussis*] Ἐν λόγοις, *in verbis. Verbum* pro eo quod quis jubet. Sic alibi, *secundum verbum Regis*, i. jussum, mandatum: & suprà ver. 6. ἐν λόγοις αὐτοῦ, *jussis ejus.* ¶ *Sancti*] i. Dei. Hic notabis ἅγιος dici sine articulo de Deo: quod magis est ὁ ἅγιος, i. הקדוש. Suprà 23. 11. ὀνομασίᾳ τοῦ ἁγίου. Vide quæ notamus 4. 15. ad locum λειτουργήσουσιν ἁγίῳ. ¶ *Secundum judicium*] *Pro modo & consuetudine*, i. κατὰ κρίμα, duabus dictionibus. Ità conjeceram olim legendum esse, atque hanc meam conjecturam notaveram in charta libri mei: quam postea conspecta à me editio Rom. ità confirmavit ut non conjectura sit ampliùs, sed varia lectio. Est etiam ubi reperiatur παραχρῆμα, i. *continuò.* Adi sis ad marginem editionis Camerarii quam Oporinus excudit. Porrò κατάκριμα unicâ dictione habent libri ferè omnes, idque reddunt alii *judicatum*, & alii *condemnationem.* ¶ *Haudquaquam fatiscunt*] In libris nonnullis, οὐ μὴ ἐκκακήσωσιν ἐν φυλακαῖς αὐτῶν· quod reddunt, *haud unquam conflagraverint in custodia sua*: vel, *nec exardescunt in custodia sua.* L. V. *non deficient in vigiliis suis.*

13. *Vide arquum*] Irim significat, qui & *arcus* dicitur. Lex. Vet. Ἶρις, ἡ ἐν τῷ οὐρανῷ, *arcus. Cœlestem arcum* alii vocant. Nonius, *Arcus & Arquus*, inquit, *hoc distant*: ARCUS *enim omnis suspensus fornix appellatur*; ARQUUS, *non nisi qui in cœlo apparet.* Lucret. lib. 6.

Tum color in nigris exstabat nubibus arqui.

¶ *Qui illum fecit*] MS. τὸν ποιήσαντα, i. *Creatorem.*

15. *Accelerat nivem*] Quis *accelerat*? haud dubiè *cœlum.* Ideo verti *imperio ipsius*, nempe Dei. Quanquam in antiqua versione *imperio suo.* Alibi tamen κατέπαυσε χιόνα, *sedat nivem.* Talis varietas v. 6. Vide, si vacas.

17. *Lapides grandinis*] אבני ברד.

18. *Concutiuntur*] MS. σαλευθήσονται. C. σαλεύονται. ¶ *Ad arbitrium*] Idem codex, ἐν θελήματι αὐτοῦ, *ad arbitrium ejus.* Auctior est pronomine, quod legitur & in B.C.

19. *Parturire facit terram*] Ὠδίνησε γῆν, i. *dolore afficit*, sive *perterret*, eam. Nam mulier cùm parturit dolores sentit sanè quàm acerbos. In MS. exemplari offendi scriptum ὀνείδισεν γῆν, & in B. ὀνείδισεν· in A. verò ὀνείδισεν ὀργήν. Vidi etiam qui legerent ὠδίνησεν ὀργήν, *parturit iram.* Nam per tempestates sævit ira Dei. Unde illud, *Dei via in turbine ac procella est.* Vide Lectiones nostras in Prophetam Nahum. L.V. *Vox tonitrui ejus verberavit terram.* Verberavit conviciis, i. ὠνείδισεν.

21. *Ad imbrem ejus*] Ἐπὶ τῷ ὑετῷ αὐτῆς. Sic est in A. B. R. & MS. Alibi ἐπὶ τῷ ὑετῷ αὐτοῦ, ut ad *Deum* referatur.

22. *Tanquam salem*] In libris aliquibus ὡς ἅλας· & mox ἐπὶ γῆν, *super terram.*

23. *Aquilo*] Βορέης· aliàs Βορέας, Latinè *Boreas.*

25. *Et exurit*] Cùm frigidus sit Boreas, mirum cur dicat *exuret.* Sic Lucanus,

Urebant montana nives.——

Scire licet frigus ex quadam similitudine comburere. Nam & calorem plantis innatum exstinguit, & omnem evocat humorem, penitúsque inarescendi causam præbet. Quod & calor efficere aliâ ratione solet. ¶ *Desertum*] Loca deserti herbida, quæ Ebræi vocant נאות מדבר *habitacula deserti.* Nam in iis homines habitabant & pecora pascebant. Ea frigus urebat, ut diximus, cùm innatum calorem in herbis extingueret, insitúmque humorem depelleret, ità ut nulla fieret ampliùs humidi attractio: qua sine plantæ vivere non possunt. Quin vivido humore destitutæ, tanquam si ignis calore adustæ essent, inarescunt atque ità adustæ dicuntur. Hæc ferè Hieronymus Magius Miscell. lib. 1. c. 17. ¶ *Tanquam ignis*] Sic locustæ innatum calorem ex herbis exsugentes, eásque exstinguentes *ignis* vocantur Joel. 2. nisi fallor. Vide Lectiones nostras.

26. *Sanatio efficax*] Ἴασις κατὰ σπουδὴν *remedium præsens, sanatio efficax.* Lex. Vet. Σπουδὴ, *efficacia, opera, studium, festinatio.* ¶ *Post ardorem*] MS. ἀπὸ καύσονος, per *o* parvum, quod vocant *o* μικρόν.

27. *Sedat abyssum*] Ἐκόπασεν ἄβυσσον A.B.R. cum MS. Sed & Biblia Roberti. Vetus quoque editio Lat. *& cogitatione suâ placavit abyssum.* In aliis est ἐκόπασεν ἄβυσσος, quod interpretantur, *quiescit abyssus*, sive *acquievit immensum profundum.* Sensus in idem recidit. ¶ *Et plantavit in ea insulas*] Hanc lectionem veram esse puto: tamen in MS. ἐφύτευσεν αὐτὴν Κύριος, & in A.R. ἐφύτευσεν αὐτὴν Ἰησοῦς, *plantavit eam Jesus.* Interpres qui à *vulgo* nomen accepit videtur utramque lectionem conjunxisse, cùm verteret, *& plantavit illum Dominus Jesus.*

29. *Creatura cetorum*] Aliquot libri habent κρίσις κητῶν, *discrimen cetorum.*

30. *Per eum ille prosperum finem sortitur*] In libris aliqua hîc varietas, quam meo more notabo. Ergò in R. & MS. δι' αὐτὸν εὐοδία τέλος αὐτοῦ, *propter ipsum finis ejus prosperitas est.* Aldi codex δι' αὐτῶν εὐωδία τέλος αὐτοῦ, *propter ipsos finis ejus suavem odorem habet.* Basil. δι' αὐτῶν εὐοδοῖ τέλος

τέλος αὐτοῦ, *propter eos prosperatur finis ejus.* Biblia Roberti, δι' αὐτὸν εὐοδοῖ τὸ τέλος αὐτῶν, *propter ipsum (scil. Dominum) prospere dirigitur finis eorum.* Reliqua exemplaria, hoc est, Compl. cum utroque Cam. καὶ δι' αὐτὸν εὐοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ, *& propter ipsum prospero itinere utitur Angelus ipsius.* Editio Lat. Vet. *Propter ipsum confirmatus est itineris finis.*

32. *Quid valemus?*] Πῶ ἰσχύσωμεν; per ω longum A. & R. πῶ ἰσχύσομεν per ο brevem alii.

33. *Magnus valde*] Σφόδρα μέγας A.B.R. μέγας σφόδρα libri alii, quod magis probo.

34. *Quantum potestis*] Aliquot editiones καθόσον δύνασθε.

35. *Ne defatigemini*, &c.] MS. κοπιάσητε, οὐ γὰρ μὴ ἀφίκησθε.

37. *Pauca vidimus*] Leg. *pauca enim vidimus:* nam est γὰρ in textu nostro. Quod etiam priscus Interp. legit. Quanquam aliquot codices illud γὰρ non habent.

38. *Et piis largitus est*] MS. καὶ τοῖς εὐσεβέσι δέδωκεν.

GROTIUS.

1. Altitudinis firmamentum pulcritudo ejus est]. *Cœlum illud purissimum (i. æther) decus est loci sublimis.* ὕψος dixit, ut Ennius, *hoc sublime candens.* ¶ *Species cœli in visione gloriæ*] Tota cœli species aspectu suo præfert majestatem.

2. *Sol in aspectu annuncians in exitu*] *Sol ipso aspectu illum gloriosum (i. Deum) annuncians.* Iterum hic ἐν est pro accusativo. ¶ *Vas admirabile*] *Instrumentum admirabile.* ¶ *Opus Excelsi*] Non mirum si instrumentum Dei est, cùm Dei sit opificium.

3, 4. *In meridiano*] *In meridie suo.* ¶ *Exurit terram*] *Arefacit.* ¶ *Et in conspectu ardoris ejus quis poterit sustinere?*] Docet id Apologus Æsopi de Sole & Vento. ¶ *Fornacem custodiens in operibus ardoris: tripliciter Sol exurens montes*] In Græco legimus, κάμινον φυσῶν ἐν ἔργοις καύματος· sed omnino legendum puto, ἕνεκα καύματος. *Qui fornacem folle ventilat, causa est ardoris: at triplò magis Sol, ut qui & montes urat.* Ille fornaces accendit, hic montes ipsos fumare facit. ¶ *Et refulgens radiis suis obcæcat oculos*] Præstinguit oculorum aciem.

5. *Et in sermonibus ejus festinare fecit iter*] Cujus jussu iter celerat. Est enim recta lectio κατέσπευσε, quam habet Sixtina, præ κατέπαυσε, quod habent editiones aliæ.

6. *Et Luna in omnibus in tempore suo*] Καὶ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς. Sed melior alia lectio, εἰς στάσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς· nam πᾶσιν, quod quidam codices habent, ex glossemate esse puto. *Luna quoque in statione suæ est suo tempore*, nocturno scilicet. ¶ *Ostensio temporis*] Menstrui. ¶ *Et signum ævi*] Nam anni ad Lunæ non minùs quàm ad Solis cursum diriguntur.

7. *A Luna signum diei festi*] Interlunia enim festa omnia: & cæteri dies festi vocabantur à Luna, ut XIV. Lunæ Nisan, & sic alii. ¶ *Luminare quod minuitur in consummatione*] i. Minuitur donec non appareat.

8. *Mensis secundùm nomen ejus est*] A prima Lunâ primus, à secunda secundus. ¶ *Crescens mirabiliter in consummatione*] In Græco legimus, αὐξανόμενος (nempe φωστήρ, quod præcessit de Luna) θαυμαστῶς ἐν ἀλλοιώσει, *Miras efficit varietates*, primùm μηνοειδής, deinde διχότομος, pòst ἀμφίκυρτος, ad ultimum πανσέληνος. Verbum θαυμασοῦν habemus & Psal. 4. 4 & 16. 3. & 17. 7. 2 Sam. 1. 26. 2 Par. 26. 16. & alibi. Sixtina minùs rectè hic habet, αὐξανομένη θαυμασῶς ἐν ἀλλοιώσει.

9. *Vas castrorum in excelsis*] *Vas castrorum* vocat φρυκτωρίαν. Milites ignium significationibus utuntur. Talis in cœlo Luna.

10. *Species cœli gloria stellarum*] *Cœlum formosum facit stellarum splendor.* ¶ *Mundum illuminans in excelsis Dominus*] Legit κόσμον & Κύριος· sed melior lectio, κόσμος φωτίζων ἐν ὑψίστοις Κυρίου, *Ornatus lucens in sublimibus Dei locis.*

11. *In verbis Sancti stabunt ad judicium*] Ἐν λόγοις ἁγίου στήσονται κατὰ κρίμα, non κατάκριμα, ut habent quidam codices. *Jussu Sancti (i. Dei) stant in suo ordine.* משפט, quod plerumque κρίμα aut κρίσις vertunt Hellenistæ, etiam *ordinem* significat, ut apparet Psal. 119. 91. In Græco Num. 9. 14. & 15. 22. 1 Reg. 4. 28. ¶ *Et non deficient in vigiliis suis*] Bene legit, οὐ μὴ ἐκλυθῶσιν, ut est in Sixtina. ἐκλύεσθαι est *delassari*, לאה.

12. *Vide arcum*] Iridem. ¶ *Valde speciosus est in splendore suo*] Ob varietatem colorum.

13. *Gyravit cœlum in circuitu gloriæ suæ*] i. Semicirculo suo, ab una parte cœli ad aliam pertingit. *Imperfectum gyrum* arcui cœlesti tribuit & Lucanus 4. ¶ *Manus Excelsi aperuerunt illum*] *Extenderunt illum*, ἐτάνυσαν.

14. *Imperio suo acceleravit nivem*] Deus scilicet: de quo multa jam dicta. Hic quoque pro κατέσπευσε, quod est in Sixtina, quidam codices malè habent κατέπαυσε. ¶ *Et accelerat coruscationes emittere judicii sui*] *Subitò venire facit fulgetra judicii sui*, i. per quæ judicium suum exsequitur, ut olim in Sodomitas.

15. *Propterea aperti sunt thesauri*] Διὰ τοῦτο, i. ejusdem judicii exsequendi causâ. *Thesaurus Dei* de Pluvia dicitur Deut. 28. 12. de Nive & Grandine Job. 38. 22. de Ventis Psal. 135. 7. Jer. 10. 13. de Luce Jer. 51. 16. ¶ *Et evolaverunt nebulæ*] *Nubes.*

16. *In magnitudine sua posuit nubes*] *Potentiâ suâ condensat nubes.* ¶ *Et confracti sunt lapides grandinis*] i. *Lapides grandinis*, quasi rupe fractâ, huc illuc dissiliunt.

17, 18. *In conspectu ejus commovebuntur montes, & in voluntate ejus aspirabit Notus. Vox tonitrui ejus verberabit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritûs*] Est hic & in Sixtina transpositio. Ordo melior in aliis codicibus Græcis ut priùs de Tonitru agatur, deinde de Ventis. *Sonus tonitrui ipsius parturire facit terram*, (i. rumpi, ut puerperæ) *& ad aspectum ejus ipsi montes commovebuntur.* Terræ motu Ossam ab Olympo dissiluisse ait Seneca. Alpes Penninas sæpe tremuisse ait Plinius. Sequitur deinde, *Illo volente flat Notus, & procella Boreæ & vortex.* συστροφὴ πνεύματος pro *vortice* est & Oseæ 4. 19. Vide de Vortice Senecam quinto Naturalium.

19. *Et sicut avis deponens ad sedendum dispergit nivem*] *Spargit* Deus *nivem, velut avem ex alto devolantem.* ¶ *Et sicut locusta demergens descensus ejus*] *Cujus nivis descensus similis est locustæ sedes figenti.* Sic καταλύειν etiam suprà habuimus 36. 28.

20. *Pulcritudinem candoris ejus admirabitur oculus*] Virgilius,

Qui candore nives anteirent.———

¶ *Et super imbrem ejus expavescit cor*] Meritò. Solent enim viatoribus visum adimere. Notatum id Xenophonti.

21. *Gelu sicut salem effundit super terram*] Pro gelu in Græco est *pruinam*, quæ gelu solet portendere. ¶ *Et dum gelaverit fiet tanquam cacumina tribuli*] Bene ad sensum exprimendum addidit *tanquam.* Pruina congelata est velut aculeorum cuspis.

22. *Frigidus ventus Aquilo flabit*] *Horrida flabra Aquilonis* dicunt Poetæ. ¶ *Et gelavit crystallus ab aqua*] *Ex aqua concrescit glacies.* ¶ *Super omnem congregationem aquarum requiescet*] Non super stagna tantùm sed & super flumina se sternet. ¶ *Et sicut loricâ induet se aquis*] *Aquam induet tegmine quasi lorica.*

23. *Et devorabit montes*] *Depascetur montes*, auferendo virorem, ut sequitur. ¶ *Et exuret desertum*] Sic & Poetæ dicunt, *penetrabile frigus adurit*, & *torret hiems*, quia succum aufert rebus. ¶ *Et exstinguet viride sicut igne*] *Velut ignis virorem exstinguit*: nam futura hic sunt pro aoristis, more Hebræo.

24. *Medicina omnium in festinatione nebulæ*] *Subita horum omnium medicina erit nebula*, i. ver, quod per *nebulam*, i. ὁμίχλην, hic significatur. Est enim ὁμίχλη ἀτμώδης ἀναθυμίασις, ἀέρος μὲν παχυτέρα, νέφους δ' ἀραιοτέρα, ut ait scriptor De Mundo. ¶ *Et ros obvians ab ardore venienti humilem efficiet eum*] Primum *&* bene addidit, sive in Græco olim fuit sive subintelligatur. Sed pro *humilem efficiet eum* scripsit Interpres *hilarem efficiet eum*, ἱλαρώσει· *eum* intellige *hominem*: quanquam enim ejus mentio non præcessit,

cessit, satis id ex re ipsa intelligitur. Et sic sæpe affixa ponunt Hebræi, subaudito nomine.

25. *In sermone ejus siluit ventus, & cogitatione suâ placavit abyssum, & plantavit in illo Dominus insulas*] Græcè habemus, λογισμῷ αὐτοῦ ἐκόπασεν ἄβυσσον, καὶ ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους· sed legendum est ἄβυσσος· deinde, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νῆσος. *Ad imperium ejus* (nempe caloris verni, de quo præcessit sermo) *silet mare* ; *& si qua est in mari insula, plantas profert*, i. virescit. Quantum peccent scribæ per ignorantiam aut studium perversum religionis, ex hoc loco intelligas. Quidam enim sic scripsere, καὶ ἐφύτευσεν αὐτὴν Ἰησοῦς· quod & in Latina quædam exemplaria irrepsit, *& plantavit illam Dominus Jesus.*

26. *Qui navigant mare enarrent pericula ejus*] διηγοῦνται, i. *si enarrent* : ut abundet καὶ, quod sequitur. ¶ *Audientes auribus nostris admirabimur*] *Super ea quæ audiet auris nostra admirabimur* : nam ἐπὶ hîc subauditur.

27. *Illic præclara opera & admirabilia*] *Inopina opera*, παράδοξα, quæ vix quisquam credat ; Psal. 107. 23. ¶ *Varia bestiarum genera*] *Animantium genera* marinorum. Ait Plinius 9. 2. *quicquid nascatur in parte natura ulla, & in mari esse, præterque, multa quæ nusquam alibi.* Addit, *complura in iis majora esse terrestribus : causam evidentem, humoris luxuriam.* ¶ *Et omnium pecorum*] Non est in Græco ; sed in præcedenti comprehenditur. ¶ *Et creatura belluarum*] Κτίσις κητῶν, ut est in Sixtina. In aliis codicibus malè κτήνων. Bene vertit *belluarum* : nam & Oceanum hinc *belluosum* dixit Horatius.

28. *Propter ipsum confirmatus est itineris finis*] Legit, δι' αὐτὸν εὐοδοῖ τέλος αὐτοῦ, ut est in quibusdam codicibus : sed melior videtur lectio altera, δι' αὐτὸν εὐοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ, *Per ipsum* (mare : nam ἄβυσσος Græcis tam masculinum est quàm fem.) *properum iter fecit nuncius ejus*, i. navis. εὐοδοῦν sive εὐοδιοῦν modò transitivum est, modò neutrum, ut hîc. ¶ *Et in sermone ejus composita sunt omnia*] Legit, ut habemus in Græcis, καὶ ἐν λόγῳ αὐτοῦ σύγκειται τὰ πάντα, *Et ad imperium ejus* (maris) *omnia confunduntur.* Mergitur navis, merces, nautæ, vectores. Imperium hîc Mari tribuit κατὰ προσωποποιΐαν, ut modò Vers. 25.

29. *Multa dicemus, & deficiemus in verbis*] i. *Ut multa dicamus* de Dei operibus, *tamen nos verba deficient*, suprà 42. 18. ¶ *Consummatio autem sermonum*] Hæc summa est dictorum & dicendorum. ¶ *Ipse est in omnibus*] Legitur in Græco, αὐτός ἐστι τὸ πᾶν· sed legendum, αὐτοῦ ἐστι τὸ πᾶν, *Ipsius est hoc Universum.* Nulla est pars aut particula quam non ille fecerit aut gubernet.

30. *Glorificantes ad quid valebimus ?*] *Si celebrare eum velimus, in quo poterimus ?* dignè scilicet. Ratio hujus interrogationis, quæ negandi vim habet, sequitur. ¶ *Ipse enim omnipotens super omnia opera sua*] Nos nihil nisi opera ipsius videmus : at ea longè infra ipsum sunt : quomodo ergò dignè eum laudemus ?

32. *Glorificantes Dominum quantumcunque potueritis*] Gr. *Celebrantes attollite Dominum quantum poteritis.* ¶ *Supervalebit enim adhuc*] *Attamen superior erit*, omnibus nempe laudibus vestris : sic ὑπερέχειν sumitur & Gen. 41. 40. ¶ *Et admirabilis magnificentia ejus*] Non est hoc in Græco, nec id quod sequitur comma.

34. *Exaltantes eum replemini virtute*] Gr. πληθύνατε ἐν ἰσχύϊ, i. omnes vires vestras colligite. ¶ *Nè laboretis*] *Nè delassamini.* Sic enim κοπιᾶν sumitur Matth. 6. 28. & 11. 28. Esa. 33. 24. & alibi. ¶ *Non enim comprehendetis*] Οὐ γὰρ μὴ ἀφίκησθε, *non tamen assequemini.*

35. *Quis videbit eum, & enarrabit ?*] *Quis eum vidit, ut edisserat ?* καὶ pro *ut*. Vide Joh. 1. 18. & 5. 37. & 6. 46. ¶ *Et quis magnificabit eum sicut est ab initio ?*] *Ab initio* addidit Interpres. Sensus est, *Quis eum laudabit quantus est ?*

36. *Multa abscondita sunt majora his*] His quæ diximus : nam de Angelis nihil egit. ¶ *Pauca enim vidimus operum ejus*] Multa quæ in visceribus terræ & maris, & in aere & in æthere sunt, nos latent ; quantò magis illa in summo cœlo ?

37. *Omnia autem Dominus fecit*] Quæ usquam sunt, spectabilia & inaspicua. ¶ *Et piè agentibus dedit sapientiam*] Nempe quanta ipsis sufficit.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μδ'.

ΠΑΤΕΡΩΝ ὙΜΝΟΣ.

1. Αἰνέσωμεν δὴ ἄνδρας ἐνδόξους, καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν τῇ γενέσει.

2. Πολλὴν δόξαν ἔκτισεν ὁ Κύριος τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ ἀπ' αἰῶνος.

3. Κυριεύοντες ἐν ταῖς βασιλείαις αὐτῶν, καὶ ἄνδρες ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει.

4. Βουλεύσονται ἐν συνέσει αὐτῶν ἀπηγγελκότες ἐν προφητείαις.

5. Ἡγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίοις, καὶ [ἐν] συνέσει γραμματείας λαοῦ.

6. Σοφοὶ λόγοι [λόγιοι] ἐν παιδείᾳ αὐτῶν, ἐκζητοῦντες μέλη μουσικῶν, [καὶ] διηγούμενοι ἔπη ἐν γραφῇ. [ἐπὶ ἐγγραφῇ]

7. Ἄνδρες πλούσιοι κεχορηγημένοι ἰσχύϊ, εἰρηνεύοντες ἐν παροικίαις αὐτῶν.

8. Πάντες οὗτοι ἐν γενεαῖς αὐτῶν ἐδοξάσθησαν, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν καύχημα.

9. Εἰσὶν αὐτῶν οἳ κατέλιπον ὄνομα τοῦ ἐκδιηγήσασθαι ἐπαίνους.

10. Καὶ εἰσὶν ὧν οὐκ ἔστι μνημόσυνον, καὶ ἀπώλοντο ὡς οὐχ ὑπάρξαντες.

11. Καὶ ἐγένοντο ὡς οὐ γεγονότες, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν μετ' αὐτούς.

12. Ἀλλ' ἢ οὗτοι ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι αὐτῶν οὐκ ἐπελήσθησαν.

13. Μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν διαμενεῖ ἀγαθὴ κληρονομία, ἔκγονα αὐτῶν ἐν ταῖς διαθήκαις [C. A.] αὐτῶν ἔστη [ἐστερεώθη].

14. Ἔστη τὸ σπέρμα αὐτῶν, καὶ [τὰ] τέκνα αὐτῶν μετ' αὐτούς.

15. Ἕως αἰῶνος μενεῖ σπέρμα [ἐμμενεῖ τὸ σπέρμα] αὐτῶν, καὶ ἡ δόξα αὐτῶν οὐκ ἐξαλειφθήσεται.

16. Τὸ σῶμα αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ζῇ εἰς [γενεὰς καὶ] γενεάς.

17. [C. A.] Τὴν σοφίαν αὐτῶν διηγήσονται λαοὶ, καὶ τὸν ἔπαινον [αὐτῶν] ἐξαγγελεῖ ἐκκλησία.

18. Ἐνὼχ εὐηρέστησε Κυρίῳ, καὶ μετετέθη, ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς.

19. Νῶε εὑρέθη τέλειος, δίκαιος, ἐν καιρῷ ὀργῆς ἐγένετο ἀντάλλαγμα.

20. Διὰ τοῦτο ἐγένετο [ὁ] κατακλυσμός· διὰ τοῦτο ἐγενήθη κατάλειμμα τῇ γῇ [C. A.] Νῶε.

21. Καὶ διαθῆκαι αἰῶνος ἐτέθησαν πρὸς αὐτὸν, ἵνα μὴ ἐξαλειφθῇ [C. A.] ἐν κατακλυσμῷ πᾶσα σάρξ.

22. Ἀβραὰμ μέγας πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὅμοιος ἐν τῇ δόξῃ [C. A.] αὐτοῦ.

23. Ὃς συνετήρησε νόμον ὑψίστου, καὶ ἐγένετο ἐν διαθήκῃ μετ' αὐτοῦ.

24. [Καὶ] ἐν σαρκὶ αὐτοῦ ἔστησε διαθήκην, καὶ ἐν πειρασμῷ εὑρέθη πιστός.

25. Διὰ τοῦτο ἐν ὅρκῳ ἔστησεν αὐτῷ, [αὐτὸν] ἐνευλογηθῆναι ἔθνη ἐν [τῷ] σπέρματι αὐτοῦ·

26. Πληθῦναι αὐτὸν ὡς χοῦν τῆς γῆς, καὶ ὡς ἄστρα ἀνυψῶσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ.

27. [Καὶ]

27. [Καὶ] κατακληρονομῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως ἄκρου τῆς γῆς.

28. Καὶ ἐν τῷ Ἰσαὰκ ἔστησεν οὕτως διὰ Ἀβραὰμ [δι' Ἀβρ] τὸν πατέρα αὐτοῦ εὐλογίαν πάντων ἀνθρώπων καὶ διαθήκην.

29. Καὶ κατέπαυσεν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰακώβ.

30. Ἐπέγνω αὐτὸν ἐν εὐλογίαις αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ἐν κληρονομίᾳ.

31. Καὶ διέστειλε μερίδας αὐτοῦ, [αὐτῷ] ἐν φυλαῖς ἐμέρισε δεκαδύο.

32. Καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ ἄνδρα ἐλέους, εὑρίσκοντα [ἄνδρας ἐλέους, εὑρίσκοντας] χάριν ἐν ὀφθαλμοῖς πάσης σαρκός.

1. Αἰνέσωμεν] I. M.
2. Τὴν μεγαλωσ. αὐτοῦ ἀπ' [ἐπ' Al. Ar. B. uterque] αἰῶνος] R. ἐν αὐτοῖς τῇ μεγαλωσ. αὐτοῦ ἀπ' αἰῶνος, Co.
4. Βουλεύσοντας] Al. βουλεύοντες Co. βουλευταὶ E.
5. Διαθήκαις] Al. Ar. B. uterque. Psal. 5. 10. διαβουλίοις R. Co. Psal. 10. 2. Oseæ 4. 9. ¶ Καὶ ἐν συνέσει] C. A. Co. καὶ συνέσει R. Al. ¶ Γραμματείας] Co. Al. γραμματείας R. Psal. 70. 17. Derivatur autem ἡ γραμματεία à γραμματεύω, 1 Par. 26. 29. ut à παιδεύω, ἡ παιδεία. Estque hic periphrasis eorum qui in S. literis γραμματεῖς dicuntur, Exod. 5. 15. Esai. 36. 3. alio nomine γραμματοεισαγωγεῖς, Deut. 1. 15.
6. Σοφοὶ λόγοις] E. Copula καὶ in C. A. & Co. reperitur; à reliquis abest. ¶ Ἐν γραφῇ] R. Al. ἐγγραφῇ, Co. Eadem est lectionis varietas cap. seq. v. 19.
7. Παροικίαις] Al. Gen. 50. 8. κατοικίαις Co. Notum est horum discrimen ex illo Naz. dicto, Βέλτιον ἡ κατοικία τῆς παροικίας, p. 64. item ex illo Philonis, Ὁ τοῖς ἐγκυκλίοις μόνοις ἐπανέχων, παροικεῖ τῇ σοφίᾳ, οὐ κατοικεῖ, p. 92. Ideo Gen. 23. 4. πάροικον καὶ παρεπίδημον se appellat Abraham. Vide Gen. 47. 4, 6, 9.
10. Ὑπάρξαντες] E. Al. ὑπάρχοντες Co.
12. Ἐλέει] Al. Ar. B. uterque. ἐλέους reliqui.
13. Διαμενεῖ] Al. διαμένει Co. ¶ Ἔγγονα] Co. ἔκγονα Al. ¶ Αὐτῶν ἐστηρίχθη] C. A. in reliquis deest.
14. Ἔστη σπέρμα αὐτῶν, καὶ τέκνα αὐτῶν δι' αὐτοὺς] R. Ἐν διαθήκαις ἔστη τὸ σπέρμα αὐτῶν, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν μετ' αὐτοὺς, Co. Ἐν ταῖς διαθ. ἔστη σπ. αὐ. καὶ τ. αὐ. δι' αὐτοὺς Al. Ar. B. uterque omissis præcedente versu verbis ἐν ταῖς διαθήκαις.
15. Μενεῖ] Al. μένει Co.
16. Τὸ σῶμα] Al. τὰ σώματα Co. ¶ Εἰς γενεὰν] R. Al. εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν, Co. εἰς γενεὰς καὶ γενεὰς C. A.
17. Τὴν] C. A. qui articulus in aliis deest. ¶ Αὐτῷ] C. A. Co. à R. Al. abest. ¶ Ἐξαγγέλλει] R. ἐξαγγέλλει Co. ἐξαγγελεῖ Al.
18. Κυρίῳ] Al. τῷ Θεῷ C. A. Gen. 5. 24. Κυρίῳ Θεῷ Co.
19. Νῶε εὑρ. τέλειος, δίκαιος] Gen. 6. 9.
20. Ὁ artic. à R. Al. abest. In his etiam verba sunt transposita, Διὰ τοῦτο ἐγενήθη κατάλειμμα ἐν τῇ γῇ, [hæc in Co. non leguntur] διὰ τοῦτο ἐγένετο κατακλυσμὸς. ¶ Νῶε] Adjectum ex C. A.
21. Ἐτέθησαν] Al. ἐτάθησαν, Co. ¶ Πρὸς αὐτὸν] Gen. 9. 11. ¶ Ἐν] C. A. à reliquis libris abest.
22. Πατὴρ πλήθους ἐθνῶν] Gen. 17. 5. ¶ Αὐτοῦ] Co. à R. Al. abest.
24. Καὶ] Non est in Co. ¶ Ἐν σαρκὶ] Gen. 17. 10. ¶ Ἐν πειρασμῷ] Gen. 22. 10.
25. Ἐν ὅρκῳ] Ibid. v. 16. ¶ Αὐτῷ] Al. Co. ¶ Ἐν σπέρματι] Omisso artic. C. A. Co.
26. Χοῦν] Τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης, Gen. 22. 17.
27. Καὶ] Abest à C. A.
28. Ἐν τῷ Ἰσαὰκ] Gen. 17. 19.
29. Ἐπὶ κεφ. Ἰακὼβ] Gen. 28. 12.
30. Ἐν κληρονομίᾳ] Al. κληρονομίαν Co.
31. Μερίδας αὐτῷ] Al. μερίδος αὐτοῦ Co. ¶ Δεκαδύο] Al. δώδεκα Co.
32. Ἄνδρα ἐλέους] Josephum.

BADUELLUS.

1. PORRÒ *laudemus*, &c. αἰνέσωμεν δὴ ἄνδρας ἐνδόξους καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν τῇ γενέσει] *Laudemus jam viros gloriosos*, [sive, *gloriâ præstantes*] *& patres nostros progenie*: aut, *genere* quod ab illis ducimus. Intelligit Sapiens majores ac patres Judæorum, à quibus ipse ortus erat. Eorum ἐγκώμιον hîc instituit, in quo primùm generatim eos laudat, deinde singulorum laudes κεφαλαιωδῶς *summatimque* commemorat. Est autem hujusmodi commemoratio illustris commodè subjuncta superiori laudationi, in qua Dei laudes complexus est.

3. *In regnis suis*, &c. κυριεύοντες ἐν ταῖς βασιλείαις αὐτῶν, καὶ ἄνδρες ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει, βουλεύοντες ἐν συνέσει αὐτῶν] *In regnis suis dominantes, ac viri nominati* [i. celebres] *in potentia, consulentes in intelligentia sua*. Hæc est καθόλου universa ac generalis commemoratio laudum virtutúmque earum quæ in majoribus excelluerunt. Postea veniet πρὸς καθ' ἕκαστα *ad singulorum* laudationem, eorum quidem quorum virtutes ac laudes Divinis literis proditæ, commemorandæ ac prædicandæ videbantur. ¶ *Qui oracula divina*, &c. ἀπηγγελκότες ἐν προφητείαις] *Qui annunciarunt in Prophetiis*: i. qui res revelatas à Spiritu S. de Ecclesiæ regimine, statu, conditione prædixerunt. Excelluerunt enim Spiritu prophetico ac Divino, quo etiam de maximis rebus ad salutem hominum pertinentibus vaticinati sunt. Hoc revelationis donum summâ laude dignissimum est.

4. *Qui populum consilio*, &c. ἡγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίοις, καὶ ἐν συνέσει γραμματείας λαοῦ] *Qui præfuerunt populo* [sive, *gubernarunt populum*] *in consiliis, & in intelligentia literatura populi*, i. eâ scientiâ ac prudentiâ quæ S. literis comprehensa ad regendum populum pertinet. γραμματεὺς enim dicitur homo literatus ac doctus qui in Divinis literis diligenter versatus est, cujusmodi Scribæ erant apud Judæos. ¶ *Quorum sapientes*, &c. σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν] *Sapientes sermones in doctrina eorum*, sub. *exstiterunt*. Ità enim homines docuerunt, ut eorum doctrina prudentissimis consiliis, præceptis ac monitis referta fuerit, quibus hominum vitam instituerunt.

5. *Qui concentus*, &c. ἐκζητοῦντες μέλη μουσικῶν, καὶ διηγούμενοι ἔπη ἐγγραφῇ] *Exquirentes melodias musicorum, & enarrantes carmina scripta*: aut (ut quædam habent exemplaria) ἐν γραφῇ *in scriptura*, i. composita atque conscripta. Doctrina & sapientia est multiplex, quæ multas habet partes: alia est πολιτικὴ *civilis*, ut συμβουλευτικὴ, καὶ δικανικὴ, *quæ in consiliis judiciísque* ac tota rep. versatur; alia προφητικὴ, quæ revelationem rerum Divinarum habet, atque ad religionem moderandam pertinet; alia γραμματικὴ, quæ doctrinâ literarum atque eruditione constat. Literaturæ autem duplex est ratio ac forma; alia oratione constat solutâ ac liberâ, quæ *prosa* appellatur: alia certis modis ac numeris adstricta, quæ in cantu versúque posita *Musica Poeticá*que nominatur. Hæc omnia doctrinæ sapientiæque genera hîc Sapiens commemorat, atque in Patribus commendat: quemadmodum Esaias 3. 2. *Prophetam ac Divinum, judicem, & consiliarium, & disertum*, i. oratorem, enumerat.

6. *Viri divites ac robore*, &c. ἄνδρες πλούσιοι κεχορηγημένοι ἰσχύϊ, εἰρηνεύοντες ἐν παροικίαις [Legitur & κατοικίαις] αὐτῶν] *Viri divites, instructi robore* [aut, *viribus corporis præditi*] *pacificè agentes in habitationibus suis*. Commemorat cætera bona quæ *externa corporísque* appellantur, quæ ad usum moderationémque virtutis accommodata laudem merentur. Itaque mihi magis placet ἰσχὺν *robur* aut *vires corporis* vertere atque intelligere quàm *potentiam*, quæ δύναμις dicitur, quam suprà posuit. Hic fortitudinem eximiámque vim corporis commendat. Scimus enim excellentes homines in eo genere fuisse apud Patres Judæorum.

8. *Ex his sunt*, &c. εἰσὶν αὐτῶν οἱ κατέλιπον ὄνομα τοῦ ἐκδιηγήσασθαι ἐπαίνους] *Sunt eorum qui reliquerunt nomen, ut enarrentur laudes*, i. nomen illustre in quo amplissima sit materia laudum proposita. Hujusmodi autem nomen est laudabile ac memorabile. Itaque duo hominum, qui patrum memoriâ

fuerunt

fuerunt, genera proponit; unum præclarum omnique laude dignissimum, alterum obscurum atque inglorium quorum nomen unà cum ipsis interiit.

10. *Ex priore genere*, &c. ἀλλ' οὗτοι ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι αὐτῶν οὐκ ἐπελήσθησαν] *Sed isti viri misericordiæ, quorum justitia ipsorum oblivioni non sunt tradita. Viri misericordiæ* sunt homines benigni ac humani, ad benemerendum benefaciendúmque animo propensi: *Justitiæ* autem dicuntur res cum justitia, liberalitate beneficentiâque ab illis factæ.

11. *Quorum soboli*, &c. μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν διαμενεῖ ἀγαθὴ κληρονομία, ἔκγονα αὐτῶν ἐν ταῖς διαθήκαις] *Cum semine eorum manet bona hereditas, nepotes eorum in testamentis*: aut, *federibus*: sub. *continentur*. Deus enim in federe promisit se Deum Patrum eorúmque seminis futurum: ità ad liberos, nepotes posterósque promissio federis pertinebat. In quo summa erat felicitas, cùm conjuncta causa, salus dignitásque eorum esset.

13. *Corpora eorum*, &c. τὰ σώματα αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ζῇ εἰς γενεὰν καὶ γενεάν] *Corpora eorum in pace sepulta sunt, & nomen ipsorum vivit in generationem ac generationem*. Eorum enim memoria post ipsorum mortem à sepultura interitúque vindicata & conservata ad omnem viget posteritatem.

15. *Henoch Domino*, &c. Ἐνὼχ εὐηρέστησε Κυρίῳ Θεῷ, καὶ μετετέθη, ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς] *Henoc bene placuit Domino Deo, & translatus est, exemplum pœnitentiæ* [sive *resipiscentiæ*] *generationibus*, i. posteris omnibus. Hactenus in genere locutus de Patribus, nunc accedit ad singulos, ac eos quorum præclara exstant in Scriptura sancta testimonia à Spiritu S. posita. De Henoc Gen. 5. 22. ubi ejus pietas in eo commendatur quòd *cum Deo ambulaverit*.

17. *Noe integer*, &c. Νῶε εὑρέθη τέλειος, δίκαιος, ἐν καιρῷ ὀργῆς ἐγένετο ἀντάλλαγμα] *Noe inventus est perfectus, justus, in tempore iræ fuit compensatio*: sive (ut alii vertunt) *reconciliatio factus fuit*. ἀνταλλάσσειν significat *commutare* aut *permutare*, ut in commerciis hominum in quibus aliud datur pro alio. Hinc ἀντάλλαγμα *pretium* dicitur *quo aliquid emitur aut redimitur*, ut Matth. 16. 26. τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; *quid dabit homo quo redimat animam suam?* Hoc modo Noe dicitur *pretium redemptionis* quâ genus humanum ab interitu redemptum est, quòd homo fidelis & cum Deo ambulans, fide amplectens promissiones Divinas, eam gratiam apud Deum invenisset ut per ipsum genus humanum ab interitu assereretur. Ità mihi magìs placet *Pretium redemptionis* verti quàm *reconciliatio*, quæ καταλλαγμα aut καταλλαγὴ dicitur. Sequens sententia de federe Domini satìs declarat quemadmodum Deus per eum genus humanum conservarit.

21. *In pactóque*, &c. καὶ ἐγένετο ἐν διαθήκῃ μετ' αὐτοῦ, ἐν σαρκὶ αὐτοῦ ἔστησε διαθήκην] *Et fuit in federe cum eo, in carne sua constituit* [aut *sancivit*] *fedus*. Laudat constantiam ac fidem Abraham, quòd in federe Dei integre permanserit, illúdque in carne sua signo circumcisionis sanciverit. De Abraham Gen. 12. & 15. & 17.

25. *Pactúmque ad caput*, &c. καὶ κατέπαυσεν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰακώβ] *Et quievit super caput Jacob*, i. idem fedus constituit ac confirmavit Deus, cùm apparuit ei in itinere dormienti, innixus scalæ erectæ à terra usque ad cœlum: de quo Gen. 28. 12.

27. *Ex hoc virum produxit*, &c. καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ ἄνδρα ἐλέους, εὑρίσκοντα χάριν ἐν ὀφθαλμοῖς πάσης σαρκός] *Et eduxit ex eo virum misericordiæ, invenientem gratiam in oculis omnis carnis*. Josephum intelligit, qui venditus à fratribus summam & gratiam & gloriam in Ægypto adeptus est.

CASTELLIO.

8. E*Orum sunt qui explicandis laudationibus nomen reliquerunt*] Psalmis: nam is liber sic apud Hebræos inscribitur.

DRUSIUS.

1. L*Audemus*] Αἰνέσωμεν. Sic libri omnes quos vidi. Excipio quos Camerarius edidit, in quibus Αἰνέσομεν, *Laudabimus*. Δὴ autem interpretatus sum *nunc*: nam ei respondet נא apud Ebræos.

2. *Condidit Dominus*] Quædam exempl. addunt ἐν αὐτοῖς *in eis*, aut *per eos*. ¶ *Magnificentiam suam*] Sub. *condidit*. Alibi τῇ μεγαλωσύνῃ αὐτοῦ *magnificentia sua*. L. V. *magnificentiâ suâ*. Sunt qui vertant, *magnam gloriam acquisivit majestati sua per illos*.

4. *Consultantes intelligentiâ suâ*] A. B. R. βουλεύοντες ἐν συνέσει αὐτῶν. MS. βουλευταὶ ἐν συνέσει. L. V. *prudentiâ suâ præditi*. Quod autem in textu nostro, id reperitur in C. utroque Cam. & in Bibliis Rob. ¶ *Prophetias*] MS. ἐν προφήταις L. V. *nunciantes in Prophetis dignitatem Prophetarum*.

5. *Consiliis*] Leg. ex R. ἐν διαβουλίοις. Quod & alia exempl. habent. Hujus Sing. διαβούλιον. Sap. 1. 9. ἐν διαβουλίοις ἀσεβοῦς. Alibi tamen ἐν διαβουλίαις, nempe à sing. διαβουλία. ¶ *Et peritiâ*] Alibi καὶ ἐν συνέσει. ¶ *Literatura*] Legitur & γραμματίας, per simplex ἰῶτα in penultima.

6. *Sapientes sermones*] In MS. σοφοὶ λόγοις, quæ cum præcedentibus connecti possunt, ut versus iste incipiat à verbis illis, Ἐν παιδείᾳ αὐτῶν, &c. Sic sanè Int. V. ¶ *Modos musicos*] MS. μεγάλη μουσικῶν. ¶ *Versus scriptos*] Ἔπη ἐν γραφῇ. Sic A. B. R. magìs probo quod in aliis cod. ἔπη ἐγγραφῇ ubi & καὶ διηγούμενοι.

7. *In suis commorationibus*] Libri aliquot ἐν κατοικίαις αὐτῶν, *in habitationibus suis*. Placet magìs prior lectio, quam invenies in A. B. R. Sanè κατοικιῶν Patriarchis nullo modo convenit, qui, ut Psaltes ait, *iverunt de gente in gentem, & de Regno ad populum alium*. Locus est Psal. 105. 13.

10. *Tanquam non exstitissent*] Partim librorum ὡς οὐχ ὑπάρχοντες, *ac si non exstarent*. Vide Lectiones meas in Abdiam. Prior scriptura verior. Eam MS. quoque habet. Editio L. V. *quasi qui non fuerint*.

12. *Viri misericordes*] Vel potiùs *viri pii*: nam id sig. אנשי חסד: quod hoc loco Avum scripsisse non dubito. In A. & B. ἄνδρες ἐλέου. Fortè scriptum aliquando fuit ἐλεήμονες: quod est interpretamentum Ebraismi, quem etiam antiquus Int. retinuit, *viri misericordiæ*. ¶ *Quorum justitiæ*] ὧν αἱ δικαιοσύναι αὐτῶν In his verbis Pleonasmus est. Satis enim erat ὧν αἱ δικαιοσύναι, quemadmodum legitur in codice MS.

13. *Permanet*] Libri partim διαμένει, partim διαμενεῖ. Sic mox variant in ἔκγονα, & ἔγγονα. Utrumque sig. *nepotes*, & subintelligitur τέκνα. Dicimus etiam ἔκγονοι eodem sensu. Lex. V. Ἔκγονος, vel ἔγγονος, *nepos*.

14. *In testamentis*] Quidam libri ἐν διαθήκαις ἔστη τὸ σπέρμα αὐτῶν, *In testamentis est semen eorum*. Alii semel tantùm legunt ἐν διαθήκαις. Iidem pro ἔστη habent ἔστιν. Quod etiam agnoscit V. Int. nam vertit, *Et nepotum eorum semen in testamentis stetit*. ¶ *Per ipsos*] Δι' αὐτοὺς A. B. R. cum MS. μετ' αὐτοὺς C. & uterque Camerarii. *Propter illos* L. V. Eadem verba habentur v. 11. ubi μετ' αὐτοὺς reddi debet *post illos*. Nam *cum illis*, quod Vulgatus reddit, i. μετ' αὐτῶν.

16. *Corpora ipsorum*] Libri partim τὸ σῶμα αὐτῶν *corpus eorum*, partim τὰ σώματα αὐτῶν *corpora eorum*. Quod postremum secutus est Interpres prisci ævi. ¶ *In ætates*] In nonnullis libris εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, *in ætatem & ætatem*. Quod V. Int dixit *in generationem & generationem*.

17. *Et laudem annunciabit*] Leg. *& laudem annunciat*: nam est ἐξαγγέλλει in textu nostro. Alibi tamen legitur καὶ ἔπαινον αὐτῶν ἐξαγγελεῖ, *& laudem eorum annunciabit*. Editio Lat. V. *& laudem eorum nunciat ecclesia*.

18. *Enoch*, &c.] Historia habetur Gen. 5. 24. Quid autem sentiendum sit de hac translatione dicam aliàs. Nam ex verbis illis *& non fuit* non potest colligi quod quidam volunt. Quod autem sequitur, *quia tulit eum Deus*, valet ut si diceret, *quia rapuit eum Deus*. Id de iis dici solet qui subitò ex conspectu hominum auferuntur. Ut ut sit, si est mortuus, non est mortuus aliorum hominum more. Ideo legimus

legimus apud Apostolum Ebr. 11. 5. *Fide Henoch translatus est ne videret mortem.* Quandoque enim quod modo fit extraordinario, non fieri dicitur. ¶ *Placuit Domino*] Alibi εὐηρέστησε Κυρίῳ Θεῷ *placuit Domino Deo.* Hoc verbo expresserunt Interpretes Græciæ id quod in Ebræo *ambulavit cum Deo*, sicut & illud *& non fuit* verterunt καὶ οὐχ εὑρίσκετο *non inveniebatur.* Autor libri qui SAPIENTIA inscribitur εὐάρεστος τῷ Θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη. Vide sequentia. Mentio hujus Henoch & infrà 49. 19. ¶ *Et translatus est*] Gen. 5. in Græca versione ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Quæ verba repetuntur Ebr. 11. 5. Sed quonam translulit? Autor editionis Latinæ quam *Vulgatam* appellamus, *transtulit eum in paradisum.* Fuit hæc opinio veterum: non tamen omnes ità senserunt. Theodoretus, *Non est quærendum quo loco translatus sit Henoch, quia scriptum non est.* Idem sentit Chrysostomus.

19. *Perfectus*] תם *Integer.* ¶ *Tempore iræ*] i. Vindictæ.

20. *Reliquiæ*] MS. κατάλειμμα. ¶ *Propterea factum est diluvium*] In MS. ὅτι ἐγένετο ὁ κατακλυσμὸς, *quando factum est diluvium.* Placet autem ut scribatur ὁ κατακλυσμὸς cum articulo, quem præter MS. alii quoque libri habent.

21. *Inita sunt*] Libri nonnulli ἐτέθησαν *constituta sunt.*

22. *Pater multitudinis gentium*] Respexit ad locum qui habetur Gen. 17. 5. καὶ ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν· καὶ οὐ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου, &c. ¶ *Non est inventus*] Non fuit. ¶ *In gloria*] Quædam editiones ὅμοιος ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. Malim ὅμοιος αὐτῷ ἐν δόξῃ, quemadmodum legisse mihi videtur Int. V. nam vertit, *& non est inventus similis illi in gloria.*

24. *Carne suâ*] Vel *corpore suo*, vel potiùs membro illo quo vir erat. Nam id בשר quoque dicitur. Alibi est *in carne præputii.*

25. *Fore ut benedicerentur*] Libri quidam ἐνευλογῆσαι. MS. verò ἐν εὐλογηθῆναι.

28. *Stabilivit ista*] Ἔστησεν οὕτως, i. כה. Quod sæpe reddunt per pronomen *hac.* Id nos spectavimus scilicet cùm interpretaremur *stabilivit ista.* Licet etiam vertere *sancivit ista.*

30. *Dedit ei hereditatem*] Ἐν κληρονομίᾳ positum videtur pro εἰς κληρονομίαν. Quod idem cum alia lectione ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν. Hanc secutus est Int. V. qui refert *& dedit illi hereditatem.*

31. *Distribuit partes ejus*] In diversa scriptura est διέστειλε μερίδας αὐτοῦ, & apud Int. V. *divisit ei partem.* ¶ *Partitus est in tribus duodecim*] MS. exemplar ἐν φυλαῖς habet. Alia quædam ἐν φυλαῖς αἷς ἐμέρισε δώδεκα, *in tribus quas partitus est duodecim.*

32. *Et eduxit indè*] Hic quidam inchoant caput 45. ἐξ αὐτοῦ, *ex eo*, sc. populo. ¶ *Virum pium*] איש חסד *Virum misericordia*, i. חסיד *misericordem, benignum, pium.* Hunc Ebraismum habuimus suprà v. 12. Vide quæ notamus ad illum locum. Cur autem hoc epitheton tribuat Mosi quæri potest. An quia Levita erat? Nam Levitæ peculiariter חסידים, i. ὅσιοι, vocabantur. Sanè Psal. 132, 16. וחסידיך Scholia Ebraica enarrant *Levitæ tui.*

GROTIUS.

ABsolutis Præceptis, & Operum Dei explicatione, alium Scriptor hîc sermonem ingreditur. Solebant in Templo & ad templi exemplum in Synagogis commemorationes fieri virorum excellentium, quas εὐλογίας dixit hic noster aliquoties. Earum hîc tradit formulam, plenam Hebraicæ eloquentiæ. In Græco inscriptio est, ΠΑΤΕΡΩΝ ΥΜΝΟΣ.

2. *Multam gloriam fecit Dominus*] Ἔκτισεν est in Græco: sed rectiùs legas ἐκτήσατο· sequitur enim in Græco, quod in Latino abest, ἐν αὐτοῖς. *Magnam laudem sibi Deus per eos paravit.* ¶ *Magnificentiâ suâ*] i. *Per potentiam suam.* ¶ *A seculo*] i. Jam olim.

3. *Dominantes in potestatibus suis*] *In regnis suis.* Sunt scilicet inter illos. Nam classes quasdam constituit eorum de quibus acturus est. ¶ *Homines magni virtute*] *Celebres ob pollentiam.* Ità enim in Græcis. ¶ *Et prudentiâ suâ præditi*] *Qui pro prudentia sua ceperunt consilia.* Nam participiis præsentibus & præteritis promiscuè utitur pro aoristis. ¶ *Nunciantes in Prophetis dignitatem Prophetarum*] Gr. *Qui per prophetias annunciarunt*, nempe futura.

4. *Et imperantes in præsenti populo, & virtute prudentiâ populis sanctissima verba*] *Qui præivere populo consiliis, & eâ prudentiâ quæ decet populi Doctores.* ספר γραμματεὺς *Doctor populi*: ejus munus γραμματεία. Sequitur in Græco, σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν ubi est Hebraica constructio, pro eo quod diceres, *In quorum doctrina* (i. cùm populum instituerant) *erant sermones sapientes.*

5. *In peritia sua*] Hoc pertinet ad membrum præcedens, ut jam vidimus. ¶ *Requirentes modos musicos*] Fuere inter eos etiam *qui nova carmina excogitarunt.* ¶ *Et narrantes carmina scripturarum*] *Et qui scripto sententias explicuere.*

6. *Homines divites in virtute*] Quidam eorum *divites facultatibus donati*, à Deo scilicet. ἰσχὺς pro *facultatibus* habuimus & suprà 14. 13. & 28. 11. & alibi sæpe. ¶ *Pacificantes in domibus suis*] *Domi suæ prospere agentes.* Hoc sensu εἰρηνεύειν habuimus & suprà 41. 1. ἐν ταῖς κατοικίαις, rectior hæc lectio quàm altera, ἐν ταῖς παροικίαις.

7. *Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt*] In Græco tantùm est ἐν γενεαῖς, i. *suis temporibus.* ¶ *Et in diebus suis habentur in laudibus*] *Et in diebus suis laudem*, nempe adepti sunt.

8. *Qui de illis nati sunt reliquerunt nomen narrandi laudes eorum*] Gr. *Sunt inter eos qui reliquere nomen ad celebrandas laudes suas.* Nomen hîc stirpem significat, ut Deut. 25. 7. Convenit hoc cum Græca sententia,

Τίς πατέρ' αἰνήσει, εἰ μὴ εὐδαίμονες υἱοί;

9. *Et sunt quorum non est memoria*] i. Quorum stirps defecit, justis Dei judiciis, secundùm Legis minas. ¶ *Perierunt quasi qui non fuerint*] Ὡς οὐχ ὑπάρξαντες. Id enim rectiùs quàm ὑπάρχοντες, quod nonnulli codices habent.

10. *Sed illi*] Qui stirpem diuturnam reliquere. ἀλλ' οὗτοι legendum, non ἀλλ' ἤ. ¶ *Viri misericordiæ sunt*] i. Consecuti sunt Dei favorem. ¶ *Quorum pietates non defuerunt*] *Quorum benefacta* (id enim δικαιοσύναι) *in oblivionem non venerunt*, apud Deum scilicet.

11, 12. *Cum semine eorum permanent bona: hereditas sancta nepotes eorum, & in testamentis stetit semen eorum*] Gr. *Cum semine eorum permanet* etiam *bona* (i. optima) *hereditas: posteri eorum in testamentis* scribuntur, non extranei heredes. Catullus,

Heres divitiis qui tandem inventus avitis,
Nomen testatas intulit in tabulas.

13. *Et filii eorum propter illos usque in æternum manent*] i. Diu admodum. Interpres hîc secutus est meliorem lectionem, quæ est in Sixtina, ἕως αἰῶνος μενεῖ σπέρμα αὐτῶν, καὶ τέκνα αὐτῶν δι' αὐτοὺς ἕως αἰῶνος μενεῖ. Sic enim distinguendum. ¶ *Semen eorum & gloria eorum non derelinquetur*] *Non delebitur.* Ità in Græco.

14. *Corpora ipsorum in pace sepulta sunt*] i. Domo prosperâ. ¶ *Et nomen eorum vivit in generationem & generationem*] Stirps manet per secula.

15. *Sapientiam ipsorum narrant populi*] *Narrabunt populi*, etiam posthac. ¶ *Et laudem eorum nunciet Ecclesia*] *Differet multitudo.* Videtur enim scriptum fuisse ἐξαγγελεῖ.

16. *Enoch placuit Deo*] Gen. 5. 24. ¶ *Et translatus est in paradisum*] In locum felicem nobis incognitum. Sed hoc *in paradisum* Interpres de suo addidit, quomodo & Arabs Interpres ad Hebræos 11. 5. Vide quæ ad Genesin diximus. ¶ *Ut det gentibus pœnitentiam*] Gr. *exemplum pœnitentiæ ætatibus*, i. temporibus suis. Nam qui flagitiosè vivebant eo seculo, cùm intelligerent translatum aliò Enochum ob pietatem, eo ipso monebantur ut vitam corrigerent si Deo placere vellent.

17. *Noe inventus est perfectus, justus*] *Integer ac bonus;*

Gen. 6. 9. ¶ *Et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio*] *Pretium*. Nam sicut qui pretium accipit rem suam ob id dimittit, sic Deus ob Noæ pi[e]tatem ac preces iram omnem in domum ejus remisit.

18, 19. *Ideo dimissum est reliquum terræ, cùm factum est diluvium. Testamenta seculi posita sunt apud illum*] Ex Græca locutione Hebræa bene explicata sic vertas, *Ideo facto diluvio fœdus perpetuum cum ipso constitutum est*. καὶ in sequenti membro valet *cùm* in præcedente, & activum plurale sine persona pro passivo singulari. ¶ *Nè deleri posset diluvio omnis caro*] *Non fore ut post id humanum genus diluvio periret*. Agit enim de fœdere quod commemoratur Gen. 9. 11.

20. *Abraham etiam magnus pater multitudinis gentium*] Explicat ἐτυμολογίαν nominis. Est enim אברהם contractè dictum pro אב רב הם ut videre est Gen. 17. 5. ¶ *Et non est inventus similis illi in gloria*] Ut qui pater fuerit tot Regum. ¶ *Qui conservavit legem Excelsi*] Præcepta quæ ei Deus dedit de migranda patria, circumcidendo se & liberis, de immolando filio. ¶ *Et fuit in testamento cum illo*] i. Fuit Dei fœderatus, Gen. 17. 7, 21. & 22. 16.

21. *In carne ejus stare fecit testamentum*] i. Circumcisionem, quæ eximiè ברית dicitur Hebræis, ob dicta Dei Gen. 17. 10. ¶ *Et in tentatione inventus est fidelis*] In multis quidem tentamentis apparuit Deo fidus: sed hîc præcipuè postremum illud tangitur, de filio immolando.

22. *Ideo jurejurando dedit illi gloriam in gente sua*] Gr. *Jurato affirmavit ei se* per semen ejus *benefacturum etiam aliis gentibus*. Vide quæ dicta ad Gen. 18. 18. ἔστησεν hîc & infrà 24. est יקים *firmavit*. ¶ *Crescere illum quasi terræ cumulum*] *Multiplicaturum ipsum* in sobole, *quantus est pulvis terræ*, Gen. 22. 17.

23. *Et ut stellas exaltare semen ejus*] *Exaltaturum se*. Vide jam indicatum Geneseos locum. ¶ *Et hereditare illos à mari usque ad mare*] Possessionem se ipsius posteris daturum *à mari ad mare*, i. ab Asphaltite ad mare Syriacum, qui termini terræ Promissæ ab Oriente in Occidentem. Vide Gen. 13. 14, 15. ¶ *Et à flumine*] Flumen tùm simpliciter dicitur, intelligitur Euphrates. Impletum hoc per Davidem. ¶ *Usque ad terminos terræ*] Cultæ scilicet, i. ad deserta usque Arabum sola.

24. *Et in Isaac eodem modo fecit propter Abrahamũ patrẽ ejus*] *Cùm Isaac pariter firmavit*, nempe id quod sequitur.

25. *Benedictionem omnium gentium dedit illi Dominus, & testamentum confirmavit super caput Jacob*] Aliter in Græco, *Benedictionem omnium hominum & fœdus*. ἓν διὰ δυοῖν, fœdus in quo comprehendebatur Deum per posteritatem Isaaci etiam aliis populis facturum bene. Vide Gen. 26. 2, 3, 4, 5. ubi & causa additur jam ab hoc Scriptore expressa, nempe factum hoc Abrahami causâ. Sequitur deinde in Græco, καὶ κατέπαυσεν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰακώβ, *quod fœdus deinde requievit*, i. mansit, *super caput Jacobi*, i. penès ipsum ejúsque posteros, non penès Idumæos. Significanter autem dixit *super caput Jacobi*, quia Isaacus Divino instinctu hoc jus in Jacobum translaturus capiti ejus paternas manus imposuit. Ità enim mos erat bene precandi liberis, ut apparet Gen. 48. 14.

26. *Agnovit eum in benedictionibus suis*] Jacobum agnovit heredem Isaaci in magnificis illis promissis. ¶ *Et dedit illi hereditatem*] *Possidendam terram dedit ipsi*, i. stirpi ejus. ¶ *Et divisit illi partem in tribubus duodecim*] *Et divisit illi partes secundùm duodecim tribus quas partitus est*, i. in quas distribuit Jacobi posteritatem.

27. *Et conservavit illi homines misericordiæ, invenientes gratiam in oculis omnis carnis*] In Græco est singularis numerus, *Et eduxit ex illo* (i. ex ipso gigni fecit) *hominem favorabilem*, (nempe apud ipsum Deum) *& qui apud omnes homines fuit gratiosus*. Designatur his verbis Josephus Deo dilectus, & Pharaoni totíque Ægypto. Nulli meliùs hæc designatio convenit: neque par fuit in hac recensione virum tantum omitti. Quàre non sequar Græca exemplaria quæ hæc cum sequentibus connectunt, & ad Mosem referunt. Multò enim credibilius est in eo quod sequitur duas literas mutatas in Græcis, quæ ex nominativo (qualem legit Latinus interpres) accusativum fecere; nempe quia sensum putarunt cum prioribus esse continuum.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. με.

1. Ἠγαπημένον ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων Μωϋσῆν, οὗ τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις.

2. Ὡμοίωσεν αὐτὸν δόξῃ ἁγίων, καὶ ἐμεγάλυνεν αὐτὸν ἐν φόβοις ἐχθρῶν.

3. Ἐν λόγοις αὐτοῦ σημεῖα κατέπαυσε, καὶ ἐδόξασεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον βασιλέων.

4. Ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἔδειξεν [ἐδίδαξεν] αὐτῷ τῆς δόξης αὐτοῦ.

5. Ἐν πίστει καὶ πραΰτητι αὐτοῦ ἡγίασεν [C. A. αὐτὸν· καὶ] ἐξελέξατο αὐτὸν ἐκ πάσης σαρκός.

6. Ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς γνόφον.

7. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ πρόσωπον ἐντολὰς, νόμον ζωῆς καὶ ἐπιστήμης.

8. Διδάξαι τὸν Ἰακὼβ διαθήκην, καὶ κρίματα [κρίμα] αὐτοῦ τὸν Ἰσραήλ.

9. Ἀαρὼν ὕψωσεν ἅγιον ὅμοιον αὐτῷ, ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐκ φυλῆς Λευΐ.

10. Ἔστησεν αὐτῷ διαθήκην αἰῶνος, καὶ ἔδωκεν [αὐτῷ] ἱερατείαν λαοῦ.

11. Ἐμακάρισεν αὐτὸν ἐν εὐκοσμίᾳ, καὶ περιέζωσεν αὐτὸν στολὴν δόξης.

12. Ἐνέδυσεν αὐτὸν συντέλειαν καυχήματος, καὶ ἐστερέωσεν αὐτὸν [ἐν] σκεύεσιν ἰσχύος.

13. Περισκελῆ καὶ ποδήρη καὶ ἐπωμίδα, καὶ ἐκύκλωσεν αὐτὸν ῥοΐσκοις·

14. Χρυσοῖς κώδωσι πλείστοις κυκλόθεν, ἠχῆσαι φωνὴν ἐν [ἐπὶ] βήμασιν αὐτοῦ·

15. Ἀκουστὸν ποιῆσαι ἦχον ἐν ναῷ, [καὶ] εἰς μνημόσυνον [ἐν] υἱοῖς λαοῦ αὐτοῦ·

16. Στολῇ ἁγίᾳ [στολὴ ἁγία] χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ καὶ πορφύρᾳ ἔργῳ [πορφύρας ἔργον] ποικιλτοῦ·

17. Λογείῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας κεκλωσμένη [ἀληθείαις κεκλωσμένην] κόκκῳ ἔργῳ τεχνίτου·

18. Λίθοις πολυτελέσι γλύμματος σφραγῖδος, ἐν δέσει χρυσίου ἔργῳ [ἔργα] λιθουργοῦ.

19. Εἰς μνημόσυνον ἐν γραφῇ κεκολαμμένῃ κατὰ ἀριθμὸν φυλῶν Ἰσραήλ.

20. Στέφανον χρυσοῦν ἐπάνω κιδάρεως, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος.

21. Καύχημα τιμῆς, ἔργον ἰσχύος, ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν [ὀφθαλμοῦ] κοσμούμενα ὡραῖα.

22. [Καὶ] πρὸ αὐτοῦ οὐ γέγονε τοιαῦτα, [καὶ] ἕως αἰῶνος οὐκ ἐνεδύσατο ἀλλογενής.

23. Πλὴν τῶν υἱῶν αὐτοῦ μόνον, [μόνων] καὶ τὰ ἔκγονα αὐτοῦ διαπαντός.

24. Θυσίαι αὐτῷ ὁλοκαρπωθήσονται καθημέραν ἐνδελεχῶς δίς.

25. Ἐπλήρωσε Μωϋσῆς [Μωσῆς] τὰς χεῖρας [αὐτοῦ,] καὶ ἔχρισεν αὐτὸν ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ [αὐτοῦ.]

26. Ἐγενήθη αὐτῷ εἰς διαθήκην αἰώνιον, καὶ ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐν ἡμέραις οὐρανοῦ.

27. Λειτουργεῖν αὐτῷ ἅμα καὶ ἱερατεύειν, καὶ εὐλογεῖν τὸν λαὸν ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

28. Ἐξελέξατο αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ζῶντος, προσαγαγεῖν κάρπωσιν Κυρίῳ.

29. Θυμίαμα

29. Θυμίαμα καὶ εὐωδίαν εἰς μνημόσυνον ἐξιλάσκεσθαι περὶ τοῦ λαοῦ.

30. Ἔδωκεν αὐτὸν ἐν ἐντολαῖς [αὐτοῦ ἐντολάς] αὐτοῦ, ἐξουσίαν ἐν διαθήκαις κριμάτων·

31. Διδάξαι τὸν Ἰακὼβ τὰ μαρτύρια, καὶ ἐν νόμῳ αὐτοῦ φωτίσαι [φωνῆσαι] τὸν Ἰσραήλ.

32. Ἐπισυνέστησαν αὐτῷ ἀλλότριοι, καὶ ἐζήλωσαν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ·

33. Ἄνδρες οἱ περὶ Δαθὰν καὶ Ἀβειρὼν, καὶ ἡ συναγωγὴ Κορὲ ἐν θυμῷ καὶ ὀργῇ.

34. Εἶδε Κύριος, καὶ οὐκ εὐδόκησε, [ηὐδόκησε] καὶ συνετελέσθησαν ἐν θυμῷ ὀργῆς. [ὀργῇ καὶ θυμῷ]

35. Ἐποίησεν αὐτοῖς τέρατα, καταναλῶσαι ἐν πυρὶ φλογὸς αὐτοῦ.

36. Καὶ προσέθηκε [C.A.] τῷ Ἀαρὼν δόξαν, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν.

37. Ἀπαρχὰς πρωτογεννημάτων ἐμέρισεν αὐτοῖς· ἄρτον ἐν πρώτοις [πρῶτον] ἡτοίμασε πλησμονήν.

38. Καὶ γὰρ θυσίας Κυρίου φάγονται, ἃς ἔδωκεν αὐτῷ [τε] καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ.

39. Πλὴν ἐν γῇ λαοῦ οὐ κληρονομήσει, καὶ μερὶς οὐκ ἔστιν αὐτῷ ἐν λαῷ.

40. Αὐτὸς γὰρ μερίς σου κληρονομία· [μερὶς αὐτοῦ καὶ κληρον.] καὶ Φινεὲς υἱὸς Ἐλεάζαρ τρίτος εἰς δόξαν·

41. Ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν ἐν φόβῳ Κυρίου, καὶ στῆναι αὐτὸν ἐν τροπῇ λαοῦ,

42. Ἐν ἀγαθότητι προθυμίας ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξιλάσατο περὶ τοῦ [τε] Ἰσραήλ.

43. Διὰ τοῦτο ἐστάθη αὐτῷ διαθήκη εἰρήνης, [ὡς] προστάτην ἁγίων καὶ λαῷ αὐτοῦ.

44. Ἵνα αὐτῷ [πνεῦμα αὐτῷ] ᾖ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἱερωσύνης μεγαλεῖον εἰς τοὺς αἰῶνας.

45. Καὶ διαθήκην τῷ Δαυὶδ υἱῷ [Ἰεσσαὶ] ἐκ φυλῆς Ἰούδα.

46. [Ἡ] κληρονομία βασιλέως υἱοῦ ἐξ υἱοῦ μόνου, κληρονομία Ἀαρὼν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ.

47. Δῴη ὑμῖν σοφίαν ἐν καρδίᾳ ὑμῶν, κρίνειν τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν δικαιοσύνῃ.

48. Ἵνα μὴ ἀφανισθῇ τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν [αὐτοῦ] εἰς γενεὰς αὐτῶν.

1. Μωϋσῆν] Al. Μωσῆν Co.

3. Λόγοις αὐτοῦ] Al. λογίοις αὐτοῦ Co. ¶ Κατέπαυσε] Exod. 8, & seq.

5. Προσώπου] Al. προσώπῳ Co. ¶ Ἡγίασεν ἐξελέξατο] Al ἡγίασεν αὐτόν. Ἐξελέξατο Co. ἡγίασεν αὐτὸν καὶ ἐξελ. C. A. & Vet. Interp.

6. Ἠκούσεν] Suid. ἀκοῦσαι, διδάξαι. Sym. ἀκουστὸν ποιῆσαι, Psal. 66. 7. & Psal. 76. 8. ¶ Εἰς γνόφον] Exod. 20. 21. Clemens Alex. per γνόφον intelligit τὸ ἀόρατον καὶ ἄρρητον Θεοῦ, ut Notis ad librum Philonis περὶ τῶν μετονομαζομένων à me indicatum est. Caliginem illam νεφέλην appellat Naz. Orat. 2 de Theologia, & hom. in S. Baptisma. στῦλον νεφέλης Vates regius Psal. 99. 7. Philo γνόφον interpretatur τὴν ἀειδῆ καὶ ἀόρατον καὶ ἀσώματον τῶν ὄντων παραδειγματικὴν οὐσίαν, τὰ ἀθέατα φύσει θνητῇ, lib. 1 De Mose. παντελῆ ἀκαταληψίαν Θεοῦ, Maximus in 1 caput Mysticæ Theologiæ Dionysii Areop.

8. Διδάξαι] Al. ἐδίδαξε Co. ¶ Κρίματα] R. Co. B. alt. κρίματι Al. Ar. B.

9. Ὕψωσεν] R. Al. ἀνύψωσεν Co..

10. Ἔστησεν αὐτὸν] Al. Ar. B. uterque: αὐτῷ alii. ¶ Ἔδωκεν ἱερατείαν] C. A. omisso pronom.

11. Στολῇ] Al. στολὴν Co.

12. Ἐν] C. A. Co. à R. Al. abest. ¶ Σκεύεσιν] Τὸ σκεῦος hoc loco & Deut. 22. 5. idem quod Clem. Alex. lib. 2 Pæd. c. 10. κατασκευὴ, i. *vestitus*.

13. Ποδήρη] Allegorica horum expositio exstat apud Philonem l. 3 De vita Mosis: & apud Clem. Alex. Str. 5. p. 241.

14. Jungendum epitheton χρυσοῖς cum ῥοΐσκοις · licèt indè in exemplari Complut. avellatur: fortè etiam legendum καὶ κώδωσι, ut Exod. 28. 30. copula interjicitur.

15. Ἐν ναῷ] R. Co. B. alt. ἐν Κυρίῳ [F. ἐν Κυρίου inquit I. ellipsi Atticâ, i. *in æde Domini*] Al. Ar. B. ¶ Καὶ] C. A. Co. ἐν C. A.

16. Ἔργον] Ar. B. uterque. Exod. 39. 29.

17. Ἀληθείας] C. A. rectè. Vide Exod. 28. 26. Levit. 8. 8. Num. 27. 21. Deut. 33 8. Philonis librum 2 Allegor. Legum sacrar. p. 56. (ubi ὁ γεγωνὸς λόγος, non γεγονὼς, legendum) & lib. 3 De vita Mosis; lib. ad Judicem. ¶ Κεκλωσμένῳ] Co. B. alt. κεκλωσμένῃ R. κεκλωσμένον Al. Ar. B.

18. Γλύμματος] Al. γλύμματι Co. ¶ Ἐνδέσει] Al. ἐν δέσει alii. ¶ Ἔργῳ R. Co. ἔργον Ar. B. uterque. ἔργων Al. tam hoc quàm præced. versu mendosé.

19. Ἐγχαφῇ] Co. ¶ Κεκολαμμένη] Al. ¶ Φυλῶν] R. Al. υἱῶν Co.

21. Ἔργον] Al. ἔργα Co.

22. Πρὸ αὐτοῦ οὐ γέγονε τοιαῦτα ἕως αἰῶνος· οὐκ ἐνεδύσατο ἀλλογενὴς πλὴν] R. πρὸ α. οὐ γ. τοιαῦτα, καὶ ἕως αἰ. οὐκ ἐνεδύσατο ἀλλογενής. Πλὴν Co.

23. Ἔγγονα] Co. ἔκγονα Al.

24. Θυσίαι αὐτοῦ] R. Al. θ. αὐτῶν Co. θυσίαι αὐτοῦ Al.

25. Ἐπλήρωσε] i. Ἐπλήρωσε Exod. 29. 10, 35. ἐνέπλησε Judic. 17. 5, 12. edit. Al. (nam in Rom. ἐπλήρωσε hoc etiam loco legitur) Ezech. 43. 26. ¶ Lege χεῖρας αὐτοῦ, C. A. in quo mox repetitur.

26. Αἰῶνος] Co. αἰώνιον R. Al. ¶ Ἐν τῷ σπέρματι] R. Al. τῷ σπ. omisso ἐν, Co.

27. Αὐτοῦ] Ab Al. Ar. B. abest.

30. Αὐτὸν ἐν ἐντολαῖς] R. Al. αὐτῷ ἐντολὰς Co.

31. Confer hunc paragraphum cum versu capitis hujus octavo. ¶ Φωτίσαι] R. Co. φωνῆσαι Al. Ar. B. uterque.

33. Ἄνδρες οἱ] Num. 16. 1.

35. Αὐτοῖς] Al. R. ἐν αὐτοῖς Co. ¶ Αὐτοῦ] R. Al. αὐτοὺς Co.

36. Τῷ] C. A. in reliquis abest.

37. Ἀπαρχὰς] R. Al. ἀπαρχὴν Co. ¶ Αὐτοῖς] Al. αὐτῷ Co. ¶ Ἐν πρώτοις] R. Co. πρώτοις omissâ præpos. Al. Ar. B. uterque. ¶ Πλησμονήν] Al. ἐν πλησμονῇ Co. εἰς πλησμονὴν C. A.

38. Φάγονται] Co. ¶ Particula τὲ abest à C. A. & Co.

40. Μερίς σου κληρονομία] R. Al. Ar. B. uterque. μερὶς αὐτοῦ κληρονομίας Co. μερὶς καὶ κληρονομία N. R.

41. Ἐν τῷ ζηλῶσαι] Num. 25. 11.

42. Ἐξιλάσατο] Psal. 106. 30.

43. Ἐστάθη αὐτῷ διαθήκη εἰρ.] R. Al. ἔστη αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, Co. Id est, ἔστησε I. Vide Num. 25. 12.

44. Εἰς τοὺς αἰῶνας] R. Al. εἰς τὸν αἰῶνα Co.

45. Ἰεσσαὶ] C. A. Vet. Interp.

46. Ἡ] C. A.

48. Αὐτῶν] R. Al. αὐτοῦ, Co.

BADVELLUS.

1. *DEO simul charum*, &c. ἠγαπημένον ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων Μωσῆν, οὗ τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις] *Dilectum à Deo & hominibus Mosem, cujus memoria in benedictionibus.* Oportet repetere verbum, *Eduxit ex Jacob Mosem*, cujus pater fuit ex familia Levi. Hujus ac fratris ejus laudes Sapiens pluribus verbis commemorat, propterea quòd Deus maximas res per eos gessit.

3. *Ejus oratione signa sedavit*, &c. ἐν λόγοις αὐτοῦ σημεῖα κατέπαυσε, καὶ ἐδόξασεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον βασιλέων] *In sermonibus* [aut, *verbis*] *ejus cessare fecit signa, & glorificavit eum in conspectu Regum.* Quæ portenta ac prodigia Deus per Mosem in terra Ægypti excitarit, atque ad ejusdem preces sustulerit, habes Exod. 8. 12, 13. *Clamavit Moses ad Dominum pro sponsione ranarum, fecitque Dominus juxta verbum ejus, & mortuæ sunt ranæ de domibus*, &c. Eadem vis orationis Mosis declarata est in cæteris plagis sedandis ac tollendis.

4. *San-*

4. *Sanctum hunc reddidit fide*, &c. ἐν πίστει καὶ πραότητι αὐτοῦ ἡγίασεν αὐτὸν· ἐξελέξατο αὐτὸν ἐκ πάσης σαρκός] *In fide ac lenitate sanctificavit eum: elegit eum ex omni carne.* Verbum *sanctificare* significat Mosem à Deo sanctissimis moribus ac virtutibus informatum ornatúmque fuisse; cujusmodi fuerunt illæ duæ, Fides, singularísque Mansuetudo ac Modestia, quibus Moses hoc loco & Num. 12. 3. in primis commendatur. *Erat*, inquit Spiritus, *Moses mitissimus omnium mortalium qui morabantur in terra*: & paulò pòst ibidem 7. Dominus dat illi testimonium summæ fidelitatis quam in domo Dei præstitit.

7. *Evexit Aaronem sanctum*, &c. Ἀαρὼν ἀνύψωσεν ἅγιον, ὅμοιον αὐτῷ] *Aaronem exaltavit sanctum, similem ei.* De Aaronis electione, ejúsque Sacerdotio, ornatúque Sacerdotali habes Exod. 4, & 28. cap. pluribus verbis scripta, quæ hîc breviùs commemorantur.

9. *Vasisque virtutis*, &c. καὶ ἐστερέωσεν αὐτὸν ἐν σκεύεσιν ἰσχύος, περισκελῆ, καὶ ποδήρη, καὶ ἐπωμίδα] *Et firmavit eum vasis virtutis, femoralia, vestem talarem, & humerale. Vasa virtutis* aut *roboris* appellat amictum apparatúmque Sacerdotalem, qui institutus ac conformatus ad illud exemplar quod Moses in monte viderat, ad salutem populi maximam vim habebat. *Epomis* chlamys est, genus vestis brevioris quod humeris injicitur: *humerale* aut *superhumerale* à quibusdam dicitur: ab Hebræis אפוד appellatur. Legendum autem videtur περισκελίδα, non περισκελῆ. Est enim περισκελὶς integumenti genus quo crura femoráque conteguntur: *tibiale* & *femorale* à Latinis appellatur. In viris eum habet usum ut pudenda tegantur: & Deus in Sacerdote adhiberi voluit ut partes minùs honestæ tegerentur.

10. *Globulis aureis*, &c. καὶ ἐκύκλωσεν αὐτὸν ῥοΐσκοις χρυσοῖς, κώδωσι πλείστοις κυκλόθεν] *Circumdedit eum sphærulis* [sive *pomis malisque*] *aureis, plurimis tintinnabulis in circuitu*, i. in extremis fimbriis orísque ipsius togæ. Hoc autem factum est ut cùm Sacerdos in Sanctuarium ingrederetur, aut è Sanctuario egrederetur, ipso sonitu tinnitúque significatio fieret.

12. *Stolâ sanctâ* στολῇ ἁγίᾳ] Repete verbum *induit.* Est autem στολὴ genus vestis ad talos usque demissæ, quam quidam *tunicam* nominant. ¶ *Augusto habitu*, &c. ἔργῳ ποικιλτοῦ, λογίῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας] *Opere polymitarii*, [aut, *plumarii*] *rationali judicii, signis veritatis.* ποικιλτὴς est artifex qui acu intexit depingítque in pulvinaribus plagis. ὑφάντης dicitur *textor* hujusmodi qui acu variè intexit. ἔργον ποικιλτοῦ ὑφαντὸν, *opus variis filis contextum ac depictum: polymitum* aut *plumarium* appellatur. λόγιον rationale ad verbum, Latinè *pectorale* appellatur. חושן Hebræi vocant, i. *rationale*, pectoris ornamentum cui inerant אורים *Urim*, in quibus Sacerdos videbat secreta, & recipiebat responsa Divina. Causa autem ejus videtur demonstrari verbis Domini, qui jubet *in rationali judicii ponere doctrinam ac veritatem in ipso pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino; & gestabit judicium filiorum Israel in pectore suo in conspectu Domini semper*, Exod. 28. 30.

13. *Ac pretiosis lapidibus sigillorum*, &c. λίθοις πολυτελέσι, γλύμμασι σφραγῖδος, ἐν δέσει χρυσίου, ἔργῳ λιθουργοῦ] *Lapidibus pretiosis, sculpturis signaculi, in ligatura auri, opere gemmarii.* Hi lapides duodecim erant in ipso pectorali inclusi, quatuor ordinibus distincti, habentes nomina duodecim tribuum Israel, Exod 28. 17. Sed hoc significat, cùm statim subjungit, *Cum scriptura monumenti causâ incisa secundùm numerum tribuum Israel.*

14. *Deinde aurea*, &c. στέφανον χρυσοῦν ἐπάνω κιδάρεως, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος] *Coronam auream super cidarim, sculpturam signaculi sanctitatis*, i. in qua esset exsculpta expressáque imago sanctitatis: sive, effigies sancta exsculpta cælatáque modo sigilli. Repetendum aut subaudiendum est verbum *instruxit*, *ornavit*, aut aliud hujusmodi. Hujusmodi autem ornamenta statim appellat ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν ὡραῖα *desideria oculorum pulcra*, aut *speciosa*, quæ suâ elegantiâ alliciant oculos atque retineant.

17. *Solidè consumi*, &c. θυσίαι αὐτῶν ὁλοκαρπωθήσονται καθ' ἡμέραν ἐνδελεχῶς δίς] *Sacrificia eorum tota integráque offerentur quotidie assiduè bis.* ὁλοκάρπωμα dicitur ut ὁλοκαύτωμα sive ὁλοκαυτῶν *sacrificium integrum ac solidum*, quod כליל ab Hebræis appellatur.

18. *Manus hujus*, &c. ἐπλήρωσε Μωσῆς τὰς χεῖρας αὐτοῦ] *Replevit Moses manus ejus*, i. consecravit ac sanctificavit, ut Sacerdotio fungeretur & ipse & ejus liberi, quemadmodum scriptum est Exod. 28. 41. & Levit. 8. 12.

19. *Pacto sempiterno*, &c. ἐγενήθη αὐτῷ εἰς διαθήκην αἰῶνος, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐν ἡμέραις οὐρανοῦ] *Factum est ei in pactum seculi, & semini ejus in die cœli*, i. in perpetuum; ut Psal. 89. 30. *Et ponam in seculum semen ejus, & thronum ejus sicut dies cœli.* Hoc autem verum fuit in Christo vero Sacerdote ac Rege, cujus figura fuit in Sacerdotio Aaronis ac Regno Davidis. ¶ *Ejúsque nomine*, &c. καὶ εὐλογεῖν τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ] *Et benedicere populo ejus in nomine ejus.* Significat autem BENEDICERE *bene precari alicui*: quod erat officium Sacerdotis.

20. *Hunc ex omnibus*, &c. ἐξελέξατο αὐτὸν ἀπὸ παντὸς ζῶντος, προσαγαγεῖν κάρπωσιν Κυρίῳ θυμίαμα, καὶ εὐωδίαν εἰς μνημόσυνον ἐξιλάσκεσθαι περὶ τοῦ λαοῦ] *Elegit eum ex omni vivente ad offerendum libationem Domino, incensum & bonum odorem in memoriam ad placandum pro populo.* Ea sacrificia erant ἱλαστικὰ, quorum commonitione ac recordatione Deus populo propitius reddebatur.

21. *Eidem mandata*, &c. ἔδωκεν αὐτῷ ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐξουσίαν ἐν διαθήκαις κριμάτων] *Dedit ei mandata sua, potestatem in testamentis judiciorum*: i. potestatem judicandi decernendíque secundùm ea jura quæ in Lege testatus est, aut præscripsit. Est enim in lege Domini præscripta ratio judiciorum omnium, summæ æquitatis plenissima. Hoc autem ad Mosem referri potest, vel etiam ad Aaronem Sacerdotem, cujus officium fuit non solùm orare Deum, eúmque placare populo, verùm etiam legem Dei ipsum populum docere; ità ut Sacerdos & Doctor esset. Ità autem Sapiens loquitur de Mose atque Aarone, ut pronomen αὐτὸς *ipse*, aut *is*, quo sæpe utitur, eorum personas non satis distinctè notet.

22. *Adversùs eum coorti sunt*, &c. ἐπισυνέστησαν αὐτῷ ἀλλότριοι, καὶ ἐζήλωσαν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἄνδρες οἱ περὶ Δαθὰν] *Conspirarunt in eum alieni, ac zelaverunt eum in deserto viri circa Dathan.* Mihi non displicet ut verbum συνίστημι accipiatur pro *conspirare* & *conjurare* aut *coire adversùm aliquem*, & ἐπισυνίστημι. Sacra enim historia commemorat illos *adversùs Mosem coiisse*, Num. 16. 2.

25. *Aaronem verò*, &c. καὶ προσέθηκεν Ἀαρὼν δόξαν, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν] *Et addidit Aaroni gloriam, & dedit ei hereditatem*, i. Sacerdotalem dignitatem jure quodam hereditario ac perpetuâ successione possidendam.

28. *Porrò gloria ab his*, &c. καὶ Φινεὲς υἱὸς Ἐλεαζὰρ τρίτος εἰς δόξαν, ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν ἐν φόβῳ Κυρίου] *Et Phinees filius Eleazari tertius in gloriam, eò quòd zelo accensus fuerit in timore Domini*, i. studio amoréque religionis ardentissimo impium Israelitam cum meretrice Madianitide hastâ transfixerit, atque ità iram Dei & plagam populi sedaverit: de quo habes Num. 25. 7. ¶ *Populóque desciscenti obstiterit optimâ animi alacritate* καὶ στῆναι αὐτὸν ἐν τροπῇ λαοῦ, ἐν ἀγαθότητι προθυμίας ψυχῆς αὐτοῦ] *Et constiterit in defectione populi, in bonitate promptitudinis animæ suæ.* Populus enim deficiebat ad idolum colendum Moabitarum Baal-peor.

30. *Quapropter* Dominus *pactum firmavit ei*, &c. διὰ τοῦτο ἐστάθη αὐτῷ διαθήκη εἰρήνης, προστάτην ἁγίων, καὶ τῷ λαῷ] *Propter hoc statuit ei pactum pacis, præsidem sanctorum, & populo. Ego*, inquit Dominus, *feriam cum eo fedus pacis; habebitque tam ipse quàm semen ejus fedus Sacerdotii perpetui, eò quòd zelum habuit pro Deo suo*, Num. 25. 12.

31. *Et juxta pactum*, &c. καὶ διαθήκη τῷ Δαβὶδ υἱῷ ἐκ φυλῆς Ἰούδα κληρονομία βασιλέως υἱοῦ ἐξ υἱοῦ μόνου] *Et secundùm pactum David filio ex tribu Juda hereditas Regis filii ex filio solo*, i. ipsum Regnum perpetuâ successione à patribus perveniret ad filios, ut posteri ex ea tribu hæredes Regni futuri essent. Est enim interposita collatio duarum dignitatum,

dignitatum, Sacerdotalis & Regalis. Fuit enim utriusque hereditaria ac perpetua quædam successio. In Græco non est κατ' præpositio, sed ego deesse puto, aut intelligendam.

32. *Det nobis* Dominus *sapientiā in corde nostro*,&c. Δῴη ἡμῖν σοφίαν ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, κρίνειν τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν δικαιοσύνῃ] *Det sapientiam nobis in corde nostro, judicare populum ejus in justitia.* Quidam conjungunt cum præcedentibus, ità ut contineant hoc modo, *Illud Sacerdotium Aaroni ejúsque posteris commissum esse, ut det nobis sapientiam in corde nostro, ac judicet populum ejus cum æquitate.* Sed ego malo εὐχὴν *precationem* esse ipsius Sapientis, quæ habet commendationem dignitatis utriusque, ac gubernationis tum spiritualis tum civilis, quam paulò antè proposuit. Orat enim Deum ut hæc tanta beneficia conservare velit.

CASTELLIO.

2. HUnc *sanctis gloria æquavit*] i. Divis.

24. *Eis frugum primitias dividendo*] Aharoniis Sacerdotibus.

31. *Cæterùm qui & Davidi Isai filio tribus Judaica Regni, & Aharoni ejúsque semini Sacerdotii possessionem pactus est, quæ ad solos solius posteros perveniret*] Hanc totam verborum complexionem ex Græco simul & Latino concinnavi ut potui: est enim valde depravata.

DRUSIUS.

1. MOsen] Vel *Moysen*. Nam Græci hoc nomen scribunt bifariàm, videlicet Μωσῆν & Μωϋσῆν.

2. *Assimilavit eum gloria sanctis*] Δόξῃ ἁγίων *gloria sanctorum*, i. Angelorum, qui קדושים vocantur. Aut, *æquavit eum gloriā Deo sancto*. Nam אלהים קדושים *Deus sanctus*. Sic variant Interpretes Hos. 12. 1. Vide Lectiones meas in h. l.

3. *Verbis suis*] Alibi ἐν λογίοις. Est autem λόγιον idem quod λόγος, nisi quòd hoc potiùs דבר, illud אמרה dicitur. ¶ *Signa quievit*] i. Quiescere fecit, compescuit, repressit. Intelligit autem signa edita in Ægypto, quæ ad jussum Mosis cessarunt. *Quiesco* hoc sensu sumitur in illo Plauti, *Quiesce tumultum hunc.*

5. *Elegit*] Addi velim copulam *&* ex MS. in quo ἡγίασεν καὶ ἐξελέξατο. Sic Int. noster, *sanctum fecit illum, & elegit eum.*

6. *In caliginem*] An intelligit columnam nubis quæ supra Tabernaculum? Vetus certè transfert, *& induxit eum in nubem.* Psal. 99. *in columna nubis locutus est ad eos*, ad Mosen sc. & Aharonem.

7. *Coràm*] Κατὰ πρόσωπον *coràm*, ut paulò antè κατὰ πρόσωπον βασιλέων *coram Regibus* לפני מלכים. Hoc tritum. Absolutè autem positum לפנים pro *coràm* non memini legere. Nam tunc magis ad Tempus refertur, & sig. *priùs, antea.*

8. *Ut doceret*] Alibi, ἐδίδαξε, i. *docuit.*

9. *Evexit*] Legitur & ἀνύψωσεν.

11. *Et induit eum stolā gloriosā*] Περιέζωσεν magis sonat *circumcinxit*, quod V. Int. edidit. στολὴν δόξης memorat & 50. 11. Alibi tamen στολὴν δόξης, *amictum gloriosum.*

12. *Vestibus roboris*] Libri nonnulli ἐν σκεύεσιν ἰσχύος, & Lat. V. *in vasis roboris.* Hic duplex archaismus est. Primùm enim σκεῦος pro *veste* sumitur, ut Deut. 20. כלי איש *vas viri*, i. vestes viriles. Deinde ἰσχύος posuit pro *multitudinis*. *Vasa* enim *roboris* dixit pro *vestitu multo & copioso*. Sic *validum* usurpant; ut ibi, *Validiores fuerunt pilis capitis mei.*

13. *Corymbis aureis*] Ῥοΐσκοις χρυσοῖς. Ità legendum esse paret vel ex secundo Mosis, qui *Exodus* vocatur, cap. 28. ubi legimus ῥοΐσκους χρυσοῦς καὶ κώδωνας. Quanquam in L. V. *cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis*, & in nonnullis Græcis χρυσοῖς κώδωσι.

15. *In Templo*] Aldi editio ἐν Κυρίῳ. Mirum ni scripserit ἐν Κυρίου, ut fit Attica elleipsis pro *in æde Domini.* Sic alibi εἰς ᾅδου, sub. οἶκον ἢ οἰκίαν.

17. *Rationali judicii*] A. & B. λογίῳ κρίσεως. Ebræis dicitur חשן משפט. ¶ *Manifestationibus veritatis*] Antea monui legendum videri δήλοις, ἀληθείας. Sanè quidem אורים ותמים Græci reddunt τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, *declarationem & veritatem.* Vide quæ scripsimus ad locum, ὡς ἑρμήνευμα δήλων. Sed nihil muto contra codicum fidem. In MS. δήλοις ἀληθείας & alibi, ut Camerarius annotat, ἥλοις ἀληθείας, i. *clavis*, &c. ¶ *Retorto cocco*] Κεκλωσμένῃ R. cum MS. assentiente editione Venetā, quam Aldus excudit. ¶ *Opere artificis*] Int. V. legit, ut apparet, ἔργον τεχνίτου, cùm in libris omnibus mihi visis sit ἔργῳ. Sic v. 17. ubi nos edidimus ἔργῳ ποικιλτοῦ, Bas. editio habet ἔργον ποικιλτοῦ, cùm priùs in A. mendosè ἔργων legeretur.

18. *Calaturis sigillaribus*] A. B. R. γλύμματος σφραγῖδος *calatura sigillaris.* Sensus in idem recidit.

19. *In scriptione*] Ἐν γραφῇ est in A. B. R. & alibi ἐγγεγραφῇ, quod construunt cum ἐν δέσει, sive, ut alii libri habent, ἐνδέσει, conjunctim & unicā dictione. ¶ *Filiorum Israel*] In textu nostro Græco φυλῶν Ἰσραήλ, quod reddes *tribuum Israel.* Quomodo & V. Int. reddidit. Exstat hæc lectio in A. B. R. & in Bibliis Roberti. Cæteri codices habent υἱῶν Ἰσραήλ ex quo in textu nostro Lat. *filiorum Israel.*

21. *Opere valido*] Ἔργον ἰσχύος. Sic A. B. R. cum MS. Vetus quoque Int. *opus virtutis.* Alibi tamen ἔργα ἰσχύος.

24. *Sacrificia ejus*] Legitur & θυσίαι αὐτῶν, *sacrificia eorum*, & paulò pòst in MS. ἐνδελεχῶς pro ἐνδελεχῶς δίς.

25. *Implevit Moses manus*] In mente habuit locum Exod. 28. 41. *Implebis manum Aharonis & filiorum ejus:* quem explicamus Epistolā 100. quæ ad Montanum.

26. *In pactum sempiternum*] Aliquot libri εἰς διαθήκην αἰῶνος, *in pactum seculi.* Quod idem cum illo εἰς διαθήκην αἰώνιον. Ebraicè לברית עולם. ¶ *Et semini ejus*] Quanquam in A. B. R. ἐν τῷ σπέρματι, tamen est cur malim τῷ σπέρματι, quod in aliis libris, sensu id mirificè approbante. ¶ *Temporibus perpetuis*] MS. ἐν ἡμέραις οὐρανοῦ, *diebus cœli*, i. perpetuis. Notum ut *dies* pro *tempore* sumatur. Aut legit Beth pro Chaph. Nam certè malim ὡς ἡμέραι οὐρανοῦ כימי השמים: quæ phrasis legitur apud Davidem. Sensus est, *quamdiu cœlum durabit.*

27. *Populo ejus*] Vel, *suo*. Sic Int. noster. Est ubi reperiatur τὸν λαὸν simpliciter: quod non improbo.

29. *Pro populo tuo*] Transit à secunda persona ad tertiam. Alibi tamen περὶ τοῦ λαοῦ, absque pronomine.

30. *Dedit ei mandatis suis*] Corrige ad textum nostrum Græcum *dedit ei mandata sua:* quæ est lectio Toletani codicis; quam secuti sunt Camerarius & Robertus, item corrector Basileensis. In A. & R. ἔδωκεν αὐτὸν ἐν ἐντολαῖς αὐτοῦ, quod reddes *posuit illum in præceptis suis:* nisi malis ἔδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν. Quomodo sanè legisse videtur Int. V. dum verteret, *Dedit illi in præceptis suis potestatem.*

31. *Illuminaret Israelem*] Libri nonnulli φωτίσαι τὸν Ἰσραήλ להאיר את ישראל. Sunt etiam exemplaria in quibus φωτίσαι legitur pro φωτίσαι, videlicet Aldinum & Basileense meum quod in quarto folium complicat.

35. *Fecit eis*] Sic etiam Int. V. Aliqua tamen exemplaria ἐν αὐτοῖς *in eis.* ¶ *Absumendo eos igne flammante*] Partim librorum καταναλῶσαι ἐν πυρὶ φλογὸς αὐτοῦ, *absumendo igne flamma sua.*

36. *Aharoni*] Filiis Aharoni.

37. *Primitias*] In quibusdam libris ἀπαρχάς, & mox ἐμέρισεν αὐτῷ *distribuit ei.* ¶ *Panem in primis*, &c.] A. & B. ἄρτον πρώτοις ἡτοίμασε πλησμονήν, *panem primis praparavit ad abundantiam.* R. ἐν πρώτοις quod etiam habent reliqua exemplaria. L. V. *Panem ipsius in primis paravit in satietate*, ἄρτον αὐτῷ ἐν πρώτοις ἡτοίμασεν ἐν πλησμονῇ.

38. *Vescuntur*] Legitur & φάγονται per o longum, quod vocant Ω μέγα.

39. *In populo*] *In populo Israel.* Sic ἐν γῇ λαοῦ *in terra populi Israelitici:* nam is κατ' ἐξοχὴν vocatur *populus.* Aut *in populo* dixit pro *in populo Dei.* Sic *via* pro *via Dei*; *verbum* pro *verbum Dei*; *præceptum* pro *præceptum Dei.*

40. *Ipse*

40. *Ipse enim est pars hereditatis ejus*] Hoc modo legit E. C. & quæ ad illud excusa. Libri alii partim, *αὐτὸς γὰρ μερὶς σου κληρονομία, ipse enim pars tua est & hereditas*; partim, *αὐτὸς γὰρ μερὶς καὶ κληρονομία, ipse enim pars est & hereditas*: quod notatum in ed. Rom.

41. *In defectione populi*] Ἐν τροπῇ λαοῦ, *cùm populus se in fugam daret & terga verteret hosti*. Id enim est τρέπεσθαι Græcis, à quo τροπὴ *conversio in fugam* propriè. Cæterùm priscus Int. habet hoc loco *in reverentia gentis*, ut videatur mihi legisse ἐν ἐντροπῇ.

42. *Et placaverit*] Sub. *Deum*. Similis defectus in hoc verbo Psal. 106. 30. Καὶ ἔστη Φινεες, καὶ ἐξιλάσατο, *& placavit* Deum: ubi in fonte ויפלל *& oravit*. Et in verbo *irritandi* Psal. 106. 29. & Hos. 12. 14.

43. *Fedus pacis pepigit cum eo statuens*] Ἔστη pro ἔστησεν. Sic Int. noster, *statuit illi testamentum pacis*. Lectio varians, διὰ τοῦτο ἐστάθη αὐτῷ διαθήκη εἰρήνης, minùs se probat mihi propter sequentia. Hæc habetur in A. B. R. ¶ *Antistitem sanctorum*] i. Sacerdotum aut Levitarum, qui peculiariter חסידים vocantur. Sed חסידים, i. ὁσίων. Ideo malim de Sacerdotibus intelligere, qui קדשים appellantur. Quærendum an hoc epitheton tribuatur etiam Levitis reliquis.

44. *In secula*] Alibi εἰς τὸν αἰῶνα, & in L. V. *in æternum*. Vult dicere, usque ad Eli Sacerdotem, qui primus fuit ex semine Ithamaris: aut, usque ad tempus Messiæ. Nam successio interrupta fuit ad aliquot annos duntaxat.

45. *Filio ex tribu Juda*] Videtur excidisse vox Ἰεσσαί, quam sanè V. Int. legit dum verteret, *David Regi filio Jessæ, de tribu Juda*.

48. *Ideo gloriam ejus*] Prætulerim quod in margine καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. Id legitur in A. B. R. & in L. V.

GROTIUS.

1. **D***ilectus Deo & hominibus Moses*] Jam dixi cur ea lectio quam hîc Interpres secutus est, ἠγαπημένος & Μωσῆς, non ἠγαπημένον & Μωσῆν mihi placeat. Cum Mose Deus egit familiariùs quàm cum ullo antè homine. Idem Moses apud Regem, Regis filiam, populúmque Ægypti diu gratiosus, postea apud Madianitas, deinde apud pios Israelitas. ¶ *Cujus memoria in benedictione est*] Manebit semper in solennibus synagogæ εὐλογίαις. Sic & infrà 49. 12.

2. *Similem illum fecit in gloria sanctorum*] *Gloriæ sanctorum*, i. Angelorum, quos *sanctos* appellat Daniel 4. 17. Qualia Deus olim per Angelos exsecutus fuerat, talia fuit per Mosem exsecutus. ¶ *Et magnificavit eum in timore inimicorum*] Timentibus inimicis, Ægyptiis, Amalecitis, Madianitis, Amorræis. ¶ *Et in verbis suis monstra placavit*] Κατέπαυσε, *fecit cessare*, nempe magicas artes.

3. *Glorificavit illum*] Deus. ¶ *In conspectu Regum*] Pharaonis, Agagi, Ogi, Seonis. ¶ *Et jussit illi coram populo suo*] Ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, *Mandata ei dedit ad populum suum*. ¶ *Et ostendit illi gloriam suam*] Ἔδειξεν αὐτῷ τῆς δόξης αὐτοῦ, nempe τι. *Ostendit ei majestatis suæ particulam aliquam*, Exod. 24. 12.

4. *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum*] Videtur legisse αὐτὸν ἡγίασεν, pro quo in Sixtina, unâ literâ mutatâ, αὐτοῦ ἡγίασεν. In aliis αὐτοῦ ἡγίασεν αὐτόν. *Fecit eum sanctum fide ac lenitate*, Num. 12. 3, 7. ¶ *Et elegit eum ex omni carne*] Ducem populi sui, Legis dictatorem.

5. *Et induxit illum in nubem*] Exod. 20. 21. & 24. 18.

6. *Dedit illi coràm præcepta*] Exod. 20. 22. & 34. 11, 28. ¶ *Et legem vitæ*] Gr. *Legem vitæ*. κατ' ἐξοχὴν, legem quæ vitæ longæ ac felicis promissa habebat. ¶ *Ac disciplinæ*] *Et scientiæ*, quia homines sapientes reddit. ¶ *Docere Jacob testamentum suum*] *Fedus suum*. Legit διδάξαι, ut est in Sixtina, non ἐδίδαξε. ¶ *Et judicia sua Israel*] Præcepta judiciorum.

7. *Excelsum fecit Aaron*] Summo Sacerdotio fulgentem. ¶ *Fratrem ejus & similem sibi de tribu Levi*] Gr. *Sanctum ipsi similem*, (i. sanctimoniâ similem Mosi) *fratrem ipsius ex tribu Levi*.

8. *Et statuit ei testamentum æternum*] *Fedus æternum cum ipso pepigit*, nempe Sacerdotium Legale, quamdiu mansurum erat, mansurum in ipsius posteritate: quod explicatur infrà 19. ¶ *Et beatificavit illum in gloria*] *Ornatu magnifico*: de quo vide Exod. 39.

9. *Et circumcinxit eum zonâ gloriæ*, &c. *& coronavit eum in vasis virtutis*] *Induit eum perfectissimâ magnificentiâ, ut eum constitueret inter vasa opulenta*: inter vasa Templi scilicet. ἰσχὺν esse *divitias* sæpe jam diximus.

10. *Circumpedes & femoralia & humerale posuit ei*] Quod generaliter dixerat συντελείαις καυχήματος, id jam in sua membra digerit, nominans *poderem* (quem hîc *circumpedes* vertit, quia ad pedes usque pertingebat) *femoralia* & *epomidem*. Vide dictum Exodi locum. ¶ *Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro*] In Græco ampliùs est, *& cinxit illum malis Punicis*: deinde sequitur *tintinnabulis*.

11. *In memoriam filiis gentis suæ*] Nempe ut illo sono admoniti adventantem Sacerdotem reverenter exciperent.

12. *Stolam sanctam auro, hyacintho & purpurâ*] *Ornatum sanctum*: nam στολὴ generale est. Intelligitur hoc loco τὸ λογεῖον, ut vocatur in Exodo, & statim explicabitur. ¶ *Opus textile viri sapientis*] Factum à perito artifice. ¶ *Judicio & veritate præditi*] In Græco Sixtino, λογίῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας. Nomen illud λογεῖον κρίσεως pro Heb. חשן habes in Græco Exodi, indè datum quòd responsa omnia, observanda, sicut sententiæ Judicum observari solent, indè ederentur. Idem λογεῖον vocatur אורים ותמים, Græcè δήλωσις καὶ ἀλήθεια, vel δῆλα καὶ ἀλήθεια, ubi esse ἓν διὰ δυοῖν notavimus suprà. Ea figura hîc commodè explicatur verbis illis δήλοις ἀληθείας. Est autem ἐξήγησις vocis λογίου. Nam per illud pectorale Principibus populi patefiebat veritas latens.

13. *Torto cocco opus artificis*] De his & quæ sequuntur vide dictum Exodi locum. ¶ *Figuratis*] *Sculpturis annuli*, i. ità sculptis sicut annuli sculpi solent. ¶ *In ligatura auri*] Ἐν δεσεῖ χρυσίου, i. *inclusis auro*. Vide Exod. 39. 6, 7, 8. ¶ *Et opere lapidarii*] *Operâ gemmarii*. Refer ad id quod præcessit. Magnus artifex gemmas auro includerat. ¶ *In memoriam secundùm numerum tribuum Israel*] In Græco ampliùs, εἰς μνημόσυνον ἐν γραφῇ κεκολαμμένῃ κατ' ἀριθμὸν φυλῶν Ἰσραὴλ, i. *quæ memoriam continebant filiorum Israel ordine nominatorum per scripturam insculptam*. ספר sæpe *ordinem* significat.

14. *Corona aurea super mitram ejus*] Supple *erat*. Lamina illa memorata Exod. 28. 36. quam latitudinis duorum digitorum fuisse aiunt Hebræi. ¶ *Expressa signo sanctitatis*] Ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος puto esse nominativum, & subaudiri, ut suprà, *erat*. Et sculptura ibi erat ad modum *annuli*, habens nomen *sanctitatis*. Insculptum enim erat laminæ ipsi קדש ליהוה. ¶ *Et gloria honoris*] In Græco per ἐξήγησιν ad id quod præcessit, καύχημα τιμῆς, *magnificentia plena honoris*: sic καύχημα modò habuimus v. 9. ¶ *Opus virtutis*] Ἔργα ἰσχύος, *opera omnia* quæ dixi *opulenta*. Sic & σκεύη ἰσχύος habuimus dicto commate 9. ¶ *Et desideria oculorum ornata*] Gr. *Oblectamenta oculorum arte facta pulcra*. Laudat & artem & materiam. ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν habemus etiam 1 Reg. 20. 6. Ezech. 24. 16, 21, 25. κοσμοῦν pari sensu habuimus suprà 16. 28. & 42. 28. & alibi.

16. *Alienigena aliquis*] *Alienigena* hîc intelligitur omnis qui non esset de stirpe Aaronis. Sic זר sumitur de iis qui Sacerdotalis generis non erant Levit. 22. 10. de iis qui Levitæ non erant Num. 1. 51. & 3. 10. est enim τὸ πρός τι. ¶ *Sed tantùm filii ejus soli*] Bene vertit πλὴν, quod sæpe non est Exceptivum, sed Adversativum.

17. *Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie*] *Tota igne consumpta sunt quotidie*, idque semper *bis*. Manè & vesperè holocausta offerebantur, quotidie, & sine intermissione, Num. 28. 3, 4. id dicitur עלה תמיד Exod. 29. 42. Græcè θυσία ἐνδελεχισμοῦ.

18. *Complevit Moses manus ejus*] Unguento scilicet, ut sequitur. Historia est Exod. 28. 41. locutio verò eadem Judic. 17. 5, 12.

19. *Factum*

19. *Factum est illi in testamentum aeternum*] *Datum est illi federe aeterno*, ministrare scilicet, ut sequitur. Vide suprà 8. ¶ *Fungi Sacerdotio, & habere laudem*] Gr. *Ministrare ipsi Deo, simulque Sacerdotio fungi. Ministrare* intellige parare mensam προθέσεως, candelabrum, atque alia; *Sacerdotio fungi*, offerre victimas, liba, vinum, suffitus. ¶ *Et glorificare populum suum in nomine ejus*] Εὐλογεῖν τὸν λαὸν, i. bene precari populo, Num. 6. 23, 24.

20. *Ipsum elegit ab omni vivente*] Ex omnibus hominibus. ¶ *Offerre sacrificium Deo*] Κάρπωσιν. Ità dicuntur & liborum & victimarum partes quae igne adolentur. Hebraeis אשה. Vide Lev. 2. 9. & 3. 3, 9, 14. & 8. 28. & alibi. ¶ *Incensum & bonum odorem*] Ἐν θυμιάματι, *Suffitum odoriferum*, Exod. 30. 7, & deinceps. ¶ *In memoriam*] In signum animi memoris beneficiorum Dei. ¶ *Placare pro populo*] Subaudi *&*, hoc modo, *Et ad placamenta facienda pro populo*. Id convenit sacris pro Peccato & Delicto.

21. *Et dedit illi in praeceptis suis*] Gr. *Dedit ipsi praecepta sua*, Legis tabulas, & libros Mosis custodiendos. ¶ *Potestatem in testamentis judiciorum, docere Jacob testimonia, & in lege sua lucem dare Israel*] *Auctoritatem circa edicta judiciaria*, nempe ut populum *Jacobi* sive *Israelis docerent ea quae Deus testatus erat*, & sic velut facem *ei allucerent ad Legem intelligendam*. διαθήκη inter alia etiam *edicta* significat, ut diximus in Prolegomenis ad Matthaeum. Eodem sensu διαθήκην κρίματος habuimus suprà 38. 38 μαρτύρια idem quod *praecepta Legis*, quia Dei voluntatem testantur, Exod. 25. 16, 21. Sacerdotum praecipuè erat Legem explicare populo, Mal. 2. 7.

22. *Quia contra eum steterunt alieni*] Legit ἐπεὶ συνέστησαν sed rectior lectio quam nunc Graeci libri omnes praeferunt, ἐπισυνέστησαν, *coitionem fecerunt*. Novam historiam attingit, quae est Num. 16. non autem rationem reddit antè dictorum. ἐπισυνίστασθαι pro *coitionem facere* habemus etiam Num. 14. 35. Jer. 20. 10. Ezech. 2. 6. & in hac ipsa historia Num. 16. 19. & in hujus historiae repetitione Num. 26. 9. ¶ *Et propter invidiam circumdederunt illum homines in deserto qui erant cum Dathan & Abiron, & congregatio Core in iracundia*] *Et invidiâ in eum accensi sunt, etiam cum furibunda ira, in deserto, tum viri illi qui Dathani & Abironi aderant, tum factio Cora*.

23. *Vidit Dominus Deus, & non placuit illi*] Αὐτοῖς. ¶ *Et consumpti sunt in impetu iracundiae*] *Incendio perierunt*. Hoc enim est συνετελέσθησαν. Alioqui corpora mansere integra.

24. *Et consumpsit illos in flamma ignis*] Quae intus eos exanimavit.

25. *Et addidit Aaroni gloriam*] Nempe ut vindicato Dei ipsius viribus. ¶ *Et dedit illi hereditatem, & primitias frugum terrae divisit illi*] *Et dedit ei velut possessionem* multas obventiones: ac primùm *partitus est ei perceptionem primorum fructuum*. Omnino ὡς hic subaudiendum, apparet ex sequentibus.

26. *Panem ipsis in primis paravit ad satietatem*] *Eximiè verò de victu ipsis prospexit, idque ad satietatem*. ἄρτον ad exemplum Hebraei לחם hic generaliter sumi pro omni *cibo* docent sequentia. ¶ *Nam & sacrificia Domini edent, quae dedit illi & semini ejus*] *Nam sacrificia Domini esuri erant ipse & posteri ejus, quibus ea Deus dederat*. Ità explicanda verborum, quae hic est, trajectio. Legit Interpres φάγονται, non, ut in Sixtina, φάγονται. *Esuri erant*, i. Lege statuebatur ut ederent. *Sacrificia* intellige omnia praeter holocausta: de caeteris enim sacrificiis, datis Deo suis partibus, aut totum reliquum aut partes bonae cedebant Sacerdotibus Aaronidis.

27. *Caeterùm in terra gentes non hereditabit*] *Caeterùm non habiturus erat* partem *in terra populi*. Futurum hic sumitur ut in praecedenti commate. ¶ *Et pars non est illi in gente*] Soli pars scilicet. ¶ *Ipse enim est pars ejus & hereditas*] *Ipse Deus est illi quasi pars possidenda*: i. res Divinae sacerdotes alunt. Sumptum ex Num. 18. 20.

28. *Phinees filius Eleazari tertius in gloria est*] In honore summi Sacerdotis Aaron primus, secundus Eleazarus, tertius Phinees. ¶ *Imitando eum in timore Domini*] *Quia exarsit ob timorem Domini*. Sequitur ipse Dei verba Num. 25. 11. Sensus est, Ideo Deum voluisse ut diu maneret in Phineae familia Sacerdotium summum, quia ardorem suum adversùs idololatras ostenderat.

29. *Et stare in reverentia gentis in bonitate & alacritate animae*] Hic ponendum colon, *Et quia stetit in defectione populi animo probo & alacri*: i. Populo deficiente ipse constans fuit. Τροπὴ quamvis *mutationem* significat, sive in melius sive in pejus: itaque pro materia varianda interpretatio. ¶ *Placuit Deo pro Israel*] Puto scripsisse Interpretem, *Placavit Deum pro Israel*: nam in Graeco, καὶ ἐξιλάσατο περὶ τοῦ Ἰσραήλ· quae verba desumpta ex Num. 25. 13. Sensus est, Caeteris, qui erant super viginti & quatuor millia, Deus pepercit ob Phineam.

30. *Ideo statuit illi testamentum pacis*] *Fedus de prosperitate cum ipso pepigit* Deus. ¶ *Principem sanctorum & gentis suae*] Legit προστάτην, ut & nunc habent Graeci codices: sed omnino legendum προστατεῖν ἁγίων καὶ λαοῦ αὐτοῦ, *ut praeesset Templo & populo ipsius*, i. Levitis, qui peculiariter Deo dicati. προστατεῖν solet genitivum regere, ut 1 Macc. 14. 47. ¶ *Ut sit illi & semini ejus Sacerdotii dignitas in aeternum*] Quamdiu scilicet populus & sacrificia mansura erant.

31. *Et testamentum David Regi filio Jessae de tribu Juda, hereditas ipsi & semini ejus, ut daret sapientiam in cor nostrum, judicare gentem suam in justitia, nè abolerentur bona ipsorum, & gloriam ipsorum in gentem eorum aeternam fecit*] Cùm ordine temporum viros magnos commemoret, nondum venit ad Davidis tempora: unde intelligimus hic esse comparationē: sensum verò, Pari modo in Phineae domo (i. in posteritate Sadoci, qui ex Phinea venerat) stabilitā summi Sacerdotii successionem quo in domo Davidis stabilita fuit Regni successio. Legendum igitur, paucis literis in Graeco mutatis, καὶ διαθήκην τῷ Δαβὶδ υἱῷ ἐκ φυλῆς Ἰούδα κληρονομίας βασιλέως υἱῷ ἐξ υἱοῦ μόνου, κληρονομία Ἀαρὼν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Δῴη ὑμῖν σοφίαν ἐν καρδίᾳ ὑμῶν κρίνειν τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα μὴ ἀφανισθῇ τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν· quae sic liceat vertere, *Quale est fedus* datum *Davidi nato ex tribu Juda de successione Regis qui semper fuit filius tantùm ex filio, talis fuit & successio* data *Aaroni & stirpi ejus. Det vobis* Deus, ô Aaronidae, qui nunc estis, *sapientiam in corde vestro manentem, ut justè judicetis populum ipsius, nè intereat stirps ista: det etiam bona ipsorum* qui successuri sunt vobis, *& honorem ipsorum transire ad posteros ipsorum*. Duabus tantùm in populo Hebraeo domibus id contigit, ut in iis honoris successio transiret à maribus ad mares, Davidis & Sadoci. Hoc quò ità maneat in posteris Sadoci, qui à Phinea orti, Deum precatur ut iis qui tunc erant det bonam mentem ad rectè peragenda judicia, quae pars magna muneris Sacerdotalis, ut diximus ad Matth. 5. 22.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μϛʹ.

1. Κραταιὸς [κραταιὸς] ἐν πολέμῳ Ἰησοῦς [υἱὸς] Ναυῆ, καὶ διάδοχος Μωυσῆ ἐν προφητείαις.
2. Ὃς ἐγένετο κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέγας ἐπὶ σωτηρίᾳ ἐκλεκτῶν αὐτοῦ.
3. Ἐκδικῆσαι ἐπεγειρομένους ἐχθρούς, ὅπως κληρονομήσῃ [τοῦ κληρονομῆσαι] τὸν Ἰσραήλ.
4. Ὡς [Ὃς] ἐδοξάσθη ἐν τῷ ἐπᾶραι χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ἐκκλῖναι ῥομφαίαν ἐπὶ πόλεις.
5. Τίς πρότερον αὐτοῦ οὕτως ἔστη; τοὺς γὰρ πολέμους Κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγεν.
6. Οὐχὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀνεπόδισεν ὁ ἥλιος, καὶ μία ἡμέρα ἐγενήθη [ἐγένετο] πρὸς δύο;
7. Ἐπεκαλέσατο [C. A.] γὰρ τὸν ὕψιστον δυνάστην,

ἐν τῷ θλίψαι [ἐκθλίψαι] αὐτὸν ἐχθροὺς κυκλόθεν.

8. Καὶ ἐπήκουσεν αὐτοῦ μέγας Κύριος ἐν λίθοις χαλάζης δυνάμεως κραταιᾶς.

9. Κατέρραξεν ἐπὶ ἔθνος πόλεμον, καὶ ἐν καταβάσει ἀπώλεσεν ἀνθεστηκότας.

10. Ἵνα γνῶσιν ἔθνη πανοπλίαν αὐτοῦ, ὅτι ἐναντίον Κυρίου ὁ πόλεμος αὐτοῦ.

11. Καὶ γὰρ ἐπηκολούθησεν [ἐπηκολούθησε] ὀπίσω δυνάστου, καὶ ἐν ἡμέραις Μωϋσέως ἐποίησεν ἔλεος.

12. Αὐτὸς καὶ Χαλὲβ υἱὸς Ἰεφοννῆ ἀντιστῆναι ἔναντι ἐχθροῦ. [ἐναντίον ἐχθρῶν]

13. Κωλῦσαι λαὸν ἀπὸ ἁμαρτίας, καὶ κοπάσαι γογγυσμὸν πονηρίας.

14. Καὶ αὐτοὶ δύο ὄντες διεσώθησαν ἀπὸ ἑξακοσίων χιλιάδων πεζῶν,

15. Εἰσαγαγεῖν αὐτοὺς εἰς κληρονομίαν, εἰς γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι.

16. Καὶ ἔδωκεν ὁ Κύριος [ἔδωκε Κ.] τῷ Χαλὲβ ἰσχύν, καὶ ἕως γήρους διέμεινεν αὐτῷ.

17. Ἐπιβῆναι αὐτὸν ἐπὶ [τὸ] ὕψος τῆς γῆς, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ κατέσχε κληρονομίαν.

18. Ὅπως ἴδωσι πάντες οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ, ὅτι καλὸν τὸ πορεύεσθαι ὀπίσω [ἐνώπιον] τοῦ Κυρίου.

19. Καὶ οἱ κριταὶ ἕκαστος τῷ αὐτοῦ ὀνόματι, ὅσων οὐκ ἐξεπόρνευσεν ἡ καρδία.

20. Καὶ ὅσοι οὐκ ἀπεστράφησαν ἀπὸ Κυρίου, εἴη τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἐν εὐλογίαις.

21. Τὰ ὀστᾶ αὐτῶν ἀναθάλοι ἐκ τοῦ τόπου [ἀναθάλλοι ἐπὶ τόπου] αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀντικαταλλασσόμενον ἐφ' υἱοῖς δεδοξασμένων αὐτῶν.

22. Ἠγαπημένος ὑπὸ Κυρίου [αὐτοῦ] Σαμουήλ, προφήτης Κυρίου, κατέστησε βασιλείαν, καὶ ἔχρισεν ἄρχοντας ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

23. Ἐν νόμῳ Κυρίου ἔκρινε συναγωγήν, καὶ ἐπεσκέψατο Κύριος τὸν Ἰακώβ.

24. Ἐν πίστει αὐτοῦ ἠκριβάσθη προφήτης, καὶ ἐγνώσθη ἐν πίστει αὐτοῦ πιστὸς ὁράσεως.

25. Καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν Κύριον δυνάστην, ἐν τῷ θλίψαι [αὐτὸν] ἐχθροὺς αὐτοῦ κυκλόθεν, [κυκλωθὲν] ἐν προσφορᾷ ἀρνὸς γαλαθηνοῦ.

26. Καὶ ἐβρόντησεν ἀπ' [ἐξ] οὐρανοῦ [ὁ C. A.] Κύριος, καὶ ἐν ἤχῳ μεγάλῳ [βροντῆς C. A.] ἀκουστὴν ἐποίησε τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

27. Καὶ ἐξέτριψεν ἡγουμένους Τυρίων, καὶ πάντας ἄρχοντας Φυλιστιείμ.

28. Καὶ πρὸ καιροῦ κοιμήσεως αἰῶνος ἐπεμαρτύρατο ἔναντι Κυρίου, καὶ χριστοῦ [C. A.] αὐτοῦ.

29. Χρήματα καὶ ἕως ὑποδημάτων ἀπὸ πάσης σαρκὸς οὐκ εἴληφα· καὶ οὐκ ἐνεκάλεσεν αὐτῷ ἄνθρωπος.

30. Καὶ μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν προεφήτευσε, καὶ ὑπέδειξε βασιλεῖ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ.

31. Καὶ ἀνύψωσεν ἐκ γῆς τὴν φωνὴν αὐτοῦ, ἐν προφητείᾳ ἐξαλεῖψαι ἀνομίαν λαοῦ.

1. Κραταιὸς] Lib. edit. κραταιῶς C. A. ¶ Ἐν πολέμοις] R. Al. ἐν πολέμῳ Co. ¶ Ἰησοῦς Ναυῆ] R. Al. Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ Co. υἱὸς Ναυῆ C. A. Euseb.

2. Κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ] Σωτήριον γὰρ Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν τὸ τοῦ Ἰησοῦ μεταληφθὲν ὄνομα σημαίνει, Euseb. lib. 4 Demonstr. Euang. cap. 17. ubi rationem reddit cur Moses Num. 13. 16. Oseæ filio Nun *Josua* nomen imposuerit: (ὅτι τύπος ἦν τοῦ ἀληθινοῦ Ἰησοῦ, Theod.) Ibi vitiosè Ναυῆ pro Αὐσῆ legitur.

3. Κατακληρονομήσῃ] R. Co. κληρονομήσῃ Al.

4. Ὡς] Libri editi. ¶ Ἐκτεῖναι] Co. ἐκκλῖναι R. Al.

5. Πρότερον] R. Al. πρότερος Co. ¶ Πολέμους Κυρίου] R. Al. Vet. Interp. πολέμους Κυρίου C. A. Co.

6. Ἀντέστησεν] i. Ἀνεχώρησεν, Phavorin.

7. Γὰρ] C. A. ¶ Θλίψαι] R. Al. ἐκθλίψαι Co.

8. Αὐτοῦ] R. Al. αὐτῷ Co. αὐτὸν Ar. B. uterque: haud scio an casu; cùm in iisdem ἐπήκουσε mendosè legatur, nec non in Al. Est autem triplex verbi ἐπακούειν in S. literis constructio, cum Gen. Dat. & Accus. Gen. 16. 11. & 17. 20. Oseæ 2. 22.

9. Ἐπ' ἔθνος] R. Al. ἐπὶ ἔθνη Co.

10. Αὐτοῦ] R. Co. Al. αὐτοῦ C. A. & Vet. Interp.

12. Ἰεφοννῆ] R. Al. Ἰεφοννῆ Co. & Chrysost. hom. 40. Matth. 12. ¶ Ἔναντι ἐχθροῦ] R. Al. ἔναντι ἐκκλησίας Co.

17. Artic. τὸ legitur in C. A. Co. à reliquis abest.

18. Ὀπίσω] Lib. editi.

21. Ἐκ τοῦ τόπου] Al. ἐπὶ τοῦ τόπου Co. ¶ Ἐφ'] Al. ἐν Co.

22. Αὐτοῦ] C. A. Co. à reliquis abest. ¶ Βασιλείαν] R. E. βασιλεῖα Co. [Sic libri Regum, Βασιλειῶν Græcè, à D. Aug. L. De cura pro mortuis *Regnorum libri* appellantur] βασιλεία Al. Ar. B. uterque.

24. Ἐν πίστει αὐτοῦ πιστὸς ὁράσεως] R. Al. ἐν ῥήμασι αὐτοῦ πιστὸς ὁράσεως N. R. πιστὸς ὁράσει C. A. καὶ ἐγνώσθη ἐν ῥήμασι Co.

25. Κύριον τὸν δυνάστην] C. A. articulo transposito. ¶ Αὐτὸν] C. A. Co. alibi abest. ¶ Κυκλωθὲν] C. A. ut suprà. ¶ Ἀρνὸς] R. Al. E. 1 Reg. 7. 9. ἀνδρὸς Co. & Vet. Interp. ¶ Γαλαθηνοῦ] Joseph. l. 6. Archæolog. c. 2. Καὶ λαβὼν ἄρνα γαλαθηνόν, ὑπὲρ τοῦ ὄχλου θύει. Sic γαλαθηναὶ ἄρνες, Theocr. Idyll. 18. v. 41. Amos 6. 4. μοσχάρια γαλαθηνά. Ose. 14. 1. ὑποτίτθια τέκνα. Joel. 2. 16. θηλάζοντα μαστούς. Joseph. l. 6 De bello Jud. c. 21. ὑπομαζίω. Chrys. ὑπομάζια παιδία.

26. Ἐβρόντησεν] 1 Reg. 7. 11. ¶ Ὁ artic. & βροντῆς legitur in C. A. Co.

28. Αὐτοῦ] Co. 1 Reg. 12. 3.

29. Εἴληφα] R. Co. εἴληφε Al. Ar. B. uterque.

30. Προεφήτευσε] R. Co. Al. ἐπροφήτευσε E. De Samuele quæ hîc narrantur, alii aliter accipiunt, quod Notis ad Photii Bibliothecam ostensum est. Quibus addi possunt quæ de hoc ipso cùm alibi apud D. August. tum libro De cura pro mortuis leguntur; item apud Procopium Gazæum in 8 caput Esaiæ; & Annalium Michaelis Glycæ Parte 2. Neque prætereunda est ejusdem Procopii expositio, quam è veteri Cod. Aug. descripsi, verborum 1 Reg. 28. 11. Τίνα ἀναγάγω σοι; Ibi ille, Τινὲς φασὶν ἀληθῶς ἀνενηνέχθαι τὸν Σαμουήλ. ὅ τι ἀσεβέστερον; οἱ ἐγγαστρίμυθοι ἐπῳδαῖς ψυχῶν ἁγίων κρατήσουσιν, ὧν ἔτι ζώντων οὐκ ἐκράτησαν δαίμονες. ἢ τοίνυν δαιμόνιον πλάνον τὸ σχῆμα τοῦ Σαμουὴλ ὑποκρίνεται, καὶ φησὶν ἃ πολλάκις ἀκήκοε τοῦ Σαμουήλ, τὸν χρόνον ἀγνοοῦν τὸ τοῦ Σαοὺλ τέλους. ἢ θεῖος ἄγγελος, ὡς ἠξιώθη, τὸ εἶδος τοῦ Σαμουὴλ ἐσχημάτισε, τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν ἐναντίων τὴν ψῆφον ἐκφέροντος· ὅς φησι (Ezec. 14.) Κἂν ἀπατηθῇ προφήτης, ἐγὼ Κύριος ἀποκεκρίνομαι αὐτῷ. οὕτω διὰ τοῦ Βαλαὰμ (Num. 23.) εὐλόγησε τὸν λαόν, καὶ τὴν τῆς οἰκουμένης σωτηρίας προανεκήρυξε, τοῦ θείου πνεύματος ἐνεργήσαντος. καὶ νῦν ἐνήργησεν ὀφθῆναι σχήματι Σαμουήλ. ὁ δὲ Σαοὺλ ἀκούσας, αὐτὸν ᾤετο εἶναι τὸν Σαμουήλ. οὕτω (Gen. 18. 2.) τοὺς ὀφθέντας ἀγγέλους τῷ Ἀβραὰμ καὶ τὴν σκηνὴν ἱστῶντι Ἄνδρας ὠνόμασεν. οὕτω γὰρ ὁρᾷν ὁ πατριάρχης ἐδόκει· διὸ καὶ τράπεζαν αὐτοῖς παρέθηκε. οὕτω τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ὀνομάζει Θεοὺς ἡ γραφὴ (1 Reg. 28. 13.) ὡς καὶ νῦν Σαμουήλ· ἵνα τοῦ δοκεῖν ὁ Σαοὺλ, καὶ τὴν ἀπόφασιν ἐκ τούτου σύνην ἐξέλθοι τοῦ βίου. εἰ γὰρ ἐκ τοῦ εἰρῆσθαι τοὔνομα νομίσωμεν εἶναι τὸν Σαμουήλ, καιρὸς καὶ θεοὺς ἑωρακέναι λέγει Θεούς, τούτους ἀληθῶς ἡγεῖσθαι Θεούς, ἑνὸς Θεοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχοντος. Τινὲς δὲ φασὶν ὀφθῆναι μὲν ὄντως τὸν Σαμουήλ, ἀλλὰ Θεοῦ τὴν ψυχὴν παραστήσαντος, οὐ τῆς ἐγγαστριμύθου ταύτην ἀναγαγούσης. μόνον γὰρ ταύτην ἰδεῖν τὸν Σαμουήλ, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἀναγαγεῖν ἡ θεία λέγει γραφὴ (1 Reg. 28. 12.) εἰώθασι γὰρ τῇ νεκυομαντείᾳ δαιμόνων ἀπάταις σκιοειδῆ βλέπειν φαντάσματα. ἔμφασιν δὲ τοῦ δαιμόνιον εἶναι τὸ φθεγγόμενον, εἴποι τις ἂν τὴν ἄγνοιαν τοῦ Σαοὺλ τελευτῆς, οὐ γὰρ αὔριον, ἀλλὰ μεθ' ἡμέρας φαίνεται τεθνηκώς. εἰ μὴ ἄρα τὸ Αὔριον, τὸ τὴν τελευτὴν εἶναι πλησίον δηλοῖ. ἢ οὖν ἀλληγορικώτερον ἡ γραφὴ τὰ κατὰ τὸν Δαβὶδ καὶ τὴν Ἀμαλὴκ φθάσασα διηγήσατο πρὸ τῆς τοῦ Σαοὺλ τελευτῆς, ὡς ἂν ὑπονοεῖν οἱ ὄντως ὀφθῆναι λέγοντες Σαμουήλ, ἢ νῦν ὑπὸ θείας ἐνεργείας σχῆμά τι παραστῆσαι.

BAD-

BADVELLUS.

2. HIC *secundùm nomen suum*, &c. ὃς ἐγένετο κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέγας ἐπὶ σωτηρίᾳ ἐκλεκτῶν αὐτοῦ] *Qui fuit secundùm nomen suum magnus in salute electorum ejus.* JOSUE linguâ Hebræâ dicitur à verbo הושיע, quod *servare* significat, sicut JESUS, i. *Servator*. Itaque significat Sapiens, Josue in conservando populo Dei nomini suo respondisse.

4. *Is enim bella*, &c. τοὺς γὰρ πολέμους Κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγε] *Nam bella Domini ipse adduxit*, i. intulit: aut, gessit atque administravit. Est enim ducis ut exercitum ducere, ità bellum gerere.

5. *Nónne Sol restitit*, &c. οὐχὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀνεπόδισεν ὁ ἥλιος, καὶ μία ἡμέρα ἐγενήθη πρὸς δύο;] *Nónne in manu ejus Sol impeditus gradum stitit*, [nè scilicet ad occasum progrederetur] *& unus dies factus est ad duos? Constitit* enim Sol *in medio cœli, nec festinavit ad occasum integro die*, ut testatur historia Josue 10. 13. Itaque cursus Solis fuit impeditus retentúsque jussu ipsius Josue, ut ad occidendos hostes spatium esset.

8. *Nam ipse potentem*, &c. καὶ γὰρ ἐπηκολούθησεν ὀπίσω δυνάστου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ Μωσέως ἐποίησεν ἔλεος] *Etenim secutus est post potentem, ac in die Mosis fecit misericordiam*: i. se amicum beneficúmque exhibuit, cùm ipse cum Caleb populum à reversione in Ægyptum repressit, eorúmque defectioni constanter se opposuit. Fuit hæc virtus præclara Josue, summæque misericordiæ plena.

12. *Ut scirent*, &c. ὅπως εἰδῶσι πάντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ὅτι καλὸν τὸ πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου] *Ut scirent omnes filii Israel quòd bonum est ire post Dominum*, i. ejus mandata sequi fide, quæ promissa propositáque præmia semper adepta est.

13. *Porrò Judicum*, &c. καὶ οἱ κριταὶ ἕκαστος τῷ αὐτοῦ ὀνόματι, ὅσων οὐκ ἐξεπόρνευσεν ἡ καρδία] *Et Judices singuli suo nomine, quorumcunque non est scortatum cor.* Subjungitur statim, τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἐν εὐλογίαις, *memoria eorum in benedictionibus.* Subaudiendum verbum *est*, aut *sit*: ut εὐχὴ optatio sit quâ Sapiens solet significare hujusmodi præstantium virorum memoriam cum benevolentia & charitate usurpandam & colendam.

14. *Ossa eorum locis*, &c. τὰ ὀστᾶ αὐτῶν ἀναθάλοι ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀντικαταλλασσόμενον ἐν υἱοῖς δεδοξασμένων αὐτῶν] *Ossa eorum repullulent in loco suo, & nomen eorum commutatum* [i. per manus traditum quadam successione] *in filiis glorificatorum eorum. Commutari* hìc *nomen* dicitur quod à patribus ad filios posterósque transfertur & quasi de manu in manum traditur. Hoc modo fit ut memoria nominis nunquam exstinguatur, sed perpetuò efflorescat.

16. *Charus Domino suo Samuel Propheta*, &c. ἠγαπημένος ὑπὸ Κυρίου αὐτοῦ Σαμουὴλ προφήτης Κυρίου, κατέστησε βασιλείας, καὶ ἔχρισεν ἄρχοντας ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ] *Dilectus à Domino suo Samuel Propheta Domini, constituit Regna, & unxit Principes super populum ejus.* Hujus nomen cùm propter Prophetiam tum propter summam æquitatem & justitiam in regendo populo memorabile est.

17. *Lege Domini*, &c. ἐν νόμῳ Κυρίου ἔκρινε συναγωγήν, καὶ ἐπεσκέψατο Κύριος τὸν Ἰακώβ] *In Lege Domini judicavit congregationem, & visitavit Dominus Jacob.* Verbum *judicare* in lingua Hebraica accipitur pro *regere* ac *gubernare*: propterea quòd jurisdictione consistit optima pars gubernationis. *Visitare* verò pro *misericorditer aliquos afflictos respicere eósque liberare*: quâ misericordiâ usus est Deus in populum, cùm ante Samuelem nullâ religione atq; æquitate regeretur. Sub Heli enim ejúsque filiis corruptissimus erat status tum Ecclesiæ tum Reipublicæ.

18. *Hic fidelis*, &c. ἐν πίστει αὐτοῦ ἠκριβάσθη προφήτης, καὶ ἐγνώσθη ἐν πίστει αὐτοῦ [Legitur & ἐν ῥήματι αὐτοῦ *in verbo suo*] πιστὸς ὁράσεως] *In fide sua examinatus est Propheta, & cognitus est in fide sua fidelis visionis*, i. certus ac verus Propheta in his quæ viderat, à Deóque revelata acceperat. Ejus verissimæ Prophetiæ exstat testimonium 1 Sam. 3. 19, 20, 21. *Crevit autem Samuel, & Dominus erat cum eo: & non cecidit ex omnibus verbis ejus in terram. Et cognovit universus Israel*, &c. *quòd fidelis Samuel Propheta esset Domini. Et addidit Dominus ut appareret in Silo.*

19. *Dominum potentem*, &c. ἐπεκαλέσατο τὸν Κύριον δυνάστην, ἐν τῷ θλίψαι αὐτὸν τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ κυκλόθεν] *Et invocavit Dominum potentem, cùm premerent eum hostes ejus undique.* De hac invocatione Samuelis, ejúsque sacrificio integro pro populo oblato, habes 1 Sam. 7. 9.

22. *Denique antequam*, &c. καὶ πρὸ καιροῦ κοιμήσεως αἰῶνος] *Et ante tempus dormitionis seculi*, i. antequam obiret tempus mortis suæ quietísque perpetuæ: sive, priusquam moreretur. Vocat enim mortem *dormitionem seculi*, non quòd ea sit quidem somnus perpetuus à quo mortui nunquam excitentur, sed quòd in hoc seculum vitámque præsentem nunquam revocentur. De summa Samuelis innocentia, integritate, abstinentia habes 1 Sam. 12. 3. 4. Paulus Apostolus in prædicatione Euangelii idem suæ integritatis testimonium dat 1 Thess. 2. 7. 8. ¶ *Neque verò quisquam*, &c. καὶ οὐκ ἐνεκάλεσεν αὐτῷ ἄνθρωπος] *Et non accusavit illum homo*, i. crimen culpámve rei ullius ei objecit. Itaque fuit ἀνέγκλητος *inculpatus, qui omni crimine caruit*: quæ summa ministri ac servi Dei est commendatio, cùm ità castè atque integre in ministerio se gessit ut nemo ei quicquam objiciat.

23. *Etiam post obitum*, &c. καὶ μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν προεφήτευσε, καὶ ὑπέδειξε βασιλεῖ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ] *Et postquam dormivit ipse prophetavit, & ostendit Regi finem ejus.* De hac evocatione Samuelis mortui, ejúsque vaticinio, & morte Sauli denunciata habes 1 Sam. 28. 11.

CASTELLIO.

3. *QUantam est adeptus gloriam vel manibus suis extollendis*] In preces.

DRUSIUS.

1. *POtens bellis*] Aliàs κραταιὸς ἐν πολέμῳ *potens bello*: quod Int. noster transtulit *fortis in bello*. ¶ *Jesus Nave*] Aliquot libri Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, quod Ebraicè diceretur יהושע בן נון *Josue filius Nun.* Antiqua hæc lectio est, sed tamen corrupta. Nam esset Ναυῆ, quod hodie legunt Νοῦν. Sic *Aus* dicebant pro *Us*. Ex Ναυῆ factum deinde unius literæ immutatione Ναυῆ · quod accidisse puto culpâ non Interpretum sed librariorum.

2. *Secundùm nomen suum*] Parùm refert *Josue* an *Jesus* dicas. Utrumque est à verbo ישע, quod *salvare* significat. Appellatio igitur à *servando*. Hìc locum habet illud,

Conveniunt rebus nomina sæpe suis.

3. *Quò in hereditatem induceret*] Alibi κατακληρονομήσῃ. Vetus editio Lat. *ut consequeretur hereditatem Israel*, ὅπως κληρονομήσῃ Ἰσραήλ.

4. *Et vibrando gladium*] Aliquot editiones καὶ ἐν τῷ ἐκτεῖναι ῥομφαίαν, *& extendendo*, sive *cùm extenderet*, *gladium*.

5. *Quis ante illum?*] Τίς πρότερον αὐτοῦ A. B. R. τίς πρότερος αὐτοῦ reliqui. Utrumque sonat, *Quis ante illum?* i. πρὸ αὐτοῦ. Tale est 1. 4. προτέρα πάντων, *ante omnia*. ¶ *Pugnavit*] Ἔστη *stetit*, i. pugnavit: quod Græci dicunt παρ' ἀσπίδα στῆναι, & Ennius *sub armis cernere*. ¶ *Hostes Domini ipse afflixit*] Locus iste aliter legitur in libris quibus usus sum. Nam in A. B. R. τοὺς γὰρ πολεμίους Κύριος αὐτὸς ἐπήγαγε, *hostes enim Dominus ipse afflixit*. In aliis τοὺς γὰρ πολέμους Κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγε, *bella enim Domini ipse ductor gessit*. Ex utroque feci πολεμίους Κυρίου & ἐπήγαγε interpretatus sum *afflixit*. Nam sanè ἐπαγωγὴ *afflictio*. Editio Lat. V. *Nam hostes ipse Dominus perduxit*. Fortè in exemplo fuit Κύριος αὐτὸς ἐπάταξεν, inquit Camerarius, i. *Dominus ipse percussit*.

6. *Nónne per eum*] Ἐν χειρὶ αὐτοῦ, *in manu ejus*, i. per eum: quod Ebræi dicunt בידו. Historia refertur Jos. 10. Quò referunt & illud quod suprà habuimus 43. 6. κατέπαυσε πορείαν *sedavit iter*. Locus Josuæ est 10. 13. *Nonne scriptum est in libro Recti? Stetit itaque Sol in medio cœli, & non festinavit occumbere spatio unius diei.* Idem

accidit Ezeciæ Regi, infrà 48. 31. *In diebus ejus retrocessit Sol, & addidit vitam Regi.*

7. *Cùm premeret*] Pro θλίψαι legitur & ἐκθλίψαι.

8. *Et exaudivit eum*] A. & R. ἐπήκουσεν αὐτῶν *audivit eos.* B. ἐπήκουσεν αὐτὸν *exaudivit eum.* αὐτὸν, non αὐτῷ quod in textu nostro ex C. ¶ *Validæ potentiæ*] *Validi exercitûs.*

9. *In gentes*] A. B. R. ἐπ' ἔθνος. L. V. *contra gentem hostilem*, ἐπ' ἔθνος πολέμιον.

10. *Omnia sua arma*] Est cur malim πανοπλίαν αὐτῦ, ut ad *Josuam* referatur: quomodo sanè V. Int. legit, *potentiam ejus.* Paulò pòst pro αὐτῦ legerim libentiùs αὐτῶν nisi vertendum *quia coram Domino erat bellum ejus.*

11. *In diebus Mosis*] Alia lectio ἐν ἡμέρᾳ Μωσέως, *tempore Moseos.*

12. *Filius Jephone*] Vel *Jephonne*, cum duplici *ν*. Sic libri Græci variant in hoc nomine. Nam in aliis Ἰεφοννῆ. ¶ *Concioni*] Secutus sum scripturam Compl. quam etiam Cam. retinuit. Alibi tamen ἔναντι ἐχθρῦ, & apud Int. nostrum *stare contra hostem.*

15. *In hereditatem*] אל ירושה. Sic loquendo terram significabant Israel, quam jure quodam hereditario à Deo possidebant. Frequentiùs vocatur *hereditas Dei.* Sed absolutè sumitur à nonnullis Psal. 61. 5. *dedisti hereditatem timentibus te*, ut sit ירשת pro ירשה, quemadmodum in eodem Psalmo נגינת ponitur pro נגינה. ¶ *In terram fluentem lacte ac melle*] אל ארץ זבת חלב ודבש Exod. 3. 17.

16. *Ad senectam usque*] Novè dixit ἕως γήρως pro ἕως γήρως. Nam inclinatur, γῆρας, γήρατος, γήρως, & per crasim γήρως.

21. *In loco suo*] Libri pars ἐπὶ τόπῳ αὐτῶν, pars ἐκ τῦ τόπυ αὐτῶν, quod Interp. noster reddit *de loco suo.* ¶ *In filiis*] Quædam exemplaria ἐν υἱοῖς. Hunc locum Vulg. Interp. ità convertit, *& nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios sanctorum virorum gloria.*

22. *Constituit Regnum*] MS. βασιλείαν. In nonnullis βασιλέα, i. *Regem.* Sic A. & R. Est etiam ubi legitur βασιλείας, i. *Regna.* Fortè in Avi codice מלכים, i. *Reges.* Nam constituit duos Reges, Saulem & Davidem. Sic *libri Regum*, i. מלכים, à Græcis vocantur Βασιλειῶν, i. *Regnorum*: nisi scribendum βασιλέας.

24. *Et agnitus est verbo suo fidelis in visione*] Καὶ ἐγνώσθη ἐν ῥήμασι αὐτῦ πιστὸς ὁράσεως. Sic exemplar MS. A. B. R. καὶ ἐγνώσθη ἐν πίστει αὐτῦ πιστὸς ὁράσεως. Eadem lectio est in Bibliis Roberti. Utrumque Camerarii cum C. καὶ ἐγνώσθη ἐν ῥήμασι αὐτῦ. Alibi, ut annotatum in edit. Rom. καὶ ἐγνώσθη ἐν ῥήμασι αὐτῦ πίστει ὁράσεως. L. V. *& cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis.*

25. *Hostes undique*] Vel *hostes circùm.* Sic *hostes circà* dixit Livius. κυκλόθεν, i. סביב. Suprà v. 7. ἐν τῷ θλίψαι αὐτὸν ἐχθρὺς κυκλόθεν. ¶ *Oblatione agni lactentis*] Ἐν προσφορᾷ ἀρνὸς γαλαθηνῦ. Hæc est lectio librorum A. B. R. quam firmat codex scriptus manu. Rob. quoque Stephanus eam secutus est. In aliis habetur ἀνδρὸς γαλαθηνῦ, i. *viri lactentis.* Quod interpretantur *maris lactentis*, ut significet agnum masculum qui adhuc ab uberibus maternis pendeat. Hîc quærendum an איש *vir* uspiam pro זכר *masculo* usurpetur. Nam veterem esse hanc lectionem paret ex editione Lat. in qua *oblatione viri inviolati.*

26. *Magno sonitu*] In nonnullis codd. ἤχῳ μεγάλῳ βροντῆς *magno sonitu tonitrui*: quod nec in MS. ità legitur, nec in L. V. & omnino glossema olet.

28. *Æterni soporis*] Κοιμήσεως αἰῶνος, i. שכיבת עולם. Circumlocutione usus innuit diem extremum. *Æternam* enim *dormitionem* vocat quam alius dixit *somnum seculi*, & Poeta quispiam *noctem perpetuam.* ¶ *Et uncto ejus*] Pronomen αὐτῦ abest ab A. B. R. ut etiam à MS. & à L. V. Legitur tamen in C. utroq; Cam. & Bibliis Roberti *coram Domino & uncto ejus* לפני יהוה ומשיחו. Significat autem Saulem Regem. Vide 1 Sam. 12. 3.

29. *Non abstuli*] Οὐκ εἴληφα. Hoc Samuel dicit. Alibi tamen οὐκ εἴληφεν *non accepit.* Quam lectionem secutus est Int. noster. Exstat hodie in A. & B.

30. *Postquam obdormiisset*] Μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν, i. post obitum: quasi mors nostra somnus quidam sit, à quo novissimâ simus die excitandi. Sic Homerus,

———Τὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει,

i. mortuos. ¶ *Prophetavit*] MS. προεφήτευσεν. Vero Samueli tribuit quod alii tribuunt imaginario. De hac re quæstio magna est inter doctos. Augustinus utramque sententiam defendi posse ait lib. 2 ad Simplicianum, quæst. 3. Cùm autem Scriptura nihil certi definiat, in tanta opinionum diversitate non debemus temere hanc aut illam falsi damnare. Vetustas certè credidit à vero Samuele hæc gesta esse. Quod vel ex hoc loco colligi potest. Quanquam nihil absurdi si quis dicat Jesum de imaginario Samuele locutum fuisse tanquam de vero, cùm etiam S. literæ ità loquantur. Ut ut sit, ubi de sententia controvertitur, à calumnia tutus esse debet qui hoc dicit quod Scriptura dicit. ¶ *Ostendit Regi finem ipsius*] 1. Sam. 28. 19. *Cras autem tu & filii tui mecum eritis.*

31. *Deletum iri scelus populi*] Ibidem, *& castra Israel tradet Dominus in manus Philistiim.*

GROTIUS.

1. **F**ortis in bello Jesus filius Nave] Ex Ναυῆ factum per errorem exscriptoris Ναυῆ, ob vicinitatem literarum, diximus ad initium Josuæ. Is error semel admissus mirum quàm latè fluxerit. ¶ *Successor Mosis in Prophetiis*] Scripsit Interpres *in Prophetiis*: id verò est *in munere Prophetico.* Nam de Josue ejúsque in munere successoribus dictum Mosi fuit, *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus*, Deut. 18. 15. ubi dicta vide.

2. *Qui fuit magnus secundùm nomen suum, maximus in salutem electorum Dei*] Gr. *Qui, ut ferebat nomen ipsius, magnus fuit ad servandos electos Dei.* In illis vocibus ἐπὶ σωτηρίᾳ est significatio nominis *Josua*, sive *Jesu*, quod Σωτηρία significat. ¶ *Expugnare insurgentes hostes*] *Ulciscendo hostes insurgentes.* ¶ *Ut consequeretur hereditatem Israel*] In Græco est per accusativum, ἵνα κληρονομήσῃ τὸν Ἰσραήλ, i. *ut Israelem in possessione* terrarum *collocaret.* Nam κληρονομεῖν hîc est הנחיל, sicut βασιλεύειν *est* המליך *ad Regnum perducere.*

3. *Quam gloriam adeptus est?*] *Quantum adeptus est gloriæ?* ¶ *In tollendo manus suas*] Qui gestus ferire volentis, ut Jer. 6. 12. & 15. 6. & alibi, suprà 36. 3. ¶ *Et jactando contra civitates romphæam*] *Extendendo romphæam contra urbes*, ad eas expugnandas scilicet, ut contra Haium, Macedam, Lebnam, multásque alias.

4. *Quis ante illum sic restitit?*] *Sic stetit*, invictus. ¶ *Nam hostes ipse Dominus percussit*] Legit πολεμίυς, & Κύριος· sed melior lectio quam habemus, τὺς γὰρ πολέμυς Κυρίυ αὐτὸς ἐπήγαγεν. *Bella Dei* vocant Hebræi in gentes illas quam Deus devoverat. Alia bella vocant *bella Imperii.*

5. *An non in iracundia ejus impeditus est Sol?*] *An non per eum Sol retrocessit?* ἐν χειρὶ αὐτῦ Hebraismus est pro *per eum. Per eum* verò, per preces ejus. Fortè post occasum diutiùs lucere visus est repercussu nubis exsistentis super horizontem, ut ad Josuæ locum diximus. ¶ *Et una dies facta est quasi duo*] Uno die actæ sunt res bidui.

6. *In oppugnando inimicos undique*] *Cùm undique ab hostibus premeretur*, à quinque scilicet Regibus nominatis Jos. 10. ¶ *In saxis grandinis virtutis valde fortis*] *Magna efficacia*, ad sternendos hostes. Vide dicto cap. 10.

7. *Impetum fecit contra gentem hostilem*] *Ex loco superiore bellum in gentes intulit.* Est enim propriè καταῤῥάσσειν *ex alto dejicere*: unde *catarracta.* Habes hoc verbum eo sensu in Græco Oseæ 7. 6. ¶ *Et in descensu perdidit contrarios*] *In descensu* Bethoron.

8. *Ut cognoscant gentes potentiam ejus*] *Ut nossent gentes armaturam ipsius*, Josue: ut viderent ex tali grandine quo præsidio Josue pugnaret. ¶ *Quia contra Deum pugnare non est facile*] Gr. nempe *bellum ipsius* Josue *geri Deo favente.* Nam ἐναντίον Κυρίυ, aut ἐνώπιον Κυρίυ, לפני יהוה, id significat. ¶ *Et secutus est à tergo potentis*] Nam

Nam Deum sequebatur. Is enim δυνάστης dictus & suprà 6. Vetus dictum, Ἕπου Θεῷ. Id fecit Josue, omnia ex Dei præscripto gerens.

9. *Et in diebus Mosis misericordiam fecit ipse*] *Etiam Mosis tempore idem beneficum se præstiterat*, nempe populo, quanquam beneficium non intelligenti, ut sequentia declarant. Aoristus hîc valet pro plusquam perfecto. ¶ *Stare contra hostem*] *Obstando cæteris*, nempe volentium in Ægyptum reverti. Vide historiam Num. 14. ¶ *Et prohibere gentem à peccatis, & perfringere murmur malitiæ*] Per gerundia hoc clariùs reddas, *Prohibendo gentem à peccato, & cessare faciendo murmur malitiosum.*

10. *Et ipsi duo constituti*] *Cùm essent duo tantùm.* ¶ *Liberati sunt*] *Servati sunt*, διεσώθησαν non mortui sunt in itinere. ¶ *A numero sexcentorum millium peditum*] *Ex sexcentis millibus peditum*: tot enim ex Ægypto exierant Num. 1. 46. & suprà 16. 11. Ex his duo soli, Josue & Caleb, terram Promissam calcarunt, ut videre est isto Numerorum loco, & Jos. 14. ¶ *Inducere illos in hereditatem, in terram quæ manat lac & mel*] *Ità ut introduceret eos* Deus *in possessionem terræ abundantis lacte & melle.* Vide Exod. 3. 8, 17. & 13. 5. & 33. 3. Levit. 20, 24. Num. 13. 27. & 14. 8. Deut. 6. 3. & 8. 8. & 11. 9. Jos. 5. 6. Ezech. 20. 6, 15.

11. *Et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem*] i. Vigorem corporis. ¶ *Et usque ad senectutem permansit illi virtus*] *Qui vigor ad senectutem ei permansit*, ad annum ætatis quintum & octogesimum, ut legimus dicto loco Jos. 14. 10, 11. ¶ *Ut ascenderet in excelsum terræ locum*] *Ità ut etiam ardua loca terræ bene scanderet*, nempe Hebronem. ¶ *Et semen ipsius obtinuit hereditatem*] Possessionem avitam.

12. *Ut viderent omnes filii Israel*] Tanto exemplo senectutis, bonæ valetudinis, & opimæ rei. ¶ *Quia bonum est obsequi sancto Deo*] *Bonum esse Deum sequi.* Est enim eadem hîc locutio quæ suprà 8.

13, 14, 15. *Et Judices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor, qui non aversi sunt à Domino, ut sit memoria illorum in benedictione*] Est Hebraismus: nominativus nominis cum genitivo pronominis vice genitivi ipsius nominis. Nam Latinè diceremus, *Judicum quoque, prout singuli nomina habent, quorum cor non fuit scortatum, id est, qui à Deo non defecerunt, commemoratio fiat in eulogiis publicis.* Excludit ab his Abimelechum. ¶ *Et ossa illorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum, sanctorum virorum gloria*] Gr. τὰ ὀστᾶ αὐτῶν ἀναθάλλοι ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀντικαταλλασσόμενον ἐν υἱοῖς δεδοξασμένων αὐτῶν, *Ossa ipsorum floreant in locis suis:* (i. sit perpetuus sepulcris eorum viror: Sæpe enim sepulcra in hortis erant) *nec minùs nomen ipsorum transiens ad posteros, ut ipsi sic honorentur.* Dicatur diu, Hi sunt orti à Gedeone, hi ab Jephthe, hi à Samsone.

16. *Renovavit Imperium*] Κατέστησε βασιλείας. Meliùs βασιλέας. *Constituit Reges*: ut idem sit ei quod sequitur, *unxit Principes*, Saulem nimirum & Davidem. ¶ *In gente sua*] *Super populum suum.*

17, 18. *In Lege Domini congregationem judicavit, & vidit Deus Jacob*] *Ipso secundùm Legem Dei regente populum, Deus Jacobi* gentem favens *aspexit.* שפט, quod κρίνειν vertitur, sæpe non judiciariam tantùm sed & omnem πολιτικὴν *gubernationem* significat. ¶ *In fide sua probatus est Propheta, & cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis*] *Per fidem suam probatus est Propheta, & per verba sua cognitus est fidus in visis.* Nam πιστὸς ὁράσεως est in Sixtina, quod in aliis malè desideratur. Latinus autem id legit, sed corruptè. Duabus notis agnoscitur verus Propheta; Si verum Deum colat, colendúmque doceat, (quod hîc significatur *fidei* nomine) & si dicta ipsius impleantur, ut patet collatis locis Deut. 13. 1, 2. & 18. 20, 21, 22. Samuel cognitus est verus Propheta, quia & Deum verum coluit, & quæ prædixit eventum habuerunt.

19. *Et invocavit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circumstantes undique, in oblatione agni inviolati*] Legit ἀρνὸς γαλαθηνοῦ, quomodo est in Sixtina, & in ipsa, quæ hîc respicitur, historia 1 Sam. 7. 9. ἔλαβε Σαμουὴλ ἄρνα γαλαθηνὸν ἕνα. Est ergò hoc quod dicit, *Hic ipse invocavit Deum potentem*, (*cùm eum premerent inimici ejus*, Philistini nempe, *undique*) *offerendo agnum lactentem.*

20. *Et intonuit de cœlo Dominus*] 1 Sam. 7. 10.

21. *Et contrivit Principes Tyriorum*] Nimirum quia Tyrii (pars Cananæorum sive Phœnicum) federati Philistinis.

22. *Et ante tempus finis vitæ suæ & seculi testimonium præbuit*] *Idem antequam hujus seculi somnum dormiret*, (i. priusquam moreretur: est enim χαιρετισμὸς) *contestatus est* populum. Multis integritatis testimonium post mortem præbetur: Ille verò hoc vivus ab omni populo abstulit. ¶ *In conspectu Domini*] Deo præsente, non communi tantùm, sed singulari modo, ut qui Prophetiæ donum ei dedisset. ¶ *Et Christi*] Præsente etiam Saule Rege solenniter uncto. ¶ *Pecunias & usque ad calceamenta*] i. *Etiam ad calceamenta usque*, nè calceamenta quidem. Est autem hoc proverbiale apud Hebræos, ad rei minimæ significationem, ut apparet Gen. 14. 23. ¶ *Ab omni carne non accepit*] Puto scripsisse Interpretem *non accepi*, sicut in Græco est, οὐκ εἴληφα. Facit enim velut ipsum loquentem, quanquam non ipsius verba quæ exstant 1 Sam. 12. 3. sed sensum exprimit. ¶ *Et non accusavit illum homo*] Nemo fuit qui contra illum ullam querelam adferre potuerit.

23. *Et post hoc dormivit, & notum fecit Regi, & ostendit illi finem vitæ suæ*] Gr. *Idem postquam dormisset* (mortuus esset: figurâ eâdem quam jam habuimus; de qua vide quæ dicta ad Matth. 9. 24.) *Propheta munere functus significavit Regi* venturam *ejus mortem*, sive κατὰ τὸ ῥητὸν, sive κατὰ τὸ φαινόμενον. Qua de re variæ fuere & olim Hebræorum, & nunc sunt Christianorum, sententiæ. Vide quæ ad ipsum historiæ locum diximus. ¶ *Et exaltavit vocem suam de terra in prophetia*] *Ex humo* emergens *altâ voce futura prædixit.* ¶ *Delere impietatem gentis*] *Ut tolleret gentis* Israeliticæ *impietatem*, ut exemplo tanto moniti resipiscerent. Vide 1 Sam. 28. 18, 19.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μζʹ.

1. Καὶ μετὰ τοῦτο ἀνέστη Νάθαν προφητεύειν ἐν ἡμέραις Δαυίδ.

2. Ὥσπερ στέαρ ἀφωρισμένον ἀπὸ σωτηρίου, οὕτως Δαυὶδ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

3. Ἐν λέουσιν ἔπαιξεν ὡς ἐν ἐρίφοις, καὶ ἐν ἄρκοις ὡς ἐν ἄρνασι προβάτων.

4. Ἐν νεότητι αὐτοῦ [οὐχὶ] ἀπέκτεινε γίγαντα, καὶ ἐξῆρεν ὀνειδισμὸν ἐκ λαοῦ;

5. Καὶ ἐν τῷ ἐπᾶραι χεῖρα ἐν λίθῳ σφενδόνης, [λίθοις σφενδόνος] καταβαλεῖν γαυρίαμα τοῦ Γολιάθ.

6. Ἐπεκαλέσατο γὰρ Κύριον ὕψιστον, καὶ ἔδωκεν ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ κράτος·

7. Ἐξᾶραι ἄνθρωπον δυνατὸν ἐν πολέμῳ, ἀνυψῶσαι κέρας λαοῦ αὐτοῦ.

8. Οὕτως ἐν μυριάσιν ἐδόξασεν αὐτὸν, καὶ ᾔνεσεν [ᾔνεσαν] αὐτὸν ἐν εὐλογίαις Κυρίου, ἐν τῷ φέρεσθαι αὐτῷ διάδημα δόξης.

9. Ἐξέτριψε γὰρ ἐχθροὺς κυκλόθεν, καὶ ἐξουδένωσε Φυλιστιεὶμ τοὺς ὑπεναντίους.

10. Ἕως σήμερον συνέτριψεν αὐτῶν κέρας, ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ ἔδωκεν ἐξομολόγησιν.

11. Ἁγίῳ ὑψίστῳ ῥήματι δόξης ἐν πάσῃ καρδίᾳ αὐτοῦ ὕμνησε, καὶ ἠγάπησε τὸν ποιήσαντα αὐτὸν [C.A.] Κύριον.

12. Καὶ ἔστησε ψαλτῳδοὺς κατέναντι τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἐξ ἤχου αὐτῶν γλυκαίνει μέλη.

13. Ἔδωκεν ἐν [ταῖς] ἑορταῖς εὐπρέπειαν, καὶ ἐκόσμησε καιροὺς μέχρι συντελείας.

14. Ἐν τῷ αἰνεῖν τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα, καὶ ἀπὸ πρωῒ ἠχεῖν [πρωΐας ἦχει] τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ.

15. Κύριος ἀφεῖλε τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ, καὶ ἀνύψωσεν εἰς αἰῶνα τὸ κέρας αὐτοῦ.

16. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην βασιλέων, καὶ θρόνον δόξης ἐν τῷ Ἰσραήλ.

17. Μετὰ τοῦτο [τοῦτο] ἀνέστη υἱὸς ἐπιστήμων, καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν [κατέπαυσεν] ἐν πλατυσμῷ.

18. Σαλωμὼν [ὁ Σολομὼν] ἐβασίλευσεν ἐν ἡμέραις εἰρήνης, [καὶ ἐδοξάσθη,] ᾧ ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν. [κύκλωθεν]

19. Ἵνα στήσῃ οἶκον ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἑτοιμάσῃ ἁγίασμα εἰς τὸν αἰῶνα.

20. Ὡς ἐσοφίσθης [ὃς ἐσοφίσθη] ἐν νεότητί σου, καὶ ἐνεπλήσθης [αὐτοῦ, καὶ ἐνεπλήσθη] ὡς ποταμὸς συνέσεως.

21. Γῆν ἐπεκάλυψεν ἡ ψυχή σου [πᾶσαν] καὶ ἐνέπλησας [ἐνεπλήσθη] παραβολαῖς αἰνιγμάτων.

22. Εἰς νήσους πόῤῥω ἀφίκετο τὸ ὄνομά σου, καὶ ἠγαπήθης ἐν τῇ εἰρήνῃ σου.

23. Ἐν ᾠδαῖς καὶ παροιμίαις καὶ παραβολαῖς καὶ ἐν ἑρμηνείαις ἀπεθαύμασάν σε χῶραι.

24. Ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ [C. A.] πάσης τῆς γῆς, τοῦ ἐπικεκλημένου [C. A.] σοι Θεοῦ Ἰσραήλ.

25. Συνήγαγες ὡς κασσίτερον τὸ χρυσίον, καὶ ὡς μόλιβδον ἐπλήθυνας τὸ ἀργύριον.

26. Παρενέκλινας [παρέκλινας] τὰς λαγόνας σου γυναιξί, καὶ ἐνεξουσιάσθης ἐν τῷ σώματί σου.

27. Ἔδωκας μῶμον ἐν τῇ δόξῃ σου, καὶ ἐβεβήλωσας τὸ σπέρμα σου.

28. Ἐπαγαγεῖν ὀργὴν ἐπὶ [τὰ] τέκνα σου, καὶ κατανυγῆναι ἐπὶ [κατανυγῆναι ἐν] τῇ ἀφροσύνῃ σου.

29. Γενέσθαι δίχα τυραννίδα, καὶ ἐξ Ἐφραὶμ ἄρξαι [ἐξάρξαι] βασιλείαν ἀπειθῆ.

30. Ὁ δὲ Κύριος οὐ μὴ καταλίπῃ [καταλείπῃ] τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ διαφθαρῇ [διαφθείρῃ] ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ.

31. Οὐδὲ μὴ [οὐδ' οὐ μὴ] ἐξαλείψῃ ἐκλεκτοῦ ἔκγονα, καὶ σπέρμα τοῦ ἀγαπήσαντος [ἀγαπῶντος] αὐτὸν οὐ μὴ ἐξάρῃ.

32. Καὶ τῷ Ἰακὼβ ἔδωκε κατάλειμμα, καὶ τῷ Δαυὶδ ἐξ αὐτοῦ ῥίζαν.

33. Καὶ ἀνεπαύσατο Σαλωμὼν [Σολομὼν] μετὰ τῶν πατέρων, καὶ κατέλιπε μετ' αὐτὸν ἐκ [ἀπὸ] τοῦ σπέρματος αὐτοῦ

34. Λαοῦ ἀφροσύνην, καὶ ἐλαττούμενον συνέσει Ῥοβοάμ, [ὃς] ἀπέστησε λαὸν ἐκ βουλῆς αὐτοῦ,

35. Καὶ Ἱεροβοὰμ υἱὸν Ναβάτ, [υἱὸς Ῥαβάτ] ὃς ἐξήμαρτε τὸν Ἰσραήλ.

36. Καὶ ἔδωκε τῷ Ἐφραὶμ ὁδὸν ἁμαρτίας, καὶ ἐπληθύνθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν σφόδρα·

37. Ἀποστῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ τῆς γῆς [αὐτῶν, καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν,] ἕως [ὀργὴ καὶ] ἐκδίκησις ἔλθῃ ἐπ' αὐτούς.

1. Τοῦτο] Co. τοῦτον R. Al. ¶ Προφητεύειν] Iidem. ὁ προφήτης Co.

3. Ἔπαιζεν] R. ἔπαιξεν Al. nisi quòd ζ pro ξ librarius ibi exaravit. ἐπεξένωσεν Co. Forte ἐπεξένωται nam verbum ἐπιξενοῦμαι usitatius est terminatione pass. suprà cap. 29, 31. Prov. 21. 7. Diod. S. lib. 1, & 4. Greg. Nyss. libr. De virg. cap. 18. Synes. ep. 4. Lucian. Laert. in Vita Plat. ἐν ἀγρῷ παρὰ Πλάτωνι ἐπεξενωθέντος τοῦ Ἰσοκράτους. ¶ Ἄρκοις] R. Co. Al. Ar. ἄρκλοις B. uterque. 1 Reg. 17. 34.

4. Οὐχὶ] R. Al. Quæ Interrogationis vocula à Co. abest. ¶ Γίγαντα] Γολιάθ, 1 Reg. 17. 4.

8. Ἐν μυριάσιν] 1 Reg. 18. 7. ¶ Ἠνεσαν] C. A. E. sin rectè, priùs etiam erit ἐδόξασαν legendum.

9. Τὸ καὶ] Abest à Co.

10. In Al. verba sic interpunguntur, κέρας. Ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ ἔδωκεν ἐξομολόγησιν ἁγίῳ ὑψίστῳ ῥήματι δόξης. ἐν.

11. Ῥήματι δόξης, ἐν] Co. ῥήματι δόξης ἐν absque interpunctione, R. Ar. B. uterque. ῥήματα δόξης ἐν C. A.

12. Ψαλτῳδοὺς] R. Al. 1 Par. 6. 33. & 13. 8. & 15. 16. & ψαλτῳδὸν, 2 Par. 5. 12. ψαλμῳδοὺς Co. ¶ Ἐξ ἤχου αὐτῶν γλυκαίνει μέλη] R. Al. ἐξ ἤχους [F. ἤχου N. I] αὐτοῦ γλυκαίνειν μέλη, Co. ἐξ ἤχους αὐτῶν E.

13. Ταῖς ἑορταῖς] C. A. Co. reliqui omisso artic.

14. Ἀπὸ πρωῒ] Al. ἀπὸ πρωΐας Co.

16. Βασιλέων] R. Al. βασιλείας Co.

17. Τοῦτο] R. Al. τοῦτον Co. quod malim, ut v. 1. hujus cap.

18. Σαλωμὼν] Τίς τῶν φοιτητῶν Μωσέως ὄνομα Εἰρηνικὸς, ὃς πατρίῳ γλώσσῃ Σαλωμὼν καλεῖται, Philo. ἀπὸ τοῦ Σαλὴμ, ὅ ἐστιν Εἰρήνη· ἐν γὰρ τοῖς ἐκείνου καιροῖς εἰρήνη ἦν, Suid. Hinc κατέπαυσεν C. A. *requievit*, absolutè: ut Gen. 2. 2. Hebr. 4. 4. & πλατυσμὸς tam hoc loco quàm Psal. 118. 5. & 119. 45. παρὰ τὸ πλατύνειν τὴν καρδίαν, ibid. v. 32. & Psal. 4. 1. ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με. ¶ Καὶ ἐδοξάσθη] C. A. Co. à reliquis abest. ¶ Ὧ, ὁ Θεὸς] R. Al. ὡς ὁ Θεὸς C. A. Co. ὃν ὁ Θεὸς E.

20. Ὡς ἐσοφίσθης] R. Al. ὡς ἐσοφίσθη Co. qui etiam in sequentib. cum C. A. consentit.

21. Πᾶσαν] A R. Al. abest. ¶ Ἐνέπλησας] R. Al. ἐνέπλησε Co.

23. Καὶ ἐν ᾠδαῖς] E. ¶ Καὶ ἑρμηνείαις] Co. καὶ ἐν ἑρμηνείαις R. καὶ ἐν ἑρμηνείᾳ Al. Ar. B. uterque.

24. Πάσης τῆς γῆς] Co. à R. Al. abest. ¶ Σοι] C. A. σου Co. in reliquis deest.

26. Τὰς λαγόνας σου] R. Al. τὰ σπλάγχνα σου Co.

28. Artic. τὰ abest à C. A. V. A. ¶ Κατανυγῆναι ἐπὶ] Al κατανυγῆναι ἐπὶ Co.

29. Δίχα τυραννίδα] R. Al. δίχα τυραννίδος Co. C. A. sed hic pronomen σε Infinito subjungit.

30. Ἐγκαταλείπῃ] E.

31. Οὐδὲ μὴ] Al. οὐδ' οὐ μὴ Co. ¶ Ἐκλεκτοῦ ἔκγονα] R. ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἔγγονα Co. ἐκ τῶν αὐτοῦ ἔκγονα Al. Ar. B. uterque.

33. Μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ] E. ¶ Ἐκ] Al. ἀπὸ Co.

34. Ἐλαττούμενον] Al. ἐλαττούμενον Co. ¶ Ὃς] In C. A. desideratur.

35. Ναβάτ] 3 Reg. 15. 25. ubi Ναδάβ alii, ex Hebræo.

36. Καὶ ἔδωκε τ. Ἐ. ὁδὸν ἁμαρτίας] 3 Reg. 12. 28.

37. Verba αὐτῶν, καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν, in C. A. Co. desiderantur; ut vicissim ὀργὴ καὶ in R. Al. deest. ¶ In Al. Ar. B. utroque δίκησις pro ἐκδίκησις.

BADVELLUS.

2. *Sicut adeps à pacifica, &c.* ὥσπερ στέαρ ἀφωρισμένον ἀπὸ σωτηρίου] *Sicut pinguedo separata à salutari*, i. ab hostia quæ pro delicto offerebatur. *Pacifica* dicebatur ἱλαστικὴ *propitiatoria*, quæ pro peccato ad placandum Deum offerebatur. Ex ea adeps pretiosior certarum animalis partium selectus ad incensum suavissimi odoris adhibebatur. Hâc similitudine ostendit quemadmodum David ex toto populo Israel ad Regnum delectus fuerit. Fuit enim summo Dei judicio consilióque electus.

3. *Cum leonibus, &c.* ἐν λέουσιν ἔπαιξε ὡς ἐν ἐρίφοις] *In leonibus ludebat ut in hœdis.* Toletanum exemplar legit ἐπεξένωσεν *familiariter egit*, ebsque ità cicures ac familiares habuit. Cæterùm historia Sacra hoc non ità memorat, sed leonem ursúmque, qui arietem de grege rapuerant, ab eo suffocatos occisósque fuisse, ejúsque ominis fiduciâ gigantem aggressum fuisse.

6. *Qui dextram, &c.* καὶ ἔδωκεν ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ κράτος] *Et dedit in dextra ejus robur*, scilicet ad occidendum. Armavit enim Dominus maximâ vi manus Davidis, ut uno lapide fortissimum virum suis viribus maximè confidentem dejiceret. De quo 1 Sam. 17. 48.

7. *Is*

7. *Isti tribubus*, &c. ἐν μυριάσιν ἐδόξασεν αὐτὸν, καὶ ᾔνεσεν αὐτὸν ἐν εὐλογίαις Κυρίου] *Sic in decem millibus glorificavit, ac laudavit eum in benedictionibus Domini*, i. summis laudibus atque honoribus affecit & ornavit. Causam subjungit, ἐν τῷ φέρειν αὐτῷ διάδημα δόξης, *in deferendo ei diadema gloriæ*.

9. *In omni opere suo*, &c. ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ ἔδωκεν ἐξομολόγησιν ἁγίῳ ὑψίστῳ ῥήματι δόξης] *In omni opere suo dedit confessionem Sancto altissimo, verbo gloriæ.* Alii vertunt *Oratione honorifica.* Significat autem Davidem omnium rerum præclararum ab ipso gestarum Dominum semper autorem confessum fuisse, eique libenter laudem cum summa animi gratitudine tribuisse.

11. *Cantores instituit ante altare*, &c. καὶ ἔστησε ψαλμῳδοὺς κατέναντι θυσιαστηρίου, καὶ ἐξ ἤχους αὐτῶν γλυκαίνειν μέλη] *Et constituit cantores contra altare, & ex sono ipsorum dulces facere modulos.* Quidam codices habent in modo indicativo γλυκαίνει, *dulces facit concentus*, aut *modos*: ut sit præsens pro præterito. De hac cantorum institutione eorúmque ordine habes 1 Par. 16. 4, &c. Fuit autem hæc Musica instituta ad Deum Israelis recolendum, confitendum ac laudandum.

12. *Dies festos ornamentis decoravit*, &c. ἔδωκεν ἐν ταῖς ἑορταῖς εὐπρέπειαν, καὶ ἐκόσμησε καιροὺς μέχρι συντελείας] *Dedit in diebus festis decentiam*, [sive, *decus*] *& ornavit tempora usque ad consummationem*: aut, *perfectionem*. Significat eundem Davidem autorem fuisse ordinis ac decoris qui in diebus festis ac solennibus maxima cum sanctitate magnificentiâque fuit conservatus.

14. *Huic successit filius sapiens*, &c. μετὰ τοῦτον ἀνέστη υἱὸς ἐπιστήμων, καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ] *Post hunc surrexit filius peritus, & propter illum habitavit in latitudine*, i. Regnum ejus fuit amplificatum propter Davidem, quem Deus maximopere dilexerat, eíque amplitudinem Regni in ejus semine promiserat. Ea enim gratia adeò valuit, ut diviso Regno, cæterísque Israelitis à vero Dei cultu deficientibus, lucerna tamen in domo ac familia Davidis retenta conservatáque fuerit.

16. *Quàm sapiens in juventute tua*, &c. ὡς ἐσοφίσθης ἐν νεότητί σου] *Quàm sapiens fuisti in juventute tua!* Quædam exemplaria legunt in tertia persona, ὡς ἐσοφίσθη ἐν νεότητι αὐτοῦ, *quàm sapiens fuit in juventute sua!* Sed Apostrophe ad ipsum Solomonem, quam postea continuat, majorem vim & gratiam habet.

17. *Et allegoriis ænigmaticis implevit* καὶ ἐνέπλησας παραβολαῖς αἰνιγμάτων] *Et implevit parabolis ænigmatum*, i. obscuris dictis & sententiis. Quo in genere sunt proverbia, similitudines, aliæque hujusmodi sententiæ de vita ac natura aliquem reconditum sensum continentes. ¶ *Nomen tuum procul ad insulas* &c. εἰς νήσους πόῤῥω ἀφίκετο τὸ ὄνομά σου, καὶ ἠγαπήθης ἐν τῇ εἰρήνῃ σου] *Ad insulas longè pervenit nomen tuum, & dilectus es in pace tua.* Nomen Solomonis longè latéque fuit pervagatum ad exteros remotissimósque populos; ejúsque Regnum nomine pacis, quâ in primis floruit, omnibus gratissimum accidit.

21. *Lumbos tuos mulieribus applicavisti*, &c. παρανέκλινας τὰς λαγόνας σου γυναιξὶν, καὶ ἐνεξουσιάσθης ἐν τῷ σώματί σου] *Inclinasti latera tua mulieribus, ac in potestatem redactus es in corpore tuo*, i. subactus victúsque libidine mulierum, ut illæ tibi dominatæ fuerint. Quàm intemperans fuerit Solomon amore mulierum exterarum atque impiarum, & quemadmodum ab illis depravatus aversúsque à Deo, habes 1 Reg. 11. 1.

23. *Unde bipertitò divisum est*, &c. γενέσθαι δίχα τυραννίδα, καὶ ἐξ Ἐφραὶμ ἄρξαι βασιλείαν ἀπειθῆ] *Ut fieret duplex Regnum*, [aut, *Imperium duas in partes divisum*] *& ex Ephraim inciperet Regnum inobediens.* Hæc fuit pœna justa & gravis peccati Solomonis, ut regnum, quod à patre in duodecim tribubus conjunctissimum ac firmissimum acceperat, ità divideretur ut una tantùm tribus cum dimidia in domo Davidis remaneret.

27. *Et post se reliquit*, &c. καὶ κατέλιπε μετ' αὐτὸν ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ λαοῦ ἀφροσύνην, καὶ ἐλαττούμενον συνέσει Ῥοβοὰμ, ὃς ἀπέστησε λαὸν ἐκ βουλῆς αὐτοῦ] *Et reliquit post se ex semine suo populi stultitiam, diminutum intelligentiâ Roboam, qui avertit populum ex consilio suo. Populi stultitiam* appellat, quòd opinione populi talis haberetur, aut quòd exemplum quoddam stultitiæ esset, cùm Rex sapientiâ suâ populo prælucere debeat. De hujus summa imprudentia acerbitatéque habes 1 Reg. 12. 8, &c.

29. *Et Jeroboam Nabatis filium*, &c. καὶ Ἱεροβοὰμ υἱὸν Ναβὰτ, ὃς ἐξήμαρτε τὸν Ἰσραὴλ] *Et Jeroboam filium Nabat, qui peccare fecit Israel.* Repetendum verbum *reliquit Solomon.* Fuit enim Jeroboam servus Solomonis, propter præclaram ingenii indolem præfectus ab eo tributis universæ domûs Joseph.

CASTELLIO.

27. Reliquit *post se ex semine suo populi dementiam*] Manifestò dementem.

DRUSIUS.

1. Post *hunc*] Nempe Samuelem. Sic legunt A. B. prior Cam. & exemplar MS. In cæteris est μετὰ τοῦτο: & apud Int. nostrum *post hac surrexit Nathan.* ¶ *Surrexit*] MS. ἀνέστη. ¶ *Ut prophetaret*] Alibi ὁ προφήτης, i. *Propheta* sive *Prophetes*: quod etiam priscus Int. legit.

2. *Ab hostia pro salute*] Vetus legit, ut credibile est, ἀπὸ σαρκὸς: nam vertit *à carne.* ¶ *Sic David*] Ab hoc loco in MS. incipit cap. 47.

3. *Cum leonibus lusit*] Ἐν λέουσιν ἔπαιξεν, *inter leones lusit.* Alibi legitur ἔπαιζεν. Nam dicimus παίσω & παίξω. Perperàm verò ἔπαιζεν in A. & B. Sunt etiam exemplaria quæ habent ἐπεξένωσεν, quod sonat *hospes fuit.* Camerarius explicat, *familiariter fuit versatus inter leones.* ¶ *Cum ursis*] Ἐν ἄρκοις A. & R. cum C. ἐν ἄρκτοις MS. cum utroque Camerarii.

4. *Nónne occidit*] Ità legit etiam V. Int. Est autem lectio trium librorum A. B. R. cum quibus & MS. conspirat. Quod noto, quoniam alibi abest nota Interrogationis. Quæ exemplaria secuti sunt qui verterunt, *In juventute sua interfecit gigantem.*

5. *Attollendo*] Ἐπᾶραι scriptum in A. B. R. & ἐπάραι in cæteris. Sic mox ἐξᾶραι, penultimâ circumflexâ, & alibi ἐξάραι eâdem acutâ.

8. *Et celebravit eum*] Καὶ ᾔνεσεν αὐτὸν *& laudavit eum.* Codex MS. καὶ ᾔνεσαν *& laudaverunt.* Quæ lectio placeret si membro præcedenti legeretur ἐδόξασαν αὐτὸν *glorificaverunt eum.* Nam historia eam mirificè comprobat.

9. *Contrivit enim hostes*] Particula γὰρ deest libris quibusdam. Legitur tamen in A. B. R. item in MS. & in L. V.

10. *Tribuit laudem*] Ἔδωκεν ἐξομολόγησιν *dedit confessionem*, i. laudem. Hæc Int. noster connectit cum sequentibus hoc modo, *Dedit confessionem Sancto & Excelso in verbo gloriæ*, ἔδωκεν ἐξομο. ἁγίῳ ὑψίστῳ ἐν ῥήματι δόξης. Sic ferè Aldi exemplar. Vide, si habes, & si vacas.

11. *Sancto supremo*] לקדוש יתעלה. ¶ *Factorem suum*] Accipio ut ibi, *Qui fecit Mosen & Aharonem.* Sic Deut. 32. 7. *ipse est factor tuus.* Ergò τὸν ποιήσαντα αὐτὸν, *qui eum ad Regiam dignitatem evexit.*

12. *Psalmorum cantores*] Ψαλτῳδοὺς A. B. R. ψαλμῳδοὺς reliqua exemplaria quæ vidi. ¶ *Et qui suo sono dulces ederent modos carminum*] Aliquot libri typis cusi καὶ ἐξ ἤχους αὐτῶν γλυκαίνειν μέλη: à quibus nihil diversus abit MS. nisi quòd αὐτῶν habeat pro αὐτῶ. Sed quid? an etiam dicimus τὸ ἦχος, sicut τὸ ἔλεος? *Fortè est* ἤχους, inquit Camerarius, *resonantia.* L. V. *& sono eorum dulces fecit modos.* ¶ *Et quotidie odis suis laudes dicerent*] Glossema videtur.

14. *Et à tempore matutino resonaret Sanctuarium*] Quædam editiones καὶ ἀπὸ πρωΐας ἠχεῖν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. L. V. *& amplificarent manè Dei sanctitatem.*

16. *Pactum Regni*] Διαθήκην βασιλείας. Id V. Int. reddit *testamentum Regni.* Est autem lectio Toletani codicis, quam & Camerarius sequitur. Nam in A. B. R. cum MS. διαθήκην βασιλέων, i. *fœdus Regum*, quod Ebraicè sic efferas ברית מלכים.

17. *Post hunc*] Magis probo μετὰ τοῦτον quàm quod in A. B.

A.B.R. μετὰ τοῦτο. Suprà, Καὶ μετὰ τοῦτον ἀνέστη Νάθαν. ¶ *Latè diversatus est*] Κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ, *diversatus est in latitudine.* Quod accipio de populo dictum, qui Salomonis tempore felicissimè vixit.

18. *Salomo*] Mediam hujus nominis qui corripiunt, scribunt Σαλομὼν aut Σολομὼν· sed est utrobique Holem apud Ebræos: unde colligimus rectiùs scribi Σαλωμὼν mediâ productâ: quod habent A. & R. In cæteris partim Σαλομὼν, partim Σολομὼν i. *Solomo.* ¶ *Et gloriam adeptus est*] Καὶ ἐδοξάσθη. Hoc non legitur in MS. è quo notavit Kimedontius junior ἐν ἡμέραις εἰρήνης ὃν ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν. Est etiam ubi legatur ᾧ ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν αὐτῷ· quod reddunt, *postquam quietem effecerat Deus circùm ipsum ubique.*

20. *Quàm sapiens fuisti*] Apostrophe ad ipsum Solomonem. Alibi, ὡς ἐσοφίσθη ἐν νεότητι αὐτῦ, καὶ ἐνεπλήσθη, *Quàm sapiens fuit in juventute sua & refertus fuit.* Hoc modo legit olim Int. V.

21. *Anima tua*] Partim exemplarium ἡ ψυχή σε πᾶσαν, *anima tua universam.* Quod ex diversa lectione irrepserat in contextum nostrum: sed expungi volumus: nam nec in MS. legitur, nec in A. B. R. Abest etiam à L.V. ¶ *Et implevisti parabolis*] Lectio varians καὶ ἐνέπλησε παραβολαῖς, *& implevit parabolis.* Prior melior est: ea exstat in A. B. R. item in MS. & L. V.

22. *Charus fuisti*] MS. ἠγαπήθησαν· & mox καὶ ἐν ᾠδαῖς.

23. *Interpretationibus*] A. & B. ἐν ἑρμηνείᾳ Prov. 1. 6. ומליצה Aq. ἑρμηνείαν, LXX σκοτεινὸν λόγον.

24. *Totius terræ*] Deest libris plerisque, nec V. Int. illud legit.

26. *Ilia tua*] Τὰς λαγόνας σε. Sic & MS. In nonnullis cod. τὰ σπλάγχνα σε, i. *viscera tua.* Quod minùs probo, Editio Lat. V. *femora tua.* Magìs placet.

28. *Et compunctus fueris*] In A. B. R. κατενύγης. In MS. verò κατενύγησε. Ego secutus sum scripturam Compl. quam non nemo interpretatur, *Et ut compungerentur de impudentia tua,* videlicet *liberi illi tui.*

29. *Et Imperium fuerit divisum*] In quibusdam libris est δίχα τυραννίδος. V. Int. *& faceres imperium bipartitum.* ¶ *Et ex Ephraim*] Jeroboam enim ex tribu Ephraim erat. Cujus Regnum appellat *Regnum contumax* propter defectionem, cùm in viam redire Prophetis revocantibus nunquam voluerint.

30. *Haudquaquam dereliquerit*] MS. ὁ μὴ ἐγκαταλείπῃ, & mox διαφθείρει.

31. *Electi sui*] Ἐκλεκτῦ αὐτῦ. Sic exemplar MS. item C. cum utroque Camerarii. Sed & L. V. In R. tantùm est ἐκλεκτῦ· in A. verò & B. ἐκ τῦ αὐτῦ, *ex eodem.* ¶ *Sustulerit*] MS. ἐξάρει.

33. *Cum patribus*] Idem MS. μετὰ τῶν πατέρων αὐτῦ, *cum patribus suis.* Valde probo. ¶ *Ex semine*] Alibi ἀπὸ τῦ σπέρματος *de semine.*

35. *Qui peccare fecit Israelem*]Nam abduxit eos à vera religione ad cultum Vitulorum. *Peccare* igitur dixit pro *idola colere.* Sic paulò pòst *Tradidit eis viam peccati*, i. cultum idolorum. Nam ἁμαρτία vocatur κατ' ἐξοχὴν ipsa Idololatria; & ὁδὸς *ritum* vel *cultum* denotat, ut ibi, *Vivit via Bersabe.* Quin ipsa Religio sic vocatur nonnunquam.

36. *Tradidit*] i. Docuit. Sic *dare* usurpatur in illo, *da sapienti*, & *tradere* apud autores Latinos, Vide 1 Reg. 13.

37. *Quin omnem malitiam exquisiverunt*] Sic legitur hic locus in MS. ¶ *Ira & ultio*] In quibusdam libris tantùm legitur ἐκδίκησις, i. *vindicta, ultio.* Tertullianus *defensam* dixit, & hoc loco noster Int. *defensionem.*

GROTIUS.

1. **P**Ost hæc *surrexit Nathan Propheta in diebus David*] קום de Prophetis dicitur, & יקים de Deo Prophetas mittente, quia eminent multùm in populo, & velut de loco superiore loquuntur.

2. *Et quasi adeps separatus à carne, sic David à filiis Israel*] Non est & in Græco. Incipit enim novum sermonem de Davide, hoc modo, *Qualis est adeps qui separatur* (in honorem Dei) *à victima prosperante* (quas victimas Hebræi שלמים vocant, Græci σωτήρια, Latinus Interpres *pacificas*, ut videre est Levit. 3. 3.) *talis David inter natos Israele*, i. pariter eximius, pariter sepositus ad Dei usus.

3, 4. *Cum leonibus lusit quasi cum agnis*] Est quidem in Sixtina ἔπαιξεν. Verùm alii codices habent ἐπέξεν, i. *apud leones divertit* (aut *cum leonibus conversatus est*) *tanquam cum hœdis.* Habuimus idem verbum suprà 29. 34. *Cum hœdis* hic est in Græco: *cum agnis* sequitur membro altero. ¶ *Et in ursis similiter fecit sicut in agnis ovium*] *Et cum ursis quasi cum agnis ovilli generis:* nam subauditur verbum præcedens. Historia est 1 Sam. 17. 34. ¶ *In juventute sua numquid non occidit gigantem?*] Ità hæc distinguenda sunt. οὐχὶ deest in plerisque codd. Græcis; sed est in Sixtino, & est admirantis. ¶ *Et abstulit opprobrium de gente*] Usurpat ipsa verba Davidis, quæ exstant 1 Sam. 17. 26.

5. *In tollendo manum saxo fundæ dejecit exsultationem Goliæ*] Optima est lectio in Sixtina, Ἐν τῷ ἐπᾶραι χεῖρα ἐν λίθῳ σφενδόνης, καὶ καταβαλεῖν γαυρίαμα τοῦ Γολιάθ, *Cùm attolleret manum cum lapide in funda, & dejiceret fastum Goliathi.* Pendet sensus ab eo quod præcessit. *Dejiceret fastum Goliathi*, i. Goliathum fastuosum. Talia sunt, *Sapientia Lælî*, βίη Ἡρακλῆος, *Stertinium acumen*, & similia.

6. *Et dedit in dextera ejus tollere hominem fortem in bello*] *Et* pro *qui.* *Dedit in dextera*, i. *facultatem ei dedit.* ¶ *Exaltare cornu gentis suæ*] i. Vires. Nam cornua vires tauris aliisque bestiis.

7. *Sic in decem millibus glorificavit eum*] i. *Propter decem millia*, hostium scilicet cæsa. Alludit ad hymnum qui est 1 Sam. 18. 7. ¶ *Et laudavit eum in benedictionibus Domini*] *Ornavit eum suis benefactis. Domini* pro *suis*, more Hebræorum, qui nomine repetito utuntur vice pronominis reciproci. ¶ *In offerendo illi coronam gloriæ*] Eousque *ut ipsi tribueret diadema gloriosissimum*, populi nempe sui.

8. *Contrivit enim inimicos undique*] *Enim* non est in Græco: est quippe novus sensus. *Hostes contrivit*, Jebusæos, Moabitas, Syriæ multos populos, Idumæos, Ammonitas. ¶ *Et exstirpavit Philistiim contrarios*] Ἐξουδένωσε. Est plerumque ἐξουδενοῦν *contemnere*: sed hic sumitur in forma Hiphil, ut sit *contemptui objecit.* Sic ἐξουδένωσις opponitur τῇ τιμῇ 1 Macc. 1. 41. Historia tangitur quæ est 2 Sam. 8. initio. ¶ *Usque in hodiernum diem contrivit cornu ipsorum*] i. Ità vires eorum confregit ut in hunc usque diem, quo hæc scribo, eas recuperare nequiverint. ¶ *In æternum*] Hoc non est in Græco: nec opus est.

9. *In omni opere dedit confessionem Sancto & Excelso in verbo gloriæ*] *De omni opere* (i. victoria sua) *gratiam habuit Sancto supremo*, idque *verbis permagnificis.* Verè: ostendit enim hoc & historia, & Psalmorum magna pars.

10. *De omni corde suo laudavit Dominum, & dilexit Deum qui fecit illum*] Illa *Dominum* & *Deum* addidit Interpres. ¶ *Et dedit illi contra inimicos potentiam*] Rursum *&* pro *qui.*

11. *Et stare fecit*] *Constituit*, ἔστησε. ¶ *Cantores contra altare*] Κατέναντι θυσιαστηρίου, i. *ante aram*, 1 Par. 16. 4. & c. 25. ¶ *Et in sono eorum dulces fecit modos*] In Sixtina est, καὶ ἐξ ἤχου αὐτῶν γλυκαίνει μέλη. Iterum hic est *&* pro relativo. Sensus enim est, *Ex quorum cantu dulcia melo procedunt.* Bene *procedunt*, quia institutum Davidis ad tempus usque hujus Scriptoris manebat. Quæ sequuntur in Græcis quibusdam, καὶ καθ' ἡμέραν αἰνέσουσιν ἐν ᾠδαῖς αὐτῶν, ea ut in Latino ità & in Sixtino codice absunt.

12. *Et dedit in celebrationibus decus*] *Festos dies decoravit*, hymnis ad quosque aptatis. ¶ *Et ornavit tempora ad consummationem vitæ*] *Ad finem usque*, nempe anni. Redibat enim orbis hymnorum. ¶ *Ut laudarent nomen sanctum Domini*] Nempe cantores illi ex Levitis delecti. ¶ *Et amplificarent manè Dei sanctitatem*] *Et canerent ab ipso manè ejus sanctitatem:* non quòd manè tantùm canerent, sed quòd manè inciperent canere.

13. *Dominus*

13. *Dominus purgavit peccata ipsius*] *Abstulit peccata ejus*, i. pœnas commeritas. ¶ *Et exaltavit in æternum cornu ejus*] Perpetuas illi dedit victorias. ¶ *Et dedit illi testamentum Regni, & sedem gloriæ in Israel*] Fedus cum eo fecit, quo promisit Regnum, quamdiu Regnum esset, semper mansurum in illius domo.

14. *Post ipsum surrexit filius sensatus*] Prudentiæ ac literarum laudibus florens 1 Reg. 3. 12. & 4. 31, & seq. ¶ *Et propter illum dejecit omnem potentiam inimicorum*] Gr. καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ sed rectiùs puto fore δι' αὐτὸ, *propter hoc* (quia tam prudens erat) *latè habitavit.* Vicini populi libenter ejus imperio paruere.

15. *Salomon imperavit in diebus pacis*] Explicat etymologiam nominis, ut & suprà 46. 2. ¶ *Cui subjecit Deus omnes hostes*] In Græcis quibusdam καὶ ἐδοξάσθη ὡς ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν αὐτῷ. At in Sixtina breviùs, ᾧ ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν, i. τὰ κυκλόθεν, *Cui Deus pacavit circumsita.* ¶ *Ut conderet domum in nomine suo*] Ut per pacis commoda Templum strueret, quod diceretur בית יהוה. ¶ *Et pararet sanctitatem in sempiternum*] Ἁγίασμα *Sanctuarium*, uno in loco mansurum, non ambulans, quale fuerat Tentorium. ¶ *Quemadmodum eruditus es in juventute*] *Quàm eruditus fuisti jam in juventute?* Rectiùs enim in Sixtina legi ἐσοφίσθης, & ἐν νεότητί σου, quàm cum aliis ἐσοφίσθη, & ἐν νεότητι αὐτοῦ, docent sequentia.

16, 17. *Et impletus es quasi flumen sapientiâ*] Ut flumen supra ripas surgens. ¶ *Et terram retexit anima tua, & replesti in comparationibus ænigmata*] Ità Sixtina, ἀνέπλησας ἐν παραβολαῖς, *terram obtexit anima tua* (animi tui opera) *& replesti eam sententiis ænigmaticis*, 1 Reg. 4. 31, 32. ¶ *Ad insulas longè divulgatum est nomen tuum*] Ad oras Ophir. Omnes enim tales oras Hebræi איים vocant. ¶ *Et dilectus es in pace tua*] Ἠγαπήθης, quomodo est in Sixtina. Omnes populi te amarunt, ideo quòd bonâ fide pacem cum omnibus coleres.

18. *In cantilenis*] *Ob carmina tua.* Fecit enim multa quæ periere: restat una ᾠδαῖς, quæ Hebræis dicitur *Canticum Canticorum.* Vide dictum locum 1 Reg. 4. 32. ¶ *Et proverbiis*] Ἐν παροιμίαις, ob sententias simpliciter enunciatas. ¶ *Et comparationibus*] Ob sententias ὁμοίωσιν aut ἀντίθεσιν simpliciter continentes. ¶ *Et interpretationibus*] Ænigmatum, quæ Hiromus & alii ei miserant. Vide quæ de hac rediximus in annotatis ad Lib. 3 De. V. R. Chr.

19, 20. *Et in nomine Domini Dei tui, cui est cognomen* Deus Israel, *collegisti quasi aurichalcum aurum, & ut plumbum complesti argentum*] Hæc ità rectè videntur connecti in Græcis quibusdam, nec malè post illud τοῦ Θεοῦ addi πάσης τῆς γῆς. Adjuvante Deo, qui in Israele quidem colitur, sed in omni terra imperium habet, fecisti abundare *aurum velut stannum, & argentum velut plumbum.* Κασσίτερος, *stannum* etiam in Glossis. Aliud longè est *aurichalcum.*

21. *Et inclinasti femora tua mulieribus*] In Græco Sixtino, παρενέκλινας τὰς λαγόνας σου γυναιξὶ, *Latera tua conseruisti mulieribus*, multis scilicet & extraneis. *Et* hîc est pro *sed.* Nam virtutibus Salomonis enumeratis, ad vitia venit. ¶ *Potestatem habuisti in corpore tuo*] *Jus tibi assumpsisti in corpus tuum*, contra legem scilicet. Sic ἐνεξουσιάζειν etiam suprà habuimus 20. 7.

22, 23. *Dedisti maculam in gloria tua*] Hoc facto maculasti egregias laudes tuas. ¶ *Et profanasti semen tuum*] Fecisti hybridas. ¶ *Inducere iracundiam ad liberos tuos*] *Ità ut & pœnam excitares adversùm liberos tuos:* quorum nemo totius regni successor fuit. ὀργὴ pro *pœna* frequens, ut Rom. 13. 4. ¶ *Et incitari stultitiam tuam, ut faceres Imperium bipartitum, & ex Ephraim imperare imperium durum*] Gr. *Ut dolorem ferrent* liberi illi tui *ob tuam stultitiam, dominatúsque bini exsurgerent, ex Ephraim oriente Regno per defectionem.* κατανυγῆναι legit cum plerisque Græcis, & διχα τυραννίδας, quæ lectio media est inter Sixtinam, quæ habet τυραννίδα, & alias, quæ habent τυραννίδος. *Stultitiam* rectè vocat animi mulierosi vitium.

Τὰ μωρὰ γὰρ πάντ' ἐστὶν Ἀφροδίτη βροτοῖς

Καὶ τοὔνομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς.

24. *Deus autem non derelinquet misericordiam suam*] Οὐ μὴ καταλίπῃ, *non is erat qui derelinqueret.* ¶ *Et non corrumpet nec delebit opera sua*] *Nec qui corrumperet* quicquam *operum suorum.* Nam τὶ hîc subauditur. *Opus Dei* hîc dicitur Regnum, quod Deus miris modis Davidi dederat. Deus pœnas à Solomone commeritas ità temperavit ut neque posteritatem Davidi, nec posteritati ejus omne Regnum auferret. ¶ *Neque perdit à stirpe nepotes electi sui*] *Nec qui electi sui* Davidis *posteritatem exstingueret.* David *electus Dei* dicitur Ps. 89. 19. ¶ *Et semen ejus qui diliget Dominum non corrumpet*] *Aut qui corrumperet stirpem ejus qui se dilexerat.* Sensum eundem pluribus verbis repetit.

25. *Dedit autem reliquum Jacob & David de ipsa stirpe*] *Dedit reliquias Jacobo & Davidi surculum ex ipso.* Remanere voluit Regnum in posteritate Jacobi, imò & in ipsa Davidis familia, secundùm promissa utrique facta, Gen. 27. 29. 2 Sam. 7. 16, 26.

26, 27, 28. *Et finem habuit Salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam, & imminutum à prudentia Roboam*] *Nam postquam Salomon post patres suos requiesset, reliquit post se de suo semine stultitiam populi*, (i. stultissimum populi, more Hebræo positâ voce abstractâ pro concreto) *nempe prudentiâ destitutum Roboamum.* καὶ hîc est pro *nempe.* Patri sapientissimo successit stultissimus filius. Euripides,

Ἤδη γὰρ εἶδον ἄνδρα χρηστὸν πατέρος
Τὸ μηδὲν ὄντα.

Item,

Πολλοὶ γὰρ ὄντες εὐγενεῖς, εἰσὶν κακοί.

¶ *Qui avertit gentem consilio suo*] *Qui deficere fecit populum* (i. decem tribus) *consilio suo.* Cùm avaritiæ adderet pertinaciam & mala verba. Potuit dicere cum Adrasto,

Νέων γὰρ ἀνδρῶν θόρυβος ἐξέπληξέ με.

29. *Et Jeroboam filium Nabat, qui peccare fecit Israel*] Υἱὸν Ναβὰτ est in Sixtina. At alii codices habent υἱὸς Ναβὰτ, ut subaudiatur *fuit, qui.* In Græco ἐξήμαρτε habet sonum activum simplicem, at significationem actûs duplicis, qui apud Hebræos exprimitur per formam Hiphil. Vide suprà 46. 2. ¶ *Et dedit viam peccandi Ephraim*] Ephraimo peccandi exemplum dedit, 1 Reg. 12. 30. & 15. 26, 30. ¶ *Et plurima redundaverunt peccata ipsorum*] *Et multùm aucta sunt peccata ipsorum.* Crevere de die in diem. *Ipsorum*, nempe Ephraimitarum & aliorum Israelitarum de Decem tribubus.

30. *Valde averterunt eum à terra sua*] Ità ut eos facerent migrare de terra sua: tam grandia fuere peccata ut Decem tribus è solo suo excuterent, 2 Reg. 17. 18.

31. *Et quæsivit omnes nequitias*] Hoc in quibusdam exemplaribus malè abest, sed est in Sixtino, καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν, *Amarunt omne malum facinus.* Vide dictum locum ex historia Regum. ¶ *Usque dum perveniret ad illos defensio*] Ultio à Deo per Tiglathphalasarem & Salmanasarum. Frequens est S. literarum Interpretibus Latinis *defensionem* usurpare in sensu *ultionis*, ut alibi observavimus. ¶ *Et ab omnibus peccatis liberavit eos*] Hoc in nullis Græcis legitur.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μη'.

1. Καὶ ἀνέστη Ἠλίας [ὁ] προφήτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπὰς ἐκαίετο.

2. Ὃς ἐπήγαγεν ἐπ' αὐτοὺς λιμὸν, καὶ τῷ [C. A.] ἰσχυρῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὠλιγοποίησεν αὐτούς.

3. Ἐν λόγῳ Κυρίου ἀνέσχεν οὐρανὸν, [καὶ] κατήγαγεν [οὕτως] τρὶς πῦρ [C. A.] ἐξ οὐρανοῦ.

4. Ὡς ἐδοξάσθης, Ἠλία, ἐν τοῖς θαυμασίοις σου, [ὃς ἐδοξάσθη Ἠλίας ἐ. τ. θ. αὐτοῦ] καὶ τίς ὅμοιός σοι καυχᾶσθαι;

5. Ὁ

5. Ὁ ἐγείρας νεκρὸν ἐκ θανάτου, καὶ ἐξ ᾅδου [C.A.] ψυχὴν ἐν λόγῳ ὑψίστου.

6. Ὁ καταγαγὼν βασιλεῖς εἰς ἀπώλειαν, καὶ δεδοξασμένους ἀπὸ κλίνης αὐτῶν.

7. Ὁ ἀκούων ἐν Σινᾶ ἐλεγμὸν [C.A.] Κυρίου, καὶ ἐν Χωρὴβ κρίματα ἐκδικήσεως.

8. Ὁ χρίων βασιλεῖς εἰς ἀνταπόδομα, καὶ προφήτας διαδόχους μετ' αὐτόν.

9. Ὁ ἀναληφθεὶς ἐν λαίλαπι πυρὸς, ἐν ἅρματι ἵππων πυρίνων.

10. [Ὁ] καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς [ἐλεγμὸς] εἰς καιροὺς, κοπάσαι ὀργὴν [κρίσεως Κυρίου] πρὸ θυμοῦ.

11. Καὶ ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, [καὶ] καταστῆσαι φυλὰς Ἰακώβ.

12. Μακάριοι οἱ ἰδόντες [εἰδότες] σε, καὶ οἱ ἐν ἀγαπήσει κεκοσμημένοι.

13. Καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ [ζωὴν] ζησόμεθα.

14. Ἠλίας ὃς ἐν λαίλαπι ἐσκεπάσθη, καὶ Ἐλισαιὲ ἐνεπλήσθη πνεύματος αὐτοῦ.

15. Καὶ ἐν ἡμέραις αὐτοῦ οὐκ ἐσαλεύθη ὑπὸ ἄρχοντος, καὶ οὐ κατεδυνάστευσεν αὐτὸν οὐδείς.

16. Πᾶς λόγος οὐκ [οὐχ] ὑπερῆρεν αὐτὸν, καὶ ἐν κοιμήσει ἐπροφήτευσε τὸ σῶμα αὐτοῦ.

17. [Καὶ] ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἐποίησε τέρατα, καὶ ἐν [τῇ] τελευτῇ [αὐτοῦ] θαυμάσια τὰ ἔργα αὐτοῦ.

18. Ἐν πᾶσι τούτοις οὐ μετενόησεν ὁ λαὸς, καὶ οὐκ ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν [C.A.] αὐτῶν.

19. Ἕως ἐπρονομεύθησαν ἀπὸ τῆς γῆς αὐτῶν, καὶ ἐσκορπίσθησαν ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

20. Καὶ κατελείφθη ὁ λαὸς ὀλιγοστὸς, καὶ ἄρχων [C.A.] ἐν τῷ οἴκῳ Δαυίδ.

21. Τινὲς μὲν αὐτῶν ἐποίησαν τὸ ἀρεστὸν [C.A.] Κυρίου, τινὲς δὲ ἐπλήθυναν ἁμαρτίας.

22. Ἐζεκίας ὠχύρωσε τὴν πόλιν αὐτοῦ, καὶ εἰσήγαγεν εἰς μέσον αὐτῶν τὸν Γώγ. [ἐν μέσῳ αὐτῆς τὸν Νηώρ]

23. Ὤρυξεν [ἐν] σιδήρῳ ἀκρότομον, καὶ ᾠκοδόμησε κρήνας εἰς ὕδατα.

24. Ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἀνέβη Σενναχηρὶμ, [Σεναχηρειμ] καὶ ἀπέστειλε [τὸν] Ῥαψάκην [ἐκ Λαχεῖς,] καὶ ἀπῆρεν.

25. Καὶ ἐπῆρεν ἡ χεὶρ [ἦρε τὴν χεῖρα] αὐτοῦ ἐπὶ Σιὼν, καὶ ἐμεγαλαύχησεν ὑπερηφανίᾳ [αὐτοῦ.]

26. Τότε ἐσαλεύθησαν καρδίαι καὶ χεῖρες αὐτῶν, καὶ ὠδίνησαν ὡς [αἱ] τίκτουσαι.

27. Καὶ ἐπεκαλέσαντο [τὸν] Κύριον τὸν ἐλεήμονα, ἐκπετάσαντες χεῖρας αὐτῶν πρὸς αὐτόν.

28. Καὶ ὁ ἅγιος ἐξ οὐρανοῦ ταχὺ [ταχὺς] ἐπήκουσεν αὐτῶν, καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐν χειρὶ Ἡσαΐου.

29. Ἐπάταξε τὴν παρεμβολὴν τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐξέτριψεν αὐτοὺς ὁ ἄγγελος αὐτοῦ.

30. Ἐποίησε γὰρ Ἐζεκίας τὸ ἀρεστὸν Κυρίῳ, [ἐνώπιον Κυρίου] καὶ ἐνίσχυσεν ἐν ὁδοῖς Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἃς [αὐτῶν ὡς] ἐνετείλατο Ἡσαΐας ὁ προφήτης ὁ μέγας καὶ πιστὸς ἐν ὁράσει αὐτοῦ.

31. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ἀνεπόδισεν ὁ ἥλιος, καὶ προσέθηκε ζωὴν βασιλεῖ.

32. Πνεύματι μεγάλῳ [ἁγίῳ] εἶδε τὰ ἔσχατα, καὶ παρεκάλεσε τοὺς πενθοῦντας ἐν Σιών.

33. Ἕως τοῦ αἰῶνος ὑπέδειξε τὰ ἐσόμενα, καὶ τὰ ἀπόκρυφα πρὶν ἢ παραγενέσθαι αὐτά.

1. ART. ὁ è C.A. insertus est.

2. Λιμὸν, καὶ τῷ ζήλῳ] R. Al. λιμὸν ἰσχυρὸν [κραταιὸν 3 Reg. 18.2.] καὶ τῷ ζήλῳ Co.

3. Copula καὶ legitur in Co. C.A. in hoc etiam ὅπως, à reliquis abest. ¶ Ἐξ οὐρανοῦ] C.A. Co.

5. Ψυχὴν] C.A. Co. in cæteris deest.

7. Κυρίου] C.A. Co.

8. Ὁ χρίων] 1 Reg. 19. 15, 16.

9. Ἐν λαίλαπι πυρὸς] 2 Reg. 2. 11. Basil. M. hom. in S. Baptisma.

10. Ἐν ἐλεγμοῖς] R. Al. ἐλεγμὸς Co. ¶ Κρίσεως Κυρίου] C.A. Co. ab aliis abest. ¶ Πρὸ θυμοῦ] R. Al. πρὸς θυμὸν Co.

11. Ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν] Mal. 4. 6.

12. Ἰδόντες] R. Co. Al. ¶ Κεκοσμημένοι] R. Al. κεκοιμημένοι, Co.

13. Ζωῇ] R. Co. Al.

14. Non displicet Cod. Aug. lectio, Ἠλίας ἐπιστάσθη ὁ λαίλαπι similis illi, ἐπιστάσθη ἐπὶ τῆς ὑγιείας αὐτῶν Psal. 18 10. ¶ Ἐλισαιὲ] R. Al. Ἐλισσαιὲ C.A. Co. ¶ Πνεύματος αὐτοῦ] R. B. alt. σώματος Al. Ar. B. πνεύματος ἁγίου Co.

15. Ἄρχοντος] Al. ἀρχόντων Co.

16. Ὑπερῆρεν] R. Co. ὑπερῆρεν Al. Ar. B. uterque. ¶ Ἐπροφήτευσε] Al. προεφήτευσε Co. utrumque in Adriani Isagoge S. Scripturæ à me edita.

17. Ἐν τῇ ζωῇ] 4 Reg. 4. 34. & 5. 14. ¶ Καὶ ἐν τῇ τελευτῇ] 4 Reg. 13. 20. ¶ Art. τῇ & pronom. αὐτοῦ absunt a R. Al.

18. Αὐτῶν] Abest ab iisdem.

19. Ἐσκορπίσθησαν] Al. διεσκορπίσθ. Co.

20. Τῷ οἴκῳ] Al. ἐν τῷ οἴκῳ Co.

21. Κυρίου] Abest à libris editis.

22. Ὠχύρωσε τὴν πόλιν] 2 Par. 32. 5. ¶ Εἰς μέσον αὐτῶν τὸν Γώγ] R. [τὸ ὕδωρ N. R.] ἐν μέσῳ αὐτῶν τὸν Γὼγ Al. Ar. B. ἐν μέσῳ αὐτῆς τὸν Νηὼρ [Γὼγ B alt. N. R.] C.A. retentâ Hebræâ voce πολαμὸν significante.

23. Ἐν σιδήρῳ] C.A. Co.

24. Σενναχηρὶμ] 4 Reg. 18. 13. ¶ Ἀπέστειλε Ῥαψάκην, καὶ ἀπῆρεν· καὶ ἐπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἐπὶ] R. Al. ἀπέστειλε τὸν Ῥαψάκην ἐκ Λαχεῖς, καὶ ἀπῆρεν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ Co. Ῥαμψάκην ἐκ Λαχεῖς, C.A. ἀπέστειλε Ῥαψάκην, καὶ ἀπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ Ar. B. ¶ Ἐκ Λαχεῖς] Εἰς Λαχεῖς. 4 Reg. 18. 14

25. Ὑπερηφανίᾳ αὐτοῦ] R. Al. ἐν ὑπερηφανίᾳ C.A αὐτοῦ Co.

26, 27. Articuli uncis inclusi absunt à C.A. ¶ Ὠδίνησαν] 4 Reg. 19. 3.

27. Πρὸς αὐτὸν] Lib. ed. πρὸς ὕψος C.A. i. πρὸς τὸν Κύριον εἰς τὸν οὐρανὸν, Exod. 9. 30.

29. Ὁ ἄγγελος] 4 Reg. 19. 35.

30. Ἀρεστὸν Κυρίῳ] R. Al. ἀρεστὸν Κυρίου Co. i. τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου, 4 Reg. 18. 3. ¶ Ἃς] Al. ὡς Co. ¶ Πιστὸς] Al. σοφὸς Co. ¶ Ἐν ὁράσει αὐτοῦ] Indè Propheta ὁ ὁρῶν dicitur 2 Par. 9. 29. ὁ βλέπων 1 Reg. 9. 9. ibi Symmachus, τὸν γὰρ προφήτην τότε ἐκάλουν κατὰ τὸ ἀρχαῖον τὸν Ὁρῶντα. Idem scribit Philo lib. Ὅτι ἀπελθὸν τὸ θεῖον, p. 211.

31. Ἀνεπόδισεν ὁ ἥλιος] 4 Reg. 20. 11. Esai. 38. 8. ¶ Βασιλεῖ] R. Co. βασιλέως Al. Ar. B. uterque.

32. Εἶδε] R. Co. ἴδεν Al.

BADVELLUS.

1. PORRÒ *Elias Propheta velut*, &c. Καὶ ἀνέστη Ἠλίας προφήτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπὰς ἐκαίετο] *Et surrexit Elias Propheta ut ignis, & sermo ejus tanquam lampas ardebat.* Significat hunc Prophetam maximo Spiritûs ardore præditum fuisse. Ejus enim vis cùm in monendo arguendóque tum in agendo in primis commendatur. Itaque Johannes Baptista *in spiritu & virtute Eliæ venisse* dicitur Luc. 1. 17.

2. *Is famem gravem immisit in eos*, &c. ἐπήγαγεν ἐπ' αὐτοὺς λιμὸν ἰσχυρὸν, καὶ τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὀλιγοποίησεν αὐτούς] *Induxit in eos famem fortem, ac zelo suo paucos effecit eos*, i. ad summam redegit paucitatem. De hac fame verbo ejus importata habes 1 Reg. 17. 1.

3. *Verbo Domini cœlum inhibuit* ἐν λόγῳ Κυρίου ἀνέσχεν οὐρανὸν] *In verbo Domini retinuit cœlum*, i. impedivit nè plueret. De hac vi cœli impedita, summâque terræ siccitate faméque habes in eodem loco suprà citato. Christus Luc. 4. 25. dicit *cœlum tres annos & sex menses clausum fuisse.*

4. Et

4. *Et quis paria tecum glorietur?* ϰ̀ τίς ὅμοιός σοι καυχᾶσθαι;] *Et quis similis tibi gloriari*; i. ut glorietur se gessisse ea quæ tu in Domino summa cum gloria gessisti. Est enim pia & sancta quædam gloriatio, in qua Deus autor moderatórque præstantissimorum operum agnoscitur & celebratur.

5. *Qui defunctum à morte excitaris* ὁ ἐγείρας νεκρὸν ἐκ θανάτε] *Qui suscitasti mortuum à morte*, ejúsque animam in corpus revocasti. Quemadmodum Elias filium viduæ Sareptanæ à morte ad vitam revocarit, ibidem 1 Reg.17. 21. Sacra historia commemorat. Hîc Sapiens κεφαλαιωδῶς *summatim* refert quæ ibi copiosiùs exponuntur.

8. *Qui Reges ad vicem rependendam*, &c. ὁ χρίων βασιλεῖς εἰς ἀνταπόδομα, ϰ̀ προφήτας διαδόχες μετ' αὐτὸν] *Qui ungis Reges ad retributionem, & Prophetas successores post te.* Hasaelem & Jehu Reges intelligit, & Elisæum Prophetam, qui ab Elia uncti fuerunt ad ulciscenda scelera regis Achab uxorísque ejus Jezabel.

9. *Qui procellâ sublatus*, &c. ὁ ἀναληφθεὶς ἐν λαίλαπι πυρὸς ἐν ἅρματι ἵππων πυρίνων] *Qui receptus es in turbine in curru equorum igneorum.* Quemadmodum Elias curru ignito equísque igneis in cœlum subvectus fuerit, habes 2 Reg.2.11.

10. *Qui ad reprehensiones temporibus*, &c. ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιρὸς, κοπάσαι ὀργὴν πρὸ θυμοῦ] (Legitur & πρὸς θυμόν) *Qui conscriptus* [i. destinatus ac constitutus] *es ad correptiones ad tempora, ad placandum iram judicii Domini ante indignationem*, i. antequam ad vindictam progrederetur. Quæ sequuntur de *reconciliatione patrum ac filiorum* sunt sumpta ex Mal. 4. Johanni Baptistæ accommodata Luc.1.17.

13. *Simulatque Elias turbine*, &c. Ἠλίας ὃς ἐσκεπάσθη ἐν λαίλαπι, Ἐλισσαῖος ἐνεπλήσθη πνεύματος αὐτοῦ] *Elias postquam tectus est in turbine, Elisæus repletus est spiritu illius.* Hunc locum ità restituit Theodorus Beza. Nam in omnibus exemplaribus mendosè legitur, Ἠλίας ὃς ἐσκεπάσθη ἐν λαίλαπι, ϰ̀ Ἐλισαιὲ ἐνεπλήσθη πνεύματος. Conjungit enim Sapiens successionem Elisæi in munere Prophetico, qui simulatque Elias in cœlum est sublatus, spiritu ejus donatus atque instructus fuit. ¶ *Is temporibus suis non fuit*, &c. ϰ̀ ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἐκ ἐσαλεύθη ὑπὸ ἄρχοντος, ϰ̀ ἐ κατεδυνάστευσεν αὐτὸν ἐδείς] *Et in diebus suis non fuit commotus à Principibus, & non subegit eum quisquam.* Significat Elisæum fortem, constantem invictúmque Eliæ successorem fuisse, nullísque minis, terroribus, periculis ab officio veri ac liberi Prophetæ deflexisse.

14. *Nulla res superavit eum*, &c. πᾶς λόγος ἐχ ὑπερῆρεν [Legitur & ὑπερῆρεν] αὐτὸν, ϰ̀ ἐν κοιμήσει προεφήτευσε τὸ σῶμα αὐτοῦ] *Omne verbum non perculit eum, ac in dormitione prophetavit corpus ejus*: i. propheticam virtutem exhibuit, cùm sepultum hominis cadaver positum in sepulcro Elisæi, contactis ejus ossibus ad vitam est revocatum, 2 Reg. 13.21.

16. *Neque tamen ob hæc*, &c. ἐν πᾶσι τέτοις ἐ μετενόησεν ὁ λαὸς] *In his omnibus non egit pœnitentiam populus.* Significat Judæos in impietate obstinatos permansisse, neque doctrinâ excellentium Prophetarum, eorúmque virtute singulari ac magnitudine miraculorum ad timorem Dei revocari potuisse. ¶ *Donec à terra*, &c. ἕως προενομεύθησαν ἀπὸ τ̃ γῆς αὐτῶν] *Usquequo abacta fuerunt à terra sua.* προνομεύειν est tanquam oves armentáque abigere, & *quasi pecudes ducere.* Accipitur pro *in captivitatem ducere*: itáque significat eos è patria ejectos, in servitutémque abductos fuisse.

22. *Et Sanctus è cœlo* &c. ϰ̀ ἅγιος ἐξ ὐρανοῦ ἐπήκυσεν αὐτῶν] *Et Sanctus è cœlo exaudivit eos.* Additur aliud membrum, quod Interpretes omiserunt, ϰ̀ ἐλυτρώσατο αὐτὸς ἐν χειρὶ Ἡσαΐου, *& redemit eos in manu Esaia.* Quemadmodum urbs Jerosolyma à Senacherib obsessa fuerit, & singulari Dei beneficio liberata, habes Esa. 36, & 37.

25. *Sèque fortiter gessit*, &c. ϰ̀ ἐνίσχυσεν ἐν ὁδοῖς Δαβὶδ τ̃ πατρὸς αὐτοῦ, ἃς ἐνετείλατο Ἡσαΐας ὁ προφήτης μέγας, ϰ̀ πιστὸς ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ] *Et fortis fuit in viis David patris sui, quas præceperat* [aut, *mandarat*] *Esaias Propheta magnus, ac fidelis in visione sua.* Quidam codices in fine legunt σεπτὸς ἐν ὁράσει αὐτοῦ, *venerandus in conspectu ejus*, scilicet Ezechiæ. Is quidem Esaiam reveritus est. Sed altera lectio, quæ fidem ac veritatem Prophetæ ostendit, magis placet. Venit autem illud σεπτὸς à σέβομαι, quod *colere* ac *venerari* significat.

20. *Temporibus illius retrocessit Sol*, &c. ἐν τ̃ ἡμέραις αὐτοῦ ἀνεπόδισεν ὁ ἥλιος, ϰ̀ προσέθηκε ζωὴν βασιλεῖ] *In diebus ejus regressus est Sol, & adjecit vitam Regi*, i. fecit accessionem annorum quindecim: quemadmodum est in Prophetia Esaiæ 38. 5.

CASTELLIO.

10. *Ad reconciliandum patris animum filio*] Malch. ult. de Joanne Baptista.

12. *Etenim nos reviviscemus*] Ità beati erunt qui cum charitate vixerint.

DRUSIUS.

1. *Tanquam ignis*] Ob zelum ardentem videlicet.

2. *Famem validam*] Plerique libri non habent ἰσχυρὸν, i. *validam*, ut nec MS. nec L. V. Sed legitur in C. aliísque nonnullis edit. Indè transcripsi eò libentiùs quòd 3 Reg.18.2. de hac fame, Καὶ ὁ λιμὸς κραταιὰ ἐν Σαμαρείᾳ, *Et fames valida erat in Samaria.*

3. *Et deduxit ità ter ignem*] In nonnullis est ϰ̀ κατήγαγε τρεῖς πῦρ ἐξ ὐρανοῦ, *& deduxit ter ignem de cœlo.* Editio Lat. *& dejecit à se ignem terra.* Sensus est, nisi fallor, *Cœlum dejecit à se ignem in terram.*

4. *Gloriari*] MS. καυχήσεται. Id reddes, *Quis similiter ac tu gloriabitur?* Sententia eodèm recidit.

5. *Et ex inferis animam*] i. Corpus mortuum. Sic *pollutus animâ.* Huc referunt nonnulli, *Non relinques animam meam in inferno.* Alibi tamen deest vox ψυχὴν, videlicet in A.B.R. & MS. Vetus Interp. *Qui sustulisti mortuum ab inferis & de sorte mortis in verbo Domini.*

7. *Reprehensionem Domini*] Vox *Domini* additam habet stellulam, quia desideratur in R. ut & in A. B. & in MS. Sumpta verò est ex C. Hæc historia exstat 3 Reg. 19.10. ¶ *In Choreb*] Vel *in Horeb.* Nam est *H* Heth in scriptura Ebraica. Hic mons alio nomine vocabatur *Sinai* secundùm nonnullos. Alii dicunt *Sinai* nomen esse deserti in quo fuerit mons Dei Horeb.

8. *Qui ungis Reges ad retributionem*] 3 Reg.19.15. & deinceps. ¶ *Prophetas tibi successuros*] Vel *successores post te.* Mutavi personam, cùm in Græcis omnibus esset διαδόχυς μετ' αὐτὸν *successores post eum.* Nisi vertendum, *Qui ungit Reges*, &c. Nam tralatitium hoc Ebræis ut ab una persona ad aliam transeant. Vulg. Interp. nobiscum sensit cùm verteret, *Qui ungis Reges ad pœnitentiam, & Prophetas facis successores post te.* Pro *ad pœnitentiam* Nicolaus videtur legisse *ad punitionem*: quod explicat, *ad punitionem idololatrarum.*

10. *Ad redarguendum*] Ἐν ἐλεγμοῖς, habent A. B. R. MS. & Biblia Roberti: quod nunc secutus sum. Nam quod in aliis ἐλεγμὸς commodam nullam sententiam continet, nisi subaudias κατ' ut fit κατ' ἐλεγμὸς. Sed est cur malim ἐν ἐλεγμοῖς, quod valet εἰς ἐλεγμὸς aut est nomen pro gerundio. Quale apud Jesaiam למשרה *ad imperandum.* L. V. *Qui inscriptus es in judiciis temporum.* ¶ *Ad sedandam iram Divini judicii*] Deleri possent quæ addita sub asterisco, ut sit κοπάσαι (vel, ut est in MS. κοπάσαι) ὀργὴν πρὸ θυμοῦ, *ad sedandam iram ante furorem.* Quæ lectio est trium codicum A. B. R. cum MS. Biblia Roberti consentiunt cum textu nostro. In cæteris est πρὸς θυμὸν *ad furorem.* Quod non nemo vertit, *ut sedares iratum judicium Domini furore conjunctum.* Camerarius interpretatur, *ad sedandam iram judicii Domini excandescentem.* Editio Lat. V. *Lenire iracundiam Domini*, κοπάσαι ὀργὴν Κυρίε.

11. *Ad reducendum cor patris ad filium*, &c.] Eliæ tribuit quod Johannes præstitit spiritu Eliæ præditus, qui propterea *Elias* vocatur apud Prophetam Malachiam; unde

unde hæc desumpta sunt. Quæ sic excusanda potiùs erant quàm culpanda aut reprehendenda. Quanquam hodieq; multorum opinio est, credentium istud Malachiæ Vaticinium ex parte tantùm in Johanne completum fuisse. Hi tenent venturum adhuc Eliam in propria persona sub adventum Domini, quem vocant, alterum sive secundum, h.e. ante extremum judicium. Quæ vera an falsa sint non decerno. Hoc tantùm, Judæos etiamnum cum suo ἀλιμμόϑφ exspectare Eliam, de quo hîc sermo est: unde dicunt, *Cùm venerit Elias, ipse docebit nos omnia.*

12. *Obdormierint*] i. Mortui fuerint. In A. & R. reperitur κεκοσμημένοι, i. *ornati*. Quod legit Int. noster, referens, *Beati sunt qui te viderunt & in amicitia tua decorati sunt.*

13. *Nam & nos vitâ vivemus*] Videtur aliquid deesse. Certè in editione Latinorum, *Nam & nos vitâ vivimus tantùm: post mortem autem non erit tale nomen nostrum.*

14. *Hujus Eliæ, qui turbine tectus fuit*, &c.] Hunc locùm ità restituit vir doctus, Ἠλίας ὃς ἐσκεπάσθη ἐν λαίλαπι, Ἐλισσαῖος ἐνεπλήσθη πνεύματος αὐτοῦ, *Simulatque Elias turbine tectus fuit, Elisæus repletus est spiritu ejus*. Mihi religio non fuit recedere à libris, maximè cùm sermo ille Ἠλίας πνεύματος αὐτοῦ tritus sit apud Ebræos. Posset etiam absolutè accipi, *Quod Eliam attinet, qui turbine tectus fuit, ejus spiritu*, &c. Vetus Editio, *Elias qui in turbine tectus est, & in Elizæo completus est spiritus ejus.* ¶ *Elisei*] Ἐλισσαιέ. Ità Græci scribunt hoc nomen. Sic 4 Reg. 9.1. καὶ Ἐλισσαιὲ ὁ προφήτης. Frustrà ergò emendant Ἐλισσαῖος, cùm nepos ità non scripserit. ¶ *Spiritus*] Alibi πνεύματος ἁγίου *Spiritu sancto*. Est etiam ubi offendas σώματος αὐτοῦ, videlicet in A. quod falsum esse non dubito. Πνεῦμα & σῶμα permutantur etiam in illo, *Non est inventus in ore ejus dolus*. Nam quædam exemplaria, *in spiritu ejus*. De Græcis loquor; nam Ebræa non variant.

15. *A Principe*] Sic etiam noster legit. Alibi tamen ἀπὸ ἀρχόντων *à Principibus*.

16. *Nulla res eum superavit*] Rom. ed. οὐκ ὑπερῆρεν αὐτόν. Compl. & prior Camerarii, οὐχ ὑπερ. αὐτόν. Posterior οὐχ ὑπερῆρε. Reliquæ οὐχ ὑπερῆρεν αὐτόν. Lat. V. *Nec superavit illum aliquod verbum.* ¶ *Prophetavit*] Ἐπροφήτευσε A. B. R. προεφήτευσε reliqui. ¶ *In morte*] Ἐν κοιμήσει *in dormitione*. Hinc κοιμητήρια, quæ Latini autores *sepulcreta* vocant.

17. *In obitu*] Alibi ἐν τῇ τελευτῇ αὐτοῦ, *in obitu ejus*. Vide 4 Reg. 13.21.

19. *Hostiliter ejecti sunt*] Libri partim ἐπρονομεύθησαν, partim προενομεύθησαν. Illud habent A. B. R. hoc reliqui. ¶ *Et dispersi*] Alibi καὶ διεσκορπίσθησαν.

20. *Princeps*] i. Rex. Legitur & ἐν τῷ οἴκῳ.

22. *Ezecias munivit urbem suam*] Jerosolymam intelligit. Vide 2 Par. 32. 5. ¶ *Induxit in medium ejus aquam*] Hujus mentio aliqua 4 Reg. 20. 20. Nam *introduxit aquam in civitatem, fecitque piscinam & aqueductum*. Piscina hæc dicta est *piscina interior*, eratque in medio Civitatis ad Aquilonem Templi: cujus aquas è superiore fonte Gion per subterraneos canales introduxit in Urbem, ædificavítque ad eam puteum, nè populus in obsidione aquæ penuriâ laboraret. Aldi codex ἐν μέσῳ αὐτῶν τὸν Γώγ. Rom. εἰς μέσον αὐτῶν τὸν Γώγ. Sunt etiam qui habent εἰς μέσον αὐτῶν τὸ ὕδωρ. Lat. V. *& induxit in medium ipsius aquam.*

23. *Perfodit ferro*] Libri quidam ὤρυξεν ἐν σιδήρῳ.

24. *Sennacherib*] Hujus nominis syllaba ea quæ ultimam antecedit producenda est. Quod autem in Græco Σενναχηρείμ, mendum est perantiquum ex antiquo charactere ortum: de quo diximus Castigationibus in Tobiam.

25. *Sustulit manum suam contra Sionem*] Locus iste ità legitur in A. & R. καὶ ἀπέστειλε Ῥαψάκην, καὶ ἀπῆρεν, καὶ ἐπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Editio Bas. quæ in octavo folium complicat, καὶ ἀπέστειλε Ῥαψάκην καὶ ἀπῆρχεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Reliquæ καὶ ἀπέστειλε τὸν Ῥαψάκην ἐκ Λαχείς. Καὶ ἐπῆρε χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ Σιών quod vertunt, *& ablegavit Rabsacem ex Lachis. Et sustulit manum suam:* ac si esset ἐπῆρεν. Quod nos ità edidimus. Nam ἐπαίρω *sustollo, elevo in altum*. Quo significatu Suidas adducit & ἀπαίρω, cùm ait ἀπῆρεν, ὕψωσεν. Vidi etiam qui legerent καὶ ἀπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ, *& profecta est manus ejus*. Notum ut *manus* pro *exercitu* ponatur. Vet. Interp. *& sustulit manum suam contra illos. Et extulit manum suam in Sion.* Utrobique legit ἐπῆρεν, ut apparet. ¶ *Superbiâ suâ*] In quibusdam libris ἐν ὑπερηφανίᾳ αὐτοῦ.

30. *Quas mandaverat*] Libri nonnulli ὡς ἐνετείλατο, *quemadmodum mandaverat*. ¶ *In visione sua*] In munere suo Prophetico.

31. *Vitam Regi*] In A. & B. ζωὴν βασιλέως, i. *vitam Regis*. Prius magis arridet.

GROTIUS.

1. ET *surrexit Elias Propheta*] Ex occasione peccatorum Jeroboami, per πρόληψιν quandam, factâ mentione pœnæ ex talibus peccatis multo pòst tempore secutæ, repetit ordinem historiæ in commemorandis viris eximiis. De voce *surrexit* vide suprà 47.1. ¶ *Quasi ignis*] Animo ardenti pro Dei gloria. ¶ *Et verbum ipsius quasi facula ardebat*] *Ut lampas lucebat*. Ignis & ardorem habet & lucem: Sic & Elias, & is qui Eliæ simillimus fuit Joannes Baptista, Joh. 5. 35.

2. *Qui induxit in illos famem*] Oratione ad Deum, Jac. 5. 17. Gr. *famem vehementem*. ¶ *Et irritantes illum invidiâ suâ pauci facti sunt*] Gr. *Et suâ indignatione eos ad paucos redegit*. Multis scilicet per famem mortuis. ¶ *Non enim poterant sustinere præcepta Domini*] Non est in Græco.

3. *Verbo Domini continuit cœlum*] Nè plueret. *Verbo Domini* hîc est *vi Divinâ*, ut mox 5. ¶ *Et dejecit de cœlo ignem ter*] Contra Baalis Sacerdotes 1 Reg. 18, 38. & bis contra missos ab Ochozia 2 Reg. 1. 10, 12.

4. *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis*] In Græco, in secunda persona cum admiratione, *O quantam gloriam miraculis tuis adeptus es, Elia!* ¶ *Et quis potest similiter sic gloriari tibi?*] *Quis par tibi, si gloriandum sit?*

5. *Qui sustulisti mortuum ab inferis, de sorte mortis in verbo Domini Dei*] *Qui mortuum ex morte, animam inquam, ab Orco restituisti vi Altissimi*, 1 Reg. 17. 23.

6. *Qui dejecisti Reges ad perniciem*] Precibus & prædicendo, Achabum, Jezebelem, Ochoziam, Joramum Ochoziæ fratrem. ¶ *Et confregisti facile potentiam ipsorum*] Non est in Græco. ¶ *Et gloriosos de lecto suo*] Idem verbis aliis.

7. *Qui audis in Sina judicium, & in Horeb judicia defensionis*] i. Ultionis, ut modò 47. 31. *Horeb* pars est Sinæ montis: & ἐλεγμοὶ sunt *mina*, ut Esa. 5. 2. *Minas* intellige de iis malis quæ Israelitis erant illaturi Hazael & Jehu. Vide 1 Reg. 19. 17. ὁ ἀκούων hîc est pro ὁ ἀκούσας, *qui audisti*. Sic χρίων sequitur pro χρίσας.

8. *Qui ungis Reges ad pœnitentiam*] *Qui unxisti Reges ad vicem rependendam*, improbis scilicet. Explica ex iis quæ jam dicta. ¶ *Et Prophetas successores post te*] Bene vertit αὐτὸν per secundam personam. *Prophetas* plurale pro singulari. Elisæum enim intelligit. Vide locum jam dictum.

9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum*] Gr. ἀναληφθεὶς, *sursum assumptus*. Vide de hoc verbo quæ dicta ad Mar. 16. 19.

10, 11, 12. *Qui scriptus es in judiciis temporum, lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Jacob. Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt: nam nos vitâ vivimus tantùm*] Variant hîc multùm Græcæ lectiones, & inter se & à Latina. Cæterùm qui nôrit opiniones Judæorum veteres de Elia, fortè credet sic scriptum fuisse, Ὁ καταγραφεὶς ἐλεγμοῖς εἰς καιρούς, κοπάσαι ὀργὴν Κυρίου πρὸ θυμοῦ, ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱόν, καὶ καταστῆσαι φυλὰς Ἰακώβ. Μακάριοι οἱ ἰδόντες σε, καὶ οἱ ἐν ἀγαπήσει κεκοιμημένοι· καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ ζησόμεθα. *Qui conscriptus es*, (i. prædictus in scripto Malachiæ) *comminatio* (i. comminationem allaturus) *adversùs tempora, ad mitigandum Dei iram antequam furor fiat,* ad

ad convertendum cor patris ad filium, & restituendas tribus Jacobi. Felices qui te videbunt, etiam qui in dilectione Dei *obdormierunt. Nam nos* (qui tales erimus) *vitâ* redditâ *vivemus.* Locum Malachiæ 4. 5. intelligebant hujus Scriptoris, atque etiam Christi tempore, ut & nunc, Judæi de Elia, non mystico, i. Johanne Baptista, (quomodo Christus eum locum interpretatus est) sed illo ipso qui olim fuit, quem venturum putabant ante Messiæ tempora, & denunciatione gravium malorum, diei magni & horribilis, & destructionis, quæ ἀνάθεμα dicitur, (hoc est quod dicit, *antequam ira furor fiat*) effecturum ut Israelitæ inter se concordes sint ; (hoc enim significat, *corda patrum ad filios, filiorum ad patres convertere* : de quo vide Luc. 1. 17.) & ut *tribus restituantur* in veterem statum : (quod hîc dicitur καταστῆσ, ut Matth. 17. 11. ex vetere dicto, *Elias restituet omnia*) deinde venturum Messiam, & resurrectionem priorem, nempe eorum Israelitarum qui in pietate diem obierint, qui omnes participes sint futuri bonorum Messiæ in hac terra : quibus piis hic Scriptor se quoque annumerat. Cæteræ voces quæ in aliquibus exemplaribus sunt additæ, natæ sunt ex glossematis. Si quis tamen meliorem ad hunc locum interpretationem attulerit, ei libens accedam. ¶ *Post mortem autem non erit tale nomen nostrum*] Non est in ullo Græco.

13. *Elias quidem in turbine tectus est, & in Elisæo completus est spiritus ejus*] In Græco Sixtino habemus, Ἠλίας ὃς ἐσκεπάσθη ὃς λαίλαπι, καὶ Ἐλισαιὲ ἐνεπλήσθη πνεύματ@ αὐτοῦ. Superest hîc illud ὃς, quo omisso, & καὶ juncto pro *cùm* antecedente, hoc invenietur dicere, *Cùm Elias abreptus fuit turbine, Elisæus impletus fuit spiritu ejus*, 2 Reg. 2. 15. ¶ *In diebus suis non pertimuit Principem*] Ut Joramum Achabi filium 2 Reg. 3. 14. ¶ *Et potentiâ nemo vicit illum*] *Nemo eum subjectum sibi habuit.* Neque in cujusquam gratiam, nec cujusquam metu dicenda reticuit.

14. *Nec superavit illum verbum aliquod*] Nec minæ nec blanditiæ eum vicere. ¶ *Et mortuum prophetavit corpus ejus*] i. Miracula fecit, quo signo Prophetæ agnoscuntur. Mortuus enim revixit tactus à corpore ejus, 2 Reg. 13. 21.

15. *In vita sua fecit prodigia*] Aquas divisit pallio, aquas insalubres reddidit salubres, ursos immisit se irridentibus, aquam exercitui sitienti excitavit, viduæ effecit ut oleum non deficeret, hospitæ filium vitæ reddidit, amaritiem herbarum correxit, Naamanum purgavit leprâ, ferrum securis natare fecit, hostes adempto ipsis conspectu duxit Samariam, famem prædixit, & famis finem, & Regis Syriæ mortem.

16. *In omnibus istis non pœnituit populus*] Tot signis conspectis ab Elia & Elisæo editis, non correxit se populus. ¶ *Usquedum ejecti sunt de terra sua*] *Captivi abducti sunt è terra sua.* προνομεύειν Hellenistis est *captivum facere.*

17. *Et relicta est gens perpauca*] Duæ tribus. ¶ *Et princeps in domo David*] Exstincto Decem tribuum Regno, mansit adhuc in domo Davidis Regnum in Duabus tribubus.

18. *Quidam eorum*] Regum Judæ. ¶ *Fecerunt quod placeret Deo*] *Deo* additum est ab Interprete rectè ad sensum : Asa, Josaphat, Joas. ¶ *Alii autem multa commiserunt peccata*] Cæteri Reges.

19. *Ezechias munivit civitatem suam*] Esa. 22. 10. ¶ *Et induxit ad medium ipsius aquam*] 2 Par. 32. 30. Pro ὕδωρ Sixtina hîc habet τὸν Γώγ. Id fortè nomen fuit aquæ ductui, ideo quòd tectus esset, aut quia [Arabic] Arabibus *abyssus.* ¶ *Et fodit ferro rupem, & ædificavit ad aquam puteum*] *Fontes* in Græco Esa. 22. 9, 10. 2 Par. 32. 30.

20. *Et misit Rabsacen*] Εἰς Λαχεὶς, quod hîc addunt quidam codices, abest in Sixtina. ¶ *Sustulit manum suam contra illos, & extulit manum suam in Sion*] In Sixtina est, ἢ ἀπῆρεν, καὶ ἐπῆρεν ἡ χεῖρ αὐτοῦ ἐπὶ Σιών, *Et profectus cùm esset*, (ità ἀπῆρε sæpe sumitur in his libris) *extulit se manus ejus contra Sionem*, i. Sioni minatus est. ἐπῆρεν hîc habet significationem Hithpahel. ¶ *Et superbus factus est potentiâ suâ*] *Per superbiam grandia locutus est.* Illa scilicet quæ leguntur 2 Reg. 18. 19, & seqq. Esa. 36. 14, & seqq.

21. *Tunc mota sunt corda eorum*] Perturbati sunt animi. ¶ *Et manus ipsorum commota sunt*] i. Tremuerunt. ¶ *Et doluerunt quasi parturientes mulieres*] Verba desumpta ex 2 Reg. 19. 3.

22. *Et expandentes manus suas extulerunt ad cælum*] Gr. *Expansis ad ipsum manibus*, sensu pendente à præcedentibus. ἐκπετάννυντες χεῖρας frequens locutio in Precum descriptione, Exod. 9. 29. Esdr. 9. 5. ¶ *Et sanctus Dominus Deus audivit citò vocem ipsorum*] Ταχὺ est in Sixtina, omissum in aliis Græcis.

23. *Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis*] Hæc non sunt in Græcis. ¶ *Sed purgavit eos in manu Esaiæ sancti Prophetæ*] Gr. ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐν χειρὶ Ἡσαΐε, i. *liberavit illos per Esaiam* : ubi est ἔλλειψις. Sensus enim est, *sicut prædixerat per Esaiam.* Eadem locutio infrà c. 49.

24. *Et contrivit illos Angelus Domini*] Bene explicavit id quod in Græco est αὐτῶ.

25. *Et fidelis in conspectu Dei*] In Sixtina, πιστὸς ἐν ὁράσει αὐτῶ, *Fidelis in viso suo*, i. fidelis in referendis iis quæ Deus ipsi revelaverat.

26. *In diebus ipsius*] Esaiæ nempe, ad quæ & quæ sequuntur pertinent. ¶ *Retro rediit Sol*] Solis umbra in horologio. Vide dicta 2 Reg. 20. 11.

27. *Spiritu magno vidit ultima*] Forti animo tulit prævisum Urbis excidium. ¶ *Et consolatus est lugentes in Sion*] Hîc τοὺς πενθῶντας positum est pro πενθήσοντας, *Ità ut etiam consolatus sit illos qui olim in Sione mœstissimi erant futuri.* Respicit ea quæ habemus Esa. 40.

28. *Usque in sempiternum ostendit futura*] Ἕως τοῦ αἰῶν@, *in multum tempus*, ut de Cyro, eventura post annos CCCLX. ¶ *Et abscondita antequam evenirent*] Multò antè.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. μθ'.

1. ΜΝημόσυνον Ἰωσίε [Ἰωσὶ] εἰς σύνθεσιν [σύνθεσιν] θυμιάματ@, ἐσκευασμένον ἔργῳ μυρεψοῦ.

2. Ἐν παντὶ στόματι ὡς μέλι γλυκανθήσεται, καὶ ὡς μουσικὰ ἐν συμποσίῳ οἴνε.

3. Αὐτὸς κατευθύνθη [κατηυθύνθη] ἐν ἐπιστροφῇ λαῶ, καὶ ἐξῆρε βδελύγματα ἀνομίας.

4. Κατεύθυνε πρὸς Κύριον τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἐν ἡμέραις ἀνόμων κατίσχυσε τὴν εὐσέβειαν.

5. Παρεξ Δαυὶδ καὶ Ἐζεκίε καὶ Ἰωσίε πάντες πλημμέλειαν ἐπλημμέλησαν.

6. Κατέλιπον γὰρ τὸν νόμον τοῦ ὑψίστε, οἱ βασιλεῖς Ἰέδα ἐξέλιπον.

7. Ἔδωκαν γὰρ τὸ κέρας αὐτῶν ἑτέροις, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν ἔθνει ἀλλοτρίῳ.

8. Ἐνεπύρισαν ἐκλεκτὴν πόλιν ἁγιάσματ@, καὶ ἠρήμωσαν τὰς ὁδοὺς αὐτῆς ἐν χειρὶ Ἰερεμίε.

9. Ἐκάκωσαν γὰρ αὐτόν.

10. Καὶ αὐτὸς ἐν μήτρᾳ ἡγιάσθη προφήτης ἐκριζοῦν καὶ κακοῦν καὶ ἀπολλύειν· [ἀπολλύειν] ὡσαύτως οἰκοδομεῖν καὶ καταφυτεύειν.

11. Ἰεζεκιὴλ ὃς εἶδεν ὅρασιν δόξης, ἣν ὑπέδειξεν αὐτῷ ἐπὶ ἅρματ@ Χερυβίμ.

12. Καὶ γὰρ ἐμνήσθη τῶν ἐχθρῶν ἐν ὄμβρῳ· καὶ ἀγαθῶσαι τοὺς εὐθύνοντας ὁδούς.

13. Καὶ τῶν δώδεκα προφητῶν [φυλῶν] [εἴη τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις] τὰ ὀστᾶ ἀναθάλλοι [ἀναθάλλοι τὰ ὀστᾶ] [αὐτῶν] ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν.

14. Παρεκάλεσε δὲ τὸν Ἰακώβ, [παρεκάλεσαν γὰρ τὸν Ἰσραὴλ] καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδ@. [εἴη τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἐν εὐλογίαις.]

15. Πῶς μεγαλύνωμεν τὸν Ζοροβάβελ; καὶ αὐτὸς ὡς σφραγὶς ἐπὶ δεξιᾶς χειρός.

16. Οὕτως Ἰησοῦς υἱὸς Ἰωσεδὲκ, οἳ ἐν ἡμέραις αὐτῶν ᾠκοδόμησαν οἶκον, καὶ ἀνύψωσαν λαὸν ἅγιον Κυρίῳ, ἡτοιμασμένον εἰς δόξαν αἰῶνος.

17. Καὶ Νεεμίου ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον [αὐτοῦ.]

18. Τοῦ ἐγείραντος ἡμῖν [ἡμῶν] τείχη πεπτωκότα, καὶ στήσαντος πύλας καὶ μοχλοὺς, καὶ ἀνεγείραντος [ἐγείρ.] τὰ οἰκόπεδα ἡμῶν.

19. Οὐδὲ εἷς ἐκτίσθη οἷος Ἐνὼχ τοιοῦτος ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ γὰρ αὐτὸς ἀνελήφθη ἀπὸ τῆς γῆς.

20. Οὐδὲ ὡς Ἰωσὴφ ἐγεννήθη ἀνὴρ, ἡγούμενος ἀδελφῶν, στήριγμα λαοῦ, καὶ τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐπεσκέπησαν.

21. Σὴμ καὶ Σὴθ ἐν ἀνθρώποις ἐδοξάσθησαν, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἐν τῇ κτίσει Ἀδάμ.

1. Ἐκκυκασμένον] Al. vitiosé. ἐσκευασμένῳ Co.

7. Ἔδωκαν] Al. ἔδωκε Co. à quo abest γάρ.

8. Ἐνεπύρισαν] R. ἐνεπύρισεν Al. Ar. B. uterque. ἐνέπρησαν Co. ¶ Ἠρήμωσαν] Al. ἠρήμωσε Co.

9. Ἐκάκωσαν] R. Al. ἐκάκωσε Co.

10. Ἐν μήτρᾳ] Jer. 1. 5.

11. Ἰεζεκιὴλ] Ὁ τῶν μεγίστων ἐπόπτης, Naz. Orat. 2 De Theologia. ¶ Ὅρασιν δόξης] De qua Macar. hom. 1. & Nicetas commentario in illam Naz. Orat. 2 De Theol.

12. Ἐν ὄμβρῳ] Id pœnæ genus intelligitur quod Deus minatur per Prophetam, ὑετὸς κατακλύζων, Ezech. 13. 11, 13. ¶ Ἀγαθῶσαι] Al. καλῶς ὥσαι Co.

13. Quadrato inclusa è MS. absunt à R. Al. τὰ ὀστᾶ ἀνατάλοι ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, hoc membrum, & sequens paragraphus integre in Co. desunt: illud legitur etiam suprà 46. 21.

14. Εἴη τὸ μν. αὐ. ἐν εὐλογ.] C. A. quod v. ιγ´ etiam legitur in Co.

15. Σφραγὶς] Aggæ. 2. 23.

16. Ἰησοῦς υἱὸς Ἰωσεδὲκ] Aggæ. 1. 1. Euseb. l. 4. Ἀποδείξ. c. 17. ¶ Λαὸν] R. Al. ναὸν, Co.

17. Καὶ Νεεμίου ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον, τοῦ ἐγείρ. ἡμῖν] R. Καὶ νεμυσιν ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσ. τοῦ ἀγείρ. Al. Ar. vitiosé. τοῦ ἀνεγείραντος B. uterque. Καὶ ἐν ἐκλεκτοῖς ἦν Νεεμίας, [Ἱερεμίας C. A.] οὗ ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ τοῦ ἐγείρ. Co.

18. Τοῦ ἐγείρ. ἡμῖν] R. Co.

19. Οὐδὲ εἷς ἐκτ. οἷος Ἐ. τ. ἐ. τ. γῆς] R. Al. οὐδεὶς ἐκτίσθη τοιοῦτος ἐπὶ τῆς γῆς, οἷος Ἐνὼχ Co.

20. Οὐδὲ ὡς Ἰωσὴφ] R. Co. ὁ δὲ Ἰωσὴφ Al. Ar. B. uterque. ¶ Ἐγεννήθη] Co. ¶ Ἐπεσκέπησαν] R. ἀπεσκέπησαν Al. mendosé. ἐπεσκέπη ὑπὸ Κυρίου C. A. Co.

21. Πᾶν ἐν] Co. πᾶν ζῶον ἐν R. Al.

BADVELLUS.

1. Memoria Josiæ est quasi, &c. μνημόσυνον Ἰωσίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος ἐσκευασμένον ἔργῳ μυρεψοῦ] *Memoria Josiæ in compositionem incensi confecto opere unguentarii.* Legendum videtur θυμιάματος ἐσκευασμένου, *incensi* [i. odoramenti] *confecti opere unguentarii.* Hâc similitudine significat memoriam ejus posteris gratissimam relictam esse, & quæ suavissimum quendam odorem aspiret. Hæc enim est piorum commendatio etiam post mortem, jucundissima bonis omnibus eorum recordatio. Altera similitudo sumpta est à Musica, quæ suaviter in convivio festivo hilarique adhibetur. Est enim commemoratio ac prædicatio de magnis piisque viris instituta, jucundissima quædam musica.

3. *Hic ad convertendum populum,* &c. αὐτὸς κατευθύνθη ἐν ἐπιστροφῇ λαοῦ, καὶ ἐξῆρε βδελύγματα ἀνομίας] *Ipse directus fuit* [sive, *rectus*] *in conversione populi, & sustulit abominationes iniquitatis.* Historia Sacra ait *eum fecisse quod rectum est in oculis Domini, neque ad dexteram aut sinistram declinasse.* Hîc Sapiens dicit eum κατευθυνθῆναι ἐν ἐπιστροφῇ λαοῦ, i. *rectitudinem atque integritatem summam præstitisse cùm populus emendandus ad verumque Dei cultum revocandus esset.*

5. *Omnes sceleratè deliquerunt* πάντες πλημμελεῖαν ἐπλημμέλησαν] *Omnes errore erraverunt.* Alii, *perfidiosè deliquerunt.* πλημμελεῖν verbum hîc mihi videtur significare *aliquid impiè ac sceleratè in Deum committere, iniquè & cum injuria agere, eúmque offendere:* & πλημμέλεια aut πλημμέλημα hujusmodi *injuria* dicitur *adversùs majestatem Dei facta*, ut piaculum, & aliquid secùs ac perperàm admissum adversùs Deum. Sed cujusmodi delictum fuerit, ea quæ sequuntur satis ostendunt, *Dereliquerunt enim Legem Altissimi, ac Reges eorum desciverunt.*

8. *Vicósque juxta vaticinium Jeremiæ desolavit* καὶ ἠρήμωσε τὰς ὁδοὺς αὐτῆς ἐν χειρὶ Ἱερεμίου] *Et desertas fecit vias ejus in manu Jeremiæ,* i. in virtute Prophetiæ ejus quem Deus miserat, eíque potestatem dederat *ad evellendum & plantandum, ad perdendum ac servandum.* Non enim est inanis doctrina Prophetarum, sed maxima cum virtute conjuncta.

9. *Hunc enim malè tractaverant,* &c. ἐκάκωσαν [Legitur & ἐκάκωσε sing. num.] γὰρ αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ἐν μήτρᾳ ἡγιάσθη προφήτης ἐκριζοῦν] *Afflixerant enim* [aut, *vexarant*] *illum, & ipse in matrice sanctificatus est Propheta ad eradicandum.* Verba Domini sunt Jer. 1. 10. *Ecce ego posui verba in os tuum, ecce ego constitui te hodie super gentes ac super Regna, ut convellas & exstirpes, ut perdas ac dissipes, ut ædifices & plantes.*

10. *Ezeciel autem intuitus est,* &c. Ἰεζεκιὴλ ὃς εἶδεν ὅρασιν δόξης] *Ezeciel qui vidit visionem gloriæ.* De hac visione habes Ezech. 1.

12. *Memoriáque eorum,* &c. καὶ τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἐν εὐλογίαις] *Et memoria eorum in benedictionibus,* i. fit benedicta. Causam subjicit, παρεκάλεσαν γὰρ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος] *Consolati enim sunt Jacob, ac redemerunt in fide spei,* i. in spe fida ac certa. Verissimis enim promissionibus populi redemptionem semper confirmarunt, eámque reipsa atque eventu comprobarunt.

13. *Quomodo Zorobabelem extollemus,* &c. πῶς μεγαλύνωμεν τὸν Ζοροβάβελ; καὶ αὐτὸς ὡς σφραγὶς ἐπὶ δεξιᾶς χειρὸς] *Quomodo magnificemus Zorobabel? & ipse quasi signaculum in manu dextra.* Comparat Zorobabel *sigillo quod est in manu dextra*, propterea quòd Deus redemptionem salutémque populi antea promissam tandem Zorobabelis manu atque ductu confirmavit. Eo enim duce populus in patriam reversus est.

14. *Atque item Jesus Josedec filius* οὕτως Ἰησοῦς υἱὸς Ἰωσεδὲκ] *Sic Jesus filius Josedec.* Hic Sacerdos magnus fuit, cujus insignem in populo reducendo Temploque reficiendo operam ex Aggæi Prophetia & Esdræ historia cognoscimus.

15. *Inter electos etiam est,* &c. καὶ ἐν ἐκλεκτοῖς ἦν Νεεμίας, οὗ ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ] *In electis fuit Neemias, cujus multa memoria ejus.* Hujus nomine liber secundus Esdræ inscribitur.

16. *Nemo verò in orbe similis Henoch exstitit* οὐδεὶς ἐκτίσθη τοιοῦτος ἐπὶ τῆς γῆς οἷος Ἐνὼχ] *Nullus in terra talis creatus est qualis Henoch.* Hoc loco ordo est perturbatus ac confusus. Sursum enim versùm ad primos parentes revertitur usque ad ipsum Adam. Hæc autem ordinis immutatio non est injucunda, nec oblivione aut negligentiâ sed certâ ratione facta.

17. *Cujus ossa conservata fuerunt* καὶ τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἀπεσκέπησαν] *Et ossa ejus contecta* [asservatáque] *fuerunt.* Josephus aromatibus conditus in arcámque repositus est in Ægypto, atque indè in terram Chanaam translatus. Quædam exemplaria legunt ἐπεσκέπη ὑπὸ Κυρίου *visitata sunt à Domino*, à verbo ἐπισκέπτομαι, quod *inspicere* aut *visitare* significat. Dominus enim eorum curam habuit, cùm filios Israel eduxit è terra Ægypti. Utraque lectio probari potest.

18. *Sem & Seth gloriâ excelluerunt,* &c. Σὴμ καὶ Σὴθ ἐν ἀνθρώποις ἐδοξάσθησαν, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἐν τῇ κτίσει Ἀδάμ] *Sem & Seth in hominibus glorificati sunt; & super omne in creatione, Adam.* Fuit enim summâ dignitate ornatus, & ad imaginem Dei conditus. Hæc naturæ excellentia nulli alii animali tributa est.

CASTEL-

CASTELLIO.

11. *Is enim & in nimbo memoravit hostes*] Israelitis *nimbum*, h. e. hostes, minatus est.

DRUSIUS.

1. *Ut compositio*] Εἰς pro ὡς. Sic Abd. 18. *erit in stipulam*, i. tanquam stipula. Nam & ל quoque assimilat apud Ebræos. ¶ *Confectum quid*] In nonnullis codd. ἐσκευασμένον ἔργῳ · quod mutant emendantes in ἐσκευασμένον. An rectè, videro ubi plus otii erit.

5. *Omnes delictum deliquerunt*] i. Idola coluerunt. Sic *peccare* sumitur in illo, Hos. 8. 11. *multiplicavit Ephraim altaria ad peccandum*: & Lam. 1. 8. *Peccatum peccavit Jerusalem*. Sic in locutione illa passim obvia, *peccare fecit Israelem*.

7. *Prodiderunt*] Alii libri quidam ἔδωκε *dedit*, sub. *Deus*. In iisdem abest particula γὰρ quæ tamen legitur in A. B. R. & apud Int. nostrum. Lectio ista mihi non displicet, ut dicat *Deum dedisse cornu*, i. robur aut Regnum, *ipsorum aliis*.

8. *Incenderunt*] In quibusdam est ἐνέπρησαν. ¶ *Civitatem sanctam*] Πόλιν ἁγιάσματος *civitatem sanctificationis*, i. sanctificatam. Vel, *civitatem sanctuarii*. Vult dicere, in quo sacrarium erat, quod ἁγίασμα dicitur. Sic Hieronymus Jerosolymam appellat *civitatem sanctuarii*. Id propriè מקדש dicitur. Ἁγίασμα latiùs patet, ut & קדש. Vide Observ. meas lib. 11. c. 3. ¶ *Desolarunt*] Alibi ἠρήμωσε, i. *desolavit*.

9. *Per manum Jeremiæ*] Locus meritò suspectus. Plerique omnes connectunt hæc verba cum superioribus. Sed quid, *desolavit vias ejus in manu Jeremiæ*? An ἐν hoc loco valet *propter*. Nam χειρὶ ex idiotismo linguæ redundat. Hanc interpretationem comprobant consequa verba, *vexarunt enim illum*. Sunt qui aliquid putant deesse, quod supplent vertentes, *ut fuerat prædictum per Jeremiam*. ¶ *Vexarunt*] Est ubi reperiatur ἐκάκωσε *vexavit*.

12. *Et benefecit*] In nonnullis exempl. legitur καὶ κατεύθυνε, *& direxit* sive *correxit*.

13. *Sit memoria omnibus modis benedicta*] Hæc vel delenda vel includenda Parenthesi. Sumpta sunt ex C. in quo sequens membrum cum versu 14. desideratur. ¶ *Revirescant è loco suo*] L. V. *pullulent de loco suo*. Hoc etiam suprà 46. 21. de Judicibus legitur.

15. *Ut sigillum in manu dextra*] Respexit ad locum Hag. 2. 23. *ponam te tanquam sigillum*. Quod de eodem Zorobabelo ibi lectum. Intelligitur autem *in manu dextra mea*. Ità enim legimus Jer. 22. 24. *Vivo ego, dicit Dominus, si erit Jechonias sigillum in manu dextra mea*. Malè igitur est apud Interp. nostrum, *Nam est ipse quasi signum in dextra manu Israel*. In quibus verbis dictio *Israel* otium agit: satis enim *in manu dextra*. Nec *Israel* subintelligitur, sed potiùs *Dei*.

16. *Templum sanctum*] Ναὸν ἅγιον legit etiam Interp. vetus. Tamen in A. & R. λαὸν ἅγιον, i. *populum sanctum*. ναὸς & λαὸς hoc modo sæpe permutantur. Puto veram lectionem esse eam quæ ναὸν habet.

17. *Et inter electos erat Nehemias*] Aldi editio καὶ νέμιαν ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον. Id emendatiùs legitur in B. & R. καὶ Νεεμίου ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον, *& Nehemiæ permulta est memoria*: quod noster transtulit, *& Nehemias in memoria multi temporis*. Reliquæ editiones, καὶ ἐν ἐκλεκτοῖς ὡς Νεεμίας ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ · ex quibus corrigi velim textum nostrum.

18. *Qui erexit*] A. τοῦ ἀγείραντος. Id alii corrigunt ἐγείραντος, alii ἀνεγείραντος. Quod in textu nostro ex B. Sign. autem ἀνεγείρω *denuo erigo*. Sed ἐγείραντος habent præter R. cætera omnia exemplaria quæ vidi.

19. *Ne unus quidem*] Aliàs οὐδείς, i. *nemo*.

20. *Natus est*] Alibi ἐγεννήθη *fuit*. ¶ *Respexit*] R. ἐπεσκέπησαν B. & R. ἀπεσκέπησαν. In cæteris ἐπεσκέπη ὑπὸ Κυρίου. L. V. *visitata sunt*.

21. *Supra omnia animantia*] Libri quidam ὑπὲρ πᾶν, *supra omnia*. Vetus edit. Lat. *super omnem animam*, ὑπὲρ πᾶσαν ψυχήν.

GROTIUS.

1. *Memoria Josiæ in compositionem odoris*] Ità suavis est quasi *compositio suffitûs*, i. suffitus factus ex multis aromatis. Subauditur ἐγενήθη & ὡς. ¶ *Facta opus pigmentarii*] In Sixtino est, ἐσκευασμένον ἔργῳ μυρεψοῦ· sed legendum ἐσκευασμένον ἔργον μυρεψοῦ, aut quasi *opus factum à pigmentario*, i. migma unguentorum, ut vocatur suprà 38. 8. Joh. 19. 39. Hoc dicit propter multas virtutes quæ in Josiam concurrerunt.

2. *In omni ore quasi mel edulcabitur ejus memoria*] i. Dulce erit, quomodo γλυκαίνειν & suprà habuimus 12. 20. & 27. 23. & 40. 20, 34. & 47. 10. ¶ *Et ut musica in convivio vini*] Suprà 40. 20.

3. *Ipse est directus Divinitus in pœnitentiam gentis*] *Ipse successum habuit convertendo populo*. Ità κατευθύνειν solet poni, ut Psal. 119. 5. & 140. 11. הוכן. ¶ *Et tulit abominationes impietatis*] Ἐξῆρε, *abstulit*. Idola & cultus idololatricos intelligi apparet ex historia 2 Reg. 23. 4, & seqq. 2 Par. 34. 3, & seqq.

4. *Gubernavit ad Dominum cor ipsius*] *Cor suum rectà ad Deum intendit*. ¶ *Et in diebus peccatorum corroboravit pietatem*] *In temporibus iniquorum*, cùm plurimi essent mali. Magnum illud elogium de Nerva,

Temporibúsque malis ausus es esse bonus.

5. *Præter David & Ezechiam & Josiam omnes peccatum commiserunt*] Πλημμέλειαν ἐπλημμέλησαν, *culpam aliquam admisere*, circa cultum Dei, vel in eo quòd fana in collibus non sustulêre.

6. *Et contempserunt timorem Domini*] *Et ideo defecerunt*, i. regnare desierunt.

7. *Dederunt enim Regnum suum aliis*] *Dedit enim* Deus *cornu* (potentiam) *illorum aliis*, nempe Chaldæis. ἔδωκε rectiùs hìc legitur quàm ἔδωκαν. ¶ *Et gloriam suam alienigenæ genti*] *Gloriam illorum*, imperium quod habebant.

8. *Incenderunt electam sanctitatis civitatem*] *Incendit* Deus, ἐνέπρησε, Hierosolyma. In Siclis scribitur ירושלים הקדש. Deus rectè dicitur facere quod aliorum ministerio facit. Sæpissime sic loquuntur Prophetæ. ¶ *Et desertas fecerunt vias ipsius in manu Jeremiæ*] Ἠρήμωσε, *desertas fecit vias*. Sic habent libri Græci plerique, unde & in præcedenti reponendum censuimus ἐνέπρησε. Et illud *per Jeremiam* intelligendum per ἐκάκωσαν, qualem suprà habuimus 48. 23. *sicut prædixerat per Jeremiam*.

9. *Nam malè tractaverunt illum*] Jeremiam Judæi, mittendo in carceres diversos, etiam in cœnosam voraginem capitis accusando. ¶ *Qui à ventre matris consecratus est Propheta*] Καὶ αὐτὸς ἐν μήτρᾳ ἡγιάσθη προφήτης, *quanquam ipse in utero consecratus Propheta fuerat*, Jer. 1. 5. ¶ *Evertere & eruere & perdere, & iterum ædificare & renovare*] *Ut erueret, malè tractaret ac perderet, pariterque ædificaret ac plantaret*. Verba sunt ex Jer. 1. 10. Dicuntur facere Prophetæ quod prædicunt.

10. *Ezechiel qui vidit*] Is fuit qui vidit. Par locutio ei quam suprà habuimus 47. 29. ¶ *Conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru Cherubim*] *Quam ostendit illi* Deus insidens *in curru Cherubinorum*, Ezech. 1. 3. & cap. 8, & 10.

11. *Nam commemoratus est inimicorum in imbre*] Sub *imbris* figura mala impiis eventura significavit, Ezech. 13. 13. ¶ *Benefacere illis qui ostenderunt rectas vias*] Ἀγαθῶσαι est in Sixtina: sed rectiùs legi puto ἠγάθωσε, cujus Glossema, κατεύθυνε, in alios libros irrepsit. ἠγάθωσε τοὺς εὐθύνοντας ὁδοὺς, *Bene fecit rectum iter insistentibus*: i. *bona prædixit*, pari figurâ qualem modò habuimus. Vide Ezech. c. 34, 36, 37.

12. *Et duodecim Prophetarum*] Qui ob voluminum brevitatem *Minores* vulgò dicuntur. ¶ *Ossa pullulent de loco*

loco suo] Hoc suprà habuimus 46. 15. & reperitur sic in Sixtina: sequitúrque, παρεκάλεσε ϝ̀ τ̀ Ἰακώβ, κ̀ ἐλυτρώσατο αὐτὸς ἐν πίςεἰ ἐλπίδ@· pro quo Latinus hic rectè legit παρεκάλεσαν & ἐλυτρώσαντο. Sed αὐτὸς vertit *se*, cùm sensus sit *redemerunt*, i. liberarunt, Prophetæ isti *ipsos* qui ex Jacobo erant, *per fidam spem*. At pro his omnibus in multis Græcis exemplaribus tantùm est, εἰν τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις, ut suprà 45. 1. & 46. 14.

13. *Quomodo amplificemus Zorobabel*] Πῶς μεγαλύνωμϑμ, ut in Sixtina, non μεγαλυνῶμϑμ, ut in aliis, *Quomodo satis eum prædicemus?* ¶ *Nam & ipse quasi signum in dextra manu*] Ex Agg. 2. 23. i. solicitè admodum à Deo (nam *Dei* nomen hîc subaudiendum) fuit custoditus.

14. *Ædificaverunt Domum*] *Dei* scilicet: quod explicant sequentia. ¶ *Et exaltaverunt templum sanctum Domino*] Rectè legit ναὸν, pro quo in quibusdam libris mendosè λαὸν. ¶ *Paratum in gloriam sempiternam*] In decus populi diuturnum.

15. *Et Nehemias in memoriam multi temporis*] In Sixtina, Καὶ Νεεμίυ ὅπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον, *Etiam Nehemiæ diuturna sit memoria.* Alii libri ampliùs habent, Καὶ ἐν ἐκλεκτοῖς ἦν Νεεμίας, ἓ ὅπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον αὐτῦ, *Fuit inter viros eximios & Nehemias, cujus diuturna memoria.* ¶ *Qui erexit nobis muros eversos*] Restituit eversa à Chaldæis mœnia. ¶ *Qui erexit domos nostras*] *Sola adium*, vel *rudera nostra*: id enim οἰκόπεδα· nam exponitur à Scholiastis per ἐρείπια· ubi vacuæ erant areæ, ædes fecit. Hîc fine facto εὐλογιῶν, addidit Scriptor extra ordinem comparationem quandam hominum raræ sortis. Nam Simonis Oniæ laudes videtur seriùs, eo jam mortuo, ad librum adjecisse.

16. *Nemo natus est in terra qualis Enoch*] *Nemo sic tractatus est*, à Deo scilicet: nam κτίζειν sæpe esse *ordinare* aliquoties jam diximus.

17. *Princeps fratrum*] Somniis præsignificatus, re probatus talis. ¶ *Firmamentum gentis*] Præsidium totius populi ex Jacobo orti, aut orituri.

18. *Et ossa ipsius visitata sunt*] *A Deo* additur in Græco. Deus reliquiarum ejus curam habuit, ut nimirum in terram Promissam pervenirent, Exod. 13. 19. ¶ *Et post mortem prophetaverunt*] Hoc in Græco non est, & repositum videtur ex eo quod suprà de Elisæo habuimus, 48. 14.

19. *Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt*] Quia ex Setho pii ante Diluvium, ex Semo post Diluvium. ¶ *Et super omnem hominem in origine Adam*] Bene ἐν κτίσει vertit *in origine*. Habuit hoc Adam eximium, quòd non genitus à parente, sed à Deo factus est: unde *Dei filius* vocatur Luc. 3. 38. ubi dicta vide.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. ν΄.

1. Σίμων Ὀνίυ ὑὸς ἱερεὺς [Ὀνίυθ ὁ ἱερεὺς] ὁ μέγας, ὃς ἐν ζωῇ αὐτῦ ὑπέῤῥαψεν οἶκον, κ̀ ἐν τ̀ ἡμέραις αὐτῦ ἐςερέωσε [τ̀] ναόν.

2. Καὶ ὑπ' αὐτῦ ἐθεμελιώθη ὕψ@ διπλῆς ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλυ ἱερῦ.

3. Ἐν ἡμέραις αὐτῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τ̀ περίμετρον [C. A.] αὐτῆς.

4. Ὁ φροντίζων τῦ λαῦ ἀπὸ πλώσεως, κ̀ ἐνισχύσας πόλιν ἐμπολιορκῆσαι. [ἐκ πολιορκίας]

5. Ὡς ἐδοξάσθη ἐν περιςροφῆ λαῦ, ἐν ἐξόδῳ οἴκυ καταπετάσματ@.

6. Ὡς ἀςὴρ ἑωθινὸς ἐν μέσῳ νεφέλης, ὡς σελήνη πλήρης ἐν ἡμέραις [C. A.] αὐτῆς.

7. Ὡς ἥλι@ ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν ὑψίςυ, [κ̀ ὡς] τόξον φωτίζον ἐν νεφέλαις δόξης.]

8. Ὡς ἄνθ@ ῥόδων ἐν ἡμέραις νέων, ὡς [ὡσεὶ] κρίνα ἐπ' ἐξόδων [ἐξόδῳ] ὕδατ@, ὡς βλαςὸς λιβάνυ ἐν ἡμέραις θέρυς.

9. Ὡς πῦρ κ̀ λίβαν@ ἐπὶ πυρείυ, ὡς σκεῦ@ χρυσίυ ὁλοσφύρητον [κ̀] κεκοσμημϑμον παντὶ λίθῳ πολυτελεῖ.

10. Ὡς ἐλαία [C. A.] ἀναθάλλυσα καρπὺς, [καρποῖς] κ̀ ὡς κυπάρισσ@ ὑψυμϑμη ἐν νεφέλαις.

11. Ἐν τῷ ἀναλαμβάνειν αὐτὸν ςολὴν δόξης, κ̀ ἐνδιδύσκεσθαι αὐτὸν συντέλειαν καυχήματ@.

12. Ἐν ἀναβάσει θυσιαςηρίυ ἁγίυ [ἁγίυ θυσιαςηρίυ] ἐδόξασε περιβολὴν ἁγιάσματ@.

13. Ἐν [ϝ̀] τῷ δέχεσθαι μέλη [μέλι] ἐκ χειρῶν ἱερέων, κ̀ αὐτὸς ἑςὼς παρ' ἐσχάρᾳ βωμῦ, κυκλόθεν [κύκλωθεν] αὐτῦ ςέφαν@ ἀδελφῶν.

14. Ὡς βλάςημα κέδρυ [ὡσεὶ βλ. κέδρων] ἐν τῷ Λιβάνῳ, κ̀ ἐκύκλωσαν αὐτὸν ὡς ςελέχη φοινίκων.

15. Καὶ πάντες [οἱ] ὑοὶ Ἀαρὼν ἐν δόξῃ αὐτῶν, κ̀ προσφορὰ Κυρίυ [Κυρίῳ] ἐν χερσὶν αὐτῶν, ἔναντι πάσης ἐκκλησίας Ἰσραήλ.

16. Καὶ συντέλειαν λειτυργῶν ἐπὶ βωμῶν, κοσμῆσαι προσφορὰν ὑψίςυ παντοκράτορ@.

17. Ἐξέτεινεν ἐπὶ σπονδείυ χεῖρας αὐτῦ, κ̀ ἔσπεισεν [ἔπιεν] ἐξ αἵματ@ ςαφυλῆς.

18. Ἐξέχεεν εἰς [ἐπὶ] θεμέλια θυσιαςηρίυ, ὀσμὴν εὐωδίας ὑψίςῳ παμβασιλεῖ.

19. Τότε ἀνέκραγον ὑοὶ Ἀαρὼν, ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς ἤχησ.

20. Ἀκυςὴν ἐποίησ φωνὴν μεγάλην εἰς μνημόσυνον ἔναντι ὑψίςυ.

21. Τότε πᾶς ὁ λαὸς κοινῇ κατέσπευσε, [κατέπαυσε] κ̀ ἔπεσ ὅπὶ πρόσωπον ὅπὶ τ̀ γῆν.

22. Προσκυνῆσαι τῷ Κυρίῳ αὐτῶν παντοκράτορι Θεῷ [τῷ] ὑψίςῳ.

23. Καὶ ᾔνεσαν οἱ ψαλμῳδοὶ ἐν φωναῖς αὐτῶν, ἐν πλείςῳ οἴκῳ ἐγλυκάνθη μέλ@.

24. Καὶ ἐδεήθη ὁ λαὸς Κυρίυ ὑψίςυ ἐν προσευχῇ κατέναντι [τ̀] ἐλεήμον@.

25. Ἕως συντελεσθῇ κόσμ@ [ὡς συνετελέσθη ὁ κόσ.] Κυρίυ, κ̀ τ̀ λειτυργίαν αὐτῦ ἐτελείωσ.

26. Τότε καταβὰς ἐπῆρε [ἀπῆρε] χεῖρας αὐτῦ ἐπὶ πᾶσ ἐκκλησίαν ὑῶν Ἰσραήλ.

27. Δῦναι εὐλογίαν Κυρίῳ ἐκ χειλέων αὐτῦ, κ̀ ἐν ὀνόματι αὐτῦ καυχᾶσθαι.

28. Καὶ ἐδευτέρωσαν ἐν προσκυνήσει ὅπιδέξασθαι τ̀ εὐλογίαν παρὰ ὑψίςυ.

29. Καὶ νῦν εὐλογήσατε τῷ Θεῷ πάντες, τῷ μεγαλοποιῦντι [πάντων τῷ μεγαλεῖα ποι.] πάντη.

30. Τὸν ὑψῦντα ἡμέρας ἡμῶν ἐκ μήτρας, κ̀ ποιῦντα μεθ' ἡμῶν κτ̀ τ̀ ἔλε@ αὐτῦ.

31. Δῴη ἡμῖν εὐφροσύνην καρδίας, κ̀ γενέσθαι εἰρήνην ἐν [τ̀] ἡμέραις ἡμῶν [ἐν Ἰσραὴλ,] κτ̀ τὰς ἡμέρας τῦ αἰῶν@.

32. Ἐμπιςεῦσαι μεθ' ἡμῶν τ̀ ἔλε@ [τ̀ ἔλεον] αὐτῦ, [κ̀ ἐν τ̀ ἡμέραις ἡμῶν λυτρωσάσθω ἡμᾶς.]

33. Ἐν δυσὶν ἔθνεσι προσώχθισεν ἡ ψυχή μυ, κ̀ τ̀ τρίτον ὐκ ἔςιν ἔθν@.

34. Οἱ καθήμϑμοι ἐν ὄρει Σαμαρείας, [C. A. ἢ ἄνδρες οἱ κατικῦντες] Φυλιςιεὶμ, κ̀ [ὁ] λαὸς μωρὸς ὁ κατικῶν ἐν Σικίμοις.

35. Παιδείαν συνέσεως κ̀ ὅπιςήμης ἐχάραξα ἐν τῷ βιβλίῳ τέτῳ Ἰησῦς [ὁ] ὑὸς Σειρὰχ ὁ Ἱεροσολυμίτης, ὃς ἀνώμβρησε σοφίαν ὅπὸ καρδίας.

36. Μακά-

36. Μακάριος ὃς ἐν τούτοις ἀναστραφήσεται· καὶ ὁ θεὶς αὐτὰ ἐπὶ καρδίαν ἑαυτοῦ, σοφισθήσεται.

37. Ἐὰν [γὰρ] αὐτὰ ποιήσῃ, πρὸς πάντα ἰσχύσει.

38. Ὅτι φῶς Κυρίου τὸ ἴχνος αὐτοῦ, [C. A.] καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν.

39. [C. A.] Εὐλογητὸς Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα. Γένοιτο, γένοιτο.

1. ΣΙμων Ὀνίου [Ἰωνίου Al. Ar. B. Ὠνίου B. alt.] υἱὸς ἱερεὺς] R. Σίμων ὁ Ὀνίου ὁ ἱερεὺς Co. Intelligunt eum de quo apud Fl. Josephum l. 12. Orig. c. 2. hæc leguntur, Τελευτήσαντος Ὀνίου τοῦ ἀρχιερέως, ὁ παῖς αὐτοῦ Σίμων γίνεται διάδοχος, ὁ καὶ Δίκαιος ἐπικληθεὶς, διά τε τὸ πρὸς Θεὸν εὐσεβὲς, καὶ τὸ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εὔνουν. ¶ Ἐστερέωσε τὸν ναὸν] R. Al. ναὸν C. A. ἐστερέωσε λαὸν Co. E.

2. Ἐπ' αὐτοῦ] C. A. ἐπ' αὐτῷ Co. ὑπ' αὐτοῦ R. Al. ¶ Διπλῆς] R. B. alt. [in Al. Ar. B. διαπλῆς vitiosè] διπλοῦν Co. In hoc legitur etiam περίβολον pro περιβόλου, quod habent reliqui.

3. Ἀποδοχεῖον ὑδάτων] R. Al. δοχεῖα ὕδατος Co. ἀποδοχεῖα St. E. ¶ Χαλκὸς] R. Co. Al. λάκκος N. R. ¶ Περίμετρον] R. Al. τείματρον Co.

4. Ἐμπολιορκῆσαι] R. Al. πόλιν καὶ πολιορκήσας Co.

5. Ὡς [ὃς E.] ἐδοξάσθη] R. Al. Ἐδοξάσθης C. A. Co. ὡς omisso.

6. Νεφέλης] Al. νεφελῶν Co. ¶ Αὐτῆς] C. A. Co. in R. Al. abest.

7. Quadrato inclusa leguntur in C. A. & Co. sub finem præcedentis versûs. ¶ Φ. ἐν νεφέλαις] E. R. Al. φ. νεφέλαις Co.

8. Ὡς κρίνα ἐπ' ἐξόδῳ] Co.

9. Πυρίου] R. Co. Al. Κυρίου, Ar. B. vitiosé. πυρείου E. B. alt. ut Exod. 27. 3. & 38. 3. Num. 16. 6. 2 Par. 4. 11. [quanquam ibi πύρεια in Aldina editione] Plato l. 4. De Rep. Synes. ep. 139. Lucian. l. 1. Ver. hist. Theocr. Idyll. 22. v. 33. ¶ Ὁλοσφύρητον] E. R. Al. Epiphan. lib. Ἀγκυρωτῷ p. 484. ὁλοσφύρητον Co. ¶ Copula καὶ legitur in C. A.

10. Εὐπρεπὴς] Co. à R. Al. abest. ¶ Ἀναθάλλειν cum accus. ut suprà c. 1. 19.

11. Ἐνέδυσεν αὐτὸν συντέλειαν] E.

13. Δὲ] Abest à C. A. ¶ χειρῶν] R. Al. χειρὸς Co. ¶ Ἐστὼς] R. Al. Co. ἑστηκὼς E. ¶ Παρ' ἐσχάρᾳ] R. Al. παρ' ἐσχάραν Co.

14. Κέδρου] Al. κέδρων Co.

15. Artic. οἱ abest à C. A. ¶ Κυρίου] R. Co. Al.

16. Βωμῶν] R. βωμῷ Al. Ar. B. uterque. βωμοῦ C. A. Co.

17. Χεῖρας] Co. χεῖρα R. Al. ¶ Ἔσπεισεν] R. Al. Co.

18. Εἰς θεμέλια] Al. ἐπὶ θεμ. Co.

19. Υἱοὶ Ἀαρὼν] Οἱ ἱερεῖς Num. 10. 8. 2 Par. 29. 26. ¶ Ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς] Psal. 98. 6.

21. Κατέσπευσε] R. Co. κατέσπευσαν E. Al. Ar. B. uterque. ¶ Ἔπεσαν] Iidem & R. ἔπεσον Co.

23. Ψαλτῳδοί] E. ¶ Ἤχῳ] Al. ἤχῳ Co.

24. Artic. τοῦ abest à R. Al.

25. Ἕως συντελεσθῇ κόσ.] R. Al. Ἕως συνετελέσθη ὁ κόσμος, Co.

27. Καυχᾶσθε] Al. καυχήσασθε Co.

28. Ἐδειλέρωσαν] Co. ἐδειλέρωσε R. B. alt. ἠλδιθέρωσε Ar. B. ἐλδιτέρωσε Al. ¶ Ἐπεδείξασθε] Al. ἐπιδείξασθε Co.

29. Πάντες τῷ μεγαλοποιοῦντι πάντη] R. Al. τὸν θ. πάντων τὸν μεγάλα ποιοῦντα μόνον πάντη Co.

30. Τὸ ἔλεος] Al. τὸ ἔλεον Co.

31. Art. ταῖς è MS. insertus, à quo abest ἐν Ἰσραήλ. ¶ Lege, Δῴη ἡμῖν εὐφροσύνην καρδίας R. Al. à Co. abest.

32. Ἡμέραις ἡμῶν] Co. ἡμέραις αὐτοῦ à R. Al. C. A. abest.

34. Pro Σαμαρείας D. cum V. Interprete legit Σηείρ, cujus montis fit mentio 1 Par. 4. 42. Esai. 21. 11. ¶ Uncis inclusa desunt in R. Al. leguntur in C. A. Co. ubi οἱ κατοικοῦντες redundat, cum τὸ Φυλιστιεὶμ sit nomen populi, non urbis, Gen. 10. 14. Hi 1 Reg. 4. 1. & 5. 1. 1 Par. 18. 11. Psal. 108. 9. & alibi ἀλλόφυλοι dicuntur. ¶ Καὶ λαὸς] C. A. Co. καὶ ὁ λαὸς R. Al. ¶ Ὁ κατοικῶν ἐν Σικίμοις] i. Σαμαρείτης. τὰ Σίκιμα Judic. 9. 26. & 21. 19. 3 Reg. 12. 25. Psal. 108. 7. urbs Samariæ, quæ Συχὲμ ex Hebræo appellatur Gen. 12. 6. Jos. 20. 7.

35. Ἰησοῦς υἱὸς Σειρὰχ Ἱεροσολυμίτης] R. ὁ υἱὸς Σιρὰχ ὁ Ἱεροσολυμίτης Co. Ἰησοῦς υἱὸς Σηρὰχ Ἐλεαζάρου Ἱεροσολυμίτης, Al. Ar. B. uterque. υἱὸς Σειρὰχ Ἐλεάζαρ ὁ Ἱεροσολυμίτης, E. ¶ Ἀνώμβρησε] R. Al. ἀνώμβρισε Co. ¶ Ἀπὸ καρδίας] C. A. Co. ἀπὸ καρδίας αὐτοῦ R. Al.

36. Ἑαυτοῦ] Co. αὐτοῦ R. Al.

37. Ἐὰν γὰρ αὐτὰ ποιήσῃ] R. Al. Ἐὰν γὰρ ποιήσῃ αὐτὰ Co. & C. A. nisi quòd γὰρ ab hoc abest.

38. Καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν] Hæc verba usque ad cap. hujus finem à R. Al. absunt.

BADVELLUS.

1. *QUI sacram ædem instauravit in vita sua* ὃς ἐν ζωῇ αὐτοῦ ὑπέῤῥαψεν οἶκον] *Qui in vita sua suffulsit Domum.* ῥάπτω significat *Resarcio, reficio.* Hoc loco *sartumtectum curo,* sive *instauro.*

3. *Hujus temporibus receptacula aquarum diminuta,* &c. ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖα ὑδάτων] *In diebus ejus diminuta fuerunt receptacula aquarum.* Videtur verbum aliqnod deesse, *restituta,* aut *instaurata.* Nam laudat hîc Simonem quòd publica loca vasáque refecerit. Sequitur in eodem versu, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον, *æs ut maris immensum,* i. magnitudo maris, vasis in quo aqua continebatur. Significat Simonem vas quoddam æneum curasse eâ magnitudine quam Mare, vas fusile ità appellatum, habebat. Hujus descriptionem vide 3 Reg. 7. 23.

4. *Hic populo suo,* &c, ὁ φροντίζων τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀπὸ πτώσεως, καὶ ἐνισχύσας πόλιν, καὶ πολιορκήσας *Curam habens populi sui à casu, & confirmans* [aut, *fortificans*] *civitatem, & obsidens,* i. cingens munitionibus, atque includens. Hîc enim πολιορκεῖν non significat *obsidionem hostilem ad urbem oppugnandam, sed munitionem ad propugnandam.*

5. *Quàm se gerebat honorifice,* &c. ὡς ἐδοξάσθης ἐν περιστροφῇ λαοῦ, ἐν ἐξόδῳ οἴκου καταπετάσματος] *Quàm glorificatus es in conversatione populi, in exitu domûs veli*] i. cùm egredereris è Sanctuario, in quod solus summus Sacerdos ingrediebatur. Erat autem Sanctuarium velo obtentum.

7. *Veluti Sol irradians templum Altissimi,* &c. ὡς ἥλιος ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν ὑψίστου, ὡς τόξον φωτίζον νεφέλας δόξης] *Ut Sol refulgens* [aut, *resplendescens*] *in templum Altissimi, ut arcus illustrans nubes gloriæ.* Alii vertunt, *In splendidis refulgens nubibus à gloria:* Sed *nubes gloriæ* phrasi Hebraicâ dici possunt pro *gloriosæ,* sive *gloriâ insignes;* ut *vestis gloriæ* pro *præclara & magnifica.*

8. *Ut flos rosarum verno tempore,* &c. ὡς ἄνθος ῥόδων ἐν ἡμέραις νέων, ὡσεὶ κρίνα ἐπ' ἐξόδῳ ὕδατος, ὡς βλαστὸς Λιβάνου ἐν ἡμέραις θέρους] *Quasi flos rosarum in diebus novorum, quasi lilia in exitu aquæ, ut germen Libani in diebus æstatis.* Hæc similia rerum pulcerrimarum sunt ad habitum amictúmque summi Sacerdotis demonstrandum maximè accommodata.

9. *Ut vas auro solidum,* &c. ὡς σκεῦος χρυσίου ὁλοσφύρητον, κεκοσμημένον παντὶ λίθῳ πολυτελεῖ] *Ut vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso.* Alii vertunt *Omnigenâ gemmâ decoratum.*

11. *Ut olea præclara & fructifera,* &c. ὡς ἐλαία εὐπρεπὴς ἀναθάλλουσα καρποὺς, καὶ ὡς κυπάρισσος ὑψουμένη ἐν νεφέλαις] *Ut oliva speciosa* [aut, *decora*] *germinans fructus, & quasi cupressus exaltata in nubibus.* Significat summam altitudinem ac proceritatem arboris, cujus fastigium mirandum in modum extollitur.

12. *Cùm sumebat vestem gloriâ,* &c. ἐν τῷ ἀναλαμβάνειν αὐτὸν στολὴν δόξης, καὶ ἐνδιδύσκεσθαι συντέλειαν καυχήματος, ἐν ἀναβάσει θυσιαστηρίου ἁγίου ἐδόξασε περιβολὴν ἁγιάσματος] *Cùm sumeret ipse stolam gloriæ, ac vestiret consummationem gloriationis, in ascensu altaris sancti glorificavit ambitum* [sive, *circuitum*] *sanctitatis.* Mihi magìs placet περιβολὴν verti *vestitum, cultum, amictum:* nam hæc etiam significat. *Consummatio* autem *gloriationis* Hebraicâ phrasi dicitur pro

gloria magnificentiàque perfecta, quæ in eo vestitu ornatúque inerat quem antea descripsit cùm de Aarone loqueretur.

15. *Omnibus scilicet qui ab Aarone,* &c. καὶ πάντες οἱ υἱοὶ Ἀαρὼν ἐν δόξῃ αὐτῶν, καὶ προσφορὰ Κυρίου ἐν χερσὶν αὐτῶν ἔναντι πάσης ἐκκλησίας Ἰσραήλ.] *Et omnes filii Aaron in gloria sua, & oblatio Domini in manibus eorum coram omni ecclesia Israel.* Hæc habent explicationem superiorum. Ostendit enim quâ coronâ & frequentiâ summus Sacerdos cingeretur filiorum Aaronis ac Levitarum circùm altare astantium.

16. *Ità ille ministrans super aram,* &c. καὶ συντέλειαν λειτουργῶν ἐπὶ βωμῶν, κοσμῆσαι προσφορὰν ὑψίστου παντοκράτορος, ἐξέτεινεν ἐπὶ σπονδῆς χεῖρα αὐτοῦ] *Et consummationem ministrans super aram, ut ornaret oblationem Altissimi omnipotentis, porrigebat in libatione manus suas. Ministrare consummationem* dicit pro *exsequi sacrificium, sacrúmque peragere atque perficere.*

17. *Liquorémque uva sanguineum libabat,* &c. καὶ ἔσπεισεν ἐξ αἵματος σταφυλῆς, ἐξέχεεν ἐπὶ θεμέλια θυσιαστηρίου ὀσμὴν εὐωδίας ὑψίστῳ παμβασιλεῖ] *Et libavit ex sanguine uvæ, effundebat ad fundamenta altaris odorem suaveolentiæ* [sive, *fragrantiæ*] *altissimo omnium Regi. Sanguis uvæ* Vinum ab Hebræis propter colorem appellatur.

18. *Tum filii Aaronis,* &c. τότε ἀνέκραγον οἱ υἱοὶ Ἀαρὼν, ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς ἤχησαν] *Tum exclamaverunt* [aut, *exclamabant*] *filii Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt.* Mihi non displicet hoc loco figura orationis quâ infinitivus pro præterito imperfecto usurpatur, ut *exclamare* pro *exclamabant*: est enim Latinis usitata atque elegans cùm aliquid narratur.

19. *Dum quoque populus,* &c. τότε πᾶς ὁ λαὸς κοινῇ κατέσπευσαν, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν] *Tum omnis populus communiter properavit, & ceciderunt in faciem in terram.* Verbum κατασπεύδειν significat studium populi summâ animi alacritate in eundem pietatis cultum incumbentis.

20. *Cantores etiam vocibus,* &c. καὶ ᾔνεσαν οἱ ψαλμῳδοὶ φωναῖς αὐτῶν ἐν πλείστῳ ἤχῳ ἐγλυκάνθη μέλος] *Et laudaverunt cantores vocibus suis, in plurimo sono dulce factum est melos*: sive, *modulatio suavis est edita*: à μέλος, μελῳδία, *cantus dulcis summâ jucunditate aures demulcens.*

21. *Interim populus summo,* &c. καὶ ἐδεήθη ὁ λαὸς Κυρίου ὑψίστου ἐν προσευχῇ κατέναντι τοῦ ἐλεήμονος, ἕως συντελεσθῇ ὁ κόσμος Κυρίου] *Et rogavit populus Dominum altissimum in oratione coram Misericorde, donec perficeretur ornatus Domini,* i. cultus quem Deo summa cum pietate tribuebant.

23. *Indè rursus adorabat,* &c. καὶ ἐδευτέρωσεν ἐν προσκυνήσει ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου] *Et iteravit in adoratione, ut acciperet benedictionem ab Altissimo.* Quidam codices legunt ἐδευτέρωσαν *iterarunt* in plurali, ut totum cœtum comprehendat: sed prior lectio proposito textui videtur meliùs congruere. Si mavis de toto corpore intelligere, tibi erit liberum.

24. *Qui nobis ab utero,* &c. τὸν ὑψοῦντα ἡμέρας ἡμῶν ἐκ μήτρας] *Qui exaltat dies nostros à matrice,* i. qui dies nostros facit crescere ab utero. *In eo enim vivimus, movemur, ac sumus* inquit Paulus Act. 17. 28.

26. *Et misericordiam suam,* &c. ἐμπιστεύσαι μεθ' ἡμῶν τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ λυτρωσάσθω ἡμᾶς] *Ut cum fide faciat nobiscum misericordiam suam, & in diebus suis liberet nos.* Quædam exemplaria legunt ἐν ἡμέραις ἡμῶν *in diebus nostris*: quæ lectio mihi magis probatur. Ex hoc loco intelligere possumus quàm misera fuerit conditio Judæorum eo tempore quo autor hujus libri hæc scripsit.

29. *Doctrinam prudentiæ,* &c. παιδείαν συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης ἐχάραξεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ] *Doctrinam intelligentiæ ac scientiæ scripsit in hoc libro.* Hic locus continet inscriptionem Autoris, librique commendationem. Inscribitur *Jesu filio Sirach Hierosolymitano.*

CASTELLIO.

28. **I** *Ncolis montis Samariæ*] Lat. *Seir.*

DRUSIUS.

1. **S** *Imon Oniæ filius*] In libris nonnullis est Σίμων ὁ Ὀνίου ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας. Huic Josephus *Justo* cognomentum tribuit Orig. lib. 12. c. 2. scribens in hæc verba, *Onia Pontifice defuncto filius ejus Simon successit, Justus cognominatus, quòd & Deum piè coleret, & cives summâ prosequeretur benevolentiâ.* De Simone Justo frequens mentio apud scriptores Ebræos, qui eum perperàm cum Jaddua confundunt, & Alexandri tempore vixisse scribunt. Hujus dictum celebratur in Avoth, *Propter tria mundus consistit* (aliàs *creatus est*) *Propter legem, propter cultum, & propter beneficentiam vel remunerationem beneficiorum.* In hoc Simone Synagoga magna defecit, ut autor mihi Galatinus, culpandus in eo, quòd Hillelis filium & Christo coævum fuisse asserat. Libri partim Ὀνίου per *o* brevem vocalem, partim Ὠνίου scribunt per *ω* longum, quod Aldus mendosè Ἰωνίου excudit. ¶ *Resarcivit*] In MS. ὑπέῤῥαψεν quod minùs probo. ¶ *Ædem*] οἶκον. Plenum esset οἶκον Θεοῦ. Sic ὁδὸς via Dei, λόγος *sermo Dei.* Ebraicè הבית ὁ οἶκος, quod sine articulo non memini legere. ¶ *Firmavit populum*] A. B. R. ἐστερέωσε τὸν ναὸν, *firmavit templum.* Sed λαὸν habet etiam MS. Nec aliter legit Int. noster.

2. *Abs eo*] Ἐπ' αὐτοῦ. Alibi ὑπ' αὐτῷ, quod reddunt *ipso autore.* ¶ *Altitudo duplex, munimen excelsum septi Templi*] Hæc alibi aliter leguntur. In A. B. R & in MS. ὕψος διπλῆς. In aliis partim, ὕψος, διπλοῦν ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ· partim, ὕψος διπλοῦν, ἀνάλημμα ὑψηλὸν, περίβολον ἱεροῦ. Sed Grammatici negant rectè dici τὸ περίβολον· ideo prætuli περιβόλου in gignendi casu: quæ lectio est codicum A. B. R.

3. *Receptaculum aquarum*] Biblia Roberti ἀποδοχεῖα ὑδάτων, *receptacula aquarum.* Sic etiam codex MS. Uterque Camerarii λακκὸς ὑδάτων *receptacula aquæ.* L. V. *putei aquarum.* ¶ *Æs velut maris ambitus*] Non capio satis hunc locum. Est quidem περίμετρον *ambitus*, sed hîc aliud significare videtur. Hesychius scribit quosdam exponere ὑπέρμετρον. In nonnullis edd. pro eo est τὸ πρίμετρον, quod reddunt, *æs ipsum immensum instar maris.* Nam πρίμετρον, τὸ μέγα μέτρον. *Æs,* i. vas æneum. Hîc repeto ἀπὸ κοινοῦ *imminutum fuit.*

4. *Qui firmavit urbem adversus obsidionem*] Ἐμπολιορκῆσαι accipio ut si scriptum esset εἰς τὸ ἐμπολιορκῆσαι, *ad obsidionem.* Alia interpretatio, *Qui valuit urbem circummunire.* Nam quia civitatem qui obsidet, undique munit, ideo πολιορκεῖν pro *circummunire* posuit. Qui sensus manifestior est in scriptura Complutensi καὶ πολιορκήσας· quam sic Latinè reddes, *Qui firmavit urbem & circummunivit.* Priorem lectionem invenies in A B R. & MS. quam sic Camerarius interpretatur, *qui firmasti urbem ut oppugnationem sustinere posset.* Vetus ed. Lat. *qui prævaluit amplificare civitatem.*

5. *Quantam gloriam adeptus est*] Vel, *Quàm honorificè se gessit.* Pro ὡς in MS. ὃς legitur, & apud Int. nostrum *qui adeptus est.* Sunt etiam exemplaria in quibus tantùm sit ἐδοξάσθης, *gloriam adeptus es.*

6. *In medio nebulæ*] Lectio varians ἐν μέσῳ νεφελῶν, *in medio nubium.* ¶ *In diebus suis*] Pronomen adjeci ex C nam aberat in A. B. R. etiam in MS. Hoc libentiùs à me factum est quòd apud Int. nostrum invenirem, *& quasi Luna plena in diebus suis lucet.*

7. *Ut Sol refulgens,* &c.] Pleniora hæc leguntur in L. V. *Et quasi Sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.* In MS. autem omnia desiderantur. ¶ *Et arcus illustrans nubes gloriosas*] Verti potest, *ut arcus illuminans nubes gloriâ.* V. Int. *Et quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ.* Legit ἀναμφισβητήτως & sine ullo dubio ἐν νεφέλαις δόξης. Quæ lectio est MS. codicis, item trium librorum A. B R. De arcu cœlesti, quem *irim* vocant, vide quæ scripsimus cap. 43. 13. nisi me animus fallit.

8. *In diebus novorum*] Vide notata cap. 24. 30. ¶ *Ut lilia secus exitus aquarum*] Libri nonnulli Ὡς κρίνα ἐπ' ἐξόδῳ ὕδατος, i. במוצא מים *ad profluentem aquam,* sive *in loco ubi aqua scaturit,* ut apud Scholiasten Ben-Siræ

כמוצא

כמוצא מים אשר לא כזבו מימיו *ut fons aquarum cujus aqua nunquam deficit*. Psal. 107. 35. למוצאי מים *in exitus aquarum*, LXX εἰς διεξόδους ὑδάτων, Hier. *in fontes aquarum*.

9. *In foculo*] MS. ἐπὶ πυρείου per diphthongum. Sic etiam Baſ. meum quod in quarto complicat. ¶ *Solidum*] Ὁλοσφύρατον, quod & ὁλόσφυρον & ὁλοσφυρήλατον *totum malleo ductum & fabricatum*. Porrò autem in tribus libris & in MS. ὁλοσφύρητον legitur, per η in penultima. ¶ *Exornatum*] MS. κεκοσμημένῳ, & mox πολυτελῆ.

10. *Ut olea decora*] Hoc epitheton adjeci ex C. cùm proprium eſſet Oleæ: quæ propterea *arbor decoris* appellatur Levit. 23. 40. Legimus etiam Hoſ. 14. 6. *Decor ejus quaſi oliva*. Vide ſuprà 24. 16.

11. *Stolam gloriæ*] Quam ut Pontifex induebat, ſuprà 45. 11. ¶ *Induebat ſe conſummatâ gloriatione*] Ibidem, ἐνέδυσεν αὐτὸν συντέλειαν καυχήματος.

13. *Cùm verò accipiebat partes*] Μέλη dicit hoc loco non *modos muſicos*, ſed *partes ſacrificiorum* quas Pontifex accipiebat à reliquis Sacerdotibus cùm initiarentur. Unde locutio illa *implere manum* pro eo quod eſt *initiari*. ¶ *Ex manibus*] Alibi ἐκ χειρὸς *è manu*. ¶ *Ad focum*] Libri nonnulli παρ' ἐσχάραν: & mox MS. ἑστηκώς.

14. *Cedri*] Legitur & κέδρων, i. *cedrorum*.

15. *In manibus eorum*] In libris quibuſdam αὐτοῦ, i. *cujuſque eorum*.

16. *Ad altare*] Ἐπὶ βωμοῦ. Hæc eſt lectio nonnullorum exemplarium, quam prætuli ei quam alii habent ἐπὶ βωμῶν. Nam unicum duntaxat altare in Templo.

17. *Manum ſuam*] Aliàs, χεῖρας αὐτοῦ *manus ſuas*. ¶ *Libavit ſanguinem uvæ*] Vel, *de ſanguine uvæ*. Significat autem Vinum. Vide ſuprà 39. 33.

18. *Super fundamenta*] Libri alii εἰς θεμέλια, & alii ἐπὶ θεμέλια· quod poſtremum interpretatus ſum.

19. *Filii Aharonis*] i. Sacerdotes, qui ſoli tubis utebantur. Quod affirmat Camius interpres Pſal. 4. 1. Vide ſis Num. 10. 8. & 2. Par. 29. 26.

21. *Communiter*] i. *Simul, pariter*. ¶ *Properavit*] A. B. MS. κατέσπευσαν, *properarunt*. Sic mox καὶ ἔπεσαν· quod eam lectionem planè firmat. Sed notum ut Ebræi, quando de populo loquuntur, promiſcuè nunc plurali nunc ſingulari numero utantur.

23. *Cantores pſalmorum*] MS ψαλτῳδοί. Vide ſuprà 47. 12. ¶ *Multiplici ſono*] In A. & R. ἐν πλείστῳ οἴκῳ. Quam lectionem ſecutus eſt Int. noſter, dum verteret, *& in magna domo auctus eſt ſonus ſuavitatis plenus*.

27. *Gloriando*] Alicubi eſt καυχήσασθαι. ¶ *In nomine ipſius*] Quod tetragrammaton vocant, & pronunciari ſolitum aiunt à ſummo Sacerdote in benedictionibus. Qua de re vide Paulum Epiſcopum Burgenſem in Addit. ad cap. 3. Exod.

28. *Et iteravit*] Cam. poſterior καὶ ἐδευτέρωσεν. Aldi verò codex καὶ ἐπανέγερσιν. ¶ *Ad recipiendum*] A. B. R. ἐπιδείξασθαι *ut oſtenderet*. Quod legit, ut opinor, V. Int. cùm verteret, *volens oſtendere virtutem Dei*.

29. *Benedicite Deo Univerſi*] In aliquibus libris habetur εὐλογήσατε τὸν Θεὸν πάντων *benedicite Deo univerſorum*. Quam lectionem MS. liber firmat. Sed & Int. noſter V. ¶ *Qui omnino egit magnificè*] Τῷ μεγαλοποιοῦντι πάντη. Sic habent A. B. R. Hinc reſtitues quod in MS. Heid. vetuſtas, ut fit, delevit: in quo τ . . . . ποιοῦντι πάντη. In aliis eſt, τὸν μεγάλα ποιοῦντα μόνον πάντη *qui magna facit ſolus omnino*.

30. *Pro miſericordia*] In libris partim κατὰ τὸ ἔλεος, partim κατὰ τὸ ἔλεον. Sic infrà v. 32.

32. *In diebus ſuis*] Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ A. B. R. cum MS. ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, *in diebus noſtris*, C. & duo Camerarii. Robertus utramque lectionem notavit. Idem mox habet λυτρώσασθαι quod alibi non legi.

33. *Non eſt gens*] *Gens non gens* vocatur Gens nihili & abjecta. Rom. 10. 19. *ad æmulationem provocabo eos per non gentem* ἐπ' οὐκ ἔθνει. Sic, *Populus non populus*; *Filius non filius*. Vide Proverbia mea.

34. *Commorantes in monte Samariæ*] Diſplicet ſuſpectúmque eſt hoc loco nomen *Samaria*. Si rectum, cur paulò pòſt dicit, *populus ille ſtultus habitans Sicimis*? Nam, ut Joſephus ſcribit, Alexandri Macedonis ævo Sicima habitata fuit à Samaritis, quorum etiam metropolis erat; ut idem ait. Profectò legendum ἐν ὄρει Σηείρ· de quo jampridem vos monui. Bona præ vulgata veráxque hæc ſcriptura. Quanquam codices omnes Græcos contra ſe habet, Ipſa res clamat ità legendum eſſe: Nam Idumæos innuit, Et tollit omnem dubitationem Int. V. qui optimo exemplari uſus vertit, *Qui ſedent in monte Seir*. Quid nunc hæremus? Dicit *ſe duabus gentibus offendi, & tertiam non eſſe gentem*. Hæ ſunt Idumæi primùm, *qui montem Seir incolunt*; deinde *Philiſtæi*, qui perpetua bella geſſerunt cum Iſraelitis; poſtremo loco enumerat *incolas Sicimorum*, i. Samaritas. Quos negat *gentem* eſſe eò quòd à vero Dei cultu defeciſſent. Erant enim apoſtatæ gentis ex ſecta Saducæorum, uſque adeò inviſi Judæis ut cum eis verſari nefas ducerent: unde vox illa convitii Chriſto apud Johannem objecta, *Samaritanus eſt*, Joh. 8. 48. Talis mea de hoc loco ſententia eſt. Si quis meliorem attulerit, audietur.

¶ *Philiſtæi*] Φυλιστιείμ. Hæc eſt ſcriptura Romani exemplaris, quæ & in A. B. & firmatur autoritate Int. noſtri, qui vertit *& Philiſtiim*. Neque rectè, meo judicio, in aliis exemplaribus additur καὶ ἄνδρες οἱ κατοικοῦντες. Eſt enim gloſſema hominis imperiti, cùm exiſtimaret per Φυλιστιείμ denotari *Palæſtinam*, nimis quàm improbè inſcitéque. Nam *Palæſtina* Παλαιστίνη à Græcis vocatur. Φυλιστιείμ autem ſunt ejus incolæ, quos *Philiſthæos* vocant aut *Palæſtinos*. Fortè Nepos ſcripſerat ἄνδρες Φυλιστιείμ, videlicet ex Ebræo Avi אנשי פלשת. Nam פלשת *Palæſtina*, unde פלשתים *Philiſtæi*, i. Φυλιστιείμ, vel Φυλισταῖοι, quos ſcribunt & Φιλιστιείμ. Adverſari nobis videtur Joſephus, ità ſcribens, *Solius autem Philiſtii cognomen provincia cuſtodit, cujus partem Græci Palæſtinam vocant*. Sed aliter ſe res habet. Nam in Græco non eſt Φυλιστιείμ, ſed Φυλιστῖνος. Hoc primùm. Deinde non dicit regionem hoc nomine *Philiſtiim* nominatam; ſed à *Philiſtiim*, ſeu potius *Philiſtino*, appellatam fuiſſe *Palæſtinam*. Hoc verum eſt, nec ullo modo contra nos ſed potiùs pro nobis facit; licèt arbitremur *Philiſtiim* proprium non viri ſed populi eſſe. Quod colligimus ex eo quod habetur Gen. 10. 14. Nam quod in Græco ὅθεν ἐξῆλθε Φυλιστιείμ, (quæ lectio, ut credibile eſt, impoſuit Joſepho) ex Ebræo vertendum ὅθεν ἐξῆλθον Φυλιστιείμ, i. *Philiſtæi*. ¶ *Populus ille ſtultus*] MS. ὁ λαὸς ὁ μωρὸς, repetito articulo, quæ repetitio magnam elegantiam habet in hac lingua. ¶ *Habitans Sicimis*] Ὁ κατοικῶν ἐν Σικίμοις, i. Samaritanus, quorum metropolis erant Sicima, ut dixi. Hi ſe origine Sidonios jactitant apud Joſeph. Orig. Jud. l. 12 c. 7. Hæc urbs Ebræis dicitur שכם, quod antiquitus legebant *Sichem*. Euſebius De locis Ebr. SICHEM *Latinè & Græcè* Sicima *vocata eſt*. Porrò incertum utrum Sichem dicta ſit à Sichem filio Hemor, an contrà filius Hemor appellatus fuerit ab urbe Sichem. Hoc opinatus fuit Moſes Gerundenſis cùm ità ſcriberet שכם בן חמור על שם עירו נקרא, *Sichem filius Hemor de nomine civitatis ſuæ vocatus fuit*. Prius tuetur Euſebius per hæc verba, *Sed & filius Hemor appellabatur* Sichem, *à quo & locus nomen acceperat*. Verius videtur. Hieronymus De locis Actor. SICHEM, *civitas Jacob, nunc* Neapolis *dicta, juxta ſepulcrum Joſeph: quæ à filio Hemor ſui Regis vocabulum ſumpſit. Juxta quam Dominus Samaritanæ mulieri loquitur ad fontem; ubi nunc Eccleſia fabricata eſt ex latere montis Garizin*. Locus Joſephi quem ſuprà laudavi, & qui huc valde facit, habetur Orig. Jud. lib. 11. c. 8. Σαμαρεῖται μητρόπολιν τότε τὰ Σίκιμα ἔχοντες, κειμένην πρὸς τῷ Γαριζεὶν ὄρει, καὶ κατῳκημένην ὑπὸ τῶν ἀποστατῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἰδόντες ὅτι τοὺς Ἰουδαίους Ἀλέξανδρος οὕτω λαμπρῶς τετίμηκεν, ἔγνωσαν αὑτοὺς Ἰουδαίους ὁμολογεῖν. De Samaritanis qui plura ſcire deſiderat, adeat ad Theophylactum Joh. 4. 5. Declinabant hoc nomen τὰ Σίκιμα, τῶν Σικίμων: unde hîc eſt ἐν Σικίμοις. Dicebant etiam ἡ Σίκιμα, ut ex modò adducto Joſephi loco clarum eſt.

35. *Diſciplinam intelligentiæ*] A. & B. reperi παιδείαν συνέσεως· & pòſt aliquantò in A. R. & MS. χάραξα *exaravi*. ¶ *Jeſus filius Sirach Jeroſolymita*] In nonnullis libris

libris Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Σιράχ ὁ Ἱεροσολυμίτης. In aliis partim, υἱὸς Σιρὰχ Ἐλεαζάρου Ἱεροσολυμίτης, videlicet in A. & B. partim, υἱὸς Σιρὰχ Ἐλεάζαρ ὁ Ἱεροσολυμίτης. Ità MS. exemplar quod in bibliotheca Comitis Palatini. Σιρὰχ Ἐλεαζάρου ità dicitur ut Ἰησοῦς Σιράχ subintelligitur autem utrobique υἱὸς, i. *filius*. Si verum hoc, fuit Eleazarus iste avus Jesu, de quo hic sermo est. Eadem sententia si legas Σιρὰχ Ἐλεάζαρ nisi dicamus Jesum διώνυμον fuisse, & alio nomine *Eleazarum* dictum. Aut *Eleazar* Jesu cognomentum erat. Sed magis ut fuerit nomen proprium. Ferè enim prisci illi veteres duo nomina habebant. Quibusdam placuit suspicari de Eleazaro Oniæ fratre, qui patrem habuit Simonem Justum. Vixit autem regnante in Ægypto Philadelpho. Sed hæc suspicio mera est; nullâ firmâ ratione nititur. Quin tempora repugnant clarè, cùm Nepos Interpres hujus libri se vixisse scribat sub Euergete, qui Philadelpho successit. Quærendum an hic sit idem cum illo cujus meminit Gorionis F. Histor. suæ cap. 15. cùm ait, בשנה ההיא היה יהושע בן שירך שר וגדול על היהודים: *In anno illo fuit Josue filius Sirach princeps & magnus super Judæos.* Et alius videtur: nam eodem anno se natum fuisse scribit dictus Gorionides. Is erat annus לאימפראום (hoc quid sit dicam aliàs) *centesimus trigesimus quartus*. ¶ *Ut imbrem effudit*] Ἀνόμβρησε A.B.R. ἀνώμβρισεν reliqui libri. ¶ *E corde suo*] In quibusdam libris abest pronomen αὐτοῦ.

37. *Si enim ista fecerit, valebit ad omnia*] MS. ἐὰν γὰρ ταῦτα ποιήσῃ, πρὸς πάντα ἰσχύσῃ.

38. *Vestigium ejus est*] Quæ deinceps habentur in textu nostro ad finem usque capitis sumpta sunt ex C. nam desunt tribus libris A. B. R. & MS. Absunt quoque ab editione Lat. quam *vulgatam* nuncupant.

GROTIUS.

1. *Simon Oniæ filius*] Supple *memorandus cum cæteris viris magnis*. Hic ille est cujus mentio apud Josephum 12. 4. circa finem. ¶ *Sacerdos magnus*] כהן הגדול, *summus Sacerdos*. ¶ *Suffulsit domum*] Sarcivit domum, i. Templum. ¶ *Corroboravit Templum*] Ἐστερέωσε τὸν ναὸν, ut in Sixtina, non τὸν λαὸν, ut in aliis. Idem bis dixit, ut solent Hebræi.

2. *Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes Templi*] Gr. Καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐθεμελιώθη ὕψος διπλῆς (ità Sixtina, sed aliæ editiones rectiùs διπλοῦν) ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ, *Sub ipso structa est altitudo* (i. lorica) *duplex, celsum munimen Templi in ambitu*. Vocem ἀνάλημμα habemus etiam 2 Par. 32. 5. ubi in Hebræo המלוא.

3. *In diebus ipsius remanaverunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum*] In Græco variant lectiones. Ex multis hæc ad verum proximè accedit, Ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον. Sed pro ἠλαττώθη legendum ἐλακκώθη. *Ipsius temporibus cavatum est ex ære conceptaculum aquarum, triplâ magnitudine ad mare*, i. lacum illum qui erat in Templo, & *mare* dicebatur: de quo 1 Reg. 7. 23, & seqq. 1 Par. 18. 8. 2 Par. 4. 2, & seqq.

4. *Qui curavit gentem suam, & liberavit eam à perditione*] *Hic est qui cavit populo nè caderet*, i. nè facilè ab hoste opprimeretur, ut indicant sequentia.

5. *Qui prævaluit amplificare civitatem*] Legit, Καὶ ἰσχύσει πόλιν ἐμπολιορκῆσαι sed alii libri habent, Καὶ ἰσχύσας πόλιν καὶ πολιορκήσας, *Qui urbem firmavit, valloque cinxit*. πολιορκεῖν propriè est *urbem obsidere*. At quia obsessores castra sua vallo circumdant, etiam qui urbem vallo ambiunt dicuntur πολιορκεῖν. Sic πόλις ὀχυρὰ exponitur πόλις πολιορκουμένη, Esa. 23. 3. in Græco. πολιορκεῖν, πόλιν ἕρκ@ περιβάλλειν, & πολιορκία, πόλεως φυλακὴ, Favorino. ¶ *Qui adeptus est gloriam in conversatione gentis, & ingressum domûs & atrii amplificavit*] Aliter in Græcis. Sixtina habet, ὡς ἐδοξάσθη ἐν περιστροφῇ λαοῦ, ἐν ἐξόδῳ οἴκου καταπετάσματ@, *Quam honorabatur à populo circumfuso, ubi exibat ex domo intra velum*! i. ex adyto in die ἱλασμοῦ.

6. *Quasi stella matutina in medio nebulæ*] Populus nubibus comparatur, quæ Luciferum circumdant. ¶ *Quasi Luna plena in diebus suis lucet*]

——Velut inter ignes
Luna minores.

7. *Quasi Sol refulgens, sic ille refulsit in templis*] In Græco hoc sequitur comparationem de Arcu sive Iride, & aliter habet, nempe, Ὡς ἥλι@ ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν ὑψίστου, *Ut Sol irradians templum*, i. tectum Templi, quod erat auratum.

8. *Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ*] Ὡς τόξον φωτίζον ἐν νεφέλαις δόξης. Ità enim in Sixtina, *ut Iris apparens inter magnificas nubes*. ¶ *Quasi flos rosarum in diebus vernis*] Sicut rosa inter flores emicat. ¶ *Quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ*] *Ad fontem aquarum*, quà aqua erumpit: sic διέξοδον ὑδάτων habemus 2 Reg. 2. 21. Psal. 107. 35. Et Prov. 25. 26. ubi in Hebræo est מקור, i. *fons*, Græci posuere ὕδατ@ ἔξοδον. ¶ *Et quasi thus redolens in diebus æstatis*] *Quasi germen thuris* in Græco: *thurea virga* Virgilio.

9. *Quasi ignis effulgens, & thus ardens in igne*] Quasi ignis in foculo sive batillo. ἐπὶ πυρείου rectiùs quàm πυρὸς. nam πυρεῖον vocem habemus Exod. 27. 3. & 38. 3. Levit. 10. 1. & 16. 12. Num. 4. 14. & 16. 6, 17, 37, 39, 46. 2 Reg. 24. 35. 2 Par. 4. 11, & 21. Hîc *thus* Sacerdoti, *ignis* Populo comparatur.

10. *Quasi vas auri solidatum, ornatum omni lapide pretioso*] Plinius, *Turbâ gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices*. Talia *chrysendeta* Martiali.

11. *Quasi oliva pullulans*] *Ut oliva, arbor decora, fructum de se edens*. ¶ *Et cypressus in altitudinem se attollens*] Gr. *ad nubes se attollens*. Eminebat in plebe Pontifex,

Tanquam lenta solent inter viburna cupressi.

¶ *In accipiendo ipsum stolam gloriæ*] *Cùm assumpsisset iste augustum habitum*: cujus descriptionem suprà habuimus 45. 9, & seqq. ¶ *Et vestiri eum in consummationem virtutis*] *Indutúsque esset perfectissimâ magnificentiâ*. Bis idem.

12. *In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum*] *Quoties ascendebat ad altare sanctum*, (holocaustorum scilicet) *illustrabat omnem ambitum Templi*, nempe gemmarum *fulgore*.

13, &c. *In accipiendo autem partes de manu Sacerdotum, & ipse stans juxta aram, & circa illum corona fratrum, quasi plantatio cedri in monte Libano, sic circa illum steterunt quasi rami palmæ, & omnes filii Aaron in gloria sua: oblatio autem Domini in manibus ipsorum, coram omni synagoga Israel*] Constructio Hebraismum sapit, per ἀπόλυσις & ἐλλείψεις. Sensus alioqui satis manifestus, qui sic reddi potest, *Cùm autem ipse acciperet membra victimarum ex manibus Sacerdotum, nempe stans apud focum aræ, circumstante ipsum fratrum* (Sacerdotum) *coronâ, erat velut arbor cedri* (nam κέδρος est in Sixtina, non κέδρων) *in monte Libano, quam circumdant ramosæ palmæ, nempe filii Aaron*, (sacerdotes alii) *cum ornatu suo, in quorum manibus erant victimæ, aspectante toto Israelis populo*. Est egregia ὑποτύπωσις Sacerdotis summi procedentis ad altare victimarum, cingentibus eum Sacerdotibus aliis, aspectante autem populo. Ubi Sacerdos summus aderat, ejus erat adipem de victimis οὐλὰς ferre in ignem altaris Levit. 9. 18, & seqq. Ei autem qui adipem altari intulerat cedebat pectus & armus dexter, priùs ad aram ostensa, ut habemus Levit. 7. 31, 32, 33, 34. & dicto loco 9. 19. Hæc sunt illa μέλη quæ summo Sacerdoti, aut, si is abesset, ei qui ordine proximus esset, in manus tradebantur à cæteris Sacerdotibus. Summus Sacerdos eminebat inter cæteros Sacerdotes ut Cedrus inter Palmas. ¶ *Et consummatione fungens in ara, amplificare oblationem excelsi regis: porrexit manum suam in libatione, & libavit de sanguine uvæ*] Rectè ex Græco sic vertas continuatam hanc ὑποτύπωσιν, *Tunc ut ad aram perfectè ministraret, commendaretque victimam Dei omnipotentis, manum suam admovebat pateræ libatoriæ, & de sanguine uvæ* (de vino) *libamen dabat*. De voce σπονδεῖον vide Exod. 25. 29. & 36. 16. Num. 4. 7. 1 Par. 28. 17.

17. *Effudit*

17. *Effudit in fundamento altaris odorem divinum excelso Principi*] *Odorem divinum* vocat ipsum sanguinem victimæ, qui circùm basim altaris fundebatur. Sumpta locutio ex Lev. 3. 16. Num. 18. 17.

18. *Tunc exclamaverunt filii Aaron, in tubis productilibus sonuerunt, & auditam fecerunt vocem magnam in memoriam coram Deo*] Σάλπιγγες ἐλαταὶ dicuntur & Num. 10. 2. in Græco. Omnes victimas συντελείας comitabatur clangor tubarum & cantus, Num. 10. 10.

19. *Et ceciderunt in faciem suam super terram*] Ut mos in sacris solennibus, dum altari inferebantur τὰ νόμιμα.

20. *Et amplificaverunt psallentes in vocibus suis*] i. *Deum laudaverunt*, ᾔνεσε. ¶ *Et in magna domo auctus est sonus suavitatis plenus*] Ità est in Sixtina ἐν πλείστῳ οἴκῳ ἐγλυκάνθη μέλος, non malé: nam latè resonant soni in magna æde. Alia exemplaria habent, ἐν πλείστῳ ἤχῳ.

21. *Et rogavit populus Dominum excelsum in prece*] Stando, post victimas oblatas. Additur in Græco κατέναντι ἐλεήμονος, *coram ipso Deo misericorde*, i. vultu obverso ad adytum. ¶ *Usque dum perfectus est honos Domini, & munus suum perfecerunt*] Donec Sacerdotes omni suo munere orandi, cantandi, psallendi, suffitum faciendi essent perfuncti.

22. *Tunc descendens*] Simon Oniæ filius de altari, ad quod per gradus scandebatur. ¶ *Manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel*] Ut fieri solebat Levit. 9. 22. ¶ *Dare gloriam Deo à labiis suis*] Ut simul cum populo Deum laudibus attolleret. ¶ *Et in nomine illius gloriari*] Nempe quòd appellarentur *populus Dei*.

23. *Et iteravit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei*] Legit ἐδευτέρωσεν & ἐπιδεῖξαι. Sed vera est lectio quæ in plurimis codicibus exstat, ἐν προσκυνήσει ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου, *Et repetebant* (nempe Israelitæ) *preces coram Deo, ut à Deo prospera omnia acciperent*. Nempe adprecantes Sacerdoti post Dei laudes preces pro populo concipienti, quales exstant Num. 6. 24.

24. *Et nunc orate Deum omnium*] Admonitiones quasdam breves ad liberos suos adjungit de iis quæ facere & quæ cavere debeant. ¶ *Qui magna fecit in omni terra*] *Qui solus ubique magna facit*. Non alii dii alibi, sed ipse solus ubique imperat. Μόνον tamen non est in Sixtina; & pro μεγάλα ποιοῦντα est μεγαλοποιοῦντα, מגדיל, non malé. ¶ *Qui auxit dies nostros à ventre matris nostræ*] Qui nos ab infantiæ parvitate ad justam staturam perduxit. Est enim μετωνυμία. ¶ *Et fecit nobiscum secundùm suam misericordiam*] Benignissimè nos tractavit, עשה לנו כחסדו.

25. *Det nobis jucunditatem cordis*] Hoc malè abest ab aliis codd. est autem in Sixtina, δῴη ἡμῖν εὐφροσύνην καρδίας, *Det nobis unde gaudeamus singuli*. ¶ *Et fieri pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos*] *Et ut nostrâ ætate in Israele pax sit qualis olim*, nempe Solomonis temporibus. Sic מעולם dicunt Hebræi, ut Jos. 24. 2. Esa. 63. 16, 19.

26. *Credere Israel nobiscum esse Dei misericordiam*] *Ratam faciendo suam erga nos benignitatem*, quam scilicet per Prophetas promisit. Eodem sensu habuimus ἐμπιστεύειν suprà 36. 18. ¶ *Ut liberet nos in diebus suis*] *Et liberet nos nostris temporibus*, ab omni malo & metu.

27. *Tertia autem non est gens quam oderim*] In Græco tantùm est *non est gens*, i. nomen *gentis* non meretur: est enim multarum gentium colluvies.

28. *Qui sedent in monte Sehir*] Ἐν ὄρει Σηείρ, pro quo nunc legimus ἐν ὄρει Σαμαρείας. Quia de *Sicimis* sequitur, & intercedit mentio *Philistinorum*, lectionem hanc, quam in suis codicibus Græcis reperit Latinus Interpres, præferam; ut *tres populos sibi* dicat *exosos*, *Idumæos*, *Philistinos*, & *Samaritas*. Et sanè non alios reperias Judæis perpetuò infestiores. ¶ *Et stultus populus qui habitat in Sicimis*] *Colentes quod ignorabant*, Joh. 4. 22. Et huc se conferre solebant omnes Legis violatæ rei à temporibus Manassis generi Samballetæ; quo tempore aiunt Hebræi Chuttæos devotos per nomen יהוה, per Esdram, Zorobabelem & ccc Sacerdotes, cum totidem buccinis & libris Legis; constitutum à Senatu superiore & inferiore, nè quis Israelita panem cum Chuttæo communem sumeret, & nè ullus Chuttæus reciperetur inter proselytos.

29. *Doctrinam sapientiæ & disciplinæ scripsit in codice isto Josue filius Sirach Hierosolymita*] Hæc & quæ sunt in sequente capite ad scripta Avi addidisse videtur Nepos hujus libri editor. ¶ *Qui renovavit sapientiam de corde suo*] *Qui sapientiam de corde suo velut imbrem* (i. ubertim) *effudit*. Pari sensu ἀνομβρεῖν habuimus suprà 18. 29. & 39. 8.

30. *Beatus qui in istis versatur bonis*] In Græco tantùm est *qui in istis versatur*, qui ista perpetuò legit. ¶ *Qui ponit illa in animo suo*] *Qui verò etiam animo infigit*. ¶ *Sapiens erit semper*] Σοφισθήσεται, i. *sapiens evadet*.

31. *Si enim hæc fecerit*] *Quòd si etiam ista fecerit*. Hic est tertius gradus. ¶ *Ad omnia valebit*] Vires in dies accipiet majores ad recta agenda. Magnum enim est assuescere. ¶ *Quia lux Dei vestigium ejus est*] Μετωνυμία· i. *viam ei monstrat*. Sunt enim pleraque hæc monita ex Lege Dei aut Prophetis desumpta. Hîc ubi Latinus hunc sermonem finit, finit & Sixtina Græca editio. Alii verò libri præterea asscribunt, καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν. Εὐλογητὸς Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. γένοιτο, γένοιτο.

HOESCHELIUS.

ΚΕΦ. να'.

Προσευχὴ Ἰησοῦ υἱοῦ Σιράχ.

1. Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε βασιλεῦ, καὶ αἰνέσω σε Θεὸν τὸν σωτῆρά μου.

2. Ἐξομολογοῦμαι τῷ ὀνόματί σου, ὅτι σκεπαστὴς καὶ βοηθὸς ἐγένου μοι.

3. Καὶ ἐλυτρώσω τὸ σῶμά μου ἐξ ἀπωλείας, καὶ ἐκ παγίδος διαβολῆς γλώσσης.

4. Ἀπὸ χειλέων ἐργαζομένων ψεῦδος, καὶ ἔναντι τῶν παρεστηκότων μοι ἐγένου βοηθός.

5. Καὶ ἐλυτρώσω με κατὰ τὸ πλῆθος ἐλέους καὶ ὀνόματός σου, ἐκ βρυγμῶν ἑτοίμων εἰς βρῶμα·

6. Ἐκ χειρὸς ζητούντων τὴν ψυχήν μου, ἐκ πλειόνων θλίψεων ὧν ἔσχον·

7. Ἀπὸ πνιγμοῦ πυρὸς κυκλόθεν, καὶ ἐκ μέσου πυρὸς οὗ οὐκ ἐξέκαυσα·

8. Ἐκ βάθους κοιλίας, καὶ ἀπὸ γλώσσης ἀκαθάρτου, καὶ ἐκ λόγου ψευδοῦς.

9. Βασιλεῖ διαβολὴ [ἐκ] γλώσσης ἀδίκου.

10. Ἤγγισεν ἕως θανάτου ἡ ψυχή μου, καὶ ἡ ζωή μου ἦν σύνεγγυς ᾅδου κάτω.

11. Περιέσχον με πάντοθεν, καὶ οὐκ ἦν ὁ βοηθῶν.

12. Ἐμβλέπων εἰς ἀντίληψιν ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἦν· καὶ ἐμνήσθην τοῦ ἐλέους σου, Κύριε, καὶ τῆς ἐργασίας σου τῆς ἀπ' αἰῶνος.

13. Ὅτι ἐξελῇ τοὺς ὑπομένοντάς σε, καὶ σώζεις αὐτοὺς ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν.

14. Καὶ ἀνύψωσα ἐπὶ γῆς ἱκετείαν μου, καὶ ὑπὲρ θανάτου ῥύσεως ἐδεήθην.

15. Ἐπεκαλεσάμην Κύριον πατέρα Κυρίου μου, μή με ἐγκαταλιπεῖν ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ἐν καιρῷ ὑπερηφάνων ἀβοηθησίας.

16. Αἰνέσω τὸ ὄνομά σου ἐνδελεχῶς, καὶ ὑμνήσω ἐν ἐξομολογήσει· καὶ εἰσηκούσθη ἡ δέησίς μου.

17. Ἔσωσας γάρ με ἐξ ἀπωλείας, καὶ ἐξείλου με ἐκ καιροῦ πονηροῦ.

18. Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαι καὶ αἰνέσω σοι, καὶ εὐλογήσω τῷ ὀνόματι Κυρίου.

19. Ἔτι

19. Ἔτι ὢν νεώτερος, πρὶν ἢ πλανηθῆναί με, ἐζήτησα σοφίαν προφανῶς ἐν προσευχῇ μου.

20. Ἔναντι ναοῦ ἠξίουν περὶ αὐτῆς, καὶ ἕως ἐσχάτου ἐκζητήσω αὐτήν.

21. Ἐξ ἄνθους ὡς περκαζούσης σταφυλῆς, εὐφράνθη ἡ καρδία μου ἐν αὐτῇ.

22. Ἐπέβη ὁ ποὺς μου ἐν εὐθύτητι, ἐκ νεότητός μου ἴχνευσα αὐτήν.

23. Ἔκλινα ὀλίγον τὸ οὖς μου, καὶ ἐδεξάμην, καὶ πολλὴν εὗρον ἐμαυτῷ παιδείαν.

24. Προκοπὴ ἐγένετό μοι ἐν αὐτῇ, τῷ διδόντι μοι σοφίαν δώσω δύναμιν.

25. Διενοήθην γὰρ τοῦ ποιῆσαι αὐτήν, καὶ ἐζήλωσα τὸ ἀγαθὸν, καὶ οὐ μὴ αἰσχυνθῶ.

26. Διαμεμάχισται ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῇ, καὶ ἐν ποιήσει λιμοῦ διηκριβωσάμην.

27. Τὰς χεῖράς μου ἐξεπέτασα πρὸς ὕψος, καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένθησα.

28. Τὴν ψυχήν μου κατεύθυνα εἰς αὐτήν, καὶ ἐν καθαρισμῷ εὗρον αὐτήν.

29. Καρδίαν ἐκτησάμην μετ' αὐτῆς ἀπ' ἀρχῆς· διὰ τοῦτο οὐ μὴ ἐγκαταλειφθῶ.

30. Καὶ ἡ κοιλία μου ἐταράχθη ἐκζητῆσαι αὐτήν· διὰ τοῦτο ἐκτησάμην ἀγαθὸν κτῆμα.

31. Ἔδωκε Κύριος γλῶσσάν μοι μισθόν μου, καὶ ἐν αὐτῇ αἰνέσω αὐτόν.

32. Ἐγγίσατε πρός με ἀπαίδευτοι, καὶ αὐλίσθητε ἐν οἴκῳ παιδείας.

33. Διότι ὑστερεῖτε [ἢ τί λέγετε] ἐν τούτοις αἱ ψυχαὶ ὑμῶν διψῶσι σφόδρα.

34. Ἤνοιξα τὸ στόμα μου, καὶ ἐλάλησα, κτήσασθε ἑαυτοῖς ἄνευ ἀργυρίου.

35. Τὸν τράχηλον ὑμῶν ὑπόθετε ὑπὸ ζυγὸν, καὶ ἐπιδεξάσθω ἡ ψυχὴ ὑμῶν παιδείαν· ἐγγύς ἐστιν εὑρεῖν αὐτήν.

36. Ἴδετε ἐν ὀφθαλμοῖς ὑμῶν ὅτι ἐκοπίασα, καὶ εὗρον ἐμαυτῷ πολλὴν ἀνάπαυσιν.

37. Μετάσχετε παιδείας ἐν πολλῷ ἀριθμῷ ἀργυρίου, καὶ πολὺν χρυσὸν κτήσασθε ἐν αὐτῇ.

38. Εὐφρανθείη ἡ ψυχὴ ὑμῶν ἐπὶ τῷ ἐλέει αὐτοῦ, καὶ μὴ αἰσχυνθείητε ἐν αἰνέσει αὐτοῦ.

39. Ἐργάζεσθε τὸ ἔργον ὑμῶν πρὸ καιροῦ, καὶ δώσει τὸν μισθὸν ὑμῶν ἐν καιρῷ αὐτοῦ.

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ.

pag. 534.

Αἱ στίχηρεις δύο βίβλοι, ἥτε τοῦ Σολομῶντος, ἡ Πανάρετος λεγομένη, καὶ ἡ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ Σιράχ, ἐκγόνου δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ καὶ τὴν Σοφίαν Ἑβραϊστὶ γράψαντος· ἣν ὁ ἔκγονος αὐτοῦ Ἰησοῦς ἑρμηνεύσας Ἑλληνιστὶ ἔγραψε· καὶ αὗται χρήσιμοι μέν εἰσι καὶ ὠφέλιμοι, ἀλλ' εἰς ἀριθμὸν ῥητῶν οὐκ ἀναφέρονται. * διὸ δὲ [ὅτι] ἐν τῷ Ἀαρὼν ἀνετέθη, † τοῦτ' [ἔστι] ἐν τῇ τῆς διαθήκης κιβωτῷ.

* f. διὸ οὐδὲ † τοῦτ' ἔστιν· nam Ἀρὼν Hebræum est Græce κιβωτός.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ὁ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ,

pag. 122. edit. Veron.

Ἡ δὲ Πανάρετος, τουτέστιν ἡ Σοφία τοῦ Σολομῶντος, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Ἰησοῦ, ἣν ὁ πατὴρ μὲν τοῦ Σιρὰχ ἐξέθετο Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστὶ δὲ ἡρμήνευσεν ὁ τούτου μὲν ἔγγονος Ἰησοῦς, τοῦ δὲ Σιρὰχ υἱός, ἐνάρετοι μὲν καὶ καλοί, ἀλλ' οὐκ ἀριθμοῦνται, οὐδὲ ἔκειντο ἐν τῇ κιβωτῷ.

Caput LI. non exstat in C. A.

2. Σκεπαστὴς καὶ βοηθὸς] Exod. 15. 2.

4. Παρεστηκότων] R. Al. ἀνθεστηκότων Co.

5. Ἐλέους καὶ ὀνόματός] R. ἐλέει καὶ ὀνόμ. Al. Ar. B. uterque. ἐλέους τοῦ ὀνόματός σου Co. κατὰ τὸ πλῆθος ἐλέους σου ἐκ St.

7. Καὶ & οὐ abest à Co.

8. Ἀκαθάρτου καὶ ἐκ λόγου ψευδοῦς βασιλεῖ διαβολῇ] Co. ἀκαθάρτου καὶ λόγου ψεύδους βασιλεῖ διαβολὴ R. διαβολῆς Al. Ar. B. uterque.

9. Ἐκ] Co. ab R. Al. abest.

10. Ἤγγισεν] R. Co. B. alt. ἤγγισεν Al. Ar. B. ¶ Κάτω] R. Al. Ar. B. uterque. κατωτάτου Co. ut Psal. 86. 13. Is est πυθμὴν ᾅδου Prov. 14. 12.

12. Ἐμβλέπων] R. Al. Ar. B. uterque. ἐνέβλεπον Co. ¶ Ἐργασίας σου τῆς ἀπ' αἰῶνος] R. Al. ἐργασίας ταύτης ἀπ' αἰῶνος Co.

13. Ἐξαιρῇ] R. Al. ἐξαιρῇ Co. ¶ Ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν] Co. ἐκ χειρὸς ἐθνῶν R. Al.

14. Ἐπὶ γῆς] R. Al. ἀπὸ γῆς St. ἀπὸ ὀργῆς Co. ¶ Ἱκετείαν] R. Al. Co. ἱκεσίαν Ar. B. uterque: ubi aut ἱκεσίαν legendum, aut ι librarii culpâ est omissum. διφθόγγως enim passim legitur ἱκετεία 2 Mach. 8 29. κοινὴν ἱκετείαν ποιησάμενοι. Plato Sympos. ἱκετείας καὶ αὐλισθῆσις ἐν τῷ λέσχῃ ποιούμενοι. Philo lib. 1 De Mose, ἐφ' ἱκετείας καὶ λιτὰς τραπομένους ἐλπίζειν τὴν ἐκ Θεοῦ βοήθειαν. Joseph. lib. 5. Orig. cap. 9. εἰς ἱκετείας ἐτράποντο τοῦ Θεοῦ. Synes. ep. 58. τοῖς ὑπ' αὐτοῦ παρανομουμένοις τῆς ἀσύλου τραπέζης ἀποκλείων τὴν ἱκετείαν.

15. Καὶ ἐπικαλεσάμην] Co. ¶ Κυρίου μου] Filium Dei intelligit, ut Gen. 19. 24. Psal. 2. 7. & 110. 1. Prov. 30. 4. (in quem locum consule epist. D. Aug. 49. ad Deograt.) Dan. 9. 17. ¶ Ὑπερηφάνων] R. Co. ὑπερηφανιῶν Al. ¶ Ἐν καιρῷ ἀβοηθησίας] Idem quod Psal. 88. 4. & Sap. 12. 6. Ἀβοήθητον.

16. Ὑμνήσω σε ἐν] Co. à R. Al. Pron. σε abest.

17. Μοι] R. Al. ἡμᾶς Co.

18. Σοι] R. σε Co. Al. ¶ Τῷ ὀνόματί Κυρίου] R. Al. τὸ ὄνομά σου, Κύριε Co.

19. Πλανηθῆναι] N. D.

20. Ἐσχάτου] Co. ἐσχάτων R. Al.

21. Ἐξ ἄνθους] R. Co. Ἐξάνθει Al. ¶ Pro ὡς M. legit ἕως, ut sit hic sensus, *Quemadmodum indè à flore vitis ad uvas usque lætitiâ afficimur, ità mihi evenit in Sapientiâ acquirendâ studio.* ¶ Περκαζούσης σταφυλῆς] Περκάζω & περκάω dicunt, sed illud frequentius. Amos. 9. 13. καὶ περκάσει ἡ σταφυλὴ ἐν τῷ σπόρῳ. Aristæn. ep. 3. Βοτρύων οἱ μὲν ὀργῶσιν, οἱ δὲ περκάζουσιν· οἱ δὲ ὄμφακες, οἱ δὲ οἰνάνθαι δοκοῦσιν. Theodoret. l. 1 De Providentia, Περκάζουσι δὲ σταφυλαί, βρίθουσι δὲ ἐλαῖαι τῷ καρπῷ τρεφομένῳ.

22. Ἴχνευσα] R. Al. ἴχνευον Co.

24. Δύναμιν] Co. δόξαν R. Al.

25. Ζηλῶσαι] Co. ἐζήλωσα R. Al.

26. Ποιήσει λιμοῦ διηκρ.] Co. ποιήσει μου διηκριβ. R. Al. ποιήσει νόμου διηκριβωσάμην N. I.

27. Ἐπένθησα] R. ἐπένθησα Co. B. alt. ἠγνόησα Al. Ar. B. Pro quo legendum ἠγνοήσα quidam sunt arbitrati, i. νοῆσαι ἀπεργασάμην καὶ ἐφώτισα· cùm Vet. Interpres *ignorantias meas illuminavit* [ἠγνοήσα] reddiderit.

29. Καρδίαν ἐκτησάμην] Κτήσασθε γὰρ σοφίαν ἀκαρδίῳ οὐ δυνήσεται, Prov. 17. 16. ¶ Μετ' αὐτῆς] Co. μετ' αὐτῶν R. Al. Ar. B. uterque. In his etiam verba transponuntur, Τὴν ψυχήν μου κατεύθυνα εἰς αὐτήν· καρδίαν ἐκτησάμην μετ' αὐτῶν ἀπ' ἀρχῆς· καὶ ἐν καθαρισμῷ εὗρον αὐτήν· διὰ τοῦτο οὐ μή, &c.

30. Κοιλία] R. Al. καρδία Co. *Venter* tropicè in S. literis pro *Corde* accipitur nonnunquam: ut Joan. 7. 38. Psal. 40. 10. & Hab. 3. 16. Codices eodem quo hîc modo variant. Apud eundem Prophetam paulò pòst pro ὑποκάτωθέν μου ἐταράχθη ἡ ἕξις μου, legitur in MS. Cod. Aug. ἐν ἐμοὶ ἐταράχθη ἡ ἰσχύς μου. ¶ Ἐκζητῆσαι] R. Al. ζητῆσαι Co.

31. Μοι] A Co. abest.

32. Ἐγγίσατε πρός με] R. Al. Exod. 19. 21. ἐγγίσατέ μοι Co. Gen. 33. 3. ¶ Ἐν οἴκῳ παιδείας] Ἐν παιδεύσει

Naz.

Naz. ἐν παιδοβίῳ Bas. p. 25. ellipsi Græcis familiari: neque aliter legerim apud Chrysost. lib. περὶ παρθενίας c. 38.

33. Διότι ὑστερεῖτε] R. Co. ¶ Ἢ τί λέγετε] Co. in R. abest. Διὰ τί ὑστερεῖσθε, καὶ τί λέγετε ἐν τούτοις B. alt. Καὶ ὅτι ὑστερεῖσθε λέγετε ἐν Al. Ar. B.

34. Κτήσασθε ἑαυτοῖς ἄνευ ἀργυρίου] Esa. 55. 1. ἀγοράσατε ἄνευ ἀργυρίου.

35. Ὑπόθετε] Εἰσαγάγετε Jer. 27. 12.

36. Ὅτι ἐκοπίασα] Co. ὅτι ὀλίγον ἐκοπίασα R. Al. St.

37. Μετάσχετε παιδείας] R. Co. παιδείαν Al. Ar. B. sed in his μετάσχε vitiosum.

38. Ἐπὶ τῷ] Co. ἐν τῷ R. Al.

39. Πρὸ καιροῦ] Scil. τῆς ἀντιμισθίας. καθάπερ αἱ φρόνιμοι τῶν παρθένων ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν πρὸ καιροῦ τῆς ἀφίξεως τοῦ αὐτῶν νυμφίου. οὐδεὶς γὰρ (ὥς φησιν ὁ θεῖος Βασίλειος) μετὰ τὸ λυθῆναι τῆς πανήγυριν πραγματεύεται. Bas. M. p. 160. Matth. 25. 7.

Col. 7334. lin. 43. adde, ¶ Ἰσχύσει σέ] Cyrill. Catech. 6. ποίημα Θεοῦ ἥλιος μέγας μὲν, μικρότατον δὲ πρὸς σύγκρισιν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ. ἐνατένισον πρῶτον ἡλίῳ, καὶ τότε τὸν δεσπότην πολυπραγμόνησον. βαθύτερά σου μὴ ἐξέταζε· ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ.

Pag. 7580. lin. 65. leg. εἰς σημεῖον διαθ. ἀνὰ μέσον

BADVELLUS.

1. Celebrabo te, Domine Rex, &c. ἐξομολογήσομαί σοι Κύριε βασιλεῦ, καὶ αἰνέσω σε Θεὸν τὸν σωτῆρά μου· ἐξομολογοῦμαι τῷ ὀνόματί σου] *Confitebor tibi, Domine Rex, & laudabo te Deum servatorem meum: confitebor nomini tuo.* Alii hæc verba vertunt in tempus præsens, *Celebro te.* Ego malo futurum retinere, quo Autor usus est in duobus primis membris: est enim in his quædam propositio institutæ precationis, sive potiùs gratiarum actionis, quæ ἐξομολόγησις appellatur. Commemorat enim duo summa Dei beneficia, cùm vitæ ex maximis periculis conservatæ, tum sapientiæ sibi datæ.

3. *Et à laqueo linguæ,* &c. καὶ ἐκ παγίδος διαβολῆς γλώσσης, ἀπὸ χειλέων ἐργαζομένων ψεῦδος] *Et à laqueo calumniæ linguæ, à labiis operantium mendacium.* Adversùs hoc linguæ periculum orat David Psal. 120. 2. *Domine, eripe animam meam à labio mendaci, à lingua dolosa.*

4. *Méque pro magnitudine,* &c. καὶ ἐλυτρώσω με κατὰ τὸ πλῆθος ἐλέους σου ἐκ βρυγμῶν ἑτοίμων εἰς βρῶμα] *Et redemisti me secundùm multitudinem misericordiæ tuæ à frementibus paratis ad escam.* Similitudo sumpta à sævitia rabiéque bestiarum voracium ad prædam frementium, quâ significatur hominum infestorum immanitas.

6. *A suffocatione ignis,* &c. ἀπὸ πνιγμοῦ πυρὸς κυκλόθεν, ἐκ μέσου πυρὸς οὗ οὐκ ἐξέκαυσα] *A suffocatione ignis in circuitu, è medio ignis quo non sum combustus.* Significat se conservatum fuisse à conflagratione ignis ad ejus supplicium atque interitum constructi: sicut fuerunt tres adolescentes Danielis socii. Sunt autem hæc beneficia vitæ servatæ & è maximis periculis ereptæ, quæ grato ac pio animo commemorantur.

7. *A falsa apud Regem criminatione* καὶ ἐκ λόγου ψευδοῦς βασιλεῖ] *Et à falso sermone Regi.* Hic videtur deesse præpositio, παρὰ βασιλεῖ *apud Regem,* ut significet aliquid falsò de se ad Regem delatum esse, séque crimine eo liberatum. Huic enim calumniæ invidiæque sunt opportuni viri boni Deúmque timentes, qui in aulis Principum versantur. Verbum autem *redemisti* suprà positum, in his omnibus est repetendum.

11. *Et hujus consuetudinis,* &c. καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἀπ' αἰῶνος] *Et operationis hujus à seculo.* Alii vertunt, *& eorum quæ ab avo condito gessisses:* sed non satis reddunt vim verbi Græci. Significat enim perpetuam Dei consuetudinem propriúmque ejus opus, liberare periculis eos qui ipsum in afflictionibus invocant atque exspectant. Rationem statim subjungit, *Quoniam tu liberas eos qui te exspectant, atque è manibus gentium vindicas:* vel, *è manibus inimicorum:* nam utrumque legitur.

13. *Ergò è terra sustuli precationem,* &c. καὶ ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς [Legitur & ἀπὸ ὀργῆς *ab ira*] ἱκετείαν μου, καὶ ὑπὲρ θανάτου ῥύσεως ἐδεήθην] *Et exaltavi à terra supplicationem meam, ac pro mortis liberatione oravi.* Cùm dicit *à terra extulisse supplicationem*, significat humilitatem suam & afflictionem; quasi abjectus humi fuerit. Hoc enim sancti sæpe testantur, se terræ pulveriq; adhæsisse: in quo vis fidei atque orationis demonstratur quæ ad cœlum & ad Deum attollitur.

14. *Dominum invocavi Domini mei Patrem* καὶ ἐπεκαλεσάμην Κύριον πατέρα Κυρίου μου] *Et invocavi Dominum Patrem Domini mei.* Mihi dubium non videtur quin intelligat Patrem Domini nostri Jesu Christi Redemptoris ac Mediatoris, qui & ab aliis piis eo tempore exspectabatur. Sic Daniel cùm orat Deum pro suis & populi peccatis, addit *propter Dominum*, per quem nostræ preces exaudiuntur. ¶ *Cum essem omni superborum,* &c. ἐν καιρῷ ὑπερηφάνων ἀβοηθησίας] *In tempore superborum destitutionis,* i. cùm omni auxilio superborum destitutus ac desertus essem.

15. *Et eum gratiarum,* &c. καὶ ὑμνήσω ἐν ἐξομολογήσει] *Et collaudabo in confessione. Confessio* apud Hebræos accipitur pro *laudatione* ac *celebratione nominis Dei,* in qua testificatio accepti beneficii gratáque memoria inest.

17. *Propterea gratias tibi,* &c. διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι, καὶ αἰνέσω σε, καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου, Κύριε] *Propterea confitebor tibi, & laudabo te, & benedicam nomen tuum, Domine.* Verbum εὐλογεῖν in Scriptura accipitur sæpe pro *laudare* atque *prædicare.*

18. *Juvenis adhuc antequam peregrinarer* ἔτι ὢν νεώτερος πρὶν ἢ πλανηθῆναί με] *Adhuc exsistens juvenis, priusquam ego errarem.* Verbum πλανᾶσθαι significat tum *errare* ac *peccare*, idem quod ἁμαρτάνειν, tum etiam *vagari terrásque orbis peragrare*, in qua significatione habet aliquando accusativum; ut Plato dixit πλανηθῆναι πολλοὺς τόπους, *multa loca obire & lustrare:* & suprà aliquoties in hoc significatu hic Autor usus est: itaque mihi placet ut hoc quoque loco ità accipiatur. Commemorat autem alterum beneficii genus, in quo sapientiam sibi à Deo tributam testatur; cæterósque ad eam summo studio quærendam suo exemplo adhortatur.

19. *Et usque ad extremum,* &c. καὶ ἕως ἐσχάτων ἐκζητήσω αὐτήν, ἐξ ἄνθους ὡς περκαζούσης σταφυλῆς] *Et usque ad extremum exquiram eam, ex flore maturescentis uvæ.* Lectio est obscura & dubia: nam similitudo *Uvæ maturescentis* ità distinguitur in omnibus codicibus ut sit incertum an ad præcedentia referri debeat, sicut nos retulimus, an ad ea quæ statim sequuntur, *Cor meum in ea lætatum est:* q. d. *Ex flore ejus quasi uvæ ad maturitatem accedentis lætitiam percepi.* Locus mihi videtur esse depravatus.

21. *Aurem meam admovi,* &c. ἔκλινα τὸ οὖς μου ὀλίγον, καὶ ἐδεξάμην] *Inclinavi aurem meam parùm, & suscepi:* aut, *amplexus sum.* Sub. *Sapientiam.* Dixit de suis precibus in quibus sapientiam à Deo petiit, nunc suum studium discendi φιλομάθειαν que ostendit. Est enim etiam adhibenda diligens & studiosa auscultatio.

22. *Cùm itaque progressum,* &c. προκοπὴ ἐγένετό μοι ἐν αὐτῇ, τῷ διδόντι μοι σοφίαν δώσω δόξαν] Legitur & δύναμιν *potentiam. Profectus factus est mihi in ea, danti mihi sapientiam dabo gloriam.* Piè recognoscit profectum progressúmque studii sui, laudem ejus Deo tribuens.

24. *Decrevi enim eam præstare,* &c. διενοήθην γὰρ τοῦ ποιῆσαι αὐτήν, καὶ ἐζήλωσα τὸ ἀγαθόν, καὶ οὐ μὴ αἰσχυνθῶ] *Cogitavi enim facere eam, & æmulari bonum, & non confundar.* Hæc est vera ratio sapientiæ comparandæ, institutio ac consuetudo vitæ ad ejus præcepta & monita conformatæ, cùm ipsa vita doctrinæ respondet.

25. *Animus meus secum,* &c. διαμεμάχηται ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῇ, καὶ ἐν ποιήσει μου [Legitur & λιμοῦ, *famis*] διηκριβωσάμην] *Colluctata est anima mea in ipsa,* [i. secum ipsa] *& in actione mea diligenter exquisivi.* Idem dicit quod David Psal. 119. 59. *Reputavi vias meas, & reduxi pedes meos ad testimonia tua.* Nam quamdiu homines putabunt se rectè incedere sine verbo Dei, nihil aliud possunt quàm errare.

27. Atqui

27. *Atque in purificatione*, &c. καὶ ἐν καθαρισμῷ εὗρον αὐτὴν] *Et in purificatione inveni eam.* Hæc vera est ratio sapientiæ percipiendæ, animi expurgatio, morum vitæque emendatio ac correctio juxta doctrinam legis Divinæ, quemadmodum est Psal. 119. 9. *Quomodo puram efficiet adolescens viam suam? In custodiendo* eam *juxta verbum tuum.* Hæc purificatio conjuncta est cum mortificatione cupiditatum carnis.

29. *Viscera mea sunt*, &c. καὶ ἡ κοιλία μου ἐταράχθη ἐκζητῆσαι αὐτήν] *Et venter meus commotus est ut eam quærerem.* Quædam exemplaria habent καρδία, *cor permotum est.* Sed nomen *ventris* mihi non displicet, ut significet interiora viscera studio sapientiæ commota fuisse. Significat enim ardentissimam cupiditatem.

31. *Accedite ad me, ô imperiti*, ἐγγίσατε μοι, ἀπαίδευτοι] *Appropinquate mihi*, [aut, πρός με *ad me*] *imperiti*: sive, *indocti.* Proposito suo exemplo, nunc instituit exhortationem ad studium sapientiæ.

35. *Vestris videte oculis*, &c. ἴδετε ἐν ὀφθαλμοῖς ὑμῶν ὅτι ὀλίγον ἐκοπίασα] *Videte in oculis vestris quòd parùm laboravi.* Quædam exemplaria non legunt *parùm*; sed mihi non displicet si legatur, ut sit quædam antithesis ei quod statim subjungitur, *& multam mihi requiem inveni*: ut significet se magis Dei beneficio quàm proprio studio laboréque sapientiam consecutum.

38. *Agite maturè opus vestrum*, &c. ἐργάζεσθε τὸ ἔργον ὑμῶν πρὸ καιροῦ, καὶ δώσει τὸν μισθὸν ὑμῶν ἐν καιρῷ αὐτοῦ] *Operamini opus vestrum ante tempus, & dabit mercedem vestram in suo tempore.* Quidam ità reddunt primum membrum, *Ante amissam occasionem fungimini officio vestro*: sed mihi congruentior videtur ea versio quam secutus sum, ut maturitatem opportunitatémque studii suscipiendi significet, quam merces sua à Deo proposita & promissa consequatur. Duo enim sunt constituenda tempora, unum sapientiæ cognoscendæ ac percipiendæ, in quo studium atque labor adhibetur; alterum posterius, in quo fructus laboris sequitur, à Deóque tributus suavissimè percipitur. Itaque Autor habens rationem temporis posterioris, dicit *ante tempus officium studiúmque præstandum, ut in tempore fructum promissum percipiamus.*

CASTELLIO.

11. *Dominum Domini mei patrem invocans*] Messiæ, quem *Dominum suum* vocat, ut David Psal. 110. & Daniel 9.

30. *Comparate magnâ argenti copiâ doctrinam, & per eam multum auri quæretis*] Multò plus proderit quàm quanti constiterit.

32. *Fungimini officio vestro ante tempus*] Sc. mercedis.

DRUSIUS.

Caput istud totum in MS. exemplari desideratur.

4. *Coram adstantibus*] Magis placet diversa lectio ἐναντι τῶν ἀνθεστηκότων, quæ reperitur in C. utroque Camerarii & Bibliis Roberti. Tamen editio L. V. *in conspectu astantium*, i. παρεστηκότων. Quod ità vulgavimus ex A. B. R. Priorem scripturam interpretatur Camerarius, *coram resistentibus*: malim *contra resistentes.* Nam ἐναντι *contra*, i. נגד. Sic alibi in hoc libro ἐναντι πολεμίου, *contra hostem.*

5. *Misericordiæ & nominis tui*] Magis placet lectio quæ habet κατὰ τὸ πλῆθος ἐλέους τοῦ ὀνόματός σου quam Int. V. expressit. Sed libri hìc valde variant. Nam in A. B. ἐλέους καὶ ὀνόματος. Biblia Roberti κατὰ τὸ πλῆθος ἐλέους σου, *secundùm multitudinem misericordiæ tuæ.* Ed. R. ἐλέους καὶ ὀνόματος. Videndum an alibi reperiatur *secundùm multitudinem nominis tui*: nam hæc locutio nova in auribus meis. Cæteri libri, τοῦ ἐλέους τοῦ ὀνόματός σου, i. *misericordiæ nominis tui.* Quod idem cum illo *misericordiæ tuæ.* Nam, ut Ebræi dicunt, שמו הוא והוא שמו, *nomen suum est ipse, & ipse est nomen suum*, sive *quod nominatur.* ¶ *Ad vorandum*] Εἰς βρῶμα, *ad escam.* Nomen pro infinito. Aut βρῶμα ipsa *actio vorandi, voratio.* Quod Camerario magis placuit.

7. *Ignis circà*] Ut *hostes circà.* Vult dicere, *ignis circumjecti ac circumfusi*, sive *quo undique cingor & uror.* Proverbiale periculi. ¶ *Ubi non exarsi*] Οὗ οὐκ ἐξέκαυσα, *ubi non sum combustus.* Sic vulgò interpretatur. Probarem si esset ἐξεκαύθην. Quid si ὃν οὐκ ἐξέκαυσα *quem non accendi?* Nam ἐκκαίω *accendo.* In nonnullis codd. est ἐκ μέσου πυρὸς οὐκ ἐξέκαυσα, quod reddunt *è medio ignis non sum inflammatus.* L. V. *in medio ignis non sum æstuatus.* Nam καῦμα *æstus.*

8. *E profundo ventre inferni*] Ut Jon. 2. 2. *è ventre inferni*, מבטן שאול. Sic loquendo significant maxima & gravissima pericula. Alibi legitur ἐκ βάθους κοιλίας tantùm: quod minùs probo. ¶ *Sermone mendacii*] i. Mendacio. In quibusdam libris ἐκ λόγου ψευδοῦς.

9. *Regi calumnia ex lingua iniqua*] Βασιλεῖ διαβολῆς γλώσσης ἀδίκου. Sic libri ad E. C. impressi: à quibus nihil differt Romanum, nisi quòd ab eo exsulat ἐκ præpositio: cui idcirco asteriscum præfiximus. In cæteris est βασιλεῖ διαβολῇ γλώσσης ἀδίκου. Locus, meo judicio, depravatus. Camerarius annotat hæc σόλοικα esse, & explicari posse figurâ quam *Appositionem* vocant, ut sensus sit, *Eripuisti me de sermone mendacii, quæ est calumnia coram Rege*: i. *cùm falsum crimen apud Regem sustinerem.* In Notis Vatabli, *Hìc videtur deesse præpositio*, παρὰ βασιλεῖ apud regem: *ut significet aliquid falsò de se ad Regem delatum esse, sique crimine eo liberatum.* Int. V. *à Rege iniquo & à lingua injusta*, ἀπὸ βασιλέως ἀνόμου καὶ γλώσσης ἀδίκου.

10. *Appropinquaverat*] V. Int. legit ᾔνεσεν, quod vertit *laudavit*: & rectè id quidem: sed verior lectio quæ in aliis libris Græcis ἤγγισεν *appropinquavit.* Quanquam in editis ab Aldo & in nonnullis Germanicis ᾔνεσεν legitur. ¶ *Erat propinqua inferno imo*] Ἦν σύνεγγυς ᾅδου κάτω, *erat prope Orcum infrà*, i. inferiorem aut infimum. Nam plures Orci partes. Licet etiam vertere *erat propinqua sepulcro infrà.* Siquidem ᾅδης *sepulcrum*, i. שאול. *Sepulcrum infrà* est ipse Infernus. Sed in hoc loco figuratè sumitur pro *extremis periculis.* Cæterùm in nonnullis libris habetur ἐγγὺς ᾅδου κατωτάτου propè *infernum infimum.* שאול מטה Prov. 15. 24. quod reddunt *sepulcrum infrà*: & est similis locutio apud Comicum, *in navi super*, pro *in superiore parte navis.*

12. *Intuebar*] Ἐνέβλεπον. In A. B. R. ἐμβλέπων, & apud Int. nostrum *respiciens eum.* ¶ *Operationem tuam quæ ab æterno*] Libri quidam, τῆς ἐργασίας ταύτης ἀπ' αἰῶνος, *operationem hanc ab æterno.*

13. *Quoniam eripis exspectantes te*] In quibusdam libris est, ὅτι ἐξαιρῇ τοὺς ὑπομένοντας, absque pronomine. Quod tamen legit Interp. Vet. referens *sustinentes te.* Patienter. Nam ὑπομονὴ *patientia*, vel potiùs *exspectatio cum patientia*, cùm in adversis constituti patienter toleramus ea, spe præmiorum. ¶ *E manu gentium*] Sic legit etiam Vulg. Interp. Alibi est ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν, *è manu hostium.*

14. *Supra terram*] Ἐπὶ γῆς *in terra.* Hæc est scriptura codicum A. B. R. In aliis est partim ἀπὸ ὀργῆς *ab ira*, partim ἐπὶ ὀργῆς, i. *ira tempore*, vel *contra iram.* Est etiam ubi reperiatur ἀπὸ γῆς *à terra*, videlicet in Bibliis R. Stephani. Quomodo & Jansenius citat. ¶ *Supplicationem meam*] Alibi ἱκετίαν μου. V. Int. legit, ut videtur, οἰκετίαν sive οἰκετείαν μου, quod reddit *habitationem meam.*

15. *Et invocavi*] Καὶ adjectum ex C. Nam abest ab A. B. R. etiam à L. V. ¶ *Domini mei*] Christi, ut apud Davidem, *Dixit Dominus Domino meo.* Locus est Psal. 110. 1. ¶ *In diebus afflictionis*] Alibi ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως *in die afflictionis.* Editio Lat. V. *in die tribulationis meæ*, ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου. ¶ *Tempore quo superbi dominantur*] Ἐν καιρῷ ὑπερηφάνων, *tempore superborum*, i. quo superbi cum imperio erant & rerum potiebantur. Alii construunt ἐν καιρῷ ἀβοηθησίας ὑπερηφάνων, *quo tempore destituebar auxilio superborum.* Hoc minùs probo. Est etiam ubi legatur ὑπερηφανιῶν, i. *superbiarum*, videlicet in A. & B. ¶ *Deficiente auxilio*] Estne ἀσυνδετον; ut sit ἐν καιρῷ ὑπερηφάνων καὶ ἀβοηθησίας, *& in tempore quo auxilio destituebar.*

16. Hymnum

16. *Hymnum tibi dicam*] Adjecimus pronomen ex C. quod etiam in B. legitur. Sed abest in A. & R. Vetus editio, *collaudabo illud in confessione*, ὑμνήσω αὐτὸ, &c.

17. *Servasti enim me*] In quibusdam libris ἔσωσας γὰρ ἡμᾶς, *servasti nos*. L. V. *liberasti me*.

18. *Laudem dicam tibi*] In textu est αἰνέσω σε *laudabo te*: sed in margine ex ed. Rom. αἰνέσω σοι *laudem dicam tibi*, nempe quia sic Ebræi etiam loquuntur אהלל לך. ¶ *Benedicam nomini Domini*] Τῷ ὀνόματι habent A. B. R. quos secutus sum. Noster videtur legisse τὸ ὄνομα· nam vertit, *& benedicam nomen Domini*. In aliis libris est καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σε, Κύριε, *& benedicam nomen tuum, Domine*.

13. *Priusquam oberrarem*] Sic Int. V. *Oberrat* autem & qui in errorem labitur, & qui vagatur per orbem peregrinando. Suprà 34. 9. ἀνὴρ πεπλανημένος ἔγνω πολλά. Vide Notas meas ad illum locum. Sanè peregrinatio sapientiam conciliat: quam hic dicit *se à Deo precibus postulasse antequam peregrinando circumerraret & peragraret loca externa*. Aut sensus est, *priusquam in errorem laberer & peccatis involverer*. Cæterùm in editione Camerarii priore, quam Oporinus impressit, notata diversa lectio, πρὶν ἢ παλαιωθῆναι, quæ sonat ut si dicas *antequam veterascerem*, i. senescerem. Nam παλαιὸς *senex*, & παλαιοὶ γέροντες *veteres senes*. Atque hinc παλαιοῦμαι *veterasco, senesco*. ¶ *Apertè*] *Palàm, manifestò*.

20. *Ante templum*] In Lat. V. *ante tempus*. Nisi mendum est, legit πρὸ καιροῦ· quæ lectio mihi non displicet. ¶ *Ad extrema usque*] Libri nonnulli ἕως ἐσχάτων, *ad extremum usque*. Priorem lectionem secutus est Int. noster, qui vertit *usque in novissimis*.

21. *Tanquam de flore maturescentis uva lætatum est*] Sic utrumque Camerarii. In aliis punctum ponitur post σταφυλῆς *uva*: unde suspicio de mendo, quam auget Aldi editio in qua Ἐξάνθει, unicâ dictione. Sed magis priscus Int. referens. *& florebit tanquam præcox uva*: ut videatur mihi legisse, καὶ ἐξανθήσει ὡς πρωκάζουσα σταφυλή. Quæ tamen verba magis sonant, *Efflorescet ut uva quæ post florem incipit maturescere*. Sed utro modo vertas, pendet semper sententia, quæ imperfecta planè est in hac distinctione.

22. *Investigavi*] Ἰχνίευσα. Sic edidi ex A. B. R. In aliis est ἴχνευον.

23. *Et admisi*] Καὶ ἐδεξάμην *& accepi*, i. didici. *Capere* est Discere, ut contrà *dare*, Docere. Vide Observ. meas.

24. *Dabo gloriam*] Δώσω δόξαν. Hæc est lectio librorum A. B. R. Quam expressit Vet. Interp. Exstat quoque in Bibliis Roberti. In cæteris est δώσω δύναμιν, *dabo potentiam*. Id Ebraicè dicas אתן עז, quod exponunt *firmam & solidam laudem*; ut Psal. 8. *ex ore infantium fundasti robur*: & alibi, *Date Domino gloriam & robur*.

25. *Facere illam*] *Facere sapientiam* dixit ut *Facere veritatem*, quod explicant *facere opus veritatis*. Aut *cogitavi facere eam*, i. non verbis tantùm sed factis profiteri & vitâ exprimere. Nam, ut ait Sapiens quidam Ebræus, *Non sermo est fundamentum, sed opus*. Et omnino Sapientia vita est, non oratio; res, non verba. ¶ *Et æmulatus sum*] Aliquot editiones καὶ ζηλῶσαι τὸ ἀγαθὸν, *Cogitavi*, inquit, *facere illam, & æmulari bonum*. Prior lectio firmari poterit ex L. V.

26. *In effectione mea*] Ἐν ποιήσει μου. Ità scripsi ex A. & B. & ex AA. LL. cùm eadem scriptura exstaret in Bibliis Roberti, & apud Interp. nostrum esset, *Et in faciendo eam confirmatus sum*. Videtur hoc velle, *Exquisitam diligentiam adhibui* ἐν ποιήσει μου *in factis meis*, sive *ad faciendum ea quæ Sapientia præcipit*. Verumenimvero in aliis libris omnibus quibus usus sum legitur ἐν ποιήσει λιμοῦ, *in effectione panis*: quod explicant, cùm fame effectâ ampliùs eam esurirem. Reperitur etiam, teste Camerario, hæc scriptura, ἐν ποιήσει ὅλῃ μου. Quod esset simplicius, inquit, ut hoc diceretur, *In omni facto meo accuratè exquisivi sapientiam*.

27. *In altum*] למרום *in cœlum*. ¶ *Ignorantias ejus*] i. De illa. Circa Sapientiam multæ *ignorationes*: quas cùm *considerarem*, inquit, *expandi manum meam in sublime*. Quod est precantium & obstupentium præ admiratione. ¶ *Consideravi*] Ἐπένθησα. Sic editiones ad Ex. Compl. unà cum Roberti, & ea quæ Basileæ in octavo prodiit. In Aldina sive Veneta ἀπενόησα. In Rom. ἐπένθησα, i. *luxi*. In L. V. *in sapientia ejus luxit anima mea, & ignorantias meas illuminavit*.

28. *Per puritatem*] *Per puritatem* manuum, sive per innocentiam vitæ.

29. *Cor acquisivi*] קניתי לב. Quæ locutio obvia Prov. 15. 32. Nam sine corde nemo potest sapientiam comparare. Prov. 17. 16. *Quorsum hoc, ut pretium sit in manu stulti ad comparandum sapientiam, cùm cor nullum habeat?* ¶ *Cum ipsa*] Alibi μετ' αὐτῶν *cum ipsis*. In quibusdam libris hæc ità collocantur, Τὴν ψυχήν μου κατεύθυνα εἰς αὐτὴν, καρδίαν ἐκτησάμην μετ' αὐτῶν ἀπαρχῆς, καὶ ἐν καθαρισμῷ εὗρον αὐτήν.

30. *Venter meus commotus est*] Ἡ κοιλία μου legit etiam Interp. noster: cujus interpretamentum in nonnullis editionibus ἡ καρδία μου. Nam *venter* pro *corde* ponitur, ut Hab. 3. 16. *commotus est venter meus*: & Psal. 40. 8. ὁ νόμος σε ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Theophylactus Joh. 7. VENTREM, inquit, *Cor nominat tropo Ebraico, sicut David ait*, ET LEGEM TUAM IN MEDIO VENTRIS MEI. Hæc notat ad locum, *Flumina ex ventre ejus fluent*. ¶ *Quærendo*] Malim *exquirendò*. Nam est ἐκζητῆσαι in textu nostro, ut etiam in A. B. R. Quanquam alibi ζητῆσαι reperitur.

31. *Dedit mihi Dominus linguam mercedem meam*] Sic etiam Interp. Vulg. Alibi, *Dedit Dominus linguam mercedem meam*, absque pronomine μοι.

32. *Accedite ad me*] In libris quibusdam est ἐγγίσατέ μοι *accedite mihi*: in quo sermone μοι redundat, ut sæpè aliàs. Aut est μοι pro *ad me*. ¶ *In domo disciplinæ*] Ubi disciplina exercetur quæ sapientiam conciliat. Proinde Salomo Prov. 8. *Audite*, inquit, *disciplinam, & sapite*. Vult dicere, *& sapientes evadetis*. Alicubi legitur *domus sapientiæ*, eodem sensu.

33. *Cur cunctamini? aut quid dicitis ad hæc?*] Hæc alibi aliter habentur. Ed. Rom. Διότι ὑστερεῖτε ἐν τούτοις, quæ edita sine nota Interrogationis, ac versa sonant, *Propterea in his cunctemini: etenim animæ vestræ sitiunt valde*: ut sit ὅτι pro καὶ γάρ. Possunt eadem legi cum Interrogatione, *Quare cunctamini in his?* Complutensis cum utroque Camerarii, necnon Biblia Roberti, Διότι ὑστερεῖτε καὶ τί λέγετε ἐν τούτοις; *Quid cunctamini aut quid dicitis ad hæc?* Aldina, καὶ ὅτι ὑστερεῖσθε λέγετε ἐν τούτοις. Basileensis ea quæ in quarto folium complicat, Διὰ τί ὑστερεῖσθε, καὶ τί λέγετε ἐν τούτοις; L. V. *Quid adhuc retardatis? aut quid dicitis in his?* Hinc satis liquet unde domo sit καὶ τί λέγετε, quod in textu nostro additum sub asterisco.

35. *Propè est ut inveniatis eam*] Ad verb. *propè est invenire illam*. Vult dicere, *facilè inveniri poterit*. *Nam in propinquo est*.

36. *Parùm laboravisse*] Ὀλίγον abest ab editis ad E. C. sed legitur in A. B. R. tum etiam in Bibliis Roberti, Latinâque Vet. & omnino ei respondet in proximo sequenti membro πολλὴν ἀνάπαυσιν. *Ex parvo*, inquit, *labore consecutus sum magnam requiem*.

37. *Participate disciplinam*] Quod in Aldina μετάσχετε παιδείαν, id alibi legitur μετάσχετε παιδείας, & alibi μετάσχετε παιδείαν. Editio Lat. Vet. *Assumite disciplinam*, קחו מוסר.

39. *Ante tempus*] Ante tempus mercedis, i. in hoc seculo, quod est *seculum operis*. Id excipit aliud seculum quod vocatur ab Ebræis Theologis *seculum mercedis*. Hoc significat cùm ait ἐν καιρῷ αὐτοῦ. Nam *suo tempore*, h. e. in altera vita, *Deus unicuique reddet secundùm facta sua*.

Æterne Deus, qui unus es conscius laborum meorū quos in hoc opere sustinui, da mihi præmio bonam valetudinem & otium curis vacuum. Compesce turbones istos, & excita animos Procerum, ut hæc pia studia promovere nostrósque conatus juvare quàm facilè possunt tam libenter velint.

GROTIUS.

1. ORATIO JESU FILII SIRACH] Nepotis scilicet, qui Avi librum edidit. ¶ *Confitebor tibi*] i. *Gratias tibi agam*, אודה. Videtur autem hic Jesus in Ægypto fuisse per delatores in periculum ingens adductus apud Regem Ptolemæum Euergeten.

3. *Et in conspectu adstantium*] Ἔναντι τῶν ἀνθεστηκότων, *contra adversarios.*

4. *A rugientibus*] Ἐκ βρυγμῶν, *à rugitibus.* Id verò est à minis, Prov. 19. 12.

5. *Et de portis tribulationum quæ circumdederunt me*] Gr. *Ex multis quas habui vexationibus.*

6. *A pressura flammæ quæ circumdedit me*] *A flamma suffocante undique.* ¶ *Et in medio ignis non sum æstuatus*] *Ex medio igne quem ego non accenderam*, i. cui periculo caussam non dederam. Sic ἐκκαίειν habuimus suprà 8. 13. & 28. 8, 12, 13.

7. *De altitudine ventris inferi*] Sic & in Græco Sixtino, ἀπὸ βάθους κοιλίας ᾅδου. Respicitur ad verba Jonæ 2. 2. ¶ *Et à verbo mendacii, à Rege iniquo, & à lingua injusta*] Gr. ἐκ λόγου ψεύδους βασιλεῖ, διαβολῇ (lege διαβολῆς) ἐν γλώσσης ἀδίκου, *Ex relatu mendacii ad Regem, id est, ex calumnia* proficiscente *à lingua injusta.*

8. *Laudabit usque ad mortem anima mea Dominum*] Alius sensus in Græcis omnibus, ἤγγισεν ἕως θανάτου ἡ ψυχή μου, *Prope mortem deveneram.*

9. *Appropinquans erat inferno deorsum*] *Orco infimo.* Vide Ephes. 4. 9.

10. *Circumdederunt me undique*] *Circumdederant*, περιέσχον.

11. *Memoratus sum misericordiæ tuæ, Domine, & operationis tuæ, quæ à seculo sunt*] i. Quales olim exercuisti erga Josephum, Davidem, Danielem iniquè oppressos.

12. *Quoniam eruis*] i. Solitus es eruere. ¶ *Sustinentes te*] Patienter exspectantes auxilium tuum. ¶ *Et liberas eos de manibus gentium*] Est quidem in Sixtina ἐθνῶν, sed alii codices satis bene habent ἐχθρῶν, *de manibus inimicorum.*

13. *Exaltasti super terram habitationem meam*] In Græcis plerisque, ἀνύψωσα ἀπὸ ὀργῆς ἱκετείαν μου· in Sixtina verò, ἀνύψωσα ἐπὶ γῆς ἱκετείαν μου, unde media lectio vera exsurgit, ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου, *Ex terra extuli supplicationem meam*, i. in terram prostratus. ¶ *Et pro morte defluente deprecatus sum*] Ῥύσιν sumpsit pro *fluxu*, cùm *liberationem* significet. *Precatus sum pro liberatione consequenda à morte*, i. à summo mortis periculo.

14. *Invocavi Dominum patrem Domini mei*] Christiani illud Κυρίου hîc addidere. Jesum scripsisse crede, καὶ ἐπεκαλεσάμην Κύριον πατέρα μου, *Invocavi Deum Patrem meum.* ¶ *Et in tempore superborum sine adjutorio*] *In tempore superborum, cùm nullum mihi esset auxilium. Tempus superborum* dicitur quo superbi plurimum habebant auctoritatis & potentiæ.

15. *Et exaudita est oratio mea*] *Et* hîc valet *quia.*

18. *Cum adhuc junior essem, priusquam oberrarem*] i. *Priusquam peregrinarer.* Vide Præfationem. Sic πλανᾶσθαι sumitur & suprà 29. 21. & 34. 10. ¶ *Palàm*] Apertâ voce, non mussitando. Nam *sunt*, ut ait Plinius, *& vota quæ non palàm concipiuntur.*

Formam optat modico pueris, majore puellis
Murmure, cùm Veneris fanum videt anxia mater.

19, 20. *Ante Templum postulabam pro illa*] In area Templi, ubi locus erat Israelitarum qui Sacerdotes non erant. ¶ *Usque in novissimis*] *Ad extremum usque*, vitæ scilicet. ¶ *Et effloruit tanquam præcox uva, lætatum est cor meum in ea*] Est in hoc Græco trajectio, ἐξ ἄνθους ὡς περκαζούσης σταφυλῆς, εὐφράνθη ἡ καρδία μου ἐν αὐτῇ, pro ὡς ἐξ ἄνθους, *Cor meum ob eam lætatum est, sicut lætari solet aliquis ob florem uvæ benè maturæ*, i. ob vinum, qui *flos Liberi patris* Latinis. *Flos uvæ bene maturæ*, i. vinum optimum, ab omphacite plurimùm distans. ¶ *Ambulavit pes meus iter rectum, à juventute mea investigabam illam*] *Illud*, nempe *iter rectum*, in Græco est αὐτήν, quia refertur ad σοφίαν. Subauditur *quia. Ideo rectum iter institi quia à juventute quæsivi sapientiam.*

21, 22. *Inclinavi modicè aurem meam, & excepi illam: multam inveni in me ipso sapientiam*] *Aurem præbui parumper ut discerem, & brevi multam in me eruditionem deprehendi.* ¶ *Et multùm profeci in ea*] Προκοπὴ quidem Græcis Philosophis *profectum in sapientia* significat: qua de re egregius est Plutarchi libellus: sed hîc rectius erit intelligere *bonos successus ex sapientia perceptos.* Sic προκοπὴν pro *felice eventu* sumpsit scriptor 1 Maccabæorum 8. 8. quem etiam Latinè *processum* dixere Suetonius & Seneca.

23. *Danti mihi sapientiam*] *Ei qui mihi dedit sapientiã.* ¶ *Dabo gloriam*] Bene δώσω δόξαν *gloriam* vertit. Est μετωνυμία frequens.

24. *Consiliatus sum enim ut facerem illam, zelatus sum bonum*] In Sixtino, Διενοήθην γὰρ τοῦ ποιῆσαι αὐτήν, καὶ ἐζήλωσα τὸ ἀγαθόν, *Constitui enim eam* (sapientiam) *exercere factis*, (non nudo cogitatu aut sermone) *honestique studio ductus sum* semper. ¶ *Et non confundar*] *Ideò meæ vitæ me non pudet.*

25. *Colluctata est anima mea in illa*] Nulli operæ peperci, ut omnes difficultates quæ in via sunt sapientiæ superarem. ¶ *Et in faciendo eam confirmatus sum*] In Sixtino est, καὶ ἐν ποιήσει λιμοῦ διηκριβωσάμην. Et annotatur alios libros habere, καὶ ἐν ποιήσει μου. Media lectio vera, καὶ ἐν ποιήσει μου διηκριβωσάμην, *ad actus meos attentus fui.* Nihil egi temere: ποίησις pro מעשה, frequens Hellenistis, ut Exod. 28. 8. & 32. 34. & 39. 4. 2 Reg. 16. 10. Psal. 19. 1. Ezech. 43. 18. Dan. 9. 14.

26. *Manus meas in altum extendi*] Deum deprecans. ¶ *Et insipientiam ejus luxi*] Rectè legit, καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένθησα· pro quo in quibusdam libris malè ἐπένθησα· *doluì de ejus erroribus anteactis. Ejus*, nempe animæ meæ, de qua sermo præcesserat.

27. *Et in agnitione inveni eam*] *In puritate vitæ inveni eam.* Nam

Παχεῖα γαστὴρ λεπτὸν οὐ τίκτει νόον.

Hoc membrum est & in Sixtino, sed trajectum.

28. *Possedi cum ipsa cor ab initio: propter hoc non derelinquar*] *Pridem animus meus ei fuit conjunctissimus. Ideo* ab ea *non deserar.* Sicut ab amico amicus non deseritur.

29. *Venter meus conturbatus est quærendo illam*] Sic in Sixtino, Καὶ ἡ κοιλία μου ἐταράχθη ἐκζητῆσαι αὐτήν, summo animi affectu eam quæsivi. מעה, quod κοιλίαν plerumque vertunt Hellenistæ, sæpe *viscera* significat, & per *viscera* etiam *affectus* quosvis. Psal. 40. 10. Cant. 5. 5. Esa. 16. 11. Jer. 4. 19. Thren. 1. 20. & 2. 11. ¶ *Propterea bonam possidebo possessionem*] Gr. *possedi*: rectè.

Σοφία δὲ πλοῦτος κτῆμα τιμιώτερον.

30. *Dedit mihi Dominus linguam mercedem meam*] Deus mihi eloquentiam dedit, præmium studiorum meorum. ¶ *Et in ipsa laudabo eum*] Ideo eâ utar ad ipsius laudes.

31. *Et congregate vos in domum Disciplinæ*] *Hospitium sumite in domo Disciplinæ.* Respondet αὐλίζειν לין Hebræo.

32. *Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ vestræ sitiunt vehementer*] Illa, *quid dicitis in his?* ἢ τί λέγετε ἐν τούτοις; non sunt in Sixtina, & sine eis sensus bene cohæret. *Quid adhuc moramini, cùm vehementer sitiant animæ vestræ?* i. planè opus habeant bonâ institutione.

33. *Aperui os meum, & locutus sum*] *Apertè proloquor.* ¶ *Comparate vobis sine argento*] Id scilicet cujus maximè egetis, ut jam dixit. Sumptum ex Esa. 55. 2. Sapientes Hebræi non paciscebantur mercedem.

34. *Et collum vestrum subjicite jugo*] Dictatis Sapientiæ. ¶ *In proximo est enim invenire eam*] Vide suprà 21. & Deut. 30. 14. Adde sequentia quæ hoc dictum explanant.

35. *Videte oculis vestris*] Me respicite. ¶ *Quia modicum*

dicium laboravi] In juventute diligens ad studia fui. ¶ *Et inveni mihi multam requiem*] Vitam non inopem. Medicus fuit, ut credo, & hic & majores ejus.

36. *Assumite disciplinam in multo numero argenti*] i. *cum multo numero argenti*. Scire per se suave est hominibus; quantò magis si & divitias adferat? ¶ *Et copiosum aurum possidete in ea*] *Per eam acquirite*, κλᾶσθε.

37. *Laetetur anima vestra in misericordia ejus*] In beneficiis quæ per ipsam Disciplinam conferuntur. Ità enim חסד usurpant Hebræi, quod Græci ἔλεος transferunt. Legit ἐν τῷ ἐλέει αὐτῆς, non αὐτοῦ. ¶ *Et non confundemini in laude ipsius*] Nunquam vos pudebit eam magni fecisse.

38. *Operamini opus vestrum ante tempus*] Ante senectutem, quæ multis auxiliis indiget. Vide Prov. 6. 6. ¶ *Et dabit vobis*] Disciplina in qua laboraveritis. ¶ *Mercedem vestram in tempore suo*] Cùm maximè opus habebitis.

ANNOTATA ad Librum BARUCH, & Epistolam quæ dicitur JEREMIÆ.

CAP. I.

BADVELLUS.

1. **E***T hi sunt sermones*] Ἐπιγραφὴ sive inscriptio hujus libri, in qua & Autoris nomen & temporis notatio continetur: utrumque frequens in reliquis Prophetis, valet tum ad commendationem, tum ad docilitatem. ¶ *Quem Baruch* οὓς ἔγραψε Βαρούχ] *Quos scripsit Baruch*: ità enim legitur in omnibus Græcis codd. quos legerim: referunt enim articulum ad *sermones*, non ad *librum*, ad quem si tu vis referre, legendum erit ὃ in singulari numero: sed ad sensum non magni refert quocunque modo legas.

3. *Audiente Jechonia* ἐν ὠσὶν Ἰεχονίου] *In auribus Jechoniæ*: quæ phrasis etiam retinetur in his quæ sequuntur. Significat autem librum publicè recitatum fuisse in maxima frequentia totius populi tum Babylone exsulantis. Sed *Regis* nomen quidam referunt ad *Jechoniam*, non ad patrem ejus *Joacim*: utrumque est genitivi casûs apud Græcos, ut cum utroque *Regis* nomen possit conjungi. Mihi placet ut cum propinquiore conjungatur.

4. *Ab infimo*, &c. ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου] *A parvo usque ad magnum*: quâ locutione comprehendit omnes homines cujuscunq; fortunæ & ætatis. Nam & Joel Propheta, 2. 16. pueros infantésque in Templum ad faciendum luctum afferri jubet.

5. *Et preces adhibebant*, &c. καὶ ηὔχοντο εὐχὰς ἐναντίον Κυρίου] *Et orabant preces coram Domino*, sive *precabantur preces*. Locutio est Græca, ut *gaudium gaudere*. Significat autem eos fudisse suas molestias & miserias in sinum Domini, eúmque orasse atque obsecrasse.

6. *Conferebant*, &c. καὶ συνήγαγον ἀργύριον, καθὰ ἑκάστου ἐδύνατο ἡ χείρ] *Et colligebant argentum, prout uniuscujusque poterat manus*. Quoniam Manus administra est pecuniæ erogandæ aut conferendæ, ejus nomine μετωνυμικῶς *facultatem* significat, quâ unâ omnis benefaciendi aut contribuendi ratio judicari debet.

8. *Cùm is quidem*, &c. ἐν τῷ λαβεῖν αὐτὸν τὰ σκεύη οἴκου Κυρίου ἀποστρέψαι εἰς γῆν Ἰούδα] *Cùm is accepisset vasa domûs Domini reducenda* [sive *referenda*] *in terram Juda*: Fuerant elata ex Templo atque Urbe: in eam fuerunt reportata. Hoc enim significat verbum ἀποστρέφειν, imitatione verbi Hebræi השיב *reducere*. *Reducere vasa* להשיב כלי sæpe apud Jeremiam, c. 28. 6. & aliis in locis.

9. *Abduxit Jechoniam* μετὰ τὸ ἀποικίσαι] *Postquam transtulit*, aut *ex domo migrare fecit*. Hoc enim significat ἀποικίζειν *demovere domo, atque alium in locum relegare*. Itaque ego duobus verbis expressi, *abduxit atque traduxit*. Hebræi uno verbo גלה utrumque significant, quo sæpe utitur Jeremias c. 26. & 27. Sed sequitur verbum εἰσήγαγεν αὐτοὺς εἰς Βαβυλῶνα *induxit eos Babylonem*. Hinc גולה dicitur hujusmodi ἀποικισμὸς *transmigratio*.

10. *Munúsque conficiatis*] Omnia exemplaria Græca quæ ego viderim legunt *manna*, sed puto cum Theodoro Beza legendum esse *minha* ab Hebræo מנה, aut מנחה, quod *sacrificium, munus, oblationém*que significat. Hujusmodi autem sacrificium matutino tempore & vespertino offerebatur. Dan. 9. 21. dicitur מנחת ערב, sic dicitur etiam מנחת בקר. Sunt enim apud Hebræos hæc tria, עולה *holocaustum*, מנחה *oblatio*, & זבח *sacrificium*; ex quibus *minha* dicitur munus oblatum sive sacrificium quod cum precatione vespertina & matutina offerebatur.

11. *Pro vita*, &c. περὶ τῆς ζωῆς Ναβουχοδονόσορ, καὶ εἰς ζωὴν Βαλτάσαρ] *Pro vita Nabuchodonosor, & pro vita Balthasar*. Duæ sunt præpositiones in Græco codice quæ respondent Hebraicæ על *insuper*, aut *pro*. Sed ei εἰς magis respondet, Jer. 29. 7. *Quærite pacem ejus civitatis ad quam ego vos transtuli, & orate Dominum pro ea: quoniam cum pace ejus erit pax vestra*. ¶ *Ut dies eorum*, &c. ἵνα ὦσιν αἱ ἡμέραι αὐτῶν ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς] *Ut sint dies eorum sicut dies cœli in terra*. Eadem loquendi forma posita est in Psalmo 89. 30. quâ æternitas Regni Davidis significatur.

12. *Oculósque nostros illuminabit* καὶ φωτιεῖ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν] *Et illuminabit oculos nostros*, i. testificatione gratiæ nos recreabit

recreabit atque exhilarabit. Homines enim quamdiu in hujusmodi afflictionibus ac calamitatibus versantur, nihil aliud videre possunt quàm tenebras signáque iræ Divinæ. Cùm verò Deo reconciliantur, atque his miseriis liberantur, tum quasi lux quædam benevolentiæ ac benignitatis Dei eorum oculis oboritur. Est enim gratiæ benevolentiæque Divinæ quædam lux menti animóque optatissima & suavissima. Psal. 34. 6. *Aspicient ad eum, & illuminabuntur.* ¶ *Et vivemus*, &c. καὶ ζησόμεθα ὑπὸ τὴν σκιὰν Ναβουχοδονόσορ] *Umbram* appellat tutelam & quietem quam præstat Deus suis beneficio Regum ac Principum. Itaque apud Danielem Regnum Nabuchodonosor comparatur Arbori ingenti, & patulis diffusæ ramis, cujus sub opacitate multa animalia degant. Itaque Jeremias Propheta Judæos admonet ut pro eo Rege preces ad Deum adhibeant. ¶ *Gratiámque*, &c. καὶ εὑρήσομεν χάριν ἐναντίον αὐτῶν] *Et inveniemus gratiam coram ipsis.* Phrasis est Hebræa pro *inire* & *obtinere*.

14. *Diebus festis*, &c. ἐν ἡμέραις ἑορτῆς, καὶ ἐν ἡμέραις καιροῦ] *In diebus festivitatis, & diebus temporis*, i. statis ac solennibus. Hujusmodi tempora indicta & constituta ad orandum colendúmque Deum, aut publicè aliquid agendum, Hebræi appellant מועדים.

15. *Domino Deo*, &c. τῷ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἡ δικαιοσύνη· ἡμῖν δὲ ἡ αἰσχύνη τῶν προσώπων, ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη] *Domino Deo nostro justitia: nobis autem pudor* [aut *confusio*] *faciei.* Hæc iisdem verbis sunt apud Danielem, 9. 7, 8. unde tota hæc oratio videtur desumpta esse. Verba Danielis, לך אדוני הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה, *Tibi, Domine, justitia: nobis autem confusio vultûs, sicut hic dies.* Est enim ibi humilis peccatorum confessio à Propheta tum suo tum populi nomine suscepta. ¶ *In homine Judæo*, &c. ἀνθρώπῳ Ἰούδα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ] Eadem sunt Hebraicè apud Danielem, לאיש יהודה וליושבי ירושלם, *omni viro Juda, & habitantibus Jerusalem.* Eodem modo ibi habentur quæ hîc sequuntur de *Regibus, Principibus* ac *Patribus*.

18. *Ut in his*, &c. πορεύεσθαι τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ] Hebræus ללכת בתורותיו אשר נתן לפנינו, *Ambulare in legibus ejus, quas coram nobis dederat*, οἷς ἔδωκεν κατὰ πρόσωπον ἡμῶν, *quas dedit in conspectu nostro.* Hebræus adjungit, *in manu Mosis servi ejus & Prophetarum.*

19. *Rebelles fuimus*, &c. ἤμεθα ἀπειθοῦντες πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν] *Fuimus increduli adversus Dominum Deum nostrum.* Apud Danielem ità habetur, 9. 9. כי מרדנו בו, *quoniam rebelles fuerunt in eum.* Hoc enim significat verbum Hebræum מרד, quod Græcum ἀπειθεῖν, contumaciam videlicet eorum qui nullam verbo Dei fidem habent. ¶ *Ejúsque vocem*, &c. καὶ ἐσχεδιάζομεν πρὸς τὸ μὴ ἀκούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ] *Leve duximus audire vocem ejus.* σχεδιάζειν enim significat *leviter ac negligenter aliquid tractare*: cui opponitur σπουδάζειν, *seriò & cum studio agere.* Hujus verbi vim videtur habere apud Hebræos קלל *vilipendit*, quod significat & *levem esse*.

20. *Quamobrem*, &c. καὶ ἐκολλήθη εἰς ἡμᾶς τὰ κακὰ, καὶ ἡ ἀρὰ] *Et adhæserunt* [aut *agglutinata sunt*] *in nos mala, & exsecratio*, Dan. 9. 11. ità habet ותתך עלינו האלה, *& adhæsit in nos exsecratio*, aut *maledictio*: aut *applicata impactáque est*: hoc enim significat verbum נתך, quod Græcum κολλᾶσθαι. Porrò ו hoc loco habet vim Inferendi. ¶ *Quam Dominus*, &c. ἣν συνέταξε Κύριος τῷ Μωϋσῇ παιδὶ αὐτοῦ] *Quam ordinavit Dominus Mosi servo suo.* Dan. 9. 11. *Quæ scripta est in Lege Mosis servi Dei.* Adjungit autem ad *maledictionem jurationem* השבועה, quæ est vehemens pœnæ comminatio jurejurando confirmata.

21. *Neque enim*, &c. καὶ οὐκ ἠκούσαμεν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν] Apud Danielem sæpe legitur hæc forma sententiæ, ולא שמענו בקול יהוה אלהנו, *& non audivimus vocem Domini Dei nostri*, Dan. 9. 10, 14. & aliis in locis.

22. *Sed quisque*, &c. καὶ ᾠχόμεθα ἕκαστος ἐν διανοίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ πονηρᾶς] *Et ambulavimus* [aut *ivimus*] *unusquisque in cogitatione cordis sui mali.* Hæc forma loquendi frequens est in Scriptura, quâ contumacia temeritásque hominis suâ ipsius prudentiâ nitentis ac confidentis demonstratur, cùm ex sententia ac voluntate unius Dei pendere debeat. Psal. 81. 12. *At non paruit populus voci meæ, & Israel noluit mihi obtemperare. Permisi igitur eos fortitudini cordis eorum, & ambularunt in consiliis suis.* ¶ *Ut alienos*, &c. ἐργάζεσθαι θεοῖς ἑτέροις] Ad v. *operari diis alienis*: sed accipitur pro *servire* & *colere*, quemadmodum Hebræum עבד, cui respondet, ad *cultum Dei* & ad *cultum terræ* accommodatur. Nam & Gen. 4. 2. pro *terram colere* accipitur, & multis in locis *cultum Dei* significat. Confitetur igitur se, relictâ verâ pietate ac religione, ad superstitiones declinasse.

CASTELLIO.

1. *Asadiæ filii*] Latinus legit *Sadei*.

12. *Nostros illustret oculos*] Quò nostra peccata agnoscamus, atque ità veniam petamus, & Dei beneficio propitium Regem habeamus.

15. *Domini Dei nostri justitia est, nostra autem ignominia*]. A Domino jus est, nos autem meritò miseri sumus.

CLARIUS.

10. *Facite minha*] Fiebat hoc sacrificium de liquidis atque farina similaginea conspersa oleo. Corruptus erat hic locus, & dicebat, *facite manna.*

GROTIUS.

HÆC in Hebræo nunquam exstitere; sed exercitamenta sunt Judæi Græcè callentis, qui finxit ea quæ Baruch potuit scribere eorum nomine ac jussu qui cum Jechonia in Babyloniam deportati fuerant, ad populares suos qui post Jechoniam deportatum Hierosolymis manserant. Ponit autem hic Scriptor Baruchum missum Hierosolymis in Babyloniam quinto anno post deportatum Jechoniam. Alius aliquis qui existimavit Baruchum nunquam ivisse in Babyloniam ante deportationem posteriorem, quæ Sedeciâ regnante contigit, addidit quædam ad Scriptum hoc quæ bene expensa cum cæteris non cohærent. Sunt & à Christianis exscriptoribus addita quædam.

1. *Et hæc verba libri*] Initium Hebraizans, quale Jud. 1. 1. 1 Macc. 1. 1. Præmittitur narratio. *Verba* ipsa *libri*, i. mandata deportatorum ad eos qui manserant, incipiunt infrà 10. epistola prælegenda 15.

2. *In tempore quo ceperant Chaldæi Jerusalem*] i. Ex quo ceperant. ¶ *Et succenderant eam igni*] Hoc est unum ex illis quæ dixi additamentis. Urbs Hierosolyma incensa fuit regnante Sedecia; Jechonia regnante capta, non incensa.

3. *Et legit Baruch verba libri hujus*] Epistolæ quam jussu Jechoniæ & cum eo deportatorum scripserat, ut judicarent an mentem eorum satis expressisset.

4. *Et ad aures potentium filiorum Regum*] i. Eos qui de Davidis sanguine cum Jechonia avecti fuerant. ¶ *Ad flumen Sodi*] Ubi urbs *Soita* inter Euphratem & Tigridem Ptolemæo.

6. *Secundùm quod potuit uniuscujusque manus*] Locutio Hebræa, ut Levit. 5. 7. & alibi.

7. *Ad Joakim filium Helcia*] Nam cùm deportatus fuit Jechonias, non fuere deportati Sacerdotes.

8. *Cùm acciperet vasa Templi quæ ablata fuerant de Templo*] *Postquam acceperat* (nempe Nabuchodonosor, cujus sequitur mentio) *vasa Templi, quæ scilicet ex Templo ablata fuerant.* Vasa illa potissimùm quorũ mentio 2 Reg. 24. 13. 2 Par. 36. 10. ¶ *Revocare in terram Juda decimâ die mensis Sivan*] Gr. ἀποστρέψαι εἰς γῆν Ἰούδα τῇ δεκάτῃ τοῦ Σιουὰν, i. *Cùm rediturus esset* Baruch *in terram Juda decimâ die mensis Sivan*, i. circa Maium; quo tempore commodissima sunt itinera. ¶ *Vasa argentea quæ fecit Sedecias filius Josiæ Regis Juda*] Et hoc est ex illis additamentis de quibus præfatus sum.

10. *Ecce*

10. *Ecce misimus ad vos pecuniam*] Collectam. ¶ *Holocautomata & thus*] In Græco amplius, *holocautomata & victimas pro peccato, & thus.* ¶ *Et facite manna*] Legendum in Græco non *μάννα*, sed *μαναά*. Ità enim מנחה, de qua Levit 2. vertunt V. Testamenti Interpretes. Idem error & alibi in libros irrepsit, ut diximus ad Mar. 9. 49. ¶ *Et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri*] *Pro peccato* hîc non est in Græco: & rectè; quia illud *offerte ad aram*, nempe victimarum, refertur ad holocausta, victimas pro peccatis, & ad *μαναά*.

11. *Et orate pro vita Nabuchodonosor Regis Babylonis*] Sumptum ex Jer. 27. 9. ¶ *Et pro vita Baltasar filii ejus*] *Baltasarem* hîc vocat qui fuit *Evilmeraduchus* nominatus 2 Reg. 25. 27. Jer. 52. 31. & Beroso ac Ptolemæo. ¶ *Ut sint dies ejus sicut dies cœli super terram*] i. Generis ejus.

12. *Et ut det Dominus virtutem nobis*] Ut durare possimus in his malis. ¶ *Et illuminet oculos nostros*] i. Liberet nos ab hoc exsilio, quod Cæcitati comparatur, Esa. 61. 1. Vide dicta ad Luc. 4. 18. ¶ *Ut vivamus sub umbra Nabuchodonosor Regis Babylonis*] Sub ejus tutela, in patria scilicet. Vide Ezech. 31. 6. Dan. 4. 12, 21. ¶ *Et serviamus eis multis diebus*] i. Liberi revereamur Imperium Babylonicum, secundùm pacta cum Regibus Chaldæis pridem facta. ¶ *Et inveniamus gratiam in conspectu eorum*] Amici simus illorum Regum.

13. *Quia peccavimus Domino Deo nostro, & non est aversus furor ejus à nobis usque in hunc diem*] *Ità ut non aversus sit furor ejus.* Tam gravia peccavimus ut pœnæ etiam nunc durent.

14. *Et legite librum istum*] Epistolam istam. ¶ *Recitari in Templo Domini*] Ut legatur in Templo, de more Synagogæ. Quem imitati Christiani Epistolas Apostolorum, & post eas Episcoporum aliorum, legebant in Ecclesiis. ¶ *In die solenni*] Gr. *in diebus festis*, i. Paschate, Pentecoste, & σκηνοπηγίᾳ. ¶ *Et in die opportuno*] *Et in diebus temporis*, scilicet profesti: nam καιρὸς & ἑορταὶ opponi solent, ut Sirach. 33. 8.

15. *Et dicetis*] Ex epistola hac sequentia recitabitis. ¶ *Domino Deo nostro justitia*] Testimonium justitiæ ex nostra confessione. Sumpta hæc ex Daniele 9. 7, & seqq. Adde & Neh. 9. 32, & seqq.

17, 18. *Et non credidimus, diffidentes in eum, & non fuimus subjectibiles ei*] Hic tres versiones diversæ illius καὶ ἠπειθήσαμεν αὐτῷ in unum coaluerunt, scribentium vitio.

19. *A die quâ eduxit patres nostros de terra Ægypti usque in diem hanc*] Sæpe scilicet. Vide dictum caput Nehemiæ. ¶ *Eramus incredibiles*] Iterum in Græco ἦμεν ἀπειθοῦντες. ¶ *Et dissipati recessimus, nè audiremus vocem ejus*] Gr. καὶ ἐσχεδιάζομεν πρὸς τὸ μὴ ἀκούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Est σχεδιάζειν vox bene Græca, significâtque *inconsideratè agere aliquid*, oppositúmque habet τὸ ἐσκεμμένως τι ποιεῖν. Sensus ergò est, *Inconsulto studio tua verba neglexìmus.*

20. *Et adhæserunt nobis multa mala*] Ἐκολλήθη. Idem loquendi genus habet infrà 3. 4. ubi vertit Interpres, *agglutinata sunt.* ¶ *Et maledictiones quas constituit Dominus Mosi servo suo*] *Exsecratio illa quam Dominus Mosi servo suo dictavit*, Deut. ¶ *Qui eduxit patres nostros de terra Ægypti*] Gr. ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἐξήγαγεν, *illo tempore cùm eduxit*, i. intra illos annos 40. Hebræorum est quodvis tempus ἡμέραν dicere. ¶ *Dare nobis terram fluentem lac & mel*] *Ut daret nobis.* Vide Sirach. 46. 11. & ibi dicta. ¶ *Sicut hodiernâ die*] Gr. *Qualis est hac dies:* quale hoc tempus est. Refer ad verba non proxima, sed remotiora de exsecratione. Ei enim eventus Baruchi temporibus respondit.

21. *Et non audivimus vocem Domini Dei nostri secundùm omnia verba Prophetarum*] Præcepta Dei per Prophetas enunciata.

22. *Et abivimus unusquisque in sensum cordis nostri maligni*] *In sensa.* Capita quisque nostra secuti sumus.

CAP. II.

BADVELLUS.

1. Quapropter re, &c. καὶ ἔστησε Κύριος τὸν λόγον αὐτοῦ] *Et statuit Dominus sermonem suum.* Apud Danielem est 9. 12. ויקם את דבריו, *& excitavit Dominus verba sua*, i. ipso eventu confirmavit & comprobavit cùm nos eâ pœnâ affecit quam nobis antè fuerat comminatus. Nam tum minas, tum promissa sua rata facit. ¶ *Quem adversum*, &c. ὃν ἐλάλησεν ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τοὺς δικαστὰς ἡμῶν] *Quem locutus est contra nos & contra judices nostros.* Et addit, *qui judicaverunt Israel.* Daniel 9. 12. etiam ità habet, *in Judices nostros qui judicaverunt nos.* Porrò verbum שפט *judicavit* apud Hebræos accipitur pro *gubernare* ac *regere*, & שופטים *judices* pro *rectoribus populi.*

2. *Ut nobis*, &c. τοῦ ἀγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς κακὰ μεγάλα] *Ut adduceret in nos mala magna.* Ibidem להביא עלינו רעה גדלה *in nos malum magnum.* ¶ *Cujusmodi nullâ*, &c. ἃ οὐκ ἐποιήθη ὑποκάτω παντὸς τοῦ οὐρανοῦ] *Quæ non facta sunt sub cœlo.* Ibidem, אשר לא נעשתה תחת כל השמים, *quæ non sunt facta* [aut *patrata*] *sub toto cœlo.* Sequitur deinde *quemadmodum designata sunt Jerusalem.* ¶ *Quæ planè responderunt*, &c. κατὰ τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσῆ] *Secundùm ea quæ scripta in Lege Mosis.* Dan. 9. 13. כאשר כתוב בתורת משה, *sicut scriptum est in Lege Mosis hæc omnia mala in nos venerunt.* Significat justissimam gravissimámque pœnam propositæ antea admonitioni ac comminationi respondisse. Manus enim Domini cum ipsius ore conjuncta est, & opus verbum ejus comitatur.

3. *Ut carnem*, &c.] Hujus tantæ atrocitatis nulla fit mentio apud Danielem, nec in Scriptura, quod meminerim. Josephus quidem scribit Judæos postea obsessos à Vespasiano, fame ad hanc necessitatem compulsos esse.

4. *Præterea*, &c. καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ὑποχειρίους πάσαις ταῖς βασιλείαις] *Ac dedit eos subjectos obnoxiósque omnibus Regnis.* ὑποχείριοι dicuntur *qui in potestatem aliorum servitutémque redacti sunt*, quasi *sub manum alterius traditi*, ac *subditi*, aut *mancipati.* Cujusmodi fuit illorum misertima captivitas. ¶ *Undique nobis*, &c. ταῖς κύκλῳ ἡμῶν] *Quæ sunt in nostro circuitu:* aut *nobis circumjecta*, aut *circumadjacentia.* Judæa enim Regna finitima ac contermina habebat, quasi ovis quædam inter lupos collocata, ad prædámque eorum exposita. ¶ *Ad opprobrii*, &c. εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς ἄβατον] *Ad opprobrium, & ad desolationem* aut *vastationem*, in qua nullus aditus accessúsque hominibus relictus sit. Daniel hæc duo etiam commemorat חרפה & שממה *opprobrium & vastitatem.* ¶ *In quibus*, &c. οὗ διέσπειρεν αὐτοὺς Κύριος ἐκεῖ] *Quò dispersit eos Dominus ibi.* Hebraismus est expressus ex Daniele, qui ità loquitur, *Pudor vultûs omnibus tum propè, tum longè degentibus in terris* אשר הדחתם שם, *ad quas eos dispulisti ibi:* aut *dissipasti.* Hinc נדחי ישראל *dispersi Israel.*

5. *Atque ità depressi*, &c. καὶ ἐγενήθησαν ὑποκάτω καὶ οὐκ ἐπάνω] *Et facti fuerunt subter, & non super*, i. è summa Regni dignitate in humillimam conditionem delapsi, ex altissimo honoris loco in infimum statum deciderunt. Deus enim extulerat eos supra cæteros terræ populos, eosdem ingratos atque immemores infra omnes dejecit, atque ità humiliavit, quemadmodum promiserat per Mosen, Deut. 28. 25.

6. *Domino Deo*, &c.] Hæc confessio culpæ propriæ cum laude Dei conjuncta bis in Danielis oratione ponitur iisdem verbis quibus hîc refertur. Habet autem eandem vim quam illa conclusio Paulina Rom. 3. 19. posita, *Ut omne os obturetur, totúsque mundus fiat Deo* ὑπόδικος, i. *reus ad condemnationémque paratus: omnes enim peccaverunt, & egent gloriâ Dei.*

8. *Neque tamen*, &c. καὶ οὐκ ἐδεήθημεν τοῦ προσώπου Κυρίου] Eadem sententia est apud Danielem 9. 13. quâ magnitudo peccatorum ostenditur à continuatione peccandi ob-

stinatàque malitia sine ulla pœnitentia. Verba Danielis sunt, ולא חלינו את פני יהוה *& non deprecati sumus faciem Domini Dei nostri.* Quæ loquendi forma est Psal. 119. 58. *Deprecatus sum faciem tuam toto corde.* ¶ *Ut à sui*, &c. τοῦ ἀποςρέψαι ἕκαστον ἀπὸ τῶν νοημάτων τῆς καρδίας αὐτῶν πονηρᾶς] *Ut recederet unusquisque à cogitationibus*, &c. Daniel 9. 13. ità habet, לשוב מעונינו *ut averteremur ab iniquitatibus nostris :* ac addit, *ac perpenderemus ejus veritatem.* Significat igitur ipsorum ἀμετάνοιαν *impœnitentiam* diuturnam fuisse.

9. *Et propterea*, &c. καὶ ἐγρηγόρησεν Κύριος ἐπὶ τοῖς κακοῖς] Hæc etiam sunt in Daniele 9. 14. וישקד יהוה על הרעה *& vigilavit Dominus in malo. Vigilare* Deus dicitur in hominibus tum conservandis tum puniendis, cùm eorum vel salutem vel pœnam non negligit, sed reipsa conservatorem se ac vindicem esse ostendit. ¶ *Quoniam justus*,&c. ὅτι δίκαιος ὁ Κύριος ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα] Eadem Dan. 9. 14. nisi quòd nonnihil variat : nam pro, *In omnibus operibus quæ nobis mandavit*, ille, *In omnibus operibus suis quæ fecit :* כי צדיק יהוה על כל מעשיו אשר עשה, *quoniam justus Dominus in omnibus operibus suis quæ fecit.*

10. *Neque vocem ejus audivimus* καὶ οὐκ ἠκούσαμεν τῆς φωνῆς αὐτοῦ] Sic Dan. 9. 10. ולא שמענו בקולו *& non audivimus in vocem ejus*, i. verbo ejus non paruimus.

11. *Et nunc, Domine Deus Israel* καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραήλ] Dan. 9. 15. ועתה אדני אלהינו *Et nunc, Domine Deus noster.* ¶ *Qui populum tuum*, &c. ὃς ἐξήγαγες τὸν λαόν σου ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐν χειρὶ κραταιᾷ] Dan. 9. 15. אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים ביד חזקה. ¶ *Noménque tibi*, &c. καὶ ἐποίησας σεαυτῷ ὄνομα ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη] *Et fecisti tibiipsi nomen ut hac dies.* Dan. 9. 15. ותעש לך שם כיום הזה.

12. *Et nos quidem*, &c. ἡμάρτομεν, ἠσεβήσαμεν, ἠδικήσαμεν] *Peccavimus, impiè fecimus, iniquè egimus.* Daniel hæc eadem tria verba posuit 9. 5. חטאנו ועוינו והרשענו *peccavimus, iniqui fuimus*, [aut *iniquitatem admisimus*] *impiè* [aut *improbè*] *egimus.* Eadem verborum exaggeratio est Psal. 106. 6. *Peccavimus cum Patribus nostris, prava fecimus, impiè egimus.* Non enim contenti sunt uno verbo ad dolorem animi declarandum, sed congerie utuntur.

13. *Avertatur*,&c. ἀποςραφήτω ὁ θυμός σου ἀφ' ἡμῶν] *Avertatur ira tua à nobis.* Dan. 9. 16. etiam ità deprecatur, ישוב נא אפך וחמתך מעירך ירושלים *Avertatur, quæso, ira tua atque indignatio à civitate tua Jerusalem.* Præposuit causam, *juxta justitiam tuam.*

14. *Exaudi, Domine*, &c. εἰσάκουσον, Κύριε, τῆς προσευχῆς ἡμῶν καὶ τῆς δεήσεως ἡμῶν] Daniel etiam post humilem confessionem ità concludit, ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו *& nunc audi, Deus noster, ad orationem servi tui & ad preces ejus.* ¶ *Et propter*, &c καὶ ἔξελοῦ ἡμᾶς ἕνεκεν σοῦ] Daniel aliis ac pluribus verbis utitur, *Audi, Domine, propitius sis, Domine, attende, fac, & nè retardes propter te*, למענך. Addit autem, *quoniam nomen tuum invocatum est super urbem tuam & populum tuum.* ¶ *Gratiámque*, &c. καὶ δὸς ἡμῖν χάριν κατὰ πρόσωπον τῶν ἀποικισάντων ἡμᾶς] *Et da nobis gratiam in conspectu eorum qui nos domo abduxerunt.* Scriptura sæpe testatur Deum habere corda hominum in manu, etiam hostium, eáque ità flectere ac convertere ut apud eos illustri in gratia ponat eos qui antè in summa offensione odióque versabantur. Hanc voluntatum commutationem in hostibus suis experti sunt Judæi cùm in Ægypto, tum etiam Babylone, ubi admirabilem gratiam benevolentiámque Regum nacti sunt.

15. *Noménque*, &c. ὅτι τὸ ὄνομά σου ἐπικέκληται ἐπὶ Ἰσραήλ] Dan. 9. 19. etiam hanc causam affert, כי שמך נקרא על עירך *quoniam nomen tuum invocatum est super civitatem tuam & populum tuum.* Hæc autem consideratio, ac relatio Dei & populi ipsius, maximam habet vim ad misericordiam.

16. *Respice nos*, &c. κάτιδε, Κύριε, ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου] *Ex domo sancta tua.* Articulus τοῦ repetitus facit ut existimem τὸ ἅγιον accipiendum esse pro ἁγίασμα, *Sanctuario*, quod Hebraicè dicitur מקדש, quo Dan. 9. 17. usus est, sed in aliam sententiam, *Fac lucere faciem tuam super Sanctuarium vastatum.* Et addit, *Propter Dominum*, quem CHRISTUM promissum sine dubio intelligit. ¶ *Atque ad nos attende* καὶ ἔννόησον εἰς ἡμᾶς] i. Suscipe curam aut cogitationem. Daniel usus est verbo הקשיבה, *attende, considera*, quod respondet Græco ἐννόησον. ¶ *Inclina aurem tuam*, &c. κλῖνον τὸ οὖς σου καὶ ἄκουσον] Dan. 9. 18. הטה אלהי אזנך ושמע.

17. *Aperi oculos*, &c. καὶ ἄνοιξον, Κύριε, τοὺς ὀφθαλμούς σου] Etiam Dan. 9. 18. hâc orandi formâ usus est, פקחה עיניך *aperi oculos tuos, ac vide desolationes* (aut *vastitates*) *nostras.* ¶ *Quorum visceribus*, &c. ὧν ἐλήφθη τὸ πνεῦμα αὐτῶν] *Quorum assumptus est spiritus ipsorum.* Hebraismus illis usitatus qui relativum אשר cum pronominibus cæteris frequenter conjungunt. Est autem hoc loco perelegans descriptio hominum mortuorum, quorum è visceribus evocatus est spiritus. Hæc autem apud Danielem non leguntur. ¶ *Gloriam laudémque*, &c. δόξαν καὶ δικαίωμα τῷ Κυρίῳ δώσουσιν] *Dabunt gloriam & justitiam Domino.* Hæc sententia in Psalmis aliquoties ponitur, etiam à Rege Ezecia in ipso periculo mortis usurpata.

18. *Sed super*, &c. ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἡ λυπουμένη ἐπὶ τὸ μέγεθος] *Sed anima quæ dolet* [aut *angitur*] *propter magnitudinem.* Quidam *magnitudinem* conjungunt cum sequentibus, eámque volunt esse quæ *declinans & labascens abit ac evanescit :* & certè constructio tum articuli sequentis, tum verborum non potest ad aliud accommodari. Nam ità legitur in omnibus Græcis codd. ἐπὶ τὸ μέγεθος ὃ βαδίζει κύπτον καὶ ἀσθενοῦν. Sed cùm ego bene omnia considero, participia ista κύπτον καὶ ἀσθενοῦν non significant tam declinationem magnitudinis pereuntis, quàm miserabilem habitum hominis incurvi ipsâque malorum magnitudine oppressi. Quare aut locus corruptus est, aut hæc *magnitudo* referenda est ad staturam corporis ingentis, quod non jam erectum firmúmque, sed incurvum & debilitatum incessum ingressúmque habet : ut hâc similitudine & conformatione corporis quandam formæ deformitatem significet. Ità *magnitudo* etiam accipi potest pro statura figuráque corporis hoc modo incedentis.

19. *Neque enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐπὶ τὰ δικαιώματα τῶν πατέρων ἡμῶν] *Quoniam non in justitiis Patrum nostrorum.* Hæc sententia est etiam in Daniele, כי לא על צידקותנו *quoniam non in justitiis nostris.* ¶ *Apud te supplices*, &c. καταβάλλομεν τὸν ἔλεον ἡμῶν κατὰ πρόσωπόν σου] *Qui projicimus* [aut *abjicimus*] *miserationem nostram in conspectum tuum.* Dan. 9.18. iisdem utitur verbis, אנחנו מפילים תחנונינו לפניך *nos abjicimus preces nostras in conspectum tuum.* Verbum Hebræum הפיל habet eandem vim quam Græcum καταβάλλειν· utrumque enim significat humilem habitum eorum qui se ad aliorum pedes projiciunt ac prosternunt. Itaque quoniam durior videtur esse hæc loquendi forma, *abjicere* aut *projicere supplicationes*, quidam voluerunt mitigare, vertentes, *Preces effuderunt :* quod mihi non displicet, modò addamus aliquid quod ejus verbi vim exprimat, ut, *nos supplices ac projecti prostratique coram te.* Habent ipsi aliud verbum שפך quod significat *effundere*, quo usa est Anna 1 Sam. 1. 15. cùm dicit *se cor suum coram Domino effudisse.*

21. *Inclinate humerum*, &c. κλίνατε τὸν ὦμον ὑμῶν, καὶ ἐργάσασθε τῷ βασιλεῖ] i. *Inclinate humerum, & servite Regi Babylonio.* Hæc exhortatio Dei ad populum, ut se subjiciat Nabuchodonosor, est apud Jeremiam, 27. 12. Hortatur enim eos Propheta להביא בעול מלך בבל & לתת, *ad dandum* (aut *submittendum*) *& inducendum collum cervicémque sub jugum Regis Babel.* Subjungit deinde promissionem, quam Baruch etiam proponit, *Se effecturum ut quietè degant in terra sua, eámque colant.* ἐργάζεσθαι dicit quod Jeremias עבד, sed verbum Hebræum accipitur pro *servire* (non solùm pro *terram colere*) quemadmodum suprà ad *cultum alienorum deorum* relatum est.

22. *Ut ex urbibus Juda*, &c. ἐκλείπειν ποιήσω ἐκ πόλεως Ἰούδα φωνὴν εὐφροσύνης] Ad v. *defectionem faciam vocis lætitiæ*, i. faciam deficere aut cessare, ut nullus sit ei locus, sed lamentationi & luctui. Ea comminatio est usitata in Prophetis.

24. *Ut*

24. *Ut obsequium servitiúmque*, &c. ἐργάζεσθαι τῷ βασιλεῖ Βαβυλῶνος] *Ut serviremus Regi Babylonis*. Dixi antè verbum עבד *cultum servitiúm*que significare *quod superiori debetur*. Hinc etiam עבודה pro *ipso servitio* accipitur. ¶ *Itaque reipsa*, &c. καὶ ἔστησας τοὺς λόγους σου] *Et statuisti* (aut *confirmasti*) *verba tua*. Jeremias sæpe utitur verbo הקים, de quo antea. Itaque Hebraicè diceretur והקימות *& excitasti*, aut *rata fecisti*: ubi ו Illativa est particula. ¶ *Suo ex loco*, &c. τοῦ ἐξενεχθῆναι] *Ut exportarentur*. Ego hujusmodi translationem duobus verbis expressi, ut plenior esset oratio.

25. *En eadem ad ardorem*, &c. ἰδοὺ εἰσὶν ἐῤῥιμμένα τῷ καύματι τῆς ἡμέρας, καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός] *Ecce sunt jacta calori* (aut *æstui*) *diei, & glaciei noctis*: i. sunt insepulta. Est enim descriptio insepulti corporis, quod est disjectum cœlóque aperto expositum. Est autem hæc miserrima conditio, carere jure atque honore sepulturæ, cùm ea calamitas, infamiáque impietatis pœna, etiam mortem comitatur.

26. *Redegisti eum*, &c. ἔθηκας τὸν οἶκον σου ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη] *Posuisti domum tuam ut hac dies*. Verbum *Ponere* usurpatur quemadmodum נתן *dare* apud Hebræos: utrumque enim significat hujus commutationem, quâ Templum magnificentissimum & augustissimum in summam vastitatem redactum est.

28. *Quemadmodum*, &c. καθὰ ἐλάλησας ἐν χειρὶ τοῦ παιδός σου] *Sicut locutus es in manu servi tui Mosis*. ביד *in manu* apud Hebræos dicitur pro *ministerio*: quâ loquendi formâ significatur vis Prophetiæ eorum qui ex verbo Domini locuti sunt. Nihil enim frustrà ab illis aut minando aut promittendo dicitur. Hæc autem Mosis admonitio populum adhortantis ad cultum unius Dei, eúmque dehortantis à superstitionibus, habetur Deut. 4. 15. & Levit. 26. 1.

29. *Hac tanta*, &c. ἦ μὴν ἡ βόμβησις ἡ μεγάλη, ἡ πολλὴ αὕτη] *Profectò turba hac magna, & multa*. βόμβησις propriè dicitur *examen apum*: & βόμβος & βομβέω, verbum factum à sonitu qui editur ab apibus, ut *bombare* aut, ut Gaza fecit, *bombulare*. Moses Deut. 28. 62. aliâ similitudine usus est, Stellarum, quarum numero infinito multitudinem Israelitarum comparat. ¶ *Ad summam*, &c. Ἀποστρέψει εἰς μικρὰν ἐν τοῖς ἔθνεσιν] *Revertetur in exiguam in Gentibus*. Deut. 28. 62. ונשארתם במתי מעט *& reliqui eritis in mortalibus pauci, pro eo quòd fuistis sicut stella cœli*. Eandem paucitatem minatur cap. 4. 27. ejusdem libri, *Et disperget vos Dominus inter populos, & reliqui eritis pauci numero in gentibus ad quas Dominus vos abiget*. Verbum שאר apud Hebræos significat exiguum reliquiarum numerum ex tanta multitudine reservatum.

30. *Populus dura cervicis* λαὸς σκληροτράχηλος ἐστὶν] עם קשה עורף הוא *populus dura cervicis ipse*, Deut. 9. 13. quod contumaciæ crimen ab Stephano Act. 7. 51. objicitur. ¶ *In terra*, &c. ἐν γῇ ἀποικισμοῦ] *In terra transmigrationis*: aut *exsilii*. גולה Hebraicè dicitur. Hæc autem promissio de resipiscentia conversionéque ad Dominum facta in calamitate est apud Mosen multis in locis, Levit. 26. 42. Deut. 4. 31. & aliis, in quibus Deus calamitosis hominibus ad mentem sanam redeuntibus opem salutémque promittit.

31. *Et dabo eis cor*, &c. καὶ δώσω αὐτοῖς καρδίαν, καὶ ὦτα ἀκούοντα] *Et dabo eis cor, & aures audientes*: aut, ut habent quidam codices, καὶ ἀκούσονται, *& audient*.

33. *Atque illud*, &c. καὶ ἀποστρέψουσιν ἀπὸ τοῦ νώτου αὐτῶν σκληροῦ, καὶ ἀπὸ τῶν πονηρῶν πραγμάτων αὐτῶν] *Et recedent à dorso suo duro, & à pravis suis factis*, aut *operibus*: cujusmodi perversa impiáque studia atque instituta ab Hebræis appellantur מעשי און.

CASTELLIO.

15. *Cujus nomine censeatur Israel, ejúsque genus*] In cujus tutela sit.

18. *Sed mens qua propter declinantem & labascentem tantam magnitudinem cruciatur*] Israelitarum.

GROTIUS.

1. *Statuit Dominus Deus noster verbum suum*] יקים; ratas fecit minas. Hîc ἱστάναι idem quod ἐγείρειν Sirach 36. 14. ¶ *Et ad Judices nostros*] Senatores magni Synedrii.

3. *Ut manducaret homo carnes filii sui*] Gr. *Ut manducaremus quisque carnem filii sui*. Nam ἄνθρωπος hîc valet איש Hebræum in sensu distributivo. Vide Lam. 2. 20. & 4. 10.

4. *Et dedit eos sub manu Regum omnium qui sunt in circuitu nostro*] Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ὑποχειρίους· quæ vox non semper *subditos*, sed sæpe etiam *belli fortunâ inferiores* significat, ut videre est in Græco Gen. 14. 20. Ergò hoc referes non tantùm ad Chaldæos & Ægyptios, sed & ad Syros, Moabitas & Ammonitas. De quibus vide 2 Reg. 24. 2. ¶ *In improperium*] Εἰς ὀνειδισμὸν, ex Esai. 43. 28. ¶ *Et in desolationem*] Εἰς ἄβατον, ex Jer. 25. 38. Illud ad populum, hoc ad terram refertur.

5. *Et facti sumus subtus, & non suprà*] Contrarium promisso conditionali Deut. 28. 13.

6. *Et Domino Deo nostro justitia*] Repetit quod suprà dixerat 1. 15.

8. *Et non sumus deprecati faciem Domini Dei nostri*] Ex Dan. 9. 13.

9. *Et vigilavit Dominus in malis*] Ex Jer. 44. 27. & Dan. 9. 14.

11. *Et fecisti tibi nomen sicut est dies ista*] *Sicut hoc tempus*, ostendit scilicet. Desumptum enim hoc ex Neh. 9. 10. & Dan. 9. 15.

12. *Peccavimus, impiè egimus, iniquè gessimus*] Ex Dan. 9. 5. ¶ *In omnibus justitiis tuis*] *Contra omnia precepta tua*. Hunc sensum aperit nobis idem Danielis locus.

13. *Quia derelicti sumus pauci inter gentes*] Esa. 24. 6. Jer. 42. 2.

14. *Da nobis invenire gratiam ante faciem eorum qui nos abduxerunt*] Aliud enim illis in locis precari non licebat.

15. *Quia nomen tuum invocatum est super Israel & super genus ipsius*] Tum Israel auctor generis, tum ejus posteritas à Deo nomen habent, Dan. 9. 19.

16. *De domo sancta tua*] Finguntur enim scripta hæc stante adhuc Templo priori, ut & suprà apparuit 1. 10. quod ostendit rectè à nobis pro non scriptis haberi quæ spuria esse indicavimus.

17. *Quia non mortui qui sunt in inferno*] Vide Sirach. 17. 24, 25. ¶ *Quorum spiritus acceptus est à visceribus suis*] *E quorum visceribus abreptus est spiritus*, i. illud quo vivitur. ¶ *Et justificationem Domino*] Approbationem decretorum Dei.

18. *Sed anima qua tristis est super magnitudine mali, & incedit curva & infirma*] *Animam* dixit, hominem intelligens. Sensum vide Psal. 51. 17. κύπτειν in descriptione miseriæ est apud Jobum 22. 29. ¶ *Et oculi deficientes*] Præ fletu, Psal. 69. 3. Thren. 2. 11. ¶ *Et anima esuriens*] Homo jejuniis se macerans, Psal. 107. 5.

19. *Quia non secundùm justitias patrum nostrorum nos fundimus preces*] Non nitimur eorum factis quorum exempla deseruimus. Confer Dan. 9. 18.

20 *Sed quia misisti iram tuam*] Subintellige *meritis nostris*. Hâc enim confessione veniam eblandiuntur.

21. *Sic dixit Dominus*] Οὕτως εἶπε Κύριος, *Sic enim dixerat Dominus*, per Jeremiam scilicet. Exaggerat culpas. Quæ Sedeciæ dixit Jeremias 27. 12. eadem ante ipsum Regibus sæpe dixerat. ¶ *Inclinate humerum vestrum*] Malè admodum in Græcis omnibus κλίνατε τὸν νῶμον, cùm & ex Latino Interprete & ex sensu appareat legendum τὸν ὦμον. Jugum & humeris & cervicibus fertur, Esa. 10. 27. ¶ *Et opera facite Regi Babylonis*] i. Servite, עבדו, Jer. 27. 12. Solet autem עבד verti non rarò per ἐργάζεσθαι. ¶ *Et sedebitis in terra quam dedi patribus vestris*] *Habitabitis*. Sic enim ישב sumitur Hebræis.

22, 23. *Defectionem vestram faciam de civitatibus Juda, & à foris Jerusalem; & auferam à vobis vocem jucunditatis*]

tatus] In Græco minus est verborum, & constructio insolita, ἐκλεῖψιν ποιήσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἔξωθεν Ἱερουσαλὴμ φωνὴν εὐφροσύνης, & quæ sequuntur, pro ἐκλείπειν ποιήσω, nomen pro infinitivo. Jer. 7. 34. unde hic locus desumptus est, legimus καταλύσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἐκ διόδων Ἱερουσαλὴμ φωνὴν εὐφραινομένων. ¶ *Et vocem gaudii*] φωνὴν χαρμοσύνης hîc, in Jeremia autem φωνὴν χαιρόντων. ¶ *Et vocem sponsi & vocem sponsæ*] Hæc quoque habes dicto loco Jeremiæ, ut & ejusdem 16. 9. & 25. 10. ¶ *Et erit omnis terra sine vestigio ab inhabitantibus eam*] Εἰς ἄβατον, ut suprà 4. quod in dicto loco Jer. 8. est εἰς ἐρήμωσιν. Non dicit hoc accidisse *Hierosolymis*, sed *Judææ & locis extra Hierosolyma.*

24. *Et statuisti verba tua*] Ut suprà 1. ¶ *Ut transferrentur ossa Regum nostrorum & ossa patrum nostrorum de loco suo*] Nihil enim religiosum victori, præsertim irato & avaro.

Quæque carent ventis & solibus ossa Quirini,
Nefas videre, dissipabit insolens.

Sumpta hæc ex Jer. 8. 1, 2.

25. *Et mortui sunt in doloribus pessimis*] Multi superstitum temporibus Jechoniæ. ¶ *Et in emissione*] Καὶ ἐν ἀποστολῇ, *in missione*, i. in pestilentia à Deo immissa. Ità enim sumi vocem ἀποστολῆς ostendunt Græcæ versiones Jer. 32. 36. aliæ enim habent ἐν ἀποστολῇ, pro quo aliæ ἐν λοιμῷ. *Mitti* optimè dicitur de Pestilentia 2 Par. 7. 13. Esa. 9. 8. Jer. 24. 10.

26. *Sicut hæc dies*] *Ostendit* scilicet, ut suprà explicavimus 9. Significat non exustum Templum, sed à paucis celebratum, & spoliatum præcipuis ornamentis. ¶ *Propter iniquitatem domûs Israel*] Decem tribuum. ¶ *Et domûs Juda*] Duarum tribuum.

27. *Et fecisti in nobis, Domine Deus noster, secundùm omnem bonitatem tuam & secundùm omnem miserationem tuam illam magnam*] Gr. *secundùm æquitatem tuam & secundùm omnem miserationem tuam magnam.* ἐπιείκεια, quæ propriè est *æquitas*, pro *clementia* etiam sumitur, ut hîc, ità Cant. trium puer. 13. Sap. 12. 18. 2 Macc. 10. 4. Clementia Dei Jechoniæ temporibus in eo apparuit quòd, quanquam bonâ parte populi abductâ, mansit tamen Urbs & Templum & Regnum.

28. *Sicut locutus es in manu pueri tui Moysi*] i. Per Mosem. Hebraismus, ביד עבדך משה. ¶ *In die quâ præcepisti ei scribere Legem tuam*] i. *Quo tempore*, ut suprà 1. 20. in Græco.

29. *Dicens*] Nempe quoad sensum, Deut. 28. 62. Pari modo quæ sequuntur desumpta sunt ex Deut. 31. 19. ¶ *Multitudo hæc magna*] Gr. ἡ βόμβησις ἡ μεγάλη, i. *turba ista tantum edens sonitum.* Abstractum pro concreto. Solet de aquis dici βομβεῖν apud Græcos interpretes: & populi Aquis comparantur.

30. *Et convertetur ad cor suum*] i. *Tandem ad se redibit*, Levit. 26. 39, & seqq.

31. *Et dabo eis cor, & intelligent*] Ut intelligant. Deut. 30. 6. Jer. 24 7. & 32. 39, 40. Ezech. 11. 19. & 36 26. ¶ *Aures, & audient*] *Ut audiant*: i. attentionem animi, quæ Auris interior.

33. *Et avertent se à dorso suo duro*] *Dorsum durum* dicitur esse iis qui Legem, velut onus à Deo impositum, ferre nolunt: ut apparet Ps. 81. 6. Unde *dorsum durum* dicitur 2 Reg. 17. 14. in Græco, ubi *cervices duræ* in Hebræo. ¶ *Quia reminiscentur viam patrum suorum, qui peccaverunt in me*] Rectè legit ὅτι μνησθήσονται, non, ut nunc in Græcis scribitur, ὅτι μνησθήσομαι. Et *vias* intellige eventus malorum facinorum.

34. *Et dominabuntur eis*] Melius in aliis codd. Latinis *ejus*: nam in Græco est κυριεύσουσιν αὐτῆς, nempe τῆς γῆς. ¶ *Et multiplicabo eos, & non minorabuntur*] Desumpta hæc ex Jer. 29 6.

35. *Et statuam illis testamentum alterum sempiternum*] Hæc sunt ex Jer. 31. 32, & seqq. ¶ *Et non movebo amplius populum meum filios Israel à terra quam dedi illis*] Mansit hoc illis usque ad Messiam: mansisset & postea si Messiam recepissent: quæ conditio alibi exprimitur, alibi subintelligenda est.

CAP. III.

BADVELLUS.

1. ANima in angustiis posita, &c. ψυχὴ ἐν στενοῖς, καὶ πνεῦμα ἀκηδιῶν] *Anima in angustiis, & spiritus anxius*: aut *laborans*, sive *angore & solicitudine affectus.* Marcus 14. 33. dicit Christum ἀδημονεῖν, *maximo animi angore affectum fuisse.*

3. *Tu enim in æternum permanes*, &c. ὅτι σὺ καθήμενος τὸν αἰῶνα] *Quoniam tu sedes in æternum*: aut *habitas.* ישב Hebraicè, quod pro עמד *stare manereque* accipitur. Hæc autem ratio fragilitatis humanæ, mortalitate cum æternitate Dei comparatâ, maximam ad orandum habet vim. Itaque in Psalmis atque aliis locis Scripturæ ea sæpe adhibetur. Habet enim humilem confessionem humanæ conditionis.

4. *Propterea nobis hæc mala*, &c. καὶ ἐκολλήθη ἡμῖν τὰ κακά] *Et adglutinata sunt nobis mala.* Phrasis est Hebraica: nam verbum דבק *adhæerescit* apud Mosen sæpe in hac sententiæ forma usurpatur: & activè, *Adglutinabit Dominus tibi has maledictiones.*

7. *In memoriam & cogitationem nostram*, &c. ὅτι ἀπεστρέψαμεν ἐπὶ καρδίαν ἡμῶν] *Quoniam reduximus*, (aut *revocavimus*) *in cor nostrum omnem injustitiam Patrum nostrorum.* Hæc cogitatio ac recordatio peccatorum à Patribus commissorum adjuncta ad propria peccata plurimùm valet ad humilem confessionem: eáque sæpe in Scriptura à sanctis hominibus suscipitur.

8. *Opprobrio, exsecrationi* &c. εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς ἀρὰν καὶ εἰς ὄφλησιν] *In exsilio sumus ad opprobrium, & ad maledictionem, & debitum.* ὄφλημα καὶ ὄφλησις propriè *debitum* significat. Sed ego correlativo ejus usus sum, nomine *exactionis*, quæ in captivos erat acerbissima. Erant enim expositi planè ad cupiditatem ac libidinem eorum à quibus captivi ac oppressi tenebantur.

9. *Audi, Israel, præcepta*, &c.] Absolutâ ad Deum precatione, nunc instituit παραίνεσιν *admonitionem*, in qua populum tum ad recolendam memoriam admissorum peccatorum, tum ad vitam in timore Dei instituendam adhortatur. Est autem hæc commonitio aptissimè ad superiorem orationem adjuncta. Hoc in versu est mutatio numeri Hebræis familiaris.

10. *Quid est, Israel, quòd*, &c.] Hæc est ἀνάμνησις, in qua Propheta populum revocat ad memoriam pristinorum delictorum: qui locus μετανοητικὸς *ad pœnitentiam* est *accommodatus.* Tum enim homines ex animo sanitatem expetunt cùm pristinam morbi offensionem suámque culpam recognoscunt.

11. *Cum mortuis pollutus*, &c. συνεμιάνθης τοῖς νεκροῖς] *Coinquinatus* [aut *contaminatus*] *cum mortuis.* Fuit enim in illa captivitate quasi mortuus, & Babylone quasi quodam in sepulcro positus. Itaque eorum preces, antea mortuorum, Israel appellavit. ¶ *Atque inter eos numeratus*, &c. προσελογίσθης μετὰ τῶν εἰς ᾅδου] *Reputatus es cum iis qui in infernum*, sub. *descenderunt.* Porrò *reputatus es* dixit, verbum Hebræum נחשבת imitatus, i. *existimatus es è numero eorum qui descendunt in sepulcrum.* Hâc autem formâ Hebræi salutem alicujus desperatam significant.

12 *Fontem sapientiæ reliquisti*] Responsio est superiori interrogationi subjuncta, cui apponit rationem à contrario eventu fructúque obedientiæ. Similis sententia posita est Psal. 81. 14. *Utinam populus meus obtemperasset mihi, Israel in viis meis ambulasset: Brevi tempore inimicos eorum humiliassem, & fuisset tempus ipsorum in seculum*, &c.

14. *Disce ubinam prudentia sit* μάθε ποῦ ἐστι φρόνησις] Hujusmodi disciplina ex malis præteritis suscepta, in S. literis à Spiritu S. commendatur, cùm sensu præsentium calamitatum in memoriam revocamus ea bona quæ nostrâ culpâ amisimus, eáque toto animo recuperare cupimus.

15. *Quis*

15. *Quis invenit sedem ejus?* τίς εὗρε τὸν τόπον αὐτῆς;] *Quis nactus est locum ejus?* Hæc est commendatio Sapientiæ à raritate paucitatéque eorum qui illam adipiscuntur. Est enim donum Dei rarum & singulare. Sic Moses Deut. 4.6. doctrinam Legis Divinæ commendat ut excellentissimam quandam sapientiam, quæ cæteris omnibus populis non fuerit impertita & communicata; quò majore studio, cùm Deus eam est largitus, amplectenda.

16. *Ubi sunt Principes Gentium,* &c.] Commemorat hoc loco potentissimos Reges, ac populos hominésque cæteris artibus ac scientiis hujus vitæ præstantissimos, quibus dicit hanc Divinam sapientiam salutarémque doctrinam verbi Dei defuisse.

17. *Qui avibus cœli ad ludos,* &c. οἱ ἐν τοῖς ὀρνέοις τοῦ οὐρανοῦ ἐμπαίζοντες] *Qui avibus cœli illudunt,* i. ad suas lusiones ac voluptates abutuntur. Est enim summa copia facultásque parata rerum omnium quæ in terra, mari aeréque versantur.

18. *Argenti enim pecuniaque fabricatores,* &c. ὅτι οἱ τὸ ἀργύριον τεκταίνοντες] *Quoniam argentum fabricantes,* i. qui argentum omni ratione comparant & cumulant, aut etiam cudunt, propterea quòd pecuniam conficiendam curant. Nam verbum τεκταίνειν est fabrorum qui ligna parant. Sed quadam similitudine ad alios artifices rerúmque aliarum inventores non ineptè transfertur. ¶ *Quæ nè cogitatione quidem comprehendi possunt* καὶ οὐκ ἔστιν ἐξεύρεσις τῶν ἔργων αὐτῶν] *Et non inventio,* (aut *excogitatio*) *operum ipsorum.* Quidam ità vertunt quasi ea opera tantâ curâ ac solicitudine comparata perierint: sed hunc interitum meliùs significat verbum quod mox sequitur, ἠφανίσθησαν, *evanuerunt.* Hoc autem conjungendum est cum præcedentibus, atque ad eam infinitam bonorum copiam referendum. Quemadmodum antè dixit *nullum finem esse quærendæ rei,* ità nunc dicit eam magnitudinem esse divitiarum opúmque quam nemo animo suo complecti possit. Hoc enim significat ἐξεύρεσις *excogitatio,* atque *animi comprehensio.*

19. *Aliique in eorum locum,* &c. καὶ ἄλλοι ἀνέστησαν ἀντ' αὐτῶν] *Aliique surrexerunt pro ipsis,* i. in eorum loco sunt collocati aut substituti. Hæc enim doctrina sæpe est in Scriptura, maximéque apud Jobum, quâ mutatio Regnorum ac potestatum, & quædam successio Divinitus facta demonstratur. Neque enim sunt ità stabiles divitiæ atque opes ut certos eosdémque possessores semper habeant.

20. *Juvenes quidem hanc lucem aspexerunt,* &c. νεώτεροι εἶδον φῶς] *Juvenes viderunt lucem.* Aliud genus hominum commemorat, qui suaviter hâc vitâ perfruuntur, sed Sapientiâ, jucundissimâ animi luce, destituuntur.

23. *Nec fabularum interpretes,* &c. καὶ οἱ μυθολόγοι, καὶ οἱ ἐκζητηταὶ τῆς συνέσεως] *Et fabulatores, & investigatores intelligentiæ.* Hoc genus hominum commemorat, qui aut negotiantes, maximéque negotia tum terrâ tum mari obeuntes, multa vident & cognoscunt, aut etiam in rebus inquirendis operam ponentes plurima, non indigna illa quidem cognitione, reperiunt, sed quæ veram sapientiam nulla ex parte attingunt. μυθολόγοι sunt *interpretes atque explicatores fabularum* quas Poetæ doctissimi homines confinxerunt, sub earúmque integumentis sapientiam quandam occultarunt. Fuerunt Philosophi, qui quæ fabulosè erant dicta ea conati sunt ad aliquem vitæ usum aut rationem veritatis explicare. Per ἐκζητητὰς συνέσεως mihi videtur intelligere Philosophos, qui omne suum studium in investigatione rerum posuerunt.

24. *O Israel, quàm ampla est domus Dei,* &c.] Ἐκφώνησις, *exclamatio,* quâ vult ostendere thesauros sapientiæ Divinæ esse humano ingenio incomprehensibiles. Hâc enim magnitudine amplitudinéque domûs Dei, in qua Sapientia suam habet sedem, nihil aliud vult significare quàm hominem sine Spiritu Dei non posse ad illam pertingere. Ea enim in cœlo suum habet domicilium; homines in terra reptantes eò non possunt evolare.

26. *Ibi fuerunt gigantes homines,* &c. ἐκεῖ ἐγεννήθησαν γίγαντες οἱ ὀνομαστοὶ ἀπ' ἀρχῆς] *Ibi fuerunt gigantes nominati ab initio.* Gen. 6. 4. dicuntur הנפלים *homines robusti ac valentes,* & מעולם אנשי השם *à seculo viri nominis,* i. celebres ac nobiles. Nam quod Baruch dicit *ab initio,* Moses *à seculo.* ¶ *Ingenti corporis magnitudine,* &c. γενόμενοι εὐμεγέθεις] *Sublimes ac proceri.* De statura corporis eorum ac proceritate Moses in Genesi non loquitur, sed tantùm de eorum potentia ac nobilitate. Sed Num. 13. 33. magnitudinis illorum mentionem facit, quos appellat הנפלים *filios Anach,* אנשי מדות *viros sublimis atque ingentis staturæ,* quibus Judæi exploratores comparati *locustæ viderentur.*

27. *Veruntamen Dominus eos,* &c. οὐ τούτους ἐξελέξατο ὁ Θεός] *Non hos Deus elegit.* Ità commendat hanc singularem Dei gratiam, quemadmodum Moses in Deuteronomio gratuitam ejus electionem esse ostendit, non quòd populus justitiâ potentiâve aliis præstaret, sed *quia Dominus Patres illorum dilexit.*

28. *Suâ, inquam,* &c. ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀβουλίαν αὐτῶν] *Perierunt propter vacuitatem* [aut *destitutionem*] *prudentiæ,* aut, *quia destituti fuerunt prudentiâ.* Scimus quomodo gigantes illi perierint in Diluvio, quoniam nullum Dei timorem, quæ vera est Dei sapientia, habuerunt. Hujusmodi est exitus omnium qui cognitionis Divinæ sunt expertes.

29. *Quis ascendit in cœlum,* &c.] Hæc sententia sumpta est ex Deut. 30. 12. ad alium usum accommodata quàm in quo Moses illic utitur. Moses enim dicit doctrinam Legis non ità longè esse positam ut *in cœlo sitam* aut *ultra mare,* ut apprehendi non possit; *sed propè in ore ac corde* uniuscujusque. Ibi enim vult populo adimere omnem recusandæ doctrinæ occasionem, quòd ea esset difficilior & obscurior, aut remotior quàm ut eam assequi possit. Baruch verò hoc loco aliud agit: ostendit non esse in facultate cujusquam ut sapientiam verbi Dei consequatur. *Non enim est volentis aut currentis, sed Dei miserentis,* ac cui voluerit largientis.

30. *Quis trajecit mare,* &c. τίς διέβη πέραν τῆς θαλάσσης] *Quis trajecit ultra mare.* Moses ità effert per futurum tempus, מי יעבר עבר הים, *quis transibit ultra mare, & afferet nobis eam?* Sed forma orationis mutata est & ad propositum accommodata. ¶ *Et indè potiùs quàm aurum purissimum,* &c. καὶ οἴσει αὐτὴν χρυσίου ἐκλεκτοῦ;] *Et feret* [aut *afferet*] *eam auri electi?* Subaudienda est præpositio *præ,* quæ habet vim Hebraicæ מן, quæ Comparationi servit.

31. *Nec qui animo semitam illius comprehendit,* &c. οὐδὲ ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς] *Nec qui consideret semitam ejus.* ἐνθυμεῖσθαι significat *animo agitare* aut *concipere.*

32. *Cui nota sunt omnia,* &c. ἀλλὰ ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν] *Sed qui novit omnia cognoscit eam.* Postquam per ἀφαίρεσιν ostendit omnes homines inopes expertésque esse sapientiæ, nunc docet ubi est fons ejus undè haurienda sit. A creatione mundi ac gubernatione Deum autorem esse ostendit. Verbo enim Dei omnia creata sunt, eóque gubernantur & consistunt: Psal. 119. 91. *Ad judicia tua ad hunc usque diem omnia perstant, quoniam omnia tibi serviunt.* ¶ *Jumentis quadrupedibus,* &c. κτηνῶν τετραπόδων] Quæ בהמות Hebraicè nominantur, & ab aliis bestiarum generibus distinguuntur.

34. *Suis in stationibus* ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν] *In custodiis suis,* i. locis unicuique tanquam militi assignatis. Sunt enim à Deo ordinatæ, & quasi milites in statione ità collocatæ ut ad imperium Dei præstò sint. Itaq; צבא השמים *exercitus cœlorum* appellantur, Jes. 40. 26. *Producens in numero exercitum eorum, singula suis vocans nominibus.*

37. *Eámque servo suo Jacob,* &c.] Postquam docuit Deum sapientiæ autorem esse, nunc ostendit populum quem singulari suâ scientiâ beneficióque sapientiæ dignatus est. Hæc autem beneficii præstantia debet homines in omnis grati ac pii animi memoria retinere.

38. *Ea postea in terra visa est,* &c.] Ego non dubito quin Christum Filium Dei in carne revelatum intelligat. Is enim est æterna Dei Sapientia, per quam omnia creata sunt, quæ postea carne induta cum hominibus est conversata, ab eísque visa & contrectata; Joh. 1. 1.

CASTEL-

CASTELLIO.

4. AUdi *preces enectorum Israelitarum*] Calamitosorum, & penè exstinctorum.

5. *Tuam recordare manum*] Potestatem.

11. *Ut cum mortuis pollutus, inferorum numero habearis?*] Invisus fœdúsque, ut mortui.

14 *Lumen oculorum*] Vita.

20. *Qui cùm lumen videant*] Vivant.

GROTIUS.

1. SPiritus *anxius*] Πνεῦμα ἀκηδιῶν. Sumitur his Scriptoribus ἀκηδία pro *torpore mœsto*, Psal. 119. 28. Esa. 61. 3.

2. *Peccavimus ante te*] In conspectu tuo.

3. *Et nos peribimus in ævum*] Ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα, *Nos vitam amittimus:* non eam perpetuam habemus, ut tu.

4. *Audi nunc orationem mortuorum Israel*] *Mortuos* vocat eos qui in captivitatem abducti erant, ut apparet infrà 7. nimirum quòd similes essent membris à corpore suo abscissis, nihil ultrà succi aut vitæ habentibus. ¶ *Et agglutinata sunt nobis mala*] *Et* hîc est pro *propter quod.* Vocem ἐκολλήθη habuimus & suprà 1. 20.

5. *Sed memento manûs tuæ*] Potentiæ sæpe demonstratæ.

7. *Propter hoc dedisti timorem tuum in cordibus nostris*] Nempe per immissa nobis mala. ¶ *Et laudemus te in captivitate nostra*] *Etiam in captivitate nostra*, quantò magis id facturi ubi libertatem reddideris.

8. *In improperium & in maledictum & in peccatum*] Gr. εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς ἀρὰν καὶ εἰς ὄφλησιν. Priora duo habes suprà 1. 20. & 2. 4. sed ὄφλησις significat *æs alienum:* quod inter ea est quæ Lex comminatur Deut. 28. 44.

9. *Ut scias prudentiam*] Nempe eam per quam Deus habetur propitius.

11. *Inveterasti in terra aliena*] Senescitis ante diem. ¶ *Coinquinatus es cum mortuis*] Quia inter alia multa ministeria etiam mortuorum Chaldæorum cadavera pollincire cogebantur. ¶ *Deputatus es cum descendentibus in infernum*] Non pluris habitus quàm sepulti. Locutio sumpta de Psalmo 28. 1.

12. *Dereliquisti fontem sapientiæ*] Legem Dei: quæ & *via* jam dicetur.

14. *Ubi sit longiturnitas vitæ*] Quomodo parari possit. ¶ *Ubi sit lumen oculorum*] i. Res prosperæ: sicut calamitas *cæcitas* vocatur. Vide suprà 1. 8.

16. *Ubi sunt Principes gentium?*] Ostendit alia Imperia facilè mutari, cùm Israeliticum semper manserit, quamdiu Legis orbitam sectabatur. ¶ *Et qui dominantur super bestias*] Qui venatu magnam partem ævi terunt: quod Parthorum Reges facere solitos ex Tacito discimus.

17. *Qui in avibus cœli ludunt*] Aucupiis indulgent: quod alterum Principalis otii solet esse oblectamentum.

18. *Et non est finis acquisitionis eorum*] *Nullum finem facere opes congerendi.*

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

¶ *Qui argentum fabricant*] In numos cudunt. ¶ *Nec est inventio operum illorum*] Vidimus sæpe ingentem vim pecuniæ prædam factam hostibus.

19. *Et alii loco eorum surrexerunt*] Translata ad alios sunt Regna. νεώτεροι, quod sequitur, videtur ad hunc sensum pertinere, ut significet non *juniores*, sed *novos Reges* illis successisse.

20. *Viderunt lumen*] Fuere aliquandiu in rebus prosperis. ¶ *Viam autem disciplinæ ignoraverunt*] Vitæ Deo placentis.

22. *Non est audita in terra Canaan*] Multa invenere Phœnices.

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Navigandi ars eisdem repertoribus asscribitur. Illam autem vivendi disciplinam non repererunt. ¶ *Neque visa est in Theman*] Quæ pars Idumææ magos semper insignes habuit. Vide Jer. 49. 7. Vide & ea quæ dicta ad Matth. 2. 1.

23. *Filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam quæ de terra est*] Ismaelitæ periti aromatum rerúmque similium, Gen. 37. 25. ¶ *Negotiatores Merrhæ*] Est *Maara* Sidoniorum Jos. 13. 4. & Stephano *Marnan*, addito נ paragogico: quod frequens Phœnicibus. ¶ *Et Theman*] *Themanem* bis nominat, quia & sapientes ibi multi, & multi mercatores. ¶ *Et fabulatores*] Οἱ μυθολόγοι. Arabas olim fuisse egregios artifices fabularum utilium, quales sunt ex quibus Phryx Æsopus nomen consecutus est, ex iis quæ Erpennius edidit apparet. Sunt & genus μύθων ex quæ dicuntur παραβολαί. ¶ *Et exquisitores prudentiæ & intelligentiæ*] Duabus vocibus expressit Græcum unum τῆς συνέσεως. Prudentiæ ejus quæ homines hominibus gratos aut utiles reddit, præcepta noverant; quæ homines Deo, non norant.

24. *O Israel, quàm magna est domus Dei*] Universum hoc cujus imaginem gerebat Templum Hierosolymitanum.

26. *Ibi fuerunt gigantes*] In hac ipsa Dei domo. Intellige illos Noæ coævos: ut Sap. 14. 6. ubi additur ἀρχῆς, ut hîc ἀπαρχῆς. Eidem ἀρχαῖοι γίγαντες, Sirach. 16. 8.

27. *Non hos elegit Dominus*] Sed Noam cum familia sua.

29. *Quis ascendit in cœlum, & accepit eam*] *Ut eam sapientiam acciperet.* Sumptum de Mose Deut. 30. 12.

30. *Quis transfretavit mare*] Τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; Paulus Rom. 10. 7. ¶ *Et attulit illam super aurum electum?*] Καὶ οἴσει αὐτὴν χρυσίου ἐκλεκτοῦ; *ut compararet eam auro optimo?*

31. *Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitam ejus*] Idem significat quod Plato, *de Deo nihil certi haberi, nisi Deo ipso se patefaciente:* quod fecit Israelitis.

32. *Qui præparavit terram*] *Fabricavit*, κατεσκεύασεν, ut Sap. 9. 2. ברא per κατασκευάζων vertitur Esa. 40. 28. & 43. 7. ¶ *In æterno tempore*] Εἰς αἰῶνα χρόνον, i. ut semper duret.

33. *Qui emittit lumen, & vadit*] Hebraismus, pro, *quo mittente lux procedit.* Vide Job. 36. 30. ¶ *Et vocavit illud, & obedit illi in tremore*] *Vocanti illico paret.*

34. *Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis*] *In stationibus quæque suis.* Idem loquendi genus Sirach. 43. 12.

35. *Vocatæ sunt, & dixerunt, Adsumus*] Sumptum de Psal. 147. 4. ¶ *Et luxerunt ei cum jucunditate qui fecit illas*] Ει, i. ejus jussu.

36. *Hic est Deus noster*] Qui ab Israelitico populo colitur. ¶ *Et non æstimabitur alius adversùs eum*] *Nemo ei comparandus est.*

38. *Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est*] Hoc est ex illis quæ dixi à Christiano aliquo exscriptore addita.

CAP. IV.

BADVELLUS.

1. LEX *in æternum duratura* καὶ ὁ νόμος ὁ ὑπάρχων εἰς τὸν αἰῶνα] *Lex exsistens in æternum*, i. permanens in perpetuum. Hæc enim æternitas soli verbo Dei tribuitur, cætera omnia ut fluxa & caduca intereunt. Psal. 119. 96. *Omnis consummationis finem vidi, præceptum verò tuum valde est latum.*

4. *Quæ placent Deo, fuerunt nobis*, &c. τὰ ἀρεστὰ τῷ Θεῷ, ἡμῖν γνωστά ἐστι] *Placita* [aut *grata*] *Deo, nobis nota sunt:* aut *cognita.* Est enim cognitio voluntatis Divinæ summa felicitas & vita æterna.

5. *Monumentum Israel*, &c. μνημόσυνον Ἰσραήλ] *Memoriale Israel*, i. cujus incolumitate ac salute memoria conservatur, alioqui funditus interiret. *Nisi enim Dominus* ex

ex tanta multitudine reliquias aliquas salvas esse voluisset, inquit Jesaias 1. 9. sicut Sodoma & Gomorrha facti fuissemus.

6. *Non estis venundati*, &c. ἐπράθητε τοῖς ἔθνεσιν οὐκ εἰς ἀπώλειαν] *Venditi estis Gentibus non in exitium*: aut interitum. Jes. 50. 1. *Ecce propter iniquitates vestras venundati estis, propter transgressiones vestras dimissa est mater vestra.* Causam justam ostendit calamitatis eorum, culpam & contumaciam adversùs Dominum susceptam, Deique misericordiam eos hâc castigatione ad salutem revocantis. Sunt hujusmodi flagella, quasi salutaria quædam remedia.

7. *Exacerbastis enim*, &c. παρωξύνατε γὰρ τὸν ποιήσαντα ὑμᾶς] *Ad iram* [aut *indignationem*] *provocastis*. Hæc sumpta sunt ex Cantico Mosis Deut. 32. 15. ubi ità Moses queritur de populo, quòd *dereliquerit Deum* עושהו *factorem* (aut *creatorem*) *suum* [sive *qui ipsum fecit*,] *eúmque suis abominationibus ad iracundiam concitarit*. ¶ *Dæmoniis sacrificantes* θύσαντες δαιμονίοις, καὶ οὐ Θεῷ] Eadem sunt apud Mosen Deut. 32. 17. יזבחו לשדים לא אלוה *sacrificarunt dæmonibus, & non Deo*. Eadem sunt etiam 2 Reg. 17. 12. nisi quòd גלולים *idola abominanda fœdissimáque* nominat quibus Israelitæ inservierunt.

8. *Et Jerusalem quæ vos*, &c. ἐλυπήσατε δὲ καὶ τὴν ἐκθρέψασαν ὑμᾶς Ἱερουσαλήμ] *Contristastis eam quæ vos aluit Jerusalem*. Scriptura comparat Ecclesiam matri nutrici, in cujus utero concipimur, & sinu gremióque alimur & fovemur. Itaque Propheta institutam conquestionem auget ab Ecclesiæ orbitate, ac mœrore quem ex filiorum suorum miserrima captivitate ceperat. Jesaias 54. 1. hoc in loco multùm immoratur ut Ecclesiam viduam & suis filiis orbatam consoletur.

9. *Audite, finitimæ Sion*, &c. ἀκούσατε, αἱ πάροικοι Σιών] *Audite, confines*, [aut *vicinæ civitates & urbes*] *ipsi Sion*. Est enim Prosopopœia, quâ Ecclesia Jerosolymitana de sua orbitate conquerens inducitur. Est autem genus orationis ἐλεεινὸν καὶ παθητικὸν ad pium dolorem populo commovendum accommodatum.

10. *In quam Æternus eos*, &c. ἣν ἐπήγαγεν αὐτοῖς ὁ αἰώνιος] *Quam induxit eis Æternus*. Deus enim judex vindéxque eorum impietatis, eos in acerbissimam servitutem induxit, eósque justâ & meritâ pœnâ affecit. Hæc calamitatis causa ad augendum dolorem plurimùm valet.

11. *Quos enim nutrivi*, &c.] Hæc antithesis, i. *contentio atque oppositio contrariorum*, ad magnitudinem doloris demonstrandam magnam vim habet. Locus est αὐξητικὸς in conquestionibus plurimùm usitatus.

12. *Nemo insultet mihi*, &c. μηδεὶς ἐπιχαιρέτω μοι τῇ χήρᾳ] *Nullus gaudeat de me vidua*. Forma orationis est ἀπαγορευτική, ad miserationem accommodata, in qua voluptatem hominum malevolorum suæ calamitati insultantium deprecatur atque aversatur. ¶ *Quoniam desolata sum*, &c.] Αἰτιολογία *causæ redditio* ad præcedentem ἀπαγόρευσιν commodè adjuncta. Quo loco præcipuam sui mœroris causam esse dicit *filiorum suorum contumaciam, qui à Deo defecerunt*, aut *à Lege ejus declinarunt*.

14. *Finitimæ Sion*, &c. ἐλθέτωσαν αἱ πάροικοι Σιών, καὶ μνήσθητε] *Veniant confines Sion, & memorate captivitatem*. Heterosis est personæ Hebræis usitata, sicut Enallage numeri. Est autem πρόσκλησις, quâ appellat & hortatur vicinas civitates ad deplorandam calamitatem suam. Forma orationis superiori contraria.

15. *Adduxit enim in eos*, &c.] Locus iste sumptus est ex Deut. 28. 49. *Et excitabit Dominus in te gentem è longinquo, quæ involabit ut aquila, gentem cujus linguam tu non capies, gentem impudentem facie, quæ faciem senis non reverebitur, nec miserebitur adolescentis*. ¶ *Gentem impudentem*, &c. גוי עז פנים] *Gentem procacem facie*, i. duram, crudelem, sævam, quæ nullius ætatis rationem habebit. ¶ *Ac barbaram*, &c. καὶ ἀλλόγλωσσον] *Et alterius linguæ*, sive *quæ à te linguâ differat*. Cujusmodi populi *Barbari* appellantur, quorum lingua nobis est incognita. Paulus 1 Cor. 14. 11. *Ero ei barbarus, & ipse mihi*, si id quod legitur ac recitatur non intelligatur. Itaque homines ἀλλόγλωσσοι sive ἑτερόγλωσσοι *alieno peregrinóque sermonis genere utentes*, non nostro, pro barbaris accipiuntur. Moses hujusmodi peregrinitatem barbariémque his verbis exprimit, *Cujus linguam tu non percipies aut intelliges*. Hujusmodi autem homines remotissimis in locis degentes, institutis, linguâ, moribus maximè à nobis differentes, minus humanitatis plerumque habent quàm qui iisdem societatis vinculis sunt nobis conjunctiores.

16. *Homines qui neque senes*, &c. οὐκ ᾐσχύνθησαν πρεσβύτην] *Non veriti sunt senem*. Moses, *Quæ non accipiet faciem senis, nec pueri miserebitur*, i. quæ nulli parcet ætati. Quæ autem Moses futura prædicit ac denunciat, ea Baruch jam evenisse commemorat, atque ità comminationes multò antè ad casus eventúsque rerum aptissimè accommodat.

17. *Ego autem quid opis*, &c.] Post deplorationem instituit hoc loco παράκλησιν, in qua fideles ac pios ad optimam spem salutis in Dei misericordia positam hortatur cum humili testificatione suæ inopiæ. Itaque hujusmodi forma orationis superiori conquestioni subjuncta gravissimam piorum & calamitosorum consolationem confirmationémque continet.

20. *Exui autem vestem*, &c. ἐξεδυσάμην τὴν στολὴν τῆς εἰρήνης] *Deposui stolam pacis*. *Stola* vestis erat talaris ac muliebris, quam Paulus nominat καταστολὴν 1 Tim. 2. 9. genus vestis pretiosæ & honorificæ mulieribus convenientis. Huic opponit *saccum*, insigne temporis calamitosi ac luctuosi indumentum. Itaque hâc vestitûs mutatione suam calamitatem humilitatémque significat: postea tamen utitur pro veste lugubri.

23. *Nam vos quidem emisi*, &c. ἐξαπέστειλα γὰρ ὑμᾶς] Locus consolationis ab eventu contrario ac felici, ἀντιθετικῶς per contentionem inductus. Opponit enim reditum celerem ac felicem priori eorum transmigrationi.

24. *Ut enim vicinæ Sion*] Adjungit ad locum consolationis propositum contrariam affectionem atque opinionem hominum gloriosum fidelium reditum admirantium, ac Dei bonitatem ac virtutem laudibus celebrantium. Hic locus etiam per contentionem tractatur.

25. *Filii, patienter ferte vindictam à*, &c. τέκνα, μακροθυμήσατε τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπελθοῦσαν ὑμῖν ὀργήν] *Filii, æquo animo tolerate iram à Deo in vos profectam*. μακροθυμία significat *moderationem atque æquitatem animi aut injurias aliorum leniter placidéque ferentis, aut res adversas fortiter ac constanter sustinentis*. Hic μακροθυμεῖν significat *firmam & constantem malorum perpessionem cum optima spe conjunctam*. ¶ *Te quidem inimicus*, &c.] Alius ἀπὸ τῆς ἀμοιβῆς, i. *vicissitudine*, sive *gratiæ relatione*, quæ *hostium vindicta* appellatur, quibus par gratia referetur. Locus frequens apud Prophetam Jesaiam, 26. 6. qui ait, *pedem pauperis afflictique superbam Babylonem calcaturum*. ¶ *Atq; impositus cervici*, &c. καὶ ἐπὶ τραχήλους αὐτῶν ἐπιβήσῃ] *Et super colla ejus ascendes*, i. pede cervicem ejus conculcabis: & quemadmodum is antea te crudelissimè vexavit & oppressit, ità tu pedibus collum ejus pressum teneas, aut victor victo afflictóque ei insultes.

26. *Delicati mei per vias*, &c.] Ἀνάμνησις, quâ revocat in memoriam calamitatem filiorum suorum, durissimámque conditionem quâ in exsilium abierunt. Est autem locus auctus atque illustratus tum personæ qualitate, tum similitudine. Vocat enim filios *suos delicatos*, quibus hæc tam dura tamque inexspectata transmigratio locíque tam familiaris cum alieno hostilíque commutatio maximopere molesta fuit. Sed subaudienda est antithesis, quòd sicut illa è patria domóque expulsio fuit acerba, ità ipsa in patriam reversio jucunda erit & optata.

27. *Qui enim vos in hanc fortunam*, &c. ἔσται γὰρ ὑμῶν ὑπὸ τοῦ ἐπάγοντος μνεία] *Erit enim ab inducente vestrî memoria*, i. Is qui hæc vobis induxit tanta mala, vestrî recordabitur. Locus consolationis est ab una eadémque causa efficiente rerum contrariarum, calamitatis atque incolumitatis sive salutis. Deus qui fuit hujus miserrimæ vestræ servitutis, idem erit autor libertatis ac salutis.

28. *Nam quemadmodum eò intentum*, &c.] Isti omnes loci tractantur ἀντιθετικῶς, i. *per contentionem*: sed ille habet hujusmodi ἀντικατάλλαξιν *compensationem*, quâ vult pristinam

pristinam eorum perfidiam in Deum insigni quadam pœnitudine conversionéque ad Deum resarciri. ¶ *Conversi, decies tantò magìs ipsum*, &c. δεκαπλασιάσατε ἐπιστραφέντες ζητῆσαι αὐτὸν] *Decuplate conversi eum quærere* : aut, *decuplò ampliùs*, sive *decem partibus ampliùs*, *ipsum quærite* : i. majore studio & diligentiâ eum quærite quàm antè reliquistis ; ut major sit vestra ad ipsum conversio quàm pristina ab eo defectio.

30. *Is enim à quo es nominata, consolabitur*, &c. παρακαλέσει σε ὁ ὀνομάσας σε] *Consolabitur te, qui nominavit te*, i. qui in hac restitutione ac restauratione tua tibi nomen celebre illustréque imposuit. Propheta enim Ecclesiam alloquitur, quæ in illo exsilio planè exstincta ac deleta videbatur. In tanta calamitate ac deformitate nulla erit Ecclesiæ facies. Posteaquam est à Deo restituta, *novum* (ut ait Jesaias) *nomen* ab eo accepit. Itaque videtur sumptus hic locus ex Jes. 62. 2. *Et vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nuncupabit.*

31. *Quiq; casu tuo lætati sunt*, &c. καὶ ἐπιχαρέντες τῇ σῇ πτώσει] Ἐπιχαίρειν *est lætari malis alienis, aliorúmque calamitati insultare*. Quæ affectio est malevolorum alienis incommodis gaudentium, quæ etiam ἐπιχαιρεκακία, *malevolentia voluptatem capiens ex incommodis alterius*. Itaque in Prophetis sæpe minatur Deus se hujusmodi malevolentiam vindicaturum.

34. *Atque exsultantem ejus frequentiam circumcidam*, &c. καὶ περιελῶ αὐτῆς τὸ ἀγαλλίαμα τῆς πολυοχλίας] *Et amputabo* [aut *rescindam*] *exsultationem ejus multitudinis* : i. auferam ei eam lætitiam & voluptatem quam ex summa sua frequentia capit : diminuam enim eam, eámque ad interitum deducam. Hæc autem calamitatis denunciatio facta Babyloni inimicæ civitati, non mediocrem consolationem piis affert, qui ab ea crudelissimè accepti & tractati fuerant. Itaque significat Baruch eam injuriarum acerbitatem in ejus exitium redundaturam.

35. *Ignis enim à Deo æterno in eam ad multa tempora*, &c. πῦρ γὰρ ἐπελεύσεται αὐτῇ παρὰ τοῦ αἰωνίου εἰς ἡμέρας πολλάς] *Ignis enim superveniet in eam ab Æterno ad multos dies*. Legitur & μακρὰς *longos*. Hæc comminatio sumpta est ex Jes. 13. 9. ubi Propheta prædicit, describítque Babylonis vastitatem, quæ instar subversionis Dei in Sodoma & Gomorrha futura sit. Fuerunt enim hæ civitates igni vastatæ. ¶ *Diúque à dæmoniis habitabitur*, &c. καὶ κατοικηθήσεται ὑπὸ δαιμονίων πλείονα χρόνον] Jesaias eodem in loco איים appellat quos Baruch *dæmones* nominat. Alii *Satyros* ac *Faunos* esse dicunt : sed quoniam eorum præstigiis Diabolus ad terrendos fallendósque homines abutitur, hoc nomen איים ad ipsum quoque *Diabolum* translatum est. Hoc nomen deducitur à verbo אים, quod *terrere* significat.

36. *Respice ad Orientem, Jerusalem*, &c. περίβλεψαι πρὸς ἀνατολὰς, Ἱερουσαλὴμ] *Circumspice ad Orientem*, &c. Hæc hypotyposis est, quâ res futura quasi præsens ante oculos ponitur ad majorem confirmationem. Sic Jes. 60. 4. *Attolle oculos tuos per circuitum, & vide, omnes isti congregantur venientes tibi.*

CASTELLIO.

5. MOnimentum *Israelis*] Posteri, in quibus Israelis nomen durat, & memoria.

30. *Idem te confirmat, qui nominavit*] Curat : nam quos nominamus novimus, & quos novimus curamus.

32. *Infelix quæ tuos accepit natos*] Babylon.

GROTIUS.

1. HIC *liber mandatorum Dei*] i. Sapientia illa quam omni sapientiæ prætuli continetur in libro Legis. ¶ *Quæ est in æternum*] Usque ad Messiam auctorem novi seculi. ¶ *Qui tenent eam pervenient ad vitam*] Addidit *pervenient*, quod subauditur in Græco. *Vitam* intellige, felicem in Lege promissam. ¶ *In mortem*] Violentam, vel immaturam.

2. *Convertere, Jacob*] Ad legem illam. ¶ *Ad splendorem ejus contra lumen ejus*] Ubi via ab ejus luce lucet.

3. *Nè tradas alteri gloriam tuam*] Nè patere ab aliis gentibus laudem pietatis tibi præripi.

4. *Quia quæ Deo placent manifesta sunt nobis*] Respicitur locus Deut. 4. 7.

5. *Animæquior esto*] *Bonum habe animum*, θάρσει. Sic & infrà 21. ¶ *Populus Dei*] *Mi popule*, in Græco. ¶ *Memorabilis Israel*] Μνημόσυνον Ἰσραήλ. Vos pauci, per quos memoria nominis Israelitici conservatur.

6. *Venundati estis gentibus*] Traditi, quomodo tradi res emptæ solent. Sic Esa. 50. 1. & 52. 3. ¶ *Non in perditionem*] Non ut planè gens intereat.

7. *Immolantes dæmoniis*] i. Idolis, quorum nominibus utebantur mali Dæmones, 1 Cor. 10. 20.

8. *Et contristastis nutricem vestram Jerusalem*] Magnorum malorum causa fuistis patriæ urbi, quæ hîc per προσωποποιΐαν loquens inducitur.

9. *Audite, confines Sion*] Vos urbes circa Hierosolyma. Sic & infrà 24.

10. *Captivitatem populi mei*] Illorum qui abducti cum Jechonia.

12. *Et desolatam à multis*] Nempe civibus. Sic distinguuntur hæc verba in Græco.

14. *Veniant confines Sion, & memorentur*] In Græco à tertia persona transitur ad secundam. μνήσθητε, i. *expendite animis*. Usurpatur enim & de rebus præsentibus, ut Sirach. 7. 38. & alibi.

15. *Gentem improbam*] *Impudentem*, ex Deut. 28. 50. ¶ *Et alterius linguæ*] Psal. 81. 5. & 114. 1. Esa. 28. 11.

16. *Qui non sunt reveriti senem, neque puerorum miserti sunt*] Ex Deut. 28. 50. Thren. 4. 16. & 5. 12. Ezech. 9. 6. ¶ *Et abduxerunt dilectos viduæ*] Jer. 15. 8. ¶ *Et à filiis unicam desolaverunt*] *Ex filiabus orbarunt solitariam*, i. eam quæ illis abductis sola relinquebatur.

17. *Ego autem quid possum adjuvare vos?*] Oratio valde παθητικὴ, & ob quam vel solam dignus fuit hic liber qui servaretur.

19. *Ambulate, filii, ambulate*] Ite, ite in oras exteras.

20. *Exui me stolâ pacis*] Veste temporis prosperi.

22. *A Sancto*] Eximiè hoc nomen Deo tribuitur, ut Sirach. 48. 23. sic & infrà 37. ¶ *Quæ veniet vobis ab Æterno salutari nostro*] i. Ab ipso. Mos Hebræis nomina ponendi pro pronominibus. Vide & infrà 37.

25. *Videbis perditionem ipsius*] Gentis Chaldaicæ per Cyrum. Vide & infrà 31.

26. *Delicati mei ambulaverunt vias asperas*] i. Qui antè delicatè educati fuerant. Vide Deut. 28. 54, 56. Isa. 47. 1, 8. ubi eadem quæ hîc vox Græca.

27. *Erit enim memoria vestra ab eo qui duxit vos*] *Erit vestri memoria apud eum qui hæc vobis induxit*. ἐπάγειν, & indè ἐπαγωγὴ, voces frequentes in malorum descriptione. Sic & infrà 29.

29. *Sempiternam jucunditatem*] Diuturnam.

30. *Exhortatur enim te qui te nominavit*] *Consolabitur te qui nomen tibi dedit*. Vide suprà 2. 15.

31. *Nocentes peribunt qui te vexaverunt*] Gr. *Miseri* (nempe erunt) *qui te vexaverunt*. Idem adjectivum bis postea in Græco repetitur ; pro quo Latinus posuit *punientur*.

32. *Et quæ accepit filios tuos*] Babylon, quò primùm advecti, distributi deinde in alia loca.

34. *Et amputabitur exsultatio multitudinis ejus*] *Auferam ei exsultationem de populi frequentia*. ¶ *Et gaudimonium ejus erit in luctum*] Ἀγαυρίαμα αὐτῆς, *jactatio ejus*.

35. *Ignis enim superveniet ei*] Dei ira, quæ sub *ignis* nomine describitur Deut. 4. 24. & apud Prophetas sæpe. ¶ *Et habitabitur à dæmoniis*] Secutus est hic Scriptor Græcam versionem, quæ est Esa. 13. 21.

37. *Veniunt collecti ab Oriente*] Babylonicum & Persicum postea Imperium, Judææ partim ad Septentrionem, partim ad Orientem.

CAP.

CAP. V.

BADVELLUS.

1. **E**Xue vestem luctûs, atque, &c. ἔκδυσαι, Ἱερουσαλὴμ, τὴν στολὴν τοῦ πένθους καὶ τῆς κακώσεώς σου] Exhortatio est hoc capite instituta, in qua Propheta Ecclesiam afflictam & lugentem consolatur, eámque ad lætitiam cohortatur. Quod argumentum ab Jesaia cap. 60. 15. & c. 62. copiosissimè tractatur. Vestitûs autem mutatione melior atque optabilior ejus conditio & fortuna demonstratur. Hæc sumpta sunt ex Jes. 62.

2. *Vesti te diploide*, &c. περιβαλοῦ τὴν διπλοΐδα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης] *Indue diploidem* [sive *pallium*] *justitia à Deo in te collata*. *Justitia* hoc loco accipitur pro *misericordia* quâ Deus Ecclesiam suam est prosecutus. Cùm enim Deus suos ab oppressione asserit cum pernicie inimicorum atque oppressorum, in eo se justum misericordémque ostendit. ¶ *Mitram*] *Mitra* ornamentum est capitis muliebre, ex qua fasciolæ dependebant. Itaque pro *diademate coronâque* accipitur: & hoc loco μίτρα τῆς δόξης à Deo capiti imposita dicitur.

3. *Omni nationi quæ*, &c. τῇ ὑπ' οὐρανὸν πάσῃ] *Omni sub cælo* (sub. *terra* aut *genti*) *splendorem tuum ostendet*. Sic Jesaias 60. 1. his verbis eam hortatur, *Splendesce, quoniam venit lux tua, & gloria Domini super te oritur*.

4. *Nam nomen tibi ab eo tribuetur*, &c. κληθήσεται γάρ σου τὸ ὄνομα παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα] *Nomen enim tuum vocabitur à Deo in æternum*, Εἰρήνη δικαιοσύνης, καὶ δόξα θεοσεβείας, *Pax justitiæ, & gloria pietatis*. Nomine *pacis* videtur significare incolumitatem salutémque Ecclesiæ misericordiâ Dei restitutæ; cui adjungit illustrem Dei cultum, qui *pietas* & *religio* aut *timor Dei* appellatur. Hic enim est finis Ecclesiæ liberatæ ac conservatæ, ut saluti ac paci restituta Deum piè colat; sicut dicit Zacharias Luc. 1. 74. *Ut redempti de manu inimicorum, sine timore serviamus ei in sanctitate & justitia omnibus diebus vitæ nostræ*. Hæc promissio est amplissima.

5. *Excitare, Jerusalem*, &c. ἀνάστηθι, Ἱερουσαλὴμ, καὶ στῆθι ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ] *Surge, Jerusalem, & sta in alto*: aut *edito*: sub. *loco*. Hæc oratio est προτρεπτικὴ καὶ παρακλητικὴ, sumpta ex Jes. 52. 2. ubi Propheta populum afflictum & jacentem in illo exsilio excitat atque erigit, vocans illum è miserrimo statu ad beatum ac felicem: *Exsurge, exsurge*, inquit, *Sion, & indue vestem fortitudinis tuæ & pulcritudinis, excute te de pulvere, consurge ac sede, explica te de vinculis colli tui, ô captiva*. ¶ *Gaudentes in verbo Dei, memoriámq; Sancti celebrantes* τῷ ῥήματι τοῦ Θεοῦ χαίροντας, τῇ μνείᾳ τοῦ ἁγίου] *Verbo Dei lætantes memoriâ Sancti*. Ablativus prior potest conjungi cum participio *congregati* sive *collecti*, quemadmodum quidam conjungunt. Posterior *memoriâ Dei* cum participio *gaudentes* conjungitur. Significat enim causam veri gaudii nomen Domini, ejúsque memoriam, cujus gratiæ ac misericordiæ memores piâ sanctâque lætitiâ afficiebantur.

6. *Egressi enim sunt abs te*, &c. ἐξῆλθον παρὰ σοῦ πεζοὶ] Hæc est antithesis, in qua ità confert calamitosam ipsorum migrationem cum gloriosa reversione ut dissimilem conditionem fortunámque ostendat. Itaque αἰρομένους mihi videtur intelligere quasi sublatos evectósque in equis aut curribus, cum summa dignitate & gloria, quæ filios Regum Principúmque deceat. Ità si abducti sunt ab hostibus captivi cum ignominia, à Deo cum maximo honore reducentur.

7. *Constituit enim Deus montes* &c. Vastum erat desertū inter Judæam & Babylonem, summáque itineris asperitas ac difficultas, quæ intercludere reditum populi videbatur. Itaque ut omnis dubitatio ex piorum animis tollatur, dicit Deum omnia impedimenta sublaturum, omniáque quæ aspera esse videbantur ità commutaturum ut ad eorum iter plana, expedita & accommodata sint. Hæc autem promissio de itineris commoditate summâque facultate reditûs videtur sumpta esse ex Jes. 40. 3. ubi Deus jubet hanc consolationem ad populum suum afferri, *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domino, planam facite semitam Dei nostro. Exaltetur omnis vallis: omnis verò mons & collis dejiciatur: quod curvum est fiat rectum, & prærupta* (aut *confragosa*) *complanentur*. Quamvis enim Propheta alias difficultates respiciat, tamen non dubium est quin etiam ad illam intermediæ solitudinis vastitatem Prophetiam suam accommodet. ¶ *Complere in æquabilem*, &c. πληροῦσθαι εἰς ὁμαλισμὸν τῆς γῆς] *Implere valles ad æquandam terram*. Inæquabilem enim & præruptam terram faciunt montium altitudo & summissio dejectióque vallium: Itaque illa tum in planitiem exæquatur cùm montes deprimuntur & valles complentur atque extolluntur. ¶ *Ut Israel tutum iter cum gloria Dei habeat* ἵνα βαδίσῃ Ἰσραὴλ ἀσφαλῶς τῇ τοῦ Θεοῦ δόξῃ] *Ut eat Israel tutò gloriâ Dei*, i. sine ullo periculo, in quo *gloria Dei* conspicietur sive (ut ait Jesaias) *revelabitur*.

8. *Arboréque odore suavissimo*, &c. καὶ πᾶν ξύλον εὐωδίας] *Et omne lignum fragrantiæ*, i. suavem spirans odorem. *Lignum* autem dicit more Hebræorum, à quibus עץ pro *arbore* accipitur & dicitur. Quidam codices legunt ξύλον εὐώδες *omnis arbor suavè olens*. ¶ *Suam Israeli umbram prabebunt à Deo*, &c. ἐσκίασαν δὲ τῷ Ἰσραὴλ προστάγματι τοῦ Θεοῦ] *Obumbrarunt Israelem mandato Dei*. Quidam codices legunt ἐσκίρτησαν *exsultarunt*, quemadmodum Psal. 114. 4. dicit *montes subsiliisse tanquam arietes*, cùm populus ex Ægypto educeretur. Sed altera lectio de *umbra silvarum* mihi magis placet. Nam in prima illa redemptione nubes opaca populo adversùs Solis ardorem commodum iter præbuit, ità silvæ & arbores eandem itineris commoditatem exhibuerunt.

9. *Et eâ justitiâ cujus*, &c. καὶ δικαιοσύνῃ τῇ παρ' αὐτοῦ] *Et justitiâ quæ est ab ipso*, i. quæ ab eo profecta erga populum suum *cognoscatur*, in quo justitia & misericordia, ut idem propè significantia, conjunguntur.

CASTELLIO.

6. **S**Ublimes] Honorificè gestatos.

GROTIUS.

1. **I**Ndue te decore & honore] Lætis vestibus: de quibus suprà 4. 20.

2. *Diploide justitiæ*] Ex Job. 29. 14. Διπλοΐδες in his libris vestes suffartæ pellibus, aut re aliâ. Respondet plerumque Hebræo מעיל, quæ vestis Regum & Prophetarum. Justitia ità ornabit urbem ut matronas diplois. ¶ *Et imponet mitram capiti tuo honoris æterni*] Bona fama erit pro mitra, quâ matronarum capita ornabantur, Ezech. 16. 16. in Græco Judith. 16. 6.

4. *Pax justitiæ*] Quia pax justitiam sequitur, Psal. 85. 10. ¶ *Et honor pietatis*] Pietatem sequitur bona fama. Nomina hæc significant elogia, quæ meritò ei dari poterant. Sic & Esa. 1. 26. & 61. 3.

5. *Et circumspice*] Repetitum ex iis quæ suprà 4. 36. ¶ *Gaudentes Dei memoriâ*] Deum commemorando.

6. *Exierunt enim abs te pedibus ducti ab inimicis*] *Acti, ut pedibus irent*. ¶ *Portatos in honore sicut filios Regni*] In carrucis & lecticis, quomodo vectari solent viri è Regio genere. Idem sensus Esa. 49. 22.

7. *Constituit enim Deus humiliare omnem montem excelsum & rupes perennes, & convalles replere in æqualitatem terræ*] Esa. 40. 4. Vide quæ dicta ad Luc. 3. 4. ¶ *Ut ambulet Israel diligenter*] Ἀσφαλῶς, *securè*.

8. *Obumbraverunt autem & silvæ*] Legit ἐσκίασαν, pro quo nos habemus ἐσκίρτησαν, *subsultarunt*: ut solet fieri curribus prætervehentibus. Ex Psal. 96. 12.

9. *Adducet enim Deus Israel*] Gr. *Ducetur autem populus Israel*. ¶ *Cum misericordia & justitia quæ ex ipso est*] Per Dei misericordiam ac bonitatem talia procurantem.

CAP. VI.

EPISTOLA JEREMIÆ.

BADVELLUS.

EXEMPLUM EPISTOLÆ Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς] Ita autem appellatur quod est rescriptum aut descriptum à primo exemplari, quod ἀρχέτυπον dicitur, quasi *primogenia princépsque forma*, unde aliqua figura scripturáve dicitur, in quo proposita est imitatio ac similitudo unius ejusdémque rei antè perscriptæ. Ubi autem sit hæc Epistola Jeremiæ non memini me usquam legisse. Exstat quidem Epistola cap. 29. 1. quam misit ad captivos Babylonem : sed ea nullam hujusmodi admonitionem de idolis fugiendis, eorúmque descriptionem continet. Decimo tamen capite multa dicit de falsorum fictorúmque deorum vanitate quæ cum hac commonitione descriptioneq; conveniunt, quemadmodum postea videbimus. ¶ *Ut ipsis exponeret quæ à Deo mandata*, &c. ἀναγγεῖλαι αὐτοῖς καθότι ἐπετάγη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ] *Ut annuntiaret eis sicut mandatum ei erat à Deo:* ut scriberet ac exponeret mandata quæ à Deo acceperat: aut, sicut mandatum erat, eos admoneret.

2. *Ad septimam usque progeniem*, &c. ἕως γενεῶν ἑπτά] *Usque ad septem generationes*, i. septuaginta annos: quod tempus captivitatis eorum à Deo constitutum fuerat & ab Jeremia Propheta prædictum.

3. *Qui in humeris portentur*, &c. ἐπ' ὤμοις αἰρομένους] *In humeris portari*: aut *gestari. Portando portabuntur*, inquit Jeremias 10. 5. *neque enim possunt incedere.* Jesaias quoque 46. 1. dicit eos plaustris jumentísque portari ac bajulari. Ità Prophetæ hujusmodi falsorum deorum gestationem vectionémque irrident; in qua imbecillitas illorum demonstratur.

4. *Cavete igitur nè similitudine vos ad exterarum*, &c. εὐλαβήθητε οὖν, μὴ καὶ ὑμεῖς ἀφομοιωθέντες τοῖς ἀλλοφύλοις ἀφομοιωθῆτε] *Cavete igitur nè & vos assimilati alienigenis, similes efficiamini*, i. nè vos accommodantes & conformantes ad eorum superstitiones, eis similes exsistatis. Est enim hæc κακοζηλία, i. *prava morum studiorúmque alienorum imitatio atque æmulatio*, causa malorum omnium. Itaque Jeremias 10. 2. priusquam demonstret Idolorum vanitatem, admonet Judæos *nè viam Gentium discant. Siquidem ceremoniæ ritúsque Gentium vanitas sunt.* Deinde subjungit εἰδωλοποιΐαν *idolorum effectionem atque effictionem*, eorúmque imbecillam originem à manu artificis profectam ostendit. Eandem superstitionem insectatur Jesaias 44. 9. pluribúsque verbis totum illum idolorum & ortum & cultum persequitur. Εὐλαβεῖσθαι autem accipitur pro φυλάττεσθαι *cavere res malas & perniciosas.* ¶ *Eorúmque deorum metu terreamini* καὶ φόβος ὑμᾶς λάβῃ ἐπ' αὐτοῖς] *Et metus vos capiat propter eos*, i. nè metu illorum afficiamini. Sic Jeremias 10. 5. *Nè metuatis quicquam ab eis : quia non malefaciunt, quin nè benefacere quidem possunt.*

5. *Mente potiùs ac cogitatione vestrâ dicito*, &c. εἴπατε δὲ τῇ διανοίᾳ] *Dicite igitur mente vestrâ.* Quidam codices habent δὲ *autem*, aut *verò*, ut sit Adversativa, *sed potiùs dicite in animo vestro.* Non vult autem hanc cogitationem de uno vero Deo adorando & colendo in animis eorum ità suscipi ac retineri ut interea se ad externos atque impios illorum ritus cultúsque accommodent, (quemadmodum plerique sentiunt, istúmque locum ad excusandam simulationem suam adducunt ;) sed ità vult eos sentire cogitare ut nulla in re externa se polluant, sed contineant se in ea sanctitate tum animi tum corporis quam Deus à suis requirit.

6. *Vestrarum vindex animarum* αὐτός τε ἐκζητῶν τὰς ψυχὰς ὑμῶν] *Et ipse requirens animas vestras. Requirit Deus animas suorum* cùm curam earum suscipit, neq; injurias eis illatas impunitas patitur, sicut dicit Psalmus 9. 13. *Quoniam requirens sanguinem ejus recordatus est, non oblitus est clamoris pauperum.* Porrò in eo summa Dei in suos benevolentia declaratur quòd Angelos custodes ac vindices salutis eorum constituit ; ut in Ægypto eum amorem declaravit. Itaque *Spiritus administri ad salutem sanctorum constituti* Heb. 1. 7, 14. appellantur.

7. *Auro argentóque obducta* περίχρυσα καὶ περιάργυρα] *Inaurata & inargentata*, quemadmodum Jeremias 10. 4. dicit *ab artificibus auro argentóque ornari.* Sunt enim hujusmodi simulacra aut ipsâ massâ totâque materiâ aurea & argentea, quæ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ dicuntur, aut alia ex materia auro argentóque obducta & ornata. ¶ *Vana sunt, loquendi facultate*, &c. ψευδῆ δέ ἐστι, καὶ οὐ δύνανται λαλεῖν] *Sunt autem falsa, nec possunt loqui.* Jeremias in capite suprà citato dicit *disciplinam vanitatum lignum esse.* Jesaias verò 44. 9. ait tam ipsos autores atque effectores sculptilium quàm deos effictos esse vanos, vel potiùs vanitatem ac mendacium. Spiritus autem S. multis Scripturæ locis eos irridet, quòd figuram oris linguámque habeant sine ulla orationis ac sermonis facultate.

8. *Et sicut virgini ornamentum*, &c. καὶ ὥσπερ παρθένῳ φιλοκόσμῳ] *Et tanquam virgini* (aut *puellæ*) *ornatum adamanti atque affectanti*, ità cultum ornatúmque asciscunt hujusmodi diis suis, quasi hâc venustate pulcritudinéque delectentur, studiúmque puellarum imitentur. Hæc autem venustatis affectatio atque appetitio καλλωπισμὸς à Græcis appellatur, & καλλωπίζεσθαι qui venusti politíque videri volunt.

9. *In usus suos consumant* εἰς ἑαυτοὺς καταναλώσουσι] *In semetipsos consumant*, i. pro seipsis sive ad suas necessitates conferant. Quæ res ostendit imbecillitatem eorum qui patiuntur sua sibi ornamenta detrahi, & cum hominibus communicari & profanari. Itaque hæc Sacerdotum compilatio ac profanatio satis ostendit quales sint dii.

10. *Meretricibus domesticis*, &c. δώσουσι δὲ καὶ ἀπ' αὐτῶν ταῖς ἐπὶ τοῦ τέγους πόρναις] *Dabunt etiam ex illis meretricibus quæ sunt sub tecto*, i. scortis quæ intra domesticos habent parietes. Hic contemptus contumeliosus satis ostendit quo loco sint habendi illi dii. ¶ *Vestimentis quasi homines*, &c. κοσμοῦσί τε αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ἐνδύμασι] *Et ornant eos tanquam homines indumentis.* Dixit de auro & argento cæterísque ornamentis ; nunc dicit de cultu habitúque quem humano more illis affingunt. Hæc autem vestimentorum conformatio ad hominum similitudinem suscepta eorum vanitatem ostendit. Nulla enim similitudo naturæ formæque Deo cum Homine esse debet aut potest. Jeremias etiam in allegato capite dicit *hyacinthum & purpuram esse illorum indumentum : eáque omnia esse opera sapientum*, i. artificum, qui in hujusmodi ornamentis elaborarunt.

11. *Et tineâ nè vendicare quidem se*, &c. οὐ διασώζονται ἀπὸ τῶν βρωμάτων] *Non conservantur à tineis :* non tuentur se adversùs corruptionem hujusmodi. Sunt enim φθαρτὰ *corruptioni obnoxia.* Deus autem est æternus & immortalis. Hæc vermium injuria cæteræque incommoditates facilè ostendunt non esse deos.

13. *Ut quidam regionis*, &c. ὡς ἄνθρωπος κριτὴς χώρας] *Ut homo judex regionis. Judex* apud Hebræos accipitur pro *rectore ac gubernatore* συνεκδοχικῶς· ut pars præcipua gubernandi pro tota gubernatione accipiatur.

15. *Vas hominis comminutum* τὸ σκεῦος ἀνθρώπου συντριβὲν] *Vas hominis contritum :* aut *confractum.* Hâc similitudine & aliis adhibitis postea ostendit summum contemptum idolorum, quæ sunt planè inutilia. Duo autem sunt aut tria quæ eorum deorum imbecillitatem ostendunt. Primum φύσις· non enim sunt φύσει *naturâ*, ut ait Paulus, Gal. 4. 8. sed τέχνῃ, ut quæ ab arte manúque artificis suam habeant originem, talésque sunt quales ab artifice effecti. Itaque sequitur eorum ἀχρηστία καὶ ἀδυναμία, qui nullam habent aut utilitatem opportunam aut virtutem. Sunt enim idola inutilia planè atque imbecilla, à vanissimis ingeniis fabrefacta.

17. *Qui Regem læsit* ἠδικηκότι βασιλέα] *Qui Regem injuriâ affecit.* Est & hæc summa irrisio fictorum falsorúmque deorum, qui in templis suis sacrísque ædibus tenentur inclusi quasi malefici homines, qui sunt aut rei læsæ majestatis aut propter alia crimina mortis damnati.

18. *Lucernas eis accendunt*, &c. λύχνους καίουσι] Hæc est

est perridicula λατρεία, i. *idolorum veneratio*, quibus hujusmodi res adhibentur quarum nullum sensum habent. Sunt planè ἀναίσθητα ac mortua, quorum vanitas Psal. 115. 4. elegantissimè demonstratur & irridetur. ¶ *Quippe qui instar trabis sunt in domo* ἔστι μὲν ὥσπερ δοκὸς τῶν ἐκ τῆς οἰκίας] *Est quidem sicut trabs ex domo*: i. sunt stolidi & stupidi, omnísque sensu carentes, sine ullo motu, qui, ut ait Jeremias 10. 5. *rigent instar palmæ*.

19. *Corda verò illorum elingi à serpentibus* τὰς καρδίας αὐτῶν φασιν ἐκλείχεσθαι ἀπὸ τῶν γῆς ἑρπετῶν] Nomine *cordis* significat interiores simulacrorum partes, quæ à serpentibus eroduntur aut elinguntur. Et quoniam principium vitæ (ut ait Aristoteles) in Corde est, non paterentur se ità indignè tractari, nec optimam præstantissimámque partem attrectari à fœdissimis bestiis, si ullum sensum vitæ haberent.

21. *Supra corpus illorum & caput noctuæ* ἐπὶ τὸ σῶμα αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἐφίπτανται] *Super corpus illorum & caput advolant noctuæ*. Persequitur cæteras injurias & contumelias majestate deorum indignas: quibus quoniam impunè afficiuntur, satis ostendunt se nihil aliud esse quàm vanitatem & mendacium.

23. *Neque verò auro, quo ad speciem ornatúmque* τὸ γὰρ χρυσίον, ὃ περίκειται εἰς κάλλος] *Nam aurum quod circumpositum est ad pulcritudinem*: aut *speciem*. Sunt enim auro obducti aut vestiti, quo tamen *non possent refulgere nisi rubigo abstergatur*, squalórque inductus ac contractus removeatur. ¶ *Neque enim tum cùm conflarentur* οὐδὲ γὰρ ὅτε ἐχωνεύοντο] Sunt enim fusa & conflata simulacra: quorum ut primus ortus fuit sine sensu, ità etiam eorum progressus atque exitus futurus est. Itaque non est mirum si idola mortua & stolida tantam turpitudinem atque indignitatem patiantur.

24. *Ea omni pretio empta sunt* ἐκ πάσης τιμῆς ἠγορασμένα εἰσίν] *Ex omni pretio sunt empta*. Significat carissimè empta fuisse, neque homines eorum cultores ulli pecuniæ pepercisse ut hujusmodi muta simulacra haberent & colerent. Tanta est εἰδωλομανία, insania, furor eorum qui idola amplectuntur ac venerantur. Hæc autem nota, quòd sint dii venales maximo *empti pretio*, ipsorum indignitatem vanitatémque ostendit. ¶ *Quibus nullus inest*, &c. ἐν οἷς οὐκ ἔστι πνεῦμα] *In quibus non est spiritus*. Jer. 10. 14. *Pudefit omnis conflator ab sculptili: nam mendacium est fusile ejus, cùm non sit in eis spiritus*.

25. *Pedibus destituti portantur*, &c. ἄνευ ποδῶν ἐπ' ὤμοις φέρονται] *Sine pedibus in humeris gestantur*: i. cùm non habeant pedes ad ingrediendum aptos feruntur humeris hominum, quoniam, ut inquit Jeremias, 10. 5. *non possunt incedere*. Alioquin *pedes habent, sed non ambulant*, ut ait Psal. 115. 7. Jesaias autem 46. 6. eadem dicit de idolis Babyloniorum, *Qui confertis aurum de sacculo, & argentum staterâ ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat deum: procidunt, & adorant; portant illum humeris*. ¶ *Cultores etiam illorum pudore*, &c. αἰσχύνονται δὲ καὶ οἱ θεραπεύοντες αὐτά] *Verecundantur autem etiam hi qui observant* (aut *colunt*) *ea*. Hic pudor & timor de imbecillitate deorum susceptus satis ostendit quæ natura & vis Divina in illis sit. Nam cùm tres sint corporis positiones, Prostratio humi facta, Statio, atque Inclinatio, in earum nulla aliquam vim se commovendi habent, ut aut collapsi se ex terrâ excitare possint, aut per se recti stare, aut inclinata se erigere: *rigent* enim *instar palmæ*, sicut dicit Jeremias 10.5.

26. *Planè tanquam mortuis donaria eis*, &c. ἀλλ' ὥσπερ νεκροῖς τὰ δῶρα αὐτοῖς παρατίθεται] *Sed quasi mortuis dona* (aut *munera*) *eis apponunt*. Sunt autem ἀναθήματα & ἀνατιθέμενα ornamenta muneráque diis dicata & consecrata, quæ in parietibus & columnis templorum suspenduntur, aut oblata (ut hîc dicit) *illis apponuntur*.

27. *Mulieres ab iisdem in penum recondentes* αἱ γυναῖκες ἀπ' αὐτῶν ταριχεύουσαι] *Mulieres ex illis* (sub. *donariis rebúsque oblatis*) *in penum condentes reponentésque nihil indè pauperibus elargiuntur*, sed aliorum liberalitate abutuntur. Hic abusus injustus ostendit deos illos ficticios habere Sacerdotes ministrósque ipsis dignos.

28. *Menstruata mulier*, &c. ἀποκαθημένη καὶ λεχὼ] *Quæ menstrua patitur, & puerpera*. Hujusmodi sacrorum contrectatio ac pollutio prohibetur Levit. 12. 2. Itaque ex istorum immunditie ostendit quæ religionis illorum fuerit puritas & sanctitas.

29. *Ad deos aureos*, &c. τοῖς θεοῖς ἀργυροῖς παρατιθέασι] *Diis argenteis apponunt*, sub. *donaria*, & ornamenta cætera apud eos deferunt atque deponunt. Sunt enim mulieres magìs quàm viri superstitiosæ, & propterea in hoc genere donorum diligentiores ac studiosiores.

31. *Qui in convivio*, &c. ὥσπερ τινὲς ἐν περιδείπνῳ νεκροῦ] *Quasi quidam in cœna mortui*, i. quæ ad memoriam mortuorum adhibetur, aut ad consolationem propinquorum celebrabatur. Jeremias 16. 8. hujusmodi conventum convivarum ad consolandum institutum duobus nominibus designat: Nam *domum* מרזח *convivii* & משתה *compotationis* appellat, *poculum* etiam *consolationis* sive *consolatorium* nominat. Græci σύνδειπνον vocant *concœnationem*, quemadmodum συμπόσιον *compotationem*. Sed hoc epulum erat funebre cùm ad memoriam mortuorum tum ad consolationem propinquorum institutum. *Cœna feralis* à Latinis dicebatur.

33. *Neque verò siquid mali*, &c. οὔτε ἐὰν κακὸν πάθωσιν ὑπό τινος, οὔτε ἐὰν ἀγαθόν] *Neque sive malum passi fuerint ab aliquo, sive bonum*, i. aliquo aut maleficio aut beneficio ab aliquo affecti. Sequitur statim, nullam gratiã ab iis referri tam injuriæ quàm beneficentiæ. Nullam enim habent facultatem nec benefaciendi, nec malefaciendi, i. puniendi atq; affligendi eos à quibus læsi fuerunt. ¶ *Nec Regem constituere, aut eum*, &c. οὔτε καταστῆσαι βασιλέα δύνανται, οὔτε ἀφελεῖν] *Nec constituere Regem possunt, nec tollere*, i. abrogare aut abdicare potestate Regiã. Hoc enim est unius veri Dei, *accingere Reges baltheo*, eósque *discingere*, i. eos ornare autoritate & exautorare. Sic Deus dicit *se Cyrum accincturum, Regnúmque Babyloniorum ei traditurum*. Job. 12. 18. *Qui cingulum Regum dissolvit, & vinculo* (aut *zonâ*) *lumbos eorum accingit*. Est autem hæc altera ratio quæ demonstrat illos non esse veros Deos, sumpta ἀπὸ τῆς δυνάμεως *à potestate* eorum. Duo enim præcipuè hîc spectanda sunt; primùm deorum falsorum γένεσις, quòd sunt orti effectíque industriâ ac operâ artificis; deinde δύναμις, vel potiùs eorum ἀδυναμία *imbecillitas*, quã nihil possunt nec in cœlo nec in terra. Itaque Prophetæ, ut verum Deum à fictis falsísque discernant, non solùm Deum æternum esse dicunt, primum & novissimum, sed ei etiam creationem mundi & gubernationem tribuunt. *Deus noster*, inquit Psalmus 115. 3. *est in cœlo: omnia quæ vult facit*. Mox subjungit festivam idolorum irrisionem. Sic Jesaias & Jeremias in his locis quos suprà citavimus. Itaque hîc commemorantur certa beneficia atq; opera quorum solus Deus est autor. Falsi dii nullam eorum, nè minimam quidem facultatem, habent.

34. *Votum eis nuncuparit*, &c. ἐάν τις εὐχὴν εὐξάμενος μὴ ἀποδῷ] *Siquis votum eis vovens* (aut *faciens*) *non reddiderit*: aut *exsolverit*. Sequitur, οὐ μὴ ἐπιζητήσωσι, *non reposcent*.

35. *Periculo mortis hominem nunquam liberabunt* ἐκ θανάτου ἄνθρωπον οὐ μὴ ῥύσωνται] *Ex morte hominem non liberaverint*: aut *eripuerint*. Hæc sunt amplissima beneficia, quæ solus Deus in humanum genus confert, quæ & Scriptura verè prædicat, & multi reipsa experiuntur.

38. *Lapidibus erutis è monte similia sunt* τοῖς ἀπὸ τοῦ ὄρους λίθοις ὡμοιωμένοι εἰσίν] *Lapidibus à monte similes sunt*, i. saxis durissimis è monte aliquo petitis, in quibus nulla est voluntas facultásque bene merendi. ¶ *Qui verò ea colunt*, &c. οἱ δὲ θεραπεύοντες αὐτὰ καταισχυνθήσονται] *Colentes verò ea* (sive *cultores eorum*) *confundentur*: aut pudefient. Θεραπεύοντες dicuntur pro λατρεύοντες. Significat enim utrumque verbum *colere* atque *observare*: & hîc pro *veneratione quæ idolis exhibetur* accipitur. Jesaias 44. 15. eleganter hujusmodi cultores superstitiosos deformat, ac propriis notat coloribus, *In sculptile*, inquit, *suum incurvat se coram eo, adorat, & precatur illud, dicens, Libera me; quia Deus meus es*.

40. *Cùm ipsi quoque*, &c. ἔτι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Χαλδαίων ἀτιμαζόντων αὐτά] *Adhuc autem ipsis Chaldæis inhonorantibus ea*: id est, ignominiâ afficientibus. Particula ἔτι est αὐξητικὴ habens vim augendi: ut cùm præsertim ipsi Chaldæi eorum infamiam prodant. ¶ *Mutum loquendi facultate*, &c. ἐνεὸν μὴ δυνάμενον λαλῆσαι] *Mutum qui non possit loqui*. ἐνεὸς καὶ κωφὸς, tum *mutum* tum *surdum* significat. Qui enim naturâ surdi sunt, hi vivunt etiam ἄλαλοι *muti*. ¶ *Adhibito Belo*, &c. προσενεγκάμενοι τὸν Βῆλον ἀξιοῦσι φωνῆσαι] *Admoventes Belum* [aut *admoto Belo*] *postulant ut loquatur*. Quidam vertunt *offerentes Belo*, quasi mutus ad eum adducatur, eíque præsentetur. Sed prior interpretatio mihi magìs probatur. De Belo autem Babyloniorum Deo habes Jes. 46. 1.

41. *Ut qui sensu quoque*, &c. αἴσθησιν γὰρ οὐκ ἔχουσι] *Sensum enim non habent*. Hoc quidam ad deos fictitios referunt: sed meliùs ad eorum cultores refertur, quos etiam Jeremias 10. 8. dicit *obbrutescere, fierique stultos & insanos: quoniam vanitatis disciplina lignum est*. Sic Jes. 44. 19. *Non redit ad cor suum, non est sensus nec intelligentia, ut dicat, Partem ejus combussi igni*. Idem dicit noster Autor.

42. *Furfures adolentes* θυμιῶσαι τὰ πίτυρα] *Succendentes paleas*. τὰ πίτυρα sunt *sordes & excrementa quædam*, sive *farina purgamenta*, quæ meretrices suis diis adolebant. Hunc enim furfuraceum odorem illis suavissimum esse putabant. Perdignum majestate deorum incensum!

43. *Ab aliquo prætereunte*, &c. ἐφελκυσθεῖσα ὑπό τινος τῶν παραπορευομένων κοιμηθῇ] *Cùm attracta ab aliquo prætereuntium dormierit*: aut *concubuerit*, i. stupri consuetudinem habuerit. Hæc est castitas Vestalium, quæ ad stuprum viatoribus sunt prostitutæ.

44. *Falsa sunt* τὰ ψευδῆ] *Sunt falsa*, & vana, aut, ut dicunt Jesaias & Jeremias, *vanitas ac mendacium*. Sunt enim omnia superstitionis erroríſque plena, à vanissimis ingeniis profecta & instituta.

45. *A fabris autem atque aurificibus effecta sunt* ὑπὸ τεκτόνων καὶ χρυσοχόων κατεσκευασμένα εἰσί] *A fabris & aurificibus sunt fabrefacta*. Jesaias *fabrum* tum *ferrarium* tum *lignarium* nominat, eósque dicit in hac εἰδωλοποιΐᾳ *idolorum effictione* omni industriâ diligentiâque elaborare. Itaque Paulus Act. 17. 29. vocat hujusmodi efficta simulacra χάραγμα τῆς τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, *effigiem expressam artéque & ingenio effectam hominis, cui Numen non est simile*. Sunt enim φυτὰ, τεχνοποίητα, sunt *nata ortáque*, atque *ab arte profecta*. Non sunt igitur naturâ dii, sed arte opinionéque hominum vanissimâ, tales quales artifices eos esse voluerunt.

46. *Vitam minimè diuturnam obtinebunt* οὐ μὴ γίνωνται πολυχρόνιοι] *Non erunt longævi*: aut, *non sunt vita diuturna*: i. non habent eam naturam & vim ut diu vivant. Sunt enim homines nati eâ lege & conditione ut singulas in horas mortem impendentem habeant. Itaque à natura & vi causæ efficientis, i. hominis mortalis, ostendit imbecillitatem ipsius effectûs. Qui enim sibi præstare vitam diuturnam non potest, alteri dare non poterit; præsertim ligno aut lapidi vitæ minimè capaci.

47. *Etenim mendacium posteris opprobriúmque*, &c. κατέλιπον γὰρ ψευδῆ καὶ ὄνειδη τοῖς ἐπιγινομένοις] *Reliquerunt enim vana & opprobria futuris hominibus*, i. res vanas & fallaces, dignáſque confusione ac dedecore. Hoc autem probat ab experientia hominum, qui in periculis ac malis ope falsorum deorum destituuntur. Nullam enim aut fiduciam aut opem salutémque in periculis hominibus afferre possunt. Itaque Jesaias 44. 17. irridet illum qui idolum adorat, eíque dicit, *Libera me; Deus meus es tu*.

50. *Omnibus Gentibus ac Regibus notum erit*] Videtur significare eam lucem cognitionémque ex verbo Dei atque Euangelio ad Gentes Regéſque venturam, ut eorum vanitatem facilè intelligant atque abjiciant. Sunt enim multæ ac illustres tum promissiones tum comminationes in Prophetis, quæ gravissimum casum idolorum & interitum denunciant, Gentes verò ad purissimũ unius Dei cultum perventuras. Psal. 86. 9. *Omnes Gentes quas fecisti, venient & genu flectent coram te, Domine, & glorificabunt nomen tuum: Quoniam magnus es tu, & facis mirabilia; tu solus es Deus*. ¶ *Sed opera manibus hominum*, &c. ἀλλὰ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων] *Sed opera manuum hominum*. Ità enim vocantur in Scriptura sæpe מעשה ידי אדם Psal. 115. 4. & à Mose Deut. 27. 15. & Prophetis. Sunt enim simulacra χειροποίητα καὶ τεχνασά *artificiosa*: cujusmodi omnia ortum interitúmque habent: in hoc deteriora quàm cæteræ res ab arte profectæ, quòd aliquam utilitatem afferunt; istorum nullus est usus, imò verò summus abusus, cultúſque hominibus perniciosissimus.

52. *Regem regioni alicui*, &c. βασιλέα γὰρ χώρας οὐ μὴ ἀναστήσωσιν] *Regem enim regionis non suscitabunt*. Hebraismus est הקים *suscitare* aut *erigere*, pro *constituere, atque in summo dignitatis gradu collocare*. Enumerat autem rursum opera unius Dei propria, quæ adimit fictitiis diis, ut his notis eos à vero Deo discernat. Sic Jeremias 10. 11. *Sic dicetis eis, Dii qui cœlum & terram non condiderunt, perdentur de terra ac de sub cœlis ipsis*. Postea ornat Deum verum suis operibus, *Qui terram condit suâ virtute, sapientiâ suâ orbem disponit, prudentiâ suâ cœlos extendit. Cùm ille vocem dat, ingens aquarum vis in aere colligitur*.

54. *Ipsi verò in medio quasi trabes conflagrabunt* αὐτοὶ δὲ ὥσπερ δοκοὶ μέσοι καταφλεχθήσονται] *Ipsi verò quasi trabes medii comburentur & succidentur*.

55. *Aut recipiendi quasi sint dii* ἢ δεκτέον ὅτι εἰσὶ Θεοί] *Aut accipiendum quòd sunt dii*. Quædam exemplaria legunt λεκτέον *dicendum*, quemadmodum in superioribus conclusionibus, in quibus, propositis notis mendacii ac vanitatis, Divinitatem illis ademit. Si legas δεκτέον, poteris accipere pro *approbare* aut *recipere atque amplecti quasi veros Deos colendos & venerandos*.

56. *Nè fures quidem & latrones effugere salvi*, &c. ἔτι κλεπτῶν, ὅτε ἀπὸ λῃστῶν διασωθῶσι] *Neque à furibus, neque à latronibus servabuntur*, i. evadent illorum manus furaces ac rapaces: ex quo eorum ἀδυναμία *impotentia* atque *infirmitas* cognoscitur. Qui autem sibiipsi opem ferre non possunt, ab iis quod auxilium est exspectandum?

58. *Quod domino sit usui*, &c. ἐν ᾧ χρήσεται ὁ κεκτημένος] *Quo utetur qui possidet*, i. quod erit utile & commodum domino. Paulus 2 Tim. 2. 21. vocat pium hominem σκεῦος εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ. Noster autem autor comparatione ostendit τὴν ἀχρηστίαν simulacrorum, eáque deteriora esse cæteris rebus omnibus, quarum aliquis in vita aut in natura usus est. Suprà ostendit *eorum* ἀδυναμίαν *imbecillitatem* ac *destitutionem* in juvandis non solùm cæteris hominibus verùm etiam seipsis.

59. *Cùm sint luminosa*, &c. ὄντα λαμπρὰ] *Splendida*, aut, *splendescentia*: quæ Propheta ità ordinata à Deo collocatáque in cœlo significat ut ejus verbo mandatóq; semper pareant, cùm tanquam milites ad officia muniáque sua emittuntur.

60. *Cùm emissum emicarit* ὅταν ἐπιφανῇ] *Cùm apparuerit*, aut *exstiterit, est* εὔοπτος, i. facilè cadit sub aspectum, prænuncium secuturi statim tonitrui. ¶ *Ventus qui omnem perflat*, &c. πνεῦμα ἐν πάσῃ χώρᾳ πνεῖ] *Ventus in omni regione spirat*, aut *flat*. Sunt etiam hi ministri, satellites nunciíque Dei. Psal. 104. 4. *Qui facit nuncios suos spiritus*.

62. *Hæc verò nullam neque formam neque*, &c. ταῦτα δὲ οὔτε ἰδέαις οὔτε δυνάμεσιν αὐτῶν ἀφωμοιωμένα εἰσίν] *Hæc verò nec formis nec potentiis* (aut *facultatibus*) *eis sunt similia*. Sunt enim idola stolida & inutilia, quæ nullam aut formam naturalem habent aut facultatem efficacem. Itaque deteriora sunt his rebus quæ aut ab arte aut à Deo naturæ autore profectæ aliquam commoditatem opportunam utilémque continent.

65. *Aut benedicent, aut maledicent* οὐ μὴ καταράσωνται οὔτε μὴ εὐλογήσωσι] Jeremias 10. 5. dicit *eos nullam habere facultatem aut benefaciendi aut malefaciendi*, i. affligendi ac puniendi eos à quibus offensi fuerint. Est autem propè idem: nam *benedictionem* & *maledictionem* suum certum opus sequitur, habens vim alicujus aut beneficii aut contrarii supplicii. Sed *Reges* nominat, ut personæ dignitate vim illam Divinam benedicendi aut maledicendi majorem ostendat.

66. *Neque*

68. *Neque in Gentibus*, &c. σημεῖά τε ἐν ἔθνεσιν ἐν οὐρανῷ οὐ μὴ δείξωσι] *Signa in Gentibus ac in cœlo non ostendent*. Jeremias in eodem capite *Gentes à signis cœli formidare* quidem significat. Sed idola nullam hujusmodi vim habent ut signa aliqua φόβου maximarúmque prænuncia calamitatum dare possint. Hoc enim unius Dei proprium est, qui cœlum & terram condidit.

69. *Terriculamentum nihil defendens* προβασκάνιον οὐδὲν φυλάσσον] *Territamentum* (aut *terriculum*) *nihil custodiens*. Est εἰκὼν *imago*: quâ similitudine aptissimâ vanitatem falsorum deorum notat.

71. *Omníque regioni opprobrium afferent* καὶ ἔσται ὄνειδος ἐν τῇ χώρᾳ] *Et erit opprobrium in regione*, i. pudor & dedecus, quòd τὰ φθαρτὰ *res corruptibiles* ac fallaces pro diis habuerint atque venerati fuerint. Hic enim fructus turpissimúsque exitus idololatriæ ac superstitionis semper sequitur.

72. *Qui caret simulacris* &c. οὐκ ἔχων εἴδωλα] *Non habens idola*. Conclusio est Epistolæ, in qua contrarium ac verum Dei cultum approbat, melioremque exitum ostendens, cultui idolorum anteponit. Itaque continet hic locus commendationem veræ religionis breviter cum superstitione comparatæ.

CASTELLIO.

2. AD *septem secula*] *Seculum* vocat decem annos.
8. *Nam istorum quidem lingua*] Simulacrorum.
72. *A purpura denique & marmorato*] Tectorio.

GROTIUS.

1. EXEMPLAR EPISTOLÆ] Deest in Græcis exemplaribus quibusdam. Credam esse alterius scriptoris, conjunctum prioribus ob argumenti affinitatem. Differt tamen argumentum tempore: Nam illa ad deportationem Jechoniæ, hæc ad illam quæ sub Sedecia, Urbe & Templo exustis, contigit pertinent. Eámque causam esse suspicor cur quæ notavimus antè, ad illa Baruchi nomen præferentia sint adscripta. ¶ AD ABDUCENDOS CAPTIVOS] Nempe cùm essent Reblathæ 2 Reg. 25. 20.

2. *Usque ad generationes septem*] Vox γενεῶν apud Græcos varias habet significationes. Sumitur enim pro *vita hominis*, pro *XXX annis*, pro *XXV*, pro *XX annis*, ut notat Hesychius; pro *septem annis* apud Medicos. Hîc vero pro *decem annis* sumi manifestum est. Quod quia exemplo caret, suspicari aliquis possit olim scriptum fuisse ἕως δεκάδων ἑπτά.

3. *Deos aureos & argenteos*] Simulacra *Deos* vocat, quia nihil in re erant præter simulacra. ¶ *In humeris portari*] Ἐν ὠλένῃ, ait Euripides in Taurica Iphigenia de Diana Taurica.

5. *Adorantes*] Προσκυνοῦντας, i. *procumbentes ritu supplice*. ¶ *Te oportet adorari, Domine*] Ideo enim Judæis vetitum ullum imaginis signum apud simulacra exhibere, nè tali gestu foveretur falsa opinio de Numine aliquo in simulacris latente.

6. *Angelus enim meus vobiscum est*] Inspector eorum quæ facitis, ἔφορος, ut ait Philo. ¶ *Ipse autem exquiram animas vestras*] *Ipse exquiret animas vestras*, i. vindicabit mortem vestram. Idem loquendi genus 2 Sam. 4. 11. Ezech. 18. 13. & 33. 8. & Gen. 9. 5. & 42. 22.

7. *Falsa sunt, & non possunt loqui*] Simile habes Ps. 135. 15. & Sap. 13, & 14.

8, 9. *Ità accepto auro fabricati sunt. Coronas certè aureas habent super capita sua*] Hæc cohærent in Græco, *Fabricarunt coronas aureas super capita deorum suorum*. Plautus,

At ego te sacram coronam surripuisse Jovi scio.

¶ *Unde subtrahunt Sacerdotes ab eis aurum*] In Græco additur *interdum*.

10. *Dant autem & ex ipso prostitutis, & meretrices ornant: & iterum, cùm receperint illud à meretricibus, ornant deos suos*] In Græco est aliter, *Dant etiam de illis* (auro scilicet & argento) *etiam iis quæ sub eodem tecto sunt meretricibus; ipsos autem argenteos & aureos & ligneos, quasi essent homines, ornant vestibus.*

11. *Hi autem non liberantur à rubigine & tinea*] Arnobius lib. 6. *Ità enim non videtis spirantia hæc signa, quorum plantas & genua contingitis & contrectatis orantes, modò casibus stillicidiorum labi, putredinis modò carie relaxari, ut nidoribus atque fumo suffita ac decolorata nigrescant, quemadmodum secli longiori incuriâ perdant situ speciem*, (ità legendum, non *situs specie*) *& rubigine convulnerentur exesa? Ità, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis stelliones, sorices, mures, blattásque lucifugas nidamentà ponere, atque habitare?*

12. *Opertis autem illis veste purpureâ*] Solebant enim dii ad eorum habitum qui inter homines splendidissimus effingi.

13. *Sceptrum autem habet ut homo, sicut Judex regionis*] *Ut homo provinciam regens*. Sic Achilles sceptrum habet apud Homerum. Pari modo apud Græcos Jupiter cum sceptro fingebatur. ¶ *Qui in se peccantem non interficit*] Gr. οὐκ ἀνελεῖ, i. *interficere nequeat*.

14. *Habet etiam in manu gladium & securim*] Quomodo fingi solebant Bellorum dii. Securis multis gentibus in usu belli. ¶ *Se autem de bello & à latronibus non liberat*] Simulacra bello capta testantur historiæ: sæpe & latronibus & piratis in prædam cessere. Vide quod infrà 21, adferemus. ¶ *Unde vobis notum sit quia non sunt dii*] Nam Deus אל à *potentia* dicitur.

16. *Oculi eorum pleni sunt pulvere*] Vide suprà 12.

17. *Et sicut alicui qui Regem offendit, circumsepta sunt januæ, aut sicut ad sepulcrum adductum mortuum*] Gr. *Ac sicut ei qui in Regem peccavit*, & ob id *ad mortem ducitur*, (i. ducendus est) *circumsepta sunt atria*. Ait Suidas Atticis ipsum locum ubi supplicium sumebatur dictum αὐλιόν. ¶ *Ità tutantur Sacerdotes ostia clausuris & seris*] *Ità ædes sacras Sacerdotes muniunt foribus & claustris & vectibus*. Euripides in descriptione templi Taurici,

Ἦ χαλκότευκτα κλῇθρα λύσαντες μοχλοῖς;

18. *Lucernas accendunt illis*] Lactantius 6. 2. *Num igitur mentis suæ compos putandus est qui auctori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere?* ¶ *Et quidem multas*] Gr. *Etiam plures quàm sibimetipsis*. ¶ *Sunt autem sicut trabes in domo*] Non plus vident quàm trabs.

19. *Corda verò eorum dicunt elingere serpentes qui de terra sunt*] Per cor intelligit receptus simulacrorum. Pro *serpentes* in Græco est ἑρπετὰ *repentia*, quo vocabulo rectè Vermes intelligas. ¶ *Et vestimentum ipsorum, & non sentiunt*] Legit rectè in Græco, καὶ ἱματισμὸν αὐτῶν, καὶ οὐκ αἰσθάνονται. In nostris codd. καὶ illud alterum desideratur.

20. *Nigræ fiunt facies eorum à fumo qui in domo fit*] *Nidoribus nigrescunt*, ut Arnobium dicentem modò audivimus.

21. *Volant noctuæ & hirundines*] Varro in Menippeis, *Apollo à piratis maritimísque prædonibus spoliatus ità est ut ex tot auri ponderibus, quæ infinita congesserant secula, nec unum quidem habuerit scriptulum quod hirundinibus hospitis ostenderet*. ¶ *Et catta*] Αἴλουροι in Græco. Eos *cattas* vocant gentes è Germanis oriundæ. Evagrius, ὁ λεγόμενον Αἴλουρον ἐκ τῶν Κάττων ἡ συνήθεια λέγει.

23. *Aurum etiam quod habent ad speciem est. Nisi aliquis extorserit æruginem, non fulgebunt*] In Græco cohærent hæc hoc modo, *Quòd nisi quis ab auro, quod illis additum est ornatui, virus absterserit, non fulgebunt dii illi*. ¶ *Neque enim dum conflarentur sentiebant*] Unde ergò sensum accepissent, cùm ab artifice eum non habuerint?

24. *In quibus spiritus non inest ipsis*] *Ipsis* hîc abundat, nec est in Græco.

25. *In humeris portantur*] Ut suprà 3. ¶ *Ostentantes ignobilitatem suam*] Ἀτιμίαν, *vilitatem*. Viliora enim ea quæ se movere non possunt iis quæ semet movent.

26. *Neque si quis eum statuerit rectum, per semetipsum stabit*] Imò gomphis sustentantur, Esai. 41. 7. ¶ *Sed sicut mortuis munera eorum illis apponentur*] i. Ipsi ea accipere non magis valent quàm mortui.

27. *Hostias illorum vendunt Sacerdotes ipsorum, & abutuntur*] Nempe ad res turpes. ¶ *Similiter & mulieres eorum decerpentes*] Ταριχεύουσαι *sale condientes* ea quæ subitò absumere non possunt. ¶ *Neque infirmo neque mendicanti aliquid impertiunt*] *Neque pauperi, neque infirmo.* Nam πτωχὸς in his libris quemvis *egenum* significat. Opponitur hoc præcepto Hebræis dato Deut. 14. 28, 29.

28. *De sacrificiis eorum fœta & menstruata contingunt*] *Fœtas* hic intellige eas quæ recentes à partu sunt: quomodo apud Virgilium,

Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam.

Ubi Servius, FŒTAM, *quæ peperit, & nutrire posset.* Hinc corrige Græcum, & ubi habemus ἀποκαθημένη καὶ λόγῳ ἅπτονται, scribe λεχώ id enim *puerperam* significat. Apud Hebræos feminæ quæ purgantur aut mensis recursu (quæ dicuntur ἀποκαθήμεναι, ut Levit. 15. 33. & 20. 18. Thren. 1. 17. Esai. 64. 6. Ezech. 22. 10. & 36. 17. aut etiam ἀφεδροι, ut Levit. 12. 2. & 15. 19, 20, 25, 26. Ezech. 18. 6. quia mos erat ut seorsum sederent, nè propinquitate nocerent aliis) aut ex partu, Templo arcebantur; apud Babylonios verò tales feminæ & Templum accedebant, & edebant de victimis.

29. *Unde enim vocantur dii?*] *Quâ enim de causa dii vocarentur?* ¶ *Quia mulieres apponunt diis*] *An quia mulieres illis diis apponunt*, πόπανα scilicet?

30. *Et in domibus eorum*] Ità vocat quæ ipsi *templa.* ¶ *Sacerdotes sedent habentes tunicas scissas*] Nimirum quia qui à Babyloniis (ut & ab Ægyptiis) dii dicebantur, revera erant homines mortui; ideo eorum Sacerdotes omnia præferebant signa luctûs, inter quæ & Vestem scindere: quod propterea Sacerdotibus Hebræis in luctu interdicitur, quò longiùs ab idololatrarum moribus differerent, Levit. 21. 10. ¶ *Et capita, & barbam rasam*] Et hoc lugentium. Sed quia ab idololatris in templis usurpatur, vetitum in luctu Sacerdotibus Hebræis Levit. 21. 5. ¶ *Quorum capita nuda sunt*] Sine tegmine. Hoc quoque lugentium, ut apparet Levit. 10. 6. & Hebræis Sacerdotibus pari de causa in luctu vetitum Levit. 21. 10. *Luctum* cùm dico, vocem eam propriè sumo, i. ob mortem alicujus.

31. *Rugiunt autem clamantes contra deos suos*] *Apud deos suos miserabilè clamant*, nempe ob eandem quam dixi causam. Ad Ægyptum Lucanus,

Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.

Vide 1 Reg. 18. 28. ¶ *Sicut in cœna mortui*] ὥσπερ τινὲς ἐν περιδείπνῳ νεκροῦ, *sicut in silicerniis fieri solet.* De quo vide Festum & Nonium. Græcam quæ hîc est vocem περίδειπνα usurpat & explicat Hieronymus ad 16. Jeremiæ.

32. *Vestimenta eorum auferunt Sacerdotes*] Idolorum. Simile habuimus suprà 9.

33. *Neque Regem constituere possunt neque auferre*] Nam si talia facere possent, etiam se facturos prædicerent, ut Deus fecit. Vide hoc argumentum tractatum Esai. 41. 23. & 44. 7. & 48. 3.

34. *Neque hoc requirunt*] i. Vindicant, ut suprà 6.

36. *De necessitate hominem non liberant*] *In calamitate:* nam id significat Græcum ἐν ἀνάγκῃ. Vide quæ dicta ad Lucam 21. 23. Usurpant sic & Chaldæi, scribúntque אנגקי, ut videre est Gen. 22. 14. & 38. 25. Esth. 5. 1.

38. *Lapidibus de monte similes sunt*] Æquè immobiles. ¶ *Qui autem colunt ea confundentur*] Esa. 41. 11.

40. *Adhuc enim ipsis Chaldæis non honorantibus ea*] *Præsertim cùm & ipsi Chaldæi ista idola exponant contemptui*, nempe postulando ab ipsis sæpius quæ vident non posse præstari. ¶ *Ad Bel*] *Belum* cujus eximium templum Babylone. Meminere Berosus, Abydenus, Hecatæus, Curtius. Quod Syri Phœnices dicunt בעל, id Babylonii בל, literâ extritâ. Rex olim fuerat, sed consecratus in Solem. *Jovem* tamen Græci sæpe interpretantur, quòd inter deos Chaldæorum principatum obtineret, ut apud Græcos ὁ Ζεύς. ¶ *Postulantes ab eo loqui*] Vim loquendi muto concedi.

41. *Et ipsi cùm intellexerint relinquent ea*] Meliùs in Græco, *Et non possunt illi*, (Chaldæi) *cùm hæc videant*, (sanari ab illis non posse corporum vitia) *ea relinquere.* Tantum valebat mala consuetudo. ¶ *Sensum enim non habent ipsi dii illorum*] *Sensum enim nec ipsi habent*, nempe qui colunt idola. Sensu communi carent: ex Ps. 115. 7, 8.

42. *Mulieres autem circumdatæ funibus in viis sedent*] De more Babylonicarum mulierum se in Veneris, quam Μύλιτταν, i. *Genitricem*, vocabant, honorem vulgantium diximus ad Levit. 19. 29. ex Herodoto & Strabone. *Funes* illi non sunt zona virginea. Nam ad omnes mulieres, etiam nuptas, mos ille pessimus pertinebat. Neque *funes* hîc sunt quod σχοινοτενέες διέξοδοι apud Herodotum. Significat enim eo vocabulo Herodotus *vias factas ad rectam lineam:* ea quippe est vocis illius significatio. Et illæ ipsæ sunt *viæ* quarum hîc mentio. Sed erant *funes* illi signa διὰ πραγμάτων (qualia multa frequentabantur apud Orientis populos) ex quibus intelligebatur tales feminas esse voti reas. Omnis enim promissio *vinculum* vocatur. ¶ *Succendentes ossa olivarum*] Gr. θυμιῶσαι τὰ πίτυρα. Est πίτυρα vox Hebræa פטרה, & *aperturam* significat. Id est quod *rimam* dixere Juvenalis, & in Centone Ausonius. θυμιῶσαι τὰ πίτυρα est id quod *suffire naturam* dixit Plinius. Strabo de Babyloniis, ὁπόταν δ' ἂν μιχθῶσιν ἀλλήλοις θυμιάσαντες. Cur ergò *ossa olivarum* hîc posuit Interpres? Non quia olivæ quædam πιτυρίδες dictæ ab Athenæo: eæ enim nomen id habent quòd colore furfurem referunt: sed quia legit πιτίτυρα, i. τὰ ἐπίτυρα. *Epityrum* est condimentum casei memoratum Plauto in Milite, Varroni, Catoni, Columellæ. Id autem Hesychius exponit τὸ ἐλαιῶν ἐκπίεσμα, i. *succum expressum de olivis tusis post factum oleum.*

43. *Attracta ab aliquo*] Extra Templum, ut nos docet Herodotus. ¶ *Neque funis ejus diruptus sit*] Quod erat signum liberatæ voto: quod ἀποσιώσασθαι τῇ θεῷ dixit Herodotus.

44. *Omnia autem quæ in illis fiunt falsa sunt*] Vana quæ fiunt circa simulacra. Vide suprà 7.

45. *A fabris autem & aurificibus facta sunt*] Esa. 40. 19, 20. & 41. 7. & 44. 12, 13. Jer. 10. 3. Os. 8. 6. & 13. 2. ¶ *Nihil aliud erunt nisi id quod volunt esse Sacerdotes*] *Artifices* in Græco, i. fabri illi & fusores.

46. *Non sunt multi temporis*] Non diutiùs vivunt quàm homines alii, sæpe & minùs ob metallorum vapores. ¶ *Esse dii*] i. Immortales. Nemo dat quod non habet.

47. *Reliquerunt autem falsa*] *Relinquunt post se opera fallacia.* ¶ *Et opprobrium postea futuris*] Nempe ubi Gentes ad verum Deum convertentur: quod Prophetæ futurum prædixerunt: quò & ea pertinent quæ infrà 50 dicentur.

48. *Ubi se abscondant cum illis*] Ut Æneas cum Trojæ Penatibus.

49. *Quomodo ergò sentiri debeant quoniam dii sunt?*] Gr. *Quomodo ergò non percipiatur istos deos non esse?*

50. *Et nullum Dei opus cum illis*] *In illis.* Ἔργον dixit pro *virtute operativa.*

51. *Unde ergò notum est quia non sunt dii?*] Sequitur Interpres Græcum, quale nunc est: sed excidit Negativa particula. Recta enim est lectio, τίνι οὖν οὐ γνωστόν ἐστιν ὅτι οὐκ εἰσὶν θεοί; *cui non appareat illos deos non esse?*

52. *Regem regioni non suscitant*] Repetit quæ dixerat suprà 33, & seqq. *Non constituunt Regem*, quomodo Deus Davidem. ¶ *Neque pluviam hominibus dabunt*] Ut Deus Israeli per Eliam.

53. *Judicium quoque non discernent*] Ut Deus fecit contra Core & factionem ejus, & contra Achanem. ¶ *Neque regiones liberabunt ab injuria*] Quomodo Deus Hierosolyma liberavit à Sennacheribo. ¶ *Quia nihil possunt, sicut corniculæ inter medium cœli & terræ*] Non plus valent quàm corniculæ, quæ & ipsæ, sicut simulacra, partim in terra, partim in aere versantur, sed neutrum valent immutare.

54. *Ipsi verò sicut trabes in medio comburentur*] Ut diis Romanis accidit, exusto Vestæ templo.

55. *Regi autem & bello non resistent*] *Et hostibus*, καὶ πολεμίοις, Regi hostes ducenti.

58. *Itaque*

58. *Itaque melius est esse Regem*] *Ità ut melior sit Rex.* Et ità per nominativum Latinè vertenda & sequentia. ¶ *In quo gloriabitur qui possidet illud*] *Quo utatur qui id possidet*, ut Securis, Lebes, Olla.

59. *Obaudiunt*] Deo egregium ministerium motu suo præstant.

60. *Similiter & fulgur cùm apparuerit perspicuum*] Legit ut nos habemus, εὔοπτος ἦν· sed puto legendum εὐπειθὴς ἦν, *obsequens est*: id enim & præcedentibus & sequentibus optimè congruit. ¶ *Idipsum autem & spiritus in omni regione spirat*] *Idem ventus totam regionem perflat.* Hebræis רוח sæpe est *ventus*: sic & πνεῦμα Joh. 3. 8.

61. *Et nubes, quibus cùm imperatum fuerit*] *Nubes, cùm eis imperatum fuerit.* Ità enim Latinè reddes quod in Græco est, *Nubibus cùm imperatum à Deo fuerit ire in orbem totum, faciunt* (nempe illæ) *quod jussum est.*

62. *Ignis etiam missus desuper*] Fulmen. ¶ *Ut consumat montes*] Horatius,

—*Feriuntque summos*
Fulmina montes.

Lucanus,

Scilicet ille petet Rhodopen, petet ignibus Oetam.

¶ *Hæc autem neque speciebus neque virtutibus uni eorum similia sunt*] *Illis similia sunt.* Non Soli, Lunæ, Astris specie, non Nubibus, Ventis, Fulmini efficaciâ pares sunt.

63. *Neque judicium judicare*] Vide suprà 53.

65. *Neque enim Regibus maledicent, neque benedicent*] i. Neque proderunt, neque nocebunt.

66. *Signa etiam in cælo gentibus non ostendunt*] Signa tempestatum, ut vergiliæ astráque alia.

68. *Nullo itaque modo nobis est manifestum quia sunt dii*] *Nullo argumento apparet nobis hos esse deos.*

69. *Nam sicut in cucumerario formido nihil custodit*] Ὥσπερ γὰρ ἐν σικυηλάτῳ προβασκάνιον οὐδὲν φυλάσσον. Sed scribendum σικυηλάτῳ προσβασκάνιον. Vox σικυηλάτε pro *cucumerario* exstat & Esa. 1. 8. Dici autem solere προβασκάνιον, non προβασκάνιον, docet nos Phrynicus; qui tamen eam ipsam vocem ut minùs puram rejicit, vúltque dici βασκάνιον. Vocabantur autem sic formæ quædam ridiculæ valere creditæ ad avertendum fascinum, ἐπὶ φθόνε ἀποτροπῇ, ut Pollux loquitur, producens Aristophanis ea de re locum. Fures talibus nugis non terrentur.

70. *Et in horto spina alba*] In Græco non est *alba*, sed ῥάμνος. Sed spinam albam usurpatam adversùs incantationes docet in Fastis Ovidius. Aves verò ista remedia non curant. ¶ *Similiter & mortuo projecto in tenebris*] Qui tandem fœtore se prodit.

71. *A purpura quoque & murice*] Gr. ἀπό τε τῆς πορφύρας καὶ τῆς μαρμάρε· sed legendum μαργάρε· quomodo *margaritæ* & apud Pausaniam & in Epigrammate Græco vocantur. Ætate corrumpi margaritas satis constat. ¶ *Quæ supra illos teneant*] *Quæ supra illos corrumpitur*: nam & sic σήπεσθαι usurpant Græci, & Sirach. 14. 20. Job. 40. 7. ¶ *Ipsi etiam postremò comeduntur*] *Comedentur*, i. adedentur à carie post ornamenta sua. ¶ *Et erunt opprobrium in regione*] Nullos ultrà honores accipient, sed extra conspectum amovebuntur.

72. *Nam erit longè ab opprobriis*] Nemo ei exprobrabit Deum carie corrosum.

ANNOTATA
AD
CANTICUM TRIUM PUERORUM.

DANIEL. CAP. III.

BADVELLUS.

24. Laudantes Deum, &c.] Hæc non exstant in Hebræis, quemadmodum etiam indicat exemplar Toletanum, in quo hæc separantur à contextu Hebraico, ac in Græco tantùm leguntur. Daniel scribit *eos tres cecidisse in fornacem ignis ardentem ligatos, visósque quatuor à Rege solutos ambulantes in igne.*

26. *Benedictus es, Domine*, &c. εὐλογητὸς εἶ, Κύριε] i. *Laudatus*, aut *prædicandus*. Hebræi ברוך dicunt. Paulus Ephes. 1. 3. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Itaque si posthac hoc verbum nos vertamus *Prædicare* aut *laudare*, habes hîc initio annotatum, ut πρὸς τὸ εὐλογεῖν referas.

28. *Vera enim judicia exercuisti*, &c. καὶ κρίματα ἀληθείας ἐποίησας κατὰ πάντα] Ad v. *Et judicia veritatis fecisti secundùm omnia.* καὶ vim habet particulæ rationalis, ut sæpe ו apud Hebræos.

32. *Desertorúmq; Dei infestissimorum* ἐχθίστων ἀποστατῶν] *Inimicissimorum defectorum*, i. apostatarum, qui Deo vero derelicto ad impium idolorum cultum desciverant. Itaque ut quæ sit eorum apostasia intelligatur, addidi nomen *Dei*. ¶ *Atque omnium*, &c. καὶ πονηροτάτῳ παρὰ πάντων τὴν γῆν] Ad v. *& improbissimo ultra omnem*, i. omnium hominum qui sunt in terra.

33. *Dedecus* αἰσχύνη] *Pudor* & *confusio* propter turpitudinem ac indignitatem nostram: est enim hæc miserrima conditio nostra probrosa τοῖς σεβομένοις σε *cultoribus tuis*.

34. *Ne igitur prorsus abjicias*, &c. μὴ δὴ παραδῷς ἡμᾶς εἰς τέλος] *Ne igitur tradas nos in finem*, i. in perpetuum. Hebraismus est. ¶ *Nec fedus*, &c. καὶ μὴ διασκεδάσῃς τὴν διαθήκην σε] i. *Ne dirumpas ac rescindas testamentum*, aut *fedus, tuum.*

38. *Non denique locus sacrificandi*, &c. ὁ τόπος τοῦ καρπῶσαι ἐνώπιόν σε] *Non locus offerendis primitiis coram te.*

39. *Veruntamen cùm animo*, &c. ἀλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένῃ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθείημεν] *Sed in anima contrita & spiritu humilitatis suscipiamur*: ut videlicet hæc humilitas nostra atque animi mœror, summæ calamitatis testis, apud te sit loco opimi sacrificii, quo nunc nos destituimur. Neque enim Deus cor contritum ac humiliatum despicit.

40. *Atque in conspectu tuo perlitetur* καὶ ἐκτελέσαι ὄπισθέν σε] *Perficiatur* [aut *compleatur*] *post te*: ità enim legitur in omnibus Græcis codd. Sed assentior Theodoro Bezæ, qui existimat legendum ἔμπροσθέν σε *ante* [aut *coram*] *te*. Porrò ἐκτελέσαι dicitur quod Latinè *litare* aut *perlitare*, cùm sacrificium ità ritè & oblatum & acceptum est ut venia à Deo impetretur.

42. *Sed pro tua benignitate*, &c. κατὰ τὴν ἐπιείκειάν σε καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σε] *Secundùm mansuetudinem* [aut *clementiam*]

mentiam] *tuam, & secundùm multitudinem misericordiæ tuæ.*

44. *Qui malè tractaverunt*, &c. οἱ ἐνδεικνύμενοι τοῖς δούλοις σου κακὰ] *Qui ostenderunt* [i. exhibuerunt] *servis tuis mala*, i. qui eos injuriis affecerunt, ac afflixerunt. ¶ *Atque tota cum sua potestate*, &c. καὶ καταισχυνθείησαν ἀπὸ πάσης δυναστείας] *Et pudefiant ab omni potentia:* i. ab ea excidant cum dedecore ac ignominia: qui nunc ità insolenter atque intemperanter se efferunt, eam turpiter amittant.

47. *Adeò ut flamma*, &c. καὶ διεχεῖτο ἡ φλὸξ ἐπάνω τῆς καμίνου ἐπὶ πήχεις τεσσαράκοντα ἐννέα] *Ac diffundebatur flamma supra fornacem ad cubitos quadraginta novem, & perrumpebat.*

49. *Qui unà cum Azaria sociis* ἅμα τοῖς περὶ τὸν Ἀζαρίαν] *Qui simul cùm iis qui circa Azariam.* Phrasis est Græca, pro *ipso Azaria*; aut, quod magìs loco convenit, pro *iis qui cum Azaria unà in fornace erant.*

50. *Susurrantem quasi roscidum*, &c. ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὡς πνεῦμα δρόσου διασυρίζον] *Fecit medium fornacis quasi spiritum roris sibilantem ac leniter spirantem.* Hæc erat refrigeratio ad tollendum ardorem ignis peropportuna. ¶ *Ut ignis prorsus eos*, &c. καὶ οὐχ ἥψατο αὐτῶν τὸ καθόλου τὸ πῦρ, καὶ οὐκ ἐλύπησεν] *Et non attigit omnino eos ignis, neque læsit.* ¶ Οὐδὲ παρηνώχλησεν αὐτοὺς] *Neque conturbavit eos*, vel, *nihil molestiæ illis exhibuit.*

51. *Quasi uno ore*, &c. ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ὕμνουν] *Quasi ex uno ore laudabant Deum.* Est enim ὕμνος *laus Dei* propria, quæ à veteribus olim citharâ canebatur. Marc. 14. 26. discipuli Domini dicuntur ὑμνήσαντες, cùm cœnâ confectâ *hymnum dixissent, in montem Olivarum egressi.*

52. *Supra modúmque laudandum* ὑπεραινετὸν] *Perquam laudabile.* Utitur enim sæpe hâc præpositione ὑπὲρ ut significet summas laudes quibus Deus ornandus & celebrandus est. ¶ *Ad æternitatem*, &c. ὑπερυψούμενον εἰς τοὺς αἰῶνας] *Superexaltatum in secula.*

55. *Qui profunda abyssorum*, &c. Ὁ βλέπων ἀβύσσους] *Qui vides abyssos.* Omnia enim patent oculis Dei, etiam occultissima.

60. *Omnes aquæ supra cœlos* ὕδατα πάντα τὰ ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ] *Aquæ omnes supra cœlos.* Intelligit aquas quas Moses dicit *divisas esse ab aquis quæ sunt sub firmamento*, aut *expansione*. Aquæ autem illæ sunt nubes atque exhalationes quæ è terra & mari in superiorem aeris regionem excitantur.

61. *Omnes Domini virtutes* πᾶσαι αἱ δυνάμεις Κυρίου] *Omnes potentiæ* [sive potestates] *Domini.* Intelligit Spiritus cœlestes & Angelos, per quos Deus suam virtutem exserit. Sic Paulus aliquot locis δυνάμεις nominat.

65. *Omnes spiritus* πάντα τὰ πνεύματα] Ventos videtur intelligere & flatus qui è terra excitantur.

68. *Pluviaque nivales* καὶ νιφετοὶ] Est autem νιφὰς καὶ νιφετὸς vehemens nivis defluxus, imber nivalis confertim descendens.

76. *Cuncta terræ germina* πάντα τὰ φυόμενα ἐν τῇ γῇ] *Omnia germinantia in terra*, i. omnes plantæ ac stirpes arboréſque. Sunt enim hæc omnia φυτὰ, aut φυόμενα.

79. *Et omnia in aquis natantia*, &c. καὶ πάντα τὰ κινούμενα ἐν τοῖς ὕδασι] *Omnia quæ moventur in aquis*, i. animalia aquatilia, ἔνυδρα. Hebræi appellant הרמשת *reptile*, sive *quod repit in aquis*, Gen. 1. 21, 28.

82. *Filii hominum*] Postquam appellavit cætera omnia rerum ac creaturarum genera quæ sunt in cœlo, aere, terra, marique, nunc venit ad homines, quorum officium præcipuum est Deum laudare. In hac autem Hominum πρεσβευτικῇ eum servat ordinem, ut ab universo hominum genere ad populum Dei peculiarem descendat, ab eóque ad certos homines ex populo Dei, ejus cultores.

GROTIUS.

24. *Et ambulabant in medio flammæ*] Si hic hymnus ab ipsis Juvenibus aut etiam Daniele factus esset, locum suum haberet in Hebræo Danielis cap. 3. post comma 23. sicut habet in Græcis multis & Latinis.

27. *Universa opera tua vera*] i. Recta.

32. *Inimicorum nostrorum iniquorum*] Gr. ἀποστατῶν. Sic autem vocantur omnes impii, etiam qui Deum nunquam coluere, סררים.

34. *Nè dissipes testamentum tuum*] Promissa Patribus facta.

38. *Non est in tempore hoc Princeps*] Rex de domo Davidica. ¶ *Et Dux & Propheta*] In Græcis *Propheta* præcedit. Pro *dux* in Græco est ἡγούμενος, quomodo omnes Magistratus appellari solent, Sir. 9. 22. & 10. 2, 24. & 33. 22. & 39. 4. ¶ *Neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque incensum, neque locus primitiarum coram te*] Harum rerum penuria animos venturo Evangelio præparabat.

39. *In animo contrito & spiritu humilitatis*] Vide Bar. 2. 18.

40. *Sic fiat sacrificium nostrum*] Cordis scilicet: ex Ps. 51. 17. ¶ *Quoniam non est confusio confidentibus in te*] Ps. 25. 1.

43. *Et erue nos in mirabilibus tuis*] Κατὰ τὰ θαυμάσιά σου, *secundùm illa mira quæ olim fecisti.*

44. *Qui ostendunt servis tuis mala*] *Experiri faciunt.* Expressit Hebræum הראה, quod est in Ps. 60. 3. & alibi.

46. *Naphtha*] De hac materia vide Strabonem 15. Plutarchum Alexandro, Dioscoridem 1. 102. Plinium 2. 105. Arabes vocem retinent نفط.

49. *Excussit flammam*] Exire fecit.

53. *In templo sancto gloriæ tuæ*] i. In cœlis.

55. *Qui intueris abyssos*] Maris infima, Sir. 42. 18. ¶ *Et sedes super Cherubim*] Angelis imperas: quod per שכינה super Cherubim se monstrantem significabatur.

60. *Aquæ omnes quæ super cœlos sunt*] Nubes quæ sunt supra infimum aerem. Significat per omnia opera Dei majestatem conspici, ídque ipsum excitantis imaginem sumens approbat, imitans Ps. 148.

61. *Omnes virtutes Domini*] Planetæ quinque. Vide ad Matth. 24. 29.

65. *Omnes spiritus Dei*] Venti, ut in epistola Jer. 60. & alibi.

84. *Benedicite, Sacerdotes, Domini Domino*] Nam & hi in exsilio dignitatem inter suos retinebant, & preces concipiebant pro populo.

85. *Servi Domini*] Levitæ.

86. *Spiritus & animæ justorum*] Nempe quæ sunt in Paradiso.

87. *Sancti & humiles corde*] Judæi deportati.

88. *De inferno*] De morte præsente.

89. *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus*] Ex Ps. 118. 2 Par. 5. 13. *Confiteri* est laudare.

90. *Omnes Religiosi*] יראי אלהים, ut Job. 1. 1, 8. & 2, 3.

ANNOTATA

ANNOTATA
AD
HISTORIAM SUSANNÆ.

DANIEL. CAP. XIII.

BADVELLUS.

2. *Susannam nominatam* ᾗ ὄνομα Σωσάννα] *Cui nomen, Sosanna*, aut *quæ Susanna appellabatur.* ¶ *Egregiâ formâ*, &c. καλὴ σφόδρα, καὶ φοβουμένη τὸν Κύριον] *Formosam valde, ac timentem Dominum.* Hæc mulieris venustas cum timore Dei pudoréque conjuncta summam commendationem habet. Est autem timor Dei verecundiæ modestiæque magister & custos.

3. *Filiámque suam*, &c. καὶ ἐδίδαξαν τὴν θυγατέρα αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον Μωϋσῆ] *Et docuerant filiam suam juxta Legem Moysis.* Quibus verbis significat eos veram Dei religionem coluisse, in eàque liberos suos instituisse.

4. *Hortum*] Græci παράδεισον à nomine Hebræo פרדס, de quo Eccl. 2. 5. appellant hortum amœniorem atque elegantiorem, tum herbis tum etiam arboribus consitum: itaque pro *pomario* ac *viridario* accipitur. ¶ *Quoniam honore*, &c. διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐνδοξότερον πάντων] *Quoniam erat honoratissimus omnium.* Sunt enim ἔνδοξοι *homines honorati, dignitatéque illustres.* Itaque significat illum honore atque existimatione primum fuisse inter Judæos.

5. *Creati sunt judices* ἀπεδείχθησαν κριταὶ] *Designati* [aut *constituti*] *sunt judices.* Dicitur enim de magistratu declarando, eligendo, ac faciendo. ¶ *E Babylone profectam esse*, &c. ὅτι ἐξῆλθεν ἀνομία ἐκ Βαβυλῶνος ἐκ πρεσβυτέρων] *Quòd egressa est iniquitas ex Babylone à senibus.* Auget eorum crimen non solùm personæ dignitas atque autoritas, sed etiam locus ipse in quo exsulabant, ubi exemplum continentiæ ac sanctimoniæ cæteris omnibus tum Judæis tum Babyloniis dare debebant.

6. *Hi frequentes erant*, &c. οὗτοι προσεκαρτέρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰωακεὶμ] *Frequentabant domum Joacim*, aut assiduè frequentérque in ea versabantur. προσκαρτερεῖν ἔν τινι propriè significat *Perseverantem esse in re aliqua*: hîc ad loci frequentationem ac consuetudinem refertur. Erat enim ibi locus judicii, in quo versabantur. ¶ *Qui controversiam aliquam*, &c. οἱ κρινόμενοι] *Litigantes*, aut *qui litem habebant.* Significat enim κρίνεσθαι *civiliter ac judicio contendere, jure ac legibus de re aliqua disceptare.*

7. *Populus ipso meridie digressus esset* ἀπέτρεχεν ὁ λαὸς μέσον ἡμέρας] *Discesserat* [aut *abierat*] *populus medio diei*: i. μεσημβρίᾳ, *meridie*, ut vertimus: ità enim dicitur quasi *medium diei.*

8. *Adeò ut ejus*, &c. καὶ ἐγένοντο ἐν ἐπιθυμίᾳ αὐτῆς] *Et fuerunt in concupiscentia ejus.* ἐπιθυμίαν accipit pro *amore libidinoso*, quo senes improbè affecti fuerunt. Est enim *amor*, ut ait Plato, *appetitio fruendæ pulcritudinis alterius.*

10. *Amore ejus*, &c. κατανενυγμένοι περὶ αὐτῆς] *Compuncti de ea*, aut *propter eam*: i. saucii ejus amore, ut Virgilius de Didone amore Æneæ correpta & sauciata,

> *At regina gravi jamdudum saucia cura*
> *Vulnus alit venis.*

11. *Quòd consuetudinem ejus*, &c. ὅτι ἤθελον συγγενέσθαι αὐτῇ] *Quòd vellent cum ea coire ac concumbere*, i. stupri consuetudinem habere: hoc enim sign. συγγενέσθαι, idem quod συμμιγῆναι *commisceri.*

12. *Observabant autem studiosè* παρετήρουν φιλοτίμως] *Observabant cupidè*: aut *diligenter.* φιλοτιμία enim significat *vehemens animi studium ad rem aliquam.* Itaque hoc adverbium notat improbam eorum curam & diligentiam in perfruendo aspectu pulcritudinis alterius.

13. *Egressique alius*, &c. καὶ ἐξελθόντες διεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων] *Et cùm egressi essent, sunt separati à se invicem*, i. alius ab alio discessit.

14. *Communi verò consilio* κοινῇ] *Communiter*: aut *simul*: hoc enim adverbium significat consensum eorum ac consilium improbum in deprehendenda Susanna sola.

15. *Pro more suo*, &c. καθὼς χθὲς καὶ τρίτης ἡμέρας] *Sicut heri, & tertio die.* Significat consuetudinem ejus quotidianam ambulandi in pomario. ¶ *Æstus erat* καῦμα] *Ardor Solis*: qui maximus in ea regione Orientali. Itaque lotio ac refrigeratio illis erat opportuna.

17. *Smegmáque* καὶ σμήγματα] Medicamentum est extersorium, i. ad abstergendum accommodatum, ut est sapo, aut aliud quid facultatem extergendi habens: à verbo σμάω aut σμήχω *abstergo.*

20. *Morem geras nobis* συγκατάθου ἡμῖν] *Consentias* [*& acquiescas*] *nobis*: aut *obsequere.* συγκατάθεσις enim significat *consensum*, & hoc loco *obsequium.* Itaque verti *morem geras.*

22. *Angustiæ me premunt*, &c. Στενά μοι πάντοθεν] *Angustiæ mihi undique.* Causam tantarum difficultatum statim subjicit, pericula omni ex parte proposita, sive obsequatur, sive eorum libidini obsequium recuset.

23. *Veruntamen mihi melius*, &c. αἱρετόν μοί ἐστι μὴ πράξασαν] *Eligibilius* [aut *potius*] *mihi est, non facientem* [aut *cùm non fecerim*] *incidere in manus vestras.* αἱρετὸν dicitur in comparatione duorum quæ ad agendum sunt proposita, quorum alterum est anteponendum alteri in ratione boni & expetendi. Itaq; verti *melius*, quod Græci sæpe dicunt ἄμεινον. ¶ *Hoc flagitio non admisso* μὴ πράξασαν] *Si non fecero*: aut *commisero.* Est enim participium præteriti temporis. Ego rem adjunxi, ut apertior esset oratio.

26. *Clamorem editum in horto* τὴν κραυγὴν ἐν τῷ παραδείσῳ] *Clamorem in horto.* Subaudiendum participium verbi substantivi οὖσαν, *qui erat in horto*: aut *excitatum in pomario.* ¶ *Domestici* οἱ ἐκ τῆς οἰκίας] *Hi qui erant ex domo*, ut sunt servi & cæteri ex familia. ¶ *Irruerunt* εἰσεπήδησαν] *Insilierunt*: aut, *irruperunt in hortum*: vel potiùs è domo eruperunt cum magno impetu ad clamorem heræ exaupitum.

27. *Verba sua exposuerunt* εἶπον τοὺς λόγους αὐτῶν] *Dixerunt verba sua*, i. crimina quæ de muliere in adulterio deprehensa deferebant. ¶ *Sunt maximopere verecundati* κατῃσχύνθησαν σφόδρα] *Erubuerunt vehementer*: i. maximo pudore sunt affecti in hujusmodi criminatione quæ à moribus & vita pudicissimæ feminæ vehementer abhorret.

31. *Et formosa* καὶ καλὴ τῷ εἴδει] *Et pulcra specie*: sive *formâ.* Hæc teneritudo mulieris delicatæ ac pulcritudo in supplicio proposito erat miserabilis.

35. *Animus ejus*, &c. ἦν ἡ καρδία αὐτῆς πεποιθυῖα ἐπὶ τῷ Κυρίῳ] *Erat cor ejus confidens in Domino*: aut, *fretum confisúmque erat Domino.*

39. *Di-*

39. *Deprehensísque in coitu* καὶ ἰδόντες συγγινομένους αὐτοὺς] *Cùm vidissemus eos congressos*: aut *coeuntes*. De quo verbo antè diximus. ¶ *Effugisset* ἐκπεπηδηκέναι] *Exsilivisset*, atque ità elapsus nobis esset.

40. *Horum nos testes sumus* Ταῦτα μαρτυροῦμεν] *Hæc testamur*: aut *testificamur*.

41. *Quibus cœtus*, &c. καὶ ἐπίστευσεν αὐτοῖς ἡ συναγωγὴ] *Et credidit eis congregatio*: sive *conventus populi congregati ad judicium*. Est enim συναγωγὴ *multitudo populi congregata*.

42. *Occultorum cognitor* ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης] i. Qui nosti ea quæ sunt hominibus abscondita atque ignota. Sic dicitur καρδιογνώστης *cordium cognitor*. Bene autem Susanna in falso senum testimonio, & judicio iniquo causâque hominibus incognitâ, ad Deum judicem ac testem occulta cognoscentem provocat, eúmque in auxilium appellat.

43. *Malitiosè improbéque*, &c. ἐπονηρεύσαντο κατ' ἐμοῦ] *Malitiosè excogitaverunt* [aut *conflaverunt*] *contra me*. πονηρεύεσθαι enim dicitur falsus & iniquus testis qui crimen fingit ad opprimendum alterum, ἀπὸ τῆς πονηρίας, quæ *malitia* Latinè dicitur.

45. *Cúmq; ad supplicium*, &c. καὶ ἀπαγομένης αὐτῆς ἀπολέσθαι] *Cùm abduceretur ut periret*, i. ut lapidaretur, atque eâ pœnâ afficeretur quæ in Lege Mosis in adulteras constituta erat. ¶ *Pueri ætate minimi*, &c. παιδαρίου νεωτέρου] *Puelli junioris*, i. admodum pueri, qui in ea ætate non admodum progressus erat. Quò mirabilius est judicium Dei per puerum feminam innocentem iniquissimo judicio liberantis.

48. *Non disquisitâ causâ*, &c. οὐκ ἀνακρίναντες, οὐδὲ τὸ σαφὲς ἐπιγνόντες] *Cùm non examinaveritis, nec apertum cognoveritis*, i. causâ réque non dijudicatâ nec planè cognitâ, mulierem innocentem capitis damnetis.

50. *Ad te hoc munus senile*, &c. σοὶ δέδωκεν ὁ Θεὸς τὸ πρεσβυτεῖον] *Tibi dedit Deus munus* [aut *honorem*] *seniorum*, i. potestatem atque autoritatem judicandi. Quod munus senibus committebatur, non pueris & adolescentibus, in quibus nulla prudentia judicio digna esse solet. In Novo Test. πρεσβυτέριον accipitur pro *autoritate Sacerdotii* atque ipso *Sacerdotio*; ut *Senatus* Romæ, & γερουσία apud Lacedæmonios, conventus & consessus senum appellabatur. Hic pro *officio ac munere judicandi ac populum gubernandi* accipitur.

51. *Separate* (inquit) *eos longo intervallo* Διαχωρίσατε αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων μακρὰν] *Separate eos alium ab alio procul*, i. ut sint dissiti atque inter se remoti, ut hoc modo interrogentur.

52. *Inveterate in diebus*, &c. πεπαλαιωμένε ἡμερῶν κακῶν] *Inveterate dierum malorum*: *qui consenuisti in diebus malis*, i. qui omne vitæ tuæ tempus in peccatis ac maleficiis consumpsisti. Alludit enim ad ætatem senilem, quæ consumenda erat in rebus bonis ac honestis.

54. *Congressos* ὁμιλοῦντας] *Conversantes*, i. συγγινομένους *coeuntes*. Significat *consuetudinem habere*. Hic pro *congressu flagitioso* & *coitu* accipiendum est. ¶ *Sub lentisco* ὑπὸ σχῖνον] Est autem lentiscus arbor perpetuò virescens, ac frequens in Gallia Narbonensi & Italia, ad purgandos dentes accommodata, viriditate ramorum ac frondium umbram efficiens peramœnam.

55. *Acceptâ ab*, &c. λαβὼν φάσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ] *Qui accepit sententiam à Deo*. φάσις dicitur ἀπὸ τοῦ φαίνειν, quod aliquando significat τὴν γνώμην ἀποφαίνεσθαι *sententiam dicere*, *aliquid decernere ac statuere*: itaque pro *decreto judicis* & *sententia pronunciata* accipitur.

56. *Semen Chanaan*, &c. σπέρμα Χαναάν, καὶ οὐχὶ Ἰούδα] *Semen Chanaan*, & *non Juda*. Ego particulâ Comparativâ usus sum, quæ eandem vim habet quam Negativa.

57. *Illæ metu*, &c. κἀκεῖναι φοβούμεναι ὡμίλουν ὑμῖν] *Et illæ metuentes conversabantur vobiscum*, i. rem aut consuetudinem habebant. Significat eas metu superioris potestatis ad stuprum adductas fuisse.

59. *Jam enim te*, &c. μένει γὰρ ὁ ἄγγελος Θεοῦ] *Manet enim Angelus Dei*, i. præstò ac paratus est, gladium habens ad tollendum te.

60. *Conservatorem*, &c. τῷ σώζοντι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν] *Servantem sperantes in ipso*.

61. *Convicisset* συνέστησεν αὐτοὺς ψευδομαρτυρήσαντας] *Coegisset*, i. coarguisset, *ipsorum ore falsum testimonium dixisse*: aut *eos falsi testimonii convicisset*. Expressit enim ex ipsorum ore si non confessionem, saltem significationem non obscuram falsi testimonii, propter variam eorum responsionem.

62. *Eos autem affecerunt*, &c. καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς, ὃν τρόπον ἐπονηρεύσαντο τῷ πλησίον ποιῆσαι] *Et fecerunt eis quomodo malitiosè voluerant facere proximo*: i. statuerunt in eos eam pœnam quam in proximum improbè machinati fuerant, atque in ejus locum sunt substituti.

63. *Quòd flagitium*, &c. ὅτι οὐχ εὑρέθη ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα] *Quòd in ea non reperta fuisset res inhonesta*: aut *turpis & flagitiosa*.

65. *Cùm Rex Astyages*] Exemplar Toletanum hæc quæ hîc dicuntur de Astyage mortuo ejúsque successore Cyro conjungit cum extrema parte historiæ de Susanna suprà institutæ. Mihi autem hæc videntur potiùs separanda, & cum hac historia de Bele ac Dracone conjungenda. Nam Susanna puero Daniele fuit à supplicio vindicata: hæc verò tum gesta cùm Daniel in ætate multò jam plùs provectus esset. Puer enim fuit in aula Regis Nabuchodonosor educatus cum cæteris pueris; multi autem anni intercesserunt antequam familiaris convictor Regis Cyri fuerit. Itaque non malè illi (meâ quidem sententiâ) sentiunt qui historiam Susannæ ad initium libri Danielis referunt, hanc verò quam nunc annotamus ab ultima ejus libri parte resectam dicunt. ¶ *Concessisset ad majores suos* προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ] *Appositus est ad patres suos*. Scriptura loquens de morte eorum qui fuerunt ex populo Dei, ait eos *esse collectos ad patres suos*: ut Gen. 25. 8. *Vixit Abraham in senectute bona, satur dierum, & collectus est ad populos suos*. Significat autem hâc locutione alium statum post hanc vitam, piis quidem beatum & optatum, impiis verò miserum atque horrendum. Ità hæc è corpore migratio *collectióque ad patres* non significat interitum totius hominis, sed reliquum vitæ statum. Verbum Hebræum נאסף meliùs hoc exprimit quàm Gr. προσετέθη, quanquam significat *aggregatum*.

CASTELLIO.

46. *In hujus sanguine ego me extra omnem culpam pono*] In hujus necem non consentio.

GROTIUS.

1. *Et erat vir habitans in Babylone*] Hanc historiam Judæi non planè negant. Aiunt enim duos Senatores Judæos, *Achabum* & *Sedeciam* nomine, quòd multas mulieres Hebræas adulterassent, Susannæ etiam pudicitiam attentassent, mortis supplicio affectos, non quidem lapidatione, sed incendio; idque non decreto Judæorum, sed ipsius Nabuchodonosoris. Quippe aiunt sub Chaldaica deportatione nulla judicia capitalia fuisse penès Judæos, quanquam sub Persico Imperio nonnullis in locis id fortè evenerit. Moribus autem Chaldæorum pœnam adulterii fuisse incendium. In qua re convenit Thalmudicis cum iis quæ Origenes ab Judæis didicisse se testatur ad Jer. 22. 22. ubi quæ à nobis dicta vide. Hoc autem quod nunc in manibus habemus scriptum, non ex Hebræo translatum, sed primitus ab Judæo aliquo Hellenista fuisse scriptum, ostendit παρονομασία quæ est infrà inter σχῖνον & σχίζειν, item πρῖνον & πρίζειν, quam in vocibus Hebræis frustrà quæres.

4. *Et erat ei pomarium*] Gr. παράδεισος· de qua voce vide Sirach. 24. 31. ¶ *Ad ipsum confluebant Judæi*] Conveniebant in ejus domum, quia curiam non habebant.

5. *Et constituti sunt de populo duo senes Judices in illo anno*] Hebræi nunquam Judices habuere annales aut binos. Sed poterant hi esse assessores ejus qui erat ראש הגלות αἰχμα-

ἀρχαῖοι ἄρχαι. ¶ *De quibus locutus est Dominus, quia egressa est iniquitas de Babylone à senioribus judicibus*] Nempe apud Jeremiam dicto jam loco. Sensum sequitur, non verba. ¶. *Qui videbantur regere populum*] Οἱ ἐδόκουν κυβερνᾷν τ λαόν; *qui honorem erant consecuti populum gubernandi.* De hac locutione vide quæ diximus ad Mar. 10.42.

9. *Ut non viderent cœlum*] i. Ut Deum non respicerent. Vide ad Luc.15.18.

10. *Vulnerati amore ejus*] *Vulnus alebant venis*, ut Virgilius loquitur.

15. *Sicut herì & nudiustertius*] i. Quomodo solebat. Locutio Hebraica, quæ exstat Gen. 31. 2. Exod. 4. 10. Jos. 4. 18. & 20. 5. Ruth. 2. 11. 1 Sam. 4.7. & 10.11. & 14.21. & alibi. ¶ *Cum duabus solis puellis*] Quæ ἅβραι dicebantur. Vide Juditham.

17. *Et smegmata*] Græcè scribi debet σμῆγμα, non σμίγμα. Latinè etiam *smegma* dixit Plinius 22. 25. Exprimere voluit Hebræum בורית. De quo vide Jer. 2,22.

18. *Per posticum*] Διὰ τῆς πλαγίας θύρας, per transitus incognitos aliis. Tales illi de quibus Virgilius,

> *Limen erat, cæcaque fores, & pervius usus*
> *Tectorum inter se Priami, postésque relicti*
> *A tergo.*

22. *Angustiæ sunt mihi undique*] Erant sanè magnæ. Sed piis animis inspirat Deus egregia consilia.

23. *Sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras quàm peccare in conspectu Domini*] Pro *absque opere* in Græco est μὴ πράξασαν, i. *cùm nihil mali commiserim.* Vide quantum differat Susanna à Lucretia, Judaismus illorum temporum ab eo quod optimum erat in Paganismo.

25. *Et cucurrit unus ad ostia pomarii, & aperuit*] Nempe quasi adulterum persequens. Vide infrà 39.

27. *Quia nunquam dictus fuerat sermo ejusmodi de Susanna*] Nulla de ea fuerat fabula.

32. *Jusserunt ut discooperiretur*] Nempe quasi ex ipso aspectu signa deprehensuri culpæ. Nam solent Judices etiam hoc non contemnere. Feminæ cæteroqui in publico etiam faciem velabant, Gen.24.65.

34. *Posuerunt manus suas super caput ejus*] Depositâ Judicum personâ, ut testes se gerebant, ex lege quæ est Levit. 24.14. Hæc unica est ratio solvendi ænigma illud Jurisconsultorum, *Judex an judicare debeat ex eo quod ipsi compertum sit, an ex actis.*

38. *Et vidimus eos pariter commisceri*] q.d. *Deprehendimus eam* ἐπαυτοφώρῳ ut est Joh. 8. 4. Draco dixit ἐν ἔργῳ. Solon, ἅμ' ἔργῳ ἐν ἄρθροις. Pomponius, *in ipsis rebus Veneris.* Ulpianus, *in ipsa turpitudine.*

41. *Credidit eis multitudo quasi senibus & Judicibus populi*] Nam *in testimoniis dignitas, fides, mores, gravitas examinantur*, ut ait lex *In testimoniis.* D. *De testibus.* ¶ *Et condemnaverunt eam ad mortem*] Videtur sensus esse, *dignam morte existimarunt.*

42. *Qui nosti omnia antequam fiant*] Qui corda introspicis.

43. *Et ecce morior*] Præsens pro proximè futuro, ut Matth.26.28.

46. *Mundus ego sum à sanguine hujus*] Formula loquendi, ut Matth.27.24.

50. *Quia tibi Deus dedit honorem senectutis*] Τὸ πρεσβυτεῖον, *aquavit te senatoribus.* Sic quidam veterum interpretantur locum 1 Tim. 4. 13.

51. *Separate illos ab invicem procul*] Multum enim refert, ut est in epistola Adriani, quam recitat Callistratus L. *Testium*, D. De Testibus, *qui simpliciter visi sunt dicere, utrùm unum eundémque meditatum sermonem attulerint, an ad ea quæ interrogati sunt ex tempore verisimilia responderint.*

53. *Dicente Domino, Innocentem & justum non interficies*] Exo. 23. 7.

55. *Angelus Dei, acceptâ sententiâ de eo, scindet te medium*] Concitatâ scilicet multitudine. Nam Deus res tales per Angelos facere dicitur. Sic & infrà 59.

56. *Semen Canaan, & non Juda*] Moribus Cananæos referens, non eum unde diceris Judam. Simile Ezech. 16. 3.

57. *Sic faciebatis filiabus Israel*] Illis quæ ex Decem erant tribubus, deportatis per Salmanassarem, quas pridem idololatria invaserat, morum omnium bonorum corruptrix. Mira cognatio est pietati cum virtutibus omnibus, impietati autem cum vitiis.

59. *Gladium habens*] i. Mandatum à Deo. Qui à Judicibus mandata habent, gladio utuntur. Bene convenit huic narrationi illud Quintiliani 5. 7. *Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parùm consentiat à teste dicatur; interim, quod sæpius evenit, ut testis testi diversa dicat.*

61. *Et consurrexerunt adversus duos presbyteros*] Per modum seditionis, quomodo Stephanus lapidatus, & Jacobus Hierosolymorum Episcopus. Lapides, plebis arma.

63. *Quia non esset inventa in ea res turpis*] *Turpitudo*, ut Ulpianum dicentem modò audivimus.

65. *Et Rex Astyages*] Hoc initium est narratiunculæ sequentis in editione Sixtina. Pro qua narratiuncula neque Origenes, neque Apollinaris, neque Eusebius respondere unquam Porphyrio voluere. Quod de Abacuco hîc dicitur planè ignotum est Judæis. Et Abacucus ante Nabuchodonosorem vixit, cùm hæc sub Cyro gesta dicantur. Tum verò Danielis in leonum speluncam missi aliam causam recitat ipse Daniel.

ANNOTATA
ad Historiam
BELIS & DRACONIS.

DANIEL. CAP. XIV.

BADVELLUS.

1. Vivebat autem unà cum Rege, &c. καὶ ἦν συμβιώτης τοῦ βασιλέως] *Erat convictor Regis.* Significat autem perfamiliarem illi fuisse: hanc enim vitæ interioris conjunctionem significat συμβίωσις *convictus.* ¶ *Summâ inter omnes ejus amicos gloriâ præditus* καὶ ἔνδοξος ὑπὲρ πάντας τοὺς φίλους αὐτοῦ] *Et gloriosus supra omnes ejus amicos*, i. præstans gloriâ & honore apud Regem cæteris ejus amicis omnibus. Erat enim maxima Danielis autoritas magnitudine sapientiæ Divinæ comparata.

2. *Artabas* ἀρτάβαι] Artaba mensura erat frumentaria apud Persas, capiens medimnum Atticum & chœnicas tres, aut etiam mensura illâ capacior. ¶ *Metretas* μετρητάς]

τὰς] Ἀπὸ τοῦ μετρεῖν, quod *metiri* significat. Est autem mensura liquidorum, quam quidam vertunt *amphoram*. Sic Joh. 2. 6, 8. *hydria lapidea: capiebant singula binas aut ternas metretas*.

3. *Colebat* ἐσέβετο] *Venerabatur ut Deum*. Ab hoc verbo fit εὐσέβεια *pietas*, & θεοσέβεια *cultus Dei ac veneratio*, & σέβασμα *Numen colendum ac venerandum*.

4. *Manufacta*, &c. χειροποίητα] i. Arte ac operâ artificis effecta: atque itâ hujusmodi dii sunt γενητοὶ *orti* ac *nati* ex ingenio manúque artificis. Verus autem Deus est ἀγένητος & æternus, autor effectórque rerum omnium quæ in natura sunt. Act. 17. 24, 26. *Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, hic cœli & terræ cùm sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec humanis manibus colitur, indigens aliquo, cùm ipse det omnibus vitam & spiritum per omnia.* ¶ *Omniáque animantia*, &c. καὶ ἔχοντα πάσης σαρκὸς κυρείαν] *Habentem omnis carnis potestatem*. Nomine *carnis* Hebræi animalia significant, quibus Deus, cùm vult, spiritum & impertit ut vivant, & adimit ut exspirent ac deficiant, Psal. 104. 29, 30.

6. *Luteus*, *extrinsecùs verò æreus*] Πηλὸς, & χαλκὸς, *lutum* & *æs*: i. ut simulacrum constet intus ex terra & argilla, foris verò ex alia materia magis solida & firma.

7. *Hoc impendium comedit* τὴν δαπάνην] *Hanc impensam*, i. quod impenditur cibi ac potûs pro Bele. Est enim δαπανᾷν *impendere*. Hinc δαπάνη καὶ δαπάνημα *sumptus & impensa*.

8. *In Belem blasphemus fuit* ἐβλασφήμησεν εἰς τὸν Βὴλ] *Blasphemavit in Belem*, i. ejus majestatem ac numen contumeliâ & injuriâ affecit, læsit, violavit. Est enim *blasphemia* maledictum quo majestas Dei contumeliosè læditur ac violatur. ¶ *Fiat ut jubes* γενέσθω κατὰ τὸ ῥῆμά σου] *Fiat juxta verbum tuum*. Quibus verbis significat se consentire cum mandato Regis, ejúsque conditionem accipere.

10. *Annulo obsigna tuo* σφράγισον ἐν τῷ δακτυλίῳ σου] *Signa in annulo tuo*, ut videlicet januæ à nemine aperiantur, quin apertio cognoscatur sublatis signaculis. Itâ enim res consignare solemus quas conservari volumus. Erat autem summa autoritas hujus consignationis annulo Regio confectæ.

12. Securi *contemnebant* κατεφρόνουν] *Despiciebant*, non magnopere curabant periculum eventúmque rei, securi ac freti illo occulto aditu quem sub mensa paraverant; quem nunquam putabant deprehensum iri. ¶ *Auferebant* ἀνήλουν] *Tollebant* per occultum aditum. Quidam vertunt *consumebant*, quod Græcè est ἀναλίσκειν.

14. *Quemadmodum consueverant* κατὰ τὸ ἔθος αὐτῶν] *Juxta consuetudinem suam*: aut *pro more suo*, ut soliti antè erant.

17. *Nec ullus dolus*, &c. καὶ οὐκ ἔστι παρὰ σοὶ δόλος οὐδὲ εἷς] *Et non est apud te dolus, nè unus quidem*, i. nulla fraus & fallacia, quæ tamen est in omnibus idolis ac diis fictitiis, quorum disciplina & schola vanitatis ac mendacii omnísque erroris est magistra.

18. *Considera* γνῶθι] *Cognosce*, animadverte impressa vestigia quorúmnam sint.

21. *Ab eodémque Bel Danieli*, &c. καὶ ἔδωκε τὸν Βὴλ ἔκδοτον Δανιὴλ] *Et tradidit Bel dedititium Danieli*, ut constitueret in eum quod vellet.

23. *Non potes negare*, &c. οὐ δύνασαι εἰπεῖν, &c.] *Non potes dicere quòd iste non sit Deus vivens*: aut, *quin iste sit Deus vivus*.

26. *Ecce*, inquit, *Numina vestra*, &c. Ἴδε τὰ σεβάσματα ὑμῶν] *Ecce cultura vestra*: aut *religiones*. σέβασμα est à verbo σέβομαι, de quo suprà v. 3. Accipitur autem tum pro *cultu* ac *religione*, tum pro re *cui cultus honósque Divinus tribuitur*, i. numine ac majestate Divina, quæ venerationem mereatur. Sic Paulus 2 Thess. 2. 4. Θεὸν *Deum* & σέβασμα conjungit, loquens de Antichristo, qui se effert supra omnem Divinam majestatem cui cultus religióque debetur. Itâ σέβασμα idem est quod θεῖον.

32. *Pultem coxerat* ἥψησεν ἕψημα] *Coxerat pulmentum*. Est enim ἕψημα *edulium obsoniúmque aquâ coctum*, *polenta*. ¶ *In alveolum* εἰς σκάφην] Est autem σκάφη vas ligneum concavum, quod quidam interpretantur *pelvim*. Livius *alveum* nominat.

35. *Babylone super foveam leonum constituit* ἔθηκεν αὐτὸν εἰς Βαβυλῶνα ἐπάνω τοῦ λάκκου] *Posuit eum in Babylonem supra lacum*, i. asportatum deposuit atque constituit.

37. *Etiam*, inquit, *mei meminisli*, &c. ἐμνήσθης γάρ μου] *Recordatus enim es mei*. Mihi non displicet ut γὰρ particula pro Affirmativa hoc loco accipiatur, *sanè*, *certè*.

41. *Qui ejus exitii autores*, &c. τοὺς αἰτίους τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ] *Autores perditionis ejus*, i. qui illud periculum exitiúmque ei creaverant, inciderunt in foveam quam paraverant. In quo summa Dei justitia &, ut Rom. 2. 5. Paulus appellat, δικαιοκρισία apparuit.

GROTIUS.

2. **A***Rtaba duodecim*] Artaba, teste Herodoto, medimnum Atticum capit & tres chœnices.

22. *Et erat draco magnus in loco illo*] Magna semper Gentium superstitio circa serpentes fuit, quibus Numen inesse aliquod illis persuaserat is qui ab initio formam induit Serpentis, & mores serpenti consimiles hominibus instillat. Vide Eusebium De præparatione, ubi de Taauto. Vocabantur ἀγαθοὶ δαίμονες, ut Servius ad 3 Georg. notavit. Adde Statium 5. Thebaidos, Plutarchum Alexandro, Epitomen Livii lib. 11. *Anguem*, *in quo ipsum Numen fuisse constabat*.

27. *Judæus factus est Rex*] Ἰουδαῖος γέγονεν βασιλεὺς, non, ut nunc legitur, ὁ βασιλεὺς. Non enim hoc voluit, *Regem factum esse Judæum*; sed, Danielem *Judæum* hominem in Chaldæa *Regem agere*. *Impunè quidvis facere, id est Regem esse*, ait Sallustius.

ANNO-

ANNOTATA AD LIB. III. ESDRÆ.

BADVELLUS.

Tertii libri ESDRÆ nè Græcum quidem codicem, nedum Hebræum, nemini (quod sciam) videre contigit: idcirco præter solam interpretationem veterem aliud dare non potuimus.

CASTELLIO.

CAP. III.

7. *Darii familiaris diceretur*] Συγγενὴς est in Græco, quod *cognatum* quidem significat, sed videtur ex רעה translatum (nam hunc librum ex Hebræo Græcum 10 factum judico, tametsi Hebræus interciderit) quod verbum etiam *familiarem* notat & *amicum*. Jam *Regis familiaris* rectiùs dicetur hîc quàm *cognatus*. Nam *cognatum* efficere Sapientia non potest, & *cognatus* esse quivis potest; at *familiares* non sunt nisi qui habentur in pretio.

21. *Omnia ut per talenta dicantur efficit*] Nihil parvum loquuntur ebrii.

CAP. VIII.

5. *Hi primo die mensis primi Babylone profecti, Hierosolymam (. primo die mensis quinti.) pervenerunt*] Hoc (..) ex 1 Esd. 7. adjeci.

ANNOTATA AD LIB. IV. ESDRÆ.

BADVELLUS.

Inscribitur hic Liber ESDRÆ PROPHETÆ SECUNDUS, ideo fortasse quòd qui præcessit ejusdem Esdræ Prophetæ sit Primus. Nam ESDRÆ liber Hebraicè scriptus, qui præcedit NEHEMIAM, Esdræ Scribæ & Legis Doctoris est, ut 30 ipse testatur septimo capite libri sui.

CASTELLIONIS

ADMONITIO AD LECTOREM de IV. Libro Esdræ.

Hic liber Latinè tantùm exstat, sed eâ dictione ut suspicer primùm ex Hebræo Græcum, deinde ex 40 Græco Latinum esse factum; aut certè Græcè primùm, sed ab Hebraizante scriptum, ut videmus in Novo Testamento fieri. Eum nos ex parùm Latino Latiniorem (nè quem hîc sermonis dissimilitudo offenderet, & simul ut alicubi esset clarior) fecimus, & cum cæteris Vatibus, quippe Vatem, conjunximus, ut omnes in uno corpore habeantur. Vocat autem autor ipse hunc librum *secundum*: Sed nè quid sit in eo citando molestiæ, quoniam *Quartus* dici solet, *Quartus* sanè vocetur.

CAP. I.

19. *Angelorúmque panem comedistis*] *Addirim*, h. e. *nobilium*, h. e. nobilem.

22. *Cùm apud fluvium Maram*] *Amorræo* legitur, sed corruptum videtur à *Mara*.

40. *Malachia, qui & Nuncius Domini vocatur*] MALACHIAS ad verbum est *Jovæ nuncius*.

CAP. II.

16. *Quoniam novi meum nomen in Israelitis*] A me nomen habent Israelitæ, mei sunt, mihi curæ sunt. 60

35. *Parati estote ad Regni præmia*] Accipiendum Regnum præmio.

CAP. IV.

37. *Nam ipse staterâ ponderaverit avum*] Scilicet Deus.

CAP. V.

3. *Vel quam nunc tuis imprimens vestigiis vides regnare regionem, ea cernetur deserta*] Babyloniam innuit.

4. *Videbis post tertiam tubam*] Vide cap. 6. 70

34. *Torquet enim me continua cupiditas*] Renes mei.

37. *Demonstra mihi vocis imaginem*] Echo.

41. *Sed situ, Domine, iis adfuturus es*] Si eos servabis qui tum erunt cùm veniet ultimi judicii dies, non videris servaturus eos qui antè perierint.

50. *Mater nostra*] Terra.

CAP. VI.

31. *QUÆ interim audivero*] In vetere legitur, *per diem quam audivi*: quod an rectè verterim nescio.

48. *Edidítque aqua stupida*] In Latino est *muta*: sed translatum videtur à κωφὸν, quod & *surdum* & *mutum* & *stupidum* significat.

49. *Behemoth*] Elephantem, Job. 40.

CAP. VII.

25. *Nania inanibus, & plena plenis*] Ab eo qui non habet auferetur, & habenti dabitur.

30. *Et convertetur orbis in antiquum silentium*] Interitum. ¶ *Sicut in prioribus pœnis*] Diluvio.

33. *Prateritisque miseriis peribis patientia*] Res adversæ.

CAP. VIII.

4. *Hauri ergò, ô anima mea*] Si pauci servandi sunt, ego in paucis non ero, quippe non justus. Itaque mihi in hac vita discendum est: nam de futura actum est.

6. *Nisi mihi permittas*] Nisi tu nos bonos reddas, non potest hominum quisquam servari, cùm sint omnes sontes.

8. *Conservatur igni & aquâ tuum opificium*] i. Calore & humore. ¶ *Novem mensibus patitur res à te formata*] i. Mulier.

9. *Et quod servat*] i. Uterus. ¶ *Et quod servatur*] i. Fœtus. ¶ *Utrumque servatur*] Scil. à Deo.

44. *Ei assimilaris*] Comparas te cum homine agricola, qui homines seras sicut agricola semen.

46. *Alia in præsentia agenda sunt*] Miserebor quidem ut tu postulas, sed nondum tempus est: Et suo quidque tempore agendum est.

CAP. IX.

17. *Qualis ager, inquit, mihi talia & semina: & quales flores, tales & colores*, &c.] Non intelligo.

20. *Tunc enim quisque*] Videtur hoc velle dicere, *Tunc omnia parebant*: ut sit masculinum pro neutro, ab Hebræo *Chol*.

CAP. X.

1. *CUM quidem omnes evertissemus lumina*] Cubitum discessissemus.

CAP. XI.

4. *Quod tamen cum eis quiescebat*] Legitur *sed & ipsa*: qui error ex eo videtur manare quòd in Græco sermone *caput* est fem. generis, κεφαλή.

 30. *Erat*

30. *Erat autem hoc duorum capitum majus*] Putat quidam vertendum esse, *duobus capitibus*, scilicet aliis.

CAP. XII.

13. *Futurum est ut exsistat in orbe Regnum cujus terror erit omnibus id antegressis Regnis acrior*] Imperium Romanum.

14. *In eo regnabunt duodecim Reges singulatim*] Duodecim Cæsares.

15. *Quorum secundus Regnum adeptus diutiùs tenebit quàm quisquam ex duodecim*] Octavius Augustus.

21. *Et eorum duo quidem peribunt*] *Perient* legitur: quod quidam *pariendum* legendum putat.

CAP. XIII.

3. *Deinde convalescentem illum hominem cum copiis cœlestibus*] In vetere est *cum millib. cœli.* Nescio an velit dicere *adversus cœlestes copias.* Hebraismus quidem hoc patitur.

45. *Qua vocatur Arsareth*] Sunt qui arbitrantur legendum *Samatia.*

CAP. XVI.

28. *Tanta erit locorum solitudo eoúsque ut hominem homo videre cupiat, aut ejus audire vocem*] i. Ut incredibilis sit hominum paucitas.

10 50. *Quomodo animata est*] Sic in Latino legitur, *Zelatur fornicaria mulierem idoneam.* Sed videtur legendum, *Zelatur fornicariam mulier idonea*: ut vitium quod sese *exornat* comparetur cum meretrice fucata. Aut si vera est lectio, fefellit Interpretem vel Græcum vel Latinum Hebræus sermo, in quo nullum est casuum discrimen.

51. *Cùm venerit qui omnium in terris peccatorum inventorem coerceat*] sc. Christus.

ANNOTATA AD MACCABAICUM I.

CAP. I.

BADUELLUS.

1. *Cecidit* ἐπάταξε] *Percussit Darium*, ac prælio commisso superavit ac confecit. Nam Hebræis eandem vim habet verbum *percutere* quam Latinis *cadere.* ¶ *Eique in Regnum successit* καὶ ἐβασίλευσεν ἀντ' αὐτοῦ] *Regnavit pro eo*, sive *Regnum ejus occupavit.* Neque enim Alexander alteram partem Regni à Dario delatam voluit accipere, cùm diceret *terram ferre non posse duos Soles*, *nec unum Regnum duos Reges.*

2. *Multa movens bella* συνεστήσατο πολέμους πολλούς] *Cùm molitus est*, aut *conflavit*, *multa bella.* Cicero *comparare bellum* dicit, quod Græci συνίστασθαι πόλεμον. *Comparatio belli*, σύστασις πολέμου. ¶ *Expugnatis præsidiis* ἐκράτησεν ὀχυρωμάτων] *Cepit* [aut *occupavit*] *munitiones*, i. loca ad defensionem munita & firma.

3. *Ac terra deniq; coram eo quieverit* καὶ ἡσύχασεν ἡ γῆ ἐνώπιον αὐτοῦ] *Et quievit terra in conspectu ejus*, i. non ausa est resistere ac se contrà movere, ejus armis territa atque oppressa.

5. *Regum* τυραννιῶν] *Tyrannidum*, i. Regnorum. Reges enim olim *tyranni* appellabantur, quicunque rerum potiebantur. Id nomen postea propter immoderatam quorundam potestatem in malam partem acceptum est. ¶ *Easq; sibi tributarias reddidit* ἐγένοντο αὐτῷ εἰς φόρον] *Fuerunt ei in tributum*, i. redactæ in ejus potestatem tributum ei pependerunt.

7. *Illustribus, qui unà cum eo educati* τοὺς ἐνδόξους, τοὺς συνεκτρόφους αὐτοῦ] *Nobiles* [aut *gloriâ illustres*] *& cum eo educatos.* Sunt enim σύντροφοι *qui eâdem educatione usi sunt.* ¶ *Dispertivit* διεῖλεν] *Divisit*: distribuit Regna singulis.

9. *Servi ejus* παῖδες αὐτοῦ] *Pueri ejus.* Sed παῖς Græcis, ut נער Hebræis, & *puer* Latinis, pro *servo* accipitur.

10. *Multiplicata sunt mala* ἐπληθύνθη κακά] *Multiplicarunt se mala*, i. aucta & cumulata fuerunt.

40 11. *Scelerata stirps* ῥίζα ἁμαρτωλός] *Radix peccatrix.* Antiochus ipse improbus ac sceleratus, ab improbo genere ortus. Tametsi RADIX hoc loco significat magis *sobolem enatam* quàm *radicem* ipsam producentem, quâ significatione *stirps virilis* dicitur. ¶ *Obses* ὅμηρος] Ὅμηρον & ὅμηρος dicitur is qui ad fidem servandam quasi pignus datus est. In privatis rebus *vas* ἐγγυητὴς appellatur, & *præs* in re pecuniaria dicitur.

50 12. *Homines nefarii* υἱοὶ παράνομοι] *Filii iniqui*: *injusti, desertores*, aut *transgressores Legis* à Deo traditæ. ¶ *Fœdus ineamus* διαθώμεθα διαθήκην] *Paciscamur pactum*, i. nos cum illis conjungamus. Nam huic sententiæ opponitur verbum διαχωρίζεσθαι *separari* ac *disjungi*, quo statim usus est. ¶ *Multis malis implicati fuimus* εὗρεν ἡμᾶς κακὰ πολλά] *Invenerunt nos multa mala.* Phrasis est Hebræa, pro *incidimus in multa mala.*

14. *Gentium institutis ritibúsque* δικαιώματα τῶν ἐθνῶν] *Jura* [aut *judicia*] *Gentium facerent.* Accipiuntur enim pro institutis in religione receptis. Est autem hoc nomen

60 imitatione Hebræorum usurpatum. Paulò pòst appellat τὰ νόμιμα *ritus Gentium.*

16. *Ad malum patrandum se emancipaverunt* ἐπράθησαν τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρόν] *Venditi sunt facere malum*: i. se addixerunt ac vendiderunt, obliti pristinæ libertatis ad colendum Deum.

17. *Porrò Antiochus constabilito*, &c. καὶ ἡτοιμάσθη ἡ βασιλεία ἐνώπιον Ἀντιόχου] *Et paratum* [*comparatum*] *est Regnum coram Antiocho*, i. cùm constitutum ac confirmatum esset Regnum Antiocho. ¶ *Ægypti quoque Regnum af-*

70 *fectabat* ὑπέλαβε βασιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου] *Cogitavit* [sive *animum induxit*] *Regnum obtinere Ægypti.* Hoc enim loco ὑπολαμβάνειν significat animi inductionem ad rem aliquam.

19. *Conspectu ejus territus fugam cepisset* ἐτράπη Πτολεμαῖος

λεμαῖος ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἔφυγε] *Reversus est Ptolemaus à facie ejus, & aufugit.* Hoc loco verbum ἐντρέπεσθαι significat timorem ac terrorem cum quadam aversione, cujusmodi est eorum qui territi aversíque se in fugam conjiciunt. ¶ *Casique occubuerunt multi* καὶ ἔπεσον τραυματίαι πολλοὶ] *Ceciderunt vulnerati multi. Vulnerati* substantivum pro adjectivo, ut etiam Hebræis Psal. 69. 27. *vulnerati tui.* Id imitatus Autor τραυματίας dixit, quanquam Græci etiam eodem modo usi sunt.

20. *Terram Ægyptiacam depradatus* ἔλαβε τὰ σκῦλα τῆς Αἰγύπτου] *Cepit spolia Ægypti:* diripuit eam, atque ità victor cum præda abiit.

22. *Cum ingentibus copiis* ἐν ὄχλῳ βαρεῖ] *In turba gravi,* i. cum maxima hominum multitudine, aut militum numero.

23. *Sanctuarium* τὸ ἁγίασμα] *Sacrarium,* sive tabernaculum in quo Deus adorabatur. ¶ *Vasísq; libatoriis* τὰ σπονδεῖα] *Libatoria,* ad libandum instituta: à verbo σπένδομαι *libo.*

24. *Quibus omnibus detractum,* &c. καὶ ἐλέπισε πάντα, καὶ ἔλαβε τὸ ἀργύριον] *Comminuit omnia, & accepit argentum.* Erant enim contexta argento & auro: quæ ut detraheret, ea omnia comminuit atque in minutas partes dissolvit.

25. *Summámque in verbis,* &c. ἐλάλησεν μεγάλην ὑπερηφανίαν] *Locutus est magnam superbiam,* i. jactavit se insolenter adversùs Deum Israelis: se oratione arroganti extulit.

26. *Lamentatio in,* &c. ἐγένετο πένθος μέγα] *Fuit luctus magnus,* index tantæ calamitatis importatæ. Eum summum omnium mœrorem declarat distributione adjunctâ.

29. *Deformitatem induit* ἐνεδύσατο αἰσχύνην] *Induit pudorem,* aut *confusionem:* i. hujusmodi publicum squalorem quo suum pudorem testabatur.

31. *Verbis ejus pacificis,* &c. ἐλάλησε λόγους εἰρηνικοὺς ἐν δόλῳ] *Locutus est sermones pacificos in dolo.* Significat orationem illius fictam ac simulatam, speciem pacis habuisse.

32. *Et maximâ eam,* &c. καὶ ἐπάταξεν αὐτὴν πληγὴν μεγάλην] *Percussit eam plagâ magnâ.* Significat maximam hominum stragem atque cædem factam fuisse.

35. *Eamque pro arce,* &c. καὶ ἐγένετο αὐτοῖς εἰς ἄκραν] *Et fuit eis in arcem:* aut *pro arce,* i. pro loco munito atque ad infestandum populum idoneo.

36. *Genus hominum,* &c. ἔθνος ἁμαρτωλὸν] *Gentem peccatricem,* i. homines impios & improbos qui sceleribus ac maleficiis insignes essent inter omnes. ¶ *Magnas ibi,* &c. καὶ ἐνίσχυσαν ἐν αὐτῇ] *Et invaluerunt in ea:* aut *viribus se confirmarunt ac roborarunt.*

38. *Laqueus maximus,* &c. καὶ ἐγένοντο εἰς μεγάλην παγίδα καὶ εἰς ἔνεδρον] *Et fuerunt in magnum laqueum & insidias Sanctuario.* Significat latrones illos ità collocatos fuisse in ea arce ut perpetuò ad insidiandum, rapiendum & interficiendum parati essent.

39. *Commacularunt* ἐμόλυναν] *Polluerunt: contaminarunt* effusione sanguinis, atque omni profanatione, quâ impii ac scelerati homines res sacras & sanctas violare solent.

42. *Et par ignominia,* &c. κατὰ τὴν δόξαν αὐτῆς ἐγένετο ἀτιμασμὸς αὐτῆς] *Juxta gloriam ejus fuit ipsius ignominia;* i. dedecus posterius pristinum ejus decus adæquavit.

43. *Instituta jurág;* τὰ νόμιμα] *Legitima sua.* Ità enim appellantur quæ aut lege aut more in republica aliqua recepta sunt, omnia jura tam ἄγραφα quàm ἔγγραφα.

45. *Religionem illius amplexi* εὐδόκησε τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ] *Consenserunt cultui ejus:* i. cultum ejus superstitiosum receperunt, ac verum Dei sui cultum reliquerunt. λατρεία enim significat *cultum & honorem qui Deo debetur & praſtatur.*

46. *Ut leges terræ alienas,* &c. πορευθῆναι ὀπίσω νομίμων ἀλλοτρίων τῆς γῆς] *Ut irent post leges alienas terra,* i. eas observarent.

50. *Idolorum delubra* εἰδωλεῖα] *Idolorum templa:* loca idolis consecrata; cujusmodi sunt delubra & sacella. Est etiam εἰδωλεῖον *mensa in qua carnes simulacris immolatæ proponebantur.* Paulus 1 Cor. 8. 10. pro *epulo idolorum* usurpavit. ¶ *Sues ac pecudes,* &c. θύειν τὰ ὕεια καὶ κτήνη κοινὰ] *Sacrificare suilla* [aut *porcina*] *& pecudes communes,* i. immundas. τὰ ὕεια sunt *sacrificia porcorum,* ab ὗς *sus* aut *porcus.* Erat autem sacrificium abominabile in Lege prohibitum, quemadmodum cætera ex impuris animalibus oblata.

53. *Præfectísque,* &c. καὶ ἐποίησεν ἐπισκόπους] *Fecit* [aut *constituit*] *præfectos.* Ità enim dicuntur ἀπὸ τοῦ ἐπισκοπεῖν *inspicere.* Hinc *Episcopi,* quasi quidam *inspectores.*

54. *Oppidatim* κατὰ πόλιν καὶ πόλιν] *Per civitatem & civitatem,* i. in singulis civitatibus atque urbibus. Sic καθ' ἡμέραν καὶ ἡμέραν pro *quotidie,* aut *diebus singulis.* Sic postea in hoc capite ἐν παντὶ μηνὶ καὶ μηνὶ *in omni mense & mense,* i. per menses singulos.

57. *Abominatio desolationis* βδέλυγμα ἐρημώσεως] Ità appellatur idolum fœdissimum altari impositum ab Antiocho. Similem fœditatem discipulis suis prædicit Christus post suum discessum Hierosolymis futuram.

60. *Favisset Legi* συνευδόκει τῷ νόμῳ] *Consentiebat Legi:* aut, *in ea acquiescebat.* Ad v. *complacebat.*

65. *Se fortes præstiterunt* ἐκραταιώθησαν] *Corroborati sunt & confirmati:* aut, *se confirmarunt ac roborarunt.*

66. *Et sanctum violare fœdus* καὶ μὴ βεβηλώσωσι διαθήκην ἁγίαν] *Ne profanarent testamentum* [aut *fœdus*] *sanctum,* i. polluerent ac macularent.

67. *Vindictáque magna in Israelem,* &c. καὶ ἐγένετο ὀργὴ μεγάλη ἐν Ἰσραὴλ σφόδρα] *Et fuit ira magna in Israel vehementer,* i. sævitia & crudelitas inimicorum.

CASTELLIO.

20. *Anno centesimo quadragesimo tertio*] Videlicet Regni Græcorum.

15 I 2 JOH.

JOH. DRUSII
in Librum
HASMONÆORUM,
VEL,
In Librum Primum MACHABÆORUM,
COMMENTARIUS
SIVE
NOTÆ.

J. Drusius
JOSEPHO SCALIGERO S.

NE te diu promissi mei exspectatione suspensum tenerem, Josephe Scaliger Vir Illustrissime, ultrò ac libenter Commentarium meum in Priorem Machabæorum evulgari nunc sum passus. De altero absolvendo, quem in Posteriorem inchoavi, an cuncter, & me dem iis Commentariis edendis quos in libros quosdam Canonicos conscripsi, vel an omnino me à scriptione omni sustineam, vehementer animi pendeo. Etenim tantam experior quotidie hominum ingratitudinem ut propemodum beatos ducam qui sibi tantùm canunt & Musis. Vereor quidem certè, nisi tu me subinde incitaveris, ut paulatim hic scribendi fervor aut refrigescat aut penitus exstinguatur. Enimvero si ut pergam méque bono animo esse jusseris, & si necessaria non defuerint in hoc amplo ac spatioso, quod ingressus sum, rerum Sacrarum pelago ad reliquum cursum rectè conficiendum, aliud præterea nihil desiderabo. Neque industriæ meæ obtrectatores, licèt equis virísque hoc conentur, me ab incepto unquam deterrebunt. Candidos homines & eruditos novi quàm plurimos quibus non displicemus, quos amamus & colimus, & illis nostra lucubramus, non autem sycophantis istis malo publico natis, & portentis (ità tu vocas) generis humani. Vale, & nos ama.

Significationes literarum quibus usi fuimus in his Notis.

A.	Aldi codex: editio Veneta.
B.	Basileensis ea quæ in octavo folium complicat.
C.	Complutensis editio.
E. C.	Exemplar Complutense.
L. V.	Latina vetus.
LL. AA.	Libri antiqui.
R.	Romana editio.
Chron. T.S.	Chronicon Templi secundi.
H. E.	Historia Ebraica.
E. J.	Epitoma Jasonis Cyrenæi.

Explicatio

Explicatio tituli.

LIBER HASMONÆORUM] ספר החשמונים. Hunc titulum primus erui ex Historia Ebraica. Mihi non dubium quin hoc titulo lectus fuerit olim à Judæis. Nam Ebraicè scriptum fuit hoc opus ab Autore. Utrùm autem idem Autor in Græcum sermonem transtulerit, an alius, incertum. Ebraicum volumen Hieronymus se vidisse testatur. In Prologo Galeato, *Machabæorum primum librum Ebraicè reperi.* Citatur apud Compilatorem historiæ quam dixi, cap. 27. in extremo. Locum producam fidei meæ causâ, *Tholemæus gener Simonis occidit Simonem in convivio vini, acceptâque uxore ejus & duobus filiis, vinxit eos compedibus æreis. Porrò Simon regnavit super populum Domini octo annos, mortuúsque est & collectus ad patres suos. Reliqua sermonum ejus bellorumque ejus, & bellorum fratris ejus,* [vel, *fratrum ejus*] *nónne ecce illa scripta sunt in libro Josephi Gorionis F. & in libro Hasmonæorum, & in libris Regum Romanorum?* Hîc perspicuè *Reges* appellat Consules Romanos. Sic Æmylius Probus Carthaginensium Ephoros, qui Punico vocabulo *Suffetes* dicuntur, *binos Reges* vocat. Barbari enim, ut Procopius annotat, Duces suos *Reges* appellabant. ¶ HASMONÆORUM] Hujus singularis *Hasmonæus.* Videtur fuisse cognomen Matthathiæ. Chronicon Templi secundi, *Hasmonæus cum filiis suis.* Tamen dubito. Nam quod in eodem Chronico; *Matthathias filius Johannis, qui vocabatur Hasmonæus*, tam potest referri ad *Johannem* quàm ad *Matthathiam.* Imò, si Eusebio credendum, referri debet ad *Johannem*: nam ait in Chronico, *Hoc tempore Matthathias quidam ex Sacerdotibus, filius Asamonæi, vico Modein, adversùm Antiochi duces arma corripiens, fultus etiam auxilio filiorum, leges patrias vindicavit*: nisi legendum *ex Sacerdotibus filiis Asmonæi.* Chronicon Ebræorum Minus, *Anno* 175. *Græcorum regnavit Johannes filius Simonis filii Matthathiæ filii Hasmonæi, triginta septem annos.* Josephus Antiq. lib. 12. cap. 8. *Matthias filius Johannis, qui fuit Simeonis, ex Assamonæo geniti.* Hic locus magìs nos intricat. Fortè cognomentum erat familiæ, quale *Cimchi* & *Jarchi.* Mirum ni sic dicti *Hasmonæi* ab oppido tribûs Juda *Hesmon* sive *Hasmon*, cujus mentio Jos. 15. 27. Ut ut sit, *Hasmonæi* vocantur Matthathias, filii, nepotes, omnésque adeò qui ab eo descenderunt. Sed & alii hoc nomine veniunt. Id clarum faciam ex Historia Ebraica cujus Compositor *Filii Gorionis* nomen præfert cùm alius fuerit, ut ex loco suprà citato probari potest. Nos tamen passim in hoc Commentario *Gorionidem* vocamus: quod cum venia cúmque pace fieri velim eorum qui mecum aliter sentiunt. Is igitur fol. 41. col. 4. *Hasmonæos* appellat, quos hoc volumen cap. 5. v. 67. ἱερεῖς, i. *Sacerdotes*, vocat. Unde colligimus familiam fuisse Sacerdotalem. Idem autor fol. 38. col. 1. ità scribit, *Exivit ad eum Rex Juda, & juvenes filii Hasmonæi.* Et fol. 44. col. 3. *Profectique sunt cum filiis ejus* (Simonis) *è robustis Hasmonæorum novem millia.* Et mox, *Jonathan & Simon cum filiis Hasmonæorum.* Et col. 4. *Literæ quas miserunt Hasmonæi ad Romanos & Persas.* Hæc omnia evincunt familiam fuisse hujus nominis inter Sacerdotales, è qua originem duxerit Matthathias filius Johannis, nepos Simonis, cognomento *Hasmonæus.* ¶ *Qui vulgò* PRIOR MACHABÆORUM] Ità vocatur hic liber à Christianis. Etiámne à Judæis? Non, opinor. Hoc sine teste, sine exemplo qui affirmat, viderit. Nam quod temere dicitur, temere negari potest. Ego cognomen *Machabæi* reperio quidem in Historia Ebraica, sed Judæ proprium. Nemo alius ità vocatus fuit, quod sciam. Ut Johannes *Caddis*, Simon *Thassi*, Eleazar *Avaran*, & Jonathan *Apphus*, ità solus Judas cognominatus fuit *Machabæus.* Abusi ergò sunt Christiani hoc nomine ad significandum eos quos Ebræi *Hasmonæos* vocant. Id factum est vel propter imperitiam rerum Judaicarum, vel propter merita celebritatémque viri. Primus enim post Matthathiam patrem leges patrias vindicavit. Scribunt autem Græci Μακκαβαῖος, Latini *Machabæus*, Ebræi מכבי. Id *Exstinctorem* sonat. Nam כבה *exstinguo.* Appellatio à *robore.* Quod ex Historia Ebraica liquidò probari potest. Sic ergò Judas Machabæus cognominatur *Exstinctor*, ut Darius Ἑρξείης, i. *Coercitor*; & Xerxes Ἀρήϊος, i. *Martius.* Vide nunc, si placet, Commentarium nostrum.

DRUSIUS.

1. ALexander Philippi filius, &c.] Græca sonant ad v. *Et fuit postquam percussisset Alexander Philippi Macedo, qui egressus est è terra Chetiim, & percussit Darium Regem Persarum ac Medorum, & regnavit pro eo prior in Græcia.* Ego sensum expressi, nisi fallor. *Et fuit* ויהי, quod V. Int. reddit, *Et factum est*, Græci Καὶ ἐγένετο. Jon. 1. 1. Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου. Jos. 1. 1. Καὶ ἐγένετο μετὰ τὴν τελευτὴν Μωυσῆ. Ruth 1. 1. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κρίνειν τοὺς κριτάς. Vide quæ scripsimus ad hunc postremum locum. ¶ *Macedo*] המקדון. ¶ *E terra Chethiim*] E Macedonia. Sunt enim certè *Chethiim* Macedones, i. Μακέται unde *Macetûm nomen* pro *Macedonum*, & Μακετία, ἡ Μακεδονία, inquit Hesychius. Appellatio à *Chethim* filio Javan, Gen. 10. 4. ubi Græci Κίτιοι habent. Legitur & Κιτιεῖς unde Κιτιεὺς Zeno, & infrà 8. 5. Perseus vocatur βασιλεὺς Κιτιέων *Rex Citiorum* sive *Ceteorum*, i. Macedonum. Qui locus perspicuè firmat expositionem nostram. Alioqui כתים sunt *Cyprii*, quos Menander Ephesius Κιτταίους vocat. *Terra Chethim* Jesaias quoque meminit 23. 1. ubi de Tyro, quam Alexander expugnavit. *Chethiim*, Χεττιείμ, vel potiùs Χεττιείμ. Sed in libris varietas: nam in aliis est Χεττιείμ, & Χεττιίμ in aliis. Minimè omnium probo quod in editione R. Χεττιείμ· nam cùm sit כתיים in scriptura Ebraica, non potest habere *i* longum in penultima. Ex eo contractum est כתים, quemadmodum יהודים dicimus pro יהודיים. Quæ forma nominis usitatior est quàm integra. *Citium*, civitas Macedoniæ, ex qua Zeno *Citiensis* dicitur à Gellio lib. 17. cap. ultimo: & in Pandectis mentio *columnarum Citiensium*; ut in Livio *Respub. Citiensium.* Vide sis Cujacium

jacium Observat. l. 3. cap. 38. ¶ *Darium*] Δαρεῖον. *Darium* sive *Dareum* ultimum, qui prius *Codomanus* dicebatur: cujus mentio Neh. 12. 22. ¶ *Primus*] Πρότερ☉ hîc usurpat pro πρῶτ☉. Sic alibi πρότερα πάντων, *prima omnium*, πρώτη locus est apud Sirachidem, 1. 4. Cæterùm primus in Macedonia regnavit Caranus, in Græcia ex Macedonibus Philippus Amyntæ filius, in Asia verò post Darium Alexander Magnus, de quo hîc sermo. ¶ *In Græcia*] Cùm præcedat ἀντ' αὐτοῦ *pro eo*, & certum sit Darium hunc nunquam in Græcia regnasse, quis non animadvertit *Græciam* hîc pro *Asia* sumi debere? Sic Syria Cava vocatur in Historia Ebraica *Macedonia* fol. 32. col. 4. Sic *Regnum Græcorum*, i. Syro-Macedonum, qui non in Græcia sed in Asia regnarunt. Sæpe isto sensu usurpatum nomen יון apud Compositorem Historiæ gentis Judæorum. Porrò libri quidam Latini edit. Vulg. hoc loco legunt, *Et factum est postquam percussit Alexander Philippi Macedo, qui primus regnavit in Græcia, egressus de terra Chethim, Darium Regem Persarum ac Macedonum, constituit prælia multa, &c.* Nempe corrumpendo loco fuit ignoratio eorum quæ jam dixi: nam vera lectio in aliis, *Et factum est postquam percussit Alexander Philippi Macedo, qui exivit de terra Chethim, & percussit Darium Regem Persarum & Medorum; & regnavit in loco ejus primus in Græcia, &c.* Hanc invenies in bibliis Antverpiæ impressis Anno 1534.

2 *Conseruit prælia*] Συνεστήσατο πολέμους. Int. V. *constituit prælia*. In Epitoma Jason. συνεστήσατο πόλεμον *pugnam conseruerunt*. Sic infrà v. 19. licet etiam vertere *Conflavit bella multa*. ¶ *Munitiones plurimas*] Ὀχυρωμάτων πολλῶν. Dictio πολλῶν abest ab aliis editionibus. Int. V. loco ejus videtur legisse πάντων, nam vertit *omnium munitiones*. Attingit obiter res gestas Alexandri Magni, quas Justinus duobus voluminibus, videlicet 11 & 12, complexus est, ut Arrianus Nicomedensis octo. Exstat de iis etiam Q. Curtii historia manca & lacera. Legendus præterea Johannes Monachus De vita Alexandri, & 17 liber Diodori, tum etiam Plutarchi Alexander, & Orationes duæ περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς, & Ælianus lib. 3. cap. 23. & Compositor Historiæ Ebr. lib. 2. à cap. 6. usque ad finem libri, qui testes laudat eorum quæ ibi narrat, Strabonem Cappadocem, Nicolaum Damascenum, & Titum Romanum. Adhæc librum citat De rebus gestis Alexandri ab Ægyptiorum Sapientibus olim conscriptum eo ipso anno quo Alexander diem suum obiit, fol. 29. col. 1. ¶ *Jugulavit*] *Mactavit, interfecit*. Tralatio à pecudibus, quæ propriè mactantur.

3. *Usque ad extrema terræ*] עד קצות הארץ *Usque ad extremas* (sive *ultimas*) *terras*. Ἄκρον enim quævis *extremitas*. Vulg. *usque ad fines terræ*, עד אפסי הארץ. Mar. 13. 27. ἀπ' ἄκρου γῆς. Psal. 135. 7. מקצה הארץ, alius ἀπὸ πλάσματ☉, alius ἀπὸ ἄκρων τῆς γῆς, *ab ultimis terris*. ¶ *Accepit*] *Abstulit*. Vel *accepit spolia*, spoliavit. Et πλήθους ἐθνῶν, i. המון גוים *multitudinis gentium*. ¶ *Quievit*] A bello, i. pacata fuit.

4. *Exaltatus est*] Vel *exaltatum est*, ut ad *cor* referatur.

5. *Exercitum validum nimis*] חיל עצם מאד. Hîc *validum* ex Ebraismo exponi potest, *multum, copiosum, numerosum*. Sic alibi, *Validiores fuerunt viduæ ejus arenâ maris*, i. plures. Adi sodes ad Observat. meas. ¶ *Tyrannis*] Τυράννων. Sic ed. R. quam secutus sum. *Tyrannos* autem intellige *potentes* καὶ δυνάστας. Vide Sirach. 11. 5. Acron in Horatium, TYRANNI *alibi domini, alibi crudeles, alibi potentes*. Hab. 1. 10. ורזנים LXX καὶ τύραννοι. Eadem vox exstat Psal. 2. 2. ubi ἄρχοντες reddunt. E. J. πρὸς Ἀρέταν τὸν τῶν Ἀράβων τύραννον, i. *Dynastam Arabum*. Editi ad E. C. καὶ τυραννιῶν. Suidas Τυραννία *tyrannis*. Usurpatur pro quovis *imperio* aut *Regno*. Libri Basileæ impressi qui in octavo folium complicant, καὶ τυραννικῶν. Cave spernas. Nam τυραννικὸς ἀνὴρ, *qui tyrannidem exercet*. Idem ergò cum illo καὶ τυράννων. ¶ *Fuerunt ei tributarii*] היו לו למס ἐγένοντο αὐτῷ εἰς φόρον, i. *tributa ei pependerunt*. Obvia hæc phrasis cùm alibi, tum Jud. 1. 33. Quidam, *tributúmque eis imposuit*: quod Ebræi dicerent וישם מס עליהם. Hoc duabus de causis mihi displicet: Primùm, quia tributum quandoque imponitur quod subditi solvere detrectant: deinde, quia constat Alexandrum quibusdam provinciis tributum, quod Dario antea pependerant, remisisse. Εἰς φόρον alius vertit *sub tributo*. non culpo. Siquidem *sub tributo esse* dicitur qui alicui tributarius est.

6. *Cognovit se brevi moriturum esse*] Ἔγνω ὅτι ἀποθνήσκει, ידע כי מת *cognovit quòd moritur*, i. brevì moriturus esset. Latinè, *Sensit se morti vicinum esse, sibi mortem instare*.

7. *Servos suos*] Τοὺς παῖδας αὐτοῦ, i. נעריו vel עבדיו. Vet. *pueros suos*. ¶ *Illustres*] *Claros, celebres, honorificos*. ¶ *Qui unà secum enutriti fuerant*] Τοὺς συντρόφους αὐτοῦ. Alibi est συνεκτρόφους. Euripides, συνεκτραφεὶς ἐμοὶ quod exponunt ἐμοὶ σύντροφ☉, aut ὁμότροφ☉ γεγονώς, *unà mecum enutritus*. ¶ *A juventute*] Vel *ab adolescentia*. ¶ *Dum adhuc viveret*] Aliter cæteri. Josephus 11. 8. *Post obitum Alexandri Imperium ejus inter Successores est divisum*. Livius, *Tum maximum in terris Macedonum Regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa Regna*. Sed vide sodes Justinum cap. 13. & Curtium. Sunt qui διεῖλεν exponunt *dividendum reliquit*. Alii per *Regnum* intelligunt administrationem Regni. Huc facit illud Arriani lib. 7. *Sunt qui hoc etiam addunt: Interrogatum ab amicis cuinam Regnum relinqueret, respondisse, Optimo ac præstantissimo cuique. Alii adjecisse ipsum ad hæc verba aiunt, Cernere se ingens certamen inter ipsos post suam mortem futurum.* Aut *dum adhuc viveret* capiendum ex fama & opinione hominum illius temporis: quam amicos Alexandri, dum unusquisque Regnum occuparet in loco suo, non minuisse sed potiùs auxisse valde credibile est. Sic sanè ex opinione vulgi Christus dicitur *fabri filius*: & idola passim אלהים vocantur, non quòd dii essent revera, sed quòd pro diis haberentur & colerentur à suis. Sic & infrà 10. 1. Alexander vocatur *Antiochi filius*, cùm esset homo ignotus & incertæ stirpis. Cæterùm injuriam faciunt huic scriptori qui hinc illi calumniam struunt. Nam de Alexandro, teste Arriano lib. 1. alii alia memoriæ prodiderunt; neque ullus est de quo aut plures exstent scriptores, aut magìs inter se dissentientes.

8. *Annos duodecim*] Sic etiam Compositor Historiæ Ebraicæ. Eusebius adjecit *menses sex*. *Decessit mensem unum, annos tres & triginta natus*, Justinus lib. 12. *Menses octo, annos duos & triginta*, Cicero Philip. 5. cæteri. *Regnare cœpit annos natus viginti, quo tempore etiam in Asiam trajecit*, Gorionides. ¶ *Et mortuus est*] Mortuus est die quarto mensis Jar, qui Ægyptiorum linguâ פיחות, i. Παχὼν, vocatur, vespere cùm Sol occubuisset: Gorionides cap. 13.

9. *Servi ejus*] Amici ejus.

10. *Imposuerunt sibi omnes diademata*] Primus Regiam majestatem sibi vendicavit Antigonus: quem secuti sunt deinde Ptolemæus, Cassander, & alii. Sed omnes eo honore abstinuerunt quamdiu filii Regis sui supererant. *Tanta in illis verecundia fuit ut, cùm opes regias haberent, Regum tamen nominibus æquo animo caruerint quoad Alexandro justus heres fuit*, Justinus lib. 15.

11. *Exiit*] Ortus est, originem duxit. ¶ *Radix peccatrix*] Ῥίζα ἁμαρτωλός. In quibusdam Latinis *radix peccati*, ῥίζα ἁμαρτίας. Vocatur autem *radix peccati* Antiochus, quia primus Judæos coegit peccare, h. e. deos Gentium colere earúmque sacra suscipere; aut quia ex eo tanquam ex radice infinita peccata Judæorum, alia ex aliis, suppullularunt. Quo sensu vulgò Avaritia dicitur *radix malorum*. ¶ *Antiochus Epiphanes*] Octavus à Seleuco Nicanore sive Nicatore, qui primus in Syria regnavit. Cur *Epiphanes* appellatus sit docet Appianus per hæc verba, ὅτι περὶ τὴν ἀρχὴν ἐπώνυμον Ἐπιφανὴς ἦν, ὅτι τῆς ἀρχῆς ἁρπαζομένης ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων, βασιλεὺς οἰκεῖ☉ ὤφθη. ¶ *Filius Antiochi*] Cognomento *Magni*. ¶ *Qui fuerat Romæ obses*] Athenæus, Ἀντίοχ☉ ὁ ὁμηρεύσας παρὰ Ῥωμαίοις. Epitoma Liviana, *Antiochus Antiochi filius, obses Romæ à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in Regnum Syriæ ab Urbe dimissus*. Legitur autem ὅμηρα in R. & C. item

C. item in A. Cæterùm in B. reperi ὁμηρ☉. Quæ lectio in omnes partes melior est: nam de uno tantùm verba facit. ¶ *Regnavit*] Regnare cœpit, Regnum adeptus est. ¶ *Anno centesimo trigesimo septimo*] Rectè. Nam à Seleuco Nicanore, qui primus, ut dixi, Syriæ præfuit, usque ad hunc Antiochum anni sunt 137. Quod hæc tabella planum faciet.

1. Seleucus Nicanor seu Nicator regnavit in Syria annis 32.
2. Antiochus Soter 19.
3. Antiochus Theos 15.
4. Seleucus Callinicus 20.
5. Seleucus Ceraunus 3.
6. Antiochus Magnus 36.
7. Seleucus Philopator 12.

¶ *Regni Græcorum*] i. Seleucidarum, sive Syro-Macedonum. Eusebius, *Machabæorum Ebræa historia à Seleuco Nicanore Græcum supputat Regnum.*

12. *Exierunt*] Prodierunt, extiterunt. ¶ *Viri nequam*] בני בליעל *filii Belial.* Latinè *homines nequam.* Alii, *viri iniqui.* Vide Antiq. Jud. 12. 6. Epitomam Jasonis 4. 7. Josephum περὶ αὐτοκράτορ☉ λογισμοῦ, quem librum Μακκαβαϊκὸν quidam appellant, cap. 4. ¶ *Paciscamur pactum*] נכרתה ברית. ¶ *Multa mala nos invenerunt*] Multa mala passi sumus. Ebraismus.

14. *Statuta gentium*] חקות גוים. Quod hic ποιῆσαι τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν, id apud Josephum est τὸν Ἑλληνικὸν πολιτείαν ἔχειν 12. 6.

15. *Gymnasium*] Gymnasium istud fuit constructum ὑπ' αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν, E. J. ὑπ' αὐτῇ τῇ ἄκρᾳ, Maccabaicon Josephi. In Epitoma γυμνάσιον καὶ ἐφηβείαν.

16. *Induxerunt sibi præputia*] Ἐποίησαν ἑαυτοῖς ἀκροβυστίας *fecerunt sibi præputia.* Josephus, καὶ τὴν τῶν αἰδοίων περιτομὴν ἐπεκάλυψαν, ὡς ἂν εἶεν καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπόδυσιν Ἕλληνες. Nempe id fiebat attractione sive adductione præputii: quam Apostolus prohibet 1 Cor. 7. 18. *Circumcisus aliquis vocatus est? nè attrahat præputium.* Tales Ebræi ἐπισπαστικοὺς vocant, i. משוכים, ab attracta pellicula scilicet. Epiphanius in lib. De mensuris ac pond. Τὸ δὲ ἐν τέτοιν χαλεπώτερον ὅτι καὶ ἀπὸ περιτομῆς ἀκρόβυστοι γίγνονται, τέχνῃ τινὶ ἰατρικῇ διὰ τῆς καλουμένης σπαθίστηρ☉ τὸν μελλόντα ἀποδερματίζειν ὑποσπαθιστῆς, σφίγγοντες τε καὶ κολλητικοῖς περιοδεύοντες, ἀκροβυστίαν αὖθις αὐτὴν ἀπολαῦσι. Videndus Cæsar Baronius Annal. Eccles. tom. 1. Sed & Theodorus ad locum Apostoli modò citatum. ¶ *Adjuncti*] Ἐζεύχθησαν *juncti sunt*, videlicet *connubio*, i. נזדוגו. Hinc זווג *connubium*, & בן זוגי *vir meus*, בת זוגי *uxor mea.* Est autem זוג propriè ζυγ☉, i. *jugum.* ¶ *Gentibus*] Τοῖς ἔθνεσιν. Libri quidam ἐν τοῖς ἔθνεσιν בגוים. Sic dicunt נזדווג באשה *conjunctus est uxori*, vel *mulieri.* ¶ *Venditi fuerunt*] נמכרו, i. *traditi.*

17. *Firmatum est*] נכון. Ἕτοιμον in lingua Hellenistarum *firmum, stabile*: ut Psal. 93. 2. Ἕτοιμ☉ ὁ θρόν☉ σοῦ, *Stabile solium tuum.* Hinc ἡτοιμάσθη *stabilitum est*, quod Græci potiùs dicerent ἡδράσθη. ¶ *Animo præsumpsit regnare in Ægypto*] Affectavit Regnum Ægypti. ὑπολαμβάνω *animo aliquid præsumo.* Valerius, *Præsumpsit animo eâ re significari exitum suum.* Hinc ὑπόληψις *animo concepta*, aut *præsumpta, opinio.* Sirach. 3. 18. Videatur Livius Decad. 5. lib. 5.

18. *Et ingressus est Ægyptum*] Bis expeditionem fecit in Ægyptum, semel anno Regni sui sexto, & iterum anno Regni sui octavo, qui fuit Græcorum centesimus quadragesimus quintus. De hac secunda expeditione capiendus Jaso in Epitoma 5. 1.

19. *Cum Ptolemæo*] Philometore. Ità vocat Jaso in Epit. 4. 21. Hic adeò *segnis* erat *ut non solùm regiæ majestatis officia intermitteret, verùm etiam sensu hominis nimiâ saginâ careret*, Justinus lib. 34. ¶ *Conseruerunt*] Συνεστήσατο. Ità codex Rom. cæteri συνεστήσατο *conseruit*: quod malo. ¶ *Reveritus faciem ejus*] Territus conspectu ejus. Græca sunt ἐπτοήθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ quæ Vulgatus interpretatur *veritus à facie ejus*: alius *versus à facie ejus*: alius *aversus à conspectu ejus.* ¶ *Vulnerati plurimi*] חללים רבים.

20. *Urbes munitas*] In queis Pelusium. Livius, *Suspectum Antiochum effecerat, quòd cæterâ Ægypto sibi traditâ, Pelusii validum relictum erat præsidium: apparebat claustra Ægypti teneri, ut cùm vellet rursum exercitum induceret.* ¶ *Spolia Ægypti*] Opes & bona Ægyptiorum.

21. *Postquam percussisset Ægyptum*] אחרי הכותו את מצרים. Compositor Historiæ Ebr. *Antiochi illius impii, cùm percusso Rege regnaret in Ægypto, elevatum est cor supra modum.* ¶ *Adversus Israelem*] Ἐπὶ Ἰσραὴλ dixit pro ἐπὶ τοὺς Ἰουδαίους *adversus Judæos.* Nomen *Israel* sumitur latè, angustè, angustissimè: latè, ut cùm omnes duodecim tribus comprehendit; angustè, ut cùm decem tantùm; angustissimè, ut hoc loco, in quo soli Judæi hoc nomine significantur.

22. *Et ascendit Jerosolymam*] Καὶ ἀνέβη εἰς Ἰερουσαλήμ. Sic Ed. R. In aliis, εἰς Ἱεροσόλυμα. Lat. V. *& ascendit Jerosolymam.* ¶ *Cum turba multa*] בהמון כבד. Nam כבד interdum sig. *multus, copiosus.* Idem βαρὺς apud Hellenistas. Ex quo & illud, ἐν λαῷ βαρεῖ αἰνέσω σε· quod reddunt, *in populo gravi laudabo te.* Sensus autem est, *in populo multo.*

23. *Sanctuarium*] במקדש. ¶ *Cum superbia*] Ἐν ὑπερηφανίᾳ בזדון Alibi est ἐν ὑπερηφανίᾳ. ¶ *Accepit*] Abstulit. ¶ *Altare aureum*] Καὶ βωμὸν χρυσοῦν. Josephus. Horum mentio apud Hecatæum Abderitam per hæc verba, καὶ παρ' αὐτὸν οἴκημα μέγα, ὅ βωμός ἐστι καὶ λυχνίον, ἀμφότερα χρυσᾶ, δύο τάλαντα τὴν ὁλκήν. ¶ *Et candelabrum luminis*] Λυχνίας χρυσᾶς, Josephus Antiq. lib. 12. c. 6. ac si plura fuerint candelabra. Τὴν λυχνίαν τοῦ φωτὸς את מנורת המאור Num. 4. 9. Quidam vertit *candelabrum lucernarium.* Est autem *lucernarium* quod lucernas fert, λυχνοῦχον. ¶ *Et omnia vasa ejus*] ואת כל כליה *Et omnia instrumenta ejus.* ¶ *Mensam propositionis*] שלחן הפנים Num. 4. 7. *in qua panes propositionis* Exod. 25. 30. ¶ *Capedines*] Crateras, σπονδεῖα. Propriè *libatoria.* Sig. autem pateras quibus vinum libabant. ¶ *Et phialas*] והכפות 2 Par. 4. 22. ¶ *Et acerras aureas*] Vel *thuribula aurea.* Hinc medicinam facies Josepho. Nam 12. 6. ubi vulgò καὶ τὰ θυσιαστήρια, legendum, meo judicio, καὶ τὰ θυμιατήρια, i. *acerræ, thuribula.* Quâ voce usi sunt οἱ ό. in declaratione מחתות המחתות 2. Par. 4. 22. ¶ *Ante templum*] In fronte Templi. ¶ *Omnibus tectoria detraxit*] Ἐλέπισε πάντα *desquamavit omnia* sive *nudavit omnia squamis.* Intelligit autem squamas auri. *Squama auri*, ut *squama æris.* Lex. V. Λεπὶς χαλκοῦ, *æris squama.* Dicitur & *lamina.* Idem Lexicon, Λεπὶς ἀργύρου, *lamna.*

24. *Vasa desiderabilia*] כלי חמדה, *vasa elegantia, expetenda.*

25. *Factaque cæde*] Καὶ ἐποίησε φονοκτονίαν *& fecit cædem.* Vulg. *cædem hominum*, ἀνδροκτονίαν, sive ἀνδροφονίαν. Compositor Historiæ Ebr. fol. 32. col. 3. *Et cùm venisset Jerosolymam, cepit eam, percussitque populum ejus in acie gladii, & patravit cædem multam magnámque in Israel.* ¶ *Superbissimè*] Ὑπερηφανίαν μεγάλην, *superbiam magnam.*

27. *Infirmati fuerunt*] אמללו.

28. *Quæ sedebat in thalamo*] i. Sponsa, vel nova nupta.

29. *Pudorem*] *Ignominiam.*

30. *Post duos annos dierum*] Μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν, i. post biennium integrum. Ebræi dicerent מקץ שנתים ימים. Quæ verba extant Gen. 41. 1. *Annum dierum* vocant *annum plenum* sive *æquabilem*, i. ὁμαλὸν, cujus dies sunt 354. Hic annus constat ex æquali distributione dierum sine scrupulis. Vide quæ scripsimus Animad. lib. 1. c. 1. Erat autem annus triplex, Defectus, Plenus, & Superfluus. Defectus constabat diebus 353. Superfluus verò 355. ¶ *Misit Rex præfectum tributo colligendo*] *Antiochus Jerosolymâ profectus reliquit ibi Philippum quendam genere Phrygem, qui Judæos vexaret. Post misit Apollonium cum militum viginti duobus millibus. Is pacem simulando, negotium ad sacrum diem Sabbati distulit: quo die feriantes nactus Judæos, suos ut arma caperent edixit, & omnes ad spectaculum egressos necavit: tum in Urbem cum armis cursu ingressus*

sus, non parvam multitudinem prostravit. Ex Epitoma Jasonis.

31. *Locutus est eis verba pacifica*] Vel *locutus est pacem*; sicut dicimus *bellum loqui*.

32. *Irruit*] Ἐπέπεσεν. Sic est in R. item in editis ad E. C. In aliis est ἔπεσεν. Utrumque per נפל Ebræi exprimunt: unde נפלים ἐπιπίπτοντες.

34. *Jumenta possederunt*] Τὰ κτήνη ἐκληρονόμησαν. Sic habent editiones C. & R. Cæterùm in A. & B. additum αὐτῆς, ut fortasse scriptum aliquando fuerit ϗ ἐκληρονόμησαν αὐτά. Nisi auctor ediderit ἑαυτοῖς, vel αὐτοῖς. Quod mihi credibilius videtur, ut dicat, *Et jumenta possederunt sibi.*

35. *Civitatem David*] Accipio ut 2 Sam. 6. 12. עיר דוד, nempe in qua olim habitavit David, quæ & מצודת ציון dicebatur. Volumen Jejunii, *Cepit munitionem Sion: ipsa est civitas David.* Ut hic πόλις Δαυὶδ, sic alibi πόλις τοῦ Ἰησοῦ vocatur Nazareth, quòd in ea habitaret Jesus. Aliàs *civitas David*, in qua natus David, nempe Bethlehem Judæ; quæ eadem *civitas Jesu* nuncupatur. ¶ *Arcis loco*] Εἰς ἄκραν, i. לחקרא. Quâ voce utuntur Interpretes Chaldæi in declaratione τοῦ מצודה. Ergò מצודה ἄκρα. Eadem ἀκρόπολις dicitur. Súntque synonyma, *Civitas David, Munitio Sion, Acra* & *acropolis.* Hæc pars Urbis vocatur etiam *Civitas superior*. Josephus De bello Jud. *In civitatem superiorem, quæ pars Acra dicitur.* Vulgò, *quæ pars sacra dicitur*: quod non planè damno.

36. *Peccatricem*] Improbam, sceleratam. ¶ *Viros nequam*] אנשי בליעל. Hos volumen Jejunii קראים vocat, i. *Caraos*.

37. *Et commeatum*] Καὶ τροφὰς & *alimenta*. Libri nonnulli ϗ τροφήν. Interpres qui à *vulgo* nomen accepit, & *escas*. ¶ *Spolia*] Bona & facultates civium. ¶ *Laqueus magnus*] *Ut laqueus magnus*, quod Ebræi dicerent לפח גדול εἰς μεγάλην παγίδα *in laqueum magnum*. Quidam interpretantur *pro laqueo magno*.

38. *Et fuit*] Referri debet ad totum complexum orationis quæ præcedit. ¶ *Ut insidiæ*] Εἰς ἔνεδρον edit. Rom. In aliis est εἰς ἐνέδραν. Sed ἔνεδρον pro ἐνέδρα legitur Sirach. 8. 14. & pluraliter τὰ ἔνεδρα 11. 30. Occurrit eadem vox in libris Regum, & in libro Sapientiæ, item Act. 23. ¶ *Ut calumniator malignus*] Εἰς διάβολον πονηρὸν *in diabolum malum*. Ebraicè לשטן רע. Nam שטן διαβάλλω. Sed cur adjecit πονηρὸν; an potest esse *calumniator bonus? πονηρὸς* hîc valet *noxius, infestus, detrimentosus*. Aut διάβολος *accusator*. Siquidem διαβολὴ *accusatio*, quæ tam vera esse potest quàm falsa. Gen. 37. 2. in Symmacho, ϗ ἔφερεν Ἰωσὴφ διαβολὴν κακὴν αὐτῶν πονηρὰν דבתם הרעה. Licet etiam vertere *adversarius malus*. Nam SATAN *adversarius*.

40. *Et fugerunt incolæ Jerusalem*] *Fugerunt in silvas, delituerúntque ibi herbis vescentes ritu bestiarum*, Gorionides. ¶ *Natis suis*] τοῖς γεννήμασιν αὐτῆς i. ילודיה. Lat. V. *semini suo* τῷ σπέρματι αὐτῆς. Novum hoc in auribus meis. Nam pronomen ad *civitatem* pertinet, cui *semen* hîc tribuitur. Quod mihi absurdum videtur. Quocirca magis probo Græcam lectionem.

41. *Redactum est in solitudinem*] Ἠρημώθη ὡς ἔρημος *desolatum fuit ut solitudo*, vel *desertum fuit ut desertum*.

42. *Ignominia ejus*] Vel *infamia ejus*. Partim librorum ἀτιμασμὸς αὐτῆς· quod exponitur *ignominia ejus*. Sed ἀτιμασμὸς potiùs est *notatio* sive *ignominiosa* damnatio, quâ nimirum aliquis infamis fiebat. Erat autem gravioris supplicii instar, quippe proximè aberat à capitis supplicio. Dicitur & ἀτίμωσις. ¶ *Celsitudo*] *Altitudo, sublimitas.*

43. *Et scripsit Rex Antiochus*] Hinc sumpsit Sulpitius, *Ne Gentilibus quidem, inquit, pepercerat: quos deserere inveteratas superstitiones & ad unum ritum deducere tentaverat.* Atque hinc imminutio vectigalium de qua infrà 3. 43. ¶ *Populus unus*] Lectio varians εἰς λαὸν ἕνα, לעם אחד. Sensus est, ut omnes populi in unum coalescerent, quoad religionem videlicet & cultum Divinum. Nam omnes Græcorum ritibus uti volebat. ¶ *Leges suas*] Jura, mores, ritus patrios. Vulg. *legitima sua*.

45. *Approbarunt*] Libenter amplexi sunt. ¶ *Polluerunt*] *Profanarunt.*

46. *Literas*] Βιβλία, ספרים *codicillos*. ¶ *Per nuncios*] ביד מלאכים.

48. *Et profanarent Sabbata*] *Prohibuit populum observare Sabbata, celebraréque festa, & circumcidere filios suos*, Gorion.

49. *Et sanctos*] i. Sacerdotes. Significat aliquando SANCTUS *pium*: sed tum est ὅσιος in Græco.

50. *Et lucos*] Edit. Lat. Vet. *Et templa*. Hos. 8. 14. היכלות, LXX τεμένη. Alioqui denotat *agros sacros*. Sunt qui *lucos* interpretantur; quos nunc secuti sumus. Sanè ναοὶ & τέμενος simul leguntur apud Appianum pag. 89. ¶ *Idolorúmque fana*] Καὶ εἰδωλεῖα. Hinc intelliges quid sit apud Apostolum ἐν εἰδωλείῳ κατακεῖσθαι 1 Cor. 8. quod malè reddunt *in epulo idoli*, cùm sit reddendum *in delubro idoli*. Quâ formâ dicitur *Minervium*, fanum Minervæ: Sic *Dianium*, fanum Dianæ. Utrumque reperitur apud Plinium. Prudentius, *Et quis in idolio recubans.* ¶ *Et immolarent carnes suillas*] Præcipiebat etiam ut vescerentur carnibus suillis, propositâ mortis pœnâ si quis facere id recusaret, Compositor Historiæ Ebraicæ, *Quisquis comederit carnes suillas, vivet: qui secùs fecerit, occidetur.* ¶ *Immundas*] κοινὰ, *communes, immundas*. Hesychius, Κοινὸν, ἀκάθαρτον. Vox obvia hoc sensu aliquoties in N. fœdere, ubi & κοινόω, *immundum*, sive *impurum*, *reddo*.

51. *Et profanatione*] Καὶ βεβηλῶσαι. Sic est in C. & R. Alii libri habent Καὶ βεβηλῶσαι αὐτὰς, *séque pollurent*, aut *inquinarent*.

53. *Inspectores*] פקידים vel צפים.

56. *In abditis locis*] *Et latitarunt ut feræ in silva*, Josephus Gorione natus. ¶ *Quocunque confugerant*] Ἐν παντὶ φυγαδευτηρίῳ αὐτῶν *in omni refugio ipsorum*. φυγαδευτήριον *locus quò rei aut exsules confugiunt, asylum*. Lex. V. φυγαδεύω, *exulo, fugio*.

57. *Chaseleu*] כסלו. Nomen mensis Syriacum. Legitur & *Chasleu*; & est antiqua lectio pro *Chisleu*, ut *Mariam* pro *Miriam*, *Phasga* pro *Phisga*. ¶ *Centesimo*] Καὶ ἑκατοστῷ desideratur in nonnullis codd. Græcis. Abest etiam à quibusdam Latinis. Hic annus incidit in Olympiadem 153. ¶ *Abominationem*] *Abominandum idolum* Int. V. *Jovis Olympii* Jaso 6. 2. *Aram abominandam* alius. Vide infrà vers. 62.

60. *Liber federis*] Βιβλίον διαθήκης. Plenum esset διαθήκης Κυρίου. Sic λόγος ponitur pro λόγος Κυρίου, & via ὁδὸς pro *via Domini*. Defectus iste frequens est apud Ebræos. Sic paulò antè τὰ βιβλία τοῦ νόμου lectum pro νόμου Κυρίου, i. *legis Domini*. Sic ארון הברית *arca federis*.

61. *Freti viribus suis*] Ἐν ἰσχύϊ αὐτῶν *viribus suis*, aut *robore suo*. Secundùm distinctionem quæ in libris Græcis pertinet ad præcedentia: rectiùs tamen, meo judicio, ad sequentia referas, approbante eam distinctionem Interprete Latino qui à *vulgo* nomen habet.

62. *Super altare*] *Super altare holocausti*. Vide infrà 4. 44.

63. *Et mulieres*, &c.] Epitoma Jasonis, 6. 10. Δύο γὰρ γυναῖκες ἀνηνέχθησαν περιτετμηκυῖαι τὰ τέκνα αὐτῶν· τούτων δὲ ἐκ τῶν μαστῶν κρεμάσαντες τὰ βρέφη, ϗ δημοσίᾳ περιαγαγόντες αὐτὰς τὴν πόλιν κατὰ τοῦ τείχους ἐκρήμνισαν. Compositor Historiæ Ebraicæ hæc facta refert à Philippo quodam, quem Antiochus discedens reliquerit Jerosolymis, fol. 32. col. 4. ¶ *Ut præceptum erat*] Κατὰ τὸ πρόσταγμα *juxta præceptum*. In quibusdam libris κατὰ τὰ προστάγματα *secundùm præcepta*.

65. *Plurimi Israelitarum roborarunt se*] In queis Eleazar Sacerdos homo admodum senex, cujus historiam habes in E. J. & apud Josephum Gorionis F.

66. *Elegerunt*] Pro ἐπελέξαντο libri quidam habent ἐπεδέξαντο. Priorem scripturam secutus est Int. V.

67. *Ira magna*] קצף גדול.

GROTIUS.

MAGNÆ fuere res Judæorum, adversæ primùm, deinde dubiæ, postremùm prosperæ, sub Antiocho Illustri, & iis qui eum secuti sunt Syriæ Regibus. Earum in

in historia generali mentionem fecerant Græci ac Latini scriptores, quorum meminit Hieronymus in Prolegomenis ad Danielem. Judæi complures partim indè, partim ex majorum suorum commentariis collegêre quæ ad se pertinebant. Horum duo ad nos libelli pervenere, idem argumentum sed non usquequaque consentienter tractantes, qui vocantur MACCABÆORUM PRIMUS & SECUNDUS: nam Tertius ad res in Ægypto antè gestas pertinet, ultimúmque obtinuit locum, quòd non parem nactus sit auctoritatem. Est autem liber primus scriptus diligenter, & cum Josepho bene convenit; plus tamen sæpe dolorum, & affectuum admiscens quàm ferat historia. Vocantur autem MACCABÆORUM libri, ideo quòd Judas Asmonæus libertatis vindex in vexillis scriptam habuit per sigla (ut Justinianus loquitur) sententiam eam quæ exstat Exod. 15. 11. מי כמכה באלם יהוה. Solent enim Hebræi primas literas nominum colligere, & ex eis collectis vocem fingere compendii causâ. Sic רלבג RALBAG valet Rabbi Levi ben Gerson; רמבם RAMBAM, Rabbi Mose ben Maimon; רמבן RAMBAN, Rabbi Mose ben Neheman. Pari modo ex illis vocibus factum nomen Maccabai, quod Asmonæis adhæsit: & ab iis ipsa illa tempora dicta Maccabaica.

1. *Et factum est*] Initium ad formam Hebraicam, ut Jud. 1. initio Baruchi, & alibi. ¶ *Qui primus regnavit in Græcia*] Hoc posteriùs sequitur in Græco, & quidem post Darii mentionem, *& pro eo primus regnavit in Græcia.* Per *Græciam* intellige Syriam & Ægyptum, quæ מלכות יון eo tempore dicta Hebræis. ¶ *Egressus de terra Cethim*] Diximus alibi primùm Cyprios dictos כתים, ubi est Κίτιον, colonia Phœnicum: deinde per καλάχρησιν omnia loca trans mare peti posita; in quibus est & Macedonia. Vide quæ dicta ad Num. 24. 24. & infrà 8. 9. ¶ *Darium Regem Persarum & Medorum*] Ad Arbela. Hic in Græco καὶ ἐπάταξε repetitur, cùm præcessisset μετὰ τὸ πατάξαι. Nimirum solet id fieri post interjectam parenthesim, quò meliùs appareat sermonis cohærentia.

2. *Constituit prælia multa*] Gr. *Gessit bella multa.* Non cum Persis tantùm, sed & cum Græcis & Indis. ¶ *Et obtinuit omnium munitiones*] Justinus, *Nullam urbem obsedit quam non expugnaverit.* ¶ *Et interfecit Reges terræ*] *Reges* vocat more Hebræo Præfectos magnarum nationum.

3. *Et pertransiit usque ad fines terræ*] Ad Oceanum Indicum. ¶ *Et accepit spolia Multitudinis gentium*] De ingenti præda quam ex Asia habuit Alexander vide Strabonem lib. 15. ¶ *Et siluit terra in conspectu ejus*] Locutio Hebræa: i. paruit ei, שקטה לפניו.

4. *Et exaltatum est & elevatum cor ejus*] Ità ut pro Deo haberi concupisceret.

7. *Et vocavit pueros suos nobiles*] Παῖδας vocant Hellenistæ omnes alicujus ministros, quales Alexandro complures erant valde illustres. ¶ *Et divisit illis Regnum suum cùm adhuc viveret*] i. Præcipuam rerum curam permisit viris quatuor: de quibus diximus ad Dan. 8. 22.

8. *Annis duodecim*] Et quod excurrit.

10. *Et imposuerunt omnes sibi diademata post mortem ejus*] Signum Regiæ potestatis. Narrat hoc Diodorus Siculus libro 20.

11. *Radix peccatrix*] Ῥίζα ἁμαρτωλὸς, i. multas de se edens actiones pessimas, ut radix ramos. ¶ *Antiochus Illustris*] Ἐπιφανὴς Græcis, inimicis Ἐπιμανής. ¶ *Filius Antiochi Regis*] Magni Antiochi. ¶ *Qui fuerat Romæ obses*] Nempe Antiochus Illustris. Meminit Justinus 34. ¶ *Regnavit in anno tricesimo septimo Regni Græcorum*] In Syria scilicet: i. à Seleuci initio. Sic & infrà 21. & 57. Antiocho huic coævus fuit Perseus Rex Macedonum, cujus victi historiam cùm narrasset Livius lib. 45. ait *Macedonum Regnum à summo culmine fortunæ* (i. à rebus Alexandri Magni) *ad ultimum finem quinquaginta annos stetisse.*

12. *Exierunt ex filiis Israel viri iniqui*] Menelaus & Tobiæ filii: Josephus Ant. 12. 6. ¶ *Eamus & disponamus testamentum cum gentibus*] Fœdus faciamus cum Antiocho: &, quò id sit firmius, sacra ejus suscipiamus. Sic & olim multi fecerant modò in Chaldæorum modò in Ægyptiorum gratiam. ¶ *Quia ex quo recessimus ab eis invenerunt nos multa mala*] Falsam allegant malorum suorum causam, ut illi apud Jer. 44. 18. Ità animo exciderant ingentia illa beneficia Dei, qui ipsos ab idolis ad se conversos in patriam restituerat.

14. *Et dedit illis potestatem ut facerent justitiam Gentium*] *Ut sequerentur ritus Gentium:* id enim est quod δικαιώματα significant. *Potestatem dedit,* i. promisit se eos qui id facerent indemnes præstiturum.

15. *Et ædificaverunt gymnasium in Hierosolymis*] Locum in quo homines nudi luctabantur: quod contra mores erat Hebræorum. Et certè, si Accio credimus,

Flagitii principium est, nudare inter cives corpora.

Vide 2 Macc. 4. 12.

16. *Et fecerunt sibi præputia*] i. Ἐπεσπάσαντο quod est verbum ei rei proprium apud Paulum 1 Cor. 7. 18. & Epiphanium De ponderibus & mensuris. Attrahebatur enim pellis ad tegendam glandem eâ ratione quam describit Celsus 7. 25. Id Josephus vocat τὴν αἰδοίων περιτομὴν ἐπικαλύπτειν. ¶ *Et recesserunt à testamento sancto*] *A fœdere.* Hebræi Circumcisionem eximiè vocant ברית. ¶ *Et venumdati sunt ut facerent malum*] *Manciparunt se peccatis.* Locutio eadem 1 Reg. 21. 25. Rom. 7. 14. Simile Judith. 7. 14.

17. *Et paratum est Regnum in conspectu Antiochi*] נכון, quod ἑτοιμάσθη solet verti, sed significat *confirmatum est.* Postquam bene se stabilitum in Regno Syriæ vidit Antiochus: τῆς βασιλείας αὐτῷ χωρούσης κατὰ τρόπον, ait Josephus. ¶ *Et cœpit regnare in terra Ægypti*] Gr. καὶ ὑπέλαβε βασιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου, *Cogitavit de adipiscendo Regno Ægypti:* ὑπολαμβάνειν est *cogitare:* ut Jer. 37. 9. & propiùs ad usum qui in hoc loco, Sap. 17. 2. πόθον αὐτῆς (Αἰγύπτου) λαβὼν, ait Josephus.

18. *In multitudine gravi, in curribus, & elephantis, & equitibus, & copiosa navium multitudine*] Μετὰ πολλῆς δυνάμεως, Josephus: *exercitu magno* Dan. 11. 25. ubi dicta vide.

19. *Et constituit bellum*] Eadem locutio quæ suprà 2. ¶ *Adversus Ptolemæum Regem Ægypti*] *Philometora,* ut hìc Josephus & Hieronymus ad Danielem. ¶ *Veritus est Ptolemæus à facie ejus, & fugit*] *Et non stabunt,* ait Daniel.

20. *Et comprehendit civitates munitas in terra Ægypti*] Josephus, καταλαμβάνει τὴν Αἴγυπτον.

21. *In centesimo & quadragesimo & tertio anno*] Postquam Seleucus regnavit: ità Josephus.

22. *Et ascendit Hierosolymam in multitudine gravi*] Dan. 8. 12. Josephus, μετὰ πολλῆς δυνάμεως.

23. *Intravit in sanctificationem*] Εἰς τὸ ἁγίασμα, *in Sanctuarium.* Sic & Dan. 11. 31. ¶ *Et accepit altare aureum*] Βωμὸν χρύσεον. Sic & Josephus. ¶ *Et candelabrum luminis*] Λυχνίας χρυσέας, Josephus plurali numero, quia multi erant scapi. ¶ *Et universa vasa ejus*] Forcipes, patellas, Exod. 25. ¶ *Et mensam propositionis*] Τράπεζαν ait Josephus. ¶ *Et libatoria*] Quibus vinum libabatur, Exod. 25. 29. & 37. 16. Num. 4. 7. 1 Par. 28. 17. ¶ *Et Phialas*] Ad vinum, similam, oleum. ¶ *Et mortariola aurea*] Θυΐσκας in Græco. Ea sunt *thuribula,* Josepho θυμιατήρια. Ità enim legendum quomodo 2 Par. 26. 19. Ezech. 8. 11. Malè nunc in Josephi libris θυσιαστήρια. Præcessit enim *altaris holocaustorum* mentio, neque præter id aliud erat altare nisi Suffituum. ¶ *Et velum*] Μετὰ τῶν καταπετασμάτων ὑφασμένων, ἃ ἦν ἐκ βύσσου καὶ κόκκου πεποιημένα, Josephus. ¶ *Et coronas*] Regum dona. Vide Josephum 12. 2. ¶ *Et ornamentum aureum quod in facie Templi erat*] *Omnem ornatum aureum qui pro Templo conspiciebatur.* Coronas & scutula appensa Templi foribus, ut discimus infrà 4. 57. ¶ *Et comminuit omnia*] Καὶ ἐλέπισε πάντα, *decorticavit omnia,* nempe quæ non aurea sed inaurata erant.

24. *Et vasa concupiscibilia*] Τὰ σκεύη τὰ ἐπιθυμητὰ, opera ex gemmis facta, aut gemmata, כלי חמדה Dan. 11. 8. ¶ *Et accepit thesauros occultos quos invenit*] Καὶ ἔλαβε τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἀποκρύφους, Josephus.

25. *Et*

25. *Et fecit cædem hominum*] i. *Cum fecisset.* τοὺς μὲν ἀπέκτεινε, Josephus. ¶ *Et locutus est in superbia magna*] Dan. 7. 8.

27. *Et ingemuerunt principes*] Ἄρχοντες. Sic eximiè solent dici magni Synedrii Senatores. ¶ *Et seniores*] Decuriones Urbis. ¶ *Virgines & juvenes infirmati sunt*] Ἠσθένησαν, *In morbos inciderunt præ mœrore.* Vide 11. 49. ¶ *Et speciositas mulierum immutata est*] Simile loquendi genus Sirach. 13. 31.

28. *Omnis maritus sumpsit lamentum*] i. Novus maritus, νυμφίος. Eas personas nominat quas minimè decebat luctus. ¶ *Et quæ sedebant in thoro maritali*] Ἐν παςῷ, i. *in thalamo*, Psal. 19. 5. Joel. 2. 16.

29. *Et commota est terra super habitantes in ea*] i. Hominibus præ horrore visa est commoveri terra. Tale illud,

Et geminum Solem, & duplices consurgere Thebas.

¶ *Et universa domus Jacob induit confusionem*] Locutio Hebræa; ut Job. 8. 22. Ps. 132. 18. Sic ex contrario dicuntur felices *gloriâ indui.*

30. *Et post duos annos dierum*] Περιπλομένων ἐνιαυτῶν, ut Homerus loquitur. ¶ *Misit Rex principem tributorum*] Apollonium, 2 Macc. 5. 24.

31. *Et locutus est ad eos verba pacifica in dolo*] *Pacis servantem se simulabat*, ut ait secundi Maccabaici Scriptor dicto jam loco.

33. *Et accepit spolia civitatis*] Διαρπάσαι πᾶσαν τὴν πόλιν, Josephus. ¶ *Et succendit eam igni*] Partem ejus. ἐνέπρησε δὲ αὐτῆς τὰ κάλλιςα, Josephus. ¶ *Et destruxit domos ejus & muros ejus in circuitu*] Καθαβαλὼν τὰ τείχη, Josephus: qui omnia per Heliodorum gesta Antiocho tribuit, ut auctori.

34. *Et captivas duxerunt mulieres & natos*] Τὰς δὲ αἰχμαλωτὰς γυναιξὶν ἅμα καὶ τέκνοις ἔλαβε, Josephus.

35. *Et ædificaverunt civitatem David muro magno & firmo & turribus firmis, & facta est illis in arcem*] Locus quidem hic opere factus erat imminens Templo, sed situs erat in parte Urbis inferiore, ut Josephus nos docet, non hoc tantùm loco, sed & apertiùs Belli Jud. 1. 1. Erat ergò hic locus in Septentrionali parte, ex qua sola Templo noceri poterat. Vide Josephum eundem 14. 8.

36. *Et posuerunt illic gentem peccatricem*] Φρουρὰν Μακεδονικὴν, quibus se addidere τὸ πλῆθος οἱ ἀσεβεῖς καὶ πονηροὶ, ut narrat Josephus.

37. *Et facti sunt in laqueum magnum*] Εἰς μεγάλην παγίδα, i. causa peccandi multis. Sic παγὶς sumitur 1 Tim. 3. 7. & 6. 9. 2 Tim. 2. 26.

38. *Et factum est hoc ad insidias sanctificationi*] Insidiæ indè fiebant Templum frequentantibus. Vide suprà 35. ¶ *Et in diabolum malum in Israel*] Εἰς διάβολον πονηρὸν τῷ Ἰσραὴλ singularis pro plurali. Multi enim in arce erant delatores: nisi fortè scriptum fuit εἰς διαβόλων πονηρῶν.

39. *Et effuderunt sanguinem innocentem per circuitum sanctificationis*] Quà ad Templum ibatur. ¶ *Et contaminaverunt sanctificationem*] Polluit Antiochus templum suibus mactatis, ut narrat Josephus. Altera & major pollutio infrà sequetur.

40. *Et fugerunt habitatores Jerusalem propter eos*] Vide 2 Macc. 5. 27.

41. *Sabbata ejus in opprobrium*] *Mutavit* enim *tempora*, i. temporum jura, Antiochus, Dan. 7. 25. 2 Macc. 6. 6.

42. *Secundùm gloriam ejus multiplicata est ignominia ejus*] Hebraismus. i. Quanta ejus gloria antè fuerat, tanta postea vilitas ejus.

43. *Et relinqueret unusquisque legem suam*] Paribus legibus ritibúsque viverent tanquam omnes Macedones essent.

44. *Et consenserunt omnes gentes*] Cæteræ extra Judæos; etiam Samaritani, 2 Macc. 6. 2. Josephus 12. 7.

45. *Et multi ex Israel consenserunt servituti ejus*] *Ritibus ejus* τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ, בעבודתו. Tacitus, *Rex Antiochus demere superstitionem, & mores Græcorum dare adnixus.* ¶ *Et sacrificaverunt idolis*] Πολλοὶ Ἰουδαίων οἱ μὲν ἑκοντὶ, οἱ δὲ καὶ δι' εὐλάβειαν τῆς ἐπηγγελμένης τιμωρίας, κατηκολούθουν οἷς ὁ βασιλεὺς διετέτακτο, Josephus.

46. *Et misit Rex libros*] Epistolas.

47. *Et prohiberent holocausta*] Cessavit hoc edicto juge sacrificium per annos tres, ut ait Josephus 12. 11. Vide Dan. 11. 31.

49. *Et jussit coinquinari sancta*] Templum. ¶ *Et Sanctum populum Israel*] Gr. *& sanctos*, i. Sacerdotes & Levitas, Num. 8. 14, & seqq.

50. *Et jussit ædificari aras & templa*] *Lucos*, τεμένη, ut hîc est in Græco. Sic & Josephus, οἰκοδομήσαντες δὲ ἐν ἑκάστῃ πόλει καὶ κώμῃ τεμένη αὐτῶν καὶ βωμούς. Utrumque Lege vetitum, & lucos facere, & aras sacrorum causâ alibi quàm in Templo, Deut. 16. 21. Jos. 22. 16. ¶ *Et immolari carnes suillas*] Θύειν ἐπ' αὐτοῖς σῦς καθ' ἡμέραν, Josephus. ¶ *Et pecora communia*] i. Quibus aliæ gentes vescuntur, non autem Judæi. Sic κοινὸν sumitur & infrà 65. & Act. 10. 14, 28. & 11. 8. Rom. 14. 14. ¶

51. *Et relinquere filios suos incircumcisos*] Ἐκέλευσε δὲ καὶ μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, Josephus. ¶ *Et coinquinari animas eorum in omnibus immundis & abominationibus*] Putà puerperas recentes, & in profluvio feminas admittere ad Templum; cadavera tangere, neque expurgari. ¶ *Et mutarent omnes justificationes Dei*] i. *Ritus*, ut suprà 14.

52. *Et quicunque non fecissent secundùm verbum Regis Antiochi morerentur*] 2 Macc. 6. 9. τοὺς δὲ μὴ προαιρουμένους μεταβαίνειν ἐπὶ τὰ Ἑλληνικὰ κατασφάζειν. Josephus, κόλασιν ἀπειλήσας.

53. *Et præposuit principes populo qui hæc fieri cogerent*] In Græco est ἐπισκόπους; nec aliter eos Josephus appellat. ἐπιστάτας dixit Scriptor 2 Maccabaici 5. 22. Vox ἐπίσκοπος & ἐπιστάτης respondent Hebræis פקוד & פקיד & מפקד, ut videre est Num. 4. 16. & 31. 14. Jud. 9. 28. 2 Reg. 11. 15, 18. 2 Par. 34. 12, 17. Neh. 11. 9, 14. Illæ autem voces Hebrææ quemlibet *negotio alterius*, præsertim publico, *præpositum* significant. Etiam נגש, i. ἐργοδιώκτης, φορολόγος, πράκτωρ, dicitur ἐπίσκοπος, Esai. 60. 17. & ἐπιστάτης Exo. 5. 14.

54. *Et jusserunt civitatibus Juda sacrificare*] Diis Græcis. Josephus, τοὺς ὑπ' αὐτῶν νομιζομένους θεούς.

55. *Et congregati sunt multi de populo ad eos qui dereliquerant legem Domini*] Distinguenda hæc aliter, *Et congregati sunt multi de populo ad eos*, (Græcos) *qui* (nempe Israelitarum) *dereliquerant legem Domini*. Ità enim Græca habent, & id exigunt quæ posita suprà 16, & 36.

56. *Et effugaverunt populum Israel in abditis & in absconditis fugitivorum locis*] *Et redegerunt Israelem in specus, ubicunque ipsis locus esset latendi.* Vide 2 Macc. 6. 11. & Heb. 11. 38. κρύφοις esse *specus* apparet infrà 2. 31, 36, 41.

57. *Ædificavit Rex Antiochus*] *Ædificarunt*, homines Antiochi scilicet. ¶ *Abominandum idolum desolationis*] Βδέλυγμα ἐρημώσεως, ex Dan. 11. 31. ubi Theodotio βδέλυγμα ἠφανισμένον. Notum est βδέλυγμα Hellenistis esse *idolum*. Esa. 2. 8, 20. אליל, quod verti solet εἴδωλον, vertitur βδέλυγμα. Sic & אלהים de diis Gentium positum vertitur 1 Reg. 11. 5, 33. Et גלול plerumque εἴδωλον, ut 1 Reg. 21. 26. Ezech. 30. 13. βδέλυγμα. Et quod dicto loco Danielis est שקץ, plurimis in locis ex origine sua βδέλυγμα vertitur: at 1 Reg. 11. 5, 7. εἴδωλον. At βδέλυγμα ἐρημώσεως sive ἠφανισμένον est tale propter quod non Templum tantùm sed & Urbs ipsa à piis omnibus fugienda esset. Vide quæ diximus ad Matth. 24. 15.

58. *Et ante januas domorum*] Januæ enim sacræ Græcis: & in Orphicis hymnis est Deus προθυραῖος, qualis Janus Romanis.

59. *Et libros Legis combusserunt igni, scindentes eos*] Josephus, ἠφανίσθη δὲ, εἴ τις βίβλος ηὑρέθη ἱερὰ καὶ νόμος· καὶ παρ' οἷς εὑρέθη, καὶ οὗτοι ὡς κακοὶ κακῶς ἀπώλοντο.

60. *Et apud quemcunque inveniebantur libri testamenti*] *Federis.* Idem hoc quod *libri Legis.* ¶ *Et quicunque observabat legem Domini, secundùm edictum Regis trucidabant eum*] Legit κατὰ τὸ σύγκριμα τοῦ βασιλέως. In nostris Græcis malè excidit κατὰ. Significat hîc σύγκριμα *edictum* non

non quodvis, sed de *procerum consiliis factum*, ut apparet Dan. 4. 17, 24.

61. *In virtute sua faciebant hac populo Israel*] In Græcis nostris illud ἐν ἰσχύϊ αὐτῶν cum priori sensu cohæret. *Occidebant eos omni vi.* ¶ *In omni mense & mense*] Singulis mensibus ad Præpositos referebatur index occisorum.

62. *Sacrificabant super aram qua erat contra altare*] *Super altare.* Nam altari veteri novum altare superstrui fecerat Antiochus. ἐποικοδομήσας δὲ καὶ τῷ θυσιαστηρίῳ βωμὸν ὁ βασιλεὺς, ait Josephus.

63. *Et mulieres qua circumcidebant filios suos*] Licebat enim per Legem Mosis circumcidere etiam feminis, Exod. 4. 25.

64. *Et suspendebant pueros à cervicibus*] Τὰς δὲ γυναῖκας, καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν οὓς περιέτεμνον, κατὰ τὴν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν ἀπῆγχον, ἐκ τῶν τραχήλων αὐτοὺς τῶν ἀνεσταυρωμένων γονέων ἀπαρτῶντες, ait Josephus. Et Scriptor 2 Maccabaici, Δύο γὰρ γυναῖκες ἀνήχθησαν περιτετμηκυῖαι τὰ τέκνα αὐτῶν. τούτων δὲ ἐκ τῶν μαστῶν κρεμάσαντες τὰ βρέφη, καὶ δημοσίᾳ περιαγαγόντες αὐτὰς τὴν πόλιν, κατὰ τοῦ τείχους ἐκρήμνισαν.

65, 66. *Et multi de populo Israel definierunt apud se ut non manducarent immunda, & elegerunt magis mori quàm cibis coinquinari immundis: & noluerunt infringere legem Dei sanctam: & trucidati sunt*] Josephus, Οἱ δὲ δοκιμώτατοι καὶ τὰς ψυχὰς εὐγενεῖς οὐκ ἐφρόντισαν αὐτοῦ· ἀλλὰ τὰ πάτρια τοῦ πλείονα λόγον ἔσχον ἢ τῆς τιμωρίας ἣν ἢ μὴ πειθομένοις ὑπέλεγεν αὐτοῖς. καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πᾶσαν ἡμέραν αἰκιζόμενοι, καὶ πικρὰς βασάνους ὑπομένοντες ἀπέθνησκον. Exempla vide 2 Macc. c. 6, 7, 8. & in libro εἰς τοὺς Μακκαβαίους, qui Josepho ascribi solet. Confer vaticinium Danielis 11. 33.

67. *Et facta est ira magna super populum valde*] i. Malum magnum. Sic enim loquuntur Hellenistæ, ut Esa. 37. 3. Sirach. 25. 28. 1 Thess. 1. 10.

CAP. II.

BADVELLUS.

1. Sacerdos à Joarib, &c. ἱερεὺς τῶν υἱῶν Ἰωαρὶβ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ] *Sacerdos filiorum Joarib à Jerusalem.* Ego puto certum ordinem fuisse Sacerdotum, qui erant Hierosolymis.

6. *Contumelias* Dei impias τὰς βλασφημίας] *Blasphemias.* Hoc nomen significat omnes contumelias quibus fama & existimatio alicujus læditur ac violatur. Hoc autem loco probra in Deum conjecta designat: itaque ad declarationem addidi nomen *Dei*, & adjectivum *impias*.

7. *Quorsum ego natus sum?* ἵνα τί τοῦτο ἐγεννήθην ἰδεῖν;] *Ut quid* [aut *cur*] *natus sum videre hoc?* Oratio est hominis vehementer dolentis, ac deplorantis conditionem vitæ suæ. ¶ *Calamitatem populi mei* σύντριμμα τοῦ λαοῦ μου] *Contritionem* [i. eversionem] *populi mei, ac civitatis.*

9. *Praclara ejus vasa* τὰ σκεύη τῆς δόξης] *Vasa gloria*, i. gloriosa, honorifica & magnifica. ¶ *In captivitatem sunt asportata* αἰχμάλωτα ἀπήχθη] *Captiva sunt abducta*: ablata ab hostibus atque exportata.

10. *Regnum ejus non occupavit* οὐκ ἐκληρονόμησε βασίλειαν] *Num hereditavit Regnum?* i. quasi propriam hereditatem cepit & occupavit.

13. *Quid ergò nobis*, &c. ἵνα τί ἡμῖν ἔτι ζῆν;] *Cur adhuc nobis vivere?* i. quid est quod nos in hac vita ampliùs retinere debeat? quasi subversâ religione & cultu Dei sublato non putet sibi vivendum.

17. *Filiis subnixus & fratribus* ἐστηριγμένος ἐν υἱοῖς καὶ ἀδελφοῖς] *Roboratus in filiis ac fratribus*, i. copiâ filiorum fratrúmque suffultus.

18. *Mandatum Regis exsequere* ποίησον τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως] *Fac mandatum Regis*, i. illud præsta obsequio & obedientiâ.

19. *Mandata susceperint* ᾑρετίσαντο ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ] *Consenserint ejus mandatis*: ea amplexæ fuerint, quasi sectam quandam: i. αἱρέσιν susceperint, atque ejus perversam religionem sectatæ fuerint.

24. *Indignatione est commotus* ἐζήλωσεν] i. Studio amoréque religionis permotus fuit. Fuit autem hic animi motus cum ardore indignationéque susceptus. ¶ *Animi furore exarserit* ἀνήνεγκε θυμὸν] *Extulerit animum*, aut *indignationem*: impetum animi indignantis susceperit. Addit κατὰ κρίμα *secundùm judicium*, i. judicio studióque Legis ac religionis incitatus.

26. *Legem prosecutus*, &c. ἐζήλωσε τῷ νόμῳ] *Zelavit Legem*: i. Legis studio amoréque affectus atque incensus, eam defendit. Est *zelus* motus animi vehemens ex amore natus eorum quos ab aliis violari aut corrumpi nolumus, sed propriè eorum quibus alios frui nolumus.

27. *Fedus firmum stabiléque esse vult* ὁ ἱστῶν τὸν νόμον] *Statuens Legem*, i. confirmans & constabiliens: qui non vult Legem illam & religionem aboleri, sed conservari.

29. *Justitia judiciique studiosi* ζητοῦντες δικαιοσύνην καὶ κρίμα] *Quarentes* [aut *sectantes*] *justitiam ac judicium.*

31. *Mandatum* Regium *violassent* διεσκέδασαν τὴν ἐντολὴν] *Dissipassent* [ac infregissent] *mandatum Regium.*

32. *Vallo jacto obsedissent* παρενέβαλον ἐπ' αὐτοὺς] *Castra posuerunt adversùs illos.* παρεμβάλλειν *castrametari* significat, & παρεμβολὴ *castrorum positio*, aut *exercitus castris munitus atque firmatus.* ¶ *Oppugnare eos adorti sunt* συνεστήσαντο πρὸς αὐτοὺς πόλεμον] *Constituerunt adversùs illos prælium*, i. prælio adorti & aggressi sunt. Significat enim hoc verbum *susceptam institutámque oppugnationem atque aggressionem.*

33. *Hactenus vobis quidem satis sit* ἕως τοῦ νῦν ἱκανὸν] *Usque nunc satis*, i. Usque ad hunc diem vobis sufficiat vestram vos Legem coluisse atque observasse; nunc mutanda religionis ratio est. ¶ *Edictum Regis*, &c. ποιήσατε κατὰ τὸν λόγον τοῦ βασιλέως] *Facite juxta* [aut *secundùm*] *sermonem Regis*: obtemperate edicto Regis.

35. *Prælium*, &c. ἐτάχυναν ἐπ' αὐτοὺς πόλεμον] *Accelerarent adversùs illos prælium*: vel, prælio urgerent eos ac premerent celeritate ac contentione.

37. *Testimonio nobis sunt* μαρτυρεῖ ἐφ' ἡμᾶς] *Testis est super nos*: aut, *testis est nobis*, aut de nobis innocentibus, quòd ἀκρίτως *sine judicio*, i. injustè, *occidamur.*

40. *Pro vita & religione* ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ δικαιωμάτων] *Pro animabus ac justificationibus*, i. judiciis præceptísque à Deo datis, in quibus vera pietas & religio sita est.

42. *Omnes qui voluntate*, &c. πᾶς ὁ ἑκουσιαζόμενος τῷ νόμῳ] *Omnis suâ sponte in Legem affectus*: studio, animo propendens in eam: aut, studiosus Legis, eíque deditus.

43. *Ex illis malis profugi* φυγαδεύοντες ἀπὸ τῶν κακῶν] *Fugitivi* [qui profugerant, aut fugâ se eripuerant] *ex illis periculis.*

45. *Circumeuntes* ἐκύκλωσε] *Circuivit*: circumcirca obivit civitates, & loca in quibus idola fuerant posita.

47. *Superbúmque hominum genus* τοὺς υἱοὺς ὑπερηφανίας] *Filios superbia*, i. homines superbos. ¶ *Bene ac prospere*, &c. κατευοδώθη τὸ ἔργον ἐν χειρὶ αὐτῶν] *Successit opus in manu eorum*, i. operâ eorum.

48. *Nec hominibus*, &c. καὶ οὐκ ἔδωκαν κέρας τῷ ἁμαρτωλῷ] *Et peccatori cornu non dederunt*: i. ejus audaciæ ac potentiæ non cesserunt, ut superior esset; sed ei constanter restiterunt: ejus violentum impetum represserunt.

49. *Vires accepit* ἐστηρίχθη] *Confirmata & roborata est*, & invaluit: maximam vim obtinuit.

50. *Animas vestras*, &c. τὰς ψυχὰς ὑμῶν δότε] *Animas vestras date*, i. exponite vitam vestram morti, *pro fœdere Patrum vestrorum*: mortem oppetite.

52. *Ei pro justitia*, &c. αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην ἐλογίσθη] *Ei ad justitiam imputatum* quòd crediderit Deo, eámque fidem summâ obedientiâ declararit.

54. *Pro eximio Legis religionísque studio* ἐν τῷ ζηλῶσαι ζῆλον] *In zelando zelum*, i. in suscipiendo Legis studio, dum eam singulari amore atque animi pietate prosecutus est.

55. *Mandatum exsecutus est* ἐν τῷ πληρῶσαι λόγον] Dum

Dum implevit sermonem: mandatum Dei summâ animi promptitudine præstitit: vocationi ejus paruit. ¶ *Gubernator populi in Israel* κριτὴς ἐν Ἰσραὴλ] *Judex in Israel,* i. rector ac moderator. *Judicare* enim accipitur pro *administrare* ac *gubernare*, per Synecdochen, quâ pars pro toto accipitur.

56. *Testimonium constans*, &c. ἐν τῷ ἐπιμαρτύρεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ] *In testificando in cœtu & conventu.* Constanter enim affirmavit populo quæ viderat, eúmque territum confirmavit. Hortatus enim est populum ad terram Promissam ingrediendam. Ego adjunxi *eorum quæ viderat*, ad majorem sententiæ declarationem. Quanquam verbum ἐπιμαρτύρεσθαι simpliciter accipi potest pro *attestari*.

57. *Solium Regni hereditatem*, &c. θρόνον βασιλείας εἰς αἰῶνα αἰῶνος ἐκληρονόμησε] *Thronum Regni in seculum seculi hereditavit.*

60. *Pro integritate sua* ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτοῦ] *In simplicitate sua.* Hebræi תום appellant *perfectionem*, i. integritatem animi sinceri ac veri: cujusmodi fuit fides Danielis, qui nullo terrore ac periculo à vero Dei cultu abduci potuit.

61. *Per singulas ætates* κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν] *Per generationem & generationem.* Forma Hebræa est, ut superiores, *Per diem & diem, Annum & annum.*

63. *In suum pulverem redierit* ἐπέστρεψεν εἰς τὸν χοῦν αὐτοῦ] *Reversus est in pulverem suum.* Alludit ad Psal. 146. 3. *Ne fidatis principibus, filio hominis, in quo non est salus. Egreditur spiritus ejus, revertitur in terram suam, in die illa pereunt cogitationes ejus.*

64. *Vósque viros præstate in Lege* ἀνδρίζεσθε ἐν τῷ νόμῳ] *Viriliter agite: vos viros præbete: virtutem viro dignam adhibete.*

67. *Legis cultores* ποιητὰς τοῦ νόμου] *Factores* (aut *effectores*) *Legis*, ac observatores. ¶ *Causámque populi atque*, &c. ἐκδικήσατε ἐκδίκησιν τοῦ λαοῦ ὑμῶν] *Vindicate vindictam populi vestri*, i. injurias populo illatas ulciscamini.

69. *Bona faustáque eis precatus* εὐλόγησεν αὐτοὺς] *Benedixit eis.* ¶ *Ad patres suos est aggregatus* προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ] *Appositus ad patres suos*, i. migravit ad patres suos. Quæ loquendi forma significat, non interitum totius hominis, sed animi excessum ex hac vita in aliam meliorem. Est autem phrasis Hebraica *colligi ad patres*, quâ significatur status quidam alterius vitæ, beatus fidelibus omnibus, aut contrà miser infidelibus.

DRUSIUS.

1. *Surrexit Matthathias*] *Fugerunt multi Israelitarum in montem Modeith*, &c. *quorum princeps erat Sacerdos nomine Matthathias*, Chronicon Templi secundi. *Surrexit*, i. extitit. Unus Aldi codex Ματθίας. Quomodo eum vocat Josephus Antiq. lib. 12. c. 8. In cæteris est Ματταθίας, & apud Interp. nostrum *Mathathias*, & in Historia Ebraica מתתיה. Quod nomen occurrit 1 Par. 9. 31. Chronicon T.S. מתתיהו habet. Vide & 1 Par. 15. 21. ¶ *Johannis*] Græcus sermo est Ματταθίας Ἰωάννου. Nam Ebræi dicerent בן יוחנן *filius Johannis.* ¶ *Sacerdos ex filiis Jojarib*] In Historia Ebr. vocatur הכהן הגדול ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας. Sed an verè? Chron. T.S. *Princeps eorum erat Sacerdos magnus nomine Mathathias, filius Johannis, qui Hasmonæus cognominabatur.* Sunt qui tradunt ipsum fuisse ex familia Eleazari Pontificis, quod ex eo colligunt quia infrà Phineesum *patrem suum* nominat. Sed hoc argumentum parùm est solidum. *Jojarib* יהויריב 1 Par. 24. 7. Id esset *Jehojarib*: aut contractiùs *Jojarib*. Sed antiqui scripserunt *Joarib*, quod perperàm in Josepho, & Lat. vetere *Joarim* legitur, i. Ἰωαρίμ, errore nato, ut credibile est, ex prisco charactere; qualis in Σενναχηρίμ, Ἰαρίμ, & aliis quibusdam. Cæterùm contractiore formâ Ἰαρίβ legitur infrà 14. 29. quod mihi suspectum de mendo. Nam Ἰαρίβ aliud est, nec talis contractio usitata Ebræis. ¶ *In Modein*] Ἐν Μωδεΐν trissyllabum. Sic A. & R. Cæteri Μωδεῒν scribunt, διαιρετικῶς· sed minùs rectè. Nam in scriptura Ebraica מודעי Μωδεΐ, cui deinde accessit ν, ut in Ἀδδεΐν *Levi*, Σαβεΐν *Sabi*, & similibus. Pro Μωδεΐν reperio Μωδεΐμ apud Josephum Matthiæ filium. Mentio hujus loci in Avoth, cap. 3. *R. Eliezer Hammodei*, המודעי. Commentator exponit *ex monte Modei, qui est prope Jerosolymam, quemadmodum dixerunt Doctores nostri felicis memoriæ.* Hinc liquet nomen montis esse, in quo vicus ejusdem nominis: unde apud Josephum ἐν Μωδεῒμ κώμῃ· aut *civitas*. Infrà v. 15. εἰς Μωδεΐν τὴν πόλιν. Vulg. Interp. *consedit in monte Modin.* Quomodo & Ruffinus *in Modin vico.* Chronicon T. S. itémque Josephus Gurione natus (ità vocatur Egesippo) בהר מודעית *in monte Modeith*, i. Μωδεΐθ. Tantum de hoc loco.

2. *Habebat filios quinque*] Hos alio ordine recenset Chronicon T.S. *Quinque filios habebat, Judam primogenitum, secundum Jonatham, tertium Johannem, quartum Simonem, quintum Eleazarum.* Vide Observ. meas lib. 14. cap. 9. Compositor Historiæ Ebr. fol. 36. col. 2. *Vocavit Simeonem filium suum natu maximum.* Cæterùm plures habuisse videtur. Nam 2 Mach. 8. 22. nominatur *Josephus* quidam, & paulò pòst, videlicet 10. 19. *Zachæus.* ¶ *Qui Caddis cognominabatur*] Ὁ ἐπικαλούμενος Καδδίς. In plerisque codd. est ὁ ἐπιλεγόμενος, & apud Josephum καλούμενος *qui vocabatur. Caddis*, קדיש, i. *sanctus*, ἅγιος. Sic editio Rom. Sed in C. est Ἰαδδίς· & alibi Γαδδίς, & apud Josephum Γαδδής. Vulgatus noster *Gaddis.* Fortè גדי, quod est nomen viri Num. 13. 11. Id significat *Fortunatum.* Nam גד *fortuna.*

3. *Thassi*] חשי *debilis*, חסי *ebulliens.* In Latina Vulg. *Thasi* scriptum unicâ *s*. Apud Josephum autem est Ματθίας, & in Ruffino *Mathathias.*

4. *Judam cognomine Machabæum*] Pro ἐπικαλούμενος editi ad E. C. καλούμενος. Sic etiam Josephus. Pro Μακκαβαῖος verò in Latinis codd. est *Machabæus*, & in Historia Ebr. מכבי, quod *Exstinctorem* sonat. Nam כבה *exstinguo.* Appellatio à *robore.* Sic Darius *Coercitor*, i. Ἑρξείης. Compositor Historiæ Judæorum, *Et vocatum ad se Judam Matthathias sic alloquitur, Fili mi Juda, qui Machabæus cognominaris propter robur tuum.* Scitum autem illud,

Conveniunt rebus nomina sæpe suis.

Vide nunc, si placet, Observ. lib. 11. c. 14.

5. *Avaran*] Aldus edidit Ἀναρὰν nisi mendum operarum. In Lat. vet. *Abaron*, & apud Josephum Αὐρὰν. Quanquam in Ruffino *Abaron*. Infrà 6. 43. in B. Ἀβαρὰν, in R. ὁ Σαυαρὰν, & apud Vet. Interp. *filius Saura.* Editi ad E.C. Ἐλεάζαρος Αὐαρὰν· indè fecerunt Ἐλεαζὰρ ὁ Σαυαράν. Sed vide. In Αὐαρὰν, i. חורן, significatio *albedinis.* Nam חור *albus.* Stephanus De urbibus, Αὔαρα, πόλις Ἀραβίας· ἐξ χρησμοῦ τοῦ Αὐάρα τόπον ζηλεῖν· ὅ ἐστι κατὰ Ἀραβίας καὶ Σύρους λευκήν. ¶ *Qui cognomine Apphus vocabatur*] Editi ad E.C. ὁ καλούμενος Σαπφοῦς. Josephus, ὁ κληθεὶς Ἀπφοῦς. Sed in Ruffino cognomentum id est Eleazari. Vide, si otium.

7. *Quare ad hoc natus sum*] *Hei mihi, mater mea, quare peperisti me ut viderem contritionem populi mei, & caderem nec valerem resurgere?* Gorionides.

8. *Templum ejus*] Ὁ ναὸς αὐτῆς. Est cur malim ὁ λαὸς αὐτῆς. Nam proclivis sanè lapsus de λαὸς in ναός.

10. *Non hereditavit*] Non accepit partem & quasi hereditatem ex Regno ejus. ¶ *Regnum ejus*] Βασιλείῳ αὐτῆς. Sic editio Rom. In aliis est βασιλείαν absque pronomine.

12. *Sancta nostra*] i. Templum. ¶ *Decus*] Pulcritudo.

13. *Quorsum adhuc vivimus*] Ἵνα τί ἡμῖν ἔτι ζῆν; *quorsum nobis adhuc vivere?* Nam homini in adversis constituto ut vita acerba, ità contrà mors jucunda est & exoptanda.

14. *Discidit vestimenta sua*] *Præcepit eis qui aderant ut jejunarent & affligerent se coram Domino cum fletu, sacco & cinere. Post, finito jejunio dixit eis, Si occidi vultis propter nomen sacrosanctum, cur moriemur ut feminæ? egrediamur potiùs & pugnemus in Philippum. Si moriemur, moriemur cum gloria. Fortè Deus laudandus adjuvabit nos, & non exscindet Israelitas qui evaserunt.* Chronicon T.S. *Misit Judam filium suum ad omnes urbes Judææ clàm qui diceret,*

diceret, Quis vestrûm veretur Dominum? & quis pro Domino? accedat ad me. Et congregata est ad eum synagoga Hasidaorum manu validâ: & venerunt cum eo ad Matthathiam patrem ejus. Et dixit illis Matthathias, Salvi advenistis, &c. Compositor Hist. Ebr. fol. 35. col. 3.

15. *Venerunt à Rege*] *Quorum dux Apelles*, Josephus 12. 8. *Philippus*, Chronicon T. S. Historia Ebr.

16. *Multi Israelitarum*] אנשים רבים מישראל, Chron. T. S.

17. *Princeps*, &c.] *Tu princeps in Israel & vir honoratus. Descende tu & omnes qui tecum sunt, & colite simulacrum, & nolite tollere manum in Regem. Quod si feceritis, vivetis, & non moriemini*, Chron. T. S. *Audi nunc, Matthathia Sacerdos; Tu es vir honoratus in populo tuo: fac jussum Antiochi, & vives, & non morieris*, Historia Gorionidis. ¶ *Illustris*] *Clarus, honoratus.* ¶ *Munitus*] *Firmatus, stipatus.*

18. *Fac jussum Regis*] עשה את מצות המלך.

19. *Si omnes gentes quæ in loco Regni ejus*] Εἰ πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐν οἴκῳ τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως, *Si omnes gentes quæ sunt in domo Regni Regis.* Talis scriptura in libris quos vidi. Sunt qui emendant, τὰ ἔθνη τῆς βασιλείας, καὶ τὰ ἐν οἴκῳ τοῦ βασιλέως, *gentes Regni & quæ in domo Regis.* Josephus Gorionis, *Et respondit Matthathias alto corde, & dixit, Ego mandatum Regis mei facio, & vos facitis mandatum Regis vestri, quemadmodum præcepit vobis.*

20. *Ego tamen*] Ἀλλ' ἐγὼ C. & R. κἀγὼ *& ego*, cæteri.

21. *Absit à nobis*] Ἵλεως ἡμῖν. Talis est scriptura trium codicum. In uno reperi, Ἵλεως ἡμῖν ὁ Θεὸς μὴ καταλιπεῖν. Quam lectionem firmat Interpres noster referens, *Propitius sit nobis Deus: non est nobis utile relinquere Legem.* Ἵλεως ἡμῖν καταλιπεῖν, est quod Ebræi dicunt חס לנו לעזוב *Absit ut relinquamus.* Dicunt etiam חס ושלום. ¶ *Statuta*] חקים, i. *ritus ac ceremonias.*

22. *Ad dexteram vel ad sinistram*] i. In ullam partem. Proverbiale.

23. *Homo Judæus*] *Unus ex Judæis sicariis & filiis Belial* (sive *nequam*) *qui erant cum ducibus Regis*, Gorionides. *Unus è sceleratis Israel, qui erant in castris Philippi*, Chron. T. S. ¶ *In ara quæ in Modein*] De hac ara variant autores. Compositor Historiæ Ebr. scribit à gentibus exstructam fuisse. Contrà Chron. T. S. *Erat Sacerdoti* (Matthathiæ) *altare in ima parte montis, in quo nomini Divino holocausta offerebat.*

24. *Zelatus est*] Zelo pietatis ac religionis commotus fuit. ¶ *Sustulit animum*] i. Iram: vehementer excanduit. *Animus* hoc sensu sumitur in illo, *Animum rege.* Josephus Gorione prognatus, *Quod videns Matthathias zelavit pro Deo suo, & iratus fuit, & exarsit in eo excandescentia ejus. Eduxitque gladium, & insiliens in altare illud, percussit sicarium gladio*, &c.

25. *Hominem Regis*] *Apellem* vocat Josephus 12. 8. *Apollonium* Ruffinus, *Philippum* Chron. T. S. malè. Nam Philippus pòst vixit. *Ducem stantem ibi discidit Matthathias gladio suo: reliquos autem duces qui erant cum eo fugavit, multósque è promiscua multitudine ibidem exsistentes prostravit*, Historia Gorion.

26. *Zamri filio Salom*] Historia refertur in Numeris. Hinc emendabis Græcam editionem Num. 25. 14. ubi perperàm Σαλμὼν legitur pro Σαλώ. Quanquam & hoc corruptum ex Σαλὼ sive Σαλὼ, i. *Salu.* *Zamri*, זמרי, quod scribunt Ζαμβρὶ, insertâ literâ *b.* Qualia sunt *Mambres, Nembrod, Jambres*, & alia, quæ suo loco à me notabuntur.

27. *Et exclamavit Matthathias*] *Tubâque clangens Matthathias vocavit populum Judæum ut venirent ad se, deditque signum belli. Hic est Matthathias ille qui primus levavit manum contra Regnum Græciæ, & ipse præcepit populo Israel ut pugnarent Sabbato*, ex Historia Ebraica. ¶ *Omnis qui zelo Legis ducitur*] כל המקנה לתורה.

28. *In montes*] Εἰς τὴν ἔρημον, Josephus. ¶ *In urbe*] Ἐν τῇ πόλει, idem.

31. *Regis*] Τοῖς ἀνδράσι τοῦ βασιλέως, *viris* (sive *hominibus*) *Regis.* ¶ *Exercitibus*] Vel *militibus.*

32. *Die Sabbatorum*] *Die Sabbati*, qui promiscuè & σάββατον & τὰ σάββατα dicitur: unde in N. Federe ἐν σαββάτοις, i. *Sabbato.* Hanc historiam tangit Jaso in Epitoma his verbis, Ἕτεροι δὲ πλησίον συνδραμόντες εἰς τὰ σπήλαια, λεληθότως ἄγειν τὴν ἑβδομάδα, μηνυθέντες τῷ Φιλίππῳ συνεφλογίσθησαν, διὰ τὸ εὐλαβῶς ἔχειν βοηθῆσαι ἑαυτοῖς κατὰ τὴν δόξαν τῆς σεμνοτάτης ἡμέρας.

38. *Sabbatis*] i. Sabbato. Τὰ σάββατα vocantur *singuli dies hebdomadæ*, & peculiariter *dies septimus*, & ipsa quoque *hebdomada* sive *septimana*: ut Matth. 28. 1. μία τῶν σαββάτων *prima dies hebdomadæ.* Sic Levit. 23. 15. & 25. 8. שבתות *septimanæ.* De septimo die usurpatur Matth. 12. 1. Mar. 1. 21. & Act. 16. 13.

40. *Disperdent*] *Exterminabunt, profligabunt, penitus delebunt.*

41. *In occultis*] *In latebris.*

42. *Congregatio Judæorum*] Συναγωγὴ Ἰουδαίων. Romano excepto, quem secutus sum, cæteri codices habent συναγωγὴ Ἀσιδαίων. Veritas lectionis, quam etiam præferunt nonnulli codices Latini. In Historia Ebr. עדת חסידים *cœtus Hasidæorum.* Gorionides, *Et exivit Matthathias è munitionibus suis, & quinq; filii ejus cum illo, & simul synagoga ex Hasidæis magna valde.* Vide nunc, si placet, de hoc nomine Quæstiones meas. ¶ *Fortes robore ex Israel*] גבורי חיל מישראל.

43. *Propter malos*] Vel *propter mala*, i. vexationes sive persecutiones; aut propter calamitates & miserias.

44. *Percusserunt peccatores in ira sua*, &c.] *Et insecuti sunt sicarios & peccatores qui peccare fecerant Israelem, & contuderunt eos donec non relictus sit illis residuus & evasor in terra. Quin circumciderunt omnes pueros qui tunc inveniebantur in populo Israel & Juda. Fecitque Dominus salutem magnam in Israel per ipsum*, ex Hist. Ebr.

46. *Et circumciderunt pueros*, &c.] *Restituit Matthathias cultum: & præcepit ut circumciderent omnes natos in diebus Philippi. Nam non circumciderant eos propter edictum ejus*, Chron. T. S.

48. *Cornu*] i. Robur, aut Regnum. Tralatio nota.

49. *Cùm autem appropinquassent dies Matthathiæ ut moreretur*] Καὶ ἤγγισαν αἱ ἡμέραι τοῦ Ματταθίου ἀποθανεῖν. Quæ Ebraicè habentur apud Gorionidem, fol. 36. col. 2. ויקרבו ימי מתתיה למות וגו': Vide sequentia. ¶ *Ira excandescentia*] אף חמה.

51. *In generationibus suis*] Suis ætatibus, suis seculis.

52. *Nonne*] Pro οὐχὶ, quod in R. alibi est οὐκ *non*: quod pronunciatione juvandum.

53. *Mandatum*] Plenum est ἐντολὴν Κυρίου *mandatum Domini.* Sic *præceptum* ponitur in illo Salomonis, *Qui observat præceptum.* Locus est in libro Proverbiorum.

54. *Phinees pater noster*] פנחס אבינו. Hinc eliciunt Matthathiam fuisse ex posteris Eleazari, cujus filius erat Phinees. In Hist. Ebr. *Propterea evexit eum Deus supra omnes filios Aharonis patris nostri prioris.* De Phinees loquitur, & Aharonem *patrem suum* vocat *primum.* Igitur fuit ex posteris Aharonis. Locus integer est, *Phinees pater noster ob zelum quo zelavit pro Deo Israel, dum occideret Zamri cum Madianitide, accepit fedus salis in seculum: & fuit Sacerdotium ejus illi & semini ejus post illum fedus æternum; eò quòd zelavit pro Deo suo, & expiavit peccata filiorum Israel. Quamobrem Deus noster extulit eum supra omnes filios Aharonis patris nostri primi, & dedit ei fedus suum pacis.* Hucusque Gorionides.

55. *Jesus*] *Josua.* ¶ *Implendo sermonem*] i. Dei gloriam proximíque salutem, quantum in se fuit, procurando, munereque quo fungebatur rite obeundo. Idem significat *implere post Deum.*

56. *Terra*] Chanaan.

57. *Pietate suâ*] בחסדו: vult dicere *propter pietatem suam.* חסד *pietas*, חסיד *pius*, i. ὅσιος. Unde חסידים *Hasidai*, i. ὅσιοι, *qui pietatem ac religionem colunt.* Vulgò, *misericordiâ suâ*: malim, *benignitate suâ.* Nam חסד *benignitas.* Libri nonnulli, ἐν τῷ ἐλέει.

58. *In cœlum usque*] Ἕως εἰς τὸν οὐρανὸν עד לשמים.

60. *In simplicitate sua*] בתמתו.

15 K

61. *Deniq;*

61. *Denique hoc perpendite*] Hîc omissum *per singulas ætates:* cui respondet in Græcis κατ᾽ γενεὰν καὶ γενεὰν *per ætatem & ætatem.*

62. *Viri peccatoris*] Antiochi. ¶ *In stercus*] Εἰς κοπρίαν. Lex. Vet. Κοπρία, *stercus.* Codices plerique εἰς κόπρια. Cujus singularis κόπριον *stercus.* Sic variant libri Sirach. 27. 4.

65. *Vir consilii est*] *Eris fratribus tuis pater; qui te audient in omni re. Nam consilium & sapientiam & robur dedit tibi Dominus Deus noster.* Verba sunt Matthathiæ ad Simonem in Historia Ebr.

66. *Judas verò Machabæus*, &c.] *Fili mi Juda, qui cognominaris Machabæus ob robur tuum, audi consilium meum, & quicquid ages prospere succedet. Ego novi te virum esse bellicosum. Nam Deus dedit tibi vires & potentiam, & cor tuum ut cor leonis, qui non dissolvitur neque pavet*, &c. Verba Matthathiæ ad Judam in eadem Historia. ¶ *Geret bellum populorum*] Secutus sum scripturam quæ πολεμήσει habet. In alia est πολεμήσατε *bellate.* Apud Josephum Gorionis F. *Exito & bellato bella DOMINI absque segnitie.* Addit idem auctor *Judam unctum fuisse in ducem à Matthathia patre.* Quod & in Chronico T. S.

70. *Obiit anno centesimo*] *Annum unum præfuit: & hic annus fuit ducentesimus duodecimus à condito Templo secundo*, Autor Chronici quod hîc toties laudo.

GROTIUS.

1. *Sacerdos ex filiis Joarib*] Quæ erat familia primæ ἐφημερίας 1 Par. 24. 7. à Phinea veniens infrà 54. ¶ *Ab Jerusalem*] Unus eorum qui ex Hierosolymis secesserat, ut videre est 2 Mac. 5, 27. ¶ *Et consedit in monte Modin*] Κωμόπολις, quæ modò κώμη, modò πόλις vocatur; i. non spernendum municipium. Diximus ad Danielem ità nobis videri, dictum sic Syriacâ pronunciatione locum hunc à Deo quem ibi coluerant Phœnices, i. Cananæi, cujúsque cultum ibi positâ arâ restituit Antiochus aliquantò postquam eò confugerat Mattathias, ut discimus infrà 15. Nam מעוים, i. אלוה מעוים *Deus belli*, Syriacè est מעדין, mutato Zain in Daleth, & Mem plurali in Nun, ut fieri solet. ע autem per O verti solet, ut in עבדיה *Obadias*, עבד־אדום *Obededom*, עזיה *Ozias*, עזיאל *Oziel* & similibus.

2. *Joannem, qui cognominabatur Gaddis*] Bene legit in Græco Γαδδὶς, non, ut nos habemus, Ἰαδδίς· Josepho Γαδδὴς. Id verò significat *frugum congeriem* tam Chaldæis & Arabibus quàm Hebræis.

3. *Et Simonem, qui cognominabatur Thasi*] Gr. Θασσί· in Josepho Μαθθῆς. Utrumvis dicas, Syriacè *ferventem* significat.

4. *Et Judam, qui vocabatur Maccabæus*] Ideo quòd pro dicto suo usurparet sententiam quam modò ex loco Exod. 15. produximus.

5. *Et Eleazarum, qui cognominabatur Abaron*] Αὐαράν· in Josepho Αὐράν. עברון, *pertransiens*: q. d. *Periculorum victorem.* ¶ *Et Jonathan, qui cognominabatur Apphus*] Ἀπφοῦς, ut habet Josephus: & sic in Græco rescribendum pro Σαπφοῦς. אפוש.

6. *Hi videbant mala quæ fiebant in populo Juda & Jerusalem*] Pro *mala* in Græco est βλασφημίας. Hebræi verborum nomine etiam facta significant, ut hîc facta impia.

7. *Contritionem*] Σύντριμμα, שבר. Id verò pro *calamitate summa* sumitur.

8. *Sancta in manu extraneorum facta sunt*] Τὸ ἁγίασμα, *Templum.*

9. *Vasa gloriæ*] Magnifica illa vasa. Vide suprà 1. 23, 24.

10. *Quæ gens non hereditavit regnum ejus, & non obtinuit spolia ejus?*] Madianitæ, Philistini, Ammonitæ, Syri, Moabitæ, Assyrii, Ægyptii, Chaldæi, Macedones.

11. *Omnis compositio ejus ablata est*] *Omnis ornatus*, πᾶς ὁ κόσμος. ¶ *Quæ erat libera*] Ità sub Macedonibus, ut leges suas ac judicia retineret, Alexandri Magni concessu. ¶ *Facta est ancilla*] Lam. 1. 1.

14. *Et scidit vestimenta sua*] Qui mos in gravi dolore. Vide Matth. 26. 65. & ibi dicta. ¶ *Et operuerunt se ciliciis*] Gr. καὶ περιεβάλοντο σάκκους. Vide Matth. 11. 21.

15. *Ut cogerent eos qui confugerant in civitatem Modin immolare*] Gr. οἱ καταναγκάζοντες τὴν ἀποστασίαν εἰς Μωδεὶν τὴν πόλιν. Facilior esset constructio, οἱ καταναγκάζοντες εἰς ἀποστασίαν Μωδεὶν τὴν πόλιν. Sed frequentes sunt apud Hebræos tales ὑπαλλαγαί. Vox ἀποστασίας respondet Hebrææ מעל. Vocem ἀναγκάζειν in hac historia usurpat & Josephus. ¶ *Et accendere thura, & à lege Dei discedere*] Hæc in Græco non sunt verbotenus.

16. *Sed Mathathias & filii ejus constanter steterunt*] Legit hîc Interpres συνέστησαν, non, ut nos habemus, συνήχθησαν, &, ut puto, rectiùs.

17. *Et respondentes qui missi erant ab Antiocho*] Est quidem in Græco ἀπεκρίθησαν sed hoc verbum, ut & Hebræum ענה, etiam sermonem inchoantibus tribuitur. ¶ *Princeps & clarissimus & magnus es in hac civitate*] Ut Sacerdos & dives & eruditus. *Magnus* est רב.

18. *Fac jussum Regis*] Sacrifica idolo hîc collocato. ¶ *Et muneribus multis*] Gr. καὶ ἀποστολαῖς πολλαῖς. Est autem ἀποστολὴ propriè *viaticum quo abeuntem prosequimur.* Minùs propriè de quovis *munere* dicitur, ut videre est 1 Reg. 9. 16. 2 Macc. 3. 2. 3 Esdr. 9. 52.

21. *Propitius sit nobis Deus. Non est utile relinquere Legem*] Gr. Ἵλεως ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον καὶ δικαιώματα. Est autem curtata locutio, quæ significat, *Propitius nobis magis sit Deus quàm ut deseramus Legem & ritus.* De hoc loquendi genere satis diximus ad Matth. 16. 22.

22. *Non audiemus verba regis Antiochi, nec sacrificabimus transgredientes Legis nostræ mandatum, ut eamus alterâ viâ*] Græca sic habent, *Jussui Regis non parebimus in hoc ut transgrediamur cultum nostrum in dexteram vel sinistram*, i. in ullam partem. Loquendi genus familiare Hebræis, Gen. 24. 49. Num. 20. 17. Deut. 2. 27. & 5. 32. & 17. 20. & 28. 14. Jos. 1. 7. & alibi.

24. *Et doluit*] Gr. ἐζήλωσε. *Irâ commotus est*, ut Phinees Num. 25. 11. ¶ *Contremuerunt renes ejus*] i. *Viscera.* Σπλάγχνα qualis Ps. 73. 21. & alibi. ¶ *Secundùm judicium*] i. Secundùm legem quæ exstat Deut. 13. 9. ubi dicta vide. Vide & quæ diximus l. 2. De J. B. & P. c. 20. §. 9. ¶ *Trucidavit eum*] *Filiis adjutoribus*, ut ait Josephus.

25. *Sed & virum quem Rex Antiochus miserat*] *Apellam* nomine, ut ait Josephus.

27. *Statuens testamentum*] *Ratum habens fœdus*, Dei scilicet, מעמיד הברית.

28. *In montes*] In loca invia, ubi speluncæ erant.

29. *Multi quærentes judicium & justitiam*] Tum id quod Lex præcipit, tum id quod per se bonum est.

30. *Quoniam inundaverunt super eos mala*] Ἐπληθύνθη *multa facta sunt.* Tanta ut ultrà consisti in municipio non posset.

31. *Qui erat in Jerusalem civitate David*] Ἐν τῇ πόλει scilicet: de qua suprà 1. 35.

32. *Et constituerunt adversùs eos prælium*] Πόλεμον. Id verò hîc significat expugnationem speluncæ.

33. *Resistitis & nunc adhuc*] Gr. ἕως τοῦ νῦν ἐξελθόντες ποιήσατε κατὰ τὸν λόγον τοῦ βασιλέως. Sed apparet Latinum legisse, ἕως πότε; νῦν ἐξελθόντες, &c. *Quamdiu resistetis? nunc saltem exite, & facite Regis jussa.*

34. *Neque faciemus verbum Regis, ut polluamus diem Sabbatorum*] Nam inter præcepta Antiochi erat & Opus facere Sabbato, suprà 1. 48.

36. *Et non responderunt eis*] i. *Non restiterunt.* Sic ἀντιλέγειν poni pro *resistere* ostendimus ad Luc. 2. 34. sic συνάγειν est *benefacere.* ¶ *Nec oppilaverunt loca occulta*] Τοὺς κρύφους, i. *specum.* Ità enim κρύφους sumi diximus suprà 1. 56. Josephus, οὐδὲ τὰς εἰσόδους ἐμφράξαντες· quod facturi omnino fuerant nisi eos impedisset Sabbati religio, ut sequentia ostendunt.

37. *Moriamur omnes in simplicitate nostra*] Perstantes in pietate. Sic ἁπλότης sumitur 1 Par. 29. 17. Non semper eædem apud Judæos sententiæ valuerunt. Notant Thalmudici

mudici ante Asmonæorum tempora, in quibus nunc versamur, legem Sabbati rigidè intellectam, ità ut nè vitæ quidem exciperetur periculum. Testis ei rei Græcus etiam Agatharchides, Οἱ καλέμενοι Ἰουδαῖοι, πόλιν οἰκοῦντες ὀχυρωτάτην πασῶν, ἣν καλεῖν Ἱεροσόλυμα συμβαίνει τοὺς ἐγχωρίους, ἀργεῖν εἰθισμένοι δι' ἑβδόμης ἡμέρας, καὶ μηδὲ τὰ ὅπλα βαστάζειν ἐν τοῖς εἰρημένοις χρόνοις, μήτε γεωργίας ἅπτεσθαι, μήτε ἄλλης ἐπιμελεῖσθαι λειτουργίας μηδεμιᾶς, ἀλλ' ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκτετακότες τὰς χεῖρας εὔχεσθαι μέχρι τῆς ἑσπέρας, εἰσιόντος εἰς τὴν πόλιν Πτολεμαίου τοῦ Λάγου μετὰ τῆς δυνάμεως, κατὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν φυλάττειν τὴν πόλιν διατηρούντων τὴν ἄνοιαν, ἡ μὲν πατρὶς εἰλήφει δεσπότην πικρὸν, ὁ δὲ νόμος ἐξηλέγχθη φαῦλον ἔχων ἐθισμόν. Τὸ δὲ συμβὰν πλὴν ἐκείνων τοὺς ἄλλους πάντας δεδίδαχε, τηνικαῦτα φυγεῖν ἐνύπνια, καὶ τὴν περὶ τοῦ νόμου παραδεδομένην ὑπόνοιαν, ἡνίκα ἂν τοῖς ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς περὶ τῶν διαπορουμένων ἐξασθενήσωσιν. ¶ *Quòd injustè perditis nos*] Eripientes αὐτονομίαν quam Alexander concesserat. Antiochus Magnus hujus Antiochi pater in epistola, πολιτευέσθωσαν δὲ πάντες οἱ ἐκ τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πατρίους νόμους.

38. *Et mortui sunt ipsi*] Igne injecto in specum, ut ex Josepho discimus.

41. *Et cogitaverunt in die illa, dicentes, Omnis homo quicunque venerit ad nos in bello die Sabbatorum, pugnemus adversus eum: & non moriemur omnes*] Auditis nempe Sapientibus qui apud ipsos erant: nam Synedrium consulendi tempus non ferebat. Ex eo tempore valuit sententia, *Periculum animæ* (i. vitæ) *impellit Sabbatum*, i. amovet Sabbati observandi obligationem. Qua de re diximus ad Matth. 12. 1. ¶ *Sicut mortui sunt fratres nostri in occultu*] i. In specu, ut apparet suprà 36.

42. *Tunc congregata est ad eos synagoga Assidæorum*] חסדים dicuntur *pii*. Sed usus posterior recepit ut appellarentur צדקים quidem qui Legem observabant, חסדים verò qui ultra Legem institutis quibusdam sive votis se adstringebant; quæ vocantur τὰ ὑπὲρ τοῦ νόμου quales Jeremiæ temporibus erant Rechabitæ. Etiam Pharisæi, quorum prima mentio sub Aristobulo, vocantur אנשי חסד, *homines pietatis*: sed ipsum nomen חסיד, eliso ד, adhæsit *Essenis*. Nam ex חסידי factum חסיי, unde Græcum Ἐσσαῖοι, aut חסיין, unde Ἐσσηνοί. Utraque enim terminatio pluralis in usu Syris. Essenos circa hæc tempora apertè ponit Josephus 13. 9. Alibi eos ait fuisse ἐκ πάνυ ἀρχαίου, respiciens Rechabitas. SYNAGOGA hoc loco *multitudinem* significat. ¶ *Fortis viribus*] Magnanimi viri. ¶ *Omnis voluntarius in Lege*] Πᾶς ὁ ἑκουσιαζόμενος τῷ νόμῳ. Dicuntur in Lege ἑκουσιάζειν *qui Deo offerunt non imperata Lege*, Esdr. 2. 68. & 3. 5. Neh. 11. 2. Ad id exemplum ἑκουσιαζόμενοι τῷ νόμῳ hîc dicuntur *qui spontè se offerunt tuenda per arma Legi*.

43. *Et facti sunt illis ad firmamentum*] Auxere eorum vires.

44. *Percusserunt peccatores*] Macedonas, & Judæos qui à Judaismo defecerant. ¶ *Et cæteri fugerunt ad Nationes, ut evaderent*] Ad Idumæos, Ammonitas, Moabitas.

46. *Et in fortitudine*] In Græco sine copula ἐν ἰσχύϊ, i. *quantum poterant*.

47. *Filios superbiæ*] *Superbi* eximiè Hebræis dicuntur qui Deum contemnunt; ut Num. 15. 30. & alibi.

48. *Et obtinuerunt Legem ex manibus Gentium & de manibus Regum*] Est ἔλλειψις. Sensus plenus esset, *Opitulati sunt Legi, ut eam vindicarent è manibus Gentium ac Regum*. ¶ *Et non dederunt cornu peccatori*] Non permiserunt Antiocho facultatem quæ vellet faciendi.

49. *Nunc confortata est superbia*] *Invaluit impietas*. ¶ *Et castigatio*] Ἐλεγμὸς *exploratio*. Sic enim ἐλεγμὸς sumitur Num. 5. 18. & alibi. ¶ *Et tempus eversionis*] Quo multi à pietate recedent. בוס μολυσμὸς vertitur, & מבוסה καταστροφή. ¶ *Et ira indignationis*] *Dei*, adversùm eos qui à Lege deficiunt.

50. *Æmulatores estote Legis*] Ζηλώσατε τῷ νόμῳ, *ardenter Legi operam date*. Eadem constructio suprà 26, 27. & Num. 25. 13. 1 Reg. 19. 10. 2 Reg. 10. 16. ¶ *Date animas vestras*] Objicite periculis: quod τιθέναι ψυχὴν dixit aliquoties in Euangelio Johannes. ¶ *Pro testamento patrum vestrorum*] Pro fœdere à Deo cum majoribus vestris facto.

51. *Quæ fecerunt in generationibus suis*] Ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν, *suâ quisque ætate*.

52. *Abraham nónne in tentatione*] Jussus immolare filium. ¶ *Repertus est fidelis*] Πιστὸς interdum *eum* significat *qui promissum servat*, interdum *eum qui Deo aut alteri confidit*. Sensus utervis bonus: sed posterior magis videtur huic loco convenire, ob verba sequentia, quæ simul cum his respiciunt ad locum Gen. 15. 6. Nam & Jacobus simili modo illa Mosis verba, quanquam posita in historia immolationē Isaaci antecedente, ad immolationem refert; quia quæ antè apparere cœperat Abrahami in Deum fiducia tunc magis apparuit, ut ad Jacobi diximus locum. ¶ *Et reputatum est ei ad justitiam*] Deus hanc ipsius fiduciam pro egregio opere acceptavit; quomodo & factum Phineæ, Psal. 106. 30.

53. *Joseph in tempore angustiæ suæ*] Cùm servitutem serviret. ¶ *Custodivit mandatum*] A domina ad adulterium solicitatus cum summo suo periculo ei consentire noluit, Deum reveritus matrimonii institutorem. ¶ *Et factus est dominus Ægypti*] Sub Rege. שליט Gen. 42. 6. in Josephi historia. Sic & שולטן apud Danielem vertitur κυρεία.

54. *Phinees pater noster zelando zelum Dei accepit testamentum Sacerdotii æterni*] i. Longâ serie ad posteros transeuntis: quomodo & Davidis Regnum βασιλεία αἰώνιος jamjam dicetur: quæ duo pariter comparata habuimus & Sirach. 45. 31. Hasmonæi fuere & ipsi à Phinea: sed perpetua illa series liberorum patribus succedentium, sicut in Sadoci liberis cœperat, ità per Antiochī tempora fuerat interrupta.

55. *Jesus dum implevit verbū*] Jussum Dei, ut se itineri pararet, Jos. 1. 10. ¶ *Factus est dux in Israel*] Κριτὴς ἐν Ἰσραὴλ, i. שופט, quasi Dictator.

56. *Caleb dum testificatur in Ecclesia*] Reddendo apud populum verax testimonium de terra Promissa, Num. 14. 7, 8. ¶ *Accepit hereditatem*] i. Meruit partem eximiam in terra, Num. 14. 24. Jos. 14. 12.

57. *David in sua misericordia*] Propter bonitatem, quæ in eo insignis fuit adversus Saulem, & amorem popularium, quibus nocere nunquam voluit. ¶ *Consecutus est sedem Regni in secula*] Αἰῶνα quod interpretare, ut jam dixi. Alioquin sub Mattathiæ temporibus nullus in sede Regni erat ex Davidis stirpe.

58. *Elias dum zelat zelum Legis*] Occidendo Baalis flamines, Achabum liberè reprehendendo. ¶ *Receptus est in cœlum*] In sublime evectus 2 Reg. 2.

59. *Ananias & Azarias & Misael credentes liberati sunt de flamma*] Πιστεύσαντες hîc, ut sæpe, valet *Deo confisi*. Vide eorum verba Dan. 3. 17.

60. *Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum*] Ob pietatem in Deum: quomodo vocem ἁπλότητος sumi jam suprà notavimus 37.

61. *Et ità cogitate per generationem & generationem*] Κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν, *per succedentes sibi ætates*. ¶ *Quia omnes qui sperant in eum non infirmantur*] Ἀσθενεῖν plerumque respondet Hebræo כשל, quod alibi vertitur per *cadere* & per *consumi*. Vides hîc spem vitæ alterius. Loquitur enim jam moriturus. Idem apud Josephum jubet filios suos ità esse τὰς ψυχὰς παρεσκευασμένους ὡς ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῶν νόμων, ἂν δέῃ, λογιζομένους τοῦθ', ὅτι τὸ θεῖον, τοιούτους ὑμᾶς ὁρῶν, οὐχ ὑπερόψεται, ἀλλ' ἀγασάμενον ἀποδώσει πάλιν ὑμῖν αὐτά.

62. *Et à verbis viri peccatoris ne timueritis*] Vel Antiochi, vel Heliodori, vel Apollonii, vel alterius. ¶ *Gloria ejus stercus & vermis est*] Putrescet ipse, & esca fiet vermium. Sic κόπρος sumitur Psal. 83. 10. Vires eorum desinent: Dei potentia manebit.

63. *Hodie extollitur, & cras non invenietur*] Simile Sir. 10. 12. ¶ *Quia conversus est in terram suam*] *Conversus erit*. *Terram suam*, in Græco εἰς τὸν χοῦν αὐτοῦ, *in pulverem*, unde primùm homo sumptus est Gen. 3. 19. ¶ *Et cogitatio ejus periit*] *Simul peribunt consilia ejus*. Sic enim sumitur

mitur vox διαλογισμῶν pro Hebræo חשבן in Psalmis, Proverbiis, & Sirachide.

64. *Viriliter agite in Lege*] In Lege Dei servanda viros vos ostendite. ¶ *Quia in ipsa gloriosi eritis*] In Josepho vult eos διώκειν τὴν εὔκλειαν.

65. *Scio quòd vir consilii est*] Vir boni consilii.

66. *Fortis viribus*] *Robore valens.*

67. *Omnes factores Legis*] Rom. 2. 13. ¶ *Et vindicate vindictam p puli vestri*] Videtur legisse ἐκδικήσετε ἐκδίκησιν, non malé. In nostris Græcis verbum illud excidit, aut constructio est κατὰ σύλληψιν.

68. *Retribuite retributionem Gentibus*] Hæc omnia spiritum Legis sapiunt. ¶ *Et intendite in præceptum Legis*] *Attendite ad Legis præcepta.*

69. *Et benedixit eos*] More majorum, Gen. 27. 7. & 49. 26. ¶ *Et appositus est ad patres suos*] χαριεντισμὸς de Morte.

70. *Et defunctus est anno centesimo & quadragesimo sexto*] A Seleuci Regno, ut suprà 1. 11. 21. 57. ¶ *In sepulcris patrum suorum in Modin*] Ubi possessiones fortè per matrem aut avias habebat, & in iis sepulcra. Non enim Hierosolymis sepeliri licebat. Vide Jer. 32. 7. & ibi dicta. ¶ *Et planxerunt eum omnis Israel planctu magno*] Israelitæ qui in illa loca confugerant.

CAP. III.

BADVELLUS.

2. **B***Ellum pro Israele cum alacritate gerebant* ἐπολέμουν τὸν πόλεμον Ἰσραὴλ μετ᾽ εὐφροσύνης] *Bellabant bellū Israelis cum lætitia*, i. animo prompto & alacri.

3. *Gloriam amplificabat* ἐπλάτυνε δόξαν] *Dilatabat gloriam*, & augebat.

5. *Populi perturbatores succendit flammis* τοὺς ταράσσοντας τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐφλόγισεν] *Perturbantes populum suum incendit flammis*, i. quasi incendio quodam consumpsit. Hâc enim similitudine significat infestum illius animum atque impetum adversùs hostes.

6. *Iniquitatem sectabantur* οἱ ἐργάται τῆς ἀνομίας] *Operarii iniquitatis* i. homines injustitiæ ac iniquitati dediti, improbi ac malefici, qui injuriis populum afficiebant. ¶ *Salus feliciter est procurata* σωτηρία εὐωδώθη ἐν χειρὶ αὐτοῦ] *Salus prosperata in manu ejus*, i. prospere ac feliciter defensa & tecta fuit.

7. *Multique Reges ab eodem exacerbati* καὶ ἐπίκρανε βασιλεῖς πολλοὺς] *Exacerbavit Reges multos*, i. eorum voluntatem offendit ac læsit. ¶ *Memoria in perpetuum est celebranda* ἕως τοῦ αἰῶνος τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ εἰς εὐλογίαν] *Usque in seculum memoria ejus in benedictionem*, i. digna quæ benedicatur omníque prædicatione celebretur. εὐλογεῖσθαι enim significat *prædicari & cum laude commemorari.*

8. *Exterminavit*, &c. ἐξωλόθρευσεν ἐξ αὐτῆς] *Disperdidit, delevit ex ea impios & sceleratos homines.*

13. *Judam collegisse copias* ὅτι ἤθροισεν Ἰούδας ἄθροισμα] *Quòd congregasset Judas congregationem*, i. multitudinem hominum armatorum coegisset.

15. *Perrexit autem ascendere* καὶ προσέθετο τοῦ ἀναβῆναι] *Adjecit ascendere.* Hebraismus est, pro *progressus est*, aut *perrexit.*

16. *Usque ad clivum Bethoron* ἕως ἀναβάσεως Βαιθωρὼν] *Usque ad ascensum Bethoron.* Is locus editus & acclivis.

17. *Hodie inediâ deficiamus?* ἐκλελύμεθα ἀσιτοῦντες σήμερον;] *Dissolvamur jejuni hodie?* Verbum ἐκλύεσθαι significat *virium dissolutionem ac defectionem* propter inediam aut aliam causam.

18. *In conspectu cœli* ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ] *Coram cœlo.* Metonymia est, quâ *cœlum* pro *Deo* in eo habitante accipitur, quasi continens pro contento: non quòd Deus cœlo contineatur, sed Scriptura præcipuam ibi sedem Majestatis ejus esse significat.

19. *Sed è cœlo est potentia* ἀλλὰ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἰσχύς] *Sed è cœlo vis ac robur:* Subaudias *exsistit.*

20. *Maximâ confisi petulantiâ*, &c. ἐν πλήθει ὕβρεως καὶ ἀνομίας] *In multitudine injuriæ ac iniquitatis*, i. freti magnitudine virium suarum, quibus improbè, petulanter injustéque nos aggrediuntur. ὕβρις sæpe accipitur pro *petulantia, insignique injuria*, qualis in hominibus opulentis ac potentibus esse solet. Hi enim plerumque (ut ait Aristoteles) sunt ὑβρισταὶ, qui opibus suis ad aliorum injurias & contumelias abutuntur.

27. *Summâ indignatione exarsit* ὠργίσθη θυμῷ] *Iratus est animo*, i. commotus ac concitatus indignatione. ¶ *Exercitum validissimum comparavit* παρεμβολὴν ἰσχυρὰν σφόδρα συνήγαγε] *Castra* [i. exercitum] *vehementer validum contraxit, collegit, coegit.*

30. *In sumptus iterum*, &c. μὴ οὐκ ἔχῃ εἰς τὰς δαπάνας καὶ δόματα] *Nè non haberet in expensas & dona:* i. nè pecunia ærarii posset tueri ac sustinere eam largitionem quâ antea uti consueverat.

31. *Maximam pecuniæ vim conficeret* συναγαγεῖν ἀργύριον πολὺ] *Cogeret argentum multum:* magnum pecuniæ numerum compararet ad bellum gerendum ac cæteras res.

32. *De Regio genere nobilem* ἔνδοξον καὶ ἀπὸ γένους τῆς βασιλείας] *Honoratum* [aut *gloriâ illustrem*] *ac è genere Regni*, i. Regio, *ortum:* ut vulgò dicunt *ex sanguine Regio.* ¶ *Curatorem constituit* κατέλιπε ἐπὶ τῶν πραγμάτων] *Reliquit in negotiis:* i. præfecit negotiis ac rebus iis quæ ad Regem pertinerent.

35. *Memoriámque eorum ex eo loco tolleret* καὶ ἐξᾶραι τὸ μνημόσυνον αὐτῶν ἀπὸ τοῦ τόπου] *Aboleret memoriam eorum ex loco:* ut exterminatâ eâ gente, eversâque republicâ, illustre ejus populi nomen deleretur.

41. *Ut Israelitas servitio suo addicerent* τοῦ λαβεῖν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς παῖδας] *Ut acciperent filios Israel in servos:* ut eos venales in servilem conditionem redigerent: ut eos tanquam mancipia aliis vendere possent. ¶ *Quibus copia Syriæ*, &c. καὶ προσετέθησαν πρὸς αὐτοὺς δυνάμεις Συρίας] *Adjuncta sunt ad eos copiæ Syriæ*, i. cum negotiatoribus regionis consenserunt ac se conjunxerunt, ut Judæos pretio servitióque addicerent, ac eos venundarent. Legitur & δύναμις in singulari.

42. *Quibus excidium atque internecionem*, &c. ὡς ἐνετείλατο ποιῆσαι τῷ λαῷ εἰς ἀπώλειαν καὶ συντέλειαν] *Quæ mandaverat facere populo in perditionem & consummationem*, i. mandata de exitio interitúque populi.

43. *Alius alium allocuti* εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον] *Unusquisque ad proximum:* i. alii alios sunt se cohortati ad libertatem ac salutem populi defendendam.

44. *Ad veniam atque misericordiam implorandam* αἰτῆσαι ἔλεον καὶ οἰκτιρμοὺς] *Petere misericordiam & miserationes.* i. Convenerunt ad orandum Deum, ejúsque gratiam & misericordiam implorandam.

45. *Desolata* ἀοίκητος] *Inhabitata: deserta ab habitatoribus.* ¶ *Ex indigenis* ἐκ τῶν γεννημάτων αὐτῆς] *Ex natis ipsius:* ex civibus qui nati erant in ea.

48. *Quales conquirebant Gentes* περὶ ὧν ἐξηρεύνων τὰ ἔθνη] *De quibus quærebant Gentes.* i. Librum Legis apertum coram Deo proposuerunt, ad declarandum Gentium contumeliam, quæ imagines idolorum suorum in Bibliis sacris volebant effingere ad contemptum religionis atque Legis.

49. *Vestes sacrificas* τὰ ἱμάτια τῆς ἱερωσύνης] *Vestes Sacerdotii*, i. Sacerdotales, quibus Sacerdotes induebantur ad obeunda sacrificia.

50. *Expellemus* ἀπαγάγωμεν] *Abducemus: amandabimus: extrudemus ac profligabimus.*

52. *En Gentes* ἰδοὺ τὰ ἔθνη] *Ecce Gentes quæ convenerunt* (aut *coierunt*) *ad nos delendos*, aut *exterminandos.* τοῦ ἐξᾶραι ἡμᾶς, *ut tollant nos.*

58. *Fortes vos præstate viros* γίνεσθε εἰς υἱοὺς δυνατοὺς] *Sitis in filios potentes*, i. sitis strenui ac virtute prædici.

60. *Ut in cœlo voluntas* ὡς δ᾽ ἂν ᾖ θέλημα ἐν οὐρανῷ] *Sed ut voluntas est in cœlo:* i. Dei voluntas. ¶ Οὕτω ποιήσῃ *ità faciat*] Fiat voluntas Dei: ut is decrevit & constituit, ità fiat.

CASTEL-

CASTELLIO.

50. *Quid his faciemus?*] Scil. Nazaræis.

DRUSIUS.

1. *Surrexit pro eo*] Latinè *successit in locum ejus.* ¶ *Qui vocabatur Machabæus*] הנקרא מכבאי על שם גבורתו Gorionides.

2. *Quem adjuvabant omnes fratres ipsius*] *Cui opem tulerunt omnes ipsius fratres, totáque domus patris ejus, tum etiam universus cœtus Hasidæorum,* sive piorum, Idem.

3. *Induit se loricâ tanquã gigas*] לבש שריון קשקשים כגבור, Idem. גבור *strenuus miles.* Antiqua hæc declaratio est, גבור *gigas.* Nam *gigantes* in lingua Chaldæorum גברין vocantur. ¶ *Armisque bellicis accinctus*] Καὶ συνεζώσατο τὰ σκεύη αὐτοῦ τὰ πολεμικά. ויחגור את כלי מלחמתו על מתניו. ¶ *Castra*] Exercitum, milites.

4. *Similis fuit leoni factis suis*] ויהי כי יצעק והיה קולו כקול שאגת אריה ביום אשר ישאג לטרוף טרף: *Cùm vociferaretur, erat vox ejus qualis vox rugientis leonis quo die rugit ad prædandum prædam.* ¶ *Sicut catulus leonum*] ככפיר. ¶ *Ad prædam*] Vel *ob prædam.* Θήρα hîc est *præda.* Quo sensu & *venationis* vocabulum usurpat Livius.

5. *Et persecutus est iniquos*] *Vindicavit Israelem gladio suo, sicariósque diligenter perquisitos consumpsit, & conculcavit in terram prostratos extrarios, qui erant in cunctis finibus Israel.*

6. *Contractiq; sunt iniqui metu ipsius*] ויהוממו הרשעים מפחדו ויתבהלו כל עושי עול ממוראו, *Perstrepuerunt improbi metu ipsius, & conturbati fuerunt omnes facientes iniqua timore ipsius.*

7. *Reges*] Βασιλεῖς, i. regulos. ¶ *Et lætificavit Jacobum factis suis*] וישמח כל ישראל בפעלו וששו במעשהו ויבהל העולם משמעו: *Lætatus est Israel factis ejus, & gaudio gestierunt propter opera ejus. Sed & conturbatus fuit mundus famâ ejus.* Vide seqq. *Jacobum*, i. Jacobæos, Israelitas.

8. *Obivit urbes Judææ,* &c.] *Ivit de civitate in civitatem, & occîdit improbos qui erant in populo Judæo, qui consumebant populum Israel,* ibid.

9. *Celebratúsque,* &c.] ויגיעו ספורי נפלאותיו מלחמותיו ונוראות גבורותיו עד קצות הארץ: *Et pertigerunt narrationes mirabilium factorum ejus, bellorum ejus, & terribilium potentiarum ejus, usque ad fines terræ.* ¶ *Perditos*] Ἀπολλυμένους. Videtur eos notare qui ab Ebræis אובדים vocantur, i. *pereuntes,* qui inibi sunt ut pereant.

10. *Tunc congregavit,* &c.] *Quæ cùm audivisset Apollonius, mirabilia ei visa sunt, dixitque, Quis est iste qui ausus fuit rebellare contra dominum nostrum Regem Antiochum? Deinde congregavit populum multum ex robustis Macedoniæ,* (ità vocant Regnum Syro-Macedonum) *& venit cum illis ut pugnaret in Judam & cœtum piorum.* ¶ *Apollonius*] Ἀπολλώνιος. אפוליאנוס *Apollianos,* Compositor Historiæ Ebr. פוליאנוס *Polianos,* sive פוליאנו *Poliano,* Chron. T. S. ¶ *Ex Samaria*] Καὶ ἀπὸ Σαμαρείας *& ex Samaria.* Nam erat *Præses Samariæ,* Josephus Antiq. 12. 7. ¶ *Exercitum magnum*] חיל כבד מאוד. ¶ *Ut bellaret contra Israel*] להלחם ביהודה ועדת החסידים *Ut pugnaret adversum Judam & Synagogam Hasidæorum.*

11. *Progressus ei obviàm est,* &c.] *Egresso Judâ in occursum ejus, commissum est prælium magnum inter gentem Macedonum & cœtum Hasidæorum. Fuitque, cùm inter se pugnarent, ut Judas videret Apollonium stantem in medio eorum qui signa* sive *vexilla Macedonum portabant. Quamobrem cucurrit ad eum irâ excandescens in medium vallis, ubi pugna erat, & percussit Macedonas dexterâ lavâque, prostravitque eos non aliter quàm messor manupulos suos,* &c. ¶ *Et percussum occîdit*] ויכהו בחרבו וימת *Et percussit eum gladio suo, & mortuus est.* ¶ *Reliqui fugerunt*] *Græci autem tergum verterunt Judæ, & fugerunt. Persecutúsque est Judas & populus ejus, & percusserunt eos plagâ magnâ; & acceperunt omnia spolia eorum.*

12. *Quorum spolia gladiúmque*] *Accepit quoque Judas gladium Apollonii, pugnavitque eo omnibus diebus vitæ suæ.* ¶ *Semper*] Πάσας τὰς ἡμέρας *omnibus diebus.*

13. *Audiens autem Seron princeps exercitûs Syriæ,* &c.] סרון שר צבא מקדון *Seron dux exercitûs Macedoniæ.* Ecce perspicuè *Macedoniam* dicit Compositor Historiæ Ebr. (videlicet fol. 32. col. 4.) pro *Syria,* in qua tunc Macedones regnabant. Apud Josephum Matthiæ filium, Σήρων ὁ τῆς κοίλης Συρίας στρατηγός, i. *Syriæ cavæ Præfectus.* ¶ *Collegisse Judam multitudinem*] Ἄθροισμα verti *multitudinem,* i. πλῆθος. Sic enim certè Hesychius exponit. Licet etiam vertere *congregasse Judam congregationem.* ¶ *Cœtum fidelium*] Ἐκκλησίαν τῶν πιστῶν. Alibi legitur συναγωγὴν Ἀσιδαίων eodem sensu. Locus integer in Historia Ebr. *Audivit præterea Seron Princeps exercitûs Macedoniæ famam de Juda, & dixit, Comparabo mihi nomen. Nam ibo, & bellum geram cum Juda potente illo. Igitur congregravit omnem populum suum, totúmque exercitum suum, & venit usque ad Beth-horon.*

14. *Parabo mihi nomen*] אעשה לי שם. ¶ *Debellans Judam*] אלחם ביהודה. ¶ *Nihili facientes*] Ἐξουδενοῦντας, sive, ut est in aliis codd. ἐξουθενοῦντας. Sic variant in hoc verbo & alibi.

16. *Beth-oronis*] Βαιθωρών. Nomen urbis. Sunt qui duas fuisse tradunt hoc nomine: Utramque collocant in tribu Ephraim. Hanc *superiorem,* illam *inferiorem* vocant. Consule Masium in Josuam. Compositor Historiæ Ebr. scribit בית חורון i. Βηθωρών. Latinè autem *Beth-horon.* Malè Βεθωρὼν in Josepho Matthiæ. Nam Βεθ aliud est. Βαιθ pro Βηθ ità scribetur ut alibi Ἀιν pro Ἡν, i. *oculus,* aut *fons,* veluti cùm dicimus Ἀὶν ρωγὴλ *Enrogel,* Ἀὶνγαδδὶ *Engaddi,* &c. *Beth-horon* mentio Jos. 10. 10. & 2 Par. 8. ¶ *Cum paucis*] Vel, *paucis comitatus.*

17. *Qui ut viderunt castra*] *Profectus est Judas totam noctem. Videntes autem qui cum eo erant populum multum & validum agménque magnum, dixerunt Judæ, Quomodo poterimus cum tanta multitudine pugnare, cùm simus numero pauci?* Hucusque Gorionides. ¶ *Qui pauci sumus*] ואנחנו מתי מעט. ¶ *Debilitati*] *Languidi, viribus defecti* ad bellum gerendum: aut *lassi, fatigati.* Sic Int. V.

18. *Coram Deo cœli*] Ἐναντίον τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Sic editio R. In cæteris est ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ. Quæ lectio spernenda non est. Τοῦ οὐρανοῦ, i. *Dei.* Nam inter ejus epitheta השמים ὁ οὐρανός. Vide Observ. meas. Infrà in extremo hujus capitis, ὡς δ' ἂν ᾖ θέλημα ἐν οὐρανῷ, οὕτω ποιήσει. Modum hunc loquendi *Metonymiam* vocant, quâ usus est Poeta ille qui dixit,

—*Cœlo gratissimus amnis,*

pro eo quod est *cœlicolis,* sive *diis qui sunt in cœlo.* Laudat Diomedes. ¶ *Multis aut paucis*] Si multos, inquit, milites habeas, sive paucos, nihil refert. Deus potest salutem præstare cui vult. Tam facile ei est paucis vincere quàm multis. Nullo discrimine victoriam dat, sive cum paucis pugnes sive cum multis. Huc facit illud, *Fallax equus ad salutem, sed à Domino salus.*

19. *E cœlo*] משמים, i. à Deo.

22. *Ideo ipse*] Καὶ αὐτὸς *& ipse,* videlicet ὁ οὐρανός, i. *Deus cœli.* Vulgatus noster, *& ipse Dominus,* καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος. ¶ *In conspectu nostro*] Πρὸ προσώπου ἡμῶν. Libri quidam κατὰ πρόσωπον ἡμῶν.

23. *Insiluit in eos subitò*] וידלג עליהם פתאום. ¶ *Contritúsque est Seron,* &c.] ויתבהל סרון וכל עמו וינס καὶ συνετρίβη Σήρων καὶ πᾶς ὁ λαὸς αὐτοῦ. [illegible]

24. *Persecuti sunt eum*] Nempe *Seronem.* Libri alii αὐτοὺς, i. eos. Compositor Historiæ Ebr. *Et persecutus est eum Judas, & adhæsit ei, & percussit eum: simul prostravit robur exercitûs ejus, ceciderúntque ex iis corpora mortua quàm plurima.* ¶ *Circiter octingenti viri*] Εἰς ἄνδρας ὀκτακοσίους, i. *octingenti fermè,* ut loquitur Severus.

25. *Cœpitque,* &c.] *Et cecidit pavor Judæ super omnes gentes,* Gorionides.

27. *Cúmque Rex Antiochus*] *Audiens Antiochus Rex ista*

ista iratus fuit valde, & congregavit populum suum, &c.

28. *Mandavit illis*] Ἐνετείλατο αὐτοῖς. Cæteri addunt εἶς ἑτοίμους. Vulg. *Mandavit illis ut essent parati ad omnia.*

29. *Collectoresque tributorum regionis paucos esse*] Οἱ φορολόγοι τῆς χώρας ὀλίγοι. Maluissem οἱ φόροι τῆς χώρας ὀλίγοι, *tributa regionis pauca esse.* Nam tributa multa esse possunt, & collectores pauci. Quanquam communiter secùs fit: Ubi multa tributa, ibi multi sunt collectores, & contrà: Idcirco nihil immutavi. Severus lib. 2. *Id ubi compertum est Antiocho, irâ & dolore succensus (quippe angebatur duces suos cum magnis exercitibus devictos) auxilium per omne Regnum contrahit, donativum militibus exhaustis penitus thesauris largitur. Etenim tum præcipuè graviter pecuniæ inopiâ affectus erat. Nam deficientibus Judæis ab eo, qui ei ultra trecenta annua pensitaverant, prætereà Græcis urbibus multisque regionibus persecutionis malo turbatis, (nè gentibus quidem pepercerat: quos deserere inveteratas superstitiones & ad unum ritum deducere tentaverat) illis quidem ubi nihil sancti erat facilè relinquentibus, sed tamen omnibus metu ac clade affectis, vectigalia cessaverant.* ¶ *Leges*] Τὰ νόμιμα, *jura, ritus, instituta.* Vide suprà 1. 43.

30. *Qui antè fuerant*] Τοὺς ἔμπροσθεν. Alibi est τοὺς πρώτους. הראשונים *priores.*

31. *Accipere tributa regionum*] Vel, *ut acciperet tributa.* Aliam causam adfert Gorionides, cujus verba Latinè reddita ità sonant, *Et partitus est universum populum suum & exercitum suum, & accepit sibi mediam partem exercitûs, profectúsque est in Persidem. Nam tunc defecerat gens Persica à Macedonibus. Audiverat enim defecisse populum Judæum & rebellasse contra Antiochum. Aliam verò dimidiam partem dedit Lysiæ*, &c.

32. *Regio genere ortum*] *Ex familia Regis, è semine Macedonum*, Gorionides cap. 20. *filius patrui ejus*, בן דודו cap. 21. Si verum hoc, Lysias erat filius fratris Antiochi, & patruelis Eupatoris: h. e. Eupator & Lysias erant ἀδελφιδοῖ, *duorum fratrum filii.* ¶ *A flumine Euphratis*] *Præfecit illum provinciis Asiæ quæ Ægyptum inter & Euphratem sitæ sunt*, Josephus.

33. *Qui enutriret Antiochum filium suum*] Gorionides, *Reliquit Rex Lysiam educatorem filii sui*, &c.

34. *Tradiditque ei dimidium exercitum*, &c.] *Et dimidium exercitum tradidit Lysiæ, qui erat vir magnus, ex familia Regis, de semine Macedonum, præcepitque ei, dicens, Tu nosti quæ fecit mihi Judas filius Matthathiæ, & quæ fecit duobus ducibus meis*, &c. *Nunc igitur vade & percute omnem terram Juda, & destrue urbes ejus. Ecce tecum est Eupator filius meus. Ego autem proficiscar in Persidem, indéque expellam gentem illam, propterea quòd defecit à me.*

36. *Viros alienigenas*] בני נכר Τοὺς ἀλλοφύλους.

37. *Antiochiâ*] Plures erant Antiochiæ. Hîc autem intelligit eam quæ ad Daphnim sita erat, ideo subjecit, ἀπὸ πόλεως τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Nam in ea sedem Regni habebat.

38. *Filium Dorymenis*] Τὸν Δορυμένους. Sic etiam Josephus. Sed in Vulg. nostra *filium Dorymini*, i. τοῦ Δορυμίνου. Videndum an hic ille sit cujus mentionem facit Polybius lib. 5. *Dorymenem Ætolum ad præoccupandas quæ circa Berytum sunt angustias misit.* Nam loquitur de Antiocho Magno hujus parente, cujus dux fuerat Dorymenis ille. ¶ *Et Gorgiam*] In hac scriptura consentiunt exemplaria omnia quæ vidi, etiam Josephus. Sed Ebræi variant. Nam historia Gorionidis גריגוריאן habet, i. *Gregorius*, & Chronicon T. S. בגדיס, i. *Bacchides*, nisi fallor. Quæ si quis corrupta esse dicat, me non habebit sibi adversantem, sed potiùs assentientem.

39. *Quadraginta millia virorum*] מ׳ אלף איש בחורים רגלים עושי מלחמה, XL *millia virorum electorum peditum, qui bellatores erant*, Gorionides. ¶ *Septem millia equitum*] שבעת אלפים פרשים. Hinc emendabis Chronicon T. S. Nam ubi vulgò אלף פרשים, legendum, meo judicio, ז׳ אלף פרשים, *septem millia equitum.* Locus plenus est, *Misit cum eo mille equites, & pedites absque numero.*

40. *Prope Emmaum*] Πλησίον Ἐμμαούμ. Editi ad E. C. Ἐμμαναούμ habent: sed in aliis Ἐμμαούμ, & apud Josephum 12. 11. ἄχρις Ἐμμαοῦς πόλεως. Oppidum Palæstinæ Ptolemæo, quod, teste Hieronymo, alio nomine *Nicopolis* dicebatur. Reperio & Ἐμμαάμ. Mentio hujus oppidi infrà v. 57. & cap. 9. 50. Zacharias Chrysopolitanus, *Emmaus, Nicopolis civitas in signis Palæstinæ, quæ post expugnationem Judææ sub Marco Aurelio Antonino Principe restaurata cum statu mutavit & nomen.* Est & *Emmaus castellum* in Euangelio *distans Jerosolymâ stadiis sexaginta.* Vide Masium in Josuam.

41. *Quorum auditâ famâ mercatores*] *Nicanor autem secum adduxit è Macedonia* (i. Syria cava) *negotiatores multos, quibus in animo habuit vendere pueros puellásque Judæorum. Nam cogitabat quàm plurimos è Judæa in captivitatem redigere*, Gorionides. ¶ *Accesserunt*] Προσετέθησαν. In plerisque codd. est προσεγενήθησαν. Auctor Historiæ Ebr. ויתחברו אליהם עוד כל חיל פלשת ויבאו כלם אל ארץ יהודה להשחיתה, *Et adjunxerunt se illis omnis exercitus Philistæorum, & venerunt omnes illi in terram Juda ad perdendum eam.* ¶ *Exercitus*] Δύναμις est in R. & C. Puto in Ebræo fuisse חיל ארם. Cæterum in B. legitur δυνάμεις Συρίας *copiæ Syriæ.* ¶ *Allophylorum*] i. Philisthæorum.

43. *Pro Sanctuario*] Τῶν ἁγίων. Est autem obliquus à recto τὰ ἅγια. Ideo *Sanctuarium* verti. Nam sic vocatur passim in hoc libro. Posset etiam reddi *Templum.*

44. *Collectus est*] Exemplar Rom. συνηθροίσθη habet, reliqua verò, videlicet A. B. & C. ἠθροίσθη. ¶ *Misericordiam & miserationes*] חסד ורחמים.

45. *Ex natis ejus*] Ex civibus ejus. ¶ *In arce*] בחקרא *in Acra.* ¶ *Et cinyra*] Καὶ κινύρα. Id vertunt *& cithara*: dubito an bene. Nam κινύρα & κιθάρα simul leguntur infrà 4. 54. *citharis cinyrísque.* Scriptum autem in C. & R. κινύρα unicâ ν, in B. verò est κιννύρα, duplici.

46. Μασσηφὰ] i. מצפה, quod nunc legunt *Mispha*, olim *Maspha.* Erat autem plurium urbium nomen: sed hîc loquitur de Maspha Benjamitica, in qua populi conventus agebantur.

47. *Jejunaverunt eò die*] *Cùm hac audivisset Rex Judas indixit jejunium trium dierum*, Chronicon T. S. ¶ *Et induerunt saccos*] *Et luxerunt, & indixerunt jejunium, & induerunt saccos, & posuerunt pulverem super caput suum, & clamaverunt ad Dominum*, ex Historia Ebr. Gorionidis.

48. *Et explicarunt librum Legis*, &c.] Pro τὸ βιβλίον Int. antiquus videtur legisse τὰ βιβλία· nam vertit, *& expanderunt libros Legis, de quibus scrutabantur Gentes similitudinem simulacrorum suorum.* Sig. Gentes deos suos falsos ex vetustis Ebræorum libris mutuatos fuisse. Quod verum esse videtur. Nam Ἀστάρτη dicta in iisdem libris עשתרת *Asthoreth*, à copia victimarum quas ei immolabant. Sic *Taautes* Phœnicum, qui *Thoth* Ægyptiis, putatur esse Ebræorum תהו *Thohu*; sicut βαῦ ex בהו *Bohu* fecerunt, quâ voce Noctem designari scribit Philo Bybliensis. Sic *Bel* ex *Baal*; & *Beel Samen*, i. בעל שמים *Dominus cœli*; & Ἐλιοῦν, i. עליון, *Altissimus* sive *Supremus.* Sed sciendum in plerisque libris haberi τοῦ ἐπιγράφειν ἐπ᾽ αὐτῶν τὰ ὁμοιώματα, &c. *ut inscriberent eis similitudines idolorum suorum.* Quæ lectio diversam omnino sententiam continet.

49. *Naziræos*] Τοὺς Ναζιραίους. Impressi ad E. C. τοὺς Ναζηραίους· in aliis verò est τοὺς Ναζαραίους, ut apud Int. nostrum *Nazaræos.* Sed Ναζαραῖος aliud est. Probo valde Ναζιραίους in hoc quidem sensu: quomodo scriptum id nomen Jud. 13. 5. & 16. 17. De ritu Naziræorum vide Num. 6. Horum periphrasis est Actor. 21. 23. οἱ εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυτῶν.

51. *Sancta tua*] i. Sanctuarium, vel Templum, tuum.

55. *Postea*] Nempe post dies jejunii. Gorionides, *Fuit autem post jejunium ut recenseret Judas populum suum, constitueretque super eos tribunos & centuriones & semicenturiones & decanos*, sive *decuriones.* Eadem habes in Chronico T. S. ¶ *Pentecontarchos*] Vel *semicenturiones.* Hi quinquaginta milites ducebant: unde & nomen acceperunt.

56. *Et dixit*] Repono *dixerunt.* Nam in ed. R. εἶπον & in C. εἶπαν. Vulgatus tamen videtur legisse καὶ εἶπεν *& dixit.*

dixit. Joseph. Gorionis, *Et edixit ut proclamarent in castris, dicendo, Quis est qui vineam plantavit, aut domum novam exstruxit, aut uxorem desponsavit, aut meticulosus est, aut molli animo? abeat & revertatur domum suam. Et reversi sunt è populo plurimi: quoniam,* &c. *Et remanserunt cum Juda septem millia virorum duntaxat,* &c.

58. *Dixitque Judas,* &c.] Non modò suos hortatus est, sed etiam preces fudit ad Deum cùm seorsum è castris secessisset. Hanc precationem invenies in Gorionide. Vide, si vacas, & si librum habes. Nam pauci habent editionem quam ego habeo. ¶ *Fortes*] Εἰς υἱὲς δυνάμεις, לבני חיל.

60. *Ut volet is qui in cœlo*] Sensum expressi. Nam in Græco ad verbum *ut fuerit voluntas in cœlo.* Hîc rursus *cœlum* pro *Deo* usurpatur: quod tam crebrum Ebræis ut nihil magis. Quocirca miror virum doctum hoc negare. Sed profectò ità est. Qui docti sunt in profanis literis, sæpe in istis pueri sunt.

GROTIUS.

3. INduit se loricam sicut gigas] Sic appellari solent magni roboris viri, ut Esa. 3. 2. & 49. 24. ¶ *Et protegebat castra gladio suo*] Hellenistæ παρεμβολὴν sæpe vocant ipsum *exercitum*, ut videre est Gen. 32. 7. 1 Sam. 14. 16. & alibi. Sic & infrà 27. Venisse eum vocis usum à Macedonibus testatur Phrynichus. Alexandrinus autem sermo multum trahebat de Macedonico. Alexandriæ autem maximè erant ii quos cum Luca dicimus *Hellenistas,* Judæi Græco sermoni etiam in sacris assueti, sed qui multùm à puritate recederet, multa exotica admiscens, præcipuè ad Hebræum & Syriacum efficta.

4. *Similis factus est leoni in operibus suis*] Hæc & multa alia in his libris poetica magis sunt quàm historica. Leonis similitudo in viri fortis descriptione frequens, ut Gen. 49. 9. Num. 23. 24. & 24. 9. Deut. 33. 22. Utuntur eo sæpe & Græci & Latini Poetæ.

5. *Et qui conturbabant populum suum eos succendit flammis*] Talionem illis reponens de exustis in specu.

6. *Directa est salus in manu ejus*] i. Per ipsum salvi facti sunt multi.

7. *Et exacerbabat Reges multos*] *Reges* imitatione Hebræorum vocat & Regulos, & terrarum Præfectos; ut suprà 1. 2. ¶ *Et in seculum memoria ejus in benedictione*] *Et* pro *unde. Memoria ejus,* inquit, *celebratur in publicis* εὐλογίαις. Vide Sirachiden.

8. *Et avertit iram ab Israel*] i. Calamitatem: ut suprà 1. 67.

9. *Et congregavit pereuntes*] Absque ipso perituros.

10. *Et congregavit Apollonius gentes*] Ὁ τῆς Σαμαρείας στρατηγὸς, pro Antiocho, ut Josephus nos docet. Hic est quem μυσάρχην vocat Scriptor secundi Maccabaici 5. 24.

11. *Et occîdit illum*] Vide eundem narrantem Josephum 12. 10.

12. *Et gladium Apollonii*] Μάχαιραν hîc in Græco, in Josepho ῥομφαίαν unde apparet sæpe hæc pro eodem sumi.

13. *Seron princeps exercitûs Syriæ*] Ὁ τῆς κοίλης Συρίας στρατηγὸς, Josepho. ¶ *Congregationem fidelium*] Ἄθροισμα καὶ ἐκκλησίαν πιστῶν, *exercitum ac multitudinem fidorum hominum.* ἓν διὰ δυοῖν.

16. *Usque ad Bethoron*] Ἄχρι Βεθωρῶν, Josephus. Vide Jos. 10. 11. Judith. 4. 3.

17. *Et nos fatigati sumus jejunio hodie*] Jejunio indictitio. Simile vide infrà 47. 2 Macc. 13. 12.

18. *Non est differentia in conspectu Dei cœli liberare in multis & in paucis*] Bene explicavit Hebraicum loquendi genus, ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ. Vide Luc. 15. 21. Sententia eadem Judith. 9. 13. ubi vide. Josephus hoc loco, οὐκ ἐν τῷ πλήθει τὸ νικᾶν καὶ τὸ πολεμεῖν κρατεῖν, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς τὸ Θεῖον εὐσεβεῖν.

20. *Ipsi veniunt ad nos in multitudine contumaci & superbia*] *Cum multa superbia & injuria.* Veniunt ut eripiant nobis quæ M. Alexander concesserat.

21. *Nos verò pugnabimus pro animabus nostris & legibus nostris*] Vide infrà 6. 58, 59. τὸ μηδὲν ἀδικεῖν ἰσχυρὰ δύναμις, Josephus hoc loco.

24. *Usque in campum*] Ad plana usque. ¶ *Reliqui autem fugerunt in terram Philistiim*] Εἰς τὴν παραλίαν, Josephus.

27. *Castra fortia valde*] Vide suprà 3.

28. *Et aperuit ærarium suum*] Τὸ γαζοφυλάκιον, reconditas pecunias, quas mox dicit τὰς θησαυρὰς.

29. *Propter dissensionem & plagam quam fecit in terra*] *Ubi solitudinem fecere, pacem appellant,* ait Tacitus. Solitudine autem inductâ necesse est deficere tributa. ¶ *Ut tolleret legitima quæ erant à diebus primis*] Leges illas observatas ab exitu ex Ægypto, quasdam & antè.

30. *Ut semel & bis*] i. Ut antehac. Simile loquendi genus Jud. 16. 20. & 20. 30, 31. 1 Sam. 3. 10. & 20. 25. ¶ *In sumptus & donaria quæ dederat antè largâ manu*] Ἐπίδοσις δωρεὰς ἀπροσδοκήτως, ait Polybius, cujus verba nobis servavit Athenæus. Erat Antiochus μεγαλόψυχος καὶ φιλόδωρος, teste Josepho. Vide quæ ad Dan. 11. 24. ¶ *Et abundaverat super Reges qui ante eum fuerant*] Καὶ ἐπερίσσευσεν ὑπὲρ τοὺς βασιλεῖς, *& supergressus fuerat Reges alios,* nempe largiendo. Quod hîc in Græco repetitur δαψιλεῖ χειρὶ fortè ex Glossemate est: satis enim ex superiori subintelligitur. περισσεύειν de omni re dicitur quâ quis alios superat, ut Sirach. 11. 12.

32. *Lysiam hominem nobilem*] Ἄνθρωπον ἔνδοξον in Græco: δόξαν ἔχοντα παρ' αὐτῷ, Josephus.

33. *Antiochum filium suum*] Qui & patri successit, cognomine *Eupator,* teste Appiano. Vide & Justinum 34.

36. *Et ut constitueret habitatores filios alienigenas in omnibus finibus eorum*] Circumlocutio coloniarum. ¶ *Et sorte distribueret terram eorum*] Qui mos victoribus, Deut. 1. 38. & 21. 16. Jos. 19. 49, 51.

37. *Ab Antiochia civitate Regni sui*] Quam ipse quartâ ferme parte auxit, Strabo 16. ¶ *Et perambulabat superiores regiones*] Ἀνέβαινε πρὸς τὰς ἄνω σατραπείας, in quibus erant Timarchus & Heraclides, ut ex Appiano discimus.

38. *Ptolemæum filium Dorymini*] *Dorymenis,* Δορυμένους. Ità & in Græco hîc, & in Josepho.

40. *Et applicuerunt Emmaum*] Ἄχρις Ἐμμαοῦς πόλεως, Josephus. Sic & Luc. 24. 13. Hic in Græco legendum Ἐμμαούμ. Nam & infrà rectè sic scribitur, & Plinius scribit *Emmaum.* Solent ultimæ literæ mutationem recipere.

41. *Et audierunt mercatores regionum nomen eorum*] Earum regionum quas in Prophetia designat Ezechiel 38. 13. NOMEN hîc est *fama,* ut Deut. 22. 14. & alibi. ¶ *Et venerunt in castra ut acciperent filios Israel in servos*] Quasi certa esset à Macedonum parte victoria, immemores sortis humanæ semper, sed maximè in bellis, incertæ. *Attulerant & compedes,* ait Josephus. ¶ *Exercitus Syriæ*] *Auxilia è Syria & vicinis locis,* ut ait Josephus.

42. *Facere in interitum & consummationem*] Hîc est ἓν διὰ δυοῖν, *facere excidium consummatissimum:* quod unâ voce Latini dicunt *internecionem.*

43. *Erigamus dejectionem populi nostri*] *Ruinas.* ¶ *Et sanctis nostris*] Καὶ τῶν ἁγίων, i. *pro Templo,* quæ pluraliter τὰ ἅγια Levit. 26. 31. 1 Reg. 8. 7. infrà 58.

44. *Ut orarent & peterent misericordiam & miserationes*] Ἔλεον καὶ οἰκτιρμοὺς, חסד ורחמים, à Deo scilicet.

45. *Erat sicut desertum*] Suprà 1. 40, 41, 45. ¶ *Et filii alienigenarum erant in arce: ibi erat habitatio Gentium*] Macedonum, ut suprà intelleximus. Videtur in Græco pro κατάλυμα ἐν τοῖς ἔθνεσι, quod cum præcedentibus non optimè cohæret, legisse κατάλυμα ἐκεῖ τοῖς ἔθνεσι. ¶ *Et ablata est voluptas à Jacob*] Dies festi, qui τερπνότης Psal. 16. 11. & 27. 4. ἡμέραι εὐφροσύνης Num. 10. 10. ¶ *Et defecit ibi tibia & cithara*] Musica Templi instrumenta.

46. *Locus orationis erat in Maspha antè Israel*] Cùm Templo uti non possent, honestarunt suo conventu locum olim conventui solennem, Jud. 20. 1. 1 Sam. 7. 5.

47. *Et jejunaverunt illâ die*] Ut suprà 17. ¶ *Et induerunt se ciliciis, & cinerem imposuerunt capiti suo, & disciderunt vestimenta sua*] Nam jejunii temporibus mos erat omnia mœroris signa usurpare.

48. *Et expanderunt libros Legis, de quibus scrutabantur*

Gentes similitudinem simulacrorum suorum] Est sic in quibusdam codd. Græcis: at in aliis plenius, περὶ ὧν ἐξηρεύνων τὰ ἔθνη τοῦ ἐπιγράφειν ἐπ' αὐτῶν τὰ ὁμοιώματα τῶν εἰδώλων αὐτῶν, *Quos* libros *Gentes rimabantur, ut in eis inscriberent picturas idolorum suorum.* Picturæ enim tales vetitæ non minus quàm idola, Levit. 26. 1. Num. 33. 52. Hoc ergò modo libros Legis inutiles Judæis reddebant Græci. Quod autem ait ἐξηρεύνων idem est quod ἀνέπτυξαν de quo vide quæ dicta ad Luc. 4. 17.

49. *Et attulerunt ornamenta Sacerdotalia*] Quia stante Templo sacrificia extra Templum offerre non audebant, sacras vestes de Templo servatas ostendebant Deo. ¶ *Et primitias & decimas*] Ad alendos Sacerdotes, Levitas & pauperes, Deut. 26. 11, 13. ¶ *Et suscitaverunt Nazaræos*] Stare fecerunt conspicuos in conventu. ¶ *Qui impleverant dies*] Qui voti religionem impleverant, ac propterea commendatiores esse debebant.

50. *Quid faciemus istis, & quò eos ducemus?*] In Templo debent hi se ostendere, & factis sacris voto ritè solvi: At nullus nobis ad Templum aditus.

51. *Et Sancta tua conculcata sunt*] A profanis gentibus. Vide Luc. 21. 24. ¶ *Et contaminata sunt*] Suum victimis, inducto idolo. ¶ *Et Sacerdotes tui facti sunt in luctum & humilitatem*] Gr. *sunt in luctu & abjectione*, ut Mattathias fuerat.

54. *Et tubis exclamaverunt voce magnâ*] Gr. *Et cecinerunt tubis, magnâque voce clamaverunt.*

55. *Tribunos*] Gr. χιλιάρχους. Secutus est institutum Mosis Exod. 18. 21. Deut. 1. 15.

56. *Ut redirent unusquisque in domum suam secundùm Legem*] Deut. 20. 5, 6, 7, 8.

57. *Et moverunt castra*] Gr. *Et movit se exercitus.* Nam ità παρεμβολὴ hîc sumitur ut suprà 3. ¶ *Ad Austrum Emmaum*] Ad eam portam quæ Hierosolyma versùs spectabat.

59. *Melius est nos mori in bello quàm videre mala gentis nostra & Sanctorum*] Euripides,

——— καὶ θανεῖν γὰρ εὐκλεῶς
Ἢ ζῆν θέλοιμ' ἂν δυσκλεῶς γε δυνάμενος.

Alius,

Φέρτερον εὐκλειᾶ μοῖραν ἐπ' ἀκλεῆ βιότοιο
Εὑρέμεναι.

60. *Sicut autem fuerit voluntas in cœlo, sic fiat*] *In cœlo*, i. apud Deum, cujus majestas in cœlo maximé. Vide Mat. 6. 10. & ibi dicta.

CAP. IV.

BADVELLUS.

2. *Subitam cladem eis inferret* πατάξαι αὐτοὺς ἄφνω] *Percuteret* [aut *caderet*] *eos subitò.* ¶ *Tenuerant arcem* οἱ υἱοὶ τῆς ἄκρας] *Filii arcis*, i. homines qui præsidio arcem tenebant.

5. *Quòd diceret illos à se fugere* ὅτι εἶπεν, Φεύγουσιν οὗτοι ἀφ' ἡμῶν] *Quòd dicebat, Fugiunt hi à nobis.* Forma loquendi Hebraica, quam ego mutare volui.

7. *Eundémque belli peritum* καὶ οὗτοι διδακτοὶ πολέμου] *Hique docti belli*, i. periti rei militaris, in eâque versati atque exercitati, qui scientiam & usum armorum haberent.

10. *Clamorem nostrum in cœlum attollamus* βοήσωμεν εἰς τὸν οὐρανὸν] *Clamemus in cœlum*, i. ad Deum, qui est in cœlo. De hac figura formâque loquendi antea dictum est.

11. *Ut cognoscant omnes Gentes* καὶ γνώσονται πάντα τὰ ἔθνη] *Et cognoscent omnes Gentes, esse liberatorem ac servatorem Israelis.*

13. *In aciem processerunt* ἐξῆλθον ἐκ τῆς παρεμβολῆς εἰς πόλεμον] *Egressi sunt è castris ad bellum*, i. prodierunt ad prælium committendum, ad confligendum. ¶ *Classico signum dederunt* ἐσάλπισαν] *Tubâ cecinerunt: pugnæ signum dederunt.* Ea enim significatio ad incitandos militum animos est instituta.

14. *Fusæ sunt gentes* συνετρίβησαν τὰ ἔθνη] *Contritæ*, aut *accisæ*: ut fit in magna strage & clade, in qua homines cæduntur ac conficiuntur.

17. *Ne vos spoliorum capiat cupido* μὴ ἐπιθυμήσητε τῶν σκύλων] *Ne concupiscatis & appetatis spolia.* ¶ *Adversis nobis adhuc*, &c. πόλεμος ἐξ ἐναντίας ἡμῶν] *Bellum contra nos*, i. à fronte nobis objectum, quod nobis est subeundum & conficiendum.

18. *Eos debellate* πολεμήσατε αὐτοὺς] Pro ἐκπολεμήσατε, *conficite, expugnate, bello superate*, ¶ *Securi liberique* μετὰ παῤῥησίας] *Cum libertate*: μετ' ἀσφαλείας *cum securitate*: soluti & vacui omni metu periculi.

19. *Se visa est è monte ostendere* ὤφθη ἐκκύπτουσα ἐκ τοῦ ὄρους] *Apparuit prospiciens è monte*: aut, *exserens* (vel *proferens*) *se è monte.* Hoc enim significat ἐκκύπτειν.

21. *Stantem in procinctu* ἑτοίμην εἰς παράταξιν] *Paratum ad pugnam.* Hoc enim significat παράταξις, *aciem instructam & paratam ad pugnandum*: & verbum παρατάσσειν *exercitum ordinare atque instruere ad pugnam.*

23. *Ad depredanda castra* ἐπὶ τὴν σκυλείαν τῆς παρεμβολῆς] *Ad prædam castrorum*: *ad spolium castrorum.*

24. *Laudes Dei in cœlum efferebant* ὕμνουν καὶ εὐλόγουν εἰς οὐρανὸν] *Laudabant & benedicebant in cœlum*, i. prædicatione ac laude Deum extollebant. ὕμνος enim *laudationem* significat *eam quæ Deo debetur ac tribuitur*; εὐλογεῖν verò *prædicare & laudibus celebrare* verti potest. In hoc cantico gratulatorio usurpabant versum Psalmorum Israelitis usitatum in laude Dei & gratiarum actione, *Confitemini Domino, Quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus.*

27. *Consternatus despondebat animum* συνεχύθη καὶ ἠθύμει] *Confusus est, & animo deficiebat.* His verbis summam animi perturbationem consternationémque significat in re inopinata. ἀθυμεῖν est *animo dejici ac debilitari, cùm quis desperat, aut ità affectus est ut animum non possit extollere*: cui verbo contrarium est εὐθυμεῖν, *bono esse animo & fidenti.*

30. *Prædicandus es* εὐλογητὸς εἶ] *Benedictus*, i. laudandus: quod verbum sæpe occurrit in Scripturis. ¶ *Infregisti* ὁ συντρίψας] *Qui contrivisti impetum potentis* Goliath.

31. *Ut eas virium suarum pudeat* καὶ αἰσχυνθήτωσαν ἐπὶ τῇ δυνάμει] *Et confundantur in potentia sua & in equitatu*: aut *pudore afficiantur in viribus suis*, quibus nunc tantopere confidunt, & his freti nos aggrediuntur.

32. *Labefacias* τῆξον] *Tabefacias*: aut, *liquefacias*, ut diffluant sicut cera calore ignis, aut nix ardore Solis. Ità enim Deus, cùm vult corda hominum audacissimorum immutare, solet eorum ferociam debilitare.

35. *Exercitu ad priorem*, &c. πλεονάσας τὴν συντεταγμένην στρατιὰν] *Multiplicans* [aut, *cùm multiplicasset ac supplevisset*] *exercitum qui fuerat.*

36. *Ad expianda Sacra ac renovanda* καθαρίσαι τὰ ἅγια καὶ ἐγκαινίσαι] *Purgare sacra & innovare*, i. instaurare. Quod fieri solebat quando erant violata aut vitiata. Fuerat autem tum summa & indigna religionis profanatio ac pollutio, quæ instaurationem requirebat.

38. *Virgultáque enata*, &c. καὶ φυτὰ πεφυκότα] *Plantas stirpésque exortas quasi quodam in nemore.* ¶ *Ædiculas Sacerdotum* παστοφόρια] Tabernacula erant in quibus habitabat Templi præpositus.

40. *Tubis quibus signa dantur* σάλπιγξι τῶν σημασιῶν] *Tubis signorum*: aut *significationum*, i. quibus significatio fieri solet. Paulus 1 Cor. 14. 8. *Si tuba ediderit vocem* ἄδηλον (i. ἄσημον *nihil significantem*) *quis ad bellum preparabitur?* Respicit enim ad hunc tubarum usum, quibus signum pugnæ aut receptui dari, aut alterius rei alicujus significatio fieri solet.

42. *Inculpatos & Legis studiosos* ἀμώμους καὶ θελητὰς νόμου] *Vacuos crimine* [aut *reprehensione*] *& cupidos Legis.* Qui erant integri, ac summo Legis studio præditi.

43. *Lapides pollutos* λίθους τοῦ μιασμοῦ] *Lapides pollutionis*, i. contaminatos, quibus Gentes impiæ aram exstruxerant, *transtulerunt in locum* ἀκάθαρτον *immundum ac impurum*, i. profanum: atque ità ex loco sacro removerunt.

46. *Opportuno in loco* ἐν τόπῳ ἐπιτηδείῳ] *In loco apto ac idoneo.*

54. Opportuni

54. *Opportunè eodem die* κτ̀ τ̀ καιρὸν ϗ κτ̀ τ̀ ἡμέραν] *Secundùm tempus, & secundùm diem.* ¶ *Ara est dedicata* ἐνεκαινίσθη] *Altare est innovatum* : aut, *renovatum atque instauratum.* Sed pro *dedicari* rectè accipi ur hoc loco.

55. *In faciem prostratus adoraret* ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, ϗ προσεκύνησαν] *Cecidit in faciem, & adorarunt.* ¶ *Successus praeclaros dederat* τ̀ εὐοδώσαντα αὐτοῖς] *Qui bonum successum eis dederat* : qui in rebus gerendis affuerat. Hoc significat εὐοδοῦν *dirigere feliciter aliquem in rebus aliquibus suscipiendis & administrandis.* Propriè signifi at *commodum & prosperum iter dare alicui* : sed transfertur ad omnes actiones ac rationes vitae suscipiendas & gubernandas. Itaque significat hoc verbum εὐτυχίαν *prosperitatem* à Deo profectam.

57. *Faciem Templi* τὸ κτ̀ πρόσωπον τȣ̃ ναȣ̃] *Anteriorem partem Templi.*

59. *Dies arae dedicatae celebrarentur* ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμȣ̃] *Agerentur dies dedicationis*, i. ut festi ac solennes essent.

DRUSIUS.

1. **E**T *assumpsit*] Καὶ παρέλαβε. Caeteri ϗ παρενέλαβε. ¶ *Virorum*] Peditum.

2. *Filii arcis*] בני חקרא. Significat eos qui in arce quam *Acram* vocabant praesidio erant. Vulg. *& filii qui erant in arce.* Maluissem *& qui erant in arce.*

3. *Robusti ejus*] Οἱ δυνατοί. Pronomen non est in Graeco. Ebraei dicerent הגבור, quod aliquando de *militibus* usurpatur, aliquando .g. *fortissimos quosque militum.* ¶ *Exercitum Regis*] Cui praeerat Nicanor: unde in Historia Ebr. מחנה ניקנור, i. *castra Nicanoris*, vocantur.

4. *Copia*] Nicanoris & Gorgiae. Aut lege *milites* : quod se magis probat mihi.

6. *Cum ter mille viris*] Locus iste facit ut dubitem de numero eorum qui remanserant cum Juda: quem numerum supra notavi ex Historia Gorionidis. Nam si septem habebat virorum millia, ubi haeserunt reliqui quatuor? Sanè quidem in castris nemo à Gorgia repertus fuit. ¶ *Qui tamen tegumenta gladiosq e non habebant*] Πλὴν καλύμματα ϗ μαχαίρας ὐκ εἶχον. Lectio varians πλὴν καλυμμάτων ϗ μαχαιρῶν.

9. *Quomodo servati sint*] Alibi est ὡς ἐσώθησαν, *ut servati sint.* ¶ *Cum exercitu*] Latina V. *cum exercitu multo*, בחיל כבד.

10. *Ad coelum*] Ad Deum. Sequitur enim, *si quomodo misereb tur nostri.* Alioqui vertissem *in coelum.* ¶ *Patrum nostrorum*] Πατέρων ἡμῶν. Alibi πατέρων absque pronomine. Eodem redit: Ebraicè ברית אבות.

13. *Qui erant cum Juda*] In quibusdam libris οἱ παρὰ Ἰȣ́δα *qui erant apud Judam.* Innuit autem Sacerdotes qui in castris erant. Gorionides, *Post precationem Judae clanxerunt Sacerdotes tubis sacris.*

15. *Usque Gezeron*] Ἕως Γαζηρῶν. Josephus 12. 11. μέχρι Γαδάρων *usque Gadara.* Vulg noster *usque Gezeron.* Infra *Gazara, quae est in finibus Azoti*, 14. 34. In *Gadara* agnosco dialectum Syriacam, quae ז cum ד permutat. Pro exemplo sit דהב quod Ebraeis est זהב. Caeterùm in alia scriptura est Ἀσαρεμώθ. Id Ebraicè scriberetur חצרי מות, i. *Atria mortis.* Sic *Adramyto* הדרי מותא, i. *Penetralia mortis.* Fortè locus ità dictus fuit ob pestilentiam aeris, quomodo apud Plautum,

Acheruntis ostium est in agro nostro.

¶ *Et Jamniae*] Ἰαμνία civitas est Palaestinae, quae & Ἰάμνεια, inter Diospolin & Azotum. Venetis hodie *Zania* dicitur. Hujus cives Ἰαμνῖται vocantur in Epitoma Jasonis 12. 9. Reperio & *Jamne*, quod Ebraeis est *Jabne.* Sanè 2 Par. 26. 6. ubi in fonte est יבנה, Vulg. nostra *Jamnia* posuit. Nam *b* & *m* alternant. Plinius, *Jamnes duae, altera intus.* Strabo maritimam Jamnem κώμην vocat, facitque ab ea ad Ascalonem stadia CC, & Gadaram interponit. ¶ *Ceciderunt ex eis*] In Romano codice offendi ἔπεσον ἐξ αὐτῶν, in aliis ἔπεσον αὐτῶν absque praepositione. Josephus quoque habet ἔπεσον αὐτῶν ὡς πεντακισχίλιοι.

¶ *Circiter tria millia virorum*] Eff dit vesperâ illâ sanguinem novem millium, qui partim Macedones erant, p rim Syri & Philisthaei, Gorionides. Quem numerum eff ndes & in Chronico T S. nisi ,uòd ibi פרשים t ro נבורים, errore, ut puto, exscribentium Verba sunt וישה תי מהם בני ישראל כתשעה אלפים פרשים *circiter novem millia equitum.*

18. *Securè*] Μετὰ παρρησίας *cum fiducia*, i. παρρησιαστικῶς, aut μετὰ θάρρȣς. Lexicon Graeco-Lat. V. Παρρησία, *licentia, fiducia, confidentia.* Παρρησιάζομαι, *fiducialiter ago.* Alii *liberè.* Nam παρρησία propriè *libertas loquendi.*

20. *Et castra à Judaeis incensa*] Καὶ ἐμπυρίζειν τὴν παρεμβολὴν *& incendere castra*, οἱ περὶ Ἰȣ́δαν videlicet, quod additum in meo codice Basileae impresso qui in octavo folium complicat.

23. *Judas verò reversus*, &c.] *Et reversi abstulerunt spolia eorum, & aurum quod adduxerant secum negot atores ad comparandum pueros & puellas Israeliticas : & distribuerunt spolia illa pauperibus*, Gorionides.

24. *In coelum Dominum*] Εἰς ȣ̓ρανὸν τ̀ Κύριον. Talis est scriptura codicis Romani, quam ampliùs firmat Interpres noster, referens, *& benedicebant Deum in coelum* τ̀ Θεὸν εἰς ȣ̓ρανόν. In caeteris edd. Graecis reperi εἰς ȣ̓ρανὸν duntaxat: quòd magis probarem si esset τ̀ ȣ̓ρανὸν, ut sensus sit, *benedicebant Deo coeli.* Notum ut *coelum* pro *Deo* usurpetur. *In coelum*, proverbiale. Sic, *Turrim in coelum exstruxit*, ubi & Hyperbola est, figura nota Grammaticis. ¶ *Quoniam bonus*] כי טוב. Hemistichium est ex Odis Davidicis. Caeterùm ὅτι καλὸν magis sonat, *Quoniam bona est*, nempe, *misericordia ejus.* Quod Graeci dicerent ὅτι καλὸν τὸ ἔλεος αὐτȣ̃.

25. *Salus*] Victoria.

28. *Sequenti anno*] Rom. exemplar, quod secutus sum, ἐν τῷ ἐχομένῳ ἐνιαυτῷ. Caeteri codices habent ἐν τῷ ἐρχομένῳ ἐνιαυτῷ *anno veniente*, sive *sequente.* τὸ ἐχόμενον, *quod proximum & vicinum est* : ut reddi possit *anno proximo.* τῷ ἐχομένῳ ἔτει, Josephus: *sequente anno* Gelenius. ¶ *Contraxit*] Συνελόχησεν. Alius *congregavit* : alius *collegit.* In Thesauro Stephani, Συλλοχάω, *concenturio, in centurias colligo.* ¶ *Ut debellaret eos*] Pro αὐτȣ̀ς in uno codice scriptum erat Ἱερȣσαλὴμ, prorsus ineptè in citè que. Nam Jerusalem tunc erat in potestate entium.

29. *In Idumaeam*] Εἰς τὴν Ἰδȣμαίαν. Locum hunc suspectum facit Josephus, in quo ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἰȣδαίαν nisi mendum hoc pro εἰς τ̀ Ἰδȣμαίαν. Nam & alibi haec nomina ità permutantur. ¶ *Castra locarunt Bethsuris*] Ἀναβὰς εἰς τ̀ ὀρεινὴν ἐν Βεθσȣ́ροις κώμῃ τῆς Ἰȣδαίας ἐστρατοπεδεύσατο, Josephus. *Bethsuris*, ἐν Βαιθσȣ́ροις, sive, ut est apud Josephum Matthiae filium, ἐν Βεθσȣ́ροις, sed puto melius esse ἐν Βηθσȣ́ροις. Quanquam crebrum hoc in antiquitate ut ε pro η scribatur. Quod nescio an sit recipiendum. Videtur fuisse tractus quidam regionis, in qua oppidum Bethsura 1 Mach. 6. 7. Sanè 1 Mach. 9. 52. in fonte legitur τ̀ πόλιν τ̀ ἐν Βαιθσȣ́ρᾳ. Eusebius De locis, *Est & hodie vicus Beth-sura* (ità Rabbanus citat) *euntibus ab Helia Chebron in vigesimo lapide, juxta quem fons ad radices montis ebulliens ab eadem in qua gignitur sorbetur humo.* ¶ Ἐν δέκα] Divisim & duabus dictionibus, non, ut est in quibusdam libris, ἔνδεκα conjunctim & unicâ dictione, *undecim* significante.

30. *Potentis*] Τȣ̃ δυνατȣ̃, i. gigantis Goliath, הגבור. ¶ *Allophylorum*] i. Philisthaeorum. ¶ *Armigeri ejus*] נושא כליו τȣ̃ αἴροντος τὰ σκεύη αὐτȣ̃.

31. *Conclude*] הסגר. Graeca quaedam exemplaria σύγκλεισε habent pro σύγκλεισον, quod in idem recidit. Verbum Ebraeum sig. aliquando *conclusum tradere* ; ut possis vertere, *Conclusa trade in manus*, &c.

35. *Milites exteros conscripsit*] Ἐξενολόγει *externum militem collegit.* Nam ξένοι sine ulla adjectione *milites externi.* ¶ *Redire*] Πάλιν παραγενέσθαι. In quibusdam libris πάλιν γενέσθαι παραγενέσθαι.

36. *Sanctuarium*] Τὰ ἅγια *Sancta*, i. Templum, quod & ἅγιασμα *Sacrarium* sive *Sanctuarium.*

38. *Sanctuarium desertum*] Τὸ ἁγίασμα ἠρημωμένον. Josephus

sephus Matthiæ τὸ ναὸν ἔρημον εὗρε. Igitur ἁγίασμα *Templum*: idémque τὰ ἅγια, ut dixi. ¶ *Altare profanatum*] Nam in eo ara Jovis Olympii. Hoc altare describit Hecatæus per hæc verba. Ἐνταῦθα δέ ἐστι κατὰ μέσον μάλιστα τῆς πόλεως περίβολος λίθινος, μῆκος ὡς πεντάπλεθρος, εὖρος πηχῶν ἑκατὸν, ἔχων διπλᾶς πύλας, ἐν ᾧ βωμὸς ἐστι τετράγωνος, οὐκ ἐκ τμητῶν ἀλλ' ἐκ συλλέκτων ἀργῶν λίθων οὕτω συγκείμενος, πλευρὰν μὲν ἑκάστην εἴκοσι πηχῶν, ὕψος δὲ δεκάπηχυ. ¶ *Et portas exustas*] Hoc à Callisthene quodam perpetratum, qui postea dignas facto suo pœnas tulit. Jaso in Epitoma, τοὺς ἐμπρήσαντας τοὺς ἱεροὺς πυλῶνας Καλλισθένην καί τινας ἄλλους ὑφῆψαν εἰς ἓν οἰκίδιον πεφευγότας, οἵ τινες ἄξιον τῆς δυσσεβείας ἐκομίσαντο μισθὸν, 8. 33. καὶ ἐνεπύρισαν τὸν πυλῶνα, 1. 8. ¶ *Pastophoria*] Quid sit *pastophorium* docet Hieronymus in Comment. Jes. 22. 15. per hæc verba, SOCHEN *aut* tabernaculum *interpretatur, aut* pastophorium, *h. e. thalamus in quo habitat Præpositus Templi.* Dicitur & παστοφορεῖον. Usi sunt Interpretes Græci loco citato pro eo quod in Ebræo est הסכן, quo nomine alii *thesaurarium* denotari putant.

40. *Tubis quibus signum dari solet*] Aut *classicum cani*. Ebr. בחצצרות תרועה. Nam σημασία תרועה: unde Num. 29. 1. יום תרועה ἡμέρα σημασίας· quod à nostro Interp. redditur *dies clangoris ac tubarum*. Suidæ σημασία est φανέρωσις διὰ σάλπιγγος. Plura de hoc nomine alias.

41. Ἄνδρας] Ἀνδράσι est in B. & C. ¶ *Qui erant in arce*] Τὴν ἄκραν φυλάττοντας, Josephus. Suprà eos vocat υἱὲς τῆς ἄκρας, Ebraismo noto. ¶ *Sancta*] Τὸν ναὸν Josephus. Ergò τὰ ἅγια *Templum*.

42. *Studiosos Legis*] חפצי תורה, θελητὰς νόμου *qui studio Legis delectantur*.

43. *Lapides contaminatos*] *Ara* videlicet *quæ erat super altare*, i. τοῦ βωμοῦ ὃς ἦν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, suprà 1. 62.

45. Ἐπίησαν] Alibi ἔπεσεν.

46. *In monte domûs*] בהר הבית: & est sermo brevis pro *Domûs Domini*, i. Templi. Posses vertere *in monte ædis*.

47. Λίθους ὁλοκλήρους] Josephus, ἀτμήτους, συλλέκτους, ἀργοὺς, lib. 12. μὴ κατεξεσμένους, ἀλλὰ λογάδην συγκειμένους, lib. 4. c. 8. ¶ *Exstruxerunt altare novum*] Ἐκ λίθων συμμίκτων, οὐ λελατομημένων ἐκ σιδήρου. Joseph. *Destruxerunt omnes aras quas exstruxerant Gentes, & purgarunt ædem à diis Gentium, & ædificarunt altare novum, cui imposuerunt carnem, instructis lignis: sed ignem sacrum non invenerunt. Proinde clamaverunt ad Dominum; egressúsque est ignis è lapidibus qui super altare, qui duravit usque ad tertiam captivitatem*, Gorionides.

48. *Sanctificaverunt*] Sic Interp. Vet. & in C. R. est ἡγίασε. Quod noto quia in B. reperi καὶ πάντα, & in versione marginali *& omnia*.

49. *Candelabrum*] Quod huic auctori λυχνία, aliis est λυχνίον. Candelabrum istud eodem pondere auri confecerunt cum priore, quod Antiochus unà cum aliis vasis sacris abstulerat. Suprà, ἔλαβε τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν, καὶ τὴν λυχνίαν τοῦ φωτὸς, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτῆς. Verùm sub ultimis Regibus majus adhuc candelabrum confectum fuit. Sanè Josephus Captæ Judææ lib. 6. c. 41. ait restituta Tito λυχνίας δύο τῶν κατὰ τὸν ναὸν κειμένων παραπλησίας. ¶ *Suffitum*] Τῶν θυμιαμάτων. Quod etiam Vulgatus legit: nam interpretatur *& altare incensorum*. Aliquot editiones habent τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυμιαμάτων *holocaustorum & suffituum*. Infrà 53. ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῶν ὁλοκαυτωμάτων. ¶ *Et mensam*] Mensam aureain, quam ipsi confecerant. Nam prior quoque ablata fuerat ab Antiocho. Alia verò major pòst confecta, florentibus rebus Judæorum.

50. *Fecerunt suffitum*] ויקטירו את זבחם, Gorionides. ¶ *Et accenderunt lucernas*] וידליקו את נרות המערכה על מנורת יהוה, Idem. Atque hinc φῶτος nomen & λυχνοκαΐας, de quo infrà v. 59. ¶ Ἔφαινον] Alibi ἐφάνησαν. Utrumque probum est. καὶ ἔφαινον *& lucebant*, imperfectum à φαίνω.

51. *Et imposuerunt mensæ panes*] וישימו את לחם הפנים על שלחן יהוה, *& posuerunt panem propositionis super mensam Domini*, Idem Gorionides.

52. *Vigesimo quinto die*] Epit. Jasonis, ἐν ᾗ δὲ ἡμέρᾳ ὁ ναὸς ὑπὸ ἀλλοφύλων ἐβεβηλώθη, συνέβη κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὸν καθαρισμὸν γενέσθαι τοῦ ναοῦ, τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, ὅς ἐστι Χασελεῦ. Josephus Gorione patre natus, ויעשו חנוכת המזבח בחדש כסלו בכ"ה בו, *& fecerunt dedicationem altaris* xxv° mensis Chasleu. ¶ *Chasleu*] Τοῦ Ἀπελλαίου μηνὸς, Josephus: rectè sanè. Nam mensem Chasleu Macedones *Apellæum* nominant. Quod idem affirmat lib. 2. cap. 7, & 10. Chron. T. S. *Rex Juda & universus Israel reversi sunt cum lætitia ad domum Sanctuarii, & obtulerunt holocausta postquam ordinassent ligna super altare, & holocaustum super ligna; & clamarunt ad Dominum ut accepta haberet holocautomata ipsorum. Tum egressus est ignis, qui consumpsit holocaustum & ligna. Die autem vigesimo quinto Elul factum est hoc.* Id sequentia refellunt, ac docent legendum esse *mensis Chasleu*.

54. *Quo tempore & quo die profanarunt illud Gentes*] Breviarium Jasonis 10. 5. ἐν ᾗ δὲ ἡμέρᾳ ὁ ναὸς ὑπὸ ἀλλοφύλων ἐβεβηλώθη, συνέβη κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τὸν καθαρισμὸν γενέσθαι τοῦ ναοῦ τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ αὐτοῦ μηνὸς, ὅς ἐστι Χασελεῦ. His adversari videtur quod in hoc volumine 1. 57. *Decimo quinto mense Chaseleu, anno* CXLV, *exstruxerunt abominationem desolationis super altare*: ubi in Græco πεντεκαιδεκάτῃ, nisi leg. πέμπτῃ καὶ εἰκάδι. Nam facilis lapsus de εἰκάδι in δεκάτῃ. Ego nihil immutare ausim: nam exemplaria omnia mirè consentiunt. Vetus quoque Interp. habet *decimo quinto*. Cogitemus adhuc.

55. *Deo cœli*] i. Τὸν οὐρανόν. Cæterùm in textu Græco est εἰς οὐρανὸν, quod meliùs redditur *in cœlum. Benedixerunt*, inquit, *Deum in cœlum usque*, adeò ut clamor eorum ad cœlum pervenerit.

56. *Celebrarunt dedicationem altaris*] Καὶ μετ' εὐφροσύνης ἦγον ἡμέρας ὀκτὼ σκηνωμάτων τρόπον, μνημονεύοντες ὡς πρὸ μικροῦ χρόνου τὴν τῶν σκηνῶν ἑορτὴν ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς σπηλαίοις θηρίων τρόπον ἦσαν νεμόμενοι, ex Epit. Jasonis 10. 6. ¶ *Sacrificium salutis laudísque*] Psal. 107. 22. זבח תודה LXX θυσίαν αἰνέσεως, in quo pro parta salute Deo gratias agebant.

57. *Scutulis*] i. Parvis scutis. De coronis autem ad monumentum in Templo suspendi solitis habes Zach. 6. 14.

59. *Dies dedicationis altaris*] ימי חנוכת המזבח. Hoc festum φῶτα vocant, Josephus Antiq. 12. 11. & λυχνοκαΐας, i. הדלקת נרות, à multitudine lucernarum quæ per illos dies octo accendebantur. Nunquam enim aliàs plures accendebant: unde nomen φωτός.

60. *Muris altis*, &c.] Hæc interpretatio magis convenit cum scriptura Basileensi, τείχη ὑψηλὰ καὶ πύργους ἰσχυρούς. ¶ *Munitis*] Ὀχυρούς. Editi ad E. C. ἰσχυρὸς habent, quod eodem redit.

61. *Muniverunt illum*, &c.] Καὶ ὠχύρωσαν αὐτὸ τηρεῖν τὴν Βαιθσούραν. Ordo & constructio ὠχύρωσαν τὴν Βαιθσούραν *muniverunt Bethsuram* αὐτὸ τηρεῖν *ad custodiendum illum*: sub. *montem Sion*. Alii aliter: sed profectò aut ego vehementer fallor, aut vera est constructio quam posui.

GROTIUS.

1. *Et moverunt castra nocte*] Καὶ ἀπῆρεν ἡ παρεμβολὴ νυκτὸς, i. *hoc agmen* sex millium, delectum ex toto exercitu, *nocte processit*.

2. *Ut applicarent ad castra Judæorum*] *Ut irruerent in Judæorum agmen*. ¶ *Et filii qui erant ex arce, erant illis duces*] *Filii arcis*, i. præsidiarii ἄκρας Hierosolymitanæ, locorum gnari.

3. *Qui erant in Emmaum*] Qui in planis ad Emmaum manserant, suprà 3. 57.

4. *Adhuc enim dispersus erat exercitus à castris*] Gorgias ad suos nondum redierat. Itaque disjunctæ erant hostium copiæ.

5. *Venit in castra Juda noctu*] Ad illa loca montana quæ ad Austrum ab Emmaunte, ubi Judæi antè consederant, & ubi Judas discedens multos ignes reliquerat fallendo hosti, ut Josephus narrat.

6. In

6. *In campo*] In locis illis planis ubi pars major exercitûs manserat. ¶ *Cum tribus millibus virorum tantùm*] Impar etiam parti hostium, si numeri res esset. ¶ *Qui tegumenta & gladios non habebant*] Nempe quales vellent, Josephus, καὶ τειχίλων φαύλως ὡπλισμένων διὰ πενίαν.

7. *Et viderunt castra Gentium valida*] Illos qui in castris manserant apud Emmaum. ¶ *Et loricatos*] Pedites. ¶ *Et equitatus in circuitu eorum*] Vallante peditem equite, ut fieri solet. ¶ *Et hi docti ad prælium*] i. Peritè aciem struxerant. Ità Josephus.

8. *Ne timueritis multitudinem eorum*] Ut suprà 3. 18.

9. *In mari Rubro*] Ἐν θαλάσσῃ Ἐρυθρᾷ. Sic dictum aiunt veteres à Rege *Erythra*. Is verò Erythras est Esau sive Edom, ut diximus ad 1 De V. Relig. Chr.

13. *Et exierunt de castris in prælium*] Nempe hostes ad Emmaum.

14. *Et fugerunt in campum*] Per campestria.

15. *Usque Gezeron*] Μέχρι Γαδάρων, Josephus. Vide quæ ad Mar. 5. 1. Quod in Græco legimus, Ἀσαρημώθ, חצר חמת, *vicus Emath*, is proximè Gadara fuit, ut ex tabula Judaica cognoscimus. ¶ *Et Azoti*] Sic Hebræi vocant quam Phœnices אשדוד. ¶ *Et Jamniæ*] *Jamnias* duas dixit Plinius, & Strabo Ἰάμνεις, Ptolemæus λιμένα Ἰαμνιτῶν, ac præterea Ἰαμνείαν.

17. *Non concupiscatis spolia, quia bellum contra nos est*] i. Alterum nobis prælium imminet cum altero hostium agmine. ὅτι γὰρ αὐτοῖς ἀγῶνα καὶ μάχην εἶη, ait Josephus. Simile illud Suetonii in Britannia monitum apud Tacitum 15. 36. *Cædem continuarent, prædæ immemores: partâ victoriâ, cuncta illis cessura.* Multis enim *sua victoria obstitit, dum omissis telis, predâ manus impediunt*, ut apud eundem scriptorem Civilis monet Hist. 5.

18. *Et exercitus ejus*] Alter ille qui cum Gorgia exierat. ¶ *In monte*] Vide suprà 5.

20. *Quòd in fugam conversi sunt sui*] Illi qui in castris fuerant. ¶ *Et succenderunt castra*] Nempe ex fumo cognoscebat castra à victoribus Judæis incensa.

22. *Et fugerunt omnes in campum alienigenarum*] Gr. εἰς γῆν ἀλλοφύλων *in terram alienigenarum*, i. extra Judæam in fines Idumæorum & Phœnicum.

23. *Et acceperunt aurum multum, & argentum, & hyacinthum, & purpuram marinam, & opes magnas*] Quæ mercatores attulerant ut iis sibi Judæos captivos compararent, suprà 3. 41.

24. *Hymnum canebant*] Carmen extemporaneum, ὕμνουν, ut etiam Moses & qui cum eo Exod. 15. Vide quæ ad Matth. 26. 30. ¶ *Quoniam bonus est, quoniam in seculum misericordia ejus*] Hic erat in hymno versus intercalaris, desumptus ex Psalmo 136. Vide Cant. puer. 59.

25. *Et facta est salus magna in Israel die illâ*] i. *Non parùm ea victoria ad libertatem recuperandam contulit*, ut ait Josephus.

29. *Et venerunt in Judæam*] Sic & Josephus. Malè ergò in Græco hodie scriptum est εἰς τὴν Ἰδουμαίαν pro εἰς τὴν Ἰουδαίαν. ¶ *In Bethoron*] Scribe *in Bethsura*, quomodo infrà scribitur 61. In Græco ἐν Βαιθσούροις. Josephus, ἐν Βεθσούροις κώμῃ τῆς Ἰουδαίας. Ea est בית צור Jos. 15. 58.

30. *Qui contrivisti impetum potentis*] Τοῦ δυνατοῦ. Sic vocat Goliathum. Hebræa vox גבור Gen. 6. 4. & 10. 8, 9. vertitur γίγας at Jud. 5. 30. 1 Par. 28. 1. & 29. 24. Amos 2. 16. δυνατός. ¶ *Et tradidisti castra alienigenarum*] Philistinorum. ¶ *In manu Jonathæ filii Saul, & armigeri ejus*] 1 Sam. 14. 13, 14.

31. *Et confundantur in exercitu suo & equitibus*] Cum omni suo peditatu & equitatu.

32. *Tabefac audaciam virtutis eorum*] Τῆξον θράσος ἰσχύος αὐτῶν, *Audaciam multitudinis eorum fac languidam*. Sic τηκομένη ψυχὴ Deut. 28. 65. Latinè redditur *cor pavidum*. ¶ *Et commoveantur contritione suâ*] i. Ad contritionem usque ità percellantur ut intereant.

33. *Et collaudent te omnes qui noverunt nomen tuum in hymnis*] *Ut collaudent te*, ut materiam habeant iterum tuas laudes canendi. Vide suprà 24.

35. *Abiit Antiochiam*] Syriæ urbem regiam.

36. *Ascendamus nunc mundare Sancta*] Templum purgare ab idolis, τὸν ναὸν καθαίρειν, ait Josephus. ¶ *Et renovare*] Cultum Divinum scilicet: τὰς νενομισμένας θυσίας προσφέρειν, ait Josephus. In Græco est verbum ἐγκαινίσαι, unde dies hic dictus ἐγκαίνια. Vide quæ diximus ad Joh. 10. 22.

38. *Viderunt sanctificationem desertam*] *Vacuum Templum*. Ità Josephus. ¶ *Altare profanatum*] Imposito altero Græcorum altari, suprà 1. 62. ¶ *Et portas exustas*] Suprà 1. 33. ¶ *Et in atriis*] In subdialibus Templi. ¶ *Virgulta nata sicut in saltu vel in montibus*] Nempe quia Judæi non permissi erant eò accedere, suprà 1. 37, 38. ¶ *Et pastophoria diruta*] הלשכות, i. conclavia illa ad Templi latera in quibus servabantur vestes Sacerdotales, instrumenta Templi, copia aromatum & similia, 1 Par. 9. 26, 33. & 23. 28. & 28. 11. 2 Par. 31. 11. Jer. 35. 4. Ezech. 40. 17, 38.

39. *Et sciderunt vestimenta sua*] Mœrorem suum omnibus modis testati sunt, ut suprà 2. 14.

40. *Et exclamarunt tubis signorum*] *Et cecinere tubis militaribus*. σημασίαι sunt *signa*, & *numeri militum sub signis*, Num. 2. 2. σάλπιγξι σημασίας habes & 2 Par. 13. 12.

41. *Ut pugnarent adversùs eos qui erant in arce*] Ἐν τῇ ἄκρᾳ, de qua suprà 1. 35. ¶ *Donec emundarent Sancta*] *Dum ipse Templum purgabat*. Ità sumi exigit textus Græcus & Josephus. Judas, ut ex Sacerdotali genere, Sacerdotibus monstrator & adjutor erat ad restituendam Templo sanctimoniam.

42. *Et elegit Sacerdotes sine macula*] Sine corporis vitio: nam qui vitiosi erant à ministerio arcebantur, Levit. 21. 17. ¶ *Voluntatem habentes in Lege Dei*] Θελητὰς νόμου, *Legis amantes*: nam θέλειν pro *amare* usurpant Hellenistæ; ut Deut. 21. 14. 2 Sam. 15. 26. & alibi.

43. *Et tulerunt lapides contaminationis*] Illos ex quibus factum erat Græcum altare veteri altari impositum, ut modò diximus. ¶ *In locum immundum*] i. In sepulcretum aliquod.

44. *Et cogitavit de altari holocaustorum*] De veteris secundùm Legem facti altaris lapidibus. Dubium enim erat an fas esset ac deceret eis uti postquam idolorum cultu & illicitis victimis polluti fuerant. In re dubia secuti sunt mediam sententiam, ut videbimus.

46. *In monte domûs*] In ipso monte Moriæ. ¶ *In loco apto*] Honesto loco, non sordido. ¶ *Quoad usque veniret Propheta*] Nam Prophetia à temporibus Aggæi, Zachariæ, Malachiæ cessaverat: neque ejus reditus exspectabatur nisi paulò ante Messiæ tempora. Vide & infrà 9. 27. & 14. 41.

47. *Et acceperunt lapides integros*] Intactos ferro. ἐκ λίθων συμμίκτων, οὐ λελατομημένων ἐκ σιδήρου, Josephus. ¶ *Secundùm legem*] Deut. 27. 5.

48. *Et ædificaverunt sancta*] i. Adytum, ἅγιον ἁγίων, הדביר. ¶ *Et quæ intra domum erant intrinsecùs*] Καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ οἴκου, היכל, ea quæ ad ædem Sacerdotalem pertinebant. ¶ *Et ædem*] Non est in Græco: nec aliud est quàm alia interpretatio verborum præcedentium. ¶ *Et atria sanctificaverunt*] יקדשו החצרים, nempe aspersione tali qualis describitur Num. 19.

49. *Et fecerunt vasa sancta nova*] In locum eorum quæ abstulerant Macedones, suprà 1. 23. ¶ *Et intulerunt candelabrum*] Unum, ut Moses instituerat: neque plura fecit Solomo: nam quæ 2 Par. 4. 7. dicuntur מנרות, nihil sunt aliud quàm quæ גביעים in Exodo 25. i. *rami* sive *calami*, quos decem fuisse ex ipso illo Exodi loco constat. ¶ *Et mensam in Templum*] In ipsa æde Sacerdotali. Hæc mensa ad panes & Mosis temporibus & Solomonis fuit unica, ut ex Josepho utroque historiæ loco discimus. Plures erant mensæ aliæ in quibus reponebantur phialæ, σπονδεῖα, & res similes.

50. *Et incensum posuerunt super altare*] Super altare illud θυμιαμάτων modò nominatum. ¶ *Et accenderunt lucernas quæ super candelabrum erant*] Septem numero, ut videre est Exod. 25. 37. ¶ *Et lucebant in templo*] *Et pro quæ: quæ lucerna in Templo lucerent*. Unde dies

dies ἐγκαινίων dictus etiam dies φώτων, ut ad modò dictum Euangelistæ Johannis locum notavimus.

51, 52. *Et appenderunt vela*] Alterum quod obtegeret adytum, alterum quod ædem, ubi esset opus. De his velis duobus vide quæ diximus ad Matth. 27. 51. καταπετάσματα hîc dixit Josephus. ¶ *Et consummaverunt omnia opera quæ fecerant, & ante matutinum surrexerunt*] Hebræa locutio, pro qua diceremus, *Et cùm omnibus quæ inchoaverant operibus ultimam imposuissent manum, bene manè surrexerunt*, &c. ¶ *Hic est mensis Chasleu*] Gr. Χασελεῦ. Josepho μηνὸς Χισλεῦ, quem à Macedonibus dictum ait *Apellæum*.

54. *Secundùm tempus & secundùm diem in qua contaminaverunt illud Gentes*] *Eodem mense & die, triennio pòst*, ut hîc ait Josephus: *triennio & sex mensibus postquam juge sacrum fuerat interruptum*, ut idem Josephus nos docet Belli Jud. 1. 1. Quare verum est quod alibi diximus, in 2 Macc. 10. 3. malè scribi δύο χρόνον, ubi scribendum τριῶν. ¶ *Et citharis & cinyris*] Quæ instrumenta valde affinia fuisse necesse est: videmus enim ab Interpretibus permisceri. κινύρα vox est Hebræa כנור, κιθάρα vox Græca, quæ pro Hebræis diversis ponitur.

55. *Et benedixerunt in cœlum*] Voce in cœlum elatâ.

56. *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo*] i. Illos dies octo totos feriati sunt. ἑόρταζε δὲ Ἰούδας μετὰ τῶν πολιτῶν ἀνάκτησιν τῆς περὶ τὸν βωμὸν θυσίας ἐφ' ἡμέρας η'. Josephus. Id, ut jam videbimus, inposterum fuit pro lege. ¶ *Et obtulerunt holocausta cum lætitia*] Ὁλοκαυτώματα, עלות. ¶ *Et sacrificium salutaris*] θυσίαν σωτηρίου, שלמים. ¶ *Et laudis*] Καὶ αἰνέσεως, תודה.

57. *Et ornaverunt faciem templi coronis aureis & scutulis*] Ἀσπιδίσκαις. *Scutulum* dixit & Cicero. ¶ *Et dedicaverunt portas*] *Instauraverunt*, ἐνεκαίνισαν. ¶ *Et pastophoria*] De quibus suprà 38.

58. *Et aversum est opprobrium Gentium*] Probra à Gentibus in Deum Judæorum facta in ipsas recidêre.

59. *Et statuit Judas & fratres ejus, & universa Ecclesia Israel*] Præeuntibus Maccabæis statuit populus, utpote liber. Erat enim δημοκρατία μετ' ἀριστοκρατίας. Vide infrà 8. 29. & 12. 6.

60. *Et ædificaverunt in tempore illo montem Sion*] Ità sæpe vocatur urbs tota Hierosolymorum, ubi distinguitur à Templo. Nam hoc loco Josephus, τειχίσαι δὲ ἐν κύκλῳ τὴν πόλιν. ¶ *Et turres firmas*] Tum in muris, tum ad itinera. ¶ *Et conculcarent eum*] *Montem*, i. Urbem. At in Græco αὐτά, nempe τὰ τείχη. Turres erant munimento muris. ¶ *Sicut antea fecerunt*] Suprà 1. 33.

61. *Et collocavit illic exercitum*] Δύναμιν, i. *copias aliquas militares*. ¶ *Ut servarent eum*] Sic & in Græco αὐτό. Josephus, φύλακας ἐν αὐτοῖς κατέστησε, nempe in turribus. ¶ *Et munivit eum ad custodiendam Bethsuram*] Καὶ ὠχύρωσαν αὐτὸ τηρεῖν τὴν Βαιθσούραν, i. *& ei (monti, i. Urbi) magis custodiendo munierunt* etiam *Bethsuram*. ¶ *Ut haberet populus munitionem contra faciem Idumææ*] *Ut populus* Hierosolymitanus *hoc munimentum haberet contra Idumæam*. Nam Bethsura erat in illo fine Judææ qui ad Idumæam pertingebat. Josephus, τὴν Βεθσούραν δὲ πόλιν ὠχύρωσεν, ὅπως αὐτῇ φρουρίῳ αὐτῷ πρὸς τὰς τῶν πολεμίων ἀνάγκας ἔχῃ χρῆσθαι.

CAP. V.

BADVELLUS.

1. **P**opuli Gentium circumjecti τὰ ἔθνη κυκλόθεν] *Gentes in circuitu*, i. quæ undique Judææ sunt conterminæ ac finitimæ: populi infideles in circuitu habitantes, ὅμοροι καὶ περίχωροι. ¶ *Sanctuariúmque instauratum* καὶ ἐνεκαινίσθη τὸ ἁγίασμα] *Quòd renovatum (aut dedicatum) Sacrarium ὡς τὸ πρότερον instar prioris*: aut juxta formam ac similitudinem prioris.

2. *Consilium ceperint* ἐβουλεύσαντο] *Decreverunt, deliberarunt*, ἆραι τὸ γένος Ἰακώβ *tollere genus Jacob*, semen stirpémque ejus populi exscindere atque abolere.

3. *Quos affecit ingenti clade* ἐπάταξεν αὐτοὺς πληγὴν μεγάλην] *Percussit eos plagâ magnâ*. Nomen *plaga* significat cædem stragémque hominum factam, & calamitatem importatam. Latinè *clades* dicitur.

4. *Nationis Baan* τῶν υἱῶν Βαιὰν] *Filiorum Baan*, i. populi à Bæan oriundi. *Filios* enim *Esau* aut *Edom* vocat Scriptura Idumæos, qui genus ducunt ab Esau. Gentes enim ac populi à primis generis autoribus patribúsque nominantur; & posteri eorum *filii* appellantur. ¶ *Quæ populo instar*, &c. οἳ ἦσαν τῷ λαῷ εἰς παγίδα καὶ εἰς σκάνδαλον] *Qui fuerant populo in laqueum & scandalum*. Ponebant enim insidias ad eos illaqueandos ac præcipitandos. His similibus pericula vitæ salutísque significantur.

5. *Devovit* ἀνεθεμάτισεν αὐτοὺς] *Anathematizavit eos*, i. exitio devovit & addixit. ἀναθεματίζειν τὰς πόλεις *est urbes subvertere ac delere*. Sic γαίας ἀναθεματίζειν *terras devastare*. Sed *incendium* quod subjungit hanc devotionem declarat.

6. *Transgressus in nationem Ammon* διεπέρασεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἀμμὼν] *Transivit* (aut *penetravit*) *ad filios Ammon*, i. ad Ammonitas, qui à Lot genus ducebant.

7. *Commissis præliis quamplurimis* συνῆψε πρὸς αὐτοὺς πολέμους πολλοὺς] *Commisit cum his prælia multa*. συνάπτειν πόλεμον aut μάχην est *confligere, manus conserere, pugnare*. ¶ *Præ se fusos profligavit* συνετρίβησαν πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐπάταξεν αὐτοὺς] *Contriti fuerunt à facie ejus*, [*ante faciem ejus*] *& percussit eos*: aut *cecîdit*.

8. *Captâque Gazer cum oppidulis ejus* προκατελάβετο τὴν Ἰαζὴρ καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῆς] *Cepit Jazer & filias ejus*, i. oppidula ei subjecta, quasi nata ab ea & deducta. Hinc μητρόπολις ea urbs quæ maxima & præcipua, & quasi mater aut matrix cæterarum, quæ sunt minores.

9. *In Dathemam locum munitum* εἰς Διάθεμα τὸ ὀχύρωμα] *In Diathema munitionem confugerunt*. *Dathemam* legendum est, ubi locus erat aut naturâ aut manu hominum communitus.

10. *In hæc verba* λέγοντες] *Dicentes*, i. miserunt literas in hanc sententiam scriptas.

13. *Sarcinis* ἀποσκευὴν] *Supellectilem eorum captam asportarunt*. Est autem ἀποσκευὴ *apparatus rerum necessariarum & commeatûs*: itaque accipitur pro *instrumento rerum ad iter opportuno*, & pro *impedimentis in re militari*.

15. *Qui se delerent* τοῦ ἐξαναλῶσαι ἡμᾶς] *Ut consumant nos*.

16. *Concionem frequentem convocarunt* ἐπισυνήχθη ἡ ἐκκλησία μεγάλη] *Congregata est ecclesia*, i. *multitudo hominum magna & convocata*: aut, *maximus hominum conventus*. Hoc enim significat *ecclesia*, ἀπὸ τοῦ ἐκκαλεῖν *evocare*, cùm multitudo hominum convenit convocata. ¶ *In calamitate versarentur* τοῖς οὖσιν ἐν θλίψει] *Qui sunt in afflictione*: aut qui affliguntur vexantúrque ab hostibus.

18. *Præsidio reliquit* εἰς τήρησιν] *Ad custodiam*, i. ad custodiendam Hierosolymam & Judæam.

19. *Ut præessent populo* προέστητε τοῦ λαοῦ τούτου] *Præestote populo huic*. Ego personam modúmque mutavi, ut oratio esset mollior. Hebræi enim sæpe per secundam personam efferunt, *quibus mandavit*, *Præsitis populo*. Hujusmodi loquendi formam oratio Latina non ità recipit.

20. *Attributa sunt* ἐμερίσθησαν] *Distributa sunt: data Simoni tria millia virorum*. μερίζειν verbum significat *partitionem* rerum aliquarum, ut hoc loco certam militum attributionem atque assignationem.

27. *Oppugnare in munitionibus* παρεμβάλλειν ἐπὶ τὰ ὀχυρώματα] *Obsidere in munitionibus*, i. castris ad civitates munitas positis, eos obsidere atque oppugnare: admovere castra ad eas urbes. Hoc significat παρεμβαλεῖν ἐπὶ τὰ ὀχυρώματα, *castris positis aggredi*, *& oppugnare ea præsidia locáque munita*.

28. *Viâ per desertum correptâ* ἀπέστρεψεν ὁδὸν εἰς ἔρημον] *Avertit iter in desertum*: aut, *convertit*. ¶ *Cæsisq; acie gladii maribus omnibus* ἀπώλεσε πᾶν ἀρσενικὸν ἐν στόματι ῥομφαίας] *Occîdit omne masculinum*, i. virilem sexum, *in ore gladii*.

30. Manû

30. *Manè diluxit* ἐγένετο ὀρθρινὴ] *Factum est diluculum*, i. cùm manè illuxisset: primâ luce matutini temporis exortâ. ¶ *Innumerabilis* ὃ οὐκ ἦν ἀριθμὸς] *Cujus non erat numerus: innumera.*

31. *Jam initam esse pugnam* ὅτι ἤρξατο ὁ πόλεμος] *Quòd inceptum esset prælium:* aut, *initum.*

33. *Illos à tergo tribus in locis conclusit* ἐξῆλθεν ἐν τρισὶν ἀρχαῖς ἐξόπισθεν αὐτῶν] *Exiit* [aut *egressus est*] *tribus ordinibus à tergo eorum*, i. exercitu in tres partes ordinésque distributo, aggressus. ¶ *Cum precatione clamor sublatus* ἐβόησαν ἐν προσευχῇ] *Clamaverunt in precatione:* pro, *cum imploratione auxilii Divini.*

37. *Porrò his ità gestis* μετὰ δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα] *Post autem hæc verba*, i. postquam hæc gesta sunt. *Verba* enim accipiunt Hebræi pro *rebus factis ac gestis:* aut *verbum* simpliciter pro *re.* ¶ *Castra ad Raphon posuisset* παρενέβαλε κατὰ πρόσωπον Ῥαφὼν] *Castrametatus est ante faciem Raphon*, i. contra, aut juxta, sive eregione.

39. *Obviàm eis proficisceretur* ἐπορεύθη εἰς συνάντησιν αὐτῶν] *Processisset in occursum eorum:* aut, *eis occurreret.*

40. *Viribus erit superior* δυνάμενος δυνάσεται πρὸς ἡμᾶς] *Potens poterit adversùs nos*, i. prævalebit nobis: aut, viribus superior erit. Hebraismus.

42. *Vallum jacere sinerent* μὴ ἀφῆτε πάντα ἄνθρωπον παρεμβάλλειν] *Ne sinatis quenquam hominem castrametari*, i. vallum jacere ad castra facienda. Forma loquendi Hebraica, de qua suprà. ¶ *Omnes prælium inirent* ἐρχέσθωσαν πάντες εἰς τὸν πόλεμον] *Omnes ad prælium venirent:* pugnam capesserent: ad confligendum cum hostibus accederent.

44. *Eversa est* ἐτροπώθη] *Subversa est*, aut *excisa.* κατεσέσθη *eversa est.* ¶ *Conspectum Juda sustinere* ὑποστῆναι κατὰ πρόσωπον Ἰούδα] *Subsistere in conspectu Juda:* coram eo cedebant, impetum ejus non sustinentes.

45. *Tam parvos quàm natu grandes* ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου] *A parvo usque ad magnum*, i. tum pueros, tum viros ac senes: omnis ætatis homines. ¶ *Maximum hominum agmen* παρεμβολὴν μεγάλην σφόδρα] *Castra magna valde*, i. maximam hominum multitudinem.

46. *Nec daretur ab ea diverticulum* οὐκ ἦν ἐκκλῖναι ἀπ᾽ αὐτῆς] *Non poterant declinare ab ea:* iter deflectere ac avertere, *ad dexteram aut sinistram: sed per mediam urbem transeundum erat.*

47. *Verbis amicis dicerent* λόγοις εἰρηνικοῖς λέγων] *Verbis pacificis dicens.* Hebraismus est, ut Deut. 2. 26. *verba pacis* nominantur ubi transitus hujusmodi pacatus à Rege Sihon petitur.

48. *Detur nobis transitus per terram vestram* διελεύσομαι διὰ τῆς γῆς σου] *Transibo per terram tuam.* Sic Deut. 2. 27. *Transibo per regionem tuam.* i. Concedatur mihi ut transeam. Forma loquendi petendíque Hebraica, quâ postulatio amica sine alterius offensione significatur. ¶ *Ut in nostram pergamus patriam* τοῦ ἀπελθεῖν εἰς τὴν γῆν ἡμῶν] *Ut abeamus in terram nostram.* ¶ *Nemo vobis ullam injuriam inferet* οὐδεὶς κακοποιήσει ὑμᾶς] *Nemo vobis malefaciet:* aut, *quicquam mali afferet.* Significat transitum futurum fine aliquâ injuria.

49. *Edixisset per præconem* ἐπέταξε κηρύξαι] *Jussit proclamare:* aut, *voce præconis edixit.* ¶ *Invaderet* τοῦ παρεμβαλεῖν] *Adoriretur, aggrederetur* urbem, eámque oppugnaret, *eo quo quisque erat loco.*

51. *Funditus eam evertit* ἐξερρίζωσεν αὐτὴν] *Exstirpavit eam & radicitus convulsit:* à fundamentis diruit. Translatio apta, significans urbis excidium.

53. *Extremum agmen colligebat* ἐπισυνάγων τοὺς ἐσχατίζοντας] *Congregans* [aut *recolligens*] *extremos*, qui in agmine remanebant ultimi.

54. *Sed omnes feliciter revertissent* ἕως τοῦ ἐπιστρέψαι ἐν εἰρήνῃ] *Donec reversi essent in pace*, i. salvi atque incolumes. Particula ἕως *donec* significat Finem, Exitúmque. Forma loquendi Hebræa, quæ tamen non significat sequi postea contrarium ejus quod præcesserat. Significat autem eos omnes salvos in Judæam pervenisse, ut nè unus quidem eorum desideratus fuerit in toto itinere.

56. *Rebus bene gestis* τῆς ἀνδραγαθίας] *Facinora egregia & virilia:* aut, *digna viro.* Nomen compositum ex ἀνὴρ & ἀγαθὸν, ἀνδραγαθία *res bene gesta: virile facinus:* hinc verbum ἀνδραγαθεῖν *præclarè & fortiter aliquid agere.*

58. *Jussu suo exciverunt* παρήγγειλαν τοῖς ἀπὸ τῆς δυνάμεως] *Præceperunt* [aut *mandarunt*] *his qui erant de exercitu.*

62. *Quibus Israelem manu suâ*, &c. οἷς ἐδόθη ἡ σωτηρία Ἰσραὴλ διὰ χειρῶν αὐτῶν] *Quibus data erat salus Israelis per manum ipsorum:* in quorum manu Deus illud beneficium conservandi Israelis posuerat.

64. *Frequentes ad eos confluebant gratulatum* ἐπισυνήγοντο πρὸς αὐτὰς εὐφημοῦντες] *Conveniebant ad eos bona* [aut *fausta*] *prædicantes.* Hoc enim significat εὐφημεῖν, idem propè quod εὐλογεῖν, *faustis ac secundis sermonibus celebrare:* cui contrarium est δυσφημεῖν, *sinistris atque incommodis sermonibus usurpare aliquid.*

67. *Temere se in prælium committunt* ἐν τῷ αὐτοὺς ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον ἀβουλεύτως] *Dum ipsi exeunt ad bellum inconsultò: inconsideratè: sine consilio ac ratione.*

68. *Convertit se in terram alienigenarum* ἐξέκλινεν εἰς γῆν ἀλλοφύλων] *Declinavit* [*deflexit*] *in terram nationum exterarum*, aliorum populorum ex Gentibus. Convertit & contulit ad eas omnem vim belli. Nam ejus gerendi hæc est duplex ratio, una propugnandi nostros, altera oppugnandi exteros.

DRUSIUS.

1. **I**Rata sunt supra modum] Ægerrimè id tulerunt.

3. *Acrabatinem*] Vet. Interp. videtur legisse καὶ τὴν Ἀκραβαττήνην· nam vertit *& eos qui erant in Acrabathane:* ità leg. Vulgò *in Arabathane.* Nam etiam Josephus habet κατ᾽ Ἀκραβατηνήν. Regio est Idumææ vicina Judææ, cujus incolæ עקרבים, i. *Acrabbim*, vocantur Num. 34. 4. Jos. 15. 3. & Jud. 1. 36. ¶ *Quos percussit plagâ magnâ*] *Post dedicationem Israelis profectus est Judas in terram Idumæam obviàm Gorgiæ. Quo fugiente cum suis Judas eos persecutus est, prostravitque eo die Idumæorum viginti millia: reliqui autem fugerunt. Postea cepit terram Edom, & imposuit ei tributum. Gorgias autem fugiens abiit ad Timotheum Arabiæ Præfectum:* ex Historia Ebr.

4. *Filiorum Bean*] In Josepho Βαάνου, nisi legendum Βαιάνου, quod idem cum Βαίαν. Id Latinè scriberetur *Baian*, vel certè *Baan* cum diphthongo: sed libri vulgati editionis illius *Bean* habent absque diphthongo. Dubito an bene. Dubitandi causa, quia reperio apud Josephum Βηθσουρά & alibi Ἐφρὼμ, pro Βαιθσουρὰ & Ἐφραίμ. Græca exemplaria nihil variant.

5. *Internecione delevit eos*] החרימם. ¶ *Et incendit turres ejus igne*] Τούς τε πύργους αὐτῶν ἐνέπρησε, καὶ τοὺς ἄνδρας διέφθειρεν, Josephus.

6. *Ad filios Ammon*] Ἐπὶ τοὺς Ἀμμανίτας, Josephus. Quod noto, quia propriè loquendo *Ammonitæ* alii sunt à *filiis Ammon.* Nam illi עמונים appellantur. Sed confundi scias ab Interpretibus. ¶ *Manum fortem*] *Manum* dixit pro *exercitu.* Quantus autem fuerit iste exercitus docet Gorionides, ità scribens, *Timotheus præfectus erat à Rege toti Arabiæ: Qui egressus est obviàm Juda cum exercitu centum viginti millium, constante partim ex Macedonibus, partim ex Arabibus. Is occidit in Galaaditide quamplurimos Judæos.* Hucusque Josephus ille. ¶ *Timotheum*] *Arabiæ Præfectum*, Idem.

8. *Jazer*] Τὴν Ἰαζήρ. Hæc est scriptura trium codicum, videlicet A. B. & R. In uno C. est Γαζὴρ, quam lectionem secutus est Interpres noster. Ἰαζὴρ, i. יעזר, oppidum Amorrhæorum, cujus mentio Num. 32. 1. Josephus τὴν Ἰαζωρὸν appellat. Eusebius, JAZER, *civitas Amorrhæorum in decimo lapide Philadelphiæ, ad Solis occasum trans Jordanem; quæ fuit terminus tribûs Gad: extenditúrque usque Aroer. Meminit urbis Jazer & Esaias in visione contra Moab; sed & Jeremias. Fuit autem separata Levitis, & distat ab Hesebon quindecim millibus: è qua magnum flumen erumpens à Jordane suscipitur.* Gazer aliud est. ¶ *Et*

15 L pagis

pagis ejus] ובנותיה *& filias ejus.* Num. 21. 32. *Misit Moses qui explorarent Jazer, & ceperunt pagos ejus.* L. V. *viculos ejus.*

10. *In Dathema munitionem*] Εἰς Δάθεμα τὸ ὀχύρωμα. Malè Διάθημα in quibusdam libris. Josephus φρούριον vocat. Quidam רחמה esse putant, cujus mentio Num. 33. 18, & 19.

11. Τῆς δυνάμεως αὐτῶν] Lectio varians τῆς παρεμβολῆς αὐτῶν. Gorionides, *miserunt* Galaaditæ *literas ad Judam cum fletu & deprecationibus, dicendo, Ascende ad nos, & serva nos, quia nos perditum eunt Timotheani & homines Regis Arabiæ.*

12. *Ceciderunt*] Occubuerunt.

13. *In locis Tobia*] Ἐν τοῖς Τωβίν. Libri nonnulli τῷ βίῳ quod mendo non vacat. In uno offendi, τοῖς Τωβίν. Puto autem rectum esse Τωβὶ vel Τωβί, & ν additum, ut in Ἀδὶν, Σαβὶν, & similibus exemplis. Hinc Τωβιηνοὶ Ἰουδαῖοι, quos memorat Jasonis Epitoma 12. 17. Hos non nemo *Tobianos* appellat, nempe quòd habitarent in terra Tob, cujus mentio Jud. 11. Fortè ἐν τοῖς Τωβίν *in locis Tobia*, vult dicere *in prædiis ac fundis ipsius. Tobia* mentio apud Josephum 12. 6. Nihil hîc nos juvat Historia Ebraica. Editio L. V. *qui erat in locis Tubin.*

14. *Ecce nuntii alii venerunt è Galilæa*] *Viri quoque Galilaa miserunt ad ipsum qui dicerent, Ascende ad nos, & serva nos, quoniam perditum eunt nos Tyrii, Sidonii & Macedones qui cum eis habitant*, ex Histo. Gorion. Galilæa in Historia Ebr. vocatur גלגל *Galgal*: quo sensu infrà occurrit 9. 2. *viam quæ ducit Galgala.*

15. Ἐπισυνῆχθαι] Legitur & ἐπισυνήχθη. ¶ Ἐκ Πτολεμαΐδος] Οἱ ἐκ Πτολεμαΐδος, i. אנשי עכו *viri Acho.* Nam *Acho* Ptolemaïs, Ptolemæo *Ace.* Sic etiam Strabo eam appellat. ¶ *Galilæa alienigenarum*] Videndum an hæc illa sit quæ in N. Federe *Galilæa Gentium* dicitur. Hanc nonnulli τὴν ἄνω Γαλιλαίαν vocant. Aliis est *Galilæa inferior*, quæ in Sanhedrin (tractatus est Thalmudicus) גלילאה תתאה dicitur (Verba sunt, *Scribe fratribus nostris filiis Galilææ inferioris, Pax vestra multiplicetur in seculum*) ut illa גלילאה עילאה, i. *Galilæa superior.*

17. *Tum Judas Simoni fratri suo*] *His auditis Judas dixit Simoni fratri suo, Proficiscere tu in Galilæam, & ego proficiscar in Galaaditin*, Gorionides.

18. *Josephum*] Ἰώσηφον. In uno exemplari meo Σῆφον habetur, quod est decurtatum ex Ἰώσηφον, sicuti *Sander* dicimus pro *Alexander.* ¶ Καὶ Ἀζαρίαν] In eodem καὶ Ἀσαίαν. Sed *Azariam* legendum esse præter exemplaria Græca C. & R. etiam Josephus confirmat, nec non Interp. Latinus is qui à *vulgo* nomen accepit. Tollit denique omnem omnino dubitationem locus qui est infrà v. 56.

20. *Viri ter mille*] Sic Josephus: item Gorionides compositor Historiæ Ebr. ¶ *Octies mille*] In Gorionide ה' אלפים, i. *quinque millia.* Sed non dubito quin legendum sit ח'אלפים, i. *octo millia.* Facilis enim ac proclivis lapsus de ח in ה, cùm in charactere parùm admodum discriminis sit.

21. *Profectúsque Simon in Galilaam*] *Et Simon frater ejus etiam ipse assumpsit secum tria millia ex militibus Judæ, & cucurrit in Galgalam*, &c. Gor. ¶ *Usque ad portam Ptolemaidis*] In duobus libris quos vidi ἕως τῆς πυλῶν Πτολεμαΐδος *usque ad portas Ptolemaidis.* Josephus quoque μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Πτολεμαΐδος 12. 12. Editio Lat. Vet. *usque ad portam.* Aldi, ἕως τῶν πόλεων *usque ad urbes.*

22. *Circiter tria millia virorum*] כג' אלפים אנשים. In Historia Ebr. est אלפים duntaxat: sed puto mendum esse corrigendum ex hoc loco, cùm etiam Josephus in vulgato numero consentiat.

23. *Et assumens qui erant in Galilæa*] Sic etiam Interp. Vulg. *& assumpsit eos qui erant in Galilæa.* Plerique codices habent καὶ παρέλαβον αὐτοὺς ἐκ τῆς Γαλιλαίας, *& assumentes eos ex Galilæa:* quod minùs se probat mihi. ¶ *Et in Arbattis*] Καὶ ἐν Ἀρβάττοις. Noster Interp. edidit *Arbatis*, unicâ *t.* Fortè ערבתא. Id est plurale à ערבן. Ebræis ערבות *planities, loca campestria.*

24. *Nabathæis*] Τοῖς Ναβαταίοις. Interp. V. *Nabuthæis.* In textu Ebræo vocantur נביות *Nebaioth.* De his Strabo lib. 16. Ναβαταῖοι δ' εἰσὶν οἱ Ἰδουμαῖοι. κατὰ στάσιν δ' ἐκπεσόντες ἐκεῖθεν προσεχώρησαν τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ τῶν νομίμων τῶν αὐτῶν ἐκείνοις ἐκοινώνησαν. Horum mentio & infrà 9. 35.

26. *In Bossora*] Εἰς Βόσσορα. Scribitur & Βόσορα & Βοσόρρα infrà ver. 28. Quomodo etiam Josephus, & editio Compl. hoc loco. Estq; ei simile *Gomorrha*, quod scribunt עמרה unicâ *R.* Videtur esse בצרה *Bosra* oppidum Idumææ, in cujus territorio lata pascua: unde *oves Bosra.* Numeratur inter urbes Moab Jer. 48. 24. Nam erat in confinio utriusque regionis. Porrò in L. V. *Basara* scriptum inversis literis. ¶ *Et Bosor*] Καὶ Βοσὸρ, i. בצר: nunc legunt *Beser.* Qui hanc eandem faciunt cum *Bosra*, ex hoc loco convinci possunt erroris. Sed quærendum ampliús. ¶ *In Alemis*] Ἐν Ἀλέμοις. Sunt qui putant esse τὴν Μάλλαν πόλιν Ἀλλοφύλων Josephi 12. 12. Sed si recta lectio ac distinctio quæ in nonnullis codicibus καὶ Βοσὸρ ἐν Ἀλέμοις, non potest esse *Malle* Josephi. ¶ *Chasphor*] Χασφώρ. Sic est in R. ut apud Interp. nostrum *Casphor.* Sed in aliis editionibus Χασχώρ, & apud Josephum Χάσφωμα. Paulò pòst v. 36. Χασφὼν, Μακέδ, Βοσόρ· ubi noster *Chasbon* habet. Rectè igitur Strabo, αἱ τῶν ὀνομάτων μεταπτώσεις, καὶ μάλιστα τῶν βαρβαρικῶν, πολλαί. ¶ *Maced*] Μακέδ. In L. V. *Mageth.* Sic & infrà v. 36. ¶ *Carnain*] Καρνάιν. Lat. V. *Carnaim*, i. Καρνάϊμ. Ebraicè קרנים, quod *cornua* sonat. *Carnain* se tuetur ex dialecto Chaldaica. Chaldæi enim & Syri *M* hujusmodi Ebræorum in *N* mutant. Ità scribunt Σεραφεὶν & Χερουβίν. ¶ *Quæ urbes omnes*] Pro αἱ πόλεις αὗται est ubi legatur αἱ πόλεις αὐτῆς *urbes ejus*, sub. *Galaaditidis.* Vulg. *Hæ omnes civitates munitæ ac magnæ.*

27. *Et in crastinum*] Καὶ εἰς αὔριον. In cæteris editionibus abest copula εἰς αὔριον. Legitur tamen apud nostrum Interp. Vulg.

28. *Per desertum ad Bosor*] Εἰς τὴν ἔρημον εἰς Βοσὸρ *in desertum ad Bosor.* Sic ed. Rom. Libri alii εἰς τὴν ἔρημον εἰς Βοσόρρα. Vetus autem Interp. *in desertum Bosra.* ¶ *In ore gladii*] *In acie gladii.*

31. *In cælum*] Εἰς τὸν οὐρανὸν *in cælum.* Alibi ἕως τοῦ οὐρανοῦ *usq; ad cælum.* ¶ *Militibus*] Τοῖς ἀνδράσι τῆς δυνάμεως *viris exercitûs*, אנשי חיל, i. militibus.

32. *Pro fratribus vestris*] Pro ὑμῶν, quod etiam Vulg. legit, in uno codice offendi ἡμῶν, i. *nostris.*

35. Εἰς Μασφά] Aldus Μασφά.

36. *Chasphon*] In L. V. *Casbon.* Apud Josephum verò Χάσφωμα, *Chasphoma.* Vide quæ scripsimus suprà v. 26.

37. *Raphon*] Ῥαφών. Sic etiam Josephus appellat, nomen civitatis esse scribens. Non igitur *Rephan* sive *Remphan*, de quo Act. 7. 43. Nam *Rephan* ibi pro *Chevan* ponitur, quod est nomen idoli. ¶ *Trans torrentem*] Torrentem Jaboc innui quidam putant.

39. Παρενέβαλον] Libri aliquot παρεμβάλλουσι *castra ponunt.*

42. *Scribas populi*] שטרי העם, ut Num. 11. 16. זקני העם ושטריו πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ καὶ γραμματεῖς αὐτῶν *seniores populi & scribæ eorum.* Sic editio Græca τῶν ὁ. Hoc sensu *scribæ* nomen usurpatur Act. 19. 35.

43. *In fanum quod in Carnain*] Εἰς τὸ τέμενος τὸ ἐν Καρνάιν. Sign. fanum Atargatæ, quod Ἀταργατεῖον appellat Jaso in Epit. 12. 26.

44. *Eversa est*] נהפך. Infrà v. 60. ἐτροπώθη Ἰώσηφος *versus est in fugam.* Aldi codex ἐτροπώθη.

46. *Ad Ephron usque*] Ἕως Ἐφρών. Hoc oppidum Josepho Ἐμφρὼν dicitur 12. 12. unde Ἐμφρεῖτος *civis Emphronis* apud eundem. *Ephron, Emphron*, ut *Rephan, Remphan.* Nam epenthesis Nun antiquis in multo usu erat. 2 Par. 13. 19. עפרין secundùm puncta *Ephrain*, secundùm literas verò *Ephron.* In Josepho Gorionis עפרון fol. 41. col. 4.

48. *Transibimus*] Vel, ut Vulg. edidit, *transeamus.* Græcè legitur in editione Rom. διελευσόμεθα. Sed in A. & C. διελεύσομαι. In B. verò διεξελεύσομαι.

51. *Perdidit omnem masculum*] *Prostravit in ea viginti millia militum*, Gor. ¶ *Per eam*] Διὰ τῆς πόλεως *per urbem.*

52. *Beth-*

52. *Beth-san*] Βαιθσάν. Jud. 1. 27. בית-שאן, ubi LXX Βαιθσάν, ἥ ἐστι Σκυθῶν πόλις. Scribit eadem Josephus Orig. l. 12. c. 12. *Bethsan, qua Græcè dicitur Scythopolis.* Eusebius De locis, BETHSAN, *nunc appellatur* Scythopolis *urbs nobilis Palæstinæ, quam interdum Scriptura cognominat* Domum San. *Ex hoc oppido tribus Manasse accolas pristinos non potuit expellere.* Exstat hoc nomen & Jos. 17. 11. Σκυθῶν πόλις vocatur 2 Mac. 12. 29. & שטופולים apud Gor. fol. 41. col. 4. quam *distare* ait *ab Ephron stadiis sexcentis.* Vide, si placet.

53. *Donec venissent*] Ἕως οὗ ἦλθον. Legitur & ἕως ἦλθεν *donec venisset.* Vulg. *donec veniret.*

56. *Quæ gesserant*] Hasmonæi. ¶ *Dixit*] Secutus sum exemplar Rom. in quo καὶ εἶπεν vulgatum, nisi mendum est operarum. Nam in aliis exempl. καὶ εἶπον legitur, & omnino ità legendum videtur. Quanquam in L. V. *& dixit*, viz. *Joseph Zacharia.*

58. *Jamniam*] Ἰάμνειαν. Impressi Antverpiæ ad E. C. Ἰάμνιαν in cæteris, ut etiam in Josepho, Ἰάμνειαν. Ebræis יבנה dicitur. Vide quæ notavimus suprà 4. 15.

63. *Vir*] Ὁ ἀνὴρ q. d. *Vir ille fortis.*

65. Τὴν Χεβρὼν] Τὴν Χεβρῶνα Josephus. Nomen notum. Ebraicè חברון. ¶ *Et pagos ejus*] Καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῆς *& filias ejus.* Quidam *viculos ejus.* Alius *colonias ejus.*

66. *Transivit per Samariam*] Locus suspectus de mendo. Exemplaria Græca nihil variant. Noster quoque habet *& perambulabat Samariam.* Sunt qui reponant *Saaraim* ex Jos. 15. 36.

67. *Sacerdotes*] *Quinquaginta ex Hasamonæis*, Gor. 41. 4. ἱερεῖς ἐν πολέμῳ βουλόμενοι Sic editio Rom. In cæteris est ἱερεῖς πόλεων βουλόμενοι αὐτῶν. Excipio Complutensem, in qua βουλομένου αὐτῷ, & mox ἐν τῷ αὐλῷ. Similis varietas in codd. Latinis. Porrò de morte Gorgiæ legimus in Historia Ebr. *Et insiluit Judas in Gorgiam, extenditque dextram ad feriendum eum: Qui se vertit retrò, & fugiendo effugit Judam, abjectisque armis fugiens evasit. Nec adhuc scitur vivúsne remanserit an mortuus fuerit, nisi quòd quidam Idumæi nunciarunt Judæ ipsum, cùm in prælio percussus fuisset ab uno ex militibus ipsius, fugisse in desertum Maresa, ibique mortuum fuisse.* Hactenus Gorionides compositor illius historiæ quam dixi, fol. 42. col. 1.

68. *Allophylorum*] Philisthæorum.

GROTIUS.

1. *Ut audierunt gentes in circuitu*] Τὰ ἔθνη κυκλόθεν in Græco: in Josepho τὰ πέριξ ἔθνη, i. Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices.

2. *Et cogitabant tollere genus Jacob qui erant inter eos, & cœperunt occidere de populo & persequi*] Non tantùm illos Israelitas occiderunt qui apud ipsos vivebant, sed & eos qui in Judæa habitabant; per insidias nempe, ut exponit Josephus.

3. *Et debellabat Judas filios Esau in Idumæa, & eos qui erant in Acrabatane*] Legendum videtur in Græco, καὶ ἐπολέμει Ἰούδας πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἡσαῦ ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ τῇ Ἀκραβαττήνῃ, pro τὴν Ἀκραβαττήνην, *Ideo* (nempe ob illos Israelitas obtruncatos) *Judas bellum intulit Esavi posteris in Idumæa Acrabattene.* Pars Idumææ Acrabattene ea est quæ *Ascensus scorpionum* dicitur Num. 34. 4. Jos. 15. 3. Jud. 1. 36. *Ascensus* dicitur quòd acclivis esset; עקרבים verò, i. *scorpionum*, ideo quòd scorpiones ibi invenirentur, Deut. 8. 15. ¶ *Quia circumsedebant Israelitas*] i. *Incursabant*, ut hic Josephus bene explicat.

4. *Filiorum Bean*] Βαάνου apud Josephum, viri potentis apud Idumæos. ¶ *Qui erant populo in laqueum & scandalum*] Ea locutio hîc non ad mores sed ad vitæ pericula pertinet: nam & *cadere* de utroque dicitur. Vide suprà 1. 37.

5. *Et conclusi sunt ab eo in turribus*] *Obsessi intra turres, in quibus se tenebant.* Ità explicat Josephus. ¶ *Et applicuit ad eos*] Παρενέβαλεν ἐπ' αὐτοὺς, *oppugnavit eos.* ¶ *Et anathematizavit eos*] Votum fecit se neminem eorum in vita relicturum, bona verò se consecraturum Deo, ut Jos. 6. 17.

8. *Et cepit Gazar civitatem*] In Græco legitur τὴν Γαζήρ. Sed Ἰαζὴρ legendum: nam Josephus habet Ἰαζωρόν. Ea est יעזר Num. 21. 32. & 32. 1. ¶ *Et filias ejus*] Oppida minora, ut Jos. 17. 11. & alibi.

9. *Gentes quæ sunt in Galaad*] *Circum Galaaditida.* Ità Josephus. ¶ *Adversus Israelitas qui erant in finibus eorum*] *Adversus Israelitas sibi conterminos.* ¶ *Et fugerunt in Datheman munitionem*] Nempe illi Israelitæ Galaaditidos. Josephus, οἱ δὲ καταφυγόντες εἰς Δάθεμα τὸ φρούριον.

13. *Qui erant in locis Tubin*] Quæ *terra Tob* Jud. 11. 3, 5. *In* est terminatio pluralis. Hinc populus Τουβιηνοὶ 2 Mac. 12. 17.

15. *Dicentes convenisse adversùm se à Ptolemaida & Tyro & Sidone, & repleta est omnis Galilæa alienigenis*] Gr. *& omnem Galilæam alienigenarũ.* Sic & Josephus, τοὺς ἐκ Πτολεμαΐδος καὶ Τύρου καὶ Σιδῶνος καὶ τῶν ἀλλοφύλων τῆς Γαλιλαίας. In Galilæa non soli Judæi erant, sed multa colluvies externorum, ut diximus ad Matth. 4. 15. ii se Phœnicibus contra Judæos conjunxere hoc tempore.

16. *Convenit Ecclesia magna*] Quotquot de populo potuerunt in unum locum contrahi.

19. *Et nolite bellum committere*] i. Prælium.

23. *Et in Arbatis*] Καὶ ἐν Ἀρβάττοις, *& eos qui erant in locis planis & incultis*, quæ ערבות Hebræis. Sic & infrà 9. 2. ubi ἐν Ἀρβήλοις scribitur, legendum ἐν Ἀρβάττοις, ut hîc.

24. *Per desertum*] Per Arabiam Desertam.

25. *Et occurrerunt eis Nabuthai*] *Occurrerunt Nabatæis.* Sic est in Græco: nec aliter Josephus. *Nabatæi* aut *Nabuthai* pars Arabum; Straboni, Ovidio, Lucano, Juvenali, Plinio, Senecæ *Nabatæ*; Ptolemæo Ναβαταῖοι orti à Nabaiotho Ismaelis filio Gen. 25. 13.

26. *In Barasa*] Legendum est *in Bosorra*, ut est in Græco, & apud Josephum. בצרה significat *locum munitum.* Unde & Carthaginis arx sic appellata, quam inversis literis Βύρσαν dixere Græci: ex quo vocabulo malè intellecto fluxit fabula de taurino tergo. Erant autem in vicinia Judæorum urbes duæ quibus nomen בצרה, altera Idumææ, de qua Esaias 34. 6. & 63. 1. Jer. 49. 13. altera Moabitidos, de qua Jeremias 48. 24. Illa in his libris & Josepho Βοσόρρα dicitur, Ptolemæo & Stephano Βόσρα hæc verò in his libris Βοσὸρ, ut hoc ipso commate, & infrà 36. nec aliter apud Josephum. ¶ *Et in Alimis*] Ἐν Ἀλέμοις hîc in Græco. Sed legendum videtur literis transpositis ἐν Μαλέοις. Ea urbs Moabitarum Μάλλα dicitur Josepho in hac historia, Ptolemæo *Maliattha*, Stephano Μαλάθη, מלאות. ¶ *Et in Casphor*] Gr. Χασφώρ. Sed rescribendum Χασφών, ut infrà 36. Χάσφωμα Josepho. Nomen Hebræum est חשבון, ut Esa. 16. 8. & alibi. LXX solent scribere Ἐσεβών. Ptolemæo est Ἐσβοῦς. ¶ *Et Mageth*] In Græco Μακὲδ, tam hîc quàm infrà 36. Ea est מעכתי Deut. 3. 14. & Jos. 12. 5. in Græcis ibi Μαχατί, Ptolemæo Μοχά. ¶ *Et Carnaim*] In Græco & hîc & infrà 43. Καρναΐν, terminatione duali Arabicâ. קרנים Hebraicâ desinentiâ Gen. 14. 5. Sed LXX etiam ibi Καρναΐν. Vide & Jer. 48. 24. Idem est Καρνίον 2 Mac. 12. 26. *Carna* in Arabia est & apud Strabonem & apud Ptolemæum.

27. *Constituerunt admovere*] Gr. τάσσονται παρεμβαλεῖν *constitutum habent*: sic τάσσονται habes infrà 12. 26. nec multò aliter 2 Mac. 6. 21.

28. *Et occidit omnem masculum in ore gladii*] Implens vaticinium quod est Esa. 63. ex lege Deut. 20. 13. *Os gladii* est acies.

29. *Usque ad munitionem*] Ἐπὶ τὸ ὀχύρωμα. Josephus, ἐπὶ τὸ φρούριον, ἔνθα τοὺς Ἰουδαίους ἐγκλεισθέντας συνέβαινε. Intellige castellum suprà nominatum *Dathema* 9.

30. *Et machinas*] Arietes, testudines. ¶ *Ut comprehenderent munitionem*] Ut impetu caperent.

33. *Et venit tribus ordinibus*] *Tripartito agmine.* εἰς τρία διελὼν τὸ στρατὸν, Josephus.

35. *In Maspha*] Ex Josepho discimus eandem esse quæ suprà dicta est *Malea.* Hoc est vetus nomen מצפה 1 Sam. 22. 3.

22. 3. ubi in Græco Μασηφάδ. Alterum nomen videtur recentius. Qualia binominum urbium exempla complura habemus & in Sacris & in profanis historiis.

36. *Et reliquas civitates Galaaditidis*] Nempe quas Moabitæ occupaverant. Vide suprà 2. 8.

37. *Contra Raphon*] Urbis esse nomen docet nos Josephus. *Raphana* urbs Syriæ *in Arabiam recedens* Plin. 5. 18. Ῥαφανέαι Ptolemæo & Stephano.

39. *Et Arabas conduxerunt*] Rectè: nam quod in Græco est μεμίσθωται refertur ad ἔθνη, itaque vi est plurale.

40. *Quia potens poterit adversum nos*] Δυνάμενος δυνήσεται. Locutio Hebræa quæ significat *multùm nobis prævalebit*.

41. *Et posuerit castra extra flumen*] *Flumen* dixit quod modò *torrentem*: & Latinus dixit *extra* pro *ultra*. Intellige, respectu habito ad Timotheum. ¶ *Transfretemus ad eos*] Καλάχρησις. Nam de torrente loquens verbum hîc Interpres mari conveniens usurpat. In Græco est διαπεράσωμεν, in Josepho διαβαίνειν, περαιοῦν עבר.

42. *Statuit scribas populi secus torrentem*] *Præfectos matriculæ*, sive *recensioni militari*. ספרים Esa. 33. 18. ubi dicta vide.

43. *Ad fanum quod erat in Carnaim*] *Lucum*: τέμενος habet hîc Græcum, & Josephus. Ἀτεργατεῖον 2 Macc. 12. 26. Ἀτάργατις Dea, aliis Δερκετώ, דרעתא, & cum א addito אדרעתא, i. ורעתא, ἡ σπείρουσα, breviùs, אדרעה, Ἀθάρα, quod idem esse cum antè dictis docet nos Strabo fine libri 16. Ἀφροδίτην dicunt Græci, & *Venerem* Latini.

46. *Usque Ephron*] In Josepho Ἔμφρων, & populus Ἐμφρωνῖται sed frequens est interjectio literæ μ pro ב Syriaco. Vide 2 Par. 13. 19. 2 Macc. 12. 27. ¶ *Dexterâ vel sinistrâ*] i. In ullam partem. Locutio Hebræa.

48. *Transeamus per terram vestram, ut eamus in terram nostram, & nemo vobis nocebit*] Imitatur Mosem Num. 20. 17. & 21. 22. Vide quæ ad hoc argumentum pertinentia attulimus 2 De J. B. & P. c. 2. §. 13.

49. *Ut applicarent unusquisque*] Τοῦ παρεμβαλεῖν, *ut irruerent*. Sic suprà 2. 32.

50. *Et tradita est civitas in manu ejus*] Pervenit in ipsius potestatem, Deo sic res dirigente. Non enim dedita fuit urbs, sed vi capta.

51. *Et peremerunt omnem masculum in ore gladii*] Ut suprà 28. ¶ *Et eradicavit eam*] *Funditus sustulit*. ¶ *Et transivit per totam civitatem super interfectos*] Significat stragis magnitudinem. τοσοῦτο ἦν τὸ τῶν πεφονευμένων πλῆθος, ait Josephus.

52. *Contra faciem Bethsan*] *Contra faciem*, i. è regione. Βαιθσὰν hîc in Græco, Βεθσάνη Josepho, בית שאן Jos. 17. 11. & Jud. 1. 27. ubi in Græco, ut hîc, Βαιθσάν. Docet Josephus eandem esse quæ postea à Scytharum incursu dicta est Σκυθόπολις quod nomen est apud Strabonem lib. 16. Plinium 5. 18. & sic vocatur hæc urbs in hac ipsa historia 2 Macc. 12. 29.

53. *Et erat Judas congregans extremos*] Ἐπισυνάγων τοὺς ἐχλιζοντας, i. quod Græci unâ voce dicerent, οὐραγὸς, i. *claudebat agmen*. Hebræi אסף, quod est ὀπισθοφυλάκειν, hoc sensu usurpant, ut videre est Jos. 6. 9.

55. *Contra faciem Ptolemaidis*] *In conspectu Ptolemaidis*. Vide suprà 22.

56. *Josephus Zachariæ filius & Azarias princeps virtutis*] In Græco ambo vocantur ἄρχοντες τῆς δυνάμεως, *copiarum principes*.

57. *Et eamus pugnare adversus gentes*] Mendosè, quippe contra imperatoris interdictum suprà 17. & mox 61. quod non omisit hîc notare etiam Josephus.

58. *Et abierunt Jamniam*] De qua suprà 4. 15.

59. *Et exivit Gorgias de civitate*] *Vir belli admodum peritus*, 2 Macc. 5. 9.

62. *Non erant de semine virorum illorum*] Non erant de domo Asmonæa.

63. *Et viri Juda magnificati sunt valde in conspectu omnis Israel*] Meliùs in Græco, *Et vir ille Judas fratrésque ejus magnum nomen adepti sunt apud omnem Israelem*.

65. *Et percussit Chebron*] Χεβρὼν in Græco, quomodo & in Græca versione Jos. 10. 36. & alibi: Χεβρῶνα Josephus. ¶ *Et filias ejus*] Accipe ut suprà 8. ¶ *Et turres succendit igni in circuitu*] *Omnia munimenta detraxit*, ut hîc Josephus explicat.

66. *Et perambulabat Samariam*] Pro Σαμάρειαν lege Μάρισαν ex Josepho & 2 Macc. 12. 35. nam Samaria longè est ab iis locis ubi tum bellum gerebatur. Μάρισα est מרשה 1 Par. 2. 42. 2 Par. 11. 8. & 14. 9. ubi in Græco Μαρησά. Illud autem διεπορεύετο non malè vertas *transiit*: captam enim narrat Josephus.

67. *In die illa ceciderunt Sacerdotes in bello, dum volunt fortiter facere, dum sine consilio exeunt in prælium*] Ex hoc Latino facilè restituas Græca, quæ corrupta sunt, hunc in modum, Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔπεσον ἱερεῖς ἐν πολέμῳ, βουλόμενοι αὐτοὶ ἀνδραγαθῆσαι ἐν τῷ αὐτοὺς ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον ἀβουλεύτως. Dicit eos *inconsultò processisse in prælium* (nam id πόλεμος voce in his libris significatur) quia Dei opem priùs non invocaverant.

68. *Et declinavit Judas in Azotum, in terram alienigenarum*] Gr. εἰς Ἄζωτον γῆν ἀλλοφύλων· ubi γῆν significat *urbem*, ut Matth. 2. 6. ubi dicta vide. ¶ *Et diruit aras eorum, & sculptilia deorum ipsorum succendit igni*] Ex lege Deut. 7. 5. ¶ *Et cepit spolia civitatum*] Tum Azoti ipsius, tum minorum circà oppidorum.

CAP. VI.

BADVELLUS.

1. IN *Elymaide* ἐν Ἐλύμαις] *In Elymis*. ¶ Ἐν τῇ Περσίδι *in Perside*. ¶ *Urbem divitiis nobilem* πόλις πλούτῳ ἔνδοξος] *Urbs divitiis gloriosa*, i. gloriâ divitiarum famâque excellens ac celebris.

2. *Tegumenta aurea* καλύμματα χρυσᾶ] *Velamina & integumenta aurea*.

3. *Deprædari* προνομεῦσαι] Propriè *pecora armentáque abigere ac diripere*: sed ad aliarum rerum direptionem spoliationémque transferunt: ut hîc Antiochus urbem copiosam & opulentam conabatur diripere. ¶ *Nam cùm incolæ urbis, re cognitâ* ὅτι ἐγνώσθη ὁ λόγος τοῖς ἐκ τῆς πόλεως] *Quia cognitus est sermo* [i. res] *ejus urbis civibus*. Ejus consilium fuit intellectum & animadversum.

6. *Illos autem armis*, &c. καὶ ἐπίσχυσαν ὅπλοις καὶ δυνάμει καὶ σκύλοις πολλοῖς] *Et invaluerunt* [aut *confirmati & roborati fuerunt*] *armis & exercitu & spoliis multis quæ de castris acceperant*. Hujusinodi præda vires eorum majores fecit.

8. *Expavit* ἐθαμβήθη] *Attonitus* [aut *consternatus*] *est nuncio inexspectato*. ¶ *In morbum delapsus ex mœrore* ἐνέπεσεν εἰς ἀρρωστίαν ἀπὸ τῆς λύπης] *Incidit in morbum ex tristitia*: aut, dolore quem ceperat.

9. *Augescente mærore*, &c. ὅτι ἀνεκαινίσθη ἐπ' αὐτὸν λύπη μεγάλη] *Quoniam renovatus fuerat in eo dolor magnus*: i. recruduerat, auctus erat in lecto.

10. *Somnus oculos meos destituit* ἀφίσταται ὁ ὕπνος ἀπὸ ὀφθαλμῶν μου] *Recedit somnus ab oculis meis*. Ego somnum non possum capere, nec quiescere. Signum summæ ægritudinis ac mœroris, ἀγρυπνία. ¶ *Animo collapsus præ angore* συμπέπτωκα τῇ καρδίᾳ ἀπὸ τῆς μερίμνης] *Concidi corde præ anxietate*: aut *solicitudine*.

11. *Sic mecum cogito* εἶπα τῇ καρδίᾳ] *Dixi cordi*: i. Animo cogito. In hac gravi acerbâque cogitatione versor. ¶ *Quò deveni calamitatis* ἕως τίνος θλίψεως ἦλθον;] *Usque ad quam afflictionem veni*? i. In quantam & quàm magnam miseriam decidi? Adjungit nomen translatum καὶ κλύδωνος μεγάλου, *in quem fluctum magnum*? Similitudo sumpta à tempestate quâ magnitudo calamitatis demonstratur. ¶ *Ego qui felix*, &c. ὅτι χρηστὸς καὶ ἀγαπώμενος ἤμην ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μου] *Quia commodus ac dilectus eram in potentia mea*, i. Regno: aut commodè & cum hominum charitate vivebam in Regno meo planè beatus. Nam hoc referendum est, non ad mores, sed ad fortunæ commoditatem & facilitatem,

tem. Ut quidam dicit apud Terentium, *Vos senes facillimè agitis*, i. commodissimè ac fine molestia.

12. *Incolas Judaa*, &c. τοὺς κατοικοῦντας Ἰούδα διακενῆς] *Habitatores Juda sine causa*, i. immerentes indignósque hujusmodi injuriis atque malis.

13. *Hac mihi propter illa accidisse mala agnosco* ἔγνων ὅτι χάριν τούτων εὗρέν με τὰ κακὰ ταῦτα] *Novi quòd causâ eorum invenerunt me mala ista*, i. evenerunt mihi.

15. *Vestéque Regali* καὶ τὴν στολὴν αὐτοῦ] *Vestem suam*. Erat autem *stola* vestis oblonga ad pedes usque demissa: hoc loco Regium indumentum significat. Neque enim una eadémque erat forma τῆς στολῆς. Alia erat muliebris, alia virilis, alia regalis, pro varietate personarum unicuique accommodata & conformata. ¶ *Instituens, Regno educaret* τοῦ ἀγαγεῖν καὶ ἐκθρέψαι αὐτὸν τοῦ βασιλεύειν] *Ut institueret & nutriret ad regnandum*. Duo sunt verba, quorum primum ad mores animi, alterum ad nutritionem corporis pertinet. ἀγωγὴ enim significat *institutionem* atque *educationem* eam quâ ætas vitáque puerilis informatur.

17. *Suffecit ut regnaret* καθίστησι τοῦ βασιλεύειν] *Constituit eum ut regnaret*, præfecit eum Regno loco patris.

18. *Angustissimè continebant* ἦσαν συγκλείοντες] *Concludebant*, i. premebant Israelem ex arce quam tenebant, imminentes, atque ad singula momenta erumpentes ac vexantes. ¶ *Mala molientes assiduè* ζητοῦντες κακὰ διʼ ὅλου] *Quærentes mala in universum: aut semper & omni tempore. Quærere mala* est machinari, excogitare & parare.

19. *Omni populo evocato* ἐξεκκλησίασε πάντα τὸν λαὸν] *Congregavit* [*convocavit*] *omnem populum*. Hoc enim significat verbum ἐκκλησιάζω· indè ἐκκλησία *concio multitudóque convocata*: indè ἐκκλησιάζειν *concionem cogere*.

21. *Elapsi autem quidam ex obsidione* ἐξῆλθον ἐξ αὐτῶν ἐκ τοῦ συγκλεισμοῦ] *Exierunt ex ipsis ex conclusione*, i. loco concluso & obsesso: ex arce obsessa.

22. *Quamdiu cunctaris exercere judicium* ἕως πότε οὐ ποιήσεις κρίσιν] *Quousque non facies judicium?* aut, *quousque tandem judicium non exercebis?*

23. *Nos patri tuo servire animum induximus* ἡμεῖς εὐδοκοῦμεν δουλεύειν τῷ πατρί σου] *Nos decrevimus servire patri tuo*. εὐδοκεῖν significat *voluntatem* atque *inductionem animi*: quo verbo impii homines ac religionis suæ proditores suum erga Regem obsequium commendare volunt. ¶ *Parère edictis ejus* πορεύεσθαι τοῖς ὑπʼ αὐτοῦ λεγομένοις] *Ambulare in præceptis ejus*, i. sequi atque observare ejus mandata & edicta.

24. *Atque etiam* πλὴν ὅσοι] *Verùm etiam quicunque*. Particula est Addendi & Augendi, quâ injurias sibi factas exaggerant. q. d. *Neque verò id solùm, sed etiam*, &c.

27. *Eos quamprimùm praveneris* προκαταλάβῃς αὐτοὺς διὰ τάχους] *Anticipaveris* [*præoccupaveris*] *in celeritate*, i. celeriter anteverteris. ¶ *Eos superare* κατασχεῖν αὐτῶν] *Obtinere eos*, i. vincere atque in potestatem tuam redigere.

28. *Magistros equitum* τοὺς ἐπὶ τῶν ἡνιῶν] *Eos qui super equites*, i. qui equitibus erant præfecti ac præpositi. ἡνία significat *frænum* & *habenas*: sed figuratè accipitur pro *equis* qui fræno reguntur. Hinc ἡνίοχος *auriga* & *moderator currum & equorum*.

29. *Conductitii exercitus* δυνάμεις μισθωταὶ] *Copia mercede conducta: milites conductitii*.

30. *Elephantis ad prælia institutis* ἐλέφαντες εἰδότες πόλεμον] *Elephantes scientes bellum*, i. docti institutíque ad prælia facienda. Sunt enim bestiæ valde dociles, sicut equi. Itaque eas populi Orientales ad gerenda bella institutas adhibebant.

31. *Viriliterque pugnaverunt* ἐπολέμησαν ἀνδρωδῶς] *Fortiter strenuéque dimicarunt*.

33. *Magnâ vi copias suas eduxit* ἀπῆρε τὴν παρεμβολὴν ἐν ὁρμήματι αὐτῆς] *Amovit* [aut, *eduxit*] *exercitum in impetu ipsius*, i. summâ vi & contentione militum. ¶ *Acies ad prælium fuissent explicata* διεσκεύασθησαν αἱ δυνάμεις εἰς πόλεμον] *Dispersa sunt* [i. deductæ atque explicatæ] *copia ad pugnam*: sunt instructæ & ordinatæ aut dispositæ. ¶ *Classica cecinerunt* ἐσάλπισαν ταῖς σάλπιγξι] *Cecinerunt tubis* ad signum pugnæ dandum.

34. *Sanguineus uvarum liquor* αἷμα σταφυλῆς] *Sanguis uva*, i. rubeus uvarum liquor. Hebræi Vinum appellant *sanguinem uva* propter colorem. ¶ *Quo irritarentur ad prælium* τοῦ παραστῆσαι αὐτοὺς εἰς πόλεμον] *Ut incitarent eos ad bellum*. Irritantur colore sanguineo, quemadmodum Tauri.

35. *Dispositis per ordines*, &c. διεῖλον τὰ θηρία εἰς τὰς φάλαγγας] *Diviserunt bestias per phalanges*: distribuerunt eas per certos ordines exercitûs, nè una in parte collocatæ pugnarent. ¶ *Hamatis thoracibus loricati* τεθωρακισμένοι ἐν ἁλυσιδωτοῖς] *Loricati loricis concatenatis*. θώραξ ἁλυσιδωτὸς est *lorica hamata, catenísque areis contexta*, sive *catenata*. ¶ *Cuique bellua attributi* διατεταγμένοι ἑκάστῳ θηρίῳ] *Ordinati singulis belluis*.

37. *Machinis quibusdam superilligata* ἐζωσμένοι ἐπʼ αὐτοῦ μηχαναῖς] *Accincta in eo* [aut, *illigata*] *machinis*. ¶ *Cum suo cujusque Indo* καὶ ὁ Ἰνδὸς αὐτοῦ] *Et Indus ejus*, i. rector ac magister bestiæ, qui ex India deligebatur, propter scientiam tractandi ac regendi eas belluas.

40. *Cautè ordinéq; incedebant* ἤρχοντο ἀσφαλῶς καὶ τεταγμένως] *Ibant cautè ac ordinatè*: non temere neque effusè, aut confusè, sed maximâ habitâ ratione periculi atque ordinis.

41. *Conflictúmque armorum* συγκρουσμοῦ τῶν ὅπλων] Συγκρουσμὸς τῶν ὅπλων est *collisio conflictióque armorum*, aut sonus editus ex collisione.

42. *In aciem dimicationémque* εἰς παράταξιν] *Ad pugnam instructus ac paratus*. Est enim παράταξις *acies ad pugnandum dimicandúmque instructa & parata*.

43. *Cæteris omnibus belluis*, &c. καὶ ἦν ὑπεράγον πάντα τὰ θηρία] *Et erat eminens supra cæteras bestias*, i. magnitudine reliquas excedebat. ¶ *Regem eâ portari suspicatus* ὤφθη ὅτι ἐν αὐτῷ ἐστιν ὁ βασιλεύς] *Visum est ei quòd Rex in ea esset*: arbitratus est Regem in ea gestari.

45. *Impetum fecit*, &c. ἐπέδραμεν αὐτῷ θράσει] *Incurrit in eam cum audacia*: aut, *audacter in eam irruit*. ¶ *Se dirimentibus* ἐσχίζοντο] *Scindebantur, diducebantur*: qui erant antè conferti dirimebantur cedentes illi.

46. *Succedens, elephanto se supposuit* εἰσέδυ ὑπὸ τὸν ἐλέφαντα, καὶ ὑπέθηκεν αὐτῷ] *Subiit sub elephantem, ac se ei subjecit*: ut eum humeris efferens, in terram dejiceret.

47. *Receperunt se ab illis* ἐξέκλιναν ἀπʼ αὐτῶν] *Declinaverunt ab eis*: vires Regis metuentes, recesserunt.

49. *Bethsuraos accepit in deditionem* ἐποίησεν εἰρήνην μετὰ τῶν ἐκ Βαιθσούρων] *Fecit pacem cum his qui de Bethsuron* aut *Bethsura*. ¶ *Ob vacationem terra datam* ὅτι ἦν σάββατον τῇ γῇ] *Quoniam erat sabbatum terra*, i. quoniam terra vacaverat & quieverat à cultura: non fuerat culta: propterea summâ inopiâ alimentorum laborabant. שבת enim Hebraicè *quiescere* ac *cessare* significat. Hinc שבתון SABBATUM *quies, cessatio, vacatio à re aliqua*.

51. *Lapidum igniúmque tormentis* πυροβόλα καὶ λιθοβόλα] *Instrumenta* [aut *tormenta*] *quibus ignis & lapides jaciebantur*: cujusmodi nunc sunt bombardæ.

53. *In horreis nulla essent alimenta* βρώματα δὲ οὐκ ἦν ἐν τοῖς ἀγγείοις] *Cibaria autem non erant in vasis*, i. horreis, frumenti ac cæterorum alimentorum receptaculis. ¶ *Reliquias verò repositorum* τὸ ὑπόλειμμα τῆς παραθέσεως] *Residuum* [aut, *reliquum*] *repositionis*, i. reliquias eorum quæ reposita reconditáque servabantur. ¶ *Qui à Gentibus se in Judæam receperant* οἱ ἀνασωζόμενοι εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν] *Qui à Gentibus in Judæam evaserant salvi*: aut, *qui conservati ex gentibus se in Judæam receperant*. Multi enim initio calamitatis ab Antiocho illatæ ad Gentes profugerant aut vi abducti fuerant.

56. *Eúmque Regnum cum administratione rerum capessere* καὶ ὅτι ζητεῖ παραλαβεῖν μετὰ τῶν πραγμάτων] *Et quòd quærit accipere cum negotiis*: i. vult Regnum suscipere cum administratione rerum.

57. *Subitò exstimulatus*, &c. καὶ κατέσπευδεν, καὶ ἐπινεύσαντο ἐκ τοῦ ἀπελθεῖν, &c.] *Et festinabant, & stimulabantur ex arce, ut discederent, & dicerent Regi ac ducibus exercitûs*. Mutatus est numerus: nam paulò antè dixerat *Lysiam dudisse*: sed significat eos quoque qui cum eo erant commotos fuisse studio desiderióque discedendi. ¶ *Parúmque alimentorum superest nobis* καὶ ἡ τροφὴ ἡμῖν ὀλίγη] *Et cibus nobis paucus*.

59. *Sun*

59. *Suis uti Legibus liceat* πορεύεσθαι τοῖς νόμοις αὐτῶν] *Ambulare Legibus suis liceat*, i. vivere juxta suas Leges. Legitur & νομίμοις *legitimis*.

60. *Qui pacem deferrent* εἰρηνεῦσαι] *Ad pacem faciendam: aut, missi essent qui de pace cum illis agerent.*

62. *Jusjurandum quod*, &c. ἠθέτησε τὸν ὁρκισμὸν ὃν ὤμοσεν] *Irritum habuit jusjurandum quod juraverat:* non servavit fidem jurisjurandi.

DRUSIUS.

1. *Regiones superiores*] Τὴν ἄνω χώραν Josephus. Innuit autem Persiam & regiones vicinas. Vide suprà 3. 31. Chronicon Eusebii, *Primus Seleucus Nicanor Syria & Babylonia & superiorum locorum regnavit.* Id Appianus dixit, *Rex Babylonia Mediaque.* Sulpitius, *adjectâ eidem Perside ac Babylone.* ¶ *Audivit Elymaida esse in Perside civitatem illustrem*] Ἤκουσεν ὅτι ἐστὶν Ἐλυμαῒς ἐν τῇ Περσίδι πόλις ἔνδοξος. Sic legit & autor V. Latinæ: nam interpretatur, *Audivit esse civitatem Elymaidem in Perside nobilissimam.* Josephus quoque, ἀκούει πόλιν ἐν τῇ Περσίδι πλούτῳ διαφέρουσαν Ἐλυμαΐδα τοὔνομα. In cæteris editionibus mihi quidem visis, ἤκουσεν ὅτι ἐστὶν ἐν Ἐλύμαις ἐν τῇ Περσίδι πόλις, &c. *audivit esse in Elymis in Perside civitatem*, &c. Stephanus De Urbibus, Ἐλύμαι, χώρα Ἀσσυρίων πρὸς τῇ Περσικῇ τῆς Σουσίδος ἐγγύς· οἱ οἰκοῦντες Ἐλυμαῖοι. Plinio quoque *Elymais* est regio Persidi vicina, lib. 6. c. 33. *Persepolim* vocat Jaso in Epit. 9. 1. *Elymum* Sulpitius, & Persidis oppidum statuit. Verba sunt, *Interea Antiochus, quem in Persidem profectum suprà memoravimus, oppidum Elymum regionis illius opulentissimum, fanúmque ibi situm multo auro refertum diripere conatus, confluente undique ad defensionem loci multitudine, fugatus, insuper nuncium accepit res à Lysia improspere gestas.* Mentio hujus oppidi, an regionis? Tob. 2. 11. ἕως οὗ ἐπορεύθην εἰς τὴν Ἐλυμαΐδα.

2. *Templum quod in ea*] *Fanum Diana* Josephus 12. 13. *Veneris* Appianus, τὸ τῆς Ἐλυμαίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ἐσύλησε, καὶ φθίνων ἐτελεύτησε παιδίον ὑπολιπὼν ἐνναετὲς Ἀντίοχον Εὐπάτορα. Hier. Comment. in Dan. 11. fol. 552. ex Polybio & Diodoro refert eum, *cùm templum Diana in Elymaide spoliare conaretur, oppressum à custodibus templi & vicinis gentibus, quibusdam phantasiis atque terroribus versum in amentiam, ac postremùm morbo interiisse.* ¶ *Et arma qua reliquerat Alexander*] Ἔτι γε μὴν καὶ ὅπλα καὶ θώρακας καταλιπεῖν ἐπυνθάνετο τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, βασιλέα δὲ Μακεδόνων, Ἀλέξανδρον, Josephus. ¶ *Rex Macedo*] Βασιλεὺς ὁ Μακεδών. Alibi ὁ βασιλεὺς Μακεδών. Prius melius, meo judicio. ¶ *Qui primus Gracis imperavit*] Ἐβασίλευσε πρῶτος ἐν τοῖς Ἕλλησι *regnavit primus in Gracis*, i. Græcorum. Aut *regnavit in Gracis*, i. in Græcia: quomodo Int. antiquus. Sic dicimus *in Batavis* pro *in Batavia*, *in Britannis* pro *in Britannia*. Cæterùm *primus Græcorum* regnavit non simpliciter, sed pro Dario in Asia Syriàque. Vide quæ scripsimus c. 1. 1.

3. *Quæsivitque capere civitatem*] *Conabatur & templum exspoliare, & simul civitatem opprimere* Epit. Jas. Hæc paulò aliter referuntur ab aliis. Non tamen pugnantia narrant. Nam quid vetat simul vera esse & quæ Autor noster dicit & quæ Hieronymus ex Polybio & Diodoro refert? Quin ἐσύλησε, quod apud Appianum, de nudo conatu accipi potest, ut exponatur *spoliare cogitavit*. Neque enim opere id perficere potuit: quod indicant consequa verba καὶ οὐκ ἠδυνάσθη. ¶ *Res*] Ὁ λόγος, *sermo*. Sic, *Non est ἀδύνατος apud Deum ullus sermo*, i. ulla res. In hac significatione Chaldæi utuntur vocabulo מלה, ut passim videre est apud Danielem. Græci quoque ità usurpant nomen λόγος. Sophocles in Ajace Flagellifero,

> Τοῖς κυρίοις γὰρ πάντα χρὴ δηλοῦν λόγον,
> *Dominis enim decet omnem indicare rem.*

¶ *Civibus*] Τοῖς ἐκ τῆς πόλεως *iis qui ex urbe erant*, i. civibus aut oppidanis. Sic passim in hoc libro, ut cap. 10. 76.

4. *Qui bello eum adorti sunt*] Nam Elymæi bellicosi erant, nec facilè ulli Regi externo cedebant. Quod docet Strabo lib. 16. ità scribens, Ἐλυμαῖοι δὲ καὶ μείζω τούτων κτῆσιν χώραν καὶ ποικιλωτέραν. ὅση μὲν οὖν ἀγαθή, γεωργοὺς ἔχει τοὺς ἐνοικοῦντας· ἡ δ᾽ ὀρεινὴ στρατιώτας τρέφει, τοξότας τοὺς πολλοὺς δ᾽ ἔστι, πολὺ καὶ τὸ στρατιωτικὸν παρέχεσθαι, ὥστε καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν δύναμιν κεκτημένος μεγάλην, οὐκ ἀξιοῖ τῷ τῶν Παρθυαίων βασιλεῖ παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ὑπήκοος εἶναι· ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὕστερον, τοὺς τῆς Συρίας ἄρχοντας διέκειτο. Hucusque Strabo. ¶ Ἀπεστρέψαι εἰς Βαβυλῶνα] Sic Josephus. Pro ἀπεστρέψαι invenitur & ἀπεστρέψας. In Chronico T. S. ושב לאנטוכיא *& reversus est Antiochiam*. De hac re Compositor Historiæ Ebr. *Tempore illo reversus est Antiochus Rex è Perside cum ignominia & dedecore: nam fugaverant illum Persa. Accidit autem cùm veniret è Perside, ut indicarent illi omnia qua fecerat Judas ducibus suis & populo suo*, &c. fol. 37. col. 4. Vide, si vacat, & Chronicon T. S. fol. 37. col. 2.

5. *In Perside*] Ὅτι αὐτῷ καὶ Ἐκβάτανα Jaso. ¶ Αἱ παρεμβολαὶ] *Nicanoris & Timothei*, Idem.

6. Ἐπίσχυσαν] Judæi.

7. Τὸ βδέλυγμα] i. Statuam Jovis Olympii; vel certè aram altari impositam in qua statuæ Antiochi. Vocatur suprà βδέλυγμα ἐρημώσεως. ¶ Ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον] Τὸ ὁλοκαυτώσεως videlicet.

8. *Deciditque in lectum*] *Correptus fuit viscerum dolore irremediabili & acerbis intestinorum cruciatibus*, Jaso 2. 9.

14. Καὶ ἐκάλεσε Φίλιππον] Τὸν σύντροφον αὐτοῦ Jaso. Hic metu Eupatoris, eodem teste, postea in Ægyptum fugit ad Ptolemæum Philometorem.

17. Εὐπάτορα] In diversa scriptura est Εὐπάτωρ. Gorionides scribit אאופטר, quem ait fuisse patruelem Lysiæ. Vocat enim certè Lysiam בן דודו, i. *filium patrui ejus*. Cur *Eupator* dictus sit à Syris docet Appianus in Syriacis, pag. 82.

18. Κύκλῳ τῶν ἁγίων] i. Templi. Nam τὰ ἅγια vocabant τὸν ναὸν per excellentiam. Quod crebrum in hoc libro. Vide Josephum 12. 14.

19. Ἐξεκκλησίασε] ויקהל.

21. *Ex iis qui conclusi erant*] Ex iis qui obsessi erant. Ad v. *ex illis ex conclusione*. Licet etiam exponere *ex urbe obsessa*.

24. Καὶ περιεκάθηντο εἰς τὴν ἄκραν υἱοὶ τοῦ λαοῦ ἡμῶν χάριν τούτου ἠλλοτριοῦντο] Basileæ impressi ὅτι οἱ τοῦ λαοῦ ἡμῶν χάριν τούτου ἠλλοτριοῦντο ἀφ᾽ ἡμῶν. Sic etiam editi ad E. C. οἱ τοῦ λαοῦ τούτου ità dicitur ut οἱ ἐκ τῆς ἄκρας. Quod idem cum illo οἱ υἱοὶ τῆς ἄκρας. Sic diceremus ex Ebraismo υἱοὶ τοῦ λαοῦ τούτου בני העם הזה. Quomodo sanè legit Int. V. nam vertit, *Et filii populi nostri propter hoc alienabant se à nobis*, καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ λαοῦ ἡμῶν χάριν τούτου ἠλλοτριοῦντο ἀφ᾽ ἡμῶν.

25. Ἐπὶ πάντα τὰ ὅρια αὐτῶν] Αὐτῶν in B. & R. scriptum offendi spiritu leni, in C. verò spiritu aspero. Quam scripturam præfero, ut dicat eos invasisse *omnes suos fines*, h. e. possessionem Regis. Nam fines eorum pertinebant ad ditionem Regis. Noster Int. videtur legisse ἡμῶν pro αὐτῶν nam vertit *in omnes fines nostros*.

28. Καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς δυνάμεως αὐτοῦ] In cæteris edd. ἄρχοντας δυνάμεως αὐτοῦ, ut dicat, *convocavit amicos suos duces exercitûs sui*. Josephus καὶ τοὺς ἡγεμόνας καὶ φίλους, &c. 12. 14. *accersitísque amicis & ducibus.* ¶ Τοὺς ἐπὶ τῶν ἡνιῶν] Periphrasis equitum. ἡνία sive ἡνίον *habena*, quæ & ῥυτὴρ unde Belgæ mei *equitem* vocant Een Ruter, nempe à tractandis habenis. Sunt qui ἡνίον etiam *frænum* significare tradunt.

29. Ἀπὸ βασιλειῶν ἑτέρων] *De Regnis aliis* Int. V. Sed Græca exemplaria variant. Nam in C. ἀπὸ βασιλέων ἑτέρων *& à Regibus aliis*. In B. verò ἀπὸ βασιλέων ἑταίρων *à sociis Regibus*. Puto in textu Ebraico fuisse ממלכים אחרים. Id sonat propriè *à Regibus aliis*. Sed מלכים LXX quandoque reddunt βασιλειῶν, ut cùm dicunt, *Primus Regnorum*, &c. ¶ Ἀπὸ νήσων θαλασσῶν] מאיי הים.

30. Ἑκατὸν χιλιάδες τῶν πεζῶν] In hunc numerum suffragatur Josephus 12. 14. Sed vide sis Epitomam Jas. 11. 2. Gorionides autor *in exercitu fuisse octoginta millia equitum & octoginta elephantos*, fol. 39. col. 1.

31. Ἐπὶ Βαιθσούραν] Vocatur ביתר in Historia Ebr. *Sita erat*

erat in loco angusto, distans Jerosolymâ intervallo quinque stadiorum, Jaso. ¶ Ἡμέρας πολλάς] Alibi ἐπὶ ἡμέρας πολλάς, quod reddunt ad dies multos.

32. Εἰς Βαιθζαχαρία] Βαιθζαχαρία στρατόπεδον ἔν τινι τόπῳ Βεθζαχαρία λεγομένῳ, σταδίους ἀπέχοντι τῶν πολεμίων ο'. Josephus 12. 14. Nomen loci, quod alibi non legitur, inter Jerosolymam & Bethsuram.

33. Διεσκεύασαν] Edit. Lat. V. comparaverunt se. Haud dubiè autor secutus est lectionem quæ in R. reperitur. Quod noto quia in aliis est διεσκεδάσθησαν.

34. Αἷμα σταφυλῆς] Sanguinem uvæ dixit pro succo qui ex uvis exprimitur. Propriè autem de succo rubro intelligitur, quod nos vinum rubrum appellamus. Vocatur alibi sanguis uvarum, videlicet Deut. 32. 14. דם ענבים. αἷμα σταφυλῆς pro vino usurpat quoque Sirachides 39. 32. & 50. 17. Sed & Vinum αἷμα σταφυλῆς Æschylus appellavit. Cur autem Elephanti viso colore sanguineo irritentur docet Franciscus Vallesius De Sacra Philosophia cap. 82. ad quem te adire cupio. ¶ Καὶ μόρων] Sanguinem mororum, i. succum ex moris expressum; qui, rubeus cùm sit, facilè potuit elephantos ad pugnam acuere. Lat. V. & sanguinem mori. ¶ Τοῦ παρασῆσαι] Ut excitarent. Nam παρίστημι, cieo, excito, commoveo. Sic dicunt παραστῆσαι πρὸς τὰ Ἀφροδίσια. Demosthenes παραστῆσαι τὴν ὀργὴν iram excitare, aut commovere.

35. Τεθωρακισμένους ἐν ἁλυσιδωτοῖς] i. Indutos loricis hamatis. Sanè thorax ἁλυσιδωτὸς, i. hamatus: quod nomen H. Stephanus scribit absque adspiratione ἀλυσιδωτός. Nam ἄλυσις catena, quasi ab ἀ & λύω, quòd solvi nequeat. ¶ Ἐπὶ τῶν κεφαλῶν] In libris quibusdam ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Lat. V. in capitibus eorum. ¶ Πεντακόσιοι ἵπποι διατεταγμένοι] In B. & C. πεντακοσία ἵππος διατεταγμένη & paulò pòst ἐκλελεγμένη quod in idem recidit.

36. Οὗ ἐὰν ἦν] Aliàs οὗ ἐὰν ᾖ. ¶ Τὸ θηρίον] i. Elephas. Sic in Latio bellua κατ' ἐξοχὴν de Elephante; ut apud Terentium, Eóne ferox es quia imperium habes in belluas?

37. Ἄνδρες δυνάμεως δύο καὶ τριάκοντα] Alibi ἄνδρες δύο καὶ τριάκοντα. Priorem scripturam secutus est Int. noster, qui vertit viri virtutis triginta duo. Viri virtutis, i. אנשי חיל. Ità Milites circumloquuntur. Notum ut חיל δύναμις, i. virtus, pro exercitu ponatur. Quandoque unus Elephantus tantùm duodecim vexit. Chron. T. S. Et ampliùs eduxit elephantos plurimos, è quorum unoquoque pugnabant milites duodecim. Et tres. Ælianus De animal. lib. 13. c. 9. Militaris Elephantus thorace, ut vocant, aut etiam nudo dorso suo tres bellatores fert, alterum dexterâ, alterum sinistrâ, tertium retrò versùs bellantem, ac simul quartum manibus moderamina tenentem. Hic ferè Indus erat, unde sequitur καὶ ὁ Ἰνδὸς αὐτῶν. Indum vocat magistrum belluæ. Porrò elephantorum alii Indici erant, alii Æthiopici, alii Lybici. Indici cæteris præstabant. Videndi sunt Livius & Polybius. Hujus verba sunt lib. 5. interprete Perotto, Verùm maxima pars elephantorum Ptolemai prælium formidabat, quod plerumque accidere Lybicis elephantis consuevit: odorem enim & vocem non patiuntur; præterea magnitudinem & vires, ut mihi videtur, timentes Indicos statim fugiunt; uti eo tempore accidit. ¶ Et Indus ejus] Qui magister & rector erat belluæ, ut diximus. Hinc medicinam facies Hieronymo. Nam vulgò & intus magister belluæ, leg. & Indus magister belluæ.

38. Ἐν ταῖς φάραγξιν] Hoc modo habent exemplaria omnia quæ vidi: tamen labor ut credam legendum esse ἐν ταῖς φάλαγξιν, unius literæ immutatione. Sic enim certè legit Int. noster qui à vulgo nomen accepit: nam vertit in legionibus ejus, ἐν ταῖς φάλαγξιν αὐτοῦ. Amat enim ille quisquis fuit pro φάλαγξ legionem interpretari. Quomodo & Sulpitius nomen legionis usurpat. Infrà v. 45. εἰς μέσον τῆς φάλαγγος Vet. in medio legionis. Vide 10. 82. Vide Josephum 12. 14.

39. Χρυσαῖς καὶ χαλκαῖς] In aliis est χρυσαῖς duntaxat. V. Lat. aureos & æreos. Quid? an ex ære olim clypeos fabricabant? Omnino. Æs enim ità temperabant veteres ut duritie ferro non cederet. Proinde etiam arcus ex eo parabant, qui nunc ex chalybe fiunt.

41. Ἦν γὰρ ἡ παρεμβολὴ] A cæteris abest articulus ἡ. Sed & in B. perperàm καὶ legitur pro γάρ.

42. Ἑξακόσιοι ἄνδρες] Josephus περὶ χ' ἄνδρας, i. circiter sexcentos. Quod Ruffinus dixit ad sexcentos: quater mille Gorionides fol. 42. col. 2.

43. Ἐλεάζαρ ὁ Σαυαρὰν] Sic ed. R. In alia est, nempe in B. Ἐλεάζαρ Ἀβιράν. In C. verò Ἐλεάζαρος Αὐαράν, ut apud Josephum ὃν Αὐρὰν ἐκάλουν. Sed Ruffinus eum Mauronem scribit, nescio an librariorum culpâ. In Lat. V. Eleazar filius Saura. Græcam scripturam ὁ Σαυαρὰν interpretatus est filius Saura: malè. Nam legimus suprà 2. 5. ὁ ἐπικαλούμενος Αὐαράν. Nam quomodo filius Saura qui erat filius Matthathiæ? ὁ Αὐαρὰν ergò, i. qui Avaran cognominabatur. Videtur autem ὁ Σαυαρὰν factum ex Ἐλεάζαρος Αὐαράν: expende. Ἀβαρὰν & Αὐαρὰν ut Δαβὶδ & Δαυΐδ. Simili errore Matthathias ab Eusebio vocatur filius Hasamonai, cùm tamen in Chronico T. S. habeatur הנקרא חשמונאי qui vocatur Hasmonæus. Ecce cognómen est Hasmonæus, non nomen paternum. Quare legendus hoc loco Eusebius cum judicio: nam sæpe ità halucinatus fuit. ¶ Θώρακι βασιλικῷ] Antverpiæ impressi θώραξι βασιλικοῖς. Quam lectionem secutus videtur Int. noster, qui habet loricis Regis. Cæterùm in B. reperi scriptum βασιλικῷ pro βασιλικῷ. Josephus 12. 14. ὡπλισμένον θώραξι βασιλικοῖς id vertunt ornatum phaleris regiis. Malim armatum loricis regiis. Apud Gorionidem, Et vidit Judas unum ex elephantis qui erat maximus elephantorum Regis, & ei insidebat vir indutus loricâ aureâ, fol. 42. col. 2. ¶ Quæ omnes belluas supereminebat] והוא גדול מכל הפילים אשר עם המלך Gorionides. τὸ ὑψηλότατον τῶν ἐλεφάντων, Josephus. ¶ Arbitrabatur in ea Regem esse] Et putabat Judas Regem eo vehi: Itaque clamavit & dixit, Quis vestrûm juvenis est ac robustus? Et prosiliit Eleazar frater ejus, qui unus erat ex juvenibus Hasmonais robore præstantibus, & dixit, Ecce me, Domine mi. Cui Judas, Ante te est elephas iste magnus cum vectore suo. Vide quid faciendum sit. Et cucurrit contra elephantum, & prostravit in terram obvium quemque ex militibus Regiis, & percussit ex illis in dextera & à sinistra, &c. ex Gorionide.

44. Devovit se] Ἔδωκεν ἑαυτὸν dedit se, i. devovit, exposuit periculo.

45. Discinderetur ab eo] Cederent ei quasi in partes scissi, quod propriè σχίζομαι significat; unde σχίζα, lignum scissum, sagitta.

46. Subiitque sub elephantum] ויבא בין רגלי הפיל וידקרהו בחרבו על טבורו ויפול הפיל עליו וימות וגו׳: & subiit pedes elephantis, & confodit eum gladio suo in umbilicum impacto: & cecidit elephas super illum, & mortuus est, &c.

47. Καὶ ἴδον] Aliàs καὶ εἶδον. Vide Josephum. Οἱ δ' Ἰουδαῖοι ὁρῶν τὴν τῶν πολεμίων ἰσχὺν ἀνεχώρησαν εἰς Ἱεροσόλυμα, &c.

48. Contra Judæam & contra montem Sion] Repone ad Judæam & ad montem Sion: nisi malis in Judæa & in monte Sion, ut εἰς utrobique pro ἐν sumatur. Sunt qui referant in Judæa ad montem Sion, neglectâ copulâ καὶ, quæ tamen in omnibus libris quos adhuc vidi. Vetus quoque Interpres eam legit. Nec historia repudiat. Nam parte unâ exercitûs obsedit Bethsuram, alterâ Sacrarium sive Templum. Hanc partem habuit ad montem Sion, qui Templo contiguus erat, & in quo Acra, quæ præsidio Syro-Macedonum tenebatur.

49. Prius fecerat pacem] Partem exercitûs misit ad obsidendam Bethsuram, quæ deditionem fecit. Vide Josephum. Est cur malim Et fecit pacem: nam in Græco καὶ ἐποίησεν εἰρήνην. Quidam, & Bethsuranos in deditionem accepit. ¶ Cum Bethsuranis] Μετὰ τῶν ἐν Βαιθσούροις cum iis qui erant ex Bethsura, i. cum civibus aut præsidiariis Bethsuranis. ¶ Ὅτι σάββατον ἦν τῇ γῇ] Διὰ τὸ ἑβδόμον ἔτος εἶναι, infrà v. 53. Sabbatum erat terræ, i. annus Sabbaticus, qui septimo quoque anno recurrebat. Vocatur autem Sabbatum terræ, quoniam tunc terra inculta relinquebatur. Erat aliud Sabbatum annorum, post annos XLIX, videlicet annus quinquagesimus, qui Jubilæus dicebatur: de quo aliàs. Vide Levit. 25. 4.

50. Ἀντίταξιν] Cæteri ἐπίταξιν.

51. *Baliſtas*] Sic Int. antiquus, quem nunc ſecutus ſum. Cæterùm in Græco eſt βελοςάσεις, quod non nemo interpretatur *ſtationes pro baliſtariis*, i. vineas ornatas cervis aliiſque veterum inſtrumentis, quibus baliſtarii ab hoſtium telis defendebantur. Obvia hæc vox & ſuprà v. 20. & in editione τῶν ο' Ezec. 4. 2. ubi כרים in fonte, i. *agni* ſive *arietes*. Porrò βελόςασις ità dicitur, autore Budæo, ut ἱπποςάσις dicimus, ſignificantes *equile*, vel *ſtabulum equorum*, & ἱπποςάσεις *ſtationes equorum in ſtabulis*. De Baliſtis vide Stewichii Vegetium, pag. 323. Fortè βελόςασις *catapulta*, cujus figuram habes in eodem Vegetio pag. 324. Vide pag. 320. ¶ *Et fundas*] Referendum, meo judicio, ad verbum ἔςησεν, non ad τὸ βάλλειν. Nam fundæ non jaciebantur, ſed potiùs iis lapides jaciebantur. V. Int. *& fundibula*.

53. Ἐν ταῖς ἀγγείοις] Libri Latini *in civitate*, ἐν τῇ πόλει. ¶ Διὰ τὸ ἕβδομον ἔτος εἶναι] Vide Joſephum. ¶ *In Judæa*] Εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Hic perſpicuè εἰς pro ἐν uſurpatur. Vide quæ notavimus ſuprà ad v. 48. ¶ Τῆς παραδόσεως] i. Conditorum.

54. *In Sanctuario*] Ἐν τοῖς ἁγίοις. Et hîc perſpicuè τὰ ἅγια dicit τὸν ναὸν, i. *Templum*, quod ſuprà τὸ ἁγίασμα vocavit, nempe v. 51.

56. *Ipſúmque Regni adminiſtrationem affectare*] Ὅτι ζητεῖ παραλαβεῖν τὰ πράγματα. Joſephus id extulit τὰ πράγματα εἰς ἑαυτὸν κατασκευάζειν. Cæterùm in nonnullis exempl. legitur παραλαβεῖν μετὰ τῶν πραγμάτων, quod exponunt *accipere Regnum cum rerum adminiſtratione*. In præcedentibus autem, ubi vulgò αἱ παραδόθησαι τοῦ βασιλέως μετ' αὐτοῦ, videtur redundare τοῦ βασιλέως à gloſſemate. Sanè V. Int. illud non legit dum verteret *exercitus qui abierat cum ipſo*.

57. *Feſtinavit ire*] Καὶ κατέσπευσεν τοῦ ἀπελθεῖν. Hanc lectionem firmat Joſephus, qui hoc factum tradit à Lyſia juſſu Regis. Verba ſunt 12. 14. ἀλλ' ἐκέλευσε τὸν Λυσίαν ὁ βασιλεὺς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἡγεμόσιν ἐν κοινῷ διαλεχθῆναι μηδὲν μὲν περὶ τοῦ Φιλίππου ἐμφανίζοντα, τὴν τε πολιορκίαν, &c. Diverſa lectio in codicibus A. B. & C. κατέσπευδον καὶ ἐπενύσσοντο ἐκ τῆς ἄκρας τοῦ ἀπελθεῖν· quem locum quidam vertunt, *feſtinaverunt & exſtimulati ſunt ut ex arce abirent*, τοῦ ἀπελθεῖν ἐκ τῆς ἄκρας. ¶ *Et viris*] *Viris Regis*, i. אנשי המלך, ut ſuprà 2. 31. *Nunciatum fuit viris Regis* τοῖς ἀνδράσι τοῦ βασιλέως, i. Regiis.

59. Τοῖς νομίμοις αὐτῶν] Alibi eſt τοῖς νόμοις αὐτῶν. ¶ *Diſſipavimus*] Abrogavimus.

60. *Quam acceperunt*] Vel *quos exceperunt*, nempe miſſos ad pacem faciendam, Gr. καὶ ἐπεδέξαντο *& exceperunt*.

61. *Ità exierunt*] Ἐπὶ τούτοις *his conditionibus*. Sic ἐπὶ τούτῳ *hâc conditione*.

62. *Mandatum dedit ut murum in circuitu diruerent*] Ἐνετείλατο καθελεῖν τὸ τεῖχος κυκλόθεν. Partim librorum, καὶ ἐνετείλατο καὶ καθεῖλε *& mandavit & diruit*. Quæ hîc Joſephus refert de Menelao, ea ſumpſit, ut credibile eſt, ex Breviario Jaſonis. Eadem quoque narrat Compoſitor Hiſtoriæ Ebr. quem vide, ſi placet, & ſi habes, fol. 42. col. 3.

63. *Dominantem urbi*] Vel *potitum urbe*.

GROTIUS.

1. Et *Rex Antiochus perambulabat ſuperiores regiones*] Ità dicebantur Syromacedonibus omnia quæ erant trans Euphratem. ¶ *Et audivit civitatem eſſe Elymaidem in Perſide nobiliſſimam, & copioſam in argento & auro*] Secutus eſt hoc loco Interpres Joſephum, qui urbem vocat *Elymaida*, nempe quia in hoc libro, quem plerumque ſequitur, legerat, ὅτι ἐστὶν Ἐλυμαΐς ἐν τῇ Περσίδι πόλις ἔνδοξος, &c. cùm hoc tempore ſincerior extet lectio, ἐν Ἐλύμαις ἐν τῇ Περσίδι. Hebræi עילם ſolent dicere pro toto Imperio Perſico; ideo hic Scriptor Hebræis lectoribus ſcripſit ἐν Ἐλύμαις, id ipſum verò Græcis lectoribus interpretans addidit ἐν τῇ Περσίδι. *Elymais* eſt apud Græcos regionis nomen, non urbis. Hanc vrbem verò de qua hîc agitur *Perſepolim* eſſe vult Scriptor Maccabaici ſecundi 9. 2. at Perſepolim ab Alexandro dirutam omnes ſcriptores conſentiunt. Sed poteſt fieri ut in proximo templum fuerit à Græcis conditum, & in eo donaria plurima.

2. *Templúmque in eo locuples valde*] *Deæ Nannææ*, ut ait Scriptor Maccabaici ſecundi 1. 13. & reſtituendum fortè id nomen Straboni lib. 16. ut ſit Ναναίας ἱερὸν pro Ἀναίας. Hanc Ἄρτεμιδα, i. *Dianam*, dixit Polybius Joſepho memoratus, quia lucis præerat, ut Diana apud Græcos. *Dianam Perſicam* nominat & Tacitus Annal. 3. Dianam in Elymaide fuiſſe quam Antiochus hic ſpoliare voluerit, dicit Hieronymus ad Danielem ex Polybio, ut ait, & Diodoro. Significat נאני Perſis *patrem*, ut ait Aruch & Scholiaſtæ ad Sotam & Jalkutum. נאניה ergò, Ναναία, *matrem* ſignificaverit, linguâ Perſicâ illâ veteri, non hâc novâ, quæ multum de Scythico trahit, ideóque multa vocabula habet communia cum Germanis, qui Scythicæ ſunt originis. *Mater* autem omnibus gentibus dicta eſt Terra, quam in lucis coli ſolitam alibi oſtendimus, cùm de Aſtarte agerémus. Appianus hanc ipſam Deam *Venerem Elimaam* vocat; nimirum quomodo & Aſtarten nonnulli *Venerem* interpretantur. Et fieri poteſt ut ab Elymæis primùm hujus Numinis cultus ad Macedonas, & per Macedonas ad Perſas devenerit. Sic & *Anaitis* aliis Diana credita, Straboni Venus. ¶ *Et illic velamina aurea*] In uſum Templi. ¶ *Et lorica & ſcuta*] *Et arma* capta de hoſtibus, nempe in urbe Perſepoli priuſquam incenderetur. Vide Curtium. ¶ *Quæ reliquit Alexander Philippi Rex Macedo*] Signum victoriæ. ¶ *Qui regnavit primus in Græcia*] i. In Syria & Ægypto, poſt Perſas primus. Vide ſuprà 1. 1. & quæ diximus ad Joh. 1. 15.

3. *Et venit & quærebat capere civitatem*] Antiochus Templum cum ædificiis circumjectis ſpoliare volebat, ut olim pater ejus Elymæi Jovis templum, nihilo meliore ſucceſſu.

4. *Et inſurrexerunt in prælium*] Joſephus, χαλεπῶς ἀντιταχθέντων, ἀποκρουσθεὶς τῆς ἐλπίδος· ἀπωσάμενοι γὰρ αὐτὸν ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐπεξελθόντες ἐδίωξαν. ¶ *Et reverſus eſt in Babyloniam*] Eſt quidem in Græco εἰς Βαβυλῶνα, quomodo & in Joſepho. Sed Βαβυλὼν interdum regionem ſignificat. Neque in urbe, ſed *in montanis locis mortuum* dicit Scriptor ſecundi Maccabaici 9. 28. Eruditè ergò vertit hunc locum Interpres.

5. *Quia fugata ſunt caſtra*] Exercitus Seronis, Lyſiæ, Gorgiæ.

7. *Diruerunt abominationem*] Idolum, ſuprà 1. 57. & 4. 42. ¶ *Et ſanctificationem*] Τὸ ἁγίασμα, Templum Hieroſolymitanum. ¶ *Circumdederunt muris excelſis*] 4. 60. ¶ *Sed & Bethſuram civitatem ſuam*] Dilectam Antiocho ob ſitûs opportunitatem. Vide ſuprà 4. 29, 61.

9. *Et arbitratus eſt ſe mori*] Συνιδὼν ὅτι μέλλει τελευτᾶν Joſephus, *Intelligens inſtare ſibi mortem*.

11. *Qui jucundus eram & dilectus in poteſtate mea*] *Quàm eram ſuavis atque amabilis in imperio meo?* ὅτι hic eſt Admirantis. χρηστὸς *ſuavis, gratioſus*. Vide Luc. 5. 39.

12. *Spolia aurea & argentea*] Suprà 1. 23. ¶ *Et miſi auferre habitantes Judæam*] Ἐξᾶραι, *ut occiderentur*. Suprà 1. 60, & ſeqq. ¶ *Sine cauſa*] Ob ſolam religionem; quæ certè tali ſævitiæ cauſam juſtam præbere non poterat.

13. *Pereo triſtitiâ magnâ*] Φθίνων ἐτελεύτησεν, ait Appianus. ¶ *In terra aliena*] Procul ab Antiochia, ubi ſedes Regia.

14. *Et vocavit Philippum unum de amicis ſuis*] Ἕνα τῶν φίλων hîc in Græco: ἕνα τῶν ἑταίρων, Joſepho: ſecundi Maccabaici Scriptori 9. 29. vocatur ὁ σύντροφος αὐτοῦ.

15. *Et dedit ei diadema & ſtolam ſuam*] Veſtem Regiam. ¶ *Et annulum*] Hæc omnia Philippi fidei permiſit, ut is ea filio Antiochi Antiocho Eupatori ſervaret. Ità Joſephus. ¶ *Ut adduceret Antiochum filium ſuum*] Ex iis locis in quibus agebat nonum ætatis annum, ut ex Appiano diſcimus. At is, ut & Joſephus, educatum ſub Lyſia Antiochum Eupatora ait, nimirum quia Philippus metu Lyſiæ copias ſibi paraturus ivit in Ægyptum primùm, 2 Mac. 9. 29. indè in Perſidem, infrà 6. 56. Joſephus 12. 14. ¶ *Et nutriret eum & regnaret*] *Ad regnandum*. In Græco enim eſt τοῦ βασιλεύειν, ſubaudito ἕνεκα.

16. *Anno*

16. *Anno centesimo quadragesimo nono*] *Ab initio Seleuci*, quod hîc addit Josephus. ¶ *Et vocavit nomen ejus Eupatorem*] Διὰ τῆ τῦ πατρὸς ἀρετὴν, ait Appianus.

18. *Et hi qui erant in arce*] Nam cùm Judas Urbem ingressus Templum purgavit, arcis obsidendæ tempus non habuerat, ideo quòd Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices undique in eum insurgerent. ¶ *Concluserant Israel in circuitu sanctorum*] i. Infestos Israelitis faciebant ad Templum aditus. Ità explicat Josephus, qui per excursus ex arce multos ait interfectos. ¶ *Et quærebant eis mala semper, & firmamentum Gentium*] Quanquam multi inter eos arcis custodes gente erant Judæi, sed Legis desertores.

20. *Et fecerunt balistas & machinas*] Quod hîc est *balistas* in Græco est βελοςάσεις, quomodo דיק redditur Ezech. 17. 17. & 21. 22. Erant autem contabulationes quibus imponebantur catapultæ, aliæque id genus machinæ. Vide Vitruvium 10. 20. *Aggeres* dixit hîc Josephus. Vide & infrà 51.

21. *Et exierunt quidam ex iis qui obsidebantur*] Noctu inobservati, ut fieri solet. Et hoc exprimit Josephus.

22. *Quousque non facis judicium*] *Id quod æquum est.* Jam enim dicent, *ob patrem tuum sumus in his angustiis.* ¶ *Et vindicas fratres nostros*] Populares nostros, qui in eadem sunt causa, & nunc obsidentur.

24. *Et quicunque inveniebantur ex nobis interficiebantur, & hereditates nostræ diripiebantur*] 5. 22, 45, 52.

26. *Et munitionem Bethsuram munierunt*] 4. 61.

27. *Et non poteris obtinere eos*] Redigere iterum sub tuam ditionem.

29. *Et de insulis maritimis*] i. Oris maritimis. Nam ità ad Hebræorum imitationem vocem νήσων usurpant isti nostri Scriptores.

30. *Centum millia peditum, & viginti millia equitum, & elephanti triginta duo*] Convenit in his numeris Josephus. ¶ *Docti ad prælium*] Assuefacti parère imperiis, πειθαρχεῖν εἰθισμένοι, de elephantis Polybius hist. 3.

31. *Et fecerunt machinas*] Macedones. ¶ *Et exierunt, & succenderunt eas igni*] Bethsuræi eruptione factâ usserunt machinas Macedonicas.

32. *Ad Bethzacharam*] Ἔν τινι τόπῳ Βεθζαχαρία λεγομένῳ, Josephus: *ad villam Zachariæ viri nobilis*: nam בית & *urbem* & *vicum* & *villam* significat. ¶ *Contra castra Regis*] *Intervallo stadiorum LXX*, ut hîc Josephus.

34. *Et elephantis ostenderunt sanguinem uvæ & mori, ad acuendos eos in prælium*] *Ut pararent eos prælio.* Id enim est παρασκευάσαι. *Sanguinem uvæ & mori* vocat succum sanguini similem, more Hebræo, ut apparet Deut. 32. 14. Rubentia enim erant Judææ vina. Hæc autem proposita elephantis ut eorum conspectu assuefierent in prælio sanguinem conspicere, neque eo viso consternari aut in furias agi.

35. *Et diviserunt bestias per legiones*] Θηρία, quod hîc *bestias* vertit, etiam Polybius Græcique alii eximiè de Elephantis usurpant; ut *belluas* Terentius. Quod verò Latinus dixit *legiones*, id in Græco est voce Macedonicâ φάλαγγας. Est autem ea vox ὁμώνυμος· nam, ut ait Urbicius, τὸ μὲν τι πεζικὸν ἅπαν σςάτευμα ὀμωνύμως τοῖς μεικοῖς τάγμασι λέγεται φάλαγξ. Sic Demosthenes de Philippo Macedone, φάλαγγας ὁπλιτῶν ἄγει, quod Scholiastæ interpretantur τάξεις. Hîc significat ea vox *millenarias cohortes*, ut docent sequentia. Sic & Antiochus Magnus *partes phalangis elephantis distinguebat*, teste Livio 37. ¶ *Mille viri in loricis concatenatis*] Τεθωρακισμένοι ἐν ἁλυσιδωτοῖς, *habentes loricas squammatas.* Sic 1 Sam. 17. 5. שריון קשקשים vertitur θώραξ ἁλυσιδωτόν. Est autem קשקש λεπίς. Virgilius pro eodem dixit *loricam consertam hamis.* ¶ *Et galea ærea in capitibus eorum*] Quales unâ voce χαλκοκορυθὰς dicit Homerus. ¶ *Et quingenti equites ordinati unicuique bestiæ electi erant*] Qui latera phalangum tegere solebant, ut nos docet Livius dicto libro.

36. *Hi ante tempus ubicunque erat bestia, ibi erant*] Πρὸ καιρῦ est in Græco, i. *etiam antequam opus esset.*

37. *Turres ligneæ super eos firmæ protegentes super singulas bestias*] Turritorum elephantorum mentio apud Hirtium, Florum, Vegetium, & alios. ¶ *Et super eas machinæ*] Missilia. ¶ *Et super singulas viri virtutis triginta duo, & Indus magister bestiæ*] Gr. ἐφ' ἑκάςυ ἄνδρες δύο καὶ τριάκοντα οἱ πολεμοῦντες ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ὁ Ἰνδὸς αὐτῦ, *Super singulos erant viri triceni & bini, qui ex iis depugnabant, & præterea Indus cujusque. Indus* sine alio additamento vocari solet belluæ rector, ut ex Polybio lib. 5. & ex Vegetio secundùm codices MSS. 3. 24. videre est; nimirum quòd ex India, ut elephanti optimi (præstant enim illi Africanis, testibus Polybio ac Livio) ità & elephantorum magistri, quos *rectores* dixit Livius. Interpres Latinus vocem minùs tritam, duabus aliis additis, clariorem fecit. Livius turribus superstetisse præter rectorem ait *quaternos armatos.* Sed nè numerum hîc positum nimis miremur facit Plinius 8. 7. qui *turritis elephantis sexagenos* aliquando fuisse ait *propugnatores.*

38. *Et residuum equitatum*] Bene vertit τὴν ἵππον. Subauditur enim ἵππον, quod *equitatum* Historicis solet significare. ¶ *Hinc & indè statuit in duas partes*] i. Ad utrumque latus peditum: nam in Græco additur τῆς παρεμβολῆς. ¶ *Tubis exercitum commovere, & perurgere constipatos in legionibus ejus*] Καταστείοντες καὶ καταφερόμενοι ἐν ταῖς φάραγξιν. Legit Latinus φάλαγξιν. Sed quam habemus nos in Græco lectionem veram esse apparet ex Josepho, qui dicit *ductum peditem* ἐπὶ τὰ στενά. Sensus ergò est, Ab illo equitatu peditem in montium faucibus animatum munitùmque fuisse.

39. *In clypeos aureos & æreos*] In Græco tantùm est χρυσᾶς ἀσπίδας at in Josepho τάς τε χρυσᾶς καὶ χαλκᾶς ἀσπίδας. Impropriè autem dixit *aureos clypeos*, qui erant argentei, sed ex parte aurati. Vocabantur qui sic armati erant *Argyraspides*, ut præter scriptores rerum Alexandri tradidit Livius dicto jam libro. De Solis repercussu ab armis habes & apud Josephum; ubi & de parte exercitûs per summos montes missa.

41. *Et commovebantur omnes inhabitantes terram à voce multitudinis*] Gr. *Et perterrebantur omnes qui ipsorum multitudinis sonum audiebant.*

43. *Et vidit Eleazar filius Sauræ*] Gr. Ἐλεάζαρος ὁ Σαυαρὰν· sed legendum, ut in aliis est codicibus, Αὐαράν. Josepho, Ἐλεάζαρος ὁ ἀδελφὸς αὐτῦ (Juda) ὃν Αὐρὰν ἐκάλουν. Idem est qui suprà 2. 5. ¶ *Loricatam loricis Regis*] Nam & elephantos suus distinguebat ornatus. Fuisse qui vestibus tegerentur purpureis dicit Plutarchus Eumene. Florus 2. 8. *Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis auro, argento, purpurâ, & suo ebore fulgentibus aciem utrinque vallaverat.*

44. *Et dedit se ut liberaret populum suum*] Cæde regiâ, ut sperabat. Vide quæ de hac re diximus De J. B. & P. l. 3. c. 4. §. 8. ubi exempla habes similia. ¶ *Et acquireret sibi nomen æternum*] Quæ cupido non miranda in homine Judæo.

46. *Et occidit eum*] *Vulnerato ventre*, ut ait Josephus. *Ventres elephanto molles*, Plin. 8. 10. ¶ *Et mortuus est illic*] Obtritus scilicet mole elephanti: ὁ δὲ καταπενεχθεὶς τῷ Ἐλεαζάρῳ διαφθείρει τὸ ἄνδρα ὑπὸ τῦ βάρυς, ait Josephus.

47. *Et videntes*] Judas & fratres ejus. ¶ *Virtutem Regis*] Ἰσχὺν, i. *copias ingentes.* ¶ *Diverterunt se ab eis*] *Abierunt Hierosolyma*, ut apertè ait Josephus, & ex hîc sequentibus intelligitur.

48. *Castra autem Regis*] Pars exercitûs Regis: nam pars ivit ad Bethsuram. Ità hîc Josephus.

49. *Et exierunt de civitate*] Vitam salvam pacti, ut narrat Josephus. ¶ *Quia sabbata erant terræ*] i. Erat annus Sabbaticus, sive septimus, per quem terra vacabat à frugibus.

50. *Et constituit illic custodiam*] *Præsidium.*

51. *Et statuit illic balistas*] Gr. βελοςάσεις, de quo vide suprà 20. ¶ *Et machinas*] Putà arietes. ¶ *Et ignis jacula*] Πυροβόλα. Descriptio ἀγγείου πυροβόλυ est apud Heronem. ¶ *Et tormenta ad lapides jactandos*] Πετροβόλα. Sub eo nomine veniunt & catapultæ, ut disci potest ex Cæsare 1 De Bello Civili. ¶ *Et spicula*] Non est in Græco. ¶ *Et scorpios*] Ad mittendas sagittas, quales describit Vegetius 4. 22. Tertullianus, *Bellicam machinam & retractu tela vegetantem de scorpio nominant.* ¶ *Et fundibula*]

dibula] *Fundibala* scripsit Interpres, quomodo & Isodorus 18. 10. Pari desinentiâ *fustibalum* habes apud Vegetium.

52. *Fecerunt autem & ipsi machinas contra machinas eorum*] Utuntur enim & obsessi *balistis*, *scorpionibus*, *fundis*, Vegetio teste 4. 22. Arietibus autem opponunt *culcitas*, *laqueos*, *lupos*, ut habes eodem Vegetii libro, cap. 23.

53. *Esca autem non erant in civitate*] Gr. ἐν τοῖς ἀγγείοις. Vox est generalis, quæ hîc *saccos* significat. ¶ *Eò quòd septimus annus esset*] Ut modò dictum 49. ¶ *Et qui remanserant in Judæa de gentibus*] Tum in arce, tum in aliis præsidiis, quæ Maccabæi nondum expugnare potuerant. ¶ *Consumpserant reliquias eorum quæ reposita fuerant*] Τὸ ὑπόλειμμα τῆς παραθέσεως, *residua repositorum*, in apothecis scilicet, quales fieri solebant anno sexto.

54. *Et remanserant in Sanctis viri pauci*] Ἐν τοῖς ἁγίοις, i. ἐν τῷ ἱερῷ, *in Templo*, ut hîc Josephus. Plerique ob inediam diffugerant.

56. *Reversus esset à Perside & Media*] Ubi copias sibi paraverat.

57. *Et dicere ad Regem*] Antiochum Eupatora, quem Lysias, de quo hæc dicuntur, eo tempore habebat in sua potestate. ¶ *Et locus quem obsidemus est munitus*] *Templum in modum arcis propriique muri*, ait Tacitus. ¶ *Et incumbit nobis ordinare de Regno*] Gr. ἐπίκειται ἡμῖν τὰ τῆς βασιλείας, i. *Regni cura nobis incumbit*, nempe nè Philippus tutorio nomine cuncta ad se trahat. Id pluris Lysiæ quàm Templum capere.

58. *Demus dexteras hominibus istis*] Amicitiæ & securitatis, ut Levit. 6. 2. Prov. 6. 1. Gal. 2. 9. infrà 11. 50, 62. ¶ *Et faciamus cum illis pacem*] Cum illis qui in Templo sunt. ¶ *Et cum omni gente eorum*] Cum omnibus Judæis qui in Judæa.

59. *Et constituamus illis*] Στήσωμεν αὐτοῖς, *pacta ipsis concedamus*. ¶ *Ut ambulent in legitimis suis*] Utantur αὐτονομίᾳ. Josephus, τοῖς πατρῴοις νόμοις χρησαμένους ζῆν. ¶ *Sicut priùs*] Ante Antiochi Illustris tempora. ¶ *Propter legitima enim eorum quæ despeximus irati sunt*] Sensus est bonus, sed probabilius est ab Interprete scriptum *dispersimus*. Est enim in Græco διεσκεδάσαμεν.

60. *Et receperunt illam*] *Acceperunt* pacem Judæi qui in Templo erant.

61. *Et juravit illis Rex & Principes*] More deducto à Persis Regibus, ut vidimus Ester. 1. 19. Dan. 6. 7. ¶ *Et exierunt de munitione*] De munimentis Templi.

62. *Et intravit Rex montem Sion*] Arcem, & per eam ivit in Templum. ¶ *Destruere murum*] Munimenta Templi.

63. *Et occupavit civitatem*] Ipsúmque Philippum, Lysiâ haud dubiè auctore, occidit: quod addit Josephus.

CAP. VII.

BADVELLUS.

1. CUM *paucis applicuit* ἀνέβη σὺν ἀνδράσιν ὀλίγοις] *Ascendit cum viris paucis*. ¶ Καὶ ἐβασίλευσεν ἐκεῖ *& regnavit ibi*] Ea in urbe Regnum est adeptus.

2. *Regiam domum majorum suorum* εἰς οἶκον τῆς βασιλείας τῶν πατέρων αὐτοῦ] *In domum Regni patrum ipsius*.

3. *Vetuisset nè sibi faciem illorum ostenderent* καὶ εἶπε, Μή μοι δείξητε τὰ πρόσωπα αὐτῶν] *Et dixit*, *Nè ostendatis mihi facies eorum*. Nè adducatis eos in conspectum meum.

4. *Solium Regni Demetrius occupavit* ἐκάθισε Δημήτριος ἐπὶ θρόνου βασιλείας αὐτοῦ] *Sedit in throno Regni sui*, i. Regnum paternum recuperavit, sive obtinuit.

5. *Viri nefarii* ἄνδρες ἄνομοι] *Viri iniqui*, qui Legem & religionem suam reliquerant ac prodiderant. ¶ *Qui Sacerdotium affectabat* βουλόμενος ἱερατεύειν] *Qui volebat Sacerdos esse*, videlicet summus, i. appetebat dignitatem summi Sacerdotis. Ejus honoris cupiditate permotus prodebat patriam.

6. *Populum apud Regem*, &c. κατηγόρησε τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν βασιλέα] *Accusarunt populum apud Regem*: *criminati sunt*. ¶ *E patria nostra exterminarunt* ἐσκόρπισεν ἀπὸ τῆς γῆς ἡμῶν] *Disperdiderunt* [*dissiparunt*, *profligarunt*] *à terra nostra*.

7. *Omnem inspiciat calamitatem* ἰδέτω τὴν ἐξολόθρευσιν πᾶσαν] *Destructionem* [*subversionem*] *omnem videat*.

8. *Designatum Bacchidem* ἐπέλεξεν τὸν Βακχίδην] *Designavit* [*elegit*, *constituit*] *ducem exercitûs*. ¶ *Cum potestate* κυριεύοντα] *Dominantem*: qui erat cum imperio ac potestate: qui præerat ei provinciæ, aut regioni.

9. *Cui decrevit Sacerdotium* καὶ ἔστησεν αὐτῷ τὴν ἱερωσύνην] *Et constituit ei Sacerdotium*, i. dignitatem Sacerdotalem, aut summi Sacerdotis.

10. *Internuncios cum blandis*, &c. τοὺς ἀγγέλους λόγοις εἰρηνικοῖς μετὰ δόλου] *Nuncios verbis pacificis cum dolo*, verbis quæ speciem pacis fictæ simulatæque habebant. Erant enim fraudulenta & insidiosa sub simulatione pacis.

11. *Verbis eorum non acquieverunt* οὐ προσέσχον τοῖς λόγοις αὐτῶν] *Non attenderunt verbis eorum*: non sunt assensi: nullam fidem habuerunt.

12. *Certus Scribarum numerus ac cœtus* συναγωγὴ γραμματέων] *Congregatio Scribarum*, i. multitudo congregata, cœtus, synagoga Scribarum. ¶ *Ut quædam quæ sunt æqua postularent* ἐκζητῆσαι δίκαια] *Quærere justa*: *requirere quæ justa sunt*. Ea autem declarat verbis sequentibus, quibus significat *pacem eos postulasse*.

16. *Juxta illud quod scriptum est* κατὰ τοὺς λόγους οὓς ἔγραψεν] *Secundùm sermones quos scripsit*. Psalmus est 79, quem significat autor hujus historiæ compositum scriptúmque fuisse de cæde eorum qui à Bacchide atque Alcimo perfidiosè ac crudeliter sunt interfecti.

18. *Fidem aut justitiam* οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἀλήθεια καὶ κρίσις] *Non est eis veritas & judicium*, i. æquitas ac rectitudo. ¶ *Pactum ac jusjurandum violassent* παρέβησαν τὴν στάσιν καὶ ὅρκον] *Transgressi sunt constitutum*, i. pactum & conventum, id quod ἔστησαν *constituerant & pepigerant inter se*.

19. *Transfugarum* αὐτομολησάντων] *Qui transfugerant* [aut *confugerant*] *ad ipsum*. αὐτομολεῖν καὶ ταυτομολεῖν de transfugis propriè dicuntur, *qui deficiunt ad hostésque transeunt*. Plerumque autem hujusmodi homines eam aliorum fidem experiuntur quam ipsi patriæ suæ præstiterunt.

21. *De Sacerdotio decertabat* ἠγωνίσατο περὶ τῆς ἀρχιερωσύνης] *Contendebat de summo Sacerdotio*, ut esset *summus Sacerdos* aut princeps Sacerdotum, ἀρχιερεύς: indè ἀρχιερωσύνη *principatus Sacerdotum*.

23. *Omnem calamitatem* πᾶσαν κακίαν] *Omne malum*: *omnia mala quibus Alcimus Israelitas affecerat*. κακία accipitur ἀντὶ κακῶν. ¶ *Atrociùs quàm Gentes* ὑπὲρ τὰ ἔθνη] *Supra Gentes*. Majore enim sævitiâ & crudelitate in Judæos usus fuit Alcimus ipse Judæus quàm Gentes.

24. *Excursiones fecit in omnes*, &c. ἐξῆλθεν εἰς πάντα τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας] *Egressus est excurrendi causâ in omnes fines Judææ*. ¶ *Pœnásque à viris illis*, &c. ἐποίησεν ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἀνδράσι τοῖς αὐτομολήσασι] *Fecit* [aut *exercuit*] *vindictam in viris qui transfugerant ac defecerant ad hostes*.

25. *Esse superiorem* ὅτι ἐνίσχυσεν] *Quòd prævalebat*. ¶ *Nec se sustinendis illis parem* οὐ δύναται ὑποστῆναι αὐτοῖς] *Non potest eos sustinere*: videt illos superiores, se verò imparem aut inferiorem atque imbecilliorem. ¶ *Gravissima de illis crimina detulit* κατηγόρησεν αὐτῶν πονηρά] *Criminatus*, *prava crimina in eos contulit*: aut, *criminosè conjecit*: *graviter eos accusavit*.

26. *Unum ex Principibus suis eximium* ἕνα τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ τῶν ἐνδόξων] *Unum ex Principibus suis gloriâ honoréque illustribus*, aut *præstantibus*. ¶ *Inimicum Israelitis & infestum* τὸν μισοῦντα καὶ ἐχθραίνοντα τῷ Ἰσραήλ] *Qui odium & inimicitias gerebat adversùs Israelem*: aut, odio animóque inimico atque infenso in eum erat: oderat eum hostiliter.

27. *Verbis specie pacis ficta fraudulentis* μετὰ δόλου λόγοις εἰρηνικοῖς] *Cum dolo verbis pacificis*, i. quæ dolosam simulationem pacis haberent, quâ acerbitas odii animíque infesti occultabatur.

28. *Ut ora vestra aspiciam* ἵνα ἴδω τὰ πρόσωπα ὑμῶν] *Ut videam facies vestras*.

29. *Pacificè*

29. *Pacificâ consalutatione*, &c. ἀσπάσαντο ἀλλήλους εἰρηνικῶς] *Salutarunt se invicem pacificè* : placidè & amicè, fine ulla hostili offensione. ¶ *Parabant abripere* ἕτοιμοι ἦσαν ἐξαρπάσαι] *Parati erant rapere : vi auferre.*

30. *Se utique per dolum esse conventum* ὅτι μετὰ δόλου ἦλθεν ἐπ' αὐτὸν] *Quòd cum dolo ad eum venerat* : dolosè ac fraudulenter aspectum ac colloquium ejus petierat. ¶ *Nec porrò voluit in conspectu ejus permanere* καὶ οὐκ ἐβουλήθη ἔτι ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ] *Et noluit ampliùs videre faciem ejus* : aut, in conspectu illius versari.

33. *E Sacerdotibus ex Sacrario* ἀπὸ τῶν ἱερέων ἐκ τῶν ἁγίων] *A Sacerdotibus ex Sanctis*, i. ex Sanctuario, quod *Sancta sanctorum* dicebatur.

34. *Irridere eos & habere ludibrio* ἐμυκτήρισεν αὐτοὺς καὶ κατεγέλασεν]*Subsannavit eos & irrisit.* In narratione oratio per modum infinitum expressa est elegans & usitata apud Latinos: *irridere* pro *irridebat.* ¶ *Superba loqui* ἐλάλησεν ὑπερηφάνως] *Locutus est superbè* : insolenter se jactavit adversus Deum & arroganter.

35. *Incolumis rediero* ἐπιστρέψω ἐν εἰρήνῃ] *Reversus fuero in pace*, i. salvus & incolumis.

38. *Suscipe vindictam*, &c. ποίησον ἐκδίκησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ] *Fac vindictam in hoc homine : ede judicium tuum in ulciscendo hoc homine ejúsque exercitu* : aut, ulciscaris eos qui tam superbè & contumeliosè sunt locuti. ¶ *Recordare maledicta eorum* μνήσθητι τῶν δυσφημιῶν αὐτῶν] *Memineris blasphemiarum* [& contumeliarum] *eorum* : quæ contumeliosè in te dixerunt. ¶ *Nec locum consistendi*, &c. καὶ μὴ δῷς αὐτοῖς μονήν] *Neque des ipsis mansionem*, i. locum in quo permaneant & consistant.

39. *Copia ex Syria profecta* δύναμις Συρίας] *Exercitus Syriæ*, i. copiæ quæ ex Syria venerant.

40. *Adasis stativa habuit* παρενέβαλεν ἐν Ἀδασὰ] *Castra habuit in Adasa.*

41. *Contumeliosè essent locuti* ἐδυσφήμησαν] *Blasphemaverant*, malè atque impiè locuti fuerant.

46. *Provolabántque* καὶ ἐξῆλθον] *Exibant* : emittebantur *ex omnibus Judææ vicis* , pressi ab his qui eos persequebantur. ¶ *Ab aliis impellerentur* ὑπερεκέρων αὐτοὺς] *Cornu ventilabant, agitabant, impellebant*, aut, *concludebant eos.* Est enim ὑπερκερᾶν *cornua extendendo claudere à tergo hostem.* Prior significatio mihi magìs placet, quia sequitur ἀνέστρεφον οὗτοι πρὸς τούτους, *recidebant hi ad alios*, i. impulsi ab aliis incidebant in alios. ¶ *Nè unus quidem*, &c. οὐ κατελείφθη ἐξ αὐτῶν οὐδὲ εἷς] *Non relictus est ex illis nè unus quidem* : nemo superfuit : omnes interfecti sunt ad internecionem usque.

48. *Illum diem celebravit* ἤγαγον τὴν ἡμέραν] *Egerunt* [*agitaverunt, prosecuti sunt*] *diem illum* : maximâ lætitiâ & festivitate in posterum prosequendum ac celebrandum instituerunt.

50. *Paucis diebus conquievit* ἡσύχασεν ὀλίγας ἡμέρας] *Quievit paucos dies : quietem paucorum dierum habuit.*

CASTELLIO.

2. VEnit *cum paucis hominibus in urbem*] Viz. Tripolim, ut est apud Josephum.

8. *Trans fluvium*] Mesopotamiæ, ut scribit Josephus.

DRUSIUS.

1. EGressus *Demetrius*] Vide Appianum pag. 82. Justinum lib. 34. ¶ *In urbem maritimam*] *Tripolin* vocat Josephus lib. 12. c. 16. Quod fortè hausit ex Breviario Jasonis : ad quod te adire velim, 14. 1.

2. *Regiam*] Antiochiam quæ ad Daphnem. Nam ibi erat regia Seleucidarum. Gorionides, *In diebus illis venit Demetrius Seleuci filius in Syro-Macedoniam, & cum eo exercitus Romanorum, qui commisso prælio Eupatorem devicit, delevítque exercitum ejus, & Lysiam filium patrui ejus occidit, & regnavit Antiochiæ, quæ est in Syro-Macedonia.* Gr. Εἰς οἶκον βασιλείας *in domum Regni.* ¶ *Patrum suorum*] Majorum suorum.

5. *Quotquot iniqui & impii erant inter Israelitas*] כל בני בליעל ורשעים מישראל : ¶ *Alcimus*] אלקימוס. Hic alio nomine, teste Josepho, Ἰάκιμος dicebatur. Utrumque Ebraicum est, sed corruptum. Nam *Alcimus* factum ex אליקים *Eliacim*, *Jacimus* verò ex *Joacim*, i. Ἰωακείμ. Veritas scripturæ *Jojacim.* Hujus mentio apud Gorionidem Scriptorem rerum Ebraicarum per hæc verba, *Et profectus est ad ipsum* Demetrium *Alcimus Sacerdos, homo nequam, qui comederat suillam, & mutaverat legem suam in diebus Antiochi crudelis.* Hæc ille fol. 42. col. 3. ¶ *Qui Sacerdotium ambiebat*] βουλόμενος ἱερατεύειν *cupiens Sacerdotio fungi*, i. Pontificatu, qui tunc vacabat occiso Oniâ, alio nomine *Menelaus* dicto. De cujus cæde vide Breviarium Jasonis 13. 4. Josephum 12. 15. Gorionidem fol. 42. col. 3.

6. *Disperserunt*] פזרו, ut Psal. 112. 9. פזר ἐσκόρπισε *dispersit.* Cæterùm Vulg. Interp. noster videtur legisse ἐσκόρπισεν nam in eo *& nos disperdidit in terra nostra.*

8. Ἐπέλεξεν] Legitur & ἀπέδειξεν, sed malè, ut existimo. ¶ *Regi*] המלך, i. interprete Josepho, Antiochi Epiphanis, nisi malis vertere *amicum suum.* Notum ut nomen loco pronominis usurpetur. Sic Interp. Vet. *& elegit Rex ex amicis suis Bacchidem.* Talia sunt, *Et dixit Dominus, Ascende ad Dominum. Et dixit Moses socero Mosis* : pro *ad me* : *socero suo.* ¶ *In ea quæ trans fluvium est*] In regione quæ trans flumen Euphratis, i. in Mesopotamia, sive in Syria Interamni. Josephus 12. 16. ἐκπέμπει Βακχίδην φίλον Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς βασιλέως, ἄνδρα χρηστὸν, καὶ τῆς Μεσοποταμίας ἁπάσης πεπιστευμένον.

9. Ἱερωσύνην] i. *Pontificatum*, ἀρχιερωσύνην.

10. Καὶ ἀπῆραν] Pars librorum καὶ ἀπῆλθον. Vet. Interp. *& surrexerunt*, καὶ ἀνέστησαν, ויקומו.

12. *Congregatio Scribarum*] עדת סופרים an potiùs שוטרים ? ut suprà cap. 5. ἔστησε τοὺς γραμματεῖς τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῦ χειμάρρου. Vide quæ scripsimus ad illum locum.

13. *Primi Hasidai*] Πρῶτοι οἱ Ἀσιδαῖοι. Alibi καὶ πρῶτοι. Sic etiam Interp. Vulg. Et Ἀσιδαῖοι, i. חסידים. Vide suprà 2. 42. Gorionides fol. 42. col. 3. *Et dixit Alcimus Sacerdos Demetrio Regi, Domine mi Rex, vive in æternum : Quousque non facies judicium servis tuis qui sunt in terra Juda? Nam prævaluit Judas gladio suo : & cum eo sunt Judæi qui vocantur Hasidæi.*

14. *Ex semine Aharonis*] Contrà Josephus 12. 15. τῆς ἀρχιερωσύνης, inquit, Ἄλκιμος ἔδωκεν οὐκ ὄντι τῆς ἀρχιερέων γενεᾶς, ἀλλ' ὑπὸ Λυσίου πεισθεὶς μεταθεῖναι τὴν τιμὴν ἀπὸ ταύτης οἰκίας εἰς ἕτερον οἶκον. Quem secutus est Eusebius in Chronico, ità scribens, *Alcimus alienus à genere Sacerdotali ambitione Pontificatum invadit.* Quid hìc statuemus? An Alcimum fuisse ex familia Ithamaris, sed non Eleazari? Sanè ad hunc genus referebant omnes qui post Sadocum Achitobi filium ad hæc usque tempora Pontifices fuerant. Sigonius (cui nescio an credendum) scribit Alcimum fuisse ex posteris Levi, non Eleazari aut Ithamaris. Quod apertè adversatur huic historiæ.

15. *Malum*] Κακόν. Partim exemplarium κακά. ¶ Τοῖς φίλοις ὑμῶν] Sic est in A. B. & R. Vetus quoque *amicis vestris.* Sed in C. ἡμῶν pro ὑμῶν, i. *nostris* : quod non probo.

16. Ἐξήκοντα ἄνδρας] Sic etiam Josephus. ¶ Κατὰ τὸν λόγον ὃν] Alibi κατὰ τοὺς λόγους οὓς. Vet. Lat. *secundùm verbum quod.* ¶ Ἔγραψε] Sub. *David Propheta.* Et bene Interp. noster *scriptum est.* Locus exstat Psal. 79.

17. *Carnes*] Corpora. Σάρκας ὁσίων σου, בשר חסידיך. Respexit autem ad nomen *Hasidæorum*. Nam ea vox Græcè ὅσιος interpretatur. חסיד enim *qui pietatem ac religionem colit*, i. ὅσιος. Nihil verius. Valeant ergò cum suo etymo *Aschidai*, quos non nemo temere nimis huc infersit.

18. Οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια] In meo codice, ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἀλήθεια. Int. Vulg. *Non est veritas in eis.* ¶ *Pactum*] Τὴν στάσιν, i. קיומא.

19. Ἐν Βηζὲθ] Sic & Aldi exemplar. In cæteris est partim Βηζαιθ, partim Βηθζὲθ. Quod postremum propiùs accedit ad *Bethzecha* Interpretis nostri, ut fortè legendum sit

fit *Bethzetha*. Tale mendum est Jud. 7. 22. Nam ubi vulgò *Beth-seca*, ex textu Ebræo & libris melioribus leg. *Beth-seta*, i. בית השטה. Porrò in Βηθζὶθ, quod in B. reperitur, agnosco בית זית, i. *Domus olea*. Apud Josephum κατ' κώμην Βηθζηθὼ λεγομένην. In Rufino *Birzito*. In quo mendum quale in *Bersabe* pro *Bethsabe*. Sic enim Ebræis vocatur uxor Uriæ Hetthæi, quam David stupro cognitam postea in matrimonium duxit. ¶ Ἀπὸ τῶν ἀπ' αὐτοῦ] Pleræque editiones τῶν μετ' αὐτοῦ. Prior lectio hunc sensum continet, *Comprehendit multos ex iis qui à parte Alcimi ad hostem transfugerant*. Posterior aliud dicit, nempe *qui unà cum Alcimo profugerant*. Sensus est, *multos eorum qui cum Alcimo desciverant, & pòst ad partem adversam redierant*. Editio Lat. Vet. *Comprehendit multos ex iis qui ad se* (i. πρὸς αὐτὸν) *refugerant*. Josephus habet πολλοὺς τῶν αὐτομολούντων *multos transfugas*. ¶ Εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα] *Mactavit* positum pro *mactavit & projecit*: unum pro duobus. Sed quis iste *puteus magnus*? An sententia est, *projecit eos in puteum quendam magnum*? aut potiùs puteum illum designat *quem fecit Asa propter Baasa Regem Israel*, de quo Jer. 41. 9? Prior expositio placeret si esset εἰς τὶ φρέαρ μέγα. Nunc cùm sit εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα, videtur potiùs de aliquo certo puteo loqui.

23. Ὑπὲρ τὰ ἔθνη] Significat Alcimum cum suæ farinæ hominibus Judæis plus intulisse populo mali quàm Gentes. Sic est profectò. In bello civili pejores sunt cives quàm exteri. Bella civilia Belgarum ei rei amplam fidem facient. Quàm multos novi qui tantum detrimentum acceperunt à popularibus suis quantum Hispani nunquam intulerant?

24. Εἰς τὴν χώραν] *In regionem* Judæorum. Prohibiti sunt, inquit, nè ampliùs incursiones facerent in Judæam.

25. Καὶ ἀνέσεψε] Aliàs ἀπέσεψε. ¶ Πονηρά] Adverbialiter, i. *pessimè*.

26. *Unum ex Principibus suis*] *Ducem exercitûs sui*, Gorionides: *amicorum charissimum simul & fidissimum; qui etiam Româ fugienti comes fuerat*, Josephus. Ἐλεφαντάρχην καὶ στρατηγὸν, Breviarium Jasonis.

27. *Cum exercitu multo*] בחיל כבד מאד Chron. T. S. *Cum eo exercitus multus valde, & elephanti scientes prælii trecenti, & pedites innumeri*, Gorionides fol. 42. col. 4. ¶ *Misit ad Judam & fratres ejus*] וישלח אל יהודה דברי שלום לאמר לכה אתי ונתראה פנים באהבה ובשלום ונדבר יחד דברי שלום שנינו או אלך אליך אני אם תרצה: Gorionides, *Et misit ad Judam qui verbis amicis peterent, dicentes, Veni mecum, ut videamus invicem amicè & pacificè, & loquamur simul cum pace inter nos duos. Aut veniam ego ad te, si placuerit.*

29. *Venit ergò ad Judam*] Hæc ità narrat Compositor Historiæ Ebr. Gorionides, *Non fuit conturbatus Judas propter verba ejus, sed abiit ad Nicanorem. Cui Nicanor obviàm processit, complexúsque & deosculatus salutavit eum, & dixit, Pax. Et adduxerunt subsellia, quæ collocarunt coram eis; & sederunt in eis, & locuti sunt verba amica. Judas autem præcepit juvenibus Hasmonæis & militibus ipsorum*, &c.

31. Τῷ Ἰούδᾳ ἐν πολέμῳ] Verba illa ἐν πολέμῳ desiderantur in cæteris editionibus. Tamen Interp. noster ea legisse videtur dum verteret, *& exivit obviàm Judæ in pugnam*. ¶ *Chapharsalama*] Χαφαρσαλαμά. Libri reliqui Καφαρσαλαμά. In Hieron. *Capharsalama*: quomodo & in Josepho legitur. Loquor de Græco exemplari. Nam in Latino Rufini *Capharsamala*: ubi κώμη *vicus* appellatur. Sunt qui annotant pagum esse ejus nominis in agro Samaritano. Exponunt *Vicus pacis*, i. שלום. SAMLA verò sive SALMA potiùs *vestem* denotat. Gorion. *Egressus ex urbe noctu fugit, & clanxit buccinâ, deditque signum belli: & convenerunt ad eum omnes exercitus Hasmonæorum & Hasidæorum, & abiit cum illis in Samariam*, &c.

32. *Circiter quinque millia*] *Ferè quinque millia* Hieron. Lectio varians, quæ in A. B. & C. ὡσεὶ πεντακόσιοι *quasi quingenti*. Josephus hoc loco in mendo cubat, nisi me fallit augurium: quod tolli[illegible] si pro τὸ Ἰούδα legeris αὐτὸν Ἰούδας. Quam emendationem firmant ea quæ sequuntur. Vide, si vacas. Ut est Vulgata lectio, dissentit ab hoc Auctore: quod rarissimè facit. Rufini verba dubia sunt, *Quem victum compulit in arcem Jerosolymorum confugere*: nam tam intelligi possunt de Juda quàm de Nicanore. ¶ *Reliqui fugerunt*] Videlicet Nicanoriani, ut mox dicam. ¶ *In civitatem Davidis*] i. In Acram sive acropolin. Acropolis tenebatur à præsidiariis Regis. Non ergò in eam fugit Judas cum suis, sed Nicanoriani potiùs. Gorionides autor, Nicanorem initio, cùm Jerosolymam venisset, Judæ admodum familiarem fuisse, atque adeò persuasisse ut uxorem duceret: ex qua etiam filium procrearit. Pòst Demetrium, cùm ex indicio Alcimi Sacerdotis de ea re certior factus esset, literas dedisse ad Nicanorem, quibus ei mandabat sub gravi pœna ut Judam vivum aut mortuum in potestatem redigeret. Quo cognito, Judam noctu clàm aufugisse discessisséque Jerosolymâ in Samariam; Nicanorem autem ipsum per omnes domos & angulos urbis diligentissimè vestigasse, &c.

33. Ἐκ τῶν ἁγίων] *E Templo*.

34. Ἐμίανεν αὐτὸς] Sputo. Gorionides, *Et probris proscidit Nicanor templum Domini, atque etiam spuendo spuit in regione illius*.

35. Ἐμπυριῶ τὸν οἶκον τοῦτον] *Et dixit, Destruam templum istud, & non relinquam in eo lapidem super lapidem. Etiam effodiam in terra, & evertam fundamenta ejus. Et abiit irâ excandescens*.

36. Καὶ εἰσῆλθον οἱ ἱερεῖς] *Et fleverunt Sacerdotes inter atrium & altare, & dixerunt, Domine Deus exercituum, qui habitas in domo ista à diebus antiquis & ad hoc usque tempus, ecce solium tuum in terra, & ecce scabellum pedum tuorum*. &c. ¶ Κατὰ πρόσωπον τοῦ θυσιαστηρίου] בין האולם ולמזבח: Gorionides.

37. Σὺ, Κύριε, ἐξελέξω] In ed. ad Exempl. C. σὺ ἐξελέξω in cæteris duabus σὺ ἐξέλεξας. ¶ Εἶναι οἶκον προσευχῆς] להיות בית תפלה.

38. Ποίησον ἐκδίκησιν, &c.] עשה נקמה באיש הזה ובמחנהו ויפלו בחרב: apud Gorionidem, *Nunc, Domine Deus noster, zela pro gloria nominis tui magni, & pro gloria domûs Sanctuarii, & fac ultionem de isto; quò cognoscant omnes gentes ipsum, quia stultè locutus esset, ideo stultè mortuum esse*. Hæc ibi. ¶ Τῶν δυσφημιῶν] i. βλασφημιῶν. Nam synonyma sunt δυσφημία & βλασφημία. Sic δυσφημεῖν & βλασφημεῖν. Oecumenius Act. 22. Ἐδόκει Ἰουδαίοις ἐπὶ τοῖς κατὰ Θεοῦ δυσφημίαις περιρρηγνύναι τὰ ἱμάτια. Alius dixisset βλασφημίαις. ¶ *Mansionem*] Moriù, videlicet ἐν τῷ βίῳ: cui opponitur ἐξαγωγὴ *egressus è vita*. Sensus est, Nè sine ut diù maneat in hac vita.

39. Ἐν Βαιθωρὼν] Καὶ τινα κώμην Βηθωρὼν λεγομένην Josephus. Paulò pòst scribitur in eodem Βηθωρὼν, quod non probo. *Beth-horon*, i. בית חורון. Vide quæ scripsimus suprà 3. 16. ¶ Δύναμις] Ἄλλη. Josephus, προσγενομένης αὐτῷ ἄλλης ἀπὸ Συρίας δυνάμεως.

40. Ἐν Ἀδασὰ] Si הדסה, interpretatur *myrtum*, si חדשה, *novam*: nam חדש *novus*. In Latinis codd. *Adarsa*, & pòst paulò *Adazer*. Apud Josephum ἐν Ἀδασοῖ, quem vicum esse scribit *distantem triginta modò stadiis à Bethoron*. ¶ Ἐν τρισχιλίοις ἀνδράσι] Hinc medicinam facies Josepho, in quo mendosè scriptum εἰς χιλίοις pro τρισχιλίοις. Quanquam Rufinus vulgatam lectionem secutus sit.

41. Οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων] Impressi ad E. C. οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως. Similiter & Aldus. Codex Bas. οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως Σενναχηρείμ. Lat. Vet. *qui missi erant à Rege Sennacherib*. Compositor Hist. Ebr. *Domine Deus cæli, qui misisti Angelum in castra Sancherib*. ¶ Ὅτε ἐδυσφήμησαν] Idem cum illo ἐβλασφήμησε. Sanè in Scholiis Oecumenii Act. 22. ὅτι ἐδυσφήμησε legitur pro eo quod Matth. 26. ὅτι ἐβλασφήμησε, i. נדף, aut נאץ, vel certè חרף. ¶ Ἄγγελός σου, Κύριε] Dictio Κύριε abest à cæteris editionibus. ¶ Ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας] מאה ושמונים וחמש אלף Gor. fol. 22. 13.

43. *Decimâ tertiâ die mensis Adar*] Vocatur *dies Nicanoris*: de quo vide volumen Jejunii col. 3. *Nicanor fuit unus ex Hyparchis Regum Græciæ; & cùm transiret Alexandriam*,

lexandriam, quotidie agitabat manum suam contra Jerosolymam & contra Templum, &c.

44. Ὅτι ἔπεσε] Sic noster quia cecidisset. In aliis est ὅτι τέθνηκε.

45. Εἰς Γάζαρα] Est ubi legatur εἰς Γάδαρα, quod non ità placet. De Gazera & Gadara vide quæ annotavimus suprà 5.8. ¶ Σάλπιγξι τῆς σημασιῶν] בחצצרות תרועה. Vide quæ scripsimus cap. 4. 40.

46. Καὶ ὑπερεκέρων αὐτοὺς] Alterum eorum cornu circumveniebant: aut, cornua extendendo claudebant eos. Quidam circumquaque feriebant eos. Metaphora ab animalibus cornupetis. ¶ Καὶ οὐ κατελείφθη ἐξ αὐτῶν οὐδὲ εἷς] ולא נמלט מהם עד אחד Gorionides.

47. Καὶ ἐξέτεμον τὴν κεφαλὴν Νικάνορος] Et præciderunt caput Nicanoris & brachia, quæ extenderat contra templum, & suspenderunt ea coram porta. Ideo nominant portam illam Portam Nicanoris in hodiernum diem, Gorionides. Ἐξῆψαν δὲ τῆς τοῦ Νικάνορος κεφαλὴν ἐκ τῆς ἄκρας, ἐπίδηλον πᾶσι καὶ φανερὸν τῆς τοῦ Κυρίου βοηθείας σημεῖον, Breviarium Jasonis.

48. Καὶ ἤγαγον τὴν ἡμέραν ἐκείνην, &c.] ועשו היום ההוא יום שמחה גדולה in Gorionide, festum & diem bonum & convivii vinosi & lætitiæ.

49. Τὴν τεισκαιδεκάτην τοῦ Ἀδάρ] הוא יום י"ג לחדש אדר לפני הפורים יום אחד Gor. id est, pridie Mardochaici diei, ut habet Epit. Jasonis. Hunc mensem Macedones Dystrum vocant, teste Josepho, & respondet partim Februario partim Martio: éstque vox Syriaca, ut legitur in Epit. Jasonis.

50. Καὶ ἡσύχασεν ἡ γῆ] Ἐξ ἐκείνου μὲν ὀλίγον χρόνον πρὸς ὀλίγον τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος τῶν πολέμων ἀναπαυσάμενον καὶ εἰρήνης ἀπολαῦσαν, ἔπειτ' εἰς ἀγῶνας πάλιν καὶ κινδύνους καθίστατο. ¶ Ἡμέρας ὀλίγας] Hoc Josephus dixit πρὸς ὀλίγον. Sed in Hist. Ebraica certum tempus expressum cap. 23. Et postea quievit terra circiter octo menses, fol. 41. col. 1.

GROTIUS.

1. Exiit Demetrius Seleuci filius ab urbe Roma] Id quomodo factum sit narrat luculenter Polybius hujus abitûs Demetrio suasor. Digna est historia quæ legatur in Excerpto de Legationibus 115. Vide & Justinum 34. 3. & Epitomen Livii lib. 46. Antiochi Magni filius major fuit Seleucus: hujus filius hic Demetrius, cui Regnum per injuriam eripuit Antiochus Illustris minor natu Antiochi illius Magni filius. Dictus postea hic Demetrius Soter. ¶ Et ascendit cum paucis viris] Comitibus octo, famulis quinque. Hebræi omne iter Judæam versùs ascensum vocant. ¶ In civitatem maritimam] Tripolin Syriæ. Ità Josephus, & Scriptor secundi Maccabaici 14. 1.

2. Ut ingressus est domum Regni patrum suorum] Sedem Regni, Antiochiam scilicet.

4. Et occidit eos exercitus] Jussu Demetrii, ut ex Josepho, Appiano & Livii Epitome discimus.

5. Et Alcimus dux eorum] Qui Ἰάκειμος יקים Hebræis, is, mutato nonnihil vocabulo, inter Græcos Ἄλκιμος vocari voluit. Sic Josue Jason, Onias Menelaus, Hillel Pollio, Silas Silvanus, Posides Pansa, Saulus Paulus. ¶ Qui volebat fieri Sacerdos] Gr. volens sacerdos esse, i. manere. Adeptus jam quidem summum Sacerdotium erat popularium consensu, ut Josephus nos docet 12. 16. Sed Syris postea Hierosolymorum possessionem adeptis non sperabat se retinere honorem posse, nisi partâ Syriæ Regis gratiâ.

8. Bacchidem, qui dominabatur trans flumen] Euphratem, qui semper intelligendus ubi absolutè ab Hebræis flumen nominatur. Erat hic Mesopotamiæ Præfectus, ut Josephus nos docet.

9. Ut videret exterminium quod fecit Judas] Non est in Græco, sed sensus est in superioribus. ¶ Alcimum impium constituit in Sacerdotium] Καὶ ἔστησεν αὐτῷ τὴν ἱερωσύνην, i. firmavit ei sacerdotium. Vide 2 Macc. 14. 3.

10. Verbis pacificis in dolo] Nempe ut Judam & fratres ejus comprehenderet.

11. Et non intenderunt sermonibus eorum] Fidem non habuerunt. ¶ Quia venerunt cum exercitu magno] Quomodo veniunt qui bellum meditantur, ut exponit hic Josephus.

12. Congregatio scribarum] Viri eruditi, sed minùs periti aulæ artium. ¶ Requirere quæ justa sunt] Ut nempe staret iis quæ Seleucus Demetrii pater & ante eum Reges constituerant.

13. Et primi Asidæi qui erant in filiis Israel] Et primi ad Bacchidem accessere ii qui Asidæi erant ex filiis Israel. Nam in Græco scribendum οἱ Ἀσιδαῖοι ἦσαν, non οἱ. Vide suprà 2. 42. Erant ii viri simplices. Confer 2 Mac. 14. 6.

16. Secundùm verbum quod scriptum est] Psal. 79. qui scriptus quidem est de temporibus aliis, sed in hæc tempora non minùs congruebat. Sic eadem Scriptura sæpius impleri dicitur.

18. Non est veritas & judicium in eis] Nec fidem nec jus curant. ¶ Transgressi enim sunt constitutum & jusjurandum] i. Pactum, & quidem juratum.

19. Et applicuit in Bethzecha] Scripsit Interpres Bethzetha. In Græco Βηζαὶθ pro Βηθζαιθ, Josepho Βηθζηθώ. Hebraicè בית-זית, Syriacè בית-זיתא quod effertur ab aliis tenuiùs Bethzeitha, ab aliis crassiùs Bethzeitho, est locus olivifer. Ammianus lib. 23. Zaitam venimus locum, qui Olea arbor interpretatur. Est ea vox Hebræis, Syris & Arabibus communis. ¶ Et quosdam de populo mactavit, & in puteum magnum projecit] Bene explicavit Interpres compendium dictionis quod est in Græco, ἔθυσεν αὐτοὺς εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα.

20. Et reliquit cum eo auxilium] Δύναμιν, i. copias. Josephus μέρος στρατιᾶς τινός.

21. Et satis agebat Alcimus pro principatu Sacerdotii sui] Gr. ἠγωνίσατο Ἄλκιμος περὶ τῆς ἀρχιερωσύνης quod Josephus, qui hunc Scriptorem maximè sequitur, explicat, Ἄλκιμος δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ βουλόμενος βεβαιώσασθαι, omni modo id agens ut summum Sacerdotium firmum sibi faceret.

22. Et obtinuerunt terram Juda] Per tantam vim milites plurima oppida occuparunt. ¶ Et fecerunt plagam magnam in Israel] Legit ἐν Ἰσραὴλ quod rectiùs quàm, quod nunc habemus in Græco, ἐν Ἱερουσαλήμ. Natus error ex scriptionum compendiis IΛ & IAM. Sensus est quem Josephus exprimit, multos Judæ partium ab eo interfectos.

23. Multò plùs quàm gentes] Ut solent acerrima esse fratrum odia.

24. Et cessaverunt ultrà exire in regionem] Tenuerunt se intra præsidia.

26. Unum ex principibus suis nobilioribus] Summum amicum Demetrii, & ex eis qui cum ipso Româ profugerant. Ità Josephus. Elephantarchum fuisse ait Scriptor secundi Maccabaici 14. 12. ¶ Et mandavit ei evertere populum] Josephus, μηδεμίαν φειδὼ ποιεῖσθαι τοῦ ἔθνους.

28. Videam facies vestras] Amicè inter nos colloquamur.

29. Parati erant capere Judam] Signo in id dato à Nicanore: quod Judas animadvertit. Ità Josephus.

31. Juxta Capharsalama] כפר Hebræis & Syris est vicus. Multa autem loca Judææ ac Syriæ nomen habent indè incipiens.

32. Et ceciderunt de Nicanoris exercitu ferè quinque millia viri] Imò victoriam penès Nicanorem fuisse ostendunt & Josephus, & 2 Maccabaici Scriptor. Quare vertendum, Interfecti sunt à Nicanore ferme quinquies mille, Judæi nimirum. ¶ Et fugerunt in civitatem David] In Templum scilicet. Nec aliter legendum apud Josephum, quàm εἰς τὸ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἱερὸν φεύγειν, non εἰς τὴν ἄκραν. Nam ἄκραν, ut statim sequentia ostendunt, tenebant Macedones. Vide suprà 6. 62.

33. Ascendit Nicanor in montem Sion] In arcem, ἄκραν. ¶ De Sacerdotibus populi] Addit Græcum & de Senioribus populi. Ità dici solent Senatores magni Synedrii. ¶ Holocautomata quæ offerebantur pro Rege] Ut olim pro Persis Regibus Esdr. 6. 10. & postea pro Augusto ac Tiberio Romanorum Imperatoribus, ut nos docent Philo ac Josephus.

34. Irridens sprevit eos] Gr. cum sannis irrisit. ¶ Et polluit] Aures scilicet eorum verbis blasphemis. Eam interpretationem Josephus nobis suggerit. ¶ Et locutus

tus est superbè] Ut quondam Antiochus suprà 1. 26.

35. *Cum regressus fuero in pace*] i. *Feliciter.*

36. *Et steterunt ante faciem altaris & Templi*] i. Inter altare holocaustorum & היכל, i. *basilicam Templi*, utrumque in conspectu habentes.

37. *Tu, Domine, elegisti domum istam*] Per Prophetas Solomoni locutos 2 Reg. 21. 7. Psal. 68. 16.

39. *Ad Bethoron*] Gr. Βαιθωρὰν, Josepho Βιθωρὶν. Vide suprà 3. 16. & ibi dicta.

40. *In Adarsa*] Gr. ἐν Ἀδασὰ, & in Josepho ἐν Ἀδασοῖ, qui *triginta stadiis eam distitisse* ait *à Bethoron*: nam legendum in Josepho ἀπὸ Βιθωρὶν, non ἀπὸ Βιθουρῦ, ostendunt præcedentia. Videtur *Adasa* nomen habuisse à *myrtis*, quæ הדס Hebræis.

41. *A Rege Sennacherib*] Explicationis causâ nomen proprium Regis adjecit, quod in Græco subauditur. ¶ *Exiit Angelus, & percussit ex iis*] Hebraica constructio, pro, *eorum*, *Angelus exiens* è cœlo *percussit octoginta quinque millia.*

42. *Et sciant cæteri quia malè locutus est contra sancta sua*] *In Templum*, subaudi *cum suo malo.*

44. *Ut autem vidit exercitus ejus quia cecidisset Nicanor, projecerunt arma sua, & fugerunt*] Εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, ῥίψαντες τὰς πανοπλίας, ait Josephus. Solet planè fieri ut ducis morte spes animíque militum cadant: ut Silius ait,

Postquam spes Italûm mentésque in Consule lapsa.

45. *Ab Adazar*] In Græco rectè ἀπὸ Ἀδασὰ. ¶ *Usquequo veniatur in Gazara*] Vide suprà 5. 8. ¶ *Et tubis cecinerunt post eos cum significationibus*] Eo cantu tubæ qui victoriam partam significaret, ut nempe eo audito, ex omnibus oppidis & vicis concursus fieret ad persequendos eos qui fugiebant. Hunc sensum innuunt & Græca hîc verba, ταῖς σάλπιγξι τῆς πάσης κώμαις ἐσήμαινεν, ὅτι νικῴη τοῦ πολεμίους.

46. *Et ventilabant eos cornibus*] In Græco est vox militaris, ἐξεκέρων αὐτοὺς, quæ ipsa est Judith. 15. 6. Propriè est *cornua ita extendere ut undique claudatur hostis*; impropriè, *quovis modo hostem circumvenire*, sicut tunc fecere Judæi concursû facto undique. ¶ *Et convertebantur iterum ad eos*] i. *Adversâ fronte pugnabant*: non tantùm tergis, ut antè, insistebant. Hoc enim vult quod hîc Græcè dicitur, καὶ ἀνέστρεφον οὗτοι πρὸς τούτους· explicatiùs apud Josephum ἔκλινον αὐτοὺς γενόμενοι κατὰ πρόσωπον. ¶ *Et ceciderunt omnes gladio*] *Ad novem millia*, ut ait Josephus.

47. *Et dexteram ejus, quam extenderat superbè*] Nempe contra Templum; in hoc quoque similis Sennacheribo 2 Reg. 19. 21, 22.

49. *Et constituit agi*] Gr. καὶ ἔστησε *& constituerunt*, nempe Judas cum Senatu & populi primis. Vide 2 Macc. 15. 36. ¶ *Tertiâ decimâ mensis Adar*] Ostendit Josephus ad sua tempora hunc diem celebratum. Postea celebrari desiit.

50. *Et siluit terra Juda*] Gr. ἡσύχασεν, i. *quievit*, ab armis scilicet. Sic & infrà 7. 50. & 9. 57. & 11. 38. & 14. 4. ¶ *Dies paucos*] i. *Exiguo tempore*, ut hîc Josephus.

CAP. VIII.

BADVELLUS.

1. Quantum potentiâ valerent ὅτι εἰσὶ δυνατοὶ ἰσχύϊ] *Quòd sunt potentes robore*, i. viribus atque opibus: quòd plurimùm possunt. ¶ *Quòd facilè*, &c. ὅτι εὐδοκοῦσιν ἐν πᾶσι τοῖς προστιθεμένοις αὐτοῖς] *Quòd acquiescerent in omnibus quæ proponerentur ipsis*, i. postularentur. προστιθέναι *proponere aliquid alicui* significat: & hoc loco Romanorum humanitatem in postulatis aliorum accipiendis ac concedendis ostendit. ¶ *Qui ad eam se conferrent* ὅσοι ἂν προσέλθωσιν αὐτοῖς] *Quicunque ad eos accederent*: amicitiam eorum appeterent, ad eam se applicarent atque adjungerent.

2. *Audivit etiam bella eorum* καὶ διηγήσαντο αὐτῷ τοὺς πολέμους αὐτῶν] *Et narraverunt* [aut *commemorarunt*] *ei bella eorum.* ¶ *Résque præclarè ac fortiter gestas*, &c. τὰς ἀνδραγαθίας ἃς ποιοῦσιν ἐν τοῖς Γαλάταις] *Virilia facinora quæ faciunt in Galatis.* Gallos intelligit, apud quos Cæsar spatio decem annorum maximas res gesserat, eósque in potestatem populi Romani redegerat. Nam *Galatæ* à *Gallis* sunt appellati, quoniam eam Asiæ Minoris partem occuparunt atque incoluerunt quæ *Galatia* est nominata. ¶ *Sibi tributarios reddidissent* ἤγαγον αὐτοὺς ὑπὸ φόρον] *Adduxissent* [aut *redegissent*] *eos sub tributum*, i. effecissent eos tributarios ac vectigales: in quo erat signum subjectionis ac provinciæ.

3. *Animi magnitudine superasse* τῇ μακροθυμίᾳ κατεκράτησαν] *Longanimitate obtinuissent locum illum*: potiti essent loco illo. μακροθυμία *æquitatem animi, patientiam, moderationem* significat, quæ cum magnitudine ac fortitudine animi non impatientis conjuncta est. Plutarchus scribit de Scipione Africano, *eum plures homines adduxisse in potestatem populi Romani humanitate & mansuetudine quàm vi armorum ac metu.*

4. *Ab ultimis terris eos bello petivissent* τῶν ἐπελθόντων ἐπ' ἄκρου τῆς γῆς] *Qui venerant contra eos ab extremis terræ*: qui bello lacessiverant: aggressi fuerant. ¶ *A reliquis verò tributum singulis annis exegisse* οἱ λοιποὶ διδόασιν αὐτοῖς φόρον κατ' ἐνιαυτὸν] *Cæteri dant* [aut *pendunt*] *eis tributum quotannis*: *tributum annuum.*

5. *Qui arma contra eos tulissent* τοὺς ἐπηρμένους ἐπ' αὐτοὺς] *Qui insurrexissent adversùs eos*: qui arma illis intulissent. ¶ *In potestatémque redactos* καὶ κατεκράτησαν αὐτῶν] *Et dominati sunt eis*: aut, *subjugaverunt*: *dominatum in eos obtinuerunt.* κατακρατεῖν τινος *imperium ac dominatum in aliquem habere, aliquem in potestatem suam redigere.*

7. *Et successores ejus in Regno* καὶ τοὺς βασιλεύοντας μετ' αὐτὸν] *Et regnantes post ipsum*: *qui Regnum post ipsum obtinerent, certum tributum penderent.*

8. *Factâ Asiæ divisione, regiones, Indiam*, &c. καὶ διαστολὴν, καὶ χώραν Ἰνδικὴν ἔδωκαν αὐτοῖς] *Et distinctionem, & regionem Indicam eas dederunt Eumeni Regi.* διαστολὴν vocat distributas & dispertitas Asiæ regiones quæ sub Regno Antiochi antea continebantur, quas Romani ab illo acceptas Eumeni tradiderunt.

9. *Exscindere* ἐξᾶραι αὐτοὺς] *Tollere eos*: eorum Imperium evertere atque delere.

12. *Qui in ipsis acquiescerent* τῶν ἐπαναπαυομένων αὐτοῖς] *Qui consentiebant cum ipsis*: aut, quietè conjunctéque vivebant: qui non erant molesti ac rebelles, sed quieti & amici. ¶ *Tam propinquis quàm remotis* τῶν ἐγγὺς καὶ τῶν μακρὰν] *His quæ propè & procul erant.*

13. *Voluissent adjutos*, &c. ὅσοις δ' ἂν βούλωνται βοηθεῖν καὶ βασιλεύειν] *Quoscunque volebant juvare ac regnare, eos Regnum obtinere.* ¶ *E Regno educi* μεθιστῶσι] *Transferunt* [aut *removent*] *è Regno quos volunt.* καθιστάναι est *Regem constituere*: ei contrarium est μεθιστάναι, *dejicere aliquem de Regno ac removere*: abdicare eum potestate Regiâ. Hæc erat summa eorum potestas in constituendis & abdicandis Regibus. ¶ *Planè summam potestatis eorum*, &c. καὶ ὑψώθησαν σφόδρα] *Et exaltati erant vehementer*: i. in summum imperii potestatísque fastigium evecti, in altissimo potestatis gradu constituti.

14. *In his omnibus*, &c. ἐν πᾶσι τούτοις οὐκ ἐπέθετο οὐδεὶς αὐτῶν διάδημα] *In his omnibus nullus eorum imponebat diadema*: sub. *capiti*: in his tantis Imperii opibus ac viribus quenquam ex ipsis diadema impositum gestare. ¶ *Quò se magnificè gerat* ὥστε ἁδρυνθῆναι ἐν αὐτῇ] *Ut in ea turgesceret*, i. superbè se ostentaret, vestitûs ornamento inflatus atque elatus.

15. *Senatum legisse sibiipsis* βουλευτήριον ἐποίησαν ἑαυτοῖς] *Curiam* [locum in quo summum civitatis consilium haberetur] *fecerunt sibi.* ¶ *Consilium* de repub. *caperent* ἐβουλεύοντο] *Consultabant*: deliberabant de repub. aut rebus ad eam pertinentibus. ¶ *Curam populi susciperent* βουλευόμενοι διαπαντὸς περὶ τοῦ πλήθους] *Consultantes semper de multitudine*, i. populo, cujus curam paternam habebant. Itaque

Patres

Patres conscripti sunt appellati. ¶ *Ut honesta ac moderata, &c.* τοῦ εὐνομεῖν αὐτοὺς] *Ut ipsi modestè viverent*: modestam honestámque vitam degerent in republ. moderata ac temperata optimis legibus, institutis ac moribus.

16. *Imperium suum uni homini, &c.* πιστεύουσιν ἑνὶ ἀνθρώπῳ ἄρχειν αὐτῶν κατ' ἐνιαυτὸν] *Credunt uni homini, ut imperium habeat in ipsos singulis annis*: deferunt ad eum imperium annuum. Consularem potestatem intelligit. ¶ *Cui omnes dicto sunt audientes* καὶ πάντες ἀκούουσι τοῦ ἑνὸς] *Ac omnes unum audiant*: ei uni pareant: ejus imperium sequantur.

18. *Quo à Regno Græcorum, &c.* ὅτι εἶδον τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων καταδουλουμένους τὸν Ἰσραὴλ δουλείαν] *Quoniam videbant Regnum Græcorum redigere in servitutem Israelem.*

19. *Sic orsi locuti fuerunt* ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον] *Responderunt & dixerunt.* Hebraismus est, pro, *ità cœperunt dicere*: aut, *ità exorsi locuti sunt.*

20. *In numerum sociorum, &c.* γραφῆναι ἡμᾶς συμμάχους καὶ φίλους ὑμῶν] *Ut scribamur socii & amici vestri*: i. ut recipiamur in vestram amicitiam & societatem.

21. *Hæc illis oratio grata fuit* καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον αὐτῶν] *Et placuit oratio in conspectu eorum.*

22. *Quam rescriptam in tabulis æreis* ἧς ἀντέγραψεν ἐν δέλτοις χαλκαῖς] *Quam rescripsit* [aut *descripsit*] *in tabulis æreis.* Usus est numero singulari pro plurali *rescripserunt*: aut *Senatus* vel *populus* intelligendus est. A verbo ἀντιγράφειν dicitur ἀντίγραφον *exemplum* aut *exemplar*, (quo hîc usus est) *aliquid descriptum* aut *transcriptum* ab *archetypo primò scripto*, aut *primo exemplari*, quod vocant *originale.* ¶ *Monumentum pacis ac societatis* μνημόσυνον εἰρήνης καὶ συμμαχίας] *Memoriale pacis & societatis*: ad memoriam amicitiæ institutæ custodiendam.

23. *Quod felix faustúmque sit populo Romano* καλῶς γένοιτο Ῥωμαίοις] *Bene sit Romanis & genti Judæorum.* Precatio est salutaris, quâ utebantur in principio orationis. ¶ *Procul ab his esto* μακρυνθείη ἀπ' αὐτῶν] *Longè absit ab his*: *removeatur ab his.*

24. *In omni ipsorum ditione* ἐν πάσῃ κυρείᾳ αὐτῶν] *In omni dominatione ac imperio.*

25. *Summâ voluntate* καρδίᾳ πλήρει] *Corde pleno*, i. summo studio ac toto animo. ¶ *Prout tempus eis præscriptum* ὡς ἂν καιρὸς ὑπογράφῃ αὐτοῖς] *Ut tempus præscriptum* [*præfinitum, præstitutum*] *fuerit eis.*

26. *Quorum præscripta servabunt nullâ mercede* καὶ φυλάξονται τὰ φυλάγματα αὐτῶν οὐδὲν λαβόντες] *Et custodient mandata eorum nihil accipientes.* φυλάγματα vocat certas societatis conditiones conservandas.

27. *Bonâ fide* ἐκ ψυχῆς] *Ex animo.* Quæ forma potest significare tum fidem, tum animi studium & voluntatem.

28. *Bellúmque juvantibus* τοῖς συμμαχοῦσι] *Auxilium ferentibus contraria parti*, i. inimicis & hostibus, quorum potiùs debent esse inimici. συμμαχεῖν significat *coire societatem in bello cum aliquo*: *cum eo conjunctum juvare bellum.*

29. *In hac verba sunt pacti* κατὰ τοὺς λόγους τούτους ἔστησαν τῷ δήμῳ τῶν Ἰουδαίων] *Secundùm hæc verba constituerunt populo Judæorum societatem*, i. pepigerunt: societatem inierunt.

30. *Alterorum id facient voluntate* ποιήσονται ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν] *Facient ex electione ipsorum*, i. pro arbitratu suo: aut ad arbitrium suum, ut ipsis placuerit.

31. *De injuriis quibus affecit* περὶ τῶν κακῶν ὧν συντελεῖται εἰς αὐτοὺς] *De malis quæ Demetrius patravit in eos*: intulit eis.

32. *Adierint adversùm te* ἐντύχωσι κατὰ σοῦ] *Interpellarint nos adversùm te*, i. querelas injuriarum tuarum ad nos detulerint: si conquesti de te fuerint. Hinc ἔντευξις *interpellatio*, in qua de aliorum injuriis querimur. Paulus Rom. 11. 2. de Elia, ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, *interpellat Deum adversùs Israelem*, i. conqueritur apud Deum: agit cum Deo. ¶ *Persequemur jus eorum* ποιήσομεν αὐτοῖς τὴν κρίσιν] *Faciemus eis judicium*, i. jus eorum defendemus: persequemur injurias eis illatas.

CASTELLIO.

5. *Citiorum*] Macedonum.

8. *Lycaoniam, Myliada*] Et in Græco & in Latino legitur, *Indiam & Mediam.* Sed est locus alioqui corruptus: Et hoc cùm omnes tum Livii refellit historia.

DRUSIUS.

1. Δυνατοὶ ἰσχύϊ] גבורי חיל, i. *bellicosi.* ¶ Καὶ ὅτι εἰσὶ δυνατοὶ ἰσχύϊ] Redundare videtur à glossemate.

2. Ἃς ποιοῦσιν] Vet. *quas fecerunt*, ἃς ἐποίησαν. ¶ Ἐν τοῖς Γαλάταις] Galatæ alio nomine *Gallo-Græci* vocantur, ut regio eorum *Galatia* & *Gallogræcia*, sita in Asia Minore: unde & *Galli Asiatici* appellantur. Hos debellavit C. N. Manlius Volso. Causa belli erat societas quam cum Antiocho hoste P.R. junxerant. De hoc bello Gallogræco videatur Livius decad. 4. lib. 8. Item Florus ejus epitomator lib. 2. cap. 11. Pro ἐν τοῖς Γαλάταις Vet. Interp. noster *in Galatia*, non malè.

3. Ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Ἰσπανίας] Quæ *Iberia* Josepho, quod est antiquum Hispaniæ nomen ab *Iberia* Asiæ regione, unde Hispani originem ducunt, sic appellatum. Ebræis hæc regio dicitur ספניה, ut ab Apostolo Σπανία· unde *Espania*, & mutatione unius literæ Ἰσπανία, ut Ptolemæus & Stephanus, vel, ut alii scribunt, Ἱσπανία, i. *Hispania.* ¶ Τῶν μετάλλων τοῦ ἀργυρίου καὶ τοῦ χρυσίου τοῦ ἐκεῖ] *Auri & argenti reliquorúmque copiâ metallorum adeò dives Hispania semper exstitit, ut meritò Possidonius apud Strabonem dixerit, in subterraneis Hispaniæ locis non infernum Plutonem sed Plutum ipsum Divitiarum ac Opulentiæ Deum habitare*, ait Johannes Vasæus: quem vide, si placet, cap. 9. Annalium Hispaniæ. ¶ Τῇ βουλῇ αὐτῶν] Bella optimè consilio geruntur: Absque consilio nihil rectè fit. A consilio sunt *ars & exercitium*, quæ Romanis præliantibus ferè semper *victoriam præstiterunt. Nullâ enim aliâ re*, inquit Vegetius lib. 1. cap. 1. *videmus P.R. orbem subegisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplinâ castrorum, usúque militiæ. Quid enim adversùs Gallorum multitudinem paucitas Romana valuisset? Quid adversùs Germanorum proceritatem brevitas potuisset audere? Hispanos quidem non tam numero, sed etiam viribus corporum nostris præstitisse, manifestum est. Aphrorum dolis atque divitiis* [*divitiis*] *semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiáque nos vinci nemo unquam dubitavit.* Hucusque Vegetius. ¶ Καὶ τῇ μακροθυμίᾳ] Romani enim in bellis nutriti, famis ac sitis, nec non solis ac frigoris, patientissimi erant, duratáque ad omnem laborum tolerantiam corpora habebant. Quin exercitûs sui cladem, si quando accideret, animo ferebant æquissimo constantissimóque. ¶ Καὶ ὁ τόπος ἦν μακρὰν ἀπέχων ἀπ' αὐτῶν σφόδρα] Hæc includenda parenthesi. καὶ autem valet *licèt, quamvis.* Quod autem sequitur καὶ τῶν βασιλέων cohæret cum verbo κατεκράτησαν.

4. Τῶν βασιλέων] Videtur significare duces Carthaginensium. Barbari enim, ut annotat Procopius lib. 1 De bello Goth. duces suos *Reges* vocabant. Sanè apud Justinum legimus, *Bomilcar Rex Pœnorum.* Et Hannonis Periplus inscribitur, Ἄννωνος Καρχηδονίων βασιλέως. Et Imilco *Rex Carthaginiensium* ab Orosio dicitur. *Suffetes* Carthaginiensium erant qui Romæ *Consules.* Hos Æmylius quoque Probus in Annibale *binos Reges* vocat. ¶ Τῶν ἐπελθόντων ἐπ' αὐτοὺς] Sic habent duo codices, C. & R. & est vera lectio, quam roborat Int. V. ¶ Ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς] Gentes enim quæ ad Oceanum habitant, ut Barbariæ populi, dicuntur *habitare in ultimis terræ partibus.* Goriónides cap. 23. *Hi sunt* (de Romanis loquitur) *qui represserunt superbiam Annibalis Regis Africæ, qui regnabat in urbe Carthaginiensi. Veniebat enim Annibal cum exercitu gravi & multo, quanta est arena quæ in littore maris, & cum eo omnes copiæ Barbarorum, & omnes copiæ Æthiopum & Lybiæ & gentium aliarum multarum. Idem trajecit mare quâ parte angustum est, inter Africam & Hispaniam*, & quæ deinceps sequuntur.

5. Κιτιέων βασιλέα] *Ceteorum Regem* edit. Lat. V. Sed Josephus τὸς βασιλεῖς Περσέα τὸ καὶ Φίλιππον. Uterque enim *Rex* fuit *Citiorum*, i. Macedonum. Unde bellum cum Philippo gestum vocatur *bellum Macedonicum primum*, sive *Philippicum*; alterum verò, quod cum filio ejus Perse gestum, *bellum Macedonicum secundum*, sive *Persicum*. De illo Florus lib. 2. cap. 7. de hoc lib. eod. cap. 12. ¶ Καὶ τὸς ἐπαιρομένους ἐπ' αὐτὸς] In queis Ætoli, Just. lib. 32. & Istri, Florus lib. 2. cap. 10.

6. Καὶ Ἀντίοχον τὸ μέγαν] Hic quintus fuit à Seleuco Nicanore, qui capto in Cilicia Demetrio Syriæ & Asiæ pariter imperavit. Vide Appianum. ¶ Βασιλέα τῆς Ἀσίας] Justinus Lib. 29. *Et in Asia interfecto Seleuco, impubes adhuc Rex Antiochus constitutus est.* Ab aliis vocatur *Rex Syriæ*; ut & bellum cum eo gestum, *bellum Syriacum*, de quo Florus lib. 2. cap. 8. Gorionides cap. 23. *Filii Regni hujus devicerunt Antiochum magnum Regem Græciæ, & fregerunt eum bello perdomuerúntque, & adegerunt ad dandum sibi tributum.* Ecce nunc perspicuè *Regem Græciæ* vocat quem Autor noster appellat *Regem Asiæ*. Vide quæ scripsimus cap. 1. 1. Nihil enim magis stabilit expositionem meam quam ibi posui. ¶ Ἔχοντα εἴκοσι ἐλέφαντας] *Quatuor & quinquaginta*, Livius pag. 130. *Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis, auro, purpurâ, argento & suo ebore fulgentibus, aciem utrinque vallaverat*, Florus 2. 8. Livius decad. 4. lib. 7. Romani *sedecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quòd multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur posse, nè pari quidem numero Indicis Afri resistunt, sive quia magnitudine (longè enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.* ¶ Καὶ ἵππον καὶ ἅρματα, &c.] *Mæandrum ad amnem montémque Sipylum castra ponuntur. Hîc Rex, incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis consederat. Trecenta millia peditum, equitum falcatorúmque curruum non minor numerus*, Florus 2. 8.

7. Καὶ ἔλαβον αὐτὸν ζῶντα] Aliter cæteri, qui fugisse ipsum scribunt. ¶ Φόρον μέγαν] Pacis leges Antiocho ità datæ fuerunt, ut Europâ omni abstineret, Asiâque omni quæ cis Taurum montem est decederet: pro impensis in bellum factis XV M. talentorum Euboicorum daret, mille talentûm per duodecim annos penderet. Livius decad. 4. lib. 8. *Argenti probi XII millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus æquis, talentum nè minus pondo LXXX Romanis ponderibus pendat, & tritici DXL millia modiûm. Eumeni Regi talenta CCCL intra quinquennium dato, & pro frumento, quod æstimatione fiat, talenta CXXVII.* ¶ Διδόναι ὅμηρα] Ibid. *Obsides Romanis viginti dato, & triennio mutato, nè minores octonûm denûm annorũ, neu majores quinûm quadragenûm.* ¶ Καὶ διαστολὴν] *Et divisionem*, i. terras quibus cesserat factâ divisione, sive partem Regni, nempe Asiam omnem quæ cis Taurum montem. Vox Græca etiam significat *pacificationem* sive *reconciliationem*.

8. *Et regionem Indicam & Mediam*] Καὶ χώραν τὴν Ἰνδικὴν καὶ Μηδίαν. Mirus hîc est codicum consensus. Nam qui variaret in scriptura nè unus quidem adhuc mihi visus. De Græcis loquor. Latinus quoque habet *regionem Indorum & Medos*. Id in causa est ut credam certas regiones Asiæ cis Taurum olim ab Hellenistis Judæis ità vocatas fuisse. Quod mirum nemini videri debet, cùm etiam *Græciæ* vocabulo Asiam designent, & *Æthiopiam* appellent *Arabiam Chusæam*. Sed & *Macedoniæ* nomen usurpant pro *Syria cava*, ut alibi observamus. Cuique genti suus mos, sua consuetudo loquendi. Nulla est quæ non idiotismos habeat & peculiares nominum appellationes. Si conjecturæ locus, putarem innui χώραν τὴν Ἰωνικὴν καὶ Μυσίαν, *Ioniam & Mysiam*. Livius Decad 4. lib. 7. *Lycaoniam omnem & Phrygiam utramque & Mysiam, regias silvas: & Lydiæ Ioniæque extra ea oppida quæ libera fuissent, quo die cum Rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum & Cariam*, &c. Hæc omnia quæ suprà scripta sunt Regi Eumeni jussa dari. Porrò sunt qui in verbis Græcis mendum constituant. Quod alii emendant legentes pro INDICAM *Lycaoniam*, & pro MEDIAM *Myliada*: Alii reponunt *regionem Iliacam, Mysiam*. *Ilium* non est regionis nomen, sed urbis. Certum est utramque Phrygiam Eumeni datam fuisse, sed nescio an alterutra uspiam vocetur *regio Iliaca*. Hoc probandum erat emendatori. Interim quæ modò scripsi, ea cupio arbitraria esse, non certa. In talibus nihil temere affirmandum. Dies certiora nos docebit. Relinquamus ergò rem in medio. ¶ *Ex pulcerrimis regionibus ejus*] Quas Antiocho ademerant. ¶ *Dedisse Eumeni Regi*] Eumenes iste Rex Pergami, & natu maximus filiorum Attali. De hoc vide Livium & Strabonem lib. 13. *Accepit à Romanis quicquid Asiæ intra Taurum Antiochus possederat*, Idem.

9. *Græcos*] Οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος *Græci*, ut οἱ ἐκ τῆς πόλεως *cives, oppidani*. Sed quos intelligit? An Macedonas? quorum Rex *Perses, quasi hereditarium sibi cum P. R. à patre bellum relictum esset, ità omnia consilia ad ejus apparatum convertit, Regésque P. R. socios invadit, Abrupolin Sapensium regulum Regno expellit, Artetarum Illyriorum interfecit, Eumenem Pergamenorum Regem Delphis gravissimè per submissos percussores affligit, Græciam contra Romanos ad arma solicitat, legatos populi R. ad res repetendas missos, superbè ac contemptim exceptos, Regni finibus intra triduum exire compellit.* Aut Ætolos intelligit. De bello Ætolico vide Florum. Aut potiùs innuit bellum Asiaticum cum Aristonico gestum, de quo Florus lib. 2. cap. 20. Hîc malo aliorum sententiam audire quàm temere aliquid statuere, præsertim in re tam incerta, & in qua (ut ingenuè fatear) mihi adhuc aqua hæret.

10. *Misso duce*] Ἀπέστειλαν στρατηγὸν ἕνα *miserunt ducem unum*, putà vel M. Fulvium Nobiliorem, qui missus fuit contra Ætolos, vel L. Æmylium Paullum, qui *ad Pydnam Pieriæ urbem collatis signis III Nonas Sept. Perseum XX Millibus cæsis, equitatu cum Rege fugiente, vicit, castris exuit, & Macedonum urbes per deditionem accepit*. Sed fortè alium intelligit. Minùs laboraremus si sciremus de quo bello hic loqueretur. ¶ Ἠχμαλώτευσαν] In duobus libris offendi ᾐχμαλώτισαν. ¶ *Munitiones eorum*] Τὰ ὀχυρώματα αὐτῶν. Post hæc verba legitur in tribus libris καὶ προενόμευσαν αὐτὸς quòd paulò antè lectum si nunc iterum repetatur, vitium efficit quod in oratione ταυτολογία vocatur, quale in primo versu hujus capitis.

11. Ἐξέκλωσαν αὐτὸς] Τὰς νήσους videlicet, i. *insulanos*, καὶ τὰς ἐπιλοίπους βασιλείας *& reliquorum Regnorum incolas*. Constructio sensu congrua, non voce.

12. Συνετήρησαν φιλίαν] Sic legit quoque Int. noster V. nam vertit *conservaverunt amicitiam*. In aliis edd. est συντήρησαν αὐτοῖς φιλίαν, quod minùs arridet. Τῶν ἐπαναπαυομένων αὐτοῖς verti *qui in ipsis requiescerent*. Cicero, *Hoc unico filio nititur, in hujus spe requiescit*. Vet. *& qui in ipsis requiem habebant*. Alius, *qui in ipsis acquiescerent*.

14. Διάδημα] *Diadema* erat fascia tenuis & candida circumdans caput, quod insigne à Libero patre inventum Plinius notavit. Valerius lib. 6. cap. 2. *Cui candidâ fasciâ crus colligatum habenti, Favonius, Non refert, inquit, quâ in parte corporis sit diadema.* Hoc insigne Romanorum nemo gestabat, quia nulli erant apud eos reges, quod nomen pessimè oderant. Unde Suetonius cap. 79. Julii Cæsaris statuæ coronam lauream candidâ fasciâ præligatam, suspicionem adfectati Regii nominis, imposuisse quendam ait. ¶ *Purpuram*] i. Vestem purpuream. Vestitus hic erat divitum & honoratiorum. Vide infrà 11. 58. & 14. 44. ubi concessa Simoni Ethnarchæ purpura interdicitur Sacerdotibus & populo. Cæterùm de eo quod hîc ait dubitari meritò potest. Nam purpura insigne erat olim Magistratuum apud Romanos; unde pro ipsis magistratibus quandoque ponitur. Martialis,

Purpura te felix, te colit omnis honos.

Idem,

Divisit nostras purpura vestra togas.

15. Τριακόσιοι καὶ εἴκοσι] Gorion. fol. 40. col. 2. ויאמר לשלש מאות ועשרים יועצי העיר *& dixit ter centum & viginti consiliariis urbis*. Idem fol. 41. col. 1. כאשר גזר הישיש ושלוש מאות וכ׳ יועציו: *quemadmodum decreverat*

verat Consul cum CXX *consiliariis suis*. Fol. 47. col. 1. est ש tantum, i. *trecenti*: sed col. 3. ג"ש 320. Prudent. *Tercentum patres*. Vide seq. v. 16. ¶ *De Republica*] Vel *de communi*: sicut dicimus *commune Asia*, &c. ¶ *Ut exornent eam*] Εὐκοσμεῖν etiam significat *bene administrare*. Scitum illud, *Spartam nactus es*, ταύταν κόσμει, *hanc administra*, sive *guberna*.

16. Ἑνὶ ἀνθρώπῳ] Consuli. Sed cur dicit *uni*, cùm duo fuerint Consules? An quia unus tantùm erat extra Urbem, qui ibi res populi administrabat? In Gorionide, *Consul* (הישיש) *& trecenti viginti consiliarii ejus*. Numerum Senatorum cum progressu Reipub. etiam variasse ex historiis colligitur. Romulus Senatum ex senibus legit, quos *patres* vocabat: erántque numero centum. Sub Prisco Rege trecenti fuerunt usque ad Sullana tempora, qui ad quadringentos legit. Indè etiam crevit numerus Senatorum usque ad millenarium. Sed belli Punici tempore videntur fuisse trecenti viginti, tum ex hoc loco, tum ex Historia Ebraica. ¶ Οὐκ ἔστι φθόνος, &c.] Talis fuit status Reipub. usque ad tertium bellum Punicum: Quo tempore præclara illa & ad omnis posteritatis memoriam illustria abstinentiæ, modestiæ, fortitudinis, civilis denique concordiæ exempla edita sunt: Tum enim Fabricii, tum Curii viguerunt; tum Metelli, Fabii, Marcelli, Scipiones, Paulli floruerunt, &c. Vide Stadii Comment. in Florum.

17. Τὸ Ἀκκώς] In Lat. V. *filii Jacob*. Forte idem nomen, *Jacob*, Ἀκὼβ & Ἀκὼς, ultimâ nominis barbari, ut fit, in ς versâ: indè Ἀκκώς. Sic alibi Σῶφορ legitur pro Ἰώσηφορ. Hoc pono, non statuo. ¶ Καὶ Ἰάσονα] Mediâ correptâ. Reperitur & Ἰάσωνα, eâdem productâ. Nè quid celem, sic habent editi ad E. C. ut & Josephi Græcum exemplar.

18. Ἀπ' αὐτῶν] מעלידם, i. *à se*. ¶ Τῶν Ἑλλήνων] i. Syro-Macedonum, vel, si mavis, Seleucidarum.

19. *In curiam*] Vel, *in senatum*.

22. Ἣς ἀντέγραψαν] Τὸ βουλευτήριον videlicet, i. *Senatus*. ¶ Ἐπὶ δέλτοις χαλκαῖς] Ut fœdera sic etiam leges in æs incidebant. Poll. 8. δέλτοι χαλκαῖ αἷς ἦσαν πάλαι ἐντετυπωμένοι οἱ νόμοι οἱ περὶ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν πατρίων. Æs enim perpetuitatem scriptis conciliat: unde adagium, *Ære perennius*.

24. Ἐὰν δὲ ἐνστῇ] אם תעמוד Gor. In B. offendi ὠθῇ, *ingruerit*, ab ὠθέω, *impello*: minus probo. Dubito an sit erratum operarum. Mox v. 27. ἐὰν ἔθνει Ἰουδαίων συμβῇ προλέμος πόλεμος. ¶ Κυρείᾳ] i. Κυρώσηται. Dicitur & κυρεία. Utrumque exstat in libris. Illud etiam legitur apud Suidam.

25. Καρδίᾳ πλήρει] i. *Corde integro*: quod Ebræi dicunt בלב שלם aut *corde toto* בכל לב.

26. Καὶ τοῖς πολεμοῦσιν οὐ δώσουσιν] Gorionides, *Ista sunt verba federis quod pepigerunt Romani cum Juda. Firmiter statuerunt ut essent amici, útque alter alteri auxiliaretur terrâ marique in seculum. Quòd si bellum fuerit ortum contra gentem Romanam, juvabunt eos* Judæi *pro viribus, nec dabunt hostibus Romani nominis arma bellica neque frumentum neque ullum commeatum*. Vide sequentia fol. 41. col. 1. ¶ Καὶ φυλάξονται τὰ φυλάγματα αὐτῶν] *Facient imperata*, משמרם *mandata ipsorum*. ¶ Οὐθὲν λαβόντες] Vult dicere *absque stipendio*, sive *mercede*.

27. Ἐὰν ἔθνει Ἰουδαίων] In Gorionide, *Si exstiterit bellum contra gentes Judæa, adjuvabunt eos similiter Romani pro virili, neque dabunt hostibus eorum arma bellica, frumentum aut ullum commeatum. Nec etiam accipient ullum commeatum à Judæis cùm ferent ipsis auxilium tempore adverso*. Hæc ibi.

28. Τὰ φυλάγματα αὐτῶν] In aliis libris τὰ φυλάγματα ταῦτα.

30. Ἐὰν μετὰ τοὺς λόγους, &c.] Contrà Gorionides, *Et stabiliverunt* inquit, *Romani totum istud ex decreto & voluntate Juda & consiliariorium ejus, dixerúntque, Nihil addetur istis neque detrahetur, prout decrevit Consul &* CXX *Senatores ejus, & ut decrevit Judas cum Principibus Judæis & consiliariis eorum*.

31. *Perficit in eos*] *Facit eis*. ¶ Ἐγράψαμεν αὐτῷ, λέγοντες] Nam hoc Judas petierat per legatos suos. Joseph.

12. 17. *Missis igitur Romam legatis ex amicorum numero, Eupolemo Johannis & Jasone Eleazari filio, rogavit ut in societatem reciperetur & amicitiam, & ut Demetrio scriberent nè posthac Judaos bello lacesseret.*

GROTIUS.

1. *ET audivit Judas*] Jam summum Sacerdotium, & cum eo gentis Principatum, adeptus, ut Josephus nos docet. ¶ *Et acquiescunt ad omnia qua postulantur ab eis*] Legit hîc Interpres εὐδοκοῦσι, non ... ut quidam habent libri. *Audiit Romanos facilè acquiescere postulatis*, æquis scilicet. Describitur hîc Romana Respublica, qualis erat ante Punicum bellum tertium, ad quod usque tempus magnæ apud Romanos fuere virtutes, aut virtutum imitamenta. Florus de hac ætate, *Hactenus populus Romanus pulcer, egregius, pius, sanctus atque magnificus.* Cicero *tunc penes Romanos patrocinium* ait *fuisse gentium, non imperium*. ¶ *Et quicunque accesserunt ad eos, statuerunt cum eis amicitias*] *Et servare eos amicitiam eis qui se ad ipsos applicuere*. Sic ἱστάναι habuimus & suprà 2. 29.

2. *Quas fecerunt in Galatia*] In Gallogræcia, quam devicit Cn. Manlius, post pacem cum Antiocho Magno. ¶ *Et duxerunt sub tributum*] Partem aliquam. Tota enim Galatia serius facta est provincia.

3. *Et quanta fecerunt in regione Hispania*] Celtiberis per M. Porcium Catonem, Fulvium Flaccum & Tiberium Sempronium Gracchum devictis; Vaccæis verò per L. Posthumium temporibus Antiochi Magni, Seleuci & Antiochi Illustris. ¶ *Et quòd in potestatem redegerunt metalla argenti & auri*] *Metallis plumbi, ferri, æris, argenti, auri tota ferme Hispania scatet*, Plin. 3. 3. ¶ *Et possederunt omnem locum consilio suo & patientiâ*] Loca illa Hispaniæ, ubi maximam Romani patientiam ostendêre, ut breviter ostendit Florus 2. 17.

4. *Locáque qua longè erant valde ab eis*] Ut Boios, Dalmatas, Afros. ¶ *Et Reges qui supervenerant eis ab extremis terra, contriverunt*] Porsenam, Pyrrhum, Syphacem, Viridomarum, Gentium. ¶ *Cæteri autem dant eis tributum omnibus annis*] Quæ provinciæ dictæ *tributaria*: Plinius Hist. N. 12. 1. Instit. tit. De Rerum divisione. §. *Per traditionem*. L. *Ætatem*. D. De Censibus.

5. *Et Philippum & Persen Ceteorum Regem*] Κιτιέων, i. Macedonum, ut suprà 1. 1. Est autem ὑπόζευγμα: nam & Philippus Rex Macedonum victus à T. Q. Flaminio, & Perses victus & in fidem acceptus à Paulo Æmilio. ¶ *Et cæteros qui adversus eos arma tulerant, contriverunt in bello, ac obtinuerunt eos*] Ut Ætolos, Istros, Illyrios.

6. *Et Antiochum Magnum Regem Asia*] Syriæ, multarúmque præterea in Asia regionum. Historiam vide apud Polybium, in Excerptis Legationum, Livium lib. 37, & 38. Florum 2. 8. ¶ *Et equitatum*] Vide ejus descriptionem apud Livium 37. ¶ *Currus*] *Falcatas quadrigas* dixit Livius. ¶ *Et exercitum magnum valde*] *Trecenta millia peditum*, Floro teste. Et Appianus omnem exercitum facit LXX millium.

7. *Et quia ceperunt eum vivum*] Impropriè dictum. Effecerunt ut ipse Romanis fide datâ se sisteret Lysimachiæ, ut narrat Polybius libro 17. ¶ *Et statuerunt ei ut daret ipse, & qui regnarent post eum, tributum magnum*] Intelligit *argenti probi Attica talenta XII millia duodecim portionibus æquis, & tritici* IↃXL *millia modiûm*. Narrat Polybius Excerpto de Legationibus 35. & Livius 38. ¶ *Et daret obsides*] Viginti, iisdem auctoribus. ¶ *Et constitutum*] Gr. καὶ διαστολὴν, i. partem Imperii, ea nimirum quæ Romanis cis Taurum. διαστολὴ est *divisio*, Exo. 8. 23.

8. *Et regionem Indorum, & Medos, & Lydos de optimis regionibus eorum, & acceptas eas ab eis dederunt Eumeni Regi*] Primùm & illud ante *acceptas* superest more Hebræo. Deinde pro *ab eis* in Græco est παρ' αὐτοῦ, *ab ipso* Antiocho. Sed potuítne homo Judæus ignorare suo tempore neque Mediam neque Indiam fuisse Romanorum, aut Eumenis successorum? Omnino exscriptoris est vitium, ac

 legendum

legendum καὶ χώραν τὴν Ἰωνίαν καὶ Μυσίαν καὶ Λυδίαν. Hæc enim Eumeni data videas apud Livium 38. In Ionia enim Ephesus & Tralles.

9. *Et quia qui erant apud Helladam voluerunt ire, & tollere eos*] Intellige Ætolos, Cephaleniam, Zacynthum, & alios qui Antiocho faverant.

10. *Et miserunt ad eos ducem unum*] Fulvium Nobiliorem. ¶ *Et in servitutem illos redegerunt usque in hunc diem*] i. In fedus inæquale; quod exstat apud Polybium & Livium.

11. *Et residua regna & insulas quæ aliquando restiterant illis exterminaverunt*] *Destruxerunt*; ut Capuam, Siciliæ & Sardiniæ urbes aliquas, in Illyrico Scordam.

12. *Cum amicis autem suis, & qui in ipsis requiem habebant*] *Qui fidem ipsis habebant*. Id enim est ἐπαναπαύεσθαι, ut Ezech. 29. 7. ¶ *Conservaverunt amicitiam*] Vide suprà ad initium hujus capitis. Sallustius, *in amicos fideles erant*.

13. *Quibus verò vellent auxilio esse ut regnarent, regnabant*] Ut Masinissa, Eumenes, Prusias.

14. *Et in omnibus istis nemo portabat diadema*] Post Tarquinios exactos.

15. *Quia curiam fecerunt sibi*] *Et Senatum eos sibi constituisse*. Dixit βουλευτήριον pro βουλήν. ¶ *Et quotidie consulebant trecentos viginti*] Non erat numerus definitus: sed tot fortè erant illis temporibus: ad quæ respiciens Prudentius,

> *Sic consulta Patrum consistere Conscriptorum*
> *Non aliter licitum prisco sub tempore quàm si*
> *Ter centum sensisse Patres legerentur in unum.*

¶ *Consilium agentes semper de multitudine, ut quæ digna sunt gerant*] *Consultantes de populo ut is officium faciat*. Hoc ideo dicit quia à Senatu ferme de omnibus causis publicis ac privatis judices dabantur. Ita Polybius in Reip. Romanæ descriptione.

16. *Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos, dominari universa terra sua, & omnes obediunt uni*] Bini quidem erant consules; sed bellum uni mandabatur. Itaque *universam terram* intellige, in qua bellum geritur. Belli gerendi & cuncta quæ eò pertinent administrandi potestatem habebat Consul, ἐξουσίαν χεδὸν αὐτοκρατορικὴν, ut ait Polybius; delectus agebat; conscribebat exercitum; auxiliis socialibus quæ visum erat imperabat; Tribunos constituebat militum; in omnes qui in exercitu ac provinciis erant jus habebat animadvertendi; & de publicis pecuniis expendendi quantum ipsi videretur. ¶ *Et non est invidia neque zelus inter eos*] Nempe quæ in malum publicum erumperent. Et intellige id de illis temporibus: nam seditiones ante & post ea tempora enatæ. Simultates autem, si quæ erant, proderant magis quàm nocebant publico. Vide notabilem historiam de Graccho Gracchorum patre, & P. Scipione Africano apud Livium 38.

17. *Et elegit Judas Eupolemum filium Joannis filii Jacob*] Gr. υἱὸν Ἰωάννου τοῦ Ἀκκώς, הקוץ. Dicitur autem Judas fecisse ea quæ populo persuasit, ut ostendunt sequentia, & reipublicæ illorum temporum forma exigit.

18. *Et ut auferrent ab eis jugum Græcorum, quia viderunt quòd in servitutem premerent Regnum Israel*] Gr. *Ut tollerent* Romani *jugum ab eis* (Judæis:) *quia viderent* Romani *Regnum Græcorum* (i. Macedonum Reges) *Israelem subjicere servituti*.

22. *Et hoc rescriptum est*] Sensus federis relatus hîc locutionibus Hebraicis. ¶ *In tabulis æreis*] Ut mos erat scribi federa, & figi in Capitolio; quod hîc addit Josephus. Polybius lib. 3 de federe primo inter Romanos & Carthaginenses, τούτων τῶν συνθηκῶν ἔτι νῦν ἐν χαλκώμασι παρὰ τὸν Δία τὸν Καπιτώλιον ἐν τῷ τῶν ἀγορανόμων ταμιείῳ.

23. *Bene sit Romanis & genti Judæorum*] *Quod bonum, faustum felixque sit Populo Romano & genti Judæorum*. Ità relationem incipiebant Consules; Livius 42. Suetonius Caligulâ 15.

24. *In omni dominatione eorum*] Ἐν πάσῃ κυρείᾳ αὐτῶν, *quà Romanum imperium est*.

25. *Prout tempus dictaverit*] Ὡς ἂν ὁ καιρὸς ὑπογράφῃ αὐτοῖς. Josephus, κατὰ τὸ δυνατὸν *quantum res eorum ferent*. ¶ *Corde pleno*] *Fide quà optima*.

26. *Et prœliantibus non dabunt, neque subministrabunt triticum, arma, pecuniam, naves, sicut placuit Romanis*] *Quos Populus Romanus hostes judicavit, eos nè gens Judæorum commeatu, armis, pecuniâ, navibus, néve ullâ ope aliâ juvato*. ¶ *Et custodient mandata eorum*] *Imperium majestatémque Populi Romani gens Judæorum comiter conservato*. ¶ *Nihil ab eis accipientes*] *Suis impensis*.

28. *Et adjuvantibus non dabitur triticum, arma, pecunia, naves, sicut placuit Romanis*] Hîc in Græco voces duæ excidêre: legi enim debet, Καὶ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς συμμάχοις οὐ δοθήσεται σῖτος, ὅπλα, ἀργύριον, πλοῖα, ὡς ἔδοξε Ῥώμῃ. *Hostes Judæorum sociósque ejus commeatu, armis, pecuniâ, navibus non juvare placuit Populo Romano*. ¶ *Et custodient mandata eorum absque dolo*] *Hæc uti palàm recitata sunt, utíque ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt sine dolo malo observanto*. φυλάγματα hîc in Græco sunt *leges federis*, משמרות.

30. *Quòd si post hæc verba hi aut illi addere aut demere ad hæc aliquid voluerint, faciant ex proposito suo: & quæcunque addiderint vel dempserint, rata erunt*] *Si quid posthac addi mutaríve de communi sententia placeat, id salvo federe liceat*. In Græco rectè ἔτοι καὶ ἔτοι, non ἔτοι ἢ ἔτοι, ut legisse videtur Interpres. Josephus sensum bene reddidit, ἂν δέ τι πρὸς ταύτην τὴν συμμαχίαν θέλῃ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἢ προσθεῖναι ἢ ἀφελεῖν, τοῦτο κοινῇ γνώμῃ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων· ὃ δ᾽ ἂν προστεθῇ, τοῦτο εἶναι κύριον.

31. *Sed & de malis quæ Demetrius Rex fecit in eos*] Hæc sunt verba non federis, sed senatusconsulti facti eodem tempore. ¶ *Quare gravasti jugum tuum super amicos nostros & socios Judæos? Si ergò iterum adierint nos adversùm te, faciemus illis judicium, & pugnabimus tecum terrà maríque*] Hæc quoque Hebraicis locutionibus expressit hujus historiæ Scriptor. Romana hunc ferme in modum fuerint, *Senatus Populúsque Romanus Regi Demetrio; Gentem Judæorum amicam esse sociámque Populi Romani scito. Quæ cùm ad nos querelas detulerit, sibi abs te per injuriam servitutem imponi, ea querela si ad nos redierint, faciemus quod federatos decet, & ab eis omnem injuriam bellum terrâ maríque gerendo propulsabimus*.

CAP. IX.

BADVELLUS.

1. *Denuo misit Bacchidem* προσέθετο ἐκ δευτέρου ἀποστεῖλαι] *Adjecit ex secundo mittere*, i. iterum misit. Est enim Hebraismus. ¶ *Eísque cornu dextrum attribuit* καὶ τὸ δεξιὸν κέρας μετ᾽ αὐτῶν] *Et dextrum cornu cum eis*: subaudi verbum *misit*.

2 *Vitam plurimis hominibus eripuerunt* ἀπώλεσαν ψυχὰς ἀνθρώπων πολλῶν] *Perdiderunt animas hominum multorum*, i. multos homines vitâ privaverunt, aut necaverunt.

5. *Stativa habebat Eleasa* ἦν παρεμβεβληκὼς ἐν Ἐλασα] *Castra habebat in Eleasa*.

6. *Vim ingentem exercitûs vidissent* εἶδον τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων, ὅτι πολλοί εἰσι] *Viderunt multitudinem copiarum, quòd multi essent*. ¶ *E castris dilapsi* ἐξεῤῥύησαν πολλοὶ ἀπὸ τῆς παρεμβολῆς] *Effluxerunt multi*, i. subtraxerunt se è castris.

7. *Exercitum suum esse dilapsum* ὅτι ἀπεῤῥύη ἡ παρεμβολὴ αὐτοῦ] *Quòd defluerent castra ipsius*: abirent ac discederent milites vim hostium subterfugientes. ¶ *Fractus animo consternatúsque* συνετρίβη τῇ καρδίᾳ καὶ ἐξελύθη] *Confractus est corde & dissolutus est*. ἐκλύεσθαι est *consternari, debilitari*, atque *animo deficere*: ἀθυμεῖν *animum despondere*.

8. *Hortatur reliquos* τοῖς καταλειφθεῖσιν] *Dixit relictis*, i. iis qui remanserant.

9. *Absterrere eum* ἀπέστρεφον αὐτὸν] *Avertebant: absterrebant*, aut deterrebant. Dixi antè de hoc orationis genere pro præterito imperfecto in historia Latina usitato. ¶ *Vita nostra consulamus* σώζωμεν τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς] *Conservemus*

venimus animas nostras, i. vitam nostram: nè objiciamus nos vitæ periculo.

10. *Absit hoc à me* μή μοι γένοιτο ποιῆσαι τὸ πρᾶγμα τοῦτο] *Ne mihi accidat* [aut *eveniat*] *facere hanc rem*. Oratio est hominis aliquid ut turpe ac indignum aversantis. ¶ *Ut istos fugerim* φυγεῖν ἀπ' αὐτῶν] *Ut fugiam* [aut *refugiam*] *ab eis*: ut cedam eis turpiter, & fugâ vitæ meæ consulam. ¶ *Probrum* αἰτίαν] *Crimen*: aut, *reprehensionem*: infamiam, notámque turpitudinis gloriæ nostræ inuramus. αἰτιᾶσθαι est *accusare*.

11. *Ex adverso his constitit* ἔστησαν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς] *Steterunt in occursum eis*: contra exercitum Machabæi parati constiterunt. ¶ *Funditores* σφενδονῆται] *Fundibularii praibant in prima parte exercitûs cum sagittariis*. ¶ *Primámque robustissimi quique aciem tenebant* οἱ πρωταγωνισταὶ πάντες οἱ δυνατοί] *Primi certatores omnes potentes*: *qui erant in primo certamine* [aut *in fronte*] *erant fortissimi*: hi tenebant primum pugnæ locum, erant in prima acie collocati.

12. *Certamen igitur inierunt phalanges ex utraque parte* ἤγγισεν ἡ φάλαγξ ἀπὸ δύο μερῶν] *Appropinquavit phalanx à duabus partibus*: propiùs accessit ut manus consereret, cominus pugnaret. Hebræi *appropinquare* dicunt pro *propiùs accedere* cùm acies junguntur ad pugnandum.

14. *Cum firmamento exercitûs*, &c. στερέωμα τῆς παρεμβολῆς ἐν τοῖς δεξιοῖς] *Robur exercitûs esse in dextro cornu*. ¶ *Animo fidentissimi quique* οἱ ἄθραυστοι τῇ καρδίᾳ] *Animosi* [*duri, infracti*] *corde*: qui infracto erant animo: à verbo θραύω tero, frango. Significat milites constantes atque intrepidos.

16. *Se in vestigia Juda à tergo circumegerunt* ἐπιστρέψαντες κατὰ πόδας Ἰούδα ἐκ τῶν ὄπισθεν] *Reversi sunt post pedes Juda à tergo*: converterunt se in eos, ut à tergo illos insequerentur.

17. *Ingravescente autem certamine* ἐβαρύνθη ὁ πόλεμος] *Ingravatum est prælium*: graviùs illis paucis illatum incubuit, eósque pressit. ¶ *Hinc atque illinc crebri cadunt* ἔπεσον ἐκ τούτων καὶ τούτων πολλοί] *Ceciderunt ex his atque his multi*.

19. *Sepulcro majorum suorum Modini tradiderunt* ἔθαψαν ἐν τῷ τάφῳ τῶν πατέρων αὐτοῦ] *Sepelierunt in sepulcro patrum ejus*.

21. *Siccine cecidisse fortem virum servatorem Israelis?* πῶς ἔπεσεν δυνατὸς σώζων τὸν Ἰσραήλ;] *Quomodo cecidit potens servans Israelem?*

22. *Cæterum rerum Juda ac bellorum*, &c. τὰ περισσὰ τῶν λόγων Ἰούδα οὐ κατεγράφη] *Reliqua* [aut *cætera*] *facta ejus, & bella, egregiáque facinora non sunt descripta*: monumentis mandata: non sunt prodita literis. ¶ *Eorúmque amplitudinis* καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ] *Magnificentia ejus*, i. ea quæ declarabant magnitudinem animi ejus, aut amplitudinem dignitatémque rerum gestarum: aut etiam vitæ magnificentiam & gloriam.

23. *Proferrent se homines nefarii* ἐξέκυψαν οἱ ἄνομοι] *Emerserunt*: *exstiterunt*: in lucem prodierunt qui antea abditi latuerant. ¶ *Injustissimi quique* οἱ πάντες ἐργαζόμενοι ἀνομίαν] *Omnes operantes iniquitatem*, i. improbi & scelerati, facinorosi, maleficiis dediti.

24. *Regio unà cum illis descivit* ηὐτομόλησεν ἡ χώρα μετ' αὐτῶν] *Tradidit* [aut *dedidit*] *se regio cum illis Bacchidi, pressa victáque fame*.

26. *Pœnis afficientem eos* ἐξεδίκει αὐτοὺς] *Puniebat eos*: *animadvertebat in eos*: vindicabat, pœnas sumens de illis. ¶ *Habentémque ludibrio* καὶ ἐνέπαιζεν αὐτοῖς] *Et illudebat eis*. Ità crudelitas ejus conjuncta erat cum contumelia & petulantia.

27. *Ex quo nullus inter eos Propheta*, &c. ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης ἐν αὐτοῖς] *Ab eo die quo Propheta non est visus in ipsis*. Nam tum Prophetiæ cessaverant, neque à Malachia Propheta ullus fuerat qui eos de rebus futuris admoneret, consolaretur, confirmaret. Itaque sublatâ Prophetiâ summa rerum perturbatio confusióque secuta est.

29. *Inimicis se opponat* ἐξελθεῖν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς] *Qui exeat adversus hostes*: qui arma capiat.

30. *Ut princeps noster sis & dux* τοῦ εἶναι ἡμῶν εἰς ἄρχοντα καὶ ἡγούμενον] *Ut sis nobis in principem ac ducem*. ¶ *Τοῦ πολεμῆσαι τὸν πόλεμον ἡμῶν*] *Ad bellandum bellum nostrum*, i. administrandum & gerendum.

31. *Principatum* τὴν ἡγησιν] *Ducatum*: *officium ducis*. ἡγεμονία etiam dicitur munus ejus qui exercitui præest, qui habet imperium aut principatum. ¶ *Judaque fratri suo successit* καὶ ἀνέστη ἀντὶ Ἰούδα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ] *Et surrexit pro fratre suo Juda*, i. loco ejus princeps & gubernator populi est constitutus. Nam *surgere excitarí*que Hebraicè dicuntur qui ad munus aliquod & officium vocantur, & ex privata vitæ ratione ad publicam potestatem evehuntur.

32. *Ad necem eum quærebat* ἐζήτει αὐτὸν ἀποκτεῖναι] *Quærebat eum occidere*: insidias vitæ ejus moliebatur.

35. *Supplicem* καὶ παρεκάλεσε] *Et oravit Nabathæos amicos suos*. ¶ Παραθέσθαι αὐτοῖς τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν] *Ut deponerent eis* [i. apud eos] *sarcinas suas*: aut, *committerent custodiendas sarcinas suas*. Quidam παραθέσθαι vertunt *commendare*: sed meliùs *committere alicui*, aut *deponere servandum*. Dixi antea ἀποσκευὴν significare *apparatum* ac viaticum, impedimentáque *militaria*.

36. *Prædáque onusti abierunt* καὶ ἀπῆλθον ἔχοντες] *Et abierunt habentes*, i. prædam asportantes, & secum auferentes.

37. *Cujusdam primatis inter Chananæos potentis* ἑνὸς τῶν μεγιστάνων μεγάλων τῶν Χαναὰν] *Unius de magnis principibus Chanaan*. ¶ *Cum maxima pompa* μετὰ παραπομπῆς μεγάλης] i. *Magnifico apparatu & ambitioso*.

38. *Sub latebram montis abscondunt* ἐκρύβησαν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὄρους] *Sub integumento montis se abdiderunt*: *in recessu montis occulto*.

39. *Magnum tumultum apparatúmque viderunt* εἶδον, καὶ ἰδοὺ θροῦς καὶ ἀποσκευὴ πολλὴ] *Viderunt, & ecce tumultus & apparatus multus*. ἀποσκευὴ hoc loco pro παρασκευὴ accipitur, *apparatu instructú*que earum rerum quæ ad celebritatem nuptiarum pertinent. Ità Terentius in Andria, *Nihil tumultûs atque ornatûs*, loquens de nuptiis.

40. *In quos illi ex insidiis excitati, impetum*, &c. καὶ ἐξανέστησαν ἐπ' αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐνέδρου] *Et insurrexerunt in eos ex insidiis*: *irruerunt in eos*.

41. *Sonúsque musicorum* φωνὴ μουσικῶν] *Vox* (i. cantus ac sonus) *musicorum*. Significat symphoniam musicam, quæ tam voce constat quàm sono instrumentorum.

42. *Gravi vindictâ*, &c. καὶ ἐξεδίκησαν τὴν ἐκδίκησιν τοῦ αἵματος ἀδελφοῦ αὐτῶν] *Et vindicaverunt vindictam sanguinis* [*ulti sunt sanguinem*] *fratris sui*.

44. *Pro vita nostra dimicemus* πολεμήσωμεν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν] *Pugnemus* [*præliemur*] *pro animabus nostris*: nam de vita nostra agitur. Id periculum necessitatémque pugnandi ostendit ex natura loci quo undique conclusi tenentur.

45. *Nec locus patet effugio* οὐκ ἔστι τόπος τοῦ ἐκκλῖναι] *Non est locus declinandi*: aut, *effugiendi*: *elabendi*: aut, *evadendi*.

46. *In cœlum* εἰς τὸν οὐρανὸν] i. Ad Deum qui in cœlo residet. ¶ *Ut evadatis* διασωθῆτε] *Conservemini*, aut, *liberemini, è manu hostium*.

47. *Extentâ manu appetivisset* ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ πατάξαι] *Extendit manum suam ut percuteret*. *Extensio manûs* significat minacem in hostes aggressionem.

48. *Capto in Jordanem saltu* ἐνεπήδησαν εἰς Ἰορδάνην] *Insiliit in Jordanem*, i. saltu in eum se conjecit ut trajiceret. Sequitur enim διεκολύμβησαν *transnataverunt*, *nando trajecerunt*.

49. *Cæsi ad mille* ἔπεσον εἰς χιλίους ἄνδρας] *Ceciderunt* [*occubuerunt*] *ad mille viros*, i. circiter mille interierunt.

50. *Propugnaculum* τὸ ὀχύρωμα] *Munimentum*: aut *munitionem quæ erat Jericho*.

51. *Ad infestandam Israelem* ἐχθραίνειν τὸν Ἰσραήλ] *Ut hostiliter vexarent Israelem*: hostile bellum in eum gererent.

52. *Imposito commeatu instruxit* ἔθετο παραθέσεις βρωμάτων] *Appositiones ciborum posuit*: *apparatum escarum*, i. cibaria ad victum necessaria.

 53. *Asservandos*

53. *Asservandos curavit* ἔθετο ἐν φυλακῇ] *Posuit in arce in custodia*: aut *in custodiam*, i. *custodiendos*.

55. *Tactus est* ἐπλήγη] *Percussus est*, scilicet vi Divinâ propter impiam & sacrilegam ejus audaciam templum Dei demolientis. Act. 12. 23. legitur *Herodem ab Angelo Dei percussum fuisse*: ἐπάταξεν αὐτὸν *Angelus Domini*. ¶ *Præ paralysi* καὶ παρελύθη] *Et dissolutus est*: ἀ παραλύομαι dissolvor: & παράλυσις *nervorum dissolutio*, aut *resolutio*. ¶ *Nec testamentum condere* ἐντείλασθαι περὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ] *Mandare de domo sua*: vulgò *disponere*: *testamento aliquid constituere*.

56. *Cum magno cruciatu* μετὰ βασάνου μεγάλης] *Cum tormento ac cruciamento magno*.

58. *Securi quietem agunt* ἐν ἡσυχίᾳ κατοικοῦσι πεποιθότες] *In quiete habitant confidentes*: vacui metu quietè ac tranquillè vivunt. ¶ *Excieamus Bacchidem* ἄξομεν Βακχίδην] *Ducamus* [*adducamus*] *Bacchidem, qui illos inopinantes opprimat*: evocemus eum, ut illos securos comprehendat.

59. *Consilium cum eo suum communicarunt* συνεβούλευσαν αὐτῷ] *Consilium dederunt ei*: *consuluerunt illi*: aut, *consilio communicato deliberarunt*.

60. *Verùm hoc illi non perfecerunt* καὶ οὐκ ἠδύναντο] *Et non potuerunt*, sub. *exsequi consilium suum*: aut, *efficere quod proposuerant*.

62. *Se receperunt* ἐξεχώρησεν] *Secessit Jonathas*, ut in locum remotum & munitum. ¶ *Eam quæ diruta*, &c. ᾠκοδόμησε τὰ καθῃρημένα αὐτῆς] *Ædificavit* [*exstruxit*] *diruta ejus*: refecit & instauravit ruinas ejus.

63. *Evocatis etiam ex Judæa militibus* καὶ τοῖς ἐξ Ἰουδαίας παρήγγειλεν] *Et his qui erant ex Judæa mandavit*: aut, *his qui de Judæa denunciavit*, i. evocavit, excivit mandato suo: jussit ad se venire.

65. *Eductâ numerosâ manu* ἐξῆλθεν ἐν ἀριθμῷ] *Egressus est in numero*, i. cum multis copiis, aut cum manu militum. Significat justum militum numerum fuisse.

67. *Eruptionem ex urbe fecit* ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως] *Egressus est ex urbe*, cum eruptione scilicet militari adversùs hostes.

68. *Expeditio frustrà erat suscepta* ἔφοδος αὐτοῦ κενή] *Aggressio ejus fuerat inanis*: aut, *vana*: frustrà suscepta, cui eventus non respondit.

70. *De pace paciscenda* τοῦ συνθέσθαι πρὸς αὐτὸν εἰρήνην] *Ut pacem componeret* [aut *constitueret*] *cum eo*: *de pace facienda cum eo ageret*.

71. *Ejúsque postulatis acquievit* καὶ ἐποίησε κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ] *Et fecit juxta verba ejus*: concessit ea quæ petivit. ¶ *Nihil mali ei moliturum* μὴ ἐκζητῆσαι αὐτῷ κακόν] *Non quæsiturum ei malum*: non machinaturum, aut allaturum.

72. *Attentavit invadere* οὐ προσέθετο ἔτι ἐλθεῖν] *Neque addidit ampliùs venire in fines Judææ*, scilicet infesto exercitu, aut hostiliter.

73. *Ità sublato ex Israele bello* καὶ κατέπαυσε ῥομφαία ἐξ Ἰσραήλ] *Et cessavit gladius ex Israele*. *Gladius* pro *bello* accipitur per Synecdochen: instrumentum pro re in qua usus ejus est, ut *arma* sæpe pro *bello*. ¶ *Delevit* ἠφάνισε] *Exterminavit*: *sustulit*, ut nulli apparerent.

CASTELLIO.

15. Usque ad *Azotum montem*] *Aram* [*Azam*] vocat Josephus.

37. *Ex Nadabatha*] Latinus habet *Medaba*, Josephus *Gadaba*.

62. *Bethbasim*] *Bethalagam* vocat Josephus.

DRUSIUS.

1. Ἔπεσε] Pro eo est in aliis edd. ἐποίησε πόλεμον. Sed noster legit ἔπεσε: nam vertit *cecidit*. ¶ Αἱ δυνάμεις αὐτοῦ] Τὸ σὺν αὐτῷ στράτευμα Josephus. ¶ Βακχίδην] *Qui tum Rex erat Macedonum*, ait Gorionides, i. Dux aut Regulus. Nam sic utuntur eâ voce Judæi. ¶ Καὶ τὸν Ἄλκιμον] Dissentit à Josepho, cujus narratio si vera, Alcimus jam diem suum obierat. Vide Orig. l. 12. c. 17. ¶ Καὶ δεξιὸν κέρας μετ' αὐτῶν] : וקרן הימנית עמו Gor. fol. 44. col. 2. qui scribit *in exercitu fuisse* XXX *millia Macedonum*, fol. 43. col. 4. Hujus mentio infrà v. 12, & 16.

2. Τὴν εἰς Γάλγαλα] Positum videtur hoc loco pro εἰς Γαλιλαίαν. Sanè *Arbela*, cujus postea meminit, à Josepho scribitur esse *civitas Galilææ*. Sic in Historia Ebraica filii Gorionis fol. 38. col. 3. הגלגל legitur pro eo quod suprà 5. 17. *in Galilæa*: ut mox, *servavit fratres suos in Galgal*, i. in Galilæa. ¶ Ἐπὶ Μαισαλὼθ] In uno codice offendi Μεσαλὼθ· in Vetere autem Lat. *Masaloth*: locus ità dictus in Galilæa. Sanè Arbela, teste Josepho, civitas est Galilææ. Affine est *Masal* oppidum tribûs Aser 1 Par. 6. quod Jos. 19. *Messal* dicitur, i. משל, unde fortè *Masaloth*. Sed hoc pono, non statuo. ¶ Ἐν Ἀρβήλοις] Ἐν Ἀρβήλοις πόλει τῆς Γαλιλαίας. Verúmne hoc est? Non videtur. Potius ut sit nomen regionis hoc loco. Pro *in Arbelis* Rufini codex habet *Arbellis*: quomodo & editio Lat. V. nostra. ¶ Ψυχὰς ἀνθρώπων] Elegans dictio. *Animam perimit* qui vitam alicui adimit. Nam Anima est vita. Aut *animas hominum*, i. homines. Parallelon, ut *Terra pulveris*, *Lutum cœni*, *Fructus proventûs*. Aut *animas hominum*, non bestiarum.

3. Τοῦ μηνὸς τοῦ πρώτου] Qui *Nisan* Ebræis. Nam ab hoc mense inchoabant annum etiam Græci, i. Syro-Macedones. Annum dico Græcorum. Vide Scaligerum De emend. temp. lib. 5. pag. 403.

4. Εἰς Βερέαν] Ità constanter omnes libri. Qui emendant *Beth-zetham* ex Josepho, in magno errore versantur. Nam *Beth-setha* (Βηζηθὼ est in exemplari Græco, & *Birziton* apud Rufinum) locus erat in quo Judas castra posuerat, qui mox *Eleaza* appellatur. Vide quid sit temere movere receptam scripturam. V. Int. *In Berean*. ¶ Ἐν εἴκοσι χιλιάσιν ἀνδρῶν] Gorionides, *Et venit contra eum Bacchides, & triginta millia ex militibus Macedonicis cum eo*.

5. Ἐν Ἐλεασὰ] Alibi scriptum Ἐλεάσα cum accentu in penultima, videlicet in editis ad E. C. Editio Lat. V. *in Laisa*. Apud Gorionidem בעיר לשם *in oppido Lasem*. Scio Lesem alio nomine *Lais* dictam fuisse: sed ambigo an locus tali nomine fuerit in vicinia urbis. Nam Lesem, de quo alibi, civitas erat ad radices montis Libani in valle Rechobea, ubi præcipuus Jordanis fons est. Eusebius, *Lesem filii Dan vi captam cognominaverant Dan*. Posterior ætas *Paneas* vocavit. Stephanus Πάνιον scribit. Nunc ad rem. Apud Josephum, μαθὼν ὅτι ὁ Ἰούδας ἔν τινι κώμῃ Βηζηθὼ τοὔνομα καλουμένῃ στρατοπεδεύοιτο. Rufinus autem habet *Birziton*, quod nunc emendant ex 1 Mac. 7. 40. ac mutant in *Bethzetha*: id sig. *Domum olivæ*. ¶ Τρισχίλιοι *Tria millia*] Int. V. Sed in Gorionide כשלשה אלפים איש *circiter tria millia*. Hinc emendabis Josephum, in quo οἱ πάντες χίλιοι nam legendum τρισχίλιοι. Sanè locum corruptum esse vel ipse Rufinus clamat, qui habet *fuerunt omnes duo millia*.

6. Ἐξερρύησαν πολλοὶ] *Et fugit omnis populus Juda ab ipso*: *& relictus est ipse & fratres ejus & octingenti juvenes cum eo, ex juventute Judaica, qui fuerant socii Judæ probati & explorati in omnibus bellis Judæ quæ gesserat cum gentibus*, Gorionides.

9. Ψυχὰς τὸ νῦν ἐπιστρέψωμεν] Sic ed. R. In cæteris est ψυχὰς· τὸ νῦν ἐπίστρεψον, *animas*: *nunc revertere*. Priorem distinctionem secutus est Int. noster, *sed liberemus animas nostras modò & revertamur*. ¶ Μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν] i. *Cum fratribus nostris*, nempe qui nunc jam diffluxerunt. Reliquæ editiones καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπερρύησαν. Lat. V. *& revertamur ad fratres nostros*, καὶ ἐπιστρέψωμεν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν.

10. Καὶ εἰ ἤγγικεν] Alibi, καὶ ἤγγικεν. ¶ Ἐν ἀνδρείᾳ] Libri plerique ἀνδρείως, i. *viriliter*, *fortiter*.

12. Ἐν τῷ δεξιῷ κέρατι] בקרן הימנית. De quo suprà v. 1. καὶ τὸ δεξιὸν κέρας μετ' αὐτῶν· aut *erat in cornu quod ad dexteram Judæ*. Gorionides, *Et venit Bacchides cum* XV *millibus virorum*, *& instruxit prælium ad dexteram Judæ*. Sed mox, *Et agnovit Judas Bacchidem stantem ad dexteram suam*. *Nam ibi erat robur exercitûs ejus*, *& dextrum cornu cum eo*.

14. Οἱ εὔψυχοι τῇ καρδίᾳ] Aldi codex ἄψυχοι. Basil. autem

autem ἀψηλοι, *qui cor non habebant rasum* aut *detersum*, qui duro corde erant, i. *constantes corde*, ut quidem exponit Int noster V. Placet lectio, quam secutus sum.

15. Κάρας ἀπ' αὐτῶν] In meo codice quo domi usus sum κάρας αὐτῶν abest præpositio ἀπό. ¶ Ἕως Ἀζώτε ὄρες] Μέχρι Ἀζᾶ ὄρες Josephus 12. 19. Ἀζᾶ fortè, i. עזה, quæ nunc *Gaza*. Nam *Azs* etiam Stephanus scribit. *Usque ad Gazara* Rufinus. דרך אשדוד Gorionides. (אשדודה Chron. T. S. *Ad montem Azoti* V. Int.) Et mox, *Et fugit Bacchides, & evasit in urbe Azoti*. Vide, si placet.

17. Καὶ ἔπεσον τραυματίαι πολλοὶ ἐκ τέτων ἐκ τέτων] ויפלו חללים רבים מזה ומזה.

18. Καὶ Ἰέδας ἔπεσε] *Et accessit* Judas *ad Bacchidem gladio suo evaginato, pleno sanguine. Et vidit Bacchides faciem Juda, qua erat ut facies leonis, quo die stat coram præda sua, & terror tremórque erat in vultu ejus. Et vertit Bacchides tergum fugiendo, & fugit viam qua ducit Azotum. Persecutúsque eum est Judas, & percussit gladio omnes qui erant cum eo, prostravitque in terram* xv *millia cadaverum*, &c. *Et fugit Bacchides, & evasit in Asdod: exercitus autem qui sequebatur Judam, persequebatur eum: & invenerunt Judam lassum & fatigatum, & viros ejus cum eo lassos & fatigatos. Sed & Bacchides regrediebatur ex urbe in occursum militum suorum. Sciebat enim eos insequi Judam. Et prælio decertarunt cum Juda hinc indè* (sive *ab omni parte*) *& Judas erat in medio. Et ceciderunt saucii multi ex turma Bacchidis; & cecidit etiam Judas filius Matthathia super saucios à se prostratos plurimos*, &c.

19. Καὶ ἦραν Ἰωνάθαν, &c.] *Et tulerunt eum Simon & Jonathan fratres ejus, & sepelierunt eum cum patribus ipsius in monte Modeith cum magna pompa: & defleerunt eum Israelita diebus multis*, Gorionides fol. 44. col. 2. ¶ Ἐν Μωδεΐμ] Aldus ἐν Μωδεΐν. Baf. ἐν Μωδεῒν. Sic etiam Biblia edita ad E. C.

22. Μεγαλωσύνης αὐτῶν] Sic est in R. & C. In aliis legitur αὐτῆ pro αὐτῶν. Quod pronomen ad *Judam* referri debet. Sic V. *& magnitudinis ejus*.

23. *Post obitum Juda*] Μετὰ τὴν τελευτὴν Ἰέδα. Libri aliquot Ἰέδε pro Ἰέδα habent; ut & mox, καὶ ἐξερεύνων τὲς φίλες Ἰέδε *investigabant amicos Juda*. Sic deinceps. Ad quod exemplum legimus Ὄρος Ἀβδίε à recto Ἀβδίας. Gorionides, *Et accidit post mortem Juda ut multiplicarentur hostes contra populum Domini undique*.

24. *Et descivit regio cum illis*] Ηὐτομόλησεν, deserta parte Judæ ad Bacchidem defecit: ἡ χώρα *regio*, i. homines regionis: μετ' αὐτῶν cum hominibus nequam qui post obitum Judæ emerserant.

26. *Ultionem sumebat de illis*] Ἐξεδίκει ἐν αὐτοῖς וינקם בם: Verbum enim נקם cum ב construitur Jud. 15. 7. & 1 Sam. 18. 25. Sed & cum את construitur articulo casûs quarti Mic. 5. 14. unde in aliis exemplaribus ἐξεδίκει αὐτὲς, i. אותם. Cæterùm in editis ad E. C. ἐξεδίκα est pro ἐξεδίκει. Lat. V. *& vindicabit in eos*.

27. *Fuitque afflictio magna*] *Per menses quatuor*, Chron. T. S. ¶ *Ex quo die non est visus Propheta*] Vult dicere, ab eo tempore quo Malachias diem functus est. Nam ab eo tempore nullus apud eos Prophetes exstiterat. Josephus hoc dixit *post captivitatem Babylonicam*. Vide lib. 13. c. 1. Quod ut verum sit, capiendum de restituta Captivitate. Quanquam & hoc falsum videtur. Nam post restitutam captivitatem vixerunt Haggæus, Zacharias & Malachias, in quo desiit ordinarium munus prophetandi. Chronicon Ebræorum majus, *Alexander Macedo regnavit annos* 12. *Hucusque propheta per Spiritum Sanctum vaticinati sunt*. Chron. minus, *mortui sunt Haggaus, Zacharias & Malachias: eo tempore desiit esse Prophetia in Israel: videlicet anno mundi* 3404. Sed hæc aliàs excutiemus.

Nunc aliò mentes, aliò divisimus aures.

29. *Contra hostes*] Gentes. ¶ *Contra inimicos*] Judæos.

31. *Accepitque Jonathan*, &c.] *Post venit Jonathan Jerosolymam, & accepit principatum fratris sui à Senioribus Jerosolymitanis, qui eum Jehonathan* (יהונתן) *nominarunt*, ex Historia Ebr.

32. *Quærebat*] Conabatur.

33. *In desertum Thecoe*] Εἰς τὴν ἔρημον τῆς Θεκωὲ Josephus 13. 1. Vocatur מדבר תקוע 2 Par. 20. 20. & *desertum Ælia*, i. Jerosolymæ. Eusebius De locis, *Thecua usque hodie juxta desertum civitatis Ælia vicus ostenditur, unde & Amos Propheta fuit*. Vicus iste, teste Hier. *sex milliaribus aberat à Bethlehem, ad Meridianam plagam, ultra quam nullus erat viculus, nè agrestes quidem casa*. Gorionides, *Et abiit Jonathan cum paucis ad Jordanem, eúmque insecutus est Bacchides cum exercitu multo*. ¶ Λάκκε Ἀσφάρ] Sic etiam Josephus. Int. V. habet *lacus Asphar*: sed *lacus* ei est בור, i. *fovea*. Idem λάκκος Græcè. Unde dubito de lacu Asphalti, qui Josepho λίμνη Ἀσφαλτῖτις, & Gorionidi אגם החמר *stagnum bituminis*. Atqui ASPHAR, inquiunt, Syrorum linguâ sig. *bitumen*. Hoc probandum erat. *Bitumen* in ea lingua חמרא dicitur & כופרא. Vide Thargum Gen. 14. 10. & 6. 14. Ἀσφὰρ aliud esse videtur. Nihil tamen affirmo. Potest esse ut *bitumen* etiam ASPHAR dicatur, à quo fit ἄσφαλτος Græcum vocabulum. *Asphar, Asphartha*, & mutatione unius literæ *Asphalti*. Nam *R* & *L* alternant. Nicolaus, *Iste lacus est mare Mortuum, quod alibi dicitur lacus Asphalti*.

34. Πέραν τῦ Ἰορδάνε] i. Interprete Hier. *trans Jordanem*. Quam interpretationem firmat Gorionides, ità scribens, *Et lacessivit eum secus Jordanem. Cùm autem videret Jonathan quòd lacesseret se Bacchides secus aquas, transivit aquas ipse & viri ejus; & transivit post illum Bacchides & omnis exercitus ejus; & assecutus eum cum viris suis pugnarunt cum eis ab omni parte*.

35. Καὶ ἀπέστειλε Ἰωνάθαν] Nomen Ἰωνάθαν abest à cæteris codd. item à decem Mss. editionis Latinæ quam *Vulgatam* vocant. ¶ Τὸν ἀδελφὸν αὐτῦ] Johannem, qui *Caddis* cognominabatur. ¶ Τοὺς Ναβαταίους φίλους αὐτῦ] Sic & Aldi editio. Malim τοῖς Ναβαταίοις, quod in aliis editionibus. Josephus vocat Ναβαταίους Ἄραβας. ¶ Παραθέσθαι αὐτοῖς] Rectè Int. verterat *ut commendaret ipsis*, sed imperiti librarii ex eo fecerunt *commodarent*. Vera lectio exstat in aliquot MSS. παραθέσθαι enim est *commendare*, ut cùm res aliqua apud aliquem deponitur, ejúsque fidei committitur & commendatur; ut Tob. 10. 13. ἰδὲ παρατίθημί σοι τὴν θυγατέρα μυ Act. 14. παρέθεντο αὐτὲς τῷ Κυρίῳ 2 Tim. 2. καὶ παράθυ πιστοῖς ἀνθρώποις. Sæpius hoc exprimunt verbo παρακαταθέσθαι unde παρακαταθήκη, i. *depositum*.

36. Ἰαμβρὶ] Ἀμβρὶ est in exemplari edito ad Complutense: ex quo legendum conjicio Ἀμρί. Conjecturam meam adjuvat Josephus, qui hunc Ἀμαραίου *Amaræum* vocat. *Jambri* pro *Amri* sive *Omri* legitur quoque in Severo, & Ἀμβρὶ pro Ἀμρὶ in editione Græca 1 Reg 16. Qualia sunt *Mamre, Mambre*; *Zamri, Zambri*. Nam inter *M* & *R* veteres quandoque *B* inserebant. Sic *Nembrod* scribebant pro *Nemrod*. ¶ Μηδαβά] מידבא. A Ptolemæo vocatur *Medana*. Stephanus De urbibus, Μήδαβα, πόλις τῶν Ἀβαταίων. Puto leg. Ναβαταίων, ut dicat esse *civitatem Nabatæorum Arabum*. Ejus meminit Uranius in Arabicis, ὁ πολίτης Μηδαβηνὸς, *Medabenus*. Eusebius De locis, MEDABA, *usque hodie urbs Arabia antiquum nomen retinens juxta Hesebon*.

37. Ἀπὸ Ναδαβὰθ] Ἀπὸ Γαβαθὰ πόλεως Joseph. Sed in Rufino *Medaba*, ut hîc edit. Lat. Vulg. *Madaba*. Suprà v. 36. ἐκ Μηδαβὰ, eadem edit. *ex Madaba*. ¶ Μεγιστάνων τῶν Χαναὰν] Μεγιστάνων Χαναὰν legitur in C. absque articulo. Nè mentiar. Complutensem editionem non consului; tantùm eam quæ Antverpiæ cusa ad exemplar ejus: à quo si variat Ximenius, quod scripsi non scriptum esse volo. Παρὰ τοῖς Ἀραψὶ Josephus. Locus est 13. 1. τῶν ἐπιφανῶν παρὰ τοῖς Ἀραψί.

39. Καὶ μυσικῶν] Vel *Musicis*, i. artis cantandi peritis, qui μυσικοὶ vocantur: vel μυσικῶν, sub. ὀργάνων, i. *Musicis instrumentis*. Prætulerim prius, quia præcedit μετὰ τυμπάνων. Nam inter musica instrumenta etiam Tympana sunt. Intelligentes intelligunt quid velim.

40. Οἱ περὶ τὸν Ἰωνάθαν] Abest in codice cuso ad E. C. tum etiam in Lat. Vet. ¶ Τραυματίαι πολλοὶ] *Quadringenti* Josephus 13. 1.

42. Εἰς τὸ ἕλος τῦ Ἰορδάνε] *Ad paludem Jordanis*. Sic habent

habent tres codices, videlicet A. B. R. In quarto inveni ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦ Ἰορδάνου *ad terminum Jordanis*. Priori lectioni firmandæ est Josephus, ità scribens, ὁ δὲ Βακχίδης γνοὺς τὸν Ἰωνάθαν ἐν τοῖς ἕλεσι τοῦ Ἰορδάνου κατεστρατοπεδευμένον, &c. Editio Lat. Vulg. *ad ripam Jordanis*. Mox ἕως τῶν κρηπίδων τοῦ Ἰορδάνου, eadem *ad oram Jordanis*. Aliæ *ad ripas usq; Jordanis*. Vide infrà v. 45.

44. Ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν] *Ut heri & nudiustertius*. Vult dicere *ut antea*. Proverbiale. Dicunt etiam χθὲς καὶ πρώην eodem sensu. Adito sis ad Proverbia mea.

45. *Aqua Jordanis*] Repono *aqua verò Jordanis*: nam in Græco textu τὸ δὲ ὕδωρ τοῦ Ἰορδάνου.

46. Ἐχθρῶν ὑμῶν] Sic Vulg. *inimicorum vestrorum*. Quæ ad E. Compl. non habent ὑμῶν. Est etiam ubi reperiatur ἡμῶν pro ὑμῶν.

47. Καὶ ἐξέτεινεν Ἰωνάθαν τὴν χεῖρα αὐτοῦ] Gorionides, *Et extendit Jonathan dexteram suam ad percutiendum Bacchidem, qui latum ei locum fecit ad transeundum & ad fugiendum. Fugit igitur Jonathan, & abiit Bersabeam, quæ in deserto, & reparavit ruinas urbis illius, seditque in ea ipse & Simon frater ejus*, &c.

48. Καὶ οὐ διέβησαν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ἰορδάνην] Sic etiam Josephus. Contrà Interp. Vulg. *& transierunt ad eos Jordanem*. Quod Historia Ebr. confirmat: nam in ea, *Et transivit post eum* (Jonathanem) *Bacchides & universa copia ejus cum eo*.

49. Εἰς χιλίους ἄνδρας] *Mille viri* Hieron. ὡς περὶ δισχιλίους Josephus.

50. Εἰς Ἱερουσαλὴμ] Εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἄκραν Josephus. ¶ Τὸ ὀχύρωμα τὸ ἐν Ἱεριχὼ] Τὴν Ἱεριχοῦντα Idem. ¶ Καὶ τὴν Ἐμμαοὺμ] Legitur & Ἐμμαούν. In Hieron. autem est *Ammaum*, & apud Rufinum *Amathuntem*. Sed in exemplari Græco Ἐμμαούμ. Nomen hoc exsulat à codice Antverpiano qui cusus ad E. Compl. ¶ Καὶ τὴν Βαιθωρὼν] Καὶ Βηθωρὼν Josephus. Malim Βηθωρών nam Ebr. בית חורון. Etiam hoc nomen desideratur in codice modò citato. ¶ Καὶ τὴν Βαιθὴλ] Καὶ Βηθήλλαν Josephus: *& Bethullam* Rufinus. ¶ Καὶ τὴν Θαμναθὰ Φαραθωνὶ] Codex ad E. Compl. καὶ τὴν Θαμναθὰ Φαραθωνί. Josephus καὶ Θαμναθὰ καὶ Φαραθώ. Rufinus *& Thamnatam & Pharathonem*. Lat. Vet. *& Thamnata & Phara*. ¶ Καὶ τὴν Τεφὸν] Libri quidam circumflectunt scribentes Τεφῶν. In uno codice offendi scriptum Τεφώ, ut apud Josephum Τοχόαν. Sed in Rufino *Oconam*, & apud Interp. nostrum *Thopo*. Fortè leg. Τεφώ, i. תפוח, ut Θεκωὲ תקוע. In Collectaneis nom. propr. THOPO, *nomen loci*. Scribe *Topo*. Τόπος. Displicet.

52. Τὴν πόλιν τὴν ἐν Βαιθσούρᾳ] *Civitatem Beth-suram* Hieron. Quidam libri ἐν Βαιθσούρᾳ cum subscripto Ἰῶτα. Eò labor ut credam τὰ Βαιθσουρὰ dici regionem, τὴν Βαιθσουρὰν verò civitatem in ea: sed nihil definio. Fortè leg. τὴν πόλιν τὴν Βαιθσουράν. ¶ Καὶ τὴν ἄκραν] Τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις.

53. Τοὺς υἱοὺς τῶν ἡγουμένων τῆς χώρας ὅμηρα] Τοὺς τῶν πρώτων τῆς Ἰουδαίας παῖδας ὁμήρους Josephus.

54. Τὸ τεῖχος τῆς αὐλῆς τῶν ἁγίων τῆς ἐσωτέρας] Τὸ τεῖχος τοῦ ἁγίου τὸ παλαιὸν Josephus 12. 17. Sed in eo dissentit ab hac historia quòd hæc accidisse tradat triennio ante obitum Judæ. τῶν ἁγίων, i. *Templi*, & αὐλῆς ἐσωτέρας, i. *atrii*, sive *domûs, interioris*. Nam αὐλὴ *domus, regia, aula. Atrium interius*, הפנימי. ¶ Τὰ ἔργα τῶν προφητῶν] Erat enim murus ille κατασκευασμένος ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, ut utar verbis Josephi.

55 Παρελύθη] *Paralysi correptus fuit*. ¶ Καὶ ἐντείλασθαι περὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ] i. *Testamentum facere*, ut Jes. 38. 1. צו לביתך *Præcipe de domo tua*. Hinc *testamentum* צואה dicitur.

57. Ἡσύχασεν] *Quievit à bello*. Josephus hoc dixit, τότε μὲν ἐπ' ἔτη δύο τὰ τῶν Ἰουδαίων ἠρέμησε πράγματα.

58. *Adducamus Bacchidem*] *Solicitaverunt Demetrium Regem ut Bacchide misso Jonathanem comprehenderet*, Josephus.

61. *Comprehenderunt autem*] Nempe qui à Bacchide missi. Clarè Josephus, Ὁ Βακχίδης ὀργισθεὶς τοῖς φυγάσιν ὡς ψευσαμένοις αὐτὸν τε καὶ βασιλέα, πεντήκοντα αὐτῶν τοὺς ἡγεμόνας συλλαβὼν ἀπέκτεινεν. ¶ *Illius sceleris*] i. Insidiarum Jonathæ structarum.

62. Εἰς Βαιθβασὶ] Editiones Græcæ nihil variant. Latina Vulg. *in Bethbessen*. Josephus εἰς Βηθαλαγά. Rufinus *ad Vithalagam*. Sic Βῆτα *Vita* hodie pronunciant. Gorionides בבאר שבע *Bersabeam*. Facit ut suspicer aliquando scriptum fuisse Βαιθσαβὲ pro Βηρσαβέ. Nam contrà Βηρσαβὲ legitur pro Βηθσαβέ. ¶ *Quæ in deserto*] אשר במדבר Gorionides. κώμην οὖσαν ἐν τῇ ἐρήμῳ Josephus. ¶ *Ædificavitque diruta ejus*] Gorionides, *& restauravit ruinas urbis, & sedit in ea ipse, & Simon frater ejus, cum filiis Hasmonæorum qui secum erant*.

63. *Quod ut cognovit Bacchides*] Idem, *Et venit contra eam Bacchides manu elatâ, & exstruxit adversùs urbem helepolim sive turrim mobilem, & obsedit eam diebus multis*.

65. *Jonathan verò relicto Simone*, &c.] *Dixitque Simon Jonathæ fratri suo, Quousque eligimus vitam istam malam? Nonne eligibilius nobis mori? Prodeamus igitur ad hostes*, &c. Vide fol. 44. col. 2. ¶ Καὶ ἐξῆλθεν ἐν ἀριθμῷ] Codex ad E. Compl. καὶ ἦλθεν ἀριθμῶν, *& venit numerans*. Hieron. *& venit cum numero*, καὶ ἦλθεν ἐν ἀριθμῷ. *Cum numero* autem dixit pro *cum numero aliquo*, aut *numero exiguo*. Quale illud, מתי מספר *homines numeri*, i. pauci. Sic *mensura* ponitur pro *mensura parva*.

66. Ὀδοαρρὴν] Libri plerique Ὀδομηρά. Hieron. *Odaren*. In Gorionide אדיריהם, i. *inclytos ipsorum*. Fortè *Adirehon* leg. *Percussit*, inquit, *tabernaculum Bacchidis, & occîdit magnificos eorum, & fratres ejus qui erant cum Bacchide*. Quis non videt hæc omnia fœdè vitiata esse? ¶ Φασιρὼν] *Phaseron* Interp. Vulg.

67. Καὶ ἀναβαίνειν ἐν δυνάμεσιν] *Et crescere in virtutibus*, Idem. Cæteri libri habent, καὶ ἀνέβαινεν ἐν ταῖς δυνάμεσιν, *& ascendens eum copiis*. Quod ad sequentia referunt; sed malè, meo judicio. ¶ *Simon, quique cum eo erant*] *Et aperuit Simon portam, & manu valida cum illo ex juvenibus Hasmonæis; egressúsque est, & affecit castra Bacchidis etiam ipse quoque magnâ clade. Et incendit omnes arietes*, &c. Gorionides.

68. *Qui contritus fuit ab illis*] Captum fuisse in hoc prælio, & posteà dimissum, scribit Gorionides: cui nescio an in eo credendum sit. Verba sunt, *Et fugit Bacchides, & evasit in desertum. Persecutúsque est eum Jonathas & fratres ejus, & assecuti sunt eum. Et deprecatus est eos Bacchides nè se occiderent, pollicitus se omnes quos captivos ex Judæa abduxerat, tam viros quàm feminas, parvulósque plurimos, restituturum. Juravitque illis super hac re. Et tunc abstinuerunt ab eo manus: Qui abiit viam suam, nec ampliùs venit in terram Judæam, & restituit omnes captivos*. Hæc Historicus ille. ¶ Ἔφοδος αὐτοῦ] *Expeditio*, sive *adventus, ejus*. Usurpatur plerumque de *accessu hostili*.

69. Καὶ ὠργίσθη] Hanc lectionem secutus est Interp. noster. In diversa est καὶ ὠργίσθησαν.

72. Καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ, &c.] Utrinque redditi fuerunt captivi, ut scribit Josephus. ¶ Εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ] Εἰς Ἀντιόχειαν πρὸς τὸν βασιλέα, Josephus.

73. Ἐν Μαχμὰς] Ἐν Μαχμᾷ πόλει Josephus: *in Machma civitate* Rufinus. ¶ Καὶ ἤρξατο κρίνειν] *Tempore illo confirmatus est Principatus in manu Jonathæ, qui judicavit populum suum, & habitavit securè, & pugnavit circumcirca in hostes suos*, Gorionides. Sed vide sodes Josephum.

GROTIUS.

1. Quia *cecidit Nicanor & exercitus ejus in prælio*] Gr. ὅτι ἐπέπεσε Νικάνωρ καὶ δύναμις αὐτοῦ πόλεμον· ubi ὅτι est *quomodo*. *Andivit quomodo Nicanor & ejus exercitus bellassent*, i. quàm infelice exitu. ¶ *Apposuit Bacchidem & Alcimum rursus mittere in Judæam*] Est πλεονασμὸς, quales multi apud Hebræos: nam satis fuerat dicere aut προσέθετο ἀποστεῖλαι, aut δὶς πρὸς ἀπέστειλε. ¶ *Et dextrum cornu cum illis*] i. Potiorem partem sui exercitûs, quæ in cornu dextro, in quo Rex ipse erat, præliari solebat.

2. *Quæ*

2. *Qua ducit in Galgala*] Vide Jos. 4. 19. ¶ *Et castra posuerunt in Masaloth, qua est in Arbellis*] Sic & in Græco hîc & in Josephi libris legimus, ἐν Ἀρβήλοις, mendosè haud dubiè pro ἐν Ἀρβάττοις, בערבות, suprà 5. 23. Josephus hoc ponit quasi nomen urbis Galilææ: sed sæpe evenit ut urbes regionis occupent nomen. Sunt qui putant pro Μεσαλὼθ ductu vicino scribendum Χασαλὼθ, ut Jos. 19. 18.

3. *Ad Jerusalem*] Ivit versùs Hierosolyma, ut Judam quæreret. ἄρας ἐκεῖθεν ἦει τὰ Ἱεροσόλυμα, ait Josephus.

4. *Et abierunt in Berean*] Gr. εἰς Βερέαν. At Josephus, ἔν τινι κώμῃ Βηρζηθὼ τὸ ὄνομα. Sed scribendum in Josepho Βηθζηθὼ, quomodo & suprà appellavit eum vicum, cujus mentio 7. 19.

5. *In Laisa*] Gr. ἐν Ἐλεασά. Fortè ἐν Ἀδασά, ut suprà 7. 40. Apud Josephum quoque initio Belli Judaici, ubi hanc quoque tangit historiam, Ἀδασὰν legendum videtur, ubi scriptum est Ἀκεδασάν.

7. *Et confractus est corde*] Συνετρίβη τῇ καρδίᾳ hîc est *indoluit*. זור vertitur συντρίβειν, מזור autem ὀδύνη. ¶ *Et dissolutus est*] Gr. καὶ ἐξελύθη, quod verti potest *retrocessit*; ut 2 Macc. 12. 18. & 13. 16. *Retrocessit* ut in tuto loco residuos hortaretur & ordinaret. Nam animo non defectum fuisse Judam, quanquam in rebus valde arctis, satis sequentia ostendunt.

9. *Sed liberemus animas nostras modò*] Nunc vitæ consulamus; gloriæ verò, ubi plures erimus.

10. *Et si appropiavit tempus nostrum, moriamur in virtute*] In Græco, locutione Hebræa, καὶ ἤγγικεν ὁ καιρὸς ἡμῶν, καὶ ἀποθάνωμεν ἐν ἀνδρείᾳ, *Et si fortè advenit tempus nostrum*, moriendi scilicet, *at moriamur viriliter*. Sic ἤγγικεν ἡ ὥρα Matth. 26. 45.

11. *Et divisi sunt equites*] Nempe Bacchidæ. ¶ *In duas partes*] *Ad utrumque cornu peditatûs*, ut hîc ait Josephus. ¶ *Et fundibularii & sagittarii praibant exercitum*] Scribe *fundibalarii*, ut suprà. Josephus, τοὺς δὲ ψιλοὺς καὶ τοξότας προετάξατο ἁπάσης φάλαγγος. ¶ *Et primi certaminis omnes potentes*] Gr. οἱ πρωταγωνισταὶ πάντες καὶ δυνατοί, *deinde* (post illos velites & sagittarios) *in prima acie erant fortissimus quisque*.

12. *Bacchides autem erat in dextro cornu*] Ut solebant Reges, & in Regum absentia summi Duces. ¶ *Et proximavit legio*] *Phalanx*, ut est in Græco. ¶ *Ex duabus partibus*] Ab utroque cornu in Judæos incurrit. ¶ *Et clamabant tubis*] *Et cecinerunt tubis*, nempe Macedones.

13. *Usque ad vesperam*] *Ad Solis occasum*, Josephus.

14. *Et vidit Judas quòd firmior est pars exercitûs Bacchidis in dextris*] *Vidit Bacchiden & quod erat exercitui robur in dextra esse parte*.

15. *Et contrita est dextra pars ab eis*] Diducta ab iis qui sinistra in parte erant. διασπᾷ αὐτῶν τὴν φάλαγγα, ait Josephus. ¶ *Usque ad montem Azoti*] Josephus, μέχρι Ἀζὰ ὄρους, עזה, aut in plurali עזות. Non enim de Philistina urbe hîc agitur.

16. *Et secuti sunt post Judam & eos qui cum ipso erant à tergo*] *Circumiverunt eos*, ut narrat Josephus. Simile habuimus suprà 7. 40. Solet id præcipi iis qui numero præpollent.

19. *Tulerunt Judam fratrem suum*] Concedentibus hostibus νεκρῶν ἀναίρεσιν. Id Josephus hîc innuit. ¶ *In sepulcro patrum suorum in civitate Modin*] Vide suprà 2. 70.

20. *Lugebant dies multos*] Longiùs solito, ut publicum parentem. Sic & infrà 13. 26.

22. *Et cætera verba bellorum Juda*] In Græco tantùm est, τὰ περισσὰ τῶν λόγων Ἰούδα ubi λόγων significat *rerum* more Hebræo, דברי יהודה.

23. *Emerserunt iniqui in omnibus finibus Israel*] Qui metu ejus latitaverant.

24. *Et tradidit se Bacchidi omnis regio eorum cum ipsis*] Non tota regio, sed magna ejus pars, explicante Josepho.

25. *Et constituit eos dominos regionis*] i. *Præfectos*, eodem Josepho explicante.

26. *Et vindicabat in illos, & illudebat*] *Tortos & irrisos interficiebat*. Ità Josephus.

27. *Ex die quo non est visus Propheta in Israel*] Idem valet quod apud Josephum est, μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον. Nam in illo reditu fuere Aggæus, Zacharias, Malachias, post quos cessavit Prophetia, ut diximus suprà 4. 46. infrà 14. 41.

29. *Vir similis ei non est qui exeat contra inimicos nostros*] Gr. καὶ ἀνὴρ ὅμοιος αὐτῷ οὐκ ἔστιν ἐξελθεῖν πρὸς τοὺς ἐχθρούς, i. ex eo neminem ducem habuimus, quali nobis opus.

30. *In principem*] Reipublicæ. ¶ *Et ducem ad bellandum bellum nostrum*] Militiæ imperatorem.

31. *Et surrexit*] ויקם: solet id dici de iis qui suprà populum eminent.

33. *In desertum Thecua*] *Non longè ab urbe*, ait Josephus. Apparet id Jer. 6. 1. ¶ *Ad aquam lacûs Asphar*] Non lacus fuit, sed *fossa*, λάκκος, quomodo hîc Græcum & Josephus, & in illo tractu prope Hierosolyma, ut dubitandum non sit quin errent qui de Asphaltite hîc cogitant. אשפר Syris *pulcrum*, interdum *candidum*.

35. *Et Jonathas misit fratrem suum*] Bene addidit nomen *Jonatha*, quod implendo sensui in Græco deest. Congruit Josephus. *Frater* autem qui hîc designatur fuit Johannes, qui & *Gaddi*, teste eodem Josepho. ¶ *Nabathaos amicos suos*] Suprà 5. 25. ¶ *Ut commodarent illis apparatum suum, qui erat copiosus*] Scripsit Interpres *commendarent illis*, i. apud eos deponerent. Ulpianus L. *Commendare*, D. de verb. signif. COMMENDARE *nihil aliud est quàm* DEPONERE. *Apparatum*, in Græco ἀποσκευὴν, i. *supellectilem omnem, vasa omnia*. Vide suprà 5. 13, 45. sic & Gen. 34. 29. & alibi.

36. *Filii Jambri*] Gr. υἱοὶ Ἀμβρί. Josepho οἱ Ἀμαραίου παῖδες. Fuerit illorum parenti nomen אמרי, quale Regi cuidam Israelis nominato 1 Reg. 16. 22. ¶ *Ex Madaba*] Urbs Moabitica Num. 21. 30. Jos. 13. 9. Esa. 15. 2. ubi diximus esse hanc Μήδαβα Ptolemæo. Non sic in Græco, sed ἀπὸ Ναβαδάθ. Vera lectio, ni fallor, apud Josephum, ἀπὸ Γαβαθὰ πόλεως, גבתא. Ducebatur hæc sponsa Medabam, ubi habitabant Amriadæ, ut nos docet Josephus: aliunde ergò. ¶ *Filiam unius de magnis principibus Chanaan*] *Arabum* dicit Josephus: idque magis exigit historia. Sed Hebræi impropriè כנעני vocabant omnes à Dei cultu alienos. ¶ *Cum ambitione magna*] Μετὰ παραπομπῆς μεγάλης *magnu cum comitatu*. Sic & Josephus.

38. *Sub tegumento montis*] i. A monte sic defensi nè spectarentur.

39. *Et amici ejus*] *Sodales*. Vide quæ dicta ad Joh. 3. 29. ¶ *Cum tympanis & musicis*] Ex more, Jer. 7. 34. & 16. 8. & 25. 10. & 33. 11.

41. *Et conversa sunt nuptia in luctum, & vox musicorum ipsorum in lamentum*] Meleager de casu simili,

Ἄρτι γὰρ ἐσπέριοι νύμφας ἐπὶ δικλίσιν ἤχευν
Λωτοὶ, καὶ θαλάμων ἐπλαταγεῦντο θύραι.
Ἠῷοι δ᾽ ἀλαλαγμὸν ἀνέκραγον· ἐν δ᾽ ὑμέναιος
Σιγαθεὶς γοερὸν φθέγμα μεθηρμόσατο.

Philippus verò,

Ἄρτι μὲν ἐν θαλάμοις Νικιππίδος ηὐλεῖ ἐπηχεῖ
Λωτὸς, καὶ γαμικοῖς ὕμνος ἔχαιρε κρότοις·
Θρῆνος δ᾽ εἰς ὑμέναιον ἐκώμασεν· ἡ δὲ τάλαινα,
Οὔπω πάντα γυνὴ, καὶ νέκυς ἐβλέπετο.

42. *Et reversi sunt ad ripam Jordanis*] Ubi exercitum reliquerant.

44. *Non est enim hodie sicut heri & nudiustertius*] Ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν, i. *ut antehac*. Locutio Hebræa, ut Gen. 31. 2. & alibi sæpe. Sensus est, Non posse his in locis recedendo vitari prælium, ut cùm in desertis Thecuæ bellaretur; sed planè pugnandum, aut pereundum. περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῖς ἐστὶ ὁ κίνδυνος, ac propterea non obligari se Sabbati lege, secundùm decretum nuper factum 2. 41.

45. *Ecce enim bellum ex adverso*] Hostile agmen. ¶ *Aqua verò Jordanis hinc & inde*] i. Terga undique ambiens. Est enim *ambitiosus amnis*, ut Plinius loquitur, 5. 15. ¶ *Et paludes, & saltus*] Loca impedita.

47. *Et extendit Jonathas manum suam percutere Bacchiden*] Qui scilicet cum parte suorum Jordanem transierat.

rat. ¶ *Et divertit ab eo retrò*] Bacchides retrò ad suos trans Jordanem se recepit, & sic evasit periculum. Ità rem explicat Josephus.

48. *Et dissiliit Jonathas & qui cum eo erant in Jordanem*] *Ad eos*, i. ad hostes, quos ultrò trans amnem persequebatur. ¶ *Et transnataverunt ad eos Jordanem*] Excidit negativa vocula quæ est in Græco, καὶ οὐ διέβησαν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ἰορδάνην, *non ultrà* Bacchides cum suis *adversùs illos* (Judæos) *Jordanem transiere*. Josephus, τῶν πολεμίων οὐκέτι τὸν ποταμὸν διαβάντων.

49. *Et reversi sunt in Jerusalem*] In arcem, Bacchides scilicet cum suo milite, ut explicat Josephus.

50. *Et ædificaverunt civitates munitas in Judæa*] Iidem illi qui cum Bacchide fecere ædificando ut oppida munita essent. ¶ *Munitionem quæ erat in Jericho*] *Munitionem illam quæ est in Jerichunte*. ¶ *Et in Ammaum*] Non est in Græco, sed est in Josepho καὶ Ἐμμαοῦν. Vide suprà 4.3. ¶ *Et in Bethoron*] Gr. Βαιθὴλ, & in Josepho Βηθαλλαν. Legendum fortè Βιθὴρ, & in Josepho Βηθηρῶν. Nam ביתר erat non longè ab Hierosolymis. Vide Tabulam Judaicam. ¶ *Et Thamnata*] Scribitur in Græco Θαμναθὰ, & in Josepho Θαμναθᾶ. Idem est nomen: nam ת Judæorum multi ut *S* pronunciant. Est תמנתה Jos. 19.43. ubi in Gr. Θαμναθὰ. In Plinio *Thamica*: sed scriptum fortè fuerit *Thamnita*. Ptolemæo est *Thamna*. ¶ *Et Phara*] Gr. Φαραθωνὶ. In Josepho καὶ Φαραθώ. Est פרעתון Φαραθὼν Jud. 12.15. ¶ *Et Thopo*] Τὴν Τεφὼ in Græco. In Josepho Τοχόαν· sed legendum Τεφῶν. Est enim תפוח Jos. 15.34. ubi in Græco Ταφὸ· sed scribendum Ταφώ. Hinc Plinio *Tephene regio*.

51. *Et posuit custodiam in eis*] *Præsidium*, φρουράν. Josephus, δύναμιν εἰς αὐτὰς κατέστησεν. ¶ *Ut inimicitias exercerent in Israel*] *Ut nocerent Israelitis*, τοῦ ἐχθραίνειν τῷ Ἰσραήλ. Josephus, ὅπως κακοῦν ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν τοὺς Ἰουδαίους ἔχωσι, *ut indè factis excursibus malum inferrent Judæis*.

52. *Et munivit civitatem Bethsuram*] *Ampliùs munivit*. Vide suprà 4. 81. & 6. 50. ¶ *Et Gazaram*] Γαζαρὰ hîc scribitur: at suprà 7. 45. Γάζηρα. Josepho Γάζαρα. ¶ *Et arcem*] Ἄκραν illam Hierosolymis non operibus tantùm auxit, sed & omnibus rebus instruxit ad bellum necessariis.

53. *Et posuit eos in arce in Jerusalem in custodiam*] *Obsides*, ut hîc explicat Josephus: ut *eo pignore parentes propinquósque eorum attineret*, ait in facto simili Tacitus Annal. 3.

54. *Destrui muros domûs sanctæ interioris*] Legitur & in Græco, τὸ τεῖχος τῆς αὐλῆς τῶν ἁγίων τῆς ἐσωτέρας. Tacitus, ut nos eum emendandum credimus, *Illic immensæ opulentiæ templum, & primis munimentis urbi adjuge, intimis clausum*. Josephus, διὰ τοῦτο (per subdiale Gentium, quod *Templum primum* vocat) περιόντων ἐπὶ τὸ ἅγιον ἱερὸν δρύφακτος περιεβέβλητο λίθινος, τρίπηχυς μὲν ὕψος, πάνυ δὲ χαριέντως διειργασμένος. ἐν αὐτῷ δ' εἱστήκεσαν ἐξ ἴσου διαστήματος στῆλαι τὸν τῆς ἁγνείας προσημαίνουσαι νόμον, αἱ μὲν Ἑλληνικοῖς, αἱ δὲ Ῥωμαϊκοῖς γράμμασι, μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τοῦ ἁγίου παριέναι. τὸ γὰρ δεύτερον ἱερὸν Ἅγιον ἐκαλεῖτο. Voluit ergò Alcimus Judæus Judaismi desertor omne discrimen in Templo inter Judæos & Græcos tollere, in Græcorum, quibus turpiter serviebat, gratiam.

55. *Et occlusum est os ejus, & dissolutus est paralysi*] Solet paralysis, sive sideratio, si totum invasit corpus, etiam oris functionem ad loquendum impedire. ¶ *Et mandare de domo sua*] Præcepta dare ultima, ut solent morituri, 2 Reg. 20. 1. Sir. 33. 24.

57. *Siluit terra duobus annis*] *Quievit*, ut suprà 7. 50. Josephus, ἐπ' ἔτη δύο τὸ Ἰουδαίων ἠρέμησεν πρᾶγμα.

58. *Confidenter*] Πεποιθότες, i. *securi*.

62. *In Bethbessen quæ est in deserto*] Gr. εἰς Βαιθβασὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ. At Josephus, εἰς Βηθαλαγὰν ἀναχωρεῖ κώμην οὖσαν τῆς ἐν ἐρήμῳ. Intelligit haud dubiè eum locum qui in Tabula Judaica בית עלה. Nam ע per Γ sæpe vertitur Græcè. Et solent in nominibus talibus sæpe transponi literæ. Vide infrà 13.23. Videtur בית בוסין fuisse in proximo, ut parùm referret hic locus an ille nominaretur. Nomen hoc à *frequentia latronum* illis in locis. ¶ *Et exstruxit diruta ejus*] Muros disjectos restituit. Itaque Josephus, quem priùs *vicum* nominarat, mox *urbem* nominat; ut & hic Scriptor.

63. *Et his qui de Judæa erant denunciavit*] Desertoribus Legis.

64. *Et castra posuit desuper Bethbessen*] i. Locum noviter munitum obsedit, ut refert Josephus. Gr. παρενέβαλεν ἐπὶ Βαιθβασί. Josephus, ἐπολιόρκει. ¶ *Et oppugnavit eam dies multos*] Impetu primùm facto: ubi verò id non successit, machinis, ut sequitur.

65. *Et exiit in regionem*] In terras circumsitas.

66. *Et percussit Odaren*] Gr. Ὀδομηρὰ. הדר אמר, *pulcrum loquens*. Hæc historiola in Josepho non est. ¶ *Et filios Phaseron*] Φασηρὼν, פשרון. ¶ *Et cœpit cadere & crescere in virtutibus*] Καὶ ἤρξατο τύπτειν, καὶ ἀνέβαινον ἐν ταῖς δυνάμεσι, *cœpit cadere* obvios hostium, *& penetrare in exercitum hostilem*. Josephus, ἐπιπεσὼν τῷ Βακχίδου στρατοπέδῳ.

67. *Exierunt de civitate*] Eodem tempore fecere eruptionem. ¶ *Et succenderunt machinas*] Vide simile Belli Jud. 6. 2.

68. *Et afflixerunt eum valde, quoniam consilium ejus & congressus ejus erat inanis*] Est quidem in Græco, ἔθλιβον αὐτὸν σφόδρα, ὅτι ἦν ἡ βουλὴ αὐτοῦ καὶ ἡ ἔφοδος αὐτοῦ κενή. Sed legendum videtur ἔθλιβεν. *Doluit illi consilium suum ac conatus in irritum cecidisse*. Idem loquendi genus 1 Sam. 30. 6. 2 Sam. 13. 2. Josephus in hoc loco de hoc Bacchide, εἰς ἀθυμίαν ἅμα καὶ ταραχὴν τῆς διανοίας ἐνέπεσε.

69. *Et iratus contra viros iniquos*] Contra illos Legis desertores. Legit hîc Interpres ὠργίσθη, meliùs sanè quàm ὠργίσθησαν· sequitur enim αὐτῷ. Josephus de eodem Bacchide, τὸν μὲν τοιγε ὑπὲρ τούτων θυμὸν εἰς τοὺς φυγάδας, οἳ μετεπέμψαντο παρὰ τοῦ βασιλέως αὐτὸν, ἐπέσκηψεν, ὡς ἐξηπατηκότας.

70. *Et reddere ei captivitatem*] i. *Captivos*, locutione Hebræâ. Sic שבי Psal. 68. 18. αἰχμαλωσίαν reddidere LXX, & Paulus Ephes. 4. 8. i. captivorum multitudinem. Nec aliter Num. 31. 12. Jud. 5. 12. & alibi sæpe. Nota captivos non reddi, nisi id pace convenerit. Et vide nostra 3 De J. B. & P. c. 9. §. 4.

71. *Et juravit se nihil facturum ei mali*] Plus est in Græco, μὴ ἐκζητῆσαι αὐτῷ κακὸν, *nihil se quæsiturum ipsi mali*.

72. *Captivitatem quam priùs erat prædatus*] Ἣν ᾐχμαλώτευσε, *quam captivam fecerat*. Captivi utrinque redditi ex pacto. Ità Josephus.

73. *Et cessavit gladius ex Israel*] Vis Macedonica ab Israelitis se abstinuit. ¶ *Et habitavit Jonathas in Machmas*] Josephus, ἐν Μαχμᾷ πόλει. Est מכמש 1 Sam. 13. 2. & mutatâ literâ paris soni, מכמס Esdr. 2. 27. Græci utroque loco Μαχμάς. ¶ *Et cœpit Jonathas ibi judicare populum*] In pace regere. ¶ *Et exterminavit impios ex Israel*] Gr. ἠφάνισε τοὺς ἀσεβεῖς ἐξ Ἰσραὴλ, i. morte affecit ex Lege Deut. 17. 5.

CAP. X.

BADVELLUS.

1. *Illustris cognominati ὁ Ἐπιφανής*] *Qui illustris dictus est*. Nam quamvis sit nominativi casûs, ad patrem tamen est referendum.

2. *Adversùs eum in expeditionem eduxit* ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν αὐτῷ εἰς πόλεμον] *Egressus est in occursum ei ad bellum*. Dixerat antè *maximas eum copias contraxisse*.

3. *Eum extollebat* ὥστε μεγαλῦναι αὐτόν] *Ut eum magnificaret: magnum faceret*. Laudabat enim illum atque extollebat, ut faciliùs in societatem belli pelliceret.

4. *Ità enim secum cogitabat* εἶπε γάρ] *Dicebat enim*, i. apud se cogitabat. Nam *dicere* Hebræis sæpe pro *cogitare* accipitur. ¶ *Occupandum esse tempus pacis cum eo conficienda* προφθάσωμεν τοῦ εἰρήνην θεῖναι μετ' αὐτῶν] *Anticipemus*

mus [aut *praveniamus*] *facere pacem cum eo, atque ità tempus Alexandro praripiamus*: eum antevertamus. Legitur & μετ' αὐτῶν *cum ipsis*.

6. *Societatisque secum habenda* καὶ εἶναι αὐτὸν σύμμαχον αὐτοῦ] *Et esse socium suum*: quâ in societatem ipsius venire posset, conjunctísque auxiliis ac viribus secum bellum gerere.

7. *Literas toti populo legit* ἀνέγνω τὰς ἐπιστολὰς εἰς τὰ ὦτα παντὸς τοῦ λαοῦ] *Legit literas in aures totius populi*. Hebraismus est, pro, *universo populo audiente recitavit*.

10. *Urbem instaurare* καινίζειν τὴν πόλιν] *Innovare civitatem*, i. reficere ac reparare: quæ erant diruta sarcire ac restituere.

11. *Ut essent munimento* εἰς ὀχύρωσιν] *In munitionem*, i. ad urbem muniendam ac firmandam.

14. *Legis ac praceptorum desertores* τινὲς τῶν καταλιπόντων τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα] *Quidam eorum qui dereliquerant Legem & mandata*; i. apostatæ qui à religione defecerant, hi remanserunt in præsidiis. ¶ *Qui eò se recipiebant* ἦν γὰρ αὐτοῖς φυγαδευτήριον] *Erant enim ipsis perfugium*: aut, *receptaculum, quò confugiebant*.

15. *Qua cum virtute ac labore acta erant* τὰς ἀνδραγαθίας καὶ τοὺς κόπους] *Fortia praclaráque facta, & labores*: *ea qua viriliter ac laboriosè gesserat*.

17. *Literas in hanc sententiam* ἐπιστολὰς κατὰ τοὺς λόγους τούτους] *Juxta* [aut *in*] *hac verba*: vel *hujusmodi verbis scriptas*: quæ hujusmodi sententiam complecterentur.

18. *Salutem* χαίρειν] *Gaudere*. Forma salutandi Græcis usitata, ut εὖ πράττειν, *Bene ac feliciter agere*. Latini *Salutem* precantur, sicut Sacri scriptores *Pacem*.

19. *Ad nostram amicitiam accommodatum* ὅτι ἐπιτήδειος εἶ τοῦ εἶναι ἡμῶν φίλος] *Quòd aptus* [aut *idoneus*] *es ut sis amicus noster*: *aptus ad nostram amicitiam*, propter virtutem & fidem.

20. *Partésque nostras teneas* φρονεῖν τὰ ἡμῶν] *Qua nostra sunt sentias*, i. idem sentias nobiscum & velis. Nam *idem velle & idem nolle, ea demum firma amicitia est*. Itaque φρονεῖν τά τινος significat *sensu atque animo alicui conjunctum esse, cum aliquo consentientem in easdem res incumbere*. ¶ *Nostram colas amicitiam* συντηρεῖν φιλίας πρὸς ἡμᾶς] *Conservare amicitiam erga nos*, i. inter nos constitutam tueri, eámque colere. ¶ *Simúlque purpuram ei misit* καὶ ἀπέστειλεν αὐτῷ πορφύραν] Hæc verba in Græcis codd. sunt interposita in versu præcedente, quibus petitio Regis interrumpebatur incommodè; itaque seorsim mihi videntur adjungenda.

21. *Proinde*, &c. καὶ ἐνεδύσατο τὴν ἁγίαν στολὴν] *Et induit sacram vestem*. Talaris erat vestis, ornamentum summi Sacerdotis proprium. Mihi non displicet ut καὶ particula hoc loco habeat vim Inferendi, *Igitur*, *Itaque*, sicut ו apud Hebræos. ¶ *Die Scenopegiorum solenni* ἐν ἑορτῇ σκηνοπηγίας] *In festo Scenopegia*. Solennitas diei erat à *figendis tabernaculis* appellata. ¶ *Magnam armorum vim comparavit* κατεσκεύασεν ὅπλα πολλὰ] *Praparavit* [aut, *apparavit*] *arma multa*: magnum numerum armorum comparavit.

24. *Hujusmodi verbis de dignitatibus atque muneribus, quibus eos exhorter* λόγους παρακλήσεως, καὶ ὕψους, καὶ δομάτων] *Verba exhortationis, & altitudinis, & donorum*, i. quibus eis promittam magna & alta, & hujusmodi munera quibus eum alliciam ad amicitiam nostram suscipiendam.

26. *Nec vos ad inimicos nostros adjunxeritis* καὶ οὐ προσεχωρήσατε τοῖς ἐχθροῖς ἡμῶν] *Et non accessistis ad inimicos nostros*: non contulistis vos ad eorum amicitiam & societatem.

27. *Vestra erga nos*, &c. ἀνταποδώσομεν ὑμῖν ἀγαθὰ ἀνθ' ὧν ποιεῖτε μεθ' ἡμῶν] *Rependemus vobis bona pro his qua facitis nobiscum*: i. liberaliter compensabimus ea quæ nostrâ causâ egeritis: eorum officiorum gratiam vobis cumulatè reddemus.

29. *Immunitatem do vobis* ἀφήσομεν ὑμῖν ἀφέματα πολλὰ] *Remittemus vobis immunitates multas*: i. multarum rerum quas præstare nobis debetis, vos ἀτελεῖς *immunes* efficiemus: nihil à vobis exigemus. ¶ *Tributáque Judais*, &c. ἀφίημι ὑμᾶς πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῶν φόρων] *Remitto vobis omnes Judaos à tributis*, i. vestrâ causâ à tributis libero immunésque reddo. ¶ *Salísque pensiones* τῆς τιμῆς τοῦ ἁλὸς] *A pretio salis*, i. à vectigali quod pro sale pendebatur, aut certâ pecuniâ quæ ejus nomine solvebatur. ¶ *Tertias seminum* ἀντὶ τοῦ τρίτου τῆς σπορᾶς] *A tertia parte seminis*, quæ datur à vobis, vos libero, illúdque vectigal vobis remitto.

30. *Dimidium fructûs arborum*, &c. ἀντὶ τοῦ ἡμίσους τοῦ καρποῦ ξυλίνου τοῦ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν] *A dimidio* [aut *dimidia parte*] *fructûs arboris qua ad me pertinet*: aut, *mihi debetur*: quam ego ut portionem meam accipere debeo. τὸ ἐπιβάλλον dicitur τὸ καθῆκον, ut ἐπιβάλλον μέρος *portio ad aliquem pertinens*, ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας *pars hereditatis debita* Luc. 15. 12. ¶ *A tribus ei additis prafecturis* ἀπὸ τῶν τριῶν νομῶν] *A tribus agris, terraque portionibus Judaa assignatis atque adjunctis*. νομὸς enim pro agro aut *parte terra alicui attributa* aliquando accipitur, ἀπὸ τοῦ νέμειν à *tribuendo*, quòd certa portio terræ assignetur. Has autem tres præfecturas (sive civitates fuerunt, sive certi agri, sive utrumque) postea 11. 30. nominat *Aphærema, Lyddam & Ramathem de Samaria ad Judaam adjunctas*. ¶ *Ab hoc die in tempus perpetuum* ἀπὸ τῆς σήμερον ἡμέρας εἰς τὸν αἰῶνα] *Ab hodierno die & in seculum*: quibus verbis se perpetuâ eos immunitate donare significat.

31. *Sacrosancta esto & libera* ἔστω ἁγία καὶ ἀφιεμένη] *Sit sancta & soluta* omnibus oneribus, aut, exactionibus: sit ab omni injuria tecta atque inviolata & libera, nulli servituti obnoxia.

32. *Cedo etiam potestate arcis Hierosolymitana* ἀφίημι καὶ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἄκρας τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ] *Remitto & potestatem arcis qua est Hierosolymis*: decedo ea, ac vobis eam remitto: aut (ut sequitur) δίδωμι τῷ ἀρχιερεῖ do *summo Sacerdoti*. Vult enim suum esse beneficium, cùm eam injustè occupasset. ¶ *Quos ipse prasidio illius delegerit* ὡς ἂν ἐκλέξηται αὐτὸς φυλάσσειν αὐτήν] *Quos delegerit ipse ad custodiendam eam*: *ad tuendam*. Hujusmodi custodia *prasidium* appellatur, certus militum numerus ad defensionem loci alicujus constitutus: φρουρὰ Græcè dicitur.

33. *Omnes Judaos qui captivi abducti sunt* πᾶσαν ψυχὴν Ἰουδαίων τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν] *Omnem animam Judaorum captivatam*. *Anima* Hebræis accipitur pro ipsis *personis*, pro *Judais*. ¶ *Gratìs libero* ἀφίημι ἐλευθέραν δωρεὰν] *Dimitto liberam gratuito beneficio*, sine ullo pretio redemptionis. ¶ *Ut vectigalia omnibus etiam jumentis ipsorum remittantur* καὶ πάντες ἀφιέτωσαν τοὺς φόρους, καὶ τῶν κτηνῶν αὐτῶν] *Et omnes à tributis solvantur* [aut, *liberentur*, immunésque exsistant] *etiam jumentorum suorum*, i. quæ pendebant pro jumentis suis ac pecoribus. Ità ad liberationem gratuitam adjunxit immunitatem.

34. *Dies insuper solennes* καὶ αἱ ἑορταὶ] *Et festivitates*: aut, *dies festi*, quibus negotia humana operáque sunt intermissa. ¶ *Statique dies* καὶ ἡμέραι ἀποδεδειγμέναι] *Et dies decreti*: *constituti*: *prastituti*: ad cultum Dei ordinati. ¶ *Immunes sint omnes*, &c. πᾶσαι αἱ ἡμέραι ἀτελείας καὶ ἀφέσεως πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις] *Omnes sint dies immunitatis ac remissionis omnibus Judais*. Tempora hujusmodi sacra, rebus Divinis consecrata, sint libera & soluta omnibus exactionibus.

35. *Quo quenquam eorum ulla in re interpellet & conturbet* τοῦ παρενοχλεῖν τινὰ αὐτῶν περὶ παντὸς πράγματος] *Interturbandi aliquem eorum in omni negotio*. Ità vult illos quietè ac tranquillè suas res agere, neque ullum negotium impedimentúmve à suis dari & exhiberi.

36. *Describantur in exercitum Regis* προσγραφήτωσαν εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως] *Ascribantur copiis Regis*: aut, *in copiis Regis*. ¶ *Quibus stipendium quod omnibus Regis militibus*, &c. καὶ δοθήσεται αὐτοῖς ξένια] *Et dabuntur ipsis munera*, *ὡς καθήκει πάσαις ταῖς δυνάμεσι τοῦ βασιλέως*, *ut convenit omnibus copiis Regis*. ξένια sunt propriè *munera hospitibus dari solita*: accipiuntur pro quocunque *munere*, & hoc loco pro *stipendiis qua militibus constituuntur*. Nisi fortè hujusmodi mercedem laboris militaris honorifico *hospitii* nomine commendari velit.

37. *Praficiantur iis rebus Regni curandis atque administrandis*

strandis ἐκ τέτων καταςαθῆσε) ἐπὶ χρειῶν τ̃ βασιλείας] *Ex his constituentur in negotiis Regiis*: aut, *muneribus*: aut, *super negotia & officia ea quæ fidem requirunt*, τ̃ ἰσῶν εἰς πίστιν, *quæ fidem postulant*, aut fideliter atque integre obeunda sunt. Hoc loco χρεία accipitur pro *functione muneris publici & curatione atque administratione Reip.* ea requirit summam integritatem ac fidelitatem. ¶ *Tribuni autem ipsorum* ϗ οἱ ἐπ' αὐτῶν] *Præfecti ipsorum ex ipsis* Judæis *deligantur & constituantur*: ut gratius sit imperium. ἐπὶ præpositio cum genitivo & verbo substantivo subaudito significat Præfecturam aut administrationem rei alicujus. ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης *qui universæ gazæ præfectus erat*, Act. 8. 27. οἱ ἐπὶ τινων ὄντες, aut sine participio, *præfecti rerum aliquarum*. ¶ *Suisque utantur Legibus* πορδιέσθωσ τοῖς νόμοις αὐτῶν] *Ambulent Legibus suis*: pro, *in Legibus atque institutis suis retineant suos mores ac ritus*.

38. *Ità ut contributa subsint uni* πρὸς τὸ λογισθῆναι τῷ γενέσθ ὑφ' ἕνα] *Ut reputentur* [aut *existimentur*] *esse sub unum*: non sint separatæ, sed adjunctæ Judææ, in unum corpus coalescant, aut sub ea comprehendantur.

39. *Cum suo territorio* ϗ τ̃ περιχώρε αὐτῆς] *Et confines* [aut *terminos*] *ejus*: vel *agrum omnem ad eam pertinentem*, ejus dominio quasi addictum. Hoc enim sign. περιχώρε. Est autem *territorium* universitas agrorum intra fines cujusque civitatis. ¶ *In sumptus ad Sacra pertinentes* εἰς τ̃ προσκαθήκοντα δαπάνην τοῖς ἁγίοις] *In sumptum convenientem Sacris*, i. qui debeatur rebus Divinis, ut in earum usum cultúmque reditus ejus urbis conferantur. προσκαθήκουσ δαπάνην appellat quam postea l. 2. ἐπιδάλλουσαν nominabit: de quo verbo antè dictum est.

41. *Reliqua etiam de curationibus superiorum annorum nondum persoluta* ϗ πᾶν τὸ πλεονάζον, ὃ ὐκ ἀπεδίδοσαν ἀπὸ τῶν χρειῶν, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἔτεσι] *Et quod reliquum est, quod non reddiderunt de curationibus ut in primis annis*. Significat certam pecuniam quam in curationem rerum aliquarum necessariarum soliti erant conferre, cujus persolutio impedita atque intermissa fuerat: eam nunc vult ad Templum extruendum ornandúmque adhiberi.

42. *De curationibus sacrarii superioribus annis desumpta* ἃς ἐλάμβανον ἀπὸ τῶν χρειῶν τ̃ ἁγίε, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἔτεσι] *Quos accipiebant ex usibus Sanctuarii, ut in prioribus annis*. Ea enim pecunia rebus Sacris destinata ac debita, Regi Syriæ pro vectigali aut tributo solvebatur, quam nunc vult in usus Sacerdotum necessarios conferri. ¶ *Sacrorum ministros* τοῖς λειτυργῦσι] *Sacra administrantes*: aut, *qui ea administrant & procurant*. Sunt enim Sacerdotes λειτυργοὶ administri religionis ac moderatores.

43. *Rationibus Regiis quacunque de re obnoxii* ὀφείλοντες βασιλικὰ, ϗ πᾶν πρᾶγμα] *Debentes Regia* [i. ad Regem pertinentia] *& quodvis aliud negotium*: aliam quampiam rem: qui deberent aliquid Regi nomine tributi aut alterius cujuspiam rei.

44. *Ex iisdem Regiis facultatibus atque opibus* ἀπὸ τῶ λόγε τῶ βασιλέως] *Ex rationibus Regis sumptus tribuetur*. ¶ *Ad opera Sacrorum conficienda & reficienda suppeditabitur* τ̃ οἰκοδομηθῆναι ϗ ἐπικαινισθῆναι τὰ ἔργα τῶ ἁγίων] *Ut ædificentur & instaurentur opera Sacrorum*.

46. *Non adhibuerunt fidem, neque eis acquieverunt* ὐκ ἐπίςευσαν αὐτοῖς, ὐδὲ ἐπεδέξαντο] *Non crediderunt eis, neque ea acceperunt*: aut *receperunt*: habuerunt ea suspecta ex recordatione præteritarum injuriarum. ¶ *Memores eorum maleficiorum* ὅτι ἐπεμνήσθησαν τῆς κακίας] *Quoniam memoriâ tenebant eam malitiam*, i. τ̃ κακῶν *malorum* atque *injuriarum*. Hebraicè dixit *Malitiam*, ut illi רעה *malum* dicunt pro *maleficiis* atque *injuriis*.

47. *Sed suam ad Alexandrum voluntatem adjunxerunt* ϗ εὐδόκησεν ἐν Ἀλεξάνδρῳ] *Et complacitum est in Alexandro*: aut, *eis complacuit in illo*: i. suam voluntatem in eum contulerunt. Est autem Hebraismus רצה, *complacuit in aliquo*, i. affectus est in eum & propensus. Ità hoc loco significat propensiores fuisse in Alexandrum quàm in Demetrium; illius amicitiam amplexos, alterius aspernatos fuisse. ¶ *Qui princeps veræ pacis cum*, &c. ὅτι αὐτὸς ἐγένετο αὐτοῖς ἀρχηγὸς λόγων εἰρηνικῶν] *Quoniam ipse fuerat eis princeps* [aut, *primus*] *sermonum pacificorum*, i. qui verè ac integre sine fictione ac simulatione de pace ac societate cum ipsis egisset. Nam λόγων nomen non est ad verba referendum, in quibus Demetrius prior fuit, sed ad societatem & amicitiam quam Alexander sine dolo fallaciísq; petebat: alter autem qualis amicus sociúsq; futurus esset, injuriis ac maleficiis in Judæos antè ostenderat. ¶ *Societatem cum eo per omne tempus coluerunt* συνεμάχεν αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας] *Communiter conjunctéque cum eo bellum gerebant* (*pugnabant unà*) *omnibus diebus*. συμμαχεῖν est *conjunctis voluntatibus ac viribus in idem bellum incumbere*: *coire belli societatem*.

49. *Consertâ inter utrumque Regem pugnâ* συνῆψαν πόλεμον οἱ δύο βασιλεῖς] *Commiserunt prælium duo Reges*: *manus conseruerunt*: *conflixerunt*. ¶ *Victoriam adversùs eum obtinuit* ἴσχυσεν ἐπ' αὐτὸν] *Prævaluit adversùs illum*: aut *incubuit magnâ vi in eum*: persequendo invaluit. Hic sensus mihi magis placet quàm is quem in versione secutus sum. Significat enim vim belli auctam & confirmatam ad insequendum Demetrium, ac eò totum ejus impetum fuisse conversum. Sequitur enim statim de eodem Alexandro ϗ ἐςερέωσε τ̃ πόλεμον σφόδρα] *Et firmavit* [aut, *roboravit*] *bellum vehementer*.

50. *Usque ad occasum Solis* ἕως ἔδυ ὁ ἥλιος] *Donec Sol occidit*: aut, *occubuit*.

54. *Amicitiam inter nos ineamus* ςήσωμθυ πρὸς ἑαυτὲς φιλίαν] *Constituamus inter nos amicitiam*: *contrahamus necessitudinem & conjunctionem*.

55. *Felix est illa dies* ἀγαθὴ ἡμέρα] *Bona* [aut, *Fausta*] *illa dies*. Oratio est amici benevolíque hominis alteri felicitatem gratulantis.

57. *Itaque nunc quidem tecum ità*, &c. ποιήσω σοι ἃ ἔγραψας] *Faciam tibi quæ scripsisti*: concedam tibi quæ petivisti. ¶ *Socérque tuus ero* ἐπιγαμβρεύσω σοι. ἐπιγαμβρεύειν habet mutuam relationem ad generum & socerum, ut de utroque dicatur, ut חתן & התחתן apud Hebræos.

58. *Ubi & ei præstò fuit* ϗ ἀπήντησεν αὐτῷ] *Et obviàm ei venit*: aut, *prodiit*. ¶ *More regio* καθὼς οἱ βασιλεῖς] *Quemadmodum Reges* solent splendidè magnificéq; facere.

59. *Literis obviàm sibi evocavit* ἔγραψεν ἐλθεῖν εἰς συνάντησιν αὐτῷ] *Scripsit Jonathæ ut veniret in occursum* [aut, *obviàm*] *sibi*.

60. *Utrumque Regem coràm adiit* ἀπήντησε τοῖς δυσὶ βασιλεῦσι] *Occurrit duobus Regibus*, i. convenit utrumque. ¶ *Apud eos gratiam inivit* εὗρε χάριν ἐναντίον αὐτῶν] *Invenit gratiam coram eis*. Hebraismus, gratus fuit & acceptus: aut, gratiam eorum sibi conciliavit.

61. *Ut eum criminarentur* ἐντυχεῖν κατ' αὐτῶ] *Ut eum accusarent*: aut, *in crimen vocarent*. ἐντυγχάνειν κατά τινος est *deferre aliquem*: de quo antea. ¶ *Eis autem non præbuit* ὐ προσέσχεν αὐτοῖς] *Non attendit eis*: non adhibuit fidem eorum criminationi, i. neglexit eam.

63. *Aut ei ullius dicti nomine molestus sit* ϗ μηδεὶς αὐτῷ παρενοχλείτω περὶ παντὸς λόγε] *Et nullus eum conturbet ullo sermone*: aut *dicto*: *nè verbo quidem ullo ei aliquam molestiam exhibeat*.

64. *Accusatores* οἱ ἐντυγχάνοντες] *Delatores*, οἱ κατήγοροι, qui eum postulabant apud Regem.

65. *Tribunum militum* μεριδάρχην] Quasi *participem principatûs*: *qui partem imperii sustineret*: Nomen compositum à μερὶς & ἄρχειν. μεριδάρχαι erant quasi *socii* & *adjutores imperii*.

67. *Rediit in patriam suam* ἦλθεν εἰς τ̃ γῆν πατέρων αὐτῶ] *Venit in terram patrum suorum*: in aliquam scilicet civitatem Syriæ, quæ ad Regnum majorum suorum pertinebat.

70. *Tu solus omnium* σὺ μονώτατος] *Tu maximè solus* [*Unus ex omnibus*] *te extollis adversùs nos*. ¶ *Ego verò ludibrio sum habitus*, &c. ἐγὼ ἢ ἐγενήθην εἰς καταγέλωτα ϗ εἰς ὀνειδισμὸν] *Ego autem factus sum in derisum & opprobrium*: *fui expositus irrisioni & infamia*. ¶ *Ad quid tandem adversùs nos ferocis* διὰ τί ἐξουσιάζῃ ἐφ' ἡμᾶς;] *Cur potestatem exerces adversùs nos?* i. ferociter insolescis, quasi

jus

jus aut aliquam in nos potestatem habeas. ἐξουσιαστικῶς imperiosè te geris, extollísque adversùs nos.

71. *Siquid est in viribus tibi fiducia* εἰ πέποιθας ἐπὶ τῇ δυνάμει [σου] *Si confidis in copiis tuis*: aut, *exercitibus*: *si confidis tuis copiis ac viribus*. ¶ *Ubi armis decernamus inter nos* καὶ συγκριθῶμεν ἑαυτοῖς ἐκεῖ] *Et decernamus nobis ipsis illic*, i. in loco plano & æquo experiamur armis uter erit fortior. συγκρίνειν & συγκρίνεσθαι significat *contendere & experiri cum aliquo tum judicio civiliter*, *tum etiam armis in bello*; ut Latinè *decernere*.

72. *Et respondebunt*, *vos non posse pedibus*, &c. καὶ λέγουσιν, Οὐκ ἔστιν ὑμῖν στάσις ποδὸς κατὰ πρόσωπον ἡμῶν] *Et dicunt* [pro *dicent*] *Non est vobis statio pedis in conspectu nostro*: i. intelligetis ex iis quos interrogabitis de nostris viribus, vos nullum consistendi locum coram nobis habituros: vos facilè cessuros simulatque nos videritis.

73. *Nullus denique locus ad fugam opportunus* οὐδὲ τόπος τοῦ φυγεῖν] *Neque locus ad fugiendum*, i. ad effugium, aut ut effugiatis.

74. *Commotus animo* ἐκινήθη διανοίᾳ] *Motus est mente*, i. θυμῷ *animo* permotus est, jactantiâ scilicet arrogantiâque alterius. ¶ *Se ei frater ejus Simon auxilio junxisset* συνήντησεν αὐτῷ ἐπὶ βοήθειαν αὐτοῦ] *Occurrit ei* [aut, *cùm occurrisset*, *obviàm venisset*, *ei*] *in auxilium*: *ad opem ferendam*: ut auxilio fratrem juvaret.

75. *Urbe exclusus* ἀπέκλεισαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πόλεως] *Excluserunt eum à civitate*: prohibuerunt urbis aditu atque ingressu: non receperunt eum.

76. *Joppê potitus est* ἐκυρίευσεν Ἰόππης] Pro ἐκράτησεν, *eam obtinuit*: *dominus ejus fuit*. Ad v. *dominatum habuit in ea*.

78. *Quasi iter facturus* ὡς διοδεύων] *Quasi iter faciens*: dissimulans se Azotum contendere. ¶ *Simúlque in planitiem est progressus* καὶ ἅμα προῆγεν εἰς τὸ πεδίον] *Et simul processit in campum*, i. locum planum, in quo equitatus, quo confidebat, majorem pugnandi commoditatem facultatémque haberet quàm in locis montuosis & asperis. Itaque locum ad pugnam idoneum delegit.

79. *Abditos suorum mille equites post eos* χιλίαν ἵππον ἀπέλιπε κρυφίως κατόπισθεν αὐτῶν] *Mille equites reliquit occultè à tergo*, i. abditos in insidiis, qui eos à tergo adorirentur.

80. *Suo imminere tergo* ὅτι ἐστὶν ἔνεδρον κατόπισθεν αὐτῶν] *Quòd insidiæ essent à tergo*: aut *post se*: quòd positæ ac collocatæ essent quæ ipsos insequerentur. ¶ *Exercitum illius circumvenerunt* ἐκύκλωσαν αὐτοῦ τὴν παρεμβολὴν] *Circumdederunt* [aut, *cinxerunt*] *ejus exercitum*: nè scilicet à fronte pugnantes, à tergo infestarentur ab iis qui in insidiis relicti erant. ¶ *Lanceas vibraverunt*, &c. ἐξετίναξαν τὰς σχίζας εἰς λαὸν] *Ejecerunt jacula in populum*. σχίζα *fustes*, *hastas lanceásque* significat, quas in hostes torquebant & vibrabant.

82. *Acie suâ explicatâ*, *phalangem adortus est* εἵλκυσε τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ συνῆψε πρὸς τὴν φάλαγγα] *Explicuit* [aut, *eduxit*] *copias suas*, *& commisit prælium adversùs phalangem*: aggressus est phalangem Syriorum: produxit exercitum suum ad pugnam: aut, cùm exercitum suum produxisset, vel explicuisset. ¶ *Nam lassatus erat equitatus* ἡ γὰρ ἵππος ἐξελύθη] *Equitatus enim lassatus erat*: fessus pugnando. ἐκλύειν est *fatiscere ac deficere*, *fatigari cùm vires dissolvuntur*.

83. *Equites quoque*, *sparsâ per campum fugâ* καὶ ἡ ἵππος ἐσκορπίσθη ἐν τῷ πεδίῳ] *Et equitatus dispersus est in campo*: aut, *cùm dispersus ac dissipatus esset*, vel *fusus*, *per agros*. ¶ *In edem Dagonis simulacri*, &c. ἔφυγον, καὶ εἰσῆλθον εἰς Βηθδαγὼν εἰδωλεῖον αὐτῶν τοῦ σωθῆναι] *Fugerunt*, *ac ingressi sunt in Bethdagon fanum idoli sui*, *ut servarentur*: i. templum illud idoli sui, quasi asylum quoddam & perfugium suæ salutis, fugâ petiverunt: ad Dagonem suæ salutis custodem confugerunt.

84. *Cum oppidis ei circumjacentibus* καὶ τὰς πόλεις τὰς κύκλῳ αὐτῆς] *Et urbes in circuitu ejus*: circumquaque positas, & finitimas.

85. *Et confectus est numerus cæsorum* καὶ ἐγένοντο οἱ πεπτωκότες μαχαίρᾳ] *Et fuerunt cæsi gladio*. Ità enim legitur in exemplari Toletano: nam alii codices legunt πεπτωκότες μαχαίρας, ut τραυματίας μαχαίρας quibus nominibus utuntur Hebræi ut substantivis atque appellativis. Sed prior lectio melior videtur quàm hæc, in qua duriùs dicitur *cæsi*, aut *prostrati*, *gladii*.

86. *Summa cum veneratione* ἐν δόξῃ μεγάλῃ] *In gloria magna*, i. cum maximo honore, perhonorificè venerunt ei obviàm, atque eum exceperunt.

88. *Amplioribus auxit honoribus* προσέθηκε δοξάσαι τὸν Ἰωνάθαν] *Addidit glorificare Jonathan*, i. ad pristinos honores adjunxit alios: eum novis honoribus muneribúsque cumulavit.

89. *Possidendam attribuit* ἔδωκεν αὐτῷ εἰς κληροδοσίαν] *In possessionem dedit ei*.

DRUSIUS.

1. Ἀλέξανδρος] Βάλα sive Βάλλης cognominatus. Josephus Orig. lib. 13. Ἐβασίλευσε δὲ τῆς Ἀσίας Ἀλέξανδρος ὁ Βάλλης λεγόμενος ἔτη ε'. Strabo lib. 14. τὸν Βάλαν Ἀλέξανδρον μάχῃ νικήσας. ¶ Ὁ τοῦ Ἀντιόχου] *Antiochi filius*. Sic etiam Josephus. At Livii Epitoma, *Alexander homo ignotus & incertæ stirpis*, *occiso Demetrio Rege*, *in Syria regnabat*. Tantum enim odium Demetrii apud omnes erat, ut æmulo ejus non vires Regiæ tantùm verùm etiam generis nobilitas consensu omnium tribueretur. Vide Justinum lib. 35. De hoc Alexandro sic habet Appianus, *Adversus Demetrium exortus est quidam Alexander*, *falsò in Seleucidarum gentem se ingerens*: *quem Ptolemæus Ægypti Rex fovebat odio Demetrii*, *atque ità conniventibus Ægyptiis Alexander Regno Demetrium expulit*. Et Severus, *Dum hæc intra Judæam geruntur*, *adolescens quidam Rhodi educatus*, *nomine Alexander*, *Antiochum se esse filium dictitans* (*quod falsum erat*) *adjutus opibus Ptolemæi Regis Alexandrini*, *in Syriam cum exercitu venit*; *Demetrium bello superatum occidit*. ¶ Ὁ Ἐπιφανὴς] Ex Josepho legendum τοῦ Ἐπιφανοῦς. Sed forsan etiam Alexander ità cognominabatur. Quis hoc negare ausit, cùm Græci codices inter se omnes mirè consentiant? Hieronymus ambiguè vertit *qui cognominatus est Nobilis*. Nam pronomen tam ad *Antiochum* referri potest quàm ad *Alexandrum*. ¶ Καὶ Ἑλάβετο Πτολεμαΐδα] *Proditione militum qui eam tenebant præsidio*, *morésque Demetrii oderant*, *ut parùm comis & superbi admodum*, Josephus.

4. Μετ' αὐτοῦ] Sic Int noster *cum eo*. Sed alii libri habent μετ' αὐτῶν *cum ipsis*: quod minùs probo. ¶ Πρὶν ἢ δῆναι] Repone συνθῆναι ex præcedentibus.

6. Εἶπε] אמר *edixit*, *jussit*. ¶ Καὶ τὰ ὅμηρα τὰ ἐν τῇ ἄκρᾳ] *Obsides Acra*, h. e. arci Jerosolymitanæ inclusos à Bacchide. Vide suprà 9. 72.

11. Τὰ τείχη] *Muros* Jerosolymæ videlicet. Josephus, ἐκέλευσε γὰρ οἰκοδομηθῆναι καὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐκ λίθων τετραγώνων, ὡς ἂν ᾖ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀσφαλέστερα.

14. Ἐν Βαιθσούρᾳ] Lectio varians ἐν Βαιθσούροις. Josephus verò habet ἐν Βεθσούρᾳ πόλει. Videtur dictum fuisse ἡ Βαιθσούρα & τὰ Βαιθσούρα, ut ἡ Ἱερουσαλήμ dicimus & τὰ Ἱεροσόλυμα. Alibi ἐν τῇ πόλει τῇ ἐν Βαιθσούρᾳ. Acetum in oculis meis hic locus. An & regio erat ejus nominis? Addit Josephus καὶ ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν Ἱεροσολύμων. Quod ità esse docent sequentia. Vide infrà 11. 20.

20. Ἀπέστειλεν αὐτῷ πορφύραν] i. *Purpuream vestem*: sive, ut Josephus habet, στολὴν πορφυρᾶν. Quam gestare iis solis licebat quibus hoc à Regibus concessum erat. Vide infrà v. 62. & 11. 58. & 14. 44. Vide quoque Breviarium Jasonis 4. 38. Dan. 5. 29. Atq; hinc *purpuratorũ* appellatio.

21. Τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ] Significat eum iniisse Pontificium solenni σκηνοπηγίας mense, qui Ebræis *Thesri* dicitur. ¶ Ἔτους ἑξηκοστοῦ καὶ ἑκατοστοῦ] Annus hic erat à morte Judæ sextus, non quartus, ut Josephus ait lib. 13. c. 5. Quod sic doceo. Judas occubuit anno CLII. Jonathan Pontificatum iniit anno CLX. Ecce anni intermedii quot dixi: & fallitur Josephus, aut fallit nos autor hujus Historiæ.

25. Τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων χαίρειν] Ἰωνάθῃ καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων χαίρειν, Josephus.

29. Ἀφίημι πάντας τοὺς Ἰουδαίους] Aliter ἀφίημι ὑμῖν πάντας, &c. Sic habent tres editiones quas vidi. In hoc sermone pronomen redundat ex idiotismo utriusque linguæ. Josephus, νῦν τε ὑμῖν ἀφίημι τοὺς φόρους. ¶ Καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἁλὸς] i. Τῶν ἁλῶν. Nam ἅλς ἁλὸς potiùs *mare* denotat. Sed in usu ἅλς Ἰνδικὸς *sal Indicum*, ἁλὸς ἄνθος *salis flos*. Τῶν ἁλῶν legitur in Josepho, sed corruptum ibi est in τῶν ἄλλων, corrigendum vel ex hoc loco, ut omittam Interpretem Rufinum, qui aliter non legit.

30. Ἀντὶ τοῦ τρίτου τῆς σπορᾶς] Josephus ἀντὶ τῶν τρίτων τῆς τοῦ καρποῦ. ¶ Τῶν τριῶν νομῶν τῶν προστιθεμένων αὐτῇ] Τῶν τριῶν τοπαρχιῶν τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων, Josephus. In sequentibus una Præfectura deest, quam facilè supplebis ex eodem Josepho, in quo Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαίας, si legas ἀπὸ τῆς Σαμαρείτιδος καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαίας.
vel sic, Τριῶν νομῶν] Josephus *toparchias* vocat. Erant autem *Samaria*, *Galilæa* & *Peræa*: quod postremum nomen hoc loco desideratur.

31. Ἱερουσαλὴμ ἤτω] Alibi ἔσω pro ἤτω. ¶ Καὶ ἀφειμένη] Josephus addit καὶ ἄσυλον εἶναι βούλομαι· i. *jus asyli habere*. ¶ Καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς αἱ δεκάται καὶ τὰ τέλη] Locus suspectus. In codice Antverpiano καὶ δεκάται. Quid si καὶ αἱ δεκάται; ut subintelligatur ἀφειμέναι, i. *libera ac immunes*. Quod Josephus doctè expressit, καὶ ἐλευθέραν ἕως τῶν ὅρων αὐτῆς ἀπὸ τῆς δεκάτης καὶ τῶν τελῶν.

33. Καὶ τῶν κτηνῶν αὐτῶν] Κελεύω δὲ μηδὲ ἀγγαρεύεσθαι τὰ Ἰουδαίων ὑποζύγια, Josephus. *Ut omnes à tributis solvantur etiam pecorum suorum* Int. V.

34. Καὶ τρεῖς ἡμέραι μετὰ ἑορτὴν] Perperàm erat in uno codice καὶ τῶν ἡμερῶν μετὰ ἑορτήν. Per ἑορτὴν autem videtur mihi Pascha intelligere.

37. *Regis majoribus*] Vulg. *Regis magni* τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. Ità vocabant olim Reges suos Babylonii, Persæ, Assyrii. Credo etiam Asiæ Reges sic appellatos fuisse.

39. Καὶ τὴν προσκυροῦσαν αὐτῇ] Malim καὶ τὴν προσκυρωθεῖσαν αὐτῇ, i. *autoritate publicâ adjudicatam ei*. Nam προσκυρόω *adjudico* activum verbum est. ¶ Τοῖς ἁγίοις] i. *Templo*, ut passim in hoc libro: aut τοῖς ἁγίοις, i. *Sacerdotibus*, qui peculiariter ἅγιοι, i. *sancti*, nuncupantur, h. e. קדושים. Josephus habet τῶν θυσιῶν. ¶ Προσήκουσαν] Partim librorum προσκαθήκουσαν. Vidi etiam ubi esset προκαθήκουσαν. V. Int. *ad necessarios sumptus*. Sed *necessarium*, i. ἀναγκαῖον.

40. Δεκαπέντε χιλιάδας σίκλων ἀργυρίου] *Quindecim millia siclorum argenti* Ed. V. μυριάδας ιε΄. Josephus: *centum quinquaginta millia drachmas* Rufinus: *quindecim millia siclorum argenti* Gelenius. Siclus autem communis didrachmus erat, ut sacer tetradrachmus.

41. Οἱ ἀπὸ τῶν χρειῶν] In plerisque edd. abest articulus οἱ quem tamen legit Int. V.

42. Πεντακισχιλίους σίκλους ἀργυρίου] *Quinque millia siclorum argenti* ed. V. Sed in Josepho τὰς μνείας δραχμὰς i. interprete Rufino, *decem millia drachmas*. Rectè, si *siclum* pro *drachmo* sumas. ¶ Ἀπὸ τῶν χρειῶν] Post hæc verba sequitur in A. B. C. ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἔτεσι *ut primis* (sive *præcedentibus*) *annis*: quod huc irrepsit, ut videtur, ex versu qui antecedit; nam ibi legitur in omnibus libris.

46. Ἰωνάθαν] Alibi Ἰωνάθας.

51. Πρὸς Πτολεμαῖον] Τὸν Φιλομήτορα Josephus.

52. Εἰς γῆν βασιλείας μου] In uno codice offendi Εἰς γῆν βασιλείαν μου. Corrigo εἰς τὴν βασιλείαν μου. Sic sanè legit Int. antiquus. Nam vertit *in Regnum meum*.

57. Εἰσῆλθον εἰς Πτολεμαΐδα] Alibi ἦλθον Πτολεμαΐδα alibi εἰς Πτολεμαΐδα.

58. *Magnificè*] Ἐν δόξῃ μεγάλῃ *cum gloria magna*, i. honorificentissimé.

59. Καὶ ἔγραψεν] Posteà *scripsit*, nempe post celebratas nuptias. Sic Josephus. Alii putant eum antè scripsisse; itaque vertunt, *Et scripserat*.

60. *Cum gloria*] Honorificè, magno & honesto comitatu. ¶ Καὶ δόματα] Ab uno exemplari abest καὶ, ut sit, καὶ τοῖς φίλοις αὐτῶν δόματα πολλὰ, sub. ἔδωκεν.

61. *Viri nequam*] אנשי בליעל, qui & *filii Belial*. ¶ *Ut accusarent eum*] Vel *ut criminarentur eum*, ut mox

63. μηδένα ἐντυγχάνειν κατ᾽ αὐτοῦ *nè quis criminetur eum*. Hinc ἐντυγχάνοντες *qui aliquem in crimen vocant*, *delatores*, v. 64.

65. *Ducem*] *Præfectum*, sive *ducem exercitûs*. Alioqui *dux* ἡγεμὼν dicitur.

66. Ἰωνάθαν] Ἰωνάθας Aldi codex. Sic etiam Int. noster.

67. Δημήτριος] Nicanor sive Nicator, qui patrem habuit ejusdem nominis *Sotera* cognominatum. Severus, *Demetrius Demetrii filius, qui post mortem patris Cretam confugerat, hortante Lasthene Cretensium duce, Regnum patrium bello repetens, impar viribus, Ptolemæum Philometorem Regem Ægypti, Alexandri socerum, jam tum genero infestum, ut sibi sit auxilio implorat*. Vide quoque Justinum lib. 35.

69. Ἀπολλώνιον] Cognomine *Davum*, i. Δάον, pro quo in editione Rufini *Titum* legitur. Hunc in Syria reliquit, ipse Antiochiam abiit, ut suas ibi res in tuto constitueret. ¶ Τὸν ὄντα ἐπὶ κοίλης Συρίας] Τῆς κοίλης Συρίας ἡγεμόνα, Josephus.

70. *Potestatem exerces*] Potentiam ostentas, ferocis. ¶ *In montibus istis*] i. Jerosolymæ, quæ sita erat in montibus. Unde apud Davidem legimus, *Jerosolyma, montes circùm eam sunt*. Vel *in Judæa*, quæ montosa erat. Vide Deut. 11. 11. Saltem pars ejus montosa erat, quam τὴν ὀρεινὴν vocabant: alia campestris erat.

73. *Silex*] Alii *saxum*.

78. Καὶ παρενέβαλεν ἐπ᾽ αὐτῇ] Lectio diversa ἐπ᾽ αὐτὴν, quæ reperitur in A. & B. itémque in editis ad E. C.

79. Παρεμβολαὶ εἰς πόλεμον] Cæteri παρεμβολὰς ὄπισω αὐτοῦ εἰς πόλεμον. ¶ *Occultè*] Ἐν κρυφῇ. Alibi κρυπτῶς. In Josepho, τοῦ Ἀπολλωνίου χιλίους ἱππεῖς καθίσαντος ἔν τινι χειμάρρῳ.

80. Ἐξετίναξαν] Nempe milites Apollonii. ¶ *Jacula*] σχίζας חצים. Alii *hastas*: alii *lanceas*. Propriè *lignum fissum*, i. חץ. ¶ Ἕως ἑσπέρας] Libri aliquot ἕως δείλης.

82. Πρὸς τὴν φάραγγα] Ex aliis libris leg. τὴν φάλαγγα nec aliter Josephus legit. Verba ejus sunt, τοῦτον μὲν ἐπιλαθεῖν συμβαλὼν τῇ φάλαγγι τῶν ἐχθρῶν. Innuit autem equitatum, qui fuerat in insidiis. ¶ Ὑπ᾽ αὐτοῦ] Aliàs ἀπ᾽ αὐτοῦ.

83. Τὸ εἰδωλεῖον αὐτῶν] i. *Fanum idoli eorum*. Sic ἐν εἰδωλείῳ apud Apostolum, quod malè interpretantur *in mensa idoli*. τὸ τοῦ Δαγῶνος ναὸν appellat Josephus. *Idolium* dixit Prudentius. Affertur & ex 1 cap. Ezræ.

84. *Cum urbibus circumvicinis*] i. Pagis. Sic alibi, πόλεις Πτολεμαΐδος. Mox 11. 4. καὶ τὰ περιπόλια αὐτῆς.

89. Πόρπην χρυσῆν] Infrà 11. 58. καὶ ἔχειν πόρπην χρυσῆν & alibi πόρπη δ᾽ αὐτὸν δωρεῖται χρυσῇ. Sic 14. 44. ἐμπορπᾶσθαι πόρπην χρυσῆν, i. *ornari fibulâ aureâ* nemini licebat præterquam Simoni.

GROTIUS.

1. *Alexander Antiochi filius*] i. Qui se filium Antiochi Illustris dicebat. Justinus, *Subornant propalam quendam, sortis extremæ juvenem, qui Syriæ Regnum, velut paternum, armis repeteret; &, nequid contumeliæ deesset, nomen ei Alexandri inditur, genitúsque ab Antiocho Rege dicitur*. Is dicitur in Epitome Liviani libri 52. *Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis*. Appianus, ἐπανίσταται δ᾽ αὐτῷ τις Ἀλέξανδρος ψευδόμενος εἶναι Σελεύκου γένους dictus ab adversariis *Balles*, i. בלי איש, *homo nihili*. Apud Strabonem lib. 16. τὸν Βάλαν Ἀλέξανδρον legendum, non Ἀλέξανδρον, monuit rectè Casaubonus. ¶ *Qui cognominatus est Nobilis*] Quod suprà dixit *Illustris*, hîc dixit *Nobilis*, reddens vocem Græcam Ἐπιφανής. Atque Ἐπιφανὴς hîc legendum in Græco, non Ἐπιφάνης, tum alia nos docent, tum Josephus, Ἀλέξανδρον τὸν Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς υἱόν. ¶ *Et occupavit Ptolemaidam*] Urbem Phœnices, cujus & Ptolemæus meminit. ¶ *Et receperunt eum*] *Milites qui in præsidio erant*, ut ex Josepho discimus; *odio* scilicet *Demetrii*, *ob superbiam*, ut discimus etiam ex Justino 35. & 39. *crudelitatem* addit Epitome Livii 52. Josephus & *superbiam* accusat, *neminis colloquium admittentis*; & addit *ignaviam*.

3. *Verbis*

3. *Verbis pacificis, ut magnificaret eum*] i. Verbis talibus quibus persuadere volebat Jonathæ, à se ipsum plurimi fieri. Prudenter autem admodum Jonathas hæc Regum dissidia in usus suorum popularium vertit.

6. *Et obsides qui erant in arce*] De quibus suprà 9. 53.

7. *Et eorum qui in arce erant*] Tum Macedonum, tum Judæorum qui à Lege defecerant. Ità Josephus.

10. *Et habitavit Jonathas in Jerusalem*] In urbe, non in arce.

11. *Et montem Sion in circuitu, lapidibus quadratis ad munitionem*] *Montem Sion* hîc vocat totam Urbem, exceptâ arce & Templo. Josephus, ἐκέλευσε γὰρ οἰκοδομηθῆναι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐκ λίθων τετραγώνων, ὡς ἂν ᾖ πρὸς τοὺς πολέμους ἀσφαλέστερα.

14. *Tantùm in Bethsura remanserunt aliqui*] Vide suprà 9. 52.

15. *Alexander Rex*] Ità enim à plurimis in Syria appellabatur: Justinus dicto libro 39. *in Syria regnabat*, ait Livii Epitome.

18. *Fratri Jonathæ*] Sic Ædui *fratres Romanorum*, Tacito teste; Arverni, Lucano: Batavi, in Inscriptione antiqua.

20. *Constituimus te hodie summum Sacerdotem gentis tuæ*] Sicut olim fecerant Reges Hebræi, ità tamen ut Aaronis stirpem non egrederentur. ¶ *Et misit ei purpuram & coronam auream*] Qualia viri principes à Regibus accipere solebant, Esth. 8. 15. Esai. 22. 22. in Græco. Secuti magnorum Regum exemplum Romani. ¶ *Et quæ nostra sunt sentias nobiscum*] Gr. καὶ φρονεῖν τὰ ἡμῶν· ubi duplex est ἔλλειψις. Sensus enim plenus esset, *& scripsit ei, Rogo te nostras tueri partes*. Sic, τὰ Ῥωμαίων φρονεῖν, & similia, in Historiis frequenter occurrunt.

21. *Stolâ sanctâ*] Τὴν ἁγίαν στολὴν, non illam missam ab Alexandro, sed ἀρχιερατικὴν, ut Josephus exponit.

24. *Et dignitates & dona*]

Nec si muneribus certes, concedat Iolas.

26. *Quoniam servastis ad nos fidem*] Prudenter maluit videri innocentes invenisse quàm fecisse. Fides habita ipsam obligat fidem.

28. *Et remittemus vobis præstationes multas*] Gr. καὶ ἀφήσομεν ὑμῖν ἀφέματα πολλὰ, i. *multas remissiones vobis faciemus*.

29. *Et nunc absolvo vos & omnes Judæos à tributis*] *Condono ac remitto tributa Judæis omnibus. Tributa* sunt quæ in caput aut solum dantur. Hîc intellige, ὃν ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς τελοῦσι, collato Antiochi Magni edicto apud Josephum 12. 9. ¶ *Et pretia salis indulgeo*] Καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἁλός. Sic & in Josepho legendum, τιμὴν ὑμῖν χαρίζομαι τῶν ἁλῶν. Sunt salinæ in Judæa, ut apparet Ps. 60. 1. & infrà 11. 35. Reges permiserunt indè Judæo cuique certum modum salis capere, sed dato Regibus pretio: id nunc Demetrius gratis vult licere. ¶ *Et coronas remitto*] Coronas aureas Judæi soliti erant Regibus offerre quotannis. Id dicitur *aurum coronarium* in L. penult. C. De Judæis. Quod Patriarchis solitum offerri Imperatores ad se traxere. Dicitur autem *aurum coronarium* tum ibi, tum in titulis Codicis Theodosiani & Justinianei De auro coronario, eo modo quo *as coronarium* id quod in coronas impendebatur. Στεφανίτην φόρον vocat in Edicto de quo cœpi agere Antiochus Magnus, qui ab eo liberavit Seniores, Sacerdotes, Scribas Templi, & Cantores. ¶ *Et tertias seminis*] Καὶ ἀντὶ τοῦ τρίτου τῆς σπορᾶς est hîc in Græco, quod Josephus dixit ἀντὶ τῶν τρίτων τοῦ καρποῦ. Unde intelligimus σπορὰν hîc esse non *semen*, sed *fruges quæ seri solent*: de quibus Reges olim sumpsere tertiam partem, postea pretium ejus; quod hîc remittitur. Vide Neh. 9. 37.

30. *Et dimidiam partem fructûs ligni, quod est portionis meæ*] Καὶ ἀντὶ τοῦ ἡμίσους τοῦ καρποῦ τοῦ ξυλίνου τοῦ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν, i. *pecuniam quam solebam accipere pro dimidio nemorum*. Eum sensum satis apertè exprimit Josephus. Neque verò aut Josephus aut hic Scriptor ipsa Demetrii verba posuere: sed sensum ab hoc Scriptore Hebraizante desumptum puriore Græcitate expressit Josephus. ¶ *Et à tribus civitatibus quæ additæ sunt illi ex Samaria & Galilæa*] *Ex tribus præfecturis*. In Græco est τειῶν νομῶν, voce usitatâ in denotandis Ægypti partibus, ut nos docet Strabo, & uterque Plinius, quorum major Latinè interpretatur, ut nos jam fecimus, *præfecturas*: sic & infrà 38. Josephus τοπαρχίας dicit. Sed in Jose. ho mendum est: legitur enim, καὶ τῶν τριῶν τοπαρχιῶν τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων, Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαίας· cùm scribi debeat, τῶν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων ἐκ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαίας, quod ostendit hujus libri Græcum, & hoc loco & infrà 38. atque idem hic Scriptor infrà 11. 34. & Josephus cap. 8. ubi & ipsæ Toparchiæ nominantur, *Apherima, Lydda, Ramatha*, additúrque eas *Judææ additas* ἐκ τῆς Σαμαρείτιδος, ubi per Synecdochen sola *Samaritis* nominatur, omissâ *Galilæâ* & *Peræâ*, sicut hîc in Græco nostro nominantur *Samaria* & *Galilæa*, omissâ *Peræâ*. Ἀφαιρεμὰ rectè scriptum apud Josephum: non enim Græca vox est Ἀφαίρεμα, quomodo librarii scripsere in hoc libro infrà 11. 34. sed Syriaca אפרימה à פרם, quod est *lacerare*. Videtur autem jam olim id nomen accepisse ager circa Bethelem, quòd Abiæ bello abruptus esset à Decem tribuum Regno, ut videre est 2 Par. 13. 19. addito 2 Reg. 23. 4. Plinio etiam inter Toparchias Judææ nominatur Bethole, qui & *Lyddam* ponit inter easdem Toparchias: quam esse in Peræa ex Ptolemæo discimus. Restat ergò de Galilæa *Ramatha*: cujus nominis cùm plures urbes fuerint, par hîc est eam intelligi quæ Isachari olim obvenit, Jos. 19. 21. & 21. 38.

31. *Et Jerusalem sit sancta & libera cum finibus suis, & decima & tributa ipsius sint*] Gr. καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔστω ἁγία καὶ ἀφειμένη, καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς, καὶ δεκάται, καὶ τὰ τέλη, supple ἔστω ἀφειμένα. Quod hîc dicitur ἁγία καὶ ἀφειμένη, in Josepho ἱερὰν καὶ ἄσυλον εἶναι, id significat *ne ullo præsidio externo oneretur*, ad exemplum Delphorum in Græcia. *Fines* verò *Hierosolymorum* intellige territorium circumjectum urbi, Vide quæ de eo diximus ad Matth. 24. 15. Quòd hîc jubetur urbs & ager *libera* esse *à decima*, id intellige quod ad Reges attinet. Datur eidem urbi agróque etiam *immunitas à vectigalibus*, quæ Judæis cæteris non datur. Aliud enim φόρος *tributum*, aliud τέλος *vectigal*, quæ & Apostolus Paulus distinguit Rom. 13. 7. Nam, ut ait Favorinus, φόρος κυρίως, τὸ ὑπὲρ ἰδίας εἰσφερόμενον γῆς· τέλος δὲ, τὸ ὑπὲρ ἐμπορείας σωζόμενα. Hoc modo distincta ista reperies apud Strabonem, tum libro 2. ubi de Britannia, tum libro 4. apud Dionem Cassium libro 45. Sic & εἰσφορὰς & τέλη distinguit Josephus Belli Jud. 2. *tributa* & *vectigalia* Tacitus Annal. 13.

32. *Remitto etiam potestatem arcis quæ est in Jerusalem*] Τῆς ἄκρας, quam tunc etiam tenebant Macedones, ut apparet suprà 9. ¶ *Et do eam summo Sacerdoti*] Jonathæ scilicet. Est enim personalis concessio, interprete Josepho.

33. *Et omnem animam Judæorum*] Omnem Judæum. ¶ *Quæ captiva est à terra Juda in omni regno meo*] Intelligit captos bello Antiochi Illustris & Eupatoris. Bello enim capti, Regis fiebant. Vide quæ diximus 3 De J. B. & P. c. 6. §. 10. ¶ *Relinquo liberam gratis*] Ut Pyrrhus,

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis.

¶ *Ut omnes à tributis solvantur etiam pecorum suorum*] *Ut liberi sint* Judæi etiam *à tributis*, i. oneribus, *jumentorum*. φόρους impropriè vocat *angarias*, ut explicat Josephus. Id onus à Persis Regibus introductum retinuerant Macedones. Vide quæ diximus ad Matth. 5. 41. Puto autem *tributum* dici, quia plerumque pecuniâ redimi tale onus solebat.

34. *Et omnes dies solennes*] Ut Paschatis, Pentecostes, Scenopegiæ. ¶ *Et dies decreti*] Καὶ ἡμέραι ἀποδεδειγμέναι. Sic vocat dies festos populi instituto, quales dies Sortium, Encæniorum, & dies interfecti Nicanoris. ¶ *Et tres dies ante diem solennem, & tres dies post diem solennem*] Nempe ut tutus esset Hierosolyma & itus & reditus. ¶ *Sint omnes immunitatis & remissionis*] Ἀτελείας καὶ ἀφέσεως. Quod sic expono, ἀτελείας, ut eo tempore de rebus quas secum ferrent nullum penderent vectigal; ἀφέσεως, nè ob debita capi possent. ¶ *Omnibus Judæis qui sunt in Regno meo*] Nam & ex Syria Judæi multi diebus festis ibant Hierosolyma.

35. *Et nemo habebit potestatem agere aliquid, & movere*

negotia adversus aliquem illorum in omni causa] In illis scilicet temporibus, ut jam explicavimus.

36. *Et adscribantur ex Judæis in exercitu Regis ad triginta millia virorum*] i. Si velint; quod addit Josephus. Jam Alexandro Magno militasse Judæos ex Chœrilo & Hecatæo docemur. ¶ *Et dabuntur illis copia ut oportet*] *Copias* hîc intelligit annonam militarem, τὰ σιτηρέσια, quæ Græcè hîc vocantur ξένια. Hoc sensu *inopes copiarum* dixit Tacitus Annal. 15. ¶ *Omnibus exercitibus Regis*] Gr. πάσαις ταῖς δυνάμεσι, i. *militibus omnibus.* ¶ *Et ex eis ordinabuntur qui sint in munitionibus Regis magni*] i. *Quidam Judæorum in præsidiis collocabuntur.* Ità Josephus.

37. *Et ex his constituentur super negotia Regni, quæ aguntur ex fide, & principes sint ex eis*] Gr. *Etiam ex his constituantur ad usus Regni ad fidem pertinentium* (in quibus maxima fides exigitur, ut est custodia Regii corporis: sic enim Josephus exponit) *& qui eis praerunt*, (i. centuriones) *Præfectique ex ipsis sunto.* Magnus hic honos, habere Centuriones & Præfectos de suis. Notat id ut rarum in Thracibus Tacitus; *aut si mitterent auxilia, suos ductores præficere*: & in Batavis, *transmissis illuc cohortibus quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant*, Hist. 4. ¶ *Et ambulent in legibus suis sicut præcepit Rex in terra Juda*] Liceat illis suis uti ritibus non minùs quàm iis qui in Judæa sunt. Josephus 11. circa finem de Alexandro Magno, παρακαλεσάντων δὲ αὐτῶν ἵνα καὶ τοὺς ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Μηδίᾳ Ἰουδαίους τοῖς ἰδίοις ἐπιτρέψῃ νόμοις χρῆσθαι, ἀσμένως ὑπέσχετο ποιήσειν ὅπερ ἀξιοῦσιν. εἰπόντος δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸ πλῆθος εἴ τινες αὐτῷ βούλονται στρατεύειν τοῖς πατρίοις ἔθεσιν ἐμμένοντες καὶ κατὰ ταῦτα ζῶντες, ἑτοίμως ἔχειν ἐπάγεσθαι, πολλοὶ συν αὐτῷ στρατείαν ἠγάπησαν.

38. *Et tres civitates*] Præfecturæ, ut diximus suprà 30. ¶ *Quæ additæ sunt Judææ ex regione Samariæ*] Σαμαρείτιδος subauditur enim *& ex Galilæa & Peræa.* ¶ *Cum Judæa reputentur, ut sint sub uno*] Τοῦ γενέσθαι ἐφ' ἑνα. Sed legendum ἐφ' ἕν, i. *unum corpus reip. cum ipsa Judæa constituant.* ¶ *Et non obediant alii potestati nisi summi Sacerdotis*] Qui simul princeps erat gentis. De his enim temporibus intelligenda illa Justini, *Hic mos apud Judæos ut eosdem Reges & Sacerdotes haberent: quorum justitiâ religione permixtâ, incredibile quantum coaluere.* Et Tacitus, *Honor Sacerdotii, firmamentum potentiæ assumebatur.* Emendandus hoc loco Josephus: legitur enim, καὶ τοῖς τειοῖ τοῖς προσκειμένοις ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ νόμοις ὑπάρχειν βούλομαι· legendum verò προσκειμένοις τῇ Ἰουδαίᾳ ἐπιτάσσειν, *imperare illis Judæos volo.*

39. *Ptolemaida*] Si quando recuperaretur, occupatâ tunc ab Alexandro Ballê. ¶ *Et confines ejus*] Καὶ τὴν προσκυροῦσαν αὐτῇ, i. *territorium ejus.* ¶ *Quas dedi donum Sanctis qui sunt in Jerusalem*] *Quas* hîc superest: *dedi donum Templo quod est in Jerusalem.* Mos enim est Templum vocare ἅγια, ut Levit. 10. 4. & 21. 12. Heb. 9. 12. & 13. 11.

40. *De rationibus Regis quæ me contingunt*] *De reditibus fundorum Regiorum*, putà ex balsamo.

41. *Et omne quod reliquum fuerit, quod non reddiderant qui super negotia erant annis prioribus, ex hoc dabunt in opera domûs*] i. *Reliquatores fiscales reliqua sua dabunt, ut in sarta tecta Templi impendantur.*

42. *Et supra hæc quinque millia siclorum argenti quæ accipiebant de Sanctorum ratione per singulos annos, & hæc ad Sacerdotes pertineant qui ministerio funguntur*] Verte ex Græco & collatione Josephi, *Præterea quinque millia siclorum argenteorum, quæ percipiebant annis prioribus quotannis ex iis quæ Templo debentur*, (lego enim χρειῶν, non χρειῶν) *hæc quoque remittuntur, quia pertinent jure ad Sacerdotes eos qui munus suum funguntur.* Sacerdotes qui erant in ἐφημερίαις suis habebant primitias unde viverent: de iis Reges summam aliquam decerpserant: quod in posterum fieri vetat.

43. *Et quicunque confugerint in templum quod est Hierosolymis, & in omnibus finibus ejus*] Καὶ εἰς τὰ ὑπ' αὐτῷ χρηματίζοντα, ait Josephus. More Græcorum jus asyli dat Templo, & definito alicui spatio circa templum, puta duobus millibus passuum, quod jus habuit delubrum Hierocæsariense, teste Tacito Annal. 3. ¶ *Obnoxii Regi in omni negotio*] Gr. ὀφείλοντες βασιλικὰ καὶ πᾶν πρᾶγμα, i. *qui tenentur ex debitis fiscalibus, aut ex re ulla alia* civili aut criminali. Josephus, ἢ βασιλικὰ ὀφείλοντες χρήματα, ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν. ¶ *Dimittantur*] *Perfugium habeant inviolabile*, ut Tacitus loquitur. ¶ *Et universa quæ sunt eis in Regno meo libera habeant*] Καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν αὐτοῖς ἐν τῇ βασιλείᾳ μου. Josepho καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς σῶα ἔστω. Multum hoc est, etiam rebus confugarum parcere. Nimirum indultum id ut Sacerdotibus mediis res ex æquo & bono transigeretur. Neque enim futurum putabatur ut apertæ malitiæ faverent Sacerdotes.

44. *Et ad ædificanda vel restauranda opera Sanctorum sumptus dabuntur de ratione Regis*] i. Sive novi aliquid adjiciendum Templo, sive vetera reparanda, impensas de meo fieri volo.

45. *Et ad exstruendos muros Jerusalem, & communiendos in circuitu*] *Turribus* scilicet ut rectè Josephus explicat. Vide Historiam Belli Judaici, ubi multa earum turrium mentio. Valerius Flaccus de Tito Vespasiano,

> ——*Solymo nigrantem pulvere fratrem,*
> *Spargentémque faces, & in omni turre furentem.*

¶ *Et ad construendos muros in Judæa*] i. Ad munienda etiam loca alia, si opus sit. Ità explicat Josephus.

47. *Et complacuit eis in Alexandrum*] Εὐδόκησαν ἐν Ἀλεξάνδρῳ, nempe αὐτοῖς, quod bene hîc supplet Latinus Interpres. Alexandri amicitiam prætulere, putantes non ad se pertinere de Regum controversiis judicium, sed quomodo maximè res suas in tuto ponerent. ¶ *Quia ipse fuerat eis Princeps sermonum pacis*] Prior fedus obtulerat.

48. *Et congregavit Rex Alexander exercitum magnum*] Adjuvante eum Ptolemæo Philometore Ægypti Rege. Vide Appianum fine Syriacorum, & Livii Epitomen 52. Justinus addit & Asiæ Regem Attalum, & Cappadociæ Ariarathen.

49. *Et commiserunt prælium duo Reges*] Cujus initium prosperum fuit Demetrio, ut & Josephus & Justinus narrant.

50. *Et cecidit Demetrius in die illa*] Postquam prælii fortuna se converterat, equo lapso in voraginem, multis ipse hostium telis interfectus, narrante Josepho.

51. *Ad Ptolemæum Regem Ægypti*] Philometora, ut jam diximus. Epistolæ istæ non sunt authenticæ, sed expressus est sensus locutionibus Hebraismum redolentibus; ut de Actis similibus jam diximus.

54. *Et da mihi filiam tuam uxorem*] *Cleopatram* nomine, ut nos docet Josephus, & jam sequetur.

56. *Ptolemaidam*] Urbem Phœnices, quæ olim *Aco*, Strabo 16. Plin. 5. 19. Ptolemæus *Phœnice.*

58. *Et dedit ei Cleopatram filiam suam*] *Magna cum dote*; quod addit Josephus.

60. *Et occurrit ibi duobus Regibus*] Salutavit & Alexandrum & Ptolemæum.

61. *Viri pestilentes*] Λοιμοί. Sic verti solet Hebræum לצים, Ps. 1. 1. Prov. 19. 25. & 21. 24. & 22. 10. & 24. 9. Ose. 7. 5.

62. *Et indui eum purpurâ*] Nempe velut Regni sui Satrapam. Vide suprà 20. ¶ *Et collocavit eum Rex sedere secum*] Ἐπὶ τοῦ βήματος, i. *In loco edito*, unde Reges adsidentibus consiliariis jus dicebant. *Pro tribunali* dicerent Romani. Vide Act. 25. 23.

63. *Ut nemo adversus eum interpellet de ullo negotio*] *Nequis ei obloquatur*, nempe ob religionem à Græca diversam. ¶ *Nec quisquam ei molestus sit de ulla ratione*] *Nemo etiam factis ei molestus sit.* περὶ παντὸς λόγου, i. *de re ulla*, more Hebræo.

64. *Ut viderunt qui interpellabant gloriam ejus*] *Ut illi accusatores viderunt honorem ipsi habitum.* Ità enim construenda verba. ἐντυγχάνειν est *quidvis ad Regem perferre*: hîc verò de *accusatione* accipitur, ut suprà 8. 32. & suprà 61. & infrà 11. 25.

65. *Et scripsit eum inter primos amicos*] *Primum amicorum*, ait Josephus. *Et posuit eum ducem*] Ducem copiarum

rum in Judæa. ¶ *Et participem principatûs*] Gr. μεριδάρχην. Est honos Palatinus: significat autem *mensæ Regiæ Præpositum*: nam μερίδες sunt fercula apud Athenæum, Plutarchum & alios. Vocem μεριδάρχης etiam Josephus alibi hoc sensu usurpat.

67. *Venit Demetrius filius Demetrii à Creta in terram patrum suorum*] In Ciliciam, partem Regni paterni. Ità Josephus. De hoc Demetrio vide Justinum lib. 35. Livii Epitomen 52. Appianum fine Syriacorum, qui ei factum dicit cognomen Νικάτωρ, pro quo apud Josephum malè scribitur Νικάνωρ.

68. *Et contristatus est valde*] Habebat enim Demetrius pro se favorem paterni nominis, & Cretensium egregia auxilia.

69. *Apollonium ducem*] Daum gente.

70. *Ego autem factus sum in irrisum & in opprobrium*] *Propter te* addit textus Græcus. Irrideor quòd cum populo tantillo tamdiu bellum gero. ¶ *Quia tu potestatem adversus nos exerces in montibus*] Pro valido te geris, fisus montanis locis, qualis Judæa, Exod. 15. 17. Deut. 11. 11. Ezech. 6. 2.

71. *Comparemus illic invicem*] Certemus in æquis locis. ¶ *Quia mecum est virtus bellorum*] Legit, ὅτι μετ' ἐμοῦ ἐστι δύναμις τῶν πολέμων, non, ut nos habemus, πόλεων. Sed lectionem hanc Græcam firmat Josephus, hunc Scriptorem plurimùm sequens, ἴσθι μόνοις γε τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσι πόλεως ἐμοὶ συστρατευθέντας.

72. *Quia non potest stare pes vester ante faciem nostram*] Οὐκ ἔστιν ὑμῖν στάσις ποδὸς κατὰ πρόσωπον ἡμῶν. Locutio Hebræa significans, *non poteris contra nos stare.* ¶ *Quia bis in fugam conversi sunt patres tui in terra sua*] *Sæpius* ait Josephus. Vide suprà 5. 60. & 9. 6, 18.

73. *Ubi non est lapis neque saxum*] *Ubi armis, non saxis pugnandum erit*, ut refert Josephus. Solebant Judæi ex montanis locis hostem saxis petere, 2 Macc. 1. 16. ¶ *Neque locus fugiendi*] In specus aut ponè montes, suprà 1. 53. & 2. 31, 36. & 9. 38. 2. Macc. 10. 6.

75. *Et exclusit eum à civitate, quia custodia Apollonii Joppe erat*] Καὶ ἀπέκλεισαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως, ὅτι φρουρὰ Ἀπολλωνίου ἐν Ἰόππῃ. Et est trajectio vocum simul & σύλληψις. Planus enim sensus sic fuerit, *Et ii qui in urbe Joppe habebant præsidium (erant enim Apollonii milites) excluserunt eum ab urbe.* ¶ *Et oppugnavit eam*] Legit ἐπολέμησεν αὐτὴν, ubi nos habemus ἐπολέμησαν. Parùm id refert. Admovit Jonathan machinas.

76. *Et obtinuit Jonathas Joppen*] Strabo lib. 16. hanc tangit historiam de Joppe locutus, καὶ δὴ καὶ ὁρμητηρίῳ τούτῳ κέχρηνται καταβάντες μέχρι θαλάσσης οἱ Ἰουδαῖοι.

79. *Et reliquit Apollonius in castris mille equites post eos occultè*] Superest illud *in castris*: non enim in castris sed in insidiis eos locavit ab hostium tergo. Ità Josephus.

80. *Et circuierunt castra ejus*] Legit, ut nos habemus, ἐκύκλωσαν αὐτῷ τῆς παρεμβολῆς sed legendum, ἐκύκλωσαν αὐτῆς τὴν παρεμβολὴν. *Fecit quadratum agmen*: τάξας δὲ τὴν στρατιὰν ἐν πλινθίῳ, ait Josephus. Id κυκλοῦν dixit Scriptor noster, quia aptum erat ad pugnandum ex omni parte, non ex antica tantùm. Id faciendum ubi & à fronte & à tergo est hostis. ¶ *Et jecerunt jacula in populum à manè usque ad vesperam*] Macedones scilicet in Judæos, ut ex Josepho apparet.

81. *Populus autem stabat sicut præceperat Jonathas*] Nempe consertis supra capita scutis: quod συνασπισμὸν Græci vocant. Describitur apud Florum 5. 10. Plutarchum Antonio, Appianum Parthicis. Ità factum ut tela in Judæos innoxia caderent, notante & Josepho. ¶ *Et laboraverunt equi eorum*] *Fatigati sunt equi eorum.* Macedonum scilicet, totum diem stando, nec quicquam proficiendo telis.

82. *Et ejecit Simon exercitum suum*] *Traxit Simon militem suum*, i. eum abduxit ab exercitu fratris. ¶ *Et commisit contra legionem*] Συνῆψε πρὸς τὴν φάλαγγα, *aggressus est phalangem* Macedonicam, i. peditatum. ¶ *Equites enim fatigati erant*] Ἡ γὰρ ἵππος ἐξελύθη. Hoc ideo repetit ut intelligatur cur eques phalangi opem non tulerit.

¶ *Et contriti sunt ab eo, & fugerunt*] Pedites οἱ φαλαγγῖται.

83. *Et qui dispersi sunt per campum*] Scripsit Interpres, *& equi dispersi sunt per campum*, i. equitatus. Gr. ἡ ἵππος ἐσκορπίσθη ἐν τῷ πεδίῳ. Josephus, διασπαρέντες δὲ τοὺς πεζοὺς φυγόντας οἱ ἱππεῖς εἰς αὐτοὺς ἀφῆκαν. ¶ *Fugerunt in Azotum*] Hic *&* ex Græco addendum. *Et fugerunt in Azotum* tum pedites tum equites Macedonum. ¶ *Et intraverunt in Bethdagon idolum suum*] Scripsit Interpres *idolium*, ut *in idolio* 1 Cor. 8. 10. Nam & in Græco hic est τὸ εἰδωλεῖον· sic Judæi vocabant falsorum deorum templa. εἰς τὸ τοῦ Δαγῶνος ναὸν, ait Josephus. Dagon apud Philistinos erat eâ ferè formâ quâ Triton apud Græcos. Diximus ad 1 Sam. 5. 1. unde discis quàm vetus apud Azotum cultus iste fuerit.

84. *Et civitates quæ erant in circuitu ejus*] Dixit πόλεις, i. *oppida*, quas Josephus κώμας, i. *vicos*. Erant κωμοπόλεις, ut loquitur Marcus 1. 38.

86. *Et exierunt de civitate obviàm illi in magna gloria*] *Cum donis & honore multo*, Josephus.

88. *Addidit adhuc glorificare Jonathan*] Hebræa locutio: i. *ampliùs eum honoravit.*

89. *Misit ei fibulam auream, sicut consuetudo est dari cognatis Regum*] More veteri Phœnicum. Virgilius de Didone,

> *Aurea purpuream subnectit fibula vestem.*

Πόρπη est *fibula quæ vestem ad pectus stringit*. Romanis magis vulgatus hic honor: nam & milites bene meritos aureâ fibulâ donabant, ut ex Livii non uno loco discere est. ¶ *Et dedit ei Accaron & omnes fines ejus*] *Territorium*, ut suprà aliquoties. Hic τοπαρχίαν αὐτῆς Josephus. ¶ *In possessionem*] Perpetuam atque *hereditariam*, εἰς κληροδοσίαν. Josephus, εἰς κληρουχίαν. Addi hoc potest multis exemplis urbium dono datarum, quæ congessimus 2 De J. B. ac P. c. 3. §. 8. & in annotatis ad eum locum.

CAP. XI.

BADVELLUS.

2. A*Mico prætextu* λόγοις εἰρηνικοῖς] *Verbis pacificis*, quæ haberent significationem pacis & amicitiæ, fallacémque speciem. ¶ *Qui tenebant urbes* οἱ ἀπὸ τῶν πόλεων] *Qui erant ex civitatibus*, i. cives & habitatores urbium, *portas ei aperuerunt.*

3. *Copias singulis præsidiáque imponebat* ἀπέτασσε τὰς δυνάμεις καὶ φρουρὰν ἐν ἑκάστῃ πόλει] *Constituebat copias & præsidium in unaquaque urbe*, ut scilicet hoc modo civitates armis præsidiisque firmatas occuparet, Alexandrúmque expelleret.

4. *Cum circumjacentibus oppidis* καὶ τὰ περιπόλια αὐτῆς] *Et oppida ejus in circuitu posita.*

5. *Ad invidiam illi faciendam* ὡς τὸ ψογίσαι αὐτὸν] *Ad vituperandum eum*, i. accusandum & criminandum. Tota autem criminatio ad invidiam odiúmq; Regis conflandum spectabat.

6. *Magnificè* μετὰ δόξης] *Cum gloria*, i. apparatu & magnificentia.

8. *Tractûs maritimi* τῆς παραλίας] *Ora maritima*: aut, *civitates* παραθαλασσίας *maritimas eum occupasset.* ¶ *Mala in Alexandrum*, &c. διελογίζετο περὶ Ἀλεξάνδρου λογισμοὺς πονηρούς] *Cogitabat de Alexandro consilia mala*, ut illum videlicet è Regno profligaret. Hanc ei perniciem moliebatur.

9. *Regnum paternum obtinebis* βασιλεύσεις βασιλείαν τοῦ πατρός σου] *Regnabis Regnum patris tui*, i. regnabis loco patris tui.

10. *Necem mihi machinatus est* ἐζήτησέ με ἀποκτεῖναι] *Quæsivit me occidere*: mortem mihi est molitus.

12. *Aperta inter ipsos inimicitia* ἐφάνη ἡ ἔχθρα αὐτῶν] *Apparuit inimicitia eorum*: dissoluto affinitatis vinculo, declaratum est eorum odium.

13. *Duo diademata duorum Regnorum insignia*, &c. δύο

δύο διαδήματα, τὸ τῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου] *Duo diademata, Asiæ, & Ægypti.* Addidi explicandi causâ *Insignia duorum Regnorum.*

14. *Quòd incolæ locorum illorum defectionem molirentur* ὅτι ἀπειθοῦσιν οἱ ἀπὸ τῶν τόπων ἐκείνων] *Quoniam rebellabant* [aut *ad defectionem spectabant*] *qui de locis illis erant.* Eos ità affectos, ad defectionémque paratos, volebat Alexander in officio & imperio suo retinere.

15. *Arma contra illum tulit* ἦλθεν ἐπ' αὐτὸν πολέμῳ] *Venit contra ipsum bello:* adortus est eum bello: ei bellum intulit.

16. *Ut ibi tutus salvúsque esset* τοῦ σκεπασθῆναι αὐτὸν ἐκεῖ] *Ut protegeretur ipse ibi,* ut vitam suam eo in loco tegeret & conservaret. ¶ *Evectus fuit* ὑψώθη] *Exaltatus est,* i. in summo potestatis gradu constitutus: in altissimo dignitatis ac imperii loco fastigióque collocatus, duorum maximorum Regnorum insignia ornamentáque adeptus.

19. *Regnum obtinuit* ἐβασίλευσεν] *Regnavit. Regnum adeptus est,* mortuo Alexandro & Ptolemæo, qui illud occupaverant.

21. *Gentem suam exosi* μισοῦντες τὸ ἔθνος αὐτῶν] *Odio habentes gentem suam,* infesti atque inimici patriæ suæ.

22. *Ut ab obsidione desisteret* τοῦ μὴ περικαθῆσθαι] *Nè obsideret:* aut, ut susceptam obsidionem deponeret, & ad se veniret. ¶ *Ad colloquium quamprimum,* &c. συμμίσγειν εἰς Πτολεμαΐδα τὴν ταχίστην] *Ut convenirent Ptolemaidem celerrimè,* i. ut ibi colloquerentur. συμμίσγειν verbum significat *congressionem* & *collocutionem*: ad v. *miscere*: ut *miscere verba* aut *sermones,* pro *habere inter se,* & *colloqui.*

23. *Se periculo commisit* ἔδωκεν ἑαυτὸν τῷ κινδύνῳ] *Dedit seipsum periculo:* fidem Regis experiens, quam non habebat exploratam. In omnem igitur eventum eò profectus, incertam & periculosam congressionem & collocutionem subiit.

24. *Gratiámque apud eum,* &c. καὶ εὗρε χάριν ἐνώπιον αὐτοῦ] *Et invenit gratiam coram eo.* Forma loquendi Hebræis usitata, pro *acceptus & gratus fuit.*

26. *Rex tamen eum,* &c. καὶ ἐποίησεν αὐτῷ ὁ βασιλεύς, καθὼς ἐποίησαν οἱ πρὸ αὐτοῦ] *Et fecit ei Rex sicut fecerant qui fuerant* [aut *regnaverant*] *ante ipsum:* excepit eum Demetrius tractavítque eâdem humanitate ac liberalitate quâ priores Reges usi fuerant. ¶ *Eúmque amplificavit* καὶ ὕψωσεν αὐτὸν] *Et extulit eum:* auxit honoribus: aut, in altum dignitatis gradum ac locum evexit.

27. *Quæcunque alia antè,* &c. καὶ ὅσα ἄλλα εἶχε τίμια πρότερον] *Et quæcunque alia habuit pretiosa* [aut *honorata*] *priùs:* i. omnia honorum ac dignitatum ornamenta: ea omnia illi confirmavit, ut integra & salva ei servarentur.

28. *Ut Judææ,* &c. ποιῆσαι τὴν Ἰουδαίαν ἀφορολόγητον] *Ut faceret Judæam immunem à tributis ac reliquis exactionibus.* φορολογεῖν est *tributum colligere atque exigere.* ἀφορολόγητος, *qui est exemptus & liberatus ab hujusmodi contributione atque exactione.*

29. *Hoc autem Regi placuit* καὶ εὐδόκησεν ὁ βασιλεύς] *Et consensit Rex.* Libenter, quæ postulavit Jonathas, concessit ac tribuit. ¶ *Literas in hanc sententiam scriptas* ἐπιστολὰς ἐχούσας τὸν τρόπον τοῦτον] *Epistolas habentes modum hunc,* i. hoc modo rationéque scriptas: aut, hunc in modum rationémque perscriptas.

33. *Juráque nobiscum,* &c. τὰ πρὸς ἡμᾶς δίκαια συντηροῦσι] *Qui jura* [aut *officia*] *erga nos constituta* [aut *nobiscum pacta*] *servant,* i. leges ac conditiones federis inter nos constituti. Significat eos fideles esse in iis præstandis quæ promissa sunt & pacta. ¶ *Beneficia dare decrevimus* ἐκρίναμεν ἀγαθοποιῆσαι] *Constituimus benefacere,* beneficentiam nostram in eos conferre. Est enim ἀγαθοποιεῖν idem quod εὐεργετεῖν, *beneficiis aliquem afficere, benignè facere alicui.*

34. *Assignavimus illis fines* ἐστήσαμεν αὐτοῖς τὰ ὅρια] *Statuimus* [*constituimus,* aut *attribuimus*] *eis fines.* ¶ *Omniáque pertinentia ad,* &c. καὶ πάντα τὰ συγκυροῦντα αὐτοῖς] *Et omnia attinentia eis,* i. addicta & debita iis qui sacrificia faciunt Hierosolymis: omnes proventus ac reditus ad ministros religionis pertinentes. ¶ *Idque pro regiis vectigalibus* ἀντὶ τῶν βασιλικῶν] *Pro Regalibus,* aut *Regiis:* subaudiendum φόρων aut τελῶν *tributis* & *vectigalibus* quæ Rex quotannis percipiebat.

35. *Atque etiam salinas* καὶ τὰς τοῦ ἁλὸς λίμνας] *Et salis stagna:* sive *areas salis.* Colligitur enim sal in locis maritimis mare stagnante areásque salis efficiente.

37. *In celebri loco* ἐν τόπῳ ἐπισήμῳ] *In loco insigni,* frequentiâ scilicet & cultu hominum, ut exemplum literarum legatur ab omnibus, atque ità memoria beneficiorum collatorum conservetur.

38. *Pacatam coram se,* &c. ὅτι ἡσύχασεν ἡ γῆ ἐνώπιον αὐτοῦ] *Quòd quievisset terra in conspectu suo:* bello sublato, pace constitutâ, terra jam quieta esset. ¶ *Odium in eum susceperunt* ἤχθραναν αὐτῷ] *Offensæ fuerunt ei.* ἐχθραίνειν τινὶ est *inimicum fieri alicui.* ἐχθρὸν γενέσθαι *offendi animo ac voluntate, & odio affici in aliquem.*

39. *Olim Alexandri partium* ἦν τῶν παρ' Ἀλεξάνδρου πρότερον] *Qui fuit ab Alexandro antea:* qui ejus partes sequebatur: fautor & studiosus ejus erat. ¶ *Alexandri filium* τὸ παιδάριον τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου] *Puellum* [aut *admodum puerum*] *filium Alexandri.* παιδάριον diminutivum refertur ad ætatem puerilem Antiochi: aut dicendum erat *filiolum:* sed statim sequitur τὸ τοῦ Ἀντιόχου *filius Antiochi.*

40. *Eúmque instigavit* καὶ προσήδρευεν αὐτῷ] *Et incitavit eum:* hortatus est: summo studio eum pressit. προσεδρεύειν propriè est *assidere alicui, instare, incumbere:* itaque accipitur pro *instigare,* aut *diligenter studioséque cum aliquo agere.* ¶ *Offensionémque odii,* &c. τὴν ἔχθραν ἣν ἐχθραίνουσιν αὐτῷ] *Odium quo prosequuntur eum milites.* Forma loquendi Græca, ut *gaudium gaudere,* pro *affici gaudio:* ità hîc ἐχθραίνειν ἔχθραν, pro *affici & moveri odio aut offensione in aliquem.* Significat enim milites alienatos à Demetrio, eíque offensos.

41. *Ut præsidia ex arce,* &c. ἵνα ἐκβάλῃ τοὺς ἐκ τῆς ἄκρας] *Ut ejiceret* [*emitteret,* aut *removeret*] *ex arce eos qui eam tenebant. Deducere præsidia & milites* Latini dicunt ἐξαγαγεῖν. ¶ *Quòd crebrò Israelem impugnarent* ἦσαν γὰρ πολεμοῦντες Ἰσραήλ] *Bello enim infestabant Israelem:* crebris & infestis incursionibus vexabant: oppugnabant.

42. *Te gloria illustrabo* δόξῃ δοξάσω σε] *Gloriâ glorificabo te,* i. ornabo & decorabo. ἐὰν εὐκαιρίας τύχω *si tempus opportunum consecutus fuero.*

44. *Virorum robore pollentium* ἄνδρας δυνατοὺς ἰσχύϊ] *Viros potentes viribus,* i. fortes ac robustos: virtute ac robore præditos, valentes viribus: ἰσχὺς enim *vim corporis* significat; qualis in milite requiritur.

45. *In medium urbis concurrerunt* ἐπισυνήχθησαν εἰς μέσον τῆς πόλεως] *Convenerunt* [*congregati sunt*] *in medium civitatis: coierunt:* cujusmodi concursus fit in seditione dissensionéque civili.

46. *Confugit in regiam* ἔφυγεν εἰς τὴν αὐλὴν] *Fugit in aulam: palatium,* aut *domum Regiam.*

47. *Auxilia Judæorum invocavit* ἐκάλεσε τοὺς Ἰουδαίους ἐπὶ βοήθειαν] *Vocavit Judæos in auxilium:* eorum opem imploravit: ad opem ferendam eos vocavit.

49. *Consternati animo, ad Regem supplices clamaverunt* ἠσθένησαν ταῖς διανοίαις αὐτῶν, καὶ ἔκραξαν πρὸς τὸν βασιλέα μετὰ δεήσεως] *Infirmati* [aut *debilitati*] *sunt animo, & clamaverunt ad Regem cum precatione:* aut, *supplicatione.* ἀσθενεῖν διανοίαις dixit pro ἀθυμεῖν *despondere animum.*

50. *Da nobis dexteram* δὸς ἡμῖν δεξιὰς] *Da nobis dexteras,* fidei ac misericordiæ indices. ¶ *Impugnare desistant* παυσάσθωσαν πολεμοῦντες] *Oppugnare desinant:* hostiliter eam vastare.

52. *Repositus in solium Regni sui* ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς βασιλείας] *Sedit in throno Regni:* aut, cùm consedisset, restitutus beneficio Judæorum, non fuit gratus, nec memor promissorum.

53. *Quæcunque promiserat, irrita fecit* ἐψεύσατο πάντα ὅσα εἶπεν] *Mentitus est omnia quæ dixerat:* non servavit promissa: non præstitit quæ promiserat: fidem violavit. ¶ *Non retulit ei gratiam qualem ab,* &c. οὐκ ἀνταπέδωκε κατὰ τὰς εὐνοίας ἃς ἀνταπέδωκεν αὐτῷ] *Non rependit juxta benevolentias quas Jonathas in eum contulerat:* i. non reddidit

didit Demetrius gratiam eorum officiorum atque studiorum quæ Jonathas ei præstiterat. Nam *juxta benevolentias* dicit pro *juxta*, aut *secundùm*, *ea quæ Jonathas benevolè amicèque Regis causâ fecerat.* ¶ *Eum vehementer afflictavit* ἔθλιψεν αὐτὸν σφόδρα] *Afflixit eum vehementer*: eum summis molestiis injuriisque affecit ac vexavit.

54. *Impositum diadema tulit* καὶ ἐπέθηκε διάδημα] *Et imposuit diadema.* Hoc potest referri ad Tryphonem, quasi imposuerit is diadema Antiocho.

55. *A Demetrio dimissa* ἃς ἀπεσκόρπισε Δημήτριος] *Quas dispersérat Demetrius*: *amandaverat*, *dimiserat*: quod fit autoritate Imperatoris ac Principis, qui ampliùs eorum operâ uti non vult.

58. *Potoria aurea* τὰ χρυσώματα] *Vasa* [aut *pocula*] *aurea.* ¶ *Vasarium* διακονίαν] *Vasarium*, i. omne vasorum instrumentum aut ministerium ad usum cultúmque Regium accommodatum. Itaque διακονία videtur significare πᾶν σκεῦος omnem *vasorum supellectilem.* Quidam vertunt *famulitium*: sed *vasarium* magis hoc loco significat. ¶ *Aurea bulla* πόρπην χρυσῆν] Indumentum erat fibulatum, monile, & ornamentum. Gestabatur autem suspensa in pectore formâ figurâque rotundâ, habens cordis similitudinem.

59. *Simoni autem præfecturam tribuit* καὶ Σίμωνα κατέστησε στρατηγὸν] *Et Simonem constituit ducem*, aut ἁρμοστὴν *gubernatorem* ac *moderatorem* ejus provinciæ.

60. *Obibat civitates* διεπορεύετο ἐν ταῖς πόλεσι] *Perambulabat* [aut *pertransibat*] *in civitatibus*, i. adibat singulas, aut (ut verti) *obibat.* ¶ *Honorificè illi obviàm prodierunt* ἀπήντησαν αὐτῷ ἐνδόξως] *Occurrerunt ei* [aut *processerunt obviàm*] *gloriosé*: i. cum honore.

61. *Et à Gazæis exclusus* καὶ ἀπέκλεισαν οἱ ἀπὸ Γάζης] *Et excluserunt Gazenses eum*: non receperunt in urbem. ¶ *Circumjacentia oppida* τὰ περιπόλια αὐτῆς] *Circumvicinas ejus civitates*: oppida circà posita: aut, *suburbana.*

62. *Ità supplices Jonathæ facti sunt* καὶ ἠξίωσαν Ἰωνάθαν] *Et rogaverunt suppliciter Jonathan*: pro ἱκέτευσαν *supplicaverunt.* Significat ἀξιοῦν humilem ac supplicem postulationem, qualis est eorum qui se dedunt victori.

65. *Eò redegit angustiarum* καὶ συνέκλεισεν αὐτὴν] *Conclusit eam*: *coarctavit* [in angustias redegit] obsidens eam & circúvallans: obsidione hujusmodi ad deditionem compulit.

68. *Ubi improvisa alienigenarum*, &c. καὶ ἰδοὺ παρεμβολὴ ἀλλοφύλων ἀπήντα αὐτῷ] *Et ecce alienigenarum exercitus obvius ei factus est.* ἰδοὺ particula significat rem improvisam atque inexspectatam.

69. *Ii qui in insidiis locati*, &c. τὰ δὲ ἔνεδρα ἐξανέστησαν] *Insidiæ autem surrexerunt*: pro *insidiatores*, aut *qui collocati erant in insidiis*, figuratè dixit, συνεκδοχικῶς.

70. *Nè unus quidem ipsorum substitit* οὐ κατελείφθη ἀπ' αὐτῶν] *Neque unus relictus ex illis qui erant cum Jonathan*: *nullus eorum remansit*: omnes aufugerunt.

DRUSIUS.

1. Δόλῳ] *Illectus spe Syriæ occupandæ*, inquit Severus. ¶ Τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ] i. *Regno suo.* Sic Int. noster. Libri pletique τῷ βασιλείῳ αὐτοῦ. Est autem βασίλειον *regia domus*: nam δῶμα subintelligitur.

3. Ὁ Πτολεμαῖος] Sic editio R. nec aliter legit Hier. In cæteris est πόλεις Πτολεμαΐδος, ubi per πόλεις intelliges *pagos*, qui & περιπόλια vocantur. Sic alibi hoc libro πόλεις Ἀζώτου *urbes Azoti.* ¶ Δυνάμεις φρουρὰν] Alibi δυνάμεις καὶ φρουράν. Prior lectio verior est. Hier. *ponebat custodias militum in singulis civitatibus.*

4. *Suburbana ejus*] Alii *suburbia ejus.* περιπόλια αὐτῆς magis denotat oppida quæ circa Azotum. Suprà dixit τὰς πόλεις τὰς κύκλῳ αὐτῆς, 10. 84 Vide quæ notavimus ad illum locum. ¶ *Tumulos*] *Acervos.* ¶ *In via ipsius*] Quà ipsi eundum erat.

7. Ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ καλουμένου Ἐλεύθερος] Infrà cap. 12. διέβησαν γὰρ τὸν Ἐλεύθερον ποταμόν. Flumen est juxta Orthosiam urbem, quæ sita est ad radices montis Libani, in mare mediterraneum influens, non procul Arado in Syria. Hodie *Velaniam* nominant.

8. Ἕως Σελευκείας τῆς παραθαλασσίας] *Inter Seleucias*, inquit Appianus: *nobilissima illustrissimáque ἡ πρὸς θαλάσσῃ.* Alibi legitur in eodem, Σελεύκεια ἡ ἐπὶ θαλάσσῃ. Syriæ cavæ civitas erat in litore maris Mediterranei. Hodie *Soldi* vel *Soldino.* Porrò novem Seleucias exstruxisse Seleucum autor est Appianus.

10. Ἐξέπεσε γὰρ ἀποκτεῖναί με] Josephus hæc ità refert, *Postquam Ptolemaidem pervenit, minimùm abfuit quin oppressus fuerit Ptolemæus, Alexandri insidiis per Ammonium ejus amicum appetitus. Quibus detectis, scripsit Alexandro, deposcens Ammonium ad supplicium, quod meritum aiebat propter structas sibi insidias. Qui cùm non dederetur, intellexit ipsum Alexandrum earum fuisse autorem, & cœpit eum magno odio prosequi.* Hæc ille lib. 13. cap. 8.

11. *Criminatus est eum*] Ἐψόγησεν αὐτὸν *culpavit eum*, ut suprà v. 5. εἰς τὸ ψογῆσαι αὐτὸν *ad culpandum eum.*

13. *Circumposuit*] Περιέθετο. Malè vulgò *imposuit* ἐπέθετο.

14. *Deficiebant*] Rebellabant, rebellionem faciebant.

15. Ἐξήγαγε τὴν δύναμιν] Τὴν δύναμιν desideratur in plerisque codd. supplendum vel ex Int. nostro.

17. Ζαβδιὴλ] Ζαβηλὸς ὁ τῶν Ἀράβων δυνάστης Josephus.

18. Ἀπέθανεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ] Nempe post visum caput Alexandri. *Vidit autem illud quinto die à quo vulnus in capite acceperat*, Joseph. *Die tertio*, i. triduo pòst. ¶ Ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν] Hier. *ab his qui erant intra castra.*

22. Ἀκούσας δὲ ὠργίσθη· ὡς δὲ ἤκουσεν εὐθέως ἀναζεύξας, &c.] Edit. V. *Et ut audivit iratus est, & statim venit Ptolemaidem.* In Græca lectione Pleonasmus est. Fortè leg. Ὡς δὲ ἤκουσεν ὠργίσθη, καὶ εὐθέως ἀναζεύξας, &c. ¶ Τοῦ μὴ πολεμεῖν τῇ ἄκρᾳ] Suprà περικάθηται τὴν ἄκραν. Vetus quoque *nè obsideret arcem.* Sed τῇ ἄκρᾳ desideratur in A.B. & C.

28. Καὶ τὰς τρεῖς τοπαρχίας καὶ τὴν Σαμαρεῖτιν] Vide suprà 10. 30, & 38. Josephus lib. 13. c. 8. *Samaria, Joppe & Galilæa* 13. 5. *Samaria, Galilæa & Peræa.* Quærendum ampliùs.

31. Ὅπως εἰδῆτε] Codex Bas. ὅπῃ εἰδῆτε. Eadem varietas est suprà c. 10. ὅπως ἂν καλασίσῃ. Nam in eodem codice ὅπῃ ἂν καλασίσῃ.

34. Ἀφαίρεμα] In Josepho Ἀφέρεμα. Rufinus autem habet *Afferema.* Hoc nomen abest in Lat. V. ¶ Ῥαμαθὲμ] In edito Antverpiæ ad E. C. Ῥαθαμὶν legitur, ut in edit. Lat. vulgò *Ramatham*, & apud Josephum Ῥαμαθαί. Rufinus *Ramathe.* Idem pro Λύδδα *Belscelida* edidit: quod suspectum de mendo.

35. Τὰς τῶν ἁλὸς λίμνας] i. *Salis stagna.* Sic Josephus τὰς λίμνας τῶν ἁλῶν. Hoc noto quia in Hier. *areas salinarum*, i. πρασιάς. ¶ Ἐπαρκῶς πάσας αὐτοῖς] Libri alii ἐπαρκέσομεν αὐτοῖς, ut antiquus Int. *concedimus eis.*

36. Καὶ εἰς ἅπαντα χρόνον] Aliàs ἐπὶ ἅπαντα χρόνον.

38. Τῶν πατέρων αὐτοῦ] Editiones pleræque αἱ ἀπὸ τῶν πατέρων, *quas à patribus acceperat.* Lat. V. *omnes exercitus patrum ejus.*

39. Τρύφων] Diodorus cognomine *Trypho*, genere Apamenus. ¶ Εἰμαλκουαὶ] Libri hîc variant. Nam in B. Σιμαλκουαὶ· in C. Σιμαλκουὲ. Hier. *Elmalcuel Arabem.* Josephus πρὸς Μάλχον τὸν Ἄραβα 13. 9. In Rufino *Malachus.*

45. Εἰς ἀνδρῶν δώδεκα μυριάδας ἀνδρῶν] Leg. εἰς δώδεκα μυριάδας ἀνδρῶν, i. *centum viginti millia virorum.* Libri aliquot εἰς ἀνδρῶν δώδεκα μυριάδας· quod in idem recidit.

47. Διεσπάρησαν ἐν τῇ πόλει πάντες ἅμα] Πάντες ἅμα non legitur hoc loco in aliis libris. Vet. edit. *& dispersi sunt omnes per civitatem.*

52. Ἐπὶ θρόνου τῆς βασιλείας αὐτοῦ] i. מלכותו. Alibi τῆς βασιλείας והמלכות: *in sede Regni sui* Hier.

56. Τὰ θηρία] Elephantos. Nam & Josephus habet τοὺς ἐλέφαντας.

57. Καὶ εἶναί σε] Minùs rectè est in B. τοῦ εἶναί σε.

58. Χρυσώματα, &c.] Hier. *vasa aurea in ministerium*, εἰς διακονίαν. Σκεύη χρυσᾶ Josephus. Sic ἀργυρώματα *vasa argentea.* ¶ Καὶ διακονίαν] i. *Vasarium*, vel potiùs *supellectilem.* Nam διακονίας *instrumenta ad supellectilem pertinentia*, quæ & διακονήματα. Nam ὄργανον, teste Aristotele, est ἄψυχος δοῦλος. In Josepho ἐκπώματα, i. *pocula.* ¶ Πόρπην

τὴν χρυσῆν] Vide supra 10. 89. Sic bulla aurea signum erat nobilitatis apud Romanos. In notis Vatabli, *Gestabatur suspensa in pectore formâ figurâque rotundâ.* Ibidem exponitur *bulla aurea.*

60. *Peragrabat trans fluvium*] Regionem quæ trans Jordanem fluvium: qui Davidi quoque καὶ ἐξοχὴν הנהר dicitur, in illo, *Transierunt fluvium pede.*

61. *Suburbana ejus*] Τὰ περιπόλια αὐτῆς, *oppida quæ circum eam: pagos finitimos & circumvicinos.*

63. *Advenisse*] Vel *adesse.* ¶ *A negotiis*] Τῆς χρείας. Sic etiam legit Interp. Vulg. nam vertit *à negotio Regni.* Scriptura varians τῆς χώρας *è regione.* Hanc secutus olim veteram *volentes expellere ipsum regione.*

65. *Ad Beth-suram*] Ἐπὶ Βαιθσοῦρα. Videtur esse מגדל צור: de quo volumen Jejunii cap. 3. *Quo die indè ejecti fuerunt Græci, eo die hilaria celebrarunt. Erat autem decimus septimus mensis Sivan.* ¶ *Conclusisset*] Obsedisset.

66. *In ea*] Libri Græci variant. Nam in aliis ἐπ' αὐτῇ, & in aliis ἐπ' αὐτήν.

67. *Ad aquam Genesar*] *Ad stagnum* (*sive lacum*) *Genesareth.* Dicitur & *mare Genesareth, & mare Tiberiadis. Aqua Genesar* מי גניסר. Ebraicè מי כנרת. Vide Comment. nostrum ad voces N. T. In libro Nominum, GENESAR, *Ortus principium.* Hic duplex archaismus. Primùm *ortus* pro *hortus* ponitur, deinde *principium* pro *Principum.* גן *hortus,* שר *Princeps.* ¶ *Ad campum Nasor*] Pro Ναςὼρ puto scribendum Ἀσὼρ, i. חצור. Sic sanè legit Interp. Vet. Josephus quoque ἕως τὸ καλούμενον Ἀσὼρ πεδίον. Vide Masium in Jos. 11. 1.

68. *Collocaverunt*] Ἐξέβαλον *ejecerunt, emiserunt.*

70. *Nè unus quidem relictus fuit ex eis*] Josephus autor cum Matthathia & Juda mansisse quinquaginta virorum fortium manum. ¶ *Matthathiam filium Absalomi*] Ματθίας ὁ Ἀψαλώμου Josephus. *Mathathias filius Absalomi* Rufinus. Antea notavi, *Matthias* Josepho idem cum *Matthathia*, i. מתתיה. Ἀβεσσαλὼμ autem antiqua lectio est pro Ἀβεσσαλὼμ, qui & Ἀψαλὼμ, i. *Absalom.* Nam ψ valet quoque βσ. ¶ *Filium Chalphi*] Ὁ τοῦ Χαλφί. Editio Lat. Vet. *Calphi* קלפי. Probo magis. ὁ Χαψαίου Josephus. *Judas Capsei* Rufinus.

72. Ὑπέστρεψε] Alibi ἐπέστρεψε.

74. *Ad ter mille viros*] Εἰς τρισχιλίους *circiter ter mille viri.* Pro eo Josephus δισχιλίους habet, & *duo millia* Rufinus ejus interpres vetus. Sed in Hieron. *tria millia virorum.* Error è numeris. Numeri enim nimiùm faciles corruptu.

GROTIUS.

1. ET *Rex Ægypti*] Ptolemæus ille Philometor, socer Alexandri, qui *Balles* dictus, sed in speciem illius revera suum negotium gerens, ut hic quidem Scriptor existimat. Josephus nihil tale. ¶ *Sicut arenam quæ est circa oram maris*] Satis Poeticè. Sed maximas fuisse Regni Ægyptii vires certum est. ¶ *Et quærebat obtinere Regnum Alexandri dolo*] Nunquam enim bonâ fide coalescere debebant duæ illæ tibiæ Simulacri apud Danielem.

3. *Cùm autem introiret civitatem Ptolemais*] Rectè legit hic Interpres Πτολεμαΐδα, non, ut nos in Græco scriptum habemus, Πτολεμαῖος. ¶ *Ponebat custodias militum in singulis civitatibus*] Specie auxilii.

4. *Et eorum qui cæsi erant in bello tumulos*] Acervos mortuorum fecerant augendæ invidiæ. Putabant enim Ptolemæum æstu religionis commotum iri in Judæos. At ille eâ in parte frigidus, longè alia agitabat.

6. *Et occurrit Jonathas Regi in Joppen cum gloria*] Honesto comitatu ut suprà 58.

7. *Usque ad fluvium qui vocabatur Eleutherus*] Vide Strabonem lib. 16. Plinium 5. 20. & 9. 10. Ptolemæum in Phœnices descriptione.

8. *Usque Seleuciam maritimam*] Quæ *Pieria* dicitur, ad Orontis ostia. Sic Ptolemæus Syriâ Cœlê. Plinius *Seleuciam ad Belum* vocat.

9. *Ad Demetrium*] Dictum *Nicatora.*

10. *Quæsivit enim me occidere*] Per Ammonium. Hoc verum esse credidit Josephus. Sed hujus libri Scriptor planè Ballæ Alexandro favet.

12. *Et abstulit filiam suam*] Honesto aliquo obtentu ad se advocatam.

13. *Et intravit Ptolemæus Antiochiam*] Syriæ. Antiocheni infesti erant Alexandro, quem insperatæ opes (ut narrat Justinus) & alienæ felicitatis ornamenta, velut captum, inter scortorum greges, desidem in regia tenebant: sed metuebant Demetrium, ideo quòd à patre ejus defecissent; ut nos docet Josephus. ¶ *Et imposuit duo diademata capiti suo, Ægypti & Asiæ*] i. Syriæ, & multarum præter hanc Asiæ regionum. Fecit autem hoc Ptolemæus subtili ingenio, ut auctoritatem nactus faciliùs Antiochenses novo genero suo Demetrio conciliaret. Quæ omnia patefacit Josephus.

14. *Alexander autem Rex erat in Cilicia illis temporibus*] Cilicia enim istius Alexandri partibus adhæsit, ut & Josephus narrat. ¶ *Quia rebellabant qui erant in locis illis*] *Quia defecerant qui erant in locis illis,* Syriæ scilicet. Ideo in Cilicia se tenebat, quia Syria ab eo desciverat.

15. *Et fugavit eum*] Ad amnem Oenoparam. Auctor Strabo lib. 16.

16. *Et fugit Alexander in Arabiam, ut ibi protegeretur*] Diffisus populis suis. ¶ *Rex autem Ptolemæus exaltatus est*] Egit ut victor.

17. *Et abstulit Zabdiel Arabs caput Alexandri, & misit Ptolemæo*] In Josepho est Ζάβηλος sed omnino legendum Ζαβδιῆλος, זבדיאל. Dicitur hic Josepho Ἀράβων δυνάστης, i. unus duodecim φυλάρχων de quibus diximus ad Gen. 25. 16. Hic Arabs paris fuit animi cum Ægyptiis illis Ptolemæi postremi ministris, qui Pompeii capite abscisso Cæsaris amicitiam redimendam putavere.

18. *Et Rex Ptolemæus mortuus est in die tertia*] Epitome Livii 52. *Ptolemæus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit.* Sic & Strabo & Josephus, nisi quòd hic post diem quintum à terebratione dicit mortuum: ità ut fortè in Græco hîc scriptum olim fuerit Γ. nempe à vulnere accepto. Polybius hoc tantùm ait, in prælio vulneratum decessisse, fragmento ultimo eorum quæ Valesius edidit. ¶ *Et qui erant in munitionibus perierunt ab his qui erant intra castra*] Gr. οἱ ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν αὐτοῦ ἀπώλοντο ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀχυρώμασι· i. quos Ptolemæus in Syriæ oppidis præsidio reliquerat (aliquot scilicet loca pro impensis pignori retenturus) ii se mutuò interficiebant; nimirum nonnullis per Demetrium pecuniâ corruptis, ut narrat Josephus.

19. *Et regnavit Demetrius anno* CLVII] Nempe ejectis Ptolemæi præsidiis.

20. *Ut expugnarent arcem*] Τὴν ἄκραν, quam hucusque tenebant Macedones, ut diximus 10. 32. Concessio autem à Demetrio socero facta effectum non habuerat, Judæis qui cum Jonathane erant partes contrarias secutis.

23. *Jussit obsidere*] Pergi in obsidione, nullis pactis id impedientibus. Neque enim cum hoc Demetrio Jonathan quicquam contraxerat. ¶ *Et elegit de senioribus Israel & de Sacerdotibus*] Eligi fecit legatos, quorum ipse princeps esset. ¶ *Et dedit se periculo*] Commissurus se & amicos fidei Demetrii.

25. *Et interpellabant adversus eum*] Ἐνετύγχανον. Vide suprà 10. 63.

27. *Et statuit ei principatum Sacerdotii*] Suâ auctoritate confirmavit. Sic suprà 10. 20. infrà 57. & 14. 38. ¶ *Et quæcunque alia habuit priùs pretiosa*] Τίμια, i. *honorifica,* putà Purpuram, Coronam, Fibulam auream, & Titulos tum στρατηγοῦ, tum μεριδάρχου. Josephus breviter, τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ.

28. *Et postulavit Jonathas à Rege ut immunem faceret Judæam*] Nempe *à tributis:* quod Demetrius hujus Demetrii pater obtulerat. Gr. ἀφορολόγητον. ¶ *Et tres toparchias & Samariam*] Καὶ τὰς τρεῖς τοπαρχίας καὶ τὴν Σαμαρεῖτιν· sed legendum κατὰ τὴν Σαμαρεῖτιν, *quæ sunt in Samaria,*

maria, & prope eam. In Josepho hîc, ἐκ τῆ τριῶν τοπαρχιῶν Σαμαρείας καὶ Ἰδουμαίας καὶ Γαλιλαίας· sed legendum ex cap. 5. Σαμαρείας καὶ Περαίας καὶ Γαλιλαίας. Vide ibi dicta. ¶ *Et promisit ei talenta trecenta*] Nempe ad redimendam eam immunitatem, ut Josephus notat.

31. *Lastheni parenti nostro*] Sic & Josephus. Ex quibus corrigendus textus Græcus, in quo malè Ἀσθένη. Pro *parenti nostro* est hîc in Græco τῷ συγγενεῖ ἡμῶν. Posterior Latinitas cognatos *parentes* dixit. Hic Lasthenes is erat qui ex Creta auxiliis Demetrium hunc juverat, ut nos docet Josephus. ὁ τῆ βασιλείας πρεσβευτὴς dicitur Diodoro Siculo in Fragmentis.

32. *Rex Demetrius Lastheni parenti salutem*] Hîc in Græco est τῷ πατρὶ, ut & in Josepho. Solebant Reges viros summæ auctoritatis *patres* vocare, ut & Romani postea Imperatores. Instit. Quibus mod. patria potestas solvit. §. *Filius familiâs.*

34. *Et tres civitates, Lydan & Ramathan*] Et Græcum & ipse numerus hîc expressus ostendunt omissum hîc Ἀφαιρεμά· ità enim legi debere, non ἀφαίρεμα, suprà diximus 10. 30. Pro *tres civitates* in Græco est τρεῖς νομούς. In Josepho similiter suprà τριῶν τοπαρχιῶν, ut diximus. ¶ *Quæ addita sunt Judææ*] Gr. προσετέθησαν, ubi more Hebræo αὐτῇ subauditur, quod bene supplevit Latinus Interpres. ¶ *Ex Samaria*] Synecdoche, pro *ex Samaria, Peræa & Galilæa*: qualem notavimus suprà 10.30, & 38. Simili Synecdoche Josephus hîc utitur, ἐκ τῆς Σαμαρείτιδ☉. ¶ *Et omnes confines earum*] Gr. καὶ πάντα τὰ συγκυροῦντα αὐτοῖς. Josephus, καὶ τὰ προσκυροῦντα τόποις, i. *omnia ad illas Præfecturas pertinentia.* ¶ *Sequestrari omnibus sacrificantibus in Jerosolymis pro his quæ ab eis priùs accipiebat Rex per singulos annos*] *Sequestrari* non est in Græco: sed reguntur hæc omnia ab eo quod sequitur, ἐχαρισάμεθα, pro quo Josephus posuit ἀφίεμι αὐτοῖς. Cùm autem hîc dicitur ἀντὶ τῆ βασιλικῶν, subaudiendum *pecunias*. Dicit enim *remisisse se pecunias quas Reges accipere solebant à sacrificantibus*, i. ab offerentibus primitias & alia: suprà 10. 42. ¶ *Et pro fructibus terræ & pomorum*] Iterum subaudiendum *pecunias. Remittit* enim *illas etiam pecunias quæ dari solebant pro tertia parte frugum & dimidia pomorum*, suprà 10. 29, 30.

35. *Et alia quæ ad nos pertinebant decimarum & tributorum ex hoc tempore remittimus eis*] Gr. καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἀνήκοντα ἡμῖν ἀπὸ τῆ νῦν τῶν δεκατῶν καὶ τῶν τελῶν τῶν ἀνηκόντων ἡμῖν· sed legendum ἕως τὸ νῦν. Sensus est, *remittere se etiam quæ ad eundem diem ipsi debebantur decimarum nomine & vectigalium ad jus Regis pertinentium.* Non enim in posterum decimas & vectigalia remittit. Decimas pecorum intellige. Multum enim in Judæa agri pascui. ¶ *Et areas salinarum*] Gr. *Lacus salis*, ut & in Josepho. Sal multis in locis *in lacubus gignitur*, Plinius 31. 7. Intelligit autem remittere se pecunias quæ dabantur ad sal indè eximendum, suprà 10. 29. ¶ *Et coronas quæ nobis deferebantur*] Ibidem 10.29.

36. *Omnia ipsis concedimus*] i. *Remittimus*, ut hîc loquitur Josephus. χαρίζεσθαι est *largiri*, ut suprà 8. 26. Est autem largitionis genus, de suo remittere. ¶ *Et nihil horum irritum erit*] i. *Sit.* Futurum pro imperativo.

37. *Et ponatur in monte sancto*] In Templo. ¶ *In loco celebri*] *In loco apto & conspicuo.*

38. *Quòd siluit terra in conspectu suo*] Omnia sibi parêre. Sic suprà 1. 3. ¶ *Excepto peregrino exercitu quem contraxit ab insulis gentium*] E Creta maximé. ¶ *Et inimici erant ei omnes exercitus patrum ejus*] *Et* hîc est pro *ob id. Ob id*, inquit, *in odio eum habuere omnes aviti milites.* Quia scilicet in pace nulla illis præbebat stipendia: quod Syriæ Reges facere erant soliti, teste Josepho. Ad culpam hanc Avaritiæ satis per se gravem, addit Crudelitatem Epitome Livii, Segnitiem & Inertiam Justinus.

39. *Tryphon autem erat quidam*] Ità eum vocat χρησιμεύων· nam Tryphonis nomen sibi indidit in majore fortuna, ut Appianus notat: antè *Diodotus* vocabatur, ut est apud Justinum. Josephus utrumque nomen posuit: ut & Livii Epitome & Strabo, qui Secoanis castello Apameensium natum dicit libro 16. ¶ *Ad Emalchuel Arabem*] Puto rectè scriptum hoc nomen in Latino, & indè emendandum Græcum, ut pro Ειμαλκουὲ, legatur Ἐλμαλκουὴλ· & Josephum, ut pro Μάλχον legamus Μαλχουῆλον· nam ال articulus Arabicus in nominibus propriis modò poni, modò omitti solet. Significat hoc nomen, *Deus rex ejus.* ¶ *Antiochum filium Alexandri*] Balæ scilicet, ex Cleopatra Ptolemæi Philometoris filia. *Antiochum* hunc vocat & Justinus: At Appianus *Alexandrum.*

40. *Et assidebat ei, ut traderet eum ipsi*] i. *Assiduus apud eum erat, rogans ut traderet eum ipsi.* ¶ *Ut regnaret loco patris sui*] Antiochus ille.

43. *Si miseris in auxilium mihi viros*] Fidebat enim externis, ut de Nerone ait Tacitus.

45. *Et convenerunt qui erant de civitate centum millia virorum*] Nempe quia Demetrius ob ea quæ diximus vitia, & in odium & in contemptum venerat. Meminit præter cæteros hujus seditionis Diodorus Siculus in Fragmentis.

46. *Et fugit rex in aulam*] In regiam, ubi à populo Antiochensi velut obsessus fuit. ¶ *Itinera civitatis*] Exitus ex regia in urbem. Ità Josephus.

47. *Et dispersi sunt omnes per civitatem*] Nempe Antiochenses à Judæis ex superna parte Regiæ saxis & telis petiti.

48. *Et succenderunt civitatem*] Ignem injecêre tectis Regiæ propinquis, qui deinde per totam urbem manavit, eò faciliùs, quòd magna pars domuum esset lignea.

49. *Et infirmati sunt mente suâ*] Pro uxoribus liberísque solliciti.

50. *Da nobis dexteras*] i. Fidem incolumitatis.

51. *Et projecerunt arma sua*] Qui mos semet dedentium. ¶ *Et nominati sunt in regno*] Non est in Græco. Sensus satis expressus est verbis præcedentibus.

52. *Et siluit terra in conspectu ejus*] Iterum scilicet. Vide suprà 38.

53. *Et mentitus est omnia quæcunque dixit*] In Græco, καὶ ἐψεύσατο πάντα ὅσα εἶπεν. In Josepho, καὶ τὰς ὑποσχέσεις διεψεύσατο· i. fidem fefellit. Nam sic & ψεύδεσθαι πίστιν Græci elegantiores dicunt, & nostri scriptores, ut Levit. 6, 2, 10. & 24. 27. Psal. 89. 36. Esa. 57. 11. ¶ *Et vexabat eum valde*] *Et* pro *sed*, more Hebræo.

54. *Reversus est Tryphon*] Apameam & in loca vicina. Strabo lib. 13. ¶ *Puer adolescens*] Παιδίον in Græco: παιδάριον Appiano: μειράκιον Josepho: *puer admodum* Justino: bimulum ait fuisse Epitome Livii.

55. *Omnes exercitus quos disperserat Demetrius*] *Omnes milites quos Demetrius disjecerat*: nempe negatis stipendiis suprà 38. Deest hîc quoque in Græco pronomen relativum more Hebræo, planè ut suprà 34.

56. *Et accepit Tryphon bestias*] Θηρία, i. elephantos, ut explicat Josephus. Vide suprà 6. 35. ¶ *Et obtinuit Antiochiam*] Malente populo regem quem non offenderat.

57. *Et scripsit Antiochus adolescens Jonathæ*] i. Scripsit Tryphon sub ipsius nomine. ¶ *Super quatuor civitates*] Præfecturas: tres modò dictas 34. & præterea Ptolemaida. Vide suprà 10. 39.

58. *Et misit illi vasa aurea in ministerium*] Legit χρυσώματα εἰς διακονίαν, non malé. Nam *ministerium* Latinè eximio significatu est omne id quod ad mensam pertinet, & in Delphica poni solebat. In Glossario veteri, *Abacus, Delphica*, μινιστήριον· & alibi, *Delphica*, μινιστήριον. Lampridius Severo, *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium ejus nunquam transiit.* Pari sensu hanc vocem usurpant serioris ævi scriptores, Luitprandus, Walafredus, Anastasius. Delphicæ vocem sic explicat Procopius Vandalicorũ 1. ἐν Παλατίῳ τῷ ἐπὶ Ῥώμης, ἵνα δὴ συμβαίνει στιβάδας τῆς βασιλέως εἶναι, τρίπους ἐκ παλαιοῦ εἱστήκει, ἐφ᾽ ὃ δὴ τὰς κύλικας οἱ βασιλέως οἰνοχόοι ἐτίθεντο. Δέλφικα δὲ τὸ τρίποδα καλοῦσι Ῥωμαῖοι, ἐπεὶ πρῶτον ἐν Δελφοῖς γέγονε. καὶ ἀπ᾽ αὐτῆ ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ ὅπη βασιλέως ἐστὶ στιβάδα ξυμβαίνει, Δέλφικα ταῦτα καλοῦσι τὸ σχῆμα. Græcus autem hujus libri scriptor *ministerium* verbum verbo reddens, διακονίας transtulit, ut in Glossis, *Ministerium* διακονία. Intelligit autem hîc *ministerii*

sterii nomine vasa quæ Paulus Jurisconsultus in L. Supellectili, D. De supellectile legata, *escaria* vocat, quæ & tota aurea nonnullis fuisse ibidem dixit: ad usum edendi parata dixit Javolenus: σκεύη χρυσᾶ hoc loco Josephus. His in Syriæ regno solus rex utebatur, aut cui rex id honoris concesserat. ¶ *Et dedit illi potestatem bibendi in auro*] Josephus dicit permissa ei χρυσᾶ ἐκπώματα· *vasa potoria aurea*, dicto Ulpiani loco. ¶ *Et esse in purpura*] Suprà 10. 18. ¶ *Et habere fibulam auream*] 10, 89.

59. *Et Simonem fratrem ejus constituit ducem*] Copiarum regiarum, ut 10, 65. ¶ *A terminis Tyri usque ad fines Ægypti*] i. Omnis oræ maritimæ.

60. *Et perambulabat trans flumen civitates*] Oppida trans Jordanem sita. In Græco, καθ' ἐν διὰ ἄνων, legimus καὶ διεπορεύετο πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐν ταῖς πόλεσι. ¶ *Et occurrerunt ei honorificè de civitate*] Quibus persuasit, ut relicto Demetrio Antiochi pueri partibus se adderent. Ità Josephus.

61. *Et succendit quæ erant in circuitu civitatis*] Vicos, villas, & sata.

62. *Et rogaverunt Gazenses Jonatham*] Videntes nihil sibi à Demetrio exspectandum, quem jam deseruerant, Antiochum tamen necdum secuti. Justinus 36. de hoc rege Antiocho, *Civitates quæ initio fraterni imperii defecerant, summâ industriâ persequitur, domitásque rursus regni terminis adjicit.* ¶ *Et dedit illis dexteram*] Vide suprà 50. ¶ *Et accepit filios eorum obsides*] Nè Antiochum desererent, quomodo Demetrium deseruerant.

63. *Et audivit Jonathas quòd prævaricati sunt principes Demetrii in Cades quæ est in Galilæa, cum exercitu multo, volentes eum removere à negotio regni*] Græcè παρῆσαν, *venerunt in Cades*, sive Κέδασαν, quomodo hanc Galilææ urbem Josephus vocat, quæ est Jos. 19. 37. קדש, at Græcè Κάδες. Sed Interpres Latinus pro παρῆσαν videtur legisse παρέβησαν, nam παραβαίνειν verti solet *prævaricari*: ut Levit. 26. 40. Psal. 119. 119. Josue 7. 11, 15. 1 Sam. 15. 24. Sic & Sirach. 40. 14. & 2 Macc. 7. 2.

64. *Fratrem autem suum Simonem reliquit intra provinciam*] In Judæa, quæ ἡ χώρα nudè dici solet.

65. *Et applicuit Simon ad Bethsuram*] Erat enim in ea præsidium à Demetrio, ut hic memorat Josephus. Vide suprà 10. 24. ¶ *Et expugnabat eam diebus multis*] *Oppugnabat*. ἐπολέμει αὐτήν, admovebat aggeres & machinas, ut ait Josephus. ¶ *Et conclusit eos*] Συνέκλεισεν αὐτήν, *acriter urbem obsessam tenuit*.

66. *Et ejecit eos indè*] Ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, הוציא, i. *exire fecit*, quod per ἐκβάλλειν verti solet. ¶ *Et posuit in ea præsidium*] Suorum hominum, quod addit Josephus.

67. *Et Jonathas & castra ejus*] *Exercitus ejus*. παρεμβολή. ¶ *Ad aquam Genesar*] Τῶν Γεννησάρων, Josephus. Id nomen recentius, vetus est כנרת. Vide quæ dicta ad Matth. 14. 34. ¶ *Et ante lucem vigilaverunt in campo Asor*] Ὤρθρισαν τὸ πρωῒ εἰς τὸ πεδίον Ἀσώρ. Ità omnino legendum tum ex Latino, tum ex Josepho, non Νασώρ. *Et manè venerunt in campum Asor*. Is est חצור Jos. 19. 36. ibi in Græco, ut hic, Ἀσώρ.

68. *Et ecce castra alienigenarum occurrebant in campo*] Demetrii milites, ut Josephus exponit, insidiis alibi positis, alio in loco obviàm ei processère. ¶ *Et tendebant insidias in montibus*] *De suo numero posuerunt ei insidias*, ἐξέβαλον ἔνεδρον εἰς αὐτόν. Josephus, ἐνεδρον αὐτῷ τῶν λοχήσαντας ἐν τῷ ὄρει καθίσαντες.

70. *Omnes*] Exceptis quinquaginta, quorum præcipui hic nominantur. ¶ *Mattathias filius Absolomi*] Sic & in Græco, Josepho est contractius Ματθίας· sed idem est nomen. ¶ *Et Judas filius Calphi*] Ὁ τοῦ Χαλφὶ in Græco. Josepho ὁ Χαψαῖς· sed scriptum fortè fuerit Χαλφαῖς חלפי. ¶ *Princeps militiæ exercitûs*] In Græco de utroque dicitur, ἄρχοντες τῆς στρατιᾶς τῶν δυνάμεων, i. præcipui ducum sub Jonatha. Josephus, τῆς ἀπάσης δυνάμεως ἡγεμόνες ὄντες.

71. *Et scidit Jonathas vestimenta sua*] Quod sacerdoti etiam summo licebat. Vide quæ diximus Matth. 26. 65. ¶ *Et posuit terram in capite suo*] Ut solebant Deum humiliter deprecaturi, quasi sic testantes, nihil se esse nisi pulverem.

73. *Et viderunt qui fugiebant partis illius, & reversi sunt cum eo, & insequebantur cum eo omnes usque Cades ad castra sua*] Ἕως τῆς παρεμβολῆς αὐτῶν, *usque ad castra illorum*, nempe Macedonum. Josephus, ἐδίωξαν αὐτοὺς ἄχρι Κεδέσων, ὅπου τὸ στρατόπεδον ἦν τῶν πολεμίων. Verum hic fuit dictum vetus,

Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.

74. *Tria millia virorum*] Fortè & apud Josephum pro δισχιλίους scriptum olim fuerat τρισχιλίους· multùm enim, ut diximus, hunc auctorem sequitur.

CAP. XII.

BADVELLUS.

1. SE *juvari opportunitate temporis* ὅτι ὁ καιρὸς αὐτῷ συνεργεῖ] *Quòd occasio eum adjuvat*: aut ei adjumento est. Ea autem est arripienda, non dimittenda cùm offertur.

2. *In eandem sententiam* κατὰ ταῦτα] *Secundùm eadem*, i. in eandem rationem quâ amicitiam eorum renovari confirmaríque volebant.

3. *Curiam ingressi* εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλευτήριον] *Ingressi sunt in Senatum*, sive, locum ubi summum civitatis consilium habebatur. ¶ *Amicitiam inter nos institutam*, &c. ἀνανεώσασθαι τὴν φιλίαν αὐτοῖς κατὰ τὸ πρότερον] *Ad renovandum amicitiam ipsis instar prioris*: aut *sicut prius*, i. ut confirmata renovatáque maneat, sicut priùs fuit instituta: ut suam religionem & sanctitatem retineat.

4. *Ad singulorum locorum incolas* πρὸς αὐτοὺς κατὰ τόπον] *Ad eos scilicet qui locis singulis præerant*, qui provincias obtinebant in omnibus imperii eorum locis. Nam πρὸς αὐτοὺς significat Magistratus Romanorum, ut Proconsules, atque Prætores, aut Imperatores, qui provinciis præerant. ¶ *Pacificè* μετ' εἰρήνης] *Cum pace*, sine ulla itineris offensione aut incommodo injuriáque, salvi in Judæam reverterentur.

6. *Senatúsque gentis* καὶ ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους] *Conventus* propriè est & *cœtus Senum*: qui etiam πρεσβύτεροι *Seniores* in S. literis appellantur. Eorum enim est autoritas & prudentia, sicut juvenum fortitudo & vis corporum.

7. *Ut subscriptum exemplum continet* ὡς τὸ ἀντίγραφον ὑποκεῖται] *Ut exemplum subjicit*: i. ut exemplum infrà scriptum ostendit aut declarat. Significat enim ὑπὸ præpositio, in infima parte literarum scriptum atque appositum fuisse.

8. *Literásque de amicitia scriptas* ἐν αἷς διεσάφει περὶ φιλίας] *In quibus significabatur de amicitia*: i. quæ habebant significationem ac declarationem amicitiæ vestræ.

10. *Putavimus scribendum*, &c. ἐπειράθημεν ἀποστεῖλαι τὴν πρὸς ὑμᾶς ἀδελφότητα] *Fraternitatem erga vos mittere conati sumus*, i. dedimus operam [elaboravimus] ut de fraterna necessitudine nostra ad vos scriberemus. Erant enim Judæi cum Spartanis propinquitate conjuncti. ¶ *Nè aliqua nostra à vobis*, &c. πρὸς τὸ μὴ ἐξαλλοτριωθῆναι ὑμῶν] *Nè alienemur à vobis*: aut *alieni à vobis efficiamur*. Silentium enim, præsertim diuturnum, dissolvit amicitias. Itaque hujusmodi missio literarum & legatorum ad retinendas & confirmandas amicitias maximopere est opportuna.

11. *Sine intermissione* ἀδιαλείπτως] *Continenter*, *assiduè ac perpetuò memoriam vestrî usurpamus*, ac colimus in nostris precibus. Hæc autem cogitatio ac recordatio amicorum in orationibus summam benevolentiam declarat, quam D. Paulus suo exemplo magnopere nobis commendat. ¶ *Diebus opportunis memoriam*, &c. ἐν καιροῖς καθήκουσιν ἡμέραις μιμνησκόμεθα ὑμῶν] *Cæteris diebus convenientibus* (i. temporibus ad orandum opportunis atque institutis) *vestrî meminimus*. Erant enim certi atque stati dies ad preces adhibendas constituti. ¶ *Ut par est & decet* ὡς

Νεν

ϰαϑὼς δεῖ ϰαὶ πρέπον] *Quemadmodum oportet & decet*, i. ut debemus pro officio nostro & pietate erga vos.

12. *Atque etiam de vestra lætamur gloria* εὐφραινόμεθα δὲ ἐπὶ τῇ δόξῃ ὑμῶν] *Gaudemus autem ob gloriam vestram*: in quo magnum benevolentiæ signum est, lætari amicorum commodis, sicut eorum incommodis dolere.

13. *Nos multis circumventi*, &c. ἡμᾶς δὲ ἐκύκλωσαν πολλαὶ θλίψεις ϰαὶ πόλεμοι πολλοὶ] *Nos autem circumdederunt multa afflictiones & bella multa.* Significat se multis malis, difficultatibus, periculis implicatos fuisse, quibus benignitate Dei liberati sunt.

14. *Vobis molesti esse* παρενοχλεῖν ὑμῖν] *Vobis aliquid molestia exhibere*, implorantes opem scilicet vestram ad salutem nostram defendendam. παρενοχλεῖν est *aliquem interpellare, conturbare, importunè eum eo agere, atque ità ei molestum esse.*

15. *Præsens nobis è cœlo auxilium* τὴν ἐξ οὐρανοῦ βοήθειαν βοηθοῦσαν ἡμῖν] *E cœlo auxilium auxilians nobis*, i. paratum & præsens auxilium. Deus nobis affuit, opem ac salutem nobis tulit; hostes verò nostros perdidit.

17. *De fraterna conjunctione renovanda* περὶ τῆς ἀνανεώσεως ϰαὶ ἀδελφότητος] *De renovatione & fraternitate*, i. de fraterna necessitudine nostra renovanda & confirmanda.

18. *Si ad eas nobis responderitis* ἀντιφωνήσατες ἡμῖν πρὸς ταῦτα] *Respondentes nobis ad hæc*: si ad hæc quæ misimus & scripsimus ad vos, nobis rescribatis.

21. *In monumentis Scriptorum* ἐν τῇ γραφῇ] *In Scriptura*, i. in annalibus ac monumentis historiarum, quibus veterum res gestæ ætatésque mandatæ sunt. Hebræi hujusmodi historiam scriptam vocant γραφὴν· quod nomen ad omnia scriptorum genera pertinet. ¶ *Ex genere Abraha oriundos* ὅτι εἰσὶν ἐκ γένους Ἀβραὰμ] *Quòd sunt ex genere Abraham*: quòd orti sunt ex eo, genúsque ab eo ducunt: communem habent autorem generis sui ac parentem, ut sint fratres.

22. *De statu vestro scribatis* γράφοντες περὶ τῆς εἰρήνης ὑμῶν] *Scribentes de pace vestra*: i. si nos certiores faciatis quo in statu sint res vestræ, síntne bonæ ac salvæ, an aliter se habeant. Nam *pacis* nomine Hebræi felicem rerum statum significant.

23. *Vicissim ad vos scribimus* ἡμεῖς δὲ ἀντιγράφομεν ὑμῖν] *Nos verò vobis rescribimus*, omnia scilicet esse inter nos communia: quæ una est lex veræ amicitiæ. ¶ *Facultates vestras* ὑπάρξις ὑμῶν] *Substantia vestra*, i. omnia bona fortunæque vestræ, *nostra sunt*, aut eas ducimus nostras esse. ¶ *In hanc sententiam*, &c. ἐνετειλάμεθα ἵνα ὅπως ἀπαγγέλωσιν ὑμῖν ϰατὰ ταῦτα] *Mandamus* [pro, *mandavimus*] *ut annuncient vobis secundùm hac*: i. mandata dedimus vobis exponenda de hac conjunctione nostra summâq; omnium rerum communione.

25. *Spatium in suam regionem ingrediendi* ἀνοχὴν ἐμβατεῦσαι εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ] Tempus & locum comparandi se, ut in Judæam irrumperent, atque hostiliter invaderent. ἀνοχὴ hoc loco accipitur pro *spatio temporis remissi concessique patientiâ tolerantiâque alterius alterum non impedientis, neque aditu regionis prohibentis.* ἐμβατεύειν est *invadere regionem, impressionémque ac incursionem in eam facere*, ingredi.

26. *Constituisse ut ipsos noctu opprimerent* τάσσοντας, τὸν νύϰτα ἐπιπεσεῖν ἐπ' αὐτοὺς] *Ordinarunt* [i. constituerunt, proposuerunt] *irruere in eos nocte*, cum impetu hostili venire, ut eos opprimerent improviso violentóque adventu.

27. *Stare in armis* εἶναι ἐν τοῖς ὅπλοις] *Esse in armis*, accinctos paratósque ad prælium. ¶ *Excubitores disponit* προφύλακας ἐξέβαλε] *Custodes posuit*: disposuit qui in circuitu castrorum excubantes observarent hostium adventum, & cætera pericula cavenda.

28. *Hostes* ὑπεναντίοι] *Adversarii*, πολέμιοι ϰαὶ ἐχθροί *inimici & hostes.* ¶ *Animóque consternati* ἔπτηξαν τῇ ϰαρδίᾳ αὐτῶν] *Trepidaverunt corde suo*: pavidi facti sunt. Est enim πτήσσειν *terrore contrahi ac percelli*, atque *expavescere*, ac *trepidare metu.*

30. *Neque assequi potuit* ϰαὶ οὐ ϰατέλαβεν αὐτοὺς] *Et non comprehendit eos: insecutus à tergo, non est assecutus.*

31. *Itaque divertit* ϰαὶ ἐξέκλινεν] *Et declinavit*: *deflexit*: convertit itaque se ad Arabas. ϰαὶ particula, ut ו apud Hebræos, sæpe habet vim Inferendi.

32. *Omnem ejus*, &c. διώδευεν ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ] *Perambulavit in omni regione*: i. omnem illam regionem peragravit ac pervasit.

33. *Proxima præsidia* τὰ πλησίον ὀχυρωμάτων] *Vicina munimenta*, sive, loca firma & munita Ascaloni propinqua.

35. *Convocavit* ἐξεκκλησίασεν] *Congregavit.* Nam ἐκκλησία est *cœtus conventúsque hominum convocatus & congregatus.* Hinc verbum ἐκκλησιάζειν *cœtum hujusmodi cogere ac conficere.*

36. *De muris exstruendis* προσυψῶσαι τὰ τείχη] *Attollere ac erigere muros Hierosolyma*, eos majores altiorésque facere, ut majore eorum altitudine civitas munitior ac tectior esset: aut etiam muros collapsos erigere. ¶ *De attollenda celsa mole* ὑψῶσαι ὕψος μέγα] *Exaltare* [*excitare*: *erigere*] *altitudinem magnam*, i. murum præaltum, ingentísque magnitudinis positum inter arcem & urbem, quo omnis aditus exitúsq; intercluderetur. ¶ *Quæ arcem seorsum*, &c. εἰς τὸ διαχωρίζειν αὐτὴν τῆς πόλεως] *Ad separandum eam ab urbe.* ἵνα ᾖ αὐτὴ ϰατὰ μόνας *ut sit ipsa arx seorsum seclusa sejunctáq; ab urbe*, ut homines utrinq; nulla inter se commercia habere possint, nec vendere nec emere, nec ultro citróque commeare, diremptione factâ duorum locorum.

39. *Imponeréque sibi diadema* περιθέσθαι τὸ διάδημα] *Circumponere diadema*, capiti suo appositum insigne Regum gestare. ¶ *Antiocho manus afferre* ἐκτεῖναι χεῖρα ἐπὶ Ἀντίοχον] *Extendere manum in Antiochum*: i. necem mortémque afferre: eum necare atque interficere cupiebat, ut ipse Regnum obtineret, sublato Rege adolescente.

40. *Interficiendi viam quærebat* ἐζήτει πόρον τοῦ ἀπολέσαι αὐτὸν] *Quærebat viam* [aut *rationem*] *perdendi eum*: aut, quemadmodum illum tolleret ac perderet.

41. *Ad prælium*, &c. εἰς παράταξιν, &c.] *Ad pugnam* [*prælium, conflictúmque*] *paratus & instructus.*

42. *Manum conferre veritus* ἐκτεῖναι χεῖρα ἐπ' αὐτὸν εὐλαβήθη] *Extendere manum in eum timuit.* Hæc *manus extensio* videtur significare aggressionem in congressu potiùs familiari quàm in conflictu militari. Continuit autem manus Tryphon ab Jonatha, metuens ejus exercitum, qui necem mortémque ducis sui ulcisci poterat.

44. *Populum hunc ità vexandum* ἐκόπωσας πάντα τὸν λαὸν τοῦτον] *Fatigasti omnem populum istum*: labore molestiâque affecisti sine ulla causa hujus tantæ expeditionis, cùm nullum inter nos bellum sit.

45. *Omnibúsque rerum gubernatoribus* ϰαὶ πάντας τοὺς ἐπὶ τῶν χρειῶν] *Et omnes præpositos præfectósque negotiorum*: aut, qui *rebus præsunt.* ¶ *Retro quà veni remeabo* ἀποστρέψας ἀπελεύσομαι] *Revertens abibo*: in Syriam me recipiam.

46. *Cui fidem adhibens ille*, &c. ἐμπιστεύσας αὐτῷ ἐποίησεν] *Credens ei* [aut *cùm ei credidisset ac fidem habuisset*] *fecit ut ille monuerat, copiásque in Judæam remisit*, ipse cum mille militibus Ptolemaidem profectus est, fidem hostis secutus.

49. *Pedestrem exercitum*, &c. ἀπέστειλε δυνάμεις ϰαὶ ἵππον] *Misit copias pedestres atque equitatum*, δυνάμεις in plurali numero significant *copias peditum*, sicut ἵππος in singulari *equitatum*, sive *turmas equitum.*

50. *In prælium ibant*, &c. ἐπορεύοντο εἰς πόλεμον συνεσφιγμένοι] *Prodibant* [*accedebant*] *in prælium condensati*: *constricti, juncti inter se ac pressi*, non laxis ac diductis ordinibus, ut fit in multitudine.

51. *Qui persecutum illos venerant* οἱ διώκοντες] *Qui persequebantur*: qui missi erant ad persequendum. ¶ *Vita discrimen ac certamen esse* ὅτι περὶ ψυχῆς αὐτοῖς ἐστὶ] *Quòd agitur de ipsorum anima*: aut, vita. Alii enim in summo discrimine ità veniebant parati quasi pro vita sua dimicarent, aut victuri, aut morituri: quo animo sunt affecti qui in summa versantur necessitate.

 52. Vehi-

52. *Vehementer omnes Israelitæ* ἐπένθησε πᾶς Ἰσραὴλ πένθος μέγα] *Luxit universus Israel luctum magnum*, quo gravissimum casum tanti viri & principis sui sunt prosecuti.

53. *Eos delere conabantur* ἐζήτησαν ἐκτρῖψαι αὐτοὺς] *Quærebant eos exscindere:* aut, *abolere*.

54. *Memoriámque ipsorum inter*, &c. ἐξάρωμεν ἐξ ἀνθρώπων τὸ μνημόσυνον αὐτῶν] *Tollamus ex hominibus memoriam eorum:* deleamus eorum nomen: quod fiet eversâ & deletâ ipsorum rep. populóque exstincto.

CASTELLIO.

50. *CUM cognovissent, Jonathanem*, &c.] h.e. Audivissent: nec enim erat adhuc mortuus Jonathan.

DRUSIUS.

1. *DElectos viros*] *Numenium Antiochi F. & Antipatrum Jasonis F.* Josephus, infrà 16.

2. *Ad Spartiatas*] *Spartiatæ* dicti, ut quidam volunt, à *Sparta* Eurotæ filia, uxore Lacedæmonis. ¶ *In eandem sententiam*] Κατὰ τὰ αὐτά. Hæc est lectio codicis R. In aliis est κατὰ ταῦτα. Hieron. *secundum eandem formam*.

4. *Ad locorum singulorum Præsides*] *Ad Reges Europæ & Asiæ* Josephus. Πρὸς αὐτοὺς κατὰ τόπον *ad ipsos secundum locum*. Id alius exposuit *scriptas ad eas pro ratione loci*. Alius *ad singulorum locorum incolas*.

5. *Literarum*] Τῶν ἐπιστολῶν. Videtur esse Enallage numeri. Nam una tantùm erat epistola.

6. *Seniores gentis*] Ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους, i. זקני העם. Josephus legit, ut apparet, ἀρχιερεὺς τοῦ ἔθνους καὶ ἡ γερουσία. ¶ *Reliquus populus*] Ὁ λοιπὸς δῆμος. In Josepho Matthiæ sive Matthathiæ F. καὶ τὸ κοινὸν τῶν Ἰουδαίων. Sic dicimus *commune Asiæ, commune Siciliæ*. Gallicè *la communauté*. ¶ *Spartiatis fratribus*] Λακεδαιμονίων ἐφόροις, καὶ γερουσίᾳ καὶ δήμῳ τοῖς ἀδελφοῖς, Josephus.

7. *Adhuc antea*] Ἔτι πρότερον. Sunt codices qui habent ἐπεὶ πρότερον *quandoquidem antea*. ¶ *A Dario*] Παρὰ Δαρείου. Sic legunt Græca exemplaria omnia quæ vidi. Nec aliter scribit hoc nomen Int. noster. Est tamen cur legendum esse putem παρὰ Ἀρείου *ab Ario*. Cui lectioni firmandæ est imprimis Josephus, qui hunc Regem aliter non nominat. Vide, si placet, Orig. Jud. 12. 5. & 13. 9. Sanè inter Lacedæmoniorum Reges nullus Darius, quod sciam. Arei duo fuerunt, quorum prior Rex fuit trigesimus sextus, posterior trigesimus octavus. Uterq; patrem habuit *Anotarum* [*Acrotatum*] nomine. Cæterùm Arius iste scripsit ad Oniam Pontificem ejus nominis tertium, filium Simonis, Seleuci Syriæ Regis coætaneum.

8. *Virum illum qui missus fuerat*] *Demotelem* vocat Josephus.

9. *Ex libris sacris*] Τὰ βιβλία τὰ ἅγια *libros sacros*.

11. *Et in precibus*] Hoc exemplo licet in precibus meminisse eorum qui alieni sunt à religione nostra.

14. Καὶ τοῖς λοιποῖς συμμάχοις] Vox λοιποῖς desideratur in uno codice, sed perperàm.

16. *Numenium Antiochi*] Νουμήνιον Ἀντιόχου. Sic etiam legit Int. V. Codices Græci nihil variant. Rufinus quoque vetus Josephi interpres *Antiochi* habet, & sic infrà 14. 22. Sunt tamen qui ex Josepho Ἀντιμάχου reponunt. Nam in exemplari Græco Νουμήνιον Ἀντιμάχου, non Ἀντιόχου dubito an rectè. Quin eò labor ut credam Josephum potiùs ex hoc loco corrigendum esse, maximè cùm apud interpretem Rufinum, ut diximus, *Antiochi* scriptum sit, non *Antimachi*. ¶ *Antipatrum*] Ἀντίπατρον. Editio Lat. V. *Antipatrem*, nempe à recto *Antipater*. Infrà 14. 22. *Antipater Jasonis*. Josephus consentit cum Græcis. ¶ *Jasonis filium*] Τὸν Ἰάσονος. *Jason* vel *Jaso* vocabatur ab Hellenistis, qui ab aliis *Jesus* dicebatur. Hoc Ebraicum nomen, illud Græcum est. Ad quod exemplum hodie quidam *Janus* scribunt pro *Johannes:* non admodum probo. Cæterùm sunt exemplaria in quibus Ἰάσονος legitur mediâ correptâ. ¶ *Cum illis amicitiam*] Τὴν πρὸς αὐτοὺς φιλίαν, *nostram cum illis amicitiam*, sive *amicitiam quæ nobis intercedit cum illis*. Ea est vis articuli τὴν.

17. *De renovatione fraternitatis nostræ*] Vel, *de renovatione & fraternitate nostra:* de renovatione scilicet amicitiæ nostræ. Nam in textu Græco περὶ τῆς ἀνανεώσεως καὶ ἀδελφότητος ἡμῶν. Neglecta copula figuram efficit quæ *Tmesis* dicitur.

19. *Oniares*] Ipsa res clamat legendum esse Ὀνίᾳ. Ἄρειος. Mendum quod vel cæco appareat. Sic in Latina Vulg. corruptam lectionem in viam reduces hoc modo, *Rex Spartiatarum Oniæ Sacerdoti magno*, deleto nomine *Jonathæ*, quod irrepsit culpâ imperiti alicujus librarii. Sanè abest in MS. nonnullis. Veritas scripturæ, Καὶ τοῦτο τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς ἧς ἀπέστειλαν Ὀνίᾳ. Ἄρειος βασιλεὺς, &c. Josephus Antiq. lib. 12. cap. 1. Βασιλεὺς Λακεδαιμονίων Ἄρειος, Ὀνίᾳ χαίρειν, *Rex Lacedæmoniorum Arius, Oniæ salutem*.

20. *Sacerdoti summo*] Ἱερεῖ μεγάλῳ. Alibi ἀρχιερεῖ *Pontifici* sive *Principi Sacerdotum*. Est ubi reperiatur ἱερεὺς pro *summo Sacerdote*, sive *Pontifice*.

21. Ἐν γραφῇ] Ἐντυχόντες γραφῇ τινι Josephus. Sensus ergò, *in scriptura quadam:* aut, *in scriptura sacra*, quæ etiam γραφὴ absolutè vocatur. ¶ *Fratres*] Qui unum eundémque generis autorem habent ab Ebræis *fratres* vocantur. Sic Idumæi & Judæi *fratres* sunt: nam parens communis utriusque gentis Jacob. Sic Spartiatæ, quia *ex genere Abrahami, fratres* erant Judæorum.

22. *De pace vestra*] *De valetudine vestra*, quomodo valeatis.

23. *Jumenta vestra*, &c.] Vestra omnia nostra sunt, & econtrario nostra omnia vestra sunt; juxta proverbium, *Amicorum omnia communia*. In libro Avoth, *Qui dicit, Meum tuum est, & tuum meum est*, הוא מסרת חסיד *indicat se hominem esse pium ac benignum*. ¶ *Bona vestra*] Ἡ ὕπαρξις ὑμῶν *substantia vestra*.

25. *In regionem Amathitim*] Εἰς τὴν Ἀμαθῖτιν χώραν. Vulg. *in Amathite regione*, ἐν τῇ Ἀμαθίτιδι χώρᾳ. Josephus εἰς τὴν Ἀμαθῖτιν. Puto esse ארץ חמת *terram Hemath*, quam in finibus Syriæ cavæ collocant. In libro Nom. Ebraic. AMATH, *regio Assyriorum*. Expende. ¶ *Spatium*] Sic Interp. Vulg. quem nunc secutus sum. Alioqui ἀνοχὴ est *intermissio, cessatio:* & ἀνοχαὶ *induciæ*. Lex. Vet. Ἀνοχὴ, *laxamentum*. Reperio & ἀνοχὴ pro *induciis*, quasi *cessationem à bello* dicas. Idem Lexicon, Ἀνοχὴ, ἡ ἐν πολέμῳ ὑπέρθεσις, *induciæ*. ¶ *Regionem suam*] Nam Hamath sive Hemath extra terminos Judææ erat, teste Davide Camio homine Ebræo.

26. *In castra eorum*] Εἰς τὴν παρεμβολὴν αὐτῶν legit etiam Interp. noster, quem *Vulgatum* vocant. Alibi est αὐτοῦ pro αὐτῶν, *in castra ejus*, quod ad *Demetrium* referri debet. ¶ *Nocte*] Τὴν νύκτα *illâ nocte*. Sic היום *hodie*.

27. *Excubitores*] Vulg. *custodes*. Inveniuntur certè in uno loco φύλακας dicti, & in altero προφύλακας. Sunt qui προφύλακας exponunt *præcubitores* sive *procubitores:* qui ante alios excubant: quos vulgò *sentinellas* vocant. ¶ *Emisit*] Ἐξέβαλε *emisit:* ut Joh. 10. τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ & Matth. 12. ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. Neque enim vel ille *oves* ex caula vel hic *bona* ex cordis sui thesauro *ejicit*, sed *emittit*. Sic Matth. 9. ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας *ut emittat operarios*.

28. *Accenderunt*] Signum discedentium. Nam discedentes solent pyras per castra accendere. Ex eo quod præcedit id quod sequitur. ¶ *Pyras*] Vel *rogos*. Est autem lignorum strues igni subjecto ardens. Virg.

Ingentem struxere pyram.——

Et rursum, *accensâ pyrâ*. Vulgata *focos*, quod rejeci. Alius *ignes*, i. πυρὰ, ut apud Herodotum, τὰ πυρὰ ἐκκαύσαντες *accensis ignibus*.

29. *Lumina*] Τὰ φῶτα. Alii *ignes*, i. πυρὰ, ut diximus. Alii *luminaria*, φωστῆρας. Nam φωστὴρ interpretatione antiquâ *luminare*. Græca sonant è verbo translata, *Jonathas verò quique apud ipsum erant id nesciebant usque manè: videbant enim lumina accensa*. Ego sensum expressi, nisi fallor.

31. Zaba-

31. *Ζαϐαδαῖοι*] Sic edit. Rom. In aliis est Ζαϐαδαίους, ut apud Interp. nostrum *Zabadai*. Sed ex Josepho reponunt Ναϐαταίους *Nabathaos*. Ego nihil immutare ausim. Vide, si vacas, Orig. Jud. lib. 13. c. 9.

32. *Indè movens*] Ἀναζεύξας, movens castra, sive rediens cum copiis. Tralatio ab iis qui discessuri equos denuo jungunt currui.

34. *Demetrianis*] Τοῖς παρὰ Δημητρίου. Sign. autem *Demetrii duces*, i. τοὺς Δημητρίου στρατηγοὺς, ut cum Josepho loquar; aut *milites*, ut στρατιώτας subintelligatur. In quibusdam libris τοῖς Δημητρίου. Suprà v. 29. Ἰωνάθαν δὲ καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ, *Jonathan cum suis*. ¶ *Custodia eam*] Ὅπως φυλάσσοιεν αὐτὴν *ut custodirent eam*.

35. *Congregavit*] ויקהל. ¶ *Seniores populi*] זקני העם. ¶ *De exstruendis*] Vel, *reficiendis*, *reparandis*.

37. *Cúmque appropinquassent muro*] Pro ἤγγισε τῷ τείχει, quod in aliis codicibus, in uno reperi ἔπεσε τὸ τεῖχος. Quam scripturam secutus Interp. noster vertit *& cecidit murus*. ¶ *Torrentis*] *Gehon* sive *Gihon*, i. גיחון. ¶ *Ab ortu Solis*] Ἐξ ἀπηλιώτου à Subsolano. Legitur & ἀφηλιώτου. ¶ *Caphenata*] In Vulgata nostra *Caphetetа*.

38. *Adida*] In Hieron. *Adiada*. Oppidum est, teste Josepho, in monte, cui Judæorum campi subjecti sunt. Scribitur & *Addida*. Mentio hujus infrà 13. 13. ubi Hieron. *Addus* habet. ¶ *In planitie*] Ἐν τῇ σεφήλᾳ. Est autem nomen Ebraicum, quod etiam Hieron. retinuit, *in Sephela*, i. בשפלה. Ea vox significat *planitiem* sive *locum campestrem*. Videndus Hieron. in Comment. in Abdiam, in extremo. Eusebius De locis, SEPHELA, *pro quo Aquila* campestrem, *Sym*. vallem *interpretatur*. *Usque hodie omnis regio juxta Eleutheropolim campestris ac plana, qua vergit ad Aquilonem & Occidentem, Sephela dicitur*. Hæc planities alio nomine vocatur *Vallis gigantum*, i. עמק רפאים. Vide Masium in Josuam, pag. 299. Cæterùm pro *Sephela* infrà 13.13. legitur πεδίον, i. *campus*.

39. *Trypho*] Τρύφων *Trypho*, ut Πλάτων *Plato*. Sic *Zeno*, *Xenopho*, qui & *Xenophon*. Posses etiam scribere *Tryphon* ex Ebræo טרפון, si modò unum idémque nomen est. ¶ *Sibique diadema circumponere*] Περιθεῖναι verti *circumponere*, non *imponere*, ut alii, i. ἐπιθεῖναι. Nam erat fascia candida quæ circùm caput ligabatur, à Libero patre, ut putatur, inventa. ¶ *Extendere manum*] Latinè *injicere manum*.

40. *Verebatur*] Ἐφοϐεῖτο *timebat*. Scriptura varians εὐλαϐεῖτο *verebatur*. Eodèm recidit. ¶ Μήποτε οὐκ ἐάσῃ] Legitur & ἐάσει, sed minùs bene. ¶ *Si quâ ratione comprehendere posset*] Ἐζήτει πόρον τοῦ συλλαϐεῖν *quærebat viam (aut rationem) comprehendendi*. Nam πόρος *via*, item *ratio aliquid efficiendi*. ¶ *Bethsan*] בית שאן, quæ à Græcis *Scythopolis* vocatur, Josephus 17. 10. Porrò antiquum est Βαιθσὰν pro eo quod nunc legunt & scribunt Βαιθσάν.

42. *Advenisse*] Vel *adesse*. ¶ *Jonathan*] Ἰωνάθαν abest à cæteris editionibus.

43. *Militibus suis*] Vel *exercitibus suis*. Sic Int. V. *Et præcepit exercitibus suis*. In editis ad E. C. ἐνετείλατο τοῖς φίλοις αὐτοῦ καὶ ταῖς δυνάμεσιν αὐτοῦ *præcepit amicis suis & militibus suis*.

45. Ἀπεστάλκας] Alibi ἀπέστειλας.

49. *Comites Jonatha*] Τοὺς παρὰ Ἰωνάθαν. Int. V. *socios Jonatha*. Alius *omnes qui fuerant à Jonathane*. Vult dicere *qui partes ipsius secuti fuerant*. Legitur & τοῖς παρὰ Ἰωνάθου. Quod itâ dicitur à recto Ἰωνάθας, ut alibi Ἰούδου ab Ἰούδας, & Ἀϐήλου ab eo quod est Ἀϐήλας. Ut hic τοῖς παρὰ Ἰωνάθου, itâ suprà legimus τοῖς παρὰ Δημητρίου, quod ibi vertimus *Demetrianis*.

50. *Et periisse cum suis*] Itâ fama erat, falsa tamen. Neque enim erat adhuc mortuus Jonathan. Docent hoc sequentia.

51. *Persecutores*] Qui missi erant à Tryphone ad perimendum comites Jonathæ. ¶ *De anima*] De vita. Tales in bello imprimis metuendi sunt. Nam fortiùs dimicat qui pro vita dimicat. Sæpe multis salutis causa fuit quòd nullam sperarent salutem. Scitum illud,

Una salus victis, ——— &c.

GROTIUS.

1. *Videt Jonathas quia tempus eum juvat*] i. Res suas bene procedere. ¶ *Statuere & renovare*] i. Novare fœdus cum Juda factum, & quædam ex temporum ratione addere.

2. *Et ad Spartiatas*] Imperatum enim legatis à Roma revertentibus Spartam adire, ut docet Josephus.

4. *Et dederunt illis*] Romani legatis Judæis. ¶ *Epistolas*] Ad reges Asiæ & Europæ, amicos populi Romani, & ad provinciarum præsides, ut iter tutum legatis procurarent. Itâ Josephus.

6. *Et seniores gentis*] Gr. ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους· sic & Josepho. Est autem ἡ γερουσία Senatus ille magni Synedrii, qui non judiciis tantùm, sed & reipublicæ præsidebat. ¶ *Et sacerdotes*] Tanquam præcipua pars populi. ¶ *Et gens Judæorum*] Gr. hic, ὁ λοιπὸς δῆμος· Josepho τὸ κοινὸν τῶν Ἰουδαίων. Erat status temperatus ἐξ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας simul cum principatu, & propterea tam cum Romano quàm cum Laconico bene conveniens. Vide Polybii locum περὶ πολιτειῶν. ¶ *Spartiatis fratribus*] Vide suprà 10. 18. Epistolam hanc quoad sensum cum Hebraismis expressit hic interpres: Josephus indè in elegantiorem sermonem Græcum liberiùs transtulit, cum hac inscriptione, Λακεδαιμονίοις Ἐφόροις καὶ Γερουσίᾳ καὶ Δήμῳ.

7. *Missa erant epistola ad Oniam summum sacerdotem ab Ario qui regnabat apud vos*] Ἀρείου τοῦ βασιλεύοντος ἐν ὑμῖν legi debet in Græco, non Δαρείου. Sic & Josephus, παρὰ Ἀρείου τοῦ βασιλεύσαντος ὑμῶν· & sic infrà legendum 20. ὧν ἀπέστειλαν Ὀνίᾳ. Ἄρειος βασιλεὺς, &c. Areum hunc etiam Livius bis nominat l. 39. & Pausanias. Onias qui hîc nominatur est Simonis Justi filius, qui vixit regnantibus in Ægypto primùm Euergete, deinde Philopatore & Epiphane Ptolemæis, in Syria autem Antiocho Magno ac Seleuco. Vide Josephum non hîc tantùm, sed & 12.3,4,5. ¶ *Quoniam sunt fratres nostri*] Vox *fratrum* hîc non simpliciter socios & amicos, sed cognatos significat. Apertè id ostendit hîc Josephus, & ipsa verba subsequentis epistolæ Lacedæmoniorum, qui se ab Abrahamo ortos prædicant. Nempe Dores, quorum pars Spartiatæ, ex Pelasgis. Pelasgorum autem lingua Græca non fuerat, ut Herodotus Clio nos docet, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρϐαρον γλῶσσαν ἱέντες. Pelasgi פלגי, i. *dispersi*. Venêre ergò illi Pelasgi, sive exsules, ex Arabiæ & Syriæ confiniis in quibus Abrahami & Cethuræ posteri sedes fixerant. Non multùm à vero abit Plutarchus in libro contra Herodotum, οἱ Δαναὸν ἡγεμόνες φαίνονται ἄν Αἰγύπτιοι ἰθαγενεῖς ἰδίως. Ægyptii enim Arabibus vicini. Hi vicinitate Græcorum sermonem externum didicere, non itâ tamen ut non ortivi sermonis quasdam retinerent reliquias, quales sunt, θα nota secundæ personæ singularis, θεν pluralis, in verbis: ιν verò pluralis in nominibus. Sic & ἄττα alloquentis, סימן σημεῖον, אדרכן δραχμὴ, כתנה χιτὼν, כרו καρύκειον, פילגש παλλακὴ, אשף σοφὸς, לשן λέσχη, סנבכא σαμϐύκη, סרבל σαράϐαρα, פטש πέτασος, קרן κέρας, כתרם κίδαρις, ארג ἔρχω, שרק σύριγξ, כוה ἀρχύα?, אזוב ὕσσωπος, שק σάκκος, ספיר σάπφειρος, שכן σκηνή, ערבון ἀρραϐὼν, אוי οὐαὶ, חור χῶρος, דו δύο, שש ἕξ, לבנה λίϐανος, נגוא γάζα, פתן πύθων, אור ἠὼς?, לפיד λαμπάς, אור αὐγὴ, טווס ταὼς, נבל νάϐλα, בדלה βδέλλιον, ישפה ἴασπις, קנה κάννα, נרד νάρδος, פרדם παράδεισος, עכשוב ἀσπὶς, מרה μῶρος, מנה μνᾶ, כד κάδος, ערן ἡδονὴ, אתנה ἀθήνη?, multáq; alia.

9. *Nos cum nullo horum indigeremus*] Nempe testimonio ad recognoscendam cognationem. Itâ enim interpretatur Josephus. ¶ *Habentes solatio sanctos libros*] *Documentum habentes sanctos libros*: in quibus scilicet de Cethuræ scriptum est posteris. παράκλησις sæpe *admonitionem* significat: & hîc Josephus ἀπόδειξιν interpretatur: sic suprà 9. 35.

10. *Maluimus mittere ad vos*] *Operam dedimus ut ad vos mitteremus*. ἐπειράθημεν ἀποστεῖλαι· ostendunt difficultatem itineris. ¶ *Renovare fraternitatem & amicitiam*] i. Amicitiam fraternam. ¶ *Multa enim tempora transierunt ex quo misistis ad nos*] Anni fortè sexaginta.

11. *In diebus solennibus*] Tribus magnis festis diebus, quibus maximus erat populi conventus. ¶ *Et cæteris quibus oportet*] Sabbatis & Interluniis. ¶ *Memores sumus vestri in sacrificiis*] Neque enim nefas habebant orare pro aliorum sacrorum hominibus. Vide suprà Baruch. 1. 11.

12. *Lætamur itaque de gloria vestra*] Florebat enim hoc tempore Lacedæmon amicitiâ Romanorum.

13. *Nos autem circumdederunt multæ tribulationes*] Ex illo scilicet tempore ex quo scripta epistola à Lacedæmoniis fuerat. ¶ *Et impugnaverunt nos reges*] Antiochus Illustris, Antiochus Eupator, Demetrius Soter, Demetrius Nicator.

16. *Numenium Antiochi filium*] Nomina sunt ex Hebræo in Græcum commutatione quadam detorta, nè barbarus sonus Græcos offenderet. Huic nomen Hebræum fuisse arbitror נעמן בן נתניה. ¶ *Et Antipatrem Jasonis filium*] נדב בן יהושע. ¶ *Renovare cum eis amicitiam & societatem pristinam*] Est hîc in Græco ἐν διαδυοῖν manifestum: περὶ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς ἀδελφότητος ὑμῶν, *de innovanda fraternitate*.

18. *Bene facietis respondentes ad hæc*] *Si rescribatis nobis*: ut hîc habet Josephus.

19. *Et hoc rescriptum est epistolarum*] *Exemplum literarum*, ἀντίγραφον τῶν ἐπιστολῶν. Sanè Græci Epistolas pluraliter de una dicunt, ficut Latini Literas. Sic Josephus de hac ipsa Lacedæmoniorum epist. 12. 4. in fine, ἔπεμψαν καὶ ἐπιστολάς, ὧν τὸ ἀντίγραφον ἐστι τοιοῦτον.

20. *Arius rex Spartiatarum Oniæ*] Quomodo Græcum hujus loci sit emendandum diximus suprà 7.

22. *De pace vestra*] De incolumitate vestra.

23. *Pecora nostra & possessiones nostræ vestræ sunt*] *Jumenta nostra*: i. equi résque nostræ vestris usibus sunt expositæ: ac si quis rebus vestris noceat, nos injuriam velut nobis illatam vindicabimus. Josephus, τά τε ὑμέτερα ἴδια νομιοῦμεν, καὶ τὰ αὑτῶν κοινὰ πρὸς ὑμᾶς ἕξομεν.

24. *Quoniam regressi sunt principes Demetrii*] Duces, στρατηγοὶ Josepho.

25. *In Amathite regione*] Εἰς τὴν Ἀμαθῖτιν, Græcum hîc, & Josephus. חמת Num. 13. 22. Græcè Αἰμάθ, ut & 2 Reg. 18. 34. & alibi. ¶ *Non enim dederat eis spatium*] i. *Tempus*. ἀνοχὴν in Græco: σχολὴν Josepho. ¶ *Regionem ejus*] i. Judæam, ut hîc Josephus.

26. *Nunciaverunt quòd constituunt supervenire illis nocte*] Demetriani Judæis. Hoc autem exploratores cognoverant ex captivis quos in reditu ceperant, ut ex Josepho discimus.

27. *Et posuit custodes per circuitum castrorum*] Προφυλακάς· ità enim legendum in Græco, quomodo est & in Josepho. Latinè vertas *procubitores*. Ità enim Festus ait dictos, qui noctu custodiæ causâ ante castra excubabant.

28. *Et timuerunt & formidaverunt in corde suo*] Ità ut abirent à castris. Ità Josephus. ¶ *Et accenderunt focos in castris suis*] Ad dissimulandam fugam, ut idem Josephus. Frequens id in historiis.

29. *Videbant autem luminaria ardentia*] Τὰ φῶτα καιόμενα, i. ignes lucentes. Vicina Ignis & Lux, אור utrumque Hebræis: ideóque permiscentur vocabula, ut Mar. 20. 54. Luc. 22. 56.

30. *Et secutus est eos Jonathas*] Ad videndum ecquis esset in castris. ¶ *Et non comprehendit eos*] Quanquam insecutus, ubi castra cognovit vacua. ¶ *Transierunt enim flumen Eleutherum*] *Transierant*. Ità hîc exponendus aoristus ex fide Josephi, ἤδη γὰρ τὸν Ἐλεύθερον διαβεβηκότες ποταμόν, ἦσαν ἐν ἀσφαλεῖ. De Eleuthero flumine suprà 11. 7.

31. *Ad Arabas qui vocantur Zabadæi*] Sic & in Græco Ζαβαδαίους· sed Ναβαταίους habet Josephus: atque ità hîc scribendum putem. Nam Nabatæi, quanquam olim amici Judæ, manserant in parte Demetrii Nicatoris, nec Alexandrum erant secuti.

32. *Et junxit & venit Damascum*] Καὶ ἀναζεύξας ἦλθεν εἰς Δαμασκόν, *& motis castris venit Damascum*. Sic & suprà hæc vox usurpata 11. 22. Est alioqui vox generalis, & cuivis itineri significando idonea. Exod. 14. 15. & 40. 33, 37. Judith. 7. 1, 6. & 16. 19. 2 Macc. 5. 11. & 12. 29. & 13. 26. & 14. 16. ¶ *Et perambulabat omnem regionem illam*] Hostes persequens.

33. *Usque ad Ascalonem*] Quæ urbs erat ipsi & Alexandro amica: suprà 10. 86. ¶ *Et ad proxima præsidia*] Proxima loca munita: ὀχυρώματα hîc in Græco: quibus omnibus præsidium imposuit, auxítque munimenta, ut docet Josephus. ¶ *Et occupavit eam*] Latinè admodum vertit quod in Græco est προκατελάβετο· occupare enim est prævertere.

34. *Audivit enim quòd vellent præsidium tradere partibus Demetrii*] *Præsidium*, i. ipsam urbem: τὴν πόλιν Josephus: aut fortè arcem: nam ὀχύρωμα est hîc in Græco. Erat hactenus Joppe in parte Alexandri: suprà 11. 6. ¶ *Et posuit ibi custodes ut custodirent eam*] Præsidiarios milites multos, ut ex Josepho cognoscimus.

35. *Et convocavit seniores populi*] Synedrium magnum, advocato & populo Hierosolymitano, quod hîc addit Josephus. ¶ *Et cogitavit cum eis*] Consilium cum eis cepit, καὶ ἐβουλεύσατο μετ' αὐτῶν. Josephus, συνεβουλεύσατο. ¶ *Ædificare præsidia in Judæa*] Loca quædam opportuna meliùs munire: putà Bethsuram & Gazam, de quibus suprà 11. 61, 65. & loca à Bacchide relicta 10. 13.

36. *Et ædificare muros in Jerusalem*] Tum urbem exteriùs munire, tum Templum, ut hîc Josephus. Munimenta enim Templi disjecerat Antiochus Eupator suprà 6. 62. partim & Alcimus 9. 54. ¶ *Et exaltare altitudinem magnam inter medium arcis & civitatis, ut separaret eam à civitate, ut esset ipsa singulariter, & neque emant, neque vendant*] i. Arcem muro excelso interposito ità intersepire ab urbe, ut nemo ex urbe eò commeatus adferre, aut etiam prædas ab ipsis actas emere posset: ità paulatim iis qui in τῇ ἄκρᾳ erant res facturus arctas.

37. *Et cecidit murus qui erat super torrentem ab ortu solis*] In Græco est, *Et accessit* (opus scilicet novum Jonathanis) *ad murum torrentis qui est ad subsolanum*: i. ad murum veterem residuum, ea in parte ubi erat torrens Cedron: nam is ab ortu urbem alluebat. ¶ *Et reparavit eum qui vocatur Caphetetha*] In Græco, *id quod vocatur Caphenatha*. Fortè ità dictus locus à *palmis* ibi nascentibus: nam כפניתא est *dactylus palma*. Palmas autem non in cæteris tan[illegible] [illegible]æ partibus, sed & apud Hierosolyma natas constat ex Joh. 12. 14.

38. *Et Simon*] Digressus in partes Judææ alias, ut Josephus indicat. ¶ *Ædificavit*] Muniit. ¶ *Adiada*] In Græco, Ἀδιδά, חדיד Esdræ 2. 33. Neh. 7. 37. Ἀδιδ in Græco: quod cum Syriaco additamento fit Ἀδιδά. ¶ *In Sephela*] Ἐν τῇ Σεφηλᾷ. Est hoc nomen שפלה multis locis commune, significátque locum in plano situm tam Hebræis quàm Chaldæis & Arabibus, solétque verti πεδίον, ut Deut. 1. 7. Jos. 11. 2. & 12. 8. aut πεδινή, nempe γῆ, [illegible]s. 9. 1. & 10. 40. & 11. 16. Jud. 1. 9. 1 Reg. 10. 2. 1 Par. [illegible]. 28. 2 Par. 1. 15. & 28. 18. Jer. 17. 26. Zach. 7. 7. ¶ *Et munivit eam, & imposuit portas & seras*] In Græco, *& firmas fecit portas & vectes*. Sic & infrà 13. 33. & Sir. 28. 28. & 49. 15.

39. *Et extendere manum in Antiochum regem*] Quod postea effectum dedit, ut discimus. Hæc autem, ut ex Josepho cognoscimus, evenêre postquam Demetrius, pueri hujus æmulus, bellum in Parthos movens captus ab ipsis est: de quo vide Josephum hoc loco, Appianum fine Syriacorum, Justinum 34, & 36.

40. *In Bethsan*] Vide suprà 5. 52.

45. *Et veni mecum Ptolemaidam, & tradam eam tibi*] Ut quæ una esset ex quatuor præfecturis quas rex puer Judææ genti promiserat, suprà 11. 57.

48. *Ptolemenses*] Οἱ Πτολεμαεῖς, *Ptolemaidenses*. ¶ *Et comprehenderunt eum*] Jussu nimirum Tryphonis, ut disertè explic[illegible] Josephus.

49. *Et in campum magnum*] Hîc vertit vocem ערבות, quam alibi servavit ut propriam 5. 23. & 9. 2.

50. *Et periit*] Hoc fama, ut solet, supra verum addiderat: ut mox discemus. ¶ *Et exierunt parati in prælium*] Καὶ ἐπορεύοντο συνεστραμμένοι ἕτοιμοι εἰς πόλεμον, *Profecti sunt conglobati, & parati prælio*. φραξάμενοι τοῖς ὅπλοις, ait Josephus.

51. *Et*

51. *Et videntes hi qui insecuti fuerant*] Tryphonis milites. ¶ *Quia pro anima res est illis*] *De vita sibi esse*, periculum scilicet. ¶ *Reversi sunt*] *Retrò iêre.*

52. *Illi autem*] Jonathanis milites. ¶ *Et planxerunt Jonathan*] Ut antè Judam 9. 20.

54. *Non habent principem*] Mortuo Judâ, capto Jonathane. ¶ *Et adjuvantem*] i. *Nec adjutorem*: infenso illis & Demetrio Nicatore, & Tryphone. ¶ *Et tollamus de hominibus memoriam eorum*] Loquendi genus Syris & Hebræis usitatum. Deut. 32. 26.

CAP. XIII.

BADVELLUS.

2. *Summo terrore*, &c. ὅτι ἐστὶν ἔντρομος καὶ ἔμφοβος] *Quòd est tremens ac formidans*: aut, *tremore timoréque affectus*: *territus ac pavefactus.*

3. *Angustiis versati fuerimus* τὰς στενοχωρίας ἃς εἴδομεν] *Angustias quas novimus*, i. experti fuimus: experientiâ nostrâ, in maximis bellis ac periculis versati, cognovimus & sensimus.

4. *Propter hac enim*, &c. τούτου χάριν ἀπώλοντο] *Hujus gratiâ interierunt*: occubuerunt, aut mortui sunt *pro defensione Legum & Sacrorum*: propter patriam & religionem.

5. *Ullo tempore calamitoso* ἐν παντὶ καιρῷ θλίψεως] *In omni tempore afflictionis*: i. non debeo habere rationem vitæ meæ, nec eam ducere pretiosiorem aut chariorem quàm fecerunt fratres mei. ¶ *Neque enim pluris ego*, &c. οὐ γάρ εἰμι κρείσσων τῶν ἀδελφῶν μου] *Non enim sum melior* [aut *præstantior*, potiórque ac dignior qui in vita maneam] *quàm fratres mei.*

6. *Quin gentem meam*, &c. πλὴν ἐκδικήσω περὶ τοῦ ἔθνους μου] *Verùm ulciscar progentе mea.* Vindex & ultor ero earum injuriarum quæ patriæ meæ ac religioni illatæ sunt: eas ego bello etiam cum periculo vitæ meæ persequar. ¶ *Hostili animo conspiraverunt* συνήχθησαν ἐκτρῖψαι ἡμᾶς ἔχθρας χάριν] *Congregata sunt* [*coierunt, conjunxerunt se*] *ad nos conterendos* [aut *delendos*] *causâ inimicitiarum*: quia hostilem animum in nos gerunt. Hæc earum conjunctio voluntatem ipsarum inimicam satis ostendit: nullâ enim à nobis injuriâ læsæ atque offensæ odio hostili nos persequuntur. Significat consensum exterorum populorum hostilémque conspirationem ad exitium Israelitarum.

7. *Animis refocillatus*, &c. ἀνεζωπύρησε τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ] Ad v. *redaccensus est* [aut *quasi ignis resuscitatus*] *spiritus populi*, i. refectus ac confirmatus. Translatum verbum est ab Igne qui sepultus ac propè exstinctus, cùm alitur, fovetur ac suscitatur, exardescit. Itaque Paulus 2 Tim. 1. 6. hoc verbo usus est, admonens Timotheum, nè dona *Dei exstingui* sinat, sed ea *suscitet*, ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, quasi *ignem fovere atque excitare* nè exstinguatur.

9. *Tu bellum gere nostrum* πολέμησον τὸν πόλεμον ἡμῶν] *Suscipe & administra bellum nostrum.* Tu sis imperator, i. moderator & administrator, omnium nostrorum bellorum.

11. *Quam insedit* ἔμεινεν ἐν αὐτῇ ἐκεῖ] *Mansit in ea ibi*: ipse cum præsidio eam tenuit.

12. *Jonathan secum ducens in custodia* καὶ Ἰωνάθαν μετ' αὐτοῦ ἐν φυλακῇ] *Et Jonathas cum eo in custodia*, i. captivus ducebatur à Tryphone: nondum enim illum interfecerat, sed in custodia asservabat.

14. *Simonem Jonatha*, &c. ὅτι ἀνέστη Σίμων ἀντὶ Ἰωνάθου] *Quòd surrexit Simon pro Jonatha*, in locum ejus est substitutus princeps & dux populi.

15. *Quas Regiis rationibus*, &c. ὃ ὤφειλεν εἰς τὸ βασιλικὸν δι' ἃς χρείας] *Argentum quod debebat in regale* [i. pro Regio tributo] *propter munera*, aut, *negotia*, quæ curanda susceperat, aut quæ ei mandata erant: quorum nomine rationibus Regiis obstrictus erat.

17. *Dolo secum agi intelligebat* ἔγνω ὅτι δόλῳ λαλοῦσι πρὸς αὐτὸν] *Sciens quòd dolo loquuntur secum*, i. dolosè ac fraudulenter secum agunt; fallaci uterentur oratione.

¶ *Ad evitandam populi*, &c. μήποτε ἄρῃ ἔχθραν μεγάλην πρὸς λαὸν] *Nequando susciperet odium magnum apud populum*: nè aliquando incurreret in magnam populi offensionem, si postulatis Tryphonis pro liberatione fratris non paruisset. Populus enim suspicari potuisset eum saluti fratris imperium prætulisse. Sed reprehensionem quam timebat subjicit.

19. *Sed ille fefellit fidem* καὶ διεψεύσατο] *Et ementitus est*: non præstitit quæ promiserat. Nam Jonathan retinuit captivum, & postea interfecit.

20. *Iter Adoram versùs circumflecteret* ἐκύκλωσεν ὁδὸν τὴν εἰς Ἄδωρα] *Circuivit iter in Adoram*: i. convertit versùs Adoram, aut circumflexit, deflexit, circumeundo iter eò contulit.

21. *Eum solicitarent* κατασπεύδοντας αὐτὸν] *Qui urgerent* [*accelerarent*] *eum*: stimularent ut quamprimum veniret. ¶ *Commeatúmque sibi mitteret* ἀποστεῖλαι αὐτοῖς τὰς τροφὰς] *Cibaria & alimenta ipsis mitteret*, quibus videlicet destituebantur.

22. *Multum minxerat* ἦν χιὼν πολλὴ σφόδρα] *Erat nix multa valde*, i. copiosa: maxima nivis copia eâ nocte ceciderat. ¶ *Impeditus nive* διὰ τὴν χιόνα] *Per nivem* (aut *propter nivem*) *venire non potuit.*

27. *Monumentum spectandum* τὸν τάφον τῇ ὁράσει] *Sepulcrum* (quod extulit ac erexit) *visu*: i. eâ fecit altitudine ut videri possit *à fronte & à tergo*, ut esset aspectabile.

28. *Singulis adversas singulas* μίαν κατέναντι τῆς μιᾶς] *Alteram è regione alterius*: *alteram oppositam alteri.*

29. *Omnem armorum apparatum* πανοπλίαν] *Omnem armaturam*, indicem scilicet ac testem virtutis bellicæ quæ fuerat in patre ac fratribus. Arma illa erant insignia quædam eorum, aut quædam monumenta ad perpetuam virtutis eorum memoriam conservandam, sive (ut dicit) εἰς ὄνομα αἰώνιον *ad nomen æternum.* ¶ *Conspicua* εἰς τὸ θεωρεῖσθαι] *Quæ viderentur & conspicerentur*: aut, *in conspectu posita essent.*

30. *Hodie quoque spectandum* ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης] *Usque ad hunc diem*, i. quod exstat etiam hoc tempore.

31. *Dolo agens cum Antiocho* δόλῳ ἐπορεύετο μετ' Ἀντιόχου] *Ibat fraude cum Antiocho*: dolosè fraudulentérque agebat: eum circumveniens, necem ei moliebatur.

32. *Cladémque terra magnam intulit* ἐποίησε πληγὴν μεγάλην ἐπὶ τῆς γῆς] *Fecit plagam magnam in terra*: maximam terræ vastitatem attulit.

33. *Communivit* ᾠκοδόμησε] *Circummunivit*: *undique communivit ac firmavit*: circumsepsit præsidiis munimentisque firmissimis. ¶ *Commeatus imposuit* ἔθετο βρώματα] *Posuit cibaria & alimenta*, ad sustinendam scilicet obsidionem, si bellum inferretur, necessaria.

34. *Dedenda regioni vacatione* τοῦ ποιῆσαι ἄφεσιν τῇ χώρᾳ] *Ad faciendam remissionem terræ*, i. ad remittenda terræ onera & vectigalia quæ regioni imposita exigebantur: eorum aliquam liberationem aut levationem postulabat. ¶ *Eò quòd Tryphon omnia*, &c. ὅτι πᾶσαι αἱ πράξεις Τρύφωνος ἦσαν ἁρπαγαί] *Quoniam omnes actiones Tryphonis erant rapina.* Significat summa exercuisse latrocinia, omnia diripuisse atque abstulisse.

37. *Præfectis vectigalium* τοῖς ἐπὶ τῶν χρειῶν] *Qui sunt super negotia*: qui exigunt vectigalia. ¶ *Vobis immunitatem concedant* τοῦ ἀφιέναι ὑμῖν ἀφέματα] *Remittant* [i. impertiant ac tribuant] *vobis immunitates*: dimittant vos immunes ab exactionibus, aut, vectigalibus.

38. *Quæcunque pacti sumus*, &c. ὅσα ἐστήκαμεν πρὸς ὑμᾶς, ἕστηκε] *Quæcunque vobiscum constituimus* [aut, *pepigimus*] *stent*: maneant firma & rata.

39. *Errata quoque*, &c. ἀγνοήματα καὶ τὰ ἁμαρτήματα] *Ignorantias & peccata*: i. quæ imprudenter per ignorantiam & secus adversùm nos commisistis (quæ *errata* & *peccata* nominantur, quæ non fiunt consultò & malitiosè atque improbè, ut τὰ ἀδικήματα) ea condonamus & ignoscimus. ¶ *Siquid aliud pendebatur* εἴ τι ἄλλο ἐτελωνεῖτο] *Siquid aliud vectigal pendebatur*: aut, *siquid aliud vectigale ac tributarium Hierosolymis nobis solvebatur.* τέλος *Vectigal* significat: hinc τελώνης *publicanus*, & verbum τελωνεῖν *vectigal exigere & accipere.*

40. *Qui numero*, &c. ἐπίλεκτοι γραφῆναι εἰς τοὺς περὶ ἡμᾶς, ἐγγραφήσωσαν] *Apti scribi inter nostros* [i. in numero nostrorum militum] *conscribantur.*

42. *Inscribere syngraphas*, &c. γράφειν ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ συναλλάγμασιν] *Scribere in syngraphis* [aut, *instrumentis*] *& contractibus*: in quibus inscriptio ipsa & notatio temporis nomine Magistratûs designabatur, ut apud Romanos Acta nomine Consulum notabantur; ut, *Actum est Cicerone & Antonio Coss.*

43. *Machinam* ἑλέπολιν] *Instrumentum ad capiendam urbem comparatum & accommodatum*; ab ἁλίσκω capio & πόλις urbs.

44. *Magna in civitate*, &c. ἐγένετο κίνημα μέγα ἐν τῇ πόλει] *Fuit magnus motus in civitate*: cives commoti fuerunt, & affecti magno metu trepidare cœperunt.

45. *Procurrere in muros* ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ τεῖχος] *Ascenderunt ad murum.* Dixi antè de hoc genere orationis per modum infinitum elatæ, atque usurpatæ pro præterito perfecto aut imperfecto.

46. *Nè secundùm nostram malitiam*, &c. *nobiscum agas* μὴ ἡμῖν χρήσῃ κατὰ τὰς πονηρίας ἡμῶν] *Nè nobis utaris secundùm pravitates nostras*, i. Nè tractes nos ut meriti sumus ac digni propter injurias nostras qui duriter tractemur abs te: *age potiùs nobiscum pro tua mansuetudine ac lenitate.*

47. *Eorum misericordiam cepit* συνελύθη αὐτοῖς] Ad v. *solutus ac flexus est eis*, i. ἐσπλαγχνίσθη *affectu misericordiæ commotus affectúsque est erga eos: eorum misertus est.* Fit enim in hoc animi motu quædam intestinorum dissolutio & mutatio; præsertim si animus hominis ab ira, i. ulciscendi cupiditate, ad misericordiam traducatur ac flectatur. ¶ *Ab oppugnanda urbe destitit* καὶ οὐκ ἐπολέμησεν αὐτούς] *Et non debellavit* [i. oppugnavit, aut expugnavit] *eos*: oppugnationem deposuit: eos in deditionem accepit.

48. *Ejectâque omni impuritate* ἐξέβαλε πᾶσαν ἀκαθαρσίαν] *Ejecit omnem immunditiem*: omnia idolorum inquinamenta removit ac sustulit: aut, *cùm sustulisset.* ¶ *Viros Legis studiosos* ἄνδρας οἵτινες τὸν νόμον ποιοῦσι] *Viros qui Legem faciunt & observant*: cultores Legis ac religionis.

49. *Gravi fame laborarunt* ἐπείνασαν σφόδρα] *Esurierunt vehementer*, in maxima rerum omnium inopia destitutionéque constituti.

50. *Ab inquinamentis expurgavit* ἐκαθάρισεν ἀπὸ τῶν μιασμάτων]: *Mundavit eam à pollutionibus*: ἀπὸ τῶν μολυσμῶν *ab idolorum impuritatibus* atque abominationibus.

51. *Eò quòd hostis*, &c. ὅτι συνετρίβη ἐχθρὸς μέγας ἐξ Ἰσραήλ] *Quòd contritus esset hostis magnus ex Israel*, excisus, [profligatus, sublatúsque] fuisset.

54. *In virum evasisse* ὅτι ἀνήρ ἐστι] *Quòd vir est*, i. ætate virili ac florenti, quæ gerendis bellis esset idonea. ἀνδρωθέντες dicuntur *qui jam eam ætatem ingressi sunt ut inter viros habeantur aut censeantur.*

CASTELLIO.

54. JOhannem *filium suum*] Hic etiam *Hyrcanus* dictus est, autore Josepho.

DRUSIUS.

1 C*Onterendum*] *Obterendum, vastandum, depopulandum.*

3. *Quas subiimus*] Ἃς εἴδομεν *quas vidimus. Videre angustias*, ut *videre periculum*. Sic *videre bellum*, i. bello infestari. Hæc notanda juventuti.

5. *Anima mea*] Vitæ meæ.

6. *Hostili animo*] Ἔχθρας χάριν *inimicitiæ gratiâ.*

7. *Denuo excitavit*] Ἀνεζωπύρησε *denuo accendit.* Verbum ἀλλοπαθές. Vulg. tamen *accensus est*, ac si esset ἀνεπάθη. Sed in Lexicis, Ἀναζωπυρέω, *iterum exsuscito, redardescere facio.* Τὸ πνεῦμα, quod sequitur, ambiguè dicitur: nam reddi potest tam *spiritum* quàm *spiritus*, ut dicat, *Denuo excitatus fuit spiritus populi.* Quæramus ampliùs.

8. *Fratre tuo*] Τοῦ ἀδελφοῦ σου. Sic habent codices A. B. & R. In editis ad C. reperi τῶν ἀδελφῶν σου *fratribus tuis.* Quæ lectio mihi non improbatur: nam præcedit ἀντὶ Ἰούδα καὶ Ἰωνάθαν. Priorem tamen secutus est Int. V. *loco Juda & Jonathæ fratris tui.* Similis per omnia locus suprà ubi legimus, Φίλιππος καὶ Περσεὺς βασιλεὺς Κιτιέων, *Philippus & Perseus rex Citieorum*, cùm ambo fuerint *Reges Citieorum*, i. Macedonum. In Josepho 13. 11. τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ *fratrum ejus.*

11. Ἀβεσαλώμου] Antiquitas lectionis pro Ἀψαλώμου, quod in Josepho Ἀψαλώμου, non omnino malè: nam ψ valet quoque βσ. Ebraicè אבשלום *Absalom.* ¶ *Cum exercitu sufficiente*] i. Multo. Hoc significatu nomen ἱκανὸς sumitur infrà v. 49. καὶ ἀπώλοντο ἐξ αὐτῶν ἱκανοὶ λιμῷ *multi ex illis fame perierunt*: item 15, 26. σκεύη ἱκανά *vasa multa.* Sic Luc. 23. 8. ἐξ ἱκανοῦ *jam à multo tempore.* Matth. 28. 12. ἀργύρια ἱκανά. Huic voci respondet in lingua sancta רב. Sanè Num. 16. 7. pro eo quod in Ebræo רב לכם, alius vertit ἀρκείτω ὑμῖν, & alius ἱκανούσθω ὑμῖν *sufficiat vobis.* Ergò *cum exercitu sufficiente* בחיל רב, καὶ μετ' αὐτοῦ δύναμιν ἱκανὴν ועמו חיל רב, *& cum eo exercitum sufficientem.*

13. *In Adida*] Liber Basileæ impressus ἐν Ἀδιδοῖς. Alius Antverpiæ cusus ad E. C. ἐν Ἀδιδοῖς. Editio Lat. V. *in Addus.* Josephus εἰς Ἀδίδα πόλιν, ἥτις ἐπ' ὄρους κειμένη τυγχάνει, ὑφ' ἧς ὑπόκειται τὰ τῆς Ἰουδαίας πεδία. ¶ *E regione campi*] Κατὰ πρόσωπον τοῦ πεδίου. Hoc suprà dixit ἐν Σεφηλᾷ, nisi fallor. Nam Σεφηλά, πεδίον, i. *campus, planities.* Vide quæ scripsimus ad illum locum.

14. Ἀντὶ Ἰωνάθου] Alibi ἀντὶ Ἰωνάθου *pro Jonatha*, Ἰωνάθας Ἰωνάθου, ut Ἰούδας Ἰούδου.

15. *In ærarium Regis*] Εἰς τὸ βασιλικὸν, i. *Regiæ domui.* Nam τὸ βασιλικὸν *domus Regia.* Nos sensum expressimus. Lat. V. *in ratione Regis.* Josephus, διὰ τὸ ἀργύριον ὃ τῷ βασιλεῖ χρημάτων ὤφειλε.

16. Ὅμηρα] Ὁμήρους Josephus.

17. *Dicens*] Λέγων, nempe Simon. Ideo sequitur, *quia non misi pecuniam.* Editio Lat. V. *dicentem*, i. λέγοντα, quod referri debet ad τὸν λαόν. Aliquot editiones habent λέγοντες. Magìs probarem si esset λέγοντας, ut cum τὸν λαὸν saltem in casu conveniat.

18. *Misi*] Ἀπέστειλα. Nulla hîc varietas in codd. Græcis quos adhuc vidi. Cæterùm Hier. videtur legisse ἀπέστειλε nam transfert, *quia non misit ei argentum & pueros.*

19. *Fefellit*] *Fefellit fidem.* Verbum è verbo *mentitus est.*

20. *Circumflexit iter Adoram versus*] Ὁδὸν τὴν εἰς Ἀδωρα· *viam qua ducit Ador* Hier. εἰς Δωρα πόλιν τῆς Ἰδουμαίας Josephus.

21. *Per desertum*] *Per desertum Thecoe*, quod Urbi vicinum erat, si non fallit nos Josephus. ¶ *Commeatum*] Τροφάς, *alimenta, cibaria, annonas.*

22. *Ad iter illâ nocte, eratque nix multa valde*] Ἐλθεῖν ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ· καὶ ἦν χιὼν πολλὴ σφόδρα, *ut veniret nocte illâ: erat autem nix multa valde.* Talis distinctio in edit. R. quam Hier. quoque secutus videtur dum refert, *ut veniret illâ nocte: erat autem nix.* Aliter distinguunt ac legunt alii, ἐλθεῖν· καὶ ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν χιὼν πολλὴ, *ut veniret: nocte autem illâ erat nix multa.*

23. *Bascama*] Τῇ Βασκαμᾷ est in edit. R. ultimâ circumflexâ, & cum Ἰῶτα subscripto. Alibi scribitur Βασκαμὰ, cum gravi & absque puncto. Josephus habet εἰς Βασκὰ πόλιν *in oppidum Basca.* Hier. *Bascaman.* Locus erat ejus nominis in terra Galaad. Sanè Josephus autor *Jonathanem interfectum fuisse in Galaaditica regione.*

24. Ἀπῆλθεν] Libri quidam ἀπῆρεν *movit.* ¶ *In terram suam*] Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν Josephus.

25. *Sepelivit ea*] Ἔθαψεν αὐτὰ ed. R. *sepelivit ea* V. Latina: ἔθαψαν αὐτὸν *sepeliverunt eum* Cæteræ. Κηδεύει μὲν ταῦτα (*ossa* videlicet) ἐν Μωδεεὶμ τῇ πατρίδι, Josephus. ¶ *In Modein*] De hoc oppido vide quæ scripsimus 2. 1.

27. *Lapide polito*] Λίθῳ λευκῷ καὶ ἀνεξεσμένῳ Josephus. *Candido & polito marmore* ejus interpres Gelenius.

31. *Trypho autem Antiochum Regem*, &c.] Justinus, *Dum hæc aguntur, interim in Syria Trypho, qui se tutorem Antiocho Demetrii privigno substitui à populo laboraverat, occiso pupillo, Regnum Syriæ invadit.* Hæc ille lib. 36.

33. *Et muris magnis*] Καὶ τείχεσι μεγάλοις. Post hæc verba

verba legitur in A. B. & C. καὶ πύργοις, sed perperàm, meo judicio. Primùm enim ecce præcedit πύργοις ὑψηλοῖς· deinde Autor Vulgariæ hîc habet *muris magnis & portis:* unde perspicuum est ipsum illud καὶ πύργοις non legisse. ¶ *Annonas*] Βρώματα *cibaria.*

36. *Et amico Regum*] Καὶ φίλον βασιλέων. Desideratur in nonnullis exemplaribus.

37. *Vestem quam misistis*] Τὴν βαΐνην ἣν ἀπεστάλκατε *& bainen quam misistis.* Quid *Baine?* Alii *torquem*, alii *vestem spadicem* interpretantur, i. puniceam. Propriè *spadix* est avulsus à palma termes cum fructu, qui puniceum colorem refert: unde pro eo colore usurpatur. τὰ βαΐα certè *rami palmarum*, ut Joh. 12. ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, i. *ramos palmarum.* Sic Levit. 23. 40. כפות תמרים quæ LXX κάλλυνθρα. Hier. *spatulásque palmarum.* Alius Interpres dixit βαΐα φοινίκων. Ut hîc τὴν βαΐνην, ità in Fragmentis Interpretum VV. quæ ex Genesi collegimus κανᾶ βαΐνα, i. *canistra*, vel *punicea*, vel *ex corticibus palmarum confecta.* Sed nihil decerno. Editio Lat. V. hoc loco habet *& bahem*, variantibus libris, cùm in aliis *bahen* legatur per *N* in fine. Apparet corruptum esse ex *bainen.* Fortè τὴν βαίτην legendum. Est autem βαίτη sive βαίτα *indumentum pelliceum, lana;* vel *tentorium ex corio & pellibus.* Quæramus aliquid certius. ¶ Τοῖς ἐπὶ τῶν χρειῶν] In uno codice offendi τοῖς ἐπὶ χωρῶν. Puto mendum esse operarum.

41. Ἔτους ἑβδομηκοστοῦ καὶ ἑκατοστοῦ] Ἦ δὲ ἐλάσσεται καὶ τὸ ἀνώτερον τοῖς Ἰουδαίοις μετὰ ὁ καὶ ἐ ἐπὶ τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας, &c. ubi legendum puto τῆς Ἑλλήνων βασιλείας. Nam ità passim vocatur Regnum Seleucidarum.

42. Ἔτους πρώτου ἐπὶ Σίμωνος] Olim æram contractuum à Thesri putabant: desiverunt cùm primùm Simon inivit summum Sacerdotium. Quem cur nonnulli *Hyrcanum* cognominent causam non video, cùm id sit cognomen Johannis filii ejus. In libro Jejunii, cap. 7. *Tertiâ Thesri abolitaest commemoratio nominis Divini è contractibus. Quadam vice decreverat Regnum improbum exscindere Israelem. Dixerant enim illis, Non est vobis pars cum Deo Israel: & non commemorabant nomen Cœli ore suo, donec prævaluisset domus Hasmonæorum, quæ illis devictis ordinarunt ut scriberent nomen Dei cœli etiam in contractibus. Ità scribebant,* ANNO ILLO AUT ILLO JOHANNIS SUMMI SACERDOTIS, QUI MINISTRAT DEO SUPREMO. *Quo audito Sapientes dixerunt, cùm memorant nomen Dei in contractibus, cras aliquis solvet debitum suum, & franget chirographum suum, & invenietur nomen Dei projectum in sterquilinium. Itaque aboleverunt illud, & diem illum fecerunt diem festum.* Hæc ibi. Interdum apponebant nomen *Simonis*, cum anno Græcorum. Infrà 14. 27. *Anno* CLXXII, *anno tertio sub Simone Sacerdote magno.* ¶ Ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ συναλλάγμασιν] Ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους συμβολαίοις καὶ τοῖς δημοσίοις γράμμασιν, Josephus. ¶ Στρατηγοῦ καὶ ἡγουμένου Ἰουδαίων] Τοῦ εὐεργέτου Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχου, Idem.

43. Ἑλεπόλεις] Sic ed. R. Cæteræ ἑλέπολιν. Cui lectioni firmandæ sunt ea quæ sequuntur, οἱ ἐν τῇ ἑλεπόλει. Sanè videtur una tantùm fuisse Helepolis. Hier. tamen habet *machinas* num. plur. De *Helepoli* videndus Ammianus lib. 23. Nomen accepit παρὰ τὸ ἑλεῖν τὰς πόλεις. Petrus Crinitus *Poliorcen* vocat. Excogitata primùm fuit à Demetrio Poliorcete, fabricata verò à Dioclide Abderita. Vide quoque Plutarchum in Demetrio. Meminit hujus machinæ Vitruvius lib. 10. cap. 22. Stewechius in Vegetium, *Pro arietum machinamentis crebritate jam despectis, condita machina scriptoribus Historicis nota, quam Helepolim Græci cognominabant: Cujus operâ Demetrius Antigoni F. Rhodo aliisque urbibus oppugnatis, Poliorcetes est appellatus.*

49. Οἱ ἐκ τῆς ἄκρας] בני חקרא.

51. *Vigesimo tertio mensis secundi*] Volumen Jejunii, *Tertiâ & vigesimâ Jar egressi sunt filii Acra ex Jerusalem:* & mox, *Iste est locus Caræorum nunc, qui vexabant cives Jerosolymitanos adeò ut non potuerint egredi & ingredi propter eos interdiu, sed noctu tantùm. Cæterùm cùm prævaluisset domus Hasmonæorum, migrare fecerunt eos indè, diémque quo ejecerunt eos diem festum fecerunt.* Hæc ibi.

52. *Constituitque quotannis*, &c.] Institutum solenne ob depulsum ex arce Macedonum præsidium.

53. Τὸ ὄρος τοῦ ἱεροῦ] Templum omnibus locis qui in Urbe erant celsius reddidit, complanato monte, in quo arx priùs sita fuerat. Quod opus triennii spatio demum absolutum fuit. Vide Josephum lib. 13. c. 11. Annus hic erat Græcorum Alexandreus CLXX, Judaicus verò CLXXI.

GROTIUS.

3. PRo legibus] Ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ait Josephus. ¶ *Et pro Sanctis*] Καὶ τῶν ἁγίων, i. *pro Templo:* quam significationem vocis ἁγίων etiam suprà notavimus. ¶ *Et angustias quales vidimus*] Hebræis vox *videndi* ad omnes sensus refertur.

5. *Non mihi contingat parcere animæ meæ*] Quod Græci solent dicere uno verbo φιλοψυχεῖν.

6. *Inimicitia gratiâ*] Nullis à nobis acceptis injuriis.

8. *Tu es dux noster*] *Esto dux noster.* Ità interpretatur Josephus: & solet εἶ etiam imperativè poni.

9. *Et omnia quæcunque dixeris nobis faciemus*] Ostendunt illum fore Josuæ loco: nam verba ad ipsum dicta Jos. 1. 16. repetunt.

10. *Acceleravit consummare omnes muros Jerusalem*] Cœptos à Jonathane 12. 36.

11. *Jonathan filium Absalomi*] Amicum suum, quod addit Josephus, fratrem Matthathiæ dicti suprà 11. 70. ¶ *Et ejectis his qui erant in ea*] i. Indigenis, quibus ob Tryphonem diffidebat. Ità soli Judæorum præsidiarii, à Jonathane impositi 12. 34. in oppido mansere.

12. *Et Jonathas cum eo in custodia*] Nempe militari, quam *carcerem castrensem* vocat Juvenalis, & Scholiastes ejus. Solebant catenâ advinciri militi.

13. *In Addus*] Gr. ἐν Ἀδιδοῖς. Josephus, εἰς Ἀδιδὰ πόλιν. Eadem est urbs quæ nominata suprà 12, 38. ¶ *Contra faciem campi*] i. Ex quo loco despectus erat in campestria. Josephus ità explicat, ὑφ' ἧς ὑποκεῖται τὰ τῆς Ἰουδαίας πεδία.

16. *Ut non dimissus fugiat à nobis*] i. Transfugiat in partes Demetrii: *nè Judæam in defectionem trahat*, ait Josephus.

17. *Nè inimicitiam magnam sumeret ad populum Israel*] Nè ad calumniam pateret:

Γλῶσσα γὰρ ἀνθρώπων φιλοχίσκομος——

Josephus, μὴ διαβληθῇ πρὸς τὸ πλῆθος, tanquam de imperio nolens decedere: Quia ubi de potentia agitur, fratrum quoque rara est gratia.

19. *Et mentitus est*] Nempe Tryphon; i. fidem fefellit, ut suprà 11. 53. οὐκ ἐτήρησε τὴν πίστιν, Josephus hîc.

20. *Ut contereret eam*] *Vastaret.* ¶ *Per viam quæ ducit Ador*] Legitur quidem in Græco Ἀδωρα. Sed A hîc est appositivum more Syriaco: nomen enim urbis est Δῶρα, quomodo & hîc Josephus eam vocat. Est autem in Idumæa. Alia ejus nominis est in Phœnice, cujus infrà fiet mentio. Vox hæc Syriaco sermone *hospitium* significat. ¶ *Et castra ejus ambulabant*] i. *Exercitus ejus.*

21. *Qui autem in arce erant*] i. Ἐν ἄκρᾳ illa Hierosolymitana. Ità enim accipere nos jubet Josephus & res ipsa. Nam illis pridem arcti erant commeatus, ut videre est suprà 12. 36. ¶ *Per desertum*] *Idumæa*, ut explicat Josephus.

22. *Erat autem nix valde multa*] Incommoda itineri, maximè equestri. ¶ *Et non venit in Galaaditim*] Aliter in Græco, *Non venit* (Hierosolyma scilicet) *propter nivem. Itaque mutato itinere pervenit in Galaaditim.* Eundémque sensum Josephus habet.

23. *Et cùm appropinquasset Bascaman*] Gr. τῇ Βασκαμὰ· sed Josephus, Βασκά. Eadem est urbs quæ vocatur בצקה Jos. 15. 39. Literæ transpositæ sunt ob faciliorem pronunciationem.

25. *Et misit Simon*] Aliquanto pòst tempore. ¶ *Et accepit ossa Jonathæ fratris sui*] Reliquias. Loquuntur sic & Græci, quòd ossa diutiùs durent.

27. *Lapide posito retrò & antè*] In omnem partem.

28. *Et statuit septem pyramidas*] More Ægyptiorum. Lucanus,

—*Pyramidum tumulis evulsus Amasis.*

¶ *Unam contra unam*] Recto ordine.

29. *Et his circumposuit columnas magnas*] i. Porticum ex columnis μονολίθοις. Ità Josephus, qui hæc omnia extitisse dicit ad sua tempora. ¶ *Et super columnas arma*] Appensa columnis. Virorum fortium sepulcris addi solita arma vidimus Ezech. 32. 27. Virgilius in funere Pallantis,

Addit equos & tela quibus spoliaverat hostem.

¶ *Et juxta arma naves sculptas*] Quia etiam mari imperium habuerat. Vide suprà 11. 59.

31. *Dolo occîdit eum*] Appianus, τὸ παιδίον κτείνας, αὐτὸς ἐτόλμησε τῇ ἀρχῇ. Justinus, *Trypho, occiso pupillo, regnum Syriæ invadit.* Livii epitome 55. *Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occîderunt.* Occurrunt passim in historiis exempla tutorum, qui potentiæ adipiscendæ pupillos sibi creditos aut vi aut dolo interfecêre; ut Grimoaldus Sigebertum secundum regem Austrasiæ, Andronicus Comnenus Alexium Manuelis filium, Michael Palæologus Theodori Lascaris filium. Tentâsse idem creduntur Philippus Macedo & Antiochus Magnus in Epiphanem, Stilico in Honorium.

32. *Et fecit plagam magnam in terra*] Multos interfecit ipsius facta improbantes.

33. *Et portis & seris*] Μοχλοῖς, *vectibus*, ut suprà 12. 38. ¶ *Et posuit alimenta in munitionibus*] Prudenter, contra obsidiones.

34. *Et misit ad Demetrium regem*] *Miserat:* ità enim vertendus hîc aoristus. Nam capto demum à Parthis Demetrio, Tryphon impium consilium necandi pupilli susceptit, & effectum dedit. Ità disertè Josephus, & Appianus, περὶ τῆς ἀναρχίας τῶν ἐκεῖ. ¶ *Ut faceret remissionem regioni*] Ut remitteret tributa ad id tempus debita. Nam immunitas illa à Demetrio Demetrii patre valdè liberaliter concessa suprà 10. 29. effectum non habuerat, Judæis alias partes secutis. ¶ *Quia actus omnes Tryphonis per direptionem fuerant gesti*] *Actus Tryphonis mera rapina fuerant.* Ità est in Græco: ostendit servile ingenium. Vide Josephum 13. 12.

35. *Respondit ei & scripsit*] *Responderat & scripserat:* priusquam scilicet à Parthis caperetur.

36. *Rex Demetrius Simoni summo sacerdoti*] Hunc enim gens Judæa fecerat summum sacerdotem post Jonathanis mortem, pro libera gerere se incipiens, occasione discordiarum inter reges. ¶ *Et senioribus & genti Judæorum*] Vide quæ dicta 12. 6.

37. *Coronam auream*] Regibus mitti solitam à populis. Vide suprà 11. 35. ¶ *Et Bahem quam misistis*] Τὴν Βαΐνην in Græco. Sed legendum, quomodo interpres Latinus legit, τὴν Βαΐν. Βαΐς est *ramus palmæ:* aureum intellige, ut & 2 Macc. 14. 4. sicut & vitis aurea aliis dono data. Sic uvas, folia, palmites ex auro solita fieri discimus ex titulo Thalmudico Middoth & Rabbinis ad eum locum. ¶ *Remittere vobis quæ indulsimus*] *Remissiones vobis remittere:* i. effectas dare.

38. *Quæcunque enim constituimus, vobis constant*] *Prætereàque quæ vobis concessimus manebunt.* Illa scilicet relata suprà 11. 37. ¶ *Munitiones quas ædificastis vobis sint*] Illæ de quibus suprà 12. 36. 13. 10.

39. *Remittimus quoque ignorantias & peccata usque ad hodiernum diem*] *Ignorantias, id est, peccata.* Hebræorum mos est ἀγνοίας שגגות dicere omne culpæ genus, ut Judith. 5. 19. & alibi notavimus. Hoc autem dicit propterea quòd Judæi partes Alexandri Balæ partibus Demetrii patris prætulerant, suprà 11. 47. ¶ *Et coronam quam debebatis*] Nè scilicet debeatur in posterum. Vide suprà 37. ¶ *Et si quid aliud erat tributarium in Jerusalem, jam non sit tributarium*] Ac si quid aliud erat vectigali obnoxium in Jerusalem, id nè sit posthac vectigali obnoxium. Non de tributis agit, sed de vectigalibus rerum quæ invehebantur, evehebantúrque: neque ea remittit per omnem Judæam, sed Hierosolymis. Vide suprà 10. 34.

40. *Et si qui ex vobis apti sunt conscribi, inter nos conscribantur*] i. Dent militiæ nostræ nomen: ut suprà 10. 36.

41. *Anno centesimo septuagesimo*] A quo Seleucus regnare cœperat, ut hîc explicat Josephus, apud quem τῆς Σύρων βασιλείας scribendum pro Ἀσσυρίων. ¶ *Ablatum est jugum gentium ab Israel*] i. Planè Judæi pro liberis agere cœpêre. Josephus de hoc Simone, τῆς ὑπὸ Μακεδόνων δουλείας τὸν λαὸν ἠλευθέρωσεν, ὡς μηκέτι φόρους αὐτοὺς τελεῖν. Justinus, ubi de Antiocho Demetrii fratre agit, Judæorum ait vires tantas fuisse, ut post eum nullum Macedonum regem tulerint, domesticisque imperiis usi, Syriam magnis bellis infestaverint. Ubi quod de Syria dicitur, ad Hyrcani tempora pertinet.

42. *Scribere in tabulis & gestis publicis*] In Græco, *in syngraphis* (i. mutui tabulis) & *contractibus*, aliis scilicet, ut venditionum, locationum. Josephus ampliùs, ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους συμβολαίοις καὶ δημοσίοις γράμμασι. Quod hîc narratur, idem dicit alius Josephus in libro Perek Ros Hassana, auctorem referens Rabbinum Aham Barhunam. ¶ *Summo sacerdote, magno duce*] In Græco, ἀρχιερέως μεγάλου καὶ στρατηγοῦ ubi μεγάλου cohæret cum voce ἀρχιερέως. Cœperat quidem scribi כהן גדול לאל עליון, ἀρχιερέως τοῦ ὑψίστου θεοῦ sed sapientibus non placuit ità vulgari nomen Dei, ut is quem dixi Rabbinus refert. Vide infrà 14. 27. ¶ *Et principe Judæorum*] Ἡγουμένου Ἰουδαίων. Josephus, ἐθνάρχου, i. נשיא, qui & alterum addit titulum εὐεργέτου, i. נדיב: de quo vide Luc. 22. 25.

43. *Applicuit Simon ad Gazam*] Gazæorum portum intellige. Nam urbs ipsa ab Alexandro diruta fuerat, ut nos docet Strabo libro 16. Indè vocatur Γάζα ἡ ἔρημος Act. 8. 26. Hinc emenda Josephum 13. 11. ubi Γάζαρα legitur pro Γάζαν. ¶ *Et fecit machinas*] *Fecit helepolim.* Ejus machinæ descriptionem habes apud Ammianum libro 23. Meminit & Athenæus lib. 5. & Vitruvius 10. 22. item Diodorus Siculus & Plutarchus in Demetrii Poliorcetæ rebus. ¶ *Et applicuit ad civitatem*] Machinam illam urbi admovit. ¶ *Et percussit turrem unam, & comprehendit eam*] Unam urbis turrium cepit.

44. *Et eruperunt qui erant intra machinam in civitatem*] In Græco, *Et irrupêre in urbem ii qui in helepoli erant.* Erat enim ejus machinæ moles ingens & valida, quam rotis & funibus regebat numerosus intrinsecùs miles, ut Ammianus dicto libro 23, & 24. nos docet, & Procopius Gothicorum 4.

45. *Scissis tunicis suis*] Qui mos Phœnicum in gravi casu. ¶ *Dexteras sibi dari*] i. Pacem: ut suprà 11. 50, 62. & infrà 50.

47. *Et flexus Simon*] Ad misericordiam. In Græco, συνεπάθη pro quo malè in quibusdam editionibus συνελάθη. *Non debellavit eos*] i. Non interfecit belli lege. ¶ *Ejecit tamen eos de civitate*] Ad tutiùs possidendam urbem, ut suprà 11. ¶ *Et mundavit ædes in quibus fuerant simulacra*] Ædes privatas: quia Gaza erat ex locis à Deo attributis populo Israelitico, Jud. 1. 18. ac proinde valere ibi debebat lex Deuteronomii 7. 25.

48. *Et ejectâ ab ea omni immunditia*] Omni cultu idololatrico. ¶ *Collocavit in ea viros qui Legem facerent*] Bonâ fide Judæos.

49. *Et esurierunt valde*] Vide suprà 21. & ibi dicta. Ità impletum vaticinium Zach. 14. 13.

50. *Et mundavit arcem à contaminationibus*] Ἀπὸ τῶν μιασμάτων, i. ab idolis, ut Ezech. 33. 31. Jer. 33. 34.

51. *Et ramis palmarum*] Ramos manibus ferentes, ut in ingenti lætitia, ut Joh. 12. 14. ¶ *Et cinyris*] Suprà 4. 54. ¶ *Quia contritus est inimicus magnus ex Israel*] Enallage numeri. Præsidiarios enim illos arcis intelligit, qui Israeli plurimum nocuerant.

52. *Et constituit ut omnibus annis agerentur dies hi cum lætitia*] Hi quoque dies festi, non minùs quàm decima Adar memorata suprà 7. 4. exolevêre.

53. *Et munivit montem Templi qui erat secus arcem*] *Montem Templi* vocat, ut sæpe, ipsum Templum, quod tutius reddidit Simon, dejectâ arce & eâ parte montis quæ erat Templo superior. Ità Josephus hoc loco. ¶ *Et habitavit*

¶ *Et habitavit ibi ipse & qui cum eo erant*] Intra Templi ambitum, ut in loco tutissimo.

54. *Ducem virtutum universarum*] Ἡγούμενον τῶν δυνάμεων πασῶν, *omnium militum ducem.* ¶ *Et habitavit in Gazaris*] In Græco, ἐν Γαζάροις. Hæc ipsa est & Gadaris urbs, quæ *Gadara* Straboni, non longè à Gaza, Azoto, Ascalone. Ait de ea Strabo, ἣν καὶ ἐξιδιάσαντο οἱ Ἰουδαῖοι, hæc tempora designans. Syri ו in ר mutant.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

4. **Q**uiete est usa ἡσύχασεν ἡ γῆ] *Quievit terra pacata*, i. tranquilla fuit, non vexata & perturbata bello, sed otio & pace usa, quamdiu vixit Simon. ¶ *Nam & studiosus fuit*, &c. καὶ ἐζήτησεν ἀγαθὰ τῷ ἔθνει αὐτοῦ] *Et quæsivit bona genti sua.* Consuluit ac servivit commodis utilitatibúsque populi sui: ejus salutis curam habuit. καὶ particula sæpe est Rationalis, ut ו Hebræis. ¶ *Et apud eam*, &c. καὶ ἤρεσεν αὐτοῖς ἡ ἐξουσία καὶ δόξα αὐτοῦ] *Et placuit ei potentia & gloria ejus*: fuit grata populo, non invidiosa nec odiosa: ipse fuit charus & gratus populo.

5. *Inter omnia*, &c. καὶ μετὰ πάσης τῆς δόξης αὐτοῦ, &c.] *Et cum omni gloria sua* [i. ad reliquam omnem gloriam suam] *adjunxit expugnationem Joppe urbis.* Ad ejus præclara opera hæc accessio facta est. ¶ *Portu peropportunam* εἰς λιμένα] *Ad portum.* Erat enim urbs maritima & portuosa. Ea portûs commoditas & opportunitas maximo Judææ adjumento erat. ¶ *Ad insulas maris*, &c. ἐποίησεν εἴσοδον ταῖς νήσοις τῆς θαλάσσης] *Fecit introitum* [aut *aditum*] *insulis* [i. ad insulas] *maris*: iter antea interclusum ad eas patefecit, urbe potitus maritimâ & portuosâ.

6. *Fines dilatavit* ἐπλάτυνε τὰ ὅρια] *Protulit & amplificavit terminos* Judææ.

7. *Captivos multos recollegit* συνήγαγεν αἰχμαλωσίαν πολλὴν] *Congregavit captivitatem multam*: i. multos captivos abduxit collegítque in Judæam, potitus regione vicinâ.

8. *Fructus suos afferebant* ἡ γῆ ἐδίδου τὰ γενήματα αὐτῆς] *Terra dabat fructus suos*: proferebat fruges *culta* diligenter summa *in pace*: καὶ τὰ ξύλα τῶν πεδίων] *Et ligna camporum*, i. arbores, *suos fructus afferebant.*

9. *De rebus*, &c. περὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκοινολογοῦντο] *Communicabant* [*loquebantur*: *sermones habebant*] *de rebus prosperis*: Illâ enim materiâ sermonis ad gratulationem & lætitiam propositâ, nullæ erant querelæ ac lamentationes, sicut antea. His verbis describit quietum ac felicem reip. statum. ¶ *Se habitu*, &c. ἐνεδύσαντο δόξας καὶ στολὰς πολέμου] *Induebant glorias & vestes belli*: in summo otio ità incedebant ac se ostentabant. Hæc enim vitæ juvenis ratio atque ostentatio erat quædam exercitatio & præparatio ad futura bella.

10. *Civitates juvit commeatibus* ταῖς πόλεσιν ἐχορήγησε βρώματα] *Civitatibus suppeditavit cibaria*: sive *alimenta.* ¶ *Eas armamentis*, &c. ἔταξεν αὐτὰς ἐν σκεύεσιν ὀχυρώσεως] *Constituit eas in instrumentis*, i. armis munitionis instruxit eas: omni apparatu armorum quæ ad munitionem ac defensionem necessaria essent, ità eas armavit. ¶ *Adeò ut gloria*, &c. ἕως ὅτι ὠνομάσθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τῆς γῆς] *Donec nominatum est nomen ejus usque ad extremum terræ*: fama nominis ejus pervenit ad ultimos fines terræ: ità longè latéque diffusa est & pervagata. Ea autem est vera gloria.

11. *Unde Israel summam*, &c. καὶ εὐφράνθη Ἰσραὴλ εὐφροσύνην μεγάλην] *Et lætatus est Israel lætitiam magnam*: maximo gaudio affectus est. Forma loquendi est Græca.

12. *Sedebat enim*, &c. καὶ ἐκάθισεν ἕκαστος ὑπὸ τὴν ἄμπελον αὐτοῦ] I. Quietè ac tranquillè vivebat, fruens bonis suis sine metu hostis. Hæc autem benedictio sæpe est in Prophetis promissa iis qui Deum timuerunt. Hæc enim *sessio & quies sub vite & ficu sua* summam rerum tum publicarum tum privatarum significat.

13. *Sublati erant de terra*, &c. ἐξέλιπε πολεμῶν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς γῆς] *Defecerat impugnans eos* [i. hostis bellum eis inferens] *in terra*: nullus erat ampliùs qui bello eos lacesseret atque affligeret.

14. *Legem studiosè quæsivit* τὸν νόμον ἐξεζήτησε] *Legem exquisivit*, summo studio sectatus est, i. ejus studiosus fuit: eam coluit & observavit. ¶ *Nefarium omnem*, &c. ἐξῆρε πάντα ἄνομον καὶ πονηρὸν] *Sustulit omnem iniquum & improbum*: aut, *pravum.*

15. *Condecoravit Sacra* τὰ ἅγια ἐδόξασε] *Sancta* [aut *Sacra*] *glorificavit*, i. in summo habuit honore, eáque ornavit atque illustravit.

16. *Maximus illis*, &c. ἐλυπήθησαν σφόδρα] *Doluerunt vehementer*: maximâ molestiâ affecti sunt: summum dolorem ex morte ejus acceperunt.

18. *Constitutam habuerant* ἣν ἔστησαν πρὸς Ἰούδαν] *Quam constituerunt* [aut *instituerunt*] *cum Juda.*

19. *Pro concione*, &c. ἀνεγνώσθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας] *Lecta fuerunt coram ecclesia*, i. conventu ac cœtu populi: in congregatione.

21. *Relationem eorum*, &c. ἀνεγράψαμεν τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰρημένα ἐν ταῖς βουλαῖς τοῦ δήμου] *Rescripsimus* [aut *descripsimus*] *dicta ab ipsis in conciliis populi*, i. in acta publica retulimus. Ea autem ψηφίσματα *plebiscita*, propterea quòd etsi Spartæ Rex unus esset Princeps Reip. tamen summa populi potestas erat.

23. *Exemplum actorum eorum*, &c. καὶ τοῦ θεῖναι τὸ ἀντίγραφον τῶν λόγων αὐτῶν ἐν τοῖς ἀφωρισμένοις τῷ δήμῳ βιβλίοις] *Et reponere exemplum sermonum* [i. actorum] *per legatos in patentibus populo libris*: i. in publicas referre literas, sicut ea quæ ad universam remp. pertineant. ¶ *Populo Spartano*, &c. τοῦ ἔχειν μνημόσυνον τὸν δῆμον Σπαρτιατῶν] *Ut populus Spartanorum habeat horum memoriam*, videlicet amicitiæ institutæ, & per legatos renovatæ ac confirmatæ, publicis literis perscriptam.

26. *Libertatem ei peperit* ἔστησαν αὐτῷ ἐλευθερίαν] *Constituerunt ei libertatem*: *comparaverunt*: *constabilierunt.*

27. *Scripti plebisciti exemplum* ἀντίγραφον τῆς γραφῆς] *Exemplum scripturæ*, i. judicii ac testimonii quod populus de meritis Simonis ejúsque rebus gestis scriptum exstare voluit. Solebant enim fieri hujusmodi & Senatusconsulta & plebiscita, publica quædam testimonia quibus ornabantur ii qui de Rep. bene erant meriti. ¶ *Qui tertius erat*, &c. καὶ τοῦτο τρίτον ἔτος ἐπὶ Σίμωνος ἀρχιερέως ἐν Σαραμὲλ] *Et hic est tertius annus sub Simone summo Sacerdote in Saramel.* Diximus antea ἐπὶ præpositionem cum genitivo habere notationem temporis, ἐπὶ ἄρχοντος Δημοσθένους *magistratum gerente Demosthene.* Ità hoc loco notat tempus quo plebiscitum factum est, *tertio anno Pontificatûs Simonis*, ἐπὶ Σίμωνος ἀρχιερέως.

28. *Publicè declarandum judicavimus* ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν] *Notum vobis fecimus*: *declaravimus.* Legitur & ἐγνώρισεν ἡμῖν.

29. *Se commisisse periculis* ἔδωκαν ἑαυτοὺς τῷ κινδύνῳ] *Dederunt* [aut *exposuerunt*] *se periculo.* Hæc referenda sunt ad verbum in principio positum, *declaravimus eum & fratres pericula adiisse* subiisséque pro patria & religione. ¶ *Ut sacra ipsius salva forent* ὅπως σταθῇ τὰ ἅγια αὐτῶν] *Ut starent* [*salva manerent*] *Sacra ipsorum*, i. populi, cujus religionem constanter maximis cum periculis defenderunt ab interitúque vindicarunt.

30. *Qui gentem suam continuerat* καὶ ἤθροισεν Ἰωνάθαν τὸ ἔθνος αὐτοῦ] *Et congregavit* [aut *collegit*] *Jonathas gentem suam*: sparsos ac dissipatos Israelitas collegit, continuítque autoritate & imperio. ¶ *Ad populum suum concessisset* προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ] *Appositus esset ad populum suum.* Hebræi dicunt, *aggregatus* (aut, *collectus*) *esset ad patres suos*: quâ loquendi formâ significabant decessionem ex hac vita in alteram, & quandam migrationem.

31. *Sacrísque manus afferunt* ἐκτεῖναι χεῖρας ἐπὶ τὰ ἅγια] *Extendere* [*injicere*] *manus ad Sacra*: i. ea violare, profanare, polluere.

32. *Pecunias de suo multas erogavit* ἐδαπάνησε χρήματα πολλὰ τῶν ἑαυτοῦ] *Expendit* [aut *consumpsit*] *pecunias multas* ex

ex suis: suis facultatibus & opibus communes Reip. necessitates juvit ac sustentavit. ¶ *Milites armis instruxit* ὁπλοδότησε τοὺς ἄνδρας τῆς δυνάμεως] *Armavit viros exercitûs*. ¶ *Eísque stipendia dedit* ἔδωκεν αὐτοῖς ὀψώνια] *Dedit eis obsonia*: i. stipendia. Propterea quòd certum cibi frumentíque demensum militibus attribuebatur, *obsonia* pro *stipendio authoramentó*que *militari* accepta sunt. Luc. 3. 14. ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν, *contenti sitis stipendiis vestris*.

33. *Ubi arma hostium*, &c. οὗ ἦν τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων τὸ πρότερον] *Ubi erant arma hostium antea*: i. quæ tenebatur antea præsidio inimicorum & hostium: quorum armis tenebatur. His expulsis, Simon præsidium Judæorum imposuit.

34. *Ad reparationem*, &c. ἐπιτήδεια πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν] *Apta* [& accommoda utiliáque] *ad instaurationem ac restitutionem eorum*: ad reficienda ac restituenda quæ erant diruta & vastata. ἐπανόρθωσις accipitur pro ἀνακαίνωσις.

35. *Omni ratione studuerit extollere* ἐζήτησε παντὶ τρόπῳ ὑψῶσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ] *Quæsivit omni modo exaltare populum suum*: i. augere atque amplificare. Verbum ζητεῖν significat illum incubuisse in eam cogitationem & curam ut populus gloriam & amplitudinem consequeretur.

36. *Operâ ejusdem*, &c. εὐωδώθη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ] *Prosperatum est in manibus ejus*: i. operâ ejus eum successum habuit, *ut gentes impiæ è regione ipsorum profligarentur*. ¶ *Magnámque cladem*, &c. ἐποίουν πληγὴν μεγάλην ἐν τῇ ἁγνείᾳ] *Faciebant plagam magnam in munditia*: aut, *puritate*: i. rebus Divinis & Sacris, quæ castè ac purè sunt colendæ atque in summa religione ac sanctitate conservandæ.

37. *Ad præsidium regionis* πρὸς ἀσφάλειαν τῆς χώρας] *Ad securitatem* [aut, *tuitionem*] *regionis*, ut ea ab omni vi & injuria munita & tuta esset.

38. *Pontificatum ei constabilivit* ἔστησεν αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην] *Constituit* [aut *confirmavit*] *ei summum Sacerdotium*. ¶ *Eas ob causas* κατὰ ταῦτα] Ad v. *secundùm hæc*: i. propter has easdem causas commemoratas.

41. *Donec Propheta certus exsisteret* ἕως τοῦ ἀναστῆναι προφήτην πιστόν] *Donec exsurgeret Propheta fidelis*: aut verus, missus Divinitus. Nam eo tempore & jam diu antea Prophetiæ desierant.

42. *Et qui muneribus*, &c. καθιστάναι αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἔργων] *Constituere eos* [scilicet Judæos] *in operibus*: qui constitueret præponerétque officiis ac muneribus.

43. *Cujúsque imperio omnes parerent* καὶ ὅπως ἀκούηται ὑπὸ πάντων] *Et ut audiatur ab omnibus*: ut omnes eum audiant, eíque obediant.

44. *Imperio ejus contradicere* ἀντειπεῖν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ῥηθησομένοις] *Reclamare iis quæ ab ipso dicerentur*, repugnare ejus jussis & mandatis. ¶ *Cœtus factiosos agitare injussu ejus* ἐπισυστρέψαι συστροφὴν ἐν τῇ χώρᾳ ἄνευ αὐτοῦ] *Habere conventum in regione sine eo*: convocare homines: cœtus clandestinos agitare: ut fit in conjurationibus ac conspirationibus. συστροφὴ idem quod σύστασις, *coitio factiosa* & *conspiratio*.

45. *Aliquid horum infregisset* ἀθετήσῃ τι τούτων] *Irritum fecisset quicquam horum*: *rejecisset*: *abrogasset*: *pro nihilo duxisset*. ¶ *Is culpâ teneretur* ἔνοχος ἔσται] *Reus erit*: *culpa obnoxius esset*: ut seditiosus ac Reip. perturbator accusaretur.

46. *Simoni decernere* θέσθαι Σίμωνι] *Constituere Simoni*. ¶ Ποιῆσαι κατὰ τοὺς λόγους τούτους] *Facienda juxta hujusmodi verba*. Hoc plebiscitum aut decretum populi fuit de honoribus ornamentísque Simonis his verbis perscriptum: aut, in hanc sententiam factum.

47. *Libentérque consensit* καὶ εὐδόκησεν] *Summâque voluntate amplexus est*: non renuit aut repudiavit decretos sibi à populo honores, sed consensit. ¶ *Summo Pontificatu fungi* ἀρχιερατεύειν] *Gerere Pontificatum*: *munus officiúmque obire summi Sacerdotis*: eam potestatem exercere.

48. *In pariete Sacrarium ambiente* ἐν περιβόλῳ τῶν ἁγίων] *In circuitu* [aut, *ambitu*] *Sanctorum*: i. Sanctuarii, aut Sacrarii: in pariete posito in circuitu Sanctuarii.

DRUSIUS.

1. **D**Emetrius] Νικάτωρ dictus. Hunc Trypho prius devictum Seleuciam fugere compulerat. Livii epitoma, *Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, à Diodoto quodam, uno ex subjectis, qui Alexandri filio bimulo admodum Regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam fugit*. ¶ *Ad contrahendum sibi auxilium*] Hæc longè aliter Justinus lib. 36. *Recuperato paterno Regno, Demetrius & ipse rerum successu corruptus, vitiis adolescentiæ in segnitiem labitur; tantúmque contemptum apud omnes inertia, quantum odium ex superbia pater habuerat, contraxit. Itaque cùm ab imperio ejus passim civitates deficerent, ad abolendam segnitiæ maculam bellum Parthis inferre statuit*, &c.

2. Ἀρσάκης] *Arsacides Parthorum Rex*, Justinus. *Arsaces* dicebantur omnes Parthorum *Reges*. Idem Justinus, lib. 41. *Cujus memoriæ hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde Reges suos Arsacis nomine nuncupent*: & mox, *Tertius Parthis Rex Priapatius fuit, sed & ipse Arsaces dictus. Nam, sicut suprà dictum est, omnes Reges suos hoc nomine, sicut Romani Cæsares Augustósque, cognominavere*. Hinc liquet in superiore loco *Arsacides* dictum esse pro *Arsace*. In Historia Ebr. reperio אשרק *Asrac*, transpositis literis.

3. Καὶ ἐπάταξε τὴν παρεμβολὴν Δημητρίου] *Pacis simulatione decepti*, ut Justinus ait, *postquam multis præliis Parthos fudisset*. Idem lib. 38. *Demetrius*, inquit, *cùm bellum Parthis intulisset, & multis congressionibus victor fuisset, repentè insidiis circumventus, amisso exercitu, capitur*. ¶ Ἔθετο αὐτὸν ἐν φυλακῇ] Primùm *traductus per ora civitatum, populis qui desciverant in ludibrium favoris ostenditur. Missus deinde in Hyrcaniam, benignè & juxta cultum pristinæ fortunæ habetur*, Justinus l. 36. Nam *non cultum tantùm regium ei præstitit, sed & filiam in matrimonium dedit, Regnúmque Syriæ, quod per absentiam ejus Trypho occupaverat, restituturum promittit*, Idem lib. 38.

4. Ἡ γῆ Ἰούδα] Nomen Ἰούδα abest in A. C. & B. Nam sic loqui amat Scriptura. Dicit הארץ pro *terra Juda*. Vetus tamen, *omnis terra Juda*. ¶ Ἐζήτησεν ἀγαθὰ τῷ ἔθνει αὐτοῦ] וידרש טוב לעמו. Sic de Mardochæo legimus Esth. 10. 2. *quærens bonum populo suo*. ¶ Καὶ ἤρεσεν αὐτοῖς ἡ ἐξουσία αὐτοῦ] ורצויה להם שרדתו.

5. Ἔλαβε τὴν Ἰόππην εἰς λιμένα] Ab hoc tempore Joppe portus sive navale Judæorum fuisse traditur. Strabo lib. 16. καὶ δὴ ἐπινείῳ τούτῳ κέχρηνται, καταβάντες μέχρι θαλάττης οἱ Ἰουδαῖοι.

7. Γαζάρων] Vidè infrà v. 34. Cæterùm Γάζαρα à Strabone *Gadara* vocatur, regio autem Γαδαρὶς l. 16. ἣν καὶ αὐτὴν, inquit, ἐξιδιάσαντο Ἰουδαῖοι. Quibus verbis sig. eos Gadara tunc occupasse quando & Joppen, de qua dictum est. ¶ Βαιθσούρων] Vide v. 33. ¶ Καὶ ἐξῆρε τὰς ἀκαθαρσίας] Suprà hoc dixit, ἐκαθάρισεν τὴν ἄκραν ἀπὸ τῶν μιασμάτων.

8. Τὰ ξύλα] Τουτέστι, τὰ δένδρα.

10. Ἔταξεν αὐτὰς ἐν σκεύεσιν ὀχυρώσεως] Videtur potius dicendum fuisse ἔταξεν ἐν αὐταῖς σκεύη ὀχυρώσεως *posuit in eis instrumenta munitionis*: vulgò Ammonitie. Talis figura loquendi est in illo, *Conjecerunt civitatem in ignem*.

12. Καὶ ἐκάθισεν ἕκαστος, &c. וישב איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד אותם.

16. Ἠκούσθη] Partim codicum ἤκουσαν & mox, ἕως Σπάρτης ἠκούσθη. Sparta verò est Lacedæmon, sic dicta à *Sparta* Eurotæ filia, ut volunt.

20. Σπαρτιατῶν ἄρχοντες] i. Ephori. In quibusdam Latinis, *Spartianorum princeps*. Suprà, *Areus Rex Spartiatarum*.

21. Οἱ πρεσβευταί] Numenius Antiochi & Antipater Jasonis.

23. Ἐγγράψαι] Pleraque pars exemplarium ἔγραψαν. Quanquam in Hier. *scripsimus*.

25. Ὁ

25. Ὁ δῆμος] *Populus* Judæus. Ità rectiùs intelligitur quàm de populo Romano: idque sequentia evincunt.

26. Ἐστήσατο] Est ubi legatur ἐστήσατο & subintelligitur *suos*. Vet. ed. *restituit ipse fratres suos*. Locus suspectus de mendo. ¶ Ἐπολέμησαν ἀπ' αὐτῶν] *Pugnando à se depulerunt*.

27. Ἐλὼλ] לאלול. Mensis iste sextus est à Nisan, & respondet Augusto ex parte. Ejus mentio Neh. 6. 15. ¶ Ἐν Σαραμὲλ] *In Asaramel* ed. Lat. V. Quidam *in atrio munitionis*. Nam חצר *atrium*. In Collect. Nom. propr. ASARAMEL, *nomen loci*. In antiquis cod. Latinis editum offendi *Assaremel*, cum duplici *s* & cum *e* in penultima.

28. Ἐγνώρισεν ἡμῖν] *Notum se fecit nobis*. Alibi γνωρίσουσιν ἡμῖν. Est etiam ubi ὑμῖν pro ἡμῖν scriptum sit.

29. Ἰαρίβ] Ἰωαρίβ suprà 2. 1. Vide quæ notavimus ad illum locum. Plenum esset *Jojarib*. Sic *Joacim*, *Jojacim*, *Jarib* aliud est, nempe יריב nomen Regis in Hosea.

32. Ὡπλοδότησε] Verbum est Ὁπλοδοτέω, quod his diebus quæsitum mihi nec repertum in Thesauro Stephani. Exponunt *arma dedit*, vel potiùs *armavit*.

33. Τὴν Βαιθσούραν] Legitur & Βεθσούραν, quomodo ferè scriptum id nomen in Josepho.

35. *Acta Simonis*] Int. V. *actum Simonis*. Nam in Græco τὴν πρᾶξιν. Lex. V. Πρᾶξις, *actum*, *actus*, *actio*: ubi hoc nomen circumflectitur, ut etiam in Thesauro H. Stephani. Licet etiam vertere *statum Simonis*. Nam πρᾶξις, *status*, *conditio*, *sors*. Cætera exempl. habent τὴν πίστιν τοῦ Σίμωνος *fidem Simonis*. Id cùm aliis de causis minùs placet, tum quia sequitur in hoc eodem versu, καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν πίστιν.

36. *Earum ipsius prosperitas fuit*] Εὐοδώθη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, τοῦ ἐξαρθῆναι τὰ ἔθνη ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν, *prosperè adeò res successerunt sub manibus ejus ut sublatæ fuerint Gentes è regione ipsorum*: videlicet *Judæorum*. ¶ *Casto cultui*] Ἐν τῇ ἁγνείᾳ, i. interprete Hier. *castitati*. Sunt qui referunt *sanctitati*, ἐν τῇ ἁγιότητι.

37. *Collocavit in ea homines Judæos*] Aliter Josephus 13. 11. *Expugnatâ Jerosolymorum arce*, inquit, *solo eam æquavit, nè posthac esse posset hostibus receptaculum, néve inde urbi aliquod adferretur incommodum*.

38. *Secundùm hæc*] Κατὰ ταῦτα, i. secundùm decretum Judæorum, de quo suprà.

40. *Audiverat enim*] Ἤκουσε γάρ. Sic quoque legit Int. noster, qui transfert *audivit enim*. Priùs erat in cod. aliis εἰρήκει γάρ quod minùs probo. ¶ *Et fratres*] Καὶ ἀδελφοί. Abest in plerisque exempl. videlicet in A. B. C. Hieron. tamen illud legit: nam vertit, *amici & socii & fratres*. Videtur additum ab imperito aliquo librario. Nam alibi vocantur *amici* & *socii*, non *fratres*: Quomodo Lacedæmonii eos appellant, qui genus suum referebant ad Abrahamum: Meritò igitur *fratres Judæorum*. Cur idem de Romanis dicatur nulla causa est, nisi *fratres* intelligas dici amicos intimos & præcipuos. Quo sensu legimus, *Frater in adversitate noscitur*. Sic fortè Salomo & Hiram se invicem *fratres* appellant. ¶ *Legatis*] Πρεσβευταῖς. Sed in plerisque editionibus πρεσβύταις, i. *senibus*. Vide infrà 15. 17.

41. *In æternum*] Quomodo *in æternum* qui æternùm non vixit? Sub nomine *Simonis* etiam posteri ejus continentur, qui Duces & simul Pontifices fuerunt usque ad Herodem Magnum. Res nota ex Historiis. Est cur malim *in seculum*. Nam tempus hoc extendebatur duntaxat usque ad Messiam, quod *præsens seculum* appellabant. Ex quo proverbiale, *Neque in hoc neque in futuro seculo remittetur ei*: de quo aliás. ¶ *Propheta*] Vel Eliam significant, ex loco Mal. 4. 5. perperàm intellecto, vel Prophetam illum de quo Moses longè antè vaticinatus fuerat. Is est CHRISTUS Prophetarum omnium Caput & Antesignanus. Continet ergò hic locus insignem prophetiam de temporibus Messiæ. Quò accommodant etiam testimonium illud Haggæi, *Adhuc unum modicum, & ecce ego commoveo cœlum ac terram*, & quæ deinceps sequuntur, per *adhuc unum modicum* intelligentes Regnum Hasmonæorum: Quo exstincto (exstinctum autem fuit ab Herode illo sub quo Christus natus est) debebat necessariò venire Propheta ille qui Patribus promissus olim fuerat. Ut frustrà planè sint Judæi qui alium præterea *Christum* sive ἠλειμμένον adhuc exspectant, cùm omnia tempora Messiæ promissi (ut ipsimet non diffitentur) jam exspiraverint. ¶ *Fidelis*] *Fidus*, *certus*.

42. *Ut esset eorum dux*] Τοῦ εἶναι ἐπ' αὐτῶν στρατηγὸν *ut esset eorum strategus*. Usus est hoc vocabulo Plautus, *Strategum te facio huic convivio*, i. *ducem* aut *imperatorem*. Alibi στρατηγὸς & ἡγούμενος simul leguntur. Cùm autem ἡγούμενος *ducem* denotet, debemus ibi στρατηγὸν vertere *imperatorem* aut *strategum*. Alibi ἐπ' αὐτοῖς. Reperitur & ἐπ' αὐτῶν, sed culpâ, ut reor, operarum. ¶ *Sanctorum*] Περὶ τῶν ἁγίων. Dubito utrùm sit obliquus ab οἱ ἅγιοι, an potiùs ab eo quod est τὰ ἅγια. Dubitandi causa quia paulò pòst περὶ τῶν ἁγίων, tum etiam quia sequitur αὐτοῖς pronomen masculinum. ¶ *Eos*] Vel *sanctos*, vel certè *Judæos*. *Sanctorum* autem nomen strictè sumitur & latè. Strictè, ut cùm solos Sacerdotes designat; latè, ut cùm omnes fideles. Hinc epithetum *Sanctissimi* hodie soli Pontifici tributum.

43. *Et induatur purpurâ*] Purpurâ indui & aurum gestare insignia sunt dignitatum. Vide 10. 20. & 11. 58.

44. *Ornari ve fibulâ aureâ*] Ἐμπορπᾶσθαι πόρπην χρυσῆν *ornari* (sive *uti*) *fibulâ aureâ*. Vide suprà 11. 58. & 10. 89. Dicimus autem ἐμπορπόω, unde hîc ἐμπορπᾶσθαι, & ἐμπορπάω.

46. *Et facere*] Καὶ ποιῆσαι. Sic ed. R. In aliis abest καί. Itaque vertunt, *placuit populo hac Simoni facienda sancire*.

47. *Imperatorem*] Vel *Ducem*. Quanquam *Dux* propriè ἡγούμενος dicitur. Aliquando ista simul leguntur. Ut mihi quidem videtur, στρατηγὸς est *dux exercitus*: qui שר צבא Ebræis: ἡγεμὼν verò sive ἡγούμενος *Dux regionis alicujus*, i. פחה.

49. *In gazophylacio*] In ærario Templi. Cæterùm hoc nomine significatur primùm regio quædam Templi reponendis oblationibus & (ut hinc liquet) etiam aliis monumentis destinata, Joh. 8. 20. Deinde cista in quam populus mittebat donaria, Luc. 21. Mar. 12. Zacharias ex Beda, *Gazophylacium erat arca foramen habens desuper, posita juxta altare ad dexteram ingredientibus domum Domini: In quam mittebant Sacerdotes ostia custodientes pecuniam quæ deferebatur ad Templum, atque servabatur ad instaurationem ejusdem Templi*. Hæc arca Ebræis קופה של צדקה dicitur, i. *cista eleemosynæ*, sive *stipis in pauperes collatæ*.

GROTIUS.

1. *CONgregavit rex Demetrius exercitum*] Est hîc ἐπάνοδος ἱστορική. Res enim Judaicas connectere voluit. Nunc de Demetrio Nicatore ea narrat quæ ante occisum à Tryphone pupillum evenerant. Josephus hæc in sua tempora digessit. ¶ *Abiit in mediam*] Ità vocat omnia ea quæ Parthis parebant, συνεκδοχικῶς, ex parte totum. ¶ *Ad contrahenda sibi auxilia*] Sperans devictis Parthis multas sibi gentes accessuras. Vide Josephum 13. 9.

2. *Et audivit Arsaces*] *Arsacem* & hic scriptor & Josephus dixere communi nomine: nam proprium ei nomen fuit Phraates, ut Appianus nos docet. Strabo nos expedit lib. 15. Ἀρσάκαι καλοῦνται πάντες, ἰδίᾳ δὲ ὁ μὲν Ὀρώδης, ὁ δὲ Φραάτης, ὁ δ' ἄλλο τι.

3. *Et percussit castra Demetrii, & comprehendit eum*] Etiam Josephus *captum* dicit *amisso exercitu*. Justinus lib. 36. *pacis simulatione deceptum*: lib. verò 37. *insidiis circumventum* ait.

4. *Siluit omnis terra Juda*] In alto fuit otio: ut suprà 7. 50. & 9. 57. ¶ *Et placuit illis potestas ejus, & gloria ejus*] Et regimen & res ab eo gestæ.

7. *Et congregavit captivitatem multam*] Multos hostium captivos fecit, ut Bethsuræ. ¶ *Et dominatus est Gazara*] Vide suprà 13. 53. ¶ *Et Bethsura*] Captæ à se 11. 36. ¶ *Et arci*] Hierosolymitanæ.

9. Et

9. *Et de bonis terræ tractabant*] Laudabant præsentem statum. ¶ *Juvenes induebant se gloriam*] Vestibus magnificis. ¶ *Et stolas belli*] Bello captis.

10. *Et constituebat eas ut essent vasa munitionis*] Quicquid aliquem usum sui præbet, Hebræis כלי, Hellenistis σκεῦος dicitur. ¶ *Quoadusque nominatum est nomen gloriæ ejus*] *Ita ut nominatum sit.* ἕως ὅτε hîc Effectum significat, non tempus. Est hîc εὐλογία Simonis, annectenda iis quæ sunt apud Sirachiden.

12. *Et sedit unusquisq; sub vite sua & sub ficulnea sua*] Locutio παροιμιώδης, ut 1 Reg. 4. 25. Mich. 4. 4. Zach. 3. 10.

13. *Reges contriti sunt in diebus illis*] Tum bellis inter se, tum Judæorum virtute.

14. *Et confirmavit omnes humiles populi sui*] Præsidio erat invalidis. ¶ *Et legem requisivit*] In cura habuit.

15. *Sancta glorificavit*] Templum reddidit augustius, dejectâ arce quâ Templum premebatur. ¶ *Et multiplicavit vasa sanctorum*] Donaria adjecit ex prædâ de hostibus capta.

18. *Scripserunt in tabulis æreis*] Honoris causâ.

20. *Spartiatarum principes & civitates*] Ἄρχοντες καὶ ἡ πόλις, *Magistratus & populus*. Spartæ enim Reges post Cleomenem esse desierant; Tyranni quoq; in Nabide sublati. ¶ *Simoni Sacerdoti magno, & Senioribus, & Sacerdotibus, & reliquo populo Judæorū*] Sic enim Judæi scribere eo tempore solebant: suprà 12. 6. ¶ *Fratribus*] Quomodo ipsi Judæi Spartiatas *fratres* suos dixerant, ibidem.

21. *Et gavisi sumus in introitu eorum*] Pergratus nobis fuit eorum adventus.

22. *Et scripsimus quæ ab eis erant dicta in conciliis populi sic*] Scripsit Interpres *in consiliis*, ἐν ταῖς βουλαῖς τοῦ δήμου, i. in publica acta retulimus. Nam βουλὰς vocat ipsa *scita*, μετωνυμικῶς. Non est enim hæc epistola qualis à Laconibus scripta est, sed quomodo sensum exprimendum putavit homo Judæus.

23. *Gloriosè*] Cum honore maximo. ¶ *Et ponere exemplum sermonum eorum*] Verborum, quæ etiam scripto complexi fuerant. ¶ *In segregatis populi libris*] Ἐν τοῖς ἀποδεδειγμένοις τῷ δήμῳ βιβλίοις, *in libris ad hoc à populo constitutis*. Sic ἀποδεδειγμέναι habuimus & suprà 10. 34. ¶ *Exemplum autem horum scripsimus Simoni magno Sacerdoti*] Legit ἐγράψαμεν, pro quo in Græco est ἔγραψαν. Dicunt Spartiatæ se partem ex actis descriptam misisse ad Simonem, ut constaret bene acceptam fuisse legationem.

24. *Clypeum aureum magnum*] *Clypei aurei inter honorum signa*, Trebellius Pollio Claudio Augusto, & Hieronymus in Chronico Eusebiano ad eadem tempora.

26. *Restituit enim ipse fratres suos, & expugnavit inimicos Israel ab eis, & statuerunt ei libertatem*] Gr. Ἐστήριξε γὰρ αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ ὁ οἶκος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐπολέμησαν τοὺς ἐχθροὺς Ἰσραὴλ ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ἔστησαν αὐτῷ ἐλευθερίαν quæ, sanatâ trajectione Hebræis familiari, rectè sic vertas, *Nam ipse & fratres ejus, domúsque patris sui* (i. cognati & ministri) *firmaverant Israelem, hostes Israelis bello depulere, & Israeli paraverunt libertatem*. ¶ *Et descripserunt in tabulis æreis*] *Prout scripserunt ipsi Judæi in tabulis æreis*. Ipsi Judæi, aiunt Romani, hæc merita publicè agnoverunt. ¶ *Et posuerunt in titulis in monte Sion*] *Quas tabulas æreas appenderunt columnis in monte Sion*, i. in Templo: nam *Sionis* nomen interdum tam latè sumitur ut etiam Moriam comprehendat. In Templo autem figi solita acta publica apparet suprà 11. 37. & infrà 48, 49.

27. *Et hoc est exemplum Scripturæ*] Decreti gentis Judæorum in honorem Simonis, quod decretum etiam Romani in sua acta referri voluerunt. Id decretum perducitur usque ad 15. 15. ¶ *Mensis Elul*] Qui mensis Augusto mensi maximâ parte respondet. ¶ *In Asaramel*] Ἐν Σαραμέλ. Sed Latinus Interpres rectiùs scripsisse videtur eruditis, qui censent Hebræum loci nomen fuisse חצר מלוא, *Atrium Millo*. In Millo conventus publicos haberi solitos notat D. Kimchi ad 1 Reg. 9. 24.

28. *In conventu magno*] De tali conventu vide quæ diximus ad Matth. 10. 17. ¶ *Et principum gentis*] Ἀρχόντων ἔθνους, i. φυλάρχων. ¶ *Et seniorum regionis*] Synedrii magni.

29. *Ex filiis Jarib*] Ἰαρίβ. Sed legendum Ἰωαρίβ, ut suprà 2. 1. ¶ *Ut starent Sancta ipsorum*] Templum, quomodo sæpe antehac.

32. *Viros virtutis*] i. Milites.

33. *Et munivit civitates Judææ & Bethsuram*] Quod præcipuum est posuit ultimo loco. Vide quæ diximus ad Marc. 16. 7. Rem quæ hîc refertur habuimus & suprà 7.

34. *Et Gazaram*] Vide 13. 53. Itaque & apud Josephum Belli Jud. 1. 2. pro Ζαρὰ legendum videtur Γάζαρα. ¶ *Et quæcunque apta erant ad correptionem eorum posuit in eis*] Scripsit Interpres *ad correctionem*. Sensus est, *Posuit in illis oppidis omnia per quæ meliora redderentur*.

35. *Et vidit populus actum Simonis*] Πίστιν *fidem Simonis*. Sed quia Interpres scriptum reperit compendio πῖν, legit πρᾶξιν, quomodo & quidam habent libri Græci. ¶ *Et gloriam quam cogitabat facere genti suæ*] *Et quantam gloriam consiliis suis attulerat genti suæ*. Est hîc ἐβουλεύσατο dictum per μετωνυμίαν Causæ pro Effecto. ¶ *Et posuerunt eum ducem suum, & principem Sacerdotum*] Suprà 13. 42. ¶ *Et justitiam & fidem*] Repetendum hîc διὰ, i. *propter*, ex membro superiore.

36. *Et in diebus ejus prosperatum est in manibus ejus, ut tollerentur Gentes de regione ipsorum*] Εὐωδώθη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, *per eum feliciter evenit*. ¶ *Et qui in civitate David erant*] In urbe à Davide adjecta. Vide suprà 1. 33. & 13. 50. ¶ *Et inferebant plagam magnam castitati*] *Castitatem* hîc intellige Dei cultum. In Legibus Ciceronis est, *Castè Deos adeunto*. Idem in Haruspicum responsis de fano Pessinuntio, *Quod cùm Deiotarus religione suâ castissimè tueretur*. Virgilius,

Quique sacerdotes casti.——

37. *Ad tutamentum regionis & civitatis*] Gr. *Et munivit eam* (supple *urbem*) *ad tutamen regionis*.

38. *Et Rex Demetrius statuit illi summum Sacerdotium*] Ἔστησεν, *confirmavit, ratum habuit*: suprà 13. 36. Hoc ideo additum quia Demetrius Nicator amicus erat populi Romani. Additur hîc in Græco κατὰ ταῦτα, *secundùm omnia*, nempe illa quæ in decreto Judæorum continebantur.

39. *Fecit eum amicum suum*] Habes & hoc dicto jam loco. ¶ *Et glorificavit eum gloriâ magnâ*] Remissione tributorum quæ debebantur, vectigalium in urbe Hierosolymis, auri coronarii, concessione munitionum.

40. *Audivit enim*] *Audiverat enim*. ¶ *Quòd appellati sunt Judæi à Romanis amici & socii & fratres*] Suprà 8. 20. & 12. 3. ¶ *Et quia susceperunt legatos Simonis gloriosè*] Suprà 17.

41. *Judæi & Sacerdotes eorum*] Itâ suprà 12. 6. *Sacerdotes* nominantur ut pars eximia populi. ¶ *Consenserunt eum esse ducem suum*] Suprà 13. 7. ¶ *Et summum Sacerdotem in æternum*] i. Ipsum posterósque ejus, mares ex maribus. Opponitur enim לעולם dignitati merè personali. ¶ *Donec surgat Propheta fidelis*] *Indubitatus*, fidem faciens sui prædictionibus & miraculis. Sic πιστὸν sumi diximus alibi. Si quis esset Propheta se ducem populi profitens, quales olim Judices, ei imperium haud dubio jure debebatur. Standum quoque erat ejus dictis, tum de rebus aliis, tum de Sacerdotio. Prophetiâ autem post Malachiam cessante, Prophetiæ restitutio exspectabatur paulò ante adventum Messiæ, ut diximus suprà 4. 46. & 9. 27.

42. *Et ut cura esset illi pro sanctis, & ut constitueret præpositos super opera eorum*] Bis repetitur Templi cura Simoni mandata, sed ad effectus diversos. Ideo *&* hîc sumendum pro *nempe*. Hîc dicitur data ei summa inspectio in opera & sarta tecta Templi; infrà, in ceremonias quas cæteri Sacerdotes ex ipsius præscripto administrarent. ¶ *Et super regionem*] Præfectos Toparchiis. ¶ *Et super arma*] Exercituum ductores. Vide suprà 13. 53. ¶ *Et super præsidia*] Præfectos præsidiis oppidorum, arcium, castellorum.

43. *Et ut cura sit illi de Sanctis, & ut audiatur ab omnibus*] Itâ ut omnes Sacerdotes ipsius præscriptum sequantur, ut jam diximus. ¶ *Et scribantur in nomine ejus omnes conscriptiones in regione*] *Omnes syngraphæ*: ut suprà 13. 42.

¶ Et

¶ *Et ut operiatur purpurâ & auro*] Purpureâ veste, & fibulâ aureâ, ut suprà 10. 20, 89. & 11. 58.

44. *Irritum facere aliquid horum*] *Facere contra hoc decretum.* Ità enim ἀθετεῖν sumi diximus ad Mar. 7. 9. ¶ *Aut convocare conventum in regione sine ipso*] In liberis populis præcipuorum magistratuum etiam hoc jus est, nè quis sine eorum arbitratu comitia aut concionem convocare posset: quod Græci dicunt ἐκκλησιάζειν. Vide Num. 1. 2. ¶ *Et vestiri purpurâ, & uti fibulâ aureâ*] Nempe nemini liceat præter ipsum, ex superioribus. Nullus enim honos in veste est nisi à quo arcentur cæteri. Vide titulum Codicis Justiniani De vestibus Holoberis.

48. *Et scripturam istam dixerunt ponere*] *Jusserunt poni.* ¶ *In tabulis æreis*] Quibus inscribi solebant decreta ejusmodi, suprà 8. 22. ¶ *Et ponere eas in peribolo Sanctorum*] *In porticibus Templi.* Id enim חמר, περίβολος, Ezech. 41. 5. & 42. 20. ¶ *In loco celebri*] *Conspicuo*: ut suprà 11. 37. h. e. *unde de plano rectè legi possint*, ut Romani loquebantur.

49. *Exemplum autem eorum ponere in ærario*] Ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, in arcis Templi, ubi acta ad Templum pertinentia servabantur. ¶ *Ut habeat Simon & filii ejus*] Ut illis petentibus indè semper pariculum detur publicis sigillis munitum.

CAP. XV.

BADUELLUS.

1. *Literas in hanc sententiam scriptas* καὶ ἦσαν περιέχουσαι τὸν τρόπον τοῦτον] *Et erant continentes modum hunc.* In hanc rationem erant scriptæ. Complectebantur hujusmodi sententiam.

3. *Ut illud constituam*, &c. ὅπως ἀποκαταστήσω αὐτὴν ὡς ἦν πρότερον] *Ut constituam* [aut *instaurem*, *restituam*] *illud ut erat priùs*: ut in pristinum statum redigam. ¶ *Maximum militum*, &c. ἐξενολόγησα πλῆθος δυνάμεων] *Collegi multitudinem exercituum.* ξενολογεῖν est propriè *externos ac peregrinos milites colligere.* Erant autem conductitii: itaque rectè vertitur *conducere.* ¶ *Classem comparavi bellicam* κατεσκεύασα πλοῖα πολεμικά] *Paravi naves bellicas*, i. classem ad bellum mari gerendum.

4. *Ut regionem adeam* βούλομαι δὲ ἐκβῆναι κατὰ τὴν χώραν] *Volo autem procedere per regionem.* Accedere ad regionem Regni mei: eam adire cum exercitu. ¶ *Qui in solitudinem redegerunt* τοὺς ἠρημωκότας] *Qui desolaverunt* (aut, *desertas effecerunt*) *multas civitates Regni.*

5. *Priores me Reges* οἱ πρὸ ἐμοῦ βασιλεῖς] *Qui ante me fuerunt Reges*: aut, *regnarunt*: qui me præcesserunt. ¶ *Quascunque alias*, &c. ὅσα ἄλλα δόματα ἀφῆκάν σοι] *Quæcunque alia data* [aut *tributa*] *tibi remiserunt*: i. quæ à vobis tribui pendíque solebant.

6. *Ut monetam notâ propriâ impressam conficias* ποιῆσαι κόμμα ἴδιον νόμισμα] Ad v. *facere percussionem proprium numisma*, i. percutere monetam, in eâque imprimere propriam notam: consignare eam tuo nomine aut signo proprio.

8. *Quicquid etiam debetur Regi* καὶ πᾶν ὀφείλημα βασιλικὸν] *Et omne debitum Regium.* ¶ *Aut posthac deberetur* ἢ ἐσόμενα βασιλικὰ ἀπὸ τοῦ νῦν] *Et quæ futura sunt Regia posthac.*

12. *Conflata sibi esse mala* ὅτι συνῆκται ἐπ᾽ αὐτὸν τὰ κακὰ] *Quòd congesta* [aut, *collecta*] *in se essent mala & cumulata.* συναγόμενα κακὰ quæ conducta sunt atque unum in locum hominémque comportata.

14. *Premens* ἔθλιβεν] *Affligebat*: *vexabat*: vel potiùs, arctissimâ & acerrimâ obsidione oppugnationéque premebat ac urgebat.

15. *Atque provincias* καὶ τὰς χώρας] *Et ad regiones*: i. gentes nationésque subjectas populo Romano, quæ *provinciæ* dicebantur; populi in potestatem Romanorum relicti, qui eorum imperio tenebantur ac regebantur.

19. *Ne ullis eos injuriis appetant* μὴ ἐκζητήσωσιν αὐτοῖς κακὰ] *Ne quærant eis mala*: i. moliantur ac machinentur.

21. *Malefici* λοιμοὶ] *Pestilentes*, improbi, facinorosi, qui sunt quasi quædam vitæ humanæ *pestes.* Significat impios ac sceleratos homines qui patriam vexabant. ¶ *In eos animadvertat* ἐκδικήσῃ ἐν αὐτοῖς] Ad v. *ulciscatur in ipsis*: i. pœnas de eis sumat, eos puniat, sicut jubent leges Judaicæ.

25. *Exitu ingressúque intercluserat* συνέκλεισε τὸν Τρύφωνα τοῦ μὴ εἰσπορεύεσθαι καὶ ἐκπορεύεσθαι] *Concluserat Tryphonem nè ingredi aut egredi posset.* Significat acrem & accuratam obsidionem, omnem aditum exitúmque prohibentem.

26. *Cui subsidio misit* ἀπέστειλε συμμαχῆσαι αὐτῷ] *Qui ei auxiliarentur*: aut *auxilio essent.* Hoc enim est officium sociorum, qui propterea σύμμαχοι Græcè appellantur.

28. *Qui cum eo his verbis ageret* κοινολογησάμενον αὐτῷ] *Collocutum cum ipso.* Participium præteriti est temporis, quasi *qui communicasset* cum ipso Rege, atque ità *consilium communicatum sermonémque habitum*, i. mandata, ad Simonem perferret. Sed melius est ut accipiamus præteritum pro futuro, κοινολογησάμενον pro κοινολογησόμενον, *collocuturum* aut *acturum cum Simone*, aut hujusmodi mandata expositurum.

29. *Dominatum in*, &c. ἐκυριεύσατε τόπων πολλῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ μου] *Dominati estis locis multis Regni mei*: i. dominationem occupastis.

31. *Pro ea etiam calamitate*, &c. καὶ ἀντὶ καταφθορᾶς ἧς κατεφθάρκατε] *Et pro vastatione* [aut, *vastitate*] *quâ vastastis*] sub. *regionem*: i. importastis. ¶ *Aut certè vos adorti bello profligabimus* εἰ δὲ μὴ, παραγενόμενοι ἐκπολεμήσομεν ὑμᾶς] *Sin minùs, advenientes, vos expugnabimus*: aut, *debellabimus*: *bello agressi conficiemus.*

32. *Magnificentiam* δόξαν] *Gloriam*: i. μεγαλοπρέπειαν *magnificentiam*: cultum ac splendorem vitæ.

33. *Ab hostibus ad tempus*, &c. ὑπὸ δὲ ἐχθρῶν ἡμῶν ἔν τινι καιρῷ ἀκρίτως κατεκρατήθη] *Ab hostibus verò nostris in tempore aliquo injustè occupata est.* ἀκρίτως dicit pro ἀδίκως, *iniquè & cum injuria*, nulla de causa, nec ratione.

34. *Occasionem nacti* καιρὸν ἔχοντες] *Opportunitatem habentes*: *tempus nacti opportunum.*

35. *Quas petis* ὧν αἰτεῖς] *Quæ postulas*: aut, *flagitas.* Sed puto legendum αἰτᾷς ab αἰτάομαι, quod inter alia significata *expostulare* ac *petere* significat.

38. *Ora maritima præfecit* κατέστησεν ἐπιστράτηγον τῆς παραλίας] *Constituit ducem oræ maritimæ*: *præposuit eum oræ maritimæ.*

39. *Ut arma contra Judæam moveret* παρεμβάλλειν κατὰ πρόσωπον τῆς Ἰουδαίας] i. Ut arma ferret contra Judæam: ut infesto exercitu eam invaderet.

40. *Populúmque provocare* καὶ τὸν λαὸν ἐρεθίζειν] *Et populum irritare*: bello lacessere: ad prælium provocare. ¶ *Captos agere homines* αἰχμαλωτίζειν τὸν λαὸν] *Captivos homines abducere.* Ad v. *captivum populum ducere*, & *cadere*, φονεύειν *occidere*: *interficere.*

41. *Excursionibus itinera Judææ pervaderent* ἐκπορευόμενοι ἐξοδεύωσι τὰς ὁδοὺς τῆς Ἰουδαίας] *Egressi incursiones facerent per itinera Judææ*: *grassarentur*: *excurrerent.*

DRUSIUS.

1. *Antiochus*] Cognomento *Sedetes.* ¶ *Filius Demetrii*] *Filius Demetrii Soteris*, idémque frater Demetrii Nicanoris, quo cognomine ipsum Josephus designat lib. 13. cap. 12. ἀλωθέντος δὲ καὶ Ἀντίοχος, inquit, ὁ Δημητρίου ἀδελφὸς, ὃς ἐπεκαλεῖτο Σωτὴρ, &c. En aliud cognomen Antiochi. Nam, si non fallit Josephus, etiam *Soter* cognominabatur. Sed hoc apud alium autorem non memini legere. ¶ *Ex insulis maris*] A Creta alisque insulis vicinis. Vide suprà 10. 67. Quanquam in Asia educatus. Justinus lib. 36. *Quo diu potitus*, (de Tryphone loquitur) *tandem exolescente favore recentis imperii, ab Antiocho puero admodum, qui in Asia educabatur, bello vincitur.* Τῆς θαλάσσης, maris Mediterranei.

2. *Sacerdoti*] *Pontifici*, sive *Sacerdoti summo*: ἱερεῖ pro

pro ἀρχιερεύς. Sic ἱερωσύνη pro ἀρχιερωσύνη ponitur. Mox Σίμωνι ἱερεῖ μεγάλῳ καὶ ἐθνάρχῃ. Sic Act. 5. 24. Legitur & ἀρχιερεῖ μεγάλῳ, in quo manifestus Pleonasmus.

4. *Ut adoriar*] Ut ulciscar, ut puniam.

5. *Omnes immunitates*] Πάντα τὰ ἀφέματα· ut 10.28. καὶ ἀφήσομεν ὑμῖν ἀφέματα πολλά, *tribuemúsque vobis immunitates multas*: item 13. 37. τοῦ ἀφιέναι ὑμῖν ἀφέματα. Nunc est in textu Græco ἀφαιρέματα, in quo sig. *auferendi*. V. Int. *omnes oblationes*. Cave sperñas. Lexicon Hesychii, Ἀφαίρεμα, ἀνάθημα, δῶρον, *donarium*. Ἀφέρεμα, idem. Etiam ξένιον exponitur, i. *xenium*, *donum*. Huic expositioni firmandæ est quod sequitur, καὶ ὅσα ἄλλα δόματα, &c.

6. *Permitto*] Ἐπιτρέψα, *permisi*, *concessi*.

9. *Potiemur Regno nostro*] Κρατήσωμεν τῆς βασιλείας ἡμῶν *obtinebimus Regnum nostrum*. Sic legit & interpretatur Hier. Partim exemplarium, ὡς δ' ἂν καταστήσωμεν τὴν βασιλείαν *ubi Regnum nostrum constituerimus*.

11. *Doram*] Meminit Josephus Adv. Appionem, & in Vita sua, *In Phœnice juxta montem Carmelum Dora civitas nuncupata*. Et Egesippus lib. 1. cap. 35. ubi scribit *Stratonis turrim inter duas civitates maritimas, Doram & Joppen, sitam*. Videtur fuisse civitas cum castello: unde Josephus Orig. Jud. lib. 13. cap. 12. φρούριον δυσάλωτον appellat. Quanquam φρούριον vulgata Lexica etiam *oppidum* reddunt. *Dora* Ebræis autoribus דור dicitur, Stephano Δῶρος, Plinio autem *Dorum*. Vide, si vacas, Masium in Josuam, c. 11. Eusebius De locis, DORNAPHETH, *quod Symmachus transtulit* Dor maritima, *hæc est Dora, in nono milliario Cæsareæ Palæstinæ pergentibus Tyrum, nunc deserta. Quæ cùm cecidisset in sortem tribûs Manasse, eam possidere non potuit, quia in ea habitatores pristini permanserunt.* ¶ *Quæ ad mare*] Hoc adjectum videtur differentiæ causâ. Nam erat aliud oppidum ejus nominis in Idumæa, quod Ἄδωρα nuncupatur in hoc libro 13. 20. & à Hieron. *Ador*, i. הדור.

13. *Centum viginti millia*] Δώδεκα μυριάδας *duodecim myriadas*, i. centum viginti millia. Nam μυριὰς *decem millia*. Hieron. *cum centum viginti millibus*.

16. *Lucius*] Sic Int. noster. In edit. R. Λεύκιος *Leucius*: in cæteris Λούκιος. Sed quis iste *Lucius*? An Lucius Metellus Calvus, qui Consul fuit anno secundo Simonis? Sunt qui Lucium Furium Philum intelligant, qui Consulatum obiit, ut quidam annotant, anno Græcorum CLXXIV unà cum Sexto Attilio Serrano. (Alii dicunt eum Consulatu functum an. CLXXVII. Ità Funccius. Vide & Livium.) Sed hoc anno captus erat Demetrius. Quocirca verba illa καὶ ἦλθε Νουμήνιος libenter exposuerim *& venerat Numenius*, nempe priusquam Demetrius in Parthorum manus incidisset. Sequitur enim certè, καὶ ταῦτα ἔγραψε Δημητρίῳ τῷ βασιλεῖ. Utique non capto scripsit, sed libero ac Regi. ¶ *Ptolemæo*] Regi Ægypti, qui *Euergetes*, & ob deformitatem corporis *Physco* cognominabatur.

17. *Legati*] Πρεσβύται. In uno exemplari offendi scriptum πρεσβύται. Sic suprà pro τοῖς πρεσβύταις libri plerique τοῖς πρεσβύταις habent. Locus est cap. 14. 40.

18. *Minarum mille*] Μνῶν χιλίων. Editio ad E. C. μνῶν πεντακισχιλίων *minarum quinquies mille*. Sed in Hieron. *minarum mille*: tum etiam in cæteris edit. Græcis quas vidi.

22. *Atque hæc scripsit*] *Lucius Consul* videlicet. ¶ *Demetrio Regi*] Sic habent pleraque omnia exemplaria Græca. In uno tamen scriptum inveni Δημήτριος βασιλεῖ, quasi hæc Demetrius Ptolemæo quoque scripserit. Non admitto. ¶ *Attalo*] Pergami Regi. ¶ *Ariaratha*] Ἀριαράθῃ. Talis lectio in codice R. Cæteri habent Ἀράθῃ, ut Latina V. *Araba*. Puto rectum esse *Ariaratha*. Is erat Rex Cappadociæ, ac Romanis auxilium tulit in bello contra Aristonicum gesto: quo nomine filiis ejus *Lycaonia & Cilicia data*, Justinus lib. 37. Fuit & Arathes quidam Cappadociæ Rex. Nè quid temerè statuamus. ¶ *Arsaca*] Ἀρσάκῃ, i. Regi Parthorum, qui suprà *Rex Persidis ac Mediæ*, 14. 2. A Justino *Arsacides* dicitur, lib. 36. & 38. Ebraicè לארשך. Ità scriptum lectum hoc nomen apud Gorionidem.

23. *Sampsame*] Σαμψάμῃ. Sic edit. R. & ea quæ ad E. C. Nec non L. V. In Basileensi meo editum Σαμψάκῃ *Sampsacæ*. Est etiam ubi reperiatur *Samsame*: quod præ cæteris probo. *Sampsama*, *Samsama*, ut *Sampson*, *Samson*. Appellatio à *Sole*, qui *Sames* Ebræis dicitur. Sic etiam Arabes eum vocant. Vide Stephanum in *Sampsa*. ¶ *In Phaselidem*] Editio V. & *Phaselida*. Græcè est εἰς Φασηλίδα. Sunt codices qui εἰς Βασιλίδα præferant. Est autem *Basilis* civitas Arcadiæ, ut *Phaselis* Pamphyliæ, cujus modò meminit. ¶ *In Coo*] Εἰς Κῶ *in Co*. Sed Vulgatus edidit *Coo*, quem nunc secutus sum. Insula est maris Ægæi, Rhodo proxima, & Cariæ opposita. ¶ *Et in Aradum*] Καὶ εἰς Ἄραδον. Editio Lat. V. & *Arabo*. Suspicor leg. *Arado*; ut suprà *Aratha*, ubi vulgò *Araba*. ¶ *In Gortynam*] Εἰς Γόρτυναν. Eadem & *Cortynam*.

24. Ἔγραψαν] *Romani*. Aliàs ἔγραψεν, videlicet *Lucius Consul*.

25. *Secundò*] Ἐν τῇ δευτέρᾳ. Videtur id esse quod Ebræi dicunt בשנית, in quo פעם subintelligitur, *secundâ vice*, i. secundò, iterum, denuo. Alii subaudiunt ἡμέρᾳ, ut dicat eum *secundo die obsidionis manus & machinas adhibuisse*, *non intermissâ operâ*. Sic dico, Simulac castra admovit opus aggressus est animo infestissimo. Hi distinctionem vulgatam mutant, & comma ponunt post τὴν Δωρᾶ. Rectè an secùs, videbo aliàs: nunc non vacat: alia me avocant.

26. *Vasa multa*] Σκεύη ἱκανά, i. interprete Hieron. *vasa copiosa*. Alii reddunt *satis multa*. Nam τὸ ἱκανὸν *sat*, sive *satis*. Lex. V. Ἱκανὸν, *sat*. Ἱκανόν ἐστι, *satis est*. Sic δύναμιν ἱκανὴν *exercitum satis multum*. Alius *mediocrem*: quod minùs probo. Vide quæ scripsimus ad hunc postremum locum 13. 11.

27. *Quæ noluit accipere*] Hæc aliter Josephus, quem vide, si placet, Orig. Jud. lib. 13. c. 12. Sunt etiam qui deletâ contra codicum omnium fidem negatione, ad Josephi mentem hunc locum sic exponant, interpretantes, *Voluit quidem ea accipere, sed postea irrita fecit quæcunque transegerat cum eo priùs*.

28. *Gazara*] Γάζαρον. Int. V. *Gazaram*, i. Γάζαρα. Sic dicimus ἡ Ἱερουσόλυμα, καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα. Suprà 14. 34. καὶ τὴν Γάζαρα. Editio Basileensis ea quæ in octavo folium complicat Γάδαρον habet: perinde est. Nam dialectus Syriaca ζῆτα cum δέλτα permutat, h. e. Zai cum Daleth. Hinc דהב ex זהב fecerunt. Res nota iis qui utramque linguam callent. ¶ *Civitates Regni mei*] Πόλεις τῆς βασιλείας μου. In exemplari Basileæ cuso πόλιν τῆς βασιλείας μου *civitate Regni mei*. Minùs probo.

30. *Extra fines Judææ*] Ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἰουδαίας. In libris quibusdam ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐκτὸς τῆς Ἰουδαίας *extra fines qui sunt extra Judæam*.

31. *Urbium*] Τῶν πόλεων. In plerisque cod. τῶν τόπων, ut paulò antè τοῦ φόρου τῶν τόπων. Sed Hieron. hîc habet *civitatum*; & *locus* pro *urbe* ponitur cùm alibi tum Gen. 12. 6. *usque ad locum Sichem*, i. עיר שכם, ait Moses Gerundensis. ¶ *Alioqui bellum vobis inferemus*] Εἰ δὲ μή, παραγενόμενοι ἐκπολεμήσομεν ὑμᾶς, *Si autem non, advenientes expugnabimus vos*. Int. V. *sin autem*, *veniemus & expugnabimus vos*.

32. *Repositorium calicum*] Κυλικεῖον. Libri quidam κύλικα χρυσῆν, i. *calicem aureum*. Quam lectionem adulterinam esse docent consequa verba. Hieron. *& claritatem in auro*.

33. Ἀκρίτως] בלא משפט *absque judicio*, i. iniquè, injustè.

34. *Tempus*] *Opportunitatem*, *occasionem*.

35. *Quæ petis*] Ὧν αἰτεῖς. Sic est in A. C. & R. In uno B. reperi αἰτεῖς, & in Hieron. *expostulas*.

36. *Cum excandescentia*] Vel *cum furore*. Nam θυμὸς antiquâ declaratione *furor*. Ebraicè בחמה. Alii *cum ira* באף.

37. Εἰς Ὀρθωσιάδα] *In Orthosiada* Hieron. Est autem Ὀρθωσιὰς Phœniciæ urbs, quæ *Orthosia* Plinio. Hodie *Tortosa* vocatur. Dicitur & Ὀρθωσίς. De Tryphonis obitu ità scribit Josephus, Ὁ μὲν γὰρ Τρύφων ἐκ τῆς Δώρας φυγὼν

γὼν εἰς Ἀπάμειαν, καὶ ληφθεὶς ἐν αὐτῇ τῇ πολιορκίᾳ διεφθάρη, βασιλεύσας ἔτη τρία.

38. Στρατηγὸν] Libri ad E. C. ἐπὶ στρατηγὸν· alii ὑποστράτηγον. Hieron. *ducem*. ὑποστράτηγος, *qui sub imperatore imperator est*, quasi *vicarius imperatoris*, quem vulgò *Locum tenentem* vocant.

39. *Cedronem*] Τὴν Κεδρών. Quidam emendant τὴν Γεδὼρ, cujus oppidi mentio Jos. 15. 58. Masius in Josuam, *Gedor superest in pragrandi pago, cui nomen est Gedrus, x millibus passuum à Diospoli, viâ qua ducit Eleutheropolim.*

GROTIUS.

1. **E**T *misit Rex Antiochus*] *Sidetes* dictus, qui se Tryphoni opposuit. Nomen id habuit à *Side* Pamphyliæ oppido; cujus meminere Plinius & Ptolemæus. Nam Pamphyliæ pars ultra Taurum est, eáque mansit penès Seleucidas, pace factâ ab Antiocho Magno cum Romanis. ¶ *Filius Demetrii*] Soteris scilicet, ac proinde frater Demetrii Nicatoris, ut habes apud Appianum, Justinum, & in Chronico Eusebii. ¶ *Ab insulis maris*] i. A Seleucia Pieria, quæ non longè est à mari. Indè enim belli initium fecisse Antiochum hunc Sideten docet nos Josephus 13. 12. Hebræi & Syri omnia mari adsita *insulas* vocant. ¶ *Et principi gentis Judaorum*] Ἐθνάρχῃ est in Græco, ut & suprà 14. 47. quâ voce Josephus sæpe utitur. Valet autem idem quod נשיא ἄρχων suprà 9. 30. & ἡγούμενος suprà 13. 42.

2. *Et genti Judaorum*] Ità mos erat scribi illo tempore. Vide suprà 8. 29. & 11. 33. & 12. 6. & 13. 36. & 14. 20.

3. *Pestilentes*] Ἄνδρες λοιμοὶ, לצים, ut suprà 10. 61. Indicat Alexandrum Balen & filium ejus, maximè verò Tryphonem. Sunt hæ epistolæ, ut suprà diximus, ex Græcis veris factæ Hebraicæ, versione satis liberâ, iterum deinde Græcæ. ¶ *Et electam feci multitudinem exercitûs*] Josephus, τῆς ἰσχύος αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν αὐξανομένης.

4. *Volo autem procedere per regionem*] *Regionatim*, ex una regione in alteram.

5. *Nunc ergò statuo tibi*] i. *Firmo, rata facio.* ¶ *Omnes oblationes quas remiserunt tibi ante me omnes Reges*] Πάντα τὰ ἀφαιρέματα ἃ ἀφῆκάν σοι οἱ πρὸ ἐμοῦ βασιλεῖς. Ubi primùm est locutio inversa. Vult enim dicere *ratam se facere condonationem* τῶν ἀφαιρεμάτων *factam ab antè Regibus*, maximè verò à patre fratréque suo. Deinde ἀφαιρέματα sunt in usu frequenti *primitia qua Deo debebantur*; indè sumptâ translatione omnia ea quæ de agris Regibus pendi erant solita, ut pars dimidia nemorum, tertia frugum: de quibus suprà 10. 29. 30. & 11. 34. Reges illi valde erant liberales de iis quæ ultrà non tenebant, ut hujus Demetrii pater suprà capite 10. Alexander Magnus olim legatis Darii, *Qua post Euphratem sunt, liberaliter donat. Ubi igitur me affamini? nempe obliti estis. Nam ultra Euphratem sum.* Justinus libro 36. *Facilè tunc Romanis de alieno largientibus.* ¶ *Et quacunque alia dona remiserunt tibi*] Gr. καὶ ὅσα ἄλλα ἀφέματα ἀφῆκάν σοι, i. *& quascunque praterea remissiones vobis fecere.* Par loquendi genus habuimus suprà 10. 28. Intellige reliqua tributorum, salis redemptionem, vectigalia in Hierosolymis.

6. *Et permitto tibi facere percussuram proprii numismatis in regione tua*] i. Tuâ imagine. Qui magnus honos olim habitus. Procopius 3. Gotthicor. de Regibus Francis, οὐ τὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα (ἣπερ εἴθισται) χαρακτῆρα ἐνθέμενοι τῷ στατῆρι τούτῳ, ἀλλὰ τὴν σφετέραν αὐτῶν εἰκόνα. Adde quæ dicta Matth. 22. 20.

7. *Jerusalem autem sanctam esse & liberam*] Interpretare ut suprà 10. 31. ¶ *Et omnia arma qua fabricata sunt*] Quod ipsum haberi solet inter jura Regia. Justiniani Nov. 85. In feudis c. *Qua sint regalia.* ¶ *Et prasidia qua construxisti, qua tenes, maneant tibi*] Idem est sensus qui suprà 14. 38.

8. *Et omne debitum Regis*] Quodcunque Regi ulla ex causa nunc debetur. Solet post multa specialia addi clausula quædam generalis, nè quid effugiat. ¶ *Et qua futura sunt Regi*] Quæ in posterum deberi possent quacunque ex causa, ex jure scilicet fiscali.

9. *Glorificabimus te & gentem tuam, & templum gloriâ magnâ*] Donaria scilicet mittendo in Templum, ut Syriæ & Ægypti Reges non rarò antehac fecerant.

10. *Exiit Antiochus in terram patrum suorum*] In superiorem Syriam, ut Josephus explicat. ¶ *Et convenerunt ad eum omnes exercitus, ità ut pauci relicti essent cum Tryphone*] *Exolescente favore recentis imperii*, ut ait Justinus.

11. *Et venit Doram fugiens per maritimam*] Nempe Tryphon, ut Josephus nos docet. Est hæc Dora in orâ maritima Phœnices: quod & Ptolemæus significat.

14. *Et vexabant civitatem à terra & mari*] Obsidebant, ut ait Josephus.

15. *Habentes epistolas Regibus & regionibus scriptas*] Hæ sunt illæ epistolæ quarum mentio aliqua facta suprà 12. 4. Tenor autem totus huic loco reservatus, quia tunc usus earum apparuit.

16. *Lucius Consul Romanorum*] L. Furius Philus. Sic enim bis appellatur à Cicerone, nec aliter ab Obsequente, is qui in Fastis per errorem *Publius*. Cæterùm quilibet Romani sermonis formularúmque gnarus facilè intelliget hoc Senatusconsultum (nam Senatûs erat Legatis respondere, ut notavit Polybius) non esse quale Romæ scriptum est, sed quomodo sensum ejus Hebræus Hellenistis Hebræis scribens exprimere voluit. Senatusconsulti autem hujus initium fuit, *Quod L. Furius Consul verba fecit*: sicut alterius Senatusconsulti, cujus meminit Josephus 13. 17. initium fuit, *Quod C. Fannius M. Filius Prator verba fecit.*

21. *Si qui ergò pestilentes*] Suprà 3.

22. *Hac eadem scripta sunt Demetrio Regi*] Regi Syriæ ei qui ante hunc Antiochum Rex fuerat. Mortuus igitur is dum Legati sunt in itinere: literæ autem ad fratrem ejus Antiochum pervenere. In Græco sequenda editio Sixtina, quæ habet, Δημητρίῳ τῷ βασιλεῖ, non autem illæ quæ habent, Δημήτριος. ¶ *Ab Attalo*] Scripsit Latinus Interpres *ac Attalo*, καὶ Ἀττάλῳ, Regi nimirum Pergami, qui populum Romanum bonorum suorum reliquit heredem. ¶ *Et Ariarathi*] Sic & in Sixtina Ἀριαράθῃ, cùm in aliis malè sit Ἀράθῃ. Fuit circa hæc tempora Cappadociæ Rex Ariarathes, cujus simul cum Attalo Rege Asiæ, & Ægypti Ptolemæo, meminit Justinus lib. 35. ¶ *Et Arsaci*] Qui *Phraates* proprio nomine, communi *Arsaces*, vel *Arsacides*, ut suprà diximus 14. 2.

23. *Et in omnes regiones*] Amicas populi Romani gentes, aut civitates liberas & amicas, aut socias, aut quæ erant sub sociis Regibus; maritimas maximè, quia mari faciendum hoc iter Judæis Legatis, qui sæpe ad proximam oram volebant appellere. ¶ *Et Lampsaco*] *Et* hîc est pro *nempe*. Ex hoc Latino Græcum corrige, & pro Σαμψάμῃ repone Λαμψάκῳ. Est πόλις εὐλίμενος, teste Strabone. ¶ *Et Spartiatis*] Civitati tunc liberæ, ut suprà diximus. ¶ *Et in Delum*] Cycladum clarissimam, & frequentem, tum ob templi sanctimoniam, tum ob commercia quæ post Corinthum excisam eò migrarunt. ¶ *Et in Myndum*] Urbem in Caria portu nobilem, ut Strabo nos docet. ¶ *Et in Sicyonem*] Achaiæ urbem vetustissimam, in qua portus & navale, ut idem nos docet Strabo. ¶ *Et in Cariam*] Quam liberam esse jusserant Romani, ut Livius testatur lib. 44. Scripserant ergò Romani & ad commune Cariæ, & specialiter ad Myndum civitatem. Vide tamen an hîc legendum Ἰκαρίαν, quæ insula Samo proxima. ¶ *Et in Samum*] *Insulam liberam*, ut ait Plinius, & *pradivitem*, ut Strabo, obtentam Asiæ. ¶ *Et in Pamphyliam*] Eam scilicet quæ cis Taurum, & adempta Antiocho Magno. ¶ *Et in Lyciam*] Quam & ipsam ademptam cum Caria Rhodiis Romani liberam esse jusserant, teste Livio dicto libro 44. ¶ *Et in Halicarnassum*] Hæc quoque urbs est Cariæ, & regia olim. ¶ *Et in Coo*] Coorum insula & urbs appulsu jucunda, Cariæ præjacens, *Nobilissimam insulam* Plinius vocat. ¶ *Et in Siden*] Pamphyliæ urbem, ut antè diximus: nisi fortè legendum

Σιδῶνα· nam ea propinqua Arado. In Græco Sixtino est, καὶ εἰς Ἀλικάρνασσον, καὶ εἰς Ῥόδον, καὶ εἰς Φασηλίδα, καὶ εἰς Κῶ, καὶ εἰς Σίδην, καὶ εἰς Ἄραδον, καὶ εἰς Γόρτυναν, &c. ¶ *Et in Aradum*] De qua diximus ad Gen. 10. 18. ¶ *Et in Rhodum*] Hoc nomen malè deest in Græcis nonnullis. Ea insula tunc amica magis quàm socia erat populi Romani, ut ex Livii libro 45. cognoscimus. ¶ *Et in Phaselidem*] Oppidum est maritimum in confinio Lyciæ & Pamphyliæ. Ptolemæus Lyciæ tribuit, Pamphyliæ alii: meminit & Lucanus. ¶ *Et in Gortynam*] Quæ Cretæ urbs prima dignitate Strabonis temporibus. Creta libera erat hoc tempore, & amica Romanis & Demetrii domo. ¶ *Et Cnidum*] Insula est non longè à Rhodo, portus habens duos, ut Strabo nos docet. ¶ *Et Cyprum*] Quæ eo tempore sub Ægypti erat Regibus fretis Romanorum auxilio. Testes Strabo & Justinus. ¶ *Et Cyrenen*] Et hæc erat tunc sub Ægypti Regibus. Divisis inter filios Regnis, Cyrene ad Romanos devenit. Docent id nos Strabo & Justinus.

24. *Exemplum autem eorum scripserunt Simoni*] Literarum quas Legatis dederant exempla Romani etiam ad Simonem misêre, ut cognosceret quantæ curæ Romanis essent Judæorum negotia.

25. *Antiochus autem Rex applicuit castra in Doram secundo*] Ubi erat Tryphon, ut dictum suprà 11. Cæterùm Græca, Ἀντίοχος ὁ βασιλεὺς παρενέβαλεν ἐπὶ Δωρὰ ἐν τῇ δευτέρᾳ, sic vertam, *Antiochus autem die altero* (post adventum Legatorum Judæorum) *oppugnavit Doram*. Nam παρεμβάλλειν ità sumi interdum solet etiam in his libris. ¶ *Admovens ei semper manus*] Crebros insultus faciens.

27. *Et noluit ea accipere, sed rupit omnia quæ pactus est*] Legit ut nos nunc habemus in Græco, καὶ οὐκ ἠθέλησε. Sed Josephus vult nos legere καὶ ἠθέλησε. Accepit Antiochus militem & commeatum à Simone: sed postea nihil eorum quæ Simoni promiserat præstitit. Notarunt hoc ante nos & alii.

28. *Vos tenetis Joppen, & Gazaram, & arcem quæ est in Jerusalem*] Sic & infrà 35. De Gadaris vide 13. 53.

30. *Et tributa locorum in quibus dominati estis extra fines Judææ*] Significat tres Toparchias: nam Ptolemais promissa fuerat, non tradita. Vide suprà 10. 30. & 11. 34. 57. Addi possunt Joppe & Gaza, bello capta, ut infrà sequetur.

31. *Sin autem*] Εἰ δὲ μή, *Si autem hac non datis*. ¶ *Et exterminii quod exterminastis, & tributorum civitatum alia talenta quingenta*] Καὶ τῆς καταφθορᾶς ἧς κατεφθάρκατε, καὶ τῶν φόρων τῶν πόλεων ἄλλα τάλαντα πεντακόσια. Ubi ex præcedentibus repetendum est δότε. Sensus enim est, *& pro vastitate quam fecistis, & pro tributis* (nempe præteritis) *locorum*, (illorum scilicet trium) *date altera quingenta aurea*.

33. *Hereditatem patrum nostrorum*] Olim à nobis possessa, cùm Duodecim tribus sub uno essent Regno; nempe Bethel, Lyddam & Ramatham.

35. *Et Gazara*] Vide suprà 28. ¶ *Ipsi faciebant in populo plagam magnam, & in regione nostra*] Non mirum si loca hostium jure belli cepimus. ¶ *Horum damus talenta centum*] i. Parati sumus dare. Et est Græca constructio.

37. *Trypho autem fugit navi in Orthosiada*] Portum Phœnices apud Ptolemæum. Strabo *Orthosiam* vocat l. 16. ut & Plinius 2. 20. Hinc verò Trypho Apameam se contulit, ut collatio Josephi indicat. Indè enim ortus erat, & ibi fidissimos habebat amicos, ut Strabo nos docet.

38. *Et constituit Rex Cendebæum ducem maritimum*] Nempe ut Judam prehenderet, & Judæam popularetur, exponente Josepho. Fuit hic amicus Regis, nomen habens à parte Phœnices quæ *Cendevia* Plinio 36. 26. Est autem nomen pronunciatione contractâ Syriacum in morem, קן־דוד pro קנין דויד, κτῆμα τοῦ Δαβίδ. Historiam vide 2 Sam. 5. 25. & 8. 1. 1 Par. 18. 1.

39. *Et mandavit ei ædificare Gedorem*] Ex hoc Latino emendandus textus Græcus, in quo perperàm legitur τὴν Κεδρὼν pro τὴν Γέδωρα. Est ea גדור Jos. 15. 58. ubi in Græco itidem malè scriptum Γεδδὼν pro Γεδδώρ. Et alio errore 1 Par. 4. 39. Γέραρα, ubi scribendum Γέδωρα. Ptolemæo est Γάδωρα. Urbs fuit olim in Danitarum portione, confinis Philistinis & Idumæis. Alia est *Gazara* vel *Gadara* maritima, de qua suprà & infrà. ¶ *Et obstruere portas civitatis*] *Civitatis* non est in Græco. Rectè ergò monent viri eruditi πύλας hîc, ut in Græcis historiis, intelligendas *fauces montium*, quæ τὰ φάραγγα τῶν ὀρῶν dixit hîc Josephus. ¶ *Et debellare populum*] *Populum* Judaicum *bello vexare*. ¶ *Rex autem persequebatur Tryphonem*] Quia, ut diximus, ab Orthosia Apameam se contulerat.

40. *Et pervenit Cendebæus Jamniam*] Sic & Strabo & Ptolemæus appellant. Est prope Azotum & Ascalonem. Diximus de ea & alibi. ¶ *Et cœpit irritare plebem*] Τὸν λαὸν, i. *populum* Judaicum. ¶ *Et ædificare Gedorem*] Hîc idem error in Græco commissus quem jam notavimus.

41. *Ut egressi perambularent viam Judææ*] Gr. *Vias Judææ*. Sensus est, *ut ex Gedore per omnia Judææ itinera excurrerent*. ¶ *Sicut constituit ei Rex*] *Constituerat*. Est enim Aoristus, qui pro omnibus temporibus, maximè præteritis, ponitur.

CAP. XVI.

BADVELLUS.

1. **Q**UÆ *egisset* ἃ συνετέλεσε] *Quæ confecisset*: aut, *patrasset*: vel, *effecisset*.

2. *Natu majores* πρεσβυτέρους] *Seniores*: *grandiores natu*. ¶ *Bellum cum hostibus gessimus* ἐπολεμήσαμεν τοὺς πολεμίους] *Bellavimus hostes*, i. bellum gessimus cum hostibus.

3. *Beneficio ætatis*, &c. ἐν τῷ ἐλέει ἱκανοί ἐστε ἐν τοῖς ἔτεσι] *In misericordia idonei estis ætate*. Potest ità verti, *benignitate Dei eos vigere ætate, ac valere robore corporis ad patriam adjuvandam*. In juvenibus enim vires corporis majores sunt. εὐβουλία in senibus, ἀνδρεία in juvenibus requiritur & commendatur. ¶ *Vos subite*, &c. γίνεσθε ἀντ' ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου] *Sitis pro me ac fratre meo*: succedite in locum nostrum: suscipite munus nostrum, ut duces atque imperatores Israelis bella administretis ac geratis. Itaque pater filios substituit in locum suum. ¶ *Progente nostra pugnate* ὑπερμαχεῖτε] *Pugnate pro gente nostra*, i. ejus salutem defendite ac propugnate. Hoc enim significat ὑπερμαχεῖν.

5. *Vis ingens se*, &c. δύναμις πολλὴ εἰς συνάντησιν αὐτοῖς] *Exercitus multus in occursum eis* [*obviàm eis*] *venit*.

11. *Agro Jerichuntino præfectus* καθεσταμένος στρατηγὸς εἰς τὸ πεδίον Ἱεριχὼ] *Constitutus dux in agro Jericho*, ad custodiam ejus loci præpositus: aut, præfectus constitutus ut ei loco præesset.

13. *Elatus animo* ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ] *Exaltatum est cor ejus*; i. elatus cùm abundantiâ pecuniæ, tum affinitate *summi Sacerdotis* soceri sui, *adjecit animum ad Judææ dominatum*. ¶ *Dolos in Simonem*, &c. ἐβουλεύετο δόλῳ κατὰ Σίμωνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ] *Animo moliebatur dolum adversùs Simonem & ejus filios, ut eos tolleret*, τοῦ ἆραι αὐτούς. Consilia necis eorum suscipiebat & agitabat animo.

14. *Obiret urbes* ἐφοδεύων τὰς πόλεις] *Perambulans* [*adiens*] *urbes*, ut scilicet eas inspiceret, curámque haberet, ut bonus Princeps debet ac solet. ¶ *Eisque curandis intentus esset* καὶ φροντίζων τῆς ἐπιμελείας αὐτῶν] *Et habens curam earum*. Ad v. *& solicitus de cura earum*, affectus summâ curâ & solicitudine earum.

15. *Munitiunculam* ὀχυρωμάτιον] *Præsidiolum*, i. locum exiguum munitum, in quem excepit eos μετὰ δόλου *cum dolo*, qui specie amici ac opipari convivii tegebatur. ¶ *Magnum convivium apparavit* ἐποίησεν αὐτοῖς πότον μέγαν] *Fecit eis potationem magnam*, i. convivium magnum. Ità enim משתה Hebræi vocant *compotationem*, ut Græci συμπόσιον. ¶ *Locarat autem certos in insidiis* καὶ ἐκρυψεν ἐκεῖ

ταῖς ἄνδρας] *Et abscondit* [*occultavit*] *ibi viros*, i. in insidiis posuit & collocavit.

16. *Simon ac filii ejus largiùs bibissent* ἐμεθύσθη Σίμων καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ] *Inebriatus est Simon ac filii ejus*: i. copiosiùs bibit, ut in conviviis, in quibus major hilaritas & copia potûs conceditur quàm in quotidianis atque ordinariis cœnis atque epulis.

17. *Nefas ingens perpetravit* ἀθεσίας μεγάλην ἐποίησε] *Nefas magnum fecit*: i. nefarium facinus designavit, ut socerum de se bene meritum occiderit. Dicitur etiam ἀθέμιτον *scelus nefandum & impium*. Quanquam ἀθεσία pro *fraude & fallacia*, mihi tamen non displicet ut hoc loco pro *scelere nefario* accipiatur: nam idem est quod παράβασις *prævaricatio*.

22. *Hoc nuncio vehementer perculsus* καὶ ἀκούσας, ἐξέστη σφόδρα] *Et cùm audisset, attonitus est* [aut, *expavit*] *vehementer*. ἔκστασις significat *pavorem & consternationem animi*, qualis solet accidere in terrore repentino. ¶ *Se ad necem ab illis quæri* ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι] *Quòd quærebant ipsum occidere*.

24. *In historia Pontificatûs ejus* ἐπὶ βιβλίῳ ἡμερῶν ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ] *In libro dierum Pontificatûs ejus*: aut, *summi Sacerdotii ejus*: i. in annalibus qui sunt compositi atque scripti de Pontificatu ejus. ¶ *Ab eo tempore quo*, &c. ἀφ' οὗ ἐγενήθη ἀρχιερεύς] *Ex quo princeps Sacerdotum* [aut, *summus Sacerdos*] *factus est*.

DRUSIUS.

1. Συνεστήλει] Aliàs, συνεστήλεσε.

3. *Per Dei misericordiam*] Ἐν τῷ ἐλέει *in misericordia*, sub. *Dei*, i. בחסד אלהים. Alii *per pietatem*. Nam חסד etiam *pietas*. Alius *ad hoc opus misericors*. Locus suspectus de mendo. Suspicionem auget Hier. in quo hæc omnia desiderantur.

4. *Dormierunt*] *Pernoctarunt, noctem egerunt*.

6. Οἱ ἄνδρες] Milites.

7. *Divisit populum*] Aciem instruxit.

8. *Sacris tubis*] Ταῖς ἱεραῖς σάλπιγξι. Sic legit olim & Hier. Ebraicè בחצצרות קודש. *Sacræ* autem vel ideo quòd iis uterentur Sacerdotes qui huic officio peculiariter mancipati erant. Vide Num. 10. 8. & 2 Par. 29. 26. R. David ad Psal. 4. 1. *Sola tuba erant in manu Sacerdotum*. Hoc noto propter epitheton ἱεραῖς, quod in plerisque libris desideratur; tum etiam propter lectionem Romanam ἐσάλπισαν *clanxerunt*, quam Int. V. confirmat, tum editiones cæteræ præter eam quæ ad E. C. cusa, in qua ἐσάλπισε, i. *clanxit*.

9. *Quam ædificaverat*] Cendebæus videlicet.

10. Ἐν τοῖς ἀγροῖς Ἀζώτου] בשדי אשדוד. Lectio varians ἐν τῷ ἀγρῷ Ἀζώτου, בשדה אשדוד. Eodèm redit. ¶ *Eam*] Αὐτὴν, videlicet *Azotum*. Malim αὐτοὺς, quod legit Hier. Nam vertit *eas*, & πύργους, i. *turres*, subintelligitur.

11. *Abubi filius*] Ὁ τοῦ Ἀβούβου. Editio Lat. *filius Abobi* ὁ τοῦ Ἀβόβου. Hunc autor Chronici quod aliquoties citavimus in hoc libro *Regem Ægypti* facit, prorsus inscitè imperitéque.

14. *Anno centesimo*, &c.] Ex hoc loco corriges Hier. in Commentar. Dan. 9. ubi vulgò *ducentesimus* pro *centesimus*. Verba sunt, *Cui successit frater Jonathan: & post eum rexit populum Simon, frater utriusque: In cujus morte ducentesimus* (erratum memoriæ, ut apparet) *septuagesimus septimus Regni Syriæ impletus est annus. Et usque ad hoc tempus Machabæorum Primus liber historiam continet. Supputantúrque à primo anno Cyri Regis Persarum usque ad finem primi Machabæorum voluminis & mortem Simonis Pontificis anni* CCCCXXV. ¶ *Sabat*] שבט.

15. *Doc*] Δωκ. Alibi est Δωκὸς, & apud Josephum lib. 13. c. 15. Antiq. Δαγών. Quomodo & Chronicon T. S. Sed in Historia Gorionidis דגונה pro דוכה, errore nato ex affinitate quæ inter ד & ר literas. ¶ Πότον] *Convivium*, i. משתה, quod & συμπόσιον. Usi sunt hâc voce LXX. Esth. 1. 9. & 5. 6. & 7. 2. item Aquila & Sym. Gen. 29. 22.

16. Ἐμεθύσθη] *Liberaliùs bibisset*, aut *potando satiatus esset*. Ità sumitur hoc verbum Joh. 2. 10. ὅταν μεθυσθῶσι & Gen. 43, 34. ubi שכר in Ebræo. Hinc quoque intelligentiam habet illud Hag. 1. 6. *Bibitis, sed non ad ebrietatem*. Sensus enim est, *ad satietatem*. Sic Sirach. 1. 14. μεθύσκει αὐτοὺς, *satiat eos*.

17. Ἀθεσίαν] Hier. *deceptionem*: alii *scelus*: malim *prævaricationem* aut *infidelitatem*. Nam quando pactis conventis non statur, sed irrita fiunt omnia, ἀθεσία dicitur.

18. *Regi*] Antiocho.

20. *Montem Templi*] הר הבית.

22. Ἀπολέσαι] Aliàs ἀπολέσωσι.

23. *Sermonum*] Dictorum ac factorum, ut Tob. 1. 1. Βίβλος λόγων Τωβίτ. Vide quæ scripsimus ad hunc locum. ¶ *Johannis*] De hoc Johanne, qui *Hircanus* cognominabatur, videndi sunt Josephus & Compositor Historiæ Ebraicæ.

GROTIUS.

1. *Et ascendit Johannes*] Simonis ille filius memoratus suprà 13. 53. ¶ *De Gazaris*] i. Gadaris, ut 13. 53. diximus.

2. *Ego & fratres mei, & domus patris mei*] Vide suprà 14. 26. in Græco. ¶ *Et prosperatum est in manibus nostris liberare Israel aliquoties*] Successit procuratio libertatis. Sic suprà 3. 6. & 14. 36. 2 Macc. 10. 7.

3. *Sed estote loco meo & fratris mei*] In Græco est ampliùs, *Vos autem beneficio Dei est per ætatem pares bellis: Este ergò* populo Judaico *pro me & pro fratre meo*, nempe Jonathane, cujus recentior memoria.

4. *Et dormierunt in Modin*] Ibi interjunxerunt.

6. *Ad transfretandum torrentem*] Sic & suprà locutus est hic Interpres; i. *ad transeundum torrentem*. ¶ *Et transfretavit primus*]

—————*monstrat tolerare labores,*
Non jubet,

ut apud Lucanum Cato.

7. *Et divisit populum & equites in medio peditum*] Secundum *&* est pro *nempe*. *Ità distribuit populum ut in peditum intervallis se tenerent equites*.

8. *Et exclamaverunt sacris tubis*] In Græco tantùm est, *Et cecinit tubis*. Sed Interpres *sacras tubas* dixit, quia Sacerdos militiæ attributus, (de quo Deut. 20. 2.) cæteris ut voce præibat, ità & tubæ cantu, Num. 10. 8, 9. ¶ *In munitionem fugerunt*] Gedorem, ut ex sequentibus intelligitur.

9. *Donec venit Cedronem*] Idem hîc error in Græco & Latino qui suprà 15. 39. in Græco, non in Latino. Legendum enim εἰς Γέδωρα, *Gedorem*. ¶ *Quam ædificavit*] *Quam munierat*, ipse scilicet Cendebæus.

10. *Et fugerunt*] Alii scilicet qui in illo prælio fuerant: ut non solet fuga de communi consilio fieri. ¶ *Usque ad turres quæ erant in agris Azoti*] Ad *prætenturas & stationes agrarias*, ut loquitur Ammianus Marcellinus lib. 19, 21, 25, 29, 31. In Glossis, *Prætentura*, παρεμβολὴ, ἐπίταγμα. In Basilicon Glossis, Πραιτεντοῦρα, παρεμβολή. Sunt in agris receptus militum ac speculæ, quales & nunc in usu: sed nunc magis ex lapide; olim sæpe ex ligno, ut sequentia ostendunt. Has ex ligno turres Romani veteres *falas* dicebant, ut ex Ennio Nonius Marcellus nos docet. Utitur hâc voce & Juvenalis. Festus, Servius, & post eos Isidorus *falaricæ* vocabulum indè deducunt. ¶ *Et reversus est ad Judæam in pace*] Ἐν εἰρήνῃ τὸ λοιπὸν διῆγαγε βίον, ait Josephus.

11. *Et Ptolemæus*] תלמי nomen est Hebræum à *sulco*. Id autem sono proximè accedit ad Macedonicum nomen à *bello* deductum Πτολεμαῖος. Ideo Hebræi Græcè scribentes hoc pro illo usurpant. ¶ *Filius Abobi*] אבובי: A *spica* ductum nomen: ut solebant veterum nomina multùm desumi à re rustica.

12. *Erat enim gener summi Sacerdotis*] Simonis. Hinc iterum in pejus labi cœpere res Judaicæ, *Fugas civium*, *urbium*

urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces, aliáque solita Regibus ausi, ait Tacitus.

13. *Et volebat obtinere regionem*] Imperium regionis.

14. *Simon autem perambulans civitates*] Ut videret si quid esset quod novæ opis egeret. Exemplum providi ducis.

Ἀμφότερον τε καὶ ἐσθλὸς στρατηγός,

ut jam apparebit. ¶ *Et Mathathias filius ejus*] Ab avo dictus. ¶ *Hic est mensis Sabath*] Οὗτος ὁ μὴν Σαβὰτ· non שבת, i. à *sabbato*, sed שבט, à *surculo*. Sic & Zach. 1. 7. Meminit & magna paraphrasis Esth. 3. 7.

15. *In munitiunculam*] *In castellum.* ¶ *Qua vocatur Doch*] Gr. Δώκ. דוק *specula* Syris. ¶ *Quam adificavit*] *Quam munierat,* ut suprà 9.

16. *Et cùm inebriatus esset Simon*] *Adbibisset.* Est enim Hebræis שכר, & Hellenistis μεθύειν, vox non inhonesta. ¶ *Et occiderunt eum*] Hoc habet & Josephus. ¶ *Et duos filios ejus*] Captos primùm, quod ex Josepho discimus.

17. *Fecit deceptionem magnam in Israel*] in Græco tantùm est, ἐποίησεν ἀθεσίαν μεγάλην, *magnâ usus est perfidiâ.* Ità enim vocem ἀθεσίας sæpe usurpat Polybius. Jer. 20. 8. חמס, i. *violentia*, Græcè vertitur ἀθεσία. Dan. 9. 7. מעל, quod *defectionem* significat, itidem ἀθεσία vertitur, & ἀσυνθεσία 1 Par. 9. 1. Esdr. 9. 2, 4. & 10. 6. Historici boni, ubi factum aliquod narrarunt, solent judicium suum & proborum de tali facto addere.

18. *Et scripsit hac Ptolemaus, & misit Regi*] Antiocho Sidetæ: qui Josepho 13. 16. Antiquæ Hist. Ἀντίοχος ὁ Εὐσεβής. ¶ *Et traderet ei regionem & civitates eorum, & tributa*] i. Ut ipse Ptolemæus, accepto à Rege exercitu, *traderet* Regi *regionem Judaam, & urbes eorum* (nempe Judæorum, constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον) *cum tributis.*

19. *Et misit alios in Gazaram*] *Gadara*, ut suprà sæpe diximus. ¶ *Tollere Johannem*] Cui cognomen *Hyrcano*, ut ait hoc loco Josephus. הורקן *Spoliator*, hostium scilicet. Sic solebant boni ominis nomina dari belli temporibus. ¶ *Et tribunis misit epistolas*] Iis qui sub Johanne præsidio Gadarorum præfuerant. ¶ *Et daret eis argentum & aurum & dona*] i. Ut magna à se acciperent.

20. *Et alios misit occupare Jerusalem & montem Templi*] Ipse quoque eò se contulit, sed à Johanne Hyrcano, ob suas patrísque & patruorum virtutes favorabili, ipse ob scelera exosus, à plebe exclusus est.

22. *Cognovit enim quia quærebant eum perdere*] Hic aut morte aut aliâ aliquâ calamitate interceptus finem scribendi fecit hic quisquis est illorum temporum Scriptor; idcóque in rebus popularium suorum fide dignissimus. Cætera aliquis amicus aut descriptor addidit.

23. *Et catera sermonum Johannis*] *Catera verò rerum Johannis*, דברי יוחנן. ¶ *Et bellorum ejus, & bonarum virtutum quibus fortiter gessit*] *Et bellorum ejus, & pulcrorum facinorum qua edidit*, nempe contra Syros, Moabitas, Idumæos, Samaritas, Antiochum Sideten, Demetrium à captivitate reversum, filium Demetrii Antiochum Grypum, & Antiochum Cyzicenum. ¶ *Et adificii murorum quos exstruxit*] Hierosolymis: nam ad pacem ab Antiocho Sidete redimendam loricam eorum destruxerat, ut ex Josepho discimus.

24. *In libro dierum Sacerdotii ejus*] In Commentariis quos sacerdotes summi aut faciebant aut fieri curabant. Quomodo favore populi summum Sacerdotium adeptus sit hic Johannes Hyrcanus, habes apud Josephum 13. 15. Antiquæ Hist. & Belli Jud. 1. 2. Ex illis Commentariis quos diximus Josephus sua deprompsit.

ALBERICI

ALBERICI GENTILIS,

J.C. PROFESSORIS REGII,

ad primum

MACBÆORUM DISPUTATIO,

AD ILLUSTREM & REVERENDISS. D. TOBIAM MATTHÆUM EPISCOPUM DUNELMENSEM.

CAP. I.

Occasio Disputationis.

QUID mihi cum libro Macbæorum, dices, opinor, Illustris & Reverendissime Tobia, quid mihi professori Juris cum libro isto Theologico? Etiam quæ mihi causa est cur eum velim tueri librum, qui dejectus de numero Canonicorum per viros eruditissimos est & probatissimos? Da veniam, atque tu me audi; cui me cupio probare maximè, quem ipse probo omnium maximé. Librum primum Macbæorum non esse Canonicum ego etiam censeo cum Theologis bonis, & cum bonis omnibus soleo confiteri. Quid enim ut Canonicus liber fit, qui neque Hebræis, neque Patribus, hoc est, neque Judaicæ neque Christianæ ecclesiæ veteri, in Canonicis exceptus fuit? (a) Hebræorum & Patrum auctoritate noster quoque Alciatus Historiam Susannæ commentitiam adfirmare non veretur. Est scilicet & Professori Juris aliquando vel de libris ipsis dispiciendum qui Sacri nominantur, non modò ex eis definiendæ sunt quæstiones. Ità considerandum fuit mihi de libro Tobiæ, propter nuptias quæ ibi sine patris jussu, contrà quàm statuit Jus civile nostrum, contractæ videntur & adprobatæ. Alibi de Judithæ libro examinavi: nam doli ejus mulieris in hostem laudantur, quos non ex bellica esse justitia putes. Etiam & de Macbæico hoc vidi: in quo fedus cum Romanis & infidelibus aliis contrahunt fratres illi laudatissimi: & mihi id fuit expediendum, si rectè initur cum infidelibus fedus. Etiam & illud vidi, quòd isti fratres templa hostium idololatrica subverterunt: & quod fortassis nec est in jure bellico admittendum. Alia nos ad istos aliosque examinandos libros trahere possunt: de quibus omnibus nunc non dico. In primo autem dum versor Macbæico, versóque quæ Theologi contra librum observant, non me sanè valui continere quin excuterem singula diligenter; & plurima cùm deprehendissem infirmiora quæ in tantam litem de vero verbo Dei proferrentur, hæc eadem adnotarem & opposità disputatione diluerem. Theologica nè tantillùm quidem attigi, memor præcepti,

—*Tractent fabrilia fabri.*

Ut non in me habeat sævire Hieronymus, aut quisquis alius, qui conqueritur res religionis tractari ab hominibus promiscuè, qui Theologi tamen non sint. Ego hîc quædam exsputo Historica, alia id genus, communia nobis, omnibúsque qui ingenuas literas profitentur. Et fortè nec inutilis nostra fuerit industria. (b) Nam est opera hæc Juris interpretibus frequentissima, & præcipua laborum pars, contrariarum legum compositio: ut hîc ineunda nobis fuit compositio contrariarum narrationum, quæ de auctoribus aliis contra librum istum Macbæorum afferuntur. Illud verò dici generaliter posse videtur, non decere opprimere profanis testimoniis hos libros, qui titulis amplissimis laudari à Patribus consueverunt; non debere manu profanâ de ea possessione dejici quam nacti tandem in Ecclesia erant, & in qua paulò antè degebant. (c) Nam & ipsi Theologi nostri Apocryphis his tribui oportere magis quàm libris aliis confitentur. Atque de primo hoc Macbæico sic dabunt nostri tantò facilius quantò illum puriorem aliis (d) agnoscunt, & utilem prædicant, & commodissimum historiæ Ecclesiasticæ, & non incommodè explicatum. Si de Canonicis libris, quorum fuit sacra semper, & est auctoritas sancta, disputaretur adversùm Apocryphos istos, conatus & fuisset irreprehensibilis, & effectus fuisset multò certior consecutus. Cæterùm non in his maneo generalibus: at singula diluo, quæ, ut dixi, nec Theologica sunt, & sunt mihi visa infirmissima. Judicaveris ipsa, si placet, TOBIA doctissime & reverendissime. Debentur certè ea tibi, & alia à me pluria, quæ suo tempore consequentur. Debeo me tibi plurimùm atque plurimùm, qui per favorem tuum fundamenta hæc quantulæcunque eruditionis ponere potui non penitus incelebris & illaudatæ. Tua humanitas singularis, tua per omne genus officiorum liberalitas, tua amicitia nobilissima fovit peregrinum me & in Anglia novum, protexit infirmum, erexit & animavit afflictum exsulem; fecit in ea studia literarum incumbere quas ferme abjeceram & deploraram; in hunc me propemodum evexit splendidissimi locum antecessoris, quem licet potuissem desiderare, sperare non potuissem. Salve, MATTHÆE illustris, salve; & hæc à Gentili cape tuo,

O & præsidium & dulce decus meum.

a Alc. 9. Par. 5.

b Alc. 6. Par. 14.

c Danæ. Contr. lib. 1. c. 18. adv. Bel.

d In præf. & no. 1. & Pelic. præf. ad Apocry. & ad 1 Macc. & Drus. ep. ad Scalig.

CAP. II.

Si dici possit, Alexandrum suis divisisse Regnum.

AIT Macbæicus, *divisisse Alexandrum suis administris Regnum cùm adhuc viveret*. Id verò verum esse non videtur per Historicos alios. Sed argumentum istud diluitur, si cum eruditissimo Francisco Junio *Regnum* pro *satrapiis* & pro *Regni rectione* exponimus. (*a*) Ut sic sanè Zosimus ait, Alexandro mortuo divisum Regnum fuisse in satrapias. (*b*) Ut sic quoque *Rex* pro *primario Judice* & *Præside* alibi legitur in ipsis Sacris libris, itidem & in istis Apocryphis, & in aliis auctoribus: quod idem Junius atque Tremelius sæpius adnotarunt. Alexandrum verò ipsum sic divisisse satrapias suis, credemus dicenti Macbæico, si is certis aliorum auctorum testimoniis non confutetur. Namque est verisimile valde Alexandrum id fecisse quod alii facere omnes consueverunt, qui filiis impuberibus ac Regnis tutores, curatores, administros relinquunt. Imò hoc factum ab Alexandro, significat nobis Cornelius Nepos, (*c*) qui scribit, visum Alexandrum commendasse Regnum Perdiccæ, cui tradidisset anulum moriens, donec in suam tutelam pervenissent filii sui [Alexandri.] Et de ea anuli traditione etiam (*d*) alii tradunt: & hoc ampliùs, Perdiccam visum ità electum heredem, licèt non voce nuncupatum. (*e*) Sanè enim anulus sic datus (ut est sigillum pro re charissima) quasi heredis designatio & hereditatis adsignatio habitus est. Sed hæc tamen adsignatio hereditatis & Regnorum illud fuerit commendatum, de quo nunc dicimus. Et dictum hoc Historici ex dicto alterius Historici ità declaramus. Quandoquidem potuerit quoque Perdicca esse & Rex in legitimam usque ætatem filiorum Alexandri. (*f*) Ut sic scilicet fuit Lycurgus, filio Regis defuncti nondum nato, nondum adulto. (*g*) Et quemadmodum coronatus etiam Imperator traditur recentiori Græcâ historiâ Michael Palæologus, donec adlegitimus heres adolevisset. (*h*) Et quemadmodum jure hæc fieri interpretes Juris docent. Aut si administratores interim principes illi fuerunt, dum Alexandri proles in suam tutelam venisset; eâ tamen non veniente ad illam ætatem, iidem fuisse à principio usque heredes censentur: (*i*) ut sic administrator est qui institutus heres est ad incertam diem. Atque sic est solutio argumenti gemina. Et utrique tamen obstare videtur, quòd non à vivo Alexandro ea partitio Satrapiarum facta videtur, verùm eo mortuo à Principibus suis. (*k*) *Alexandro mortuo, cùm Regna singulis familiaribus dispertirentur, & summa rerum tradita esset tuenda eidem cui Alexander moriens anulum suum dederat, Perdiccæ*, inquit Cornelius nepos: (*l*) sive ille Æmilius Probus est Cornelii Nepos. Præterea quomodo verum est ut Satrapias hereditatémque diviserit Alexander vivus, quæ uni Perdiccæ commendavit? At mihi hîc respondeo, posse utrumque simul stare, & quòd diviserit Alexander vivus provincias suis, & quòd provincias sui isti diviserint inter se defuncto Alexandro. Etenim heredésque dividunt aliquando (*m*) (memini nunc filiorum Ludovici Pii) hereditatem inter se, quæ divisa ipsis à defuncto fuerat. Et à divisionibus ad divisiones sæpiuscule disceditur. (*n*) Et horum ergò neutrum dicetur falsum, quæ simul esse verissima valent: ut diceret Augustinus, (*o*) & noster Baldus, quòd cùm quid potest esse verum, nunquam id præsumitur esse falsum. Et ergò licèt alii omnes Historici traderent de partitione post Alexandri mortem facta, quia & hæc de qua tradit Macbæicus facta esse itidem potest, & verisimiliter videtur, Macbæicus mendacii non accusabitur. Divisisse autem Alexander sustinebitur, etsi uni imò commendaverit: (*p*) nam uni summam rerum tradiderit; nec tamen in certis administrationibus alios non constituerit: ut sic à principibus illis est factum, & fieri passim inque publicis inque privatis solet. (*q*) Non privativè, inquiunt nostri, sed cumulativè distribuuntur ducibus minoribus milites, qui summo dantur. Ostendatur historia quæ neget de his administrationibus singularibus de quibus ego expono Macbæicum; aut fletur Macbæico, qui hoc ait. (*r*) Etiam adfirmanti testi plus creditur quàm neganti; & absque mora illi qui ait attendimus, non illi qui silet. Quòd si cum Latina versione vulgata, nec repugnante textu Græco, legeris non *divisit*, sed *dimisit*, ecce nobis alia responsio est, & solutio argumenti nova: ut quod unum dimissum fuit Perdiccæ, id dimissum administris scribatur. (*s*) figurâ in Scripturis etiam frequenti, non modò aliis usitatâ auctoribus. Sed ecce etiam solutio quarta: *Divisit Regnum administris*, inquit: at de modo non explicat. Divisetit igitur, vocando eos in secundam spem, si proles sibi non extitisset: quod cogitasse antea, & voluisse Alexandrum notavi de lapide in Orthographia Aldi; in quo de his administris Alexander, (*t*) *Quos nobis sine prole decedentibus relinquimus nostros heredes, & totius orbis.* (*u*) Regem videlicet terrarum omnium se ferebat Alexander. Et quod itaque cogitatum aliquando fuit, id factum firmes cum Macbæico probabiliter. (*x*) Siquidem ex voluntate viventis intelligitur voluntas morientis. Nec me movent quæ insecuta sint aliter. Nam & contra conventa propria iidem fecere Principes. Nec me movet quòd proles morienti erat Alexandro: quoniam quæ olim substitutio fuit in casum, si Alexander sine liberis decessisset, (*y*) ut istum comprehendebat quoque, si liberi illi mortui fuissent impuberes; ità nec discessum videbitur ab isto post: & in istum sic verisimilis est narratio Scriptoris nostri. (*z*) Sic quod volumus in alterutro, certè in altero volumus. At fero solutionem quintam. *Divisit regnum*, i. dividendum reliquit.

> (*a*) ——*nullóque herede relicto*
> *Totius fati lacerandas præbuit urbes:*

de Alexandro canit Lucanus. Liberorum ille suorum curam habuisse nullam traditur, at digno inter eos Principes Regnum se relinquere significasse. Et hoc, ut sine certo successore moreretur, Alexandri exemplo, habuisse Trajanum in animo, recitant (*b*) Historiæ. Cùm autem Principes illi essent omnes dignissimi, *ut singulos Reges putares*, ait Justinus, (*c*) & quales trecenti Fabii memorantur idonei ut duces essent; jam omnibus *dimisisse & divisisse Regnum* Alexander censebitur, & *lacerandum*, ut dixit Lucanus, *præbuisse*. Quod & illi adfirmarent Juris interpretes, qui, si præmium primò aliquid præstanti defertur, & id præstent pariter plures, omnibus partiendum propositum præmium docent; ut ego retuli in Disputatione alia de Præmio coronæ muralis. Sic dividendum reliquit, divisum sic esse Regnum voluit, certè fecit Alexander. (*d*) Sic & in Canonicis, *sepelierunt eum*, i. sepeliendum reliquerunt, qui vulneratus quidem mortaliter, sed nondum mortuus, & qui etiamnum fugit. Addo sextam, & septimam solutionem: *Divisit Regnum*: ut sic scilicet famosum fuit, & ut sic exponimus per figuram Ellipsis, de qua dicemus postea. Aut etiam quia Scriptorésque sacri sic utantur testimoniis, quæ jam fuerant in Gentibus divulgata, (*e*) ut Hieronymus censet. (*f*) Et de aliis scriptoribus alii, *Non omnia ad historiæ fidem commemorant: sed vulgatæ opinioni, à qua dissidere multò difficillimum est, serviunt.* Et neque longè hinc nostri temporis (*g*) Criticus excusat Paterculum in eo quòd scribat, reductos ab Aristodemo Spartanos, qui, aliorum omnium scriptorum attestatione, reducti à filiis Aristodemi fuerunt: & ait Criticus, Spartæ creditum de Aristodemo ipso; atque Paterculum secutum & retulisse istam Spartanorum opinionem. Ex opinione loqui etiam Scripturas, notabo inferius. (*h*) Traditum porrò ab auctoribus, & famosum de provinciarum distributione hac ab Alexandro facta, testatur Curtius; etsi quoque fuisse vanam & traditionem & famam asseveret. Quanquam nec id asseverari fortassis debuit in facto adeò incerto hoc, & reliquis Alexandri. Sed (quod (*i*) alicubi ait Livius) *fama rerum standum fuerit, ubi certam derogat vetustas incerta fidem*. Et hæc solutio octava, ab incerto. Ad sextam adde illa Ciceronis, (*k*) *Nos publicam propè opinionem secuti sumus, ut multa apud Græcos*, &c. (*l*) Eam secutus, an Macbæicum, an quid aliud est Nicephorus, qui hîc idem scribit cum Macbæico?

a Zos. lib. 1
b Gen. 36. 3 Esr. 4. 1 Mac. 3. 3 Mac. 6. Corn. Nep. Ann.
c Cor. Nep. Eum.
d Justi. lib. 12.
e Val. lib. 7. 8. & Hottom. De feu. c. 21. & 1 Mac. 6. & Jer. 22.
f Plut. Lycur. Iust. lib. 3.
g Nic. Greg. lib. 4.
h Hottom. De ju. succ. Re. Gall. l. 4.
i Decia. cons. 129. 3.
k Cor. Nep. Eum.
l Mag. 4. Misc. 15.
m Sig. 5. de re. Ita.
n Aug. 2. Cons. Euan. 66.
o Bal. l. 12. desta. ho.
p L. 77. §. pater pluribus de leg. 2
q Ceph. cons. 76.
r Gl. l. ... de ...
s Gen. ... ubi Trem. ... & Cic. l. De orat.
t Al. ort. ...
u ... l. ... lib. 11.
x L. ... de cond. l. C. de na. lib. Doni. cons. 104. l.
y L. ... ubi ...
z Apul. de syll. ...
a Luc. lib. ...
b Spart. Adri.
c Ovid. Fast. 2.
d 1 Reg. ... & 2 Chr. 22. ubi Tr.
e Hier. q. Gen. c. 46.
f Paul. Corinth.
g Lips. ... terc.
h Curt. lib. ...
i Liv. lib. 7.
k Cic. 6. Att. 1.
l Nic. Ca. l. ... hist. 6.

CAP.

CAP. III.

Quomodo post mortem Alexandri tenuerint Regnum principes.

SEcundum argumentum est; Falsum videri, quod Macbæicus narrat, *dominatum tenuisse eos Alexandri familiares, quemque in loco suo, & imposuisse sibi diademata post mortem illius.* Nam hoc tum demum ausi multò pòst, cùm Regia omnis proles concidisset: non priùs quàm obierit Eumenes, ait Nepos. Sed hoc quicquid est, post Alexandri mortem factum est tamen. Nec de quanto disputat Scriptor, qui hæc obiter,& aliò properans adnotavit. (*a*)Et id nobis notandum est, quòd quæ compendio dicuntur, item quæ commentationis propria non sunt, ea non accuratè traduntur. Sed & articuli isti, *pòst, tum, mox, modò,* & similes benignè laxéque capi sæpe solent pro annis aliquot pòst antéve, & quidem pluribus quàm hi sint de quibus hic est disceptatio: (*b*) ut à multis est observatum; & à nobis in primo libro nostro De legitimis temporibus. In Caligula scripsit Suetonius, gessisse Germanicum Consulatum *post Quæsturam statim:* quem gessit septennio pòst. Et sic feret articulus. Nisi mavis, Suetonium hic non ad tempus sed ad gradus honorum respicere; ut Germanicus à Quæstura ad Consulatum transcenderit, aliis omissis honorum gradibus, Ædilitate, Præturâ. (*c*) Ità Druso potestas facta ab Augusto petendi Consulatum, non gestâ Præturâ. (*d*) Ædilitate omissâ Præturam petere licebat. Apud Suetonium itaque articulus *statim* opponatur ei quod dicit (*e*) Ser. Sulpitius *ordinatim*; & Victor Marium honoribus *per ordinem* functum. (*f*) Sic jubet lex. Ità neque illa mutabis Valerii in fine noni, *Postquam à Syllana violentia Cæsariana æquitas reduxit gubernacula Romani imperii:* sed vel de ordine expones eorum statuum, vel de tempore capies verbum laxè. Atque etiam verum est, Syllanam factionem optimatum viguisse in ea tempora Cæsaris. Id prosequor de tempore. (*g*) Inquit Moyses, *Per illud tempus*, atque decem ampliùs annorum spatium notat. (*h*) Et rursus, *Fuit in diebus illis*, & sentit de quadraginta annis. Quanquam hic addit, *qui multi fuerunt*, additum nihil est illic, (*i*) *Diebus autem illis*, & anni quinque & viginti includuntur. (*k*) *Cras*, *hodie* pro *mox* scriptum alibi est. (*l*) Et alibi, *Postea accipiens David caput Philistai detulit ipsum Hierosolymam*, &c. Et id non statim à victoria (ut textus historiæ tamen significat) fecit David, sed diu postea. Etiam diu postea est alibi quod scribitur, (*m*) *Deinde ædificavit domum saltûs Libani*, &c. Et, *Postea Rex Salomon adamavit mulieres*, &c. (*n*) Ait quoque Euangelista, *Et cùm indè transiisset*; cæterùm quia non etiam exprimit si continuò, intelligitur post dies. (*o*) Et alibi, *illo tempore*; ubi temporis series non servatur. Non semper exigenda isthæc ratio syllabarum. Laxè sic est accipiendus articulus *quotidie* hoc libro, capite octavo: ut etiam illud in eodem proposito Suetonii, (*p*) *Primus instituit Cæsar ut tam senatûs quàm populi diurna acta conficerentur & publicarentur:* (*q*) neque enim quotidie cogebatur senatus, aut cum populo agebatur. (*r*) *Juncta* dicuntur quæ modico distant intervallo loci; (*s*) & *continua*, quæ modico distant intervallo temporis. *Quotidie* dicitur fieri, quod frequenter fit; *continuum*, quod aptum continuari. Sic ex nostris Stephanus Fridericus libro primo De interpretatione. (*t*) *In ipsa hora*, ait Scriptura, cùm est tam parùm interpositum, ut sic dictum nec sit absurdè: quod Augustinus. Ecce duas solutiones; Compendio hæc scribi, non accuratè quasi à Chronologo; Laxè accipiendum articulum *post*, non strictè. Adde tertiam; (*u*) Dominatum reapse tenuisse illos Principes ilicò ab Alexandri morte, nomine tantùm abstinuisse ad tempus Regali. Et itaque huc respexerit Macbæicus. Et huc articulus *post* ducatur. Et *diademata* sic *sibi imposuerint* illi duces, i. Regnum sibi quisque quæsierint, ut ità hoc Macbæico est postea, capite undecimo. (*x*) Sic Syllæ, omnia potentis, *Regnum* dicebatur *negativum*, qui se Regem esse verbo tantùm negabat. (*y*) Sic dicitur *Sylla Regnum*. (*z*) Et is & alii similes sic Græcísque dicti *Monarchæ* memorantur. (*a*) An Cæsar non Rex erat, tenebátque Regnum, quanquam *Cæsarem se, non Regem esse* responderit? (*b*) Sic de fasciola Pompeii, quâ ille aliquando crus obligatum gerebat, non modò mollitiem viri notasse Cinnam Poetam, sed & dictum audimus, *referre nihil qua demum in parte, in capite, an in pedibus, diadema ferretur.* Scilicet sunt quidam Reges re, non nomine; & quidam nomine, non re. (*c*) *Reges Lacedemoniorum nomine magìs quàm imperio:* (*d*) & illis minùs licebat quàm privatis. (*e*) Quod & de Regibus olim Ægyptiorum est proditum. Quid si adfirmatos dominatus, & adfirmata diademata intuitus Macbæicus? Utique non adversabitur legitima successio filiorum, & fratris Alexandri media: quibus absque ulla firmitate Regnum fuit & diadema. (*f*) Ità Historicus aliquis, quòd etsi Principes Aridæum elegerint unum Regem, sibi tamen ipsis Regnum diviserint. Stant ista simul. Et ergò erit quarta solutio, Macbæicum prætermisisse quæ nihili erant. In quo habet ille magistrum & auctorem Danielem: Qui hac ipsa de successione ità, (*g*) *Consurgent quatuor pro illo*, i. Reges Alexandro succedent quatuor simul, Seleucus, Cassander, Antigonus, Ptolemæus. Et iterum, *Frangetur Regnum ejus, & dividetur in quatuor, sed non posteritati ejus.* Non habet rationem neque Daniel liberorum aut fratris Alexandri, aut aliorum Principum, qui qualiter qualiter Regna tenuerunt, sed eorum tantùm qui tenuerunt potenter. (*h*) Sic Valerius Poplicola *primus Consul*, & cum Bruto dicitur *auspicatus initium Consulatûs*, quia Collatinus, Lucretius cum Bruto vix tenuerunt. Sic *septem Romæ Reges* dicuntur communiter: octavus vix memoratur.

CAP. IV.

Antiochum vivum ceperunt Romani.

EST argumentum tertium; Neque esse verùm quod ait Scriptor, *Antiochum vivum captum à Romanis fuisse.* (*a*) Et quidem alibi, atque Scriptori huic nostro *vivus capi* intelligitur de eo qui manu tenetur; quo modo captus non est Antiochus. At verò nec hi tamen soli dicuntur *capti* qui manu tenentur, sed & obsessi.

(*b*) *—Jam capti stamus in hoste,*

Annibal ait de obsessis Saguntinis: &,

—Capti sensere Quirites,

Romani in Capitolio obsessi: &, *Capitolia capta*, apud Silium: (*c*) & apud Livium, *populum Romanum captum à se, auróque redemptum.* Et rursus apud Silium,

Aut hac Sicania pepigisti captus in ora,

de Amilcare Annibalis patre in Sicilia apud Erycem obsesso. (*d*) Et ille apud Ovidium,

—Quæ vos dementia, dixi,
Concitat, ô socii, captam dimittere Trojam?

(*e*) Et fortè ità etiam in Sacris libris narratur de capta quadam civitate Hammonitarum à Joabo, qui obsederat urbem sic ut facilè potuerit capere, sed non ceperit tamen. (*f*) Ut *turbata castra* dixit Virgilius, quæ turbari facilè poterant. *Capiebat ipsam civitatem regiam*, inquit Scriptura; *sed mittens ad Regem, dixit, Castrametare contra hanc civitatem, ut capias eam.* (*g*) Alii interpretantur *civitatem regiam captam, ubi regia erat* scilicet, in ea parte captam. Sed & de quavis parte civitatis regiæ capta sic dici potuit; ut frequenti figurâ pars pro toto nominatur. Et ut per partes capiuntur urbes non rarò, eæ præsertim quæ nonnihil distinctæ sunt; (*h*) ut *quadruplices Syracusæ*: (*i*) quæ & captæ per partes; & Carthago, & Babylonia. (*k*) Scribit Vatinius, *captum à se oppidum quater*, quia quatuor turres & quatuor muros ceperit. (*l*) Et Mitylenæ sic *diruta* dicuntur alicubi, quæ non nisi in parte dirutæ. Ego tamen malim, ut dixi, de obsessa valde, & validè. Aut verbum *capiebat* imperfecti sic significet principium, & facultatem capiendi: (*m*) ut in illo Virgilii,

Galli per dumos aderant, arcémque tenebant.

Et

Marginal notes (left column): a Aug. ep. 78. Tre. Gen. 43. Apoc. 9. & Gale. — b Ball. 9. de off. procons. Alc. conf. 104. 5. Man. orat. pro Cæl. & in P. Lips. Pa-tert. Torrent. Suet. Ne. Casaub. Gal. Serv. Geor. 1. — c Dio. li. 56. — d Cic. 2. de off. Man. pro Sext. — e Cic. 4. fa. 5. — f l. 9. de mun. — g Gen. 38. — h Exo. 2. — i Matth. 3. — j Jo. 11. 23. Luc. 13 — l 1 Sam. 17. — m 1 Reg. 7. & 9. — n Aug. 2. co. ev. 6. 35. — o Matth. 11. — p Suet. Cæs. 20. — q Manut. Phil. 1. — r Plin. l. 31. c. 1. l. 30. de V. S. — s Robor. Supp. Liv. — t Aug. 2. De con. ev. 33. — u Justi. l. 14. — x Appia. 1. civil. — y Cic. de ha. resp. — z Casaub. Suet. 1.

Marginal notes (right column): a Sue. Cæs. 76. seqq. Cic. 3. De off. — b Val. lib. 6. c. 2. — c Cor. Ne. Agesi. — d Isocr. de pa. — e Diod. lib. 1. — f Func. com. chr. — g Dan. 8. ubi Tre. & 9. — h Cic. pro Fla. & Val. lib. 4. c. 4. — a 1 Sam. 15. & 1 Reg. 20. & 2 Reg. 7. Ezec. 17. & 1 Mac. 14. Josi. 1. — b Sil. lib. 1. 4. 6. 13. — c Liv. lib. 10. — d Ovid. Meta. 13. — e 2 Sam. 12. — f Virg. 9. Æneid. — g Tr. Jun. — h Auso. ur. 10. — i Liv. lib. 25. 31. Ier. 51. — k Cic. 5. fam. 10. — l Freig. Cic. agr. 2. — m Virg 8. Æne. Alc. 2 de V. S.

Et fortè sic dici ad locum istum Macbæici potest. Nam etsi secundum aoristum adhibuit is auctor hîc, tamen quia (*n*) præteritorum omnes species sub una apud Hebræos continentur, lapsus iste sit, & nunc non distinxerit præteritum ab imperfecto; at de consuetudine Hebraica auctor Hebræus in Græca oratione asperserit aliquid, etiam rusticè, barbarè & solœcè: (*o*) ut libri ipsi Sacri his nec carere mendis censentur. Quid si lapsum dico Scriptoris facilem ab imperfecto hîc ad illum aoristum? (*p*) Aut non aoristi etiam significatione futuri, quemadmodum & præteriti, accipiuntur? (*q*) *Figura* hæc dicitur *Attica*, cùm tempus pro tempore ponitur; & sic aoristus pro præsenti. In imperfecto id præterea notes, quemadmodum & negat factum: (*r*) ut sic ad illud Virgilii est,

Augurium, citharámque dabat.——

nam non dedit. (*s*) Etiam illud notant, *Impleri* sic dici in Sacris libris id quod cœptum est impleri, aut implendum jam est. (*t*) Sic sanè dicitur in libris Civilibus. Et hæc velim à peritis linguarum considerari hîc & constitui. Ego ad alia pergo, & ad alios auctores. Hos enim huc non adducimus ad fidei aut morum dogmata, sed ad verborum explanationem; (*u*) ut ità ait non semel in suo proposito Augustinus; & Ciceronem & Horatium adducit: & ut ità, qui judicio supra cæteros censetur, (*x*) Calvinus, quòd *creati* Ministri ab Episcopo dicantur in Testamento Novo, ut Magistratus à Consule *creati* dicuntur in historiis aliis. Et ergò de hostibus loco coactis iniquo Claudianus,

(*y*) *Solveret obsessos, præberet fœdera captis:*

& Ausonius,

(*z*) *Jam vallum fossámque super Trojana juventus*
Institerat, capta minitans incendia classis.

Et eleganter atque laxiùs Cicero, cùm proficisci ad Pompeium non facilè posset, Cæsaris extraclusus armis, (*a*) *Neque minùs nos esse captos quàm qui Corfinium venissent: neque enim eos solos arbitramur capi qui in armatorum manus incidissent, sed eos nihilo minùs qui regionibus exclusi intra præsidia atque intra arma aliena venissent.* Et iterum de eadem re, *Dum rem conventuram putamus, planè intercepti captique sumus.* (*b*) Alibi dicit *captum equestrem ordinem impeditum & firmum:* alibi *oppressam à Clodio*, & *captam remp.* & *captam urbem. Et cùm cepisset ille urbem.* Et Plautus adhuc laxiùs de hostibus victis fugatis,

(*c*) *Et legiones Teleboarum vi pugnando cepimus.*

Deditam urbem istorum mox narrat, ut non accipiam de ea deditione, quod nunc de captis legionibus audio. (*d*) Et qui deditione accipiunt, dicuntur *capere*. Quid, quòd (*e*) nostri interpretes Juris aiunt, eum etiam *captum* qui non manu captus sit, at ense percussus? Et illud quid reticebitur, quòd *captus* dici consuevit qui animi affectu, morbo corporis tenetur? *Captus est, habet*, (*f*) inquit Terentius: *corde captus*, Plautus: & id genus alia vulgaria. (*g*) *Captivas* dixit Hieronymus Arabiam, Palæstinam, Ægyptum, quæ timore tenebantur captivitatis, depopulationis. (*h*) Latissimum est hoc verbum *capio*; & λαμβάνω, quo hîc usus Macbæicus est. Atque de ea latitudine alius fortè alias solutiones huc ducet. Ego prolixior non sum. Sed aio, suprascripta non aliena Antiocho, (*i*) qui præliis magnis terrâ maríque superatus, & propè extra orbem terræ exactus fuit; ut sic Daniel, sic loquitur Livius. Et is etiam dixit *inclusum teneri* Perseum, postquam superassent Romani saltus, & transgressi in Macedoniam essent. (*k*) Antiochus, concessâ Lysimachia urbe, *non frana solùm, sed & jugum accepisse*, legitur apud eundem Livium, & apud Plutarchum. Ecquid igitur à captura abfuit? (*l*) Qui fugere nequit quin capiatur, pro *capto* itidem est nostris. Et *pepigisse* pro *voluisse pacisci*, *occisum* pro *jussum occidi*, & id genus alia, & apud Historicos legi (*m*) alii notant. Fractus viribus, fractus animo Antiochus, in angustias compulsus ultimas, pacem petit & veniam, & conditionem nullam recusat. Dici sic *captus* potuit; (*n*) quia sic dici *deditus* potuit: & neque est necesse actu capere & corpore. Factus sub stipendium, tum potuit *servus* dici: (*o*) ut has notas notat captivitatis alicubi Tertullianus, & nos in tertio libro scripsimus De jure belli. Datis obsidibus, & in his filio, jam ipse teneri videtur captivus; (*p*) sicut magni docent Interpretes. (*q*) Sanè etiam si *cepisse* is dicitur urbem qui eam ingressus est primus, & iste dicetur captus qui in tam multis captus est. (*r*) Etiam quæ de uno aliquo dicuntur, ea aliquando non de illo accipiuntur, sed de suis illius. (*s*) Sed & Carthaginem à Majore Africano *captam* non aliter dicit Valerius Maximus quàm quomodo Antiochus hîc est captus: *ut superius cognomen Africanum capta, posterius eversa Cornelia genti daret*, ait Maximus. Etiam Poeta aliquis,

Devicto Hannibale, captâ Carthagine, &c.

quos versus legi (*t*) alicubi relatos Manutio. Et *captam* sic intelligunt, non intratam, non obsessam, sed victam, classe spoliatam, stipendiariam factam, summo uno verbo, quo illic utitur (*u*) Cicero, *oppressam, penè captam*. Nullum simile sic est simile. (*x*) Sic & Dio dicere omnino videtur, quòd potuisset Lucullus, si celeriter conficere bellum voluisset, *Mithridatem capere & Tigranem*. (*y*) Sic Cicero de Dalmatis, quòd *brevì caperentur* à Vatinio. Et ità pro latitudine, ut dixi, verbi *capere* latè responsum huic est argumento. Occurrit simile in verbo *necare*: (*z*) quo usus est Cicero pro *vexato, afflicto, perdito*; & de quo occasio erit dicere in libro sequenti. (*a*) Simillimum de composito à nostro apud Tertullianum, *ipsum Capitolium Senones occupaverunt*; quod est *oppresserunt, non ceperunt*, ut illic exponitur: & de Curtio adfirmatur expositio, etsi etiam placeat magis emendatio. Atque *ceperunt vivum* Romani Antiochum, i. valentem, fortunatum, magnum, & (ut alibi audimus in (*b*) Scripturis) virentem fregerunt, fecerunt humilem. Et illo modo *vivus* pro *valente* (*c*) alibi est, ut elegantissimus Drusius in Observationibus habet, & Tremellius peritissimus aliquando notat. Neque abest hinc vulgi illud, (*d*) *Vivus vidénsque pereo.* De quo, & significatu hoc toto etiam Gifanius clarissimus in Lucretio. Figurata hæc locutio est. (*e*) Et nulla est lingua figuratior quàm Hebræa est. Utuntúrque Hebræi illis figuris quoque dum scribunt Græcè: quod in Commentariis unis Bezæ videre est passim in Novo Testamento.

CAP. V.

Eumeni donarunt Romani Indiam & Mediam.

Quartum argumentum est; Falsum esse, *Eumeni tributas de Regnis Antiochi regionem Indicam & Mediam à Romanis*; quod narrat Macbæicus tamen. Neque enim aut Antiochus aut Romani regiones illas unquam habuerunt. (*a*) Et constat de Livio satis quid datum Eumeni fuerit. Nihil ut dicam, quòd nec Eumeni sed Attalo data memorant (*b*) alii. Est enim utrumque verum, data utrique, primùm Eumeni, mox fuisse Attalo. De rebus datis controversia est. (*c*) *Medos* tamen in subditis Antiochi audimus: de quibus nunc capiamus licet *Mediam*, sive nobilem illam, sive aliam. (*d*) Est & alia Media in Thracia; est alia in Illyrio. (*e*) Etiam *Indiam* Scythiæ legimus; etiam Æthiopiæ: est & quarta nunc in Occidente. Et illam Scythiæ indicavit mihi (an non rectè?) Justus Lipsius; alteram Æthiopiæ Sabellicus de Herodoto, & Virgilio,

Usque coloratis amnis devexus ab Indis:

is ait de Nilo. Illi etiam nobiles Indi colorati, ut sic Apuleius primo Floridorum, *Indis sitis ad nascentem diem, tamen in corpore color noctis est.* Et Nilus etiam apud Indos poni nobiles potest, (*f*) si Phasis hoc quoque nomine secundùm quosdam indigitatur. Cæterùm loquitur Virgilius omnino de Æthiopia nobili. Nam & Æthiopia quædam ignobilis est. Ut sic sunt alia multa. (*g*) Aut *Indiam* dicimus omnem Æthiopiæ plagam, & ipsam Ægyptum? (*h*) Aut in India ipsa etiam ponimus Æthiopes & Æthiopiam? quæ & sic dicatur ab illo colore populorum quos Solis vicinitas torret, ut explicant Grammatici. (*i*) Etiam de eo colore alius Poeta,

Bacche, coloratos postquam devicimus Indos, &c.

Et sic multa sunt in his Geographicis, ut possit aliquis auctor

n Tr. ult. Mar.
o Bez. pro Apocal.
p In. ter. de mo. 9.
q Ser. 6. Æn.
r Ser. 12. Æn.
s Tr. 9. Lu. & no. Act. 2.
t L. 5. de testa.
u Aug. Ge. q. 131 & co. Adim.
x Calv. 4. Inst. 3.
y Claud. 1. Stilic.
z Auf. Ilia. 15.
a Cic. 8. Att. & lib. 9. ep. 4.
b Cic. pro Sext. & pro domo.
c Plaut. 1. Amp. 1.
d Liv. lib. 5.
e Alex. 2. conf. 24.
f Terent. 1. An. 1 Plaut. 3. Trin. 2.
g Hieron. ep. 3.
h Vall. 6. eleg. 3.
i Danie. 9. Liv. l. 38. 45.
k Liv. l. 31. Plut. dict. re. ac du.
l Ceph. conf. 136.
m Casaub. Sue. 1. 2.
n Liv. lib. 34. & l. 1. 11. 51. de ad. po.
o Tertull. apolog.

p Bal. ... 358. 2. De. 219.
q Hirt. de bel. Al. & Jos. 15. Gen. 14. & 46.
s Val. lib. 5. c. 6.
t Manut. pro Arch.
u Cic. pro Mar. & de har.
x Dio. l. 35.
y Cic. 5. fam. 11.
z Cic. pro Milo. ubi Manut.
a Ter. ap. 6. ubi Iu.
b Dan. 4.
c Dru. 1. Obser. & lib. 14. c. 16. & 17. & T. 5. Mat.
d Cic. pro Sext. & Man. pro Quin.
e B. Ari. Mon. idio. Viret. 2. de mu. 10.
a Liv. lib. 37.
b Cic. pro Sext. & Val. lib. 4. c. 1. & lib. 5. c. 2.
c Liv. lib. 35.
d Liv. lib. 6. Plut. Alex. Scander. 9. Arist. de ad. au. 110.
e Lips. 4. mil. Rom. 5. Sabell. 10. en. 8. Virg. 4. Geo. Apol. 4. & Orph. Argon.
f Drus. Sirach. 24.
g Ser. 2. Geor.
h Serv. 4. Æn.
i In Mecen. obi.

ctor sæpe intelligere bene de uno, & interim intelligi malè de alio. Ad ignobiliorem Mediam, & ad ignobiliorem Indiam advertendum esset, si ostendi posset, Eumeni aliquid Syriæ datum aut Thraciæ. Ac ignobiliores Britannicas gentes, quæ in Indiis nobilioribus sunt, advertendum novo Cosmographo fuit, scribenti de eadem una muliere uxore multorum: non huc labem istam trahere convenit ad Britannicas nostras. De Indicis legebam aliquando apud Cedrenum. (k) Tamen legimúsque apud Cæsarem, Britannos nostros *denos, duodenósque inter se habuisse uxores communes, & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis.* At ad donata Eumeni. Dedisse Romanos ei omnia quæ ademerunt Antiocho, exceptis civitatibus Græcis. Id de Syriacis Appiani cognoscimus. Antiocho autem omnem paruisse Asiam, & proxima Europæ, atque adempta usque ad montem Taurum omnia, regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem in latitudinem patentem, (l) Livius habet. Is ostendit, & Chersonesum & Lysimachiam & alia Europæ Eumeni data. Cogito igitur de Media Thraciæ, & India Thraciæ, quæ & *Sindia* nuncupata: nam secunda Media ultra Taurum, ubi Antiocho relictum regnare. Sic capio *Mediam*, sic *Sindiam*. Nam cur disputem, si Romani Indiam illam nobilem unquam attigerint, aut nobilem Mediam? Certum est quòd non attigerant cùm hæc donatio facta Eumeni est. (m) Sed Pompeius de Media triumphavit. (n) Alciatus scribit, in Indiam usque Romanos nunquam arma protulisse: & itaque subdititium opinatur diploma, quod vulgò circumfertur Bononiæ, Imperatoris Theodosii, Scholasticis concessum, quo Imperator ipse Indiæ titulum sibi adscribit. (o) Sigonius tamen id non consideravit, qui scribit, beneficiis multis honestatam à Theodosio isto Bononiam. Quanquam de eo Scholasticorum nihil exprimit. Et scribit postea, quemadmodum neq; Othone primo imperante ullæ per Italiam istiusmodi scholæ publicæ extitissent. Nunc, Oxonium, gaude; (p) quæ tantò es propior primo loco inter quatuor Scholas celebres, quantò ostenditur tibi posterior Bononia docens. Atque hæc cùm ità sint, nihil est vaticinium,

(q) *Super & Garamantas & Indos Proferet imperium*; nihil de Indis est: (r) est forsitan de Garamantibus. Nihil hic legati faciunt qui ad Augustum, ad Antoninum missi ex India (ſ) perhibentur: qui & sic missi sunt fortassis ut qui ad Papam Romanum sæpe mittuntur ab extremis itidem orbibus; (t) i. non mittuntur. Et tamen Bononiense diploma de cognomento *Indici*, contrà quàm scribit Alciatus, asseri potest. (u) Imò enim Trajanus ad Indum usque flumen bello pervenit. Quid Trajanum dico? Lentulus an blanditur, qui ait apud (x) Lucanum, *duxisse Pompeium Reges captos à littore Indo?* (y) Eusebius vult submisisse Indos se Constantino. Et cognomina isthæc parta de victis gentibus transibant ínque successores. Nec non satis fuit aut vicisse præliis ad ea comparanda Cæsaribus. Noster Justinianus dicit se *Francicum* passim; nec tamen subegit Franciam, vel domuit Francos, (z) qui populi Germaniæ Alemaniæ, mox *Francia* nuncupatæ, & pòst *Franconia*, & qui occupatæ Galliæ nomen *Francia* contribuerunt. (a) Indignabatur Rex Francorum Theudibertus factum Justiniani. Sed is gessit tamen illud cognomen. Et itaque nec vincitur diploma Bononiense falsum, etsi legitur illic ineptum Theodosii cognomen *Indici*. (b) Ineptum *Parthici* & Macrino, cui datum à Senatu tamen. Plura hæc. Et contrà, vitata hæc, cùm adsumi rectè potuissent: (c) ut de Severo narrant, qui noluit, & poterat, *Parthicus* appellari. Responderi etiam pro Macbæico potest, neminem adfirmaturum Judæos nominibus illis tum illas non appellasse provincias, quas noster Auctor Eumeni donatas nominat, quibus idem nominat. *Medicos* (id mihi notes) pro *Melicis* dixisse vulgares, tradit (d) Columella. (e) Et itaque *Medicam* retinet apud Varronem, non reponit *Melicam* doctissimus Mercurialis; dum scit tamen de Melica Varronem sentire, & *Medicam* scribere. Sic consultè: (f) quicquid ingeniosus juvenis literarum *D* & *L* notam permutationem notet. Ecquis adfir-

k Cæs. 5. Gall.
l Liv. lib. 38, 39.
m Plut. pomp.
n Alc. c. de Agris.
o Sigo. 3. & 7. de re. Ital.
p Clem. 3. de mag.
q Virg. Æn. 6.
r Tac. Ann. 4.
ſ Stra. l. 15. Eutr. 7. & 10. Suet. Aug. 21 Oros. l. 6. c. 21. Flo. 4.
t Comm. Pii 2. l. 5.
u Sex. Vict. Sex. Ruf. P. Diac. lib. 10. Lips. l. 1. de ma. Ro. 3.
x Luc. lib. 8.
y Euse. 4. vi. Const.
z Hier. vi. Hilario. P. Diac. lib. 18.
a Agath. 1. Goth. Alc. 3. disp. 2.
b Dio. l. 78.
c Herodia. lib. 3. Oros. 7. cap. 17. Spart. Sex. Ruf.
d Colum. lib. 8. c. 2.
e Merc. 1. Lect. ult.
f S. 3. V. 8.

met aut ità Macbæicum non appellasse eas aptiùs ad Judæorum captum? Pro *Eliis* ad captum Romanorum *Alios* aptasse Plautum, intelligentium de *Alia* (g) (Sic unicà *L*) flumine nonnihil, de *Elea* urbe Græca nihil acutè opinatus est Germanus (h) alter juvenis politissimus. Aut id non mutatum veriùs ad sonum Doricum, aliúmve, qui *A* haberet pro vocali altera? (i) Sed *Alumentum*, sive *Lubedontem*, pro *Laomedonte* etiam dicebant Romani, nondum Græcæ linguæ consueti: & *Telamonem* pro *Atlante*, & *Melonem* (nisi id à Græco Μέλας, quo & nomine Nilus indigitabatur) pro *Nilo*. (k) Et Lybes corrupto vocabulo *Mauros* pro *Medis* dixere. Et ipsi Lybes voce Romanâ *Afri* sunt nuncupati; & quæ Mauritania est, dicta *Numidia* est. Atque hæc non pauca sunt. Ex linguarum varietate Latinis *Hispania*, Græcis *Iberia*; *Corsica* Latinis, *Cyrnus* Græcis. (l) Etiam vicini populi sic variant. (m) Etiam scriptores: ut sic Mela dicit *Juvernam*, Claudianus & Apuleius *Iernam*, Lycophron Ἰέρνην, Orpheus & Aristoteles & Strabo Ἰέρνην, Ptolemæus Ἰουερνίαν, alii Βερνίαν, & Cæsar ac Tacitus aliíque Latini passim *Hiberniam*. Nec sunt, ut Stephanus putat, diversæ insulæ. Plura (quod dico) sunt hujus generis. Plurima apud Hebræos: quod rursus dicam. Etiam quoniam Judæis non ità notæ erant transmarinæ regiones ut eas distinguerent, interdum transferunt unius nomen ad alteram. (n) Quod & in libris Canonicis Calvinus. Argumentum absolvo nunc responsione firmissimâ. (o) Voces illas in libris omnibus depravatissimas emendo cum aliis; & sic rescribo, *regionem Myndicam*, à *Myndo* Cariæ urbe, sive *Iliacam*, sive, *Idicam*, sive *Ionicam*, & *Mysiam*. (p) Genus autem hoc emendationum neque hi abnuunt qui contendunt eam Vulgatam Bibliorum versionem esse incontaminatam in his quæ ad fidem & mores pertinent, ut sic ipsi loquuntur. (q) Ut nostros taceam, qui Hebraicum Veteris, Græcum Novi T. textum incorruptum adhuc magis defendunt, sæpiusculè abeuntes ad emendationes, & manuscriptum unum aliquod appellantes. Nihil multum refert quomodo à recepta scriptura discedatur. Quanquam narro postea de lapsu ejusmodi & in libris Sacris. (r) Alibi sanè in Geographicis corrupta multa nominibus barbaris, Græcis, Latinis notant alii: illic quoque irrepsisse *Mediam* ubi *Armenia* esse debet. (ſ) Nisi si dicimus ad id posterius, in vicinis regionibus solennem istam mutationem, ut una nomine alterius notata sit. (t) *Indiam* pro *Lydia* venisse volunt in librum Senecæ tertium Naturalium quæstionum. (u) Venisse in Latina Aristotelis Politica alicubi, sive vitio codicis Græci qui Interpreti fuerit, sive aliter, nescio: sed hoc ego vidi, *Indos* pro *Lydis* scriptum. Nunc de Iliaca sive Idica regione non controvertetur, quin data Eumeni fuerit: utraque enim ei data Phrygia, ubi Ilium & Ida. Et à quibus Iliacam sive Idicam hic regionem audimus. (x) Sic auctores alii *Ideam terram* Iliacam regionem dicere solent. Et de regione hic dictum videri potest, cùm (y) urbs ipsa Ilium libera mansit, & ornata. Non de Ionia, aut de Mysia est quæstio, aut de Caria.

CAP. VI.

Quot in Senatum Romanum convenirent.

QUintum sequitur argumentum; Quòd *concilium Senatûs Romani* non fuit, cùm Macbæica illa gesta esse narrantur, supra *trecentorum*, ut præterea de *viginti* tradit Macbæicus scriptor; imò de istis *viginti* nec unquam nec usquam aut lectum aut relatum est. Cui argumento quid si respondeo, Rotundum ab aliis numerum solenni notatum more, à Macbæico autem planè verum? (a) *Centumviri* dicuntur ab omnibus, qui erant quinque tamen supra centum. (b) *Quadraginta annos* pro *triginta sex* posuit Cicero: cui hoc usitatum, ut omissâ subtiliore annorum computatione summatim tempus comprehenderet. Plutarchus autem *trecentos* ordinis Senatorii judices ait, cùm essent trecenti sexaginta. Tertullianus *sexcentos* dicit *annos* alicubi in Apologetico, qui quingenti viginti duo, ut ibi notat Junius. Et id genus alia plura sic defenduntur.

g Serv. 8. Æn.
h L. G. q. Pla. Capt.
i Fest. Alumenti. Polit. misc. 39. Scal. de ca. l. L. 17. Dru. 9. Obs. 17. Serv. Æn. 4.
k Sallust. Iugur. Herodia. lib. 7.
l Deut. 9. Num. 34.
m Brod. 6. misc. 16. Buc. 1. Scot. Camd. Brit. Apul. de mun.
n Calv. 24. Num.
o Iun. & Gall. vers.
p Bell. 2. de V.D. 2. 7. 11.
q Tr. Iu. 2 Sam. 15. 1 Chron. 9. 2 Chron. 26. & 35. Iob. 6. 10, 18. Psal. 22. Pr. 21. Eccl. 5. Ca. pe. Eze. 36. Dan. 7.
r Glar. Cur. 6. 10.
ſ Dionys. 1. antiq. & Mur. Hor. 1. ad 17.
t Pincia. Sen.
u Arist. 4. Polit. 4. ver. Aret. Lug. pa.
x Apoll. Arg. 1. Herod. lib. 5. Virg. 11.
y Liv. lib. 38.
a Fest.
b Asc. Pis. & Man. 6. Fa. 18.

duntur. Et pulcre etiam Scipioni fratri in Parergis. Etiam videtur numerus Senatorum fuisse major trecentorum, si ducenti erant vivo Romulo: & his addidit alios Tullus: & Priscus addidit adhuc centum. Ut liquidò Manutius ostendit in libro De Senatu. Quanquam velit idem retinere numerum trecentorum, etiam adversùs liquidam hanc veritatem; ut dicatque, *Non liquet*. Sed fuerint trecenti. Quid si Censores tum legissent, (c) quod aliàs fecerunt, ultra numerum constitutum? At argumento occurrerat olim Manutius in libro De Senatu Romano: ut qui viginti supra trecentos hîc nominantur, non fuerint quidem Senatores, sed quibus jure magistratûs, quem gerebant, ingredi curiam, & cum reliquo Senatu de publica re consulere liceret. (d) Et multós nondum in Senatum lectos magistratum gerere solitos scimus, & idem Manutius alibi etiam scribit. Et itaque non pugnant quæ variè numerata esse possunt; adeóq; non conveniunt. (e) Et in hoc exempla sunt plurima librorum Sacrorum; quæ notarunt nostri, & nos postea referemus. De ea autem facultate quæ aliis extra Senatores erat ingrediendi curiam, & consulendi de republica, mihi certissimum est: (f) quicquid dicere diversum aliquando videtur Dio, (g) nec solus Manutius monuit. (h) Illinc & formula vocandi Senatum solennis, QUI SENATORES QUIBUSQUE IN SENATU SENTENTIAM DICERE LICERET, &c. (i) Sequentibus temporibus etiam qui honoribus imaginariis functi erant, hoc potuere. Etiam qui à Patritiis usque ad omnes viros illustres descendebant: i. (k) qui Patritii illi erant in Imperio Constantinopolitano: & post eos Patritios reliqui deinceps qui *Illustrium* titulo decorabantur: isti enim erant in Senatu omnes, ampliùs & *Senatores* dicebantur. Sic locutus est Tribonianus; (l) cujus à manu esse postremam partem legis ultimæ tituli Digestorum De Senatoribus, ex qua hoc est de Patritiis, & sequentibus, recentiores Interpretes putant. Mihi mundior videtur oratio tamen quàm ut Triboniano tribuatur. (m) Et illud veteris locutionis, & Græcæ constructionis, *accipiendum est, eos*, etiam Latinis Jurisconsultis usurpatum, & aliis Latinis auctoribus quæsitum est. (n) Grammatici ad illud Virgilii,

——Pacem Trojano ab Rege petendum,

sic scribunt: quòd si dicis, *petenda pax*, non uteris gerundio, sed participio. Patritios autem nec his modò Græcis temporibus leges, sed & superioribus indè ab Augusto: quod exponit clarissimus Italiæ meæ Jurisconsultus Vidus Panciroliús. At de tempore nunc agimus multò antiquiori. (o) Macbæi fuerunt tempore Numantino. Dixi igitur, viginti supernotatos in Macbæico eos fuisse qui jure magistratûs, etsi Senatores non essent, ingredi Senatum & sententiam illic dicere poterant. Neque enim inquit Scriptor Senatores fuisse omnes, *sed senatum fecisse sibi, & quotidie concilium esse trecentorum & viginti*. (p) Habes autem ad hos viginti conficiendos Consules duos, Prætores duos, Ædiles curules duos, Ædiles plebis duos, Quæstores duos, Tribunos plebis decem: qui planum conficiunt numerum viginti. Et nec plures habes qui dicere sententiam potuerint, & hi dicere omnes poterant. (q) Nam Censores non erant magistratus ordinarius; sed quarto quoquo anno creabantur legendo senatui, censendis equitibus, locandis publicis, aliis rebus agendis: quibus confectis abire magistratu solebant. Sic Dictator, Præfectus urbi maximè extraordinarii erant magistratus. (r) Porrò autem Tribunis plebis licitum fuisse more majorum Senatum vocare, & consulere, id extra aleam est: (s) esse ad Senatum semper, & decretis Senatûs intercedere, vel concedere eosdem potuisse, & id quoq; certum. De Ædilibus plebis, qui tamen ministri Tribunorum erant, quòd & sederent in Senatu, etiam supra Quæstores, idem Manutius docet. Nec dubitandum videtur quin & jus dicendæ sententiæ habuerint, si & Quæstores ((t) quod volunt) habuere. Aut si nec istos Ædiles huc admittis, tum induces Prætores duplicatos de auctoribus (u) aliis, & fortassis plures. Potes aut Quæstores notare duplicatos, auctore Tacito in undecimo Annal. De reliquis autem majoribúsque magistratibus hoc fuerit indubitatum. Et ità satisfactum argumento est. Cæterùm & duo sunt quæ movere quæstionem possunt; primum, si majores illæ dignitates conferri in alios consuevissent quàm in senatores; alterum, quòd non hi solùm qui in magistratu erant, sed & qui functi erant magistratibus, convenire in Senatum, & sententiam ibi promere poterant. Et itaque rarò tum augere numerum illum ad viginti supra trecentos illi magistratus potuerint: nunc contrà numerus in majorem excresceret modum, si partem in numero faciunt isti etiam qui defuncti magistratibus erant. At non hæc movent tamen. Non, de quo dicere plura haberem, primum: quoniam non de eo quod ex facto contingere aut potuerit aut consueverit, sed de eo quod potuit per jus esse & per mores civitatis, quæritur: (x) & illi etiam majores magistratus esse potuerunt, qui Senatores non essent. Potes, si majores eximis omnes, quod nescio si dixit Manutius (y) alibi, Quæstores inducere usque octo: quot ad Syllam fuerunt. Non obstat alterum. Et quia solenne ut à magistratibus inducerentur in Senatum, & quia honoribus defuncti pedibus tantùm sine voce ibant in aliorum sententiam: (z) unde illud de Senatoribus his pedariis, *Caput sine lingua pedaria sententia est*. His addo, quòd si bene non indicavero illos qui facerent numerum viginti, hoc tamen fuerit firmissimum, exstitisse alios præter Senatores in Senatu qui ibi sententiam dixerint, & hos aut plures aut pauciores fuisse viginti non ostendi; itaque notari falsitatis Macbæicum non oportere, qui de viginti scribit. Puto tamen me hos indicasse bene: (a) quoniam illi magistratus dicuntur omnes quos ego nominavi, non alii. Quicquid de Tribunis plebis, quòd non essent propriè magistratus, (b) sit lata disputatio apud Plutarchum: quam tamen nec ille sequitur. (c) Et in eo quòd purpuram his demit, à Manutio arguitur. Fortè nec illud est prætereundum quod expressum de solis trecentis est in Italica interpretatione: & margini sic adnotatum est, *Senatum fuisse tum trecentorum*, ut illic dicebatur. An hinc fuerit conjectura, Interpretem illum probatissimum in exemplaria incidisse ubi de solis *trecentis* scriptum esset? (d) Utique obrepit facilè error in numeris. (e) Et in Sacris quoque libris irrepsisse aliquando volunt: & in uno aliquo quid esse quod in aliis exemplaribus non sit, ut id antea quoque monui.

CAP. VII.

De officio Consulis.

SExtum est argumentum; Quòd non unus regebat Romanos, sed duo erant Consules: & Macbæicus tamen scribit Romanos *paruisse uni*. Cui argumento sic est responsum; Partitum exstitisse Consulum imperium in alternos dies: itaque paruisse uni Romanos semper. (a) Et de alternis diebus sic quoque Joannes Bodinus ex Festo scribit; etiam & Justus Lipsius censet. Atque non quasi novam rem sic petit Minutius à Fabio apud Plutarchum: non quasi novam rem faciunt apud Cannas Consules Æmilius & Varro. Et putem sic fuisse in militia. Aliàs opinio ista placere nequit. Imò enim verum est de alternis mensibus: quod idem noster Italus Interpres facit hîc. (b) Et sic de alternis mensibus significant auctores expressè, & expressè dicunt. Et ità illud verum, fuisse unum semper qui imperabat. Nec enim de solennibus tantùm ista dicuntur, (c) ut quòd apud alterum essent fasces securésve, item ara, & si quid aliud tale; sed & de potestate. Ait ecce Dionysius, *Erat autem penès Quinctium ejus mensis imperium: quamobrem necesse erat collegam nihil invito illo facere*. De potestate porrò Consulum latissima ità Polybius, (d) *Cuncti, quaquaversum extenditur Imperium Romanum, Consulum potestati subjiciuntur*. Et itaque etiam Cicero, (e) *Consulibus more majorum concessum est, vel omnes adire provincias*: & alibi, *Omnes enim sub Consulis jure & imperio debent esse provinciæ*. Quædam non nisi utroque auctore Consule fieri poterant; ut in Senatum coire: (f) adeóque Bibulo collegâ latente egisse cum plebe Cæsarem solum, recitat Appianus. Et Manutius tamen, eodem libro De Senatu, coitionem illam utroque auctore Consule sic intelligit, ut non communem utriusque

c Dio. li. 37.
d Manut. pro Clue.
e Tr. Ge. 2. 2 Sam ult. 1 Reg. 5. 1 Chron. 20. Ezr. 2. Ne. 11.
f Dio. li. 79.
g Cic. post re. in sena. Sigo. 2. ci. Rom. 2.
h Bud. l. ult. de senat. Briss. 2. form.
i Duar. de senat. c. 1.
k Zos. lib. 2. Proc. 2. Vand.
l Cuja. no. 62. Panc no. Ro. imp. c. 2.
m Luc. lib. 1. l. 12. de capt. l. 1. de fica. Buc. l. 65. pro soc. Manu. 5. ac. 2. Ver.
n Ser. 10. Æn.
o P. Diac. lib. 4.
p Lib. 2. De orig. ju. & Diony. 6. antiq.
q Man. de sena. Lips. de mag. c. 2. & 18.
r Cic. 11. fa. 6 Gel l. 14. c. 7. & ult.
s App. 2 civ. Val. 2. c. 2. Ma. de sen. Lips. de mag. 15.
t Cuja. D. & C. de off. quæ. Ma. nut. de sena.
u Liv. l. 40. Man. & Aug. de le. Bæ. & Ma. pro Quin. Lip. de ma. c. 10.
x Liv. l. [illegible] Val. l. [illegible] Sigo. [illegible] Rom. [illegible] de ma. [illegible] Manu. [illegible]
y Cic. [illegible] Quint. [illegible]
z Gell. [illegible]
a Tac. An. 12. Lips. de ma. c. 1.
b Plut. pro. R. 81.
c Ma. pro Cluen.
d Com. com. 12. Lips. de mi. 1. 5.
e Hieron. Gen. Dan. q. Mag. 64.
a Bod. l. 6. rep. 6. Lips. de mi. 5. R. 10.
b Suet. Cæs. 20. Dionys. lib. 5. & 9.
c Lib. 2. Scalig. Tib. Lips. de ma. c. 9.
d Polyb. lib. 6.
e Cic. 8. Att. 23. & Phil. lip. 4.
f App. 2. civil.

utriusque potestatem significet, sed consentientes animos utriusque: quia alterutrius, ut dixi, potestas fuit. Et id non convenit cum Appiano, (g) & videtur verius: (h) itaque fuerit fortè alia causa cur cum plebe egerit Cæsar latente collegâ. Sed nostram defensionem adfirmat latiùs. (i) Atq; hinc aliqui Interpretes nostri diversam quidem ab aliis, at sic rationem dicunt (k) cur manumittere Consul apud collegam possit, Prætor apud collegam non possit; Quoniam scilicet Prætor quilibet semper parem cæteris tenet potestatem, non ità Consul; qui imperii mense non suo assidebat collegæ quasi unus ex Senatoribus. (l) Etsi ut Prætor nullum imperium habet in Prætorem, ità nec ullum habet Consul in Consulem. Et sic est fortè ut Consulis unius nomen habeant literæ quæ (m) hoc libro postea sunt; quia ejus tum imperium esset. Cur enim non haberent utriusque nomen, etsi etiam absuisset à scribendo alter? Sanè Imperatorum nomina præscribuntur omnibus constitutionibus, licèt ipsorum aliqui abfuerint tum multò longiùs: nec solùm cùm imperarent simul, (n) ut fecere primi, qui Divi fratres nominantur, Marcus & Verus, sed & cùm dividere, quod fecere primi Probus & Florianus, cœperunt Imperium; certè divisis sedibus præfuerunt, Arcadii & Honorii (exempli gratiâ) legimus nomina constitutionibus præposita, cùm ille Constantinopoli, hic sederet Ravennæ; omnis autem constitutio alterubi ederetur. Unius subscriptum nomen Consulis aliquando esse, (o) ratio dicitur, quia alterius erat damnatum. (p) Macrinus sinistro omine non unà cum suo præscripsisse filii nomen alicubi notatur, qui Cæsar secum & Augustus. (q) Notus & jocus, cùm Cæsar pulso collegâ de publico administraret solus omnia, sic non signatas testationes nomine utriusque Consulis, *Cæsaris & Bibuli*, sed unius, *Julii & Cæsaris*. Quæ mitto tamen. Et illud dico, quòd etsi nec unius ea fuisset potestas Consulis, at unita tamen duorum fuisset, dici adhuc *unius imperium* optimè posset. Nam & *socii funguntur unâ eâdemque personâ*, (r) ut hîc ait Baldus: (s) & *monarchia* nuncupatur etiamsi duo trésve regnent. (t) *Unius hominis vicem sustinent qui unum magistratum administrant*, ait lex. (u) Non est hîc numerus, qui status distinguat. (x) *Monarchia est, quæ à duobus tam unicis continetur*, inquit de Deo quidem Patre & Filio Tertullianus; sed quod nec malè de duobus Consulibus, itidem unicis, sive consentientium animorum, dicere possis. (y) *Duo consentientes instar unius sunt*. Et plura id genus alia. Alioqui nihil comparabile est Deo, qui in Trinitatéque sua est etiam *unissimus*, ut hoc ità uti verbo vult Bernardus (z) alicubi. (a) Et illud notandum est multum, quòd status rei Romanæ simillimus Laconicæ, & imò idem affirmatur; atque illic pro duobus Romanis Consulibus duo erant Reges: (b) & tamen statum illum *unius* vocat Aristoteles in politicis sermonibus. Quamobrem neque Macbæicus ineptè de Consulibus dixerit veluti de *unius gubernatione*. Fortè nec absurdè & Prophetarum sermonem huc afferemus, (c) in quo audis unum de Consulibus his; & aliàs individui nomen itidem pro statu plurium conjunctorum in eandem administrationem. Sed prima responsio est longè optima. (d) Sic nè duplicatus terror videretur, & pro uno duo esse viderentur Reges, prospectum fuit ut unus tantùm Consul illam Regis unius & rem & speciem exhiberet. Sic solus *unus imperabat*, nunquam uterque. Et sic Auctor noster, ut dixi, scribit, *Romanos paruisse uni*. (e) Accedat huc Lipsius; qui, *legionem totam uni paruisse Tribuno*, sic dictum docet quia unus semper imperabat per menses, nunquam plures simul, qui erant legionis. (f) Alioqui *imperium unius* intelligi de Regio & alibi, & Romæ, scimus. (g) Sed & Consulis tamen imperium summum & planè Regia potestas erat. Nihil disceptatio quædam Bodini movet, volentis & sub Regibus fuisse Democraticum statum rei Romanæ. Nam & disputatio inepta est; ut ostendo in tertio libro De jure belli. Et verum semper erit, *paruisse uni* tamen, qui aut ab ipso populo præficeretur in se, *magistratui*.

g Casaub. Suet. 1. h Dio. li. 38. i Conn. 2. com. 4. k D. de off. co. & l. 18. de ma. vi. l L. 13. ad Treb. m 1 Mac. 15. n Pacat. ri. no. R. imp. Bell. 1. de ma. im. 4. o Cont. ind. con. Cal. lo. ju. ma. p Dio. li. 78. q Dio. li. 38. Suet. Cæs. c. 20. r Bal. D. de soc. s Dio li. 53. t L. 25. ad municip. u Arist. 4. polit. x Tert. ad. Prax. y Matth. 6. not. z Ber. 5. de consid. a Polyb. l. 6. b Arist. 2. polit. c Ion. 17. Apoc. 11. d Liv. lib. 2. e Lips. 5. mil. R. 5. 10. 11. f Cic. de har. res. g Hor. Ver. 2.

CAP. VIII.

De Alexandro, qui filius dicitur Antiochi.

Septimum verò argumentum contra nostrum Macbæicum indè sumitur; Quòd *Alexander illustris* non, ut à Macbæico nominatur, *Antiochi filius* fuit, sed habitus falsó. (a) Ut Livius eum *hominem ignotum & incertæ stirpis* appellat. (b) *Suppositiitium Antiocho filium* ait Athenæus. Ut hæc ego duo testimonia mihi inveni pro isto argumento fulciendo. (c) Cæterùm & Josephus, qui libros istos non semper sequitur, illum nominat *Antiochi filium*. (d) Atque sic sunt res illæ Syriacæ obscuræ, ut de ipsis non facilè quidvis possis aut adfirmare aut refutare: quod viri exercitatissimi observarunt. Atque sic primùm respondeo. Secunda autem responsio est; Quòd obiter hæc notat Scriptor de genealogiis alienigenarum: & itaque potuit sic scribere incuriosè. (e) Sic enim & Scriptura Sacra alibi & nos antea monuimus ad argumentum secundum. (f) In recensendis nominibus & generationibus brevitas quæsita, alia causa facit plura omitti. (g) Etiam illud observatur, Moysem etiam nepotes in filiorum numero recensere per congeriem. Sed est & responsio tertia, Ut ità locutus sit Scriptor iste ((h) quod & alii faciunt) ex opinione. (i) Fuerit iste sortis extremæ, & subornatus ab hostibus Demetrii, & itaque mentitus Antiochi originem: tamen ei non vires Regiæ tantùm verùm etiam generis nobilitas *consensu omnium* tribuebatur. (k) Sic & Scripturæ Sanctæ aliquando. Et sic *Deos* dicunt qui putabantur & vocabantur Dii. (l) Sic Lucas ait de Christo, *parentes ejus*: & ibi nota nostrorum hæc, *Joseph & Maria: loquitur autem ex vulgi opinione*. (m) *Eliam* se negat Joannes ex Judæorum sensu: nam Dominus dixit, *illum imò Eliam fuisse*. Quid? At est alibi tamen hæc veritas de Christi parentibus & persona Joannis explanata; de Alexandri patre habemus nullibi. Nullibi? Ecquid igitur Antiochum negamus patrem, quem patrem dicit Macbæicus? Quid nos isthic non respondemus, Reliqua istius Alexandri scripta esse in aliis libris? (n) Etiam ad *libros Chronicorum gentium* ablegat nos Scriptura Sacra, non semper ad *Juda & Israelis*. Explanantur quæ ad Ecclesiam instruendam necessaria, aut aliter opportuna videntur. Quid istud est? an verus, an mentitus Antiochi filius fuerit Alexander? (o) Alibi secutum Euangelistam receptū loquendi morem, & errore traditum vulgi, observatum est. Sic apud alios quoque Historicos Perseum *Philippi filium* nominant vulgò; (p) qui *subdititius* alibi audit. (q) Heliogabalum dicunt *filium Caracallæ*; (r) de quo alii per opinionem sic exprimunt; ad quam priores utique respexerint, etsi simpliciter dicant *filium*. (s) Aristonicum *filium* dicit *Eumenis* non Mithridates modò apud Sallustiū, sed ipsi quoque Historici dicunt; (t) & *Attali fratrem* alii: (u) quem alii tamen *filium* quidem *Eumenis*, at *ex pellice*; (x) & alii *mentitum regia stirpis originem*. Quid dico Herculem? qui *Amphitryoniades*, *Alcides* audit passim, creditus hujus nepos, illius filius, & cognitus simul filius Jovis,

(y) *falsiparens Amphitryoniades*.

Et ità ergò, quòd aliqui simpliciter nominent aliquem alicujus filium, de quo alii exprimant dubitanter, & alii negent audenter, non propterea fides aliorum vacillat, qui nominare modo aliquo sic filium illum valuerunt. (z) *Si aliquid secundùm aliud tantum est, secundùm aliud non est tantum; quia non omnino tantum est, non ideo falsus est modus in quo tantum est*, Augustinus. (a) *Nec in totum falsum videri, quod veritatis primordio adjuvaretur*, Papinianus. Afferam quæ docent interpretes ad eximendum testimonia à crimine & suspicione falsi? Aptissima quidem hîc sunt: sed nescio quomodo non placet afferre. Et sic igitur Macbæicus dicere Alexandrum *Antiochi filium* potuit, quoniam habitus aliquo modo filius fuit. Et hoc verum est: etsi detur, in obscuritate rerum Syriæ imò clarum, verè filium Antiochi eum non fuisse. Quæ solutio tertia, & de qua supersunt plura. Sed nunc ista satis. Quarta porrò est responsio; Quòd per (b) frequentissimam Græcis & Sacris

a Liv. li. 35. b Ath. lib. 6. c Ios. 13. antiq. d Lips. 1. Paterc. e Tr. Gen. 5. f 1 Chr. 4. 3. Ezr. 7. Matt. 1. g Tr. 1 Chr. 8. h L. 1. de capt. ubi gl. i Iusti. 35. k Tr. Exo. 20. l Luc. 2. ubi not. m Io. 1. ubi not. n Esth. alibi o Act. 16. ubi not. p Plut. Arat. q Vict. Spart. r Herodia. li. 5. Lampr. Diad. & Capitol. s Sallust. 4. histor. Liv. t 59. Eutr. 4. Oros. lib. 5. c. 10. u Iusti. li. 36. x Paterc. lib. 2. y Catul. car. 69. z Aug ep. 49. q. 4. a L. 76. de leg. 2. b Tr. Gen. 46. Iun. Mat. 1. B. Ar. Mon. idio.

Sacris quoque Scripturis figuram Ellipsis id hîc intelligere possumus quod deesse ad veritatem videtur; quasi sic scripserit iste, *Alexander, ut ferebatur, filius Antiochi.* (c) Ait Triphoninus J. C. *In bello postliminium est: in pace autem his de quibus nihil in pactis erat comprehensum,* atque per eam figuram subjungitur, *non est postliminium.* (d) Sed S. Scriptura inquit, *filios Micalæ, filiæ Saulis, quos pepererat Hadrieli,* &c. Et illi non erant tamen filii Micalæ; quæ nec peperit unquam, nec Hadrielis fuit uxor, sed Davidis, & medio aliquo tempore Paltis cujusdam, sive Paltielis. (e) Itaq; Interpretes magni putant, Ellipsim esse nominis cognationem significantis; & sic intelligi, *filios sororis Micalæ, filiæ Saulis,* &c. Quæ soror *Meraba* nominata, & uxor Hadrieli fuit. An non violentior Ellipsis isthic est? Isthic assertio generis est; in Scriptore nostro non adeò violens est, ubi hominis sola demonstratio est. Ubi non magna res est, (f) ut ità nec vitiat falsa, & in hominum vocabulis valde libera est. Dixissem ego, proclivi lapsu erratum in nomine, & de *Meraba* factum *Micala*, si literas istas nossem Hebraicas; & nisi magis putarem ostendi hîc de re insigni, quæ Regis Davidis uxorem adeò tangeret. Etiam retento nomine *Micala* mutarem mox *Hadrieli* in *Paltieli* & illam huic filios hos peperisse dicerem, quæ Davidi scilicet nunquam pepererit. Sed hoc est magis improbabile. Non ellipticam probo interpretationem: Quam noto tantùm ut intelligatur, non fine bonis auctoribus solutionem hanc quartam afferre me ad septimum hoc argumentum. Sequor Rabbinum, qui *filios Micalæ* accipit de adoptatis. (g) Id facit alibi Augustinus. Et opinor isthâc solennitate apud Judæos adoptionem peragi solitam; (h) quemadmodum egisse Junonem in Hercule adoptando, & morem fuisse barbarorum recitant, illo adlatus sumpto in lectum, & demisso mox in terram quasi à pariente. Certè quid simile fuit. (i) Et sic voluit Rachel *super genua sua parere* ancillam suam, ut liberorum ejus ipsa mater Jacobo censeretur. (k) Variæ hîc & miræ formulæ Juris Romani, Gothici, aliorum. Mirum, nec his, ut existimo, abjunctum, (l) quod olim Tibareni, hodie faciunt Brasilienses, ut viri quoque agant puerperas: an non ut dici parentes possint certiús? Quis disputet si ista fieri possint jure Romano? Cur aut Hadrieles de Micala, aut Micala de Hadriele sic suscipere filios voluit? Et causæ tamen videri possunt manifestæ, reginæ nomen, cognatio, sterilitas: Et non sunt hæc ad præsentem disputationem.

c L. 2. de capt. Cuja. 24. obs. 7.
d 2 Sam. 21.
e Tre. Iun.
f L. 4. de leg. 1. l. 76. de leg. 2. l. 17. de co.
g Aug. 2. de co. Euang. 3.
h Diod. li. 5.
i Gen. 30.
k Alc. 4. pare. 3. Con. 2. com. 15. Pithœ. 1. subs. 1.
l Apo. 2. arg. Val. F. 5. Schenck. 4. obs. 163.

CAP. IX.

De nominum variationibus.

Superest argumentum octavum: & hoc est; Quòd *Darius* nominetur *Rex Spartanorum* à Macbæico nostro, & ejus nominis Rex Spartæ non fuerit. Quod tamen ego non quæro: (a) & regii illic juvenis nomen *Dorium* aliquando audio. (b) Sed nostri aut *Arium* restituunt, aut (quod (c) legimus Regis Lacedæmonii nomen) *Araum.* (d) Neque id crimen est, fateri erratum in litera illa una addita. Et Theologi adversarii (quod antè dixi) hoc facilè volent. Itaque si, quod faciunt nostri, adversarii faciant Pontificii, contra quos argumenta hæc proferuntur, præsens evanuit ilico argumentum. (e) Nostri & hoc volunt, irrepsisse Hieronymo & Augustino (quod etiamnum legitur in Syra, & in Vulgata) nomen *Isaiæ* illic unde hoc nomen abesse debet. (f) Et Hieronymus censet *Abiatarem* pro *Abimelecho* alibi legi, & alibi *Hieremiam* pro *Zacharia*, in Sacris Bibliis incuriâ descriptorum. (g) Scio & ab aliis, & ab ipso Hieronymo & ab Augustino hæc aliter expediri. Verùm & hoc video, non absque auctoribus stare responsionem istam adversariis posse ab errato unius atque alterius literæ, imò & totius nominis. Nam ad me quod attinet, non omnia probo quæ in ista disputatione profero. Non hoc Hieronymi probo; non illud quod de testimoniorum abusu retuli ad argumentum primum, ut Euangelista abjectè adeò de vocatione sua sentiret, & se misellum nescio quem cogitaret, & divulgata in Gentibus falsa testimonia revereretur, quemadmodum Hieronymus

a Herodo. lib. 5.
b Tiguri. Iun.
c Paus. lib. 3.
d Aug. Deut. q. 45.
e Danz. Mar. q. 1.
f Dan. Mar. q. 10. & no. Mar. 2. Mat. 27.
g Hie. de o. g. 1. Aug. 3. de co. eu. 7.

scribit. Sed hîc ità ago quasi indutus aliquando personam, quam semper abominor, Pontificii; qui isthæc Hieronymi volens libens adducet, & sibi eripi non patietur. (h) Ergò de his nominum erratis plura & profanorum & Sacrorum auctorum alii, nostríque Juris interpretes adnotarunt. (i) Proclivem lapsum in litera una, etiam in Canonicis, confitentur & Theologi puriores. Ego etiam censeo videndum rursus an Hebræus scriptor sic aptaverit nomen illud *Darii* ut auditum genti fuerat suæ: nec *Arium* dixerit; quod nullibi in libris Sacris, & fortasse nec in ullis aliis Hebræorum, extabat. Nam *Darii* celebre à libris Danielis, Aggæi, Zachariæ, Nehemiæ, Ezræ. (k) Qui *Eutychius* Græcis, *Tobracon* Afris. Et sic Afer auctor Tertullianus Afrum nomen consultò servat, ut magis notum Cartagine; & usui cedens, etiam corruptum ipsum posuit, dixítque *Torpacion.* Quæ Franciscus Junius ad Tertullianum. Etsi addit, veriùs se putare, corruptum operâ alienâ. Et altera hæc est solutio argumenti. Est tertia; Quòd verisimile sit Arium Judæis vocatum fuisse *Darium.* (l) Additam in Ptolemæo primam literam ex proprietate linguæ Ismaeliticæ, suspicatur Drusius egregius. Ecquid dicam aut in lingua una dialectos varias? (m) Macedones *Bilippum, Balacrum,* non *Philippum* dicebant. B pro Π utebantur. Plura hæc. Pleraque nomina hominum & locorum alia Hebræis sunt atque aliis sint gentibus. Etiam extra Hebræos sic est inter alias gentes. Quis est *Assuerus* in libro Esther? Hæc mulier quàm variis vocata nominibus est? (n) Quæ *Salome* Judæis, illa Græcis *Alexandra.* (o) Qui *Asdrubal* Pœnis, idem Græcis *Clitomachus.* (p) *Litavicus* Cæsari, qui *Leodevicus*; *Arionistus*, qui *Ernestus*, &c. Plurima hæc: plurima ubique. Et recensere de libris Sacris nomina variissima variata, id sanè insanum foret. Unum legamus caput in Genesi sextum & quadragesimum, & unum in Numeris sextum & vigesimum, atque sentiemus de re ista luculentissimé: ubi hoc ipsum negotium agitur accuratè nominum, ubi idem scriptor, ubi eadem lingua; & nomina variantur magis quàm sit cum nostro hoc varié. Quantum hoc est adjecti Delta? (q) *Jeminita* alibi est, figurâ contrariâ, pro *Benjaminita*: (r) & alibi *Ram* pro *Aram*: (s) alibi figurâ aliâ *Job* factum habemus ex *Jaschub*: (t) & *Duma* est *Edomea*: & *Pasdammin* pro *Ephesdammin*: (u) & *Conia* pro *Jeconia*: (x) quemadmodum Prænestini *ciconiam* dicebant *coniam.* (y) Video alibi *Ihezer* pro *Abihezer*: (z) & privatim Moysi *Hoschehaham* pro *Jehoschuham.* (a) Alibi est sæpe *Chizkya* pro *Jechizkya*: (b) & alibi alia. Sed desino dura Latinis nomina, stridentia, anhelantia; (c) ut de lingua Hebraica ait Hieronymus, non solùm de Punica. (d) Et in Græco hæc aliter sunt, & in Latino Syróque; ut faciliùs pronunciari possent nomina durissima Hebræorum. O summi Interpretes Latini, tu in cœlis recepte Tremeli cum piis triumphatoribus, tu adhuc in Ecclesia militantium dux inclyte Juni, cur auribus & linguæ Latinorum tribuere hoc quoque noluistis cum vestra versione Bibliorum Latina, ut nominum sonos hos dissonos & ab omni Latio alienos aut sonare aut audire non cogeremur? Quæsitam vobis distinctionem personarum nominúmque num habere non potuissemus, & integram Latinitatem? Profani auctores, Græci Latiníque, curarunt hoc perdiligenter, ut vocabula & nomina flecterent etiam præter veritatem, ad elegantem & venustam pronunciationem; (e) ut Plato, Cicero, alii contestantur. (f) Scaliger ille magnus jacturam hodie diphthongorum jubet, ut oris vetet distortionem. Quid? (g) Vos neque in profanis fertis flexionem istam? (h) Sed hæc illa est tamen libertas quam summam semper fuisse in transferendis nominibus de una in aliam linguam alii adnotarunt. (i) Sed Strabo, sive, ut nominari vult (k) quidam, Strato, propter absurditatem pronunciandi prisca quædam nec sustinet vocabula scribere. (l) Et Pomponius Mela, *Cantabrorum aliquot populi, sed quorum nomina nostro ore concipi nequeant*: & de Germanicis quibusdam, *quorum nomina vix est eloqui ore Romano.* Non hîc ego laudo seculi nostri Germanos, qui de significatione suorum nominum, quam accipiunt à sermone patrio, nomina sibi

h Decis. Pol. c. 18. Bayl. Cuja.
i Tr. 1 Sam. 17. Dan. Bell. 1. co. 2. c. 7.
k Iu. Te. Scap. 4.
l Dru. va. E. T. S.
m Plut. pu. Gr. 7.
n Iosep. 13. antiq.
o Laert. Clito.
p Lips. 1. polior. 1.
q 1 Sam.
r Ier. 31.
s Num. 26.
t Is. 21.
u Ier. 22.
x Plau. Truc.
y Num. 26.
z Num. 13.
a 2 Reg.
b 2 Chr.
c Num. 12.
d Hier. ep. 4. 8.
e Bell. 2. de V. D. ul.
f Drus. 4. obs. 10.
e Pla. Cra. Cic. ora.
f Pli. 1. ep. 4. Scal. de ca. 1. L.
g Tr. Gen. 10.
h Bocc. 1. Scot.
i Str. lib. 16.
k Patr. disc. Per.
l Mel. lib. 3.

sibi aut Græca aut Latina conficiunt. (m) Hæ illæ sunt ineptiæ viris acri prædictis ingenio dudum irrisæ in his qui Græcè dicere *Saturninum* nolebant, sed *Cronion* multò malebant. Sic peccant & illi, (n) laudatissimi alioqui, Itali, Bonfinius Hungaricarum, Æmilius Francicarum, Virgilius Anglicarum rerum scriptores. Et ridiculus est Natalis Comes, qui contrà quàm illi Græci faciebant, vult Græca in Latino sermone vocabula, & *Cyrnum* pro *Corsica*, & id genus alia. (o) Ridet eósque Scaliger qui *Joannes* cùm sint, nuncupari cupiant *Jani*. Et hi tamen extra Italiam sunt tolerabiliores, ubi sonat nomen sonum *Jani* magis quàm *Joannis*. Sed & *Justi* quidam & alii sunt, qui eo more quem in Æmilio & in aliis rident, sic sibi nomina demutarunt. At probatissimus Plutarchi interpres Gallus & in hoc (p) laudatur, quòd nomina Latina non semper verterit in sonum Gallicum; etsi id durúmque visum plurimis fuerit. Sic sané. Sed durum visum plurimis. Sed neque distant ità Latina & Gallica, ut Hebraica atque Latina. Quod autem Hebraicum non dissonat immensùm Latinis auribus, id & probarem ipse. Non fastum Latinum, non Græcam effeminationem quæro; (q) quibus duobus injucundum censetur Hebraicum idioma. Verùm emollitionem, deflexionem desidero nominum moderatam. Id & Apostoli fecerunt & Euangelistæ dum nomina nobis Hebraica referunt in oratione Græca, & sic illa molliunt, flectunt ad Græcum sonum. (r) Septuaginta Interpretes, qui dicuntur, idem fecerunt cum versione sua V. Testamenti. Syri idem fecerunt cum sua T. Novi. Et omnes alias versiones sic factas video ut nomina in unaquaque deflexa plurimùm sint ad linguam versionis cujusque. Etiam cùm volunt vocabulum ità referre de alia lingua ut in ea est, aptant scripturæ istæ, & sacræ ad linguam, in qua ipsæ sunt. (s) Ecce Syriaca N. T. versio aliter refert nomen illud à Domino impositum filiis Zebedæi, aliter notat textus Græcus. (t) Et eadem versio, *Hebrais dicitur Gagultha*; & textus Græcus sic, *Hebraicè dicitur Golgotha*: (u) & idem Græcus, *vocatus est ager ille propriâ ipsorum linguâ Aceldama*; at Syriacus, *linguâ regionis Chakeldamah*: (x) & Græcus rursus, *dicit ei, Rabboni, quod dicitur, Præceptor*; sed Syrus, *dixit ei Hebraicè, Rabbuni, quod*, &c. (y) Aut hæc meliùs explicamus cum bonis magistris, ut quod Syrus sæpe in Novo T. dicit Hebraicum, id propriè Hebraicum non sit, sed vel Chaldæum vel Syrum: dicat Hebraicum tamen, quoniam tunc temporis Syriaca lingua Hebræis esset vulgaris. Nam suæ linguæ usum jam in ipsa Captivitate amiserant, ac victorum idioma vicinarúmque regionum (quod vel Chaldæum erat vel Syrum) didicerant. (z) Per contrarium dicunt *Chaldaicam* alii, quæ Hebraica; & quia sunt linguæ istæ affines, & Chaldaica notior erat. Sint hæc ità. (a) Sint aliter; ut alii in his, in aliis volunt; semper juvabunt præsentem disputationem, cùm videmus non convenire scriptores in referendis nominibus quæ de lingua aliqua se referre profitentur.

m Lucia. q. 5.5. n Bayf. Hor. Cuja. Lips. o Scalig. exercit. p Mont. 1. spec. 46. q Oecol. 4. ep. 7. r Dru. vo. N.T. 15. s Mar. 3. t Mat. 17. Mar. 15. Jo. 19. u Act. 1. x Jo. 20. y Tr. Ju. Jo. 19. & 20. Bell. 1. de V. D. 4. z Bell. 2. de V. D. 6. a Drus. 11. Obs. 13. & Fabi. Sem. 1. Dan. q. Mat. 65. Man. 4. Act. Ver. 2.

CAP. X.

Plurima pugnare videntur in Sacris libris.

HÆC autem argumenta illa sunt ad quæ duxi respondere. At Theologi nostri facient probè si argutias illiusmodi non sectabuntur contra istos Apocryphos libros: efficient alioqui (vereor valde) infirmos subverteri & in Canonicis malè, qui sentiant per easdem peti subtilitates & Canonicos posse: efficient, suspicari eosdem & in reliquis argumentis calumnias, si in quibusdam sic calumnias vident: efficient certè adversarios audaciores; qui, non rudes artium Rhetoricarum, per hæc imbecilliora afflicta triumphabunt de cæteris, quæ aut silentio aut leviter transmittent suis. Quod non contingeret si ad bonas tantùm rationes, quæ sunt nobis plùs satis, posthuma Antichristi proles Suitica, aliique veteratores, Romani Papatùs sophistæ revocarentur. (a) Patres antiquiores eodem hodie modo audiunt non honorificè, quòd dum oppugnarent undique adversarios hæreticos, non admodum expendebant quid producerent contra illos quasi in aciem: (b) & neq; abstinebant à librorum & profanorum & Sacrorum corruptione, si in libris quid esse putabant quod contra catholicam fidem esset. Apage pias istas impietates. Apage diligentiam omnem stultam. Apage argumenta isthæc vana in re quæ una non est vana. Quid ad isthæc argumenta quibus librum Macbæorum conamur perdere clamaverit Pontificius? (c) *Hoc nè deterrimo quidem evenire, ut in omnibus erret*: quod est apud Platonem. Aut quid hic hujusmodi argumenta compilamus? (d) Ut nostri ingenii & pectoris fœcunditatem ostentemus ambitiosè atque pueriliter, & in re quæ maximè ab omni ambitione debet esse aliena ambitiosi simus. (e) At neque opinio eruditionis est tamen ex multa rerum congerie. (f) Scilicet & Margites omnia quidem sciebat, sed eadem omnia malé. (g) Ostentatio memoriæ res est puerilis. Etiam ineptiarum crimen dictum laudatio auctorum, & vitatum auctoribus laudatissimis: quicquid hodie magnum id decus ducitur, & expetitur. Utque ruunt in pejus omnia, (h) etiam Italis meis datur crimini quòd auctoribus laudandis soleant supersedere. Pulcerrimum eruditionis argumentum, pulcerrimum, & cùm persequimur quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, & cùm omnes etiam indignas lectione schedas excutimus. (i) Imò nimiæ miseriæ, aut inanis jactantiæ est, & ejus utique hominis qui anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Tu, beatissime Witachere, prudens, dum adeò sobriè, adeò Theologicè disputationem istam de Canonicis libris confecisti contra audacissimum Esuitam. Sciebas profectò phaleras esse ad populos, aut etiam ad populos alia omnia: & pericula timuisti, quæ dixi, ab aliis omnibus. (k) Legeras apud magistrum eloquii dulcis tui, non sermonem quotidianum cohæsurum, non ((l) quod addit Alciatus) hunc sacrum, si cavillationes magis & subtilitates quàm benignam & æquam interpretationem adsumimus. Dicam adhuc pauca. (m) *Hi filii Jacobo nati in Syria*, ait Scriptura: & ex his tamen Benjaminus natus illic non est, fortè nec conceptus. (n) Quòd si conceptus illic esset, natus etiam censeri ibidem potuisset. (o) *Ego descendam tecum in Ægyptum; & ego faciam ut adscendas, similiter adscendendo tecum*, inquit Jacobo Deus: & Jacobus in Ægypto mortuus est: atque quod *tecum* est primùm vivente, idem intelligitur mox *tecum* mortuo; aut cum posteris tuis. (p) *Omnes animæ familiæ Jacobi septuaginta*, scribit Moyses: & Stephanus de *quinque* ampliùs recitat. Quo in conjungendo numero nisi paulò duriùs agitur quàm ipse ago sive in numero Concilii Romani componendo, sive in qua alia causa extricanda, valde decipior. (q) Etiam scribit Calvinus in Genesi, & in principio Exodi, constare de errore librariorum in Actis; aut etiam dedisse hoc Lucam rudibus & elementariis, qui Græcæ lectioni assueti offendendi non erant. Et idem scribit ad id quod in Epistola est ad Hebræos, *Jacobum innixum ad virgæ summitatem*; videlicet, deceptos fuisse Græcos in ista versione; quam tamen secutus Apostolus sit ut ea erat in communi usu, nè rudes de nihilo offenderet. Vides & castissimum Theologum non respuere aut judicium quod Hieronymi dixi de Luca; aut quod dixi de erratis librariorum; aut quod dico de numeris? *Facile fuit, ubi notis signantur numeri, corrumpi locum unum. Non mirum, literam unam alterius loco in notulis fuisse positam. Nulla religio dicere vetat, ut in rebus leviculis interdum contingit, scribarum incuriâ obrepsisse diversum numerum: idque fortè magis ingenuum erit*, &c. Scio, alios expedire hæc aliter. Scio. Sed & nostri sic dicunt. (r) Et hæc de numeris alibi quoque. Variant illi, etiam cùm de uno & eodem libello recensentur ad verbum; ut sic libellus qui apud Ezram recitatur à Nehemia, & numerus idem utrobique recensitorum non tenetur. (s) *Alibi cubiti octodecim* memorantur, qui alio loco *triginta quinque*; & *bis mille bathi* semel, qui iterum *ter mille*; (t) & *quadringenta viginti talenta*, quæ alibi *quadringenta quinquaginta*; (u) & *currus mille quadringenti*, qui postea *quatuor mille*; (x) & *quatuor millia præsepia* in libro uno, quæ in alio *quadraginta millia*. Ad quæ tra-

a Lub. 1. de prin. 11. b Epiph. Ancor. & Erat. præf. Hilar. & Ps. Quare fremu. Lamb. 3. Lucr. Jun. Tert. 4. ad. Mar. c Pla. Phædro. d Dan. ad. Bell. con. 3. lib. 5. cens. e Card. 2. de sap. f Pla. Alc. 2. g Cic. part. & 3. de orat. h Fab. 3. Sem. i Quinct. l. 1. c. 13. k Cic. pro Cæci. l Alc. 2. de V. S. m Gen. 35. n L. 7. l. 39. de st. ho. Aug. Gen. q. 117. o Gen. 49. p Gen. 46. Act. 7. q Calv. 46. & 47 Gen. & 28 Num. r Tr. 2. Esr. 7. Neh. s Tr. 1 Reg. 7. t Tr. 1 Reg. 9. u Tr. 1 Reg. 10. x Tr. 2 Chr. 9. & 1 Reg. 4.

hitur magnâ vi compefitio. (y) Et *tribus una*, & imò duæ cum parte tertiæ quoque. (z) *Sacrificaturi sumus*, ait Moyses; & id cum adminiculo *fortassis* accipitur: quod quidem adminiculum variante figurâ removetur positum alibi. (a) *Devoravit eos*, ait Scriptura: & id est, *exanimavit*, (b) non quemadmodum eadem Scriptura loquitur de *Josepho devorato*: horũ enim & corpora & vestes superfuerunt. (c) *Pervenerunt in Kadeschum*, ait, & *se absconderunt in Schomrone*: atque de tractu regionis & Regni intelligit, nullo modo de his oppidis: (d) quod & alibi. (e) *Altaria destruxerunt*, inquit Scriptor sanctus; & altaria nulla erant, sed aliquid altaribus conferendum. Quomodo & Sex. Victor dicere potuit, *Roma templa Augusto consecrata, etiam vivo*, cùm templa nulla, sed aræ sic essent: ut de aris Ovidius in primo Fastorum, & Suetonius, & alii. Itaque Critica certatio potest cessare. (f) *Regnavit annis viginti novem*; in quibus annos duodecim exsul: sed & anni captivitatis in annis Regni numerantur. (g) Et ait alibi, *anno vigesimo Jothami*; qui quartus est post Jothami mortem: at Regis cujus tum agebatur annus quartus nondum facta mentio erat. Et nihil adeò violentum est pro Macbæico allatum. (h) Ait, *annum trigesimum quintum Regni Asa*; cujus utique decimusquartus: cæterùm trigesimus quintus erat Regni Judæ, quod tenebat Asa. (i) *Anno tertio Hoseæ*; qui undecimus: sed tertius ex quo tributarius ille fuit Regi Assyrio. (k) *Regis Persidis*, i. Babyloniæ; & contrà, *Regis Babyloniæ*, i. Persidis: & *flumina Babyloniæ*, i. Monarchiæ Babylonicæ. (l) *E totis Hierosolymis*, quod alibi *ex toto Regno*. (m) *Reges Persiæ*, i. Rex & primores. *Reges Mediæ*, i. parentes Regi Mediæ. Quomodo potuit Jovius dixisse *Regna Æthiopiæ, qua provinciæ uni omnes pa erent*. Et defendi potest ab accusatione (n) Bodini bene. Cùm & sint Reges sub Regibus; fuerint sub Cæsaribus, sub nostro Justiniano. (o) Virgilius autem dixit *Medum Hydaspem*; qui Indiæ fluvius: sed sic *Medus*, quia Regibus Medorum parêre consuetus. An sic accipi nequit quod antea de *Media* scriptum à nostro fuit? (p) *Vir Tyrius* ab habitatione, qui Judæus. (q) *Silva Ephraimitarum*, quæ Manassitarum. Sed ibi illi cæsi. Atque innumeras notare licet rationes & occasiones nominum. (r) *Jair filius Manassis*, & filius tamen Judæ. (s) *Filius* alibi, qui nepos. (t) Quomodo defendunt Pomponium nostrum aliqui, qui Superbum Tarquinium dixit *filium Demarathi*. Etsi defensio aliis non probetur, & alia atque alia excogitetur. Sed probari tamen ex his potest Sacræ Scripturæ, quæ hoc quoque nomine *filii* sic utitur in tractatu Historico. (u) Respondit autem doctissimus præceptor meus, M. Antonius Eugenius, & *fratrem* dici alicubi in Scripturis qui est filius fratris; & non esse novum, allegari ad ista paginam Sacram. (x) Etiam alibi *filiorum* numero nepotes & descendentes. Et *filius* successione in Regnum. Quomodo nostríque Imperatores appellant parentes suos *prædecessores*. (y) *Unicus matri meæ* alicubi, qui unicè dilectus. (z) *Venerunt omnes tribus*, i. legati tribuum. (a) *Congregatis omnibus viris illius loci*, i. plurimis. (b) *Testes adhibui mihi fidos*, inquit Propheta de improbis & infidis erga Deum, sed fidis vulgò. (c) *Dicta* ait alius, quæ dicta non sunt, at sensa: (d) aut quia *verbum* ex legibus *sic accipiendum est tam ex legum sententia quàm ex verbis*. (e) *Tyrum non readificandam* propheta scribit, quam scimus reædificatam. (f) Et verbum *non amplius* cogitur sæpe ad certum tempus. (g) Et alius Propheta ait, *Exsurgent Reges decem: post quos surget postremus*: quod est, quorum qui postremus surget; neque enim undecimus fuit. Ut hîc fortè verum sit (h) quod traditur, *esse linguarum proprietates quasdam aliis imperceptibiles*. (i) Cicero diverso modo, *decem fuimus consulares*: ubi undecim cum seipso nominat. (k) Et in Scripturis, aliquando, *ceperunt aulicum, & quinque homines, & scribam*; atque alibi, *ceperunt aulicum, cum septem viris, & scribam*. Cæterùm me decet jam operæ isti finem facere. Attamen duo adnotabo de Testamento Novo. (l) Ait ergò Dominus Jesus, *Ego non adscendo ad festum*; & adscendit tamen, & in medio festo, & Templo docet. Item, *Et me nostis, & unde sim nostis*; & tamen, *Neque me nostis, neque nostis unde venerim*. Sed scribit Marcus caput ultimum, quod non in uno visum est à scriptione aliorum Euangelistarum discrepare. Item in ea tota narratione omnes non unius discrepantiæ speciem multam præbent. Adi ad unum, & novissimum Baronium. (m) Lucas autem scribit, *Vocem audierunt*; at Paulus, *Vocem non audierunt*: de eodem facto, eâdem (ut videtur) voce. Sic de sono quodam potiùs, (n) ut loquitur J. C. ἐξ τῆς ἀνάρθρου φωνῆς accipimus priorem; de voce articulata & verbis distinctè ad aures sociorum Pauli sonantibus capimus hunc posteriorem. Cur tam varié? Ut concordentur Scripturæ, quæ in nullo tamen significant istam distinctionem. Valla verborum ordinem & verba mutat in Lucæ narratione, aptè ad narrationem Pauli. Sed ratio hæc etiam secat, non solvit nodum, ut sapientissimus ait Beza ipse hic, Theologus magnus, & magnus in omni doctrina vir: cum Scholiis Græcis magis est, ut *vocem* dixerit Lucas *auditam ejus*, i. Pauli, Paulus negaverit *auditam vocem ejus qui secum loquebatur*. Et quidem hoc in Pauli sermone est; at illud *ejus* in sermone Lucæ non est. Et neque rationes optimi Interpretis suadent ut de voce Pauli capiatur Lucas; nisi quia & sic Scripturæ Scripturis concordantur. Nam alioqui relatio ad proximiorem vocem, si ad alterutram, fieri debuit; quæ Christi, & quæ potentior adducere in stuporem comites Pauli. (o) Et sæpe tamen fit relatio ad remotius ob varias causas. (p) *Natus octo annos Jehoiacin cùm ille regnare inciperet*, &c. i. cùm illius pater regnare inciperet. Et sic ad remotius. (q) Sic ad remotiorem vocem σκηνὴ, quæ est v. 3. cap. 9. epistolæ ad Hebræos, referunt aliqui articulum sequentis versûs ἐν ᾗ, non ad proximiorem κιβωτὸν quia legatur *fuisse in Arca nihil præter duas Tabulas*. Quanquam nec Apostolus videtur id ferre, nec alii Interpretes. Apostolus facit eodem loco *Tabulas, Urnam, Virgam*. Et de Arca pergit dicere, *supra hanc autem*, &c. Ergò articulus ἐν ᾗ magìs est ut capiatur difformiter: atque intus significet Tabulas, alia significet antè. (r) Varia sic est nobis articuli IN significatio. (s) Et sic unum verbum capi uno loco difformiter nobis item solet, nè fint vitia in oratione. Addo quòd nec exactam illic Apostolus instituit narrationem, sed ad aliud annotationem; & igitur addit, *De quibus nunc non est dicendum singulariter*. At non ego disputo de ipsis compositionibus, sed de rationibus componendi narro. Alioqui prima ad locos illos Actorum compositio videtur mihi cæteris melior. Nam simile est quod ait Daniel, (t) *Videbam ego solus visionem: homines autem qui erant mecum non videbant; sed trepidatione magnâ accidente eis fugerunt*, &c. Scilicet aliquid & ipsi viderint ejus visionis. (u) Audierunt & turbæ aliquid de voce ad Jesum cœlitus facta, quæ putabant factum tonitru, aut locutum Angelum; sed vocem & verba distincta non audierunt. (x) Ut sunt qui distinctè & sonorè loquuntur, & qui graviter, & qui ἀσαφῶς, & qui ἀσήμως, ità & qui audiunt, morbo, aliâ occasione. (y) Sic & sonitum indistinctum audierit populus, solus autem Moyses distinctam vocem Dei ferentis leges. Sed desino plura. Solutiones aliorum omnium supradictorum, quæ scripsi videri pugnare, illic sunt ubi & pugna videtur, sed non est. Ego ipsas pugnarum species notavi, ut pugnas in Macbæico non accusaremus esse, quæ illic intum videri tantùm pugnæ valent. Atque adoro vos Sanctas Dei Scripturas. Etiam in vobis quædam nescire, duco sapientiæ Christianæ. (z) *Satius est sapere in Scripturis Sanctis minùs quàm contrà*. (a) *Melius est aliquid nescire securè quàm cum periculo discere*. Scimus, quæ ad salutem sunt satis, scimus. Et quæ nescimus reliqua, sic sunt ad nostram adhuc instructionem, ut nos nostram doceant sedulò infirmitatem, & ad sapientiam Dei doceant suspirare perpetuò, quæ est CHRISTUS JESUS.

CLARIS.

y Tr. 1 Reg. 11. z Tr. Exo. 8. & 32. a Tr. Lev. 10. b Gen. 37. c Tr. Num. 31. & 2 Chr. 22. d Tr. Iosu ult. & 2 Reg. 24. e Tr. 1 Reg. 9. f Tr. 2 Reg. 14. & 21. g Tr. 2 Reg. 15. h Tr. 1 Chr. 8. i Tr. 2 Reg. 18. k Tr. Ezr. 1. & 6. Neh. ult. Ps. 137. l Tr. 2 Reg. 24. m Tr. Dan. 10. Isa. 8. Ier. 50. 51. ult. n Bod. 1. De rep. 2. o Virg. 4. Geo. ubi Ram. p Tr. 1 Reg. 7. Ezr. 2. q Tr. 2 Sam. 8. r Tr. Num. 32. s Tr 1 Chr. 6. Ezr. 3. t Alc. 11. Paie. 8. & Conl. 50. 82. lib. 9. u Eug. 1. conl. 74. x Tr. 1 Chr. 2. 3. 8. & 1 Sam. 17. y Tr. Pro. 4. z Tr. 2 Sam. 5. a Tr. Gen. 20. b Tr. Isa. 8. c Tr. Ezech. 20. d L. 6. de V. S. e Tr. Ezech. 27. f Dr. 16. Obs. 6. & Bell 5. co. 3. c. 14. g Tr. Dan. 7. h Vict. 9. lect. 17. i Cic. phi. 13. ubi Man. k Tr. Ier. 52.

l Io. 7. 8. m Act. 9. 22. n L. 7. de sup. leg. o Alciat. ... p Tr. 2 Chr. ... r Lyra ... s L. 1. de ... t Dan. 10. u Io. 12. x L. ... y Exo. 20. Sira. 17. z Tert. de pudic. a Hieron. ep. 22.

CLARISS. V. JOHANNI DRUSIO

Albericus Gentilis S.

TUam facio parergicam istam Disputatiunculam, Drusi clarissime, quòd sit voluptatis ejus testimonium quam cepi modò dum in te incido & te cerno coràm, quem amo antehac plurimùm, atque plurimùm colo. Vel ità numerem ego diem istum veluti lapillo meliori qui te mihi notum de facie fecit & me tibi, junxítque benevolentiâ nos arctâ & perpetuùm (spondeo à me, & à te spero) perduraturâ. Vide autem, si ago tecum quasi aliquis unus amicus pervetus & familiaris: vide, ecce affero simul aliam Disputationem: Quam velim examinari à te, & censeri num digna sit quæ prodeat in lucem, & in viri ejus conspectum cui inscribitur magno. Nosti tu Tobiam illum, ingenium, judicium, literas, omnia illius magna; magnum olim Oxonii nostri lumen & Meridiei, nunc magnum Septentrionis. En, Drusi eruditissime, ad Sidus istud mecum respecta, & Disputationem meam proba, castiga, suborna; ut ea mox tanti splendore nominis illustrari non immeritissimè possit. Et vale, & Albericum ama mutuó. *Londini.*

ALBERICI GENTILIS,

JC. PROFESSORIS REGII,

DE LINGUARUM MIXTURA DISPUTATIO PARERGICA.

EAdem in aliâ lingua respondeatur, nihil interesse, at stipulationem valere semper, definierunt Jurisconsulti. Id quod videri ineptum potuit. (*a*) Etiam quia inepta isthæc mixtio visa est semper viris eruditis & sapientibus, adeóque etiam irrisa Satyris est. (*b*) Ecce autem M. Tullius relaturus Epicharmi alicubi sententiam, *Dicam*, inquit, *si potero, Latiné: scis enim me Gracè loqui in Latino sermone non plùs solere quàm in Graco Latiné.* Cæterùm & fit pluries, ut Ciceronis tenere regulam nequeamus. (*c*) Atque tres notavit alicubi Cardanus casus; alibi quoque longè plurimos. Etiam Ciceronis illam sententiam elevat facto ipsius Ciceronis contrario. Neque Cardanus tamen facit contrariam regulam: imò dicit eos ineptos qui putent licitam mixtionem passim; quoniam & tam multis modis licitam animadvertant: illi verò modi sunt isti. Primus, Si Latina non habentur, ut tum Græca necessariò admisceantur. Quod & sensit Cicero, & expressit illic, (*d*) *Gracis licet utare cùm voles, si te Latina fortè deficient.* Ait, *si te forté:* (*e*) nam ipse ità sentire, & sæpe disseruisse scribit, *Latinam linguam non modò non inopem, ut vulgò putarent, sed locupletiorem etiam esse quàm Gracam. Vulgò* inquit: (*f*) quemadmodum & alibi, *Qua dicitur esse inops:* ubi neque refellit, causæ serviens. Attamen cum Cicerone ipso nec alius est ullus, ut ait Cardanus in libris De sapientia, nec non solet idem refutari, sicubi in rem aliquam certam & controversiam itur. Quanquam non esset copia Græca, (*g*) si *superfluitas* est, *superstitio, loquacitas, nugacitas,* ut hostis Cardani vult Scaliger. Ait is, *nec vinci Latinos felicitate compositionis vocabulorum, sed superari Gracos prudentiâ.* Cum id genus aliis pluribus. Etiam Cardanus *Latinam sinceritate linguam pravalere* adfirmat. Sed hæc non est præsens quæstio. Ergò secundus Cardani casus est, in quo licet Græca miscere, Si lis sit in dictione,

L. 1. §. de V. O.
a Cic. 1. De fin. Hor. 1. Saty. 9. 10.
b Cic. 1. Tusc.
c Card. act. adv. cal. & 2. de sap.
d Cic. 1. Acad.
e Cic. 1. De fin.
f Cic pro Cæc. ubi Manu.
g Sca De ca. L. L. 73, 78, 115, 131, 1[illegible]5. exerc. Poet.

50

60

70

sensu, lectione. Tertius, Cùm est res gravis adeò ut vereamur nè quis interpretatione majorem emphasim addiderit. Extra quos casus in mixtione ista nihil sit, eo judice, nisi ambitio inepta & puerilis. Scilicet, quos alios idem notat alibi plures, illi ad hos referri non incommodè possint. (*h*) Atque ad primum accedit etiam quod scribit Gellius, *Verba ipsa Platonis scripsi; quoniam ad proprietates eorum nequaquam possit Latina oratio aspirare.* (*i*) *Doctissimus* Gellius, ut ità eum solet Scaliger nominare; (*k*) A. Gellius, *vir elegantissimi eloquii, & multa ac facunda scientia,* ut eum celebrat Augustinus. Credimus tanto testi, esse quædam quæ reddi Latinè non possint. (*l*) Etiam Hieronymus, *Proprietatem Gracam Latinus sermo non explicat:* ut itaque alicubi in Latinis libris Sacris aliquid non fuerit ob translationis difficultatem. (*m*) Et quidem nunc quoque locum translatu difficilem dicunt viri magni. Huc autem rejicientur alii Cardani casus; *Cùm tota emphasis exprimi aliter nequit; Cùm quid aliter exprimi nequit nisi periodo longâ.* (*n*) Et sic Augustinus, *Non sunt harum rerum apud nos usitata nomina. Si fabricassem interpretando, essem ineptior: si circumloquerer, minùs essem disputando expeditus,* &c. *Cùm brevitatem qua est per Gracum sectamur; Cùm perdit res gratiam in Latino:* ut in illo Diogenis ad furem quem in balneo videbat, ἐπ᾽ ἀλειμμάτιον, ἢ ἐπ᾽ ἄλλο ἱμάτιον, i. *num ad unguentulum, an verò ad aliud vestimentum?* Et hæc multa sunt in quaque lingua, quæ transferre in aliam frustrà tentaveris. Sic sunt proverbia nonnulla eidem Cardano. Et sic ista nobis exponere eruditi solent per alia similia ejus linguæ in qua scribunt; eadem non reddunt fidi interpretes. Referes ad primum casum etiam quod ait de dictionibus quæ nondum obtinuerint variationem Latinam: ut ità est dictum Augustini: & ità maluit Quinctilianus συλλογισμὸν potiùs quàm *syllogismum* scribere

h Gell. 10. c. 22.
i Scal. De ca. l. L. 37. 63, 85.
k Aug. 9. Civ. 4.
l Hier. cont. Jov. 1.
m Bez. 1 Cor. 7. 35.
n Aug. De util. cr.

etiam Græcè. Sed etsi verbum quidem sit Latinum, usu tamen politiorum non receptum, potest vir politus abstinere ab eo, & uti Græco, ut hoc illud est ἀσύνατον, Ciceroni & aliis & Jurisconsultis nostris usurpatum. (o) Sunt enim & alii auctores Latini, & alii nostri Jurisconsulti, qui à verbo *impossibile* non abhorruerunt. (p) Etiam cùm est Latinum, sed inusitatum, utemur rectiùs Græco notiore: quod fecisse aliquando Virgilium observat Gellius. (q) Imò etiam barbaro utemur notiore, non Latino in oratione Latina: quod monet prudenter clarissimus Zabarella: & ipse ità mavult barbarè *consequentiam* quàm Latinè *connexum*, & ejusmodi alia, dicere. (r) Etiam utemur Græco magis, si æquivocatio nascitur ex Latino: ut sic dicunt *erysipelas*, nolunt *sacrum ignem* dicere Medici elegantes: quicquid censuerint Grammatici aliter. Unius esse hæc rationis videntur. Quoniam sit idem, non esse verbum, & non esse aliquâ occasione aptum. (s) Est *lucerna* Latinum, & *testa*. Sed *lychnos* maluit Virgilius dicere in Æneide: quia verbum vile in eo poemate esse non debuit: *lucerna* sic abstinuit vocabulo etiam in Georgicis; quod notant Grammatici. Casus stipulationis ex consequenti itidem est necessitate. Cùm enim stipulationis jus communicatum fuerit omnibus gentibus, fuit utique necessarium & id dare, ut suâ quisque uti linguâ in stipulando posset; nè frustrà datum fuisset quod usui facile esse non potuisset. Nam etsi intervenire potest interpres, qui eundem sermonem efficiat in stipulatione, nec interpres tamen semper commodus est, aut superest. Ut hoc mihi aptius videtur quàm quod (t) Cujacius commentatur, rectè datum ut quacunque linguâ fieri posset stipulatio, quoniam soleret omnibus conventionibus juris gentium apponi, & conclusio esse omnium contractuum; & alium esse sermonem contractûs, alium conclusionis non oportere. Vides enim quòd & ejusdem conclusionis unius, stipulationis ipsius varius sermo admittitur. Referetur ad primum item casum quod est Domini Jesu verbum, (u) *Eli, Eli, lama——sabachthani.* Ideo enim dicitur recitatum ut amarissima intelligeretur Judæorum paronomasia sequens, *Eliam vocat.* Et accedit huc alius Cardani casus, Cùm referimus alterius verba quædam ejusmodi quæ dicta in una magìs quàm in alia lingua arguunt dicentis singularem aliquem affectum. Sic & in encomio Neronis ait, *Alienâ linguâ metu excussi quomodo loquentur, cùm multi nec loqui prorsus queant?* Et constantiam & fortitudinem Neronis, loquentis Græcè, tum morituri, notat. Sanè magnum illic documentum est scriptori historiarum. Sed & alia in eo libro, & in libris De sapientia, quæ in libris aliorum non reperies facilè. (x) Ad Paronomasiam & similem figuram quod attinet, aliquando nec fieri ullo modo potest commodè ut referatur, sed omittendus prorsus ille sit ornatus. Et sic notatur ad libros Sacros. Nè Mureti judicium de non vertendo tertium Rhetoricorum Aristotelis, nè alia huc comportem, etiam de profanis. Atque ad primum casum retuli plures satis. Ad secundum referetur, Cùm est dubia verbi ancipitis interpretatio: nam legenti sic est relinquendum ipsum verbum Græcum, & judicium de verbo liberum. Neque enim ambigua nolle decernere est ineruditi, sed velle potiùs temerarii: ut ità Cardanus. (y) Et ut ità splendidissimus Mercurialis, ut quando non convenit quid sit apud Hippocratem οἶνος ἀνθοσμίας, ipsum retineatur vocabulum Græcum. (z) Et ut ità relinquere voluissem ego alicubi apud Platonem verbum *idiota*, præsertim cùm & Latinum hoc sit. (a) Sic voluissem relinquere alicubi in Novellis verbum κηδεμὼν & κηδεμονία, non vertere *curatorem* & *curam*; quæ Latina vocabula Juris ad res spectant, cùm Græca non pertineant minùs ad personas. (b) Itaque dissolvi aliquando Jasonis terribile (ipse ait) argumentum. Referemus hic & casum illum, Cùm etymologia notatur verbi quod est ex Græco: quid enim faceres? Sic laudatur eidem Cardano Alciatus, qui sic de *Usura* nomine aliter tradidit atque Accursius. (c) Alii & Varro malignè è Latinis eruerunt omnia, & suas origines Græcis invidere. (d) Sed ad tertium casum est acris disceptatio quædam Budæi: Quam in partibus ecce recito, *Horum unus nuper, non quivis ille quidem, sed Musarum Græcarum Latinarúmque alumnus, Gratiarum etiam, credo, afflatu suavissiméque beatus, eam ob noxam obiter ignominiâ aspersit quia Græca Latinis permisceret. Quem etiam virum ipsum magnum aliorum judicio esse puto, suo etiam ipsius, atque meo, multò omnium nostra memoria maximum esse, non invitus fateor, & libenter agnosco: tamen audebo bonâ hominis veniâ (ut spero) respondere, Ciceronem Epistolas suas permultas, easque elaboratas, Græcis verbis sententiisq; distinxisse; in libris etiam Oratoriis atque Philosophicis, in quibus linguam Latinam locupletare præcipuè concupivit, post vocabula Latina, Græca quoq; ipsa substituere solitum: nimirum nè non satis à lectoribus perciperetur quod intelligi volebat; simul ut verè & rectè Græca Latinis se reddidisse fidem faceret. Equidem in animum ipse inducere non potui, eorum quæ de Græcis mutuor auctoritatem Latinis fidémque me probaturum, nisi verba quoque ipse unà laudarem cum auctoribus.* Et hæc igitur alia causa fuerit miscendi linguas, Ut constet quàm verè, quàm congruè, quámque ex auctoris ipsius qui laudatur & vertitur sententia id affirmetur de quo est quæstio. Atque occasio ista si unquam aut usquam fuit, certè est hodie, ut Budæus notat, cùm transferunt multi confidentiùs de aliis linguis quàm tolerabile sit. Certissimè hæc est occasio in concionibus sacris & reliquis religionis; ubi tantopere fides apud auditores aut adversarios laborat. Et ergò non in Epistolis modò (e) (ut sic rem cogit M. Antonius Majoragius) ista mixtio probabitur, & non Grammaticis solis, ut *Budæo* (inquit Cardanus) *propriâ quadam professione permittitur*, sed & in libris Oratoriis usurpatur & Philosophicis, sed & in Orationibus Apuleius in Apologiis usurpavit. (f) Cicero in Orationibus. Necessaria mixtio hodie in Orationibus de religione gravissimis, suspectissimis. Et quod afferunt in contrarium, non sic Scripturam Sacram protulisse unquam quidquam per istam mixtionem, id est nihili. Nihil enim fit sine causa: atque causa cùm nulla fuerit cur Scriptura sic variegaretur, meritò nec est variegata. Ineptus ille qui ignosci petiit à concione sibi quòd in Anglica oratione Latinum verbum protulisset. Nec enim culpam admisit ullam si cum causa sic fecit: at excusando se imitatus ineptias est Tiberii, (g) petere veniam solitii si verbum dixisset Græcum vel de re quæ Latino verbo exprimi non valebat. Aut si iste sine causa miscuit Latinum Anglico, tantò extiterit ineptior, quantò *culpam maluerit deprecari quàm culpâ carere*, (h) ut Cato homini illi respondit, Græcè scribenti, & veniam eo nomine postulanti erratis in Græca oratione suis, quòd Latinus, non Græcus esset. Aliqua sed tamen causa illius mixtionis & in Scripturis est, Nam fatemur esse in Testamento Novo voces quasdam Hebraïcas quæ exprimi Græcè non poterant. (i) Ità Hieronymus & Augustinus de *Hosanna, Amen, Haleluja*, & aliis. Sed & *raka* cur retinetur? (k) Verbum imitationis contumeliæ erga familiares, & significans *vanum* & *vacuum*, scilicet *judicio*. (l) De veteri acclamatione retentum *Hosanna*, de extremo anathematis *Maranatha*; in veteri olim Ecclesia, & in Apostolorum scriptis, & nunc servatum *Haleluja*. (m) Quid quòd Jeremias admiscet aliquando Syra, cùm Syris dici vult? (n) Nam uti sermone debemus ejus ad quem loquimur. (o) Sic libris Danielis quædam dicta Chaldaicè. Et plures igitur sunt causæ quæ de ista mixtione adfirment in Scripturis. Et pro ea etiam altercatio Augustini est: qui notàtque quemadmodum Paulus in uno nomine duabus utitur linguis, aiens, *Abba, Pater.* (p) Nec repugnat hic Drusius elegantissimus, qui tradit, receptas olim in urbem Hierosolymitanam voces Græcas multas; & itaque solitos Hebræos veteres vocibus sæpe uti Græcis, quas adderent vocibus suæ linguæ: & itaque etiam Christum dixisse, *Abba, Pater.* Cæterùm quæ causæ sunt secundi & tertii casûs Cardani, ex longè sunt à Scripturis Sacris. Neque enim auctoritas Spiritûs S. dictantis Scripturas vereri ullas lites habuit, an sensus alius fuerit, aut aliud verbum; & an addiderit ipse cum suis nunc verbis emphasim testimonio quod aliunde affert. Major fuit & excellentior auctoritas Euangelistarum quàm ut sub istas regulas sermo ipsorum

Marginal notes: o Alc. lib. 1. V. S. — p Gell. 2. 26. — q Zab. præf. lib. Log. — r Mercurial. Hip. de mo. mu. — s Ser. 1. Geo. 1. Æn. Macr. 6. Sat. 4. — t Cuja. 14. obs. ult. — u Matt. 27. ubi not. — x Tr. 2. re. 23. Mic. 1. Tze. 2. Ham 5. Jer. 48. — y Mer. d. 2. — z Pla. 3. de rep. — a Non. 72. — b Jas. l. 4. de leg. 1. — c Scal. de ca. l. L. 29. — d Bud. l. 2. de pæ. — e Majo. 1. ep. q. 11. — f Cic. in Pis. Ver. 5. Phil. 1. — g Suet. Tib. 71. — h Gell. 1. 8. Macr. proœ. lib. 1. — i Hier. Dama. Augep. 178. — k Basil. comp. q. 51. Tr. Matt. 5. — l Tr. Ps. 54. & not. 1. Cor. ult. Matt. 21. — m Jer. 10. ubi Tr. — n Alc. lib. 1. de V. S. — o Bell. 2. de V. D. 1. & 3. — p Drus. vo. N. T. 6. & ind. phrasi.

ipsorum venire deberet. Quinimo observatum hoc est à Calvino magno, in alium aliquando referri sensum scripta Veteris Testamenti à Scriptoribus Novi atque illi potuissent veteres. Tanta fuit libertas Spiritûs Apostolici. (q) Et hæc fortè illa multa sunt quæ de V. T. à Christo, Apostolis, Euangelistis prolata, nec in codicibus nostris haberi, scribit Hieronymus. (r) *Et Ecclesia cùm in Scripturis verba vel alterat, vel alternat, fortior est ea compositio quàm positio prima verborum:* quod audet Bernardus. (ſ) Nam de interpretibus Septuaginta quid referam quæ idem Hieronymus, aliique, & sæpissimè Augustinus in proposito libertatis eorum in transferendo, scribunt? Et neque Spiritui S. (quæ & causa alia mixturæ) ea fuit cura ut per artes & artificia humanæ eloquentiæ insinuare ipse suam doctrinam vellet. Nobis autem id nequit negligi: aut frustrà laboratum sit hîc semper ab omnibus. Dulce autem accidit ad aures nostras, & pertingit ad animos altiùs, si sonos ipsos verborum, sive Scripturarum, sive Patrum, sive aliorum aliquando audimus, & per interpretationis iterationem accipimus. (t) *Quid suavius quàm duos præcipuos vates audire idem loquentes?* inquit Macrobius in collatione locorum Virgilii de Homero sumptorum: (u) Et quod ornat, & quod blanditur auribus, otiosum non est. (x) *Voluptati aurium morigerari debet oratio*, inquit Marcus Tullius. Est quidem in comparatione mixtio necessaria: & est Cardani casus. Sed est & illud, quod dico, jucundum etiam extra casum comparationis. Sed & tertium est utile. Nam magna hîc est ratio ad eloquentiam, cùm provocare videmur auctores in nostra lingua, quos suâ inducimus loquentes, & æmulamur nostrâ. Atque valet ratio hæc in Academiis valde, ubi in hoc eloquentiæ studium incumbitur. Et igitur neque tempus teritur (quod ridiculè clamitant nonnulli) in istis iterationibus. (y) *Pulcrum quoque atque decorum, rem pulcram bis & ter dicere*, ut inquit Plato: & sæpius repetendum, & versandum oratione. Quòd si Patres idem (z) (de quibus nihil est effusè dicendum tamen) non fecerunt, ea est causa Græcis, quòd linguæ aliæ omnes auribus Græcorum barbaræ erant. (a) Quemadmodum Hebræisque vilis cognitio linguarum semper fuit. Etiam hoc Cardanus dicit, posteriores linguas non inseri decenter prioribus, Italicam Latinæ, Latinam Græcæ, Græcam Hebraicæ: majorem enim habere debeant auctoritatem quæ admiscentur. Et nec istud tamen semper tenetur, & variè limitatur. In Græcis legibus Justiniani sunt Latina multa; item in Græcis Euangelistarum, Latinis autem Patribus aut placebat lingua Latina satis, aut plerisque aliæ erant incognitæ. Quod & dixeris de Græcis. (b) Unus enim Græcorum nominatur Origenes, in quo & miratur tota hîc Græcia, qui Hebraicam norit. Latini complusculi novere Græcam, & Hieronymus utramque. Etiam & Græci noverunt quidam Latinam. Augustinus, ille Patrum optimus, Græcam calluit tenuiter: (c) quod non uno loco ipse significat. Quanquam nec est solùm de dicentibus ipsis hîc videndum, sed magis de audientibus. Populum verò nec Latinam nisi rusticam & barbaram tenuisse, id certum est. (d) Quæ causa & rustici & barbari sermonis Patrum sæpius. Et sic qui concionantur ruri, aut apud rurestres rudésve, non sanè linguas adferent, imò nec linguam excultam nimis. (e) Scilicet hæc *prima pars prudentiæ est, ipsam cui præcepturus sis æstimare personam. Neque formator agricolæ debet artibus & eloquentiâ rhetores æmulari. Quod à plerisque factum; qui dum disertè loquuntur rusticis, assecuti sunt ut intelligi doctrina eorum non potuerit:* quæ Palladius probè. Documentum autem certissimum & receptissimum est, Cæterùm in Academiis alia ratio est. Ad barbaros & rusticos non sunt conciones in illis locis. A Patrum concionibus bona ratio non est ad conciones Academicorum. Et ignorantia elenchi isthæc decipit sæpius virum magnum; qui istámque mixtionem reprehendit in Academia. Honoratur etiam concio Academicorum, si, qui verba ad ipsos facit, sic immiscet linguas. (f) Et sic ad Alciati nostri, & aliorum doctorum honorem dare se testatur palàm maximus tum concionatorum Italiæ Cornelius Mussus, quòd Latina plura in concione admisceret illis præsentibus. Sic, opinor, honorare Atticum voluit Cicero, cùm Græcè tam multa in epistolis ad illum. Cardanus, quòd ad Græcum quasi scriberet. Fortè & obscuritatis causâ aliquando, quod & Cæsar in Gallia voluit. Habet Cardanus adhuc alium casum, quæsitæ honestatis & verecundiæ. (g) Atque evenit sanè ut unâ linguâ proferri aliquid nequeat verecundè, quod potest aliâ. Ecce sermone Belgarum (ut audio) verbum, unde nomen Sponsæ, obscænum adeò est ut nemo castus pronunciarit: quod in Latina non tale est. Sic alia. Et hi omnes modi sunt mixturæ linguarum. Sed & Papistæ huc adeunt etiamnum: qui ubique aliquam habent confusionem linguarum, in Concionibus, in Missis faciendis, (h) (*facere, celebrare Missas* lego apud Bedam; (i) & apud veteres omnes sic esse *agere, facere, tenere, complere*, non etiam *dicere, canere, audire*, tradit optimus auctor Cujacius; & apud Cassianum, notante Ciacconio, *Missam* pro quacunque congregatione orandi causâ) confusionem Pontificii habent passim. De quorum facto feres utique sententiam condemnatoriam, cùm linguas misceant populo non intelligibiles: (k) Quod est contra Canonicum jus ipsorum, & contra Cæsareum, & contra omnem rationem. Invidentes plebi, & nec ferentes illa Hieronymi; (l) *Arator hîc stivam tenens Alleluja decantat; sudans messor Psalmis se avocat; & curvâ attondens vitem falce vinitor aliquid Davidicum canit. Hæc sunt in hac provincia carmina, hæ (ut vulgò dicitur) amatoriæ cantiones, hic pastorum sibilus, hæc arma culturæ. Laudant Hierosolymam, & vituperant Romam.* Et defendi tamen Pontificii posse videantur: quoniam retinentur multa, quasi tradita per manus, quæ mutari vetantur religione, longo veluti consecrata tempore, (m) ut de carminibus Saliorum scribit Quinctilianus: quæ ipsis vix sacerdotibus pôst intellecta fuere. (n) Etiam est dogma Papistis, nè liceat in officiis sacris uti nisi linguis sacratis tribus in titulo crucis Domini. Credunt, Apostolos sic locutos aliquando ut nec eorum verba perciperentur nisi ab his qui munere interpretum fungebantur in Ecclesia. (o) Persuasum habent, peregrinarum vocum recitatione animos non intelligentium inflammari magis. Hæc commenta vanissima sunt. (p) Quis non riserit Baldum, qui docet, Judicem posse sententiam ferre Hebraicè, Græcè, Latinè; quoniam sic in Passione Domini fuit? Cæterùm succidere radices vanitatum oportet, non tempus terere in foliis decutiendis, & mixtionem linguarum, aut usum linguæ non intelligibilis simpliciter improbare. (q) Semper enim vera est Galeni sententia, nè ea reprehendatur definitio quæ confecta ex præjudiciis sectæ est; sed ipsa præjudicia tollenda sint. (r) Ad religionem pertinent & illa Ciceronis de Megalensibus, *Qui uni ludi nè verbo quidem appellantur Latino: ut vocabulo ipso & appetita religio externa, & matris magnæ nomine suscepta declararetur.* (ſ) Etiam hymni hujus Deûm matris ubique linguâ Græcâ canebantur: alia pleraque sacra pro gentium linguis celebrabantur. Sed jam nimis multa hîc veluti per excessum.

q Hier. q. sup. Gen.
r Ber. in vi. na. Do. ser. 3.
ſ Aug. Gen. q. 152. 169. Ios. 18. 19. de civ. 15. c. 14. 23.
t Macr. 5. Sat. 3.
u Mam. pro Quinct. & divin.
x Gell. 1. c. 17.
y Pla. Geog. phil.
z Hier. ep. 137.
a Iose. ß. lib. antiq.
b Vig. præf. Bibl. Hier. ep. 25.
c Aug. Gen. q. 69. 131.
d Eras. præf. Aug.
e Pallad. 1. tit. 1.
f Cor. Mu. conc. Pap.
g Drus. 15. Obs. 14, 15.
h Bed. 1. hist. 26. & lib. 4. c. 23.
i Cuja. nov. 7
k C. 11. de off. ord. c. 12. dist. 38. Nov. 146. l. 11. de inst. Alc. 1. 3. de V. S.
l Hier. ep. 17
m Quinct. 1. c. 10.
n Baro. Cent. 1.
o Vall. sa. Ph.
p Bal. l. 12. C. de se. & in om. ju.
q Gal. 4. de puls.
r Cic de har. res.
ſ Ser. 3. Georg.

ANNOTATA AD MACCABAICUM II.

CAP. I.

BADVELLUS.

1. *Felicem tranquillitatem* εἰρήνην ἀγαθήν] *Bonâ pacem*, i. felicitatem. Nam *Pacis* nomine Hebræi significant omnem bonum ac tranquillum vitæ statum, ab amore & benevolentia Dei constitutum. Verbum *Precantur* non est in Græco: sed in hujusmodi salutationibus sæpe subaudiendum est, quemadmodum licet videre in Paulinis Epistolis.

2. *Memor federis sui* καὶ μνησθείη τῆς διαθήκης αὐτοῦ] *Et recordetur pacti sui*: aut, *memor sit*. διαθήκην Græci vocant *pactum & conventum quod aliqui pepigerunt inter se*. Hebræi ברית *fedus* appellant.

3. *Ejúsque voluntati obtemperetis* καὶ ποιεῖν αὐτοῦ τὰ θελήματα] *Et faciatis ejus voluntates*, i. placita ejus exsequamini. Et addit καρδίᾳ μεγάλῃ καὶ ψυχῇ βουλομένῃ *corde magno & animo volente*, i. summâ animi alacritate ac promptitudine: aut, summo animi studio & voluntate.

7. *Et eâ vi* καὶ τῇ ἀκμῇ] *Et eo impetu*: aut, *violentiâ*: incursu hostium infesto, qui nos gravissimè afflixit & propè oppressit. Accipitur enim ἀκμὴ hoc loco pro *acri & vehementi malorum aut hostium incursione*, sive pro quodam *incremento quo mala suum habent vigorem & vim.*

9. *Quapropter nunc celebrate* καὶ νῦν ἵνα ἄγητε τὰς ἡμέρας] *Et nunc ut agatis dies.* Videtur subaudiendum esse verbum *scripsimus*, aut *misimus*, quo antea usus est. ἄγειν ἡμέραν dicunt Græci pro *festum diem agere ac celebrare, solennémque habere.* Paulus ἑορτάζειν dicit 1 Cor. 5. 8.

10. *Hierosolymitani* οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις] *Ii qui sunt Hierosolymis*: aut, *incolæ Hierosolymæ & Judææ.* Caput enim totius regionis erat Hierosolyma, itaque cives ejus primi nominantur. ¶ *Senatus* ἡ γερουσία] A *senibus* appellatur, quasi *senum cœtus ac conventus.* πρεσβύτεροι *seniores* sæpe nominantur in Scriptura: quorum est συμβουλία *consilii prudentia & autoritas.* ¶ *Ortóque ab unctis Sacerdotibus* ὄντι δὲ ἀπὸ τοῦ τῶν χριστῶν ἱερέων γένους] *Qui est de unctorum Sacerdotum genere*, qui non solùm erat Judæus, sed à sancto Sacerdotum genere ortus: qui summus erat ordo in toto populo. ¶ *Salutem.* &c. χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν] *Gaudere & Salvere*: aut, *Sanum esse precatur.* Forma salutandi Græcis usitata, quâ lætitiam & valetudinem commodam precantur. Latini *Salutem*, Christiani *Pacem* exoptant.

11. *Æquè acsi Regem*, &c. ὡς ἂν πρὸς βασιλέα παρατασσόμενοι] *Quasi contra Regem dimicantes*: i. non aliter quàm si acie instructi eum superavissemus & confecissemus. Fuit autem interfectus Antiochus in Perside absentibus Judæis. Id beneficium Dei non minùs agnoscunt quàm si operâ ipsorum in bello usus fuisset.

12. *In Persiam eduxisset* ἐξέβρασεν εἰς Περσίδα] Ad v. *ebullire* [atque *effervescere*] *fecit in Persidem*: i. emisit ac eduxit è Regno suo in alienam regionem.

13. *Dolo* παραλογισμῷ] *Deceptione & fallaciâ*, insidiosâ ratione quam Sacerdotes illi adhibuerunt. Est autem propriè παραλογισμὸς *captiosa & fallax ratio speciem quandam veri habens ad fallendum instituta.* Hîc ad *insidias* accommodatur.

14. *Quasi cum illa habitaturus* ὡς γὰρ συνοικήσων αὐτῇ] *Quasi enim cohabitaturus ei*, i. victurus cum ea in matrimonio: aut, eam uxorem ducturus. Nam hoc nomine *cohabitationis* Conjugium significatur & consuetudo conjugalis, & hujusmodi conjunctio quâ homo, relictis etiam parentibus, adhæret uxori suæ. ¶ *Ut dotis nomine* ὡς φερνῆς λόγον] *In ratione dotis*, i. pro dote, aut loco dotis: φερνὴ enim dicitur *dos & ea quæ ab sponsa marito dantur.* Aliquando etiam hoc nomen ad *ea quæ ab sponso conferuntur ac tribuuntur* pertinet: hinc φερνίζειν pro *dotare aliquem* aut *aliquam*, Exo. 22. 16.

16. *Laquearis* φατνώματος] i. Summâ templi parte, in qua tectum laqueatum exsculptúmque erat; ibi ostium erat occultum, quo aperto, maximam vim lapidum in Antiochum conjecerunt, atque eum obruerunt. ¶ *Quasi fulminantes*, &c. βάλλοντες πέτρους συνεκεραύνωσαν τὸν ἡγεμόνα] *Jacientes lapides fulminando percusserunt ducem*: i. instar fulminis summâque vi lapides è superiore loco conjicientes eum confecerunt. ¶ *Confectósque membratim* καὶ μέλη ποιήσαντες] *Et membra cùm fecissent*, i. cùm eos cecidissent ac discerpsissent: in partes & frusta concidissent. ¶ *Forâs projecerunt* τοῖς ἔξω παρέῤῥιψαν] *His qui extrà erant projecerunt.*

17. *Celebrandus est Deus* εὐλογητὸς ὁ Θεὸς] *Benedictus Deus*, i. prædicandus & laudandus, omni laude ac prædicatione extollendus. Subjungit causam, ὃς ἔδωκε τοὺς ἀσεβήσαντας, *qui dedit impios*, pœnis scilicet justis ac debitis afficiendos.

18. *Celebraturi*, &c. μέλλοντες ἄγειν τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἱεροῦ] *Acturi purificationem templi*: aut, expiationem, quâ templum ab inquinamentis Gentium fuit expurgatum & lustratum, aut sanctificatum, & Deo rursus consecratum.

19. *In caverna putei* ἐν κοιλώματι φρέατος] *In concavitate putei*: in parte infima & concava, καὶ ἀνύδρῳ *& non aquosa*, quæ aquâ erat vacua & sicca. Eo in loco ad custodiam sive tutelam ignis sacri accommodato eum abdiderunt.

20. *Ut nobis retulerunt* ὡς διεσάφησαν ἡμῖν] *Ut nobis narraverunt*: aut, *demonstrarunt*, & *exposuerunt*, & *declararunt.*

22. *Atque interposito*, &c. καὶ χρόνος διῆλθεν] *Et tempus transiit*, i. mora aliqua intercessit: aut, interposita fuit: quâ *Sol antea tectus nubibus, refulsit.* ¶ *Nubibus obductus* ἐπινεφὴς] *Nubilus*: aut, *obnubilatus*: *nubibus occultatus ac tectus*: impeditus quominus luceret. ¶ *Adeò ut omnes caperet ejus admiratio* ὥστε θαυμάσαι πάντας] *Ità ut omnes admirarentur*: tum Solem relucere, tum flammam subitam ex aquæ aspersione exsistere: ea res omnibus summam admirationem afferebat.

23. *Verba præeunte Jonatha* καταρχομένου Ἰωνάθου] *Inchoante* [aut, *incipiente*] *Jonatha.* Is enim exordiebatur, verbáque orationis concepta primus pronunciabat: cæteri omnes voce ejus orationem sequebantur, aut respondebant &

& acclamabant, significantes hoc modo consensum in orando; ut cùm respondebatur ab universo populo, *Amen*; quæ particula affirmationem quandam atque asseverationem adhibitæ precationis continebat. Verbum Græcum quo usus est autor est ἐπιφωνεῖν, quod *exclamare acclamaréque* significat; idem aliquando quod ἀντιφωνεῖν, *respondere alteri in orando ac precando.* Prior sensus mihi aptior videtur, ut præeuntem summum Sacerdotem cæteri subsecuti fuerint; ut hoc modo non solùm eodem corde sed etiam uno & eodem ore precati sint.

24. *Erat autem oratio*, &c. ἦν δὲ ἡ προσευχὴ τὸν τρόπον ἔχουσα τοῦτον] *Erat autem oratio modum habens hunc*: in hanc formam rationémque adhibebatur: aut, erat hujusmodi.

25. *Solus liberalis* μόνος χορηγὸς] *Solus suppeditans* [aut, *subministrans* & *suggerens*] omnia bona hominibus. Ad v. *solus suppeditator*: *subministrator*, ac *provisor*. Quidam vertunt *sufficiens*: quod potest recipi si *sufficere* accipiatur pro *suppeditare*. Quod verbum maximè convenit Deo, qui est autor & largitor bonorum omnium hominibus, & quasi quidam *choragus*. *Liberalis* hunc sensum aliquo modo exprimit. Versatur enim Liberalitas in dando & largiendo. ¶ *Qui elegisti Patres nostros* ὁ ποιήσας τοὺς πατέρας ἐκλεκτοὺς] *Qui fecisti Patres electos*: aut, *selectos*: i. ex universo hominum genere delegisti, & vocasti. Hoc autem verbum singularem Dei gratiam commendat, qui (ut ait Moses) Patres eorum dilexit & elegit. ¶ *Eósque sanctificasti* καὶ ἁγιάσας αὐτοὺς] *Et sanctificasti eos*: *sanctos eos reddidisti*: aut, *tibi consecrasti*: cùm ex media hominum colluvione segregatos, eos vocasti ut essent populus tibi peculiaris, ut te colerent.

26. *Portionem conserva tuam* διαφύλαξον τὴν μερίδα σου] *Custodi partem tuam*: i. populum tuum, qui ut portio tua & hereditas tibi obvenit. Est autem hereditas chara & pretiosa. Quidam vertunt *obventionem*. Quemadmodum autem Deus dicitur esse *nostra portio atque hereditas*, ità nos illius quoque esse dicimur. Sumus enim ab eo electi ac vocati, ut simus ejus quasi quoddam peculium. Itaque subjungit καὶ καθαγίασον *& sanctifica*: i. tibi sanctos conserva: nè sinas profanari ac pollui inter Gentes.

27. *Recollige dispersionem nostram* ἐπισυνάγαγε τὴν διασπορὰν ἡμῶν] *Congrega* [aut, *collige*] *dispersionem nostram*: i. Judæos fratres nostros per Gentes dispersos ac dissipatos. Hoc autem Deo in Scriptura sæpe tribuitur, ut suos sparsos vagósque per orbem recolligat, unúmque in locum corpúsque Ecclesiæ restituat, omnésque sub se conjungat. ¶ *Spretos atque exsecratos* ἐξουθενημένους καὶ βδελυκτοὺς] *Contemptos & despicabiles*; & abominabiles atque exsecrabiles mundo, qui eos despicit ac pro nihilo ducit, abhorrens ab his ut abominandis atque exsecrandis. Hæc est conditio piorum in mundo, quædam quasi περίψημα καὶ καθάρματα.

28. *Contumeliosè superbéq; affligunt* ἐξυβρίζοντας ἐν ὑπερηφανίᾳ] *Per superbiam injuriosos.* ὕβρις significat *injuriam cum petulantia contumeliáq; conjunctam*, qualis plerumque solet esse in potentibus ac divitibus, qui ὑβρισταὶ (ut ait Aristoteles) plerumque sunt, i. *apertiùs & petulantiùs improbiùsque injuriosi ac contumeliosi* in tenuiores. Hinc ὑβρίζειν verbum, quod *injuriam cum ludibrio irrisionéque conjunctum* significat. De hujusmodi hominibus querela est Psal. 123. 3. *Miserere nostri, Domine, quia multùm saturati sumus despectione. Multùm saturata est sibi anima nostra subsannatione opulentorum, despectione superborum.*

29. *Planta tuum populum* καταφύτευσον τὸν λαόν σου] i. Constituas & constabilias eo in loco in quo antea expulsis Gentibus eos plantaveras: quemadmodum est Psal. 44. 3. *Tu manu tuâ Gentes expulisti, & plantasti eos.* Moses Deut. 30. 3. hoc verbo *plantare* non utitur, sed aliis verbis significat Dominum recollecturum ab exsilio, ac restituturum suos in eam terram quam ipsis dederat, si in ea captivitate sua peccata recognoscentes ad eum toto corde converterentur.

30. *Hymnos canebant* ἐπέψαλλον τοὺς ὕμνους] *Psallebant hymnos*: i. laudes Dei canebant. Est enim HYMNUS canticum εὐχαριστικὸν ad *gratiarum actionem ac laudem Dei institutum*.

33. *Abducti in exsilium* οἱ μεταχθέντες] *Translati*: i. qui transmigraverant è patria Babylonem. Ità enim vocatur hujusmodi μετοικισμὸς, Hebraicè *migratio*, aut *transmigratio* גלות, & הגלה *translatus est* μετήχθη. ¶ *Aquam esse inventam* ὅτι τὸ ὕδωρ ἑωράθη] *Quòd aqua apparuisset*: i. reperta fuisset in loco antea sicco. ¶ *Neemias cum suis*, &c. οἱ περὶ τὸν Νεεμίαν ἥγνισαν τὰ τῆς θυσίας] *Hi qui circa Neemiam purgassent sacrificium*: i. Neemias purificasset ac sanctificasset sacrificium. Forma loquendi est Græca, οἱ περὶ τὸν Σωκράτην pro *Socrates*: quanquam hîc potest comprehendere reliquos ejus sacrificii administros, & Neemiæ adjutores.

34. *Sacrosanctum reddidit* ἱερὸν ἐποίησεν] *Sacrum fecit*: aut, *consecravit*: qui antea erat puteus profanus, in eo quandam Dei venerationem ac religionem esse voluit.

35. *Liberalitate suâ multos*, &c. καὶ οἷς ἐχαρίζετο ὁ βασιλεὺς, πολλὰ διάφορα ἐλάμβανε, καὶ μετεδίδου] *Et quibus gratificabatur Rex, multa varia accipiebat, & distribuebat*: i. quos gratiâ suâ & liberalitate complectebatur, iis multa & varia per manus suas largiebatur: aut, quibus Sacerdotibus liberaliter largiebatur, multáque & varia insumebat atque impendebat. Locus iste videtur aliquantùm esse depravatus. Verbum autem ἐλάμβανε potest ità reddi, *multa & varia accepta manibus suis distribuebat, elargiebatur, erogabat*: ut significet ipsum Regem eam per se beneficentiam exercuisse & contulisse.

GROTIUS.

Multi semper in Cyrenaica regione vixere Judæi, ut ex Josepho apparet 14. 13. & 16. 10. Antiquæ Historiæ, Belli verò Judaici 7. 38. Act. 2. 10. Ibi qui habitabant aut habitaverant Judæi Κυρηναῖοι dicebantur, ut Matth. 27. 32. Mar. 15. 21. Luc. 23. 26. Horum fuit Jason, i. יהושע, Ἰησοῦς, qui libris quinque complexus est res illas quæ Judæis evenere sub Seleuco filio Antiochi Magni, & deinde eas quas jam in primo Maccabaico legimus, ad Regnum usque Antiochi Eupatoris, ut videmus infrà 2. 20. & ampliùs dicemus infrà 12. 2. Ex hoc Jasone vir sanè disertus, cujus nomen ad nos non pervenit, fecit Compendium, quod incipiet capite mox 3. 1. præfatio verò capite 2. 20. Huic Compendio addidit Breviator ea quæ contigere ad mortem usque Nicanoris. Verùm huic & narrationi & præfationi Scriptor præponendas censuit Epistolas duas quas Judæi Hierosolymis agentes ad Judæos in Ægypto agentes scripserant. Eas habuit aut ex archivis Alexandrinæ Judæorum Synagogæ, aut ex Callinico Sutorio, qui Alexandrinas historias decem complexus libris, ut ait Suidas, in iis Judaica horum temporum latè tractaverat, ut nos docet Hieronymus Præfatione ad Danielem. Est autem hoc Compendium scriptum eâ libertate ut modò verba Jasonis ferme subsequatur, modò saltuatim maximè ad rem visa pertinere decerpat.

1. *Fratribus qui sunt per Ægyptum*] Hinc ad comma 6. nihil aliud est quàm Salutatio in limine Epistolæ. Indè incipit Epistola.

7. *Regnante Demetrio*] Nicatore, cujus partes contra Tryphonem Judæi tunc sequebantur. ¶ *Anno centesimo sexagesimo nono*] A Seleuci initio, ut mos erat putare tempora. Scripta hæc Epistola anno ante decretum factum in honorem Simonis, cujus mentio 1 Macc. 13. 41. ¶ *Nos Judæi scripsimus vobis*] Jam antè temporibus Antiochi Illustris. ¶ *In tribulatione & impetu*] Gr. ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ. Est autem ἐν διὰ δυοῖν, pro ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς θλίψεως, *in summis calamitatibus.* ¶ *Ex quo recessit Jason*] *Recesserat.* ¶ *A sancta terra*] A fide quam patriæ debebat. ¶ *Et à Regno*] Ab amicitia Regum Ægypti. Vide Josephum 12. 4, & 6.

8. *Portam succenderunt, ac effuderunt sanguinem innocentem*] *Quomodo portas incenderint, & sanguinem innocentem effuderint*, Macedones. ¶ *Et oravimus ad Dominum, & exauditi sumus*] *Et quomodo ad Deum preces fecerimus, exauditique fuerimus.* ¶ *Et obtulimus sacrificium*]

ficium] *Quomodo* repurgato Templo *obtulerimus sacrificium*, holocaustum prosperitatis & laudis, 1 Macc. 4. 56. ¶ *Et similaginem*] i. מנחה. Vide Levit. 2. ¶ *Et accendimus lucernas*] Ἥψαν τὰ φῶτα ἐπὶ τὰς λυχνίας, Josephus 12. 11. Unde dies hic dictus φῶτα. ¶ *Et proposuimus panes*] Ἄρτους ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἐπέθηκαν, Josephus dicto loco.

9. *Et nunc*] *Propterea nunc quoque.* ¶ *Frequentate*] Ἄγητε, *celebrate.* ¶ *Dies Scenopegiæ mensis Casleu*] In Hebræo fuerit יומי חנכה, quomodo vocari hi dies solebant. Sed Græcus Interpres dixit σκηνοπηγίας, quia dies hi pari lætitiâ peragebantur quâ ἡ σκηνοπηγία quod clarè explicatur infrà 18. & 10. 6. Neque minùs his diebus quàm illis rami manibus ferebantur, infrà 10. 7. Satis autem significavit σκηνοπηγίας à Mose institutam hic non intelligi. Ea enim in mensem Tisri incidebat, qui Septembri ferme respondet, hic in mensem *Casleu* sive Χασελεῦ, qui ferme Novembri.

10. *Anno centesimo octogesimo & octavo*] Hæc altera est Epistola, nullius nomen Regis præferens, liberâ jam Republicâ. ¶ *Et Judas*] Hic *Judas* aliquis est Johannis Hyrcani cognatus, ejúsque vicem gerens, Johanne Hyrcano in Syros hostes bellante. Vide Josephum 13. 16, 17. ¶ *Aristobulo*] Hoc nomen non ex vicinitate soni, sed ex paritate significationis factum est de Hebræo Græcum. Hebræum nomen est יעוץ, quod exstat 1 Par. 8. 10. ¶ *Magistro*] Nempe in studiis Philosophicis, quibus hunc Aristobulum excelluisse tradit Eusebius Præp. 8. 3. ¶ *Ptolemai Regis*] *Physconis* dicti, prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Euergetes, alterius Euergetæ successor, coævus Antiochis Grypo & Cyziceno. At Eusebius mirâ inconstantiâ Aristobulum modò Philadelphi, modò Philometoris magistrum vocat. Philadelphi hunc fuisse magistrum, cujus hoc loco fit mentio, putavit & Clemens Alexandrinus Strom. 5. ¶ *Qui est de genere christorum Sacerdotum*] i. Summorum, ex Aarone & filiis ejus Dei jussu unctis, Exo. 40. 13.

11. *De magnis periculis à Deo liberati*] Repetunt memoriam rei quanquam pridem gestæ, nè ulla tam ingentis à Deo beneficii obreperet oblivio. ¶ *Adversùs talem Regem*] Tam sævum atque impium, Antiochum Illustrem.

12. *Ipse enim ebullire fecit de Perside*] Illud *de Perside* extra Græcum non malè adjecit Interpres. Sensus enim est, Qui in nos è Perside tot immisit exercitus, ipse in Perside interiit, Idololatra in Idoleo.

13. *In Templo Nanaa*] Deæ matris, ut explicavimus ad 1 Macc. 6. 1, 2, 3. Persæ quidem veteres Templa non habuerant, ut & nos alibi diximus: sed postquam Macedonibus paruere, imitati sunt hac in re Macedonum mores, retentis deorum suorum nominibus.

14. *Etenim cum ea habitaturus*] Συνοικήσων. Dicitur id de conjugibus. Sensus est, Venisse Antiochum quasi ducturus esset Nannæam. ¶ *Dotis nomine*] Sic Antonius, cùm ei Athenienses Minervam suam despondissent, *dotis nomine eis imperavit mille talenta*, Seneca pater in Suasoriarum prima.

15. *Sacerdotes Nanna*] Gr. τῆς Ναναίας. Scribendum τῆς Ναναίου, supple *Templi*.

16. *Apertoque occulto aditu Templi*] *Occultâ januâ laquearium.* ¶ *Percusserunt ducem*] *Fulminarunt* in Græco. Sed hæc aliter Josephus, & ipse Jason Cyrenæus.

18. *Facturi igitur quintâ & vigesimâ die Casleu purificationem Templi*] Μέλλοντες ἄγειν, i. *celebraturi purificationem*, i. memoriam Templi repurgati, diebus solennibus. Vide dictum locum 1 Macc. 4. 59. & Josephum 12. 11. ¶ *Ut & vos quoque agatis diem Scenopegia*] Gr. ὡς σκηνοπηγίας, *velut Tabernaculorum*: quod optimè convenit cum explicatione data suprà 9. Sic & infrà 10. 6. σκηνωμάτων τρόπον. ¶ *Et diem ignis qui datus est quando Nehemias adificato Templo & altari obtulit sacrificia*] i. *Quasi diem ignis.* Nam ὡς repetitur ἀπὸ κοινοῦ. Is dies sacrificiorum Nehemiæ congruebat cum σκηνοπηγίᾳ, ut videre est Neh. 8. Cogitandum verò etiam atque etiam an non quæ hîc sequuntur ad usque 2. 19. sint παρεμβεβλημένα. Confer, si libet, & Nehemiam & Jeremiam.

19. *In Persidem*] Sic Judæi, cùm sub Regibus Persis viverent, appellare didicerant omnia quæ sunt trans Euphratem. ¶ *In valle ubi erat puteus altus & siccus*] Gr. ἐν κοιλώματι φρέατος τάξιν ἔχοντος ἄνυδρον· pro quo eruditi rectè monent scriptum olim fuisse βάθος ἔχοντος ἄνυδρον quod probo.

23. *Dum consummaretur sacrificium*] Δαπανωμένης τῆς θυσίας. Itâ voce δαπανᾶν hic Scriptor utitur & infrà 32. & 2. 10. אכל.

25. *Qui fecisti patres electos*] Fecisti eos gentem tibi propriam. ¶ *Et sanctificasti eos*] Egregiis institutis ac ritibus.

27. *Congrega dispersionem nostram*] Judæos extra patriam dispersos. διασπορὰ, נדח, Deut. 30. 4. Neh. 1. 9. Psal. 147. 2.

34. *Fecit ei Templum*] *Rex locum obsepiens sacrum esse voluit.* ¶ *Ut probaret quod factum erat*] *Postquam rem exploraverat.*

35. *Et cùm probasset, Sacerdotibus donavit multa bona, & alia atque alia munera, & accipiens manu suâ tribuebat eis*] Καὶ οἷς ἐχαρίζετο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα ἐλάμβανε καὶ μετεδίδου. Sed legendum ὡς ἐχαρίζετο. *Et iis quorum operâ ad explorandam rei veritatem Rex erat usus, multas pecunias acceptas* in manus suas *elargitus est*. Διάφορα sunt *pecunia*, ut & infrà 3. 6. Sirach. 7. 19. & 27. 1.

36. *Appellavit autem Nehemias*] Gr. *Qui cum Nehemia erant.* Sed Græci ità & unum & plures denotare solent. ¶ *Nephthar*] Pro Νέφθαρ lege Νέφθαρ, נכפר. ¶ *Vocatur autem*] Nunc scilicet. ¶ *A pluribus*] A plebe, quæ vocabula solet corrumpere. ¶ *Nepha*] Νεφθαὶ *Nephthar*, corruptè, ut diximus.

CAP. II.

BADVELLUS.

1. EST *autem proditum monumentis literarum* Εὑρίσκεται δὲ ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς] *Invenitur autem in descriptionibus*: i. in historiis in quibus res gestæ sunt perscriptæ atque literis mandatæ. Postea vocat ἀναγραφὰς, aliquando γραφὰς *scripturas*. Itaque sic verti potest, *Exstat autem in monumentis*: aut, *Proditum est literis.* ¶ *Qui ibant exsulatum* τοὺς μεταγενομένους] *Eos qui transmigrabant*, aut *transmigrabantur*: aut, qui Babylonem traducebantur, τοὺς μετοικισθέντας antea vocavit.

2. *Deciperentur animis* ἀποπλανηθῶσι ταῖς διανοίαις] *Aberrarent mentibus*: *fallerentur*: errore animi in eorum superstitiones inducerentur, externâ specie simulacrorum falsi ac decepti.

3. *Nè Lex eorum, &c.* μὴ ἀποστῆναι τὸν νόμον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν] *Nè recederet Lex à corde eorum*, ut eam infixam animo conservarent.

4. *Illud etiam proditum exstat* ἦν δὲ ἐν τῇ γραφῇ] *Erat autem in scriptura*: i. in iisdem scriptis, aut monumentis. Illud quoque literis mandatum legitur.

5. *Conformatum in antrum domicilium* οἶκον ἀντρώδη] *Domum speciosam & cavernosam.* Locus abditus erat ἀντρώδης *instar antri*, aptus ad abscondendam arcam.

6. *Notanda via causâ* ὥστε ἐπισημάνασθαι τὴν ὁδὸν] *Ut notarent* [aut, *designarent*] *viam*: signis appositis locum facilius invenire atque adire possent.

8. *Tum denique* καὶ τότε] *Et tum. Tum demum*: aut, *Tum verò Dominum ea monstraturum* cùm populum ex miseranda dispersione collegerit.

9. *Etenim apertè traditum est* διεσαφεῖτο δὲ] *Demonstratum*, aut, *declaratum est*, scilicet in iisdem libris scriptis: aut, historiis sacris est proditum. Διασαφεῖν est *planum facere, explicare*, verbum narrationi conveniens. ¶ *Sacrificium templi dedicati perfectique obtulerit* ἀνήνεγκε θυσίαν ἐγκαινισμοῦ καὶ τῆς τελειώσεως τοῦ ἱεροῦ] *Sacrificium dedicationis & consummationis* [aut, *perfectionis*] *templi obtulerit*, atque ità consecrârit.

10. *Holo-*

10. *Holocausta depastus est* ἀνήλωσε τὰ ὁλοκαυτώματα] *Consumpsit holocausta*, ità nominata quòd hujusmodi sacrificia planè consumerentur igni, nec quicquam reservaretur.

11. *Quia factum pro peccato*, &c. διὰ τὸ μὴ βεβρῶσθαι τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, ἀνηλώθη] *Eò quòd non est comestum quod erat pro peccato, absumptum est.*

13. *Monumentis literarum & commentariis Neemiæ* ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς καὶ ὑπομνηματισμοῖς τοῖς κατὰ τὸν Νεεμίαν] *In scriptionibus & commentariis secundùm Neemiam*: i. qui ab eo scripti sunt; ut Euangelium κατὰ Ματθαῖον *secundùm Matthæum*: i. cujus Matthæus scriptor est. ¶ *Bibliothecam conficiens* καταβαλλόμενος βιβλιοθήκην] *Construens* [*& parans*] *bibliothecam*, ad librorum custodiam, ut ità diligenter asservarentur, nè interirent, ut antea.

16. *Eosdem dies festos obeatis* ἄγοντες τὰς ἡμέρας] *Agentes dies*: i. celebrantes, ut dies festos ac solennes. Hoc enim significat ἄγειν ἡμέραν καὶ ἑορτὴν, intermissis negotiis celebrare.

17. *Deum autem totius populi sui liberatorem* ὁ δὲ Θεὸς ὁ σώσας τὸν πάντα λαὸν αὐτοῦ] *Deus autem qui servavit omnem populum suum*: jam cœperat, præcipuis ac maximis rebus restitutis. ¶ *Sanctuarióque* καὶ τὸν ἁγιασμὸν] *Et Sanctificationem.* Videtur accipiendum esse ἀντὶ τοῦ ἁγίου pro *Sanctuario*, aut pro *totius religionis sanctitate*: & ità quidam vertunt *religionem*.

18. *Brevì nostrî miserturum* ὅτι ταχέως ἡμᾶς ἐλεήσει] *Quòd citò nos miserabitur*, brevi tempore nos dispersos in patriam recolligens. ¶ *Quàm latè sub cœlo patet* ἐκ τῆς ὑπὸ οὐρανὸν] Subaudiendum est γῆς, *è terra quæ est sub cœlo.* Forma loquendi Hebræis usitata quâ universum terrarum orbem significant.

22. *Signáque de cœlo edita*, &c. καὶ τὰς ἐξ οὐρανοῦ γενομένας ἐπιφανείας τοῖς, &c.] *Et factas de cœlo apparitiones iis qui pro Judaismo strenuè* [aut, *fortiter*] *se gesserunt*, φιλοτίμως ἀνδραγαθήσασιν. ἐπιφανείας vocat signa & indicia virtutis aut opis Divinæ ac cœlestis quæ apparuerunt in Juda & fratribus ejus, & cæteris qui causam religionis propugnarunt magnóque animo defenderunt; in quibus Deus multa signa suæ potentiæ ac benevolentiæ declaravit. ¶ *Totam pauci regionem pervaderent* ὅλην τὴν χώραν λεηλατεῖν] *Totam regionem percurrerent*, non ad eam depopulandam & vastandam, sed ad hostes ex ea profligandos. λεηλατεῖν accipitur pro *excurrere* aut *excursiones facere prædandi causâ*: & λεηλασία hujusmodi *excursio militaris* dicitur. Hæ autem pro patria liberanda factæ fuerunt. ¶ *Barbaráque agmina pellerent* καὶ βάρβαρα πλήθη διώκειν] *Et barbaras multitudines persequerentur*, pauci maximas barbarorum copias insequentes funderent ac fugarent.

23. *Jam in nihilum cadentes* τοὺς μέλλοντας καταλύεσθαι νόμους ἐπανορθῶσαι] *Leges quæ dissolvendæ erant* [i. interituræ] *erigerent*, atque ità ab interitu vindicarent. καταλύειν significat *evertere* & *abolere*: indè κατάλυσις νόμων *abrogatio & abolitio legum.* Significat igitur per eos conservatas atque in suum statum restitutas.

24. *Quæ explicata sunt* τὰ δεδηλωμένα] *Quæ declarata* [aut *demonstrata*] *fuerunt & exposita.* ¶ *Uno volumine perstringere* διὰ ἑνὸς συντάγματος ἐπιτεμεῖν] *Uno volumine* [aut, *libro*] *contrahere & abbreviare.* Hinc dicitur ἐπιτομὴ *compendium*, quo res fusiùs & copiosiùs explicatæ constringuntur atque in quandam brevitatem rediguntur. Continet igitur hic liber epitomen eorum quæ ab Jasone Cyrenæo pluribus verbis & libris sunt explicata.

25. *Considerata enim*, &c. συνορῶντες γὰρ τὸ χύμα τῶν ἀριθμῶν] Ad v. *Considerantes enim effusionem numerorum*: aut, *confusionem.* Significat autem hoc nomine infinitam multitudinem & copiam tum rerum tum personarum, quæ maximam lectori parit obscuritatem & molestiam. Itaque instituta est epitome, quæ amputans & detrahens ea quæ longiora sunt & obscuriora, narrationem breviorem & faciliorem commodioremque efficiat. ¶ *Commentariis historiarum versari volentibus* τοῖς θέλουσιν εἰσκυκλεῖσθαι τοῖς τῆς ἱστορίας διηγήμασι] *Iis qui volunt evolvere historiæ narrationes*: qui in illis versari volunt. ἐντυγχάνειν paulò pòst dicet pro *legere*, aut *in his legendis versari.* ¶ *Propter rerum turbam* διὰ τὸ πλῆθος τῆς ὕλης] *Propter multitudinem materiæ*: i. rerum quæ quasi materies quædam historiæ subjiciuntur, in eáque continentur, quarum multitudo & varietas magnam sæpe difficultatem afferre solet; collectæ verò & contractæ majorem habent legendi commoditatem & voluptatem.

26. *Delectationi studuimus* ἐφροντίσαμεν ψυχαγωγίαν] *Curavimus* [aut *elaboravimus*] *voluptatem animi iis qui volunt legere.* Est autem ψυχαγωγεῖν *allicere animum lectoris, ejúsque studium voluptate in legendo scripto retinere.* Indè ψυχαγωγία *delectatio animi illecebrosa quâ lectores suavitate orationis alliciuntur ad legendum, jucundéque retinentur.* Itaque verti ità potest, *curavimus* [aut, *operam dedimus*] *ut & lectoris animum alliceremus, & memoriam ejus commodâ ac moderatâ brevitate juvaremus, ejúsque utilitati consuleremus.* ¶ *Memoriæ mandare cupientium* φιλοφρονοῦσιν εἰς τὸ διὰ μνήμης ἀναλαβεῖν] *Qui student* [aut, *cupiunt*] *memoriâ comprehendere & complecti*: aut, *memoriæ commendare.*

27. *Molestiam suscepimus*, &c. καὶ ἡμῖν τοῖς τὴν κακοπάθειαν ἐπιδεδεγμένοις τῆς ἐπιτομῆς οὐ ῥᾴδιον πρᾶγμα] *Et nobis, qui laborem epitomes suscepimus, rem non facilem, sed sudoris ac vigiliæ plenam.*

28. *In gratiam multorum* διὰ τὴν τῶν πολλῶν εὐχαριστίαν] i. χάριν· *Propter multorum gratiam*: propter utilitatem multorum, quorum studiis consulimus.

29. *Exactâ singulorum pertractatione*, &c. τὸ μὲν διακριβοῦν περὶ ἑκάστων τῷ συγγραφεῖ παραχωρήσαντες] *Exactè quidem tractare de singulis scriptori concedentes*: aut, *concessimus.* Est enim participium præteriti temporis. διακριβοῦν autem est *diligenter atque exquisitè omnia persequi*: quod pertinet ad eum qui historiam primus instituit ac componit. Debet enim omnia summâ curâ ac diligentiâ perscribere & comprehendere. ¶ *Ipsi propositum exemplar*, &c. τὸ δὲ ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς διαπονοῦντες] *Insistere verò exemplari* [aut, *formæ*] *epitomes laborantes*: i. laboramus verò ut propositum epitomes exemplar persequamur, & formam rationémque hujusmodi compendii conservemus. Itaque officium abbreviatoris est non omnia exactè persequi, sed quæ scripta sunt copiosiùs ab autore, ea perstringere summatímque exponere.

30. *Formis exprimere* ἐγκαίειν] *Inurere*: i. inustis formis delineare atque informare: quemadmodum solent qui ante ædificationem formam quandam domûs effingunt atque exprimunt, ex quo quale sit postea futurum ædificium intelligunt. In hac prima delineatione atque informatione non laboratur de universa structura, sed tantùm ut exemplar quoddam domûs futuræ præponatur: ità in epitome informatur breviter ratio totius scriptionis, quæ ab alio autore copiosiùs accuratiúsque est instituta & perfecta. ¶ *Ità censeo nostro*, &c. οὕτω δοκῶ καὶ ἐπὶ ἡμῶν] *Ità existimo etiam in nobis*: i. in hac re proposita & instituta (aut, in hoc opere proposito) judico. Potest etiam ἐπὶ ἡμῶν verti *quod ad nos*: aut, *quantum ad nos*, qui epitomen scribimus, scriptúmque alterius summatim subsequimur.

31. *Penetrare altiùs* ἐμβατεύειν] *Ingredi altiùs* in narrationem atque explicationem rerum, & non ἀνακεφαλαιοῦσθαι *summas rerum exponere, & quasi per capita decurrere*: quod est officium abbreviatoris atque ejus qui compendium consectatur. ¶ *Omniáque oratione pertractare* καὶ περὶ πάντων ποιεῖσθαι λόγους] *Et de omnibus verba facere*: omnia narratione explicare, atque ità historiâ complecti omnia. ¶ *Curioséque rimari singula* καὶ πολυπραγμονεῖν ἐν τοῖς κατὰ μέρος] *Et curiosum esse in singulis*: *curiosè omnia persequi: diligentiúsque & accuratiùs omnia consectari.* Hoc enim significat πολυπραγμονεῖν, quod antea dixit ἐξακριβοῦν. Diligentiam & curam notat scriptoris nihil in historia prætermittentis.

32. *Compendium verò dictionis consectari* τὸ δὲ σύντομον τῆς λέξεως μεταδιώκειν] *Concisam verò dictionis brevitatem consectari.* ¶ *Quæ sunt in re exquisitiora* τὸ ἐξεργαστικὸν τῆς πραγματείας] *Accuratam historiæ tractationem*: aut, *scriptionem.* Hoc enim significat ἐξεργάζεσθαι *pertractare atque*

atque elaborare opus aliquod, ac perficere : hinc ἐξειργασμένον *elaboratum ac perfectum opus*; aut, *accuratiùs exquisitiùsque tractatum*. ¶ *Qui stylo subsequitur* τῷ τὴν μετάφρασιν ποιουμένῳ] *Qui translationem dictionis facit* : i. qui orationem immutat, atque ex summa copia in compendium contrahit. μεταφράζειν est *transferre aliquid in alienam linguam* : sed in eadem lingua dictionis atque orationis immutatio & contractio μετάφρασις rectè dici potest.

33. *Hàc igitur hactenus præfatione usi* τοῖς προειρημένοις τοσοῦτον ἐπιζεύξαντες] i. Τοῖς προλεγομένοις *prædictis* [*aut præfatis*] *tantum adjungentes* : aut, *annectentes* : i. hæc hactenus præfati, *narrationem ordiamur*, ἐντεῦθεν ἀρξώμεθα τῆς διηγήσεως] *Hinc narrationem incipiamus* : *instituamus*, aut *ducamus ab hoc principio*.

GROTIUS.

1. *INvenitur autem*] Continuatur sermo præcedens. ¶ *Ut significatum est*] i. Ut suprà diximus, 1. 19.

2. *Et dedit illis legem*] Monita. Vide Jer. 2, & 3.

4. *Erat autem in ipsa scriptura*] *In illa scriptura*, de qua cœpit dicere suprà 1. Nihil de tali scripto Judæis innotuit. ¶ *Comitari secum*] Solet ἀκολουθεῖν dici etiam de rebus inanimis, ut 1 Cor. 10. 4. ¶ *Ad montem*] De quo Deut. 32. 49.

7. *Donec congreget Deus congregationem populi*] Hebræa locutio, pro *congreget populum*.

8. *Et apparebit majestas Domini, & nubes erit, ficut & Mosi manifestabatur*] Exo. 34. 5. ¶ *Et ficut cùm Salomon petiit ut locus sanctificaretur magno Deo, manifestabat hæc*] 1 Reg. 8. 11. Legit μεγάλῳ, non μεγάλως.

9. *Magnificè etenim sapientiam tractabat*] Ità exposuit Græcum διεσαφεῖτο δὲ, *apparuit quis vir esset*. ¶ *Obtulit sacrificium dedicationis & consummationis Templi*] 1 Reg. 8. 62, & seqq.

10. *Sicut & Moses orabat ad Dominum, & descendit ignis de cœlo*] i. *Mose orante Dominum, descendit ignis de cœlo*, Levit. 9. 23, 24. ¶ *Sic & Salomon oravit, & descendit ignis de cœlo, & consumpsit holocaustum*] i. *Sic & Salomone orante ignis de cœlo descendit, qui consumeret holocaustum*, 2 Par. 7. 1.

11. *Et dixit Moses, Eò quòd non sit comestum quod erat pro peccatis, consumptum est*] Tangitur historia quæ est Levit. 10. 16, 17, 18, 19, 20.

12. *Celebravit dedicationem*] Hîc *dedicationem* non malè Latinus addidit sensui implendo.

13. *Inferebantur autem*] Ἐξηγοῦντο, *Narrabantur*. ¶ *In descriptionibus*] In Annalibus. ¶ *Et commentariis*] In Diurnis. ¶ *Et ut construens bibliothecam*] In ipso Templo. ¶ *Congregavit de regionibus libros*] Τὰ περὶ τῶν βασιλέων, *libros de Regibus*, de Saule, Davide, Salomone, aliisque Judææ & Israelis Regibus, unde Esdras fecit Paralipomena. ¶ *Et Prophetarum*] Majorum & minorum voluminum. ¶ *Et David*] Psalmos. ¶ *Et epistolas Regum de donariis*] Alterum & hîc abundat, ut ex Græco apparet. Sensus est, *Repositas in eandem bibliothecam & Regum epistolas cum donariis missas*, unde apparebat quid quisque Templo donasset.

14. *Similiter & Judas*] Maccabæus. ¶ *Quæ deciderant congregavit omnia*] *Quæ per bellum disjecta erant*, *recollegit*. Ità in Græco.

16. *Acturi itaque purificationem*] Ut suprà 1. 18.

17. *Et reddidit hereditatem omnibus*] Bona cuique avita. ¶ *Et Regnum*] Ità appellat ἱεράτειαν. Nam Hebræis ut מלך ità מלכות sæpe laxiùs sumitur. ¶ *Et Sacerdotium*] In familia Asmonæorum. ¶ *Et sanctificationem*] Sacra Templi.

18. *Sicut promisit in Lege*] *Sicut promiserat*, pœnitentiam acturis, Deut. 30. ¶ *Speramus quòd citò nostri miserebitur*] Liberabit nos à Macedonibus aliisque hostibus, quorum mentio apud Josephum 13. 16, 17, 18. ¶ *Et congregabit de sub cœlo in locum sanctum*] Eos nempe qui in Ægypto, Cyrenaica, & longiùs erant.

19. *Eripuit nos de magnis periculis*] Quæ Maccabaico primo ad finem usque recitantur; ac maximè Hyrcanum ex Ptolemæi, qui sororem ejus duxerat, insidiis. ¶ *Et locum purgavit*] Ejecit alienigenas è Templo, Urbe & Judæa.

21. *Ad Antiochum Nobilem*] Sic vertere huic Interpreti libuit vocem Ἐπιφανῆ, ut & qui primum Maccabaicum vertit 5. 10.

22. *Et de illuminationibus quæ de cœlo factæ sunt ad eos*] Visis cœlestibus, ut infrà 3. 24. & 5. 2.

24. *Tentavimus uno volumine breviare*] Ut Trogum Justinus.

25. *Considerantes enim multitudinem librorum*] Τὸ χύμα τῶν ἀριθμῶν, *latè diffusos numeros*, i. partes illorum quinque librorum. χύμα, רחב. ¶ *Propter multitudinem rerum*] Quia multas res ad Judæos nihil pertinentes admiscuerat Jason ille Cyrenæus.

26. *Curavimus volentibus quidem legere, ut esset animi oblectatio, studiosis verò ut faciliùs possint memoriæ commendare, omnibus autem legentibus utilitas conferatur*] Nam

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

27. *Non facilem laborem*]

Pingue solum lassat, sed juvat ipse labor.

28. *Sicut hi qui præparant convivium, & quærunt aliorum voluntati parêre*] Gr. *Sicut convivium paranti, ità & ei qui omnium spectat utilitatem, non leve* : supple *negotium est*. Præcessit enim πρᾶγμα, quod hîc ἀπὸ κοινοῦ repetendum. ¶ *Propter multorum gratiam libenter laborem sustinemus*] *Attamen ut de multis bene mereamur, libenter laborem tolerabimus*. εὐχαριστίαν τῶν πολλῶν est per μετωνυμίαν *bene meritum de multis*. Sic vocem εὐχαριστιῶν etiam Paulus usurpat 2 Cor. 9. 12.

29. *Veritatem quidem de singulis auctoribus concedentes*] *Minutim cuncta referre auctori concedentes*, Jasoni Cyrenæo honorem hunc relinquimus quòd cuncta periculatè executus sit : id enim est διακριβοῦν. Aristoteles, τοῦτο γὰρ αὐτῶν εἴρηται διακριβῶσαι γὰρ μεῖζον ἢ κατὰ τὴν πραγματείαν ἐστί. ¶ *Ipsi autem secundùm datam formam brevitati studentes*] Gr. τὸ δὲ ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς διαπονοῦντες ubi legendum putem διαπονοῦντες, *ipsi propositum habentes insistere lineis breviario convenientibus*. ὑπογραμμοὶ *formam* significant cuique rei convenientem.

30. *De universa structura curandum est*] Καταβολὴ propriè de Ædificiis dicitur Hebr. 6. 1. unde & ad Mundum fit translatio, tanquam Dei ædificium, Matth. 13, 35. & alibi. ¶ *Ei verò qui pingere curat*] *Ei verò qui encaustum aut picturam moliatur*. Encaustum fiebat pictorum cauteriis sive cestris in cera vel ebore. Martialis,

Encaustus Phaethon tabula tibi pictus in hac est.
Quid tibi vis, dipyrum qui Phaethonta facis?

Seneca in Controversia de Parrhasio, Πῦρ καὶ ἄνθρωπος, Περιμηθεύς, τὰ σάζει δεινὰ βασανίζει· &, ἐν πίναξι διαπύροις ζωγραφοῦνται. Plinius & opus tale *encaustum* vocat, ut & Vitruvius. ¶ *Quæ apta sunt ad ornatum*] Τὰ ἐπιτήδεια πρὸς διακόσμησιν, *quæ pertinent ad perornationem*, sui scilicet operis, non ædificii totius. Ille nihil aliud spectat, nisi imaginem qualem concepit animo. Sic & Breviator.

31. *Etenim intellectum colligere & ordinare sermonem, & curiosiùs partes singulas quasque disquirere, historiæ congruit auctori*] Gr. *Ità arbitror spatiari & sermonem ambulatum ducere, & in particulis quibusvis solicitam adhibere diligentiam, officium esse ejus qui historiam aliquam primus scribat*.

32. *Brevitatem verò dictionis sectari, & exsecutiones rerum vitare, brevianti concedendum est*] *Ei verò qui transcriptionem* compendiosam *faciat, permittendum ut dictionis compendia sectetur, operosam verò negotii cujusque persecutionem omittat*.

33. *Stultum enim est*] Sit. ¶ *Ante historiam effluere*] Abundare verbis. ¶ *In ipsa autem historia succingi*] *Ipsam autem historiam contractam dare*.

CAP.

CAP. III.

BADVELLUS.

1. A*Nimum à scelere abhorrentem* μισοπονηρίαν] *Odium malitiæ ac improbitatis.* Affectio est animi à pravitate alieni, vitiáque & scelera odio prosequentis: sicut studium amórque virtutis ac probitatis φιλαγαθία dicitur. Itá sunt homines virtutum fautores atque amatores, amici bonorum, & improborum inimici.

2. *Splendidissimis condecorarent muneribus* ἀποστολαῖς τῶν κρατίστων δοξάζειν] *Muneribus optimis glorificarent*, missione donorum ac munerum amplissimorum gloriam Templo afferrent. Nam itá ἀποστολαὶ à *mittendo* appellantur.

3. *Sumptus ad ministerium sacrificiorum pertinentes* τὰ δαπανήματα ἐπιβάλλοντα πρὸς τὰς λειτουργίας τῶν θυσιῶν] i. Καθήκοντα *pertinentia ad ministeria sacrificiorum*: ad obeunda & facienda sacrificia: ad eorum curationem. De verbo ἐπιβάλλειν antea dictum est.

4. *Præfectus Templi constitutus* προστάτης τοῦ ἱεροῦ καθεσταμένος] *Præpositus Templi* [aut, *curator*] *constitutus*, qui præesset Templo, ejúsque curam haberet. ¶ *Cum summo Sacerdote contendebat* διεφέρετο τῷ ἀρχιερεῖ] *Dissidebat inimicè cum summo Sacerdote.* Est autem διαφέρεσθαι *cum offensione animorum ac simultate contendere cum aliquo.* Hinc διαφορὰ *inimica hujuscemodi contentio cum offensione animorum acerbitatéque conjuncta.* Nam dissensio opinionum ac sententiarum erit inter amicos de re aliqua sine ulla acerba offensione.

5. *Phœniciaq; præfectum* καὶ Φοινίκης στρατηγὸν] *Et Phœniciæ ducem ac gubernatorem.* Erat enim præfectus cum imperio atque exercitu.

6. *Ineffabili pecuniarum summâ* ὅτι τῶν χρημάτων ἀμυθήτων γέμοι] *Nunciavit de pecuniis ineffabilibus*: quarum vis & summa verbis non posset exprimi. Paulò pòst vocat πλῆθος ἀναρίθμητον *copiam innumerabilem*. Significat his verbis maximum pecuniæ numerum. ¶ *In potestatem Regis pervenirent* ὑπὸ τὴν τοῦ βασιλέως ἐξουσίαν πεσεῖν] *Sub Regis potestatem caderent*: i. Regem eas posse adipisci.

7. *Cùm Regem adiisset* συμμίξας τῷ βασιλεῖ] *Cùm collocutus cum Rege esset.* Significat enim verbum συμμίγνυμι *congressionem* & *collocutionem*, quasi *verba miscere & communicare de re aliqua.* ¶ *Retulisset* ἐνεφάνισεν] *Indicasset*: i. demonstrasset eam vim pecuniæ esse in ærario Hierosolymitano. ¶ *Ærarii Tribunum* τὸν ἐπὶ τῶν χρημάτων] Quidam vertunt *qui erat super negotia*, qui rebus administrandis præfectus erat. ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, *cui summa rerum administratio commissa est*: nam χρῆμα pro *re* & *negotio* accipitur. Sed quoniam χρήματα significant *pecunias* & *numos*, malo intelligere Heliodorum quæstorem Regis fuisse, qui curationem dispensationémque pecuniæ haberet, ac ærarii Regii præfectus esset; propterea eum delectum missúmque a Rege ad eas pecunias auferendas.

8. *Regis consilium exsecuturus* τὴν τοῦ βασιλέως πρᾶξιν ἐπιτελεῖν] *Propositum Regis perfecturus*: aut, *peracturus quod Rex proposuisset.*

10. *Viduis sublevandis*, &c. παραθήκας εἶναι χηρῶν καὶ ὀρφανῶν] *Deposita esse viduarum & orphanorum*, i. pecunias ad nutriendas viduas ac pupillos depositas, Deíque tutelæ commissas ac creditas.

11. *Calumniosè retulisset* ἦν διαβάλλων] *Calumniatus fuerat*, i. improbè ac malitiosè detulerat impius Simon: falsum & malitiosum indicium confinxerat & annunciarat.

12. *Injuriâ porrò affici eos* ἀδικηθῆναι δὲ τοὺς] *Injuriam autem fieri iis*: aut, *per injuriam fraudari eos*, injustè defraudari pecuniis quas religiosè deposuissent. ¶ *Sanctitate loci*, &c. τοὺς πεπιστευκότας τῇ τοῦ τόπου ἁγιωσύνῃ] *Qui crediderunt sanctitati loci*, i. confisi loci sanctitate ac religione inviolabili, ibi suas pecunias asservandas deposuissent, existimantes ejus loci custodiam certissimam esse Dei tutelam. ¶ *Religionéque non violandâ* καὶ ἀσυλίᾳ] Quidam *asylum* vertunt, quasi locum sanctum & tectum ab omni injuria & vi, à cujus direptione ac violatione manus homines continere debent. Hoc ego nomine *religionis* aut *sanctitatis* exprimere volui. ¶ *Planè id nullo*, &c. παντελῶς ἀμήχανον εἶναι] Quidam vertunt *difficile & arduum esse.* Potest etiam itá verti, *omnino* (aut, *prorsus*) *id esse grave atque inusitatum, & quod postea nullâ ratione corrigi sarcirique possit*: ut ἀμήχανον accipiatur pro δεινὸν *indignum & grave facinus.*

13. *Regium in ærarium inferendas*, &c. εἰς τὸ βασιλικὸν ἀναληπτέα ταῦτα εἶναι] *In fiscum Regium assumendas esse*, ad Regis rationes & commoditates auferendas dicebat.

14. *Die constituto ad dispensationem*, &c. ταξάμενος δὲ ἡμέραν εἰσῄει τὴν περὶ τούτων ἐπίσκεψιν οἰκονομήσων] *Die præstitutâ intrabat* [aut, *intravit*] *de his considerationem dispensaturus*: aut, *rationem consilii dispensaturus*, i. quæ de his facienda essent consideraturus, aut constituturus. ¶ *Quapropter mœror non*, &c. ἦν δὲ οὐ μικρὰ καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν ἀγωνία] *Erat autem non parvus dolor in tota civitate.* ἀγωνία *molestiam* & *angorem animi* significat.

15. *Sacris induti vestimentis* ἐν ταῖς ἱερατικαῖς στολαῖς] *In Sacerdotalibus vestibus*, quæ Sacerdotum erant propriæ ac sacræ. Erant autem στολαὶ vestes talares personis pro varietate dignitatéque earum accommodatæ. Aliæ enim erant muliebres, aliæ viriles: nec virilium eadem erat ratio formáque. ¶ *Seipsos abjicientes* ῥίψαντες ἑαυτοὺς] *Jacientes seipsos*, i. prosternentes se humi, atque itá humiliantes. Est enim hæc corporis abjectio atque prostratio ταπεινωτικὴ ad miserationem accommodata. Itá enim supplices prostratíque Dei opem implorabant.

16. *Faciem* ἰδέα] *Speciem & habitum ipsius vultûs*, qui est index animi aut dolore aut lætitiâ affecti. ¶ *Color immutatus* τῆς χρόας παρηλλαγμένον] *Coloris immutatio*: in qua scilicet erant signa animi vehementer perturbati summóque mœrore affecti.

18. *Gregatim ad publicam*, &c. ἀγεληδὸν ἐξεπήδων ἐπὶ πάνδημον ἱκετείαν] *Quasi greges ad communem supplicationem* [i. totius populi comprecationem] *exsiliebant*: aut, *excurrebant.* Significat ardentissimum animi studium atque impetum ad orandum Deum concitatum.

19. *Prospectare è fenestris* διὰ τῶν θυρίδων διέκυπτον] *Per fenestras prospiciebant.* Est autem descriptio perturbatæ civitatis in summo rei maximæ ac sanctissimæ periculo. De hoc autem genere orationis per modum infinitum expressæ antè dictum est quàm sit elegans, præsertim in hujusmodi descriptionibus.

20. *Preces facere* ἐποιοῦντο λιτανείαν] *Faciebant supplicationem*: *litaniam*, quam antea appellavit ἱκετείαν: *itá omnes sublatis in cœlum manibus supplices preces adhibebant.*

21. *Miseranda erat*, &c. ἐλεεῖν δ᾽ ἦν τὴν τοῦ πλήθους παμμιγῆ προπτῶσιν] *Miserari autem erat multitudinis permistum concursum*, quo procurrere & quasi irruere videbantur ad eam tantam rei indignitatem deprecandam. Nam προπίπτειν significat *proruere*: indè πρόπτωσις hujusmodi *concursus hominum itá proruentium.*

22. *Salvas cum tutissima*, &c. σῶα διαφυλάττειν μετὰ πάσης ἀσφαλείας] *Salvas custodiret cum omni securitate*: i. intactas atque ab omni direptione tutas conservaret ac defenderet, ut sancta & inviolata earum esset tutela & custodia.

24. *Evidens ingénsque miraculum exhibuit* ἐπιφάνειαν μεγάλην ἐποίησεν] *Ostentum magnum fecit*, i. signum ac miraculum quo Divina ejus potentia apparuit. ¶ *Audaciam cum animi consternatione*, &c. εἰς ἔκλυσιν καὶ δειλίαν τραπῆναι] *In dissolutionem ac timorem converterentur*, i. maximâ formidine corriperentur. ἐκλύεσθαι animi dicuntur quando *omni virtute destituti ac debilitati deficiunt.* Hinc ἔκλυσις hujusmodi quædam *virium animi dissolutio*, *ac destitutio & defectio.*

25. *Cum equite terribili* φοβερὸν ἔχων τὸν ἐπιβάτην] *Terribilem habens sessorem.* Postea vocat ἐπικαθήμενον *insidentem.* ¶ *Pulcerrimo adornatus tegmine* καλλίστῃ σαγῇ διακεκοσμημένος] *Pulcerrimo stragulo* [aut, *operimento*] *adornatus.* ¶ *Heliodoro priores*, &c. ἐνέσεισε τῷ Ἡλιοδώρῳ τὰς ἐμπροσ-

θίους

θεῖς ὁπλαῖς] *Impegit* [aut, *inflixit*] *Heliodoro priores calces*: ruens, eum calcibus cædebat, hoc modo prohibens illum aditu ærarii. ¶ *Universâ instructus armaturâ* πανοπλίαν ἔχων] Ità enim appellatur armatura quâ homo à capite usque ad pedes tectus ac munitus est: aut quicquid ad armandum in pugnam militem pertinet, πανοπλία dicitur.

26. *Robore decoréque gloria præstantes* τῇ ῥώμῃ μὲ ἐκπρεπεῖς, κάλλιστοι δὲ τῇ δόξῃ] *Robore quidem decori, pulcerrimi verò gloriâ*: i. robore decoréq; insignes atque spectabiles. Erat enim Divina quædam virtus in illis cum pulcritudine conjuncta. ¶ *Ac amictu insignes* διαπρεπεῖς δὲ τὴν περιβολὴν] *Speciosi verò* [aut, *decori*] *vestitu*. Paulò antè dixit ἐκπρεπῶς *præclaro ornati vestimento*. ¶ *Sine intermissione* ἀδιαλείπτως] *Continenter*: [illegible] & non intermissa verbera infligerent, & acriter [illegible]derent.

27. *Lectica imposuerunt* εἰς φορεῖον [illegible] *Cùm in feretrum* [aut, *vehiculum*] *imposuissent*: ἀπὸ τοῦ φέρω τὸ φορεῖον est appellatum. *Lectica* Latinè dicitur.

28. *Magna cum incursione*, &c. μετὰ πολλῆς παραδρομῆς καὶ δορυφορίας] Videtur significare maximum concursum & apparatum comitatúmque hominum Heliodorum stipantium: ut intelligamus παραδρομὴν satellitum fuisse. ¶ *Ærarium* γαζοφυλάκιον] Locus erat in quo pecuniæ ac res pretiosiores asservabantur; ità dictus quòd earum rerum *custodiam* contineret. *Ærarium* ab *are*, i. pecunia quæ in eo recondita custodiebatur, est Latinè nominatum. ¶ *Omni armorum suorum ope destitutum* ἀβοήθητον ἑαυτῷ τοῖς ὅπλοις καθεστῶτα] *Inopem atque expertem auxilii armorum constitutum*: i. qui in eum casum venerat ut armis suis uti non posset: ità subitò fuit imparatus ac destitutus.

29. *Mutus* ἄφωνος] *Qui vocem amiserat*; idque ei *Divinitus* acciderat.

30. *Gloriâ affecisset* τὸν δοξάζοντα] *Qui locum glorificaverat*: aut, *magnificaverat*: gloriâ magnum illustrémque effecerat. Quem alii deformare omníque suâ gloriâ spoliare volebant, ei Deus suam majestatem ac dignitatem non conservavit solùm sed etiam auxit.

31. *Qui extremam planè jam animam ageret* τῷ παντελῶς ἐν ἐσχάτῃ πνοῇ κειμένῳ] Ad v. *qui in extremo spiritu positus est*: i. ità affectus ut extremum spiritum duceret: qui jam exspirare atque animam efflare emotíque videretur.

32. *Veritus* ὕποπτος γενόμενος] *Suspicatus*: aut, *suspicione motus Pontifex*. Sed optimè versum, *Veritus nè Rex opinionem haberet alicujus maleficii à Judæis in Heliodorum commissi*, eam suspicionem incommodam alienámque evitare voluit.

33. *Preces faciente* ποιουμένου τὸν ἱλασμὸν] *Faciente propitiationem*: i. orationem ad placandum Deum eúmque propitium reddendum adhiberet. ¶ *Tibi vitam largitus est* σοὶ τὸ ζῆν κεχάρισται] *Tibi vitam condonavit*: aut, *donavit*. Significat enim χαρίζεσθαι *gratuitum donum liberaliter in aliquem conferre*, & χάρις *beneficium*, ut vitæ ac salutis, alicui tributum.

34. *E conspectu abierunt* ἀφανεῖς ἐγένοντο] *Non ampliùs visi fuerunt*: *evanuerunt è conspectu*: *non apparuerunt ampliùs*. Nam suprà dixerat ὤφθησαν τῷ Ἡλιοδώρῳ *apparuerunt*.

35. *Qui vitam ipsi restituerat* τῷ τὸ ζῆν αὐτῷ περιποιήσαντι] *Qui eum in vitam revocaverat ac restauraverat*: qui vitam ei reddiderat. ¶ *Motísque castris ad*, &c. ἀνεστρατοπέδευσε πρὸς τὸν βασιλέα] *Cum exercitu quem secum adduxerat, ad Regem rediit ac remeavit*: aut *exercitum reduxit*.

38. *Aut hominem rebus tuis insidiosum* ἤ τῶν πραγμάτων ἐπίβουλον] *Aut rerum insidiatorem*: *qui rebus tuis insidietur*. ¶ *Nam verè Divinum*, &c. διὰ τὸ περὶ τὸν τόπον ἀληθῶς Θεοῦ δύναμιν] *Eò quòd in eo loco verè insit Dei potentia*: virtus Dei residet eo in loco.

39. *Qui enim domicilium cæleste habitat* αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν κατοικίαν ἐπουράνιον ἔχων] *Ipse enim qui habet cælestem habitationem*: *qui habitat in cælis*, ut est Psal. 2. 4. is est *inspector* ἐπόπτης, qui oculos suos habet defixos in eo loco: qui aspectus providentiam ejus, curámque erga suam Ecclesiam significat. ¶ *Qui eò nocendi causâ accesserint* τοὺς παραγινομένους ἐπὶ κακώσει] *Venientes ob maleficium*: aut, injuriam & vim ei loco inferendam: qui violandi causâ eò accedunt.

40. *Hæc acciderunt* οὕτως ἐχώρησεν] *Ità cesserunt ac evenerunt*: aut, *gesta sunt*.

GROTIUS.

1. *Igitur*] Hæc vox deest in Græco. ¶ *Cùm sancta civitas habitaretur in omni pace*] Maximè operâ Josephi filii Tobiæ. Vide Josephi Annales 12. 4. ¶ *Propter Oniæ Pontificis pietatem*] Oniam intellige Simonis filium illius cujus laus est apud Sirachiden. Hic est is Onias ad quem scripsit Rex Lacedæmoniorum, Josepho teste 12. 5. fortè idem cujus hoc monumentum est inter inscriptiones à Grutero editas, Αἰμαδίονι τῷ γλυκυτάτῳ Ὀνίας ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης· ubi Αἰμαδίων est אמיתי, quod nomen fuit Jonæ patri. *Propheta* autem vox sumenda hîc, non in maximè recepto significatu (cessabat enim illis temporibus Prophetia) sed ut *Legis Doctorem* significet, quomodo eam vocem interpretatur Chaldæus tum alibi, tum Jer. 26. 11.

2. *Ut & ipsi Reges & Principes locum summo honore dignum ducerent*] Urbem Hierosolyma. Vide Josephum dicto libro cap. 2, 3, 4, 5. ¶ *Et Templum maximis muneribus illustrarent*] Præsertim Ptolemæus Philadelphus, ut videre est dicto Josephi cap. 2.

3. *Ità ut Seleucus Asiæ Rex reditibus suis præstaret omnes sumptus ad ministerium sacrificiorum pertinentes*] Seleucus hîc intelligendus Antiochi Magni filius, frater autem major Illustris Antiochi. Imitatus ergò hac in re fuit hic Seleucus Antiochi Magni patris sui liberalitatem, cujus epistola à Josepho recitata 12. 3. inter alia hæc continet, πρῶτον δὲ αὐτοῖς ἐκρίναμεν διὰ τὴν εὐσέβειαν παρασχεῖν τὴν εἰς τὰς θυσίας σύνταξιν, κτηνῶν τε θυσίμων, καὶ οἴνου, καὶ ἐλαίου, καὶ λιβάνου, ἀργυρίου τιμὴν μυριάδων κʹ, καὶ σεμιδάλεως ἀρτάβας ἱερὰς κατὰ τὸν ἐπιχώριον νόμον πυρῶν μεδίμνους αυξʹ, καὶ ἁλῶν μεδίμνους τοεʹ. Ubi legendum videtur ἀρτάβας ἱερὰς ςʹ.

4. *Simon autem de tribu Benjamin*] Unus Tobiæ filiorum, ut ex Josepho colligimus dicto capite 5. ¶ *Præpositus Templi constitutus*] Προστάτης τοῦ ἱεροῦ non est ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, de quo Lucas 22. 4, 52. Act. 4. 1. & 5. 24. sed est *Templi advocatus*, qui Templi jura apud Reges & regios magistratus defendebat: quales Christiani Græci ἐκδίκους, Latini *defensores* vocabant, ut videre est Synodo Carthag. Can. 75. Novellâ Justin. 56, & alibi. ¶ *Contendebat, obsistente sibi principe Sacerdotum, iniquum aliquid in civitate moliri*] Legit in Græco, quomodo est in Sixtina, διηνέχθη τῷ ἀρχιερεῖ περὶ τῆς κατὰ τὴν πόλιν παρανομίας. At mihi verior videtur aliorum librorum lectio, ἀγορανομίας. ἀγορανομίαν more Græco vocat *præfecturam urbicam*. Erant autem duo ἀγορανόμοι, primus alter, alter ei additus, ut videre est Neh. 11. 9. Hunc magistratum cùm ambiret Simon Benjaminites (constabat enim civitatis magna pars ex Benjaminitis) repulsam tulit, obstante sibi auctoritate principis Sacerdotis.

5. *Venit ad Apollonium Tharsææ filium, qui eo tempore erat dux Cœlesyriæ & Phœnices*] *Dux*, i. Præfectus. In hac Præfectura erat & Samaria, 1 Macc. 3. 10. Joseph. 12. 10.

6. *Ærarium Hierosolymis*] Τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις γαζοφυλάκιον, הקרבן. Vide quæ ad Mar. 12. 41. ¶ *Et communes copias immensas esse*] ὥστε τὸ πλῆθος τῶν διαφόρων ἀναρίθμητον εἶναι, *ità ut ingens sit copia numorum*. Vox διαφόρων hîc sumitur ut suprà 1. 35. ¶ *Quæ non pertinent ad rationem sacrificiorum*] Hoc addit nè videatur suadere sacrilegium.

7. *Heliodorum qui erat super negotia ejus*] *Super pecunias ejus*, i. qui erat γαζοφύλαξ. Vide quæ dicta ad Dan. 11. 20.

10. *Deposita esse hæc & victualia viduarum & pupillorum*] *Et victualia* addidit Interpres. Mos vetus omnium propè gentium in templis deponere quæ bene servata vellent. Hinc illa quæstio apud Rhetores, *Sitne sacrilegus qui pecuniam*

pecuniam privatam ex templo furatus est : de qua Quintilianus 3. 8. Sopater Controversiâ 329. Martianus L. *Divi*, D. De Peculatu : ubi depositarum rerum speciatim fit mentio. Hinc initium Persarum Æschyli,

Τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων
Ἑλλάδ' ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται.

Quod de Phrynichi Persis desumptum notant Græci Scholiastæ.

11. *Quadam verò esse Hyrcani Tobiæ viri valde eminentis, in his quæ detulerat impius Simon*] Filius Josephi illius quem laudat historiæ scriptor Josephus 14. 4. ubi & de hoc Hyrcano historia est memorabilis. Quare ad *Tobiæ* hîc subintelligendum *nepoti*.

12. *Decipi verò eos*] Ἀδικηθῆναι, *injuriâ affici*. ¶ *Omnino impossibile esse*] *Rem fore indignissimam*. Sic & Romani Jurisconsulti *impossibilia* vocant ea quæ honestè fieri non possunt.

15. *Sacerdotes autem ante altare cum stolis Sacerdotalibus jactaverunt se*] Similis est διατύπωσις in tertio Maccabaico, & in Philone De legatione, & Adversus Flaccum. ¶ *Qui de depositis legem posuit*] Exo. 22. 7. & seq.

18. *Pro eo quòd in contemptum locus esset venturus*] *Quia propè erat ut locus ille* (Templum) *contemptui exponeretur*. Sic μέλλειν sæpe sumunt Græci. Sic & suprà 1. 18. & 2. 16.

19. *Virgines quæ conclusæ erant*] Αἱ κατάκλειστοι. Expressit vim vocis Hebrææ עלמות. Apparet id ex tertio Maccabaico, ubi additur ἐν θαλάμοις · ubi *thalami* sic dicuntur quomodo apud Virgilium,

Ferreique Eumenidum thalami.——

Virgines honestæ continebantur intra παρθενῶνα. Vide quæ diximus ad Matth. 1. 23. ¶ *Quædam verò per fenestras aspiciebant*] Διέκυπτον, voce admodum propriâ in hac re, ut patet Judic. 5. 28. 2 Sam. 6. 16. 2 Reg. 9. 30.

21. *Erat enim misera commista multitudinis, & magni Sacerdotis in agone constituti exspectatio*] Gr. *Erat miseratione digna vulgi passim prostratio, & exspectatio de summo Sacerdote, qui tunc maximè decertabat*.

24. *Sed spiritus omnipotentis Dei magnam fecit suæ ostensionis evidentiam*] Gr. *Sed spirituum* (i. Angelorum, ut Heb. 1. 14. & alibi) *& omnis potestatis* (etiam Regiæ) *dominator magnum fecit ostentum*. ἐπιφάνεια non semper de *ostento* sumitur, sed sæpe pro quavis *Dei efficacia*. Sed hîc rectè usurpari potest vox *ostenti*, ob sequentia. ¶ *Qui ausi fuerant parêre ei*] *Convenire eò*, ad Heliodorum scilicet. ¶ *In dissolutionem & formidinem*] Εἰς διάλυσιν, i. *corporis debilitatem ex formidine*.

25. *Terribilem habens sessorem*] Angelum aliquem ex præcipuis. ¶ *Optimis operimentis adornatus*] Καλλίστῃ σάγῃ διακεκοσμημένος, *optimo sagmate instratus*. Est vox σάγης apud Josephum alibi, & Suidam : Sed *sagma* usitatius & Latinis & Græcis. ¶ *Cum impetu Heliodoro priores calces elisit*] Scripsit Interpres *illisit*, ἐνέσεισε. Pro *calces* quoque in Græco est *ungulas*. Simile illud apud Euripidem Phœnissis,

——πῶλοι δ' ἐνιν
Χηλαῖς τένοντας ἐξεφοίνισσον πόδων.

¶ *Videbatur arma habere aurea*] Signum majestatis.

26. *Alii autem apparuerunt duo juvenes*] Stipatores illius præcipui, ut Gen. 18. 2. ¶ *Virtute decori*] *Spectabiles robore* corporis. ¶ *Optimi gloriâ*] i. Decore vultûs.

27. *In sella gestatoria positum*] Εἰς φορεῖον. In Glossis, φορεῖον, *lectica, feretrum*. Vide Cant. 3. 9.

28. *Nullo sibi auxilium ferente*] *Extra omne ab armis suorum auxilium constitutum*. Quanquam illud ἐν ὅπλοις abesse commodè potest, sicut abest à Græco Sixtino.

31. *Et vitam donaret*] *Impetraret*. ¶ *Ei qui in supremo spiritu erat constitutus*] Animam agenti.

32. *Considerans autem summus Sacerdos*] Metuens. ¶ *Malitiam aliquam*] *Maleficium*, κακουργίαν. *Malefici* propriè dicuntur illicitæ magiæ se miscentes. C. De Maleficis in rubrica, & L. *Nemo*, & L. *Etsi*. ¶ *Obtulit pro salute viri hostiam salutarem*] Hoc *salutarem* ad sensum bene addidit Interpres, ut intelligeretur fuisse ejus generis sacrificium quod Hebræi שלם vocant, Græci σωτήρια.

33. *Cùmque summus Sacerdos exoraret*] Ποιουμένου τοῦ ἀρχιερέως τὸν ἱλασμὸν, *dum Sacerdos summus Deum propitiat*. Vox ἱλασμοῦ non de sacrificiis tantùm pro peccato, sed & de aliis usurpatur. ¶ *Nam propter eum Dominus tibi condonavit*] Simile vide Job. 42. 8.

34. *Non comparuerunt*] Ἀφανεῖς ἐγένοντο. Sic ἄφαντος ἐγένετο Luc. 24. 31.

35. *Hostia Deo oblata*] Laudis, תודה.

38. *Eò quòd in loco sit verè Dei quædam virtus*] Simile Exo. 8. 19.

39. *Visitator*] Ἐπόπτης dicitur *is qui curam alicujus gerit*, פקיד.

CAP. IV.

BADVELLUS.

1. (Cujus suprà mentio facta est) ὁ προμηνυθείς] *Antè nominatus*. Ad v. *prædictus* : cujus antè meminimus, aut mentionem fecimus. ¶ *Patriæ proditor* πατρίδος ἐνδείκτης γεγονώς] *Patriæ delator factus*, qui pecunias ac res patriæ hostibus enunciabat & prodebat. ¶ *Pulsasset Heliodorum* εἴη τὸν Ἡλιόδωρον ἐπισείσας] *Incussisset Heliodoro verbera : intentasset* ac *inflixisset*, aut terrore illo *concussisset* ac *perculisset* & *conquassasset*. Hoc enim posterius videtur significare verbum ἐπισείω cum accusativo. Nam cùm habet etiam dativum, *intendere* aut *intentare* significat, ut *periculum* aut aliquid aliud.

2. *De patria benè merentem* εὐεργέτην τῆς πόλεως] Ad v. *benefactorem civitatis*, qui bene meretur de patria & republica. Addit καὶ τὸν κηδεμόνα τῶν ὁμοεθνῶν] *Curatorem* [aut, *defensorem*] *gentis suæ*, cui gens sua curæ esset. ¶ *Ac legum studiosum* καὶ ζηλωτὴν τῶν νόμων] *Æmulatorem legum*, qui zelo, i. summo legum studio, affectus esset ; defensor earum acerrimus. ¶ *Regni insidiatorem* ἐπίβουλον τῶν πραγμάτων] *Insidiosum rebus* : aut, *rerum insidiatorem* : i. qui Regno ipsius Seleuci insidiaretur.

3. *Cùm autem inimicitiæ*, &c. τῆς δὲ ἔχθρας ἐπὶ τοσοῦτον προβαινούσης] *Cùm autem inimicitia eousque procederent* : i. offensio inimicáque contentio in eam acerbitatem progressa esset ut cædes hominum eam sequeretur.

4. *Et insaniam Apollonii* καὶ Ἀπολλώνιον μαίνεσθαι] *Et Apollonium insanire* : aut, *furere*, qui Simonem instigaret, *ejúsque malitiam acueret*, aut *confirmaret*.

5. *Sed & publicè & privatim*, &c. τὸ δὲ συμφέρον κοινῇ καὶ κατ' ἰδίαν παντὶ τῷ πλήθει σκοπῶν] *Sed publicè & privatim universæ multitudini considerans* : i. consulens utilitati & communi civitatis, & privatæ uniuscujusque. Quanquam enim communi salute propria singulorum utilitas continetur, potest tamen in communi quædam haberi ratio singulorum.

6. *Sine Regia procuratione* ἄνευ βασιλικῆς προνοίας] *Sine Regia providentia* : i. nisi Rex suâ autoritate curâque prospiceret ac provideret, & aliquam curam adhiberet.

7. *Vitam cùm morte commutasset* μεταλλάξαντος δὲ τὸν βίον] *Cùm vitam commutasset* : i. de vita decessisset : aut, mortuus esset. Postea dicet μεταλλάξαντος sine ulla adjunctione. ¶ *Eique in Regnum successisset*, καὶ παραλαβόντος τὴν βασιλείαν] *Et Regnum accepisset*. Hoc enim significat παραλαμβάνειν καὶ διαδέχεσθαι, quasi *per manus aliquid traditum ab alio accipere* : id quod fit in successione, ut in patrimonio, magistratu, Regno, ac cæteris rebus, in quibus est aliquid διάδοχον, quod quasi per manus traditur & accipitur. ¶ *Cognominatus Epiphanes* τοῦ προσαγορευθέντος Ἐπιφανοῦς] Ἐπονομασθέντος, *Cognominati* [aut, *qui cognomento dictus est*] *Illustris*. ¶ *Summum ambiens Pontificatum* ὑπενόθευσε τὴν ἀρχιερωσύνην] *Dolo appetebat summum Sacerdotium* : corruptione ac largitione ad eum honorem volebat irrepere, fratrique per dolum eripere. Nam postea hoc eodem verbo utetur pro *decipere*, cùm dicet fratrem

Oniam

Quiam ab eo deceptum fuisse. Est enim ὑπονοθεύειν *adulterare & corrumpere aliquid*: à nomine νόθος, quod *spurium nec legitimum* significat.

8. *Atque ex alio quodam*, &c. καὶ προσόδου τινὸς ἄλλης τάλαντα ὀγδοήκοντα] *Et alterius cujusdam proventus* [aut, *obventionis*] *talenta octoginta*. Quidam *accessionis* vertunt.

9. *Perscripturum* διαγράψειν] i. *Constituturum & confecturum*: *assignaturum*. ¶ *In quo juventus exerceretur* καὶ ἐφηβίαν] *Et ephebiam*: i. cœtum ac conventum juvenum & adolescentum exercitationis causâ constitutum: sive, locum in quem adolescentes conveniebant ut ibi exercerentur. ¶ *Atque ut incolæ Hierosolymæ*, &c. καὶ τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀντιοχεῖς ἀναγράψαι] *Et ut cives Hierosolymitani Antiochenses scriberentur*: i. nominarentur ut cives Antiochiæ, in numerum eorum ascriberentur; quasi puderet eos sui nominis ac civitatis: sed ità volebat homo impius populum corrumpere ac Judaismum abolere.

10. *Gentem suam transformabat*, &c. ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετῆγε] *Ad ritum Græcum contribules traduxit*: aut, *transtulit*. χαρακτῆρα vocat *formam ac rationem morum Græcorum, eorúmque consuetudinem*: i. Ἑλληνισμόν, ad quem suos conformabat, & à patriis institutis moribúsque abducebat.

11. *Abrogabat privilegia*, &c. τὰ κείμενα τοῖς Ἰουδαίοις φιλάνθρωπα βασιλικά] *Quæ posita* [i. statuta erant] *Judæis humaniter Regia*: i. privilegia à Regibus indulta & tributa humaniter: jura eis concessa removebat ac tollebat, rejiciebat. ¶ *Legitima instituta publica abolens* διαλύων νομίμους πολιτείας] *Dissolvens politias legitimas*, i. jura atque instituta publica à Deo majoribúsque constituta.

12. *Ultrò constituisset* ἀσμένως καθίδρυσε] *Libenter* [aut, *sponte*, i. summâ voluntate] *ædificasset ac exstruxisset*. ¶ *In suas partes*, &c. ὑποτάσσων] *Subjiciens*, sibi scilicet, aut suæ voluntati ac potestati conformando, in suam potestatem redigens. ¶ *Sub petasum ducebat* ὑπὸ πέτασον ἦγε] i. *Sub galerum*: genus erat ludi aut certaminis ludicri. Est enim *petasus* pileus latior atque amplior; aut operculum instar pilei confectum & expansum, sub quod traducebant homines.

13. *Ità ardens quoddam*, &c. ἦν δὲ οὕτως ἀκμή τις Ἑλληνισμοῦ] *Erat autem ità vigor quidam Græcanismi*: i. studia institutáque Græcorum magnopere vigebant: omnes ea summo studio excolebant & celebrabant: omnes fiebant φιλέλληνες *studiosi Græcorum*, eorúmque studia atque mores sectabantur: sed ea erat κακοζηλία, *prava morum alienorum imitatio*; quæ illis maximam calamitatem attulit. ¶ *Exterorúmque institutorum incrementum* καὶ πρόσβασις ἀλλοφυλισμοῦ] *Accessio rituum exterorum*: aut, *consuetudinis vitæque gentis alterius*. Nam ἀλλοφυλισμὸς dicitur Ἑλληνισμός, *consuetudo ratióque studiorum morúmque alienorum*.

14. *Ut nulla jam amplius esset*, &c. μηκέτι προθύμους εἶναι τοὺς ἱερεῖς] *Non jam prompti* [aut, *parati*] *essent ad facienda sacrificia*: nulla eorum esset promptitudo: omne eorum studium esset depositum aut refrigeratum studio & amore rerum alienarum. ¶ *Ad fruenda nefaria spectacula*, &c. μετέχειν τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας] *Ut participes essent iniqua in palæstra exhibitionis*, i. certaminis ludicri quod in ea palæstra præbebatur. ¶ *Discique certamina* μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν] *Post disci provocationem*. Hic ludus δισκοβολία dicitur, jactus lapidis, aut ferri rotundi pertusi: quem discum in aerem jaculabantur. Genus lusionis Græcis valde usitatum.

16. *Æmulabantur studia*, &c. ἐζήλουν τὰς ἀγωγάς] *Sectabantur disciplinas*: *rationes vitæ ac mores*. ἀγωγὴ enim *institutionem, rationémque vitæ degendæ*, i. παιδείαν atque *educationem*, significat. ¶ *Pœnarum exactores* τιμωρητάς] *Ultores ac vindices*: aut *punitores*, per quos Deus graves perfidiæ pœnas ab illis repetivit.

17. *Nam res minimè*, &c. ἀσεβεῖν γὰρ εἰς τοὺς θείους νόμους οὐ ῥᾴδιον] *Impiè enim agere contra Divinas leges, non facile*, i. χαλεπόν, *res gravis & periculosa*, quæ pœnam non effugiat. ἀσεβεῖν autem dicit pro πλημμελεῖν. *Violare* rectè verti potest, aut *nefariam & impiam eis vim inferre*.

18. *Ludi quinquennales*, &c. ἀγομένου δὲ πενταετηρικοῦ ἀγῶνος ἐν Τύρῳ] *Cùm autem celebraretur quinquennale certamen in Tyro*. Hujusmodi ἀγῶνες *ludi* Latinè appellantur: i. certamina ludicra ad voluptatem hominum comparata. Erant θεατρικά *quæ ad spectandum exhibebantur*.

20. *Ad triremes conficiendas* εἰς τὰς τῶν τριηρῶν κατασκευάς] *In triremium fabricationes*, ad fabricandas triremes missæ fuerunt.

21. *Inaugurationem* πρωτοκλισία] *Primos accubitus*: aut, *primas sessiones* Regis Ptolemæi, qui tum in solio Regio sessurus erat, atque ità Regnum initurus: aut, Rex inaugurandus. Hanc inaugurationem significat πρωτοκλισία *prima illa sessio* quâ Rex primùm solio Regni constituebatur; ut in Gallia Reges unctione consecrantur. ¶ *A commodis suis*, &c. ἀλλότριον αὐτὸν γεγονέναι ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ] *Alienum factum à rebus suis*: abalienatum à rationibus rerum suarum. Legitur & αὐτῶν. ¶ *De rebus suis*, &c. τῆς κατ' αὐτὸν ἀσφαλείας ἐφρόντιζεν] *Suæ propria securitatis curam suscipiebat*: aut, *habebat*: ut res suæ tuto in statu essent cogitabat & curabat: stabilitati rerum suarum consulebat.

23. *Simonis (cujus suprà memini)* τοῦ Σίμωνος τοῦ προσημαινομένου] Προσημαινόμενος antè dixit, *antè memorati*: *cujus mentio antè facta est*: *cujus antea meminimus*. ¶ *Et hujusmodi mandata*, &c. καὶ περὶ πραγμάτων ἀναγκαίων ὑπομνηματισμοὺς τελέσοντα] *Et de negotiis necessariis commonitiones facturum*: aut, mandata commonitoria Regi expositurum.

24. *Summam potestatis gloriam ei tribuisset* δοξάσας αὐτὸν τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας] *Magnificans eum propter potestatem*: eum extulisset, commemorans ac prædicans summam ejus potestatem: ut soleant adulatores omnia augere verbis & majora facere, ut ità se insinuent. ¶ *Pontificatum ad seipsum*, &c. εἰς ἑαυτὸν κατήντησε τὴν ἀρχιερωσύνην] *Avertit in seipsum summum Sacerdotium*: sibi acquisivit ac comparavit, majorem pecuniam offerens. Erat enim tum honos venalis in potestate impiorum Regum constitutus: tam misera erat ejus Reip. conditio.

25. *Et bestiæ immanis iracundiam præ se ferens* καὶ θηρὸς βαρβάρου ὀργὰς ἔχων] *Et bestiæ barbaræ iras habens*, i. atrocitatem & sævitiam, qualis in bestiis efferatis atque immanibus esse solet: ità erat sævus ac truculentus. Legitur & ὁρμὰς *impetus*.

26. *Qui dolo suum ipsius*, &c. ὁ ὑπονοθεύσας τὸν ἴδιον ἀδελφόν] *Qui circumvenerat* [aut, *deceperat*] *fratrem suum*, cùm scilicet missus ab eo, Pontificatum largitione ad se transtulit. Usus est enim eodem verbo, cùm ambitum ejus ac dolum commemoravit.

27. *Nihil ei procedebat* οὐδὲν εὐτάκτει] *Nihil bene disponebat*, i. statuebat, aut constituebat, facultate solvendi destitutus, cùm præstare non posset quæ promiserat. ¶ *Quamvis exigeret* ποιούμενος τὴν ἀπαίτησιν] *Quamvis exactionem faceret*, i. flagitaret ac posceret, aut exigeret.

29. *Procuratorem Pontificatûs* διάδοχον ἀρχιερωσύνης] *Successorem Sacerdotii dum abesset, reliquit*, i. substituit in suum locum. A verbo διαδέχεσθαι, quod significat *aliquid ab alio quasi per manus traditum accipere*. Hoc autem verbum propriè usurpatur in annuis magistratibus, quorum functio non est perpetua. Nomen *Procuratoris* mihi non displicet, qui à Latinis quasi quidam vicarius domini absentis dicitur. *Locum tenentem* vulgò vocant, qui tenet locum Principis ac Regis aut alicujus majoris potestatis.

32. *Se commodam nactum*, &c. νομίσας ϛ εἰληφέναι καιρὸν εὐφυῆ] *Arbitratus se accepisse* [aut, *arripuisse*, vel *amplexum esse*] *occasionem bonam*: aut, tempus opportunum & commodum atque ad suam cupiditatem accommodatum.

33. *Qui se in asylum receperat* ἀποκεχωρηκὼς εἰς ἄσυλον τόπον] *Qui recesserat in locum tutum ac tectum ab injuria & vi*: *in asylum*, misericordiæ perfugium propter sanctitatem non violandum. Est enim locus sanctus, i. ab omni injuria tectus aut exemptus, in quem salutis causâ homines confugiunt.

34. *Seorsum*

34. *Seorsum nactus Andronicum* λαβὼν ἰδίᾳ Ἀνδρόνικον] *Cùm accepisset seorsum* [i. remotis arbitris] *Andronicum*: ut nullus alius ejus consilii esset conscius ac testis. ¶ *Fide dolo comparatâ* πεισθεὶς ἐπὶ δόλῳ] *Fidem adeptus* [ac *consecutus*] *in dolo*, i. dolosè ac fraudulenter, cùm Oniæ persuasisset fidémque fecisset se nullam ei vim facturum. ¶ *Quamvis suspicione*, &c. καίπερ ἐν ὑποψίᾳ κείμενος] *Tametsi in suspicione positus*, i. quamvis suspectus esset. ¶ *Ut ex asylo procederet*] ἐκ τοῦ ἀσύλου προελθεῖν] *Ut ex asylo prodiret*: decederet ex loco sacro, quem violare nefas esset. ¶ *Eum interfecit* ὃν παρέκλεισεν] Aut (ut alia habent exemplaria) κατέκλεισεν, *eum conclusit*, i. comprehensum conclusúmque occidit.

35. *Indignam injustámque*, &c. ἐδείναζον καὶ ἐδυσφόρουν] *Indignabantur atque ægre molestéque ferebant*. ¶ Ἐπὶ τῷ τοῦ ἀνδρὸς ἀδίκῳ φόνῳ] *Ob viri injustam necem*: mortem iniquissimè illatam contra omnem fidem jurisjurandi datam & loci sanctitatem, in quo perfugium miseris erat constitutum; quem ille non minùs violavit quàm si eum sanguine innocentis polluisset.

36. *Adjuvantibus odio*, &c. συμμισοπονηρούντων καὶ τῶν Ἑλλήνων] *Unà etiam Græcis detestantibus illud facinus*. ¶ *De immerita Oniæ*, &c. ἐντυγχάνον ὑπὲρ τοῦ παρὰ λόγον τὸν Ὀνίαν ἀπεκτάνθαι] *Questi sunt quod Onias sine ratione* [aut *causâ*, i. ἀδίκως *injustè*] *necatus esset*. De verbo ἐντυγχάνειν antea diximus, significare *intercedere apud aliquē accusando, aut defendendo, causámque agere alicujus contra aliquem*.

37. *Maximo animi*, &c. ψυχικῶς ἐπιλυπηθεὶς] *Ex animo contristatus*, vero animi dolore affectus. ¶ Καὶ τραπεὶς εἰς ἔλεον] *Et versus ad misericordiam*: commiseratione ejus viri commotus, gravi & indigno casu illius *lacrymavit*. ¶ *Summámque modestiam* καὶ πολλὴν εὐταξίαν] *Et multam modestiam*. Nomen habet hæc virtus apud Græcos ab *ordine & compositione rerum*, quæ εὐταξία dicitur, in qua nihil est perturbatum & confusum, sed omnia distincta pulcerrimo ordine, & suo singula loco collocata ac disposita: sic ratio vitæ ac morum temperata, moderata & composita εὐταξία est appellata, in qua modus & ordo in omnibus tum consiliis, tum dictis, tum factis summam commendationem habet.

38. *Oniam impiè violaverat* ἠσεβήσει Ὀνίαν] *Impiè egerat in Oniam*: impietatem admiserat. Significat hoc verbo vim & necem impiè sceleratéque illatam contra omne jus & fas. ¶ *Domino condignas ab illo pœnas repetente* τοῦ Κυρίου τὴν ἀξίαν αὐτῷ κόλασιν ἀποδόντος] *Domino dignam ei pœnam retribuente ac rependente*, i. repetente ab eo pœnam justam & meritam necis injustæ ipsius Oniæ: in quo Deus se vindicem ultorémque illius esse ostendit.

39. *Multum jam aurum*, &c. χρυσωμάτων ἤδη πολλῶν διενηνεγμένων] *Vasis aureis jam multis dilatis*: aut, *distractis*, i. in varia loca exportatis. Hoc enim significat verbum διαφέρεσθαι *differri*, & *diversa in loca distrahi*.

40. *Injustâ manuum vi agere cœpit* κατήρξατο χειρῶν ἀδίκων] *Aggressus est manibus injustis*: vim injustam inferre cœpit: manus injustas populo intulit. Significat initium pugnæ ab eo factum esse. ¶ *Affectâ jam ætate, nec minùs mente* προβεβηκότος τὴν ἡλικίαν, οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῇ διανοίᾳ] *Provecto ætate, nec minùs & mente*, i. qui consenuerat jam non solùm ætate & corpore verùm etiam mente: i. non minùs erat mente delirus quàm infirmus corpore: quod est turpissimum in senectute, ubi corpore senescente animus & mens vigere debet. In utriusque debilitate summa inest deformitas.

41. *Quidam etiam pulveris oblati* τινὲς δὲ ἐκ τῆς παρακειμένης σποδοῦ] *Quidam autem ex adjacente pulvere*, i. ad pedes oblato, ac proposito. ¶ Δρασσόμενοι φύρδην] *Apprehendentes mistim* eum pulverem, i. manu mistum pressúmque pulverem, *projiciebant* in adversarios. ¶ *In factionem Lysimachi*, &c. εἰς τοὺς περὶ τὸν Λυσίμαχον, καὶ τοὺς ἐπιθεμένους] *In Lysimachum, & aggredientes*. ἐπιτίθεσθαι est idem quod ἐπιχειρεῖν *aggredi*, & *impetum in aliquem facere*. οἱ περὶ τὸν Λυσίμαχον nihil aliud significat quàm ipsum *Lysimachum*.

43. *Quibus de rebus*, &c. περὶ δὲ τούτων ἐνέστη κρίσις πρὸς τὸν Μενέλαον] *De his susceptum* [aut, *institutum* & *comparatum*] *est judicium adversùs Menelaum*. Dicitur etiam in verbo medio τὴν κατηγορίαν ἐνίστασθαι κατά τινος, *instituere accusationem adversus aliquem*: sicut ἐνίστασθαι ἀπολογίαν *instituere defensionem*.

44. *Coram eo illum reum*, &c. ἐπ' αὐτοῦ τὴν δικαιολογίαν ἐποιήσαντο] Ad v. *apud eum jurisdictionem fecerunt*: causam exposuerunt ac demonstrarunt, in qua accusatio Menelai continebatur, unà cum ipsorum excusatione ac defensione. Nam hoc in genere, quod δικαιολογικὸν appellatur, juris & injuriæ disceptatio versatur, in qua quid æquum aut iniquum sit ostenditur. Quanquam potuit hæc causa conjecturam de facto continere. Sed nihil aliud forma loquendi Græca significat quàm illos causam egisse apud Regem judicem, ad quem totam illam jurisdictionem retulerunt.

45. *Jam convictus* ἤδη δὲ λελειμμένος] *Jam victus superatúsque in judicio*: causâ inferior criminibus convictus. Ità dicitur qui nihil ad innocentiam suam demonstrandam afferre potest, & ità est omni defensione destitutus. ¶ *Ut Regem sibi*, &c. πρὸς τὸ πεῖσαι τὸν βασιλέα] *Adsuadendum Regi*, i. ejus animum studiúmque erga se conciliandum, ut eum habens sibi faventem absolveretur.

46. *Pervertit* μετέθηκε τὸν βασιλέα] Ad v. *transposuit Regem*, i. dimovit à summa causæ æquitate, atque ad iniquissimam sententiam traduxit, i. planè pervertit.

47. *Omni culpâ*, &c. ἀπελύθησαν ἂν ἀκατάγνωστοι] *Absoluti fuissent indemnati*, i. omni culpâ crimineque liberati, aut innocentes pronunciati ac dimissi fuissent. ¶ *Morte damnaret* τούτοις θάνατον ἐπέκρινεν] *Iis mortem adjudicavit*, i. capitis eos condemnavit, extremóque supplicio afficiendos censuit.

48. *Confestim injusta*, &c. ταχέως τὴν ἄδικον ζημίαν ὑπέσχον] *Statim* [aut, *celeriter*] *injustam pœnam sustinuerunt*: iniquissimâ pœnâ multati sunt. ¶ *Qui causam civitatis*, &c. οἱ περὶ πόλεως προηγορήσαντες] *Qui pro civitate causam dixerant*: aut, *causam civitatis egerant*: qui injurias Reip. factas persecuti fuerant: eam gratiam abstulerunt ex illo præclaro Regis judicio, ut morte mulctati fuerint.

50. *Crescens malitiâ* ἐπιφυόμενος τῇ κακίᾳ] Augens instar herbæ perniciosæ pravo nocendi studio: quod in eo fuit insitum atque innatum: *in ea malitia incrementum quoddam faciebat*. Quidam hoc verbo ἐπιφύεσθαι volunt significari malitiosam insinuationem quâ civibus suis insidiabatur. Sed prior sensus est melior, & verbi Græci significationi congruentior.

GROTIUS.

2. *Provisorémque civitatis*] Εὐεργέτην, i. *virum optimè de civitate meritum*. Sic Simon dictus εὐεργέτης Ἰουδαίων, Josepho teste 13. 12. ¶ *Et æmulatorem legis Dei*] Ζηλωτὴν τῶν νόμων, *ardenter studiosum legum Divinarum*.

4. *Ad Regem*] Seleucum, de quo suprà.

5. *Non ut civium accusator*] Non ut noceret cuiquam, sed ut prodesset publico, quod sine quorundam noxa abire non poterat.

7. *Qui Nobilis appellabatur*] Vide suprà 2. 20. ¶ *Jason*] Hebræis יהושע, ut antè diximus. ¶ *Frater Oniæ*] עניה, qui se inter Græcos *Menelaum* dixit.

9. *Gymnasium*] Vide 1 Macc. 1. 14. Ludos gymnicos inter ea quæ Herodes in Judæam contra avitos mores induxit, ponit Josephus Ant. 13. ¶ *Et ephebiam*] Ἐφηβίαν. Sed legendum videtur ἐφηβεῖον, quomodo Vitruvius vocat locum in quo exercebantur ephebi. ¶ *Et eos qui in Hierosolymis erant Antiochenos scribere*] Quosdam amicos suos donare civitate Antiochenâ: qui magnus habebatur honos eo tempore, cùm Antiochia princeps esset urbium.

10. *Et obtinuisset principatum*] Τῆς ἀρχῆς κρατήσας· ubi ἀρχῆς est τῆς ἀρχιερωσύνης. ¶ *Ad Gentilem ritum contribules suos transferre cœpit*] Ἐπὶ τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετῆγε, *ad insignia Græcæ religionis populares suos traduxit*.

11. *Et amotis his quæ humanitatis causâ Judæis à Regibus fuerant constituta*] *Quæ benignè à Regibus fuerant indulta*

indulta Judæis, putà ut suis moribus ritibúsque viverent, ut sumptus ad sacrificia fierent à Regibus, ut alienigenæ Templi liminibus arcerentur, & similia. ¶ *Per Joannem patrem Eupolemi*] Nominantur & pater & filius 1 Macc. 8. 17. ¶ *Qui apud Romanos de amicitia & societate functus est legatione*] Hîc ponendum comma: nam quod sequitur *legitima* ad sequens comma pertinet. Patrem denotat ex filio, qui ob gestam postea legationem notissimus erat omnibus. Hinc discimus Scriptorem aliquo certè tempore post mortem Nicanoris vixisse. ¶ *Prava instituta sanciebat*] Legi Divinæ repugnantia, παρανόμους ἐθισμούς.

12. *Sub ipsa arce gymnasium constituere*] Prope locum ubi regia fuerat Davidis. ¶ *Et optimos quosque epheborum in lupanaribus ponere*] Gr. τοὺς κρατίστους τῶν ἐφήβων ὑποτάσσων ὑπὸ πέτασον ἦγεν, *& pulcerrimos epheborum subjiciens* legibus ephebei *sub petaso ductavit*. πέτασος τῶν ἐφήβων φόρημα Polluci. Sic Castores pileati in Imaginibus Arateis, & aliis.

13. *Erat autem hoc non initium sed incrementum quoddam & profectûs gentilis & alienigenæ conversationis*] Gr. *Erat autem is vigor Græcitatis, ac processus ad peregrina instituta*. ἀκμὴ hîc sumitur ut suprà 1. 7. *Gymnasiis indulgent Græculi*, ait Plinius in Epistolis. ¶ *Propter impii & non Sacerdotis Jasonis*] Indigni qui Sacerdos diceretur, sacrorum à Deo institutorum contemptor ac violator.

14. *Participes fieri palæstra & præbitionis ejus injustæ*] Τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας, *impensæ illegitimæ quæ in palæstram fiebat*. Omnis impensa in ludos aut exercitia dicitur Græcè χορηγία. Hanc qui faciebant in gymnasia dicebantur Γυμνασίαρχοι, honoris vocabulo. Ulpianus ad orationem Demosthenis in Leptinen, Γυμνασίαρχος ἦν ὁ παρέχων τὸ ἔλαιον τοῖς γυμναζομένοις. Γυμνάσιον γὰρ τὴν παλαίστραν ἐκάλουν. Philo in Flaccum, εἰς τὴν οὐσίαν ἐπηρεασθῆναι φάσκων, ἠναγκάσθη γὰρ γυμνασιαρχεῖν. Constitutione Pii Imperatoris Medici immunitatem accepere à Gymnasiarchiis. Sic Modestinus in Græco L. *Si duas*. D. De Excusationibus. ¶ *Et in exercitiis disci*] Μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν, *post certamen quod disco fiebat*. Ejus certaminis descriptionem habes apud Ovidium 10. Metamorphoseos, & Statium lib. 6.

15. *Et patrios quidem honores nihili habentes*] *Nihili ducentes* etiam ipsum Sacerdotium. ¶ *Græcas glorias optimas arbitrabantur*] Titulos γυμνασιάρχων, ἀγωνοθετῶν, & similes.

16. *Quarum gratiâ periculosa eos contentio habebat*] *Quæ ex re etiam gravis eos deprehendit calamitas*. Sæpe Polybius vocem περίστασις eo sensu usurpat, sed & alii. ¶ *Et eorum instituta æmulabantur, ac per omnia his consimiles esse cupiebant, quos hostes & peremptores habuerant*] In Græco aliter, *Quorum enim mores imitabantur, & quibus studebant per omnia esse similes, eos hostes & punitores experti sunt*. Par sensus Ezech. 16. 37.

17. *Sed hoc sequens tempus declarabit*] i. Narratio temporum hæc sequentium.

18. *Cùm autem quinquennalis agon Tyri celebraretur*] Apud Græcos notissimus agon Olympicus, dictus *quinquennalis* quòd anno quinto fieret. Ad id exemplum instituti & alibi agones Olympii. Sic erant Olympia Alexandriæ, teste inscriptione vetere, & Atheniensia instituta ab Adriano, testibus Eusebio & Xiphilino. ¶ *Et Rex præsens esset*] Antiochus Illustris.

19. *Ab Hierosolymis viros peccatores*] *Theoros ab Hierosolymis quasi Antiochenses*, i. Hierosolymitas jure civitatis Antiochenæ donatos, ut suprà 9. θεωροὶ Græcè dicuntur ii qui alicunde mittuntur ad sacra externa; ab ὤρα, quod *curam* significat. Usurpant sic Plato, Thucydides, Sophocles, Plutarchus, & alii. ¶ *Argenti didrachmas trecentas*] *Drachmas* in Græco. Sed puto *trecentas* corruptum pro *ter mille*. ¶ *In sacrificium Herculis*] Non vocabatur Tyriis *Hercules*, sed Μέλκαρθος מלך ארץ, ut nos docet Philo Byblius. Sed Græci ob rerum similitudinem *Herculem* dixere: ac sic intelligendi Dius apud Josephum, Herodotus Euterpê. Plinius 34. 5, 10. Diodorus Siculus lib. 20. Curtius, qui omnes vetustissimum Tyri fuisse Herculis Templum nos docent. ¶ *Hi qui asportaverant*] Judæi Jasone aliquantò religiosiores. ¶ *Quia non oporteret, sed in alios sumptus eas deputari*] Hoc addidit Interpres plenioris intelligentiæ causâ, ut & quod sequitur, *Sed hæ oblata quidem sunt ab eo qui miserat, in sacrificium Herculis; propter præsentes autem datæ sunt in fabricam navium triremium*.

20. *In fabricam navium triremium*] Scripsit, puto, Interpres *trierium*. Ità enim Latinè retineri solet vox Græca, cùm *triremes* sint naviculæ quæ tribus remis aguntur; *trieres*, naves quæ tribus remorum ordinibus. τριηράρχημα, *sumptus in trieres* apud Athenienses.

21. *Propter primates Ptolemæi Philometoris Regis*] Puto Interpretem scripsisse *primatus*. Gr. διὰ τὰ πρωτοκλήσια, vel πρωτοκλίσια. Scribendum arbitror, πρωτοκουρεῖα i. *ad convivium* quod fecerat Rex Ptolemæus, *cùm primùm comam longam deponeret*. Vide 2 Sam. 13. 24. Capillos diis vovebant, ut Achilles Sperchio, Athenienses Dianæ, Earinus Æsculapio. Eo voto liberabant se solenniter sacris factis: sacra sequebatur convivium. ¶ *Cùm cognovisset Antiochus alienum se à Regni negotiis factum*] Gr. *Cùm cognosset Antiochus à rebus suis alienum factum Ptolemæum*. ¶ *Propriis utilitatibus consulens*] *Securitati suæ*, i. possessionis suæ. Nam Reges Ægypti Cœlen Syriam & Judæam dicebant ad se pertinere. Vide Polybium lib. 5.

22. *Cum facibus*] Μετὰ δᾳδουχίας, i. ὑπὸ τῶν πυρῶν λαμπάσι δᾳδουχουμένης τῆς πόλεως, ut de honoribus Antonio, cùm Athenis esset, exhibitis loquitur Plutarchus, *facibus per urbem è tectis fulgentibus*. ¶ *Et laudibus*] Βοῶν, i. *Faustis acclamationibus*.

23. *Et de negotiis necessariis responsa perlaturum*] Sensus bonus est, sed verba in Græco habent, *de rebus necessariis monita facturum*.

24. *At ille commendatus Regi, cùm magnificasset faciem potestatis ejus*] Ὁ δὲ συσταθεὶς τῷ βασιλεῖ, καὶ δοξάσας αὐτὸν (legam αὐτὸν) τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας, quæ sic interpretor, *Ipse autem cùm se commendasset, ac spectabilem fecisset, prætextu potestatis acceptæ*, i. legationis. συσταθεὶς, Niphal pro Hithpahel. Non Hebræi tantùm פנים, & Græci πρόσωπον, sed & Latini *personam* dicunt de eo quod extrinsecus apparet & sæpe aliis rebus prætenditur. Addendum hoc exemplis legationum malâ fide obitarum. ¶ *Superponens Jasoni talenta argenti trecenta*] *Superponere*, quod *superjacere* apud Senecam, ὑπερβάλλειν Græcè, est *licitando aliquem vincere, accendere rei pretium*.

25. *Acceptísque à Rege mandatis*] Codicillis dignitatis. ¶ *Nihil quidem habens dignum Sacerdotio*] Sacerdotem maximè decet lenitas, Hebr. 5. 2. Divinæ enim bonitatis præfert imaginem.

26. *Et Jason quidem, qui proprium fratrem captivaverat*] Ὑπονοθεύσας. Variè accipitur ὑπονοθεύειν, sed ità ut semper malas artes significet. In Glossis, Ὑπονοθεύω, *sollicito, seduco*. Prior significatio locum habet suprà 7. posterior hîc. Circumscripserat certè fratrem Oniam Jason, cui promiserat se Sacerdotium servaturum filio Oniæ, qui & ipse *Onias* dicebatur; atque interim se eo functurum tutorio nomine. ¶ *Ipse deceptus*] Ὑπονοθευθεὶς ὑφ' ἑτέρου, *deceptus ab altero*, scilicet fratre. Quod fecit fratri, passus est à fratre altero, vicissim circumscriptus. ¶ *Profugus in Ammanitem expulsus est regionem*] Scripsit, puto, Interpres *Ammonitidem*, εἰς τὴν Ἀμμανῖτιν χώραν. Pulsus autem est, prævalente per Regiam vim Menelai factione.

27. *De pecuniis verò Regi promissis nihil agebat*] Nihil *bene constituebat*, οὐδὲν εὐτάκτει. ¶ *Cùm exactionem faceret Sostratus, qui arci erat præpositus*] *Quanquam flagitante Sostrato*. De arce vide suprà 12.

28. *Nam ad hunc coactio vectigalium pertinebat*] Ἡ τῶν διαφόρων πρᾶξις, *Pecuniarum exactio*, fiscalium scilicet.

29. *Et Menelaus amotus est à Sacerdotio, succedente Lysimacho fratre ejus*] Gr. καὶ ὁ μὲν Μενέλαος ἀπέλιπε διάδοχον Λυσίμαχον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν. Sciendum est in hoc scriptore διάδοχον aut διαδεχόμενον dici *qui vices obit alterius*, ut videre est infrà 31. & 9. 23. & 14. 26. vertendum igitur, *Et Menelaus quidem vicarium reliquit* per absentiam suam *fratrem suum Lysimachum*. Vide infrà 39. ¶ *Sostratus*

tus autem prælatus est Cypriis] Legit, Σώςρατ☉ δὲ ἐκγάπει ἐπὶ τῶ Κυπρίων. Sed nos habemus in libris Græcis omnibus, Σώςρατος ῥ Κράτητα τ ἐπὶ τ Κυπρίων, *Sostratus autem* (vicarium scilicet habuit) *Crateta qui Cypriis præfuerat.*

30. *Tharsenses*] In Cilicia ad Cydnum. ¶ *Et Mallotas*] Mallus itidem in Cilicia prope amnem Pyramum. Meminere Strabo, Plinius. ¶ *Eò quòd Antiochidi Regis concubinæ dono essent dati*] Solebant Reges isti tota oppida, i. oppidorum reditus, largiri iis quos magni faciebant. Sic Themistocli data Magnesia, Lampsacus, Myus, Percota, Palæscepsis. Pudebat autem nobiles Ciliciæ civitates peculium fieri regiæ pellicis.

31. *Relicto suffecto uno*] *Vicario.* Nam in Græco est vox διαδεχόμενον, de qua jam diximus.

32. *Et alia vendiderat Tyri & per vicinas civitates*] Nempe ut indè pecuniam, ex pecunia potentes amicos, sibi compararet.

33. *Quod cùm certissimè cognovisset Onias*] Hæc planè cum Josepho non conveniunt. Nam is apertè Oniam summum Sacerdotem dicit mortuum priusquam Jason summum Sacerdotium adipisceretur, Ant. 12. 6. ¶ *In loco tuto se continens Antiochiæ secus Daphnen*] Gr. ἀποκεχωρηκὼς εἰς ἄσυλον τόπον, ἐπὶ Δάφνης τῆς πρὸς Ἀντιόχειαν κειμένης, *cùm secessisset in asylum ad Daphnen, quæ adjacet Antiochiæ.* Antiochiæ multæ sunt. Una earum urbs princeps Syriæ eo tempore. Prope hanc templum Apollinis *Daphne* dictum, ut ex Ptolemæo, Chrysostomo & Historicis cognoscimus; & ἄσυλον τέμεν☉, quod addit Strabo lib. 16. Indè hæc Antiochia ἡ ἐπὶ Δάφνῃ etiam Straboni, Plinio *Antiochia libera, Epidaphne cognominata.*

34. *Suasisset de asylo procedere*] De templo Apollinis, quod asyli jus habebat.

37. *Contristatus itaque animo*] Ψυχικῶς, i. *seriò*: ut infrà 14. 24. ¶ *Sobrietatem*] Σωφροσύνην, i. sanctitatem in omni vita.

38. *Jubet circumduci*] Quod Latini elegantiores *traduci* dicunt. Vide ad Matth. 1. 19.

40. *Iniquis manibus uti cœpit*] Κατήρξατο χειρῶν ἀδίκων, i. *prior vim intentavit.* Loquendi est genus Historicis frequens. ¶ *Duce quodam tyranno*] Προηγησαμένου τινὸς Τυράννου, quomodo est in Sixtino: nam in aliis Αὐράνου. Est *Tyrannus* nomen proprium, ut Act. 19. 9. Fuit & Sophista eo nomine memoratus Suidæ. ¶ *Ætate pariter & dementiâ*] Gr. προβεβηκότ☉ τῇ ἡλικίᾳ, οὐδὲν δὲ ἧττον ϰ τῇ διανοίᾳ ubi est μετάληψις. Vult enim dicere *hunc animo non minus quàm annis fuisse decrepitum atque invalidum.*

41. *Quidam verò cinerem in Lysimachum jecere*] Gr. *Quidam & de adjacente cinere manum complentes passim in Lysimachum ejúsque comites id ejectabant.*

42. *Et multi quidem vulnerati, quidam autem & prostrati, omnes verò in fugam conversi sunt*] Gr. *Quomodo* (refer hoc ad lapides & fustes) *multos fecere saucios, prostravere nonnullos, omnes verò in fugam egerunt.*

43. *De his ergò*] Nempe sacrilegiis antè dictis.

44. *Ad ipsum negotium detulerunt*] Ἐπ' αὐτῶ τ δικαιολογίαν ἐποιήσαντο, *contra eum* (Menelaum) *accusationem instituerunt*, nempe ut auctorem scelerum quæ Lysimachus patraverat. ¶ *Missi tres viri à Senioribus*] A Senatu Judæorum, ὑπὸ τῆς γερουσίας.

45. *Et cùm superaretur Menelaus*] Ἤδη δὲ λελειμμέν☉ ὁ Μενέλα☉. Sed rectius legitur λελημμέν☉, *Convictus verò jam Menelaus.* Id enim est λαμβάνεσθαι in re forensi. Sic Demosthenes, τὰ δεινότατα ἐργαζόμενον ληφθῆναι. ¶ *Promisit Ptolemæo multas pecunias dare*] Ptolemæo Dorymenis magnæ gratiæ atque auctoritatis viro: de quo 1 Macc. 3. 38. ¶ *Ad suadendum Regi*] Πρὸς τὸ πεῖσαι τ βασιλέα, i. *ad sedandum Regis animum.* Vide quæ diximus ad Mat. 28. 14.

46. *In quodam atrio positum quasi refrigerandi gratiâ*] Plinius minor in villæ descriptione, *Subest cryptoporticus subterraneæ similis: æstate incluso frigore riget.* περίσυλον aut περίσυλιον est *locus qui columnis*, i. porticibus, *ambitur*, ut apparet Ezech. 40. 17, 18. & 42. 1, 3, 5. Latinè quoque dicitur *peristylium* Vitruvio 5. 11. *Peristylum* Ciceroni pro domo, & Varroni 3. 5. De re rustica.

47. *Qui etiamsi apud Scythas causam dixissent, innocentes judicarentur, hos morte damnavit*] Scytharum immanitas in proverbium abiit. Simile illud apud Senecam Thyeste,

> ——*tale quis vidit nefas?*
> *Quis inhospitalis Caucasi rupem asperam*
> *Heniochus habitans?*

Et Troadibus,

> *Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scytha*
> *Commisit?*

Hic illud proverbium verum fuit, *Æmilius fecit, plectitur Rutilius*: &, *Peccavit coquus, vapulat tibicen.* ¶ *Permanebat in potestate*] Ἔμενεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, i. in summo Sacerdotio, ut suprà 10.

CAP. V.

BADVELLUS.

1. Expeditionem in Ægyptum suscepit ἔφοδον εἰς Αἴγυπτον ἐστείλατο] *Expeditionem in Ægyptum instruxit*: paravit, aut, comparavit. ἔφοδ☉ est *profectio militaris atque hostilis.*

2. *Et quasi armata*, &c. ϰ λόγχας σεσιρηκότας ἐξωπλισμένας] *Et hastis instar cohortis armati*, i. tanquam cohortes lanceis armatæ.

3. *Turmæque equorum ordinibus digestæ* ϰ ἴλας ἵππων διατεταγμένων] *Et turmas* [aut, *alas*] *equorum qui erant ordine dispositi.* Est enim ἴλη *turma* aut *ala equitum*, ἡ τάξις, *certus numerus equitum ordinatus*, διατεταγμέν☉. Indè κατ' ἴλην *turmatim.* Sunt autem *turmæ* propriè equitum, sicut σπεῖραι *cohortes* peditum. ¶ *Tum pugnæ cominus factæ* ϰ προσβολὰς γινομένας] *Et coitiones factæ*: aut, *congressiones militares, præliorum commissiones, pugnæ commissæ.* ¶ *Concursúsque utrinque* ϰ καταδρομὰς ἑκατέρων] *Et utrorumque incursiones*: aut, *concursiones ex utraque parte factas.* ¶ *Simul & conflictus scutorum* ϰ ἀσπίδων κινήσεις] *Et motus scutorum*: aut, *concussiones*: sive, *collisiones*, i. soni ex conflictione editi. ¶ *Magna vis spiculorum* χαμάκων πλῆθη] *Copia spiculorum.* ¶ Καὶ τῶ μαχαιρῶν σπασμοὺς] *Et gladiorum eductiones*, i. gladii è vagina educti atque stricti. ¶ *Micantia splendore*, &c. χρυσῶν κόσμων ἐκλάμψεις] *Aureorum ornamentorum splendores*, i. ornamenta aurea resplendentia.

4. *Ut hæc ostenta*, &c. ἠξίουν ἐπ' ἀγαθῷ τ ἐπιφάνειαν γενέσθαι] *Rogabant in bonum apparitionem fieri*, i. ut signa & ostenta illa salutaria essent: ut quæ illis significabantur bene ac feliciter evenirent. Sed ea portendebant maximas calamitates, quæ postea sunt consecutæ.

5. *Sed cùm falsus rumor*, &c. γενομένης δὲ λαλιᾶς ψευδοῦς] *Sed cùm sermo falsus sparsus esset*: rumor vanus percrebruisset de morte Antiochi. ¶ *Vitâ excessisse Antiochum* ὡς μετηλλαχότ☉ τ βίον Ἀντιόχυ] *Quasi Antiochus vitam commutasset*, i. migrasset è vita, aut decessisset. De hac loquendi forma antea dictum est. ¶ *Ad urbem capiendam*, &c. αἰφνιδίως ἐπὶ τ πόλιν συνετελέσατο ἐπίθεσιν] *Subitò in urbem impetum fecit.* ἐπιτίθεσθαι verbum significat *aggredi* atque *invadere ad aliquid occupandum.* Indè ἐπίθεσις πόλεως aut εἰς τ πόλιν hujusmodi *invasio* atque *hostilis occupatio* dicitur. ¶ *Cùm autem cives*, &c. τῶ δὲ ἐπὶ τείχει συνελασθέντων] *His autem ad murum compulsis*: cùm concurrissent ad muros, in quibus urbis erat præcipua defensio.

6. *Nec cogitans felicitatem*, &c. ἐ συννοῶν τ εἰς τοὺς συγγενεῖς εὐημερίαν δυσημερίαν εἶ μεγίστην] *Non intelligens prosperitatem adversus cognatos* [aut, *successum prosperum contra suos*] *esse casum miserrimum*: εὐτυχίαν esse δυστυχίαν. Nemo enim potest esse felix ac beatus cum calamitate & pernicie patriæ.

8. *Tandem itaque*, &c. πέρας οὖν κακῆς ἀναστροφῆς ἔτυχεν] *Tandem igitur malam vicissitudinem est adeptus*, i. exitum suâ impietate dignum. ¶ *Inclusus* ἐγκλεισθεὶς] Conclusus atque obsessus ab omnibus: aut, observatus ut patriæ

proditor & hostis. Quidam vertunt, *in crimen vocatus*: sed verbum Græcum significat eum in Arabia in eas angustias conjectum, ut observatus appetitúsque ab omnibus, vagus ac profugus locum subindè mutaret salutis causâ.

9. *Et qui multos*, &c. καὶ ὁ συχνὺς τῆς πατρίδος ἀποξενώσας] *Et qui multos patriâ expulerat*, aut, *exsules fecerat*, *in exsilium miserat*, ipse exsulans patriâ miserè periit, pœnâ affectus quâ alios affecerat. In quibusdam Græcis codd. legitur καὶ ὡς χνῦς· in aliis καὶ ὥσεὶ χνῦς πατρίδος *& ut pulvis patriæ*, corruptè sanè, detractâ priore syllabâ dictionis συχνὺς, aut malè præcedenti conjunctâ, & eâque corruptâ, ὡς substituto pro articulo ὁ. ¶ *Quasi locum salutis*, &c. ὡς διὰ τὴν συγγένειαν τεύξόμενος σκέπης] *Quasi propter generis propinquitatem protectionem adepturus*: sperans se tutum salutis perfugium habiturum apud Lacedæmonios propter generis conjunctionem quam habebant cum Judæis. Erant enim orti ab Abraham, ut in primo libro dictum est.

10. *Omnis expers luctûs* ἀπένθητος] *Quem homines non luxerunt*, cujus mortem nullo luctu sunt prosecuti. Addit etiam καὶ κηδείας οὐδ' ἡστινοσοῦν μετέσχε] *Neque ullam sepulturam habuit*. κηδεία dicitur *honos ac jus quod mortuis in funere tribuitur*, *justa exsequiarum*, & officia debita, quibus Jason privatus fuit.

11. *Parare defectionem*,&c. διέλαβεν ἀποστατεῖν] *Arbitratus est Judæam defectionem meditari*: aut *moliri*. ¶ *Animóque efferatus* τεθηριωμένος τῇ ψυχῇ] *Efferato animo*: infesto atque inimico, quem ad sævitiam atque atrocitatem totum converterat.

12. *Nemini parcentes* ἀφειδῶς] Citra delectum ac discrimen nulli parcentes, neque ætati, neque sexui, omnes peræquè trucidarent. Ità significat summam sævitiam & crudelitatem, quam ostendit subjunctâ distributione.

14. *Manu captâ* ἐν χειρῶν νομαῖς] *In præda manuum*: aut, *captivitate*. Quidam legunt χειρονομαῖς, uno composito nomine, pro αἰχμάλωτοι *captivi*.

16. *Consecrata fuerant* ἀνατεθέντα] *Dicata* [aut, *dedicata*] *fuerant*. Hinc ἀναθήματα *donaria in templi cultum usúmque collata*.

17. *Animo efferebatur*,&c. ἐμετεωρίζετο τὴν διάνοιαν] *Elevabatur*: aut, *extollebatur*. μετεωρισμὸς significat *insolentiam animi felicitate elati*. Nam hujusmodi felix rerum successus τοὺς ἄφρονας παραφρονεῖν *stultos infatuat ac dementat*, ut ait Demosthenes. ¶ *Eóque neglectum spretúmque esse locum* διὸ γέγονε περὶ τὸν τόπον παρόρασις] *Ideo* [aut, *idcirco*: aut, *quamobrem*] *circa locum fuit despectio & contemptio*, i. ob peccata populi à Domino fuit spretus, ac derelictus direptioni ac profanationi.

18. *Multis peccatis*,&c. προσυνέχεσθαι πολλοῖς ἁμαρτήμασι] *Antè teneri multis peccatis*: *implicari*, & *involvi*: quæ fuit causa illatæ calamitatis. Legitur & προσενεχθῆναι.

20. *Malorum particeps fuit* συμμετασχὼν δυσπετημάτων] *Qui particeps fuit incommodorum*: aut potiùs *miseriarum & calamitatum quæ genti acciderunt*. ¶ *Gratiâ maximi Dei reconciliatâ* τῇ τοῦ μεγάλου δεσπότου καταλλαγῇ] *Magni Domini reconciliatione*: aut, *cùm magnus Dominus est reconciliatus*, *& placatus*: ut hæc placatio ac reconciliatio pristinæ Dei offensioni opponatur.

21. *Mare verò pedibus*, &c. καὶ τὸ πέλαγος πορευτὸν θέσθαι] *Et mare pedibus calcabile facturum*, atque ordinem naturæ inversurum existimans, quemadmodum Xerxes fecerat.

23. *Qui omnium acerbissimè*, &c. ὃς χεῖριστα τῶν ἄλλων ὑπερήρετο τοῖς πολίταις] *Qui omnium pessimè efferebatur in cives*, i. infestissimus omnium in eos incitabatur, gravissimus civium hostis aut inimicus, ut mox subjungit.

24. *Qui virili essent ætate* τοὺς ἐν ἡλικίᾳ] *Eos qui essent in ætate*: intelligendum est *vigente ac florente*, qualis est eorum qui arma ferre possunt & bella possunt gerere: quæ *militaris* aut *virilis* dici potest. ἡλικία ἀκμάζουσα, *ætas vigens*.

25. *Distulit* ἐπέσχεν] *Continuit se*, i. quievit à vi inferenda. ¶ *Suis ut armati in*, &c. τοῖς ὑφ' ἑαυτὸν ἐξοπλισίαν παρήγγειλε] *Iis qui sub se erant armaturam præcepit*: i. mandavit, jussit eos armari atque instrui armis, esséque paratos & instructos, quasi jam pugnaturi essent. Quidam ità vertunt, *cùm recensum exercitûs armati indixisset*.

26. *Ingentem hominum stragem*, &c. ἱκανὰ κατέστρωσε πλήθη] *Magnam stravit multitudinem*, i. cecidit: maximam hominum cædem fecit.

27. *Decimus ipse* δέκατός που γενηθεὶς] *Qui erat propè decimus*: ut significet paucos ex illa corruptione evasisse, atque ex illorum numero ipsum decimum fuisse. ¶ *Nè se polluerent* πρὸς τὸ μὴ μετασχεῖν τοῦ μολυσμοῦ] *Nè participes fierent pollutionis ac inquinamenti*. Antiochus enim omnia profanarat & polluerat, omnes cogebat ad nefarios cultus & impias gentium superstitiones. Itaque isti se integros atque incorruptos in religione præstiterunt, recipientes se in desertum: quorum pium studium Deus suo favore opéque est prosecutus.

GROTIUS.

1. Secundam profectionem paravit in Ægyptum] Vide quæ diximus ad Dan. 11. 29.

2. *Equites discurrentes*] Lucanus primo Pharsalici,

Tum fragor armorum magnaque per avia voces
Audita nemorum.

Deinde,

Insonuere tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit.

Virgilius,

Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit.

6. *Jason verò non parcebat in cæde civibus suis*] Nimirum de illo dici potest quod de Sulla,

Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est
Quà morbi duxere manus.

Neuter satis memores fuere illius moniti quod apud Claudianum est,

Cautiùs ingentes morbos & proxima cordi
Viscera Pæonia tractat sollertia cura,
Parcendóque secat, ferro nè longiùs acto
Irrevocandus eat sectis vitalibus error.

¶ *Nec cogitabat prosperitatem adversùm cognatos malum esse maximum*] Ideo Cæsar *civilium bellorum stragem non prodidit*, ut nos docet Plinius 7. 25. Lucanus verò,

Bella geri placuit nullos habitura triumphos.

Tacitus questus referens populi Romani bellantibus Othone & Vitellio, *Utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello solùm id scires, deteriorem fore qui vicisset*. ¶ *Arbitrans hostium & non civium se trophæa capturum*] Ità agens quasi ipsi cum hostibus non cum civibus res esset. Jocasta apud Euripidem Polynici,

Φέρ', ἣν ἕλῃς γῆν τήνδ', ὃ μὴ τύχοι ποτὲ,
Πρὸς θεῶν, τρόπαια πῶς ἀναστήσεις Διΐ;
Πῶς δ' αὖ κατάρξῃ θυμάτων ἑλὼν πάτραν;
Καὶ σκῦλα γράψεις πῶς ἐπ' Ἰνάχου ῥοαῖς;
Θήβας πυρώσας, τάς τε Πολυνείκης θεοῖς
Ἀσπίδας ἔθηκε; μήποτ', ὦ τέκνον, κλέος
Τοιόνδε σοι γένοιτ' ὑφ' Ἑλλήνων λαβεῖν.

7. *Profugus iterum abiit in Ammoniten*] *Ammonitin* scripsit Interpres, sicut in Græco est Ἀμμανῖτιν.

8. *Ad ultimum in exitium sui conclusus est ab Areta Arabum tyranno*] Πέρας οὖν κακῆς ἀναστροφῆς ἔτυχεν, ἐγκληθεὶς πρὸς Ἀρέταν τὸν τῶν Ἀράβων τύραννον. Ubi probo eorum conjecturam qui ἐγκληθεὶς legendum putant, ut sensus sit, *Vicem ergò malæ vitæ suæ reperit, accusatus apud Aretam Arabum tyrannum*. Ubi *Arabas* intellige ipsos Ammonitas: nam eousque id nomen illis temporibus porrigebatur. Itaque Polybius lib. 5. *Rabath Amana*, i. רבת עמון, vocat *urbem Arabiæ*, quæ & Ῥαβὰ Ptolemæo in Arabia Felice. *Aretas* nomen frequens Arabiæ Regibus est, & apud Strabonem lib. 16. & apud Josephum Antiquæ Hist. 18. 6. Id vocabulum Arabes accepere à Persis, quorum multa nomina ab hac voce incipiunt, ut diximus ad initium Estheris. ¶ *Fugiens de civitate in civitatem*] In Ammonitide ob eam quæ jam dicta est causam non ausus consistere. ¶ *Omnibus odiosus, ut refuga legum*]

legum] Ὡς τῶν νόμων ἀποςάτης, *ut legum*, patriarum ſcilicet, *deſertor* : quod etiam apud illas gentes infame erat, quæ de lege Hebræorum nihil majus quàm de ſuis legibus ſentiebant. ¶ *In Ægyptum extruſus eſt*] Ἐξεβράσθη, *ejectus eſt*.

9. *Et qui multos de patria ſua expulerat peregre periit*] Bene legit in Græco, ὁ συχνὺς τ̃ πατρίδ☉ ἀποξενώσας, quomodo eſt in Sixtino, non ὡσεὶ χνὺς, quomodo eſt in aliis editionibus. Oſtendit Scriptor pœnas ejus deliċtis reſpondiſſe. ¶ *Lacedæmonas profectus*] Gr. *ad Lacedæmonas perlatus*. Puto autem intelligi Lacedæmonios qui in Ægypto militabant. Nam Lacedæmon eo tempore erat in corpore Achæorum, cum quo ſocietas erat Ægypti Regibus, ut videre eſt apud Polybium Excerptis de legationibus 37, & 57. ¶ *Quaſi pro cognatione ibi refugium habiturus*] *Ut propter cognationem tutelam* ab illis *impetraturus*. *Cognationem* intelligit illam de qua 1 Macc. 12. 21.

10. *Illamentatus & inſepultus abjicitur, ſepulturâ neque peregrinâ uſus, neque patrio ſepulcro participans*] Gr. *Luctu caruit : neque exſequias ullas, nedum majorum ſepulcra, obtinuit*. Fuit ἄκλαυς☉, ἄταφ☉, ut Euripides in Phœniſſis loquitur. Quod Sophocles in Antigone ſic exprimit,

——————τάφῳ
Μήτε κτερίζειν, μήτε κωκῦσαί τινα.

11. *Suſpicatus eſt rex ſocietatem deſerturos Judæos*] *Defecturos ab imperio Judæos*, nempe à Syriaco Imperio ad Ægyptiacum, irritato populo per ſacrilegia Menelai & Lyſimachi. ¶ *Civitatem quidem armis cepit*] i. Quaſi armis captam tractavit. Vide 1 Macc. 1. 21, 22, 23. Joſephum 12. 7.

12. *Juſſit autem militibus interficere*] 1 Macc. 1. 25. ¶ *Et per domos aſcendentes trucidare*] Etiam eos qui à plateis in domos ſuas refugiebant.

13. *Et mulierum*] *Nuptarum* : quod oſtendit ſequens oppoſitio *virginum*. ¶ *Exterminia*] Ἀφανισμὸς, שממה, quod *internecionem* ſignificat.

14. *Octoginta millia interfecti*] Κατεφθάρησαν, i. *deſiderati ſunt*. Eſt enim vox hoc loco communiter & ad *interfectos* & ad *venditos* pertinens ; quod oſtendunt ſequentes particulæ μὲ & δὲ, quæ diſtributioni inſerviunt. ¶ *Quadraginta millia vincti*] Ἐν χειρῶν νομαῖς, i. *manibus diſcerpti* : diviſi in partes. ¶ *Non minùs autem venundati*] *Non pauciores interfectis venum ſunt dati*. Ità quadraginta millia interfecta, totidem vendita, faciunt ſummam illam octoginta.

15. *Auſus eſt etiam intrare Templum*] 1 Macc. 1. 23. ¶ *Universâ terrâ ſanctius*] *Toto orbe ſanctiſſimum*.

16. *Sancta vaſa*] 1 Macc. 1. 23, 24.

17. *Ità alienatus mente Antiochus non conſiderabat*] Καὶ μετεωρίζετο τ̃ διάνοιαν ὁ Ἀντίοχ☉ ὐ συνορῶν, *Et ità elatus mente erat Antiochus ut non conſideraret*, &c. μετεωρίζεσθαι varias habet ſignificationes, hîc verò *ſuperbiæ*, ut Pſal. 131. ut & infrà 21. ¶ *Quòd propter peccata habitantium civitatem modicùm Deus fuerat iratus*] Similem ſenſum habes Judith. 5. 19, & ſeqq.

18. *Sicut Heliodorus*] Suprà 3. 25, 26.

19. *Non propter locum gentem, ſed propter gentem locum Deus elegit*] 1 Reg. 8. 27, 28.

20. *Poſtea autem fiet ſocius bonorum*] *Factus eſt particeps*, ἐκοινώνησε. Nam cùm hæc ſcriberentur jam repurgatum erat Templum. ¶ *Cum ſumma gloria exaltabitur*] Etiam hîc eſt verbum præteriti temporis in Græco, ἐπανωρθώθη, *reſtitutum eſt*.

21. *Mille & octingentis ablatis de Templo talentis*] Partim in vaſis & ornamentis Templi, partim in pecuniis. Vide Joſephum 12. 7. ¶ *Terram ad navigandum, pelagus verò ad iter agendum deducturum*] Ut Xerxes, qui

Europámque Aſia, Seſtúmque admovit Abydo,
Inceſſítque fretum rapidi ſuper Helleſponti,
Non Eurum Zephyrúmq; timens; cùm vela ratéſq;
In medium deferret Athon.

Velut naturæ dominus, ait Juſtinus ; *rerum naturam ſtatione mutavit ſuâ*, Triarius in Declamatione apud Senecam.

22. *Reliquit autem & præpoſitos ad affligendam gentem*] Quos ἐπισκόπους vocat Joſephus 7. 12. & Scriptor 1 Maccabaici 1. 53. ¶ *Philippum genere Phrygem*] Non temere nomen gentis addidit : nam Phryges maximè putantur barbari. Unde Menelao Peleus apud Euripidem,

Βεβαρβάρωσαι χρόνι☉ ὢν ἐν βαρβάροις.

23. *In Garizim autem*] Ubi Samaritæ Templum & ſacra habebant, infrà 6. 2. Sirach. 50. 29. Joſephus 11. 8. & 12. 7. ¶ *Imminebant civibus*] *Imminebat* in Græco : de Menelao enim hoc dicitur.

24. *Cúmque appoſitus eſſet contra Judæos*] *Animum in populares* ſuos *Judæos habens hoſtilem*. Ità in Græco, continuato ſermone de Menelao. ¶ *Odioſum principem Apollonium*] Hic eſt *tributorum* ille *collector* 1 Mac. 1. 30. Idem is de quo 1 Mac. 3. 10. Joſephi 12. 10. Legit autem hic Interp. μισάρχην, cùm Gr. cod. nunc omnes habeant μυσάρχην, quod verti video *ſceleris principem*. Ego magìs putem ſignificari eum fuiſſe anteà *Præfectum Myſiæ* : nam ſic & Κυπριάρχης infrà ſumitur 12. 2. ¶ *Præcipiens ei omnes perfectâ ætatis interficere*] Τὰς ἐν ἡλικίᾳ, i. *puberes*. ¶ *Mulieres ac juvenes vendere*] Vide dicto loco 1 Macc. 1. 33, 34.

25. *Pacem ſimulans*] Ibidem 31.

26. *Omnéſque qui ad ſpectaculum proceſſerant*] Τὰς ἐξελθόντας πάντας ἐπὶ τ̃ θεωρίαν, *qui ad ſacra proceſſerant*. Nam id θεωρία in primitivo ſignificatu, ut diximus ſuprà 4. 18.

27. *Judas autem Maccabæus, qui decimus fuerat, ſeceſſerat in deſertum locum*] Δέκατός πυ γμηθεὶς, *decimus factus*, i. novem comites habens. Tale ὄγδοον Νῶε 2 Pet. 2. 5. & apud Martialem,

Dic quotus & quanti cupias cœnare :——

quotus, i. cum quot convivis. ¶ *Inter feras*] Gr. *ferarum more*, 1 Macc. 1. 55. Hebr. 11. 38. ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις. Quomodo Virgilius,

——*in ſilvis inter ſpelæa ferarum*.

¶ *Et fœni cibo veſcentes*] Τὴν χορτώδη τροφὴν σιτούμενοι, *gramineo victu paſti*. Nam Helleniſtis χόρτ☉ eſt *herba*. ¶ *Demorabantur*] *Perſeverabant*. ¶ *Coinquinationis*] Μολυσμῦ, i. idololatriæ. Vide 1 Macc. 1. 39.

CAP. VI.

BADVELLUS.

1. *Illra patria deſerere* μεταβαίνειν ἀπὸ τῶν πατρῴων νόμων] *Tranſire* [i. deſciſcere aut diſcedere] *à patriis legibus*, atq; ad ritum aliarum Gentium tranſire. ¶ *Ac leges Dei relinquere*, &c. καὶ τοῖς τ̃ Θεῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι] *Et Dei legibus non gubernarentur* : aut, *nè in regenda vitæ ratione* : pro quo Hebræi dicunt *ambulare in præceptis ac mandatis Dei*.

2. *Cognomen Jovis Olympii imponeret* προσονομάσαι Διὸς Ὀλυμπίυ] *Cognominaret Jovis Olympii*. ¶ *Quemadmodum incolæ*, &c. καθὼς ἐτύγχανον οἱ τ̃ τόπον οἰκῦντες] *Sicut volebant ii qui locum illum habitabant*. Quidam vertunt, *prout erant habitatores ejus loci*, quaſi fuerint peregrini atque hoſpites : idcirco illi templo nomen *Jovis Hoſpitalis* tributum eſſe, quòd eorum conditioni ac fortunæ reſponderet.

4. *Luxu* ἀσωτίας] i. Turpi intemperantiâ in potu atque cibo : quæ ἀκρασία dicitur, diſſoluta & fœda vivendi ratio, qualis eſt ebrioſorum & temulentorum. ¶ *Quæ inter ſcorta*, &c. ῥαθυμέντων μετὰ ἑταιρῶν] *Qui deliciabantur cum meretricibus* : aut, *otioſi molliter ac luxurioſè cum illis vivebant*. Significat enim ῥαθυμεῖν *mollem ac luxurioſam vitam degere, in luxu deſidere*. ¶ *Inter ſacros parietes* ἐν τοῖς ἱεροῖς περιβόλοις] *In ſacris porticibus*, i. locis Templum ambientibus, *ſtupri conſuetudinem cum mulieribus habebant*. Hoc enim ſignificat verbum πλησιάζειν, *rem habere cum mulieribus*. Hebraicè, *ad eas ingredi*.

6. *Sabbatum celebrare* σαββατίζειν] *Sabbatizare, Sabbatum colere atque obſervare*. ¶ Μήτε πατρῴυς ἑορτὰς διαφυλάττειν]

διαφυλάτ7ειν] *Nec paternas solennitates* [aut, *dies festos à Patribus institutos*] *conservare licebat.*

7. *Ducebantur autem per*, &c. ἤγοντο δὲ μετὰ πικρᾶς ἀνάγκης] *Ducebantur autem cum amara necessitate* : gravissimâ vi compellebantur ad celebrandas res nefarias. ¶ *Ad diem Regis natalem* εἰς τὴν τοῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν] *Ad diem Regis natalitiū* : in quo colebatur & celebrabatur memoria γενέσεως *ortûs*, aut *nativitatis*, sive ejus diei quo aliquis natus fuisset. Fuit autem summa veterum cura in ea memoria natalis diei magna cum hilaritate usurpanda; in qua plus ambitionis quàm pietatis aut humanitatis inerat. ¶ *Ad viscerationem* ἐπὶ σπλαγχνισμὸν] Genus erat sacrificii aut epuli in quo viscera cæsorum animalium, quæ idolis erant mactata, comedenda distribuebantur. Hujusmodi autem *carnium distributio* κρεανομία nominatur, quæ fieri solebat vel in solenni festivitate, vel in funere alicujus personæ excellentis, vel etiam in celebritate diei natalitii, in quo epulum hominibus præbebatur. ¶ *Atque ad agitandum colendúmque Bacchanaliorum solenne* γενομένης δὲ Διονυσίων ἑορτῆς] *Cùm autem esset Bacchanaliorum festum.* Id summâ intemperantiâ & petulantiâ celebrabatur. ¶ *Baccho pompam ducere* πομπεύειν τῷ Διονύσῳ] *Pompam agere Libero* : aut, *Baccho* : atque ità immodestè debacchari : aut, incedentes cum ferculis idolorum cum fastu & pompa incedere.

8. *Ptolemæi instinctu* Πτολεμαίου ὑποτιθεμένου] *Ptolemæo suggerente.* ¶ Τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν ἄγειν] *Eundem ritum* [aut, *morem*] *celebrare ac colere adversùs Judæos* : i. is autor erat ejus consuetudinis atque instituti suscepti ad Judæos exacerbandos aut corrumpendos. ¶ *Atque epulum* καὶ σπλαγχνίζειν] *Et sacrificare* : aut, *viscerationem eam facere.* Ego *epulum* verti, quod in eo sacrificio carnibus distributis exhibebatur. Est enim σπλαγχνίζειν idem quod κρεανομεῖν *carnes sacrificii crudas dispertire.*

9. *In Græcorum ritus ac mores transire* ἐπὶ τὰ Ἑλληνικὰ μεταβαίνειν] *Ad instituta Græca* [aut, *consuetudines*] *transire* : i. qui nollent ad ritus cultúsque superstitiosos atque impios se conformare & accommodare, relictâ suâ religione. ¶ *Quisque videre poterat*, &c. παρῆν οὖν ὁρᾷν τὴν ἐνεστῶσαν ταλαιπωρίαν] *Erat videre præsentem miseriam.* Quidam *urgentem* vertunt. Significat miserrimum Judæorum statum & conditionem, atque oppressionem.

11. *Propter majestatem religiosissimi*, &c. διὰ τὴν δόξαν τῆς σεμνοτάτης ἡμέρας] *Per gloriam diei maximè venerandi* : aut, *propter observantiam diei augustissimi ac sanctissimi, omniq; veneratione dignissimi, nè opitulari quidem sibi fas esse arbitrabantur.*

12. *Nè abhorreant* μὴ συστέλλεσθαι] *Nè contrahant animum.* Quidam vertunt *despondeant.* Alii, *exhorrescant* : quod mihi placet. Est autem συστέλλεσθαι, cùm ad animum refertur, *contrahi animo ac demitti* : cui opponitur διαχεῖσθαι *dilatari animo ac diffundi. Contractio* illa significat ægritudinem ac mœrorem, qui cum quodam horrore conjunctus est.

13. *Summa benignitatis signum esse* μεγάλης εὐεργεσίας σημεῖον] *Magni beneficii signum* : aut, *indicium* : aut, *magni beneficii loco ducendum, quòd Deus non diuturnam grassandi licentiam impunitatémque concesserit, sed eos quamprimùm justis pœnis affecerit.*

14. *Lenitate exspectat* ἀναμένει μακροθυμῶν] *Exspectat patiens*, summa cum æquitate & mansuetudine. Hâc autem iræ Divinæ lentitudine ac tarditate impii ad impunitatem abutuntur: sed Deus eam compensat supplicii acerbitate. ¶ *Ut tum denique cùm ad*, &c. μέχρι τοῦ καταντήσαντας αὐτοὺς πρὸς ἐκπλήρωσιν ἁμαρτιῶν κολάσαι] *Donec ipsos cùm advenerint ad plenitudinem peccatorum, puniat* : quemadmodum dicit Dominus de Amorrhæis, *eos nondum mensuram peccatorum suorum complevisse.* Hoc vitiorum ac maleficiorum incrementum in hominibus ἀμετανοήτοις & in peccatis suis obfirmatis est horrendum. Nam ità materies ad incendium augendum semper subjicitur.

15 *Nè scilicet peccatis nostris*, &c. ἵνα μὴ πρὸς τέλος ἀφικομένων ἡμῶν τῶν ἁμαρτιῶν] *Nè cùm ad finem peccata nostra pervenerint* : i. completa fuerint, & summum impietatis cumulum adepta, tum ira Dei exardescat, nósque puniat.

17. *Commonitionis gratiâ* ἕως ὑπομνήσεως] *Ad commonitionem* : i. ad vitandam lectoris offensionem, quam hujusmodi calamitas & deformitas gentis afferre poterat. Poterat enim lector existimare eam planè à Deo abjectam. ¶ *Nunc deflexu brevi*, &c. δι' ὀλίγων δ' ἐλευστέον ἐπὶ τὴν διήγησιν] *Paucis autem veniendum est ad narrationem* : i. hâc brevi usus παρεκβάσει *declinatiunculâ* accedo ad institutam expositionem; & breviter digressus, ad eam revertor: aut, paucis (quemadmodum epitome postulat) persequar: ut significet ea quæ sequuntur breviter esse exponenda.

18. *Vultúsque specie*, &c. καὶ τὴν πρόσοψιν τοῦ προσώπου κάλλιστος τυγχάνων] *Et qui aspectu faciei erat pulcerrimus.* Est enim pulcritudo formæ senilis, quæ dignitatem quandam habet. Hæc enim pulcritudo *honesta* dici potest, quæ conjuncta cum virtute summam habet commendationem.

19. *Gloriosam mortem anteponens* θάνατον μετ' εὐκλείας μᾶλλον ἀναδεξάμενος] *Mortem cum gloria magis suscipiens* (aut, *amplectens*) ἢ τὸν μετὰ μύσους βίον *quàm vitam cum odio* : i. odiosam & infamem ac detestandam; huic mortem præclaram præferens. ¶ *Ad tormentum*, &c. αὐθαιρέτως ἐπὶ τὸ τύμπανον προσῆγε] *Spontè ad tympanum* [i. ad supplicium cruciatúmque] *processit.* Est autem *tympanum* lignum quo nocentes cædebantur: & τυμπανίζεσθαι dicebantur, qui fustibus ità verberabantur. Quidam Hebr. 11, 35. interpretantur *distendi, sicut corium distenditur.* Hic tamen Autor accipere videtur pro μαστιγοῦσθαι *verberari, cædi* & *flagellari* : quo verbo in hujus Eleazari supplicio usus est.

20. *Amore vitæ* διὰ τὴν πρὸς τὸ ζῆν φιλοστοργίαν] *Propter amorem ad vivendum* : i. qui propter hujus vitæ cupiditatem non debent Dei mandatum contemnere, plurísque facere studium ac desiderium hujus vitæ caducæ quàm purissimum Dei cultum.

21. *Qui nefariæ viscerationi*, &c. οἱ πρὸς τῷ παρανόμῳ σπλαγχνισμῷ τεταγμένοι] *Qui ad scelestum* [aut, *iniquum*] *sacrificium* [vel *epulum*] *erant ordinati*, aut *constituti* : i. ei carnium distributioni præpositi: hi hortabantur illum ad simulationem.

22. *Misericordiam consequeretur* τύχῃ φιλανθρωπίας] *Consequeretur humanitatem* : i. beneficium vitæ humaniter clementérque tributum.

23. *Et contractâ jam spectabili*, &c. καὶ τῆς ἐπικτήτου καὶ ἐπιφανοῦς πολιᾶς] *Et acquisitâ illustríque canitie*, in qua erat spectanda senectutis dignitas & majestas. ¶ *Imò verò* μᾶλλον δὲ] *Magis autem* : *maximè autem* : aut, *in primis.* Particula est αὐξητικὴ, quæ rem aliquam præcipuam apponit, ut *legem Divinam*, quam θεόκτιστον νομοθεσίαν *legislationem à Deo conditam* appellat. ¶ *Continuò respondit* ἀκολούθως ἀπεφήνατο] *Consequenter respondit* : i. continuò: aut, convenienter sententiæ susceptæ, ut ab ea oratio non discreparet, sed planè esset *consentanea* : i. ἀκολούθως. ¶ *Dixítque citò ad*, &c. ταχέως λέγων προπέμπειν εἰς τὸν ᾅδην] *Citò dicens, se præmitterent ad infernum* : aut, *Orcum* : i. sepulcrum. Hæc versio verbis Græcis meliùs congruit quàm illa quam posui; sed ad sensum non multùm interest.

24. *Neque enim, inquit*, &c. οὐ γὰρ τῆς ἡμετέρας ἡλικίας ἄξιόν ἐστιν] *Non enim nostrâ ætate dignum est* : i. alienum ætate nostrâ & indignum *simulare ac fingere.* Præclarum & imitatione dignum est exemplum hominis Deum purè colentis atque in religione integri, qui nè simulare quidem vitæ retinendæ causâ voluit, sed constanter verum Dei cultum retinuit. Hoc autem deberent habere propositum qui inter impios omnem fingendi licentiam sibi permittunt.

25. *Ac brevitate momentaneæ vitæ* καὶ διὰ τὸ μικρὸν καὶ ἀκαριαῖον ζῆν] *Et propter modicum ac momentaneum vivere* : i. propter cupiditatem hujus fluxæ & caducæ vitæ, atque in hac mea ætate brevissimæ & ad momentum duraturæ. ¶ *In errorem inducantur* πλανηθῶσι δι' ἐμὲ] *Decipiantur* [aut, *errent*] *propter me* : i. meâ culpâ in abnegationem veræ religionis delabantur. Hic quid dicent hypocritæ, i. simulatores, qui ad ritus impios non vultum solum fingunt, sed totam vitæ externæ rationem & consuetudinem conformant? ¶ *Piaculū probrúmq; senectuti*, &c.

καὶ

καὶ μύσος καὶ κηλῖδα τῷ γήρως κατακτήσωμαι] *Et abominationem* [aut, *exsecrationem*] *labémque senectutis acquiram*: i. turpissimam sceleris maculam senectuti meæ inuram, aut, imponam: atque ità summam ætati meæ deformitatem comparabo, & vitam quam hactenus honestissimè degi deformabo.

26. *In præsentia* ἐν τῷ παρόντι] *In præsenti*. Intelligendum est *tempore*: *etiam si hoc tempore*: aut, *nunc*.

27. *Fortiter moriens* ἀνδρείως διαλλάξας τὸν βίον] *Fortiter vitam permutans*. Antea dixit μεταλλάττειν τὸν βίον *commutare vitam*: in quo intelligendum est aliquid, *cum morte*, aut *cum alia meliore*.

29. *Animum suum à benevolentia*, &c. πρὸς αὐτὸν τὴν πρὸ μικροῦ εὐμένειαν εἰς δυσμένειαν μεταβαλόντων] i. *Cùm benevolentiam quam paulò antè erga illum habuerant, in offensionem convertissent*: i. animos suos immutassent; ut qui paulò antè amicè conservare studebant, ejus videntes constantiam atque animi magnitudinem, quam *insaniam* interpretabantur, detestari cœperint. Legitur & ἀπαγόντων.

30. *Inter verbera jam moriturus* μέλλων δὲ πληγαῖς τελευτᾷν] *Cùm jam plagis* [aut, *ictibus*] *moriturus esset*. Hic locus & sequens, in quo dicitur Eleazarus μαστιγούμενος, satis ostendit *tympanum* genus tormenti cruciamentique fuisse in quo homines sontes instar corii fustibus cædebantur. ¶ *Propter ipsius religionem* διὰ τὸν αὐτοῦ φόβον] *Propter ipsius timorem*: i. cultum, religionem, ac Legis ejus observationem quam violare nullo modo volebat.

31. *Vitam finivit* μετήλλαξε] *Commutavit*: aut, migravit ex hac vita & discessit. ¶ *Exemplum generosi animi* ὑπόδειγμα γενναιότητος] *Exemplum generositatis*. Alii *magnanimitatis* vertunt. Addit, καὶ μνημόσυνον ἀρετῆς *monumentum* [aut, *memoriam*] *virtutis reliquit*: i. virtutem omni hominum piorum memoriâ imitationéque dignissimam. Est enim exemplum summæ constantiæ, μνημονευτὸν *memorabile* ad imitationem proponendum.

CASTELLIO.

1. *Senem Atheniensem*] Latinus habet *Antiochenum*.

GROTIUS.

1. *Senem quendam Antiochenum*] Scriptum fuisse credo per compendium αντγ pro Ἀντιόχηνον. Librarii indè fecere αθν, i. Ἀθηναῖον. Fuerit aliquis ex Senatu urbis Antiochenæ. Sicut autem Hebræis *Senatores* זקנים, ità Hellenistis γέροντες. Memoratur quidem Diodoro Siculo *Athenæus* quidam dux Antiochi. Sed ibi de Antiocho Sidete agitur. Locus est in fragmentis à Valesio editis.

2. *Et cognominare Jovis Olympii*] Qui Syris בעל-שמין, aut simpliciter בעל, & Chaldæis בל, is à Græcis vocabatur Ζεὺς Ὀλύμπιος, quòd pariter ille cœli Dominus crederetur, sicut Ζεὺς apud Græcos. Docuimus id alibi ex Philone Byblio, & Dio in historia Phœnicum. Diodorus Siculus narrans Antiochi Magni sacrilegium, altero loco Δία nominat, quem altero Βῆλον. Locus uterque est in fragmentis à doctissimo Valesio editis. ¶ *Et in Garizin*] De quo suprà 5. 23. ¶ *Prout erant hi qui locum inhabitabant*] i. Quia loci ejus habitatores erant peregrini ex Mysiæ & Mesopotamiæ & longiùs sitis regionibus, 2 Reg. 17. 24. ¶ *Jovis hospitalis*] Διὸς ξενίου, בעל-גרים.

4. *Nam templum luxuriâ*] Ἀσωτίας, *luxu*. ¶ *Et comessationibus*] Κώμων. Quid sit κῶμος diximus Sap. 14. 23. ¶ *Scortantium cum meretricibus*] Ῥαθυμούντων μεθ' ἑταιρῶν, ut est in Sixtina, non ἑταίρων, ut est in editionibus aliis: i. *in otio inter amicas viventium*. ἑταίρας nomen erat aliquantò honestius quàm πόρνης. ¶ *Sacratisque ædibus mulieres se ultro ingerebant*] *Et in sacris porticibus miscentium se mulieribus*. περίβολοι sunt porticus Templi, Sir. 5. 2. 1 Macc. 14. 48. suprà 1. 15. Sacerdotibus Hebræis, dum essent in sua ἐφημερίᾳ, nè uxores quidem suas attingere licebat. Tunc verò omnia confundebantur. Confer Jeremiæ nomine Epistolam quæ Barucho additur. ¶ *Intrò ferentes ea quæ non licebat*] *Et intrò ferentium quæ fas non erat*, vasa nempe profana, ut Neh. 13. 8.

5. *Altare etiam plenum erat illicitis, quæ legibus prohibebantur*] Putà victimis suillis, 1 Macc. 1. 50. Josephus 12. 7.

6. *Neque autem sabbata custodiebantur*] 1 Macc. 1. 41, 48. ¶ *Neque dies solennes patrii servabantur*] Dicto commate 48. ut prædictum à Daniele 7. 25. ¶ *Nec simpliciter Judæum se esse quisquam confitebatur*] *Judæus* hîc ponitur non pro gentis sed pro religionis nomine, ut infrà 9. 17. & Esth. 8. 17. Sic Josephus 13. 17. de Idumæis, ὥστε εἶναι τὸ λοιπὸν Ἰουδαίους.

7. *In die natalis Regis*] Εἰς τὴν κατὰ μῆνα τοῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν, *die Regis per quemque mensem natali*, i. eo die mensis quo Rex erat natus. Cæteri Reges satis habuerant semel anno natalem suum celebrari. Vide quæ ad Matth. 14. 6. ¶ *Ad sacrificia*] Ἐπὶ σπλαγχνισμόν. Habes hanc vocem & infrà 21. & 7. 42. Σπλαγχνεύειν Aristophani, huic Scriptori σπλαγχνίζειν infrà 8. est, ut Aristophanis explicat interpres, σπλάγχνων μεταλαβεῖν. Post sacrum pars extorum reddebatur iis qui victimas obtulerant: de iis fiebant epulæ. Hoc est quod *vocare ad exsta, adducere ad exsta*, dicit Plautus. ¶ *Cogebantur hederâ coronati Libero circuire*] *Pompam facere Libero*, πομπεύειν. Hedera Bacchi propria: quod & in tertio significatur Maccabaico. Seneca Oedipode,

> *Effusam redimite comam nutante corymbo,*
> *Mollia Nysæis armata brachia thyrsis.*

Festus, *Hedera in tutela Liberi patris putabatur esse*. In veteri hymno, Bacchus κισσοχαίτης.

8. *In proximas Gentilium civitates*] In Phœnice reliquâque Syria. Ἑλληνίδας in Græco. Sensum bene expressit Interpres. Mos enim erat Judæis, ubi de religione agebatur, omnes qui Judæi non erant vocare *Græcos*. Sic & τὰ Ἑλληνικὰ infrà 9. *instituta à Judaicis aliena*. ¶ *Suggerentibus Ptolemæis*] Gr. *suggerente Ptolemæo*, nempe Dorymenis filio: de quo suprà 4. 45. ¶ *Ut sacrificarent*] Gr. καὶ σπλαγχνίζειν, i. *ad exsta eos adducerent*.

10. *Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circumcidisse*] Habes hoc & 1 Macc. 1. 64. & apud Josephum. ¶ *Cùm publicè per civitatem circumduxissent*] *Traduxissent*, ut suprà 4. 38.

11. *Ad proximas coeuntes speluncas, & latenter Sabbati diem celebrantes*] Eadem est historia quæ 1 Macc. 2. 31, & seqq. & apud Josephum 12. 8. ¶ *Cùm indicati essent Philippo*] Ei de quo suprà 5. 22.

12. *Nè abhorrescant propter adversos casus*] Μὴ συστέλλεσθαι, *nè animum abjiciant*, quasi Judaici ritus à Deo non essent. ¶ *Non ad interitum*] Ob Patres enim Deus Judæos, quamvis corruptos, noluit unquam penitus interire: Esa. 1. 9. Jer. 4. 18. Hoc significatum Mosi per Rubum, & Ezechieli per Electrum.

13. *Etenim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere*] Gr. *Quòd enim non diu transmittuntur qui impiè agunt*. ¶ *Statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium*] *Sed statim in pœnas incidunt, magnæ beneficentiæ indicium*. Nempe sic medicus amicum non diu patitur ægrotare sine remedio. Egregiam habes hujus loci explicationem in Philocalia ex Origene.

14. *Cùm judicii dies advenerit*] *Mensura judicii*, ut loquuntur Hebræi. ¶ *In plenitudine peccatorum puniat*] Exitio scilicet irreparabili, ut illos Diluvii tempore, Sodomitas & vicinos, aliquot populos Judæorum vicinos.

15. *In finem devolutis*] Ad eum perductis gradum ut ultrà ascendere nequeant.

16. *Populum suum non derelinquit*] Nempe ut intereat stirpitus.

17. *Jam autem veniendum est ad narrationem*] Sic solent Historiæ post factam διάβασιν velut redire in orbitam. Non dissimile Taciti illud Hist. 2. *Sed me veterum novorúmque morum deputatio longiùs tulit: nunc ad rerum ordinem venio*.

18. *Igitur Eleazarus unus de primoribus Scribarum*] i. Summè

Summè eruditus in Lege. Scriptor Sermonis Maccabaici qui Josepho tribui solet, ait de hoc Elcazaro, τῇ ἐπιςήμῃ νομικός. Idem est νομικὸς & γραμματεὺς, ספר. ¶ *Aperto ore hians compellebatur carnem porcinam manducare*] i. *Cogebatur hiare, ut carnem porci comederet.*

19. *Voluntariè præibat ad supplicium*] Ἐπὶ τὸ τύμπανον. Idem est quod ἐπὶ τὰ βασανιςήρια dixit Sermonis illius Maccabaici Scriptor. Esse tormenti genus etiam Scholiastes nos docet ad Aristophanis Plutum, sed quale fuerit non satis explicat. Credo fuisse fidiculas, quibus pellis humana ità tendebatur quomodo bubula in tympano. Qui sic cruciabantur ii dicebantur τυμπανίζεσθαι, qui verò ad mortem usque ii ἀποτυμπανίζεσθαι, ut explicat vocem Græcam Syrus ad Hebr. 11. 35. Et utitur eâ voce sensu eodem Aristoteles Rhet. 2. 6. circa finem, & tertii Maccabaici Scriptor.

20. *Intuens autem quemadmodum oporteret accedere, patienter sustinens destinavit non admittere illicita propter vitæ amorem*] Προνοήσας (malè Latinus legit προσπτύσας) δὲ καθ' ὃν ἔδει τόπον (ità legendum, non τρόπον) προσέρχεσθαι τοὺς ὑπομένοντας ἀμύνασθαι, ὧν οὐ θέμις γεύσασθαι διὰ τὴν τὸ ζῆν φιλοστοργίαν. Verba sunt nonnihil trajecta, quæ sic explices, supplendo ἐξέπτυσε, quod subauditur, ut & alibi, *In eo loco quò ire debebant qui ferebant supplicium, exspuit ea quæ vel vitæ amore gustare nefas erat.* Suillam in os ingestam exspuit, nè ullo modo eum cibum admisisse crederetur.

21. *Hi autem qui adstabant iniquâ miseratione commoti*] Quidam ministrorum Regiorum, ut est in illo Sermone Maccabaico. Gr. οἱ δὲ πρὸς τῷ παρανόμῳ σπλαγχνισμῷ τεταγμένοι. Ubi σπλαγχνισμὸν Interpres putavit esse *miserationem*, sicut σπλαγχνίζεσθαι Græcis sæpe est *misereri*. Verùm hoc loco σπλαγχνισμὸς eundem sensum habet quem suprà 7. & σπλαγχνίζειν suprà 8. Sensus est, *Illi qui advocandis ad exsta contra Legem hominibus erant præpositi.* ¶ *Carnes quibus vesci ei licebat*] Bubulas puta, aut ovillas. Additur in Græco παρασκευασθέντα, *præparata*, i. cocta. ἐννόμων κρεῶν, ait Sermo ille Maccabaicus. ¶ *Ut simularetur manducasse sicut Rex imperaverat de sacrificii carnibus*] Ut præ se ferret edentem de immolatitiis carnibus, secundum jussa Regis. Simulatio non omnis mala est, sed ea quæ exemplo aliis est ad spernendam Legem. In Sermone illo Maccabaico, μὴ οὕτως κακῶς φρονήσαιμεν οἱ Ἀβραὰμ παῖδες, ὥστε μαλακοψυχήσαντας ἀπρεπὲς ἡμῖν δρᾶμα ὑποκρίνασθαι.

23. *Præmitti se velle in infernum*] Rogans ut citò ad Orcum dimitteretur. λέγων hîc est *orans, rogans*; ᾅδης, *status mortuorum*, sive bonorum sive malorum.

24. *Ad vitam alienigenarum*] Græcè egregiè εἰς ἀλλοφυλισμόν.

26. *Manum Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam*] Vides his temporibus supplicia post hanc vitam, ut & præmia, constanter credita, & apertè prædicta, nempe ex Ezechiele & Daniele intellectis secundùm sensum subliniorem. Vide quæ diximus ad Matth. 12. 32. Αἰώνιον βάσανον & ἀκατάλυτον habes in dicto Sermone Maccabaico. Item, αἰώνιον πῦρ καὶ βασάνους. In Josepho verò Belli Jud. 2. 12. μυχὸν χειμερινὰ τιμωριῶν ἀδιαλείπτων.

28. *Ad supplicium trahebatur*] Ἐπὶ τὸ τύμπανον εὐθέως ἦλθε, *statim ibat ad tympanum*: de quo suprà 19.

29. *Quos illi per arrogantiam prolatos arbitrabantur*] Bene vertit vocem ἀπόνοιαν. Quanquam enim ea vox varios significatus habet, hîc tamen significat hominum & famæ ipsius contemptum. Vide Theophrasti hoc de vitio χαρακτῆρα.

30. *Domine, qui habes sanctam scientiam, manifestè tu scis*] In Græco est in tertia persona, *Domino sanctam habenti cognitionem apertum est*: & mox, *propter timorem ejus. Sanctam scientiam*, intellige perfectam. ¶ *Secundùm animam verò propter timorem tuum libenter hæc patior*] *Animo libente.*

CAP. VII.

BADVELLUS.

1. Quibus vesci non liceret ἀπὸ τῶν ἀθεμίτων ὑείων κρεῶν] *Ab illicitis* [aut, *nefariis*] *porcinis carnibus*, quarum esus Lege Dei fuerat interdictus.
10 Itaque contra fas cogebantur à Rege suillam gustare. ¶ *Taureis νεύροις*] *Flagellis corio taurino confectis*, quæ ταυρέαι etiam nominantur. Corrigiæ erant & lora ex tergore taurino quibus sontes cædebantur.

2. *Primus omnium γενόμενος προήγορος*] *Qui primus locutus est*, qui princeps sermonis ac confessionis fuit. ¶ *A nobis sciscitari μανθάνειν ἀφ' ἡμῶν*;] *Discere à nobis*? aut cognoscere? quod fit dum confessio tormentis exprimitur. Eam vim homines adhibent ut intelligant quid quisque sentiat de religione.

20 3. *Irâ accensus ἔκθυμος*] *Iratus*: *irâ percitus ac incitatus*: *furore quodam permotus*. ¶ *Fervefacere ἐκπυροῦν*] *Succendere*: *igni accendere*: ut in his serventibus pii homines torrerentur ac frigerentur.

4. *Extremis* corporis, &c. ἀκρωτηριάζειν] *Summas extremásque partes abscindere & amputare*, ut aures, nasum, manus, pedes, cæteráque membra quibus homo utitur ad functiones vitæ. Hujusmodi mutilatio ac truncatio corporis ἀκρωτηριασμὸς dicitur.

5. *Omnibus membris*, &c. ἄχρηστον τοῖς ὅλοις γενόμενον] i.
30 Mutilatum ac truncatum privatúmque omnibus membris quibus homo ad usum vitæ utitur. Ità deformatum & laceratum jussit torreri igni. ¶ *Porrò dum vapor à*, &c. τῆς δὲ ἀτμίδος ἐφ' ἱκανὸν διαδιδούσης] *Vapore se multùm dilatante. Cùm ex frictione latiùs dispergeretur*, aut *diffunderetur*. ¶ *Ad mortem generosè oppetendam πρὸς τὸ γενναίως τελευτᾶν*] *Ad generosè moriendum*: i. εὐψυχῶς *animosè*, fortiter & constanter, & ut dignum erat genere Israelitico.

6. *Et revera in nobis consolationem*, &c. καὶ ταῖς ἀληθείαις ἐφ' ἡμῖν παρακαλεῖται] *Et veritatibus* [i. *verè*] *in nobis se*
40 *consolatur*: i. grata est ei hæc nostra obedientia: crudelitas verò ac sævitia inimicorum nostrorum ità odiosa ut eam sit brevi vindicaturus; atque ità cùm ex nostro obsequio tum illorum gravissimo supplicio quandam consolationem accepturus. Est enim hoc usitatum in Scriptura ut Deus, impiis inimicus atque infestus, in eorum interitu & gravissimo exitio se consoletur; quemadmodum solent irati cùm eos ulciscuntur quibus irati sunt. Sed hîc alia est etiam causa ejus consolationis, mors sanctorum, quæ Domino est maximè pretiosa & grata. Sed non dubium est
50 quin conjungat utramque; quemadmodum ex testimonio Mosis allegato intelligi potest. ¶ *Et super servis*, &c. καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται] *Et super servis suis consolabitur*. Hæc verba sumpta sunt ex Cantico Mosis Deut. 32. 36. ubi denunciat Moses Deum judicaturum populum suum, eúmque cum hostium ultione ac pernicie conservaturum. Sunt autem verba ejus, ועל עבדיו יתנחם, quæ Græcus ad verbum reddidit, καὶ ἐπὶ δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται, *atque in servis suis se solabitur*. Moses eo loco promittit victoriam populo adversùs impias Gentes conjun-
60 ctam cum Dei ultoris consolatione: de qua paulò antè quædam sunt dicta.

7. *Ad illusionem duceretur* ἦγον ἐπὶ τὸν ἐμπαιγμὸν] *Duxerunt ad ludibrium*: i. ut summa cum contumelia ignominiáque illuderetur. Erat enim sævitia μεθ' ὕβρεως *cum petulantia contumeliáque conjuncta*. ¶ *Priùs quàm corpore*, &c. πρὸ τοῦ τιμωρηθῆναι τὸ σῶμα κατὰ μέλος] *Antequam puniatur corpus per membra*: i. membratim discerpatur ac laceretur: quod tormenti genus ἀκρωτηριασμὸς *extremorum membrorum mutilatio* appellatur.

70 8. *Patrio sermone respondens* ἀποκριθεὶς τῇ πατρίῳ φωνῇ] *Respondens voce patriâ*: i. linguâ Hebræâ.

9. *Extremum agens spiritum* ἐν ἐσχάτῃ πνοῇ γενόμενος] *Cùm esset in ultimo spiritu*, cùm jam extremum duceret spiritum: i. cùm jam moriturus esset. ¶ *Infestissime carnifex*

carnifex ἀλάςωρ] Quidam vertunt *scelestè*. Alii, *perniciosissime*. ἀλάςωρ aliquando accipitur pro *tortore* atque *homine alios excruciante*: qui sensus hoc loco non displicet. Nam postea horum juvenum mater vocat Antiochum ἀλάςορα *carnificem*, aut *tortorem*. Accipitur autem ἀλάςωρ pro *furiis infestantibus*. ¶ *Præsentem nobis vitam eripis* ἐκ τῦ παρόντ☉ ἡμᾶς ζῆν ἀπολύεις] *Ex vita præsenti nos dissolvis*: i. hâc vitâ privas: sed Deus meliorem nobis restituet. ¶ Εἰς αἰώνιον ἡμᾶς ἀναβίωσιν ζωῆς ἀναςήσει] *In æternam resurrectionem vitæ nos suscitabit*. In hac juvenum confessione ac fide loci sunt insignes de corporum Resurrectione atque Æternitate vitæ.

12. *Qui eos cruciatus pro*, &c. ὡς ἐν ὐδενὶ τὰς ἀλγηδόνας ἐτίθετο] *Quòd in nihilo dolores ponebat*: i. nihili faciebat sive contemnebat tantos corporis cruciatus.

13. *Iisdem tormentis excruciabant* ὡσαύτως ἐβασάνιζον αἰκιζόμενοι] *Eodem modo torquebant* [aut, *vexabant*] *cadentes flagris ac verberibus*. ὑβρίζοντες *contumeliis afficientes*, & corpus ejus defœdantes ac cruciantes. Significat enim hoc verbum κολάζειν καὶ καταβρίζειν, *flagris ac verberibus contumeliosè ac fœdè aliquem cadere & cruciare*.

14. *Abjectâ spe humanâ* μεταλλάσσοντα τὰς ἀπ' ἀνθρώπων] *Commutantem* τὰς [ἐλπίδας *spes*] *ab hominibus*: i. deponentem atque abjicientem spes humanas, in uno *Deo spem figere* ac locare, *ab eóque exspectare* æternitatem vitæ atque immortalitatem. Quasi diceret, vanas, incertas fallacésque esse spes hominum, certissimam verò spem resurrectionis vitæque æternæ omnibus piè Deum colentibus. Atque hæc est una ratio & præcipua causa piè vivendi. ¶ *Nam tibi quidem*, &c. σοὶ μὲν γὰρ ἀνάςασις εἰς ζωὴν ὐκ ἔςαι] *Tibi quidem resurrectio ad vitam non erit*: i. resurges quidem, sed ad æternam mortem, non ad vitam & immortalitatem gloriosam, quæ exspectanda tantùm est.

17. *Exspecta verò* σὺ δὲ καρτέρει] *Tu autem sustine*. Quidam vertunt, *Perge*: sed meliùs, *Exspecta*, ut ità eum ad judicium Dei revocet, eíque vindictam pœnámque justam & meritam denunciet. Est enim minax commonitio gravis ultionis futuræ, quam is tum quidem non metuebat, sed ei tamen impendebat certissima.

19. *Nè existimes te impunitum*, &c. μὴ νομίσῃς ἀθῷ☉ ἔσεσθαι] Ἀθῷον, *immunem exemptúmque à vindicta* & pœna tibi debita: nè tibi impunitatem scelerum tuorum promittas. ¶ *Qui cum Deo bellum*, &c. θεομαχεῖν ἐπιχειρήσας] *Cum Deo pugnare conatus*: qui bellum impium ac scelestum Deo infers, dum ejus religionem cultúmque vis abolere, & impuros ritus tuos nobis proponere. Hæc est insana furiosáque contentio adversùs Deum suscepta.

20. *Felici digna memoriâ* μνήμης ἀγαθῆς ἀξία] *Bonâ memoriâ digna*, cujus nomen & præclarum pietatis exemplum fidelissimâ piorum omnium memoriâ conservetur atque omni prædicatione celebretur. Summa ejus virtus est ἀξιομνημόνευτ☉ *digna quæ* ad omnem posteritatem *commemoretur*. ¶ *Uno eodémque die* μιᾶς ὑπὸ καιρὸν ἡμέρας] *Unius sub tempore diei*: i. uno die inspiciens septem filios ità cruciari ac mori, εὐψύχως ἔφερε *summâ constantiâ & æquitate animi ferebat*. Nam εὐψυχία significat tum *animi æquitatem ac moderationem*, tum *constantiam ac fortitudinem*: & εὐψύχως adverbium utrumque significare potest. Nam cùm summa sit matribus φιλοςοργία πρὸς τὰ τέκνα, tenerrimúsque animus & amoris sensus, mirum est tam firmam constantémque fuisse in tam crudeli ac tetro mortis genere quo filii ipsâ inspectante affecti fuerant. Sed ejus animus eximio quodam virtutis ac fidei robore septus ac munitus erat.

21. *Muliebrem cogitationem*, &c. τὸν θῆλυν λογισμὸν ἄρσενι θυμῷ διεγείρασα] *Femineam cogitationem masculino animo suscitans*: aut, *erigens*: atque ità animi virilis magnitudine vincebat imbecillitatem muliebrem maternúmque affectum, qui in feminis est tenerrimus.

22. *Qualis fuerit ortus*, &c. ὅπως εἰς τὴν ἐμὴν ἐφάνητε κοιλίαν] *Quomodo vos in meo apparuistis utero*, i. orti ac procreati fuistis, quis modus & ratio fuerit generationis vestræ in utero meo, *ego ignoro*. Deus enim formator vester ipse scit. ¶ *Neque elementa*, &c. καὶ τὴν ἑκάςυ σοιχείωσιν ὐκ ἐγὼ διερρύθμισα] *Et singulorum constitutionem* [aut, *informationem naturæ ex elementis constitutam*] *non ego compegi*: aut, *composui & digessi*. Significat autem σοιχείωσις primam hominis *deformationem* ἐκ τῶν σοιχείων *elementis factam*, ac naturæ principiis quibus homo constare aut constitutus compositúsque esse dicitur. Ea autem pia mater negat se διαρρυθμῆσαι, i. *concinnasse* aut *digessisse*, sed admirandum illud naturæ artificium Deo autori atque opifici tribuit.

23. *Qui hominem in ipsius*, &c. ὁ πλάσας τὴν ἀνθρώπυ γένεσιν] *Qui formavit hominis generationem*: i. qui hominis in ipsius ortu effector ac formator est, ὁ πλάσας, *qui illum finxit*, ac partibus membrísque suis composuit & conformavit. ¶ *Qui vita nunc vestra*, &c. ὡς νῦν ὑπεροςᾶτε ἑαυτὲς] *Sicuti nunc despicitis vosipsos*: negligitis vitam vestram propter observationem Legis ejus, atque ità vitam vestram religione ac Lege posteriorem ducitis.

24. *Vocémque sibi exprobrantem animadvertens* τὴν ὀνειδίζυσαν ὑφορώμεν☉ φωνὴν] Quidam vertunt, *vocem sibi probrosam metuens*. ὑφορώμεν☉ enim dicitur qui suspicatur aliquid ex iis quæ videt atque animadvertit. Ità sensus erit, Antiochum, qui sanctam superiorum contumaciam & libertatem in loquendo viderat, majora adhuc probra metuisse, atque ità oratione blandâ uti cœpisse. ¶ *Negotiáque ei administranda commissurum* καὶ χρείας ἐμπιςεύσειν] *Munera ei concrediturum*. χρεῖαι dicuntur *functiones negotiorum publicorum*.

25. *Porrò cùm adolescens*, &c. τῦ δὲ νεανίυ μηδαμῶς προσέχοντ☉] *At adolescente nequaquam attendente*. Qui non magni faceret Regis promissa, neque his ullo modo moveretur. ¶ *Ut juveni consilium*, &c. τῦ μειρακίυ γενέσθαι σύμβυλον ἐπὶ σωτηρίᾳ] *Ut esset adolescenti consultrix in salutem*, ut ei consilium daret salutare, quò saluti vitæque suæ consuleret: ut hujusmodi consilii ei autor esset.

26. *Multùm instante eo* πολλὰ αὐτῦ παραινέσαντ☉] *Multis illo adhortante*: cùm Antiochus eam pluribus verbis hortaretur, monendo rogandóque instaret ut filium ad alia consilia revocaret. ¶ *Se filio suasuram recepisset* ἐπεδέξατο πείσειν τὸν υἱὸν] *Promisit se filio suasuram*. ἐπιδέχεσθαι est *admittere*, & *nutu aut aliquâ significatione ostendere se aliquid facturum*.

27. *Educavi* τροφοφορήσασα] *Quæ molestias educationis sustinui*. τροφοφορεῖν à τροφὴ, quod *curam alendi nutriendique* significat, & φέρω *fero*, *sustineo*. Hæc beneficiorum commemoratio in bona & pia causa adhibita magnam apud filium autoritatem & vim habere debuit.

28. *Ea effecisse ex nihilo* ὅτι ἐξ ὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ] *Quòd ex iis quæ non sunt, ea fecit*, i. ex nihilo creavit.

33. *Sed quamvis castigationis*, &c. εἰ δὲ χάριν ἐπιπλήξεως καὶ παιδείας] *Quòd si gratiâ objurgationis ac disciplinæ*: aut, *correctionis*: i. ut propter peccata nostra nos castiget & corripiat, & quemadmodum pater filium suum solet, speramus tamen eum propitium nobis futurum.

34. *O impie* ὦ ἀνόσιε] Ità dicitur *qui remotus alienúsque est à religione, planè omnis expers timoris Dei, qui omne Numen contemnit*. ¶ *Nè incertâ spe frement*, &c. μὴ μάτην μετεωρίζυ φρυαττόμεν☉ ἀδήλοις ἐλπίσι] *Nè frustrà* [aut, *in vanum*] *extollaris frendens incertis spebus*: quasi suspensus & elatus spe inani & fallaci. ¶ Ἐπὶ τὺς ὐρανίυς παῖδας ἐπαιρόμεν☉ χεῖρα] *In servos cœlestes manum inferens*, manus violentas inferens.

35. *Inspectoris Dei* ἐπόπτυ Θεῦ] *Dei qui omnia intuetur*: ut hoc aspectu Dei summam ejus providentiam curámque rerum humanarum, & maximè Ecclesiæ suæ, significet.

36. *Divino vitæ perennis*, &c. ἀεννάυ ζωῆς ὑπὸ διαθήκης Θεῦ πεπτώκασι] *Sub pactum* [aut, *fœdus*] *Dei vitæ æternæ ceciderunt*: i. perfuncti brevi ac momentaneo corporis tormento, jam fœdere vitæ sempiternæ, quod Deus constituit, perfruuntur: aut, ad ejus perfruitionem pervenerunt, quod ad animam attinet, exspectantes placidè reliquum fructum gloriosæ resurrectionis. ¶ *Daturus es* ἀποίσῃ] *Auferes*: aut, *lues ac persolves*: à verbo ἀποφέρομαι *fero, aufero*, i. persolvo: auferes præmium tuis factis dignum.

37. *Tum vitam*, &c. καὶ ψυχὴν προδίδωμι περὶ τῶν πατρίων νόμων]

νόμων] *Et animam trado* [aut, *expono*] *pro patriis legibus conservandis:* corpus vitámque propriam negligo, & tormentis ac morti offero & trado. Nam *anima* pro *vita* accipitur.

38. *In me verò ac fratribus*, &c. ἐν ἐμοὶ δὲ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς μου στῆναι τὴν τοῦ παντοκράτορος ὀργήν] *Ut in me ac fratribus meis consistat ira Omnipotentis*, non progrediatur ampliùs, nec grassetur in gente nostra, sed in nobis finem faciat. Placetur sedetúrque in nobis voluntas Dei offensa.

39. *Huic se magis quàm*, &c. τούτῳ παρὰ τοὺς ἄλλους χειρίστως ἀπήντησε] *In hunc pessimè super alios invectus est*. Majore crudelitate ac sævitiâ in hunc fuit incitatus: graviùs & acerbiùs quàm cæteros illum tractavit: aut, teterrimè in hunc fuit incitatus. ¶ Πικρῶς φέρων ἐπὶ μυκτηρισμῷ] *Acerbè ferens ob subsannationem:* i. verba probrosa quibus ab eo reprehensus & contemptus fuerat.

41. *Novissimo verò post*, &c. ἐσχάτη δὲ τῶν υἱῶν ἡ μήτηρ ἐτελεύτησε] *Postrema autem* [aut, *ultima*] *filiorum mater mortua est:* i. ultimo ac postremo loco post filios ea mortem obiit: postrema supplicio affecta vitam finiit.

42. *Ac de iis quæ ad*, &c. τὰ μὲν οὖν περὶ σπλαγχνισμοὺς καὶ ὑπερβαλλούσας αἰκίας] *Quæ igitur circa viscerationes & summa supplicia:* aut, *cruciamenta verberibus facta*. σπλαγχνισμὸς verti *epulum*, propterea quòd sacrificio facto carnibus distributis vescebantur atque epulabantur. αἰκίας vocat verberationes quibus instar tympani crebris ictibus verberibúsque summo cum cruciatu cædebantur.

CASTELLIO.

24. ANtiochus verò putans se despici, & exprobrantem vocem suspectam habens] Suspicans ex pronunciatione matris (nam ipse Hebraicè nesciebat) ipsam sibi maledicere.

GROTIUS.

1. ET taureis] *Scuticis ex taurino corio*, ut apud Juvenalem explicat Scholiastes. *Censuram bubulam* vocat Plautus: qui & alibi,

Ubi vivos homines incursant boves:

3. *Sartagines & ollas æneas succendi*] Etiam Sermo ille Maccabaicus inter tortorum instrumenta recenset hoc loco λέβητας τηγανά τε *lebetes & sartagines*.

4. *Amputari linguam*] Aliter Sermo ille Maccabaicus. ¶ *Summas quoque manus & pedes ei præscindi*] *Avelli cruciatibus*, ait dictus jam Sermo Maccabaicus, κατὰ πᾶν μέλος κλάσμοις· deinde, τέμνειν αὐτοῦ τὰ μέλη.

6. *Et consolabitur in nobis; quemadmodum in protestatione cantici declaravit Moses, Et in servis suis consolabitur*] *Et satiabitur in eis* quæ evenere *nobis*; *quemadmodum in carmine coram attestante populum explicavit Moses, De servis suis satiabitur.* Usus est hic Interpres versione Mosis quam habemus per LXX, ubi pro יתנחם est παρακληθήσεται. Solet autem id verbum de Deo dici ubi pœnis satiatus se rursus propitium præbet; ut Ezech. 5. 13. Jon. 3. 9.

7. *Cute capitis ejus cum capillis abstractâ*] Idem narrat Sermo Maccabaicus, καὶ τὴν κεφαλῆς δορὰν οἱ παρδάλεις ἐξῆρεν ἀπέσυρον.

9. *Rex mundi*] מלך העולם, frequens Hebræis de Deo. ¶ *In æterna vita resurrectione suscitabit*] Εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς, לתחיה. Vides hîc spem vitæ alterius, ut & infrà 14. 36. Sap. 5. 16. magnam quidem, non tamen comparandam cum ea quam Christus attulit.

10. *Et manus constanter extendit*] Sermo Macc. ἀρθεμβόλοις ὀργάνοις τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τοὺς πόδας ἐξέδησεν καὶ ἐξ ἀρμῶν ἀναμοχλεύσαντες ἐξεμέλιζον.

11. *Quoniam ab ipso me ea recepturum spero*] Membra ista in statu meliore.

14. *Potius est ab hominibus morti datos spem exspectare à Deo iterum ab ipso resuscitandos*] Gr. *Satius est humanas spes cum eis quæ à Deo exspectantur commutare, nempe fore ut ab ipso resuscitemur.* ¶ *Tibi enim resurrectio ad vitam non erit*] Erit quidem *resurrectio*, sed non *ad vitam*, felicem nempe, sed ad pœnam: αἰώνιον ὄλεθρον, ut hic est in Sermone Maccabaico.

16. *Potestatem inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis*] q. d. Habes quidem potestatem, sed à Deo: (ut Joh. 19. 11.) homines regis, sed homo es. Cogitare igitur debueras hominem te Deo rationem gestuum tuorum debere. In Serm. Macc. παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβὼν τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν βασιλείαν.

17. *Tu autem patienter sustine*] Σὺ δὲ καρτέρει, *Tu verò exspecta*. ¶ *Qualiter te & semen tuum torquebit*] Antiochum Eupatora: de quo 1 Macc. 10.

18. *Peccantes in Deum nostrum*] Ἁμαρτόντες εἰς τὸν ἑαυτῶν Θεὸν, *ut qui in Deum nostrum deliquimus*. Loquitur ut unus de populo κατὰ κοίνωσιν, quali utuntur Neh. 9. 33. & Dan. 9. 5. & seq. ¶ *Et digna admiratione facta sunt in nobis*] In Sixtina, δι᾽ ὃ ἄξια θαυμασμοῦ γέγονε. Legetur rectiùs δι᾽ ὃν, *per quem miranda nobis sunt præstita*. Exaggerat culpam ob beneficia præcedentia.

21. *Voce patriâ*] i. Linguâ Hebrâ. Sic & infrà 27. ¶ *Et feminea cogitationi masculinum animum inserens*] *Et femineam cogitationem animo masculo excitans*.

22. *Nescio qualiter in utero meo apparuistis*] Hanc vim διαπλαστικὴν fœtûs meritò & Galenus admiratur. Digeritur enim in matre massa in hominem, matre ipsâ & partes & ordinem partium ignorante, adeò non disponente. Dei hoc opus, ut rectè agnoscit Job 10. 10. ¶ *Neque enim ego spiritum & animam donavi vobis & vitam*] Gr. *spiritum & vitam*, i. spiritum vitalem: ἓν διὰ δυοῖν· sic ζωὴ καὶ πνοὴ Act. 17. 25. quod πνοὴ ζωῆς Gen. 2. 7. ¶ *Et singulorum membra non ego ipsa compegi*] Καὶ τὴν ἑκάστου στοιχείωσιν οὐκ ἐγὼ διερρύθμισα, *& compagem cujusque ego non formavi.* Non fuit mihi id aut artis aut potentiæ.

23. *Et spiritum vobis iterum cum misericordia reddet*] *Spiritum & vitam*, i. spiritum vitæ, æternæ scilicet.

24. *Et exprobrantis voce suspectâ*] Τὴν ὀνειδίζουσαν ὑφορώμενος φωνὴν, *suspectam habens vocem exprobrantem*, i. metuens nè sibi turpe esset feminæ verba plus quàm sua valere.

25. *Suadebat ei ut adolescenti fieret in salutem*] Gr. *ut adolescenti consilium daret ad salutem*.

27. *Novem mensibus*] Nonus mensis & decimus ad partum frequentissimi. Vide Sap. 7. 2. L. *Gallus*. D. De Liberis & Posthumis. Plin. lib. 7. epist. 5. ¶ *Et lac triennio dedi*] Eo enim tempore solent pueri à lacte materno depelli. ¶ *Et alui*] Cibis postea solidioribus, ut moris est, 1 Cor. 3. 2. Heb. 5. 13, 14.

28. *Quia ex nihilo fecit illa Deus*] Ἐξ οὐκ ὄντων. Alii libri οὐκ ἐξ ὄντων. Sic μὴ ὄντα Rom. 4. 17. ¶ *Et hominum genus*] *Etiam hominum genus*, non ex semine humano, sed ex limo primùm.

29. *Ut in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam*] *Ut per misericordiam* (nempe Dei) *cum fratribus tuis* te quoque *recipiam*.

30. *Quem sustinetis*] *Quem exspectatis?* i. quin de me finem facitis?

32. *Nos enim pro peccatis nostris hæc patimur*] Explica ut suprà.

33. *Modicùm iratus est*] *Ad breve tempus*. Vide suprà 6. 16.

34. *Noli frustrà attolli vanis spebus*] Μὴ μάτην μετεωρίζου. Noli frustrà tibi placere. Vide suprà 5. 17.

35. *Nondum enim omnipotentis Dei & omnia inspicientis judicium effugisti*] *Omnia* bene addidit Interpres explendo sensui.

Θεοῦ δὲ πλήγην οὐχ ὑπερπηδᾷ βροτός.

Et,

Ὀξὺς Θεῶν ὀφθαλμὸς εἰς τὰ πάντ᾽ ἰδεῖν·

ut est in Græcorum veteribus Sententiis.

36. *Sub testamento æternæ vitæ effecti sunt*] *Sortem suam habent sub Divino de vita æterna fœdere*, i. vitam æternam ex Dei pacto exspectant.

37. *Animam & corpus trado pro patriis legibus*] i. Corpus lacerandum, vitam eripiendam. Quòd si

Dulce & decorum est pro patria mori,

quantò

quantò magis pro Divinis legibus patriæ datis? ¶ *Invocans Deum*] i. *Orans.* ¶ *Maturiùs genti nostræ propitium fieri*] *Ut citò genti nostræ propitius fiat.* ¶ *Téque cum tormentis & verberibus confiteri quòd ipse est Deus solus*] *Et ut tu per tormenta & verbera adactus fatearis illum solum esse verum Deum.* Quod & contigit, ut videre est 1 Macc. 6.13. infrà 9. 12, & seq. apud Josephum 12. 13. Potuit ergò dici huic puero,

Τὰς σὰς δ' ἀρὰς ἔοικεν ὀκνῆσαι Θεός.

38. *In me verò & in fratribus meis desinet Omnipotentis ira*] Erimus nihil ultrà dolituræ gentis piamen.

40. *Mundus obiit*] Καθαρῶς μετήλλαξε, i. nullâ idololatriâ pollutus.

42. *Igitur de sacrificiis*] Περὶ τοῦ σπλαγχνισμοῦ. Vide suprà 6. 7, 8, 21.

CAP. VIII.

BADVELLUS.

1. ET *qui se ei socios adjunxerant* καὶ οἱ σὺν αὐτῷ] *Et qui cum eo erant conjuncti:* qui eum sequebantur. ¶ *Cognatos evocabant* προσεκαλοῦντο τοὺς συγγενεῖς] *Adhortabantur cognatos,* i. Judæos, ad coeundam religionis societatem, & causam ejus defendendam. προσκαλεῖσθαι est *vocare* aut *evocare aliquem ad rem aliquam.*

4. *Injustas innocentium,* &c. τῆς τῶν ἀναμαρτήτων νηπίων παρανόμους ἀπωλείας] *Perditionis insontium infantium iniqua:* aut, *nefariæ perditionis,* i. injustæ necis per vim illatæ memor esset, νηπίους ἀναμαρτήτους vocat *parvulos atque infantes qui nihil peccaverant ac deliquerant,* expertes peccatorum eorum quæ in ætate adulta committuntur. Legitur & ἁμαρτημάτων, mendosè fortasse. ¶ *Atque suum in scelera,* &c. καὶ μισοπονηρῆσαι] *Et scelestos* [aut, *scelera*] *odio prosequeretur:* abominaretur ac detestaretur. Hoc enim significat μισοπονηρεῖν, & μισοπονηρία *affectio animi vitiis peccatísque infesti atque inimici.*

5. *Intolerabilis erat gentibus* ἀνυπόστατος] *Qui sustineri non poterat,* in cujus conspectu gentes non poterant consistere: ejus vim impetúmque sustinere: ità erat eis formidabilis.

6. *Adventu aggressus improviso* ἀπροσδοκήτως ἐρχόμενος] *Insperatò veniens,* i. subito repentinóque adventu, quo homines nec opinantes exspectantésque opprimebat: παρὰ προσδοκίαν, *præter spem eorum atque exspectationem.* ¶ *Agens in fugam* τροπούμενος] i. Εἰς φυγὴν τρέπων *in fugam convertens:* à τροποῦν, quod significat *hostes profligare atque in fugam agere.*

7. *Noctes ad hujusmodi,* &c. μάλιστα τὰς νύκτας πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπιβολὰς συνεργοὺς ἐλάμβανε] *Noctes maximè adjutrices ad eas insidias arbitrabatur,* atq; ità earum opportuno adjumento utebatur ad opprimendos hostes. Itaque tempus nocturnum deligebat ad hujusmodi insidias idoneum. ¶ *Ac præclara quadam,* &c. καὶ λαλιά τις τῆς εὐανδρίας αὐτοῦ διεχεῖτο] *Et fama quadam fortitudinis ejus diffundebatur,* divulgabatur longè & latè pervagata.

8. *Incrementis paulatim proficere* κατὰ μικρὸν εἰς προκοπὴν ἐρχόμενον] *Paulatim ad profectum venientem:* i. qui incrementa rerum faceret, & aliquos quotidie progressus ac successus adipisceretur. In sequenti membro dicit πυκνότερον δὲ ταῖς εὐημερίαις προβαίνοντα] *Qui frequentibus successibus procederet:* aut *progrederetur:* i. frequentes rerum feliciter gestarum accessiones faceret. εὐημερία est idem propè quod εὐτυχία καὶ εὐπραγία, *felicitas & bonus successus,* cùm res commodè ex sententiâque geruntur prosperè ac feliciter. Itaque accipitur sæpe pro *statu rerum bonarum ac secundarum.*

9. *Ex promiscuis gentibus,* &c. ὑποτάξας παμφύλων ἔθνη] *Subdens* [aut, *subjungens ei*] *omnis generis gentes:* i. milites collectos variè ex omni genere gentium vicinarum: ex ea varietate erat confectus ac mistus exercitus. ¶ *Virum imperatorium* ἄνδρα στρατηγὸν] *Virum ducem:* aut, *imperatorem:* i. arte virtuteq; imperatoriâ præditum, *in ducendo exercitu versatum.* Adjungit καὶ ἐν πολεμικαῖς χρείαις πεῖραν ἔχοντα] *Et in bellicis muneribus experientiam habentem:* i. rei militaris peritum. ἔμπειρος dicitur *qui est versatus ac usum habet* rerum bellicarum. Professio & ars Gorgiæ erat *imperatoria,* στρατηγική· eam summam habebat autoritate, scientiâ atque experientiâ rerum bellicarum comparatam.

10. *Quæ ex captivitate,* &c. ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων αἰχμαλωσίας ἐκπληρώσειν] *Ex Judæorum captivitate supplementum:* i. quod ex Judæis captivis conficeretur. Sperabat enim se ex venditione mancipiorum eam pecuniam confecturum quæ Romanis pendenda erat.

11. *Qui emptores Judaicorum,* &c. προσκαλούμενος ἐπ' ἀγορασμὸν τῶν Ἰουδαίων σωμάτων] *Provocans ad emptionem Judæorum corporum.* Qui enim in bello capiebantur erant venales, mercatoribúsque ut mancipia divendebantur. Hæc erat miserrima vitæ servilis conditio, quâ Dominus ipsos liberavit, lupúmque delusit hiantem, cùm hominem sceleratum ità frustratus est. ¶ *Nonagena mancipia,* &c. τὸ ταλάντον παραχωρήσειν ἐνενήκοντα σώματα] *Nonagena corpora talento se addicturum.* *Corpora* & *animas* Hebræi sæpe usurpant pro *hominibus* ipsis & (ut vulgò dicunt) *personis.* παραχωρεῖν dicitur venditor qui *rem venalem certo pretio addicit emptori,* aut *distrahit:* i. vendit.

12. *Maccabæus de adventu,* &c. τῷ δὲ Ἰούδᾳ προσέπεσε περὶ τῆς Νικάνορος ἐφόδου] *At Judæ compertum fuit* [aut, *cognitum*] *de adventu Nicanoris:* intellexit aut accepit Nicanorem advenisse: aut, ei allatum nunciatúmq; est. ¶ *Cùm suis exercitum,* &c. μεταδόντος τοῖς σὺν αὐτῷ τῆς παρουσίας τοῦ στρατεύματος] *Cùm declarasset iis qui cum ipso erant adventum exercitûs,* hostilis scilicet. Significat autem μεταδίδοναι *communicare rem aliquam cum aliquibus,* ejúsque nuncium eis impertire, rei allatæ nunciatæque eos participes facere. Cùm eis exposuisset hostes advenisse.

13. *Quidam timidi* οἱ δειλανδροῦντες] *Formidolosi:* sive, *Qui formidabant: terrebantur: pavescebant,* allatâ famâ de hostium adventu. ¶ *Seipsos subducentes diffugiebant* διεδίδρασκον καὶ ἐξετόπιζον ἑαυτούς] *Fugam parabant* [aut, *in eam se convertebant*] *atque à loco recedebant:* dilabebantur à castris, ac discedebant. ἐκτοπίζειν est *locum mutare, se aliò transferre;* hîc autem, *seipsum subtrahere ac subducere à belli periculique societate.*

14. *Ante ipsorum,* &c. πρὶν συντυχεῖν] *Antequam congressi essent: priusquam obvii sibi fuissent.* Quidam vertunt *priusquam adeptus esset,* antequam prædâ esset potitus. Sed altera versio verbo Græco meliùs congruit, & sensum alterum comprehendit. συντυγχάνειν enim significat *convenire & congredi aut sermonis causâ, aut prælii;* ut hoc loco *congressum hostilem* significet.

15. *Quòd si minùs propter ipsos* καὶ εἰ μὴ δι' αὐτούς] *Sin minùs propter ipsos,* propter federa quidem cum Patribus constituta; aut propter pacta, sive ea quæ Patribus eorum pactus esset: ut τὰς διαθήκας intelligat ἐπαγγελίας *promissiones pactionésque factas Patribus.* Nomen *federis* utrumque complectitur. ¶ *Propter venerandum,* &c. ἕνεκεν τῆς ἐπ' αὐτοὺς ἐπικλήσεως ὀνόματος] *Propter super ipsos invocationem nominis.* *Nomen Dei* dicitur *invocari super eos* qui ex ejus populo dicuntur, habentur ac censentur. Sic Esaias 4. 1. *Septem mulieres apprehendent unum virum, ut nomen ipsius super eas invocetur:* i. nomine ejus censeantur. Sic Gen. 48. 16. Jacob nepotibus suis benedicens, ait, *Nomen meum & patrum meorum Abraham & Isaac super ipsos invocetur:* i. habeantur censeantúrque è familia nostra.

16. *Ne hostes reformidarent* μὴ καταπλαγῆναι τοὺς πολεμίους] *Ne absterriti & consternati eos metuerent:* ne animos desponderent aut amitterent, hostium terrore ac multitudine.

17. *Contumeliam* ὕβριν] Quæ est *contemptio ac profanatio cum ludibrio conjuncta,* res facta petulanter cum quadam indignitate: cujusmodi fuit improbitas & petulantia hominum impiorum sanctissimum locum omni gene e contumeliæ afficientium ac polluentium. ¶ *Rempublicam,* &c. τὴν τῆς προγονικῆς πολιτείας κατάλυσιν] *Avitæ politiæ* [aut, *Reip.*]

Reip.] *dissolutionem*: i. Reip. à majoribus institutæ Divinitus, ac posteris traditæ, quam illi totam dissiparunt & funditus subverterunt. Hoc enim significat verbum καταλύειν apud Græcos, & κατάλυσις τῆς πόλεως ἢ πολιτείας.

18. *Nos verò fiduciam*, &c. ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τῷ παντοκράτορι Θεῷ πεποίθαμεν] *Nos verò in Deo præpotente confidimus*: i. eo freti & confisi sumus. Sic in Psal. 20. 8. *Illi in equis atque in curribus; nos autem nomen Dei nostri memorabimus*: i. eo invocando salvi erimus.

19. *Præterea eis auxilia commemoravit* προσαναλεξάμενος δὲ αὐτοῖς καὶ τὰς ἐπὶ τῶν προγόνων ἀντιλήψεις] *Enarrans* [aut, *cùm enarraret atque exponeret*] *eis auxilia sub majoribus facta*: i. lata. Deus enim sæpe adversùs hostes præclarè eos tutatus est cum ipsorum hostium exitio.

20. *Confecerunt* ἀπώλεσε] *Perdiderunt, peremerunt*: ut hoc verbo πανωλεθρίαν *internecionem hostium* significet.

21. *His verbis cùm*, &c. ἐφ' οἷς εὐθαρσεῖς αὐτοὺς παραστήσας] *Ob quæ cùm illos bene audaces effecisset*: i. animasset, eorum animos commemoratione præclarorum exemplorum confirmasset, atque ad mortem pro religione patriâque oppetendam excitasset.

22. *Quadrifariàm exercitum divisit* τετραμερὲς τὸ στράτευμα ἐποίησε] *Quadripartitum exercitum fecit*, quatuor in partes aut ordines distribuit, quadripartitò divisit. ¶ *Eisdem etiam*, &c. ἔτι καὶ Ἐλεάζαρον] *Præterea Eleazarum*: subaudi verbum τάξας, *cùm constituisset ducem* cum fratribus eorum ordinum.

23. *Signum Divini auxilii dedisset* καὶ δοὺς σύνθημα Θεοῦ βοηθείας] *Et cùm dedisset signum auxilii Dei*. Quidam ità vertunt, *cùm adjutorium Dei signo dedisset*: i. significationem fecisset auxilii à Deo futuri. Est enim σύνθημα, σύμβολον πολεμικὸν *signum bellicum* quod datur aciei jam instructæ, ità pro *militari tessera* accipitur.

24. *Affecerunt vulneribus*, &c. τραυματίας καὶ τοῖς μέλεσιν ἀναπήρους ἐποίησαν] *Saucios ac membris mutilos fecerunt*: sauciaverunt ac mutilaverunt, ut saucii ac debiles ex prælio discesserint. Ità omnes aut interfecti fuerunt, aut vulnerati, aut fusi ac profligati.

26. *Se receperunt* ἀνέλυσε] *Redierunt*, ab insequendis hostibus se receperunt tempore impediti. ἀναλύειν οἴκαδε *domum se referre*. Denique pro *discedere* accipitur, ut *solvere* aliquando Latinis. ¶ *Non diu sunt eos insecuti* οὐκ ἐμακροθύμησε καταδιώκοντες αὐτοὺς] *Non perstiterunt diu eos persequi*: non diu institerunt, sed admoniti tempore & Sabbati observatione seipsos revocarunt ac receperunt.

27. *Sabbato celebrando se dediderunt* περὶ τὸ σάββατον ἐγένοντο] *Circa Sabbatum erant*, in eo celebrando versabantur, reliquis rebus negotiisque intermissis, rebus Divinis operam dabant. ¶ *Maximas & laudes*, &c. περισσῶς εὐλογοῦντες καὶ ἐξομολογούμενοι τῷ Κυρίῳ] *Vehementer benedicentes & confitentes Domino*, eum laudantes ac celebrantes. Utrumque imitatione Hebræorum dictum. ¶ *Suaque misericordiæ*, &c. ἀρχὴν ἐλέους στάξαντι αὐτοῖς] *Qui initium misericordiæ stillasset ipsis*. Quidam codices legunt τάξαντι, *qui ordinasset* [aut, *destinasset*] *principium misericordiæ*: i. tum primum gustum dedisset. Sed puto corruptum fuisse pro στάξαντι, à verbo στάζω, quod significat *favorem Dei è cœlo quasi distillatum atque emissum*.

28. *In debiles* τοῖς ᾐκισμένοις] Quidam vertunt *in damna passos*. Sed videtur significare τοὺς ἀσθενεῖς, *qui corpore erant infirmo ac debili*, qui debilitate corporis laborabant, nec victum sibi parare poterant. Nam αἰκισμὸς afflictio corporis est, ut mutilatio, aut aliqua alia debilitatio, quâ homo affectus laborare non potest.

29. *Indictâque supplicatione publicâ* κοινὴν ἱκετείαν ποιησάμενοι] *Communem obsecrationem facientes*, comprecationem adhibentes, indictâ supplicatione publicâ quâ unà comprecarentur. ¶ *Se placatum servis*, &c. εἰς τέλος καταλλαγῆναι τοῖς αὐτοῦ δούλοις] *In finem reconciliari servis suis*: i. ut quoniam cœpisset gustum eis dare voluntatis suæ placatæ & gratiæ reconciliatæ, eam gratiam in finem usque continuaret ac retineret.

30. *Impressione conjunctim factâ* συνερείσαντες] *Connixi, atque uno eodémque animo impetúque confirmati*: *conjunctis animis ac viribus incumbentes*. Hoc enim significat συνέρεισιν, *conjunctionem contentionémque eorum qui uno eodémque conatu atque impetu in rem aliquam incumbunt, & quandam impressionem faciunt*. ¶ *Munitionibúsque prææltis*, &c. καὶ ὀχυρωμάτων ὑψηλῶν δὲ μάλα ἐγκρατεῖς ἐγένοντο] *Et munitionum excelsarum bene valde compotes fuerunt*, i. cùm locis præaltis præsidiísque firmissimis potiti fuissent. ¶ *In ea participanda*, &c. ἰσομοίρους ἑαυτοὺς καὶ τοῖς ᾐκισμένοις ποιήσαντες] *In partiendo seipsos æquales debilibus facientes*, æqualiter, aut æquali portione cum ipsis partientes. Hæc est ὁμαλὴ δίαιτα *summa æquabilitas*, quæ τῇ πλεονεξίᾳ, i. *avaritiæ*, contraria est.

32. *Qui partes Timothei secutus erat* τῶν περὶ τὸν Τιμόθεον] *Unum ex iis qui erant cum Timotheo*: qui ejus arma secutus erat: qui in oppugnandis vexandísque Judæis se cum eo conjunxerat. Hunc dicit πολλὰ ἐπιλελυπηκότα, *Judæos multis injuriis molestiisque affecisse atque afflixisse*.

33. *Cúmque celebrarent Epinicia* ἐπινίκια δὲ ἄγοντες] *Festa autem agentes pro victoria*: ἐπινίκιους ἄγοντες τὰς ἑορτάς, *dies festos agitantes victoriæ monumentum*. Dicitur etiam τὸ ἐπινίκιον substantivè, *celebritas pro habita victoria, triumphus, palma, epulum victoriale*: quo modo hîc accipi potest ἐπινίκια fine adjunctione alterius nominis.

34. *Ille conscelleratissimus* ὁ τρισαλιτήριος] *Ter scelestus*: i. infestissimus ac perniciosissimus, maximè exitiosus, pestis ac pernicies Religionis ac Reip. homo funestissimus.

35. *Ab iis quos minimo æstimabat*, &c. ταπεινωθεὶς ὑπὸ τῶν κατ' αὐτὸν νομιζομένων ἐλαχίστων εἶναι] *Humiliatus ab iis qui ab ipso minimi esse existimabantur*. Habuerat enim jam pro venalibus mancipiis, nonagenósq; talento mercatoribus addixerat. ¶ *Deposito magnifico vestitu* τὴν δοξικὴν ἀποθέμενος ἐσθῆτα] *Cùm gloriosam deposuisset vestem*, atque ità mutasset habitum ut saluti suæ consuleret. *Instar* enim *servi fugitivi* sine ullo comitatu solus fœdissimè aufugit. ¶ *Amisso exercitu*, &c. ὑπέρ ἄγαν δυσημερήσας [legitur ὑπὲρ ἄγαν εὐημερηκὼς in Compl. editione] ἐπὶ τῇ τοῦ στρατοῦ διαφθορᾷ] *Supra modum infelix ob cladem exercitûs*: sive, *re infelicissimè gestâ propter interitum exercitûs*. Δυσημερεῖν est idem quod δυσπραγεῖν, *rem malè gerere*: opponitur εὐημερεῖν: illud enim significat offensionem belli, acceptúmque incommodum.

36. *Propugnatorē* ὑπέρμαχον] *Protectorem defensorémq; in bello*. Ab ὑπὲρ & μάχεσθαι fit ὑπερμαχεῖν, *pro aliquo pugnare*: hinc ὑπέρμαχος *propugnator*. ¶ *Ideóq; illos à vulneribus remotos esse* καὶ διὰ τὸ τρόπον τοῦτον ἀτρώτους εἶναι τοὺς Ἰουδαίους] *Atque hoc modo* [aut, *ratione*] *Judæos esse invulneratos illæsósque*: aut, *intactos vulneribus*, quòd *Deum habent* ὑπέρμαχον *qui clypeum suum contra omnem vim opponit*. Affert etiam causam vitæ ac salutis ab omni periculo tectæ atque inviolatæ, *quòd Leges Dei observent*. Deus enim defendit ac protegit cultores Legis suæ.

GROTIUS.

1. I*Ntroibant latenter in castella*] Εἰς κώμας, *in vicos*. Sed quia quædam erant κωμοπόλεις, dixit Interpres *castella*. ¶ *Et eos qui permanserunt in Judaismo*] In vita secundùm Legem. Oppositum hoc est ἀλλοφυλισμῷ. ¶ *Eduxerunt ad se sex millia virorum*] 1 Macc. 3. 1. Joseph. 12. 9.

2. *Et invocabant Dominum*] 1 Macc. 3. 44, 50. & 4. 10.

3. *Miseretur etiam exterminio civitatis*] *Miseraretur & urbem perditam*. ¶ *Et vocem sanguinis ad se clamantis audiret*] *Et sanguinem ad se clamantem audiret*. In Græco est plurale αἱμάτων, quomodo & Hebræi sæpe dicunt דמים. Locutio sumpta de Gen. 4. 10. quò respicit & Scriptor ad Hebræos 12. 24.

5. *Ira enim Domini in misericordiam versa est*] *Irâ Domini* (nempe adversùs Hebræos) *versâ in misericordiam*.

6. *Et civitatibus improvisus*] 1 Macc. 3. 8.

7. *Maximè autem noctibus ad hujuscemodi excursus ferebatur*] Nam

Ἰου-

Ἴσον φέρει νὺξ, τοῖς δὲ τολμῶσι πλέον,

ut est apud Euripidem. Exemplum vide 1 Macc. 4. 1. & 5. 29. Joseph. 12. 11. & 12.

8. *Videns autem Philippus*] Dictus suprà 5. 22. ¶ *Ad Ptolemæum ducem Cœles Syriæ & Phœnices*] Filium Dorymenis 1 Macc. 3. 38. & Joseph. 12. 11. qui alio nomine *Macron*, ut infrà est 10. 12. Hic autem Cœlen Syriam & Phœnicen regebat sub Apollonio, ut discere est suprà 4. 4. & mox sub Lysia, ut videmus dicto loco 10. 11.

9. *Misit Nicanorem Patrocli*] Dicto loco 1 Macc. 3. 38. ¶ *De permistis Gentibus*] Παμφύλων ἔθνη, ubi παμφύλων non est proprium, sed commune, ut apud Symmachum Gen. 14. 1. ¶ *Armatis non minùs viginti millibus*] Qui partem faciunt illorum *XL millium* quorum mentio 1 Macc. 3. 39. & Joseph. 12. 11. ¶ *Adjuncto ei & Gorgia*] Ut videre est 1 Macc. 3. 38. Joseph. 12. 11.

10. *Tributum quod Romanis erat dandum, duo millia talentorum*] i. Pensiones duorum annorum quantæ debebantur Romanis per annos XII. qui ad finem ferme Antiochi Illustris excurrunt, ex pace facta inter Romanos & Antiochum Magnum, cujus conditiones habes apud Polybium Excerpto legationum 35. & Livium lib. 38. Non tamen hæc sola erat causa expilandi Judæam, sed & Antiochi Illustris ingenium pronum ad ingentes largitiones faciendas: de quibus vide quæ dicta 1 Macc. 3. 29. ¶ *De captivitate Judæorum*] De Judæis quos erat capturus. Vide 1 Macc. 3. 41.

11. *Nonaginta mancipia talento*] Vili admodum, cùm sanato Antiocho medicus Erasistratus centum talenta accepisset.

12. *Judas autem, ubi comperit, indicavit iis qui secum erant Judæis Nicanoris adventum*] Sensus bene expressus est. Verba hæc sunt, *Judæ autem* ad aures *accidit* (hic est sensus Græci προσέπεσε) *de adventu Nicanoris: & cùm iis qui secum erant communicasset exercitum hostilem propè esse.*

13. *Non credentes Dei justitiæ*] Ἀπιστοῦντες τὴν τοῦ Θεοῦ δίκην, *non credentes Dei vindictam* venturam super Nicanorem. ¶ *In fugam vertebantur*] Additur in Græco *& solum mutabant*, quod plus est quàm *fugere*. Vide 1 Macc. 3. 56.

14. *Alii verò si quid eis supererat vendebant*] Hæc est recta lectio Latini, in nonnullis libris corrupta. τὰ περιλελειμμένα, ea quæ tam avidi hostes reliqua ipsis fecerant. ¶ *Qui eos prinsquam cominus veniret vendiderat*] Pellem ursi, ut est in apologo.

15. *Et si non propter eos, propter testamentum tamen quod erat ad patres eorum*] *Propter pacta cum majoribus eorum facta*. Vide Dan. 9. 18.

16. *Sed fortiter contenderent*] Confer quæ Judas dicit 1 Macc. 4. 8. & apud Josephum 12. 11.

18. *Illi quidem armis confidunt, ait, simul & audaciâ; nos autem in omnipotente Domino*] Sumptum ex Ps. 20. 7. ¶ *Et universum mundum uno nutu delere*] 1 Macc. 3. 18.

19. *Et quòd sub Sennacherib*] Σενναχηρὶμ scribunt Græci. De qualibus mutationibus diximus ad Matth. 10. 25. Hanc historiam Judas suis in animum revocat etiam 1 Macc. 7. 41.

20. *Et de prælio quod eis adversus Galatas fuit in Babylonia, ut omnes ubi ad rem ventum est, Macedonibus sociis hæsitantibus, ipsi sex millia soli peremerunt CXX millia*] In Græco paulò aliter, *Et de prælio in Babylonia contra Galatas* (i. Gallos) *commisso, ubi cùm omnes ad rem venissent octies mille, cum Macedonibus quater mille, Macedonibus hæsitantibus, illi octies mille perdiderunt CXX millia, per opem cœlitus ipsis datam, multùmque commodi indè ceperunt.* Ad hanc historiam pertinet quod Justinus habet lib. 25. in temporibus Antigoni Macedonum Regis, *Gallorum eâ tempestate tanta fœcunditatis juventus fuit ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent.* Ejusdem Gallorum in Asiam incursus meminit Justinus etiam lib. 32. Strabo lib. 12. Pausanias quoque & Eutropius, quorum ille ad tempora Seleuci Nicatoris in Syria, alter ad tempora Ptolemæi Epiphanis in Ægypto regnantis eum refert. Judæi sicut Alexandro militaverant, ità & ejus successoribus militarunt, ut alibi ostendimus. *Macedones* hîc intellige illos qui sub Syriæ erant Regibus, quorum imperium Babyloniam complectebatur.

22. *Duces utrique ordini*] Ἐκάστης τάξεως. Sed ἑκάστης hîc impropriè dicitur de tribus. Hebræorum exercitus vetustissimo more erant agminum quatuor. Horum primo præerat ipse Judas, duobus in media acie Simon & Josephus, postremo agmini Jonathan. ¶ *Simon & Josephum & Jonathan*] Vide 1 Macc. 2. circa initium, & 5. 17. & 12. 33. Joseph. 12. 12.

23. *Ad hoc etiam ab Esdra lecto illis sancto libro*] Legit ἔτι δὲ καὶ τὸν Ἔσδρα. at nos habemus, Ἔτι δὲ καὶ Ἐλεάζαρον παραγνοὺς τὴν ἱερὰν βίβλον Interpretes isla *ac præterea Eleazarum* annectunt superioribus, voluntque ducis esse nomen. Ego legendum puto, Ἔτι δὲ καὶ Ἐλεαζάρου παραγνοὺς τὴν ἱερὰν βίβλον, *Præterea cùm prælegisset sacrum commentarium de Eleazaro*, qui scilicet ipsius dicta, facta & mortem pro Lege memorabat. Hunc autem prælegit, ut tam illustri exemplo constantiæ, atque etiam tantæ sævitiæ hostium exsecratione, accenderentur militum animi. ¶ *Et dato signo Adjutorii Dei*] Σύνθημα vertit *signum*, ut & Latini interdum, aliàs *tesseram*. Tale signum est in Nerone Suetonii, *Optima mater*; apud Senecam de Caio, *Venus*, *Priapus*; in Pertinace Capitolini, *Militemus*; in Antonino Spartiani, *Æquanimitas*. Σύνθημα in prælio Pharsalico à parte Cæsaris Ἀφροδίτη νικηφόρος, à parte Pompeii Ἡρακλῆς ἀνίκητος, ut refert Appianus: in prælio Philippensi à parte Bruti Ἐλευθερία, Dione narrante. Sic Judæ σύνθημα *signum* sive *tessera* fuit עמנואל. Sicut inter signa sui temporis Vegetius 3. 5. ponit *Deus nobiscum*: sic & inf. à 13. 15. signum est *Dei victoria*.

24. *Interfecerunt super novem millia hominum*] Quorum tria millia in ipsa fuga interierunt, 1 Macc. 4. 15.

25. *Qui ad emptionem ipsorum venerant*] Suprà 11. 1 Macc. 3. 41. ac Josephus 12. 11.

26. *Nam erat ante Sabbatum*] Ἡ πρὸ τοῦ σαββάτου, dies quæ aliter παρασκευὴ & προσάββατον, ut Marc. 15. 42. ¶ *Quam ob causam non perseveraverunt insequentes*] Nempe quia appetebat vespera Sabbatum inchoans. Cesserat jam quidem lex Sabbati summæ necessitati, sed eâ cessante vim suam habebat: quod & in Historia Obsessæ Urbis observat Josephus.

27. *Arma autem ipsorum & spolia congregantes*] Ὁπλολογήσαντες δὲ αὐτοὺς, καὶ τὰ σκῦλα ἐκδύσαντες, *Cùm autem legissent arma victi exercitûs, & spolia eis detraxissent*. Aoristi enim hi per præteritum hoc loco exponendi sunt. Facta enim hæc fine Parasceues. ¶ *Qui liberavit eos in isto die, misericordiæ initium stillans in illos*] Legit τάξαντος αὐτοῖς, ut est in quibusdam libris. Sixtina habet τάξαντος. Prius præfero, hoc sensu, *Domino qui in eum diem ipsis reservarat initium misericordiæ qua in ipsos stillaret*. Nam hactenus Deus absconderat miserationes suas, ut vidimus suprà 7. 33, 37, 38. Misericordia Dei sic *stillare* dicitur quomodo Ira 2 Par. 12. 7. Jer. 42. 18. & 44. 6.

28. *Post Sabbatum verò*] Μετὰ τὸ σαββάτων, ut loquuntur Euangelistæ: Matthæus, ὀψὲ σαββάτων. ¶ *Debilibus & orphanis & viduis diviserunt spolia*] *Viduis & pupillis*. Imitatione Legis Deut. 14. 29. ¶ *Ipsi eum suis habuere*] *Cum pueris divisere*, i. inter milites. τὰ παιδία enim hîc idem valet quod Gen. 14. 24. הנערים ubi in Græco οἱ νεανίσκοι. Eodem sensu *juvenes* apud Ennium & Virgilium. Partitio hæc facta ex lege Davidis 1 Sam. 30. 24.

29. *Ut in finem servis suis reconciliaretur*] *Porrò propitius esset*.

30. *Qui cum Timotheo & Bacchide erant*] Timotheo ut duce, Bacchide ut adjutore. Ideo 1 Macc. 5. Timotheus nominatur solus. ¶ *Contra se contendentes*] Συμμίξαντες, i. *confligentes*. Ità enim hoc verbum Polybius usurpat. ¶ *Super viginti millia*] Tria millia primo prælio, octo altero, multos præterea in Bosore, in Maspha, in Carnaimo, Ephrone, locisque aliis, ut videre est 1 Macc. 5. Josephi 12. 12. ¶ *Et munitiones excelsas obtinuere*] In Idumææ;

mæa, Moabitide, Ammonitide, Galaaditide. Vide dicto jam loco.

32. *Et Philarchen*] Idem nomen quod *Philarchus*; quomodo libri veteres Historicum nominant horum temporum, quem alii *Phylarchum*.

33. *Et cùm epinicia agerent*] i. *Diem latum ob partam victoriam.* Sic & Plutarchus hoc nomen in Romulo usurpat. ¶ *Callisthenem*] Est & hoc nomen Græcis frequens, quale habuit is qui ab Aristotele malo suo fato Alexandro datus fuit comes. ¶ *Incenderunt, dignâ ei mercede pro impietatibus suis redditâ*] Mos enim est gentibus ferme omnibus igne interficere incendiarios. L. *Qui ædes*. D. De incendio. L. *Capitalium*. §. *Incendiarii*. D. De pœnis.

34. *Qui mille negotiantes ad Judæorum venditionem adduxerat*] Suprà 10.

35. *Ab his quos nullos existimaverat*] *Ab his quos omnium hominum infimos existimaverat.* ¶ *Depositâ veste gloriæ*] Quominus in itinere agnosceretur. ¶ *Per mediterranea*] διὰ τῆς μεσογαίας, i. per illam regionem quæ inter Judæam & Antiochiam sita est; per viarum compendia. ¶ *Fugiens*] Gr. *fugitivi in morem solum se faciens*, i. fine ullo comite. ¶ *Summam infelicitatem de interitu sui exercitûs consecutus*] Scripsit Interpres *felicitatem*: nam in Græco est εὐημερηκώς. Sensus est, *summè felix post amissum exercitum*. Satis felicem se existimans quòd tantæ cladi superstes esset.

36. *Et qui promiserat*] i. *In se receperat*, ἀναδεξάμενος, nempe apud Regem suprà 10. ¶ *Romanis se tributum restituere*] Gr. *confecturum*. Id enim est καθορθώσειν. Et *tributum* intellige pensionem summæ quæ ex pace debebatur, ut diximus suprà. ¶ *Prædicat nunc*] *Prædicavit*, κατήγγελλεν. ¶ *Protectorem Deum habere Judæos*] *Propugnatorem*, ὑπέρμαχον. ¶ *Et ob ipsum*] *Eo modo*, διὰ τὸν τρόπον τοῦτον. ¶ *Invulnerabiles esse*] i. *Invictos*.

CAP. IX.

BADVELLUS.

1. Se ignominiosè receperat ἐτύγχανεν ἀναλελυκὼς ἀκόσμως] *Reversus erat inhonestè*: aut, *turpiter*. Quibus verbis fœdam fugam significat, indignam ordine militari: κόσμος enim *ornatum* significat. Hinc εὐκοσμία, quæ accipitur sæpe pro εὐταξία, in qua est *composita & pulcra ordinis ratio*: cui contraria est ἀκοσμία καὶ ἀταξία *dissolutio atque confusio*, in qua summa est deformitas. Itaque ἀκοσμία pro *turpitudine* accipitur, qualis est in fuga tumultuosa, aut in offensione belli ignominiosa, in qua magno cum dedecore Imperator se recipere cogitur.

2. *Sacrilegio dispoliare* ἱεροσυλεῖν] *Sacra tollere*: templa & fana spoliare, in quibus maxima vis erat auri & argenti in simulacris aliisque rebus constituta. ¶ *Et civitatem occupare* καὶ τὴν πόλιν συνέχειν] *Et civitatem obtinere*: aut, *opprimere*. Ad v. *continere*, i. in potestatem suam redigere. ¶ *Cùm vulgus concitatum*, &c. τῶν πληθῶν ὁρμησάντων ἐπὶ τὴν τῶν ὅπλων βοήθειαν] *Cùm multitudo impetu concurrisset ad armorum præsidium*, i. ad capienda arma quibus sacrilegum hominem atque oppressorem propulsaret. ὁρμᾷν est *cum impetu irruere*, aut *concurrere*, quemadmodum solet multitudo concitata. ¶ *Turpi receptu discederet* ἀσχήμονα τὴν ἀναζυγὴν ποιήσασθαι] *Turpem* [aut, *deformem*] *reditum facere*, i. ἄκοσμον *inhonestum atque indecorum*, ut paulò antè dixit ἀκόσμως. ἀναζυγὴ autem est *motio castrorum, quæ fit vasis conclamatis*: hoc loco pro *reditu receptúque* accipitur.

4. *Injuriam eorum*, &c. τὴν τῶν πεφυγαδευκότων αὐτὸν κακίαν εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐναπερείσασθαι] *Malitiam eorum qui ipsum fugaverant, in Judæos retorquere ac rejicere quasi autores*: i. ejus incommodi accepti aut fugæ factæ causam & culpam Judæis attribuere, & (ut quidam vertunt) *eam injuriam eis imputare*. Sed simpliciter accipi potest pro *cogitasse ulcisci eam injuriam in Judæis puniendis* cùm non posset vindicare in iis à quibus illata erat: tanto odio in Judæos ferebatur. κακία autem hoc loco magis significat *injuriam* quàm *malitiam*; ut ἀντὶ κακοῦ pro *malo* aut *maleficio illato* accipiatur. ¶ *Concitatione non intermissâ*, &c. ἀδιαλείπτως ἐλαύνοντα κατευθύνειν τὴν πορείαν] *Sine intermissione* [aut, *continenter*] *agitantem iter expedire*, i. summâ contentione, fine ulla intermissione, aut nullâ itineris parte intermissâ. ἁρματηλάτης dicitur ὁ ἐλαύνων τὸ ἅρμα, *qui agitat currum, equósque incitat*, i. *auriga, ductor plaustri ac moderator*. ¶ *Commune sepulcrum* πολυάνδριον] Pro *sepulcro* accipitur, aut *loco ubi sunt multa sepulcra, cœmeterium, hominum strages*.

5. *Plagâ occultâ* ἀοράτῳ πληγῇ] *Invisibili plagâ*, i. interiore corporis vulnere, & quadam vi morbi intestinâ & occultâ, ex qua illi cruciatus tanti extiterunt. Fuit tactus manu Dei occultâ, & plagâ non sanabili percussus. ¶ *Acerbique interaneorum cruciatus* καὶ πικραὶ τῶν ἔνδον βάσανοι] *Et acerba internorum* [five *intestinorum*] *tormenta eum comprehenderunt ac constrinxerunt*, ἔλαβον.

6. *Et quidem justè admodum* πάνυ δικαίως] *Admodum justè. Et quidem meritò*: aut, justissimo Dei judicio. ¶ *Novis cruciamentis* ξενιζούσαις συμφοραῖς] *Ærumnis novis*, i. suppliciis insuitatis inauditísque, *aliorum viscera cruciasset*. Ità justam ac meritam suæ crudelitatis pœnam in corpore suo sensit ac sustinuit: ut verum sit, *in qua quisque parte peccavit, in ea puniri Divinitus*.

7. *Arrogantiâ suâ non desistebat* οὐδαμῶς τῆς ἀγερωχίας ἔληγεν] *Nullum finem insolentiæ* [τῆς ὕβρεως *contumeliosæ improbaque petulantiæ*] *faciebat*. Et contumax, præfractus obfirmatúsque in sua arrogantia, nullis dolorum tormentis coercebatur, sed insolentiùs se efferebat, ἔτι δὲ ὑπερηφανίας ἐπεπλήρωτο, *sed superbiâ insuper replebatur*. ¶ *Itérque jubens accelerare* καὶ κελεύων ἐποξύνειν τὴν πορείαν] *Et jubens iter incitare*, i. currum ad majorem itineris contentionem ac festinationem: jubebat equos concitare ad iter celeriter conficiendum. ¶ *Gravique casu affectus* συνέβη πίπτειν αὐτὸν] *Gravi casu delapso*. ¶ Πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀποστρεβλοῦσθαι] *Omnia corporis membra collisa læsáque torquerentur ac cruciarentur*. Significat dolorem qui sequitur ex collisione membrorum, quâ corpus totum est conquassatum.

8. *Staterâ montium*, &c. τῶν ὀρέων ὕψη οἰόμενος ἐν πλάστιγγι] *Montium altitudines se libraturum staterâ.* Hæc non potentia hominis, sed Dei: qui (ut est apud Esaiam 40. 12.) *appendit montes in statera, & colles in bilance*. Notat autem hîc summam arrogantiam superbiámque Antiochi, qui se efferebat insolentiùs quàm humana conditio pateretur. Eam superbiam comitata est humilitas.

9. *Vermes ex corpore*, &c. ἐκ τοῦ σώματος σκώληκας ἀναζεῖν] *Vermes exsisterent ex ejus corpore quasi ex quadam scaturigine*: vel, *ut corpus ejus vermibus scateret*. ¶ *Diffluerent* διαπίπτειν] *Deciderent*: aut, *dilaberentur carnes* ejus putredine corruptæ ac corrosæ vermibus. ¶ *Teter putredinis ejus odor* ὑπὸ τῆς ὀσμῆς αὐτοῦ πᾶν τὸ στρατόπεδον βαρύνεσθαι τὴν σαπρίαν] *Præ odore ejus totus exercitus gravaretur putredine*. Postea dicet *intolerabilem* exercitui fuisse: ex quo intelligitur odorem fuisse teterrimum.

11. *Ibi demum* ἐνταῦθα οὖν] *Hîc igitur*. Potest etiam reddi per particulam Temporis, *Tum denique* [aut, *Tandem*] confectus victúsque doloribus, ac justissimo Dei judicio convictus fractúsque. ¶ *Cœpit*, &c. τὸ πολὺ τῆς ὑπερηφανίας καὶ αὐτοῦ λήγειν] i. *A multa superbia atque à seipso desinere*: aut, *desistere*, i. se à præfracti animi contumacia & superbia revocare ad agnitionem sui, ac hominis conditionem considerare. ¶ *Occulto sancius vulnere* ὑποτεθραυσμένος] *Subvulneratus*: i. *secreto sauciatus vulnere*, plagâ occultâ manu Dei factâ. ὑπὸ præpositio occultum vulnus significat, quòd antè ἀόρατον *non aspectabile* nominavit, quod ejus occulta vis sub aspectum hominis non caderet. ¶ *Cùm per singula momenta dolores in eo majores fierent* κατὰ στιγμὴν ἐπιτεινόμενος ταῖς ἀλγηδόσι] *Per momentum auctus doloribus*, i. singulis momentis, majoribus affectus doloribus. Nulla enim dolorum remissio fiebat, sed intensio

tensio hujusmodi quâ erant acriores ac vehementiores.

12. *Neque hominem mortalem superbiis*, &c. ϰ̀ μὴ τὸν θνητὸν ὄντα ἰσόθεα φρονεῖν ὑπερηφάνως] *Et mortalem exsistentem non paria Deo sapere superbè*: i. non convenit mortalem hominem ità de se sentire ut spe vanâ & cogitatione se parem Deo faciat. Meminerit suæ conditionis atque mortalitatis, atque ità sub manu præpotentis Dei humiliter se contineat. ἰσόθεα φρονεῖν est *sentire & sibi arrogare quæ sunt Dei, atque ità se ei exæquare*, i. (ut in Euangelio Johannis 5.18. Christo objiciunt Judæi) ἴσον τῷ Θεῷ *seipsum facere*.

14. *In quam omni impetu incitatus contendebat* εἰς ἣν σπεύδων παρεγίνετο] *In quam festinans adveniebat*, i. cum maxima celeritate & contentione, ut suprà memoratum est. Infestus enim, exitiúmque urbi minitans, iter incitatum conficiebat.

15. *Avibus unà cum liberis*, &c. οἰωνοβρώτους σὺν τοῖς νηπίοις ἐκρίψειν θηρίοις] *Escam avium cum parvulis se projecturum feris*: aut, *projicere decreverat quasi pastum avium atque ferarum*. Sic enim scriptum est Ps. 79. 2. *Dederunt cadavera servorum tuorum escam volatilibus cœli, & carnem misericordium tuorum bestiis terræ*.

16. *Imperatos ad sacrificia legitimos sumptus* τὰς ἐπιβαλλούσας πρὸς τὰς θυσίας προσόδους] *Pertinentes ad sacrificia sumptus imperatos*. προσόδους appellat *exactiones* sive *erogationes pecuniarum rerúmque ad obeunda sacrificia necessariarum*. Eas promittebat ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων χορηγήσειν, *se ex proventibus propriis suppeditaturum*.

17. *Omnésque regiones habitabiles*, &c. ϰ̀ πάντα τόπον οἰκητὸν ἐπελεύσεσθαι καταγγέλλοντα τὸ τοῦ Θεοῦ κράτος] *Et omnem locum habitabilem aditurum cum prædicatione potentiæ Divinæ*.

18. *Cùm nulla dolorum fieret intermissio* οὐδαμῶς δὲ ληγόντων τῶν πόνων] *Doloribus verò nequaquam* [aut, *nullo modo*] *desinentibus*: cùm non remitterentur. ¶ *De seipso desperans* τὰ καθ' αὑτὸν ἀπελπίσας] Postea dicit ἀπογινώσκων. ¶ *Subjectam epistolam* τὴν ὑπογεγραμμένην ἐπιστολὴν] *Subscriptam epistolam*, i. quæ infrà scripta est. Ea paulò pòst subscribitur ac refertur. Sic postea vocat τὰ ὑπογεγραμμένα literas ad Antiochum filium missas, quarum exemplum in hac epistola erat infrà scriptum. ¶ *Supplicantis in modum* ἱκετηρίας τάξιν ἔχουσαν] *Supplicationis ordinem* [aut, *rationem*] *habentem*, quæ formam rationémque haberet orationis supplicis. Supplex enim orat Judæos ut sibi ac filio benevolentiam præstent.

19. *Plurimam salutem, sanitatem*, &c. πολλὰ χαίρειν, ϰ̀ ὑγιαίνειν, ϰ̀ εὖ πράττειν] *Multùm gaudere, & valere, & prosperè agere*: aut *felices esse*. Forma est salutandi Græcis usitata. εὖ πράττειν significat *rebus secundis uti*: quod dicitur etiam εὐεργετεῖν, i. εὐτυχεῖν ϰ̀ εὐημερεῖν. Hinc εὐπραξία *felix successus in rebus gerendis*.

21. *Et si ego ægritudine laborabam* κἀγὼ δὲ ἀσθενῶς διεκείμην] *Et ego malè affectus eram*, i. ægrotabam: malè habebam, incommodâ aut infirmâ affectus valetudine: in hac tamen imbecillitate & morbo *vestræ in me benevolentiæ memor fui*. ¶ *In gravem morbum delapsus* περιπεσὼν τῇ ἀσθενείᾳ δυσχερῆ ἔχουσαν] *In morbum incidens difficultatem habentem*, i. molestum & gravem.

22. *Non quòd desperem de meipso* οὐκ ἀπογινώσκων τὰ κατ' ἐμαυτὸν] *Non desperans de meipso*. Antea dixit ἀπελπίσας. Demosthenes quodam loco vocat ἀπεγνωσμένον hominem ægrotum qui valetudinis est deploratæ, atque à medicis planè desperatus, in quo nulla est spes valetudinis aut vitæ recuperandæ. ¶ *Habens spem valetudinis recuperandæ* ἔχων ἐλπίδα ἐκφεύξεσθαι τὴν ἀσθένειαν] *Habens spem liberatum iri morbo*: aut, *habens spem evadendi hujus morbi*, & sanitatis recuperandæ: habens spem convalescendi ex hoc morbo.

23. *Successorem sibi constituisse* ἀνέδειξε τὸν διαδεξόμενον] *Designavit eum qui Regnum acciperet*. Hoc enim significat διαδέχεσθαι, *Regnum aut patrimonium aut officium mundúsque aliquod ab alio traditum quasi per manus accipere*. Itaque hoc verbum *successionem* significat.

24. *Ut siquid præter exspectationem*, &c. ἐάν τι παράδοξον ἀποβαίνῃ] *Siquid inopinatum* [aut, *inexspectatum*] *eveniret*, i. præter opinionem hominum. ¶ *Qui regionem incolunt*, &c. εἰδότες οἱ κατὰ τὴν χώραν] *Indigenæ* [aut, *incolæ*] *regionis intelligentes ad quem summa rerum delata esset*, ϰ̀ καταλέλειπται τὰ πράγματα] *Cui negotia relicta essent*, i. rerum administratio mandata & commissa ut successori.

25. *Finitimos principes* τοὺς παρακειμένους δυνάστας] *Adjacentes principes*: aut, *potentes*: alios Reges vel satrapas qui in locis sunt propinquis. ¶ *Plerisque vestrûm commisi* τοῖς πλείοσιν ὑμῶν παρακατεθέμην] *Apud plurimos vestrûm deponebam*. παρακατατίθεσθαι *deponere apud aliquem aliquid custodiendum & conservandum*, in quo fides requiritur, quæ maximè in rebus creditis commissísque versatur & cernitur. ¶ *Literas misi hujusmodi*, &c. γέγραφα τὰ ὑπογεγραμμένα] *Scripsi subscripta*, i. literas misi exemplo subjecto, infrà scripto in infima parte epistolæ. Ità enim dicitur ὑπογεγραμμένον *exemplum literarum infimâ paginâ epistolæ scriptum*.

26. *Memores beneficiorum tum publicè*, &c. μεμνημένους τῶν εὐεργετιῶν κοινῇ ϰ̀ κατ' ἰδίαν] *Memoriâ tenentes beneficia communiter & privatim*, i. quæ & publicè & privatim contuli in vos, & à vobis etiam accepi. Nam ità possunt intelligi mutua officia & merita ultro citróque collata & relata, accepta & reddita.

27. *Moderatè humaniterque vobis obsecuturum* ἐπιεικῶς ϰ̀ φιλανθρώπως συμπεριενεχθήσεσθαι ὑμῖν] *Modestè & humaniter vobiscum versaturum*: aut, *acturum*, vel *consensurum*. Nam συμπεριφέρεσθαί τινι accipitur pro *consentire cum aliquo & concorditer vivere*. Sed bene vertitur *obsecuturum vobis*: neque à priore significatione multùm differt: συμπεριφορὰ enim significat *eam consensionem animorum quâ aliis facilè obsequimur, atque ad eorum voluntatem nos accommodamus & conformamus*. Itaque hoc verbo significat Antiochum filium Judæis officia atque studia humanitatis plena præstaturum.

28. *In Deum contumeliosus* βλάσφημος] *Blasphemus* is propriè hoc loco dicitur qui contemptor Numinis Divini dictis & factis majestatem Dei lædit & violat. ¶ *Easdem perpessus acerbitates*, &c. τὰ χείριστα παθὼν, ὡς ἑτέρους διέθηκεν] *Pessima passus, ut alios tractaverat*: eadem passus tormenta quibus alios cruciaverat; acerbissimis doloribus affectus, quibus alios affecerat. ¶ *Miserrimo mortis*, &c. οἰκτίστῳ μόρῳ κατέστρεψε τὸν βίον] *Misero obitu* [aut, *morte*] *vitam finivit*: aut, *ultimum vitæ suæ diem obivit*: *miserrimo mortis genere vitam suam terminavit*. Significat enim hoc loco verbum καταστρέφειν & καταστροφὴ nomen, *mortem* ac *vitæ exitum calamitosum*.

GROTIUS.

1. DE *Perside*] Cujus partem jam ante hunc Antiochum invaserant Parthi. Georgius Monachus in Chronico de Seleuco Callinico, quem & *Antiochum* dictum dicit, ὅτι τότε Πέρσαι τῆς Μακεδόνων ϰ̀ Ἀντιόχου ἀπέστησαν. Mox ϰ̀ βασιλεύει Περσῶν Ἀρσάκης. His conveniunt quæ habet Strabo lib. 11. Justinus lib. 41. Eusebius in Chronico.

2. *Quæ dicitur Persepolis*] Vide quæ dicta ad 1 Macc. 6. 1, 2.

3. *Et cùm venisset circa Ecbatanam*] Caput Mediæ, ut ait Curtius lib. 5. & Plinius 6. 14. Vide Tobiam 5. 8. in Latino.

4. *Jussit agitari currum suum sine intermissione agens iter*] Gr. *jussit aurigam suum incessanter agitantem currum iter absolvere*, nempe Babylona versùs, ut ex Josepho discimus. ¶ *Et congeriem sepulcri Judæorum eam facturum*] Πολυάνδριον, i. *sepulcretum*. Κοινὸν πολυάνδρειον, *locus communis ad sepulturam*, apud Ælianum.

5. *Dolor dirus viscerum*] Ex mœrore, 1 Macc. 6. 8, 9, 13. Josephus 12. 13. qui addit αὐξανομένων τῶν παθῶν.

8. *Isque qui sibi videbatur etiam fluctibus maris imperare*] Ut Xerxes,

Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum.

Vide suprà 5. 21. ¶ *Et montium altitudines in statera appendere*] Quod Deo tribuitur Esa. 40. 12. Vult dicere, transferre montes machinis. ¶ *In gestatorio portabatur*] In φορείῳ. Vide suprà 3. 27. *Gestatorium* hoc loco Interpre

pres dixit pro *sella gestatoria*. Suetonius & Plinius minor pro *loco in quo fit gestatio*.

9. *Ità ut de corpore impii vermes scaturirent*] Similis exitus hominis non dissimilis Act. 12. 23.

10. *Et qui paulò antè sidera cœli contingere se arbitrabatur*] Sublimi vertice sidera ferire. ἐς οὐρανὸν φρονεῖν, ait Sosiphanes.

Res gerere & captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Jovis.

12. *Justum est subditum esse Deo, & mortalem non paria Deo sentire*] Multi sunt versus Græci in eam sententiam; quorum aliquos recitare potuit Antiochus; Antiphanis,

Εἰ θνητὸς εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρόνει.

Chæremonis,

Ὅλως τὸ κρεῖσσον οὐκ ἐᾷ φρονεῖν μέγα.

Demonactis,

Θνητοὶ γεγῶτες, μὴ φρονεῖθ' ὑπὲρ θεούς.

Sophoclis,

Θνητὴν δὲ φύσιν χρὴ θνητὰ φρονεῖν,
Τοῦτο κατειδότας, ὡς οὐκ ἔστι
Πλὴν Διὸς οὐδεὶς τῶν μελλόντων
Ταμίας, ὅτι χρὴ τετελέσθαι.

13. *Orabat autem hic scelestus Dominum, à quo non esset misericordiam consecuturus*] Jam tempus misericordiæ præterierat: venerat tempus vindictæ Divinæ. Sophocles Ajace Locro,

Εἰ δεῖν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.
Δίκης γὰρ ἐξέλαμψε νῦν ὅσιον φάος.

14. *Nunc optat liberam reddere*] Erant enim & sub Regibus civitates quædam suo modo liberæ; ut Seleucia, quæ *libera* dicitur Plinio 5. 21. & 6. 26. de cujus regimine vide Tacitum 6. Annalium.

15. *Æquales nunc Atheniensibus facturum pollicetur*] Est quidem in Græco ἴσους Ἀθηναίοις· sed error commissus idem qui suprà 6. 1. ex scriptionis compendio, & pro αὐτοῖς legendum αὐτοῖς, i. Ἀντιοχεῦσι. Jus civitatis Antiochenæ Hierosolymitis singulis vendebatur pretio, aut pro ingenti honore dabatur, 5. 9. Sic Romani totos interdum populos civitate donarunt Romanâ. Vide orationem ea de re Claudii Annal. 11. & Act. 22. 28. Sic Judæi qui in Ægypto facti ἰσοπολῖται Macedonibus qui Alexandriæ habitabant, Josephus 12. 1.

16. *Et pertinentes ad sacrificia sumptus de reditibus suis præstiturum*] Ut olim Darius, Esd. 6. 9. Ptolemæus Philometor Joseph. 12. 2. postea Demetrius 1 Macc. 10. 39 40.

17. *Et Judæum se futurum*] Hîc quoque *Judæus* religionis est nomen, ut suprà 6. 6.

19. *Plurimam salutem, & bene valere, & esse felices*] Χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν καὶ εὖ πράττειν quæ tria modò junctim modò seorsim usurpata in Græcorum salutationibus.

20. *Si bene valetis & filii vestri, & ex sententia vobis cuncta sunt, maximas agimus gratias*] Imperatores Romani ad Senatum Populumque Romanum ità scribere solebant, *Si vos liberique vestri valetis, bene est*, ut apparet Epistolarum Ciceronis & ad Ciceronem 10. 33. & 15. 12. Xiphilin. Adriano. Imitati id Imperatores interdum & in literis ad populos amicos, ut C. Julius Cæsar ad Sidonios apud Josephum 14. 17. & M. Antonius ad Judæos eodem libro Josephi c. 22. Sequuntur autem hîc in Græco quæ desunt in Latino, εἰς οὐρανὸν τὴν ἐλπίδα ἔχων, ὑμῶν τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὔνοιαν ἂν ἐμνημόνευον (rectiùs ἀπομνημονεύων) φιλοστόργως, *Cùm in cœlo* (i. in Deo cœli) *spem habeam repositam, amicè recordor honorem & benevolentiam* quam in me ostendistis olim, Deum scilicet pro me orando.

22. *Non desperans memetipsum*] Οὐκ ἀπογινώσκων τὰ κατ' ἐμαυτὸν, *non desperans de rebus meis*.

23. *Quibus temporibus in locis superioribus ducebat exercitum*] *Ad loca superiora*, i. ad Elymæos. Sic & Josephus, τὴν ἄνω χώραν ἐπερχόμενος, Ant. 12. 13. i. loca trans Euphratem, ¶ *Ostendit qui post se susciperet principatum*] Solet quidem voce διαδεχόμενος significari *successor*; sed hic Scriptor pro *vicario* sumit, ut apparuit suprà 4. 29, 31. Sensus ergò est, *constituit vicarium*, ad regenda scilicet Syriæ loca. Id enim facere Reges solent ubi in loca longinqua abeunt. Vide infrà 26. Antiochus Magnus abiens Syriam Seleuco Philopatori commiserat.

34. *Si quid contrarium accideret*] Siqua clades nunciaretur.

25. *Filium meum Antiochum*] Eupatora. ¶ *Regem*] Solebant enim Reges etiam dum viverent Regium nomen dare filiis, ut eò magìs populos sibi commendatos in fide retinerent. Frequens id Persis Regibus. Nec alia res magis turbavit χειροτονίαν. Exemplum vide apud Plutarchum Vitâ Artaxerxis. ¶ *Et scripsi ad eum quæ subjecta sunt*] Τὰ ὑπογεγραμμένα, i. epistolam quâ vos ei commendo, cujus epistolæ exemplum huic epistolæ subjeci.

27. *Confido enim eum modestè & humanè acturum, & sequentem propositum meum & communem vobis fore*] Gr. *Confido enim eum consequenter proposito meo se accommodaturum vobis leniter atque humanè.* Inter officia Zeno probat συμπεριφέρεσθαι φίλοις, *accommodare se amicis*, ut est apud Laertium; qui & in Socrate sic loquitur. Laudantur Sirachidæ vir & uxor ἑαυτοῖς συμπεριφερόμενοι, *qui se aptant alter alteri.* Hinc qui comes sunt & sociabiles dicuntur συμπεριφοροι. *Obsequium amicos parit*, i. ἡ συμπεριφορά.

28. *In montibus*] Parætacenis circa Babyloniam. Vide Strabonem 11, & 15. Plinium 6. 26 27. Polybius in Fragmentis à Valesio editis & ex Polybio Hieronymus mortuum dicit in Tabis oppido Persidis. Esse autem id oppidum in Parætacene Curtius nos docet lib. 5.

29. *Philippus collactaneus ejus*] De quo 1 Macc. 6. 14. Josephus 12. 14. ¶ *Qui metuens filium Antiochi*] i. Lysiam, qui sub nomine Antiochi Eupatoris regnabat. ¶ *Ad Ptolemæum Philometorem in Ægyptum abiit*] Copias sibi comparaturus contra Lysiam, & sic tutelam pueri sibi vindicaturus. Eodem animi proposito postea in Persidem se contulit. 1 Macc. 6. 56. Joseph. 12. 14.

CAP. X.

BADVELLUS.

1. Ductu Domini τοῦ Κυρίου προάγοντος αὐτούς] *Domino ducente* [aut, *impellente*] *eos:* aut, ejus ductu atque impulsu. Quidam vertunt *fortunante Domino*. Id quidem intelligitur, sed non exprimitur vis verbi προάγειν, quod cum accusativo significat *aliquem impellere* aut *ducere*. Hoc autem loco significat Deum gubernatorem ac moderatorem eorum fuisse: in quo summa erat felicitas. Omnia enim felicissimè eis succedebant, cùm à Domino dirigerentur. ¶ *Receperunt* ἐκομίσαντο] *Recuperarunt*: cùm ea amissa fuissent, atque ab impiis Gentibus occupata ac profanata. ἐκομίσαντο dixit pro ἀνέλαβον.

3. *Accepto ex lapidibus*, &c. πυρώσαντες λίθους, καὶ πῦρ ἐκ τούτων λαβόντες] *Cùm accendissent lapides, atque ex his ignem accepissent.* Quidam ità vertunt, *concepto ex ignitis lapidibus igne.* Ego simpliciùs exprimere malui. ¶ *Duobus pòst annis*, &c. μετὰ διετῆ χρόνον, προσέτι καὶ μῆνας ἕξ] [Hæc non leguntur in Complutensi editione] *Post biennii tempus, & præterea sex menses*: aut, *& adhuc sex menses.* Ego ad declarandam sententiam addidi *quàm civitas capta fuisset*: nam id erat intelligendum. Tantum enim temporis spatium intercessit inter urbem captam Templúmque profanatum, atque illud idem expurgatum. ¶ *Panúmque propositionem adornarunt* καὶ τῶν ἄρτων πρόθεσιν ἐποιήσαντο] *Et panum propositionem fecerunt*, i. panes proposuerunt in mensa; qui etiam *panes propositionis* appellantur. Quidam *panum proponendorum seriem* verterunt: ego verba Græca reddere malui, τῶν ἄρτων πρόθεσιν.

4. *Proni in ventrem prostratique* πεσόντες ἐπὶ κοιλίαν] *Prolapsi in ventrem*, i. προσκυνοῦντες *incurvantes se*, atque humi *prosternentes*, aut potiùs *prostrati.* χαμαλισμὸς conformatio est corporis in eo qui Deum adorans genibus flexis caput in alvum demittit, ut hoc modo pronus suppléxque Deum oret. Hujusmodi *inclinatio prostratio*que Græcè προσκύνησις

ἐπιεικείαις dicitur. ¶ *Clementer castigarentur ab ipso* ὑπ' αὐτοῦ μετ' ἐπιεικείας παιδεύεσθαι] *Ab eo cum clementia corriperentur.* ἐπιείκεια hîc accipitur ἀντὶ ἀποτόμου, *pro mansuetudine* & *lenitate*, quæ Severitati Acerbitatíque opponitur: utraque autem in suppliciis ac pœnis sumendis versatur ac cernitur. Illa moderationem in puniendo & castigando adhibet, rigoríque moderatur: Sævitia ei contraria est. ¶ *In Deum contumeliosis* βλασφήμοις] *Blasphemis.* Hoc nomen significat in Scriptura τὸ ὕβριν *injuriam* aut *contumeliam* quâ Majestas Numinis impiè læditur: Itaq; *blasphemi* pro *impiis hominibus* ac *contemptoribus Dei* accipiuntur. Addit aliud vitium cùm *barbaros* nominat; quo nomine crudelitatem eorum atque immanitatem notat. Ità tum impiè adversùs Deum, tum inhumaniter adversùs homines se gerebant. ¶ *Dederentur* παραδίδοσθαι] *Traderentur in eorum potestatem.* Est enim hæc miserrima turpissimáque servitus, cùm soluti & privati dominatu Dei clementissimi, inimici ac alieni impiiq; dominantur. Atque hujusmodi calamitatis querela à Prophetis sæpe adhibetur.

5. *Exteris Gentibus* ἀλλοφύλων] *Alienigenis.* Ità dicuntur omnes exteri populi, qui ex alio gentis genere sunt, & non ex nostro. ¶ *Expiatio* τὸν καθαρισμὸν] *Purificatio*, quâ Templum ab inquinamentis Gentium earúmque abominationibus expurgabatur. *Expiatio* Latinè dicitur, Græcè καθαρισμὸς καὶ ἁγνισμός.

6. *Tum verò octo dies celebrarunt* καὶ ἦγον ἡμέρας ὀκτὼ] *Et octo dies egerunt.* ¶ *Tanquam Tabernaculorum festos* σκηνωμάτων τρόπον] *Tabernaculorum modo.* τὰ σκηνοπήγια hujusmodi dies festi ac solennes dicti sunt, quòd in *tabernaculis confectis atque fixis* tanquam sub dio degentes lætarentur, gratias agentes Deo propter convectas fruges mense Septembri. ¶ *More ferarum agentes* θηρίων τρόπον ἦσαν νεμόμενοι] *Ferarum modo erant solitarii*: i. degebant in solitudine, vescentes herbis atque iis rebus quas desertum producebat. Itaq; quidam codices legunt νεμόμενοι *pasti ritu ferarum*, quæ pascuntur in solitudine. Legitur & νεμόμενοι eodem sensu. Sed in verbis præcedentibus videtur deesse verbum aliquod, aut subaudiendum esse, ubi dicitur, *recordantes quòd non ità pridem solenne Tabernaculorum egissent*, μνημονεύοντες ὡς πρὸ μικροῦ χρόνου τὴν τῶν σκηνῶν ἑορτὴν *recordantes quemadmodum paulò antè Tabernaculorum festum*, subintelligendum est verbum *egissent*, aut particula Temporis, πρὶν ἄγειν τὴν τῶν σκηνῶν ἑορτὴν, *priusquam agerent festum Tabernaculorum.* Sequitur non incommodè, *in montibus atque cavernis ipsi more bestiarum in deserto vitam degissent.* Nam in ea ratione vitæ silvestris, incultæ ac desertæ, non video quomodo solenne illud celebrare potuerint. Itaque mihi videtur declarare lætitiam eorum, quam etiam augebant recordatione miserrimæ vitæ quam paucis antè annis ante hanc celebritatem in montibus locísque desertis egissent.

7. *Hymnos canebant ei*, &c. ὕμνους ἀνέφερον τῷ εὐοδώσαντι] *Hymnos referebant ei qui successum dederat.* Laudes canebant aut tribuebant Deo, qui eam commoditatem ac facultatem dederat ut Templum ipsius à Gentibus contaminatum expurgare possent. ὕμνους ἀναφέρειν potest accipi pro *efferre laudes Deo*, *eique attribuere ut autori ejus tantæ lætitiæ.* *Hymnus* enim propriè laus est quæ Deo canitur.

8. *Ac publico decreto*, &c. ἐδογμάτισαν δὲ μετὰ κοινοῦ προστάγματος καὶ ψηφίσματος] *Et decreverunt cum communi mandato ac plebiscito, ut illi dies octo quotannis festi ac solennes haberentur ac celebrarentur.* πρόσταγμα *jussum* dicitur populi, aut Principis ac *Magistratûs*: ψήφισμα *quod calculis erat decretum & constitutum, aut sententiis Judicum, aut suffragiis populi.*

9. *Exitus vitæ ità se habuit* τὰ μὲν τῆς τελευτῆς οὕτως εἶχε] *Quod attinet ad obitum* [aut, *excessum è vita*] *ità se habuit.* Demonstravit enim genus mortis miserum, atque exitum ejus factis dignum.

10. *Eupatoris res gestas narrabimus* τὰ κατὰ Εὐπάτορα δηλώσομεν] *Ea quæ ad Eupatora pertinent* [aut, *quæ sunt de eo*] *demonstrabimus*: aut, *declarabimus*: vel *exponemus.* ¶ *Consecuta continuò bellorum mala* τὰ συνέχοντα πολέμων κακὰ] *Continentia bellorum mala*, i. quæ conjuncta cum bellis fuerunt, & ab his importata.

11. *Is Regnum adeptus* αὐτὸς γὰρ λαβὼν βασιλείαν] *Nam cùm ipse Regnum suscepisset, Lysiam quendam rebus gerendis præfecit*, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῶν πραγμάτων Λυσίαν τινὰ] *Designavit super negotia Lysiam quendam*, i. administrationem rerum ei commisit. ἀναδεικνύειν τινὰ est *constituere aliquem in rebus administrandis*: ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθιστάναι *rebus gerendis administrandísque præficere.* τινὰ pronomen videtur significare obscuritatem hominis ad honorem evecti magis favore Principis quàm ullâ commendatione generis. Quasi enim ignotus esset, ità nomine infinito ejus contemptum notat. Nisi fortè dixit τινὰ pro μέγαν, καὶ οὐ τῶν τυχόντων ἕνα, *magnum aliquem, nec vulgarem*: quomodo aliquando dicitur. Nam sequenti capite *cognatus Regis* dicitur. ¶ *Præfectum summum* constituit πρωτάρχην στρατάρχον] *Ducem primarium*, in gubernatoribus principem, ad quem summa rerum in his provinciis in primis delata esset.

12. *Juris Judæis conservandi*, &c. τὸ δίκαιον συντηρεῖν προηγούμενος εἰς τοὺς Ἰουδαίους] *Jus conservare præcipuè volens in Judæos.* Significat eum bene affectum fuisse in Judæos, eorúmque commodis atque utilitatibus consulere voluisse. Nam προηγούμενος ποιεῖν τι dicitur *is qui in re aliqua facienda est princeps & autor*, ac *præcipuus ejus defensor, qui præcipuè suum in eam studium confert.* ¶ *Ea etiam quæ ad illos pertinebant*, &c. καὶ ἐπειρᾶτο τὰ πρὸς αὐτοὺς εἰρηνικῶς διεξάγειν] *Et nitebatur* [aut, *tentabat*] *res ad ipsos pertinentes pacificè agere.* Quidam ità reddunt, *eum meditatum fuisse pacem cum Judæis colere, ut non defensor modò fuerit juris eorum, verùm etiam autor pacis cum ipsis constituendæ ac habendæ.* Alter sensus quem reddidi videtur meliùs verbis Græcis respondere, ut Macron placidè atque amicè curaverit ea quæ ad Judæos pertinebant. Multa erant illis adempta summa cum injuria, quæ Macron volebat pacificè restitui, eorúmque jura & commoda conservari: διεξάγειν enim significat *res aliquas agere, transigere, procurare.*

13. *Cùm ea de causa apud Eupatorem*, &c. ὅθεν κατηγορούμενος ὑπὸ τῶν φίλων πρὸς τὸν Εὐπάτορα] *Unde accusatus ab amicis apud Eupatora*: postulatus atque insimulatus quòd animo studióque in Judæos propenderet, eorum jura commodáque tueretur. ¶ *Ac proditor frequenter diceretur* καὶ προδότης παρέκαστα ἀκούων] *Et identidem audiens proditor.* Sic Latinè dicitur aliquis *bene aut malè apud homines audire*, de quo homines bene malève loquuntur, de quo secunda aut sinistra fama est. παρέκαστα *sæpe*, aut *frequenter*: ut crebros hominum sermones significet in quibus ut proditor habebatur ac dicebatur. ¶ *Quòd Cyprum à Philometore*, &c. διὰ τὸ τὴν Κύπρον ἐμπιστευθεῖσαν ὑπὸ Φιλομήτορος ἐκλιπεῖν *quòd Cyprum sibi creditam à Philometore dereliquisset.* ἐμπιστευθὲν πρᾶγμα Græcè is dicitur *cujus fidei res aliqua committitur.* ¶ *Cúmque nullâ esset potestate honorificâ* μήτε εὐγενῆ ἐξουσίαν ἔχων] *Neque generosam potestatem habens*: i. illustrem & honorificam, in qua aliqua inesset dignitas. εὐγενῆ vocat ἔνδοξον, *in qua aliquis honos esset*: & significat illum ἄτιμον *honoris expertem* fuisse. ¶ *Præ animi mœrore* ὑπ' ἀθυμίας] *Præ ægritudine animi.* Ità enim ea animi affectio dicitur in qua aliquis est animo contracto, demisso & abjecto, nullam spem bonam de se habet, sed animum planè despondet: quod ἀθυμεῖν ab illis etiam dicitur. Huic ægritudini contraria est εὐθυμία, quæ tranquillitatem fiduciámque animi optimè de se sperantis declarat. Itaque ἀθυμία hîc significat *dejectionem animi diffidentis ac desperantis.* ¶ *Hausto veneno*, &c. φαρμακεύσας ἑαυτὸν, ἐξέλιπε τὸν βίον] Ad v. *venenans seipsum* [i. sumpto veneno seipsum occidens, mortem sibi asciscens] *vitam reliquit*: aut, *è vita excessit*: usus veneno, seipsum vitâ privavit.

14. *Conductitium alebat exercitum* ξενοτρόφει] *Externum* [aut, *peregrinum*] *exercitum alebat*: *milites peregrinos conducebat & parabat*: *copias advenarum comparabat.* Eodem modo statim dicitur ἐπολεμοτρόφει, *bellum alebat adversùs Judæos*: i. comparabat. παρεσκεύαζεν apparabat. Ità enim dicitur πολεμοτροφεῖν, *qui alit*, i. parat, *bellum & gerit.*

15. *Assiduis*

15. *Assiduis vexare bellis conabantur* πολεμοτροφεῖν ἐπεχείρουν] Ad v. *bellum alere*: quo sæpe utitur pro *bellum* non solùm *comparare*, sed etiam *inferre ac gerere*, *adversùs aliquos bellare*, aut *bello oppugnare*. Sed verbum *alendi* assiduitatem significat: itaque verti *assiduis bellis vexare*: aut *crebris bellis infestare*.

17. *Omnes qui in muro propugnabant, propulsarunt* πάντας τοὺς ἐν τῷ τείχει μαχομένους ἠμύναντο] *Omnes in muro pugnantes repulerunt*. Quidam, *ulti sunt*. Sed ἀμύνεσθαι *propulsare* ac *vi repellere vim inferentem*, aut *resistentem*, significat. ¶ *Obvios quosq;* τοὺς ἐμπίπτοντας πάντας] *Omnes incidentes*: aut, *occurrentes*: *qui se illis offerebant, eos occidebant*. ¶ *Confecerunt* ἀνεῖλον] *Sustulerunt*: *peremerunt*: *interemerunt*.

18. *Omnibus rebus ad tolerandam*, &c. πάντα πρὸς τὴν πολιορκίαν ἔχοντας] *Omnia ad obsidionem habentes*: i. omnibus rebus paratas & instructas quibus obsidionem sustinere possent.

20. *Pecuniæ studio adducti* φιλαργυρήσαντες] *Permoti pecuniæ cupiditate*: i. avaritiâ, quæ φιλαργυρία appellatur, *studium pecuniæ*, (ut ait Sallustius) *quam nemo unquam bonus appetivit*. ¶ *Pecuniâ corrupti sunt* ἐπείσθησαν ἀργυρίῳ] *Persuasi sunt pecuniâ*, nempe ut illos dimitterent: pro διεφθάρησαν *corrupti fuerunt*. ¶ *Quosdam eorum elabi permiserunt* εἴασάν τινας αὐτῶν διαρρυῆναι] *Siverunt quosdam eorum diffluere*: aut, *dilabi*: i. effugere.

21. *Maccabæus porrò ea de re certior factus* προσαγγελθέντος δὲ Μακκαβαίῳ περὶ τοῦ γεγονότος] *Cùm autem nunciatum esset Maccabæo quod factum erat*, cùm is intellexisset rem ità factam.

22. *Convictos proditionis interfecit* προδότας γενομένους ἀπέκτεινε] *Proditores factos* [i. compertos & convictos] *occîdit*.

23. *Armis atque manibus*, &c. τοῖς ὅπλοις τὰ πάντα ἐν ταῖς χερσὶν εὐοδούμενος] *Armis omnia in manibus prosperè agens*: i. manibus feliciter conficiens. εὐοδοῦσθαι significat *felicem successum in rebus gerendis atque administrandis habere*.

25. *Ad preces supplices*, &c. πρὸς ἱκετείαν Θεοῦ ἐτράποντο] *Ad supplicationem Dei conversi sunt*: *ad supplicandum Deo*, aut *Deum orandum atque precandum*.

26 *Ad basim altari*, &c. ἐπὶ τὴν ἀπέναντι τοῦ θυσιαστηρίου κρηπῖδα προσπεσόντες] *Ad eam quæ eregione altaris crepidinem procidentes*: aut, *prolapsi*. Quidam, *ad pedem altaris*. Est autem hoc loco κρηπὶς *extrema ora & pars infima ejus loci in quo altare erat constitutum*. ¶ *Hostem se*, &c. ἐχθρεῦσαι τοῖς ἐχθροῖς αὐτῶν] *Inimicum esse inimicis suis*. Addit, καὶ ἀντικεῖσθαι τοῖς ἀντικειμένοις] *Et infestum se opponere infestis*: i. ὑπεναντίον τοῖς ὑπεναντίοις *adversarium suis adversariis*. Hoc auxilium & συμμαχίαν Dominus populo suo promisit Deut. 20. 2, 3, 4. ubi per Sacerdotem in ipso procinctu populum confirmari vult, *se ante eum profecturum atque contra hostes pugnaturum*. Abrahæ verò pollicetur *se maledicturum maledicentibus ei*, Gen. 12. 3.

27. *Hâc autem defuncti precatione* γενόμενοι δὲ ἀπὸ τῆς δεήσεως] *Surgentes autem à precatione*: aut *oratione*: i. his precibus ad Deum usi aut perfuncti, *arreptis armis urbe egressi sunt*. ¶ *Restiterunt* ἐφ' ἑαυτῶν ἦσαν] Ad v. *erant in seipsis*. Quidam, *seipsos collegerunt*. Alii, *constituerunt*: aut, *restiterunt*, ut se ad dimicandum cum hostibus compararent atque instruerent: in quo etiam significat eos se castris positis collegisse.

28. *Ortu verò Solis jam diffuso* ἄρτι δὲ τῆς ἀνατολῆς διαχεομένης] i. Ἤδη, *jam autem ortu Solis diffuso*: i. sparso Sole, aut exorto super terram. Quidam codices habent διαδεχομένης, sed mendosè pro διαχεομένης, cùm ortus Solis se jam diffunderet super terram. Est enim participium præsentis temporis. ¶ *Prælium*, &c. προσέβαλον ἑκάτεροι] *Commiserunt utrique*: i. ex utraque parte prælium inierunt, pugnam commiserunt, manus conserere cœperunt: quod etiam dicitur συμβαλεῖν, *confligere*, καὶ μάχεσθαι. ¶ *Sponsorem habentes*, &c. ἔγγυον ἔχοντες εὐημερίας ἐπὶ τὸν Κύριον καταφυγήν] Quidam ità vertunt, *sponsione successûs fretum habentes ad Dominum perfugium*. Ego simpliciùs malui reddere, *ad Deum perfugium sponsorem rei bene ac feliciter gerendæ*, quamvis videatur paulò durior hæc conjunctio nominis neutri cum masculino. Significat autem illos fretos confisósque auxilio Dei quem invocaverant, ad pugnam alacres accedere, habentes Deum sponsorem autorémque victoriæ. ¶ *Animum ducem*, &c. καθηγεμόνα τῶν ἀγώνων ποιούμενοι τὸν θυμόν] i. *Impetum animi sui* [nobis infesti ac ferocis] *ducem sequentes*. His enim verbis eorum temeritatem vanámque fiduciam significat, contrariam invocationi & spei quam Judæi in Deo uno fixerant.

29. *Cùm autem*, &c. γενομένης δὲ καρτερᾶς μάχης] *Prælio autem acri* [aut, *vehementi*] *commisso*, cùm acriter ex utraque parte pugnaretur. ¶ *Equis auro*, &c. ἐφ' ἵππων χρυσοχαλίνων] *In equis fræna aurea habentibus*: aut, *frænis aureis ornatis*, ut apparatus equorum auro resplendens majorem hostibus terrorem incuteret. ¶ *Insignes* διαπρεπεῖς] *Decori*: i. præclaro habitu ornatúque insignes atque spectabiles. ¶ *Quorum duo Judæos præcedebant* καὶ ἀφηγούμενοι τῶν Ἰουδαίων οἱ δύο] *Et duo antecedebant Judæos*, ut eorum duces in prima acie constituti, in qua erat Maccabæus. Itaque quod mox dicit, *eum medium arreptum, tectúmque fuisse adversùs hostes*, puto ad illos duos qui aciem præcedebant referendum esse. Quidam codices ità legunt quasi quinque Angeli Judæos præcesserint, & duo ex illis Maccabæum texerint.

30. *Invulneratum* ἄτρωτον] i. *Intactum illæsúmque*, aut *tutum à vulneribus*. Erant enim ὑπερασπισταὶ *defensores ejus*, contra omnem hostium vim protegentes. ¶ *Errore visûs confusi* συγχυθέντες ἀορασίᾳ] Quidam vertunt *cæcitate confusi*: & ità accipitur ἀορασία pro τυφλότης: nisi fortè legendum sit ὁρασία pro ὅρασις *visio*, ut eâ visione fuerint perturbati & confusi. Nam suprà dixit *quinque illos viros hostibus apparuisse*. Eo itaque viso consternari ac terreri potuerunt: aut etiam caligo quædam eorum oculis offusa est, ut occæcati Divinitus non viderent quid agendum esset.

33. *Maccabæani* οἱ περὶ τὸν Μακκαβαῖον] *Qui circa Maccabæum* (aut, *cum Maccabæo*) *erant*. ¶ *Alacres* ἀσμενοι] *Libentes*: i. magno & prompto animo. ¶ *Circumsederunt* περιεκάθισαν] *Obsederunt*, ut oppugnarent.

34. *Loci præcipitio confisi* ἐν τῇ ἐρυμνότητι τοῦ τόπου πεποιθότες] *Loco prærupto præcipitique confidentes*, freti naturâ loci accessum difficilem habentis. ¶ *Contumelias supramodum*, &c. ὑπεράγαν ἐβλασφήμουν] *Supramodum* [aut, *vehementer*] *blasphemabant*: i. contumeliosissimè de Deo loquebantur, non parcentes majestati summi Numinis. Addit, καὶ λόγους ἀθεμίτους προΐεντο, *& verba nefaria jaciebant*.

35. *Cùm impetum ad muros*, &c. προσβαλόντες τῷ τείχει ἀρρενωδῶς] *Cùm irruissent in murum* [aut, eum *aggressi adortique fuissent*] *animo masculino*: i. virili atque efferato. θηριώδει θυμῷ *impetu animi incitato instar feræ*.

36. *Qui ascenderant circumflexu*, &c. προσαναβάντες ἐν τῷ περισπασμῷ πρὸς τοὺς ἔνδον] *Ascendentes in circumflexione adversùs eos qui erant intus*: i. in circuitu turrium ascendentes, circumeuntes eas. Hunc enim *ambitum* ac *circuitum* videtur significare nomen περισπασμός. ¶ *Impios Dei obtrectatores* τοὺς βλασφήμους] *Homines in Deum contumeliosos atque impios*, qui majestatem Dei verbis probrosis violabant, maledictísque lædebant: eos *ignibus accensis cremaverunt* κατέκαιον.

37. *Receptâ reliquâ acie* εἰσδεξάμενοι τὴν λοιπὴν τάξιν] *Cùm reliquum exercitum recepissent, urbem ceperunt*. ¶ *In quodam loco cavo latitantem* ἀποκεκρυμμένον ἔν τινι λάκκῳ] *Occultatum* [aut, *abditum*] *in quodam cuniculo*, loco subterraneo & concavo.

38. *Dominum laudibus gratiarúmque*, &c. μεθ' ὕμνων καὶ ἐξομολογήσεων εὐλόγουν τῷ Κυρίῳ] *Cum hymnis* [sive, *canticis*] *& confessionibus benedicebant Domino*: i. prædicabant eum. ὕμνος est *canticum* εὐχαριστικόν, *gratiarum actionem laudémque Dei continens*. Idem significat ἐξομολόγησις תודה *confessio, laus, gratiarum actio*: & verbum הודה ἐξομολογεῖσθαι *laudavit, gratias egit*. Sic εὐλογεῖν *benedicere* imitatione Hebræorum usurpatur: apud quos ברך usurpatur pro *laudavit*, & ברוך *benedictus* pro *laudatus* aut *laudandus, prædicandus* & *celebrandus*. ¶ *Qui*

Israelem

Israelem, &c. τῷ μεγάλως τὸν Ἰσραὴλ εὐεργετοῦντι] *Qui magnifice Israeli benefaceret:* i. maximis beneficiis afficeret, quisque victoriam illam in eum contulisset. μεγάλως εὐεργετεῖν Latinè reddi potest *praeclarè de aliquo mereri, amplissimis beneficiis aliquem afficere.* Nominatim unum memoratur beneficium praeclarae victoriae, quam ope Dei adversus hostes consecuti fuissent.

GROTIUS.

1. *Templum quidem & civitatem recepit*] *Receperat,* ἐκομίσατο. Est enim ὑστέρησις, qualis frequens Historicis. Voluit enim primùm detexere res Antiochi Illustris: nunc ad Maccabaeos retro se fert.

2. *Aras autem quas alienigenae per plateas construxerant*] Mos enim erat Gentium non in Templis tantùm sed & in viis publicis aras ponere. Sic arae Ἀγυιεῦσι θεῷ passim videbantur in viis Athenarum. Hinc Ζεὺς ἑρκεῖος, Ἀπόλλων ἀγυιεὺς, Ζεὺς καὶ Ἑρμῆς ἀγοραῖοι, Ἑκάτη τριοδῖτις, multáque similia. ¶ *Delubra*] Τεμένη. Sic Graecis dicitur non *lucus* tantùm sed & quodvis *solum Numini alicui sacratum.*

3. *Aliud altare fecerunt*] 1 Macc. 4. 47. Joseph. 12. 11. ¶ *Et de ignitis lapidibus igne concepto*] Quòd is ignis nunquam profanis usibus serviisset, reconditus intra lapidum viscera: *ignitis,* mutuo nempe attritu. ¶ *Sacrificia obtulerunt post biennium*] Est quidem in Graeco μετὰ διετῆ χρόνον· sed error est scribae, & reponendum τριετῆ ex Josepho 12. 11. Antiquae Hist. Totam rem ut intelligas, vide quae diximus ad Dan. 7. 25. ¶ *Et incensum, & lucernas, & panes propositionis posuerunt*] Vide Josephum dicto loco, & 1 Macc. 4. 49, 50, 51. suprà 1. 9.

4. *Rogabant Dominum prostrati in terram*] 1 Macc. 4. 40. ¶ *Ut ab ipso mitiùs corriperentur*] Fame aut pestilentiâ potiùs quàm vi hostium, sacra omnia evertente & multorum pervertente animos.

5. *Quâ die autem Templum ab alienigenis pollutum fuerat*] Nempe per idolum ibi collocatum, ut ad dictum Danielis locum diximus. ¶ *Vigesimâ-quintâ mensis qui fuit Casleu*] Planè idem ut signum Divinae providentiae observant Scriptor primi Maccabaici 4. 52. & Josephus 12. 11. qui hunc mensem more Macedonico Ἀπελλαῖον vocat.

6. *In modum tabernaculorum*] Ad id exemplum, ut suprà 1. 18. ¶ *Recordantes quòd ante modicum temporis diem solennem Tabernaculorum in montibus & in speluncis more bestiarum egerant*]

——— *Quae pati durum fuit,*
Meminisse suave est.

More bestiarum, ut suprà 5. 27.

7. *Thyrsos*] *Hastas foliis intextas,* ut Virgilius interpretatur Eclogâ 5. ¶ *Et ramos virides*] Ὡραίους, *pulcros.* Nam & in Scenopegia celebranda nullum erat definitum genus arboris, sed rami sumebantur de pulcerrimis, quales imprimis Palmae, quae jam sequuntur. ¶ *Et palmas praeferebant ei*] In Graeco plus est, *& hymnos canebant ei,* Psalmum fortè 79. aut aliquem extemporaneum. Vide quae diximus Matth. 26. 30. ¶ *Qui prosperavit mundari locum suum*] *Ei qui successum dederat purificantibus locum suum.*

8. *Communi praecepto & decreto*] Non in Senatu tantùm sed & in magno Conventu, in quo erant principes non tribuum tantùm sed & familiarum. ¶ *Omnibus annis agere dies istos*] Octo dies, τῶν φώτων, aut ἐγκαινίων, 1 Macc. 4. 59. Josephus 12. 11.

9. *Et Antiochi quidem qui appellatus est Nobilis*] Ἐπιφανὴς, ut suprà 4. 7. ¶ *Vita excessus ità se habuit*] Nempe ut dictum est capite 9.

10. *Breviantes mala quae in bellis gesta sunt*] *Continua bellorum mala,* longam malorum seriem: συνέχειαν, quod alii Graeci dicerent συνοχῆ.

11. *Constituit super negotia Regni Lysiam quendam*] Hoc ideo dicit quia edicta omnia *Antiochi Eupatoris* nomen praeferebant. Caeterùm revera is erat in Lysiae potestate. ¶ *Phoenices & Syriae militiae principem*] Pars pro toto. Praefectus enim erat tractui & copiis ab Aegypto ad Euphratem, 1 Macc. 3. 32. Joseph. 12. 11.

12. *Nam Ptolemaeus, qui dicebatur Macer*] Imò *Macron,* à longa corporis statura, qui à patre *Ptolemaeus Dorymenis.* Nihil enim video cur alius censeatur ab eo qui suprà indicatus 4. 45. & 8. 8.

13. *Eò quòd Cyprum sibi creditam à Philometore deseruisset*] Cyprus erat quidem possessa à primo Ptolemaeo ejúsque successoribus, ut discimus ex Polybio 5. Justino 15. Strabone 14. sed & saepe rebellavit, ut idem Strabo indicat. ¶ *Et ad Antiochum Nobilem translatus*] *Transisset* à Rege Aegyptio ad Syriacum. Cyprus Syriae objacet, & cohaesisse olim Syriae creditur. ¶ *Etiam ab eo recessisset*] Non ità est in Graeco, sed, *neque potestate nobili functus esset nobiliter:* nempe quia cum Judaeis collusisse videbatur homo venalis. ¶ *Veneno vitam finivit*] Contemptûs impatiens, ut multi inter Graecos.

14. *Gorgias autem cùm esset dux locorum*] Locorum circa Judaeam, ídque sub Lysia 1 Macc. 3. 38. Josephus 12. 11. ¶ *Assumptis advenis*] Ἐξενοτρόφει, i. *milites habebat mercede conductos.* Ità ξενοτροφεῖν sumunt Thucydides & Demosthenes. ξένοι, *milites mercenarii.* Hinc ξεναγοὶ sunt οἱ τῶν μισθοφόρων ἄρχοντες, ut exponit ad 2 Thucydidis Scholiastes. ¶ *Frequenter Judaeos debellabat*] Gr. πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐπολεμοτρόφει, *contra Judaeos bellum ducebat.* Quod & Judaeos voluisse facere jam dicet, sed non aequè facilè, quòd non illis tantum suppeteret pecuniae, militis & commeatuum. Omnino apparet ità sumi πολεμοτροφεῖν ex eo quod infrà est 14. 6. Hoc Tacitus alibi dicit *bellum ducere,* alibi *trahere.* Quod quando sit utile, discet qui volet ex Suetonii Paulini sermone apud Tacitum Hist. 2. & Flavianorum inter se disputatione initio 3. Idem eodem libro Historiarum 3. opponit *urgere bellum* & *trahere:* & 4. in oratione Voculae, postquam *viros & egregia castrorum munimenta, frumentum & commeatus* commemoraverat, *Est vallum,* ait, *murique, & trahendi artes.*

15. *Qui tenebant opportunas munitiones*] In Graeco hîc additur, *Judaeos exercebant,* ad arma scilicet. ¶ *Fugatos ab Hierosolymis*] Quae habitatio minùs tuta erat, ob arcem impositam. ¶ *Et bellare tentabant*] Πολεμοτροφεῖν ἐπεχείρουν, *bellum & ipsi ducere tentabant,* fisi munimentis.

16. *Hi verò qui erant cum Maccabaeo*] Juda. ¶ *In munitiones Idumaeorum*] In *Acrabattena,* 1 Macc. 5. 3.

18. *In duas turres valde munitas*] *Filiorum Baiani* 1 Macc. 5. 4. Joseph. 12. 11.

19. *Relicto Simone*] Fratre. ¶ *Et Josepho itémque Zacchaeo*] Καὶ Ἰώσηπον, ἔτι δὲ Ζακχαῖον. Sed legendum arbitror, καὶ Ἰώσηπον ἔτι καὶ τὸν τοῦ Ζαχαρίου, ex 1 Macc. 5. 55. & Josepho 12. 12.

20. *Suasi sunt pecuniâ*] *Inducti sunt pecuniâ,* ἐπείσθησαν. Vide suprà 4. 45.

21. *Principibus populi congregatis*] Senatu septuaginta virûm, qui judex erat rerum ad statum publicum pertinentium, qui ἄρχοντες τοῦ λαοῦ saepe in Euangelio. ¶ *Accusavit quòd pecuniâ fratres vendidissent*] Quia Idumaei illi novis cladibus affecturi erant miseros Judaeos.

23. *Plusquam viginti millia*] Diversa ab illis *viginti millibus* dictis suprà 17. quod locorum designatio ostendit.

24. *Timotheus verò, qui priùs à Judaeis fuerat superatus*] i. Postquam à Judaeis praeliis aliquot erat victus, in Ammonitide scilicet 1 Macc. 5. 6, 7. Joseph. 12. 12. ¶ *Et congregato equitatu Asiano*] Ex Asia illa peculiariter dicta, in qua Phrygia, Lydia, Mysia, Caria, terrae equis optimae.

25. *Caput terrâ aspergentes, lumbósque ciliciis praecincti*] *Saccis* in Graeco: sed haec affinia. Solebant haec sumi in gravi moerore.

26. *Ad altaris crepidinem provoluti*] *In solo quod est prope altare,* i. inter basilicam Templi & altare. Nam Joel. 2. 17. ubi in Hebraeo est בין האולם ולמזבח, in Latino *inter vestibulum & altare,* Graecè optimè vertitur ἀναμέσον τῆς κρηπῖδος τοῦ θυσιαστηρίου. Illo in loco Sacerdotes, qualis erat Judas, coram populo precari solebant. ¶ *Et adversariis adversaretur, sicut Lex dicit*] Exo. 23. 22. Levit. 26. 8.

28. *Utrique commiserunt*] Apud *Dathema.* Vide quae diximus

diximus ad 1 Macc. 5. 9. ¶ *Illi autem duces belli animum habebant*] Τὸν θυμὸν, iram suam in Judæos.

29. *Viri quinque in equis*] Angeli, ut suprà 3. 25, 26. Tres velut pugnabant in hostem. ¶ *Ducatum Judais præstantes*] Hîc in Græco additur οἱ δύο, i. *illorum duo*, non in membro sequente.

30. *Ex quibus duo Maccabæum medium habentes*] *Et Maccabæum medium habentes*, nempe pugnantem in primori acie. ¶ *Armis suis circumseptum*] *Circumsepientes arma ejus*. ¶ *In adversarios autem tela & fulmina jaciebant*] Alii. ¶ *Et cæcitate confusi*] Quæ vis esse solet fulminis. ἀορασία respondet Hebræo עִוָּרוֹן, ut apparet Deut. 28. 28. Habes eandem vocem Sap. 19. 17.

31. *Interfecti autem sunt viginti mille quingenti, & equites sexcenti*] Jason ille Cyrenæus nihil solitus est demere de interfectorum numero.

32. *In Gazaram*] Vide 1 Macc. 7. 45. ¶ *Cui præerat Chereas*] Frater Timothei. Historicum eo nomine Polybius nominat. Habes id nomen & in Historia Romana, & in Comœdiis.

33. *Obsederunt præsidium*] Τὸ φρούριον, castellum illud Dathemam, quod modò ὀχύρωμα dixerat.

34. *Maledicebant, & sermones nefandos jactabant*] Frequens id Antiochi militibus; ut videmus & 1 Macc. 2. 6. & suprà 8. 4. & infrà 12. 14. & 15. 24. Vide Dan. 7. 11. & 11. 36.

35. *Incedentes ascendebant*] Τὸν ἐμπίπτοντα ἔκοπτον, *quemvis obvium sibi* erumpentem ex castello *feriebant*.

36. *Sed & alii similiter ascendentes turres portásque succendere aggressi sunt*] Gr. *Alii verò ascendentes ad eos qui intus erant, idque converso agmine, turres urebant*. περισπασμὸς est nomen castrense significans *conversionem agminis*, qualem describit Ælianus capite 25. Sensus est, *ascendisse eos non ubi erant propugnatores, sed alia ex parte à tergo illis irruisse*. ¶ *Atque ipsos maledicos vivos concremare*] Gr. *Et rogis accensis* (nempe circa turres) *Dei obtrectatores cremabant*. Sequitur hîc in Græco quod in Latino abest, *Alii frangebant portas, & sic intromisso reliquo agmine, oppidum sua potestatis fecere*. Sic apud Virgilium 2. Æneid.

——portísque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.

Contrà quod in Latino sequitur, *per continuum autem biduum præsidio vastato*, abest in Græco.

37. *In quodam repertum loco*] Accedo credentibus ab Interprete scriptum *lacu*. Nam λάκκος solet verti *lacus*, ut in additis ad Danielem 3. 31, &c. Est autem propriè λάκκος *fossa*. Ponitur in Glossis & pro *cisterna*: quæ apta latebris, ut apparet 2 Sam. 17. 18. ubi λάκκος in Græco, in Latino *puteus*. ¶ *Et Apollophanem*] Exstat hoc nomen in Epigrammatis Græcis.

38. *In hymnis & confessionibus*] *Hymnis & gratiarum actione*. Vide 1 Macc. 4. 33. & 13. 51. suprà 7. in Græco.

CAP. XI.

BADVELLUS.

1. NEque multo sanè pòst tempore Μετ' ὀλίγον δὲ παντελῶς χρόνον] *Post parvum autem omnino tempus*: i. Exiguo temporis spatio consecuto. ¶ *Procurator Regis* ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως] *Cui administratio Regni commissa erat*, ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Accipitur etiam pro *tutore* ac *curatore*, ὁ ἐπίτροπος τοῦ παιδὸς ὀρφανοῦ *pueri orphani curam gerens*, aut *tutelam habens*: quemadmodum Plutarchus in Camillo vocat τῶν βασιλέων ὀρφανῶν ἐπιτρόπους, *pupillorum Regum tutores*: quâ significatione hîc accipi potest. Nam puer adhuc erat Antiochus. Addit συγγενῆ fuisse *cognatum* ac *propinquum*: cujusmodi hominibus tutela mandari solebat. ¶ *Pergraviter ferens* λίαν βαρέως φέρων] *Valde graviter ferens*: aut, *admodum graviter*: *gravissimè*.

2. *Expeditionem adversùs*, &c. παρεγίνετο ἐπὶ τοὺς Ἰουδαίους] *Venit adversùs Judæos*, infestis scilicet signis, ut bellum eis inferret. Ità significat adventum hostilem.

3. *Templúmque in quæstum*, &c. τὸ δὲ ἱερὸν ἀργυρολογητὸν ποιεῖσθαι] Quidam verterunt *quæstuosum se facturum*. Græcum nomen significat *id unde pecunia colligi pararique possit*, τὸ ποριστικὸν *quæstum*, aut *rem ex qua pecunia confici possit*. Sanctissimum *Templum cogitabat in quæstum convertere atque conferre*. ¶ *Sacerdotium venale* πρατὴν δὲ τὴν ἀρχιερωσύνην] i. ὠνητὴν aut ὤνιον, *summum Sacerdotium venale*, quod pretio compararetur. Hanc rationem rei faciendæ ex sanctissimis rebus sibi proposuerat, atque ità ἀργυρολογεῖν in his tantis honoribus ac dignitatibus vendendis. Sic faciebat impius Antiochus, cùm vi oppressum eum populum teneret.

4. *Mente atque animo elatus* πεφρενωμένος] Quidam, *extra mentem raptus*, i. mente alienatus. Sed meliùs, qui ferociam confidentiámq; animi ejus significantes, *ferocem, Judæam ingressum esse* verterunt. Ferociter enim & confidenter, confisus tot ac tantis copiis peditum & equitum, Judæam invadebat. Itaq; ego verti *mente atque animo elatus*, his tantis viribus præfidens ac ferociens.

5. *Admotis ad Bethsuram castris* συνεγγίσας τῇ Βαιθσούρᾳ] *Cùm appropinquasset Bethsuræ*, i. propiùs castra posuisset: *id oppidum præsidium* Judæorum *oppugnare cœpit*: ἔθλιβεν *premebat*, scilicet obsidione.

7. *Ut unà secum*, &c. ἅμα αὐτῷ προκινδυνεύοντας] *Ut unà secum periclitantes*: *periculum adeuntes*: aut, *suscipientes* pro *fratrum* salute, *eis* laborantibus *opem ferrent*.

8. *Tum simul* ex urbe, &c. ὁμοῦ δὲ προθύμως ἐξώρμησαν] *Simul autem ac promptè irruerunt*: i. summa cum alacritate proruperunt omnes ex urbe, ut fratres suos obsidione liberarent. ¶ *Concutiens armaturam omnem auream* πανοπλίαν χρυσῆν κραδαίνων] *Totam armaturam auream quatiens*: aut, *vibrans*. Quidam vertunt *hastam vibrans*: sed in omnibus Græcis codd. quos viderim πανοπλίαν legitur, quæ agitatione equi & concussione sonum quendam edebat.

10. *Adjutorem* σύμμαχον] Ità dicitur *qui unà pugnat ac bellum gerit, belli socius* & *adjutor*.

11. *Cúmque impetu leonino in hostes irruissent* λεοντηδὸν δὲ ἐντινάξαντες εἰς τοὺς πολεμίους] *Cùm verò instar leonum impetum in hostes fecissent*: aut, *se in hostes conjecissent atque intulissent*.

12. *Vulneribus acceptis*, &c. τραυματίαι, &c.] *Vulnerati & saucii, nudique* [i. sine armis] *evaserunt*. De nomine τραυματίας antea dictum est. ¶ *Turpi fugâ saluti suæ consuluit* αἰσχρῶς φεύγων διεσώθη] *Turpiter fugiens evasit*: aut, *conservatus est*: fœdâ fugâ saluti suæ consuluit.

13. *Cæterùm homo non*, &c. οὐκ ἄνους δὲ ὑπάρχων] *Sed cùm is non imprudens* [aut, *mentis consiliique*, aut, *intelligentiæ, expers*] *esset*. Ad v. ἄνους *amens* dicitur, cui opponitur ἔννους *cordatus, mente prudentiáque præditus*. ¶ *Quid detrimenti accepisset* τὸ γεγονὸς περὶ ἑαυτὸν ἐλάττωμα] *Incommodum acceptum* ità dicitur ἀπὸ τοῦ ἐλαττοῦσθαι *à diminuendo*, ut *detrimentum* Latinè à *deterendo* dictum est. ¶ *Missis legatis, confirmavit* ἀποστείλας ἔπεισε] *Cùm misisset* [sub. *homines*, aut *legatos*] *persuasit*: i. suadendo declaravit, aut affirmavit, *se omnibus æquis conditionibus consensurum*, συλλύσεσθαι ἐπὶ πᾶσι τοῖς δικαίοις, *se omnibus quæ justa essent consensurum*: i. omnia æqua & justa Judæis concessurum.

14. *In amicitiam ipsorum pertracturum* φίλον αὐτοῖς ἀναγκάζειν γίνεσθαι] *Se impulsurum Regem ut eis esset amicus*, suadendo omnibus modis cum eo acturum ut ipsos Judæos in amicitiam suam reciperet.

15. *Annuit se omnia facturum*, &c. ἐπένευσε ἐπὶ πᾶσιν οἷς ὁ Λυσίας παρεκάλει] *Annuit in omnibus ad quæ Lysias hortabatur*: i. ἐπένευσε quo verbo paulò antè usus est. ἀνανεύειν *abnuo, recuso*, contrarium est τῷ ἐπινεύειν. ¶ *Quæcunque is per literas à Lysia*, &c. ὅσα ἐπέδωκε τῷ Λυσίᾳ διὰ γραπτῶν περὶ τῶν Ἰουδαίων] *Quæcunque tradidit Lysiæ per scripta pro Judæis*: i. mandavit per literas Lysiæ ad Regem referenda.

16. *In*

16. *In hanc sententiam scripta* περιέχουσαν τὸν τρόπον] Quidam, *hoc argumento scripta*. Potest ità verti, *hanc sententiam* [aut, *rationem*] *complectentes*: aut, *in hunc modum rationémque scripta*.

17. *Qui mandata postulatáque*, &c. ἀποδόντες τὸ ὑπογεγραμμένον χρηματισμὸν] *Qui dederunt subscriptum responsum*. Est χρηματίζειν *referre aliquid ad aliquem*, ut *ad populum*, aut *ad Senatum*, vel *ad alium*, & *cum eo aliquid agere ac postulare*. Hinc χρηματισμὸς hujusmodi *postulata mandatáque* significat. Ea autem aut mandantur sine scripto, aut scribuntur: quemadmodum Judæi quæ à Rege postulabant, literis complexi sunt.

21. *Dioscorinthii*, &c. Διοσκορινθίου τετάρτη] Legitur & εἰκάδι. *Jovis Corinthii vicesimâ quartâ*. Ità enim illius nomine Græci tunc notabant annorum ac mensium tempora.

23. *Postquam pater noster ad Deos*, &c. τοῦ πατρὸς ἡμῶν εἰς θεοὺς μεταστάντος] *Patre nostro ad Deos translato*. Quidam, *in Deos relato*: i. ex hac vita in numerum Deorum recepto. Quæ vana & ambitiosa Divinitatis affectatio ἀποθέωσις appellabatur, etiam impiis tyrannis attributa. Ego verbum Græcum exprimere volui, quod *transferri* significat: i. ex hac mortalitate ad illam immortalitatem transmigrare. ¶ *Tranquillo in statu*, &c. ἀταράχους ὄντας γίνεσθαι πρὸς τὴν τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν] *Expertes omnis perturbationis* [i. quietos ac tranquillos] *versari* [aut, *occupari*] *in rebus propriis curandis & agendis*: *sine ulla perturbatione intentos atque occupatos esse rebus suis*; ut agriculturæ, ac cæteris negotiis, quibus dare operam non possunt bellis impediti ac perturbati.

24. *Nolle acquiescere in ea*, &c. μὴ συνευδοκοῦντας τῇ τοῦ πατρὸς ἐπὶ Ἑλληνικὰ μεταθέσει] *Nolle manere in traductione patris ad studia institutáque Græcanica*: i. quâ eos ad mores ritúsque Gentiles transtulit. Quidam vertunt, *non probare demutatam à patre ad ritus Græcorum religionem*. Ego pluribus verbis reddidi, ut sensus esset apertior: nam commutationem & religionis & totius reip. politiæq; intelligit. συνευδοκεῖν significat *consentire & comprobare*: hoc loco pro ἐπαναπαύειν καὶ ἐπιμένειν *acquiescere ac permanere* accipi potest cum dativo. οὐ συνευδοκεῖν τῇ μεταθέσει, ad v. *non complacere sibi in ea commutatione*: i. eam ἀποδοκιμάζειν *aspernari ac repudiare*. ¶ *Sed sua malle retinere instituta* ἀλλὰ τὴν ἑαυτῶν ἀγωγὴν αἱρετίζοντας] *Sed suam ipsorum consuetudinem* [ac *morem*] *sectari malle*. ἀγωγὴ *morem*, *disciplinam*, *institutionem*, *rationém*que *vitæ* tum civilis, tum spiritualis significat: qualem habebant Judæi optimam & sanctissimam à majoribus traditam. αἱρετίζειν verò *causam sectámque aliquam amplecti, ac summo cum studio retinere*: quemadmodum Paulus in Actis Apostolorum 24. 14 defendens causam contra Judæos apud magistratus Ethnicos, vocat αἵρεσιν religionem Christianam quam est secutus atque amplexus. Ità Antiochus hoc verbo usus est in ea causa, religione ac ratione vitæ quam contra cæterorum populorum voluntatem omni studio sequebantur.

25. *Sine ulla perturbatione vivere* ἐκτὸς ταραχῆς εἶναι] *Extra perturbationem esse*. Antea ἀταράχους ὄντας, i. *quietam ac tranquillam vitam degere*, remotam ab omni bellorum motu ac tumultu. ¶ *Publicis majorum suorum*, &c. πολιτεύεσθαι κατὰ τὰ ἐπὶ τῶν προγόνων αὐτῶν ἔθη] *Ut regantur* [aut, *gubernentur*] *majorum suorum institutis ac moribus*, non alienis, sed iis quæ à majoribus suis acceperunt. In Græcis est κατὰ *juxta* aut *secundùm*, ut significet præscriptam constitutámque vitæ rationem, quæ retinenda ipsis erat.

26. *Ac læti rebus suis frui possint* καὶ ἡδέως διάγοντες πρὸς τῇ τῶν ἰδίων ἀντιλήψει] *Ac jucundè versentur in rerum suarum procuratione*. Eam antè ἐπιμέλειαν dixit. Vult eos sine aliqua molestia atque inquietudine rebus suis occupari. ἀντιλαμβάνεσθαι significat *res aliquas suscipere administrandas & curandas*, & *eas retinere*. Itaque ἀντίληψις τῶν ἰδίων, tum pro ipsa *susceptione* & *curatione*, tum pro *earum perfruitione* accipitur. Sed quoniam dicit διάγοντες πρὸς ἀντίληψιν τῶν ἰδίων, videtur magis significare illam ἐπιμέλειαν *curam* rerum suarum quam paulò antè nominavit.

28. *Est sanè ut volumus* εἰ ἔρρωσθε ὡς βουλόμεθα] *Sit sanè ut volumus*. Hæc forma scribendi in principio posita, Latinis usitata, *Si vales, bene est*: *ego quidem valeo*. Significat enim animum amicum & amorem, τὸ συναλγεῖν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν φίλων, quemadmodum συναλγεῖν τοῖς κακοῖς. Amicitia enim vera omnia communia facit quæ sunt aut jucunda aut molesta, secunda aut adversa.

29. *Vos in patriam reversos*, &c. βούλεσθαι κατελθόντας ὑμᾶς γίνεσθαι πρὸς τοῖς ἰδίοις] Quidam ità vertunt, *vos cupere redire ad res vestras fruendas*. Sed quia verbum κατελθεῖν significat *in patriam redire*, & participium κατελθόντας præteriti est temporis, malui vertere *in patriam reversos*: nam antea exsules abfuerant. Nunc in eam reductos ac restitutos placidè & quietè rebus suis vult occupari. Hoc enim significat γίνεσθαι πρὸς τοῖς ἰδίοις, *versari in rebus propriis curandis*. Græci autem exsulum reditum in patriam & revocationem τῶν φυγάδων κάθοδον vocant, ut Cicero in quadam ad Atticum epistola significat. Itaque addidi *in patriam*, ut sensum meliùs exprimerem.

30. *His igitur qui* Hierosolymis ad nos *descenderunt* τοῖς οὖν κατα πορευομένοις] *Descendentibus*: i. qui ad nos venerunt legati à vobis missi. Hoc enim verbo significat situm urbis Hierosolymæ in ascensu collocatæ, ex qua euntes in Syriam *descendebant*, sicut ex Syria proficiscentes in eam *ascendebant*.

31. *Suis vivendi rationibus*, &c. χρῆσθαι τοῖς ἑαυτῶν δαπανήμασι] *Ut utantur suis sumptibus*: i. suo victûs genere, usitatâ victûs ratione, à qua Antiochus Illustris vi eos abduxerat, cogens eos ad esum carnium suillarum in Lege vetitum. Ità nomen *sumptuum* videtur significare consuetudinem rationémq; ciborum in Lege præscriptam. ¶ *Nomine eorum quæ imprudenter*, &c. περὶ τῶν ἠγνοημένων] *Propter ea quæ ignorata sunt*. Quidam vertunt, *de his quæ nos latent*: & referunt ad sequentia, *Menelaum ad vos misi*. Sed omnes Græci codices cum præcedentibus conjungunt. Itaque malo τὰ ἠγνοημένα pro ἁμαρτήματα accipere quæ ignorantiâ & imprudentiâ committuntur, nullâ improbitate ac malitiâ: ut his verbis Antiochus extenuet pristinas offensiones, quarum culpam & pœnam in Judæos non vult conferri. Antea autem aliquot locis in hac significatione hoc participio passivo usus est pro his quæ non improbè ac malitiosè sed imprudenter ἀπερισκέπτως & inconsultò sunt commissa. *Errata* Latinè dici possunt.

34. *In hujusmodi rationem scriptam* ἔχουσαν οὕτως] *Habentem ità*: *in hunc modum scriptam*, aut, *hac complectentem*.

36. *De iis inito consilio* ἐπισκεψάμενοι περὶ τούτων] *Postquam de his consideraveritis*: *consultaveritis* βουλευσάμενοι publico consilio. ¶ *Ut sicut vobis congruit*, *decernamus* ἵνα ἐκθῶμεν ὡς καθήκει ὑμῖν] *Ut exponamus ut congruit vobis*, i. ut ad Regem referamus, Regi proponamus ac demonstremus ità ut utilitas vestra postulat: sicut ratio rerum vestrarum requirit. ἐκτίθεσθαι videtur accipere ut paulò antè dixit προσαχθῆναι τῷ βασιλεῖ, *ad Regem referre*, eíque rem exponere ac demonstrare.

37. *Quàm celerrimè aliquos mittite* σπεύσατε καὶ πέμψατέ τινας] *Festinate* [aut, *accelerate*] *& mittite aliquos*, i. operam date ut quàm primùm aliquos mittatis; *ut quæ sit vestra sententia & voluntas intelligamus*, ὁποίας ἐστὲ γνώμης ἐπιγνῶμεν, quâ estis sententiâ cognoscamus.

GROTIUS.

1. *Lysias procurator Regis*] Ἐπίτροπος alibi quidem *procuratorem*, at hic *tutorem* significat. Erat enim in pupillari ætate Antiochus Eupator 1 Macc. 6. 17. Joseph. 12. 14. Justinus 34. Propriè loqui si volumus, *pro tutore* erat Lysias, non *tutor*: nam tutorem testamento Antiochus pater Philippum fecerat. ¶ *Et propinquus*] 1 Macc. 3. 32. ¶ *Ac negotiorum præpositus*] Negotiis summis etiam ab Antiocho Illustri præponi solitus 1 Macc. dicto loco, Joseph. 12. 11.

2. *Congregatis octoginta millibus*] *Centum millibus*, ait Josephus, & Scriptor primi Maccabaici, numero rotundiore.

diore. ¶ *Et equitatu universo*] *Ad viginti millia*, ut aiunt nominati jam Scriptores. ¶ *Gentibus habitaculum facturum*] Bene vertit Ἕλλησιν. Eo enim nomine hic significantur omnes à Judaismo alieni.

3. *Templum verò in pecunia quæstum*] Ἀργυρολόγητον, *Regi vectigale*. ¶ *Et per singulos annos venale Sacerdotium*] Ut fecere postea Romani.

4. *Et in octoginta elephantis*] Quos diversis in locis habebat. Secum autem adduxerat XXXII, ut antè dicti Scriptores nos docent. Antiocho Magno Polybius tribuit *elephantos centum*.

5. *Et appropians Bethsura*] 1 Macc. 6. 31. Joseph. 12. 14. ¶ *Quæ erat in angusto loco*] Ἐν ἐρυμνῷ χωρίῳ, *situ firmo*. ¶ *Illud præsidium expugnabat*] Voluit dicere *oppugnabat*, ἐθλιβεν.

6. *Ut bonum angelum mitteret ad salutem Israel*] Gen. 24. 7, 40.

8. *Eques in veste candida*] Vide suprà 10. 29. ¶ *Armis aureis hastam vibrans*] Gr. *Arma quassans aurea*.

9. *Parati penetrare*] Τιτρώσκειν, *perfodere*.

11. *Leonum autem more*] Frequens apud Poetas Viri fortis & Leonis comparatio. ¶ *Undecim millia peditum, & equitum mille sexcentos*] Josephus *mille casos* habet, Scriptor Maccabaici primi *sexcentos*.

12. *Nudi evaserunt*] Sine armis.

13. *Intelligens invictos esse Hebræos*] Et se ab his negotiis expedire cupiens ut totâ vi cum Philippo certaret.

17. *Johannes & Abesalom*] Legati à Judæis qui in Templo obsidebantur missi. Ἀβεσσαλὼμ hîc, LXX Interpretibus Ἀβεσσαλώμ, est אבשלום, quod Latinus Interpres solet reddere *Absalom*. ¶ *Tradentes scripta*] *Cùm vidissent infrà positum oraculum*. Sic solebant gentes Orientis appellare epistolas Regias. Intelligit autem epistolam illam quæ jam sequetur, quæ potestatem fecit Lysiæ paciscendi cum Judæis: cujus ostendendæ causâ Lysias legatos ad se mitti voluerat.

18. *Quæcunque igitur Regi potuerunt perferri*] *Deferenda fuerunt*.

21. *Mensis Dioscori*] Legit Διοσκόρου, pro eo quod Græci codices habent Διὸς Κορινθίου, mendosè haud dubiè. Scaliger nomen putat mensis embolimi. Ego scriptum puto fuisse Δίου, quod scribæ sumpsere pro breviato Δίου, & explicarunt Διοσκόρου. *Dius* notissimus est mensis Macedonum.

22. *Lysiæ fratri*] i. *Cognato*, suprà 1. infrà 35. Sed & omnes provinciarum rectores à Romanis Principibus vocati *fratres*. Occurrit sæpe in Theodosiano Codice & Novellis eum sequentibus, item in Justiniani Novellis, ut illa 121. sed & apud Cassiodorum.

23. *Patre nostro inter Deos translato*] Et hoc ab Orientis Regibus accepere Syromacedones. Mos enim erat Phœnicum & vicinorum bene meritos Reges in Deos referre, quod & Romani imitari cœpere. ¶ *Et rebus suis adhibere diligentiam*] *Ut rebus suis vacare possint*.

24. *Concedi sibi legitima sua*] Vitam & sacra secundùm suas leges, quæ ipsis Alexander Magnus & Successores ejus concesserant.

25. *Templum restitui illis*] Liberum nempe, sine arce.

26. *Et dexteram dederis*] 1 Macc. 6. 58. ¶ *Et utilitatibus propriis deserviant*] *Et læto agant animo ob res suas recuperatas*.

27. *Senatui Judæorum, & cæteris Judæis*] Vide 1 Macc. 12. 6. 2 Macc. 1. 10. & 4. 44.

28. *Si valetis, sic estis ut volumus*] Scripsit *est*, ἐστί. ¶ *Sed & ipsi bene valemus*] Est formula à Romanis desumpta, *Si valetis, bene est; ego quidem valeo*. Vide suprà 9. 20. & Ciceronis Epistolas, & ad Ciceronem plurimas.

29. *Adiit nos Menelaus*] Sacerdos summus ab Antiocho Illustri factus suprà 4. 27, 50. Hunc pro Sacerdote summo Græci habebant, quanquam Judæi Judæ detulerant Sacerdotium. ¶ *Dicens vos velle descendere ad vestros qui sunt apud nos*] Illud *qui sunt apud nos*, ut sensum faceret clariorem, addidit Interpres. Ex Templo voluerant venire ad colloquia cum Judæis illis qui sub potestate erant Regis, neque tamen à Lege desciverant, in quo numero erant Bethsurenses, 1 Macc. 6. 49.

30. *Damus dexteras securitatis*] Ὑπάρξει δεξιὰ μετὰ ἀδείας, *Dextera* (i. fides) *quæ plenam securitatem adferat*, continget *vobis*.

31. *Ut Judæi*] Qui ad illud tempus inter nos versabuntur. ¶ *Utantur cibis*] Bene sensum expressit. In Græco est δαπανήμασι, quod per μετωνυμίαν pro *cibis* sumitur, ut vidimus De Dracone 9. ¶ *Et legibus suis*] Non cogantur interim diis sacrificare. ¶ *Et nemo eorum ullo modo molestiam patiatur*] i. *Accusetur*. ¶ *De his quæ per ignorantiam gesta sunt*] Περὶ τῶν ἠγνοημένων, i. *de his quæ peccata sunt*, in Regem scilicet. Ità ἀγνοεῖν & ἀγνόημα lato quodam significatu sumi ab Hellenistis Judæis notavimus, tum alibi, tum Judith. 5. 19. Sir. 23. 2. & 51. 26. 1 Macc. 13. 39.

32. *Misimus autem & Menelaum qui vos alloquatur*] Παρακαλέσοντα ὑμᾶς, i. *qui vobis det consilia ad pacem*.

34. *Miserunt autem etiam Romani*] Legati Romanorum, qui tunc erant in Asia, & Eupatori favebant. Vide Justinum 34. Polybium Excerpto 107. ¶ *Quintus Memmius & Titus Manlius*] Fuisse oportet hos Legatos aliquantò antè quàm in Asiam mitterentur Cn. Octavius, Sp. Lucretius & L. Aurelius, de quibus Polybius dicto Excerptorum loco. Cùm autem T. Manlius Torquatus ante hoc tempus anno quarto Consul fuerit, ut ex Fastis Capitolinis apparet, consentiente & inscriptione Hecyræ Terentianæ, sequitur ut is qui prior nominatur ante eum Consul fuerit. Quare pro Κόϊντος Μέμμιος reponendum censeam Κόϊντος Μούκιος, Scævola scilicet, qui ante Manlium Consul fuit anno nono, ut discimus ex Fastis iisdem Capitolinis, addito & Plinii loco 2. 31.

35. *Et nos concessimus*] Καὶ ἡμεῖς συνδοκοῦμεν, *Nos id approbamus*.

36. *Confestim aliquem mittite diligentiùs inter vos conferentes*] Legit ἐπισκεψάμενοι, quomodo habet & Sixtina. Sed præpono lectionem quæ est in libris aliis, ἐπιψηφιούμενοι, i. *acturum considerate*. ¶ *Ut decernamus*] Gr. ἵνα ἐκθῶμεν, i. *ut desideria vestra exponamus Regi*. ¶ *Sicut congruit nobis*] Tanquam Legatis populi Romani, cujus amici sunt Judæi. Promittunt apud Regem se commendaturos Judæorum postulata. ¶ *Nos enim Antiochiam accedimus*] Nempe Regis adeundi causâ, qui tum erat in urbe principe Regni sui.

37. *Ideòque festinate rescribere*] Gr. *Festinate, & mittite aliquos*, i. quàm primùm mittite etiam ad nos, ut vestræ voluntatis certi, nosmet ad eam, quantum fieri poterit, componamus.

CAP. XII.

BADVELLUS.

1. *Agris suis colendis*, &c. περὶ τὴν γεωργίαν ἐγίνοντο] *Circa agriculturam versabantur*: i. pace comparatâ, ad agros colendos diuturnis bellis intermissos ac neglectos se applicarunt.

2. *Cypriarcha* Κυπριάρχης] *Præfectus Cypri*. Videtur gubernator fuisse ejus insulæ. ¶ *Tranquillo in statu quietem agere* εὐσταθεῖν, καὶ τὰ τῆς ἡσυχίας ἄγειν] *Tranquillo in statu vivere, & quietem agere*. εὐσταθεῖν est *in statu bono ac quieto constitutum esse*, aut *in hujusmodi statu sine perturbatione molestiàque versari*.

3. *Nefas perpetraverunt* συνετέλεσαν δυσσέβημα] *Impium facinus* [i. scelus] *designarunt*. ¶ *Quasi nullas cum eis*, &c. ὡς μηδεμιᾶς πρὸς αὐτοὺς ὑπούσης δυσμενείας] *Quasi nulla in eos exstaret malevolentia*: i. cùm nulla subesset inimicitiarum suspicio. Nam omnia erant pacata.

4. *Ut qui paci studerent* ὡς ἂν εἰρηνεύειν θελόντων] *Ut qui vellent pacificè concorditérque vivere*, neque ulla in re dissentire, eorum voluntati obtemperarunt. ἐπιδεξάντο *admiserunt*, & concesserunt quod petebant: mortem eis gesserunt,

serunt. ¶ *In altum provectos* ἐναναχθέντας] *A portu in altum pelagus evectos.* ἀνάγειν enim τὴν ναῦν est *navem è portu in mare educere*, sicut κατάγειν *appellere ad portum.*

6. *Peremit eos qui eum in locum confugerant* τοὺς ἐκεῖ συμφυγόντας ἐξεκέντησε] *Qui eò confugerant confodit*, i. interfecit.

7. *Urbe exclusus, recepit se* συγκλειομένου τοῦ χωρίου ἀνέλυσε] *Cùm locus conclusus esset* [i. oppidum esset clausum] *recessit : abscessit*, aut in Judæam *reversus est*. Hoc enim verbum ἀναλύειν significat. ¶ *Universam Joppitarum*, &c. τὸ σύμπαν τῶν Ἰοππιτῶν πολίτευμα ἐκριζῶσαι] *Totam Joppitarum gentem* [aut *populum*, aut *civitatis statum*] *exstirpaturus : radicitus convulsurus :* i. omnino subversurus. Ego hanc Metaphoram, quæ ab Stirpibus ducitur, aliâ similitudine, quæ hoc in loco mollior videtur, reddere malui, & interitum exitiúmque totius civitatis exprimere.

8. *Idem facinus adversùs Judæos*, &c. τὸν αὐτὸν ἐπιτελεῖν βουλομένους τρόπον τοῖς Ἰουδαίοις] *Eodem facere volentes modo Judæis :* idem maleficium in Judæos cogitasse, aut concepisse.

9. *Cum classe* σὺν τῷ στόλῳ] *Cum navibus.* στόλος enim est *navium multitudo*, quæ Latinè *classis* dicitur: *apparatus navalis*, στόλος ναυτικὸς, navium copiæ.

11. *Nomades* Νομάδες] Ità dicti sunt ἀπὸ τοῦ νέμειν *à pascendo :* ut etiam *Numidæ* sunt appellati à vitæ ratione vaga & pastoritia. Degebant enim in tabernaculis ἀσκηνοῦντες huc illúcque vagantes.

13. *Urbem ponte validam* πόλιν γεφυροῖν ὀχυρὰν] *Urbem ponte munitam*, ad quam per pontes aditus erant, quibus rescissis adiri non poterat propter flumina aut loca palustria. Videretur legendum γεφυρῶν, vel potiùs γεφύραις. ¶ *Murisq; circummunitam* καὶ τείχεσι περιπεφραγμένην] *Et muris circumseptam*, cinctam undique & clausam.

14. *Munitione murorum* τῇ τῶν τειχῶν ἐρυμνότητι πεποιθότες] *Confisi murorum firmitate.* Erat permunita muris & circumsepta, omníque instructa commeatu. ¶ *Remissiùs dissolutiúsque se gerebant* ἀναγωγότερον ἐχρῶντο] *Remissiùs utebantur :* i. agebant, nihil intuentes, imò hostes contemnentes, freti munitione urbis. ¶ *Militibus Judæ convitiantes* τοῖς περὶ τὸν Ἰούδαν λοιδοροῦντες] *Convitia probráque jacientes :* contumeliosè eos appellantes.

15. *Machinarum apparatu* μηχανῶν ὀργανικῶν] *Machinis instrumentalibus :* i. apparatu instrumentorum, atque opere bellico quo urbes solent oppugnari & expugnari. Solo buccinarum clangore muros Jericho subruit, κατεκρήμνισε τὴν Ἰεριχὼ *præcipitavit Jericho : evertit.* Murus enim corruit, quemadmodum scriptum est Jos. 6. 20.

16. *Cædes quæ nullis verbis*, &c. ἀμυθήτους ἐποίησε σφαγὰς] *Inenarrabiles fecerunt cædes.* Quidam, *sine numero cædes ediderunt.* Sed ità reddendum esset si in Græco esset ἀναριθμήτους. Ego pluribus verbis sensum expressi. ¶ *Qui duo stadia in latitudine patebat* τὸ πλάτος ἔχουσαν σταδίων δύο] *Habens latitudinem duorum stadiorum.* Cæsar 1 Comm. *In latitudinem centum* LXXX *millia passuum patebant.*

18. *Indè infectâ re discesserat* ἄπρακτον ἀπὸ τῶν τόπων ἐκλελυκότα] *Qui infecto negotio ab illis locis recesserat.*

20. *Cohortibúsque turmatim dispositis* σπειρηδὸν καταστήσας αὐτοὺς ἐπὶ τῶν σπειρῶν] *Cùm eos in turmas* [i. certos ordines] *constituisset : distribuisset.*

21. *Emisit* προεξαπέστειλεν] *Amandavit.* Quidam, *præmisit*, ante scilicet adventum Maccabæi, ut eos imbecillos à periculo removeret. Ità videtur legendum προεξαπέστειλεν. ¶ *Quòd locus esset oppugnatu*, &c. ἦν γὰρ δυσπολιόρκητον καὶ δυσπρόσιτον τὸ χωρίον] Pro δυσπολιόρκητον *qui non facilè oppugnari posset, quia difficiles aditus haberet.* Sic ἀμάχητον καὶ ἀπρόσιτον dicitur, *qui non potest expugnari, & qui nullum aditum habet.* ¶ *Propter angustias quas*, &c. διὰ τὴν τῶν πάντων τόπων στενότητα] *Ob omnium locorum angustiam.* Erat enim omni ex parte angustiis septus.

23. *Dúmque ardentiare contentione persequitur* ἐποιεῖτο δὲ τὸν διωγμὸν εὐτονώτερον] *Dum facit persecutionem intensiorem:* i. dum acriùs vehementiúsque insequitur.

24. *Admodum veteratoriè rogabat* ἠξίου μετὰ πολλῆς γοητείας] *Rogabat cum multa impostura :* aut, *fallacia*, quâ eos ad suam salutem alliciebat. Quidam vertunt, *postulabat multis precibus :* sed γοητεία videtur hoc loco magis significare *rationes causásque fictas* quibus illis dolosè persuadebat ut ipsum dimitterent. Hujusmodi fallacem ac dolosam persuasionem, & tamen supplicem, γοητείαν appellat. *Homo versutus & callidus* γόης dicitur, qui suis fallaciis & præstigiis, i. verbis dolosis ac fraudulentis, alios decipit.

27. *Quam Lysias & magna diversarum*, &c. ἐν ᾗ κατῴκει Λυσίας καὶ πάμφυλα πλήθη] *In qua habitabat Lysias, & omnigena multitudines :* i. variæ gentes : populi misti ex diversis nationibus. Exemplar Toletanum non habet *Lysias :* quam lectionem existimo esse meliorem. Nam is erat Regis Antiochi Procurator, aliis locis & civitatibus præfectus.

28. Deo *præpotente invocato* ἐπικαλεσάμενοι τὸν δυνάστην] i. *Deum* παντοκράτορα *omnipotentem ac Principem mundi :* hoc enim significat ὁ δυνάστης, idem quod τοῦ κόσμου Κύριος, quo epitheto sæpe utitur.

29. *Scythopolin* τὴν Σκυθῶν πόλιν] *Scytharum civitatem.* Ità enim habent omnes Græci codices. Paulò pòst composito nomine Σκυθοπολῖται *Scythopolitæ* dicuntur, ex Scytharum gente orti.

30. *Quantâq; humanitate*, &c. ἣν εἶχον ἀπάντησιν ἐποιοῦντο] *Benignum occursum fecissent.* Quidam, *quantâ se adversis temporibus humanitate tractavissent.* ἀπάντησις *occursum complexúm*que significare potest. Itaque, *humaniter benignéque aliquem amplecti*, aut *complecti*, verti potest.

31. *Eandem in gentem*, &c. πρὸς τὸ γένος εὐνοεῖν ἔτι] *Erga genus suum benevoli essent :* i. eâdem in eos voluntate atque humanitate quâ antea usi fuissent. ¶ *Solenni hebdomadarum*, &c. τῆς τῶν ἑβδομάδων ἑορτῆς οὔσης ἐγγύς] *Festo Hebdomadarum existente propinquo :* cùm jam appropinquaret. Festum Pentecostes intelligit, de quo Exod. 34. 22. ut mox nominat.

32. *Exacto autem quod Pentecostes*, &c. μετὰ δὲ τὴν λεγομένην πεντηκοστὴν] *Post autem dictam Pentecosten*, post celebritatem ejus festi, quod religiosissimè à Judæis colebatur. ¶ *Bellum Gorgiæ intulerunt* ὥρμησαν ἐπὶ Γοργίαν] *Irruerunt adversùs Gorgiam*, armis sunt aggressi : infestis signis adversùs eum contenderunt.

35. *Unus turmalium Bacenoris* τὶς τῶν τοῦ Βακήνορος] *Quidam ex his qui Bacenoris :* i. unus è numero turmâque eorum equitum qui Bacenori erant attributi. Erat enim Dositheus ἱππεὺς *eques.* ¶ *Ut qui vivum capere*, &c. βουλόμενος τὸν κατάρατον λαβεῖν ζωγρίαν] *Volens scelestum capere vivum captivum.* ζωγρέω significat *vivum aliquem capere*, seu *vivum servare.* Hinc ζωγρία *cùm vivus aliquis redimendus aut mulctandus capitur.* κατάρατον *maledictum, exsecrandum* ac *detestandum* nominat.

36. *Diutiùs autem pugnantibus*, &c. τῶν δὲ περὶ τὸν Ἔσδριν ἐπὶ πλεῖον μαχομένων] *Iis qui circa Hesdrin diutiùs dimicantibus.* Quidam codices diversam habent lectionem, τῶν δὲ περὶ τὸν Γοργίαν, sed illa melior videtur. Puto enim Hesdrin unum fuisse ex ducibus exercitûs Machabæani ; quibus diuturno jam prælio defatigatis, Judas nomen Dei invocavit. ¶ *Ut se adjutorem belli præliique*, &c. σύμμαχον φανῆναι, καὶ προηγητὴν τοῦ πολέμου] *Ut adjutor appareret, ac dux belli :* i. ut cum ipsis pugnans, & ut imperator bellum administrans, ipsiúsque dux exercitûs suam præsentiam ostenderet.

38. *Instante septimo die* τῆς ἑβδομάδος ἐπιβαλλούσης] *Septimo die superveniente.* ¶ Κατὰ τὸν ἐθισμὸν ἁγνισθέντες τὸ σάββατον διήγαγον] *Secundùm consuetudinem purificati Sabbatum egerunt.* Ratio temporis & necessitas fecit ut Hierosolymam redire causâ Sabbati celebrandi non potuerint. ἐπιβάλλειν accipitur hîc pro ἐνιστάναι *adesse, instare*, atque *incidere : jam die Sabbati adveniente*, aut *adventante.* Dicitur enim hoc verbum de re quæ hæret & incumbit : hoc autem loco de die festo qui jam adest aut propè est. ἐπιβαλλούσης ἑβδομάδος pro ἐνισταμένης.

39. *Insequenti autem die* τῇ δὲ ἐχομένῃ] *Postero autem die :* aut, *Postridie.* Intelligendum enim est ἡμέρᾳ. ¶ *Eo tempore quod officium*, &c. καθ' ὃν τρόπον τὸ τῆς χρείας ἐγεγόνει]

Quomodo necessitas fuit: i. quemadmodum res ipsa postulabat & flagitabat, *ut corpora* mortuorum *tollerent, sepulturaque mandarent*. Hujusmodi autem necessitas officium hominum propinquorum, & jus sepulturæ mortuis debitum requirebat. Colligebant enim ea, atque *in patriis sepulcris recondebant*: atque ità *ad majores patrésque suos aggregari* aut *apponi* dicebantur.

40. *Quadam qua Jamniensium simulacris*, &c. ἱερώματα τῶν ἀπὸ Ἰαμνείας εἰδώλων] *Quadam sacra idolis Jamnia*: quibus declaratum est illos cultores fuisse eorum idolorum. Tanta vis fuit superstitionis & contagio, cùm inter idololatras habitarent.

41. *Justi Judicis opus prædicassent* τὰ τοῦ δικαιοκρίτου εὐλογήσαντες] Subaudiendum est aliquid, & cum articulo conjungendum, τὰ ἔργα· *cùm opera Dei justi Judicis benedixissent*: i. laudassent ac prædicassent. δικαιοκρίτην Deum appellat composito nomine, sicut Paulus Rom. 2. 5. δικαιοκρισίαν *justum Dei judicium* dixit: & 2 Thess. 1. 5. δικαίαν κρίσιν, sine compositione.

42. *Simúlque egregius Judas* ὁ δὲ γενναῖος Ἰούδας] *Generosus autem Judas*: i. genere dignus Israelitico, qui virtute ac pietate nobilitati generis sui respondebat: aut, animo præstanti. ¶ *Cæteros omnes ex multitudine hortatus est* τὸ πλῆθος παρεκάλεσε] *Multitudinem hortatus est*. ¶ *Ut se puros integrósque*, &c. συντηρεῖν ἑαυτοὺς ἀναμαρτήτους εἶναι] *Ut se sine peccato conservarent*, nè se polluerent impiis superstitionibus, sed in omni sanctitate continerent. ¶ *Ut qui suis ipsorum oculis vidissent* ὑπ᾽ ὄψιν ἑωρακότες τὰ γεγονότα] *Qui sub aspectum vidissent qua acciderant*, ἐπόπται, *testes oculati* judicii Divini.

43. *Tum denique stipe viritim*, &c. ποιησάμενός τε κατ᾽ ἀνδρολογίαν κατασκευάσματα, &c.] Ad v. *Et cùm fecisset præparationes viritim collectas ad duo millia drachmarum*: i. cùm comparasset pecuniam, aut confecisset summam pecuniæ à singulis viris collectæ, *ad duo millia drachmarum, misit eam Hierosolymam*: aut, *collatione factâ*, eam pecuniam *misit Hierosolymam*. Hujusmodi *collatio* sive *collectio* λογία à Paulo dicitur 1 Cor. 16. 1. & 2 Cor. 9. 5. εὐλογία, ἀπὸ τοῦ λέγειν, quod est *legere & colligere*, quasi *collecta*, est ab eo nominata. ¶ *Valde bene ac scitè faciens* πάνυ καλῶς καὶ ἀστείως πράττων] *Valde bene ritéque faciens, qui ità de resurrectione sentiret*. ἀστείως quamvis ad *urbanitatem facetiásque* referatur, hoc loco tamen *præclarè* verti potest. Quidam ità vertunt, *bono admodum scitóque instituto*. Ego hujusmodi ἔπαινον *approbationem* adverbiis quibus usus est Autor malui reddere.

44. *Supervacuum erat*, &c. περισσὸν ἂν ἦν καὶ ληρῶδες] *Superfluum* [aut, *supervacuum*] *& nugatorium fuisset*, i. vanum, *orare pro mortuis*.

45. *Optimum gratia munus*, &c. κάλλιστον ἀποκείμενον χαριστήριον] Quidam, *optimam repositam gratiam*. Alii, *optimum repositum munus*. Significat idem quod χάρις, *donum* ac *munus apud aliquem positum*: ut ità significet eos gratos esse qui mortuis hominibus de patria optimè meritis eam memoriam & benevolentiam præstent, qui de illis ità piè cogitent, eorum corpora aliquando resurrectura, non in perpetuum interitura.

GROTIUS.

1. HIs *factis pactionibus*] i. Induciis per Legatos factis. ¶ *Judæi autem agricultura operam dabant*] Ut in alta pace. Aristophanes Anatibus, de Pace loquens,

——ταῦτα πάντ᾽ ἐν τῇ δ᾽ ἔνι
Οἰκεῖν μετ᾽ αὐτῆς ἐν ἀγρῷ τοῦτον ἐν τῷ γηδίῳ.

Et Menander,

——εἰρήνη γεωργὸν κἂν πέτραις
Τρέφει καλῶς, πόλεμος δὲ κἂν πεδίῳ κακῶς.

2. *Sed hi qui resederant*] *Sed ducum qui in* diversis *erant locis*, extra Hierosolyma scilicet. Sciendum autem in iis quæ hucusque habuimus desiisse Jasonem Cyrenæum. Quæ jam sequuntur ex Callinico aut alio aliquo desumpta sunt: & ordine temporis sequuntur ea quæ suprà habuimus cap. 10. usque ad 32. Nam ex collatione 1 Macc. 5. manifestum est, eundem hunc esse Timotheum qui suprà 10. 37. interfectus dicitur. Non est autem hæc historia suo loco posita, quia hic liber excerpta continet non ex uno auctore. ¶ *Timotheus*] De quo 1 Macc. 5. 6, 37. suprà 8. 30, 32. ¶ *Et Apollonius Gennai filius*] Diversus & minor illo Apollonio cujus sæpe & in hoc & in Maccabaico primo fuit mentio. Γενναῖος nomen ex adjectivo, ut Εὐγενής, multáque alia. ¶ *Sed & Hieronymus*] Nomen hoc fuit frequens in Sicilia, Rhodo, in Ægypto, & in Græcis Thraciæ urbibus, ut Historiæ nos docent. ¶ *Et Demophon super hos*] Nomen est Atticum. ¶ *Et Nicanor Cypriarches*] Notum est ex Act. 19. 31. & quæ eò allata ab eruditis, Sacerdotes summos Gentium solitos vocari Ἀσιάρχας, Συριάρχας, atque ità deinceps. Sed hîc putem denotari *Præfectum* hunc *Cypri* antea fuisse. Erat quidem Cyprus Ægyptiorum Regum provincia; sed ortis ibi seditionibus, nonnulli ad Syriæ Reges se transtulerant. Vide suprà 10. 13.

3. *Flagitium*] Δυσσέβημα, *factum impium*.

4. *Secundùm commune itaque civitatis decretum, & ipsis acquiescentibus*] i. Cùm illi hanc comitatem non recusassent, freti publico Joppensium decreto, quo inter cives, quanquam diversæ religionis, pax erat stabilita. Joppe & Jamnia Phœniciæ urbes eo tempore erant sectæ Antiochi Eupatoris.

5. *Præcepit viris qui erant cum ipso*] Ut se scilicet bello pararent. ¶ *Et invocato justo judice Deo*] Qui scelera talia non solet relinquere impunita.

6. *Venit adversùs interfectores fratrum*] Popularium ipsius Judæ. ¶ *Portum noctu succendit*] i. Ex ligno opera quæ erant in portu, qualia sunt quæ *pilas* Vitruvius vocat.

7. *Et cùm hæc ità egisset*] *Cùm verò locus* (i. ipsum oppidum) *bene clausus esset*, (ut intrare eo tempore non posset) *abiit*.

8. *Qui erant Jamniæ*] Vide 1 Macc. 4. 15.

9. *Jamnitis quoque*] Sic & Ptolemæus & Stephanus vocant eos qui Jamniæ habitabant. ¶ *Portum cum navibus*] Quæ in portu erant. ¶ *A stadiis ducentis quadraginta*] *Cùm intersint stadia* CCXL. Hoc argumento evincit magnam fuisse flammam.

10. *Commiserunt cum eo Arabes*] Latrociniis victitare soliti abusque Jobi temporibus (1. 15.) ad hunc diem. Strabo l. 16. οἱ Σκηνῖται Ἄραβες λῃστρικοί τινες καὶ ποιμενικοί.

11. *Residui Arabes victi*] Gr. Ἐλαττονωθέντες οἱ Νομάδες Ἄραβες quod rectè vertas, *victi Arabes illi Numidæ*. Nam & Strabo quosdam Scenitarum Arabum Νομάδας vocat, & Vitruvius *Arabiam Numidarum* dixit: & vox Latina *Numida* corrupta est ex Græca Νομάδες. Nominantur autem à Græcis hoc modo ii qui vagantur incertis sedibus, ut vides apud Strabonem 11. qui & Arabas Numidas sic describit lib. 16. χώρα Νομάδων ἀπὸ καμήλων ἐχόντων τὸν βίον. καὶ γὰρ πολεμοῦσιν ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ ὁδεύουσι, καὶ τρέφονται, τῷ τε γάλακτι χρώμενοι καὶ τῇ σαρκί.

12. *Dexterísque acceptis discessere ad tabernacula sua*] Nempe Arabes illi, tentoria nunc hîc nunc illic ponere soliti.

13. *Civitatem quandam firmam pontibus murísque circumseptam*] Legit, ἐπί τινα πόλιν γεφύραις ὀχυρὰν καὶ τείχεσι περιπεφραγμένην, non γεφυροῦν, *in urbem quandam duorum pontium, bene firmam, murísque circumseptam*. ¶ *Cui nomen Caspin*] Sic Græcus aliquis appellavit urbem *Esebunta*, quæ *Casbon* 1 Macc. 5. 36. ubi diximus esse חשבון. Literam ח Græci in nominibus propriis modò omittunt, modò reddunt per χ vel κ.

14. *Et apparatu alimoniarum*] *Cibis ibi repositis*. ¶ *Remissiùs agebant*] *Contumaciùs*: id enim valet ἀναγωγότερον. ¶ *Et blasphemantes*] Quod frequens Macedonibus eo tempore, suprà 8. 4. & 9. 28. & 10. 4, 34, 35, 36.

15. *Invocato magno mundi Principe*] Δυνάστην, ut suprà 3. 24. infrà 18. & 15. 3, 23, 27. ¶ *Sine arietibus & machinis*] Supple *aliis*: nam & Aries machina, de qua videri possunt Vitruvius 10. 19. Vegetius 4. 14. Josephus Belli Jud. 3, 15. Ammianus 22. Procopius Gothicor. 4.

¶ *Præ-*

¶ *Præcipitavit Jericho*] i. *Muros Jerichuntis*, Josephus 6.20.

16. *Adjacens stagnum*] Apud Esebunta.

17. *In Characa*] *Characmoba*. Sic enim legendum apud Ptolemæum in Arabia Petræa. Diximus Gen. 19.37. factum loco nomen ex clade aliqua Moabitarum. ¶ *Ad eos qui dicuntur Tubianai Judæos*] Scribitur Τυβιανοὺς· sed satis est Τυβιηνοὺς. Idem est nomen quod 1 Macc. 5.13. scribitur Τωβίν. Vide ibi dicta.

18. *Nulloque negotio perfecto regressus est*] Nempe Timotheus: quod ostendit Græcum ἐκλελυκότα, & quod sequitur καταλελοιπότα. ¶ *Relicto in quodam loco firmissimo præsidio*] Illud *firmissimo* ad *præsidium* refertur, ut ex Græco apparet.

19. *Dositheus autem*] Nomen est Græcum factum ex Chaldæo דשתאי, quod *potatorem* significat. ¶ *Et Sosipater*] Hoc significatu translatum ex Hebræo אבישע.

20. *Habentem secum centum viginti millia peditum*] Novo delectu facto. Hic est *magnus* ille *exercitus* memoratus 1 Macc. 5.37, 38.

21. *In præsidium quod Carnion dicitur*] *Carnaim* à Scriptore primi Maccabaici 5.44. ¶ *Erat enim inexpugnabile*] Δυσπολιόρκητον, *difficile expugnatu*.

22. *Ex præsentia Dei qui universa conspicit*] Ἐκ τῆς τοῦ πάντα ἐφορῶντος ἐπιφανείας. Vox ἐπιφανείας non semper *ostentum*, sed sæpe *vim quandam divinam subitam* significat.

24. *In partes Dosithei & Sosipatris*] *In agmen Dosithei & Sosipatris*. ¶ *Quos morte ejus decipi eveniret*] *Quorum nullam rationem iri habitum*. Non fore ut quisquam eis parceret si ipse occideretur.

25. *Et cùm fidem dedisset*] Πιστώσαντος δὲ αὐτοῦ διὰ πλειόνων τὸν ὁρισμὸν, *Cùm autem pactum multis verbis firmasset*, de incolumitate, ut sequitur, Judæorum qui in potestate erant Macedonum. Ὁρισμὸς respondet Hebræo אסרה, quod *obligationem* significat, ut apparet Num. 30. 4, & seq. In Daniele *edictum regium* significat. Vide quæ diximus Prolegomenis ad Euangelia.

26. *Judas autem egressus est ad Carnion*] Plus est in Græco, καὶ τὸ Ἀτεργατεῖον, h. e. ad *fanum* illud memoratum 1 Macc. 5.43. Græci eandem Deam vocabant Δερκετὼ, Δέρκετιν, Ἀτάργατιν, ut nos docet Strabo lib. 16. Est hoc nomen *Atergatis* apud Theonem in Arateis, & apud Plinium 5.23. *Dercetis* apud Ovidium, pro quo *Phacetis* malè scribitur in Scholiaste Germanici. Esse Venerem diximus ad dictum locum primi Maccabaici. Dicitur autem Ἀτεργατεῖον eâdem formâ quâ Ἀσταρτεῖον apud LXX 1 Sam. 31.10. Ναναιεῖον suprà 1.15. & εἰδωλεῖον 1 Macc. 1.50. & 10.83. 1 Cor. 8.10. & in Canonibus sæpe.

27. *Ad Ephron civitatem munitam*] Eandem de qua 1 Mac. 5.46. ubi similiter ejus munimenta prædicantur. Ἐφρὼν est Josepho 12.12.

29. *Ad civitatem Scytharum*] Σκυθόπολιν unâ voce appellat dicto loco Josephus, & ostendit eandem esse quæ Hebræis Βεθσὰν sive *Bethsan*, ut 1 Macc. 5.52.

30. *Contestantibus autem his qui apud Scythopolitas erant Judæis, quòd benignè ab eis haberentur*] *Benevolentiam quam Scythopolitæ in se ostendissent*. ¶ *Quòd modestè secum egerint*] *Humanam tractationem*.

31. *Die solenni septimanarum instante*] Idem est ἑβδομάδων ἑορτὴ, & quod jam sequitur πεντηκοστὴ, solenne incidens in finem septimæ septimanæ, sive quinquagesimum diem à Paschate. Vide Exod. 23.16. Levit. 23.15, 16. Deut. 16.9, 10. Act. 2.1. & 20.16. 1 Cor. 16.8.

32. *Abierunt contra Gorgiam*] Nempe Josephus Zachariæ, & Azarias. ¶ *Præpositum Idumææ*] Legitur quidem in Græco τῆς Ἰδυμαίας, sed per errorem: legendum enim τῆς Ἰαμνείας, ut nos docet 1 Macc. 5.58. & apertissimè Josephus, qui 12.12. ait, Γοργίας δὲ ὁ τῆς Ἰαμνείας στρατηγὸς.

33. *Exivit autem cum peditibus tribus millibus & equitibus quadringentis*] Nempe Gorgias & qui cum eo 1 Mac. 5.59.

35. *Dositheus verò quidam de Bacenoris eques*] Τῶν τοῦ Βακήνορος, i. *eorum qui sub Bacenore*. Hâc ille notâ & voce quidam & *eques* distinguitur à majore Dositheo, cujus suprà mentio 24. *Bacenor* est בכנרת, habitans *in* regione *Cinnereth*. Vide quæ dicta ad Matth. 14.34. ¶ *Eques quidam de Thracibus*] Habes *Thraces* in Antiochi Magni exercitu apud Polybium. ¶ *Irruit in eum*] Dositheum equitem. ¶ *Atque ità Gorgias effugit in Maresa*] Quam Μάρισαν dixit Josephus. Vide quæ diximus ad 1 Mac. 5.66.

36. *At illis qui cum Esdrin erant*] Περὶ τὸν Ἔσδριν. Legendum videtur περὶ τὸν Ἐφρὼν. Nam à Josephi & Azariæ rebus ad res Judæ redit, qui circa Ephron pugnavit. Vide 1 Macc. 5.65. & Joseph. 12.12. circa finem.

38. *Judas autem collecto exercitu venit in civitatem Odollam*] Est hic locus unus ex illis quos complures in Idumæa cepisse Judam Josephus post Ephronem captam commemorat. Hebraicè scribitur עדלם Gen. 38.12. unde gentilitium Ὀδολλαμίτης ibidem in Græco. ¶ *Et cùm septima dies superveniret*] Τῆς ἑβδομάδος. Dixit ἑβδομάδα quam Philo & Josephus ἑβδόμην. Sic & infrà 15.4. nec aliter in Decalogo Josephus ἀργεῖν τὰς ἑβδομάδας· adv. Appionem 2. τῆς ἑβδομάδος ἐν ᾗ ἀργοῦμεν &. in oratione Agrippæ, τηροῦντες τὰ τῶν ἑβδομάδων ἔθη. Sic & Christiani Scriptores interdum; nimirum quomodo τετράς *dies quartus* Hesiodo & aliis.

39. *Et sequenti die venit Judas cum suis*] Additur in Gr. καθ' ὃν χρόνον τὸ τῆς χρείας ἐγεγόνει, *quo tempore quæ opus est fiebant*: i. exacto planè Sabbato. Confer Luc. 23.56. ¶ *Ut corpora prostratorum tolleret*] Quod signum victoriæ.

40. *De donariis idolorum quæ apud Jamniam fuerant*] Ἱερώματα τῶν ἀπὸ Ἰαμνείας εἰδώλων, i. *res dicatas idolis*, donaria ex auro, argento & rebus similibus. Sed in voce Ἰαμνείας error est commissus contrarius ei quem modò notavimus 32. Nam ut ibi Ἰδυμαίας scriptum pro Ἰαμνείας, ità hic pro Ἰαμνείας scribendum Ἰδυμαίας, præcedens historia collato Josepho & primo Maccabaico apertum facit. ¶ *A quibus lex prohibet Judæos*] Deut. 7.25, 26. ¶ *Omnibus ergò manifestum factum est, ob hanc causam eos corruisse*] Addita enim est præcepto jam dicto comminatio, *ne fias ἀνάθημα*, i. *pœna Divina sacer*. Debuerant Judæi illi statim conflasse illud aurum & argentum, aut mari mersisse.

41. *Omnes itaque benedixerunt justum judicium Domini*] *Approbarunt*.

42. *Rogaverunt ut id quod factum erat delictum oblivioni traderetur*] Sperabant veniam posse obtineri iis qui Legem semper secuti in hac re peccaverant, pœnitentiam fortè acturi si vixissent diutiús. Mos est Hebræis precandi, *Sit mors illius pro expiatione peccatorum*. Satis pœnarum luerit morte violentâ, aut immaturâ, aut plenâ cruciatuum. Cœpere autem Judæi orare pro mortuis in Exilio Babylonico: quod & formulæ sermonem illorum locorum ac temporum redolentes ostendunt. Nimirum ab Ezechiele & Daniele instituti certius aliquid quàm antè de judicio post hanc vitam perceperant. ¶ *Hortabatur populum conservare se sine peccato*]

Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

43. *Offerri pro peccatis mortuorum*] Tale sacrificium Lege imperatum non erat; neque judicia post hanc vitam in Lege fuerant revelata: Quibus cognitis Prophetarum indicio, ex paritate quadam rationis credidere Judæi rectè fieri posse pro mortuis quæ pro vivis fieri solebant Levit. c. 5, 6, & 16. Pari ferme ratiocinatione inductus Baptismus pro mortuis apud Christianos, & Oblationes pro mortuis: de quibus aliás. ¶ *Bene & religiose de resurrectione cogitans*] i. Firmâ fide credens futuram resurrectionem, & in ea vitæ hìc actæ repensationem.

44. *Nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret*] *Exspectasset* προσεδόκα. ¶ *Superfluum videretur & vanum orare pro mortuis*] Gr. περιττὸν καὶ ληρῶδες ὑπὲρ νεκρῶν εὔχεσθαι, *supervacuum & nugatorium fuerat pro mortuis orare*. Simile illud Euripidis,

Τί δεῖ θεοὺς σέβειν εἰ κατθανούμεθα;

nempe si nihil aliud post mortem restat. Confer 1 Cor. 15. 29, 30, 31, 32.

45, 46. *Et quia considerabat quòd hi qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam*;

tiam; sancta ergò & salubris est cogitatio pro defunctis exorare ut à peccatis solvantur] In Græco sic est, *Ergò considerans iis qui cum pietate dormiunt, optimam repositam gratiam, (qua sancta est & pia cogitatio) ob id pro mortuis expiationem fecit* (sacrum piaculare) *ut à peccato* (i. à peccati pœna) *liberarentur. Cum pietate mortuos* dicit, quia semper dederant operam servandæ Legi, & pro Lege vitam objecerant periculis. Existimabat autem, pronus scilicet quod ambiguum erat in partem trahere meliorem, quòd illi peccaverant ortum ex Legis ignorantia; qualem sæpe accidere in tanta præceptorum multitudine erat credibile; nec minùs credibile, facilè à Deo talium veniam impetrari.

CAP. XIII.

BADVELLUS.

1. Nunciatum est Juda προσέπεσε τοῖς περὶ τὸν Ἰούδαν] *Allatum est Juda: nuncius venit ad eum*, ut quidam vertunt: aut, *nuncium ei allatum est.* Hoc enim videtur significare forma loquendi Græca quâ hic autor sæpe utitur. προσπίπτειν τινὶ ad verbum est *incidere*, aut *accidere, alicui.* ¶ *Cum copiis adventare* παραγενέσθαι σὺν πλήθεσιν] *Advenire cum multitudinibus*, i. cum maximis copiis in Judæam expeditionem facere.

2. *Utrumque in exercitu habentem*, &c. ἕκαστον ἔχοντα δύναμιν Ἑλληνικὴν] *Unumquemque eorum habentem exercitum Græcum*, i. ex Græcis militibus confectum. Deinde sequitur distinctum, *peditum centum ac decem millia, & equitum quinque millia & trecentos:* & ità vertere mihi magis placet quàm singulis *centena dena millia* attribuere. ¶ *Falcatos currus* ἅρματα δρεπανηφόρα] *Currus falciferos*, ξιφηφόρα, qui in hostilem exercitum immissi, ordines militum perturbabant, atque obvios lædebant.

3. *Cum his Menelaus*, &c. καὶ Μενέλαος δὲ συνέμιξεν αὐτοῖς] *Menelaus autem se miscuerat eis.* Quidam vertunt *conspiraverat cum eis.* Verti potest non malè, *se cum illis conjunxerat*, contra patriam arma ferens. ¶ *Magna cum simulatione hortabatur* παρεκάλει μετὰ πολλῆς εἰρωνείας] *Hortabatur cum multa ironia*, i. simulatione ac fraude, simulans se patriæ reipublicæque studiosum. Ità fraudulenta fallàxque erat ejus adhortatio, quemadmodum declarat verbis sequentibus. ¶ *Non consulens patriæ saluti* οὐκ ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς πατρίδος] *Non ob salutem patriæ:* non tam propositam habens patriæ salutem quàm suam ambitionem, qui princeps in Judæa esse vellet.

4. *Ubi usitato affectus supplicio, interiret* ὡς ἔθος ἐστὶν, ἐν τῷ τόπῳ προσαπολέσαι] *Quemadmodum mos est* [*jussit*] *in eo loco interire:* moríque eo supplicio quod paulò pòst exponitur.

5. *Machinam habebat circumversatilem* ὄργανον ἔχει περιφερὲς] *Organum* [aut, *instrumentum*] *habebat versatile:* aut, *volubile:* i. machinam quæ circumferebatur. ¶ *In pulverem undique præcipitem* πάντοθεν ἀπόκρημνον εἰς τὴν σποδὸν] *Undique declivem in cinerem.* Ità quidam vertunt, sed *præceps* vim nominis Græci meliùs exprimit. Significat enim eam machinam impetu ferri, aut circumferri in cinerem, damnatúmque in eum immitti.

6. *Qui sacrilegii damnatus est* τὸν ἱεροσυλίας ἔνοχον ὄντα] *Qui sacrilegii reus* [aut, *convictus*] *erat.* ἔνοχός τινος ἐγκλήματος *qui culpâ & crimine alicujus maleficii tenetur.* Hîc *convictum damnatúmque* significat. ¶ *Insigne admisit maleficium* τῶν κακῶν ὑπεροχήν τινα πεποιημένον] *Qui malorum enormitatem fecit*, i. enorme ac singulare aliquod facinus aut scelus designavit. ¶ *Omnes ad interitum*, &c. ἅπαντες προσωθοῦσιν εἰς ὄλεθρον] *Omnes propellunt ad exitium:* aut, *ad mortem projiciunt:* in eam machinam & rotam devolvendum, deprimendúmque in cinerem.

7. *Hujusmodi supplicii*, &c. τοιούτῳ μόρῳ τὸν παράνομον συνέβη θανεῖν] *Tali fato* [i. mortis genere] *iniquum contigit mori.* Hâc pœnâ finem vitæ suæ complevit. ¶ *Ne sepultura quidem compos fieret* μηδὲ γῆς τυχόντα] *Nec sepulturam quidem adipisci:* aut, *assequi contigit.* Non enim erat sepultura ità devolvi exstinguíque in cinere.

8. *Et meritò* πάνυ δικαίως] *Admodum justè.* Forma est approbationis atque adjudicationis, quæ ἐπίκρισις nominatur, *Et jure quidem ac meritò.* ¶ *In altare peccata*, &c. περὶ βωμὸν ἁμαρτήματα συντελεσάμενος] *Circa altare peccata* [i. scelera maleficiáque] *patraverat:* aut, *designaverat.* ¶ *In cinere mortem oppetiit* ἐν σποδῷ θάνατον ἐκομίσατο] *In cinere mortem tulit:* pœnámque luit ejus rei, atque ea in re, quam impiè spreverat, atque ità suo ipsius supplicio id comprobavit quod dici solet, *Eo in genere quemque puniri in quo peccaverit.*

9. *Cæterùm efferatus animo Antiochus* τοῖς δὲ φρονήμασιν ὁ βασιλεὺς βεβαρβαρωμένος] *At mente animóque Rex in barbariem incitatus*, i. in animo barbarâ quadam affectus immanitate: ad omnem sævitiam & crudelitatem barbarum in modum concitatus. Hoc enim significat verbum βαρβαρῶσαι, *exuere omnem humanitatem, atque in immanem quandam barbariem degenerare.* ¶ *Acerbiora quàm pater unquam*, &c. τὰ χείριστα τῶν ἐπὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγονότων ἐνδειξόμενος τοῖς Ἰουδαίοις] Ad v. *pessima eorum quæ sub patre ejus facta fuissent, Judæis ostensurus*, i. facturus, aut editurus. Nam dicimus ἐνδείξασθαι τὰ κακὰ *ostendere mala alicui*, pro *exhibere* aut *facere.* Paulus 2 Tim. 4. 14. *Alexander faber ærarius* πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο, *multa mihi mala ostendit*, i. exhibuit.

10. *Qui de lege & patria*, &c. τοῖς τοῦ νόμου καὶ πατρίδος στερεῖσθαι μέλλουσι] *Iis qui lege & patriâ privandi essent:* qui in periculum adducti erant rerum sanctissimarum & sibi charissimarum. Verbum στερεῖσθαι significat *privationem amissionémque earum rerum quibus molestè caremus atque indigemus.*

11. *Potestati infamium*, &c. μὴ ἐᾶσαι τοῖς δυσφήμοις ἔθνεσιν ὑποχειρίους γενέσθαι] *Nè sineret blasphemis Gentibus subditos esse.* δύσφημος accipitur sæpe pro *infami*, de quo est sinistra & mala fama, de quo homines in malam partem loquuntur, i. δυσφημοῦσι. Aliquando idem quod βλάσφημος *maledicus & contumeliosus:* quæ significatio videtur huic loco non malè congruere. Nam sæpe notantur Gentes hoc epitheto, ut contumeliosæ in Deum & impiæ.

13. *Ipse verò seorsum*, &c. καθ' ἑαυτὸν δὲ σὺν τοῖς πρεσβυτέροις γενόμενος] *Ipse autem solus cum Senibus factus*, i. remotâ multitudine, cum Senibus consilium cepit. ¶ *Egressi fretique*, &c. ἐξελθόντας κρῖναι τὰ πράγματα τῇ τοῦ Κυρίου βοηθείᾳ] Ad v. *ut egressi decernerent negotia, Domini auxilio.* κρίνειν & κρίνεσθαι Græcis, ut *decernere disceptaréque* Latinis, duobus dicitur modis, aut *civiliter jure ac legibus cum aliquo de re aliqua contendere*, aut *hostiliter armis ac vi contendere.* Sed constructio est observanda. Nam sæpius dicitur κρίνεσθαι περί τινος, περὶ τῶν πραγμάτων, περὶ τῶν ὅλων, *de summa rerum prælio decernere*, ut *disceptare & contendere.* Ennius (quemadmodum est apud Ciceronem de Officiis) usus est simplici cum accusativo,

Ferro, non auro vitam cernamus utrique.

τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ casus dativus est, qui redditur per ablativum: itaque ad declarandum sensum addidi *freti ope Divinâ*, ut eâ confisi summa cum alacritate in ipsum rerum discrimen veniant.

14. *Itaque cùm mundi*, &c. δοὺς δὲ τὴν ἐπιτροπὴν τῷ Κυρίῳ τοῦ κόσμου] *Cùm itaque rem* [aut, *negotium*] *commisisset mundi Domino*, cùm eam fidei ac misericordiæ Dei commendasset ac tradidisset. Hoc enim significat ἐπιτρέπω, *committo alicui, atque in ejus curam trado.* Idem significat δοῦναι ἐπιτροπὴν *curam rei alicujus mandare & committere alicui.* ¶ *Castra circa Modin*, &c. ἐποιήσατο τὴν στρατοπεδείαν *Constituit exercitum circa Modin:* aut, *ad Modin:* aut, *castra ibi posuit. Castrametatio* στρατοπεδεία dicitur. Hinc alia composita ἀναστρατοπεδεία pro *receptu ipsius exercitûs*, & *amotione* & *motio castrorum.*

15. *Dataque suis pro tessera*, &c. ἀναδοὺς δὲ τοῖς περὶ αὐτὸν σύνθημα, Θεοῦ νίκην] *Cùm suis signum* [aut *tesseram*] *dedisset*, DEI VICTORIAM. Toletanum exemplar ἀναδοὺς δὲ σύνθημα νίκης Θεοῦ, *Cùm reddidisset suis tesseram victoriæ Dei,*

Dei, i. dedisset symbolum ac signum victoriæ Dei. Antea significationem dixit datam auxilii à Deo venturi. His enim signis ac symbolis, quæ piam aliquam habebant aut commonitionem, aut significationem voluntatis opisque Divinæ, animi militum in optimam spem erigebantur. ¶ *Lectis præstantissimis*, &c. μετ' ἀρίστων νεανίσκων κεκριμένων] *Cum optimis juvenibus electis*: aut, *delectis*. Nomen ἀρίστων hîc significat robur ac vires corporis & audaciam animi, ut qui essent *valentissimi* ac *fortissimi*. ¶ *In tabernaculum*, &c. ἐπιβαλὼν ἐπὶ τὴν βασιλικὴν αὐλὴν] *Cùm noctu in prætorium Regium impetum fecisset*. αὐλὴ in Bibliis pro *cortina*, i. tentoriis ac tabernaculis, accipitur: sed quia mox subjungitur alius accusativus sine præpositione τὴν παρεμβολὴν, puto αὐλὴν aliunde irrepsisse; atque ità legendum esse, ἐπιβαλὼν ἐπὶ τὴν βασιλικὴν παρεμβολὴν, *cùm in castra Regia* [aut, *Regis*] *irruisset*: & ità quidam verterunt. ¶ *Unà cum turba eorum*, &c. σὺν τῷ κατ' οἰκίαν ὄχλῳ] *Cum ea quæ in contubernio erat turba*. Primo libro dixit elephantis impositas fuisse turres, ex quibus depugnabant qui in illis erant collocati. Erant enim bestiæ ingentis magnitudinis, quæ hujusmodi turres, stationes, in hísque centum homines ferre poterant. Quidam vertunt *cum omni turba contubernali*. Alii, *unà cum iis qui super erant*.

16. *Castris denique*, &c. καὶ τὸ τέλος, &c. *Postremò castra terrore ac trepidatione compleverunt*. ¶ *Cum suis se recepit* ἐξέλυσαν εὐημερήσαντες] *Re bene ac prosperè gestâ reversi sunt*.

18. *Cùm cepisset jam gustum*, &c. εἰληφὼς γεῦσιν τῆς τῶν Ἰουδαίων εὐτολμίας] i. *Cùm suo incommodo ac periculo sensisset* (aut, *expertus esset*) *Judæorum audaciam*. ¶ *Artibus loca attentans* κατεπείραζε διὰ μεθόδων τοὺς τόπους] *Viis fallacibus* [ac, *fraudulentis*] *loca* [i. oppida, præsidiáque] *pertentabat*: ut cùm aperto Marte ac vi nihil posset, ad insidias aut artes rationésque fallaces confugeret, quibus præsidia ad deditionem atque pacem alliciebat.

20. *Commeatum summittebat* τὰ δέοντα εἰσέπεμψε, &c.] *Necessaria immittebat* [aut, *intromittebat*] *iis qui in Bethsuris erant*.

21. *Secreta Judæorum consilia hostibus enunciavit* προσήγγειλε τὰ μυστήρια τοῖς πολεμίοις] *Nunciavit mysteria hostibus*, perfidus proditor eorum quæ à Judæis agebantur, consilia eorum efferebat, & cum hostibus communicabat. ¶ *Itaque factâ inquisitione comprehensus* ἀνεζητήθη δὲ καὶ κατελήφθη] *Inquisitus autem est ac comprehensus*, καὶ κατεκλείσθη, *& conclusus*, i. vinculis aut custodiæ mandatus ac traditus.

22. *Iterum cum Bethsuritis*, &c. ἐκ δευτέρου ἐλάλησε τοῖς ἐν Βαιθσουρᾷ] *Secundum colloquium habuit cum iis qui erant in Bethsura*, ut eos ad se traduceret. Hoc verò est quod paulò antè dixit, *occultis viis ac rationibus loca præsidiáque attentasse*.

23. *Descivisse* ἀπονενοῆσθαι] *Rebellasse, defecisse*. Significat enim ἀπονοεῖσθαι, ἀπόνοιαν ποιεῖν, propriè quidem τῷ νῷ, *à mente deficere atque alienari, dementem fieri*; deinde, *ab alicujus observantia, imperio obedientiáque discedere*, i. ἀποστατεῖν. ¶ *Juravitque in quascunque conditiones* καὶ ὤμοσεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς δικαίοις] *Et juravit in omnia justa*, i. omnia se præstaturum quæ justa & æqua essent.

25. *Offendit Ptolemenses propter pacta graviter ferentes* δυσφοροῦντας ὑπὲρ τῶν συνθηκῶν οἱ Πτολεμαεῖς] *Graviter ferebant Ptolemenses pro pactis*, i. propter pacta, aut causâ pactorum. Ego posui verbum *offendit*, ut mollior esset oratio. Nam dixerat, *venit Ptolemaidem*, & subjunxit, *Ptolemenses propter pacta molestè ferebant*, i. *Cùm venisset Ptolemaidem, reperit cives causâ pactorum magnâ molestiâ indignationéque affectos*. Itaque verbo addito orationem mollire volui. Est enim hoc loco oratio σύντομος, in qua multa breviter summatímque comprehenduntur. ¶ *Indignè enim ferebant conditiones*, &c. ἐδείναζον γὰρ ὑπὲρ ὧν ἠθέλησαν ἀθετεῖν τὰς διαστάσεις] *Indignabantur enim quorum gratiâ voluerant irrita facere fœdera*. Ego intelligo causam molestiæ indignationísque eorum fuisse pacem cum Judæis constitutam, quâ conditiones pacis & conventionis quam Rex cum ipsis fecerat violari videbantur.

26. *Commodè rem excusavit* ἀπελογήσατο] Vel ἀπολογήσατο ὡς ἐνεδέχετο, *excusavit quantum fieri potuit*, καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, *quatenus fieri licuit*, i. omnes afferens exponénsque rationes quibus consilium & factum Regis excusari ac probari poterat. Itaque significat Lysiam ad placandum populum nihil prætermisisse eorum quæ ad excusationem ac defensionem ejus facti pertinerent. ¶ *Placatos benevolósque reddidit* κατέπρᾳϋνε, εὐμενεῖς ἐποίησεν] *Sedavit* [aut, *mitigavit*] *& benevolos effecit*, i. ab illa indignatione atque offensione animi ad mansuetudinem benevolentiámque oratione flexit & placavit. Hoc enim significat verbum καταπραΰνειν, *animum irâ commotum componere & ad lenitatem convertere*.

CASTELLIO.

15. Peremit in castris ad hominum quatuor millia] Latinus, *quatuordecim millia*.

GROTIUS.

1. *Anno centesimo quadragesimo nono cognovit Judas Antiochum Eupatorem venire cum multitudine adversus Judæam*] Est eadem historia quæ suprà c. 11, & 12; sed ex alio Scriptore, ut modò diximus, rebus quibusdam additis, demptísque.

2. *Lysiam procuratorem*] Ἐπίτροπον, *tutorem*, ut diximus modò 11. 1. ¶ *Et præpositum negotiorum*] Ἐπὶ τῶν πραγμάτων, *negotiis summis impositum*. Eadem verba suprà 11. 1. ¶ *Centum decem millia*] *Octoginta millia* habuimus suprà ex Jasone Cyrenæo 11. 2. Medium inter utrumque numerum, i. *centum millia*, exprimunt Scriptor 1 Macc. 6. 30. & Josephus, ut suprà ad 11. 2. notavimus. Non mirum est discongruere in tradendo numero eorum qui sunt in exercitu Scriptores bonos, cùm lixas, calones & alios id genus militiæ ὀψώνας alii annumerent, prætermittant alii. Tum verò intra medium temporis spatium aut ex auxiliis crescunt aut ex morbis decrescunt exercitus. ¶ *Et equitum quinque millia*] *Viginti*, aiunt Scriptor primi Maccabaici & Josephus. Facilè potuit Κ in Ε mutari. ¶ *Et Elephantos viginti duos*] Etiam hîc videtur Λ à scribis in Κ mutatum. Nam *elephantos triginta duos* habet Scriptor primi Maccabaici; nec aliter Josephus 12. 14.

3. *Cum multa fallacia*] Bene vertit Græcum μετὰ πολλῆς εἰρωνείας. Est enim εἰρωνεία sæpe ὑπόκρισις, ut Suidas, ψευδολογία, ut Hesychius interpretatur. ¶ *Sed sperans se constitui in principatum*] i. Sperans vi regiâ dejecto Juda posse se restitui in summum Sacerdotium, quod ἀρχὴ etiam suprà vocatur 5. 7.

4. *Suscitavit animos Antiochi*] Eupatoris. ¶ *In peccatorem*] Ut solet malorum operâ in malos uti. ¶ *Hunc esse causam omnium malorum*] Suasorem Antiocho Illustri ad mutandos Judæorum ritus; unde tot mala nata. ¶ *Ut eis est consuetudo*] Gr. *ut in illis locis moris est*, i. nullo judicio præcedente; contrà quàm apud Judæos fieri solebat. ¶ *Apprehensum in eodem loco necari*] Gr. *necari abductum Berœam*, nempe ab Antiochia. Berœa est urbs Macedoniæ nominata in Excerptis libri 7 Strabonis, Plinii 4. 10. unde nomen habuit altera urbs in Syria, cujus meminere Plinius 5. 26. Ptolemæus in Syria, utriusque autem Stephanus.

5. *Aggestum undique habens cineris*] *Pleno cinere* subtus. Bene Latinus Interpres dixit *aggestum cineris*, quem *cineris congeriem* Valerius Maximus 9. 11, 6. in simili apud Persas commento Regis Ochi. Non dissimilem morem dat Tauroscythis Euripides: nam interroganti Oresti,

Τάφος δὲ ποῖος δέξεταί μ' ὅταν θάνω;

respondet Iphigenia,

Πῦρ ἱερὸν ἔνδον, χάσμα τ' εὐρωπὸν πέτρας.

¶ *Hæc prospectum habebat in præceps*] Aliter in Græco, *Hæc machinam habebat ab omni parte versatilem & præcipitem in cinerem*.

6. *Inde in cinerem jussit dejici sacrilegum, omnibus eum propellentibus ad interitum*] Aliter in Græco, *Illuc sacrilegii reum, aut qui aliud quid eximii mali patraverit, omnes in exitium*

exitium impellunt, i. solent impellere. Morem hîc describit: de Menelao sequitur.

7. *Et tali lege*] *Tali morte* in Græco. ¶ *Prævaricatorem Legis contigit mori, nec terra dari Menelaum*] *Ità ut nec terra ei contigerit*. Sic de parricidis Justinianus Institutionibus De publicis Judiciis, *Ut terra mortuo auferatur*. Quintilianus autem Declamatione 298. itidem de parricida, *Ut, quod diis hominibúsque videatur indignum, tumulo tectus videretur, cui leges terram negant*. Deinde, *Cui lucem vivo, fluctuanti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulcrum negat*, lex scilicet.

9. *Sed Rex mente efferatus veniebat*] *Cæterùm Rex adventabat animo in barbarum corrupto*. Hoc significat, Menelaum quidem à Rege punitum, sed Regem, quem Menelaus concitaverat, mansisse, ut antè, infesto in Judæos animo. ¶ *Nequiorem se patre suo Judæis ostensurus*] *Pessima eorum quæ pater fecerat in Judæos designaturus*, tanquam κακῶ κόρακ۞ κακὸν ὠόν.

10. *Sicut semper*] *Si unquam* in Græco: q. d. nunquam magis necessariam fuisse opem Divinam.

11. *Privari vererentur*] *Periclitarentur*, μέλλειν. ¶ *Qui nuper paululùm respirasset*] Per victorias partas de Apollonio, Serone, Gorgia, Timotheo. ¶ *Nè sineret blasphemis rursus nationibus subdi*] Ut suprà 10. 4.

12. *Cum fletu & jejuniis per triduum continuum prostratis*] Gr. *Et prostratione per triduum perpetuâ*. Προσϛρωϛις hîc, ut suprà 3. 21.

13. *Ipse verò cum Senioribus cogitavit*] *Ipse autem seorsim cum Senatoribus* (i. cum Synedrio) *consilium cepit*. Sic καθ' ἑαυτὸν opponitur turbæ, ut καταμόνας Mar. 4. 10. Luc. 9. 18. ¶ *Et obtineret civitatem*] Hierosolyma. ¶ *Domini judicio committere exitum rei*] *De re decernere Deo adjuvante*.

14. *Dans itaque potestatem omnium Deo mundi creatori*] *Permittens igitur dispensationem* belli *Deo creatori*. ¶ *Circa Modin exercitum constituit*] Loco ad castra apto.

15. *Dei victoria*] נצח לאל. ¶ *Nocte aggressus aulam regiam in castris*] *Noctu irruens castra quâ parte erat Regis tentorium*. Nam αὐλὴ etiam hoc significat. ¶ *Et maximum elephantorum cum his qui superpositi fuerant*] Gr. ϗ̀ τὸ πρωτεῦοντα τῶν ἐλεφάντων σὺν τῷ κατ' οἰκίαν (ità enim Sixtina) ὄχλῳ συνέθηκε· quæ sic interpretor, *Et eum qui præerat elephantis cum omni turba ipsius domestica addidit interfectis*. Quod uno verbo Macedones dicebant ἐλεφαντάρχην, ut infrà 14. 12. id Græcus hic scriptor expressit pluribus, ut & Terentius,

Elephantis quem Indicis præfecerat.

Solebant autem tales magnam secum habere familiam ad pascendas regendásque belluas.

18. *Accepto gustu*] i. Facto experimento. Proverbium est Græcum apud Athenæum, Γεῦμα τῆς αὐλῆς καλῆς. De qua re vide L. *Hi qui in emptione*. §. *Alia causa est*. D. De contrahenda emptione. L. *Siquis vina*. D. De periculo & commodo rei venditæ. ¶ *Arte difficultatem locorum tentabat*] *Loca artibus tentabat*: nempe prælium devitans, volebat oppida capere de insidiis, aut fame, aut machinis admotis.

19. *Et Bethsuræ, quæ erat Judæorum præsidium munitum, castra admovebat*] Eadem tangitur historia quæ suprà 11. 5. & 1 Macc. 6. 31. & apud Josephum 12. 14. ¶ *Sed fugabatur, impingebat, minorabatur*] Græcus unde hæc descripta multùm amavit ἀντίθετα, ut jamjam 21, 22, 23, 26. & 14. 22. Sensus est, *modò agebatur in fugam, modò collisus abibat cum damno*.

21. *Enunciavit autem mysteria*] Arcana castrorum. ¶ *Rhodocus*] Fortè fuerit Ῥοδοφὸς, רדך, διώκτης. ¶ *Et conclusus*] In carcerem datus.

22. *Dexteram dedit*] 1 Macc. 6. 49. Jos. 12. 14. Multa talia omiserat Jason.

23. *Commisit cum Juda, superatus est*] Inversus hîc est paululùm ordo historiæ. Hæc enim victoria Judæ antecessit deditionem Bethsuræ Antiocho factam. Est enim ea quæ narratur 1 Macc. 6 42. & apud Josephum dicto loco. ¶ *Cognovit rebellasse Philippum*] Ἀπονενοῆϗ Φίλιππον *desperata consilia agitare*, nempe palàm se Regi & Lysiæ opponendo. ¶ *Antiochia*] Ἐν Ἀντιοχείᾳ· intellige Nisibin, quæ novo nomine *Antiochia* vocabatur Plin. 6. 13. & propinqua erat Mediæ, ubi exercitum collegerat Philippus, ut docemur 1 Macc. 6. 56. ¶ *Qui relictus erat super negotia*] i. Cui negotia omnia mandata fuerant Antiochi Illustris testamento, 1 Macc. 6. 14, & 55. Joseph. 12. 14. Sed quod testamentum non curabat Lysias, sanguinis jure sibi tutelam vendicans. Quales disputationes etiam nostro seculo multas vidimus. ¶ *Subditúsque eis*] Ὑπετάγη, i. *accommodavit se Judæorum desideriis*. ¶ *Jurat de omnibus quibus justum visum ei*] *Jurat in æqua omnia*. ¶ *Obtulit sacrificium*] Præbuit victimas Sacerdotibus, ut sæpe Reges alii. ¶ *Honoravit Templum, & munera posuit*] Gr. *& locum* (i. Hierosolyma) *humanè tractavit*, nempe antequam fidem falleret: quod hic Scriptor intactum reliquit.

24. *Et fecit eum à Ptolemaide usque ad Gerrenos ducem & Principem*] Κατέλιπε ϛρατηγὸν ἀπὸ Πτολεμαΐδος ἕως τῶν Γερρηνῶν ἡγεμονίδην, *Reliquit ducem à Ptolemaide ad Gerrenos usque jure hereditario*, i. ipsum liberósque ejus fecit Præsides oræ maritimæ, ubi Ptolemais, ad fines Ægypti, ubi *Gerrum* terminus Ægypti Ptolemæo. Similis potestas postea Jonathani data ab Antiocho Sidete 1 Macc. 11. 59.

25. *Graviter ferebant Ptolemenses*] *Ptolemaenses*, vel *Ptolemaidenses*. ¶ *Amicitiæ conventionem*] *Pacta* cum Juda inita. ¶ *Indignantes, nè fortè fœdus irrumperent*] *Indignabantur enim, & ob id volebant irritum facere fœdus*. ὑπὲρ ὧν hîc positum ut ὅθεν suprà 12. 45. לכן.

26. *Tunc ascendit Lysias tribunal*] Homines, quamvis imperiosi, in rebus turbidis faciunt se populares. ¶ *Regressúsque est Antiochiam*] Syriæ ad Orontem, sive apud Daphnen. ¶ *Et hoc modo Regis profectio*] Antiochi Eupatoris bellum in Judæos hunc finem, ipso revertente, habuit.

CAP. XIV.

BADVELLUS.

3. SUmmo antea perfunctus Sacerdotio προγεγονώς ἀρχιερεὺς] *Qui fuerat antea summus Sacerdos: qui summum Pontificatum gesserat*: quæ amplissima apud Judæos erat dignitas. ¶ *Temporibus promiscui cum Gentibus commercii* ἐν τοῖς τῆς ἐπιμιξίας χρόνοις] *In temporibus commistionis*, i. quibus Judæi violentiâ Antiochi oppressi cum pollutionibus Gentium se commiscuerunt atque inquinarunt. Hujusmodi communicationem cum eorum impiis ac nefariis ritibus atque superstitionibus ἐπιμιξίαν vocat, ut postea in fine hujus capitis ἀμιξίαν *separationem, secessionem* eorum qui puros atque integros se conservarunt, nec se earum inquinamentis commacularunt. ¶ *Nullam reliquam*, &c. ὅτι καθ' ὁντιναοῦν τρόπον οὐκ ἔϛιν αὐτῷ σωτηρία] *Quod nullo modo est ei salus*, & ità planè desperans de salute: videns reditum in patriam pristinámque dignitatem sibi esse interclusum.

4. *Silentium egit* ἡσυχίαν ἦγε] *Quietem habuit: quievit*: nihil ad Regem de Judæis detulit: se eo die continuit.

5. *Nactus autem opportunitatem*, &c. καιρὸν λαβὼν τῆς ἰδίας ἀνοίας συνεργὸν] *Adeptus tempus propriæ amentiæ commodum*: aut, *opportunum*: *nactus occasionem dementiæ suæ accommodatam*; quam mox subjicit. Hujusmodi enim calumniatores ad adulandū & criminandum solent temporis commoditatem diligenter observare & captare. ¶ *Quo in statu*, &c. ἐν τίνι διαθέσει ϗ̀ βουλῇ καθέϛήκασιν οἱ Ἰουδαῖοι] *In quo statu & consilio Judæi constituti essent*. Quidam vertunt, *quo in statu essent*: aut, *quibus consiliis Judæi uterentur*. Alii, *quo animo Judæi essent*. Sed διάθεσις hîc *statum rerum*, i. κατάϛασιν, significat.

6. *Bellis ac seditionibus movendis* πολεμοτροφοῦσι ϗ̀ ϛασιάζουσι] *Bella nutriunt ac seditiones movent*, i. bellis & seditionibus student, homines bellicosi ac seditiosi: pugnandi cupidi & turbulenti omnia perturbant. Verbum πολεμοτροφεῖν

ϑεῖν significat *cupiditatem studiúmque bellorum*, i. φιλο-μαχεῖν: sed de eo antea. ¶ *Regnum quietum*, &c. οὐκ ἐῶντες τῆς βασιλείας εὐσταθείας τυχεῖν] *Non sinentes Regnum quietem assequi: aut quietum ac tranquillum statum habere.* Hoc enim significat εὐστάθεια, *quietam rerum constitutionem*, cùm res bene ac tranquillè sunt compositæ ac constitutæ.

7. *Quapropter ego majorum*, &c. ὅθεν ἀφελόμενος τὴν προγονικὴν δόξαν] *Unde ego privatus majorum gloriâ: aut, cui erepta est summa majorum dignitas:* qui amplissimo Sacerdotii honore exutus atque spoliatus fui. ἀφαιρεῖσθαι enim is dicitur *cui per injuriam & vim aliquid adimitur*.

8. *Quòd commodis Regis*, &c. τῶνδε τῶν ἀνηκόντων τῷ βασιλεῖ γνησίως φρονῶν] *Verè ac benè sentiens, sine ulla fictione ac simulatione, ac cogitans de iis quæ ad Regem pertinent*, ex animo quærens commoda Regis. φρονεῖν enim significat *cogitationem, studium ac voluntatem rerum aliquarum*. γνησίως φρονεῖν ὑπέρ τινος est *bene velle* aut *bene cupere alicui, ejúsque utilitatibus studere*. ¶ *Ut civibus meis consulam* τῶν ἰδίων πολιτῶν στοχαζόμενος] *Meorum civium rationem habens*, qui eorum utilitatem salutémque propositam habeam. Verbum enim στοχάζεσθαι significat *spectare aliquid ac propositum habere*. ¶ *Temeritate* ἀλογιστίᾳ] *Imprudentiâ: sive potiùs inconsultâ & temerariâ voluntate*, quæ ab omni ratione consilióque remota est. Ea *temeritas* à Cicerone appellatur ac definitur. ¶ *Non parvis incommodis*, &c. οὐ σμικρῶς ἀκληρεῖ] *Non parùm infeliciter agit: in calamitate non mediocri versatur: aut, non parvis incommodis ac malis affligitur.* Significat enim hoc loco ἀκληρεῖν idem quod ἀτυχεῖν vel δυστυχεῖν, *infelicem esse ac miserum*. Quidam vertunt, *non parva dispendia patitur:* sed verbum majora incommoda significat quàm dispendia; itaque addidi *miserias*, ut vim verbi meliùs exprimerem.

9. *Genti nostræ*, &c. τῷ γένει ἡμῶν προνοήθητι] *Generi nostro prospice ac provide*, aliquam ejus curam cogitationémque suscipias. Hoc enim significat προνοεῖν τινος, τὴν πρόνοιαν ἔχειν. ¶ *Pro tua omnibus*, &c. καθ' ἣν ἔχεις πρὸς ἅπαντας εὐαπάντητον φιλανθρωπίαν] *Pro ea quam in omnes habes maximè obviam humanitatem:* i. expositam & paratam omnibus: pro ea quæ erga omnes patet bonitate ac benignitate.

11. *Inimicè in Judam affecti* δυσμενῶς ἔχοντες τὰ πρὸς τὸν Ἰούδαν] *Malevolè in Judam animati*, hostili in eum animo, ei infensi atque inimici. ¶ *Demetrium irâ inflammarunt* προσεπύρωσαν τὸν Δημήτριον] *Demetrium incenderunt: aut, accenderunt irâ* in Judam.

12. *Quem elephantis præfecerat* τὸν γενόμενον ἐλεφαντάρχην] *Qui erat elephantis præfectus*, cui cura earum belluarum, quibus ad bellum maximè utebantur, mandata erat. Erat enim in earum bestiarum robore præcipua virium vis. Terentius de magistro elephantorum dixit, *imperium habere in belluas*. Sed Nicanor ἐλεφαντάρχης alio modo dicitur, quòd eam partem virium bellicarum delatam à Rege sustineret. Itaque verti *præfecerat*, ut molliùs cohæreret cum sequenti membro, *ducémque Judææ designarat*, καὶ στρατηγὸν ἀναδείξας τῆς Ἰουδαίας, *quem constituerat ducem* [aut, *præfectum*] *Judææ*, imperium ea in provincia ei mandaverat.

14. *Tum Gentes quæ ex Judæa*, &c. τὰ δὲ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας [legitur & ἐκ τῆς Ἰουδαίας] πεφυγαδευκότα τὸν Ἰούδαν ἔθνη] *Quæ autem in Judæa fugerant Judam Gentes.* Quidam vertunt, *Quæ Judam ex Judæa fugarant Gentes:* sed sensus contrarius mihi magis placet, quem reddidi; ut expulsas & profligatas à Juda potiùs significet, eásque tum eo in bello ad Nicanorem congregatas fuisse, irâ & odio Judæ incitatas. ¶ *Quasi greges aggregabantur*, &c. συνέμισγον ἀγεληδὸν τῷ Νικάνορι] *Commiscebant se gregatim Nicanori:* i. instar armentorum atque gregum ad eum congregabantur. Significat enim earum multitudinem, tum etiam cupiditatem pugnandi adversùs Judam.

15. *Qui cùm populum*, &c. τὸν ἄχρι αἰῶνος συστήσαντα τὸν ἑαυτοῦ λαόν] *Qui in seculum comparasset suum populum:* i. acquisivisset populum sibi peculiarem in æternum. *Dona enim Dei & vocatio sunt ἀμεταμέλητα*, ut inquit Paulus Rom. 11. 29. ¶ *Tum verò semper*, &c. ἀεὶ δὲ μετ' ἐπιφανείας ἀντιλαμβανόμενον τῆς ἑαυτοῦ μερίδος] *Semper autem cum apparitione protexisset suam ipsius portionem.* Quidam ità vertunt, *suásque partes clarissimis visis adjutavisset*. Ego ἐπιφάνειαν intelligo certam & minimè obscuram bonitatis Dei in populum suum ejúsque virtutis significationem atq; exhibitionem, quâ Deus declaravit se liberatorem ac conservatorem esse populi sui, qui est portio ejus atque hereditas. Itaque ἐπιφάνεια *illustria præsentiæ Dei signa* significat.

16. *Ut prælio ipsis cum*, &c. συμμίσγουσιν αὐτοῖς ἐπὶ κώμην Δεσσαοῦ] Ad v. *commiscent se cum ipsis* [scilicet hostibus] *ad castellum Dessau:* i. in unum locum conveniunt ut manus conferant, aut prælium committant. συμμίγνυμι enim καὶ συμμιγνύω aut (quo hîc est usus) συμμίσγω significat *concurro, concursum facio, castra castris conjungo:* i. prope castra hostium colloco: idem quod συμβάλλω, quo paulò pòst usus est, i. congredior, pugnámque consero. Plutarchus in Pericle pleniùs dixit, εἰς χεῖρας συμμιγνύναι τοῖς πολεμίοις, *manus conserere cum hostibus, cominus pugnare.* Quidam vertunt, *in colloquium ad illos ierunt.* Fateor συμμιγνύναι significare *convenire & congredi causâ collocutionis:* sed hîc colloquium initio non tam erat propositum quàm prælium: postea ad colloquendum paciscendúmque hostes metu adducti fuerunt: sed primùm unum in locum convenerant ut confligerent potiùs quàm ut colloquium ullum haberent.

17. *Cùm venisset in congressum Nicanoris* συμβεβληκὼς ἦν τῷ Νικάνορι] *Venerat in congressum Nicanoris:* i. ut cum Nicanore congrederetur, aut confligeret: acies enim utrinque ad pugnam paratæ concursuræ erant. Eandem significationem habet hoc verbum quam συμμιγνύω, quo paulò antè usus est. ¶ *Nonnihil propter subitum*, &c. βραχέως διὰ τὴν αἰφνίδιον ἀντιπάλων ἀφασίαν ἐπταικώς] *Paululùm ob repentinam hostium consternationem conterritus*, ut quidam vertunt. ἀφασία est propriè *silentium*, & *hujusmodi taciturnitas quâ aliquis attonitus mutire non audet:* hîc pro *terrore hostium & consternatione* accipi potest. Hostes enim opinione & famâ de virtute Judæorum commoti ac consternati non audebant cum eis manus conserere; quemadmodum statim significat. Itaque quòd quiescerent, nec se ad prælium moverent, qui tamen bellum inferebant, eam *quietem & taciturnitatem* ἀφασίαν appellat.

18. *In certaminibus pro patria*, &c. ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν εὐψυχίαν] i. *Fiduciam* (aut, *confidentiam*) *animi in periculis pro patria suscipiendis atque adeundis.* εὐψυχίαν vocat εὐτολμίαν *audaciam & magnitudinem animi præfidentis, atque ad pericula pro patria adeunda prompti atque parati.* ¶ *Decernere de vita formidabat* ἐυλαβεῖτο τὴν κρίσιν δι' αἱμάτων ποιήσασθαι] Ad v. *metuebat judicium per sanguinem facere:* i. κρίνεσθαι περὶ αἵματος *decernere de sanguine ac vita, aut de vita dimicare, eámque in periculum adducere.* Cum hujusmodi hostibus quales erant Judæi, qui aut mori parati erant aut vincere, certamen ac periculum vitæ propositum erat, quod certàmen Nicanor vitæ parcens suæ detrectabat; atque ità omissâ armorum periculosâ dimicatione ad magis tutas pacis conditiones confugiebat.

19. *Qui dexteras darent & acciperent* δοῦναι καὶ λαβεῖν δεξιάς] i. Paciscerentur: aut, de pace agerent, pacis conditiones offerrent & acciperent. Est enim in *dextera data & accepta* signum pacis ac societatis inter homines usitatum & solenne.

20. *Agitatâ diu super his consultatione* πλείονος δὲ γενομένης περὶ τούτων ἐπισκέψεως] *Longiore autem factâ de his consideratione: aut, disquisitione.* Est enim ἐπίσκεψις hoc loco περὶ τῶν πρακτέων *de his quæ agenda sunt:* quæ *consultatio* ac *deliberatio* appellatur. Dicit enim statim Judam *ducem ad multitudinem rem retulisse*, τοῦ ἡγεμόνος τοῖς πλήθεσιν ἀνακοινωσαμένου] i. *Cùm dux rem cum multitudine communicasset, re communicatâ cum populo*, atque ità consultatâ, ut communi consilio pax à Nicanore oblata aut acciperetur aut repudiaretur. ¶ *Consentientibus omnium*, &c. φανέντος ὁμοψήφου γνώμης ἐπένευσαν ταῖς συνθήκαις] *Cùm sententia*

tia concors [aut, *consentiens*] *videretur* [i. eadem omnium sententia] *pactis annuerunt*, i. oblatas conditiones pacis acceperunt, aut velle se accipere significarunt. γνώμη ὁμόψηφος dicitur *sententia aliquorum sine ulla vocum ac suffragiorum varietate*. Nomen à Græcorum consuetudine ductum, apud quos calculis sententiæ dicebantur. Significat itaque summam omnium consensionem fuisse in pace accipienda. Verbo ἐπινεύειν contrarium est ἀπονεύειν, ut Latinè *annuere* & *abnuere*, quibus verbis significatur voluntas animi aliquid amplectentis aut aspernantis.

21. *Diem autem colloquio*, &c. ἐτάξαντο δὲ ἡμέραν ἐν ᾗ κατ' ἰδίαν ἥξουσιν εἰς τὸ αὐτὸ] *Præstituerunt autem diem, in qua ipsi seorsum* [i. soli ac remotis arbitris] *convenirent*. Ad v. *in diem venirent*, i. unà colloquerentur, de pacis conditionibus agerent. Significat enim congressum & colloquium. ¶ *Quâ die processit* καὶ προῆλθεν] *Et processit*: aut *prodiit*, ad colloquium scilicet constitutum. Subaudiendum est *uterque dux, Judas & Nicanor*.

22. *Oriretur injuria* κακουργία γένηται] *Maleficium* [aut, *injuria*] *dolosè ac fraudulenter illata*, insidiosè facta, non apertâ vi, sed tectâ simulatione pacis & colloquii. ¶ *Pactum inter se colloquium habuerunt* τὴν ἁρμόζουσαν ἐποιήσαντο κοινολογίαν] *Colloquium de quo inter ipsos convenerat, habuerunt*. ἁρμόζουσαν dixit pro ἡρμοσμένην, *colloquium constitutum, pactum & condictum*. Hoc enim significat aliquando verbum ἁρμόζειν, idem quod διομολογεῖν, *constituere, pacisci, condicere tempus locúmque colloquendi, præstituere inducias*, & alia hujusmodi, de quibus agendis tractandísque antè aliqua pactio, promissio aut denunciatio facta fuit.

23. *Nec absurdi quicquam*, &c. καὶ ἐπέτελει οὐδὲν ἄτοπον] *Nihil absurdum designabat*, i. nullam vim & injuriam faciebat, conservans pacis conditiones, amicè fideliterque *Hierosolymis morabatur* & versabatur. ¶ *Collectam autem gregatim multitudinem* τοὺς συναχθέντας ἀγελαίους ὄχλους] *Congregatas gregarias turbas*, i. copias, ἀγελαίους (ut antè dixit) *instar gregum atque armentorum* collectas. Erant enim coactæ magno numero.

24. *Judam verò in oculis habuit* καὶ εἶχε τὸν Ἰούδαν διαπαντὸς ἐν προσώπῳ] *Et habebat Judam omni tempore in conspectu*, eum libenter videbat, secum habebat: in quo signum erat animi benevoli atque amici. Quos enim diligimus, eorum conspectus congressúsque nobis gratus ac jucundus est. ¶ *Virúmque ex animo amplexus* ψυχικῶς τῷ ἀνδρὶ προσέκειτο] *Ex animo in virum affectus erat*, i. ei bene volebat: bene cupiebat: favebat. προσφιλῶς εἰς αὐτὸν διετέθειτο, *amico erat in eum animo atque studio*.

25. *Liberis operam daret* παιδοποιήσασθαι] *Liberos procrearet in conjugio*. Dicitur etiam τεκνοποιεῖν & τεκνοποιεῖσθαι *liberos gignere ac suscipere ex uxore*. Paulus de mulieribus dixit τεκνογονεῖν *parere liberos*. ¶ *Quietam communémque*, &c. εὐστάθησεν, ἐκοινώνησε βίου] *Quievit, vitæ communis particeps fuit*. Qui antea cœlebs vixisset, multis ac magnis molestiis curísque bellorum implicatus, is postea pacem, otium quietémque adeptus, vitæ communis & conjugalis fructus percepit: aut, uxore ductâ in ea vitæ communione ac societate vitam degit. Hoc mihi videtur significare κοινωνεῖν τοῦ βίου, τὸ τὸν κοινὸν ἄγειν βίον. Est enim hæc κοινωνία *communitas* & *societas vitæ* maxima & jucundissima: in illa altera ratione vitæ est quædam solitudo.

26. *Ea sentire ac moliri*, &c. ἀλλότρια φρονεῖν τῶν πραγμάτων] *Aliena à rebus sentire*, i. quæ à commodis ejus & utilitatibus Regni abhorrerent. φρονεῖν autem verbum non solùm significat *cogitationem*, sed etiam *affectionem, studium* ac *voluntatem*. φρονεῖν τὰ ἀλλότριά τινος est *malè affectum esse in res alicujus*: quemadmodum Latinè etiam dicitur aliquis *de Repub. malè existimans*, aut *cogitans*, κακῶς φρονῶν καὶ διακείμενος.

27. *Percitus irâ* ἔκθυμος] *Irâ indignationéque commotus*, ad iracundiam incitatus exacerbatúsque criminosâ & calumniosâ Alcimi accusatione. Sequitur enim, καὶ ταῖς τοῦ παμπονήρου ἐρεθισθεὶς διαβολαῖς] *Et improbissimi criminationibus irritatus*: ad offensionem & acerbitatem animi incitatus.

28. *Irrita facere conventa* ἐι τὰ διεσαλμένα ἀθετήσει] *Si pacta faceret irrita*, si violaret aut rumperet conditiones pacis factas, *cum eo qui nulla in re injurius fuisset*. συνθήκας vocat τὰ διωμολογημένα, *ea quæ ab utroque fuerunt pacta & constituta*, τὰ διεσταλμένα. Itâ enim appellantur certæ ac præscriptæ præfinitæque ab utraque parte pacis ac societatis conditiones.

29. *Resistere Regi minùs commodum videbatur* τῷ βασιλεῖ ἀντιπράττειν οὐκ ἦν εὔκαιρον] *Regi obsistere* [aut, *adversari*] *non erat opportunum*: i. sibi utile. ἀντιπράττειν est idem quod ἀντιλέγειν: cui contrarium est συμπράττειν, *facere cum aliquo, ab eóque stare, ejus partes, causam rationésque juvare ac tueri*: sed hîc simpliciter ἀντιπράττειν accipitur pro *adversari* ac *repugnare*, & *contra voluntatem alicujus aliquid facere*. ¶ *Observabat ut arte rationéque militari*, &c. ἐτήρει στρατηγήματι τοῦτ' ἐπιτελέσαι] *Observabat stratagemate* [i. astu militari] *hoc perficere*. στρατήγημα propriè dicitur *factum militare callidum atque versutum*, cujusmodi multa fiunt callidè & insidiosè ad hostes eludendos ac fallendos aut aliquâ ratione circumveniendos. Hujusmodi consilio calliditatis astutiæque pleno Nicanor Judam circumvenire opprimeréque conabatur.

30. *Posteaquam animadvertit*, &c. συνιδὼν αὐστηρότερον διεξάγοντα] *Perspiciens austeriùs agentem*: i. duriùs & aspeririùs quàm antea solitus erat. Id enim exponit verbis sequentibus, καὶ τὴν εἰθισμένην ἀπάντησιν ἀγροικότερον ἐσχηκότα, & *consuetum occursum asperiorem habentem*] i. Congressu & colloquio in consuetudine minùs humano ac familiari utentem. Immutata erat tota ratio pristinæ consuetudinis, atque in austeritatem asperitatémque conversa. Animus enim immutatus pristinam ejus humanitatem & comitatem mutaverat; itâ in ejus vultu ac sermone signa non obscura animi alienati & mali aliquid molientis apparebant. ¶ *A Nicanore se occultabat* συνεκρύπτετο τὸν Νικάνορα] Ad v. *occultabat Nicanorem*: i. ejus conspectum fugiebat: se ab eo subducens abscondebat, ut insidias ejus evitaret.

31. *Se à viro præclarè callidéque falsum esse* ὅτι γενναίως ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐστρατήγηται] *Quòd generosè à viro astutiâ præventus esset*: aut, *elusus imperatoriâ calliditate, militarique consilio ac facinore*. στρατηγεῖν enim est *callidè ac versutè hostem circumvenire ac fallere*. στρατηγεῖσθαι ὑπό τινος est *arte consilióque militari vinci ab aliquo, ab eóque eludi atque falli*. Itâ astus astu vincitur. ¶ *Sacerdotibus legitimas hostias immolantibus* ἱερέων τὰς καθηκούσας θυσίας προσαγόντων] *Sacerdotibus legitimas ac debitas victimas offerentibus*: i. νομιζομένας καὶ προσηκούσας, quas cultus Dei requirebat.

32. *Illis autem jurejurando affirmantibus se*, &c. τῶν δὲ μεθ' ὅρκων φασκόντων μὴ γινώσκειν, ποῦ ποτ' ἐστὶν ὁ ζητούμενος] *Cùm jurejurando dicerent se non scire ubinam esset is qui quæreretur*. Quidam itâ vertunt, *Interposito jurejurando negantibus*: itâ rectè verteretur μὴ φασκόντων, sed ad sensum nihil interest.

33. *Hanc Dei ædem solo æquabo* τὸνδε τὸν τοῦ Θεοῦ σηκὸν εἰς πεδίον ποιήσω] *Hanc domum Dei in planitiem faciam*: i. demoliar atque evertam, ut solo æquetur, ἀνάστατον ποιήσω. ¶ *Hoc in loco illustre templum Baccho ædificabo* καὶ ἱερὸν ἐνταῦθα τῷ Διονύσῳ ἐπιφανὲς ἀναστήσω] *Et templum Baccho hîc insigne* [aut, *præclarum*] *erigam*. Duplex indignitas, in eversione sanctissimi Dei Templi, atque constitutione alterius abominando idolo consecrati. ἐπιφανὲς celebritatem ac nobilitatem fani significat.

34. *Extentis in cœlum manibus* προτείναντες τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν] *Sublatis in cœlum manibus*. Hæc manuum *extensio* ac *sublatio* symbolum est pietatis animíque fidelis ad Deum in rebus adversis confugientis. ¶ *Qui perpetuus*, &c. τὸν διαπαντὸς ὑπέρμαχον τοῦ ἔθνους ἡμῶν] *Qui semper* [aut, *omni tempore*] *fuit protector* [aut, *defensor*] *gentis nostræ*. ὑπέρμαχος dicitur ut ὑπερασπιστής, *propugnator* atque *opitulator*.

35. *Tu, Domine omnium, cùm*, &c. Σὺ, Κύριε τῶν ὅλων, ἀπροσδεὴς ὑπάρχων] *Tu, Domine universorum*, [i. totius mundi] *nullius indigus exsistens*. *Cùm nullius rei indigeas, qui omnium creator sis ac Dominus*. Sic Paulus Act. 17. 42. *Hic cùm cœli & terra Dominus sit, non habitat in templis manu*

manu factis, nec manibus hominum colitur, προσδεόμενος τινος *indigens re ullâ, qui vitam & spiritum dedit omnibus*. ¶ *Voluisti tamen*, &c. εὐδόκησας ναὸν τῆς σῆς κατασκηνώσεως ἐν ἡμῖν γενέσθαι] *Placuit tibi templum domicilii tui apud nos* [aut, *inter nos*] *fieri*. רצון verbum apud Hebræos significat *gratuitam ac liberalem Dei voluntatem nullis hominum meritis inductam ad aliquid faciendum*. Ea εὐδοκία à Græcis scriptoribus in Scriptura sæpe redditur ac dicitur: & verbum εὐδοκεῖν, quod *Deum per se, naturaque sua bonitate adductum, habere aliquid gratum acceptúmque* significat. Ità Deus humanitatis suæ causâ, nullâ necessitate indigentiâque, aut dignitate hominum adductus, mansionis & quietis suæ domicilium apud Judæos ædificari voluit.

36. *Hanc modò purgatam ædem* τόνδε τὸν προσφάτως κεκαθαρισμένον οἶκον] *Hanc recèns* [i. paulò antè] *mundatam domum*, i. à Gentium inquinamentis expurgatam. Hanc pro sanctitate sua velis *conservare* ἀμίαντον *ab omni pollutione puram*, nè ullis Gentium impiarum superstitionibus ritibúsque defœdetur. Hoc verò studium puri cultûs Dei in fidelibus gloriam Dei in primis amantibus summam commendationem habet.

37. Unus è *Senioribus Hierosolymitanis* τῶν ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρεσβυτέρων] *Ex majoribus natu atque antiquioribus iis qui erant Hierosolymis*. Quidam vertunt, *unus è Hierosolymitano Senatu*. Ego nomen Græcum simpliciùs reddere volui: tametsi γερουσία Græcis, & *Senatus* Latinis à *senibus* dictus est. ¶ *Apud Nicanorem delatus fuit* ἐμηνύθη τῷ Νικάνορι] *Delatus est ad Nicanorem*, apud eum accusatus. ἀνὴρ φιλοπολίτης *civitatis amator*, qui etiam φιλόπολις dicitur, ut φιλόπατρις, cujusmodi est bonus civis, egregio in civitatem patriámque suam studio & animo. ¶ *Ac optimè*, &c. καὶ σφόδρα καλῶς ἀκούων] *Et valde præclarè audiens*, i. *præclarâ famâ atque existimatione*, ut quidam verterunt. Sed ego Græcam phrasim malui reddere, cùm Latini ab ea non abhorreant. Dicunt enim aliquem *bene aut malè audire*, de quo in alteram partem loquuntur & existimant. Cicero in epist. 1 ad Quint. fra. *Acsi teipsum ad omnes partes bene audiendi excitâris*. Et ad Att. lib. 1. de Afranio homine ignavo, & malo Consule, *Millies dignus qui Palicano scurræ os ad malè audiendum quotidie præbeat*. Sic Terentius, *Si malè dixeris, pejùs audies*. Ego adjeci *apud omnes*, ut plenior & minùs ambigua esset oratio.

38. *Superioribus continentiæ*, &c. ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις τῆς ἀμιξίας] *In prioribus temporibus continentiæ*: aut *puritatis*: in quibus quidam Deum metuentes, se impiis Gentium ritibus miscere polluereque noluerunt. Eorum puritatem & sanctitatem ἀμιξίαν vocat: ut suprà in hujus capitis principio corruptionem pollutionémque multorum, qui cum Gentibus impiè communicarant, μιξίαν *mistionem* nominavit. ¶ *Specimen Judaismi in se ediderat* κρίσιν εἰσενηνεγμένος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ [Legitur & ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ] Ad v. *qui judicium Judaismi tulerat*, i. testimonium veri Judæi meritus adeptúsque fuerat. Causam ejus commendationis laudísque subjicit, *cùm & corpus & animam summo cum studio objecisset*, παραβεβλημένος μετὰ πάσης ἐκτενείας *cum omni animi contentione ardentissimâque voluntate*. παραβάλλειν verbum significat *exponere atque objicere periculo*, ut ii qui feris objiciebantur. Accipitur pro ῥιψοκινδυνεῖν *periclitari, periculum summa cum audacia adire*, nullâ habitâ vitæ ratione.

40. *Judæis calamitatem allaturum* τούτοις ἐργάσασθαι συμφοράν] *His cladem facturum*, i. magnam doloris acerbitatem. Erat enim omnibus charissimus.

41. *Undique circumventus* περικαταλαμβανόμενος] *Omni ex parte comprehensus*, captus, aut circumseptus, ut eorum manus effugere non posset. Obsessus enim omnibus ex locis ità tenebatur ut nullus fugæ locus daretur. ¶ *Gladium sibi infixit* ὑπέθηκεν ἑαυτῷ τὸ ξίφος] *Subjecit* [aut, *supposuit*] *sibi gladium*. Quidam vertunt *incubuit gladio*. Sed manus etiam potuit sibi subdere atque infigere, id quod verba magìs significare videntur. Sic Cato pugione infixo mortem sibi conscivit, nè in manus inimici victoris deveniret. Sed hanc animi magnitudinem nemini permitti, nec à Deo probari, facilè intelligunt omnes pii, Deúmque metuentes, qui omnes contumelias atq; acerbitates sibi potiùs ferendas arbitrantur quàm ad hujusmodi vim ac necem voluntariam propriâque manu factam confugiendum. Potuit hic Razis fortiter pugnare Dei virtute opéque confisus, & ità aut evadere aut mortem oppetere. Sed quædam ab hoc Scriptore Autoréque commemorantur & approbantur quæ apud pios non magnam autoritatem habere debent: Quo in genere est illud quod antea de oratione atque expiatione pro mortuis facta dictum est. Itaque legenda sunt hæc cum Spiritûs judicio, neque omnia ut authentica aut ad imitationem vitæque institutionem traducenda, aut ad religionem comprobandam confirmandámque alleganda.

42. *Indignas generis*, &c. τῆς ἰδίας εὐγενείας ἀναξίως ὑβρισθῆναι] Ad v. *propriâ nobilitate indignè contumeliis affici*. εὐγένεια significat *commendationem generis*, *cùm quis bono, honesto ac præclaro genere est ortus*. *Dignitas generis* à Cicerone dicitur, sicut contraria *indignitas*, quæ δυσγένεια Græcè appellatur, *obscuritas* aut *infamia generis*. Itaque noluit Razis quicquam indignum nobilitate majorum suorum perpeti.

43. *Præ anxia festinatione* διὰ τὴν τοῦ ἀγῶνος σπουδὴν] *Ob certaminis festinationem*: i. præproperum interficiendi se studium. Cupiebat enim hostium adventum manúmque suâ propriâ manu antevertere. Hâc properatione certum sibi vulnus inferre non potuit. τῇ δὲ πληγῇ μὴ κατευθικτήσας, *cùm ictum non rectè direxisset*] Cùm aberrasset in infligendo vulnere, gladiúmque non bene sibi infixisset, festinatione impeditus. κατευθικτεῖν enim est *tangere*: itaque significat vulnus manu incertâ leviùs inflictum fuisse.

44. *Quæ cùm pedem*, &c. τῶν δὲ ταχέως ἀναποδισάντων] *Cùm verò celeriter retrocessissent*, subito illius casu territi. ἀναποδίζειν propriè est *pedem referre*, ac *retrocedere*. ¶ *Dato loci spatio* γενομένου διαστήματος] *Cùm intervallum factum esset*, secessione hominum aliquid loci vacui datum. ¶ *Medium in ventrem*, &c. ἦλθε κατὰ μέσον τὸν κενεῶνα] *Venit per medium ventrem*. Quidam *latus* vertunt. Sed puto significari, illum suo se ventre devolvisse, posquam è muro se dejecit, locúmque vacuum ab hominibus habuit: tractu corporis delatum fuisse. Nam mox dicet illum postea *surrexisse*.

45. *Animóque accensus* καὶ πεπυρωμένος τοῖς θυμοῖς] *Et animis inflammatus*, ferociam animi atque spiritûs ostenderet. ¶ *Cruore instar fontis decurrente* φερομένων κρουνηδὸν τῶν αἱμάτων] *Decurrente fontis more sanguine*, quasi quodam fonte maximâ vi defluente. Hâc similitudine copiosum sanguinis fluxum significat ex factis vulneribus cùm gladio, tum etiam ipso casu.

46. *In rupe*, &c. ἐπί τινος πέτρας ἀπορρῶγος] *In rupe quadam abrupta*. ἀπορρὼξ καὶ ἀπορρὼξ locus est *asper ac præruptus*, ut rupes, & quædam maris litora saxis præruptis edita & aspera. ¶ *Jam prorsus exsanguis* παντελῶς ἔξαιμος ἤδη γενόμενος] *Planè* [aut, *omnino*] *jam destitutus sanguine*: qui jam destitutus sanguine, qui jam totus exhaustus aut amissus erat. ¶ *Prehensâ utrâque manu*, &c. προέβαλε τὰ ἔντερα, καὶ λαβὼν ἑκατέραις ταῖς χερσὶν] *Cùm protulisset intestina, & ambabus manibus accepisset*. ¶ *Dominum vitæ & spiritûs* τὸν δεσπόζοντα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος] *Dominatorem vitæ & spiritûs*, qui ea habet in sua potestate. Dat enim omnibus vitam & spiritum, eáque erepta reddit: ità est dominator, autor conservatórque eorum. Pia est hujusmodi precatio & commendatio, quâ in morte spiritum nostrum in manus Dei tradimus & commendamus; quâ David, Christus atque Stephanus usi fuerunt. Hic autem ad beatam spem resurrectionis respicit.

GROTIUS.

1. SED *post triennii tempus*] Hoc caput & sequens eandem complectitur historiam quam habuimus 1 Macc. 7. sed nonnullis additis & contrà omissis. ¶ *Demetrium Seleuci*] Qui *Soter* dictus. ¶ *Per portum Tripolis*] Eam quam in Phœnice ponit Ptolemæus. Nomen ea habet quòd habitari cœperit ex *urbibus tribus*, Tyro, Sidone & Arado, ut

ut nos docent Strabo 16. & Plinius 5. 20. ¶ *Ad loca opportuna*] Hoc addidit Interpres explicandæ rei causâ.

2. *Adversùs Antiochum, & ducem ejus Lysiam*] In Græco meliùs, *occiso Antiocho* Eupatore *& tutore ejus Lysia.*

3. *Qui summus Sacerdos fuerat*] *Qui jam antè summus Sacerdos factus fuerat*, nempe ab Antiocho Eupatore, post mortem Menelai, sed non à populo receptus ob facinora ejus contra Legem. ¶ *Sed voluntariè coinquinatus est*] *Fuerat.* Et est Niphal pro Hithpahel: *se enim inquinaverat sponte*, i. cogente nemine. ¶ *Temporibus commistionis*] Legit ut in Sixtina est, ἐν τοῖς τῆς ἐπιμιξίας χρόνοις, *temporibus confusionis*, cùm Judæorum multi promiscuè cum Gentibus vixere. Malè in aliis libris ἀμιξίας. ¶ *Nullo modo sibi esse salutem*] Nihil boni sibi sperandum à popularibus suis. ¶ *Neque accessum ad altare*] Neque passuros eos ut Sacerdotio fungeretur.

4. *Coronam auream*] Solitum munus, 1 Macc. 10. 20, 89. & 13. 37. ¶ *Et palmam*] Nempe ex auro itidem, ut 1 Macc. 13. 37. ¶ *Et thallos qui ex Templo esse videbantur*] Πρὸς δὲ τούτοις τῶν νομιζομένων θαλλῶν τοῦ ἱεροῦ, *præterea de termitibus Templo solenniter dicatis.* In Templo erant multa donaria, inter ea & horti quidam ex auro varia arborum imitamenta complexi, in his & Oleæ. Similia vide in his quæ diximus ad Luc. 21. 5.

6. *Ipsi qui dicuntur Assidæi*] Flagrantissimi in Legis studio. Vide 1 Macc. 2. 42. & quæ ibi dicta. ¶ *Bella nutriunt*] *Trahunt bellum*, ut suprà 10. 14, 15. ¶ *Et seditiones movent*] Odio Macedonum implent plebem. ¶ *Nec patiuntur Regnum esse quietum*] Quasi quietum futurum esset si per omne Regnum iidem ritus valerent.

7. *Nam & ego defraudatus parentum gloriâ (dico autem summo Sacerdotio) huc veni*] Erat ergò de stirpe Aaronis; contrà quàm putavit Eusebius.

8. *Primò utilitatibus Regis fidem servans*] *Primùm quidem eis quæ ad Regem pertinent sincerè studens.* ¶ *Secundò autem civibus consulens*] Δεύτερον δὲ καὶ τῶν ἰδίων πολιτῶν στοχαζόμενος. Deest ἕνεκα more Græco. *Deinde verò etiam popularium meorum causâ satagens.* ¶ *Nam illorum pravitate*] *Per dictorum jam hominum inconsiderantiam*, q. d. pertinaciam in tuendis ritibus.

9. *Et generi*] Additur in Græco *in arctum redacto*, τῷ περιισταμένῳ γένει. ¶ *Secundùm humanitatem tuam pervulgatam omnibus*] *Patentem omnibus*: id enim εὐαπάντητον.

12. *Præpositum elephantorum*] Vide suprà 13. 15.

13. *Ut ipsum quidem Judam caperet*] *Tolleret* in Græco. ¶ *Eos verò qui cum illo erant*] Quos *Assidæos* modò vocavit. ¶ *Maximi Templi*] *Maximi* hîc & infrà 31. dicitur non discriminis causâ (unum enim duntaxat in Judæa Templum erat) sed honoris. *Immensæ opulentiæ Templum* ait Tacitus.

14. *Tunc Gentes quæ de Judæa fugerant Judam*] Qui Judæ metu se ad vicinas gentes receperant, 1 Macc. 2. 44.

15. *Qui populum suum constituit*] Συνέστησε, *collegit* ex Ægypto. ¶ *Suam portionem*] *Populum suum peculiarem*, Sir. 17. 15. ¶ *Signis evidentibus protegit*] Μετ' ἐπιφανείας, quod non semper *ostentum*, sed sæpe *opem præsentem* significat, ut suprà 12. 22. diximus.

16. *Ad castellum Dessau*] דישו, quòd ibi messium *tritura* fieret.

17. *Commiserat cum Nicanore*] i. Cum antesignanis ejus. ¶ *Sed conterritus est*] Βραχέως ἔπταικε, i. *damnum accepit leve.* πταίειν hoc sensu sumitur 1 Sam. 4. 2, 3, 10. & 7. 10. 2 Sam. 2. 17. & 10. 15. & 18. 7. 1 Reg. 8. 33. 2 Reg. 14. 12. Loquuntur sic & Græci elegantiores, ut Aristides. Interpres Latinus legit ἐπτόηκε. ¶ *Repentino adventu adversariorum*] Legit Interpres hîc, βραχέως διὰ (non δὲ) τὴν αἰφνίδιον τῶν ἀντιπάλων ἐφοδίαν, non ἀφασίαν. Causa accepti damni fuit subitus superventus totius exercitûs qui sub Nicanore. In Glossis, Ἐφοδιαστής, *invasor.* Ἐφοδιάζω, *impetum facio, irruo.*

18. *Sanguine judicium facere metuebat*] *Prælio decernere.* Similis locutio suprà 13. 13. & infrà 15. 17.

19. *Posidonium & Theodotium*] Macedones, *Posidonii* nomine fuere & Philosophi & Historici nobiles. Pro *Theodotium* rectiùs in aliis Latinis *Theodotum.* Est enim in Græco Θεόδοτον. Et fortè hic ipse est qui res quasdam Judæorum scriptis complexus est, cujus testimonio Josephus utitur priore Contra Appionem, & Eusebius Præparationis 9. 1, & 22. ¶ *Et Matthiam*] Hic fuit Judæus secutus partes Macedonicas. ¶ *Ut darent dexteras atque acciperent*] Ennius,

Accipe dáque fidem, fedúsque feri bene firmum.

20. *Et ipse dux*] Judas. ¶ *Ad multitudinem retulisset*] Τοῖς πλήθεσιν, convocato cum senatu populi, & urbano, & tribuum principibus, ut fieri solebat in rebus maximis. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. 10. 17.

21. *Et singulis sella prolata sunt & posita*] In Sixtina est, καὶ παρ' ἑκάστου διαφόρους ἔθεσαν δίφρους. In aliis, παρ' ἑκάστου διφόρους ἔθεσαν δίφρους. Scio διφόρους *genus* esse *militis*, *sed apud Parthos*, teste Hesychio: quare his nullus hîc locus. Sed scribendum παρ' ἑκάτερα διφορόφορον ἔθεσαν δίφρους, *Sellarii ab utraque parte sellas posuere.* In Glossis, Διφροφόρος, *sellarius. Sellæ* istæ non vulgares fuere, sed sublimes & eburneæ. Idem honos à Consulibus Romanis solitus dynastis haberi. Notatum id in Fragmentis Dionis Cocceiani.

22. *Præcepit autem Judas armatos esse locis opportunis*] In proximo, ut auxilio essent ipsi, siqua vis contra fidem pararetur. Sic in colloquio Corbulonis & Tiridatis *viceni equites assumpti*, Tacito narrante Ann. 15.

23. *Morabatur autem Nicanor Hierosolymis*] In arce, 1 Mac. 7. 33. ¶ *Gregésque turbarum, quæ congregatæ fuerant, dimisit*] i. Magnam partem exercitûs dimisit, mediocri præsidio retento. Vide infrà 39, 40.

24. *Habebat autem Judam semper charum ex animo, & erat viro inclinatus*] Gr. *Habebat autem Judam perpetuò in conspectu, & ex animo ei favebat.* ψυχικῶς pro *ex animo* habuimus etiam suprà 4. 37. בנפשו.

25. *Nuptias fecit, quietè egit, communitérque vivebant*] Gr. *Duxit uxorem, tranquillè vixit, & familiari consuetudine utebatur*, nempe Nicanoris. Hîc iterum vides ἀσύνδετα ei Scriptori unde hæc desumpta sunt, usitata. Hæc autem eò pertinent ut pateat Judam nihil hostile molitum in Macedonas, aut ab ipsis exspectasse, isto tempore.

26. *Et conventiones, venit ad Demetrium*] Gr. *assumptis conventis venit ad Demetrium*, ut scilicet illa ostenderet Regi, & malignè interpretaretur. ¶ *Nicanorem rebus alienis assentire*] Ἀλλότρια φρονεῖν, i. *consilia agitare à Regis rebus aliena.* ¶ *Judámque Regni insidiatorem successorem sibi destinasse*] *Sibi*, i. Alcimo: *successorem*, i. suo loco summum Sacerdotem. Vide Josephum 12. 15, & 14. in fine.

27. *Pessimis hujus criminationibus*] Scripsit Interpres *pessimi*: ità enim est in Græco. ¶ *Jubere tamen*] *Verùm jubens.*

28. *Si ea quæ convenerant*] Τὰ διεσταλμένα, ut suprà διαστολὰς 13. 25.

30. *Videns secum austeriùs agere Nicanorem*] Minùs familiariter magísque pro imperio. ¶ *Et consuetum occursum ferociùs exhibentem*] Ἀγροικότερον, *asperiùs.* ¶ *Paucis suorum congregatis*] Gr. *non paucis*, tot scilicet quot præsidio ipsi contra vim esse poterant.

32. *Extendens manum ad Templum*] Minantis modo, ut Esa. 14. 26. & alibi.

33. *In planitiem deducam*] *Solo æquabo*, quod est ἐδαφίζειν Luc. 19. 44. Vide 1 Macc. 7. 35. Joseph. 12. 17. ¶ *Et templum hoc Libero patri consecrabo*] Gr. *Et templum hîc illustre ædificabo Libero patri*, nempe exemplo vicinorum Arabum, quos Liberi patris fuisse veneratores docet nos Strabo 16. Nec aliunde translata ad Judæos fabula quæ exstat apud Tacitum & Plutarchum.

35. *Qui nullius indiges*] Cujus cùm sint omnia, proinde Templo opus non habes, 1 Reg. 8. 27.

36. *Quæ nuper mundata est*] Ab idolis & idololatria repurgata.

37. *Razias*] Gr. Ῥαζίς. רזיא, *Robur* Chaldaicè. ¶ *De Senioribus*] i. *Ex Senatorum numero.* ¶ *Pater Judæorum appellabatur*] Quales esse debent Senatores.

38. *Hic*

38. *Hic multis temporibus continentiæ propositum tenuit in Judaismo*] Ἦν γὰρ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις τῆς ἀμιξίας κρίσιν εἰσενηνεγμένος Ἰουδαϊσμοῦ· ubi non dubitem pro ἀμιξίας rescribendum ἐπιμιξίας, ut suprà reposuimus, faventibus libris quibusdam, 14. 3. ubi non minùs quàm hîc *tempora confusionis* sunt illa cùm Judæi multi Græcè vivere inceperunt. At hic Razis illis temporibus dicitur *morem introduxisse Judaismi*, i. inter eos fuisse qui aliis exemplo præluxerunt ad vitam secundùm Legem, quæ hîc *Judaismus* dicitur. κρίσιν, i. משפט, *rationem vivendi, institutum.* ¶ *Et animam tradere contentus pro perseverantia*] Gr. *& animam Judaismi causâ cum omni constantia objecerat periculis.* παραβεβλημένος, quod hîc in Græco est, venit à παραβάλλεσθαι, quod est πρὸς κίνδυνον ῥίπτειν ἑαυτὸν, Suidâ interprete, *pericula subire.* παράβολα Plinius in Epist. vertit *periculosa.* Et apud Paulum Phil. 2. 30. legendum παραβολευσάμενος, quod Interpres aliquis vetus vertit *parabolatus est de anima sua.* Hesychius, Παραβολευσάμενος, εἰς θάνατον ἑαυτὸν ἐκδούς. Sic & in Codice Justinianeo & Firmico, *parabolani*, sive *parabolarii*, qui cum vitæ suæ periculo aderant contagioso morbo ægrotantibus.

40. *Se cladem Judæis maximam illaturum*] *Maximum malum*, sublato tali exemplo ad servandos ritus, simúlque homine in pauperes benefico.

41. *Turbis autem*] Quingentis istis. ¶ *Irruere in domum ejus*] Gr. *in turrim.* Erant Hierosolymis multæ domus factæ in turrium speciem. ¶ *Et januam disrumpere, atque ignem admovere cupientibus*] Gr. *& in januam aulæ vim facientibus, jubentibúsque ignem adferri ad incendendas fores.* αὐλαία θύρα, vel simpliciter αὐλαία, est ea quæ interiora ædium claudit. Menander,

——πέρας γὰρ αὔλιος θύρα
Ἐλευθέρᾳ γυναικὶ νενόμισ' οἰκίας.

42. *Eligens nobiliter mori potiùs*] Et quidem suâ manu. Quod an liceret, an non, variæ erant inter Hebræos veteres sententiæ, ut ostendimus lib. 2 De J. B. ac P. c. 19. §. 5. & in Annotatis ad eum locum. ¶ *Quàm subditus fieri peccatoribus*] *Quàm in manus venire impiorum.* Quæ & Sauli mortis sibi consciscendæ causa fuerat. Tales Hebræi vocant אנשי מעשה.

43. *Cùm per festinationem non certo ictu plagam dedisset*] Sic & Cato Uticensis, cùm vulnus sibi inflixisset non letale, disrupit viscera. ¶ *Et turba intra ostia irrumperent*] Milites illi Nicanoris. ¶ *Recurrens audacter ad murum*] Ad celsam aliquam Turris partem. ¶ *Præcipitavit semetipsum viriliter in turbas*] De loco superiore in illos qui extra ostium adhuc erant.

44. *Quibus velociter locum dantibus casui ejus*] Nè ruinâ opprimerentur. ¶ *Venit per mediam cervicem*] Ἦλθε κατὰ μέσον εἰς τὸ κενεῶνα, *pervenit in mediam turbæ aream.* κενεὼν hîc non est *venter*, sed *locus ab ædificio vacuus*: quomodo & apud Nonnum sumitur.

45. *Surrexit*] De casu. ¶ *Cursu turbam pertransiit*] Milites illos, qui jam sæpe sic vocati.

46. *Et stans super quandam petram præruptam*] Nempe ut omnibus conspici posset. ¶ *Et jam exsanguis effectus*] Quia continuò ex vulnere per casum adaperto sanguis largè fluxerat. ¶ *Complexus intestina sua utrisque manibus projecit super turbas*] Quasi exsta redderet. ¶ *Dominatorem vitæ & spiritûs*] Ἐν δὲ τῷ ζωῆς, i. *spiritûs vitalis*, ut suprà 7. 22, 23. ¶ *Ut ea sibi iterum redderet*] In resurrectione. Vide suprà 7. 9, 11, 23, 29, 36.

CAP. XV.

BADVELLUS.

1. **D***IE requietis* τῇ τῆς καταπαύσεως ἡμέρᾳ] *Die quietis*: i. Sabbati, in quo erat intermissio ac vacatio negotiorum omnium; ut ità homines rebus cæteris soluti vacuíque curâ liberiùs & sanctiùs memoriam Dei celebrarent. ¶ *Per summam securitatem* μετὰ πάσης ἀσφαλείας] *Cum omni securitate*: i. cùm feriantes intentíque rebus Divinis essent, nihil periculi metuentes, ità ἀφυλάκτως *incauti securíque* opprimerentur: ut etiam hoc nomine significet subitum hostilem adventum, impetúmque improvisum atque inopinatum.

2. *Nè verò ità ferociter*, &c. μηδαμῶς οὕτως ἀγρίως καὶ βαρβάρως ἀπολέσῃς *Nequaquam ità truculenter & barbare perdas*: i. sævias tam immaniter. His verbis fideles homines volunt eum à sævitia atque immanitate barbarorum revocare, atque ad Sabbati reverentiam ac timorem Dei traducere. Impius enim Nicanor Sabbatum ad pietatem institutum ad crudelitatem suam accommodatum arbitrabatur. ¶ *Diei honorificè*, &c. τῇ προτετιμημένῃ μετὰ ἁγιότητος ἡμέρᾳ δόξαν ἀπομέριζε] *Diei cum sanctitate honoratæ gloriam tribue.* Deus enim eum diem dum à cæteris separavit, atque eximium celebrémque esse voluit, honore gloriâque ornavit, quem ad cultum nominis sui honorémque instituit & consecravit.

3. *An esset in cœlo potens* εἰ ἔστιν ἐν οὐρανῷ ὁ δυνάστης] *Essétne in cœlo præpotens*: aut, *dominator.* Nomen ἀπὸ τοῦ δύναμαι *possum.* Is qui potestatem ac dominationem aliquam habet, *dynasta* nominatur.

4. *Hisque affirmantibus* τῶν δὲ ἀποφηναμένων] i. Ἀποκρινομένων *respondentibus.* Ad. v. *pronunciantibus*: aut, *cùm hi pronunciassent*, ac *dixissent.*

5. *Regisque negotia confici* καὶ τὰς βασιλικὰς χρείας ἐπιτελεῖν] *Regia negotia peragere*: *efficere.* Ità se ac Regem suum exæquat Deo, animúmque in re proposita & suscepta obsirmatum demonstrat. ¶ *Neque tamen id est assecutus* ὅμως οὐκ ἐπέτυχεν] *Tamen non obtinuit ut quod proposuerat efficeret*: non fuit compos consilii sui. Deus enim illud evertit, séque Dominum præpotentem declaravit.

6. *Summam per insolentiam* μετὰ πάσης ἀλαζονείας ὑψαυχενῶν] *Cum omni jactantia superbiens*, insolenter arrogantérque se efferens. Jam victoriam sibi promiserat, vel potiùs ante victoriam triumphum cecinerat: vanâ spe & cogitatione trophæum erexerat. ὑψαυχενῶν *gloriosus elatúsque* dicitur, *qui cervicem attollit*: idem quod μεγαλαυχῶν *magnificè de se sentiens ac prædicans*, *insolenter se jactans*: qui ἀλαζὼν appellatur, *arrogans*, *sibique plura tribuens quàm oporteat.*

8. *Sed in memoria habentes* ἔχοντας δὲ κατὰ νοῦν] *Habentes autem in mente*: aut, *cogitatione*: i. in memoriam revocantes, aut memoriâ tenentes, *pristina* Dei *auxilia.*

9. *Commemorationéque certaminum* προσυπομνήσας δὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀγῶνας] *Cùm autem commonuisset eos etiam certaminum*: aut, *præliorum*: i. cùm in memoriam revocasset prælia antea cum victoria commissa. Hæc enim ἀνάμνησις *commemoratio* rerum gestarum habet ὑπόμνησιν *commonitionem* pristinæ virtutis ad excitandos animos accõmodatam. Itaq; potest verti *commonitione pugnarum quibus antea defuncti fuissent*: hoc enim sequitur, οὓς ἦσαν ἐκτετελεκότες *qua certamina confecerant*, in quibus hostes devicerant.

10. *Animis erectos incitavit* τοῖς θυμοῖς διεγείρας αὐτοὺς παρήγγελλεν] *Animis erigens* [aut, *excitans*] *præcepit*, aut, *jussit*: i. παρεκάλεσεν *hortatus est ad virtutem*, monuit eos ut strenuè pugnarent, & victoriam sperarent. ¶ *Federa à Gentibus nefariè rupta* τὴν τῶν ἐθνῶν ἀθεσίαν] *Gentium violationem*: aut, *fraudem & injuriam quâ fœdus constitutum violassent*, conditionibus pacis non stetissent. Hoc enim significat verbum ἀθετεῖν, *pactum habere irritum*, *rescindere.* Hinc ἀθεσία hujusmodi injuria appellatur. ¶ *Juramentáque violata* καὶ τὴν τῶν ὅρκων παράβασιν] *Et juramentorum transgressionem*: i. fidem ac religionem jurisjurandi violatam. Ità perfidiam injuriámque hostium commemoravit, ut suâ freti bonâ conscientiâ & fiduciâ causæ optimæ, cum illis fortiter confligerent.

11. *Adjectáque*, &c. καὶ προσεξηγησάμενος ὄνειρον ἀξιόπιστον] *Ac cùm præterea exposuisset somnium dignum fide*: i. non leve & frivolum, sed verum, insignibus veritatis autoritatísque Divinæ notis commendatum, in quo grave & locuples testimonium victoriæ futuræ inerat.

12. *Visum autem erat hujuscemodi* ἦν δὲ ἡ τούτου θεωρία τοιάδε] *Erat autem ejus contemplatio* [aut, *visio*] *talis.* θεωρίας

ειαν vocat τὴν ὄψιν τοῦ ὀνείρου *visum somnii*, quod ei dormienti oblatum est. ¶ *Virum bonum & honestum* ἄνδρα καλὸν καὶ ἀγαθὸν] *Virum honestum & bonum.* Quidam καλὸν vertunt *ornatissimum*, ut in eo ornamenta dignitatis significent. Ego ad *probitatem* & *virtutem* virúmque refero. Significat enim illam καλοκαγαθίαν quâ *boni viri, justi, probi atque honesti* dicuntur. ¶ *Cùm venerabilem aspectu* αἰδήμονα μὲν τὴν ἀπάντησιν] *Verendum quidem occursu*: aut, *aspectu*: pro, *quandam in eo gravitatem ac majestatem præ se ferentem, propter quam eum homines reverebantur.* Hoc enim significat verbum αἰδεῖσθαι, & Latinè *vereri*: quemadmodum Cicero dixit *esse adolescentis majores natu vereri.* Hinc αἰδήμων hoc loco non pro *verecundo* ac *pudente* accipitur sed pro *verendo* aut *venerabili*. ¶ *Tum verò comem moribus* πρᾶον δὲ τὸν τρόπον] *Mitem* [*mansuetum*, aut *clementem*] *moribus.* πραότης *Lenitas* est *animi humanitásque, sita in quadam vita comitate ac suavitate, morúmque facilitate*; dissimilis illi superiori Gravitati. Est autem difficillima conjunctio & societas summæ Gravitatis cum pari Humanitate & Comitate; quòd altera plerumque odium, altera contemptum afferre solet. Temperatio verò moderatióque naturæ morúmque tum gravissimorum tum humanissimorum & lenissimorum cùm est difficilis in vita, tum etiam laudabilis atque admirabilis. ¶ *Decorâque facundiâ præditum* καὶ λαλιὰν προϊέμενον πρεπόντως] *Et eloquium emittentem decenter*, i. decoro utentem orationis genere, elegantem politúmque in oratione ac sermone. Ut Cicero *Cæsarem* dicit *usum fuisse decoro orationis genere, quod dignitati rerum & personarum conveniret.* ¶ *Et jam indè à pueritia* καὶ ἐκ παιδὸς] *Et à puero*, i. ab ineunte ætate, à primis ætatis temporibus. Hæc est παιδεία optima *educatio* atque *institutio*, quâ pueri adolescentésque ad optima virtutis studia conformantur.

——*Adeò à teneris consuescere multum est.*

¶ *In omni virtutis*, &c. ἐκμεμελετηκότα πάντα τὰ τῆς ἀρετῆς οἰκεῖα] *Qui exercuerat omnia virtutis propria*: sub. *studia*, aut *officia*, aut *munera*. Quidam vertunt *ad omnes virtutis partes exercitatum*. Significat autem omnes artes rationésque ad virtutem pertinentes, quibus ratio bene honestéque vivendi continetur. ¶ *Orare pro toto cœtu Judæorum* καταύχεσθαι τῷ παντὶ τῶν Ἰουδαίων συστήματι] Ad v. *orare toti cœtui Judæorum*, i. *pro universo Judæorum populo* (aut, *gente*) *preces adhibere*: aut *vota facere*. Nam dativus verbo junctus non significat personam ejus ad quem preces habentur, sed eorum pro quibus adhibentur. Alioqui εὔχεσθαι θεῷ est *orare Deum*. Hoc verò loco κατεύχεσθαι τῷ συστήματι pro ἀντὶ τοῦ συστήματος *pro toto cœtu*, aut *totius populi gentisque salute*.

13. *Canitie ac majestate eximium* πολιᾷ καὶ δόξῃ διαφέροντα] *Canitie & gloriâ præstantem*: aut *excellentem*: in quo eximia quædã & singularis majestas appareret. ¶ *Mirabili quadam*, &c. θαυμαστὴν δέ τινα, καὶ μεγαλοπρεπεστάτην εἶναι τὴν περὶ αὐτὸν ὑπεροχήν] *Admirabilem autem quandam & magnificentissimam esse circa ipsum excellentiam*: vel, *præstantiam*. Incertum an hæc dignitas & magnificentia in ejus esset corpore, an aliquo externo splendore, quo circumfusus itâ excelleret.

14. *Fratrum amator est* ὁ φιλάδελφος οὗτός ἐστιν] *Fratrum amator hic est*: aut, *amans fratrum.* φιλαδελφία *fraternus amor* dicitur, qui summus & jucundus est. Paulus Rom. 12. 20. Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, *Per fraternam charitatem propensi ad vos mutuò diligendos.* Sic Cicero, *Scias te à me fraternè amari.*

17. *Ad studium virtutis*, &c. καὶ δυναμένοις ἐπ' ἀρετὴν παρορμῆσαι] *Et potentibus ad virtutem incitare*: aut, *qui poterant ad virtutem incitare, & animos juvenum erigere & confirmare.* Erant enim λόγοι προτρεπτικοὶ καὶ παρακλητικοὶ qui maximam vim habebant ad animos territos abjectósque erigendos & confirmandos. ¶ *Sed invadere animosè* φέρεσθαι δὲ ἐμβριθῶς] *Generosè autem invehi*: i. impetum in hostes facere, in eósq; irruere. Hinc κατιφορὰ hujusmodi *impressio incursióque*; quæ καταφορὰ etiam dicitur. ¶ *Cum summa fortitudine*, &c. μετὰ πάσης εὐανδρίας ἐμπλακέντες καὶ συμφυέντες] *Cum omni fortitudine congressi, atque in hostes incitati & illati.* ἐμπλέκεσθαι propriè est *implicari*. Hîc ἀντὶ τοῦ συμμίγνυσθαι *congredi, manúsque conserere* accipitur. In hujusmodi enim conflictu & congressu hostes utrinque commiscentur & implicantur. Alterum verbum est sumptum à plantis atque stirpibus, quæ συμφυέσεις *adnascentes* insurgunt. Hoc loco eos significat qui aliis vim inferunt. In exemplari Toletano hoc verbum non legitur, sed tantùm ἐμπλακέντες. ¶ *De summa rerum decernere* κρῖναι τὰ πράγματα] Ad v. *judicare negotia*. Sed *decernere* Latinè dicitur, ut antea demonstratum est. ¶ *Quandoquidem*, &c. διὰ τὸ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἱερὸν κινδυνεύειν] *Eò quòd Urbs & Templum periclitaretur*: *in discrimine versaretur*: de salute Reip. & Religione ageretur. Itâ magnitudine ac dignitate earum rerum animos illorum excitavit.

18. *Et propinquorum*, &c. ἦν γὰρ ὁ περὶ γυναικῶν καὶ συγγενῶν ἐν ἥττονι μέρει κείμενος αὐτοῖς κίνδυνος] *Erat enim pro uxoribus & cognatis in minore parte positum ipsis periculum*: i. Metus rerum privatarum minùs eos permovebat quàm publicarum, ut Ecclesiæ ac Religionis, quarum curâ, studio ac solicitudine vehementi afficiebantur. Itaque his verbis ostendit eos curam rerum privatarum posteriorem habuisse salute Ecclesiæ.

19. *Tenebat autem*, &c. ἦν δὲ καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει καταλελειμμένοις οὐ πάρεργος ἀγωνία] *Erat autem iis quoque qui in urbe tenebantur non parva solicitudo.* Itâ enim dicitur anxia & molesta rei alicujus exspectatio, quâ animi tum metu tum spe suspensi sunt. ¶ *De subdiali*, &c. ταρασσομένοις τῆς ἐν ὑπαίθρῳ προσβολῆς] *Perturbatis congressu subdiali*: i. prælio quod in ipso campo committendum & decernendum erat. Sub dio enim loco aperto foris erant pugnaturi.

20. *Omnibus jam de decernendo*, &c. πάντων ἤδη προσδοκώντων τὴν ἐσομένην κρίσιν] *Omnibus jam exspectantibus futurum judicium*: i. cùm anxiè exspectarent exitum eventúmque prælii, in quo de summa Reip. armis disceptabatur. Hoc enim est κρίνεσθαι, quo paulò antè usus est. Hinc hujusmodi disceptatio & contentio cum discrimine conjuncta κρίσις appellatur. Cicero *rem in summum discrimen adductam* dicit, cùm eum in locum est deducta ut exitu atque eventu mox secuturo facilè discerni possit. ¶ *Cùm explicata*, &c. τῆς στρατιᾶς ἐκτεταγμένης] *Cùm exercitus ordinatus esset atque ad pugnam instructus ac paratus.* Significat enim hoc participium aciem per ordines suos explicatam & dispositam.

21. *Ut agmen gradum*, &c. συνιδὼν τὴν τῶν πληθῶν παρουσίαν] *Cùm vidisset multitudinum* [i. copiarum] *præsentiam*: eas propiùs accedere & gradum inferre ad pugnandum: cùm propinquum hostium congressum perspiceret. ¶ *Mirificum Dominum*, &c. τερατοποιὸν Κύριον καὶ ἐπόπτην, &c.] *Dominum prodigiorum effectorem atque inspectorem invocavit.* His duobus epithetis Potentia Dei & Providentia significatur, quòd *res faciat admirandas*, & *omnia perspiciat.* ¶ *Sed quemadmodum*, &c. καθὼς δὲ ἂν αὐτῷ κριθῇ, τοῖς ἀξίοις περιποιεῖται] *Quemadmodum autem ei videretur, dignis eam tribui*: i. victoriam iis dari à Deo qui ei digni viderentur. Est enim *Dominus sebaoth*, exercituum atque armorum, in cujus manu victoria est.

22. *Porrò hujusmodi*, &c. ἔλεγε δὲ ἐπικαλούμενος τόνδε τὸν τρόπον] *Dicebat autem invocans hunc in modum*, hujusmodi preces adhibens, hujusmodi utens precatione.

23. *Nunc quoque*, &c. καὶ νῦν, δυνάστα τῶν οὐρανῶν] *Et nunc, qui in cœlis præpotens es*, qui summum habes potentatum ac dominatum. In precibus enim Cœlorum consideratio ad animos confirmandos plurimùm valet: nam ibi præcipuè potestas Dei relucet. ¶ *Qui nos ad pavorem*, &c. ἔμπροσθεν ἡμῶν εἰς δέος καὶ τρόμον αὐτῶν] *Ante nos in timorem ac tremorem eorum.* Sic enim Deus suos præsidio bonorum Angelorum munire ac firmare solet, & hostes debilitare ac frangere. Sunt enim Angeli piorum administri ad salutem ipsorum, & perniciem hostium: quemadmodum Deus hunc in suos amorem singularem ostendit atque exhibuit. ¶ *Qui sanctum populum,*

lum, &c. οἱ μετὰ βλασφημίας παραγινόμενοι ἐπὶ τὸν ἅγιον λαόν σου] *Qui cum blasphemia veniunt contra populum tuum sanctum*: i. eum invadunt μεθ' ὕβρεως *cum petulantia* & violentia tuo sancto nomini contumeliosa. Nam hæc vis & injuria in opprobrium Dei redundat: quemadmodum Dominus apud Esaiam declarat in probris & contumeliis quibus dux Sennacherib Hierosolymam affecerat. Causam enim populi sui suam esse existimat. ¶ *Atque hic quidem*, &c. Καὶ οὗτος μὲν ἐν τούτοις ἔληξεν] *Et hic quidem in his desiit*: i. ità peroravit, ità orationem suam terminavit, & finem precandi fecit.

25. *Cum autem Nicanor*, &c. οἱ δὲ περὶ τὸν Νικάνορα μετὰ σαλπίγγων καὶ παιάνων προσῆγον] *Hi autem qui erant cum Nicanore, cum tubis & canticis accedebant.* Παιὰν genus erat cantilenæ Græcis usitatum, in laudem Apollinis. Dicunt autem duos fuisse, unum quem canebant Marti ante pugnam, alterum Apollini post victoriam. Adhibita etiam est hujusmodi modulatio numerosa à veteribus Græcis ad animos militum in prælio ineundo componendos ac moderandos.

27. *Manifestâ Dei præsentiâ* ἐπιφανείᾳ Θεοῦ] *Apparitione Dei* quâ se præsentem exhibuerat. Sic à Paulo sæpe dicitur *illustris Dei & Christi manifestatio ac declaratio atque exhibitio*, ἡ ἐπιφανεὶς αὐτοῦ παρουσία, cùm vim suam præsentem exhibet.

28. *Hoc autem commisso prælio*, &c. γενόμενοι δὲ ἀπὸ τῆς χρείας] *Hâc autem pugnâ perfuncti*: i. τὸν ἀγῶνα συντελέσαντες, eo prælio confecto, sive pugnâ commissâ. Quidam vertunt, *Hâc re peractâ & confectâ.* Dicuntur enim γενόμενοι ἀπὸ τινὸς χρείας qui perfuncti ac jam soluti sunt munere aut negotio aliquo. ¶ *Prostratum agnoverunt* ἐπέγνωσαν προπεπτωκότα] *Prolapsum & casum agnoverunt.* Quidam, *cognoverunt.* Sed prius est melius, quod significat *antea cognitum recognoscere.* Eadem vis est verbi Græci ἐπιγινώσκειν, & ἐπίγνωσις hujusmodi *recognitio* dicitur.

30. *Qui in omnibus*, &c. ὁ καθ' ἅπαν σώματι καὶ ψυχῇ, &c.] *Qui per omnia corpore & animo propugnator* (aut, *defensor*) *populi sui primus fuerat* πρωταγωνιστὴς ὑπὲρ τῶν πολιτῶν, *primus* [aut, *præcipuus*] *civium suorum propugnator & protector.* Καθ' ἅπαν καὶ ἅπαξ adverbium aliquando vim Affirmandi habet, ut *planè & omnino*: aliquando τὸ καθ' ὅλου significat, *per omnia*, *omnibus in rebus*: q. d. *qui omni loco & tempore & re civium suorum salutem in primis propugnaret & defenderet.* ¶ *Qui omni ætatis tempore benevolentiam*, &c. ὁ τὴν τῆς ἡλικίας εὔνοιαν εἰς ὁμοεθνεῖς διαφυλάξας] *Qui ætatis benevolentiam in contribules suos conservarat*: i. quoad vixit, aut omni vitæ tempore, constanter susceptam in gentem suam voluntatem retinuerat. Sic enim intelligenda videtur *ætatis benevolentia* à primis ætatis temporibus suscepta & retenta. Hujusmodi est animus boni civis, in charitate patriæ firmi & constantis.

32. *Super se jactaverat* ἐμεγαλαύχησε] *Magnificè se extulerat*: *insolenter intemperanterq; gloriatus fuerat.* Antea in principio hujus capitis μετὰ ἀλαζονείας ὑψαυχενοῦντα eundem dixit, *cum omni arrogantia jactantiaque se efferentem.* Utrumque verbum est μεγαλοφρονεῖν, aut (quo Paulus est usus) ὑψηλοφρονεῖν.

33. *Frustulatim* κατὰ μέρος] *Per partes & frusta dissectam & concisam eam in pastum avibus daturum se dixit.* ¶ *Hæc verò dementia*, &c. τὰ δὲ ἐπίχειρα τῆς ἀνοίας] *Hæc verò præmia amentiæ.* Vetus Interpres vertit, *manum dementiæ contra Templum suspendi.* In quo videtur aut legisse τὴν χεῖρα *manum*, aut ἐπίχειρα pro *manu* accipere. Alii *manubias amentiæ* vertunt: i. indices ac testes dementiæ ejus. Sed nè hæc quidem interpretatio placet. Nam *manubiæ amentiæ*, i. spolia, non ità commodè dici videtur. Melius est igitur ut τὰ ἐπίχειρα ἀνοίας *justa & merita dementiæ præmia* intelligamus, atque ità vertamus. Ἐπίχειρα enim & τὰ ἐπιχείρια *præmium victoriæ*, aut *mercedem rei alicujus debitam* significat. Poterant autem hæc *suspendi*, & simul *dari avibus*: nam paulò pòst dicit *Judam caput Nicanoris suspendisse.*

34. *Omnes verò in cœlum*, &c. οἱ δὲ πάντες εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησαν τὸν ἐπιφανῆ Κύριον] *Omnes autem in cœlum benedixerunt illustri Domino.* Quidam εἰς τὸν οὐρανὸν vertunt *laudes in cœlum extollere.* Hoc quidem verum, laudes suas eò contulisse; sed videtur significare, mentes atque animos eorum in cœlum directos, & conversos respexisse, atque ità Deum laudavisse & prædicasse. Ἐπιφανῆ vocat *præclarum, celebrem & gloriâ præstantem* quam in Nicanore adeptus erat. ¶ *Prædicandus* εὐλογητὸς] *Benedictus*: i. Laudandus & celebrandus: de qua voce sæpe antè dictum est. Materiam & causam laudis subjicit, sanctitatem templi ab omni pollutione conservatam, ὁ διατηρήσας τὸν ἑαυτοῦ τόπον ἀμίαντον, *qui locum suum incontaminatum conservavit*: i. purum à Gentium inquinamentis.

35. *Aspectabile omnibus* ἐπίδηλον πᾶσι] *Manifestum omnibus*: *spectandum omnibus*: ut ab omnibus videretur clarissimum opis salutísque à Deo latæ testimonium & monumentum.

36. *Ne eam diem obscuram*, &c. μηδαμῶς ἐᾶσαι ἀπαρασήμαντον τὴνδε τὴν ἡμέραν] *Ne ullo modo finerent eam diem sine observatione*: i. expertem celebritatis. Paulò pòst contrarium nomen subjungit, ἐπίσημον *insignem* ac *celebrem*, in quo memoria singularis alicujus Dei operis & beneficii colitur & celebratur. Hic enim est verus usus dierum festorum.

38. *Cùm igitur rerum quæ*, &c. τῶν μὲν οὖν κατὰ Νικάνορα χωρησάντων, &c.] *Cùm igitur ea quæ ad Nicanorem spectabant* [aut, *pertinebant*] *ità evenerint*: aut, *hujusmodi eventum habuerint*: vel, *ità gesta fuerint*, ut quidam vertunt. Sed nomen *exitûs* aut *eventûs* mihi maximè videtur significare tum mentem Scriptoris, tum Græcam vocem, & ei quod postea subjungit congruere, *se velle quoque finem narrandi facere.* ¶ *In potestate fuerit Hebræorum* κρατηθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑβραίων] *Possessa* [aut, *retenta*] *fuerit civitas ab Hebræis.* Hebræi eam tenuerint & incoluerint.

39. *Commentario congruenter* εὐθέτως τῇ συντάξει] *Convenienter historiæ*: pro dignitate ejus. Ità enim dicitur εὐθέτως, quasi *directè & accommodatè ad rem institutam*; ab εὖ & θήγω, quod *acuo* significat. Sed pro *dirigere* & *accommodare* & *apparare* accipi potest. ¶ *Sin exiliter ac tenuiter* εἰ δὲ εὐτελῶς καὶ μετρίως] *Si autem exiguè & modicè*, ut ipsa orationis tenuitas & jejunitas dignitati magnitudiníque rerum non respondeat. ¶ *Hoc est quod assequi potui* τοῦτο ἐφικτὸν ἦν μοι] Variè hic locus vertitur; à quibusdam, *attingibile hoc mihi fuit*: ab aliis, *concedendum hoc mihi fuit*: sed mihi videtur facultatem ingenii sui significare: quemadmodum sæpe τὸ ἐφικτὸν ἀντὶ τοῦ δυνατοῦ pro *possibili* aut *viribus* accipitur; ut, ὡς ἐφικτὸν ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις *ut est hominum facultas*, κατὰ τὸ ἡμῖν ἐφικτὸν *pro viribus*, & aliæ loquendi formæ, quæ Facultatem aliquam significant.

40. *Odiosum est* πολέμιον] *Inimicum*: i. ingratum atque injucundum, molestum. Hâc similitudine videtur se excusare quòd temperatâ orationis varietate lectorem delectare non potuerit, neque illam offensionem evitare quæ ex μονοειδείας primi scriptoris & hujus compendii consequi potuit. Ille enim variè atque ornatè res tractavit, se coactum esse sequi brevitatem tenuitatémque epitomæ.

GROTIUS.

1. *Ut comperit Judam esse in locis Samariæ*] Nam in illis partibus erat Bethoron: de qua vide 1 Macc. 7. 39. Vide & Tabulam Judaicam. ¶ *Die Sabbati committere bellum*] Quòd sperabat, si non omnes, aliquos certè Judæos ex veteri opinione abstenturos à semet tutandis Sabbati religione. Vide 1 Macc. 2. 36. & ibi dicta.

2. *Qui illum per necessitatem sequebantur*] Bello capti aut deprehensi in illis locis quibus potiebantur Macedones. ¶ *Sed honorem tribue diei sanctificationis, & honora eum qui universa conspicit*] Gr. *Honorem tribue diei quam is qui cuncta inspicit sanctimoniâ honoravit.* In qua Deus constituit primùm conditi Orbis memoriam, deinde & quiescendi legem.

3. *Interrogavit, si est potens in cœlo, qui imperavit agi diem*

diem Sabbatorum] *An ille qui diem Sabbatorum celebrari jussit, cœlo præesset.*

4. *Qui jussit agi septimam diem*] In Decalogo & Lege passim. Est & hîc in Græco τὴν ἑβδομάδα· de qua voce egimus suprà 12. 38.

5. *At ille ait*] Bene vertit ὁ δὲ ἕτερος· hoc enim refertur ad ἔφη, non ad δυνάστης, ut quidam putarunt. ¶ *Potens sum super terram*] Q. d. Hoc propiùs ad vos pertinet. Nè ità spectate cœlestia ut in foveam cadatis. Sic solent aulici & milites de rebus Divinis loqui. ¶ *Qui impero sumi arma*] Etiam die Sabbati; nullam lucem habere ignavam. ¶ *Ut consilium perficeret*] *Impium ejus consilium*, τὸ σχέτλιον αὐτοῦ βούλημα. Sic σχέτλιον sæpe & Homerus sumit, ut cùm dicit in Ξ' Odysseæ,

Οὐ μὲν σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι.

Non potuit *perficere consilium* quia multi Judæi qui cum ipso erant à pugna eo die abhorrebant.

6. *Commune trophæum statuere de Juda*] *De his qui cum Juda.* συστήσασθαι τρόπαιον hîc dixit quod στῆσαι τρόπαιον Euripides, Isocrates, Demosthenes, Æschines, & alii.

8. *Ad adventum nationum*] Τῶν ἐθνῶν. Hanc vocem, ubi Judæis opponitur, Latini modò *Gentes* dicunt, modò *Nationes*. Sic Arnobii liber dicitur CONTRA NATIONES. ¶ *Adjutoria sibi facta de cœlo*] Etiam recenti in memoria: qualia multa hoc libro & secundo Maccabaico continentur.

9. *Ex lege*] Ut ex Deut. 28. 7. ¶ *Et Prophetis*] Maximè ex Ezechiele & Daniele, qui de his temporibus egregia prædixerant.

10. *Simul ostendebat gentium fallaciam, & juramentorum prævaricationem*] Ut suprà 5. 25. 1 Macc. 6. 61, 62. Joseph. 12. 7, 15, 17.

11. *Non clypei & hastæ munitione, sed sermonibus optimis*] *Non tam clypei & hastæ munitione quàm sermonibus optimis.* Est enim in Græco in altero horum verborum membro ὡς, unde apparet in priori οὐ breviter positum pro οὐχ οὕτως. ¶ *Digno fide somnio*] Deus sicut viros principes speciali quadam curâ gubernat, ità solet eos sæpe ostentis aut somniis θεοσδότοις dirigere: quod & Homerus sensisse se ostendit Iliados B'.

Εἰ μέν τις τὸν ὄνειρον Ἀχαιῶν ἄλλος ἔνισπε,
Ψεῦδός κεν φαῖμεν, καὶ νοσφιζοίμεθα μᾶλλον·
Νῦν δ' ἴδεν ὃς μέγ' ἄριστος ἐνὶ στρατῷ εὔχεται εἶναι.

12. *Erat autem hujusmodi visus*] Ἡ τούτου θεωρία. Etiam Latinis *visum* pro *somnio* ponitur: & *videre inter quietem* pro *somniare* usurpant non semel Cicero De Divinatione, & Valerius Maximus titulo De Somniis. ¶ *Oniam, qui fuerat summus Sacerdos*] Eum de quo suprà 4. 34 & apud Josephum 12. 4 5, 6. ¶ *Manus protendentem, orare pro omni populo Judæorum*] Erat enim hæc Judæorum, si non omnium, certè plerorumque opinio, Animos exutos corporibus non omnem perdere eorum quos hîc reliquere memoriam curámque, quin & preces eos ad Deum fundere pro populo, & iis quos charos habuere. Abrahamus apud Josephum Isaacum, ut jam jam moriturum, sic alloquitur, Μετ' εὐχῶν δὲ καὶ ἱερουργίας ἐκείνου (τοῦ Θεοῦ, quod præcesserat) ψυχὴν τὴν σὴν προσδεξομένου, καὶ παρ' αὐτῷ καθέξοντος. ἔσῃ τέ μοι εἰς κηδεμόνα καὶ γηροκόμον, διὸ καὶ μάλιστά σε ἀνεθρεψάμην, τὸν Θεὸν ἀντὶ σαυτοῦ παρεσχημένος. Quod hîc Latinus dixit *populo*, id in Græco est συστήματι. Vide suprà 8 5. Strabo σύστημα solet vocare *multarum civitatum liberarum corpus.* ¶ *Gloriâ mirabilem*] Qui olim despectissimus fuerat Esa. 53. 2. Similem mutationem vide Luc. 16. 25.

14. *Qui multùm orat pro populo & universa sancta civitate, Jeremias Propheta Dei*] Credidere ergò Judæi animas Prophetarum etiam rerum evenientium post se mortali vitâ exemptos aliquâ notitiâ à Deo perfundi, quasi & ibi in Prophetico munere perseverantes. Vide 2 Par. 21, 12. & ibi dicta. Olim vetitus est pro Judæis orare Jeremias cap. 15. nunc finitur orare: mutata enim erant tempora.

15. *Et dedisse Judæ gladium*] Ut olim Achimelech Davidi 1 Sam. 21. 9. ¶ *Aureum*] Nam quæ à Deo veniunt, sicut sunt excellentissima, ità sub Auri specie ostenduntur; Suprà 3. 25. & 5. 2. & 10. 27. & 11. 8. & in Apocalypsi plurimis in locis.

17. *Statuerunt dimicare & confligere fortiter, ut virtus de negotiis judicaret*] Gr. *Decreverunt non munire castra, sed animosè ferri in hostem, & summo cum robore certando de rebus decernere.* Verba sunt militaria. Vide suprà 13. 13. & 14. 18. ¶ *Eò quòd civitas sancta & templum periclitarentur*] Quibus exitium minatus erat Nicanor si salvus rediret, suprà 14. 33. addito loco 1 Macc. 7. 35.

18. *Erat enim pro uxoribus & filiis, itémque pro fratribus & cognatis minor solicitudo*] Egregius χαρακτὴρ boni Principis, publica privatis, profanis sacra antehabentis; Quales

——*numero vix sunt totidem quot*
Thebarum portæ, vel divitis ostia Nili.

19. *Pro his qui congressuri erant*] In Sixtina est, ταρασσομένοις τῆς ἐν ὑπαίθρῳ προσβολῆς, supple ἕνεκα more Græco, *Ideo quòd conturbarentur ob eum qui in aperto futurus erat conflictum.*

20. *Et cùm jam omnes sperarent judicium futurum*] *Certamen*, κρίσιν, eodem loquendi genere de quo modò diximus ad 17. ¶ *Bestiæ equitésque opportuno in loco compositi*] Gr. *Belluis opportuno loco dispositis, equitatu autem ad cornu utrumque collocato.* ἐπὶ κέρας vel ἐπὶ κέρως vox est propria militiæ apud Ælianum & alios. Vult dicere ità locatas equitum alas ut cornu utrumque tegerent. Vide 1 Macc. 4. 7. & 6. 38.

21. *Considerans Maccabæus adventum multitudinis*] Τὴν τῶν πληθῶν παρουσίαν. Est ὑπαλλαγὴ, pro *multitudinem eorum qui aderant.* ¶ *Et apparatum varium armorum*] Sic Virgilius,

Tam varia linguis, habitu quàm vestis & armis.

Sunt enim diversis gentibus diversæ armaturæ, sarissæ Macedonibus, gesa Gallis, frameæ Germanis, pila Romanis. ¶ *Et ferocitatem bestiarum*] *Belluarum:* id verò est elephantorum.

22. *Qui misisti Angelum tuum sub Ezechia*] Ut 1 Macc. 7. 41. suprà 8. 19. Erat planè digna historia quæ sæpe in memoriam revocaretur.

23. *Angelum tuum bonum*] Ut suprà 11. 6. ¶ *In timore & tremore magnitudinis brachii tui, ut metuant*] Gr. *ad timorem & tremorem. Magnitudine brachii tui consternentur*, &c. *Ad timorem & tremorem*, hostium scilicet.

24. *Qui cum blasphemia veniunt*] Suprà 10. 4, 34, 36. & 12. 14. Adde & 14. 33.

25. *Cum tubis & canticis*] *Pæana canendo.* Παιᾶνες δύο ἦσαν, ἐνυάλιος, ὅτε ἦρχον, ὃς καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐγίνετο· καὶ ἕτερος, ὅτε ἐνίκων, ut ait interpres Aphthonii. De priore hîc agitur, qui Marti fiebat, ut alter Apollini.

27. *Triginta quinque millia*] *Triginta millia* habet Josephus 12. 17. ¶ *Præsentiâ Dei magnificè delectati*] Est & hîc in Græco ἐπιφανείᾳ· de qua voce diximus 12, 22. & 14. 15.

28. *Ruisse cum armis suis*] Προπεπτωκότα, i. *inter primos cecidisse*, ut legimus 1 Macc. 7. 43.

29. *Facto itaque clamore, & perturbatione excitatâ*] Gr. γινομένης δὲ κραυγῆς καὶ ταραχῆς· ubi est ἓν διὰ δυοῖν· sensus enim, *excitato clamore turbulento*, qualis scilicet esse militum solet.

30. *Præcepit autem Judas, qui per omnia corpore & animo mori pro civibus paratus erat*] Plus est in Græco, *Præcepit autem ille, totus animo & corpore pro civibus pugnare, & quidem primore loco, solitus, qui benevolentiam in populares toto ætatis suæ tempore conservarat.*

31. *Convocatis contribulibus & Sacerdotibus ad altare*] Gr. *Convocatis popularibus, & imprimis Sacerdotibus, stans ante altare*, i. inter basilicam Templi & altare victimarum. Qui locus erat solennis Sacerdotibus populum alloquentibus; ut apparuit suprà 3. 15. & 10. 26. ¶ *Accersiit & eos qui in arce erant*] i. Quosdam ex arce ad se vocavit, velut de pactis quibusdam acturus. Nam arcem tenebant

bant adhuc Macedones; nec ea in Judæorum potestatem venit ante Simonis tempora.

32. *Et manu nefariâ, quam extendens contra domum sanctam omnipotentis Dei magnificè gloriatus est*] Ut audivimus 14. 33. Eadem de causâ affixa ad Templum manus Nicanoris refertur 1 Macc. 7. 47.

33. *Jussit particulatim avibus dari*] Concisam. ¶ *Manum autem dementis contra Templum suspendi*] Τὰ δ' ἐπίχειρα τῆς ἀνοίας. Meliùs fortè τὰ δ' ἐπιχεῖρα. ἐπίχειρα sunt *mercedes*, ἐπιχεῖρα sunt *victoria testimonia*, νικητήρια, Polluce interprete. Ergò ἐπιχείρια τῆς ἀνοίας sunt *testimonia reportata de amentia victoria*.

34. *Omnes igitur cœli benedixerunt Dominum*] Gr. *Omnes igitur laudarunt illustrem Dominum, in cœlum* sublatâ voce. ¶ *Qui locum suum*] Templum. ¶ *Incontaminatum servavit*] Nè Libero dedicaretur is locus, ut minatus erat Nicanor.

35. *Nicanoris caput*] Gr. προτομήν. Est autem προτομὴ *caput cum humeris*, qui & ipsi dempti de corpore Nicanoris fuerant, suprà 30. Sic προτομὰς *Cæsarum in clypeis Romanis fuisse* ait Josephus, quas alii *thoracas* vocant. Talis & in Sideribus, Equi προτομή.

36. *Communi consilio*] Μετὰ κοινοῦ ψηφίσματος, *communi decreto*. Vide 1 Macc. 7. 49.

37. *Habere autem celebritatem tertiâ decimâ die mensis Adar, quæ dicitur voce Syriacâ*] Gr. *Festum autem habere diem decimum tertium mensis duodecimi. Adar is dicitur Syriaco sermone.* Ubi *Syriacus sermo* est Judaicus, quia Judæa pars Syriæ. Sic & Herodotus Judæos *Syros* vocat, & Nonnus sæpe. Est autem mensis Adar duodecimus ubi à Nisane initium sumitur, ex Mosis scilicet instituto. Eundem diem notat Scriptor primi Maccabaici 7. 49. & Josephus 12. 17. ¶ *Pridie Mardochai diei*] Qui aliter τῶν Φουραί, i. *Sortium*, aut *Amania*, ut diximus ad Esth. 3. 7. Is erat dies *decimus quartus mensis Adar*, Additamento ad Esth. 13. 6. & apud Josephum 1. 6.

38. *Ego quoque in his finem faciam sermonis*] Verba sunt Excerptoris.

39. *Concedendum est mihi*] Legit ἐφικτόν μοι. Nos habemus, τοῦτο ἐφικτόν μοι, *hoc est quantum potui*.

40. *Ità legentibus, si semper exactus sit sermo, non erit gratus*] Gr. *Sic etiam structura sermonis* (nempe partim sublimis, quæ *Vino* comparatur; partim tenuior, quæ *Aqua*) *delectat aures eorum qui historiam legunt*. σύνταξις quodvis *opus* dicitur, sed eximiè *Historicum*, ut apud Polybium sæpius. Vult autem hic Scriptor, Si quid est sublimiter dictum, id acceptum ferri iis unde excerpsit; si quid tenuius, id sibi. Vide suprà 2. 29. Hanc ejus modestiam qui accusant, immodestè faciunt. ¶ *Hic ergò erit consummatus*] Gr. *Verùm hic erit finis*, hujus scilicet libelli.

HUGONIS GROTII ANNOTATA AD MACCABAICUM III.

CAP. I.

LIBER hic res continet priùs gestas quàm illæ quæ libris duobus continentur quos jam percurrimus. Nam Ptolemæus Philopator Rex Ægypti coævus fuit Antiocho Magno, qui pater fuit Seleuci & Antiochi Illustris. Postremo autem loco positus est, quia non tam latè patentem ut duo illi auctoritatem adeptus est: neque ulla vetus ejus Latina exstat versio. Solet tamen addi libris Græcis. Et meminere ejus Græci Scriptores Christiani interdum, ut & Eusebius in Chronico paulò ante annum Mundi CIƆIƆCCCC. Canones verò qui dicuntur Apostolici Sacris libris & hunc annumerant. Quare Græcum codicem indistinctum in commata in manus sumemus, ut sit hæc velut operis nostri mantissa. Fuit hic Scriptor non multò posterior Sirachide. MACCABAICUS autem vocatur, non quòd ad Judam Maccabæum ejúsve fratres quicquam pertineat, sed quia de quibus hîc agitur ii pari cum Maccabæis animo pro Lege Dei multa fecere & pertulere. Qua de causâ & Sermo ille de septem fratribus & matre sub Antiocho ad mortem cruciatis, qui Josephi operibus annecti solet, inscribitur Εἰς Μακκαβαίους. Non est hæc historia apud Josephum: sed in Latina Rufini versione secundi Adversùs Appionem (nam in Græco non pauca ibi desunt) aliquid est quod huc pertinere videatur: sed ibi nomen est *Physconis*, non *Philometoris*, ut notavit magnus Scaliger.

1. Ὁ δὲ Φιλοπάτωρ] Apparet & hoc decerptum ex majore opere. ¶ Παρὰ τῶν ἀνακομισθέντων] *Ab iis qui domum reversi erant.* Sic enim ἀνακομίζεσθαι usurpant Græci scriptores. ¶ Τὴν γινομένην τῶν ὑπ' αὐτοῦ κρατουμένων τόπων ἀφαίρεσιν ὑπ' Ἀντιόχου] *Ab Antiocho*, Magno scilicet. Loca autem illa erant Seleucia, Tyrus, Ptolemaïs, & alia Cœles Syriæ & Phœnices, ab Ægypti Regibus possessa ante id tempus, narrante Polybio lib. 5. Justinus lib. 30. breviter de Antiocho, *repentino bello multas ejus* (Ptolemæi) *urbes oppressit*. ¶ Παραγγείλας ταῖς πάσαις δυνάμεσι πεζικαῖς τε καὶ ἱππικαῖς αὐτοῦ] Quarum copiarum, & adventûs ad Raphiam, & prælii, quo victor fuit Ptolemæus, accuratam descriptionem habes dicto Polybii libro.

2. Καὶ τὴν ἀδελφὴν Ἀρσινόην συμπαραλαβών] Quam & prælio interfuisse ait idem Polybius. *Arsinoe* nomen est Macedonicum: & complures fuere Reginæ in Syria & Macedonia hoc nomine. Vide Comam Berenices Catulli, & Epigrammata Græca. ¶ Μέχρι τῶν κατὰ Ῥαφίαν τόπων] Est hæc urbs, ut Polybius ait, post Rhinocoluram prima Syriacarum ex Ægypto venienti. Strabo 16. μετὰ δὲ Γάζαν Ῥαφία, ἐν ᾗ μάχη συνέβη Πτολεμαίῳ τε τῷ τετάρτῳ (is est Philopator) καὶ Ἀντιόχῳ τῷ Μεγάλῳ. Plinius 5. 13. *Oppida, Rhinocolura*

Rhinocolura, & intus Raphaa. Meminit ejus & Ptolemæus in Judæa. Syris ea vox *medicinam* significat. ¶ Ὅτι παρεμβεβλήκεισαν οἱ περὶ Ἀντίοχον] Nempe decem stadiis ab ea urbe, ut idem Polybius nos docet.

3. Θεόδοτος δέ τις ἐκπληρῶσαι τὴν ἐπιβουλὴν διανοηθείς] *Volens exsequi insidias diu meditatas.* ¶ Παραλαβὼν τῶν προϋποτεταγμένων αὐτῷ ὅπλων Πτολεμαϊκῶν τὰ κράτιστα] Hoc vult, *eum sumpsisse arma optima, qualia solebant habere milites Ptolemæi, quæ ipsi erant pernota, quia olim eisdem armis præfuerat.* Confer Polybium. ¶ Ἐπὶ τὴν τοῦ Πτολεμαίου σκηνὴν] i. In præcipuum ejus tentorium, ubi cœnare & audire ad se venientes erat solitus: sed tunc fortè aberat.

4. Τοῦτον δὲ διαγαγὼν] Non quòd de insidiis quicquam scisset, sed ità fortè evenerat. ¶ Δωσίθεος] דשתי, vel דסתי. Vide 2 Macc. 12. 19. ¶ Ὁ Δριμύλου λεγόμενος] Δριμύλος, דרומלים, Chaldæis significat *nemus.* ¶ Ὕστερον δὲ μεταβαλὼν τὰ νόμιμα] Ubi odium Regis in Judaicam religionem vidit. ¶ Ἄσημόν τινα κατέκλινεν ἐν τῇ σκηνῇ] i. *Reliquerat in tentorio,* medicum nempe Regis, ut Polybius nos docet. ¶ Ὃν συνέβη κομίσασθαι τὴν ἐκείνου κόλασιν] Obtruncatus enim is est, narrante eodem Polybio.

5. Καὶ τῶν πραγμάτων μᾶλλον ἐρρωμένων τῷ Ἀντιόχῳ] Nam & elephanti Ptolemæi, & τὸ ἄγημα, ac cetrati, totum denique lævum cornu, fugere cœperat. ¶ Ἡ Ἀρσινόη ἐπιπορευσαμένη τὰς δυνάμεις παρεκάλει] Nam interfuisse eam prælio jam notavimus. ¶ Τοὺς πλοκάμους λελυμένη] Ut mos feminis in dolore. Hinc illud Senecæ,

Corduba, solve comas.

Ovidius,

Flebilis indignos Elegeia solve capillos.

6. Ἐν χειρονομίαις διαφθαρῆναι] Χειρονομία est *ludicra manuum gesticulatio.* Omnino puto scriptum fuisse ἐν κρεωνομίαις, i. *frustillatim discerpi.* Sic enim κρεωνομεῖν sumitur Levit. 8. 20. pro נתח, quod alibi vertitur μελίζειν. Decem peditum millia Antiochi cæsa, præter equites. ¶ Πολλοὺς δὲ καὶ δορυαλώτους συλληφθῆναι] Nempe ad quater mille.

7. Καταλκρατήσας δὲ τῆς ἐπιβουλῆς] *Cùm se vindicasset de insidiis vitæ suæ structis.*

8. Ἀπὸ τῆς γερουσίας] *A Synedrio magno.* Id γερουσία dicitur Judith. 4. 6. & 11. 15. & 15. 9. 1 Macc. 12. 6. 2 Macc. 1. 10. & 4. 44. & 11. 27. & apud Josephum sæpe. ¶ Καὶ τῶν πρεσβυτέρων] *A senatu* etiam urbis Hierosolymorum.

9. Καὶ θύσας τῷ μεγίστῳ Θεῷ] i. *Victimis datis,* ut 2 Macc. 3. 32. Θεὸς μέγιστος, nomen conveniens Deo rerum opifici. Loquitur ità sæpe & Philo. Simile Θεὸς ὕψιστος, עליון, de quo diximus ad Marc. 5. 7. ¶ Καὶ τῶν ἑξῆς τι τῷ τόπῳ ποιήσας] Legendum, καὶ ὧν ἔξεστι τῷ τόπῳ ποιήσας, *Cùm fecisset ea quæ ipsi in illo loco facere fas erat:* i. cùm Deum maximum veneratus esset in subdiali Gentium.

10. Εἰς τὸν ναὸν εἰσελθεῖν] *Intra* הדביר*, intimum penetrale.*

11. Μόνῳ τῷ προηγουμένῳ πάντων ἀρχιερεῖ] Ideo addidit προηγουμένῳ, i. הגדול, quia ἀρχιερεῖς sæpe dicebantur etiam Sacerdotalium familiarum principes, ut notavimus ad Matth. 2. 4. ¶ Καὶ τοῦτο κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ] Ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, de eadem re agens ait Scriptor ad Hebræos 9. 7. in die הכפרים ἱλασμοῦ.

12. Τοῦ τε νόμου παραναγνωσθέντος] Nempe ex Levit. 16. ¶ Οὐδαμῶς ἀπέληγε προφερόμενος ἑαυτὸν] *Non destitit progredi.* ¶ Εἰ ἐκεῖνοι ἐστέρηνται ταύτης τῆς τιμῆς] Sacerdotes scilicet. ¶ Εἰς πάντα τέμενος] In cæteras Templi partes, in quas alienigenis aditus non erat. τέμενος Græci vocant omnem locum Deo sacratum. ¶ Οὐδεὶς ἐκώλυσε τῶν παρόντων] Sacerdotum.

13. Καί τις ἀπερινοήτως ἔφη] *Subito quodam animi impetu dixit.* ¶ Κακῶς αὐτὸ τοῦτο πεπρᾶχθαι] Legerim ἱερεῦσι. *Malè etiam ea in re Sacerdotes suo munere functos: debuisse enim eum à limine arceri. Ad fores tantùm Judæo aditus,* ait Tacitus, intra δρυφάκτον nempe sive *intersepimentum* illud quod Judæos ab alienigenis separabat: de quo dicemus ad Act. 21. 28. Partim & diximus ad 1 Macc. 9. 54. ¶ Γενομένου δέ, φησι, τούτου] *Cùm hoc mihi permissum fuerit.* ¶ Διὰ τίνα αἰτίαν οὐχὶ πάντας εἰσελεύσεσθαι καὶ θελόντων αὐτῶν καὶ μὴ] *Cur non etiam in reliqua intraret vel bonâ vel malâ Sacerdotum gratiâ?*

14. Ἐν πάσαις ταῖς ἐσθῆσι] i. Ἐν ταῖς νομίμοις στολαῖς, quæ erant ex bysso. Vide Josephum 11. 3. Confer similem διατύπωσιν 2 Macc. 3. 15. ¶ Προσπεσόντων] *Solo stratis,* ut mos mœrentibus. ¶ Καὶ δεομένων τοῦ μεγίστου Θεοῦ] De hoc cognomine jam diximus. ¶ Βοηθεῖν τῇ ἐνεστώσῃ ἀνάγκῃ] Ἀνάγκη hîc *infortunium* significat. Vide dicta Luc. 21. 23. Tob. 3. 6. Baruc. 6. 37. Frequens Chaldæis & Thalmudicis אננקי hoc sensu. ¶ Οἱ κατὰ τὴν πόλιν ὑπολειπόμενοι] Qui non unà ad Templum iverant. ¶ Ταραχθέντες] Audito clamore & ejulatu Sacerdotum & aliorum qui in Templo erant.

15. Αἵ τε κατάκλειστοι παρθένοι ἐν θαλάμοις] Idem loquendi genus 2 Macc. 3. 19. Philo De Flacco, καὶ θαλαμευόμεναι παρθένοι διὰ αἰδῶ τὰς ἀνδρῶν ὄψεις καὶ τὰς οἰκειοτάτων ἐκτρεπόμεναι, τότε οὐ μόνον ἀσυνήθεσιν, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὸν δέος ἐπανατεινομένοις ἐμφανεῖς ἐγένοντο. His vocabulis exprimi Hebræum עלמות diximus ad Matth. 1. 23. θάλαμοι hîc sunt παρθενῶνες, ut & apud Virgilium. ¶ Καὶ ἀπέδωκαν κόνιν τὰς κόμας πασσόμεναι] Rectiùs legas ἐπέδωκαν κόνιν ταῖς κόμαις πασσομέναις, *Pulverem imposuere sparsis comis.*

16. Αἱ δὲ καὶ προσεσταλμέναι τὰς πρὸς ἀπαντὰς τοῦ διατεταγμένους καὶ τὴν ἁρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπουσαι] Legendum τὴν πρὸς ἀπαντὰς τοὺς διατεταγμένους καὶ τὴν ἁρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπουσαι, *Etiam modò vestem* (nuptialem) *induta pudoris oblitæ, tum adversus omnes circumstantes, tum ejus qui sexum decebat.* Confer quæ jam ex Philone attulimus. ¶ Δρόμον ἄτακτον ἐν τῇ πόλει συνίσαντο] Indecorum feminis semper cursare, maximè ad virorum conventus.

17. Τὰ δὲ νεογνὰ τῶν τέκνων] Est accusativus qui regitur à παραλιποῦσαι.

19. Ἱκανὸν ἐποίησαν ἐν τῷ τόπῳ τραχύτητα] *Motum magnum concitaverunt.*

20. Ὑπό τε τῶν γεραιῶν καὶ τῶν πρεσβυτέρων] Hîc γεραιοὺς vocat quos suprà γερουσίαν.

21. Τὸν ἀγέρωχον αὐτοῦ νοῦν] *Ferocem animum.* Sic ἀγερωχία ponitur 2 Macc. 9. 7.

23. Οἱ περὶ αὐτὸν] Etiam Macedones, metuentes tumultum.

25. Ἀλλὰ καὶ τὰ τείχη καὶ τὸ πᾶν ἔδαφος ἠχεῖν] Clamorum repercussu. ¶ Ἅτε δὴ τῶν πάντων τὸν θάνατον ἀλλασσομένων ἀντὶ τῆς τοῦ τόπου βεβηλώσεως] *Omnibus mortem præoptantibus præ loci profanatione.* οὐκ ἀλλάξαιτο τῆς ἐλευθερίας τὴν Περσῶν βασιλείαν, Plutarchus in Laconicis Apophthegmatis.

CAP. II.

Καὶ ὁ μὲν ὁμοθυμαδὸν] Ità quædam editiones. At Sixtina, Ὁ μὲν οὖν ἀρχιερεὺς Σίμων ἐξ ἐναντίας τοῦ ναοῦ κάμψας τὰ γόνατα, καὶ τὰς χεῖρας προτείνας εὐτάκτως, ἐποιήσατο τὴν δέησιν τοιαύτην. *Simon* hic ille est Oniæ majoris filius, minoris pater, cujus mentio apud Josephum 14. 4. in fine. ἐξ ἐναντίας τοῦ ναοῦ hîc est לפני הבית, *inter Templum & altare,* ut 2 Macc. 15. 31. *Manus tollere,* mos precantium, 1 Tim. 2. 8. Vide quæ diximus ad Luc. 18. 13.

2. Ἅγιε ἐν ἁγίοις] *Qui sanctus in locis sanctis,* i. in cœlo, *habitas.*

3. Ὁ κτίσας τὰ πάντα] Etiam Reges.

4. Ἐν οἷς καὶ γίγαντες ἦσαν] Sap. 14. 6. Sirach. 16. 8.

5. Πυρὶ καὶ θείῳ] Ἓν διὰ δυοῖν, pro *igne sulfurato.* ¶ Παράδειγμα τοῖς ἐπιγινομένοις καταστήσας] Sic de iisdem Sodomitis Petrus, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς. Judas verò, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

7. Ἐφ' αἷς ἐγνώρισας] Nempe, τιμωρίαις, quod præcessit.

8. Κτίσας τὴν ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον γῆν] Nempe comparatione Judææ. ¶ Ἐξελέξω τὴν πόλιν ταύτην] *Hanc urbem tibi voluisti esse sepositam ac peculiarem.* ¶ Τῷ τῶν ἁπάντων ἀπροσδεεῖ] Ut 2 Macc. 14. 35. ¶ Καὶ παρεδόξασας ἐπιφανείᾳ μεγαλοπρεπεῖ] *Præsente auxilio,* quomodo vocem ἐπιφανείας sæpe sumi diximus ad 2 Macc. 14. 15. & 15. 27. ¶ Σύστασιν ποιησάμενος] *Compage ejus factâ,* per Solomonem primùm, deinde per Nehemiam.

9. Ἐπηγγείλω δὴ ὅτι ἐὰν γένηται ἡμῶν ἀποστροφὴ] i. *Defectio à Deo*

à Deo. Sumptum ex 1 Reg. 8. 33. ¶ Καὶ ἐλθόντες εἰς τὸν τόπον τοῦτον θῶσιν] Pœnitentiâ ducti scilicet: quod additur dicto Regum loco.

11. Διὰ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἡμῶν ἁμαρτίας] Vide Dan. 9. 16. ¶ Καὶ παρείμεθα ἐν ἀδυναμίαις] *Relinquimur imbecillitati* nostræ.

13. Τὸ μὲν οἰκητήριόν σου οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ] Summum illud cœlum super sidera. Vide quæ ad Matth. 3. 2. Non arbitramur vim tuam Templo includi, ut stultæ gentes. Sumptum ex sermone Solomonis 1 Reg. 8. 27. ut & illud quod est 2 Macc. 14. 35. ¶ Ἀνέφικτος ἀνθρώποις] Φῶς ἀπρόσιτον 1 Tim. 6. 16. ¶ Ἐπεὶ εὐδόκησας τὴν δόξαν σου ἐν τῷ λαῷ σου Ἰσραήλ] *Quia voluisti laudari per populum Israelis.* Ostendit Deum in hoc ipso beneficium dedisse, non accepisse. ¶ Ἡγίασας τὸν τόπον τοῦτον] Nostrî, non tui causâ.

14. Μὴ ἐκδικήσῃς ἡμᾶς ἐν τῇ τούτων ἀκαθαρσίᾳ] *Per horum hominum impia facta.* Idem sensus 2 Macc. 10. 4. ¶ Ἐν βεβηλώσει] *Per Templi profanationem.* ¶ Τῶν ϕρογοηθισμάτων] *Idolorum*, ut Deut. 7. 26. 1 Reg. 11. 33. & 16. 32. 2 Reg. 23. 13, 24. Ezech. 5. 11. & 37. 23.

15. Ἐπίφανον τὸ ἔλεός σου] Hîc ἐπιφαίνειν sumitur ut suprà ἐπιφάνεια. ¶ Προκαταλαβέτωσαν οἱ οἰκτιρμοί σου] יקדמנו רחמיך Ps. 79. 8. i. *quamprimùm nobis superveniant tua benefacta.* ¶ Σωπιτειμένων τὰς ψυχὰς] Ex Ps. 51. 17. ¶ Ποιήσας ἡμῖν εἰρήνην *Dans nobis res prosperas.*

16. Ἐν ἁγίοις] In Cœlo, ut suprà. ¶ Τῆς ὀσίας σου λιτανείας] *Preces legi Divinæ congruentes.* In Glossis, *Λιτανεύω precor. Λιτανεία precatio.* Λιτανεύειν est apud Hesiodum, & 2 Macc. 14. 15. λιτανεία 2 Macc. 3. 20. & 10. 16. ¶ Ἐμάστιξεν αὐτὸν] Μαστίζειν & μαστιγοῦν de quavis pœna usurpatur 2 Par. 25. 16. Jer. 5. 3. Tob. 11. 9. & 13. 2, 4, 10. Judith. 8. 23. Sap. 12. 22. & 16. 16. sic & nomen μάστιξ, ut diximus ad Marc. 3. 10.

17. Ταχέως αὐτὸν ἐξείλκυσαν] Extra Templum, ut olim Oziam sive Azariam 2 Par. 26. 20.

18. Οὐδαμῶς εἰς μετάμελον ἦλθεν] Ut alter Pharao.

19. Διά τι τῶν προαποδεδειγμένων συμπτώσεων] Sic rectè in Sixtina. Malè in aliis συμπτόνων. *Prædictos* dicit, quia suprà dixerat οἱ περὶ αὐτόν. ¶ Οὐ μόνον ταῖς ἀναριθμήτοις ἀσελγείαις διηνέχθη] *Perstitit in libidinibus innumeris.* Polybius de eo, ἑλκόμενος ὑπὸ τῆς συνήθους ἐν τῷ βίῳ ῥαθυμίας καὶ καχεξίας. Idem in Fragmentis à doctissimo Valesio editis ex libro 13. μετὰ τὸ συντελεσθῆναι τὸν περὶ κοίλην Συρίαν πόλεμον, ἀποστὰς πάντων τῶν καλῶν ἐτράπη πρὸς βίον ἄσωτον. Vide & quæ sequuntur ex libro 15. Justinus verò lib. 30. *Contentus recuperatione urbium quas amiserat, factâ pace, avidè materiam quietis arripuit, revolutúsque in luxuriam, occisâ Eurydicê uxore, eâdémque sorore suâ, Agathocleæ meretricis illecebris capitur. Atque ità omnem magnitudinem nominis ac majestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conviviis consumit. Adduntur instrumenta luxuriæ, tympana & crepundia: nec jam spectator Rex, sed magister nequitiæ, nervorum oblectamenta modulatus*, & quæ sequuntur. Strabo lib. 17. de Regibus Ægypti, ἅπαντες μὲν δὴ οἱ μετὰ τὸν τρίτον Πτολεμαῖον (Euergeten) ὑπὸ τρυφῆς διεφθαρμένοι χεῖρον ἐπολιτεύσαντο, χείριστα δ' ὁ τέταρτος. Is est Philopator, ut & suprà diximus. ¶ Ὥστε δυσφημίας ἐν τοῖς τόποις συνίστασθαι] *Ut multis in locis maledicta* in Judæos *proponeret* legenda omnibus.

20. Τῷ κατὰ τὴν αὐλὴν πύργῳ] *Turri per quam in regiam erat aditus.* ¶ Ἐκόλαψε γραφὴν] *Insculpsit literas.* Sic κολάπτειν habes & Exod. 32. 15. & 39. 5. 1 Reg. 7. 9. Sirach. 45. 13. Solebant in foribus talia dicta scribi: ut à Platone, Ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰσίτω. ¶ Μηδένα τῶν μὴ θυόντων εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν, εἰσιέναι] Ità hæc distinguenda, notâ incisi positâ post αὐτῶν, & εἰς sumendum pro ἐν. *Nè quis huc intret qui in Templis publicis non sacrificat.* ¶ Εἰς λαογραφίαν καὶ οἰκετικὴν διάθεσιν ἀχθῆναι] Tria hominum genera Alexandriam habitabant, ut ex Polybio nos docet Strabo lib. 17. *Ægyptii veteres, miles mercede conductus, & Macedones*, qui propriè dicebantur *Alexandrini*, & quorum longè optima erat conditio, ità ut etiam in pœnis distinguerentur, ut notat Philo Contra Flaccum. His Judæos Ptolemæus Lagi F. æquaverat, ut Josephus nos docet 12. 1. Philopator Judæis iratus hoc beneficium rescidit, neque aliis indulsit quàm qui initiarentur. Cæteros Judæos qui hederæ χάραγμα acciperent dejecit in plebem Ægyptiam. Id hîc dicitur λαογραφία· & quibus id fiebat, οἱ ἀπογραφόμενοι. At qui talem notam detrectarent, eos servorum loco haberi voluit. Ergò καὶ est hîc disjunctivum. ¶ Τοὺς δὲ ἀντιλέγοντας] *Qui huic status mutationi contradicerent.*

21. Τούς τε ἀπογραφομένους] *Qui in plebem Ægyptiam asscribi vellent.* ¶ Χαράσσεσθαι] Hoc est quod λαμβάνειν χάραγμα dixit Apoc. 14. 9, 11. ¶ Διὰ πυρὸς] Sic enim notæ tales inscribebantur. Quod Philo dixit καταστίζεσθαι σιδήρῳ πεπυρωμένῳ. ¶ Παρασήμῳ Διονύσου κισσοφύλλῳ] Παράσημα Deorum habes & apud Philonem in Legatione. Sic Fulmen significabat Jovem; Galea vel Hasta, Martem; Tridens, Neptunum; Hedera verò, Liberum patrem, cujus multus in Oriente cultus, ut alibi diximus. Præterea Ptolemæi Reges dicebant se ex Libero patre ortos, ut ex Satyri historia nos docet Theophilus Antiochenus. Confer quod suprà 2 Macc. 6. 7. & 14. 33. Erant ergò κισσοφόροι in honorem Liberi patris, sicut δενδροφόροι in honorem Deæ Cœlestis Carthaginensium. Hæc erat εἰδωλολατρεία per interpretationem; illa quæ sequitur, aperta. ¶ Οὓς καὶ καταχωρίσαι εἰς τὴν προσυνεσταλμένην αὐθεντίαν] Αὐθεντία jus significat. *Jus concisum* est libertas par Ægyptiorum conditioni, quæ minor quàm Macedonum, quibus olim æquati fuerant Judæi. In hoc jus asscribebantur Judæi *inscripti victuris in cute punctis.* καταχωρίσαι est *in album proprium referri*, seorsim ab illis qui servis accensebantur.

22. Ἐν τοῖς κατὰ τὰς τελετὰς μεμυημένοις ἀναστρέφεσθαι] Τελεταὶ hîc idem sunt quod μυστήρια, sacra quædam arcana nullísque nota nisi initiatis & obstrictis ad silentii fidem. Intelligenda autem hîc sacra arcana Liberi patris, quæ propriè dicebant *Orgia.* Virgilius 4. Æn.

> ——— *qualis commotis excita sacris*
> *Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho*
> *Orgia, nocturnúsque vocat clamore Cithæron.*

Statius,

> *Et Thebana metu juratus in orgia Ganges.*

Vide & Euripidem Bacchis. ¶ Τούτους ἰσοπολίτας Ἀλεξανδρεῦσιν εἶναι] i. *Pari jure cum Macedonibus*, quos Alexandriæ collocavit Alexander, & eum secuti Reges. Josephus de Ptolemæo Lagi, τοῖς Μακεδόσιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ποιήσας ἰσοπολίτας. Et Contra Appionem 2. εἰς κατοίκησιν δὲ αὐτοῖς ἔδωκε τόπον Ἀλέξανδρος, καὶ ἴσης παρὰ τοῖς Μακεδόσι τιμῆς ἐπέτυχον.

23. Ἔνιοι μὲν δὴ ἐπιπολαίως τὰς τῆς πόλεως εὐσεβείας ἐπιβάθρας στυγοῦντες] *Quidam igitur præ civitate*, Alexandrina scilicet, *odio habentes eos gradus per quos ad civitatem piorum ascenditur. Civitas piorum* est *cœlestis civitas, cujus opifex Deus*, Hebr. 11. 10, 16. & 12. 22. Apoc. 3. 12. *Gradus* ad eam sunt Divina præcepta, quæ multis tunc sordebant præ dignitate civitatis Alexandrinæ. ¶ Τὴν τῆς ἰσομοιρίας τῷ βασιλεῖ συναναστροφῆς] *Ob liberum in regiam aditum.*

24. Τὰ τε χρήματα εἰς τὸ ζῆν ἀντικαταλλασσόμενοι ἀδεῶς] *Vitam pecuniis datis redimentes.* Putem scriptum fuisse περὶ τὸ ζῆν i. *ut honestè viverent:* ut manerent in eo jure quod priores Reges ipsis concesserant, pecunias dabant iis quibus matricularum cura erat mandata. Faciebant ut postea inter Christianos Libellatici: quod in Christianis minùs fuit ferendum quàm in Judæis. ¶ Ἐπηρεῶντο ἑαυτοὺς λύσασθαι [ῥύσασθαι] ἀπὸ τῶν ἀπογραφῶν] *Ab illa translatione* de matriculis Alexandrinorum in matriculam Ægyptiorum. ¶ Εὐέλπιδές τε καθεστήκεισαν ἀντιλήψεως τεύξεσθαι] *Sperantes interventurum* Θεὸν ἀπὸ μηχανῆς.

25. Καὶ τοὺς ἀποχωροῦντας ἐξ αὐτῶν ἐβδελύσσοντο, καὶ ὡς πολεμίους τοῦ ἔθνους ἔκρινον, καὶ τῆς κοινῆς συναναστροφῆς καὶ εὐχρηστίας ἐστέρουν. Multis verbis id circumscribit quod Hebræi נדי dicebant, Hellenistæ ἀφορίζειν aut ἀποσυνάγωγον ποιεῖν· qua de re egimus ad Luc. 6. 22. εὐχρηστίαν hîc intellige *amicitiæ signa*, quale est convivio adhibere. Vide 1 Cor. 5. 9, 11.

CAP. III.

1. Τοῖς ἐν τῇ χώρᾳ] Multi enim etiam extra Alexandriam in omni Ægypto Judæi. Josephus 12. 1. Philo libro In Flaccum, ἐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν οἱ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας.

2. Τούτων δὲ οἰκονομουμένων] *Dum hæc ità disponuntur* à Rege. ¶ Ἀνθρώποις συμφρονοῦσιν εἰς κακοποιῆσαι] Intellige Judæos defectores: id enim suadent sequentia. ¶ Ἀφορμῆς διδομένης εἰς διάθεσιν] *Dato illis argumento* (sive, *prætextu*) *ad id quod instituerant.* ¶ Ὡς ἂν ἀπὸ τῶν νομίμων αὐτοὺς κωλυόντων] *Tanquam illi* Judæi Legis defensores *ipsos à rebus æquis ac debitis arcerent*, nempe ab aditu Synagogæ, à convictu, rebúsque aliis.

3. Τὴν μὲν πρὸς τοὺς βασιλεῖς εὔνοιαν καὶ πίστιν ἀδιάστροφον ἦσαν διαφυλάσσοντες] Ut & Christiani inter gravissimas vexationes fecere, Rom. 13. 5. 1 Tim. 2. 2. 1 Pet. 2. 13, 17. ¶ Καὶ τῷ τότε νόμῳ πολιτευόμενοι] *Secundùm ejus legem vitam instituentes.* Id enim est πολιτεύεσθαι & Græcis & Hellenistis, ut Act. 23. 1. Phil. 1. 27. ¶ Χωρισμὸν ἐποίουν ἐπί τινων] *A quorundam* Legem deserentium *convictu abstinebant*, ut jam dixit. ¶ Καὶ καταστροφὰς] Omnino legendum est ἀποστροφὰς, *aversationem*. Idem enim ἀποστρέφεσθαι quod suprà βδελύσσεσθαι. ¶ Δι' ἣν αἰτίαν ἐνίοις ἀπεχθεῖς ἐφαίνοντο] Nempe Judæis illis defectoribus, qui deinde & Græcos suscitabant. ¶ Τῇ δὲ τῶν δικαίων εὐπραξίᾳ] *Rerum honestarum pulcris actibus*, quales præcepit lex Mosis. ¶ Κοσμοῦντες τὴν συναναστροφὴν] *Ornantes suam conversationem* cum omnibus non desertoribus Legis, etiam cum Græcis. Quem laudabilem Judæorum morem etiam Christianis præscribit Paulus 1 Cor. 5. 10, 11. Col. 4. 5. 1 Thess. 4. 12. ¶ Ἅπασιν ἀνθρώποις εὐδόκιμοι καθεστήκεισαν] i. *Apud æquos homines egregiam famam erant consecuti.*

4. Οἱ ἀλλόφυλοι] i. Illi Macedones aulici, & aulicis adulantes. ¶ Οὐδαμῶς διενεθυμήσαντο] *Nullo loco habebant.* Sic apud Callimachum ὁ λόγος, οὐδ' ἀριθμός. ¶ Τὴν δὲ περὶ τῶν προσκυνήσεων καὶ τροφῶν διάστασιν ἐθρύλλουν] *Differebant malignis sermonibus diversitatem in cultu & cibis.* Quia à multis Lege vetitis abstinebant. Bene cum hoc loco convenit Josephi illud 16. 10. ubi odium in Judæum injustè susceptum deprecatur, ἔθεσι μὲν γὰρ οὐδὲν ἔστι γένος ὃ τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ χρῆται, κατὰ πόλεις δὲ ἐπὶ πολλῆς ἐγγινομένης τῆς διαφορᾶς. τὸ δίκαιον δὲ πᾶσιν ὁμοίως ἀνθρώποις ἐπιτηδεύειν λυσιτελέστατον ὂν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, οὗ οἱ παρ' ἡμῖν νόμοι λόγον ἔχοντες, ἅπασιν ἡμᾶς, εἰ καθαρῶς ἐμμένοιμεν αὐτοῖς, εὔνους καὶ φίλους ἀπεργάζονται. ¶ Μήτε τοῖς βασιλεῦσι μήτε ταῖς δυνάμεσιν ὁμοσπόνδους τοὺς ἀνθρώπους γίνεσθαι] *Non esse Judæos sociabiles aut cum Regibus aut cum Regum exercitibus.* Vide ad hanc rem dicta à nobis lib. 2 De J.B. ac P.c. 15. §. 9. ¶ Καὶ μέγα τι τοῖς πράγμασιν ἐναντιουμένους] Esd. 4. 15. 2 Macc. 14. 6. ¶ Οὐ τῷ τυχόντι περιῆψαν ψόγῳ] Sic περιάπτειν αἰσχύνην dixit Plato, quod Homerus μῶμον ἀνάψαι.

5. Οἱ δὲ κατὰ τὴν πόλιν Ἕλληνες] Macedonum illi quibus cum aula nihil negotii. ¶ Συνδρομὰς ἀπροσκόπους γινομένας] A militibus.

6. Μὴ γὰρ οὕτω παροραθήσεσθαι τηλικοῦτο σύστημα μηδὲν ἠγνοηκός] Hæc recta lectio, non ἠγνοηκός. Sed & παροραθήσεσθαι legendum est. Pendet enim & hoc ab eo quod præcessit ὑπελάμβανον. *Neque enim* arbitrabantur *fore ut ità* in tantis malis *despiceretur* à Deo *gens quæ nihil peccasset in Regem.* σύστημα *gentem* significat etiam 2 Macc. 15. 12. ἀγνοεῖν autem *peccare*, ut diximus sæpe, tum 1 Macc. 13. 39. & 2 Macc. 11. 31.

7. Καὶ συμπραγματευόμενοι] *Consortes negotiorum* cum Judæis aliquibus. ¶ Πᾶν ἐκτενὲς προσοίσεσθαι] *Omnem diligentiam adhibituros.*

8. Ἔγραψε κατ' αὐτῶν ἐπιστολὴν τήνδε] Qualem olim Rex Persa, Amanis instigatu. Esth. 13. 1.

9. Τοῖς κατ' Αἴγυπτον καὶ κατὰ τόπον στρατηγοῖς] Præfectis toti Regno, deinde etiam præfectis partibus singulis, quos *Nomos* dicebant. ¶ Ἐρρώμαι δὲ καὶ ἐγὼ] Vide 2 Mac. 11, 28.

10. Ἀπερισκέπτῳ συμμαχίᾳ] Legendum ἀπροσδοκήτῳ συμμαχίᾳ, *auxilio improviso.* ¶ Κατὰ λόγον] i. *Ex animi sententia.*

12. Καὶ τοῖς ἐκπρεπέσι καὶ καλλίστοις ἀναθήμασι τιμῆσαι] Ut multi antè Reges fecerant; Joseph. 12. 3. ¶ Τύφοις φερόμενοι παλαιοτέροις] *Agitati vetere typho*, i. fastu. ¶ Εἶρξαν ἡμᾶς τῆς εἰσόδου] Ab intimo penetrali, ut suprà audivimus.

13. Ληπτόμενοι τῆς ἡμετέρας ἀλκῆς] i. *Vires nostras non experti.* ¶ Καὶ τοῖς ἑαυτῶν εὐεργέταις] Quomodo aliquot Ægyptiorum Reges speciatim dici se voluere; cùm sit alioqui communis Regibus Principibúsque titulus, respondens Hebræo נדיב. Diximus ad Luc. 22. 25. & 2 Macc. 4. 2. Planè eundem sensum & vocem εὐεργέτει habes in simili edicto Additamentis ad Estherem 16. 2. ¶ Ὑψαυχενοῦντες] Habuimus hanc vocem & 2 Macc. 15. 6. Utitur & Plutarchus. *Cervices attollere* dicuntur qui parêre nolunt. ¶ Οὐδὲν γνήσιον βούλονται φέρειν] *Nè æqua quidem imperia pati possunt.*

14. Τῇ τούτων ἀνοίᾳ συμπεριενεχθέντες] *Concedentes illorum amentiæ.* Vide de hoc verbo 2 Macc. 9. 27. ¶ Καθὼς ἔπρεπεν ἐποιήσαμεν] *Omnia fecimus quæ bonum Regem decebant.*

15. Πρὸς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν] Judæos qui in Ægypto sunt. ¶ Διὰ τὴν συμμαχίαν] *Adscriptis in militiam nostram Judæis.* Confer Josephum 11. 8. 1 Macc. 10. 36. & 13. 40. ¶ Καὶ τὰ πιστευόμενα μετὰ ἁπλότητος αὐτοῖς ἀρχῆθεν μυρία πράγματα] *Credentes ipsis summa cum fiducia ab initio Regni nostri negotia plurima.* Nempe vectigalium, in quibus exercendis miri semper artifices Judæi. Vide Esth. 10. 1, 2, 3. ¶ Τολμήσαντες ἐξαλλοιῶσαι] *Cum summo labore id agentes ut eos mutaremus*, i. ad Græcos ritus traduceremus. τολμᾷν sæpe non *audaciæ* sed *laboris ac patientiæ* habet significatum, & valet καρτερεῖν, ὑπομένειν. Theognis,

> Χρὴ τολμᾷν χαλεποῖσιν ἐν ἄλγεσι——

& alibi,

> Τολμᾷ ἔχειν τὸ κακὸν κ' οὐκ ἐπίδηλος ὅμως.

Nec aliter Rom. 5. 7. ¶ Μετόχους τῶν ἀεὶ ἱερέων καταστῆσαι ἐβουλήθημεν] Omnino legendum censeo τῶν ἀεὶ ἱερῶν, *antiquissimorum sacrorum*, Liberi patris scilicet. ἀεὶ dicitur quod diu duravit, ut in Oriente cultus Liberi patris. ¶ Καὶ πολιτείας αὐτοὺς Ἀλεξανδρέων καταξιῶσαι] *Jure donare quo Macedones Alexandriæ utebantur.*

16. Τὴν ἀτίμητον πολιτείαν] *Jus civitatis inæstimabile.* Sic φίλος ἀτίμητος *amicus supra omnem æstimationem.* ¶ Βδελύσσονται] Hoc ad illum ἀφορισμὸν pertinet de quo actum suprà. ¶ Λόγῳ τε] Verbis contumeliosis. ¶ Καὶ σιγῇ] Nè sermone quidem dignantes, ut nefarios. Alii libri habent καὶ ἔργῳ. ¶ Τοὺς ἐν αὐτοῖς ὀλίγους πρὸς ἡμᾶς γνησίως διακειμένους] Qui nostra sacra non abhorrent. ¶ Παρεδρεύοντες ὑφορώμενοι] *Semper exspectantes.* ¶ Διὰ τῆς δυσκλεεστάτης ἐμβιώσεως διὰ τάχους ἡμᾶς καταστρέψαι τὰ καθεστῶτα] *Fore ut nos turpiter in vita posteriore, & quidem citò, immutemus rectè constituta:* nempe ea quæ de mutandis ritibus aut amittendâ libertate constituimus. ἐμβίωσις est *vita longior*, ut diximus ad Sir. 38. 14.

17. Αἰφνιδίως μετέπειτα ταραχῆς ἐνστάσης] Bello è Syria, quod semper metuebatur. ¶ Κατὰ νώτου] Q. d. *insidiantes tempori*: nam insidiæ solent incautos à tergo adoriri. ¶ Βαρβάρους] Sic vocat Judæos, ut Græcorum omnium inimicos. ¶ Τοὺς οἰνομωμένους] Alii codices ἀνομουμένους. Sed vera lectio est ἀνομωμένους, Attico dicendi genere, i. *eos qui legi parêre noluerunt.*

19. Ἐν εὐσταθείᾳ καὶ βελτίστῃ διαθέσει] In firmo statu optimâque positura fore.

20. Ὃς δ' ἂν σκεπάσῃ τινὰ τῶν Ἰουδαίων] Cùm adversus graviter sontes edicta fiunt, solet addi pœna in receptatores. Qua de re titulus est in Digestis. Sophocles Oedipode,

> Τὸν ἄνδρ' ἀπαυδῶ τοῦτον ὅστις ἐστὶ, γῆς
> Τῆς δ' ἧς ἐγὼ κράτη τε καὶ θρόνους νέμω
> Μήτ' εἰσδέχεσθαι, &c.

¶ Ἀπολυμπανισθήσεται] *Ad mortem cruciabitur.* Vide quæ de hac voce diximus ad 2 Macc. 6. 19. ¶ Πανοικία] Legendum πανοικίᾳ, aut πανοικί, i. *cum omni familia.*

21. Ἐφ' ᾧ] Hæ particulæ hîc finem actionis significant, ut

ut Matt. 26. 50. ¶ Τὴν οὐσίαν τῶν ἐμπελάζοντων τῶν ἐν δυ- θωσαν λαβέται] Frequens id omnibus gentibus, ut delatoribus aut accusatoribus cederet substantia damnati, aut pars ejus. Exempla multa apud Tacitum. Vide & 2 Sam. 16. 4. ¶ Καὶ τῆς ἐλευθερίας στεφανωθήσεται] In Sixtina, καὶ τῆς ἐλευθερίας τεύξεται καὶ στεφανωθήσεται. Veram lectionem puto, τοῖς ἐλευθερίοις στεφανωθήσεται, *festis diebus Liberi patris publicitus coronam accipiet.* In Glossis, Ἐλευθέρια ἑορτὴ Διονύσου, *Liberalia.* Solebant Liberalibus coronari ii qui bene de publico essent meriti, ut nos docent argumenta orationis Demosthenicæ De Coronis.

22. Ἄβατος καὶ πυριφλεγὴς γινέσθω] i. Ejectis inhabitantibus comburatur. ¶ Καὶ πάσῃ θνητῇ φύσει κατὰ πᾶν ἄχρηστος φανήσεται] i. Vetitum sit eam domum unquam instaurare, ut inane solum monumentum sit delicti. ¶ Ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος] *Tenor,* ut sæpe Cicero.

CAP. IV.

1. Μετὰ ἀλαλαγμῶν] *Latis clamoribus.* ἀλαλάξαι, παιωνίσαι, interpreti Sophoclis. Ἀλαλαγμὸς Suidæ ὕψωμα φωνῆς, Hesychio ἐπινίκιος ὕμνος. ¶ Παμπαλαιοπαγωμένης] Legendum ut in Sixtina πεπαλαιωμένης, *odio vetere & quod occalluerat.* ¶ Μετὰ παρρησίας νῦν ἐκφαινομένης] *Nunc tutò aperire se volente* sub Edicti præsidio.

Tunc data libertas odiis,

ait Lucanus in secundo Pharsalico.

3. Τὶς νομὸς] Malè novi Interpretes quidam, *Quæ lex.* νομὸς, ubi de Ægypto agitur, *regionem* sive *præfecturam* significat, ut ex Strabone, Plinio utroque, Ptolemæo notissimum est.

4. Ἐπὶ τῆς ἐξάλλοις τιμωρίαις] *Ob pœnas eximias.* Sic ἔξαλλος sumitur 2 Sam. 6. 14.

5. Ἀναξίοις ὁρμῇ βιαίας] *Vi subita necis.* ¶ Καταχρωμένοις] Nempe τῶν Μακεδόνων.

6. Ὑπανδρευθῆναι παστὸν] Hæc sunt quæ suprà συμπεπλησθαι εἰς γάμον. παστὸς est *thalamus nuptialis*, ut & 1 Macc. 1. 28. & Joel. 2. 16. חפה. In Glossis, Παστὸς ἐπὶ νύμφης, *thalamus.* ¶ Ἀντὶ τέρψεως μεταλαβοῦσαι γόους] Similis διατυπώσεως dicto loco 1 Macc. 1. 28. & dicto loco Joelis. ¶ Τὴν μυρεψεχῆ πεφυρμένας κόμην] *Comam, unguento antè delibutam, nunc pulvere conspersa.* ¶ Ἀκαλύπτως δὲ ἀγόμεναι] *Facie nudà*; quam honestiores feminæ solebant velis obtegere, quæ Hebræis בירזי אפים. ¶ Θρῆνον ἀνθ᾽ ὑμεναίων] Sic in Epigrammate Græco quod alibi citavimus,

Θρῆνος δ᾽ εἰς ὑμέναιον ἐκοίμισεν.——

¶ Δημόσιαι] i. *Publicis conspectibus exposita.*

7. Οἱ δὲ τέτων συζυγεῖς] *Novi mariti.* ¶ Ἀντὶ στεφάνων] Moris enim erat coronari novos maritos, Cant. 3. 11. ¶ Καὶ νεωτερικῆς ῥαθυμίας] *Juvenili otio ac lusu.* Vide 2 Macc. 6. 4. ¶ Παρὰ πόδας ἤδη τὸν ᾅδην ὁρῶντες κείμενον] Simile illud apud Suetonium, *Orcus vobis trahit pedes.* ᾅδης, *status post mortem.*

8. Ἔτι καὶ τῷ καθύπερθε πυκνῷ σανιδώματι διακλειόμενοι] Significat eos projectos in imam navem, multis tabulatis inter ipsos & liberum aerem intercedentibus. ¶ Ἀγώγιον ἐπιβόλων ἐν παντὶ τῷ κατάπλῳ λαμβάνοντες] *In omni cataplo tractarentur ut perduelles solent. Cataplus* vox propria Alexandriæ, *classem mercatorum* significans. Is *Niliacus cataplus* Martiali; *Lagea cataplus* Marcello Empirico, qui femininum fecit Græcum hoc nomen, ad Latinum fortè similis significatûs respiciens. ἐπίβολος, *perduellis*, etiam infrà & 2 Macc. 4. 2. & 14. 26.

9. Ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν ἀχθέντων] Multùm falluntur qui σχεδίας hîc sumunt pro *rate*: nam jam præcessit conjectos Judæos, non sanè in rates, sed in naves. Verùm *Schedia* locus est in Ægypti parte inferiore quatuor Schœnis ab Alexandria navale habens, ut nos docet Strabo l. 17. ¶ Καὶ τῷ παράπλῳ συντελεσθέντος] Sicut κατάπλους præcessit à superioribus Ægypti partibus in Schediam, itâ nunc sequitur παράπλους, *navigatio oram legens*, à Schedia scilicet Alexandriam. Exstat hæc vox apud Thucydidem. ¶ Ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως ἱπποδρόμῳ] Hunc *hippodromum* describit Strabo l. 17. Ei nomen *Lageo* fuisse docet nos Epiphanius libro De ponderibus & mensuris. ¶ Πρὸς παραδειγματισμὸν] *Ad Judæos exemplum faciendos omnibus ad urbem vel ab urbe iter facientibus.* ¶ Καὶ τοῖς ἐκ τέτων] *Ex illis locis*, urbanis scilicet. Subintelligitur enim τόπων. ¶ Πρὸς τὸ μηδὲ τῆς δυνάμεσιν] *Militi mercenario.* ¶ Αὐτῷ] i. Regis, cujus mentio satìs longè hinc remota: sed de eo agi facilè quivis intelligit. Eodèm refertur id quod mox sequitur ἀκύσας. Simili modo αὐτῶν poni in Novo Test. aliquoties observavimus. ¶ Μηδὲ τὸ σύνολον καταξιῶσαι τῶν περιβόλων] *Omnino intra mœnia non admitti.*

10. Τῶν ἀδελφῶν] *Popularium.* ¶ Ἐξ ὀνόματος] *Nominatim.* Hîc comma ponendum: pendet enim sensus.

11. Οὐ γὰρ τὴν ἐμπροσθεν βραχὺ προσδηλωθεῖσαν τῶν ἔργων καλλίπονον λατρείαν] Legendum ὑπὸ, i. πρὸς. Intelligitur autem servitus illa priore edicto irrogata, neque notam, neque initia Liberi patris suscipere volentibus. ¶ Στρεβλώσεως δὲ παρηγγελμέναις αἰκίαις] Illud παρηγγελμέναις referendum ad edictum illud, sive epistolam posteriore loco recitatam.

12. Ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα] Intra quod tempus pœnitentiam Rex agere vel Ninives exemplo debuerat.

13. Συμπάσια ἐπὶ πάντων τῶν εἰδώλων καθιδρύμενος] Vide 2 Macc. 6. 7.

14. Κατὰ τὴν χώραν] i. Extra urbes. ¶ Τῶν μὲν κατὰ τὰς οἰκίας ἔτι συνεσηκότων] i. In vicis. ¶ Τῶν δὲ κατὰ τόπον] In silvis & latibulis. ¶ Ὡς ἀδυνάτου καθεσῶτος] Pro ὡς ἀδύνατον καθίσασθαι, itâ ut possibile non sit.

15. Ὡς δεδωροκοπημένοις] *Quasi donis corrupti essent.* ¶ Εἰς μηχανὴν τῆς ἐκφυγῆς] *Ad inveniendum Judæis effugium.* ¶ Καὶ τὴν χαρτηρίαν] Est vox Latina *chartaria*: subauditur autem *officina.* Plinius 18. 10. de similagine, *Hoc araria officina chartariaque utuntur.*

CAP. V.

1. Ἕρμωνα] Fortè Ἑρμάωνα, quod inter Mercurii nomina. ¶ Τὸν πρὸς τῇ τῶν ἐλεφάντων ἐπιμελείᾳ] Præcipuum ἐλεφαντάρχην, quomodo & infrà vocatur, & 2 Macc. 14. 12. & προστάντα τῶν ἐλεφάντων 2 Macc. 13. 15. ¶ Δαψιλέσι δράκεσι λιβανωτῷ] *Multis manipulis thuris.* Vehementer calfacit thus, Plinio teste 25. 11. & largè sumptum in insaniam agit, Dioscoride tradente 1. 70. Hoc est quod modò dicet ἀγριώσας. Homines elephantis objicere mos Pœnorum. Diodorus in Fragmentis de Hamilcare, τοὺς ἀλισκομένους αἰχμαλώτους παραρρίπτει τοῖς θηρίοις, ὑφ᾽ ὧν καταπατούμενοι πικραῖς τιμωρίαις ἀπώλοντο. Aurelius Victor Bacchum à Magalsare Mauritaniæ Principe elephantis objectum memorat. ¶ Καὶ οἴνῳ πλείονι ἀκράτῳ] Eidem fini. ¶ Τὸν ἀριθμὸν πεντακοσίους] Nam ingens in Africa elephantorum multitudo. Totidem elephantos Seleuco Nicatori tribuit Strabo lib. 16.

2. Ὁ μὲν τέτοις προστάσσων] Rex Ptolemæus.

3. Ἀσφαλεῖας, ἔννυχον δόξαντες] Distingue ἀσφαλεῖας ἔννυχον. Noctu enim custodiebantur, ut de die elephantorum obtritu perirent.

4. Μετὰ μεγαλομερῆς ἐπιφανείας] Hîc quoque ἐπιφάνεια non *ostentum* sed, ut sæpe notavimus, *præsens auxilium* significat.

6. Ὕπνε τὲ χαριζομένου πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ] Recta constructio fuerat, ὁ δὲ χαριζόμενος πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ, ὕπνε μέρος, τὸ ἀπ᾽ αἰῶνος χρόνου κλῖσμα κατὰ τὸν νυκτί, καὶ ἡμέρᾳ ἀπέστειλε, ἐπιβαλλόμενον πρὸς τὸν βασιλέα. Sed more Hebræo ex obliquo rectus subauditur. Post κατὰ ἐν νυκτὶ ponendum comma. *Somnus donum nocturnum.* ¶ Καὶ ἡμέρᾳ ἐπιβαλλόμενον, *nunc etiam de die immissum Regi.*

7. Τῷ δὲ ἀμεταθέτῳ λογισμῷ μεγάλως διεψευσμένος] *Multùm deceptus pertinaci spe suâ.*

8. Τὸν εὐκατάλλακτον] *Eum qui facilè placatur,* nempe à piis. Dei descriptio.

9. Δεκάτης ὥρας] Ultra tempus solitum dilatum erat convivium ob somnum Regis. Hora frequentissima conviviis nona. Martialis,

Imperat exstructos frangere nona thoros.

Ideo mox dicet πλεῖον ἡμίσους παρηκούσης. ¶ Ὁ πρὸς τῆς κλήσεσι τεταγμένος]

τεταγμένος] Qui unâ voce κλήτωρ. In Glossis, Κλήτωρ, *invitator*. Ejus erat convivas vocare, deinde eosdem, ubi adventassent, excipere. ¶ Ἀθρόως τοὺς κλητοὺς ἰδὼν] *Convivas vocatos*. His opponuntur ἄκλητοι apud Homerum, *invocati* apud Plautum. ¶ Ἔνυξε] Νύττειν hîc est *vellere excitandi causâ*. ¶ Τὸν περὶ τούτων λόγον ποιούμενος] Recitans quales & quantos viros vocasset, dignitatis scilicet eximiæ, partim & cognatos Regis, ut infrà dicemus. ¶ Ὃν ὁ βασιλεὺς λογισάμενος] Ea monita expendens, non ultrà differendum sibi convivium sensit. ¶ Ἄντικρυς ἀνακλιθῆναι αὐτῷ] Ἄντικρυς non semper *ex adverso* significat, sed sæpe *in conspectu*. לפניו Gen. 43. 32. ubi ἐναντίον αὐτοῦ in Græco.

10. Τὸ παρὸν τῆς συμποσίας ἐπιπολὺ γεραιρομένους εἰς εὐφροσύνην καταθέσθαι μέρος] Constructio est, τὸ παρὸν μέρος τῆς συμποσίας ἐπιπολὺ γεραιρομένους εἰς εὐφροσύνην καταθέσθαι, *ut partes ad convivium appositas grato accipientes animo latè fruerentur*. μέρος & μερίδες sunt *dapes in convivio apposita*, unde μεριδάρχης 1 Macc. 10. 65.

12. Νυκτὸς τὸ προσταχθὲν ἐπὶ τέλος ἠγηοχέναι] *Quæ jussa erant de nocte fieri, facta omnia*. Custoditos vinctósque Judæos. ¶ Τὴν ὠμότητα χείρονα Φαλάριδος] Cicero libro Officiorum 2. *Phalaridis præter cæteros nobilitata crudelitas*. Hinc φαλαρίζειν in epistolis dixit idem Cicero.

14. Οἱ παρόντες ὁμοῦ συναινέσαντες] Ut mos est in aula viventium, *omnia Principum honesta atque inhonesta*, ut Tacitus loquitur Annalium 2. *laudare*. ¶ Ὡς εἰς τὸ παντοίους μηχανᾶσθαι τοῖς ταλαιπώροις δοκοῦσιν ἐμπαιγμοὺς] *Ut comminiscerentur varia eorum quos pro deploratis habebant ludibria*. Sic de Christianis Tacitus Annal. 15. *Pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur*.

15. Ἀλεκτρυὼν ἀνέκραγεν ὄρθριος] Τὸ ὄρθριον ait Aristophanes. Hic est galli cantus secundus, de quo diximus ad Matth. 26. 34. ¶ Ἐν τῷ μεγάλῳ περιστύλῳ] *In magna area porticibus circumdata*. Vide 2 Macc. 4. 46. ¶ Διεκίνει] Accendebat thure & vino.

16. Κατὰ τὴν ἀμιγῆ ψυχουλκούμενοι χρόνον] *Quasi ad punctum tantùm victuri*. Ità enim videbatur. ἀμιγὴς χρόνος est στιγμὴ χρόνου. Idem infrà sic eloquitur, ὑστάτην βίου ῥοπὴν αὐτοῖς ἐκείνην δόξαντες εἶναι. Pari modò infrà, ἐν ἀμιγεῖ χρόνῳ λυθέντες.

17. Οὔπω δὲ ἡλίου βολαὶ κατεσπείροντο] Locutio Poetica, quales nonnullæ in hoc libro. ¶ Ἐκάλει πρὸς τὴν ἔξοδον] Ut vellent ex aula venire in arenam. ¶ Τυπικοῦν τὸ πρόθυμον τοῦ βασιλέως ἐν ἑτοίμῳ κεῖσθαι] *Parata esse omnia quæ Rex voluerat*.

18. Ἐπὶ τῷ παρανόμῳ ἤθει] *Præter morem*, tam manè. ¶ Τῶν πρὶν αὐτῷ μεμηχανημένων λήθην κατὰ διάνοιαν ὑποβεβληκότος] Paria habes de Claudio apud Suetonium, *Occisâ Messalinâ, paulò postquam in triclinio decubuit, cur domina non veniret, requisivit. Multos ex iis quos capite damnaverat, postero die statim & in convivium & ad alea lusum admoveri jussit, & quasi morarentur ut somniculosos per nuncium increpuit*.

19. Ἠτοίμασθαι, βασιλεῦ, κατὰ τὴν σὴν ἔκτενῆ πρόθεσιν] Transitio ab oratione indirectâ ad directam: quæ & Græcis & Latinis, Historicis maximè, frequens.

20. Διὰ τὸ περὶ τούτων προνοίᾳ Θεοῦ διεσκεδάσθαι πᾶν αὐτοῦ τὸ νόημα] *Discussa erat de animo mox illa cogitatio*.

21. Ὅσοι γονεῖς παρῆσαν] Πρόπ ἦσαν, *Quotquot sunt parentes*. ¶ Τῶν δὲ θηρσὶν ἀγρίοις ἑτοιμασθῇ] Σκευασάντων ἢ, *paraverint*. Et subauditur more Hebræo nominativus, οἱ σκευάσαντες, *ii qui paraverunt. Suis parentibus liberisque hæc struxerint structores*. ¶ Καὶ προγόνοις ἐμοῖς ἀποδεδειγμένων ὁλοσχερῆ βεβαίαν πίστιν] Ptolemæo Lagi, Philadelpho, & aliis. Sic & postea Ptolemæus & Cleopatra totum Regnum suum Judæis credidere, ut testatur 2 Contra Appionem Josephus. ¶ Διὰ τὴν τῆς συντροφίας στοργὴν] Hæc ad Hermonem dicuntur. Sic συντρόφους Alexandri Magni dixit Scriptor primi Maccabaici 1. 7. ¶ Καὶ τῆς χρείας] *Ob ministerium diu præstitum*. Sic χρεία sumitur 1 Macc. 10. 37.

22. Καὶ τῇ ὁράσει] *Oculis*. ¶ Καὶ τῷ προσώπῳ] *Cætero vultu*. ¶ Ὁ καθεὶς δὲ τῶν φίλων σκυθρωπῶς ὑπεξῄει] *Amicorum quisque cum mœrore se subducens*. ¶ Ἀπέλυσαν ἕκαστον ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἀσχολίαν] Est constructio κατὰ σύνθεσιν, quia illud καθεὶς valet plurale. *Amici illi discedentes spectatoribus copiam fecere ad sua negotia abeundi*, cùm viderent nihil ultrà esse quod ibi exspectarent.

23. Καὶ τῆς δὲ τῆς βοηθείας αὐτοῦ τετευχότες] *Etiam hanc ab ipso* Deo *opem adepti*, nempe post illam priorem ex somno Regis.

24. Κατὰ δὲ τούτους τοὺς νόμους] *Postquam hæc imperia* tam discrepantia *dederat*.

25. Οἱ δὲ συνανακείμενοι συγγενεῖς] Vide 1 Macc. 10. 89.

26. Καὶ πληθύνουσα συστροφαῖς] *Seditionibus agitata*, ad quam nulla plebs pronior illâ Alexandrinâ, ut notatum Ammiano Marcellino lib. 22. ¶ Ἤδη καὶ κινδυνεύσ πολλάκις διαρπασθῆναι] *Jam sæpe in periculo fuit nè* à militibus *diriperetur*, qui libenter tales prætextus accipiunt.

27. Πρὸς ἐπισκοπὴν τῶν Ἰουδαίων] *Ad salutem Judæorum*: quomodo ἐπισκοπὴ sæpe sumitur ab Hellenistis.

28. Ἀτελέσαντ βεβαίως ὅρκον] *Juramentum quod Deus firmè decreverat irritum facere*. Multi juramentum faciunt vinculum improbitatis. De quo hominum genere diximus Matth. 14. 7. ¶ Πέμψειν εἰς ᾅδην] Etiam hæc locutio Poetica est. ¶ Ἐν γόνασι καὶ ποσὶ] i. *Per genua & pedes*. Hebraismus. ¶ Καὶ τὸν ἄβατον αὐτῶν ἡμῖν ναὸν] *Quem à nobis penitus intrari non sinunt*. Illud ἡμῖν rursus ab indirectâ oratione ad directam transit, à qua directâ rursus ad indirectam transitur. ¶ Τῶν συντελούντων ἐκεῖ θυσίας] Refer ad illud quod præcessit πυρὶ, *eo igne quo ad sacrificia uti solent, Templum*, ait, *comburant*.

30. Φοβερῶς κεκοσμημένα κατασκευαῖς] Puto scriptum fuisse φοβεραῖς. ¶ Ὤσασθαι τὴν βασιλέα] Ut ex aula in hippodromum veniret.

31. Καὶ κόρας ὀφθαλμῶν θεάσασθαι] Pejor in hoc Nerone, qui, ut ait minor Plinius, *jussit scelera, non spectavit*. Hoc *pascere oculos* vocat Vitellius Taciti Historiarum 4.

33. Κατεφίλουν ἀλλήλους περιπλεκόμενοι τοῖς συγγενέσιν] Extremum alter alteri *Vale* dicentes.

35. Ῥίψαντες ἑαυτοὺς] *Solo prostrati*.

36. Πρὸς πύλαις ᾅδου καθεστῶτας] De hac locutione diximus ad Matth. 16. 18.

CAP. VI.

1. Ἐλεάζαρός δέ τις] Nomen Judæis frequens, ut 2 Macc. 6. 18. ¶ Τῶν ἀπὸ τῆς χώρας ἱερέων] Multi erant ἐν τῇ διασπορᾷ è genere Sacerdotali, qui etsi functiones Sacerdotis in solo peregrino obire nequirent, vocabantur tamen à suis כהנים, & Græcè ἱερεῖς, &, si familiæ alicujus essent principes, ἀρχιερεῖς. In Codice Theodosiano de Judæis est lex Constantini cujus inscriptio, *Hiereis & archisynagogis*: initium, *Hiereos* (sic legendum, non *Hieros*) *& archisynagogos*. ἀπὸ τῆς χώρας, i. *eorum qui in agris habitabant*, & ad quos Regii edicti exsecutores nondum pervenerant. ¶ Τοὺς περὶ αὐτὸν καταστείλας πρεσβυτέρους] *Accitis Senioribus vicinis. Seniores* hîc intellige eos qui Synagogam unà cum Archisynagogo regebant, dicti זקנים, aut etiam פרנסין, i. *pastores*.

2. Θεὲ] Solent hoc vocativo uti interdum Hellenistæ. ¶ Ἐπὶ Ἀβραὰμ σπέρμα] Ἀβραὰμ hîc est genitivus.

3. Παντοκράτορ ἀπώλεσας] Etiam hoc Poeticum est. ¶ Φέγγος ἐπιφάνας ἐλέους] *Lux* apud Hebræos Gaudium, *tenebræ* Mœrorem significant. φέγγος ἐλέους, *lucem ortam è Divina miseratione*. Nota iterum ἐπιφαίνειν in sensu *auxilii*.

4. Σενναχηρεὶμ] Vide 1 Macc. 7. 41. 2 Macc. 8. 19. & 15. 22. ¶ Βαρέως τὴν πᾶσαν ὑποχείριον ἤδη λαβόντα γῆν] *Omnem terram* circa Judæam, cujus partes nominatas habes 2 Reg. 18. 34. ¶ Βαρέα λαλοῦντα κόμπῳ καὶ θράσει] 2 Reg. loco jam dicto, & 19, 22. ¶ Σὺ, Δέσποτα, ἔθραυσας] Per Angelum 2 Reg. 19. 35.

5. Εἰς τὸ μὴ λατρεύσαι τοῖς κενοῖς] *Diis falsis*, ut Jud. 5. 8. Simili sensu invenies ψεῦδος & μάταιον. ¶ Διαπυρον

την ἐγγείσας κάμινον] Ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὡς πνεῦμα δρόσου, in Additamentis ad Danielem 50. ¶ Μήχει τριχὸς ἀπημάντους] Dan. 3. 94.

6. Κάτω γῆς] *Infra terram*, i. in specu. ¶ Ῥιφέντα θηρσὶ βορὰν] At præcessit λέουσι. Fortè scriptum hic fuit unâ voce θηρόβορον, *ut à feris ederetur*. ¶ Ἰωνᾶν τηκόμενον ἀφειδῶς] Jon. 2. 8.

7. Ἐπιφάνηθι] Hîc iterum hoc verbum est in sensu auxilii.

8. Εἰ δὲ ἀσεβείαις κατὰ τὴν ἀποικίαν ὁ βίος ἡμῶν ἐνέσχηται] *Si vita nostra aliquam impietatis labem traxit in hoc incolatu*. ¶ Ἀπόλεσον ἡμᾶς μόρῳ] *Pestilentiâ*, quæ per excellentiam מות Hebræis. Vide quæ ad Matth. 24. 7.

9. Μὴ τοῖς ματαίοις] *Ne idolis gratias habeant*: quæ hîc μάταια, ut suprà κενά. Par sensus suprà in Simonis oratione, & 2 Macc. 10. 4.

11. Καθ' ὕβριν ἀνόμων ἀλόγιστον] *Per vim impiorum nulla de causa in nos insurgentem*. ¶ Ἐν ἐπιβούλων τρόπῳ] *Tanquam perduelles*, ut suprà.

12. Δύναμιν ἔχων ἐπὶ σωτηρίᾳ Ἰακὼβ] *Qui validus satis es ad servandam Jacobi progeniem*, nempe vel invitis Regibus.

14. Καθὼς εἶπας] Levit. 26. 42. Deut. 30. 9, 10.

15. Καὶ πάνυ τοῦ τῆς δυνάμεως φρυάγματι] *Cum ingenti militum strepitu*. Solet hoc nomen φρύαγμα usurpari de flumine exundante.

16. Ὥστε καὶ τοὺς παρακειμένους αὐλῶνας συνηχήσαντας ἀκατάσχετον οἰμωγὴν ποιῆσαι] Repercusso à montibus clamorum sono.

17. Ἐπιφάνας τὸ ἅγιον αὐτοῦ πρόσωπον] Hîc quoque ἐπιφάνειν eo quo diximus sensu. ¶ Ἠνέῳξε τὰς οὐρανοῦ πύλας] Vide quæ dicta ad Matth. 3. 16. ¶ Φανεροὶ πᾶσι πλὴν τοῖς Ἰουδαίοις] Noluit enim satis territos Judæos terreri insuper horribili conspectu.

18. Καὶ ἀντέστησαν] *Opposuerunt se* Macedonibus. ¶ Ὑπόφρικον καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα ἐγένηθη] *Ipsi Regi corpus inhorruit*.

19. Ἀπέστρεψαν τὰ θηρία ἐπὶ τὰς συνεπομένας ἐνόπλους δυνάμεις] Etiam in præliis sæpe evênit ut consternati elephanti in suos verterentur. Polybius in Fragmentis à Valesio editis, ἐκ δὲ δυνάμεων κεῖνται τὰ θηρία, τὶς ἐπαπισθόντων φίλιος ἢ πολέμιος ἐστιν.

21. Πεσόντες ἅπαντας εἰς τὴν ἀπώλειαν] *Stratos solo & interitum exspectantes*.

22. Παραβασιλεύετε] Sicut παρασοφίζειν dicitur *qui sine jure sapientis sibi nomen arrogat*, παρασυνάγειν *qui illegitimos conventus habet*; sic παραβασιλεύειν *qui sine jure Regiam potestatem sibi vindicat*. Itâ apud Terentium *quandoquidem solus regnas* valet παραβασιλεύεις. ¶ Τὸν ὑμῶν εὐεργέτην] Qui vos honoribus atque opibus extuli. ¶ Τῆς ἀρχῆς ἤδη καὶ τοῦ πνεύματος μεθιστᾶν] Quia multi in Regno Judæos commiserabantur: unde facilè seditio oriri poterat.

23. Τοὺς κρατήσαντας ἡμῶν ἐν πίστει τὰ τῆς χώρας ὀχυρώματα] De Ptolemæo Lagi Josephus, πολλοὺς αὐτῶν (τῶν Ἰουδαίων) εἰς τὰ φρούρια καταλοχίσας.

24. Τίς τοὺς ἐξ ἀρχῆς εὐνοίᾳ πρὸς ἡμᾶς κατὰ πάντα διαφέροντας πάντων ἐθνῶν] Vide quæ suprà hac de re habuimus.

25. Τὰ προσυντεταγμένα παραιτούμενοι] *Deprecantes quæ hactenus facta sunt*. ¶ Τοὺς υἱοὺς τοῦ παντοκράτορος ἐπουρανίου Θεοῦ ζῶντος] Qui verum Deum pro Patre colunt, quos Deus ille paternè protegit. Hunc posteriorem sensum etiam infrà in epistola Regis habebimus.

26. Ἄρτι τὸν θάνατον ἐκπεφευγότες] *Jam modo vitatâ morte*.

27. Τὸν ἐπὶ τῆς προσόδου] Cui nomen Ἴδιος λόγος, ut ex Strabone discimus lib. 17. ¶ Σωτήρια ἄγειν] Σωτήρια interdum *sacrificia*; hîc verò *latos dies & convivia salutem acceptam testantia* significat.

29. Πλησίον ᾅδου, μᾶλλον δ' ἐπ' αὐτῷ βεβηκότες] *Qui velut in ipsa morte positi fuerant*. Nam quæ propè absunt, jam adesse dicuntur. Sic *ereptum aliquem* dicimus *ex Orci faucibus*. ¶ Κώθωνα σωτηρίου] *Poculum quo gratia Deo agebantur de accepta salute*. In Psal. 116. 13. כוס-ישועות in Græco vertitur ποτήριον σωτηρίου. Vide quæ dicta ad Matth. 26. 27. ¶ Τόπον κλισίαις κατεσκεύασαν] *In hippodromo tentoria posuere*, imitantes σκηνοπηγίαν, ut solebant in rebus similibus. Vide quæ diximus ad 2 Macc. 1. 9.

29. Ἀνέλαβον ᾠδὴν πάτριον] Psalmum 136. usitatum in bonis rebus. Vide 2 Par. 5. 13. Esdr. 3. 11. ¶ Χορὸς συνίσταντο] Qui mos avitus Hebræis in rebus lætis. Exod. 15. 20. Judic. 9. 27. & 11. 34. & 21. 21. 1 Sam. 29. 5. 1 Reg. 1. 40. Thren. 5. 15. Judith. 15. 15.

30. Συμπόσιον βαρὺ] i. *Magnificum convivium*: nam quod magnificum est Hebræi כבד, i. *grave*, dicunt. Sic δυνάμεις βαρεῖα 1 Reg. 10. 2. 2 Reg. 6. 14. & 18. 17. 2 Par. 9. 1. Sic & ἐν ὄχλῳ βαρεῖ 1 Macc. 1. 19. ¶ Ἐπὶ τῇ παραδόξῳ γενηθείσῃ αὐτῷ σωτηρίᾳ] Nempe quia seditiones metuerat, ut antè vidimus.

31. Οἰνοχοεῖτας] Habes hanc vocem & 2 Macc. 9. 15.

32. Καὶ ψαλμοῖς] Cantibus ad citharas ac nablia.

33. Τὰς προειρημένας ἡμέρας ἄγειν] Nempe in Ægypto. Nam extra eam non fuere celebres illæ dies. Id autem verum esse etiam infrà in re simili apparebit.

34. Ἐνέτυχον δὲ τῷ βασιλεῖ] *Precibus Regem adiere*.

35. Ἀπογράφονται δὲ αὐτοὺς] Præsens pro præterito. *Descripserant* Regis ministri *illos*, nempe Judæos. ¶ Ἀπὸ πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ Παχὼν] Qui mensis ferme Aprili respondet. ¶ Συνίσταντο δὲ αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν] *Exitium autem ipsis constituerant*, in hippodromo. ¶ Ἀπὸ πέμπτης τοῦ Ἐπὶφ ἕως ἐβδόμης] Ἐπὶφ vel Ἔπαφι mensis Junio maximè respondet, dictus ab *Epapho* Isidis filio. Eurip. Phœnissis,

——— καὶ σὲ τὸν προμάτορος

Ἰοῦς ποτ' ἔκγονον Ἔπαφον. ———

Ovidius Metam. 1.

Hinc Epaphus magno genitus de semine tandem
Creditur esse Jovis.

¶ Ἐπιφάνας] Rursus ἐπιφάνας hîc est eo quem diximus sensu.

37. Τὴν ἐκτεινείαν ἔχουσαν] i. *Cujus epistolæ is erat qui sequitur tenor*. Hîc dixit ἐκτενείαν quod suprà τύπον. Hoc sensu ἐκτενείαν Hesychius exponit ἀνάστασιν.

CAP. VII.

1. Ἐρρῶσθαι δὲ καὶ αὐτοί] Formula solennis, ut vidimus in posita jam antè epistola.

2. Συναθροίσαντες σύστημα] *In unum contractâ gente totâ*, nempe quæ in Ægypto habitat. De voce συστήματος diximus suprà. ¶ Ἀποστάτου τιμωρίαις] Ἐπιβούλων, ut suprà habuimus aliquoties, & jam sequetur.

4. Μετὰ σκυλμῶν] Σκύλλειν interdum sumitur in atrocissimo sensu, quomodo apud Virgilium poni,

Dulichias vexasse rates, ———

notarunt Gellius & Servius. Sic & Christiani διωγμοὺς sæpe vertunt *vexationes*. ¶ Ἄνευ πάσης ἀνακρίσεως καὶ ἐξετάσεως] Verba sunt Juris. ἀνάκρισις est *testium interrogatio* Platoni 6 De Legibus, Act. 25. 26. ἐξέτασις, *reorum interrogatio*, Joh. 21. 12. quod & ἀνετάζειν Act. 22. 24. His modis verum inquirunt quibus veri cura est. Quæ in hoc tam gravi & tam multos tangente negotio neglecta meritò queritur Ptolemæus. ¶ Νόμῳ Σκυθῶν ἀγριωτέραν] *Scytharum immanitatem* proverbiis notatam etiam alibi notavimus. ¶ Ἐμπεπορπημένοι] *Innexi*. Propriè de vestibus dicitur quæ fibulâ nectuntur.

5. Σκληρότερον διαπειλησάμενοι] *Duriora comminati* Judæis ex malo consilio. ¶ Μόγις τὸ ζῆν αὐτοῖς χαρισάμενοι] Quia in servitute vita vix vitalis est. ¶ Καὶ τὸν ἐπουράνιον Θεὸν ἐγνωκότες ἀσφαλῶς ὑπερησπικότα τῶν Ἰουδαίων] Nempe primùm immisso Regi somno, deinde oblivione decreti, deinde pœnitentiâ, postremò Angelis destinata impedientibus. ¶ Τὴν δὲ τῶν φίλων δι' ἣν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς βεβαίαν καὶ τῶν προγόνων ἡμῶν εὔνοιαν ἀναλογισάμενοι] Scriptum putem τὴν δὲ τοῦ φύλου ἣν ἔχουσι, per συνθέσιν nimirum. φῦλον est *gens Judaica*. Εὔνοιαν, cujus & suprà mentio aliquoties. ¶ Πάσης καθ' ὃν τινα οὖν αἰτίας τρόπον] Trajectio pro αἰτίας καθ' ὃν τινα τρόπον.

6. Μήτε ὀνειδίζειν περὶ τῶν γεγενημένων πρότερον λόγον] *Ne quis exprobret Judæis edicta illa priora, quæ præter jus facta* Rex agnoscit.

8. Ἀσ-

8. Αὐθαιρέτως παραβεβηκότας] *Cogente nemine.* Nam id culpam gravat. Vide Canonem Nicenum 11. ¶ Τῆς ὀφειλομένης κολάσεως] Mortis scilicet, ut explicant sequentia. Hanc olim ex lege quæ Deut. 13. 6. quilibet Judæus exigere poterat de Judæo qui alios incitaret ad falsorum deorum cultus. Sed in alieno Imperio jus non habebant sive judicio publico sive isto judicio quod *zeli* vocabatur quenquam interficere, nisi ex permissu Regis: qualem dedit olim Rex Persidis Esth. 8. 11. & Romani in alienigenas intra Templi septa deprehensos.

9. Γαστρὸς ἕνεκεν] Rom. 16. 18. Phil. 3. 19. ¶ Τὰ θεῖα παραβεβηκότας προστάγματα, μηδέποτε εὐνοήσειν μηδὲ τοῖς βασιλέως προστάγμασι] Sic Constantius Chlorus Constantini pater, cùm tentasset ministrorum suorum Christianismum profitentium animos, dignitatum amissionem minatus à Christianismo non discedentibus, mox ubi aliorum constantiam, aliorum levitatem hoc testimonio didicit, solos eos retinuit qui perseveraverant se Christianos ostendere, dicens *nè Imperatori quidem fidos fore qui Deo fidem non servarent.*

10. Ἄνευ πάσης βασιλικῆς ἐξουσίας ἢ ἐπισκέψεως] Sine speciali de singulis permissu, cùm generalis sufficeret, ac sine ulla Judicum Regiorum cognitione. Similem permissum habes in Codice; quando *liceat unicuiq; sine judice se vindicare vel publicam devotionem.*

11. Τότε καταφημίσαντες] Rectiùs in Sixtina καταφημήσαντες. ¶ Οἱ τούτων ἱερεῖς] Quorum & suprà mentionem habuimus. ¶ Ἐπιφωνήσαντες τὸ Ἀλληλούϊα] הללויה, læta acclamatio, quam ex Hebræo retinuere in Psalmis Hellenistæ, & Tob. 13. 21. & in Apocalypsi aliquoties.

14. Παντοίοις εὐωδεστάτοις ἄνθεσι κατεστεμμένοι] Misturâ versicolori. Vide Plinium 21. 2. qui & *Ægyptias* specialim nominat *coronas.* Talibus usi Antonius & Cleopatra, eodem teste Plinio 21. 3. Res frequens in gaudiis.

15. Εἰς Πτολεμαΐδα τὴν ὀνομαζομένην διὰ τὴν τοῦ τόπου ἰδιότητα Ῥοδοφόρον] Hæc est Ptolemais in Arsinoite Nomo, memorata Plinio & Ptolemæo, qui eam Ὅρμον cognominat. Ægyptus rosis celebrata apud Martialem.

16. Πότον σωτήριον] Quod antè dixerat κώθωνα σωτήριον. ¶ Ἕως εἰς τὴν ἰδίαν οἰκίαν] Meliùs Sixtina οἰκίαν.

17. Καὶ ταύτας ἄγειν τὰς ἡμέρας] In memoriam reditûs sui domum. ¶ Ἐπὶ τὸν τῆς παροικίας αὐτῶν χρόνον] i. Quamdiu in Ægypto victuri essent. Vide quæ suprà diximus de diebus *Pachon* & *Epiphi* mensium.

18. Ἃς καὶ ἀνιερώσαντες ἐν στήλῃ] *Dies illas ut sacrati columna inscripserunt.* ¶ Κατὰ τὸν τῆς συμποσίας τόπον] *In loco ubi illum* πότον *fecerunt* σωτήριον. ¶ Προσευχῆς καθιδρύσαντες] Scribendum est προσευχάς. *Fecerunt ibi proseuchas,* i. oratoria. Juvenalis Satyrâ 3.

——*In qua te quaro proseucha.*

Ubi Scholiastes, *Locus Judaorum ubi orant.* Possunt quidem & Synagogæ *proseucha* dici generali notione. Alioqui ità distinguebantur ut apud Christianos ab *Ecclesiis* εὐχτήρια, Novellâ 131. 10. ¶ Πλείστην ἢ ἔμπροσθεν ἐν τοῖς ἐχθροῖς ἐξουσίαν ἐσχηκότες] In illos defectores Legis usi potestate tali quæ aliis terrorem incuteret.

19. Ἐξ ἀπογραφῆς] *Ex inventario.* Solebant enim bona confiscata referri in inventarium, ut & apud Romanos; & ex eo inventario restitui ubi Princeps id jussisset. ¶ Τὰ μεγαλεῖα τοῦ μεγίστου Θεοῦ ποιήσαντος τελείως ἐπὶ σωτηρίᾳ αὐτῶν] *Deo continuante magna sua ipsorum bono opera.*

20. Ἀμήν] Hæc est vox Lectoris gratias Deo actas à Scriptore animo approbantis: 1 Par. 16. 36. Neh. 5. 13. & 8. 6. 1 Cor. 14. 16.

Finis Annotatorum ad Libros APOCRYPHOS.

JOANNIS PRICÆI

COMMENTARII

IN VARIOS

Novi Testamenti Libros;

IN QUIBUS

Vulgatæ Versionis, quamplurimis locis, præ quavis alia recentiore sermo purus Latinúsque ostenditur;

Contextûs Græci litera explicatur;

Ejusdem Phraseologia cum Auctorum Ethnicorum locutionibus amœnè comparatur;

Multorum difficilium locorum Expositiones novæ afferuntur,

Sensúsque non solùm ex Christianis Ecclesiæ antiquissimæ Doctoribus, sed & ex Græcis Latinísque Gentium Scriptoribus ubique illustratur.

His accesserunt

Annotationes in PSALMORUM Librum,

Item

In aliquot sparsa capita NOVI TESTAMENTI.

Ad Serenissimum Principem

COSMUM,

Magnum Principem HETRURIÆ.

LONDINI,

Excudebat *JACOBUS FLESHER*, M DC LX.

Prostant apud
- CORNELIUM BEE, RICHARDUM ROYSTON, GUILIELMUM WELLS, SAMUELEM THOMSON — *Londini.*
- THOMAM ROBINSON — *Oxonii.*
- GUILIELMUM MORDEN — *Cantabrigiæ.*

CATALOGUS

LIBRORUM NOVI TESTAMENTI,

IN QUOS HOC OPUS ANNOTATA EXHIBET.

Serenissimo Principi ac Domino
COSMO
MAGNO PRINCIPI HETRURIÆ.

Serenissime Princeps ;

PUto neminem rubore frontis pudoréque animi ad tuæ sortis mortalem verba unquam fecisse, quali ego (æquitate, atque ideo necessitate, postulante) nunc alloquor Celsitudinem Tuam. Octo annorum onere distendebatur apud Apuleium illa, nec potuit parturire: ego toto novennio eximiâ Serenissimi Parentis Tui indulgentiâ usus otio beatissimo, hunc primum, emitto fœtum dicam, an abortivum ejicio? certè quod manibus tanti Principis excipiatur, modis omnibus indignum. Tam lenti hujus moliminis complures possem causas afferre, quarum vel maxima, ab inopia Italorum typographorum orta, non est extra notitiam Tuam: at malo culpæ meæ nil omninò prætexere, quò obligatior abeam ignoscentiæ tuæ. Voluminis exilitatem haud scio an excusandum habeam: *paucorum versuum* (inquit Seneca) *liber est, & quidem utilis laudandúsque: annales Tanusii scimus quàm non decori sint.* Quin & indoles tua, quàm pro ætate peritior & virilior facta, magnarum molium oculiferiis non Te patitur præstringi: nec quantum, sed quid qualéque offertur, jam assuevit expendere. Si quid autem eâ parte peccatum est, de venia desperare nolo, in scriniis enim (Dei gratiâ) est unde emendetur. Cùm scirem autem quàm leviculam rem impræsentiarum in animo haberem dicare Sublimitati Tuæ, petivi quantâ potui sedulitate à Serenissimo Principe ac Patruo Tuo Leopoldo, eidem ad conspectum Tuæ Celsitudinis tendenti dignaretur aditum aperire, ut liber nullâ suâ dote spectabilis,

 à tanti

à tanti Mediatoris auctoritate commendatior evadat. Insigni illius Principis humanitate Serenissimo Tuæ Celsitudinis Genitori mea parvitas innotuit. Tam grande beneficium fovere Idem postea non despectui habuit, existimationi meæ apud eundem Serenissimum M.D. semper aliquid adstruendo. Confecto itaque qualicunque Opere isto præsidium imploravi ejus, idque alacer, ac fiduciæ plenus, ut qui scirem occasiones omnes exercendæ suæ bonitatis gratissimas atque acceptissimas fore: &, nè dubitando, tam multis, tam tempestivis, támque honorificis erga me officiis ejus viderer contumeliam imponere. Rex Regum, qui omnes quidem mortales respicit, at Principes multò propiùs intuetur, Celsitudinem Tuam è numero cæterorum Principum seligere dignetur, quam non tantùm in Serenissimæ domûs Tuæ ornamentum, inque bonum civium tuorum, sed & in seculi totiúsque Orbis specimen componere ac formare velit: regiminis Patrii consortem Te diu antequam successorem faciat: proléque efficturâ virtutes tuas, seróque successurâ Tibi, fortunæ tuæ amplitudinem stabiliat ac jucundam reddat.

Serenissimæ Celsitudini Tuæ

omni obsequio ac

fide addictissimus

JOANNES PRICÆUS.

JOANNIS PRICÆI

ANNOTATIONES

In Euangelium secundùm

MATTHÆUM.

ΚΕΦ. α'.

1. ΒΙ'ΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

2. Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

3. Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

4. Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

5. Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

6. Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

7. Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.

8. Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.

9. Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχάζ. Ἀχὰζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.

10. Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.

11. Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

12. Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.

13. Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.

14. Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.

15. Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.

16. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ, τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἸΗΣΟΥ͂Σ ὁ λεγόμενος Χριστός.

17. Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβίδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

Vulgata Versio.

1. LIber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham.

2. Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam & fratres ejus.

3. Judas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esron. Esron autem genuit Aram.

4. Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

5. Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Jesse.

6. Jesse autem genuit David regem. David autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ.

7. Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Asa.

8. Asa autem genuit Josaphat. Josaphat autem genuit Joram. Joram autem genuit Oziam.

9. Ozias autem genuit Joathã. Joatham autẽ genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10. Ezecias autem genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Josiam.

11. Josias autem genuit Jechoniam & fratres ejus in transmigratione Babylonis.

12. Et post transmigrationem Babylonis, Jechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13. Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor.

14. Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autẽ genuit Mathan. Mathan autem genuit Jacob.

16. Jacob autem genuit Joseph virum Mariæ: de qua natus est Jesus qui vocatur Christus.

17. Omnes itaque generationes ab Abraham usque ad David, generationes quatuordecim: & à David usque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonis usque ad Christum, generationes quatuordecim.

18. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου.

19. Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

20. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰν τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

21. Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

22. (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

23. Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, Μεθ᾽ ἡμῶν ὁ Θεός.)

24. Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25. Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν.

18. Christi autem generatio sic erat: Cùm esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto.

19. Joseph autem vir ejus cùm esset justus, & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.

20. Hæc autem eo cogitante, ecce angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Joseph fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam: quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.

21. Pariet autem filium: & vocabis nomen ejus JESUM: ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.

22. (Hoc autem totum factum est ut adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem,

23. Ecce virgo in utero habebit, & pariet filium: & vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.)

24. Exsurgens autem Joseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit conjugem suam.

25. Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum: & vocavit nomen ejus JESUM.

Ad Cap. I.

Com. 1. **B**ΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ] Præcisus & absolutus loquendi modus, qualis ille, ἀρχὴ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, qui & Marci ipso initio occurrit. Hoc incipiendi genus videtur à Prophetis sumptum. Sive suppleas hic autem (quod nonnulli volunt) ἐστὶν ἥδε, sive non suppleas, perinde est, cùm satis pateat sententia, nec de se nos patiatur ambigere.

Com. 6. ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου] Post τῆς supple πρότερον, vel ποτὲ, vel quid simile: ut & in Pauli 1 Cor. 5. 1. illis, τὴν τοῦ πατρὸς γυναῖκα. Ità & Plinius lib. 2. Epist. 20. *Veraniam Pisonis* dixit: i. e. quæ quondam fuerat Pisonis uxor. Post vocem Οὐρίου itidem γυναικὸς subaudiendum. Ità apud Plinium avunculum *Claudii Principis Agrippinam* legimus: h. e. Claudii uxorem. Sic cap. 3. Tobiæ ancilla ad herilem filiam, Ἤδη ἑπτὰ ἄνδρας ἔχεις· καὶ ἑνὸς αὐτῶν οὐκ ὠνομάσθης· id est, οὐ γυνὴ ὠνομάσθης· nempe omnibus iis ante concubitum (qui propriè uxores facit) à malo spiritu interfectis. Innuitur obiter hac loquendi formâ uxorem tantùm rem mariti esse, & quasi in ejus manu mancipioque: juxta Joh. 3. illud, Ὁ ἔχων τὴν νύμφην νυμφίος ἐστίν. Et hinc è converso apud Euripidem Electræ hæc ad Ægysthum,

Πᾶσι δ᾽ ἐν Ἀργείοισιν ἤκουες τάδε,
Ὁ τῆς γυναικὸς, οὐχὶ τ᾽ ἀνδρὸς ἡ γυνή.

h. e. ὁ τῆς γυναικὸς ἀνήρ· quòd ibi scilicet uxores jus quoddam in maritos exercerent. In citato Tobiæ loco pro ἑνὸς cogitemus an οὐδενὸς legendum.

Com. 11. μετοικεσίας] Hesychius, Μετοικέσιον, τὸ ἐκ τόπου εἰς τόπον οἰκῆσαι· Suidas propiùs aliquantò, Μετοικίας, αἰχμαλωσίας· respiciens item indubiè hunc Matthæi locum: ergò malim μετοικεσίας legi. Bene Vulgatus autem, *transmigrationis*. In Glossis, Μετοίκησις, *migratio*: bene & alter ille, *transportationis*. Seneca cap. 16. Consolat. ad Helviam, *Ista populorum transportationes*, &c.

Com. 16. τὸν ἄνδρα Μαρίας] Hesychius, Ἄνδρα, τὸν ἄνδρεῖον, καὶ τὸν κατὰ κοινωνίαν τῆς γυναικὸς ὑπολαμβάνει· & Didymus ad Odyss. α'. initium, ait, ἄνδρα significare inter alia, τὸν γήμαντα. Sequuntur eam formam Latini. Terentius Hecyr. 4. 1. *Minimè, mi vir*: ubi Donatus, *Vir ad maritalem conditionem, non ad sexum retulit*. Vocatur autem Josephus, Mariæ maritus, etsi sponsalia intercesserant tantùm: sed (ut Jurisconsulti) quod de proximo fiendû erat, pro facto habebatur. Ad Teclam Thamyris apud Basilium Seleuciensem, Πείσθητί μοι τῷ σῷ Θαμύριδι, καὶ γάρ εἰμι σὸς, εἰ μηδέπω τῷ γάμῳ, τῷ νόμῳ λοιπὸν, καὶ τὰ ἐπὶ σοί μοι γεγράφθαι συνθήκαις. Apuleius 4. *Votis nuptialibus pacto jugali destinatus, tabulis etiam maritus nuncupatus*. Sic, sponsam *conjugem* vocari notat Servius ad Virgilii ea, *Conjuge prærepta*.——Idem in ea,

Et gener auxilium Priamo Phrygibúsque ferebat:

Secundùm spem illius dictum est. Gener dicitur & qui est, & qui esse vult; sic etiam maritus: unde in 4.

Quos ego sum toties jam dedignata maritos.

Ibid. ὁ λεγόμενος, &c.] In Glossario, *Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος.

Com. 18. πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς] Ità jam dicto Tobiæ capite, de septem Saræ maritis, πρὶν ἢ γενέσθαι αὐτοὺς μετ᾽ αὐτῆς. Συνέρχεσθαι autem eodem qui hic sensu habemus & 1 Cor. 7. 5.

Ibid. εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα]

Quæ fuerat virgo credita, mater erat.

Cùm dico *virgo credita*, respicio Josephum: reverâ enim Maria & mater, & virgo erat. Εὑρέθη, &c. locutio bene Græca. Ælianus Var. 10. 6. de Archestrato quodam, Ὑπὸ ζυγὸν ἀναβληθεὶς, ὀβολοῦ ὅλον ὁλκὴν ἔχων εὑρέθη. Euthymius bene hìc, *Reperta est, propter inopinatum effectum*.

Ibid. ἐκ πνεύματος ἁγίου]

Cœlesti tumidus pondere venter erat.

Justinus lib. 12. de Olympiade Alexandri matre, *Majus humanâ mortalitate opus utero tulit*: quæ verba ideo adduxi ut emendem: pro *opus* enim videtur *onus* scribendum. Phædrus,

Portat onus incertum certis mensibus.

Gellius 12. 1. *Ne æquor illud ventris irrugetur & de gravitate oneris, &c. fatiscat*. Apuleius 10. *Pragnationis sarcina*

sarcinâ oneratam: & 1. *Jam octo annorum onere misella distenditur.*

Com. 19. δίκαιος ὢν] Non eo sensu quo Baptistes Marc.6.20. quo Cornelius Act.10.22. aut Symeon Luc. 2.25. sed (ut bene hîc Chrysostomus) χρηστὸς καὶ ἐπιεικής. Hinc δίκαιοι & χρηστοὶ apud Aristophanem παραλλήλως positi: &, δίκαιος καὶ χρηστὸς ἀνὴρ apud Plutarchum, in De mulierum virtutibus. In Græco Exodi 18.21. ἄνδρας δικαίους, μισοῦντας ὑπερηφανίαν. Talis apud Terentium, *vir bonus & benignus:* apud Apuleium, *vir bonus, & modestus:* apud Ammianum Marcellinum, *vir mollis & tractabilis:* apud Arnobium, *vir lenis, & benevolæ voluntatis:* apud Plautum, *homo mitis & tranquillus:* apud Juvenalem, & Q. Curtium, *homo miti ingenio:* & Ciceronem Famil. 6.6. *miti clementique naturâ.* Quo significationis diverticulo occurrit vox δίκαιος, non heic tantùm, sed & 1 Joh. 1.9. 1 Joh.2.1. item Luc.20.20.

Ibid. αὐτὴν παραδειγματίσαι] Tot aliis ad illustrandam hanc vocem in medium allatis, debebant & hæc addi ex A. Gellio. *Tertia ratio vindicandi est quæ à Græcis παράδειγμα nominatur: cùm punitio propter exemplum est necessaria, ut cæteri similibus à peccatis quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ deterreantur.* Item hæc Donati in Terentii Eun.5.6. illa,

—In te exempla edent:
Quæ documenta sint cæteris nè delinquant.

Nec aliter hic Vir summus Grotius, *Nè ea exemplum fieret.* Interim & Vulgatus optimè, *traducere eam.* Vide à Ramiresio ad Martialis 1.4. annotata.

Ibid. ἐβουλήθη, &c. ἀπολῦσαι αὐτήν] Sic in Jure Græco-Romano. Constantinus Harmenopulus, Λύεται μνηστεία, καὶ εἰ ἐξ ἀλλοτρίων σπερμάτων ἐγκάστριος ἡ γυνὴ παρευρεθῇ. Ἀπολῦσαι vertunt *dimittere eam:* nec malè, etsi de sponsa, *repudiare* vertas. Glossæ, Λύσις γάμου ἢ μνηστείας· *repudium.* Ibidem; Ἀπόλυσις γαμετῆς ἢ μνηστῆς· *repudium.*

Ibid. λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν] Hesychius, (& fortè hunc locum respiciens) Λάθρα, κρυφίως.

Com.20. παραλαβεῖν τὴν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου] Non hæc hunc sensum habent, *accipere Mariam in uxorem, quæ jam tantùm tua sponsa est:* at, *accipere Mariam uxorem tuam:* i. e. cum ea συνοικεῖν, *cohabitare.* Γυναῖκα ergo heic eodem sensu quo suprà com. 16. τὸν ἄνδρα. Photius Epist. 181. Γυναῖκας ἔθος ἦν καλεῖν παλαιὸν, ἂς μόνος ὁ τῆς μνηστείας δεσμὸς συνεδέσμει, κἂν ὁ τῆς ὁμιλίας αὐτοῖς νόμος οὐκ ἐγινώσκετο. Adde quæ jam dicto commate è Servio allata.

Ibid. ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου] Τὸ ἐκ hoc loco vim generatricem notat. Sic Hebr. 7. 5. ἐξ ὀσφύος habemus. Aristoteles eâdem loquendi formâ equas ἐξανεμοῦσθαι dixit: i. e. *ex vento concipere.* Beza hîc *ex spiritu sancto est,* Erasmus *à spiritu sancto.* Satisfaciat nobis Vulgati illud, *de spiritu sancto.* Apuleius 10. *Habebat filium parvulum de marito, quem nuper necaverat.*

Com.21. σώσει τὸν λαὸν] Τὸ σώζειν ἔργον αὐτοῦ, Clemens Stromat. 6. Arnobius lib. 2. *Unius pontificium Christi est dare animis salutem.* Vide infrà 18.11. Joh.12.47.

Com.25. καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν] De voce γινώσκειν hoc sensu posita vide quæ ad Luc.1.34. diximus.

Ibid. αὐτῆς τὸν πρωτότοκον] De voce πρωτότοκος vide item quæ ad Luc.2.7. annotavimus.

Κεφ. β.

1. ΤΟΥ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

2. Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

3. Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

4. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

5. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας· οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,

6. Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

7. Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

8. Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.

9. Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα.

11. Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

Vulgata Versio.

1. CUM ergò natus esset Jesus in Bethlehem Judæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Jerosolymã,

2. Dicentes, Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in Oriente, & venimus adorare eum.

3. Audiens autem Herodes rex, turbatus est, & omnis Jerosolyma cum illo.

4. Et congregans omnes principes sacerdotum & Scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur.

5. At illi dixerunt ei, In Bethlehem Judæ: Sic enim scriptum est per prophetam,

6. Et tu Bethlehem Terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda: ex te enim exiet dux qui regat populum meum Israel.

7. Tunc Herodes clàm vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.

8. Et mittens illos in Bethlehem, dixit, Ite, & interrogate diligenter de puero: & cùm inveneritis, renuntiate mihi, ut & ego veniens adorem eum.

9. Qui cùm audissent regem, abierunt: & ecce stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, usque dum veniens staret suprà, ubi erat puer.

10. Videntes autem stellam, gavisi sunt gaudio magno valde.

11. Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre ejus, & procidentes adoraverunt eum: & apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham.

12. Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13. Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί· μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

15. Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

16. Τότε Ἡρώδης, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

17. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

18. Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

19. Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

20. Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ· τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

21. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

22. Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

23. Καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ· ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται.

12. Et responso accepto in somnis nè redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam.

13. Qui cùm recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Joseph, dicens, Surge, & accipe puerum & matrem ejus, & fuge in Ægyptum: & esto ibi usque dum dicam tibi. Futurum est enim ut Herodes quærat puerum ad perdendum eum.

14. Qui consurgens accepit puerum & matrem ejus nocte, & secessit in Ægyptum: & erat ibi usque ad obitum Herodis:

15. Ut adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem, Ex Ægypto vocavi filium meum.

16. Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis, iratus est valde: & mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus ejus, à bimatu & infrà, secundùm tempus quod exquisierat à Magis.

17. Tunc adimpletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam, dicentem,

18. Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus, Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt.

19. Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparuit in somnis Joseph in Ægypto,

20. Dicens, Surge, & accipe puerum & matrem ejus, & vade in terram Israel: defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.

21. Qui consurgens, accepit puerum & matrem ejus, & venit in terram Israel.

22. Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ.

23. Et veniens habitavit in civitate quæ vocatur Nazareth: ut adimpleretur quod dictum est per prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.

Ad Cap. II.

Com. 2. Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς, &c. εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα] Ælius Lampridius de Alexandro Severo, *Fertur pridie natalis ejus totâ die apud Arcam Cæsaream stella primæ magnitudinis visa:* quod ponit inter alia omina subsecuti imperii ejus. Justinus lib. 37. de Mithridate, *Quo genitus est anno, & eo quo regnare cœpit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus ità luxit, ut cœlum omne conflagrare videretur.* Claudianus, ubi de Honorio nato,

Visa etiam medio, populis mirantibus, audax
Stella die ——— Et post,
Emicuitque plagis alieni temporis hospes
Ignis, & agnosci potuit cùm Luna lateret.

Com. 3. ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς, ἐταράχθη]
—— Κατὰ δ' ἔστυγε μῦθον ἀκούσας.

Ibid. ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη] Tacitus Histor. 4. de Ptolomæo, *Ut sunt ingenia Regum, pronus ad formidinem,* &c.

Ibid. καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ] Ità solet. Consternationes magnique metus è Regum domibus in civitates totas, ut humores noxii è capite in artus defluunt. Hinc illud apud Æschylum Etheoclis.

Ἀλλ' οὔτε κλαίειν, οὔτ' ὀδύρεσθαι πρέπει,
Μὴ πῶ καὶ τεκνωθῇ δυσφορώτερος γόος.

Ad quem locum vetus Scholiastes, Ἵνα μὴ ἀφόρητος γόος αὐξηθῇ ἐν τῇ πόλει.

Ibid. καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ] Turbatis Regibus totæ civitates conturbari miscerique solent. Apud Virgilium cum præcessisset,

Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit: —— sequitur continuò,
——*Magnisque implet terroribus urbem.*

10 Vide quæ & Oedipus in γνωτῶς apud Suidam. Post Ἱεροσόλυμα repete ἐταράχθη. Virgil.

——*Concussam bacchatur fama per Urbem.*

Ἦν οὐ μικρὰ (ut 2 Maccab. 3. 14.) καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀγωνία. *Permota civitas, atque immutata facies urbis erat,* Salustius in Catilina dixit: *Sollicita, obstupida, suspensa animo civitas,* Pacuvius apud Nonnium. Hic famæ effectus.

Virgilius, ——*magnas territat urbes.*
20 Idem, *It rumor, & magnis terroribus occupat urbes.*

Com. 4. καὶ συναγαγὼν πάντας, &c.] Impletum hîc illud Psalmi 2. 2. Locum autem isti non absimilem vide Judith. 5. 2. ubi de Oloferne.

Com. 6. καὶ σὺ, &c.] Locutio in re de qua agitur aliquid præ aliis eximium notans. Vide Luc. 1. 76.

Ibid,

Ibid. ἐξελεύσεται] Vulgatus *exiet*, non *exibit*. Vide immortalis memoriæ Virum Joannem Gerardum Vossium lib. 3. cap. 38. de Analogia.

Ibid. ποιμανεῖ τὸν λαόν μου] Beza, *pascet p. meum*: meliùs Vulgatus, (ut & Act. 20. 18.) *reget p. meum*. Iliad. α'.

——ποιμένα λαῶν·

Scholiastes, βασιλέα ὄχλων. In Glossario, Ποιμαίνω, ἐπὶ ἀνθρώπων *rego*.

Com. 7. καλέσας τοὺς Μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος] Reduxit mihi hic locus in mentem Ammiani illum, *Ante lucis primitias accersiti aruspices, consultique quid astri species portenderet nova*. Ἀκριβοῦν hîc est quod Apuleio lib. 1. *scrupulosè explorare*: & lib. 8. *anxiè percontari*. Est autem usus ejus hoc loco & Græcus, & perelegans. Plato in Charmide, Καὶ τοῦτό μοι σὺ ἀκρίβωσε; Arrianus 2. 12. in Epictetum, Ἠκρίβωσεν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· i. e. à nostræ sectæ sapientibus. Porphyrius in De Pythagoræ vita, Παρὰ ὧν (Chaldæos intelligit) τὴν περὶ οὐρανῶν γνῶσιν ἠκριβώσατο. Videtur propriè autem dici de temporum calculatoribus: h. e. qui (ut Plutarchus in Numa loquitur) τοὺς χρόνους ἐξακριβοῦντες.

Ibid. ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ, &c.] Tale & Joh. 4. 52. illud, Ἐπύθετο παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ, &c.

Com. 8. ἀκριβῶς ἐξετάσατε, &c.] In Glossario, Ἐξετάζω, *interrogo, exquiro*. Hesychius, Ἀκριβολογεῖται, ἀκριβῶς ἐξετάζει. Ἀκριβῶς ἐξετάζειν autem (ut hîc Matthæi Interpres) dixit & Plutarchus in Dionis vita. Hinc apud Philonem lib. De creat. Principis, ἀκριβέστατος ἐξεταστής. Ibidem, & in libro De Profugis, item 5. Athenæi, Ἐπιμελῶς ἐξετάζειν· quod ἰσχυρῶς ἀκριβοῦν, in Dionis Excerptis.

Com. 9. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ Βασιλέως] i. e. (ut Act. 16. 24.) τὴν παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφότες.

Ibid. ὁ ἀστὴρ, &c. προῆγεν αὐτοὺς]

——*Multa cum luce cucurrit,*

Signavitque viam.——

Ibid. προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον] Varro apud Servium ad Æneid. 1. *Ex quo Æneas è Troja egressus est, Veneris eum per diem stellam vidisse, donec ad agrum Laurentum veniret*. Plutarchus de Timoleone, Νυκτὸς ἐμβαλὼν εἰς τὸ πέλαγος, &c. ἔδοξεν αἰφνιδίως ῥαγέντα τὸν οὐρανὸν ὑπὲρ τῆς νεὼς ἐκχέαι πολὺ καὶ περιφανὲς πῦρ, ἐκ δὲ τούτου λαμπὰς ἀρθεῖσα, &c. καὶ συμπαραθέουσα τὸν αὐτὸν δρόμον ᾗ μάλιστα τῆς Ἰταλίας ἐπεῖχον οἱ κυβερνῆται κατέσκηψεν.

Com. 10. ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην] Ità & Jonæ 4. 6. ἐχάρη, &c. χαρὰν μεγάλην. Ἀττικὸν σχῆμα esse ait Scholiastes ad Plutum Aristophanis, ὡς τὸ, μανίαν μαίνεσθαι, φυγὴν φεύγειν, &c. Romani Græcos imitati *gaudium gaudere* dicunt: ità Terentius in Andria, & Cælius in Ciceronis famil. epist. Contrarium in Phædone Platonis, λύπην λυπεῖσθαι· & 1 Maccab. 15. 36. μεγάλην ὀργὴν ὀργίζεσθαι· quomodo & apud Virgilium, *furorem furere*.

Ibid. ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην] Ità 3 Reg. 1. 40. & 1 Maccab. 14. 11. μεγάλην εὐφροσύνην εὐφραίνεσθαι· & contrà Jonæ 4. 11. μεγάλην λύπην λυπεῖσθαι.

Com. 11. προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα]

Dona ferunt, præ se testantur gaudia donis.

Scriptor Tobiæ 13. 11. Ἔθνη πολλὰ μακρόθεν ἥξει πρὸς τὸ ὄνομα κυρίου Θεοῦ, δῶρα ἐν χερσὶν ἔχοντες, &c. P. Chrysologus, *Nascenti Regi semper publica paratur oblatio*. Δῶρα hîc intellige,

Quæ tener è terra divite mittit Arabs.

Ibid. χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν] Quorum Eoi tractus feracissimi. Josephus Antiquit. 8. 2. de Sabæorum Regina Solomonem visente, Ἐπάγαγεν καμήλους χρυσίου μεστὰς, καὶ ἀρωμάτων ποικίλων. Λίβανον nempe, σμύρναν, &c. Vide ad Apocal. 18. 13. annotata.

Com. 12. χρηματισθέντες κατ' ὄναρ] Hesychius, Χρηματισμὸς, ὀπτασία, &c. Aliud autem agunt eruditi homines, dum Vulgatum, qui χρηματισθέντες hoc loco, *responso accepto*, & Luc. 2. 26. ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, *responsum acceperat*, nectebat, improprietatis arguunt. Pluribus non opus agere. Expendant hunc Ambrosii locum, *Angustæ mentes invitentur promissis, erigantur speratis mercedibus: bona mens quæ sine responsi cœlestis syngrapha certamen arripuit, geminæ laudis fructum acquirit sibi*: meminerintque (etsi verum Philonis illud, Ὅτε ἀπόφασις, οὐκέτι παύλης ὁρᾶται) in his libris non dissimili figurâ quem χρηματίζεσθαι dici, etsi nullius (saltem apertus) sermo præivit: ut Marc. 14. 48. Luc. 3. 16. 7. 40. & 13. 14. Joh. 5. 17. Act. 3. 12. & 5. 8. infrà hîc 11. 25. 12. 38. 28. 5. Vide & in Græco Danielis cap. 10. & 1 Maccab. 2. 17. Interim nec damnandus Erasmus, qui, *oraculo accepto*. Macrobius Somn. Scip. *Omnium quæ videre sibi dormientes videntur quinque sunt principales & diversitates, & nomina. Aut enim est* ὄνειρος *secundùm Græcos, quod Latini somnium vocant: aut est* ὅραμα, *quod visio rectè appellatur: aut est* χρηματισμὸς, *quod oraculum nuncupatur: aut est*, &c. Et pòst, *Oraculum est quidem cùm in somnis parens, vel alia sancta gravisque persona, seu sacerdos, vel etiam Deus, apertè eventurum quid, vel non eventurum, faciendum vitandúmve denunciat*. De locutione κατ' ὄναρ Phrynichum vide. Κατ' ὄναρ, *per visionem*: habemus in Glossario.

Com. 13. φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, &c. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό] Rebecca Gen. 27. 43. ad Jacobum, *Ecce frater tuus minatur ut occidat te*, &c. *consurgens fuge ad Laban fratrem meum in Haran*. Servius ad Georgic. 1. *Potest fuga etiam honesta esse, ut si quis hostem, si quis imminentem tyrannum*, &c. *fugiat*.

Com. 14. ἀνεχώρησεν] Glossarium, (&, ut puto, ex Vulgato Interprete) *secessit*, ἀνεχώρησεν.

Com. 15. τῆς τελευτῆς Ἡρώδου] Artemidorus Oneirocrit. 3. 59. Τελευτὴν· τὸν θάνατον καλοῦμεν.

Com. 16. Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη, &c. ἐθυμώθη λίαν] Ità 2. Maccab. 7. de Antiocho R. Ἔκθυμος γενόμενος, τούτῳ (juveni) παρὰ τοὺς ἄλλους (ἀδελφοὺς) χεῖρον ἀπήντησε, (i. e. ἐσωφρόνισεν) πικρῶς φέρων ἐπὶ μυκτηρισμῷ.

Ibid. ἐθυμώθη λίαν] Sirachides 28. 12. Κατὰ τὴν ὕλην τοῦ πυρὸς οὕτως ἐκκαυθήσεται, οὕτως καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται.

Ibid. καὶ ἀποστείλας, ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας, &c. ἀπὸ διετοῦς]

Crimine quo parvi cædem potuere mereri?

Suetonius in Augusti vita, *Auctor est Julius Marathus ante paucos quàm nasceretur menses prodigium Romæ factum publicè quo denunciabatur Regem populo Romano Naturam parturire: Senatum exterritum censuisse nè quis eo anno genitus educaretur*.

Ibid. ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω] E converso Esdræ 4. 41. Ἀπὸ δωδεκαετοῦς, καὶ ἐπάνω. In Glossis, Διετὴς, *bimus*.

Ibid. ἀπὸ διετοῦς] Pollux 2. 2. ubi de infantilis ætatis gradibus, Αὐτοετὴς, ἔπειτα διετὴς, &c. In Glossis, Διετία, *biennium*: optimè tamen versio Vulgata, *bimatum*. Ità (præter Macrobium jam aliis adductum) loquitur Plinius Senior 8. 43. & 20. 1. Bidentes, *oves circa bimatum* vocat & Servius ad Æneid. 6.

Com. 18. φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολύς] Jeremiæ 51. 54. φωνὴ κραυγῆς ἐν Βαβυλῶνι, συντριβὴ μεγάλη, &c. Ἀκούεσθαι vox solennis ubi de vasto luctu, & sonans nescio quid formidabile. Dio. lib. 6.. Θόρυβος μετ' οἰμωγῆς ἐξηκούετο. Agathias Scholasticus, Κωκυτὸς ἐπεῖχε μυελὸν, οἰμωγαί τε ἠκούοντο δαψιλεῖς, καὶ θρῆνοι δρυμύτατοι, καὶ ὀλολυγαί. Longus Ποιμενικῶν 2. Ἠκούετο καὶ τῶν βοῶν ἐλεεινὰ μυκήματα. Ferit aures & idem horror in Latino *audiri*. Virgilius, 3.

——*Gemitus lacrymabilis imo*

Auditur tumulo—— Idem 6.

——*Audita voces, vagitus & ingens*.

In Latino 9. 19. Jeremiæ, *Vox lamentationis audita est de Sion*. Ammianus Marcellinus lib. 21. *Ululabiles undique planctus & lugubres sonitus audiebantur*. Cato apud A. Gellium 10. 3. *Quantum luctum, quantúmque gemitum! quid lacrymarum, quantúmque fletuum factum audivi!*

Lucretius 6.

Nec non ulla diem, neque noctem aurora secuta est,
Quæ non audierit mistos vagitibus ægris
Ploratus, mortis comites, & funeris atri.

Quin & propius hisce argumentum in quo versamur 18. 10. Sapientiæ Scriptor, *Audiebatur flebilis planctus ploratorum infantium*; & lib. 19. Justinus, *Tunc infelicium matrum ululatus, & flebiles querelæ audiebantur.*

Ibid. θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς] Eâdem copulatione Pollux 6. 50. Onomastici sui, κλαυθμυρισμὸς, ὀδύρματα, θρῆνος· & antè, θρηνεῖν, ὀδύρεσθαι, κλαυθμυρίζεσθαι. In Græco 4. 5. Estheris, Κραυγὴ, καὶ κοπετὸς, καὶ πένθος. In Senecæ Hippolyto,

——*Luctus, & lacrymæ, & dolor,*
Et limine in ipso mœsta lamentatio.

Glossæ, *Lamentatio*, θρῆνος, ὀδυρμός. Glossæ aliæ, Ὀδυρμὸς, *fletus, questus, lamentum.* Et nota in Matthæo hic de mulieribus agi. Seneca cap. 3. Consolat. ad Helviam, *Lamentationes, ejulâtus, & alia, per quæ ferè muliebris tumultuatur dolor.*

Ibid. Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς]
Multa super natis lacrymans——
——Ὀδυρομένη φίλα τέκνα.

Iliad. β'. ——Ἀμφιαχυῖαν ubi Scholia, τὰ τέκνα αὐτῆς θρηνοῦσαν. Euripides Supplicibus,

——θανόντων τέκνων
Ἐπίπονόν τι κατὰ γυναῖκας
Εἰς γόους πέφυκε πάθος.

Virgilius huic quod præ manibus non dissimili argumento,

At domus interior gemitu miseróque tumultu
Miscetur, penitúsque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis resonant, ferit aurea sidera clamor.

Apuleius 7. *Mater pueri, mortem deplorans acerbam filii, fleta & lacrymosa, ejulans* &c. Quintilianus 16. Declamat. *Cognitâ clade, uxor rarissimi exempli, & prorsus talis filii mater, totos efflevit oculos: & continuus inde planctus, incredibilis mœstitia, assidua lamentatio fuit.* In Senecæ Controversiis, *Posterâ die erat in domo hujus fletus, lamentatio matris spes suas deplorantis.* Firmici est, *Nullo genere vincitur matris dolor.* Error. profan. relig.

Ibid. καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι] Scriptor Tobiæ 10. 7 de matre ejus filium intempestivâ morte ablatum existimante, *Illa autem consolari nullo modo poterat.* Apuleius 4. *Non quivit ullis sermonibus ab inceptis fletibus avocari.* In Græco Genes. 37. 35. Οὐκ ἤθελε παρακαλεῖσθαι· & Esa. 22. 4. Πικρῶς κλαύσομαι, μὴ κατισχύσατε παρακαλεῖν με· Electra apud Sophoclem,

Ἄνετέ μ', ἄνετε, παρήγοροι——

cum sequentibus quæ leguntur apud Suidam. Simile apud Philonem (lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ.) δι' ὑπερβολὴν κακῶν οὐδὲ παρηγορίας ἀνέχεσθαι. Quintilianus 10. Declamat. *Totum istud lugere fœmineum est, & simulac orbitas imbelle pectus invadit, animus ille qui luctus suos sequitur, incipit indulgentiam sentire lacrymarum.* Seneca de luctu Octaviæ ob amissum Marcellum filium, *Non ullas admisit voces salutare aliquid afferentes, nè avocari quidem se passa est:* & pòst, *Secundam orbitatem judicans lacrymas omittere.*

Ibid. οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι] Intellige, nisi post aliquod tempus; cùm alioqui perverum sit quod in Cicerone 5. 16. Famil. legimus, *Nulla unquam fuit liberis amissis tam imbecillo mulier animo quæ non aliquando modum lugendi fecerit.*

Ibid. οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι] Alcyone apud Ovidium,

——*Solantia tollite verba.*

Seneca ad Marciam cap. 5. *Partem mali putant audire solatia.*

Ibid. ὅτι οὐκ εἰσί] Sumpta & hæc locutio è melioris Græciæ promptuario. Hecuba (& ut Rachel jam liberis orba) apud Euripidem,

Οἱ μὲν πρόσθεν παῖδες οὐκέτ' εἰσί μοι.

In ejusdem Herc. furente,

——Οὐκέτ' ἐστὶ δυστυχὴς ἀνήρ.

Achilles Tatius, Ἦν Αἰγύπτιος στρατιώτης, νῦν δὲ οὐκ ἔστι. Theophylactus Simocatta, Ἔναγχος σοι μὴ κεκτημένῳ (i. υἱὸς) προσγέγονε, καὶ πάλιν οὐκ ἔστιν. Herodotus, Μητρὸς καὶ πατρὸς μηκέτ' ὄντων. Jacobus apud Philonem de Josepho suo, Εἰ μὲν οὐκ ἔστι, δείξατέ μοι τὸν νεκρόν. Vide & in Græco Genes. 42. 13. 1 Reg. 3. 21. Job. 14. 10. Apud Plutarchum in Apophthegmat. & in Alexandri vita interrogatus gymnosophista ille pluréśne vivi an mortui essent, respondit, ζῶντας οὐ γὰρ ἔτι τοὺς τεθνεῶτας. Plautus Pseud.

——*Mortuus est qui fuit: qui est, vivus est.*

Et alibi,
Tanquam hominem qui animam efflavit, quid eum quæras qui fuit?

E converso apud Demosthenem, Ζώντων καὶ ὄντων Ἀθηναίων· & Heliodorum, Τί τὸν οὐκ ὄντα θρηνεῖς; ἔστι, καὶ σώζεται Χαρίκλεια. Idem, Θεαγένης ἐστὶ καὶ σώζεται.

Com. 19 τελευτήσαντος δὲ, &c.] Glossæ, Τελευτήσας defunctus, *rebus humanis exemptus.*

Ibid. κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, &c.] Lactantius de Somniis loquens, cap. 18. de Dei Opificio, *Quæ falsa sunt, dormiendi causa videntur: quæ vera, à Deo immittuntur ut imminens bonum aut malum hâc revelatione discamus.*

Com. 20. πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ, τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου] Ità olim ad Mosen Idem apud Philonem, Ἴθι πρὸς τὸν βασιλέα τῆς χώρας (Ægypti nempe unde exierat) μηδὲν τὸ παράπαν φοβηθεὶς, ὁ μὲν γὰρ πρότερος τέθνηκεν, ὃν διὰ φόβον ἐπιβουλῆς ἀπεδίδρασκες. Ulysses apud Ovidium ad Penelopen,

——*jacet Asius, & jacet Hector:*
Et quicunque tui causa timoris erant.

Apud Josephum 18. 8. de Tiberio Imp. Ὁ λέων τέθνηκεν.

Ibid. τεθνήκασι γὰρ, &c.] Vulgat. *defuncti sunt*: quam versionem morosè immutatam video. Plinius lib. 5. ep. 16. *Fundani nostri filia minor defuncta est.* In Glossario, *Defunctus*, &c. τελευτήσας· &, *Defuncto*, ἀποθανόντος.

Com. 22. ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἀντὶ Ἡρώδου] Pacomius apud Junium Philargyrum,

Quoniam ille interit, imperium Caleso transmissum est.

Hesychius, & fortè ex hoc Matthæi loco, Βασιλεύει, κρατεῖ, ἄρχει. Ἀντὶ Ἡρώδου. Herodis loco. Sic apud Scriptorem Tobiæ 1. 18. Ἐβασίλευσεν, &c. ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ. 1 Maccab. 3. 1. Ἀνέστη Ἰούδας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ. 3 Esdra 1. 44. de Jechonia, *Constituerunt eum pro Josia patre suo.* Vide & 1 Paralip. 19. 1. 3 Reg. 5. 1. 4 Reg. 10. 35. & 19. 16. Plutarchus in vita Syllæ, Αὐτὸν δὲ βασιλεύειν ἀντ' ἐκείνου.

Ibid. χρηματισθεὶς κατ' ὄναρ] Suprà *responso accepto* Vulgatus; hic *admonitus*: nec minus aptè. Sic *per quietem moneri* dixit Julius Solinus; &, *noctis imperiis monere*, lib. 11. Apuleius.

Κεφ. γ'.

Κεφ. γ΄.

1. ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

2. Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

3. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

4. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ· ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.

5. Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου.

6. Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

7. Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

8. Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.

9. Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

10. Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

11. Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

12. Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

13. Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ.

14. Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;

15. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

16. Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδοὺ, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί· καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ᾽ αὐτόν.

17. Καὶ ἰδοὺ, φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

Vulgata Versio.

1. IN diebus autem illis venit Johannes Baptista prædicans in deserto Judææ,

2. Et dicens, Pœnitentiam agite: appropinquabit enim regnum cœlorum.

3. Hic est enim qui dictus est per Esaiam Prophetam, dicentem, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.

4. Ipse autem Johannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos: esca autem ejus erat locustæ & mel sylvestre.

5. Tunc exibat ad eum Jerosolyma & omnis Judæa, & omnis regio circa Jordanem:

6. Et baptizabantur ab eo in Jordane, confitentes peccata sua.

7. Videns autem multos Pharisæorum & Sadducæorum venientes ad baptismum suum, dixit eis, Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere à ventura ira?

8. Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.

9. Et nè velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abraham: dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

10. Jam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.

11. Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me venturus est (fortior me est, cujus non sum dignus calceamenta portare) ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.

12. Cujus ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili.

13. Tunc venit Jesus à Galilæa in Jordanem, ad Johannem, ut baptizaretur ab eo.

14. Johannes autem prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?

15. Respondens autem Jesus, dixit ei, Sine modò: sic enim decet nos implere omnem justitiam. Tunc dimisit eum.

16. Baptizatus autem Jesus, confestim ascendit de aqua: & ecce aperti sunt ei cœli: & vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se.

17. Et ecce vox de cœlis dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

Ad Cap. III.

Com. 3. Οὗτος γὰρ, &c.] Τὸ, γὰρ, ut & alibi, heic abundare videtur.

Com. 4. τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, &c. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἀκρίδες, καὶ μέλι ἄγριον] Anonymus de Zenone apud Suidam (in ἄπυρα σῖτα) Ἀπύρῳ τροφῇ ὀνέχρητο, καὶ τρίβωνι λιτῷ.

Ibid. καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ]
Brevis expeditos zona constrinxit sinus.

Ait, δερματίνην. Moschopulus, Σχοινίον περίζωμα ἀπὸ λώρων, παρὰ σκύτους, ὅ ἐστι, δέρμα. Nota & τὸ, περὶ, hinc zona *circumveniri* apud Petronium.

Ibid. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἀκρίδες, καὶ μέλι ἄγριον] Virgilius,
Victum infœlicem baccas, lapidosáque corna.

Seneca Hippolyto,
Excussa sylvis poma compescunt famem,
Et fraga parvis vulsa dumetis cibum

Facilem ministrant.—— Petronius,
——*Duris hærentia mora rubetis,*
Pugnantis stomachi composuere famem.
Strabo de Brachmannis, Ζῶντας ἐν τῇ ὕλαις ἀπὸ φυλλῶν καὶ καρπῶν ἀγρίων.

Com.6. ἐβαπτίζοντο, &c. ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν] Tertullianus, *Ingressuros baptismum, orationibus crebris, jejuniis, geniculationibus, & pervigiliis orare oportet; & cum confessione omnium retro delictorum.* Ejusmodi & apud Gentes mos cùm traderent mysteria sua. Plutarchus, Λάκωνά τινα τις μυσταγωγῶν, ἠρώτα τί πρᾶξας ἑαυτῷ συνοῖδεν ἀσεβέστατον. Suidas, Ἐξομολόγησις, &c. ἀφήγησις τῶν βεβιωμένων.

Com.7. γεννήματα ἐχιδνῶν] Proverbiale est, cui simile apud Euripidem convicium, ἀχάριστον σπέρμα· apud Juvenalem, *sævissima vipera:* unde & apud Plautum Trucul. *ingenio colubrino* esse. Apuleius 9. *Quendam Barbarum*, &c. *quem vulgus præ morum acritudine Scorpionem vocat.* His adde quæ ad Luc.3.7. annotavimus.

Com.8. ποιήσατε καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας] Vide quæ ad Luc.3.8. dicta.

Com.9. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ] Optatus Milevitanus, *Abrahæ prosapia quia Judæi censentur, hoc sigillo se insigniri gloriantur.* Πεποίθασιν ἐν σαρκὶ ἔχειν, Paulus ad Philippenses dixit. Vide & Scriptorem Tobiæ 3.4. At plusquam nomen requiri Joannes docet, nec sancti viri progeniem esse quidquam profuturum iis, dum procul recederent à fide & operibus ejus. Justinus eandem in sententiam ad Tryphonem, Ἐξαπατᾶτε ἑαυτοὺς, ὑπονοοῦντες διὰ τὸ εἶναι τοῦ Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα σπέρμα, κληρονομῆσαι τὰ κατηγγελμένα παρὰ τοῦ Χριστοῦ διδόσθαι ἀγαθά· οὐδεὶς γὰρ οὐδ' ἐκεῖνον οὐδαμόθεν λαβεῖν ἔχει, πλὴν οἱ τῇ γνώμῃ ἐξομοιωθέντες τῇ τοῦ Ἀβραὰμ πίστει. Vide & Joh.8.39. Neque aliter, nè venditemus nosmet, nobiscum agetur: si quo decoramur titulo opera aliena fuerint. Salvianus lib.4. *Quæ ratio est ut ipsi nos falsâ opinione fallamus, existimantes scilicet quia Christiani esse dicamur, quòd opitulari nobis inter mala quæ agimus bonum nomen possit?* Basilius ad Amphilochium, Ἐάν τις τὸ ὄνομα τοῦ χριστιανισμοῦ λαβὼν, τὸν Χριστὸν ἐνυβρίζῃ, οὐδὲν ὄφελος αὐτῷ ἀπὸ τῆς προσηγορείας· & Chrysostomus ad Matth.1.6. (in Catena Tolosæ edita) ὅτι τὸ ἐξ ἀγαθῶν φῦναι ὀφελεῖ τὸν ἀσώμως βιοῦντα, ὅτι τὸ ἐκ πονηρῶν καλλιφθῆς βλάπτει τὸν ἐνάρετον. Adde quæ ad Luc. 3. 8. & 15. 19. in hanc mentem plura annotavimus.

Com. 10. πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν, &c.] Apuleius in Apologia, *Arbor*, &c. *quæ nullum ex se fructum gignit, tanti est in pretio quanti lignum ejus in trunco.*

Ibid. ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται] Desumpta ex Græco Jeremiæ 22.7. istis, Ἐκκόψουσι τὰς ἐκλεκτὰς κέδρους σου, καὶ ἐμβαλοῦσιν εἰς τὸ πῦρ. Ovidius,
——*& casa securibus urar.*
Confer Esai. 27.4. Luc.13.7, & 9. Joh.15.6. Heb.6.8. & infra hîc 21.41.

Com.11. ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μου ἐστι] Idem de eodem Joh. 3. 30. Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι. Plinius in Panegyrico, *Est hæc natura sideribus ut parva & exilia validiorum ortus obscuret.* Paulus 1 Cor.13.10. Ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον, τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. Quibus adde quæ ad dictum Lucæ locum attulimus.

Com.14. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ, &c.] Τὸ ἔλαττον γὰρ ὑπὸ τοῦ μείζονος εὐλογεῖται, Heb.7.7.

Com.15. πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην] Sic, πᾶσαν εὐδοκίαν πληροῦν, 2 Thess.1.11. &, πᾶσαν ἐντολὴν ἀναπληρῶσαι, in Epistola Barnabæ.

Ibid. τότε ἀφίησιν αὐτόν] Act. 21.14. Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν· ad quem locum annotata vide.

Com.16. ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος] Vulgat. *confestim ascendit ex aqua.* Sensus est, Cùm primùm baptizatus ex aqua ascendisset, ei cœli aperti sunt: vel, ut monuit Vir maximus, Vix dum ex aqua ascenderat, cum cœli, &c. Similem τοῦ εὐθὺς & εὐθέως usum habemus infrà hîc 13.20. Marc.6.54. 9.15, & 20. item 11.2. Luc.12.36. Joh.13. 30. Act.12.10. Gal.1.16. Jacob.1.24. Nec abeunt ab ea forma Latini. Quadrigarius apud Gellium, *Quod postea quam lictor ille qui proximè apparebat, citò intellexit*, &c. Apuleius 3. *Quod*, &c. *servulus meus*, &c. *repentè conspiciens, indignatus exurgit.*
Plautus Trinum.
Cùm salillum animæ extemplo amisimus, &c.
& Mercat.
Senex cùm extemplo est, jam nec sentit, nec sapit.

Ibid. ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί] Apuleius 6. *Cedunt nubes, & cœlum filiæ panditur.*

Com.17. ὁ υἱός ὁ ἀγαπητός μου ἐν ᾧ εὐδόκησα] Ἐν ᾧ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα (τῆς θειότητος nempe) κατοικῆσαι. Ità non malè ex Coloss. 1.19. supplere & explicare poteris. Vulgat. *in quo complacui mihi:* bene quidem, ut frequentissimé. Potes & ad hunc modum, *in quo me oblecto.* Terentius 1.1. Adelph.
——*Ego hunc majorem adoptavi mihi,*
Eduxi à parvulo, habui, amavi pro meo:
In eo me oblecto.——
Ad quem locum Donatus, *Novè dixit, pro, eo me oblecto.* Apage molestam conjecturam illam, locutus est enim Terentius & purè, & ex Latini sermonis consuetudine. Sic è converso, *offendi in aliquo* homine dixit Cicero ad Q. Fratrem; & *offensus jam in eo* 9.15. A. Gellius. Ità enim putamus legendum, non, ut vulgò, *offendens.* Ὁ ἀγαπητὸς heic, est Coloss.1.13. ὁ τῆς ἀγάπης υἱός· & Ephes.1.6. ὁ ἠγαπημένος.

Κεφ. δ'.

1. Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.
2. Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.
3. Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.
4. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.
5. Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ.
6. Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

Versio Vulgata.

1. Tunc Jesus ductus est in desertum à Spiritu, ut tentaretur à diabolo.
2. Et cùm jejunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit.
3. Et accedens tentator dixit ei, Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.
4. Qui respondens dixit, Scriptum est, Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.
5. Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam civitatem, & statuit eum super pinnaculum templi,
6. Et dixit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsum: scriptum est enim, Quia angelis suis mandabit de te, & in manibus tollent te, nè fortè offendas ad lapidem pedem tuum.

7. Ἔφη

7. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

8. Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν· καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν,

9. Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

10. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε Σατανᾶ· γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

11. Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ, ἄγγελοι προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

12. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

13. Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ,

14. Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

15. Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·

16. Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

17. Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

18. Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

19. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

20. Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

21. Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

22. Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον, καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

23. Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

24. Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

25. Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

7. Ait illi Jesus rursum, Scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.

8. Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde: & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum,

9. Et dixit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me.

10. Tunc dicit ei Jesus, Vade Satana: scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.

11. Tunc reliquit eum diabolus: & ecce angeli accesserunt, & ministrabant ei.

12. Cùm autem audisset Jesus quòd Johannes traditus esset, secessit in Galilæam:

13. Et relicta civitate Nazareth, venit & habitavit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali,

14. Ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam,

15. Terra Zabulon & terra Nephthali, via maris trans Jordanem Galilææ gentium:

16. Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam: & sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis.

17. Exinde cœpit Jesus prædicare, & dicere, Pœnitentiam agite: appropinquabit enim regnum cœlorum.

18. Ambulans autem Jesus juxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem qui vocatur Petrus, & Andream fratrem ejus, mittentes rete in mare (erant enim piscatores)

19. Et ait illis, Venite post me: & faciam vos fieri piscatores hominum.

20. At illi continuò relictis retibus secuti sunt eum.

21. Et procedens indè, vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi & Johannem fratrem ejus in navi cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocavit eos.

22. Illi autem statim relictis retibus & patre, secuti sunt eum.

23. Et circuibat Jesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo.

24. Et abiit opinio ejus in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos, & curavit eos.

25. Et secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa, & Decapoli, & de Jerosolymis, & de Judæa, & de trans-Jordanem.

Ad Cap. IV.

Com. 1. Ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος] Vide quæ ad Luc 4.1.

Com. 4. οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι, &c.] Philo in Allegoriis, Οὐ γηΐνοις καὶ φθαρτοῖς τρέφεται ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ὀμβρήσῃ λόγοις ἐκ τῆς μεταρσίου καὶ καθαρᾶς φύσεως· quibus consona etiam apud eundem leguntur in De Profugis libro.

Com. 5. εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν] Sic 2 Maccab. 9.14. Ità vocat eam etiam Julianus ὁ παραβάτης ad Judæos scribens. Sirachides de eadem loquens capitibus 36 & 49. πόλιν Θεοῦ ἁγιάσματος dixit. Ἁγία ergò videtur dicta fuisse ob eximium Numinis summi & unici cultum. Chrysostomus Homil. 18. in Act. Apost. *Olim aliis civitatibus honoratior fuit, non autem simpliciter, at propter pietatem quæ in ea tum temporis vigebat.* Didymus ad Odyss. α'. illud, —Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον. Ἱερὸν, διὰ τὸ τετειχίσθαι ὑπὸ θεῶν, ἢ διὰ τὴν πρὸς τὸν Δία ἀνάθεσιν.

ὀυσσίζεται. Ab eodem sedulo in fictitios Deos illos obsequio, Apuleius noster Milesf. 11. Romam *civitatem sacrosanctam* vocavit: & in fragmentis quæ *Florida* dicuntur, Carthaginem, *civitatem sanctissimam*.

Com. 8. παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν]

Unde omnes terras, atque omnia littora posset
Prospicere, ac toto volitantes orbe catervas.

Spartianus in Severo, *Ex altissimi montis vertice orbem terrarum Romámque despexit*. In Charonte Luciani, Ὑψηλοῦ τινος ἡμῖν ἔδει χωρίου, ὡς ἀπ' ἐκείνου πάντ' ἴδοις.

Ibid. καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου]

——*Mare velivolum, terrásque jacentes,*
Littoráque, & latos populos.——

Confer Apoc. 21. 10. Quæri video autem ab Euthymio, summóque hujus seculi Expositore, regnáne ipsa ostenderit Christo, an verò simulacra eorum. Potiùs ipsa in conspectu puto posita fuisse quàm eorum imagines. Tertullianus in Apologetico, *Omnis spiritus ales est, hoc Angeli, hoc Dæmones: igitur momento ubique sunt; totus orbis illis unus locus est*. Non de nihilo igitur ἐν στιγμῇ χρόνου heic à Luca additur.

Com. 9. ταῦτα πάντα σοι δώσω ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι] Superbiam hanc iste pater superbiæ humanis mentibus inseminavit. Apud Q. Curtium R. Alexander ad Darium, *Si veneris supplex, & matrem, & conjugem, & liberos sine pretio recepturum te esse promitto.*

Ibid. κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, &c.] Vide ad Lucam dicta.

Com. 13. ἐλθὼν, &c.] Abundat, ut Luc. 12. παρελθών.

Com. 15. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν] Corrige ex hoc loco Hesychium, apud quem Γαλιλαία, πόλις ἔθνων legitur.

Com. 16. ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα] Vide ad Luc. 1. 79. dicta.

Com. 18. περιπατῶν, &c. παρὰ τὴν θάλασσαν] Quod, περιπατεῖν πρὸς τὴν θάλασσαν, Plutarchus in vita Syllæ dixit: *ad mare littus inambulare*, Minucius in Octavio. Θάλασσαν autem *lacum* intellige in Contextu nostro.

Ibid. ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς] Tale Act. 18. 3. illud, Ἦσαν γὰρ σκηνοποιοί.

Com. 19. δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων] Vide ad Luc. 5. 10. annotata. Nota & ἀνθρώπων ἁλιεῖς. Hinc, γλώτταις τὰ ἔθνη σαγηνεύειν, apud Basilium Seleuciensem.

Com. 21. καταρτίζοντες τὰ δίκτυα αὐτῶν] Symeon Metaphrastes de Joanne Euangelista, Περὶ ταύτην (βραχεῖαν λίμνην) ἐστρέφετο, διερρωγότα μὲν ῥάπτων δίκτυα. Heliodorus lib. 5. Ὀλίγον ἔσον πεφηκὼς, ὁρῶ πρεσβύτην ἁλιευτικὸν, &c. δικτύου καθηρρωγότος βρόχιδας ἀκούμενον. Vulgat. καταρτίζοντας *reficientes* vertit. In vetere Onomastico, *Reficio*, καταρτίζω.

Com. 23. περιῆγεν] Est quod Luc. 8. 1. κατὰ πόλιν καὶ κώμην διοδεύειν.

Ibid. πᾶσαν μαλακίαν] Μαλακίαν hoc sensu habemus item apud Pollucem, lib. 3. cap. 21.

Com. 24. ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας] Apud Ovidium,

Sparserat agricolas nomen vaga fama per urbes
Theseos, & populi quos dives Achaia cœpit,
Hujus opem magnu implorauere periclis.

Confer Marc. 3. 8. & 6. 55. Act. 5. 16. & infrà hic 14. 35. Ἀπῆλθεν autem pro ἐξῆλθεν, quæ voces locos mutuò migrant. Infrà 9. 26. Luc. 5. 8. & 7. 17. Act. 16. 19.

Ibid. νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους] Βάσανος est ὀδύνη. Suidas de Æliano, Ἐχρήσατο τῷ ἀβασάνιστος, ἀντὶ τοῦ ἄνευ ὀδύνης. Vide infrà 8. 6. De voce συνέχεσθαι hoc argumento posita dicemus ad Luc. 4. 38.

Ibid. δαιμονιζομένους] Quales Act. 10. 38. οἱ ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταδυναστευόμενοι vocati. Hesychius, Δαιμονᾷ, ὑπὸ δαίμονος κατέχεται. Firmicus 6. 12. *Ipsos verò qui nati fuerint, acerbis dæmonum faciet incursionibus implicari; ità ut anima maligni spiritus potestate possessa, dæmoni in corpore damnandi* (lege *dominandi*) *tribuat potestatem*. Cyprianus (in De Idolorum vanitate) de Dæmonibus loquens, *Irrepentes in corporibus, occultè mentem terrent, membra distorquent: valetudinem frangunt, morbos lacessunt*. Lactantius 2. 14. *Quoniam sunt spiritus tenues & incomprehensibiles, insinuant se corporibus hominum, & occultè in visceribus operati valetudinem vitiant, morbos cient*, &c.

Ibid. σεληνιαζομένους] Id est, ut apud Lucianum in Philopseude, καταπίπτοντας πρὸς τὴν σελήνην. Et bene hic vir summus malum à causa plusquam naturali ortum intelligit. Basil. de fœneratoribus agens, Μηνιαῖοι ἀπαιτηταὶ, ὥσπερ οἱ τὰς ἐπιληψίας ποιοῦντες δαίμονες κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης τοῖς πτωχοῖς ἐπιτιθέμενοι. Isidorus Orig. 4. 7. de Epilepticis, *Hos vulgus Lunaticos vocat, quòd per hunc cursum comitetur eos insania dæmonum.*

Com. 25. ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως, &c.] Vide Luc. 5. 15. & 6. 17. In fragmentis Diodori Siculi, de Hannibale, Διὰ μόνης τῆς περὶ αὐτὸν φήμης καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην περίβλεπτος ἐγένετο, κατὰ πᾶσαν πόλιν ἑκάστου ποθοῦντος θεάσασθαι τὸν ἄνδρα. Apuleius 4. *Jam multi mortalium longis itineribus atque altissimis maris meatibus ad seculi gloriosum specimen confluebant.*

Κεφ. έ.

1. Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2. Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων,

3. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

4. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

5. Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

6. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

7. Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

8. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

9. Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

Vulgata Versio.

1. VIdens autem turbas, ascendit in montem: & cùm sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus.

2. Et aperiens os suum docebat eos, dicens,

3. Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

4. Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram.

5. Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.

6. Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7. Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.

8. Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

9. Beati pacifici: quoniam filii Dei vocabuntur.

10. Μακάριοι

10. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

11. Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

12. Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

13. Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

14. Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.

15. Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν· καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

16. Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

18. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, Ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

19. Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

20. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

21. Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

22. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, Ῥακὰ, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ, Μωρὲ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

23. Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

24. Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

25. Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

26. Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.

27. Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.

28. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

29. Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

30. Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

10. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

11. Beati estis cùm maledixerint vobis, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum adversùm vos mentientes, propter me:

12. Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlis; sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante vos.

13. Vos estis sal terræ. Quòd si sal evanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet ultrà, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.

14. Vos estis lux mundi. Non potest civitas abscondi supra montem posita.

15. Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.

16. Sic luceat lux vestra coram hominibus: ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est.

17. Nolite putare quoniam veni solvere Legẽ aut Prophetas: non veni solvere, sed adimplere.

18. Amen quippe dico vobis, donec transeat cœlum & terra, iota unum aut unus apex non præteribit à Lege, donec omnia fiant.

19. Qui ergò solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum.

20. Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra plus quàm Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum.

21. Audistis quia dictum est antiquis, Non occîdes: qui autem occîderit, reus erit judicio.

22. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio: qui autem dixerit fratri suo, Racá, reus erit consilio: qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennæ ignis.

23. Si ergò offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversùm te,

24. Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.

25. Esto consentiens adversario tuo citò dum es in via cum eo: nè fortè tradat te adversarius judici, & judex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.

26. Amen dico tibi, non exies indè donec reddas novissimum quadrantem.

27. Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.

28. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo.

29. Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & projice abs te: expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam.

30. Et si dextra manus tua scandalizat te, abscinde eam, & projice abs te: expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam.

31. Ἐῤῥέθη

31. Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.

32. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.

33. Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.

34. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·

35. Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως·

36. Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.

37. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

38. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.

39. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.

40. Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.

41. Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.

42. Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.

43. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.

44. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς· καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς, καὶ διωκόντων ὑμᾶς.

45. Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

46. Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;

47. Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;

48. Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστι.

31. Dictum est autem, Quicunque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii.

32. Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causâ, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat.

33. Iterum audistis quia dictum est antiquis, Non perjurabis: reddes autem Domino juramenta tua.

34. Ego autem dico vobis non jurare omnino; neque per cœlum, quia thronus Dei est;

35. Neque per terram, quia scabellum est pedum ejus; neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis;

36. Neque per caput tuum juraveris, quia non potes unum capillum album facere aut nigrum.

37. Sit sermo autem vester, est, est, non, non: quod autem his abundantius est, à malo est.

38. Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.

39. Ego autem dico vobis non resistere malo: sed siquis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram;

40. Et ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicã tuam tollere, dimitte ei & pallium.

41. Et quicunque te angariaverit mille passus, vade cum illo alia duo.

42. Qui petit à te, da ei; & volenti mutuare à te, nè avertaris.

43. Audistis quia dictum est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44. Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos; & orate pro persequentibus & calumniantibus vos:

45. Ut sitis filii patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.

46. Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nónne & publicani hoc faciunt?

47. Et si salutaveritis fratres vestros tantùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?

48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester cœlestis perfectus est.

Ad Cap. V.

Com. 3. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι] Πτωχοὺς non malè exponas ταπεινούς· opponitur 7. 8. Ecclesiastis ὑψηλὸς τῷ πνεύματι. Sunt qui τῷ πνεύματι in Matthæo delendum censent, aiunt nullibi enim πτωχὸν τῷ πνεύματι pro homine mente humili occurrere. At si πτωχὸς τὰς φρένας (quod in Græco Epigrammate legimus) ponitur pro homine sapientiâ vacuo, cur non & πτωχὸς τῷ πνεύματι dici posset de eo qui caret superbiâ? Magis ergò me movet quod in Luca innuunt legi simpliciter μακάριοι οἱ πτωχοί· quin & ejusdem (ab iisdem non adductus) 12. 32. locus, Μὴ φοβοῦ τὸ μικρὸν ποίμνιον (ubi μικρὸν, ut Matth. 18. 6, 10, & alibi, est πτωχὸν) ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν· quibus respondent hoc in Matthæi loco, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Com. 4. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται] Sunt qui ad Esaiæ 57. 18. hîc allusum putant, quin potiùs ad hæc Psalmographi? 125. 5. Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν, ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσιν. Exemplum Luc. 16. 25. vide, & ibi annotata. Adde Scriptorem Tobiæ 3. 21. Apostolum 2 Cor. 1. 7. ubi & vox παρακλήσεως.

Com. 5. Μακάριοι οἱ πραεῖς] Hæc variè exponi possunt, nimirum, ut πραεῖς sint, οἱ τὸν ἀδελφὸν (ut Galat. 6. 1.) ἐν πνεύματι πραότητος καταρτίζοντες· οἱ ἐν πραότητι (ut 2 Tim. 2. 25.) τοὺς ἀντιδιατιθεμένους παιδεύοντες· vel saltem (ut Ephes. 4. 2. & Coloss. 3. 13.) qui condonant, & sustinent. Malim tamen hîc intelligi eâ voce τοὺς τῇ καρδίᾳ πραεῖς καὶ ταπεινούς ut infrà 11. 29. τοὺς τῷ ἀφθάρτῳ (ut 1 Pet. 3. 4.) τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος ἑαυτοὺς κοσμοῦντας· πικρὸν ζῆλον καὶ ἐριθείαν (ut Jacob. 3. 13, 14.) ἐν ταῖς αὐτῶν καρδίαις οὐκ ἔχοντας, ἀλλ' ἐκ καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτῶν ἐν σοφίας πραότητι δεικνύοντας.

Ibid. ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν] Ità Proverb. 2. 21. Χρηστοὶ ἔσονται οἰκήτορες γῆς· ut contrà Proverb. 10. 30. Ἀσεβεῖς γῆν οὐκ οἰκήσουσι.

Com. 6. οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην] Metaphora est, intensam cupidinem notans. Suidas, Ἐδίψησεν, ἐπεθύμησεν. Artemidorus Oneirocrit. 1, 68. Διψᾷν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν

ἐσὶν ἡ ἐπιθυμία. Hinc, λέξις καὶ δυνάμεως διψῶν, apud Plutarchum, lib. An seni sit gerenda respubl. &, πεῖναν καὶ δίψαν τὴν περιελθόντος ἔχουσαι, apud eundem lib. De in virt. profic. apud Ælianum Var. 3.7. καλῶς (τ. ἄλλοι) ἀγορεύειν διψῶντες & ibid. 10.16. διψῶν αὐτοῦ ἀκούειν. Horatius,

Quem tenet argenti sitis importuna famésque.

Eunapius Sardianus de Juliano, ὥσπερ οἱ (κατὰ τὸν μῦθον) ὑπὸ τῆς διψάδος δηχθέντες, χανδὸν καὶ ἀμυστὶ τῶν μαθημάτων ἕλκειν ἐβούλετο· quo planè modo, *literas hiantibus faucibus haurire*, Festus Avienus dixit.

Com. 8. οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι τὸν Θεὸν ὄψονται] Et hæc exponi possunt non uno modo, ut nempe καθαροὶ opponantur τοῖς διψύχοις, unde Jacob. 4. 8. Ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι· aut sint οἱ τὰς καρδίας (ut Heb. 10.22.) ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς ἐρραντισμένοι· (quæ enim βαπτίζονται, sunt καθαρά) vel (ut Joh. 1.48.) οἱ ἐν οἷς δόλος οὐκ ἔστιν· aut (quia τὸν Θεὸν ὄψονται continuò additur) οἱ διώκοντες (ut Heb. 12.14.) ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον· in quem sensum hîc Euthymius. Sophia ad Apollonium Tyanæum 6.6. Philostrati, καθαρὸς ὄντι σοι καὶ πεφιλοσοφηκότι διὰ παντὸς καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς οὕτω σοι ἐμπλήσω ἀκτῖνος, ὡς διαγινώσκειν μὲν θεὸν, &c. Arrianus 2.18. in Epictetum, Ἐπιθύμησον καθαρὸς μετὰ καθαροῦ σεαυτοῦ γενέσθαι, καὶ μετὰ τοῦ θεοῦ. Hierocles, Εἰς μὲν θεοῦ ἀφικέσθαι οὐ θέμις ἄλλῳ ἢ τῷ κλινομένῳ ἀλλὰ μὲν καὶ ἀρετὴν ἐν ψυχῇ, καθαρότητα δὲ ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτῆς ὀχήματι. Seneca Præfat. lib. 1. Natur. quæst. *Malo caruisse, animum præparat ad cognitionem cœlestium, dignúmque efficit qui in consortium Dei veniat.* Idem Epist. 87. *Animus nisi purus ac sanctus Deum non capit:* ubi *capere* est quod *videre* in Contextu nostro. D. Augustinus in Psalm. 5. *Non ille es qui possis videri ab iis quorum ab oculis nox peccatorum non recessit.* Deus ad animum humanum apud Claudianum Mamercum, *Nequaquam me, vel incorporeus, nisi purgatus videt*, lib. 1. cap. 26.

Com. 9. οἱ εἰρηνοποιοὶ] *Qui sanatâ simultate, reconciliatâ gratiâ, purgatâ suspicione, amicos ex infensis reddunt.* Ità εἰρηνοποιοὺς exponere libet verbis Apuleii nostri. *Vitium virtuti isti oppositum est, litigantes destituere, deseréque eos advocatis malevolis aut avaris, qui lites animósque eorum inflamment aut odii aut lucri studio.* Sunt verba A. Gellii 2.12.

Ibid. ὅτι υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται] Isocrates non absimili formâ, τὰ διὰ σωφροσύνην ἀξιωθέντα, Διὸς παῖδων γίνεσθαι καὶ καλεῖσθαι dixit.

Com. 10. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] Lactantius 7. 11. *Qui justitiam sequentes in hac vita miseri fuerint, & contempti, & inopes, & ob justitiam ipsam contumeliis & injuriis sæpe vexati*, &c. *semper beati sunt futuri.*

Com. 11. Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, &c. καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, &c.] Ut contrà Luc. 6.26. Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσιν, &c. Πονηρὸν ῥῆμα εἰπεῖν, &c. hic est quod Judith. 8.8. πονηρὸν ῥῆμα ἐπιφέρειν dicitur.

Ibid. καὶ διώξωσιν] Hoc nomine Apostolus Thessalonicenses 1.2.15. & instruit, & consolatur.

Ibid. ἕνεκεν ἐμοῦ] Id est, ut Joh. 5. 21. in eodem argumento, διὰ τὸ ὄνομά μου. Act. 5.41. & 9.16. ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου.

Com. 12. Χαίρετε] In Græca Comœdia ille,

——Μετ' αὐτὰ ταῦτα, καὶ πολλὰ λέγε,
Ἀρ' οἶσθ' ὅτι ΧΑΙΡΩ πολλ' ἀκούων κακά.

Et ibidem,

Λοιδορῶμαι τοὺς πονηροὺς οὐδέν ἐστ' ἐπίφθονον,
Ἀλλὰ τιμὴ τοῖς χρηστοῖς ὅστις εὖ λογίζεται.

Χαίρετε hic est quod in materia simili planè, Jacob. 1.2. χαρὰν πᾶσαν ἡγήσασθε.

Ibid. χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε] Sic Tobiæ 13.13. χάρηθι, καὶ ἀγαλλίασαι. Dum addit ἀγαλλιᾶσθε, non solùm vult gaudere eos, sed & exultare. Strenuè & fideliter autem hoc præceptum postea impleverunt ii qui falsis criminationibus appetiti, quin & verberati, ἐπορεύοντο ΧΑΙΡΟΝΤΕΣ, &c. Act. 5.41. Vide & Act. 15.32. 1 Pet. 4.13. Coloss. 1.24.

Ibid. ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, &c.] Exemplum Moses, ὃ μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ, ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Scriptor ad Hebræos 11.26. qui & 10.35. conferendus. Adde Sapient. 3.4. & quæ ad Luc. 6.23. dixi.

Ibid. ἐδίωξαν τοὺς προφήτας] Ignatius ad Magnesios, Οἱ θειότατοι προφῆται κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν ἔζησαν, διὰ τοῦτο καὶ ἐδιώχθησαν. Vide Jacob. 5.10.

Com. 13. Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς] Scholiastes ineditus in Florent. Bibliotheca, pluteo 59. cod. 38. Ἅλας παρὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἡ φρόνησις, &c. ὡς τὸ, Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. Πῶς καλεῖ τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, ψυχὴ γὰρ ἡ μὴ ἡλισμένη ἁγίῳ πνεύματι, ζημιοῦται. Catechumenis in vetere Ecclesia sal solebat dari, ut condimentum sapientiæ perciperent, & alios condirent. Isidorus Offic. Eccles. 2.21.

Ibid. ἐὰν τὸ ἅλας μωρανθῇ] Vulgatus, *evanuerit*. Budæus, *infatuatus fuerit*.

Ibid. εἰς οὐδὲν ἰσχύει] Sic, εἰς οὐδὲν ἀπόχρησιν, de immaturo fructu, 4.5. dixit Sapientiæ Scriptor. Εἰς οὐδὲν ἰσχύει volunt Hebraismum esse: potest fieri, est autem & Latinismus.

Ibid. βληθῆναι ἔξω] Ὡς ἀτιμὸν πῇ μὴ ἐν σπουδῇ τοῖς ἀνθρώποις, ut 3.1. apud Philostratum. Hesychius, ἐξόβλητον, &c. ἀπόβλητον.

Ibid. καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων] Suidas de Hecabolio Sophista se Christianum simulante, Ῥίψας ἑαυτὸν πρὸ τῆς πύλης τοῦ εὐκτηρίου οἴκου, Πατήσατέ με (ἔφη) τὸ ἅλας τὸ ἀναίσθητον.

Com. 14. Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου] Φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ, Philip. 2.14. vide Joh. 8. 12. & 9.5. Imperator Probus ad Senatores apud Vopiscum, *Vos estis mundi Principes.* Illud ὑμεῖς acutè pronunciandum fortè, q. d. non Rabbini, qui proverbialiter eo titulo insigniri soliti: vide Rom. 2.19. Tale & Apostoli illud, Ἡμεῖς ἐσμὲν ἡ περιτομὴ, non autem Judæi illi.

Ibid. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη] q. d.

Non eadem vulgúsque decent, & lumina rerum.

Seneca 1.8. de Clementia, ad Neronem, *Alia conditio est eorum qui in turba quam non excedunt, latent*, &c. *vestra dicta factáque rumor excipit: & ideo nullis magis cavendum est qualem famam habeant, quàm qui qualemcunque meruerint, permagnam habituri sunt.* Et post, *Tibi, non magis quam Soli, latere contigit: multa contra te lux est, omnium in istam conversi oculi sunt.* Idem cap. 25. Consolat. ad Polybium, *Nihil horum quæ facis possunt subduci: magnam tibi personam consensus hominum imposuit:* deinde, *Tibi nullum secretum liberum est; in multa luce Fortuna te posuit.* Ovidius ad Luciam,

Imposuit te alto Fortuna.——

Et pòst,

Ad te oculos auréσque trahis, tua facta notamus.

Imperator ad Honorium filium apud Claudianum,

Hoc te præterea crebro sermone monebo,
Ut te totius medio telluris in orbe
Vivere cognoscas, cunctis tua gentibus esse
Facta palam.——

Et Cyrus ad liberos suos apud Xenophontem, Οὐ γὰρ ἐν σκότει ὑμᾶς οἱ θεοὶ ἀποκρύψονται, ἀλλ' ἐμφανῆ πᾶσιν ἀνάγκη ἀεὶ ζῆν τὰ ὑμέτερα ἔργα. Cæsar apud Salustium, *Qui in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti novêre mortales.* Cicero ad Marium Epist. famil. 11.23. *Dignitas tua facit ut animadvertatur quicquid facias.* Seneca Epist. 19. ad Lucilium suum, *Tanta nobilitas te invasit*, &c. *tenebras habere non potes*, (οὐ δύνασαι) *sequetur*, &c. *multum lucis quocunque fugeris.*

Ibid. πόλις ἐπάνω ὄρους κειμένη] Etymologus in verbo ἄστυ, Οἱ ἀρχαῖοι ἐφ' ὑψηλῶν τόπων τὰς πόλεις ᾤκοδόμουν.

Com. 15. Οὐδὲ καίουσι λύχνον, &c.] Vide ad Luc. 11.33. annotata.

Com. 16. Οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, &c.] Id est, τύπος γίνεσθε (ut 1 Tim. 4. 12.) ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, &c. Basilius Imperator ad filium in Parænenticis, Ἔσω τὸ φῶς σου λαμπρὸν ὁρώμενον ὑπὸ χρηστῶν. Theophylactus ad Luc. 11. Ἐπὶ τούτῳ ἐλάβομεν τὸν νοῦν, ἵνα τὴν λυχνίαν τιθῶμεν, ὡς ἂν καὶ ἄλλοι βλέπωσι τὸ φῶς. Euthymius

mius ad Luc.12. ea, Sint lucernæ vestræ accensæ, *Per lucernarum accensionem splendorem interioris ac eloquentis sermonis statuit, oportet enim ut hic semper illuminet tum nos, tum eos qui à nobis docentur.* Cicero Famil. 4. 3. ad Servium Sulpicium, *Et Cæsar ipse ità de te judicat, & omnes cives sic existimant, quasi lumen aliquod, exstinctis cæteris, elucere sanctitatem, prudentiam, & dignitatem tuam.*

Ibid. Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων] Paulus 4.5. ad Philippenses, Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις.

Ibid. ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα] Ἵνα ὑμῶν ἡ προκοπὴ (ut 1 Tim.4.15.) φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσι. Quod 1 Cor. 9.26. οὐχ ὡς ἀδήλως τρέχειν· vide & Philipp.4.9. Suidas, Ἐλαμψαν αὐτῶν τὰ ἔργα φανερὰ ἑαυτοὺς ἐποίησαν. Simplicius in cap.69. Epicteti, Κἂν δεικνύναι χρή ποτε τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς διδασκάλῳ ἐπιζητοῦντι, τὰ ἔργα χρὴ δεικνύναι ἀπὸ τῶν πεφθέντων λόγων, καὶ τὴν ἕξιν θρεψάντων ἐνδείκνυσθαι, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς λόγους· καὶ γὰρ τὰ πρόβατα οὐ τὸν χόρτον ἐξεμέσαντα δεικνύουσι τοῖς ποιμέσι πόσον ἔφαγον, ἀλλὰ τὴν νομὴν πέψαντα, ἔρια φέρει καὶ γάλα.

Non istud satis est solo vos dicere verbo;
Sed facere, ut quivis sentiat, & videat.

Vide Jacob.3.13. Arrianus 3.13. in Epictetum, ad quemvis nomen Philosophi præ se ferentem, ἐλεεῖς αὐτοὺς (i.e. genus humanum) ὠφελῆσαι; δεῖξον αὐτοῖς ἐπὶ σεαυτοῦ οἵους ποιεῖ φιλοσοφία, καὶ μὴ φλυάρει. Cicero (etsi alio sensu) ad Tyronem, *Fac opus appareat.*

Ibid. ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα] Marcus Antoninus, lib.10. Ζῆσον ὡς ἐν ὄρει, &c. ἰδέτωσαν, ἱστορησάτωσαν οἱ ἄνθρωποι ἄνθρωπον ἀληθινῶς, &c. ζῶντα· quo loco & ea notabilia, ὡς ἐν ὄρει, &c. Suprà hic com.14. πόλις ἐν ὄρει κειμένη.

Ibid. καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν] Id est, καὶ δοξάσωσιν (ut Galat.1.24.) ἐν ὑμῖν τὸν Θεόν. Idem qui hic Christus Joh.15.8. Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου ἵνα καρπὸν φέρητε· ubi καρπὸς est quod hoc loco καλὰ ἔργα. Vide & 1 Pet.2.12. Euthymius ad Matth.6. *Si juxta virtutis normam conversamur, glorificatur Deus ab his qui nos conspiciunt.*

Com. 18. μία κεραία] In Glossario, *Apex*, κεραία, γράμματος ἄκρον, &c. & in vetere Onomastico, *Apex*, κεραία.

Com. 19. καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους] Subaudiendum puto ποιεῖν, non λύειν, ut vir maximus. Sic & Luc.12.37. ubi dicta vide. Anonymus in Biblioth. Medic. (plut. 17. num.4.) ad Psal.1. illud, In cathedra pestilentiæ non sedit; *In cathedra pestilentiæ sedent qui mala quæ agunt alios facere docent.*

Com. 20. ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, &c.] Seneca de Ira 2.28. *Quàm angusta innocentia est ad legem bonum esse! quantò latiùs patet officiorum quàm juris regula! quàm multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt, quæ omnia extra publicas tabulas sunt!*

Com.21. Ἠκούσατε, &c.] Vult dicere (ut Psal. 44.1.) τοῖς ὠσὶν ὑμῶν ἠκούσατε, οἱ πατέρες ὑμῶν ἀνήγγειλαν ὑμῖν· id est (ut Joh.12.34.) ἐκ τοῦ νόμου ἠκούσατε.

Com.22. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν] Clemens ad hæc Christi Stromat.3. Ἡ τοῦ ΕΓΩ προσθήκη προσεχεστέραν δείκνυσι τῆς ἐντολῆς τὴν ἐνέργειαν. Est autem (ni fallor) simplicius, ut dicamus notam esse se ab aliis secernentium, suisque quàm aliorum verbis plus tribui volentium. Tale Apostoli illud ad Galatas, Ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν, &c. q.d. Prædicant illi circumcisionis necessitatem, ego autem, &c. Apud Terentium,

Militem ego rivalem recipiendum censeo.

Ad quem locum Donatus, *Quòd EGO addidit, eo dicto usus est quo uti solent qui plus in negotio vident.* Adde & Act.15.19.

Com.24. πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου] Ἐπαίρων (ut 1 Tim.2.8.) ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς. Philo diligentem illam sub Lege victimarum inspectionem symbolicè institutam ait, nec animalium oblatorum gratiâ, sed offerentium ea, ut caverent nempe, ὁπότε εἰς βωμοὺς, ἢ εὐξόμενοι ἢ εὐχαριστήσοντες προσέρχοιντο μηδὲν ἀρρώστημα ἢ πάθος τῇ ψυχῇ ἐπιφέρεσθαι, πειρᾶσθαι δὲ ὅλον δι' ὅλου ἀκηλίδωτον αὐγάζειν, ὡς ἰδόντα Θεὸν μὴ ἀποστραφῆναι. Quæ de sacrificantibus sub Lege dicta, universi sub Evangelio viventes sibi indicta arbitrentur: saltem qui θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ προσενέγκαι θέλουσι.

Ibid. διαλλάγηθι] Vulgat. *reconciliare.* In Glossis, Διαλλάσσω, *reconcilio.* Hesychius, Διαλλαγή, φιλία.

Com. 25. τῷ ἀντιδίκῳ σου] Idem, Ἀντίδικος, ἀντίπαλος, ἐναντίος.

Ibid. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ] In via vitæ nempe. —*Noli Differre in seram commissa piacula noctem.*

Ibid. τῷ ὑπηρέτῃ] Commentariensi, τῷ ὑπομνηματικῷ δηλαδὴ καὶ ὑπηρετοῦντι. Vide in Κομμενταρήσιοι Etymologum. Euripides Troad.

——Ἀπέχθημα πάγκοινον βροτοῖς
Οἱ περὶ τυράννους καὶ πόλεις ὑπηρέται.

Utitur voce istâ eodem sensu & Plutarchus in vita Marii.

Com. 26. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν, &c.] Vide quæ ad Luc.12.58. annotata.

Com.28. βλέπων γυναῖκα, πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς] Per oculos enim cor concipit cupidinem. Τὸ ἐπιθυμητικὸν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν εἰσάγεσθαι Philostratus 1. 21. dixit, in vita Apollonii. Seneca, *Huic oculi adulterium monstrant, huic incestum,* &c. Firmicus Mathes. 5.1. *Eum ad Venereos coitus collecta per oculos desideria semper compellunt:* & Declam.2. Quintilianus, *Oculi nostri tota luxuria, hi nos in omnia quotidie vitia præcipitant: mirantur, adamant, concupiscunt.* Plura id genus attulimus ad Apuleii 10. illa, *Tui oculi per meos oculos ad intima præcordia delapsi,* &c. Quibus adde quæ Pædag. 3.11. habet Clemens Alexandrinus. Βλέπειν πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, est quod *hiantibus videre oculis,* Plautus in Mercatore vocat; *oculos libidinose impingere,* Tertullianus; *adjicere oculos* lib.10. Apuleius; *deponere putres oculos,* Horatius; Sirachides 9. 5. κατοφθαλμεῖν, καταμανθάνειν· Athenagoras in de Legatione, ἰδεῖν ἡδέως· Judithæ cap.12. τὴν καρδίαν ἐπὶ γυναικὸς ἐξίστασθαι, &c. καὶ συγγενέσθαι μετ' αὐτῆς κατεπιθυμῶν ἦν. Secum dicere, Ὅτι ὄφελον, καὶ, Μακάριος ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ut apud Arrianum in Epictetum. Plutarchus in Amator. narrationibus, Συνεχῶς ἐπῄνει τὰς κόρας, μακαρίζοντες τοὺς γαμήσαντας. Plane ut pellex (è converso) apud Xenophontem illa, ἐπαινοῦσα αὐτὸν ὡς καλὸν ὄντα, καὶ μακαρίζουσα τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ γυναῖκα ἔσεσθαι· quam sic imitata est & altera apud Plautum,

——*Eccastor pulcer est,*
Na illa fortunata sunt quæ cum isto cubant.

Ibid. ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν] Ἁμαρτία enim (ut rectè 1.15. Jacobus) ex ipsa ἐπιθυμίας συλλαβούσης τίκτεται. Salvianus li.6. *Ipsa rei turpis cupiditas pro actione damnatur:* & ibidem, *Hoc ipso quod quis rem obscœnam cupit, dum ad immunda properat, immundus est.* Basilius in de legend. Gentil. libris, Ὁ ἐμβλέψας πρὸς ἡδονὴν γυναικὶ, κἂν μὴ τῷ ἔργῳ τὴν μοιχείαν ἐπιτελέσῃ, τῷ γε τὴν ἐπιθυμίαν τῇ ψυχῇ παραδέξασθαι ἐκ ἀφίεται τοῦ ἐγκλήματος· & Justinus ad Serenam, Ἐπὶ τὸ πλησίον γυνῆς ὁ χρηματίσων, χρηματίζει καὶ ὁ μηδέπω πεποιηκὼς τὴν ἐπιθυμίαν, ἀναθυμιωμένης αὐτῷ τῆς ὀρέξεως, κἂν μὴ λαμβάνῃ τὸ τέλος. Ambrosius de Officiis 1. *Adulterium non solum facti colluvione, sed & aspectûs attentione committitur.* Cicero Tusculan. 4. de inordinatis affectibus, *Suscepti continuò in magna pestis parte versantur.* Idem in de Finibus, &c. *In libidine esse peccatum certum est, etiam sine effectu.* Tertullianus de cultu fœmin. li.2. *Admisit jam in animo quod concupivit.* Idem alibi, *Adeò & sine effectu cogitatus cordis est actus.* Varro in de Lat. ling. *Actionum trium prima cogitatus mentis, quòd primùm ea quæ sumus facturi cogitare debemus, deinde dicere, ac postremùm facere. De his tribus minimè putat vulgus cogitationem actionem esse, tertium, in quo quid facimus, id maximum: Sed & cùm hoc agitamus, & quod in eam rem cogitamus, in mente agimus,* &c. Servius ad Virgilii ea,

Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;

Meditatur, exercet; non incongruè. Actus enim inest in meditatione, nam exercitium est ipsa meditatio. Phœdra (inconcesso privigni amore percita) apud Euripidem,

Χεῖρες μὲν ἁγναί, φρὴν δ' ἔχει μίασμά τι·

&

& altera similis notæ apud Ovidium,

——Temerata est nostra voluntas:

Ut nihil adjiciam, non possum innoxia dici.

D. Augustinus contra Manichæos, *Justitia peccantes tenet solâ malâ voluntate, quamvis quod voluerint implere nequiverint.* Ovidius ad custodem puellæ Amor. 3.

Nec mentem servare potes, licèt omnia claudas:

Omnibus exclusis intus adulter erit.

Ubi *intus adulter erit*, est planè quod apud Matthæum, μοιχεύειν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Lactantius, *Mens est quæ peccat, quæ immoderata libidinis fructum cogitatione complectitur: in hac crimen est, in hac omne delictum: Nam etsi corpus nulla sit labe maculatum, non constat tamen pudicitiæ ratio si animus incestus est: nec illibata castitas videri potest, ubi conscientiam cupiditas inquinavit.* Ejusdem est, *Illud quoque ad consummandum pudicitiam injungitur, ut non modò peccatum absit, verum etiam peccati cogitatio: pollui enim mentem quamvis inani cupiditate manifestum est.* Itá furtum sine ulla quoque attrectatione fieri posse, solâ mente atque animo ut furtum fiat annitente, ex veteribus Jurisconsultis 11.18. docet Aulus Gellius. Quò pertinent & ista legis 225. de V. S. *Furem, adulterum, aleatorem, aliquâ significatione, ex animi propositione cujusque quis dicere possit,* &c. *si modò ejus mentis sit, ut occasione datâ id commissurus sit.* Quibus adde & quæ Sentent. 5.4. apud Paulum Jurisconsultum.

Com. 29. Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν] *Miserior enim es cùm in fraudem oculus raperis, quàm si omnino oculos non haberes:* ut huc aptemus quæ ante hæc Christi verba dixit Cicero ad Clodium. Voce σκανδαλίζειν (in qua tota præcepti hujus vis nititur) non puto designari offendicula quædam leviora subindè se objicientia nobis, at ea quorum magnitudine ac viribus nosmet obrui patimur: id est, affectus adeò potentes ut totos nos mancipatos teneant, tyrannorúmque aut imperiosarum Dominarum vicem agant ferántque. Ejusmodi nè omnino bonæ vitæ cursum præcidant, ipsi præcidendi nobis: εἰς ὄλεθρον (ut 1 Cor. 5.5.) σαρκὸς, ἵνα σωθῇ τὸ πνεῦμα. Philo (sed symbolicè) Libro de Temulentia, Ἡμῖν ἐνυπάρχουσι καὶ ἐμφωλεύουσιν οἱ ἀκολαστοι καὶ ἐπίληπτοι λογισμοὶ, οὓς, ὁπότε ἀνιάτως ἔχοιεν, ἀποκόπτειν καὶ διαφθείρειν δέον. Et ad Deuteron. 25.12. lib. de Allegoriis, Εἰκότως τὴν ἐφαψαμένην χεῖρα τῶν διδύμων ἀποκόπτειν διείρηται, οὐχ ὅπως ἀκρωτηριάζηται τὸ σῶμα, πηρωθὲν ἀναγκαιοτάτου μέρους, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀθέους ἐκτέμνειν λογισμούς. Nec aliter Maximus Tyrius Dissert. 41. Ὅταν ὕπουλος καὶ διαβεβρωμένη, καὶ σαθρὰ οὖσα ἡ ψυχὴ ἐπιτηδεύματι, πάσχῃ τι καὶ πλησίον ἀεὶ καταλαμβάνει, ἐκλυπεῖν αὐτῆς, καὶ ἀφαιρετέον τὰς δυνάμεις τῶν σωμάτων, ὡς λησοῦ χεῖρας, ὡς ἀκολάστου ὀφθαλμοὺς, ὡς λίχνου γαστέρα. Christum autem secundùm literam accipio, nec tamen sine temperamento; nempe, si vitio quis aliàs incurabili laboret: alioqui enim verissimum & receptissimum Philippi illud apud Frontinum, *Si partem ægram corporis haberem, abscinderem potiùs quàm curarem?* Lib. 4. cap. 7.

Ibid. καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ] In versiculis Catonis nomen præferentibus,

Quæ nocitura tenes, quamvis sint chara, relinques.

Seneca Epist. 51. ad Lucilium suum, *Projice* (quod hîc, βάλε ἀπὸ σοῦ) *quæcunque cor tuum laniant, quæ si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis revellendum erat.*

Ibid. Συμφέρει γάρ σοι] In Glossario, Συμφέρει, *expedit.* Hesychius, Συμφέρει, ἁρμόζει, ἀγαθόν· quo loco legi malim, ἀγαθόν ἐστι.

Ibid. Συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἓν τῶν μελῶν σου ἀπόληται, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμα, &c.] Simillimè Joh. 11.50. Συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, &c. καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. At hoc ad locutionem loci; ad sensum ejus Philo lib. Quòd deter. insid. pot. Ἐθελονυχιδίαν ἀμείνον ἢ πρὸς συνουσίας ἀνθρώπους αὐτίαν. Cicero 3. de Officiis, *Amputantur membra quædam, si,* &c. *nocent reliquis partibus corporis.* Idem in Philippicis, *In corpore si quid ejusmodi est quod reliquo corpori noceat, uri secarique patimur, ut membrum aliquod potiùs quàm totum corpus intereat:* quæ etiam ad locutionem quæ in Contextu accedunt. Ex Cicerone (ut videtur) Apuleius libello de Philosophia, *Urenda & secanda ex partes, quarum dolore incolumitati residuarum partium consulatur.* Chrysostomus in Johannem, Τὸ σηπτὸν καὶ ἀνίατως ἔχον ἐκκόπτομεν, φοβούμενοι μὴ τὸ λοιπὸν τὸ αὐτὸ λύμῃ ὑποδέξηται σῶμα. Apud Nonnium Varro, *Cùm sciamus digitum præcidi oportere, si ob eam rem gangræna non sit ad brachium perventura.* Seneca lib. Cur bonis viris, &c. cap. 3. *Remedii causâ quibusdam & radi ossa, & legi, & extrahi venas, & quædam amputari membra, quæ sine totius pernicie corporis hærere non poterant.* Panegyristes ad Cônstantinum Cæsarem, *Ægra corpora* &c. *resecatâ aliquâ sui parte sanantur, ut imminuta vigeant, quæ exacerbata torpebant.* Hieronymus in cap. 3. Galat. *Fermentum à massa vicinia semovendum est, secandæ putridæ carnes, & scabiosum animal à caulis ovium repellendum: nè tota massa, corpus, & pecora, corrumpantur, putrescant, intereant.* Maximus Tyrius Dissert. 2. de malis ἑρπυστικοῖς, Δεῖ τούτοις ἐπικαίειν σιδήρῳ, ἵνα τὸ ἀπολειφθὲν σωθῇ. Idem Dissert. 33. Τῶν σωμάτων ἐκκόπτεται μέρη ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ὅλου. Arrianus 4.7. in Epictetum, Τὰ μέρη τοῖς ὅλοις εἴκει καλῶς ἔχει. Κυριώτερον (γὰρ) ut Ejusdem 2.10. τὸ ὅλον τοῦ μέρους. Μέρος ἕνεκεν ὅλου, καὶ οὐχ ὅλον μέρους ἕνεκα καλῶς ἐργάζεται, dixit & Plato lib. 10. de Legibus. Citatus modò Tyrius ille 30. Dissert. Εἰ τὰ μόρια τοῦ σώματος φωνὴν λαβόντα, ἐπειδὰν κάμνῃ τι αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ τεμνόμενον ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ ὅλου, εὔξαιτο, τῇ τέχνῃ μὴ φθαρῆναι, οὐκ ἀποκρινεῖ ὁ Ἀσκληπιὸς αὐτοῖς, ὡς οὐχ ὑμῶν ἕνεκα, &c. χρὴ οἴχεσθαι τὸ πᾶν σῶμα, ἀλλ' ἐκεῖνο σώζεσθαι ὑμῶν ἀπολλυμένων; Simplicius ad cap. 13. Epicteti, Ἡ ἰατρικὴ τέχνη, &c. σήπει τὰ ἀποσήματα, τέμνει, καὶ καίει, καὶ καλαπίνει, καὶ ἐκκόπτει μόρια διὰ τὸ σῶσαι τὸ ὅλον. Claudianus,

——Truncantur & artus,

Ut reliquis liceat securùm vivere membris.

Quæ itá lib. 17. imitatus videtur Ammianus Marcellinus, *Prudenter reputans medelarum quoq; artifices urere nonnunquam, & secare, & partes corporum amputare, ut reliquis uti liceat integris.*

Com. 30. Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτήν] Itá de uxore loquens Sirachides 25.34. Εἰ μὴ πορεύεται κατὰ χεῖρά σου, ἀπὸ τῶν σαρκῶν σου ἀπότεμε αὐτήν.

Com. 31. ἀποστάσιον] Τῆς ἀπολείψεως γράμματα, Plutarcho in Alcibiadis vita.

Com. 33. ἀποδώσεις τοὺς ὅρκους] Odyss. α'. —— Τελευτῆσαι δὲ ὅρκον· ubi Didymus, Τὸ ἀποδοῦναι τὸ ἔνορκον λόγον.

Com. 34. μὴ ὀμόσαι ὅλως] Lactantius cap 4. Epit. de viro bono, *Non pejerabit, nè Deum ludibrio habeat, sed nè jurabit quidem, nè quando vel necessitate, vel consuetudine in perjurium cadat.* In versu Græco,

Ὅρκον δὲ φεῦγε κἂν δικαίως ὀμνύῃς.

Firmicus 2.33. ad Lollianum suum, *Jurisjurandi fidem nec permittas* (ἴσ. *promittas*) *nec exigas.* Idem 3.7. *Ab omni mendacio separatos, & qui nec de veris rebus jurisjurandi necessitatem aut dare, aut accipere velint.*

Ibid. ὅτι ὁ θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ] Vide quæ ad Act. 7.49.

Com. 35. πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως] Πόλις ἣ ἐξελέξατο ἐπονομάσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, 2 Par. 12.13. πόλις κατασκηνώσεως αὐτοῦ, Scriptori Sapient. 9.8. Vide & 2 Paralip. 6.6. Nehem. 1.9. Jerem. 3.17. Zachar. 8.22. Psal. 47.9. Apoc. 3.12. Βασιλεὺς μέγας hic est qui 2 Maccab. 12.15. ὁ μέγας τοῦ κόσμου δυνάστης· & 1 Tim. 6.16. ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων· ad quem locum annotata vide. Et propriè hic solus βασιλεὺς ὁ μέγας dicendus. Dico *propriè*, quia sæpe titulus iste non sine summa tanti Numinis injuria quibusdam inter homines Principibus tribuebatur: noménque ejus (si loqui Apuleianâ linguâ licuerit) cœlo conditum terrenis sordibus profanabatur. Æschylus de Persarum Rege,

Βασιλεῦς βασιλέως ὕποχοι μεγάλου.

De seipso in Misopogone Julianus, Κέκτημαι ἐγὼ καὶ ταῦτα, βασιλεὺς ἀκούων μέγας· id est, κατ' ἐξοχὴν ὁ μέγας βασιλεύς.

Com. 36. Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς] Id est, per vitam, incolumitatem, sive, salutem tuam: nam & itá per Deum

juras auctorem salutis tuæ. Ità in l. qui per, &c. F. de jurejurando, *Qui per salutem suam jurat, per Deum jurare videtur, quia respectu Divini Numinis ità jurat.*

Com. 37. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναὶ, οὒ οὔ] Frequentissimè in usu vitæ comprobatur veritas Plautini illius,

—Scio quo vos pacto soleatis perplexarier:
Pactum non pactum est, non pactum pactum est, quod vobis lubet.

Et si quis Christi hæc ad Jacobi (quæ sub forma tantillùm discrepante 5. 12. concipiuntur) verba expendat, putabit (cum celeberrimæ doctrinæ Viro) Christum hoc dicere, Concordent dictis facta vestra, pactis promissísque vestris, acsi firmata juramentis essent, idem robur esto; coram Deo enim (qui mentem loquentis, non verborum Formulas intuetur) negatio vel affirmatio simplex loco juramenti habetur: nec qui irritam alterutram illarum reddiderit minore apud illum crimine obligatur, quàm si juramentis, omníque imprecationum genere obstrinxisset se. In Epistolis Phalaridis, Τί διαφέρει πρὸς εὐσέβειαν ὅρκον ἢ πίστιν συγχέαι; ἀμφότερα γὰρ ἡ γνώμη βεβαιοῖ. Qui autem ad ὅλως illud præcedens bene animum adverterit, simúlque, hujusmodi admisso sensu, ad ἀνακολουθίαν illorum, τὸ δὲ περισσὸν τούτων, &c. concedet (ni fallor) mecum in eorum sententiam qui non de affirmandi vel negandi veritate, sed simpliciter de non jurando hîc agi existimârunt.

Ibid. τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν] Τὸ περισσὸν τούτων, *quod ultra hæc est*, nempe, ultra simplicem (at veram) affirmationem, negationémve. Scholia vetustissima in Biblioth. Florent. plut. 4. post adducta ad Jacobi 5. 12. ista Christi verba, τί ἐστι τὸ περισσὸν τούτων; ὁ ὅρκος, οὐ τὸ ἐπιορκεῖν· ἐκεῖνο δὲ οὐδεὶς δεῖται μαθεῖν ὅτι ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν. Πονηροῦ in verbis Christi, quidam *Satanam* exponunt: quorum validè sententiam facit non tam articulus hîc præpositus (nam & 1 Epist. 5. 19. Joannes mundum κεῖσθαι ἐν τῷ πονηρῷ dixit; ubi tamen non persona, sed res intelligenda est) quàm alius ejusdem Joannis locus Epist. 1. 3. com. 12. Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν· quæ vicissim, non de re, sed persona capienda videntur. Adde & Basilii ista Conc. de Pœnitentia, Τὸ περισσὸν (τοῦ ναὶ & οὒ nempe) τῷ διαβόλῳ προσνενέμηται. Habent tamen quo tueantur conjecturam suam qui πονηροῦ hîc à recto non ὁ πονηρὸς, sed τὸ πονηρὸν deducendum putant: ut sensus sit, ex malo more, mala consuetudine. Ità, non ἐξ ἀληθείας, sed ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν· 1 Joh. 3. 19. Non semper ergò articulus appositus personam, quandoque verò etiam rem denotat.

Com. 38. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ] Cassius Severus pro excæcato apud Senecam Controvers. 3. 2. *Si circumventus est, injuriam persequatur, talionem petat.* Huc propriè etiam spectat Glossarii illud, *Talio*, ἀντιπήρωσις. Quintilianus Declam. 297. *Nam id quoque lex justissimè constituit, Præstet oculos qui eruerit, & in vicem erutorum hominum ipse succedat.*

Ibid. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος] Oculorum dentiúmque præcipuè heic mentionem factam existimo, quia in jurgiis rixísque hi præcipuè injuriis expositi videntur. Eò & spectant Juvenalis ista,

——Nec
Audeat excussos Prætori ostendere dentes, &c.
Atque oculum medico nil promittente relictum.

Com. 39. μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ] Jacobus sensu simili 5. 6. οὐκ ἀντιτάσσεσθαι dixit. Basilius Lib. de legend. Gentil. lib. οὐκ ἀνταίρειν. Verba ejus, Ἐτύπτε τις, &c. Σωκράτην, εἰς αὐτὸ τὸ πρόσωπον ἐμπεσὼν ἀφειδῶς· ὁ δὲ οὐκ ἀντῆρεν, ἀλλὰ παρεῖχε τῷ παροινοῦντι τῆς ὀργῆς ἐμφορεῖσθαι. Ubi & παρέχειν (quâ voce in hac ipsa tractatione utitur D. Lucas, & *præbere* heic Vulgata versio) est quod στρέφειν hîc in verbis continuè sequentibus.

Ibid. ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην] Vide quæ ad Luc. 6. 29. annotavimus.

Com. 40. καὶ τῷ θέλοντι, &c. τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον] Confer quæ jam dicto loco ad Lucam attulimus.

Com. 41. Καὶ ὅστις ἀγγαρεύσει σε μίλιον ἕν, &c.] Appositè 3. 26. Arrianus (qui ad plurima sacri Contextûs loca illustranda præbuit lucem nobis & utilem & jucundam) Περὶ τὸ σῶμα οὕτως ἔχειν σε δεῖ ὡς ὀνάριον ἐπισεσαγμένον· ἂν ἀγγαρεία ᾖ, καὶ στρατιώτης ἐπιλάβηται, ἄφες, μὴ ἀντίτεινε, μηδὲ γόγγυζε. Glossæ, *Angaria*, &c. ἀκουσία ἐργασία. Glossæ MSS. in Bibliotheca Cæsarea Viennensi, Ἄγγαρος, ἐργάτης, ὑπηρέτης, ἀχθοφόρος· ὅθεν ἀγγαρεῦσαι τὴν ἀκουσίαν λέγομεν, καὶ ἐκ βίας γενομένην ὑπηρεσίαν. Τὸ σε hîc intellige non teipsum tantùm, sed & jumenta tua, & quæ aliacunque tuæ proprietatis sunt.

Ibid. ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο] Τοῦτο γὰρ ἡ λαμπρὰ νίκη· τὸ πλέον αὐτῷ παρασχεῖν ὧν βούλεται, καὶ τοὺς ὅρους τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τῇ δαψιλείᾳ τῆς οἰκείας μακροθυμίας ὑπερβῆναι· ut Chrysostomus (at in re alia) ad Rom. 7. locutus.

Com. 43. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου] Τὸν πλησίον intellige τὸν φίλον. Amphitryo ad Herculem apud Euripidem in Herc. fur.

Πρὸς σοῦ μὲν ὦ παῖ τοῖς φίλοις εἶναι φίλον,
Τά τ' ἐχθρὰ μισεῖν.——

Medea de seipsa apud Eundem,

Βαρεῖαν ἐχθροῖς, καὶ φίλοισιν εὐμενῆ.

Hesiodus,

Τὸν φιλέοντα φιλεῖν, καὶ τῷ προσίοντι προσεῖναι
Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κ' ἔτι μὴ δῷ.

De Mercurio Julianus in Cæsaribus, Ἀντιβίους κακὰ ἔργων, χρηστὰ δὲ φίλους.

Com. 44. ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν] Vide ad Luc. 6. 27. dicta.

Ibid. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς] Rependite iis bona dicta, ominibus faustis ac fælicibus prosequimini. In Comœdia Latina ille,

Cui lubet maledicere, equidem tibi bona exoptavi omnia.

Apud Arrianum 1. 25. in Epictetum cuivis insolentiùs jactanti ὕβρειν σοι πεποίηκα, respondetur ex boni viri persona, καλῶς σοι γένοιτο. Τοὺς καταρωμένους verbis Apuleianis vertas, *qui diras in vos devotiones deprecantur.*

Ibid. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς] Vide ad Luc. 6. 28. annotata.

Ibid. καὶ διωκόντων ὑμᾶς] Διώκειν heic, ex l. 6. § 2. F. de Offic. Præsid. non malè exponas, *calumniosis litibus insectari.* Suidas, Διώκειν, ἀντὶ τοῦ, ἄγειν εἰς κρίσιν, καὶ κατηγορεῖν· malim accipi autem pro διωγμὸν ἐγείρειν, fidei causâ nempe. Vide infrà 13. 21. Act. 13. 50. & sæpe his in libris.

Com. 45. ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς] Clemens Stromat. 7. Ὁ υἱὸς πατρὶ ἀγαθῷ χαρίζεται, σπεύδων ἑαυτὸν καὶ ὅμοιον τῷ πατρὶ παρεχόμενος. Id maximè fit adimplendo ea de quibus præcedente commate. Chrysostomus ad Rom. 1. Ἄνθρωποι κατ' αὐτὸ ὁμοιοῦνται Θεῷ, ὅταν μηδὲν πάσχουσι παρὰ τῶν ἐπηρεάζειν βουλομένων, μηδὲ ὑβριζόντων ὑβρίζονται, μηδὲ τυπτόντων τύπτωνται, &c. Photius P. C. Epist. 193. Τὸ μὲν δίκην ἀπαιτεῖν τὸν ἠδικηκότα, ἀνθρώπινον· τὸ μὴ ἀμύνασθαι, φιλόσοφον· τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίαις ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἤδη θεῖον, καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς τοὺς γνησίους ἀποφαίνον. Et hoc est quod Θεοῦ μιμητὰς γίνεσθαι ὡς ἀγαπητὰ τέκνα, Ephes. 5. 1. vocat Paulus Apostolus. Maximus Tyrius Dissert. 6. Πῶς γένοιντ' ἂν ἄνθρωποι Διῒ ὅμοιοι; μιμούμενοι αὐτοῦ τὸ σωστικὸν, φιλητικὸν καὶ πατρικόν. Seneca 7. 31. de Beneficiis, *Ad illa itaque cogitationes tuas flecte, Non est mihi relata gratia, quid faciam? quod Dii, omnium rerum optimi auctores, qui beneficia dare ignorantibus incipiunt, ingratis perseverant. Alius illis objicit negligentiam nostrî, alius iniquitatem: alius illos extra mundum suum projicit, & ignavos hebetésque sine ullo opere destituit, &c. nihilominus tamen more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium arrident, non cessant beneficia congerere de beneficiorum auctoribus dubitantibus.* οἷον εἴ τις παρεστὼς πηγῇ διαυγεῖ καὶ γλυκείᾳ, βλασφημοίη αὐτήν, ἡ δὲ οὐ παύεται πότιμον ἀναβλύζουσα, κἂν πηλὸν ἐμβάλῃ, κἂν κοπρίαν, &c. quæ verba 8. 43. sunt M. Antonini.

Ibid. υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν] Dum eum nempe moribus hisce effingitis & repræsentatis. Τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον (eodémque sensu) fuit olim Satyræ cujusdam Menippeæ titulus.

Ibid. τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς] Petronius, *Sol omnibus lucet.* Symmachus, *Omnibus, &c. communis est cœli spiritus, lux diei.* Seneca 73 Epist. *Soli*

Lunaque

Lunaque plurimum debeo, & non uni mihi oriuntur. Epiphanes Carpocratis filius apud Clementem Alexandrinum Stromat. 3. Τὸν τ' ἡμέρας αἴτιον καὶ πατέρα τοῦ φωτὸς Ἥλιον ὁ Θεὸς ἐξέχεεν ἄνωθεν ἴσον ἐπὶ γῆς ἅπασι τοῖς βλέπειν δυναμένοις. Lactantius 5.14. *Omnibus unicum suum lumen aequaliter dividit.* Jobus 25.3. *super quem non surgit lumen illius?* Legati Tencterorum apud Tacitum de Natura Dei famulatrice, *Lucem noctémque omnibus hominibus,* &c. *aperuit.* (Histor. 4.) Ἀνατέλλειν autem μεταβατικῶς non solùm apud Homerum ponitur, sed & in Graeco Genes. 3.18. Psalmi 103.14. & 146.8. in Clementis ad Corinthios Epistola, item in Apollonii Argonauticis.

Ibid. ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς] Themistius Orat. 16. perapposite, Σὺ δὲ τούτοις (irrisoribus nempe & oblocutoribus) μὴ πρόσεχε, μιμοῦ δὲ τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Πύθιον. Ἐκεῖνος χρεὼς οὐ μόνον ἑκάστῳ ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ δήμοις ἀθρόοις ἐν μέσῳ τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καθήμενος ἐξηγεῖται, οὐδὲ φιλονεικεῖ, ἀναιρῶν τοὺς χρησμοὺς, ὅτι ἀκούουσιν αὐτῶν ἐν τῇ Ἀθηναίων ἐκκλησίᾳ οὐ μόνον Θεμιστοκλῆς, ἀλλὰ καὶ Ὑπέρβολος ὁ λυχνοποιὸς, καὶ Μελιτίδης ὁ ἀνόητος. Ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, locutio qualis apud Senecam illa, itidem de Diis agentem, *Horum beneficio in lucem edimur tam boni quàm mali,* 1.5. De Clementia.

Ibid. καὶ βρέχει ἐπὶ τοὺς δικαίους καὶ ἀδίκους] Πλουσίως εἰς πάντας, ut de eodem Paulus Apostolus. *—Omnibus idem:* ut (nec de alio loquens) Virgilius. Hierocles, Τὸ τῆς φιλανθρωπίας ἀγαθὸν κοινὸν τῆς φύσεως περιλάμπον. Sirachides 18.12. Ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἔλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. De Diis cap. 3. Salustius Philosophus, Τὰ ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἀγαθὰ κοινὰ πᾶσιν ἐποίησε. (Vide quae ad Act. 14.17. & 17.25. annotavimus.) Seneca, *Æquali tenore bona sua per gentes populósque distribuunt, unam potentiam sortiti prodesse.*

Ibid. βρέχει ἐπὶ τοὺς δικαίους καὶ ἀδίκους] Philo in Allegoriis Legis, Φιλόδωρος ὢν ὁ Θεὸς, χαρίζεται τὰ ἀγαθὰ πᾶσι, καὶ τοῖς μὴ τελείοις, προκαλούμενος αὐτοὺς εἰς μετουσίαν καὶ ζῆλον ἀρετῆς, ἅμα καὶ τὸν αὐτοῦ πλοῦτον πάντων ἐπιδεικνύμενος, ὅτι ἐξαρκεῖ καὶ τοῖς μὴ λίαν ὠφεληθησομένοις, &c. ὅταν γὰρ αὖ καὶ θαλάττῃ μὲν ὕει, ταῖς δὲ ἐν ταῖς ἐρημοτάταις ἐπομβρεῖ τῆς δὲ λεπτόγεων, καὶ τραχείαν, καὶ ἄγονον γῆν ἀρδεύει, ποταμοὺς ἀναχέων τῇ πλημμύρᾳ, τί ἕτερον παρίστησιν ἢ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ; Seneca, *Spargunt* (Dii) *opportunis imbribus terras,* &c. *imitemur illos.*

Ibid. βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους] De die, nocte, pluvia, &c. Zeno Veronensis, *Quae humano generi sine personarum aliqua exceptione aequabiliter justitia divina est largita.* Cyprianus, *Cum imbribus* (Deus) *terram rigat, nemo à beneficiis ejus excluditur:* imitatus (ni fallor) Senecae ista, *Deus quaedam in universum humano generi dedit, à quibus excluditur nemo.* Quod bene sanè dictum: sed & addit, *Nec enim poterat fieri ut ventus bonis viris secundus esset, contrarius malis: nec poterat lex casuris imbribus dici, nè in malorum improborúmque rura defluerent.* Quàm simplicem verámque illam priorem sententiam posteriorum istorum adjectione corrupit! nam nec haec, nec hujusmodi Deus, quia aliter non potest, sed quia non vult, facit. Οὐχ ὁ Θεὸς (Clementis sunt Stromat. 7.) ἄκων ἀγαθὸς ὃν τρόπον τὸ πῦρ θερμαντικὸν, ἑκούσιος δὲ ἡ τῶν ἀγαθῶν μετάδοσις αὐτοῦ· voluntatis, non necessitatis est quòd promiscuè benignus est. Mutant elementa vices, cùm libuerit illi, totúsque ordo Naturae migrat leges suas. (Vide Script. Sapient. 19.6, 7, 18, 19, 20, 21.) Sed haec verbosus Philosophus non perspexit, sapientiae mundanae sectator non assecutus est.

Com. 47. τί περισσὸν ποιεῖτε] Non, *quid amplius aliis?* ut hîc magni Viri exposuerunt: sed simpliciter praeciséque, quid magnum, quid eximium, vel quid insigne facitis? & ità (qui, ni fallor, hunc ipsum Matthaei locum respexit) exponit ferè Hesychius, Περισσὸν, (inquit) μέγα, πολύ. Comparativa positivorum loco frequenter in hac Lingua poni res nimis pervulgata est.

Com. 48. ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν, &c. τέλειός ἐστι] Moses Deuteron. 18.13. Τέλειος ἔσῃ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. Idem ex persona Dei ipsius ibidem 11.44. Ἅγιοι (i. τέλειοι) ἔσεσθε, ὅτι ἅγιός εἰμι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Simile Joannis illud 1 Epist. 1.7. ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐν τῷ φωτί ἐστι. Τέλειος δὲ autem ὡς ὁ Θεὸς τέλειός ἐστι, videtur mihi ferè esse quod Paulo Rom. 12.2. δοκιμάζειν τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εὐάρεστον καὶ τέλειον· Musonio apud Stobaeum, τὸ πρὸς Θεὸν ὁμοιώσεως ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι· Senecae 1.19. De Clementia, *ex natura Dei se gerere:* Eidem 92 Epist. *habere animum qualem Deum deceat:* Philoni in De Sacrif. Caini & Abelis, τὸ διδάσκαλον τέλειον τελείως μιμεῖσθαι γλίχεσθαι. Τέλειοι (etsi alia Salmasius p. 291. De foenore trapezit.) *perfecti* hîc ab Interprete vulgato puto optimè verti. Apuleius in De Socratis Genio, *Nihil est Deo similius quàm vir animo perfectè bonus.* Idem in De Philosophia libello, cùm (ex Platone puto) dixisset Sapientiae finem esse ut ad Dei meritum sapiens pervehatur, hancque futuram operam ejus ut aemulatione vitae ad Deorum actus accedat, subjunxit, *verum hoc ei poterit provenire, si virum perfectè justum, &c. se praebeat.* In Excerptis vet. Glossarii, *Perfectus,* ἐντελὴς, τέλειος. Seneca 34 Epist. *Scis quem dicam bonum? perfectum, absolutum: quem malum facere nulla vis, nulla necessitas potest.* Idem 120. de Catone, *Vir ille perfectus:* & pòst, *Habebat perfectum animum, ad summam sui adductum.* Nec alio sensu materteram suam, cap. 17. Consolat. ad Helviam, *foeminam perfectissimam* vocavit. Tertullianus in Apologetico, *Innocentiam à Deo edocti, perfectè eam novimus, utpote à perfecto magistro revelatam.* Perfectionem his omnibus locis (ut & in iis quos initio hujus Notae adduximus) intellige eam portionem ejus quae maximè potest cadere in humanam imbecillitatem: hoc est, quae (prout res & occasio ferunt) in exerendo virtutis speculativae practicaeque actus consistit, καὶ παντὶ (ut cum Apostolo loquamur) ἀγαθῷ ἔργῳ ἐπακολουθεῖ. Interpres Nicomachaeorum 10.2. Τελείωσις ἂν εἴη τῆς ἀρετῆς ἀθλητοῦ, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν μηδὲ, καὶ περιλιπεῖν τῶν καλῶν. Simplicius item ad Epicteti illud, ἀξίωσον σεαυτὸν βιοῦν ὡς τέλειον, Ὡς τέλειον, οὐχ ὡς τέλος ἀπειληφότα, &c. ἀλλ' ὡς χρὴ τὸ προκόπτον τέλειον, τῷ ἀεὶ προκόπτειν, καὶ μηδαμῇ διακόπτειν τῆς προκοπῆς. Vox ὥσπερ ergò in verbis Christi non aequalitatem notat, (propriè perfectus enim nemo nisi Deus. Philo, Αἱ τελειότητες καὶ ἀκρότητες ἑνὸς εἰσι μόνου & Paedag. 1.10. Clemens Alexandrinus, Σοφὸς ὁ μόνος Θεὸς, καὶ τέλειος μόνος. Unde τελειότητα καὶ θειότητα Plutarchus in Catone junxit:) sed similitudinem quandam Divinae naturae quae acquiritur imitando eam, praecipuéque (ut suprà hîc com. 44.) vel inimicis benefaciendo. Non posse homines nisi διὰ τῆς πατρικὸν (i.e. τοῦ τῶν πάντων πατρὸς) νοῦ τελειοῦσθαι, etiam impius Porphyrius dixit.

Κεφ. ς'.

1. Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2. Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συνα-

Vulgata Versio.

1. ATtendite nè justitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in coelis est.

2. Cùm ergò facis eleemosynam, noli tubâ canere ante te, sicut hypocritae faciunt in synagogis

γωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3. Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου·

4. Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

5. Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

6. Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

7. Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

8. Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

9. Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

10. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

11. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

12. Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

13. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

14. Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.

15. Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

16. Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, σκυθρωποί· ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

17. Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι·

18. Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

19. Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.

20. Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν.

21. Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

22. Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται.

23. Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται· εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;

24. Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται,

& in vicis, ut honorificentur ab hominibus: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

3. Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:

4. Ut sit eleemosyna tua in abscondito, & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

5. Et cùm oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

6. Tu autem cùm oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuum in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

7. Orantes autem, nolite multùm loqui, sicut ethnici: putant enim quòd in multiloquio suo exaudiantur.

8. Nolite ergò assimilari eis: scit enim pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.

9. Sic ergò vos orabitis, Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cœlo, & in terra.

11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

13. Et nè nos inducas in tentationem. Sed libera nos à malo. Amen.

14. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis pater vester cœlestis delicta vestra.

15. Si autem non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra.

16. Cùm autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus jejunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.

17. Tu autem cùm jejunas, unge caput tuum, & faciem tuam lava:

18. Nè videaris hominibus jejunans, sed patri tuo qui est in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

19. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra: ubi ærugo & tinea demolitur, & ubi fures effodiunt & furantur.

20. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo: ubi neque ærugo neque tinea demolitur, & ubi fures non effodiunt nec furantur.

21. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.

22. Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.

23. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergò lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?

24. Nemo potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget;

καὶ

ἢ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

25. Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

26. Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

27. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

28. Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

29. Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

30. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

31. Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

32. Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

33. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ· καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

34. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

aut unum sustinebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo servire & mammonæ.

25. Ideo dico vobis, nè soliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nónne anima plus est quàm esca: & corpus plus quàm vestimentum?

26. Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea: & pater vester cœlestis pascit illa. Nónne vos magis pluris estis illis?

27. Quis autem vestrûm cogitans, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?

28. Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant neque nent.

29. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis.

30. Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quantò magìs vos minimæ fidei?

31. Nolite ergò soliciti esse, dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?

32. Hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis.

33. Quærite ergò primùm regnum Dei, & justitiam ejus: & hæc omnia adjicientur vobis.

34. Nolite ergò soliciti esse in crastinum: Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. Sufficit diei malitia sua.

Ad Cap. VI.

Com. 2. ΜΗ' σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου] Locutio proverbialis, quâ quod nimio publicandi studio fit, solet exprimi. Achilles Tatius lib. 8. Αὕτη δὲ οὐχ ὑπὸ σάλπιγγι μόνον, ἀλλὰ καὶ κήρυκι μοιχεύεται. Sic, *appensis tantùm non tintinnabulis facere* quid, in Oratione contra Aristogeitonem, quæ Demostheni attribuitur, Ἃ τῶν ἄλλων τις ἐντυχηκότων ἕκαστος ἀφανῶς ποιεῖ, τοῦθ' οὗτος μόνον οὐ κώδωνας ἐξαψάμενος διαπράττεται.

Ibid. ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων] Conventus, circulos, locos celebres captant, petúntque ab aliis testimonium, non à sua conscientia. Persimile apud Julianum Imperat. χρήματα εἰς τὸ ἐμφανὲς διδόναι, καὶ συμβλέπειν ὅπως ὅτι πλεῖστοι τὸ δοθὲν ἴδωσιν. Orat. 3. Cicero Offic. 1. *Videre licet plerosque non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ inductos ut benefici videantur* (ὅπως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων δοξασθῶσιν) *facere multa, quæ videntur magìs proficisci ab ostentatione, quàm à voluntate.* Demosthenes de levibus quibusdam debitoribus, (contra Phormionem) Δανείζονται μὲν μεθ' ὀλίγων μαρτύρων· ὅταν δ' ἀποδιδῶσι, πολλοὺς παρίστανται μάρτυρας, ἵνα δίκαιοι δοκῶσιν εἶναι περὶ τὰ συμβόλαια.

Ibid. ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων] Πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, suprà hîc com. 1. & infra 23. 5.

Ibid. λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν] *Hoc ipso* (enim) *præmii gloria continetur, nè id cupiditate quærendi affectasse videamur.* Sunt verba Eumenii Rhetoris in Pro Scholis instaurandis.

Ibid. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν] Αὕτη ἡ μερὶς τοῦ μισθοῦ αὐτῶν, ut 11. 18. Sirachides locutus. Sic cap. 187. in Achmetis Oneirocriticis, ἀπέχει τὸν μισθὸν αὐτοῦ· & Luc. 6. 24. τὴν παράκλησιν ὑμῶν ἀπέχετε. Horatius non absimili formâ, lib. 1. Epist. 16. *habes pretium* dixit. Lactantius in argumento isto, *Habeátque jam pretium gloriæ quod captavit.* Theophylactus heic, Ἐπαινούμενοι τὸ πᾶν ἀπέλαβον. Quæ autem hoc loco Christus de eleemosyna, ferè Seneca generaliter dixit de omni beneficio, *Qui dedit* (inquit) *taceat, narret qui accepit: dicetur enim quod illi ubique jactanti beneficium suum, Num negabis te recepisse? & cùm respondisset, Quando? Sæpe quidem, inquit, & multis locis: id est, quoties, & ubicunque narrâsti.* Ubi & *recipere* est quod hîc ἀπέχειν. Est autem locus ille 2. 11. De Beneficiis. Martialis 5. 53.

Non bellè quædam faciunt duo, sufficit unus
Huic operi; si vis ut loquar, ipse tace.
Crede mihi, quamvìs ingentia, Posthume, dones,
Auctoris pereunt garrulitate sui:

id est, dum ea ipse tu prædicas, τὸν μισθὸν σου ἀπέχεις. Significanter autem compositum hîc, non simplex ponitur. Isidorus Pelusiota, Ἔλαβες χάριν, σιώπα, ἀπέλαβες ἀμοιβήν. Occurrit & Philipp. 4. 8. item ad Philem. com. 15. eodem sensu.

Com. 3. σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου] Julianus 3. Orat. de Arcesilao, Διδοὺς, καὶ τὸν λαβόντα ἐπειρᾶτο λαθεῖν.

Ibid. μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου] Est ὑπόνοια, cui non dissimilem formare licet sic Latinè loquendo, *Occultè etiam plus quàm potes, benefacito:* nec alia mens inest præcepto Christi. Seneca, at generaliter de omni beneficio, *Quædam præcepimus ultra modum, ut ad verum & suum redeant. Cùm dicimus, meminisse non debet, hoc volumus intelligi, prædicare non debet:* & pòst, *Ut nimia,* &c. *memoria subsiderit, oblivisci eum qui dedit jussimus: & plus imperando quàm præstari poterat, silentium jussimus.* De Benef. 7. 22.

Com. 4. ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ] In versu Græco,

Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πλησίον παρών.

Plautus Capteivis,

Est profectò Deus qui quæ nos gerimus audítque & videt.

De eodem Minucius Felix in Octavio, *Speculator omnium, à quo nullum potest esse secretum.* Julianus in Epistolæ frag-

mento, Ὁρῶσιν ἡμᾶς (οἱ θεοὶ) οὐχ ἑωρώμενοι ὑφ᾽ ἡμῶν & ibidem, Σεβόμενος, &c. ὡς ἀφανῆ ὁρῶντες εἰς αὐτὸν θεόν. Vulgatus hic, & Rom.2.28 *in abscondito*. Seneca cap. 3 De Tranquillit.&c. *in seducto* dixit.

Ibid. αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ] Κομιεῖσθε τὸν τῆς δόξης στέφανον, Χριστοῦ (ut 1 Pet.5.4.) φανερωθέντος. Vide infrà 25.31. & sequentibus, ubi quod hîc ἐν τῷ φανερῷ vocatur, explicatius habes.

Com.5. ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι] Judæis stando orare non nego receptissimum fuisse, post vocem ἑστῶτες tamen pronunciatio forsan paulisper sustinenda, ut non ad προσεύχεσθαι referatur, sed ad præcedentia: neque enim hîc prædictum morem illum puto respici, at merum idiotismum subesse. Sæpe in his libris observare est voces εἶναι & καθῆσθαι, non tam stationem, vel sessionem in loco, quàm præsentiam vel existentiam significare. Unde Job.1. 35.& 18.5. εἱστήκει· Luc.23.10. εἱστήκεισαν· Marc.9.1. & 11.5. ἑστηκότων· Act.11.13. σταθέντα· Act.5.20. σταθέντες· & 7.55. ἑστῶτα· Infrà hîc 20.3. ἑστῶτας· 11.16. & 27.36. καθήμενοι. Imò & apud Artemidorum lib.5. §. 68. ἐν τῇ πλατείᾳ ἑστὼς (i. e. ὢν) quod ipsum hîc in Matthæo habemus.

Com.6. εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου] i. e. In quemvis locum abditum semotúmque. Id & proprio exemplo docuit: vide infra 14.23. Euthymius ad Matth. 26. *Solus abit ad orationem, docens oportere eum qui, &c. oraturus est, solitarium orare.* Sic, *secretò flere, ubi cubiculum*, &c. in Quintiliani Declamationibus.

Ibid. εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου] In Græco Esaiæ 26.20. Εἴσελθε εἰς ταμεῖόν σου, ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου. *Claude ostium*, locutio est secretam & seriam cujusvis rei aggressionem indicans. Vide 4 Reg.4.33. Quintilianus 10. 3. *Lucubrantes silentium noctis, & clausum cubiculum*, &c. *tenent*. A. Gellius 14.6. *Recondo me penitus, ut sine arbitris legam*. Seneca Epist. 8. *In hoc me recondidi, & fores clausi, ut prodesse pluribus possem.*

Com. 7. προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε] Demophilus in Sententiis Pythagor. Γλωσσαλγὸς ἄνθρωπος, &c. εὐχόμενος, &c. τὸ θεῖον μιαίνει. Thespesion (apud Philostratum 6.5.) ad Apollonium, ubi de Delphico Apolline, Ὁ ὀμφῆς δεόμενος ἐρωτᾷ βραχὺ ἐρώτημα.

Ibid. μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ἐθνικοί] Sic (ut Galat.2.15.) ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί.

Ibid. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται] Vult dicere, Deum longè aliter orandum esse. Οὐκ ἐν ἐπιτάσει τῆς χειρῶν, οὐδὲ ἐν τῷ πλήθει τῶν ῥημάτων, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς ἔργοις τὸ ἐπακοῦσαι ἐστί, dixit Homil. 2. ad Tim.2. Chrysostomus. Artemidorus Oneirocriticorum 1.3. Προσαγορεύειν τοὺς θεοὺς οὐδὲν ἐπερωτᾷ· γελοῖον γὰρ ἂν εἴη ἀνθρώπων μὲν τοὺς ἀναιδεῖς τοῖς μετ᾽ ἀνάγκης αἰτεῖν, καὶ βιαίως, μηδὲν παρέχειν, &c. θεοὺς δὲ πρὸς βίαν αἰτουμένους τι, ὑπακούειν. D. Augustinus (in De Virginitate) de Chananæa, *Quod assiduo clamore non impetrabat, humili confessione promeruit*. Legimus in Suidæ Collectaneis, Μὴ πάντα κατὰ βοὸς εὔχης· quod Erasmus Proverb. Centur.2. 2, 9. *ne contra bovem opta*; nec aliter Hier. Wolfius vertebat. Legendum autem κατὰ βοῶν εὔχου· omninò clamans nè precare: ut πάντα sit ibi πάντως· vel κατὰ βοῶν ἕξεις· non omnia clamoribus impetrabis; eo sensu qui in Artemidori verbis. Manuel Palæologus cap.6. in Paræneticis, φιλεῖ (ὁ θεὸς) ἐπακούειν, οὐχ ὅταν τις ΒΟΩΝ, &c. αἰτῇ τι, &c. Lucianus, etsi ipse Ethnicus, Ethnicorum istum morem ineptum irridens, Οἷόν τι μέγα κεκραγέναι, καὶ ὀχληρὸν ἐστί, καὶ θρασὺ, οὐ τοῖς δικαιολογοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐχομένοις τοῦτο (lego τούτοις) χρήσιμον· ἰδοὺ γὰρ αὐτίκα μάλα πλούσιος ἐκ πενεστάτου κατασταθήσεται ὁ Τίμων, ΒΟΗΣΑΣ, καὶ παῤῥησιασάμενος ἐν τῇ εὐχῇ, καὶ ἐπιστρέψας τὸν Δία. εἰ δὲ σιωπῇ ἔσκαψεν, ἔτι ἂν ἀμελούμενος ἔσκαπτεν. Quæ verba (nulli hactenus adducta) Dominico isti monito haud parùm concinunt: sunt enim (ut modo diximus) irrisoriè prolata.

Ibid. ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν]

Multa Deum orantes, onerantésque æthera votis.

Com. 8. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς] Ità Luc.21.8. Μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. Μὴ ὁμοιωθῆτε, est quod Rom.12,2. μὴ συσχηματίζεσθε. Vide & Ephes.4.17. Suidas, Μὴ ἀφομοιοῦ, μὴ ὁμοιωθῇς. In Medæa Euripidis,

——Οὐκ οὖν χρὴ σ᾽ ὁμοιοῦσθαι κακοῖς.

In Epistola Jeremiæ dicta, Εὐλαβήθητε μὴ καὶ ὑμεῖς τοῖς ἀλλοφύλοις ἀφομοιωθῆτε. Cæsar in Epistolis Ciceronis ad Atticum 9.16. *Nihil malo quàm & me mei similem esse, & illos sui.* Arrianus 2.16. in Epictetum, Θέλεις σε δεῖ καὶ ἡμᾶς τοῖς παιδίοις ὁμοιῶμεν; οὐ, νὴ τὸν Δία. Horatius secum meditans, Serm.1.

——Hoc quidam non bellè, numquid ego illi
Imprudens olim faciam simile?

Calanus Indus ad Alexandrum M. apud Philonem, lib. In πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Ἑλλήνων φιλοσόφοις οὐκ ἐξομοιούμεθα. Αἰσχύνεσθαι τὴν πρὸς τοὺς μοχθηροὺς ὁμοιότητα est & apud Plutarchum, in fine libri inscripti περὶ Πολυπραγμοσύνης. Facit autem hîc Christus quod facere solent qui pueros & adolescentes instituunt.

Nam teneros animos aliena opprobria sæpe
Absterrent vitiis.—— Et quia
Segniùs irritant animos demissa per aures,
Quàm quæ sunt oculis commissa,——

remittit eos ad exempla quæ quotidie intuebantur, monstrátque digito quorum mores Sectámque devitandum haberent. Horatius appositissimè,

——Insuevit pater optimus hoc me
Ut fugerem, exemplis vitiorum quæque notando:
Cùm me hortaretur, parcè, frugaliter, atque
Viverem utì contentus eo quod mî ipse parasset:
Nónne vides, Albi, ut malè vivat filius, atque
Barrus inops? magnum documentũ nè patriam rem
Perdere quis velit: à turpi meretricis amore
Cùm deterreret, Sectani dissimilis sis (μὴ ὁμοιωθῇς)
Nè sequerer mœchas, concessa cùm Venere uti
Possem, deprensi non bella est fama Treboni,
Aiebat.—— Eugraphius ad Heautont. 1.2.

Optimâ occasione (legerim, *optimâ ratione*) *senex, dum aliorum mores & facta demonstrat, occasionem filii corrigendi repperit.* Plinius lib.2. epist.6. *Convenit autem amori in te meo*, &c. *sub exemplo præmonere quid fugere debeas.* Ad quem locum itidem plura hujus materiæ annotavimus in Schedis jam planè absolutis, i. e. prælo paratis. Vide & Ephes.5. 11. 1 Tim. 6. 11. 2 Tim. 3. 14. & infrà heic 23.8.

Ibid. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε] Non novit solùm, sed & meliùs quàm vos ipsi, qui quid conveniat vobis nescitis planè. Τυφλάττει γὰρ (Philonis verba sunt in De Legatione) ἀνθρώπινος νοῦς πρὸς τὴν τοῦ συμφέροντος ὄντως αἴσθησιν, εἰκασμῷ καὶ στοχασμῷ μᾶλλον ἢ ἐπιστήμῃ χρῆσθαι δυνάμενος. Seneca 2. 14. De Beneficiis, *Sæpe noxia concupiscimus, nec dispicere quàm perniciosa sint licet, quia judicium interpellat affectus.* Arnobius, *Parvitate consilii, & ignorantiæ cæcitate contraria sibimet, atque inimica deposcit*: de genere humano agit. Plautus Pseud.

Stulti haud scimus frustrà ut simus, cùm quid cupienter dari
Petimus nobis, quasi quid in rem sit possimus noscere.

Simplicius in cap.13 Epicteti, Πολλὰ ἡμῖν αἰτεῖν τῶν καὶ ἡμῖν ἀσυμφόρων, ἢ δι᾽ ἄγνοιαν τῆς φύσεως αὐτῶν, ἢ διὰ τὸ συνέχειν ἡμᾶς ποτε τῶν ἀλόγους ὀρέξεσιν. Valer. Maximus, *Socrates (humanæ sapientiæ quasi quoddam terrestre oraculum) nil ultrà petendum à Diis immortalibus arbitrabatur, quàm ut bona tribuerent, quia ii demum scirent quid unicuique esset utile: nos autem plerumque id votis expetere, quod non impetrare melius foret. Divitias appetis, quæ multis exitio fuerunt; honores concupiscis, quorum exitus sæpe miserabiles cernuntur; splendidis conjugiis injicis manus, at ea ut aliquando illustrant, ità nonnunquam domos funditus evertunt. Desine igitur stulta futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis, inhiare: téque totam cœlestium arbitrio permitte; quia qui tribuere bona ex facili solent, etiam eligere aptissima possunt.* Qui locus cumprime dignus ut huc in medium afferretur. Vos (inquit Christus) & quomodo, & pro qualibus rebus orare oporteat nescitis: Deo ergò, τῷ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ποιῆσαι δυνάμενος,

μῶν, quæ ad res vestras potissimùm conducant æstimare permittite.

Ibid. περὶ ὧν ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν] De eodem Philo in De Josepho, Ἐπαινῶ καὶ τῶν ἡσυχαζόντων· & in De Somniis, τῶν μυουμένων ὁ πάντα ἐφθακὼς εἰδέναι θεὸς ὁ ὄντως. Suidas in ἀλιτρὸς, Οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς τὸ διδάξαι τὰ δέοντα, ἀλλ' αὐτὸς πρὸ τοῦ μαθεῖν.

Καὶ κωφοῦ ξυνίημι, καὶ οὐ λαλέοντος ἀκούω·

ut est apud Plutarchum, (lib. de Garrulit.) Lactantius 6.25. *Non opus est dicto scienti quid velimus.* Juvenalis De Diis 10.

Charior est illis homo quàm sibi.——

ad quæ vetus Scholiastes, *Ipsi etiam non petita bona præstabunt.* Ausonius ad Gratianum Imperatorem, *Præstare tibi, quàm nobis optare velocius.*

Ibid. περὶ ὧν ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν] Apud Josephum 6. 14. de eodem Jonathas, Πρὶν ἑρμηνεῦσαί με τοῖς λόγοις τὴν διάνοιάν μου εἰδότα· & Zeno Veronensis, *Per te allegata, priusquam fundantur, audiuntur preces.* Ausonius manus velocissimæ notarium alloquens,

Natura munus hoc tibi
Deúsque donum tradidit,
Quæ loquerer, ut scires priùs.

In Menœchmo Plautina,

Ego n'ausim tibi usquam quidquā facinus falsum proloqui,
Qui jam priusquam sim locutus, scis si mentiri volo?

De Flacco Philo Judæus, Ὀξὺς, &c. καὶ περὶ τῶν λεγομένων τὸ ἐγκεχαλκευμένον αἰσθέσθαι.

Com.9. Πάτερ ἡμῶν] Lactantius 4. 3. *Omnem Deum qui ab homine colitur, necesse est*, &c. *Patrem nuncupari, non tantùm honoris gratiâ, verùm etiam rationis: quòd & antiquior est homine, & quòd vitam, salutem, victúmque præstat, ut pater.* De Diis Hierocles, Κατὰ τὴν αἰτίαν συγγένειαν πατέρων μὲν τάξιν ἔχοντες. Vide quæ plura ad Luc. 11. 2. annotavimus, non in hoc tantùm, sed & in cætera membra orationis istius Dominicæ.

Com.10. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου]Hæc multi referunt ad Euangelii propagationem: ego ea ità soleo intelligere, ac si præcipiatur nobis rogare ut cœlestis regni gloria quàm citò adveniat: quod Petrus 2.3.12. vocat τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμέρας παρουσίαν σπεύδειν· Paulus 2 Tim. 4. 8. τὴν τοῦ Κυρίου ἐπιφάνειαν ἀγαπᾶν & Rom.8.19. τὴν ἀποκάλυψιν, &c. σὺν ἀποκαραδοκίᾳ ἀπεκδέχεσθαι· vide & 2 Cor.5.2. Tertullianus cap. 41. Apologet. de Christianis loquens, *Nihil nostrâ refert in hoc ævo, nisi de eo quàm celeriter excedere.*

Ibid. γενηθήτω τὸ θέλημά σου] Socrates apud Arrianum 1.4. in Epictetum, Εἰ ταύτῃ τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτῃ γινέσθω.

Com.13. ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ] Sic in libro Estheris, ῥῦσαι ἡμᾶς ἐκ χειρὸς τῶν πονηρευομένων. Πονηροῦ hîc si ἀρσενικῶς acceperis, erit quod 2 Thess.3.3. ἀπὸ τοῦ πονηροῦ φυλάξειν· quod Joh. 17. 15. τηρεῖν (id enim hoc loco ῥύεσθαι) ἐκ τοῦ πονηροῦ· quod 2 Tim. 4.18. ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ ῥύεσθαι· fortè & quod 1 Thess.1. 10. ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης ῥύεσθαι. Malim autem à recto πονηρὸς sumi, πολλῶν γὰρ ἀνθρώπων ὄντων πονηρῶν, μόνος ὁ Σατανᾶς πονηρὸς κατ' ἐξοχὴν λέγεται. Chrysostomi verba sunt Homil.15. ad Pop. Antioch. Ignatius ad Trallianos, Φεύγετε τὰς ἐκφύσεις τοῦ πονηροῦ· & ibidem de Theodoto & Cleobulo, τὰ τοῦ πονηροῦ ἔκγονα. Nec alio sensu πονηρὸν habemus Matth.13. 19. 2 Thess.3.3. 1 Joh.2.13. & 5.18. Euthymius ad hunc ipsum locum, *Per antonomasiam Malum eum* (Diabolum) *appellavit, tanquam in extremo malitiæ positum.*

Com.16. μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, σκυθρωποί]

——*Vultu fraudem cultúque tegentes.*

Etiam Lucianus de Philosophiæ Cynicæ simulatoribus, σεμνοὶ, τὰ ἔξω σκυθρωποί· & Plutarchus de Archibiade quodam, Πρόσωπα καθεστηκὸς ὑποφαίνων μεγάλη, &c. καὶ ἀεὶ σκυθρωπάζων. Julius Firmicus, *Hoc sidere quicunque nati fuerint, aliud ex fronte pollicentur, aliud latenter in moribus celant: sunt enim*, &c. *obstinatâ fronte, ità ut Catonis prorsus institutum imitari videantur: sed totum hoc fucato mentiuntur affectu.* Σκυθρωποὶ *tristes* vertit Vulgatus Interpres injuriâ à Recentiore notatus: qui enim castè loquuntur apud Latinos, affectatam gravitatis & auctoritatis speciem indicare volentes, eâ voce utuntur. Terentius Andr.

Cùm faciem videas, videntur esse quantivis pretii,
Tristis severitas inest in vultu.——

Ovidius ex persona Helenæ,

Si non est ficto tristis mihi vultus in ore.

Plinius lib. 1. epist. 10. de Euphrate philosopho, *Nullus horror in vultu, nulla tristitia.* Quintilianus in Præfatione, *Non virtute, & studiis, ut haberentur Philosophi laborabant, sed vultum & tristitiam* (i. vultûs tristitiam) *& dissentientem ab aliis habitum pessimis moribus prætendebant.* Et quid aliud hypocritæ illi heic à Christo notati?

Ibid. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν]

——*Vultus gravis, horrida sicca*
Sylva coma, nullus tota nitor in cute.——
Pallor in ore sedet, maciésque in corpore toto.

Præpostero studio, dum vel speciem cultiorem negligunt, ἐν σαρκὶ εὐπροσωπῆσαι θέλουσιν. Euthymius heic, *Occultant naturalem formam fictitio pallore.* Τὰ πρόσωπα est, τὴν τοῦ προσώπου εὐπρέπειαν, ut locutus est, de floribus agens, Jacobus, 1.11. Ἀφανίζειν (quod Glossarii Auctor, secutus, ut & multis aliis in locis, Vulgatum Interpretem, *exterminare* vertit) est

Natura formam neglecto perdere vultu,
Nec sinere in propriis ora nitere bonis.

Augustinus (jam statim citandus) *faciem demoliri* dixit. Ἠφάνισαν autem πρόσωπα, non lavando ea, sequitur enim in verbis Christi, τὸ πρόσωπόν σου νίψαι· quod Terentius argumento simili Phorm.1.2. vocat *formam exstinguere.* Jam & meritò *hypocritas* Christus hos impostores vocavit. Augustinus de Temp. Serm.59. *Hypocrita nomen translatum est à specie eorum qui in spectaculis tectâ facie incedunt, distinguentes vultum cæruleo niveóque colore, & cæteris pigmentis, habentes simulacra oris lintea, gypsata, & vario colore distincta*, &c. *quæ species argumenti translata est in his qui falsò incedunt vultu, & quod non sunt, simulant. Faciem demoliri* autem dum idem Vir sanctissimus dixit, eum puto metaphorâ usum ab urbibus funditus deletis sumptâ. Ἀφανίζειν πόλεις enim non semel in Variis suis Ælianus dixit.

Ibid. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες] *Non proficere, sed conspici cupiunt*, ut Seneca epist. 5. de quibusdam philosophiam ementientibus locutus. Hieronymus ad Paulinū, *Tristi & luridâ facie vel simulant, vel ostentant jejunia:* & Serm.32. P. Chrysologus, *Jactantur* (jejunia eorum) *verbis, pallore proponuntur, venditantur defectu:* placent humanis oculis, non Divinis. Non malè forsan huc aptes Petronii illud, *Vultum qui permutat, fraudem parat:* & Ciceronis in Pisonem ista, *Vultus denique* (tuus) &c. *hic in fraudem impulit: hic eos quibus erat ignotus, decepit, fefellit, induxit.*

Com.17,18. Σὺ δὲ νηστεύων, &c. τὸ πρόσωπόν σου νίψαι, ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων] Epictetus cap. 70. Enchiridii sui, Ὅταν εὐτελῶς ἡρμοσμένος ᾖς κατὰ τὸ σῶμα, μὴ καλλωπίζου ἐπὶ τούτῳ· μηδ' ἂν ὕδωρ πίνῃς, &c. λέγε, ὅτι ὕδωρ πίνω. Deinde, Κἂν ἀσκῆσαί ποτε πρὸς πόνον θέλῃς, σαυτῷ, καὶ μὴ τοῖς ἔξω, &c. Seneca Epist. 68. ad Lucilium suum, *Otium tuum ignotum sit, non est quod inscribas tibi philosophiam*, &c. *aliud proposito tuo nomen impone: valetudinem & imbecillitatem vocato, aut desidiam.* De Fannia Plinius 3. epist.16. *Cùm diu cohibitæ lacrymæ eminerent, prorumperéntque, egrediebatur: tum se dolori dabat: satiata, siccis oculis, composito vultu redibat*, &c.

Com.19. Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς]Ὥσπερ οἱ μοχθηροὶ χρηματισταὶ θησαυροὺς ταμιευόμενοι κιβδήλων ἀγαθῶν. Sunt verba Maximi Tyrii Dissert.32.

Ibid. ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει]

——*Ubi stragula vestis*
Blattarum ac tinearum epulæ putrescit in arca.

In Glossario, Βρῶσις, ἡ σῆψις· tinea, robigo. Claud. Sarravius, amicus quondam noster (doctrinâ & sinceritate conspicuus) annotaverat hîc ad oram libri sui, Σὴς καὶ βρῶσις, ἓν διὰ δυοῖν, pro σὴς βρώσκουσα· unde & 5. 2. Jacobi, ἱμάτια

ἱμάτια σητόβρωτα· quod (ut non vivis tantùm, sed & mortuis suum reddentes) libenter & profitemur, & approbamus.

Ibid. καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι, καὶ κλέπτουσιν] Ubi *hic ex profano, hic ex publico: hic sacra rapit, hic effringit, hic transilit: hic spolia cruentâ manu portat, nemo non fert aliquid ex altero.* Sunt verba Senecæ 7.27. de Beneficiis. Apuleius de hujus vitæ commodis, quæ *bona* abusivè vocantur, *Imminui possunt, vel fraudibus interire.* Illud κλέπται διορύσσουσι, refer maximè ad vecticularios: unde Festi Pompeii illa *Vecticularia vita dicitur eorum qui vectibus alienos parietes perfodiunt, furandi causâ.* In vetere Onomastico, *Perfodio*, διορύσσω· & in Glossis, Διορυγὴ, *perfossio, perfossura.*

Com. 20. Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ] Ποιήσατε ἑαυτοῖς (ut Luc. 12.) βαλάντια μὴ παλαιούμενα. Θησαυροὺς hîc intellige ἀγαθῶν πράξεων, ut Orat. 6. Themistius locutus. Quintilianus 9. Declamat. *Ubi pecunia meliùs poni potest quàm ubi fœnus bonitatis extenditur?*

Ibid. ὅπου οὔτε σὴς ἀφανίζει] Similiter, τοῖς ἐν τῇ ἀθανάτῳ φύσει ἀναχάπτοις, χαρτίδια ὑπὸ σητῶν διαφθαρησόμενα, opponuntur apud Philonem Judæum in libro de Abrahamo.

Ibid. καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν] *Ubi nemo furatur, nemo proscribit, nemo jugulat;* sunt Zenonis Veronensis verba: & statim, *nemo suam vestem, nemo suas margaritas abscondit, nemo lapides pretiosos; nemo aurum, nemo argentum: & tamen nullus timet furtum.* In Nili Paræneticis, Ὅσα ἐπὶ γῆς, κλέπτεται· τὰ κατ' οὐρανὸν ἐργάζου, ταῦτα γὰρ εἰς τοὺς τῶν φυλάκων δακτύλους οὐκ εἰσέρχεται. Chrysostomus (cujus Græca non sunt ad manum) Homil. 58. in Joannis Euangelium, *Arca nonnunquam cum vestibus direpta magno te damno afficit: quæ pauperibus damus custodienda, neque morte amittuntur, neque seris indigent, non servorum vigiliâ,* &c. *omnibus insidiis libera sunt quæ commendantur in cœlis: nulli enim malitiæ locus ille pervius est.* Themistius jam dictâ Oratione ad Theodosium, Οὐχ ὁ νοῦς σου ἐν θησαυροῖς ἐστιν ὁπόσον τὸ χρυσίον ἔσται σοι, ἢ τὸ ἀργύριον, ἀλλ' ὁπόσων σοι πλεονάσωσιν οἱ τῶν ἀγαθῶν πράξεων θησαυροὶ οἱ μόνοι ἄσυλοι καὶ ἀνάλωτοι. Quibus adde quæ ad Luc. 12.33. eam in mentem annotavimus. Arrianus 1.18. in Epictetum, κλέπτης ἐν τοῖς σοῖς τόπον οὐκ ἔχει.

Com. 21. Ὅπου γὰρ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν] Apud eundem Arrianum ibidem 2.22. Ὅπου ἐγὼ, καὶ τὸ ἐμὸν, ἐκεῖ ἀνάγκη ῥέπειν τὸ ζῷον· εἰ ἐν σαρκὶ, ἐκεῖνο τὸ κυριεῦον εἶναι· εἰ ἐν τῇ προαιρέσει, ἐκεῖνο εἶναι· εἰ ἐν τοῖς ἐκτὸς, ἐκεῖνο. Vegetius, *Miles qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nil cogitat: magis diligit signa, pro illis in acie fortiùs dimicat: more ingenii humani, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus suam videt positam esse substantiam.* Ex duabus apud Philonem causis cur qui domum recèns ædificassent, vineam plantassent, &c. militiæ in Lege vetere immunes essent, hæc una, ἵνα μὴ τῷ σώματι στρατευόμενοι, τὰς ψυχὰς ὑστερίζωσιν· ἀνάγκην γὰρ εἶναι τὰ αὐτῶν διάνοιαν ἐκεῖ τετάσθαι πόθῳ τῆς ἀπολαύσεως ὧν ἀφελκύσθησαν. Libello de Fortitudine.

Com. 22. Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὀφθαλμός] Athenagoras in Legatione, Ἔδωκε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ Θεὸς ἡμῖν, φῶς αὐτοὺς εἶναι, &c. Artemidorus 1.28. Oneirocritici, Ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος ὁδηγοί εἰσι καὶ ἡγεμόνες. Basilius Seleuciensis, Ὅπερ ἥλιος ἐν τῇ κτίσει, τοῦτο ὀφθαλμοὶ ἐν τῷ σώματι. Adde quæ ad Luc. 11.34. annotata.

Ibid. ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται] Οὐ προσκόπτει, Joh. 11.9. οἶδε ποῦ ὑπάγει, Joh. 12.35. ὡς ἐν ἡμέρᾳ περιπατεῖ, Rom. 13.13. id est, τοῖς τοῦ σκότους ἔργοις (ut Ephes. 5.11.) οὐ συγκοινωνεῖ· de mentis oculo enim hîc agitur: quo & sensu Epicharmus, Καθαρὸν ἐὰν τὸν νοῦν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸς εἶ· quod infra hic cap. 23. εἰ τὸ ἐκτὸς τοῦ ποτηρίου καθαρὸν, καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτοῦ, &c. Τὸν ἐν τῇ ψυχῇ λογισμὸν, τῇ ἐν ὀφθαλμῷ κόρῃ παράλληλον etiam Philo posuit. His adde quæ ad Lucæ dictum locum annotavimus.

Com. 23. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;] Ad sententiam loci Plutarchus, Τῶν περὶ τὸ σῶμα νοσημάτων ἐρρωμένος ὁ λογισμὸς αἰσθάνεται, τοῖς δὲ τῆς ψυχῆς συννοσῶν αὐτὸς, οὐκ ἔχει κρίσιν, πάσχει γὰρ ὁ κρίνων. Ad Locutionem Cicero, *An est ullum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio & fœditas, &c. debet videri?*

Com. 24. Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν] *Quia dum alterum colit, utique quem non colit, offendit: prælatio enim alterius sine alterius contumelia non potest procedere.* Tertullian. in Apologetico. In l.23. F. de oper. libert. *Si patroni plures consultò in diversas regiones discesserint, & liberto simul operas indixerint, potest dici diem operarum cedere, sed libertum non obligari, quia non per eum, sed per patronos stetit quo minùs operæ dentur.* Lactantius 4.3. *Sicut naturæ necessitate non potest esse nisi unus Pater, ita nec Dominus, nisi unus: quid enim faciat servus, si multi Domini diversa imperaverint?* Et pòst, *Teneri veritas non potest, ubi homo idem multis patribus dominisve subjectus est: ubi animus in multa dispersus huc atque illuc divagatur.*

—Carina
Quam ventus, ventóque rapit contrarius æstus,
Vim geminam sentit, parétque incerta duobus.

Arrianus 4.10. in Epictetum, Ἔργον ἔργῳ οὐ κοινωνεῖ, οὐ δύνασαι καὶ τὸ ἐκτὸς ἔχειν ἐπιμελείας τετυχηκότα, καὶ τὸ σαυτοῦ ἡγεμονικόν· εἰ δὲ ἐκεῖνα θέλεις, τοῦτο ἄφες· εἰ δὲ μὴ, οὔτε τοῦτο ἕξεις, οὔτ' ἐκεῖνα, περισπώμενος ἐπ' ἀμφότερα. Ibidem, Οὐ δύνασαι καὶ ὑπαλλάσσειν θέλειν καὶ ταῦτα· ἀρχὰς ἔχειν ἐπιθυμηκέναι, καὶ ταῦτα. Idem 4.2. Οὐ δύνασαι Θερσίτην ὑποκρίνειν, καὶ Ἀγαμέμνονα. Iterum, Οὐ δύνασαι ἐν τῷ ἀμφοτέρῳ εἶδει διεγκεῖν, ἀλλ' ἀνάγκη καθόσον ἂν τοῦ ἑτέρου κοινωνῇς, ἀπολείπεσθαί σε ἐν θατέρῳ. (quam,

Haud facile est ità mentem animúmque inflectere cui-
Ut res oppositas mens ferat una duas.

Ibid. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει]

Ovidius,

Secta bipartitò cùm mens discurrit utroque,
Alterius vires subtrahit alter amor.

Idem,

Tu mihi, tu certè (memini) Græcine negabas
Uno posse aliquem tempore amare duas.

Theophylactus Simocatta, Ὀυ δύνασαι Θέτιδος καὶ Γαλατείας ἐρᾷν, οὔτε γὰρ μάχεται πόθος, οἱ γὰρ ἔρωτες οὐ μερίζονται ἀλλ' οὔτε διπλοῦν ἀνεχόμενοι τὴν ἐρωμένην. ὡς γὰρ ἡ γῆ δυσὶν ἡλίοις οὐ φωτίζεται, οὕτω μία ψυχὴ δυεῖν ἐπιθυμιῶν οὐκ ἀνέχεται.

Ibid. ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει] Aut alterius mandatis obsequetur, alterius neglectui habitis. Ἀνθέξεται non malè Recentior *adhærebit* vertit, sunt enim hoc loco ἀντέχεσθαι & καταφρονεῖν, quæ infra 19.5. in alia re, προσκολλᾶσθαι, & καταλείπειν. Tertullianus, hunc locum citans, ἀνθέξεται *defendet* vertebat, respiciens, ut videtur, tempus quodvis quo pariter utriusque salus in discrimine versatur, nec utrique eâdem operâ servus propugnare potest. Quo casu etiam in Legg. Roman. electione sua nullum crimen contrahit. l.3. § 3. F. ad SC. Silan. Affine autem huic Christi præcepto est Luc. 10. illud, βαλάντιον μὴ βαστάζετε· quod Theophylactus περιφέρειν, usus est verbis ἀσχολεῖσθαι & καταφρονεῖν. Ἀρκεῖ (inquit) ὑμῖν τὴν φροντίδα τοῦ λόγου ἔχειν εἰ γὰρ βαλάντιον βαστάζετε, πρόδηλον ὅτι ἐπ' ἐκεῖνο ἀσχοληθήσεσθε, καὶ τοῦ λόγου καταφρονήσετε.

Ibid. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν, καὶ Μαμμωνᾷ] Hieronymus ad Nepotianum, *Qui dicit, Pars mea Dominus, nihil extra Dominum habere potest: quod si quidpiam aliud habuerit præter Deum, pars ejus non erit Dominus.* Vide Rom. 6.18. & 8.7. 1 Cor. 10.21. 2 Cor. 5.6. Galat. 1.10. Jacob. 4.4. 1 Joh. 2.15. Luc. 14.33. Egregiè Salustius, *Ubi divitiæ* (i.e. Μαμμωνᾶς) *claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt: fides, probitas, pudor,* &c. Epist. 2. de Republ. ordin.

Com. 25. μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε] De rerum quarum exigua quævis portiuncula naturæ sufficit, & quæ post condimentorum omnium impendia in latrinam abeunt, vel qualitate, vel mensura ne sitis solliciti: οὐ γὰρ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὴν δικαίων, Proverb. 10.3. In quem sensum (at paulò laxiùs) Paulus τὰ τοῦ καὶ

εἰς ἐπιθυμίας μὴ ποιεῖσθε, Rom. 13.14. Porphyrius περὶ ἀποχῆς 4. Πρὸς θεὸν τις ἀναρτηθεὶς, &c. τῆς τροφῆς πολυπραγμοσύνης; Optimâ autem magister optimus ratione hoc præcepit, sciens quàm & undiq; & assiduè ea in re peccetur, quàm varias sibi alissque molestias gulæ libido creet. Plinius, *Plurimum homini negotium alvus exhibet.* Plutarchus in de Consolat. ex Platone, Μυρίας ἀσχολίας ἡμῖν παρέχει τὸ σῶμα διὰ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν. Seneca (ad Marciam cap. 22.) appositissimè ad hunc Euangelii locum, *In popinam ventrémque projectis, summa illis curarum fuit quid ederent, quid biberent.* Talium è classe illi de quibus 56.12. Esaias, *Sumamus vinum, impleamur ebrietate: & erit, sicut hodie, sic & cras, imò & multò amplius.* Basil. in Ejusdem cap. 5. Οἰνοπωλεῖα καὶ καπηλεῖα περιαθροῦντες, &c. καὶ περὶ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΝ περὶ τῆς τοιούτων φροντίδα καταναλίσκοντες. Talis & quem Plutarchus περὶ τῆς γαστρὸς ἐπιμέλειαν τὸ καθεστῶτα dixit, libello contra Colotem. Talis Galienus Junior, qui apud Trebellium Pollionem, *Ecquid habemus in prandio? ecqua voluptates paratæ sunt? &, Qualis cras erit cœna?* Quæ planè eadem sonant quæ hîc Theophylactus, Τὸ φαγεῖν οὐ κωλύει, τὸ δὲ λέγειν, τί φάγωμεν; κωλύει ὃ λέγουσιν ἀφ' ἑσπέρας οἱ πλούσιοι, τί φάγωμεν αὔριον; Philo de ejusmodi crapulonibus, lib. de Temulent. Τὸν εἰς ὑστεραίαν πότον ἐξ ἐπιδόσεως καὶ συμβολῶν συγκροτοῦντας, μέρος ὑπολαμβάνοντες τῆς ἐν χερσὶν εὐφροσύνης εἶναι τὴν περὶ τοῦ εἰς τὸ μέλλον μέθης ἐλπίδα. Quod Seneca, *dum corpus in præsenti sagina jacet, cogitationes ad futura præmittere*, vocavit, libro de Vita beata cap. 6. planè ut *dapibus futuris devotum*, de Eutropio Claudianus dixit.

Ibid. μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε] Seneca, *Tegumenta & fomenta corporum*, &c. *nunc ingens negotium facta sunt*: ubi & de cibis addit, de quibus & in Contextu nostro. Vacuus (eóque laudabilis) utrâque sollicitudine istâ parens Marci Antonini: Οὐ περὶ τὰς ἐδωδὰς (inquit filius ejus) ἐπινοητὴς, οὐ περὶ τῶν ἐσθήτων ὑφὰς καὶ χρόας.

Ibid. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς] Vide ad Luc. 12.23. dicta.

Com. 26. Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ] Arnobius lib. 6. *Erubescite, atque ab animantibus mutis vias rationis accipite.*

Ibid. ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν] Ut statim de Liliis, Οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. Plutarchus simili argumentandi ratione, Οὐ δανείζονται χελιδόνες, οὐ δανείζονται μύρμηκες, οἷς ἡ φύσις οὐ χεῖρας, οὐ λόγον, οὐ τέχνην δέδωκεν. Arnobius de animalibus loquens universim, *Vestem illa non nôrunt, sola sique, naves atque aratra compingere: nec denique supellectilem cæteram quam familiaris usus exposcit.* Lucretius lib. 5.

> *Non varias quærunt vestes pro tempore cœli:*
> *Denique non armis opus est, non mœnibus altis*
> *Queîs sua tutentur: quando omnibus omnia largè*
> *Tellus ipsa parit Naturáque dædala rerum.*

Ibid. καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά] Clemens Pædag. 2.1. Ὁ τὰ πτηνὰ, καὶ νηκτὰ, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, τὰ ἄλογα ζῶα διατρέφων ὡς ἔστιν ὁ Θεὸς, λείπει δὲ αὐτοῖς οὐδὲ ἕν. Julianus Imperator de victu necessario loquens, Ὅσπερ ὁ πῶτος πλοῦτος ἦν μάλα πολὺ τῆς φύσεως, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ σπείρειν οὔτε τοῖς ὄρνισιν, οὔτε τοῖς ἰχθύσιν, οὐδὲ τὰ θηρία. In Avibus Aristophanis.

> Οὗτος δὲ ζῆ τις μετ' ὀρνίθων βίος;
> Σὺ γὰρ οἶδ' ἀκριβῶς. ΕΠ. Οὐκ ἄχαρις εἰς τὴν τριβήν,
> Οὗ πρῶτα μὲν δεῖ ζῆν ἄνευ βαλαντίου.

Vide Job. 38.41. Psal. 103.21. Psal. 146.9. Arrianus 1.16. in Epictetum, Τοῖς ζώοις τὰ πρὸς τὸ σῶμα ἕτοιμα γέγονεν, οὐ μόνον τροφὴ καὶ πῶμα, ἀλλὰ καὶ κοίτη, καὶ τὸ μὴ δεῖσθαι ὑποδημάτων, μὴ ὑποστρωμάτων, μὴ ἐσθῆτος. Idem τοὺς μέχρι λόγου φιλοσοφοῦντας, humiliúsque de Deo séque ipsis quàm oporteret sentientes arguens, ad ea, καὶ πόθεν φάγω μηδὲν ἔχων; ità 1.9. respondet, Καὶ πῶς οἱ δοῦλοι; πῶς οἱ δραπέται; τίνι πεποιθότες ἐκεῖνοι τῶν δεσποτῶν ἀπαλλάττονται; τοῖς ἀγροῖς, τοῖς οἰκέταις, ἢ τοῖς ἀργυρώμασιν; οὐδενί, ἀλλ' ἑαυτοῖς, καὶ ὅμως οὐκ ἐπιλείπουσιν αὐτοὺς τροφαί. τὸν δὲ φιλόσοφον ἡμῖν ὄψεσθε, ἄλλοις θαρροῦντα καὶ ἐπαναπαυόμενον ἀποδημοῦντα, καὶ μὴ ἐπιμελόμενον αὐτὸν αὐτοῦ, καὶ τῶν θηρίων τῶν ἀλόγων εἶναι χείρο-

τερα καὶ δειλότερον, ὧν ἕκαστον αὐτὸ ἑαυτῷ ἀρκούμενον, οὔτε τροφῆς ἀπορεῖ τῆς οἰκείας, οὔτε διεξαγωγῆς τῆς καταλλήλου, καὶ κατὰ φύσιν; Quibus similem habere videntur sententiam quæ ex Anonymo habet Suidas in verbo ἄναθεν.

Ibid. οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά] Nec serunt, nec metunt, tamen escam à Deo habent. Reduxit iste modus loquendi locū Luciani illum, ubi jactat saginam suam parasitus, Τὰς μὲν λοιπὰς inquit τέχνας οὐ μόνον κακοπαθοῦντες, καὶ ἱδροῦντες, ἀλλὰ, νὴ Δία, καθήμενοι καὶ ἑστῶτες ἐργάζονται, ὥσπερ ἀμέλει δοῦλοι τῶν τεχνῶν· ὁ δὲ παράσιτος, &c. οὔτε φυτεύει χερσὶ φυτὸν, οὔτε ἀροῖ, ἀλλὰ τὰ ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα νέμεται. Apud Phædrum musca,

> *Laboro nihil, atque opimis rebus fruor.*

Apud Eundem canis,

> *Sic sine labore venter impletur meus.*

Ibid. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν] Clemens Alexandrinus ubi suprà, Ἡμεῖς καὶ τούτων (ὀρνίθων) ἀμείνους, ἅτε καὶ Κύριοι, καὶ Θεῷ οἰκειότεροι, ὅσῳ σωφρονέστεροι. Arrianus jam dicto loco, Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸν Καίσαρα ἢ συγγενῆ, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν μέγα δυναμένων ἐν Ῥώμῃ, ἱκανὸν παρέχειν ἀσφαλεῖα διάγοντας, καὶ ἀκαταφρονήτους, καὶ δεδοικότας μηδὲ ὁτιοῦν, τὸ δὲ τὸν Θεὸν ποιητὴν ἔχειν πατέρα, καὶ κηδεμόνα, οὐκέτι ἡμᾶς ἐξαιρήσεται λυπῶν καὶ φόβων; Idem alibi, Φοβεῖταί τις ἀνὴρ ἀγαθὸς μὴ λίπωσιν αὐτὸν τροφαί; τοῖς τυφλοῖς οὐ λείπουσι, λείψουσιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ; Καὶ στρατιώτῃ μὲν ἀγαθῷ οὐ λείπει ὁ μισθοδοτῶν, οὐδὲ ἐργάτῃ, οὐδὲ σκυτεῖ, τῷ δὲ ἀγαθῷ λείψει; Οὕτως ὁ Θεὸς ἀμελεῖ τῶν αὐτοῦ ἐπιτηδευμάτων; τῶν διακόνων οἷς μόνοις χρῆται παραδείγμασι πρὸς ἀπαιδεύτους, ὅτι καὶ ἔστι, καὶ καλῶς διοικεῖ τὰ ὅλα, καὶ οὐκ ἀμελεῖ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων; Τὸ μᾶλλον autem (salvo Principis eruditorum honore) non putem in Matthæo παρέλκειν, at duo hîc loquendi genera in unum mixta esse; nimirum, οὐχ ὑμεῖς πολὺ διαφέρετε αὐτῶν; &, οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον τίμιοι (vel ἔντιμοι) ἢ ἐκεῖνα;

Com. 27. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν πῆχυν ἕνα;] Seneca Natur. quæst. Præfat. lib. 1. *Nos quid sumus? formicæ in angusto laborantes: nec quidquam illis & nobis interest, quàm exigui mensura corpusculi.* Idem Consolat. ad Helviam, *Non vultis cogitare quam parva vobis corpora sunt? Nónne furor, & ultimus mentium error est, cùm tam exiguum capias, cupere multum? Licet itaque augeatis census, promoveatis fines, nunquam corpora vestra laxabitis.* Et Epist. 89. *Omnibus licèt locis tecta vestra splendeant, alicubi imposita montibus in vastum terrarum marisque prospectum, alicubi ex plano in altitudinem montium educta*, &c. *tamen & singula corpora estis, & parvula.* Cur autem *parvula*, rationem hanc, nec insuavem, Theodoretus 5. περὶ Προνοίας affert, Τῆς ψυχικῆς σε (ὁ Θεὸς) προμηθούμενος ὑγιείας, οὐ μέγα σοι σῶμα περιτέθεικεν, ἵνα μὴ καὶ ἄμφω (nempe λόγον, καὶ σωματικὴν δύναμιν) πλουτήσας, εἰς τὴν διαβολικὴν ἀλαζονείαν πέσῃς. εἰ γὰρ καὶ μικρὸς ὢν τῷ σώματι βίῳ, μέμφῃ, καὶ λυπῇ κατὰ τοῦ κτίσαντος, τί οὐκ ἂν ἔδρασας, εἰ καὶ τοῦτο (animalium nempe) τὸ μέγεθος ἔλαβες; νῦν δὲ ἡ σμικρότης διδάσκει σε σωφρονεῖν, &c.

Com. 28. καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ] Simillimè (in περὶ Πολυπραγμοσύνης) Plutarchus, Πολυπραγμονεῖν (quod hîc καταμανθάνειν) &c. πῶς τῶν φυτῶν τὰ μὲν ἀεὶ τέθηλε, καὶ χλοάζει, καὶ ἀγάλλεται, παντὶ καιρῷ τὴν ἑαυτῶν ἐπιδεικνύμενα πλοῦτον. Καταμανθάνειν autem (quod non apud Plutarchum tantùm μεταβατικῶς ponitur, sed & alios jam statim adducendos) videtur qui per verbum *discendi* reddidit, minus aptè expressisse. In Græco Genes. cap. 24. Ὁ ἄνθρωπος κατεμάνθανεν αὐτήν. Sirachid. 9.5. παρθένον μὴ καταμάνθανε· quâ voce Isidorus Pelusiota ait indicari τὴν ἐκ μελέτης κατανόησιν. Itaque Vulgatus meliùs, qui *considerate*. In Glossario, *Considerat, κατανοεῖ, καταμανθάνει.* Non malè etiam alius vertit, *cognoscite*. Donatus in Terentium, *Cognoscere, est diligenter & attentè considerare.*

Com. 29. οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.] Maximus Tyrius, Λειμῶνες ἀνθέων ποικιλώτατα. Plutarchus Symposiac. lib. 3. Ἄνθη, &c. ποικιλίαν ἀμιμήτοις χρώμασι καὶ βαφαῖς ἀνειληφότα. Zeno Veronensis Serm. Attende tibi, *Fœcundi cespitis viridantes & herbidi*

herbidi tori, florum varietate meliùs quàm fucatis coloribus Tyrii muricis picti. Claudianus,

> ——*Rapiunt Tyrios ibi vellera succos,*
> *Et picturatæ saturantur murice vestes:*
> *Heic radiant flores, & prati viva voluptas,*
> *Ingenio variata suo.*——

Propertius, à formæ lenociniis amatâ suam alienam volens,

> *Aspice quos summittit humus formosa colores,*
> *Ut veniunt hederæ sponte suâ meliús:*

Philo in de Abrahamo, Καὶ τῶν ἀψύχων ἔνιά μοι δοκεῖ νικᾷν δυνάμει τὰς ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ γυναικῶν εὐμορφίας. His adde quæ ad Luc. 12. 27. annotata.

Ibid. περιβάλλεται, &c.] Vox propria in argumento isto. Vide dicto ad Lucam loco adducta. Philo in Flaccum, Μείζονα τιμῆς καὶ εὐδοξίας ὄγκον ἢ σὺ περιβέβλησαι.

Com. 30. τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον, &c.] Vide quæ ad Lucæ jam citatum locum dicta.

Com. 34. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον] Ἀρκεῖσθε (ut Heb. 13. 5.) τοῖς παροῦσιν.

> *Lætus in præsens animus quid ultrà est*
> *Oderit curare*—— i. e. μεριμνᾷν.

Persius,

> ——*Granaria, fas est,*
> *Emole, quid metuas? occa, & seges altera in herba est.*

Arrianus in Epictetum, Ὅταν χορτασθῆτε σήμερον, κάθησθε κλαίοντες περὶ τὴν αὔριον, πόθεν φάγητε. Itá de incertis dum solliciti estis, de certis non solùm ingrati estis; sed & de futuro dum suspensi estis, omnem fructum præsentium perditis. Bene Seneca, *Ille beatissimus est, & securus sui possessor, qui crastinum sine sollicitudine exspectat.* Idem Epist. 5. verba de spe & metu faciens, *Maxima utriusque causa est quòd non ad præsentia aptamur, sed cogitationes in longinqua præmittimus: itá providentia, maximum humanæ vitæ bonum, in malum versa est.* Bene itaque Aristippus, qui (apud Ælianum Var. 14. 6.) præcepit τῶν ἐπιόντων μὴ προκάμνειν, ἐφ' ἡμέραν δὲ τὴν γνώμην ἔχειν, καὶ αὖ πάλιν τὴν ἡμέραν ἐπ' ἐκείνῳ τῷ μέρει καθ' ὃ ἕκαστος ἢ πράττει τι ἢ ἐννοεῖ· μόνον γὰρ ἡμέτερον τὸ παρὸν εἶναι.

Ibid. εἰς τὴν αὔριον] Vulgat. *in crastinum.* Ex eo, εἰς τὴν αὔριον, *in crastinum*, apud Glossarii auctorem.

Ibid. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς] q. d.

> *Adveniet justum pugnæ, nè accersite, tempus.*

Propertius,

> *Quis furor est atram bellis accersere mortem?*
> *Imminet, & tacito clàm venit illa pede.*

Seneca Epist. 13. *Etiamsi futurum est malum, quid juvat dolori suo occurrere? satis citò dolebis cùm venerit: interim tibi meliora propone.* Idem Epist. 24. *Quid necesse est mala accersere, & satis citò cùm advenerint patienda, præsumere?* & Epist. 74. *Quid clementius quàm angi futuris, nec se tormento reservare, sed accersere sibi miserias?* Iterum 98 Epist. *Quæ ista dementia est malum suum antecedere!* & demum Epist. 78. *Circumcidenda duo sunt, futuri timor, & veteris incommodi memoria: hoc ad me jam non pertinet, illud nondum.* Valerius Maximus, *Stultum est infelicitatis se prædamnare, spémque quæ etiam incerta rectè fovetur, in certam desperationem convertere.* Epicuri apud Ciceronem sententia est, *stultam meditationem* (quod ibi μεριμνᾷν interpretor) *futuri esse, ac fortasse nè futuri quidem; satis esse odiosum omne malum cùm venerit: qui autem semper cogitat accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si verò nè futurum quidem sit, frustrà suscipi miseriam voluntariam: itá semper angi eum, aut cogitando, aut malè cogitando.* Vide & Plinii l. 8. Ep. 18. Cicero Ep. famil. 6. 4. *Equidem mihi omnia propono, nec ullum est tamen malum quod non putem impendere: sed cùm plus in metuendo mali sit quàm in illo ipso quod timetur, desino.* Κακία heic, Vulgato, *diei malitia*: ut & eidem Ecclesiastis 12. 1. *malitiæ dies.* Ubi in Græco, αἱ ἡμέραι κακίας· quia mala multa senectus apportat. Tertullianus Matthæi loco, *vexationem* vertit, i. e. afflictionem. Hieronymus ad Amandum, *Κακία apud Græcos duo significat,* malitiam *&* afflictionem.

Κεφ. ζ.

1. ΜΗ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.

2. Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

3. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;

4. Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

5. Ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

6. Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

7. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8. Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9. Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

10. Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11. Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ

Vulgata Versio.

1. NOlite judicare, ut non judicemini.

2. In quo enim judicio judicaveritis, judicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.

3. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui; & trabem in oculo tuo non vides?

4. Aut quomodo dicis fratri tuo, Sine ejiciam festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo?

5. Hypocrita, ejice primùm trabem de oculo tuo, & tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.

6. Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos, nè fortè conculcent eas pedibus suis, & conversi dirumpant vos.

7. Petite, & dabitur vobis: quærite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis.

8. Omnis enim qui petit, accipit; & qui quærit, invenit; & pulsanti aperietur.

9. Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, numquid lapidem porriget ei?

10. Aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei?

11. Si ergò vos, cùm sitis mali, nostis bona

ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

12. Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

13. Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

14. Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

15. Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

16. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

17. Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

18. Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

19. Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

20. Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

21. Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

22. Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

23. Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, Ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

24. Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν.

25. Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

26. Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον.

27. Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

28. Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

29. Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.

data dare filiis vestris; quantò magìs pater vester qui in cœlis est dabit bona petentibus se?

12. Omnia ergò quæcunque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis. Hæc est enim Lex & Prophetæ.

13. Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa via est quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam.

14. Quàm angusta porta, & arcta via est quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inveniunt eam!

15. Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecùs autem sunt lupi rapaces.

16. A fructibus eorum cognoscetis eos. Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus?

17. Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.

18. Non potest arbor bona malos fructus facere; neque arbor mala bonos fructus facere.

19. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum excidetur, & in ignem mittetur.

20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.

21. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum.

22. Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine, nónne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?

23. Et tunc confitebor illis, Quia nunquam novi vos: discedite à me qui operamini iniquitatem.

24. Omnis ergò qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti qui ædificavit domum suam super petram:

25. Et descendit pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit; fundata enim erat super petram.

26. Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam:

27. Et descendit pluvia, & venerunt flumimina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam, & cecidit, & fuit ruina illius magna.

28. Et factum est, cùm consummasset Jesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina ejus.

29. Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

Ad Cap. VII.

Com. 1. Μὴ κρίνετε] Verè olim Salustius, *Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant, veruntamen ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus.* Huic vitio ità passim vago opponitur ista D. Christi monitio, quâ vetamur [illegible] maculis scatentes ipsi, aliorum nævis infensi esse: & dum in nostro latent tam multa extirpanda, rariora, magisque sparsa in alieno solo curiosè ruspari. Μὴ κρίνετε est, nè rigidè judicium ferte, (vide Rom. 14. comm. 4, 10, & 13.) vel, non temere.

70

——Exploranda est veritas prius
Quàm stulta pravè judicet sententia.

Vel forsan, μὴ πρὸ καιροῦ κρίνετε· Vide 1 Cor. 4. 5.

Com. 2. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε κριθήσεσθε] Vide quæ ad Luc. 6. 37.

Ibid. καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ, &c.] Confer Apocal. 18. 6.

Com. 3. τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου; τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;] Cicero Offic. 1. *Fit, nescio quo pacto, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur.* Sosicrates apud Stobæum,

'Αγαθοὶ δὲ τὸ κακὸν ἐσμὲν ἐφ' ἑτέρων ἰδεῖν,
'Αυτοὶ δ' ὅταν ποιῶμεν, οὐ γινώσκομεν.

Apud Macrobium ille Saturnal. 1. 11. *Nos jugo à Fortuna imposito subjacentem* (de servis eorúmque statu loquitur) *tanquam miserum vilémque calcamus; quod vero nos nostris cervicibus imponimus, non patimur reprehendi.*

Sic nemo in sese tentat descendere, nemo:
Sed præcedenti spectatur mantica tergo.

Plura in hanc sententiam ad Luc. 6. 40. annotata reperies.

Com. 4. πῶς ἐρεῖς, &c.] Quâ fronte? ut jam suprà diximus. Eodem planè sensu habemus locutionem eam in Græco Jeremiæ 2. 23.

Ibid. πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, &c.] Vide & ibidem ad Lucam, com. 42. dicta.

Com. 5. ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου] Vide in ἐκκάλυψον αὐτὸ Collectanea Suidæ. Apud Achillem Tatium lib. 4. ille, 'Αλλὰ πῶς ἐπὶ τοὺς πολεμίους; ἀλλὰ δάδας ὁ ἔρως ἀνῆψε καὶ ἐμοῦ, τὸν πρῶτον, Μενέλαε, τὸ πῦρ σβέσον. Arrianus 2. 16. in Epictetum, 'Αλλ' οὐκ ἦν 'Ηρακλῆς, καὶ οὐ δύνασαι καθαίρειν τὰ ἀλλότρια κακά· ἀλλ' οὐδὲ Θησεὺς, ἵνα τὰ τῆς 'Αττικῆς καθάρῃς· τὰ σαυτοῦ κάθαιρον, ἐντεῦθεν ἐκ τῆς διανοίας ἔκβαλε, ἀντὶ Προκρούστου καὶ Σκείρωνος, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, φθόνον, ἐπιχαιρεκακίαν, φιλαργυρίαν, μαλακίαν, ἀκρασίαν. Lactantius 4. 23. κατὰ μίμησιν, *Prius disce qui doces, & antequam aliorum mores corrigas, tuos corrige.*

Com. 6. μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶν] Seneca Epist. 29. *Nulli nisi audituro dicendum est.* Chrysostomus contra Gentiles, Πόνος οὐδὲν κέρδος ἔχων ἐγκωμίων πάντως ἐστέρηται. Quintilianus 6. Declamat. *Labori incumbere oportet ubi effectus promittitur, stulta cura est quæ spem non habet.* Festus Avienus,

——*Cur inefficaciter*
Secreta rerum in non tenacem effunderem?
In non sequacem quis profunda ogganniat?

Ælianus, Τί μοι κωφοῖς καὶ ἀνοήτοις συμβουλεύειν τὰ λυσιτελοῦντα; Salvianus, *Infructuosus est & inanis labor, ubi non recipit probationem pravus auditor.* Cyprianus contra Demetrianum, *Labor irritus, & nullius effectûs, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto.* Vide quæ plura in mentem eam ad Act. 13. 46. annotavimus. *Canes* hîc vocat Christus, quales Paulus 2 Tim. 4. 3. τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνεχομένους· Lucas Act. 19. 9. σκληρυνομένους, καὶ τὴν ὁδὸν, &c. κακολογοῦντας· Clemens Alexandrinus hîc, & apud Photium Jobius ἀντικειμένους, καὶ κακολακτοῦντας. Lege & Photii ipsius epistolam 54. & quæ ad Philipp. 3. 2. Theophylactus. Idem in Coloss. 3. *Scriptura equos, canes, &c. nominat eos qui moribus hujusmodi animalibus assimilantur.* De Hecuba ad Sat. 10. Juvenalis Scholiastes, *Quia Græcis convicia congerebat, canem nominabant:* quæ ex Servio ad Æneid. 3. desumpta putem. Canum est, (quorundam præcipuè) πρὶν σκύλακας οἱ φίλος ὁ περιών, ὑλακτεῖν· ut loquitur 7. 10. § 1. Andronicus Rhodius. Hinc canibus jure assimilari possunt, qui monitis, etsi amicis ac salutaribus, oblatrant: vel (quod eodem cadit) solent bene consulentibus illudere. Julianus 6. Oratione, Τὰς λόγων ὀλιγωρίας περικαταχέοντες, ὥσπερ ἐπιστεῖ τῶν παιδευτηρίων καὶ τῶν δικαστηρίων οἱ κύνες τοῖς προπυλαίοις προσουροῦσιν.

Ibid. μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς] Solomo 9. 7. 'Ο παιδεύων κακοὺς, λήψεται ἑαυτῷ ἀτιμίαν. Idem 23. 9. 'Εις ὦτα ἄφρονος μηδὲν λέγε, μήποτε μυκτηρίσῃ τοὺς λόγους σου τοὺς νουνεχεῖς. In Medea Euripidis,

Σκαιοῖσι μὲν γὰρ καινὰ προσφέρων σοφὰ
Δόξεις ἀχρεῖος κ' οὐ σοφὸς πεφυκέναι.

Cassianus Collat. 1. 1. de Mose Abbate, *Nisi fideliter desiderantibus, &c. nequaquam acquiescebat perfectionis doctrinam aperire: ne scilicet, si passim, vel nolentibus, vel tepidè sitientibus exhiberet res necessarias, & quæ solis perfectionis cupientibus deberent comperta esse, indignis & fastidiosè suscipientibus pandens, aut jactantiæ vitium, aut proditionis crimen videretur incurrere.* Καταπατεῖν in Contextu Matthæi est καταφρονεῖν, quâ figurâ lib. 5. *præcepta calcare*, & 10. *religionem numinum calcare* dixit Apuleius noster. Satis aptè autem, etiam sensu physico vox illa de suillo genere effertur: vide 5. 4. Pollucis Onomasticon. Plautus apud Servium,

——*Te conculcabo ut sues catulos suos.*

Nec minùs convenienter de iisdem ῥήξωσιν. Vide eundem Pollucem 5. 15. Vulgat. *ne vos dirumpant:* Cyprianus ad Demetrianum, *vos elidant.* Plinius de apro loquens, *lacerare* dixit: Apuleius lib. 8. *laniare:* Ovidius (statim adducendus) *dissipare:* unde mirum de voce Græca illa abemeditis adeò scrupulosè agi. De verbo στραφέντες dissentio, non puto enim commotionem eo indicari, sed aut linguæ idiotismum subesse, (vide Luc. 9. 55. Joh. 20. 16. infrà hîc 18. 3.) aut potiùs significari eo naturam illud genus animalium, quæ non rectà & antrorsum irritata lædunt, at in latus deflexa. Horatius,

Verris obliquum meditantis ictum.

In Epistolis Ovidianis,

——*Obliquo dente timendus aper.*

In Ejusdem Metamorphoseon libris,

Ille ruit, spargítque canes, ut quisque furenti
Obstat, & obliquo latrantes dissipat ictu.

Apuleius in Apologia, de stellionum exuviis, *Nisi confestim eripias, illico convertuntur & devorant.* Usum similem vocis παρελθὼν habemus Luc. 12. 37.

Com. 7. ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε] Arrianus 3. 22. in Epictetum, Ζήτει, καὶ εὑρήσεις. Alexis Comicus,

"Απαντα τὰ ζητούμεν' ἐξαλίσκεται.

Cyprianus contra Demetrianum, *Quærentibus atque intelligentibus veritatem, facilis accessus est.* Minucius in Octavio, *Veritas obvia, sed requirentibus.* Adde quæ ad Luc. 11. 9. dicta.

Ibid. αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν] Vide ad Lucā annotata.

Com. 8. ὁ αἰτῶν λαμβάνει] Hesychius, (&, ni fallor, hoc ex Matthæi loco) 'Αιτῶ, ζητῶ, προσκαλῶ.

Com. 9. ὃς, ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, &c.] Solere filios à patribus suis panem poscere, monstrat & locus ille in Pace Aristophanis,

'Ηνίκ' ἂν αἰτήσῃ ἄρτον Πάππα με καλοῦσα.

Hesychius, Πάππα, προσφώνησις παιδὸς πρὸς πατέρα. Post αἰτήσῃ in Matthæo omnino αὐτὸν subaudiendum puto ex usu Linguæ. Unde Joh. 16. 23. αἰτεῖν τὸν πατέρα τί & ἄρτον αἰτεῖν τινα, (i. e. panem ab aliquo petere) apud Plutarchum in vita Bruti. Vide & infrà hîc com. 11.

Ibid. μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;] Panem & lapidem oppositos non tantùm in Plauti loco videmus, sed & isto Phædri, ——*memini qui*

Me saxo petierint, quis panem dederit.

Et beneficium à duro homine malignè collatum, apud Senecam Fabius Verrucosus *panem lapidosum* vocavit. (Benef. 2. 7.)

Com. 10. Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;] Opponuntur & ista apud Suidam παροιμιωδῶς enunciata, "Εχεις τί; ἐπὶ τὰς ἀγελαίους· ἢ ὄφιν, ἢ ἰχθὺν;

Com. 11. οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν] Iamblichus cap. 18. de vita Pythagoræ, Πάντες οἱ μὲν ἂν φιλῶσι, καὶ οἷς ἂν χαίρωσι, τούτοις διδόασι τὰ ἀγαθά. Quia patres autem κατ' ἐξοχὴν amant filios, aut amare creduntur, ideo maximè de iis solet hoc loquendi genus efferri. Xenophon Παιδ. 8. Οἱ πατέρες προνοοῦσι τῶν παίδων, ὅπως μήποτε αὐτοὺς ἀγαθὰ ἐπιλείψῃ. Epictetus cap. 38. Enchiridii, 'Ο πατὴρ ὑπὸ σοῦ λοιδορεῖται ὅταν τῶν δοκούντων ἀγαθῶν τῷ παιδὶ μὴ μεταδιδῷ. Quò alludens Solomo Proverb. 4. 1. 'Ακούσατε παῖδες (inquit) παιδείαν πατρὸς, δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν. Hinc & Luc. 16. 25. post vocem τέκνον, sequitur, Μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου. Δόματα heic, ut & Sirachidis 18. 15. & 26. 16. Vulgatus benè *data* vertit. Ovidius,

——*Nec non ingentibus ipsum Sollicitare datis.*——

Quibus adde à summo Viro è Glossis & Ausonio adducta.

Ibid.

Ibid. πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν] Jacobus 1.6. Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, &c. ἄνωθέν ἐστι, &c. In versu Græco,

Ἐσθλῷ γὰρ ἀνδρὶ τ' ἐσθλὰ καὶ δίδοι θεός.

De Natura (i. e. Deo) apud Gellium 6.1. *Auctori parentique omnium rerum bonarum.* Αἰτῶν ἀγαθὰ autem & Lucianus dixit in Pseudomante.

Com. 12. πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς] Quo modo vultis (aut exspectatis) ut alii erga vos se gerant, in omnibus ita vos gerite erga illos. Lactantius lib. 6. *Ferè in hoc justitiæ summa consistit, ut non facias alteri quod ipse ab altero pati nolis.* Idem alibi, *Radix justitiæ, & omnis fundamentum æquitatis est illud; Vide ut ne facias ulli quod pati nolis. Si acerbum est injuriam ferre, & qui eam fecerit injustus videtur, transfer in alterius personam quod in te sentis, & in tuam quod de altero judicas: & intelliges tam te injuste facere si alteri noceas, quàm alterum, si tibi.* Mecænas apud Dionem Cassium, Ὅσα ἂν ἕτερόν τινα πράξαντα σὺ μὴ ἐθελήσῃς, ταῦτα αὐτὸς αὐτεπάγγελτος κατορθώσεις, &c. Isocrates ad R. Nicoclem, Οὕτως ὁμίλει τῶν πόλεων ὡς τοὺς ἥττους, ὥσπερ ἂν τοὺς κρείττους πρὸς σεαυτὸν ἀξιώσειας ὁμιλεῖν. In Ejusdem Συμμαχικῷ, Ἃ πάσχοντες ὑφ' ἑτέρων ὀργίζεσθε, ταῦτα τοῖς ἄλλοις μὴ ποιεῖτε. Idem ad Demonicum, Τῇ ὀργῇ πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας παραπλησίως ἔχε, ὥσπερ ἂν καὶ σεαυτὸν ἁμαρτάνοντα καὶ τοὺς ἄλλους σοὶ ἀξιώσειας. Petrus Chrysologus, *Quomodo vis, quantùm vis, quàm citò vis misericordiam tibi fieri; tam citò alii, tantùm, taliter ipse miserere.* D. Laertius de Aristotele, Ἐρωτηθεὶς πῶς ἂν τοῖς φίλοις προσφεροίμεθα, ὡς ἂν (ἔφη) εὐξαίμεθα αὐτοὺς ἡμῖν προσφέρεσθαι· quibus consonant Simplicii ista in cap. 37. Epicteti, Ἡ χρῆσις αὐτῶν, &c. τὸ ὀρθὸν ἕξει, διὰ τοῦ τοῖς φίλοις ὑμῶν οὕτω χρῆσθαι ὡς ἡμῖν ἐκείνους χρῆσθαι βουλόμεθα. Magna de causa autem datur hoc à Christo monitum: ἰδίων γάρ ἐστι τὸ μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βουλομένους, ἅπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέασιν. Justini verba sunt Colloquio cum Tryphone. Vox ὅσα in Matthæi contextu, (ut & Joh. 12.50.) aut παράλκει, aut id est quod ταῦτα. Vide ad Luc. 18.11. annotata.

Ibid. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται] Id est, ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται· eorum nempe summa quæ in illa, aut ab istis dicta. Ità 12.13. Ecclesiastis, *Deum time, & mandata ejus custodi, hoc enim est omnis homo:* i. e. consistit vel consummatur salus omnis hominis.

Com. 13. εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης] Idem ferè sensus Pythagorici istius, τὰς λεωφόρους μὴ βάδιζε. Πύλη enim (quod & alii notàrunt) hoc loco vitæ institutum notat.

Ibid. Πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν]

Nec ire labor est, ipsa deducit via.

Apud Plutarchum in Artoxerxis vita, Λεία ἡ πορεία, καὶ κάταντες ἐπὶ τὸ χεῖρον. Diodorus lib. 12. Κάταντης ἡ πρὸς τὸ χεῖρον ὁδὸς, ῥᾳδίαν ἔχουσα τὴν ὁμοιότητα. Seneca de V. B. cap. 1. *Tritissima quaque via & celeberrima maximè decipit*: i. e. vel in errorem, vel perniciem deducit. Sirachides 21.10. Ὁδὸς ἁμαρτωλῶν ὡμαλισμένη ἐκ λίθων, καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτῆς βόθρος ᾅδου. Vide in Græco Prover. 7.27.

Molle ostentat iter via lata, sed ultima meta
Præcipitat miseros, volvitque per ardua saxa.

Ibid. πλατεῖα ἡ πύλη] *Hiantes Ditis portas* & Apuleius dixit.

Ibid. καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι, &c.]

——*Maxima turba est.*

Seneca de V. B. cap. 2. *Non tam bene cum rebus humanis agitur ut meliora pluribus placeant, argumentum pessimi turba est.*

Ibid. πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι] Cùm portam latam dixisset, bene hæc addidit. Virgilius Tartari aditum describens lib. 6.

Mœnia lata videt triplici circundata muro:

Ubi Servius, *Quòd ait* LATA, *nocentium exprimit multitudinem.*

Com. 14. ὅτι στενὴ ἡ πύλη] Vide ad Luc. 13.24. Pro ὅτι habemus τί in multis editionibus: nec aliter puto legisse Vulgatum Interpretem. Suidas, Τί καλὴ ἡ τάξις; ἀντὶ τοῦ ὡς καλή. In Græco Judic. 14.14. Τί βρωτὸν ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ βιβρώσκοντος; &c. & Psal. 133.1. Τί καλὸν, &c. ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό;

Ibid. τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς] Id est, θλίβουσα, ut δεδακρυμένη pro δακρύουσα, & multa id genus alia ex usu Linguæ.

Ibid. καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν]

——*Non multis iter expeditum.*

Οὐχ εὑρίσκουσιν autem quia (ut Tit. 3.3.) πλανῶνται δουλεύοντες ποικίλαις ἐπιθυμίαις.

Ibid. ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν]

——*Pauci quos æquus amavit Jupiter.*—— Virgil. 6.

——*Paucique per amplum*
Mittimur Elysium, & pauci læta arva tenemus.

Euthymius in Matth. 13. illud, alia verò in bonam terram ceciderunt, *Vide quàm rara sint bona, quámque pauci sint qui salventur.* Vide & 4 Esdræ 9.15. Plato, Οὔ φημι δυνατὸν εἶναι ἀνθρώποις μακαρίοις καὶ εὐδαίμοσι γενέσθαι, πλὴν ὀλίγων. Philo lib. de Agricultura, Αἱ φρονήσεις καὶ σωφροσύναι, &c. ὀλίγοι ἀτεχνῶς, ὀλίγος ἀριθμὸς ἐστὶ τῶν αὐτὰς βαδιζόντων. Maximus Tyrius, Πολλαὶ (τοῦ βίου) αἱ πορεῖαι, καὶ ἀπάται, ὧν αἱ μὲν πολλαὶ ἐπὶ κρημνοὺς καὶ βάραθρα ἄγουσιν, αἱ δὲ ἐπὶ τὰς Σειρῆνας, αἱ δὲ ἐπὶ τοὺς Λωτοφάγους, αἱ δὲ ἐπὶ τὸν Κιμμερίων δῆμον· μία δέ τις αὐτῶν, στενὴ καὶ ὄρθιος, καὶ τραχεῖα, καὶ ὁ πολλοῖς πάνυ ὁδεύσιμος, ἐπ' αὐτὸ ἄγει τὸ τῆς ὁδοῦ τέρμα, ἣν μόγις, καὶ μετὰ πραγμάτων, σὺν πολλῷ πόνῳ καὶ ἱδρῶτι ἀνύουσι γυμναστικαὶ καὶ ἐπίπονοι ψυχαί. Socrates de calle Virtutis, apud Ælianum, Ὀρθία ἡ ἀνάβασις ἐστὶ, καὶ τοῖς πολλοῖς ἀηδής. De semita τῆς ἀληθινῆς παιδείας Cebes Thebanus, Οὐ πολὺ ὄχλος, ἀλλὰ πάνυ ὀλίγοι πορεύονται, ὥσπερ δυσανόδου, καὶ τραχείας, καὶ πετρώδους εἶναι δοκούσης. Ὀλίγον τὸ χρηστὸν ἐστι, dixit & in Ranis Aristophanes.

Ibid. ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν] Εὐαρίθμητοι πάνυ εἰς ἐκεῖ ἄγουσι τῆς ἀρετῆς ἡ ἀνάβασις. Sunt verba Constit. 83. Leonis Imperatoris.

Com. 15. προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν] Ψευδοπροφήτας heic intellige doctores falsos,

——*Animos sub vulpe latentes,*
Fallere consuetos specie virtutis, & umbrâ.

Apuleius Floridis, *Nec vos prava quadam similitudo falsos animi habeat, quòd quadam, &c. palliata mendicabula obambulant.*

Ibid. οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων] Ἐργάται δόλιοι, εἰς χεῖρας ἀποστόλους μετασχηματιζόμενοι· 2 Cor. 11.13. Ἐν ἐνδύμασι προβάτων, *alieni habitûs fallaciâ tecti*, ut locutus est Apuleius noster: nempe,

——*Ut candida palla latentem Contegeret rabiem.*——

Guntherus, ——*Ut explorans hostilia castra subire*
Posset, & innocuæ speciem prætendere mentis,
Induerat Monachum.——

Philo in de Mosis vita, Ἀνθρωποειδῆ θηρία, τῇ τοῦ σώματος μορφῇ εἰς ἡμερότητα δόκησιν ἐπὶ θήρᾳ καὶ ἀπάτῃ περιβαλλόμενοι. *Vultum qui permutat, fraudem parat*, Petronianum est, jam & suprà adductum. In vetere Onomastico, *Induvia*, ἐνδύματα. Pro ἐνδύμασιν autem Ignatius hoc in argumento versatus, (epist. ad Philadelph.) κῳδίοις ἠμφιεσμένοι dixit: & Clemens Stromat. 1. κῳδίοις ἐγκεκρυμμένοι. Hesychius, Κώδιον, σκύλλον, ἢ δέρμα προβάτου· ità & Pollux 5.2. Onomastici sui. Philo in de Caino, Πρόβατον ἢ δέρμα, (malim προβάτου δέρμα) ἢ τὸ λεγόμενον κώδιον, &c. Et sane in voce ἐνδύμασιν vix ægre acquiesco: nam pellem corpori detractam rectiùs exuvias dixeris, quàm indumentum; ergò forsan heic ἐκδύμασι scribendum. Fortè & (permissâ vulgari lectione) ἐν ἐνδύμασι προβάτων dictum, pro, ὡς πρόβατα ἐνδεδυμένοι.

Ibid. οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς, &c.]

Queis quo quemque modo capiant teneantq; nocendo,
Opportuna dolis, clausaque accommoda fraudi
Sumitur exterior simulatâ fronte figura.

Ibid. ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες] *Oves quæ à lupis haud longè absunt*, ut illi in Plautina Comœdia: Λύκοι βαρεῖς, quales illi Act. 20.29. ubi & simile argumentum tractatur. Aristophanes de Nubibus Simonem τῶν δημοσίων ἅρπαγα repræsentantibus,

Ἀποφαίνεσθαι τὴν φύσιν αὐτῶν λύκοι, &c. ἐγένοντο.
Ovidius, — *Vix sunt homines hoc nomine digni:*
Quámque lupi sævæ plus feritatis habent.
Seneca 103. Epist. *Erras, si tibi istorum*, &c. *vultibus credis, hominum effigies habent, animos ferarum.* In voce ἅρπαξ hoc loco κυριολογία est. Hesychius, Ἀρπαγή, (lege, ἅρπαξ) ξυνής, καὶ ὁ λύκος. Phædrus,
Rapere atque abire semper assuevit lupus.
Sic, *lupos raptores*, Ovidius & Virgilius dixere: Horatius, & Lactantius, *rapaces lupos.*

Ibid. ἔσωθεν δέ εἰσι λ. ἅρπαγες] Hermippus Comicus,
Τὴν μὲν διάλεκτον καὶ τὸ πρόσωπον ἀμείου
Ἔχειν δοκεῖς, τὰ δ' ἔνδον οὐδὲν διαφέρεις
Δράκοντος. ———

Persius,
Pelliculam veterem retines, & fronte politus,
Astutam vapido servas sub pectore vulpem.

Tacitus de Egnatio quodam, *Auctoritatem Stoicæ sectæ præferebat, habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti & exerciti: cæterùm animo perfidiosus & subdolus, avaritiam ac libidinem occultabat.* Antipatrum Alexander M. dixit, ἔξωθεν λευκοπάρυφον εἶναι, τὰ δ' ἔνδον ὁλοπόρφυρον. (Apud Plutarch. in Apophthegm.) Vide quæ infrà hîc 10.16, 17. & 23.27, 28. Non abit ab hoc Christi monito Theophrasti illud, Τὰ τῶν ἠθῶν μὴ ἁπλᾶ, ἀλλ' ἐπίβουλα φυλάττεσθαι μᾶλλον δεῖ ἢ τοὺς ἔχεις.

Com. 16. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς] *Si tacent, tamen indicium est*, ut apud Gellium 2.23. vetus Comicus locutus; ἐξ ἀναστροφῆς enim τὰ ἔργα. (Jacob. 3.13.) Prætendent larvam pietatis, graves compositósque sermones edent: ex moribus tamen (quos cavere non possunt) facilè dignoscetis eos. Ὁ λύκος τὴν τρίχα, οὐ τὴν γνώμην ἀλλάττει, proverbiale est apud Græcos. Philo lib. de Nobilit. Ῥᾴδιον καὶ τῷ τυχόντι εὐπροσώπους λόγους εὑρεῖν· ἤθη δὲ ὑπαλλάξαι πονηρὰ χρηστοῖς οὐ ῥᾴδιον. Adde quæ ad Luc. 6.43. annotata. Proxima autem locutioni isti Euangelicæ est illa Luciani, Γνώσῃ αὐτὸν οἷός ἐστιν ἀπὸ τῶν σχημάτων. Nec abit Taciti illa in Epistolis Plinianis, *Nôsti me, & quidem ex studiis.*

Ibid. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν;] Theognis,
Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος.
Plutarchus in de Animi tranquillitate, Τὴν ἄμπελον σῦκα φέρειν οὐκ ἀξιοῦμεν, οὐδὲ τὴν ἐλαίαν βότρυς. Maximus Tyrius Dissert. 28. Ἀδύνατον φῦναί τι ἀνδρὶ σπέρματος, ἢ ἀλλοῖον ἢ οἷα τὰ σπέρματα· ἄνθρωπον μὲν ἐξ ἀνθρώπου, βοῦν δὲ ἐκ βοός, ἐξ ἐλαίας ἐλαίαν, καὶ ἐξ ἀμπέλου ἄμπελον. Arrianus 2. 20. in Epictetum, Πῶς δύναται ἄμπελος μὴ ἀμπελικῶς κινεῖσθαι, ἀλλ' ἐλαϊκῶς; ἢ ἐλαία πάλιν μὴ ἐλαϊκῶς, ἀλλ' ἀμπελικῶς; ἀμήχανον, ἀδιανόητον. Seneca, *Nemo naturæ sanus irascitur: quid enim si mirari velit non in sylvestribus dumis poma pendere? quid si miretur spineta sentésque non utili aliquâ fruge compleri?* Boethius,
Non aurum in viridi quærimus arbore,
Nec vite gemmas carpimus:
Non altis laqueos montibus abdimus,
Ut pisce ditemus dapes:
Nec nobis capreas si libeat sequi,
Tyrrhena captamus vada.

Com. 17. πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ] In versu Græco,
Καλὸν φύουσι καρπὸν οἱ καλοὶ τρόποι.
Et in alio,
Γνώμης γὰρ ἐσθλῆς ἔργα χρυσᾶ γίγνεται.

Ibid. τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ] Κακοῦ κόρακος κακὰ ὠά. Leo Imper. Constit. 112. Συνεξομοιοῦν οἶδεν ἡ φύσις τοῖς πεφυκόσιν ὡς ἐπὶ πολὺ τοὺς καρπούς. Themistius, Ἡ φύσις ἐπαναγκάζει τὸν σκύμνον τοῦ λέοντος λέοντα εἶναι, τὴν δὲ βλαστὸν τῆς ὑποκειμένης ῥίζαις ὅμοιον. Ejusdem est, Τῶν φυτῶν καὶ τῶν σπερμάτων καλαμώδεις τε ἐκ μὲν τῶν χρηστῶν καὶ ἡμέρων χρηστὰ καὶ ἔγκαρπα φύεται τὰ δένδρα τε καὶ ὡραῖα, ἐκ δὲ τῶν ἀγρίων δυσγενῶν δυσγενέστερά τε καὶ ἀγριώτερα. Theognis,
Τῶν ἀγαθῶν ἐσθλὰ μὲν ἀπέκειντο, ἐσθλὰ δὲ ἔργα·
Τῶν δὲ κακῶν ἄνομοι δειλὰ φέρουσιν ἔπη.
Seneca,
Quid mirum est malos mala facinora edere?

Com. 18. Οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν] In Anthologia,
Θᾶττον ποιήσεις μέλι κανθαρίς, ἢ γάλα κώνωψ,
Ἢ σύ τι ποιήσεις σκορπίος ὢν, ἀγαθόν.
Dionys. Halicarnass. 4. Πολλῆς μωρίας καὶ θεοβλαβείας ἐστὶ παρὰ πονηροῦ καὶ ἀνοσίου τρόπου χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον ἐλπίζειν. Arrianus in Epictetum, Οὐ δύναται τοῦ προηγουμένου μὴ ὄντος ἀγαθοῦ, τὸ ἐπιγινόμενον ἀγαθὸν εἶναι. Seneca 87. Epist. *Non nascitur ex malo bonum, non magìs quàm ficus ex olea: ad semen nata respondent.* Idem alibi, *Nunquam liquidum sincerúmque ex turbido fluit.* Maximus Tyrius, Οὐ ψυχρὸν εἰς θερμότητα, οὔτε ξηρὸν εἰς ὑγρότητα μεταβάλλοι ἄν. Arnobius 1. *In dulcedinem vertere se amaritudo non potest, aut ariditas in humorem: calor ignis infrigorari; aut quod rei cuicunque contrarium est, in suam sumere atque immutare naturam.*

Com. 19. ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται] Vide suprà ad 3.10. dicta.

Com. 20. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς] Sirachides 27.7. Γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ.

Com. 21. Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, &c.] Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, 1 Cor. 4.20.

Ibid. ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου] Ἀλλ' ὁ ἐν πνεύματι ἁγίῳ Κύριον λέγων με. 1 Cor. 12.3. ὃ ἐν τῇ καρδίᾳ τὸ πνεῦμα κρᾶζον, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ. Galat. 4.6. i. e. vitam vivens congruentem professioni illi. Θέλημα γὰρ Θεοῦ ἐστὶ τὸ πιστεύειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ βιοῦν ὀρθῶς, Theophylact. ad 2 Tim. 2. Et hoc est quod hîc θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιεῖν. Confer & 2.4. Jacobum. Οὐ πᾶς hîc κατ' λιτότητα accipio pro *pauci*, qui suprà com. 14. ὀλίγοι· ubi & idem qui hîc sensus videtur. Virgilius,
—Pauci læta arva tenemus:
ubi Servius, *Non omnes.* Sic infrà hîc 11.19. οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον.

Com. 22. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Ità & 2 Tim. 4.8. ubi dicta vide.

Com. 23. οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς] Hecuba apud Euripidem,
———Μηδὲ γνώσκεσθέ μοι,
Οἱ τοὺς φίλους βλάπτοντες οὐ φροντίζετε.
Vide infrà ad 25.12. & Luc. 13.26. annotanda.

Ibid. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι ἀνομίαν]
——*Valete, abite*
Illuc unde malum pedem attulistis.
Sophocles, ——Σώφρονας
Θεοὶ φιλοῦσι, καὶ στυγοῦσι τοὺς κακούς.
Job. 22.18. Βουλὴ ἀσεβῶν ἀπ' ἐμοῦ πόῤῥω.

Ibid. οἱ ἐργαζόμενοι ἀνομίαν] Οἱ ἐργάται τῆς ἀνομίας, ut 1 Maccab. 3.6. & jam dicto apud Lucam loco.

Com. 24. τοὺς λόγους μου τούτους] Μοῦ pro ἐμοὺς, genitivus personæ pro possessivo. Sic Euripides,
Ἀγοῦ σκοπεῖν, ταῦτά μου λέξαι γυναῖ.
Rom. 8.9. ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη. Julianus epist. ad Antiochenos, ταύτην μου τὴν ἐπιστολήν· & Jerem. 9.1. τὸ λαόν μου τοῦτον.

Com. 25. κατέβη ἡ βροχή] Vulgat. *descendit*, malebam *ruit.* Vide Luc. 8.23. Apud Ciceronem in de Oratore,
Grando mista imbri largifluo subitò præcipitans cadit,
id est *ruit*, καταβαίνει. Virgil. Georg. 1.
——*Cœlo ruit agmen aquarum.*
Idem 5. Æn.
——*Ruit æthere toto Turbidus imber aquâ*——
& 11. ——*Se nubibus imber Ruperat*——
ubi Servius, *Impetum pluviæ ostendit.* Vide Pollucem 1.9. § 22, 23. *Pluviam* vertit & idem Vulgatus βροχὴν· nec malè *nimbum* recentior Interpres. Servius ad Æneid. 1. *Propriè nimbi repentinæ & præcipites pluviæ.* Apuleius in de Mundo; *Nimbus quantò repentinus est, tantò vehementior: & quantò improvisior præcipitatio ejus, tantò breviore casu restinguitur.* Illud κατέβη est, & qui *decidit* vertebat, non hercle impropriè.
——*Decidit imber*, Horatius dixit.
De pluvia Symphosius,
Ex alto venio, longâ delapsa ruinâ.

Ibid.

Ibid. κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι] Admodum propriè dictum, his tribus enim subrui, & ob id subverti solent ædificia. Themistius 3. Orat. Τὸ μὲν δωμάτιον οὐκ ἐάσεις ἀτημελὲς, οὔ τι αὐτοῦ κινηθείη, ἢ χειμῶνος ἐπιβρίσαντος, ἢ πνεύματος ἐπιγινομένου, ἢ ὕδατος λάβρου καταρραγέντος. Ποταμοὶ hîc *torrentes*. Vide ad Luc. 6.48.

Ibid. κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι] Hæc omnia conjunxit & Phocas Grammaticus vetus in Carmine de Virgilio,

Non flatus, non tela Jovis, non spumeus amnis,
Non imbres rapidi quantum manus improba vastat.

Ibid. καὶ οὐκ ἔπεσε]

——Frustrà ventus & unda furit.

Ibid. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ πέτραν] Vide ad dictum D. Lucæ locum. Θεμελιώσαι hîc allegoricè est quod 1 Pet. 5.10. στηρίξαι, σθενῶσαι, ubi & additur θεμελιώσαι.

Com. 27. καὶ ἔπεσε] Euripides,

Θύελλα σὺν δῶμα, συμπίπτει στέγη.

Vide Jobi 1.19. ubi & in Græco, καὶ ἔπεσε. Cecidit autem, quia (com. 26.) ἐπὶ τὴν ἄμμον ᾠκοδομημένη. Seneca Natur. quæst. 3.27. *Lutosâ humo nihil stabile est.* Eâdem porrò comparatione quâ hîc Christus de instabili fide, utitur Scriptor Sapientiæ 4.4. de prole spuria: quo loco in libris Græcis, ὑπὸ ἀνέμου σαλευθήσεται, καὶ ὑπὸ βίας ἀνέμων ἐκριζωθήσεται, additâ insuper (ut videmus) allusione ad arborem, aut soli aut satoris culpâ malè fidis radicibus nixam.

Ibid. καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη] *Magno casu cadere*, scimus (at figuratè) Lucretium dixisse: legimus & in Glossario, *Casus*, &c. πτῶσις. Cur autem hoc Euangelii loco Recentior πτῶσιν *casum* verteret, nullam causam video; cùm longè latéque significantior sit *ruina* vox, quâ usus est Vulgatus Interpres, sonóque ac vi majore aures atque animum feriat: imo nulla in hoc genus argumentis solennior occurrat. Virgilius 2.

——Ea lapsa repentè ruinam
Cum sonitu dedit.——

Idem alibi,

——Dedit ampla ruinam
Vulcano superante domus.——

Jul. Firmicus Mathes. 1.4. *Ille cadentium tectorum ruinâ comprimitur.* Seneca, *Ruinarum subito lapsu procidentium pondera.* Phædrus,

Ruina cameræ subitò oppressit cæteros.

In vetere Onomastico, *Ruina*, κατάπτωσις (i. e. πτῶσις.) In alio Glossario, Πτῶσις οἰκοδομῆς, *ruina*: & ibidem, *Ruina*, πτῶσις μεγάλη. Quæ posteriora ex hoc Matthæi loco deprompta esse manifestum est, ut & ex aliis novi Federis locis non pauca alia.

Com. 28. Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν, &c. τοὺς λόγους τούτους] Scriptor Judithæ 10.1. Καὶ ἐγένετο ὡς, &c. συνετέλεσε πάντα τὰ ῥήματα, &c. Scholiastes ad Apollonii Argonaut. 1. Ἤδη πάντα, &c. συνετέλεσεν λέγων.

Ibid. ἐξεπλήσσοντο, &c. ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ] Ἐθαμβοῦντο (ut Marc. 10.24.) ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ.

——Obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.

Ἐπὶ τῇ διδαχῇ ἐκπληττόμενος dixit & Lucas Act. 13.12. Vide ad Luc. 4.32. annotata. Habet hîc Versio vulgata, *admirabantur super doctrina ejus*: ità & Marc. 11.18. At ἐκπλήττεσθαι hîc non aliud est quàm quod Act. 8.13. ἐξίστασθαι· id est, *stupens admirari*, ut ibi eadem Vulgata versio. Suidas in verbo φόβος, Τῶν θαυμαζόντων οἱ μὲν καθ' ὑπερβολὴν θαυμάζουσιν, οἱ δὲ μετρίως· ubi καθ' ὑπερβολὴν θαυμάζειν est ἐκπλήττεσθαι· vel (ut Gellii verbis loquamur) mente & animo non consistere, sed velut vi quadam novâ ictus labascere. Eunapius Sardianus, Εἰς τόσον δὲ σοφίας θαύματος ὁ πατὴρ, (Ædesii) ὥστε οὐκ ἐθαύμαζεν, ἀλλὰ κατεπλήττετο. Vide ad Act. 2.6. dicta. Nec aliter in hoc & Marci loco Vulgatus intelligendus.

Com. 29. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων] *Velut jure suo docens eos*, Budæus in Pandectas vertit. Iamblichus cap. 12. de Pythagora, Ἐξουσιαστικῶς λέγειν ἐπεχείρει. Talia suprà illa cap. 5. & alibi, Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, &c. Luc. 10.28. Τοῦτο ποίει, &c. Plinius lib. 1. epist. 22. de Aristone suo, *Jam quanta sermonibus ejus fides! quanta auctoritas!* i. e. ἐξουσία. Philostratus 1.13. Apollonium inter sectatores suos ità loquentem inducit, Οἶδα, δοκεῖ μοι, χρὴ εἰδέναι· & alia non dissimilia. Additque, τὰ λεγόμενα ἦχον εἶχεν ὥσπερ ἀπὸ σκήπτρου δημιουργούμενα.

Κεφ. η'.

1. Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

2. Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

3. Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

4. Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

5. Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτόν,

6. Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

7. Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

8. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

9. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Vulgata Versio.

1. CUM autem descendisset de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ.

2. Et ecce, leprosus veniens adorabat eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.

3. Et extendens Jesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, Mundare. Et confestim mundata est lepra ejus.

4. Et ait illi Jesus, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses, in testimonium illis.

5. Cùm autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum,

6. Et dicens, Domine, puer meus jacet in domo paralyticus, & malè torquetur.

7. Et ait illi Jesus, Ego veniam, & curabo eum.

8. Et respondens Centurio, ait, Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.

9. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alii, Veni, & venit: & servo meo, Fac hoc, & facit.

10. Ἀκού-

10. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε· καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

11. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

12. Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

13. Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

14. Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

15. Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

16. Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν·

17. Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

18. Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτόν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

19. Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς, εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

20. Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

21. Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

22. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

23. Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

24. Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

25. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

26. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

27. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28. Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

29. Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

30. Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

31. Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

32. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

33. Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν

10. Audiens autem Jesus, miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel.

11. Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cœlorum:

12. Filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.

13. Et dixit Jesus Centurioni, Vade: & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer in illa hora.

14. Et cùm venisset Jesus in domum Petri, vidit socrum ejus jacentem & febricitantem.

15. Et tetigit manum ejus: & dimisit eam febris, & surrexit, & ministrabat ei.

16. Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes: & ejiciebat spiritus verbo, & omnes malè habentes curavit:

17. Ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes portavit.

18. Videns autem Jesus turbas multas circum se, jussit ire trans fretum.

19. Et accedens unus scriba, ait illi, Magister, sequar te, quocunque ieris.

20. Et dicit ei Jesus, Vulpes foveas habent, & volucres cœli nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.

21. Alius autem de discipulis ejus ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.

22. Jesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

23. Et ascendente eo in naviculam, secuti sunt eum discipuli ejus.

24. Et ecce motus magnus factus est in mari, ità ut navicula operiretur fluctibus, ipse verò dormiebat.

25. Et accesserunt ad eum, & suscitaverunt eum, dicentes, Domine, salva nos, perimus.

26. Et dicit eis, Quid timidi estis, modicæ fidei? Tunc surgens imperavit ventis & mari, & facta est tranquillitas magna.

27. Porrò homines mirati sunt dicentes, Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei?

28. Et cùm venisset trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sævi nimis, ità ut nemo posset transire per viam illam.

29. Et ecce clamaverunt dicentes, Quid nobis & tibi, Jesu fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos?

30. Erat autem non longè ab illis grex multorum porcorum pascens.

31. Dæmones autem rogabant eum dicentes, Si ejicis nos, mitte nos in gregem porcorum.

32. Et ait illis, Ite. At illi exeuntes, abierunt in porcos: & ecce impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.

33. Pastores autem fugerunt: & venientes in

πόλιν,

πόλιν, ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

34. Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν, παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

civitatem, nuntiaverunt omnia, & de eis qui dæmonia habuerant.

34. Et ecce tota civitas exiit obviàm Jesu: & viso eo, rogabant ut transiret à finibus eorum.

Ad Cap. VIII.

Com. 2. Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι] De Deo Scriptor Sapientiæ 12.18. Σοὶ πάρεστιν ὅταν θέλῃς τὸ δύνασθαι. Arrianus 3.10. in Epictetum, Τί κολακεύεις τὸν ἰατρόν; τί λέγεις, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, καλῶς ἕξω; Habet & peculiarem hîc vim suam illud δύνασαι· neque enim ad exorandos oratos vox solennior & efficacior ulla. Vide quæ ad Luc. 5.12. annotavimus. Horatius ad Canidiam,

Et tu (potes nam) solve me dementiâ.

Com. 3. θέλω] Simul velle quid, statímque id effectum dare, Divinæ est potentiæ: vide infrà heic com. 13. & 16. Hanc potestatem tamen Deo soli competentem ad Potestates terrenas solet turpis adulatio aptare. Aristides in Smyrnensi Oratione, Ὅταν γε μὴν ἐνθυμηθῶ πρὸς ἐμαυτὸν ὅτι τῶν πάλαι τις αὐτοκρατόρων πετλεύει, ὡς λέγεται, καὶ μεταξὺ παραφθέγξατο μὴ βούλεσθαι Νασαμῶνας εἶναι, εἶτα ἀπώλοντο οἱ Νασαμῶνες, οἶμαι καὶ γε ὑμῶν εἰκότως ἂν ἐλπίζειν, ὅτι σπουδάζοντες, καὶ τοῖς ὑμετέροις αὐτῶν ἤθεσι χρώμενοι, καὶ τοσοῦτον μόνον εἰπόντες, καὶ προσδείξαντες ὅτι βούλεσθε Σμύρναν εἶναι, ταχέως ἂν πάνυ ὑμῖν ὁ ποθούμενος δείξεται. Plinius in Panegyrico, *Tam velox, Cæsar, potentia tua est, támque in omnia pariter intenta bonitas, ut triste aliquid seculo tuo passis ad remedium salutémque sufficiat ut scias.* Apuleius 7. *Denique noluit esse Cæsar Hami latronis collegium, & confestim interiit.*

Ibid. ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, &c. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη]

——Καιρῷ νόσῳ τε χυκώμενον ἀργαλέῃ τε
Ἁψάμενος χειροῖν, αἶψα τίθησ' ὑγιῆ·

ut in versiculis Soloni adscriptis. Notemus Christi ordinem autem, & agendi modum. Pater Dæmoniaci apud Marcum ejus opis indigus, dubio ac vacillanti animo accedens ait, εἴ τι δύνασαι, βοήθησον. Ei congruè & concinnè Dominus, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Leprosus iste certâ fide nixus sanari petit: Christus tam magnam fiduciam adæquatè remunerari volens, omissis moramentis & interrogationum ambagibus, θέλω, (inquit) καθαρίσθητι. Petitionem effectus sequitur, vel potiùs comitatur.

Αὐτίκ' ἐπεὶ τό γε μῦθος ἔην, τετέλεστο δ' ἔργον.
Ἅμα ἔπος ἦν, καὶ ἔργον ἐποίει.

Com. 6. βέβληται, &c.] Vulgatus bene, *jacet puer meus.* In Glossario, Βέβλημαι, *jaceo*, i.e. κεῖμαι· quod etiam *jaceo* vertitur in Onomastico. Potes & *cubat puer meus*, nam sic Veteres Latini. Horatius Serm. 2.

——*Menses jam quinque cubantis.*

Scholiastes, *In infirmitate jacentis.* Idem ad Serm. 1. *Cubat: ægrotat, languet, jacet.* Beza hîc *projectus* vertit, molestissimè.

Ibid. δεινῶς βασανιζόμενος] Sic suprà 4.24. ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους. Improbat Lucianus hunc loquendi modum, alioqui non insolitum; nam & vetus quis apud Suidam acceptione simili στρεβλοῦσθαι dixit. Τοῦτον (inquit) κακῶς συλλαβόντα, δεινῶς ἐστρέβλου. Quâ & formâ Seneca epist. 78. ex persona graviter ægrotantis, *In equuleum impositi non sic distrahuntur:* i.e. στρεβλοῦνται, βασανίζονται.

Com. 8. οὐκ εἰμὶ ἱκανός]

——*Non sum me judice tanti.*

Com. 9. ἄνθρωπός εἰμι ὑπ' ἐξουσίαν, &c.] Vide ad Luc. 7.8. annotata.

Ibid. λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται] Militaris obedientiæ nota, qualis & in Apuleianis, *Miles Tribuni sui præcepto debitum sustinens* (lege *sistens*) *obsequium, literas ad magnum scriptas Principem Romam versus perlaturus,* &c. Adde quæ ad Lucam dicta.

Ibid. καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου] Vulgat. & alii, *Veni*, ut nunc temporis codices; at olim *alio* videtur scriptum fuisse. Anonymus (qui vulgò Beda) in de Orthographia, ALIUS *nomen dativum dupliciter effert, alii & alio. Habes in S. Scriptura, Dico huic, Vade, & vadit: & alio, Veni, & venit.*

Ibid. καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται] Promptè, non detrectans, non disceptans: quod Act. 10.29. ἀναντιρρήτως ἦλθον. Tacitus, *Sic se Ducum autoritas, sic rigor disciplinæ habet, ut multa per Centuriones Tribunósque tantùm juberi expediat: si ubi jubeantur, quærere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit.* Hinc Gellius 1.13. de P. Crasso architectona nescio quem illum bene plagis multante, *Causis rationibúsque quas dictitabat spretis, vestimenta detrahi jussit, virgísque multùm cecidit: corrumpi atque dissolvi omne officium imperantis ratus, si quis ad id quod facere jussus est, non obsequio debito, sed consilio non desiderato respondeat.* De Socrate Seneca 120. Epist. *Civem se esse, & militem Universi credens, labores velut imperatos subit.* Vide plura ad Lucam dicta. In loco Gellii *officium* est quod Arnobius, alisque, quin & alibi idem Gellius ipse, *pontificium* vocat.

Ibid. πορεύθητι, καὶ πορεύεται, &c. ἔρχου, καὶ ἔρχεται] Simillimè 2.7. apud Gellium, *Uti jussum, proficisci; uti arcessitum, venire:* & apud Arrianum 1.25. in Epictetum, Καταγγελεῖ Ἀγαμέμνων λέγει μοι, πορεύου πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, &c. πορεύομαι ἔρχου, καὶ ἔρχομαι· & ibidem, Ἐν Σατουρναλίοις ἔλαχε βασιλεὺς, &c. προσέταξε, σὺ πίε, σὺ κέρασον, σὺ ᾆσον, σὺ ἄπελθε, σὺ ἐλθέ. Idem alibi ex viri boni persona Deum alacri animo sequentis, Ὡς ἀγαθὸς στρατιώτης πείθομαι, ἀκολουθῶ, ἐπευφημῶν τὸν ἡγεμόνα, ὑμνῶν αὐτοῦ τὰ ἔργα· καὶ γὰρ ἦλθον ὅτ' ἐκείνῳ ἔδοξε, καὶ ἄπειμι πάλιν ἐκείνου δοκοῦντος. Contra apud eundem inter notas hominis nulli imperio subjecti, 3.26. Πορεύομαι ὅταν θέλω, ἔρχομαι ὅθεν θέλω· & apud Petronium est, *ire liberos homines quo destinant.*

Ibid. καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ] Post ποιεῖ, supple ex Tit. 2.10. μὴ ἀντιλέγων· non enim hîc, ut suprà, de militari, sed de domestico imperio agitur. Unde Luc. 14.22. illa, Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας· ad quem locum quæ attulimus vide. Seneca in Controversiis, *Servus herilis imperii non censor est, sed minister.* P. Chrysologus, *Quicquid Dominus indebitè, iracundè, oblitus, cogitans, sciens, nesciens circa servum fecerit judicium, justitia, lex est; imperantis ira subdito jus est, & ad libitum Domini vocem non habet conditio servitutis.*

Com. 11. καὶ ἀνακλιθήσονται μετ' Ἀβραὰμ, &c.] Chrysostomus, & (fortè ex eo) Euthymius legit ἀνακλιθήσονται ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Ἀβραάμ ut Luc. 16.23. Apuleius 6. *Accumbebat summum torum maritus, Psychen gremio suo complexus.*

Com. 12. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, &c.]

Quocunque aspicias, luctus gemitúsque sonabunt.
——*Crudelis ubique*
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Lucianus, ubi & de Inferorum tormentis, Πολλὰ ἐλεεινὰ ἦν ἀκοῦσαί τε καὶ ἰδεῖν, μαστίγων τε γὰρ ὁμοῦ ψόφος ἠκούετο, καὶ οἰμωγὴ τῶν ἐπὶ τοῦ πυρὸς ὀπτωμένων, καὶ στρέβλαι, καὶ κύφωνες, καὶ τροχοὶ, &c. Ἐκεῖ autem quàm aptè hîc locum habeat, vide in ad Luc. 13.28. annotatis.

Com. 13. ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ] *Illo ipso temporis articulo*, ut locutus Apuleius noster.

Com. 15. ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός] Vide ad Luc. 4.39. dicta.

Com. 16. Ὀψίας δὲ γενομένης, &c.] Hesychius, Ὀψίας, ἑσπέρας.

Ibid. ὀψίας γενομένης] Demosth. in κατὰ Μειδ. Τῆς ὥρας ὀψὲ ἐγίγνετο.

Com. 17. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε]

Nobis ærumnâ suâ libertatem parans,
Nobis servitutem suâ miseriâ deprecans.

Voci βαστάζειν quæ hîc in Contextu sequitur, in re significata respondet Luc. 10. 34. ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος ἀναβιβάζειν· Luc. 15. 5. ἐπὶ τοὺς ὤμους ἀνατίθεται. Confer & 1 Pet. 2. 24.

Com. 19. εἷς γραμματεὺς] Pro τὶς, vel εἷς τις, ut Marc. 14. 51. Sic Joh. 6. 9. ἓν παιδάριον, & 20. 7. ἕνα τόπον· Luc. 5. 12. ἐν μιᾷ τῶν πόλεων· Luc. 8. 22. μιᾷ τῶν ἡμερῶν· Luc. 20. 3. infrà heic 13. 46. ἕνα μαργαρίτην· & 21. 24. λόγον ἕνα· ibid. com. 19. συκῆν μίαν. Vide & Matth. 19. 16. Quod loquendi genus nescio an à Latinis acceptum. Plautus Trucul.

——*Quis is homo est, Astaphium? Unúsne amator?*——

Catullus de Suffeno,

——*Unus caprimulgus aut fossor*
Rursus videtur.——

Quadrigarius apud Gellium 15. 1. *Ut Archelai turrim unam,* &c. *ligneam incenderet.* Julius Obsequens, *Unus miles ejus* (Syllæ) *aggerem ferens, exanimatus fulmine,* &c. Zeno Veronensis de corpore humano loquens, *Procuratores ejus oculi aliquo ictu extincti subsidunt, nónne cadaver est unum?* Terentius, Andr.

——*Forte unam aspicio adolescentulam:*

ubi Donatus, *Tolle UNAM, & ità fiet ut sensui nihil desit, sed consuetudo mirantis non erit expressa: UNAM ergò τῷ ἰδιωτισμῷ dixit, vel pro QUANDAM.*

Ibid. διδάσκαλε] Non strictâ, id est relativâ acceptione, at laxiore illâ quâ minùs noti humaniter compellari solebant, non apud Hebræos tantùm, & Græcos, sed & Romanos. Lucianus in de Merc. conduct. φιλοτησίαν τε ἐπὶ τούτῳ, καὶ σκύφον συμμεγέθη τις αἰτήσας, προπίνει σοι, ὦ διδάσκαλε, ἤ ὅ, τι δήποτε προσειπών. Donatus ad 3. 2. Adelph. *Magister, Medicus, Orator, sunt nomina ad aliquid, quibus tamen nos velimus ab omnibus appellari.* Quod diximus, verum esse apparet ex Luca, qui hîc Κύριε habet.

Ibid. ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ]

——*Usque sequar te. Etiam quò non jusseris, sequar.*
——*Te quò libet ire, sequemur.*
——*Sequar, quamvìs terrâque marique*
Longinquo referam lassus ab orbe pedem.

Vide & quæ ad Luc. 9. 57. annotata. Ad Cyrum R. Tigranes apud Xenophontem, Οὐκ ἀπολειφθήσομαί σου, ἀλλ' ἄν σκευοφόρον με δέῃ σοι συνακολουθεῖν.

Com. 20. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι] Phædrus,

Vulpes cubile fodiens dum terram eruit, &c.

Sic, cuniculos in effossis antris (i. e. cubilibus) habitare, Martialis dixit. Adde hîc ad Lucam annotata.

Ibid. καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις] Habuimus membro præcedente φωλεοὺς, hoc autem κατασκηνώσεις. Eâdem copulâ Manilius,

Pellitur omne loco volucrum genus atque ferarum,
Antiquásque domos, & nota cubilia linquunt.

Et Arnobius, *Alia* (animalia) *cernimus opportunissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones; alia saxis & rupibus tegere se & communire suspensis; excavare alia telluris sola, & in fossilibus foveis tutamina sibimet & cubilia præparare.* Vide Psal. 83. 4.

Ibid. ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ] Salvianus 4. contra Avaritiam, *Sunt quidam, quibus etsi vestimenta desunt, alimenta non desunt: multi sanè hospitio egent, vestibus non egentes: multi domo carent, sed non substantiâ* (ubi malim è converso legi, *multi substantiâ carent, sed non domo;* qui enim substantiâ, (i. e. facultatibus) non caret, vix potest domo destitui) *sunt denique quibus etsi desunt multa, non desunt omnia; Christus tantummodo solus est, cui nihil est quod in omni humano genere non desit.* Οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ, locutio proverbialis, ultimam egestatem denotans. Vide hîc ad Lucam annotata. Oppositionem porrò (sive illam ἀντίθεσιν vocaveris) ei quæ in Christi verbis est non dissimilem habent Catilinæ apud Salustium ista, *Illos* (de divitibus agit) *binas aut ampliùs domos continuare, nobis Larem familiarem nusquam ullam esse.* Nec abludit Aristophanis illud, Γεωργεῖν τῷ μὲν πολλὴν (γῆν,) τῷ δ' εἶναι μηδὲ ταφῆναι. Agapetus Diaconus, Καὶ οἱ μὲν (πλούσιοι) κατέχουσι τοῦ κόσμου τὰ πέρατα, οἱ δὲ (πένητες) οὐκ ἔχουσι ποῦ στῆσαι τὰ ἴχνη.

Com. 21. ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου] Sine

Sedibus hunc referam antè suis, condámque sepulcro.

A rebus mundi avocatis semper aliquid moramenti obtenditur. Apud Lucianum ille, nè statim Charoneæ cymbæ imponeretur deprecans, Τὴν οἰκίαν ἐκτελέσαι μοι πρότερον ἐπίτρεψον, ἡμιτελὴς γὰρ ὁ δόμος καταλέλειπται.

Com. 22. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς] Vult dicere, (ut in veterum Græcorum epistolis) τὴν γῆν τῇ γῇ καταλείπειν, τὰ οὐράνια μεταφέρειν γνώμην ποιοῦ. i. e. ut hoc loco Lucas, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ διάγγελλε. Theophylactus Simocatta, Τοῖς θνητοῖς τὰ θνητὰ καταλείψωμεν. Curare patris funus & pia & necessaria res; vult tamen Christus eam posthaberi, dum eodem tempore melioris longéque majoris negotii opportunitas daretur. Observationis non alienæ vestigium etiam in Pontificio Romanorum Jure occurrit. Virgilius 11. de Ænea,

——*Quanquam & sociis dare tempus humandis*
Præcipitant curæ, turbatáque funere mens est,
Vota Deûm primo victor solvebat Eoo.

Ubi Servius, *Consuetudo Romana fuit ut polluti funere minimè sacrificarent: si tamen contingeret ut uno eodémque tempore funestaretur quis, & cogeretur operam dare sacrificiis; elaborabat ut antè sacra compleret quàm funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus in Capitolii dedicatione, cum filius ei ab inimicis nunciaretur occisus, (ut quidam putant falsò, ut alii, pro vero) ait, Cadaver sit: ut voluit funus agnoscere, donec templa dedicaret. Secundùm quem ritum etiam Æneas inducitur antè operam dare sacrificiis, & sic ad sociorum & Pallantis sepulturam reverti.* Quæ etiam apud Senecam legimus cap. 13. Consolat. ad Marciam. Est & locus apud Philonem in de Monarchia huc spectans pag. 828. a. edit. Paris. Adde quæ ad Luc. 9. 60. annotavimus.

Com. 24. σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ] Vide ad Luc. 8. 24.

Com. 25. κύριε, σῶσον ἡμᾶς] Ibidem annotata inspice.

Com. 26. τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι;] Vide ad Apoc. 21. 8.

Ibid. ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις]

Luctantes ventos tempestatésque sonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frænat.

Suetonius de Augusto Cæsare, *In avito suburbano obstrepentes ranas silere jussit, & ex eo negantur ibi ranæ coaxare.*

Ibid. καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη]

Vix auditus erat, venti frænantur & undæ.
——*Sua ventis cecidere vires,*
Mitius stagno pelagus recumbit,
Alta quæ navis timuit secare
Hinc & hinc fusis spatiosa velis,
Strata ludenti patuere cymbæ.

Panegyristes ad Constantinum, *Ità quieto mari navigavit, ut Oceanus tanto vectore stupefactus caruisse suis motibus videretur.* Adde quæ ad Lucam dicta.

Com. 27. ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος;] q. d.

Otium tanto subitum è tumultu
Quis Deus fecit?——

neque enim vox hominem sonuit quæ tantam efficaciam habuit. Calpurnius Siculus,

Aspicis ut virides audito Cæsare sylvæ
Conticeant? memini quamvìs urgente procellâ
Sic nemus immotis subitò requiescere ramis;
Et dixi, Deus hinc certè, Deus expulit Euros.

Apuleius 5. *Deam spirat mulier quæ,* &c. *ventis imperat.*

Ibid. ὅτι οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ] Themistius 5. Orat. Ὑπηρετεῖ καὶ ἡ θάλαττα τῷ τοῦ βασιλέως ὁρμῇ.

Com. 28. χαλεποὶ λίαν] Καλαχυεύοντες nempe, καὶ ἰσχύοντες κατὰ τῶν παριόντων. Vide Act. 19. 16. Hieronymus de Dæmone illo in vita Hilarionis, *Multorum nasum &*

aures

aures morsibus amputaverat: horum pedes, illorum gulam fregerat.

Ibid. ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης] Sic de canibus illis lib.9. Apuleius, *Transeuntium viatorum morsibus alumnatos*: & de lupis lib.8. *Jámque ipsas vias obsidere, & in modum latronum praetereuntes aggredi.* Deinde, *Denique ob iter illud quà nobis erat commeandum, jacere semesa hominum corpora*, &c. *ac per hoc nos quoque cautione summâ viæ reddi debere.* De Sichemitis Judic. 9.25. Διήρπαζον πάντα ὃς παρεπορεύετο ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ ὁδῷ.

Com.29. Τί ἡμῖν καὶ σοί; ἦλθες ὧδε, &c. βασανίσαι ἡμᾶς;] Ità mulier illa 3 Reg.17.18. ad Eliam, Τί ἐμοὶ καὶ σοί; &c. εἰσῆλθες πρός με τοῦ ἀναμνῆσαι ἀδικίας μου; Adduntur autem à spiritibus istis malignis, πρὸ καιροῦ. q.d.

Propè adest cùm alieno more vivendum est nobis,
Sine nunc nostro nos vivere interea modo.

Tertullianus in Apologetico, *Desperata conditio eorum* (de dæmonibus agit) *ex prædamnatione solatium reputat fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora.* Καιρὸς hîc est μεγάλη ἡμέρα, in quem puniendi servantur: ut in Epist. Judæ com.5.

Com. 30. Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων] Ad Luc.8.32. diximus videri nobis legendum hoc loco, (cum Vulgato) Ἦν δὲ οὐ μακρὰν, &c.

Com.31. εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς ἀγέλην τῶν χοίρων] Malebant proculdubio jam statim illo ex domicilio pellendi, in aliud humani corporis hospitium immigrare: itaque Dæmon ille (ut fabulatur Philostratus) è puero ab Apollonio evocatus, invitissimè, nec nisi summâ carminum violentiâ coactus, ἀφεξέσθαι τι αὐτοῦ ὤμνυ, καὶ μηδενὶ ἀνθρώπων ἐμπεσεῖσθαι. Cùm præviderent autem maligni isti se neutiquam tantam potestatem à Christo impetraturos, petierunt vel in animalia licentiam dominandi, ut quoquomodo hominibus nocere possent, & quos torquere prohibebantur, saltem damno afficerent. Vide quæ ad Luc. 8.32. ex B. Hieronymo.

Com. 32. καὶ ἰδού, &c.] Donatus in Phorm.2.1. *ECCE vox apta est his quæ nova & improvisa*, &c. *accidunt*: & in Andr.2.2. *ECCE demonstratio facti est.* Virgilius,

Ecce fera saxi dejecta vertice capræ
Decurrere jugis.——

ubi Servius, *ECCE adverbium demonstrationis est, ut ostenderet velociter factum: & bene hâc particulâ utitur, facit enim nos ità intentos, ut quæ dicantur, putemus videre.*

Ibid. ὥρμησεν, &c. κατὰ τοῦ κρημνοῦ] Ὥρμησεν, ruit: vide quæ ad Luc.8.33. hac in historia annotata. Illud κατὰ κρημνοῦ Vulgatus *per præceps* reddit, quod Beza, (at nullo jure) quasi non Latinum rejicit. Ovidius,

At tu per præceps tecto delabere aperto.

Apuleius 4. *Per altissimum præceps*, &c. *in vallem præcipitant.*

Com. 33. καὶ ἀπελθόντες, &c. ἀπήγγειλαν πάντα] Vide ad Luc.8.34. dicta. Post πάντα supple, *quæ facta sunt*, vel, *quæ contigerunt.* 1 Maccab.4.26. Ἀπήγγειλαν πάντα τὰ συμβεβηκότα.

Ibid. καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων] Non hæc necesse erat apponi post ἀπήγγειλαν πάντα· at idiotismus est sermonis qualis 1 Cor.2.10. ille, τὸ πνεῦμα ἐρευνᾷ πάντα, καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ & Joh.21.17. ille, Σὺ πάντα οἶδας, σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε.

Κεφ. θ'.

1. ΚΑὶ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

2. Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει, τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

3. Καὶ ἰδοὺ, τινὲς τῶν γραμματέων, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.

4. Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνα τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

5. Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ περιπάτει;

6. Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

7. Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

8. Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

9. Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

10. Καὶ ἐγένετο, αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

11. Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διὰ τί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

12. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

Vulgata Versio.

1. ET ascendens in naviculam, transfretavit, & venit in civitatem suam.

2. Et ecce offerebant ei paralyticum jacentem in lecto. Et videns Jesus fidem illorum, dixit paralytico, Confide, fili, remittuntur tibi peccata tua.

3. Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat.

4. Et cùm vidisset Jesus cogitationes eorum, dixit, Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5. Quid est facilius dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

6. Ut autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata: (tunc ait paralytico) Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.

7. Et surrexit, & abiit in domum suam.

8. Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus.

9. Et cùm transiret indè Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine. Et ait illi, Sequere me. Et surgens, secutus est eum.

10. Et factum est, discumbente eo in domo, ecce multi publicani & peccatores venientes, discumbebant cum Jesu & discipulis ejus.

11. Et videntes Pharisæi, dicebant discipulis ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat magister vester?

12. At Jesus audiens, ait, Non est opus valentibus medicus, sed malè habentibus.

13. Πορευ-

13. Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν· οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

14. Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διὰ τί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

15. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

16. Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

17. Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

18. Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, ἄρχων τις ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται.

19. Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

20. Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

21. Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

22. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

23. Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς, καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

24. Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

25. Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

26. Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

27. Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

28. Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ· καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε.

29. Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

30. Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

31. Οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

32. Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον.

33. Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

34. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

35. Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

13. Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. Non enim veni vocare justos, sed peccatores.

14. Tunc accesserunt ad eum discipuli Johannis, dicentes, Quare nos & Pharisæi jejunamus frequenter; discipuli autem tui non jejunant?

15. Et ait illis Jesus, Numquid possunt filii sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus? Venient autem dies cùm auferetur ab eis sponsus: & tunc jejunabunt.

16. Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem ejus à vestimento, & pejor scissura fit.

17. Neque mittunt vinum novum in utres veteres: alioquin rumpuntur utres, & vinum effunditur, & utres pereunt. Sed vinum novum in utres novos mittunt: & ambo conservantur.

18. Hæc illo loquente ad eos, ecce princeps unus accessit, & adorabat eum, dicens, Domine, filia mea modò defuncta est: sed veni, impone manum tuam super eam, & vivet.

19. Et surgens Jesus, sequebatur eum, & discipuli ejus.

20. Et ecce mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retrò, & tetigit fimbriam vestimenti ejus.

21. Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm vestimentum ejus, salva ero.

22. At Jesus conversus & videns eam, dixit, Confide filia, fides tua te salvam fecit. Et salva facta est mulier ex illa hora.

23. Et cùm venisset Jesus in domum principis, & vidisset tibicines & turbam tumultuantem,

24. Dicebat, Recedite, non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum.

25. Et cùm ejecta esset turba, intravit, & tenuit manum ejus: & surrexit puella.

26. Et exiit fama hæc in universam terram illam.

27. Et transeunte indè Jesu, secuti sunt eum duo cæci clamantes & dicentes, Miserere nostri, fili David.

28. Cùm autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci. Et dicit eis Jesus, Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Utique, Domine.

29. Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem vestram fiat vobis.

30. Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Jesus, dicens, Videte nè quis sciat.

31. Illi autem exeuntes, diffamaverunt eum in tota terra illa.

32. Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.

33. Et ejecto dæmonio, locutus est mutus, & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.

34. Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum ejicit dæmones.

35. Et circuibat Jesus omnes civitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & curans omnem languorem, & omnem infirmitatem.

36. Ἰδὼν

36. Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐῤῥιμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.
37. Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.
38. Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

36. Videns autem turbas, misertus est eis, quia erant vexati, & jacentes sicut oves non habentes pastorem.
37. Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarii autem pauci.
38. Rogate ergò dominum messis, ut emittat operarios in messem suam.

Ad Cap. IX.

Com.4. Ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν] Ità (at in re alia) Lucæ itidem 9.47. Chrysostomus hic pro ἰδὼν, εἰδὼς legit, parvo sensûs discrimine: vide infrà 12. 25. Joh.6.61. Ἰδὼν autem ἐμφατικώτερον est, *cernens*, quasi nempe quæ oculis videntur. Lactantius (vel apud eum Seneca) 6.24. *Parietibus oculi hominum submoventur, divinitas Dei nec visceribus submoveri potest.* Lucianus, Ὁρᾷ τὰ ἔνδον διὰ στέρνων, καὶ ἀνθρώπου αὐτῷ τὰ πάντα. Quod Scriptori ad Heb. πάντα αὐτῷ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα. Vide quæ ad Luc.5.22.

Ibid. τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν] Arrianus 2.14. in Epictetum, Οὐκ ἔστι λαθεῖν (θεὸν) οὐ μόνον ποιοῦντα, ἀλλ' οὐδὲ, &c. ἐνθυμούμενον.

Ibid. ἵνα τί, &c.] Vulgat. *Ut quid?* ità & Luc. 13.7. Vide & ἵνα τί, *ut quid?* in vetere Glossario.

Com.5. τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον; &c.] Τί pro πότερον, ut 1 Cor.4.21. & forsan Luc.6.9. In Glossis, pag.297. edit. Vulcan. Τίς πρῶτος ἐγένετο; νὺξ ἢ ἡμέρα; Agrippa apud Philonem Hebræum, Ὧν (quorum duorum) τί ἂν εἴη μεῖζον κακόν; & bene hîc Vulgatus, *Quid facilius?* &c. Firmicus Mathes. 1.2. *Quid difficilius putas esse, cursus siderum invenire,* &c. *an inventis stellarum cursibus.* &c? Tertullianus in Apologetico, *Quid plenius dicere, Non occides, an docere nè irascaris? Quid perfectius, prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere?* Ità quis pro uter, apud alios, etiam magis Latinos. Vide infrà ad 21.31. annotata. Et ista quidem rectè se habere videntur, videamus tamen an hoc modo interpungere liceat, τί γάρ; ἐστιν εὐκοπώτερον, &c. ut duplex interrogatio subsit: vide Rom.3.3. Sic & Philipp. 1. 18. τί γάρ habemus. Nec dissimilia Act. 26. 8. illa, τί; ἄπιστον ὑμῖν κρίνεται; &c.

Com.6. ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας] Post γῆς subaudi ὄντα sensus est, dum vel in terra versatur potestatem habere, &c.

Com.8. τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις] Post τοιαύτην supple ὥστε τ. παραλυτικὸν ἰᾶσθαι, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀφιέναι. Τοῖς ἀνθρώποις, homini nato.

Com.9. καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον] Vulgat. *in telonio*, ità & summus inter nuperos Expositores, quasi locus, non in loco negotium intelligatur. Cur ergò non τελωνεῖον potiùs quàm τελώνιον dixit? Vide Suidæ Collectanea. Quin & ἐπὶ in usu Linguæ istius solet ità poni ut operi, aut curæ alicui assignationem vel attentionem notet. Non itaque hîc improbandum puto Recentiorem, qui *ad teloninm* vertit: nempe, exigendum. Sic, *ad rationes sedere*, Petronius dixit. Procopius, aut quis alius (voce δεξιὸς) apud Suidam, ἐπὶ ὁ τραπέζης τοῦ χαλκοῦ καθήμενος.

Com.12. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ] Theodoretus 3. περὶ Προνοίας, Οἱ γὰρ μάλα τὸ σῶμα διακείμενοι τῆς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν θεραπείας οὐ δέονται. Vide quæ ad Luc. 5.31. dicta. Plutarchus de Phocione, Ἐγκαλέσαντι τῶν φίλων ὅτι πονηρῷ τινι κινδυνεύοντι συνεῖπεν, τοὺς χρηστοὺς ἔφη μὴ δεῖσθαι βοηθείας. Laertius de Diogene, Πρὸς τὸν ὀνειδίσαντα τὸν παῖδα, καὶ λέγοντα ὡς συνουσίαις ἐστὶ, καὶ τὰ ἤθη κρείττων, Τί οὖν (ἔφη) ἐμοῦ χρῄζει; Apud Lucianum Demonax Philosophus, Οἱ ἀγαθοὶ νόμων οὐ δέονται. Vulgatus hîc, *non est opus valentibus medicus*: quod cùm Recentior ille non caperet quàm Latinè diceretur, *qui valent, non egent medico*, putavit vertendum: cùm tamen Cicero ipse *dux nobis opus est*, Famil. 2. 5. dixit, Epist. ad Curionem.

Ibid. ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες] Artemidorus 2. 62. Οἱ νοσοῦντες δέονται τῆς ἑτοιμασίας τῶν κλινιδίων, οὐχ οἱ ὑγιαίνοντες. Idem 3.39. Οὐ τῷ ὑγιαίνοντι λέγει τις, Ἀναῤῥώσον, ἀλλ' ὡς εἰκὸς, τῷ κάμνοντι. Ab hisce non discedunt Apostoli ad Corinthios illa, Ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν, &c. τὰ δὲ εὐσχήμονα οὐ χρείαν ἔχει. Plutarchus de Aristone Chio, Ἐπὶ τῷ πᾶσι διαλέγεσθαι τοῖς βουλομένοις, ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κακῶς ἀκούων, Ὠφελεν ἐβούλετο, καὶ τὰ θηρία λόγων πρὸς ἀρετὴν κινητικῶν συνιέναι. Libello, ὅτι μάλιστα τοῖς ἡγεμόσι δεῖ τῷ φιλοσόφῳ διαλέγεσθαι.

Com. 13. Πορευθέντες δὲ μάθετε, τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν] Εὐποιΐας καὶ κοινωνίας θυσίαις (ut Heb.13.16.) ὁ θεὸς εὐαρεστεῖται. Proverb. 21. 3. Ποιεῖν δίκαια, &c. ἀρεστὰ παρὰ θεῷ μᾶλλον ἢ θυσιῶν αἷμα· vide & ibid. com.17. Adde Michææ 6. com. 7. & 8. & infrà hîc 23. 23. Minutius in Octavio. *Qui innocentiam colit, Domino supplicat: qui justitiam, Deo libat: qui fraudibus abstinet, propitiat Deum: qui hominem periculo surripit, opimam victimam cadit.* Socrates apud Platonem 2. Alcibiad. Δεινὸν ἂν εἴη εἰ πρὸς τὰ δῶρα καὶ τὰς θυσίας ἀποβλέπουσιν ἡμῶν οἱ θεοὶ, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἄν τις ὅσιος καὶ δίκαιος ὢν τυγχάνῃ μᾶλλον δήπου ἢ πρὸς πολυτελεῖς ταύτας πομπάς καὶ θυσίας. Et Porphyrius in περὶ ἀποχῆς 2. de sacrificiis, Τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος τῶν προσιόντων ἀποβλέπουσιν. Ità 2. 17. Aristænetus de audacibus loquens, Τοιούτοις μᾶλλον ἡ Ἀφροδίτη τιμᾶται ἢ λιβανωτῷ καὶ θυσίαις. Καὶ οὐ hîc non absolutè, sed comparatè negat. Augustinus (& de operibus misericordiæ) *Hæc præcipuè fieri mandat Deus, eaque sibi vel pro sacrificiis, vel præ sacrificiis placere testatur.* Ergò καὶ οὐ hîc, est μᾶλλον ἢ· ut contra 1 Tim.1.4. μᾶλλον ἢ, pro καὶ οὐ ad quem locum annotata inspice.

Com.15. πενθεῖν] Id est, νηστεύειν, ut hîc Marcus & Lucas. Nimirum luctûs comites jejunia. Apud Apuleium vidua illa, necdum conjuge sepulto, *Abi, fatue, qui in domo funesta cœnas, & partes requiris.* Scholiastes vetus Juvenalis, *Nec focum in nostra domo fieri patimur, quod & lugentes observare solent. Focum*, nempe ad obsonia coquenda. Ἀπὸ (γὰρ) τοῦ θρῆνος παρασκευάζεσθαι, οὐκ ἔστιν ἐφ' ἑστίας πῦρ αἴθειν, ut bene 2.9. Artemidorus.

Com. 16. ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου] Ἐπίβλημα, *assumentum.* Ῥάκους ἀγνάφου Vulgato *panni rudis.* In Glossis, *Rudis*, &c. ἄγναφος.

Com.17. οἶνον εἰς ἀσκοὺς, &c.] Artemidorus, Ἀπὸ νεκρῶν ζωῶν οἱ ἀσκοὶ γίνονται, καὶ οἶνον ἐπιδέχονται. *Vinarii utres* occurrunt in Apuleio. Additur in Matthæi contextu, παλαιούς. In Græco Jobi 13.38. Παλαιοῦμαι ἴσα ἀσκῷ.

Ibid. εἰ δὲ μὴ, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί] *Musto dolia ipsa rumpuntur*, ait Seneca 83. Epist. multò magis utres ergò. Simile Græci Comici illud,

——Ἐν πίθῳ οἶνος
Ἄρτιος ὢν, ἀλλ' ὁ ζωμὸς, ἢ διαῤῥήξεις.

Hesychius, Ῥήγνυνται, διαῤῥήττεται, &c.

Ibid. καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται] Ità utrinsque jactura fit. Similis est locutio hæc Lysidis Pythagorici, Εἴ τις εἰς φρέαρ βαθὺ βορβόρου πλῆρες, ἐγχέαι καθαρὸν καὶ διειδὲς ὕδωρ, τόν τε βόρβορον ἐτάραξε, καὶ τὸ ὕδωρ ἠφάνισεν.

Com.18. ἄρχων τις] Vulgat. *princeps unus*: i.e. *quidam.* Vide suprà ad 8.19. dicta.

Ibid. Προσεκύνει αὐτῷ] Hesychius, Προσκυνῶν, προσπίπτων.

Ibid. ἄρτι ἐτελεύτησεν] Optimè Vulgatus, *defuncta est.* Plinius lib. 5. epist. 16. *Fundani filia minor defuncta est.* In Glossario, *Defunctus*, &c. τελευτήσας. Ἄρτι, Eidem *modò*, commodissimè. Scholiastes ad Nubes Aristophanis, Ἄρτι

Ἄρτι, ἀντὶ τοῦ νῦν· nec aliter (inter alias ejus significationes) Hesychius. Suidas adhuc subtilius, Ἄρτι, τὸ μέρος τοῦ παρεληλυθότος χρόνου πρὸ τοῦ νῦν, ἐναντίως ἔχον τῷ αὐτίκα, τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ μέλλον χρόνου πρὸ τοῦ νῦν. Itaque ἄρτι ἐτελεύτησεν, **by this time she is dead**: planè ut in Plauti Aulularia,

——*Jam credo mortuus est.*

Ibid. ἀλλ' ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται] Fiduciâ non admodum dissimili Menelaus apud Euripidem, *In magnis malis, ô Jupiter, ærumnisque versamur, tu tamen*

——Κ' ἂν θίγῃς χερὶ
Ἥξομεν ἵν' ἐλπὶς τῆς τύχης βουλόμεθα.

Eadem potestas hîc in verbo ἀλλὰ, cujus ἔμφασις prætervideri non meruit. Puto, inquit, filiam meam jam animam edidisse: tu tamen, vel in hoc rei statu si veneris, eam ad vitam denuo vindicare poteris. Est itaque ἀλλὰ hîc quod Joh. 11. 22. in non dissimili historia, ἀλλὰ καὶ νῦν.

Com. 20. αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη] Vulgat. *quæ fluxum sanguinis patiebatur.* In Glossario, Αἱμοῤῥοῶ, *sanguinem fluo.* Morbi autem è profluvio sanguinis nonnunquam diutini. Cujusdam qui ἐπὶ δέκα ἔτη αἷμα ἀνήνεγκεν, occurrit apud Heliodorum mentio.

Com. 22. Θάρσει] Vulgat. *confide*: i. e. bono animo esto. Apuleius, & de medico loquens, Florid. 4. *Ægrum jubet uti bono sit animo.*

Com. 23. ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς] Qui frequentes funeribus apparebant, non apud Hebræos tantùm (ut ex aliisque multis locis discimus) sed & Græcos, Romanósque. Exemplis quæ heic adduxerunt doctissimi Viri liceat ista apponere. Macrobius, *Mortuos ad sepulturam prosequi cum cantu plurimarum gentium vel* (i. e. *&*) *regionum instituta sanxerunt.* Isidorus Origin. 2. 20. de tibiis, *Has diu funeribus tantùm adhibitas* (ferunt) *mox & sacris Gentium.* Seneca in Apocoloc. de funere Claudii, *Erat omnium formosissimum,* &c. *tibicinum, cornicinum, omnisque generis æneatorum tanta turba, tantus conventus,* &c. Lucianus in mortui prosopopœia, τί μοι ὁ κωκυτὸς ὑμῶν (amicorum consanguineorúmque) ὀνίνησι, καὶ ἡ πρὸς τὸν αὐλὸν αὕτη στερνοτυπία;

Ibid. καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον] Post ὄχλον bene θορυβούμενον, *turba* enim (ut apud Gellium 13. 11. M. Varro) *plerumque turbulenta est.* Hinc & Act. 24. 18. occurrunt juncti θόρυβος & ὄχλος. Virgilius,

——*Turbámque sonantem:*

(i. e. θορυβούμενον) ubi Servius, *Aut quæ propter festinationem sonabat, aut turbæ perpetuum est epitheton.* Specialiùs tamen (ut hoc Matthæi loco) ponitur vox illa ubi de re funesta. Virgilius,

At domus interior gemitu miseróque tumultu
Miscetur.——
——*Majore tumultu*
Planguntur nummi quàm funera.——

apud Juvenalem legimus.

Com. 24. Οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει] Vide ad Joh. 11. 12. ex Euthymio allata. Apud Artemidorum lib. 1. cap. 28. Ὁ πατήρ σου οὐ τέθνηκεν, ἀλλὰ κοιμᾶται. Adde & quæ ad Luc. 8. 52. adduximus.

Ibid. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ] Ἐφώνησαν (ut Luc. 24.) οὐ δέδοικεν αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν. Et aptè heic κατεγέλων. Ridere solent enim, quique audiunt, aut non facta esse, aut omnino non posse fieri arbitrantur. Arrianus 1. 25. in Epictetum, Τί παραδοξότερον ἢ κατὰ τῶν τινα τὸ ὀφθαλμὸν ἵνα τις ἴδῃ; εἴ τις ἀπείρῳ τῆς ἰατρικῆς εἶπεν, οὐκ ἂν κατεγέλα τοῦ λέγοντος; Plutarchus Niciâ, Τοῖς Ἀθηναίοις ἐπῆλθε γελάσαι μᾶλλον ἢ πιστεῦσαι. Apuleius 1. Miles. *Exerto cachinno, parcè, inquit, in verba isthæc tam absurda támque immania mentiendo.* Idem 4. Florid. ubi de Asclepiade, qui pollinctum elatúmque hominem, quibusdam signis animadversis, vivere affirmavit: *Murmur interea exortum, partim medico credendum dicere, partim irridere medicinam.* Ità Sarah, cùm se parituram audisset Geneseos cap. 18. ἐγέλασε. Quibus adde & Act. 17. 32. ista, Ἀκούσαντες ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, &c. & Gellii 17. 3. illa, ubi de sparto diu Græciæ incognito, *Riserunt hoc ad illudendum ex iis qui aderant,* &c.

Com. 28. πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι;] Vide ad Act. 14. 9. annotata.

Com. 30. καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς] Suidas (ex hoc, ut videtur, Matthæi loco) Ἐνεβριμήσατο, μετ' ὀργῆς ἐλάλησεν, μετ' αὐστηρότητος ἐπετίμησεν. Propiùs autem (certè mihi) Hesychius, & distinctiùs, Ἐμβριμώμενος, μετ' ἀπειλῆς ἐντελλόμενος. Itaque Plinius cùm lib. 6. epist. 8. *denunciationibus, & quasi minis agere* dixit, videtur τὸ ἐμβριμᾶσθαι vim aptissimè expressisse.

Ibid. ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω] Gellius 15. 22. *Tacere jussit, ac nè cui palàm diceret, interminatus est.*

Com. 31. διεφήμισαν αὐτὸν] Vulgat. *diffamaverunt eum.* Vide ad Apuleii lib. 4. pag. 239. annotata.

Com. 33. ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως] Vide Judic. 19. 30. Joh. 7. 46. In Senecæ de morte Claudii ludo, *Stupebant omnes novitate rei attoniti, negabant hoc unquam factum.* Quin & hîc γενόμενον post οὕτως subaudiendum, ut Luc. 12. 38. ποιοῦντας.

Com. 34. ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια] Tertullianus in Apologetico, *Quem solum hominem præsumpserant de humilitate, sequebatur uti magum existimarent de potestate: cùm ille verbo dæmonia ejiceret,* &c.

Com. 36. ἐῤῥιμμένοι ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα] Apud Suidam in πρόβασις, Προβάτων οὐδὲν ὄφελος ἐὰν ὁ ποιμὴν ἀπῇ. Qui adest autem, nec prodest, rectè pro absente habetur; qui verò præsens obest, detestabilior jure est quàm si abesset. Tales erant autem (de quibus hîc Christus) sacerdotes ac Jurisperiti. Ἐῤῥιμμένοι Vulgato *jacentes*: nec malè vertit recentior *disjecti* (i. e. palantes) est enim hîc ἐῤῥιμμένοι in re significata ferè quod Tit. 3. 3. πλανώμενοι ad quem locum annotata vide. Plautus Bacchid.

——*Pastor harum dormit,*
Cùm hæ eunt sic à grege palitantes.

Seneca (imò & figurato sensu ut hîc Christus) 48 Epist. *Rogant ut ex tanta illos volutatione extrahas: ut disjectis* (ἐῤῥιμμένοις) *& palantibus* (πλανωμένοις) *veritatis clarum lumen ostendas.* Ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, proverbiale est. Sic ὡς πρόβατα ποιμένος στερηθέντα, apud Simplicium cap. 37. in Epictetum: &, ποίμνη ἀποράδην ἐκ ἔχουσα ἀγελάρχην, apud Philonem in ... libro. Ità & de exercitu in libro Dictyos Cretensis dicto, *Sine rectore, profusè,* (ἐῤῥιμμένως) *ac sine more militiæ vagatur.* Quod ad locutionem autem Contextûs nostri (quam ex Numer. cap. 27. & 1 Reg. cap. 22. depromptam volunt) manifestiùs putem ego alludi ad Ezechielis ista, Διεσπάρη τὰ πρόβατά μου, διὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένας. Quod enim apud Matthæum ῥίπτεσθαι, est ibi διασπείρεσθαι.

Com. 37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι] Vide ad Luc. 10. 2. annotata nobis.

Κεφ. ι'.

1. ΚΑΙ' προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

Vulgata Versio.

1. ET convocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut ejicerent eos, & curarent omnem languorem, & omnem infirmitatem.

2. Τῶν

2. Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

3. Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

4. Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

5. Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε.

6. Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

7. Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες, Ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

8. Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

9. Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·

10. Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

11. Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

12. Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

13. Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

14. Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

15. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

16. Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

17. Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

18. Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

19. Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.

20. Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

21. Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

22. Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

23. Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

24. Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

2. Duodecim autem apostolorum nomina sunt hæc: Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater ejus,

3. Jacobus Zebedæi, & Johannes frater ejus, Philippus & Bartholomæus, Thomas & Matthæus publicanus, & Jacobus Alphæi, & Thaddæus,

4. Simon Cananæus, & Judas Iscariotes, qui & tradidit eum.

5. Hos duodecim misit Jesus: præcipiens eis, dicens, In viam gentium nè abieritis, & in civitates Samaritanorum nè intraveritis:

6. Sed potiùs ite ad oves quæ perierunt domûs Israel.

7. Euntes autem prædicate, dicentes, Quia appropinquavit regnum cœlorum.

8. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones ejicite: gratìs accepistis, gratìs date.

9. Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris:

10. Non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam; dignus enim est operarius cibo suo.

11. In quamcunque autem civitatem aut castellum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.

12. Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.

13. Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos.

14. Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo vel civitate excutite pulverem de pedibus vestris.

15. Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die judicii, quàm illi civitati.

16. Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum. Estote ergò prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.

17. Cavete autem ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis, & in synagogis suis flagellabunt vos.

18. Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & gentibus.

19. Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.

20. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.

21. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent filii in parentes, & morte eos afficient,

22. Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.

23. Cùm autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam: amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat filius hominis.

24. Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum.

25. Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺβ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

26. Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

27. Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

28. Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβηθῆτε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

29. Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

30. Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

31. Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

32. Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

33. Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσεταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

34. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

35. Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

36. Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

37. Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

38. Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

39. Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

40. Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

41. Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

42. Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

25. Sufficit diſcipulo ut ſit ſicut magiſter ejus: & ſervo, ſicut dominus ejus. Si patrem familiâs Beelzebub vocaverunt, quantò magis domeſticos ejus?

26. Nè ergò timueritis eos. Nihil enim eſt opertum, quod non revelabitur: & occultum, quod non ſcietur.

27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine; & quod in aure auditis, prædicate ſuper tecta.

28. Et nolite timere eos qui occîdunt corpus, animam autem non poſſunt occidere; ſed potiùs timete eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam.

29. Nónne duo paſſeres aſſe veneunt; & unus ex illis non cadet ſuper terram ſine patre veſtro?

30. Veſtri autem & capilli capitis omnes numerati ſunt.

31. Nolite ergò timere: multis paſſeribus meliores eſtis vos.

32. Omnis ergò qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo qui in cœlis eſt:

33. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo qui in cœlis eſt.

34. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, ſed gladium.

35. Veni enim ſeparare hominem adverſùs patrem ſuum, & filiam adverſùs matrem ſuam, & nurum adverſùs ſocrum ſuam:

36. Et inimici hominis, domeſtici ejus.

37. Qui amat patrem aut matrem plùs quàm me, non eſt me dignus: & qui amat filium aut filiam ſuper me, non eſt me dignus.

38. Et qui non accipit crucem ſuam, & ſequitur me, non eſt me dignus.

39. Qui invenit animam ſuam, perdet illam: & qui perdiderit animam ſuam propter me, inveniet eam.

40. Qui recipit vos, me recipit; & qui me recipit, recipit eum qui me miſit.

41. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui recipit juſtum in nomine juſti, mercedem juſti accipiet.

42. Et quicunque potum dederit uni ex minimis iſtis calicem aquæ frigidæ, tantùm in nomine diſcipuli; amen dico vobis, non perdet mercedem ſuam.

Ad Cap. X.

Com. 1. Ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων] i. e. Poteſtatem in ſpiritus immundos. Genitivus heic ſenſu objecti ponitur, ut in illis Joh. 17. 2. Ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν π. σαρκός· 1 Cor. 11. 12. τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν· & Sapient. 10. 14. ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ· ubi Vulgatus, *& potentiam adverſus eos qui eum deprimebant*. Eâdem formâ Act. 4. 9. ἀνθρώπου ἀσθενοῦς εὐεργεσία· infrà hîc 12. 31. ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία & 6. 19. Caſſiodori, *licentia noſtri*. Adde quæ ad 10 librum Apuleii adduximus.

Com. 6. πρὸς τὰ πρόβατα, &c.] Ut Joh. 10. 6. & ſæpe alibi. Τὰ πρόβατα οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνθρώπους εἶναι, itidem Artemidorus dixit.

70

Com. 8. δαιμόνια ἐκβάλλετε] Sine pretio nempe, ſequitur continuò enim, δωρεὰν ἐλάβετε, &c. Tertullianus in Apologetico, *Quis vos* (alloquitur Gentes) *ab illis occultis*, &c. *hoſtibus raperet? à dæmoniorum incurſibus dico, quæ de vobis ſine præmio, ſine mercede depellimus.* Irenæus, Οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ... ἑκάστης ἡμέρας ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μηδὲ ἐξαπατῶσα

τινας, μηδὲ ἐξεμπορεύομαι ... δωρεὰν εἰλήφει, δωρεὰν ... διανείμαι.

Ibid. *δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*] Scriptor Sapientiæ 7.13. Ἀδόλως ἔμαθον, ἀφθόνως τε μεταδίδωμι. Seneca 4. de Benef. 25. *Pudeat ullum venale esse beneficium, gratuitos Deos habemus.* Legimus in Glossario, Δωρεὰν λαβὼν, adeptus: quod quantò remotius à vulgo, tantò eruditius. Gellius (elegantiarum & munditiarum Linguæ Latinæ callentissimus) 19.12. *Discedit ille à vicino gratias agens & latus tanquam adeptus rei rusticæ disciplinam:* ubi *adeptus* fortè est, nullo impendio (i. e. δωρεὰν) consecutus.

Com. 9. *μηδὲ ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν*] Admodum propriè, in zonis enim nummos solebant recondere. Livius, *Negotiandi causâ aurum in zonis habentes.* Apuleius 7. *Pretiosissimis monilium, & auro monetali zonis refertis incincta.* Phædrus in naufragii narratione,

Hi zonas, illi res pretiosas colligunt.

Suetonius de Vitellio, *Zonâ se aureorum circumdedit, confugitque in cellam janitoris.* His adde quæ ad Luc. 9.3. (si memini) annotata.

Com. 10. *μὴ πήραν*] Ad panem, & obsoniola condenda, ut viatores solebant. In Historia Judithæ 13.11. Ἐνέβαλεν αὐτὴν (Olofernis caput) εἰς τὴν πήραν τῶν βρωμάτων αὐτῆς. Lucianus in Mort. dialog. Φέρε, ἴδω εἴ τι ἐδώδιμον ἡ πήρα ἔχει alibi in iisdem dialogis, ad ea, τί ἐν τῇ πήρᾳ ἔχεις; respondetur, θέρμοι, καὶ τὸ Ἑκάτης δεῖπνον. Longus ποιμέν. β΄. Τῆς πήρας προκομίσαντα ζυμίτην ἄρτον, καὶ τυρῷ τμῆμά τι, δίδωσι φαγεῖν. Idem δ΄. Πήρας προκομίσασα παλάθης μοῖραν, καὶ ἄρτους τινὰς, ἔδωκε φαγεῖν. Ammonius, Πήρα, &c. Ῥῆμα τι ἀρτοφόρον, &c. Πήραν ... τινων, καὶ ἄλλων ταμιεῖον, habemus apud Heliodorum. Arrianus 1.24. in Epictetum, Ἐκ ποίου ὅταν ἐξίῃς, μή τι τὸ πινάκιον αἴρεις; μή τι τὰς κώπας; τί οὖν αἴρεις; τὰ σὰ, τὴν λήκυθον, τὴν πήραν. Lactantius 4.51. *Illi quinque panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt.* Apud Apuleium lib. 1. ille, *Manticam* (i. e. peram) *meam humero exuo, caseum cum pane propere ei porrigo.*

Ibid. *μηδὲ δύο χιτῶνας*] Quod & solebant qui se viæ accingerent. Genes. 45.22. Sensus est, tunicâ solâ eâ quâ induti estis, viæ vos tradite. Seneca in Epistolis, *Hoc iter* (agit & Christus de itinerantibus) *docuit me quàm multa habeamus supervacua,* &c. *Cum paucissimis servis quos unum capere vehiculum posset, sine ullis rebus nisi quæ corpore nostro continebantur, ego & Maximus meus biduum jam beatissimum egimus.* Dum ait, *nisi quæ corpore nostro continebantur,* voluit dicere, se duas non habuisse tunicas. Apuleius Herculis αὐτάρκειαν laudans in Apologia sua, *Cum terras peragraret, neque unâ pelle vestitior fuit, neque uno baculo comitatior:* ubi *pellis* τῷ χιτῶνι respondet, & quod de baculo additur, est ipsum id quod in præcepto Christi subtexitur.

Ibid. *μηδὲ ὑποδήματα*] Præter eos quibus calceati estis, cùm etiam sine calceis ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν τὴν εἰρήνην, &c. εὐαγγελιζομένων, Esa. 52.7.

Ibid. *ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν*] Ὁ θερίζων (Joh. 4.36.) μισθὸν λαμβάνει. Vide & 1 Cor. 3.14. Hinc Apuleii querela illa lib. 7. *Nec mihi misero statuta saltem cibaria pro tantis laboribus præstabantur.* Τροφὴν hic malim *victum* quàm *cibum* verti. Donatus in Andr. 1.1. *Cibus est qui etiam delicatis præbetur, victus in parvis alimoniis est constitutus.* Pro τροφῆς autem habent codices nonnulli μισθοῦ. Vide ad Luc. 10.7. annotata.

Com. 13. *ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία,* &c.] Vide quæ ex Plauto ad 2 Epist. Joh. com. 10. adducta.

Ibid. *ἡ εἰρήνη ὑμῶν*] Ità,

Pax tua, túque adsis nato,—— in Germanici Aratæis.

Com. 14. *ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης,* &c.] Vide Act. 22.18. & quæ ad Luc. 9.5. dicta. Apud Dionysium Halicarnass. ille, Παρέρχομαι ἤδη τὴν ἐκεῖ χαίρειν ἀνδρας ἀγαθοὺς πόλιν.

Ibid. *ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν*]

Nullum ultrà verbum, aut operam sumatis inanem.

Com. 15. *ἀνεκτότερον*] Glossarium, *Tolerabiliter,* ἀνεκτῶς. Vide quæ ad Luc. 10.3.

Ibid. *ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως*] Ἐν ἡμέρᾳ (ut Rom. 2.5.) τῆς ... δικαιοκρισίας.

Com. 16. *ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων*] Vide ad dictum Lucæ locum annotata.

Ibid. *γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις*] *Parum* (enim) *tuta per se ipsa probitas est.* (Salust. Jugurth.) φρόνιμοι γίνεσθε (quod Ephes. 5.17. at in re alia, μὴ γίνεσθε ἄφρονες) est,

——*Nulli latus obdite apertum:*

ἐν σοφίᾳ (ut Coloss. 4.5.) πρὸς αὐτοὺς περιπατεῖτε neque eos qui non facilè tantùm, sed & studiosè vos persequendi ansas arrepturi sunt, ἀπερισκεψία vestra promptiores reddat. Vide in ἀπὸ παντὶ λίθῳ σκορπίος Suidæ vocabularium. Et hoc est, quod *bene sanum* esse, *at non incautum: non fictum astutumque* Horatius vocavit: &, δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γίνεσθαι, Plato in Theæteto. Hæc & laudabilis πανουργία illa, ἣ, ὡς ὅπλῳ τινὶ, δεῖ τὸν φρόνιμον πεφραγμένον εἶναι, καὶ τὰς τῶν ἐπιχειρούντων ἐπιβουλὰς διωθεῖσθαι, D. Basilius in Proverbia dixit.

Ibid. *καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί*] Καὶ hîc (ut Act. 7.9. & alibi) est, *& tamen.* Ἀκέραιοι nempe (ut Rom. 16.19.) εἰς τὸ κακόν. Hesychius, Ἀκέραιον, &c. ἄκακον. Scholiastes ad Oresten Euripidis, Ἀκέραιος, ἁπλοῦς. Iterum Hesychius, Τῶν ἀκεραίων, τῶν ἡσύχων ubi ἡσύχων intelligo ut 1 Pet. 3.4. τοῦ πρᾳέος καὶ ἡσυχίου πνεύματι. Sensus membri hujus præcedentisque hujusmodi est, Prudentiam ad defendenda ea quæ in vos strui poterint vos ità adhibere volo, ut simplicitati & innocentiæ vel maximè operam detis. *Prudentia* (loquitur Cicero in Officiis) *quæ à justitia & honestate sejuncta est, non tam prudentia appellanda est, quàm versutia & calliditas.* Quod de gravitate & comitate miscenda ad Nicoclem Isocrates dixit, δεῖ χρῆσθαι ἀμφοτέραις ταῖς ἰδέαις ταύταις, τὴν συμφορὰν τὴν ἑκατέρας προσοῦσαν διαφεύγειν, ad conjunctionem hîc à Christo commendatam concinnè applicaveris. Ad mentem Christi Plato 5. de Legg. *Nihil est in quo majus studium quisque ponere debet, quàm ut nec ipse adulterinus esse unquam videatur, nec alius talis ipsum decipiat.* Post eum Seneca epist. 103. ad Lucilium suum, *Tu autem ità cogita, quod ex homine periculum sit, ut cogites quod sit hominis officium: alterum intuere ne lædaris, alterum ne lædas.* A quibus nec discordant quæ ad hunc locum Theophylactus. Ignatius ad Ephesios, Μὴ οὖν τις ὑμᾶς ἐξαπατάτω, ὥσπερ οὐδὲ ἐξαπατᾶσθε. Sidonius 7.13. de Himerio, *Simplicitatem columbæ in Ecclesia servat, in foro serpentis astutiam: bonis prudens, malis cautus, neutris callidus.* Dio Cassius (Excerpt. pag. 734. edit. Paris. 4.) de Pertinace, Πρᾶος ἔξω τοῦ ταπεινοῦ, φρόνιμος ἄνευ κακουργίας. Cicero in pro Cæcinna, *Cujus prudentiam Pop. Romanus in cavendo, nunquam in decipiendo perspexit.* Columbæ in omni avitio vel maximè sunt innocuæ. Isidorus Orig. 12.7. de avibus, *Aliæ simplices sunt, ut columbæ: aliæ astutæ, ut perdix.* Hinc antonomasticè vox ea de hominibus usurpari solet. Juvenalis,

Dat veniam corvis, vexat censura columbas:

ubi Scholiastes vetus, *Columbas ad simplicitatem retulit.* Theodoretus περὶ Προνοίας, Ὥσπερ τοῖς πονηροῖς ... τῆς θείας προσηγορίας ἐπέθεσαν, οὕτω τὴν ἁπλαῖς καὶ ἀκάκοις ... ψυχαῖς ἐκ τῶν ἐπαινουμένων ζώων τὰς προσηγορίας τεθείκασιν. Ἔστι γὰρ εὐσεβεῖν καὶ περιστερὰν, καὶ τρύγονα τῷ ἁπλότητι τῆς πίστεως κοσμουμένην ψυχὴν προσαγορεύειν.

Ibid. *φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί*] Quod 1 Cor. 14.20. τῇ κακίᾳ νηπιάζεσθαι, ταῖς φρεσὶ τέλειοι γίνεσθαι.

Com. 19. *μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσετε*] Bene monitum verbo μεριμνᾷν hîc, non omnimodam, sed anxiam præparandi se curam prohiberi. Apud Homerum socius Telemacho quid Regi responderet, satagenti,

——Ἄλλα μὲν αὐτὸς ἐνὶ φρεσὶ σῇσι νοήσεις,
Ἄλλα δὲ καὶ Δαίμων ὑποθήσεται.——

Aristidi à Deo suo declamare jusso, & suffragium quærenti, ità comes animos addit, Ἀγώνισαι ... θαρρῶν, δυνάμεως δὲ μελήσει τῷ θεῷ. Marcus Antoninus, Ἐφ᾽ ἅπασι θεοὺς ἐπικαλοῦ, καὶ μὴ διαφέρου πρὸς τὸ πόσῳ χρόνῳ ταῦτα πράξεις, ἀρκοῦσι γὰρ καὶ τρεῖς ὧραι τοιαῦται. Confer Numer. 22.18.

22.18. Ezech. 29.21. Πᾶς ὁ τῇ, planè ut apud Apuleium nostrum lib. 9. *Jam de meo jumentario contubernio quid, vel ad quem modum memorem?*

Com. 20. ὐ γάρ ἐςε ὑμεῖς οἱ λαλῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, &c.] Ita in Græco Genes. 45. 8. Οὐχ ὑμεῖς με ἀπεςάλκατε ὧδε, ἀλλ' ὁ Θεός· & apud Chrysostomum Homil. 1. ad Antiochenos, Οὐ γὰρ ἡμέτερα τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἅπερ ἂν ἡ τῦ πνεύματ@ ἡμῖν χάρις. Tale & Joh. 14. 40. illud, Ὁ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα, &c. Negatio autem heic, ut suprà com. 13. comparatè, non præcisè sumenda est. Ità & Luc. 10. 20. Joh. 7. 16. & 14. 24. 1 Cor. 3. 9. & 10. 24. Galat. 2. 20. Ephes. 6. comm. 7. & 12.

Com. 21. παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον] Vide ad Luc. 21. 16. annotata.

Com. 22. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλ@] Qui pertulerit & obduraverit, (si loqui cum Poeta licuerit) id est (ut optimè Vulgatus) *qui perseveraverit.* Donatus ad Andr. 1. 1. *Ferre, est cum certo tempore: perferre, finem exspectat eventûs:* dicas Græcè, ὑπομένειν, εἰς τὸ τέλ@ ἀποβλέπει. Ὑπομένειν autem in Matthæi contextu expone ex Hebr. 10. 32. παθημάτων ἄθλησιν· quo loco & ὑπομείναντες.

Com. 23. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην] Servius ad Georg. 1. *Potest fuga etiam honesta esse; ut si quis hostem, si quis imminentem tyrannum, si quis sævum Judicem fugiat.* Meminit consilii hîc à Christo dati Petrus Act. 12. 17. Paulus Act. 9. 25. & 17. 10. operéque implevit illud vel qui dedit, Joh. 11. 54. infrà hîc 12. 15. Lactantius de Eodem 4. 18. *Cùm,* &c. *subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamen cum discipulis, non ut vitaret quod necesse erat perpeti; sed ut ostenderet quòd ità fieri oporteret in omni persecutione, nè quis suâ culpâ incidisse videatur.*

Ibid. φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην] In Plauti Truculento,

> *Cogitato mus pusillus quàm sit sapiens bestia,*
> *Ætatem qui uni cubili nunquam committit suam:*
> *Qui, si unum ostium obsideatur, aliud perfugium gerit.*

Lactantius 3. 10. *Sunt animalia quæ latibulis suis diversos,* &c. *exitus pandunt, ut, si quod periculum inciderit, fuga pateat obsessis.*

Ibid. ὐ μὴ τελέσητε, &c.] Est quod suprà 9. 32. & 20. 2. διέρχεσθε.

Com. 24 ὐκ ἔςι δῦλ@ ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτῦ] Arrianus 2. 23. in Epictetum, Δυνα[ται] τὸ διακονῦν κρεῖσσον εἶναι ἐκείνυ ᾧ διακονεῖ; ὁ ἵππος τῦ ἱππέως; τὸ ὄργανον τῦ κιθαρεῦ, ἢ οἱ ὑπηρέται τῦ βασιλέως; Apuleius 9. *Intecto conclusus stabulo, continuò discruciabar frigore, quippe cùm meus dominus præ nimia paupertate nè sibi quidem, nè dum mihi posset stramen aliquod, vel exiguum tegimen parare.* Captivus ille piratarum in Quintiliani Declamationibus, *Habitamus in fluctibus, hiberni nos feriunt venti: non statio, non portus, non quies; sed, quod malorum meorum maxima portio est, tam miseri sunt etiam domini mei.*

Com. 25. τὸν οἰκοδεσπότην] Phrynichus dici mavult, οἰκίας δεσπότην. Vide 10. 3. Pollucis Onomasticon.

Ibid. πόσῳ μᾶλλον τὺς οἰκιακὺς αὐτῦ;] Apostolus 2. 4. 15. ad Timotheum, de Alexandro, *Restitit verbis meis:* ad quem locum Sedulius, *Quantò magis tuis?* In vetere Onomastico, *Familiaris,* οἰκιακός.

Com. 27. [illegible] τῶν δωμάτων] Vide ad Luc. 12. 3. annotata.

Com. 28. μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα] *Non interest enim periturum corpus quæ ratio consumat.* (Petron.) Apud Ciceronem Tuscul. 1. Philosophus ille ad Lysimachum crucem intentantem, *Istis quæso horribilia minitare purpuratis tuis, Theodori quidem nihil interest humine an sublime putrescat.* Arrianus 3. 12. de vero & sincero Cynico, Ὅταν τις διὰ τύτων (vitæ scilicet, vel bonorum ademptione) αὐτῷ ἐπισείῃ, λέγω αὐτῷ, Ὕπαγε, ζήτει τὰ παιδία, ἐκείνοις τὰ μορμολύκεια φοβερά ἐςιν. Seneca, ex persona simili, *Quid mihi gladios & ignes ostendis? & turbam carnificum circa te frementium? tolle istam pompam sub qua lates, & stultos territas. Mors est quam nuper servus meus, quam ancilla contempsit.* Qui loci commodè nobis indicant quid hîc μὴ φοβηθῆτε. οἱ ἀποκτέινοντες hîc sunt οἱ (ut Joh. 19. 10.) ἐξυσίαν ἔχοντες τῦ ἀπολῦσαι· nimirum, (ut 1 Pet. 2. 13.) οἱ βασιλεῖς, ὡς ὑπερέχοντες, καὶ οἱ ἡγεμόνες δι' αὐτῶν πεμπόμενοι. Spartianus in Pescennio Nigro, *Imperatores,* &c. *qui possunt necare, qui proscribere.* In Græco 2 Maccab. 7. 16. ille juvenis ad Antiochum, *Potestatem inter homines habens,* &c. *facis quod vis:* nempe in corpora nostra. Et nota heic loquendi formulam illam, μὴ φοβηθῆτε, &c. Auctor libri Josepho tributi, ex persona fratrum illorum, Μὴ φοβηθῶμεν τὸν δοκῦντα τὸ σῶμα ἀποκτείνειν. Eorum mater 2 Maccab. 7. 29. in eadem historia, Μὴ φοβηθῇς τὸν δήμιον τῦτον· i. e. R. Antiochum. Ibidem 1. 2. 62. Ἀπὸ λόγων ἀνδρὸς ἁμαρτωλῦ μὴ φοβηθῆτε, &c. & in dicto Josephi libro Eleazar ad Antiochum eundem, Ἀςεῖον με οἱ πατέρες προσδέξονται, μὴ φοβηθέντα σε μέχρι θανάτυ ἀνάγκας. Adde 1 Pet. 3. 14. & quæ in Græco Psalmi 118. 6.

Ibid. τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι] Apuleius ex Platone, *In his rebus nocetur quæ sunt viliores, corporis scilicet,* &c. *illæsis potioribus quæ ad ipsam animam attinent.* Themistius Orat. 12. Imperatorem alloquens, τὸ γὰρ σῶμα ἄξεις καὶ ἀποκτενεῖς, ἂν ὕτω τύχῃ, ψυχὴ δὲ οἰχήσει. Seneca ubi suprà, *Sive bella sint, sive naufragia, seu morsus ferarum,* &c. *numquid ampliùs facere possunt quàm ut corpus ab anima resolvatur?* Horatius lib. 1. epist. 16.

> *Vir bonus & sapiens audebit dicere, Pentheu*
> *Rector Thebarum, quid me perferre patique*
> *Indignum cogis? Adimam bona; nempe pecus, rem,*
> *Lectos, argentum: Tollas licet. In manicis &*
> *Compedibus sævo te sub custode tenebo.*
> *Ipse Deus simulatque volet me solvet, opinor.*
> *Hoc sentit, moriar, mors ultima linea rerum est.*

Arrianus 1. 25. ex similiter animati persona, τὸ παντελαῖον χιτωνάριον, τυτέςι, τὸ σωμάτιον, τύτυ ἀνώτερον ὐδεὶς ὐδὲν εἰς ἐμὲ ἕξειν. Ovidius non absimili imagine adimi sibi vitam posse ab Augusto dixit, famam suam supra Augusti potestatem esse, ingenium extra ictum Imperatoriæ potentiæ.

> *En ego, cùm patriâ caream, vobísque domóque,*
> *Raptáque sint adimi quæ potuere mihi;*
> *Ingenio tamen ipse meo comitórque fruórque:*
> *Cæsar in hoc potuit juris habere nihil.*
> *Quilibet hanc sævo vitam mihi finiat ense,*
> *Me tamen exstincto fama superstes erit.*

Com. 29. ὐχὶ δύο ςρυθία, &c.] Respicitur consuetudo pauperculorum aviculas venales circumferentium, de cujusmodi Manilius,

> *——Totámque per urbem*
> *Qui gestant caveis volucres ad jussa paratas;*
> *Quorum omnis parvo consistit passere census.*

Ibid. ἄνευ τῦ πατρὸς] Cleanthes apud Stobæum,

> Οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σῦ δίχα, δαῖμον.

Vide ad Luc. 12. 6. annotata.

Com. 34. ὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν] Vide ad Luc. 12. 49. dicta.

Com. 36. καὶ ἐχθροὶ ἀνθρώπυ οἱ οἰκιακοὶ αὐτῦ] In Passione S. Polycarpi, Οἱ προδιδόντες αὐτὸν οἰκεῖοι ὑπῆρχον. Procopius de Venetæ Prasinæque factionum temporibus agens, Πίςις ὐδεμία πρός τι τῶν φίλων καὶ τῶν συγγενῶν ἦν ἐπιλελοιπότος, πολλοὶ δὲ καὶ τῇ τῶν οἰκειοτάτων ἐπιβυλῇ ἐθνήσκον.

Com. 38. ὃς ὐ λαμβάνει τὸν ςαυρὸν αὐτῦ, &c. ὐκ ἔςι μυ ἄξιος] Λαμβάνειν hîc (etsi alii alia) ob vocem ἀκολυθεῖ quæ sequitur, non putem corporalem bajulationem notare, at merum idiotismum esse, qualis in αἴρειν & ἀκολυθεῖν locis jam ab iisdem ipsis in medium adductis: in ἆρον & μανθάνετε infrà hîc 11. 29. & qualis suprà 9. 13. occurrit. Οὐκ ἔςι μυ ἄξι@, est, sectæ meæ alienus est: quod Luc. 9. 62. ὐκ εὔθετός ἐςι.

Com. 42. καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τύτων ποτήριον ψυχρῦ μόνον, &c.] *Aqua rerum vilissima,* Horatio; quin & ἀδάπανον Hesychius τὸ ὕδωρ exponit. Hinc proverbialiter (ut

(ut hoc loco) ποτήριον ψυχρὸν, rem quamvis, minimi, imò nullius pretii designat: ψυχροῦ hîc absolutè, quæ loquendi forma videtur à Græcis transisse ad Latinos. Horatius,

——Foribúsque repulsam
Perfundit gelidâ. ——

Plinius lib. 6. epist. 16. *Semel atque iterum frigidam poposcit.* Adde & Suetonii locum jam statim adducendum. Οἱ μικροὶ heic, ut Luc. 12. 32. τὸ μικρὸν ποίμνιον.

Ibid. Οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ]

Nemo ex hoc numero certè indonatus abibit.

Ingratum aut malignum æstimatorem Deum non experietur: οὐ γὰρ ἄδικος (Heb. 6: 10.) ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου, &c. Ἀλλ' ὃ ἐάν ἕκαστος (Ephes. 6. 8.) ἀγαθὸν ποιήσῃ, τοῦτο παρὰ τοῦ Κυρίου κομιεῖται. Sirachides 17. 22. Ἐλεημοσύνη ἀνδρὸς ὡς σφραγὶς μετ' αὐτοῦ, καὶ χάριν ἀνθρώπου ὡς κόρην συντηρήσει. Salvianus, *Etiam eam rem in futuro habituram præmium esse dicit, quæ in præsenti pretium non habet: tantum honoris cultori suo tribuit, ut aliquid esset illic per fidem, quod hîc omnino nihil erat per vilitatem.* Vide & 6. 13. Lactantium. Suetonius cap. 40. in rebus Claudii Imperat. *Inter causas suffragationis suæ posuit, quòd pater ejus* (candidati) *frigidam ægro sibi tempestivè dedisset.*

Ibid. οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ] Apud Terentium ille 4. 2. Hecyræ,

——Tibi me certum est contrà gratiam
Referre, ut apud me præmium esse positum pietatis scias.

Bonis quod benefit, haud perire, Plautinum est in Rudente.

Κεφ. ια'.

1. ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν, τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2. Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3. Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε.

5. Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6. Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7. Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8. Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

9. Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

10. Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

11. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

12. Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

13. Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

14. Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

15. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

16. Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

17. Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

18. Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

19. Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελω-

Vulgata Versio.

1. ET factum est, cùm consummasset Jesus præcipiens duodecim discipulis suis, transiit indè, ut doceret & prædicaret in civitatibus eorum.

2. Johannes autem cùm audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis,

3. Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

4. Et respondens Jesus ait illis, Euntes renuntiate Johanni quæ audistis & vidistis,

5. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur:

6. Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.

7. Illis autem abeuntibus, cœpit Jesus dicere ad turbas de Johanne, Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam?

8. Sed quid existis videre? hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.

9. Sed quid existis videre? prophetam? Etiam dico vobis, & plus quàm prophetam.

10. Hic est enim de quo scriptum est, Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.

11. Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum major Johanne Baptistâ: qui autem minor est in regno cœlorum, major est [illegible].

12. A diebus autem Johannis Bapt[illegible] usque nunc, regnum cœlorum vim patitur, [illegible] violenti rapiunt illud.

13. Omnes enim prophetæ & Lex, usque ad Johannem prophetaverunt.

14. Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est.

15. Qui habet aures audiend[illegible] audiat.

16. Cui autem simile[illegible] æstimabo ge[illegible]onem istam? Similis e[illegible] [illegible]eris sedentibus [illegible]ro: qui clamantes coæqualibus,

17. Dicunt, Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentavimus, & non plan[illegible]

18. Venit enim Johannes ne[illegible] manducans neque bibens; & dicunt, Dæmonium habet.

19. Venit filius hominis manducans & bibens; & dicunt, Ecce homo vorax & potator vini,

τῶν φίλ☉ ϗ ἁμαρτωλῶν. Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τ̃ τέκνων αὐτῆς.

20. Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσαι δυνάμεις αὐτȣ̃, ὅτι ȣ̓ μετενόησ.

21. Οὐαί σοι Χοραζίν, ὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ ϗ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γϑόμθμαι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σακκῳ ϗ σποδῷ μετενόησ.

22. Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ ϗ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσαι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

23. Καὶ σὺ Καπερναὺμ, ἡ ἕως τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδȣ καταβιβασθήσῃ· ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γϑόμθμαι ἐν σοὶ, ἔμειναν ἂν μέχρι τ̃ σήμερον.

24. Πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσαι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

25. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογȣ̃μαί σοι, πάτερ, κύριε τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ ϗ τ̃ γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν ϗ συνετῶν, ϗ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

26. Ναὶ, ὁ πατὴρ, ὅτι ȣ̔́τως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σȣ.

27. Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τȣ̃ πατρός μȣ· ϗ ȣ̓δεὶς ἐπιγινώσκει τ̃ ὑὸν εἰ μὴ ὁ πατὴρ· ȣ̓δὲ τ̃ πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ ὑὸς, ϗ ᾧ ἐὰν βȣ́ληται ὁ ὑὸς ἀποκαλύψαι.

28. Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες ϗ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

29. Ἄρατε τ̃ ζυγόν μȣ ἐφ᾽ ὑμᾶς, ϗ μάθετε ἀπ᾽ ἐμȣ̃, ὅτι πρᾶός εἰμι, ϗ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· ϗ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν τ̃ ψυχαῖς ὑμῶ̃.

30. Ὁ γδ ζυγός μȣ χρησὸς, ϗ τὸ φορτίον μȣ ἐλαφρόν ἐςιν.

publicanorum & peccatorum amicus. Et justificata est sapientia à filiis suis.

20. Tunc cœpit exprobrare civitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes ejus, quia non egissent pœnitentiam.

21. Væ tibi Corozain, væ tibi Beth-saida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.

22. Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die judicii quàm vobis.

23. Et tu Capharnaum, numquid usque in cœlum exaltaberis? usque in infernum descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, fortè mansissent usque in hanc diem.

24. Veruntamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die judicii quàm tibi.

25. In illo tempore respondens Jesus dixit, Confiteor tibi, pater, Domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis.

26. Ità, pater, quoniam sic fuit placitum ante te.

27. Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo novit filium, nisi pater; neque patrem quis novit, nisi filius, & cui voluerit filius revelare.

28. Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis: & ego reficiam vos.

29. Tollite jugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde; & invenietis requiem animabus vestris.

30. Jugum enim meum suave est, & onus meum leve.

Ad Cap. XI.

Com. 4. Ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκȣ́ετε ϗ βλέπετε] Simili responsione Judæos obstrepentes quàm credentes dimittit Joh. 10. 24, 25. Sequente com. τὸ εὐαγγελίζεσθαι passivè accipiendum evincit vel Jacobi 2. 5. locus, quem miror Expositores ob oculos minùs habuisse.

Com. 7. κάλαμον ὑπὸ ἀνέμȣ σαλευόμενον] Lucianus in Hermotimo, Κάλαμ☉ ἐπ' ὄχθῃ παραποταμίᾳ πεφυκὼς, ϗ πρὸς πᾶν τὸ πνέον σαλευόμεν☉. In Græco Jobi 13. 25. φύλλον ὑπὸ ἀνέμȣ κινέμενον· unde apparet locutionem istam pro[verb]ialiter efferri solitam: vide 1 Reg. 14. 15. 2 Reg. 18[.] [Es]a. 36. 6. Ezech. 29. 6.

Com[.] [8.] τὰ μαλακὰ φορȣ̃ντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν] [Xeno]phon de Rege Persarum παιδ. 8. Τίς κοσμῶν κάλλιον φαίνεται σολαῖς τȣ̃ περὶ αὐτὸν; Apollonius in Mirabilibus, Κτησίας ἐν τῇ Ι Περσικῶν καμήλȣς φησί τινας ἐν χώρᾳ γίγνεσθαι, ἃς ἔχειν τρίχας πρὸς Μιλήσια ἔρια τῇ μαλακότητι, ἐκ ȝ τȣ́των τȣ̀ς ἱερεῖς ϗ τȣ̀ς ἄλλȣς δυνάσας τὰς ἐσθῆτας [...] Eunapius Sardianus de Maximo Philosopho, Βαρὺς [...] περὶ τ[...]λεῖα, σολὴν τε ἁβροτέραν ἢ κτ̀ φιλόσοφον [...]μεν☉. [Le]gebam in Glossario, *Basiliciarius*, Μαλα[κο]φόρ☉· cùm hæ[c] [...], in mentem venit qui præ[...]us locus, sed sc[...]um puto *Basilicarius*. Permultas Vocabularii illius λέξεις hos libros eorùmque Interpretem Latinum respicere puto alibi monuisse me. Μαλακὰ heic [...] Ovidius *mollia velamina* vocat. Juvenalis,

——vestes

Purp[ure]as teneris quoque Mecœnatibus aptas.

Idem 2.

——Cùm tu multitia sumas,

Cretice——

ad quæ vetus Scholiastes, *Vestes molli intextas substamine.* Laertius de Lycone, Ἦν ȝ ϗ καθαριώτατ☉ τ̃ σολὴν, ὡς ἀνυπέρβλητῳ χρῆσθαι μαλακότητι ἱματίων. Apuleius, *Vestis textu tenuis, tactu mollis.* Demosthenis μαλακοὶ χιτωνίσκοι ex Gellio noti.

Com. 9. λέγω ὑμῖν, ϗ περισσότερον προφήτȣ] Christus, (quem hìc innuit Johannes) de seipso 12. 41. ἰδὸ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Com. 14. Καὶ εἰ θέλετε δέξασθ αὐτὸν, αὐτός ἐςιν Ἠλίας] *Si patimini vobis verum dici:* ità heic Vir magnus: at quamvis accipere nollent eum, ipse ille Elias erat. Sunt ergò absolutè intelligenda hæc, etsi hypotheticè prolata. Similem loquendi modum vide 1 Cor. 9. 17. & 11. 16. ibid. 3. 12, 13. & 9. 17. Act. 26. 5. Luc. 9. 13. 2 Tim. 2. 13. Heb. 3. 14. Ejus generis inter Latinos Lucilii illud,

Si nôsti, non magnus homo est, nasutu', macellus.

Ciceronis ad Atticum 13. 22. *Cæsaris Epistolam misi, si minus legisses.* Antonini morientis apud Capitolinum, *Si jam me dimittitis, vale vobis dico.* Et multi nunc temporis populi eo modo loquuntur.

Com. 17. Ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, ϗ ȣ̓κ ἐκόψασθε] Xiphilinus in Vita Severi de Pertinacis funere, Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι πρὸ τ̃ κλίνης περιέμθρ, καί τινες ἐκόπτοντο, ἕτεροι πένθιμόν τι ὑπαυλȣ́ντων.

Com. 19. φάγ☉ ϗ οἰνοπότης] Bene hæc juncta. Vopiscus de Aureliano, *Vehementissimè delectatus est Phagone, qui usque eò multum comedit, ut uno die ante mensam ejus aprum integrum, centum panes, vervecem & porcellum comederet, biberet autem infundibulo, appositâ plus orcâ.* οἰνοπό-

αἰνοπότιν cum Viro insigni bene vertas *bibaculum*, aut, si malueris, *bibosum: quod genus inclinamentum nimium ac præter modum significat, ac propterea in culpam cadit:* Sunt verba Auli Gellii 4.9. In Glossario. πότης· *bibax, potax.*

Com. 25. Ἐξομολογοῦμαί σοι] Bene Erasmus *gratias ago tibi:* nam heic χάριν supplendum. Lucianus *pro lapsu inter salt.* χάριν ὁμολογεῖν dixit.

Ibid. καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις] Marcianus Capella de vera & germana παιδείᾳ, *Plerumque adhæsit pauperibus, magisque illis quos aut pedibus nudos, aut intonso crine hispidos, aut sordenti conspexit pallio semitectos.* Confer Jacob. 2.5. 1 Cor. 1. 26, 27. Videtur autem ad Daniel. 2.23. hoc loco alludi.

Com. 26. Οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου] Quod infrà 18.14. οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν σου· vide Job. 1.24. Virgil. *Sic Dii voluistis.* Servius ad eundem lib. 3. *Quotiescunque ratio vel judicium non apparet,* SIC VISUM *interponitur.*

Com. 28. Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι]

Pers. *——petite hinc juvenésque senésque*
Finem animo certum, miserísque viatica canis.

Horat. *——quisquis*
Ambitione malâ aut argenti pallet amore,
Quisquis luxuriâ tristive superstitione,
Aut alio mentis morbo calet, huc propiùs me,
Qui possum sanare omnes, vos ordine adite.

Ibid. πάντες]

——πάντων φάρμακα μῦθος ἔχω.
——cunctis janua nostra patet:

Græcis, Judæis, Barbaris, servis, liberis, cujusvis ordinis, patriæ, vel ætatis. Plura ad Coloss. 3.11. Act. 10.32. & infrà 15.27. in hanc mentem notata.

Ibid. κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς]

Boetius,

Hæc omnes pariter venite capti,
Quos fallax ligat improbos catenis
Terrenas habitans libido mentes.
Hîc erit vobis requies laborum,
Hîc portus placidâ manens quiete.

Ad tam benignam autem invitationem appositissimis Arriani verbis exclamare liceat, τίς οὐκ ἄσμενος δέξεται τὸ ὥσπερ φορτίον μεταλαμβάνειν τὴν ἑαυτοῦ εἰσιόντων, καὶ αὐτῷ τοῦτο χαρίσηται αὐτὸν, τὸ μαλακώτερον; Ἀναπαύειν porrò μαλαβατικῶς, ut ad Philem. 20. & Heb. 4.8. & καταπαύειν Act. 14.18.

Ibid. ὅτι πρᾶός εἰμι]

——Οὐδ᾽ ἐφ᾽ ἐμοὶ
Ὥσπερ θνητὸς ἀνὴρ γίγνομαι ὀξύχολος.

Deus apud Philonem, εἰμὶ τὴν φύσιν ἤπιος. Vide infrà 21.5. 2 Cor. 10.1.

Com. 30. ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι] Apud Libanium, Καὶ τὸ φορτίον τέρψις ἦν. Augustinus in Psal. 67. *Quicquid difficile est in præcepto, leve est amanti.* Seneca lib. Cur bonis viris, &c. *paulatim voluptati sunt quæ necessitate cœperunt.* Idem Epist. 20. de monitis suis ad Lucilium, *Sunt facilia; cum verò meditatus accesseris, jucunda quoque.* Hieronymus (vel ut aliis placet, Paulinus) ad Celantiam, *Asperam & insuavem virtutum viam vitiorum consuetudo facit, quæ si in alteram partem transferatur, invenietur levis justitiæ semita.*

Terent. *——Hæc dum incipias gravia sunt,*
Dúmque ignores, ubi cognoveris facilia.——

Claudamus hoc caput Siracidis loco ad Christi verba & sententiâ & formulâ satis propè accedente, Προσέλθετε πρός με πάντες οἱ ἐπιθυμοῦντές μου, καὶ ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου ἐμπλήσθητε· τὸ γὰρ μνημόσυνόν μου ὑπὲρ μέλι γλυκὺ, καὶ ἡ κληρονομία μου ὑπὲρ μέλιτος κηρίον.

Κεφ. ιβ'.

1. ἘΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

2. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

3. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ;

4. Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

5. Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

6. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστιν ὧδε.

7. Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

8. Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

9. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

10. Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

11. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος ὃς ἕξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς

Vulgata Versio.

1. IN illo tempore abiit Jesus per sata, sabbato: discipuli autem ejus esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare.

2. Pharisæi autem videntes, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbatis.

3. At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit David quando esuriit, & qui cum eo erant?

4. Quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neq; his qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus?

5. Aut non legistis in Lege, quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt?

6. Dico autem vobis, quia tẽplo major est hîc.

7. Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.

8. Dominus enim est filius hominis etiam sabbati.

9. Et cùm indè transisset, venit in synagogam eorum.

10. Et ecce homo manum habens aridam, & interrogabant eum dicentes, Si licet sabbatis curare? ut accusarent eum.

11. Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ovem unam; & si ceciderit

τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

12. Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

13. Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

14. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ἐξελθόντες ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

15. Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

16. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν.

17. Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

18. Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

19. Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει· οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

20. Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν.

21. Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

22. Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

23. Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

24. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβούλ, ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

25. Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

26. Καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς τὸν Σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

27. Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

28. Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

29. Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

30. Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

31. Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

32. Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

33. Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

34. Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

35. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς

hæc sabbatis in foveam, nónne tenebit & levabit eam?

12. Quantò magìs melior est homo ove? Itaque licet sabbatis benefacere.

13. Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.

14. Exeuntes autem Pharisæi, consilium faciebant adversùs eum, quomodo perderent eum.

15. Jesus autem sciens, recessit indé: & secuti sunt eum multi, & curavit eos omnes.

16. Et præcepit eis nè manifestum eum facerent.

17. Ut adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem,

18. Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, & judicium gentibus nunciabit.

19. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.

20. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec ejiciat ad victoriam judicium:

21. Et in nomine ejus Gentes sperabunt.

22. Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curavit eum, ità ut loqueretur & videret.

23. Et stupebant omnes turbæ, & dicebant, Numquid hic est filius David?

24. Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic non ejicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.

25. Jesus autem sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum divisum contra se, desolabitur: & omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit.

26. Et si Satanas Satanam ejicit, adversùs se divisus est; quomodo ergò stabit regnum ejus?

27. Et si ego in Beelzebub ejicio dæmones, filii vestri in quo ejiciunt? Ideò ipsi judices vestri erunt.

28. Si autem ego in spiritu Dei ejicio dæmones; igitur pervenit in vos regnum Dei.

29. Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa ejus diripere, nisi priùs alligaverit fortem? & tunc domum illius diripiet.

30. Qui non est mecum contra me est; & qui non congregat mecum, spargit.

31. Ideo dico vobis, omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, Spiritûs autem blasphemia non remittetur.

32. Et quicunque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

33. Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum: siquidem ex fructu arbor agnoscitur.

34. Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.

35. Bonus homo de bono thesauro profert

καρδίας

καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

36. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

37. Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

38. Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.

39. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

40. Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

41. Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

42. Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

43. Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44. Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

45. Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. Οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

46. Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47. Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου; καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

49. Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

50. Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφή, καὶ μήτηρ ἐστί.

bona; & malus homo de malo thesauro profert mala.

36. Dico autem vobis, quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die judicii.

37. Ex verbis enim tuis justificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.

38. Tunc responderunt ei quidam de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, volumus à te signum videre.

39. Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ.

40. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

41. Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Jonæ, & ecce plus quàm Jonas hîc.

42. Regina austri surget in judicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon hîc.

43. Cùm autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non invenit.

44. Tunc dicit, Revertar in domum meam unde exivi. Et veniens, invenit eam vacantem, scopis mundatam, & ornatam.

45. Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi; & fiunt novissima hominis illius pejora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ.

46. Adhuc eo loquente ad turbas, ecce mater ejus & fratres stabant foris, quærentes loqui ei.

47. Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes te.

48. At ipse respondens dicenti sibi ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

49. Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50. Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse meus frater, & soror, & mater est.

Ad Cap. XII.

Com. 19. Ὀυδὲ κραυγάσει] Sentio cum viro præstantissimo ejusmodi heic *clamorem* intelligi qui nota est animi commoti & effervescentis. Seneca, *Quædam iræ sunt quæ intra clamorem considant, &c. quædam in verborum maledictorúmque amaritudinem effusæ:* apud Gellium 1.26. Plutarchus, *Ex vultúne meo, an voce, an ex colore, an etiam ex verbis correptum esse me irâ intelligis? Mihi quidem neque oculi opinor truces sunt, neq; os turbidum, neque immaniter clamo, &c. hæc enim omnia, si ignoras, signa esse irarum solent:* sic Xenophon παιδ. 8. κραυγῇ ὀργιζόμενος dixit; &, ἐν τῷ τῶν κακουργούντων ὀργαῖς, Plutarchus in Conjugal. præceptis. Vide & Act. 22.23. Lucianus de Demonacte, Οὐδεπώποτε ὤφθη κεκραγὼς, ἢ ὑπερδιατεινόμενος, ἢ ἀγανακτῶν· ubi nota (ut in hoc Euangelii loco) laudem à negativo sumptam. Sic Homerum non virtutibus appellandis, sed vitiis detrahendis ampliter laudare solitum observat 2.6. idem Noctium Atticarum Auctor.

Com. 25. καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται] Xenophon, Ἄνευ ὁμονοίας οὔτ' ἂν πόλις εὖ πολιτευθείη, οὔτ' οἶκος καλῶς οἰκηθείη. Aristides priore Siculâ, Ὥσπερ πόλιν οἶμαι στασιάζουσαν ῥᾷον ἐστι παραστήσασθαι, οὕτω καὶ νῆσον ἥτις ἐξ ἀρχῆς διήρηται.

Com. 30. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι] Augustinus ad Casulanum, *Inter nocere desiderare & prodesse nolle nil interest.* Lucian. in Hermot. Ὁμοίως ἔξω τῆς ὁδοῦ εἰσιν καὶ ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ὅ,τι περ ἂν τὰς θύρας ἔξω ὦσιν, καὶ ὁ πόῤῥω.

Com. 34. πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες;] Declamationis in Salustium Auctor, *Neque enim qui ità vivit ut tu, aliter ac tu loqui potest.*

Com. 36 πᾶν ῥῆμα ἀργὸν] Suidas, Ἀργὰ ῥήματα, ὅσα ὄνησιν ψυχῆς οὐ φέρει.

Com. 41. καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν] *Efficient ut condemnentur:*

nentur. Hoc sensu κατακρίνειν etiam Heb. 11. 7. occurrit: & 1 Tim.4.11. καταφρονεῖν· quod probant quæ sequuntur ibi.

Com.44. ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου] Theophylactus ad Luc. 11. de Dæmonibus loquens, βασιλείαν αὐτοὶ ἡγοῦνται καὶ ἀνάπαυσιν κατοικεῖν ἐν ἀνθρώποις.

Ibid. ὅθεν ἐξῆλθον] Abundant hæc. Simile Livianum illud, *Legati retrò domum unde venerant perrexêre.*

Κεφ. ιγ'.

1. ΕΝ δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

2. Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

3. Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν.

4. Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

5. Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς.

6. Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7. Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.

8. Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

9. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

11. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

12. Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

13. Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

14. Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

15. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

16. Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

17. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

18. Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

19. Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

20. Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

21. Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

Vulgata Versio.

1. IN illo die exiens Jesus de domo, sedebat secus mare.

2. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ità ut in naviculam ascendens sederet: & omnis turba stabat in littore.

3. Et locutus est eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat, seminare.

4. Et dum seminat, quædam ceciderunt secus viâ, & venerunt volucres cœli, & comederunt ea.

5. Alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam: & continuò exorta sunt, quia non habebant altitudinem terræ.

6. Sole autem orto æstuaverunt, & quia non habebant radicem, aruerunt.

7. Alia autem ceciderunt in spinas: & creverunt spinæ, & suffocaverunt ea.

8. Alia autem ceciderunt in terram bonam: & dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum.

9. Qui habet aures audiendi, audiat.

10. Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?

11. Qui respondens, ait illis, Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum: illis autem non est datum.

12. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo.

13. Ideo in parabolis loquor eis: quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.

14. Et adimpletur in eis prophetia Isaiæ dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis.

15. Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos clauserunt: nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & sanem eos.

16. Vestri autem beati oculi quia vident, & aures vestræ quia audiunt.

17. Amen quippe dico vobis quia multi prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18. Vos ergò audite parabolam seminantis.

19. Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit malus, & rapit quod seminatum est in corde ejus: hic est qui secus viam seminatus est.

20. Qui autem super petrosa seminatus est, hic est, qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud;

21. Non habet autem in se radicem, sed est temporalis: factâ autem tribulatione & persecutione propter verbum, continuò scandalizatur.

22. Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων· καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

23. Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ συνιών· ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

24. Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

25. Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους, ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου· καὶ ἀπῆλθεν.

26. Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

27. Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

28. Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

29. Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

30. Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

31. Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

32. Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

33. Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς. Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34. Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

35. Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

36. Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς· καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

38. Ὁ δὲ ἀγρὸς, ἐστὶν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ·

39. Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτὰ, ἐστὶν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμὸς, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταὶ, ἄγγελοί εἰσιν.

40. Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

41. Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

42. Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

22. Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum audit, & solicitudo seculi istius & fallacia divitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur.

23. Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.

24. Aliam parabolam proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo.

25. Cùm autem dormirent homines, venit inimicus ejus, & superseminavit zizania in medio tritici, & abiit.

26. Cùm autem crevisset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania.

27. Accedentes autem servi patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nónne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergò habet zizania?

28. Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Servi autem dixerunt ei, Vis imus, & colligimus ea?

29. Et ait, Non: nè fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.

30. Sinite utraque crescere usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum.

31. Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiens homo seminavit in agro suo:

32. Quod minimum quidem est omnibus seminibus: cùm autem creverit, majus est omnibus oleribus, & fit arbor, ità ut volucres cœli veniant, & habitent in ramis ejus.

33. Aliam parabolam locutus est eis. Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum.

34. Hæc omnia locutus est Jesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.

35. Ut impleretur quod dictum erat per prophetam dicentem, Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.

36. Tunc dimissis turbis venit in domum: & accesserunt ad eum discipuli ejus, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.

37. Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est filius hominis.

38. Ager autem, est mundus. Bonum verò semen, hi sunt filii regni. Zizania autem, filii sunt nequam.

39. Inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus. Messis verò, consummatio seculi est. Messores autem, angeli sunt.

40. Sicut ergò colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione seculi.

41. Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem:

42. Et mittent eos in caminum ignis. Ibi erit fletus & stridor dentium.

43. Τότε

43. Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

44. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

45. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

46. Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν, πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

47. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

48. Ἣν ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

49. Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·

50. Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

52. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

53. Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

54. Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

55. Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

56. Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

57. Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

58. Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

43. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.

44. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro; quem qui invenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit, & vendit universa quæ habet, & emit agrum illum.

45. Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas.

46. Inventâ autem unâ pretiosâ margaritâ, abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.

47. Iterum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti.

48. Quam, cùm impleta esset, educentes, & secus litus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt.

49. Sic erit in consummatione seculi: exibunt angeli, & separabunt malos de medio justorum,

50. Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.

51. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam.

52. Ait illis, Ideo omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamiliâs, qui profert de thesauro suo nova & vetera.

53. Et factum est, cùm consummasset Jesus parabolas istas, transiit indé.

54. Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum, ità ut mirarentur, & dicerent, Unde huic sapientia hæc, & virtutes?

55. Nónne hic est fabri filius? Nónne mater ejus dicitur Maria; & fratres ejus, Jacobus & Joseph, & Simon & Judas:

56. Et sorores ejus, nónne omnes apud nos sunt? Unde ergò huic omnia ista?

57. Et scandalizabantur in eo. Jesus autem dixit eis, Non est propheta sine honore, nisi in patria sua, & in domo sua.

58. Et non fecit ibi virtutes multas, propter incredulitatem illorum.

Ad Cap. XIII.

Com. 3. Ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς] Sumptis ab obviis rebus quò facilius eorum animis illaberetur, traheretque eos ad rationes bonæ inculpatæque indolis. Seneca Epist. 59. *Apud antiquos nondum captabatur plausibilis oratio; illi qui simpliciter & demonstranda rei causâ loquebantur parabolis referti erant, quas existimo necessarias non ex eadem causa qua Poetis, sed ut imbecillitatis nostræ adminicula sint, & dicentem & audientem in rem præsentem adducant.* Maximus Tyrius Dissert. 29. Πραγμάτων ὑπ' ἀνθρωπίνης ἀσθενείας οὐ καθορωμένων σαφὴς εὐσχημονέστερος ἑρμηνεὺς ὁ μῦθος. A qua mente & Plutarchus dixit τοὺς λόγους μιγνυμένους πρὸς τὸ μυθῶδες ἐλαφρὰν καὶ προσφιλῆ παρέχειν τὴν μάθησιν· junioréfque τῇ φιλοσοφίᾳ λεγομένων τοῖς μὴ δοκοῦσι φιλοσόφως μηδ' ἀπὸ σπουδῆς ἄγεσθαι, χαίρειν μᾶλλον καὶ παρέχειν ἑαυτοὺς ὑπηκόους καὶ χειροήθεις. Videndus A. Gellius 2. 29. Bene P. Chrysolog. *Semper sibi divina sufficiunt, sed ob hoc hominibus humanis insinuantur exemplis, quia cœlestis providentia non quid ipsa dicere, sed quid auditor capere possit, attendit.* Vide quæ in hanc mentem habet 2. 5. Isidorus Pelusiota.

Com. 5. εὐθέως ἐξανέτειλε] Hesychius, Ἀνέτειλεν, ἀνεβλάστησεν.

Com. 6. ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ, &c. ἐξηράνθη] Jacob. 1. 11. Ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, &c. causa arefactionis autem τὸ μὴ ῥίζαν ἔχειν. Arrian. simillimâ comparatione ad se præcocius Philosophum profitentem, Οὕτω καρπὸς γίνεται, κατορυγῆναι δεῖ, χρόνῳ τὸ σπέρμα κρυφθῆναι, κατὰ μικρὸν αὐξηθῆναι ἵνα τελεσφορηθῇ. ἂν δὲ πρὸ τοῦ γόνυ φῦσαι τὸν στάχυν ἐξενέγκῃ, ἀτελής ἐστι. τοιοῦτον εἶ καὶ σὺ φυτάριον, θᾶττον τοῦ δέοντος ἤνθηκας, ἀποκαύσει σε ὁ χειμών. ἴδε τί λέγουσιν οἱ γεωργοὶ περὶ τῶν σπερμάτων ὅταν πρὸ ὥρας θερμασίαι γένωνται· ἀγωνιῶσι μὴ ἐξυβρίσῃ τὰ σπέρματα, εἶτα αὐτὰ πάγος εἷς λαβὼν ἐξελέγξῃ. (quod infra heic com. 21 πρόσκαιρος ... σκανδαλίζεται) ὅρα καὶ σὺ ἄνθρωπε, ἐξύβρισας, ἐπιπεπήδηκας δοξαρίῳ πρὸ ὥρας· δοκεῖς τις εἶναι, μωρὸς παρὰ μωροῖς, ἀποπαγήσῃ, μᾶλλον δ' ἀπο-

δ' ἐπειδὴ ... ἐν τῇ ῥίζῃ κάτω, (quod hîc διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν ξηραίνεσθαι,) τὰ δ' ἄνω ... μικρὸν ἔτι ἀνθεῖ, καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ ἔτι ζῆν καὶ θάλλειν.

Ibid. διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη] Ælianus Var. 2.14. Τὸ φυτὸν καλλ... ἐκεῖνο ... &c. ... τὸ ..., καὶ αἱ ῥίζαι ἐν βάθει.

Com. 7. ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι] Sic & in Græco Esai. 5.6. Ovidius,

Mista tenax segeti crescere lappa solet.

Ibid. καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά] Eadem apud Senecam Epist. 73. comparatio, hoc discrimine duntaxat, quòd quæ Christus de lumine Euangelii ille de lumine naturali effert, *Semina* (inquit) *in corporibus humanis divina dispersa sunt, quæ si bonus cultor excipit, similia origini prodeunt, & paria his ex quibus orta sunt surgunt: si malus, non aliter quàm humus sterilis ac palustris necat; ac deinde creat purgamenta pro frugibus.* Sic Philo dixit proprium esse λιθώδους καὶ ἀποκρήμνου χωρίου, πρὸς τὸ μηδὲν βλαστάνειν πεφυκέναι καὶ τὰ βλαστόντα σπέρματα φθείρειν. Ἀποπνίγειν heic est quod Virgilio *segetem obducere*, Ovidio *fatigare*,

——lolium tribulique fatigant
Triticeas messes, & inexpugnabile gramen.

Sed propiùs aliquantò Seneca qui *necandi* voce usus est, *Collectas manu herbas, nè quid fortuitum & agreste succrescat quod segetem necet*: & propiùs adhuc Calpurnius, qui in Eclogis,

——præfocata malignum
Messis habet lolium.——

Com. 8. Καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, &c.] Pro aptitudine soli proventus fit. Hoc ipsum dixit & Lucianus in Abdicato, Πυρὸν ἰδὼν τὸν αὐτὸν εἰς διαφόρους χώρας ἐμβάλῃς, ἄλλος μὲν ἐν τῷ πεδινῷ, καὶ βαθείᾳ, καὶ ποτιζομένῃ, καὶ εὐηλίῳ, καὶ εὐηνέμῳ, καὶ ἐξειργασμένῃ ἀναφύεται, &c. ἄλλος δὲ ἐν ὄρει καὶ ὑπολίθῳ γηδίῳ, ἄλλος δὲ ἐν δυσηλίῳ, ἄλλος δὲ ἐν ὑπωρείᾳ, καὶ ὅλως διαφόρως καθ' ἑκάστους τόπους. Cicero in de Senect. *Terra nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore:* nimirum (ut hoc loco) *pro soli ingenio.*

Com. 12. ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ] Vide infrà ad 25.29. notata.

Com. 13. βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι, οὐδὲ συνιοῦσιν] Neque oculis neque auribus constant nec intellectu. Simillimè apud Maxim. Tyr. 1. Dissert. ἄθεον, ἀναιδὲς γένος, πεπλανημένον τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἐξηπατημένον ταῖς ἀκοαῖς, τὴν ψυχὴν ἐκτετμημένον. Locutio βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι, proverbialis est, de iis qui quæ vident & audiunt, nec videre se nec audire simulant. Demosthenes contra Aristogeitonem, Τὸ τῆς παροιμίας, ὁρῶντας μὴ ὁρᾷν, καὶ ἀκούοντας μὴ ἀκούειν. Plutarchus de parentibus loquens, in De liber. educ. Ὥστε ἔνια τῶν πραττομένων ὁρῶντας μὴ ὁρᾷν, καὶ μὴ ἀκούοντας ἀκούειν. & Philo in Flaccum, Περιττῶν ἀπὸ ... μὴ ὁρᾷν, καὶ ὧν ἤκουε μὴ ἀκούειν. Ponitur autem hîc à Christo sensu paulùm deflexo: de iis nempe qui præ mentis hebetudine & incuria non capiunt quæ intellectus attentus sanúsque posset facilè perspicere. Ità in Coriolani vita Plutarchus, Ὥσπερ ἐν ὕπνοις, ἀκούειν οὐκ ἀκούοντες, καὶ βλέπειν οὐ βλέποντες δοκοῦμεν. Philo in de Allegor. Legis, de temulentis, Ὁρῶντες οὐχ ὁρῶσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι.

Com. 15. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου] Κάλυμμα ἐπὶ τῶν καρδιῶν αὐτῶν κεῖται, ut 2 Cor. 3.16.

Persius, *——Stupent vitio, & fibris increvit opimum*
Pingue.

Ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ut Jacob. 5.5. Cercides apud Stobæum,

——Ἄνερες ὧν τὸ κέαρ
Παλῷ σέσακται, καὶ δυσεκνίπτῳ ζυγῇ.

hoc est, (interprete accuratissimo H. Grotio,)

——quibus omne luto
Cor sordet, atque fæce non purgabili.

Trebellius Galieni Junioris *cor voluptatibus obstupefactum* dixit.

Ibid. καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν] Sic Heb. 5.11. νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς γεγόνατε. & Propert.

——monitis tardas aures advertere——

Lucian. Charonte, Οὐκ οἶδα ὅπως αὐτοὺς ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπάτη διατεθείκασιν, ὡς μηδ' ἂν ξυνιέναι ἔτι διανοιχθῆναι αὐτοῖς τὰ ὦτα, τοσούτῳ κηρῷ ἔβυσαν αὐτά. Vide Esai. 59.1. Zachar. 7.11, 12. Verbis autem & sententiâ simillimis apud Apuleium ille, *Tu crassis auribus & obstinato corde respuis quæ forsan vera perhibentur.*

Ibid. Καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, &c.] id est, (ut 2 Cor. 4.4.) ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα αὐτῶν εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου. Aristides Orat. Siculâ, Μηδὲ ἐξαπατάτωσαν ὑμᾶς αὐτοὺς ὥσπερ οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς συγκλείοντες ὅπως μὴ ὁρῶσιν ἃ μὴ θέλουσιν. Lactant. 5.1. *Obstrepunt igitur & intercedunt nè audiant, & oculos suos opprimunt nè lumen quod offerimus videant.* Minutius *ignorare ingerentem oculis se cœlestem claritatem* vocat. Confer Jerem. 17.23. & 19.15. Etiam Philo τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα καμμύειν dixit: & ὄμματι νοερῷ κεκμυκέναι, 4.19. Marcus Antoninus.

Com. 20. τὸν λόγον ἀκούων, καὶ μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν] Sic λόγων σπέρματα δέχεσθαι Plutarchus in Præceptis Conjugalibus dixit, & λόγον οἷον σπέρμα λαμβάνειν in De auditione libro, λαμβάνειν μετὰ χαρᾶς, heic est quod 1 Thess. 1.6. λόγον μετὰ χαρᾶς δέχεσθαι. Act. 17.11. λόγον μετὰ προθυμίας δέχεσθαι. & Act. 2.41. ἀσμένως ἀποδέχεσθαι.

Com. 21. οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ]

Lucan. *——Nullâ putris radice tenetur.*

Sequitur ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι] Sic planè apud Maximum Tyrium occurrit λόγου ἐφήμερος φύσις, ἄσπερμος καρπὸς, καὶ οὐ τρόφιμος, οὐδὲ ἀναμεμιγμένος τῇ ψυχῇ.

Ἀλλὰ τὸ μὲν καθύπερθεν ἐπιρρεῖ ἠΰτ' ἔλαιον.

Ibid. γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ, &c. εὐθὺς σκανδαλίζεται] Ut qui viæ dum æquabilis extenditur satis alacriter insistit, at in salebras & clivos cùm incidit deflectit vel revertitur. Est huic similis imago apud Lucianum Hermot. Ad virtutis (inquit) & sapientiæ iter ἀρχόμενοί τινες μάλα ἐρρωμένως, καὶ προσέχοντες ἐπὶ πολὺ, ἐπειδὰν δὲ κατὰ μέσην τὴν ὁδὸν γένωνται, πολλοῖς τοῖς ... καὶ δυσχερέσιν ἐντυγχάνοντες, ἀναστρέφουσιν ἀσθμαίνοντες καὶ ἱδρῶτι ῥεόμενοι, οὐ φέροντες τὸν κάματον.

Com. 22. ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, &c.] Advertenda in hac re vocis ἀπάτη proprietas. Philo in Resipuit Noe, Μὴ καθάπερ παῖς ἄφρων τῇ τῆς τύχης λαμπρότητι σφαλλόμενος ἀπάτης καὶ ψεύδους δόξης ἀναπίμπλασο. Plutus ipse apud Lucianum, Ἐπειδάν τις ἐντυχὼν τὸ σεμνὸν ἀναπετάσας τὰς θύρας εἰσέλθῃ με, συμπαρέρχεται μετ' ἐμοῦ λαθὼν ὁ τῦφος, καὶ ἡ ἄνοια, καὶ ἡ μεγαλαυχία, καὶ ἡ μαλακία, καὶ ἡ ὕβρις, καὶ ἡ ἀπάτη. In Epistolis Græcorum ubi incerto divitiarum vera virtus opponitur, τὸ μὴ τοιοῦτον ἀλλ' ἀληθείας ἐστὶ, καὶ πρὸς ἀπάτην ἐψεύσθαι. Ejusdem potestatis voces in eadem re apud alios occurrunt. In versiculis qui Phocylidis nomine circumferuntur,

Χρυσὸς ἀεὶ δόλος ἐστὶ καὶ ἄργυρος ἀνθρώποισιν.

Lucianus Timone, Τὸ ἥδιστον τοῦτο καὶ ἐπιβουλότατον κτῆμα, ὁ πλοῦτος. Paulus 1 Tim. 6.9. Οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς παγίδα. Μέριμναι τοῦ αἰῶνος etsi Viro summo τὴν τοῦ βίου ἀλαζονείαν interpretanti adversari nolim, libentiùs crediderim tamen esse quod Lucas 21.34. pluraliter μερίμνας βιωτικὰς vocat, Paulus ad Titum scribens κοσμικὰς ἐπιθυμίας, ad Timoth. 2.2.4. βίου πραγματείας, Johannes 1 Epist. 2.15. τὰ ἐν τῷ κόσμῳ.

Ibid. Συμπνίγει τὸν λόγον] Ità & hic evenit quod olim ὁ Σοφὸς (Donat. ad Terent.) scripsit *amatoribus* intervenire, *quorum disputationes* (quas secum, non cum amatis habent, intellige,) *intermiscent quædam sanæ mentis consilia, quæ tamen resurgentis amoris sævitiâ devincuntur.* συμπνίγειν τὸν λόγον est quod in Pythagororum fragmentis τὸν λόγον ... ἐᾶν. Similitudo ferè eadem quæ heic est,

est, ideo locum adscribam, Πυκναὶ καὶ βαθεῖαι λόχμαι περὶ τὰς φρένας καὶ τὴν καρδίαν ἐμπεφύκασι τῶν μὴ καθαρῶς ὀργασθέντων, πᾶν τὸ ἄμεινον καὶ πρᾶον καὶ λογιστικὸν ἐπισκιάζουσαι προφανῆ μὲν αὐξηθὲν· ἐξεκεκαθαρισμένην δὲ τὸ βάσει τούτῳ παντοῖαι κακότητες ἐμβοσκόμεναι, καὶ κωλύουσαι, καὶ μηδαμῶς ἐῶσαι προκύψαι τὸν λόγον. Et Quintilianus cùm dixisset nihil tam occupatum, tótque ac tam variis affectibus (quibus heic ἡ τοῦ αἰῶνος μέριμνα aliquomodo respondet) laceratum quàm malam mentem, addidit, *Quis inter hæc literis aut ulli bonæ arti cultus? non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus ac rubis occupata.*

Com. 23. ὃς δὲ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατὸν, &c.] Quæ heic καλὴ γῆ apud Senecam *mens idonea* est, in quam si inciderint præcepta, magnos proventus edent, *Seminis* (inquit) *modo spargenda sunt, quod quamvis sit exiguum, cùm occupavit idoneum locum vires suas explicat, & ex minimo in maximos actus diffunditur:* & statim, *Parva sunt quæ dicuntur, sed si illa animus bene exceperit convalescunt & exurgunt: eadem est, inquam, præceptorum conditio quæ seminum: multum efficiunt etsi angusta sint, tantùm idonea mens rapiat illa, & in se trahat, multa invicem & ipsa generabit, & plus reddet quàm acceperit,* (quod heic τριάκοντα, ἑξήκοντα, & deinceps ποιεῖν.) Plutarchus simili facie τὸν ἀλλότριον λόγον αὔξειν καὶ ἐκτρέφειν dixit. Ptolemæus ad hanc materiam concinnè in Centiloquio suo, ἡ σοφὴ ψυχὴ συνεργεῖ τῇ οὐρανίᾳ ἐνεργείᾳ, ὥσπερ ὁ ἄριστος γεωργὸς συνεργεῖ τῇ τῆς γῆς φύσει διὰ τῆς ἀροτριάσεως καὶ ἀνακαθάρσεως.

Com. 25. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου] In l. 27. ad Leg. Aquil. *Celsus quærit si lolium aut avenam in segetem alienam injeceris, quò eam tu inquinares,* &c. Ammianus περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρ. λεξ. in verbo ἀλίπαστον, Ἀλίπαστον, τὴν ἅλι ἐσπαρμένην χώραν, ὥς τινων φθονερῶν τοῦτο ποιούντων. Nec prætereamus illa ἐν τῷ καθεύδειν. Malum qui vicini segetibus struunt captant nocturnum tempus. Satyricus,

> *Nocte boves macri lassóque famelica collo*
> *Armenta ad virides hujus mittuntur aristas.*

τὸ ἔσπειρε Latinissimè Vetus *superseminavit* vertit, nec affirmem tamen in Græco olim ἐπέσπειρε scriptum.

Com. 27. οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας; &c.] Καλὸν σπέρμα est *semen probum, sincerum.* Sic apud Vet. Horatii Scholiasten, *alterius uxorem auferre, & bonum genus patris* (id est καλὸν σπέρμα) *alieni seminis permixtione polluere.*

Com. 28. θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;] Ennius Prisciano citatus lib. 10. *Ubi videt avenam & lolium crescere inter triticum, seligit, secernit, aufert sedulò,* &c.

Com. 29. ὁ δὲ ἔφη, Οὔ, μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον] *Radices* enim *teneras adhuc & precariò hærentes necesse est levis quoque revellat agitatio.* Seneca epist. 86. Sequitur ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ] Tertullianus in Apologetico, *Qui semel æternum judicium destinavit post seculi finem, non præcipitat discretionem quæ est conditio judicii, ante seculi finem, interim super omne hominum genus æqualis est.* Cyprianus contra Demetrianum, *Quamdiu corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est, & corporalis conditio communis, nec separari generi humano ab invicem datur, nisi istinc de seculo recedatur: intra unam domum boni & mali interim continemur, quicquid intra domum evenerit pari sorte perpetimur, donec ævi temporalis fine completo ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia dividamur:* confer infrà 25. 32. Quod dicitur heic periculum esse nè cum lolio una & frumentum evellatur, sententia non dissimilis occurrit in Aulo Gellio, 19. 12. ubi disserens Herodes Atticus contra Stoicorum ἀπάθειαν, ait, *sensus illos motúsque animi qui cùm immoderatiores sunt vitia fiunt, innexos implicatósque esse vigoribus quibusdam mentium & alacritatibus: ac propterea si omnino omnes eos imperitiùs convellamus, periculum esse nè eis adhærentes bonas quoque & utiles animi indoles amittamus:* & Seneca, (hac in parte non nimis Stoicum) *Dabo maximæ famæ viros & inter admiranda propositos, quos si quis corrigit, delet: sic enim vitia virtutibus immixta sunt ut illas secum tractura sint.* Idem Gellius 17. 15. *Utriusque* (hellebori nempe) *hanc vim esse, ut humores noxios in quibus causa morborum sunt extrahat; esse autem periculum nè inter causas morborum omni corporum viâ patefactâ, ea quoque ipsa in quibus causa vivendi est exinaniantur.* Plutarchus in περὶ δυσωπ. Αἱ πτίσαι τῶν βορβόρων ἐκτρίβουσαι τὸν ῥύπον ἐνίοτε ἕλκουσι καὶ τὴν σάρκα.

Com. 32. ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί.]

> *Parva satu primo mox sese attollit in auras.*

Cicero in de Senect. *Omitto vim omnium quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramósque procreet.*
Seneca,

> *Quæ tenera cæso virga de trunco stetit,*
> *Par ipsa matri tempore exiguo subit.*

Ovidius,

> *Quæ præbet latas arbor spatiantibus umbras,*
> *Quo posita est primùm tempore virga fuit.*

Aristoteles in de cœlo, Τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες.

Ibid. καὶ γίνεται δένδρον]

> *Exit & in cœlum ramis fœlicibus arbos.*

Surgit ad arboris magnitudinem, ut Solinus loquitur: id est, (quoad rem significatam) *ex minimo in maximos actus diffunditur.* Vide Senecæ locum suprà ad 23. adductum.

Ibid. ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ] Suetonius in Augusto, *Ex ea* (palma) *continuò enata soboles adeò in paucis diebus adolevit, ut non æquipararet modò matricem verumetiam obtegeret, frequentaretúrque columbarum nidis.* Vocem κατασκηνοῦν (quæ & in Græco Danielis 4. 18. in re simili occurrit, pro qua Siracides 14. 17. ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐλισθήσεται dixit,) fateor non malè versum *nidulari:* at quid opus fuit à Veteri recedere qui (verbo *habitandi* usus) tantundem, ac meo animo elegantiùs, expressit. Gellius, (proprietatum linguæ suæ retinentissimus Auctor) 2. 29. *Avicula est parvula, nomen ei cassita, habitat nidulatúrque in segetibus.* Sic, *habitare, & nidumenta ponere,* Arnobius ἐν παραλλήλῳ dixit.

Com. 46. ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτὸν] Simile de gemma illud apud Heliodor. ἠθῶς πρὸς τὸ πολύτιμον, οὐσίας ὅλης τὸν λίθον ἰσοστάσιον κρίνων, &c.

Com. 48. καὶ καθίσαντες, &c.]

> *——recensentes captivos ordine pisces.*

Ibid. τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον] Σαπρὰ intellige ἰχθύδια, nullius ob exiguitatem rei: ἄβρωτα καὶ ἄτιμα ut loquitur Lucianus, (Piscat.) apud quem de pisciculo capto sic Diogenes, ἄβρωτός ἐστι καὶ εἰδεχθὴς καὶ ἄτιμος, ἄφες αὐτὸν κατὰ κεφαλῆς ἀπὸ πέτρας. (quod heic ἔξω βάλλειν.) Achilles Tatius lib. 2. Ὡς οὐδὲν τοῦ κόχλου τὴν τραχύτητα, ἐλοιδόρει τὴν ἄγραν, καὶ ἔρριψεν ὡς θαλάσσης σκύβαλον. Ejusmodi Apuleius *pisces frivolos* vocat, Terentius *pisciculos minutos,* ex Poetis Latinis non nemo *viles pisciculos.* Græci ἀγλαίους dixere. Hesychius, Ἀγλαῖοι ἰχθύες, πολλοὶ μικροί. Malè ergò *algam, testas, lapillos* & id genus quisquilias quæ cùm piscibus extrahi solent hâc voce heic comprehendi creditum: æquè malè etiam à Veteri discessum, qui σαπρὰ *malos* vertit. Arrian. 4. 5. in Epictetum, Τίνα ἔχει τὸν χαρακτῆρα τὸ τετράσσαρον τοῦτο; Νέρωνος. Ῥίψον ἔξω, ἀδόκιμόν ἐστι, σαπρόν· quem locum non ego adnotaveram tantùm, sed & ad oram libri sui amicissimus & eruditissimus Sarravius, Regis Consiliarius: sic suprà 7. 17. & 12. 33. σαπρὸν τῷ καλῷ opponitur. Possumus etiam (nec ab re, ni fallor) σαπρὰ *inutiles* vertere. Chrysost. Homil. 4. ad Epist. ad Timoth. Πᾶν ὃ μὴ τὴν ἰδίαν χρείαν πληροῖ σαπρὸν λέγομεν.

Com. 52. διὰ τοῦτο, &c.] Non erat cur aut heic aut Joh. 7. 22. in hujus locutionis expositione quid operæ insumeretur, cùm nil ad connexionem faciat, sed abundet: confer

Confer quæ infrà 23.34. Marc. 12.24. Joh. 5.16. Joh. 8.47. 1 Thess. 3.7. 1 Tim. 1.16.

Ibid. καινὰ καὶ παλαιὰ] Omnis generis. νέα πρὸς παλαιά. Cant. 7.13.

Com. 55. Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;] Quasi verò magnæ indolis nomine eo minùs capax esset, aut Spiritûs sancti dona humile domicilium excluderet. Seneca Epist. 66. *Potest ex casa vir magnus exire, potest & ex deformi humilique corpusculo formosus animus & magnus.* Vani ac stulti homines stirpem se Abrahami venditabant, séque eo nudo titulo magnifaciebant: Christum suis propriis dotibus, tam admirandâ scientiâ, tot miraculis insignem nolebant censeri. Profectò heic locum habent Marii illa apud Sallustium, *Videte quàm iniqui isti sint, quod ex aliena virtute sibi arrogant id mihi ex mea non concedunt.* Illa οὐχ οὗτός ἐστιν; &c. est ubi ξενιζομένων tantùm (neque enim *admirantium* dixerim) voces sunt, ut 1 Sam. 1.11. ubi de Saulo instinctum passo, Τί τοῦτο τὸ γεγονὸς τῷ υἱῷ Κεῖς; καὶ τίς ὁ πατὴρ αὐτοῦ; ὁ Κεῖς; Vide & Act. 2. 6, & 12. Heic autem cum nonnulla offensionis mixtura eas malim accipi, sequitur enim ἐσκανδαλίζοντο. Sic apud Euripidem Hercules post liberos occisámque uxorem demum sui compos,

> ——Ὑπεκλεπτόμεθ' ὡς ἠγνωσμένοι,
> Γλώσσης πικρᾶς κέντρεισι καλλυνούμενοι,
> Οὐχ οὗτος ὁ Διὸς ὃς τέκν' ἔκτεινέν ποτε;

Com. 57. Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ] Pindarus Olymp. Od. 12. Συγγόνῳ παρ' ἑστίᾳ ἀκλεὴς τιμὰ κατεφυλλορρόησε. Plin. 8. Epist. 21. *Ad quæ noscenda iter ingredi, transmittere mare solemus, ea sub oculis posita negligimus.* Max. Tyrius, Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὰ ἐν ποσὶν ἧττον τιμᾶται, τοῦ δὲ ἀπόντος θαυμαστικῶς ἔχει. Darius in Epistola ad Heraclitum apud Diogenem Laertium, Ἔρχευ συντόμως πρὸς ἐμὴν ὄψιν, καὶ βασίλειον οἶκον. Ἕλληνες γὰρ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεπισήμαντοι σοφοῖς ἀνδράσιν ὄντες, παρορῶσι τὰ καλῶς ὑπ' αὐτῶν ἐνδεικνύμενα πρὸς σπουδαίαν ἀκρόασιν καὶ μάθησιν· παρ' ἐμοὶ δ' ὑπάρχει πᾶσα μὲν προεδρεία, καθ' ἡμέραν δὲ καλὴ καὶ σπουδαία προσαγόρευσις, καὶ βίος εὐδόκιμος σῇς παραινέσεσιν.

> *Vilia maternis fuerant quæ præcoqua ramis,*
> *Sic in adoptivis Persica cara vides.*

Confer Theophylact. ad Joh. 4.44.

Κεφ. ιδ'.

1. ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

2. Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

3. Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4. Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

5. Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6. Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ, καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

7. Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8. Ἡ δὲ, προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

9. Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἐκέλευσε δοθῆναι.

10. Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

11. Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

12. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτὸ, καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

13. Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν· καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

14. Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

15. Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

Versio Vulgata.

1. IN illo tempore audivit Herodes tetrarcha famam Jesu:

2. Et ait pueris suis, Hic est Johannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.

3. Herodes enim tenuit Johannem, & alligavit eum; & posuit in carcerem propter Herodiadem uxorem fratris sui.

4. Dicebat enim illi Johannes, Non licet tibi habere eam.

5. Et volens illum occidere, timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant.

6. Die autem natalis Herodis saltavit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi.

7. Unde cum juramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo.

8. At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hîc in disco caput Johannis Baptistæ.

9. Et cõtristatus est rex: propter juramentum autem & eos qui pariter recumbebant, jussit dari.

10. Misítque, & decollavit Johannem in carcere.

11. Et allatum est caput ejus in disco: & datum est puellæ, & attulit matri suæ.

12. Et accedentes discipuli ejus, tulerunt corpus, & sepelierunt illud: & venientes nuntiaverunt Jesu.

13. Quod cùm audisset Jesus, secessit indè in navicula, in locum desertum seorsum: & cùm audissent turbæ, secutæ sunt eum pedestres de civitatibus.

14. Et exiens vidit turbam multam, & misertus est eis, & curavit languidos eorum.

15. Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli ejus, dicentes, Desertus est locus, & hora jam præteriit: dimitte turbas, ut euntes in castella, emant sibi escas.

16. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

17. Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους, καὶ δύο ἰχθύας.

18. Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

19. Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

20. Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

21. Οἱ δὲ ἐσθίοντες, ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

22. Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

23. Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

24. Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

25. Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

26. Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι. καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27. Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28. Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30. Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε, σῶσόν με.

31. Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32. Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33. Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34. Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

35. Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

36. Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο διεσώθησαν.

16. Jesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis vos manducare.

17. Responderunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

18. Qui ait eis, Afferte mihi illos huc.

19. Et cùm jussisset turbam discumbere super fœnum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cœlum benedixit & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.

20. Et manducaverunt omnes, & saturati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos.

21. Manducantium autem fuit numerus, quinque millia virorum, exceptis mulieribus & parvulis.

22. Et statim jussit Jesus discipulos ascendere in naviculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas.

23. Et dimissâ turbâ, ascendit in montem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi.

24. Navicula autem in medio mari jactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.

25. Quartâ autem vigiliâ noctis vênit ad eos ambulans super mare.

26. Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes, Quia phantasma est. Et præ timore clamaverunt.

27. Statímque Jesus locutus est eis, dicens, Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.

28. Respondens autem Petrus dixit, Domine, si tu es, jube me ad te venire super aquas.

29. At ipse ait, Veni. Et descendens Petrus de navicula, ambulabat super aquam ut veniret ad Jesum.

30. Videns verò ventum validum, timuit: & cùm cœpisset mergi, clamavit dicens, Domine, salvum me fac.

31. Et continuò Jesus extendens manum, apprehendit eum: & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitasti?

32. Et cùm ascendissent in naviculam, cessavit ventus.

33. Qui autem in navicula erant, venerunt, & adoraverunt eum, dicentes, Verè filius Dei es.

34. Et cùm transfretassent, venerunt in Terram Genesar.

35. Et cùm cognovissent eum viri loci illius, miserunt in universam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes:

36. Et rogabant eum, ut vel fimbriam vestimenti ejus tangerent. Et quicunque tetigerunt, salvi facti sunt.

Ad

Ad Cap. XIV.

Com. 6. Ὠρχήσατο, &c. καὶ ἤρεσε] Sic in vet. Inscriptione, *Antipoli in theatro biduo* SALTAVIT ET PLACUIT.

Com. 7. μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι, &c.] Περισσότερον τὸ ἀμετάθετον τῆς ἐπαγγελίας ἐπιδεῖξαι βουλόμενος, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ut loquitur Scriptor ad Hebræos 6.17. Apud Ovidium,

—Elige, ait, nullam patiere repulsam:
Quóque magìs credas, Stygii quoque conscia sunto
Flumina torrentis.—

Virgil.

—Stygii per flumina fratris.

Ubi Servius, *Jurejurando statuta confirmat, ut rem immobilem necessitate constituat.*

Com. 8. ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς]

—Illa dolis instructa atque arte parentis.

Hoc enim προβιβασθεῖσα sonat potiùs quàm *producta*. Achilles Tatius lib. 7. Ἐμελλε δὲ ὁ πῆν ὑπὸ τῆ Θερσάνδρου διδασκόμενος (i. e. προβιβασθεὶς) τεχνικῶς πάνυ περὶ τῆς Λευκίππης λόγον ἐμβαλεῖν. *Dictis formare* Ovid. in Metam. vocat:

Talibus ignaram Juno Cadmeida dictis
Formârat.—

Dolis præmeditari aliquem Plautus in Epidico. Apud eundem in Milite,

—Sed dic mihi, ecquid hic te
Onravit præceptis? PE. probè meditatam utramque duco.

Ibid. ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς]

Matre illi tradente dolos, artémque nocendi.

Com. 9. καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεὺς] Planè ut Darius post impium & temerarium edictum suum, cùm caput Prophetæ Danielis ageretur, ὡς τὸ ῥῆμα ἤκουσε, ἐλυπήθη ἐπ' αὐτῷ. 6.4. Ovid. de Jove ob rogatum Semeles perculso,

Ingemuit, neque enim non hæc optasse, nec ille
Non jurasse potest; ergò mœstissimus altum
Æthera conscendit.—

Et in Fab. Phaethontis,

Pœnituit jurasse patrem, qui térque quatérque
Concutiens illustre caput, Temeraria, dixit,
Vox mea facta tua est: utinam promissa liceret
Non dare: confiteor solum hoc tibi, nate, negarem.

Ibid. καὶ διὰ τοὺς συνανακειμένους, &c.] Non quod illi captantes gratiam Herodiadis labantem Herodis animum impellerent, sed nè post tam liberam ac spontaneam pollicitationem levitatis & inconstantiæ suæ arbitros tot convivas haberet. Ità particulam διὰ hoc loco exponendam puto. Firmátque omnino conjecturam meam similis apud Josephum historia, ubi Caius Agrippæ Regis observantiâ ac diutinis officiis cultus, jubet eum, ídque in convivio, ut hîc à se petat quid. Agrippa sui securus, res patriæ curat; rogat itaque de statua sua in Hierosolymitano templo erigenda Imperator mandatum revocet. Caius ejus indolem regiam miratus, ac magnitudinem animi, καὶ ἄλλως (inquit Scriptor ille nobilissimus) αἰσχρὸς ὑπολαμβάνων ὑπὸ τόσων μαρτύρων ψευδὴς γενέσθαι περὶ ὧν προθύμως ἐβιάζετο αὐτὸν τὸν Ἀγρίππαν, μετὰ τοῦ ὀξέος μεταμέλῳ χρώμενος, &c. συγχωρεῖ. Quæ tamen modestè proponimus & verecundè, non nescii diversum hîc ferri nos ab ingenti Viro, irreparabili inexplicabilíque literarum damno antè annum abrepto, quem ut Ipsum non sine horrore mirati sumus, ità memoriam ejus religiosè colemus, nec animæ tantùm penetrali, sed & mundi conspectu. Hoc ubique, hoc usquequaque facturos nos spondemus, profitemur, per æterna ingenii ejus monumenta, per immarcessibilem gloriam ejus, per assiduam & indies augescentem animi ægritudinem nostri, pérque tanti Herois Manes, Numina doloris nostri.

Com. 10. καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην]

Horatius,

Vino & lucernis dirus acinaces
Immanè quantum discrepet:

pellicis tamen (en inconcessi affectûs cæcum inconsultúmque impetum) Claud.

—dapibus crudelis in ipsis
Emicat ad nutum stricto mucrone minister.

Com. 19. κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους] Vetus, *& cùm jussisset turbam discumbere*, quomodo apud Virgil.

—gramineóque viros locat ipse sedili.

Quæ ut infrà 15.35. locum habent, ità heic nequaquam: neque enim ἀνακλίνειν sed ἀνακλιθῆναι dicitur, nimirum *à discipulis*. Marcus, ἐπέταξεν αὐτοῖς (μαθηταῖς) ἀνακλῖναι πάντας. Lucas, κατακλίνατε αὐτοὺς· & Joannes, ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. κελεύσας hoc loco videtur ergò absolutè poni, & τοὺς ὄχλους non ad id verbi referendum sed ad ἀνακλιθῆναι. Recentior, *& jussâ turbâ discumbere:* ambiguè satis.

Com. 20. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους] Ut hîc κόφινοι, infrà 15.37. σπυρίδες promiscuus enim ad hujusmodi ministeria utriusque usus: vide & infrà 16.9, & 10, Pollux de mensæ tractans purgamentis: Συναθροιζέτω δὲ (ὁ παῖς nempe) εἰς ἀρριχόν τινα, ἢ κόφινον, ἢ σπυρίδα. Aristophanes κανίσκιον dixit apud Athenæum,

Ἄλλος δ' εἰσέφερε πλεκτῷ κανισκίῳ
Ἄρτων περίλοιπα θρύμματα.—

En quanta è parva superarant fercula mensa,
Quot procul extructis inerant fragmenta canistris!

Com. 24. μέσον τῆς θαλάσσης ἦν] Μέσον non solùm loci *meditullium* designat, sed & quodvis spatium brevius ab ambitu oráve extensum. Virgil. 3.

Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthus:

ubi Servius, *Juxta morem quotidianum dixit* MEDIO, *ut si dicamus, In medio mari naufragium fecit, cùm interdum non longè à littore contingit.* Idem ad 5. Æn. *Medium est quicquid à principio recedit.* Et ad 10. *Medium dicitur omne quod est inter finem & initium*, ut,

Interea medium Æneas jam classe tenebat.

Idem Virgil.

Solvitur, atque virum mediis exponit in undis:

cùm tamen ad littus quassaretur. Plautus de servo ad vapulandum in altum sublato,

Facite inter terram atque cœlum ut medius sit.

Sic suprà 12.40. Christus ἐν τῇ τῆς γῆς καρδίᾳ (id est, ἐν τῇ γῇ) fuisse dicitur: & Lucas 21.21. ἐν μέσῳ αὐτῆς dixit pro ἐν αὐτῇ· vide & ejusdem 4.30. Marc. 7.31.

Com. 25. περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης] In signum Divinitatis suæ. Ægyptii ἀδύνατον σημαίνοντες, πόδας ἀνθρώπου ἐν ὕδατι περιπατοῦντα ζωγραφοῦσιν. Horapollo in Hieroglyphicis.

Com. 26. λέγοντες, ὅτι φάντασμά ἐστι] In Glossario φάντασμα, *forma, vana visio.* Vocem Græcam retinuit & hîc Vulgatus (ut solet) peritissimè. Plinius lib. 7. Epist. 27. *perquam scire velim esse phantasmata*, &c. Cui lectioni nollem maximum Casaubonum controversiam movisse, legendo *phasmata*. Idem enim utrumque. Hesychius, φάσμα, φάντασμα, σημεῖον, τέρας.

Com. 27. θαρσεῖτε, &c. μὴ φοβεῖσθε] Gellius 13.23. *Duplex compellatio admonitionem instantiorem facit.*

Com. 29. περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα]

Dædalus adstruitur terras mutasse volatu,
Et medium pennis prosecuisse diem.
Præsenti exemplo firmatur fabula mendax,
Ecce hominis gressus Pontus & unda ferunt.

Com. 30. Κύριε, σῶσόν με] Quia mergor. David, at figurato sensu, Psal. 68.1. *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam.*

Com. 31. ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ]
—— dextrámque haud multa moratus
Dat timido, atque animum præsenti pignore firmat.
——pavidum gelidúmque trementi
Corpore vix animum firmat Deus, Excute, dicens,
Corde metum.——
Ibid. ὀλιγόπιστε]
——Stulto stulte timore tremis.

Ibid. εἰς τί ἐδίστασας;] Εἰς τί, pro διατί; vel ἵνα τί;
Com. 33. λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ]
——quique undas carpere posset
Credunt esse Deum.——
Ibid. ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ] Magnitudo & novitas eorum quæ viderat expressit pronunciatum istud, ut & Marc. 15. 39. à Romano Centurione.

Κεφ. ιε'.

1. ΤΟτε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι, λέγοντες,
2. Διὰ τί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.
3. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;
4. Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.
5. Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.
6. Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.
7. Ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,
8. Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.
9. Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.
10. Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.
11. Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον· ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
12. Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;
13. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.
14. Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν· τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.
15. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.
16. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;
17. Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰς πορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;
18. Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
19. Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.
20. Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Vulgata Versio.

1. TUnc accesserunt ad eum ab Jerosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes,
2. Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? non enim lavant manus suas cùm panem manducant.
3. Ipse autem respondens ait illis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Nam Deus dixit,
4. Honora patrem & matrem: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.
5. Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque est ex me, tibi proderit:
6. Et non honorificabit patrem suum aut matrem suam, & irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.
7. Hypocritæ, bene prophetavit de vobis Isaias, dicens,
8. Populus hic labiis me honorat; cor autem eorum longè est à me.
9. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum.
10. Et convocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.
11. Non quod intrat in os, coinquinat hominem; sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.
12. Tunc accedentes discipuli ejus dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito verbo hoc, scandalizati sunt?
13. At ille respondens ait, Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cœlestis eradicabitur.
14. Sinite illos; cæci sunt, duces cæcorum: cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt.
15. Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.
16. At ille dixit, Adhuc & vos sine intellectu estis?
17. Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur?
18. Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem:
19. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.
20. Hæc sunt quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.

21. Καὶ

21. Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.

22. Καὶ ἰδοὺ γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν αὐτῷ, λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.

23. Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

24. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

25. Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

26. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

27. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, Κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

28. Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

29. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς, ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

30. Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλοὺς· καὶ ἔῤῥιψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

31. Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

32. Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

33. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

34. Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

35. Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

36. Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

37. Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

38. Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

39. Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον· καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

21. Et egressus indè Jesus secessit in partes Tyri & Sidonis.

22. Et ecce mulier Chananæa à finibus illis egressa clamavit, dicens ei, Miserere mei, Domine fili David; filia mea malè à dæmonio vexatur.

23. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli ejus, rogabant eum dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.

24. Ipse autem respondens, ait, Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domûs Israel.

25. At illa venit, & adoravit eum, dicens, Domine, adjuva me.

26. Qui respondens, ait, Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.

27. At illa dixit, Etiam, Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum.

28. Tunc respondens Jesus, ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia ejus ex illa hora.

29. Et cùm transisset indè Jesus, venit secus Mare Galilææ: & ascendens in montem, sedebat ibi.

30. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & projecerunt eos ad pedes ejus, & curavit eos:

31. Ità ut turbæ mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel.

32. Jesus autem convocatis discipulis suis, dixit, Misereor turbæ: quia triduo jam perseverant mecum, & non habent quod manducent: & dimittere eos jejunos nolo, nè deficiant in via.

33. Et dicunt ei discipuli, Unde ergò nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam?

34. Et ait illis Jesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.

35. Et præcepit turbæ ut discumberent super terram.

36. Et accipiens septem panes, & pisces, & gratias agens fregit, & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt populo.

37. Et comederunt omnes, & saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.

38. Erant autem qui manducaverunt, quatuor millia hominum, extra parvulos & mulieres.

39. Et dimissâ turbâ, ascendit in naviculam: & venit in fines Magedan.

Ad Cap. XV.

Com.8. Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, &c. ἡ δὲ καρδία αὐτῶν, &c.]

Μῦθοι μέν τε λῷοι καὶ μειλίχιοι, ἐχθρὰ δὲ ἔργα.
Theogn.

——Ἔπεσιν στέργει, νόον δ' ἔχει καὶ φρένας ἄλλη.
Moschus,

——Κακαὶ φρένες, ἁδὺ λάλημα.
Οὐ γὰρ ἴσον νοέει καὶ φθέγγεται.——

70

Plaut. *In melle lingua sunt sita atque orationes.*
Lactéque, corda felle sunt sita atque acerbo aceto.

Confer Psalm. 12. 2. & 62. 4. Jerem. 9. 8. & 12. 2. Ezech. 33. 31. Siracid. 12. 22.

Com. 14. ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν] Πλανῶντες, (ut 2 Tim. 3. 14.) καὶ πλανώμενοι.

Ibid. ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν] Arrian. 1. 9. in Epictet. Νεκρὸς μὲν ὁ παιδευτὴς, νεκροὶ δ' ὑμεῖς.

Ibid. ἐὰν τυφλὸν ὁδηγῇ, &c.] Vulgat. *si cæco ducatum præstet*; ut & 2 Maccab. 10. 29. ἀφηγούμενοι, *ducatum præstantes.*

Com. 17. πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ] Theodoretus περὶ προν. 4. de officio oris disputans, Λόγῳ διακονεῖ, τροφὴν ὑποδέχεται, καὶ παραπέμπει τῇ γαστρὶ πεπισευμένην. Gellius 17. 11. *Ipsum autem Erasistratum dicere duas esse canaliculas quasdam, vel fistulas, easque ab oris faucibus proficisci deorsum, per earumque alteram deduci delabique in stomachum esculenta omnia & poculenta, exque eo ferri in ventriculum, qui Græcè appellatur ἡ κάτω κοιλία*, &c. Q. Calaber,

> Ἔσχεθε κοίλοιο διὰ στομάχοιο πέρησιν,
> Ἧχι θοαὶ πόσιός τε καὶ εἴδατός εἰσι κέλευθοι.

Quod sequitur, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, percommodè illustratur versibus Agathiæ de ὑποπάτῳ publico olim Smyrnæ constructo,

> Πᾶν τὸ βροτῶν ἀπατήλημα καὶ ἡ πολύολβος ἐδωδή,
> Ἐνθάδε κειρομένη τὴν πρὶν ὄλεσσε χάριν.
> Οἱ γὰρ φασιανοί τε καὶ ἰχθύες, αἵ θ' ὑπὲρ ἴγδιν
> Τείψιες, ἥ τε τόση βρώματος ἐξαπάτη,
> Γίνεται ἐνθάδε κόπρος, ὑπογαστὴρ δ' ἄρα γαστὴρ
> Ὁππόσα πεινάλεη δέξατο λαυκανίη.
> Ὀψὲ δὲ γιγνώσκει τις ὅτ' ἄφρονα μῆτιν ἀείρων,
> Χρυσοῦ ποσσὶ τὴν κόνιν ἐωνήσατο.

Seneca Epist. 110. *Delectat nidor horum antè quæsitus; at mehercule ista solicitè scrutata, variéque condita cùm subierunt ventrem, una atque eadem fœditas occupavit*: & ibidem, *Vis ciborum voluptatem contemnere? exitum specta.* Ambros. Hexaem. 6. de cibo agens, *Quem juvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverandum: reliquum autem velut superfluum per intestina deducitur, & per illud ex transverso ostium derivatur.*

Com. 19. Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, &c.]

Prudentius,

> ——— *mala nostra,*
> *Ex nostris concreta animis, genus, & caput, & vim,*
> *Quid sint, quid valeant sumunt de corde parente.*

Philo in de Sacrif. Τὸ ἡγεμονεῦον τῶν ἐφ' ἡμῖν ἀφροσύνην, καὶ δειλίαν, καὶ τὰς ἄλλας κακίας δύναταί τε καὶ χωρεῖ· τοῦτο δ' οἶκος ἰσχυρὸς ἡ καρδία.

Ibid. φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι.]

Juvenalis,

> *Perfidiæ, fraudes, atque omni ex crimine lucrum*
> *Quæsitum.* ———

Ovidius,

> ——— *Fraudésque, dolique,*
> *Insidiæque, & vis, & amor sceleratus habendi.*

Pro φόνοι libentiùs libros sequerer qui habebant φθόνοι: nisi si (ut Rom. 1. 29. & Galat. 5. 21.) originitus utrumque positum.

Com. 20. ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον] Sic 2. 8. Arrianus hominem μολυνθέντα dixit ἀκαθάρτοις διανοήμασι: quæ 4. 9. αἰσχρὰ ἐνθυμήματα vocat. Cyprianus, *Per se non inquinat animam tactus idoli, nec ingressus fani, sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis, & his similia monstra.*

Com. 23. κράζει ὄπισθεν ἡμῶν] Ità 3 Reg. 17. 11. Ἐβόησεν (i. e. ἔκραζεν) ὀπίσω αὐτῆς.

Com. 25. Κύριε, βοήθει μοι] Apud Arrian. 2. 15. Ναί, Κύριε, βοήθησόν μοι.

Com. 27. Ναί, Κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης, &c. Canis apud Phædrum,

> ——— *de mensa sua*
> *Dat ossa dominus, frusta jactat familia,*
> *Et quod fastidit quisque pulmentarium.*

Suidas, Τράπεζα, καὶ τραπεζῆται κύνες, οἱ ὑποκάτω τῆς τραπέζης. Apuleius *reliquiis cœnæ canes inescatos atque distentos* dixit: τὸ ναί autem hoc loco mihi non videtur tam obsecrantis, vel enim affirmantis esse, quàm adsentientis, ut etiam apud Latinos: quomodo & hic Vulgatus vertit. Sensus est, Credo, (vel Puto) Domine, te ob Judæos venisse, ad eos solos tamen immensam tuam bonitatem non restringi pro certo obtineo. Σὺ γὰρ Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους σε, Rom. 10. 12. Ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενός σε δεκτός σοι ἐστί, Act. 10. 35. Ἐν σοὶ οὐκ Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, Βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· σὺ τὰ πάντα ἐν πᾶσι, Coloss. 3. 11. Me exteram, dum credidero, quid prohibet beneficio tui adventus frui? Parantur quidem, Domine, hominibus cibaria, sed & canes obiter abeunt non impasti. Ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ τρεφόμενοι τῶν ἀνίων καὶ τῆς ἀγορᾶς δι' οὐδὲν ἄλλο τρέφονται ἢ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὧν ἀπολαύουσι δὲ καὶ τῆς δαψιλείας οἱ κύνες. Orig. cont. Cels. 4. De ordine non laboro, dum me voti compotiveris.

Κεφ. ιϛ΄.

1. ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

2. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γινομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

3. Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

4. Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

5. Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

6. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

7. Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

Vulgata Versio.

1. ET accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogaverunt eum ut signum de cœlo ostenderet eis.

2. At ille respondens, ait illis, Facto vespere dicitis, Serenum erit, rubicundum est enim cœlum.

3. Et manè, Hodie tempestas, rutilat enim triste cœlum. Faciem ergò cœli dijudicare nôstis: signa autem temporum non potestis?

4. Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Jonæ prophetæ. Et relictis illis, abiit.

5. Et cùm venissent discipuli ejus trans fretum, obliti sunt panes accipere.

6. Qui dixit illis, Intuemini & cavete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7. At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.

8. Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

9. Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

10. Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

11. Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων;

12. Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων.

13. Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

14. Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

15. Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

16. Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

17. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

18. Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

19. Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20. Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

21. Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι, Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

23. Ὁ δὲ στραφεὶς, εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

24. Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

25. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

26. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

27. Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

28. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

8. Sciens autem Jesus, dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?

9. Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum, in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?

10. Neque septem panum, in quatuor millia hominum, & quot sportas sumpsistis?

11. Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, Cavete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

12. Tunc intellexerunt quia non dixerit cavendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13. Venit autem Jesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem dicunt homines esse filium hominis?

14. At illi dixerunt, Alii Johannem Baptistam, alii autem Eliam, alii verò Jeremiam, aut unum ex prophetis.

15. Dicit illis Jesus, Vos autem quem me esse dicitis?

16. Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei vivi.

17. Respondens autem Jesus, dixit ei, Beatus es, Simon Bar Jona: quia caro & sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in cœlis est.

18. Et ego dico tibi quia tu es Petrus: & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non prævalebunt adversùs eam.

19. Et tibi dabo claves regni cœlorum. Et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum & in cœlis; & quodcunque solveris super terram, erit solutum & in cœlis.

20. Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerent quia ipse esset Jesus Christus.

21. Exinde cœpit Jesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Jerosolymam, & multa pati à senioribus & scribis & principibus sacerdotum, & occîdi, & tertiâ die resurgere.

22. Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens, Absit à te, Domine: non erit tibi hoc.

23. Qui conversus, dixit Petro, Vade post me, Satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.

24. Tunc Jesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.

25. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.

26. Quid enim prodest homini, si mundum universum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?

27. Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis: & tunc reddet unicuique secundùm opera ejus.

28. Amen dico vobis, sunt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo.

Ad

Ad Cap. XVI.

Com. 20. Διεςείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ] In Glossario, *Inter dixit*, διεςείλατο.

Com. 22. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ] Προσλαμβάνεσθαι heic non illibenter crediderim positum pro λαμβάνεσθαι. Sic Act. 18. 26. προσλαμβάνεσθαι· Act. 21. 23. παραλαμβάνειν. Et in Theophrasti charact. pro μανθάνειν, προσμανθάνειν, emendante viro summo Isaaco Casaubono: aut idem saltem valere quod ἐπιλαμβάνεσθαι. Verterim ergò non *complectens* (quod sequens ἐπιτιμᾷν non videtur permittere,) nec *seorsim abducens*, sed *manu prehendens*, vel *arripiens*, quod solent qui asperius aut liberius quid dicturi sunt. Sueton. de Tiberio, *Nurum Agrippinam post mortem mariti liberius quiddam questam manu apprehendit, Græcoque versu, Si non dominaris, filiola, injuriam te accipere existimas.* Apud Apuleium 3. ancilla veneficæ, *Quos* (capillos) *me sedulò furtimque colligentem tonsor invenit, & quod alioqui malefica disciplina publicitus perinfames sumus, arreptam inclementer increpat.* Atque ità jam video verti voluisse celeberrimæ eruditionis virum Danielem Heinsium.

Ibid. Ἵλεώς σοι, Κύριε] *Absit à te, Domine*: ità bene hîc Vetus, à quo passim otiosè, sæpe & in pejus discessum. Tale illud,

——procul arceat altus Jupiter——

& illud,

——omina quæso sint ista procul.——

Item,

——Dii, talem avertite casum.

Plautus,

Miserè sum miser, Pseudole.
Id te Jupiter prohibessit.

Com. 23. Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ]

Ovidius,

Verba movent iras non circumspecta Deorum.

Com. 24. ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν] Horatius,

——nil cupientium
Nudus castra petat, transfuga divitum
Partes linquere gestiat.

Saluſt. *Omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo non indulgeat, neque assentetur, neque concupita præbendo perversam gratiam gratificetur; sed in labore, patientia, bonisque præceptis & fortibus factis se exercitet.*

Juvenalis,

——potiores
Herculis ærumnas credat sævósque labores,
Et Venere, & cœnis, & plumâ Sardanapali.

Hoc 2 Tim. 2. ὡς καλὸς στρατιώτης κακοπαθεῖν· suprà 10. 38. αἴρειν τὸν σταυρὸν αὐτοῦ Joh. 12. 25. μισεῖν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Vide & 2 Cor. 6. 4, 5, 6. & seqq.

Com. 26. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον, &c.]

——nam quæ præclara & prospera tanti
Ut lucri excedat cumulum mensura malorum?

Cassiodorus, *Quid acquiri putatur ubi bona conscientia perditur, aut in qua parte possit homo proficere si innocentiam probatus fuerit amisisse?* Scythæ ad Alexandrum apud Curtium, *Stultum est eorum meminisse propter quæ tui oblivisceris.*

Com. 27. ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ] Lactantius 5. 24. *Pro suis quemque meritis aut honorabit aut puniet:* & 7. 1. *Unicuique pro merito aut præmium persolvet aut pœnam.* Prosper ad Vincentian. object. *Unicuique retributurus est, prout gessit, sive bonum, sive malum.* Tertull. Apolog. *Suscitatis omnibus, & ab initio defunctis, ac reformatis ac recensitis ad utriusque meriti dispunctionem.* Et hæc est δικαιοκρισία illa de qua Rom. 2. 5. Paulus. Apud Nonn. Nævius,

Ut quisque est meritus præsens pretium pro factis fert.

Sueton. Claud. *Repræsentaturus pro opera dignam cuique mercedem.*

Κεφ. ιζ.

1. ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον, καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

2. Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

3. Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

4. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς· σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

5. Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

6. Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

8. Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9. Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ

Vulgata Versio.

1. ET post dies sex assumit Jesus Petrum & Jacobum & Johannem fratrem ejus, & ducit illos in montem excelsum seorsum:

2. Et transfiguratus est ante eos. Et resplenduit facies ejus sicut sol: vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix.

3. Et ecce apparuerunt illis Moses & Elias cum eo loquentes.

4. Respondens autem Petrus, dixit ad Jesum, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unum, & Eliæ unum.

5. Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos. Et ecce vox de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui; ipsum audite.

6. Et audientes discipuli, ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.

7. Et accessit Jesus, & tetigit eos: dixitque eis, Surgite, & nolite timere.

8. Levantes autem oculos suos, neminem viderunt, nisi solum Jesum.

9. Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Jesus, dicens, Nemini dixeritis visio-

ὅραμα,

ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10. Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἡλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἡλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

12. Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἡλίας ἤδη ἦλθε· καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

13. Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15. Καὶ λέγων, Κύριε, ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει. πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

16. Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

17. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

18. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

19. Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διὰ τί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

20. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται, καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

21. Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

22. Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

23. Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

24. Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ, καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;

25. Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

26. Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

27. Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

nem, donec filius hominis à mortuis resurgat.

10. Et interrogaverunt eum discipuli, dicentes, Quid ergò Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primum venire?

11. At ille respondens, ait eis, Elias quidem venturus est, & restituet omnia:

12. Dico autem vobis, quia Elias jam venit, & non cognoverunt eum, sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. Sic & filius hominis passurus est ab eis.

13. Tunc intellexerunt discipuli, quia de Johanne Baptista dixisset eis.

14. Et cùm venisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus provolutus ante eum,

15. Dicens, Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam.

16. Et obtuli eum discipulis tuis: & non potuerunt curare eum.

17. Respondens Jesus, ait, O generatio incredula, & perversa, quousque ero vobiscum? usquequo patiar vos? Afferte huc illum ad me.

18. Et increpavit illum Jesus, & exiit ab eo dæmonium, & curatus est puer ex illa hora.

19. Tunc accesserunt discipuli ad Jesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus ejicere illum?

20. Dixit illis Jesus, Propter incredulitatem vestram. Amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis.

21. Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem & jejunium.

22. Conversantibus autem eis in Galilæa, dixit illis Jesus, Filius hominis tradendus est in manus hominum:

23. Et occident eum, & tertiâ die resurget. Et contristati sunt vehementer.

24. Et cùm venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei, Magister vester non solvit didrachma?

25. Ait, Etiam. Et cùm intrasset in domum, prævenit eum Jesus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributum vel censum? à filiis suis, an ab alienis?

26. Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Jesus, Ergò liberi sunt filii.

27. Ut autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit, tolle; & aperto ore ejus, invenies staterem: illum sumens, da eis pro me & te.

Ad Cap. XVII.

Com. 4. Καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς] Expositio verborum istorum petenda forsan à consuetudine iter facientium, qui diversorium, convallem, fluvium arboribus obsitum, aut amœnum ejusmodi locum pervenientes aliquem, inibi curare avent se, & oblectare otium suum, temporis & negotiorum suorum nullâ ratione habitâ. Anacreon, (& sub simili verborum forma, quæ tamen hactenus latuit non agnita)

70

Παρὰ τὴν σκιὰν, Βάθυλλε,
Κάθισον· καλὸν τὸ δένδρον.
Τίς ἂν οὖν ὁρῶν παρέλθοι
Καταγώγιον τοιοῦτον;

ubi

ubi secundum versiculum vertunt, *siste pulcram arborem*, sententiâ planè nullâ: at si post illud κέδιον distinctionem posueris, locutio, & per eam sensus clarum se & luculentum ostendet. Sic cùm animæ facultatibus posthabitis corporeæ curantur, Arrianus simile factum ait οἷον εἴ τις ἀπιὼν εἰς τὴν πατρίδα τὴν ἑαυτοῦ, καὶ διοδεύων πανδοχεῖον καλὸν, ἀρέσαντος αὐτῷ τοῦ πανδοχείου ἐν αὐτῷ καταμένοι. Et addit, ἄνθρωπε, ἐπελάθου σου τῆς προαιρέσεως· οὐκ εἰς τοῦτο ὥδευες, ἀλλὰ διὰ τούτου. Ἀλλὰ κομψὸν τοῦτο· (quod hîc καλὸν ὧδε εἶναι.) Respondet, Πόσα δ' ἄλλα πανδοχεῖα κομψά; πόσοι δὲ λειμῶνες; ἀλλ' ἁπλῶς ὡς δίοδος· τὸ δὲ προκείμενον ἐκεῖνο, εἰς τὴν πατρίδα ἐπανελθεῖν. Petrus oblito itinere suo, id est, perpessionibus per quas sine mundanarum amœnitatum diverticulis ad cœlum ei contendendum erat, præsentísque visionis splendore ac jucunditate permulctus, volebat figere tabernacula, gaudio diutino frui. At Christus eum cum sociis duobus spectatorem adhibuit, primùm ut suæ ipsius futuræ gloriæ hanc iis velut scintillam ostenderet: deinde ut ex illa scintillula lux clara (id est, spes certa) affulgeret iis quandoque ejusdem gloriæ participes etiam ipsos futuros, modò exemplo ejus eò viam ducentem & jugiter & animosè insisterent. Ad sensum proximè adductum (mutatâ tantùm personâ) spectat & Epigramma illud, *Hospes hîc bene manebis*, (q. d. καλόν σοι ὧδε μένειν· i. εἶναι) quod pro foribus stabulorum tabernarúmque olim scribi solitum ex Senecæ (si rectè memini) Epist. 21. discimus.

Com. 5. Νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτοὺς] Virgil. 2.

—& pura per noctem in luce refulsit.

Ubi Servius, *In luce, in nimbo, qui cum Numinibus semper est.* Idem 5.

Aera dimovit tenebrosum, & dispulit umbras:

ad quæ Servius, *Nam semper Deos ambit nimbus.*

Com. 12. ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν] Κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς Hebr. 12. 20.

Com. 14. Γονυπετῶν αὐτὸν] Et statim, ἐλέησον· genua enim ad eliciendam miserationem solebant tangi. Achilles Tatius lib. 5. Προσπίπτει γονύασιν ἡμῶν γυνὴ, &c. καὶ, Ἐλέησον, ἔφη, δέσποινα. Serv. ad Æn. 3. *Physici genua misericordiæ consecrata volunt, ut aures memoriæ*, &c. Apul. 2. *Cujus diu manus deosculatus, & ipsa genua contingens, Miserere, ait, sacerdos, miserere.* Idem 9. *Simulans ad commovendam miserationem genua ejus velle contingere*: apud Plautum Rudent.

Nunc tibi amplectimur genua, egentes opum,
Ut tuo recipias tecto, servésque nos,
Miserarúmque te ambarum utì misereat.

Petronius, *Comprehendi Eumolpi genua, &, Miserere, inquit, morientium.* Bene autem heic γονυπετῶν, cùm de sanatione res, precésque tanquam ad medicum factæ vel majorem medico. Seneca De brevit. vitæ cap. 8. *Nemo tempus æstimat, utuntur illo laxiùs, quasi gratuitó: at eosdem ægros vide, si mortis periculum admotum est propiùs, medicorum genua tangentes.* Hesychius, γονυπετεῖ, παρακαλεῖται, δεῖται, ἱκετεύει.

Com. 17. ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν;] Apud Arrian. in Epictet. Δύστηνε, οὕτως ἀπώλεσας τὸν μέχρι νῦν χρόνον; Hebr. 5. 12. ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε, &c.

Com. 18. ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον] Marcus in hac historia, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, &c. quæ vox (qualis Dominorum in mancipia) plenariam potestatem notat. Sic & Marc. 1. 27. Luc. 4. 36. & 8. 31. ἐπιτάττειν. Fabulator ille Philostratus de Apollonio suo Dæmonem ejecturo, Οἷον δεσπότης πρὸς ἀνδράποδα, ποικίλον, πανοῦργόν τε καὶ ἀναιδῆ, καὶ τὰ τοιαῦτα σὺν ὀργῇ λέγων, καὶ κελεύων ἀπαλλάττεσθαι σὺν τεκμηρίῳ.

Com. 20. ἐὰν ἔχητε πίστιν, &c.] Bene Pelusiota τὰ θαύματα τῇ εἰς Θεὸν ἐλπίδι κατορθοῦσθαι dixit: hinc Act. 6. de Stephano, πλήρης πίστεως· & pòst, ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα. Sequitur ὡς κόκκον] Proverbiale de re minima. Timon Syllographus,

Πτωχὸς μὲν φρένας εἰμὶ, νόος δέ μοι οὐκ ἔνι κόκκος.

Ibid. ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι, &c.] Et hoc proverbiale de re maxima & difficillima: apud Livium, *Quid, aut quà eamus? num montes moliri suâ sede paramus?*

Κεφ. ιη'.

1. ΕΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

2. Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν·

3. Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένεσθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

4. Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

5. Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

6. Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

7. Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

8. Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

9. Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν,

Vulgata Versio.

1. IN illa hora accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Quis, putas, major est in regno cœlorum?

2. Et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum,

3. Et dixit, Amen dico vobis, nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cœlorum.

4. Quicunque ergò humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est major in regno cœlorum.

5. Et qui susceperit unum parvulum talem in nomine meo, me suscipit.

6. Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, & demergatur in profundum maris.

7. Væ mundo à scandalis. Necesse est enim ut veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.

8. Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & projice àbs te: bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.

9. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum,

αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

10. Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

11. Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

12. Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς, ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

13. Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτὸ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

14. Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

15. Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου.

16. Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

17. Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

18. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

19. Πάλιν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

20. Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

21. Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

22. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

23. Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

24. Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

25. Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

26. Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

27. Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28. Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν, ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ,τι ὀφείλεις.

29. Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30. Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

& projice abs te: bonum tibi est unum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.

10. Videte nè contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis quia angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei qui in cœlis est.

11. Venit enim filius hominis salvare quod perierat.

12. Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oves, & erraverit una ex eis: nónne relinquit nonaginta novem in montibus, & vadit quærere eam quæ erravit?

13. Et si contigerit ut inveniat eam, amen dico vobis, quia gaudet super eam magìs quàm super nonaginta novem quæ non erraverunt.

14. Sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cœlis est, ut pereat unus de pusillis istis.

15. Si autem peccaverit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrem tuum.

16. Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum.

17. Quòd si non audierit eos, dic ecclesiæ: si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus.

18. Amen dico vobis, quæcunque alligaveritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunque solveritis super terram, erunt soluta & in cœlo.

19. Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quamcunque petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est.

20. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

21. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usque septies?

22. Dixit illi Jesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.

23. Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum servis suis.

24. Et cùm cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem millia talenta.

25. Cùm autem non haberet unde redderet, jussit eum dominus ejus venundari, & uxorem ejus & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.

26. Procidens autem servus ille, orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

27. Misertus autem dominus servi illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei.

28. Egressus autem servus ille, invênit unum de conservis suis qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.

29. Et procidens conservus ejus, rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

30. Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.

31. Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα· καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32. Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33. Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

34. Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

35. Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

31. Videntes autem conservi ejus quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt, & narraverunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32. Tunc vocavit illum dominus suus, & ait illi, Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:

33. Nonne ergò oportuit & te misereri conservi tui, sicut & ego tui misertus sum?

34. Et iratus dominus ejus tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet universum debitum.

35. Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.

Ad Cap. XVIII.

Com. 3. **K**Αὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία] Id est, animo qualis pueris esse solet simplicissimo. Plinius lib. 6. Epist. 26. de Fusco Salinatore, *Puer simplicitate.* Ovidius,

Tantáque simplicitas puerilibus adfuit annis, &c.

Manilius,

Ac qualis puero sententia pectore simplex.

Lucretius,

Nam velut infirmo pueri teneróque vagantur
Corpore, sic animi sequitur sententia tenuis.

ταπεινοῦν ἑαυτὸν est quod 2 Cor. 10. 5. λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοήν, &c. & 1 Cor. 3. 18. μωρὸς γενέσθω· confer & 1 Pet. 2. 2.

Com. 6. ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς, &c.] Sueton. Aug. *Pædagogum ministrósq; Caii filii per occasionem valetudinis mortisque ejus superbè amaréque grassantem, oneratis gravi pondere cervicibus præcipitavit in flumen.* Victor Utic. de Hunerico, *Imitator Geiserici patris, qui sui fratris uxorem ligato pondere lapidum in Amsagam fluvium jactando demersit.* Prudentius de Quirino,

Summo pontis ab ardui
Sanctæ plebis Episcopus
In præceps fluvio datur,
Suspensum laqueo gerens
Ingentis lapidem molæ.

Com. 12. καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν] Vide ad Luc. 15. 4. annotata.

Com. 15. ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου] Plutarchus in De amici & adulatoris discrimine, Δεῖ, ὡς νοσήματος οὐκ εὐπρεποῦς, τῆς ἁμαρτίας τὴν νουθέτησιν καὶ ἀποκάλυψιν ἀπόρρητον εἶναι, καὶ μὴ πανηγυρικὴν, μηδὲ ἐπιδεικτικὴν, μηδὲ μάρτυρας καὶ θεατὰς συνάγουσαν. Hoc Plato ἰδίᾳ λαβὼν διδάσκειν καὶ νουθετεῖν vocat. Philo ἡσυχῇ νουθετεῖν ἵνα μὴ ἕτερος καλακούῃ. Themistius ὑπολαβών τινα καὶ ἀποσπασάμενος ἐν γωνίᾳ καθάπτεσθαι καὶ νουθετεῖν. Marcus Antoninus μὴ ὡς ἐν σχολῇ, μηδὲ ἵν' ἄλλος παρεστὼς θαυμάσῃ, ἀλλ' ἤτοι πρὸς μόνον, καὶ ἐὰν ἄλλοι τινὲς περιέχωσι. Quibus concinit quod in veteri Mimo, *Secretò amicos admone.* Nec id seorsim faciendum, sed & leniter. Facit idem enim in animo admonendi corrigendíque, quod fricandi in corpore ratio: quæ (Celso 2. 13. ex Hippocrate teste) si lenis mollit corpus, si vehemens, durat. Seneca, *Liberiùs illum admonuisti? non emendasti, sed offendisti.* ἐν πνεύματι πραότητος καταρτίζειν Paulus Galat. 6. 1. dixit. Philo ubi suprà ἡσυχῇ καὶ πρᾴως. Antoninus citato loco, μὴ εἰρωνικῶς, μηδὲ ὀνειδιστικῶς, ἀλλὰ φιλοστόργως καὶ ἀδήκτως. Seneca alibi *Sine convicio, non palàm, non amarè.* Pacat. Panegyr. *Alienis vitiis corrigendis curam adjecisti, idque moderatè, ut suadere potiùs honesta quàm cogere videaris.* Etiam in Mimo est,

Suadere primùm benevoli est, dein corrigere.

Com. 16. ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων, &c.] *Testimonium & hominis, & unius infirmum est.* Minuc. in Octavio.

Com. 17. ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ] Seneca 1. 16. De Ira, *Objurgatio te primùm secreta, deinde publica emendare tentabit.* Tonsor Apuleianus ad ancillulam capillos sectos ad maleficia colligentem, *Quod scelus nisi tandem desinis, magistratibus te constanter objiciam:* confer quæ Deuter. 21. 19. de filio contumace. Non dissimiles his procedendi gradus Cicero in Officiis præscribit, *Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? imo verò obsecrabit patrem ne id faciat: si nihil profecerit, accusabit, minabitur etiam:* ubi *accusare* (nè quis minus miretur sequi, locúmque mendi suspectum habeat) admonitionem privatam notat, *minari* ad publicam delationem spectat. Siracides eadem facie 19. 17. ἔλεγξον τὸν πλησίον σου πρὶν ἢ ἀπειλῆσαι.

Com. 20. ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν] Gunthérus,

——*quoties in nomine Christi*
Trésve duósve pari consensus juris amore
Congregat, in medio perhibetur Christus adesse.

Tertullianus in Apologetico, *Coimus in cœtum & congregationem ad Deum, quasi manu factâ precationibus ambiamus orantes: hac vis Deo grata est.* Ovidius,

Nam certum est junctas fortiùs ire preces.

Com. 25. Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι] Admodum Latinè Vetus, *cùm non haberet unde redderet:* nec opus heic ἔχειν pro δύνασθαι intelligere.

Com. 26. Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί] Similis obærati apud Aristophanem obtestatio ista,

Ὦ δαιμόνιε, τὸ μέν τι νυνὶ μὴ λάβῃς,
Τὸ δ' ἀναβαλοῦ μοι.——

Μακροθυμεῖν (quod quomodo verti debeat expositores satagunt) hoc loco Latinè loquentibus est *sustinere.* Seneca in de Benef. *Quædam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui sustinuit ac morâ fovit.* Martialis,

Exspectes ac sustineas, Auguste, necesse est,
Nam tibi quod solvat non habet arca Jovis.

Com. 28. κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε] Horatius,

Quantò perditior quisque est, tantò acriùs urget.

Est autem heic πνίγειν (dabit veniam pro candore suo Vir magnus à quo hîc aliquantillùm discedo) non *agitare* tantùm aut *percellere*, sed *fauces arctè comprimere.* Pollux in Onomastico 3. 23. ἀποπνίγων τοὺς ὀφείλοντας. Valer. Maximus, (qui non τὸ πνίγειν tantùm, sed & τὸ κρατεῖν expressit) *Pestiferâ Tiberii Gracchi manu faucibus apprehensam Rempublicam strangulari passus non est.* Et Ovidius, (qui in Herculis pugna cum Acheloo,)

——*summo digitorum vincula collo*
Injicit, angebar ceu guttura forcipe pressus.

Nec aliter heic πνίγειν debere accipi liquebit ex voce ἄγχειν, (ejusdem efficaciæ verbo) de duris (qualis iste) creditoribus solenniter usurpata. D. Basilius, Ἐπὶ γαμεταῖς κατεχόντων

χεῖρα ἐπὶ φίλων καθυβρίζει, ὡς τῷ ἀγορεῖς ἄγχει. Idem Homil. de Avaritia, Ὁ ἀπαιτούμενος ἄγχεται. Vide & Ejusdem Homil. in Psal. 15. περὶ τῶν τοκιζόντων. Chrysostomus Homil. 3. ad Pop. Antiochenum, Σὺ δὲ ὑπὲρ ὀλίγου χρυσίου καταπατεῖς, ἄγχεις, σύρεις. Apud Lucianum (ubi, ut heic, ἀπόδος additur,) Charon ad Menippum, Ἀπόδος, ὦ κατάρατε, τὰ πορθμία· & statim, ἄγξω σε νὴ τὸν Πλούτωνα ἂν μὴ ἀποδῷς. Themistius στρεβλοῦν, καταλύειν, καὶ ἄγχειν ἀναστάζων ἀποτιννύναι dixit. His addas licet & illa Apuleii, *Philebum caterósque comites ejus involant avidi, collóque constricto*, &c. *identidem Arguente sermone comprimunt, promerent ocyùs aureum cantharum, promerent auctoramentum illud sceleris sui.*

Ibid. λέγων, ἀπόδος] Fœnerator Plautinus,

Cedo fœnus, fœnus redde, fœnus reddito.

Catullus,

Redde, putida mœcha codicillos,
Mœcha putida, redde codicillos.

Seneca in De benef. *Æquissima vox est, & jus gentium prae se ferens, Redde quod debes*; quàm molesta autem discamus ex his Plutarchi περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. Πῶς οὖν διατραφῶ; (inertis, & nummos fœnore accipientis interrogatio est) Respondet Scriptor gravissimus, Τοῦτο ἐρωτᾷς ἔχων χεῖρας, ἔχων πόδας, ἔχων φωνὴν, ἄνθρωπος ὢν, ᾧ τὸ φιλεῖν ἔστι καὶ φιλεῖσθαι, τὸ χαρίζεσθαι καὶ τὸ εὐχαριστεῖν, γραμματοδιδάσκων, καὶ παιδαγωγῶν, καὶ θυρωρῶν, πλέων, παραπλέων; οὐδέν ἐστι τούτων αἴσχιον οὐδὲ δυσχερέστερον τοῦ ἀκοῦσαι, ΑΠΟ'ΔΟΣ. Sequitur, εἴ τι ὀφείλεις] Quam veterum codicum lectionem neque ego sollicito. Vide ad Philemon. com. 18. Luc. 19. 8.

Com. 31. Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι, &c.] Guntherus,

Sic Domino peregre post tempora longa reverso
Commemorare solent lacrymosa negotia servi,
Pressurásque suas & iniqua verbera rixa:
Et scelerum noxas, & quicquid nequiter actum
Enarrare valent, odio flagrante loquuntur.

Κεφ. ιθ΄.

1. ΚΑΙ' ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

2. Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

3. Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

4. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

5. Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

6. Ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

7. Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

8. Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

9. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται.

10. Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

11. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

12. Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

13. Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

14. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

15. Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

Vulgata Versio.

1. ET factum est, cùm consummasset Jesus sermones istos, migravit à Galilæa, & venit in fines Judææ trans Jordanem.

2. Et secutæ sunt eum turbæ multæ: & curavit eos ibi.

3. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere uxorem suam quacunque ex causa?

4. Qui respondens, ait eis, Non legistis, quia qui fecit ab initio, masculum & feminam fecit eos; & dixit,

5. Propter hoc, dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una?

6. Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergò Deus conjunxit, homo non separet.

7. Dicunt illi, Quid ergò Moyses mandavit dare libellum repudii, & dimittere?

8. Ait illis, Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras; ab initio autem non fuit sic.

9. Dico autem vobis, quia quicunq; dimiserit uxorē suam, nisi ob fornicationē, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.

10. Dicunt ei discipuli ejus, Si ità est causa hominis cum uxore, non expedit nubere.

11. Qui dixit illis, Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.

12. Sunt enim eunuchi qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

13. Tunc oblati sunt ei parvuli, ut manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpabant eos.

14. Jesus verò ait eis, Sinite parvulos, & nolite eos prohibere ad me venire: talium est enim regnum cœlorum.

15. Et cùm imposuisset eis manus, abiit indé.

16. Καὶ ἰδοὺ, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

17. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

18. Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις,

19. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

20. Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;

21. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22. Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

23. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

24. Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25. Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

26. Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι, παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

27. Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

28. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

29. Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

30. Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

16. Et ecce unus accedens, ait illi, Magister bone, quid boni faciam ut habeam vitam æternam?

17. Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? Unus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, serva mandata.

18. Dicit illi, Quæ? Jesus autem dixit, Non homicidium facies, Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices,

19. Honora patrem tuum & matrem tuam, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

20. Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodivi à juventute mea: quid adhuc mihi deest?

21. Ait illi Jesus, Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

22. Cùm audisset autem adolescens verbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.

23. Jesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, quia dives difficilè intrabit in regnum cœlorum.

24. Et iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramen acûs transire, quàm divitem intrare in regnum cœlorum.

25. Auditis autem his, discipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergò poterit salvus esse?

26. Aspiciens autem Jesus, dixit illis, Apud homines hoc impossibile est; apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27. Tunc respondens Petrus, dixit ei, Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te; quid ergò erit nobis?

28. Jesus autem dixit illis, Amen dico vobis, quòd vos qui secuti estis me, in regeneratione cùm sederit filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.

29. Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.

30. Multi autem erunt primi, novissimi; & novissimi primi.

Ad Cap. XIX.

Com. 3. Ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα διὰ πᾶσαν αἰτίαν] Αἰτίαν *causam* bene verti puto, si prout debet intelligatur. Plautus,

> *Uxor viro si clam domo egressa est foras,*
> *Viro fit causa, exigitur matrimonio.*

In l. un. Cod. Th. de repud. *Placet mulieri non licere propter suas pravas cupiditates marito repudium mittere exquisitâ causâ*, &c. Ibid. *culpa divortii* vocatur, & Ejusd. Novell. 12. *culpam divortii conquirere.* In Græco Deuter. 22. 13. προφασιστικοὺς λόγους ἐπιθεῖναι. Glossarium, *Causa*, αἰτία, πρόφασις.

Com. 5. καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ] Apud Esdram, Ἄνθρωπος τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἐγκαταλείπει ὃς ἐξέθρεψεν αὐτὸν, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν γυναῖκα κολλᾶται· apud Josephum ille Antiq. 11. 4. Ἐγκαταλείπομεν τὸν πατέρα καὶ μητέρα, καὶ τὴν θρεψαμένην γῆν, καὶ τῶν φιλτάτων λήθην ἔχομεν διὰ τὰς γυναῖκας. Max. Tyr. de Hectore & Andromache, Ἡ μὲν πατέρα καὶ ἀδελφὸν καλεῖ τὸν ἄνδρα, καὶ πάντα δὴ τὰ φίλτατα ὀνόματα· ὁ δὲ οὔτε μητρὸς τοσοῦτον αὐτῷ μέλειν ὅσον ἐκείνης λέγει.

Ibid. Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν] Hinc illud Siracidis, Εἰ μὴ πορεύεται κατὰ χεῖρά σου, ἀπὸ τῶν σαρκῶν σου ἀπότεμε αὐτήν. Plutarchus, Ὥστε δύο ὄντας, ἓν γεγονέναι.

Com. 16. εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;] Sic Act. 16. ille, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ; Apud Macrob. 1. 9. in Somn. Scip. *Nam & Delphici vox hæc fertur oraculi, consulenti ad beatitatem quo itinere perveniret, Si te, inquit, agnoveris.* Apud Arrianum 2. 15. in Epictetum, Ἃ μὲ δεῖ ποιεῖν οὐκ οἶδα, ἐλήλυθα δὲ μαθησόμενος.

Com. 17. οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός] Philo, ὁ ὄντως ὢν, τὸ πρῶτον ἀγαθόν. Thales τί βέλτιστον interrogatus, θεὸς respondit. Laertius de Euclide, Οὗτος ἓν τὸ ἀγαθὸν ἀπεφαίνετο πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον. Platonis τὸ πρῶτον ἀγαθὸν non aliud seipso exponente quàm νοῦς καὶ Θεὸς ὁ πρῶτος· vide Alcinoum cap. 27.

Com. 21. πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς] Apud

Apud Lucianum, sed sub persona haud proba, Κατὰ τάχος ἐκβληθεὶς αὐτὸν (πλοῦτον scil.) ἐκ τ' οἰκίας, κ μηδ' ἰδὼν αὐτ' ἀρῆς διαδιδὺς ἅπασι τοῖς λαμβάνουσι.

Com.22. ἀκούσας ϕ λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος] Apul.4. Effatu sanctæ vaticinationis accepto pigens tristisque retro domum pergit: apud Terentium,

Domum revertor mæstus, atque animo ferè
Perturbato atque incerto præ ægritudine.

Esther.6.12. de Hamane, Ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια λυπούμενος. Arrianus 2.4. in Epictetum, Εὐθὺς ἀπαλλάσσῃ 10 χαλεπῶς ἔχων.

Ibid. ἀπῆλθε] Et forsan εἰς τὰ ὀπίσω ἀπῆλθε, perculsus rei præceptæ magnitudine. *Videbat scilicet ubi posita esset fœlicitas, sed pervenire ad illam non audebat*, Seneca Epist.21. *Quia dura Salvatoris eloquia videbantur, multi retrorsum abierunt*, inquit Hieronymus. Vide Joh.6.66.

Com. 26. παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι] Philo, Θεῷ πάντα δυνατά. Lucianus, Δυνατοὶ ἅπαντα οἱ Θεοί, κ τὰ μέγιστα ἢ ῥᾴδιστα. Ovidius,

——*Immensa est, finémque potentia cœli*
Non habet, & quicquid superi voluere peractum est.

Κεφ. κ'.

1. ΟΜοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσαϑαι ἐργάτας εἰς τ' ἀμπελῶνα αὐτῦ.

2. Συμφωνήσας δὲ μετὰ τ' ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τ' ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τ' ἀμπελῶνα αὐτῦ.

3. Καὶ ἐξελθὼν περὶ τ' τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς·

4. Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε κ ὑμεῖς εἰς τ' ἀμπελῶνα, κ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

5. Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην κ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

6. Περὶ δὲ τ' ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, κ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τ' ἡμέραν ἀργοί;

7. Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε κ ὑμεῖς εἰς τ' ἀμπελῶνα, κ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε.

8. Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, κ ἀπόδος αὐτοῖς τ' μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τ' ἐσχάτων, ἕως τ' πρώτων.

9. Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τ' ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

10. Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι, ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· κ ἔλαβον κ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

11. Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τῦ οἰκοδεσπότου·

12. Λέγοντες, Ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, κ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τ' ἡμέρας κ τ' καύσωνα.

13. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

14. Ἆρον τὸ σόν, κ ὕπαγε· θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

15. Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

16. Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· κ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι· πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17. Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, κ εἶπεν αὐτοῖς,

18. Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, κ ὁ υἱὸς τῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι κ γραμματεῦσι, κ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

19. Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι κ μαστιγῶσαι κ σταυρῶσαι· κ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Versio Vulgata.

1. SImile est regnum cœlorum homini patrifamiliâs qui exiit primo manè conducere operarios in vineam suam.

2. Conventione autem factâ cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam.

3. Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos,

4. Et dixit illis, Ite & vos in vineam: & quod justum fuerit, dabo vobis.

5. Illi autem abierunt. Iterum autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.

6. Circa undecimam vero exiit, & invenit alios stantes, & dicit illis, Quid hîc statis totâ die otiosi?

7. Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.

8. Cùm serò autem factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à novissimis usque ad primos.

9. Cùm venissent ergò qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios.

10. Venientes autem & primi, arbitrati sunt quòd plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.

11. Et accipientes murmurabant adversùs patremfamiliâs,

12. Dicentes, Hi novissimi unâ horâ fecerunt, & pares illos nobis fecisti qui portavimus pondus diei & æstus.

13. At ille respondens, uni eorum dixit, Amice, non facio tibi injuriam: nónne ex denario convenisti mecum?

14. Tolle quod tuum est, & vade: volo autem & huic novissimo dare sicut & tibi.

15. Aut non licet mihi quod volo, facere? an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?

16. Sic erunt novissimi, primi; & primi, novissimi: multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17. Et ascendens Jesus Jerosolymam, assumpsit duodecim discipulos secretò, & ait illis,

18. Ecce ascendimus Jerosolymam, & filius hominis tradetur Principibus sacerdotum & Scribis, & condemnabunt eum morte:

19. Et tradent eum Gentibus, ad illudendum & flagellandum & crucifigendum, & tertiâ die resurget.

20. Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα, καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

21. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε· δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου, καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

24. Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

25. Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

26. Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

27. Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

28. Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

29. Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

30. Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

31. Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

32. Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

33. Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

34. Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

20. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans & petens aliquid ab eo.

21. Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & unus ad sinistram in regno tuo.

22. Respondens autem Jesus, dixit, Nescitis quid petatis. Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.

23. Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare vobis: sed quibus paratum est à patre meo.

24. Et audientes decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25. Jesus autem vocavit eos ad se: & ait, Scitis quia principes gentium dominantur eorum: & qui majores sunt, potestatem exercent in eos.

26. Non ità erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos major fieri, sit vester minister:

27. Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus.

28. Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.

29. Et egredientibus illis ab Jericho, secuta est eum turba multa:

30. Et ecce duo cæci sedentes secus viam, audierunt quia Jesus transiret: & clamaverunt dicentes, Domine, miserere nostrî, fili David.

31. Turba autem increpabat eos ut tacerent. At illi magìs clamabant dicentes, Domine, miserere nostrî, fili David.

32. Et stetit Jesus, & vocavit eos, & ait, Quid vultis ut faciam vobis?

33. Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri.

34. Misertus autem eorum Jesus, tetigit oculos eorum. Et confestim viderunt, & secuti sunt eum.

Ad Cap. XX.

Com. 1. AMA πρωΐ] Ἅμ' ἡμέρᾳ διαφωσκούσῃ Herodotus in Thalia dixit. Vetus, *primo manè*: potuit (secutus Græcam phrasim) *cum manè*, vel *cum primo mane*, atque id Latinè: nam & Lucilius apud Diomedem Grammaticum dixit *cum manè expergitus*; Plautus, *cum luce simul*; & Terentius, *cum primo luce*. Non temerè autem & fortuitò ἅμα πρωΐ dicitur, sed ex usu rusticæ disciplinæ. Ecclesiastæ 11.6. Ἐν τῷ πρωῒ σπεῖρον τὸ σπέρμα σου. Hesiodus,

——ἀρότοιο καθ' ὥρην
Πρωῒ μάλα σπεύδων.——

Idem,

Φεύγειν δὲ σκιεροὺς θώκους καὶ ἐπ' ἠῶ κοῖτον
Ὥρῃ ἐν ἀμήτου ὅτ' ἠέλιος χρόα κάρφει
Τημοῦτος σπεύδειν, καὶ οἴκαδε καρπὸν ἀγινεῖν,
Ὄρθρου ἀνιστάμενος ἵνα τοι βίος ἄρκιος εἴη.

Columella, *Plurimùm refert à primo manè colonos opus aggredi.* Gellius in Æsopi Apologo 2.29. *Die crastini ubi primùm diluculabit, fac amicos adeas, ac roges veniant, operámque mutuam dent, ac messem hanc nobis adjuvent.*

Com. 3. ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ, &c.] Qui operas locatas volebant suas in foro tempus terebant: sic in Pseudolo Plautina,

Sed cur sedebas in foro, si eras coquus
Tu solus præter alios?——

Et apud Ælian. var. hist. τοὺς ἐν τῇ ἀγοραῖς σχολάζοντας. Πεισίστρατος (inquit) ὅτε τῆς ἀρχῆς ἐγκρατὴς ἐγένετο, μετεπέμπετο τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς σχολάζοντας, καὶ ἐπυνθάνετο τί δήποτε εἴη τὸ αἴτιον τῆς ἀλύειν αὐτούς· καὶ ἐπέλεγεν, εἰ μὲν σοι τέθνηκε τὸ ζεῦγος, παρ' ἐμοῦ λαβὼν ἄπιθι καὶ ἐργάζου. Quem ideo locum transcripsi, ut & totius & partium ejus Euangelico isti appareat non abhorrens quædam nec invenusta conformitas. Legitur in contextu sacro, ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς. Ælianus habet, τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς σχολάζοντας· infrà heic com. 6. τί ὧδε ἑστήκατε ἀργοί; ille, ἐπυνθάνετο τί δήποτε εἴη τὸ αἴτιον τῆς ἀλύειν αὐτούς. Matthæi Interpres, ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς. Historicus Græcus, ἄπιθι, καὶ ἐργάζου.

Com. 6. τί ὧδε ἑστήκατε, &c.] Increpantis est, ut Act. 1.11. apud Aristophan. in Nubibus, τί κάθησθ' ἀλύοντες; Apuleius, *Quid stas otiosus téque ipsum demoraris?* Post, ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα] Quamvis tam serò conducti,

conduxisti, vosmet intra vineam facite. Suidas, Ὀψὲ ἦλθες, ἀλλ' εἰς τὸ πάντα ἴσον. διὰ τῆς καθυστερήσεως τῶν χρόνων, καὶ διὰ τῶν μισθωτῶν. Ferè similia Hesychius & Pollux 7. 26. in Onomastico.

Com. 12. ἴσους ἡμῖν ἐποίησας] Vulgat. *pares illos nobis fecisti.* In Glossis, Ἴσον, *Æqualis, par.* Onomasticon vetus, *Pariter*, ἴσῳ, quo loco duæ voces videntur excidisse. Scribendum puto, *Par*, ἴσῳ, *Pariter*, ἴσως.

Ibid. τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα] Non per ἐν διὰ ἀμφοῖν accipias, ut sit, τὸ βαρὺ τῆς ἡμέρας καύσωνα.

Ibid. τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα] Euthymius ad cap. 4. Johannis, *Erat meridies, quando Sol vehementiùs humana corpora attingit.* Terentius,

Meridie ipso faciam ut stipulam colligat.

Ubi Donatus, *Cùm sol vehementior est.* Victor Uticensis, *Dirigit viros ingenuos & admodum delicatos ad campum Uticensem, ut sub ardentis solis incendio cespites messium desecarent:* quod non molestum tantùm, sed & periculosum, à morbis & nonnunquam mortibus fervorem illum insequentibus. Vide 2 Reg. 4. 18, 20. Judith. 8. 3. Jonæ 4. 8. In collectan. Geoponic. Τὸν ἐν τῷ ἡλίῳ ἐργαζόμενον φλεβῶν ὁ ἥλιος βλάπτει τὰ σώματα καὶ τὰς φλέβας. (ubi τὸ φλεβῶν expungendum videtur.) Hæc ergò sic dicta accipiamus tanquam ab operas suas eo nomine pluris pretii æstimantibus. Ad ejusmodi uredinem propulsandam cautiores tecto capite opus faciebant. Eustathius Ἐρωτικῶν Scriptor in messoris descriptione, Ἐπικάλυμμα φησὶ τῇ κεφαλῇ, ὁ γὰρ γυμνῇ ταύτῃ δοκεῖ τῶν θερμῶν ἀνέχεσθαι.

Com. 13. οὐκ ἀδικῶ σε] Vulgat. *non facio injuriam tibi.* Hinc è converso in Glossis, Ἀδικοῦμαι, &c. *injuriam patior.*

Com. 14. θέλω δὲ, &c.] *Meâ lege utar* phrasi Terentianâ dicas.

Ibid. ὡς καὶ σοὶ] Id est, ἴσον σοί.

Com. 15. ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς;] In Luciani Abdicato, Ἐννόησον ὡς παντάπασιν ἄγνωμον εἰ μὴ ἐξῆν μοι χρῆσθαι μετ' ἐλευθερίας τῷ ἐμῷ κτήματι apud Plautum,

—Non mihi licere meam rem me solum ut volo
Loqui atque cogitare absque te arbitro?—

Sed illa ejusdem propiora ubi sic ad lenonem adolescens,

Quid ego ex te audio?
L. Amicam tuam esse factam argenteam.
Adol. Cur id ausus facere?
L. Lubuit, mea fuit.

Hic locus porrò Divinæ ordinationis τὸ ἀνεξιχνίαστον demonstrat nobis: rationes ejus humanis rationibus non obnoxias ob oculos ponit: illustraturque cùm toto nono cap. ad Romanos, tum præcipuè (vel ob conformitatem loquendi) commate 21. οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, &c. confer & Dan. 4. 32. Script. Sap. 12. 11.

Com. 20. αἰτοῦσά τι, &c. αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ] Altemenon (ut Act. 25.) κατ' αὐτοῦ. Sic apud Lucian. ὀλίγα αἰτῇ προσελθὼν, &c. μικρὸν ὕστερον προσελθὼν αἰτεῖ.

Com. 22. οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε] Micio Terentianus, *ô noster Demea:* ubi Donatus, *Hoc sic dixit tanquam dicturus esset, Multa te latent, simplex homo es.* αἰτεῖσθαι de malo alii usurparunt etiam. Plautus, *Ut senex hoc eodem pôclo quo ego bibi biberet:* sic pateras anxietatum Sidonius in Epistolis. δύνασθε (quod sequitur) valet Italicum *ci basta l' animo.*

Com. 23. οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι] Apud Lucianum Saturnus ad Sacerdotem honores, divitias, &c. ab se petentem, Οὐ κατ' ἐμὲ ταῦτα ᾐτήσας, ὁ γὰρ ἐμὸν διανέμειν τὰ τοιαῦτα.

Com. 25. καὶ οἱ μεγάλοι, &c.] Plutarchus in De Alexandri fortuna vel virtute, Οἱ δὲ συνεγγίσαντες, &c. οἱ δὲ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ἀναγορεύσαντες ἑαυτοὺς, id est, μέγα δυναμένους. Phrynichus, Ἡμεῖς δὲ ὁ μεγιστᾶνες (ἀντὶ μὲν τοῖς ἀρχαίοις ἀνθρώποις) ἀλλὰ μέγα δυναμένους λέγομεν. μεγάλοι autem ad discrimen *minorum dominorum.* Philo ἀεὶ κατὰ ἀρχ. Οἱ μικροὶ λεγόμενοι καὶ τισιν ἄρχοντες, ὡς δεσπότας ὀνομάζουσιν.

Com. 32. τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; Anacreon, τί σοι θέλεις ποιήσω; Plaut.

Quid tibi me vis facere?

Elucebat autem in hoc ipso loquendi modo propositum ejus iis visum donandi. Potentiâ & bonitate pollentes cùm interrogant, benefacere volunt. Panegyristes ad Constantinum, *Relevaturus censum definisti numerum, reliqua debita remissurus, quantum deberemus rogasti: quæ interrogatio manifesta promissio fuit: nam cùm is qui omnia potest quid sibi debeatur interrogat, non curiosè percunctatur ut sciat, sed liberaliter cupit audire ut remittat.* Vide & Marc. 10. 51.

Κεφ. κα'.

ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

2. Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

3. Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

4. Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

5. Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

6. Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

7. Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

8. Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ· ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

Vulgata Versio.

1. ET cùm appropinquassent Jerosolymis, & venissent Beth-phage ad Montem oliveti, tunc Jesus misit duos discipulos,

2. Dicens eis, Ite in castellum quod contra vos est, & statim invenietis asinam alligatam & pullum cum ea: solvite, & adducite mihi.

3. Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos.

4. Hoc autem factum est ut adimpleretur quod dictum est per prophetam, dicentem,

5. Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam & pullum filium subjugalis.

6. Euntes autem discipuli, fecerunt sicut præcepit illis Jesus.

7. Et adduxerunt asinam & pullum: & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.

8. Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via: alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.

9. Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

9. Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna filio David; benedictus qui venit in nomine Domini: Hosanna in altissimis.

10. Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

10. Et cùm intrasset Jerosolymam, commota est universa civitas, dicens, Quis est hic?

11. Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης, ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας.

11. Populi autem dicebant, Hic est Jesus propheta, à Nazareth Galilææ.

12. Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς·

12. Et intravit Jesus in templum Dei, & ejiciebat omnes vendentes & ementes in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas evertit:

13. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

13. Et dicit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur; vos autem fecistis illam speluncam latronum.

14. Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

14. Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanavit eos.

15. Ἰδόντες δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν,

15. Videntes autem principes sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio David; indignati sunt,

16. Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

16. Et dixerunt ei, Audis quid isti dicunt? Jesus autem dixit eis, Utique: nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?

17. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

17. Et relictis illis, abiit foras extra Civitatem in Bethaniam: ibique mansit.

18. Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν ἐπείνασε.

18. Manè autem revertens in Civitatem, esuriit.

19. Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

19. Et videns fici arborem unam secus viam, venit ad eam: & nihil invenit in ea nisi folia tantùm, & ait illi, Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.

20. Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

20. Et videntes discipuli, mirati sunt dicentes, Quomodo continuò aruit?

21. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται.

21. Respondens autem Jesus, ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, & non hæsitaveritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle & jactate in mare; fiet.

22. Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

22. Et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis.

23. Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

23. Et cùm venisset in templum, accesserunt ad eum docentem principes sacerdotum & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem.

24. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

24. Respondens Jesus dixit eis, Interrogabo vos & ego unum sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio.

25. Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

25. Baptismus Johannis, unde erat? è cœlo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus è cœlo, dicet nobis, Quare ergò non credidistis illi?

26. Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

26. Si autem dixerimus ex hominibus, timemus turbam: omnes enim habent Johannem sicut prophetam.

27. Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

27. Et respondentes Jesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

28. Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον, ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

28. Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili, vade, hodie operare in vinea mea.

29. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω. ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

29. Ille autem respondens, ait, Nolo. Postea autem pœnitentiâ motus, abiit.

30. Καὶ

30. Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ Κύριε, καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

31. Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

32. Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

33. Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε· Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον· καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

34. Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

35. Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

36. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

37. Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

38. Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

39. Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

40. Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

41. Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδόσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

42. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

43. Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

44. Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

45. Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

46. Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

30. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens, ait, Eo domine, & non ivit.

31. Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei, Primus. Dicit illis Jesus, Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.

32. Venit enim ad vos Johannes in via justitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei; vos autem videntes nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.

33. Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantavit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificavit turrim, & locavit eam agricolis: & peregre profectus est.

34. Cùm autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas, ut acciperent fructus ejus.

35. Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium cecîderunt, alium occiderunt, alium verò lapidaverunt.

36. Iterum misit alios servos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.

37. Novissimè autem misit ad eos filium suum, dicens, Verebuntur filium meum.

38. Agricolæ autem videntes filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, venite occidamus eum, & habebimus hæreditatem ejus.

39. Et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, & occiderunt.

40. Cùm ergò venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41. Aiunt illi, Malos malè perdet; & vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42. Dicit illis Jesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes hic est factus in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

43. Ideo dico vobis, quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus.

44. Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum.

45. Et cùm audissent principes sacerdotum & Pharisæi parabolas ejus, cognoverunt quòd de ipsis diceret.

46. Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.

Ad Cap. XXI.

Com. 2. Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν] Apud Heliodorum, πρὸς τὴν κώμην τὴν ὁρᾶς ἄντικρυ κειμένην ἰωμεν.

Com. 13. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν] Omnino vide 2 Maccab. 6.4. ubi & de Templo isto. Apud Achillem Tatium ille, Καὶ μία γέγονεν αὐτῇ (Leucippe) [illegible] σοι καὶ συμπόσιον, τάχα δὲ καὶ συγκαθεύδοντες ἱερεῦ, οἴκημα τὸ ἱερὸν ἐποίησας, ὃ τῆς Ἀρτέμιδος οἰκία μοιχῶν γέγονε καὶ πόρνης θάλαμος. Pacatus Panegyrico, *Numerari ubique pecunia, fisci repleri, æra cumulari, vasa concîdi, cuivis ut intuenti non illud Imperatoris domicilium, sed latronum receptaculum videretur.*

Com. 15. καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας] Aristides Sacrorum

4. Ὡς ἐπανῆλθον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, εὐθὺς μετὰ προσιόντος ἐγίγνοντο φῆμαι καὶ παιδίον καὶ ἄλλων ἀγαθῶν, καὶ παίζοντα ἐν αὐτοῖς ἐβόα, καλῶς Κύριε. Lucianus de Demonacte, Παριόντα δὲ αἱ ἀρτοπώλιδες ἀνθεῖλκον πρὸς αὑτὰς, ἑκάστη ἀξιοῦσα παρ' αὐτῆς λαμβάνειν τὸν ἄρτον, &c. καὶ μὴν καὶ οἱ παῖδες ὀπώρας προσέφερον αὐτῷ πατέρα ὀνομάζοντες.

Com. 21. ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε] Jacob. 1.6. αἰτείτω δὲ ἐν πίστει μηδὲν διακρινόμενος.

Com. 29. εἶπεν, οὐ θέλω] Ὑποτύπωσις contumacis filii, & morati pessimé: cùm etiam *ea quæ patri obsequi non oportet, leniter, & verecundè, & sensim potiùs declinanda & relinquenda quàm respuenda sunt*, A. Gellius 2 7 Rus colere autem (quod pater hîc imperat) ἐκ τῶν μέσων erat.

Idem

Idem ibidem. Filiúmque τὰ καὶ ἄγειν ὀλιγοποτῶν πεισαγόμενον οἰκέτην, apud Lucianum inter εὐλόγους πατρικὰς μέμψεις ἢ περφάσεις numeratur.

Ibid. ὕστερον ἢ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε] Siracides 19. 21. Οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, ὡς ἀρέσκει σοι ὁ ποιήσω, ἐὰν μὴ ταῦτα ποιήσῃ, παροργίζει τὸν τρέφοντα αὐτόν.

Com. 31. τίς ἐκ τῶν δύο, &c.] Τίς pro πότερ@, ut infrà 23. 17. & 27. 17. nec semel apud Lucianum. Sequuntur Latini. Virg.

——mussat rex ipse Latinus
Quos generos vocet.——

ubi Servius, QUOS *pro* UTROS. Phædrus de rana bovis magnitudinem æmulante,

——rursus intendit cutem
Majore nisu, & simili quæsivit modo
Quis esset major: illi dixerunt, bovem.

Scriptor belli Hispanici, *Inter duos fit contentio quis prior pontem occuparet*: adde quæ suprà ad 9. 5. notata.

Com. 33. ἢ ᾠκοδόμησε πύργον] Ad tutelam vineæ suæ. Apud Lucianum Timone, πυργίον ὑπὲρ τοῦ θησαυροῦ οἰκοδομησάμεν@. Πύργους οἰκοδομεῖν dixit & Josephus.

Com. 36. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους]

Phædrus,

Miratus sibi legatos non revertier,
Post aliquod tempus alios adscribi jubet.

Q. Curtius, *Alterâ legatione an mitigari possit experiamur.*

Com. 37. ὕστερον ἢ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν] Hoc est quod Scriptor ad Hebræos 1. 1. πάλαι λαλήσας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων ἐλάλησεν ἐν τῷ υἱῷ. Post ἀπέστειλε τὸν υἱὸν repetendum ἀπὸ κοινοῦ, λαβεῖν τοὺς καρπούς, respondet apud Artemidorum, ἐπ' ἀνύσει χρημάτων πέμψας τὸν υἱὸν αὐτοῦ.

Ibid. ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου] Apud Lucian. Καὶ μὴ ἢ καθ' Ὅμηρον ὑμᾶς ἐκτιδέω, αἰδέσθητε γὰρ ἴσως τὰ ἔπη.

Com. 42. ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας] Ejusmodi lapides sub uno vocabulo exhibet Hesychius nobis, Κεφαλῖται, γωνιαῖοι λίθοι: respiciens (ut ex conformatione vocis videtur) hunc Euangelii locum.

Ibid. παρὰ Κυρίου αὕτη ἐγένετο]

——Humanum nec fuit istud opus.

Philo de Josepho è carcere ad inhabitandum palatium Regis educto, Γέγονε ταῦτα, ἢ ἐγένετο ὅταν δοκῇ τῷ θεῷ. Hunc sensum esse, & αὕτη pro τοῦτο vel ταῦτα accipiendum, non ad γωνίαν referendum, evincunt & hi similes loquendi modi. Justinus, Ταῦτα ἀνθρώπων ὁ δοκεῖ τὰ ἔργα, ταῦτα δυνάμεις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Esther. 10. 4. παρὰ Θεοῦ ἐγένετο ταῦτα. Esai. 50. 11. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν. Vide & ejusdem 41. 19, 20. Act. 15. 17. ὁ Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. Similes non quoad vocem dico, sed quoad sententiam. Sequitur, ἢ ἔστι θαυμαστὸν, &c.] Siracid. 11. 14. Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπέβλεψαν αὐτῷ εἰς ἀγαθὰ, ἢ ἀνώρθωσεν αὐτὸν ἐκ ταπεινώσεως αὐτοῦ, &c. ἢ ἈΠΕΘΑΥΜΑΣΑΝ ἐπ' αὐτῷ πολλοί.

——valet ima summis
Mutare, & insignem attenuat Deus,
Obscura promens.——

Aristides Smyrnensi, Ἴδιον τοῦ θνητοῦ γένους αἱ μεταβολαὶ, ἢ πολλὰ τὰ ΘΑΥΜΑΤΑ τοῦ χρόνου. Vide Act. 13. 41. Apocal. 15. 3.

Com. 44. ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον συνθλασθήσεται] Tanquam fluctus scopulo illisus, frangetur, dissipabitur. πρὸς κέντρα λακτίσει, meo nimirum nullo, suo magno malo. *Indignatio ejus* (ut alicubi Seneca) *proficiet in tormentum ejus*. Idem in De beata vita, *In ea quæ firma & insuperabilia sunt quicquid incurrit, malo suo vim suam exercet.* Apud Plautum Curcul.

Noli amabo verberare lapidem, nè perdas manum:

& Trucul.

Si stimulos pugnis cadis, manibus plùs dolet.

Florus de captivis Thracibus lib. 4. *Cùm catenas morsibus tentarent, suam ipsi feritatem puniebant.*

Κεφ. κβ'.

1. ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

2. Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

3. Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους· ἢ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

4. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ, τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα· οἱ ταῦροί μου ἢ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

5. Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

6. Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν ἢ ἀπέκτειναν.

7. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη, ἢ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, ἢ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

8. Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμ@ ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

9. Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, ἢ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

10. Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε ἢ ἀγαθούς· ἢ ἐπλήσθη ὁ γάμ@ ἀνακειμένων.

11. Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου.

Vulgata Versio.

1. ET respondens Jesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens,

2. Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo.

3. Et misit servos suos vocare invitatos ad nuptias: & nolebant venire.

4. Iterum misit alios servos, dicens, Dicite invitatis, Ecce prandium meum paravi: tauri mei & altilia occisa, & omnia parata: venite ad nuptias.

5. Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villã suam, alius verò ad negotiationem suam.

6. Reliqui verò tenuerunt servos ejus, & contumeliis affectos occiderunt.

7. Rex autem cùm audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & civitatem illorum succendit.

8. Tunc ait servis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui invitati erant, non fuerunt digni.

9. Ite ergò ad exitus viarum: & quoscunque inveneritis, vocate ad nuptias.

10. Et egressi servi ejus in vias, congregaverunt omnes quos invenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.

11. Intravit autem rex ut videret discumbentes: & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.

12. Καὶ

12. Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

13. Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

14. Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

15. Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

16. Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.

17. Εἰπὲ οὖν ἡμῖν τί σοι δοκεῖ· ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

18. Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε, ὑποκριταί;

19. Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

20. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

21. Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

22. Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

23. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

24. Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

25. Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

26. Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

27. Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

28. Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

29. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

30. Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται· ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

31. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,

32. Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.

33. Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

34. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.

35. Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,

36. Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;

37. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

12. Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit.

13. Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus ejus, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.

14. Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15. Tunc abeuntes Pharisæi, consilium inierunt ut caperent eum in sermone.

16. Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum.

17. Dic ergò nobis quid tibi videtur, licet censum dare Cæsari, an non?

18. Cognitâ autem Jesus nequitiâ eorum, ait, Quid me tentatis, hypocritæ?

19. Ostendite mihi numisma censûs. At illi obtulerunt ei denarium.

20. Et ait illis Jesus, Cujus est imago hæc & superscriptio?

21. Dicunt ei, Cæsaris. Tunc ait illis, Reddite ergò quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo.

22. Et audientes mirati sunt, & relicto eo abierunt.

23. In illo die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem; & interrogaverunt eum,

24. Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater ejus uxorem illius, & suscitet semen fratri suo.

25. Erant autem apud nos septem fratres; & primus uxore ductâ defunctus est: & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo.

26. Similiter secundus & tertius usque ad septimum.

27. Novissimè autem omnium & mulier defuncta est.

28. In resurrectione ergò cujus erit de septem uxor? omnes enim habuerunt eam.

29. Respondens autem Jesus, ait illis, Erratis, nescientes scripturas, neque virtutem Dei.

30. In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut angeli Dei in cœlo.

31. De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo dicente vobis,

32. Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob? non est Deus mortuorum, sed viventium.

33. Et audientes turbæ, mirabantur in doctrina ejus.

34. Pharisæi autem audientes quòd silentium imposuisset Sadducæis, convenerunt in unum.

35. Et interrogavit eum unus ex eis Legis doctor, tentans eum,

36. Magister, quod est mandatum magnum in Lege?

37. Ait illi Jesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.

38. Αὕτη

38. Αὕτη ἐϛὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.
39. Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.
40. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.
41. Συνηγμένων δὲ τῶν φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,
42. Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐϛι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.
43. Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,
44. Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.
45. Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐϛι;
46. Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ᾽ ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

38. Hoc est maximum & primum mandatum.
39. Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
40. In his duobus mandatis universa Lex pendet & Prophetæ.
41. Congregatis autem Pharisæis, interrogavit eos Jesus,
42. Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? Dicunt ei, David.
43. Ait illis, Quomodo ergò David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens,
44. Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
45. Si ergò David vocat eum Dominum: quomodo filius ejus est?
46. Et nemo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.

Ad Cap. XXII.

Com. 4. ΠΑ'ΛΙΝ ἀπέϛειλεν ἄλλους δούλους] Πάλιν est τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου, ut heic Lucas: invitati enim instante jam cœnâ iterum vocari solebant. Præter Estheris locum cape alios non inelegantis notæ. In Colloquiis Græcis veteribus à Vulcanio editis, Σήμερον παρ᾽ ἐμοὶ ἀείσιτον χρησόμεθα. Οὕτω γενέσθω. Ἐν ὥρᾳ οὖν ἐλθὲ πρὸς ἡμᾶς. Ὅτι θέλεις πέμψον πρὸς ἡμᾶς, ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰμί. Ibid. Οὐδέπω ἦλθεν, ἄπελθε, εἰπὲ αὐτῷ, ὅψε ἡμᾶς ποιεῖς δειπνῆσαι. Apuleius 2. *Ecce quidam introcurrens famulus, rogat te, ait, tua parens Byrrhena, & convivii, cui te serò desponderas, appropinquantis admonet.* Et propriè in hac re *admonere*: apud Terentium,

——Ut diei tempus est,
Monere oportet me hunc vicinum Phaniam
Ad cœnam ut veniat: ibo visum si domi est.

ταύρους autem *boves* non *tauros* verterim. Virgilius,

Exercete viri tauros.——

ubi Servius, *Tauros boves fortes intellige.*

Ibid. καὶ πάντα ἕτοιμα] Solennis in re convivali loquendi modus. In iisdem Græcis colloquiis, Πάντα ἕτοιμά ἐϛιν, ὕϛερον ἦλθεν. Theophylactus Simocatta, Ἅπαντα πρὸς τὸν γάμον μοι παρεσκεύασο, ἄρτος, ἰχθύς, ἔλαιος πολλαί, καὶ γλυκὺς, καὶ μελιτοῦττα, καὶ πόπανα. Apud Aristophan.

Τὰ δ᾽ ἄλλα πάντ᾽ ἐϛι παρεσκευασμένα,
Κλῖναι, τράπεζαι, προσκεφάλαια, στρώματα, &c.
Ἄμυλοι, πλακοῦντες, σησαμοῦντες, ἴτρια, &c.

Anicula Apuleiana, *At vobis, fortissimi fidelissimique juvenes, affatim cuncta suavi sapore percocta pulmenta præsto sunt: panis numerosus, vinum probè calicibus effricatis affluenter immissum,* &c. Plautus,

Omne paratum 'st ut jussisti atque voluisti, neq; tibi est
Ulla mora intus: prandium ut jussisti sic curatum est.

Philo, Οἱ ἑϛιάτορες ὐ πρότερον ἐπὶ δεῖπνα καλῦσιν, ἢ τὰ πρὸς εὐωχίαν πάντα εὐτρεπίσαι.

Com. 7. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη] Passim sermones suos aptat Dominus ad quotidianas vitæ consuetudines. Vocatis se non sistentibus vocatores contumeliosè se habitos existimare solent. Horat.

——Dic. Ad cœnam veniat,——

& pòst,

——Negat ille mihi? negat improbus? & me
Negligit aut horret?——

Apud Libanium Parasitus, Οἶδα πηλίκα τοῖς καλῦσιν ὀργαὶ προσιζάνουσιν ἐπειδὰν τὸν κεκλημένον τις ἐκλείπῃ τῷ συνδείπνῳ. οἶδα πηλίκα βρενθύεται συνήθεις αὐτοῖς, κ᾽ φὴ ἀνάγκην, κ᾽ φὴ συμφορὰν οἱ κεκλημένοι προβάλωσι· & apud Lucianum Philosophaster ille alienæ bonæ cœnæ quàm suæ malæ valetudinis rationem habendam dicens, Τὰ καθήκοντα ὀ χρὴ παραλιπεῖν, καὶ ταῦτα φιλόσοφον ἄνδρα, κ᾽ φὴ μυρίαι νόσοι ἐμποδὼν ἴσωνται· ὀλιγωρεῖσθαι γὰρ ἐυκρῆσθαι πρὸς ἡμῶν ὑπονοήσειεν.

Ibid. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη, καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε] De Nigro (itidem Rege) lib. 3. Herodianus, Ὡς ταῦτα ἐπύθετο, τὸ μὲν πρότερον χρηςὸς ὤν, ἀγανακτήσας δὲ τότε ἐκείνοις ἐπὶ τῇ ὑποςάσει αὐτῶν, καὶ ὕβρεως ὀλιγωρήματι τῆς πόλεως ἀμφοτέρας Μαυρούσιοι τε ἀκοντιςὰς καὶ μέγα τοξοτῶν, φονεύειν τε τοὺς ἐντυγχάνοντας κελεύσας, &c. αὐτὰς τε πόλεις ἐμπιπρᾶναι.

Com. 9. πορεύεσθε εἰς τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν] Significanter, ibi enim quibus non suppetebant cibaria vocantibus se paratos exhibebant. Catullus,

——mei sodales
Quærunt in trivio vocationes?

Recentior non malè διεξόδους *compita* vertit. Gloss. *Compitus,* ἀγυιὰ, διέξοδος, τρίοδος.

Com. 11. εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, &c.] Magnates & elegantioris vitæ convivatores convivis jam ad mensam positis cœnaculum intrabant. In Epistolis Aristæneti, Πάντων εἰς ταυτὸν ἀθροιζομένων ὁ χρυσοῦς ἑϛιάτωρ εἰσῄει. Trimalcio Petronianus, *Amici, nondum mihi suave erat in triclinium venire, sed nè absentivus essem omnem mihi voluptatem denegavi.* Suetonius de Augusto, *Convivia nonnunquam & seriùs inibat, & maturius relinquebat, cùm convivæ & cœnare inciperent priusquam ille discumberet, & permanerent digresso eo.*

Com. 12. πῶς εἰσῆλθες ὧδε;] Non est quod in Avibus Aristophanis,

——κατὰ ποίας πύλας
Εἰσῆλθες εἰς τὸ τεῖχος, ὦ μιαρωτάτη;

quod apud Homerum Odyss. λ΄.

——Πῶς ἦλθες ὑπὸ ζόφον ἠερόεντα
Ζωὸς ἐών;——

aut quod Seneca μιμητικῶς dixit Epist. 37. *Hunc ego quemadmodum veni?* nec verò quod in Glossario, Ποίῳ τρόπῳ; *quo modo? quo pacto?* at quod in eodem Glossario, Ποίῳ προσώπῳ; &c. *quâ fronte?* Sic suprà 7. 4. & Galat. 4. 9. Apud Sophoclem Oedipus ad Creontem,

Οὗτος σὺ πῶς δεῦρ᾽ ἦλθες; ἢ τοσόνδ᾽ ἔχεις
Τόλμης πρόσωπον ὥστε τὰς ἐμὰς στέγας
Ἵκου; &c.

apud Suidam Aristoph.

Πῶς δεῦρ᾽ ἂν ἦλθες, ὦ μιαρῶν μιαρώτατε;

Judic. 18. 3. τίς ἤγαγέ σε ὧδε; καὶ σὺ τί ποιεῖς ἐνταῦθα; In Apologis Phædri,

Quisnam

Quisnam cinædus ille in conspectu meo
Audet venire?——

Terentius,

——*Cur ego te in his conspicor regionibus?*

Ibid. ὁ δὲ ἐφιμώθη] Petron. *Frigidior hieme Gallicâ factus nullum potuit verbum emittere.* Philo in Flacc. Ἀχανὴς ὑπ' ἐκπλήξεως εἱστήκει. Apud Lucianum Jove Tragœdo, Διατετάραγμαι τὴν γνώμην, καὶ ὑπότρομός εἰμι, καὶ ἡ γλῶττά μοι πεπεδημένη ἔοικε. Q. Curtius lib. 7. de Aristandro, *Exanguis attonitúsque stabat, per metum etiam voce suppressâ.* Achilles Tatius, φόβος δεσμὸς γλώσσης. Terent. *Lingua hæret metu. Obmutuit* bene versum à Vulgato. Gloss. φιμοῦμαι, *Obmuteo, commuteo, commutesco.*

Com. 13. Ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον] Seneca Agamemn.

Abripite famuli monstrum, & abvectum procul
Vincite septum nocte tenebrosi specûs.

Ovidius,

Præcipitem famuli rapite hinc, cruciatáque diris
Corpora tormentis Stygiæ demittite morti.

Σκότος ἐξώτερον est quod in veteri Tragœdia

Acheruntia templa, alta Orci, pallida
Lethi, obnubila, obsita tenebris loca.

Claudianus ex persona Rhadamanthi de Ruffino,

Infra Titanum tenebras, infráque recessus
Tartareos, nostrúmque Chaos, quà Ditis opaca
Fundamenta jacent.——

Qui locus, si quis alius, Euangelium illustrat. Causa appellationis autem, quia à beatorum luce gaudiisque & tenebræ & pœnæ damnatorum remotissimæ sunt. Sic Hesiodus cùm Titanas à Diis victos dixisset detrusósque

——ὑπὸ ζόφῳ ἠερόεντι
χώρῳ ἐν εὐρώεντι,——

addidit,

——πελώρης ἔσχατα γαίης.

Sic fabulam de Saturno in Tartarum conjecto Physicè Lucianus explicans, φέρεται, inquit, τὴν ἔξω φορὴν πολλὴν ἀφ' ἡμῶν· & statim, τὸ βάθος τῆς πολλῆς ἠέρος Τάρταρος καλέεται. Sic alibi apud eundem εἰς μυχοὺς ἐσχάτους Ταρτάρου φυγαδεύειν· & Philonem, πρὸς ἐσχατιὰς ὑπορίους καὶ Ταρτάρου μυχοὺς ἐλαύνειν. Addantur his versus Senecæ jam proximè adducti, in quibus præter alia loco isti concinnè respondentia τὸ *procul* habet vim eam quam hîc ἐξώτερον.

Ibid. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, &c.] Eodem loco Lucianus nullis verbis interjectis,

Ἔνθα δ' ἀλαλητὸς——
——σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός.

Com. 16. οἴδαμεν ὅτι, &c.] Simile illud Hesiodi,

Ἴδμεν ὅτι σεῦ μὲν περίεστι, περὶ δ' ἐστὶ νόημα.

Sequitur, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις] Id est, *vir egregius es, & pro veritate firmissimus*, Plin. Epist. ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ διδάσκεις 1 Tim. 2. 7. μὴ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας, &c. 2 Cor. 4. 2. Pòst, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενὸς] Lucilius,

Non laudas hominum quenquam, neque mu facis unquam.

Plin. Paneg. *Omnibus quæ à te dicuntur libertas, fides, veritas constat.* ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν Philip. 1. 14. λαλεῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας, Act. 4. 31. οὕτω λαλοῦμεν οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἀρέσκειν, 1 Thess. 2. 4. λάλει, ἔλεγχε, μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Tit. 2. 15. Horatius,

Si quis erat dignus culpari quòd malus, aut fur,
Quòd mœchus, ganeo, aut sicarius, aut alioqui
Famosus, multa hunc cum libertate notas tu.

Q. Curt. *Linguam tuam non infrænem, sed dispicientem quæ loqueris nullius claudit periculi metus.*

Catullus,

——*Non ullo vera timore tegis.*
Non si te infestis lacerent convicia dictis,
Condita quia veri pectoris evoluas.

Laberius,

Te nullus timor, vis nulla, nulla auctoritas
De statu movere potest.——

Siracid. de Elia, Οὐ σαλευθήσεται ὑπὸ ἀρχόντων, καὶ οὐ κατεδυναστεύθη ὑπ' οὐδενός. Guntherus,

——*audes quascunque potentum*
Pro nihilo reputare minas.——

Juvenalis, ——*libera perferrs*
Verba animi proferre, & vitam impendere vero.

Sequitur, Οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων] Juvenal.

Nil tibi respectus majorum, gratia nulla
Umbrarum.——

Apul. de Aristippo, *Cum omnibus hominibus intrepidè fabularis.* παῤῥησίας, τὸ ἀληθεύειν, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐκπλήττεσθαι, in Demetrio suo apud Philostratum laudat & Apollonius.

Com. 17. κῆνσον δοῦναι Καίσαρι;] Gunther.

Cujus ad arbitrium disponitur omne tributum.

Com. 18. γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν] Hesiodus de Prometheo,

Φῆ ῥα δολοφρονέων, Ζεὺς δ' ἄφθιτα μήδεα εἰδὼς,
Γνῶ ῥ', οὐδ' ἠγνοίησε δόλον.——

Com. 20. Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη] Arrianus 4. 5. in Epictetum, Τίνα ἔχει τὸν χαρακτῆρα τὸ τετράσσαρον; Τραϊανοῦ. Amm. Marcellinus, *Aureos nummos effigiatos in vultum novi Principis.* Zeno Veronensis, *Aurum argentúmque, Christiane, si vera dicenda sunt, execraris in solis simulacris, non in penetralibus tuis: nam & illis aureis argenteisque innumerabilibus veluti templis tereti monetâ percussis inesse similiter Regum vultus signáque cognoscis.* Leo Magnus, *Quem debilem edidit mater ex utero, sanum fecit Petrus ex verbo: & qui imaginem Cæsaris in nummo non vidit, imaginem Christi in homine reformavit.*

Com. 21. ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι] Plutarchus, Ἔδει γὰρ πάντα τὰ Μουσῶν ἀποδοῦναι τᾷ τῶν Μουσῶν. Theophilactus Simocatta, Ῥίψαντες τὰ τῆς πενίας τῇ πενίᾳ.

Ibid. καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ] Theophylactus ad Luc. 12. Ἐὶ Θεοῦ εἰσιν ἀγαθὰ, μὴ ἀποστερῶμεν τὸν Θεὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ.

Com. 27. ἀπέθανε καὶ γυνὴ] Vulgat. *& mulier defuncta est:* de qua l[illegible]ctione vide suprà ad 9. 18. dicta. Idem Luc. 7. 12. *Ecce defunctus efferebatur*, &c. Adde & Act. 25. 19.

Com. 34. ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους] Bene Vetus *quòd silentium imposuisset.* Scriptor respons. ad Orthodox. Αὐτὸν δὲ τὸν Δαίμονα ἐν τῷ ἐκείνου ἀγάλματι ἱδρυμένον τὸν ἐν τῷ μαντείῳ ἀπατήσαντα τοὺς ἀνθρώπους ὡς Θεὸν σέβειν καὶ τιμᾷν τὸν Ἀπολλώνιον, ἐφίμωσε, καταργήσας αὐτοῦ τὰς μαντείας. Lucianus in de Peregrini morte, Οἱ δὲ ἐχθροὶ ἐφιμοῦντο· apud eundem Chrysippus, Τὸν λόγον πλέξαντας αἷς συμποδίζω τοὺς προσομιλοῦντας, καὶ ἀποφράττω, καὶ σιωπᾷν ποιῶ, φιμὸν ἀτεχνῶς περιτιθεὶς αὐτοῖς. Vide & 1 Pet. 2. 15.

Com. 37. ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου] Quod διανοίᾳ, καὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ δυνάμει τῇ τὸν ἀμφοῖν τε καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ὅλων αἰτίου θεραπείᾳ ἐναπεδύετο, Philo in de Decal. dixit. ψυχὴν, καρδίαν, & διάνοιαν junxit & Latinus Poeta. Catullus,

——*toto te pectore, Theseu,*
Toto animo, totâ pendebat perdita mente.

Κεφ. κγ΄.

1. ΤΟ'τε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2. Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι·

3. Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

4. Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

5. Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

6. Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς·

7. Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, Ῥαββὶ, ῥαββί.

8. Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε.

9. Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

10. Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός.

11. Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.

12. Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

13. Οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

14. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

15. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

16. Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

17. Μωροὶ καὶ τυφλοί· τίς γὰρ μείζων ἐστίν; ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

18. Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

19. Μωροὶ καὶ τυφλοί· τί γὰρ μεῖζον; τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

20. Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ·

21. Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν·

22. Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

23. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν, καὶ τὸν ἔλεον, καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

24. Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

Vulgata Versio.

1. TUnc Jesus locutus est ad turbas & ad discipulos suos,

2. Dicens, Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi.

3. Omnia ergò quæcunq; dixerint vobis, servate & facite: secundùm opera verò eorum nolite facere, dicunt enim & non faciunt.

4. Alligant enim onera gravia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea movere.

5. Omnia verò opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.

6. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis,

7. Et salutationes in foro, & vocari ab hominibus, Rabbi.

8. Vos autem nolite vocari Rabbi: unus est enim magister vester, omnes autem vos fratres estis.

9. Et patrem nolite vocare vobis super terram: unus est enim pater vester qui in cœlis est.

10. Nec vocemini magistri: quia magister vester unus est, Christus.

11. Qui major est vestrûm, erit minister vester.

12. Qui autem se exaltaverit, humiliabitur: & qui se humiliaverit, exaltabitur.

13. Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ; quia clauditis regnum cœlorum ante homines: vos enim non intratis; nec introeuntes sinitis intrare.

14. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ; quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis judicium.

15. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam, ut faciatis unum proselytum: & cùm fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplò quàm vos.

16. Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque juraverit per templum, nihil est: qui autem juraverit in auro templi, debet.

17. Stulti & cæci: quid enim majus est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?

18. Et quicunque juraverit in altari, nihil est: quicunque autem juraverit in dono quod est super illud, debet.

19. Cæci: quid enim majus est, donum, an altare quod sanctificat donum?

20. Qui ergò jurat in altari, jurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt:

21. Et quicunque juraverit in templo, jurat in illo & in eo qui habitat in ipso:

22. Et qui jurat in cœlo, jurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.

23. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentam & anethum & cyminum, & reliquistis quæ graviora sunt legis, judicium, & misericordiam, & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.

24. Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.

25. Οὐαὶ

25. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

26. Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

27. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

28. Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

29. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων·

30. Καὶ λέγετε, Εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἤμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

31. Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

32. Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

33. Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

34. Διὰ τοῦτο ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν·

35. Ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

36. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

37. Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

38. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

39. Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

25. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis: intus autem pleni estis rapinâ & immunditiâ.

26. Pharisæe cæce, munda priùs quod intus est calicis & paropsidis, ut fiat id quod deforis est mundum.

27. Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulcris dealbatis, quæ aforis parent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitiâ.

28. Sic & vos aforis quidem paretis hominibus justi: intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

29. Væ vos Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulcra prophetarum, & ornatis monumenta justorum,

30. Et dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum.

31. Itaque testimonio estis vobismetipsis quia filii estis eorum qui prophetas occiderunt.

32. Et vos implete mensuram patrum vestrorum.

33. Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à judicio gehennæ?

34. Ideo ecce ego mitto ad vos prophetas & sapientes & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de civitate in civitatem:

35. Ut veniat super vos omnis sanguis justus qui effusus est super terram, à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.

36. Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam.

37. Jerusalem, Jerusalem, quæ occîdis prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?

38. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.

39. Dico enim vobis, Non me videbitis amodo donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

Ad Cap. XXIII.

Com. 3. Πάντα ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε, καὶ ποιεῖτε] Gen. 21.12. πάντα ὅσα ἂν εἴπῃ σοι Σάρρα, ἄκουε τῆς φωνῆς αὐτῆς. & 41. 55. ὃ ἐὰν εἴπῃ ὑμῖν, ποιήσατε. Act. 3.22. αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. Joh. 2.5. ὅ, τι ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε. Vide & Deut. 17.10.

Ibid. λέγουσι γάρ, καὶ οὐ ποιοῦσι]

——pulcerrima dictu
Effundunt, vitâ non præstant, moribus, aut re.

Composita dicta è pectore evolvunt suo,
Quæ cùm componas dicta factis discrepant.

Josephus de Atheniensibus cæterísque Græcorum populis, Ἃ μὲν χρὴ πράττειν ἢ μή, προσέταττον διὰ τῶν νόμων· τοῦ δὲ πρὸς αὐτὰ διὰ τῶν ἔργων ἐθίζειν ὠλιγώρησαν. Pacuvius apud A. Gellium, *Homines ignavâ operâ, philosophâ sententiâ.* Alexis de Philosophastris quibusdam apud Athenæum,

Ἐν τοῖσι λόγοις φρονοῦντας εὑρίσκω μόνον,
Ἐν τοῖσι δ' ἔργοις ὄντας ἀνοήτους ὁρῶ.

Philo in Περὶ παροιμ. Δυνατοὶ μὲν εἰπεῖν, ἀδύνατοι δὲ εἰσι πράττειν τὰ βέλτιστα. De similibus Lucianus, ὧν τὰ ἔργα ζητεῖς, οἱ λόγοι πολλοί. Seneca, *Turpissimum est quod nobis objici solet, verba nos Philosophiæ, non opera tractare:* ubi *nos*, est Stoicos. Arrianus 3. 7. in Epictetum ex eorundem persona, Αὐτοὶ ἄλλα λέγομεν, ἄλλα δὲ ποιοῦμεν. Hinc è converso merita Mosis laus illa apud Philonem, τὰ φιλοσοφίας δόγματα τῶν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἔργων ἐπεδείκνυτο· λόγων μὲν οἷα ἐφρόνει, πράττων δὲ ἀκόλουθα τοῖς λεγομένοις· & Lucilii apud Senecam, *Quod loqueris sentis, concordat sermo cum vitâ.*

Com. 4. Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων] Statius,

Molem immensam humeris, & non tractabile pondus
Imponunt——————

id est, (ut in alia re Tertullianus loquitur) *operosissimis superstitionibus onerant.* Petron. *Homines jumenta putant aut lapidarias naves.* Plaut. Mostell.

——Ego habeo homines clitellarios,
Magni sunt oneris, quicquid imponas vehunt.

Et bene hîc δυσβάςακτα. Act.15.10. ζυγὸν ὃν ὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, ὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαςάσαι. Adde quæ ad Luc.11.46. Annotata.

Com.6. φιλῦσι γὰρ,&c. τὰς πρωτοκαθεδρίας, &c.] Apud Lucianum ille in Cataplo, Ἐν τῇ προεδρείᾳ καθίζεσθαί με δεῖ. Aristoteles 9 de Moribus, φιλαύτυς καλῦμεν τὺς ἑαυτοῖς ἀπονέμοντας τὸ πλεῖον ἐν χρήμασι καὶ τιμαῖς καὶ ἡδοναῖς σωματικαῖς, τύτων γὰρ οἱ πολλοὶ ὀρέγονται.

Com.7. καὶ τὺς ἀσπασμὺς] Dico ad Luc.20.46. ¶ καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων Ῥαββὶ] Non alienum est quod dixit Euripides, multorum animos insolescere ob opes, & quia ἐν τοῖς πολίταις τίμιοι κεκλημένοι.

Com.9. εἷς γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς ὐρανοῖς] Sic editi omnes: sed post ὑμῶν distinguendum puto, sequentia enim ἐξηγητικῶς ponuntur. Vide ad Marc.2.7. dicta.

Com.13. ὑμεῖς γὰρ ὐκ εἰσέρχεσθε, ὔτε τὺς εἰσερχομένυς ἀφίετε εἰσελθεῖν] Clemens de falsis doctoribus, cujusmodi Pharisæi isti, Οὔτε αὐτοὶ εἰσίασιν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ὐρανῶν, ὔτε ὓς ἐξηπάτησαν ἐῶσι τῆς ἀληθείας τυγχάνειν. Porrò locutio loci hujus proverbialis est. Joannes Epist.3.10. Οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τὺς ἀδελφὺς, καὶ τὺς βυλομένυς κωλύει. Plaut. Trin.

Nec tibi esse bene potes pati, nec alteri.

Sallustius, *Adeò juventus luxu atque avaritiâ corrupta est, ut meritò dicatur genitos esse qui neque ipsi habere possint res familiares, neque alios pati.* Cyprianus contra Demetrianum, *Satis non est quòd tu ipse Dominum non colis, adhuc insuper* (malim *adhac*, quod Luc.16. πρὸς δὲ τύτοις) *eos qui colunt sacrilegâ infestatione persequeris.* Ovidius,

Scilicet haud satis est quòd te spectante revincta est,
Et nullam quòd opem patruus sponsúsve tulisti?
Insuper à quoquam quòd sit servata dolebis?

Apud Lucian, κωλύεται ὑμᾶς ἐπιτρέπειν, μήτε αὐτὰ διδὺς, μήτε παρὰ τῶν διδόντων ἐῶν λαμβάνειν. Apud Apollonium ille in Argonaut.

——ὁ δὲ ἔγωγε
Πείσομαι, ὅσ᾽ καὶ ἄλλον ἀνασχέσθαι ἐρύξω.

Simile etsi in alteram partem Arriani illud, ὁ καλὸς κ᾽ ἀγαθὸς ὔτ᾽ αὐτὸς μάχεταί τινι, ὐδ᾽ ἄλλον ἐᾷ κατὰ δύναμιν & Musonii, ὕβρεως χαίρει ὔτ᾽ αὐτὸς χαίρεσθαι τινα, ὔτ᾽ ἂν ἑτέρῳ συμβυλεῦσαι. Item Xiphilini de Tito Imperatore, Τὰς τῆς ἀσεβείας δίκας ὔτ᾽ αὐτὸς ποτε ἐδέξατο, ὔτ᾽ ἄλλοις ἐπέτρεψεν. Τὺς εἰσερχομένυς Basilius τὺς βυλομένυς εἰσέρχεσθαι exponit, & meliùs, si rectè judico, recentioribus plerisque: sic suprà 7.13. εἰσέλθετε ponitur.

Com.14. κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν] Affini loquendi genere τὰ ἄρπαγας τὰς ἀδικυμένυς θυμβύειν Eustathius ad Homerum dixit. Pòst, μακρὰ προσευχόμενοι] Jul. Firmicus, *Erit amabilis, parvi animi, ac Diis longis ac prolixis precibus molestus:* εὐχὴς μακρὰς παρατείνων etiam apud Heliodorum habes.

Com.15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον] Quasi dicat, *Atque utinam soli errare, soli desipere velletis: alios etiam in consortium mali vestri rapitis, quasi de multorum perditione solatium habituri.* Verba sunt Lactantii, sed in alia re, 5.20. *Non contenti ipsi peccare, aliis Deum iratum excitatis.* Petron. ξηρὰν καὶ θάλασσαν περιάγειν proverbiale est: sic Sallustius *terrâ & mari exquirere* dixit. Gellius *terrâ & mari conquirere.* Apuleius *mari ac cœlo conquirere.* Juvenalis *carpentis ac navibus convenire.*

Com.16. ὐδέν ἐστι] *Nullius momenti vel effectûs est* verterim, potiùs quàm *non tenetur.* In Cod. Theod. de Rectoribus Provinciarum, *Divitiis integram mentem opponant: non illam supercilium (quod hoc tempore nullum est) terrebit.* Vide & 1 Cor.7.19.

Com.17. Μωροὶ καὶ τυφλοὶ] Ἄνθρωποι γὰρ κατὰ τῦ μείζον⊕ ὀμνύυσι, Hebr.6.16. vos autem cui major habendus honor est minorem habetis. Minutius Paganos irridens, *Tutius iis per Jovis Genium pejerare quàm Cæsaris.*

Ibid. Τίς γὰρ μείζων ἐστὶν; ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς; &c.] Similis Luc.22.27. loquendi modus, & apud Lucianum, πότερον ἀμείνυς; οἱ σιζόντές τινας, ἢ οἱ σωζόμενοι παρ᾽ αὐτῶν;

Com.23. Ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι] *Neque enim justa causatio est cur præferantur aliqua ubi facienda sunt omnia,* Salvianus 3. Chrysostomus Homil. 35. ad Pop. Antiochen. Ὅταν ἀναξιοπιςότερον παραβῇ τις, ὐδὲ ἡ ἐν τῷ μικροτέρῳ παρατήρησις ὑπὲρ αὐτῦ ἀπολογήσασθαι δύναται. Auctor ad Celantiam, Hieronymus sive Paulinus, *Non sufficit Christiano si unam partem justitiæ impleat, cui utrumque præcipitur:* & ibid. *Quicquid supra justitiam offertur Deo, non debet justitiam impedire, sed adjuvare.* Sic apud Arrianum, τὸ κρεῖσσον καταμαθεῖν, καὶ τῦτο ἐν παντὶ μεταδιώκειν, &c. πάρεργα τ᾽ ἄλλα πρὸς τῦτο ποιεῖν, ἢ μὴ τοι ἀμελῶν ὐδ᾽ ἐκείνων κατὰ δύναμιν, 2.23. Bene Hierocles, ἀμφότερα σώζεσθαι συμβαίνει, τά τε θεῖα ἀγαθὰ τηρεῖν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Com.24. οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες] Ammianus Marcellinus, *Ità autem pauci sunt inter eos severi* (malim *veri,* id est *æqui*) *delictorum Judices, ut si aquam calidam tardiùs attulerit servus, sexcentis affligi verberibus jubeatur: si hominem sponte occiderit propriâ, instantibus pluribus ut damnetur, Dominus hactenus exclamet, quid faciat maniosus* (alii *malitiosus,* mihi neutrum placet) *& nequam? si aliquid ejusmodi deinceps ausus fuerit, corrigetur.* Simile apud Heliod. τὰ σμικρότατα τῶν καθ᾽ ἑαυτὸν ἀγανακτεῖν, τὰ μείζονα δὲ ἀγνοεῖν λανθάνειν. *Sic invenies servum* (inquit Seneca) *qui flagellis quàm colaphis cædi malit: & qui mortem ac verbera tolerabiliora credit quàm contumeliosa verba.* Lib. in Sap. non cad. injur.

Com.26. καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τῦ ποτηρίυ] Plutarchus simili tralatione & ferme sententiâ, Τί δὲ τῶν ἐκπωμάτων ἕκαςον ἐκτρίβεσθαι καὶ διεσμῆχθαι πανταχόθεν ὥστε λάμπειν καὶ ἀστίλβειν; ἢ τὸ ἔκπωμα ἔδει μὴ ῥύπε μηδὲ μοχθηρίας ὄζειν, τὸ δὲ ἐξ αὐτῦ πινόμενον ἐυρῶτ⊕ ἢ κηλίδων ἀναπεπλῆσθαι. Apud Gellium Epictetus ad improbum studia Philosophiæ aggredientem, Ἄνθρωπε, πῦ βάλλεις; σκέψαι εἰ κεκάθαρται τὸ ἀγγεῖον. & apud Lucianum Pythagoras, Καθαρὰν πρότερον τὴν ψυχὴν ἐργασάμεν⊕, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ῥύπον ἐκκλύσας. Καθαρίζειν hîc τὸ ἐντὸς τῦ ποτηρίυ est τὴν καρδίαν ἐρραντισμένην ἔχειν ἀπὸ τῆς πονηρᾶς συνειδήσεως, Hebr.10.22. In Græco Esaiæ 1.16. καθαρὸν γίνεσθε, ἀφέλετε ἀπὸ τῆς ψυχῆς τὰς πονηρίας. Sed operæ foret totam illam ἀκολυθίαν conferre: videre esset quàm pater & filius idem sentiunt sapiúntque.

Com.27. παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, &c.] Lucianus de Philosophorum nomen ementientibus, Σεμνοὶ τὰ ἔξω καὶ τὰ δημόσια φαινόμενοι. Seneca, *Nec habemus itaque ista oculiferia, nec emptorem decipimus, nihil inventurum cùm intraverit præter ea quæ in fronte suspensa sunt.* Comparationem autem etiam alii à sepulcris duxerunt, nec ad sensum alienum longè. Laberius,

Sepulcri similis, nil nisi nomen retineo.

Ovidius,

Et sæpe in tumulis sine corpore nomina legi.

Ibid. ἔσωθεν δὲ, &c.] Persius,

——*Ilia subter*
Cæcum vulnus habent, sed lato balteus auro
Protegit.——

Pòst, γέμυσιν ὀςέων νεκρῶν, καὶ πάσης ἀκαθαρσίας] Lucianus de Statuis loquens, Ἐκείνων ἕκας⊕ τὰ ἐκτὸς ὁ μὲν Ποσειδῶν ἢ Ζεὺς ἐστι πάγκαλ⊕, χρυσῦ καὶ ἐλέφαντ⊕ ξυνειργασμέν⊕, κεραυνὸν ἢ ἀςραπὴν ἢ τρίαιναν ἔχων τῇ δεξιᾷ· ἢν δὲ ὑποκύψας τὰ ἔνδοθεν, ὄψῃ μοχλύς τινας ἢ γόμφυς, καὶ ἥλυς διαμπὰξ πεπερονημένυς, καὶ κορμὺς, καὶ σφῆνας, καὶ πίτταν καὶ πηλὸν, καὶ τοιαύτην τινὰ πολλὴν ἀμορφίαν ὑποικυρῦσαν. Basilius, Τί τῶν ἔξωθεν διακοσμῇς, τὰ κρύφια μὴ διορθύμεν⊕; σφὸς εἰ ὁ ἔσω καὶ τῶ ἔξω χαλκὸς, ἔνδοθεν δὲ πολὺ τῷ χαλκῷ ὑποκρυπτόμενον. Ἐὰν ἴδῃς τὺς ἐν τῷ βίῳ ἀκμαστὰς, γίνωσκε ὅτι ὁ χαλκὸς αὐτοῖς ἀκμάζει, ἔνδοθεν δὲ πολὺς εἰσι, τῦ χαλκῦ τὸ σωθὲν ὑποκρυπτόμεν⊕. Iterum Lucianus, Ὅμοιοί εἰσι τοῖς καλλίςοις τύτοις βιβλίοις, ἃ χρυσῦς μὲν οἱ ὀμφαλοὶ, πορφύρα δὲ ἔκτοσθεν ἢ διφθέρα, τὰ δὲ ἔνδον ἢ Θυέςης ἐστὶ τῶν τέκνων ἑςιώμεν⊕, ἢ Οἰδίπυς τῇ μητρὶ ξυνὼν

ξωιὸν, ἢ Τηρεὺς δύο ἀδελφὰς ἅμα ὀπυίων. τοιῦτοι καὶ αὐτοί εἰσι, λαμπροὶ καὶ περίβλεπτοι, ἔνδον δ' ὑπὸ τῇ πορφύρᾳ πολλὴν τὴν τραγῳδίαν σκέποντες. Et in Epistolis Saturnal. Ὁλόχρυσοι μὲν τὰ ἔξω, κατάρραφοι δὲ τὰ ἔνδον, ὥσπερ αἱ τραγικαὶ ἐσθῆτες ἐκ ῥακῶν πάνυ εὐτελῶν συγκεκομμέναι. Seneca, *Si non quà occurrunt, sed quà latent videritis, miseri sunt, sordidi, turpes,* &c. Clemens Pædag. 2. 3. Γελοίως σχηματίζουσαι καθάπερ ἐν ταῖς πομπαῖς ὁρῶνταί τινες, ἔξωθεν κεχρισμένοι καλαπλαστικῶς εἰς σεμνότητα, τὰ ἔνδον ἄθλιοι. His adde quæ ad Act. 23. 3. notamus.

Com. 29. Οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους, &c.] Locutio non inelegans nec (ut quibusdam videtur) impropria: rectè enim sepulcra *ædes mortuorum* dicuntur. In l. 4. Cod. Theod. de sepulc. viol. *Qui ædificia manium violant, domus ut ità dixerim defunctorum,* &c. Apul. 4. *Jubeo singulos commilitonum absportare quantum quisque poterat auri vel argenti, & in illis ædibus fidelissimorum mortuorum occultare.* Paulò antè de iisdem, *capulos carie & vetustate semitectos, quos inhabitabant pulverei & jam cinerosi mortui.*

Com. 30. κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν] Συμπράττοντες (ut Act. 8. 1.) τὴν αὐτῶν ἀναίρεσιν. De verbo κοινωνεῖν, ubi, ut hîc, de malis facinoribus, ad 1 Tim. 5. 22. annotavimus.

Com. 31. ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν, &c.] Ovidius,

——Documenta datis quâ sitis origine nati.

Sen. Hipp. *——Redit ad auctores genus,*
Stirpémque primam haud degener sanguis refert.

Idem Agamem.
Uterque tanto scelere respondet suis,
Hic est Thyeste natus, hæc Helenæ soror.

Martialis,
E servo scis te genitum blandéque fateris,
Dum Dominum appellas, Sosibiane, patrem.

Com. 32. πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν] Id est (ut 1 Thess. 2. 16.) εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Desumptum videtur ex Nehem. 13. 18. aut ex Numer. 32. 14. effertúrque κατ' εἰρωνείαν. Tale suprà 15. 14. & illud Apoc. 22. 11. ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι· & illud Plauti,

Nunc dum tibi lubet licétque, pota, perde rem.

Item,

Quomodo occepistis, bibite, pergræcamini:

& hæc Marii apud Salustium, *Quod juvat, quod charum æstimant, id semper faciant; ament, potent:* nec non Terentiana ista,

Conserva, quære, parce, fac quamplurimum illis relinquas.

Ubi (aptè ad sensum Euangel.) Donatus, *Hoc sic pronunciandum ut appareat hanc ipsam voluptatem Mycioni displicere.*

Com. 34. διὰ τοῦτο] Non puto hæc ad sensûs connexionem necessariò pertinere. Vide quæ suprà ad 13. 52. dicta.

Com. 35. ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου] Ovidius,

Ante ipsam, quâ mors foret invidiosior, aram.

Victor Uticensis de strage ab Arrianis facta, *Alii quamplurimi sagittis & jaculis in medio crepidinis altaris perhibentur occisi:* apud Achillem Tatium, Τύπτομαι παρ' αὐτῷ τῷ βωμῷ, βλεπούσης εἶμαι τῆς Θεοῦ.

Com. 37. ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς] Plutarch. περὶ τῆς τὰ ἐκγ. φιλοστοργ. Τὰς ἀλεκτορίδας ἐν τοῖς ὄμμασι καθ' ἡμέραν ἔχομεν, ὃν τρόπον τὰ νεοσσία περιέπουσι, τοῖς μὲν ἐνδῦναι χαλῶσαι τὰς πτέρυγας, τὰ δὲ ἐπιβαίνοντα τῶν νώτων. Clemens in Protreptico, Ὁ Θεὸς ἐκ πολλῆς φιλανθρωπίας ἀντέχεται τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ ἐκ καλιᾶς ἐκπίπτοντος νεοττοῦ ἡ μήτηρ ὄρνις ἐφίπταται. Eandem στοργὴν comparatione ab aquila ductâ Deuter. 32. 11. videre est: confer & Oseæ 11. 3. Sequitur, Καὶ οὐκ ἠθελήσατε] Ἔρχεσθαι nimirum πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε, Joh. 5. 40. Hanc pro muneribus meis dedistis retributionem mihi, ut in quantum beneficiis vos ad me illexerim, in tantum vos à me recessistis. In Epistola sub nomine Heracliti ad Ephesios circumlata, Ἢ ἀγνοεῖ ὑμῶν Ἡράκλειτον ἀγαθὸν ποιεῖ; οὐκ, ἀλλὰ Ἡράκλειτος ὑμᾶς, πόλιν, ἀλλ' οὐκ ἐθέλετε. Vide Esai. 30. 15, 16. & 65. 2. Jer. 22. 21. & 44. 16. Zachar. 7. 12, 13. & suprà 11. 17.

Κεφ. κδ'.

1. ΚΑΙ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

2. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

3. Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

4. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5. Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστὸς, καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

6. Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

7. Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

8. Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

9. Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

10. Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

11. Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Versio Vulgata.

1. ET egressus Jesus, de templo, ibat. Et accesserunt discipuli ejus ut ostenderent ei ædificationes templi.

2. Ipse autem respondens dixit illis, Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem qui non destruatur.

3. Sedente autem eo super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt? & quod signum adventûs tui, & consummationis seculi?

4. Et respondens Jesus, dixit eis, Videte nequis vos seducat:

5. Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus; & multos seducent.

6. Auditeri enim estis prælia & opiniones præliorum. Videte nè turbemini: oportet enim hæc fieri; sed nondum est finis.

7. Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.

8. Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.

9. Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10. Et tunc scandalizabuntur multi: & invicem tradent, & odio habebunt invicem.

11. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.

12. Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

12. Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13. Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.

14. Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

14. Et prædicabitur hoc Euangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.

15. Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

15. Cùm ergò videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stantem in loco sancto, (qui legit intelligat)

16. Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

16. Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes:

17. Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·

17. Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua:

18. Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

18. Et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam.

19. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

19. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.

20. Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

20. Orate autem, ut non fiat fuga vestra in hyeme vel sabbato.

21. Ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

21. Erit enim tunc tribulatio magna qualis non fuit ab initio mundi usque modò, neque fiet.

22. Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

22. Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviabuntur dies illi.

23. Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε.

23. Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hîc est Christus, aut illic, nolite credere.

24. Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

24. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ità ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.

25. Ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν.

25. Ecce prædixi vobis.

26. Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστί, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ, ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

26. Si ergò dixerint vobis, Ecce in deserto est; nolite exire: ecce in penetralibus; nolite credere.

27. Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27. Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret usque in Occidentem: ità erit & adventus filii hominis.

28. Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

28. Ubicunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ.

29. Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

29. Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commovebuntur.

30. Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

30. Et tunc parebit signum filii hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ: & videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute multa & majestate.

31. Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης· καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

31. Et mittet angelos suos cum tuba, & voce magna; & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à summis cœlorum usque ad terminos eorum.

32. Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος.

32. Ab arbore autem fici discite parabolam: cùm jam ramus ejus tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas.

33. Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

33. Ità & vos, cùm videritis hæc omnia, scitote quia propè est in januis.

34. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

34. Amen dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia hæc fiant.

35. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

35. Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.

36. Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

36. De die autem illa & hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nisi solus pater.

37. Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσαι καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

38. Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν·

39. Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσαι καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

40. Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

41. Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

42. Γρηγορεῖτε οὖν ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

43. Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

44. Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

45. Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

46. Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

47. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

48. Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

49. Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ μετὰ τῶν μεθυόντων·

50. Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει·

51. Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσαι ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

37. Sicut autem in diebus Noe: ità erit & adventus filii hominis.

38. Sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam;

39. Et non cognoverunt donec venit diluvium, & tulit omnes: ità erit & adventus filii hominis.

40. Tunc duo erunt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur.

41. Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur.

42. Vigilate ergò, quia nescitis quâ horâ Dominus vester venturus sit.

43. Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs quâ horâ fur venturus est, vigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.

44. Ideo & vos estote parati: quia quâ nescitis horâ filius hominis venturus est.

45. Quis, putas, est fidelis servus & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore?

46. Beatus ille servus, quem cùm venerit dominus ejus, invenerit sic facientem.

47. Amen dico vobis, quoniam super omnia bona sua constituet eum.

48. Si autem dixerit malus servus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire;

49. Et cœperit percutere conservos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis:

50. Veniet dominus servi illius in die qua non sperat, & horâ quâ ignorat:

51. Et dividet eum, partémque ejus ponet cùm hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

Ad Cap. XXIV.

Com. 7. ΛΙΜΟΙ καὶ λοιμοὶ] Conjungi hæc solent, ut ex Hesiodo Vir summus notavit. Adde hæc Philonis è libris De vita Mosis, θανάτοις κακοῖς, λιμῷ τε καὶ λοιμῷ· & in calce Ejusdem operum in fragmento, λιμὸν, ἢ λοιμὸν, ἤ τι κακὸν ἄλλο θανατον. Sequitur, κατὰ τόπους] Sic idem Philo lib. de opif. &c. παντοῖα ἰχθύων γένη καὶ κητῶν κατὰ συστάσεις κατὰ τόπους· ità & Philemon in Eclogis Stobæi: ità & Latini. Seneca, *Et fera nobis loco occurret, & homo perniciosior feris omnibus*. Vulgat. hic, *per loca*; ità & 1 Maccab. 12. 4.

Com. 8. ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων] Philo in De vita Mosis, ἐφ' οἷς πιέσεις φιλεῖ τὰ παράνομα νομίζοντες ἀρχὴν ἐπὶ μειζόνων. Livius, *Vix tamen illa quæ conspiciebantur semina erant futuræ luxuriæ*. ὠδῖνας metaphoricè autem, ut & apud Philonem eundem. θαυμασάντων τὸ λεχθὲν καὶ πληγέντων ὑπ' ἐκπλήξεως, &c. ἕτεροι παρῆσαν τὰς αὐτὰς φέροντες ὠδῖνας.

Com. 19. οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, &c.] In fuga enim parturient forsan. Callimachus ubi de Dianæ ira,

> Κάμνουσι δὲ γέροντες ἐφ' υἱάσιν, αἱ δὲ γυναῖκες
> Ἢ βληταὶ θνήσκουσι λεχωΐδες, ἠὲ φυγοῦσαι.

Sequitur, καὶ ταῖς θηλαζούσαις] Dico ad Luc. 23. 29. Post, ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος] Ob frigoris & procellarum incommoda, tempestatúmque. Philo de Flacco à Præfectura sua in Italiam abducto, Κἀκεῖνό μοι δοκεῖ θείας προνοίας συμβῆναι, ὅπως διὰ ταχέων ἀρχομένου χειμῶνος, &c.

Com. 21. ἔσαι γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν] Lucanus,

> *Exemplóque carens, & nulli cognitus ævo*
> *Luctus erit.*——

In Græco Daniel. 12. 1. Ἔσαι καιρὸς θλίψεως οἵα οὐ γέγονεν ἀφ' οὗ γεγένηται ἔθνος ἐπὶ τῆς γῆς. Vide & Apoc. 16. 18.

Ibid. οὐδ' οὐ μὴ γένηται] In Græco Ezechiel. 5. 9. Ποιήσω ἐν σοὶ ἃ οὐκ ἐποίησα, καὶ οὐ ποιήσω· & Josuæ 11. Οὐκ ἐγένετο ἡμέρα τοιαύτη, οὐδὲ τὸ πρότερον, οὐδὲ τὸ ἔσχατον. In fragmentis Varronianis, *Portentum quod factum ità neque antea neque postea sit*. Plato, οὐδὲ γεγονέναι νῦν, οὐδὲ μὴ αὖθις ἔσεσθαι. Notentur autem tres negativæ particulæ: sic Marc. 14. 25. οὐκέτι οὐ μὴ πίω. Luc. 10. 19. οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει. Hebr. 13. 5. οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω. Apoc. 18. 14. καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά. Esai. cap. 5. καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφῇ· & alibi apud LXX, si quis animum inter legendum adverterit. Quâ formâ loquendi tamen non ter negatur, sed ut simplex negatio certior ac magis fixa appareat, interseruntur illa οὐ μὴ, quæ valent πώποτε· sic *nunquam* apud Latinos quàm *non* ἀρνητικώτερον habetur. Terentius,

> *Non temere facias, neque tu haud dicas tibi non prædictum cave.*

Ubi Donatus, *Duæ negativæ faciunt unam affirmationem: tres negativæ pro una accipiuntur, ut hîc*, NEQUE HAUD NON: quem locum (uti & nonnullos præcedentium suppeditavit mihi Amplissimus Vir Claud. Sarravius, cuju[s] candor

candor, eruditio, obvia & exposita humanitas vocaliore quàm meum est præconio celebrari postulant.

Com.31. Ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν] Sic 1 Reg. 3. penult. apud LXX, ἀπ' ἄκρων γῆς ἕως ἄκρων. Marcus heic ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ. Videntur res dici diversæ, sed unum idemque demonstratur. *Cùm enim duo ità inter se opposita sunt & cohærentia, ut alterius finis cum alterius initio misceatur, non refert utrùm per extremitatem prioris aut per initium sequentis locus ipse confinis* (*i.e. confinii* legendum) *demonstretur*. Verba sunt A. Gellii 7.21.

Com.34. Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη] Γενεᾶς voce intelligit *populum illius ætatis*, ut Seneca quodam loco loquitur: vel, *Qui tum vivebant homines atque ævum agitabant*: idem erat si *quadraginta plùs minus anni non intercedent* dixisset, nam & temporis ad excidium ratio non impedit, & id spatium τῇ γενεᾷ respondere solet. Vide Numer.32.13. Psal.95.10.

Com.35. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ παρέλθωσι] Similis 1 Pet.1.24,25. loquendi modus: nec alienus est Pauli ille 1 Cor.13.8. οὐ παρέλθωσι est *in vanum non exibunt, eventu comprobabuntur*. Vide Ezech.6.10. 2 Reg.20.17. Esai.31. 2. Scriptor Judithæ 6.5, & 9. Jupiter apud Homerum,

—— οὐδ' ἀπατηλὸν,
Οὐδ' ἀτελεύτητον ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

De Deo Philo, Φθέγξεται τὸ παράπαν οὐδὲν ὃ μὴ τελεσθήσεται βεβαίως, ἐπεὶ ὁ λόγος ἔργον ἐστὶν αὐτῷ. Clemens ad Corinthios, Οὐδὲν μὴ παρέλθοι (sic legend. forf.) τῶν δεδογματισμένων ὑπ' αὐτοῦ. Arnobius 2. *Rationibus fixis peraguntur res ejus, & quod semel fieri decretum est, nullâ potest novitate mutari*. Confer & Numer.23.19. Josuæ 21.43. & 23.14. 1 Reg. 17. 14, & 16. Esai. 14. 24. & 55. 11. Jerem.33.20,21. Siracid. 40.14.

Com. 44. γίνεσθε ἕτοιμοι] Seneca, *Sic vivamus, sic loquamur*, PARATOS *nos inveniat atque impigros fatum. Mens atque animus omni in loco atque in tempore prospiciens sit, erecta, ardua, septa, solida, expedita, nunquam connivens, nusquam aciem suam flectens, consilia cogitationésque quasi brachia & manus protendens, nè qua in re adversa & repentina incursio* IMPARATIS *improtectísque nobis oboriatur*. Panætius verbis Gellii 13.26. M. Antoninus, Ἡ βιωτικὴ τῇ παλαιστικῇ ὁμοιοτέρα ἤπερ τῇ ὀρχηστικῇ, κατὰ τὸ πρὸς τὰ ἐμπίπτοντα καὶ ὁ προσγινόμενα ΕΤΟΙΜΟΣ καὶ ἀπτῶς ἑστάναι. Post, ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, &c.] Scriptor Sap.9.12. Οὐκ ἔγνω ὁ ἄνθρωπος τὸν καιρὸν αὐτοῦ. Apoc. 3.3. ἥξω ἐπὶ σε ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σε. In Declam. Quintil. *Improvisus adstiti, dùm non timeor adveni*.

Com.45. τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ] Respondet apud Comicum *habere quotidianum familiæ coctum cibum*. καιρὸν intellige *justum, statum, opportunum*: hoc Psalm. 104. διδόναι τὴν τροφὴν εἰς εὔκαιρον & Psal.144. ἐν εὐκαιρίᾳ. Ausonius,

Sed καιρὸς *iste tempestivum tempus est*.

Apuleius 4. *cibum tempestivum*, & 9. *tempestivum prandium* dixit. Gloss. Ἐν καιρῷ· *In tempore, tempestivè*. Sic Marc.12.2. τῷ καιρῷ, Rom.5.6. κατὰ καιρὸν, Luc. 20. 10. & 1 Pet.5.6. ἐν καιρῷ ponitur. Vide & 2 Thessal. 2.6.

Com.46. Ὃν ἐλθὼν ὁ Κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως] Arrianus 3. 5. in Epictet. Ταῦτα ἐπιτηδεύων θέλω εὑρεθῆναι.

Com. 47. ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτὸν] Scriptor Judithæ 8.10. Ἀποστείλασα τὴν ἅβραν αὐτῆς, τὴν ἐφεστῶσα πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῆς. Philo de Josepho, τὴν ἐπὶ τοῖς ὁμοδούλοις ἀρχὴν παραλαμβάνει, καὶ συμπάσης τῆς οἰκίας τὴν ἐπιμέλειαν. Lactantius, *Bonum* (servum Dominus) *& alloquitur amicè, & ornat, ac domui ac familiæ suisque omnibus rebus præficit*.

Com.48. χρονίζει ὁ Κύριός μου ἐλθεῖν] Columella, *Servi longâ Dominorum distantiâ corrumpuntur*. Symmachus, *Actores absentium quibus res longinqua remittitur, tanquam soluti legibus vivunt, quia procul positis nullus Dominorum terror incurrit*. Vide & 1 Cor.4.18.

Com.49. καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους] Terentianus ille in Adelphis,

Non herclè hìc quidem durare quisquam si sic fit potest.
Scire equidem volo quot mihi sint Domini: quæ hæc est miseria?

& statim,

——Ctesiphon me pugnis miseram & istam psaltriam
Usque occidit.——

Lucianus in Timone, Τὰς ἐλευθέρους ὑβρίζει, καὶ τοὺς ὁμοδούλους μαστιγοῖ. Apud Juvenalem est

Si frangis virgas sociorum in sanguine.——

Aristophanes cùm ex persona Demosthenis Cleonem νεώνητον appellasset, addidit,

Ἐξ οὗ εἰσέφρησεν εἰς τὴν οἰκίαν,
Πληγὰς ἀεὶ προσείβεται τοῖς οἰκέταις.

Ibid. Ἐσθίειν τε καὶ πίνειν, &c.] Servus ad nequam conservum in Plautina Comœdia,

Nunc dum tibi lubet licétque, pota, perde rem, &c.
Dies noctésque bibite, pergræcamini:

& post,

Haccine mandavit tibi cùm peregrè hinc iit senex?
Hóccine modo hìc rem curatam offendet suam?

Claudianus,

Ac veluti famuli mendax quos mortis herilis
Nuncius in luxum falso rumore resolvit,
Dum marcent epulis, atque inter vina chorósque
Persultat vacuis effræna licentia tectis, &c.

Xenophon, Οἱ οἰκέται τῶν Μήδων ἀπὸ τῶν δεσποτῶν ἀπολυθέντων, ἀνειμένως καὶ ἴπνον καὶ ἐθορύβουν.

Com.51. ἥξει ὁ Κύριος, &c. καὶ διχοτομήσει αὐτὸν] Σχίσει μέσον· vide Histor. Susan. com.59. Arrian. in Epictet. Ἐπιστραφεὶς ὁ Κύριος καὶ ἰδὼν αὐτὸν σωβαρῶς διαταττόμενον ἐλκύσας ἔτεμεν.

Κεφ. κε´.

1. ΤΌτε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

2. Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ πέντε μωραί.

3. Αἵτινες μωραὶ λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον.

4. Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

5. Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.

Vulgata Versio.

1. TUnc simile erit regnum cœlorum decem virginibus: quæ accipientes lampades suas exierunt obviàm sponso & sponsæ.

2. Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.

3. Sed quinque fatuæ, acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum:

4. Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus.

5. Moram autem faciente sponso, dormitaverunt omnes & dormierunt.

6. Μέσης

6. Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

7. Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

8. Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν, ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

9. Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

10. Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ᾽ αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

11. Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε, Κύριε ἄνοιξον ἡμῖν.

12. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

13. Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

14. Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

15. Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

16. Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

17. Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

18. Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

19. Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ᾽ αὐτῶν λόγον.

20. Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

21. Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

22. Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν, εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς.

23. Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

24. Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς, εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας·

25. Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

26. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

27. Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.

28. Ἄρατε οὖν ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

29. (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.)

6. Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus venit, exite obviam ei.

7. Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornaverunt lampades suas.

8. Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ exstinguuntur.

9. Responderunt prudentes, dicentes, Nè fortè non sufficiat nobis & vobis, ite potiùs ad vendentes, & emite vobis.

10. Dum autem irent emere, vênit sponsus: & quæ paratæ erant, intraverunt cum eo ad nuptias, & clausa est janua.

11. Novissimè verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis.

12. At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.

13. Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

14. Sicut enim homo peregre proficiscens, vocavit servos suos, & tradidit illis bona sua.

15. Et uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò unum, unicuique secundùm propriam virtutem: & profectus est statim.

16. Abiit autem qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.

17. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.

18. Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

19. Post multum verò temporis venit dominus servorum illorum, & posuit rationem cum eis.

20. Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi: ecce alia quinque superlucratus sum.

21. Ait illi dominus ejus, Euge serve bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.

22. Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce alia duo lucratus sum.

23. Ait illi dominus ejus, Euge serve bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudiũ domini tui.

24. Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es, metis ubi non seminasti, & congregas ubi non sparsisti:

25. Et timens abii, & abscondi talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est.

26. Respondens autem dominus ejus, dixit ei, Serve male & piger, sciebas quia meto ubi non semino, & congrego ubi non sparsi:

27. Oportuit ergò te committere pecuniam meam numulariis, & veniens ego recepissem utique quod meum est cum usura.

28. Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29. Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.

30. Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσαι ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

31. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

32. Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

33. Καὶ σήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια, ἐξ εὐωνύμων.

34. Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

35. Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

36. Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

37. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

38. Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν, ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

39. Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

40. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

41. Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

42. Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

43. Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

44. Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45. Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

46. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

30. Et inutilem servum ejicite in tenebras exteriores. Illic erit fletus & stridor dentium.

31. Cùm autem venerit filius hominis in majestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ.

32. Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hœdis.

33. Et statuet oves quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.

34. Tunc dicet rex his qui à dextris ejus erunt, Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

35. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare: sitivi, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:

36. Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.

37. Tunc respondebunt ei justi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & pavimus; sitientem, & dedimus tibi potum?

38. Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?

39. Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?

40. Et respondens rex, dicet illis, Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.

41. Tunc dicet & his qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.

42. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare: sitivi, & non dedistis mihi potum:

43. Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me.

44. Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi?

45. Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis.

46. Et ibunt hi in supplicium æternum: justi autem, in vitam æternam.

Ad Cap. XXV.

Com. 1. Αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου] Apuleius 10. *Veluti nuptiales epulas obituræ Dominæ coruscis facibus prælucebant.* δᾷδες τὸ γαμήλιον ἐκλάμψασαι φῶς apud Heliodorum occurrunt. Vide & 2 Esdr. 10. 2.

Com. 8. αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται] Apud Aristophanem Nubibus,

Ἔλαιον ἡμῖν οὐκ ἔνεστ' ἐν τῷ λύχνῳ.

Com. 12. οὐκ οἶδα ὑμᾶς] Quasi dicat, μή μοι κόπους παρέχετε, ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται· ut Luc. 11. 7. suprà hîc jam dictum erat ἡ θύρα ἐκλείσθη. οὐκ οἶδα ὑμᾶς alienantium se locutio est, admixto etiam asperitatis tantillo. Apud Plautum,

Neque vos qui homines sitis novi, neque scio.

Apud Lucianum in Timone, Ἐπειδὰν πρώην ἔλαχε τῇ Ἐρεχθηΐδι φυλῇ διανέμειν τὸ θεωρικὸν, κἀγὼ προσῆλθον αἰτῶν τὸ γιγνόμενον, οὐκ ἔφη γνωρίζειν πολίτην ὄντα. Ovidius,

——Nec me vis nosse videri:

Quisque sit, audito nomine, Naso, rogas.

Com. 13. γρηγορεῖτε] Marcus ἀγρυπνεῖτε. Arrianus 3. 4 in Epictetum, πρόσεχε ταῖς φαντασίαις, ἐπαγρύπνει. Hieronymus in Epistolis, *Vigil sensus sit, nec vanis cogitationibus patens.* Horatius dixit *Vigila, hoc age.* Apuleius *Evigila, & tecum esto.* Sequentia ἐν ᾗ ὁ υἱὸς, &c. non temere rejicienda puto. Vide suprà 14. 50. Luc. 12. 46.

Com. 21. ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός] Id est, μικρὰν ἔχεις δύναμιν (ut Apoc. 3. 8.) καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον· qui locus hunc illustrat cùm ob vocem δύναμιν, (vide suprà com. 15.) tum quod additur, δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, quibus hîc non malè respondet τὸ εἴσελθε.

Eod. com. ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω] Cicero ad Q. Fr. *Quanta est in quoque fides tantum cuique committendum.*

Com. 24.

Com. 24. ἔγνων σε, ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος] Apud Plautum,

Scio sævus quàm sit homo & durus.

Et Senecam in Thyeste,

——*Novi ego ingenium viri*
Indocile, flecti non potest.

Dominicæ asperitatis recordatione se impulsum dicit. Sic Pamphiles veneficæ ancilla apud Apuleium, *Mecúmque reputans Dominæ meæ mores*, &c. *jam de fuga consilium tenebam.* Σκληρὸς hîc est ferè qui Petro 1. 2. 18. σκολιὸς δεσπότης. *Acer* (ut de Galba Suetonius) *& vehemens, & in coercendis delictis immodicus.* Πρὸς τὰς τιμωρίας πικρὸς καὶ ἀπαραίτητος, ut de Pindaro quodam Variarum 3.26. Ælianus,

Immitis, atrox, sævus, implacabilis.

Sic in Equit. Aristophanis,

——δεσπότης Ἄγροικος ὀργήν.——

ubi Scholia, ΣΚΛΗΡΟΣ, καὶ ἀνήμερος, καὶ τραχύς quo modo & σκληρὸν καὶ ἀνήμερον τὴν φύσιν τ Plutarchus dixit, in de Liber.educ. Σκληρὸς etiam in Contextu nostro (quod nec minùs nobis ob quæ hîc sequuntur arridet) sonare potest quod *Asper, & attentus quæsitis*, apud Horatium: quod, *Durus, difficilis, tenax*, Afranio apud Nonnium Marcellum: quod

——*Tristis, parcus, truculentus, tenax*,

Terentio in Adelphis.

Ibid. Θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας] Aristophanes de Cleone, ἀλλότριον ἀμῶν θέρος· hæc autem cum sequentibus ostendunt τὸ σκληρὸ vocabulo & πλεονεξίαν & ἅρπαγα indicari. Jobus consimili characterismo 21.19. Δίαιταν ἥρπασε, καὶ οὐκ ἐφύτευσεν αὐτήν· & Seneca, *Agellum quem non emeras, possides*: adde Mich. 2. 2. Augetur porrò his verbis invidia improbitatis ejus: *nam ut nemo tam stultus est ut quæ non fæneraverit putet reddenda esse, sic nemo sibi solvi vult quæ non commodat.* Salvian. 4. de Avar.

Com. 27. βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις] Sic ἀργύριον τραπεζίτῃ παρακαταθέσθαι apud Diog. Laertium.

Com. 28. Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα] Id est, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία, καὶ δοθήσεται τῷ τοὺς καρποὺς αὐτῆς ποιοῦντι· suprà 21.43. Ità quod usu humano comparatum est,

——*hi qui minus habent*
Ut semper aliquid addant divitioribus.

videmus etiam in donis cœlestibus obtinere,

Dantur opes nullis hæ nisi divitibus:

Com. 29. Τῷ γὰρ ἔχοντι, &c.] Ἔχειν heic est quod apud Philonem μὴ μόνον λαβεῖν καὶ ἀκίβδηλα ἅ τις ἔλαβε φυλάττειν, ἀλλὰ καὶ πλείονος ἐπιμελείας ἀξιοῦν, ἵνα ὁ δωρησάμενος μηδὲν ἔχῃ τῆς φυλακῆς αἰτιᾶσθαι. Qui donis (inquit Christus) divinitus datis culturam adhibuerit, qui semina Spiritûs sancti foverit nutriveritque, περισσευθήσεται, mensurâ uberiore ditabitur donec εἰς ἄνδρα τέλειον excreverit. Optimè illustrantur hæc ex iis Hebr.6.7. γῆ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς, &c. ubi τίκτουσα βοτάνην εὔθετον est quod hîc ἔχειν· εὐλογίας ἀπὸ Θεοῦ λαμβάνειν quod hîc δοθήσεται αὐτῷ. Similis apud Petrum sensus, cùm dixisset enim ἀδελφοὶ σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ τὴν ἐκλογὴν ποιεῖσθαι, subdidit, οὕτως πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου βασιλείαν εἴσοδος· quibus hîc τὸ περισσευθῆναι respondet. Agapetus (de Deo loquens) appositè & eleganter, Τὸ χρέος ὡς χάριν λαμβάνει, καὶ τὴν χάριν ὡς χρέος ἀντιδίδωσι. Et Irenæus, *Deus in se assumit operationes justas, ut præstet nobis retributionem bonorum suorum.* De Cyro Xenophon, Εἰ δέ τινα ὁρῴη ὄντα οἰκονόμον ἐκ τοῦ δικαίου, καὶ κατασκευάζοντα ὧν ἄρχοι χώρας, καὶ προσόδους ποιοῦντα, οὐδὲν ἂν πώποτε ἀφείλετο, ἀλλὰ καὶ πλείω προσεδίδου. Ἔχειν autem ἀπολύτως positum bene Græcum est. Lucianus, Οὐκ ἂν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος. In vet. Senario,

Αὐλὸς πνοαῖσι τοῖς ἔχουσι μὴ φθόνει.

Ibid. Ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, &c.] Alcimus Avitus,

Auxilium conatus amat, quis namque vacantem
Adjuvet? aut somno virtutem jungat inerti?

Ubi *habet* pro *amat* scribendum. Hanc Divinæ sapientiæ viam secuta est & humana prudentia in l. 2. Cod. de Debit. Civit. *Ab eo autem à quo constat fortunarum suarum maximam partem recessisse, etiam reliquam portionem quæ apud eum resederit transferri ad idoneum oportebit.* Cic. 3. Offic. *Lex ipsa natura, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò ut ab homine inerti & inutili* (qui suprà hic 26. ὀκνηρὸς, & infrà 30. ἀχρεῖος) *ad sapientem bonum fortémque virum transferantur res ad vivendum necessariæ.* Huc & aptari possunt quæ Solomo in Gnomolog. Ὁ αὐτὸς προσίθησι φίλους πολλούς, ὁ δὲ πτωχὸς καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος φίλου λείπεται. Caducorum in spiritualia bona mutato nomine sensus Euangelii efficitur.

Com. 33. τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων] Sic in Illustrium Apophthegm. apud Plutarchum, ἐπὶ δεξιᾷ οἱ βελτίονες, ἐπ' ἀριστερᾷ οἱ χείρονες. Dextera autem fœlicitati hîc assignatur, sinistra pœnæ. Planè sic apud Poetam præcipuum,

Hâc iter Elysium nobis; at læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Philo Apollinis habitum in de Legatione depingens, Τόξον τῇ εὐωνύμῳ καὶ βέλη κρατεῖ χειρὶ, χάριτας δὲ τῇ δεξιᾷ προτείνων, ὡς δέον τὰ μὲν ἀγαθὰ ὀρέγειν ἐξ ἑτοίμου, καὶ τετάχθαι τὴν βελτίονα τάξιν τὴν ἐπὶ δεξιᾷ, τὰς δὲ κολάσεις ὑποστέλλειν, καὶ τὴν καταδεεστέραν χώραν τὴν ἐπ' εὐώνυμα κεκληρῶσθαι. Paria Saturnal. 1. Macrobius.

Com. 34. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι, κληρονομήσατε, &c.] Sil. Italicus (non optimus seculi non pessimi Poeta)

At vos siderea, queis nulla æquabitur ætas,
Ite decus terrarum animæ, venerabile vulgus
Elysium, & castas sedes decorate piorum.

Minos in Mort. Dial. apud Lucian. Ὁ λῃστὴς μὲν Σώστρατος ἐς τὸν Πυριφλεγέθοντα ἐμβεβλήσθω, &c. ὑμεῖς δὲ οἱ ἀγαθοὶ ἄπιτε κατὰ τάχος εἰς τὸ Ἠλύσιον πεδίον, καὶ τὰς μακάρων νήσους κατοικεῖτε.

Sequitur, τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν] Τὴν κληρονομίαν ἄφθαρτον, ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς τετηρημένην, 1 Pet. 1. 4.

Pòst, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου] Contrà Jud. com. 14. οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

Com. 36. Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με] Gloss. περιβάλλω ἱματίῳ *Amicio, cooperio.* Specimen συνεργασίας hujusmodi in his Apuleianis, *Sedebat humi scissili palliastro semiamictus*: & statim, *Unum ex duabus laciniis meis exuo, eúmque propere vestio dicam an contego?* Cornelius Nepos de Cimone, *Sæpe cùm aliquem videret minùs bene vestitum, suum ei amiculum dedit.*

Com. 38. ἐπεσκέψασθέ με] Recentior, *invisistis me*, Vulgat. *visitastis me*, quod ego non improbaverim. In vetere Onomastico, *Visito*, ἐπισκέπτομαι.

Com. 40. ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων, &c. ἐμοὶ ἐποιήσατε] Quasi dicat, Vos prout bene operatos decet bonorum operum vestrorum non ampliùs recordamini, ἀλλ' οὐκ ἄδικος ἐγὼ ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, &c. Heb. 6. 10. Si vos obliti estis, at Pater meminit meus, Ego memini: in istis parvulis & despectis ego alsi, esurivi: quidquid donastis illis in me collatum fuit. Ἀπολαμβάνει ὁ Θεὸς τὸ παρ' ὑμῶν ὀφειλόμενον οὐ τὴν ἑαυτοῦ χερσὶν, ἀλλὰ τῶν πενήτων, καὶ τῶν ἄλλως βοηθείας δεομένων, Palæologus in Parænetícis. Quæ sumpsit fortè ex his Basilii, Homiliâ in Julittam Martyrem, χρήματα (de Deo itidem loquitur) δίδως, αἰτεῖ παρά σου τὴν ἐλεημοσύνην, διὰ τῆς χειρὸς τῶν πενήτων. Cyprian. ubi de Petro Tabitham resuscitaturo, *Circumsteterunt eum viduæ flentes & rogantes, pallia, & tunicas, & omnia illa quæ priùs sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defunctâ suis vocibus sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus.* Irenæus, *Deus in se assumit operationes justas.* Theophylact. ad Luc. 12. Ὁ πένητι διδοὺς Θεῷ δανείζει.

Com. 41. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον] Statius,

Ite

Ite truces animæ, funestáque Tartara letho
Polluite, & cunctas Erebi consumite pœnas.

Tertullianus de Præscript. *Venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitæ æternæ & promissorum cœlestium fructum, & ad profanos adjudicandos igni perpetuo*. Vide suprà ad 16.26. notata. εἰς τὸν ἀσεβῶν χῶρον ἄπιθι etiam in Cataplo Luciani occurrit.

Κεφ. κϛʹ.

1. ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2. Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

3. Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα·

4. Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

5. Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ· ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

6. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

7. Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

8. Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

9. Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

10. Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

11. Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

12. Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

13. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

14. Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς,

15. Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

16. Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

17. Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

18. Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα· καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστι· πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

19. Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

20. Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

21. Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

22. Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

23. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

Vulgata Versio.

1. ET factum est, cùm consummasset Jesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis,

2. Scitis quia post biduum Pascha fiet, & filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas:

4. Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent, & occiderent.

5. Dicebant autem, Non in die festo; nè fortè tumultus fieret in populo.

6. Cùm autem Jesus esset in Bethania in do- Simonis Leprosi,

7. Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.

8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes, Ut quid perditio hæc?

9. Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.

10. Sciens autem Jesus, ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.

11. Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.

12. Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.

13. Amen dico vobis, ubicunque prædicatum fuerit hoc euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam ejus.

14. Tunc abiit unus de duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum:

15. Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

16. Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.

17. Primâ autem die Azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?

18. At Jesus dixit, Ite in civitatem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.

19. Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus: & paraverunt Pascha.

20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis.

21. Et edentibus illis, dixit, Amen dico vobis quia unus vestrûm me traditurus est.

22. Et contristati valde, cœperunt singuli dicere, Numquid ego sum, Domine?

23. At ipse respondens, ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

24. Ὁ

24. Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

25. Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

26. Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

27. Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

28. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

29. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

30. Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

31. Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

32. Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

33. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

34. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

35. Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

36. Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

37. Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

38. Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

39. Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος, καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

40. Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

41. Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν· τὸ μὲν πνεῦμα, πρόθυμον· ἡ δὲ σὰρξ, ἀσθενής.

42. Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

43. Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας· ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

44. Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

45. Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε·

24. Filius quidem hominis vadit, ſicut ſcriptum eſt de illo: væ autem homini illi per quem filius hominis tradetur; bonum erat ei, ſi natus non fuiſſet homo ille.

25. Reſpondens autem Judas qui tradidit eum, dixit, Numquid ego ſum, rabbi? Ait illi, Tu dixiſti.

26. Cœnantibus autem eis, accepit Jeſus panem, & benedixit, ac fregit: dedítque diſcipulis ſuis, & ait, Accipite, & comedite; hoc eſt corpus meum.

27. Et accipiens calicem, gratias egit: & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.

28. Hic eſt enim ſanguis meus novi teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum.

29. Dico autem vobis, non bibam amodo de hoc genimine vitis uſque in diem illum, cùm illud bibam vobiſcum novum in regno patris mei.

30. Et hymno dicto, exierunt in montem oliveti.

31. Tunc dicit illis Jeſus, Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte. Scriptum eſt enim, Percutiam paſtorem, & diſpergentur oves gregis.

32. Poſtquam autem reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.

33. Reſpondens autem Petrus, ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor.

34. Ait illi Jeſus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35. Ait illi Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

36. Tunc venit Jeſus cum illis in villam quæ dicitur Geth-ſemani: & dixit diſcipulis ſuis, Sedete hîc donec vadam illuc, & orem.

37. Et aſſumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contriſtari & mœſtus eſſe.

38. Tunc ait illis, Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem: ſuſtinete hîc, & vigilate mecum.

39. Et progreſſus puſillùm, procidit in faciem ſuam, orans, & dicens, Pater mi, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte: veruntamen non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.

40. Et venit ad diſcipulos ſuos, & invenit eos dormientes, & dicit Petro, Sic? non potuiſtis unâ horâ vigilare mecum?

41. Vigilate, & orate ut non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma.

42. Iterum ſecundò abiit, & oravit, dicens, Pater mi, ſi non poteſt hic calix tranſire niſi bibam illum; fiat voluntas tua.

43. Et venit iterum, & invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

44. Et relictis illis, iterum abiit: & oravit tertiò, eundem ſermonem dicens.

45. Tunc venit ad diſcipulos ſuos, & dicit illis, Dormite jam, & requieſcite: ecce appro-

ἰδοὺ ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

46. Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

47. Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

48. Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

49. Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί. Καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

50. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

51. Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ, καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

52. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς· πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

53. Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

54. Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

55. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

56. Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

57. Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

58. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

59. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

60. Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

61. Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

62. Καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

63. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

64. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

65. Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

66. Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

pinquavit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorum.

46. Surgite eamus; ecce appropinquavit qui me tradet.

47. Adhuc eo loquente, ecce Judas unus de duodecim venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus sacerdotum & senioribus populi.

48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est; tenete eum.

49. Et confestim accedens ad Jesum, dixit, Ave rabbi. Et osculatus est eum.

50. Dixítque illi Jesus, Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, & manus injecerunt in Jesum, & tenuerunt eum.

51. Et ecce unus ex his qui erant cum Jesu, extendens manum, exemit gladium suum, & percutiens servum principis sacerdotum amputavit auriculam ejus.

52. Tunc ait illi Jesus, Converte gladium tuum in locum suum: omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.

53. An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plusquam duodecim legiones angelorum?

54. Quomodo ergò implebuntur scripturæ, quia sic oportet fieri?

55. In illa hora dixit Jesus turbis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me: quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.

56. Hoc autem totum factum est, ut adimplerentur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.

57. At illi tenentes Jesum, duxerunt ad Caipham principem sacerdotum, ubi Scribæ & seniores convenerant.

58. Petrus autem sequebatur eum à longè, usque in atrium principis sacerdotum. Et ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut videret finem.

59. Principes autem sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morti traderent.

60. Et non invenerunt, cùm multi falsi testes accessissent. Novissimè autem venerunt duo falsi testes,

61. Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.

62. Et surgens princeps sacerdotum, ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti adversùm te testificantur?

63. Jesus autem tacebat. Et princeps sacerdotum ait illi, Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis si tu es Christus filius Dei.

64. Dicit illi Jesus, Tu dixisti: veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli.

65. Tunc princeps sacerdotū scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemavit; quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.

66. Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.

67. Τότε

67. Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν,

68. Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

69. Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

70. Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

71. Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

72. Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

73. Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

74. Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

75. Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

67. Tunc expuerunt in faciem ejus, & colaphis eum ceciderunt; alii autem palmas in faciem ejus dederunt,

68. Dicentes, Prophetiza nobis, Christe: quis est qui te percussit?

69. Petrus vero sedebat foris in atrio; & accessit ad eum una ancilla, dicens, Et tu cum Jesu Galilæo eras.

70. At ille negavit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.

71. Exeunte autem illo januam, vidit eum alia ancilla; & ait his qui erant ibi, Et hic erat cum Jesu Nazareno.

72. Et iterum negavit cum juramento, Quia non novi hominem.

73. Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.

74. Tunc cœpit detestari & jurare quia non novisset hominem. Et continuò gallus cantavit.

75. Et recordatus est Petrus verbi Jesu quod dixerat, Priùs quàm gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras, flevit amarè.

Ad Cap. XXVI.

Com. 7. Ἀλάβαστρον μύρου] Martialis,

Quod Cosmi redolent alabastra.——

Apud Servium 3 in Virgil. *Alabastrum unguenti.* Capitolinus in Vero, *Data & vasa aurea cum unguentis, ad speciem alabastrorum.* Etymolog. Ἀλάβαστρον, καὶ ἀλάβαστρος, λήκυθος λιθίνη παρὰ μύρων ἀπόθεσιν. Scholiastes Aristophanis, Ἀλάβαστρον, τὸ μύρου τὸ ἀγγεῖον λίθινον, λαβὰς οὐκ ἔχον. Ælianus Var. 12.18. Ἡ θεὸς δέδωκεν αὐτῷ ἀλάβαστρον, καὶ εἶχεν αὐτὴ μύρον. Lucian. Asino, Καὶ μύρον ἔκ τινος ἀλαβάστρου προχεαμένη· apud Eundem in Dialog. meretric. amator munera recensens sua, Καὶ ὁπότε ἧκον ἐκ Συρίας ἀλάβαστρον μύρου ἐκ Φοινίκης. Dionysius Halicarnass. Κτένας εἰς τὰ βαλανεῖα φέρουσαι, καὶ μύρων ἀλαβάστρους.

Com. 8. εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη] apud Terentium,

Quod proluvium? quæ isthæc subita est largitas?

Ubi fallit (ut id obiter moneam) Donatus *prolubium* legens, exponénsque προθυμίαν *libidinem*: cùm & Gellius *pecuniam familiámq; prandiorum gurgitibus proluere* dixerit, & Aristophanes in Nubibus τὸν βίον μου καταλύει· & nota heic δαπάνην non dici, sed ἀπώλειαν. Scholiastes ad 11 Juvenalis, *Non dubitant mutuò accipere quæ perdant magis quàm erogent.*

Com. 13. ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη] Cicero in pro Sylla, *Itaque dico locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco Populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc judicium pervenit.*

Com. 16. ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια] Ἔστησαν, *statuerunt*: sic 1 Maccab. 11.27. Ἔστησεν αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην.

Com. 21. λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς, &c.] Apud Ovidium,

Est, ait, hic unus, quem vos nisi pellitis urbe,
Rex erit.——

Sequitur, καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ, Μήτι ἐγώ εἰμι;] Hesychius (hunc locum ut videtur respiciens) μή τι ἐγώ: ἆρα γε ἐγώ; Ovidius ibidem,

Qualia succinctis, ubi trux insibilat Eurus,
Murmura pinetis fiunt, aut qualia fluctus
Æquorei faciunt, si quis procul audiat illos,
Talè sonat populus, sed per confusa trementis
Verba tamen vulgi vox eminet una, Quis ille est?

& pòst,

Confremuère omnes, studiisque ardentibus ausum
Talia deposcunt.——

Com. 23. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας, &c.] Ovidius ubi suprà,

——*Is qui sit, signo, non nomine dicam.*

Reum, sine nomine tamen, destinare Plinius in Epistolis 9. 13. dixit. Auctor de claris Orator. *Neminem nominabo, genus hominum signâsse contentus.*

Com. 24. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει] Socrates jam mundum relicturus apud Platonem, Καὶ νῦν δὲ ἄπειμι ἀφ' ὑμῶν· &, ἀλλὰ γὰρ ὥρα ἤδη ἀπιέναι.

Ibid. Καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη] Fulgentius, *Quantò satius erat iis non nasci quàm nasci inefficaciter?* Ecclesiastes 4.3. Καὶ ἀγαθὸς ὑπὲρ τούτων ὅστις οὔπω ἐγένετο.

Com. 28. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν] Ut in Lege victimarum sanguis effundebatur ad peccata expianda. Scriptor ad Hebræos de eodem 9.28. προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας· nec aliud Lucæ 22.16. dicitur sub convivii figura, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον, καὶ ἐκάλεσε πολλούς· vide & Matth. 8.11. πολλοὺς porrò apud Lucianum non semel ità poni animadvertimus: in Nigrino, μάρτυρά σε παρασχήσομαι πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐθέλω· & in de Gymnas. apud Græcos improbos cives in scena infamare permissum ait αὐτῶν τι ἐκείνων χάριν, (ἀμείνους γὰρ οὕτω γίγνονται ὀνειδιζόμενοι) καὶ τῶν πολλῶν, ὡς φεύγοιεν τὸν ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις ἔλεγχον. Philostratus, Δεῖ νομοθέτην ἀποφῆναι ἑαυτὸν, ταῦτα ἐπιτάγματα εἰς τοὺς πολλοὺς ποιεῖσθαι.

Com. 29. ἀπ' ἄρτι] Vetus *amodo.* Nec adeò barbarè illud ut Recentiori visum. In Glossario, *Amodo*, ἀπὸ τοῦτου.

Com. 31. πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα] Max. Tyr. Αἰπόλιον ἂν ἀποστήσας τὸν ποιμένα, διέλυσας τὸ αἰπόλιον. Chrysost. Homil. 1. ad 1 Timoth. Πρόβατα μὲν ἀποκτείνας τὸ ποίμνιον ἐλάττωσε, τὸν δὲ ποιμένα ἐκ μέσου ποιήσας, ὁλόκληρον τὸ ποίμνιον ἐλυμήνατο Vide Act. 5.36,37. & 11.9. Job. 1.16. suprà 9.36.

Com. 33. Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε, &c.] Similia 1 Macc. 2.19. Vide, & nota non οὐ dictum, sed οὐδέποτε. Donat. ad Terent. NUNQUAM *plus habet negationis quàm* NON.

Com. 37. ἀδημονεῖν] Hesychius, Ἠδημόνησεν, ἐξεκάκησεν.

Com.38. περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου] In Græco Jonæ 4.9. Σφόδρα λελύπημαι ἐγὼ ἕως θανάτου. Vide & Siracid.37.2.

Com.40. οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;] In Plautina Truculento,

Non quis parumper durare, opperirier?

μίαν ὥραν hîc est quod alibi βραχύ τι & ὀλίγον τι. Vide Apocal. 17.12. & 18.16.

Com.41. γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε] εὐεπιβούλευτον γὰρ ὁ κοιμώμενος, Philo in de legatione. Petrus 1.4.7. σωφρονήσατε, καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχὰς dixit. Paulus τῇ προσευχῇ γρηγοροῦντες προσκαρτερεῖτε, Coloss. 4.2.

Sequitur, τὸ μὲν γὰρ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής] Ἡ σὰρξ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, Galat. 5.17. Confer & Rom. 7.15, 18,19.

Com.42. γενηθήτω τὸ θέλημά σου.] Nimirum hoc erat, non (quod Romanus Stoicus dixit) *patienter excipere fatum, & imperata facere*, sed (quod alibi Idem, & quod longè gratius perfectiúsque) *non tantùm Deo parêre, sed & assentiri.* In versu Græco,

Μή μοι γένοιθ' ἃ βούλομ', ἀλλ' ἃ συμφέρει.

Com. 45. καθεύδετε λοιπὸν] Vulgat. *dormite jam*; i.e. de cætero. Apuleius utrumque conjunxit in Apologetico, *Ac jam de cætero quò sæpius, eò apertiùs delinquit.*

Com.48. Κρατήσατε αὐτὸν] Apud Propertium,

Arripite hunc, inquit, nam bene nôstis eum.

Com.50. ἐφ' ᾧ πάρει;] Apud Virgilium,

Fare, age, quid venias?———

Act.10.21. τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε; Sophocl.

Τί δ' ἐξεπράξας; καὶ τί βουληθεὶς πάρει;

Hesychius, Ἐφ' ᾧ πάρει; ἐπὶ ποίῳ σκοπῷ πάρει καὶ παραγέγονας ἐνταῦθα; Anonymus apud Suidam, Τίνα λόγον ἄρα ποτὲ πρὸς ἐμὲ φίλ' ἔχων πάρει; Herodot. Polymn. πυθόμενοι ἐφ' οἷς ἦλθον. In Græco Zachariæ 1.21. τί ἔρχη ποιῆσαι;

Com.52. ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς]

———*clude vaginâ impium*

Ensem.———

Senec. Theb. In fabulis Phædri,

Conde ferrum, & linguam pariter futilem.

Hesych. Ἐσκολεώσατο, εἰς τὸν κολεὸν κατέθετο τὸ ξίφος.

Pòst, πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, &c.] Capitolinus in Gordiano 3. *Quod de Cæsare memoria traditum est, hoc etiam de Gordiano Cordus evenisse scribit: nam omnes quicunque illum gladio appetiverunt*, &c. *postea interemptis Philippis, suâ manu suísque gladiis, & iisdem quibus illum percusserant, interiisse dicuntur.* Flaccus apud Philonem relegatus, ærumnásque deflens suas, Ἀνεῖλόν τινας, καὶ ἀναιρεθήσομαι πρὸς ἑτέρων. Confer 1 Sam. 15.33.

Com.53. ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι, &c.] Arrianus sub persona Tyranno liberè respondentis, Ἐμὲ ὁ Ζεὺς ἐλεύθερον ἀφῆκεν, ἢ δοκεῖς ὅτι ἔμελλε τὸν ἴδιον υἱὸν ἐᾶν καταδουλοῦσθαι; quæ & sensu & loquendi formâ non multùm abludunt: sic ἢ δοκεῖτε, & Jacobus 4.5. & Sophocles apud Priscianum.

Com.56. τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον] Ità fieri amat: Dominum de vita periclitantem plerumque famulitium deserit. Exempla in Claudio, Nerone, Galba, Pertinace, &c. apud Tacit. Suetonium, Josephum, Capitolinum, aliósque occurrunt. Curtius de Dario R. jam ad incitas redacto, *Tum verò custodiæ ejus assueti, quos Regis salutem vel periculis vitæ tueri oportebat, dilapsi sunt, armatis quos jam adventare credebant haud se pares futuros rati.*

Com.57. οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι] Dispiciamus an studio, & ob eruditionem (uti verè admirandus Vir censet) Scribæ senioribus præponantur, an potiùs κατὰ τὸ παραπεσόν· apud Marcum enim 15.1. Luc.22.66. & Act. 6.12. verso ordine occurrunt.

Com.58. ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν]

——*longè vestigia servans.*

Vide Psalm. 58.11. Et verè quidem hoc fuit ἀπὸ μακρόθεν διὰ τὸν φόβον στῆναι, Apoc.18.10. nam etsi amor magnus, major metus ejus. Apud Heliodorum ille, Ἐγὼ ὡς πορρωτάτω χωρίσας ἐμαυτὸν ἐπί τινος λόφου, θέαν ἀκίνδυνον ἐμαυτῷ κατένεμον. Quid aliud Petrus? Cogitat de magistro quidem, sed sibi consulit: cupit salutem Domini, sed suam præfert: Jesum periculis liberatum optat, interim se in tutum recipit.

Ibid. ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν ἰδεῖν τὸ τέλος] Jonæ 4.5. Ἐκάθητο ὑποκάτω αὐτῆς (σκηνῆς) ἕως οὗ ἀπίδῃ τί ἔσται τῇ πόλει. Philo ubi de Mose exposito, Ὑπὸ φιλοικείου πάθους μικρὸν ἄποθεν ἐκαραδόκει τὸ ἀποβησόμενον· legendum μακρὰν ἄποθεν· confer Græcum Exodi 4.2. Sirachides 37.11. de insidiatore, Στήσεται ἐξ ἐναντίας ἰδεῖν τὸ συμβησόμενον. Vide & 2 Reg.2.7.

Com.62. οὐδὲν ἀποκρίνῃ;] *Tacentibus nihil credimus*, Lactantius 5.20. Quintilian. 4.2. *Narravit accusator*, &c. *exspectat naturaliter Judex quid narretur à nobis: si nihil exponimus, illa esse quæ adversarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est.*

Com. 64. καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως] Quod Heb. 1.3. ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης. Ibidem 8.1. ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης· & 12.2. ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ θρόνου. Vide & 1 Pet.3.22. Ephes.1.20,21. καθῆσθαι ἐκ δεξιῶν jus filii notat. De Minerva Jovis filia ex Pindaro Aristides, Δεξιὰν κατὰ χεῖρα τοῦ πατρὸς καθεζομένην.

Com.65. Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ] Ingenti ex audita blasphemia indignatione obortâ. Vide 2 Reg.18.19. Quæ heic de luctu afferuntur ad rem non faciunt. Seneca, *Quid opus est, inquit Hieronymus, cùm velis cadere aliquem priùs labia tua mordere? Quid si ille vidisset desilientem de Tribunali Proconsulem, fasces lictori auferentem, & sua vestimenta scindentem quia tardiùs aliena scindebantur?* Capitolinus de Maximino, *Incurrere in parietes, vestem scindere, gladium arripere, quasi omnes posset occidere.* Qui loci ex iis non sunt qui se vulgò exhibent; nam ut in *luctu* vestigia moris hujus non infrequentia sunt, ità in *ira* (ut hoc Euangelii loco) occurrunt rariús.

Ibid. τί χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ] Auctor qui sub nomine Ciceronis in Salustium circumfertur, *Ubi rerum testimonia adsunt quid verbis opus?* Virgilius,

Cernis ut insultent Rutuli?———

ubi Servius, *Ad augendam invidiam, ait* CERNIS, *ac si diceret, Non est opus narratione, cùm Trojanorum miserias ipse conspicias.*

Com.66. Τί ὑμῖν δοκεῖ;] Bene vir summus, *Ut Princeps Senatûs sententias exquirit:* & ità ad Senatum Consul apud Vopiscum, *Audistis P. C. literas Aur. Val. Probi. De his quid videtur?* nec malè illustrari possunt hæc verba ex Donato, qui ad Terentii ea

Quid tu ais?———

Eo vultu (inquit) *dicitur quo videmus loqui eos qui interrogant gesticulante vultu quid sentiant de consilio suo quos sciunt approbaturos esse:* aptè, sive heic Judicem respicimus, sive circumstantem coronam.

Sequitur, οἱ δὲ εἶπον, ἔνοχος θανάτου ἐστί]

Consensêre omnes, & quæ sibi quisque merebat
Unius in justi exitium conversa tulere.

Confer Jerem.26.11. Gloss. Ἔνοχος, *Obnoxius, reus, obligatus.*

Com.67. οἱ δὲ ἐρράπισαν] Ῥαπίζειν est quod Gellius *palmâ verberare* & *depalmare* dixit: nec debuit heic Vetus a recentiore reprehendi.

Com.69. καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ] *Illius sequax fuisti.* Vide Joh.18.25. Aut, *fuisti à partibus illius:* quo sensu εἶναι μετά τινος supra 12.30. occurrit, & εἶναι σύν τινι Act.4.13. & 14.4.

Com.70. οὐκ οἶδα τί λέγεις] Credibile est hæc vultu sonóque vocis commotiore prolata fuisse, quasi diceret, *Aufer te hinc, inepta, quas nugas blateras?* Apud Suidam, ΟΥΚ ΟΙΔ' Ο ΚΡΩΖΕΙΣ, ἐπὶ τῶν μάτην θρυλλούντων ὡς αἱ κορῶναι.

Com.73.

Com. 73. οἱ ἑστῶτες] Id est, περιεστῶτες οἱ ἐκεῖ suprà com. 71. vel (ut infrà 27.47.) οἱ ἐκεῖ ἑστῶτες. Sic Joh. 12. 29. ὁ ἑστὼς ὄχλος· Act. 22.25. τὸ ἑστῶτα ἑκατόνταρχον· & Joh. 18.18. εἱστήκεισ.

Ibid. ἡ γὰρ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ] Putet quis hanc sententiam esse, Etiam inconstantia tua, dum modò hoc, modò illud dicis, culpæ te manifestum arguit. Apuleius 10. *Ingens exinde verberonem corripit trepidatio, &c. tunc pedes incertis alternationibus commovere; modò hanc, modò illam partem scalpere capitis, & ore semiclauso nescio quas affanias effutire, ut nemo eum prorsus à culpa vacuum meritò crederet.* Sidonius 4.12. *Quanquam esset trepidus & sternax, & præ reatu balbutiret.* Herodotus 2. πλαζόμενος ἐν τῷ λόγῳ, καὶ οὐ τὸ ἀληθείην λέγοντος. Sic apud Ammianum Marcellinum *varia præ timore loqui.* Sed verius est λαλιᾶς voce ἰδίωμα indicari. Tertullianus 4 contra Marcion. *Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelæ probares.* Vide Act. 2. com. 6. & seqq. Marcus disertè, καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

Com. 74. Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν] Apuleius 2. *Quámque sanctissimè poterat adjurans cuncta Numina, tantum scelus abnuebat:* quibus eadem quæ heic constantia, etsi non res, exprimitur: est enim καταναθεματίζειν, *devovere se, malè precari sibi:* quam vocem Vetus doctissimè *detestari* vertit. Horatius,

Diris agam vos, dira detestatio
Nullâ expiatur victimâ.

Com. 75. καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος, &c.] Οἱ συγγνώμονες τὸ οἰκεῖον τάχους αἰσθάνονται τῶν ἁμαρτημάτων, Chrysostomus Homil. 53. ad Pop. Antioch. Illico ubi concidêre consurgunt, & elevationem protinus meditantur ab ipso lapsu, pernicitate pœnitudinis tam velox est resurgentium remedium, ut vix appareat collapsorum vestigium.

Sequitur, καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε] Hic mos lugentium. Plutarchus, Ἔξω πένθη τινι, σκυθρὸν ἔχων. Joan. 20. 11. Ἔξω κλαίουσα. Plinius Epistolarum lib. 3. de Fannia Pæti uxore, *Cùm diu cohibitæ lacrymæ vincerent, erumperéntque, egrediebatur, tum se dolori dabat.* Curtius de Alexandro occiso Clyto, *Solitudo illi pœnitentiam exciebat.*

Κεφ. κζ.

1. ΠΡωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

2. Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

3. Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

4. Λέγων, Ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

5. Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

6. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, λαβόντες τὰ ἀργύρια, εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

7. Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

8. Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

9. (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ·

10. Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)

11. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

12. Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

13. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

14. Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

15. Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

16. Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον Βαραββᾶν.

Vulgata Versio.

1. MAnè autem facto consilium inierunt omnes principes sacerdotum & seniores populi adversùs Jesum, ut eum morti traderent.

2. Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

3. Tunc videns Judas qui eum tradidit quòd damnatus esset, pœnitentiâ ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum & senioribus,

4. Dicens, Peccavi, tradens sanguinem justum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5. Et projectis argenteis in templo, recessit: & abiens, laqueo se suspendit.

6. Principes autem sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est.

7. Consilio autem inito emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.

8. Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldama, hoc est, ager sanguinis, usque in hodiernum diem.

9. Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati quem appretiaverunt à filiis Israel:

10. Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.

11. Jesus autem stetit ante præsidem, & interrogavit eum præses, dicens, Tu es Rex Judæorum? Dicit illi Jesus, Tu dicis.

12. Et cùm accusaretur à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit.

13. Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quanta adversùm te dicunt testimonia?

14. Et non respondit ei ad ullum verbum: ità ut miraretur præses vehementer.

15. Per diem autem solennem consueverat præses populo dimittere unum vinctum quem voluissent.

16. Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.

17. Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν; ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

18. Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

19. Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν.

20. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

21. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

22. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

23. Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

24. Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

25. Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

26. Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

27. Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

28. Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην.

29. Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

30. Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

31. Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

32. Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

33. Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος, Κρανίου τόπος,

34. Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

35. Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

36. Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

37. Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥΤΟΣ ἘΣΤΙΝ ἸΗΣΟΥΣ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ἸΟΥΔΑΙΩΝ.

38. Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

39. Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,

40. Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρι-

17. Congregatis ergò illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittam vobis; Barabbam, an Jesum qui dicitur Christus?

18. Sciebat enim quòd per invidiam tradidissent eum.

19. Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor ejus dicens, Nihil tibi & justo illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.

20. Principes autem sacerdotum & seniores persuaserunt populis ut peterent Barabbam, Jesum verò perderent.

21. Respondens autem præses, ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabbam.

22. Dicit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Jesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes, Crucifigatur.

23. Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magìs clamabant, dicentes, Crucifigatur.

24. Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magìs tumultus fieret, acceptâ aquâ, lavit manus coram populo, dicens, Innocens ego sum à sanguine justi hujus; vos videritis.

25. Et respondens universus populus, dixit, Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.

26. Tunc dimisit illis Barabbam: Jesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.

27. Tunc milites præsidis suscipientes Jesum in prætorium, congregaverunt ad eum universam cohortem:

28. Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei,

29. Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus, & arundinem in dextera ejus: & genu flexo ante eum, illudebant ei, dicentes, Ave rex Judæorum.

30. Et exspuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput ejus.

31. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem; & induerunt eum vestimentis ejus, & duxerunt eum ut crucifigerent.

32. Euntes autem invenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariaverunt ut tolleret crucem ejus.

33. Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est, Calvariæ locus.

34. Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum. Et cùm gustasset, noluit bibere.

35. Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem, Diviserunt sibi vestimenta mea: & super vestem meam miserunt sortem.

36. Et sed entes servabateum.

37. Et imposuerunt super caput ejus causam ipsius scriptam, HIC EST JESUS REX JUDÆORUM.

38. Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones: unus à dextris, & unus à sinistris.

39. Prætereuntes autem blasphemabant eum moventes capita sua,

40. Et dicentes, Vah qui destruis templum

σιν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

41. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

42. Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

43. Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν· ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν· εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

44. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτῷ.

45. Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

46. Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

47. Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

48. Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

49. Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

50. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

51. Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν·

52. Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη·

53. Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

54. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

55. Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ·

56. Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

57. Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ.

58. Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59. Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ·

60. Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61. Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62. Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63. Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν, ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64. Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ

Dei, & in triduo illud reædificas, salva temetipsum; si filius Dei es, descende de cruce.

41. Similiter & principes Sacerdotum illudentes cum Scribis & senioribus, dicebant,

42. Alios salvos fecit; seipsum non potest salvum facere: si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.

43. Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult: dixit enim, Quia filius Dei sum.

44. Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.

45. A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam.

46. Et circa horam nonâ clamavit Jesus voce magna, dicens, Eli, Eli, lammasabachthani? hoc est, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?

47. Quidam autem illic stantes & audientes, dicebant, Eliam vocat iste.

48. Et continuò currens unus ex eis, acceptam spongiam implevit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.

49. Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias liberans eum.

50. Jesus autem iterum clamans voce magnâ, emisit spiritum.

51. Et ecce velum templi scissum est in duas partes, à summo usque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt,

52. Et monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

53. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem ejus, venerunt in sanctam civitatem, & apparuerunt multis.

54. Centurio autem & qui cum eo erant custodientes Jesum, viso terræmotu & his quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè filius Dei erat iste.

55. Erant autem ibi mulieres multæ à longè, quæ secutæ erant Jesum à Galilæa, ministrantes ei:

56. Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Jacobi & Joseph mater, & mater filiorum Zebedæi.

57. Cùm autem serò factum esset, vênit quidam homo dives ab Arimathæa, nomine Joseph, qui & ipse discipulus erat Jesu.

58. Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu. Tunc Pilatus jussit reddi corpus.

59. Et accepto corpore, Joseph involvit illud in sindone munda:

60. Et posuit illud in monumento suo novo quod exciderat in petra. Et advolvit saxum magnum ad ostium monumenti, & abiit.

61. Erat autem ibi Maria Magdalene, & altera Maria, sedentes contra sepulcrum.

62. Alterâ autem die, quæ est post Parasceuem, convenerunt principes sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63. Dicentes, Domine, recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc vivens, Post tres dies resurgam.

64. Jube ergò custodiri sepulcrum usque in diem tertium: nè fortè veniant discipuli ejus,

νυκλὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσαι ἡ ἐχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65. Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κυσωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66. Οἱ δὲ, πορδυθέντες, ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κυσωδίας.

& furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit novissimus error pejor priore.

65. Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.

66. Illi autem abeuntes, munierunt sepulcrum, signantes lapidem, cum custodibus.

Ad Cap. XXVII.

Com. 1. Συμβέλιον ἔλαβον] Sic suprà 12. 14. Vetus (pro more suo) eruditè, *consilium inierunt*. Apud Plaut. Capteiv.

Consilium inière quo vos, &c. *vitâ prohibeant*. Est autem heic συμβέλιον λαμβάνειν, non (ut rectè Vir summus monuit) senatum vel concilium convocare, sed insidiantium dolósq; struentiũ ritu capita conferre: ψιθυρίζειν καὶ λογίζεσθαι κακά· ut Psa. 41. Apul. 4. *Capita conferunt, in meamq; perniciem illico consentiunt*. Marcus Συμβέλιον ποιήσαντες, ubi & optimè Vetus Interpres *consilium facientes*. Cicero Orat. post reditum suum, *Cum A. Gabinio consociare consilia pestis meæ*. Sic *consilia & commutationes inter se facere* Quadrigarius apud Gellium dixit. Act. 9. 23. συμβελεύεσθαι dicitur.

Com. 3. μεταμεληθεὶς] Juvenalis 13.

Cùm scelus admisit fuerat constantia, quid fas
Atque nefas tandem incepit sentire peracto
Crimine———

Tacitus de Nerone occisâ Agrippinâ, *Perfecto demum scelere magnitudo ejus intellecta est*. Curtius de R. Alexandro confosso Clyto, *Postquam ira mente decesserat*, &c. *magnitudinem facinoris serâ æstimatione perspexit*. Plutarchus in De sera Numinis vindicta, Τὸ δ' ἐρασοῦ τῆς κακίας ἄχει τῶν ἀδικημάτων ἰχυρὸν ὅτι, καὶ πρόχειρον, εἶτα τὸ πάθος, ὥσπερ πνεῦμα λείποντος ὑπολείπεται, ἀσθενὲς καὶ ταπεινὸν ὑποπίπτει τοῖς φόβοις καὶ δεισιδαιμονίαις. Apud Quintilianum ille 4. Declam. *Venit ille nescio quis ardor, non sentio*, &c. *tunc omnia incipio scire cùm gesta sunt*.

Sequitur, ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια, &c.] Scelestus ille apud Achillem Tatium lib. 7. Ἔλαβον χρυσοῦς ἑκατὸν παρὰ Μελίτης τῆς θεραπαίνης γυναικὸς, αὕτη γάρ με ἐπὶ τὸν φόνον ἐμισθώσατο· ἀλλ' ἰδοὺ, τοὺς χρυσοὺς ὑμῖν τοὺς ἑκατὸν φέρω, &c.

Com. 4. τί πρὸς ἡμᾶς] Gloss. *Quid meâ?* τί πρὸς με; Recentior, *quid ad nos?* religiosè nimis. Ut licentiùs, ita eruditiùs Vetus, *Quid id ad nos?* Cato apud Gellium, *sint sanè superbi, quid id ad nos?* Cicero ad Atticum, *Quid id ad me? inquies*.

Sequitur, Σὺ ὄψει] Locutio curam vel culpam amolientis à se. Apuleius 9. *Tecum ipsa videris*. Seneca 2. 14. De benef. *Viderit, de se, non de me queretur*: & 7. 18. *Viderit, penès illum erit culpa, non penes me*. Act. 18. 15. αὐτοὶ ὄψεσθε. Adde infrà hic com. 24.

Com. 5. καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο] Lucas tamen καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη ὅλα τὰ σπλάγχνα αὐτῦ, Act. 1. 18. Quæ quàm diversa sonant in promptu omnibus. Dissonantiam ut quoquomodo conciliarent nonnulli ex Veteribus, quædam de rupto laqueo commenti sunt. Quintilianus 17. Declamat. *Strictos circa collum laqueos aut nexus, aut ipsius corporis ruina decepit*. Quæ heic minimè locum habuisse (atque id rectè quidem) consentiunt eruditi homines: ἀπάγχεσθαι ergò exponunt, non *laqueo præfocari*, sed *vi ac impetu mœroris vitam evadere*. *Solo dolore mori* Lucanus dixit: Ovidius mente non absimili,

Strangulat inclusus dolor.———

Sanè sic sumi vocem eâm quandoque non inficias eundum: quò præter adductos ab iis locos spectat apud Ælianum ille, Σωκράτης κωμῳδέμενος ἐγέλα, Πολίαγρος δὲ ἀπήγξατο· id est, *præ ira mortuus est*, aut, *præ mœrore*: sic enim debere intelligi præcedentia clamant, Σκώμματα ὐ μόνον ἐλύπησε πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ἀπέκτεινε. Vide & eundem 4. 1. Sed nec sic difficultas tollitur: cujus enim qui mœrore vivere desiit unquam viscera effusa sunt? aut cùm ῥήγνυσθαι, ῥηγνύμενος ἀπάγχεσθαι (quod apud Arrianum 2. 20. in Epictet. est,) & apud Latinos *dirumpi*, & similia occurrunt, credemus intestina excidisse? ac non potiùs figuratum loquendi genus esse, ideo usurpatum quòd immaniter turgentia quæque minari diruptionem solent? Quid ergò? aut qualem τὸ ἀπάγχεσθαι habere significationem dicemus? Ego quidem nullam mortis speciem hoc loco voce eâ indicari crediderim, sed animi tantùm angorem & ægritudinem, (unde apud Chrysostomum Homil. 22. ad Antiochenos, τῷ συνειδότι ἀπάγχεσθαι quò pertinent & illa Artemidori, Ἀπάγχεσθαι, καὶ ἑαυτὸν ἀναρτῆσαι, θλίψεις καὶ σενοχωρίας σημαίνει) cujusmodi tamen ægritudinem quæ præ excessu & non ferendâ nimietate mortem accersivit. Est ergò mihi in hac narratione ἀπάγχεσθαι quod apud Apuleium *facinoris conscius mori cupere*: quod apud Justinum lib. 12. de Alexandro post occisum à se Clytum, *mori velle*: quod apud Gellium 7. 18. (ubi de captivis qui ad Hannibalem dejurio vincti non reverterunt, & ob id Romanis ipsis intestabiles habiti sunt) *tædium vitæ capere*; aut (quod Idem de Milesiis virginibus loquens) *voluntatem mortis obeundæ*. Et hæc ἐκ περιθυμίας. Conciliatis jam ad aliquid Lucæ & Matthæi verbis, videamus quod genus βιοθανασίας proditor conscivit sibi. Puto ergò non *mœrore* eum è vivis abiisse, multò minùs *suspendio*, sed aliâ mortis viâ, *præcipitio* nimirum. Ad quam sententiam firmandam duo astruenda sunt: quorum alterum est, hominibus malo Genio & intemperiis actis fuisse id genus exitii solenne admodum: alterum, præcipitio interemptis viscera effundi solita. Utrumque adductis Auctorum locis lucidè ostendemus, etsi posterius istud sine ullis testimoniis & auctoritatum adminiculis sit vel ipsi communi sensui ac rationi expositum satis. De priore sic Horatius,

Voles modò altis desilire turribus, &c.
Fastidiosâ tristis ægrimoniâ.

Apud Senecam Phædra,

Decreta mors est, quæritur fati genus:
Laqueóne vitam finiam, an ferro exigam?
An missa præceps arce Palladiâ cadam?

Apud Terentium ille,

———*Occidi:*
Utinam mihi esset aliquid hîc quo nunc me præcipitem darem.

Captiva apud Apuleium puella lib. 4. *Hem, nunc certè, nunc maximè funditus perii*, &c. *laqueus, aut gladius, aut certè præcipitium proculdubio capessendum est*. Idem de eadem, *At illa studiosè gradum celerans, montis extremum petit tumulum, certè vel illic inventura pessimum vitæ finem*. Idem 7. *Inediâ denique continuâ, vel præcipiti ruinâ memet ipse quærebam exstinguere*. Apud Euripidem Hercules jam mentis compos occisis liberis,

Οἴμοι, τί δῆτα φείδομαι ψυχῆς ἐμῆς,
Τῶν φιλτάτων μοι γενόμενος παίδων φονεύς;
Κ' ὐκ εἶμι πέτρας λισσάδος πρὸς ἅλματα;

Plutarchus in Parallelis de Valerio, Ἀθυμήσας, (ἑαυτὸν) κατὰ τῶν αὐτῶν ἔρριψε κρημνῶν——Arnobius de Simone Mago, *Pudore defessus* (ἀπαγχθεὶς) *ex altissimi culminis se præcipitavit fastigio*. Transeamus ad quod secundo loco affirmavimus, intestinorum effusionem nempe. Seneca, *Sive fauces nodus elisit, sive spiramentum aqua præclusit, sive in*

in caput lapsos subjacentis soli duritiâ comminuit. Lucanus,

> *Hic se præcipiti jaculatus pondere, durâ*
> *Dissiluit percussus humo.*———

Rectè *dissiluit*,& ad hanc historiam apposité : nec minùs apposité in Glossario, *Dissiluit*, Ἐλάκησεν. Apuleius de latrone ab anu præcipitato, *Super quendam vastissimum lapidem propè jacentem decidens, perfractâ diffissâque crate costarum*, &c. *vitam evasit.* Idem de sorore Psyches quæ è scopulo se præcipitem dederat, *Per saxa cautium jactatis atque dissipatis membris, ac perinde ut merebatur laceratis visceribus suis*, &c. *interiit* : & alibi, *Vides istas rupinas, & praeacutas in his praeminentes silices, quæ te penetrantes quaquà decideris, membratim dissipabunt ?* Confer quæ & 2 Maccab. 14.46. de Rhasi Hebræo. Nemo autem cavillis agat, nullus ludos faciat quòd his locis districtè non exprimatur *intestinorum effusio*, cùm & hæc ut naturæ rei ipsius consentanea suâpte sequatur, tacitéque insinuetur etiam vocabulis iis *comminuendi, dissiliendi, diffindendi, lacerandi*que, quæ omnia vim habent τοῦ ἐλάκησε. Μέσος autem (nè cui negotium facessat dictio ea) mera ἐνέργεια est, elegantiæ & efficaciæ orationis inserviens tantùm. Homerus. Odyss. ι'.

> ———μέσσον δ' οἱ ἶσον ἔαξε
> Δεινῇ μεγαλόφρων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα.

Lucas 23.46. Ἐξέπνευσε τὸ παραπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον. Plaut. Cas.

> *Ædepol ego illam mediam disruptam velim.*

Idem Curcul.

> *Nihil metuo nisi nè medius disrumpar miser :*

& Rud.

> *Iratus videor mediam arripere simiam,*
> *Concludo in vincula bestiam nequissimam.*

Lucilius,

> *Jam disrumpetur medius, jam ut Marsu' colubrũ*
> *Disrumpit cantu, venas cum extenderit omnes.*

Terent. Andriâ, *mediam mulierem amplectitur.* Cicero Verr.7. *Hominem proripi, atque in foro medio nudari*, &c. *jubet.* Virgilius,

> *Ecce fuga medio*——— ubi Servius,

Dum fugit, inter fugam : Figuratum est, ut, Laurus erat tecti medio.—— Idem, *Omnia vel medium fiant mare.*—— Servius, *Ut nihil sit nisi mare.* Hujusmodi de hoc Matthæi loco est conjectura nostra, pro qua etsi *gladiatorem* non agimus, forsan *secutores* habebimus.

Com. 11. ἐστάθη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος] Ἐστι judicialis vox est. Act.24.20. σταθέντος μου ἐπὶ συνεδρίου. 25.10. ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι· & 26.6. ἕστηκα κρινόμενος· sic stare apud Latinos. Horatius,

> ———*Inteream si*
> *Aut valeo stare, aut novi civilia jura.*

Gellius, *Deliberatum est de nota ejus qui*, &c. *in jure stans clarè nimis & sonorè oscitavit.*

Pòst, Σὺ λέγεις] *Rem ac veritatem ipsam dicis* : ità enim capienda ista : apud Plautum Pers.

> ———*rem loquitur meram.*

Idem alibi, *Nullus sum. Imò es. Scio jam miserum dices. Tu dixti.*

Com.16. δέσμιον ἐπίσημον] Sic in l.3. §. 1. ff. *de offic. Præfect. vigil.* & l. *capitalium* ff. de pœn. *famosus latro.* Apuleii 7. *famosus prædo :* & 9. *latro inclytus.*

Com.18. διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτὸν] Ζηλώσαντες ἀπέδοντο, Act. 7. 9. Apuleius 10. *Invidiâ nequissima factionis circumventus.* Idem 7. *Hunc insimulatum quorundam astu projecit extorrem sæviens invidia :* & in Apologia, *Neque enim ulla alia causa præter cassam invidiam reperiri potest, quæ judicium istud mihi*, &c. *conflavit.*

Com.19. μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ] Satis Græcè. Arrianus 4.2. in Epictetum, Ἀπόγνωθι, ἀποφάνθι, μηδὲν σοὶ καὶ αὐτοῖς. Demosth. περὶ στεφ. Διομυλόμενος μηδὲν εἶναι σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα.

Eodem com. πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον, &c.] Παράδοξα nempe, ut Lucas 5.26. in alia historia loquitur. Quintil. Decl. 13. *Multa dictu visúque miranda.* Plinius in narratione Vesuvii flagrantis, *Egressi tecta consistimus, multa ibi miranda, multas formidines patimur.* Epist. lib.6. In Aureliano Vopiscus vocat *monstris speciebúsque divinis implicari.*

Com.23. τί γὰρ κακὸν ἐποίησε ;] Designate aliquod malum facinus ejus, neque enim clamores & indefinita accusatio reum peragunt. Aristides pro quatuor, Ὀρθῶς ἐποίησεν ὁ θεὶς τὸν νόμον, ἀξιώσας διαῤῥήδην ἔχειν τὰς τε δίκας καὶ τὰς γραφὰς· ἔβλαψέ με ὁ δεῖνα τὸ καὶ τὸ ποιήσας, καὶ τὰ δὲ ἀπὸ προφάσεως, κἂν τις ἄλλο κατηγορῇ, τὸν αὐτὸν φόνον φεύγειν. Ad locutionem spectant illa 1 Sam. 26.18. Τί ἡμάρτηκα ; τί εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα ; & 20. 30. ἵνα τί ἀποθνήσκει ; τί πεποίηκε ; Arrian.2.14. in Epictetum, Τί σοι ἐγὼ κακὸν πεποίηκα ; Salvianus in Epistolis, *Obsecra & supplex dicito, Quid feci ? quid commerui ?* Plin.4. Epist.11. *Præterea Celer Eques Romanus, cui Cornelia objiciebatur, cùm in comitio virgis cæderetur, in hac voce perstiterat, Quid feci ? nihil feci.* Tacitus de Galba, *Extremam ejus vocem ut cuique odium aut admiratio fuit, variè prodidère. Alii suppliciter interrogasse, quid mali meruisset.* Gellius 1.26. *Cœperat verberari, obloquebatur non meruisse ut vapularet, nihil mali, nihil sceleris admisisse.*

Sequitur, οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον] Verè Declam. 18. Quintilianus, *Contentiosiùs loquuntur maligni quod probare non possunt, & affirmationem sumit ex homine quod non habet ex veritate.* Similem pervicaciam 1 Sam.18.9. vide. Dixit Epictetus, καθάπερ οὔτε κλαγγῇ χρῶ, οὔτε βληχῇ καλακλήσετ) (lege καταπλήσει σε) πρόβατον, οὕτως οὔτε πλῆθος ἀνοήτων σε δεδιττέσθω φωνή· quod, si ulli hominum ordini,servandum præcipuè justitiæ Antistitibus, quos oportet esse erectos, arduos, vi ac majestate æquitatis veritatísque terrificos, evenit tamen ut nonnunquam clamoribus improborum cedant, non (ut iniquus ille Luc. 18.) ad ulciscendam, sed ad inferendam injuriam : imò cùm hominis (ídque justi) caput agitur, ad extremam pœnam decernendam.

Com. 24. ὅτι μηδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται] Marc. 5.26. Μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα.

Ibid. λαβὼν ὕδωρ, ἀπενίψατο] Ovidius,

> *O nimiùm faciles qui tristia crimina cædis*
> *Tolli fluminea posse putabat aquâ !*

Manuum ablutione autem non Hebræi tantùm, sed & οἱ ἔξω puros se atque innocentes testari solebant. Porphyrius cùm mel καθαρτικὴν δύναμιν habere dixisset, addidit, Ὅταν μὲν οὖν τοῖς τὰ Λεοντικὰ μυουμένοις εἰς τὰς χεῖρας ἀνθ' ὕδατος (μέλι) νίψασθαι ἐγχέωσιν, ἀπὸ παντὸς λυπηροῦ, καὶ βλαπτικοῦ, καὶ μυσαροῦ καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας παρεγγέλλουσιν.

Sequitur, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τούτου] In historia Susannæ, Καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος ταύτης. Act. 20. 26. καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων· adde Act.18.6.

Com. 25. τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς] Formula in seipsos *periculum* recipientium. Gen.27.13. Ἐπ' ἐμὲ ἡ κατάρα σου vel etiam *incommodum*, Judic. 19.20. Πᾶν τὸ ὑστέρημά σου ἐπ' ἐμέ. Præcipuè autem heic quadrat imprecatio illa apud Demetrium Sophoclis Scholiastem,

> Ἡμεῖς μὲν ἂν τὸ δὲ τῶν ὁ δ' εἴληχε τύχην
> Θανόντες ἂν φεύγοιμεθ' ἐχθίστῳ μόρῳ.

Pòst, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν]

> ———*Dii capiti ipsius generique reservent.*

Mox, παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ] Quod Act. 25.16. εἰς ἀπώλειαν ἐχαρίσατο.

Com. 28. περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην] Ludibriosé. Vopiscus de Proculo, *Cùm in quodam convivio ad latrunculos luderetur, atque ipse decies Imperator exiisset, quidam non ignobilis scurra, Ave, inquit, Auguste*, (quod heic fequ. com. χαῖρε ὁ βασιλεὺς) *allatáque lana* (fors *lenâ) purpureâ, humeris ejus injecit, eúmque adoravit* : quod hic γονυπετήσαντες, &c. Pro χλαμύδα κοκκίνην Marcus & Joannes habent πορφύραν· qui colores distincti tamen, sed regius uterque eorum. Apud Julium Capitolinum Commodus ad Albinum, *Ut tibi insigne aliquod Imperialis majestatis accedat, habebis utendi coccinei pallii facultatem*

me

me præsente, &c. *habiturus & purpuram.* Apoc. 19.4. πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ περιβεβλημένη. At verum est ob affinitatem & ferè promiscuum usum colorum istorum Euangelistas crassiùs & communiùs locutos. Obiter proponatur conjectura in eodem Vopisco. Ait in Firmi Vita, *Non enim scimus quales mulos Clodius habuerit, aut mulas T. Ann. Milo: aut utrùm Tusco equo sederit Catilina, an Sardo: vel quali chlamyde Pompeius usus fuerit, an purpurâ.* Casaub. *aut purpurâ* emendabat: ego locum aliquando mutilum existimabam, & commodè posse integrari ad hanc faciem, *Vel quali chlamyde P. n. f. coccineâ, an purpureâ.*

Com. 29. ἐνέπαιζον αὐτῷ] *Ut quantum in ipsis esset, non minus doloris ex ludibrio quàm ex ipsa morte pateretur:* verba sunt Anonymi veteris in Panegyrico. Tacitus de Christianis loquens, *Pereuntibus addita ludibria. Illudere* autem in re non dissimili dixit & Curtius, ubi de paupere Abdolonymo; ad quem *cùm introirent cum insignibus vestis regiæ missi, somnio similis res videbatur ei: interdum satisne sani essent qui tam protervè sibi illuderent percontabatur.*

Com. 30. ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, &c.] De Phocione ad mortem ducto Plutarchus, Σιωπῇ βαδίζοντι τῶν ἐχθρῶν τις ἐνέπτυσεν εἰς πρόσωπον. Seneca cap. 13 ad Helv. *Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides, cui quisquis occurrebat, dejiciebat oculos,* &c. *inventus est tamen qui faciem ejus inspueret.* Idem alibi de Catone, *Voces improbas, & sputa, & omnes alias insanæ multitudinis contumelias pertulit.*

Com. 32. ἐξερχόμενοι] Extra urbem. Notatis à Viro incomparabili accedant Heliodori ista, Ἤρπασαι οὖν αὐτίκα πρὸς τῶν δημίων, καὶ μικρὸν τοῦ τείχους ἐκτὸς ἤγετο, &c.

Com. 35. διεμερίσαντο, &c. βάλλοντες κλῆρον] Joel. 3.3. eâdem copulâ, Τὴν γῆν μου καταδιείλαντο, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν μου ἔβαλον κλήρους.

Com. 39. οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν] Philo de Legg. special. 2. Ἀθεράπευτοις τιμωρίαις, ἀνέμῳ καὶ ἡλίῳ, καὶ τῇ ἀπὸ τῶν παριόντων αἰσχύνῃ, &c. βιαζόμενοι.

Com. 40. σῶσον σεαυτὸν, εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ] Simili modo (at haud paulò justiùs) de Baal Joas, Εἰ Θεός αὐτός ἐστιν, ἐκδικείτω αὐτόν· & Cyprianus ad Demetrianum, *Si quid diis tuis numinis & potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant, ipsi se suâ majestate defendant. Quid præstare colentibus possunt qui se de non colentibus vindicare non possunt?* Vide 2 Reg. 1.10.

Com. 42. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι] Irrisoriè: Ità & Boetius Consolat. lib. 3. *O præclara potentia, quæ nè ad conservationem quidem sui satis efficax invenitur!* Apud Ovidium,

Nec prosunt Domino quæ prosunt omnibus artes.

Idem,

Vertere quæ poteras homines in mille figuras,
Non poteras animi vertere jura tui.

Alexander apud Curtium 9. de parente suo, *Hostium manus sæpe vitavit, suorum effugere non valuit.*

Com. 43. πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν] Voces quibus olim Deus falsa & ficta Numina eorum Patribus exprobraverat, (Deuteron. 32.37. Jerem. 22.28.) impia & nefaria progenies in ipsum ejúsque filium emittunt. Sanctè & religiosè præ istis Rex ἀλλόφυλος. Vide Dan. 6.16.

Com. 44. τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ, &c. ὠνείδιζον αὐτῷ] Sic ὀνειδίζειν τί τινι Var. 13.39. Ælianus.

Com. 45. σκότος ἐγένετο] Petronius,

——*Titan vultus caligine texit,*
Et lucem sceleri subduxit.——

Com. 51. ἡ γῆ ἐσείσθη, &c. καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν] Etiam hæc Ovid. junxit,

——*Umbrásque silentum*
Erravisse ferunt, motámque tremoribus urbem:

& Petronius, qui cùm dixisset

——*Rupta sonabant*
Verticibus lapsis montis juga——

subjungit,

Ecce inter tumulos atque ossa carentia bustis
Umbrarum facies diro stridore minatur.

Ibid. τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἠγέρθη] Virgilius,

——*Commota Erebi de sedibus imis*
Umbræ ibant tenues, simulacráque luce carentum.

Flavius Vopiscus, *Mortis omina hæc fuerunt: patris sepulcrum disruptis januis se aperuit, matris umbra se per diem & Tacito & Florino velut viventis obtulit.*

Com. 58. ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ] Ut sepeliret nempe. Quem vivum sequi solebat, mortuum hoc indicio pietatis prosequi volebat. Sic discipuli magistros honorabant. Apuleius de Pherecyde, *Eum magistrum Pythagoras coluit, & infandi morbi putredine in serpentium scabiem solutum religiosè humavit.* Marc. 6.29. Joanne decollato, ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦραν τὸ σῶμα αὐτοῦ. Vide & Joh. 20.15. Sic servi Dominos. Sueton. Galbâ, *Serò tandem dispensator Argius & hoc* (Galbæ caput nempe) *& cæterum ejus truncum in privatis hortis Aureliæ viâ sepulturæ dedit.* Sic Ducem milites. Curtius de Parmenione, *Dilapsis pluribus pauci remanserunt, qui saltem ut corpus ipsius sepelire permitterent precabantur.* Sic subditi Reges, 1 Sam. 31.12.

Com. 59. λαβὼν τὸ σῶμα ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ] Apul. 4. *Corpus lineâ veste diligenter convolutum,* &c.

Com. 60. ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ] Apud Petronium,

——*Exciso defossâ marmore petrâ*
Quinque pedum fabricata domus, quâ nobile corpus
Exiguâ requievit humo.——

Sequitur, προσκυλίσας λίθον μέγαν] Thren. Jerem. 3.53. Ἐθανάτωσαν ἐν λάκκῳ ζωήν μου, καὶ ἐπέθηκαν λίθον ἐπ' ἐμοί. Homerus ubi de Hectore humato,

Αἶψα δ' ἄρ' ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὕπερθε
Πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισιν.

Com. 66. σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας] Plutarchus ubi de Philopœmene in carcerem subterraneum conjecto, Τὸν λίθον ἐπιρράξαντες, ἄνδρας ἐνόπλους κύκλῳ περιέστησαν. Hesychius, Κουστωδία, στρατιωτικὴ βοήθεια.

Κεφ. κη'.

1. ΟΨὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

2. Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

3. Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

4. Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

Vulgata Versio.

1. VEspere autem sabbati quæ lucescit in prima sabbati, venit Maria Magdalene, & altera Maria videre sepulcrum.

2. Et ecce terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cœlo, & accedens, revolvit lapidem, & sedebat super eum.

3. Erat autem aspectus ejus sicut fulgur, & vestimentum ejus sicut nix.

4. Præ timore autem ejus exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.

5. Ἀπο-

5. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξί, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

6. Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἠγέρθη γάρ, καθὼς εἶπε· δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

7. Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἰδού, προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε· ἰδού, εἶπον ὑμῖν.

8. Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

9. Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

10. Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν κἀκεῖ με ὄψονται.

11. Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού, τινὲς τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

12. Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

13. Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων.

14. Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτόν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

15. Οἱ δέ, λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν· καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

16. Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

17. Καὶ ἰδόντες αὐτόν, προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

18. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

19. Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

20. Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδού, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. ἀμήν.

5. Respondens autem angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos: scio enim quòd Jesum qui crucifixus est, quæritis.

6. Non est hîc, surrexit enim, sicut dixit: venite, & videte locum ubi positus erat Dominus.

7. Et citò euntes, dicite discipulis ejus quia surrexit; & ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, ecce prædixi vobis.

8. Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis ejus.

9. Et ecce Jesus occurrit illis, dicens, Avete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes ejus, & adoraverunt eum.

10. Tunc ait illis Jesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis ut eant in Galilæam, ibi me videbunt.

11. Quæ cùm abiissent, ecce quidam de custodibus venerunt in civitatem, & nunciaverunt principibus sacerdotum omnia quæ facta fuerant.

12. Et congregati cum senioribus, consilio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus,

13. Dicentes, Dicite, Quia discipuli ejus nocte venerunt, & furati sunt eum nobis dormientibus.

14. Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.

15. At illi acceptâ pecuniâ, fecerunt sicut erant edocti. Et divulgatum est verbum istud apud Judæos usque in hodiernum diem.

16. Undecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Jesus.

17. Et videntes eum adoraverunt, quidam autem dubitaverunt.

18. Et accedens Jesus locutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.

19. Euntes ergò docete omnes gentes; baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritûs sancti,

20. Docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis; & ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem seculi.

Ad Cap. XXVIII.

Com. 4. Ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί] Ἐνατέθανεν αἱ καρδίαι αὐτῶν ἐν αὐτοῖς, 1 Sam. 25. 37. Apocal. 1. 17. Ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός. Vide & Dan. 10. 8, & 16. 2 Esdræ 10. 30. Lucian. Icaromenippo, Ἐγὼ δέ, &c. μικροῦ μὲ ἐξέθανον ὑπὸ τοῦ δέους.

Com. 6. Δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον] Non mihi, sed rei ipsi fidem adhibete. Ovidius,

Nil mihi credideris, præsens potes ipsa videre.

Plautus,

Vise, abi intrò tute, nam ego nihil mihi credi postulo.

Com. 7. προάγει ὑμᾶς] Vulgat. *præcedet*; puto *præcedit* scribendum. Glossæ (& fortè hoc ex Matthæi loco) *Præcedit*, προάγει.

Com. 8. μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς] Achilles Tatius, Τρέμων δὲ μου διπλοῦν χαρᾶς ἅμα καὶ φόβου. Joseph. Antiquit. 19. de Claudio, Ἀντιβάσαζεν αὐτὸν ὁ πάνυ βαίνειν διωκόμενον ὑπό τε φόβου καὶ χαρμαλέου τῶν εἰρημένων. Apuleius, *Pavore & gaudio*, &c. *permixtus*. Virgilius,

Lætitiâ metúque avidi.——

Idem,

——Fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitiâ mixtóque metu.——

Claudianus,

——Mixtóque metu perterrita gaudet.

Calpurn. Siculus,

——Et mixtus subit inter gaudia terror.

Hieronymus in vita Malchi, *Quid tunc terroris nobis, quid gaudii fuit?*

Com. 12. ἱκανὰ ἀργύρια] Vulgatus, *pecuniam copiosam*. Apuleius 4. *Copiosa pecunia Dominus.*

Com. 14. ἀμερίμνους, &c.] Vulgat. *securos*. In Glossario, *securus*, ἀμέριμνος.

Com. 20. Καὶ ἰδού, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι] Virtute & efficaciâ. Sic τὸ suprà 18. 20. & τὸ μετά τινος, Joh. 3. 2. & Act. 18. 10. Themistius in hanc mentem & verè & apposité, Οὐκ ἐν τῷ ἀγάλματι μόνῳ δεῖ, οὐδὲ ἐν τῷ νεῷ μόνῳ (τὸ θεῖον) ἐνδιαιτᾶται, ἀλλὰ πανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης ὅπῃ ἂν αὐτοῦ ἡ δύναμις ἐπισχεθῇ, καὶ ἐξισχύσῃ, Orat. 11. Idem 13. Ἐκεῖ ἐστιν ἕκαστος ὁ μόνον ὁ Θεὸς ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ἤδη ὅπου ἂν δύνηται ὠφελεῖν, καὶ ἔργον ἀγαθὸν ἀποδείκνυσθαι. Peculiariter

riter autem *esse cum iis* hoc loco est quod Act. 14.3. μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. Vide Marc. 16.20. Act. 2.43. 5.12. 6.8. 15.12. 19.11. Hebr. 2.4. & 2 Cor. 12.12. Et hæc hactenus. Phædrus,

Supersunt mihi quæ scribam, sed parco sciens,
Ut si quis eadem fortè conari velit,
Habere possit aliquid operis residui.
Quamvis materia tanta abundat copia,
Labori faber ut desit, non fabro labor.

Præterea, *quoties ad fastidium legentium ac delicias respicio, commendationem ex ipsa mediocritate libri intelligo petendam mihi.* Plin. Epist. 2.5.

JOANNIS PRICÆI

In Euangelium

D. LUCÆ

ANNOTATA.

ΚΕΦ. α΄.

1. Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,

2. Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ᾽ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·

3. Ἔδοξε κἀμοὶ, παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε,

4. Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

5. Ἐγένετο, ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

6. Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

7. Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

8. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,

9. Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

10. Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.

11. Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

12. Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτόν.

13. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία· διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

Versio Vulgata.

1. Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt rerum,

2. Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis:

3. Visum est & mihi, assecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile,

4. Ut cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.

5. Fuit in diebus Herodis regis Judææ, sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen ejus Elisabeth.

6. Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & justificationibus Domini sine querela.

7. Et non erat illis filius, eò quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.

8. Factum est autem, cùm sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

9. Secundùm consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum Domini.

10. Et omnis multitudo populi erat orans forìs horâ incensi.

11. Apparuit autem illi Angelus Domini, stans à dextris altaris incensi.

12. Et Zacharias turbatus est, videns: & timor irruit super eum.

13. Ait autem ad illum angelus, Nè timeas, Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua: & uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Johannem.

14. Καὶ

14. Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις· καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ χαρήσονται.

15. Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ.

16. Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

17. Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

18. Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

19. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

20. Καὶ ἰδοὺ, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

21. Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

22. Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ· καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμενε κωφός.

23. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

24. Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

25. Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

26. Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲτ,

27. Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

28. Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

29. Ἡ δὲ, ἰδοῦσα, διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ, καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

30. Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

31. Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

32. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ·

33. Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

34. Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

35. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

36. Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

37. Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.

14. Et erit gaudium tibi & exſultatio, & multi in nativitate ejus gaudebunt.

15. Erit enim magnus coram Domino; & vinum & ſiceram non bibet: & ſpiritu ſancto replebitur adhuc ex utero matris ſuæ.

16. Et multos filiorum Iſrael convertet ad Dominum Deum ipſorum.

17. Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu & virtute Eliæ: ut convertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam juſtorum, parare Domino plebem perfectam.

18. Et dixit Zacharias ad angelum, Unde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex: & uxor mea proceſſit in diebus ſuis.

19. Et reſpondens angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui aſto ante Deum: & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi evangelizare.

20. Et ecce, eris tacens, & non poteris loqui uſque in diem quo hæc fiant; pro eo quòd non credidiſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore ſuo.

21. Et erat plebs exſpectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipſe in templo.

22. Egreſſus autem non poterat loqui ad illos: & cognoverunt quòd viſionem vidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis, & permanſit mutus.

23. Et factum eſt, ut impleti ſunt dies officii ejus, abiit in domum ſuam.

24. Poſt hos autem dies concepit Eliſabeth uxor ejus: & occultabat ſe menſibus quinque, dicens,

25. Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.

26. In menſe autem ſexto, miſſus eſt angelus Gabriel à Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth,

27. Ad virginem deſponſatam viro, cui nomen erat Joſeph, de domo David: & nomen virginis Maria.

28. Et ingreſſus angelus, ad eam dixit, Ave gratiâ plena, Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus.

29. Quæ cùm audiſſet, turbata eſt in ſermone ejus, & cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio.

30. Et ait angelus ei, Nè timeas, Maria, inveniſti enim gratiam apud Deum.

31. Ecce concipies in utero, & paries filium: & vocabis nomen ejus Jeſum.

32. Hic erit magnus, & filius Altiſſimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus ſedem David patris ejus:

33. Et regnabit in domo Jacob in æternum, & regni ejus non erit finis.

34. Dixit autem Maria ad angelum, Quomodo fiet iſtud? quoniam virum non cognoſco.

35. Et reſpondens angelus, dixit ei, Spiritus ſanctus ſuperveniet in te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod naſcetur ex te Sanctum, vocabitur filius Dei.

36. Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: & hic menſis ſextus eſt illi quæ vocatur ſterilis:

37. Quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum.

38. Εἶπε δὲ Μαριὰμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

39. Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς, εἰς πόλιν Ἰούδα·

40. Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

41. Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

42. Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

43. Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς με;

44. Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

45. Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

46. Καὶ εἶπε Μαριὰμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,

47. Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου·

48. Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ· ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί.

49. Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

50. Καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.

51. Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.

52. Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.

53. Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.

54. Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ μνησθῆναι ἐλέους

55. (Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.

56. Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

57. Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.

58. Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ᾽ αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.

59. Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον· καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.

60. Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.

61. Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδεὶς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.

62. Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.

63. Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.

64. Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.

65. Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.

38. Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundùm verbum tuum. Et discessit ab illa angelus.

39. Exsurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in civitatem Juda;

40. Et intravit in domum Zachariæ, & salutavit Elisabeth.

41. Et factum est, ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, exultavit infans in utero ejus: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth:

42. Et exclamavit voce magnâ, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.

43. Et unde hoc mihi ut veniat mater Domini mei ad me?

44. Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo.

45. Et beata quæ credidit, quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.

46. Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,

47. Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo:

48. Quia respexit humilitatem ancillæ suæ: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

49. Quia fecit mihi magna qui potens est, & sanctum nomen ejus.

50. Et misericordia ejus à progenie in progenies, timentibus eum.

51. Fecit potentiam in brachio suo; dispersit superbos mente cordis sui.

52. Deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles.

53. Esurientes implevit bonis; & divites dimisit inanes.

54. Suscepit Israel puerum suum, recordatus misericordiæ suæ

55. (Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham & semini ejus) in secula.

56. Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reversa est in domum suam.

57. Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filium.

58. Et audierunt vicini & cognati ejus quia magnificavit Dominus misericordiam suam cum illa, & congratulabantur ei.

59. Et factum est, in die octavo venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui, Zachariam.

60. Et respondens mater ejus, dixit, Nequaquam, sed vocabitur Johannes.

61. Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.

62. Innuebant autem patri ejus, quem vellet vocari eum.

63. Et postulans pugillarem, scripsit, dicens, Johannes est nomen ejus. Et mirati sunt universi.

64. Apertum est autem illico os ejus, & lingua ejus, & loquebatur benedicens Deum.

65. Et factus est timor super omnes vicinos eorum: & super omnia montana Judææ divulgabantur omnia verba hæc.

66. Καὶ

66. Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

67. Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου καὶ προεφήτευσε, λέγων,

68. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ·

69. Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

70. Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

71. Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς·

72. Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

73. Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

74. Ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ

75. Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

76. Καὶ σὺ, παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ,

77. Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν,

78. Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·

79. Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.

80. Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε, καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.

66. Et posuerunt omnes qui audierant in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.

67. Et Zacharias pater ejus repletus est Spiritu sancto & prophetavit, dicens,

68. Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitavit & fecit redemptionem plebis suæ,

69. Et erexit cornu salutis nobis, in domo David pueri sui:

70. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt prophetarum ejus,

71. Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos:

72. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti,

73. Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum,

74. Daturum se nobis, ut, sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi

75. In sanctitate & justitia, coram ipso, omnibus diebus nostris.

76. Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus;

77. Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, in remissionem peccatorum eorum,

78. Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos, Oriens, ex alto,

79. Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

80. Puer autem crescebat, & confortabatur spiritu, & erat in desertis usque in diem ostensionis suæ ad Israel.

Ad Cap. I.

Com. 1. Ἐπειδήπερ] Vulgatus, *quoniam quidem*: ex eo (ut sæpissimè) Glossarii Auctor, *Quoniam quidem*, ἐπειδήπερ.

Ibid. πολλοὶ ἐπεχείρησαν, &c.] Ut non negaverim (quod Eruditi volunt) τὸ ἐπιχειρεῖν mediæ significationis esse; itá perfecta potiùs quàm meditata designari opera eâ voce isto loco crediderim: nam & 2 Maccab. 7. 19. & Act. 19. 13. cum effectu ponitur, & illud Act. 24. 6. ἐπείρασεν (id est, ἐπεχείρησε) βεβηλῶσαι, ex Act. 21. 18. eo modo exponendum. Diodorus Siculus, & de Historicis (de Historia autem & heic agitur) lib. 1. loquens, Τὰς κοινὰς πράξεις ἀναγράφειν ἐπεχείρησαν. Nec malè tamen vertit Vulgatus, *conati sunt*: nam & Latini verbis *conandi*, *aggrediendi*, & id genus aliis, sæpissime non molitionem rei, sed rem factam indicant. Gellius 4. 15. *Multique*, &c. *conati sunt reprehendere pleraque & obtrectare.* Apuleius Floridis, *Quæ omnia* (res nempe gestas Alexandri Magni) *aggressus est meus Clemens*, &c. *carmine illustrare.* Virgilius,

Tum Stygio Regi nocturnas inchoat aras.

Ubi Servius, *Inchoat, perficit.* Hinc *orsa Menandri* Ausonius, id est, Scripta, συντάγματα. In Codice Theodosiano, *Servi ac liberti qui Dominos aut Patronos accusare*, &c. *tentaverint, patibulo affigantur.*

Ibid. ἀνατάξασθαι διήγησιν] Sic Absyrtus in Veterinariis, Ἀνατάξάμενος οὖν ταῦτα, προσφωνῶ σοι. Est vox militaris, unde & optimè Vulgatus *ordinare narrationem* vertit. Hesychius, (qui videtur hunc Lucæ locum respexisse) ἀνατάξασθαι exponit συντάξασθαι· accedens fortè iis qui heic non rem effectam sed inchoatam intellexerunt. In Glossis, Διήγησις, *narratio.* Hesychius idem, significatu non dispari, Διήγημα, ἱστορία.

Ibid. περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων] Id est, περὶ τῶν πραγμάτων ἃ ἐν ἡμῖν γενηθῆναι πληροφορούμεθα, ut metonymicè de rebus dicatur quod propriè de personis effertur. Vel πληροφορεῖσθαι heic accipe (ut sæpe his in Libris, & apud Hellenistas) pro πληροῦσθαι. Illud ἐν ἡμῖν vertam cum doctissimo Budæo, *inter nos*: quo sensu Joh. 1. 14. ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, 1 Pet. 2. 12. ἐν τοῖς ἔθνεσιν, Philipp. 2. 15. ἐν οἷς· & Act. 18. 11. ἐν αὐτοῖς.

Com. 2. Καθὼς παρέδωσαν ἡμῖν οἱ αὐτόπται] Quibus non credere nefarium. Marc. 16. 14. Ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν, καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεασαμένοις, &c. οὐκ ἐπίστευσαν.

Ibid. καθὼς παρέδωσαν ἡμῖν οἱ, &c. αὐτόπται] i. e. Oculati testes: intelligit plures ex Apostolis. Chrysostomus (in Catena Græca Tolosæ edita) ad Matth. 1. Τὸ εὐαγγέλιον οὔτε δι᾽ ὀνυπνίων γέγονε τοῖς θείοις ἀποστόλοις καταληπτὸν, οὔτε δι᾽ ἐκστάσεως, ἀλλ᾽ ὡς μαθηταῖς τοῦ λόγου, καὶ τῶν θαυμάτων αὐτόπταις. Summè autem hoc valet ad fidem narrationibus conciliandam: Unde & Historici voce eâ, aut aliis vim eandem habentibus, solebant posteris commendare veracitatem suam. Thucydides initio Operis sui testatur se interfuisse eorum maximæ parti quæ in eo complexurus erat. Diodorus Siculus ferè in exordio Historiæ suæ Europæ & Asiæ magnam partem se lustrasse ait, ut eorum quæ proposuerat narranda sibi αὐτόπτης fieret. De Eodem in ad Gentes Protreptico Justinus Martyr, Τριάκοντα ὅλοις ἔτεσιν Ἀσίαν τε καὶ Εὐρώπην, &c. παρελθὼν, καὶ τῶν πλείστων αὐτόπτης γενόμενος. Plutarchus de Homero, Γενέσθαι δὲ αὐτὸν φασι τοῖς χρόνοις, οἱ μὲν κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ὡς καὶ αὐτόπτην γενέσθαι· οἱ δὲ, &c. Apud Lucianum nescio quis sic orditur Historiam suam; Γράφω ἃ εἶδον, οὐχ ἃ ἤκουσα. Plinius lib. 6. Epist. ad Tacitum, post narratum sui avunculi exitum; *Hoc unum*

num adjiciam, omnia me quibus interfueram, quæque statim (cùm maximè vera memorantur) audiverim, persecutum. Et per hoc præcipuè auctoritatem quærebant scriptis suis qui id plenè prædicare poterant; qui minùs, certitudinem rerum quas descripturi erant, profitebantur (ut heic Lucas) ab iis qui eas viderant accepisse. Anonymus apud Suidam, Ταῦτα γράφω, οὐκ αὐτὸς θεασάμενος, ἀλλὰ τῶν θεασαμένων ἰσχυριζομένων ἀκούσας. Philostratus lib. 2. de Vitis Sophistarum, Ὁπόσα ὑπὲρ ἀνδρῶν τούτων ἀναγέγραφα, Δαμιανοῦ μαθὼν εἴρηκα οὐχ' ἁμφοῖν εἰδότος. Ammianus Marcellinus initio libri 15. *Utcunque potuimus veritatem scrutari, quæque videre non licuit, &c. interrogando versatos in medio scire, narravimus.* Ubi & *in medio versati* sunt planè quales isto Lucæ loco οἱ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι. Photius P. C P. de Ctesia Historico, Ταῦτα γράφων, &c. λέγει γράφειν, &c. ἀληθέστατα, ἐπάγων ὡς τὰ μὲν αὐτὸς ἰδὼν γράφει, τὰ δὲ παρ' αὐτῶν μαθὼν τῶν εἰδότων. Quibus simillima apud Polybium initio libri 4. leguntur.

Ibid. καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου] Id est, οἱ ἀπ' ἀρχῆς (ut Joh. 15.27.) μετ' Χριστοῦ γενόμενοι. Non solùm autem duodecim illos, sed & Apostolum Paulum innuere videtur. Vide Act.26.16. ubi & ὑπηρέτης.

Com. 3. Ἐμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς] Οὐ μύθοις σεσοφισμένοις ἐξακολουθήσαντες, ut Auctor secundæ quæ dicitur Petri Epistolæ 1. 16. locutus. Παρηκολουθηκότι πᾶσιν, satìs Græcè dictum. Ità πᾶσι παρηκολουθηκὼς, Philo in de Decalogo, & Plutarchus in Æmilii vita. Theophrastus in Præfatione libri *Characteres* inscripti, Τρέψομαι ἤδη ἐπὶ τὸν λόγον, σὸν δὲ παρακολουθῆσαί τε, καὶ εἰδῆσαι εἰ ὀρθῶς λέγω. Locutio ab iis tracta videtur qui aliena vestigia legunt: quod enim Isocrati (in de Permutatione) τοῖς λεγομένοις ἐπακολουθεῖν, id Juliano (Orat. 3.) τοῖς ῥηθεῖσιν ὥσπερ ἴχνεσιν ἕπεσθαι· quà & formâ Apuleius in Apologia sua, *Ni fallor, ordine eorum vestigia persequor.* Ἄνωθεν heic est *altè*, vel ferè (ut jamjam locutus est) ἀπ' ἀρχῆς. Vide Act.26.5. Ità & Vulgatus accepit, qui vertit, *à principio*. Suidas, Ἄνωθεν, ἐκ πολλοῦ ἢ χρόνου. Demosthenes in περὶ Στεφάν. Παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς· quod heic ἄνωθεν παρακολουθεῖν. Lucianus in Icaro-Menippo, Ἅπαντα διηγοῦμαι σαφῶς, ἄνωθεν ἀρξάμενος. Sic ἄνωθεν ἄρχεσθαι, Plutarchus in vita Marii: πάντα ἄνω φράζειν, Aristophanes in Avibus. Virgilius,

> *——Altiùs omnem*
> *Expediam, prima repetens ab origine famam:*

& lib.8. Apuleius, *narrationem à capite* (i.e. ἄνωθεν) *referre.* Quibus contrarium, *omissis initiis, & non repetitâ origine, materiam interpretationis tractare*, apud Pomponium Proœm. tit. de Orig. Juris. Commodè autem historico more scripturus Lucas isto modo præfatur. Macrobius 5.2. *Historicis lex est incipere ab initio rerum:* q. d. πᾶσιν ἄνωθεν παρακολουθεῖν. Solinus libri sui proœmio ait, *vestigia veteris* (τοῦ ἄνω) *moneta se persecutum:* ubi & *persequi*, παρακολουθεῖν. Πᾶσιν heic, (ut vel ab exemplis quæ attulimus perspicuum) intellige *rebus*, non *hominibus*, quod Epiphanius existimavit.

Ibid. καθεξῆς σοι γράψαι] Ità, ἀκριβῶς καθεξῆς γράφειν, apud Aristidem. Καθεξῆς, *singillatim.* Sic Act. 21. 19. καθ' ἓν ἕκαστον ἐξηγεῖσθαι. Vulgat. *ex ordine:* Onomasticon vetus, *Ex ordine*, ἑξῆς.

Ibid. κράτιστε Θεόφιλε] Sine causa videtur dubitasse idem Epiphanius an Theophilus hoc loco sit nomen cujusdam individui hominis, an verò compellatio cujusvis Deum amantis colentísque. Posteriore enim si modo acceperimus, videri poterit vox κράτιστε ex superfluo addita. E converso autem, scribentibus vel alloquentibus nil usu tritius, quàm attributo illo aliorum merita decorare, in eósque affectûs & observantiæ suæ mensuram testari. Artemidorus lib.4. Præfat. suum Cassium κράτιστον appellat. Justinus Martyr item Diognetum, & Fundanum suum Plutarchus in libro περὶ εὐθυμίας. Respondet apud Latinos *vir optime*; quo modo Seneca Lucillium suum Epistolis 13, 48, 66, 82 & 89. compellat. Idem de patre suo, cap. 16. Consol. ad Helviam, *virorum optimus:* & *virum optimum*, de Babyllo, Natur. quæst.4.2. Lucanus ad Pisonem,

> *——Juvat (optime) tecum*
> *Degere.——*

Apuleius 10. *Scito, lector optime*, &c. Eodem libro illo, *medicorum optime:* &, *vir optime*, ad Proconsulem Africæ, in Floridorum fragmentis. Nimirum isto attributo laudes omnes includi existimabant. Plinius Trajanum alloquens, (qui *Optimus* à Senatu vocatus) *Ut olim frugalitate Pisones, sapientiâ Lalii, pietate Metelli monstrabantur: quæ omnia uno isto nomine continentur.* Hunc autem Theophilum puto & ego (ut ante me alii quidam) fuisse hominem dignitate conspicuum: credo id magìs tamen quia librum istum ei Lucas inscriptum voluit, quàm quia animum inducam non nisi illustribus personis illum titulum tribui solitum. Videantur quæ ex Theophrasto, Plutarcho, aliísque ad Act.23.26. annotavimus.

Com.4. Τὴν ἀσφάλειαν] Vertunt, non malè, *veritatem.* Sic, *veritatem criminum* Apuleius dixit: i. e. certitudinem. In vetere Onomastico, *Certitudo*, ἀσφάλεια.

Com.6. Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ]

> *Justus erat conjux, & fœmina conjuge justo*
> *Digna.——*

In narratione de Susanna com. 2. Οἱ γονεῖς αὐτῆς δίκαιοι. De Baucide & Philemone Ovidius,

> *Non illo melior quisquam, nec amantior æqui*
> *Vir fuit: aut illâ reverentior ulla Deorum.*

Contrarium apud Martialem,

> *Cùm sitis similes paréśque vitâ,*
> *Uxor pessima, pessimus maritus.*

Δίκαιοι ἐνώπιον θεοῦ hîc est quale Ephes. 1.4. κατ' ἐνώπιον θεοῦ ἄμωμοι. Sic πίστιν ἐνώπιον θεοῦ ἔχειν, Rom.14.22.

Ibid. πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι] Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ (ut infrà com.75.) ἐνώπιον θεοῦ λατρεύοντες. Καταδιώκοντες (ut Psal. 118. 5.) τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ τοῦ φυλάξασθαι τὰ τοῦ θεοῦ δικαιώματα. Τηρήσαντες (ut 1 Tim.6.14.) τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἄσπιλοι καὶ ἀνεπίληπτοι. *Sarta tecta* (ut cum Latino Comico loquamur,) *ejus præcepta usque habentes modestiâ suâ.* Contrà Baruch. 4.13. de Hierosolymitis, Δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ ἐπορεύθησαν ὁδοῖς ἐντολῶν αὐτοῦ. Ἄμεμπτοι hîc, ut modò diximus, est ἀνεπίληπτοι· referendum enim hoc ad rumorem bonum illum quo apud homines florebant: ut membrum antecedens de eorum interna Deóque cognita pietate intelligendum. Ità 14.17. apud Tobiæ Scriptorem, *Omnis cognatio ejus in bona vita & sanctà conversatione permansit: ità ut accepti essent tam Deo, quàm hominibus.* Εὐάρεστοι (ut Rom.14.38.) τῷ θεῷ, καὶ δόκιμοι τοῖς ἀνθρώποις. Rectè hîc ergò Vulgatus, *sine querela*, nimirum ullius eorum quibuscum conversabantur. In Glossis, Ἀνὰ μέμψεως, (i. e. ἀμέμπτως) *sine querela.*

Com.7. Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον] Sic Act.7.5. idem Lucas noster, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου. Hesychius, Ἄπαις, μὴ ἔχων τέκνον. Virgilius de Latino Rege,

> *Filius huic fato Divûm proléśque virilis*
> *Nulla fuit.——*

Παιδίον οὐκ ἦν αὐτοῖς, de Epiphanio & uxore ejus dixit Eunapius Sardianus.

Ibid. προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν] Ità 2. 36. de Anna, προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις, & 2 Maccab.6.18. de Eleazaro, προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν. Ταῖς ἡμέραις προβαίνειν, est cùm

> *——emeritis medii quis temporis annis,*
> *Labitur occiduæ per iter declive senectæ.*

Glossarium, Προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν. Supple (Latina enim desunt) *provectus*, vel, *provectæ ætatis.* In alio Glossario enim legimus, *Provectus*, &c. προβεβηκὼς· nempe, τὴν ἡλικίαν, vel, ἐν ταῖς ἡμέραις· quæ tamen minimè supplenda sunt, quasi loco mutilo, cùm ità Græci soleant sine adjuncto loqui. Ammonius in verbo γέρων, Εἶτα ἀνὴρ μέσος, εἶτα προβεβηκὼς, ὃν καὶ ὠμογέροντα καλοῦσιν.

Com. 8. ἐν τῇ τάξει] Glossæ, (& fortè ex hoc Lucæ loco) Ἐν τάξει, *vice.*

Ibid. τῆς ἐφημερίας] Hesychius, Ἐφημερία, ἡ τῆς ἡμέρας λειτουργία.

Com. 9.

Com.9. τοῦ θυμιᾶσαι] Vulgat. *ut incensum poneret.* In Glossario, Θυμίαμα, *incensum.*

Ibid. εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ] Ità peculiari quodam jure vocabatur templum Hierosolymitanum, Matth. 21.12. 2 Thess. 2.4. Philo in de Legatione ad Caium, Ἐν ᾗ (de Hierosolymis loquitur,) ὁ τοῦ ὑψίστου θεοῦ νεὼς ἅγιος ἵδρυται· & in Flaccum, Καθ' ἣν (πόλιν) ὁ τοῦ ὑψίστου θεοῦ νεὼς ἅγιος. Appellationis ratio, quia Deus αὐτὸν κατοικεῖν dictus, Matth. 23.21. & nomen ibi suum posuisse, 4 Reg. 21.7. Hegesippus 5.43. de Templo isto, *Quia tantùm non quasi summi Dei crederetur domicilium esse.* In Luca autem eam templi hujus partem intellige in qua altare erat suffituum.

Com.11. τοῦ θυσιαστηρίου] Vulgat. *altaris.* In Glossario, Θυσιαστήριον, *altarium,*&c.

Com.12. φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν] Simile Act. 10. 4. ubi & vox ἔμφοβος. Frequens autem iste modus loquendi Euangelistæ nostro. Vide Act. 10. 10. 13. 11. 19. 17. Scriptor Judithæ 15.1. Ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτοὺς φόβος, καὶ τρόμος. Vide & ibidem 3.1.

Com. 13. εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου] Sic 51.11. Sirachidis, Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· Tobiæ 3.16. εἰσηκούσθη ἡ προσευχὴ ἀμφοτέρων· 4 Reg.20.5. Ἤκουσα τῆς προσευχῆς σου· & Act. 10.31. Εἰσηκούσθη ἡ προσευχή σου. Ad Apuleium Dea Isis Milesf. 11. *Adsum tuis,Luci, commota precibus.* De Jove Tibullus 4.

Intentàque tuis precibus se præbuit aure.

Vide & 1 Pet.3.12. & Græc. Psal.145.19. Ἐισηκούσθη heic in Contextu Lucæ, est, Non procul abest adventus Messiæ: quem ille qui te mox patrem habebit, antecedet, prænunciabitque.

Com. 14. ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις] Non gaudium tantùm, sed & lætitia. In Glossis, Ἀγαλλίασις, *lætitia.* Vide infrà com. 44. Vulgatus, *gaudium & exultatio.* Ità, *gaudio exultare*, Minucius in Octavio dixit. D. Hieronymus in expositione Psalmi 44. ad Principiam, *Gaudeo, & veluti quodam tripudio effertur animus meus.* Hesychius, Χαρά, ἀγαλλίασις, εὐφροσύνη. Tobiæ 13. 13. Χάρηθι, καὶ ἀγαλλίασαι. Χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν junxit & Oneirocriticis Scriptor quem Achmeten vocant.

Ibid. ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις] Quia filius in hac declivi ætate tua proveniet tibi. Homerus,

Ὅς μοι τηλύγετος τρέφεται θαλίῃ ἐνὶ πολλῇ.

Ibid. πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ] Ità Judic.13.5. de Samsone, Ναζὶρ θεοῦ ἔσται, &c. ἀπὸ τῆς κοιλίας. Tale Act.3.2. χωλὸς ἐκ κοιλίας· Joh.9.1. τυφλὸς ἐκ γενετῆς· & lib.1. Heliodori, ἱερεὺς ἐκ παίδων ἀνακείμενος. Seneca cap.10. Consol. ad Marciam de filio ejus, *Hoc fatum* (fatum mortis intelligit,) *ab utero statim prosequebatur eum.* Arrianus 3.22. de liberis, Οὐκ ἐκ τῆς κοιλίας ἐξελθόντα δύνανται κυνικὰ εἶναι.

Com. 16. πολλοὺς, &c. ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον] Sic Themistius Orat.11. de Regibus loquens, Καὶ ἐπιστρέφειν πρὸς ἑαυτὸν τῶν ὑπηκόων τούς τε ὀφθαλμοὺς, καὶ τὰς γνώμας. Ubi & ἐπιστρέφειν, ut apud Lucam, transitivè ponitur.

Com.17. προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ] Hesychius, Προέρχομαι, προπορεύομαι.

Ibid. ἀπειθεῖς] Glossarium, Ἀπειθὴς, &c. *incredulus, diffidens.*

Com. 18. Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο;] Recentior Interpres, *quo argumento istud noscam?* Potes, nec malè, ex Catullo, *quo signo?* At cur tricamur, cùm adeò Latinè Vulgatus, *unde hoc sciam,* vertit?

Com. 19. ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ] *Qui Deo appareo* (vel, *ministro:*) id enim heic παρεστάναι. Vide in Græco Esaiæ 60.10. & 3 Reg. 10.8. Sic & Exod.24.13. de Josue, Ὁ παρεστηκὼς αὐτῷ, Mosi nempe: ubi Vulgatus, *minister ejus.* De choro Angelico Alcimus Avitus,

—Famulantia suetus
Ferre ministeria, & jussis parêre supernis.

Lactantius 2. 17. *Quorum* (angelorum) &c. *officium est servire nutibus Dei, nec omnino quidquam nisi jussu ejus facere.* Vide Psal.102.21. & 103.4. In vetere Onomastico, *Apparitura*, παράστασις. Aptè verò de Angelo παρεστάναι dictum. In Hymnis Orphei nomen præferentibus,

Σὺ δ' Ἑρμῆ πρόσελθε παρεστῶτι πολύμοχθοι
Ἄγγελοι.———

Lucianus de Mercurio Jovis angelo, (i. e. ministro) Τῷ Διὶ παρεστάναι, καὶ διαφέρειν τὰς ἀγγελίας τὰς παρ' αὐτοῦ ἄνω καὶ κάτω. Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ παρεστάναι autem significat, non angelum eum è turba fuisse, at unum è septem illis primatibus, de quibus Tobiæ 12.5. & Apocal. 8. 2. mentio. Imò & articulus ὁ initio positus innuere videtur è septem illis cœlestis aulæ magnatibus eum vel præcipuum fuisse. Avitus jam dicto loco de Eodem,

Sed tamen in cunctis præcellit clarior ille,
Maxima quæque Dei quo dispensante ministro
Res geritur, summisque parat mysteria causis,&c.

Et Epist.2. *Princeps ministrorum cui ineffabilia perspicua majestatis arcana (utpote qui indefessæ obsecutionis ministerio conspectibus perpetuæ claritatis adsistat,) non intelligenda tantùm, sed & contemplanda monstrantur.*

Com.20. ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι] Sic, ὄντα, καὶ μὴ δυνάμενον λαλῆσαι, com.41. in epist. Jeremiæ dicta: &, κωφὰ, καὶ μὴ δυνάμενα λαλεῖν, in 3 Maccabaico. Non tamen accedo Veteribus, qui nè ταυτολογία his Lucæ verbis insit, τὸ σιωπᾷν exponunt, *surdum fieri.* Apud Plutarchum in Περὶ ἀδολεσχίας, Ταῦτα μὲν σιωπᾷν, ἀλλὰ σιωπᾷ. Ipse Lucas Act.13.11. Ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον· ad quem locum de hoc loquendi genere uberiùs diximus.

Ibid. ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα] Ἄχρι τελεσθῇ (ut Apocal.17.17.) τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ.

Ibid. ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου] Dixerat Zacharias enim, κατὰ τί γνώσομαι; &c. quæ verba credentis parùm. Theophylactus ad Joh. 3. Ὅπου πίστις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖ τὸ, πῶς τοῦτο; καὶ διὰ τί τοῦτο; Philo lib. Quis hæres rerum divin. Τὸ ἀπορεῖν ἐνδοιάζοντος, τὸ δὲ μηκέτι ζητεῖν, πεπιστευκότος ἔργον ἐστί. Τοῖς λόγοις μου, illius qui me misit. Sic Christus Joh. 14.24. Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Ibid. οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν] Pro, ἐν τῷ καιρῷ αὐτῶν. Id est, (ut 1 Tim.2.6.) καιροῖς ἰδίοις. Sirachides 39 21. Πᾶν πρόσταγμα (Κυρίου) ἐν καιρῷ αὐτοῦ ἔσται. Vide & ibidem com. 37,39,40. & quæ ad Matth. 24. 35. dixi.

Com. 22. ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν] Vulgat. *visionem.* Sic in Glossario, Ὀπτασία, *visio.* Idem est Act. 10.4. ὅραμα et ὁράματα.

Com. 23. τῆς λειτουργίας αὐτοῦ] Hinc Joel. 1.13. Συναγωγὴ λειτουργίας.

Com.24. συνέλαβεν, &c. ἡ γυνὴ αὐτοῦ] Glossæ, *Concepit*, Συνέλαβεν. Glossæ aliæ, Συνέλαβεν, ἐπὶ γυναικὸς, *concepit.* Hesychius, Συνελάβετο, ἐβοήθησεν· ἐν γαστρὶ ἔσχε. Ubi legi malim, Συνέλαβεν, ἐν γαστρὶ ἔχει. Συνελάβετο, ἐβοήθησεν. Συλλαμβάνειν, pro *concipere*, posuit & Aristoteles lib.1 de Animal. generatione.

Com.28. Χαῖρε]

Salve, virginei flos intemerate pudoris. Metam.14.

Ibid. κεχαριτωμένη] Vertunt, alius, *gratiâ plena*, alius, *gratiosa*, alius, *gratis dilecta.* Nemo meliùs autem judicio meo istam circumloquitur vocem quàm mystes Apuleianus, *Te felicem! te beatum, quem propitiâ voluntate Numen augustum tantopere dignatur!* Quæ posteriora ità Græcè vertas, ὃν οὕτω τὸ θεῖον χαριτοῖ, vel, ὡς τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ θεοῦ κεχαριτωμένος. Virgilius,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Ubi Servius, *Dignate, dignè habite, dignè judicate.* Quæ idem planè sonant quod κεχαριτωμένος. Lex 1. F. de censibus, de colonia Berytensi, *Augustis beneficiis gratiosa:* i. e. κεχαριτωμένη.

Ibid. ὁ Κύριος μετὰ σοῦ]Non incommodè sensu apprecativo sumas, ut illa non uno loco apud Paulum occurrentia, Ἡ χάρις θεοῦ μετὰ ὑμῶν πάντων. Nec aliud heic ὁ Κύριος quàm ὁ χάρις Κυρίου.

Ibid. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν] Id est, ἐν γυναιξὶ πάσιν. Sic Simonides de uxore casta bonâque loquens,

Ἀριπρεπὴς μὲ ἐν γυναιξὶ γίγνεται
Πάσησι.——

Com.29. Διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς] Διηπόρει (ut Act.10.17.) τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα· ad quem locum quæ annotavimus vide. In Glossis, Πόταπὸς, *qualis*. Scaliger ad Manilium hoc loco mavult *cujas* verti.

Com.31. ἰδὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν] Ità Angelus alius ad uxorem Manoe Judic. 13. 5. Ἰδὺ, ἐν γαστρὶ ἔχεις, καὶ τέξῃ υἱόν. Hesychius, Συλλήψῃ, ἔγγαστρον ἕξει. Legendum videtur ex Græcis Esaiæ, (quæ vix putem esse ut non respexerit) ἐν γαστρὶ ἕξει· vicissimque in Esaia ex Hesychio, non λήψῃ, sed συλλήψεται scribendum.

Com.33. καὶ τῆς βασιλείας αὐτῦ ὐκ ἔσαι τέλος] Ità Daniel. 6.26. Claudianus,

——*Nec terminus unquam*
Romanæ ditionis erit.——

Virgilius,

Huic ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi.——

Adde Psal.144.13.

Com. 34. Πῶς ἔσαι τῦτο;] Interrogatio admiratione mixta, qualis infrà 16.2. Talis & Joh. 3. Nicodemi illa, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

Ibid. ἐπεὶ ἄνδρα ὐ γινώσκω] Plutarchus in Conjugal. præceptis, Παιδίον ἐδεμία πώποτε γυνὴ λέγεται ποιῆσαι δίχα ἀνδρὸς κοινωνίας. Scholiastes vetus Homeri ad Iliad. ι'. Ου γινώσκυσιν αἱ γυναῖκες χωρὶς τῆς ἀφροδισιακῆς συνηθείας. (ubi meliùs συνυσίας legas.) Sic è converso Cicero libro de Fato, *Nascetur Oedipus Laio, non poterit dici, sive fuerit Laius cum muliere, sive non fuerit: copulata enim res est*.

Ibid. ἐπεὶ ἄνδρα ὐ γινώσκω] Quomodo párere potero quæ virum non cognovi? Non dissimile Plautinum illud Truculento,

——*Qua nunquam fuit pragnans qui párere potuit?*

Γινώσκειν hoc sensu habemus & Judith.16.22. Matth.1.25. 1 Reg.1.19. Hesychius, Ἔγνω, ὡμίλησεν ἀνὴρ πρὸς γυναικός. Idem, Γνῶναι, κεῖναι, καὶ τὸ συνουσιάσαι. Nec ità tantùm Hebræi loquuntur, sed & Græci Latinique. Γυναῖκα γινώσκειν, Plutarchus in Catone dixit. Idem in Eumene, Βαρσίνης τῆς Ἀρταβάζου, &c. γνὺς ὁ Ἀλέξανδρος, &c. & in Bruto de Cæsare loquens, Ἐγνώκει, &c. τὴν Σερβιλίαν, αὐτῷ ἐπιμανεῖσαν. Minucius in Octavio, *Nos uxoribus nostris solummodo viri noscimur*.

Com. 35. Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε] Sic 2 Cor. 12.9. de eodem Spiritu illo, ἐπ' ἐμὲ ἐπισκηνώσῃ· & 1 Pet. 4.14. ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται.

Com. 37. ὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα] Si ῥῆμα heic intellexerimus, *verbum*, sive *dictum*, illud ὐκ ἀδυνατήσει valebit, ὐκ ἄνευ δυνάμεως ἔσαι, habebit vim, sortietur exitum vel effectum suum. Ità apud Virgilium,

——*Vimque affore verbo*
Crediderat——

& Judith.6.4. ὐ ματαιωθήσεται τὰ ῥήματα τῶν λόγων αὐτῦ. Puto meliùs autem ex Hebræorum & Hellenistarum consuetudine πᾶν ῥῆμα hîc per ὐδὲν exponere, quasi dicat Angelus, neque ista quam nunciavi tibi, neque ulla alia res Deo factu impossibilis erit. Epicharmus, Ἀδύνατεῖ δ' ὐδὲν Θεῷ. Jobus 42. 2. Ἀδυνατεῖ σοι ὐδέν. De Eodem Scriptor Sapient. 12.9. Ουκ ἀδύνατῶν, &c. Vide quæ ad Matth.19.26. & ad Matth.24.35. dicta.

Com.38. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος] Sic infrà 2.15. ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν οἱ ἄγγελοι. Vide & Tobiæ 12.21. *Peracto adorabili nuncio discedit Gabriel*. Apuleius 11. *Sic oraculi venerabilis fine prolato, Numen invictum in se recessit*.

Com. 39. Ἀνασᾶσα, &c.] Non puto (quod Viro incomparabili videtur) abundare vocem istam, hoc loco autem aut domicilii migrationem significare, aut certè iter aliquod longiusculum. Vide Marc. 7. 24. & 10.1. ipsum Lucam Act.8.26. & 22.10. & quæ ex Euripide & Suida ad Matth.1.20. attulimus.

Com.41. ἐσκίρτησε τὸ βρέφος] Gellius 7.1. *Concepti fœtûs signa atque sensum pati*. Vide Genes. 25. 22. Lactantius in de Opif. Dei, cap.17. *Anima adeò vivit intra viscera genitricis, ut & incrementis augeatur, & crebris pulsibus gestiat emicare*. Apud Juvenalem est

——*vexare uterum pueris salientibus*.——

At verum est, hujus fœtûs motum nequaquam naturalem fuisse; cùm & infrà legamus, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει, quod nec facere solent infantes recèns effusi, nedum intra uterum clausi. Solinus cap. 3. *Nascentium vox prima vagitus est, latitia enim sensus differtur in diem quadragesimum*. Lego in Suidæ Collectaneis ista nescio cujus, Ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος, ἀντὶ τῦ, ἀπεσκίρτησεν· quæ an ad argumentum loci in quo versamur pertineant, disquirendum.

Com.42. Εὐλογημένη σὺ, &c. καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας συ] Non ipsam tantùm μακαρίζει, sed & fœtum ejus. In Nubibus Aristophanis,

Μάκαρ ὦ Στρεψίαδες
Αὐτός τ' ἔφυς, ὡς σοφὸς,
Χ' οἷον τὸν υἱὸν ἐκτρέφεις!

Καρπὸν de prole dici ad Act.2.30. diximus.

Nate, brevis fructus,——

de Druso apud Ovidium Livia exclamavit.

Com.43. πόθεν μοι τῦτο, ἵνα, &c.] Formula honorem inexpectatum quemvis mirantium obtigisse sibi. Vide Ruth. 2.10.

Com.44. ὡς ἐγένετο, &c. εἰς τὰ ὦτά μυ] Sic Act.11.22. idem Lucas, ἠκύσθη ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας. Adde Jacob.5.4. & infrà hîc 4.21.

Com.45. ἡ πισεύσασα ὅτι ἔσαι τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίυ] Ità Act. 27. 25. Apostolus verbis Lucæ nostri, Πισεύω τῷ Θεῷ ὅτι ὕτως ἔσαι καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

Com. 46. Μεγαλύνει ἡ ψυχή μυ τὸν Κύριον] Est (ut Tobiæ 13.1.) προσευχὴ ἐν ἀγαλλιάσει.

Com.47. ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μυ ἐπὶ τῷ Θεῷ] In Græco Esaiæ 61.10. Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχή μυ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. Psal.73.2. Ἡ καρδία μυ, &c. ἠγαλλιάσατο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα· & infrà hîc 10.21. τῷ πνεύματι ἠγαλλιάσατο. Ità, *intimis affectionibus lætari*, Apuleius dixit.

Com.48. ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δύλης αὐτῦ] Sic in Græco Genes. 16. 11. Ἐπήκυσε Κύριος τῇ ταπεινώσει μυ. Psal.135.23. Ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος. Psal.138.6. τὰ ταπεινὰ ἐφορᾷ. & Psal. 102.17. Ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν προσευχὴν τῶν ταπεινῶν. Scriptor Judithæ 6.19. Ἐλέησον τὴν ταπείνωσιν τῦ γένυς ἡμῶν, καὶ ἐπίβλεψον, &c. Quibus locis vox ἐπιβλέπειν ità intelligenda est, quasi studium juvandi conjunctum habeat: quo planè modo & Latini verbo *respiciendi* utuntur. Juvenalis 7.

Solus enim tristes hâc tempestate Camœnas
Respexit.——

Terentius,

Respice me in secundis rebus tuis.——

Apuleius 9. *Sic me*, &c. *respexit cœlestis providentia*. Sirachides, & de Deo loquens, εἰς τὸ ἀγαθὸν ἐπιβλέπειν dixit. Ταπείνωσις citatis jam locis (ut & apud Lucam) est, status vilis abjectúsque. Eo sensu & 1 Reg.18.23. ἀνὴρ ταπεινός. Scioppius (Annotat. ad Vossium de Vit. Serm. p. 20. ut errans vereor) ταπείνωσιν in contextu nostro contendit sensu ταπεινοφροσύνης debere accipi. Vulgatus bene Latinè, *humilitatem* vertit. Aptè autem & δύλης ταπείνωσις, in Mariæ cantico. Sic Philipp.2.6. de Christo, Ἑαυτὸν ἐκένωσεν (i.e. ἐταπείνωσεν) μορφὴν δύλυ λαβών· & *humilitatem servorum*, lib.8. apud Apuleium nostrum.

Ibid. μακαριῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαὶ] Allusum puto aut ad locum Genes.30.12. aut ad Malachiæ ista 3.12. Μακαριῦσιν ὑμᾶς πάντα τὰ ἔθνη.

Com.49. ὁ δυνατὸς] Ὁ μέγας, Tobiæ 3.16. ὁ δυνάσης, 1 Tim.6.16. ubi dicta vide.

Com. 50. εἰς γενεὰς γενεῶν] Suidas, Γενεὰς γενεῶν, τυτέστιν, ἀπείρυς γενεάς.

Com.51.

Com. 51. διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν] Idem 13. 11. apud Esaiam, Ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσει· & 3. 6. Sophoniæ, Ἐν διαφθορᾷ ταπεινώσει ὑπερηφάνους. De eodem Daniel. 4. 34. Τοὺς πορευομένους ἐν ὑπερηφανίᾳ δύναται ταπεινῶσαι. *Dispergere*, (vel *dissipare*) *cogitationes superborum*, est quod in Græco Jobi 5. 12. βουλὰς διαλλάσσων, & 12. 24. καρδίας διαλλάσσων. Jacobus 1. 11. Ὁ πλούσιος (i. e. ὑπερήφανος) ἐν ταῖς πορείαις (i. e. διανοίᾳ) αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Com. 52. Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων]

——— Ὑψηλῶν ταπεινῶν.

De Elia 48. 8. Sirachides, Ὁ καταγαγὼν βασιλεῖς (virtute nempe Dei de quo heic sermo) εἰς ἀπώλειαν, καὶ δεδοξασμένους ἀπὸ κλίνης αὐτῶν. Hesychius, Καθεῖλας, κατέλυσας, &c. *Destruxit*. Recentior Interpres, *detraxit potentes*: non hercle male. Seneca 3. 43. de Ira, *Ecquid illum nimis ex alto tecum agentem detrahere cupis?* Quid opus autem novatione illâ, cùm æquè bene Vulgatus, *deposuit*? In Glossis, *Depositum*, &c. καθαιρεθέν.

Ibid. καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς] Hinc Sirachidi 7. 11. ὁ ταπεινῶν καὶ ἀνυψῶν dictus. Idem 10. 14. Θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ Κύριος, καὶ ἐκάθισε πραεῖς ἀντ' αὐτῶν. Vide & eundem 11. 5, 6. Job. 12. 21. Ἐκχέων ἀτιμίαν ἐπ' ἄρχοντας, ταπεινοὺς δὲ ἰάσατο. Psalmista 75. 7. Τοῦτον ταπεινοῖ, καὶ τοῦτον ὑψοῖ. Adde Psal. 147. 6. Ezech. 21. 16. Ἐταπείνωσας τὸ ὑψηλὸν, καὶ ὕψωσας τὸ ταπεινόν. Tobiæ 4. 19. Δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθὰ, (i. ὑψοῖ) καὶ ὃν θέλει ταπεινοῖ. Horatius,

——— Valet ima summis
Mutare, & insignem attenuat Deus.

Lucianus, Τοὺς μικροὺς ἀνάγει, τοὺς μεγάλους καθαιρεῖ. Xenophon, Ὁ θεὸς πολλάκις χαίρει τοὺς μὲν μικροὺς μεγάλους ποιῶν, τοὺς δὲ μεγάλους μικρούς. Euripides,

Ὁρῶ τὰ τῶν θεῶν, ὡς τὰ μὲν πυργοῦσ' ἄνω
Τὰ μηδὲν ὄντα, τὰ δὲ δοκοῦντ' ἀπώλεσαν.

Seneca Præfat. lib. 3. Nat. quæst. *Nunc cùm maximè Deus alia exaltat, alia submittit: nec molliter ponit, sed ex fastigio suo nullas habitura reliquias jactat.* Et ex Principis (immediato summi Dei ministro) persona, *Alium dignitati donavi, alium humilitati.* 1. 1. de Clement. Æsopus interrogatus Jupiter quid rerum ageret, τὰ μὲν οἰκοδομῶν, τὰ δὲ καταβάλλων respondit. De fato (Dei decreto nempe) Euripides in Heraclidis,

Τὸν μὲν ἀφ' ὑψηλῶν βραχὺν ᾤκισεν,
Τὸν δ' ἀλήτην εὐδαίμονα τεύχει.

De δίκη (id est, *justitia* Dei) lib. 14. Ammianus Marcellinus, *Necessitatis insolubili retinaculo mortalitatis vinciens fastus tumentes incassum, & incrementorum decrementorúmque momenta versans, ut novit; nunc erectas mentium cervices opprimit & enervat, nunc ab imo suscitans ad bene vivendum extollit.* Ubi *bene vivere* est, in honore aliarúmque bonorum rerum abundantia vivere. Quo & sensu, *evum bene agitare* lib. 16. cap. ult. A. Gellius dixit: at ibi pro *ævúmque* minùs rectè *eúmque* in vulgatis legitur.

Ibid. καὶ ὕψωσε ταπεινούς] Petrus 1. 5. 6. Ταπεινώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ, &c. De eodem Jobi 5. 11. Τὸν ποιοῦντα ταπεινοὺς εἰς ὕψος, καὶ ἀπολωλότας ἐξεγείροντα.

Com. 53. Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν] Ἀγαθὰ (ut bene è Xenophonte Suidas) sunt in usu Linguæ istius (præter laxam & generalem vocis significationem) τὰ πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ εὐωχίαν, σιτίον καὶ ποτόν. Vide in Græco Proverb. 17. 1. Sirachid. 14. 4. eundem Suidam verbis μεσῖται, & εὐπαθοῦσι. & ità hoc Lucæ loco debere accipi evincit vel vox πεινῶντας. Utitur eodem sensu & Lucianus 2 Phalaride. Indè & τὰ ἐν γαστρὶ ἀγαθὰ, Theodoreto 6. περὶ Προνοίας, &, πατέρων ἀγαθὰ τοῖς τέκνοις δόματα Matthæi 7. 11. & demum ἀγαθοποιῶν de Deo Act. 14. 17. ubi vide quæ ex Philone adduximus.

Ibid. ἐνέπλησεν ἀγαθῶν] Ità Jobi 22. 18. ἐνέπλησε τοὺς οἴκους αὐτῶν ἀγαθῶν. Sirachidis 16. 29. ἐνέπλησεν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν· & apud Aristophanem in Vespis, ἀγαθῶν ἐνέπλησε.

Quod Athenæo lib. 3. ἀγαθοῖς χορτάζεσθαι. Vide & Sirach. 13. 18. & Psal. 103. 5. in Græca versione.

Ibid. ἐξαπέστειλε κενούς] Κενὴ χεῖρ ut Jobi 31. 34. Sic Matth. 15. 32. νήστεις ἀπολῦσαι &, νήστεις ἀπολύειν, in Græco Epigrammate. Est autem heic, & infrà 20. 10. item in Græco Psalmi 81. 12. ἐξαποστέλλειν, non tam *emittere*, quàm ἐᾶν, *sinere*, vel *permittere quem in eo statu quo est, manere*. Vide ad 1 Joh. 4. 18. annotata.

Com. 57. Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν] Sic Gen. 25. 24. Ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν· & infrà heic 2. 21. Ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον. Apud Ciceronem 2. de Oratore,

——— Exploto jam fere ad pariendum mensibus.

Idem 3. Verrinâ, *Gravidam, & jam ad pariendum vicinam, temporibus exactis.* Phædrus,

Instante partu mulier, exactis mensibus, &c.

Hesychius, Ἐπίφορος, ἡ τεκεῖν ἐγγὺς οὖσα. In Glossario, Ἐγγὺς τοκετοῦ, *prope partum.* Terentius,

——— Partus instabat prope.

Com. 58. οἱ περίοικοι] In eodem Glossario, Περίοικοι, *circumhabitatores.*

Ibid. καὶ συνέχαιρον αὐτῇ] Gratulabantur ei, de filio nato nempe. In Plauti Truculento,

Tu cùm rectè provenisti, cúmque es aucta liberis,
Gratulor. ———

Apud Gellium 12. 1. *Eamus puerperam visum, & patri gratulatum.* Ruth. 4. 17. *Vicinæ mulieres* (ità hîc αἱ γείτονες) *congratulantes ei, & dicentes, Natus est filius Noemi.* Varro in de Vita Pop. Rom. *In quibus* (mensis) *quæ veniebant ad fœtam amicæ gratulatum, Diis mactabant.*

Com. 59. ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ] Ex more, non illius tantùm, sed & aliarum gentium. Lucianus Charonte, Χαίρων ὅτι ἄῤῥενα παῖδα ἔτεκεν αὐτῷ ἡ γυνὴ, καὶ φίλους διὰ τοῦτο ἑστιᾷ, καὶ τοὔνομα τοῦ πατρὸς τιθέμενος, &c. Ἐκάλουν, nempe οἱ συγγενεῖς, qui in præcedente commate.

Com. 61. ἐν τῇ συγγενείᾳ σου] Glossæ, Συγγένεια, *propinquitas*: Glossæ aliæ, *Propinquitas*, ἀγχιστεία, συγγένεια.

Com. 62. τὸ, τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν] Legit Vulgatus, τὸ, τίνα, &c. vertit enim, *quem vellet vocari.* Id est, *utrum*, Zachariam nempe, an Joannem. De illo genere loquendi autem ad Matthæum dixi.

Com. 63. αἰτήσας πινακίδιον] In Glossis lego quidem, Πινακίδες, *pugillares*, *singulare non habet.* Satis Latinè tamen Vulgatus *pugillarem* vertit. Ità in Excerptis alius Glossarii, *Pugillaris*, πινακίδιον, δέλτον, &c. item in vetere instructissimo Onomastico, *Pugillaris*, πινακίδιον, δέλτον, &c. Nec aliter Plinius lib. 1. Epist. 6. Vide quæ summus venerandæque memoriæ Vir Joannes Gerardus Vossius, in libris de Analogia 1. 42. & 4. 14.

Ibid. ἔγραψε λέγων] Hypallage pro γράφων ἔλεγε· est enim tacita quædam loquela scriptura nostra.

Com. 64. καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ] Supple, ut in edit. Complutensi, διηρθρώθη. Sic Gellii 5. 19. de filio Crœsi, antea muto, *Planéque & articulatè* (q. d. διηρθρωμένως) *elocutus est.* Vel saltem ἐλύθη subaudi, ut καὶ ἡ γλῶσσα heic sit qui Marc. 7. 35. ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης. Hoc κείμενον autem non agnoscit Vulgata versio.

Com. 66. ἔθεντο, &c. ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν] Sic infrà 21. 14. ubi annotata vide.

Ibid. τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται;] Malim τίς ἄρα legi, id est, ποταπός. Sic infrà enim 8. 25. Τίς ἄρα οὗτός ἐστι; nec aliter legit Vulgatus, qui, *Quis putas puer iste erit?* ubi & *quis* est *qualis*. Sorores ejus ad Psychen apud Apuleium lib. 5. *Quantum putas boni nobis geris in ista perula! &c. ô nos beatas quas infantis aurei nutrimenta lætabunt.*

Ibid. καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ] Virtus, sive potentia Divina (id enim hoc loco χείρ) cum illo erat. Ità Matth. 28. ult. Ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι ad quem locum annotata vide.

Com. 69. καὶ ἤγειρεν, &c.] Hesychius, (& fortè ex hoc loco) Ἤγειρεν, ἀνέστησεν, ἀνέδειξεν.

Ibid. κέρας σωτηρίας] Idem Hesychius, Κέρας, &c. *Robur*, &c. ὁ δὲ ἰσχύν. Theophylactus hîc, δύναμιν ἢ βασιλείαν.

Com. 74. ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν

προσώπου αὐτῷ] Sensus ferme idem qui in iis Pauli 2 Tim. 2. 26. Ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Vocem ἀφόβως nonnulli ad τὸ ῥυσθέντας referunt, pro quibus faciunt Donati in Terentium ista, (Andr.) *Perfecta securitas liberatio nominatur.* Alii cum verbo λατρεύειν eam malunt conjungi: & in illam ferme mentem Julianus Imperator, Πέφυκε τοὺς ἔν τινι μεγίστῃ ἐξεταζομένας ἀφοβίᾳ τὴν διάνοιαν, καὶ μὴ τοσοῦτον εἰς τὴν προσευχὴν τὰς χεῖρας ἀνατείνειν τολμᾷν, τοὺς δὲ πανταχόθεν ἔχοντας τὸ ἀμέριμνον, ὁλοκλήρῳ ψυχῇ χαίροντας, ἱκετείους λατρείας ποιεῖσθαι τῷ μείζονι, Epist. 20. Vide & Esaiæ 54.14. Psal. 55.13. in Latino. Act. 9.31.

Ibid. λατρεύειν αὐτῷ, &c. ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ, &c. πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν] Id est, μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ χρόνον βιῶσαι, 1 Pet. 4.2. Ad Apuleium Dea Isis Miles. 11. *Memineris*, &c. *mihi reliqua vitæ tuæ curricula adusque terminos ultimi tui spiritûs vadata. Nec injurium cujus beneficio ad homines redieris, id ei totum debere quod vives.*

Com. 76. Καὶ σὺ παιδίον] Non malè heic à quibusdam emphasis diminutivi παιδίον animadversa est: q.d. Tu puer tantulus, præaltum & quasi præcipuum gradum tenebis in hoc Christi regno. Tale infrà 12.32. Μὴ φοβοῦ, μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν. Vide & Matth. 2. 6.

Ibid. προπορεύσῃ] Glossarium, Προπορεύομαι, *praeo, anteeo*.

Ibid. ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ] Onomasticon vetus, *Præparo viam*, προοδοποιῶ.

Com. 77. ἐν ἀφέσει] Pro εἰς ἄφεσιν, ut infrà 5. 16. ἐν ἐρήμοις.

Com. 78. Διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεοῦ] Id est, διὰ σπλάγχνα (ut Coloss. 3.12.) οἰκτιρμῶν αὐτοῦ. Sic, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν, Rom. 12.1. Hesychius, Δι' οἶκτον, δι' ἔλεον οἰκτιρμῶν. De Deo 5. 11. Jacobus, Πολύσπλαγχνός ἐστι, καὶ οἰκτίρμων. Theodoretus π. Προν. 7. Ἐλεεῖν πεφυκώς, μᾶλλον δὲ ἐλέους πηγὴ τυγχάνων.

Ibid. ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους] Ἐπεσκέψατο, salutem attulit: unde in Glossario, *Salutigerulus*, ἐπισκέπτης. Ἐπεσκέψατο ἐξ ὕψους, ut in Græco Psalmi 18.16. ἐξαπέστειλεν ἐξ ὕψους, καὶ ἔλαβέ με, & Psalmi 102.19. ἐξ ὕψους ἐξέκυψεν. Ἀνατολὴν hic summo consensu Expositores quasi de Christo dictum accipiunt: quàm solidis nixi rationibus viderint ipsi. Præcipuè eos movisse videtur Zachariæ ille 3. 8. locus, ubi in Græco, ἰδοὺ, ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου ἀνατολήν. At, *servum meum, germen* (sive *surculum*) in Hebræo illius loci esse jam aliis annotatum est, eóque titulo innui Zorobabelem, collatis aliis Zachariæ locis apertè docuerunt. Ἀνατολὴν metonymicè hîc pro Christo dici magis est ut me suadeant Apocal. 2. 28. & 22.16. loci, ubi ἀστὴρ πρωϊνὸς, & ἀστὴρ ὀρθρινὸς dicitur; quibus adde Petri 2. 1.19. illum, ubi φωσφόρος vocatur. Refragatur autem opinioni ex quæ ἀνατολὴν hîc ad personam Christi refert, vel ipse communis usus sermonis Græci, qui stante receptâ expositione illâ, omnino scribi flagitaret, non ἀνατολὴ, sed ἡ ἀνατολή. Qui aures non jacentes habuerit, fassurum puto me verum loqui. Infirmâsti, hîc dicat aliquis, communem expositorum sententiam, jam tuam in medium affer. Ego verò id libens faciam, atque adeò audebo dicere, non nisi re sæpius retractatâ. Corruptam à multis jam seculis puto lectionem esse contextûs Græci, scribendúmque, ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἄνωθεν ἐξ ὕψους. Ἐπεσκέψατο, Deus nempe, de quo in præcedente membro. Ἄνωθεν autem ἐξ ὕψους est pleonasmus, cui similis in Asino Luciani ille, ἄνωθεν ἀπὸ τῆς κορυφῆς, &c. ἀρξάμενος. Est ergò ἄνωθεν ἐξ ὕψους ἐπεσκέψατο, *visitavit nos desuper ex alto*. Ità & porcus in Symphosii Ænigmatis,

> *Desuper ex alto virides exspecto saginas.*

Possent forsan & huc afferri ea in Græco Jobi 31.2. ὁ θεὸς ἄνωθεν, & statim, ἐξ ὑψίστων. De iis autem non magnopere contenderim, neque enim in uno orationis membro, sed in duobus continentur. Ἐπιφᾶναι autem, quod heic statim sequitur, (nè quem ea vox moretur) etiam alibi de Deo effertur: ut in 3 Maccab. ἐλέους φέγγος ἐπιφάνας. Vide & Tit. 2. 11. Quo & loco ἡ θεοῦ χάρις, planè idem est quod hoc Lucæ loco τὰ σπλάγχνα τοῦ ἐλέους αὐτοῦ.

Com. 79. ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει, &c. καθημένοις] Lucretius de Epicuro,

> *E tenebris tantis tam clarum extollere lumen*
> *Qui primus potuisti.*———

Seneca de Fabricio, *Non aliter quàm in tenebris lumen effulsit.* Simonides apud Ephæstionem,

> ——Μέγ' Ἀθηναίοισι φόως γένεθ' ἡνίκ' Ἀριστογείτων Ἵππαρχον κτεῖνε καὶ Ἁρμόδιος.

Vide Matth. 4.16. Joh. 12. 46. Esai. 49.9. Michææ 7. 8. 2 Cor. 4.6. 1 Pet. 2.9. & quæ ad dictum Tit. 2.11. locum annotata.

Ibid. ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου] In Græco Jobi 3.5. Ἐκλάβοι αὐτὴν (natalem meum) σκότος καὶ σκιὰ θανάτου. Utroque loco locutione istâ spissæ tenebræ denotantur: apud Jobum autem materiales, (quales ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθούσας, 17.14. vocat Scriptor Sapientiæ:) apud Lucam morales, vel, si malueris, spirituales; nempe, cæcitatis & ignorantiæ. Theophylactus ad Luc. 5. Νὺξ (quæ heic Lucæ σκότος) ὁ πρὸ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας καιρός. Σκότος, καὶ σκιὰ θανάτου, habes & in Græco Jobi 12.22. Cùm Suidas autem σκιὰν θανάτου, τοὺς πρὸς θάνατον ἄγοντας κινδύνους interpretatur, sciendum est eum Psal. 23.4. locum respexisse.

Ibid. κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης] Sic Paulus 2 Thess. 3.5. Ὁ κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην θεοῦ. Est autem luminis proprium in viâ pedes dirigere: vide ad Joh. 11. 10. dicta. Ad rem de quâ heic Lucas, Lactantius 4.26. *Pedes claudorum ad officium gradiendi reformavit*, &c. *sed figura id continebat, quòd cohibitis erroribus vitæ secularis, ac devia, iter veritatis aperiretur: per quod graderentur homines ad Dei gratiam consequendam.*

Κεφ. β'.

1. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

2. (Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο, ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)

3. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

4. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, (διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ)

5. Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.

Vulgata Versio.

1. Factum est autem, in diebus illis exiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis.

2. Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino.

3. Et ibant omnes ut profiterentur, singuli in suam civitatem.

4. Ascendit autem & Joseph à Galilæa de civitate Nazareth in Judæam, civitatem David quæ vocatur Beth-lehem: eò quòd esset de domo & familia David:

5. Ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore prægnante.

6. Ἐγένετο

6. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.

7. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

8. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.

9. Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.

10. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·

11. Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.

12. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν φάτνῃ.

13. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,

14. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

15. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

16. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

17. Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

18. Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

19. Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

20. Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

21. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

22. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

23. (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

24. Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

25. Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεὼν· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

26. Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

27. Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν· καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ,

28. Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε,

6. Factum eſt autem, cùm eſſent ibi, impleti ſunt dies ut pareret.

7. Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis eum involvit, & reclinavit eum in præſepio: quia non erat eis locus in diverſorio.

8. Et paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.

9. Et ecce, angelus Domini ſtetit juxta illos, & claritas Dei circumfulſit illos, & timuerunt timore magno.

10. Et dixit illis angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo:

11. Quia natus eſt vobis hodie Salvator, qui eſt Chriſtus Dominus, in civitate David.

12. Et hoc vobis ſignum, Invenietis infantem pannis involutum, & poſitum in præſepio.

13. Et ſubitò facta eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis, laudantium Deum, & dicentium,

14. Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.

15. Et factum eſt, ut diſceſſerunt ab eis angeli in cœlum, paſtores loquebantur adinvicem, Tranſeamus uſque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum eſt, quod Dominus oſtendit nobis.

16. Et venerunt feſtinantes: & invenerunt Mariam & Joſeph, & infantem poſitũ in præſepio.

17. Videntes autem cognoverunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.

18. Et omnes qui audierunt, mirati ſunt, & de his quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos.

19. Maria autem conſervabat omnia verba hæc, conferens in corde ſuo.

20. Et reverſi ſunt paſtores, glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, ſicut dictum eſt ad illos.

21. Et poſtquam conſummati ſunt dies octo ut circumcideretur puer, vocatum eſt nomen ejus Jeſus, quod vocatum eſt ab angelo priùs quàm in utero conciperetur.

22. Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis ejus ſecundùm legem Moyſi, tulerunt illum in Jeruſalem, ut ſiſterent eum Domino,

23. (Sicut ſcriptum eſt in lege Domini, Quia omne maſculinum adaperiens vulvam, ſanctum Domino vocabitur)

24. Et ut darent hoſtiam ſecundùm quod dictum eſt in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25. Et ecce, homo erat in Jeruſalem, cui nomen Simeon, & homo iſte juſtus & timoratus, expectans conſolationem Iſrael: & Spiritus ſanctus erat in eo.

26. Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem, niſi priùs videret Chriſtum Domini.

27. Et venit in ſpiritu in templum. Et cùm inducerent puerum Jeſum parentes ejus, ut facerent ſecundùm conſuetudinem legis pro eo,

28. Et ipſe accepit eum in ulnas ſuas, & benedixit Deum, & dixit,

29. Nῦν

29. Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·
30. Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,
31. Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν,
32. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.
33. Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.
34. Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδοὺ, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·
35. (Καί σου δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.
36. Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ, ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.
37. Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.
38. Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ·
39. Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.
40. Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.
41. Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.
42. Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,
43. Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.
44. Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.
45. Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν.
46. Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν, καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.
47. Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.
48. Καὶ ἰδόντες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.
49. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;
50. Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.
51. Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.
52. Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

29. Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundùm verbum tuum in pace:
30. Quia viderunt oculi mei salutare tuum,
31. Quod parasti ante faciem omnium populorum:
32. Lumen ad revelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israel.
33. Et erat pater ejus & mater mirantes super his quæ dicebantur de illo.
34. Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem ejus, Ecce positus est hic in ruinam & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur:
35. Et tuam ipsius animam pertransibit gladius: ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.
36. Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua.
37. Et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor: quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens nocte ac die.
38. Et hæc ipsâ horâ superveniens confitebatur Domino: & loquebatur de illo omnibus qui exspectabant redemptionem Israel.
39. Et ut perfecerunt omnia secundùm Legem Domini, reversi sunt in Galilæam, in civitatem suam Nazareth.
40. Puer autem crescebat, & confortabatur, plenus sapientiâ: & gratia Dei erat in illo.
41. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem, in die solenni Paschæ.
42. Et cùm factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Jerosolymam secundùm consuetudinem diei festi,
43. Consummatísque diebus cùm redirent, remansit puer Jesus in Jerusalem: & non cognoverunt parentes ejus.
44. Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.
45. Et non invenientes, regressi sunt in Jerusalem, requirentes eum.
46. Et factum est, post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, audientem illos, & interrogantem eos.
47. Stupebant autem omnes qui eum audiebant, super prudentia & responsis ejus.
48. Et videntes admirati sunt. Et dixit mater ejus ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te.
49. Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in his quæ patris mei sunt, oportet me esse?
50. Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad eos.
51. Et descendit cum eis, & venit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater ejus conservabat omnia verba hæc in corde suo.
52. Et Jesus proficiebat sapientiâ & ætate & gratiâ apud Deum & homines.

Ad

Ad Cap. II.

Com. 1. Ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος, &c.] Ità Daniel. 2.13. τὸ δόγμα ἐξῆλθεν· id est, (ut & hîc apud Lucam) ἐξετέθη. Ibidem 6.25. Ἐτέθη δόγμα. Vide & 3.29. & 4.6. Hesychius, Ἔκθεσις, νομοθεσία, πρόσταξις, δόγμα. Vulgatus bene, *edictum*. Plinius lib. 10. epist. 68. *Edictum quod dicebatur D. Augusti*. Donatus in Eunuch. 3.5. *Edicta Imperatorum sunt*. Hinc & Act. 17.7. τὰ τῦ Καίσαρος δόγματα· &, καθὼς τῷ βασιλεῖ δεδογματισμένον ἦν, in 3 Maccabaico.

Ibid. ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκυμένην] Glossarium, Ἀπογράφομαι, *censeor, profiteor*. Ἀπογραφὴ, *census, professio*. Indè & *censualis professio* Ammiano Marcellino. Glossæ aliæ, *Census*, ἀπογραφὴ ἐσίας &c. & in Excerptis aliis Glossarii, *Capite census*, ἐναπόγραφος. Οἰκυμένην πᾶσαν hîc intellige, non ut in iis,

Orbem jam totum victor Romanus habebat:

(id enim non tam verè quàm hyperbolicè dictum) at eam orbis partem quæ imperio Romano subjacebat. *Imperium mundi nostratis* (i.e. Romani) lib. 11. Apuleius dixit. Anonymus de hoc ipso Augusti edicto (apud Suidam in Ἀπογραφὴ) Εἴκοσιν ἄνδρας, τὸν ἄριστον τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον ἐπιλεξάμενος, ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν τῶν ὑπηκόων ἐξέπεμψεν, &c. Apuleius in Floridorum fragmentis de Alexandro M. *Edixit universo orbi suo*, &c.

Com. 3. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, &c.] D. Augustinus in Psal. 148. *Quicquid jusserit Imperator, per imperium Romanum emanat*, &c. *movet solùm ille labia cùm loquitur, & movetur omnis Provincia cùm fit quod loquitur.*

Ibid. εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν] Ità & Matth. 9.1. & infrà heic com. 39. εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν.

Com. 6. ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῦ τεκεῖν αὐτὴν] De Christo de quo hîc agitur, Interpolator epistolæ Ignatii ad Trallianos, Ἐκυοφορήθη, ὡς καὶ ἡμεῖς, χρόνων περιόδους.

Com. 7. τὸν πρωτότοκον] Pollux Onomast. 2. 2. Βρέφος, &c. πρωτότοκον, πρωτόγονον, &c. Non rectè autem ex hoc verbo colligitur B. Virginem alios liberos peperisse: primus enim dicitur etiam de eo qui unicus est, ut ex Servio & aliis Grammaticis ad Matth. 1. 25. Eruditi ostenderunt. Virgilius 9.

Tempore quo primùm Phrygia formabat in Ida
Æneas classem. ———

Ad quæ idem Servius, *Tempore quo primùm*, h. e. *initio: neque enim secundò naves ab Ænea factæ sunt.*

Ibid. ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν] Hesychius, Ἐσπαργάνωσε, περιέπλεξεν, ἔδησεν, &c. Plinius de infantibus agens, *Jacent manibus pedibúsque devinctis*. De iisdem Seneca 6.24. de Beneficiis, *Nè membra libertas immatura detorqueat, in rectum exitura* (parentes) *constringunt:* (id est, σπαργανῦσι.) Philo lib. Quòd mundus incorruptibilis, Μαῖαι καὶ μητέρες τὰ βρέφη καλασπαργανῦσι. Vide in Græco Ezechielis 16.4. & Sapient. 7.4. Vulgatus hoc loco, *pannis eum involvit:* i.e. fasciis. Indè apud Suidam Κειρία, (fortè κειρίαις legendum) ἡ σπαργάνωσις· & in vetere Onomastico, *Fasciatis*, σπαργανώσεις.

Ibid. διότι ἐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι] Ovidius,

Exiguam sedem pariture terra negavit.

Contrarium Genes. 24.25. Χορτάσματα, &c. παρ' ἡμῖν, καὶ τόπος τῦ καταλῦσαι.

Com. 8. ποιμένες, &c. ἀγραυλοῦντες] *In agro agentes, sive commorantes*. Homerus Iliad. ρ'. Ἀγραυλοι· ubi vetus Scholiastes, ἐν ἀγρῷ αὐλιζόμενοι, &c. Didymus in ejusdem Odyss. κ'. Ἀγραυλοι, ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι. Parthenius, Ἐρωτικῶν cap. 29. Βυκολῶν χ τὴν Αἴτνην, &c. ἠγραύλει. Hinc & Deus Pan φιλάγραυλος dictus in vetere Epigrammate, quod exstat voce ἀγραυλὰ apud Suidam. Busbequius in Itinerario Turcico, de Galatiæ opilionibus, *Noctem & diem degunt in campis*, (q. d. ἀγραυλῦσι) *uxorésque & liberos in curribus circumvectant*. Vulgatus videtur heic legisse, ἀγρυπνοῦντες· quæ lectio non spernenda est. Scriptor ad Hebræos 13.17. de Christianorum gregum præpositis, Ἀγρυπνῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, quia animarum pastores nempe.

Ibid. ποιμένες, &c. φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν] Iliad. μ'.

———Βώτορες ἄνδρες
Σὺν κυσὶ καὶ δούρεσσι φυλάσσοντας περὶ μῆλα.

Chrysostomus Homil. 3. ad Pop. Antioch. de Jacobo Patriarcha, Περιέβαλε βόσκων νύκτας αὐτοῖς ἀύπνος. *Ad greges pernoctare*, Varro 2.10. de R.R. dixit. Jacob. Genes. 31.40. ad Labanum, cujus ovium custos fuerat, Ἀφίσατο ὁ ὕπνος ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν με. P. Chrysologus Serm. 24. *Pastor adjungit noctes diebus, & totum sibi tempus denegat dormiendi*. Hinc & *insomnes Tityri*, Sidonio Apollinari.

Ibid. φυλακὰς τῆς νυκτὸς] Glossæ, *Excubia*, νυκτοφυλακίαι. Vulgat. *vigilias noctis*. In vetere Onomastico, *Vigilia*, φυλακαί.

Com. 9. Καὶ ἰδὲ ἄγγελος Κυρίε ἐπέςη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίε περιέλαμψεν αὐτὸς] Simillimè Act. 12. 7. Euangelista noster, Καὶ ἰδὲ ἄγγελος Κυρίε ἐπέςη, καὶ φῶς ἔλαμψεν, &c. ubi & φῶς est quæ hoc loco δόξα. Vocem ἐφισάναι de Divinis apparitionibus poni solere ad Act. 23. 11. indicavimus. Pastoribus autem apparuit Angelus διὰ τὸ ἄπλαστον καὶ ἄκακον τῦ ἤθες αὐτῶν· ut bene hîc Theophylactus: ratione item non inconsonâ Divinæ sapientiæ, quæ magna sæpe mysteria τοῖς νηπίοις (i. e. ἀφελέσι, *simplicibus*) ἀποκαλύπτει, αὐτὰ δὲ ἀπὸ τῶν σοφῶν καὶ συνετῶν ἀποκρύπτει. Solere Numina rusticis se conspicuos facere ad 10 Virgilii Eclogam annotavit Servius; Tyndaridas victoriam Pop. Romani, non Catoni (tum temporis principi) sed Vacieno potiùs (homini rustico) prænunciasse, narrat Cicero de Nat. Deorum 3. Imò & Lydiis quibusdam pastoribus θαῦμα ὀφθῆναι, Philostratus in Heroicis scripsit.

Ibid. δόξα Κυρίε περιέλαμψεν αὐτὸς] Vide Act. 9. 3. & 26.13.

Ibid. καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν] Ità in Græco Psal. 53. 5. φόβον ἐφοβήθησαν. Porrò ad hunc Lucæ locum pertinent ista nescio cujus apud Suidam in Ἐκπλαγῆς. Ποιμένες ἀγραυλῦντες ἐκπλαγῆς φωτοφανείας ἔτυχον.

Com. 10. Μὴ φοβεῖσθε, &c. χαρὰ ἔσαι παντὶ τῷ λαῷ] Ità Tobiæ 12.17. & ab ore Angeli, Μὴ φοβεῖσθε, εἰρήνη ὑμῖν ἔσαι.

Ibid. εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην] In Glossis, εὐαγγελίζομαι, *bonum nuncio*. Χαρὰ hîc metonymicè est res, sive materia gaudii. Ut in illis Suidæ, Μήνυε σοι χαρὰν, φησὶ· & Aristophanis Pluto, λέγεις μοι χαρὰν· ubi Scholia, Ἐπαγγέλλεις μοι χαρᾶς ἄξιον. Terentius 1.2. Heautont. *Voluptatem magnam nuncias:* i. e. materiem voluptatis. Plautus Capteivis,

Nunc hanc lætitiam accipe à me quam fero.

Sic & 1.2. Jacobi χαρὰν ἡγήσασθε, ubi dicta vide.

Ibid. εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην] Suidas, Ἀγαθὰ συνήθως τὴν ἀγγελίαν φησί. Ἐπὶ τῶν εὐδαιμονίαν ἐπαγγελλομένων.

Ibid. χαρὰν, &c. ἥτις ἔσαι παντὶ τῷ λαῷ] D. Augustinus, (& de Christo) in Psal. 96. *In Judæa natus est, sed non Judæa tantùm natus*. Ἔσαι hîc, *obtinget*. Sic suprà hîc (junctâ itidem χαρᾶς voce) 1.14.

Com. 12. καὶ τῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος, &c.] Ità Samuel ad Saulum 1 Reg. 10. 1, & 2. Καὶ τῦτό σοι τὸ σημεῖον ὅτι ἔχρισέ σε ὁ Κύριος, &c. εὑρήσεις δύο ἄνδρας, &c.

Ibid. ἐσπαργανωμένον] Vulgatus, *pannis involutum:* vide suprà com. 7. Sic 7. 4. Sapientiæ idem σπάργανα, *involumenta* vertit.

Com. 13. πλῆθος σρατιᾶς ὀρανίε] Ità 3 Reg. 22.19. Καὶ πᾶσα ἡ σρατιὰ τῦ ὀρανῦ, id est, angelorum. Philo in de Sacrific. Abelis & Caini, Ἄγγελοι σρατὸς εἰσι Θεῦ. Vide & Apoc. 19.14. De Sole Plato in Timæo, Τῷ δὲ ἕπεται σρατιὰ θεῶν

θεῶν τι καὶ δαιμονίων, &c. Vulgat. *militiæ cœlestis.* Beza, *exercituum cœlestium*, militiam dicens pro exercitu se nunquam legisse. At verò *militia cœlestis*, est *militum cœlestium*, metonymiâ notissimâ.

Com. 14. καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη] Bene notat Vir summus oppositionem istam præcedentibus iis, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Ità Psal. 148. 1. αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις, id est, ut hoc Lucæ loco, vos ordines cœlestium: & statim, αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς. Vide & ibidem com. 13.

Com. 15. Διέλθωμεν ἕως Βηθλεέμ] Ità Mar. 4. 35. Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

Com. 17. διεγνώρισαν, &c.] Ἐξωμολογοῦντο (ut Tobiæ 12. 22.) τὰ ἔργα τὰ θαυμαστὰ τοῦ θεοῦ, καὶ ὡς ὤφθη αὐτοῖς οἱ ἄγγελοι Κυρίου. Διεγνώρισαν, est *diffamârunt*, vel διεφήμισαν, quod suprà 1. 65. διελάλουν.

Com. 19. συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα] In Græco Genes. 37. 11. Ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. Proverb. 3. 1. Τὰ ῥήματά μου τηρείτω σὴ καρδία, & Daniel. 7. 28. τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ μου συνετήρησα. Quod Ezech. 3. 10. λόγους εἰς τὴν καρδίαν λαμβάνειν. At hìc, & infrà com. 51. (ubi eadem locutio occurrit) τὰ ῥήματα, facta intellige, non verba.

Ibid. συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς] Illud συμβάλλουσα vertunt, *in corde conferens*. Vertas (fortè & ambiguè minùs) *in corde volvens, cogitans, expendens*. Suidas, Συμβάλλειν, νοεῖν. Julianus epistolâ ad Themistium, Οὐκ εἶχον ὅτι χρὴ περὶ τῶν τοιούτων συμβαλεῖν. Quid autem si hìc subesse dixerimus Latinam affigurationem? vertendúmque, *in cor conjiciens*, quasi nempe in quoddam penus, sive promptuarium? Virgilius simili formâ *imis sensibus reponere* dixit: & Avienus *in imum jecur* (i. e. cor, mentem) *condere*: &, *in præcordiis ponere*, Sapientiæ 4. 14. Vulgatus interpres. Unde & contrà Matth. 12. 36. ἐκ τοῦ τῆς καρδίας θησαυροῦ ἐκβάλλειν. Cæterùm aut abundat συμβάλλουσα, aut, si vim aoristi συνέβαλε tribuerimus ei, abundabit τὸ συνετήρει. Apuleius, (nec dissimili loquendi formâ) lib. 11. *Divinos vultus tuos*, &c. *intra pectoris mei secreta conditos perpetuò custodiens imaginabor*: ubi aut *conditos* aut *custodiens* abesse posset, sensu nullam jacturam recipiente.

Com. 22. τοῦ καθαρισμοῦ] Glossarium, Καθαρισμὸς, *purgatio, purificatio*.

Com. 25. καὶ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτὸν] Sic infrà com. 40. de Christo parvulo, καὶ χάρις θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό· quæ tamen pro personarum discrimine diversè intelligenda.

Com. 26. ἦν κεχρηματισμένον αὐτῷ μὴ ἰδεῖν θάνατον] Ἰδεῖν hìc est pati, vel subire. Sic 4. 4. Tobiæ ὁρᾷν κινδύνους. Κεχρηματισμένον, &c. Vulgato, *responsum acceperat*. Sic idem 2 Maccab. 2. 4. & Matth. 2. 12. ubi dicta vide.

Com. 27. ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι, &c.] Spiritu sancto impellente, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, ut infrà 4. 14. loquitur: vel spiritu revelante ei; unde & Galat. 1. 14. ἀνέβην κατ' ἀποκάλυψιν, Spiritûs nempe.

Com. 28. ἐδέξατο αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ] Ità Mar. 9. 36. succinctiùs, παιδίον ἐναγκαλισάμενος. Τὰ βρέφη ἐναγκαλίζειν dixit & Diodorus Siculus lib. 3. &, ἐναγκάλισμα παῖδα νήπιον, (qui hoc loco βρέφος) Philostratus in Iconibus.

Ibid. καὶ εὐλόγησε τὸν θεὸν] Sequente hymno nempe. Hesychius, fortasse hunc Lucæ locum ob oculos habens, Εὐλόγησεν, ὕμνησεν.

Com. 29. Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, &c. ἐν εἰρήνῃ] q. d.

> *Nunc, ô nunc liceat mortalem abrumpere cursum,*
> *Jam te, chare puer, mea sera & summa voluptas,*
> *Complexu teneo.* ———

Ἀπολύεσθαι dicuntur qui è vinculis aut carcere liberantur, Joh. 9. 10. Act. 4. 21. 5. 40. 13. 3. 16. 35. & alibi. Hinc poni solet vox ea pro è corpore migrare. Themistius in de Anima, Ἀπολύεσθαι τὸ ἀποθνήσκοντα, καὶ τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσι. Nimirum corpus vinculum est & carcer animæ. Apollonius apud Philostratum 7. 12. ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἰδὼν τὸν χρόνον τοῦτον ὃς ἀνόμασαι βίος. Ἀπολύειν eo sensu quo suprà (itidem de summo Numine, ut heic Symeon) utitur Plutarchus in Παραμυθητικῷ, & 1. 9. Arrianus in Epictetum, Ἐν εἰρήνῃ, *tempestivè*. Julianus, apud Ammianum Marcellinum, *Advenit nunc abeundi tempus è vita impendiò tempestivum*, vel, *feliciter*. Sic 1 Cor. 16. 11. ἐν εἰρήνῃ προπέμψατε, imò & Act. 15. 33. conjunctum cum ἀπολύεσθαι. Ἀπολύεις autem in Contextu nostro (quod vix aliis animadversum credam) habere putem & elleipsin & metaphoram. Vult dicere enim, Dimittis me ex corporis vinculis. Ælianus plenè Var. 5. 6. ὅτι ἐβουλήθη ἀπολύσαι αὐτὸν ἐκ τοῦ σώματος δεσμῶν.

Com. 30. ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου, &c.] Terentius,

> ———*Hunc videre sæpe optabamus diem.*

Masinissa in Somnio Scipionis apud Macrobium, *Grates tibi ago, summe Sol, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & in his tectis meis P. Cornelium Scipionem*: ubi & *conspicio* est quod hìc in Luca, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Solent dicere autem qui rei cujusvis spectaculo cupiunt oculos pascere, conspectâ demum eâ satis se vixisse: vide Genes. 45. 28. Plinius in Panegyrico, *Indè alii se satis vixisse, te viso, te recepto*, &c. *prædicabant*. Apud Quintilianum 9 declam. *Complexus cervices meas*, &c. *serò*, &c. *primam vocem, & diu solam edidit, Satis vixi*. In ejusdem declam. 5. pater filii captivi, *Vivebam miser ut hunc viderem, solâque superstitis exspectatione suspensus, avidissimam moriendi cupiditatem contentiosâ mendicitate fallebam*. Apud Claudianum Romanus Imperator,

> *Tunc ego securus fati, latúsque laborum*
> *Discedam, vobis utrumque regentibus axem.*

Plinius lib. 1. epist. 12. de Corellio Rufo, *Adfuit Deus voto* (erat votum ejus ut vel tantillulùm tyranno Domitiano superesset) *cujus ille compos ut jam securus, liberque moriturus, multa illa vita sed minora retinacula abrupit*. Iterum apud Quintilianum ille, *Ego, si hujus pœnam videro, possum reddere rationem quòd vixi*. Illa, οἱ ὀφθαλμοί μου, μιμητικωτέρως & significantiùs dicta videntur, quàm si dictum esset, ἐγὼ εἶδον. Ità, *oculi mei requirunt meum Caium*, Augustus dixit, non *ego requiro*, &c. Sic *canos meos*, *senectutem meam*, & similia, plus sonant quàm si *me* dicamus.

Com. 32. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν] Passiva significatio, vult enim dicere, ut Gentes illuminentur. Lactantius 4. 26. *Aperuit cæcorum lumina*, &c. *& hoc facto significabat fore ut conversus ad Gentes quæ Deum nesciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ*. Clemens Stromat. 5. Ἡ μὲν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῇ ἐκ τοῦ θρυαλλίδος λαμπηδόνι ἔοικε, ἣν ἐναύουσιν ἄνθρωποι ... ὁ δὲ τοῦ λόγου, πᾶν ἐκεῖνο τὸ ἅγιον φῶς ἐξέλαμψεν. At si (firmante codicum Mss. auctoritate) apud Lucam εἰς ἀνακάλυψιν legeretur, efficeret sensum etiam percommodum, ut Gentium revelationem intelligamus ablationem τοῦ καλύμματος τῶν καρδιῶν αὐτῶν, ut 2 Cor. 3. 15. Apostolus de Judæis locutus: vel, *revelationem* (ut heic Irenæus) *oculorum*, id est, intellectûs eorum: ἐσκοτίσθη enim ἡ αὐτῶν καρδία, ut Rom. 1. 21. & de Gentilibus idem Apostolus loquitur.

Com. 34. εἰς σημεῖον] Vide infrà 11. 30.

Com. 35. Καὶ σοῦ, &c. τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία] Ità Judith. 6. 4. διελεύσεται ὁ σίδηρος τῆς στρατιᾶς μου, &c. τὰς πλευρὰς σου· & ibidem 16. 4. διῆλθεν ὁ ἀκινάκης τὸν τράχηλον αὐτοῦ. In Glossario, Ῥομφαία, *framea, gladius*. Τὴν ψυχὴν σου, est σέ· at illa altera locutio est gravior & intensior, ut & contraria illa Joh. 16. χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία. Διέρχεσθαι τὴν ψυχὴν est, in imos ejus recessus penetrare. In Græco Psal. 37. 15. Ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ovidius, non inappositè,

> *Non mea sunt summâ leviter districta sagittâ*
> *Pectora, descendit vulnus ad ossa meum.*

Seneca, mulierem itidem alloquens, ut hoc loco Angelus, *Gravissimum est ex omnibus quæ unquam in corpus tuum descenderunt, recens vulnus: non summam cutim rupit, pectus & viscera ipsa divisit*. Prænunciat autem Mariæ Symeon his verbis summos animi dolores, ex iis quæ in filium ejus fierent oborituros. Mezentius, filio Lauso occiso, cùm & ipse antea ab Ænea vulneratus fuisset,

> ——— *Heu, nunc misero mihi demum*
> *Exilium infelix, nunc altè vulnus adactum.*

Dio

Dio Cassius de matre Getæ, occiso filio, Τὸν υἱὸν ἐν τοῖς ἑαυτῆς κόλποις, &c. ἀπολλύμενον ἐπεῖδε, καὶ τὸν θάνατον εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τρόπον τινὰ ἐξ ὧν ἐγεγένητο ἐσεδέξατο. Irene apud Nicetam Choniatem in Joanne Comneno, Οἵας μοι τὰς ὀδύνας οἱ φονεῖς ἐχάλκευον τοῦ υἱοῦ, δριμυτέρας δήπουθεν ὧν ἐν τῷ τίκτειν ὠδίνων πεπείραμαι· ὅτι καὶ πρὸς φῶς αἱ μὲν κατέπειγον τὸ κυοφορούμενον, αἱ δὲ ἐξ Ἅδου κευθμώνων διὰ μέσων μου σπλάγχνων χωροῦσι, λυπεῖν ἀθάνατα ἤμελλον. Petrus Chrysologus Serm. 152. ubi de infanticidio, *In martyrio filiorum passa sunt matres, nam gladius filiorum pertransiens membra, ad matrum corda pervênit.* Idem Serm. 83. de discipulis jam magistro orbatis, *Tunc tota ad illos pœna Dominicæ transierat passionis, & non solùm lateribus eorum, sed & cordibus doloris lancea tota figebatur.*

Com. 37. ἥτις οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ] Id est, assiduè templum frequentabat. Sic infrà 24. 53. de discipulis, διὰ παντὸς (i. e. assiduè) ἐν τῷ ἱερῷ ἦσαν. Plutarchus de Camma, itidem vidua, in Erotico, Τὰ πολλὰ τῇ θεῷ (Veneri cujus Sacerdos erat) διέτριβεν, οὐδένα προσιεμένη τῶν μνωμένων, &c. αὐτήν. Apuleius de seipso lib. 11. *Numinis magni cultor inseparabilis.* Quam locutionem quomodo intelligere debeamus docebunt hæc Ejusdem prope finem libri illius, *Nec ullum tam præcipuum mihi studium fuit quàm quotidie supplicare summo Numini Reginæ Isidis,* &c. & pòst, *Eram denique cultor assiduus.*

Ibid. δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν] Assiduè, nec enim aliud dicitur quàm quod proximè præcedentibus verbis. Sic Apostolus 1 Tim. 5. 5. & de verè viduâ, qualis Anna ista, προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας· ad quem locum annotata confer: vide & 2 Tim. 1. 3. Virgil. Æneid. 4. ——*Vigilémque sacraverat ignem:*
Ubi Servius, *Significat sine intermissione fieri sacrificia, atque excubari per diem & noctem; ut dicimus, quotidie in officio esse.* Statius Sylv. 5.

——Dum nocte diéque fatigas
Numina, dum cunctis supplex advolveris aris.

Com. 39. εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν] Hoc ἠθικῶς dictum, moréque quo de incunabulorum loco, tanquam de re quapiam nostra, solemus loqui. Hinc Joh. 1. 45. Ἀνδρέου πόλις, & Joh. 11. 1. Μαρίας κώμη.

Com. 40. Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε] Tertullianus in Apologia, *Nascitur homo Deo mistus, caro spiritu instructa nutritur, adolescit.* Idem in de Patientia, *Nasci se Deus,* &c. *patitur, & exspectat, natus adolescere sustinet.*

Ibid. καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι] Euthymius ad Matth. 21. ea, PONAM SPIRITUM MEUM SUPER EUM, *De filio incarnato hoc dicit, tanquam de homine proficiente per accessum Spiritûs Sancti.* Vide infrà ad com. 52. notanda.

Com. 42. Κατ᾽ ἔτος] Glossarium, Κατ᾽ ἔτος, *quotannis.* Vulgat. *per omnes annos.*

Com. 44. ἐν τῇ συνοδίᾳ] Utitur voce istâ & Arrianus 3. 26. in Epictetum: Idem Vulgaris bene *comitatum* vertit. Glossarium, *Comitatus,* συνοδία, συμπομπή.

Ibid. ἀνεζήτουν αὐτὸν] Vulgatus optimè, *requirebant eum:* cur autem non *quærebant* vertit? quia hoc dilutius esset, illud alterum majorem sollicitudinem habet, & quandam quasi στοργὴν parentibus propriam. Ità Augustus apud A. Gellium ad nepotem scribens, *Oculi mei requirunt meum Caium.* In vetere Onomastico, *Requiro,* ἐπιζητέω.

Ibid. γνωστοῖς] Bene & heic, & infrà idem Vulgatus *notos* vertit. Terentius,

Omnes noti me atque amici deserunt.

Onomasticon vetus, *Notus,* γνώριμος. In Glossis, Γνωστὸς, *cognitus, notus.*

Com. 46. καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων] Seniores Concilii Babyloniensis ad Danielem (itidem puerum) Susan. com. 50. Κάθισον ἐν μέσῳ ἡμῶν, ὅτι σοὶ (ob sapientiam nempe) ὁ θεὸς τὸ πρεσβεῖον δέδωκεν.

Ibid. καὶ ἐπερωτῶντα αὐτοὺς] Ovidius,

Ingenium cœleste suis velocius annis
Surgit, & ignavæ fert malè damna moræ.

Josephus in de Vita sua, Ἔτι παῖς ὢν περὶ τεσσαρεσκαιδέκατον ἔτος διὰ τὸ φιλογράμματον ὑπὸ πάντων ἐπῃνούμην, συνιόντων ἀεὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν τῆς πόλεως πρώτων ὑπὲρ τοῦ παρ᾽ ἐμοῦ περὶ τῶν νομίμων ἀκριβέστερόν τι γνῶναι.

Com. 47. Ἐξίσταντο, &c. ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ] Sic Gellii 2. 18. *responsum admirari.* Adde quæ infrà heic 4. 22. ubi & θαυμάζειν, quod heic ἐξίστασθαι. Ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν, est ἓν διὰ δυοῖν· vult dicere enim, ἐπὶ ταῖς συνεταῖς αὐτοῦ ἀποκρίσεσιν. Ἐξίσταντο, est quod Marc. 6. 2. ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; nam & videbant ætatulam ejus, nullísque eum magistris instructum sciebant. Guntherus Ligurino 8.

Talia facundo regaliter ore sonantem
Spectabat fixo miratrix curia vultu:
Quòd neque doctrinæ studiis imbutus, & ævo
Penè puer, canos, Scripturarúmque peritos
Sensibus, & blandâ præcederet arte loquendi.

Com. 48. τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως;] Ità Matth. 18. 35. Οὕτω καὶ ὁ πατήρ ποιήσει ὑμῖν· vide & infrà hîc 8. 39. Τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; sermo expostulantium. Genes. 29. 25. τί τοῦτο ἐποίησάς μοι; Terentius 1. 5. Andr. *Sed cur tu?* &c. ubi Donatus, *Cur, hîc non interrogantis, sed corripientis est, & increpantis.* Bene sané: sic apud Plutarchum in de Deo Socratis, τί δέδρακας ἡμᾶς; Vide infrà ad 16. 2. annotanda.

Ibid. ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε] *Anxiâ disquisitione vestigium requisivimus tuum,* ut lib. 6. locutus Apuleius. Idem 7. *Dum puerum illum parentes sui plangoribus fletibúsque quærebant.* D. Augustinus Confess. 5. 8. de matre absentiam ejus ægro corde tolerante, *Cum gemitu quærens quod cum gemitu pepererat.*

Com. 49. τί ὅτι ἐζητεῖτέ με;] Imò (inquit) cur quæsistis me? Responsio enim subaustera est, & pro modo interrogationis, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; In Græco Genes. 44. 4. Τί ὅτι ἀνταπεδώκατε πονηρὰ ἀντὶ καλῶν; Neque dubito quin & Act. 11. 3. scribendum sit, λέγοντες, τί ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες; cùm tamen in omnibus editionibus legatur, λέγοντες ὅτι, &c. τοῦ τί excluso. Lectionem à nobis propositam suboffenso illorum hominum animo communi meliùs convenire nemo paulò attentior negaverit: quin & Vulgatus, non *introiisti*, sed *quare introiisti?* vertit. Corrigamus obiter & Glossarii illud; *Quid quasi,* τί ὅτι, scribendo, & interpungendo, *Quid? quare?* aut saltem *Quid quòd* legendo, (i. e. *Quid est quòd*) ut hoc loco Vulgatus vertit.

Ibid. ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ με εἶναι] *In rebus,* (vel *negotiis*) *patris mei* non malè exponas. Sic Joh. 9. 4. idem Dominus noster, Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με· ubi præter sensûs talis conformitatem habes & similem loquendi modum. Jam verò εἶναι ἔν τινι solere poni pro *esse totum* (i. e. summè occupatum) *in re quavis,* indicavimus ad 1 Tim. 4. 15. Meliùs tamen τὰ τοῦ πατρὸς heic intelligas *patris domum,* vel *ædes.* Ità Esther. 7. 9. ἐν τοῖς Ἀμὰν, ubi Vulgat. *in domo Amanis.* Sirachidis 42. 10. ἐν τοῖς πατρικοῖς αὐτῆς, *in domo patris sui:* & Theocriti Eidyll. β΄. ——Ὅυ τὰ Λύκωνος·
ad quem locum vetus Scholiastes, Ὅπου εἰσὶ τὰ οἰκήματα τοῦ Λύκωνος. Est & apud Plutarchum in Demetrii vita, ἐν τοῖς βασιλικοῖς, i. e. *in ædibus,* sive *palatio Regis:* apud Artemidorum lib. 5. εἰς τὰ τῶν ἀποθανόντων εἰσιέναι, *in mortuorum ædes introire;* &, ἐν τοῖς τοῦ θεοῦ *(in Dei locis)* εἶναι, lib. 6. apud Clementem Alexandrinum. Non alio sensu Joh. 1. 11. & 19. 27. habemus, εἰς τὰ ἴδια· & apud Arrianum in Epictetæis, Ἔρχου εἰς τὰ σά· item, κλέπτης ἐν τοῖς σοῖς τόπον οὐκ ἔχει. Idem 3. 24. μένεις ἂν οὖν ἐν τοῖς σοῖς διατρίβων, &c. His adde quòd Christus Joh. 2. 16. de hoc ipso templo loquens, πατρὸς οἶκον vocat. Latini (secuti Græcos) *in sua,* & *in mea* dixerunt. Plinius lib. 1. epist. 4. *Si quando in nostra diverteris.* Ammianus Marcellinus, *Tibicine præeunte rediret ad sua.* Cicero ipse famil. 7. 3. *Ego cum meis (si quidquam nunc cujusquam est) etiam in meis esse malui:* id est, in meis locis, prædiis, possessionibus.

Com. 51. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς] Ὑποτάσσεσθαι heic est quod Apuleio *parentibus debitum obsequium sistere.* Ignatius ad Magnesios, Ὑποτάγητε τῷ ἐπισκόπῳ, &c. ὡς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ πατρὶ κατὰ σάρκα. Recentior, non malè, *sub-*

jectus erat. D. Hieronymus ad Demetriadem, *Esto aviæ matrique subjecta.* Idem ad Gaudentiam, de filiolæ educatione, *Amet te ut parentem, subjiciatur ut Dominæ.* Nec minùs bene Vulgatus, *erat subditus iis.* Glossæ, Ὑποτάσσομαι, *subdor, subjaceo.* In vetere Onomastico, *Subditus,* ἐπιτασσόμενος. Videtur ὑποτασσόμενος scribendum.

Com.52. προέκοπτε σοφίᾳ] Sic 1 Pet.3.18. γνώσει αὐξάνειν. Opponitur 2 Tim.3.13. ἐπὶ τὸ χεῖρον προκόπτειν.

Ibid. προέκοπτε σοφίᾳ] Vulgat. *proficiebat,*&c. In Glossario, *Profecit,* Προέκοψεν, &c. ὠφέλησεν ἐν παιδείᾳ.

Ibid. προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ,&c.] Πήχεσιν ἐπὶ σοφίᾳ ηὐξάνετο, ut Eunapius (at non tam verè) de Juliano locutus: vide & in κατὰ πῆχυν ἰδίου Suidæ vocabularium. Iamblichus cap.2. de puero Pythagora, Σωματικῶς, σωφρονέστατός τε ηὐξάνετο· & de Cybele Diodorus Siculus, Αὐξομένην δὲ τῷ τε κάλλει καὶ σωφροσύνῃ διενεγκεῖν, ἔτι δὲ συνέσει θαυμαστὴν γενέσθαι. Illud ἡλικίαν nuperorum haud pauci Interpretum, ex Matth. 6.27. *staturam* exponunt. Non impedit sanè ambiguitas vocis quò minùs eo sensu accipiamus: Glossarium, Ἡλικία, τὸ μῆκος, *statura:* & Hesychius, Ἡλικία, μέγεθος σώματος, &c. Patitur & rei ipsius de qua hîc agitur natura percommodè tali significatu sumi. Didymus ad Odyss. α'. ex Herodoto & Galeno, Αὐξανομένῳ τῷ σώματι συναυξάνονται καὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς αἱ δυνάμεις. Lucretius lib.3.

Vis animi pariter crescit cum corpore quoque.

Tertullianus lib. de Anima, *Simul crescunt, sed diversâ ratione, caro modulo, anima ingenio; caro habitu, anima sensu:* & ibid.cap.36. *Pubertatem animalem cum carnali dicimus convenire: pariterque & illam suggestu sensuum, & istam processu membrorum exsurgere.* Accesserim tamen heic libentiùs Vulgato qui *ætatem* vertebat, quo sensu Joh. 9.21. αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, & Heb. 11.11. παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Onomasticon vetus nobilissimum, *Ætas,* ἡλικία. Imò & προκόπτειν τῇ ἡλικίᾳ, (ut Lucas,) dixit Hesychius in μελλέπαις· quo loco *ætatem*, non *staturam*, intelligi res ipsa flagitat. De Christo ipso (de quo hîc res est) Serm.146. de Temp. D. Augustinus, *Infans natus est,* &c. *patienter exspectavit ætates, patienter tempora pertulit.* De eodem Serm. 47. P. Chrysologus, *Humana suscipit, intrat tempora, transit ætates:* & Serm.22. *Aliter coæternus Patri, aliter ætatum nostrarum gradibus cernitur temporalis.* Euthymius ad Matth.2. *Novem mensibus in utero gestatus est,*&c. *cæteráque suo facta sunt ordine,* &c. id est, cæterorum more infantium ætatis per processum suæ processit & sapientiâ. His adde, sapientiam, cæterásque animi humani dotes, non tam staturæ comites quàm ætatis esse: neque aliter enim heic Lucas intelligendus, quàm si ἡλικίᾳ καὶ σοφίᾳ (ut & vetus quoddam exemplar habuisse testatur Recentior Interpres) scriptam reliquisset. Theophylactus heic, Ἑρμηνεύων (ὁ Εὐαγγελιστὴς) τί ἐστι τὸ προκόπτειν σοφίᾳ, ἐπήγαγε, καὶ ἡλικίᾳ· τὴν γὰρ προκοπὴν τῆς ἡλικίας, τῆς σοφίας εἶναι προκοπὴν λέγει. Lucretius ubi suprà,

—— *Velut infirmo pueri teneróque vagantur*
Corpore, sic animi sequitur sententia tenuis.
Inde ubi robustis adolevit viribus ætas,
Consilium quoque majus & auctior est animi vis.

Ubi *ætas* est quæ in contextu nostro ἡλικία· *consilium & vis animi*, quæ heic σοφία. Servius ad Eclog.4. ubi & de puerulo res, *Non improvidè* (Poeta) *in principio universa consumpsit, sed paulatim fecit laudem cum ætate procedere:* & ibidem, *Accessu ætatis quanta sit virtus, agnoscitur.* Apud Gellium 12.5. Taurus philosophus non dissimili argumento, *Postea, per incrementa ætatis exorta è seminibus suis ratio est:* & 22.24. de Civit. Dei D. Augustinus, *Ratio & intelligentia in infante sopita est,* &c. *excitanda scilicet & exercenda ætatis accessu, quâ fit scientiæ capax atque doctrinæ, habilis perceptioni veritatis,* &c. Hæc fusiùs paulò (nec tamen, utì credimus, impertinenter) attulimus ad pleniorem Contextûs intelligentiam, & ad indicandum haud malesanum judicium Vulgati Interpretis: pro quo ut non ubique semperque digladiandum censemus, ità versionem illius quamplurimis locis aliorum omnium versionibus præferendam putamus.

Ibid. καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις] Sirachid.45.1. de Mose, Εὑρίσκοντα χάριν ἐν ὀφθαλμοῖς πάσης σαρκὸς, ἠγαπημένον ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Vide & 1 Sam.2.26. Contrarium, Θεῷ μὴ ἀρέσκειν, καὶ ἀνθρώποις ἐναντίος εἶναι, apud Apostolum 1 Thess.2.15.

Κεφ. γ'.

1. Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

2. Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

3. Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

4. Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

5. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

6. Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

7. Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

8. Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ·

Versio Vulgata.

1. Anno autem quintodecimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchâ autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarchâ Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarchâ,

2. Sub principibus sacerdotum Anna & Caipha, factum est verbum Domini super Johannem Zachariæ filium, in deserto.

3. Et venit in omnem regionem Jordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:

4. Sicut scriptum est in libro sermonum Isaiæ prophetæ, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.

5. Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt prava in directa, & aspera in vias planas.

6. Et videbit omnis caro salutare Dei.

7. Dicebat ergò ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso, Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?

8. Facite ergò fructus dignos pœnitentiæ: & nè cœperitis dicere, Patrem habemus Abra-

ἀμ᾽ λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

9. Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

10. Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

11. Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

12. Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

13. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

14. Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

15. Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός·

16. Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι, λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

17. Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ· τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

18. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

19. Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης, ἐλεγχόμενος ὑπ᾽ αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,

20. Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

21. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·

22. Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν ἐπ᾽ αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

23. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,

24. Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

25. Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

26. Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

27. Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησᾶ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

28. Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἤρ,

29. Τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,

30. Τοῦ Σιμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

31. Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

ham: dico enim vobis, quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

9. Jam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergò arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.

10. Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergò faciemus?

11. Respondens autem, dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

12. Venerunt autem & publicani ut baptizarentur, & dixerunt ad illum, Magister, quid faciemus?

13. At ille dixit ad eos, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis faciatis.

14. Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti estote stipendiis vestris.

15. Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Johanne, nè fortè ipse esset Christus:

16. Respondit Johannes, dicens omnibus, Ego quidem aquâ baptizo vos: veniet autem fortior me, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.

17. Cujus ventilabrum in manu ejus, & purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.

18. Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.

19. Herodes autem tetrarcha cùm corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris sui, & de omnibus malis quæ fecit Herodes:

20. Adjecit & hoc super omnia, & inclusit Johannem in carcerem.

21. Factum est autem cùm baptizaretur omnis populus, & Jesu baptizato & orante, apertum est cœlum:

22. Et descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum: & vox de cœlo facta est, Tu es filius meus dilectus, in te complacuit mihi.

23. Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta: ut putabatur, filius Joseph, qui fuit Heli,

24. Qui fuit Matthat, qui fuit Levi, qui fuit Melchi, qui fuit Janne, qui fuit Joseph,

25. Qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge,

26. Qui fuit Mahath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Joseph, qui fuit Juda,

27. Qui fuit Johanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

28. Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmadam, qui fuit Her,

29. Qui fuit Jesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Jorim, qui fuit Matthat, qui fuit Levi,

30. Qui fuit Simeon, qui fuit Juda, qui fuit Joseph, qui fuit Jona, qui fuit Eliacim,

31. Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Matthatha, qui fuit Nathan, qui fuit David,

32. Τȣ̃ Ἰεσσαὶ, τȣ̃ Ὠβὴδ, τȣ̃ Βοὸζ, τȣ̃ Σαλμὼν, τȣ̃ Ναασσών,
33. Τȣ̃ Ἀμιναδὰβ, τȣ̃ Ἀρὰμ, τȣ̃ Ἐσρὼμ, τȣ̃ Φαρὲς, τȣ̃ Ἰȣ́δα,
34. Τȣ̃ Ἰακὼβ, τȣ̃ Ἰσαὰκ, τȣ̃ Ἀβραὰμ, τȣ̃ Θαῤῥα, τȣ̃ Ναχὼρ,
35. Τȣ̃ Σαρȣ̀χ, τȣ̃ Ῥαγαῦ, τȣ̃ Φαλὲκ, τȣ̃ Ἑβὲρ, τȣ̃ Σαλὰ,
36. Τȣ̃ Καϊνὰν, τȣ̃ Ἀρφαξὰδ, τȣ̃ Σὴμ, τȣ̃ Νῶε, τȣ̃ Λάμεχ,
37. Τȣ̃ Μαθȣσάλα, τȣ̃ Ἐνὼχ, τȣ̃ Ἰαρὲδ, τȣ̃ Μαλελεὴλ, τȣ̃ Καϊνὰν,
38. Τȣ̃ Ἐνὼς, τȣ̃ Σὴθ, τȣ̃ Ἀδὰμ, τȣ̃ Θεȣ̃.

32. Qui fuit Jesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,
33. Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Judæ,
34. Qui fuit Jacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,
35. Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,
36. Qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,
37. Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Jared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainam,
38. Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

Ad Cap. III.

Com. 2. Ἐπὶ ἀρχιερέων, &c.] Τὸ ἐπὶ hic, & infrà 4.27. ad designandum potestatis tempus bene Græcè ponitur: ità passim enim in Inscriptionibus & antiquis marmoribus.

Com. 4. εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβȣς αὐτȣ̃] Τροχιὰς (ut Hebr. 12.13.) ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν.

Com. 5. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βȣνὸς ταπεινωθήσεται] Apud Justinum lib. 2. non dissimili oppositione, in rebus Xerxis, *Montes in planum deducebat, & convexa vallium æquabat*: & Suetonium in Caligula, *Campi montibus aggere æquati, & complanata fossuris montium juga*. Πληρωθήσεται hic intellige, εἰς πᾶν πλήρωμα θεȣ̃, ut Ephes. 3.19. vel πάσης χαρᾶς (ut Rom. 15.13.) καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν ubi & vox πληρόω. Πᾶν ὄρος καὶ βȣνὸς, est, omnes qui supercilia habent, ut plerumque colles montésque: id est, qui ex sapientia mundana altùm spirant, Ταπεινωθήσονται, remittent flatus inanes, dimittent fastum, humiliter veritatis Euangelicæ mysterium adorabunt: vide 2 Cor. 10.5. Baruch. 5.7. Συνέταξεν ὁ θεὸς ταπεινȣ̃σθαι πᾶν ὄρος ὑψηλὸν, &c. καὶ φάραγγας πληρȣ̃σθαι εἰς ὁμαλισμὸν τῆς γῆς. D. Augustinus Confess. 9.4. *Dulce mihi fit, Domine, confiteri tibi*, &c. *quemadmodum me complanaveris, humiliatis montibus & collibus cogitationum mearum*, &c.

Ibid. σκολιὰ] Bene Vulgat. *prava*. In Glossis, *Prava*, σκολιαὶ, nempe ὁδοὶ, *viæ*: ità enim ex isto Lucæ loco non inconcinnè puto exponi posse.

Com. 7. Γεννήματα ἐχιδνῶν] Locutio proverbialis, ut ad 3 Matthæi diximus. Scholiastes ad Nubes Aristophanis, Γέννημα φαῦλον ἐπὶ τέκνȣ καὶ δειλȣ̃. Themistius 9. Orat. Κακȣ̃ καὶ Ἐσσηνῶν θρέμματα καὶ φυτεύματα. Tale Sapient. 7. ἀδίκων γῆς γεννήματα. Adelph. 3.2. apud Terentium, *genera sacrilega*: &, —Σηγνὲ, κακᾶς ἀνάθρεμμα λεαίνας, apud Theocritum, Eidyll. 24.

Ibid. φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλȣ́σης ὀργῆς] Sic Rom. 5.9. ἀπὸ τῆς ὀργῆς σωθῆναι. Ὀργὴ μέλλȣσα heic est quæ Rom. 3.5. & Rom. 12.19. ὀργὴ simpliciter: quæ 1 Thess. 1.10. ὀργὴ ἡ ἐρχομένη, Luc. 23.33. γέεννης κρίσις. P. Chrysologus Serm. 45. ad ea Psal. 6. NE IN IRA TUA ARGUAS ME, DEUS, &c. *nec irâ accenditur, nec furore turbatur: sed ira Dei est delinquentium pœna, furor Dei est supplicium peccatorum.*

Com. 8. Ποιήσατε καρπȣ̀ς ἀξίȣς τῆς μετανοίας] Sic Act. 26.20. idem Lucas, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας· ubi ἔργα quæ heic καρποὶ. Τῆς μετανοίας ἀξίȣς, est, τῇ μετανοίᾳ πρέποντας, opera quæ ostendant vos verè pœnitentiam agere. Euthymius ad Joh. 9. illa, OPERA EJUS QUI ME MISIT, *Opera quæ me patris filium esse ostendant*. Ità, καρπȣ̀ς τῆς φύσεως (ἀγαθῆς) ἀξίȣς φέρειν, Iamblichus Protrept. β´. ἀξίαν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἐπιδεικνύειν, in Rom. cap. 3. Chrysostomus: &, τὰ φαῦλα, &c. ἄξια, Philo, lib. Quòd deter. insid. potiori. Fructus autem, sive opera quos hîc Joannes intelligit, à Paulo Ephes. 5.9. distinctiùs enumerantur.

Ibid. καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ]

Tanta haud vos teneat generis fiducia vestri.
Non ego vos solâ censeri laude atavorum
Optarim, nihili est aliena incumbere famæ.
—Quis enim generosos dixerit hos, qui
Indigni genere, & præclaro nomine tantùm
Insignes?——
——Perit omnis in illis
Gentis honos, quorum laus est in origine sola.

Justinus contra Tryphonem, Ἐπειδὴ χρὴ τὸ σαρκικὸν σπέρμα τȣ̃ Ἰακὼβ τέκνα εἶναι, πάντως σωθήσεσθαι νομίζετε. Vide Rom. 2.15. Chrysostomus Homil. 53 in Joannem, Τȣ̃το ἦν τὸ κωλῦον Ἰȣδαίȣς προσελθεῖν τῷ Χριστῷ, τὸ νομίζειν ἀρκεῖν αὐτοῖς τὴν ἐκείνȣ (Abrahami) συγγένειαν εἰς σωτηρίαν. Contrarium Baruchi 2.19. ἐπὶ τὰ δικαιώματα τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ τῶν βασιλέων ἡμῶν ἡμεῖς καταβάλλομεν. Μὴ ἄρξησθε λέγειν, &c. heic est, μὴ ἑαυτοῖς φρεναπατᾶτε. Lycurgus ad Spartanos suos, apud Plutarch. in Apophth. Ἡμᾶς, ὦ πολῖται, ἐδὲν ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμαζομένη εὐγένεια, καὶ τὸ ἀφ' Ἡρακλέȣς εἶναι ὀνίνησιν, εἰ μὴ πράττομεν δι' ἃ ἐκεῖνος ἁπάντων ἀνθρώπων ἐπιδοξότατος καὶ εὐγενέστατος ἐγένετο. Euthymius ad Matth. 13. *Si nec Dei matri genuisse illum profuisset, nisi virtutem secuta fuisset, cui alteri proderit viri sancti esse cognatum, si virtutem non habeat?* Vide quæ plura hujus commatis ad Matth. 3.8. annotata.

Com. 9. ἐκκόπτεται, καὶ εἰς τὸ πῦρ βάλλεται] Nux apud Ovidium,

——Excidite ferro,
Nostráque fumosis urite membra focis.

Vide heic ad Matthæum dicta: adde Deuter. 20.20. Catullus,

Infœlicibus ustulanda lignis.

Ubi *ligna infœlicia*, sunt τὰ δένδρα (ut hoc Lucæ loco) μὴ καρπὸν ποιȣ̃ντα.

Com. 10. Τί οὖν ποιήσομεν;] *Quid agimus? consilium quærentium est*, inquit Donatus ad Eunuch. 4.7.

Com. 11. Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι] Sic Paulus 4.25. ad Ephesios dixit, μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι. Δύο χιτῶνας præcisè intelligere non est necesse, at talem vestimentorum copiam quæ communicationis est non incapax. Τῷ μὴ ἔχοντι intellige, ut Jacobi 2. τῷ γυμνῷ· id est, aut verè nudo, aut ità saltem contecto ut per pannulos sit manifestus. Quid heic in die illa respondebunt quibus syntheses totæ inutiliter asservantur? quibus

——stragula vestis
Blattarum, ac tinearum epulæ putrescit in arca?

Ibid. ὁμοίως ποιείτω] Famelicis panem distribuat, τοῖς τῆς ἐφημέρȣ τροφῆς λειπομένοις, dicto Jacobi loco.

Com. 13. Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε] *Probè vos gerite circa omne negotium vestrum, & ab iis quæ sunt prohibita temperate*, ut loquitur l. omnino, ff. de Offic. Præf. urb. de nummulariis agens. In l. 6. §. 3. ff. de Offic. Præsid. *Sub specie tributorum illicitas exactiones fieri prohibeat*. Justinianus Novell. ιζ´. Τὸ μὲν δημόσιον

μόνον ἀπαγγέλλεται ἅπαντα τὰ οἰκεῖα λαβεῖν, καὶ τὰς δὲ ἄλλας προσόδους ὑποδέξεις λαμβάνουσαν οἱ ταῦτα (fortè οἱ εἰς ταῦτα) καθεσθέντες, μηδὲν πλέον ἀπαιτέωσιν. Cicero de publicanis 6.1. ad Atticum, *Officio nè cui molesti sint.* Πράσσειν hîc est εἰσπράττειν, *exigite.* Sic φόρους πράττειν, Plutarchus in Aristide dixit: &, πλεῖον πράττειν, (id est, ἀπαιτεῖν) Anonymus apud Suidam. Πλεῖον παρὰ, &c. locutio est qualis & Hebr. 3.3. Ex qua, & aliis nonnullis eo in Scripto, solóque Luca occurrentibus, non improbabilis videtur mihi eorum opinio qui Lucæ eam Epistolam adjudicant.

Com. 14. Μηδένα διασείσητε] Nemini per vim, aut injecto metu, quæ cujus sunt extorquete. Ità & Cæsar ad milites suos apud Dionem Cassium, μήτε βιάζεσθέ τινα αὐτῶν (Provincialium) μήτ' ἀδικεῖτε, ἀλλὰ τὰ ἐπιτήδεια παρ' ἐκείνων σφῶν λαμβάνετε. Chrysologus Serm. 26. de bono milite, *Si paruit imperatis, si concussit neminem:* ubi *concussit,* διέσεισεν. *Illicita ministeria sub prætextu adjuvandi militares viros ad concutiendos homines procedentia,* habemus in l.6.§.3. ff. de Offic. Præsidis. Excerpta è veteribus Glossis, *Concussi,* οἱ διασεισθέντες. Sic fine 3 Maccabaici, τῶν ὑπαρχόντων (αὐτῶν) διασεισθ. Quod Vir eximius ait, hâc voce non antequam Græcia Romanæ ditionis esset, Græcos isto sensu usos esse, de eo ampliùs inquirendum puto: nam & Dicæarchus (Aristotelis auditor) τὸ σείειν eo planè modo posuit in Græciæ descriptiuncula. Aptè Joannes autem hoc milites monet. Salvianus 3. *Quid aliud officialium vita quàm calumnia? quid aliud militantium quàm rapina?* Libanius de sui temporis militibus, Εἰς τὰ καπηλεῖα πολλάκις εἰσιόντες ἡμέρας (εἰσδυόμενοι) πίνουσιν ὅσον ἂν μέθην ποιήσειεν, δειπνοῦσι δ' οὐδεὶς τὰ ἐκπώματα, &c. ἀλλ' ἢ δεῖ σιγᾷν, ἢ ἀπολωλέναι· τοῖς γὰρ αὐτῶν χερσὶν λέγουσι, καὶ τὸ δαπανᾶται τῶν τι πίθων, καὶ ὧν πίνουσιν οἱ πίθοι. οἱ μὲν οὖν ἐπιεικέστεροι τὸ ἔκπωμα καταθέντες, καὶ προσειπόντες οἶνον ἀμείνω σκευάσαι, ἀπέρχονται· οἱ δὲ καὶ ζῶν αὐτοῖς ἐκπώμασιν. ὀβολὸς δὲ οὐδεὶς παρ' ἑτέρων· ἀλλ' ὁ μὲν κάπηλος ἀνεῖται, οἱ δὲ ἐμπίπλανται δόντες οὐδέν. Plura hoc genus alia apud Antiquos occurrunt. Quid autem antiquos dico? volvuntur secula quidem, manet idem horum hominum ingenium: adeóque nostrâ ætate istâ nulla facilè ætas feracior militaris insolentiæ.

Ibid. μήτε συκοφαντήσητε] Nemini dolo, id est, prætextu muneris vestri, inferte damnum; (vide infrà ad 19. 8. annotata) aut angariate vel illius corpus, vel jumenti ejus. Ad hortulanum miles apud Apuleium lib. 9. *Ubi ducis istum asinum? respondit hortulanus petere se proximam civitatem. At mihi (inquit) operâ ejus opus est, nam de proximo castello sarcinas Præsidis nostri,* &c. *debet advehere: &, injectâ statim manu, loro me* (asinum) *quo ducebar arreptum incipit trahere.* En sycophantiæ militaris specimen sensu eo qui apud Lucam intelligendæ.

Ibid. ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν] Glossarium, (& fortè ex hoc Lucæ vulgatíque Interpretis loco) Ἀρκεῖσθε *contenti estote.* Ὀψωνίοις eidem Vulgato *stipendiis:* vertitur & per *salarium,* ac *diarium* à Glossariorum consarcinatoribus. Suidas, Ὀψώνιον, παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ ἡ ἀφωρισμένη τροφή. In iis θείᾳ γραφῇ intelligit duos Pauli, & hunc Lucæ locum. Aptum autem non minùs hoc Baptistæ præceptum militibus, quàm illud alterum ejusdem publicanis: annonâ enim, quamvìs largiore, milites rarò contenti sunt. Ad suos Cæsar apud Dionem Cassium, Τὴς τροφῆς, &c. ἐμπίπλασθε, &c. καὶ οὐκ ἀξιοῦτε τούτοις ἀρκεῖσθαι, &c. Salvianus lib. 4. nationem istam hominum ità querentem inducit, *Etiamsi nobis stipendia præstentur, consuetudini hæc magis quàm sufficientiæ satisfaciunt: & ità implent canonem, ut non expleant satietatem:* Hinc & frequentes eorum insolentiæ, rapinæ, concussiones. Libanius jam citato loco, Τὸν δὲ ὁ μαθὼν λόγον τί οἴει ἄρα ἀγαπᾷν (Imperatorem alloquitur) τῇ παρὰ σοῦ τροφῇ; καὶ τίς οὐκ οἶδε τὸ ἀπαγγέλω, ὧν ὁ πολλῶν ἐπιχωρῶν μὲν οὐκ ἐπιχωρεῖ, μὴ παρεξιών, δεῖται δὲ ἐλάττω γενέσθαι; ὅτοι δὲ πάνθ' ἁπλῶς ὑπέχοντες πανταχόθεν ἕλκοντες, οἱ μὴ χρέας, ἢ τι τῶν τοιούτων, φέροντες ἀργύριον. Talibus malis sæpe obviam itum est edictis mandatísque eorum apud quos summa rerum potestas fuit. Apud Cassiodorum 6.22. in formula Comit. Syracus. civit. *Non permittas milites esse possessoribus insolentes, annonas suas sub moderatione percipiant.* Justinianus Novell. ιζ'. Ἀλλὰ μηδὲ οἱ στρατιῶταί τινες ὄντες ὑπὸ σοὶ, (alloquitur quemvis cujusvis Provinciæ Præsidem) ἐκείνοις συγχωρήσειν δαπανᾷν, ἀλλ' ἐκ τῶν οἰκείων σιτήσεων· ubi forsan σιτηρεσίων legendum. Vide & l. 3. Cod. de erog. milit. annonæ. Cæsar ad Senatum Romanum, de militibus suis, apud Dionem lib. 42. Τρέφεσθαι μὲν σφᾶς ἀνάγκη πολλῶν ὄντων· τραφήσονται δὲ οὐκ ἐφ' ὑμᾶς, ἀλλ' ἀρκοῦσιν ὑμῶν, τοῖς διδομένοις ἀρκούμενοι. Hæc & similia ad coercendam militarem licentiam, & semper ferè & ubique jubentur promittuntúrque: obtinuit usus tamen, obtinétque, ut præpositis sæpe insciis, sæpius conniventibus, nonnunquam & strictè prohibentibus, hujusmodi deprædationes impunè pervagentur.

Com. 16. Ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου] Id est, μαρτυρίαν μείζω ἐμοῦ ἔχων· vide Joh. 5.36. Photius Epist. 50. φύσις τοῦτο προστιθεῖσα ὑπεξίστασθαι καὶ παραχωρεῖν τῇ τελειότητι. Servius ad Eclog. 9. *Minora augurria majoribus cedunt, nec ullarum sunt virium, licet priora sint.* Euthymius ad ejusdem Baptistæ illa Joh. 3.30. ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι· *Minui, nempe ut Lucifer, orto Sole.* Seneca 66 Epist. *Minora lumina claritas Solis obscurat.* In Epistolis Philostrati, Λύχνος πίπτει πυρὸς ἡττηθεὶς μείζονος. Adde ad Matth. 3.11. dicta.

Ibid. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ] Τὸ σανδάλιον (αὐτοῦ) δουλικῶς ἀφαιρεῖν, ut in Herodoto Lucianus locutus. Τοὺς τῶν ὑποδημάτων ἱμάντας, dixit & Plutarchus in Symposiacis, 4.2. & *calceamentorum vincula* Petronius: vide ad Act. 13. 25. notata. Matthæus heic, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· ità & παιδεία τὰ ὑποδήματα κομίζοντα in jam citatis Symposiacis. Non dissimile apud Martialem 7.8. *indignus matellam prabere.*

Ibid. αὐτὸς, &c.] Servius ad Æneid. 1. in Schedis Fuldens. *Antiqui* ILLE *vel magnitudini vel nobilitati adscribebant.* Agrætius Grammaticus, IPSE *nomen dignitatis,* ISTE *abjectionis.*

Ibid. ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί] Non parvo verborum circuitu ad locutionis istius expositionem usi sunt Interpretes; & fortè tamen compendiariâ à nobis viâ prospectâ faciliùs inveniatur. Cogitemus ergò an ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ sit ἓν διὰ δυοῖν· nempe ἐν πυρὶ πνεύματος ἁγίου, *igne spiritûs sancti:* i. e. vi vel virtute ejus, quæ Act. 1.8. (ni fallor) δύναμις. Et quia vis illa sub figura ignis (saltem Apostolis Act. 2. 2.) corporaliter exhibebatur, puto commodè verti posse, *vigore igneo.* Ità

Igneus est ollis vigor———

apud Poetam præcipuum. Per ignem hîc τὸ σφοδρὸν τῆς χάριτος significari notavit & Chrysostomus.

Com. 17. Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ] Servius ad Æneid. 1. ea, *Virúmque cano,* &c. *Non dicit quem, sed circumstantiis ostendit Æneam.* Varro lib. 4. de L. Lat. *Ventilabrum, quo ventilatur in aere frumentum:* legendum puto, *in area frumentum.* Ità statim in contextu Lucæ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ: nimirum, ad ventilandum.

Ibid. τὸ πτύον] D. Augustinus in Psal. 47. *Ventilabrum portabit, ut unum granum tritici non cadat in acervum paleæ comburendum: nec una arista paleæ transeat ad messem in horrea recondendam.*

Ibid. διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ, &c.] Διακαθαριεῖ heic est λικμήσει ἐν τῇ ἅλωνι αὐτοῦ ab eo quod sequitur, id quod præcedit: per ventilationem vel evannationem frumentum à paleis distinguet. Hesychius, Λικμῶντες, ἀλῶντες, ἢ τὰ ἄχυρα ἀπὸ τοῦ σίτου διαχωρίζοντες. Ὑποτύπωσις examinis divini non dissimilis in illis Malach. 3.3. Καθιεῖται χωνεύων, καὶ καθαρίζων, ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον. Συνάξει, *congregabit triticum suum.* Scholiastes ad Eidyll. 7. Theocrit. Ἅλως, ἀπὸ τοῦ ἁλίζω, τὸ συναθροίζω (quod hoc loco συνάγειν) ἐκεῖ γὰρ ἀθροίζουσι τοὺς στάχυας. Sic, σῖτον ἐν ἅλῳ συντιθέναι, in Amatoriis Plutarchi narrationibus.

Ibid. συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην] Ità Matth. 6.26. & 13.30. Hesychius, Ἀποτίθεται, συνάγει εἰς τὰς ἀποθήκας.

θήκας. Contrà apud Eundem, Ἀσώακτ©, ὁ μὴ συναγόμενος, ἐξοβλητ©. Græcis Συνάγειν istud est & συγκομίζειν. Sophocles Ajace, μὴ συγκομίζειν· ubi Scholia, θάπτειν· ἀπὸ τῆς συναγομένων καρπῶν εἰς τὰς ἀποθήκας· ἐπ' ἐκείνων γὰρ λέγεται καὶ συγκομίζειν.

Ibid. τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει] Virgilius,

Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis.

Vide Joh. 15.6. Varro de Messoribus Umbriæ, 1.50. de R.R. *De singulis* (manipulis) *secant inter spicas* & frumentum. *Spicas conjiciunt in corbem, atque in aream mittunt, stramenta relinquunt in segete, unde tollantur in acervum.*

Ibid. πυρὶ ἀσβέστῳ] Glossarium, Ἄσβεστον πῦρ· *inextinguibilis ignis.* πῦρ σβεσιμείων κρεῖττον, Philostratus 3.1. dixit. Cæterùm quòd hoc loco, τὸ σῖτον εἰς τ. ἀποθ. συνάγ. τὸ δὲ ἄχ. κατακαίειν, apud Matthæum 13.48. in re piscatoria est, Συνεκλέγειν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω βάλλειν. Hebr. 6. (itidem ut heic, in re rustica) εὐλογίας ἀπὸ Θεοῦ λαμβάνειν, & contrà, κατάρας ἐγγὺς εἶ), ἧς τὸ τέλ© εἰς καῦσιν ἔχειν. Et ut heic in Electionis & Reprobationis argumento habes Agricolæ, sic Matth. 25.32. Pastoris typum.

Com. 18. Πολλὰ μὲν ἐν καὶ ἕτερα, &c.] Sic Joh. 20. 30. πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα.

Ibid. παρακαλῶν] Vide ad 1 Tim 6.2.

Ibid. εὐηγγελίζετο τὸν λαόν] Constructio, quam in sacra pagina tantùm, & apud unum Chariclidem inveniri ait Thomas Magister.

Com. 19. περὶ Ἡρωδιάδ©, &c. καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν] Simile loquendi genus Judæ com. 15.

Com. 20. Προσέθηκε καὶ τοῦτο, &c.] Planè simile de eodem isto Lucas noster Act. 12.3. ubi & προσέθετο.

Ibid. καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ] Intellige, cum vinculis. Marcus in hac historia, Ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· concisè, pro ἔκλεισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ δεσμὰ ἐπιθεὶς. *In carcere potest quis esse, nec tamen vinctus dici, nisi corpori ejus vincla sint adhibita*, ait l. 216. ff. de V. S.

Com. 21. ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν] Vide Act. 7. 56. Ovidius,

A media cœlum regione dehiscere cœpit.

Com. 22. ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός] Horatius ad Mecænatem,

——*Ego quem vocas Dilecte*, &c.

id est, ἀγαπητὲ, vel ἠγαπημένε.

Ibid. ἐν σοὶ ηὐδόκησα] *In te oblecto*, vel *oblectavi me*, ut ad Matthæum vertimus: nec aliter ad eum locum Euthymius.

Com. 23. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμεν©, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσήφ] Locus difficilis, & in quo plures exercuerunt se. Aut fallor, aut puram putam lectionem expediendi rationem inveni, ídque minimâ licentiositate. Est autem ratio ea ut tollamus parentheseos notas, & ὃς, non ὡς legamus: Καὶ ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡ. ἐ. τ. ἀ. ὤν, ὃς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Sinceram autem hanc esse lectionem faciam planum ex duobus aliis ipsius Lucæ locis, in quorum posterioribus membris (postquam in prioribus, itidem ut hoc in loco, τὸ ἦν præcesserat) eodem quo heic modo ponitur relativum illud. Alter est Act. 7.20. ubi sic de Mose ait, καὶ ἦν ἀστεῖ© τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς, &c. Alter autem (qui & adhuc similior, quia & ibi, æquè ut heic, de ætate mentio,) est Luc. 2.37. ubi sic de Anna, Καὶ αὐτὴ (τὸ ἦν præcessit autem com. 36.) ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, &c. Neque dubito quin & alii id genus loci attentè legentibus occursuri sint. In quibus (ut nec id taceam) pronomen relativum illud particulæ connectentis καὶ vim habere videtur. Itá & in l. 13. ff. de his quæ ut indig. aufer. *Mævius in adulterio Semproniæ damnatus, eandem Semproniam non damnatam duxit uxorem: qui moriens heredem eam reliquit*: i. e. *& moriens h. e. r.*

Ibid. ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ] Euthymius ad Joh. 1. illud, JESUM FILIUM JOSEPH. *Adhuc enim filius ejus esse putabatur.* Scholiastes ad Apollonii β'. de Amyco Bebrycum Rege, Ἐνομίζετο ὁ Τυφῶν©, ἢ Γῆς υἱός. Terentius, Andr. 4.5.

Semper enim dicta ejus hæc atque habita est soror.

Non ineptè autem de Jesu, etsi Dei filio, dictum, *filius Josephi putabatur.* Itá & in Romano Jure, *Pater is est quem nuptiæ demonstrant.*

Κεφ. δ'.

1. ἸΗσοῦς δὲ πνεύματ© ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,

2. Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμεν© ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

3. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολ©, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτ©.

4. Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων, Γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπ©, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

5. Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολ© εἰς ὄρ© ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

6. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολ©, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν· ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω δίδωμι αὐτήν.

7. Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

8. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

9. Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

Vulgata Versio.

1. JEsus autem plenus Spiritu sancto, regressus est à Jordane, & agebatur in Spiritu in deserto,

2. Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducavit in diebus illis: & consummatis illis esuriit.

3. Dixit autem illi diabolus, Si filius Dei es, dic lapidi huic ut panis fiat.

4. Et respondit ad illum Jesus, Scriptum est, Quia non in solo pane vivet homo, sed in omni verbo Dei.

5. Et duxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.

6. Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc universam, & gloriam illorum: quia mihi tradita sunt, & cui volo do illa.

7. Tu ergò si adoraveris coram me, erunt tua omnia.

8. Et respondens Jesus, dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.

9. Et duxit illum in Jerusalem, & statuit eum super pinnam templi, & dixit illi, Si filius Dei es, mitte te hinc deorsum.

10. Γέγρα-

10. Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

11. Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

12. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

13. Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

14. Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

15. Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

16. Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγὴν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

17. Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

18. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν·

19. Κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

20. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

21. Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

22. Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

23. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρὲ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καφαρναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

24. Εἶπε δὲ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

25. Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.

26. Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

27. Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

28. Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

29. Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

30. Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο.

31. Καὶ κατῆλθεν εἰς Καφαρναοὺμ, πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

32. Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

33. Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

10. Scriptum est enim quòd Angelis suis mandavit de te, ut conservent te:

11. Et quia in manibus tollent te, nè fortè offendas ad lapidem pedem tuum.

12. Et respondens Jesus, ait illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.

13. Et consummatâ omni tentatione diabolus recessit ab illo usque ad tempus.

14. Et regressus est Jesus in virtute Spiritûs in Galilæam, & fama exiit per universam regionem de illo.

15. Et ipse docebat in synagogis eorum, & magnificabatur ab omnibus.

16. Et venit Nazareth ubi erat nutritus, & intravit secundùm consuetudinem suam die sabbati in synagogam, & surrexit legere.

17. Et traditus est illi liber Isaiæ prophetæ. Et ut revolvit librum, invenit locum ubi scriptum erat,

18. Spiritus Domini super me, propter quod unxit me euangelizare pauperibus, misit me sanare contritos corde,

19. Prædicare captivis remissionem, & cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.

20. Et cùm plicuisset librum, reddidit ministro, & sedit. Et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.

21. Cœpit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris.

22. Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ quæ procedebant de ore ipsius, & dicebant, Nónne hic est filius Joseph?

23. Et ait illis, Utique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum; quanta audivimus facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua.

24. Ait autem, Amen dico vobis, quia nemo propheta acceptus est in patria sua.

25. In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cœlum annis tribus & mensibus sex, cùm facta esset fames magna in omni terra:

26. Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.

27. Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta; & nemo eorum mundatus est nisi Naaman Syrus.

28. Et repleti sunt omnes in synagoga irâ, hæc audientes.

29. Et surrexerunt, & ejecerunt illum extra civitatem, & duxerunt illum usque ad supercilium montis, super quem civitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eum.

30. Ipse autem transiens per medium illorum, ibat.

31. Et descendit in Capharnaum civitatem Galilææ: ibique docebat illos sabbatis.

32. Et stupebant in doctrina ejus, quia in potestate erat sermo ipsius.

33. Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum, & exclamavit voce magnâ,

34. Λέγων, Ἔα· τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

35. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

36. Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

37. Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

38. Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

39. Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν· παραχρῆμα καὶ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

40. Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

41. Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

42. Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον· καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν.

43. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

44. Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

34. Dicens, Sine, quid nobis & tibi, Jeſu Nazarene? veniſti perdere nos? ſcio te qui ſis, Sanctus Dei.

35. Et increpavit illum Jeſus, dicens, Obmuteſce, & exi ab eo. Et cùm projeciſſet illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihílque illum nocuit.

36. Et factus eſt pavor in omnibus, & colloquebantur ad invicem, dicentes, Quod eſt hoc verbum, quia in poteſtate & virtute imperat immundis ſpiritibus, & exeunt?

37. Et divulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.

38. Surgens autem Jeſus de ſynagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus; & rogaverunt illum pro ea.

39. Et ſtans ſuper illam imperavit febri; & dimiſit illam. Et continuò ſurgens, miniſtrabat illis.

40. Cùm autem ſol occidiſſet, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille ſingulis manus imponens curabat eos.

41. Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia, Quia tu es filius Dei: & increpans non ſinebat ea loqui, quia ſciebant ipſum eſſe Chriſtum.

42. Factâ autem die, egreſſus ibat in deſertum locum, & turbæ requirebant eum, & venerunt uſque ad ipſum; & detinebant illum nè diſcederet ab eis.

43. Quibus ille ait, Quia & aliis civitatibus oportet me euangelizare regnum Dei; quia ideo miſſus ſum.

44. Et erat prædicans in ſynagogis Galilææ.

Ad Cap. IV.

Com. 1. Πνεύματος ἁγίου πλήρης] Suprà 2.40.

Ibid. ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον] Sic Apoc. 17.3. ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· id eſt, (ut infrà heic com. 14.) ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. Quibus locis Spiritum Sanctum intelligi nullum dubium: vide & Act. 20.22. Contrarium infrà 8.29. εἰς τὰς ἐρήμους ὑπὸ τοῦ δαίμονος ἐλαύνεσθαι.

Com. 3. τῷ λίθῳ τούτῳ] Cuivis lapidum iſtorum: quo ſenſu infrà 17.6. τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ.

Com. 4. οὐκ ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ, &c.] Vide Deuter. 29.6. Sapient. 16.26. & quæ ibidem comm. 7. & 12. habentur.

Com. 5. ἀναγαγὼν αὐτὸν, &c. ἐπὶ ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης] Spartianus in Severo, *Ex altiſſimi montis vertice orbem terrarum*, &c. *deſpexit.* Vide Deuteron. 34. 1.2. Scholiaſtes ad Iliad. ξ'. Περιωπὴν, ὑψηλὸν τόπον, ἐξ οὗ περιωπήσασθαι καὶ περιβλέψαι ἔστι πάντα. Τὰς βασιλείας autem, ipſa regna intellige, non ſimulacra eorum. Vide ad Matthæum.

Ibid. ἐν στιγμῇ χρόνου] Ἐν ἀτόμῳ, 1 Cor. 15.32. ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου Lucianus dixit Contemplant. ἐν ἀκαρεῖ χρόνῳ Ariſtophanes Pluto: nec aliud ἀμερὴς χρόνος in 3 Maccabaico. Plutarchus in Conviv. Sapient. Στιγμὴ, μᾶλλον δὲ μεῖόν τι βραχύτατον στιγμῆς. Idem alibi de Tempore loquens, στίγμα τι ἄπειρον dixit. Non malè heic à nuperis verſum, *in puncto temporis.* Gloſſæ, Στιγμὴ, *punctum.* Donatus ad Phorm. 1.4. *Punctum, anguſtiſſimum ſpatium: momentum* autem in neſcio quid longius excurrit. Plinius Panegyrico, *Quod momentum? imò quod temporis punctum?* &c. Apuleius 10. *Momento modico, imò puncto exiguo.* Cenſorinus de tempore præſenti (quod τῇ στιγμῇ ἰσοδύναμον) *Adeò exiguum & incomprehenſibile, ut nullam recipiat longitudinem, neque aliud quàm tranſacti futuríque conjunctio.* Ἐξαίφνης φύσις Platoni: vide 13.6. A. Gellium 14.1. *Curſus* (ut alibi idem Gellius) *tranſvolantis temporis, qui vix cogitatione animi comprehendi poteſt.* Ejuſdem aut cognatiſſimæ ſignificationis videtur eſſe quem & *ictum* Latini vocant. Tacitus de Seneca & Paulina, *Eodem ictu ferro brachia diſſolvunt.* Gellius 14.1. *Eodem genere mortis, eodémque ictu temporis interierint.* In l.7. §.7. ff. ad leg. Aquil. *Si quis de ponte aliquem præcipitaverit, ſive ipſo ictu ſubmerſus eſt*, &c. *aut laſſatus vi fluminis perierit*, &c. Ammianus lib. 21. *Tranſitis Alpibus Juliis, eodem ictu Florentium itidem Præfectum ſecum abduxit.* Sic, *intra ictum temporis*, Serm. 33. P. Chryſologus: *uno eodémque ictu temporis*, dialogi ad Aſclepium Auctor: *ſub ictum ſurgentis mundi*, Hexaem. 3.11. D. Ambroſius: &, *ſceleris ſub ictu*, Seneca in Thebaide.

Com. 6. Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην]

Rex ego polliceor tot me tibi regna daturum,
Et penitus toto quicquid in orbe placet.

Imitatur heic diabolus Dei verba Geneſ. 24.7. ad Abrahamum: ubi Græcis, Σοὶ δώσω τὴν γῆν ταύτην. Ἐξουσίαν, Vulgat.

Vulgat. *potestatem*, quod videtur metonymicè accipiendum: vertas, nec malè, *ditionem*. Glossæ, Ἐξουσία *majestas, ditio, potestas*. Neque hîc tam jus in res demonstratur, quàm res ipsæ: quod vel ex Matthæo patet, qui heic ταῦτα πάντα dixit. Sic infrà 23.7. ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου· sic & Coloss. 1.13. videtur poni, ut vel ex opposita voce βασιλεία colligere est. Vide & Ephes. 2.2.

Ibid. καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν] Debebat αὐτῆς, scilicet ἐξουσίας· videtur autem ad βασιλείας referri quod in præcedente commate.

Ibid. ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται] Similia, sed à dissimillimo enunciatore prolata, illa Matth. 28. 18. Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία, &c. Rex Cyrus 1 Esdr. 1.2. Πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς ἔδωκέ μοι ὁ Θεός, &c. Ἐμοὶ heic est quod Joh. 5. 35. ἐν τῇ χειρί μου· & Joh. 13.3. εἰς τὰς χεῖρας.

Ibid. καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτά] Julianus 7. Orat. Πολλὰ δὲ ἐν αὐτῇ, καὶ δίδωσιν οἷς ἂν θέλῃ. Primore commate diabolus Dei verba sectatus est: heic non solùm verba imitatur ejus, sed & jus assumit. Jerem. 27.5. Ἐγὼ ἐποίησα τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ μου, &c. καὶ δώσω αὐτὴν ᾧ ἐὰν δόξῃ ἐν ὀφθαλμοῖς μου. Daniel. 4.7. Κυριεύει ὁ ὕψιστος τῆς βασιλείας τῶν ἀνθρώπων, καὶ ᾧ ἐὰν δόξῃ δώσει αὐτήν.

Com. 7. προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου] Sic & Apocal. 3.9. & 15.4.

Com. 8. Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ] Indignanter. Tale Apuleianum illud, *Quin abis?* &c. & Plautinum,

——Abin' è conspectu meo?

Hoc ὀπίσω μου autem non agnoscunt Syrus cum Vulgato Interprete.

Ibid. Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις] Achmetes cap. 170. Oneirocritici, Τῷ Θεῷ μόνῳ ἡ προσκύνησις ἀξία. De Eodem in Clementis Constitutionibus, Παρ' οὗ ἄλλος οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸν μόνον σέβειν, καὶ προσκυνεῖν, &c. Diphilus apud Clementem Alexandrinum Stromat. 5. Τοῦτον διὰ τέλους τίμα μόνον. Lactantius 4. 14. & de Christo loquens, *Docuit quòd unus Deus sit, eúmque solum coli oportere.* D. Augustinus Serm. 207 de Temp. *Cui soli*, &c. *dicandus animus tribuendúsque in omnibus famulatus.*

Com. 9. πτερύγιον] Hesychius, Πτερύγιον, ἀκρωτήριον.

Ibid. βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν] Idem ex Matthæi illo, vel hoc Lucæ loco, Βάλε, ῥίψαι.

Com. 10. Γέγραπται γὰρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, &c.] Nil est quod timeas (inquit) te projicere, cùm ejusmodi sospitatores habeas. Cicero Tuscul. 2. *Si cui naviganti quem prædones insequuntur, Deus quis dixerit, Ejice te de navi, præstò est qui te excipiat*, &c. *omittet omnem timorem*, &c. ubi & *excipere* est quod in Contextu nostro, ἐπὶ χειρῶν αἴρειν.

Com. 11. ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε] Id est, ut Tobiæ 11. in Græco, ἐπιλήψονταί σου, ubi & præcessit, προσέκοψεν. Vide & Matth. 14.31. Suidas, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, ἀντὶ τοῦ, χειραγωγήσουσι, ποδηγήσουσιν, ὁδηγήσουσιν, &c.

Ibid. μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον, &c.] h.e. Nè vel minimum malum incurras. Idem Suidas, προσκόψῃς πρὸς λίθον, &c. τὸ σμικρότατον βλάψῃς.

Com. 13. ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ] Ἀφίσταται, & de malo Spiritu, habemus itidem in Græco 1 Reg. 16.23. & infrà heic 9.39. ἀποχωρεῖν.

Com. 14. καὶ φήμη ἐξῆλθεν, &c. περὶ αὐτοῦ] Sic Matth. 9.26. de eodem, ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη· & infra hîc com. 37. ἐξεπορεύετο περὶ αὐτοῦ ἦχος. Adde Luc. 5.15. & 7.17. Ἐξῆλθεν heic in gloriæ laudísque argumento, ut & 1 Thess. 1.8. ἐξήχηται.

Ibid. καθ' ὅλης τῆς περιχώρου] Curtius lib. 4. *Fama, ut solet, strenuè totas urbes discurrit.* Apuleius 4. de Psyche, *Sic immensùm indies procedit opinio*, (id est, ut heic φήμη, Matthæo 4.24. ἀκοή, ubi & Vulgatus, *opinio*:) *sic Insulas jam proximas, & terræ plusculum*, &c. *fama porrecta pervagatur.*

Com. 16. εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων] Sic Act. 17. de Paulo, Κατὰ τὸ εἰωθὸς εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς· & in Historia Susannæ, Εἰσῆλθε καθὼς χθὲς καὶ τρίτης ἡμέρας.

Com. 18. οὗ εἵνεκα] Scholiastes ad Iliad. β'. οὕνεκα, οὗ πρὸς χάριν.

Ibid. τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν] Glossarium vetus Ms. Συντετριμμένη (subaudi καρδία) τεθλασμένη, ταπεινή. Suidas, Συντετρίφθαι τὴν ψυχὴν ἐδυσφόρησε, συνεχύθη. Plutarchus de Timoleone, Κατέκλασεν, καὶ συνέτριψεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν.

Ibid. αἰχμαλώτοις] Qui Act. 10. 38. argumento isto, ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταδυναστευόμενοι.

Ibid. τυφλοῖς ἀνάβλεψιν] Id est, ἐκ σκότους (ut 2 Pet. 2.9.) εἰς τὸ θαυμαστὸν φῶς αὐτοῦ καλεῖν. Vide & suprà 1. 79.

10

Com. 19. δεκτόν] Hesychius, Δεκτόν, εὐπρόσδεκτον.

Com. 20. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, &c. ἐκάθισεν] Ità Suidas (ex hoc loco) de Origene. Glossarium, *Complicat*, πτύσσει, διπλοῖ.

Ibid. πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ] Ut fieri amat, cùm in concionibus quis se parat ad loquendum: vide Act. 6. 15. Apud Lucianum Jove Tragœdo, Ὁρᾷς πάλαι πρὸς σὲ ἀποβλέπουσι περιμένοντες ὅ, τι καὶ ἐρεῖς; In Ejusdem Piscat. Ἐκκέχυται τὸ ὕδωρ, καὶ πρὸς σὲ τὸ δικαστήριον ἀποβλέπει. Plutarchus in vita Marii, Γενομένης σιωπῆς, καὶ πάντων εἰς ἐκεῖνον ἀποβλεπόντων, &c. Gregorius Nazianz. Orat. 3. in Christi resurrect. Ἡσυχία κατεσταλμένη ἔσται, ὥσπερ ὅταν, &c. οἱ λαοὶ καὶ ὄψιν καὶ ἀκοὴν συντείνοντες, τὴν τῆς δημηγορίας ἀκρόασιν ἀναμένουσι. Cicero initio 4 Catilin. *Video P.C. in me omnium vestrûm ora atque oculos conversos esse.* Petronius, *Conversis omnium in se vultibus*, &c. *sic orsus est.* Apuleius in disertissima illa Apologia sua, de facie loquens, *Hominis nihil priùs tacentis, nihil sæpius loquentis contemplamur.* De eadem lib. 11. Quintilianus, *Hâc pendent homines, hanc intuentur: huc spectant etiam antequam dicamus.*

Ibid. πάντων, &c. οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ]

Conticuere omnes, intentíque ora tenebant.

Virgilius,

——Oculósque tulere

Cuncti ad Reginam Volsci.——

Apuleius,

——Et vertunt quilibet in te oculos

Com. 21. πεπλήρωται, &c. ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν] Idem loquendi genus infrà 7.1.

Com. 22. Ἐμαρτύρουν αὐτῷ] Elleipsis, ut in Act. 15.8. illis, αὐτοῖς ἐμαρτύρησεν. Μαρτυρεῖν τινι, est, dicta aut facta ejus approbare. Priore modo hoc loco intelligendum est. *Testimonium reddebant ei*, hoc est, assensu (tacito saltem) approbabant ab eo dicta. Plato in Hippia, Καὶ πάντες σοι μαρτυρήσουσιν οἱ ἀκούοντες ὅτι ὀρθῶς λέγεις. Arrianus 2. 12. de Socrate, Ἠνάγκασε τὸν προσδιαλεγόμενον μαρτυρεῖν αὐτῷ, i.e. confiteri vera esse quæ disseruerat. Ælianus Var. 1.30. de Galete, Αὐτῷ καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἐμαρτύρησε, καὶ ἔλεγεν, Ὦ ἀγαθὴ κεφαλὴ, &c. Hoc Plutarcho, τὰς μαρτυρίας τῷ διαλεγομένῳ ἀποδιδόναι, libello de Auditione. Exemplum hujusmodi approbationis est in illis Bethulianorum (8. 28.) ad Juditham, *Omnia quæ locuta es, vera sunt, & non est in sermonibus tuis ulla reprehensio.* Seneca (7.11. de Benef.) de Demetrio Philosopho, *Reddendum egregio viro testimonium est, ingentem rem ab illo dictam audivi*, &c. Ibidem 3.4. de Epicuro, *Reddendum est ei testimonium, dum queritur quòd adversùs præterita ingrati sumus*: h.e. quod dicit, pleno sanè assensu comprobandum est.

Ibid. καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ] Non approbabant tantùm doctrinam ejus, sed & admirabantur eam. Terent. 2. 2. Eunuch. *admiror.* Donatus, *Plus intulit quàm si laudo dixisset.* Gellius 13.27. ad hæc Lucæ appositissimè, *Ea nos omnia quæ Fronto dixit, cùm ità ut par erat, non approbantes tantùm, sed & admirantes audiremus*, &c. Ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, mihi hypallage est, pro ἐπὶ τῇ τῶν λόγων χάριτι· innuitur enim admiranda suavitas & gratia illa quâ loquela ejus condita erat. Sirachides 21.19. Ἐπὶ χείλους συνετοῦ εὑρεθήσεται χάρις· id est, *suavitas*, *gratia*. Idem 40.21. *Tibia ac psalterium suavem faciunt melodiam, & super utraque lingua suavis.* Suidas de Martio Vero, Χάρις τε ἦν ἐπὶ πᾶσι τοῖς πρασσομένοις ὑπ' αὐτοῦ, καὶ λεγομένοις.

Porphyrius

Porphyrius de Pythagora, Τὴν ἰδέαν ἐλευθέριον εἶ), χάριν τε πλείστην, &c. ἐπί τε τῆς φωνῆς καὶ τοῦ ἤθους, &c. ἔχειν. Diodorus Siculus de Eodem in Excerptis, Τοσαύτη ἦν ἐν τοῖς αὐτοῦ λόγοις πειθὼ καὶ χάρις, ὥς, &c. Plutarchus in vita Marii de Antonio rhetore, Τοιαύτη τις ἦν, &c. τοῦ ἀνδρὸς ἡ τῶν λόγων σειρὴν καὶ χάρις, ὥστε, &c. Idem de Cicerone loquens, Καὶ χάριτι θαυμαστὸς (αὐτοῦ) ὁ λόγος. Sic, λόγου χάριν, Idem in περὶ εὐθυμίας dixit. Joannes Antiochenus de Hadriano, Ἦν ἡδὺς ἐντυχεῖν, καὶ ἐπήνθει τις αὐτῷ χάρις· hoc est, ἐπήνθει τοῖς λόγοις αὐτοῦ χάρις. Sic Eunapius in Ædesii vita, de Eustathio, Ἐπὶ, &c. τοῖς χείλεσιν αἱμύλιον οὐκ ἔξω γοητείας ἐδόκει, καὶ τὸ μείλιχον καὶ ἥμερον ἐπὶ τοῖς λεγομένοις ἐπήνθει. Lucianus de Demonacte, Καὶ ταῦτα μετὰ χαρίτων, &c. ἔλεγεν, ὡς, &c. τὴν πειθὼ τοῖς χείλεσιν ἐπικαθῆσθαι. Idem de Nigrino, Ἀρξάμενος περὶ τούτων λέγειν, &c. τοσαύτην τινά μου λόγων ἀμβροσίαν κατεσκέδασεν, ὥστε καὶ τὰς Σειρῆνας ἐκείνας, &c. ἀποδεῖξαι, οὕτω θεσπέσια ἐφθέγγετο. Ælianus de Olympio apud Suidam, Οὐδεὶς ἦν οὕτως ἀτεράμων, &c. ὃς οὐκ ἐπείθετο καὶ κατεκηλεῖτο τοῖς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ στόματος ἐκείνου ῥέουσι λόγοις· τοιάδε τις ἐπεκάθητο πειθὼ τοῖς τοῦ ἀνδρὸς χείλεσιν· οὐκ ἀνθρώπειόν τι χρῆμα, ἀλλὰ θειότερον. Plinius lib. 1. epist. 10. de Euphrate philosopho, *Sermo copiosus & varius, dulcis in primis*, (q. d. μάλιστα σὺν χάριτι) *& qui repugnantes quoque ducat, impellat.* Propertius suam Cynthiam laudans,

Unica nec desit jucundis gratia verbis.

Gellius 2.22. de Phavorino, *Hæc nobis*, &c. *summa cum elegantia verborum, totiúsque sermonis comitate atque gratia disseruit.* Idem 7.7. de Anniano, *Sermocinabatur mirâ quadam & scita suavitate.* Plutarchus in περὶ τοῦ ἀκούειν, Τὸν Ἑρμῆν ταῖς χάρισιν οἱ παλαιοὶ συγκαθίδρυσαν, ὡς μάλιστα τοῦ λόγου τὸ συγκεχαρισμένον, &c. ἀπαιτοῦντος.

Com.23. Πάντως] Recentiores *omnino* verterunt: Vulgatus (fortè & Latinius) *utique*: nec aliter in Glossario.

Ibid. Ἰατρὲ, θεράπευσον σεαυτὸν]

Utilior cuivis quàm tibi cura tua est.

Servius Sulpicius ad Ciceronem (Famil. 4.5.) *Neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur se tenere medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt.* Simplicius in cap.73. Epicteti, Αἰσχυνοῖτο γὰρ ἄν τις δικαίως, εἰ νοσῶν, καὶ βοηθήματα τῆς νόσου εὑρίσκων γεγραμμένα, ἀναγινώσκῃ μὲν αὐτὰ σαφῶς τε καὶ διηρθρωμένως, καὶ ἄλλοις ἐξηγοῖτο, μὴ χρῷτο δὲ τοῖς ἑαυτοῦ βοηθήμασιν. Apud Lucianum ille inscitiam damnans suam (lib. de merc. conduct.) ἐκείνῳ τῷ φαρμακοπώλῃ ἔοικας, ὃς ἀποκηρύττων βηχὸς φάρμακον, καὶ αὐτίκα παύσειν τοὺς πάσχοντας ὑπισχνούμενος, αὐτὸς μεταξὺ σπώμενος ὑπὸ βηχὸς ἐφαίνετο. Et hic est sensus quidem originalis proverbii istius: apud Lucam autem (ut solent proverbialia multa à suo significatu primævo deflecti,) pro eo ponitur qui alienos potiùs quàm suos obstringit beneficiis suis.

Ibid. ὅσα, &c.] Ὅσα hîc magis ad qualitatem, quàm (cum nuperis quibusdam) ad numerum retulerim: ut & infrà 8.39. & 2 Tim.1.18. Bene ergò Vulgatus, *quanta*: i. e. qualia, quàm magna.

Com.24. οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ] Apud Euripidem Herc. fur.

——Οὐ γάρ ἐσθ' ὅπου
Ἐσθλόν τι δράσας, μάρτυρ' ἂν λάβοις πατρῴαν.

In Epistolis Apollonii dictis, Τί θαυμαστὸν εἴ με ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἰσόθεον ἡγούμενον, ὑπὸ τινῶν δὲ καὶ θεὸν, μόνη μέχρι νῦν ἡ πατρὶς ἀγνοεῖ; Plinius 35. 10. de Protogene, *Sordebat ille suis, ut plerumque domestica.* Adde quæ ad Matth.13.57. dicta.

Com. 25. ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς] Cùm Deus cœlum clausit. Sic 5.18. Jacobi, ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε. Deus è cœlo, &c.

Ibid. ἐπὶ ἔτη τρία] Illud ἐπὶ heic abundat: sic idem Act. 19.10. ἐπὶ ἔτη δύο.

Ibid. ὡς ἐγένετο λιμὸς] Recentior malè, *adeò ut fuerit fames*, quasi ὡς pro ὥστε ponatur: bene Vulgatus, *quum facta esset fames*: ut sit ὡς pro ὅτε. Sic Hesychius, Ὡς, &c. ὥσπερ, ἵνα, ὅτι, ἢ ὅτε, &c. & in Glossis, Ὡς, *cùm*, (i. e. *quum*,) &c.

Com. 26. πρὸς γυναῖκα χήραν] Nota ordinem, non χήραν γυναῖκα. Servius ad Æn.1. citans Salustii ea, *in mulieris ancillæ tugurio: Si dicas, in ancillæ mulieris tugurio, erit superfluum mulieris, ancilla enim & conditionem ostendit, & sexum.*

Com. 28. Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ, &c. ἀκούοντες ταῦτα] Sic Idem Act. 7. 54. ἀκούοντες ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις.

Com.29. Καὶ ἀναστάντες] Subaudi, ἐκ τῆς συναγωγῆς, ut infrà 38.

Ibid. ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως] Sic Act. 7.58. ἐκβαλόντες (αὐτὸν) ἔξω τῆς πόλεως· & Act.13.50. ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. Τῆς πόλεως ἐκβάλλειν autem dixit & Ælianus Var.9.12.

Ibid. ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους] Sic in Latino Tobiæ 11. 5. *supercilium montis*: & libro 5. Apuleii *amnis supercilium*: ad quem locum jam olim diximus. Hesychius, Ὀφρύς, τὰ κρημνώδη καὶ τραχέα τῶν ὀρῶν. Ità μαστὸς, pro ἀκρώρεια, ἐξοχὴ ὄρους, apud Suidam: & Hebr.11.12. θαλάσσης χεῖλος.

Ibid. ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο] Hinc Nonno in Joh.6. vers.233. hæc civitas βαθυκρημνὶς dicta. Hesychius (ut videtur, ex Homero, de quapiam civitate loquente,) Ὀφρυόεσσα, &c. ἐφ' ὕψους καὶ ἄκρας κειμένη, & Suidas, Ὀφρυόεσσα, ὑψηλὴ, ἀπόκρημνος.

Ibid. εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτὸν] Ut olim Æsopum Delphenses: vide Suidam in ἔωσιν. 2 Paralip. 25.12. Ἔφερον αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ κρημνοῦ, καὶ κατεκρήμνιζον αὐτούς. Pollux Onomastici 8. 7. Ἀποσφάξαι, &c. κατακρημνίσαι, κατὰ κρημνοῦ ὦσαι. Guntherus Ligurino,

——Altaque crepidine ripæ
Præcipitare parant.——

Apuleius 7. *Ipsos*, &c. *in proximas rupinas præcipites dedêre.*

Com. 30. διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν] Id est, διελθὼν δι' αὐτοὺς, vox μέσον enim, ut sæpe, idiotismus Linguæ est: vide ad Matth. 14.24. dicta. In Plauti Milite,

——Subterduxit se & transivit.

Ibid. ἐπορεύετο] Vulgatus bene, *ibat*: id est, abibat: Recentior *profectus est*, molestissimé.

Com. 32. ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ]

——Obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.

Sic Marc.10.24. Ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Suidas de Hierocle, Κατέπληττε τοὺς ἀκροωμένους. Julianus Epist.8. de Ulysse, Μόνον εἰπὼν, ἤρκει τοὺς Φαίακας ἐκπλῆξαι. Philostratus 3.11. de Iarcha Gymnosophista, Ταῦτα αὐτοῦ διελθόντος, ἐκπεσεῖν ὁ Δάμις ἑαυτόν φησιν ὑπ' ἐκπλήξεως. Vide ad Matth.7.28. annotata. Arrianus 3.21. ait Socrati à Numine ἐλεγκτικὴν χώραν, Διογένει τὴν βασιλικὴν καὶ ἐπιπληκτικὴν tributam.

Ibid. ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ] Iamblichus cap. 32. de Pythagora, ἐξουσιαστικῶς λέγειν ἐπεχείρει. Vide ad dictum Matthæi locum.

Com. 34. Ἔα] Incondita indignantis vel dolentis ἐκφώνησις, quæ potest commodè sumi pro interjectione. Plato in Protagora, Ἀνοίξας (τὴν θύραν) καὶ ἰδὼν ἡμᾶς, ἔα, ἔφη, σοφισταί τινες. Arrianus 2.24. in Epictetum, Ἔα, ἄνθρωπε, εἰς τί ἐλήλυθας; Apud Lucianum Deor. dialog. Luna ad Venerem, Ἐρώτα τὸν σὸν υἱὸν, &c. respondet Venus, Ἔα, ἐκεῖνος ὑβριστής ἐστι. Malim tamen in Contextu nostro pro imperativo sumere τοῦ ἐάω. Apud Achillem Tatium ille, Ἔα με, ἄνθρωπε, μετὰ τῆς ἐμαυτοῦ συντρίβεσθαι τύχης· alter apud Plutarchum, Ἔα μ' ἄνθρωπε, διδόναι δίκην· tertius item, è nescio quo Veterum, apud Eundem, Ἔα μ' ἀπολέσθαι, τοῦτο γάρ μοι συμφέρει. Hesychius, Ἔα, ἄφες, &c. Suidas, Ἔα, συγχώρει. Scholiastes ad Callimachi Hymn. 1 ea, ἔα, πάτερ, Τὸ ἔα ψιλούμενον, τὸ συγχώρει (δηλοῖ.) Ubi συγχώρει est *sine*, quo verbo itidem apud Latinos utuntur qui aliquem amoliri volunt.

volunt. Apud Apuleium lib. 1. *At ille, Sine, sine, inquit,* &c. & alter apud Plautum Trucul.

——Sine, potin' es ut molesta nè sis?

Nec aliter intellexit Vulgatus, qui heic *Sine* vertebat.

Ibid. οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ] Ità & Act. 16.17. de Apostolis Dæmoniaca illa, Οὗτοι, &c. δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν. In iis, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ, est epexegesis, cui simillima Apocal. 2. illa, Οἶδα, &c. ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ. In iis, οἶδά σε τίς εἶ, & 19.3. illis ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστιν, ostendit Lucas (ut & multis aliis locis) Græcè quàm peritus fuerit. Aristophanes Pluto,

——Σκαιὸν ὅς τις εἶ, φράσον. Theocritus,
Κ' ἐκ φρενὸς τὸν Ἔρωτα τίς ἦν θεός. ——Eidyll. 28.

Vide & Galat. 4.11. A Græcis eum modum loquendi sumpserunt melioris ævi Latini, Plautus Pseudolo,

——Nosce saltem hunc quis est:

& pòst,

——Scimus nos quidem te, qualis sis.

Terentius,

Cùm meipsum nôris quàm elegans formarum spectator siem.

Idem 3.2. Andr.

——Non satìs me pernôsti qualis sim, Simo.

Com. 35. ἔξελθε] Glossarium, Ἔξελθε, *egredere, exi.*

Com. 36. θάμβος] In eodem Glossario, Θάμβος, *stupor.* Bene tamen *pavor* à Vulgato versum: est enim θάμβος stupor pavore mixtus: hinc & Scholia ad Iliad. δ'. Θάμβος, ἔκπληξις, φόβος.

Ibid. ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει, &c.] Euthym. ad Marcum hac in re, *Cum auctoritate, eò quòd juberet: cum potestate, eò quòd efficeret quod vellet.*

Com. 38. συνεχομένη πυρετῷ] Sic Act. 28.8. πυρετοῖς συνεχόμενον, ubi dicta vide. Suidas, Συνεχόμενος, ἀῤῥωστῶν, &c. Νοσήμασι συνέχεσθαι, dixit & Plato in Gorgia: πάθεσιν (id est, νόσοις) συνέχεσθαι, lib. 5. Diod. Siculus: &, σωματικαῖς ἀσθενείαις συνέχεσθαι, Diogenes Laertius in Zenone. Πυρετὸν plurali numero Vulgatus non sine exemplo vertit: nam & Plinius ad Trajanum scribens, *febriculis* se vexatum dixit: nisi *febriculas* ibi pro accessiunculis posuerit subindè recurrentibus.

Com. 39. ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν] Matthæus heic, ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. Plutarchus de Antigono R. Ἥψατο τῆς χειρὸς, (Demetrii nempe filii sui) ἐκείνου δὲ εἰπόντος ὅτι νῦν ὁ πυρετὸς ἀποκεχώρηκεν, &c.

Com. 40. Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, &c.] Glossarium, Δύει ὁ ἥλιος, *occidit:* heic autem δύνοντος per ἐναλλαγὴν est (ut rectè Vulgatus vertit,) *cùm Sol occidisset,* planéque Homericum illud, Iliad. α'.

——Ἐπὶ κατέδυ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.

Facti hujus rationem autem pete ex his Euthymii ad Matthæum his in rebus gestis, *Exspectato Solis occasu, propter sabbati observationem, morbis tunc laborantes adduxerunt.*

Ibid. πάντες ὅσοι] In vetere Onomastico, *Unusquisque,* ὅσοι.

Com. 42. ἐζήτουν αὐτὸν] Ità & Marc. 1.37. πάντες ζητοῦσί σε· quærunt nempe, ut te videant: ut infrà hîc 9.9. & 19.3.

Ibid. καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ] Id est, καὶ εὗρον αὐτόν. Ità 2 Tim. 1.17. Ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

Com. 43. εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι] Simile quoad formam loquendi est Epicteti apud Arrianum illud, Ὑμνεῖν με δεῖ τὸν θεὸν, τοῦτό μοι τὸ ἔργον ἐστίν.

Κεφ. ε'.

1. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

2. Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

3. Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον. Καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

4. Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

5. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

6. Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διεῤῥήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

7. Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά.

8. Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9. Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον.

10. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς

Vulgata Versio.

1. Factum est autem, cùm turbæ irruerent in eum, ut audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genezareth.

2. Et vidit duas naves stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lavabant retia.

3. Ascendens autem in unam navem quæ erat Simonis, rogavit eum à terra reducere pusillùm. Et sedens, docebat de navicula turbas.

4. Ut cessavit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.

5. Et respondens Simon, dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes, nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.

6. Et cùm hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam, rumpebatur autem rete eorum.

7. Et annuerunt sociis qui erant in alia navi ut venirent & adjuvarent eos. Et venerunt & impleverunt ambas naviculas, ità ut mergerentur.

8. Quod cùm videret Simon Petrus, procidit ad genua Jesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.

9. Stupor enim circumdederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piscium quam ceperant.

10. Similiter autem Jacobum & Johannem filios Zebedæi, qui erant socii Simonis. Et ait ad

τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11. Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

13. Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

14. Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15. Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16. Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17. Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων. καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

18. Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

19. Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτόν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

20. Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

21. Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

22. Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

23. Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

24. Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι· καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

25. Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

26. Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

27. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

28. Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

29. Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολύς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

30. Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διὰ τί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

Simonem Jesus, Noli timere: ex hoc jam homines eris capiens.

11. Et subductis ad terram navibus, relictis omnibus secuti sunt eum.

12. Et factum est, cùm esset in una civitatum, & ecce vir plenus leprâ; & videns Jesum, & procidens in faciem, rogavit eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.

13. Et extendens manum, tetigit eum, dicens, Volo. Mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.

14. Et ipse præcepit illi ut nemini diceret, sed, Vade, ostende te sacerdoti, & offer pro emundatione tua sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.

15. Perambulabat autem magìs sermo de illo: & conveniebant turbæ multæ ut audirent, & curarentur ab infirmitatibus suis.

16. Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.

17. Et factum est in una dierum, & ipse sedebat docens. Et erant Pharisæi sedentes & Legis doctores qui venerant ex omni castello Galilææ & Judææ & Jerusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.

18. Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre, & ponere ante eum.

19. Et non invenientes quâ parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum, & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium, ante Jesum.

20. Quorum fidem ut vidit, dixit, Homo, remittuntur tibi peccata tua.

21. Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?

22. Ut cognovit autem Jesus cogitationes eorum, respondens, dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?

23. Quid est facilius dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24. Ut autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.

25. Et confestim consurgens coram illis, tulit in quo jacebat: & abiit in domum suam, magnificans Deum.

26. Et stupor apprehendit omnes: & magnificabant Deum. Et repleti sunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.

27. Et post hæc exiit, & vidit publicanum nomine Levi, sedentem ad Telonium, & ait illi, Sequere me.

28. Et relictis omnibus, surgens secutus est eum.

29. Et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua: & erat turba multa publicanorum, & aliorum qui cum illis erant discumbentes.

30. Et murmurabant Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?

31. Καὶ

31. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

31. Et respondens Jesus, dixit ad illos, Non egent qui sani sunt, medico, sed qui malè habent.

32. Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

32. Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam.

33. Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διὰ τί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

33. At illi dixerunt ad eum, Quare discipuli Johannis jejunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui autem edunt & bibunt?

34. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

34. Quibus ipse ait, Numquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere jejunare?

35. Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

35. Venient autem dies: & cùm ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus.

36. Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μή γε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

36. Dicebat autem & similitudinem ad illos, Quia nemo commissuram à novo vestimento immittit in vestimentum vetus: alioquin & novum rumpit, & veteri non convenit commissura à novo.

37. Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή γε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκοὺς· καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

37. Et nemo mittit vinum novum in utres veteres: alioquin rumpet vinum novum utres, & ipsum effundetur, & utres peribunt:

38. Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

38. Sed vinum novum in utres novos mittendum est: & utraque conservantur.

39. Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν, εὐθέως θέλει νέον· λέγει γὰρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

39. Et nemo bibens vetus, statim vult novum: dicit enim, Vetus melius est.

Ad Cap. V.

Com. 1. Ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ] Cùm à nimio populi concursu premeretur urgeretúrque: id enim hîc ἐπικεῖσθαι. Affine Marc. 5. 31. συνθλίβειν· Lib. 5. Cod. Theod. de sepulcro viol. *Per confertam populi frequentiam, & per maximam insistentium densitatem*: ubi *insistentium* magìs Græcè non reddere est quàm per ἐπικειμένων.

Ibid. ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην] Recentior, *stabat apud stagnum*: cùm satis bene Vulgatus, *stabat secus stagnum*: & infrà hic 7. 38. *Stans secus pedes ejus*. In vetere Onomastico, *Secus*, παρά· & in Glossis, *Secus*, &c. πλησίον· ubi πλησίον est παρά.

Com. 4. χαλάσατε τὰ δίκτυα] Hinc

——δίκτυα δυσθάλασσα, apud Græcos Poetas.

Com. 5. δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν] Sic Joh. 21. 3. ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν. Et hoc est quod ἁλιεύειν, καὶ δυστυχεῖν, Plutarchus in Antonio vocat. Suidas, Αὕτη ἡ μνεῖνθος οὐδὲν ὑπάρχουσιν, ἐπὶ τῶν μηδενὸς τυγχανόντων· ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ἁλιέων. Piscator apud Plautum 4. 3. Rudente,

Non vides referre me viduum rete absque squamoso (pecu?

Et pòst,

Cibum captamus è mari: sin eventus non venit,
Nec quidquam captum est piscium, salsi lautiq; purè
Domum redimus clanculùm, dormimus incœnati.

D. Chrysostomus Homil. 6. ad 2 Timoth. de Piscatoribus, Πολλάκις δι' ὅλης ἡμέρας βάλλοντες τὰ δίκτυα, καὶ οὐκ ἐπιτυγχάνοντες. *Nocturnam piscationem* habemus in l. 10. ff. de incend. &c. P. Chrysologus Serm. 28. de his iisdem piscatoribus nostris, *Addicti vigiliis, fluctibus mancipati*.

Ibid. ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου] Id est, tuo jussu: quo sensu Hebr. 11. 3. Θεοῦ ῥήματι, & ibidem 1. 3. τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· i. e. (καθ' ὑπαλλαγὴν,) τῇ δυνάμει τοῦ ῥήματος αὐτοῦ, *vi jussionis suæ*.

Com. 6. συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολὺ] Apud Suidam in voce ἄμαχον, Ælianus; Ἰχθύων ἀπλωΐσκαντο ἄμαχον πλῆθος. Philostratus Icon. 1. & de Piscatoribus agens, Ἀμηχανοῦντες ὅ, τι χρήσωνται τῷ πλήθει· i. e. τῷ τῶν ἰχθύων πλήθει.

Ibid. διεῤῥήγνυτο] Parùm abfuit quin rumperetur. Hyperbolicè ergò, ut & commate sequente, βυθίζεσθαι, & infrà 8. 42. συνέπνιγον.

Com. 7. κατένευσαν τοῖς μετόχοις, &c.] Κατένευσαν, manibus intellige, non capitibus. Vide ad Act. 12. 17. & ad Act. 21. 40. annotata. Recentior, *innuerunt*. Quantò meliùs Vulgatus, qui *annuerunt*? Quintilianus 11. 3. de manibus loquens, *Annuendi quoque & renuendi ratione demittuntur & elevantur*. Μέτοχοι hîc sunt qui infrà com. 10. κοινωνοί. Hinc μέθεξιν, κοινωνίαν, apud Hesychium. In vetere lapide, (cujus in parte superiore exhibetur piscis, in inferiore naviculæ figura,) *D. M. M. Aurelio*, &c. *bene merenti, quem omnes sodales sui quærunt*: ubi *sodales* fortè qui hîc μέτοχοι.

Ibid. συλλαβέσθαι αὐτοῖς] Sic, συλλαμβάνεσθαί τινι, Variarum 2. 4. Ælianus. Hesychius, Συλλαμβάνει, βοηθεῖ. Συνελάβετο, ἐβοήθησεν, &c. Moschopulus, Συλλαμβάνειν κυρίως λέγεται ἐπὶ τῶν βασταζόντων βαρύ τι, καὶ ὑπ' ἀλλήλων βοηθουμένων· μεταχρηστικῶς δὲ ἐπὶ τῶν ἄλλην τινὰ βοήθειαν βοηθούντων. Propriè ergò hoc in Lucæ loco, ut Philipp. 4. 3. metaphoricè.

Com. 8. προσέπεσε τοῖς γόνασι] Terentius Hecyr. 3. 3. *ad genua accidit*. Donatus, *Accidere, est gestu corporis ostendere humilitatem cadentis*. Et hinc in Glossario, Προσπίπτω, &c. *humilior*. Hesychius, Προσπίπτω, λιπαρῶ, ἱκετεύω. Vulgat. *procidit ad genua*. Sic, *procido*, προσπίπτω, in vetere Onomastico.

Ibid. Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ] Exi è navigiolo meo.

Ibid. ὅτι ἁμαρτωλός εἰμι] Indignum omnibus modis profiteor me qui prope sanctitudinem tuam & potentiam consistam. Sic infrà 7. 6. Centurio ille, Ἱκανὸς οὐκ εἰμὶ ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς. Ambrosius paulò aliter, lib. 3 de Virginibus, *Nihil utilius sibi* (Petrus) *esse prospexit, quàm nè secundantis operis extolleretur eventu: & ideo, Exi (inquit) à me. Non rogat ut deseratur, sed nè infletur*. Simplicior mihi videtur expositio nostra. Ἁμαρτωλοῦ vocem heic cum significatûs intensione, ex summa Petri humilitate est æquum intelligere.

Com. 9. Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων] Homerus,

—Θάμβος δ' ἔχεν εἰσορόωντας.

Ἐπλήσθησαν (ut Act.3.10. idem Lucas loquitur) θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι. Recentior *pavor enim occupavit eum*, &c. Vulgatus, *stupor enim circumdederat eum.* Ità, *stupore ac miraculo torpidos*, T. Livius lib.22. Glossarium, *Stupor*, θάμβος, ἔκπληξις, κατάπληξις· &,

—*circumstetit horror*, apud Poetam præcipuum.

Καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ heic, ut & infrà 8.45. de Eodem, Πέτρος, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ 9. 32. Πέτρος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· & Marc.1.36. Ὁ Σίμων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Vide ad Act.2.14. dicta. Ἄγρα, *capturam piscium*, non malè versum. In vetere Onomastico, *Captura*, λῆψις, ἄγρα· quæ vox (ambigua Græcè) significat isto Lucæ loco, non actum pisces capiendi, sed captos pisces. Vide Aristænetum jam statim adducendum. Jul. Pollux 5.1. Ἄγραν, οὐ μόνον τὸ ἔργον, ἀλλὰ καὶ τὸ θηρευθὲν καλοῦσιν. Sic in Glossario, *Piscatus*, ἄγρα· ubi & *piscatus* notat pisces ipsos. Ità 2. Apuleii, *Inque eo (foro) piscatum opiparem expositum video.*

Com. 10. ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν] Capturis longè pretiosioribus ditabo te. Piscator apud Aristænetum, Τῷ ἀγκίστρῳ περαστεπήγνυτα κάλλιστον ἰχθὺν ἀνασπάσαί μοι, &c. περιπλανᾷ τις συνηρέσωπος κόρη, &c. καὶ πρὸς ἐμαυτὸν ἔφην, Ἑτέρα πολλῷ βελτίων τῆς προτέρας ἐμπέπτωκεν ἄγρα. Simile apud Philonem, lib. de Somniis, illud, ἀγελαρχήσεις ἐκ ἀσήμου καὶ ἀλόγου, &c. δοκίμου δὲ καὶ λογικῆς, &c. ἀγέλης. Democritus ad Protagoram vecturas corpore factitantem, *Sunt majora melioraque quæ mecum facere possis.* Narrat Gellius 5.3. additque, *Abduxit eum statim, secum habuit,&c. philosophias docuit: & esse eum fecit quantus postea fuit.* Quæ verba commodè aptari poterint ad rem præsentem. Illa, ἀπὸ τοῦ νῦν, Vulgato, *ex hoc jam:* at fortè *ex hoc* legendum. Sic enim Idem suprà 1.48. infrà 12.52. & 22.69. item Act.18.6.

Com.12. πλήρης λέπρας] *Squalens leprâ*, bene Latinè vertas: Vide Gellium 2.6. in fine: commodè & Vulgatus, *plenus leprâ*; ut & infrà 16.20. *ulceribus plenus.*

Ibid. πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ] Marcus in hac historia, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν. 1.40. Mamertinus in Panegyrico, *Videmus eos qui preces allegant, humiles atque demissos,&c. neque orationem solam inclinare, sed totis corporibus in genua submitti.* Adde Matth. 17.14, & 15.

Ibid. Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι] Sic χρῆ μίμνειν apud Horatium,

—*Si vis, potes.*—

Serm. 2.6. Arrianus, (quem ad Matthæum adduximus,) Τί κολακεύεις τὸν ἰατρόν; τί λέγεις, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, καλῶς ἕξω; Illud δυνάσαι est inter voces vel maximè impetrabiles. Ad Deum Josua apud Josephum 5.1. Σὺ δύναται, (δυνάμεις γάρ σοι τούτων ἐστὶν εὑρεῖν) τὸ λυπηρὸν ἡμῶν, &c. Lucretius ad Deam Venerem, *Effice ut*, &c. & statim,

Nam tu sola potes tranquillâ pace juvare
Mortales.—

Cicero famil.9. 13. *Quod*, &c. *ut perficias (posse enim te mihi persuasi) vehementer te*, &c. *rogo.* Apud Virgilium lib.6.

—*Precor, miserere, potes namque omnia*, &c.—

Ibidem Juno ad Jovem lib. 10.

—*In melius tua, qui potes, orsa reflectas.*

Ovid.2.9. de Ponto,

Quamque potes profugo, (nam potes) affer opem.

Plura ad Matthæum vide.

Com. 13. ἥψατο αὐτοῦ] Glossarium, Ἥψατο, *tetigit, attigit.*

Ibid. λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι] Vide ad Matthæum notata.

Ibid. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ] Iliad. ζ'.

Αὐτίκ' ἔπειτ' ἤ γε μῦθος ἔην, τετέλεστο δ' ἔργον.

Vide ad dictum Matthæi locum.

Com. 14. δεῖξον σεαυτὸν] Transitio ab obliqua ad directam orationis formam, de qua ad Act.1.4. diximus.

Com. 15. Διήρχετο, &c. ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ] Vulgat. *perambulabat*, &c. i.e. pervagabatur. Vide ad Apuleii 4. pag.232. annotata.

Ibid. Διήρχετο δὲ, &c. ὁ λόγος, &c.] Planè sic Plutarchus, διελθόντος τούτου τοῦ λόγου, &c. Apud Lucam λόγος est φήμη suprà 4. 37. ἦχος. Διήρχετο, nempe omnes tractus & regiones illas. Isidorus 5.27. Orig. *Fama dicta, quia fando & loquendo pervagatur:* ubi *pervagatur* est διέρχεται.

Com. 18. φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον] Hinc ἐν κλινιδίῳ φοράδην κομίζεσθαι, in Plutarchi Coriolano. Post ἄνθρωπον supple ex Matthæo βεβλημένον.

Com. 19. διὰ ποίας] Ὁδοῦ nempe, ut infrà 19.4. δι' ἐκείνης· quæ elleipsis apud meliores Græcos non infrequens. Euripides Hecubâ,

Ποίαν, ἢ ταύταν ἢ κείναν
Στείχω;—

Sic Plutarchus in Themistoclis vita τὴν ἐναντίαν dixit: & Xenophon τὴν συντομωτάτην. Secuti sunt & eam formam Latini l. ult. ff. de rer. divis. *Aliâ quàm per portas egredi non licet.* Seneca 4.33. de Benef. *Eâ ire quâ ducit veri similitudo.*

Ibid. διὰ τὸν ὄχλον] Turbæ enim (ut locutus Phædrus) locum deficiebant.

Ibid. διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν] Sic 2 Cor. 11. ult. at fine multùm dispari, διὰ θυρίδος χαλάσθην &, *per tegulas demitti*, apud Ciceronem. Quibus addamus Ovidii ista,

Si tibi per tutum placidúmque negabitur ire, &c.
At tu per præceps tecto delabere aperto.

Com.21. ἤρξαντο διαλογίζεσθαι] Periphrasis passim occurrens apud Scriptores istos, nec minùs apud Latinos. Catul.

—*Quem tu diligere inciperes:*

id est, diligeres. De cervo Phædrus,

—*Retentis impeditus cornibus*
Lacerari cœpit morsibus sævis canum.

Ibid. λέγοντες] Nempe, ἐν ἑαυτοῖς, in cordibus suis.

Ibid. λαλεῖ βλασφημίας] Id est, (ut Joh. 10. 33.) θεὸν ἑαυτὸν ποιεῖ, quod nempe Dei solius est, arrogando sibi: & hoc proximè quæ heic sequuntur innuunt.

Com.22. Ἐπιγνοὺς, &c. τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν] Psalmista 138.2. ad Deum, Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου. De eodem Minucius Fœlix in Octavio, *Tenebris interest, interest cogitationibus nostris.* In Anthologia Græca l.1.c.18.

Ἀνθρώπους μὲν ἴσως λήσεις ἄτοπόν τι ποιήσας,
Οὐ λήσεις δὲ θεὸν οὐδὲ λογιζόμενος.

Vide ad Matth.9.4. dicta. Heic autem τοὺς διαλογ. αὐτῶν ἐπιγνοὺς, est propriè quod Joh.6.61. (at in re alia) εἰδὼς, &c. ὅτι περὶ τούτου γογγύζουσι de iis nempe com. 20. ἀφέωνταί σοι, &c. In loco Minucii autem pro *tenebris* (præsertim cùm sequatur *cogitationibus*) si *animis* legendum proposuero, non est cur à quoquam cordato audaciæ damner. Seneca (quem videtur imitatus Minucius) *Interest animis nostris, & cogitationibus mediis intervenit.*

Com. 23. τί ἐστιν εὐκοπώτερον; &c.] Τί hîc est πότερον· vide ad Matthæum 9.5. & 21.31. dicta.

Com.25. ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ] Simillimum apud Lucianum Philopseude illud, Ἀράμενος τὸν σκίμποδα ἐφ' ᾧ ἐκεκόμιστο, ᾤχετο. Notetur & elleipsis quæ in illis, ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο· sic Act. 21. 16. ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν· Rom.7.6. ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· & 1 Pet.2.8. ἀπειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

Com.26. ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας] Et statim, εἴδομεν παράδοξα. Hinc, ἐπὶ τῇ παραδοξίᾳ ἐκστήσεσθαι, 5.2. apud Sapient. Scriptorem.

Ibid. ἐδόξαζον τὸν θεὸν] Supple, ut Act.4.21. ἐπὶ τῷ γεγονότι vel, ut Matth.9.8. in hac ipsa narratione, τὸν δόντα τ. ἐξουσίαν ταύτην τ. ἀνθρώποις.

Ibid. ἐδόξαζον τὸν θεὸν, καὶ ἐπλήσθησαν φόβου] Apocal. 11.13. Ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ θεῷ· ibidem 14.7. φοβήθητε τὸν θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν· & 15.4. τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; Infrà heic 7.16. ἔλαβε φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν· quod Act.19.17. ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

Ibid. εἴδομεν παράδοξα σήμερον] In avibus Aristophanis,

- Πολλὰ δὲ καὶ καινὰ καὶ θαυμάσ᾽ ἐπείδομεν,
Καὶ δεινὰ πράγματ᾽ εἴδομεν.——

Suidas, Παράδοξον, θαυμαστὸν, ἀπροσδόκητον. Quæ sumpta ex Eudemi Lexico, quod cùm alibi, tum in biblioth. Florent. exstat. Παράδοξα recentior Interpres non malè *inopinata* (i. e. ἀπροσδόκητα) vertit: at æquè bene Vulgatus, *mirabilia*: unde *inopinatum & mirabile*, Cicero in Paradoxis dixit. In Glossis, *Admirabile*, παράδοξον. Saluft. de Mario, *Per hostias Diis supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat*: i. e. παράδοξα, ἀπροσδόκητα. Plin. lib. 9. Epist. 26. *Sunt maximè mirabilia quæ maximè inexspectata*: *ùtque Græci magis exprimunt*, παράδοξα. Idem 6. Epist. 20. *Multa ibi miranda, multas formidines patimur*: ubi *miranda* sunt παράδοξα. Sic, *nimia mira vidi*, in Plauti Amphitryone: &, *dictu visúque miranda*, Declam. 13. apud Quintilianum. Jam & Ciceronem ipsum παράδοξα *admirabilia* vertisse ab aliis annotatum est. Παράδοξον ὁδοιπορίαν habemus 19. 5. apud Scriptorem Sapientiæ. A voce παράδοξα deducitur παραδοξάζειν, *miranda*, vel *mirabilia facere*, quod occurrit in Græco Exodi 11. 7. Sirachides 43. 25. de marinis belluis, παράδοξα ἔργα. Arrianus 2. 18. de affectuum domitore, Χαῖρε, παράδοξε· i. e. ô homo admirande.

Com. 27. καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον] Εἰς φόρος (ut Rom. 13. 6.) προσκαρτεροῦντα. Τὸ ἐπὶ hîc, ut & Act. 6. 3. 8. 27. & 12. 20. Ephes. 2. 10. & alibi, est τελικὸν, notátq; in assignato munere instantiam assiduitatémque. Habet & vox καθήμενον non dissimilem energiam. Virgilius,

——*Celsâ sedet Æolus arce*: ubi Servius, *Sedet heic, non otiatur, sed curat*. Vide quæ infrà ad 14. 31. annotanda.

Com. 29. δοχὴν] Hesychius, Δοχὴ, ἄριστον.

Com. 31. Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ] Auctor de Claris Oratoribus, *Supervacuus inter sanos medicus*. In Plautina Menæchmo ille,

——*Sanus si sim, non te medicum mihi expetam*.

Laertius de Diogene, Πρὸς τὸν ζωγράφον τὸν παῖδα, καὶ λέγοντα, ὡς εὐφυῆ ἐστι, καὶ τὰ ἤδη κεκτῆσθαι· Τί οὖν (ἔφη) ἐμοῦ χρῄζεις; Ibid. ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες]

——*Egent medicis & lectis mollibus ægri*.

Cicero in de Divinat. *Ad ægros*, &c. *medicos solemus adducere*. Idem famil. epist. 9. *Gravitas morbi facit ut medicinâ egeamus*. Epiphanius in contra Origenem, Ποῖ ἄγομεν τοὺς τὰ σώματα κάμνοντας; οὐ παρὰ τοὺς ἰατρούς; Artemidorus 3. 39. Οὐ τῷ ὑγιαίνοντι λέγει τις, ἀνάρρωσον, ἀλλ᾽, ὡς ἔοικε, τῷ κάμνοντι. Theophylactus ad 1 Tim. Ὁ ἰατρὸς τῷ τραύματα ἔχοντι καὶ τῷ νοσοῦντι ἡτοίμασαι, οὐ τῷ ὑγιαίνοντι. Gregorius Nazianz. in Epistolis, Τίνων οἱ λιμένες ἢ τῶν χειμαζομένων; πίνων τὰ φάρμακα ἢ τῶν ἀρρωστούντων; Locutionem istam de corpore ægrotantibus proverbialiter efferri solitam, adaptat heic Christus ad animas medicinæ indigas. Joannes Geometres,

Ἐξ ὀρέων κατέβαινε κατ᾽ ἄστεα τίμιος ἀνὴρ,
Καὶ συνέμικτο κακοῖς ἀνδράσιν· εἶπέ δέ τις,
Τοῖος ἐὼν τοιοῖς δὲ συνέρχεο; εἶπεν, ὁρῶ δὲ
Τοὺς Ἀσκληπιάδας πλησίον ἀσθενέων.

Seneca 47 Epist. *Quidam cœnent tecum quia digni sunt, quidam ut sint: si quid enim illis ex sordida conversatione servile est, honestiorum convictus excutiet*. Plutarchus Tract. ὅτι μαλ. τ. ἡγεμ. δεῖ τὸν φιλοσ. διαλέγ. de Aristone Chio, Ἐπὶ τῷ πᾶσι διαλέγεσθαι τοῖς βουλομένοις ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κακῶς ἀκούων, ὤφελεν εἶπεν καὶ τὰ θηρία λόγων συνιέναι κινητικῶν πρὸς ἀρετήν.

Com. 32. Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν] De hoc loco vide Jobium apud Photium cod. 222. fusè differentem. Εἰς μετάνοιαν, ad convivium resipiscentiæ: ità enim non illibenter exposuerim vel ob vocem καλέσαι. Euthymius ad Luc. 14. ea, CUM CONVIVIUM FECERIS, VOCA PAUPERES, &c. *Spiritualis dispensator pauperes convocat, qui videlicet scientiâ indigent, debiles præcordiorum dissolutione, qui in activa vita claudi sunt, & qui in contemplativa cæci: nam tales qui non sunt, hoc convivio non indigent*: i. e. οὐ χρείαν ἔχουσι.

Com. 34. Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;] Νυμφῶνος, heic κοινὸν, explicante Suida. Ἐν ᾧ, subaudi χρόνῳ, ut infrà 7. 45. ἀφ᾽ ἧς, nempe ὥρας. Pro νηστεύειν (quod habent Marcus & Lucas noster) Matthæi Interpres Græcus habet πενθεῖν· quod eo loco significat, non solum lugere, sed & cum jejunio, utplurimum luctûs comite. Αἰσχρὸν παρὰ κλαίουσι θοινᾶσθαι dixit Euripides Alcestide. Apud Apuleium 2. vidua illa, *Abi, abi, fatue, qui in domo funesta cœnas requiris*.

Com. 35. Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, &c.]

Οὐκ ἀεὶ θέρος ἐσσεῖται.——

Ibid. καὶ ὅταν, &c.] Illud καὶ conjungi debere cum τότε ex Marco & Matthæo patet.

Com. 36. ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ] Ità Chrysostomus Homil. 5. ad Titum, Ἐπὶ οἰκίας σαθρᾶς διαλυομένης οὐδεὶς ἐπίθεμα τίθησιν, οὐδὲ συρράπτει παλαιᾶς οἰκοδομίας. Suidas, Ἐπίβλημα τὸ τῷ πτερυγίῳ ἐπιβαλλόμενον. In vetere Onomastico, *Assumentum*, ἐπίρραμμα, benè: eadem enim in hujusmodi argumento ἐπιβάλλειν & ἐπιρράπτειν.

Ibid. τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ] Est ὑστερολογία· vult enim dicere, τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ, καὶ (quod aliquantò pejus est) τὸ καινὸν σχίζει.

Com. 37. οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς] Vide ad Matthæum dicta.

Ibid. αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται] Est & heic ὑστερολογία, pereunt enim utres, & sic vinum effunditur. In 4 Esdræ dicto, *Cùm acceperit terra semen*, &c. *vel vas aliquod escam aut potum; cùm fuerit exterminatum id in quo seminatum est, vel in quod missum est, simul id quod seminatum vel missum est*, &c. *exterminatur*. Pro ἀπολοῦνται, Marcus & Matthæus ῥήγνυται. Seneca 83 Epist. *Musto dolia ipsa rumpuntur*.

Com. 39. οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν, εὐθέως θέλει νέον] Gellius 13. 29. *Plerumque homines ità loquuntur, ut omne vinum aut novum esse dicant, aut vetus*. Vinum vetus autem est anniculum, teste in de R R. 1. 65. Varrone.

Ibid. λέγει γὰρ] Nempe ἐν ἑαυτῷ, ut Matth. 9. 21. Marc. 5. 28. & alibi. Suidas in διανοοῦμαι, Λόγος τις ἡ διάνοια αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἐφ᾽ ἑαυτῆς λεγόμενος. Donatus ad Adelph. 1. 1. *Omne quod sentimus aut cogitamus aut dicimus: & utrumque pro oratione est*.

Ibid. ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι] Recentior importunè, *utilius est*: commodiùs multò Syrus, *suavius est*. Macrob. Saturnal. 7. 7. *Vinum cùm in infantia est, dulce, cùm pubescit magis suave quàm dulce est: esse autem harum duarum rerum distantiam certè Homerus testis est, qui ait*——μέλιτι γλυκερῷ καὶ ἡδέϊ οἴνῳ, *vocavit enim mel dulce, & vinum suave*. Horatius, *molli mero*: Scholiastes, *Aut leni, aut suavi*. Cicero in Lælio, *Veterrimæ quæque amicitiæ, ut ea vina quæ vetustatem ferunt, debent esse suavissimæ*. Gellius 13. 5. de Aristotele decumbente, *Rhodium petit, degustat: Firmum, inquit, hercle vinum, & jucundum. Petit mox Lesbium, quo item degustato, Utrumque, inquit, oppidò bonum, sed ἡδίων ὁ Λέσβιος· lepidè simul & verecundè voce illâ Theophrastum successorem designans*. Subdit Gellius (respiciens proculdubio ἡδίων illud, quod heic Lucæ χρηστότερος) *Is erat è Lesbo; suavitate homo insigni linguæ pariter & vitæ*. *Suavius* ergò (ut dixi) Syrus non inconsultè: Vulgato autem, qui *melius*, nemo meliùs planè, sive vocis Græcæ significatum respicias, sive Latinè loquentium consuetudinem. Cornelius Fronto, *Vinum hoc melius est quò fit vetustius*. Zeno Veronensis Serm. 79. *Pretiosum fluentum à suis calcatoribus*, (lego, *à servis calcatoribus*) &c. *patrisfamiliâs cellis vinariis infertur, ut melius veterascendo reddatur*. Horatius,

Si meliora dies, ut vina, poemata reddit.

Seneca Epist. 36. de Aristone, *Vinum* (aiebat) *fieri bonum, quod recens durum atque asperum esset*. Juvenalis,

——*Albani veteris pretiosa senectus*
Displicet, ostendas melius, densissima ruga
Cogitur in frontem, velut acri ducta Falerno.

Οἶνον χρηστὸν autem dixit non Lucas tantùm, sed & Plutarchus in περὶ εὐθυμίας libello, & in apophthegm. Laconicis: item ἄξιον καὶ χρηστὸν οἶνον, in Hermotimo Lucianus: quò alludens & Petrus, εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος, 1. 2. 3. dixit.

Κεφ. ϛʹ.

1. Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον ψώχοντες ταῖς χερσί.

2. Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

3. Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

4. Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

5. Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Σαββάτου.

6. Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ Σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

7. Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ Σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

8. Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

9. Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

10. Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

11. Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

12. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι· καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

13. Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε,

14. (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

15. Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτὴν,

16. Ἰούδαν Ἰακώβου, καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης)

17. Καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

18. Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

19. Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

20. Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21. Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελάσετε.

Vulgata Versio.

1. Factum est autem in Sabbato secundo-primo, cùm transiret per sata, vellebant discipuli ejus spicas, & manducabant confricantes manibus.

2. Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbatis?

3. Et respondens Jesus ad eos, dixit, Nec hoc legistis quod fecit David, cùm esurisset ipse & qui cum illo erant?

4. Quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis sumpsit, & manducavit, & dedit his qui cum ipso erant, quos non licet manducare nisi tantùm sacerdotibus?

5. Et dicebat illis, Quia Dominus est filius hominis etiam sabbati.

6. Factum est autem & in alio sabbato, ut intraret in synagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus ejus dextra erat arida.

7. Observabant autem Scribæ & Pharisæi si in sabbato curaret: ut invenirent unde accusarent eum.

8. Ipse verò sciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medium. Et surgens stetit.

9. Ait autem ad illos Jesus, Interrogo vos, si licet sabbatis benefacere an malè? animam salvam facere an perdere?

10. Et circumspectis omnibus dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus ejus.

11. Ipsi autem repleti sunt insipientiâ: & colloquebantur ad invicem, quídnam facerent Jesu.

12. Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.

13. Et cùm dies factus esset, vocavit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis (quos & Apostolos nominavit.)

14. Simonem, quem cognominavit Petrum, & Andream fratrem ejus, Jacobum & Johannem, Philippum & Bartholomæum,

15. Matthæum & Thomam, Jacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,

16. Et Judam Jacobi, & Judam Iscariotem, qui fuit proditor.

17. Et descendens cum illis, stetit in loco campestri, & turba discipulorum ejus, & multitudo copiosa plebis ab omni Judæa & Jerusalem, & maritima & Tyri & Sidonis: Qui venerant ut audirent eum, & sanarentur à languoribus suis.

18. Et qui vexabantur à spiritibus immundis, curabantur.

19. Et omnis turba quærebat eum tangere: quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.

20. Et ipse elevatis oculis in discipulos suos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21. Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22. Maca-

22. Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

23. Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, καὶ σκιρτήσατε· ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

24. Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

25. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

26. Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

27. Ἀλλ᾽ ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

28. Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

29. Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

30. Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε, δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει.

31. Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

32. Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

33. Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

34. Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ᾽ ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

35. Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

36. Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

37. Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε.

38. Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν, πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν· τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

39. Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

40. Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

41. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

42. Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφὲ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου· αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

22. Beati eritis cùm vos oderint homines, & cùm separaverint vos, & exprobraverint,& ejecerint nomen vestrum tanquam malum, propter filium hominis.

23. Gaudete in illa die & exsultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlo, secundùm hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24. Veruntamen væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram.

25. Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.

26. Væ cùm benedixerint vobis omnes homines: secundùm hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27. Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos.

28. Benedicite maledicentibus vobis, & orate pro calumniantibus vos.

29. Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram. Et ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.

30. Omni autem petenti te, tribue: & qui aufert quæ tua sunt, nè repetas.

31. Et prout vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.

32. Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.

33. Et si benefeceritis his qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.

34. Et si mutuum dederitis his à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.

35. Veruntamen diligite inimicos vestros: benefacite & mutuum date,nihil indè sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filii Altissimi, quia ipse benignus est super ingratos & malos.

36. Estote ergò misericordes sicut & pater vester misericors est.

37. Nolite judicare, & non judicabimini: nolite condemnare,& non condemnabimini. Dimittite, & dimittemini.

38. Date, & dabitur vobis: mensuram bonam & confertam & coagitatam & supereffluentem dabunt in sinum vestrum. Eâdem quippe mensurâ quâ mensi fueritis,remetietur vobis.

39. Dicebat autem illis & similitudinem: Numquid potest cæcus cæcum ducere? nónne ambo in foveam cadunt?

40. Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister ejus.

41. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?

42. Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine ejiciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, ejice primùm trabem de oculo tuo: & tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui.

43. Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν, ποιοῦν καρπὸν καλόν.

44. Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

45. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

46. Τί δέ με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

47. Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

48. Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν· πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

49. Ὁ δὲ ἀκούσας καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου· ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

43. Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala, faciens fructum bonum.

44. Unaquæq; enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus, neque de rubo vindemiant uvam.

45. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.

46. Quid autem vocatis me, Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

47. Omnis qui venit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit.

48. Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum super petram: inundatione autem factâ, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam movere: fundata enim erat super petram.

49. Qui autem audit, & non facit, similis est homini ædificanti domum suam super terram sine fundamento: in quam illisus est fluvius: & continuò cecidit, & facta est ruina domûs illius magna.

Ad Cap. VI.

Com. 1. Σπορίμων] Vulgat. *sata.* Glossarium, Σπορίμη γῆ, *arvum, sativa terra.*

Ibid. τίλλοντες, &c. στάχυας] Sic στάχυας τίλλειν, lib. 3. Diodorus Siculus dixit.

Ibid. ψώχοντες ταῖς χερσὶ] Ψώχειν hîc est quod argumento simili συνθλᾶν, καὶ τρίβειν ταῖς χερσὶ lib. 2. idem Diodorus vocat. Hesychius, Ψώχοντες, λεπτύνοντες, &c.

Com. 2. Τί ποιεῖτε;] Increpantis formula; sic Marc. 11. 5. Act. 14. 15 & 21. 13.

Com. 4. οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν, εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς] Sic Judith. 11. 12. de primitiis frumenti, decimis vini, &c. Ὧν οὐδὲ ταῖς χερσὶ καθῆκον ἅψασθαι οὐδένα τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ.

Com. 7. κατηγορίαν αὐτοῦ] Bene Græcè, ad quam formam *accusationem mei* Apuleius dixit, Apolog. Est autem hic κατηγορία αὐτοῦ, materia accusandi ejus. Sic, *sermonem dare*, pro, materiam sermonis dare, Cicero lib. 9. epist. famil.

Com. 9. τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, &c;] Si ità, ut vulgò fit, interpungimus, τί hîc, ut & alibi, valebit, πότερον. Vulgatus autem (ὑποστιγμῆς notâ sublatâ) videtur εἰ ἔξεστι legisse: quod non spernendum. Sic Act. 21. 37. εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν, &c. vide & Matth. 12. 20. 19. 3. & Act. 22. 25.

Com. 10. περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς] Seneca Octaviâ,

Partémque in omnem vultus inquirens eat.

Post αὐτοὺς, supple ex Marci 3. μετ᾽ ὀργῆς. Livius de Horatio Coclite, *Circumferens truces,* &c. *oculos ad proceres Hetruscorum.* Lucretius,

—Calor ille animi quem sumit ab ira
Cùm fervescit, & ex oculis micat acribus ignis.

In Christo autem hîc intellige iram mœrore & miseratione permixtam.

Ibid. ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ]

—Rediere in pristina vires:

ubi Servius, *In usum priorem: hoc est, quales pristinæ fuerunt.* Achilles Tatius lib. 3. Ἀποκαθίσταται εἰς τὸ ἀρχαῖον. Vulgatus, *restituta est manus ejus.* In Glossario, Ἀποκαθίστημι, &c. *restituo.*

Com. 11. ἐπλήσθησαν ἀνοίας]

Effera pratumido quatiebant corda furore.

Vide Act. 5. 17. Act. 7. 54. & suprà heic 4. 28. Vulgatus, *insipientiâ.* Sic ἄνοια inter alia vertitur & in Glossario. Ità & Hesychius, qui Ἄνοια, μωρία. Ἀνοίας ἀναπίμπλασθαι autem dixit & Plutarchus in de Liber. educandis.

Ibid. διελάλουν πρὸς ἀλλήλους τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ] Similia Act. 5. 33. ubi de Apostolis. Sic Act. 4. 15. idem Lucas, Συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; Vide & Joh. 11. 47. Plato in Symposio, Ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ ἐβουλεύοντο ὅ,τι χρὴ αὐτοὺς ποιῆσαι. Eunapius in Juliano, Τὰ χείλη διέδακνεν, &c. καὶ πρὸς τοὺς ἑταίρους ὑπέβλεπε, καὶ παρεφθέγγετο τι πρακτέον. Διελάλει πρὸς ἀλλήλους, (ut hîc Lucas) dixit & Diodorus Siculus in Photii Bibliotheca.

Com. 12. ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ θεοῦ] Hesychius, Διανυκτερεύοντες, ἀγρυπνοῦντες πᾶσαν τὴν νύκτα. Προσευχῇ θεοῦ, *oratione ad Deum.* Sic Marc. 11. 22. θεοῦ πίστιν. 1 Tim. 1. 4. (ubi dicta vide) θεοῦ οἰκονομίαν· Jacobi 1. 20. θεοῦ δικαιοσύνην· apud Salustium in Catilinario, *supplicia Deorum*; & 10. Apuleii, *numinum religionem.*

Com. 17. τόπου πεδινοῦ] Vulgat. *in loco campestri.* Onomasticon vetus, *Campestria*, πεδινὰ χωρία.

Ibid. ἀπὸ τῆς παραλίου] Subaudi χώρας. Sic Act. 12. 20. hic Scriptor, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Quæ elleipsis valde Græca est. Agatharcides in de Rubro mari, Οὐκ ὀλίγας δὲ (νῆας) ἀπὸ τῆς Περσίδος καὶ Καρμανίας, καὶ τῆς σύνεγγυς πάσης.

Com. 18. οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων, &c.] Ità & Act. 5. 16. & Tobiæ 6. 8. Sic ὑπὸ νόσων ἐνοχλεῖσθαι, dixit Herodianus, & lib. 5. Diodorus Siculus.

Com. 19. Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ] Posidonius de Athenione quodam apud Athenæum 5. Ἑκάστου σπεύδοντος κἂν προσάψασθαι τῆς ἐσθῆτος.

Com. 20. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ] Alloquitur circumstantium discipulorum multitudinem, quod indicat quæ statim sequitur vox ὑμετέρα, quæ tamen non de toto cœtu intelligenda, sed de iis qui in illo cœtu essent pauperes. Hæc optima ratio videtur mihi conciliandi hæc Lucæ verba cum iis quæ apud Matthæum, quæ quanquam ad alios omnes rectè possunt extendi, primariè tamen ad tum temporis adstantem multitudinem fuisse enuntiata puto. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ ergò utroquo loco hoc valet, quotquot ex vobis pauperes

peres estis. Τῷ πνεύματι autem, quod additur apud Matthæum, significat mentem atque animum paupertate & humili suâ sorte contentum.

Ibid. ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ] Sic infrà 12.32. ad similem discipulorum turbam, μὴ φοβεῖσθε, μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν· ubi μικρὸν, ad fortunæ tenuitatem animíque demissionem potiùs quàm ad numeri paucitatem referri debere, ex Matth. 10.42. verisimile est.

Com. 21. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελάσετε] Vide infrà ad ea, 16.25. ὁ δὲ παρακαλεῖται, &c. præcipuè ex Luciano adducta.

Com. 22. Μακάριοί ἐστε ὅταν, &c.] Ambrosius 1.16. de Officiis, *Indè incipit beatitudo judicio divino, ubi ærumna æstimatur humano.*

Ibid. ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς] Ad explicandam hanc vocem video multa à viris eruditionis eminentissimæ dicta, & scitu quidem dignissima. At fortè hoc loco ἀφορίζειν est id quod Act. 13.50. ἐκ τῶν ὁρίων ἐκβάλλειν, *è finibus*, vel *ditionis terminis, ejicere*: unde & in Glossario, *Abterminatus*, ἀφωρισμένος. Hoc autem in medium affero, non ut omnimodis mihi vel ipsi probatum, sed ut alii, si voluerint, expendant an sit probandum.

Ibid. καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν] Est ferè idem cum præcedente ὀνειδίζειν, ut apparet ex Matthæi 5. 11. ubi post ὀνειδίζειν sequitur, εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, i. e. τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν ἐκβάλλειν· quale 3 Joh. epist. com. 10. πονηροῖς λόγοις φλυαρεῖν· Judith. 8. 8. πονηρὸν ῥῆμα ἐπιφέρειν. Τὸ ὄνομα ὑμῶν, vestram sectam, vestrum institutum: id est, nomen Christianum. Quo planè modo Gellius 1. 2. de jactatore illo, *Omnes linguæ Atticæ principes gentémque omnem togatam, totúmque nomen Latinum rudes esse & agrestes prædicabat.* Jacobus 2. 7. Βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς. Qui locus optimè inservit huic Lucæ illustrando: ibi enim τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς per hypallagen est, ἐφ' ᾧ ἐπεκαλεῖσθε, vel ἐπίκλησιν ἔχετε, id nomen in quod jurastis, & ex quo censemini. Ut de Socrate Apuleius loquens, *Cùm etiam nunc egregii philosophi ejus sectam sanctissimam præoptent, & summo beatitudinis studio jurent in ipsius nomen.* Ἐκβάλλειν hîc non aliud puto esse quàm ἀποδοκιμάζειν.

Com. 23. Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, καὶ σκιρτήσατε] Id est, (ut hîc Matthæus) χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε: ad quem locum annotata vide: & quæ de loci sensu ad Jacobi 1. 2. dixi. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, at de futuræ in altera vita retributionis die, dixit & Paulus 2 Tim. 4. 8. Σκιρτᾷν (quod propriè pecudum est) de hominibus occurrit non solùm in Græco Malachiæ 4. 2. & 19. 9 apud Sapientiæ Scriptorem: sed & apud Euripidem. Contrà, *gaudere* de leone Virgilius 12. dixit, ad quem locum Servius, *Nulli ferarum vel pecudum iste sensus apponitur, alacritatem autem leonis exprimere voluit Gaudii verbo.* Vulgatus heic, *gaudete & exsultate*: i. e. *gaudio exsultate*: nam χαρᾶς ἐστὶ διὰ δοῦναι est & in Græcis. Sic, *exsultare lætitiâ* Cicero 14. 6. ad Atticum: &, *gaudio exsultare*, Minutius in Octavio dixit.

Ibid. ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ] Q. dicat,

—— *Nec enim levia aut ludicra ponuntur Præmia.* ——.

Arrianus 1.16. in Epictetum, Στρατιώτῃ ἀγαθῷ ὁ μισθὸς οὗτος ὁ πολὺς ... Deus Genes. 15.1. ad Abrahamum, *Merces tua magna nimis.*

Com. 24. Πλὴν, &c.] Recentior, *sed*, cùm idem valeat, *veruntamen* à Vulgato & hic & infrà com. 35. positum. Salustius, *Plerique ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant, veruntamen ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus.*

Ibid. οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις] i. e. Qui in luxu & lautitiis vivitis, ut ille infrà 16.19.

Ibid. ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν] Ἀπέχετε Recentiori *reportatis*, &c. cùm interim optimè Vulgatus, *habetis consolationem vestram.* Horatius pari formâ *habes pretium* (i. e. operæ pretium) dixit. Τὴν παράκλησιν, est, τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν nempe ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν infrà 16.25.

Com. 25. οἱ ἐμπεπλησμένοι] Id est, οἱ καθ' ἡμέραν (ut infrà 16.19.) λαμπρῶς εὐφραινόμενοι. Sic 1 Cor. 4. 8. at metaphoricè, οἱ κεκορεσμένοι.

Ibid. ὅτι πεινάσετε] In Inferno nempe: non quòd ibi cibo aut potu opus, seu quòd ut gaudium cœleste in his libris solet dapibus & convivio assimilari, ità in inferno status per opposita depingi. Unde & infrà 16.24. inmitis & immisericors epulo ille summâ siti vexatus inducitur.

Ibid. οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε] Proverb. 14. 13. *Risus dolore miscebitur & extrema gaudii luctus occupat.* Vide quæ fusè infrà ad 16. 25. annotamus.

Com. 26. Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες] Cùm omnes omnia bona dicunt, vósque laudibus efferunt. Vulgatus bene, *cùm benedixerint vobis.* Sic, *blanda & benedica dicta*, in Plauti Cistellaria. Cur autem famâ florentibus secundóque rumore gloriosis τὸ *væ* denuncietur, afferri potest hæc ratio ex lib. 14. Athenæi, Παρὰ τοῖς ὄχλοις εὐδοκιμοῦσι, σημεῖον τῆς κακοτεχνίας. Τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐστὶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ait & Christus ipse infrà 16.15. Seneca epist. 52. de Philosopho quovis, clamoribus magnis dum differeret excepto, *Non tunc laudatur, si intelligis, sed conclamatur.* Psyche parentes suos alloquens in saluberrima prolixâque allegoria illa Apuleiana, *Cùm gentes & populi celebrarent nos divinis honoribus, cùm novam me Venerem ore consono nuncuparent: tunc dolere, tunc flere, tunc me jam quasi peremptam lugere debuistis.* Iterum Seneca 29 Epist. *Cæterùm, si te videro celebrem vocibus vulgi*, &c. *si totâ civitate te fœminæ puerique laudaverint, quidni ego tibi miserear? cùm sciam quâ viâ ad istum favorem feratur.* Sapienter ergò Nicetes Sophista à Smyrnensibus nimiis præconiis ornatus, φοβοῦμαι δῆμον ἐπαινοῦντα μᾶλλον ἢ λοιδορούμενον. Imò etsi abfuerint malæ artes, *commendationem in vulgus eámque quæ expetitur gloriam, plus molestiæ quàm voluptatis habere*, Orator ille summus dixit Tusculan. 5. In verbis Nicetæ (quæ apud Philostratum exstant) ἐπαινοῦντα est *tollentem*, vel *efferentem*, laudibus nempe: id est, ἐπαινοῦντα.

Ibid. ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι] Hesychius, Ἐγκωμιάζει, ἐπαινεῖ, καλῶς λέγει.

Ibid. κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις] Tanquam iis qui (ut mendaces genethliaci) ad voluntatem eorum ficta respondebant, cæteri enim odio habiti: vide 2 Paralip. 18. 7.

Com. 27. ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν] Ità Paulus 11. 13. ad Romanos, Ὑμῖν λέγω τοῖς ἔθνεσιν· & Petrus 1. 2. 7. ὑμῖν δὲ ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσι. Τοῖς ἀκούουσι heic intellige qui non audirent tantùm, sed & auscultarent: id est, animum obsequendi haberent. Sic ἀκούειν habemus Galat. 4. 21. Ephes. 3. 2. item, πρόβατα τὰ τοῦ ποιμένος φωνῆς ἀκούοντα, Joh. 10. 3. Vide ad Act. 28. 28. ea, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Euthymius heic, *Qui mihi*, &c. *obedientes estis.* Idem ad Joh. 1. ea, ET AUDIERUNT EUM DUO DISCIPULI LOQUENTEM: *Ex discipulis enim Joannis soli hi duo tunc animo præsentes erant, cùm tamen multi alii adstarent.*

Ibid. Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν] Tertullianus contra Scapulam, *Amicos diligere, omnium est: inimicos, solorum Christianorum.* Lactantius 5. 11. *Hoc nobis credimus expedire, ut vos diligamus, & in vos ipsos, qui odistis, omnia conferamus.* Seneca ex Stoicorum persona cap. 28. de V. B. *Non desinemus communi bono operam dare, adjuvare singulos, opem ferre etiam inimicis.* Apud Quintilianum Declam. 9. filius à patre abdicatus quòd inimico ejus alimenta suffecerat, *Ignosce, pater, amare misericordiam miser cœpi. Sed inimicus (inquis) meus est: nam quis nos tantopere laudaret (pater) si hoc amico præstaremus? Hac est celebranda virtus, hac animo suspicienda moderatio, vincere iram, & inter simultates quoque meminisse hominis.*

Ibid. καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς] Non vincamini à malo, sed malum bono vincite.

Com. 28. Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν] Vide ad Matth. 5. 44. dicta. In Glossis, *Imprecor*, καταρῶμαι.

Ibid. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς] Psalmista 108. 4. Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με, ἐγὼ δὲ προσηυχόμην, *orabam*, pro ipsis nempe. Ignatius ad Ephes. in cod. Florentino, Πρὸς τὰς μεγαλοῤῥημοσύνας αὐτῶν ὑμεῖς ταπεινόφρονες,

ὑβρίζοντες περὶ τῆς βλασφημίας αὐτῶν τοῖς προσέχεις subaudi, *opponite*. D. Augustinus in Psal. 68. *Quando tibi jactantur opprobria, & quomodo corrig- eum à quo jactantur non invenis, nihil tibi restat nisi orare: sed & memento pro ipso orare*: ubi *probra* quæ in verbis Ignatii λοιδορίαι. Hesychius in eum sensum, ἐπηρεάζων, λοίδορος. Vulgat. (discrimine non magno) *calumniantes* vertit. Ità in Glossario, *Calumnia*, ἐπήρεια· & apud eundem Hesychium, Συκοφάνται, (est autem illa hominum natio vel maximè calumniatrix) οἱ ἐπηρεάζοντες.

Com. 29. τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην] Seneca 72. Epistolâ, *Quisquis volet tibi contumeliam facere, faciat & injuriam.* Idem 2. 34. de Ira, *Percussit te? recede: referiendo enim & occasionem sæpius feriendi dabis, & excusationem.* Arrianus 3. 22. de vero, non simulante Cynico, Οὐδεὶς αὐτὸν λοιδορεῖ, οὐδεὶς τύπτει, &c. τὸ σωμάτιον αὐτῷ δίδωσιν αὐτὸς χρῆσθαι τῷ βουλομένῳ. Ἄλλην hîc, ut sæpe alibi, ἑτέραν. Πρόσωπον παρέχειν autem, eodem qui hîc sensu usi D. Basilius, & Achilles Tatius ad Matthæum adducti. Ità & *os præbere* in Adelphis Terentius dixit, & *os contumeliis præbere*, Tacitus 3. Historiarum.

Ibid. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, &c.] Arrianus 2. 2. in Epictetum, Τὸ ἀγρὸν ἐπὶ σοὶ ἔστιν ἔχειν, &c. ἐφ' ὅσον θέλῃς; &c. ὁ. τὰ δὲ ἱμάτια; ὁ. Αἴρων heic intellige litigando (vide Matth. 5.) vel (quod rectius puto) vi apertâ auferendo: sic αἴρειν, κατὰ κράτος λαμβάνειν, & Suidas & Hesychius exponunt: imò & ἱμάτιόν τινι ἀφαιρεῖσθαι, apud Plutarchum lege Apophtheg. Lacon.

Ibid. καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς] Arrianus 1. 24. jam citati operis, Λέγει τίς σοι, Θὲς τὸ πλατύσημον, ἰδοὺ στενόσημος· θὲς καὶ ταύτην, ἰδοὺ ἱμάτιον μόνον· θὲς τὸ ἱμάτιον, ἰδοὺ γυμνός. Didymus ad Odyss. ξ'. Χιτῶνες, τὰ ἔσωθεν ἀνδρεῖα ἱμάτια. Χιτῶνος autem & ἱματίου conjunctio itidem apud Plutarchum occurrit in præceptis conjugalibus.

Com. 30. παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου] Pro modo facultatum tuarum, & illius indigentiæ. In eum sensum accipio & illud Jobi 31. 32. Ἡ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέῳκτο.

Com. 31. Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως] Hierocles apud Stobæum Serm. 84. *Sic cum unoquoque agas tanquam tu illius, ille tuam personam induerit.* Vide ad Matth. 7. 12. notata.

Com. 32. εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί;] Sic Petrus 1. 2. 20. Ποῖον κλέος ὑμῖν, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; & in Epist. Ignatii dicta ad Polycarpum, Καλοὺς μαθητὰς ἐὰν φιλῇς, χάρις σοι οὐκ ἔστιν. Repete Quintiliani locum suprà ad com. 27. adductum. Χάριν hîc (id est, μετωνυμικῶς *præmium*) apud Deum intelliges.

Com. 33. ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, &c.] Hoc est quod τὸ εὐποιοῦντα ἀντευποιῆσαι Arrianus 2. 14. vocat: τοὺς εὐεργέτας ἀντευποιεῖν, Andronicus Rhodius 10. 10. & Lucianus in Abdicato: τοὺς χαριζομένους ἀντιχαρίζεσθαι, Xenophon παιδ. 8.

Com. 34. ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα] Cùm nempe indiguerint: in quam mentem, vide quæ infrà 16. 9. dicta. In Glossario, *Consequerentur* (legerim *consequantur*, quod Vulgato heic *recipiant*) ἀπολάβωσι.

Com. 35. ἀγαθοποιεῖτε] Subaudi, ut Galat. 6. 10. πρὸς πάντας· vel αὐτοὺς, inimicos nempe. Uterque sensus convenit sequentibus iis, υἱοὶ τοῦ ὑψίστου ἔσεσθε.

Ibid. δανείζετε] Hesychius, Δανείζειν, μεταδιδόναι, τοῖς ἐνδεέσι χρέος. Vulgatus, *mutuum date.* Ità in Glossario, *Mutuum dat*, δανείζει.

Ibid. μηδὲν ἀπελπίζοντες] Idem sentio cum Viro incomparabili non heic solum fœnus prohiberi, à quo vel inter Ethnicos ipsos reperti sunt qui abstinuerint se, (narrat enim (ut alios taceam) Plutarchus Catonem hereditatem centum talentorum quæ obvênit sibi, in pecuniam redegisse, amicisque pauperibus sine fœnore utendam præbuisse:) at ἀπελπίζοντες heic esse ἀπολαβεῖν ἐλπίζοντες τὸ κεφάλαιον, nimirum: ut mens loci sit, Date mutuum, tanquam nec vel sortem ipsam aut aliquam illius partem recepturi: si nempe ejusmodi bonitatem flagitaverit extremâ debitoris indigentiâ. Quod præceptum & ad alias benefaciendi species extendi rectissimè intelligamus. Lactantius 6. 12. *Tenendum est ut ab omni officio misericordiæ spes recipiendi absit omnino, nam si ab homine exspectes, jam non humanitas erit illa, sed beneficii fœneratio.* Seneca, *Demus beneficia, non fœneremus: dignus est decipi qui de recipiendo cogitavit cùm daret.* Idem de Benef. 1. 2. *Fœneratio est beneficium expensum ferre.* Ibidem 3. 15. *Qui dat beneficia Deos imitatur; qui repetit, fœneratores*: & cap. 14. *Interit tanta rei dignitas, si beneficium mercem facimus.* Iterum 4. 14. ejusdem operis, *Non est beneficium quod in quæstum mittitur: hoc dabo, hoc recipiam, auctio est*: & 1. 1. *Tunc est virtus dare beneficia non utique reditura.* In summa, eadem bonitas hîc à Christo commendatur quæ (præter alias virtutes) in Pomponio eluxit: *Illius* (inquit C. Nepos) *liberalitas neque temporaria neque callida fuit: florentibus non venditavit se, sed afflictis succurrit.*

Ibid. καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου] Dum nempe inimicos (quod præcessit) dilexeritis, (vide suprà ad com. 27. dicta: & adde ista Photii 193. Epist. Τὸ φίλον ἀπαιτοῦν τὴν ἠδικηκότα, ἀνθρώπινον· τὸ δὲ μὴ ἀμύνασθαι, φιλόσοφον· τὸ δὲ καὶ εὐεργεσίαις ἀμείβεσθαι, λοιπὸν ἤδη θεῖον, καὶ μιμητὰς τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς ἀποφαίνον) & dum fine recipiendi spe benefeceritis. *Deus* (inquit Seneca 4. 9. de Benefic.) *plurima & maxima in nos confert sine spe recipiendi.* Sirachides 4. 11. Γίνου ὀρφανοῖς ὡς πατὴρ, &c. καὶ ἔσῃ ὡς υἱὸς τοῦ ὑψίστου· id est, non eris degener filius, quâ quæ laus major?

——Παιδὶ γὰρ κλέος τόδε
Κάλλιστον, ὅστις ἐκ πατρὸς χρηστοῦ γεγὼς
Εἰς ταυτὸν ἦλθε τῷ τεκόντι τοὺς τρόπους.

Sunt verba sapientissimi Euripidis: in quibus itidem vox χρηστοῦ (quæ & in Lucæ Contextu sequitur) observatu digna.

Ibid. ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστι] *Bonus est*: sic & 1 Pet. 2. 3. Servius Fuldensis ad Æn. 1. ea,

——*Et bona Juno,*

Bona, χρηστός. De Diis Seneca 2. 27. de Ira, *Natura illis mitis & clemens est.* Plinius in Panegyrico, *Ille parens hominum deorúmque, Optimi priùs, deinde Maximi nomine colitur.*

——*Mitis in alto Jupiter,*——

apud Lucanum est: &, *Deus candidus* (i. e. χρηστός) in Petronii fragmentis. Δίκαιος eodem sensu de eodem Joannes dixit, 1 Epist. 1. 9. Theophylactus ad Luc. 15. Πατὴρ τῇ χρηστότητι, εἰ καὶ φύσει θεός.

Ibid. χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους] Seneca 4. 25. de Beneficiis, *Si Deos imitaris, da & ingratis beneficia.* Vide ad Matth. 5. 45. annotata.

Com. 36. Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες] Ἐνδύσασθε (ut Coloss. 3. 12.) οἰκτιρμῶν σπλάγχνα. Opponuntur Rom. 1. 29. ἀνελεήμονες.

Ibid. καθὼς ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί] De eodem 2 Paralip. 30. 9. Ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων· & Jonæ 4. 2. Σὺ ἐλεήμων, καὶ οἰκτίρμων.

Com. 37. μὴ κρίνετε] Vide ad Matth. 7. 1. dicta.

Ibid. ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε] Ità 6. 10. apud Sapientiæ Scriptorem, Οἱ φυλάξαντες, &c. τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται. Ἀπολύειν hîc puto esse quod Coloss. 3. 13. χαρίζεσθαι, ἐάν τις πρός τινα μομφὴν ἔχοι. Sic, οἷς τὴν μέμψιν (i. e. μομφὴν) ἀπολύεσθε, Thomas Magister ex Aristide. Ἀπολυθήσεσθε est, ἀπολυθήσεται ὑμῖν· nempe, τὰ ὑμῶν ἁμαρτήματα, vel, ὀφειλήματα. Sirachides 28. 2. Ἄφες ἀδίκημα τῷ πλησίον σου, καὶ τότε δεηθέντος σου αἱ ἁμαρτίαι ἀπολυθήσονται. Scholiastes vetus Horatii, *Qui ignoscit peccatis alterius, eandem veniam consequetur.*

Com. 38. μέτρον καλὸν] Sic, *bene emensum dare*, Seneca Natur. quæst. 4. 4. &, *pleno modio verborum honorem* Cicero 6. 1. ad Atticum. Glossæ, Κορυφὸς μόδιος, *cumulatus*: quasi opponitur apud Juvenalem Sat. 14. *iniquus modius*: quo loco Vetus Scholiastes, *prava mensura.*

Ibid. πεπιεσμένον] Vulgat. *confertum*: nec malè ille qui *pressum*. In Glossis, Πιέζω, *premo, presso*: & in vetere Onomastico, *Presso*, καταπιέζω. Huic loco nec aliena sunt Hesy-

Hesychii illa, Ἔταξεν, ἔσαξεν, ἐπίλωσεν, συνεπλήρωσεν, ἐπιμελῶς ἐμέστωσεν.

Ibid. καὶ ὑπερεκχυνόμενον] Πλουσίως (ut Tit. 3.6.) ἐκχυνόμενον mensuram non solùm bonam & pressam, sed & superefluentem. Plautus Prologo Menæchm.

———Demensum dabo,
Non modio, neque trimodio, verùm ipso horreo.

In voce ὑπερεκχυνόμενον est αὔξησις, qualis 2 Cor. 7.4. illa, Πεπλήρωμαι, &c. τῇ χαρᾷ ὑπερπερισσεύομαι· ubi sufficeisset, περισσεύομαι, & hic apud Lucam ἐκχυνόμενον. At ὑπὲρ illud, ut & Rom. 8.37. in ὑπερνικῶ, intensè modum rei & mensuram auget. Hujus loci sunt & Hesychii illa, Ὑπέρχυλος, ὑπερμεμεστωμένον.

Ibid. δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν] Locutio eadem, at in partem sequiorem posita, est & in Græco Psalmi 79. 12. Esaiæ 65. 7. & Ecclesiastis 7. 9. Apuleius 8. *Stipes*, &c. *sinu recepere patulo.* Δώσουσιν hîc puto esse ἀποδώσουσιν, ob illud μέτρον quod præcessit, & quod sequitur, ἀντιμετρηθήσεται. Ammonius Græcus Grammaticus, Μετρῆσαι ἔλεγον οἱ παλαιοὶ μέτρῳ λαμβάνειν πυρὸν ἤ τι τοιοῦτον ἐν δόσει, ἵνα ἀποδῷ.

Ibid. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν] Horatius,

Quàm temere in nosmet legem sancimus iniquam!

Scholiastes, *Quia eadem ab aliis patimur*, &c. *nam & illi eandem de nobis legem statuent.* In vetere Mimo apud Senecam 94 Epistolâ,

Ab alio exspectes alteri quod feceris.

Cicero ad Q. Fratrem de Syllanis hominibus, *Qui in magistratibus injuriose decreverant, eodem ipsis privatis erat juri parendum.* In l. 1. ff. quod quisque juris, &c. Et *quis aspernabitur idem jus sibi dici quod ipse aliis dixerit?*

Com. 39. Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς] Sic & suprà 5.36. Suidas, Παραβολή, λόγος αἰνιγματώδης καὶ κεκρυμμένος εἰς ὠφέλειαν φέρων.

Ibid. μή τι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν;] Glossarium Isidori dictum, *Palpones qui ducunt cæcos.* Τυφλὸν χειραγωγὸν λαμβάνειν, dixit & Plutarchus in περὶ τύχης & τυφλῷ ὁδηγῷ ἀκολουθεῖν, Philo in de Allegoriis. Proverbialem hanc locutionem fuisse patet & ex Ciceronis hisce Tusc. 5. (non nostri quidem argumenti, sed nec inficetis,) *Cùm quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum tamen adhibebant ducem.* Loquitur de C. Druso, cæco, at jurisconsultissimo.

Ibid. οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;] Philo in de Fortitudine, Τυφλῷ γὰρ βλέποντος καθηγεμόνες, ἢ ἀγαμένοι τῷ ἐξ χειρῶν πεπηρωμένῳ, πίπτειν ἐξ ἀνάγκης ὀφείλουσιν. Plutarchus in περὶ φυγῆς de ineptis consolatoribus, Καθάπερ ἀκολουθοῦντες πηγνυμένοις βοηθεῖν ἐπιχειροῦντες, συμπλεκόμενοι, καὶ συγκαταδύοντες. Est & proverbiale illud, *in foveam cadere:* pro, decipi, & capi. In Plauti Persâ,

———Ille ego doctus leno penè in foveam decidi.

Heic autem εἰς βόθυνον πίπτειν, multò gravius est, & ferè quod 1 Tim. 6.9. ἑαυτοὺς εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν βυθίζειν.

Com. 40. κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ] Quicunque autem bene, ac prout decet, instructus fuerit, non gravabitur eam sortem subire quam & subiit magister ejus: hoc enim est, εἶναι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. Κατηρτισμένος hîc est qualis 2 Tim. 3. 17. ἄρτιος καὶ ἐξηρτισμένος Matth. 13.52. μαθητευθείς. In Glossis, Κατηρτισμένος, &c. *instructus.* Hesychius, Ἀπηρτισμένον, τέλειον· ubi ἀπηρτισμένον potiùs quàm ἀπηρτισμένον subaudiendum putem.

Com. 41. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;] Anonymus Græcus,

Τί τ' ἀλλότριον, ἄνθρωπε βασκανώτατε,
Κακὸν ὀξυδερκεῖς, τὸ δ' ἴδιον παραβλέπεις;

Ad quæ Plutarchus (libello περὶ Πολυπραγμοσ.) Ὥσπερ ἐν τῷ μύθῳ τὴν Λαμίαν λέγουσιν οἴκοι μὲν εὕδειν, τυφλὴν ἐν ἀγγείῳ τινὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχουσαν ἀποκειμένους, ἔξω δὲ προϊοῦσαν, ἐντιθέναι (malim ἀντιθεῖσαι vel ἐντιθέναι) καὶ βλέπειν· οὕτως ἡμῶν ἕκαστος, ἔξω, καὶ πρὸς τοὺς ἑτέρους, τῇ κακονοίᾳ τὴν περιεργίαν ὥσπερ ὀφθαλμὸν ἐντίθησι, τοῖς δ' ἑαυτῶν ἁμαρτήμασι καὶ κακοῖς πολλάκις περιπίπτομεν ὑπ' ἀγνοίας, ὄψιν ἐπ' αὐτὰ καὶ φῶς οὐ ποριζόμενοι. Lucretius lib. 4.

Atque alios alii irrident.———

Et statim,

Nec sua respiciunt miseri mala maxima sæpe.

Seneca 2. 28. de Ira, *Aliena vitia in oculis habemus, à tergo nostra sunt:* ibidem 3.26. *Quicquid in alio reprehenditur, id unusquisque in suo sinu inveniet.* Adde ad Matth. 7.3. annotata.

Com. 42. Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου; &c.]

Unde tibi frontem libertatémque monentis?

Quo ore illum objurgabis? ut non dissono apud Terentium argumento, Phorm. 5.8.

Ibid. ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου] Vide ad Matth. 7.5. dicta.

Com. 43. Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν] Vide ibidem com. 17. annotata.

Ibid. οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν] Qualis enim ἡ ῥίζα, tales οἱ κλάδοι. (Rom. 11. 16.) Seneca 66 Epist. *Qualis ratio est, tales & actiones sunt.* Arrianus 1. 11. in Epictetum, Οἷα τὰ αἴτια ἐφ' ἑκάστου, τοιαῦτα καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Macarius Homil. 46. Ἕκαστον γέννημα τοῖς ἰδίοις γονεῦσιν ἔοικεν. Andronicus Rhodius 9.12. Ἀπὸ μὲν τῶν ἀγαθῶν τὰ ἀγαθά, ἀπὸ δὲ τῶν φαύλων φαῦλα καρποῦσθαι. Theophylactus ad Heb. 12. Τὴν πικρίας ῥίζαν, &c. οὐκ ἔνι ποτὲ γλυκὺν ἐνεγκεῖν καρπόν. Ecdorus apud Stobæum,

Ἐκ τοῦ κακοῦ γὰρ ἡ φύσις τίκτει κακά,
Ὡς ἐξ ἐχίδνης πάλιν ἔχιδνα γίγνεται.

Chrysippus apud Gellium 6.2. *Est genere ipso fatale & consequens, ut mala ingenia peccatis*, &c. *non vacent.*

Chi ha nel petto fiele, Non può sputar miele,

proverbialiter solent Itali dicere. Simplicius in cap. 19 Epicteti, Ἀδύνατον τὴν κατὰ τὸ ἄλογον τὸ ἑαυτῆς ζῶσαν ψυχήν, &c. μὴ καὶ τὰς κακίας φρονούσας ἐνεργείας ἀποδιδόναι. Varro de L. L. lib. 8. *Sane murana fit lupus, aut merula?* Jerem. 13.23. *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere, cùm malum didiceritis.* Adde quæ ad Matth. 7.17. annotavimus.

Com. 44. ἕκαστον δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται] Sive bona, sive mala arbor (quæ hîc homo) ex fructu (id est, operibus) cognoscitur. Apuleius in Apologetico, *Certus cujusque index animus est, eodem ingenio ad virtutem vel ad malitiam moratus.*

Ibid. ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται] In parœmiis Græcis, Ἡ κλέπτος τῇ ἀλώπεκι μαρτυρεῖ. Vide & in Αὐτὸς αὐτὸν αὐλεῖ Suidæ vocabularium. Apollonius apud Eusebium, Eccl. hist. L. 5. de Montano, Τίς ἐστιν οὗτος ὁ πρόσφατος διδάσκαλος τὰ ἔργα αὐτοῦ, &c. δείκνυσιν. Andronicus Rhodius 10.10. Τό, &c. ἀληθὲς ἀπὸ τῶν ἔργων, &c. φαίνεται, καὶ τούτοις ἐλέγχεται τὸ ψεῦδος, ὅταν οἱ λόγοι μὴ φαίνωνται τοῖς πράγμασιν ἐξακολουθοῦντες. Dio Cassius lib. 61. de Nerone noctu per Urbem discursante, Ἐδόκει μὲν πως λανθάνειν (καὶ γὰρ ἐσθῆσι ποικίλαις καὶ κόμαις περιθέταις ἄλλοτε ἄλλαις ἐχρῆτο) ἠλέγχετο δέ, &c. ἐκ τῶν ἔργων. Ὑπὸ τῶν ἰδίων ἔργων ἐλέγχεσθαι, dixit & Artemidorus 3.65. de talpa loquens. Herodianus 3. de Severo, Τὸ ὕπουλον αὐτοῦ ἦθος μάλιστα ἐκ τῶν ἔργων ἐδηλοῦτο. Simile, etsi in partem contrariam positum, Xenophontis illud de Rege Agesilao, Ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τοὺς τρόπους αὐτοῦ νομίζω κάλλιστα καταδήλους εἶναι.

Ibid. ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται] Seneca cap. 2 de Vitæ brevitate, *His illos notis dignosci videbis.* Lucianus (quem ad Matthæum adduximus.) Γνώσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων.

Ibid. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα] Martialis 11.43.

Mella jubes Hyblæa tibi vel Himettia nasci?
Et thyma Cecropiæ Corsica ponis api?

Seneca 87 Epistolâ, *Non nascitur ex malo bonum, non magis quàm ficus ex olea: ad semen nata respondent.*

Ibid.

Ibid. οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν]
Usque adeò sequitur res rem, neque flamma creari
Fluminibus solita est, neque in igni gignier algor.

Sunt verba (facundissimi poetarum) Lucretii libro 3. Idem 5.
Denique in æthere non arbor, non æquore salso
Nubes esse queunt, neque pisces vivere in arvis,
Nec cruor in lignis, nec saxis succus inesse:
Certum ac dispositum 'st, ubi quicquid crescat & insit.

Ovidius, A. A. 1. quasi de re impossibili,
Si quis idem speret, laturas poma myricas
Speret, & è medio flumine mella petat.
Plura ad Matth. 7. 16. hanc in mentem annotata vide.

Com. 45. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθὸν]

Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Τὸ ἀγαθὸν interpretor τοὺς ἀγαθοὺς λόγους. Sunt autem tales, οἱ λόγοι πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας ἀγαθοί, καὶ χάριν τοῖς ἀκούουσι διδόντες, ut Paulus 4. 29. ad Ephes. locutus. In Epistolis quæ nomen ferunt Anacharsidis, Λόγος καλὸς οὐ γίνεται, ὅταν βουλαὶ ἀγαθαὶ ὦσι. Isocrates Nicocle, Λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστι. In Excerptis Diodori Siculi, de Viriatho, ἐξ αὐτοδιδάκτου καὶ ἀδιαστρόφου φύσεως ἀμωμήτους τοὺς λόγους φέρων. Ex Ennio refert Cicero, à sapiente faciliùs flammam ore inardente opprimi, quàm bona dicta: ubi *bona dicta* videntur planè λόγοι πρὸς οἰκοδομὴν, &c. ut jam citato Apostoli loco. Ἐκ θησαυροῦ καρδίας, ex cordis penu, sive promptuario. Sic θησαυρὸν γλώσσης Hesiodus (nec indisertè) dixit: ἐκ γὰρ (ut statim heic additur) τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα (id est, ἡ γλῶσσα) λαλεῖ.

Ibid. ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρὸν] Esaiæ 59. 13. *Locuti sumus de corde verba mendacii.* Declamationis in Salustium Auctor, *Neque enim qui ità vivit ut tu, aliter ac tu loqui potest.* τὸ πονηρὸν intellige, ut Matth. 15. 19. διαλογισμοὺς πονηρούς.

Ibid. προφέρει τὸ πονηρὸν] Ἐπαφρίζει (ut Judæ com. 13.) τὰς ἑαυτοῦ αἰσχύνας. In Glossario, *Profert*, προφέρει, &c.

Ibid. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα] Achilles Tatius 2. φωνὴ ψυχῆς σκιά. Basil. Conc. de doctr. & admonitione, Ὁλκὸς ὕδατος δείκνυσι τῆς οἰκίας πηγὴν, λόγου δὲ φύσις τὴν προενεγκοῦσαν αὐτὸν καρδίαν χαρακτηρίζει. Plutarchus in de Liber. educ. Ὁ νοῦς ἀρχικός ἐστι τοῦ λόγου, ὁ δὲ λόγος ὑπηρετικὸς τοῦ νοῦ. Idem in Catonis vita, Τῷ λόγῳ πολλῷ μᾶλλον ἢ τῷ προσώπῳ τῶν ἀνθρώπων φαμὲν τὸ ἦθος ἐμφαίνεσθαι. Sirachides 27. 5. Γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, οὕτως ὁ λογισμὸς (i. e. ὁ λόγος) ἐνθυμήματα ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ. Terent. 2. 4. Heautont.
——*Mihi quale ingenium haberes fuit indicio oratio.*

Seneca Epist. 114. de Mecænate, *Quid ergò? non oratio ejus æquè soluta est quàm ipse discinctus?* &c. *Hæc verba* (citaverat autem quasdam ejus φωνὰς) *tam improbè structa, tam negligenter abjecta, tam contra consuetudinem omnium posita, ostendunt mores quoque non minus,* &c. *pravos fuisse.* Pòst, *Iracundi hominis iracunda oratio est, commoti nimis incitata, delicati tenera ac fluxa:* & demum de animo (qui in contextu nostro καρδία) loquens, *Ab illo sensus, ab illo verba exeunt: illo sano ac valente oratio quoque robusta, fortis, virilis est; si ille procubuit, etiam cætera ruinam sequuntur:* quibus ultimis planè concinit Julianus, qui τὴν γλῶτταν τῇ διανοίᾳ συνεξαμαρτάνειν dixit, in longæ illius epistolæ fragmento. Commodè porrò ex verbis contextûs puto Apuleium exponi posse, qui os *cogitationum comitium* in Apologia vocavit: q. d. locum cogitationes promendi enarrandique; quia nempe ut quæ quis domi meditatus est, in comitiis depromit, ità quæ in corde quis concepit, in os tanquam in locum publicandi confluunt.

Ibid. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ] Vide ad Matth. 12. 34. dicta: & adde hæc Alexandri apud Q. Curtium lib. 7. Philotam onerantis, *Jam lingua violentiam, temeritatémque verborum, quæ in semetipsum jacularetur, nihil aliud esse quàm scelesti animi indicem ac testem.*

Com. 46. Τί δέ με καλεῖτε, Κύριε, κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;] Τί λέγετε (ut Matth. 23. 2. illi) καὶ οὐ ποιεῖτε; Cur estis æra sonantia, & cymbala tinnientia? Non hoc discipuli est, magistro solùm nomen dare, sed & sequi præcepta ejus. Germanicus apud Tacitum Annal. 2. *Non hoc præcipuum amicorum munus est, defunctum ignavo questu prosequi, sed quæ voluerit meminisse, quæ mandaverit exsequi.* Ad filium pater ille apud Aristophanem,

Ἀλλ' εἰπὲ ἐκ τῆς καρδίας μοι ὄντως ἐμοὺς,
Ὦ παῖ, πιθοῦ. Filius, Τί οὖν πιθοῦμαι δῆτά σοι;
Pater, Ἔκστρεψον ὡς τάχιστα τοὺς σαυτοῦ τρόπους,
Καὶ μάνθαν' ἐλθὼν ἃ 'ν ἐγὼ παραινέσω.

Καλεῖτέ με heic καταχρηστικῶς, pro προσφωνεῖτε· alioqui κύριον, non κύριε, dicendum erat.

Com. 48. ἔσκαψε, καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον] i. e. In altum (vel profundum) fodit, ut poneret fundamentum. Simplicius in Aristotelis 2. φυσικ. ἀκροάσ. Ὀρύξει τις καὶ τῷ φυτεῦσαι χάριν, καὶ τῷ θεμέλιον καταβαλεῖν. Ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνεν, ut diximus, pro, βαθέως ἔσκαψεν ut Judic. 13. 10. ἐτάχυνεν καὶ ἔδραμε, pro, ταχέως ἔδραμε & 2 Reg. 15. 14. Ἵνα μὴ ταχύνῃ, καὶ καταλάβῃ ἡμᾶς, pro, ἵνα μὴ ταχύνας ἡμᾶς καταλάβοι.

Ibid. πλημμύρας δὲ, &c.] Θλίψεως ἢ διωγμοῦ Matth. 13. 21. καιροῦ πειρασμοῦ infrà 8. 13. In Glossario, Πλημμύρα, *inundatio.*

Ibid. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν] Vide ad Matth. 7. 25. dicta.

Com. 49. Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ] Vel ἀνδρὶ (ut Jacob. 1. 23.) κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον, &c.

Ibid. οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ἢ προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς, καὶ εὐθέως ἔπεσε] Herodianus lib. 3. Σφοδρὸς χειμάῤῥους (quod Lucæ ποταμὸς) καταῤῥαχθεὶς, &c. διέσεισε τῷ ὕδατι τὰς ἁρμογὰς, (τοῦ ἐρύματος) ὑποχωρήσαντος τῶν θεμελίων τῷ ῥεύματι, ἅτε διὰ σπουδῆς, καὶ οὐ μετ' ἐπιμελείας κατασκευασθέντων.

Ibid. προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς] Id est, non fluvius, sed χείμαρρος.
———*Rapidus montano flumine torrens.*
Sic ποταμοῦ vocem 40. 13. posuit Græcus Sirachidis Interpres. Hinc & χείμαρροι ποταμοὶ apud Homerum Iliad. Λ'. Torrentis non injucundam descriptionem ex Ovidio apponemus,

Nomen habet nullum nivibus collectu' caducis,
Huic non sunt fontes, huic neque certa domus.
Fontis habens instar pluviásque nivésque solutas,
Quas huic divitias pigra ministrat humus.
Hic lutulentus agit brumali tempore cursus,
Et premit obtectam pulverulentus humum.
Hunc nunquam potuit sitiens haurire viator,
Dicere nec gratâ voce, Perennis eas.

Ibid. καὶ, &c. ἔπεσε] Lucretius lib. 1. non inappositè,

Nec validi possunt pontes venientis aquaï
Vim subitam tolerare, ità magno turbidus imbre
Molibus incurrit validis cum viribus amnis.

Ubi *amnis* est quod Lucæ ποταμός· *incurrere*, quod eidem προσρήγνυσθαι. Cecidit domus autem, quia χωρὶς θεμελίου posita. Seneca 1. 16. de Ira, *In ruinam prona sunt quæ sine fundamento crevere.* Xenophon in de Re equestri, Οἰκίας οὐδὲν ὄφελος ἂν εἴη, εἰ τὰ ἄνω καλῶς ἔχοι, μὴ ὑποκειμένων οἵων δεῖ θεμελίων. Ocellus Lucanus, *Prima structura magnopere faciunt ad totum opus conficiendum, ut in domûs constructione fundamenti positio, in navis fabricatione carina.* Quod hîc χωρὶς θεμελίου, id ἐπὶ τὴν ἄμμον est apud Matthæum: quod idem est, nam & indè ædificii labes. D. Ambrosius Offic. 2. 2. *Arenosum solum citò cedit, quia non potest imposita ædificationis onera sustinere.* Seneca 52 Epist. *Alterius* (domûs) *fundamenta lapsabunda, in mollem ac fluidam demissa humum.* Idem Natur. quæst. 3. 27. *Lutosâ humo nihil stabile est.*

Ibid.

Ibid. καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα] Apollodorus Comicus,

Οἴκου μεγάλου πτῶμα γίνεται μέγα.

Ubi πτῶμα est quod hîc ῥῆγμα. Ῥῆγμα autem expone non tam ruinam ipsam, quàm sonitum sive fragorem ex ruina factum. Sic Æn. 11.

——*Primique ruinam Dant sonitu ingenti.*——

Ibidem 2.

——*Ea lapsa repentè ruinam*
Cum sonitu trahit.——

Et 8. ——*Tum pondere turris*
Procubuit subitò, & cælum tonat omne fragore.

Itâ & Seneca *ruentis ædificii fragorem* dixit cap. 11. de Animi tranquillitate: &, *formidabilem ex ruina sonum*, 19. 1. A. Gellius. Hoc Italis *stoscio* vocatur.

Κεφ. ζ΄.

1. ΕΠεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

2. Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

3. Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

4. Οἱ δὲ, παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, Ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο·

5. Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· (οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7. Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρὸς σε ἐλθεῖν) ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν. καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

10. Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

11. Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

12. Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

13. Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

14. Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ· (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

15. Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν. καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

16. Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας· καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ Ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

17. Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

18. Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

Vulgata Versio.

1. CUM autem implesset omnia verba sua in aures plebis, intravit Capharnaum.

2. Centurionis autem cujusdam servus malè habens, erat moriturus, qui illi erat pretiosus.

3. Et cùm audisset de Jesu, misit ad eum seniores Judæorum, rogans eum ut veniret, & salvaret servum ejus.

4. At illi cùm venissent ad Jesum, rogabant eum solicitè, dicentes ei, Quia dignus est ut hoc illi præstes:

5. Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificavit nobis.

6. Jesus autem ibat cum illis. Et cùm jam non longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim sum dignus ut sub tectum meum intres.

7. Propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus ut venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.

8. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Vade, & vadit; & alii, Veni, & venit: & servo meo, Fac hoc, & facit.

9. Quo audito, Jesus miratus est, & conversus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Israel tantam fidem inveni.

10. Et reversi qui missi fuerant, domum, invenerunt servum qui languerat, sanum.

11. Et factum est, deinceps ibat in civitatem quæ vocatur Naim: & ibant cum eo discipuli ejus & turba copiosa.

12. Cùm autem appropinquaret portæ civitatis, ecce defunctus efferebatur, filius unicus matris suæ, & hæc, vidua erat; & turba civitatis multa cum illa.

13. Quam cùm vidisset Dominus, misericordiâ motus super eam, dixit illi, Noli flere.

14. Et accessit, & tetigit loculum. (Hi autem qui portabant, steterunt:) Et ait, Adolescens, tibi dico, surge.

15. Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui. Et dedit illum matri suæ.

16. Accepit autem omnes timor, & magnificabant Deum, dicentes, Quia propheta magnus surrexit in nobis: & Quia Deus visitavit plebem suam.

17. Et exiit hic sermo in universam Judæam de eo, & in omnem circâ regionem.

18. Et nunciaverunt Johanni discipuli ejus de omnibus his. Et convocavit duos de discipulis suis Johannes,

19. Ἔπεμψε

19. Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

20. Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρὸς σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

21. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

22. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες, ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται·

23. Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

24. Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

25. Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

26. Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

27. Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

28. Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

29. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

30. Οἱ δὲ φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

31. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

32. Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

33. Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

34. Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ, ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

35. Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

36. Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

37. Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,

38. Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ὀπίσω, κλαίουσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε· καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

39. Ἰδὼν δὲ ὁ φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος, εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνω-

19. Et misit ad Jesum, dicens, Tu es qui venturus es? an alium exspectamus?

20. Cùm autem venissent ad eum viri, dixerunt, Johannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tu es qui venturus es? an alium exspectamus?

21. (In ipsa autem hora multos curavit à languoribus & plagis & spiritibus malis; & cæcis multis donavit visum.)

22. Et respondens, dixit illis, Euntes renunciate Johanni quæ audistis & vidistis: quia cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt,

23. Pauperes euangelizantur; & beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.

24. Et cùm discessissent nuncii Johannis, cœpit de Johanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum videre? arundinem vento moveri?

25. Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce, qui in veste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.

26. Sed quid existis videre? prophetam? Utique dico vobis, & plusquam prophetam.

27. Hic est de quo scriptum est, Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.

28. Dico enim vobis, major inter natos mulierum prophetâ Johanne Baptista nemo est: qui autem minor est in regno Dei, major est illo.

29. Et omnis populus audiens & publicani, justificaverunt Deum, baptizati baptismo Johannis.

30. Pharisæi autem & legis periti consilium Dei spreverunt in semetipsos, non baptizati ab eo.

31. Ait autem Dominus, Cui ergò similes dicam homines generationis hujus? &, cui similes sunt?

32. Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus adinvicem, & dicentibus, Cantavimus vobis tibiis, & non saltastis; lamentavimus, & non plorastis.

33. Venit autem Johannes Baptista neque manducans panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34. Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo devorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.

35. Et justificata est sapientia ab omnibus filiis suis.

36. Rogabat autem illum quidam de Pharisæis ut manducaret cum illo. Et ingressus domum Pharisæi discubuit.

37. Et ecce mulier quæ erat in civitate, peccatrix, ut cognovit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti:

38. Et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes ejus, & unguento ungebat.

39. Videns autem Pharisæus qui vocaverat eum, ait intra se, dicens, Hic si esset propheta,

σαν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

40. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς αὐτόν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

41. Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος, πεντήκοντα.

42. Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπέ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

43. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων, εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

44. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

45. Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ, ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

46. Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

47. Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

48. Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

49. Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

50. Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

sciret utique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.

40. Et respondens Jesus, dixit ad illum, Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister, dic.

41. Duo debitores erant cuidam fœneratori; unus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta.

42. Non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque. Quis ergò eum plus diligit?

43. Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donavit. At ille dixit ei, Rectè judicasti.

44. Et conversus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti; hæc autem lacrymis rigavit pedes meos,& capillis suis tersit.

45. Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.

46. Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

47. Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm. Cui autem minus dimittitur, minùs diligit.

48. Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.

49. Et cœperunt qui simul accumbebant dicere intra se, Quis est hic qui etiam peccata dimittit?

50. Dixit autem ad mulierem, Fides tua te salvam fecit, vade in pace.

Ad Cap. VII.

Com. 2. Ἤμελλε τελευτᾷν] Jam statim moriturus erat. Sic lib. 1. Thucydidis, μέλλοντος αὐτοῦ ἀποψύχειν & Maccabaico 3. τὰς ἐσχάτας τελευτᾷν μέλλων. Τελευτᾷν μέλλειν hic, Marc. 5. 23. (at in re alia) est, ἐσχάτως ἔχειν. 2 Maccab. 3. 31. ἐν ἐσχάτῃ πνοῇ κεῖσθαι. Lucretius,

Non, ut opinor, illa à letho jam longiter errat.

Recentior, *moribundus erat*. Vulgatus, fortè meliùs, *moriturus erat*. Servius ad Æneid. 10. *Quando dico, moriturus est, verè moriturus est: moribundus autem, non verè, sed similis morienti est.*

Ibid. ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος]

——Discrimina quædam
Sunt famulis, splendórque suus,——

Claudianus dixit 1. in Eutrop. &, ἐν ἰμδούλοις διαφορὰν καὶ τεθήπασιν εἶ), Gregorius Nazianzenus Orat. 40. Hinc οἰκέτας τοῖς δεσπόταις τιμίους, Simplicius in cap. 31. Epicteti: &, δούλους ἐν τιμῇ παρὰ τοῖς δεσπόταις, 2. 8, & 32. Artemidorus. Idem 5. §. 21. Τὸν δοῦλον αὐτοῦ ὃν μάλιστα παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐτίμα. Sic *acceptissimum servum* Plautus in Captivis. 4 Reg. 5. 1. de Naamane, *Erat apud Dominum suum*, &c. *honoratus*. Vide & 1 Reg. 26. 21. Ἔντιμος heic Erasmus *charum* non inconcinnè vertit. De Lygdo Tacitus Annal. 4. *Charus Domino, interque primores ministros erat*: sic *vernulam Pericli charum*, Plinius 22. 17. Vulgatum tamen, qui *pretiosum* vertit, reprehendi nolim: non semper enim vox ea curationis quantitatem notat, sed auctoritate & gratiâ pollentiam (ut & hoc loco) demonstrat. In l. 4. §. 8. ff. de re milit. *Qui eo animo militiæ se dedit, ut sub obtentu militiæ pretiosiorem se adversario faceret*, &c. id est, τιμιώτερον, vel ἐντιμότερον quo loco tamen Heraldus, approbante Grotio, *speciosiorem* substituit: póstque eos Salmasius, (cap. 21. ad Jus Atticum,) *gratiosiorem* maluit: cùm interim rectè se habeat communis lectio.

Com. 3. Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, &c.] Ità & Mat. 14. 13. Marc. 5. 27. 6. 55. Joh. 6. 46.

Ibid. ἐρωτῶν αὐτόν, &c.]

——Postquam mortalia sensit
Tentamenta nihil, nil artes posse medentum,
Auxilium cœleste petit.——

Com. 4. παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως] Quod Marc. 5. 10. παρεκάλει πολλά· Act. 20. 2. πολλῷ λόγῳ παρακαλεῖν.

Ibid. ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο] Sic 3. 4. Apocal. Περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Apud Euripidem Chorus ad Admetum uxorem, ut putavit, morituram deflentem,

——Ἐγώ σοι πένθος ὡς φίλος φίλῳ
Λυπρὸν συνοίσω· τῆς δ', καὶ γὰρ ἀξία.

In Adelphis Terent.

——Dii tibi, Demea,
Benefaciant, cùm te video nostræ familiæ
Tam ex animo factum velle. Dignos arbitror.

Ovidius Amor. 2. 13.

——Precibúsque fave, Lucina, puellæ:
Digna est quæ jubeas muneris esse tui.

Com. 5. Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν] Contrà 1 Maccab. 11. 21. ἐπορεύθησαν τινες μισοῦντες τὸ ἔθνος αὐτῶν.

Ibid. καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν] Suis sumptibus. Affectus specimen in Romano homine planè rarum, nec tamen unicum. Philo de Julio Cæsare, Οὕτως ἐκεῖνος τὰ ἡμέτερα, ὥστε μόνον οὐ πανοικὶ ἀναθήμασιν πολυτελέσιν τὸ ἱερὸν ἡμῶν ἐκόσμησε, προστάξας καὶ δι' αἰῶνος ἀναγεσθαι

ἀνάγκην θυσίας ἐν ἔτει ἔχουσι οἱ σκηνῖται καὶ ἑκάστην ἡμέραν ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων ἀπαρχὴν τῷ ὑψίστῳ θεῷ.

Com. 6. οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς, &c.

——Non equidem tali me dignor honore.

Com. 8. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας] Id est, ἄνθρωπος ὢν ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχω ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας. (Commutârunt enim hîc locos verbum & participium.) Ità D. Augustinus in Psal. 61. de Diabolo, *Potestas ejus sub potestate est*. Et Servius ad Æneid. 1. de ventis, *Acceperunt regem, qui & ipse quoque alieno pareret imperio*. Seneca Tragicus,

Quicquid à vobis minor extimescit,
Major hoc vobis Dominus minatur.

Ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, Imperatoris nempe, atque adeò Tribuni: vide Act. 23. com. 23, & 31. ubi itidem Tribuni in Centuriones, Centurionum vicissim in milites imperii specimen occurrit. ὑπ' ἐμαυτὸν, *sub mea potestate*. Hesychius, Ὑπ' ἐμὲ, ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἐξουσίαν & Suidas, Τῶν ὑπὸ οἱ τεταγμένων· τῶν ὑφ' ἑαυτῷ. Στρατιώτας, centum nempe. Æneid. 9.

——Illos centeni quemque secuti.

Servius,

Quemq; Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ.

Ibid. λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται] Servius ad Æn. 1. *Omnis potestas dictis constat*, i. e. *imperio*. τούτῳ, στρατιώτῃ nempe. Seneca de Clement. 1. 16. *Imperat Princeps civibus suis, pater liberis*, &c. *Tribunus vel Centurio militibus*. Artemidorus 2. 32. Εἰ καὶ ἐλεύθερος ὁ στρατιώτης, ἰδὼν ἥδιον ὑπηρέτει. Adde ad Apuleii lib. 10. pag. 612. annotata.

Ibid. καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται] Ἄλλῳ, ut suprà, intellige στρατιώτῃ. Histaspes apud Xenophontem παιδ. β'. Ἐκάλεσα αὐτὸν (στρατιώτην) πρὸς ἐμέ· ὁ δὲ μάλα εὐτάκτως ὑπήκουσεν. Simplicius in cap. 37 Epicteti, de milite agens, Καθήκει δὲ καὶ ἐπιτάττοντι ταχέως ὑπακούειν. Pollux 1. 10. Στρατιώτου ἔπαινος, εὐπειθὴς, πειθαρχικὸς, πειθήνιος, καλήκοος, ἐπήκοος. Plutarchus in vita Marii de Caio Lucio, Tribuno; Μειράκιον τι τῶν Τριβούνων (juvenem sub ipso militantem,) ὃ ἦν ἐκεῖνος, ἄλλοτε ... ἐκ ἐξῶν καλούμενον. Pro ἄλλῳ heic in hodierna Vulgati est *alii*: antiqui autem codices videntur *alio* habuisse. Scriptor de Orthographia, vulgò Beda creditus, ALIUS dativum dupliciter effert, ALII, & ALIO: *habes in S. Scriptura*, DIC HUIC, VADE, ET VADIT; ET ALIO, VENI, ET VENIT.

Ibid. Πορεύθητι, καὶ πορεύεται, &c. Ἔρχου, καὶ ἔρχεται] De his formulis in unum conjunctis vide ad Matth. notata.

Ibid. καὶ τῷ δούλῳ μου, &c.] Servo domestico meo. Vide ad dictum Matthæi locum.

Com. 9. ἐθαύμασεν αὐτὸν] Mirabatur sermonem ejus: sic infrà 20. 26. θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ.

Com. 12. ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς] Virgilius,

——Tunc corpora luce carentum
Exportant tectis.——

Plautus,

——Vidi efferri mortuum.

Glossæ, Ἐκκομίζω, *exporto, effero*: &, Ἐκκομιδὴ νεκροῦ, *funus, exequiæ*. Vide ad Andr. 1. 1. Donatum. Non tantùm autem ex ædibus hoc funus, sed & ex urbe efferebatur: id moris vide Matth. 27. 59. Act. 5. 6 nec tantùm apud Hebræos, sed & alibi gentium. Plutarchus in Romanis quæstionibus, Τὰς πύλας οὐχ οἷόν τε ἦν ἀφιερῶσαι, δι' ἃς ἄλλα τε πολλὰ τῶν ἀναγκαίων καὶ τοὺς νεκροὺς ἐκκομίζουσιν.

Ibid. υἱὸς μονογενὴς ὢν τῇ μητρὶ αὐτοῦ]

——Matri proles dilecta virebat
Unica, nec tribuit sobolem Lucina secundam.

In Cantico Solomonis 6. 9. Μία ἐστὶν ἡ περιστερά μου, &c. μία ἐστὶ τῇ μητρὶ αὐτῆς. Sic & Judic. 11. 34. Καὶ αὐτὴ ἦν μονογενὴς αὐτῷ. & Tobiæ 3. 15. Ἐγὼ μόνος (i. e. μονογενὴς) τῷ πατρί. Τέκνον μονογενὲς dixit & Hesiodus, item Plutarchus in Lycurgi vita.

Ibid. καὶ αὐτὴ χήρα] Hoc ad indicandam majorem matris calamitatem. Vide Baruch. 4. 16. Καὶ αὐτὴ, &c. Locutio Lucæ nostro perfamiliaris. Vide ad Act. 15. 32. dicta. Potest & abundare ut infrà 8. 41. καὶ αὐτὸς· & Marc. 1. 19. καὶ αὐτοὺς.

Ibid. καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ] In Pluto Aristophanis,

——Ἦν ἀεὶ αὐτὸν ὄχλος ὑπερφυὴς ὅσος.

heic autem confluxus populi ad funus comitandum. Vide ad Apuleii 8. pag. 413. dicta. Παραπομπὴν φίλων, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, inter alia funerum solennia 2. 54. memorat Artemidorus. Seneca 77 Epistolâ, *Quantus te mortuum populus sequetur! quantus comitabitur!*

Com. 13. ἰδὼν αὐτὴν] Videns planctus ejulatúsque ejus, item alia per quæ muliebris dolor tumultuari solet.

Ibid. ἐσπλαγχνίσθη] Sic infrà 15. 20. Εἶδεν αὐτὸν, &c. καὶ ἐσπλαγχνίσθη.

Ibid. Μὴ κλαῖε] Flebat enim, & quidem amariùs, quia pro unico filio. Seneca,

Qualis peremptum quæ flet unicum mater.

Vide ad Apuleii 8. pag. 449. dicta.

Com. 14. ἥψατο τῆς σοροῦ] Hesychius, ex hoc, ut videtur, loco, Ἥψατο, ἐλάβετο, &c. παρεκράτησεν· ubi fortè ἐπεκράτησεν legendum. Tetigit Jesus autem loculum ut sisteret: sic, *tollentibus manum injicere, ut funus morentur*, in Quintiliani Declamationibus: &, *manibus torum (funebrem) invadere*, 2. Apuleii. In Glossis, Σορὸς, *arca funebris*.

Com. 15. ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν] Apuleius, eâdem copulâ, jam citato libro, *Assurgit cadaver, & profatur adolescens*: ubi & *assurgere* est quod heic ἀνακαθίζειν, id est, suberecto corpore sedere. Sic ἀνακαθίζειν ponit & Plutarchus in vita Philopœmenis: &, ὡς τῆς κλίνης ἀνακαθίζομαι, Plato in Phædone. Vide Genes. 29. 19. Diversum Act. 14. 10. ἐπὶ τοὺς πόδας ὀρθὸς ἀνίσταμαι.

Ibid. καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ] Sunt ipsa LXX seniorum verba in re simili 3 Reg. 17. 23. Ms. autem qui in Britannia, fortè meliùs, ἀπέδωκεν legit: sic infrà heic 9. 42. ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ· quin & *reddendi*, non *dandi* verbo utuntur Latini hujusmodi in argumentis. Apud Apuleium 8. ille, *Meum parvulum ab Inferis ereptum canis meis reddite*: quo loco pag. 448. annotata vide.

Com. 16. Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν] Vide suprà ad 5. 26. dicta.

Ibid. ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας] Vulgat. *accepit autem omnes timor*. Videtur *cepit* legendum. Sic, *cepit me formido* Latinè dicimus.

Com. 18. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν] Sic Act. 23. 23. idem Lucas noster, Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων.

Com. 21. μαστίγων] Μάστιγας hîc, Marc. 3. 10. & alibi, putem esse ἀγγέλους τοῦ Σατανᾶ, &c. ut 2 Cor. 12.

Com. 22. ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε] Non ego quæ facio prædicabo, vos quæ videtis, déque me audistis, Joanni ennarrate. Apostolus (modestiæ hujus imaginem imitatus) 2 Cor. 12. 6. Φείδομαι (καυχᾶσθαι) μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

Ibid. εὐαγγελίζονται] Passivè, ut suprà 3. 18. Hebr. 4. 2. Jacob. 2. 5. & alibi.

Com. 24. κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον] In 3 Maccabaico, de Deo R. Ptolemæum puniente, Κραδάνας αὐτὸν ὡς κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου subaudi σαλευόμενον. Plutarchus & de calamo, lib. πῶς ἄν τις αἴσθοιτο, &c. Τὸ πνεῦμα πνοὰς καὶ ψόφους λαμβάνοντος. Hesychius, Δόνακα, κάλαμον, Κρῦπτε, παρὰ τὸ δονεῖσθαι. Scholiastes vetus Horatii, *Ripæ fluminum arundinum sylvâ decorantur, quæ à ventis agitata obscurè sonat*. Ovidius,

Ut quatitur tepido fraxina virga Noto.

Adde ad Matth. 11. 7. dicta.

Com. 25. ἐν μαλακοῖς ἱματίοις] Onomasticon vetus, *Mollicina*,

Mollicina, μαλακὸν ἱμάτιον. Diodorus lib. 2. de Sardanapalo, Πορφύραν, καὶ τὰ μαλακώτατα τῶν ἐρίων ἐνεδιδύσκετο. Idem 13. de Agrigentinis, Τὴν ἐσθῆτα καθ' ὑπερβολὴν μαλακὴν φορεῦντες. Habemus in Ejusdem 4. ἐσθῆτας χάριν τῆς μαλακότητα τρυφεράς· & in Fragmentis, pag. 393. edit. Valesianæ, ἐσθῆτας διαφόρες τῇ μαλακότητι· Artemidori 2. 3. μαλακὴν ἐσθῆτα· & in Basilii Epistolis, τὸ καλασολῦς τὸ λεπτὸν καὶ μαλακόν. Juvenalis 2.

——*Cum tu multitia sumas.*

Scholiastes, *Vestes molli substamine intextas*. Adde quæ ad Matth. 11.8. allata.

Ibid. ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ, &c. ὑπάρχοντες] Sic & infrà 16.23. ὑπάρχων ἐν βασάνοις. Utroque loco ὑπάρχειν est διάγειν· unde & διάγοντες in nonnullis libris hoc Lucæ loco minùs rectè legitur. Recentior Interpres, *qui vestitu honorifico utuntur*: quasi minùs Latinè Vulgatus, *qui in veste pretiosa sunt*: certè Gellius *in quæstibus & voluptatibus esse*, (id est, *vivere*) 16. 19. dixit. Ἱματισμὸς ἔνδοξος heic est qualis 1 Tim. 2. 8. ἱματισμὸς πολυτελής, 2 Maccab. 8. 35. ἐσθὴς δοξική. Matth. 6. 9. simpliciter δόξα.

Ibid. καὶ τρυφῇ] Est quod infrà 16. 19. καθ' ἡμέραν λαμπρῶς εὐφραινόμενος, ubi & præcessit, πορφύραν καὶ βύσσον, ut heic ἱματισμὸς ἔνδοξος.

Ibid. ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν] Ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων, Matth. 11.8. vel, ἐν βασιλέων αὐλαῖς, ut Plutarchus De in virt. profic. locutus. Ad rem Idem in Solonis vita, Τὴν αὐλὴν (Crœsi Regis) διαπορευόμενον, (αὐτῷ) καὶ πολλὺς ὁρῶντι τῶν βασιλικῶν πολυτελῶς κεκοσμημένων, &c. Adde Eunapium ad Matthæum adductum, ubi & βασίλεια.

Com. 29. βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα, &c.] Ità & infrà loquitur 12.50.

Com. 30. τὴν βυλὴν τῦ Θεῦ ἠθέτησαν] Ἀπειθοῦντες (ut 1 Pet. 2.8.) εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Hoc Act. 7.51. ἀντιπίπτειν· ad quem locum annotata vide. Proverb. 1. 25. Ἀκύρυς ἐποιεῖτε τὰς ἐμὰς βυλάς· i. e. ἀθετεῖτε, *irrita facite consilia mea*: quo sensu & in Græco Psalmi 33.10. Ὁ Θεὸς ἀθετεῖ βυλὰς ἀρχόντων· ubi Vulgatus, (quod eodèm cadit) *consilia dissipat*. Βυλὴν hîc intellige τὸ τῦ Θεῦ θέλημα προηγύμενον. Vide ad 1 Tim. 2.4. dicta.

Ibid. εἰς ἑαυτὺς] Construenda cum iis τὴν βυλήν. Vult dicere, consilium Dei quod ipsorum salutem spectabat.

Com. 31. τῆς γενεᾶς ταύτης] Ταύτης non sine mœrore & animi offensione dictum. Terentius Hecyr. 4. 3. at in vetuli persona,

——*Odiosa est hæc ætas adolescentulis.*

Donatus, HÆC *cum gemitu pronunciandum est*.

Com. 32. ἐν ἀγορᾷ καθημένοις] Ἐν ἀγορᾷ καθήμενος, est & apud Platonem 2 de Republica.

Ibid. οὐκ ὠρχήσασθε] Subaudi, πρὸς τὸν αὐλόν. Hoc 4.14. apud Pollucem, αὐλοῖς προσχορεύειν· &, *musicæ* (si vera saltem lectio illa) *suppari gressu saltare*, Apuleii 6.

Ibid. ἐθρηνήσαμεν, &c.] Lessum incepimus vobis. Pollux 6.50. Θρηνῶν ἔξαρχος, καὶ θρηνῳδὸς, ὃν καὶ θρῆνον ἐκάλυν· ubi τὸ θρῆνον corruptum videtur.

Com. 34. φάγος καὶ οἰνοπότης] Ità λίχνον καὶ οἰνόληπτον junxit Plutarchus in de liber. educand. Vide ad Matth. 11. 19. dicta.

Com. 35. ἐδικαιώθη] Lege quidem in Hesychio, ἐδικαιώθη, ἴσως ἐμερίσθη· quæ quo pacto huc trahi possint non video. Videndum an lux iis affulgeat ex Coloss. 4. 1. illis, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα παρέχεσθε· at δικαιοῦν dividendi vel partiendi significatu nondum invenire potui.

Com. 36. ἀνεκλίθη] Suidas, ex hoc fortasse loco, Ἀνεκλίθη, ἀνέπεσεν ἐν τῷ ζαβίζῃ.

Com. 37. ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς] Benè Vir summus Casaubonus latitudinem vocis ἁμαρτωλὸς ad parùm servati pudoris feminas hoc loco restringendam putavit: ità enim & Joh. 8. 11. ad mulierem in adulterio deprehensam, μηκέτι ἁμάρτανε. Achilles Tatius, Εἰκὸς γὰρ αὐτὴν καὶ πρὸς ἄλλυς τινὰς ἡμαρτηκέναι. Hinc & Judith. cap. 13. ὐ ποιεῖν ἁμάρτημα. *Peccare* eodem sensu à Latinis ponitur. Tibullus,

Rumor ait nostram crebrò peccare puellam.

Petronius,

Et qui sollicitat nuptas, ad præmia peccat.

Idem de Jove, *In cœlo suo non invenit quod eligeret, peccaturus in terris*, &c. Propertius,

——*Ut nostræ nolint peccare puellæ.*

Et in l. 6. Cod. de Spectac. & Scenic. *Lenones patres, & Dominos, qui suis filiabus vel ancillis peccandi imponunt necessitatem*, &c. Lactantius 5. 20. *Quid latro sacrificans aut gladiator roget, nisi ut occidat? quid venenarius, nisi ut fallat? quid meretrix, nisi ut plurimùm peccet?*

Ibid. ἀλάβαστρον μύρυ] Ælianus Var. 12.18. Ἡ θεὸς ἔδωκεν ἀλάβαστρον αὐτῷ, καὶ εἶχεν αὐτὴ μύρον. Scholiastes vetus ad Theocriti eidyll. 15. Ἀλάβαστρα, σκεύη μύρων δεκτικά. Scholiastes vetus Aristophanis ad Acharnenses, Ἀλάβαστρον, μυροθήκην. Vide ad Matth. 26.7. dicta.

Com. 38. στᾶσα παρὰ τὺς πόδας αὐτῦ ὀπίσω] Inter ministrantes, qui retrò (id est secus pedes discumbentium) stabant. Martialis,

At ille retrò flexus ad pedum turbam.

Idem,

Omnia cùm retrò pueris obsonia tradis,
Cur non mensa tibi ponitur à pedibus?

Com. 39. ὁ καλέσας αὐτὸν] Convivator, sic infrà 14. 9. Ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας.

Ibid. Οὗτος, εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἄν, τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥ τις ἅπτεται αὐτῦ] Hinc Sareptanæ illud, 3 Reg. 17. 18. ad Eliam Prophetam, *Ingressus es ad me ut rememorentur iniquitates meæ?* Vide & Joh. 4. 19. Τίς καὶ ποταπή, Vulgat. *quæ & qualis*. Sic *quisve, vel qualis*, lib. 5. Apuleius dixit, & *quis qualisque* Plinius in Epistolis.

Ibid. ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι] Sunt ἐξηγητικὰ præcedentium, ἐγίνωσκεν ἄν, &c. Similis ejusdem Lucæ locutio Act. 16. 3. illa, Ἤδεισαν ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτῦ· ὅτι Ἕλλην ἦν.

Com. 40. Καὶ ἀποκριθεὶς] Non malè subintelligas, Pharisæi cogitationi, quæ animi ejus quasi sermo erat. Hinc Matth. 9. 4. de eodem Jesu, ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, &c. & infrà heic 9. 47. ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν. At verò ἀποκρίνεσθαι de eo dici non solùm qui respondet, sed & qui sermonem inchoat, ad cap. 2. Matthæi indicavimus. Adde Matth. 11. 25. & 12. 38. Joh. 5. 17. Act. 3. 12. & 5. 8. 1 Maccab. 2. 17. atque ità heic eam vocem fuerit melius intelligere.

Ibid. ἔχω τί σοι εἰπεῖν] Recentior, *habeo quiddam quod dicam tibi*. Vulgatus, *habeo tibi aliquid dicere*: quod non est cur ut barbarum damnemus; ut nec infrà 12. 50. ejusdem illud, *habeo baptisma baptizari*. Apud Gellium 20. 9. Grammaticus ille, *Si quid quærere habes, quæras licet*. Vide ad Tit. 2. 8. dicta.

Ibid. εἰπέ] Ità apud Terentium ille,

——*Ausculto, loquere quid velis.*

Com. 42. Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδῦναι] Diodorus Siculus apud Photium, Μὴ ἔχων ἀποδοῦναι.

Ibid. Τίς ἂν αὐτῶν] Τίς heic, ut sæpe alibi, pro πότερος.

Com. 43. Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο] Seneca 73 Epist. *Neptuno plus debere se judicat ex his qui eadem tranquillitate usi sunt, qui plura & pretiosiora illo mari vexit: animosiùs à mercatore quàm à vectore votum solvitur: & ex ipsis mercatoribus effusiùs gratus est, qui odores & purpuras & auro pensanda portabat, quàm qui vilissima quæque & saburræ loco futura congesserat.*

Ibid. Ὀρθῶς ἔκρινας]

——*Persuades hoc tibi verè.*

In Equitibus Aristophanis,

Τυτὶ μὲν ὀρθῶς καὶ φρονίμως ἤδη λέγεις·

& apud Comicum Latinum Heautont.

Videre verum, atque ità uti res est, dicere.

Com. 44. ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας] Fortè meliùs εἰς τοὺς πόδας legas: *ad pedes*, nempe lavandos. Sic 9. 3. εἰς τὴν ὁδὸν, *ad viam*, conficiendam scilicet: & ibidem com. 13. εἰς τὸν λαὸν, pascendum nempe: item 15. 22. δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας, h. e. ad manum, & pedes ejus induendos: nisi frigidâ fortè fallacíque opinione quis dixerit illud ἐπὶ heic poni, quia pedibus aqua solet ἐπιχεῖσθαι.

Com. 45. ἀφ' ἧς] Subaudi ὥρας. Sic ἀφ' ἧς, nempe ὥρας, vel ἡμέρας, 2 Pet. 3. 4. & infrà 13. 25. Lucas noster, ἀφ' οὗ, nempe καιροῦ, dixit.

Ibid. οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας] Ità Genes. 45. 15. καταφιλήσας τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Hoc est id quod *hærere osculis* Latini dicunt: Apuleius, *multùm diúque deosculari*. Apud Aristænetum, 1. 16. & de muliere, Περιφίλησεν, οὕτω προσφύσασα, &c. ὥστε μόλις ἀποσπάσαι τὰ χείλη. Satìs hîc fuerat dicere, οὐ διέλιπε φιλοῦσά μου τοὺς πόδας· vel (quod idem implet) κατεφίλησέ μου τοὺς πόδας· κατὰ enim nonnunquam in adjectivis (ut in κατείδωλος, κατάδενδρος, κατάκαρπος, &c.) copiam & ubertatem notat. Conjunxit autem Lucas utrumque ut locutio magìs intenderetur.

Com. 47. Οὗ χάριν] Estne Latinismus? *Veteres Gratia pro Causa dicebant*, Donatus ad Terentium. Οὗ χάριν, *cujus gratiâ*, est & in vetere Glossario.

Κεφ. η΄.

1. ΚΑΙ' ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ,

2. Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν· Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνὴ, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

3. Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

4. Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

5. Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό.

6. Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα.

7. Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό.

8. Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

9. Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες, τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη;

10. Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

11. Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

12. Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν· ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

13. Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

14. Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

15. Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

16. Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

Versio Vulgata.

1. ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per civitates & castella prædicans & euangelizans regnum Dei; & duodecim cum illo,

2. Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant,

3. Et Johanna uxor Chusæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ei de facultatibus suis.

4. Cùm autem turba plurima conveniret, & de civitatibus properarent ad eum, dixit per similitudinem,

5. Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus viam, & conculcatum est, & volucres cœli comederunt illud.

6. Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem.

7. Et aliud cecidit inter spinas, & simul exortæ spinæ suffocaverunt illud.

8. Et aliud cecidit in terram bonam; & ortum, fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.

9. Interrogabant autem eum discipuli ejus, quæ esset hæc parabola.

10. Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, & audientes non intelligant.

11. Est autem hæc parabola: Semen, est verbum Dei.

12. Qui autem secus viam, hi sunt qui audiunt, deinde venit diabolus, & tollit verbum de corde eorum, nè credentes salvi fiant.

13. Nam qui supra petram, qui cùm audierint, cum gaudio suscipiunt verbum; & hi radices non habent, quia ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

14. Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & divitiis & voluptatibus vitæ, euntes, suffocantur, & non referunt fructum.

15. Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia.

16. Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit, sed supra candelabrum ponit, ut intrantes videant lumen.

17. Οὐ

17. Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18. Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

19. Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

20. Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

21. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

22. Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

23. Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε· καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην, καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

24. Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

25. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

26. Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

27. Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν· καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

28. Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοί, Ἰησοῦ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

29. Παρήγγειλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις, φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

30. Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών· ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

31. Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

32. Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33. Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἀπεπνίγη.

34. Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

35. Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

36. Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες, πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

17. Non eſt enim occultum quod non manifeſtetur: nec abſconditum quod non cognoſcatur, & in palàm veniat.

18. Videte ergò quomodo audiatis. Qui enim habet, dabitur illi: & quicunque non habet, etiam quod putat ſe habere, auferetur ab illo.

19. Venerunt autem ad illum mater & fratres ejus, & non poterant adire eum præ turba.

20. Et nunciatum eſt illi, Mater tua & fratres tui ſtant foris, volentes te videre.

21. Qui reſpondens, dixit ad eos, Mater mea & fratres mei, hi ſunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.

22. Factum eſt autem in una dierum, & ipſe aſcendit in naviculam, & diſcipuli ejus, & ait ad illos, Transfretemus trans ſtagnum. Et aſcenderunt.

23. Et navigantibus illis obdormivit: & deſcendit procella venti in ſtagnum, & complebantur, & periclitabantur.

24. Accedentes autem ſuſcitaverunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille ſurgens, increpavit ventum & tempeſtatem aquæ: & ceſſavit, & facta eſt tranquillitas.

25. Dixit autem illis, Ubi eſt fides veſtra? Qui timentes, mirati ſunt adinvicem, dicentes, Quis, putas, hic eſt, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?

26. Et navigaverunt ad regionem Geraſenorum, quæ eſt contra Galilæam.

27. Et cùm egreſſus eſſet ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium jam temporibus multis, & veſtimento non induebatur, neque in domo manebat, ſed in monumentis.

28. Is ut vidit Jeſum, procidit ante illum; & exclamans voce magnâ, dixit, Quid mihi & tibi eſt, Jeſu, fili Dei Altiſſimi? obſecro te nè me torqueas.

29. Præcipiebat enim ſpiritui immundo ut exiret ab homine. Multis enim temporibus arripiebat illum, & vinciebatur catenis, & compedibus cuſtoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deſerta.

30. Interrogavit autem illum Jeſus, dicens, Quod tibi nomen eſt? At ille dixit, Legio: quia intraverant dæmonia multa in eum.

31. Et rogabant illum nè imperaret illis ut in abyſſum irent.

32. Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcentium in monte, & rogabant eum ut permitteret eis in illos ingredi. Et permiſit illis.

33. Exierunt ergò dæmonia ab homine, & intraverunt in porcos, & impetu abiit grex per præceps in ſtagnum, & ſuffocatus eſt.

34. Quod ut viderunt factum qui paſcebant, fugerunt, & nunciaverunt in civitatem & in villas.

35. Exierunt autem videre quod factum eſt, & venerunt ad Jeſum, & invenerunt hominem ſedentem à quo dæmonia exierant, veſtitum, ac ſanâ mente ad pedes ejus, & timuerunt.

36. Nunciaverunt autem illis & qui viderant, quomodo ſanus factus eſſet à legione.

37. Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο. αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37. Et rogaverunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum ut discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens navim, reversus est.

38. Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38. Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset. Dimisit autem eum Jesus, dicens,

39. Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

39. Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per universam civitatem, prædicans quanta illi fecisset Jesus.

40. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

40. Factum est autem cùm rediisset Jesus, excepit illum turba: erant autem omnes exspectant e s eum.

41. Καὶ ἰδοὺ, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ·

41. Et ecce venit vir cui nomen Jairus, & ipse princeps synagogæ erat, & cecidit ad pedes Jesu, rogans eum ut intraret in domum ejus;

42. Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

42. Quia unica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. Et contigit, dum iret, à turbis comprimebatur.

43. Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι,

43. Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogaverat omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari:

44. Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

44. Accessit retrò, & tetigit fimbriam vestimenti ejus: & confestim stetit fluxus sanguinis ejus.

45. Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;

45. Et ait Jesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?

46. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μου τίς· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

46. Et dixit Jesus, Tetigit me aliquis: nam ego novi virtutem de me exiisse.

47. Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

47. Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes ejus; & ob quam causam tetigerit eum indicavit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata sit.

48. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει, θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

48. At ipse dixit ei, Filia, fides tua salvam te fecit: vade in pace.

49. Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

49. Adhuc illo loquente, venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua, noli vexare illum.

50. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

50. Jesus autem audito hoc verbo, respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salva erit.

51. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς, καὶ τὴν μητέρα.

51. Et cùm venisset domum, non permisit intrare secum quenquam, nisi Petrum, & Jacobum, & Johannem, & patrem & matrem puellæ.

52. Ἔκλαιον δὲ πάντες, καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

52. Flebant autem omnes, & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: non est mortua puella, sed dormit.

53. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

53. Et deridebant eum, scientes quòd mortua esset.

54. Αὐτὸς δὲ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε, λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

54. Ipse autem tenens manum ejus clamavit, dicens, Puella, surge.

55. Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

55. Et reversus est spiritus ejus, & surrexit continuò. Et jussit illi dare manducare.

56. Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

56. Et stupuerunt parentes ejus, quibus præcepit nè alicui dicerent quod factum erat.

Ad

Ad Cap. VIII.

Com. 2. Ἐξεληλύθει] Sic infrà 35. & 38. id est, ἐξεβλήθη· non enim sponte Dæmones, animalium, duntaxat humanorum corporum habitacula relinquunt.

Com. 3. Ἐπιτρόπου] Bene Vulgatus, *procuratoris*. In vetere Onomast. *Procuro*, ἐπιτροπεύω.

Ibid. Διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς] Ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων (αὐτοῦ) δυνάμεως, ut locutus Rhetor Aristides. Ità 1 Esdræ 6.8. ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων δαπάνην (τινὶ) διδόναι· & Tobiæ 4.7. ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐλεημοσύνην ποιεῖν. Vide & Act. 11.29.

Com. 4. κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν] Recentior, *proficiscerentur ad eum*. Vetus, *properarent ad eum*: nec displiceat, *confluerent ad eum*. Apuleius 4. *Multi*, &c. *longis itineribus*, &c. *ad seculi specimen gloriosum confluebant*. Τὸ ἐπὶ qualem vim heic habeat, ex infrà ad 12.1. annotatis vide. Κατὰ πόλιν dixit & Paulus 1.4. ad Titum.

Ibid. εἶπε διὰ παραβολῆς] Vide ad Matth. 13. 3. dicta. Recentior, *per parabolam*. Vulgatus commodissimè, *per similitudinem*. Hesychius, Παραβολὴ, πραγμάτων ὁμοίωσις.

Com. 5. καὶ κατεπατήθη] A transeuntibus.

Ibid. καὶ κατεπατήθη] Subaudi, ἀπὸ χοίρων καὶ κυνῶν, Matth. 7.6. Innuuntur heic homines suis viis assueti, & salutarium monitorum conculcatores. Tales Matth. 7. 6. οἱ χοῖροι τὸ ἅγιον καταπατοῦντες.

Ibid. τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ] Ità & in Græco Danielis 2.38. Psal. 8.9. & alibi. Οὐρανοῦ est *aeris*, ut infra 10. 18. Hinc & Thren. Jerem. 4.19. ἀετοὺς οὐρανοῦ. Aves Apuleius terrestre animal, non aerium vocat: *est enim* (inquit) *semper illis victus omnis in terra, ibidem pabulum, ibidem cubile: tantùm quòd aera proximum terræ volitando transverberant: cæterùm cùm illis fessa sunt remigia pennarum, terra ceu portus est.*

Com. 6. ἐπὶ τὴν πέτραν] Id est, ut apud Matthæum, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Atticè ejusmodi loca φελλοὶ & φελλεῖς dicta: vide Hesychium, Scholiasten ad Acharnens. Aristophanis, & Jul. Pollucem.

Ibid. ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα] Simile Jobi 4.21. illud, Ἀπώλοντο διὰ τὸ μὴ ἔχειν σοφίαν.

Ibid. ἐξηράνθη διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα] Ejusdem Jobi 8. 12. Πρὸ τοῦ πιεῖν πᾶσα βοτάνη οὐχὶ ξηραίνεται; Hesychius, ex hoc Lucæ loco, Ἰκμάδα, ζωτικήν, ὑγρασίαν. Idem, Ἀτικμο͂, ξηρά, ἰκμάδα, ὅ ἐστιν ὑγρασίαν, μὴ ἔχουσα. Adde Glossarii illud, *Humor*, ὑγρασία, ἰκμάς· Exaruit autem hoc semen: quia humor in petrosis locis non invenit ubi consistat. Ità Virgilius,

> *Et sterilem exiguus nè deserat humor arenam.*

Ubi Servius, *Arenam, aridam terram, quæ est sicut arena*. Matthæus heic, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν· quod in idem recidit cum istis Lucæ: Humor enim nisi fuerit in radice, superiora exarescunt. Philo lib. Quòd deter. insid. potiori, Αἱ ῥίζαι τῶν κλάδων βλαστοῖς καὶ ἀφαυαίνεσθαι κωλύουσι. Varro de L. L. lib. 4. *Virgultum dictum à viridi, idque à vi quadam humoris, qui si exaruit, moritur.* Claudianus Mamercus 1. 21. *Ex elementis quatuor*, &c. *si quid fortè extra mensuram vel superfuit vel defuit, arescit arbor*, &c. *dehinc emoritur, velut victa languore.* Ἐξηράνθη, nullum fructum protulit. Imò mirum si protulisset. Apud Suidam quis in σφάκελο͂, Ἰδὼν πρεσβύτην πέτρας ἐργαζόμενον, καὶ λιθώδεις τόπους, ἤρετο αὐτὸν τίνας ἐκ τῶν τόπων (malim πόνων legi) καρποὺς κομίζοιτο. *Qui agros scruposos, rupinas, & senticeta colunt, nullum in tesquis suis videre fructum solere*, dixit & Apuleius Florid. 2.

Com. 7. αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτὸ] Hinc *herbam* (cui heic ἄκανθαι respondent) *angentem* Columella lib. 10 dixit. De voce ἀποπνίγειν, similibúsque aliis hac in re usitatis, vide quæ ad Matth. 13.7. notata.

Com. 8. ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν] *In bonam ac pinguem terram*, ut Varro R. R. 1. 40. locutus.

Ibid. καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα] *Centuplum* heic non præcisè intelligendum est, ut apud Matthæum, sed cum latitudine quadam, ut infrà 15.4. in iis, ἑκατὸν πρόβατα. Vult dicere, fructum copiosum edidit. Servius ad Georg. 2. de Terra loquens, *Majore fœnore semina accepta restituit*: præsertim si, ut hoc loco, gleba pinguis fuerit. D. Augustinus in Psal. 94. *Pauca semina uberrimam messem referunt, si sit terra fructifera*. Vide infrà ad com. 15 notanda.

Ibid. ἐφώνει] Id est, ut Joh. 7.28. & 12.44. de eodem, ἔκραξε· nimirum, ut attentionem auditorum excitaret.

Ibid. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω] Consideret quid velint, & quò tendant parabolæ meæ. Artemidorus 4. 73. Εἰκὸς τοὺς θεοὺς τὰ πολλὰ δι' αἰνιγμάτων λέγειν, ἐπειδὴ, &c. οὐδὲν ἡμᾶς ἀβασανίστως βούλονται μανθάνειν.

Ibid. ἀκουέτω] Q. d.

> *Quòd si quis monitis tardas adverterit aures,*
> *Heu, referet quanto verba dolore mea!* Propert.

Com. 9. λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ] Pro, λέγοντες τίς ἐστιν, &c. vel abundat vox λέγοντες.

Com. 10. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια, &c.] *Vobis*, utpote humilibus, *datum est*. Sirachides 3.21. Πραέσιν ἀποκαλύπτεται μυστήρια. In Libro Fulgentii Planciadis de Virgiliana continentia, *Nulli vera nosse contigit nisi vobis quibus Sol veritatis illuxit*.

Ibid. τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς] Supplet Vir maximus, πάντα γίνεται· accedo tamen iis qui ex Matthæo putant λαλῶ supplendum: sequitur enim, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι. Simillimè planè Themistius Orat. πῶς τῷ φιλοσόφῳ λεκτέον, Τοῦτο δὲ (nempe τὸ μυστικὸν, cui hîc ex parte respondet τὸ παραβολικὸν) ἐμηχανήσαντο, ὅπως οἱ ἀμύητοι (quibus simile profanum vulgus in Contextu nostro) καὶ ἔχοντες μὴ ἔχωσιν. Ità Menander indoctum hominem βλέποντα μὴ βλέπειν dixit: & Polybius Fragment. πολλοὺς διὰ τὴν ἀπειρίαν καὶ κακοηθείαν, &c. καὶ βλέποντας μὴ βλέπειν. De similibus, lib. de Profugis Philo Judæus, Οὐκ ἔχον οἱ τοιοῦτοι τρόπον καρδίαν συνιέναι, ὀφθαλμοὺς βλέπειν, καὶ ὦτα ἀκούειν. Lactantius 6.9. *Is videt, qui veritatem*, &c. *oculis cordis aspexerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori suo affigit*. De formula illa τοῖς λοιποῖς infrà ad cap. 18.11. dicemus.

Com. 11. Ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος] Ità σπέρματα καὶ φυτεύματα λόγους dixit Plato in Phædro; & λόγων σπέρματα non semel Plutarchus ad Matth. 13.20. adductus. Hippocrates in Lege, Ἡ φύσις ἡμῶν ὁκοῖον ἡ χώρη, τὰ δὲ δόγματα τῶν διδασκόντων ὁκοῖον τὰ σπέρματα. Iterum Plutarchus libello de Liber. educandis, Γῇ ἔοικεν ἡ φύσις, γεωργῷ ὁ παιδεύων, σπέρματι δὲ αἱ τῶν λόγων ὑποθῆκαι καὶ παραγγέλματα.

Com. 12. οἱ ἀκούοντες] Malim, ut infrà 14. οἱ ἀκούσαντες.

Ibid. Ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν] Act. 16. 31. Πίστευσον, &c. καὶ σωθήσῃ.

Com. 13. μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον] Seneca 108 Epist. *Quidam ad magnificas voces excitantur, & transeunt in affectum dicentium, alacres vultu & animo*. Vide ad dictum Matthæi locum.

Ibid. ῥίζαν οὐκ ἔχουσι] Non magis in iis sermo meus radices agit quàm semen inter saxosa sparsum: non mirum itaque si ad tempus credunt. Senec. Epist. 40. *Oratio quæ sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet, remedia non prosunt nisi immorentur*: ubi *descendere* est radices agere.

Ibid. ῥίζαν οὐκ ἔχουσι] Planè Adonidis horti, ut in Græco proverbio. Vide Suidam: in cujus etiam verbis habes, μὴ ἐρριζωμένων.

Ibid. οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι] Similiter Scriptor Sapientiæ de adulterino semine, Οὐ δώσει ῥίζαν εἰς βάθος, &c. κἂν ἐν κλάδοις πρὸς καιρὸν ἀναθαλῇ.

Ibid. καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίσανται] Ità & Arrianus 3.15. eos qui vitæ institutum rationémque aliquam inconsulte aggrediuntur, τὸ πρώτην ἔχειν μὲ προθύμως dixit, ὕστερον δὲ ἀναφανέντων τινῶν (δεινῶν nempe, ἢ ἀπροσδοκήτων) quibus heic respondet πειρασμὸς, apud Matthæum διωγμὸς ἢ θλῖψις) αἰσχρῶς ἀφιστάναι· ubi & notatu digna vox ultima illa, quam videmus itidem in Contextu nostro. De similibus Plutarchus lib. de In virt. profic. Πρόθυμοι τὰ κοινὰ καὶ συνήθη πρὶν ἢ τὰ βελτίονα γνῶναι καὶ λαβεῖν, ἐν μέσῳ ἀποκρίνονται, πολλάκις ἀποτρεπόμενοι. Adde quæ ad Matthæum hoc loco ex Luciano adduximus. Contrarium ei quod heic ἀφιστάναι dicitur, est, τὸ τὴν πίστεως ὁμολογίαν ἀκλινῆ κατέχειν Heb. 10.23. Vide & Heb. 13.6.

Com. 14. οἱ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι] Id ipsum planè quod ait Dominus de populo suo ad Ezechielem 33.31. *Audiunt sermones tuos, & non faciunt eos*, &c. *quia avaritiam suam sequitur cor eorum*. Seneca Epist. 108. audito Attalo philosopho; *Magno in omnia impetu veneram*, (μετὰ χαρᾶς τὸν λόγον ἐδεξάμην) *deinde ad civitatis vitam reductus* (πορευόμενος, &c.) *ex bene cœptis pauca servavi*; οὐκ ἐτελεσφόρησα. Ἡδονὰς hîc intellige, ut Jacob. 4.1. ubi dicta vide. Seculares curas voluptatésque (quæ hîc μέριμναι καὶ ἡδοναὶ) impedimento esse quò minùs qui ad scientiarum, quamvìs humanarum, cognitionem accingunt se, proficiant, pulcrè nos docet. Philo itidem, libro de Congressu erudit. quær. causâ, Ἀντὶ τοῦ προσέχειν ἑτέρωσε τὸν νοῦν ἀποστείλαντες, οἱ μὲν ἐπὶ καὶ ἐμπορείας, οἱ δὲ προσόδων γεωργίας, οἱ δὲ τιμῶν καὶ πολιτείας, οἱ δὲ τὰ ἀφ' ἑκάστης τέχνης, καὶ ἐπιτηδεύσεως κερδῶν, ἄλλοι δὲ τιμωρίας ἐχθρῶν, οἱ δὲ τὰ ἐν ταῖς ἐρωτικαῖς ἀπολαύσεων διαμέμψιν, &c. ὡς' οὐδὲν αὐτῶν ἰσχύσει ἡ ψυχὴ συλλαβεῖν καὶ κυοφορεῖν· ubi & κυοφορεῖν eandem ferè vim habet quam τελεσφορεῖν apud Lucam. Μερίμνας autem, id est, animi ægritudines & seculi inanes curas aptissimè Christus Spinis comparavit. Artemidorus 3.33. Ἄκανθαι καὶ σκόλοπες φροντίδας σημαίνουσι. Philo ad Genes. 3. illud, *Terra sentes & tribulos pariet tibi*, τί φύεται, &c. ἐν ἀφρονος ψυχῇ πλὴν τὰ κεντοῦντα, &c. αὐτὴν πάθη, ἃ διὰ συμβόλων ἀκάνθας κέκληκεν; Horatius ad Villicum suum,

Certemus spinas animóne ego, fortiùs an tu
Evellas agro.——

Spinosas curas dixit & Catullus. Illud συμπνίγονται videre est non incommodè illustratum ex iis quæ è Pythagoricis & Quintiliano ad Matthæum attulimus: quibus addas & ista licet ex Hermæ 3.9. *De tertio verò monte qui spinas & tribulos habebat, tales sunt, divites quidam, quidam autem plurimis adstricti negotiis; tribuli enim divites sunt, spina verò qui multis obligati sunt negotiis. Hi ergò*, &c. *non adjungunt se servis Dei, sed ab his aberrant, negotiis avocati à quibus suffocantur.*

——*Quod si*
Frigida curarum fomenta relinquere possent,
Quo illos cœlestis sapientia duceret irent.

Vox πορευόμενοι autem in Luca trajecta videtur, ordo constructionis enim ferè hic videtur, Καὶ πορευόμενοι, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, &c. aut certè πλανώμενοι, ut sæpe in his libris πορεύεσθαι & πορευθέντες. Vide & in Græco Jonæ 1.11, & 13. Sirachid. 34.31.

Ibid. καὶ οὐ τελεσφοροῦσι] Cicero Tusculan. 2. *Ut agri non omnes frugiferi sunt qui coluntur, sic animi non omnes culti fructum ferunt.* Apud Gellium 12.1. Phavorinus, *In frugibus major plerumque vis & potestas, ad earum indolem vel detrectandam vel augendam, aquarum atque terrarum quæ alunt, quàm ipsius quod jacitur seminis.* Terræ & aquæ, ubi de colendis ingeniis agitur, sunt bona indoles, attentio aurium, pectus sincerum, constans cordis propositum, & similia; sine subsidio quorum quæ spargunt doctores præceptorésque, rarò vel radices agunt, ad maturitatem certè non possunt perduci. Seneca 112. Epist. *Non qualibet insitionem vitis patitur, si vetus & exesa est, si infirma gracilisque, aut non alet, nec applicabit sibi, nec in qualitatem ejus naturámque transibit.* Andronicus Rhodius 10.12. Ἡ διδασκαλία, &c. δῆλον ὡς οὐ πάντας δύναται πείθειν, ἀλλ' ἀνάγκη τὴν ἀκροατοῦ ψυχὴν ἤθεσι πρὶν ἀγαθοῖς προεκδεδομένην εἶναι, &c. ὥσπερ γὰρ ἂν καλῶς ὑποδέξαιτο τὴν διδασκαλίαν, καθάπερ ἡ τὸ σπέρμα θρέψαι δυναμένη γῆ. Lucianus in Nigrino, Καθάπερ οἱ τῶν Φρυγίων αὐλῶν ἀκούοντες, οὐ πάντες μαίνονται, ἀλλ' ὁπόσοι αὐτῶν τῇ Ῥέᾳ λαμβάνονται, &c. οὕτω καὶ φιλοσόφων ἀκούοντες, οὐ πάντες ἔνθεοι καὶ τραυματίαι ἀπίασιν, ἀλλ' οἷς ὑπῆν τι ἐν τῇ φύσει φιλοσοφίᾳ συγγενές.

Ibid. οὐ τελεσφοροῦσι] Seneca 123 Epist. *Bonum tritici non est in herba lactente, nec cum folliculo se exerit spica mollis: sed cùm frumentum æstas & debita maturitas coxit.* Τελεσφορεῖν autem de segete ad maturitatem perducta, dixit & Arrianus 4.8. in Epictetum.

Com. 15. καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ] Sic Coloss. 1.10. ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες. Ἐν ὑπομονῇ, est ἐν μακροθυμίᾳ· vide Jacob. 5.7.

Com. 16. καλύπτει αὐτὸν σκεύει] Ità, *lucernam ollæ tegmini subdere*, lib. 5. Apuleius dixit. Servius ad Æneid. 6. de lucerna loquens, *Sed si quâ re tecta fuerit*, &c. ubi *res*, quæ heic σκεῦος.

Com. 17. οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται] Vide infrà ad 12.2. annotanda. In Glossario, Ἀπόκρυφον, *abditum, secretum, absconditum.*

Com. 18. Βλέπετε πῶς ἀκούετε] Ità Paulus Ephes. 5.15. βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· & 1 Cor. 3.10. Ἕκαστος βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ. D. Augustinus in Psalm. 98. *Quicquid loquimur, Dei est per nos loquentis: imber Dei est, videte vos qualis terra sitis.*

Ibid. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ] Id est fortasse ὃς γὰρ ἂν κρατήσῃ ὃ ἔχει sic Apocal. 3.11. κράτει ὃ ἔχεις.

Ibid. δοθήσεται αὐτῷ] Vide ad Matth. 25.29. dicta. Plutarchus πρὸς ἡγεμ. ἀπαιδ. de Deo loquens, Τοῖς τὴν ἀρετὴν ζηλοῦσι τὰς αὐτῷ, καὶ πρὸς τὸ καλὸν καὶ φιλάνθρωπον ἀφομοιοῦντας ἑαυτοὺς, ἡδόμενος αὔξει, καὶ μεταδίδωσι τῆς περὶ αὐτὸν, &c. ἀληθείας καὶ ἀφθονίας.

Ibid. ὃ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται] Vide ad dictum Matthæi locum. Ὃ δοκεῖ ἔχειν est ὃ ἔχει· & ità hîc Marcus & Matthæi Græcus Interpres: vide infrà ad 22.24. annotata.

Com. 19. καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον] Quod Marco, (in alia autem historia) διὰ τὸν ὄχλον μὴ προσεγγίζειν δυνάμενοι. Συντυχεῖν, *adire, convenire eum.* Hesychius, Συντυχία, συνέντευξις.

Com. 20. ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων] Pro ἀπήγγειλαν αὐτῷ, λέγοντες· cujus locutionis tamen exemplum quæro.

Ibid. ἰδεῖν σε θέλοντες] Id est, ἐπιποθοῦντες sic 2 Tim. 1. ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν.

Ibid. ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες] Ἰδεῖν hîc non tantùm videre sed & alloqui significat. In Satyrico Petronii, *Ecce ipsa venit ad stabulum* (i. e. diversorium) *petitque ut vobiscum liceat loqui.*

Com. 21. Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν] Martialis,
Hos fratres vocat, hos vocat sorores.

Ibid. Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν] Plutarchus de Alexandro M. Πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, &c. συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθούς. (De fort. Alex. α'.) Imò & ἀδελφοὶ non alios quàm συγγενεῖς significant in Contextu nostro. Plinius Trajanum laudans, *Et hunc tibi proximum, hunc tibi conjunctissimum existimes, quem optimum, quem diis simillimum inveneris.* Ulysses apud Homerum Odyss. φ'. ait, quos bonos fidósque servos invenerit, eodem se necessitudinis gradu habiturum, ac si Telemachi (filii sui) fratres essent: & Arrianus 2.22. ad rectum de amicitia vera judicium ferendum, inspiciundum ait, non an sanguinis vincula intercedant, sed an bonorum dogmatum (quæ sola firmam amicitiam faciunt) consensus interveniat. Similem habent sensum quæ Act. 10.35. D. Petrus. Ad quem locum annotata vide.

Com. 22. Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης] Hesychius, Διέλθωμεν, διαπεράσωμεν. Idem, Πέρασας, εἰς τὸ πέρας τῆς θαλάσσης διαπεράσας. Item, Περαιοῦν, διαφέρει πλοίῳ διάγειν· ità & præcessit heic εἰς πλοῖον ἐνέβη.

Ibid. εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης] In Glossis Ἀντιπέραν τῆς θαλάσσης, *trans mare.*

Com.23. ἀφύπνωσε] Recentior, *sopitus est*. Vulgat. *obdormivit*: sic in Glossario, Ἀφυπνῶ, *obdormio*. Hesychius, Ἀφυπνίσας, ἀφύπνισεν· quæ videntur in mendo esse.

Ibid. κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην]

Continuò venti volvunt mare, magnáque surgunt Æquora.———

Λαῖλαψ Recentiori *turbo*, Vulgato *procella*: ità in jam citato Glossario, Λαῖλαψ, *procella*. Κατέβη impetum ac vim majorem denotat: καταιγὶς ἐμπέσοι, in re simili Pollux 1. 9. § 22. dixit.

Ibid. Συνεπληροῦντο] Populariter dictum pro, *navis complebatur*. Juvenalis,

Cùm plenus fluctu medius foret alveus.———

Gellius 19.1. *Ventus*, &c. *navem undis compleverat*. Vide Pollucem 1.9. § 19.

Ibid. Συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον] Ità, δέχεσθαι πολλὴν θάλασσαν, (quod heic συμπληροῦσθαι) καὶ κινδυνεύειν, Plutarchus in vita Cæsaris. Commodè autem τῷ συμπληροῦσθαι sequitur κινδυνεύειν. Festus Pompeius, *Navis cùm multam aquam recipit, periclitatur*. Ἐκινδύνευον, nempe,

Esset ut in mediis obruta puppis aquis.

Vel συντριβῆναι. Ità Jonæ 1.14. τὸ πλοῖον ἐκινδύνευε τοῦ συντριβῆναι. Κινδυνεύειν autem, tacitâ voce ἀπολέσθαι, aut simili quavis, bene Græcum est: exempla occurrunt in Plutarchi Crasso,& in ejusdem Antonio; apud Arrianum 3.26. in Epictetum, & Marcum Antoninum: vide & 1 Cor.15.30. Sequuntur eam formam & Latini. Apuleius 3. *Propter cœtûs multitudinem, quæ pressuræ nimiâ densitate periclitaretur*. Arnobius 1. *Terrarum*, &c. *motibus tremefactæ civitates nutant usque ad periculum*: subversionis periculum nempe. Ammianus Marcellinus lib. 22. de Juliano Imperatore, *Multorum hujusmodi petulantem sæpe dementiam adusque discrimen expertus*: discrimen vitæ nimirum.

Com.24. Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα]

———*In te suprema salus, miserere tuorum*.

Marcus heic, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα; quasi dicerent, prout tempus exigebat, commotioribus animis,

———*Potes hoc sub casu ducere somnos?*
Nec quæ circumstant nos tanta pericula cernis?
Securus dormire potes instante ruinâ?
———*Non fluctus, stridénsque rudentibus Eurus*
Te movet, & surgens ad summa pericula clamor?

Apud Ciceronem Tuscul.1. & in Academicis quæstionibus, ex Tragœdiâ vetere,

Mater, te appello, quæ curam somno suspensam levas,
Neque te mei miseret.———

Et in Quintiliani Declamationibus, *Quæ tam gravis quies ista ut te mors vicina non excitet?* Et nota, non λέγοντες, ἀπολλύμεθα, sed λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Apud Terentium Hecyr.1.2. ille, *Parmeno, perii*: ubi Donatus, Ἐν ἤθει *nomen repetit*: & alter ille Andr.2.2. *Dave, perii*: ad quæ idem Donatus, *Habet affectum quod & addidit Dave*. Tobias junior ad Angelum, comitem suum 6.4. *Domine, piscis invadit me*. Ulysses de sociis suis (in mari, itidem ut heic Petrus cum suis) ultimè periclitantibus,

Ἐμὲ δὲ φθέγγοντο καλεῦντες
Ἐξονομακλήδην, τότε γ' ὕστατον ἀχνύμενοι κῆρ.

Icarus apud Ovidium ex alto decidens,

Decidit, atque cadens, Pater, ô pater, auferor, inquit.

Propertius ad Cynthiam suam quam dormiens naufragantem viderat,

At tu vix primas attollens gurgite palmas
Sæpe meum nomen jam peritura vocas.

Ibid. ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ] In Græco Psal.106.9. Ἐπετίμησε τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ. Vide ad Matthæum dicta. Plinius 32. 1. de Echeneide, *Ruant venti licèt, & sæviant procellæ; imperat furori, viresque compescit.*

Ibid. καὶ ἐπαύσαντο] Psal.107.29. Ἐπέταξε τῇ καταιγίδι, καὶ ἔστη εἰς αὔραν.

Ibid. ἐπαύσατο, καὶ ἐγένετο γαλήνη] Homerus,

———Ἄνεμος μὲν ἐπαύσατο, ἡ δὲ γαλήνη
Ἔπλετο νηνεμίη.———

Lucianus in Deorum dialogis, Ἡ θάλαττα εὐθὺς ἀκύμων ἐγένετο, καὶ τὴν γαλήνην ἀπαρασάλευτον, λείαν ἑαυτὴν παρεῖχεν. Achilles Tatius, Τὸ πολὺ τοῦ πνεύματος ἀνεπέπαυτο, τὸ δὲ ἄγριον τοῦ κύματος ἐστόρεστο.

Ibid. ἐγένετο γαλήνη]

———*Venti posuere, omnisque repentè resedit Flatus.*———

———*Seséque pavere Confessæ, finem flatu fecere procellæ.*

Adde ad Matthæum dicta. In Glossis, Γαλήνη, *tranquillitas*, & ità heic Vulgatus.

Com.25. Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν;] Marcus heic, τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; & ità sanè eo loco interpungi solet: neque longè utriusque locutionis exempla quærenda. Idem 2.7. τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; Matth.16.11. πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν; Luc.12.56. πῶς οὐ δοκιμάζετε; & Marc.8.21. πῶς οὐ συνίετε; Potest tamen non minus commodè interrogatio poni post ἐστε, hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω πῶς, &c. Sic 1 Cor.6.5. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς; &c. Idem Marcus 7.18. οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Arrianus in Epictetum, Οὕτως οὐκ ἀρκεῖ σοι μηδὲν ἀλγεῖν; &c. Apud Apuleium Lib.1. ille, adeóque (ut hîc Christus) sono vocis objurgatorio, *Tam jam nec amicis quidem nostris*, &c. *parcitis?*

Ibid. ἐθαύμασαν, λέγοντες, &c. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν; ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει;&c.] Vide ad Matthæum dicta: adde Sirach.43.25. Τοῖς θαλάσσης κύμασιν ἐπιτάσσειν, ut potentiæ plusquam humanæ notam habemus & 2 Maccab.9.8. Pro ὅτι heic, si libri veteres faverent, malim ὃς legi.

Com.26. κατέπλευσαν] Vertas, *devecti sunt*. Glossarium, Καταπλεῖ, *devehitur*: Vulgat. & Recentior, *navigaverunt*.

Ibid. ἀντιπέραν, &c.] Iliad.γ'. ἀντιπέρην, ubi Scholia, τὰ ἐξ ἐναντίας τῆς Ἤλιδος κείμενα χωρία.

Com.27. ἀπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως] E civitate Gadarenorum nempe; sic infrà com. 39. de eadem, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Illud ἐκ, ut rectè animadversum est, non significat, dæmoniacum istum id temporis ex urbe obviàm Christo venisse, at ibi sortitum natale solum, illius loci civem fuisse, sive ἄνδρα τῆς πόλεως ἐκείνης, ut 14.35. apud Matthæum. Sic 1 Maccab. 6.3. τοῖς ἐκ τῆς πόλεως, civibus loci illius: & Judic.19.16. Ὁ ἀνὴρ ἦν ἐξ ὄρους Ἐφραΐμ. Ità, *esse ex civitate aliqua*, l.1. §.1. ff. de Jure immunitatis.

Ibid. καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο] Philo in Flaccum de Carabo subinsano illo, Διημέρευε καὶ διενυκτέρευε γυμνὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς, οὔτε θάλπος οὔτε κρυμὸν ἐκτρεπόμενος.

Ibid. καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν] Infrà com. 29. εἰς τὰς ἐρήμους ὑπὸ τοῦ δαίμονος ἐλαυνέτο. Virgilius de Metabo,

Non illum tectis ulla, non mœnibus urbes
Accepere, neque ille manus feritate dedisset:
Pastorum & solis exegit montibus ævum.

Philostratus 3.12. de Vita Apollonii, Τοῦ παιδὸς τότε ἐμπεπτωκότος ὄντος ὁ δαίμων ἐρᾷ, καὶ οὐ συγχωρεῖ αὐτὸν νοῦν ἔχειν, &c. οὐδὲ οἴκοι εἶναι, &c. Plutarchus de Porcia, morte Bruti auditâ, Τὸ μέγεθος μὴ φέρουσα τῆς συμφορᾶς, ἑαυτὴν μόλις οἴκοι κατεῖχεν, &c. Curtius de pueris Alexandri M. eo recèns mortuo, *Nec doloris magnitudinem capere, nec seipsos intra vestibulum regiæ retinere potuerunt: vagique, & furentibus similes totam urbem luctu ac mœrore compleverunt.* Bene Artemidorus 3.42. Κινεῖσθαι ἡ μανία καὶ ἀνεπαυτεῖν σφάγεται, καὶ μὴ κατορρίφθαι, καὶ ἠρεμεῖν.

Com.28. προσέπεσεν αὐτῷ] Vide suprà ad 5.8. dicta, Προσπίπτειν τινὶ dixit & Eunapius in vita Ædesii.

Ibid. τί ἐμοὶ καὶ σοί;] Id est, τί πράγματά μοι παρέχεις; ità 2 Reg.16.10. 3 Reg.17.18. 2 Paralip.35.11. 1 Esdr. 1.26. & Joh.2.4.

Ibid. τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου] Vide suprà ad 6.35. dicta.

Ibid. μή με βασανίσῃς] Βασανίζειν hîc, nec non apud Matthæum & Marcum in hac narratione, fortasse non est (quod non pauci Expositores credidere) nè me in locum tormentorum (id est, in Tartarum) mitte; nec, quod alii, qui dæmonas dixerunt se torqueri existimare dum homines lædere prohibentur: sed, nè me torque in hoc domicilio meo.

Nec

Nec mirum potuisse Christum quod vel Magos potuisse creditum est. Ægyptius ille apud Apuleium cadaver susurris suis magicis animatum alloquens, *Annon putas devotionibus meis posse diras invocari? posse tibi lassa membra torqueri?* Philostratus de Empusa conspectu Apollonii territa, Δακρύοντι ἐῴκει, καὶ ἐδεῖτο μὴ βασανίζειν αὐτό· omnino ut apud Lucam nostrum, δέομαί σου, μή με βασανίσῃς. Est autem heic, *nè me torque*, nè me crucia jussis tuis, tuis interrogationibus: & hunc sensum esse evincunt sequentia, παρήγγειλε γὰρ, &c. Cyprianus 76 Epist. *per exorcistas voce humanâ potestate divinâ*, (nempe Christi) *flagellatur* (diabolus) *& uritur & torquetur. Tormenta verborum, & orationis incendia*, hoc argumento Minucius in Octavio dixit. Ità B. Martinum *verbo* (i. e. oratione) *torsisse dæmonem* ait Paulinus lib. 2 de Vita ejus. Lactantius 2. 15. de spiritibus istis, *Cultores Dei metuunt*, &c. *quorum verbis tanquam flagris verberati*, &c. & pòst, *Nec Deo, per quem adjurantur, nec justis, quorum voce torquentur, mentiri possunt.* Idem 5.22. *Exclamant, uri verberarique se testantur: & interrogati qui sint, unde venerint, quando in hominem irrepserint, confitentur.* Jam verò tortos fuisse eos indicat mugitus, Marc. 1.26. 9.26. & suprà hîc 4.41. Cicero Offic. 3. *Cùm quærimus si possint celare, quid facturi sint, non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus: ut si responderint*, &c. Βασανίζειν autem non tantùm αἰκίζειν, καὶ μαστιγοῦν, καὶ τιμωρεῖσθαι significare, sed & δοκιμάζειν, ὅπερ ἐστὶν ἀναπυνθάνεσθαι χωρὶς πληγῶν τὸ ἀληθὲς διὰ λόγων ἀνακρίνειν, ex Artemidoro 4. 61. Iamblicho cap. 18. de Pythagoræ vita Suidæque Collectaneis docemur. Hesychius, Βασανιστὴς, &c. πολλάκις ὁ παρὰ τῶν ἀνδραπόδων τὴν ἀλήθειαν πυνθανόμενος.

Com. 29. παρήγγειλε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου] Philostratus de Apollonio, Οἷον δεσπότης πρὸς ἀνδράποδα, ποικίλον πανοῦργον τε καὶ ἀναιδῆ, καὶ τὰ τοιαῦτα σὺν ὀργῇ λέγων, καὶ κελεύων ἀπαλλάττεσθαι, &c.

Ibid. πολλοῖς χρόνοις, &c.] Id est, ut suprà com. 27. ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Plutarchus de Sotade, (libro de Liber. educ.) ἐν δεσμωτηρίῳ πολλοὺς χρόνους κατεσάπη. Itaque Græcè non minùs quàm Latinè per tertium pèrque quartum casum locutionem istam usurpari videmus.

Ibid. συνηρπάκει αὐτὸν] Vulgat. *arripiebat illum*. Hinc in Glossario, *Arreptitius*, ἀναρπαστός. Ubi fortè συναρπαστὸς legendum: ità in contextu nostro, συνηρπάκει. Ità & in alio Glossario, Συναρπάζω, *corripio*.

Ibid. ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος] Pro, ἐφυλάττετο, ἁλύσεσι καὶ πέδαις δεδεμένος. Horatius, non quidem de Dæmoniaco, sed apposite,

> ——*In manicis &*
> *Compedibus, sævo te sub custode tenebo.*

Glossarium, Πέδη, ὁ δεσμὸς, *compes*. *Vincula* & *manicas* junxit itidem Virgilius. Plinius lib. 7. Epist. 27. *Cruribus compedes, manibus catenas gerebat.* Solinus, *Nulloque momento fuerit sine compedibus & catenis.*

Ibid. καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμὰ, &c.] Hieronymus de tali quodam in vita Hilarionis, *Non catenas, non compedes*, &c. *integra patiebatur.* Seneca 1. 13. de Ira, *Sæpe validiorem furor reddit.* Vide Cassii iatro-sophistæ problem. 51. Quintilianus in Declamationibus, *Excesserunt opera ejus humanarum virium mediocritatem; quicquid factum est, rabies, insania fuit:* ubi fortè *fecit* legendum.

Ibid. ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους] Philostratus non ità pridem citato loco, εἰς τὰ ἔρημα τῶν χωρίων (τὴν παῖδα) ἐκτρέπειν. Plutarchus de Timoleone, Ἀδημονῶν, καὶ πλανώμενος, ἐν τοῖς ἐρημοτάτοις τῶν ἀγρῶν διέτριβεν. Apud Ciceronem Tuscul. 3. de Bellerophonte,

> ——*In campis mœrens errabat Aleis,*
> *Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.*

Ἠλαύνετο bene vertas, *ferebatur*. Apuleius lib. 8. de insaniente illa, *Per plateas populosas, & arva rurestria fertur.* Et hinc fortè illustrandus Hesychius, qui Περιφέρετο, ἐδαιμονίζετο· ut περιφέρεσθαι sit, per devia errare, quod solent mentis commotæ homines, vel dæmoniaci. Suidas, Περίφορος, ὁ περὶ ἑαυτὸν, καὶ ὑπὸ δαίμονος περιφερόμενος. Εἰς τὰς ἐρήμους, est,

> *Per juga, per valles, quà sors ducebat euntem.*

Com. 30. Τί σοι ἐστὶν ὄνομα;] Commoti & urgentis sermo. Aristophanes apud Suidam verb. μαρεὶ,

> Τί σοι ποτ' ἐστιν ὄνομα; οὐκ ἐρεῖς μαρότατε;

Ibid. ἀπὸ δὲ, Λεγεὼν] Lactantius loco suprà adducto, *Non modò dæmonas se esse confitentur, sed & nomina sua edunt*, &c.

Ibid. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν] Hæc Lucas ex persona propria: at verò Marcus hîc, ὅτι πολλοί ἐσμεν· ut nempe dæmones ipsi rationem ediderint cur *legio* vocarentur. Sic in Equitibus Aristophanis ille, nomen ejus quærenti alteri non solùm nomen eloquitur suum, sed & causam vocabuli.

> Ἐμοὶ δέ γ' ὅ, τι σοι τοὔνομ' εἰπ'· Ἀγοράκριτος.
> Ἐν τῇ ἀγορᾷ γὰρ κρινόμενος ἐβοσκόμην.

Com. 31. εἰς τὴν ἄβυσσον] Εἰς τὴν ἄβυσσον, at de mari loquens, dixit Plutarchus, libro de Iside & Osiride. Suidas in περιβόλαιον, Ἄβυσσον καλεῖ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν ἡ θεία γραφή. In Luca autem, (cum insignissimo Expositorum) ἄβυσσον, Tartarum (Dæmonum carcerem) intelligendum existimem.

Com. 32. Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων, &c.] Illud ἐκεῖ (quod porcos in vicino fuisse innuit) videtur indicare apud Matthæum, non μακρὰν, sed (cum Vulgato) οὐ μακρὰν legendum. Ità Joh. 21.8. οὐ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς· & Act. 17.28. οὐ μακρὰν ἀφ' ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν.

Ibid. ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν] Videbant sibi exeundum esse, nec facilè in alios homines intrare sibi permissum iri: ut aliquâ ergò hominibus nocerent, transire vel in animalia cupiebant. Hieronymus in Hilarionis vita, *Docebat hominum causâ Diabolum etiam jumenta corripere: & tanto eorum ardere odio, ut non solum ipsos, sed & ea quæ ipsorum essent, interire cuperet.* Euthymius ad Matthæum hîc, *Student porcos occidere, ut horum damno contristati Domini gregis Jesum non susciperent.* Si quis heic dixerit,

> *Quid porci fecere, animal sine fraude dolóque?*

respondebimus, ejusdem Euthymii verbis, ubi de ficu ab eodem Christo infœcunditati damnata, *Nè inquiras cur punita sit planta quæ nihil offenderat, sed solùm intuere miraculum.*

Com. 33. καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ] Solent spiritus isti obsessa corpora in præcipitia agere. Philostratus suprà citato loco, de Dæmone puerum vexante, ἀπάγει κρημνοὺς καὶ βάραθρα. Ὥρμησεν heic *ruit* vertas. Glossæ, Ὁρμῶ, &c. *ruo*. Donatus ad 3.2. Adelph. *Propriè sues ruere dicuntur.* Vulgat. *impetu abiit:* quod in idem cadit. Servius ad Æn. 10. ea,

> ——*Ruebat*
> *Maturâ jam luce dies*——

Cum impetu veniebat: & ad 8. ea,

> *Unà omnes ruere*——

Cum impetu venire: & hoc verbo, more suo, ostendit velocitatem.

Ibid. εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἀπεπνίγη] Philostratus, at de equabus, in Heroicis, Στᾶσαι ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, &c. κατὰ τῆς θαλάσσης ἑαυτὰς ἧκαν. Agathias apud Suidam in κρημνώδης. Εἰς τὴν θάλατταν κατωκάρα, ἐμπεσόντες, ἀπώλοντο.

Com. 34. οἱ βόσκοντες, &c. ἔφυγον]

> ——*Pavidi cessere magistri.*

Ibid. καὶ, &c. ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν] Ut solent qui quid novum & mirum conspexerunt: vide Matth. 28.11. Joh. 4. 28, 29. 1 Reg. 13.25. Iamblichus de piscatoribus Pythagoræ divinatione stupefactis, τὸ πεπραγμένον διήγγειλαν. Hesychius, Ἀπαγγέλλω, φανερὸν ποιῶ. Vulgat. bene, *nunciaverunt*. Mamertinus in Genethliaco, *Concursare inter se agricolæ, nunciare totis* (id est, omnibus) *visa.*

Com. 35. ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν, &c.] Theod. Prodromus,

> ——Ἡ γὰρ πᾶσα πόλις,
> Ἐπὶ τὸ συμβὰν καὶ τελεσθὲν μαθεῖν,
> Ἐξῆεσαν ξύγκλυδες ἐκ τῶν δωμάτων.

Apuleius 7. *Tota civitas ad conspectum effunditur.*

Ibid.

Ibid. ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα] Addit Marcus, καθήμενον, ad pedes Jesu nempe, ut heic Lucas: vel ut opponeret hunc placidum quietúmque gestum priori insanæque ejus discursationi per devia ac deserta. Hoc sensu, & in re simili, idem Marcus 7. 30. βεβλημένον dixit. Servius ad Æn. 9. *Sedentium animi tranquilliores sunt.* Apuleius 9. *De rima prospiciunt me* (rabiei falsò suspectum) *sanum atque otiosum consistere:* planè ut apud Marcum in dæmoniaci istius narratione, καθήμενον, καὶ σωφρονοῦντα.

Com. 38. εἶναι σὺν αὐτῷ] Id est, ut infra 9. 49. ἀκολουθεῖν μεθ' αὐτοῦ.

Ibid. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς] Ἀπολύειν heic, non est *dimittere*, sed, *non admittere:* ut 1 Joh. 4. 18. ἐκβάλλειν non est, *ejicere*, sed, *non recipere:* ad quem locum notata vide.

Com. 39. καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεὸς] Sic Act. 15. 4. idem Lucas noster, Ἀνήγγειλαν ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

Com. 40. ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος, ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτὸν] Vide ad Apuleii 8. pag. 364. dicta. Ex hoc Lucæ loco puto lucem dari posse Hesychii illis, Ἐδόκαζεν, ἀπεδέχετο· ut idem sit δοκάζειν quod προσδοκᾷν, & consequenter sensus non absimilis hujus loci sententiæ.

Com. 41. ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἦν, &c.] Sic 19. 2. Ὀνόματι Ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν, &c. Suidas, Ἰάειρα, ὄνομα κύριον. Fortasse Ἰάειρος, ut apud Lucam, legendum.

Com. 42. ἀπέθνησκεν] i. e. ut suprà 7. 2. ἤμελλε τελευτᾷν. Sic 1 Maccab. 1. 5. de Alexandro, Ἔγνω ὅτι ἀποθνήσκει. Ἀποθνήσκειν pro eo quod est *animam agere* posuit & in Gallo Lucianus.

Ibid. οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτὸν] *Comprimebant eum*, ut bene Vulgatus: Id turbæ proprium. Juvenalis 3.

> —*Magno populus premit agmine lumbos.*

Ovidius, Pont. 4. 9.

> *Sed foret à populo tum mihi dulce premi.*

Turbâ undique confluentis fluctuantisque populi jactari Gellius 10. 6. dixit. Est itaque συμπνίγειν heic hyperbolicum, sed & usitatum: nam & *turbam* (à seipsa nempe) *suffocari*, (q. d. συμπνίγεσθαι) Seneca Epist. 91. dixit: &, *elidi* (quod idem valet) *in turba sua*, Idem in de Vitæ brevitate: quomodo & Ovidius jam citato loco,

> *Nec querulus, turbâ quamvis eliderer, essem.*

Vult dicere ergò hyperbole ista, à populo tanto studio confluente ità compressum Christum fuisse, ut de vita periclitaretur. Sic Suetonius in Caii vita de Germanico, *Ità vulgo favorabilis, ut plurimi tradant, quoties aliquò adveniret, vel sicunde discederet, præ turba occurrentium prosequentiúmque eum discrimen vitæ adiisse.* Catonem, πολλῶν ὑπὸ σπουδῆς καὶ φιλοφροσύνης πρὸς αὐτὸν ὠθουμένων, ἐν κινδύνῳ γενέσθαι, Plutarchus narrat. Polybius de Græcorum populis Tito Quinctio adventante, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαρᾶς διέφθειραν τὸν Τίτον· & statim, παρ' ὀλίγον διέλυσαν τὸν ἄνθρωπον.

Com. 43. ἐν ῥύσει αἵματος] Hesychius, Ῥύσις, φιάλη χρυσῆ, &c. ἢ (lege ἡ) αἱμόρροια. Vulgat. *in fluxu sanguinis.* Scribonius Largus § 121. *fluorem sanguinolentum* vocat. Solinus cap. 35. *profluvium sanguinis:* ità in vetere Onomastico, *Profluvium*, ῥύσις.

Ibid. ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, &c.] Serenus Sammonicus,

> *Multos præterea medici componere succos*
> *Asseruerunt; pretiosa tamen cum veneris emptum,*
> *Falleris frustráque immensa numismata fundes.*

Vim morborum medentibus pretia ferre, dixit Tacitus Annal. 11. &, σῶμα εἰς νόσους περιπεσὸν, ἰατρείας ἐπιζητεῖ, Cleanthes apud Plutarchum. Joannis Patriarchæ C. P. de morbo suo, in suo testamento hæc verba sunt apud Nicephorum Gregoram lib. 8. Διετέλεσα τὴν ὑμῶν τοῦ σώματος φύσιν, ἐτῶν ἤδη που σαλευθεῖσα βέβηλα, τὸ δ' ἂν ὑπερεῖαν (Lucas βίον dixit) ὑφαιρεῖσθαί μοι κατὰ μικρὸν, διδοῦσα (τὸ λεγόμενον) χειρὶ ταῖς τῶν ἰατρῶν κόλποις ἐπισωρεύσασα. *Faciunt redditus* (de medicis dixit Herbarii Auctor) *dum tempus curationum extrahunt, puto quia saviores ipsis morbis exsistunt.* Meritò itaque Plutarcho teste, Apophth. Lacon. solebat eum Pausanias medicum optimum vocare, qui ægrotorum corpora, non frequentibus, nihílque profuturis (sæpe & nocituris) potionibus conficeret, simúlque eorum opes exinaniret; sed qui citò rem terræ suam mandaret, id est, ut loquitur (& de medico) Apuleius, tanquam famosæ manûs gladiator, sine mora multa Orco funera demitteret.

Ibid. οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι]

> ——*Cessere magistri,*
> *Phillyrides Chiron, Amithaoniúsque Melampus:*
> *Non requies erat ulla mali, defessa jacebant*
> *Membra, & mussabat tacito medicina timore.*

Maximianus,

> *Nec toties experta mihi medicamina prosunt.*

Diodorus Siculus de Alexandro M. τοῦ πάθους (αὐτοῦ) ἐπιτείνοντος, καὶ τῶν ἰατρῶν συσκληθέντων βοηθῆσαι μὲ οὐδεὶς ἐδυνήθη. Commodè hîc offert se Sirachidis 10. 11. locus, cujus inter complures legendi modos libenter eum prætulerim qui sic habet, μακρὸν ἀρρώστημα σκώπτει ἰατρὸν, *infirmitas longa deridet medicum:* tentantem nempe & molientem multa, sanantem neutiquam. Philo in de Allegoriis Legis, Ἴσι λογισμὸν ἰατροῦ, κελεύσω τὸ κάμνοντα, θρέψω, φαρμάκοις ἰάσομαι, διαιτήσω, χειρώσω· ἀλλὰ πολλάκις ἡ φύσις καὶ ἀνδὶ τούτων ἰᾶται, καὶ μετ' τούτων ἀπώλεσεν, ὡς τοὺς ἰατροῦ πάντας ἐπιλογισμοὺς ὀνόματα εὑρεθῆναι, & quæ ut plurimùm ridenda magis quàm insomnia.

Com. 44. Προσελθοῦσα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ] Post tot humana sine successu adhibita, ad Christum mulier ista, quasi ad Deum, certè homine augustiorem, se confert. Vide suprà 7. 3. Philo in de sacrific. Abel & Caini, Ἐπειδὰν ξυμβῇ τι τῶν ἀβουλήτων, ὅτε μὴ πεπονθότες παχέως θεῷ, πρότερον καταφεύγουσιν (οἱ δείλαιοι) ἐπὶ τὰς ἐν γενέσει βοηθείας· ἰατροὺς, βοτάνας, φαρμάκων συνθέσεις, δίαιταν ἠκριβωμένην· πάνθ' ὅσα παρὰ τοῦ θνητοῦ γένους βοηθήματα, &c. ἀλλ' ἔτεν γε τῶν ἀνθρωπίνων μηδὲν ἀρκῇ, &c. τηνικαῦτα ἐξ ἀμηχανίας πολλῆς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὠφέλειαν ἀπογνόντες, ὀψέ, &c. ἐπὶ τὸν μόνον σωτῆρα θεὸν καταφεύγουσι. Aristides Orat. 1. pro Rhetorica. Τὸ καταφυγεῖν ἐπὶ τοὺς θεοὺς χρὴ ἀρχὴ τῆς τέχνης ὑπάρξει.

Ibid. προσελθοῦσα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ] Suidas, & de muliere loquens, Ἐξόπισθεν αὐτοῦ (Σύλλα) παρελθοῦσα, ἐπιβάλλει τὴν χεῖρα, καὶ κροκίδα τοῦ ἱματίου σπάσασα, τοῦ δὲ ἐπιστραφέντος, &c. βούλομαι κ' ἐγὼ (ἔφη) τῆς σῆς μικρὸν εὐτυχίας μεταλαβεῖν. Vides actûs utriusque feminæ conformitatem quandam: quin & sermo mulieris Romanæ, εὐτυχίας verbo in δυνάμεως (quam infrà 46. habemus) mutato, ejusmodi est ut nec Hebrææ isti incongrua censeatur.

Ibid. ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος] Si credimus Græcis magistris, quibus εἶναι est τὸ καθ' ἰδίαν ὁρμὴν καὶ προαίρεσιν, οἷον, ἔστη ὁ ἄνθρωπος· σταθῆναι verò τὸ ὑφ' ἑτέρου, οἷον, ἐστάθη ὁ ἀνδρίας, ἐστάθη ὁ υἱός· non ἔστη hîc debuit Lucas, sed ἐστάθη dicere: vicissímque infrà 21. 36. εἶναι, non autem σταθῆναι. Potest vera esse κατά τι ἀκριβὲς discriminatio illa; non tamen debet excludere reciprocas hujusmodi καταχρήσεις quæ in omnibus ferè linguis occurrunt.

Com. 45. οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε, &c. καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;] More ingenii humani dicta. Seneca in de Beneficiis, *Quid est iniquius homine qui eum odit à quo in turba calcatus, aut respersus, aut quò nollet impulsus est?* Ubi & *impelli* est ferè quod Lucæ ἀποθλίβειν καὶ συνέχειν.

Com. 49. τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου, μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον] Phile, libro de Animalibus,

> Μὴ, μὴ, Γαληνὲ, μηδὲν φάρμακον χέῃς,
> Ὁ σφυγμὸς ἐκλέλοιπεν, ὁ ζῶν ἐρρύη.

Marcus in hac historia, τί ἔτι σκύλλεις, &c. Tale illud,

> *Quid frustrà nemorum Dominum Regémq; fatigas?*

Glossæ, *Fatigat*, &c. σκύλλει. Glossæ aliæ, Σκύλλω, *fatigo, vexo.* Hesychius, Σκύλλει (legendum forsan σκύλλει) ὀχλεῖ vel certè, σκύλλει, ἐνοχλεῖ.

Com. 50.

Com. 50. μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται] In Carmine Endelechii Rhetoris,

——— Si tamen hunc Deum
Exorare velis, credere sufficit.
Votum sola fides juvat.

Vide ad Act. 14. 9. annotata. Libanius Sophista, Βουλήθητι μόνον, καὶ πάντα ἔσται.

Com. 52. οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει] Medicus in Floridis Apuleianis de homine mortuo credito, *Quiescit, dormit: & protinus marcido sopore discusso remeabit ad diem lucidam.* Puella autem de qua Lucas, erat verè mortua. Cur tamen eam Christus dormire dixit, videre est ex iis quæ ad Joh. 11. 11. annotavimus.

Com. 53. κατεγέλων αὐτοῦ] Ut solent qui παράδοξα audiunt. Gellius 17. 3. *Riserunt hoc* (quod nempe de sparto dictum fuerat) **ad illudendum.** Vide ad Matth. 9. 24. dicta. Rectè autem heic αὐτοῦ, non αὐτῷ. Suidas, Καταγελῶ σοι, γενικῇ. Hinc & καταγελᾶν τινος, Arrianus 1. 25. in Epictetum.

Com. 55. ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς]

Ψυχὴ δ' εἰς δέμας ἦλθε τὸ δεύτερον,——

ut Dionysiac. 25. locutus Nonnus.

Ἐξ αἴδου νόστησε φυγὰς νεκύς——

10 idem Joh. 11. de Lazaro dixit.

Ibid. διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν] Ut certò adstantibus pateret revixisse eam. Etiam propriæ resurrectionis veritatem sumptione cibi probatam voluit, infrà hîc 21. 44.

Com. 56. παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός] Ità Marc. 8. 26. vide & Marc. 7. 24.

Κεφ. θ'.

1. Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

2. Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

3. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

4. Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

5. Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε, εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

6. Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

7. Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων, ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

8. Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

9. Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

10. Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν· καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως, καλουμένης Βηθσαϊδά.

11. Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

12. Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

13. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες· εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

14. Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

15. Καὶ ἐποίησαν οὕτω, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

Vulgata Versio.

1. Convocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & ut languores curarent.

2. Et misit illos prædicare regnum Dei: & sanare infirmos.

3. Et ait ad illos, Nihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.

4. Et in quamcunque domum intraveritis, ibi manete, & indè ne exeatis.

5. Et quicunque non receperint vos, exeuntes de civitate illa, etiam pulverem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.

6. Egressi autem circuibant per castella euangelizantes & curantes ubique.

7. Audivit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo, & hæsitabat eò quòd diceretur à quibusdam, Quia Johannes surrexit à mortuis;

8. A quibusdam verò, Quia Elias apparuit; ab aliis autem, Quia Propheta unus de antiquis surrexit.

9. Et ait Herodes, Johannem ego decollavi: Quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.

10. Et reversi Apostoli, narraverunt illi quæcunque fecerunt: & assumptis illis secessit seorsum in locum desertum, qui est Bethsaidæ.

11. Quod cùm cognovissent turbæ, secutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui curâ indigebant sanabat.

12. Dies autem cœperat declinare. Et accedentes duodecim, dixerunt illi, Dimitte turbas, ut euntes in castella villásque quæ circà sunt, divertant, & inveniant escas; quia hîc in loco deserto sumus.

13. Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes, & duo pisces; nisi fortè nos eamus, & emamus in omnem hanc turbam escas.

14. Erant autem ferè viri quinque millia. Ait autem ad discipulos suos, Facite illos discumbere per convivia quinquagenos.

15. Et ità fecerunt. Et discumbere fecerunt omnes.

16. Λαβὼν

16. Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

17. Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες. καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

18. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰ μόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

19. Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

20. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

21. Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·

22. Εἰπὼν, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

23. Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

24. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

25. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;

26. Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

27. Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

28. Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

29. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

30. Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

31. Οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

32. Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

33. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

34. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

35. Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε.

36. Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν, εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος. καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

16. Acceptis autem quinque panibus & duobus piscibus, respexit in cœlum, & benedixit illis; & fregit, & distribuit discipulis suis, ut ponerent ante turbas.

17. Et manducaverunt omnes, & saturati sunt. Et sublatum est quod superfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.

18. Et factum est, cùm solus esset orans, erant cum illo & discipuli, & interrogavit illos dicens, Quem me dicunt esse turbæ?

19. At illi responderunt, & dixerunt, Johannem Baptistam, alii autem Eliam, alii verò quia unus Propheta de prioribus surrexit.

20. Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit, Christum Dei.

21. At ille increpans illos, præcepit nè cui dicerent hoc,

22. Dicens, Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus sacerdotum & Scribis, & occîdi, & tertiâ die resurgere.

23. Dicebat autem ad omnes, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me.

24. Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet illam; nam qui perdiderit animam suam propter me, salvam faciet illam.

25. Quid enim proficit homo, si lucretur universum mundum, se autem ipsum perdat, & detrimentum sui faciat?

26. Nam qui me erubuerit, & meos sermones, hunc filius hominis erubescet cùm venerit in majestate sua & patris, & sanctorum angelorum.

27. Dico autem vobis verè, sunt aliqui hîc stantes, qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei.

28. Factum est autem post hæc verba ferè dies octo, & assumpsit Petrum & Jacobum & Johannem, & ascendit in montem ut oraret.

29. Et facta est, dum oraret, species vultûs ejus altera; & vestitus ejus albus & refulgens.

30. Et ecce duo viri loquebantur cum illo: Erant autem Moyses & Elias,

31. Visi in majestate, & dicebant excessum ejus, quem completurus erat in Jerusalem.

32. Petrus verò & qui cum illo erant, gravati erant somno. Et evigilantes, viderunt majestatem ejus, & duos viros qui stabant cum illo.

33. Et factum est, cùm discederent ab illo, ait Petrus ad Jesum, Præceptor, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.

34. Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbravit eos: & timuerunt, intrantibus illis in nubem.

35. Et vox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus; ipsum audite.

36. Et dum fieret vox, inventus est Jesus solus. Et ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ viderant.

37. Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

38. Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

39. Καὶ ἰδοὺ, πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ· καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρίβον αὐτόν.

40. Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτὸ, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

41. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

42. Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

43. Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ· πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

44. Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

45. Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

46. Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

47. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ.

48. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

49. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

50. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε. ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

51. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

52. Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

53. Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

54. Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

55. Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

56. Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

57. Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

58. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

37. Factum est autem: in sequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.

38. Et ecce vir de turba exclamavit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia unicus est mihi.

39. Et ecce spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit dilanians eum.

40. Et rogavi discipulos tuos ut ejicerent illum, & non potuerunt.

41. Respondens autem Jesus, dixit, O generatio infidelis & perversa, usquequo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.

42. Et cùm accederet, elisit illum dæmonium, & dissipavit. Et increpavit Jesus spiritum immundum, & sanavit puerum: & reddidit illum patri ejus.

43. Stupebant autem omnes in magnitudine Dei: omnibúsque mirantibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,

44. Ponite vos in cordibus vestris sermones istos; filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum.

45. At illi ignorabant verbum istud, & erat velatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.

45. Intravit autem cogitatio in eos, quis eorum major esset.

47. At Jesus videns cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illũ secus se,

48. Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit, & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. Nam qui minor est inter vos omnes, hic major est.

49. Respondens autem Johannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo ejicientem dæmonia, & prohibuimus eum: quia non sequitur nobiscum.

50. Et ait ad illum Jesus, Nolite prohibere: qui enim non est adversùm vos, pro vobis est.

51. Factum est autem dum complerentur dies assumptionis ejus, & ipse faciem suam firmavit ut iret in Jerusalem.

52. Et misit nuncios ante conspectum suum: & euntes intraverunt in civitatem Samaritanorum ut pararent illi.

53. Et non receperunt eum, quia facies ejus erat euntis in Jerusalem.

54. Cùm vidissent autem discipuli ejus Jacobus & Johannes, dixerunt, Domine, vis dicimus ut ignis descendat de cœlo, & consumat illos?

55. Et conversus increpavit illos, dicens, Nescitis cujus spiritûs estis.

56. Filius hominis non vênit animas perdere, sed salvare. Et abierunt in aliud castellum.

57. Factum est autem: ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illum, Sequar te quocunquè ieris.

58. Dixit illi Jesus, Vulpes foveas habent, & volucres cœli nidos; filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.

59. Et ait

59. Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι, πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

60. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

61. Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι, Κύριε· πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

62. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

59. Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.

60. Dixitque ei Jesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, annuncia regnum Dei.

61. Et ait alter, Sequar te, Domine: sed permitte mihi primùm renunciare his qui domi sunt.

62. Ait ad illum Jesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retrò, aptus est regno Dei.

Ad Cap. IX.

Com. 1. Ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια] Super omnis generis dæmonia.

Com. 3. μήτε πήραν, μηδὲ ἄρτον] Id est, μήτε ἐν πήρᾳ ἄρτον. Vide ad Matth. 10. 10.

Ibid. μηδὲ ἀνὰ δύο χιτῶνας] Vide ad dictum Matthæi locum. Ἀνὰ, peruno, ut loquuntur Itali.

Com. 5. ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς] Δέχεσθαι hic est quod 2 Joh. epist. com. 10. εἰς οἰκίαν λαμβάνειν. Hoc sensu εἰς οἶκον δέχεσθαι infrà 16. 4. habemus.

Ibid. ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, &c.] Apud Terentium, Adelph. 5. 3. ille, *Ibo hinc*: ubi Donatus, *Tanquam de malo loco*. Ibidem 3. 3. *Tu rus hinc abis? Rectè. Nam quid tu heic agas, ubi si quid bene præcipis, nemo obtemperat?* Adde ad Matthæum dicta.

Ibid. τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε] Id est, fortasse, Non ampliùs terite limina eorum: quò enim commeari solet, ibi pulveris copia. Plutarchus lib. Quomodo adulator, &c. de Dionysio Siculo, Ζῆλος (αὐτὸν) ἔσχε σχεμαστικῆς φιλοσοφίας, τὰ βασίλεια κονιορτὸς γέμειν ὑπὸ πλήθους τῶν γεωμετρούντων.

Com. 8. ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη, &c.] Pro, ὅτι εἷς τῶν ἀρχαίων προφητῶν ἀνέστη.

Com. 11. γνόντες] Præcisè, & κατ' ἔλλειψιν dictum: ut Matth. 24. 29. Marc. 6. 38. 7. 24. 8. 17. 15. 45. & apud Lucam nostrum Act. 21. 34. & 22. 30.

Ibid. ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ] Ità & Vulgatus, *loquebatur illis de regno Dei*: alioqui rectius putarem, ἐλάλει αὐτοῖς τὰ περὶ τῆς β. τ. Θ. sic enim sæpe Lucas. Vide Act. 1. 3. 8. 12. & 19. 8.

Ibid. καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας] Id est, τοὺς ἀρρωστοῦντας· οὐ γὰρ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, suprà 5. 31. ubi dicta vide. Vulgatus (malè ab Erasmo notatus,) *qui curâ indigebant*. In Glossis, Θεραπεία, *cura*, *medela*, *medicina*.

Com. 12. Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν] Vide infrà ad 24. 29. dicenda.

Ibid. ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα, &c. εὕρωσιν ἐπισιτισμὸν] Ità in veteribus Colloquiis Græcis, col. 283. edit. Vulcan. εἰς δεῖπνον ἀπολύειν. Hesychius (respiciens, ut videtur, istum Lucæ locum,) Ἐπισιτισμὸν, ἐφοδιασμὸν· id est, cibaria quæ ad viam in locis aviis conficiendam sufficerent.

Com. 13. εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον] Pascendum nempe. Vide quæ de particula εἰς hoc modo posita suprà ad 7. 44. dixi. Πάντα τ. λ. τ. isti tantæ multitudini. Æneid. 11. *Femina*, &c. *hac agmina vertit?* ubi Servius, *Hac agmina* δεικτικῶς, *id est, tantam multitudinem*.

Com. 14. Κατακλίνατε αὐτοὺς] Μεταβατικῶς, & bene Græcè: nam & κατακλίνειν τινὰ (atque ut heic, comedendi causâ) dixit Nicolaus Damascenus, (Fragment.) & Plutarchus in Conjugal. præceptis.

Com. 15. ἀνέκλιναν ἅπαντας] Ità: non, ut in quibusdam codicibus, ἅπαντες· nam & ἀνακλίνειν heic & infrà 12. 37. μεταβατικῶς dictum. Ad mensam ἀνακλίνειν τινὰ, dixit & Diodorus Siculus. Hâc formâ Sirachid. 10. 16. habemus καθίζειν· & Ephes. 2. 6. συγκαθίζειν.

Com. 16. ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν] Julius Pollux 2. 4. § 7. Καὶ ἀναβλέπειν μὲν εἰς τὸν οὐρανὸν, καταβλέπειν δὲ εἰς τὴν γῆν. Ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, dixit & Antoninus Liberalis in Metamorphosi: & εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέπειν, Arrianus 2. 17. in Epictetum.

Com. 17. ἐχορτάσθησαν] In vetere Onomastico, *Saturo*, χορτάζω· & in Glossis, *Saturitas*, χορτασία.

Ibid. τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς] Commodiùs hæc, ut puto, per parenthesim legas.

Ibid. τῶν κλασμάτων κόφινοι] Suidas, Κόφινος, ἀγγεῖον πλεκτόν. Sic Orig. 20. 9. Isidorus, *Cophinus*, *vas ex virgultis*. Et (quod propiùs rem heic factam accedit,) *vas pulmentariis servandis* vocat Juvenalis Scholiastes. Vide ad Matth. 14. 20. annotata.

Com. 18. Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;] Matthæi Interpres 16. 13. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; satis Græcè, modò pronomen με ejecerimus. Lucianus in Asino, Δόξαν αὐτὴν κλέψειν ἀνθρώποις.

Com. 21. ἐπιτιμήσας αὐτοῖς] Vertas, *interminans illis*. In Glossario, Ἐπιτιμῶ, *interminor*, &c.

Com. 23. ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν] Ἑαυτὸν ἀπαρνεῖσθαι, est quod Tit. 2. 12. τὴν ἀσέβειαν, καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας ἀρνεῖσθαι. Vide quæ ad Matth. 16. 24. annotavimus.

Ibid. καὶ ἀκολουθείτω μοι] Id est, ἀκολουθείτω τοῖς ἴχνεσί μου. Vide 1 Pet. 2. 21.

Ibid. ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν] Emergentia quotidie mala, si non lætus, saltem libens; si non libens, saltem fortis excipiat. Ad hunc sensum referre possumus Apostoli illam 2 Cor. 11. 28. καθ' ἡμέραν ἐπισύστασιν· & ejusdem 1 Cor. 15. 31. illud, καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκειν.

Com. 24. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ, &c.] Vide infrà ad cap. 17. 33. annotanda.

Com. 25. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας;] Dixit Cicero Offic. 3. nullam rem tanti esse, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni splendorem & nomen amittamus: quantò minoris ergò omnia æstimanda sunt, cùm de animæ perditione periclitamur! Ἑαυτὸν enim est, (ut com. 24.) τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ. Ad Alcibiadem Socrates apud Platonem, Ἀλλὰ τί σοι ἀντὶ γε τῆς σῆς ψυχῆς οὐδ' ἂν τῶν πάντων Ἑλλήνων καὶ Βαρβάρων χώραν καὶ τυραννίδα βουληθείης γενέσθαι. Vide Job. 27. 8. & quæ ad Matth. 16. 26. attulimus. Τί heic majorem habet emphasin quàm si οὐδὲν dixisset. Sic in Comici Phormione,

——*Quid mihi lucri est te fallere?*

Ubi Donatus, *Significantiùs dixit* quid, *quàm si* nihil *dixisset*.

Com. 26. ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πατρὸς] In gloria Patris, quæ & filii est, juxta Joh. 16. 15. illud, πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι. Vide & Joh. 3. 35. Δόξαν hic interpretare ex 3 Reg. 22. 29. πᾶσαν τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ περὶ αὐτὸν ἑστηκυῖαν, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξ εὐωνύμων.

Com. 27. τῶν ὧδε ἑστηκότων] *Præsentium*, vel *exsistentium*, potiùs quàm *stantium* verterim. Vide ad Matth. 6. 5. annotata.

Ibid. γεύσονται θανάτου] Non hæc locutio Hebræorum tantùm, sed & Græciæ vetustissimæ.

—— Δυὰς ἀκοῆς ἡμετέρης
Γεύσεται ——

ipsius Homeri est, Iliad. φ'.

Com. 29. ἐγένετο, &c. τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον] Glossarium, Εἶδος, *species, vultus*. Homer. Iliad. ζ'.

—— ἑτέρωσε χρώς.

Scholiastes, Ἠλλάσσετο ἡ ἰδέα τοῦ προσώπου.

Ibid. καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων] Suidas, Ἱματισμὸς, ὁ ἐσθής. Λευκὸς ἐξαστράπτων, pro Λευκότητι ἐξαστράπτων. Vide Matth. 28.3. & infrà ad 24.4. dicta. Τὸ ἐκ in ἐξαστράπτων intensivum est: ut Marc. 14. 33. in ἐκθαμβεῖσθαι, & Judæ com. 7. in ἐκπορνεύειν.

Com. 32. Πέτρος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ] Sic & suprà 5.9. & 8.45. Virgil. 11.

Tecum acer Messapus erit. ——

Ubi Servius, *Ingenti honore Erit tecum dixit, hoc est, non tu illi adjunctus eris, sed ille tibi.* Vide ad Act. 2.14. annotata.

Ibid. ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ] Ità βεβαρημένος οἴνῳ, dixit Plato in Symposio. Hesychius, Ἐβαρυώπησαν, ἐβαρυώθησαν, ἀσθενεῖς ἐγένοντο οἱ ὀφθαλμοί.

Ibid. οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ] Odyss. β'.

—— Σφισὶν ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτεν.

Scholiastes, Ὕπνου δηλοῖ ταχὺ τὰ βλέφαρα κλειόμενα. Hujus loci sunt & Hesychii ista, Ἐβαρυώπησε, ἀσθενεῖς ἐγένοντο οἱ ὀφθαλμοί.

Com. 33. καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι] Vide quæ ad Matth. 17.4.

Ibid. σκηνὰς τρεῖς] Hesychius, Σκηνάς, καλύβας, οἰκήματα. Glossæ, Σκηνὴ, *tentorium, tabernaculum*.

Ibid. μὴ εἰδὼς ὃ λέγει] Non multùm istis dissimilia Marc. 14.40. ea, οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσιν· illa autem de somno gravatis intelligenda, hæc de homine visi claritate & excellentiâ stupefacto, & ideo minùs mentis compote. Virgilius,

Cui, vix attollens Palinurus lumina, fatur.

Ad quæ Servius, *Aut à sideribus removens, aut certè Numinis præsentiâ prægravatus: quod est melius, nam & sequens ejus oratio turbata est.* Quintilianus 8.3. *Ego illos credo qui* (Cicerone causam Cornelii orante) *aderant, nec sensisse quid facerent, nec sponte judicióque plausisse: sed velut mente captos & quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluptatis affectum.* Quæ facilè quis videat quantum concinant iis quæ hîc de Petro dicuntur. Marcus in hac historia, ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι· quo ex loco quidam & hunc Lucæ interpretantur; ut nempe ex stupore Petro neque mens nec lingua consisteret: quod idem ferè vult quod expositio nostra. Theophylactus ad Marc. 15. ea, οὐδενὶ εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ. Τῷ φόβῳ συνεχόμεναι τῷ ἀπὸ τῆς ὀπτασίας καὶ τῆς νῦν ἀπολείψεως, καὶ διὰ τοῦτο οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐπιλαθόμεναι καὶ ὧν ἤκουσαν.

Com. 35. φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, &c.] Apud Plutarchum fine libri De his qui serò à Numine puniuntur, Φῶς, ἔφασκεν, ἐξαίφνης διαλάμψαι μέγα, καὶ φωνὴν ἐκ τοῦ φωτὸς γενέσθαι, προστάττουσαν, &c.

Ibid. Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε] Sic 1 Maccab. 2.65. οὗτος ἀνὴρ βουλῆς ἐστιν, αὐτοῦ ἀκούσατε.

Com. 36. ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν] Simillimè apud Gellium, 1.23. *Respondit, tacendum esse, neque id dici licere.* Vide quæ plura id genus ad Act. 13.11. allata.

Com. 37. ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ.] Glossarium, *Postero die*, τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ.

Com. 38. ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησεν] Ambiguus loquendi modus, & ab aliis præteritus. Si unâ serie vocéque minimè suspensâ hæc verba legerimus, sensus erit, ἀνὴρ ἀπὸ μέσου τοῦ ὄχλου ἀνεβόησεν id est, ἐκ μέσου τοῦ ὄχλου. Tale infra 11.27. Ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου. Marc. 9.27. ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν, &c. & 11.9. A. Gellii, *Tunc unum e populo exclamasse*, &c. & 2 Paralip. 18. 33. *Accidit ut unus e populo sagittam in incertum jaceret:* id est, unus ex media turba vel acie sagittam, &c. jaceret. Si verò post ὄχλου subdistinxerimus, appositâ ὑποστιγμῇ notâ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου sonabit, ἀνὴρ ὀχλώδης, *plebeius, vilis, huomo dozzinale.* Talis & Hesychio, Ἀγελαῖος, ὀχλώδης, ἰδιώτης. Statio (Prooem. Sylv. 5.) *unus è turba.* Seneca de Clement. 1. 8. *Conditio eorum qui in turba quam non excedunt, latent:* & Epist. 8. *Imprudens, rudis, & unus è turba.* Phædrus lib. 3.

—— *quidam è turba.*

Idem alibi,

E populo nescio quis. ——

Suetonius, (Claud. cap. 13. & August. cap. 51.) *è plebe homo.* Solinus cap. 3. *Fausta quædam ex plebe.* In Glossario, χυδαῖος ἄνθρωπος, *gregarius:* & in Glossis Isidori dictis, *Catervarius, qui in populi caterva est.* Donat. ad 1.1. Phorm. *Et popularis, vilis* (est) &c. *ut si quis dicat, sordidum, popularem civem.* Et nè illud ἀπὸ τοῦ ὄχλου notione istâ insolentiùs dictum videatur, sciat Eusebium de Quirinio loquentem, ἀπὸ συγκλήτου βουλῆς vocasse eum, id est, unum Senatorum. Cùm duos jam modos protulerim ista Lucæ intelligendi, videtur mihi prior ille præ altero amplectendus.

Ibid. ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου] Legerunt Syrus & Arabs, ἐπίβλεψον ἐπί με, υἱὸς μονογενής ἐστί μοι. Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ esto mihi beneficus: ab eo quod præcedit, id quod sequitur: ità ad Jovem Æneas,

Aspice nos. ——

Ubi Servius, *Quia intuentes dii juvant.* Sic ἐπιβλέπειν, non simpliciter *aspicere*, sed cum peculiari quadam reverentia. Jacob. 2.3. Legit Vulgatus autem, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου quasi diceret,

Natum potes servare tu solus mihi.

Quin & isti Lectioni τὸ ἐπιβλέπειν sensu illo priore competit: nisi maluerit quis dictum esse ex consuetudine Latinè loquentium, quibus *inspicere*, ubi de medicis res, occurrit frequentissimé.

Ibid. ὅτι μονογενής ἐστί μοι] Vide suprà ad 7.12. dicta. Quintilianus declam. 13. *Necessariò nobis pretiosa quæ sola sunt.* Idem, vel alius quis, cujus nomen excidit, *Impensè amantur unigeniti, in plures amor necessariò dispertitur:* quæ eadem habet & Scholiastes vetus ad Iliad. 9. Helmstadii 1620. excusus, Οἱ μονογενεῖς μᾶλλον φιλοῦνται, μὴ μεριζομένης εἰς πολλοὺς τῆς φιλοστοργίας.

—— *Numero languet pietas* ——

est & apud Claudianum. Vide ad Apuleii lib. 8. pag. 449. notata. In Glossario, Μονογενής, *unicus*, &c. *ut Cicero.* Ciceronis quem innuit locum, puto istum esse 9.20. famil. Epistol. *Patriam eluxi jam & graviùs, & diutiùs, quàm ulla mater unicum filium.*

Com. 39. πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν] Λαμβάνειν est quod suprà 8.29. in re simili συναρπάζειν. Λαμβάνεσθαι pro, *numine arripi* vel *corripi*, itidem Lucianus in Nigrino dixit.

Ibid. καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετ' ἀφροῦ]

—— *Spumas agit, ingemit, & tremit artus;*
Desipit, extentat nervos, torquetur, anhelat,
Inconstanter & in jactando membra fatigat.

Sunt verba disertissimi Lucretii, quæ quamvìs de Epileptico prolata, bene isti δαιμονιζομένῳ congruunt: imò hunc nostrum Matthæi Interpres σεληνιακὸν vocat, quâ voce epilepticos Græci sæpe denotant. Pro *desipit* autem (quod de epileptico dicere foret planè *desipere*, & tamen in editione Gifanii, cæteris accuratiore, legitur,) videtur *despuit* substituendum. Apuleius Apolog. & de puero loquens ipsâ illâ labe contacto, *Truces oculos in te invertisset, faciem tuam spumabundus conspuisset.* At hæc obiter. Σπαράσσει αὐτὸν μετ' ἀφροῦ, est, σπαράσσει αὐτὸν, καὶ ἀφρίζει· ità apud Marcum heic, ῥήσσει αὐτὸν, καὶ ἀφρίζει· quâ & formâ eodem cap. 9.24. habemus, κράξας μετὰ δακρύων, pro κράξας καὶ δακρύσας.

Ibid. συντρῖβον αὐτὸν] Συντρῖβον hîc videtur mihi participium præsentis temporis esse, pro participio aoristi: ut

1 Tim.

1 Tim.1.12. θέμενος, ubi dicta vide. Valeat ergò illa altera lectio συντρίβοντες, nempe πνεύματος. Vulgat. *dilanians eum:* bene & *fatigat* vertas: repete Lucretii verba superiùs adducta: adde & Glossarii ista, *Fatigantur*, Συντρίβονται.

Com.41. γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη] Ex Deuteron. 32.5. ubi Græco, γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη.

Ibid. ἕως πότε,&c. ἀνέξομαι ὑμῶν;] Indignantis sermo: sic Cicero in Catilinam, *Quamdiu nos furor iste tuus eludet?* Hesychius, ex hoc Lucæ loco, Ἀνέξομαι, ὑπομενῶ. Ὑμῶν, est, τῶν ὑμῶν ὀλιγοπιστίας.

Com.42. ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον] Ἔρρηξεν est, *solo afflixit*, vel,ut heic Vulgatus, *allisit:* sic enim scribendum videtur, non, ut editur, *elisit:* ità enim Marc.9.18. in hac narratione disertè apud eundem legitur, & in Glossis,(fortè itidem ex hoc Lucæ loco,) *Allisit*, ἔρρηξεν. Hesychius, Περισπαρασσόμενον, περισχιζόμενον. Apuleius, ubi suprà, de epileptico, *Pavimentis illiditur:* i. e. προσρήσσεται.

Ibid. καὶ συνεσπάραξεν] Συσπαράσσεσθαι hîc optimè ex jam citatis Lucretii verbis intelligi datur, extentare nervos nempe, torqueri, anhelare, membráque inconstanti jactatione fatigare.

Ibid. ἐπετίμησεν ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι] Vide suprà 4.35. & ad Matth.17.18. notata.

Ibid. ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ] Ἀπέδωκεν aptè dictum. Donatus ad 1.2. Eunuch. *Restituimur iis quibus* (malim *quos*) *nos volumus, reddimur iis qui nos volunt.* Vide suprà ad 7.15. & ad Apuleium pag.448. dicta.

Com.43. Ἐξεπλήσσοντο δὲ ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ] Ἡ μεγαλειότης hîc est quæ Act. 8.10. Θεοῦ δύναμις μεγάλη, & Rom.1.20. αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Confer & Act. 2.11. ubi μεγαλεῖα, & ἐξίσταντο· quod hîc ἐξεπλήσσοντο. Apuleius non inappositè, *Populi mirantur*, &c. *tam evidentem maximi Numinis potentiam:* id est, μεγαλειότητα. Beza hîc, *super magnifica Dei virtute:* at satis bene Vulgatus, *in magnitudine Dei.* Sic *magnitudinem Carthaginis* Apuleius dixit, non pro ambitu murorum, sed pro augusta ejus majestate. Vide & Act.19.27. Vulgatus idem μεγαλειότητα *majestatem* vertit.

Com.44. Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους] Ità Petrus Act.2.14. ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου· ad quem locum annotata vide. Communem lectionem istius Lucæ loci secutus est Arabs, eóque antiquior Syrus: Vulgatus autem legit, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν· cui lectioni favet non solùm quod infrà 21.14. occurrit, θέσθε εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, & LXX Deuteron.32.46. illud, προσέχετε τῇ καρδίᾳ ὑμῶν ἐπὶ πάντας τοὺς λόγους τούτους· sed & vox θέσθε· q. d. in corda vestra recondite quasi in promptuaria. Hesychius, Θέσθε, ἀπόθεσθε, θησαυρίσατε. Hinc & suprà 2.19. illa, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς· ubi dicta vide.

Ibid. εἰς χεῖρας ἀνθρώπων] Ἁμαρτωλῶν, Matth.26.45. & Marc. 14.41. in argumento isto.

Com.45. παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν] Sic Matth.11.25. ἀπὸ σοφῶν ἀπεκαλύψεν.

Com. 46. διαλογισμὸς] Beza (nescio quid agens) *disceptatio* vertit: cùm tamen statim vocetur διαλογισμὸς τῆς καρδίας· quod non prætervidens Vulgatus, hoc loco bene *cogitatio* vertebat. Vide Luc.20.14.

Ibid. τὸ,τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν] Vide infrà ad 22.24. dicta. Μείζων hîc est μέγιστος, ut infrà com.48. μικρότερος est μικρότατος. Vide Matth. 13.32. 18.1. 23.11. Marc. 4.32. Joh. 10.29. quin & apud Latinos. Q. Curtius, *Duo omnium majora navigia*, &c.

Com. 47. Ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν] Vide ad Matth.9.4. & suprà ad 5.22. notata.

Ibid. ἐπιλαβόμενος παιδίου] Vide & quàm hîc sinistrè ille alter *acceptum puerulum* vertit: & quantò aptiùs Vulgatus *apprehensum puerulum*.

Com.49. οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν] Id est, ut Joh. 6.66. μετ' ἡμῶν οὐ περιπατεῖ. Μεθ' ἡμῶν hîc, pro ἡμῖν· & ità heic Marcus: sic Apocal.14.13. τὰ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν. Est autem & hæc locutio bene Græca. Plato in Menexeno, Εἰ μὴ πεισθῆς, ἀκολουθεῖ μετ' ἐμοῦ· & in Tabula Cebetis dicta, Αἱ γυναῖκες αἱ μετ' αὐτῶν ἀκολουθοῦσαι. Quibus omnibus locis commodiùs me judice *comitari* quàm *sequi* vertas.

Com.51. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ] *Cùm instaret* (vel *immineret*) *tempus*, &c. ità enim hîc τὸ συμπληροῦσθαι, ut & Act.2.1. & alibi, intelligendum. Suprà hîc 1.57. hoc sensu, ἐπλήσθη ὁ χρόνος dixit: nec aliter infrà 22.37. ea, τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει, sumenda: *ad finem vergunt*, nempe. Vide ibi annotata.

Ibid. τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξεν, &c.] De hac locutione jam alii dixerunt: adde Genes.18.16.

Com.52. πρὸ προσώπου αὐτοῦ] Id est, πρὸ αὐτοῦ· sic infrà 21.35. ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς, pro ἐπὶ τῆς γῆς· & statim heic com.53. ὅτι, &c. pro, ὅτι πορευόμενος ἦν, vel ἐπορεύετο.

Ibid. ἑτοιμάσαι αὐτῷ] Subaudi, ξενίαν. Vide Philemonem, com.22.

Com.53. οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ] Hæc verba ab eruditis trahi video ad notissimas simultates illas quas inter se Judæi & Samaritæ exercebant. At illa οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν fortè aliud volunt, nimirum, οὐκ ἐδύναντο αὐτὸν δέχεσθαι· occulto scilicet Dei consilio impediti, ingens redemptionis opus quod paulò pòst (vide suprà com.51.) consummari voluit, nolentis moramento aliquo ulteriùs protrahi. Conferantur similes loci Joh. 7.8, & 30. item 12.37, 38, 39. vide & 1 Sam.2.25.

Com.54. εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ] Simillima infrà 22.49. εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ; Utraque eodem summo (at inconsulto) affectu, quin & à discipulis prolata: vide Epist. Jerem. com.63. Ignem de cœlo, at per vim magicam, vocare, habemus Apocal.13.13. In Vulgato *vis dicimus*, &c. fortasse *vis dicamus* legendum.

Ibid. καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς] Juvenalis 13.

> *Non, quasi fortuitus, & ventorum rabie, sed*
> *Iratus cadat in terras ac vindicet ignis.*

Hesychius, Ἀναλῶσαι, ἀφανίσαι· ποιμένων· ni fallor, locus is est mutilus, legendúmque Σοφοκλῆς Ποιμέσι· quæ fabula ejus citatur ab eodem Hesychio in verbis βοηθοῦντα, ἴαυνα, & φοινίκεος.

Ibid. ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε] Julius Capitolinus de Imper. M. Antonino, *Fulmen de cœlo precibus suis contra hostium machinamenta extorsit.*

Com.55. Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε] Ità Apostolus Rom.8.26. Τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ οὐκ οἴδαμεν. Οὐκ οἴδατε, est formula aliorum inconsulta desideria graviter comitérque reprehendens, vel etiam ignorantiam eorum miserans. Vide Matth.20.22. & infrà heic 23.34. Οἵου πνεύματος, est, ἐκ πνεύματος φρονήματος, ut Rom.7.27. Ipse qui heic, Christus ad Petrum Matth.16.23. Ὕπαγε ὀπίσω μου, &c. ὅτι φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ,&c. Tertullianus, *Spiritus, qui accedit animo Dei, vel dæmonis.* Nescitis (inquit Christus) quali spiritu (i. e. zeli affectu) ducamini. In Carmine aureo,

> Ζεὺ πάτερ, ἦ πολλῶν γε κακῶν λύσειας ἅπαντας,
> Ἢ πᾶσιν δείξαις οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται.

Ad quæ Hierocles, Ἀντὶ τοῦ, οἵᾳ ψυχῇ χρῶνται. Euangelistæ verbis dicas, ἐκ ποίου πνεύματος. Formâ simili interpolator Epistolæ Ignatii ad Antiochenos, Οἱ διάκονοι γινωσκέτωσαν οἵου εἰσὶν ἀξιώματος. Scriptor 2 Maccabaici 11.37. Ὅπως ἐπιγνῶμεν ὁποίας ἐστὲ γνώμης· & Plutarchus in Lacænarum apophthegmatis, Ἔδειξεν οἵου αἵματος ἦν, *cujus sanguinis* (i. e. stirpis) *esset.* Ità video & Latinos locutos. *Cujus fortunæ sit*, Horatius dixit. Lex 225. ff. de V. S. *Si modò ejus mentis sit, ut occasione datâ*, &c. l.46. ff. de negot.gest. *Et te ejus voluntatis esse, ut emptum habere velles*,&c. Seneca cap.17. Consolat. ad Marciam, *Ut nunquam scires cujus status esses.*

Com.56. οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι] Εἰς ἐκδίκησιν ἦλθεν, οὐκ εἰς καθαίρεσιν. Idem Joh. 12.47. Οὐκ ἦλθον ἵνα κρίνω, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον. Homerus,

> Βέλομ' ἐγὼ λαὸν σῶον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

Vide ad 1 Tim.2.4. annotata. Apud Apuleium lib.10. ille, *Nec medicinam exitio hominum, sed saluti quæsitam esse.*

Com.57. εἶπέ τις] Γραμματεὺς Matthæo.

 Ibid.

Ibid. Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ] Senec. Theb.

——*Nemo me comitem tui*

Eripiet unquam.——

Plaut. Cas.

——*Certum est mihi*

Quasi umbra, quoquò ibis tu, te persequi.

Addè heic ad Matthæum notata.

Com. 58. Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν] Hesychius, Ἀλωπεκίαι, αἱ τῶν ἀλωπέκων καταδύσεις. Idem, Ἰλεός, σπεῖος φωλεός· τίθεται δὲ καὶ ἐπὶ ἀλωπέκων, &c. Cicero Offic. 1. de animalibus, *Ad vivendum necessaria inquirunt*, &c. *ut pastum, ut latibula*, &c. Vide ad Matthæum dicta. In Glossis, φωλεός, *lustrum, latebra, latibulum.*

Ibid. καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις] Confer quæ ad dictum Matthæi locum adducta. In Epistolis Philostrati, τοὺς ὄρνις οἱ καλιὰς ἔχοντας, τοὺς ἰχθύας αἱ πέτραι quæ si sana lectio, πέτρας intellige saxa in mari, & scopulos exesos: at potius est ut locum corruptum putem, & ὄρνεας, non ἰχθύας legendum. Euripides,

——ἔχει μὲν καταφυγὴν θὴρ τὴν πέτραν.

Psalmista 103. 18. *Petra refugium herinaciis.*

Ibid. οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ] Vide & heic ad Matthæum dicta. Locutio similis, at in re planè contraria, (id est, nimiâ abundantiâ) infrà 12. 17. Οὐκ ἔχω ποῦ τοὺς καρπούς μου συνάξω. *Non habet ubi caput reclinet*, locutio est ultimam egestatem indicans. Simile Aristophanis illud, Eccles.

——γεωργεῖν τὴν μὲν πολλὴν (γῆν) τῷ δ' οὐδ' ὅτου ταφῆναι·

id est, μηδὲ τοῦ ταφῆναι· & illud Ciceronis Philipp. 13. *Vestigium ubi imprimam non habeo.* Idem ad Atticum, *Is ubi consistat, usquam non habet.* Juvenalis,

Quando ego figam aliquid quo sit mihi tuta senectus
A tegete & baculo?——

ad quæ vetus Scholiastes, *Quando habebo ubi maneam, & supra quod incumbam?* q. d. καὶ ποῦ τὴν κεφαλὴν δυνήσομαι κλίνειν.

Com. 59. ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου]

——*Solatia luctûs*
Exigua ingentis, misero sed debita patri.

Qui de pietatis generibus scripserunt (inquit Servius ad Æneid. 6.) *primum locum in sepultura esse voluerunt*: officii ergò id genus erga patrem est piissimum: & ideo fortè Christus hunc talem non objurgat, sed leni responsione cum deflectit.

Com. 60. Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς] De mortuis noli cogitare: veni, & me sequere. Admetus ad Herculem, hospitium ejus morte uxoris suæ funestatum ingredi cunctantem,

Τεθνᾶσιν οἱ θανόντες, ἀλλ' ἴθ' εἰς δόμον. Euripid.

Clemens, quasi Ulyssem alloquens, in Protreptico, Ἔασον αὐτὴν (Scyllam) τοὺς νεκροὺς ἐπιτρέψαι, πνεῦμά σε οὐράνιον (fortè νεκρὸν legendum) βοηθεῖ, τὴν ἡδονὴν παρελθεῖν. Adde quæ plura ejus commatis hoc loco ad Matthæum adducta, Matth. 4. 22. Nil grande (inquit Christus) puta factum te, si patris funus neglexeris: inter eos qui me sequuntur, reperiuntur & qui patrem suum viventem me vocante reliquerunt. Τοὺς νεκροὺς hîc priore loco intellige, in peccatis mortuos: de cujusmodi vide quæ infrà ad 15. 24. annotamus. Ἑαυτῶν νεκροὺς hîc, ut apud Plinium lib. 1. Epist. 5. *Quid tibi cum meis mortuis?* & in l. si venditor. ff. de religios. &c. *suum mortuum inferre.*

Ibid. διάγγελλε, &c.] Glossarium, Διαγγέλλω, *enuncio.* Hesychius, Διαγγέλλω, &c. τὸν λόγον διεξίημι.

Com. 61. πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου] Illud τοῖς ambiguum est: potest de personis intelligi. Plutarchus in de Homerica poesi, Τοὺς ἐξιόντας εἰς πόλεμον (in bellum ire autem ob tot impendentes casus ubique & semper habitum est quasi ultimæ valedictionis genus) ἀντιλλεσθαι τοῖς οἰκείοις παρὰ πᾶσιν εἰθισμένον· & apud Lucianum ille mortuorum cymbæ jam statim inferendus, Μικρόν, ὦ Μοῖρα, ἔασόν με μεῖναι τὴν ἡμέραν, ἄχρις ἂν τι ἐπισκήψω τῇ γυναικὶ περὶ χρημάτων. Potest & de rebus accipi: hinc 2 Reg. 17. 23. *disponere domum suam*: & 4 Reg. 20. 1. *præcipere domui suæ.* Diogenes Laertius de Lampsaceno quodam, Epicuri sectatore, Ἀφ' οὗ τὸν ἄνδρα (Epicurum) ἔγνω, οὐκ ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ, πλὴν ἓξ μηνῶν εἰς τὴν οἰκίαν, (ut res nempe domesticas ordinaret) ἔπειτα ἐπανῆλθε. In ambiguitate ista, etsi ἀποτάσσεσθαι de rebus non nisi cum venia dicatur, quia tamen multa ejusmodi occurrunt apud N. Test. scriptores, fuerit melius cum doctissimo Zegero & res & personas intelligere. Seneca Epist. 8. *Secessi non tantùm ab hominibus, sed etiam à rebus: & primùm à meis.*

Com. 62. οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ] Οὐδεὶς (γὰρ) στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα ἀρέσῃ τῷ στρατολογήσαντι· ut (aptè ad hæc Christi illustranda) Apostolus 2. 2. 2. ad Timoth. locutus. Vide, si placuerit, quæ ad eum locum annotavimus; nec non ad Christi ea, οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, Matth. 6. 24. Οὐδεὶς ἀμφοτέροις αὐτὸν δυνάμενος ἐφελκύσαι, dixit Arrianus 4. 2. in Epictetum. Qui aras autem, & retrò respicit, (i. e. qui Christum, & res seculi uno eodémque tempore intuetur) is ἐπαμφοτερίζει. Philonis est, ἀεὶ φιλανθρωπεῖν. Συμφέρει πρὸς ἀρετὴν ἀμεταστρεπτὶ αὐτομολεῖν. Clementis Alexandrini Stromat. 5. μαθόντες τὴν ἀλήθειαν τὴν ὁδὸν, ἀμεταστρεπτὶ βαδίζομεν· & Hesiodi (de sedulo aratore, & ideo appositissima loquentis,)

——Ἰθεῖαν αὔλακ' ἐλαύνοι
Μηκέτι παπταίνων μεθ' ὁμήλικας, ἀλλ' ἐπὶ ἔργῳ
Θυμὸν ἔχων.——

Ubi μεθ' ὁμήλικας παπταίνειν, est quod Christo πρὸς τὰ ὀπίσω βλέπειν· cui contrarium Philipp. 3. 14. τὰ ὀπίσω ἐπιλανθάνεσθαι, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι. Εἰς βασιλείαν, &c. εὔθετος, satis Græcè dictum. Ita, πρὸς εἰς λύτρα εὔθετος, Diodorus Siculus lib. 2. &, ἱμάτια εἰς ταφὴν εὔθετα, Hesychius in ταφήϊα.

Κεφ. ι´.

1. **M**ετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

2. Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

3. Ὑπάγετε· ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

Versio Vulgata.

1. **P**Ost hæc autem designavit Dominus & alios septuaginta duos; & misit illos binos ante faciem suam in omnem civitatem & locum quò erat ipse venturus.

2. Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarii autem pauci. Rogate ergò dominum messis, ut mittat operarios in messem suam.

3. Ite: ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

4. Nõ

4. Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

5. Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

6. Καὶ ἐὰν μὲν ἦ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

7. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

8. Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν.

9. Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς· καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

10. Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

11. Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

12. Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

13. Οὐαί σοι, Χοραζίν, οὐαί σοι, Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

14. Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει ἢ ὑμῖν.

15. Καὶ σύ, Καπερναούμ, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

16. Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

17. Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

18. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

19. Ἰδού, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

20. Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21. Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. ναί, ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

22. Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατήρ, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

23. Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

24. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

25. Καὶ ἰδού, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτόν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

τοῦ

4. Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta: & neminem per viam salutaveritis.

5. In quamcunque domum intraveritis, primùm dicite, Pax huic domui.

6. Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra; sin autem, ad vos revertetur.

7. In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede suâ. Nolite transire de domo in domum.

8. Et in quamcunque civitatem intraveritis, & susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis.

9. Et curate infirmos qui in illa sunt, & dicite illis, Appropinquavit in vos regnum Dei.

10. In quamcunque autem civitatem intraveritis, & non susceperint vos, exeuntes in plateas ejus, dicite,

11. Etiam pulverem qui adhæsit nobis de civitate vestra, extergimus in vos: tamen hoc scitote, quia appropinquavit regnum Dei.

12. Dico vobis quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi civitati.

13. Væ tibi, Corozaim, væ tibi, Bethsaida; quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.

14. Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in judicio quàm vobis.

15. Et tu Capharnaum usque ad cœlum exaltata, usque ad infernum demergeris.

16. Qui vos audit, me audit; & qui vos spernit, me spernit. Qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.

17. Reversi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subjiciuntur nobis in nomine tuo.

18. Et ait illis, Videbam satanam sicut fulgur de cœlo cadentem.

19. Ecce, dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici, & nihil vobis nocebit.

20. Veruntamen in hoc nolite gaudere, quia spiritus vobis subjiciuntur; gaudete autem quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

21. In ipsa hora exsultavit spiritu, & dixit, Confiteor tibi, pater, Domine cœli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis. Etiam, pater, quoniam sic placuit ante te.

22. Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo scit quis sit filius, nisi pater; & quis sit pater, nisi filius, & cui voluerit filius revelare.

23. Et conversus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24. Dico enim vobis, quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt; & audire quæ auditis, & non audierunt.

25. Et ecce quidam Legisperitus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo?

26. Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

27. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

28. Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

29. Ὁ δὲ, θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

30. Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν· οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

31. Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

32. Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ἀντιπαρῆλθε.

33. Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

34. Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

35. Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

36. Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

37. Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

38. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

39. Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

40. Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοὶ ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

41. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά.

42. Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

26. At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

27. Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua; & proximum tuum sicut teipsum.

28. Dixitque illi, Rectè respondisti: hoc fac & vives.

29. Ille autem volens justificare seipsum, dixit ad Jesum, Et quis est meus proximus?

30. Suscipiens autem Jesus dixit, Homo quidam descendebat ab Jerusalem in Jericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum; & plagis impositis abierunt semivivo relicto.

31. Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eâdem viâ, & viso illo prætèrivit.

32. Similiter & Levita, cùm esset secus locum, & videret eum, pertransiit.

33. Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum; & videns eum, misericordiâ motus est.

34. Et appropians alligavit vulnera ejus, infundens oleum & vinum, & imponens illum in jumentum suum, duxit in stabulum, & curam ejus egit.

35. Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curam illius habe; & quodcunque supererogaveris, ego cùm rediero reddam tibi.

36. Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37. At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Jesus, Vade, & tu fac similiter.

38. Factum est autem dum irent, & ipse intravit in quoddam castellum, & mulier quædam Martha nomine, excepit illum in domum suam.

39. Et huic erat soror nomine Maria: quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius.

40. Martha autem satagebat circa frequens ministerium; quæ stetit & ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergò illi ut me adjuvet.

41. Et respondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, solicita es, & turbaris erga plurima.

42. Porrò unum est necessarium: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

Ad Cap. X.

Com. 1. Ἀνέδειξεν, &c. ἑτέρους ἑβδομήκοντα] Bene Vulgatus, *designavit*. In Glossis, Ἀποδεικνύω, *declaro*, &c. *designo*.

Ibid. ἀνὰ δύο] Bene & heic Idem, *misit illos binos*. In alio Glossario, *Quini*, ἀνὰ πέντε.

Com. 2. Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι] Videtur hoc Christi dictum proverbiale. Tale Phædri illud,

> ——*Materia tanta abundat copia,*
> *Labori faber ut desit, non fabro labor.*

Et istud 5.47. Hegesippi, *Plurimi venales, emptores pauci*. Adde Apuleii ista, *Gestaminum modus numerum gerulorum excedit*.

Ibid. Τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ] Ità *Dominum segetum* Gellius 2.29. dixit.

Com. 3. ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων]

> *Accipitres inter tanquam vos mitto columbas.*
> *Infestos inter mitto ut ovile lupos.*

De filio ille apud Ciceronem Tuscul. 3.

> *Sciebam me* (eum) *in mortiferum bellum, non in epulas mittere.*

Sunt autem & hæc Christi proverbialia. Donatus in 5.1. Eunuchi, Proverbium est, *Ovem Lupo commisisti*. Suidas, Παρέβαλλέν τις λύκῳ ἄρνας· Ἐπὶ τῶν ἀπεχθομέναις τοῖς

τοῖς ἀνασφάλταις παραδιδόντων. *Lupos* heic Christus vocat

——Homines hominum vix nomine dignos,
Quèisque lupis diris plus feritatis erat.

Lactantius de Christiani nominis suo ævo persecutoribus, (progenie autem luporum istorum,) *Feras immanitate vincunt, placidissimum Dei gregem vastant,*
——lupi ceu Raptores.——

lib.5. cap.9.

Ibid. ἐν μέσῳ λύκων] Vult dicere, Incedendum est vobis per ignes suppositos cineri doloso. Ἐν μέσῳ (ut Sirach. 9.13.) παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπ' ἐπάλξεων πόλεων περιπατεῖς.

Com.4. μὴ πήραν] Vide ad Matth.10.10. dicta.

Ibid. μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε] Μηδένα, non de tenuioribus intelligo, sed de iis qui cultu apparatúque conspicui essent: horum occursus enim, ità comparante vivendi usu, vel festinantes morari solet. Apulcius Floridis, *Quibus curriculo confectâ viâ opus est*, &c. *si quem interea conspicantur ex principalibus viris nobilem hominem*, &c. *adeunt, ac salutant: ac si diutile ille quidpiam percontetur, ambulant* (meliùs *unà ambulant*) *diutile & fabulantur*. Contra hujusmodi prolixas salutationes, quæ non citra temporis dispendium peragi solebant, videtur Christus eos mandato munisse: non breves illas quæ communi humanitati debentur, & in transitu fiunt. At melius puto hæc Christi verba ut hyperbolica intelligere: q. d. negotio, quod imposui vobis, toto animo incumbite, prætethabitis vel brevissimis (quod genus sunt salutationes in via occurrentium) obstaculis & moramentis. Tale Apostoli illud 2 Tim.4.2. ἐπίστηθι εὐκαίρως καὶ ἀκαίρως ad quem locum annotata confer. D. Augustinus Serm. 206 de Tempore, post citata ea Elisæi ad famulum suum, SI TE SALUTAVERIT HOMO, NON RESALUTES EUM, *Pro celeritate est dictum*, &c. *ac si diceret, ità velociter ambula, ut nullis fabulis in via occupari aut retardari præsumas. Festinantibus respondendi facultatem non dari*, dixit Servius ad Æn. I.

Com.7. τὰ παρ' αὐτῶν] Recentior Interpres, *quæ ab ipsis apposita fuerint:* & ità heic Theophylactus, τὰ παρ' αὐτῶν, τουτέστιν, ἃ παρέχουσιν ὑμῖν. At hoc idem videtur cum eo quod sequitur, τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν. Puto Vulgatum vertisse rectiùs, *quæ apud illos sunt:* id est, ut ego intelligo, *quæ illorum sunt*. Sic Marc.9.26. τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, id est, *omnia sua*, ut bene non solùm Vulgatus, sed & ipse Recentior verterat.

Ibid. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι] Quin & hoc proverbiale est. Suidas, Ἀξία ἡ κύων τοῦ βρώματος. Ἐπὶ τῶν κατ' ἀξίαν τινὸς τυγχανόντων. Μισθὸν heic (ob vocem ἐργάτης) concinniùs dictum quàm τροφῆς, quod apud Matthæi Interpretem. Vide Rom.4.4. 1 Cor.3.14. Jacob.5.4. ipsúmque illum Matthæi Interpretem 20.8.

Ibid. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν] Hoc enim circumforaneorum foret ac mendicantium, probrum cuivis homini summâ ope cavendum: (ζωὴ πονηρὰ ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν, Sirachid. 29.25.) quantò plùs vobis evitandum, legatis meis, tantóque ac tam excelso muneri delegatis?

Com.8. ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν] Ità 1 Cor. 10. 27. Apostolus, τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε· & apud Homerum ille,

Ἔσθιε, δαιμόνιε, ξείνων, καὶ τέρπεο τοῖσδε
Οἷα πάρεστι——

Id est, οἷα παρατίθενταί σοι. In Græco Proverb. 23.1. Νόει τὰ παρατιθέμενά σοι. Aristoteles Polit. 1. de Mida, Πάντων τῶν παρατιθεμένων αὐτῷ χρυσῶν γινομένων.

Ibid. τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν] Propriè heic παρατιθέμενα. Vide ad Act. 16.34. dicta.

Com.11. πλὴν τοῦτο γινώσκετε] Ità 1 Reg. 5.7. πλὴν γινώσκετε, καὶ ἴδετε. Vide ad 2 Tim.3.1. dicta.

Com. 12. ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ] Ità & 2 Tim.4.8. Vult dicere, ut apud Matthæum hoc loco, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως vide ad 2 Tim.1.12. annotata.

Com.13. καθήμεναι μετενόησαν] Καθήμενοι (ut Matth. 6.5. ἑστῶτες) potest idiotismus esse; Matthæi enim Interpres hoc loco, μετενόησαν tantùm: Cùm autem heic de luctu agatur, melius vocem eam suâ significatione accipere. Apuleius de ærumnoso illo, *Sedebat humi, scissili palliastro semiamictus*, &c. ad quem locum nescio quæ annotavimus. Adde Job.42.6. Esther.4.3. Jonæ 3.6.

Com. 15. ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα] Ἡ

——μέχρι νεφῶν τὴν ὀφρὺν ἀνασπάσασα.

Ὑψωθεῖσα, passivum pro reciproco: sensus enim est, quæ ità superbis ex hodierna opulentia tua. Vide Job.42.6.

Ibid. ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ] Sen. Octav.

——Sis licèt structu eminens,
Opibus superba, gaudium capies breve.

Ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ, est, καταῤῥιφθήσεται (ut Thren. Jerem.2.1.) ἀπ' οὐρανοῦ τὸ δόξασμά σου. Vide & in Græco Esaiæ 14. com.11,12,13,& 15. Καταβιβάζειν itidem de desolatione Tyri habemus Ezech.28.8. *Ad Inferos*, est, ad infimam miseriæ sortem: quo sensu *capite ad Inferos dejecto incedere*, habemus apud Apuleium; &, *in cœlo positum ad Inferos trahere*, apud Petronium. Vult dicere, fœlicitas ista tua ingruente bello Hierosolymitano mutabitur in ærumnas. Hesychius, Κερβέρειον· ᾍδης συμφορῆς. De Fortuna (& quid hîc à Christo prædicitur nisi fortunarum mutatio?) vetus Epigrammatarius, Antholog.7.

Τοὺς δ' ἀπὸ τῶν νεφελῶν εἰς Ἀΐδην κατάγει.

Com. 16. ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ] Ità 1 Thess. 4. 8. Apostolus, Ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν, &c.

Ibid. ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με] Sive respicior ut legatus eius, quo pacto contumelia mei in illum qui me misit recidit, (ἃ γὰρ ἂν πρέσβεις ὑπομένωσιν, ἐπὶ τοὺς πέμψαντας τὴν ἀναφορὰν λαμβάνει) (Philo Jud.) sive (quod longè excellentius est) ut filium ejus: vide Joh.5.23. (ubi & πέμπειν est quod hoc loco ἀποστέλλειν) & Joh.10.23.(ubi μισεῖν non est, *odio habere*, sed quod heic ἀθετεῖν) adde l.8. § ult. ff. de injur. &c. Atherbal ad Senatum Romanum, apud Salustium Jugurth. *Vos in mea injuria despecti estis*. Dorimachus apud Polybium lib. 4. Messenios alloquens, ineptos vocat eos si dum se detinere meditarentur, non Ætolis potiùs quàm sibi injuriam inferre crederent. Mennius apud Tacitum Annal.1. ad milites vim intentantes sibi, non Præfectum, sed Germanicum Ducem, sed Tiberium ipsum ab iis violari ait: & Thrasybuli filius (apud Plutarchum) à Periandro in cœna loco inferiore ordinatus, οὐ ἐμοὶ (inquit) τὸν πέμψαντα περιυβρίζεις βουλόμενος, &c. φανὸς ἐστι.

Com.17. ὑπέστρεψαν &c. μετὰ χαρᾶς] Ità & infrà 24.52.

Com. 18. Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα] Non hoc vult, Vidi Satanam de cœlo cadentem, (indè enim jam olim ceciderat,) sed, Vidi Satanam cadentem, (nempe de principatu ac tyrannide sua) tam rapidè quàm fulgur de cœlo micare solet. Ἐθεώρουν puto enallagen esse, pro θεωρῶ. Video brevì ruiturum eum. Celeritas nimia proverbialiter solet fulguri assimilari, vide Matth.24.27. Apuleius de aquila, Florid.1. *Ruit sese fulminis vice: de cœlo improvisa.* Suidas de Indaco, celerrimo cursore, Οἷά τις ἀστραπὴ κατὰ κρημνῶν, ὁ τρέχοντι μᾶλλον ἢ πετομένῳ ἐοικώς. Appianus in Præfatione, Διὰ τὴν βραχύτητα τοῦ χρόνου ἀστραπῇ παρέοικεν. Tale apud Senecam Tragicum,

——Aut qualis cadit
Delapsa cœlo stella, cùm stringens polum,
Rectam citatis ignibus currit viam.

Ovidius de Phaetonte,

Volvitur in praceps, longóque per aera tractu
Fertur, ut interdum de cœlo stella sereno
Etsi non cecidit, possit cecidisse videri.

Ad celerem istam, tantâque cum potentia factam Euangelii propagationem, quam hîc Christus innuit, pertinet (inter alia) illud Act.19.20. κατὰ κράτος αὐξάνειν.

Ibid. ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα] Vagellius apud Senecam Natur. quæst. 6.2.

Si

Si cadendum est mihi, cœlo cecidisse velim.

Com. 19. ὑδὲν ὑμᾶς ὀ μὴ ἀδικήσει] Ità & in tabula Cebetis, Ὀυδὲν ὀ μὴ ἀδικηθήσεται. Ut vocabula quædam à latitudine sua restringuntur ad specialem significationem quampiam, ità alia vicissim à propria & speciali ad latiorem significatum extendi solent: quod & heic in ἀδικεῖν factum. Exempla autem negationum trium junctim occurrentium ad Matth. 24. 21. adduximus.

Com. 20. ἐν τύτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι, &c.] Id est, nolite tam ob hoc gaudere, quòd, &c. quàm quòd, &c. Vide ad Matth. 10. 20. notata. Ἐν τύτῳ hìc, ut & 1 Joh. 3. 24. abundare videtur.

Com. 21. ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι] Ità rectiùs quàm adjuncto ἁγίῳ, quod in quibusdam codicibus. Additur τῷ πνεύματι autem ad indicandam gaudii ejus magnitudinem: sic Joh. 16. 22. χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, intensius multò est quàm si χαρήσεσθε dixisset. Tale & Homericum illud,

—— γέγηθε δὲ φρένα Λητώ.

Quod verbis Gellii (laxioribus, significantissimis autem) est, *gaudere gaudium, non pigrum, leve, & quasi in summo pectore supernans: sed intimum, genuinum, ex ipso penetrali cordis atque animæ vigens:* ex quibus commodè intelligi datur qualis & heic ista Christi exsultatio fuerit. Nec dissimile 2 Cor. 7. 4. τῇ χαρᾷ ὑπερπερισσεύομαι. Vide suprà 1. 47. & ibi annotata.

Ibid. καὶ εἶπεν, Ἐξομολογῦμαί σοι, πάτερ] Ex gaudii quadam redundantia Patri gratias laudésque refert. Simile 28. 7. apud Psalmistam, Ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μυ, καὶ ἐκ θελήματός μυ ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. Post ἐξομολογῦμαί σοι supple χάριν ut in illis suprà 2. 38. Ἀνθωμολογεῖτο (i. e. ὡμολογεῖτο) τῷ Κυρίῳ ubi vel χάριν, vel ἔπαινον supplendum, vel utrumque. Suidas, Ἐξομολόγησις, εὐχαριστία. *Confiteor* ergò, ut vertunt, est, solvo gratias. Seneca 72 Epist. *Interdum solutio est ipsa confessio.*

Ibid. ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν] Σοφοὶ hìc, Matth. 11. 25. & 1 Cor. 1. 20. sunt, aut quales 1 Cor. 1. 26. κατὰ σάρκα σοφοί· aut quales Rom. 1. 22. φάσκοντες σοφοὶ εἶναι. Et hanc posteriorem expositionem sequitur D. Augustinus in Psal. 8.

Ibid. καὶ συνετῶν] Quales dicto ad Corinthios loco 1. 1. 20. συζητητὴς τῦ αἰῶνος τύτυ.

Ibid. καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις] Νήπιοι heic, Apostoli jam dicto loco, com. 26. τὰ μωρὰ τῦ κόσμυ. D. Augustinus in Psal. 77. de Lege Dei loquens, *Quod infunditur, concavo humilitatis excipitur, eminentiâ tumoris expellitur.* Euthymius ad Angeli Luc. 2. ea, ANNUNCIO VOBIS GAUDIUM, *Scribis & Pharisæis non annunciavit hoc gaudium: cùm enim perversi essent & invidi, non erant credituri: sed pastoribus, qui versutiâ & invidiâ carebant.* Adde heic ad Matthæum dicta.

Ibid. ὅτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου] Sic Jobi 1. 21. ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, ὅτως ἐγένετο· & Jonæ 1. 14. Σὺ, Κύριε, ὃν τρόπον ἐβύλυ, πεποίηκας. Virgil. Georg. 4.

Quippe ità Neptuno visum est ——

Ad quæ Servius, *Ubi deest ratio, sic loquitur:* puto *loquimur* legendum. Adde ad Matthæum notata.

Com. 22. Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τῦ πατρός μυ] Estne quod Matth. 28. 18. & Joh. 13. 3? an verò hæc verborum istorum sententia? Quæcunque doceo & facio, proveniunt ex tradita mihi à Patre potestate & sapientia. Ὀυδεὶς ταῦτα σημεῖα (ut Joh. 3. 2.) δύναται ποιεῖν ἃ ἐγὼ ποιῶ, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτῦ.

Ibid. ὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, &c.] Τίς ἐστιν, & heic, & in sequente orationis membro, item Joh. 4. 10. succinctè omnia comprehendit personam comitantia. Asconius in verba *qui sis*, Divinat. in Verrem, *Non in nomine tantùm, & in genere est: sed & in omnibus personæ attributis. Ergò, qui sis, & quòd Siculus, continet, & quòd indoctus, & quòd non intelligeret, &c.*

Com. 23. κατ' ἰδίαν] Suidas, Κατ' ἰδίαν. ἰδίως.

Com. 25. νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν] Par illud apud Phrygium fabulatorem, Ἀνήρ τις κακοπραγμων εἰς τὸν Δελφοῖς ἦκεν Ἀπόλλωνα, πειράσαι αὐτὸν βυλόμενος. Vocem νομικὸς habes apud Arrianum 2. 13. in Epictetum, & Plutarchum in Syllæ vita. Recentior *legis interpres* vertit, meliùs Vulgata versio, *legis peritus*. In Glossario, Νομικὸς, ὁ νόμυς εἰδὼς, *legis peritus.*

Com. 26. πῶς ἀναγινώσκεις;] Id est, ut Marc. 10. 3. at in re alia, τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

Com. 27. Ἀγαπήσεις Κύριον, &c. ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου] Ità 7. 32. Sirachides, Ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ συ εὐλαβῦ τὸν Κύριον· & 13. 6. apud Tobiæ Scriptorem, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ πρὸς Κύριον ἐπιστρέφειν. Plinius lib. 6. epist. 14. *Mei stomachi hac natura est ut nihil nisi totum ac merum velit:* quæ eminenter dici possunt de summo Numine. Virgil. 9. *Pectore toto:* ubi Servius, *omni affectu.* Donatus in Adelph. 5. 7. *Ex animo facere est,* &c. *ex tota mente præstare, non perfunctoriè.* Adde ad Matth. 22. 37. dicta. Ovidius,

O penitus toto corde recepte mihi!

Ibid. ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου] Ἀγαπήσεις nempe. Sic ἐκ καρδίας φιλεῖν, in Nubibus Aristophanis.

Ibid. καρδίας, &c. ψυχῆς, &c. ἰσχύος &c.] Vulgat. *ex toto corde, ex tota anima, & ex omnibus viribus tuis.* Plaut. Capteivis,

Id petam, id persequárque corde, animo, atque viribus.

Ibid. ἐξ ὅλης τῆς καρδίας] Servius ad Æn. 9. *Pectore toto; omni affectu. Et est de proverbio. Cicero in de Legibus, Nisi toto pectore amatur, ut dicitur. Cùm enim, ut dicitur, dicit, ostendit proverbiale.*

Ibid. καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν] Non dicit, τὸν ἀγαπῶντά σε, aut τὸν ἀγαθοποιοῦντά σε id enim & Gentes faciebant, suprà 6. 32, 33. (Cicero in Lælio, *Eodem modo erga amicum affecti simus quo erga nos ipsos:* & lib. 1. de Legibus, *Est in amicitia necessarium ut alter nihilo sese plus quàm alterum diligat.*) at τὸν πλησίον σε id est, quemvis hominem. Quo modo autem quâque mensurâ illud ὡς (quod heic similitudinis quidem, at non perfectæ æqualitatis nota est) in usu vitæ adimpleri debeat, difficile, imò impossibile est certis regulis astringere, & finibus coercere, cùm id quod heic præcipitur non sub formulam cadat, ut quæ legibus comprehendi solent; nec verò in puncto consistat, ut quæ mathesis tractat; at in boni prudentísque viri arbitrio, diligentíque personarum, locorum, & temporum ac rerum pensitatione.

Com. 28. τῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ] Phocylides,

Ταῦτα δίκης, ταῦτ' ἐμμελέτα, τύτων χρὴ ἐρᾶν σε,
Ταῦτά σε τῆς θείης ἀρετῆς εἰς ἴχνια θήσει.
Hac summa virtus, petitur hâc cœlum viâ.
—— *Semita certè*
Æterna has per virtutes patet unica vitæ.

Vide Genes. 42. 18. Levit. 18. 5. Deuteron. 4. 1. & 32. 47. Proverb. 7. 2. Esaiæ 55. 3. Ezech. 20. 11.

Com. 30. Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησῦς, εἶπεν] Ælianus Var. 2. 34. Ὑπολαβὼν ὁ Ἐπίχαρμος, ὦ βέλτιστοι, εἶπεν, &c. Idem 1. 34. Ὑπολαβὼν ὁ βασιλεὺς, ἔφη, &c.

Ibid. ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησῦς, εἶπεν] In Excerptis Diodori Siculi pag. 308. edit. Parif. Ὁ δὲ Δομίτιος ὑπολαβὼν, ἔφησεν, &c. Hesychius, Ὑπολαβὼν, ὑποκριθεὶς. Recentior, *excipiens*, bene: ità enim & Virgilius: bene & Vulgatus, *suscipiens*. Apuleius 2. Milef. *Suscipit ille de lectulo:* & 4. *Suscipit unus ex illo posteriore numero,* &c.

Ibid. λῃσταῖς περιέπεσεν] Sic, *in latrones incidere*, in l. merito. ff. pro socio. In Excerptis Diodori Siculi, λῃστείᾳ περιπίπτειν dicitur: Artemidoro 2. 22. πονηροῖς ἀνθρώποις περιπίπτειν. Λῃσταῖς περιπίπτειν, est & apud Diogenem Laertium in Bione.

Ibid. ἐκδύσαντες αὐτὸν] Glossarium, ἐκδύω, *exspolio, despolio:* Ἐκδύτης, *despoliator*. Despoliare, latronum est. Philo in de Somniis, Λωποδύταις ἴδοις, &c. ἀναμιμνήσκει τὰς μὲν ἐσθῆτας ἀφαιρῦντας, γυμνὸς δὲ τὺς ἔχοντας ἀποφαίνειν. D. Augustinus in Psal. 69. *Quærit latro tunicam viatoris; latro ad hoc occidit, ut exspoliet,* &c. Hujus loci sunt & Hesychii ista

ista (at fortè in prima voce mendosa) Συλλαβὰς οἶδε, τοὺς συλῶντας καὶ ἐκδύοντας.

Ibid. καὶ πληγὰς ἐπιθέντες] Ex more id genus hominum, qui non despoliant tantùm, sed & vulnerant. Cicero 7. 9. ad Atticum, de L. Quinctio, *Ad bustum Basili vulneratus & despoliatus est.*

Ibid. πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ] Plutarchus in Lacænarum apophthegmatis, Πολλὰς πληγὰς λαβόντα, καὶ ἀπειπόντα ὀλίγου ὡς τεθνηκότα.

Ibid. ἀφέντες ἡμιθανῆ] Aristides in Rhodiaca, ἀπολειφθέντες ἡμιθνῆτες. Tacitus Annal. 3. *Quasi exanimes linquebantur.* Recentior Interpres, *seminece relicto*: malè facerem si damnarem, nam & *Seminecem liquit* —— apud Virgilium lego, & in Glossis, *Seminecem*, ἡμιθνῆτα, καὶ ἡμιθανῆ· si non Latinitas, tamen saltem damnanda est morositas ejus; idem implevit enim Vulgati illud, *semivivo relicto.* Gellius 7. 21. *Quoad vivet, cùm dicitur, item, quoad morietur, videntur quidem duæ res dici contrariæ; sed idem atque unum tempus utraque verba demonstrant,* &c. *tempora enim duo cùm inter se opposita sunt, atque ità cohærentia, ut alterius finis cum alterius initio misceatur, non refert utrùm per extremitatem prioris, an per initium sequentis locus ipse confinis demonstretur.* Adde quòd & *semivivum reliquerunt* Cicero ad Atticum dixit.

Com. 31. Κατὰ συγκυρίαν, &c.] Id est, κατὰ συντυχίαν. Hesychius, Συγκυρία, συντυχία. Κατὰ συγκυρίαν habes & apud Epiphanium Hæresi 1. Cicero 2. 12. ad Atticum συγκύρημα dixit. In Hesychio autem ubi legimus, Κατὰ ζωδιασμὸν, κατὰ συντυχίαν, κατὰ σύμπεξιν, κατὰ συγκυρίαν· videtur ultimo loco scribendum κατὰ σύγκρισιν· aut alia quæpiam vox aptior supponenda est: κατὰ συγκυρίαν, enim, nisi animi fallor, corruptum est. Est & corruptum illud ζωδιασμὸν, pro quo ζωδιασμὸν reponendum.

Ibid. κατέβαινεν, &c.] Scholiastes ad Iliad. Καταβῆναι, ἀπελθεῖν, ἐφ' ὕψους γὰρ ἦν ἡ πόλις.

Ibid. ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν] Plutarchus de Caio Graccho, Ὁρῶν ἕνα τῶν ξένων αὐτοῦ, &c. ἑλκόμενον ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ φαυλίου, παρῆλθεν.

Com. 32. ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν] Venit, vidit, transivit. In sententiis Democratis, Ὁ βίος πάροδος, ἦλθες, εἶδες, ἀπῆλθες.

Com. 33. ἦλθε κατ' αὐτὸν] Ut videret quis homo ille, & quid rei esset. Apuleius 4. Florid. *Propiùs accessit, ut incognosceret (more ingenii humani) quisnam esset.* In Plauti Amphitryone, *Qui ante ædes nostras sic jacet*, &c.

——*Ibo, & cognoscam quisquis est.*——

Com. 34. κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ] Καταδῆσαι habemus itidem hoc sensu Sirachidis 27. 21. ibidem 30. 7. καταδεσμεύων, & in Esaiæ Græco 1. 6. καταδεσμοὺς. Tacitus Annal. 15. *Vulneribus ligamenta*, &c. *parare eundem jubet*: id est, καταδεσμοὺς, vel ἐπιδεσμούς. Suidas, Ἐπιδεσμὸς, ὁ ἐπὶ τῇ πληγῇ δεσμός. *Fasciolis plagas vincire*, Apuleius dixit. Optimè Vulgatus autem, *alligavit vulnera ejus.* Sic *vulnus alligare*, Tragicus vetus apud Ciceronem, Tuscul. 2.

Ibid. ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον] Sedulius ad Rom. 16. de Aquila & Priscilla, *Paulum virgis cæsum vino oleóque*, &c. *medicati sunt.*

Ibid. ἐπιβιβάσας ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος] Sic Act. 23. 24. κτήνη, &c. ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον, &c. Josue 2. 6. ἐπὶ τὸ δῶμα ἐπιβιβάζειν· & 4 Reg. 9. 28. in Græco, ἐπὶ τὸ ἅρμα ἐπιβιβάζειν. Hesychius, Ἐπιβιβῶ· (fortè ἐπιβιβάζω legendum,) ἀναφέρω. Appianus in Ibericis, Τοὺς ἀφεστῶτας ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀναβιβάσαι. Ἐπὶ ἵππον ἀναβιβάζειν, est & Dissert. 19. apud Maximum Tyrium.

Ibid. ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον] Ità, *ad hospitium* (id est, ut hoc loco, *stabulum*, πανδοχεῖον, adeóque hominem à latronibus spoliatum) *perducere*, lib. 1 Apuleii.

Com. 35. Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν] Μονούμενος nempe, (ut Sapient. 5. 14.) καταλύτης.

Ibid. ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ] Sic jam citato Apuleii libro *pretio mansionis stabulario persoluto*: ubi *stabularius* (ut & Vulgato nostro) πανδοχεύς· pro quo (ut passim otiosè) Recentior, *hospiti* dixit. In vetere Onomastico, *Stabularius*, πανδοχεύς.

Ibid. ἐπιμελήθητι αὐτοῦ] *Curam habe illius.* In vetere Onomast. *Curo*, ἐπιμελοῦμαι. Et bene ἐπιμελήθητι de vulnerato homine curando. Hinc ἐπιμεληταὶ οἱ τοὺς τετρωμένους ἐν πολέμῳ θεραπεύοντες, inquit Suidas è Xenophonte.

Ibid. καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ, &c. ἀποδώσω σοι] Synesius 52 Epist. Καὶ ὅ, τι ἂν ὑπὲρ τῆς τιμῆς καταθῇς, παρ' ἐμοὶ πολλαπλάσιον κείσεται. Excerpta vet. Gloss. *Reddam*, ἀποδώσω.

Ibid. ἐγὼ, &c. ἀποδώσω σοι] Ἐγὼ (ut Epist. ad Philem. com. 19.) ἀποτίσω. Ausonius ad Gratianum Imperatorem, *Præbes ministros, instruis cibos, fomenta dispensas: sumptum adjicis medelarum.*

Com. 37. καὶ σὺ ποίει ὁμοίως] —*Tu quoque fac simile*: id est, quemvis hominem tuum proximum existima. D. Augustinus in Psal. 25. *Proximus tuus ille est qui tecum natus est ex Adam & Eva: omnes proximi sumus conditione terrenæ nativitatis:* & pòst, *Proximum tuum debes putare omnem hominem, & antequam sit Christianus. Cognationem quandam inter nos Naturam constituisse* ait JC^tus.

Ibid. καὶ σὺ ποίει ὁμοίως] Sic Ephes. 6. 9. Apostolus, Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ (id est, ὁμοίως) ποιεῖτε.

Com. 38. εἰς κώμην τινὰ] Recentior, *in vicum quendam.* Vulgat. (quod eodem recidit) *in castellum quoddam.* Glossarium, Κώμη, *villa, vicus, castellum*: & in vetere Onomastico, *Castellani*, κωμῖται.

Ibid. γυνὴ τις ὀνόματι Μάρθα] Nomen frequens regionibus iis. Plutarchus in Mario, Σύραν γυναῖκα, Μάρθαν ὄνομα, &c.

Ibid. ὑπεδέξατο αὐτὸν] Glossæ, *Suscepit*, ὑπεδέξατο.

Com. 39. παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ] More discentium. Παρακαθίζειν eodem planè sensu habet & Arrianus 2. 21. in Epictetum.

Com. 40. περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν] Περιεσπᾶτο, nempe νοῦ, vel διανοίᾳ. Ità 1 Diodori Siculi, τῇ διανοίᾳ περὶ πολλὰ περισπώμενος. Sirachides 41. 2. de egeno, περὶ πάντων περισπωμένῳ. Glossæ, *Destrictus*, περισπασθείς, &c. Vocem περισπασμοῦ habemus Ecclesiastæ 1. 13. 3. 10. 4. 8. & 5. 14. item 12. 2. apud Marcum Antoninum: & contrà 1 Cor. 7. 35. adverbium ἀπερισπάστως. Περισπᾶσθαι περὶ πολλὴν διακονίαν, est quod Latinis hoc in argumento, *cursitare, currere, discurrere.* Horatius de mure urbano murem rusticum cœnâ excipiente,

——*Veluti succinctus cursitat hospes.*

Idem 4. Carm. 11.

Cuncta festinat manus, huc & illuc
Cursitant mixtæ pueris puellæ.

Apud Petronium in apparatu cœnæ Trimalcianæ, *Longè arcessere fabulas cœpi, sciscitarique quæ esset illa mulier quæ huc atque illuc discurreret.* D. Ambrosius cap. 8. lib. de Elia & jejunio, *Sileat aliquando domus à multis perturbationibus huc atque illuc discurrentium.* *Distrahi* autem vel (ut hîc Vulgatus) *satagere* circa frequens ministerium sub hospitum amicorúmve adventu, & res solennis est, & cum excusatione quadam necessaria: Τῷ περισπᾶσθαι Συμπόσιον, &c. οὐκ εὐχερὲς, ait Maccabaicorum Scriptor 2. 2. 27. Juvenalis,

Hospite venturo cessabit nemo tuorum;
Verre pavimentum, nitidas ostende columnas:
Arida cum tota descendat aranea tela:
Hic leve argentum, vasa aspera tergeat alter.

En πολλὴν διακονίαν. Plutarchus in materia simili fine libri περὶ Φιλοπλουτίας, Τῶν κύκλῳ ἀνθρώπων, περιθεόντων περὶ τὰς κύλικας, ἀλλάσσει τὰς οἰνοχόας, μεταρρυθμιζόντων πάντα, πάντα κινούντων. Ubi & nota vocabulum περισπῶνται, quo & Lucas usus.

Ibid. ἐπιστᾶσα δὲ εἶπεν] Vulgatus, *quæ stetit, & ait*; particulam δὲ in pronomen ἡ mutans, & hoc non semel: nam & infrà 18. 28. illa, ὁ δὲ εἶπεν, QUI DIXIT vertit.

Ibid. μόνην με κατέλιπε διακονεῖν;] Sermo plùs æquo gravari

gravari se querentium. Moses ad populum Deuter. 1.12. Πῶς δυνήσομαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν κόπον &c. Idem ad Deum Numer. 11.14. Οὐ δυνήσομαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν λαὸν τοῦτον. Nævius,

Miserum me! cui datum est ut hunc solus perpetuem laborem.

Contrà, de Deo Apuleius, lib. de Mundo, *Nec multis ei opus est, nec partitis hominum conservitiis, quibus propter ignaviam appositum est pluribus indigere.*

Ibid. ἵνα μοι συναντιλάβηται]

Ut aliqua pars laboris minuatur mihi,

Terentius in Prologo Heautont. dixit. Locutio (id nemo enim mihi visus docuit) ab iis sumpta est qui solent partem onerum sublevare: unde & in Græco Exod. 18.22. post κουφιοῦσιν ἀπὸ σοῦ, sequitur, καὶ συναντιλήψονταί σοι. Plinius eadem ferè metaphorâ lib. 2. epist. 9. *Teque obsecro ut aliquam oneris mei partem suscipere tanti putes.* Vulgatus hic, *ut adjuvet me*: quomodo & Rom. 15.30. συναγωνίζεσθαί μοι, *ut adjuvetis me.*

Com. 41. Μάρθα, Μάρθα] Ut & infra 22. 31. Σίμων, Σίμων. Habent gravitatem vocabuli repetitiones istæ, monentisque affectum auctoritate quadam mixtum demonstrant.

Ibid. μεριμνᾷς, &c. περὶ πολλὰ] Sollicita erat de pluribus, indè illa discursatio ejus. Andronicus Rhodius 4. 5. Οὐ δυνατὸν ποιεῖν τὸ περὶ ὀλίγων φροντίζοντα. Nota & quàm congruè μεριμνᾷς de domûs conviviique domina prolatum. In Terentii Phormione 2. 2.

——*Cùm ille curâ & sumptu absumitur*
Ut sit quod tibi placeat.——

Ad quem locum Donatus, *Sumptu in emendo, curâ in apparando: & hoc eminenter adjectum est, non sui curam, sed convivarum gerere illum qui vocat.* φροντίζειν eodem sensu habemus Sirachidis 32. 1. Μεριμνᾷς vertit Vulgatus, *sollicita es*, Latinissimè. Horatius,

Tene, ut ego accipiar lautè, torquerier omni
Sollicitudine districtum nè panis adustus,
Nè malè conditum jus apponatur?——

Seneca de Brevit. vitæ, cap. 12. *Convivia istorum non posuerim inter vacantia tempora, cùm videam quàm solliciti argentum ordinent, &c. quàm suspensi sint quomodo opera coquo exeat.* Terent. Heaut. 3.1.

Relivi dolia omnia, omnes serias,
Omnes sollicitos habui.——

Julius Firmicus, *Faciet popinarios, & qui alienarum voluptatum curam sollicitudinémque sustineant*: etiam Arnobius, *sollicita cautionis diligentiâ præparare* lib. 2. dixit.

Ibid. τυρβάζῃ] Inertiâ strenuâ exerceris. Τυρβάζειν Suidas ἑτοιμάζειν καὶ φροντίζειν exponit: quorum utrumvis huic loco congruit.

Com. 42. Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία] Ἓν δέ ἐστι πολλοῦ ἄξιον, 6.33. dixit Marcus Antoninus. Apuleius Florid. de Indiæ gymnosophistis, *Non nôrunt arvum colere, vel aurum colare, vel equum domare, vel taurum subigere, &c. unum pro his omnibus nôrunt, sapientiam percolunt.* Anonymus apud Suidam, verb. πολλὰ δέ.

Πολλ' οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος ἓν μέγα.

Arrianus ad Christi verba non inappositè, Ἑνὸς δυνάμενον ἐπιμελεῖσθαι, καὶ ἑνὶ προσηρτῆσθαι ἑαυτὸν, μᾶλλον θέλομεν πολλῶν ἐπιμελεῖσθαι, καὶ πολλοῖς προσδεδέσθαι. Idem 2. 4. Τί σοι λείπει; ἂν οὖν σοι δείξω ὅτι τὰ ἀναγκαιότατα καὶ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν, καὶ ὅτι μέχρι σήμερον πάντων μᾶλλον ἢ τῶν προσηκόντων μεμέληκας; Et demum 4.6. ex persona hominis cui in studiis inutilium rerum suum tempus effluxit, Ἄνω κάτω φέρω τοὺς προστινομένους, καὶ ἄλλους πλέκω, καὶ μεταπίπτοντας ἀναλύω, τὰ δ' ἀναγκαῖα, &c. οὐ γυμνάζω, οὐδὲ μελετῶ τὰ χρήσιμα ταῦτα προσήκοντα μελέτην. Aptè huic loco & hoc genus hominibus convenit illud Curtii, *Stultum est eorum meminisse propter quæ tui oblivisceris.*

Ibid. Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο] Clemens Stromat. 4. Τὸ συμφέρον τῷ χρειωτέρῳ, τοῦτο αἱρετώτερον.

Ibid. ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται] Præsidium

Magnificum & ingens, nulla quod rapiat dies. Seneca. Catullus,

Non incendia, non graves ruinæ,
Nec casus alii periculorum.

Cicero, *Quod nec eripi, nec surripi poterit unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur.* Julianus, χρῆμα ὃ ἐν ναυαγίοις ἔνεστι διασώζεσθαι, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ δήμῳ, καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἐρημίαις, ἐν λῃσταῖς μέσοις, καὶ ὑπὸ τυράννων βιαίων. Ἣν οὐκ ἀ. ἀ. αὐτῆς, est, ἧς τινὸς καρπὸς, ἢ χαρὰ, οὐκ ἀ. ἀ. &c. Sic Joh. 16.22. τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

Ibid. ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς] Lucian. Timone, Πλοῦτος, ὃν οὔτε κόλαξ ὑφέλοιτ' ἂν, οὔτε συκοφάντης φοβήσει, οὐ δῆμος παροξυνθεὶς, &c. ΑΦΕΛΕΣΘΑΙ δύναιτ' ἄν. Demophilus in Pythagoreorum Sententiis, Δῶρον θεοῦ περὶ ἈΝΑΦΑΙΡΕΤΟΝ. Sic in vetere Senario;

ἈΝΑΦΑΙΡΕΤΟΝ κτῆμα' ἐστι παιδεία βροτοῖς.

Plutarchus libro περὶ Εὐθυμίας, cùm τὸ βελτίονα ἐν ἡμῖν ΜΕΡΙΔΑ (quâ & voce heic Lucas utitur,) Rationem vocasset, subjunxit, ἐν ᾗ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἱδρυμένα, &c. ἈΝΑΦΑΙΡΕΤΟΝ τὴν οὐσίαν ἔχουσι. Lactantius 6.6. *Potissimum in iis rebus comparandis virtutis ratio consistit, quæ nobis nec homo ullus, nec mors ipsa possit auferre*: id est, quæ sunt ἀναφαίρετα. Plinius lib. 1. Epist. 3. ad Rufum suum, *Cùm reliqua rerum tuarum post te alium atque alium Dominum sortientur, hoc nunquam tuum desinet esse, si semel cœperit.* Voluit dicere, erit ἀναφαίρετον. Seneca (cap. 5. lib. In sap. non cad. injur.) de Stilpone philosopho, *Habebat secum vera bona, in quæ non est manus injectio*: q. d. ἀγαθὰ γνήσια, καὶ ἀναφαίρετα. Sic, κτήματα ψυχῆς ἀναφαίρετα lib. 1. Herodianus: ἀγαθὸν οἰκεῖον, καὶ δυσαφαίρετον, Aristoteles Ethic. 1. 5. Arrianus in Epictetum, Θαρρῶν τῷ μόνῳ θαρρεῖν ἐνδεχομένῳ, τῷ πιστῷ, τῷ ἀκωλύτῳ, τῷ ἀναφαιρέτῳ. Idem 4.7. de rectis dogmatibus, ταῦτα μόνα ἐμά ἐστι, καὶ ἀναφαίρετα.

Κεφ. ια'.

1. ΚΑΙ' ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

2. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Vulgata Versio.

1. ET factum est, cùm esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis ejus ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Johannes discipulos suos.

2. Et ait illis, Cùm oratis, dicite, Pater, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra.

3. Τὸν

3. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

4. Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

5. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

6. Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ·

7. Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι;

8. Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

9. Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

10. Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

11. Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

12. Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

13. Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

14. Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν. ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

15. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

16. Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

17. Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα, ἐρημοῦται· καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

18. Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

19. Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

20. Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21. Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

22. Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

23. Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

24. Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

25. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

26. Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα

3. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

4. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.

5. Et ait ad illos, Quis vestrûm habebit amicum, & ibit ad illum mediâ nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes,

6. Quoniam amicus meus vênit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum:

7. Et ille de intus respondens dicat, Noli mihi molestus esse, jam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi?

8. Et si ille perseveraverit pulsans, dico vobis, etsi non dabit illi surgens eo quòd amicus ejus sit; propter improbitatem tamen ejus surget, & dabit quotquot habet necessarios.

9. Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis; quærite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis.

10. Omnis enim qui petit, accipit; & qui quærit, invenit; & pulsanti aperietur.

11. Quis autem ex vobis patrem petit panem, numquid lapidem dabit illi? aut piscem, numquid pro pisce serpentem dabit illi?

12. Aut si petierit ovum, numquid porriget illi scorpionem?

13. Si ergò vos cùm sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris: quantò magis pater vester de cœlo dabit spiritum bonum petentibus se?

14. Et erat ejiciens dæmonium, & illud erat mutum. Et cùm ejecisset dæmonium, locutus est mutus: & admiratæ sunt turbæ.

15. Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum ejicit dæmonia.

16. Et alii tentantes, signum de cœlo quærebant ab eo.

17. Ipse autem ut vidit cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum in seipsum divisum, desolabitur, & domus supra domum, cadet.

18. Si autem & Satanas in seipsum divisus est, quomodo stabit regnum ejus? quia dicitis in Beelzebub me ejicere dæmonia.

19. Si autem ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices vestri erunt.

20. Porrò si in digito Dei ejicio dæmonia, profectò pervênit in vos regnum Dei.

21. Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet.

22. Si autem fortior eo superveniens vicerit eum, universa arma ejus auferet in quibus confidebat, & spolia ejus distribuet.

23. Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit.

24. Cùm immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem. Et non inveniens dicit, Revertar in domum meam unde exivi.

25. Et cùm venerit, invenit scopis mundatam & ornatam.

26. Tunc vadit, & assumit septem alios spiri-

πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

27. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

28. Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

29. Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

30. Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

31. Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

32. Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

33. Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον· ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

34. Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

35. Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν.

36. Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινόν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

37. Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ· εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

38. Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

39. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

40. Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

41. Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδού, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

42. Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

43. Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

44. Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

45. Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

46. Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.

tus nequiores se, & ingressi habitant ibi. Et fiunt novissima hominis illius pejora prioribus.

27. Factum est autem, cùm hæc diceret, extollens vocem quædã mulier de turba dixit illi, Beatus venter qui te portavit, & hubera quæ suxisti.

28. At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

29. Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Jonæ Prophetæ.

30. Nam sicut fuit Jonas signum Ninivitis; ità erit & filius hominis generationi isti.

31. Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, & condemnabit illos: quia vênit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis; & ecce plus quàm Salomon hîc.

32. Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac, & condemnabunt illam, quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Jonæ: & ecce plus quàm Jonas hîc.

33. Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen videant.

34. Lucerna corporis tui, est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

35. Vide ergò nè lumen quod in te est, tenebræ sint.

36. Si ergò corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.

37. Et cùm loqueretur, rogavit illum quidam Pharisæus ut pranderet apud se. Et ingressus recubuit.

38. Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandium.

39. Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Pharisæi quod deforis est calicis & catini mundatis: quod autem intus est vestrûm, plenum est rapinâ & iniquitate.

40. Stulti, nónne qui fecit quod deforis est, etiam id quod deintus est fecit?

41. Veruntamen quod superest, date eleemosynam; & ecce omnia munda sunt vobis.

42. Sed væ vobis Pharisæis, quia decimatis mentam & rutam & omne olus; & præteritis judicium & charitatem Dei: hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43. Væ vobis Pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.

44. Væ vobis quia estis ut monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes suprà, nesciunt.

45. Respondens autem quidam ex Legisperitis, ait illi, Magister, hæc dicens etiam contumeliam nobis facis.

46. At ille ait, Et vobis Legisperitis væ: quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito vestro non tãgitis sarcinas.

47. Οὐαὶ

47. Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.

48. Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.

49. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν·

50. Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,

51. Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

52. Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.

53. Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς, ἤρξαντο οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

54. Ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

47. Væ vobis, qui ædificatis monumenta Prophetarum; patres autem vestri occiderunt illos.

48. Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniam ipsi quidem eos occîderunt, vos autem ædificatis eorum sepulcra.

49. Propterea & sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occîdent & persequentur.

50. Ut inquiratur sanguis omnium Prophetarum, qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,

51. A sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ qui periit inter altare & ædem. Itâ dico vobis, requiretur ab hac generatione.

52. Væ vobis Legisperitis, quia tulistis clavem scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.

53. Cùm autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi & Legisperiti graviter insistere, & os ejus opprimere de multis,

54. Insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore ejus, ut accusarent eum.

Ad Cap. XI.

Com. 2. Πάτερ ἡμῶν] Seneca de Eodem, *parens noster*, Epist. 110. & 2. 29. de Benef. Lucretius,

Omnibus ille idem pater est.——

Auctor dialogi ad Asclepium in scriptis Apuleianis, *Qui solus omnia, & pater est omnium.* De Diis Hierocles, πατέρων τάξιν ἔχοντες. Andronicus Rhodius 8. 14. vel apud eum Heliodorus Prusæensis, Τῶν τέκνων τῷ πατρὶ μέλει, ὅτι οὔθεν καὶ Ὅμηρος τὸν Δία πατέρα προσαγορεύει· cujus sententiæ sunt quæ & ad Matth. 6. 9. ex Lactantio adduximus.

Ibid. ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Id est, ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ κατοικῶν· ut 5. 14. Tobiæ: Julianus 6 Orat. de Eodem, Ἐνίδρυσις οὐρανῷ κοινῶς ὑπολαμβάνομεν. Vide ad Act. 7. 49. dicta. Sunt autem heic à Christo διακριτικῶς adjuncta, ut distinguatur nempe à parentibus secundùm carnem, vel etiam secundùm spiritum: & ut sciamus illi Patris Parentísque nomen præcipuè & præ omnibus aliis convenire. Euthymius ad Matth. 23. 9. illa, πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· *Præcipuè, & tanquam prima causa pater noster est, qui in cœlis Deus est: qui verò juxta carnem ac spiritum sunt, cooperatores magis, aut ministri nobis nativitatis sunt.*

Ibid. ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου] In oratione Tobiæ 8. 5. Εὐλογητὸν τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, &c. εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ibid. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου] Τὴν βασιλείαν sunt qui exponunt promulgationem doctrinæ ejus: ego ad regni cœlestis gloriam libentiùs retulerim. Vide hîc ad Matthæum dicta. D. Augustinus in Psalm. 19. *Facis tribulationes, ad inflammandos animos nostros desiderio adventûs tui.* Idem in Psalm. 55. *Cùm apparuerit filius hominis in cœlo* (q. d. cùm advenerit regnum ejus,) *tunc securi erunt omnes sancti: illud enim veniet quod sperabant, quod desiderabant, quod ut veniret orabant.* Tertullianus cap. 41. Apologetici, de Christianis loquens, *Nihil nostrâ refert in hoc ævo, nisi de eo quàm celeriter excedere.* Paulò aliter Chrysologus, Serm. 68. *Hîc petis ut tibi & in te adveniat regnaturus, in quo diabolus arcem, mors imperium, infernus diu gessit ac tenuit potestatem.*

Ibid. γενηθήτω τὸ θέλημά σου] Nempe in nostris tentationibus: hinc 1 Pet. 4. 19. κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ πάσχειν. Vide Act. 21. 14. & Hebr. 13. 21. Seneca 74 Epistolâ, *Placeat homini quicquid Deo placuit.* Socrates apud Arrianum in Epictetum 1. 4. εἰ ταύτῃ τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτῃ γινέσθω.

Ibid. ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς] Σὺ γὰρ κύριος καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Matth. 11. 25. Act. 17. 24. In libro Danielis, 4. 35. Κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς γῆς.

40

Ibid. ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς] Ut ab angelis cœli, sic (quantum non obstat imbecillitas eorum) ab hominibus terræ inhabitatoribus. τὸ ὡς enim hoc loco, ut & Matth. 5. 48. & alibi, est potiùs similitudinis quàm æqualitatis nota.

Com. 3. τὸ καθ' ἡμέραν] Id est, καθ' ἡμέραν· illud τὸ enim, ut infra 22. 2. & 4. in τὸ πῶς, & alibi apud Lucam, abundat. In Glossis, Καθ' ἡμέραν, *quotidie.*

Com. 4. ὀφείλοντι ἡμῖν] Ei qui in nos aliquid admisit. *Obligationem ex delicto nasci*, aiunt & Jurisconsulti.

Ibid. μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν] D. Augustinus heic, *ne nos deserendo inferri permittas.* Sæpe Deus facere dicitur quod sinit fieri. Euthymius ad Joh. 12. ea, EXCÆCAVIT OCULOS EORUM, *Scripturæ idioma est Dei permissionem quasi opus ejus appellare.* Chrysologus ad hæc Christi verba Serm. 71. *Inducere Deus dicitur currentes ad crimina, cùm relinquit.* Psalmista 31. 8. οὐ συνέκλεισάς με εἰς χεῖρας ἐχθροῦ· non me passus es includi. Idem 55. 23. *Tu verò* (Deus) *adduces eos in laqueum interitûs*: i. e. patieris eos incidere in laqueum interitûs: & Psal. 65. 11. *In laqueum induxisti nos.* Arrianus, & de Deo loquens, 3. 24. in Epictetum, εἰς δεσμωτήριον εἰσάγει· id est, patitur incidere. Etiam apud Jurisconsultos *facere* is dicitur per quem stetit quò quid minùs fieret. *Ne nos inducas* itaque heic, est, nè patere nos induci, &c. *Induci* autem, vel *incidere in tentationem*, est, cadere in potestatem ejus, ab impetu ejus agi ferríque: id est, abjecto fidei & fortitudinis scuto manus victas protendere. Sic Seneca De Ira, 1. 8. *iræ* motibus abripi & extra se raptari, vocat, *in iram incidere*: quomodo & *in manus ejus* dicimur *incidere*, à quo nullum effugium datur. Et hoc ferè sensu εἰς πειρασμὸν ἐμπίπτειν (id est, εἰσέρχεσθαι) habemus 1 Tim. 6. 9. Contrarium 2 Cor. 4. 8. (ubi de adversorum tolerantia agitur) ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι.

Ibid. ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ] A diabolo, ut ad Matth. 6. 13. exposuimus: ad quem locum Serm. 71. Chrysologus, *mali auctorem*: & Euthymius, *Per antonomasiam malum eum* (Diabolum nempe) *appellavit, tanquam in*

50

60

70

extremo positum malitiæ. Ignatius ad Trallenses, Προορᾶν τὰς ἐνέδρας τοῦ πονηροῦ· & ibidem, φεύγετε τὰ τοῦ πονηροῦ ἔκγονα, Θεόδοτον, καὶ Κλεόβουλον. Imò, ut ab eo quod est ὁ πονηρὸς, non quod τὸ πονηρὸν, genitivum hoc in loco accipiamus, suadet & vox πειρασμὸν quæ præcessit: Diabolus enim κατ' ἐξοχὴν 1 Thess. 3. 5. ὁ πειράζων dicitur.

Com. 5. μεσονυκτίου] Demonstrat quidem vox ista certam noctis partem: tutius tamen non ubique eam strictè sumere, sed cum latitudine quadam (ut & fortè hoc loco) pro incerta aliqua, at provectioris noctis, portione. Sic & *noctem intempestam* nonnunquam apud Latinos poni, ex Ennio & Festo Pompeio ad Apuleium indicavimus.

Ibid. φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους] Vulgat. *commoda mihi.* Ex hoc loco Glossarii auctor, *Commoda*, χρῆσον. Aptè autem post φίλε, χρῆσον. Suidas, Τὸ χρῆσαι ἐπὶ φίλων, τὸ δὲ δανεῖσαι πρὸς τοὺς τυχόντας.

Com. 6. ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο, &c.]

Ξείνων τηλεδαπῶν φιλίων ἐμὸν ἵκετο δῶμα

Ergò pauculos mihi panes commoda. Martialis 4. 15.

— Sed tu causatus amici
Adventum, lancem, paucáque vasa rogas.

Vide 4 Reg. 5. 22.

Ibid. φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με] Horatius,

Si vespertinus subitò te oppresserit hospes, &c.

Apuleius 9. *Nocte quadam paterfamiliàs de pago tenebris*, &c. *impeditus, & imbre nimio madescens, atque ob id ab itinere directo cohibitus, ad hortulum nostrum*, &c. *devertit:* quod planè in Contextu Lucæ ἐξ ὁδοῦ παραγίνεσθαι.

Com. 7. Μή μοι κόπους πάρεχε] Mediâ nocte vix ægre solent fores aperiri. Achilles Tatius 2. Ἦσαν δὲ λοιπὸν μέσαι νύκτες, ὥστε μόλις θυρωρὸς ἀνέῳξεν ἡμῖν. Παρέχειν ὄχλον, (quod apud Lucam κόπους) de fores multùm pulsante dixit & Euripides.

Ibid. ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται] Argumentum nullam spem introeundi relictam. Vide Matth. 25. 10. Lucianus Toxari, Ἐπὶ τὸ δεσμωτήριον δρομαῖος ἐλθὼν, &c. οὐκ εἰσεδέχθη, ἑσπέρα γὰρ ἦν, καὶ ὁ δεσμοφύλαξ πάλαι κεκλεικὼς τὴν θύραν, ἐκάθευδε· ubi & ἐκάθευδε respondet ei quod heic sequitur, εἰς τὴν κοίτην εἰσί.

Ibid. σὺν ἐμοὶ εἰς τὴν κοίτην εἰσί] Illud σὺν ἐμοὶ non ità fortè necessariò capiendum ut in uno eodémque lecto compositos intelligamus: at liberos ejus æquè ac ipsum se cubitum recepisse. Ut σὺν ἐμοὶ heic valeat, ὡς καὶ ἐγώ. Εἰς heic, pro ἐν, ut passim in his scriptis: quâ formâ itidem usos video melioris notæ Latinos, ipsúmque Ciceronem. Confer 1. 7. A. Gellium. Contrà ἐν pro εἰς 16. 28. posuit Matthæi Interpres.

Ibid. οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι] Ità Cantic. 5. 2. ad ea, *Aperi mihi*, respondetur, *Exspoliavi me tunicâ meâ, quomodo induar illâ?* i. e. quomodo surgere potero, & indui eâ? Ad gallum suum antelucið cantantem apud Lucianum ille, *Cùm diluculaverit, baculo te comminuam*, νῦν γάρ μοι πράγματα παρέξεις ἀναπηδῶν ἐν τῷ σκότει.

Com. 8. Λέγω ὑμῖν, &c.] Ante hæc verba in quibusdam Latinis exemplaribus habentur ista, *& ille perseveraverit pulsans:* quæ fortè explicandi causâ inserta, fortè & in Græcis codicibus legebantur; ità enim & Act. 12. 16. loquitur Lucas noster.

Ibid. διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ, ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ] Confer quæ infrà ad 18. 5. hunc in sensum annotata. Hesychius ex hoc Lucæ loco, Ἀναίδειαν, ἀναισχυντίαν. Recentior, *propter importunitatem ejus:* at cur displicuit ei Vulgatus? qui *propter improbitatem ejus.* Petronius, *Nihil est quod non improbitas extorqueat:* i. e. audax & assidua instantia. In Glossis, *Improbitas*, ἀναίδεια· & (quod propiùs Contextum nostrum accedit) *postulantis improbitati cedere*, in l. nequicquam, ff. de offic. Proconsulis.

Ibid. δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει] Sic Rom. 16. 2. καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι.

Com. 9. Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν] Αἰτεῖτε, nempe Spiritum sanctum, infrà com. 13. Philo in περὶ φιλανθρωπίας, de Deo loquens, Αἱ τῶν χαρίτων αὐτοῦ πηγαὶ ἀέναοι, οὐ πᾶσι δ' ἀνεῴχθαι, ἀλλὰ μόνοις ἱκέταις.

Tu prior accedas, tu verba precantia dicas:
Excipiet gratas comiter ille preces.
Ut potiare roga: tantùm cupit ille rogari.
Da causam voti principiúmque tui.

Scriptor Sapientiæ 6. 11. Ποθήσατε, καὶ παιδευθήσεσθε. Idem 7. 7. Ηὐξάμην, καὶ φρόνησις ἐδόθη μοι· ἐπεκαλεσάμην, καὶ ἦλθέ μοι πνεῦμα σοφίας. Plutarchus de Alexandro M. Τῷ Σεραπίωνι, &c. οὐδὲν ἐδίδου διὰ τὸ μηδὲν (αὐτὸν) αἰτεῖν.

Ibid. ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε] Est ferè quod Sirachidis 27. 9. Ἐὰν τὸ δίκαιον διώκῃς, καταλήψῃ. Eundem 32. 15. vide. Arrianus 1. 28. in Epictetum, Ζήτει, καὶ εὑρήσεις. Alexis Comicus,

Ἅπαντα τὰ ζητούμεν' ἐξευρίσκεται.

Alius apud Stobæum,

Ἅπανθ' ὁ τοῦ ζητοῦντος ἐξευρίσκεται πόνος.

Et Philemon,

Πάντ' ἐστὶν ἐξευρεῖν, ἐὰν μὴ τὸν πόνον
Φεύγῃ τις ὃς πρόσεστι τοῖς ζητουμένοις.

Donatus ad 1. 1. Hecyræ, *Non reperitur nisi quod quæritur.* Artemidorus 2. 64. Οὐκ ἄνευ γὰρ τῆς γῆς ἀνασκαφῆναι θησαυρὸς εὑρίσκεται. Lactantius 3. 2. *Nunquam reperiri potest quod aut non rectè quæritur, aut omnino non quæritur.* Horatius Serm. 1.

Fortè meum si quis te percontabitur ævum, &c.

Ad quæ vetus Scholiastes, *Quasi dicat, non omnes sciant, sed ille solus quicunque quæsierit.* Plutarchus in de Liber. educ. Καὶ τὰ μὲν ῥᾴδια τοὺς ἀμελοῦντας φεύγει, τὰ δὲ χαλεπὰ ταῖς ἐπιμελείαις ἁλίσκεται. Sophia Proverb. 8. 17. Οἱ ἐμὲ ζητοῦντες, εὑρήσουσι. Paulus 2 Tim. 1. 17. de Onesiphoro, ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε. Confer Deuteron. 4. 29. 1 Paralip. 28. 9. 2 Paralip. 15. 15. Jerem. 29. 13. Sirachid. 6. 27. Adde & quæ ex Cypriano & Minucio ad Matth. 7. 7. adducta.

Com. 10. ὁ αἰτῶν, &c.] Hesychius, Αἰτῶν, ζητῶν, παρακαλῶν.

Com. 11. μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;] Vide ad Matthæum dicta.

Ibid. μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;] Confer quæ ibidem ex Suida protulimus.

Com. 12. μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;] Vide parœm. Græcam, ἀντὶ πέρκης σκορπίον.

Com. 13. οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν] Iamblichus cap. 28 de Pythagoræ vita, Πάντες, οὓς μὲν ἂν φιλῶσι, καὶ οἷς ἂν χαίρουσι, τούτοις διδόασι τὰ ἀγαθά. Quia patres autem præcipuè filios amant, aut amare existimantur, ideo præcipuè de iis solet hoc loquendi genus efferri. Vide ad Matth. 7. 11. dicta. Eugraphius ad Heautont. 5. 2. *Optimum est parentibus semper filiis bona tradere.* Hinc & infrà 16. 25. post vocem τέκνον, sequitur, ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου, &c. Δόματα Vulgatus hoc loco, Sirachidis 18. 15. & 26. 16. bene *data* vertebat. Sic, *datis sollicitare*, Ovidius, quem ad Matthæum adduximus.

Ibid. ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ] Id est, ὁ οὐράνιος. Sic 1 Joh. 3. 19. ἐκ τῆς ἀληθείας, pro ἀληθινός.

Com. 15. ἐν ἄρχοντι δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια] Tertullianus in Apologetico, *Quem solum hominem præsumpserant de humilitate, sequebatur uti magum æstimarent de potestate, cùm ille verbo dæmonia ejiceret*, &c.

Com. 17. εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα] Ità, τὴν διάνοιάν τινος καθορᾶν, apud Plutarchum in vita Pyrrhi. Vide suprà ad 5. 22. notata.

Ibid. καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον] Subaudi, ἐμπεσεῖται, vel (ut Matth. 12. 25.) ἐφ' ἑαυτοῦ μερισθείς. Hinc & in Glossis, *Divisio*, &c. μερισμὸς οἴκου. Cicero 1. de Finibus, *Civitas in seditione non potest esse beata.* Vide ad Matth. 12. 25. Ἐπὶ hîc est *contra*, ut infrà 14. 31. & 1 Pet. 3. 12.

Com. 20. ἐν δακτύλῳ θεοῦ] Virtute ac vi divinâ. Vide Matth. 12. 28. Ità Deuteron. 9. 10. de tabulis lapideis, γεγραμμένας

χαμμήνας ἐν τῷ Δανιήλῳ τοῦ Θεοῦ. Theophylactus ad Luc. 12. ea, ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοί· Μετὰ τῆς ἐμῆς συνεργίας, ἐν τῇ ἐμῇ δυνάμει. Δάκτυλος heic est qui alibi ἡ Θεοῦ χείρ, ὁ βραχίων. Hinc ἰσχύς, χείρ, καὶ βραχίων Θεοῦ, omnia junctim, Deuteron. 9.29.

Ibid. ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ] Sic 1 Thess. 2.15. ἔφθασεν ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργή. Ibi autem videtur adventus inopinatus significari, hoc loco simpliciter adventus: ut ἔφθασεν heic sit ἦλθεν, vel ἤγγικεν. Sic suprà 10.9. ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Com. 21. καθωπλισμένος φυλάσσῃ, &c.] Vegetius 3.3. *Neque enim divitiarum secura possessio est, nisi armorum defensione servetur.* Seneca 6.3. de Benef. *Ista*, &c. *quæ ferreis claustris custoditis armati*, &c. ubi *armati* καθωπλισμένοι.

Ibid. ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ] Id est, (ut Sirachidis 41.1.) ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ εἰρηνεύει. D. Chrysostomus Homil. 15. ad Pop. Antioch. ἐν οἰκίᾳ, &c. δυνατὸς ὢν ... ὁ λῃστὴς, ἡ τοιχωρύχος, οὐκ ἄλλος τις τῶν τὰ τοιαῦτα κακουργούντων τολμήσει πλησίον φανῆναι.

Com. 22. Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, &c.] Cicero de hujusmodi bonorum possessoribus, *Ejus est istorum quicquid est, qui vincit eos viribus.* (dialog. de Amicit.) Simplicius in cap. 2. Epicteti, de humano corpore, Ἐκκεῖται τῷ ἰσχυροτέρῳ ὅ,τι ἂν εἰς αὐτὸ βούληται. De eodem Seneca Epist. 24. *Cui*, &c. *ex injuria, aut ex potentioribus viribus denunciabitur dolor:* & 3.22. Arrianus in Epictetum, Πυρὸς τοῦ δοῦλόν ἐστι, πολλάκις, &c. παντὸς τοῦ ἰσχυροτέρου.

Ibid. ἐπελθὼν] Beza *invadens*, molestè. Vulgatus optimè vertit *superveniens*.

Ibid. τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει] Sic 1 Maccab. 4.30. αἴρειν τὰ σκεύη nempe (ut 1 Maccab. 3.3.) πολεμικὰ σκεύη.

Ibid. ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει] Ut ille qui

Dextra mihi Deus, & telum quod missile libro.

Contrarium *in arcu aut gladio non confidere*, apud Psalmistam.

Ibid. τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσι] Virgil.

——*Quæ sortitus non pertulit ullos.*

Ubi Servius, *Quia captivi & præda inter victores dividebantur.* In Gr. Esaiæ 53.12. Τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα.

Com. 23. Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστιν] Vide ad Matth. 12.30. dicta; & legem Solonis de civilibus discordiis apud Gellium 2.12.

Ibid. ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει] Συνάγειν & διασκορπίζειν, vel διασκορπίζεσθαι, opponuntur & Joh. 11.52. & 1.58. apud Artemidorum.

Com. 24. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων] Ità τόπους ἀνύδρους dixerunt Plutarchus in Demetrii vita, & Proverb. 9.12. LXX, δι' ἀνύδρου ἐρήμου διαπορεύεται. Pacuvius, fortè apud Nonnium, *Loca arida initas.* Beza *per arida loca*. Cur autem & heic rejecit Vulgati illud *inaquosa*? Glossarium, Ἄνυδρος, *inaquosus, siccus.*

Ibid. ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον] Livius redundantiâ simili, *Retrò domum, unde venerant, abierunt.*

Com. 26. παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ] In Mostellaria Plauti, Sc. *recordatus*, ubi hominis itidem corpus novis ædibus comparatur,

——*Ubi illo immigrat nequam homo indiligénsque*
Cum pigra familia, immundus, instrenuus:
Hîc jam ædibus vitium additur, bona cùm curantur malè.

Ibid. γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων] Recentior Interpres (quem secuti sunt multi alii) & hîc & apud Matthæum τὰ ἔσχατα vertit, *ultima conditio eorum*. Ego deliberandum censeo an post ἔσχατα supplendum ἔργα. Sic contrà Apocal. 2.19. de in melius proficiente, τὰ ἔργα σου τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων & Sapient. 19.1. προῄδει γὰρ αὐτῶν καὶ τὰ μέλλοντα· ubi & ἔργα supplendum puto: *prævidebat quæ facturi erant*. Si hæc loci mens est, χείρονα exponi *pejoris conditionis*: id est, χεῖρον τιμωρίας, majore supplicio digna. Vulgatus heic satis cautè, *novissima illius*.

Com. 27. ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου] Ἐκ τοῦ ὄχλου, *de media turba*. Sic suprà 9.38. ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε· ubi dicta vide.

Ibid. μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε] Ἐπιφωνημός. D. Hieronymus in Epist. ad Demetriadem, *Quæ mater non tuum, Juliana, beatum clamavit uterum?* Apud Petronium ille, *O felicem matrem quæ te talem peperit!* Plautus, citante Donato ad Terentium,

——*Fortunatus qui illum eduxit sibi.*

Virgilius,

——*Quæ te tam læta tulerunt*
Secula! qui tanti talem genuere parentes!

Ovidius Metam. 4.

——*Qui te genuere beati,*
Et mater felix.——

Quo sensu accipio & Jobi 29.11. ea, Οὖς ἤκουσε, (ore loquentem nempe) καὶ ἐμακάρισέ με. Βαστάζειν isto argumento satis aptè dictum. Phædrus,

Portat onus ignotum certis mensibus.

Hoc 2 Maccab. 7.27. φορέσειν.

Ibid. καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας] Μαστὸς θηλάζειν, & de infante, habemus etiam in Græco Jobi 3.12.

Com. 28. Μενοῦνγε] Suidas, Μενοῦνγε, &c. τὸ ἀληθὲς, μᾶλλον δὲ οὖν. In Glossario, Μενοῦν γε, *imò quidem*, &c. & in alio, *Imò* μᾶλλον, μενοῦν.

Ibid. οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν] Quod suprà 8.15. τὸν λόγον ἀκούειν καὶ κατέχειν.

Com. 29. Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων, ἤρξατο λέγειν, &c.] Sic infra 12.1. ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, &c. ἤρξατο λέγειν, &c.

Com. 31. ἐν τῇ κρίσει] In die judicii, ut infrà 20.33. ἐν τῇ ἀναστάσει.

Ibid. μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης] Non, cum populo hujus ævi, ut distinguatur ab eo qui antè vixit, sed, cum hoc populo nequam & flagitioso, qui à multis jam seculis majorum suorum in omni malo opere vestigia subsecuti sunt. Sic & infrà com. 50. *con questa razza d' huomini*, ut per contemptum Itali loquuntur.

Ibid. καὶ κατακρινεῖ αὐτούς, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος] Isti autem Salomone (ut hic sequitur) majorem, & ad cujus doctrinam sapientiámque participandum longinquo, imò vel brevi itinere, non opus est, & spernunt, & persequuntur. Theophylactus ad Matth. 2. ea, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο· Πρὸς κατάκρισιν Ἑβραίων, οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τοσούτου διαστήματος ἦλθον· οἱ δὲ Ἑβραῖοι αὐτὸν ἔχοντες τὸν Χριστὸν, ἐδίωκον. Plinius lib. 8. Epist. 21. *Ad quæ noscenda iter ingredi, transmittere mare solemus, ea sub oculis posita negligimus.* Maximus Tyrius de humanæ naturæ fastidio & deliciis agens, Dissert. de Philosophis & Poetis, Τὰ ἐν ποσὶν ἧσσον τιμᾷ, τὸ δὲ ἄπειρον θαυμασιώτερον ἔχει. Κατακρινεῖ αὐτούς, est, efficiet ut condemnentur. Sic Rom. 12.20. σωρεύειν· & Daniel. 1.15. καταδικάζειν. Euthymius ad hæc Christi verba Matth. 12.42. *Dicere solemus, hunc aut illum in futuro judicio nos condemnaturum, non quasi ille futurus sit judex*, &c. *sed quòd illius operatio nostris collata confundet nos.* Tertullianus cap. 17. libri de Monogamia, *Etiam bovis illius Ægyptii antistites de continentia infirmitatem Christianorum judicabunt.* D. Augustinus Meditat. 4. cap. 4. ubi de die resurrectionis, *Tot judicibus inops adstabo quot me in bono opere præcesserunt.*

Com. 32. πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε] Id est, ἡ τῆς μαρτυρίας μείζω τοῦ Ἰωνᾶ ἔχων ἐστὶν ὧδε. Vide Joh. 5.36.

Com. 33. εἰς κρυπτὸν τίθησιν] In angulo domûs obscuro.

Ibid. οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον] Aut, *sub olla tegmine*, ut (de lucerna itidem loquens) Apuleius lib. 5. dixit.

Ibid. ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν] Hesychius, Λαμπάς, φέγγος, &c. λαμπάς, ἐφ' ἧς ἔκαιον ἐν μέσῳ τῶν οἴκων, εἰς τὸ φωτίζειν αὐτοῖς, ξηρὰ ξύλα καὶ δᾷδια.

δαλία. Servius ad Æneid. 6. *Lucerna per se clara est, & locum in quo est,* &c. *illustrat: sed si quâ re tecta fuerit, & inclusa, non perdit proprium splendorem, remoto namque impedimento apparet.*

Com. 34. Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός] Diodorus Siculus lib. 3. ὁ ὀφθαλμὸς, &c. πάσης τοῦ σώματος φύλαξ. P. Chrysologus Serm. 87. *Solis condita lux est oculis,* &c. *per quos utique reliquo corpori vel traditur vel negatur.* Ambrosius Hexaem. 6. 9. *Carcer est totum corpus tenebroso situ inhorrens, nisi oculorum illuminetur aspectu.* D. Chrysostomus ad Rom. 12. ὀφθαλμὸς ὅταν πηρωθῇ, πάντα σκοτοῖ τὰ λοιπὰ μέλη· & ad 1 Cor. 4. Ὁ ὀφθαλμὸς ὁλόκληρον τὸ σῶμα φωτίζει. Quibus adde quæ ex Artemidoro & aliis ad Matth. 6. 22. annotata. Aptè autem λύχνος de oculo. Lycophron,

———Τεγλίνας λύχνους·

Ubi vetus Scholiastes Ms. in Medic. bibliotheca, ὀφθαλμοὺς δηλοῖ ξας.

Ibid. ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσαι] Similia quoad loquendi modum Hippocratis Epidem. 6. § 4. illa, *Oculi ut validi fuerint, ità & corpus:* Ad quem locum Galenus, *Si oculi bonum colorem habuerint, etiam totum corpus bene valere significant:* & ista ad 1 Cor. 12. Theophylacti, Ὀφθαλμοὶ εἰσὶ καλοὶ, καὶ πᾶν τὸ σῶμα καλὸν δοκεῖ. φωτεινὸν ἐστιν, est, ὁ περιεκλήθη. Vide ad Matthæum dicta.

Com. 35. Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστί] Id est, ut Ephes. 4. 18. μὴ ἡ διάνοιά σου ἐσκοτισμένη ᾖ. Σκόπει μὴ, *vide ne*; ut 1 Pet. 5. 2. ἐπισκοποῦντες μὴ, *providentes ne*, bene idem Vulgatus vertit.

Com. 36. ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν] De hujusmodi locutionibus dixi ad Act. 13. 11.

Ibid. μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν] Sic Ephes. 5. 27. Ἔνδοξον, &c. μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ῥυτίδα.

Com. 37. Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι] Nempe αὐτὸν, quod & olim fortè in MSS. legebatur. Sic Matth. 13. 25. ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους.

Ibid. ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ] Ità in Colloquiis vett. Σήμερον παρ' ἐμοὶ ἀρίστησον.

Ibid. ἀνέπεσεν] Recentior, *discubuit:* quod non improbo, æquè autem approbo Vulgatum qui *recubuit.* In vetere Glossario, *Recumbit,* ἀναπίπτει. Hoc sensu utitur & *recumbendi* verbo Plinius lib. 9. Epist. 23.

Com. 38. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου] Βαπτίζεσθαι heic non solùm manuum lotionem, sed & partium brachii manibus adjunctarum notat. Vocis πρὸ aut πρότερον abundantia est ex usu melioris Græciæ. Homerus Odyss. κ'.

——Τίς γάρ κεν ἀνὴρ ὃς ἐναίσιμος εἴη
Πρὶν τλαίη πάσασθαι ἐδητύος ἠδὲ ποτῆτος,
Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους;——

Xenophon παιδ. β'. Πιθανοὶ ὅπως ἔσῃ πρὶν εἰδέναι τὸ προσταττόμενον, πρότερον πείσῃ. Apuleius (mirus Græcissator) Florid. 1. de Marsia, *Prinsquam tibias occiperet inflare, prius de se & Apolline quædam deliramenta barbarè effutivit:* & ibidem 3. *Priusquam vobis occipiam,* &c. *gratias agere,* &c. *prius volo causam vobis allegare, cur,* &c. Servius in 1. Georg. *Antequam agriculturam exerceas, antè præparabis hæc omnia quæ in illius rei usum sunt necessaria.*

Com. 39. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν] Videns nempe cogitationes ejus.

Ibid. τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε, τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας] Propertius lib. 3. de Prometheo,

Ille parùm cauti pectoris egit opus:
Corpora disponens, mentem non vidit in arte.
Recta animi primùm debuit esse via.

Plutarchus in πρὸς ἡγεμ. ἀπαίδ. de Colossis loquens, Τὴν ἔξωθεν ἡρωϊκὴν καὶ θεοπρεπῆ μορφὴν ἔχοντες, ἐντὸς εἰσὶ γῆς μεστοὶ, καὶ λίθου, καὶ μολίβδου. Vide ad Matth. 23. 27. dicta.

Ibid. γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας] Ità ἀργίας καὶ σχέσεως γέμων, Anonymus apud Suidam. In Græco Psalmi 10. 7. στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμον· apud Plutarchum in Æmilii vita, ἀπειθείας καὶ κακίας γέμον· & Sympos. 7. 8. πολλῆς γέμοντα βωμολοχίας καὶ σπερμολογίας. Vides τὸ γέμειν plerumque de malo poni.

Com. 41. τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην] Id est, ut pridem ad Act. 11. 29. diximus, κατὰ τὰ ἐνόντα· pro modo virium & facultatum vestrarum. Euthymius ad Matth. 25. *Ex his quæ possumus, humanitatem requirit.* Tobiæ 1. 19. *Dividebat unicuique, prout poterat, de facultatibus suis.* Virgilius 5.

——*Quæ cuique est copia, læti Dona ferunt.*——

Ubi Servius, *Pro sua quisque facultate.* Hoc Var. 1. 13. Æliano, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν παρασκευάζειν. Ἐνόντα commodè interpretari liceat παρόντα· id est, ἐκ vel ἀπὸ τῶν παρόντων quo sensu Plutarchus de Antonio, δωρούμενος ἐκ τῶν παρόντων & in Apophthegm. θεοὺς ἀπὸ τῶν παρόντων τιμᾶν. Homerus Odyss. ο'. παρεόντων χαρίζεσθαι & apud Suidam Anonymus (v. ἐνόν,) θυσίαν ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ παρόντων προσαχθῆναι. Quibus simile suprà hîc 8. 3. ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων διακονεῖν. Vulgatus τὰ ἐνόντα, *quod superest* vertit: quod perperàm à nonnullis intellectum, iis ansam dedit existimandi τὰ ἐνόντα id esse quod τὸ λοιπὸν, cùm tamen Græcè nemo unquam sic locutus fuerit. *Quod superest* concisè dixit Interpres ille pro, *ex eo quod superest vobis.* Fortè usus est autem codicibus qui περιόντων habebant: quo sensu infrà 21. 4. habemus, ἐκ τοῦ περισσεύοντος βάλλειν, &c. Non aliter sanè videtur accepisse D. Augustinus, qui in Psalm. 95. dixit, *Da ex eo quo abundas:* & in Psalm. 147. *Quantum tibi* (Deus) *dederit, ex eo tolle quod sufficit: cætera quæ superflua jacent* (*superflua* sunt περιττὰ, vel περισσεύοντα) *aliorum usibus sunt necessaria.* Euthymius in Luc. 16. *Hoc habet justitia ut superflua pauperibus dividantur.* Quod genus sunt & ista, τῶν πενήτων μὴ ἀμέλει ἐν οἷς ἂν εὐπορῇς· quæ leguntur in Epistola Ignatii dicta ad Heronem Diaconum.

Ibid. καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστι] Idem Ignatius (sermonem hunc, ut videtur, imitari volens) Epist. ad Philadelphenos, Πάντα ὑμῖ (ὑμῖν, ut apud Lucam nostrum, legendum putem) καλά ἐστιν, ἐὰν ἐν ἀγάπῃ πιστεύητε. Πάντα autem in Contextu, *membra corporis* exposuerim: ea erunt munda (inquit) id est, pro talibus habebuntur: non enim eorum nitorem aut immunditiem Deus respicit. Justinus (hæc Christi verba respiciens) Colloquio cum Tryphone, Βαπτίσασθε (vos Hebræi) τὴν σάρκα ἀπὸ ὀργῆς, πλεονεξίας, φθόνου, μίσους, καὶ ἰδοὺ τὸ σῶμα καθαρόν ἐστιν.

Com. 42. ἡδύοσμον, καὶ πήγανον, καὶ πᾶν λάχανον] De Syria (Palæstinæ confini) Plinius 20. 5. *In hortis operosissima est, indéque proverbium Græcis, Multa Syrorum olera.*

Ibid. καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν, καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ] Suidas, Ἀφέντες τὰ βαρέα, τὰ πάνυ δίκαια· Ἐπὶ τῶν τὰ ἀναγκαῖα μὲν ἀμελούντων, τὰ δὲ ἄλλα δὲ περιεργαζομένων.

Ibid. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι] Ità minoribus istis, (quæ tantùm καθάρια dici possunt) debueratis attendere, ut majoribus illis (quæ verè κατορθώματα) vel præcipuè curam impenderetis: vide ad Matth. 23. 23. annotata. Hesychius, Ἔδει, ἐχρῆν, ἔπρεπεν.

Com. 43. ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς] Vide quæ infrà ad 20. 46. annotanda.

Com. 44. καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν] Incedunt per ignes suppositos cineri doloso. Ἄνθρωποι heic sunt simpliciores, ἄκακοι. Vide Rom. 16. 18. ubi de non dissimilibus inter Christianos hypocritis sermo.

Com. 45. ταῦτα λέγων, καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις] In Plautina Truculento, —*Me illis quidem hæc verberat verbis.* Tacitus Annal. 4. *Reperias qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi objectari putent.* Plinius (amicus Taciti) in Panegyrico, *Ut in se dicta arbitrarentur quæ de simillimo dicerentur.* D. Hieronymus Epist. ad Demetriadem, *Qui sermo* (meus) *offendit plurimos, dum unusquisque in se intelligens quod dicitur, non quasi monitorem libenter audit, sed quasi criminatorem sui adversatur.* Vide infrà 20. 19. & Matth. 21. 45. Recentior, *nos afficis injuriâ:* Vulgatus, *contumeliam nobis facis.* Quem loquendi modum, etsi à Cicerone (Philipp. 3.) in Antonio derisum videam, usum eodem

dem video tamen non solum Apuleium, Ulpianum in l. 1. §. 1. ff. de recept. arbitr. Quintilianum Declam. 5. & 19. Senecam de Ira 3, 38. Epist. 71. & 3. 28 de Beneficiis; sed & Terentium ipsum (Phorm.) & (apud Gellium, 12. 9) Metellum Numidicum.

Com. 46. φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα] Multis ritibus & præceptis oneratis eos. Ità Philo in de Diris, Ἐβάρυναν ἀνθρώπους ἀδυνατωτέροις οἱ δυνατώτεροι σωματικοῖς καὶ ἀδιαφόροις ἐπιτάγμασιν. Terentius 3. 5. Andr.

——*Quidvis oneris impone, impera:*

ubi Donatus, *Executus est translationem oneris, dicendo, impone.* Vide ad Matth. 23. 4. annotata. Φορτίον ἀβάστακτον habemus apud Plutarchum in Antonii vita. Hesychius, Δυσβάστακτον, βαρύ. Idem, Οὐκ ἐλαφρόν, οὐ βαστακτόν. Opponitur Matth. 10. 30. ἐλαφρὸν φορτίον. Recentior heic, *oneribus difficilibus portatu*; cùm idem tamen voluerit Vulgatus qui, *oneribus quæ portari non possunt*, i. e. difficillimè. Nil in sermone tritius, quàm quæ non sine molestia fieri possunt, ea factu impossibilia dicere.

Ibid. φορτία δυσβάστακτα] Seneca de Tranquillitate animi cap. 5. *Debet semper plus esse virium in latore quàm in onere: necesse est opprimant onera quæ ferente majora sunt.*

Ibid. ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις] Id est, ut Matth. 23. 3. de iisdem, λέγουσι καὶ οὐ ποιοῦσι. Donatus ad 2. 2. Eunuch. *Uno digitulo minus nihil dici potest.* Vide ad Apuleii 9. pag. 515. dicta. In Glossario, Προσψαύω, *attingo.*

Com. 47. οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα, &c.] Sic 9. 14. Ecclesiastis, οἰκοδομεῖν χάρακα· Sirachidis 48. 17. οἰκοδομεῖν κρήνας· 1 Cor. 8. 10. οἰκοδομηθήσεται· & apud Arrianum 3. 24. in Epictetum, νοσοκομεῖας μετοικοδομεῖν. Commodiùs autem sepulcra dicuntur οἰκοδομεῖσθαι, sunt enim mortuorum domus & habitacula. Diodorus Siculus lib. 1. de Ægyptiis loquens, Τοὺς τῶν τετελευτηκότων τάφους ἀϊδίους οἴκους προσαγορεύουσιν. In Notis Magnonis D. M. *Domus mortui.* Vide in Latino Psalmi 48. 12. & quæ ad Matth. 23. 29. diximus. Jam verò & οἰκοδομίαν τάφου habemus in Platonis epistolis.

Ibid. οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα] Contrarium in Juliani Misopogone, τοὺς τάφους ἀνασκάπτειν.

Com. 48. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν] Id est, dum facta eorum approbatis, facitis fidem vos eorum filios esse. Vide Matth. 23. 31. & ibi annotata. D. Hieronymus de Vigilantio, *Respondet generi suo.* Ovidius in Epistolis,

Heredem patriæ, perfide, fraudis agis.

Com. 49. ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν] Apud se nempe. Gen. 8. 21. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς διανοηθεὶς, &c. ubi Symmachus, πρὸς ἑαυτόν· Theodotio, πρὸς τὴν καρδίαν αὐτοῦ.

Com. 50. ἀπὸ καταβολῆς κόσμου] In Glossis, *Ab initio*, ἀπὸ καταβολῆς.

Com. 51. Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου] Hecuba apud Senecam,

Vidi execrandum regiæ cædis nefas,
Ipsásque ad aras majus admissum scelus.

Justinus lib. 20. *Sacerdotémque Deæ velatum ornamentis inter ipsa altaria trucidaverunt.* Adde quæ Matth. 23. 35. adducta.

Ibid. ναὶ, λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται, &c.] Dixerat jam suprà, ἵνα ἐκζητηθῇ, &c. addit nunc majoris asseverationis gratiâ, ναὶ, λέγω ὑμῖν, &c. Eadem energia infrà 12. 5. post, φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς γέενναν, sequitur, ναὶ, λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε. Et hanc sermonis vim Vulgatus optimè assecutus videtur, dum vertit utroque loco, *Ita dico vobis.* Quo loquendi modo præ aliis Latinorum Scriptorum video Senecam abundare, cùm quid vehementer affirmare vult, & quasi loco sententiæ dicere. Et en exempla apponemus, non ingrata forsan futura iis quibus cognitio formularum Romanæ linguæ non injucunda est. Epist. 23. *Ità dico, in præcipiti est voluptas.* Epist. 26. *Ità dico, disputationes, &c. non ostendunt verum animi robur.* Epist. 41. *Ità dico, sacer intra nos spiritus sedet.* Epist. 72. *Ità dico, extrinsecùs aliqua sunt incommoda*, &c. Epist. 91. *Ità dico, infelix ob hoc*, &c. Epist. 107. *Paria sunt omnibus, ità dico, paria sunt.* Epist. 113. *Ità dico, alter ab altero debet esse distinctus*, &c. & Natural. quæst. 2. 34. *Ità dico, non refert idem an aliud sit*, &c.

Ibid. ἐκζητηθήσεται (τὸ αἷμα) ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης] Ità in Latino Judithæ 8. 20. *Exquiret sanguinem nostrum de afflictionibus inimicorum nostrorum.* Vide infrà 18. 8. & 2 Paralip. 24. 22.

Com. 52. ἤρατε τὴν κλεῖδα] Beza, *sustulistis clavem*: tantundem dixit Vulgatus, qui, *tulistis clavem.* Sic, *ferret* pro *referret* Apuleius. Et multa ejusdem formæ apud Latinos occurrunt. Vide infrà 12. 19. in Latino.

Ibid. αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε] Lactantius 5. 19. de Romanis idololatris, *Seipsos jugulant, perditissimis dæmonibus serviendo*, &c. *deinde, nec ab aliis Deum coli patiuntur.* Chrysostomus in 2 Thessal. 1. de divitiis, Οὐ μόνον αὐτοὶ οὐ φεύγουσι κόλασιν αἰώνιον, ἀλλὰ καὶ τοὺς βουλομένους ἐμποδίζουσι. Vide ad Matth. 23. 13. annotata.

Com. 53. Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα, &c. ἤρξαντο δεινῶς ἐνέχειν] Ità Act. 7. 54. præeunte itidem (ut hoc loco) exprobratione, Ἀκούοντες ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις. Pro ἐνέχειν habebant heic vetera quædam exemplaria συνέχειν, quasi dicas, *comprimere*, vel, *clausum eum tenere*: quo sensu, adversarium *pinnis*, (id est, quasi indagine quadam) *conseptum tenere*, Apuleius dixit. Habebant alii codices, teste Euthymio, ἐλέγχειν at rectius proculdubio ἐνέχειν, quod exponere liceat, *succensere, indignari*, vel (quod melius) cum Vulgato, *graviter insistere.* Vertas etiam optimè, *instare ei, eum properanter urgere*; *opprimere eum studere, & festinare*, quæ verba sunt A. Gellii vocem *infestus* (infesti autem hi Pharisæi & Scribæ) lib. 9. cap. 12. explicare volentis. Hesychius, Ἐνέχει, μνησικακεῖ, ἔγκειται· ubi rectè minùs (ad Marc. 6. 9.) Vir doctus ἐγκοτεῖ substituit: ἐγκεῖσθαι enim est idem quod ἐνέχειν. utrumque autem quod ἐνέχειν. Ipse alibi Hesychius, Ἔγκειται, ἐπίκειται.

Ibid. καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων] Est quidem ἀποστοματίζειν vox de schola sumpta, prætérque significationes jam ab aliis numeratas, habet adhuc istam, Sapientis cujusvis dogmata vel effata persæpe eloqui, & prout usus tulerit efferre. Themistius 14. Orat. ἀποστοματίζοντί μοι τὴν τοῦ Πλάτωνος ῥῆσιν, &c. & Orat. 9. Καὶ γὰρ εἰ μὴ τὰ Πλάτωνος ἀποστοματίζεις, μηδὲ τὰ Ἀριστοτέλους μεταχειρίζῃ, ἀλλά τά γε ἐκείνοις δοκοῦντα τοῖς ἔργοις βεβαιοῖς· & hoc est quod Seneca Epist. 95. Gellius 9. 5. & 12. 11. vocant, *in ore habere.* In Luca autem non mihi significare videtur (quod Eruditis placuit,) *exigere ut loqueretur*, quomodo ex imperio magister discipulum recitare jubet: at potiùs, *ad loquendum prolicere* & *provocare* eum; quò faciliùs ex aliqua (ut sperabant) minùs cauta responsione ejus, ei possent accusationem struere, dicerèque (ut infrà 22. 7. at in re alia) ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Theophylactus (quem cùm hoc scripseram inspexi,) Ὅταν τις κρατηθῇ ἀφ' ὧν λέγει, ἀποστοματίζεσθαι δοκεῖ, τουτέστιν, ἀπὸ τοῦ στόματος ἁλίσκεσθαι, καὶ κατακρίνεσθαι. Et quò hoc meliùs iis procederet, interrogabant eum περὶ πλειόνων· id est, (ut idem Theophylactus) πυκνῶς, ἄλλα καὶ ἄλλα ἐρωτῶντες· quomodo de odioso illo emptore Apuleius lib. 8. *Aliud de alio non desinit quærere.* Aristophanes apud Suidam, Κἆτ' ἀνελκύσας ἐρωτᾷ, σκανδάληθρ' ἱστὰς ἐπῶν. Euthymius in Luc. 23. ea, INTERROGABAT EUM MULTIS SERMONIBUS: *Sermonibus cavillatoriis, & in modum tentantis.* Simili planè malignitate Regulus Plinio juniori infestus, permultis urget eum quid de Modesto exule sentiret, ut aut responso aliquo minùs honesto suam famam læderet, aut laqueis insidiosarum interrogationum ejus se irretiret.

Com. 54. ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ] Id est, ut Sirachidis 8. 11. τῷ στόματι (αὐτοῦ) ὡς ἔνεδρον ἐγκαθίζειν· & apud Demosthenem (cujus verba insigniter ista Lucæ illustrant) Ἐγκαθήμενοι, καὶ ἐνεδρεύοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰσελκύσατε αὐτὸν εἰς τὰς τῶν παρόντων λόγους, καὶ τὰς ἐπαγωγὰς αὐτοῦ τῶν λόγων ὑμεῖς. Vide infrà ad 20. 20. annotata. Simile apud jam dictum Sirachidem 5. 16. τῇ γλώσσῃ σου ἐνεδρεύειν· & 11. 32. τὰ ἀγαθὰ εἰς κακὰ μεταστρέφων ἐνεδρεύει, καὶ ἐν τοῖς αἱρετοῖς μῶμον ἐπιθήσει. Hesychius,

sychius, Συνεπιτηθηρίων, συνεδρευόντων· ubi fortè ζωνεδρευόντων scribendum. Θηρεύειν heic, ut apud Plautum & alios, *sermonem aucupari.* Hesychius, Θηρᾶν, ζητεῖν, &c. μηχανᾶσθαι. D. Basil. lib. de Spiritu sancto, *Velut venatorum laquei, ità complurium interrogationes, occultam & arte compositam orationem habent: proponunt quæstiones, non ut aliquid utilitatis ex iis capiant, sed, ut si convenientes cupiditati suæ responsiones non acceperint, hanc justam belli causam habere videantur.*

Ibid. ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ] Ἵνα ἔχωσιν, (ut Joh. 8.6.) κατηγορεῖν αὐτοῦ. D. Augustinus in Psal. 76. *Dum*, &c. *loqueris, quanta plerumque inveniuntur quæ velint tenere inimici & reprehendere! unde velint etiam criminari & calumniari! Hoc dixit, illud sensit, hoc locutus est*, &c.

Κεφ. ιβ'.

1. ΕΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

2. Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

3. Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

4. Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

5. Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

6. Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

7. Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

8. Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9. Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

10. Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται.

11. Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε.

12. Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

13. Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

14. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;

15. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

16. Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα.

17. Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω; ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου.

18. Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου.

19. Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχὴ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.

Versio Vulgata.

1. MUltis autem turbis circumstantibus, ità ut se invicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

2. Nihil autem opertum est, quod non reveletur; neque absconditum, quod non sciatur.

3. Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur; & quod in aurem locuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.

4. Dico autem vobis amicis meis, Nè terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quid faciant.

5. Ostendam autem vobis quem timeatis; timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ità dico vobis, hunc timete.

6. Nónne quinque passeres veneunt dipondio: & unus ex illis non est in oblivione coram Deo?

7. Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergò timere, multis passeribus pluris estis.

8. Dico autem vobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & filius hominis confitebitur illum coram angelis Dei.

9. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabitur coram angelis Dei.

10. Et omnis qui dicit verbum in filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur.

11. Cùm autem inducent vos in synagogas, & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter, aut quid respondeatis, aut quid dicatis.

12. Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid oporteat vos dicere.

13. Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo ut dividat mecum hereditatem.

14. At ille dixit ei, Homo, quis me constituit judicem aut divisorem super vos?

15. Dixitque ad illos, Videte & cavete ab omni avaritia: quia non in abundantia, cujusquam vita ejus est, ex his quæ possidet.

16. Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cujusdam divitis huberes fructus ager attulit.

17. Et cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?

18. Et dixit, Hoc faciam, Destruam horrea mea, & majora faciam, & illuc congregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea,

19. Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.

20. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

21. Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.

22. Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.

23. Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα, τοῦ ἐνδύματος.

24. Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον, οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

25. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

26. Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

27. Κατανοήσατε τὰ κρίνα, πῶς αὐξάνει. οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

28. Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

29. Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.

30. Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.

31. Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

32. Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

33. Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

34. Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

35. Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

36. Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

37. Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

38. Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

39. Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

40. Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

41. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

42. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

43. Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

20. Dixit autem illi Deus, Stulte, hâc nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem parasti, cujus erunt?

21. Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum dives.

22. Dixítque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ vestræ, quid manducetis; neque corpori, quid induamini.

23. Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.

24. Considerate corvos, quia non seminant neque metunt, quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos. Quantò magis vos pluris estis illis!

25. Quis autem vestrûm cogitando potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?

26. Si ergò neque quod minimum est potestis, quid de cæteris sollicitie estis?

27. Considerate lilia quomodo crescunt; non laborant, neque nent: dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut unum ex istis.

28. Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quantò magis vos, pusillæ fidei!

29. Et vos nolite quærere, quid manducetis, aut quid bibatis; & nolite in sublime tolli.

30. Hæc enim omnia gentes mundi quærunt. Pater autem vester scit quoniam his indigetis.

31. Veruntamen quærite primùm regnum Dei; & hæc omnia adjicientur vobis.

32. Nolite timere, pusillus grex, quia complacuit patri vestro dare vobis regnum.

33. Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis; quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.

34. Ubi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.

35. Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris,

36. Et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum, quando revertatur à nuptiis; ut cùm venerit & pulsaverit, confestim aperiant ei.

37. Beati servi illi, quos cùm venerit dominus, invenerit vigilantes: amen dico vobis, quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis.

38. Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ità invenerit, beati sunt servi illi.

39. Hoc autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs quâ hora fur veniret, vigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.

40. Et vos estote parati: quia quâ horâ non putatis, filius hominis veniet.

41. Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis hanc parabolam, an & ad omnes?

42. Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituit dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?

43. Beatus ille servus, quem cùm venerit dominus, invenerit ità facientem.

44. Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

45. Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

46. Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

47. Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς.

48. Ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

49. Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

50. Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

51. Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

52. Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι· τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

53. Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

54. Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

55. Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

56. Ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

57. Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

58. Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

59. Λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

44. Verè dico vobis, quoniam supra omnia quæ possidet constituet illum.

45. Quòd si dixerit servus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire, & cœperit percutere servos & ancillas,& edere & bibere, & inebriari:

46. Veniet dominus servi illius in die quâ non sperat, & horâ quâ nescit, & dividet eum, partémque ejus cum infidelibus ponet.

47. Ille autem servus qui cognovit voluntatem domini sui, & non se præparavit, & non fecit secundùm voluntatem ejus, vapulabit multis.

48. Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo; & cui commendaverunt multum, plus petent ab eo.

49. Ignem veni mittere in terram: & quid volo, nisi ut accendatur?

50. Baptismo autem habeo baptizari, & quomodo coarctor usquedum perficiatur?

51. Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem.

52. Erunt enim ex hoc, quinque in domo una divisi, tres in duos, & duo in tres.

53. Dividentur pater in filium,& filius in patrem suum; mater in filiam, & filia in matrem; socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.

54. Dicebat autem & ad turbas, Cùm videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, Nimbus venit; & ità fit.

55. Et cùm austrum flantem, dicitis, Quia æstus erit; & fit.

56. Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?

57. Quid autem & à vobisipsis non judicatis quod justum est?

58. Cùm autem vadis cum adversario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo; nè fortè trahat te ad judicem, & judex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem.

59. Dico tibi,non exies indè, donec etiam novissimum minutum reddas.

Ad Cap. XII.

Com. 1. Ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου] Supple πρὸς αὐτὸν, ut Matth. 13.2. Sic Esdræ 8.91. ἐπισυνήχθη πρὸς αὐτὸν, &c. ὄχλος πολὺς σφόδρα, &c. & 1 Mac. 4.55. ἐπισυνήχθησαν πρὸς αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις & ibid. com. 47. ἐπισυνήχθησαν πρὸς αὐτὸν πάντες. Τὸ ἐπὶ in hac & aliis vocibus confluxum mortalium denotantibus, vim quandam adaugentem habet: ut Marc. 9.25. ἐπισυντρέχει ὄχλος· Marc. 1.33. ἡ πόλις ἐπισυνηγμένη ἦν, &c. Luc. 8.4. τῶν ὄχλων κατὰ πόλιν πρὸς αὐτὸν ἐπιπορευομένων· & 11.19. τῶν ὄχλων ἐπαθροιζομένων· item Act. 24.12. ἐπισύστασιν ποιεῖν. Hesychius, Ἐπίσιμα, ἄλλα ἐπ' ἄλλοις, πυκνά. Non malè isto Lucæ loco ille, qui *acervatim congregarentur*. Seneca in de Vita beata cap. 3. *Ista coacervatio aliorum supra alios ruentium:* ubi legendum *super alios ruentium*. Apuleius 6. de formicis loquens, *Ruunt aliæ, superque aliæ sepedum populorum unda:* id est, ἐπισυντρέχουσι, vel ἐπαθροίζονται.

Ibid. ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους] Josephus bell. Jud. 2. 20. ὥστε πατηθέντας ὑπ' ἀλλήλων, καὶ συντριβέντας, &c. Herodianus, Ὑπ' ἀλλήλων ὠθούμενοι καὶ πατούμενοι. Diodorus Siculus lib. 17. ἀλλήλους συγκατεπάτουν. Idem 2. ὑπ' ἀλλήλων συμπατούμενοι.

60 Ibid. πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων] Pars cujus fermenti Pharisaici erat tumor & arrogantia. Philo (ut à doctis notatum) fermentum in Lege non semel interpretatur inanem animi tumorem, nimiámque æstimationem sui. De irascente Comicus,

Nunc in fermento totus, ità turget mihi.

Πρῶτον heic *inprimis*, non sequente ἔπειτα, ut & 2 Pet. 1.20, & 33. Quâ & formâ Latini. Seneca cap. 24. de V. B. *Et hoc primùm attendite*, &c. Idem de Ira 1. 27. *Hoc primùm nobis suadeamus, neminem nostrûm sine culpa esse*. Augustus ad Cinnam, apud Eundem 1.9. de Clementia, *Hoc primùm à te peto, nè me loquentem interpelles.*

70 Ibid. ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις] Ità Coloss. 3.5. καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία.

Com.

Com. 2. οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶ ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται]

——Celata diu, in medium peccata dabuntur.

Plaut. Capt. *Operta quæ fuere, aperta sunt, patent præstigiæ:* aut citiùs nempe, (τινῶν γὰρ ἀνθρώπων ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, 1 Tim. 5.24. ubi dicta vide;) aut saltem in die illa quam ideo Paulus Rom. 2.5. ἡμέραν ἀποκαλύψεως vocat, & ibidem com. 16. ἡμέραν ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς, &c. Heliodorus, Δεινὸς ὁ τῆς Δίκης ὀφθαλμὸς ἐλέγχειν καὶ τὰ ἀμήνυτα κρύφια, καὶ τὰ ἀθέμιτα φωτίζειν. Claudianus,

——Lux altissima fati
Occultum nihil esse sinit, latebrásque per omnes
Intrat.——

Vide & 1 Cor. 3.13. Dionys. Halicarnassensis, Ἡ τῆς δαιμονίας πρόνοια, &c. τὰ κεκρυμμένα εἰς φῶς ἄγει.

Ibid. καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται] Apud Gellium 12.11. Peregrinus philosophus, *Si sciant homines nil omnium rerum diutiùs celari posse, suppressiùs pudentiúsque peccabitur.*

Com. 3. ἐν τοῖς ταμείοις] Vulgat. *in cubiculis.* Recentior, *in conclavibus.* Hesychius ταμεῖον, θάλαμον & κοιτῶνα exponit.

Ibid. ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται] Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστι, Ephes. 5.13. Glossæ, ex hoc Lucæ loco, *Audietur*, ἀκουσθήσεται.

Ibid. ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων] 4 Reg. 6.12. de Elisæo, Ἀναγγέλλει τῷ βασιλεῖ Ἰσραὴλ πάντας τοὺς λόγους οὓς ἐὰν λαλήσῃς ἐν τῷ ταμείῳ τοῦ κοιτῶνός σου. Δωμάτων, *domibus* vertit recentior Interpres: meliùs vulgatus Interpres, *in tectis*. Glossarium, *Tectum*, στέγη, &c. δῶμα· ità & *clamitare* (quod ferè hîc κηρύττεσθαι) *de tecto*, Apuleius dixit.

Ibid. κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων] Simile, ἐπ' ἄκρων τειχέων κηρύττεσθαι, in Græco Proverb. 1.21.

Com. 4. Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα] Sic 1 Maccab. 2.62. Ἀπὸ λόγων ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ μὴ φοβηθῆτε. Μὴ φοβεῖσθαι, &c. est, dicere illis, si quando casus ferret, *Quid nobis gladios & ignes ostenditis, & turbam carnificum circa nos frementium? tollite istam pompam sub qua latetis, & stultos territatis: mors est quam servus, quam ancilla contemnit.* Sunt ista Senecæ quidem verba 24 epistolâ: quæ tamen argumento quod præ manibus sat bene concinunt. Ut & Theodori illa (apud Eundem cap. 14. de Animi Tranquill.) tyranno mortem minitanti, *Habes cur tibi placeas, hemina sanguinis in tua potestate est.* Vide ad Matth. 10.28. jampridem annotata nobis. Nitebatur autem istud Christi monitum in veritate & certitudine τῶν πρώτων κατὰ φύσιν. Cùm naturâ enim mors quævis sit formidabilis, magìs illa quam infert aliena violentia, adhúcque magìs (cujus periculum, imò & perpessio hos Apostolos manebat) mors summis à Potestatibus intentata, quam satellites, tortores, totúsque reliquus carnificinæ apparatus solebant summè formidabilem efficere. Philosophus ille quem toties advocamus 14 Epistolâ, *Timetur inopia, timentur morbi, timentur quæ per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus nihil nos magis concutit quàm quod ex aliena potentia impendet: magno enim strepitu & tumultu venit. Naturalia mala quæ retuli inopiæ atque morborum, silentio subeunt, nec oculis nec auribus quicquam terroris incutiunt. Ingens alterius mali pompa est: ferrum circa se & ignes habet, & catenas, & turbam ferarum quam in viscera immittat humana. Cogita hoc loco carcerem, & cruces, & eculeos, & uncum, & adactum per medium hominem qui per os emergat stipitem, & distracta in diversum actis curribus membra; illam tunicam alimentis ignium & illitam, & intextam. Non est itaque mirum si maximus hujus rei timor est, cujus & varietas magna, & apparatus terribilis est.* Ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, est, ἀπὸ τῶν δοκούντων ἔχειν τινὰ ἐφ' ἡμῖν ἐξουσίαν διὰ τὸ σωμάτιον, ut 1.9. in Epictetum locutus Arrianus.

Ibid. καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι] Περισσότερον, amplius quàm corpus interficere. Plutarchus lib. de his qui serò à Numine puniuntur, Αἱ μὲν δικαιώσεις αἱ παρ' ἀνθρώπων, &c. ἐν τῷ κακῶς τὸ διεφθαρκότα παθεῖν ἵσταται, περαιτέρω οὐκ ἐξικνοῦνται. Seneca de morte loquens, cap. 9. lib. In sap. non cad. injur. *Maximum illud ultra quod nihil habent*, &c. *sævissimi Domini quod minentur.* Idem 24 Epist. *Numquid accidere tibi potest durius quàm ut mittaris in exilium? quàm ut ducaris in carcerem? numquid ultrà corpori timendum est quàm ut pereat?* Cyprianus in De duplici martyrio, *Mors corporis, quam solam*, &c. *inferre potest tyrannus.* Tertullianus in Apologetico, *Recogitatâ etiam brevitate cujuslibet supplicii, non ultra mortem remansuri.* Lactantius 5.9. de bello victis, *Si adeò sævire placuit, nihil plus in eos fit quàm ut occidantur.* D. Augustinus in Psal. 71. *Homicida corpus tantùm perimit; cæterùm animæ nihil nocere potest.* Ubi nota, *cæterùm animæ*, &c. Hinc ingeniosè Plutarchus de Eumene captivo, Περιελιπαρῶν, καὶ δεόμενος, τοῦ σώματος μόνου κρατεῖν δοκοῦντα τὸν πολέμιον, καὶ τῆς ψυχῆς κύριον ἐποίησε. Arrianus ex persona liberi intrepidíque hominis se quemvis potentiorem compellantis, Πειράσαι σου τὴν ἀρχὴν, καὶ γνώσῃ μέχρι τίνος αὐτὴν ἔχεις· *quousque*, nempe, in corpus solum: additque (quod & Contextu præcessit) τίνα οὖν ἔτι φοβηθῆναι δύναμαι; 4.7. in Epictetum. Boethius Consolat. philosoph. lib. 2. *Quò quisquam jus aliquod in quempiam, nisi in solum corpus, & quod infra corpus est, fortunam loquor, exercere possit?*

Com. 5. ναὶ λέγω ὑμῖν, &c.] De hoc asseverandi modo vide suprà ad 11.51. dicta.

Ibid. Φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν] D. Augustinus in Psal. 49. *In focum si manum mittere cogaris, facies quicquid voluerit qui hoc minatur: si tibi dicat*, &c. *facies, nè ardeat manus tua, nè ardeat ad tempus membrum tuum, non semper in dolore futurum. Minatur ergò inimicus tam leve malum, & facis malum? minatur Deus æternum malum, & non facis bonum?*

Ibid. ναὶ λέγω ὑμῖν, φοβήθητε] Gellius 13.23. *Duplex eadem compellatio admonitionem instantiorem facit.*

Com. 6. οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον Θεοῦ] In oblivione apud eum non est. Ità Hebr. 13.2, & 16. μὴ ἐπιλανθάνεσθε. Est autem heic *in oblivione non esse*, esse intra cognitionem illius, atque adeò (pro animalculi talis ratione) intra illius providentiam: quæ cùm universa complectatur, certè & ad minima extenditur. De Eodem Arrianus 3.24. Οὐδὲ τῶν μικροτάτων τινὸς ἀμελεῖ. Matthæus hac in re, αὐτοῦ ἄνευ habet: pro quo Cleanthes apud Stobæum σοῦ δίχα dixit,

Οὐδέ τι γίγνεται ἔργον ἐπὶ χθονὶ σοῦ δίχα, δαῖμον.

Et Virgilius,

——Non hæc sine numine Divûm
Eveniunt.——

Ubi Servius, *Sine auctoritate, sine voluntate.* De Deo Cyprianus contra Demetrianum, *Nec quicquam fieri possit nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit.* De Eodem Seneca Natur. quæst. 2.46. *Ab eo sic omnia disposita, ut ea etiam quæ ab illo non fiunt, tamen sine ratione non fiant, quæ illius est.* Eundem ibidem cap. 32. vide. Cornelius Nepos de Timoleone, *Nihil rerum humanarum sine deorum numine agi putabat; itaque domi suæ sacellum αὐτοματίας constituerat, idque sanctissimè colebat.*

Com. 7. αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται] Vide infrà ad 21.18. annotanda. Ἠρίθμηνται, summam curam & custodelam denotat. Seneca ex persona mitis Principis, lib. 1 de Clementia, *Hodie diis immortalibus, si à me rationem repetant, annumerare genus humanum paratus sum.*

Ibid. πολλῶν στρουθίων διαφέρετε] Sic, ἄνδρα τῶν πολλῶν διαφέροντα, Plutarchus in Coriolani vita. Clemens Pædag. 3.4. de luxuriosis mulieribus, Καὶ χήραν μὲν παρορῶσι, Μελιταῖον πολλῷ διαφέρουσι κυνιδίου.

Com. 9. Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με, &c.] Vide ad 2 Tim. 2.12. dicta.

Com. 11. ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ, &c. τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας] Ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι junguntur heic, ut & Tit. 3.1.

3. 1. metonymicè. *Potestatem* autem pro Rege vel eminente Magistratu dici notat Servius ad Æneid. 10. Hinc & l. quis sit. § ult. ff. de ædilit. edict. *à Potestate damnari.* Προσφέρειν heic est quod Latinis Scriptoribus *offerre*, vel *objicere magistratui*. Vide ad Apuleii lib. 3. pag. 166. dicta. Recentior, *cùm vos adduxerint*, &c. Vulgatus, *cùm vos induxerint:* &, ut puto, eruditiùs. Ammianus lib. 22. *Inducta in judicium femina quædam*, &c. Plinius lib. 2. Epist. 11. de Martiano, *Inductus est* (in Senatum) *absente Prisco:* ibid. Epist. 12. de Firmino, *Inductus in Senatum respondit crimini noto:* & 5. 4. *Nepos postulavit ut Nominatus induceretur.* Apuleius 3. *Reus capitis inducor.* Idem lib. 6. de Psyche fugitiva, *Quam ubi inductam oblatámque Venus* (quæ & Domina ejus & Judex) *conspexit*, &c. & lib. 10. *clamatus inducitur reus.*

Ibid. μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, &c. τὸ γὰρ ἅγιον πνεῦμα, &c.] Vide ad Matth. 10. 20. notata. Πῶς, ἢ τί heic, ut 1 Pet. 1. 11. ποῖον, ἢ τίνα· & suprà hîc 7. 39. τίς, καὶ ποταπή.

Com. 12. διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, &c.] Vide infrà ad 21. 15. annotanda.

Com. 13. εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν] Recentior Interpres, *ut partiatur mecum hereditatem.* Delicato & fastidienti stomacho nempe Vulgati illud, *ut dividat hereditatem mecum*, injucundum visum. Cur ergò Plinium non culpamus, qui l. 10. ca. 8. de Thracibus loquens, *Captas* (inquit) *aves dividunt cum accipitribus:* & Senecam, qui 65 Epist. *Hesternum diem cum mala valetudine divisi:* & Epist. 24. *Hunc ipsum quem agimus diem, cum morte dividimus:* & (propiùs argumentum nostri Contextûs accedens) 88 Epistolâ, *Quid mihi prodest scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere?* Dividere hereditatem nempe. Adde Quintiliani Declam. 10. illa, *Tempora ergò cum morte diviseras:* & Petronii ista, etsi sensu nequiore prolata, *Sic dividere cum fratre nolito. Dividere* autem in Luca intellige, æquis partibus. Idem Seneca 117 Epist. *Vitam nobiscum dividit somnus*, mediam partem sumit. Μοιρολαχεῖν, non μερίζεσθαι, probatur Julio Polluci. Solennis autem ab omni ævo dissidii causa hereditatis divisio. Hâc parte fratrum quoque gratia rara. Artemidorus 4. 72. Ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς ἐχθροῖς τὸν αὐτὸν ἔχουσι λόγον, &c. ἐπειδὴ ἀπὸ μόνος τις ἔμελλεν ἕξειν, ταῦτα οὐ μόνος, ἀλλ' ἐξ ἡμισείας ἢ τρίτου μέρους μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἔχει. Seneca 88 Epistolâ, *Quid mihi prodest scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere?* Virgilius,

—*Infidos agitans discordia fratres:*

Ubi Servius, *Discordiam posuit pro Avaritia: ideo autem infidos, quia avaritia causâ dissentiunt fratres.* Petrus Chrysologus, *Facultates unitatem scindunt, fraternitatem separant*, &c. Tertullianus ad Nationes, *Ex substantia familiari fratres sumus, quæ penès vos dirimit fraternitatem.* Plutarchus in Æmilii vita, Οἱ νῦν ἀδελφοί, &c. ἐὰν μὴ κλίμασι καὶ ποταμοῖς καὶ διατειχίσμασιν ὁρίσωσι τὰ κοινά, &c. οὐ παύονται διαφερόμενοι. Hesiodus ad fratrem Perseum,

——Διακρινώμεθα νεῖκος
Ἰθείῃσι δίκαις, αἵ τ' ἐκ Διός εἰσιν ἄρισται.
Ἤδη μὲν γὰρ κλῆρον ἐδασσάμεθ' ἄλλα τε πολλὰ
Ἁρπάζων ἐφόρεις.——

Justinus lib. 2. *Tantò moderatiùs tunc fratres inter se maxima regna dividebant, quàm nunc exigua patrimonia partiuntur.* Adde Arrianum 2. 22. in Epictetum. Videntur autem de quibus hîc in Contextu agitur, fuisse filii alicujus sine supremo judicio è vita profecti, & indè inter illos contentionis origo. Apud Quintilianum 7. 2. in scholastica controversia ille, *Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto.* D. Augustinus in Psalm. 21. Donatistas compellans, *Fratres sumus, quare litigamus? non intestatus mortuus est pater.*

Com. 14. Ἄνθρωπε] Vide infrà ad 22. 58. dicenda.

Ibid. τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;] Quasi diceret, (ut Act. 18. 15.) αὐτοὶ ὄψεσθε, κριτὴς ἐγὼ τούτων εἶναι οὐ βούλομαι· *non enim pecuniarum aut possessionum divisor, at regni cœlestis tanquam hereditatis dator advênit:* ut ad hunc locum Euthymius. Plutarchus de Eumene, Κοινός τις ἦν πρὸς τοῖς ἀμφοτέροις, &c. ὡς οὐδὲν αὐτῷ προσῆκον ξένῳ ὄντι πολυπραγμονεῖν τῶν Μακεδόνων διαφορᾶς, &c. Μηδέποτε τιρῷ δύο φίλων κριτὴς εἶναι, fuit olim à Menandro dictum.

Ibid. μεριστὴν] Glossarium, Μεριστής, *partitor.* Pollux 8. 10. Onomastici, Καὶ οἱ διανεμόμενοι, (τὴν οὐσίαν) νεμηταί, καὶ μερισταί, καὶ μεῖται.

Com. 15. Ὁρᾶτε καὶ φυλάττεσθε] Sic Matth. 16. 6. ὁρᾶτε καὶ προσέχετε.

Ibid. οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ] Intricata hæc visa sunt nonnullis qui transponendo voces quasdam putârunt mentem loci se planiorem fecisse. Ego priorem vel posteriorem hujus clausulæ partem existimo abundare. Sensus ergò est, Οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν· vel, (quod idem efficit) οὔ τινι ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Multæ hoc genus locutiones in Epistolis Paulinis occurrunt. Οὐκ ἔστιν ἐν, &c. est, *non pendet ab*, &c. ut apparet ex sequente apologo. Ità 1 Maccab. 3. 18. Οὐκ ἐν πλήθει δυνάμεως νίκη πολέμου ἐστίν· & Jobi 20. 20. (ubi & sensus idem qui in his Christi verbis,) Οὐκ ἔστιν αὐτοῦ σωτηρία τοῖς (i. e. ἐν τοῖς) ὑπάρχουσιν, ἐν ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Vide & Jobi 12. 10. Non dissimile Varronis illud,

Non fit thesauris, non auro pectu' solutum:

& Horatii istud,

Non domus aut fundus, non æris acervus & auri
Ægroto Domini deduxit corpore febres.

Post verba αὐτοῦ ἐστιν, vel ea, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, supple, *sed ex verbo & nutu Dei.* Ergò idem hoc loco sensus qui 4. 4. Matthæi. Confer & 1 Tim. 6. 17. ubi *fidere opibus*, opponitur ei fiduciæ quæ in Deo habenda.

Com. 16. Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα.]

——*Aurea fruges*
Jugeribus pleno defudit copia cornu.
——*Magnas messes terra benigna dedit.*

Ὁ σπόρος αὐτοῦ κατὰ ψυχήν, ut Jobi 21. 8. Ἀπὸ καρποῦ, σίτου, οἴνου, καὶ ἐλαίου αὐτοῦ (ut Psal. 4. 8.) ἐπληθύνθη. Vide & Psal. 144. 13. Εὐφόρησεν, *fructus uberes protulit.* Pollux 1. 6. Onomastici, Εὐφόρου τῆς γῆς γινομένης. Philo Judæus, Βαθύγειος, &c. χώρα παντοίων ἀνὰ πᾶν ἔτος καρπῶν εὐφορίᾳ ἐχρῆτο. Sic, χώρα εὔφορος apud Suidam, in εἰ μὴ μάσον, &c. &, ἀγρὸς εὔφορος καὶ εὔκαρπος apud Plutarchum. Hesychius, Εὐφορία, εὐθηνία, καλὸς ἐνιαυτός· & contrà in Glossario, Ἀφορία, *sterilitas, infertilitas.*

Com. 17. διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω; ὅτι, &c.] Geminum infrà 16. 3. illud, Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ, &c. Τί ποιήσω; ὅτι, &c. Τί ποιήσω; ἀπορημένου est ἐκφώνησις, ut & citato loco, Luc. 20. 13. & Act. 2. 37. Apud Terentium ille,

Quid faciam, Syre mi? gaudeo, fer me.

Heic autem exclamatio hominis ipsâ affluentiâ laborantis, & cui (ut Senecæ verbis loquar) suæ divitiæ molestæ erant. In Comœdia Plautina,

——*Tantas divitias habet,*
Nescit quid faciat auro.——

Apuleius de factione quadam latronum post opimas prædas conquisitas, *Opulentia nimia nimio ad extremas incitas redacti.* Aristophanes Avibus,

Ὥστε παρέσαι κομᾶν ὑμῖν
Ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν.——

Ubi vetus Scholiastes, Ἐν πλησμονῇ γινόμενοι, τῶν ἀγαθῶν ἀπειρηκέναι φησί. Satyricus de Alexandro,

Æstuat infelix angusto limite mundi.

Hæc est conditio vivendi, hæc humanæ naturæ sinisteritas: ad quam alios consilii inopiam inopia, alios abundantia impellit; dum quæ à summi largitoris munificentia ad pacem animi gratiarúmque actionem impertiuntur, inquietudinis & querimoniarum materiam morum perversitate faciunt. Terent. 1. 3. Phorm.

Aliis

Aliis quia deest quod ament, tibi quia superest, dolet.

Ubi Donatus, *Insanum ait Antiphontem, qui in ea fortuna positus quæ adversa & contraria est, idem patitur quod miser.* Xeno Veronensis de divite isto, & (ut passim) facundè, *Angustiatur ex abundantia, constringitur & coarctatur ex opulentia,* &c. *&, ut video, ager non tam ei reditus largiores quàm gemitus graviores attulit: terra ei non tam fructuum copiam quàm curarum molestiam geminavit:* & pòst, *Iisdem cruciatibus pro sollicitudine facultatum quibus pauper pro egestate torquetur.* De eodem D. Basilius Homil. de Avarit. Μὴ γὰρ φροντίδας αὐτῷ φέρει ἡ γῆ; στεναγμοὺς αὐτῷ φέρει. μὴ γὰρ καρπῶν αὐτῷ εὐφορίαν συνάγει; φροντίδας, καὶ λύπας, καὶ δεινὴν ἀμηχανίαν. τοῖς πενομένοις ὅμοια ὀδύρεται. His adjungamus Theodoreti ista π. προνοίας 7. cùm propter elegantiam, tum & parilitatem, Ἀγνώμων ἡ γῆ περὶ τοὺς γηπόνους ἐγένετο, &c. ὁ δὲ (paterfamiliâs, colonus, &c.) καὶ δανειστὰς φεισοκοπεῖ, καὶ γραμματεῖα διαγράφει, καὶ τὴν αὐθαίρετον ὑπομένει δουλείαν. ἤνεγκεν ἡ γῆ τοὺς καρποὺς, καὶ βέλτιον τῆς ὠδῖνος, καὶ λῃοις καλύπτεται, &c. ὁ δὲ πάλιν ἑτέρως κάμνει, τῶν καρπῶν τοὺς ὠνητὰς φεισοκοπῶν οὐκ εὑρίσκει, καὶ γίνεται αὐτῷ τῆς εὐκαρπίας ἡ εὐθηνία μικρῷ τινι αφορητοτέρα. Libet heic dicere de *abundantia* quod Seneca de *felicitate* dixit, *res est inquieta, ipsa se exagitat.* Confer 5. 11. Ecclesiasten. In verbis porrò Theodoreti vide an ἀχαρπίας, & pòst, μακρῷ τινι legendum.

Ibid. οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου]

——Satura complerant horrea messes.

Com. 18. καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας] Καθελῶ, *destruam, diruam.* Glossæ, *Destruxit,* καθεῖλεν, sic enim, non καθεῖλαν, scribendum. Glossæ aliæ, Καθαίρεσις οἰκοδομήσεως· *destructio, demolitio.* Ἀποθήκας, *horrea, granaria.* In vetere Onomastico, *Granarium,* ἀποθήκη. Scholiastes vetus ad Horatium de A. P. *Granaria, horrea in quibus frumenta reponuntur, repositoria:* scribe, *vel repositoria:* firmo correctionem ex Isidori istis Orig. 15. 5. *Apotheca, vel horria,* &c. *repositoria vel reconditoria dici possunt, quòd in iis homines elaboratas fruges reponunt.* Hinc ἀποκεκλεισμένος ἐν ταῖς ἀποθήκαις σῖτος, apud Julianum in Misopogone. Horatius,

Quàm si quicquid arat non piger Appulus
Occultare meis dicerer horreis.

Ibid. καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας] Ut jam non pares proventûs magnitudini. Manilius 3.

——Vincentémque horrea messem.

Salvianus lib. 6. *Angusta esse horrea publica opes fecerant.* Virgil. Georg. 2.

Proventúque oneret sulcos, atque horrea vincat.

Idem Georg. 1.

Illius immensæ ruperunt horrea messes.

Ubi Servius, *Ut non habeat ubi reponat.* Cicero in de Lege Agraria, *Vix jam videtur locus esse qui tantos acervos pecuniæ capiat.* Seneca cap. 10. Consol. ad Helviam, *Cum bene cesserit negotiatio, multum militia retulerit,* &c. *non habebitis ubi istos apparatus vestros collocetis.*

Ibid. καὶ μείζονας οἰκοδομήσω] Juvenal. 14.

——Meliore novas attollam marmore villas.

Struam (Catull.)

Horrea fœcundis indeficientia mensis.

Καθελεῖν & οἰκοδομεῖν opponuntur etiam 3. 4. Ecclesiastis, ut Psalm. 28. 5. & Galat. 2. 18. οἰκοδομεῖν καὶ καταλύειν. Sic, *alia diruere, alia ædificare,* Salustius & Horatius dixere: &, *ædificia alia ponere, alia subvertere,* Seneca in de Tranquillitate cap. 3.

Ibid. καὶ μείζονας οἰκοδομήσω]

O curas hominis! ô quantum mentis inane!

Eâdem nocte illâ ad portam calces rigidos extensurus, & luce crastinâ sublimis efferendus, satagis de granariis laxandis, meditaris inædificandis struibus tuis majora spatia:

——Moliminis alti
Fundamenta locas, & largas exstruis ades
Frugibus, extrema venientis nescius horæ.
——Secanda marmora
Locas sub ipsum funus, & sepulcri
Immemor, struis domos.

Seneca Epist. 13. *In exitu vitæ nova fundamenta ponimus, novas spes inchoamus.* Hieronymus ad Gaudentium, *Vivimus quasi altera die morituri, & ædificamus quasi semper in hoc seculo victuri:* ubi *vivimus,* est, in deliciis & gulæ voluptatibus agimus: imitatus est enim vir sanctissimus quæ Stratonicus de Rhodiis dixit, Οἰκοδομοῦσιν ὡς ἀθάνατοι, ὀψωνοῦσιν ὡς ὀλιγοχρόνιοι quæ exstant apud Plutarchum in περὶ Φιλοπλουτίας.

Ibid. καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου] Ἐκεῖ, nempe, εἰς τὰς ἀποθήκας. Sic σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην συνάγειν, Matth. 3. 12. ubi dicta vide. Hinc & Sirachid. 1. 21. γεννημάτων ἀποδοχεῖα· id est, ἀποθῆκαι. Glossæ, *Segetibus,* καρποῖς, γεννήμασι. Scriptor Sapient. 16. 26. γενέσεις dixit. Sic, *fœtus,* de terræ gignentibus, Lucretius & Virgilius: *alumnos terræ,* Horatius, & Apuleius.

Com. 19. ἐρῶ τῇ ψυχῇ, &c.] Est ferè quod καρδίαν ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαθῷ πειράζειν, Ecclesiastæ 2. 1.

Ibid. πολλὰ ἔχεις ἀγαθὰ, &c.] Hoc est quod Psal. 61. 11. τὴν καρδίαν πλούτῳ προστίθεσθαι. Sirachidis 5. 1. ἐπέχειν τοῖς χρήμασι, καὶ εἰπεῖν, αὐτάρκη μοι εἰς ζωὴν ἔστιν. Eundem 11. 26. & Jobi 31. 25. vide. Proverb. 10. 15. *Substantia divitis urbs fortitudinis ejus.* Niobe apud Ovidium,

Sum felix; quis enim negat hoc? felixque manebo;
Hoc quoque quis dubitat? tutam me copia fecit.

Ubi *tutam me copia fecit,* est, πολλὰ ἀγαθὰ ἔχω· *manebo felix,* respondet verbis contextûs nostri, εἰς πολλὰ ἔτη.

Ibid. εἰς ἔτη πολλὰ κείμενα] Q. d.

Est tibi permultos congesta frugis in annos
Copia.——

Plena horrea securos menses spondent, ut alicubi Quintilianus locutus (Decl. 13.) Arrianus 4. 5. ex persona eorum qui munitâ copiisque instructâ civitate tuti, derident circumsedentes se, Ἀσφαλὲς ἐστιν ἡμῖν τὸ τεῖχος, τροφὰς ἔχομεν εἰς παμπολὺν χρόνον· & Herodotus Clio, de Babylonus, Προεσάξαντες σιτία ἐτέων κάρτα πολλῶν, λόγον εἶχον τῆς πολιορκίας οὐδένα. Tacitus Annal. 16. de Romanis, quorundam absconditorum thesaurorum mendacio delinitis, *Gliscebat interim luxuria spe inani, consumebantúrque veteres opes, quasi oblatis quas per multos annos prodigerent.* Quo loco si *quasi divinitus oblatis,* &c. legendum dixerim, nemo me temeritatis damnet. Apuleius, (assiduus Taciti imitator) Milef. 10. *Oblatis ego divinitus dapibus affatim saginabar.* Κείμενα autem dixit Lucas pro ἀποκείμενα, quod secutus Vulgatus Interpres, *posita* pro *reposita* vertit. Vide suprà 11. 52.

Ibid. εἰς ἔτη πολλὰ] Hoc est quod Seneca Epist. 99 vocat, *opes latè disponere.* Idem Epist. 20. *Nos corpus putre fortiti nihilominus æterna proponimus, & in quantum potest ætas humana protendi, tantum spe occupamus.* Idem Consolat. ad Marciam, cap. 11. *In quantas cogitationes* (homo) *oblitus suæ conditionis venit! immortalia, æterna volutat animo,* &c. *cùm interim longa conantem mors opprimit.* Iterum Natur. quæst. lib. 5. *Permansura nobis promittimus bona Fortunæ, & felicitatem, cujus ex omnibus rebus humanis velocissima est levitas, habituram in aliquo pondus & moram credimus.* Vide 4. 10. Marcum Antoninum.

Ibid. εἰς ἔτη πολλὰ] Jobus 29. 18. Εἶπα δὲ, ἡ ἡλικία μου γηράσει ὥσπερ στέλεχος φοίνικος, πολὺν χρόνον βιώσω. Apud Terentium ille, Andr. 3. 5.

Posthac incolumem sat scio fore me, &c.

Ad quem locum Donatus, *Audacter,* &c. *cùm vita hominum tam variis multísque sit periculis conferta.*

Ibid. εἰς ἔτη πολλὰ] Imò, quod tu non cogitabas, ἐν ἐσχάτῃ (ut Jacob. 5. 5. illi divites) ἡμέρᾳ· atque adeò in alium

16 P quàm

quàm putabas finem; ὀργὴν nempe (ut Rom.2.5.) ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς.

Ibid. ἀναπαύου] *Quiesce, otiare.* Ephraim apud Oseam 12.9. Πεπλούτηκα, εὕρηκα ἀνάψυξιν ἐμαυτῷ· id est, ἀνάπαυσιν. Sirachides 31.3. ἐν τῇ ἀναπαύσει ἐμπίπλασθαι τῶν τρυφημάτων vocat; & 41.1,2. εἰρηνεύειν, &c. καὶ ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ ἀπολαύσασθαι. Apud Plautum ille,

Dehinc certum 'st otio me dare, satis partum habeo.

Adeò signanter heic post horrea stipata ἀναπαύου additum. Horatius,

——Hàc mente laborem
Sese ferre senes, ut in otia tuta recedant,
Aiunt, cùm sibi sunt congesta cibaria.——

Seneca de Brevit. vitæ cap.4. *Audies plerosque dicentes, A quinquagesimo in otium recedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet.* Idem ibidem cap.5. de Augusto Cæsare, *Omnis ejus sermo ad hoc semper revolutus est ut speraret sibi otium: hoc labores suos, etsi falso, dulci tamen oblectabat solatio, aliquando se victurum sibi. In quadam ad Senatum Epistola, cùm requiem suam non vacuam fore dignitatis, nec à priore gloria discrepantem pollicitus esset, hæc verba inveni, Sed ista fieri speciosius quam promitti possunt, me tamen cupido temporis optatissimi provexit, ut quoniam rerum lætitia morabatur adhuc, perciperem aliquam voluptatem ex verborum dulcedine.* Sequitur dein Senecæ epiphonema, *Tanta visa est res otium, ut illud quia usu non poterat, cogitatione præsumeret.* Et profectò ex magna parte sic vivitur: quotusquisque hujusmodi illectamentis non se inescari patitur? non in longinqua præmittit cogitationes suas? & aut otii aut felicitatis conceptæ simulacris non titillat se? quotusquisque non miscet secum colloquia ista,

Scilicet & morbis & debilitate carebis:
Et luctum & curam effugies, & tempora vitæ
Multa tibi posthac fato meliore dabuntur?

Quis vel è media plebe somniorum figmentis hisce non se libens demulcet? quotusquisque non volens fruitur amabili insaniâ istâ? Piscator (vile mancipium) apud Comicum, Rudent.

——Ubi liber ero igitur, domum instruam, agrum, ædes, mancipia:
Navibus magnis mercaturam faciam, apud Reges Rex perhibebor.
Mox animi causâ mihi navem faciam atque imitabor Stratonicum,
Oppida circumvectabor; ubi nobilitas mea erit clara,
Oppidum magnum communibo, &c.

Philistion de mortuorum ædes inhabitantibus,

Τούτων ἕκαστος ἔλεγεν, Ἐς ὥρας ἐγὼ
Πλεύσομαι, φυτεύσω, κλήσομαι τοῖχον φάσας.

Audiamus Senecam, *O quanta dementia est spes longas inchoantium! emam, ædificabo, credam, exigam, honores geram: tum demum lassam & plenam senectutem in otium referam.* Imò non audiamus sed & auscultemus eum; id est, quæ ait imis sensibus reponamus: remota, & nunquam forsan secutura spe votóque præsumere desinamus; fruamur præsentibus, discamus in diem vivere.

Dixerat insipiens magna hic, vimque afore verbis
Crediderat, cœlóque animum jam corde ferebat:
Canitiémque sibi ac longos promiserat annos;

cùm ignaro unius noctis interventu morti miser applicatus est: ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ, καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ ἀπώλοντο, Psal.146.4. & dum stultissimâ longævitatis suæ persuasione totus integer districtus est, rapitur

Illuc unde negant redire quenquam.

Ite nunc, mortales, & magnis cogitationibus implete pectora: ite cauti, & opes mille artibus partas per mille annos disponite: hic nempe proximâ luce miratus est acervos suos, annos etiam quos voluptariè transacturus esset finxit animo: quàm longè statim jacuit à destinatione sua! ubi ardor animi? ubi impotentia ejus? res sua reddebatur putredini, pabulum vermibus præbebat: & qui paulò antè jactabat copias divitiarum suarum, de tot cumulis præter loculum mortuus nil portabat secum. Hæc sunt consilia mortalium, hæc vota magnarum cogitationum.

Ibid. φάγε, πίε]

——Propera stomachum laxare saginis:

bona enim congesta habes εἰς πολλὰ ἔτη. Tales illi qui sub hac μιμήσει in Latino Esaiæ 56.12. describuntur. *Sumamus vinum, & inebriemur: & erit sic cras, & multò amplius.* Comedere autem & potare in sacris libris eam securitatem notat quæ solet proximè exitium antecedere: ut 1 Reg.16.9, & 10. & ibidem cap.20.16, cùm seqq. Judic.16.26. Job.1.18. Daniel.5.5. Matth.24.37. & infrà heic 21.35. De Amalechitis jam statim à Davide percutiendis 1 Sam.30.16. Καὶ ἰδοὺ οὗτοι διακεχυμένοι ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, ἐσθίοντες, καὶ πίνοντες, καὶ ἑορτάζοντες. De Babyloniis instante urbis vastatione Xenophon, Ὁ Κῦρος ἑορτὴν τοιαύτην ἐν Βαβυλῶνι ἤκουσεν οὖσαν, ἐν ᾗ πάντες οἱ Βαβυλώνιοι ὅλην τὴν νύκτα πίνουσι καὶ κωμάζουσι. Rectéque heic, quasi perditionem comitantia, φάγε, πίε, post οἰκοδομήσω. Infrà 17.18. de Gomorrhæis paulò pòst delendis, Ἤσθιον, ἔπινον, &c. ᾠκοδόμουν.

Ibid. εὐφραίνου] Horatius,

——In rebus jucundis vive beata.

Plaut. Bacchid.

Agatur ætas tua in malacum modum.

Ecclesiastes 1.12. & ut hoc loco, καὶ μάλιστα, εὐφραίνου, &c. ἀγαθυνέτω ἡ καρδία σου.

Ibid. φάγε, πίε, εὐφραίνου] Planè ut in Græco versiculo,

Ψυχή, δίδου σοι γ' ἡδονὴν καθ' ἡμέραν.

Et in Milite Plautino,

Es, bibe, animo obsequere, atque onera te hilaritudine.

In ejusdem Menechmis ille,

——Quod vitæ reliquum est
Voluptate, vino & amore oblectavero.

φάγε, πίε, εὐφραίνου heic, ut 7.9. Tobiæ, φάγε, πίε, καὶ ἡδέως γίνου. Sic & πίνειν, φαγεῖν, καὶ μηδὲν λυπεῖν ἑαυτόν, Euripides in Cyclope dixit. Φαγεῖν autem, πίνειν, καὶ εὐφραίνεσθαι non heic solùm juncta occurrunt, sed & 2.24. 8.15. 9.7. Ecclesiastæ: item 3 Esdræ 9.55. Sic & Cantic. 5.1. φάγετε, πίετε, καὶ μεθύσθητε.

Com.20. Ἄφρων, ταύτῃ τῇ νυκτὶ, &c.] Non (quod tu stultè tibi spondes) post annos multos, sed hâc nocte ipsâ. Maximus Tyrius Differt. 31. de Procis Penelopes, Πίονας αἶγας κατέδοντας, ἀπολαύοντας εἰσφορῶν ἐμπιπλαμένους, &c. ἀλλ' ὁ γινώσκων τοῦ μέλλοντος λέγει,

Ἆ δειλοί, τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμῶν
Εἰλύαται κεφαλαί.—— In Comœdia Plautina,

O stulte, stulte, nescis nunc venire te,
Atque in eo ipso adstas lapide ubi præco prædicat.

Sic, cùm Nabuchodonosor supra humanam sortem efferret se, & inter opera manuum suarum jactabundus incederet, τῷ λόγῳ (Daniel.4.8.) ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ὄντος, φωνὴ ἀπ' οὐρανοῦ ἐγένετο, Σοὶ λέγεται, ἡ βασιλεία σου ἀπελήλυθεν ἀπὸ σοῦ. Vide quæ 2 Reg. 5.26. de Gehazi Eliæ famulo, & 2 Maccab. 9.5. de R. Antiocho: adde Ecclesiastæ 9.12. Diodorus Siculus, Τὸ δαιμόνιον ὥσπερ ἐπίτηδες τοῖς ὑπερηφάνοις διδομένοις τὸ τέλος τῶν κατελπισθέντων εἰς τοὐναντίον μετατίθησιν. Ἄφρων heic, & 1 Cor.15.36. ut suprà 11.40. ἄφρονες. Hoc loco autem vim habet Virgiliani illius,

Vane Ligus, frustráque animis inflate superbis.

Sed & magis Simonidæi istius,

Κοῦφον ἔχων θυμόν, πολλ' ἀτέλεστα νοῶν.

Λέγων, Πεπλούτηκα, οὐδενὸς χρείαν ἔχω· καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ὁ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, &c. Apoc.3. Ἄφρων porrò in hac materia signatissimè Jerem.17.11. Ἐν ἡμίσει ἡμερῶν αὐτοῦ ἐγκαταλείψουσιν αὐτὸν (πλοῦτον) καὶ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ ἔσται ἄφρων· id est, patebit quàm stulta & futiles erant spes ejus.

Ibid. ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ [σοῦ] Q. Curtius lib.9. *Ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed unicum*

unicum bonum diuturnam vitam æstimantes, sæpe acerba mors occupat: ubi & *pigros* ex verbis ibi præcedentibus expone, qui per otium corporis senectutem exspectant: quod stultum de quo hîc agitur fecisse ostendunt verba illa, Ψυχή, πολλὰ ἔχεις ἀγαθὰ εἰς ἔτη πολλὰ κείμενα, ἀναπαύου, &c.

Ibid. ταύτῃ τῇ νυκτὶ] Dio Chrysostomus, Φέρε, ὦ μάταιε, κ' ἂν πάντα σοι ἔχῃ κτ' βίον· ἀλλὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν βιώσεσθαι τινα ἔχεις πίστιν; Horatius,

Quis scit an adjiciant hodiernæ crastina summæ
Tempora Dii superi? ——

Seneca 24 Epist. *Hunc ipsum quem agimus diem cum morte dividimus.* Vide Jacobum 4. 13, 14. & quæ ibi annotata. Ταύτῃ τῇ νυκτὶ, locutio est, quâ quod imminet, vel tantùm non instat, significari solet. Matth. 26. 34. Josephus Antiquit. 6. 14. de Davide, Ὁμόσας ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ τὸ αὐτοῦ οἶκον, &c. ἀφανίζειν. Juvenalis,

——*Infelix at forsitan ipsa*
Nocte cadet.——

Seneca, ubi de terræ motibus, *Hunc fortasse in quo securus consistis locum hæc nox,* &c. *scindet.*

Ibid. τὴν ψυχήν σε ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ]

Cedes coemptis saltibus, & domo
Villâque purus quam fluvius lavit
Cedes: & exstructis in altum
Divitiis potietur heres.

In voce ἀπαιτοῦσιν (pro impersonali, ut infrà com. 48. αἰτήσουσι posita) translatio est à rebus mutuùm datis, vel commodatis sumpta. Plutarchus in de Consolat. Μοιρίδιον χρέος ἐστὶ λέγεται τὸ ζῆν, ὡς ἀποδοθησόμενον. Et pòst, Ὁ κατανεύσαντες, &c. ὅταν ὁ δανείσας ἀπαιτῇ. Scriptor Sapient. 15. 8. Μετ' ὀλίγον πορεύεται ἐξ ἧς ἐλήφθη, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος. Horatius, *Poscis Quintilium Deos:* ubi vetus Scholiastes, *Poscis, tanquam creditum: unde homines animas reddidisse dicuntur, tanquam quas ad hoc ceperint ut restituerent.* Propertius,

——*Vitam mea fata reposcent.*

Seneca lib. de Tranquill. animi cap. 11. de sapiente, *Vivit commodatus sibi, reposcentibus sine tristitia redditurus.* Virgilius 11.

Injecere manum Parcæ:——

ubi Servius, *Traxerunt velut debitum sibi.* Phædrus,

Et mors vicina flagitabit debitum.

Artemidorus 3. 4. Δάνειον τῷ ζῆν τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει. ὀφειλόμενον ἐν καὶ τὸ ζῆν τῇ τῶν ὅλων φύσει, ὡς καὶ τὸ δάνειον τῷ εἰσχειείσαντι.

Ibid. ἃ δὲ ἡτοίμασας τίνι ἔσαι;] q. d. *Quid exultas? ista quibus veheris in summum, nescis ubi te relictura sint: habebunt suum, non tuum finem:* sunt verba Senecæ Præfat. lib. 3 Nat. quæst. Maximian.

Conservâsti aliis quæ periere tibi.

Trades ei cui placuit Deo, Ecclesiastes 2. ult. *Homo extraneus vorabit ea,* ut apud Eundem 6. 2. simili argumento. Vide & Job. 27. 16, 17. D. Augustinus in Psal. 48. de quovis divite, *Multum auri, multum argenti, multum prædiorum, multum mancipiorum habet: remanent illa nescio quibus.* Ità Psalmista 39. 6 *Thesaurizat, & ignorat cui congregat ea.* Menander,

Ἀλλ' ἂν ἀποθάνῃς, ταῦτα καταλείψεις τινί;

ταῦτα, id est, τὰ χρήματά σε. Philistion,

——Μετὰ ταῦτα εὐθὺς εὑρέθη θανών,
Ἄλλοις καταλείψας εἰς τρυφὴν τὴν ἐσίαν.

Sirachides 11. 18. in re pari, καὶ καταλείψει αὐτὰ ἑτέροις. Vide & Eundem 14. 4.

Com. 21. Οὕτως] Supple ἔσαι. *Ità erit,* id est, ità fiet, aut, continget illi.

Ibid. καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν] Sic, εἰς Θεὸν μετανοεῖν, Ignatius ad Smyrnenses dixit: εἰς τὸ κοινὸν πλουτεῖν Philostratus 2. 4. de Apollonii vita: & Galat. 6. 8. Apostolus, εἰς τὸ πνεῦμα σπείρειν. Πλουτεῖν εἰς Θεὸν, est quod Proverb. 19. 17. Θεῷ δανείζειν· id est, (ut eodem loco) πτωχοῖς ἐλεεῖν, quod 1 Tim. 6. 17. καλοῖς ἔργοις πλουτεῖν· ad quem locum annotata consule. Matth. 6. 19. ἐν οὐρανῷ θησαυρίζειν dicitur. Vulgatus heic, *in Deum dives:* Recentior, *in Deo dives:* ego, *Deo dives.* Sic & Scriptor elegantissimus Minucius in Octavio. Lactantius 5. 14. *Nemo Deo pauper est nisi qui justitiâ indiget, nemo* (ei) *dives nisi qui virtutibus plenus est.* Ità, *liberis, amicis, propinquis,* &c. *dives,* apud Ciceronem 3 de Officiis: &, *militem Deo gloriosum,* fortasse Tertullianus dixit, (libello de Corona militis.) *Fortasse* dixi, quia *militem in Deo gloriosum* habent omnes excusi libri.

Ibid. καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν] Μεθ' ὃ (ut suprà 11. 23.) ὁ μὴ συνάγων, σκορπίζει. Εἰς Θεὸν, est, εἰς τὰ πρὸς Θεῷ ἀρέσκοντα· quorum inter præcipua numerari possunt debéntque misericordiæ opera.

Com. 22. μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, &c.] Porphyrius περὶ ἀποχῆς δ'. *Ad Deum,* &c. *suspensus quisquam de alimento multùm cogitabit?* Vide ad Matth. 6. 25. dicta.

Ibid. μηδὲ τῷ σώματι τί ἐνδύσησθε] Vide dicto Matthæi loco annotata.

Com. 23. ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς] Hierocles, Εἰ τὸ χρώμενον τῷ σώματι ἐστὶν ἡ ψυχὴ, τὸ δὲ σῶμα ὀργάνε τάξιν ἐπέχει (melius ἔχει) πρὸς αὐτὴν, τῶ δὲ ὀργάνε χάριν τὰ ἄλλα πρὸς βοήθειαν τῆς ῥέσεως αὐτοῦ φύσεως ἐξευρημένα, δῆλον ὡς τῆς ἡγουμένης καὶ πρώτης προσηκόντως καὶ πρώτην δεῖ ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν, δευτέραν δὲ τῆς δευτέρας.

Com. 24. ὃ σπείρουσιν, ὐδὲ θερίζουσιν] Vide ad Matthæum allata.

Ibid. καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτὰς] Ælianus 11. 31. de Animalibus, Ἴδιον ἄρα τὸ ζώων καὶ ἐκεῖνο ἀγαθὸν· πρόνοιαν αὐτῶν καὶ οἱ Θεοὶ ποιοῦνται. Vide dicto ad Matthæum loco.

Ibid. πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν] Matth. 12. 12. πόσῳ διαφέρει ἄνθρωπος προβάτε; Vide ad Ejusdem 6. 26. notata. Apuleius in De Socratis Deo, *In qua* (de Terra loquitur) *præcipuum animal homines sumus.* Idem in de Platonis dogmate, *Omnium terrenorum nil homine præstantius.* Cicero Tuscul. 5. *Ut bestiis aliud alii præcipui à Natura datum est,* &c. *sic homini multò quiddam præstantius.* Solinus cap. 3. *Animal quod Natura,* &c. *præposuit omnibus.* Seneca 6. 23. de Beneficiis, *Inter maxima rerum suarum Natura nihil habet quo magis glorietur.* Philo lib. Quòd mundus incorruptibilis, Ἐν σπορᾷ καὶ φύσει τῶν χερσαίων ἁπάντων ἄριστον καὶ ἡγεμών. Ità & Libro Ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Eundem τῶν ζώων ἄριστον vocat.

Com. 25. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἑαυτοῦ τῇ ἡλικίᾳ πῆχυν ἕνα;] Vide ad Matthæum. Μεριμνῶν Vulgatus *cogitans* vertit, notatúrque (at immeritò) à nuperis quasi minus dixerit. Glossarium, Μεριμνῶ, *cogito, sollicito:* puto *sollicitus sum* legendum. In alio Glossario, *Cogitat,* ἐνθυμεῖται, μεριμνᾷ, &c. Sic & Seneca *animum omnis cogitationis* (id est, sollicitudinis) *expertem,* cap. 17. ad Helviam dixit.

Com. 27. Καταμάθετε τὰ κρίνα]

——*Rerum magnarum parva potest res*
Exemplare dare, & vestigia notitiai.

Κρίνα hîc quosvis flores intellige. Virgilius 6.

——*Et candida lilia circùm*
Funduntur:——

ubi Servius, *Lilia pro quibuslibet floribus: species pro genere.*

Ibid. ὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλλετο ὡς ἓν τούτων] Sirachides 40. 22. Χάριν καὶ κάλλος ἐπιθυμήσει ὁ ὀφθαλμός σε, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα χλόην σπόρε. *Provocat quidem luxuria* (ut olim Plinius 21. 8. dixit) *vestibus eos flores qui colore commendantur; nulla ars* autem (ut & verè Cicero in de N. D. scripsit) *Naturæ potest solertiam imitari.* Philostratus de eadem loquens in Iconibus, Δεῖται τέχνης ὐδὲν, ἡ γὰρ καὶ τέχνης ἀρχὴ καθέστηκε. Claudianus de Zephyro,

Sanguineo splendore rosas, vaccinia nigro
Induit, & dulci violas ferrugine pinxit.
Parthica quæ tantis variantur cingula gemmis
Regales vinctura sinus? quæ vellera tantùm
Ditibus Assyrii spumis fucantur aheni?

Quibus adde quæ ex Eodem & aliis ad Matthæum dicta. Σολομὼν ἐν δόξῃ αὐτοῦ heic, planè ut apud Senecam Epist. 114. *Mecænas in cultu suo:* qualis infra heic 16. 19. πορφύρα καὶ βύσσος· & Act. 12. 21. ἐσθὴς βασιλική. In additamentis Estheris 15. 6. πᾶσαν στολὴν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἐνεδεδύκει· id est,

ut hoc Lucæ loco, πᾶσαν δόξαν αὐτοῦ. Hinc Esai. 3. 18. δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ, & suprà hîc 7. 25. ἱματισμὸς ἔνδοξος. Περιβάλλεσθαι autem, extra communem suum restringi peculiari quodam significatu solet ad speciosum amictum: vide citatum Estheris cap.com.1. Apocal. 17.4. 18.16. & 19.8. In epistola Jeremiæ, Περιβεβλημένων ἱματισμὸν πορφυροῦν. Chrysostomus homil.22. ad Antiochenos, Πολυτελῆ φοροῦντες ἱμάτια, πολλὴν περιβεβλημένοι τὴν φαντασίαν. Eo sensu & Sirachides 11.3. περιβολὴν ἱματίων dixit.

Com.28. τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, &c.] Sic de fluxis hujus vitæ bonis Gregorius Nazianzenus,

Τῶν σήμερον μὲν ὄντων,
Εἰς αὔριον δ' ἀπιόντων.

Ad sensum nostri contextûs Plinius 11. 21. *Natura flores*, &c. *in diem gignit*. Ovidius,

Quàm longa una dies, ætas tam longa rosarum.

Philostratus de pratis (i.e. floribus pratorum) loquens, Εἰ καλὰ καὶ χαρίεντα, ἀλλὰ μιᾶς ἡμέρας.

Ibid. ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι] Theophilus Antiochenus 2. Κατεκόσμησε (τὴν γῆν) ὁ Θεὸς διὰ παντοδαπῶν χλοῶν, &c. καὶ φυτῶν· σκέπει, &c. τὴν ἐν τούτοις ποικιλίαν, διάφορον καλλονὴν, καὶ πλῆθος. Philo lib. Quòd mundus incorruptibilis, eodem argumento, Καὶ τὰς τῶν χρωμάτων ἀμυθήτους ἰδιότητας (ὑπὸ Θεοῦ) τέχνῃ δαιμονίῳ πεποικιλμένας.

Com.29. μὴ ζητεῖτε, &c. τί φάγητε] Salust. *Cibus vobis adversus famem & sitim, non libidini neque luxuriæ sit.* Vide heic ad Matthæum dicta. ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν suprà 10.8. habuimus.

Inventis utêre cibis,———

Claudianus dixit.

Ibid. καὶ μὴ μετεωρίζεσθε] Subaudi, ταῖς ψυχαῖς. Nonnus ad Joh.14.

Μὴ νόος ὑμείων δεδονημένος ἄστατος εἴη.

Palpitantibus nè vivite præcordiis, ut locutus Seneca Epist.74.

———*Nec trepides in usum*
Poscentis ævi pauca,———

Horatius dixit. Et mentem quidem hanc esse Christi nequaquam dubitandum. Quomodo autem sententiæ tali congruat τὸ μετεωρίζεσθαι videamus an demonstrare poterimus: de vocis enim ratione nemo hactenus satisfecit nobis. Μετεωρίζεσθαι, vel, ἐν μετεώρῳ εἶναι, dicebantur naves eæ quæ uni vel etiam pluribus anchoris innixæ, nunc sursum, nunc deorsum ferebantur pro undarum impetu. Polybius apud Suidam in τενάγη, Τὰ πλεῖω τῶν πλοίων μετέωρα διὰ τὰ τενάγη ἀπεσάλευε. Dio Cassius apud Suidam eundem, Τὰ κουφότατα τῶν πλοίων πρὸς τῇ γῇ ὥρμει, τὰ δὲ πλείω καὶ μείζω μετέωρα, &c. ἀπεσάλευεν. Suidas ipse in μετέωρος, &c. Μετεώρους νῆας παρὰ Θουκυδίδῃ ἀντὶ τοῦ, πελαγίους, καὶ μὴ ἐπ' ἀγκύρων ἱσαμένας. Scribe, καὶ ἐπ' ἀγκύρων ἱσαμένας. Sic enim alibi idem, Ἐν μετεώρῳ ἦν ἡ ναῦς, ἀντὶ τοῦ, πελάγιος, καὶ ἐπ' ἀγκύρων ἱσαμένη. Hesychius ad Poetæ illud,

Ὕψι δ' ἐπ' εὐναίων ὡρμήσαμεν———

Μετέωρον αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἀγκύρων ὡρμήσαμεν. Moschopulus, Σαλεύειν κυρίως ἐπὶ νηὸς λέγεται, ὅταν ἐπ' ἀγκύρας κινῆται καὶ ἀστατῇ ὑπὸ τῶν κυμάτων ταραττομένη· ubi ostendit nil aliud est quàm μετεωρίζεσθαι. D. Augustinus in Psal. 54. *Fluctuat*(i.e. μετεωρίζεται) *navis in anchoris*. Idem in Psal. 64. *De navi quæ in anchoris est rectè dicimus, quòd in terra sit, adhuc tamen fluctuat*: id est, σαλεύει, μετεωρίζεται. Plutarchus in περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργ. de bestiis loquens, Χρώμενα πλάναις καὶ περιδρομαῖς πολλάκις, οὐ μακρὰν, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀγκύρας τῆς φύσεως σαλεύει. Ex quo fortasse D. Basilius Hexaem. Homil.7. de marino echino, Ὅταν προΐδῃ ταραχὴν ἐξ ἀνέμων, ψηφῖδα τινὰ ὑπελθὼν γενναίαν, ἐπ' αὐτῆς, ὥσπερ ἐπ' ἀγκύρας βεβαίας, σαλεύει. Pollux 1. 9. §. 12. Ἐπ' ἀγκύρων ὡρμισάμεθα, μετέωροι ὡρμισάμεθα, ἀπεσαλεύομεν. Synesius in Epistolis, Ἡ ναῦς ἐπὶ μετεώρων ἐσάλευεν· & pòst, ἐσάλευεν ἐπὶ μιᾶς ἀγκύρας. A jactationibus hujusmodi metaphorâ sumptâ μετεωρίζεσθαι dicuntur ii qui mente fluctuant. Hinc 2 Maccab. 5.17. de Antiocho, τὴν διάνοιαν ἐμετεωρίζετο· apud Josephum Bell. Jud.7.29. μετέωρον εἶναι κερδαίνεσθαι· & apud Suidam, (fortasse ex eodem) μετέωροι, καὶ πρὸς τὸ μέλλον σαλεύοντες. Cicero 15. 14. ad Atticum, *Ita sum* μετέωρος, *& magnis cogitationibus impeditus.* Hinc & *salo cogitationum fluctuare*, Apuleius: ad cujus lib. 4. pag. 183. annotata vide. Vulgatus isto Lucæ loco, *nolite in sublime tolli*, si quid video, commodissimé. *In sublime tolli*, nempe ut fluctus, (unde Jacob. 1. 6. ὁ διακρινόμενος ἔοικε θαλάσσης κλύδωνι· & apud Plinium lib.6. Epist. 31. de dorso saxeo, *Impactos fluctus in immensum elidit, & tollit:*) vel, (quod malim) ut qui à fluctibus in sublime tolluntur. Juvenalis 14.

Quam tu Corycia semper qui puppe moraris,
Atque habitas Coro semper tollendus & Austro.

Ubi *tollendus* μέλλων μετεωρίζεσθαι. Sic Joh.10. 24. idem Vulgatus, *Quousque animam nostram tollis?* id est, ut hoc loco, *in sublime tollis?* Petrus Chrysologus Serm. 81. *Nunc spiritus eorum tollebatur ad altum*, meliùs *in altum* legas) *nunc animi eorum collidebantur in terram.* Seneca de Vita beata cap.28. *Turbo quidam animos nostros rotat & involvit*, &c. *& nunc in sublime allevatos, nunc in infima allisos rapit.* Τὸ μετεωρίζεσθαι ad sensum Christi non malè vertas, *in futurum prominere*, vel, *ex futuro suspendi.* Cicero, *Qui exspectat, pendet animi.* Idem 1 Tuscul. Quæst. *Pendemus animi, cruciamur*, &c. Sic, *pavidis mentibus pendere* (i.e. μετεωρίζεσθαι) Lucretius dixit, & Seneca epist. 5. *pendentem animum futurique exspectatione sollicitum.* Idem 101 Epist. *Quomodo effugiemus hanc volutationem? uno, si vita nostra non prominebit*, &c. *ille enim ex futuro suspenditur cui irritum est præsens:* & alibi, *In spem toti prominent, semper instabiles mobilésque, quod necesse est accidere pendentibus.* Quin & Plinius cùm lib.6. epistolarum dixit, *Pendeo, & exerceor spe, atque afficior metu*, circumlocutus est quod uno verbo Græcè μετεωρίζομαι dicas. Plutarchus in de exilio, Οἱ τοῦ μέλλοντος ἐκκρεμάμενοι, &c. ὡς ἐπὶ χερσὶ διαφέρονται τῆς ἐλπίδος. Horatius,

———*Neu fluitem dubiæ spe pendulus horæ.*

Ubi *pendulus fluitare* videtur ipsum id esse quod heic μετεωρίζεσθαι.

Com. 30. Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ] D. Hieronymus ad Eustochium, *Cogitatio victûs spina sunt fidei, radix avaritiæ, cura Gentilium.* Irenæus 4. 49. *Unde domus in quibus habitamus, vestimenta quibus induimur*, &c. *nisi ex his quæ cùm Ethnici essemus acquisivimus? vel ab Ethnicis parentibus, aut cognatis, aut amicis*, &c. *accepimus?*

Ibid. τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου] Quæ 1 Esdræ 8. 87, & 92. τὰ τῆς γῆς ἔθνη vocantur.

Ibid. ὑμῶν ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων] Andronicus Rhodius 10.10. Οὐκ εὔλογον, μὴ δεῖσθαι τῶν πλείστων ἄνθρωπον ὄντα, οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις τὰ τοιαῦτα. Aristides Rhetor, Ἐσθῆτος, καὶ σκέπης, καὶ τροφῆς δεόμεθα.

Com.31. Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] Q. d. μὴ περὶ πολλῶν ἐκείνων τυρβάζεσθε· ἓν τοῦτο ἀναγκαῖον.

Ibid. καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν] Exemplum Solomo 2 Paralip. 11.12. In fragmentis Diodori Siculi, de Arsace Rege, Ἐπιείκειαν καὶ φιλανθρωπίαν ζηλώσας, αὐτομάτως ἔσχε τὴν ἐπίρροιαν τῶν ἀγαθῶν.

Com.32. Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον, ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν] Vobis pauperculo & despecto gregi (id enim heic μικρὸν, ut & Matth. 18. 6.) paratum regnum est. Et hoc est quod 5.3. Matthæi τῶν πτωχῶν ἡ βασιλεία, &c. In Psalmo qui in Græcis sequitur Psalmum 150. οἱ ἀδελφοί μου καλοὶ καὶ μεγάλοι, καὶ οὐκ εὐδόκησεν ἐν αὐτοῖς Κύριος. Adde Jacob.5. D. Augustinus in Psal.71. de Christianis, *Etsi videntur huic seculo contemptibiles, nomen eorum coram ipso est honorabile.* Ὑμῖν τὴν βασιλείαν δοῦναι, est quod suprà 10.20. ad eosdem, γέγραπται τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Cùm hereditatem æternam (inquit) destinaverit vobis, quantò magìs brevis ævi istius subsidiis vos instruet? Similis Rom. 8.32. Apostoli argumentatio.

Ibid. εὐδόκησεν] Hesychius, Ηὐδόκησεν, ἠθέλησεν.

Com. 33. Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν] Non deest inter

inter summè eruditos qui hoc modo exponit, Vendite, nempe potiùs quàm immisericordes sitis. Ego absolutè, hoc est, præcisè, acceperim. Vide Matth. 19. 21.

Ibid. ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα] Quod Joh. 6. 27. ἐργάζεσθαι βρῶσιν μένουσαν μὴ ἀπολλυμένην. Seneca 31 Epist. *Quærendum est quod non fiat indies deterius.* Βαλάντια μὴ παλαιούμενα hîc, ut apud Philonem ἀγαθὰ γνήσια, ὑ χρόνῳ παλαιούμενα· & Isocratem in de Regno, δωρεαὶ αἷς ἐὰν σφόδρα χρήσῃ (τις) &c. ὑ καταπείψει, ἀλλὰ μείζυς ἢ πλείον@ ἀξίας αὐτὰς ποιήσει. Ità & nescio quis inter Græcos veteres,

> Ἀρετὴ δ' ὅσῳ περ μᾶλλον χρῆσθαι θέλῃς,
> Τόσῳ δὲ μᾶλλον αὔξεται τελειουμένη..

Vide & Themistii locum ad Matth. 6. 20. adductum. Beneficentiam Christus comparat heic Crumenæ, alii (discrimine exiguo) Indumento non veterascenti. Agapetus, Ἱμάτιον ἀπαλαίωτόν ἐστι τὸ τῆς εὐποιΐας περιβόλαιον, ἢ ἀδιάφθορος στολὴ ἡ πρὸς τοὺς πένητας συμπάθεια. Lactantius 6. 13. *Danda opera ut indumento justitiæ pietatisque velemur, quo nos exuit nemo, quod nobis sempiternum præbet ornatum:* id est, κόσμον ἀπαλαίωτον. Symmachus 10. 29. *Aurium & oculorum fructus caducus, largitatis æternus.* Hunc locum claudam iis quæ ad hæc Christi verba ingeniosè P. Chrysologus annotavit, *Vidisti, Domine, quia in thesauris tota fides, tota spes in sacculis sit avaris: & ideo in cœlis sacculos vis parari, ut qui te non sequitur ad cœlum, sequatur saltem sacculos suos.*

Ibid. βαλάντια μὴ παλαιούμενα] Contraria apud Juvenalem *deficiens crumena.* Σαθρὸς τῶν βαλαντίων habemus apud Lucianum, & Diogenem Laertium: &

> —πήρην
> Πυκνὰ ῥωγαλέην——— apud Homerum.

Ibid. θησαυρὸν ἀνέκλειπτον]

Qui non deficit, incipitque semper. Martialis. *Qui nec à patre hereditarius est,* &c. *nec à corpore caducus, nec ab ætate mutabilis.* Apuleius. Iste est thesaurus ille quem ὕπαρξιν μένουσαν Scriptor ad Hebræos vocat: Petrus κληρονομίαν ἄφθαρτον, ἀμίαντον, ἀμάραντον· Lucas alibi τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἥτις ὑκ ἀφαιρεθήσεται. Vide 6. 12. Lactantium.

Ibid. θησαυρὸν ἀνέκλειπτον] Ità Sapientiam θησαυρὸν ἀνεκλιπῆ 7. 14. Scriptor Sapient. vocat, & 8. 18. πλῦτον ἀνεκλιπῆ.

Ibid. ἐν τοῖς ὑρανοῖς] Hic sensus etiam Augusti Imperatoris, qui in Epistola ad Tiberium, *Benignitas mea me ad cœlestem gloriam evehet.*

Ibid. ὅπε κλέπτης ὑκ ἐγγίζει] Quod infrà com. 39. ὑκ ἔρχεται. Matth. 6. 19. ὑ διορύττει. Ἐγγίζειν hoc in argumento *adrepit*, vel *obrepit*, verterim. Gellius 11. 18. *Quod furandi solertia acueret obfirmarétque animos ad vigiliarum tolerantiam, & ad obrependi celeritatem.*

Com. 35. ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι] Id est, ut infrà com. 40. γίνεσθε ἕτοιμοι· qui enim prompti paratíque sunt, habent lumbos præcinctos. Ità διαζωννύεσθαι, quod (explicante Hesychio) significat τὰς δακτύλυς τῆ τῆ ἀκοντίυ ἀγκύλῃ ἐνεῖραι, ponitur etiam, eodem teste, ἀντὶ τῆ, ἕτοιμον εἶναι. In Glossario, Περιζωννύω, *accingo, circumcingo, præcingo.* Ὀσφύας heic, ut Ephes. 6. 14. & 1 Pet. 1. 13. τῆς διανοίας intellige.

Ibid. ἢ οἱ λύχνοι καιόμενοι] Quæ heic de præcinctis lumbis & accensis lychnis occurrunt, habemus etiam apud Aristophanem, apud quem feminarum chorus,

> Ἡμᾶς τοίνυν μετὰ τῦτ' ἤδη τὰς λαμπάδας ἀψαμένας χρὴ
> Συζωσαμένας εὖ κ' ἀνδρείως, &c.
> Ζητεῖν, &c.———

Ibid. πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων] Sic, ἀναλύειν ἐξ Ἅδυ, 2. 1. apud Sapient. Scriptorem, & (quod propiùs argumento loci istius accedit) *à cœna* ἀναλύειν, 3. 3 Esdræ; item, ἐκ συμποσίυ ἀναλύειν, in tertio Maccabaico. Ἐκ τῶν γάμων, à cœna nuptiali. (Vide quæ de voce γάμ@ infrà 14. 8. annotamus) Ità, *è convivio nuptiali remeare*, lib. 6 Apuleii.

Com. 37. ἐλθὼν] Id est, ut præced. commate, ἐκ τῆ γάμων ἀναλύσας.

Ibid. περιζώσεται] Hoc prævium est ei quod heic sequitur, αὐτοῖς διακονήσει. P. Chrysologus Serm. 24. *Cingulum est propriè indicium servitutis, quòd & discursus expeditos reddat, & faciat obsequentes.*

Ibid. ἀνακλινεῖ αὐτὺς] Pro ἀνακλίνειν ποιήσει αὐτὺς, ut Marc. 6. 39. Sic Hesychio Ἐπέβησεν exponitur, ἐπιβῆναι ἐποίησεν. Παρακλίνειν eodem sensu quo hîc ἀνακλίνειν habemus apud Plutarchum in Sapient. Convivio.

Ibid. ἢ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς] Id est, ἢ διακονήσει αὐτοῖς· vox παρελθὼν enim potiùs elegantiam ornatúmque habet, quàm significationem. Sirachides 23. 33. Παρελθὼν κόσμησον τράπεζαν. Sic infrà heic 17. 7. παρελθὼν ἀνάπεσον. Lucianus in de Gymnasiis, Παρελθὼν ὁ κῆρυξ, &c. Arrianus 2. 3. in Epictetum, Βυθιζομένυ τῆ πλοίυ παρελθὼν ἐπαίρεις τὺς σιφάρυς. Ità & 1. 29. & 2. 2. idem Arrianus loquitur. In Testamento ludicro, &c. *Cocus dixit, Transi puer, affer mihi,* &c. *cultrum:* ubi *transi* abundat.

Com. 38. ἢ εὕρῃ ὕτω] *Quales enim invenerit nos Dominus cùm vocat, tales pariter & judicabit.* Sunt verba D. Cypriani Serm. de Mortalit. Post ὕτω supple ποιῦντα· Vigilantem nempe. Sic infrà heic 22. 26. ὑμεῖς δὲ ὐχ ὕτως· & Coloss. 3. 13. ὕτω ἢ ὑμεῖς. Ità & post ὕτω Matth. 5. 19. ποιεῖν, & Matth. 9. 33. πεποιημένον supplendum. Plenior infrà heic com. 43. Luc. 22. 13. & 24. 24. locutio occurrit. Arrianus 4. 10. in Epictetum, Δεῖ πάντως ἀποθανεῖν, ἢ ἀνάγκη τί ποτε ποιῦντας εὑρεθῆναι, &c. Quæ cùm vera sint, demus operam nè cùm id tempus advenerit, inveniamur aut malè, aut aliud, at hoc agentes.

Com. 39. Τῦτο δὲ γινώσκετε] De hac loquendi forma vide ad 2 Tim. 3. 1. dicta.

Ibid. ἐγρηγόρησεν ἂν, ἢ ὑκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτῦ] Faceret ut apud Apuleium ille, qui vigilans, & singula rerum sentiens, &c. paulatim arrepsit, grandíque clavo manum latronis ad ostium affixit: patibulatúmque relinquens eum, à tecto voce contentâ clamavit, rogans vicinos, eósque salutis communis admonens. Διορυγῆναι, *perfodi:* hinc *perfossores* Latinis. Vide ad Matth. 6. 19. dicta.

Com. 40. γίνεσθε ἕτοιμοι] Imitamini remiges illos, qui

> *——Tonsam antè tenentes,*
> *Parebant, observantes portisculi signum*
> *Cùm dare cœpisset.——*

Paratum habetote pretium; non semper quidem exigemini, tamen semper debetis. Seneca cap. 10. Consol. ad Marc. *Oportet nos in promptu habere quæ in incertum diem data sunt: inter hæc licet & corpus, hoc est, vitam, numeres.* Idem ad Polybium cap. 30. *In procinctu stet animus,* &c. *quod incertum est, semper exspectet.* Idem de cauto Imperatore (cap. 26. de V. B.) loquens, *Nunquam ità paci credit, ut non se præparet bello: quod etiamsi non geratur, indictum est.* Sedulius ad 1 Cor. 1. *Ille verè exspectat adventum Domini qui in omnibus præparatus est.*

Ibid. γίνεσθε ἕτοιμοι] Hesychius, Ἕτοιμ@, εὔτρεπ@, εὐτρεπισμέν@, ταχύς· ubi pro εὔτρεπ@, ni fallor, εὐτρεπὴς legendum. Sic infrà idem Hesychius, Εὐτρεπὴς, ἕτοιμ@.

Ibid. ὅτι ἣ ὥρα ὑ δοκεῖτε, &c.] Ecclesiastes 9. 12. Ὀυκ οἶδεν ὁ ἄνθρωπ@ τὸν καιρὸν αὐτῦ. Euthymius ad Matth. 24. *Propterea & communem omnium finem, & eum qui cuique proprius est, fecit Deus ut ignorarent: nè ad illud solum tempus vigilarent, omni reliquo malè viventes: sed & cùm incertus semper sit finis, semper illum exspectent, semper sint ad certamen parati.* Vide & Apocal. 3. 3.

Com. 41. πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ ἢ πρὸς πάντας;] Non hæc de nihilo: sunt enim quædam ità ad paucos dicta, ut & omnibus dicta videantur; certè, ad omnes, etsi fortasse non æqualiter, pertineant. Menander apud Gellium,

> Ὑπὲρ γὰρ ἑνὸς λέγων, ἅπαντας νυθετῶ.

Lactantius 6. 12. *Ista præcepta dantur non tibi soli, sed omni populo.* Christus ipse Marc. 13. 37. eodem quod hîc præ manibus argumento, ἃ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω. Justinus Epistolâ ad Zenam & Serenam, παῖδ' ὑμῖν, ὦ ἀδελφοί, συμβυλεύων

βαλλόντων πράττειν, ἐπὶ καὶ τοὺς λοιποὺς δι' ὑμῶν ἐπὶ τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ προτρέψωμεν. Cicero Offic.2. *Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nullâ aliâ re nisi avaritiâ perituram, id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse.* Seneca.... *Hæc nobis Attalus dixit, Natura omnibus.*

Com.42. ὁ πιςὸς οἰκονόμος] Notemus proprietatem attributi. Sic 1 Cor.4.2. Ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις ἵνα πιςός τις εὑρεθῇ. Ejusmodi Tit.1.7. ἀνέγκλητος οἰκονόμος, & 1 Pet.4.10. καλὸς οἰκονόμος. Sic & 1 Tim.1.12. πιςὸς εἰς διακονίαν id est, οἰκονομίαν. Vide & Hebr.3.5.

Ibid. ὃν καταςήσει ὁ Κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας] Talis ille de quo Genes.24.2. Philo lib. Quòd omnis probus liber, *Serviliter natos benignitas fortunæ* (præeuntibus nempe eorum meritis) *ad ingenuorum officia promovit: fiunt enim procuratores in amplis opibus, interdum etiam conservis præficiuntur.* Vide ad Matth.24.47. dicta: adde Genes.39.4. Psal.104.21. Scriptorem Tobiæ 1.21. Θεραπείας (ut & in Græco Genes.45.16.) est τῶν θεραπόντων· hinc in Onomastico vetere, *Famulatio* (id est, ut sæpius apud Apuleium, *famulitium*,) θεραπεία. Thomas Magister, Θεραπεία, ἡ δουλεία, καὶ τὸ τῶν θεραπόντων ἄθροισμα· quâ & metonymiâ idem Apuleius in Floridis, &lib.14. Ammianus Marcellinus, *servitium* pro universitate servorum dixerunt.

Ibid. τοῦ διδόναι αὐτοῖς ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον] Matth. 24.45. τὴν τροφὴν dixit: Interpres Irenæi, *cibaria:* ità 7. Apuleii, *cibaria pro laboribus reddita:* &, *servo cibaria data*, in l. item si, ff. de ædil. edict. Vulgat. *tritici mensuram:* recentiores Interpretes nonnulli, *demensum:* ità in Onomastico, *Demensum*, σιτομέτριον. Auctor Glossarii σιτομέτρον habet, ut & non semel Plutarchus: hinc & 6.7. & 7.4. Julii Pollucis, ὁ σιτομέτρης. Phrynichus σῖτε μέτρον, non σιτομέτριον, probat. Sic in Epistolis Pythagoræorum dictis, Σοὶ δὲ πρόχειρον ἔςω τὸ μέτρημα τῶν σιτίων πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐργασίας τοῖς ἐφ' ἡμέραν πόνοις. Theodoretus de servo loquens, περὶ προνοίας 7. Μέτρῳ λαμβάνει τὸ σιτηρέσιον· pro quo Diodorus Siculus, lib. 2. σιτομετρείαν λαμβάνειν. Ἐν καιρῷ, est, in tempore debito, opportuno. Ità 19.9. & 39.40. apud Sirachidem: & in Græco Esaiæ 64.9. Vide ad dictum Matthæi locum notata. Sic Matth. 8.29. & 1 Cor.4.5. πρὸ καιροῦ ponitur.

Com.43. Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, &c.] Μακάριος (ut Jacob.1.25.) ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔςαι· id est, (ut Apocal.16.15.) μακάριος ὁ γρηγορῶν.

Ibid. ὃν ἐλθὼν ὁ Κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως. ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταςήσει αὐτόν] Ut quem in opere strenuum & vigilantem invenit. Theophylactus ad 1 Tim. 3. Οὐ νεωνήτῳ δούλῳ προσαγάγοι τις ἐγχειρίζει τὴν οἶκον, πρὶν δόκιμος τῷ χρόνῳ φανῇ. Frontinus 4.1. de Theagene Atheniensium Duce, *Cùm inertissimus quisque retrò se dedisset, strenui autem in fronte prosiluissent; ut quemque invenerat stantem, ità ad ordines militiæ provexit.* Καταςήσει etiam, non tantùm ob vigilantiam, sed & fidelitatem ejus: vide suprà com. 42. De aquila Horatius,

Cui Rex Deorum regnum in vagas aves
Permisit, expertus fidelem, &c.

Com.45. Χρονίζει ὁ Κύριός μου ἔρχεσθαι] Δι' ἡμερῶν (ut Proverb. 7.20.) ἐπανήξει. Plinius, & de mancipiis suis rusticis, lib.1. Epist.4. *Securè, ac prope negligenter me exspectant.* Recentior, *tardat Dominus meus*, non malè: at non tantundem implet Vulgati illud, *moram facit Dominus meus?* Glossæ, Χρονίζω, *moror*, *tardo*. Glossæ aliæ, *Moror*, διατρίβω, χρονίζω.

Ibid. καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας] Καὶ ἄρξασθαι μὲν ὑβριστῶς δυναςεύειν, ut (itidem de servo) loquitur Solomo 19.10. Gnomologici. Varro 1.17. de R. R. & de Villico, (qui consanguineus, saltem affinis dispensatori) *Neque illi concedendum est ità mancipiis* (quæ in Contextu παῖδες) *imperare, ut verberibus coerceat.* Τύπτειν autem τοὺς παῖδας heic, utpote hero jam longè posito. Virgil.1.

—Penitùsque alias advenerat oras.

Ubi Servius, *Longè à Regina remotas, quæ res insolentes custodes litorum facit.* Pomponius (fortè apud Nonnium Marcellum)

Longè villicari ab Urbe quà herus rarenter venit,
Non villicari, sed dominari, meâ est sententiâ.

Et hæc quidem in usu vitæ compertissima sunt. Qui autem

—Hero suo servire vult bene servus servitutem,
Næ ædepol illum multa in pectore suo collocare oportet,
Quæ hero placere censeat præsenti atq; absenti suo.

Plaut. Pers.

Et sæpe secum sermonem hunc in modum serere,

—Etsi abest, heic adesse herum
Arbitror: nunc ego illum metuo cùm hîc non adest,
Nè cum adsit metuam.——— Plaut. Pseud.

Τοὺς παῖδας heic intellige συνδούλους, ut apud Matthæum.

Ibid. τύπτειν τοὺς παῖδας] Fretus heri absentiâ. Apostolus 1 Cor.4.18. Ὡς μὴ ἐρχομένου μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

Ibid. ἐσθίειν τε καὶ πίνειν] Plautus citatâ jam Comœdiâ & scenâ, *Malus*, &c.

Ex conspectu heri si sui se abdiderint,
Lustrantur, luxuriantur, comedunt, &c.

Donatus ad 5.8. Adelph. *Munus servile, esse & bibere.* Vide ad Matthæum dicta. Ἐσθίειν autem καὶ πίνειν ex prædiorum herilium proventibus. Martialis, tanquam villicos alloquens, de longinquis prædiis,

Dominis parantur ista, serviunt vobis.

Ibid. πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι] Ità πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι Plutarchus in Antonio dixit. Vulgat. *inebriari* vertit: sic in Onomastico vetere, *Inebrior* μεθύσκομαι· hoc loco autem (ex rei tamen natura, non vocis significatione) est *impleri:* hinc Ephes.5.8. παράλληλον τῷ πληροῦσθαι ponitur, & 1 Cor. 11.20. τῷ πεινᾷν opponitur.

Com.46. Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου] Arrianus 3.26. in Epictetum, Ὁ κύριος αὐτοῦ ἀποδημεῖ, εἶθ' ἥξει, καὶ γνώσῃ οἷα πάσχει.

Ibid. ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ] Virgilius,

——Et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.

Ubi Servius, *Antequam ejus exspectetur adventus.* In Quintiliani Declamationibus ille, *Improvisus adstiti, dum non timeor adveni.*

Ibid. διχοτομήσει αὐτόν] *Dividet*, id est, dissecabit, *eum.* Horatius Serm.1.1.

—At hunc liberta securi Divisit medium—

In Plauti Truculento,

—Jam ego te heic agnum faciam, & medium distruncabo, &c.

Susannæ com.59. σχίζειν μέσον dicitur: heic autem, (ut ex continuò sequentibus apparet) *separare* significat.

Com.47. ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου, καὶ μή, &c. ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς] Clemens Stromat.4. Ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτῳ κατεκρίθημεν μᾶλλον κινδύνῳ. Tertullianus in de Pœnitentia, *In quantum ignorantiâ segregaris, in tantum contumacia agglutinaris.* Isocrates in συμμαχικῷ ex persona Nicoclis, Εἰ μὲν ἐμοῦ οὐ δηλώσαντος ἃ βούλομαι ποιεῖν ὑμᾶς, διαμαρτάνοιτε τῆς ἐμῆς γνώμης, οὐκ ἂν εἰκότως ὑμῖν ὀργιζοίμην· εἰ δὲ προειπόντος ἐμοῦ μηδὲν γίνεται τοιοῦτον, δικαίως ἂν ἤδη τοῖς μὴ πειθομένοις μεμφοίμην. Vide Joh.15.22. Heb. 10.16. Jacob.4.17. De Atheniensibus memoriæ traditur, scivisse illos quæ recta essent, at facere nolle. Cicero Cat. M. Post πολλὰς supple πληγάς· quæ & elleipsis apud Latinos. In Plauti Rudente, Sc. *Rus.*

—Habebis plures in tergo tuo.

Pollux 3.8. Onomastici, Μαστιγῶσαι, &c. πολλὰς πληγὰς τυπτῆσαι.

ῥίψαι. Suidas, Πολλὰς ὑπερβέβηται· ἐπέβλεπε πεπληθυμένας πολλὰς, &c. καὶ ὁ Ἀπόστολος, δαρήσεται πολλάς. lege, ὁ εὐαγγελιστὴς, & δαρήσεται πολλάς· respexit enim hunc Euangelii locum.

Com.48. ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν] In Comœdia Latina,

——*Dignus es multis verberibus:*

& in Græca, Ecclesiaz.

——ὅπως εἰμ' ἄξιος πληγὰς λαβεῖν;

Ibid. δαρήσεται] *Deum* enim (ut bene Serm. 26. Chrysologus) *sicut contemnere non licet, sic nec ignorare.*

Ibid. ὀλίγας] Quia

——*In ignaro minor est peccante reatus.*

Photius in Epistolis, Πολλὴ ἡ διαφορὰ τῶν ἐξ ἀγνοίας ἁμαρτημάτων πρὸς τὰς ἐν γνώσει ἀθεμίτους πράξεις. Vide Act. 17.30. & quæ ad Luc.23.34. annotanda.

Ibid. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ]

Quisquis magna dedit, voluit sibi magna rependi.

D. Ambrosius, *Cùm crescunt dona, rationes etiam donorum crescunt.* Euthymius ad Joh. 1. *Quantò majore gratiâ digni habiti sumus, tantò ad majorem obligamur virtutem, nè tanto beneficio indignè conversantes, dignum tantâ ignaviâ supplicium sustineamus.* Gregorius Nazianzenus Epist. ad Posthuminum, Μεγάλων τυχὼν, μεγάλως καὶ ὑπόχρεως εἶ. Agapetus ad Justinianum Imperatorem, Ἴσθι ὅτι ὅσῳ μεγάλων ἠξιώθης παρὰ Θεοῦ δωρεῶν, τοσούτῳ μείζονος ἀμοιβῆς ὀφειλέτης αὐτῷ ὑπάρχεις. Ibidem ad Eundem, Ἀναλογοῦσι τῷ μεγέθει τῆς δυνάμεως τὴν ἐργασίαν τῶν καλῶν ἀπαιτεῖσθαι προσδόκησον. Justinus Martyr Apolog. β'. Πιστεύοντες, μᾶλλον δὲ πεπεισμένοι, ἕκαστον, &c. πρὸς ἀναλογίαν ὧν ἔλαβε δυνάμεων παρὰ Θεοῦ, τὸν λόγον ἀπαιτηθήσεσθαι. Apollonius ad Vespasianum jam imperio proximantem, Θεοὺς θεράπευε μᾶλλον ἢ πρότερον, μεγάλα μὲν γὰρ ἀπ' αὐτῶν εἴληφας. Jul. Cæsar apud Dionem Cassium, Τίς εὐχαριστότερον (ὀφείλει) τοῖς ἐκ τοῦ δαιμονίου χρῆσθαι δοθεῖσι τῶν τὰ μέγιστα παρ' αὐτοῦ λαβόντος; Justinianus Novell. 25. Καὶ ὥσπερ (τῷ ἄρχοντι nempe) μείζονα πεποιήκαμεν τιμὴν, οὕτω καὶ εἴπερ εὕροιμεν ῥαθυμοῦντα, &c. ἀμυνοῦμεν τοῖς νόμοις, καὶ προσηκόντως αὐτὸν μετελευσόμεθα.

Ibid. παρέθεντο] Ἄνθρωποι nempe. Similis ellipsis Matth. 9.17. vocis βάλλουσιν.

Com.49. Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, &c.] Ignem per adversa exploraturum qui probi, qui adulterini discipuli.

Com.50. καὶ πῶς συνέχομαι; &c.] Subaudi, τῷ πνεύματι, vide Act. 18.5. *& ô quàm coarctor* spiritu (inquit) *dum perficiatur!* *Arctari* (vel *opprimi*) *spiritu* hîc videtur esse quod Joh.16.21. λύπην ἔχειν ὅταν ἡ ὥρα ἔλθῃ. Assentior enim incomparabilis doctrinæ Viro, mulieris partui propinquæ statum alludi existimanti. Apostolus Galat. 4.19. non absimiliter ὠδίνειν dixit.

Com.51. Οὐχὶ, &c. ἀλλ' ἢ διαμερισμόν] Ἀλλ' ἢ heic (ut Psal.1. comm.2, & 5, & sæpe alibi,) est ἀλλά. Ἀλλὰ autem post οὐχὶ occurrit & Rom.3.27. 1 Cor.10.13. Luc. 1. 60. & 13.2.

Com.53. πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς] Inter socrus ac nurus,

Quantulacunque est occasio, sufficit ira.

Uno animo omnes socrus oderunt nurus, dixit & Comicus Latinus, Hecyr.2.1. Naturales tacitæque istæ simultatis scintillæ, accedente religionis negotio, gravissimo flabello, facillimè in aperta incendia adolescunt.

Com.56. τὸ πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν]

——*Nôstis*

Ventos, & varium cœli prædiscere morem.

Noscuntur ista autem ex signis præeuntibus. Seneca 3.10. de Ira, *Tempestatis ac pluviæ ante ipsas nota veniunt.*

Com.57. τῷ πράκτορι] Vulgatus *exactori*, rectissimè. Plinius lib.8. epist.17. *Exactori publico mancipavi*: quo loco Catanæus (ab ipso Casaubono laudatus) otiosè (ni saltem fallor) *actori* legit. Est enim eadem vis utriusque vocabuli. In Glossis, Πράκτωρ, *actor, exactor.*

Com. 58. Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ] L.22.ff. de in jus voc. *Qui in jus vocatus est, duobus casibus dimittendus est: si quis ejus personam defendet, &, si dum in jus venitur, de re transactum fuerit.* Quo loco & *de re transigere* est quod in Luca ἀπαλλαγῆναι.

Ibid, κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν] Sic Act. 17.6. ἔσυρον τοὺς πολιτάρχας σύρειν ad quem locum, item ad Act. 8.3. annotata confer.

Ibid, καὶ ὁ πράκτωρ βάλλῃ σε εἰς φυλακήν] Julianus in Cæsaribus de Caio Imperatore, Αὐτὸν μὲν ἡ Δίκη δίδωσι ταῖς Ποιναῖς, αἱ δὲ ἔρριψαν αὐτὸν εἰς Τάρταρον. Glossarium, Πράκτωρ, *actor, exactor.* Hesychius, Πράκτορες, ἀπαιτηταί. Æschylus in Agamemnone, Δίκης πράκτορι. Scholiastes, τῷ δίκην εἰσπραττομένῳ. Εἰς φυλακὴν βάλλειν autem dixit & Arrianus 3.26. in Epictetum.

Com.59. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς] Plutarchus in Cimone, de Miltiade, Πεντήκοντα ταλάντων ὄφλων δίκην, καὶ πρὸς τὴν ἔκτισιν εἱρχθείς. Legimus apud Æschinem, ἕως τὸ τίμημα εἱρχθήτω· & apud Demosthenem, δεδέσθω μέχρις ἂν ἐκτίσῃ. Est & in Pseudolo Plauti,

Sine argento frustrà est quòd me tui misereri postulas.

Cornelius Nepos de Cimone, *Eâdem custodiâ tenebatur, neque, &c. emitti poterat, nisi pecuniam quâ pater multatus erat, solvisset.* Isæus apud Suidam, Ἑρμοκράτην εἰς τὸ ἀνάκαιον (lege τὸ ἀναγκαῖον) ἐνέβαλεν, &c. καὶ οὐ πρότερον ἀφῆκε πρὶν λ' δραχμὰς ἐπράξατο. Pro ἔσχατον λεπτὸν, quod hîc Lucas habet, Matthæi 5.26. est κοδράντην ἔσχατον id est, totam summam. Indè & Hesychio, Κοδράντης, τὸ πᾶν. Τὸ ἔσχατον autem λεπτὸν ἀποδιδόναι, δεινότης est, qualis Plinii junioris illa, *ad assem impendium reddere*, 1.15.

Κεφ. ιγ'.

1. Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

2. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

3. Οὐχὶ, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

4. Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

Vulgata Versio.

1. Aderant autem quidam ipso in tempore, nunciantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.

2. Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?

3. Non, dico vobis; sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.

4. Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Jerusalem?

5. Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

6. Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

7. Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν, ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

8. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν.

9. Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

10. Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

11. Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

12. Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

13. Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

14. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

15. Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

16. Ταύτην δέ, θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς, ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

17. Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

18. Ἔλεγε δέ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ; καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

19. Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ· καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

20. Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

21. Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

22. Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας, διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

23. Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

24. Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί (λέγω ὑμῖν) ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν.

25. Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

26. Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

27. Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν

5. Non, dico vobis: sed si pœnitentiam non habueritis, omnes similiter peribitis.

6. Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in illa, & non invenit.

7. Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac; & non invenio. Succîde ergò illam, ut quid etiam terram occupat?

8. At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, usque dum fodiam circa illam, & mittam stercora.

9. Et si quidem fecerit fructum; sin autem, in futurum succîdes eam.

10. Erat autem docens in synagoga eorum sabbatis.

11. Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.

12. Quam cùm videret Jesus, vocavit eam ad se, & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.

13. Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.

14. Respondens autem archisynagogus, indignans quia sabbato curasset Jesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergò venite, & curamini; & non in die sabbati.

15. Respondens autem ad illum Dominus dixit, Hypocrita, unusquisque vestrûm sabbato non solvit bovem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?

16. Hanc autem filiam Abrahæ quam alligavit satanas, ecce, decem & octo annis, non oportuit solvi à vinculo isto die sabbati?

17. Et cùm hæc diceret, erubescebant omnes adversarii ejus; & omnis populus gaudebat in universis quæ gloriosè fiebant ab eo.

18. Dicebat ergò, Cui simile est regnum Dei, & cui simile æstimabo illud?

19. Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum, & crevit; & factum est in arborem magnam, & volucres cœli requieverunt in ramis ejus.

20. Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?

21. Simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria: donec fermentaretur totum.

22. Et ibat per civitates & castella docens, & iter faciens in Jerusalem.

23. Ait autem illi quidam, Domine, si pauci sunt qui salvantur? Ipse autem dixit ad illos,

24. Contendite intrare per angustam portam; quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt.

25. Cùm autem intraverit paterfamiliâs, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos unde sitis:

26. Tunc incipietis dicere, Manducavimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27. Et dicet vobis, Nescio vos unde sitis:

ἐστέ

ἐμῦ ἀπόστητε ἀπ' ἐμῦ πάντες οἱ ἐργάται τ̃ ἀδικίας.

28. Ἐκεῖ ἔσαι ὁ κλαυθμὸς ϗ ὁ βρυγμὸς τ̃ ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ ϗ Ἰσαὰκ ϗ Ἰακὼβ, ϗ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τ̃ Θεοῦ, ὑμᾶς ϑ ἐκβαλλομένους ἔξω.

29. Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν ϗ δυσμῶν, ϗ ἀπὸ βοῤῥᾶ ϗ νότου· ϗ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τ̃ Θεοῦ.

30. Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

31. Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε ϗ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

32. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ, ἐκβάλλω δαιμόνια, ϗ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον ϗ αὔριον, ϗ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

33. Πλὴν δεῖ με σήμερον ϗ αὔριον ϗ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

34. Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, ϗ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεςαλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τ̃ ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, ϗ οὐκ ἠθελήσατε;

35. Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. ἀμὴν ϑ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

discedite à me omnes operarii iniquitatis.

28. Ibi erit fletus & stridor dentium, cùm videritis Abraham & Isaac & Jacob, & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29. Et venient ab Oriente & Occidente & Aquilone & Austro: & accumbent in regno Dei.

30. Et ecce sunt novissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt novissimi.

31. In ipsa die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes illi, Exi & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.

32. Et ait illis, Ite, & dicite vulpi illi, Ecce ejicio dæmonia & sanitates perficio hodie & cras, & tertiâ die consummor.

33. Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Jerusalem.

34. Jerusalem, Jerusalem, quæ occîdis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volui congregare filios tuos quemadmodum avis nidum suum sub pennis, & noluisti?

35. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis, quia non videbitis me donec veniat cùm dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

Ad Cap. XIII.

Com. 1. ΩΝ τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τ̃ θυσιῶν αὐτῶν] De re Euthymium vide. Non dissimile quod 3 Reg. 13. 2. de Josia prædictum. Basilius Seleuciensis ex persona Herodis infanticidium imperantis, Κατὰ τ̃ προσπεφυκότων ἔτι τοῖς τ̃ μητέρων μασοῖς ὠθεῖτε τ̃ σίδηρον, ϗ κεραννύσθω τὸ τ̃ σφαγῆς αἷμα τῷ γάλακτι.

Com. 2. ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας] Ità 14. 13. apud Sapient. Scriptorem, παρὰ πάντας ἁμαρτάνειν. Hesychius, fortè ex isto Lucæ loco, Παρὰ πάντας· ὑπὲρ πάντας.

Com. 3. πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε] Simillimum Rom. 11. 22. illud, ἐπεὶ ϗ σὺ ἐκκοπήσῃ. Theophylactus ad Rom. 2. Ἡ μακροθυμία τοῖς πρὸς διόρθωσιν αὐτῇ χρωμένοις σωτήριος, τοῖς ϑ εἰς προσθήκην ἁμαρτίας δαπανῶσιν αὐτὴν, τιμωρίας μείζονος ἀφορμή ἐστιν.

Com. 4. παρὰ πάντας ἀνθρώπους] Recentior Interpres, *præ omnibus hominibus*; ànnon æquè autem Latinè Vulgatus, *præter omnes homines?* Gellius 10. 17. de Democrito, *Virum præter alios venerandum.* Cicero ipse de Isocrate, *Præter cæteros ejusdem generis à nobis semper laudatur.* Exempla hujus locutionis plura ad Gellii 5. 14. attulimus.

Com. 7. τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, ϗ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτὴν] Vide Jerem. 24. 8. & 29. 17. Panegyristes ad Constantinum Imperatorem, *Ager qui nunquam respondet impendiis, ex necessitate deseritur.* De verbis ἔκκοψον αὐτὴν, vide suprà hîc ad 3. 9. & ad Matth. 3. 10. annotata.

Ibid. ἱνατί ϗ τ̃ γῆν καταργεῖ;] Arrianus 3. 26. de homine inutili, Τί σενοχωρεῖς τ̃ κόσμον; Oedipus apud Latinum Tragicum,

—— Quid terram gravo?

Homerus Iliad. σ'.

—— Ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης.

Ubi vetus Scholiastes, μάταιον βάρος τ̃ γῆς. Καταργεῖ, Vulgato *occupat*, bene & Vir summus, *quid terram impedit?* Apuleius de dolio quodam, supervacuum locum detinente, *Præter impedimentum conversationis nostræ nihil amplius præstat.* Illud ἱνατί Vulgatus *ut quid* vertit: ità in Glossario Græco-latino, & vetere Onomastico.

Com. 8. Κύριε, ἄφες αὐτ̃ ϗ τοῦτο τὸ ἔτος] Seneca 7. de Beneficiis, *Quædam nomina bona lentus ac sapiens creditor facit, qui sustinet, ac morâ fovet.* Nota & τοῦτο τὸ ἔτος. Idem 81 Epist. *Et post malam segetem serendum est: sæpe quicquid perierat assiduâ infelicis soli sterilitate, unius anni restituit ubertas.* Promercalia quædam diutiùs servata, non modò usuram adjicere, sed & sæpe fructum duplicare, tradit 1 De re rustica doctissimus Romanorum. In Collectaneis autem Geoponica inscriptis simulanter arborem sterilem excisuro præcipitur intervenire qui deprecatorem agat, eámque spondeat fructum in posterum prolaturam. Σὺ ζωσάμενος ϗ λαβὼν πέλεκυν, &c. μετὰ θυμοῦ προσελθὲ τῷ δένδρῳ, ἐκκόψαι τοῦτο βουλόμενος· προσελθὼν δέ σοι τινὸς, ϗ παραιτούμενος τ̃ τούτου ἀποκοπὴν, ὡς ἐγγυητὴς τ̃ μέλλοντος καρποῦ, δόξον πείθεσθαι, ϗ φείδεσθαι τ̃ δένδρου, ϗ τ̃ λοιποῦ εὐφορήσει· quæ nata quidem ex Euangelii loco isto, at in rem ineptam deflexa.

Ibid. σκάψω περὶ αὐτὴν] Glossæ, Περισκάπτω, *fodio.* Videtur *circumfodio* legendum.

Ibid. ϗ βάλω κοπρίαν] Virgilius,

—— Quæcunque premes virgulta per agros
Sparge fimo pingui. ——

Scholiastes ad Acharnenses Aristophanis, Διὰ τ̃ κόπρου τὰ σπέρματα θάλλειν ποιοῦσιν οἱ γεωργοὶ, ϗ καρπὸν πλεῖσον ποιεῖν. Varro 2. 1. de R. R. *Stercoratio ad fructus terrestres aptissima.* Hinc ἔξκοπρος, ἡ μὴ δεομένη κόπρου χώρα. apud Hesychium.

Com. 9. Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ ϑ μή] Oratio imperfecta, sed bene Græca. Post vocem καρπὸν supplendum καλῶς ἔχει. vel (ut 2 Maccab. 11. 28.) εἴη ἂν ὡς βουλόμεθα· vel quid aliud potestatis ejusdem. Thucydides, Κἂν μὲν ξυμβῇ ἡ πεῖρα· ubi Scholiastes, ὑπονοητέον, καλῶς ἂν τοῖς Ἀθηναίοις ἔσαι. Cyrus moribundus ad filios suos apud Xenophontem, Εἰ ἐγὼ ἱκανῶς διδάσκω ὑμᾶς οἵους χρὴ πρὸς ἀλλήλους εἶναι (supple, καλῶς ἔχει,) εἰ ϑ μὴ, &c. Plato in Symposio, Ἐὰν μὲν

μή σοι ἐθέλη ἀπιδεῖν ἔχοντι πολὺν χρόνον παύεσθαι ἡ λύγξ· εἰ δὲ μὴ, &c. Idem in Protagora, Καὶ ἐὰν μὴ ἑκὼν πείθηται· εἰ δὲ μὴ, &c. Damascius ex persona Theosebii ad uxorem suam, apud Photium P. C P. Εἰ δύνασαι τε καὶ θέλεις μοι συμβιῶναι τὸν καθαρώτερον τρόπον· εἰ δὲ μὴ, &c. Vide & in Græco Ruth. 3. 13. Nonnunquam plenè effertur, ut in illis, Καὶ ἐὰν μὴ λάβῃ, εὖ ἔχει· εἰ δὲ μὴ, &c. quæ exstant apud Theophrastum cap. περὶ ἀναισχυντίας.

Ibid. εἰ δὲ μή γε] Sic suprà 5. 37. & 2 Cor. 11. 16. Glossæ, *Sin minus*, εἰ δὲ μή· ibidem, *Alioquin*, εἰ δὲ μή γε. Glossæ aliæ, Εἰ δὲ μὴ, *sin minus, alioquin.* Vulgatus heic, & Sirachidis 5. 14. *sin autem:* ità in eodem Glossario, εἰ δὲ, *sin autem.*

Ibid. εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψον αὐτήν] In Glossis iisdem, Εἰς τὸ μέλλον, *in posterum.*

Com. 15. καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει] Quod, *jumentum bibendi causâ prominare*, Apuleius vocat. Vulgatus heic *adaquare* vertit. Ità in Glossario, Ποτίζω κτῆνος, *adaquo:* quæ vox invenitur etiam apud Suetonium, & in vetere Onomastico.

Com. 16. θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν] Ità & infrà 19. 9. Euthymius ad Luc. 16. ea, ex persona Abrahami ad Divitem, FILI, &c. *Filium hunc vocat, utpote Patriarcha, seu progenitor ipsius.*

Ibid. ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς;] Nam & morbi extra causas naturales quandoque à dæmonibus immissi. Vide ad Matth. 4. 24. Lactantium adductum.

Ibid. ἐνδόξοις] Qualia suprà 5. 26. παράδοξα vocavit.

Com. 17. κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ] Sic 1 Pet. 3. 16. Ἵνα, &c. καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἀναστροφήν. Vide infrà 21. 15. In Glossis, Ἀντικείμενος, *adversarius, obtrectator.*

Com. 19. ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα]

Exit & in cœlum ramis felicibus arbos.

Scholiastes ad Prometh. Æschyli, Τὸ σπέρμα ἐξ ἐλαχίστου αὔξεται. Seneca 3. 29. de Benef. *Nulla non res principia sua magno gradu transit: semina omnium rerum causa sunt, & tamen minima partes sunt eorum quæ gignunt.* Philo lib. Quòd mundus sit incorruptibilis, Ὅσα λαμβάνει τὴν ἐκ σπέρματος γένεσιν, μείζονα τὸν ὄγκον ἔχει τοῦ πεποιηκότος, καὶ ἐν τόπῳ μείζονι θεωρεῖται· δένδρα γοῦν οὐρανομήκη αναβλαστάνει ἐκ βραχυτάτης κέγχρου. Idem lib. Quòd Deus immutabilis, & de plantis arborum loquens, τὰ τέως διὰ βραχύτητα χαμαίζηλα, ἐξαίφνης ἀναδραμόντα ἔρνη γίνεται πελιμηκέστατα. Seneca Troade,

Quæ tenera cæso virga de trunco stetit,
Par ipsa matri tempore exiguo subit,
Umbrásque terris reddit, & cœlo nemus.

Ovidius,

Quæ præbet latas arbor spatiantibus umbras,
Quo posita est primùm tempore, virga fuit.

Ἐγένετο εἰς δένδρον hîc, ut Ezech. 17. 6. ἐγένετο εἰς ἄμπελον Genesis 2. 7. ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν & Matth. 19. 5. ἔσονται (i. e. γενήσονται) εἰς σάρκα μίαν.

Ibid. τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ] Ità, *aves in frondibus habitare*, dixit Servius ad Virgil. Eclog. 1. &, arbores *avium domos* Lucretius vocavit. Arrianus 1. 28. in Epictetum, Τί διαφέρει οἰκία ἀνθρώπου καὶ νεοσσιὰ πελαργοῦ ὡς οἴκησις; Vide ad Matthæum dicta.

Com. 21. σάτα] Hesychius, Σάτον, μέτρον σιτικόν.

Com. 22. διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων] Glossarium, Διαπορεύομαι, *perambulo.* Dixit Lucas quidem Act. 16. 4. πόλεις, nusquam autem κατὰ πόλεις διαπορεύεσθαι. Interpunctio ergò quæ excusos codices hoc loco malè pervagatur, tollenda est post vocem κώμας, & post διεπορεύετο ponenda. Ut illa κατὰ πόλεις, &c. cum διδάσκων jungantur. Et hoc verum esse manifestum est vel ex Luca ipso, qui simili loquendi modo suprà heic 8. 4. κατὰ πόλιν ἐπιπορεύεσθαι dixit. Act. 15. 21. κατὰ πόλιν κηρύσσειν· ibid. com. 36. κατὰ πόλιν ἐπισκέψεσθαι & Act. 20. 23. κατὰ πόλιν διαμαρτύρεσθαι· ergò & isto qui præ manibus loco, κατὰ πόλεις διδάσκειν. Ità & Paulus 1. 4. ad Titum, κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους καταστῆσαι. Διεπορεύετο autem intellige regiones illas. Quæ præcisa loquendi ratio nè quem offendat, sciat & Paulum Rom. 15. 24. eo modo διαπορευόμενος dixisse: quo & loco Italia subaudienda. Simili facie etiam Lucas noster Act. 8. 4. διῆλθον dixit: & ibidem com. 40. διερχόμενος.

Com. 24. ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης] Idem ferè sensus Pythagorici illius, λεωφόρους μὴ βάδιζε. Πύλη enim (ut jam ab aliis notatum) hoc loco vitæ institutum notat.

Com. 25. ἀποκλείσῃ τὴν θύραν] Propriè dicuntur κλείεσθαι αἱ θύραι, ἀποκλείεσθαι autem homines: unde est Hesychii illud, Ἀποθυρούμενος, ἀποκλειόμενος. Est ergò heic metonymia.

Ibid. καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι] Pleonasmus, qualis planè apud Catullum ille,

——Quem tu diligere inciperes.

Ibid. Οὐκ οἶδα ὑμᾶς] Pro meis non agnosco: quo sensu 1 Joh. 3. 1. οὐ γινώσκει ἡμᾶς. Locutio est alieni videri volentium. In Menechmo Plautina,

——Quid tibi mecum est rei?
Ego te non novi.——

Vide Job. 8. 18. & ad Matth. 25. 12. dicta.

Ibid. πόθεν ἐστέ] Nonnulli heic post ὑμᾶς subdistinguunt, & hæc legunt quasi interrogativè prolata: quibus patrocinari possent Genes. 42. 7. ista, ἐλάλησεν αὐτοῖς σκληρὰ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, πόθεν ἥκατε; At tutius est hæc unâ serie cum præcedentibus, atque adeò sine interrogatione, hoc modo legere, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. Sic 1 Reg. 25. 11. Καὶ δώσω αὐτὰ ἀνδράσιν οἷς οὐκ οἶδα πόθεν εἰσίν. Talis & suprà 4. 34. locutio illa, οἶδά σε τίς εἶ, &c. ubi dicta vide. Nec aliter accepit Vulgatus, qui NESCIO VOS UNDE SITIS vertit.

Com. 26. Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου] Id est, ut Act. 10. 41. συνεφάγομέν σοι, vel, ut 3 Reg. 1. 25. μετὰ σοῦ. Servat autem heic, ut passim, Dominus consuetudinem suam populares loquendi modos adhibendi. Memoriam sui qui evanidam & intermortuam vident, antiquæ familiaritatis notâ aliquâ eam suscitare experiuntur. Imper. Claudius ad Herculem in Senecæ Apocol. *Ego eram qui tibi ante templum tuum jus dicebam totis diebus*, &c. In Menechmo Plautina ille,

——Non scis quis ego sim qui tibi sæpissime
Cyathisso, apud nos quando potas?

Seneca revisens villam suam, Epist. 12. *Quis est ille decrepitus, & meritò ad ostium admotus?* &c. *At ille, Non cognoscis me, inquit? ego sum Felicio, cui solebas sigillaria afferre; ego sum Philositi villici filius, deliciolum tuum.* Præcipuè autem labenti aliorum memoriæ, quasi fulcrum supponi solet unius ejusdémque mensæ communionis commemoratio. Ovidius,

Ille ego sum qui te colui, quem festa solebat
Inter convivas mensa videre tuos:
Ille ego convictor, densóque domesticus usu.

Hinc & Augusti ad Horatium illud, *Sume tibi aliquid juris apud me tanquam si convictor mihi fueris:* quæ exstant apud veterem vitæ Horatii Scriptorem.

Ibid. ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας] En & aliam conciliandæ benevolentiæ notam. Servius ad Virgilii illud, *——Vicine Palæmon, Benevolum reddit ex vicinitatis commemoratione.* Hesychius, Πλατείαις, ῥύμαις, ἀγοραῖς.

Com. 28. ἐκεῖ ἔσται κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων] Sen. Hippol.

——Luctus, & lacrymæ, & dolor,
Hospitia digna prorsus inferno hospite.

Illud ἐκεῖ (quod excussit nemo) quo jure heic locum habeat non est facile videre. Poscit ὅταν (quod statim sequitur) ut vocem eam accipiamus pro τότε. Vix puto autem illius significatûs exempla occurrere: meliùs ergò post ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ in commate præcedente, subaudire ex Matth. 8. 11. εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ubi & sequitur (ut & hoc Lucæ loco) ἐκεῖ ἔσται, &c. Aptè autem ἐκεῖ de loco tantis pœnis destinato dictum. De Erebo Seneca in Thyeste,

——Quic-

—— *Quicquid audire est metus*
Illic videtur. ——

Ovidius, cùm diris agens Ibin, dixisset,

In loca ab Elysiis diversa fugabere campis,

(quod dicto Matthæi loco εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον ἐκβάλλεσθαι) adjunxit,

Sisyphus est ILLIC, saxum volvénsq; peténsque:
Quique agitur dira vinctus ab orbe rota.

Ibid. ὅταν ὄψεσθε Ἀβραάμ, &c.] Vult dicere, pœnis quas corporales luetis & hic cumulus accedet, ex adversa beatorum status visione ipsa in rabiem efferabimini. Infrà heic 16.23. de Divite, Ὑπάρχων ἐν βασάνοις ὁρᾷ τὸν Ἀβραάμ, &c. Ad quem locum Euthymius, *Peccatores justorum vident fruitiones quò magis doleant, videntes quibus sint privati bonis.* Et hoc est quod Apocal. 14. 10. non tantùm ἐν πυρὶ καὶ θείῳ βασανισθήσεται, sed & ἐνώπιον ἀγγέλων καὶ τοῦ ἀρνίου.

Ibid. ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω] Virgilius,

Heu! magnum frustrà alterius spectabis acervum.

Ubi Servius, *In alio cernens quod ipse non habeas.*

Com. 31. Ἔξελθε, &c. ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι] Non dissimile Matth. 2. 13. vide: quod hic θέλειν, ibi est ζητεῖν.

Com. 32. τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ] Theophylactus ad Coloss. 3. *Scriptura equos, canes & vulpes nominat eos qui morum suorum nomine hujusmodi animalibus adæquari merentur.* Vide ad 2 Tim. 4. 17. dicta. Homines astu nobiles cognomento Vulpium insignire non infrequens autem nec profanis Scriptoribus. De Ruffino Claudianus,

Ut primùm vetulam texêre palatia vulpem.

Persius,

Astutam vapido servas sub pectore vulpem.

Priscianus de rhetoricis præexercitamentis, *De pulcritudine aliquis certat? pavo supponatur. Oportet alicui astutiam tribuere? vulpecula subjicienda est.* Apuleius in Apologia, *Impium, & vulpionem.* Arrianus, 1. 3. in Epictetum, τί ἐστιν, &c. κακοήθης ἄνθρωπος ἢ ἀλώπηξ; Scholiastes ad Eidyll. ε' Theocriti, Ἀλώπεξι τούτους εἴκασεν, ὡς πανούργους καὶ δολερούς. Lucianus Reviviſc. de Philosophastris agens, *Inuratur frons eorum,* ὁ δὲ τῆς καυτῆρος τύπος ἀλώπηξ ἔστω. Julianus de Pompeio M. in Cæsaribus, Δακτύλῳ κνώμενος, καὶ τὰ ἄλλα ἀλωπεκώδης μᾶλλον ἢ λέοντος. Apud Basilium in De legendis Gentil. libris, Τῆς Ἀρχιλόχου ἀλώπεκος κερδαλέον, καὶ ποικίλον. Bene autem hujusmodi cognomentum Herodi adaptatum, habebat enim (quod de Alexandro pseudomante Lucianus dixit) ποικιλωτάτην ψυχῆς κρᾶσιν, ἐκ ψεύδους, καὶ δόλων, καὶ ἐπιορκιῶν, καὶ κακοτεχνιῶν συγκειμένην· τολμηρόν, παράβολον, φιλόπονον ἐξεργάσασθαι τὰ νοηθέντα, &c. ἀποκειμένην τῷ βελτίονος, καὶ τῷ ἐναντιωτάτῳ τῆς βουλήσεως ἐοικυῖαν. Irenæus 4. 80. DICITE VULPI HUIC, *Astutiam nequam ejus, & dolum significans.* Petrus Chrysologus Serm. 19. *Meritò hanc* (vulpem nempe) *Chrystus in typum format Herodis, qui pristina libertatis oblitus, sub Romana potestate consistens, dominabatur arte, calliditate regnabat, imperabat fraude, præsidebat dolis, simulatione pollebat: & quia ab exteris gentibus non valebat referre prædam, vernaculos populos velut aves domesticas devorabat.*

Ibid. ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι] Videtur mihi ferè id velle heic quod in illis Joh. 7. 33. μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με. Ad unum (inquit) & alterum diem (id est, breve tempus,) mortales miseros sano, & dæmonia ejicio: tum deinde consummabor. Interim nil causæ est cur Herodes insidietur mihi, cùm & magnalia ista quæ virtute divinâ facio, laudi quàm fraudi mihi debent esse: nec verò, etsi maximè volens, id tempus præcipitare poterit quod passioni meæ meus Pater & ego præstituimus. Τῇ τρίτῃ, *paulò post*, ut præter locum Oseæ (citatum aliis) monstrat ille in Græco Genes. 31. 32. Quidam hic post ἐπιτελῶ, ponunt distinctionis notam. Mihi, quod & vulgò fit, post τὸ αὔριον ponenda videtur. Post τρίτῃ subauditur ἡμέρᾳ per χῆσιν Atticam. Vide in εἰς τρίτην, &c. Thomam Magistrum. Σήμερον autem, καὶ αὔριον, καὶ εἰς τρίτην, dixit & Plutarchus in libro περὶ ἀοργησίας, & in Phocionis vita. Τελειοῦσθαι, ut diximus, *consummari*, finem vitæ facere. Hinc τελευταία ἡμέρα Hesychio, ἡ ὑστάτη, καὶ τὸν βίον τελειοῦσα· & τελειοῦσθαι apud Græcos Patres, pro, martyrio consummari. Symeon Metaphrastes de Dionysio Areopagita, Παρὰ Δομιτιανοῦ τῷ διὰ Χριστὸν μαρτυρίῳ τελειωθέντος.

Com. 33. πορεύεσθαι] *Ire*, id est, duci ad mortem, ut in illis infrà 22. 22. ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται, &c. Qui *operari* exposuerunt, eos erravisse puto.

Ibid. οὐκ ἐνδέχεται, &c.] Quod infrà 17. 1. ἀνένδεκτόν ἐστιν· id est, non licet, non convenit. Glossarium, *Convenit*, ἁρμόζει, ἐνδέχεται. Glossæ aliæ, Ἐνδέχεται, *licet*. Hinc, οὐκ ἐνδέχεται. Xenophon τῷ ἔξεστι opponit, in Hierone. Arrianus 1. 19. in Epictetum videtur posuisse pro *impossibile est*, Οὐκ ἐνδέχεται (inquit) τὸ φύσει ἐλεύθερον ὑπ' ἄλλου τινὸς ταραχθῆναι· & Hesychius, qui (ex Lucæ, ut videtur, loco isto,) Οὐκ ἐνδέχεται, ἀδύνατόν ἐστι. Posteriore significatu Hyperbole erit, priore Charientismus.

Com. 34. Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ] Ità Eupolis apud Athenæum lib. 10. Ὦ πόλις, πόλις, &c. & Esaiæ 29. 1. *Væ Ariel, Ariel civitas.* Repetitiones sive ἀναδιπλώσεις istæ non vulgarem alienæ infelicitatis complorationem habent.

Ibid. ὃν τρόπον ὄρνις, &c.] Vide ad Matth. 23. 37. annotata. Glossarium, Ὃν τρόπον, *quemadmodum*.

Ibid. τὴν νοσσιάν] Id est, pullos: quam metonymiam habent & Latini. Gellius 2. 29. *Cassita nidum migravit.* Virgilius,

—— *Nidis immitibus escam.*

Sic suprà hic 12. 12. pro servis, θεραπείαν habemus.

Com. 35. ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος] Ità Psal. 69. 25. γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἔρημος.

Κεφ. ιδ'.

1. ΚΑΙ' ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

2. Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

3. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

4. Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

Versio Vulgata.

1. ET factum est, cùm intraret Jesus in domum cujusdam principis Pharisæorum sabbato manducare panem, & ipsi observabant eum.

2. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum.

3. Et respondens Jesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet sabbato curare?

4. At illi tacuerunt: ipse verò apprehensum sanavit eum, ac dimisit.

5. Καὶ

5. Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου;

6. Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

7. Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτοὺς,

8. Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ᾽ αὐτοῦ·

9. Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ᾽ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

10. Ἀλλ᾽ ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι.

11. Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

12. Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους· μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

13. Ἀλλ᾽ ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

14. Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

15. Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

16. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς.

17. Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

18. Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19. Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

20. Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

21. Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

22. Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

23. Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

24. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

25. Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

26. Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

5. Et respondens ad illos dixit, Cujus vestrûm asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die sabbati?

6. Et non poterant ad hæc respondere illi.

7. Dicebat autem & ad invitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,

8. Cùm invitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco, nè fortè honoratior te sit invitatus ab illo:

9. Et veniens is qui te & illum vocavit, dicat tibi, Da huic locum; & tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere.

10. Sed cùm vocatus fueris, vade, recumbe in novissimo loco: ut cùm venerit qui te invitavit, dicat tibi, Amice, ascende superiùs. Tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.

11. Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur.

12. Dicebat autem & ei qui se invitaverat, Cùm facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos divites; nè fortè te & ipsi reinvitent, & fiat tibi retributio.

13. Sed cùm facis convivium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:

14. Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi; retribuetur enim tibi in resurrectione justorum.

15. Hæc cùm audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducabit panem in regno Dei.

16. At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocavit multos.

17. Et misit servum suum horâ cœnæ dicere invitatis ut venirent, quia jam parata• sunt omnia.

18. Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse habeo exire & videre illam: rogo te, habe me excusatum.

19. Et alter dixit, Juga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.

20. Et alius dixit, Uxorem duxi, & ideo non possum venire.

21. Et reversus servus nunciavit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit servo suo, Exi citò in plateas & vicos civitatis; & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.

22. Et ait servus, Domine, factum est ut imperasti; & adhuc locus est.

23. Et ait dominus servo, Exi in vias & sepes, & compelle intrare, ut impleatur domus mea.

24. Dico autem vobis, quòd nemo virorum illorum qui vocati sunt gustabit cœnam meam.

25. Ibant autem turbæ multæ cum eo; & conversus dixit ad illos,

26. Si quis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem, & uxorem & filios, & fratres & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus.

27. Καὶ

27. Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σαυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.
28. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;
29. Ἵνα μήποτε, θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,
30. Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.
31. Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;
32. Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.
33. Οὕτως οὖν, πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.
34. Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;
35. Οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

27. Et qui non bajulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.
28. Quis enim ex vobis volens turrim ædificare, non priùs sedens, computat sumptus qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum:
29. Nè postea quàm posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,
30. Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare?
31. Aut quis rex iturus committere bellum adversùs alium regem, non sedens priùs cogitat, si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se?
32. Alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.
33. Sic ergò omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.
34. Bonum est sal. Si autem sal evanuerit, in quo condietur?
35. Neque in terram, neque in sterquilinium utile est, sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi audiat.

Ad Cap. XIV.

Com. 4. Οἱ δὲ ἡσύχασαν] Nehemiæ 5. 8. Ἡσύχασαν, καὶ οὐχ εὗρον λόγον. In Epistolis Heracliti dictis, Οἱ δὲ οὐδὲ συνιέντες τὸ ἐρώτημα, ἡσύχασαν.

Com. 5. ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται] Sic & Exod. 21. 33.

Ibid. καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου] i. e. Καίπερ ἐν ἡ. τ. σ. Facit proculdubio, inquit, posthabito Sabbati respectu. Ità, Festis oves curare suas, apud veterum Romanorum Pontifices nemini fraudi fuit. Servius ad Virgilii ea,

——Etiam festis quædam exercere diebus
Fas & jura sinunt.——

Sciendum secundùm Varronem contra religionem esse, &c. *si laventur animalia festis diebus*, &c. *Sed scimus necessitati religionem cedere: unde periti Virgilius,*

Balantúmque gregem fluvio mersare salubri:

id est, salutifero. Si bestiis adeò festinam curam impendere permissum, quantò minùs periclitantibus hominibus subtrahenda?

Com. 6. οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ] Οὐδὲν (ut Act. 4. 14.) ἀντειπεῖν εἶχον. Ἐφιμώθησαν, ut Matth. 22. 12. ille.

——Obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.

Anonymus apud Stobæum Tit. π. Δικαιοσύνης,
Πρὸς οὐ λέγοντας οὐδὲν ἀντειπεῖν ἔχω.

Com. 7. Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο] Quod de Socrate Ælianus narrat, Οὐκ ἐβούλετο ἀπεχθάνεσθαι τούτοις πρὸς οὓς διελέγετο, καὶ διὰ τοῦτο αἰνιγματώδεις λόγους παρείχετο, καὶ πλαγίους· videtur heic secutus Dominus noster, atque id, loci ratione habitâ; obliquè in convivio malens admonere eos, quàm cœnam apertâ objurgatione insuavem reddere. Macrobius Saturnal. 7. 1. *Si opportunitas necessaria reprehensionis emerserit, sic*, &c. *proficiscetur, ut tecta & efficax sit.* Ibidem, *Vitiis irretitos, si hoc in conviviis* (nota illud, *in conviviis*) *exegerit loquendi ordo, Philosophus feriet non sentientes.* P. Chrysologus Serm. 29. *Discumbebat Jesus plus in Matthæi mente, quàm figmate*, &c. *ut revocaret convivio, collegio, humanitatis affectu, dulcissimâ sui confabulatione discumbentes, quos sciebat posse Judæis agnitâ potestate dissolvi.* Ἐπέχειν hîc, ut & Act. 3. 5. in Græco Jobi 30. 26. 2 Maccab. 9. 25. & Sirachidis 5. 8. est, προσέχειν· nempe τῷ νοῷ. Lucianus plenè in Alexandro, τὸν νοῦν ἐπέχειν dixit. De illis πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, vide infrà ad 20. 46. dicta. Ἐκλέγειν heic, est, quod Matth. 23. 6. & infrà heic 20. 46. argumento pari, φιλεῖν· suprà 11. 43. ἀγαπᾶν.

Com. 8. εἰς γάμους] i. e. Ut suprà 12. 36. & Joh. 2. 1. ad convivium nuptiale. Pollux Onomast. 3. 3. de Homero, Οὐ τὸ ἔργον μόνον ἀλλὰ καὶ τὴν ἑστίασιν γάμον καλεῖ. Vel, si laxiùs accipere libuerit, ad convivium quodvis; quæ indefinita vox fortasse hac sub specie denotatur, quia solent ejusmodi epulæ lautiores esse. Apuleius 6. *Cœna nuptialis affluens exhibetur:* ubi malim *affluenter exhibetur* scribi. Ità 4. Ejusdem, *Vinum*, &c. *affluenter immissum:* & 2. *Materiam aliquam quam Deus tantus affluenter indueret.*

Ibid. μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν] Οὐ γὰρ ἑαυτῷ τις τιμὴν λαμβάνει.

Ibid. ἐντιμότερός σου] Ἐντιμότερος hoc loco significare potest, aut eum qui reapse, aut qui apud Dominum convivii honoratior est: quomodo suprà 7. 2. ἔντιμον, χρηστῶς, vel, cum relatione ad personam, posuit.

Com. 9. Δὸς τούτῳ τόπον] In Colloquiis Græcis vett. Τόπον ἐμοὶ δότε. Apuleius 1. *Jubet uxorem decedere, atque in ejus locum assideam jubet.* Tale & Jacobi 2. 3. Σὺ κάθου ὧδε, ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου. Nec dissimilia quæ 29. 34. apud Sirachidem occurrunt.

Ibid. καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν] Quintilianus 11. 3. *Quò concitatè itur, nunquam non frigidè reditur.*

Ibid. μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν] Μετ' αἰσχύνης dixit, respiciens ingenia quamplurimorum hominum, qui non minimam suam putant in ea re existimationem agi: cùm reipsa tamen illius subsit detrimentum nullum. Bene Seneca 3. 37. de Ira, *Minùs honorato loco positus, irasci cœpisti convivatori, vocatori, ipsi qui tibi præferebatur. Demens, quid interest quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem facere pulvinar potest?*

Com. 10. πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον] Dic tibi,

Summates viri summi accumbant, ego infimatis infimus.

Προσθεὶς hic abundat, ut Matth. 9.13. πορευθέντες, & Joh. 15.16. ὑπάγητε.

Ibid. Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον] In Colloquiis Græcis, Καθίζεσθε· ἀναπίπτωμεν. Ποῦ κελεύεις; Ἐν πρώτῳ τόπῳ ἀνάπεσον. Vide 1 Reg. 9.22. Jacobus 2. 3. Σὺ κάθου ὧδε καλῶς.

Ibid. ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι] Vulgat. *coram simul discumbentibus.* Juvenalis 14.

——fortasse quibusdam.

Scholiastes, *simul discumbentibus.*

Com.12. φίλους,&c. συγγενεῖς,&c. γείτονας] Eodem modo Gellius 2.29. *cognatos, affines, vicinósque* dixit: & 7. 18. *parentes, cognatos, affinésque.*

Ibid. μηδὲ, &c. πλουσίους] In legibus Saturnalibus apud Lucianum in Cronosolone, Πλούσιος πλουσίῳ μηδὲν πεμπέτω, μηδὲ ἑστιάτω Κρονίοις ὁ πλείων τὸν ἰσότιμον. Seneca 4.3. de Beneficiis, *Non est beneficium quod fortunam spectat.* Lampridius de Alexandro Severo, *Venationem,&c. cum amicis dividebat, & his maximè quos sciebat per se non habere: nec divitibus quidquam talium rerum misit.* Πλουσίους εἰς δεῖπνον καλεῖν, habemus in vita Socratis apud Diogenem Laertium.

Ibid. μήποτε αὐτοί σε ἀντικαλέσωσιν] Ex usu temporum illorum, atque utinam illorum tantùm: nam & prava consuetudo ista omnes mundi plagas pervasit, & quantò in plura secula ivit, majores tantò vires acquisivit. Τίνα μᾶλλον ἄν τις εὐεργετήσειεν ἢ παρ' οὗ χάριν ἀπολήψεσθαι νομίζει; dixit Xenophon. D. Ambrosius 2.25. de Officiis, *His favemus frequentiùs à quibus referendæ vicem speramus gratiæ.* Cicero Offic. 2. *A quo expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior.* Salvianus, *Hoc humana vita usus habet, ut referatur gratia fœneratoribus gratiarum, & recipiant vicem munerum munerantes.* Parasitus Plautinus,

> *Nihil morantur jam Laconas, imi subsellii viros,*
> *Plagipatidas, quibus sunt verba sine penu & pecunia:*
> *Eos requirunt qui libenter, cùm ederint, reddant domi.*

Martialis, nec appositè minùs,

> *Ad natalicias dapes vocabar,*
> *Essem cùm tibi, Sexte, non amicus.*
> *Quid factum est rogo? quid repentè factum est,*
> *Post tot pignora nostra, post tot annos,*
> *Quòd sum præteritus vetus sodalis?*
> *Sed causam scio, nulla venit à me*
> *Hispani tibi libra pusulati,*
> *Nec tenuis toga, nec rudis lacerna.*
> *Non est sportula quæ negotiatur.*
> *Poscis munera, Sexte, non amicos.*

Ἀντικαλέσωσι, *vicissim te vocent,* non malè à Recentiore versum. Ità, *his quibus vicissitudo debetur,* argumento pari, legimus apud Ammianum Marcellinum, lib.14. At vox Latinis in re ista usitatior, est, *revocare.* Καλοῦντα ἀντικαλεῖν hic, ut apud Xenophontem Memorabil. 2. τὸ εὐεργετοῦντα ἀντευεργετεῖν, & ibidem lib.1. τοὺς χαριζομένους ἀντιχαρίζεσθαι.

Com.13. ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχούς] Scriptor vitæ Tobiæ 2.2. Ἀνέπεσα τοῦ φαγεῖν, καὶ,&c. εἶπα τῷ υἱῷ μου, βάδιζε, ἄγαγε ὃν εὕρῃς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐνδεῆ. Repete heic Lampridii locum superiùs adductum. Damascius apud Suidam verbo Θοίνη, Τοὺς πλουσίους οὐκ ἐν θοίνῃ ποιούμενος. Plutarchus in vita Periclis, de Cimone Atheniensi, Ἀναλάμβανε τοὺς πένητας, δεῖπνον καθ' ἡμέραν τῷ δεομένῳ παρέχων, &c. De eodem 6.9. Lactantius, *Egentibus stipem dedit, & pauperes invitavit.* Scriptor item Vitarum illustrium, *Quotidie sic ei cœna coquebatur, ut quos convocatos* (Schoppius *invocatos* legit) *vidisset in foro, omnes vocaret.* Καλεῖν, (ut & Latinis *vocare*) est, ad mensæ communionem invitare. Ælianus Var.12.51. εἰς θοίνην ἐκάλεσε.

Ibid. κάλει πτωχούς] Lactantius 6.11. *Non idoneis hominibus largiendum est, sed, quantum potest, non idoneis.* Et cap.12. *Justi & sapientis viri domus non illustribus debet patere, sed humilibus & abjectis.* Non multùm ab hac sententia abludunt Plutarchi ista, Ἐθελοντὶ δὲ καὶ θυσίαν ποιούμενον, ἢ γάμον, ἢ τινα ἄλλην ὑποδοχὴν, μὴ τοὺς προσδεομένους καλεῖν, &c. μᾶλλον ἢ τὸ,&c. χρηστόν. Tract. π'. Δυσωπίας.

Ibid. ἀναπήρους, χωλούς, τυφλούς] Hæc tria junxit & Plato in Critone, Οἱ χωλοί τε, καὶ τυφλοί, καὶ οἱ ἄλλοι ἀνάπηροι. Ἀνάπηροι dicuntur etiam claudi & cæci, (ut nos docent Ælianus 6.11. Diog. Laertius in Diogenis Cynici vita, Hesychius, aliique) vel etiam corporis parte quâvis mutili defectíque. Suidas Ἀνάπηρος,&c. ὁ καθ' ὑπερβολὴν μέλος τινὶ σώματος πεπηρωμένος. Scholiastes vetus Homeri ad Iliad. β'. Πηρὸς καλεῖται ὁ κατά τι μέρος τοῦ σώματος βεβλαμμένος. Glossarium, Πήρωσις, *mutilatio.* At novum non est majoris energiæ gratiâ generalibus voces speciales subtexi. Ut Matth.22.10. post πάντας, sequitur, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς. Ἀναπήρους autem dum *debiles* Vulgatus vertit, per id hercle eruditè fecit.

Com.14. οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι] Ità in fragmentis Diodori Siculi, Μὴ ἔχοντος αὐτοῦ δοῦναι.

Com.17. ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου] Ut vocatos instantis jam cœnæ admoneret: de quo more vide quæ ad Matth. 22.4. annotavimus. Adde Proverb. 9. 2, & 3. In re autem significata idem hic dicitur quod in iis Galat.4.4. Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀπέστειλεν. Theophylactus heic, Τίς οὖν ἐστιν ὁ δοῦλος; ὁ τὴν μορφὴν δούλου λαβὼν, ὁ υἱὸς Θεοῦ, ἄνθρωπος γενόμενος.

Ibid. ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα] Coquus in Plautina Pseudolo,

> *——Convivas cedo,*
> *Corrumpitur jam cœna.——*

In Adelphis Terentianis ille,

> *Æschines odiosè cessat, prandium corrumpitur.*

Et demum in re simili apud Aristophanem,

> Τί πρὶν ἄνδρες οὐχ ἥξουσιν; ὥρα δ' ἦν πάλαι.

Ibid. ἕτοιμά ἐστι πάντα]

> Αἱ τράπεζαι γ' εἰσὶν ἐπινενασμέναι
> Ἀγαθῶν ἁπάντων, καὶ παρεσκευασμέναι.
> ——Τὰ τεμάχη ῥιπίζεται,
> Λαγῷ ἀναπηγνύασι, πόπανα πέττεται,
> Στέφανοι πλέκονται, φρύγεται τραγήματα.

Adde quæ ad Matth. 22.4. allata. In Eunucho Terentiana,

> *Abi, præcurre, ut sint parata omnia.*

Ad quem locum Donatus, *Non dixit, quæ: quia intelligitur.*

Com.18. ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες] Μιᾶς ὥσπερ ἅπαντας ἐπινοίας κατεχούσης, ut Orat.6. Themistius locutus. Ἀπὸ μιᾶς, supple, φωνῆς· q.d. (ut Rom.15.6.) ὁμοθυμαδὸν, ἐν ἑνὶ στόματι vel, (ut Act.19.34.) φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων· at ibi de corpore collectivo, heic de singularibus agitur. In Maccabaico qui Josepho tribuitur, fine cap. 8. Πάντες διὰ φωνῆς ὁμοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ψυχῆς, εἶπον,&c. Simile apud Ciceronem Philipp.6. *Universi unâ mente ac voce,* &c. *conclamastis.* Ἐλλείψεις substantivorum autem, qualis heic φωνῆς, non infrequenter occurrunt. Suprà hîc 5.9. διὰ ποίας i.e. διὰ ποίας ὁδοῦ. Marc.11.11. Ὀψίας οὔσης pro, ὀψίας τῆς ὥρας οὔσης. Apud Suidam in Ἰουδαῖος, διὰ μιᾶς, ἡμέρας nempe: & in Glossis, Πρὸ μιᾶς, *pridie.* Quod Vir insignis scribit, φωνῆς in Luca commodè non suppleri posse quia singuli suas excusationes attulerint, apud me parùm auctoritatis obtinet; nec enim ἀπὸ μιᾶς λέγειν Contextus habet, sed ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι. Est verum Variis modis eos excusasse se, in eo omnes tamen quasi de compacto convenere ut se excusatum irent.

> *Vox diversa sonabat, eorum vox fuit una,*
> *Dum omnes causantes posse venire negant.*

Tacitus Annal. 2. *Abnuentibus cunctis, cùm diversa prætenderent,* &c.

Ibid. ἀνάγκην ἔχω ἐξελθεῖν, καὶ ἰδεῖν αὐτόν] Cur ait videre

dere se velle quem jam emerat agellum, cùm cauti emptores soleant contrà facere? At fortè ἠγόρασα hoc loco est, de pretio convêni, soluturus nempe si ager promissæ summæ probabiliter sit responsurus. Agrum mercaturo eum sæpius revisendum esse, ex Catone 1.4. scribit Columella, *Nam primâ* (inquit) *inspectione neque vitia, neque virtutes abditas ostendit: quæ mox retractantibus faciliùs apparent.* Emi autem, etiam de cujus pretio convenit, ex Jure notum. Ἀνάγκην ἔχειν, video & Plutarchum dixisse, nec minùs eâ re tamen putem Latinismum esse. Meminimus enim multò ante hæc tempora Romanos Græciæ Dominos fuisse, Græcúmque illum haud parùm temporis in Romana aula versatum. Dixissent puto Græci veteres, ἀναγκαίως ἔχει με, &c. Aristoph. Vespis,

Ὕδωρ ἀναγκαίως ἔχει τὸν θεὸν ποιεῖν.

Apostolus 1 Cor. 9.16. ἀνάγκη μοι ἐπίκειται dixit. Formâ verò quâ hîc Lucas ἀνάγκην ἔχω, *necessitatem habere facere quid*, dixit JC. in l.30. ff. de condit. & demonstras, &c.

Ibid. ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον] Duo alii Latinismi,

Excusatum habeas me, rogo:——

ad cœnam itidem invitatus Martialis 2.79. dixit.

Com. 19. Καὶ ἕτερος εἶπεν, &c.] Voluntas bona ubi desit, nunquam excusationis color deesse poterit. Philostratus 4.12. de iis qui Apollonium de capite periclitantem deseruerunt; Ἀπαχθέντες, οἱ μὲν ἔφασαν νοσεῖν, οἱ δὲ εἰς τὰ αὐτοῖς τὰ ἐφόδια, οἱ δὲ, τῶν οἴκων ἐρᾶν, &c.

Ibid. ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά] D. Hieronymus contra Jovinianum, *Equus, asinus, bos*, &c. *probantur prius, & sic emuntur.* Cur ergò hîc verso ordine, ἠγόρασα, & pòst δοκιμάσαι πορεύομαι; Nimirum & heic intelligere debemus de pretio conventionem nudam præcessisse, vel, boum venditionem sub conditione factam. Planè ut in iis l. 51. ff. ad leg. Aquil. *Quidam boves eâ lege vendidit, ut daret experiendos.* Sic & *equos venales experiendos accipere*, in l.20. § 1. ff. de præscript. verb. Δοκιμάσαι Vulgatus *probare* peritissimè vertit. Ità loquitur, itidem de bobus agens, Varro in de R. R.

Com. 20. γυναῖκα ἔγημα] Nuperrimè nempe. Sum ἀρτίγαμος, vel νεόγαμος. Vulgatus, *uxorem duxi.* In Glossario, *Ducit uxorem*, γαμεῖ.

Ibid. καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν] Eandem planè πρόφασιν habemus in Heliodori istis, Τοῦ Κνήμωνος συγγνώμην αἰτοῦντος εἰ μὴ συμπορεύοιτο, νεοτελῆ ἐπὶ τοῖς θαλάμοις ἔχων. A re uxoria solent multæ excusationes sumi. Seneca 4.35. de Benef. *In rem præsentem venturus* fui, *sed æger filius, sed puerpera uxor.* Vide in Τὸ Μηλιακὸν πλοῖον Suidæ Collectanea. Licentius ad Augustinum,

——*Totus semel in tua corda venirem,*
Ni mens conjugio incumbens retineret euntem.

At quantò melius fuat (secundùm Apostoli mentem) γυναῖκας ὡς μὴ ἔχων ἔχειν; cavereque (ut in cap. 12. Epicteti Simplicius dixit,) ne à Deo vocati ὀπισθοβαρεῖς εὑρηθῶμεν ὑπὸ τῶν δεσμῶν ἀνθελκόμενοι, καὶ νεογάμους (en id quod heic Christus) θρηνοῦντες γαμετὰς καὶ παῖδας νηπίους;

Ibid. οὐ δύναμαι ἐλθεῖν] Donatus ad Eunuch. 3. 3. *Non possum plus est quàm nolo.* Seneca 116. Epist. *Nolle in causa est, non posse prætenditur.*

Com. 21. ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης, &c.] Quòd nempe se non sisterent quos ad cœnam vocaverat. Vide ad Matth. 22.7. dicta.

Ibid. εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας] *Per quadrivia & angiportus*, ut Catullus locutus.

Ibid. πτωχοὺς] Πτωχοὺς τοῦ κόσμου, (ut Jacob. 2.6. intellige,) πλουσίους δὲ ἐν πίστει.

Ibid. πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλοὺς] Prudentius de Quirino Martyre,

Tribus per Urbem cursitat
Diebus, infirma agmina,
Omnésque qui cogunt stipem
Cogens in unum & congregans.
Illic utrísque obtutibus
Orbes cavatos præferens,
Baculo regebat prævio
Errore nutantem gradum:
Et claudus infracto genu
Vel crure trunco semipes,
Breviórve planta ex altera,
Gressum trahebat imparem.
Est ulcerosis artubus
Qui tabe corruptâ fluat:
Est cujus arens dextra
Nervos in ulnam contrahat.
Tales plateis omnibus
Exquirit, &c.——

Ibid. εἰσάγαγε ὧδε] q. d.

——*Non jam ampliùs istos*
Excusaturos se sollicitemus amicos.

Com. 22. γέγονεν ὡς ἐπέταξας]

Haud minùs ac jussus feci:——

apud nescio quem Poetarum legi. Cecinna ad Ciceronem scribens, *Ut imperasti feci:* In Adelphis Terentianis,

——*Factum est quod jússi, Demea.*

Apuleius 2. Miles. *Fiet ut jubes.* Idem 9. *Ità uti jussum fuerat procurante puero.* Seneca Suasor. 1.5. *Confessio servitutis est, jussa facere.* Seneca alter (6.11. de Beneficiis) de puero servo, *Quod jussus erat, fecit.* Apud Tacitum Annal. 1. *Factum quod imperasti.* Suetonius Claudio, *Renunciante centurione factum esse quod imperasset*, &c. 2 Reg. 9.11. *Sicut jussisti, Domine, sic faciet servus tuus.* Genes. 43.17. de Josephi dispensatore, *Fecit quod sibi imperatum fuerat:* & ibidem 44.6. *Fecit quod Josephus jusserat.* Ezech. 9.11. *Feci sicut præcepisti mihi.* Vide & Josuæ 10.23. Matth. 26.19. & infrà heic 17.9. Apud Lucianum est, Ὡς ἔταξας, πάντα διεπράχαμεν· & Aristidem ἱερ. λόγ. β'. Τετέλεσται τὸ πρόσταγμα.

Ibid. ἔτι τόπος ἐστί]

——*Locus est & pluribus.*——

Com. 23. Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς]

Exito in populi subitò loca prompta viásque.

Ibid. ἀνάγκασον εἰσελθεῖν] Lactantius, at μιμητικῶς, 5. 20. *Consulendum est, etiam nolentibus, quando quid sit bonum nesciunt.* Mecænas apud Dionem Cassium ad Augustum, Τὸ θεῖον, &c. αὐτός τε σέβε κατὰ τὰ πάτρια, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκαζε. At ἀναγκάζειν in Luca (ut & infrà 24.29. παραβιάζεσθαι) non vi agere significat, sed, sæpius & calidiùs instando persuadere. Vide ad Act. 16.15. annotata.

Com. 24. τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων] Ἐκείνων commotè indignantérque prolatum: ut infrà 19.27. τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους. Vide ad Act. 16.35. dicta.

Com. 26. εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τὰς ἀδελφὰς, &c. οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι] q. d. *Non recipio sordidum amatorem, soluto ad me sinu veniendum est:* Senec. de Benef. 2.24. In Epistolis Apollonii dictis, Εἰ λέγει τις εἶναι ἐμὸς γνώριμος, (γνώριμος est quod apud Lucam μαθητὴς,) λεγέτω, &c. ἀπαθὴς εἶναι φθόνου, κακοηθείας, μίσους, διαβολῆς, &c. Μισεῖν heic, (ut & Matth. 6.14. Proverb. 14.20. & alibi,) non *odio habere* est, sed ἀμελεῖν, *minoris æstimare:* τὴν κτῆσιν, τὴν φήμην, ἀρχὰς, τιμὰς, τέκνα, ἀδελφοὺς, φίλους ἀφιέναι, (ut appositè 3.26. in Epictetum locutus Arrianus:) Ex animo secum dicere,

Et soror, & mater valeant, chárique propinqui:
Quicquid & est animæ pars adamata meæ.

P. Chrysologus Serm. 5. *Gubernator prudens à littore cùm navem solvit*, &c. *domûs, patriæ, pignorum curas deponit.* Lucianus de studio Virtutis, in Hermotimo, Ἐπὶ τούτῳ παρασκευαστέον, &c. τῶν δὲ ἄλλων ἀμελητέον, καὶ μὴ πατρίδος, &c. ποιεῖσθαι λόγον, μήτε παίδων, ἢ γονέων ἐπικατεχόντων, καὶ κλαυθμυριζομένων ἐπικλᾶσθαι, &c. Τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ μισεῖν, est, *animum suum ad contemptum animæ adducere*, ut alicubi Seneca locutus. Alludit heic autem Christus proselytorum apud Hebræos morem. Tacitus Histor. 5. *Nec quidquam prius* (imbuuntur) *quàm*, &c. *exuere patriam, parentes, liberos,*

liberos, fratres vilia habere: ubi & *vilia habere*, est quod μισεῖν in Euangelio nostro. Quin & illud proselytorum institutum heic à Christo respici quadantenus elici potest ex verbis, Εἴ τις ἔρχεται πρός με.

Ibid. τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα] Οὔτε πρὸς γυναῖκα, οὔτε πρὸς τέκνα ἐπιστροφὴν ποιεῖν, Porphyrius dixit. Repete & Simplicii locum ad com.20. adductum.

Com.28. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην] Et hoc è quotidiano vitæ usu depromptum. Gellius 19.10. de Cornelio Frontone, novarum balnearum structionem meditante, *Interrogavit quantus esset pecuniæ conspectus ad totum id opus absolvendum.* Et nota heic τὸ ψηφίζει. Vitruvius lib. 1. *Per Arithmeticam sumptus ædificiorum consummantur.* Ubi fortè *computantur* scribendum. Ità enim hoc Lucæ loco Vulgatus Interpres: cui adde Glossarii illud, *Computat*, ψηφίζει, συμψηφίζει· ità enim ibi puto legendum, non συμψηφίζεται. Christi porrò interrogationes istæ eò tendunt, ut qui illius magisterio se traditur i accederent, maturè secum recolerent quid valerent ferre, nè postea, tanquam segnes aratores inter operandum respicerent: &, bonos se futuros milites professi, desertores turpes evaderent. Simplicius in cap.35. Epicteti, Ἑκάστου ἔργου σκόπει τὰ καθηγούμενα, καὶ τὰ ἀκόλουθα αὐτῷ, καὶ οὕτως ἔπ' αὐτῷ ἔρχου· εἰ δὲ μή, τὴν μὲν πρώτην προθύμως ἥξεις, ὕστερον δέ, &c. αἰσχυνθήσῃ. Δοκιμαζέτω ἑαυτὸν ἄνθρωπος, καὶ οὕτως, &c. non ad mensam tantùm, sed & ad disciplinam Christi accessuro potest aptè præcipi.

Ibid. τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν] In Glossis, Ἀπαρτίζω, *perficio, consummo*: &, Ἀπαρτισμός, *consummatio*. Item, *Consummatio*, συναπαρτισμός, τελειότης· (quo sensu Esdræ 4.16. καταρτίζεσθαι habemus.) Contrà in eodem Glossario, *Imperfectum*, ἀναπάρτιστον. In Luca post particulam τά, vel τὸ ἀπαρτισμόν, subaudi ἀναγκαῖα, ἀνήκοντα, aut quid simile. Sic infrà com.32. τὰ πρὸς εἰρήνην dixit. Talia & Ephes.6.21. Coloss. 4.7. τὰ κατ' ἐμέ & ibidem com. 8. τὰ περὶ ὑμῶν. Terentius 3.2. Andr. *Signa ad salutem*: ubi Donatus, *Deest, hærentia, aut pertinentia.* Dum dicit autem Donatus *hærentia*, exprimit Græcum illud ἐχόμενα.

Com.29. μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ] Ἐμπαίζειν αὐτῷ, *Parabolam super eum sumere*, ut 2.6. locutus propheta Habacucus. Tzetzes ad Hesiodum, Μηδὲν ἀτελὲς καὶ ἀκαλλώπιστον ἐάσῃς, μή τις, &c. λίαν κερκτικὸς καὶ λάλος ἐπιστὰς αὐτῷ, μώμους καταχέῃ σου. Manilius,

> *Tunc demum consurgit opus cùm cuncta supersunt,*
> *Nè medios rumpat cursus præpostera cura.*

Ubi meliùs, *Nec medios rumpit cursus*, fortasse scripseris. Tertullianus in de Idololatria, *Serò dicitur, antè enim deliberandum est, ex similitudine providi illius ædificis, qui priùs sumptus operis cum viribus suis supputat, nè ubi cœperit defunctus postea erubescat*: ubi legendum puto *defectus*, nimirum nummis. In distichis Catoni adscriptis,

> *Quod potes, id tentato, oneris nè pondere pressus*
> *Succumbat labor, & frustrà tentata relinquas.*

Etiam Cicero materiam ædificandi tractans, cavendum dixit nè extra modum sumptu prodeatur. Ἄρξωνται ἐμπαίζειν, archaismus, ut suprà 5.21. ἤρξαντο διαλογίζεσθαι· ubi dicta vide.

Ibid. λέγοντες] *Dicentes*,

> *——Pendent opera interrupta, minæque*
> *Murorum ingentes.——*

Vel, *Crassâ hic Minervâ est, qui quod implere nequiit, aggressus est.* Sunt verba Horatii Scholiastis ad Serm.2.2.

Com.31. πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον] 1 Maccab.10.3. Ἀπῆλθεν εἰς συνάντησιν αὐτῷ εἰς πόλεμον. Hesychius, Συμβαλεῖν, συναλλάξαι, &c. καὶ, εἰς μάχην συμβαλεῖν. Glossæ, *Congreditur*, συνίσταται, συμβάλλει μάχην. Glossæ aliæ, Συμβάλλω ἐν πολέμῳ, *confligo, consero*, (id est, manum consero.) Ibidem, Συμβολὴ ἐπὶ μάχης· *prælium, congressio, confligatio*: scribe *conflictatio*. Homerus Iliad.μ'.

> ——Σὺν δ' ἐβάλοντο μάχεσθαι.

Vulgatus heic, *committere bellum adversùs*, &c. Putarem rectiùs legi posse, *committere adversùs*, &c. Sic enim Idem 2 Maccab. 8.23. *In prima acie ipse Dux commisit cum Nicanore*: & ibidem cap.14. com.17. *Simon verò, frater Judæ, commiserat cum Nicanore.* Iterum 12.20. *Commiserunt cum eo Arabes.* Glossæ, Συμβάλλω, &c. *committo, congredior, confligo.* Glossæ aliæ, *Committit*, συμβάλλει μάχην· ut rectè (non, ut vulgò, μάτην) Heraldus legit.

Ibid. οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται, &c.] Sirachides 37.16. Πρὸ πάσης πράξεως βουλή. Cicero Offic. 1. *In omnibus negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.* Vide Proverb.24.6. In carminibus Pythagoræ dictis,

> Βουλεύου δὲ πρὸ ἔργου, ὅπως μὴ μωρὰ πέληται. Ausonius,

> *Locare sedes, bellum gerere & ponere,*
> *Magnas modicásque res, etiam parvas quoque*
> *Agere volenti, semper meditari decet.*

Leo 2.65. in Tacticis, Μηδὲν τῶν μεγάλων (nempe in re militari) χωρὶς βουλῆς διαπράττου. Καθίζειν dicitur de vel secum, vel cum aliis consultante. In Græco 2 Reg.9.5. Οἱ ἄρχοντες τῆς δυνάμεως ἐκάθηντο. Sic *sedere* apud Latinos. Virgilius 11.

> *——Magnus sedet Æneas, secúmque volutat*
> *Eventus belli.——*

Quo loco & καθίζειν & βουλεύεσθαι habemus. Idem 1.

> *——Celsâ sedet Æolus arce.*

Ubi Servius, *Non otiatur, sed curat*: SEDET *enim apud Antiquos* CONSIDERAT *significabat*: & in Schedis Fuldensibus; *Curantis est & solliciti, sedere.* Idem ad Æneid.9. *Secundùm Plautum, sedere, est, consilium capere, qui inducit in Mostellaria servum dicentem,*

> *Sine juxta aram sedeam, & dabo meliora consilia.*

Additque Servius, *Ipsa consilia, à sedendo, quasi considia, dicta sunt.* Hinc illud, ut in re nova, ejusdem ad ea,

> *Stant longis adnixi hastis.——*

Mira facies consilii, &c. *non sedent, sed stant.* Βουλεύεται, est,

> *Proponit dubias Martis incerti vices.*

Vulgatus, *cogitat*. Unde & in Glossario, Βουλεύομαι, *cogito*. Recentior, *consultat*. Sic in vetere Onomastico, *Consulto*, βουλεύομαι.

Ibid. βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι, &c.] Hoc illud est quod *examinatis rationibus bellum inferre*, Julianus apud Ammianum Marcellinum vocat. Corippus Africanus,

> *Quisque suas mensuret opes, virésque suorum*
> *Cum queis bella gerit, sub qua spe sumpserit arma.*

Mithridates in Oratione sua apud Justinum, lib. 38. Romanis συμμαχῶν, *Consulendum quâ ratione ac spe cœpta bella sustinerent.* Seneca, *Æstimanda sunt quæ aggredimur, & vires nostra cum rebus quas tentaturi sumus comparandæ.* Philo in de Abrahamo, Τῆς ἀρετῆς, &c. ἐμμελὲς φασιν εἶναι, ἐπὰν εἰς χεῖρας ἅμιλλαν ἰέναι μέλλῃ, τῆς ἰδίας δυνάμεως ἀποπειρᾶσθαι πρότερον, ἵν' εἰ μὲν ἰσχύοι καταγωνίζεσθαι, συνιστῆται· εἰ δ' ἀσθενεστέρα, χρῶτο τῇ δυνάμει, μηδὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τὴν ἀρχὴν συγκαταβῆναι. Confer Arrianum 3.15. in Epictetum. Cyrus apud Xenophontem παιδ. β' ad Cyaxarem, Τί δὲ καὶ τὴν δύναμιν ἔλεξάς μοι, εἰ οἶσθα; πόση τις ἡ προσιοῦσα, καὶ πάλιν, τὴν ἡμετέραν ὅπως εἰδότες ἀμφοτέρας, πρὸς ταῦτα βουλευώμεθα, ὅπως ἂν ἄριστα ἀγωνιζώμεθα. Vegetius 3.26. *Difficilè vincitur qui verè potest de suis & de adversarii copiis judicare.* Ibidem cap. 9. *Dux vigilans, sobrius, prudens, tanquam de civili causa inter partes judicaturus, adhibito consilio, de suis & adversarii copiis judicet.* Et paulò antè, *Præcipua res*, &c. *est, ut adhibitis ex universo exercitu scientibus belli & sapientibus viris, de suis & hostium copiis sæpius tractet*, &c. *utrùm majorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant: utrùm ipsius,* an

an adversariorum homines magis armati sint & muniti, &c. Agrippa ad Judæos seditiosos apud Josephum 2. 16. Ποίᾳ στρατιᾷ; ποίοις πεποιθότες ὅπλοις; & statim, Οὐ πεισιφάσθε τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν; οὐ μετρήσετε τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν; Hesychius, Γνωσιμαχῆσαι, τινὲς μὲν τὸ γνῶναι τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν, τὴν τε τῶν ἐναντίων ἰσχὺν· ἄλλοι δὲ, τὸ γνόντα ὅτι πρὸς κρείττονα ἑαυτοῦ ἔχει μάχην, ἡσυχάσαι, &c. Notanda denique & Contextûs ea, εἰ δυνατός ἐστιν, &c. non enim τῶν ἀδυνάτων esse, ut exercitus parvi non solùm numerosioribus pares sint, sed & superiores evadant, & hujus & aliarum omnium ætatum memoriæ comprobârunt. Vel vide 2.4. Jul. Frontinum. 2. Paralipom. 24.24. & 1 Maccab. 3.18. Salustius, *Memorare possumus quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parvâ manu fuderit.* Apud Achillem Tatium lib. 3. ille, Ἡμῖν αὐταὶ πέντε χιλιάδες ἱκαναὶ πρὸς εἴκοσι τῶν ἐκείνων. Vegetius ubi suprà, *Pauciores numero,* &c. *reportaverunt sæpe victorias.* Vide & Suetonii Julium cap. 68.

Ibid. ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι] 1 Maccab. 4.29. Συνήντησεν αὐτοῖς ἐν δέκα χιλιάσι.

Ibid. ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτὸν] Sic 1 Maccab. 5.39. Ἕτοιμοι τοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ σὲ εἰς πόλεμον. 2 Maccab. 8.18. τοὺς ἐφ' ἡμᾶς ἐρχομένους. 1 Reg. 12. 12. Ναὰς βασιλεὺς, &c. ἦλθεν ἐφ' ἡμᾶς· & 9. 14. Ecclesiastæ, Καὶ ἦλθεν ἐπ' αὐτὴν (πόλιν) βασιλεὺς μέγας. Vide & 1 Maccab. 8.4. contextum Jeremiæ Græcum 32. 29. & 2 Paralipom. 24. 23. Vulgatus heic, *qui venit ad se:* sed videtur *in se* legendum, ut infrà 19.44. ubi *venient dies in te.*

Com. 32. Εἰ δὲ μή γε] Si se imbecilliorem viderit.

Ibid. ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην]

> ——*Non jam ampliùs armis,*
> *Sed votis precibúsque studet componere pacem.*

Herodianus lib. 6. Ἔδοξεν αὐτῷ πρεσβείαν πέμψαι, καὶ περὶ εἰρήνης διαλέξασθαι.

> *Si nullam infirmis ultrà spem ponit in armis,*
> *Orabit pacem, ac dextram jam tendet inermem.*

Lucanus de Massiliensibus Cæsare cum exercitu adventante,

> ——*Furorem*
> *Indomitum durámque viri deflectere mentem*
> *Pacifico sermone parant, hostémque propinquum*
> *Orant Cecropiæ prælatâ fronde Minervæ.*

Lucianus de Antiocho, Εἰδὼς τούτους (Galatas) ἀλκίμους ὄντας, καὶ πλῆθος παμπόλλους ὁρῶν, &c. πάνυ πονηρὰς εἶχε τὰς ἐλπίδας, ὡς ἀμάχων ὄντων αὐτῶν· ἐκεῖνος γὰρ δι' ὀλίγου τῆς στρατείας ἐκείνης παρεσκευασμένης, οὐ μεγαλωστὶ, οὐδὲ κατ' ἀξίαν τοῦ πολέμου ἀφίκετο, κομιδῆ ὀλίγους ἄγων, &c. ὥστε ἐδόκει αὐτῷ ἤδη σπένδεσθαι, καί τινα εὐπρεπῆ διάλυσιν εὑρίσκεσθαι τοῦ πολέμου. Cæsar De bello civili lib. 3. *Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si verò alteri paulummodo tribuisset Fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum qui superior videretur; neque fore æquâ parte contentum eum qui se omnia habiturum confideret.* Nota & Lucæ ea, ἔτι πόῤῥω ὄντος αὐτοῦ. Justinus lib. 23. de Italis; Agathocle imminente; *Principio adventûs ejus* (q. d. ἔτι πόῤῥω αὐτοῦ ὄντος) *concussi, legatos ad eum, societatem amicitiámque petentes,* (τὰ πρὸς εἰρήνην ἐρωτῶντες) *miserunt.* Chorus in Heraclidis Euripidis ad Demophontem,

> Ὥρα προνοεῖν περὶ ὅρους πλάσαι
> Στρατὸν Ἀργείων.——

Ubi περὶ ὅρους πλάσαι, est id quod in Euangelio ἕως πόῤῥω ἐστί. Confer & Judith. 3.1, 5, & 6. item 5.4.

Ibid. πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην] *Legatis missis* (ut lib. 11. Justini) *bellum deprecabitur.* Vide 1 Paralip. 18.20. Ammianus lib. 27. *Adeò ut legatos supplices mittentes, venialem poscerent pacem.* Sic, πρεσβευτὰς ὑπὲρ εἰρήνης ἀποστέλλειν, lib. 20. apud Diodorum Siculum: &, ἀγγέλους (i. e. πρεσβευτὰς) εἰρηνικοῖς λόγοις ἀποστέλλειν, jam citatis Judithæ locis. Hesychius, Πρέσβεις, &c. μισθωτοὶ, ἀπόστολοι, οἱ ἕνεκεν εἰρήνης· ubi, ni fallor, legendum ἀπόστολοι ἕνεκα εἰρήνης, subaudiendúmque πεμπόμενοι. Ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην heic, ut in Epist. Joannis P. (relat. in Cod. de summa Trinit.) *quæ ad pacem sunt, loqui:* & apud Annam Comnenam, Τὰ περὶ εἰρήνης ἐρωτᾷ. Vulgatus, *rogat ea quæ pacis sunt:* Recentior, *rogat ea quæ ad pacem pertinent.* Vir inter nuperos insignissimus, contractiùs *rogat pacem.* Ego vertendum putem, *rogat pacis conditiones.* Q. Curtius de Dario, *Ad novas pacis conditiones ferendas, decem legatos,* &c. *mittit.* Vide & Cæsarem jam superiùs adductum. Sic, *bellum conditionibus dirimere,* Pomponius Mela: &, *bellum conditionibus ponere,* Salustius in Jugurthino. Mamertinus in Genethliaco Maximiani, *Præterea Francos, ad petendam pacem cum Rege venientes.*

Com. 33. ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής] Οὐδεὶς (γὰρ) δύναται δυσὶ Κυρίοις δουλεύειν, Matth. 6. 24. Οὐδεὶς στρατευόμενος, καὶ ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις ἐμπλέκεται, τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσκειν δύναται, 2 Tim. 2.4. ubi multa hanc in mentem annotavimus. De Θεραπευταῖς Suidas è Philone, Τῶν προσηκόντων καὶ ὑπαρχόντων ἐξίστανται, &c. τῆς τοῦ βίου φροντίδος ἀπηλλαγμένοι. Ubi notanda (quæ & heic in Luca) ὑπάρχοντα, & ἀποτάξασθαι. Servius ad Æneid. 6. *Hi qui sacra maximè accipiebant, renunciabant omnibus rebus,* &c. Plinius ad Præfecturam ærarii à Trajano admotus, *Omnibus advocationibus renunciavi, ut toto animo delegato mihi officio vacarem.* Duobus istis locis *renunciare,* (quâ voce & heic Vulgatus usus,) est id quod apud Lucam ἀποτάξασθαι.

Com. 35. ἔξω βάλλουσιν αὐτό] Ut rem inutilem. Locutio proverbialis est. Hinc ἐπὶ κοπρείαν ὡς σκεῦος ἄχρηστον ῥιφῆναι, apud Arrianum, 2.4. in Epictetum: & ibidem, Εἰ δὲ ὑπὸ σαπρὸν σκεῦος ὥστε σοι μηδὲν δύνασθαι χρῆσθαι, ἔξω ἂν ἐπὶ τὰς κοπρείας ἐῤῥίφης· ubi aut ὥστε σε μηδένα, &c. vel, ὥστε σε εἰς μηδὲν existimem legendum. Ἐπὶ τὸν κοπρῶνα ἀποκλεισθῆναι, Idem & 1. 19. dixit. Addit heic Matthæi interpres, 5. 13. καταπατεῖσθαι. Ità de cadavere Plutarchus, ἐκβάλλεσθαι, καὶ καταπατεῖσθαι, libello De his qui tardè à Numine puniuntur.

Κεφ. ιε'.

1. ΗΣαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ.

2. Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

3. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

4. Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐννε-

Vulgata Versio.

1. ERant autem appropinquantes ei publicani & peccatores ut audirent illum.

2. Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.

3. Et ait ad illos parabolam istam, dicens,

4. Quis ex vobis homo qui habet centum oves, & si perdiderit unam ex illis, nónne dimit-

ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό;

5. Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων.

6. Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

7. Λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

8. Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ;

9. Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

10. Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

11. Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς.

12. Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρί, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

13. Καὶ μετ᾽ οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως.

14. Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

15. Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης. καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

16. Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

17. Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

18. Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου· καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

19. Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

20. Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

21. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

22. Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτόν· καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας.

23. Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

24. Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

25. Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ

tit nonagintanovem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat donec inveniat eam?

5. Et cùm invenerit eam, imponit in humeros suos gaudens:

6. Et veniens domum convocat amicos & vicinos, dicens illis, Congratulamini mihi, quia inveni ovem meam quæ perierat.

7. Dico vobis, quòd ità gaudium erit in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonagintanovem justis qui non indigent pœnitentiâ.

8. Aut quæ mulier habens drachmas decem; si perdiderit drachmam unam, nónne accendit lucernam, & evertit domum, & quærit diligenter, donec inveniat?

9. Et cùm invenerit, convocat amicas & vicinas, dicens, Congratulamini mihi, quia inveni drachmam quam perdideram.

10. Ità, dico vobis, gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.

11. Ait autem, Homo quidam habuit duos filios.

12. Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater, da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et divisit illis substantiam.

13. Et non post multos dies, congregatis omnibus adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam, & ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriosè.

14. Et postquam omnia consummasset, facta est fames valida in regione illa, & ipse cœpit egere.

15. Et abiit, & adhæsit uni civium regionis illius. Et misit illum in villam suam ut pasceret porcos.

16. Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quas porci manducabant; & nemo illi dabat.

17. In se autem reversus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus: ego autem hîc fame pereo!

18. Surgam, & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccavi in cœlum & coram te:

19. Jam non sum dignus vocari filius tuus; fac me sicut unum de mercenariis tuis.

20. Et surgens vênit ad patrem suum. Cùm autem adhuc longè esset, vidit illum pater ipsius, & misericordiâ motus est, & accurrens cecidit super collum ejus, & osculatus est eum.

21. Dixítque ei filius, Pater, peccavi in cœlum & coram te; jam non sum dignus vocari filius tuus.

22. Dixit autem pater ad servos suos, Citò proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum ejus, & calceamenta in pedes ejus:

23. Et adducite vitulum saginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur:

24. Quia hic filius meus mortuus erat, & revixit; perierat, & inventus est. Et cœperunt epulari.

25. Erat autem filius ejus senior in agro: &

ὡς

ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

26. Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

27. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

28. Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν.

29. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ·

30. Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

31. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστιν.

32. Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

cùm veniret & appropinquaret domui, audivit symphoniam & chorum.

26. Et vocavit unum de servis, & interrogavit quid hæc essent.

27. Isque dixit illi, Frater tuus venit, & occîdit pater tuus vitulum saginatum, quia salvum illum recepit.

28. Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergò illius egressus cœpit rogare illum.

29. At ille respondens dixit patri suo, Ecce tot annis servio tibi, & nunquam mandatum tuum præterivi, & nunquam dedisti mihi hœdum ut cum amicis meis epularer:

30. Sed postquam filius tuus hic, qui devoravit substantiam suam cum meretricibus, vênit, occidisti illi vitulum saginatum.

31. At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt.

32. Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & revixit; perierat, & inventus est.

Ad Cap. XV.

Com. 2. ΚΑΙ' συνεσθίει αὐτοῖς] Pro ἐσθίει σὺν αὐτοῖς. Frequens Lucas hoc in genere loquendi præ cæteris Euangelistis. Hinc Act. 1. 4. συναλιζόμενος αὐτοῖς Act. 10. 23. συνῆλθον αὐτῷ Act. 13. 31. τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ Act. 26. 30. οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς supra hic 1. 58. συνέχαιρον αὐτῇ 7. 11. συνεπορεύοντο αὐτῷ & 9. 32. τοὺς αὐτῷ συνεστῶτας.

Com. 4. ἔχων ἑκατὸν πρόβατα] *Centum* heic pro numero mediocri, at indefinito: ut suprà 8. 8. καρπὸν ἑκατονταπλασίονα· id est, valde uberem fructum. Didymus ad Odyss. τ', de Homero, Ἐν Ἰλιάδι Ἑκατόμπολιν τὴν Κρήτην λέγει, οὐχ ὡρισμένως ἑκατὸν πόλεις ἐχούσαν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ πολλάς. Virgilius,

Templa Jovi centum, &c.———

Ubi Servius, *Finitus numerus pro infinito.* Idem 7.

Centum lanigeras mactabat rite bidentes.

Servius, *Aut pro qualitate fortunæ, &c. aut finitum pro infinito posuit.*

Ibid. καταλείπει τὰ ἐννενήκοντα ἐννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ] Ità, *oves in deserto relinquere,* 1 Reg. 17. 28.

Ibid. καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς] Non ut contemnens eas quæ non aberraverant, sed ut tempori illius quæ erraverat inserviendum ducens. Euthymius ad Matth. 12. ea, QUÆ EST MATER MEA, &c. *Non vilipendens hoc dixit, at docens præponendam PERDITORUM salutem parentum & consanguineorum obsequio.* Τὸ ἐπὶ heic notat causam quam *finalem* dialectici vocant: ut in illis Matth. 9. 9. ἐπὶ τελώνιον καθήμενον. Cujusmodi locutiones sunt κατ' ἔλλειψιν intelligendæ. Ἀπολωλὸς heic (quod Matth. 18. 12. in re ista, τὸ πλανώμενον) intellige, non penitus amissum, cùm sequatur, ἕως εὕρῃ αὐτό. Virgilius,

Amissos longo socios clamore requirunt.

Ubi Servius, *Non revera, sed ut illo tempore putabant.* In deperdito quidem (ut loquitur l. 21. ff. de acquir. vel amitt. possess.) dici potuit hujusmodi ovis, non autem in derelicto.

Com. 5. ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ] Apollonius Argonaut. 1.

———Ἐπωμαδὸν ἠέρταζον·

ad quæ vetus Scholiastes, Κατὰ τοὺς ὤμους ἐβάσταζεν, ἐπὶ τῶν ὤμων ἔφερεν. Describitur heic pastoricius mos, de causa non una usurpatus. Calpurnius Siculus,

Te quoque non pudeat cùm serus ovilia vises,
Siqua jacebit ovis partu resoluta recenti,
Hanc humeris portare tuis.———

Tibullus,

Non agnámve sinu pigeat, fœtúmve capellæ
Desertum oblitâ matre referre domum.

Ubi *referre* est quod Lucæ ἐπὶ τοὺς ὤμους πθῆναι. Vide & 40. 11. Esaiæ.

Com. 7. χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενήκοντα ἐννέα δικαίοις, &c.] Redire enim multò gratius est quàm non discessisse. Cicero 9. 19. ad Atticum de Pompeio, *Proficiscamur ad eum, cui gratior noster adventus erit, quàm si unà fuissemus.* Ἐν τῷ οὐρανῷ, inter ordines cœlestium. Theophylactus ad Matth. 13. de Angelis, Χαίρουσι καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τοῖς δικαίοις. Post χαρὰ aut supplendum μείζων, aut ante ἢ, μᾶλλον.

Ibid. οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας] Hi sunt qui Mat. 9. 12. οἱ ἰσχύοντες, οἱ χρείαν οὐκ ἔχουσιν ἰατροῦ.

Com. 8. ἅπτει λύχνον] Ut solent perdita quæsituri: vide 1. 12. Sophoniam. Etiam apud Poetas Ceres accensis facibus quærit filiam amissam, & apud alios virum bonum Diogenes lucernâ accensâ. Vide & Aristophanem suprà ad 12. 35. adductum. Ἅπτε ταῦ λύχνον, est & in Nubibus Comici ejusdem. Arrianus in Epictetum, Εὐθέως λύχνος ἀπολωλώς. Vide suprà 8. 16. & 11. 33.

Ibid. σαροῖ τὴν οἰκίαν] Diligenter scrutaturi mos. Apud Theophrastum in μικρολόγου characterismo, Καὶ τῆς γυναικὸς ἀποβαλούσης τρίχαλκον, οἷος μεταφέρειν τὰ σκεύη, καὶ τὰς κλίνας, καὶ τὰς κιβωτοὺς, καὶ διφᾷν τὰ καλύμματα. Glossarium, fortè ex isto Lucæ loco, *Verrit,* σαροῖ.

Ibid. ζητεῖ ἐπιμελῶς] Quod 2 Tim. 1. 17. ζητεῖν σπουδαίως.

Com. 9. συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα, συγχάρητέ μοι] Arrianus 2. 5. in Epictetum, Ὅπου τὸ χαίρειν, ἐκεῖ καὶ τὸ συγχαίρειν. D. Augustinus Confess. 4. 8. *Quando cum multis gaudetur, uberius est gaudium, quia fervefaciunt se, & inflammantur ex alterutro.* Vide suprà 1. 58. & Juliani τοῦ παραβάτου Epist. 20. Συγχάρητέ μοι· *gaudete gaudium meum,* cum Terentio & Cicerone vertas.

Ibid. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον, &c.] Theophylactus ad Joh. 1. Εὑρήκαμεν, περιχαρείας φωνή. Seneca in Apocol. Εὑρήκαμεν, συγχαίρομεν. Juvenalis,

Exclamare libet populus quod clamat Osiri
Invento.———

Scholiastes, *Populus Ægypti invento Osiride dixit*, Ἐυρήκαμεν, συγχαίρωμεν. Minucius Octavio, *Invento parvulo gaudet Isis.* In Menechmo Plautina,

> —*Et tu quem ego multis miserisque laboribus*
> *Usque adhuc quæsivi, quémque ego esse inventum gaudeo.*

Com. 12. ὁ νεώτερος αὐτῶν] Commodè in juniore filio proponitur hoc luxuriæ specimen. Philo in de Abrahamo, Πρεσβύτερος καὶ πρῶτος ἔσω, καὶ λεγέσθω ὁ ἀστεῖος, νεώτερος δὲ καὶ ἔσχατος πᾶς ἄφρων.

Ibid. τὸ ἐπιβάλλον μέρος] Partem quæ ad me pertinet. Glossarium, *Competens*, τὸ ἐπιβάλλον. Ibidem, *Obtingit*, ἐπιβάλλει μέρος τι. Theophylactus ad Pauli illud, τὸ ἀνῆκον, τουτέστι, τὸ ἐπιβάλλον μοι μέρος. Sic, ἐπιβάλλον μέρος, apud Philonem in De Mundi opificio. Vulgatus bene heic τὸ μέρος *portionem* vertit: quem sectatur, ut sæpe alibi, Glossarii Auctor, *Portio* (inquit) ἀνάλογον, ἐπιβάλλον, καὶ μερίς. In l. 8. §. unde: ff. de inoffic. testam. *debita portio* vocatur. Hinc & *portionem* (debitam nempe) *ferre*, apud Senecam 4. 39. de Beneficiis. Μέρος autem absolutè heic, ut apud Hesychium, qui ἀποκλήρωσιν, τὸ μέρος· i. e. ut Coloss. 1. 12. ἡ τοῦ κλήρου μερίς.

Ibid. καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον] Sic Matth. 25. 14. Καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. Διεῖλεν, est διεμέρισεν. Hesychius, Διελών, διαμερίζων, διανείμας. Idem Καταδιελέσθαι, καταμερίσασθαι. Ad loci hujus argumentum Solomo 19. 14. Gnomologici, Οἶκον καὶ ὕπαρξιν πατέρες τέκνοις μερίζονται· quò pertinet & Deuteron. 21. 16. κατακληρονομεῖν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ τὰ αὐτοῦ ὑπάρχοντα. Cicero Verr. 1. de liberis loquens, *Quibuscum vivi bona nostra partimur.*

Com. 13. συναγαγὼν ἅπαντα] Vino, frumento, pecudibus reliquísque quæ à patre suo acceperat, in pecuniam versis. Plutarchus de Catone, Κληρονομίαν αὐτοῦ πεπρασμένην εἰς ἀργύριον συναγαγὼν, &c.

Ibid. ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν] Affatim paratis numis iter longum instruit. Proverb. 7. 19. at κατὰ μίμησιν, Πεπόρευται (maritus meus) ὁδὸν μακρὰν, ἔνδεσμον χρυσίου ἐν χερσὶν αὐτοῦ. Josephus Antiquit. 12. 12. Δανεισάμενος ἀργύριον, καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀποδημίαν ἑτοιμασάμενος. Apud Plautum ille,

> *Ad forum ibo, nudiusfextus cui talentum dedi*
> *Reposcam, ut habeam mecum quod feram viaticum.*

Virgilius,

> *Auxiliúmque viæ, veteres tellure recludit*
> *Thesauros, ignotum argenti pondus & auri.*

Apud Quintilianum Declam. 5. profecturus ille, *Cunctas facultates in pretia collegi.* Apuleius de muliere iter clandestinum moliente, *Pretiosissimis monilium & auro monetali zonis refertis incincta.* Εἰς χώραν μακρὰν ἀποδημεῖν heic in re significata, est longè à Dei cultu recedere. Claudianus Mamercus 1. 22. *Non localiter ad Deum venitur, nec localiter ab illo disceditur.* D. Augustinus ad Psal. 84. *Non regionibus longè est quisquam à Deo, sed affectibus:* & ad Psal. 120. *Corpus peregrinatur locis, animus affectibus.* Euthymius ad hunc Lucæ locum, *Longè fiunt à Deo qui peccant, non loci segregatione, sed virtutis.* Quæ sumpsit, ni fallor, ex his Chrysostomi Homil. in hunc ipsum Christi apologum, Ὁ ἁμαρτάνων, μακρὰν γίνεται Θεοῦ, οὐ τόπῳ, ἀλλὰ τρόπῳ.

Ibid. μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας, &c.] Beza (quem toties sub nomine recentioris Interpretis designamus) *Post dies non multos:* sincerum (ut sæpe alibi) nobis vas incrustans. Vulgatus enim sat bene, *Non post multos dies:* ut & Act. 27. 14. *Non post multum autem*, &c. Pomponius ff. de Orig. Juris, *Non post multum temporis spatium.*

Ibid. καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν, ζῶν ἀσώτως] Ità in Politicis Aristotelis, Ὅταν ἀναλώσωσι τὰ ἴδια, ζῶντες ἀσελγῶς, &c. ἐκεῖ, ἐν μακρᾷ χώρᾳ nempe. Ità, *peregrè anteparta patria prodigere*, dixit Nævius apud Sosipatrum Charisium. Οὐσίαν διασκορπίζειν heic, ut infrà 16. 1. τὰ ὑπάρχοντα διασκορπίζειν. Sic & σκορπισμὸς οὐσίας apud Artemidorum: quâ formâ etiam *substantiam suam dispergere* habemus 4. 5. apud Cassiodorum. Glossæ, Διασκορπίζω, *disicio, dispargo.* Legendum *disjicio.* Ità, *pecuniam flagitiis disjicere* apud Valer. Maximum.

Ibid. ζῶν ἀσώτως] Ità, *sumptum*, ἀσωτίαν τε, & *popinationem adolescentis filii* 10. 17. dixit Aulus Gellius. Et bene hoc de eo qui (ut infrà com. 30. apparet) cum meretricibus versabatur. Indè 6. 42. apud Julium Pollucem, post, ἑταίραις συμβιοῦς, sequitur, ζῶν ἐν ἀσωτίαις. In vetere Onomastico, *Prodige*, ἀσώτως. Hesychius, ἀσώτως, αἰσχρῶς, ἀπλήστως. Interpres summus è nuperis hoc loco, *vivens nequiter.* Donatus ad Eunuchi Prologum, *Adolescens qui rem familiarem ad nequitiam prodegerat*, &c. Vulgatus, *luxuriosè.* Glossæ, *Luxuria*, ἀσωτία. Ità Cicero ἀσώτους *luxuriosos* vertit. Idem contra Rullum, *Luxuriosus nepos.* Q. Claudius apud Gellium, *Luxuriâ & nequitiâ pecuniam magnam consumpserat.*

Com. 14. Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ τὰ πάντα, &c.] Supple, ut Jacob. 4. 3. ἐν ταῖς ἡδοναῖς αὐτοῦ. Hesychius, Παμφάγος, πάντα δαπανῶν. Vulgatus, *cùm consummasset omnia.* Libenter *consumpsisset* legerem. D. Augustinus in Psal. 58. *Aliud est consummari, aliud consumi. Consummatur quod sic finitur ut perficiatur: consumitur, quod sic finitur, ut non sit:* & in Glossis, *Consumit*, ἀναλίσκει, δαπανᾷ, &c. *Consumpsit*, ἐδαπάνησεν. Hæreo autem ob hæc Hesychii, Κατανύσιν, ἀνάλωσιν. Κατανύειν autem (quod non aliud puto esse quàm ἀνύειν, i. e. *perficere*) quid aliud sonat nobis quàm *consummare?* Πάντα heic in allegoria intellige, omnem sortem rationis divinitus datam ei. Sanè in eam ferè mentem heic Ambrosius, Chrysologus Serm. 5. Hieronymus in parabolæ istius expositione ad P. Damasum; item Theophylactus. Τὸ δαπανήσαντος autem quàm aptè heic à Luca positum noscamus ex his Suidæ, Δαπανᾶν, οὐ τὸ ἁπλῶς ἀναλίσκειν, ἀλλὰ τὸ λαμπρῶς ζῆν, καὶ σπαθᾶν (lege καὶ σπαταλᾶν) καὶ δαπανᾶν τὴν οὐσίαν.

Ibid. ἤρξατο ὑστερεῖσθαι] Τροφῆς (ut Sirachid. 37. 23.) καθυστερεῖν. Congruenter hoc sequitur autem post ζῶν ἀσώτως. Solomo 21. 17. Gnomologici, *Qui diligit epulas, in egestate erit.* Ælianus Var. 4. 23. de Pericle & quibusdam aliis, Τὸ ἀσωτεύεσθαι, καὶ ὁ πρὸς ἡδονὴν βίος εἰς ἀπορίαν (αὐτοὺς) περιέστησεν. Simplicius in cap. 39 Epicteti, Οἱ ἄσωτοι (ὕστερον) ἐνδεεῖς ὄντες, πενέστεροι τῶν προσαιτούντων εἰσίν. In Plauti Mercatore,

> ——*Egebit qui suum prodegerit.*

Luxuria in Trinummi prologo, de prodigo adolescente,

> *Is rem paternam me adjutrice perdidit:*
> *Quoniam ei quo me aleret nihil video esse reliqui,*
> *Dedi meam gnatam* (Inopiam) *quícum ætatem exigat.*

Claudianus,

> *Et luxus populator opum, cui semper adhærens*
> *Infelix humili gressu comitatur egestas.*

Vide ad Martialis 3. 10. eruditissimum Heraldum. Ὑστερεῖσθαι heic est quod Jacobi 2. 15. τῆς ἐφημέρου τροφῆς λείπεσθαι. Sensu allegorico autem quod Heb. 12. 15. ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ὑστερεῖσθαι.

Com. 15. ἐκολλήθη τινὶ τῶν πολιτῶν]

> *Jam sibi servitium videt, ah! Dominúmque paratum:*
> *Heu, heu, libertas illa paterna vale.*

Ἐκολλήθη, ut solent nempe quibus nullum vitæ subsidium relictum. Terentius,

> ——*Tum ille egens fortè applicat*
> *Primùm ad Chrysidis patrem*, &c.——

Vulgatus, *adhæsit uni civium:* ut & Esaiæ 56. 3. *Filius advena qui adhæret Domino.* Utroque loco optimè, i. e. Latinissimè. Plinius lib. 7. Epist. 27. de Curtio Rufo, *Tenuis adhuc, & obscurus obtinenti Africam comes hæserat.* Suetonius de Nicia Grammatico, *Hæsit Cn. Pompeio & Caio Memmio.* Virgil. 10.

> *Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis*
> *Hæserat Euandro.*——

Terentius

Terentius 5.8. Eunuch.

——Ut haeream in parte aliqua tandem apud Thaidem.

Ad quem locum Donatus, Τὸ *haeream, ultimum genus beneficii est.* Glossae, Κολλῶμαι, *hereo*, & in vetere Onomastico, *Adhereo*, προσκολλάομαι. Plautus Menechm. (satis prope ad vocabulum Graecum)

——Se applicant, agglutinant.

Ità in jam citato Glossario, Προσκολλῶ, *applico, agglutino.*

Ibid. καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους] Helladius apud Photium, Τὸ πένεσθαι, &c. ἀναγκάζει πολλοὺς τὰ δήλων πράττειν. Pascere porcos autem vel infimi ministerii species. Martialis,

Dispeream si tu Pyladi praebere matellam
Dignus es, aut porcos pascere Pyrithoi.

In vetere Onomastico, *Porcarius*, χοιροβοσκός. Meritò autem porcarius factus qui vitâ & moribus immundis porcos imitatus fuerat.

Com. 16. Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων, &c.] Sic infrà 16.21. de Lazaro, Ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων. D. Augustinus in Psal. 35. *Sunt qui pro magno petunt à Deo hoc quod dedit jumentis.* Oedipus apud Sophoclem,

Τίς τὸν πλανήτην Οἰδίπουν καθ' ἡμέραν
Τὴν νῦν σπανιστοῖς δέξεται δωρήμασιν;

In fragmentis Petronii,

——Nihil est quod non mortalibus afferat usum,
Rebus in adversis quae jacuere juvant.

Virgilius,

Obscoenámque famem.——

Ubi Servius, *Quae homines ad obscoena compellit.* Aristophanes in Acharn. Ἰσχνά μοι φυλλεῖα δός· ad quae vetus Scholiastes, τὰ ἀπολεπίσματα τῶν λαχάνων, τὰ ἐντελῆ καὶ μεμαραμμένα τῶν λαχάνων φύλλα· τοιαῦτα γὰρ οἱ πτωχοὶ ἐσθίουσι. Simile Diogenis alimentum, qui ab omnibus (ut hic nequam) derelictus, ἤσθιε, καὶ φύλλων ἄκρα ἤσθιε, narrante Aeliano. Vide Job.6.7. & quae ad Apuleii lib.4. annotavimus. Ὑπὸ πενίας πάντα κατεσθίειν, est & alibi apud Aristophanem, (Pluto) Κεράτια (in Glossario *siliqua*) egenorum victus, eorúmque quibus vel vilissima quaeque non suppetunt. Juvenalis,

Sed laudem siliquas occultus ganeo.——

Ibid. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ]

——Miser summe, tamen haud miserabilis ulli.

Habebat jam ventrem frugalem, hoc ipsum tamen deesse vidit quod, etsi abjectissimum, tam inani alvo suffecisset.

Sic cujus luxu modò non suffecerat aurum,
Nec vestes facili genitor quas mente fruendas
Tradidit; huic desunt velantes inguina panni,
Abjectúsque cibus: sordentia supplementa
Dum ventri petit, & siliquis producere vitam.

Seneca Controvers. 1.1. *O graves, Fortuna, vires tuas! ille dives, modò superbus, rogavit alimenta.*

Ibid. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ] Proverb. 20. 4. *Mendicabit, &c. & non dabitur illi.* In Epistolis Philostrati, Κινδυνεύω αὐτῷ ὕδωρ, κομίζει γὰρ οὐδείς. Apud Simonidem est,

Ἔδωκαν οὐδεὶς οὐδ' ἀρυστῆρα τρυγός·

& Hesiodum,

Πτώσσειν ἀλλοτρίους οἴκους, καὶ μηδὲν ἀνύειν.

Apud Arrianum 1. 29. in Epictetum, Ἐν δεινοῖς εἰμι, καὶ δυστυχῶ, &c. οὐδείς μοι δίδωσιν οὐδέν. Sic infrà 16.21. legebat vetus Interpres: in Graecis enim quae circumferuntur exemplaribus haec absunt. Oedipus jam citato Sophoclis loco,

Μικρὸν μὲν ἐξαιτοῦντα, τοῦ μικροῦ δ' ἔτι
Μεῖον φέροντα.——

In Excerptis Diodori Siculi, de Athenaeo quodam, Οὐδεὶς ἐδέξατο αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν, ὑπὸ τροφῆς μετέδωκεν. Tacitus Annal. 6. de Druso Germanici, *Extrema vita alimenta frustrà rogantem.*

Ibid. οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ]

——Ultimus iste
Aerumna cumulus, quòd nudum & parva rogantem,
Nemo cibo, nemo hospitio tectóve refovit.

Τὸ ἐδίδου heic solet referri ad τῶν κερατίων· sic 1. 5. Jacobi, ὁ διδοὺς πᾶσιν, &c. nempe (quod praecessit) σοφίαν. Dio Cassius de Hadriano Imperatore, Πολλάκις ᾔτει φάρμακα καὶ ξίφος, οὐδεὶς δὲ ἐδίδου. Joh. 10.29. Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, &c. nempe τὰ πρόβατα· & suprà heic 13.7. καὶ οὐχ εὑρίσκω. Nil tamen vetat ἐδίδου absolute sumi. In Colloquiis Graecis vett. Ἠτησα, καὶ οὐδείς μοι δέδωκεν· & 1 Pet. 2.23. Παρεδίδου τῷ δικαίως κρίνοντι.

Ibid. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ] Sic Thren. Jerem. 4.4. Ἠτησαν ἄρτον, ὁ διακλῶν δὲ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς.

Com. 17. Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, &c.] Appositè Philo in de Somniis, Καλὸν μὲν οὖν τὸ λογισμὸν ἐφ' ἑαυτὸν μείναντα μὴ ἀποδημῆσαι πρὸς, &c. δεύτερος δὲ πλοῦς ἐφ' ἑαυτὸν πάλιν ὑποστρέψαι. Donatus in Terentium, *Redire ad se dicitur qui animam recipit & sedem mentis.* Legerim, *in sedem mentis.* Cicero Tusculan. 4. *Quid est seipsum colligere nisi dissipatas animi partes in suum locum* (i. e. suam sedem) *ponere?* Ità, animum in suam sedem *reponere*, apud Senecam cap. 2. Consolat. ad Marciam. Et bene heic εἰς ἑαυτὸν ἐλθὼν, de juvene se ab amorum ineptiis abducente: νέοι γὰρ ἐρῶντες, οὐκ ἔστιν ὅτις αὐτῶν ἑαυτοῦ νοῦν ἔχει, (ut aptè dixit Philostratus in Scopeliano Sophista) quia nempe,

——alterius ad nutum degitur aetas,

ut & cecinit eodem argumento Lucretius. Εἰς ἑαυτὸν ἔρχεσθαι autem (ut heic Lucas) dixit & 3.1. in Epictetum Arrianus. Opponitur apud Senecam in de Beneficiis *qui ad se nunquam rediturus est.*

Ibid. εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, &c.] Hesychius, Ἐμνήσθη, ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, καὶ ἐφρόνησεν. *Ad se rediens*, quasi antea nempe à se discessisset incuriâ & oscitantiâ suâ. Eleganter 1. 23. Claudianus Mamercus, *Quid legerim nescio* (si non attendero) *quia in aliud anima illocaliter intenta, discessit. Denique cùm ad meipsum vel admonitus redeo, ego ipse sum qui utique redeo: & ego ipse sum ad quem redeo. Mecum non fui, quia ad me per intervallum, non loci, sed temporis redii: & extra me non fui, quia sine me esse non potui.* P. Chrysologus Serm. 46. ad Psalmistae ea, VENITE, EXULTEMUS DOMINO. *Venite, quò? vel unde? ex te, homo, in te, ubi non locorum mutatio, sed sensuum.*

Ibid. μίσθιοι πατρός μου] Ità Marc. 1. 20. πατρὸς μισθωτοῖς.

Ibid. περισσεύουσιν ἄρτων] Hinc, μισθωτοὶ ὡς μόσχοι σιτευτοὶ, 46. 21. in Graeco Jeremiae; & *vernae saturi*, apud Martialem.

Ibid. ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι] Non morior tantùm, sed & fame, morte omnium miserrimâ. Homerus,

Πάντες μὲν στυγεροὶ θάνατοι δειλοῖσι βροτοῖσι,
Λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν, καὶ πότμον ἐπισπεῖν.

In Pluto Aristophanis, Ἀπόλλω' ὑπὸ λιμοῦ· & in Pace,

Ὑπὸ τοῦ γε λιμοῦ νὴ Δί' ἐξολωλότες.

Porphyrius π. ἀποχῆς δ'. Λιμῷ, &c. ἀπόλλυσθαι. Sic & λιμῷ ἀπόλλυσθαι, 34.29. in Graeco Ezechielis: & lib. 68. apud Dionem Cassium, item Ctesiam Gnidium. Ὑπὸ λιμοῦ διαφθείρεσθαι, in Excerptis Polybii: &, ὑπὸ λιμοῦ ἀποθανεῖν, in Platonis Sympósio. Ἀπόλλυσθαι ὑπὸ δίψης, in Ibericis Appiani; & Esaiae 50.2. ἐν δίψει ἀποθανεῖσθαι. *Pereo fame*, est & in Phaedri apologis: &, *penè sum fame mortuus*, in Sticho Plautina,

Com. 18. Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου] Apud Terentium ille,

Vehementer nunc mihi est iratus, sentio, atque intelligo:
Verùm adibo.——

Ubi optimè (ut apud Lucam πορεύσομαι) adibo. In ejusdem Phormione, *Sed quid cessas hominem adire?* ubi Donatus, *Benè, adire, quasi terribilem:* Et 3.3. Andr. *Aliquot me adiere.* Donatus, *Non, accesserunt, quia aditus arduus diffici-*

difficilisque est. Habent & magnam emphasin ea, πρὸς τὸ πατέρα μου. Apud Comicum illum eâdem fabulâ 3.5.

——*Quid ego nunc dicam patri?*

Donatus, *Bene patri*, &c. *ut de auctoritate hujus nominis summus terror exsurgat.* Ἀναστὰς heic est ἀνανήψας· unde apud Suidam, Ἀνάστημα ψυχῆς, τὸ πρὸς ἀρετὰς ἐπιτήδειον. P. Chrysologus Serm. 54. *Jacemus in vitiis, & jacemus oppressi: stamus, cùm bonis operibus erigimur ad profectum.*

Ibid. ἀναστὰς] Surgam, inquit, è cœno & sordibus impurissimæ vitæ illius, quibus ritu animalium convictorum meorum tamdiu volutavi: vel, Surgam (i. e. evigilabo) ex profundo peccati somno, quo non tam obdormivi, quàm sepultus fui. Vide Rom. 13. 11.

Ibid. ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου] Q. d.

Remeemus illuc unde non decuit priùs
Abire, nunc jam prisca repetatur fides:
Nam sera nunquam est ad bonos mores via.

Repete & Ciceronis locum suprà ad com. 7. adductum.

Ibid. πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου]

——*Sacram, quamvis invisus, ad aram*
Confugiam: nullas submovet ara preces.

Psyche fugitiva apud Apuleium lib. 6. *Quin igitur*, &c. *ultroneam te Dominæ tuæ reddis? & vel serâ modestiâ sævientes ejus impetus mitigas?* Petronius, *Sævi quoque implacabilésque Domini crudelitatem impediunt suam, si quando pœnitentia fugitivos reduxit, & dediticiis hostibus parcimus.*

Ibid. καὶ ἐρῶ αὐτῷ] Specimen quotidiani moris. Qui deprecationis vel etiam negotii causâ alios conventos volunt, priùs quid loqui oporteat apud se agitant. In Plauti Amphitryone ille,

Sed quomodo, & quibus verbis me deceat fabularier,
Priùs ipse mecum etiam volo hîc meditarier.

In ejusdem Sticho,

Principium ego quo pacto cum illis occipiam, id ratiocinor.

Apud Terentium,

——*Quàm egomet nunc totus displiceo mihi!*
Quàm pudet! neque quod principium incipiam ad placandum scio.

Virgilius,

Heu! quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?

Confer & 14. 3. Oseæ.

Ibid. ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ] Adolescens Terentianus Andr. 5. 1. *Tibi, pater*, &c. ad quem locum Eugraphius, *Ex nomine benevolentiam comparat.*

Ibid. πάτερ] Ut primùm vitiis renunciamus, id est, digna filiis facimus, fidenter Patris vocabulo Deum compellamus, quasi plusquam postliminii jure tunc in filios restituti. P. Chrysologus Serm. 72. *Cujus genus esse cœpimus, ejus utique censemur & nomine.* D. Hieronymus in explicatione hujus apologi ad P. Damasum, *Frustrà quidam argumentantur nomen Patris* (cùm Deum nempe compellant) *tantummodo in sanctos convenire; cùm etiam hic Deum Patrem vocet, qui se filii nomine confitetur indignum: nisi ideo patrem fortè audet vocare, quia plenâ jam mente conversus est.* Irenæus 4. 79. *Secundùm naturam*, &c. *omnes filii Dei sumus*, &c. *secundùm autem dicto audientiam & doctrinam, non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt, & faciunt ejus voluntatem.* Hierocles, Ἔστιν ὁ θεὸς δημιουργὸς μὲν πάντων, τῶν δὲ ἀγαθῶν καὶ πατήρ. Ὁ γοῦν τὴν λύσιν τῶν κακῶν συνιεὶς, καὶ τῶν αὐθαιρέτων πημάτων ἐλευθερούμενος, &c. ὡς πρὸς τὴν ἐκ θεοῦ καθήκουσαν βοήθειαν ἐπιστρεφόμενος, ἀναβοᾷ, Ζεῦ πάτερ, τῷ ἤδη πεπονθότι τὴν ἐπιστροφὴν ἀξίως φωνῇ ἀναβοῶν... ἤδη πεπουργηκὼς τὰ παιδὸς ἄξια, τὸν θεὸν πατέρα καλῶν.

Adde Galat. 6. 4.

Ibid. ἥμαρτον]

——*Pœnitet, facti pudet,*
Jamjam dolet quod egi, jamjámque pœnitet.
——*Veniam confessus crimina posco.*
Non ego tam pravos ausim defendere mores,
Falsáque pro vitiis arma movere meis:
Confiteor, si quid prodest delicta fateri.

Cicero ad Quintum fratrem, *Peccavi, sceleratéque feci.* Dido apud Virgilium, *Anna, fatebor enim*,— &c. ubi Servius, *Fateri, coactorum & culpabilium est: at heic per oblationem confessionis videtur levius crimen efficere.* Donatus ad 3. 4. Andr. *Plena satisfactio est confessio peccati sine pœnarum recusatione.*

Ibid. ἥμαρτον] Apta vox filio culpam confitenti suam. Apud Plautum juvenis ille,

Pudet prodire me ad te in conspectum, pater,
Tantum flagitium te scivi audire meum.

Et alter in Adelphis apud Terentium,

Ità velim me promerentem ames dum vivas, mi pater,
Ut me hoc delictum admisisse in me id mihi vehementer dolet.

Cicero in pro Ligario, *Causas egi, Cæsar, multas, & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio studiorum tuorum: certè nunquam hoc modo, Ignoscite, Judices, erravit, lapsus est, non putavit: si unquam posthac. Ad parentem sic agi solet.*

Ibid. ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου] Antipater ad Herodem apud Josephum. Κατέγνωσμαι παρὰ θεῷ, καὶ παρὰ σοὶ, πάτερ. Exod. 10. 16. Ἡμάρτηκα ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, καὶ εἰς ὑμᾶς· & Numer. 21. 7. Ἡμαρτήκαμεν, ὅτι κατελαλήσαμεν κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ σοῦ.

Com. 19. καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου] Nomen filii enim cum obedientia perdidi: ob flagitia & illaudata facinora mea jus natalium amisi: ob damna & dedecora morum extraneitatem incidi. Chrysostomus in 6 Ephes. Ἀκουέτωσαν οἱ παῖδες ὅτι δοῦλοι ἄξιοι εἰσιν εἶναι, ὅταν εἰς τοὺς πατέρας ἀγνώμονες ὦσιν. ἀφείλετο γὰρ ἑαυτοῦ ὁ τοιοῦτος τὴν εὐγένειαν. Salvianus, *Licèt omnes admodum filii membra parentum esse videntur, non putandi sunt tamen membra eorum esse à quibus affectu cœperint discrepare: quia morum degenerantium pravitate pereunt in talibus beneficia Naturæ.* In fragmentis Alcimi Aviti, *Ut aut permaneat filius bene vivendi, aut certè per carnalem conversationem rejiciat paternitatem.* Manlius ad filium suum apud Valerium Maximum, *Manlius eras mihi, cùm præcipites agebas Senonas: postquam mutari cœpisti, unus factus es è Senonibus.* Senex Terentianus ad filium suum,

——*Ego te meum esse tantisper volo,*
Dum quod te dignum est facis.——

Petrus 1. 3. 6. Ἧς ἀγαθοποιοῦσαι τέκνα ἐγενήθητε. Tertullianus in de Pudicitia, *Hæc non admittet omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius, si admiserit.* Idem cap. 5. in de Fœmin. cultu, *Christianus à malo ullo adjuvabitur? nescio an hoc nomen ei perseveret, erit enim ejus de cujus doctrinis instrui concupiscit.* Et in Apologetico, *Nemo illic* (carcere, metallo, arenâ, &c.) *nisi tantum planè Christianus, aut si & aliud, jam non Christianus.* Notentur ultimo loco, υἱὸς κληθῆναι. Apostolus 1 Corinth. 15. 9. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος. Apuleius 5. *Illas scelestas fœminas, quas post internecinum odium, & calcata sanguinis fœdera, sorores appellare non licet.*

Ibid. ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου] Apuleius 9. *Jámque perditâ nuptæ dignitate prostitutæ sibi nomen adsciverat.* Chrysologus Serm. 102. *Sicut fides servos promovet in amicos, ità perfidia filios in pœnalem servitutem redigit.* Ποίησόν με, &c. formula deprimentis se. Phædra apud Senecam,

Matris superbum est nomen, & nimiùm potens;
Nostros humilius nomen affectus decet:
Me vel sororem, Hippolyte, vel famulam voca.

Euthymius in hunc Lucæ locum, *Quia primo ordine excidi, dignare me vel secundo.* Ità Cicero ad Atticum, *Fac ut me velis esse aliquem, quoniam qui fui, & qui esse potui,* JAM ESSE NON POSSUM.

Ibid.

Ibid. ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου] Congruenter qui bona adhuc juvenis dilapidaverat, mercenarii nomen adsciscit. Solomo 29. 21. Gnomologici, Ὃς κατασπαταλᾷ ἐκ παιδὸς, οἰκέτης ἔσαι.

Com. 20. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος] Quod suprà 14. 32. Ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος. Contrà 7. 6. Ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος.

Ibid. εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη]

——Ubi tendentem adversum per jugera natum
Conspexit, latus palmas utrasque tetendit:
Effusaeque genis lacrymae.——

In verbo εἶδεν non actum tantùm videndi intellige, sed & agnoscendi celeritatem: nè pereat planè τὸ amoris ὀξυδερκὲς, non minimum sanè indicium illius affectûs quem heic tam vivis coloribus nobis Christus depingit. Pindarus, de Jasone, Τὸν μὲν εἰσελθόντ' ἔγνων ὀφθαλμοὶ πατρός. Scriptor Tobiae 11. 6. Ἐκάθητο περιβλεπομένη τὸν παῖδα αὐτῆς, καὶ κατενόησεν αὐτὸν ἐρχόμενον. Ubi Vulgatus, *agnovit venientem.* Heliodorus de Chariclia, Πόῤῥωθεν ἀναγνωρίσασα τὸν Θεαγένην, &c. nimirum quia dilectum suum. Tum hoc epiphonema addit, Ὀξὺ τι πρὸς ἐπίγνωσιν ἐρωτικῶν ὄψις, καὶ κίνημα πολλάκις, καὶ σχῆμα μόνον, κἂν πόῤῥωθεν, ἢ κἂν ἐκ νώτων, τὴν ὁμοιότητα τὴν φαντασίαν παρέστησεν. Euthymius in hunc Lucae locum, *O visum compatientis acutissimum!*

Ibid. εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη] Ità Marc. 6. 36. Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη. Vide & suprà heic 7. 13. Homerus Iliad. ξ'. ubi de Junone Jovem accedente,

——Ἴδε δὲ νεφεληγερέτα Ζεύς.
Ὡς δ' ἴδεν, ὥς μιν ἔρως πυκινὰς φρένας ἀμφεκάλυψεν,
Οἷον ὅτε πρώτιστον ἐμισγέσθην φιλότητι.

Ibid. ἐσπλαγχνίσθη] Συνεστρέφετο αὐτοῦ τὰ ἔντερα, ut Josephi, (Genes. 43. 30.) Benjamino viso. P. Chrysologus, Serm. 54. *Judex cùm vult ignoscere, hominem respicit, non culpam: pater cùm misereri vult filio, affectum cogitat, non delictum.* Vulgatus, *misericordiâ motus est.* Ità 1. Justinus, *Motus & ipse misericordiâ.*

Ibid. ἐσπλαγχνίσθη]

——Agnoscens veteris vestigia amoris.

Seneca 69 Epist. *Nihil faciliùs quàm amor recrudescit.* Propertius 2.

Differtur, nunquam tollitur ullus amor.

Ibid. ἐσπλαγχνίσθη]

——Neque enim patrius consistere mentem
Passus amor.——

Lucianus in Abdicato filio, Ἡ φύσις τῆς γεννήσεως πρὸς πάθον τῶν γεγεννημένων ἕλκει. Donatus in 1. 2. Phormionis, *Heic exemplum vitae est, in quo spectatur nullam esse tam justam & gravem iracundiam patris, quae non,* &c. *evanescat.* Quintilianus in Declamationibus, *Parentum affectus nunquam in tantum vincuntur odio ut non ad naturam suam revertantur.* Seneca Hipppolyto,

——O nimiùm potens,
Quanto parentes sanguinis vinclo tenes
Natura! quàm te colimus inviti quoque!

In Ejusdem Thyeste,

Redire pietas unde summota est solet.
Nulla res major pietate verâ est.
Jurgia externis inimica durant:
Quos amor verus tenuit, tenebit.

Ibid. καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ] Terentius,

——Ut consuetum facilè amorem cerneres,
Rejecit se in eum flens quàm familiariter.

Petronius, *Invasit pectus amplexibus, & perfusum os lacrymis vultu contrivit suo: diu vocem neuter invenit.* Vocis δραμὼν autem notanda vel inprimis efficacia. Lucianus in Amoribus, Πόῤῥωθεν ἰδὼν ἑκάτερός με γήθεως καὶ χαρᾶς πλέος προσέδραμον. Euthymius hîc, *Accurrit ut appareat amoris vehementia.* Heliodorus ubi suprà, Ὥσπερ οἰστρηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὄψεως, ἐμμανὴς ἐπ' αὐτὸν ἵεται, (i. e. προσέδραμε) καὶ περιφῦσα τῷ αὐχένι ἀπρὶξ εἴχετο, καὶ ἐξήρτητο, καὶ γοεροῖς τισι κατησπάζετο θρήνοις. De Deo (quem haec parabola designat,) D. Augustinus, *sic festinat absolvere tormenta compassionis suae, quasi plùs cruciet ipsum compassio miseri, quàm ipsum miserum compassio sui.*

Ibid. ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτὸν] Genes. 33. 4. Ἐφίλησε, καὶ προσέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ. Vide & Genes. 29. 13. & 46. 29. Apuleius 11. *Colloque ejus multis osculis inhaerens,* &c. Quae & optimè τὸ καταφιλεῖν virtutem exprimere videntur: nec enim illud κατὰ hîc de nihilo apponitur. Vide suprà ad 7. 45. dicta.

Ibid. κατεφίλησεν αὐτὸν]

——Datur ora tueri,
Nate, tua? & veras audire & reddere voces?
——Ut te, suavissime nate,
Accipio, agnoscóque libens! ut verba reversi
Grata habeo, & vocem filii vultúmque recordor!

Com. 22. εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν, &c.] 4 Reg. 10. 22. *Dixitque his qui erant super vestes, Proferte vestimenta,* &c. In Excerptis veteris Glossarii, *Proferte,* ἐξενέγκατε.

Ibid. ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην]

Depone squallidos cultus, festos cape.
——Squallidam vestem exue,
Oculisque nostris parce, & ornatus cape
Pares meis.——

Apud Curtium lib. 6. *Hic habitus,* &c. *cum isto squalore* (tibi) *permutandus est.* Esther. 4. 4. Ἀπέστειλεν (ὁ βασιλεὺς) στολίσαι τὸν Μαρδοχαῖον, καὶ ἀφελέσθαι αὐτοῦ τὸν σάκκον. Apuleius 7. *Vestem lautiusculam proferunt* (ἐξενέγκαντ) *sumeret: abjecto centunculo.* Adde Baruch. 5. 1. & Zachar. 3. 4. Πρώτην heic (ut & 1 Tim. 5. 12.) προτέραν intellige: ut sensus sit, priori (id est, pristino) restituatur affectui meo.

Ibid. δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ] Εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ut digito imponatur ejus. Ità suprà 5. 4. εἰς ἄγραν dixit. Vide ad 7. 44. dicta. Stola autem & annulus honoris heic insignia, ut & 1 Maccab. 6. 15.

Com. 23. τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν] Occurrunt μόσχοι σιτευτοὶ itidem in 9 Athenaei libro. Plutarchus in Amatorio, Πιαίνοντες ὑπὸ σκότῳ μόσχους καὶ ὄρνιθας. Sic Proverb. 15. 27. in Latino, *saginatus vitulus;* & 1 Reg. 28. 24. *vitulum pascualem.* In Glossario, Βόας σιτεύω, *sagino.* Vitulus heic ob reditum mactatus. In Quintiliani Declamationibus, *Nulla adhuc pro reditu meo soluta sunt vota, non percussa,* &c. *hostiae.* Horatius,

Pascitur ob vestrum reditum votiva juvenca.

Ibid. θύσατε, καὶ εὐφρανθῶμεν] Ità Judic. 16. 23. θυσιάσαι καὶ εὐφρανθῆναι. In Glossario, Εὐφραίνω, &c. *epulor.* Hesychius, Θύει, εὐθυμεῖ, εὐφραίνεται. Εὐφραίνεσθαι autem in Allegoria ista est, *mente oblectari.* Ità Serm. 29. P. Chrysologus de Christo, *Discumbebat plùs in Matthaei mente, quàm sigmate: & epulabatur, non cibis, sed reditu peccatoris.*

Com. 24. ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν] Ἐν τοῖς παραπτώμασι nempe, Ephes. 2. 1. Coloss. 2. 13. Sic, θάνατος ὁ τῆς ἀδίκου ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας, apud Clementem Stromat. β'. Lactantius 3. 12. *Sicut corpus ab hostibus suis victum morte multatur, ità superatus à vitiis animus moriatur necesse est.* Porphyrius περὶ ἀποχῆς δ'. Τὸ κακῶς ζῆν, &c. Δημοκράτης ἔλεγεν οὐ κακῶς ζῆν, ἀλλὰ πολὺν χρόνον ἀποθνήσκειν. Vide quae fusè in hanc mentem ad 1 Tim. 5. 6. annotavimus. Ἄνοιαν, τῆς λογικῆς οὐσίας θάνατον vocavit Hierocles. Philo Judaeus, Οἱ ἄθλιοι τὰς ψυχὰς, τεθνήκασιν.

Ibid. νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησεν] Ità Rom. 6. 13. (&, ut heic, moraliter) ἐκ νεκρῶν ζῶντας· & Apocal. 2. 8. at sensu physico, Ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν· item 1. 18. Ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός· adde & Apoc. 3. 1.

Ibid. ἀνέζησε] Τῷ Θεῷ, ut Rom. 6. 8. μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ut 1 Joh. 3. 14. Τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπογενόμενος, ζῇ τῇ δικαιοσύνῃ, ut 1 Pet. 2. 24. vide & 1 Petr. 3. 18. Ἦν

σκότ☉, (ut Ephes. 5.8.) νυνὶ δὲ φῶς. Philo lib. Quòd deter. insid. potiori, Ἄβελ (τὸ παραδοξότατον) ἀνῄρηταί τε καὶ ζῇ· ἀνῄρηται μὲν ἐκ τῆς ἄφρονος διανοίας, ζῇ δὲ τὴν ἐν Θεῷ ζωὴν εὐδαίμονα. Clemens Stromat. 5. de Christianis, Ὡς ἀπολωλότας, καὶ τεθνηκότας τῷ Θεῷ, τοὺς ὑπ' ἀπειλείας ἤ τινος ἄλλου (melius ἄλλου πάθους) νενικημένους, ὡς νεκροὺς πενθοῦσι, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἐὰν ἀξιόλογον μεταβολὴν ἐνδείξωνται. Chrysostomus ad Rom. 6. Ὅταν ὁ πόρνος γένηται σώφρων, καὶ ὁ πλεονέκτης ἐλεήμων, καὶ ὁ τραχὺς ἥμερος, καὶ ἐνταῦθα ἀνάστασις γέγονεν, ἐκείνης προοίμιον οὖσα. Euthymius ad Joh. 6. *Mors animæ est separatio à Deo, quemadmodum etiam mors corporis est ipsius ab anima separatio: nam anima corpus vivificat, animam verò Deus.* Hierocles de humanis mentibus, Ἀποθνήσκουσαί ποτε τὴν θείαν εὐζωΐαν τῇ ἀπὸ Θεοῦ φυγῇ, καὶ ἀναβιώσκομέναι πάλιν τῇ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφῇ.

Com. 25. ἐν τῷ ἀγρῷ] In rure, aut prædio suburbano. Ità apud Terentium ille,

Est ager sub urbe hic nobis.——

i. e. prædium. Phavorinus, Ἀγρὸς, ὁ ἔξω τῆς πόλεως τόπος.

Ibid. καὶ ὡς ἐρχόμενος, &c.] Subaudi, ἐκ τοῦ ἀγροῦ. Sic, ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἔρχεσθαι, Judic. 19.16. Vide & Genes. 34.7. in Latino.

Ibid. ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν] *Vocum* enim (ut locutus Cicero pro Rosc. Amer.) *& nervorū cantu vicinia personabat.* Recentior συμφωνίας concentus vertit, quod non improbo. Apuleius in de Mundo, *In choris, cùm dux carminis hymno præcinit, concinentium vulgus virorum & feminarum mixtis gravibus & acutis clamoribus unam resonant harmoniam:* i. e. *unam symphoniam.* Quam vocem & heic, & Exod. 32.18. non minùs bene retinuit Vulgata versio. Scholiastes vetus ad Horat. de A. P. *Symphonia est concentus cantorum.* Virgilius, *Avium concentus:* ubi Servius, *Commistus cantus, symphonia.* Idem in schedis Fuldensibus, *Concentum symphoniæ tubarúmque.* Hinc & *symphoniarum cantus* apud Senecam 51 Epistolâ: & *Symphoniaci, cantores, musici*, in Glossis Isidori dictis. Cæterùm, si cum Syro Interprete συμφωνίας καὶ χορῶν acceperimus quasi per ἓν διὰ δυοῖν dictum, habebimus planè hîc quod (συναυλίας καὶ συνῳδίας χορῶν, Aristides in Monodia de Smyrna dixit. Sanè cùm Suetonius cap. 37. Calig. *Inter choros ac symphonias* dixit, per eandem illam orationis figuram eum locutum existimem.

Com. 26. ἕνα τῶν παίδων] Servius ad Eclog. 6. *Ministros & familiares solemus communiter pueros vocare.*

Ibid. Ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα] Sic infrà 18.36. ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο. Virgilius,

——*Quid vult concursus ad amnem?*

Plinius lib. 1. epist. 13. de Claudio Imperatore, *Cùm in Palatio spatiaretur, audissétque clamorem, causam requisivisse,* &c. Plutarchus de Alcibiade, Παριόντα θορυβούντων Ἀθηναίων ἐρέσθαι τὴν αἰτίαν τοῦ θορύβου.

Com. 28. ὠργίσθη, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν] Simile 1 Reg. 1.43. vide.

Ibid. ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτὸν] In Colloquiis Græcis, Παρακάλεσον αὐτὸν, Τί ἔξω εἱστήκεις;

Com. 29. τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι] Qui se probatos volunt & officia sua, à diuturnitate temporis solent argumentum sumere: vide Genes. 31.38, & 41. 1 Reg. 29.8. Act. 20. 18, & 31. Propertius,

Quinque tibi potui servire fideliter annos.

Apud Senecam ille Controvers. 2.1. *Per annos duodecim in officio fui: dic quid in domo tua peccaverim.* D. Hieronymus in Epistolis, *Penè certè biennium cum iis vixi,* &c. *dicant quid unquam in me aliter senserint quàm Christianum decebat.* Gracchus apud Gellium, *Biennium fui in Provincia: si ulla meretrix domum meam introivit, cujusquam servus propter me sollicitatus est, omnium nationum postremissimum nequissimúmque existimatote.* Dum ait filius heic, δουλεύω σοι, vult dicere, Non filii tantùm reverentiâ te colui, sed & servi timore. Sirachides 3.8. de bono filio, Ὡς δεσπόταις, δουλεύσει τοῖς γεννήσασιν αὐτόν.

Artemidorus 1.50. Ἐπίσης οἱ παῖδες τοῖς θεράπουσιν ὑπηρετοῦσι τοῖς γονεῦσι, καὶ θεραπεύουσιν αὐτοὺς ὥσπερ οἰκέται. Servius ad Æneid. 11. *Alii tradunt de filiis qui in patris potestate sunt, non putari jus esse funus vocari, fierique: quia servorum loco sunt parenti.* Ammonius, Κύριος, &c. τῶν υἱῶν ὁ πατήρ. Lactantius 4.3. *Dominum eundem esse qui sit pater, etiam Juris civilis ratio demonstrat: quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos Domini potestatem?* Adolescens ad patrem suum in Plautina Trinummo,

Pro ingenio ego me liberum esse ratus sum, pro imperio tuo
Meum animum tibi servitutem servire æquum censui.

In Ejusdem Asinaria,

Tuo facit jussu, tuo imperio paret: mater tu, eadem hera es.

D. Hieronymus ad Gaudentiam de filiolæ educatione, *Amet* (te) *ut parentem, subjiciatur ut Dominæ.* Vide & Malach. 3.17. Galat. 4.1. Philipp. 2.22. & alium è Plauto locum post pauca adducendum.

Ibid. καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον] Vult dicere,

Non unquam tenui saltem tua gratia nævo
Commaculata mihi est.——

Cornelius Nepos de Pomponio Attico, *Hoc ipsum verè gloriantem audivi in funere matris suæ, (quam extulit annorum nonaginta, cùm esset septem & sexaginta,) se nunquam cum matre in gratiam rediisse.* Filius jam dicto loco in Plautina Comœdia,

Semper ego usque ad hanc ætatem ab ineunte adolescentia
Tuis servivi servitutem imperiis & præceptis, pater:

quod heic, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι. Deinde,

Ne tibi ægritudinem, pater, parerem parsi sedulò,
Sarta tecta tua præcepta usque habui meâ modestiâ:

i. e. οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον. Seneca 3.38. de Beneficiis, *Nullâ vi verborum, nullâ ingenii facultate exprimi potest, quantum opus sit,* &c. *posse hoc dicere, Parentibus meis parui, cessi, imperio eorum,* &c. *obsequentem submissúmque me præbui.* Abdicatus à patre filius apud Quintilianum, *Ne illa quidem dicere sustineo quæ initio defensionis solennia cæteri* (filii) *habent, Ecquid peccavi? numquid luxuriatus fui?* &c. Abdicatus & alter ille apud Lucianum, Τίνα ἐπιμέλειαν οὐ παρῆκα; πότε ἀπόκοιτος ἐγενόμην; τίνας πότους ἀκαίρους; τίνας κώμους ἐγκαλεῖς; τίς ἀσωτία;

Ibid. οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον] Nullum imperium tuum omisi. Arrianus 3.5. in Epictetum, Ταῦτα ἐπιτηδεύων θέλω εὑρεθῆναι, ἵνα εἰπεῖν δύνωμαι τῷ Θεῷ, μή τι παρέβην σου τὰς ἐντολάς; Hoc Proverb. 15.5. τηρεῖν ἐντολὰς φυλάττειν· cui contrarium Tobiæ 4.6. τὰς ἐντολὰς παραβῆναι. Virgilius de filio Jovis, Mercurio,

——*Ille patris magni parere parabat*
Imperio.——

ubi Servius, *Non respondet, sed dictis obtemperat.*

Ibid. οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον] Servus ad herum suum in Plauti Mostellaria,

Qui tibi nunquam quidquam, postquam tuus sum, verborum dedi.

Com. 30. ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον] *Degulator iste* (ex Apuleio loquimur nostro,) *qui in ventrem condidit, & collurcinationibus dilapidavit substantiam tuam.* Plautus Pseudolo,

——*Lustrantur, comedunt quod habent.*

Sic, *bona comedere*, apud Senecam 122 Epist. & *bona adedere* apud Tacitum lib. 1 Historiarum. Τὸ σου posterius in Vulgata abest, at putem retinendum. Ad filium pater ille in Nubibus Aristophanis,

——Ὥσπερ τεθνεῶτος καταλύεις μου τὸν βίον.

Anthippus Comicus, Μειράκιον ἐρωμένην ἔχων, τὴν πατρῴαν οὐσίαν κατεσθίει. Lucretius,

——*Bene*

——Bene parta patrum fiunt anademata, mitra,
Interdum in pallam, ac Melitensia Caâque vertunt.

Plus autem heic καταφαγὼν quàm simpliciter φαγών. Suidas ad jam citata Aristophanis ea, καταλούεις, &c. Τὼ ΚΑΤΑ᾽ πρόθεσιν ἐπιτατικῶς λαμβάνουσιν, ὡς ἐπὶ τῶ καταφαγεῖν. Glossarium, Καταφαγάς, *nepos, comissator, vorax.* Aliud Glossarium, *Devorator*, καταφαγάς· & ibidem, *Helluo*, ἄσωτος, καταφαγάς. Τὸν βίον σε, *substantiam tuam.* Plutarchus in De aud. poet. Καὶ τὸ βίον ποτὲ μὲν τὸ ζῆν, ποτὲ δὲ καὶ τὰ χρήματα. Artemidorus 4. 33. Ὁ βίος διχῶς νοεῖται, ποτὲ μὲν ὡς ὑσία καὶ κλήματα, ποτὲ δὲ ὡς αὐτὸ τὸ ζῆν. Hesychius, Ζωὴν, ὑσίαν. Scholiastes ad Odyss. ξ'. Ζωὴ, ἡ περὶ τὸ ζῆν περιουσία. Donatus ad Phormionem, *Vita mores significat, & animam, & alimentum*, &c. Τὸ ὗτος hîc, ut & infrà 18. 11. per contemptum prolatum. Vide ad Act. 5. 28. annotata.

Ibid. ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν]

——Qui rem patriam rumore sinistro
Limina ad obscœna infregit.——

Γασεὶ χαριζόμενος τὸν βίον ὁ κατὰ κόσμον
Τῇ δ᾽ ὑπὸ τὸ μιαρὸν χασέρα μαργοσύνῃ.

In Epidico Plautina,

Cum illa quam tuus (filius) *deamat, deperit,*
Ubi fidémque rémque, séque teque properat perdere.

Hesychius, Ἀπολελάχυνται, εἰς λαχνείαν ἀνάλωται· ubi fortè (sensu quo apud Lucam) ἀπολελάγνευται & λαγνείαν scribendum. Signanter autem μετὰ πορνῶν βίον καταφαγεῖν dictum. Solomo 29. 3. Gnomologici, Ὃς ποιμαίνει πόρνας ἀπολεῖ πλοῦτον. Vide & ibidem 5. 10. Sirachides 9. 6. Μὴ δῷς πόρναις τὴν ψυχήν σε, ἵνα μὴ ἀπολέσῃς τὴν κληρονομίαν σε. De Callia Suidas, Ἐχρῆτο πάνυ, τὰ πατρῷα εἰς πόρνας καταναλώσας. Servius ad Æneid. 5. de Sirenibus, *Illectos suo cantu in naufragia adducebant: secundùm autem veritatem meretrices fuerunt, quæ transeuntes quoniam ducebant ad egestatem, his ficta sunt inferre naufragia.* Τὸ μετὰ hîc aggravativè ponitur, ad convictum demonstrandum. Donatus ad Terentium, *Gravius est cum meretrice vivere quàm meretricem amare.*

Com. 31. Τέκνον, σὺ πάντοτε, &c.] q. d. Non hæc in tuam contumeliam facio, sed in illius honorem. *Eum fratrem amari magis putas quem non amas? falleris, longéque te ab intellectu rerum naturæ seposuit prava persuasio, qui putas ex paternis affectibus filio* (fortè *uni filio*) *perire quicquid in altero de necessitate præponderat. Par est in omnes liberos, eadémque pietas*; *sed habet in aliquo plerumque proprias indulgentia causas: & salvâ charitatis æqualitate est quiddam per quod singulos rursum tanquam unicos amamus. Hunc primus nascendi locus, illum gratiorem prior fecit infantia: alium lætior cultus, & blandior osculis amplexibúsque facies: quosdam magis severitas probitásq;* *commendat: in quibusdam* (en rem ipsam de qua hîc Christus) *impatientiùs calamitates diliguntur. Salva tamen est universitas, cùm quicquid in altero cessare creditur, in altero restituit affectus. Securus sis, non intercidunt ista, non pereunt: sed invicem vincunt, prævalent, cedunt.* Sunt verba Quintiliani ex 5. declam. sumpta. Seneca 66 Epist. *Parentum amor magis in eos quorum miserentur inclinat.* Idem exul ad matrem suam, *Necesse est, cùm omnia fece-ris, cogitationes tamen tuas subinde ad me recurrere; nec quenquam nunc ex liberis tuis frequentiùs obversari tibi: non quia illi minùs chari sunt, sed quia naturale est manum sæpius referre ad id quod dolet.* Seneca alter in Thebaide,

——Semper infirmo favens
Miseros magis Fortuna conciliat suis.

Quintilianus Declam. 328. de liberis loquens, *Inter quos hæc una differentia est apud animum patris, quòd semper majorem locum habet is cujus miseremur.*

Ibid. καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστι]

Tecum cuncta mihi, & tibi sunt communia mecum.

Arrianus 2. 20. in Epictetum, Μέμνησο ὅτι υἱὸς εἶ, τέκνου τῶ προσώπε ἐπαγγελία πάντα αὐτῷ ἡγεῖσθαι τῶ πατρός. Vide Joh. 3. 35. & 16. 15. Euthymius ad Joh. 17. ea, MEA OMNIA TUA SUNT, ET TUA MEA SUNT, *Etiam antequam darentur, filii erant, & postquam data sunt, patri permanserunt: hoc est, semper amborum, utpote æqualium in honoribus & bonis.* De filio & suis bonis apud Terentium ille,

Quem pariter uti his decuit, aut etiam magis.

Institut. de suis & necess. hæred. *Vivo quoque patre domini quodammodo existimantur.*

Ibid. πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν] Tu (inquit) heres meus, ergò κύριος πάντων, (Galat. 4. 1.) κληρονόμος πάντων, (Hebr. 1. 2.) ubi tanta quanta inter nos communio intercedit nil donis opus. Romanos ab hac mente inter conjuges donationes mutuas vetuisse, Plutarchus narrat, ὐχ ἵνα μηδενὸς μεταλαμβάνωσιν, ἀλλ᾽ ἵνα πάντα κοινὰ νομίζωσιν. Σά ἐστιν, intellige proprietate, non pleno dominio; nec tamen minùs apta & propria locutio est. Seneca 7. 4. de Benefic. *Non ideo quod habeo meum non est si tuum est: potest enim idem esse & meum & tuum*: & cap. 12. *Non est argumentum, aliquid tuum non esse, quia vendere, quia consumere, quia mutare in deterius aut melius non potes: tuum enim est etiam quod sub lege certa tuum est.*

Com. 32. Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε] D. Augustinus Confess. 8. 3. *Æger est charus, & vena ejus malum renunciat? omnes qui eum salvum cupiunt ægrotant simul animo: fit ei rectè?* &c. *fit tale gaudium quale non fuit cùm antea salvus & fortis ambularet.* Martialis ubi de Proculo sanitati restituto,

Desperasse juvat.——

Et statim,

——Minùs gaudent qui timuere nihil.

Vulgatus heic, *epulari & gaudere oportebat.* Ità, *hilares sunt, & epulantur*, in Floridis Apuleius dixit. Χαίρειν autem, & εὐφραίνεσθαι conjungi solent, ubi de re convivali agitur, ut Thren. Jerem. 4. 21. χαῖρε, καὶ εὐφραίνε· & Esther. 9. 8. Ἦγον αὐτὴν ἡμέραν μετὰ χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης. Philo locutionem istam de Deo usurpavit, Μόνος (inquit) χαίρει, καὶ μόνος εὐφραίνεται.

Ibid. ὅτι ὁ ἀδελφός σε ὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε] Vide suprà ad comm. 14. dicta. Vult dicere, Æquum est & nos epulari, quia jam ille epulatur, ὐκ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας· (1 Cor. 5. 8.) ἀλλ᾽ ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

Ibid. ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη] Vide infrà 19. 10.

Κεφ. ιϛ΄.

1. Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2. Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου· οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3. Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4. Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

5. Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

6. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

7. Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

8. Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν· ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι.

9. Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

10. Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

11. Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

12. Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

13. Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

14. Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

15. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

16. Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

17. Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

18. Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.

19. Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

20. Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος,

21. Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

Verſio Vulgata.

1. DIcebat autem & ad diſcipulos ſuos, Homo quidam erat dives qui habebat villicum; & hic diffamatus eſt apud illum, quaſi diſſipaſſet bona ipſius.

2. Et vocavit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ; jam enim non poteris villicare.

3. Ait autem villicus intra ſe, Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? fodere non valeo, mendicare erubeſco.

4. Scio quid faciam, ut cùm amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos ſuas.

5. Convocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?

6. At ille dicit, Centum cados olei. Dixítque illi, Accipe cautionem tuam, & ſede, citò ſcribe quinquaginta.

7. Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & ſcribe octoginta.

8. Et laudavit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter feciſſet: quia filii hujus ſeculi prudentiores filiis lucis in generatione ſua ſunt.

9. Et ego vobis dico, facite vobis amicos de mammona iniquitatis; ut cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

10. Qui fidelis eſt in minimo, & in majori fidelis eſt; & qui in modico iniquus eſt, & in majori iniquus eſt.

11. Si ergò in iniquo mammona fideles non fuiſtis; quod verum eſt quis credat vobis?

12. Et ſi in alieno fideles non fuiſtis; quod veſtrum eſt, quis dabit vobis?

13. Nemo ſervus poteſt duobus dominis ſervire: aut enim unum odiet, & alterum diliget; aut uni adhærebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſervire & mammonæ.

14. Audiebant autem omnia hæc Phariſæi, qui erant avari, & deridebant illum.

15. Et ait illis, Vos eſtis qui juſtificatis vos coram hominibus: Deus autem novit corda veſtra, quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt ante Deum.

16. Lex & prophetæ uſque ad Johannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit.

17. Facilius eſt autem cœlum & terram præterire, quàm de Lege unum apicem cadere.

18. Omnis qui dimittit uxorem ſuam, & alteram ducit, mœchatur; & qui dimiſſam à viro ducit, mœchatur.

19. Homo quidam erat dives, & induebatur purpurâ & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè.

20. Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui jacebat ad januam ejus, ulceribus plenus,

21. Cupiens ſaturari de micis quæ cadebant de menſa divitis; ſed & canes veniebant, & lingebant ulcera ejus.

22. Ἐγένετο

22. Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

23. Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

24. Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

25. Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

26. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται· ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

27. Εἶπε δὲ, Ἐρωτῶ οὖν σε, πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου·

28. Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς· ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

29. Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

30. Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχὶ, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, μετανοήσουσιν.

31. Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

22. Factum est autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est autem & dives; & sepultus est in inferno.

23. Elevans autem oculos suos cùm esset in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in sinu ejus.

24. Et ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma.

25. Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala; nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.

26. Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum est: ut hi qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque indè huc transmeare.

27. Et ait, Rogo ergò te, pater, ut mittas eum in domum patris mei:

28. Habeo enim quinq; fratres: ut testetur illis, nè & ipsi veniant in hunc locum tormentorum.

29. Et ait illi Abraham, Habent Moysen & prophetas: audiant illos.

30. At ille dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.

31. Ait autem illi, Si Moysen & prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.

Ad Cap. XVI.

Com. 1. "Ος εἶχεν οἰκονόμον] *Dispensatorem*: at bene satis Vulgatus, *villicum*. In Glossis Isidori dictis, *Villicus, actor, exactor pensionum villa: insularius*. Vide l. 146. de V. S.

Ibid. καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ] Sic infrà 23.14. Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν. Διεβλήθη, *delatus est*. In Glossario, Διαβάλλομαι, *deferor, insimulor*. Dispensatorem, seu villicum istum quinam fuerint qui detulerunt, in Contextu non ponitur: at poscit mos vivendi conservos intelligamus, nationem præfectis famulitiorum plerumque infensam. Vide Matth. 18.31. Virgilius 2.

——Atque erepta conjugis ira:

Ubi Servius, Σχῆμα διανοίας· *non enim dicit à Trojanis sublatam, quia intelligendum reliquit*. Apud Nonnium Varro, *Plures dominos servi comedêre quàm canes*. Vide suprà 12.45.

Com. 2. Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ;] Samuel ad filios suos 1 Reg. 2.24. Οὐκ ἀγαθὴ ἡ ἀκοὴ ἣν ἐγὼ ἀκούω περὶ ὑμῶν. Τί τοῦτο ἀκούω; concisè dictum est, pro, τί ἐστι τοῦτο ὃ ἀκούω; &c. Ità Genes. 42.28. Τί τοῦτο ἐποίησεν ἡμῖν ὁ θεός; ubi optimè Vulgatus, *Quidnam est hoc quod fecit nobis Deus?* & ibid. 27.20. τί τοῦτο ὃ ταχὺ εὗρες; quidnam & quale hoc est quòd tam citò invenire potuisti? Apuleius (Græcismis scatens Scriptor) Milesf. 2. *Quid hoc comperior?* i. e. Quidnam est quod comperior? Vox τοῦτο autem in Contextu auget rei invidiam, vult dicere enim, Qualia & quanta sunt quæ de te audio? Sic in Terentii Hecyra 1.2.

Quid hoc negotii est modò quod narravit mihi
Heic intus Bacchis?——

Ad quem locum Donatus, *QUÆ, qualia scilicet, & quanta*. In Plauti Truculento,

——Quod ego facinus audivi adveniens tuum!

Pluto, itidem ad hominem accusatum, (ut villicus iste) apud Lucianum, Τί ταῦτά φασιν, ὦ Μένιππε; & Matth. 26.62. Pilatus, Τί σου οὗτοι καταμαρτυροῦσι; Non ergò interrogativè (ut quibusdam visum) sed admirativè hæc in Contextu prolata. Terentius Andr. 4.4. *Quid hoc?* ubi idem Donatus, *Non interrogantis, sed mirantis, & non intelligentis est*. Idem ad Andr. 5.3. illud, QUID AIS? *Non interrogantis, sed invehentis est*: & ad Adelph. ea, QUID SIT, *Est admirantis magis quàm interrogantis*. Nec admirantis tantùm apud Lucam ista, sed & indignantis oratio. Idem ad Andr. 2.1. ea, *Quid ais, Byrrhia? Miratur magis quàm interrogat: vel potiùs indignatur*. Ἠθικῶς autem indignatur paterfamiliâs iste ab œconomo sua bona dissipata esse. Symmachus lib. 6. epist. 81. *Exasperat animum malè gesta ratio villicorum*.

Ibid. ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου] Auctor libri de Singularitate clericorum, in operibus Cypriani, *Necesse est ut alterius rationi subjiciatur qui alienum negotium tractaverit*. Cicero in Hortensio, *Cùm rationem à dispensatore accipis*: quod Petronio, *ad rationes sedere*. Hinc & *actûs sui rationem reddere*, in quodam Papiniani responso: ubi & *actûs* οἰκονομίας. Ad rem hoc loco significatam Apostolus Rom. 14.12. Ἕκαστος ἡμῶν λόγον περὶ ἑαυτοῦ δώσει τῷ θεῷ. Vide & 1 Pet. 4.5.

Ibid. ἀπόδος τὸν λόγον, &c.] Panegyristes ad Constantinum, *Sic quoque cùm viceris, redde rationem*.

Ibid. τῆς οἰκονομίας σου] In Glossario, Οἰκονομία, *dispensatio, administratio*.

Ibid. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν] Οἰκονομεῖν Vulgato *villicare*. Ità in Glossario eodem, Οἰκονομῶ, *villico*. Utitur & lib. 8. Apuleius. D. Augustinus in Psal. 48. vertit,

Non potes agere mihi: hinc & *actores* dicti. Ου δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν, est, οὐκέτι οἰκονομεῖν μέλλεις. Marc. 2. 19. οὐ δύνανται νηστεύειν, est, οὐ νηστεύουσι. 1 Cor. 3. 1. Ουκ ἠδυνήθην λαλῆσαι, est, οὐκ ἐλάλησα· & infrà hîc, ἀποθανεῖν οὐ δύνανται, est, οὐκ ἀποθνήσκουσι. Vide & Joh. 5. 19. Ità, pro eo quod Marc. 6. 5. Ουκ ἐδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιεῖν, Matthæi Interpres habet, οὐκ ἐποίησεν. Cujus formæ nec pauca invenire est apud Latinos. Vide ad Apuleium pag. 129, & 570. annotata. Vulgatus heic, *jam enim non poteris*, &c. Sic suprà 15. 19. ea, οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος, vertit, *jam non sum dignus.* Utroque loco τὸ *jam* pro *jam ampliùs* posuit.

Com. 3. εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ] Donatus in Terentii Adelph. *Moris est secum loqui vel senes, vel maximè aliquid ex animo agentes.*

Ibid. τί ποιήσω;] Plautus Rud.

— Quam spem, aut opem, aut consilii quid capessam?

Idem Capt.

—Inter sacrum saxúmque sto, nec quid agam scio.

Ità loqui solent qui inopiâ consilii vel pecuniæ laborant. D. Basilius Homil. in Avaritiam, Ὁ διὰ πτωχείαν στενοχωρούμενος (λέγει,) Τί ποιήσω; Theophylactus ad illa divitis Luc. 12. τί ποιήσω; Τοιαύτας φωνὰς οὐχὶ καὶ ὁ πένης λέγει; In eodem argumento Zeno Veronensis, *Egeni vox est ista, Quid faciam?* Arrianus 4. 10. in Epictetum, Ἀπορία, &c. περὶ τὰ ἐκεῖ γίνεται, &c. τί ποιήσω; πῶς φάγω; Galba apud Valer. Maximum, *Quo nomine* (pecuniæ nempe) *appellor, Quid agam?* Terentius 4. 1. Hecyræ, *Quid agam?* ubi Donatus, Διαπόρησις *turbatis apta.* In ejusdem Eunucho, *Quid igitur faciam?* ubi Donatus, *Menander*, εἶτα τί ποιήσω; &c. *& est* διαλογισμὸς *perditæ mentis post multam frustrà cogitationem.*

Ibid. τί ποιήσω;] Et statim, ἔγνων τί ποιήσω. Sic suprà 12. 17, 18. Τί ποιήσω; & pòst, τοῦτο ποιήσω.

Ibid. σκάπτειν οὐκ ἰσχύω] Ου θέλω non dicit, at quod plus est, οὐκ ἰσχύω. Sic in Eunucho Terentii ille,

——neque plagas pati Possum:——

ubi Donatus, *Non, nolo: sed, non possum.*

Ibid. σκάπτειν οὐκ ἰσχύω]

——Non didici aut duro subiisse labori,
Aut operi insuetas atteruisse manus.

D. Hieronymus epist. ad Eustochium, *At dices, puella sum delicata, & quæ manibus meis laborare non possum.* Fulgentius Mytholog. lib. 3. *Delicata consuetudo laborioso fert operi præjudicium.* Seneca 3. 29. de Ira, *Rusticum laborem recusat*, &c. *à servitute urbana & feriata translatus ad durum opus.* Euripides,

Κακαὶ γεωργεῖν χεῖρες εὖ τεθραμμέναι.

Quintilianus Declamat. 260. *Juvenes in magnis patrimoniis atque in summa dignitate nati, subitò excussi, non dico opibus, sed necessariis etiam ad victum* (meliùs *vitam*) *spiritúmque ultimum sustinendum, non redibunt ad opus quotidianum, non sufficient assiduo labori.* Ejusdem Declam. 3. ille filius abdicatus, *Quid vis porrò faciam? agrestia olera delicatior aggrediar? hoc à fortuna non didici.* Eutropius aulâ abactus apud Claudianum,

Sternere quippe toros, vel cædere ligna culinæ
Membra vetant.——

Parasitus rege suo destitutus apud Libanium, Ἡ γαστὴρ μὲ ἀπαιτεῖ τὴν συνήθειαν, ὁ δώσω δ' οὐκ ἔστιν· τέχνην δ' ἐγὼ (scribe τέχνην δ' οὐκ ἔγνων) οὐδὲ γὰρ ἔμαθον τὴν ἀρχήν· πονεῖν οὐκέτι δύναμαι, τῷ σώματι ὑπὸ τῆς τρυφῆς διεφθαρμένος. Ubi & πονεῖν respondet ei quod in Contextu σκάπτειν. Ad fossionem autem confugere solent qui nullo se manuum possunt ministerio tueri. Philo lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Ὑφ' ἧς (angustiâ rerum necessariarum) βιασθέντες, ἐγχειρεῖν καὶ τοῖς δουλοπρεπεστάτοις ἀναγκάζονται, σκάπτοντες, γεωπονοῦντες, &c.

Ibid. ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι] Nam id flagitiosum nimis. Sirachides 40. 29. Ζωὴν ἐπαιτήσεως μὴ βιώσῃς· κρεῖσσον ἀποθανεῖν ἢ ἐπαιτεῖν. Julianus 3. Orat. Οὐδὲ ὑποσχεῖν τῷ χεῖρε ὑποδέξαιτ' ἄν τις, &c. μὴ παντάπασιν ἀπεστερημένος αἰδῶ. Apuleius 7. *Eique suasisse nè manum erogandæ stipi porrigeret, sed*, &c. In Glossario, *Mendicus*, ἐπαίτης.

Com. 4. ἔγνων τί ποιήσω]

Non sum divinus, sed scio quid faciam.

In Plauti Aulularia ille, *Scio quid agam:* & in Trinummo,

Scio ego & sentio ipse quid agam.

Pro quo in Ejusdem Capteivis, *Sic egero.* Moraliter autem post, σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, addit, ἔγνων τί ποιήσω. Suidas ad ea nescio cujus,

Πεζῇ βαδίζω, νεῖν γὰρ οὐκ ἐπίσταμαι·
Ἀντὶ τοῦ, μὴ δύναμαι τοῦτο, ποιήσω οὖν ἐκεῖνο.

Ibid. ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν] Hoc est quod infrà com. 8. œconomus iste dicitur φρονίμως πεποιηκέναι· non quòd laudetur iniquitas ejus, sed quòd in statu adhuc meliore positus, providè secuturæ jam sortis difficultatibus occurreret. Μεθίστασθαι τῆς οἰκονομίας, est, quod *ab actu removeri* (de dispensatore itidem agens) Paulus J C. vocat.

Com. 6. Δέξαι σου τὸ γράμμα] P. Chrysologus Serm. 25. *Nónne homo homini exigua charta obligatione constringitur?* Vulgatus optimè γράμμα *cautionem* vertit. In l. 40. ff. de reb. cred. *Lecta est in auditorio Papiniani P. Prætorio cautio hujusmodi; L. Titius scripsi me accepisse à P. Mævio quindecim mutua numerata mihi de domo.* Hinc & *cauti nummi* apud Horatium, ubi vetus Commentator, *Propter chirographum dati.*

Ibid. καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα] Donatus ad Phorm. 5. 7. *Numerationem pecuniæ antecedit scriptura.* Horatius,

Scribe decem Nerio:——

ad quæ idem Commentator ille, *SCRIBE verbum Juris est, pro, mutuum sume.* Apuleius in Apologetico, *Non priùs discedunt quàm aliquid scripserint.* Vide in Epist. ad Philemonem com. 19. annotata. Καθίσας γράψον hîc, ut in Græco Esaiæ 30. 8. Τὸ ταχέως incertum ad præcedentem an subsequentem vocem referendum: maluerim ad præcedentem referri. E converso enim Joh. 12. 29. ἐγείρεται ταχύ· Matth. 28. 7. ταχὺ πορευθεῖσαι· Apocal. 2. 5. & 22. 12. ταχὺ ἔρχομαι· & Act. 17. 7. ἀνάστα ἐν τάχει.

Com. 8. οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου] Hi ferè sunt qui (ut Demas 2 Tim. 4. 10.) τὸν νῦν αἰῶνα ἀγαπῶσι· nec aliter heic Euthymius, *Filios seculi hujus dicit mundo adhærentes.* His Matth. 13. 38. contrarii οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας.

Ibid. Φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς, &c.] In Glossario, *Prudentiores*, φρονιμωτέρους· malim φρονιμώτεροι legi. Videtur enim hic locus Euangelistæ respici. Φρονιμώτεροι ὑπὲρ τ. υἱοὺς, &c. constructio Hellenistica. Judic. 11. 25. ἀγαθώτερος ὑπὲρ Βαλάκ· ibid. 15. 2. ἀγαθωτέρα ὑπὲρ αὐτήν· & 18. 26. δυνατώτερος ὑπὲρ αὐτόν. 3 Reg. 19. 4. κρείσσων ὑπὲρ τοὺς πατέρας. Ecclesiastæ 6. 10. ἰσχυρότερος ὑπὲρ αὐτόν· & 7. 26. πικρότερον ὑπὲρ θάνατον. Psal. 19. 10. γλυκύτερον ὑπὲρ μέλι. Habac. 1. 8. ὀξύτεροι ὑπὲρ τοὺς λύκους. Tale & illud,

——Scelere ante alios immanior omnes.

Ibid. εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν] In consulendo commodis suis, in calliditate mundana. Ità, servos ingenuis non sapientiâ, sed nequitiâ præstare, Justinus lib. 18. dixit.

Com. 9. Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ Μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας] Non dicit, ex opibus injustè partis amicos acquirendos: (οὐ γὰρ ὠφελήσουσι θησαυροὶ ἀνόμους, Proverb. 2. 10. Sirachides item 5. 10. Μὴ ἔπεχε ἐπὶ ἀδίκοις χρήμασιν, οὐδὲν γὰρ ὠφελήσει σε ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς) sed ἐκ ψευδωνύμου Μαμωνᾶ (ità enim ex opposito ἀληθινὸς infrà com. 11. Μ. τ. ἀδικίας accipio,) deberi θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον ἀποθησαυρίζειν· τὰ χρήματα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας ὄργανα ποιεῖν, ut Maras, de

de quo Suidas. D. Augustinus ad Psal. 48. de iniquitatis Mammona, *De divitiis istis quas divitias iniqui vocant.* *Amicos facere* heic, ut apud Plinium lib. 6. Epist. 6. *Quod quidem semper, quasi praeviderit hoc tempus, fecit sedulò: paravit amicos.* *Ex Mamona iniquitatis amicos facere*, ut apud Juvenalem,

Defossa in loculis quos sportula fecit amicos.

Ibid. ἵνα ὅταν ἐκλείπητε δέξων) ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίας σκηνάς] Ut cùm defeceritis (id est, in re significata, cùm mors à bonorum vitae istius procuratione vos abstraxerit,) recipiamini (id enim heic impersonale illud, δέξων),ut suprà 6.38. δώσουσιν,) in domos non προσκαίρους, ut dispensator iste, sed in mansiones aeternas: μονὰς (Joh. 14.2.) ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου. Salvianus 4. contra Avaritiam, *Expeditos se non putant ad sequendum Deum, nisi omnia priùs carnalium sarcinarum impedimenta projecerint, simul ut more hominum commigrantium priùs ad locum habitaculi res suas transferunt, quàm seipsos: scilicet, ut cùm universa quae ad se pertinent transtulerint, tunc ipsi in plenam ac refertam bonis immortalibus domum, praemissa rerum omnium facultate, commigrent.* Beneficentiam, sed ad incertos hujus vitae casus relatam, laudarunt Hebraeorum sapientes. Vide Ecclesiasten 11.2. Tobiae 12.9. Sirachidem 3. 33, 34. 29. 15. & 40.26. Philo in περὶ φιλανθρωπίας de Mose, Προτρέπει μὲν διὰ τοῦτο (δάνειον) ἀποδύεσθαι καὶ συμβάλλειν ὀκνηρότερον, ἀλλ' ἀνειμέναις χερσὶ καὶ γνώμαις μάλιστα μὲν χαρίζεσθαι, λογιζομένοις ὅτι καὶ ἡ χάρις τρόπον τινὰ δάνειον ἀποδοθησόμενον ἐν καιρῷ βελτίονι ἀνάγκης, ἑκουσίῳ γνώμῃ τοῦ λαβόντος. Secuti Gentium Scriptores eandem in sententiam. P. Syrus,

Habet in adversis auxilia qui in secundis commodat.

Seneca lib. de animi Tranquillitate, *Justitiâ, mansuetudine, humanâ lege, & benignâ manu praeparent multa ad sequentes casus subsidia: quorum spe securiùs pendeant.* Repete quae ante pauca adduximus ex Plinio juniore. Filius ad patrem parcum apud Menandrum,

——Ἐγώ σέ φημι δεῖν ὅσον χρόνον
Εἶ κύριος (πλούτου) χρῆσθαι,&c. γενναίως, πάτερ.
Αὐτὸν ἐπικουρεῖν πᾶσιν, εὐπόρους ποιεῖν
Ὡς ἂν δύνῃ πλείστους διὰ σαυτοῦ· τοῦτο γὰρ
Ἀθάνατόν ἐστι, κἄν ποτε πταίσῃς τύχης,
Ἐκεῖθεν ἔσται ταὐτὸ τοῦτό σοι πάλιν.

Quam in mentem itidem ad Galat. 6. D. Chrysostomus, Οἱ πλουτοῦντες ἐράνους τοῖς δεομένοις εἰσφέρουσιν, ἵν' εἴποτε καὶ αὐτοὶ περιπέσοιεν πενίᾳ, παρ' αὐτῶν ἐπιτυχῶσιν· & ad Matth. 5. Theophylactus, Ὁ χθὲς ἐλεήμων, ἐὰν ἀποπέσῃ σήμερον, παρὰ πάντων ἐλεηθήσεται. Πρὸς Τύχης παράδοξα καταφυγὰς ἑαυτοῖς προκαταλαμβάνειν, Dio in Excerptis vocat. Nec his aliena sunt quae apud Plutarchum de Xenophonte, Παραινεῖ τῶν ζώων εὐτυχοῦντας μάλιστα μεμνῆσθαι, καὶ τιμᾶν, ὅπως ὅταν ἐν χρείᾳ γενώμεθα, θαῤῥοῦντες αὐτοὺς παρακαλῶμεν· ὡς συνήθεις ἤδη ὄντας, καὶ φίλους. Parasitus Terentianus, Eun. 2.2.

——*Ad macellum ubi advenimus*
Concurrunt laeti mi obviàm cupedinarii omnes,&c.
Quibus & re salvâ & perditâ profueram,&c.
Salutant, ad coenam vocant, adventum gratulantur.

Ἐκλείπειν hîc absolutè ponitur, ut Hebr. 1. 12. in Graeco Genes. 49.33. Psal. 17.38. & 103.29. & apud Tacitum (eâque ipsâ quae apud Lucam nostrum sententiâ) *deficere*. *Quemcunque mortalium* (de Germanis loquitur,) *arcere tecto nefas habetur, pro fortuna quisque apparatis epulis excipit: cùm defecere, qui modò hospes fuerat, monstrator hospitii, & comes*,&c. Nec aliter locutum video Vegetium 2. 20. De re militari.

Com. 10. ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι] Salvianus 3. de Gubernat. *Probat etiam in majoribus, si res exigat, executorem se idoneum fore, à quo minora complentur.* Ἐλάχιστα hîc intelligenda respectu spiritualium donorum quae verè maxima.

Com. 12. Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε,&c.] Πιστοὶ, nempe dispensatores. Hinc 1 Cor. 4. 2. Ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ. Ἀλλότριον est quod ab aliis accepimus,

——*Nam quae non fecimus ipsi*
Vix ea nostra vocanda.——

Apuleius in de Socratis deo, *Aliena voco quae parentes pepererunt, & quae Fortuna largita est.* In Allocutione ad Asclepium cum ejusdem Apuleii scriptis excusa, *Ab omnibus divinae cognationis partibus aliena sunt omnia quaecunque terrena corporali cupiditate possidentur: quae meritò possessionum nomine nuncupantur, quoniam non nata nobiscum, sed postea à nobis possideri coeperunt.* Seneca epist. 98. *Quicquid est cui Dominus inscriberis, apud te est, tuum non est.* Idem Consolat. ad Marciam cap. 10. *Non est quòd nos suspiciamus tanquam inter nostra positi, mutuò accepimus.* Chrysostomus Homil. 79. in Joannem, *Ministramus quae nostra non sunt, etsi à majoribus nostris relicta.* Irenaeus 4. *Et quaecunque reliqua benefacientes justificamur, velut de alienis nostra redimentes. De alienis, ità dico, non quasi mundus alienus sit à Deo, sed quoniam hujusmodi dationes ab aliis accipientes habemus.* Vel ἀλλότριον, quòd facilè ad alios à nobis transit, nempe ut

——*Cujus Dominum Natura nec illum,*
Nec te, nec quenquam statuit.——

Unde & Plinius 1. epist. 3. ad Caninium suum, *Reliqua rerum tuarum post te alium atque alium Dominum sortientur*; & Valerianus Cimeliensis, *Cùm non sit nostrum quod sumus, multò minùs nostrum esse potest quod habemus:* quibus adde Ciceronis ista, *Nihil meum est, nec cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest.* Paradox. 4.

Ibid. τὸ ὑμέτερον, &c.] D. Hieronymus ad Algasiam, *Alienum est nobis omne quod seculi est.* Idem ad Eustochium, *Aliena nobis auri argentique sunt pondera, nostra possessio spiritualis est.*

Com. 13. οὐδεὶς, &c. δύναται δυσὶ Κυρίοις δουλεύειν] De heris majore & minore servus ille apud Terentium, Andr. 1.3.

Nec quid agam certum 'st, Pamphilùmne adjutem,
an auscultem seni.
Si illum relinquo, ejus vitae timeo: sin opitulor, hujus minas.

Plinius in Panegyrico, *Faciliùs est unum amare quàm multos.* Andronicus Rhodius 9.11. Τὸ πολλοῖς θεραπεύειν ἐπίπονον. Ibidem, Οὐχ οἷόν τε πλείοσιν, &c. ἑαυτὸν διανέμειν. Deinde, Ἡ ἐρωτικὴ φιλίας ἐστὶν ὑπερβολή· καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἕνα γίνεσθαι δύναται. Vide ad Matth. 6.24. annotata.

Ibid. τὸν ἕνα μισήσει] Μισεῖν hîc (ut & suprà 14.26.) non *odisse* significat, sed *amare minùs*. Ità *odium* & *odisse* ponunt & Latini. Horatius,

Cui placet alterius, sua nimirum est odio sors.

Cicero ad Appium scribens Famil. lib. 5. *Citiùsque amore tui fratrem tuum odisse desinam, quàm illius odio quidquam de nostra benevolentia detrahatur.*

Ibid. ἑνὸς ἀνθέξεται] *Adhaerebit.* Voce ἀντέχεσθαι usus est & Simplicius in cap. 74 Epicteti, sententiâ itidem huic Christi dicto perhercle congruâ, Τὸν εἰς θεὸν (inquit) ὁρμήσαντα χρὴ δύναμιν πᾶσαν ἔχειν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντεχόμενον. Diximus ad Matthaeum hoc loco, Tertullianum dum verbum ἀνθέξεται *defendere* vertebat, respexisse videri tempus quodvis quo duorum dominorum salus in periculo versaretur, neque servus eodem momento utrique posset praestò esse. Sumus & adhuc in eadem sententia, nam & Hesychius (qui Lucam vel Matthaeum respexit) ἀνθέξεται exponit ἀντιλήψεται id est, *opem*, vel *auxilium, feret.*

Ibid. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμωνᾷ] Sedulius ad Rom. 1. *Non potest Deum suum dicere is cui, &c. gloria seculi, & pompa mundi, aut potentia rerum caducarum Deus est.* In Epistolis Apollonii dictis, Ἀρετὴ καὶ χρήματα, &c. ἀλλήλοις ἐναντιότατα,&c. πῶς ἂν δύναιντο ἀμφότερα εἰς ἓν αὐτῷ γενέσθαι; notandum autem non hîc Christum dicere, impossibile esse θεῷ δουλεύειν, καὶ Μαμωνᾷ (id est, divitias) ἔχειν· sed Deo & Mammonae servire. Euthymius ad Matth. 19.

ea, FACILIUS EST CAMELUM, &c. *Divitias non vituperat, sed servire divitiis.* Verè ab Horatio dictum,

Imperat, aut servit collecta pecunia cuique.

Ibid. ὐ δύναϑε Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμωνᾷ] Seneca, loquendi modo non alieno, cap. 15. de V.B. *Quomodo potest Deo parere, &c. qui ad, &c. voluptatum punctiunculas concutitur?* Quod idem epist. 104. de Libertate dixit, de Deo (fortè & aptiùs) pronunciare licet; *Non potest gratis constare, hunc qui magno æstimat, ei omnia parva æstimanda sunt.* Chrysologus Serm. 164. *Nemo potest connecti terra, & jungi cœlo.*

Com. 14. Ἤκουον δὲ ταῦτα καὶ οἱ Φαρισαῖοι] Ità Marc. 11. 14. Καὶ ἤκουον (nempe ταῦτα) οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Ibid. φιλάργυροι ὄντες] De iisdem 1. 12. Hegesippus, *Gens hominum, &c. negotiorum avidum, pecuniæ appetens.*

Ibid. καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτὸν] Simillima etiam Joh. 9. 40. habes, ubi & μὴ καὶ ὑμεῖς, &c. non multùm abest ab eo quod hic ἐκμυκτηρίζειν dicitur. Vide & infrà hic 20. 19. Suidas, Μυκτηρίζει, ἐξουθενεῖ, χλευάζει. Hesychius, Ἐκμυκτηρισμὸς, χλευασμός. In Græco Proverb. 1. 30. Ἐμυκτήριζον τοὺς ἐμοὺς ἐλέγχους· & 23. 9. appositè ad hæc Lucæ, Εἰς ὦτα ἄφρονος μηδὲν λέγε, μήποτε μυκτηρίσῃ σε τοὺς λόγους κ.τ.λ. Adde Proverb. 13. 1. Consilia autem ad beneficentiam ducentia, congruenter naturæ ipsorum, avari isti sannis excepere. Chrysostomus Homil. 73. in Joannem, *Mala cupiditates solent salutaribus sermonibus aditum obstruere: cupiditas pecuniæ non finit præcepta de eleemosyna audire.*

Ibid. ἐξεμυκτήριζον αὐτὸν] Ἔγνωσαν γὰρ (ut Marc. 12. 12.) ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε.

Com. 15. ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν] D. Augustinus in Psal. 18. *Superba anima in conspectu hominum vult placere; humilis anima in occulto, ubi Deus videt, placere vult.* Euthymius ad Luc. 1. 6. ERANT JUSTI CORAM DEO, *Hunc habebant suæ justitiæ inspectorem, hæc enim est justitia vera.* Illa, οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς, vertunt, *qui vos justificatis.* Idem Augustinus in Psal. 65. & de Judæis loquens, *Quasi meritis suis volebant tribuere justificationes suas.* Id esset quod Rom. 10. 3. τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. Fortasse autem ἑαυτοὺς δικαιοῦν heic, est quod Proverb. 21. 2. φαίνεται ἑαυτῷ δίκαιος· ubi & sequitur (ut hoc loco) de corde, κατευθύνει δὲ καρδίας Κύριος. Sirachides 7. 5. Μὴ δικαιοῦ ἔναντι Κυρίου· ubi Vulgatus, vel quis alius studiosus, (ex isto, ut videtur, Lucæ loco) addidit, *Quoniam agnitor cordis ipse* (Deus) *est.* Possumus & sic interpretari, *qui pro justis vos venditatis:* Sic ferè Matth. 23. 28. idem Dominus noster ad Pharisæos istos, φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι.

Ibid. ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν] Θεὸς (Galat. 6. 7.) ὐ μυκτηρίζεται. Αὐτὸς γινώσκει (Joh. 2. 25.) τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. 1 Reg. 16. 7. Ἄνθρωπος ὄψεται εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς ὄψεται εἰς καρδίαν· & Psal. 44. 21. Αὐτὸς γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας. Vide & Psal. 33. 15. 1 Thess. 2. 4. & in Gr. Proverb. 24. 12.

Ibid. τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν] Chrysostomus ad Rom. 2. 13. illud, δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, Καλῶς προσέθηκε, παρὰ τῷ Θεῷ· παρὰ μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἴσως σεμνοὶ δόξουσι φαίνεσθαι, &c. παρὰ δὲ τῷ Θεῷ τοὐναντίον ἅπαν. Photius Epist. 187. Ἄνθρωποι μὲν, &c. οἱ τῆς ἀγέλης, ὐ γὰρ ἂν οἵ γε φιλόσοφοι καθαρὸν τὸν ἔρωτα συντηρήσαντες, πρὸς ἕν μόνον τὸ πλοῦτον, καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ τρυφῆς καὶ δόξαν κεχηνότες, &c. τίμιον αὐτὸν καὶ μακάριον ἡγοῦνται. Θεὸς δὲ τὸν εὐσεβῆ τιμᾷ, καὶ τοῖς φιλαρέτοις τὸ εὐκλεὲς ἀποδίδωσι· κἂν ὁ τῶν χρημάτων αὐτοῦ ὄγκος ὑ φλεγμαίνει, οὐδ' ὁ ἐκεῖθεν τῦφος ἢ τρυφὴ ἀειβλέπτους ποιεῖ. Eustathius ad Iliad. ω'. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων Θεῷ τιμώμενοι, ὡς Θεοφιλεῖς, ἀνθρώποις ἀπόρρητοι εἰσιν· ἄλλοι δ' αὖ ἀνθρώποις περισπούδαστοι, ἀτιμάζονται τῷ κρείττονι διεκπίπτοντες. Lactantius 6. 16. *Deo humilis & abjectus est qui fuerit conspicuus & sublimis in terra.* Et contrà paulò pòst, ex Euripide, *Quæ heic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.* Philo 2. de Legg. special. Παρ' ἡμῖν μὲν ἀνισότης, ἰσότης δὲ παρὰ τῷ Θεῷ τιμῶν. Idem in de Agricultura, Παρὰ μὲν ἀνθρώποις τὸ ἄδικον πλῆθος, παρὰ δὲ Θεῷ τὸ δίκαιον προτετίμηται· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ τὸ σπάνιον ἀγαθὸν πρὸ μυρίων ἀδίκων. De Christo D. Petrus 1. 2. 4. Ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ τῷ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον.

Ibid. βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν] Sic contrà 1 Petr. 3. 4. ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελὲς ἐστιν. In Glossis, *Abhominatio*, βδέλυγμα.

Com. 16. ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται] Hinc de Joanne isto Cassianus Institut. 1. 2. *Veteris novique Testamenti velut quidam sacratissimus limes, finis initiumque processit.*

Ibid. ἀπὸ τότε ἡ βασιλ. τ. Θ. εὐαγγ.] Matth. 3. 2.

Ibid. εἰς αὐτὴν βιάζεται] Hinc ἆθλον βιαστῶν Basilius regnum cœlorum vocavit. In Glossis, *Vim facit*, &c. βιάζεται.

Com. 19. ἐνεδιδύσκετο πορφύραν] Sic 1 Maccab. 10. 62. Ἐνέδυσαν αὐτὸν πορφύραν. Purpura heic aptè diviti tributa. Juvenalis,

——*Vestes*
Purpureas, teneris quoque Mecænatibus aptas.

Diodorus Siculus de Sardanapalo, Πορφύραν, καὶ τὰ μαλακώτατα τῶν ἐρίων, &c. ἐνεδεδύκει.

Ibid. εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν] Τρυφῶν, σπαταλῶν, τὴν καρδίαν τρέφων, ut & divites illi de quibus 5. 5. Jacobus. Vide quæ 1 Cor. 15. 31. & quæ de Apicio ac Nomentano Seneca cap. 10 de V.B. Illud, καθ' ἡμέραν, non luxum intermissum, sed assiduum notat. Ulpianus ad Demosthenis Olynth. β'. ea, τὴν καθ' ἡμέραν ἀκρασίαν, Διὰ τὸ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ταῦτα ποιεῖν, διεβάλλεν αὐτὸν, ὡς μᾶλλον, καὶ τοῦτον τὸν βίον ἔχοντα. Memnon Historicus de Dionysio Heracleensium Tyranno, Ταῖς καθημεριναῖς τρυφαῖς ἐκδιαιτηθεὶς, &c. Sic 2 Pet. 2. 13. ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ (id est, εἰς, vel καθ' ἡμέραν) τρυφήν· & in versu Græco,

Ψυχῇ δίδου σοί γ' ἡδονὴν καθ' ἡμέραν.

Recentiori εὐφραίνεσθαι hîc est *oblectare* se, Vulgato (& heic, & Sirach. 39. 37.) restrictiùs, (planèque ut sumendum videtur,) *epulari.* In Glossario, Εὐφραίνω, *epulor:* vide suprà 12. 19. Εὐωχεῖται etiam apud Hesychium exponitur εὐφραίνεται.

Ibid. λαμπρῶς] In eodem Glossario, Λαμπρῶς, *splendidè.*

Com. 20. ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα] Ut solent Fortunæ purgamenta. Didymus in Odyss. ς'. Εἰώθασιν οἱ πτωχοὶ προσκλίνεσθαι ταῖς θύραις, καὶ προσεδρεύειν. Sic alter ille mendicus Act. 3. 2. πρὸς τὴν ἱεροῦ θύραν· ubi dicta vide.

Ibid. ἡλκωμένος] In Glossario, Ἡλκωμένος, *ulceratus*, &c. fortè meliùs *ulcerosus* scribas: id est, (ut heic optimè Vulgatus) *ulceribus plenus:* πονηρῷ ἕλκει (ut Job. 2. 7.) ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς παταχθείς. Plinius de quodam municipe suo, lib. 6. epist. 24. *Ulceribus putrescebat.*

Com. 21. ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου] Subaudi, (ut suprà 15. 16.) καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. Deus ad opulentos illos Ezech. 34. 19. *Oves meæ his quæ conculcata pedibus vestris fuerant pascebantur.* Apud Quintilianum 5. declam. ille, *Non exigo tuis manibus porrigas cibos, &c. projice quod rapiam, objice quod colligam.* Vide ad Matth. 15. 27. dicta. Nota & illa τῶν ψιχίων πιπτόντων. Sic, ἀποπίπτοντα τοῦ ἄρτου θρύμματα, Variar. 13. apud Ælianum.

Ibid. ἐπιθυμῶν, &c.] Hesychius, (&, ni fallor, ex hoc Lucæ loco) Ἐπιθυμῶν, ὀρεγόμενος.

Ibid. ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου] Supple, ut suprà 15. 16. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. Nihil (ut Jobi 20. 21. ubi & de ejusmodi agitur) de cibo divitis remansit.

Com. 22. καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ] Chrysostomus Homil. 61. in Joannem, *Ille* (qui bene vixit) *moriens, cum Angelis evolabit, etiamsi nemo exequiis intervenit.*

Ibid. ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος]

——Τὴν αὐτὴν ὁδὸν,
Ἣν πᾶσιν ἐλθεῖν ἐς ἀναγκαίως ἔχον,
Παρελήλυθεν.——

Est emphasis autem in iis, καὶ ὁ πλούσιος· q. d. æquè ac mendicus

dicus ille. Jobus 21. 23. *Iste moritur, robustus & sanus, dives & felix. Viscera ejus adipe sunt plena, & medullis ossa illius irrigantur. Alius verò moritur in amaritudine animæ absque ullis opibus. Et tamen simul in pulvere dormient, & vermes operient eos.* Arrianus 3. 26. in Epictetum, Ἡ αὐτὴ κάθοδ@, τὰ δὲ κάτω τὰ αὐτὰ, ὅπου καὶ τοὺς πλουσιωτάτους, &c. δεῖ κατελθεῖν. In Parænetico Phocylidis dicto,

> Κοινὰ μέλαθρ@ δόμων αἰώνια, καὶ πατρὶς Ἅδης·
> Κοινὸς χῶρ@ ἅπασι, πένησί τε καὶ βασιλεῦσιν.
> *Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas*
> *Regúmque turres.——*
> *——Metit Orcus*
> *Grandia cum parvis, non exorabilis auro.*
> *——Æquâ lege necessitas*
> *Sortitur insignes & imos:*
> *Omne capax movet urna nomen.*
> *Divésne prisco natus ab Inacho*
> *Nil interest, an pauper & infima*
> *De gente, sub dio moreris*
> *Victima nil miserantis Orci.*

In Trinummo Plautina,

> *Salillum animæ cùm extemplo amisimus,*
> *Æquo mendicus atque ille opulentissimus*
> *Censetur censu ad Acherontem mortuus.*

De Deo Seneca 91 Epistolâ, *Ubi ad finem mortalitatis ventum est, discede* (inquit) *ambitio, omnium quæ terram premunt siremps lex esto.* Vide & Job. 21. comm. 23, 24, 25, 26.

Ibid. ἀπέθανε]

> *Ossa dedit terra proinde ac famul infimus esset.*

Ibid. ἀπέθανεν, &c. καὶ ἐτάφη] Τὸ κοινὸν τῆς πεπρωμένης χρεὼν ἀπέτισε, καὶ τῆς προσηκούσης κηδείας ἔτυχεν, ut apud Suidam (in v. χρεὼν) Ælianus locutus. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη, heic, ut Act. 2. 29. de Davide, Ἐτελεύτησε, καὶ ἐτάφη.

Com. 23. ἐν τῷ Ἅδῃ, &c.] Id est, in loco illo visibus substracto (ᾅδης enim quasi ἀϊδὴς) in quo, sub exspectatione, sive (ut cum Tertulliano loquar) candidaturâ utriusque judicii manent mortuorum animæ. *Communem omnium custodiam* Lactantius 7. 21. vocavit, & ante illum Menander,

> Κοινὸν τὸν Ἅδην ἔχομεν οἱ πάντες βροτοί.

Adde suprà ex Phocylide adducta. Apud Photium Jobius §. 38. Κἂν διάφορ@ ἑκατέρ@ μερὶς (ἐν τῷ Ἅδῃ) τῶν τε πεπιστευκότων καὶ τῶν ἀπιστησάντων, ἀλλ' ἓν εἷς ἓν κεφάλαιον τὸ τῶν καταχθονίων. Vulgatus, (quem secuti recentiores) *in Inferno.* D. Ambrosius cap. 10. lib. De bono mortis, Ἅδην, &c. *quem Latinè Infernum dicimus:* & in vetere Onomastico, *Infernus*, ᾅδης.

Ibid. ὑπάρχων ἐν βασάνοις] Ut animæ piorum, etiam ante universalis judicii diem in loco refrigerii versantur, ità malorum animæ, quasi in antecessum graviorum illarum quæ manent eas, pœnis torquentur.

Ibid. ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ] Non vidit Noe, non Jacobum, non Isaacum, (inquit D. Chrysostomus Homil. in narrationem istam) sed Abrahamum, quia Abraham φιλόξεν@ ἦν, καὶ τῆς ἀπανθρωπίας τούτου μείζων γίνεται κατηγορία ἡ ἐκείνου φιλοξενία.

Ibid. καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ] Euthymius ad Matth. 8. ea, ACCUMBENT IN SINU ABRAHAM, *Sinum Abraham dixit, tanquam requiem ac fruitionem justorum:* & pòst, *Quia credebant Abraham in bonis ineffabilibus degere, pro regno cœlorum sinum Abraham posuit, tanquam rem notam.*

Com. 24. καὶ φωνήσας εἶπεν, &c.] Fingitur dixisse quæ homo in tali statu locóque exsistens, si vocis usura ei concessa esset, videri potest voluisse dicere. Similia Sapient. 5. 13. illa, *Talia dixerunt in Inferno hi qui peccaverunt.*

Ibid. ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατ@] Cui antea quæsitissima vina superfluerant, jam guttam aquæ petit. De Pompeio Seneca, *Cùm tot possideret flumina in suo orientia & cadentia, mendicavit stillicidia.* In Pace Aristophanis, σπλαγχνίσον ἵνα μοι σπάλαξον. In Ejusdem Acharnens.

> Σὺ δ' ἀλλὰ μοι σπλαγχνίσον εἰρήνης ἐνστάξον, &c.

Seneca 3. 8. de Beneficiis, *Tempore quadam magna fiunt, non summa: beneficium est donata possessio cujus fertilitas laxare possit annonam: beneficium est unus in fame panis: beneficium est donare regiones per quas multa flumina & navigabilia decurrunt: beneficium est arentibus siti, & vix spiritum per siccas fauces ducentibus, monstrare fontem.* Opponitur autem gutta aquæ de digito pauperis desideratæ, micæ panis à paupere de mensa divitis petitæ: ut bene ad Psal. 48. notavit D. Augustinus.

Ibid. καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου] Onomasticon vetus, *Refrigero* ἀναψύχω. Ovidius,

> *Aridáque affusâ guttura tingat aquâ.*

Com. 25. μνήσθητι] In Glossario, Μνήσθητι, *memor esto; recordare*, &c.

Ibid. ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου] Αὕτη (ut 9. 9. Ecclesiastæ) μερίς σου ἐν τῇ ζωῇ σου. Αὕτη (ut Sapient. 2. 9.) ἡ μερὶς σου, καὶ ὁ κλῆρος σοῦ. Diphilus apud Clementem Alexandrinum,

> Οἴει σὺ τοὺς θανόντας, ὦ Νικήρατε,
> Τρυφῆς ἁπάσης μεταλαβόντας ἐν βίῳ,
> Πεφευγέναι τὸ θεῖον ὡς λεληθότας;
> Ἔστι δίκης ὀφθαλμὸς ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ.

Lactantius 7. 11. *Qui beati sunt in hac vita corporali, &c. semper miseri sunt futuri: quia jam bonis quæ maluerunt potiti sunt.* Ἀγαθὰ hîc vulgariter sumpta, sunt *quæ in homine dicuntur bona*, ut Terentius locutus: &, *quæ pro bonis habentur*, cap. 1. de Opif. Dei Lactantius. *Opinione bona, & nomen quidem cum bonis commune habentia, non autem proprietatem*, Seneca Epist. 74 dixit. Idem 45 Epistolâ, *Non statim bonum est si quid necessarium est: projicimus bonum, si hoc nomen pani aut polenta damus, & cæteris sine quibus vita non ducitur.* Scriptor τῶν ἠθικῶν μεγάλων, qui vulgò Aristoteles, Εἰς δύο (τὰ ἡμᾶς ἀνήκοντα nempe) διαιροῦμεν· καὶ τὰ μὲν φαμὲν εἶναι καλὰ, τὰ δὲ ἀγαθά. καὶ τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ἁπλῶς ἀγαθὰ, τὰ δὲ οὐ. καὶ καλὰ μὲν, οἷον, τὰς ἀρετὰς, καὶ τὰς ἀπ' αὐτῶν πράξεις· ἀγαθὰ δὲ, ἀρχὴν, πλοῦτον, δόξαν, τιμὴν, καὶ τὰ τοιαῦτα, &c. Omnino lege Ciceronem Parad. 1. Horatius,

> *——Adimam bona, nempe, pecus, rem,*
> *Lectos, argentum.——*

q. d. Quæ vulgò bona dicuntur. Apuleius in de Philosophia, *Nullis extrinsecùs eorum quæ bona dicimus adminiculis indigens.* Hoc sensu suprà heic 11. 13. ἀγαθὰ δόματα habemus: & è converso 1 Cor. 1. 27. τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου i. e. re ipsâ non quidem stulta, at pro talibus habita. *Popularibus verbis* (inquit Cicero Offic. 2.) *est agendum, & usitatis, cùm loquimur de opinione populari.* Τὰ ἀγαθά σου ἀπέλαβες heic, ut Matth. 6. 3. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Ἐν τῇ ζωῇ σου, est, quod 1 Tim. 6. 17. πλούσι@ ἐν τῷ ἐνῦν αἰῶνι. *Duxisti in bonis dies tuos:* ut Jobi 21. 13.

Ibid. νῦν δὲ, ὅδε παρακαλεῖται] Lactantius ubi suprà, *Qui justitiam sequentes in hac vita miseri fuerunt, &c. semper beati sunt futuri, ut quia jam mala pertulerunt, etiam bonis fruantur:* & 7. 5. *Afficietur molestiis & laboribus quamdiu fuerit in terra, ut habeat divinum & cæleste solatium.* Chrysostomus Homil. 15. in Acta Apostol. *Vis refrigerium invenire illic? fer heic tribulationem.* Vide Matth. 5. 4. 2 Cor. 1. 7.

Ibid. σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι] Hæc adimpletio est illius οὐαὶ quod suprà 6. 25. Suidas, Ἐπειδὴ τὸν οἶνον ἠξίως πίνειν, συνεκπίθιον δεῖ σοι καὶ τὴν τρύγα. Τοῖς ἀγαθοῖς χρῆσθαι βουλομένοις, δεῖ καὶ τὰ κακὰ ὑπομένειν.

Ibid. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι]

> *In pretio fueras magè tu, miser iste jacebat:*
> *Ecce jaces tu, ille in summum successit honorem.*
> *Sic volvenda ætas commutat tempora rerum.*

D. Augustinus Soliloquiorum cap. 22. *Qui heic consolantur, indigni tuâ consolatione habentur: sed qui heic cruciantur,*

tur, à te consolantur. Pastor Hermæ 3. 4. *Futurum seculum æstas est justis, peccatoribus autem hiems:* ex quo fortasse Theophylactus ad Luc. 21. Θέρος ἥξει, &c. μετὰ χειμῶνα καὶ ζάλην, ὡς θέρος ἐρχομένη τοῖς δικαίοις, ὥς γε τοῖς ἁμαρτωλοῖς χειμὼν ἔσται τότε καὶ ζάλη. οὕτω γὰρ θέρος τὸν παρόντα αἰῶνα ἔχουσι, ζάλην δὲ τὸν μέλλοντα. Confer locum 2 Thess. 1. 6, & 7. Apud Inferos pauper ille in Luciani Cataplo, Ἡμεῖς οἱ πένητες γελῶμεν, ἀνιῶνται δὲ καὶ οἰμώζουσιν οἱ πλούσιοι. In ejusdem Dialogis Diogenes ad Mausolum Regem, Μαύσωλος οἰμώξεται μεμνημένος τῶν ὑπὲρ γῆς, Διογένης δὲ καταγελάσεται αὐτοῦ. Tertullianus in de Spectaculis, *Vicibus res disposita est: nunc isti lætantur, nos conflictamur,* &c. *lugeamus ergò dum ethnici gaudent, ut cùm lugere cœperint, gaudeamus.* D. Augustinus in Psal. 74. *Quando acceperint humiles quod irrident superbi, tunc superborum typhus in luctum convertetur.* Sidonius 7. 6. *Ordinis res est, ut nunc dives purpurâ byssóque veletur, Lazarus hîc ulceribus & paupertate feriatur: ordinis res est ut dum in hac allegorica versamur Ægypto, Pharao incedat cum diademate, Israelita cum cophino: ordinis res est ut dum in hac figurata Babylonis fornace decoquimur, nos cum Jeremia spiritualem Jerusalem suspiriosis plangamus ululatibus, & Assur fastu regio tonans, sanctorum sancta conculcet. Quibus ego præsentium futurarúmque beatitudinum vicissitudinibus inspectis, communia patientiùs incommoda fero. Primùm, quòd mihi quæ mereor introspicienti, quæcunque adversa provenerint leviora reputabuntur: deinde, quod certum scio maximum esse remedium interioris hominis, si in hac area mundi variis passionum flagellis trituretur exterior.* D. Augustinus in Psal. 48. de Lazaro & hoc divite nostro, *Mutaverunt vicem: ille à janua divitis sublevatus est in sinum Abrahæ; ille ab epulis splendidis missus est in ignem: ille requiescebat, ille ardebat: satiabatur ille, ille sitiebat: ille laboraverat in finem, vivet in æternum; ille vixerat in finem, laborabit in æternum.* In Comœdia Plautina,

> *Fortunæ solent mutarier, varia vita est.*
> *Nos divitem eum meminimus, atq; iste pauperes nos:*
> *Verterunt se memoriæ.* ———

Martialis,

> *Plus habuit Didymus, plus Philomelus habet.*

Ibid. σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι] Vult dicere, Ὅσα (ut Apoc. 18. 7.) ἐδόξασας σεαυτὸν, καὶ ἐστρηνίασας, τοσοῦτον νῦν βασανισμὸν δίδουσί σοι. P. Chrysologus Serm. 47. de Inferno, *Quàm malè stridet ibi qui heic malè ridet!*

Com. 26. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις] *Præter hæc omnia,* jam dicta nempe. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, dixit & Simplicius in cap. 2. Epicteti: & Paulus Coloss. 3. 14. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις· & sensu eodem Ephes. 6. 16. ἐπὶ πᾶσιν. Sic & infrà heic 24. 21. σὺν πᾶσι τούτοις. Hesychius, Ἐπὶ τούτοις, πρὸς τούτοις. In Glossis, Καὶ ἐπὶ τούτοις, *Insuper etiam.* Virgilius,

> *Insuper his.* ———

Terentius in Eunucho, *Quinetiam insuper.* Ammianus lib. 21. de Constantio, *Erátque super his* (jam nempe memoratis) *adimere facilis quæ donaverat.* Eodem sensu πρὸς ἐπὶ τούτοις, Aristophanes in Pluto, &, ἔτι δ᾽ ἐκ τούτων, Euripides in Medæa dixerunt.

Ibid. μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται] Nos ab invicem (Virgil.)

> *Longa procul longis via dividit invia terris;*
> *Nos iter immensum disterminat, & plaga Ponti*
> *Interfusa coercet.* ———
> *Inter nos (heu) vósque jacent immania Ponti*
> *Æquora, substrata æthereis ingentibus oris:*
> *Interjectáque sunt terrarum millia multa.*

> Μακρὸν τὸ δ᾽ εὐδεὶ πέλαγος, οὐδὲ πλώϊμον.
> ——— Μάλα πολλὰ μεταξὺ
> Οὔρεά τε σκιόεντα, θάλασσά τε ἠχήεσσα.

Virgilius, itidem de piorum (ut in Apologo isto) impiorúmque sedibus apud inferos agens,

> *Hæc inter tumidi latè maris ibat imago.*

Sic Homerus de longissimo vivorum à mortuis intervallo,

> Μέσσῳ γὰρ μεγάλοι ποταμοὶ, καὶ δεινὰ ῥέεθρα.

Et Petrarcha de Laura mortua,

> *Quante montagne ed acque!*
> *Quanto mar! quanti fiumi*
> *M'ascondon que' duo lumi!*

Lucianus item in Contemplantibus, Ὦ ματαίας τῆς ἀνοίας, οὐκ εἰδότας ἡλίκοις ὅροις διακέκειται τὰ νεκρῶν καὶ τῶν ζώντων πράγματα;

Ibid. χάσμα μέγα ἐστήρικται μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν] Contrà apud Ovidium,

> ——— *Nec nos mare separat ingens,*
> *Nec via, nec montes, nec clausis mœnia portis:*
> *Exiguâ prohibemur aquâ.* ———

Ibid. χάσμα μέγα ἐστήρικται]

> ——— *Immenso specu*
> *Ingens vorago faucibus vastis patet.*

Claudianus Mamercus 3. *Inter salvatos & perditos intransmeabile dicitur chaos, status indemutabilis.* Photius 52 Epist. Μέγα χάσμα ἐστήρικται μετὰ γεέννης καὶ βασιλείας. Lucianus in de Historia scribenda, Ἀγνοοῦντες ὡς οὐ στενῷ τῷ ἰσθμῷ διώρισται, &c. ἡ ἱστορία πρὸς τὸ ἐγκώμιον, ἀλλά τι μέγα τεῖχος ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐστιν. Μέγα χάσμα, pro magno hiatu vel voragine habemus in Græco 2 Reg. 18. 17. Sic χάσμα, &c. σχίσμα γῆς, apud Hesychium; &, *Terræ hiatus,* χάσμα, in Glossario. Hoc loco autem significat potiùs vastum aeris intervallum: unde & ἀερόεν, μέγα exponitur à Suida. Lucianus Philopseude, χάσμα, &c. ἡλίκον Ταρτάρειον τὸ μέγεθος. Idem alibi, & de Ἅδη loquens, Βασιλεύειν δὲ τοῦ χάσματος, &c. Πλούτωνα κεκλημένον. Vulgatus heic, *magnum chaos:* quod sine causa Erasmus damnavit. Rhadamanthus apud Claudianum,

> ——— *Infráque recessus*
> *Tartareos, nostrúmque chaos.* ———

Valerius Flaccus,

> *Stat chaos densum, tenebræque turpes.*

Sic & *chaos inane, sinéque termino,* apud Senecam 72 epistolâ. Ἐστήρικται (de qua voce Beza argutatur nimis) nil aliud isto loco significat quàm ἐστι, κεῖται· vel, *stat:* ut in Flacci jam citatis verbis. Ità apud Virgilium 6.

> ——— *Stat ferrea turris ad auras.*

Servius ad ejusdem 1. *Stat, modò horret, modò plenum, modò positum est,* (ἐστήρικται isto Lucæ loco) *modò placet: pro loco ergò hîc sermo intelligendus.*

Ibid. ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσι] In Epistolis Juliani, Καὶ μήτε ἡμῖν ἐξεῖναι μηδέπω παρ᾽ αὐτοῦ ἐλθεῖν, μήτ᾽ αὐτῷ παρ᾽ ἡμᾶς ἐξιέναι. Plinius lib. 2. cap. 67. *Maria circumfusa undique dividuo globo partem nobis auferunt orbis, nec inde huc, nec hinc illò pervio tractu.* In fragmento Josephi dicto, De causa, sive essentia, Universi, χάος βαθὺ καὶ μέγα ἀναμέσον ἐστήρικται, ὥστε μὴ δίκαιον συμπαθήσαντα προσδέξασθαι, μήτε ἄδικον τολμήσαντα διελθεῖν. Διαπερῶσι Recentior *transire* vertit, fastidiens imperitè Vulgati illud, *transmeare.* Apuleius 6. *Cujus limite transmeato,* &c.

Com. 27. ἐρωτῶ οὖν σε, πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου] Ego enim remeare illò jam non ampliùs possum. Job. 7. 9. *Qui descenderit ad Inferos,* (εἰς Ἅδην) *non ascendet, nec revertetur ultrà in domum suam.* Vide & Sapient. 2. 5.

Com. 28. ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς] Accipio ista ὡς διὰ μέσου interjecta. Parenthesin non absimilem 1 Cor. 16. 5. vide. Τὸ πέντε hîc numerum non præcisum, sed mediocrem notat, ut suprà 12. 6. 14. 19. 1 Cor. 14. 19. & nonnunquam apud Latinos. Persius,

> *Quinque palæstritæ licèt hæc plantaria vellant,* &c.

Com. 29. ἀκουσάτωσαν αὐτῶν] Pareant iis quæ ab illis dicta sunt: sic Matth. 17. 5. ἀκούετε· & Marc. 4. 24. τοῖς ἐμὲ ἀκούουσι.

Com. 30. Οὐχί] Ambigua & præcisa locutio. Permulti antiquorum

antiquorum recentiorumque supplent, αὐτῶ ἀκούουσι· suppleri malim ego ἀπόχρη: q. d. non sufficit: vel οὐχὶ sumere pro οὐδὲν ὅτι.

Ibid. ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, &c.] Lucianus de Demonacte, Ἐρομένου τινὸς, ὁποῖα νομίζεις τὰ ἐν ᾅδου; περίμεινον, ἔφη, κἀκεῖθέν σοι ἐπιστελῶ. Scholiastes vetus Sophoclis de Pythagora, Καθείρξας ἑαυτὸν ἐν ὑπογείῳ, λογοποιεῖν ἐκέλευσε τὴν μητέρα ὡς τεθνηκὼς εἴη, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιφανεὶς, &c. τῶν κατ' ᾅδου τινὰ ἐπεφαίνετο διηγούμενος πρὸς τοὺς ζῶντας περὶ τῶν οἰκείων οἷς ἐν ᾅδου συντετυχηκέναι ἔλεγεν. Julius Canius jam statim gladio plectendus apud Senecam De Tranquil. c. 4. *Observare proposui illo velocissimo momento an sensurus sit animus exire se; promisitque si quid explorasset, circumiturum amicos, & indicaturum quis esset animarum status.* Quibus addat, qui voluerit, quæ Plato habet Polit. ultimo libro; quæ Suidas in φαιὸς de Cynico Menippo; & Matthæus Paris ad annum 1070. sub Gulielmo Conquestore dicto. A mortuis autem reversi testimonio meritò Dives ait fidem habitum iri. Seneca Epist. 30. *Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si quis revixisset, & in morte nihil mali esse narrasset.* Artemidorus 2.74. Ἔτι τῶν ἀξιοπίστων εἰσὶ καὶ οἱ νεκροὶ, ἐπεὶ πάντως ἀληθεύουσι. διὰ γὰρ δύο ταῦτα οἱ ψευδόμενοι ἀπατῶσιν· ἢ διὰ τὸ ἐλπίζειν τί· ἢ διὰ τὸ φοβεῖσθαι· οἱ δὲ μήτε ἐλπίζοντές τι, μήτε φοβούμενοι, εἰκότως ἀληθῆ λέγουσι. μάλιστα δὲ οἱ νεκροὶ εἰσι τοιοῦτοι.

10

Com. 30. οὐδ' ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ]

Non, si materiam cuiquam collegerit ætas
Post obitum, rursúsque redegerit ut fuit antè,
Atque iterum huic tali fuerint data lumina vitæ.

Ibid. πεισθήσονται] In Epistolis Alciphronis dictis, Οὐδ' εἰ βοῦς μοι (τὸ λεγόμενον) φθέγξαιτο, πεισθείην ἄν. Lactantius 5.15. de Lucilio, *Apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit non posse id explorari, nè si Carneadem ipsum Orcus remittat.*

Κεφ. ιζ'.

1. Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς, Ἀνένδεκτόν ἐστι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

2. Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

3. Προσέχετε ἑαυτοῖς· Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

4. Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σὲ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.

5. Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

6. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

7. Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα, ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

8. Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

9. Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

10. Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

11. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

12. Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν.

13. Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.

14. Καὶ ἰδὼν, εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν.

15. Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν, ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν·

Vulgata Versio.

1. ET ait ad discipulos suos, Impossibile est ut non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt.

2. Utilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum ejus, & projiciatur in mare, quàm ut scandalizet unum de pusillis istis.

3. Attendite vobis, Si peccaverit in te frater tuus, increpa illum; & si pœnitentiam egerit, dimitte illi.

4. Et si septies in die peccaverit in te, & septies in die conversus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me, dimitte illi.

5. Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.

6. Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare & transplantare in mare; & obediret vobis.

7. Quis autem vestrûm habens servum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe?

8. Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te & ministra mihi, donec manducem & bibam, & post hæc tu manducabis & bibes?

9. Numquid gratiam habet servo illi, quia fecit quæ ei imperaverat? Non puto.

10. Sic & vos cùm feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Servi inutiles sumus; quod debuimus facere, fecimus.

11. Et factum est, dum iret in Jerusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.

12. Et cùm ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt à longé:

13. Et levaverunt vocem, dicentes, Jesu præceptor, miserere nostrî.

14. Quos ut vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.

15. Unus autem ex illis, ut vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum;

16. Καὶ

16. Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

17. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν, οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

18. Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

19. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

20. Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων, Πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ; ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

21. Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

22. Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν· καὶ οὐκ ὄψεσθε.

23. Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

24. Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

25. Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

26. Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27. Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

28. Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

29. Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

30. Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

31. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

32. Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

33. Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτήν, ζωογονήσει αὐτήν.

34. Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

35. Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

36. Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

37. Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

16. Et cecidit in faciem ante pedes ejus, gratias agens: & heic erat Samaritanus.

17. Respondens autem Jesus, dixit, Nónne decem mundati sunt ? & novem ubi sunt ?

18. Non est inventus qui rediret, & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.

19. Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te salvum fecit.

20. Interrogatus autem à Pharisæis, Quando venit regnum Dei ? respondit eis, & dixit, Non venit regnum Dei cum observatione:

21. Neque dicent, Ecce hîc, aut ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos est.

22. Et ait ad discipulos suos, Venient dies quando desideretis videre unum diem filii hominis: & non videbitis.

23. Et dicent vobis, Ecce hîc, & ecce illic: Nolite ire, neque sectemini.

24. Nam sicut fulgur coruscans de sub cœlo, in ea quæ sub cœlo sunt fulget: ità erit filius hominis in die sua.

25. Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.

26. Et sicut factum est in diebus Noe, ità erit & in diebus filii hominis.

27. Edebant, & bibebant, uxores ducebant, & dabantur ad nuptias, usque in diem quâ intravit Noe in arcam: & venit diluvium, & perdidit omnes.

28. Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant, & bibebant; emebant, & vendebant; plantabant, & ædificabant:

29. Quâ die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cœlo, & omnes perdidit.

30. Secundùm hæc erit quâ die filius hominis revelabitur.

31. In illa hora qui fuerit in tecto, & vasa ejus in domo, nè descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retró.

32. Memores estote uxoris Lot.

33. Quicunque quæsierit animam suam salvam facere, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, vivificabit eam.

34. Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur, & alter relinquetur:

35. Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur:

36. Duo in agro: unus assumetur, & alter relinquetur.

37. Respondentes dicunt illi, Ubi, Domine? Qui dixit illis, Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

Ad Cap. XVII.

Com. 2. Λυσιτελεῖ] Hesychius ex hoc Lucæ loco, Λυσιτελεῖ, συμφέρει, ἐπωφελεῖ.

Ibid. μύλος ὀνικὸς] Μύλον συνεκδοχικῶς dixit pro λίθῳ· liquet id ex Marco, qui λίθον μυλικὸν dixit. Optimè Vulgatus itaque *lapidem molarem* vertit. In Glossario Λίθος μυλίτης, *lapis molarius:* malim *molaris* scribi. Ὀνικὸν heic ponitur ad designandam id genus molam quæ jumentis, præcipuè asinis, non manu, circumagebatur; cujusmodi lib. 7. Apuleius *machinarium* vocavit; & lib. 9. *molam quæ maxima videbatur*. Lapidem autem molarem non eum solum heic intellexerim qui pars molæ, sed & quemvis alium, mensuram ejusmodi lapidum æquantem vel accedentem.

cedentem.

cedentem. Hinc λίθον ὡς μύλον μέγαν, in Joannis Apocalypsi; & λίθοι ταλαντιαῖοι apud Suidam. Virgilius de Hercule Cacum opprimente,

—Ramis, vastisque molaribus instat.

Ubi Servius, *Molaribus, asperrimis saxis, non unde mola fiunt: & secundùm Homerum dixit*, (scripserim, *secundùm Homerum, qui dixit*) μυλοειδέϊ πέτρῳ *aut certè magnis, & mola convenientibus.*

Ibid. καὶ ἔρριπται εἰς θάλασσαν] Vide ad Matthæum 18.6. notata; & adde Jerem.51.63.

Ibid. τῶν μικρῶν τούτων] Μικρὸν (γὰρ) καὶ μέγαν ὁ θεὸς ἐποίησεν, ὁμοίως τε προνοεῖ περὶ πάντων, Script. Sapient.6.7.

Com. 3. ἐπιτίμησον αὐτῷ] Ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ, &c. Matth.18.15. ubi dicta vide.

Com.4. καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σε, λέγων, Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ] D. Augustinus Epist.104. *Memento citò ignoscere, si quis in te peccaverit, & veniam postulaverit.* A Rustico, amico vel monitore suo, M. Antoninus scribit didicisse se πρὸς τοὺς χαλεπήναντας καὶ πλημμελήσαντας,&c. εὐδιαλλάκτως, ἐπειδὰν τάχιστα αὐτοὶ ἐπανελθεῖν θέλωσι, διακεῖσθαι· ubi ἐπανελθεῖν est quod hoc Lucæ loco ἐπιστρέψαι. Quæ voces in hujusmodi argumentis magìs cordis quàm corporis conversionem significant: unde & *converti in pœnitentiam*, Suetonius in vita Claudii dixit. Ἑπτάκις τῆς ἡμέρας, ut apud Strabonem ἑπτάκις καθ' ἡμέραν. Hoc loco autem ἑπτάκις non est *septies*: sed *sæpissimè*. Sic Jerem.15.9. *Quæ peperit septem*: id est, prolem numerosam. Theophylactus ad Luc.1. Τὸ ἑπτὰ, ἀντὶ τοῦ, πολλὰ, πολλαχοῦ τῇ γραφῇ νοεῖται. Suidas in verbo Καὶν, de septenario numero, Συνήθης τῇ γραφῇ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἀπεριορίστως χρῆσις· & pòst, Ἀδιορίστου πλήθους σημαντικὸν ἐστι. Μετανοῶ Vulgato, *pœnitet me*: unde & Μετανοῶ, *pœnitet me*, in Glossario.

Com.6. εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κ.σ. ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθητι,&c. καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν] Ità apud Stobæum Philemon de argento,

—Τοῦτ' ἐὰν ἔχῃς,
Λέγε πρὸς τοῦθ' ὃ βούλει, πάντα σοι γενήσεται.

Ad mentem sacri Contextûs Cyprianus, *Unusquisque*, &c. *tantum accipit de Dei ope, quantum se credit accipere: non est quod omnipotens præstare non possit, nisi accipientis fides caduca defecerit*: cap.11. de Exhortat. martyr.

Ibid. τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθητι] Demonstrat genus hoc loquendi rem naturaliter impossibilem. Hinc in re magica apud Virgilium,

—descendere montibus ornos:

in re hyperbolica apud Eundem de Hesiodo loquentem,

Cantando rigidas descendere montibus ornos:

& in re mythica à cantu Orphei arbores sedibus emotæ suis. Philostratus de illius fabulæ pictore, Νεανιδεύεται δέ τι καὶ μεῖζον, δένδρα γὰρ ἀνασπάσας τῶν ῥιζῶν, ἀκροατὰς ἄγει ταῦτα,&c. ubi & nota, ἐκ ῥιζῶν ἀνασπάσας, Lucas heic, ἐκριζώθητι.

Ibid. καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ] Et hoc proverbiale de re planè impossibili. In adagiis veterum Græcorum, Τὸ πέλαγος πρότερον οἴσει ἄμπελον ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων. Petronius ex Magæ persona,

—His ego callens Artibus,
Idæo frutices in gurgite sistam.
—Non si tellurem effundat in undas,

apud Virgilium est: & apud Nicetam Choniaten inter alia hyperbolica habemus, τὴν θάλασσαν ἀρῶσαι, τὰ ὄρη ἐν καρδίαις θαλασσῶν μεταθεῖναι.

Com.7. δοῦλον,&c. ποιμαίνοντα] Subulcum, nempe, opilionem, aut bubsequam.

Ibid. παρελθών] De hac voce vide suprà ad 12. 37. notata.

Com.8. Ἑτοίμασον τί δειπνήσω] Apud Aurel. Victorem in Juliano, *Quæ habes ad manum? pone quæ habes.*

Ibid. διακόνει μοι ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ] In Eunucho Terentii,

—Ubi nos laverimus, si voles, lavato.

Com. 9. Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ;] Nequaquam, solemus enim gratias agere ubi licuit nolle. Apud Senecam (at ex sensu aliorum) 3. 18. de Beneficiis, *Servo, quo minùs in nomen meriti perveniat, necessitas obest*: & cap.19. *Ità quæ alio præstante beneficia dicerentur, ministeria servo sunt*, &c. *servus negandi non habet potestatem.*

Ibid. ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ] Vide suprà ad 14.22. dicta.

Ibid. οὐ δοκῶ] In Epigrammate Augusti Cæsaris dicto,

—Faciam? non puto, si sapiam.

Com. 10. λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν] Dicite (ut 1 Cor.4.4.) Οὐδὲν ἡμῖν συνοίδαμεν, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαιώμεθα· vel, ἐγενήθημεν (ut Esaiæ 64.6.) ὡς ἀκάθαρτοι, ὡς ῥάκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν. In discipulis autem suis præcipit & aliis omnibus Christus demissè de seipsis sapere: *iis quæ agenda sunt* (ut apud Tacitum Bassus) *quieta cum industria adesse: sine ulla ostentatione agendi* (ut de Pisone Paterculus,) *curare ea: nec ut facere videantur, sed quia facienda sunt*: & minus tamen credere fecisse se quàm debuerant facere: ità non tantùm sedulitatis, sed & humilitatis nomine se eos approbatum iri, ac Domino omnium communi acceptiores fore. καὶ γὰρ ἡμεῖς οἰκέτας ἔχοντες, τότε αὐτοὺς μάλιστα ἀποδεχόμεθα, ὅταν πάντα μεθ' εὐνοίας διακονησάμενοι, μηδὲν ἡγῶνται μέγα πεποιηκέναι. Quæ verba sunt D. Joannis Chrysostomi homil.3. in Matthæum. Idem, Εἰ βούλει μεγάλα σε ποιῆσαι τὰ κατορθώματα, μὴ νόμιζε αὐτὰ μεγάλα εἶναι. Euthymius in Matth.5. ea, Quicunque solverit unum de minimis mandatis istis, *Minima vocavit, partim modestia causâ, partim verò nè extollerentur qui ea servarent: simul quoque docens nos propria attenuare, quamvìs magna, quamvìs excelsa sint.* Ingenuæ ille indolis adolescens apud Philostratum 6. 2. de vita Apollonii, Τίνα ἐμαυτὸν εἴπω; κακὸς μὲν γὰρ οὐκ εἰμί· ἀγαθὸν δὲ εἰ χρὴ νομίζεσθαί με οὐκ οἶδα, τὸ γὰρ μὴ ἀδικεῖν οὔπω ἔπαινος· ad quæ Damis, Ἐπαινοῦμέν σε ὅτι μηδὲν οἴει λαμπρὸν εἰργάσθαι. Cùm omnia (inquit Christus) feceritis, fatemini vilitatem vestram, non quòd offendisse sciatis vos, sed ut offensæ nullum locum relinquatis: nec conscientiâ culpæ, sed humilitatis ratione, deputate vobis tanquam omnino dimissum, quicquid à vobis, cohibente divinâ ope, non est commissum. Majorem gratiam meretur qui innoxius timet, & amori supplicatio proficiet, reatu carens: habebit Deus in deprecationibus vestris tantò plus quod diligat, si non habere se viderit quod remittat. Ut δοῦλοι ἀχρεῖοι heic, ità in 5. Achillis Tatii δοῦλοι ἀχρειότατοι &, ἀνδράποδον,&c. πρὸς πᾶν πρᾶγμα παντὸς ἄχρηστον, apud Plutarchum in De liber. educand. His oppositi quos εὔχρηστους & χρησίμους Græci, Latini *servos bonæ frugi* vocant.

Ibid. ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν] Οὐκ ἔστιν ἡμῖν (ut 1 Cor.9.16.) καύχημα· ἀνάγκη γὰρ ἡμῖν ἐπίκειται. Vitavimus fortè culpam, non utique laudem meruimus. Meruisse nos gloriam non credimus, sed flagitium effugisse. Seneca ubi suprà μιμητικῶς de servo, *Quem conditio sua eo loco posuit ut nihil eorum quæ præstat, superiori imputet*: & ibidem, *Non præstat beneficium, sed paret: nec id se fecisse jactat quod non facere non potuit.* Seneca alter Controvers. 2.5. *Non est beneficium, sed officium, facere quod debes.* Apta autem servis locutio, ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι. Donatus ad Phormionis ea,

Nemo satis pro merito gratiam Regi refert:

Quicquid præstat, DEBERE SE *dicit*; *& est proprium personæ inferioris.* Hinc & ejusmodi locutiones ab amicis tanquam servis usurpatæ. In ejusdem Terentii fabula quæ Adelphi dicta,

Ego in hac re nihil reperio quamobrem lauder tantopere, Hegio,
Meum officium facio.—

Id

Id est, ποιῶ ὃ ὀφείλω ποιῆσαι. In eadem fabula illa,

Non faciam, neque me satis piè posse arbitror.

Ubi Donatus, *Significat quicquid fecerit, pro pietatis debito illis meritò parùm esse.* Cicero in famil. Epist. *Cætera quæ ad te pertinebant, cùm etiam plus contenderimus quàm possumus, minus tamen faciemus quàm debemus:* cujus commatis & illa ejusdem, 5.14. in iisdem Epistolis, *Præstitimus patriæ non minus* (lege, *Præstitimus patriæ minus*) *quam debuimus, plus profectò quàm est ab animo cujuspiam, aut consilio hominis postulatum.*

Com. 12. οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν] Fortasse non ex morbi tantùm, sed & modestiæ præscripto: sic infrà 18.3. de publicano, ἑστὼς μακρόθεν. Πόῤῥωθεν Vulgato hîc, *à longè*: ità in vetere Onomastico, *A longè*, πόῤῥωθεν.

Com. 13. ἦραν φωνὴν] Sic Act. 14. 11. φωνὴν ἐπῆραν dixit.

Com. 14. καὶ ἐπιστρέψας, &c.] Puto idiotismum esse, ut Act. 7. 42. ἔστρεψε· nec aliter eo loco exponentibus accedo.

Com. 15. ἰδὼν ὅτι ἰάθη] Non dicitur, γινώσκων ὅτι ἰάθη, ut de illa Marc. 5.29. nam morbo iste non interno sed supercute laboraverat.

Com. 16. αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης] Cæteri omnes Judæi.

Com. 18. οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ] Honesta circumlocutio, pro οὐχ ὑπέστρεψαν δοῦναι δόξαν, &c. Virgilius Georg. 2.

——*Jámque reperti*
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent.——

Id est, jámque nonnulli saxo, &c. urgent, vel urgebant. Glossarium (ex hoc, ut videtur, Lucæ loco) *Reperti sunt*, εὑρέθησαν. Velim autem hoc totum comma interrogativè vel admirativè legi. Δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, supple ἐπὶ τῷ γενόντι. Vide suprà ad 5.26. dicta.

Com. 19. ἀναστὰς πορεύου] Ut suprà 15.18. ἀναστὰς πορεύσομαι.

Com. 20. ἐρωτηθεὶς δὲ, &c.] Confer Act. 1. 7.

Ibid. οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως] Exspectando, præstolando. Hunc, vel hujusmodi sensum crediderim istius loci esse, ob ea quæ Marc. 26.27. nec dissimilia leguntur. Vulgatus, *cum observatione.* Onomasticon vetus, *Observatio*, παρατήρησις.

Com. 21. ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστι] Τὴν βασιλείαν exposuerim, ut Matth. 4.23. 9.35. & 24.4. τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας. Ἐντὸς ὑμῶν ἐστι, vertam, *inter vos est*, vel, *in medio vestri.*

——*Inter vos medio versatur in usu,*
Non sic inter vos ut latuisse velit.

Hoc est, ut Joh. 1.14. σκηνοῖ ἐν ὑμῖν· sic suprà hîc 1.3. & 7.16. ἐν ἡμῖν occurrit, & Joh. 11.54. ἐν Ἰουδαίοις.

Com. 23. μὴ ἀπέλθητε] Nempe, ut infrà 21. 8. ὀπίσω αὐτῶν.

Com. 24. ἡ ἀστραπὴ, &c. λάμπει] Hoc loco aptè se offert Hesychius corrigendum. Ἤστραψεν (inquit) ἔλαμψεν imò ἐλαμψεν scribendum. Idem alibi Ἀστράπτων, ὑπολάμπων. Julius Obsequens cap. penult. *Fax cœlestis à meridiano ad Septentrionem extenta, luci diurnæ similem in nocte fecit.* Post οὐρανὸν subaudi χώρας, & χώραν. Occurrit elleipsis eadem in Græco Jobi 18.4. Proverb. 8.28. Baruch. 5.3. 2 Maccab. 2.18. in Additamentis Estheris 13. 10. & in illis Hesychii, Τῇ πρὸς ἀκτῖνα· τῇ ἀνατολῇ.

Com. 25. δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν] Infrà 24.26. ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν.

Com. 27. Ἤσθιον, ἔπινον, &c. ἄχρι ἧς ἡμέρας, &c.] Edere, potare, &c. (ut suprà ad 12.19. annotavimus,) eam fluxam securitatem notat quæ imminens solet exitium antecedere.

Com. 28. ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν] Philemon de jam mortuis, quod Christus de jam morituris,

Τούτων ἕκαστος ἔλεγεν, εἰς ὥρας ἐγὼ
Πλεύσω, φυτεύσω, κτήσομαι, &c.——

Com. 29. ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον] Possunt hæc sumi quasi nominativo enunciata: ut illa Apoc. 11. 6. ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετός. Possunt & accusativo intelligi, subaudito Κύριος· sic Exod. 9.23. Ἔβρεξε Κύριος χάλαζαν, &c.

Com. 31. μὴ καταβάτω ἆραι αὐτὰ] Quin potiùs,

Restrictâ tunicâ fugiat citus, & pede nudo.

Relictis omnibus evadere festinet, ut Judith. 15.2. in Latino legimus. De Juda 1 Maccab. 2.28. ἔφυγον, &c. εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐγκατέλειπον ὅσα εἶχον ἐν τῇ πόλει. Seneca 49 Epist. *Securi est, & ex commodo migrantis, minuta conquirere; cùm hostis instat à tergo*, &c. *excutit necessitas quicquid pax otiosa collegerat.*

Com. 33. ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι] Properando in urbem nempe. In urbes, periculis belli ingruentibus, ex agris frequentissimè concurritur. Appianus ubi de Hannibale intra quartum à Roma lapidem posito, Οἱ δὲ ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰς τὸ ἄστυ δρόμῳ συνέθεον. Apud Quintilianum Declam. 253. *Si exercitus hostium intra fines nostros fuerit*, &c. *si fugam rusticorum in urbem*, &c. *viderimus*, &c. Ζητεῖν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, exponunt quidam, subtrahere se ab aperto liberóque Christi nominis cultu, aut odii aut supplicii evitandi causâ.

Ibid. ἀπολέσει αὐτήν] Concludetur enim cum aliis in obsessa urbe, ut in muscipula mures, aut in nassa pisces: vel, ἀπολέσει αὐτὴν, intellige, πρὸς ὥραν αὐτὴν σώσει ἵνα αἰώνιον ἀπολέσῃ αὐτήν· vide 2 Maccab. 6.26. Hæc enim de excidio Urbis ità prædicta videntur, ut & ultimi, ejusdémque universalis, judicii imaginem ferant.

Ibid. καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν] Mei nominis causâ nempe.

Ibid. Ζωογονήσει αὐτήν] Id est, εἰς ζωὴν (ut Joh. 12.25.) αἰώνιον αὐτὴν φυλάξει· εἰς αἰώνιον ζωῆς ἀναβίωσιν (ut 2 Maccab. 7.9.) Θεὸς αὐτὸν ἀναστήσει· perpessis brevibus ærumnis æternam felicitatem consequetur. De Decio Auctor ad Herennium lib. 4. *Amisit vitam, at non perdidit: re enim vilissimâ & parvâ maximam redemit.* Euthymius in Matth. 17. de Mose & Elia, *Millies, quod in se erat, pro Dei beneplacitis moriebantur*, &c. *suásque perdendo animas invenerunt.* Ζωογονήσει est ζωοποιήσει· sic apud Hesychium, Ζωογόνος, ζωοποιός.

Com. 34. ταύτῃ τῇ νυκτὶ] Id est, in illo malo tempore. Suidas, τὰς συμφορὰς πολλάκις νύκτας ἡ Γραφὴ καλεῖ· imò & Homerus, eodem ipso teste, τὰ φοβερὰ νυκτὶ ὁμοιοῖ. D. Augustinus in Psal. 41. & Psal. 138. *Prosperitas seculi significatur die, adversitas nocte.* Idem in Psal. 118. ea, MEDIA NOCTE SURGEBAM AD CONFITENDUM TIBI: *Hoc ait de persecutionibus quas patiebatur Ecclesia*, &c. *proinde mediam noctem graviora tribulationis intelligendum existimo.*

Com. 35. ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ] *Commolentes.* In vetere Glossario, Συναλήθω, *commolo.*

Com. 37. Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοὶ] Ἀετοὶ hîc *vultures, & aliæ aves quibus strages cadaverum pabulo est*, ut cap. antepenult. locutus Julius Obsequens. Silius Italicus,

——*Pastúsque cadavere vultur.*

Seneca Epist. 66. *Vultur est, cadaver exspectat.* Suidas in ἄπειροι, Οἱ γῦπες τοῖς θνησιμαίοις παρεδρεύοντες. Florus 4.6. *Assuetæ cadaverum pabulo volucres castra* (Cassii & Bruti) *quasi jam sua circumvolabant.* Justinus lib. 2. *Tanta fœditas morientium fuit, ut via cadaveribus implerentur, alitésque*, &c. *illecebris sollicitatæ exercitum sequerentur.* Adeò mira autem quæ hac in parte Horapollo scribit, ut apponi mereantur, Πολέμου μέλλοντος τελεῖσθαι, τὸν τόπον (ὁ γὺψ) δείξει ἐν ᾧ μέλλει ὁ πόλεμος γίνεσθαι, πρὸ ἡμερῶν ἑπτὰ ἐπ' αὐτὸν παραγινομένη· & post, Σφαζομένους βλέπει, ταμιευομένη τὰς ἑαυτῆς ἐκ τῶν πτωμάτων τροφήν· παρ' ὃ καὶ οἱ ἀρχαῖοι βασιλεῖς κατασκόπους ἔπεμπον σκεπτομένους κατὰ ποῖον τοῦ πολέμου αἱ γῦπες βλέπουσι μέρος, ἐντεῦθεν σημειούμενοι τοὺς ἡττωμένους. Σῶμα heic in Luca quod πτῶμα Matthæo: sic *corpus* pro *cadavere* apud Latinos. Vide ad lib. 2. Apuleii annotata.

Κεφ. ιη'.

1. Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς, πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν·

2. Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος.

3. Χήρα δέ τις ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

4. Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον. μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

5. Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτὴν, ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

6. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει.

7. Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

8. Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

9. Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·

10. Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς, φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης·

11. Ὁ φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς, εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.

12. Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

13. Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι, ἀλλ' ἔτυπτε τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς, ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

14. Λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

15. Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

16. Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

17. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

18. Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

19. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

20. Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

21. Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

22. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος

Vulgata Versio.

1. Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniã oportet semper orare & non deficere:

2. Dicens, Judex quidam erat in quadam civitate, qui Deum non timebat, & hominem non reverebatur.

3. Vidua autem quædam erat in civitate illâ; & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de adversario meo.

4. Et nolebat per multum tempus. Post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem revereor:

5. Tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam, nè in novissimo veniens suggillet me.

6. Ait autem Dominus, Audite quid judex iniquitatis dicit.

7. Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?

8. Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen filius hominis veniens, putas, inveniet fidem in terra?

9. Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant tanquam justi, & aspernabantur cæteros, parabolam istam:

10. Duo homines ascendebant in templum ut orarent; unus Pharisæus, & alter Publicanus.

11. Pharisæus stans, hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, adulteri; velut etiam hic publicanus.

12. Jejuno bis in sabbato; decimas do omnium quæ possideo.

13. Et publicanus à longè stans, nolebat nec oculos ad cœlum levare; sed percutiebat pectus suum dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.

14. Dico vobis, descendit hic justificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur.

15. Afferebant autem ad illum & infantes, ut eos tangeret. Quod cùm viderent discipuli, increpabant illos.

16. Jesus autem convocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium est enim regnum Dei.

17. Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud.

18. Et interrogavit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?

19. Dixit autem ei Jesus, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus.

20. Mandata nosti; Non occîdes, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non falsum testimonium dices, Honora patrem tuum & matrem.

21. Qui ait, Hæc omnia custodivi à juventute mea.

22. Quo audito, Jesus ait ei, Adhuc unum tibi deest; omnia quæcunque habes vende, & da

πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

23. Ὁ δὲ, ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

24. Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

25. Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

26. Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

27. Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

28. Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

29. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

30. Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31. Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

32. Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται·

33. Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

34. Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

35. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

36. Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

37. Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

38. Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαυὶδ, ἐλέησόν με.

39. Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ. αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

40. Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν,

41. Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42. Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43. Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo; & veni, sequere me.

23. His ille auditis, contristatus est; quia dives erat valde.

24. Videns autem Jesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent in regnum Dei intrabunt!

25. Facilius est enim camelum per foramen acûs transire, quàm divitem intrare in regnum Dei.

26. Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest salvus fieri?

27. Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

28. Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.

29. Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei,

30. Et non recipiat multò plura in hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

31. Assumpsit autem Jesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Jerosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis.

32. Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur:

33. Et postquam flagellaverint, occident eum, & tertiâ die resurget.

34. Et ipsi nihil horum intellexerunt, & erat verbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.

35. Factum est autem, cùm appropinquaret Jericho, cæcus quidam sedebat secus viam, mendicans.

36. Et cùm audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.

37. Dixerunt autem ei, quòd Jesus Nazarenus transiret.

38. Et clamavit, dicens, Jesu fili David, miserere mei.

39. Et qui præibant, increpabant eum ut taceret. Ipse verò multò magis clamabat, Fili David, miserere mei.

40. Stans autem Jesus, jussit illum adduci ad se. Et cùm appropinquasset, interrogavit illum,

41. Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, ut videam.

42. Et Jesus dixit illi, Respice, fides tua te salvum fecit.

43. Et confestim vidit, & sequebatur illum magnificans Deum. Et omnis plebs ut vidit, dedit laudem Deo.

Ad

Ad Cap. XVIII.

Com. 1. ΠΡὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι] Quod 1 Thess. 5.17. ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, Rom. 12.12. τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.

Ibid. καὶ μὴ ἐκκακεῖν] Ἐκκακεῖν, est, *animum despondere*, ἀδημονεῖν unde apud Hesychium, Ἠδημόνησεν, ἐξεκάκησεν & Suidam, Ἐξεκάκησα, ἀπηγόρευσα. Hoc Hebr. 12.3. τῇ ψυχῇ ἐκλυόμενοι in Græco 15.9. Jeremiæ ἀπηγόρευκε dicitur. Contrarium 1 Cor. 13.7,8. πιστεύειν, ἐλπίζειν, ὑπομένειν, οὐκ ἐκπίπτειν· quæ ut latiùs quidem prolata, ità & orandi assiduitatem includunt. Euthymius in Matth. 26. ea, ORAVIT TERTIÒ, *Docens quòd sæpe orare oportet, & non defatigari.* Idem in Matth. 20. ea, ILLI VERÒ AMPLIUS CLAMABANT, *Hos imitemur & nos*, &c. *quòd si ab aliquibus impediti fuerimus, intentiorem reddamus orationem, nec desistamus, & omnino flectemus, sicut & isti.* Iterum ad Joh. 5. de 38 annorum infirmo illo, *Tot annis frustratus, adhuc tamen perseverabat*, &c. *detrusus, & offensus, neque sic negligentior efficiebatur: nos autem brevi aliquo tempore diligenter Deo adstantes, si non assequimur quod optamus, recedimus, ac pigriores reddimur. At laboriosum est, inquies, continuè orare: & quæ virtus non est laboriosa? verùm, si laborem habet, affert & lucrum.* Vulgatus, μὴ ἐκκακεῖν, *non deficere* vertit: ità in Glossario, Ἐκκακῶ, *deficio*.

Com. 2. Θεὸν μὴ φοβούμενος καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος]

> *Spernens Superos hominésque simul*, Sen. Octav.

> Θεῷ μὴ ἀρέσκοντες, καὶ ἀνθρώποις ἐναντίος, 1 Thess.

Theognis,

> ——Ἄδικος, καὶ ἀτάσθαλος, οὔτε τινὰ ἀνδρῶν,
> Οὔτε τινὰ ἀθανάτων ὤριν ἀλευόμενος.

> *Temnens humanum genus & mortalia jura,*
> *Despiciénsque Deum, memorem fandi atque nefandi.*

Nec mirum homines non reveritum fuisse qui nec Deum timebat. Θεοῦ καταφρονήσας οὐδ' ἄλλου ἄν τινος ἐντρεπόμενος, Mecœnas apud Dionem dixit. *Neque Deum neque homines timere*, proverbiale est, (ut apparet ex jam adductis) ad consummatissimam & postremissimam improbitatem denotandam: apponemus tamen & alios locos eodèm pertinentes, quibus, ut floribus, sine labore suo congestis, qui voluerit, uno sub fasciculo fruatur. Euripides de Cyclope,

> Ὦ, θεῶν οὐδὲν ἢ βροτῶν μέλει.

Philostratus de Centauro,

> Οὔτε θεῶν προμέων ὄπιν, οὔτ' ἀνθρώπων.

Dio Cassius de Vitellio, Οὔτε τῶν ἀνθρώπων, οὔτε τῶν θεῶν ἐφρόντιζεν. Suidas de Daphida Grammatico, Ἦν λοιδορούμενος (id est, ἐλοιδόρησε) παντί, καὶ μέχρις αὐτῶν θεῶν μὴ φειδόμενος. Joannes Antiochenus de Domitiano, Ὁμοῦ τά τε θεῖα ἀφρονῶν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Josephus de Joachimo Rege, Μήτε πρὸς θεὸν ὅσιος, μήτε πρὸς ἀνθρώπους ἐπιεικής. Apud Macrobium ille de Mezentio, *Sine respectu deorum in homines impius.* Philippus ad Æmilium Lepidum apud Salustium Hist. 1. *Hostis omnium bonorum, ut te neque hominum neque deorum pudet!* Cato in ejusdem Catilinario, de Lentulo, *Neque diis, nec hominibus unquam pepercit*: & Bocchus apud Eundem de Jugurtha, *Quem tanta libido exstinguendi mei invasit, ut neque vos, neque deos immortales in animo habeat.* De Verre Cicero, *Ità se in ea Provincia gessit, ut non solùm hominibus, verumetiam diis immortalibus bellum indictum putaretur.* Idem in Cluentiano, exagitans quendam Sosiam, *O audaciam singularem, non timuisse si minùs vim deorum, hominum famam*, &c. *at*, &c. Livius lib. 39. *Illius excetræ delinimentis imbutam, nec parentis, nec vitrici nec Deorum verecundiam habere.* Procopius Pers. 1. Joannem Cappadocem, dum Justiniani avaritiæ satisfacere cuperet, *neque Deum neque homines pensi habuisse* scribit. Τῶν θεῶν ὀλιγωρεῖν, τοῦ δὲ δήμου ἐν οὐδενὶ πάθεσθαι, habemus in Juliani Epistolis: & apud Philonem in hominis verè ἀχαθάρτου descriptione, ᾧ μήτε τῶν ἀνθρωπίνων μήτε τῶν θείων αἰδώς τις ἔρχεται. Plato de Legg. 11. Οὔτε ἀνθρώπους αἰδούμενος, οὔτε θεοὺς σεβόμενος. Medea apud Libanium, de Jasone, *Scelestus ille, neque deos metuens, neque homines reverens.* Idem alibi, Οὐ θεοὺς δείσαντες, οὔτ' ἀνθρώπους αἰσχυνθέντες.

Com. 3. καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με, &c.] Ἔρχεσθαι heic non tam *venire* est, quàm *ventitare*. Sic in Adelphis Terentianis,

> *Venit ad me sæpe clamitans*, &c.——

Ubi Donatus, *Et importunitatem odiosam ostendit*, AD ME *dicendo, & inconditam assiduitatem, dicendo*, SÆPE. Mulierem Tribunos plebis adiisse contra Antistium Labeonem Ateius Capito narrat apud Gellium 13.12. *Assiduis mulierum aditionibus inquietati sumus*, in l. 12. Cod. qui potiores in pignore, &c. Imper. Justinianus dixit.

Ibid. Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου] Simillimè vidua Apuleiana illa lib. 3. *Nostræque viduitati ac solitudini de vindicta solatium date.* Vide & quæ de Eutropia, itidem vidua, lib. 6. epist. 2. habet Sidonius Apollinaris. In Glossis, Ἐκδικῶ, *vindico, defendo, ulciscor.* Cur autem sub mulieris, non paupercùli hominis, persona proponitur narratio ista? Nimirum, vel quòd

> ——*vindictâ*
> *Nemo magis gaudet quàm fœmina:*——

(vide proximè annotata,) vel quòd sequior sexus masculino injuriis expositus magis, præque aliis illius sexûs mulieres viduæ. Quintilianus declam. 338. *Per se imbecilla res est fœmina, & affert infirmitati naturali non leve pondus quòd vidua est.* Apud Terentium 5.2. Heautont.

> *Non*, &c. *hæc facere auderet vidua mulieri*
> *Quæ in me fecit.*——

Apud Petronium, *Jam faxo sciatis non viduam hanc insulam esse.*

Com. 4. Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον] Hoc est quod Jobi 31.16. ὀφθαλμὸν χήρας ἐξέτηξα· & de ejusmodi Judicibus vide Esa. 1.23. ubi inter alia, καὶ κρίσιν χηρῶν οὐ προσέχοντες. ἐπὶ χρόνον vertam, *per aliquod tempus*, vel, *per temporis aliquantum.* Est enim hîc χρόνον, quod 1 Cor. 16.7. χρόνον τινά· & ἐπὶ χρόνον, quod suprà heic 4.13. ἄχρι καιροῦ. In vetere Onomastico, *Aliquantisper*, ἐπὶ χρόνον. Eadem hujus pronominis elleipsis est & sæpe apud Lucam in Actis Apostolorum: monstràtque (inter alia multa dictionis ejus) scripsisse eum Græcè præter cæteros Euangelistas. Homerus,

> Τλῆτε, φίλοι, καὶ μείνατ' ἐπὶ χρόνον——

& in fragmentis Memnonis Historici, φυλαττόμενον (αὐτὸν) εἶχον ἐπὶ χρόνον. Sic χρόνοις ὕστερον Plutarchus in Arati vita. Subticetur non impari facie apud Latinos. Justinus lib. 44. *post dies* dixit: & lib. 38. *interjectis mensibus.* Juvenalis,

> *Et libuit menses neglectum adhibere clientem.*

Sic *noctes excubare*, lib. 4. Apuleius.

Ibid. εἶπεν ἐν ἑαυτῷ] Nempe

> *Vix tandem assiduis vidua clamoribus actus.*

Com. 5. Διὰ τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην] Ità in l. 1. ff. de postul. & de fœmina, *Inverecundè postulans, & magistratum inquietans*; id est, τῷ ἄρχοντι κόπον παρέχουσα. Adde quæ de matronarum Romanarum intemperie, & postulatione procaci 1.23. A. Gellius. Κόπον παρέχειν autem hoc loco ἠθικωτέρως dictum. Hinc viduæ (itidem

dem Judicem aut potentiorem quemvis adeunti,) λαλιᾶς ἔκχυσιν, imò & καταδυναστεύειν, Sirachidis 35.14,15. tributam videmus.

Ibid. ἐκδικήσω αὐτὴν] Libanius appositissimè, Τούτων (assiduas interpellationes intelligit) πολλάκις ὁ δικαστὴς ἡττᾶται, διὰ ταύτας δίδωσιν ἃ μὴ βούλεται. Hinc & *cedere improbitati postulantis*, in l. nequicquam ff. de Offic. Proconf. Apud Senecam Epist. 81. *instantis pertinaciâ victus beneficium dare* : &, *fatigatus, utque molestiâ quis careat dare*, apud Eundem 1. 1. de Beneficiis : ubi & *molestia* est quæ heic κόπος. Ità vivitur planè, *nihil ferè est quod non improbitas extorqueat*, Petronius : nimirum, quamvis solidas mentes rigentésque, ut cunei ligna, etsi nodis squalentia, diffindit. Judic. 14.17. de Samsone, Ἀπήγγειλεν αὐτῇ ὅτι παρηνώχλησεν αὐτόν. De Boccho Salustius, *Sapius fatigatus lenitur, & ex voluntate Sylla omnia facturum promittit*. Apuleius 10. *Nec eum*, &c. *mulier ungue latiùs à se discedere passa est*, &c. *sed ægre, precibus & obtestationibus ejus multùm ac diu fatigata, tandem abire concessit*. Terentius Heautont.

Postremò adeò res rediit, adolescentulus
Sæpe eadem & graviter audiendo victus est,
In Asiam ad Regem militatum abiit.

Idem in Hecyra,

Ille se primò negare: sed postquam acriùs
Pater instat, fecit animi ut incertus foret,
Pudorine ánne amori obsequeretur magis.
Tundendo, atque odio denique effecit senex,
Despondit ei gnatam hujus vicini proximi.

Plutarchus in περὶ δυσωπίας, de Antigono seniore, ὑπὸ Βίαντος ἐνοχληθεὶς πολλάκις, δότε (εἶπε) Βίαντι τάλαντον, καὶ Ἀνάγκῃ. Vide 4 Reg. 2. 17. suprà hîc 11.8. Lucianum ad Matth.6.8. adductum, & quæ de Alexandra Hyrcani filia Antiquit.15.9. Josephus.

Ibid. ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με] Εἰς τέλος sæpe significat, *assiduè, omni tempore* : quo sensu 7. 30. Judithæ, οὐ καταλείψει ἡμᾶς εἰς τέλος· 2 Maccab.8. 29. εἰς τέλος ἥξειν. Apud Artemidorum 2. 42. de Dioscuris loquentem, πάντων τῶν δεινῶν εἰς τέλος ἀζημίους ἀπαλλάττουσιν & apud Julianum Epist. 2. γυμνάσμασιν εἰς τέλος ἐγκαρτερεῖν. Hanc locutionis πολυσήμου illius significationem præ cæteris huic loco convenire putem. Τὸ ὑπωπιάζῃ qui *exsurdet* reddiderit, quod nudum loci sensum spectat, non peccabit. Terent. Heautont.

Quod ut efficerem orando, surdas reddideras jam aures mihi.

Sic *aures exsurdare* dixit & Valerius Maximus. Vide in διατεθρυλλημένος τὰ ὦτα, Suidæ Collectanea. Non plùs, imò minùs aliquanto errabit, qui cum eruditis istius seculi *obtundat* verterit. In Terentii Adelphis,

———*Ne me obtundas hac de re sæpius :*

ubi Donatus, *Ne me sæpe & molestè interpelles : nam obtundere est, aliquid sæpe, & odiosè repetere*. Ibidem,

——*An ego toties de eadem re audiam ?*

ad quæ idem Donatus, *hoc est, obtundere*. Hinc &, *orando, instando*, &c. *obtundere quem*, apud Gellium 2.23. Cæcilius Comicus. Idem Donatus ad locum jam ex Heautont. productum, *Tundere, est sæpius idem repetere, translatio à fabrorum malleo*. Utrovis prædictorum modo qui τὸ ὑπωπιάζῃ acceperit, næ ille loci sensum assequetur ; qui sensum autem & vocem ipsam Græcam sectari voluerit, omnino oportebit cum Vulgato *suggillet* vertat : metonymiâ apud Latinos (quos hîc Lucas sequitur) à vibicibus faciei impressis ad animum factâ. Ità Syllam Valerius Maximus ait *Præturæ repulsâ suggillatum* fuisse. Sedulius ad 2Cor.11. illud, SI QUIS IN FACIEM VOS CÆDIT, *Si quis præsentes vos objurgat*.

Com.6. Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει] Ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας, est, aut simpliciter, ὁ κριτὴς ἄδικος, quomodo Jacob. 1. 25. ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς, pro ἀκροατὴς ἐπιλήσμων· Jacob.2.4. κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν, pro κριταὶ πονηρὰ διαλογιζόμενοι· & ibid. 5. 15. εὐχὴ πίστεως, pro εὐχὴ πιστή· 2 Thess. 2. 8. τέρατα ψεύδους, pro τέρατα ψευδῆ· (cujusmodi sunt & 1 Petr. 1. 14. ὑπακοῆς τέκνα, Sapient.5.17. διάδημα κάλλους, & Hebr.3.12. καρδία ἀπιστίας) aut, Judex summè improbus iniquúsque, ut qui nec Deum, nec homines curaret : sic 2 Thess.2.3. ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας sensu eminentiore dictum ; & Joh. 17.12. de Juda, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· q. d. præcipuè, & præter omnes alios, perditionis candidatus. Post λέγει hîc, subaudi, ἐν ἑαυτῷ ut sæpe alibi. Pro ἀκούσατε, si libri veteres permitterent, ἠκούσατε reponerem.

Com.7. Ὁ δὲ θεὸς, &c.] Supple (quod 2 Tim.4.8. habemus,) ὁ δίκαιος κριτὴς, ut opponatur τῷ κριτῇ τῆς ἀδικίας· habet emphasin enim vox θεὸς, quæ non prætereunda.

Ibid. οὐ μὴ ποιήσει ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ ;] Οὐ μὴ ποιήσει αὐτοῖς κρίσιν ἐκ τῶν διωκόντων αὐτούς ; ut Psalm. 119. 84. Ibidem Psal. 146. 7. de Eodem, ποιοῦντα κρίσιν τοῖς ἀδικουμένοις.

Ibid. βοώντων πρὸς αὐτὸν] *Clamare* heic *ad Deum*, est, in hujusmodi voces erumpere, Ἕως πότε, &c. οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ; ut Apocal. 6. 10. ubi vide quæ è Seneca allata. Solet gravia autem & atrocia perpessis clamor affingi, quasi jure quodam ultionem Divinam exposcere videantur. Vide Genes.4.10. Exod.2.23. 4 Reg.19.28. Jacob.5.4. & 2 Maccab.8.3.

Ibid. καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς] Id est, καίπερ ἀναμένει μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, quamvis patienter exspectet in causa eorum. Dices fortè, quid tandem illud erat quod patienter exspectabat ? respondeo, sustinuisse eum & exspectasse dum inimici electorum suorum, facinorum suorum mensuram implerent, ut ità demum graviùs & cumulatiùs punirentur. 2 Maccab.6. 14. Οὐ γὰρ, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀναμένει μακροθυμῶν ὁ δεσπότης, μέχρι τοῦ καταντήσαντας αὐτοὺς πρὸς ἐκπλήρωσιν ἁμαρτιῶν κολάσαι, οὕτω καὶ ἐφ' ἡμῶν ἔκρινεν εἶναι, &c. Quo ex loco (à nemine hactenus quod sciam adducto) fortasse magna lux erit istis Lucæ verbis à tot expositoribus tam morosè expensis.

Com.8. ποιήσει ἐκδίκησιν αὐτῶν] Hoc est quod Apocal. 19.2. τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ ἐκδικεῖν dicitur ; & ibidem 8.20. τὸ κρίμα αὐτῶν κρίνειν. Simile Deuter. 32.36. ἐπὶ τοῖς δούλοις παρακληθήσεται.

——ἔχει θεὸς ἔκδικον ὄμμα,

dixerat olim & Theognis. Vide 2 Reg.9.7. Job. 24. 12. Oseæ 1. 4. Judith. 8. 20. Lactantius 5.26. *Confidimus majestati ejus, qui tam contemptum sui possit ulcisci, quàm servorum suorum injurias & labores*.

Ibid. ἐν τάχει] Idem Lactantius 5. 23. *Propterea vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum malas bestias de terra*. Aristophanes Thesmophor.

——τὰ παράνομα
Τά τ' ἀνόσια θεὸς ἀποτίνεται, παραχρῆμά τε γίνεται.

Ubi παραχρῆμα, quod hîc ἐν τάχει. *Citò*, nimirum habitâ justâ temporis ratione, non utique impatientiæ eorum qui iniqua perpessi sunt, & quibus tardum ingratúmque fluit id spatium quo inulti exspectant. D. Hieronymus in expositione Psal. 89. ad Cyprianum, *Qui in angustia est constitutus, serum ei videtur Dei auxilium, & propterea impensiùs deprecatur, ut citò adjutorem Deum sentiat*. D. Augustinus in Psal. 91. *Quod tibi videtur longum, breve est*, &c. *attendis ad dies paucos tuos, & in iis vis omnia impleri, ut damnentur impii, & coronentur boni*, &c. *Implet ea Deus in tempore suo : Quid tu tedium pateris, & facis ? æternus est : tardat ? longanimis est*. Idem in Psal. 9. ea, REQUIRENS SANGUINEM EORUM MEMORATUS EST ; *Memoratus est, nemo ità positum putet quasi oblivio in Deum cadat, sed quia post longum tempus futurum est judicium*

infirmorum

infirmorum hominum, qui quasi oblitum Deum putant, quia non tam citò facit quàm ipsi volunt. Et in Psalm. 36. *Quamdiu sustinebo? Festinas: citò erit quod tibi diu est: infirmitas facit diu videri quod citò est. Quomodo inveniuntur desideria ægrotorum, nihil tamdiu quàm ut calix sitienti temperetur: Utique festinatur à suis nè fortè offendatur infirmus. Quando fiet? quando coquetur? quando dabitur? Celeritas est in illis qui tibi serviunt, sed infirmitas tua diuturnum* (malim *diutinum*) *putat quod citò agitur.* Vide & Baruch. 4.22, 24, & 25. ubi hoc sensu ἐν τάχει habes: & additam. Estheris 16. 18. ubi διὰ τάχους. Vel, ἐν τάχει apud Lucam intellige, post annos 40. ut ità Urbis excidium subinnuat.

Com. 9. πεποιθότες ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι] Sic 33. 13. Ezech. Πέποιθεν ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ· & 2 Cor. 10.7. ἑαυτῷ πέποιθεν. *Salutem animæ in seipso reponere,* Arnobius 2. dixit. Vide Rom. 2. 19. & 14. 10. Salvianus lib. 3. *Hoc ad crimina nostra addimus, ut cùm in omnibus rei simus, etiam bonos nos & sanctos esse credamus: ac sic in nobis cumulentur iniquitatis offensa etiam præsumptione justitiæ.*

Ibid. καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς] Plutarchus de Lucullo, Πάντων καταφρονῶν, καὶ μηδενὸς ἀξιῶν πρὸς αὐτὸν ἡγούμενος. Philo in ὑπερηφάνου characterismo, Πάντων τῶν οἰεῖται, &c. φρονιμώτατος, σωφρονέστατος, δικαιότατος· τοὺς ἄλλους ὑπολαμβάνει, &c. ἄφρονας, ἀδίκους, ἀνεπιστήμονας. Ὑπερηφανίαν καὶ ἐξουθενισμὸν habemus juncta in Græco Psal. 31. 18. Gellius 1. 2. *Præque se uno cæteros,* &c. *rudes esse & agrestes prædicabat.* Terent. in Eunucho, *Ego illum contempsi præ me:* ubi Donatus, *Mei comparatione.* Auctor ad Herennium 4. *Et tamen cùm ità vivit, neminem præ se ducit hominem.* Ità & *alios præ se pro nihilo ducere,* apud Ciceronem in Verrinis. Virtus contraria Rom. 15. 1. τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν· vel, ut ibid. 12. 16. τοῖς ταπεινοῖς συναπάγεσθαι, παρ' ἑαυτῷ οὐ φρόνιμος εἶναι. Πεποιθότες porrò & ἐξουθενοῦντες (ut hìc in Luca) opponuntur & in Græco Amosi 6. 1.

Com. 10. ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν] Sic Act. 3. 1. idem Lucas, Ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερόν. Joh. 7. 14. de Jesu, Ἀνέβη εἰς τὸ ἱερόν· & Esaiæ 37. 1. de Ezechia, Ἀνέβη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου.

Com. 11. σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο] Illa πρὸς ἑαυτὸν, salvâ eruditorum pace, conjungo cum προσηύχετο. Πρὸς ἑαυτὸν προσηύχεσθαι heic, ut infrà 24. 12. πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζειν, & 20. 5. πρὸς ἑαυτοὺς συλλογίζεσθαι. Vulgatus bene, *hæc apud se orabat.* Malueram autem, *sic apud se orabat:* est enim ταῦτα heic, οὕτως· sic Joh. 8. 28. καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ, ταῦτα λαλῶ. Apostolus 1 Thess. 2. 14. ὅτι ταῦτα ἐπάθετε, &c. καθὼς καὶ αὐτοὶ, &c. & fortè in illis Joh. 12. 16. καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ. Plutarchus in Dionis vita, Ταῦτα Θέσεις παρρησιαζομένης, &c. id est, οὕτως παρρησιαζομένης. Sic & Ephes. 6. 9 τὰ αὐτὰ pro ὁμοίως. Contrà verò Matth. 7. 12. οὕτω est τὰ αὐτὰ, vel ταῦτα. Σταθεὶς hìc (ut & cap. 19. 8. & infrà hìc com. 40.) merus idiotismus est, qui minùs animadversus negotium interpretibus facessivit: vide ad Matth. 6. 5. annotata.

Ibid. οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ] Calanus de Gymnosophistis suis apud Philostratum, Ἑλλήνων φιλοσόφοις οὐκ ἐξομοιούμεθα. Οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ locutio est se vel alios è numero vulgarium eximentis. Apostolus (verè autem, non jactanter,) 2 Cor. 2. 17. Οὐκ ἐσμὲν ὡς οἱ πολλοὶ, &c. Idem 1 Thess. 5. 16. Μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποί· & ibidem 4. 13. ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποί· suprà heic 8. 10. Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια, &c. τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, &c. Ephes. 4. 13. μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη· & 2. 3. ibidem, ὡς καὶ οἱ λοιποί. 2 Cor. 3. 1. ὥς τινες, & Hebr. 11. 25. ὡς ἔθος τισίν. His adde quæ ad Plinii lib. 1. epist. 10. ea, *Neque ego, ut multi, invideo,* &c. annotavimus.

Ibid. ἅρπαγες] Ἅρπαγες sunt, *qui in alienis arripiendis accipitrum ritu vitam sectantur,* quod de Antiocho lib. 27. Justinus dixit. Glossarium, Ἅρπαξ, *raptor, rapax.* Martialis,

Rape, congere, aufer, &c. *relinquendum est.*

Vide ad Apuleii lib. 9. pag. 506. annotata.

Ibid. ἄδικοι] In eodem Glossario, Ἄδικος, *injustus, injurius, iniquus:* ut distinguatur autem vox ista à proximè præcedente, ἀδίκους expone,

Qui fictis causis innocentes opprimunt.

Ibid. ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης] Egregium præconium sanè: quasi verò bonitas sit pessimis meliorem esse: aut *laudis sit aliena non rapere,* ut est apud Ammianum Marcellinum. Seneca Præfat. lib. 1 Natur. quæst. *Quid est cur suspiciamus nosmet ipsos quia dissimiles deterrimis sumus? non video quare sibi placeat qui robustior est valetudinario.* Idem 85 Epist. *Quid si miretur velocitatem suam Ladas, ad claudos debilésque respiciens?* &c. *hæc est pernicitas per se æstimata, non quæ tardiorum collatione laudatur.* Salvianus 2 de Avaritia, *Infelicissimum consolationis genus est de miseriis hominum peccatorum solatia capere.* Photius 174 Epist. Μὴ ὅτι χείρους ἔχομεν σεμνυνώμεθα, ἀλλ' εἰ τινων ἐλάττους ἐλεγχθῶμεν, αἰσχυνώμεθα. ἀριστεύεις, οὐχ ὅταν λειποτακτοῦντας ἔχῃ ἄλλους, οὐδ' ὅταν τῶν φυγάδων οὐχ ἥττων ὀφθῇς, σεμνὸς εἶ καὶ περιβλεπτος, ἀλλ' ἐπειδ' ἂν τῶν συντεταγμένων κρείττων ἀναφάνῃ, &c. Vulgat. *velut etiam hic publicanus:* lege, *vel etiam ut h. p.*

Com. 12. Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου] Diebus quinto & secundo. Tacitus Histor. 5. de Judæis, *Longam olim famem crebris adhuc jejuniis fatentur.*

Ibid. ἀποδεκατῶ πάντα] Δεκατεύειν Hesychio est τελωνεῖν, δεκάτην εἰσπράττεσθαι· & Δεκατευταὶ, οἱ τὰ δέκατα ἢ δεκάτην ἐκλέγοντες. His relativum ἀποδεκατοῦν.

Com. 13. οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι]

——*Non ausus cœli convexa tueri.*

Hesychius, Πήξαντα τὴν ὄψιν, εἰς τὸ ἔδαφος καταβάλλοντα. Legendum videtur πήξαντα, & verba illa suprà suo loco reponenda. Virgilius,

Illa solo fixos oculos aversa tenebat:

& alius quis,

Lumina fixa tenens plena pudoris humo.

Sic solent autem strictâ criminum suorum æstimatione perculsi. Esdræ 9. 6. Κύριε, ᾐσχύνθην, καὶ ἐνετράπην τοῦ ὑψῶσαι τὸ πρόσωπόν μου πρὸς σε. Apud Aristophanem in Equit. ad illa, τί κύπτεις; respondetur,

Αἰσχύνομαί τοι τὴν πρότερον ἁμαρτίαν.

Sic, ψυχὴ λυπουμένη, καὶ ἡ ἐπὶ τὸ μέγεθος (τ. ἁμαρτιῶν) κύπτουσα βαδίζει, 2. 18. Baruchi: &, ὑπ' αἰσχύνης εἰς τὴν γῆν κύπτειν, apud Plutarchum in Agesilai vita. Chrysostomus homil. 20. ad Pop. Antiochenum, Πρὸς οὐδένα ἀνθρώπων ἀντιβλέψαι τολμῶντες, οὐδὲ αὐτὸν ἰδεῖν τὸν ἥλιον ἐλευθέροις ὀφθαλμοῖς, τῇ αἰσχύνῃ πανταχοῦ καταστελλόμενοι τὰ βλέφαρα, καὶ εἰς κάτω κύπτειν καταναγκαζόμενοι. Apud Quintilianum 12. Declam. ille, *Gravior indies facti pœnitentia est,* &c. *lucem ac Solem intueri non audeo.* Symeon Metaphrastes de juvene prædone, Ἐσῃ, τῷ ἐδάφῳ ἀτενὲς ἐνορῶν, μηδ' ὑπ' αἰδοῦς ἀνανεῦσαι δυνάμενος. Philo, de Flacco, Ἀπέβαινεν (ex navi nempe) πᾶς εἰς τὸ ἔδαφος νεύων, &c. οὐδ' ὅσον ἀνακύψαι θέλων ἢ τολμῶν. Apuleius in Apologia, *Specta,* &c. *ut hisce auditis subitò obstupuerit, ut oculos ad terram demiserit.* Cicero Catil. 3. *Sic constupuerant, sic terram intuebantur,* &c. *ut non ab aliis judicari, sed à seipsis viderentur.* Tacitus Histor. 4. de Romanis legionibus, *Stabant conscientiâ flagitii mœstæ, fixis in terram oculis:* & Curtius de Alexandri M. militibus, *Obortis lacrymis terram intuebantur, nec aut erigere vultus, aut loqui audebant.* Zeno Veronensis, ad matronam quamvis monilibus, auro, &c. onustam, *Cervicem*

vicem curvas, non religione, sed pondere: (graviter, nec fine gratia tamen,) Serm. de Avarit. 2.

Ibid. ἱλάσθητί μοι] Lactantius 6. 25. *Ut Deo charus sit,* &c. *misericordiam Dei semper imploret, nihilque aliud precetur nisi peccatis suis veniam.* Congruenter autem demissum publicani vultum hæc oratio insequitur. Virgilius,

Sic Dea submisso contrà Saturnia vultu.

Ubi Servius, *Submisso vultu habitum futuræ orationis ostendit.*

Com. 14. δεδικαιωμένος ἢ ἐκεῖνος] Quia ille deteriorem causam suam vel ipsâ confidentiâ fecerat. Salvianus lib. 3. *Quamvis placere Deo aliquis studeat, hoc ipsum tamen genus maxima injustitiæ est, si se justum præsumat.* Idem, *Præsumpta spes sarcina sunt reatûs, usurpata absolutio damnationem parit.* Lactantius ubi suprà, *Quæ tamen ipsa* (oratio) *ut Deo sit accepta, & humilitate, & timore, & devotione maximâ est opus: nè quis fortè integritatis & innocentiæ fiduciam gerens, & arrogantiæ crimen incurrat, eóque facto gratiam virtutis amittat.* Glossarium, ex hoc Lucæ loco, Δεδικαιωμένος, *justificatus.*

Com. 15. οἱ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς] Importunam Gehazi sedulitatem secuti, 2 Reg. 4. 27.

Com. 16. Ἄφετε τὰ, &c. ἔρχεσθαι πρός με] In Plauti Truculento,

Sine eum ipsum adire, ut cupit, ad me.

Ibid. καὶ μὴ κωλύετε αὐτά] Arnobius lib. 2. *Deus sublimibus, infimis, servis, pueris, uniformiter potestatem veniendi ad se dat.* Herodianus 1. de Marco Imperatore, Τοὺς προσιόντας δεξιούμενος, κωλύων τε τοὺς περὶ αὐτὸν δορυφόρους ἀποσοβεῖν τοὺς ἐντυγχάνοντας. Ἄφετε, καὶ μὴ κωλύετε, bene Græca locutio est. Sic Judic. 14. 16. μισεῖν, καὶ οὐκ ἀγαπᾶν apud Ælianum 6. de Animalibus, ἐᾶν, καὶ μὴ ἀνείργειν· & è converso apud Plutarchum in Agesilao, οὐκ ἐᾶν, ἀλλὰ κωλύειν adde ad Act. 13. 11. adducta. Implet autem hic Christus & secundùm literam quod Joh. 6. 37. dixerat, τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω.

Com. 17. ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, &c.] Id est, eâ simplicitate mentis quæ in pueris apparet, abjecto scilicet omni sapientiæ mundanæ tumore, allatóque animo docili, firmóque obediendi proposito. Hoc ferè 1 Pet. 2. 2. ἀποθέμενοι δόλον, ὑπόκρισιν, &c. καὶ ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθεῖν.

Com. 18. ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν, &c. τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;] In Hispanicis Appiani Alexandrini, Τὸν Λεύκουλλον ἠρώτων τί ποιοῦντες ἂν εἶεν φίλοι. Vide ad Matth. 19. 16. dicta. Seneca 52 Epist. *Et hoc multum est velle salvari.*

Com. 19. οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός] Simplicius in cap. 1. Epicteti, Ταὐτόν ἐστιν ἓν, καὶ ἀρχὴ, καὶ ἀγαθὸν, καὶ Θεός· vide ad Matthæum dicta. Post εἷς ὑποστιγμὴ ponenda. Vide ad 1 Tim. 2. 5. annotata.

Com. 21. Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου] Sensu contrario Jerem. 22. 21. Αὕτη ἡ ὁδός σου ἐκ νεότητός σου. Scriptor vitæ Tobiæ 2. 13. *Ab infantia sua Deum semper timuit, & mandata ejus custodiit.* C. Marius apud Salustium, *Ità ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueta habeam:* & pòst, *Mihi qui omnem ætatem in optimis artibus egi, benefacere jam ex consuetudine in naturam vertitur.* Hinc Hesychio φυλακὴ, &c. τήρησις ἐντολῶν.

Com. 22. πάντα ὅσα ἔχεις, πώλησον] Ità Matth. 13. 44. πάντα ὅσα ἔχει, πωλεῖ.

Ibid. πάντα ὅσα ἔχεις, πώλησον] Hæc via maximè compendiosa ad thesaurum illum, hæc optima & facillima ratio gemmam acquirendi illam: vide Matth. 13. 14. Christum autem his verbis non præcipere sed hortari monereque manifestum est ex Matth. 19. 21. iis, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, &c. D. Hieronymus ad Pammachium, *Semper grandia in audientium ponuntur arbitrio: non tibi imponitur necessitas, ut voluntas præmium consequatur.*

Ibid. καὶ διάδος πτωχοῖς] Idem in Fabiolæ Epitaphio, *Censum omnem,* &c. *vendidit, & in pecuniam congregatum usibus pauperum præparavit.* In Glossis, *Congiarium,* &c. διάδοσις.

Ibid. καὶ ἀκολούθει μοι] Id est, ut possis toto animo, nec respectans, me sequi, vende totam substantiam tuam. D. Ambrosius Offic. 1. 30. *Deus non vult simul effundi opes, sed dispensari: nisi fortè ut Helisæus, qui boves suos occidit, & pavit pauperes ex eo quod habuit, ut nullâ curâ teneretur domesticâ, sed relictis omnibus, in disciplinam se propheticam daret.*

Ibid. καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ] q. d.

Nunc sere, quæ plenâ pòst modò falce metas.

Tertullianus ad Martyres, *Negotiatio est aliquid amittere, ut majora lucreris.* Euthymius ad Matth. 5. ea, AMPUTA, ET ABS TE PROJICE, *Quia rem duram præceperat, lucrum in posterum demonstravit.* Seneca de Vita beata, cap. 24. *Nunquam magis nomina facio quàm cùm dono.* Hieronymus de Paula, *Cuncta largita est, exheredans se in terra ut hereditatem inveniret in cœlo.* Suidas, ex nescio quo, de Ædesia, Θησαυρὸν ἡγουμένη τὸν ἀμείνονος ἐλπίδος εἴ τις ἐθέλοι τοῖς, &c. ἐπιτείχισιν ἀνθρώποις ἐπικουφίζειν τὰ ἄχθη τῆς χρηματισμῶν, οὐδενὸς ἐφείδετο. De thesauro isto vide suprà ad 12. 33. annotata.

Com. 23. περίλυπος ἐγένετο] Matthæus, ἀπῆλθε λυπούμενος. Ità apud Plutarchum in περὶ ἀοργησίας, Ἀπῆλθε περίλυπος γενόμενος.

Com. 24. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;] Hermas 3. 9. de divitibus, *Sicut excalceatis pedibus difficile in tribulis ambulatur, sic & hujusmodi hominibus difficile est in Dei regnum intrare.* Seneca Epist. 59. *Erras, qui inter divitias illuc venturum te speras:* ubi *illuc* est ad bonam mentem, quæ nos ducit ad cœlum. Πῶς heic, est ὡς, quod θαυμαστικὸν ἐπίρρημα esse notavit Hesychius. Aptiora autem ad hæc Christi verba sunt quæ habet Aristophanis Scholiastes ad ea initio Pluti, ὡς ἀργαλέον, &c. Πέπλεκται ἡ διάνοια ἐκ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ σχετλιασμοῦ· τὸ γὰρ Ὡς ἐπίρρημα ἐπαμφοτερίζει. Δυσκόλως Vetus *difficile*, non *difficulter*, vertit; ità in Glossario, Δυσχερῶς, *difficile.* Notemus autem ex Christi verbis ad cœlum inter illecebras divitiarum pervenire, τῶν ἀδυνάτων non esse, sed τῶν δυσκόλων. Terent. Andr. *Difficile est:* ubi Donatus, *Non dicit, impossibile est.* Epictetus cap. 18. Οὐ ῥᾴδιον καὶ τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ, &c. φυλάξαι, καὶ τὰ ἐκτός· ad quæ Simplicius, Ἀσφαλῶς οὐκ εἶπεν, ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ ῥᾴδιον, διὰ τὰς σπανίας φύσεις· quæ & commodè dici possunt de divitiis: nonnulli enim, at illi quidem perpauci, eo viatico instructi, non ad mundanas amœnitates deflectunt, at recto ad cœlum itinere contendunt. Nec omittendum, non hîc οἱ πλούσιοι dici, sed, οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες. Euthymius ad hunc Lucæ locum, Οἱ ἔχοντες *sumitur pro retinent, vel recondunt, nec utuntur: cùm pecunia* χρήματα *dicantur* διὰ τὴν χρῆσιν.

Com. 25. Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον, &c.] Lactantius 6. 4. *Nec enim potest qui se apparatu regio circumdederit, aut divitiis oneraverit, angustias illas* (viæ cœlestis angustias intelligit,) *vel ingredi, vel tenere.* Euthymius ad hæc Christi verba, *Sicut foramen acûs non est capax cameli propter nimiam angustiam sui, & propter grandem illius molem: ità via quæ ducit ad vitam non capit divitem propter sui angustiam, & propter hujus tumorem.* Alienum ab hoc Christi proverbiali dicto non est Ennii illud,

——Prius pariet locusta lucam bovem:

quo itidem ex rei minimæ reique maximæ oppositione enunciatio fit cujusvis rei tam arduæ ut ad impossibile accedat.

Com. 27. Τὰ ἀδύνατα παρ' ἀνθρώποις δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ] Philo in De Abrahamo, Πάντα εἰσὶ Θεῷ δυνατὰ καὶ ὅσα ἐν ἀμηχάνῳ παρ' ἀνθρώποις κεῖται. Idem lib. περὶ τοῦ μίσθωμα, &c. Ὧ (Θεῷ) δυνατὰ τὰ παρ' ἡμῖν ἀδύνατα. Ovid.

——Facile est omnia posse Deo.

Com. 28. ἀφήκαμεν πάντα, &c.] In Andria Terentiana, *relictis*

velictis rebus: ubi Donatus, *Adeò præposuit hoc negotii rebus omnibus.*

Com.29. ὃς ἀφῆκεν, &c. γονεῖς, &c.] Sedulius ad 2 Cor. 6. illud, ET ERO VOBIS IN PATREM, *Si vos parentes infideles abdicaverint, me habebitis patrem sempiternum.*

Com.30. ὃς ἐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα, &c.]

Officio merces plenior ista suo est.

Plautus Capt.

Quod bonis benefit beneficium, gratia ea gravida est bonis.

Simplicius in cap.37. Epicteti, Τῷ θεῷ δανείζει τις τὰ ἀγαθὰ, &c. πράξεις, καὶ μετὰ τόκων μεγάλων εὐγνωμονέστερον ἀνθρώπῳ αὐτὸς ἀποδίδωσι· ubi quid aliud μετὰ τόκων μεγάλων ἀποδιδόναι quàm quod heic facere ut quis ἀπολάβοι πολλαπλασίονα; Julianus in quadam Epistola sua cujus pars magna intercidit, Ἐγὼ πολλάκις τοῖς δεομένοις προσιέμενος, ἐκομισάμην αὐτὰ παρὰ θεῶν πολλαπλάσια· ubi & πολλαπλάσια, ut apud Lucam πολλαπλασίονα.

Ibid. πολλαπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ] Euthymius ad Matth.5. ea, ACCIPIENT HEREDITATEM TERRÆ, *Quidam heic terram intellectualem cœlum esse dicunt. Chrysostomus verò ait quòd & sensibilem pro præmio posuerit, propter crassiores, qui sensibilia potiùs quàm intelligibilia quærunt.* Apostolus 1 Tim.4.8. Εὐσέβεια ἐπαγγελίαν ἔχει τ̃ νῦν ζωῆς, &c. ad quem locum annotata vide. Commodè & ad hunc sensum trahas illud μέτρον σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον, quod beneficis etiam in hac vita repensatum iri suprà hic 6. 38. idem Christus promisit.

Com.31. ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τελεσθήσεται πάντα, &c. τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου] Paulus eodem ferè modo Act.20.22. Ἰδοὺ, &c. πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ· & pòst, τὸ πνεῦμα, &c. διαμαρτύρεται ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν. Mihi autem (quod placere nonnullis video) non videntur hæc Lucæ poni pro τελεσθήσεται ἐν τῷ υἱῷ· at τελεσθῆναι hìc esse quod Marc.11.23,24. ἔσται· quod 1 Cor.4.5. γενέσθαι· quod 1 Pet.5.9. ἐπιτελεῖσθαι· in quibus omnibus locis videre est & dativum adjunctum.

Com.32. καὶ ἐμπτυσθήσεται] Αὐτῷ (ut Marc.10.34.) ἐμπτύσουσιν. Sic Var.1.15. Ælianus, αὐτοῖς ἐμπτύει.

Ibid. κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν] In Glossario, Κεκρυμμένον, *obductum, occultum, celatum.*

Com.34. Καὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν] Sic Act.18.17. idem Lucas noster, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

Ibid. καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα] Unus idémque sensus tripliciter variatus, ut non semel in his libris: vide ad Act. 14.8. notata.

Com. 39. ἐπιτιμῶν αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζε] In fabulis Phædri,

Rogata est ut taceret, multò validius
Clamare cœpit.——

Com.40. σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, &c.] Σταθεὶς hìc non est gradum sistens: abundat, ut & suprà hìc com.11. σταθεὶς ὁ Φαρισαῖος. Vide ad Matth.6.5. annotata.

Com.42. ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον] Ἅμα ἔπος εἶπε καὶ τὸ ἔργον ἐποίει, ut in illo Matth. 8. 3. καθαρίσθητι. Ad suum Æneam Venus apud maximum Poetarum,

Jam summas arces Tritonia (respice) Pallas
Insedit.——

Ad quem locum Servius in schedis Fuldensibus, *Dicendo, respice, ostendit verè jam caliginem ab oculis ejus sublatam esse.*

Com.43. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν, ἔδωκαν αἶνον τῷ θεῷ] Ἤρξαντο (ut infrà 19.37.) θεὸν αἰνεῖν. Apuleius 11. *Populi mirantur, &c. tam evidentem maximi Numinis potentiam, claráque & consonâ voce, &c. testantur tam illustre beneficium.*

Κεφ. ιθ'.

1. ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.

2. Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος.

3. Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.

4. Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.

5. Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.

6. Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.

7. Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.

8. Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ, τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.

9. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

10. Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

11. Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε

Vulgata Versio.

1. ET ingressus perambulabat Jericho.

2. Et ecce vir nomine Zachæus; & hic princeps erat publicanorum, & ipse dives.

3. Et quærebat videre Jesum, quis esset; & non poterat præ turba, quia staturâ pusillus erat.

4. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum ut videret eum: quia indè erat transiturus.

5. Et cùm venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum, & dixit ad eum, Zachæe, festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.

6. Et festinans descendit, & excepit illum gaudens.

7. Et cùm viderent omnes, murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem divertisset.

8. Stans autem Zachæus, dixit ad Dominum, Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.

9. Ait Jesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eò quòd & ipse filius sit Abrahæ.

10. Venit enim filius hominis quærere & salvum facere quod perierat.

11. Hæc illis audientibus adjiciens, dixit pa-

παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι·

12. Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

13. Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

14. Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ᾽ ἡμᾶς.

15. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον· ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

16. Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

17. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ, ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

18. Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

19. Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

20. Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ.

21. Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

22. Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε. ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.

23. Καὶ διὰ τί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

24. Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

25. Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

26. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.

27. Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.

28. Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

29. Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

30. Εἰπὼν, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

31. Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

32. Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

33. Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς, Τί λύετε τὸν πῶλον;

34. Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

rabolam, eò quòd esset prope Jerusalem; & quia existimarent quòd confestim regnum Dei manifestaretur.

12. Dixit ergò, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reverti.

13. Vocatis autem decem servis suis dedit eis decem minas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.

14. Cives autem ejus oderant eum: & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.

15. Et factum est ut rediret accepto regno; & jussit vocari servos quibus dedit pecuniam, ut sciret quantum quisque negotiatus esset.

16. Vênit autem primus, dicens, Domine, mina tua decem minas acquisivit.

17. Et ait illi, Euge, bone serve: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem civitates.

18. Et alter vênit, dicens, Domine, mina tua fecit quinque minas.

19. Et huic ait, Et tu esto super quinque civitates.

20. Et alter vênit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui repositam in sudario.

21. Timui enim te, quia homo austerus es; tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.

22. Dicit ei, De ore tuo te judico, serve nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminavi.

23. Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens cum usuris utique exegissem illam?

24. Et astantibus dixit, Auferte ab illo minam, & date illi qui decem minas habet.

25. Et dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

26. Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur; ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.

27. Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me.

28. Et his dictis, præcedebat ascendens Jerosolymam.

29. Et factum est, cùm appropinquasset ad Beth-phage & Bethaniam ad montem qui vocatur Oliveti, misit duos discipulos suos,

30. Dicens, Ite in castellum quod contra est; in quod introeuntes, invenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo unquam hominum sedit: solvite illum, & adducite.

31. Et siquis vos interrogaverit, Quare solvitis? sic dicetis ei, Quia Dominus operam ejus desiderat.

32. Abierunt autem qui missi erant, & invenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.

33. Solventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus ad illos, Quid solvitis pullum?

34. At illi dixerunt, Quia Dominus eum necessarium habet.

35. Καὶ

35. Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν· καὶ ἐπιῤῥίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

36. Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

37. Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

38. Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

39. Καί τινες τῶν φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

40. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κράξονται.

41. Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ,

42. Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

43. Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν.

44. Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

45. Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας,

46. Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

47. Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ.

48. Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

35. Et duxerunt illum ad Jesum. Et jactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Jesum.

36. Eunte autem illo substernebant vestimenta sua in via.

37. Et cùm appropinquaret jam ad descensum montis Oliveti, cœperunt omnes turbæ descendentium gaudentes laudare Deum voce magnâ super omnibus quas viderant virtutibus,

38. Dicentes, Benedictus qui venit rex in nomine Domini; pax in cœlo, & gloria in excelsis.

39. Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister, increpa discipulos tuos.

40. Quibus ipse ait, Dico vobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.

41. Et ut appropinquavit, videns civitatem, flevit super illam, dicens,

42. Quia si cognovisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.

43. Quia venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & circumdabunt te, & coangustabunt te undique,

44. Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem; eò quòd non cognoveris tempus visitationis tuæ.

45. Et ingressus in templum, cœpit ejicere vendentes in illo & ementes,

46. Dicens illis, Scriptum est, Quia domus mea domus orationis est; vos autem fecistis illam speluncam latronum.

47. Et erat docens quotidie in templo. Principes autem sacerdotum & Scribæ & Principes plebis quærebant illum perdere:

48. Et non inveniebant quid facerent illi. Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum.

Ad Cap. XIX.

Com. 2. Ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος] Omnino legendum videtur ὀνόματι Ζακχαῖος, extritâ voce καλούμενος, quam nec agnoscit Vulgata versio, & ejiciendam clamant tot alii horum librorum loci. Matthæi 27.32. habemus ὀνόματι Σίμωνα· Marci 5.22. ὀνόματι Ἰάειρος· suprà hîc 1.5. ὀνόματι Ζαχαρίας· 5.27. ὀνόματι Λευΐν· 10.38. ὀνόματι Μάρθα· 16.20. ὀνόματι Λάζαρος· 23.50. ὀνόματι Ἰωσήφ· & ità non minùs vicies idem Lucas noster in Actis Apostolorum.

Ibid. ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ πλούσιος] Nil mirum divitem fuisse qui publicanus erat.

Com. 3. ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι] Satis Græcè. Menander,

Ὅταν εἰδέναι θέλῃς σεαυτὸν ὅστις εἶ, &c.

Vide quæ plura de hoc loquendi genere suprà 4.34. dicta.

Ibid. τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν] Glossarium, Ἡλικία, τὸ μῆκος, *statura*.

Com. 4. ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν ἵνα ἴδῃ αὐτὸν] Homerus Iliad. ξ'. de Deo Somno,

——Ἔμεινε πρὸς Διὸς ὄσσε, ἰδέσθαι,
Εἰς ἐλάτην ἀναβὰς περιμήκετον.——

Plutarchus in Alcibiadis vita, Πρὸς ἐκεῖνον συντρέχοντες, ἐβόων, ἠσπάζοντο, &c. οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι προσελθεῖν, ἄπωθεν ἐθεῶντο.

Ibid. δι' ἐκείνης] Supple ὁδοῦ· vide suprà ad 5.19. dicta. Glossarium, Ἐκείνῃ, ἐπίῤῥημα, *illac*.

Com. 5. ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον] Ità & in Græco Genes. 22.3. Totidem verbis itidem Plutarchus in vita Eumenis.

Ibid. ἀναβλέψας] Bene versum *suspiciens*. In vetere Onomastico, *Suspicio*, ἀναβλέπω.

Ibid. σπεύσας κατάβηθι] Sic suprà 2.16. ἦλθον σπεύσαντες.

Com. 7. εἰσῆλθε καταλῦσαι] Recentioribus ità visum vertere, *ingressum esse ad peccatorem ut ibi diversaretur*: satis operosé. Vulgatus breviter, at sensu lucidè Latinéque reddito, *quòd ad hominem peccatorem divertisset*. Vide ad Apuleii lib. 9. pag. 534. dicta.

Com. 8. τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου δίδωμι, &c.] Ità τὰ ἡμίσεα τῶν χρημάτων ἀπονέμειν, apud Plutarchum in Agesilai vita. Τὸ ἥμισυ τῶν ὑπαρχόντων habemus & apud Tobiæ Scriptorem 8.24. & 10.10. Congruâ autem se multâ punit publicanus iste. De somno dixit nescio quis inter veteres Græcos, ὡς τελώνης τὸ ἥμισυ ἀφαιρεῖ τοῦ βίου.

Ibid. εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα] Si avarè proximum calumniatus sum: ut Ezech. 22.12. Sic, *argentum per sycophantiam*, &c. *auferre*, apud Comicum Latinum. Theodoretus 6. περὶ προνοίας, Τὸν πλοῦτον οὐ λῃστὴς μόνον, ἀλλὰ καὶ συκοφάντης ἀφαιρεῖται· ubi συκοφάντης est, qui prætextu legibus inserviendi suis commodis velitatur. Menander apud Stobæum,

——Ὁ δ' ὁρῶν τοὺ νόμους
Λίαν ἀκριβῶς, συκοφάντης φαίνεται.

Latinis ea hominum natio *delatores* dicta; unde in vetere Onomastico, *Delatores*, συκασαί. Vulgat. *si quid aliquem defraudavi.* Irenæus 4. 26. *Si cujus quid defraudavi:* malim ego (ex negotio subjecto) τὸ συκοφαντεῖν hoc loco restrictiùs interpretari, occasione muneris sui ansam capere ad plus justo extorquendum: quod & hodie faciunt qui vectigalibus publicis exigendis primariè vel subordinatè præsunt: vide suprà 3. 14. Hoc sensu etiam accipio Tertullianum, qui vertit, *si quid per calumniam eripui:* unde Suetonii ea de Caio Imper. cap. 38. *Exhaustus & egens, ad rapinas convertit animum, vario*, &c. *calumniarum & auctionum & vectigaliorum genere.* Et Victoris Uticensis illud de Hunerico, *Rex egens magnus calumniator.* In Glossis, Συκοφάντης, *calumniator.* Τί hîc Latinè vertas *quidpiam*, quæ vox *significationem habet rei minimæ.* Sunt verba Donati ad Andr. 2. 6.

Ibid. ἀποδίδωμι τετραπλοῦν] Sic *quadruplum pretium restitui* Apuleii 10. & ità hîc bene Vulgatus non *reddo*, sed *restituo*, vertit. Donatus ad 5. 3. Hecyræ, *Redditur nobis quod nostri cupidum est, restituitur nobis cujus cupidi sumus:* & in vetere Onomastico, *Restituo*, ἀποδίδωμι. Magnum putavit Seneca, de V. B. c. 23. *apertâ domo, & admissâ in res suas civitate, posse dicere, Quod quisque suum agnoverit, tollat:* at quantò amplius præstat publicanus iste? non tantùm injustè acquisita paratus restituere, sed & insuper pœnâ tripli se damnans. Hoc veluti libamento præludit sinceræ suæ conversionis sacrificio: & talem sanè convivam qualis Christus dominus, decebat tali ferculo excipi, hominémque doctoris tanti magisterio se tradentem, non solùm adeò justa sed & honesta spirare.

Com. 12. λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν] Præfecturam: vide ad Apuleii 4. pag. 230. dicta.

Com. 13. ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς] Numerus denarius hîc est tantùm multitudinis index: ità *nudum nec à decem palæstritis despoliari posse*, lib. 1. Apuleius dixit.

Ibid. πραγματεύσασθε] Apud Quintilianum declam. 345. de divitibus ille, *Per dispensatores fœneratis.*

Com. 15. φωνηθῆναι αὐτῷ] Si vera est lectio, Latinismus erit qualis sæpius apud Lucam: illud αὐτῷ autem malim ego tolli, nam nec legit Vulgatus, nec alibi his in libris φωνεῖσθαι cum dativo occurrit.

Com. 16. ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς] Seneca de Brevitate vitæ cap. 1. *Quamvis modicæ opes, si bono custodi traditæ sunt, usu crescunt.*

Com. 17. ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων] Justinianus Novellâ λα' de Cappadociæ Proconsule, ἔσω δίκαιος, &c. καὶ γινώσκων ὡς εἰ μὴ ταῦτα δρᾷ, μένει τε ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ μακρόν, καὶ διαδέξεταί γε αὐτὸν ἴσως ἑτέρα μείζων ἀρχή. Claudianus in Serenæ laudibus de Stilicone,

——Commissósque sibi sic gessit honores,
Ut semper meritò Princeps cùm magna dedisset,
Deberet majora tamen.——

Com. 18. ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς] Popularis loquendi modus, quo dicimus aliquam rem fecisse quod homo re aptè usus: fecit. Ποιεῖν heic fortè Latinismus est *facere pecuniam* enim dixit Cicero 1 de Divinat. Salustius apud Donatum ad Phor. 1. 1. *Quæ pecunia ad Hispaniense bellum facta erat.*

Com. 20. ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ] Sic, *sudariolo involvi*, Apuleius in Apologia. De voce σουδάριον ad Joh. 11. 44. dixi.

Com. 21. ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ] Adelph. 5. 4.

——Tristis, parcus, truculentus, tenax.

Σκληρὸς Matth. 25. 24. ubi dicta vide. Glossarium, *Tetricus, durus*, &c. αὐστηρός, &c. & in alio, Αὐστηρός, *austerus, severus.*

Ibid. αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας] Josephus contra Appionem 2. Ὁ μὴ κατέθηκέ τις, ἀναιρήσει; Ælianus, Οὐδὲν ὧν μὴ κατέθετο ἀναιρεῖται.

Ibid. καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρας] Basilius Homil. εἰς τοὺς πλουτοῦντας, de divite fero & impotente, θερίζει τὰ μὴ σπαρέντα. Vide ad Matthæum notata.

Com. 22. Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε] Ἐκ τῶν λόγων, ut Matth. 12. 37. σοῦ καταδικασθήσῃ.

——Legem sibi dixerat ipse.

Cicero Verr. 7. *Tuâ te oratione accuso.* Vide 1 Reg. 20. 40. 2 Reg. 1. 16. Job. 15. 6. Oseæ 13. 9. Susannæ com. 61. Συνέστησεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν ψευδομαρτυρήσαντας.

Com. 23. σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;] Sic, μετὰ τόκων ἀποδιδόναι, Simplicius in cap. 37 Epicteti. D. Hieronymus ad Marcellam, *Sortis dilatio usuram parturit.* Donatus ad 2. 2. Adelph. *Sors est summa, cui acquiritur extrinsecùs fœnus:* & ibidem, *Fœneratum, est cum lucro redditum & multiplicatum.* Nonius Marcellus, *Fœnus dictum est, ut Græcè τόκος, quasi partus mutui sumpti:* & Servius ad Georg. 2. *Omnis utilitas fœtus est.* In MS. summæ vetustatis qui in Anglia est, σὺν τόκῳ ἂν αὐτὸ ἀνέπραξα quod Vir doctrinæ incomparabilis præferendum putat. Credam ego standum à partibus receptæ lectionis, nam πράττειν hîc, ut & suprà 3. 13. Lucas pro εἰσπράττειν posuit: nec satis constat mihi an vox ἀναπράττειν, hoc sensu saltem accepta, inter Græcas numeranda.

Com. 24. τοῖς παρεστῶσιν] Supple αὐτῷ vide Act. 23. 2. Sensu simili Act. 10. 7. τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ.

Com. 25. ἔχει δέκα μνᾶς] Supplendum hîc (ex persona nobilis patrisfamiliâs istius) *nil refert, quid ad te? bene habet*, vel quid simile; ut hæc cum sequentibus λέγω γὰρ cohæreant.

Com. 26. τῷ ἔχοντι δοθήσεται] Vide ad Matthæum dicta: & adde, τὸν ἔχοντα hîc eum esse qui (ut appositè in Panathenaica Aristides loquitur,) πάρεστιν δίδωσι τὸ κατ' ἀξίαν τυχεῖν, καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῖς τοῖς ὑπάρχουσιν ὡς προσήκει subjungens, Οὐ γὰρ ἠξίωσαν αὐτὸ τῇ πάτῳ τῇ γῇ κρύψαντες, &c. ubi & γῇ κρύπτειν respondet ei quod suprà heîc com. 20. ἐν σουδαρίῳ μνᾶν ἀποκειμένην ἔχειν.

Ibid. ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ] Seneca Herc. fur.

——Perdere est dignus bona
Qui nescit uti.——

Vide ad Matthæum allata.

Com. 27. τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους] Ἐκείνους amarè. Apuleius 5. *Ille bonus filius meus:* & propiùs, in Floridorum fragmentis, *Si quis ex illis invisoribus meis*, &c.

Ibid. τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου] 1 Reg. 11. 12. Israelitæ, Τίς ὁ εἴπας ὅτι Σαοὺλ οὐ βασιλεύσει ἡμῶν; παράδος τοὺς ἄνδρας ἵνα θανατώσωμεν αὐτούς. Ἀγάγετε ὧδε, ut apud Petronium, *Attrahite ocyùs nocentes in medium.* Κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου, ut in Græco Jeremiæ 52. 10. κατ' ὀφθαλμοὺς σφάττειν. Plutarchus de Sylla, Λυκρήτιον Ὀφέλλαν, &c. ἐν ὀφθαλμοῖς ἀποσφάξαι προσέταξεν. Et ibidem, Ἀπέσφαξε τὸν ἄνδρα καθεζόμενος ἐπὶ βήματος, &c. καὶ τὸν φόνον ἐφορῶν ἄνωθεν. Saul de Davide loquens, 1 Reg. 19. 15. *Afferte eum ad me in lecto, ut occidatur.* Justinus lib. 42. *In conspectu suo eum trucidari jussit.* Cæsar Belli civilis lib. 3. *In ejus conspectu interficiuntur.* Tacitus Histor. 3. de Juliano, *Ad Lucium Vitellium perductus*, &c. *in ore ejus jugulatur.* His adde quæ ad Apuleii lib. 9. pag. 508. annotata.

Com. 28. Καὶ ταῦτα εἰπών, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν]

Dixit, & antè tulit gressum.—— Æneid. 6.

Ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, Pastoris nempe ritu, Joh. 10. 4 ubi & eadem locutio ista: vel, in morem Ducis intrepidi, cui oculis mentis ejus obversantia quæ Hierosolymis perpessurus erat, vigorem animi firmúmque obediendi suo patri propositum excutere nequiverunt. Similis constantia & ejusdem, Joh. 14. 31. illa, ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν. Confer & quæ Paulus (hujusce fortitudinis non timidus imitator) Act. 20. 23, 24. locutus.

Com. 30. πῶλον ἐφ' ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε]

ἐκάθισε] Vulgat. *Pullum cui nemo unquam sedit:* & ità idem 2 Maccab.3.23. *Qui autem ei* (equo) *sedebat:* dubito tamen an utroque loco *residebat* legendum. Vide ad Apuleii lib.3.pag. 178. annotata. Sic apud Ovidium, bos

Nullum passa jugum curvique immunis aratri:

Item,

——Juvencam
Nullum servitii signum cervice gerentem.

Com.31. ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει] Vulgatus, *dominus operam ejus desiderat.* Apud Apuleium lib. 9. ille, & de asino loquens, *mihi operâ ejus opus est.*

Com.32. εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς] Infrà hîc, 24.24. Εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον.

Com.33. οἱ κύριοι αὐτοῦ] Habebant nempe tam vilia animalia ista quandoque plures dominos. Apuleius 10. *Multas numero partes in cellulam suam mei solebant reportare Domini.*

Ibid. οἱ κύριοι αὐτοῦ] Sic Act.16.19. de Pythonissa, οἱ κύριοι αὐτῆς.

Com.34. αὐτοῦ χρείαν ἔχει] Ut horum cum immediatè sequentibus connexio clariùs procedat, supple ex Marc.11. 16. καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

Com.35. ἐπιρρίψαντες, &c.] Vulgat. *jactantes:* sic & Tobiæ 2.10. *Cùm jactasset se contra parietem:* & hæc Latinè satis, pro *jacientes*, & *jecisset*. Petronius, *multa in muliebrem levitatem cœpit jactare.* Apul.7. *Intestina canibus nostris jacta:* ad quem locum annotata vide.

Ibid. ἐπεβίβασαν, &c.] Suprà 10.34.

Com.37. Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη, &c.] E converso 7.6. & 15.20. ἤδη δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος.

Ibid. χαίροντες αἰνεῖν, &c.] Suprà 5.26.

Com.39. ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου] Id est, ne patere aures tuas titillari hujusmodi elogiis & acclamationibus. Talia apud Matthæum illa, ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσι; Ammonius περὶ ὁμοίων καὶ διαφ. λέξ. Ἐπιτίμησον αὐτόν, ἀντὶ τοῦ, ἐπίπληξον' lege, Ἐπιτίμησον αὐτῷ, ut hoc Lucæ loco: ità & suprà 7.3. αὐτῷ ἐπιτίμησον.

Com.40. ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται] Locutio hyperbolica, quâ innuit Christus impossibile fore ut & doctrina & miracula ejus non agnoscantur: malignorúmque ea in parte æstimatorum silentium vel à lapidibus redargutum iri. Pisides in Suidæ collectaneis, verbo ἀπορρήξαι,

Οὗς (malim ὡς) εἰ σιωπήσωμεν, οἱ λίθοι τάχα
Φωνὰς ἀπορρήξωσι τῶν πραγμάτων.

Nec dissimilis Matth.3.9. locutio. Juvenalis (adeóque appositè, ut mirum sit ab Interpretibus omissum fuisse,)

——Servi ut taceant, jumenta loquantur,
Et canis, & postes, & marmora.——

Ubi *marmora*, ut heic λίθοι. Sic Josuæ 24.27. *En lapis iste erit vobis in testimonium, quòd audierit omnia verba Domini quæ locutus est vobis, ne fortè postea negare velitis,* &c. id est, si negaveritis, vel hic lapis contra vos testimonium feret: vide & 2.11. Habacuci. Verum est, inanima omnia κατὰ φύσιν esse æqualiter ἄφωνα· lapides tamen proverbialiter & dici & haberi solent inanimorum omnium ἀφωνότατα. Hinc voces lapidibus affingere, mos Antiquis frequens, quoties sermone vellent ἀκρότατα ὑπερβολίζειν, aut significare vellent τὰ ἀδυνατώτατα. Κ' ἂν λίθοι φῶσι, καὶ φυτά, est apud Nicephorum Gregoram lib. 10. *Lapidi dixeris*, apud Comicum Latinum:

——Lapis iste prius tua facta loquetur,

apud Ovidium: &, *lapides*, &c. *lamentari coegisses*, apud Ciceronem de Orat. 1. Calanus Indus apud Philonem, invincibilem gymnosophistarum suorum libertatem Alexandro M. enarrans, Σώματα ἐκ τόπου εἰς τόπον μετοίσεις, ψυχὰς δὲ οὐ δυνάσαι ποιεῖν ἃ μὴ βούλονται, οὐ μᾶλλον ἢ λίθους, &c. φωνὴν ἀφιέναι.

Ibid. οἱ λίθοι κεκράξονται] Hyperbole. Cicero famil. ep. 6.81. ad Torquatum, *In ea es urbe, in qua hæc vel plura & ornatiora parietes ipsi loqui posse videantur.* Virgilius,

——Montésque feri sylvæque loquuntur.

Servius, *Hyperbolicè dictum.*

Com. 41. ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ] Ab imagine prævisæ ejus vastationis; ἐπὶ τῇ ταλαιπωρίαις τῇ αὐτῇ ἐπερχομέναις, ut 5.1. Jacobi, ubi & præcessit vox κλαίειν. Sic Apocal.1.7. ἐπ' αὐτὸν κόψονται (ubi fortè ἐπ' αὐτῷ legendum) & Jobi 30.25. ἐπ' ἀδυνάτῳ ἔκλαυσα. Sed ad rem contextûs nostri. Ammianus de Juliano Imper. *Angorem animi* (reliquiis Nicomediæ visis) *tacitis fletibus indicans.* Appianus de Scipione, Πόλιν (Carthaginem nempe) ὁρῶν, &c. ἄρδην τελευτῶσαν εἰς πανωλεθρίαν ἐσχάτην, λέγεται μὲ δακρῦσαι. Verterunt hîc in Luca Interpretes, *super illam flevit:* nec displiceat, *illacrymavit ei.* Sic Marcellum deletis Syracusis *illacrymasse* tradit Valerius Maximus: & Plinius alíique Xerxem, cùm immensum exercitum suum oculis lustrasset, *illacrymasse*, quòd tot millibus tam brevis occasus immineret. Panegyristes ad Constantinum, *Nam quid ego de ceteris civitatibus illius regionis loquor? quibus illacrymasse te ipse confessus es: vidisti enim, non ut per agros aliarum urbium, omnia ferè culta, aperta, florentia; sed,* &c. *vasta, inculta, squalentia, muta, tenebrosa,* &c.

Com.42. εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου] Summi quidam inter nuperos Viri volunt τὸ εἰ hîc optantis esse: potuerunt sanè fulcire conjecturam suam ex his Virgilii,

Si unus se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat.——

Ubi Servius, *S I, adverbium rogantis & optantis, est per se plenum: sicut & ô: licet neoterici hæc jungant, & pro una ponant.* Mihi quidem iste Domini sermo videtur defectivus, supplendúmque, non tam securè dormires in peccatorum veterno: vel (ut Matth. 21.11.) pœnitentiam in cinere & cilicio ageres: hæc enim ob eximium πάθος prolata κατ' ἀποσιώπησιν puto. Æneid. 9. *Me, me,* &c. ad quem locum Servius, *Est interrupta locutio dolore turbati.* Idem ad Æneid.11. illa,

Quanquam ô, si solita quicquam virtutis inesset.

O dolentis exclamatio est: & intelligimus immoratam esse illic orationem ejus: nam exarsit dolore, &c. Egraphius ad 1.1. Andriæ, *Elleipsis solet fieri aut nimiâ lætitiâ, aut nimiâ tristitiâ.* Donatus in ejusdem Eunuch.3.3. *Conceditur secum loquentibus* (Christus autem hîc secum loquitur) *multa transcendere quæ tacitè intelligunt:* & ad alium ejusdem fabulæ locum, *Nimius affectus in utramque partem defectus orationis amat.* Non dissimile apud Petronium, illud, *Si scires* (εἰ ἔγνως) *quæ mihi acciderunt:* ubi supplendum, *utique mirareris.* Illa καὶ σύ (quibus absentibus vis eadem orationis manet) deesse malim: neque quæri potest iis patrocinium ex Matth. 11.23. illis, καὶ σὺ Καπερναούμ, ob causas solerti inspectori perspectu faciles. Καί γε, est, *Si potes his saltem monitis parere.*—— Illa, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, à pluribus video exponi, in die ista quâ ego tibi illucescere dignatus sum: quam interpretationem ut non improbo, ità malim, ut Hebr.4.7. exponere, σήμερον, μετὰ τοσοῦτον χρόνον hoc est, in isto saltem tempore, vel, in die ista omnimodam subversionem tuam tam propè præcedente. Non multò aliter Servius ad Virgilii illa,

Discite justitiam moniti;——

hoc est, vel nunc saltem in pœnis locati. Τὰ πρὸς εἰρήνην σου, præcisè dictum, ut suprà 14.32. τὰ πρὸς εἰρήνην.

Com.43. ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σε] Exprimitur hâc loquendi formâ (præcipuè autem in prophetarum scriptis) improvisa mali adreptio. Simile infrà 21.34. αἰφνίδιος ἐπιστῇ hoc 1 Thess.5.4. καταλαμβάνειν.

Ibid. περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι] Pollux 1.10. Onomastici, Χαρακώματα ἐπεποιήσαντο, &c. χάρακα ἔβαλον, περιεχαράκωσαν. Περιβαλεῖν χάρακα dixerunt Ezech. 4.2. LXX Interpretes, & Arrianus 3.24. in Epictetum.

Ibid. περιβαλοῦσιν, &c. χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε] In

In Græco Esaiæ 29. 3. Κυκλώσω, &c. ἐπί σε, καὶ βαλῶ περὶ σε χάρακα. Ecclesiastes 9. 14. Κυκλώσῃ αὐτὴν (πόλιν) καὶ οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτὴν χάρακα. Περιταφρεύειν, καὶ περιχαρακοῦν πόλιν, Appianus in Ibericis dixit. Virgil.

Considunt castris ante urbem, ac mœnia vallant.

Περικυκλοῦν hîc ferè idem quod περιβάλλειν, &c. Hesychius, Περίβαλλον, (scribe περιέβαλλον) ἐκύκλωσαν.

Ibid. πάντοθεν] Idem Hesychius, Πάντοθεν, πανταχόθεν, ἐξ ἑκάστου τόπου.

Com. 44. ἐδαφιοῦσί σε] Id est, ἕως τοῦ ἐδάφους ἀφανιοῦσί σε, delebunt te funditus, solóque æquabunt.

——Muri congesta tui decora alta jacebunt.

Hesychius, Ἐδαφίσθησαν, εἰς ἔδαφος ἀνῃρέθησαν. Virgilius,

——Urbem
Eruam, & æqua solo fumantia culmina ponam.

Hoc 2 Maccab. 9. 14. ubi & de hac ipsa civitate agitur, ποιεῖν ἰσόπεδον.

Ibid. καὶ τὰ τέκνα σου] Repete ἐδαφιοῦσι, quæ vox per syllepsin jam & de urbe prolata. Hesychius, Ἐδαφιοῦσι, προσκρούσουσι τῇ γῇ. Vide Psal. 137. 9. Oseæ 13. 16. 4 Reg. 8. 12. Judith. 16. 5. Esaiæ 13. 18.

Ibid. καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ] Hyperbole, ut infrà 21. 6. Vide Jerem. 51. 26. & 2 Reg. 17. 13. De Troja Euripides,

——Κατείργασαι πυρὶ,
Ὡς οὐδ' ἴχνος γε τειχέων ἔσται σαφές.

Auctor ad Herennium 4 *Cujus nitor urbis Italiam nuper illustravit, ejus nunc vix fundamentorum reliquiæ manent.* Seneca Epist. 91. *Non vides quemadmodum in Achaia clarissimarum urbium jam fundamenta consumpta sunt, nec quidquam exstet ex quo appareat illas saltem fuisse?* Seneca alter in Troade,

Superéstque vasta ex urbe nè tantum quidem
Quo lateat infans.——

Ibid. τῆς ἐπισκοπῆς σου] Vertunt, *visitationis tuæ*, id est, vindictæ: vide 1 Petr. 2. 12. Hesychius, Ἐπισκοπὴ, ἐκδίκησις.

Com. 45. ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, &c.] Nemine resistente, πάντων nempe τῷ φρονήματι τοῦ ἀνδρὸς καταπλαγέντων: ut de Socrate per medios hostes recipiente se Simplicius in cap. 31. Epicteti locutus.

Com. 46. ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν] Hegesippus 4. 7. *In templo latronum receptacula constituerunt, itaque pacis locus, reverendus etiam Gentibus, factum est prædonum conciliabulum.* Vide 2 Maccab. 6. 4. & ad Matth. 21. 13. dicta. Basilius Homil. de Oratione, Τόπον μαχεολογίας τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς ποιοῦντες. Synesius Epist. 57. de Andronico quodam in urbe grassante, τὸ βασίλειον, τὸ πάλαι κριτήριον, ἀπέδειξας βασανιστήριον.

Ibid. σπήλαιον λῃστῶν] Apul. 4. *Spelunca quam latrones inhabitabant.*

Com. 48. ὁ λαὸς ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων] Captus divinâ ejus non solùm docendi ratione, sed & dicendi suavitate: vide suprà 4. 22. Juvenalis,

——Tantâ dulcedine captos
Afficit ille animos, tantâque libidine vulgi
Auditur.——

Eunapius de Ædesio, Ἐξεκρέματο τῶν λόγων, καὶ τῆς ἀκροάσεως οὐκ ἀνεπίμπλατο. De eodem, Οἱ ἀκούοντες, παραδιδόντες αὐτοὺς καθάπερ οἱ τοῦ λωτοῦ γευσάμενοι, τῆς φωνῆς ἐξεκρέμαντο. Lucianus in Icaro-Menippo, Μετέωρος ὑπὸ τῶν λόγων καὶ ἐκ τῶν ὤτων ἀπηρτημένος id est, ἐκκρεμάμενος. Metaphoram desumptam putem à ferro & magnete, ob hunc Themistii locum ex 4 Oratione, Καὶ τρίβωνίου παραφανέντος, εὐθὺς ἐξεκρέμαντο, ὥσπερ τῆς λίθου τὰ σιδήρια. *Pendêre* etiam Latinis dicuntur qui summa cum attentione audiunt. Virgilius,

——Pendéntque iterum narrantis ab ore.

Ovidius,

Narrantis conjux pendet ab ore viri.

D. Hieronymus ad cap. 3 Ecclesiastis, *A præceptoris eloquio pendeamus.* Seneca Controvers. 9. 1. *Ex vultu dicentis pendent omnium vultus.* De vultu lib. 11. Quintilianus, *Hoc pendent homines, hunc intuentur: hunc spectant etiam antequam dicamus.* Plinius lib. 1. Epist. 10. *Sequaris monentem attentus & pendens.* Commodè & Vulgata versio *suspensus erat.* D. Augustinus Confess. 5. 13. de Ambrosio, *Verbis ejus suspendebar intentus.* Ovidius,

Incipe, suspensis auribus ista bibam.

Post ἀκούων, supplendum αὐτόν. Similis elleipsis est & infrà 22. 31. ubi subaudiendum est ὑμᾶς post vocem σινιάσαι.

Κεφ. κ'.

1. ΚΑΙ' ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2. Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι.

4. Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5. Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6. Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς· πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7. Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8. Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Vulgata Versio.

1. ET factum est, in una dierum docente illo populum in templo & euangelizante, convenerunt principes sacerdotum & Scribæ cum senioribus,

2. Et aiunt dicentes ad illum, Dic nobis, in qua potestate hæc facis? aut, Quis est qui dedit dedit tibi hanc potestatem?

3. Respondens autem Jesus, dixit ad illos, Interrogabo vos & ego unum verbum: respondete mihi.

4. Baptismus Johannis de cœlo erat, an ex hominibus?

5. At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus, De cœlo; dicet, Quare ergò non credidistis illi?

6. Si autem dixerimus, Ex hominibus; plebs universa lapidabit nos: certi sunt enim Johannem prophetam esse.

7. Et responderunt se nescire unde esset.

8. Et Jesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

9. Ἤρξατο

9. Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10. Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11. Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον. οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12. Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον. οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13. Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

14. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

15. Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

16. Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

17. Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

18. Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

19. Καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

20. Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι· ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

21. Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις· καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις.

22. Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

23. Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί με πειράζετε;

24. Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

25. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

26. Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

27. Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων, οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

28. Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

29. Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30. Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

9. Cœpit autem dicere ad plebem parabolã hanc, Homo plantavit vineam, & locavit eam colonis; & ipse peregre fuit multis temporibus.

10. Et in tempore misit ad cultores servum, ut de fructu vineæ darent illi. Qui cæsum dimiserunt eum inanem.

11. Et addidit alterum servum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes & afficientes contumeliâ, dimiserunt inanem.

12. Et addidit tertium mittere; qui & illum vulnerantes ejecerunt.

13. Dixit autem dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum; forsitan cùm hunc viderint, verebuntur.

14. Quem cùm vidissent coloni, cogitaverunt intra se, dicentes, Hic est heres, occidamus illum, ut nostra fiat hereditas.

15. Et ejectum illum extra vineam, occiderunt. Quid ergò faciet illis dominus vineæ?

16. Veniet, & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quo audito, dixerunt illi, Absit.

17. Ille autem aspiciens eos ait, Quid est ergò hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?

18. Omnis qui ceciderit super illum lapidem, conquassabitur; super quem autem ceciderit, comminuet illum.

19. Et quærebant principes sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illâ horâ; & timuerunt populum: cognoverunt enim quòd ad ipsos dixerit similitudinem hanc.

20. Et observantes, miserunt insidiatores qui se justos simularent; ut caperent eum in sermone, & traderent illum principatui & potestati præsidis.

21. Et interrogaverunt eum, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces; & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces.

22. Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

23. Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?

24. Ostendite mihi denarium. Cujus habet imaginem & inscriptionem? Respondentes dixerunt, Cæsaris.

25. Et ait illis, Reddite ergò quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo.

26. Et non potuerunt verbum ejus reprehendere coram plebe; & mirati in responso ejus, tacuerunt.

27. Accesserunt autem quidam Sadducæorum qui negant esse resurrectionem, & interrogaverunt eum,

28. Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicujus mortuus fuerit habens uxorem, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater ejus uxorem, & suscitet semen fratri suo.

29. Septem ergò fratres erant; & primus accepit uxorem, & mortuus est sine filiis.

30. Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.

31. Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτά· καὶ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

32. Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

33. Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

34. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι, καὶ ἐκγαμίσκονται·

35. Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

36. Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται, ἰσάγγελοι γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

37. Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

38. Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

39. Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

40. Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾶν αὐτὸν οὐδέν.

41. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;

42. Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

43. Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

44. Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;

45. Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

46. Προσέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

47. Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

31. Et tertius accepit illam. Similiter & omnes septem,& non reliquerunt semen,& mortui sunt.

32. Novissimè omnium mortua est & mulier.

33. In resurrectione ergò, cujus eorum erit uxor? siquidem septem habuerunt eam uxorem.

34. Et ait illis Jesus, Filii hujus seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:

35. Illi verò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt uxores,

36. Neque ultrà mori poterunt,æquales enim angelis sunt; & filii sunt Dei, cùm sint filii resurrectionis.

37. Quia verò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum, Deum Abraham,& Deum Isaac,& Deum Jacob.

38. Deus autem non est mortuorum, sed vivorum: omnes enim vivunt ei.

39. Respondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei, Magister, bene dixisti.

40. Et ampliùs non audebant eum quicquam interrogare.

41. Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum, filium esse David?

42. Et ipse David dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis,

43. Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum?

44. David ergò Dominum illum vocat; & quomodo filius ejus est?

45. Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis,

46. Attendite à Scribis qui volunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conviviis.

47. Qui devorant domos viduarum; simulantes longam orationem. Hi accipient damnationem majorem.

Ad Cap. XX.

Com. 1. Ἐπέστησαν] Verterunt alii, *apparuerunt*, alii, *adorti sunt*. Sequerer hoc loco potiùs eum qui *supervenerunt* vertit: videtur enim non aliud esse quàm ἐπῆλθον. Eodem sensu infrà 21.34. ἐπιστῇ habemus.

Com. 2. εἰπὲ ἡμῖν] Sic Act. 5.8. εἰπέ μοι· loquendi genus commotis subiratísque usitatum.

Ibid. τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην;] Arrianus 1. 29. in Epictetum, Καὶ τίς σοι ταύτην ἐξουσίαν ἔδωκε;

Com. 3. καὶ εἴπατέ μοι] Id est, ut Matth. 21.24. ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, &c. supplendúmque, ut Marc. 11.29. καὶ ἐγὼ ὑμῖν, &c. Cicero De legibus, *Respondebo tibi, sed non antequam tu mihi respondeas.*

Com. 5. συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς] Rectè animadversum est argutatos fuisse eos qui vocem συνελογίσαντο putaverunt positam quod Scribæ ac Sacerdotes isti sint dilemmate usi. Legimus quidem in vetere Onomastico, *Ratiocinor*, συλλογίζομαι· at συλλογίζεσθαι isto Lucæ loco non aliud est quàm quod infrà com. 14. & apud Matthæum heic διαλογίζεσθαι. Πρὸς ἑαυτὸν σκοπεῖν καὶ συλλογίζεσθαι, dixit & Plutarchus in vita Bruti. Hesychius, Συλλογισάμενος, συναγαγὼν τὸν λογισμόν, &c. vide & Marc. 11.31. Vulgatus, *cogitabant intra se*: ità *scelus intra se cogitare*, apud Juvenalem.

Com. 6. ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς] Vide ad Apuleii lib. 1. pag. 27. dicta.

Ibid. πεπεισμένος γάρ ἐστιν, &c.] Erasmus, *persuasum enim habet*; Beza, *persuasum est enim ei*; & alius, *persuasa est enim*: quæ quidem tota rejicimus, non ut minùs Latina fortè, sed ut non magìs Latina quàm Vulgati illa, *sunt enim certi*. Idem & Rom. 8. 38. illud πέπεισμαι bene vertit, *certus sum*. Apuleius initio Apologiæ suæ, *Certus eram, próque vero obtinebam*. Glossarium, *Certum habet*, πέπεισται.

Com. 9. ἐξέδοτο αὐτὸν] Glossæ, Ἐκδίδωμι, ἐπὶ μισθῷ, *colloco*: ibidem, ἔκδοσις, *editio*, *locatio*.

Ibid. ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανοὺς] Ut suprà 8.27. ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Et hæc, ut passim alia apud Lucam, satìs Græcè. Ælianus Var. 4.25. Διετέλεσε πολλοὺς χρόνους συνοικῶν τῷ ἀρρωστήματι τούτῳ. Glossarium, Ἀποδημέω, *proficiscor*. Ἀποδημία ἐπὶ ξένης, *peregrinatio*, *profectus*, id est, *profectio*, nil enim eo loco mutandum, cùm & multa ejusdem formæ legantur in veteribus Glossariis. Χρόνους ἱκανούς, locutio Lucæ familiaris: vide ad Act. 14.3. notata.

Com. 10. ἐν καιρῷ] Supple, *debito*, *opportuno*: vide ad Matth. 24.45. dicta. Hìc autem ex re subjecta intellige vindemiæ tempus. Ovidius Remed. amor. 1.

Tempo-

Temporibus certis maturam rusticus uvam
Colligit, & nudo sub pede musta fluunt.

De καιροῖς καρποφόροις ad Act.14.17. diximus. Marcus Antoninus, & de vite loquens, ἐν ὥρᾳ 5.4. dixit.

Ibid. ἵνα ἀπὸ τ̃ καρπ̃ τ̃ ἀμπελῶν☉ δῶσιν αὐτῷ] Meritò; τίς γὰ φυτεύει ἀμπελῶνα, κ̀ ἐκ τ̃ καρπ̃ αὐτ̃ ὐκ ἐσθίει; 1 Cor. 9.7. 2 Tim.2.6. καρπὸν de vite eminenter dictum. Hesychius, Καρπῶμαι, τρυγῶ.

Com.11. Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δῦλον] Ἀπέσειλεν ἄλλυς δύλυς, Matthæus. In excerptis è Diodoro Siculo, pag.380. edit. Parisiensis, Ἡ σύγκλητ☉ (Romana) πρέσβεις ἔπεμψε λύσειν τ̃ πολιορκίαν, ὐ προσέχοντ☉ ἢ Ἰουγόρθα, πάλιν ἑτέρυς ἔπεμψαν, &c. Idem lib. 17. de Dario, Ὡς δ' ὐ προσεῖχεν αὐτῷ (R. Alexander) πάλιν ἄλλυς πρέσβεις ἐξέπεμψεν. Joannes Antiochenus de Menelao, Ἀποσέλλει πρέσβεις,&c. ἀπράκτων ἢ τύτων ἐπανελθόντων, πάλιν ἀπέσειλεν. Justinus lib.31. de Senatu Romano, *Legatos ad eum* (R. Antiochum) *mittit*, &c. *quibus spretis, interjecto tempore alia legatio supervênit.* His adde quæ ad Matthæum dicta.

Ibid. κἀκεῖνον δείραντες κ̀ ἀτιμάσαντες, ἐξαπέσειλον κενόν] *Indignis modis multantes eum*, liceat vertere ex T. Livio. In Græco Judithæ 1.11. Καὶ ἀνέστρεψαν τοὺς ἀγγέλυς αὐτ̃ κενὺς ἐν ἀτιμίᾳ.

Com.12. ἐξέβαλον] Nempe ἔξω τ̃ ἀμπελῶν☉.

Com.13. Τί ποιήσω;] Vox ἀπορυμένη· vide suprà ad 12. 17. dicta.

Ibid. ἴσως τῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται] Euthymius ad Matth.18. illud, Dic ecclesiæ: *Fortasse illi immutabunt eum, veritum dignitatem ipsorum.* Hesychius ex hoc Lucæ loco, Ἴσως, τάχα. Glossæ, Ἐντρέπομαι, *verecundor, revereor.*

Com. 14. ἀποκτείνωμεν αὐτὸν ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία] In Græco Esaiæ 29.2. Ἐκθλίψω Ἀριήλ, κ̀ ἔσαι αὐτῆς ἡ ἰσχὺς κ̀ ὁ πλῦτος ἐμοί. At hæc ad locutionem tantùm. De re vide ad Matth.21. annotata. Occisionem sequi solet hereditatis invasio: 1 Reg.21.19. ἐφόνευσας, κ̀ ἐκληρονόμησας. Proverb.1.12. ex impiorum persona, Καταπίωμεν αὐτὸν,&c. ἄρωμεν αὐτ̃ τ̃ μνήμην ἐκ γῆς, τ̃ κλῆσιν (id est, τ̃ κληρονομίαν) αὐτ̃,&c. καταλαβώμεθα· & 1 Maccab.6.24. Ὅσοι ηὑρίσκοντο ἀφ' ἡμῶν, ἐθανατῦντο, κ̀ αἱ κληρονομίαι ἡμῶν διηρπάζοντο. Apud Apuleium lib. 2. ille, *Hic miserum adolescentem*, &c. *ob prædam hereditariam extinxit veneno*: & de altera illa, lib.10. *Inhians filii patrimonio imminebat & capiti ejus.* Tacitus in vita Agricolæ de classe Othoniana, *Matrem Agricolæ interfecit*,&c. *& magnam patrimonii partem diripuit*; quæ causa cædis fuit.

Com.15. ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τ̃ ἀμπελῶν☉ ἀπέκτειναν] Pro, ἀποκτείνοντες αὐτὸν, ἔξω τ̃ ἀμπελῶν☉ ἐξέβαλον. Tale infrà com. 31. ὐ κατέλιπον τέκνα, κ̀ ἀπέθανον· & Sirachidis 11.20. Καταλείψει αὐτὰ (χρήματα) ἑτέροις, κ̀ ἀποθανεῖται.

Com.17. ὧτ☉ ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας] Hic ille est λίθ☉ ἐκλεκτ☉, ἔντιμ☉, 1 Pet. 2. 4. Chrysostomus ad Galat. 6. Οὐ τ̃ αὐτὴν ἅπαντες ἔδραν ἔχυσιν οἱ λίθοι· ἀλλ' ὁ μ̃ πρὸς γωνίαν ἐπιτήδει☉, ὁ ἢ πρὸς θεμελίυς, &c. Seneca 118 Epist. *Unus lapis fecit fornicem, ille qui latera cuneata inclinavit, & interventu suo vinxit.*

Com.18. ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τ̃ λίθον, συνθλασθήσεται] Tanquam fluctus qui scopulum verberat, ut diximus ad Matthæum: vel, ut testa lapidi illisa. Vide 30.14. Esaiam.

——*Fragili quærens illidere dentem,*
Offendet solido——

Seneca 3.5.de Ira, *Tela à duro resiliunt, cùm dolore cadentis solida feriuntur.* Idem in de Vita beata cap. 27. *Duritia silicis nulli magis quàm ferientibus nota est*: & demum 1.1. de Ira, de ruinis loquens, *Super id quod oppressere, franguntur.* Adde quæ ad Matthæum dicta, & quæ apud Phædrum 4.651. de lima & serpente.

Com.19. ἐζήτησ ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν χεῖρας,&c. κ̀ ἐφοβήθησ τ̃ λαόν] Sic infrà 22.20. Ἐζήτυν τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτὸν, ἐφοβῦντο γὰ τ̃ λαόν. Ælianus de inimicis Socratis, Ἐπετίθεντο αὐτῷ, κ̀ ἐπεβύλευον, &c. ὑφορώμενοι τὺς Ἀθηναίυς, κ̀ δεδιότες ὅπως ποτὲ ἕξυσι πρὸς τ̃ κατηγορίαν τ̃ ἀνδρός. Vide Matth.21.46. Marc.12.12. & 14.2. Joh.7.13. Act.5.26.

Ibid. ἔγνωσ γὰ ὅτι πρὸς αὐτὺς τ̃ παραβολὴν ταύτην εἶπε] Vide suprà 11.45.

Com.20. κ̀ παρατηρήσαντες ἀπέσειλαν ἐγκαθέτυς] *Insidiatores*, ut bene à Vulgato versum. Theophylactus ad Marc. in hac historia, Ἐπεβύλευσαν τὸ γενόμενον, διὰ τῦτο κ̀ ὁ Λυκᾶς ἐγκαθέτυς αὐτὺς ὀνομάζει. Hesychius, Ἐγκάθετοι, ἐνεδρεύοντες. Suidas, Ἐγκάθετ☉, δόλι☉, κατάσκοπ☉,&c. κ̀ Ἐγκάθεται, ἐνέδραι, allusione ad militares insidias. Hinc Josuæ 8.9. ἐνέδρα & ἐγκαθίζειν juncta. Indè & Jobi 19. 22. ἐγκάθετοι. Ezech. 35. 5. δόλῳ ἐγκαθίζειν apud Josephum Antiquit.13.8. ἐν ἐνέδρᾳ καθίζειν & Psal. 10.8. ἐν ἐνέδρα ἐγκάθηται. In Axiocho Platonis dicto, προέδρυς ἐγκαθέτυς ὑφέντες καταχειροτονῆσαι τ̃ ἀνδρῶν ἐκείνων θάνατον. Et (de quo planè hîc apud Lucam agitur) Sirach.8.11. τῷ σόματι (τ̃ πλησίον nempe) ὡς ἔνεδρον ἐγκαθίζειν. Quæ singula, & alia ejusdemmodi, allusionem (ut jam diximus) habent aut ad militares insidias, aut ferarum, certè aut latronum ferarum more insidias struentium. Servius ad Æn. 11. *Insidere, est dolosè aliquem exspectare, unde etiam insidiæ nominatæ sunt.* Ubi *insidere*, ἐγκαθίζειν. Festus Pompeius, *Insessores, latrones, qui circa vias sedentes, insidiantur.* Ammianus Marcellinus lib.26. *Subsidebat* (ἐνεκάθητο) *ut prædatrix bestia, viso quod capi poterat, eruptura.* Παρατηρῦντες, *observantes*, (supple *eum*,) nempe, in partem pejorem. Donatus ad Terentium, *Observatio duplex est, vel obsequii, vel captionis*: &, *Observatio in duabus rebus est, in obsequio, & speculando.* Cicero Verr.2. *Observant*: ubi Asconius, *Aliàs venerantur, modò speculantur.* Vide & suprà heic 14.1. & 6.7. Vox παρατηρεῖν, accusativo personæ tacito, non heic tantùm, sed & in Græco Danielis 6. 11. occurrit: & apud nescio quem à Suida citatum in verbo δελεάζοντες. Eadem etiam elleipsi vocem παραφυλάξαντες (de inimicis Pompeii agens) Plutarchus Præcept. Polit. posuit: &, παραφυλάξας, (apud Suidam in τιμωρῦντες) Ælianus.

Ibid. ὑποκρινομένυς ἑαυτὺς δικαίυς εἶναι]

Edoctos simulare fidem, sensúsque dolosos
Contegere, & blando fraudem prætexere vultu.

Josephus Antiquit.7.1. Ὑποκρινόμενοι ἱκανῶς εἰς τὸ ἀνύποπτον τ̃ ἐπιβυλῆς τὰ τῶν ἀγαθῶν, οἱ ἄτοποις πράγμασιν ἐπιχειρῦντες. Vide Suidam in Καίνεις δάκρυσι· & 2 Maccab.5.25. ubi & ὑποκρινόμενος. Δικαίυς *justos* verterunt & Vetus & recentior Interpres: alii, *teneræ conscientiæ homines*: putem vertendum ego, *qui se bonos simularent*; eóque magìs id putem ob vocem ὑποκρινόμενος. D. Augustinus de Temp. Serm.59. *Hypocrita Græco sermone simulator interpretatur, qui dum intus malus sit, bonum se palàm ostendit.* Lucilius,

Blanditiâ certare, bonum simulare virum se.

Ubi & sequitur, *Insidias facere*, q. diceret, ἐγκαθίζειν. Apuleius 7. *Qui fictis commendatitiis literis, Miloni sese, commentitus virum bonum*, (ὑποκρινόμεν☉ ἑαυτὸν δίκαιον) *arctiùs conciliaverat.* Cicero, *Totius injustitiæ nulla capitalior est quàm eorum qui tum cùm maximè fallunt, id agunt ut viri boni esse videantur*: quibus consona D. Basilii ista, (lib.De legend. lib. Gentil.) ἔσχατον ὅ ἐσχατ☉ ἀδικίας ὅρ☉, τὸ δοκεῖν δίκαιον εἶναι, μὴ ὄντα. In veteribus Mimis,

Bonitatis verba imitari, major malitia est:

& ibidem,

Malus bonum cùm simulat, tunc est pessimus.

Ergò δίκαιοι hoc loco Lucæ sunt ἀγαθοὶ, χρησοὶ, ἐπιεικεῖς· quo sensu itidem Matth.1.19. 1 Joh.1.9. & 2.29. ea vox recurrit.

Ibid. ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτ̃ λόγυ] Ἀντιχνεύοντες εἴ τι ἐπιλήψιμόν τι κ̀ παραβεβλημένον εἴποι, ut 4.4. apud Philostratum: quo loco, ut & heic in Luca, ἐπιλήψιμον est, *quod capi aut arripi possit ad accusationem struendam.* Θηρεῦσαί τι ἐκ τ̃ σόματος αὐτ̃, Lucas suprà 11.54. dixit: vide & Joh. 8.6. Matth.22.15.

16 T 2 Ibid.

Ibid. τῇ ἀρχῇ κὴ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος] Hoc est, περιφραστικῶς, τῷ ἡγεμόνι· aut, si aliter accipere libuerit, ἀρχὴν intellige *dignitatem* Præsidis: ἐξουσίαν, *potestatem* ejus (vide l.215. ff. de V. S.) *jus gladii* nempe *ad animadvertendum*,&c. ut in l.3. ff. de jurisdict. &c. Hinc Joh.19.10. Pilati illa, οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω; &c. ad quem locum plura annotavimus. Ἀρχὰς & ἐξουσίας junxit & Philo in de Legatione, & Lucas suprà 12.11. at (ut Paulus 3.1. ad Titum) metonymicè. Τὴν ἀρχὴν κὴ τὴν δυναστείαν (id est, ἐξουσίαν) τοῦ τῶν Ῥωμαίων δήμου, est & in veteris federis formula apud Polybium: sic, *imperium, ac vim potestatis fasciúmque*, apud Ciceronem ad Q. Fratrem. Et nota hîc, *ut eum Præsidi traderent*. Tertullianus De fuga in persecutione, *Si apprehendimur*, (nos Christiani nempe) *non in concilia eorum* (Judæos intelligit,) *perducemur*,&c. *sed Romanis utique Potestatibus*,&c. *objiciemur*.

Ibid. τοῦ ἡγεμόνος] Glossarium, ex hoc Lucæ loco, *Præsidis*, ἡγεμόνος.

Com.21. κὴ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον] Οὐ πρόσωπον (ut 6.7. Sapient.) ὑποστέλλει, οὔτε μέγεθος ἐντρέπει.

> *——Non fulgorem revereris ab auro,*
> *Nec clarum vestis splendorem purpureai.*
> *——Nunquam metuis loqui quod aequum est.*
> *Si te Sylla premat ferúsque Carbo,*
> *Et si fortè tuum caput latúsque*
> *Circumstent gladii triumvirales.*

Vide ad Matth.22.16. annotata. Λαμβάνειν πρόσωπον autem habemus & Psal.82.2. 1 Esdræ 4.39. Sirach.4.27. & 42.1. item Galat.2.6. Adde Hesychium in ἀπρόσωπος, ubi & λαμβάνειν.

Com.22. ἔξεστιν ἡμῖν,&c.] Seneca 48 Epist. *Quid aliud agitis cùm eum quem interrogâstis scientes in fraudem inducitis, quàm ut formulâ cecidisse videatur?*

Com.23. Κατανοήσας αὐτῶν τὴν πανουργίαν]

> *——Sensit eos simulatâ mente locutos.*

Ibid. Τί με πειράζετε;] Captiosâ nempe compellatione istâ. Contrarium apud Gellium 7.17. *percontari, non tentandi gratiâ, sed studio & cupidine discendi.*

Com.24. τίνος ἔχει εἰκόνα; &c.] Hesychius, Εἰκόνα· χαρακτῆρα, τύπον.

Ibid. κὴ ἐπιγραφὴν] Glossæ, ἐπιγραφὴ, *inscriptio, titulus.*

Ibid. Καίσαρος] Irenæus 4.49. *Aurum & argentum*, &c. *cum inscriptione & imagine Cæsaris*,&c. sic, ἀρχόντων τὰ ἐν νομίσμασι χαράγματα, in Juliani Misopogone. Horatius,

> *Rettulit acceptos regale numisma Philippos:*

ubi vetus Scholiastes, *Nummos qui Philippi vultu signati essent.* Isidorus Orig.16.17. *Ideo numisma dicitur, quia nominibus effigiebúsque Principum signabatur.* Artemidorus 4.33. Ὁ Στρατόνικος ᾤετο τὸν βασιλέα λακτίζειν, περιελθὼν εὗρε χρυσοῦν νόμισμα ὃ ἔτυχε πατήσας, οὐδὲν γὰρ διέφερεν, ἢ τὸν βασιλέα λακτίζειν, ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Adde quæ ad Matth. 22.20. annotata.

Com.27. οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι] Pro, λέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι. Sic Joh. 20.4. Προέδραμεν (i. e. ἔδραμε) τάχιον τοῦ Πέτρου.

Com. 28. ἄτεκνος] Glossarium, Ἄτεκνος, *orbus, sine liberis.*

Com.30. καλῶς εἶπας] Apud Lucianum in βίων πράσει, Καλῶς πάντα ἔφης, κὴ ἱεροπρεπῶς.

Com. 33. Ἐν τῇ ἀναστάσει, &c.] Id est, in die resurrectionis. Sic 2 Maccab.7.29. ἐν τῷ ἐλέει, in die misericordiæ. Sirachid.6.7. & 44.29. ἐν πειρασμῷ, in tempore tentationis. Sapient.19.10. ἐν τῇ παροικίᾳ αὐτῶν. In l.8. ff. de his qui sui vel al. jur. sunt, *liberi in furore editi.* 1 Tim.1.13. ἐν ἀπιστίᾳ· ubi & quæ diximus vide. Quâ formâ & Marc.4.29. θερισμὸς occurrit.

Com. 35. οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, &c.] Illud τυχεῖν expungendum videtur: nam nec agnoscit Vetus Interpres, & 2 Thess.1. habemus καταξιωθῆναι τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, voce τυχεῖν non additâ. Virgilius eâdem planè loquendi formâ,

> *Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo:*

τῶν τῆς Ἀφροδίτης γάμων καταξιωθείς. Quo exemplo possumus & heic vertere, *Qui autem illo seculo dignati fuerint.* Vulgat. *qui digni habebuntur seculo illo.*

Ibid. οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται] Seneca cap.27. Consolat. ad Marciam, & de cœlo loquens, *Illic omnibus omne cognatum est.*

Com.36. οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται] i.e. Οὐ γὰρ ἔτι ἀποθνήσκουσι. Vide suprà 16.2. & ibi dicta.

Com.46. περιπατεῖν ἐν στολαῖς] *Cum bis ter ulnarum togis*, ut ostentator Horatianus ille. Sic, ἐν κοκκινοῖς περιπατοῦντα, Arrianus dixit, 3.22. in Epictetum. Cicero de Quinctio Trib. plebis, *Facite ut non solùm mores ejus & arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini.* Vide quæ de Tuditano quodam 8.7. narrat Valerius Maximus. Adde 1.16. M. Antoninum. Contrà apud jam citatum Poetam,

> *Exiguaque toga simulet textore Catonem.*

Ibid. κὴ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς] Hoc ipsum habemus etiam in Excerptis Polybianis pag.160. edit. Valesii, Περὶ τοὺς χαιρετισμοὺς (qui heic ἀσπασμοὶ) σπουδάζοντες, κὴ τὴν ἀγορὰν τὴν διαπρεπῆ ποιούμενοι. Plinius lib.7. Epist.3. *Quin ergò aliquando in Urbem redis, ubi dignitas, honor, amicitia*, &c. *Saluta paulisper, quò sit tibi jucundiùs salutari. Terere in hac turba*, &c.

Ibid. κὴ πρωτοκαθεδρίας] In Luciani Cataplo ille, Ἐν τῇ προεδρίᾳ καθίζεσθαί με δεῖ. In Vespis Aristophanis, Ἐὰν μὴ προεδρίαν φέρωσι. Scholiastes, Τιμῆς ἐστὶ τρόπος. Quo loco προεδρία non aliud quàm πρωτοκαθεδρία. Pollux 8.10. Onomastici, Ἐξελοῦσι τὴν προεδρίαν, &c. τὴν πρώτην καθέδραν. In Vespis ejusdem Comici,

> *——Καὶ στένει,*
> Ἦν μὴ ᾽πὶ τοῦ πρώτου καθίζηται ξύλου.

Euthymius ad Matth.19. de Pharisæis, eorúmque aliis similibus, de cujusmodi heic Christus loquitur, *Primatus totis viribus vendicabant.* Vox πρωτοκαθεδρίας, ni fallor, est & apud Dion. Chrysostomum Orat.44.

Com.47. λήψονται περισσότερον κρίμα] Nempe ἑαυτοῖς, ut Rom.13.2. Jacob.3.1.

Ibid. πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, κὴ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις] *Anteferri in consessibus & conviviis*, ut appositè Ammianus Marcellinus loquitur, lib.28. Συναγωγὰς heic intellige non solùm Ecclesiasticos, sed & quosvis publicos conventus. Ità & Jacobum 2.2. accipiendum putamus. Πρωτοκλισίαι Vulgato *primi recubitus.* Terent. Phorm. *Prior decumbas.* Videtur *recumbas* legendum. Sic & suprà hîc 11.37. *Et ingressus, recubuit.*

Com.47. κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν] Horatius,

> *——Viduas venentur.——*

Scholiastes, *Insidiis viduas capiunt, ut sibi res earum vendicent.*

Κεφ. κα'.

1. Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.

2. Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.

3. Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

4. Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

5. Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε,

6. Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.

7. Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτόν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

8. Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

9. Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον· ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

10. Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν.

11. Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

12. Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

13. Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

14. Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.

15. Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

16. Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν.

17. Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.

18. Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

19. Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

20. Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

21. Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

22. Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

23. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

24. Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται

Versio Vulgata.

1. Respiciens autem, vidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium divites.

2. Vidit autem & quandam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo.

3. Et dixit, Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper plus quàm omnes misit.

4. Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei; hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit misit.

5. Et quibusdam dicentibus de templo quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,

6. Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

7. Interrogaverunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt; & quod signum cùm fieri incipient?

8. Qui dixit, Videte nè seducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego sum; & tempus appropinquavit: nolite ergò ire post eos.

9. Cùm autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.

10. Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum adversùs regnum.

11. Et terræ motus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames, terroresque de cœlo, & signa magna erunt.

12. Sed ante hæc omnia injicient vobis manus suas, & persequentur tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides propter nomen meum.

13. Continget autem vobis in testimonium.

14. Ponite ergò in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.

15. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere & contradicere omnes adversarii vestri.

16. Trademini autem à parentibus & fratribus, & cognatis & amicis; & morte afficient ex vobis.

17. Et eritis odio omnibus propter nomen meum.

18. Et capillus de capite vestro non peribit.

19. In patientia vestra possidebitis animas vestras.

20. Cùm autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus.

21. Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes; & qui in medio ejus, discedant; & qui in regionibus, non intrent in eam.

22. Quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.

23. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus: erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.

24. Et cadent in ore gladii, & captivi ducentur in omnes gentes: & Jerusalem calcabitur à

πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

25. Καὶ ἔσαι σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄςροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

26. Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ· αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

27. Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

28. Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε, καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν· διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

29. Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

30. Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐςίν.

31. Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐςιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

32. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

33. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

34. Προσέχετε δὲ αὐτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιςῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

35. Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

36. Ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντὶ καιρῷ, δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σαθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37. Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

38. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

Gentibus; donec impleantur tempora nationum.

25. Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura gentium præ confusione sonitûs maris & fluctuum;

26. Arescentibus hominibus præ timore & exspectatione, quæ supervenient universo orbi: nam virtutes cœlorum movebuntur.

27. Et tunc videbunt filium hominis venientem in nube cum potestate magna & majestate.

28. His autem fieri incipientibus, respicite & levate capita vestra; quoniam appropinquat redemptio vestra.

29. Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:

30. Cùm producunt jam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas.

31. Ità & vos cùm videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.

32. Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant.

33. Cœlum & terra transibunt; verba autem mea non transibunt.

34. Attendite autem vobis, nè fortè graventur corda vestra in crapula & ebrietate & curis hujus vitæ, & superveniat in vos repentina dies illa.

35. Tanquam laqueus enim superveniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.

36. Vigilate itaque, omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante filium hominis.

37. Erat autem diebus docens in templo; noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliveti.

38. Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.

Ad Cap. XXI.

Com. 1. Ἀναβλέψας] Quid heic τὸ ἀνὰ valeat à multis operosè quæritur. Ego simplicius putem pro simplici compositum intelligere. Vide Marc. 16.4.

Ibid. εἰς τὸ γαζοφυλάκιον] Glossarium, Γαζοφυλάκιον, *ærarium*.

Com. 2. εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτὰ] Quæ tamen vice erant maximæ oblationis. Ovidius,

Nec quæ de parva libat diis pauper acerra
Thura, minùs grandi quàm data lance valent.

Idem,

——Ut fuso taurorum sanguine centum,
Sic capitur minimo thuris honore Deus.

Et alibi,

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas:
Hâc ego contentos auguror esse deos.
Hæc facit ut veniat pauper quoque gratus ad aras,
Et placeat caso non minùs agna bove.

Leo Magnus, *Nunquam merito caret, etiam in tenui facultate, bona voluntatis opulentia. Magna quidem impendia sunt divitum, minora mediocrium: sed non discrepat fructus operum ubi idem est affectus operantium.* D. Ambrosius de Officiis 1.30. *Affectus divitem facit, & pretium rebus imponit:* & paulò antè, *Affectus nomen imponit operi tuo: quomodo à te proficiscitur, sic æstimatur.* Λεπτὰ Vulgatus vertit, *minuta æra*. Ità in Glossario, *Minutum*, λεπτάδιον. Martialis,

Et centum aureolos sic velut æra rogat:

id est, velut æra minuta. Apuleius lib. 8. *stipes æreas* dixit.

Ibid. χήραν πενιχρὰν] Hesychius, Χερνῆτις, ἡ ἀπὸ τῶν χειρῶν ζῶσα, πενιχρὰ χήρα.

Com. 3. πλεῖον πάντων ἔβαλε]

Nam dedit è nullo, de largo quod dare acervo
Haud voluit magni Mammona curta propago.

Ὃ ἔχεν ἐποίησεν, ut Marc. 14.8. idem de Magdalena dixit. Plinius junior de Martiali Poeta, *Dedit quantum maximè potuit, daturus amplius, si potuisset.* Themistius Orat. 6. Πολλάκις μὲν τὸ ἔργον οὐ λίαν μέγα, ἡ γνώμη δὲ μεγάλη, καὶ ἀξιέπαινος. Chrysostomus Homil. 22. ad Pop. Antioch. Οὐ τὰ μέτρα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τῆς γνώμης τὴν ἐλεημοσύνην ἐργάζεσθαι πέφυκε. Salvianus 1. contra Avaritiam, *Non animus dantis datis, sed animo commendantur data.* Leo M. jam citato loco, *Non de rei familiaris modo mensura miserationis pendet, &c. nulli parvus census est, cui animus magnus.* In Fragmentis Alcimi Aviti, *In affectu* (malim *in effectu*) *quarumcunque rerum, non facta, sed vota cogitanda sunt.* Cicero Offic. 2. *Beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiamsi res fortè non suppetit.* Vide & 2 Cor. 8.12. & Isidori Pelusiotæ lib. 4. epist. 118. De Deo Hierocles, Τὸ ἐντελέστατον προσιέναι πολυτελείας, ὅταν θεοσεβὴς γνώμη κοσμῆται.

Com.

Com. 4. ἅπαντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς, &c.] Sic Cyrus apud Xenophontem, Ἃ ἂν ἴδω περιττὰ ὄντα τῶν ἐμοὶ ἀρκούντων, τούτοις τὰς ἐνδείας τῶν φίλων ἐξακοῦμαι. Apud Livium est, *ut ex eo quod affluit opibus vestris, aliorum necessitates sustentetis.* Recentiores Interpretes heic, *ex eo quod iis superest:* at cur non placuit Vulgati illud, *ex abundanti?* Seneca 1.11. de Beneficiis, *Cætera ex abundanti veniunt, factura delicatos.* Glossarium, *Ex abundanti*, ἐκ περισσοῦ. Nec aliter in l.17. § si quis fundum, ff. de instrum. & instruct. leg. item in l.9. ff. de supellect. leg. Papinianus locutus. Sic, *ex facili beneficium largiri*, apud Senecam, & Valerium Maximum, cujus verba jam statim adducemus. Tacitus Histor. 1. ut ferè jam citatus Livius, *ex affluenti* dixit. Hesychius, Ἐκ περιουσίας ἐκ πλήθους ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος· quam lectionem non moveo, propono autem an pro ὑπερέχοντος scribendum περισσεύοντος.

Ibid. αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήματος αὐτῆς, &c.] Erat ergò καὶ κατὰ δύναμιν, καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετος, ut Apostolus 2 Cor. 8.3. locutus. Ἡ κατὰ βάθους αὐτῆς πτωχεία ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, Apostolus jam dicto loco. Andronicus Rhodius 4.1.§ 11. Τὸ μὴ πρὸς τὴν οἰκείαν χρείαν ἱκανὴν, τῆς μεγίστης ἐλευθεριότητος σημεῖόν ἐστιν. Vulgatus optimè heic, *ex eo quod deest illi.* Antipater apud Senecam, *Paupertas non per possitionem, sed per detractionem dicitur: vel, ut Antiqui dixerunt*, κατὰ στέρησιν *non quòd habeat dicitur, sed quòd non habet:* & pòst, *Paupertas est, non quæ pauca possidet, sed quæ multa non possidet: ità non ab eo dicitur quod habet, sed ab eo quod ei deest.* Περισσεύειν & ὑστερεῖν, ut heic, ità & Sirachidis 11.12. & Philipp. 4.12. opponuntur.

Ibid. ἅπαντα τὸν βίον, &c. ἔβαλε] Et ideo inquit Christus,

Quantulacunque hæc sunt, hæc ego magna voco.

Marcus heic, ὅλον τὸν βίον, ut & Lucas suprà 8.43. Julianus (qui videtur ob oculos habuisse narrationem istam) Antholog. lib. 6.3.

Εἰ δ' ὀλίγη δῶρα τελέθει δόσις, ἀλλὰ τόδε Νύμφαι
Μέμψεις, ἐπεὶ Κινύρου τοῦθ' ὅλος ἔσκε βίος.

Euthymius ad Petri illa Matth. 21. RELIQUIMUS OMNIA, ET TE SECUTI SUMUS, *Quæ omnia, beate Petre? an arundinem, rete? &c. utique inquit quæ & quanta habebam.* Theophylactus ad eadem Petri verba Marc. 10. Εἰ ὀλίγα ἀφῆκαν ἀλλ' οὖν πάντα ὀνομάζει ταῦτα, καὶ τὰ ὀλίγα γὰρ δύναμιν μεγάλην ἔχουσιν. Et hoc nomine dicitur paupercula ista plus cæteris dedisse. Οὐ γὰρ πρὸς τὸ μέγεθος τῶν διδομένων ἡ ἐλευθεριότης κεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ὧν ἔχουσι τῶν διδομένων πρὸς τὴν τοῦ διδόντος οὐσίαν. Sunt verba Andronici Rhodii jam citato loco. Seneca 1.10. de Benef. *Non quanti quæque sint, sed à quali dentur, perspiciendum.* Idem ibidem 3.8. *Donavit aliquis magnam pecuniam, sed dives, sed non sensurus impendium: donavit alius, sed toto patrimonio cessurus: summa eadem est, beneficium idem non est.* Quintilianus 5. declam. *Fuerit pretium exiguum parvúmque dum totum, &c. nemo unquam plus, &c. dedit, quàm qui nihil sibi reliquit.* Ambrosius, *Uberior est nummus è parvo, quàm thesaurus è maximo: quia non quantum detur, sed quantum resideat expenditur: nemo plus tribuit quàm qui nihil sibi relinquit.* Æschines præceptori Socrati non aurum, sed seipsum donans, (apud Senecam 1.8. de Beneficiis) *Hoc munus, rogo, qualecunque est, boni consulas: cogitésque alios cùm multum tibi darent, plus sibi reliquisse.* Sequitur istud Senecæ epiphonema, (haud parùm verbis Christi consonum,) *Vicit Æschines hoc munere Alcibiadis parem divitiis animum, & omnium opulentorum juvenum munificentiam.* Fundum, quem unicum habuit, Fabius Maximus vendidit, pretiúmque ejus ad redimendos captivos Hannibali numeravit: de pretio & facto illo sic Valerius Maximus, *Si ad calculos revocetur, parvum, utpote septem jugerum; si animo prærogantis, omni majus pecuniâ, &c. quod promti studii certius indicium est suprà vires niti, quàm viribus ex facili uti: alter enim quod potest præstat, alter etiam plus quàm potest.* De voce βίος eo qui heic sensu posita, ad Luc. 15.30. egimus.

Com. 5. λεγόντων περὶ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς, &c. κεκόσμηται] Philo 2. de Monarchia, Τέτε τὸ ἱερὸν ὁ μὲν ἐξωτάτω περίβολος, &c. τέχναι σοφαὶ εἰς πολυτέλειαν κεκοσμήκασιν ὀχύρωμα· πλεῖστα δ' αὐτοῦ ἐστιν ἐκεῖ ξύλων ξύλων καὶ λίθων ὕλαις καὶ χορηγίαις ἀφθόνοις, καὶ δημιουργῶν ἐμπειρίαις, καὶ τῶν ἐφεστηκότων ἐπιμελείαις. Josephus Antiquit. 15.14. Ὠκοδομήθη δὲ ὁ ναὸς ἐκ λίθων λευκῶν τε καὶ πολυτελῶν, καὶ κρατερῶν, τὸ μέγεθος ἑκάστου περὶ ὀκτὼ καὶ εἴκοσι πηχῶν ἐπὶ μῆκος, ὕψος δὲ περὶ ιβ. Idem de bello Judaico 6.14. Τῶν ἐν αὐτῷ λίθων ἔνιοι μῆκος πέντε καὶ τεσσαράκοντα πηχῶν ἦσαν, ὕψος πέντε, εὖρος δὲ ἕξ. Hegesippus 5.43. de Tito templum istud oculis lustrante, *Mirabatur saxorum magnitudinem, &c.* Λίθοις καλοῖς Recentior *pulcris lapidibus* vertit. Latinius versio autem Vulgata, *bonis lapidibus.* Vide ad Milef. 2. pag. 98. dicta.

Ibid. καὶ ἀναθήμασι] Hesychius, Ἀναθήματα, κόσμημα. Justinus de templo Delphici Apollinis, *Multa ibi opulenta Regum populorúmque visuntur munera.* In Glossis, *Donaria*, Χαριστήρια, &c. ἱερὰ ἀναθήματα. Ἀναθήματα heic Theophylactus γλυπτὰ καὶ γραπτὰ exponit. Planè ità de Junonis Samiæ fano Apuleius, *Ibi donarium deæ perquam opulentum, plurima auri & argenti ratio in lancibus, speculis, poculis, &c. magna etiam vis æris, vario effigiata, veterrimo & spectabili opere.* Nota & κεκόσμηται illud, 2 Maccab. 15.16. & de donariis ipso hoc in templo positis, *Quæ à Regibus & aliis civitatibus posita erant ad loci ornatum & gloriam.* Ælianus de nescio quo, apud Suidam v. σοβαρὸς, Ἀναθήμασι σοβαροῖς τὸν νεὼν ἐκόσμησε. Philostratus de Alexandrino templo, Ὁ κόσμος ὁ περὶ αὐτὸν, καὶ ὁ ἐφ' ἑκάστῳ λόγος θεῖός τι ἐφαίνετο, καὶ κατὰ σοφίαν ξυντεθείς.

Com. 6. Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, &c.] Pro, τούτων ἃ θεωρεῖτε. Ità Marc. 3.8. Οἱ περὶ τὴν Τύρον καὶ Σιδῶνα πολὺ πλῆθος. Vide & Marc. 5.38. Marc. 14.18. Joh. 6.39. & 17.12. item 1 Cor. 12.18. Et hæc figura sermonis est Græca, non Hellenistica. Lucianus ubi de seipso inter salutandum lapso, Οἱ παρόντες, οἱ μὲν παρεγελάων, οἱ δὲ λῆρον, &c. φορτό με. Philostratus in Icone Orphei, Αἱ χεῖρες δὲ, ἡ μὲν δεξιὰ, &c. Idem in Scopeliano Sophista, Νεοὶ ὁρῶντες, οὐκ ἔστιν ὅστις ἀμαρτὼν τῷ νοῦ ἔχει. Homerus ipse,

Οἱ δὲ δύο σκόπελοι, ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει, &c.

Livius, Græcos secutus, *Periti, &c. juris publici, quando duo ordinarii Consules ejusdem anni, alter morbo, alter ferro perierat, suffectum Consulem negabant rectè comitia habere posse.*

Ibid. οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ, &c.] Vide suprà 19.44. dicta.

Com. 7. καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν, &c.] Verba popularem fæcem olentia. Judæi, signo aliquo non addito, prædictionibus Prophetarum fidem paucam adhibere solebant: remanserant notæ scabiei illius in ovibus istis, etsi eximiis.

Com. 8. ὁ καιρὸς ἤγγικε] Sic Apocal. 1.3. Ὁ καιρὸς ἐγγύς.

Com. 11. λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ] Simplicius in cap. 13 Epicteti, Σεισμὸς, κατακλυσμὸς, &c. λοιμός τε καὶ λιμός. Plutarchus in de Roman. fort. Οὔτε λιμὸν, οὔτε λοιμὸν, οὔτε γῆς ἀφορίαν. Plura de παρονομασίᾳ ista ad Matth. 24. annotata. Est autem μετὰ λιμὸν λοιμὸς, apud Græcos proverbiale.

Ibid. φόβητρά τε] In vetere Onomastico, *Terriculamenta*, φόβητρα.

Ibid. καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα] Dio Cassius lib. 47. ubi de Octaviani Cæsaris & Antonii pugna, Πάρεστι δὲ καὶ ἐκ τῶν σημείων τῶν τότε συμβάντων σφίσι, τεκμαίρεσθαι ὅτι μέγιστος ὁ ἀγὼν αὐτοῖς ἐγένετο· τὸ γὰρ δαιμόνιον, ὥσπερ καὶ ἀεὶ, πρὸ τῶν ἀπροσδοκήτων φιλεῖ προσημαίνειν.

Com. 12. βασιλεῖς, καὶ ἡγεμόνας] 1 Pet. 2.13. εἴτε βασιλεῖ, &c. εἴτε ἡγεμόσιν.

Com. 13. ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον] Non dissimile Arriani illud 4.10. in Epictetum, ἔσται σοι τὸ ἀποβὰν εἰς εὐτύχημα. Sermonem autem Lucæ istum constat præcisum esse, unde illud, εἰς μαρτύριον, *in testimonium constantia vestræ* nonnulli exposuerunt: malim ego exponere, *in testimonium veritatis*, id est, Euangelii: quo ferè sensu Apostolus Philipp. 1.12. τὰ κατ' ἐμὲ (id est, ærumnæ, persecutiones meæ) μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν· vel (quod

16 T 4

(quod adhuc probabilius putem) in testimonium contumaciæ eorum omnium qui fidem non amplexuri fuerint: αὐτοῖς (ut Philipp. 1.28.) εἰς ἔνδειξιν ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας. Sensum non dissimilem vide Act.13.46. Ignatius ad Philadelphenos, Καὶ πᾶσιν τοῖς οἷς ἐλάλησα, ἔυχομαι ἵνα μὴ εἰς μαρτυρίαν αὐτὸ κλήσωνται. Ἀποβήσεται, *cedent*, &c. Hesychius, (& fortasse ex hoc Lucæ loco) Ἀποβήσεται, γενήσεται· sic enim scribendum putem, non, ut vulgò, γίνεται.

Com.14. Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν] Dionysius in Periegesi,

——Ὁ δέ σοι λόγος ἐν φρεσὶν ἔστω.

Hesychius, Στῆσον ἔχε φρεσὶν, &c. μετὰ ψυχῆς ἔχε, καὶ διαμνημόνευε. In Græco Aggæi 2.15. Θέσθε εἰς τὴν καρδίαν ὑμῶν· & 2.2. Malachiæ, Ἐὰν μὴ θῆσθε εἰς τὴν καρδίαν ὑμῶν. Judithæ 11.10. Κατάθου αὐτὸν (λόγον) ἐν τῇ καρδίᾳ σου· quod Deuteron.11.18. ἐν τῇ καρδίᾳ ἐμβάλλειν. Ammianus lib. 20. *Id tamen retineto imo corde.* Catullus,

——Facito ut memori tibi condita corde
Hæc vigeant mandata.——

Apuleius 11. *Memineris, & penitùs mente conditum tenebis.* Cicero Catil.1. *Percipite diligenter quæ dicam, & ea penitùs animis vestris mentibúsque mandate. Abscondere in pectore penitissimo*, Plautus eo sensu dixit: Seneca, *in ima præcordia demittere*: Salustius, *in pectus demittere*, in Jugurthino.

Ibid. μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι] Id est, μὴ προμελετᾶν τὰ εἰς ἀπολογίαν, non præmeditari ea quæ ad defensionem spectant. In Plauti Amphitryone ille,

Sed quomodo, & quibus verbis me deceat fabularier,
Prius ipse mecum etiam volo hîc meditarier:

id est, προμελετῆσαι· & propiùs adhuc Apuleius lib. 5. *Principium futuræ secum meditabatur defensionis.* In vetere Onomastico, *Præmeditor*, προμελετάω. Προμελετᾶν dixit & Justinus Martyr in Epistola ad Zenam & Serenam.

Com.15. Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, &c.] i. e. Ora veritati intrepidè propugnatura. Δώσω ὑμῖν (ut Act. 4.29.) μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον μου. Deus ad Ezechielem 29.21. Σοὶ δώσω στόμα ἀνεῳγμένον ἐν μέσῳ αὐτῶν· & ad Mosem Exod.4.12. Ἐγὼ ἀνοίξω τὸ στόμα σου, καὶ συμβιβάσω σε ὃ μέλλεις λαλῆσαι. Idem per Angelum suum ad Balaamum, apud Philonem, Ἐμοῦ τὰ λεκτέα ὑπηχοῦντος, ἄνευ τῆς σῆς διανοίας (q. d. σοῦ μὴ προμελετῶντος) καὶ τὰ φωνῆς ὄργανα πρέποντος ᾗ δίκαιον καὶ συμφέρον, ἡνιοχήσω γὰρ ἐγὼ τὸν λόγον, &c. Plinius captiosè interrogatus à Regulo quodam 1 Epist.5. *Non possum dicere tum mihi aliud quàm deos affuisse*, q. d. τ. θεὸς μοι στόμα καὶ σοφίαν δεδωκέναι. Vide 2 Tim.4.16, 17. & quæ ad Matth. 10. 19. annotata. Δώσω hîc intellige (ut suprà 12.12.) ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Aptè autem, urgentibus ejusmodi periculis, pollicetur iis Christus se στόμα καὶ σοφίαν daturum, cùm capitis causam agentibus, etsi innocentibus, persæpe & lingua hæreat metu, & formido sapientiam expectoret. Euripides apud Stobæum,

Ὁ φόβος, ὅταν τις σώματος μέλλῃ πέρι
Λέγειν, κατασὰς εἰς ἀγῶν᾽ ἐναντίον,
Τό τε στόμ᾽ εἰς ἔκπληξιν ἀνθρώπων ἄγει,
Τόν νοῦν τ᾽ ἀπείργει μὴ λέγειν ἃ βούλεται.

Ibid. ᾗ οὐ δυνήσονται, &c. ἀντειπεῖν πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν] Hinc Act.6.10. de Stephano, Οὐκ ἴσχυον (accusatores ejus) ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ ᾗ ἐλάλει· ad quem locum annotata vide. Judith.8.28. Οὐκ ἔστιν ὃς ἀντιστήσεται τοῖς λόγοις σου· id est, ὃς δύναται ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ σου.

Com.16. Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων, καὶ ἀδελφῶν, καὶ φίλων]

Non erit infido vel hospes ab hospite tutus,
Aut pater à gnato, fratrum quoque gratia nulla.

In Excerptis Dionis Cassii de Syllæ tyrannide, Πλεῖστοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ξυνόντων καὶ φιλτάτων σφίσι προδοθέντες, καὶ ἀπώλοντο. In Excerptis Polybianis, ubi de statu Peloponnesi turbato, Καὶ οἱ μὲν ἦγον ἐκδώσοντες ἀλλήλους τοῖς πολεμίοις ὡς ἀλλοτρίους γεγονότας Ῥωμαίων, οἱ δὲ ἐμήνυον καὶ κατηγόρουν τῶν πέλας, οὐδενὸς ἐπιζητοῦντος τὴν τοιαύτην χρείαν.

Com.17. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων] Ὑπὸ πάντων μισεῖσθαι, dixit & Aristoteles in Problematibus. Recentior Interpres, *& eritis exosi omnibus.* Vulgatus, *eritis odio omnibus*, secutus Ciceronem ipsum, qui in Epistolis famil. de Lepido dixit, *magno odio civitati est*, & in pro Muræna, *Is nemini odio fuit.*

Com.18. Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται] Καὶ heic, ut & alibi, pro ἀλλὰ ponitur: q. d. Deum in eorum causa vindicanda secuturum τὸ ἀκριβοδίκαιον, neque vel pilum in eorum capitibus esse, de quo rationem cum improbis & fidei hostibus non subducturus sit: hanc enim vim putem esse verborum, οὐ μὴ ἀπόληται. Et hoc est quod Matth.10.31. dicitur, omnes eorum pilos à Deo numerari. Simile Psal.33.21. *Unum ex ossibus eorum non conteretur.* Θρὶξ proverbialiter efferri solet περὶ εὐτελοῦς καὶ τυχόντος. Vide in ἄξιος τριχὸς Suidam: item Act.27.34. Cicero ad Atticum 5.20. *E Cappadocia nè pilum quidem*, subaudi, *abstuli.* In Glossario, Θρὶξ κεφαλῆς, *capillus capitis.*

Com.19. Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν] Quod Hebr.12.1. δι᾽ ὑπομονῆς τρέχειν· Rom. 2. 7. καθ᾽ ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, &c. ἀφθαρσίαν ζητεῖν· Rom. 12. 12. τῇ θλίψει ὑπομένειν· suprà hîc 8.15. ἐν ὑπομονῇ καρποφορεῖν· 2 Tim.2.2. ὡς καλὸς στρατιώτης κακοπαθεῖν. Vide & Apocal.13.10. Hebr.6.11,12. Jacob.5.10. Seneca 91 Epist. *Formetur animus ad intellectum patientiámque sortis suæ.* Simile ἐν πραΰτητι τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ δοξάζειν, Sirachidis 10.31.

Com.21. φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη] Ut communem cladem evadere possint. Ad montes, urgentibus, vel etiam imminentibus hostibus, haud rarenter confugiunt homines. Vide Genes.19.17. Jerem.4.29. 1 Maccab. 2. 28. & 4. 5. & 9.15. Florus lib. 4. cap. 10. *Docuit jam affuturum cum omnibus copiis Regem: irent retro, peteréntque montes.* Æneas de Anchise suo,

——Quem tollere in altos Optabam montes:——

& pòst,

——Sublato montem genitore petivi.

De stella facem ducente ibidem Servius, *Hujus cursus significat Trojanos conglobatos ad domum Æneæ, Idam* (montem) *petere.* Ammianus lib. 19. *Cùm omne jam esset in celeritate salutis præsidium*, &c. *montes petimus celsiores.* Idem lib.27. *Omnes formidine perciti militis*, &c. *appropinquantis montes petivere Serrorum arduos:* & eodem libro, *Cujus* (Saporis) *adventu territus Para, itidémque Cylaces*, &c. *celsorum montium petivere secessus.*

Ibid. καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, &c. μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτὴν] Nè ibi exitium inveniant ubi salutem speraverunt. Vide suprà ad 17.33. dicta. Ἐν μέσῳ αὐτῆς, pro ἐν αὐτῇ. Vide quæ ad Matth. 14. 24. notata.

Com.23. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις] *Propter onus interius*, ut hîc bene Euthymius. Ammianus lib. 31. *Tunc spectare erat*, &c. *fœtibus gravidas adhuc immaturis antequam prodirent in lucem, impia tolerantes multa.* Inter impia illa numeratur & vel maximè impium illud, mulieres fœtas discindere. Vide Oseæ 14.1. & 4 Reg.8.12. Tacitus Annal.12. de Zenobia Rhadamisti conjuge, *Gravida, primam utcunque fugam*, &c. *toleravit: pòst, festinatione continuâ ubi quati uterus, & viscera vibrantur, orare ut morte honestâ captivitatis contumeliis eximeretur.*

Ibid. καὶ ταῖς θηλαζούσαις] Ammianus jam dicto loco, *Cædibus*, &c. *cuncta flagrabant, abstractísque ab ipso uberum suctu parvulis, & necatis, raptæ sunt matres.* Vide Psal. 136.9. Solent alioqui parvuli etiam magna fugæ impedimenta esse. Virgilius de Metabo fugiente,

——Innare parans, infantis amore
Tardatur, charóque oneri timet.——

Suetonius de Tiberio, *Parentes apud Neapolim sub irruptionem hostis navigium clàm petentes, vagitu suo penè bis prodidit*,

didit; semel cùm à nutricis ubere, item cùm à sinu matris raptim auferretur ab iis qui mulierculas levare onere tentabant.

Ibid. θηλαζούσαις] Pollux 2.4. § 33. Θηλάζειν λέγεται τὸ μαστὸν ἐπέχειν. Ambrosius hîc *quæ ubera dant*: ut apud Poetam,

—— Et quæ dedit ubera nutrix.

D. Augustinus, *mammantibus*: ità in Glossario, *Mamma*, θηλή. Alii *lactantibus*: sic in alio Glossario, Θηλάζω, *lacto*, &c.

Ibid. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις] Sic Apocal. 9.6. & ἐκείνη ἡμέρα, infrà hîc com. 34. & suprà 17. 31. locutio est tempora summè ærumnosa denotans. Terent. 3.3. Adelph. *Videre video jam diem illum*, &c. ubi Donatus, *ILLUM dixit, quasi quendam tristem ac funestum.*

Ibid. καὶ ἀνάγκη μεγάλη] Quàm magna fuerit, videmus ex Josepho. Euthymius ad Matth. 12. de hoc tempore, *Quæ sub Vespasiano & Tito passi sunt, longè miserabiliora fuere his quæ ab Ægyptiis ac Babyloniis ac Antiocho sustinuere.* Ἀνάγκη μεγάλη hîc est quæ Matth. 24.21. hoc eodem argumento, μεγάλη θλίψις· unde & *pressuram* hoc loco vertit vetus Interpres. Hoc sensu occurrit & 2 Cor. 6.4. & 12.10. & in his Euripidis,

Τὰς ἐκ θεῶν ἀνάγκας θνητὸν δεῖ φέρειν.

Non malè ille qui hoc Lucæ loco (secutus Græcam vocem) *necessitatem* vertit, quomodo & Sapient. 18.21. συμφορὰν (ejusdem potestatis vocem) vertit & Vulgatus interpres. Quintilianus Declam. 12. de fame loquens, *Durissima necessitatum, malorum deformissima.* Vegetius 3.9. *Qui* (milites) *magìs exercitati: qui sint in necessitatibus fortiores.* Spartianus de Juliano Imperatore, *Primam noctem vigiliis continuavit, de tanta necessitate sollicitus.* Arnobius lib. 1. *Sed fuerunt* (inquitis) *aliquando nonnulla in necessitatibus tempora*: & ibidem, de angustia rei frumentariæ, *Antiqua tempora necessitatis istius fuere expertia.* Eodem sensu ponit & Tacitus Annal. 13, & 15.

Com. 24. πεσοῦνται στόματι μαχαίρας] Sic πίπτειν μαχαίρᾳ, in Græco Esaiæ 3.25. & 10. 34. item 1 Maccab. 7. 38. Et πίπτειν ἐν στόματι μαχαίρας, Sirach. 28.18. Ad rem D. Augustinus in Psal. 62. illud, TRADENTUR IN MANUS GLADII, *Revera illis* (Judæos intelligit,) *hoc visibiliter contigit.* Μαχαίρας στόμα heic, ut in Græco Genes. 34.26. & 2 Reg. 15.14. nec non apud Homerum Iliad. κ'. & alios, πολέμου στόμα· quod, πολέμου τὸ ἀναλωτικὸν καὶ φθαρτικὸν Hesychius exponit. Et illi quidem de aperto Marte, id est, acierum certaminibus; Lucas autem de ea cæde quæ in urbibus vi captis persæpe exercetur: quod *faire main basse* Franco-Celtæ vocant.

Ibid. αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη] Elleipsis, qualis in Act. 7.9. illis, ἀπέδοντο (αὐτὸν) εἰς Αἴγυπτον· & Joh. 16.32. σκορπισθῆτε εἰς τὰ ἴδια.

Ibid. Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν] 2 Maccab. 3. 45. Ἱερουσαλὴμ ἦν ἀοίκητος, ὡς ἔρημος, &c. καὶ τὸ ἁγίασμα καταπατούμενον, καὶ υἱοὶ ἀλλογενῶν ἐν τῇ ἄκρᾳ κατάλυμα ἦν τοῖς ἔθνεσιν. Esaiæ 5.5. de Eadem, Καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτῆς (ἀμπελῶνός μου) καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. Adde Michææ 7. 10. Apocal. 11.2.

Com. 25. Συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ] Συνοχή, *angustia*: intellige autem (ut 2 Cor. 2.4.) συνοχὴν καρδίας. In Græco Esaiæ 65.14. argumento non dissono, καρδίας πόνος. Ἀπορίᾳ συνέχεσθαι, dixit & Orat. 13. Themistius. Sic & φροντίσι συνέχεσθαι lib. 1. Heliodorus; &, *adventantium calamitatum formidine complicari*, (id est, συνέχεσθαι) lib. 18. Ammianus Marcellinus. Vulgatus συνοχὴν *pressuram* vertit. Ità in vetere Onomastico, *Pressura*, συνοχή. Ἔθνη hîc sunt, quas τὰς τῆς γῆς (Παλαιστίνης) nempe φυλὰς, hoc in argumento Matthæus vocat. Ἀπορία hîc est consilii inopia ea, illa mentis fluctuatio quæ magnis malis impendentibus supervenire solet: unde fortasse & Hesychius, Ἀπορία, ἀγωνία. Plinius lib. 6. Epist. 20. ubi de Vesuvio flagrante, & partium adjacentium concussionibus; *In commune consultant intra tecta subsistant, an in aperto vagentur: nam crebris vastisque tremoribus tecta nutabant*, &c. *sub dio rursus*, &c. *pumicum casus metuebatur.* Aristides enarrans terræmotum quo eversa est Rhodus, Καὶ οἱ μὲν τὰς ἑαυτῶν φεύγοντες οἰκίας, ἐν τῷ ἑτέρων ἀπώλλυντο· οἱ δὲ ἐν τῷ ἑαυτῶν ὑπ' ἐκπλήξεως μένοντες· & mox, οἱ μὲν προσεδόκων, οἱ δὲ τοὺς οἰκείους ἐζήτουν, οἱ δ' ἐκεῖνον τότε αὐτοὺς ἢ τοὺς ἑαυτῶν ὠδύροντο. Dio Cassius lib. 68. argumento simili, Ἐν ἀπόροις καὶ ἀμηχάνοις ἦσαν οἱ ἄνθρωποι. Confer & 5. 30. Esaiæ, ubi in Græco ἀπορία. Tacitus Annal. 15. ubi de Urbe flagrante. *Quid vitarent, quid peterent, ambigui: complere vias, sterni per agros*, &c. Petronius, ubi de belli rumore,

—— Pulsata tumultu
Pectora, per dubias scinduntur territa causas.
Huic fuga per terras, illi magìs unda probatur.

Ex his locis, qui bene iis attenderit, quid sit συνοχὴ ἐν ἀπορίᾳ, fat bene intelliget.

Ibid. ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου] Iliad. α'.

—— θάλασσά τε ἠχήεσσα.

Scholiastes, Ἠχητικὴ ὑπὸ τῆς τῶν κυμάτων κινήσεως.

Aristides in prædictæ cladis narratione, Κατεῖχε δὲ ὁμοῦ σεισμὸς θαλάσσης. Post σάλου videtur mihi aut supplendum ἦχος, aut accipienda hæc secundùm σχῆμα ἓν διὰ δυοῖν dictam, q.d. ἤχου σάλου θαλάσσης. Psalmista 64. 8. de mari, Ἦχος κυμάτων αὐτῆς τίς ὑποστήσεται; Ubi & sequitur, ταραχθήσονται τὰ ἔθνη, quomodo heic præcessit, συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ.

Com. 26. Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου, &c.] Ἀποψύχειν exponere possumus *mori*. Hesychius, Ἐναπέψυξε, τέθνηκεν. Dio Cassius, lib. 43. de Catone, Τὰς ῥαφὰς αὐτοῦ (vulneris sui) διαρρήξας, ἀπέψυξε. Et sanè inter tot formidanda prodigia ista haud id mirandum. Vopiscus in vita Cari, *Negari non potest eo tempore*, &c. *tantum subitò fuisse tonitruum, ut multi terrore ipso exanimati esse dicantur.* Trebellius in Galieno, *Quo motu* (terræ) *multa fabrica devorata sunt cum habitatoribus; multi terrore mortui.* Plinius lib. 7. Epist. 27. *Crescente formidine mors sequebatur.* Possumus & ἀποψύχειν pro eo accipere quod Matth. 28.4. ἀπὸ φόβου, &c. ὡς νεκροὶ γίνεσθαι· & 17.19. Sapient. *præ timore deficere*: vide & Josuæ 5.1. Esaiæ 13.7. Ezech. 32. 10. Seneca Natur. quæst. 6. 29. & de terræ motibus agens, *Ubi cadunt urbes, populi opprimuntur*, &c. *quid mirum est animos inter dolorem & metum destitutos aberrasse?* At verum puto locutionem Lucæ hyperbolicam esse, ad magnitudinem atque excessum pavoris significandum. Sic Iliad. χ'. Homerus,

—— Ἀπὸ δὲ ψυχὴν ἐκάπυσσεν·

ubi optima Scholia in biblioth. Medic. ὑπερβολικῶς, ἀντὶ τοῦ, ἐξέπνευσεν. Arrianus 3.26. in Epictetum, Ὑμεῖς οἱ τὸν Κύριον τὸν μέγαν ἔχοντες, &c. κἂν τινα ὑμῶν ἴδῃ μόνον συνεσταλμένῳ βλέμματι, ἀποψυχόμενοι. Seneca Natur. quæst. 2.59. *Pavescis ad cœli fragorem*, &c. *& quoties aliquid effulsit, exspiras*, id est, ἀποψύχεις. In Glossis ἀποψύχειν est *derigêre*: à quo sensu non abit Tertullianus, qui in libro de Resurrectione carnis hæc Lucæ citans, *refrigerascentium* vertit, τοῦ ψύχειν non τῆς ψυχῆς etymon (ut videtur) secutus. Ità 3. Apuleius, metu ac stupore permixtus, *Fixus in lapidem, steti gelidus*: i.e. derigui. Certè timorem algificum esse, ex Aristotele, Gellio, aliis, res pervulgata est. Vulgatus, *arescentibus præ timore.* Sic, ξηρὸν ὑπαὶ δέους, si memini, etiam Theocritus dixit.

Ibid. Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου, καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων, &c.] Simillima hæc Plutarchi in Antonii vita, Τῆς πόλεως ἐν κατηφείᾳ διὰ τὸν φόβον καὶ προσδοκίαν τοῦ μέλλοντος οὔσης· ubi & nota φόβον καὶ προσδοκίας, &c. juncta. Apuleius 9. *Adhuc illis exspectatione teterrima formidinis torpidis*, &c. id est, exspectatione & formidine torpidis: προσδοκίᾳ καὶ φόβῳ· ubi & *exspectatio* (ut apud Lucam προσδοκία) malorum venturorum faciem formidabiliorem reddit. Donatus in 3.4. Hecyræ, *Dura est exspectatio mali.* Servius ad Æn. 6. ea, *Inclusi exspectant pœnam*, —— *Quod gravius est, nam in exspectatione & præsens metus est, & dolor futurus*:

futurus: in ipsa autem pœna solus dolor. Plinius lib.8. epist.18. *Parvulum differt, patiaris adversa, an exspectes: nisi quod tamen est dolendi modus, non est timendi.* Huc spectat & φοβερὰ ἐκδοχὴ, quæ Hebr.10.27. occurrit.

Com.29. ἴδετε τὴν συκῆν, καὶ πάντα τὰ δένδρα.] Idem ac si dixisset, ἴδετε πάντα τὰ δένδρα· at ficûs speciatim mentio vel quia nullum regionibus illis frequentius illo arborum genere, aut quia multis aliis arborum generibus nobilius est & præstantius. Vide Scholiasten ad Equites Aristophanis. In Avibus Comici ejusdem,

Οἱ μὲν οὖν τέττιγες ἕνα μῆν' ἢ δύο
Ἐπὶ τῶν κραδῶν ᾄδουσιν.——

Ad quæ idem Scholiastes, Κράδη ἡ συκῆ· ἀπὸ ἑνὸς δὲ τὰ ἄλλα πάντα δένδρα ἐμφαίνει. Ità Seneca Natur. quæst. 3. 27. *Vitis, atque omne virgultum:* & Marc.7.3. Οἱ Φαρισαῖοι, καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι. Virgil. Eclog.2.

Tum casia, atque aliis intexens suavibus herbis, &c.

Ubi Servius, *Hæc sic dicta, ut apud Salustium, Leonem atque alias feras.* Idem 1 Georgic.

——*Quæ cura boum, qui cultus habendo*
Sit pecori.——

Ad quæ Servius, *Qui cultus habendo sit pecori, i.e. quæ cura boum: aut certè κατ' ἐξοχὴν ait boves: & postea intulit cætera pecora, ut majus animal separet à minoribus.* Vulgatus heic, *videtis ficulneam*, κατ' ἔλλειψιν. Apuleius plenè 8. *arborem ficulneam* dixit.

Com.30. ὅταν προβάλωσιν, &c. ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς ἤδη τὸ θέρος ἐστί.] Ὅταν προβάλωσι, folia nempe, vel gemmas: ut ex Marco & Matthæo patet. Vulgatus *cùm producunt fructum:* ubi si ultima vox (quod cum Zegero, sani judicii Expositore, valde suspicor) non irreptitia est, videri potest respexisse ingenium ficûs, quæ heic primo loco nominatur, nec gemmas, ut cæteræ arbores, sed fructum profert. Sic καρπὸν προβάλλειν, & de ficu loquens, Arrianus 1.15. in Epictetum dixit. Erasmus, *cùm diruperint.* Ità 10 Apuleius, *Et dirupto spineo tegmine promicarent rosæ.* Ἐγγὺς ἐστί, non heic restrictè sumo, sed pro *venit*, id est, οὐ μακρὰν ἐστί· planè ut in Virgilii istis,

——*Jam venit æstas*
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.

Pro ἀφ' ἑαυτῶν, Syrus ἀπ' αὐτῶν, nempe *arboribus*, legebat: est rectior lectio communis, ἀφ' ἑαυτῶν· id est, *cognoscitis à vobis ipsis*, nemine præmonente vos. Ità Plautus Rudent. de urna,

——*Literata 'st, ab se cantat cuja sit.*

Sic suprà heic 12.57. ἀφ' ἑαυτῶν κρίνετε· Joh.15.4. ἀφ' ἑαυτοῦ καρπὸν φέρειν· Joh.18.34. ἀφ' ἑαυτοῦ λέγεις· 2 Cor.3.5. & 10.7. ἀφ' ἑαυτοῦ λογίζεσθαι.

Com. 32. οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη] Id est, οὐ παρελεύσεται, ut suprà com.18. οὐ μὴ ἀπόληται, pro, οὐκ ἀπολλυθήσεται. Ἡ γενεὰ hîc est quæ *unius ævi turba* Senecæ in Hippolyto: vide ad Matth.24.34. dicta.

Com.33. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου, &c.] Præterire poterint cœlum & terra faciliùs quàm, &c. quod prædico vobis. Παρέρχεσθαι hîc, ut & in re simili 2 Pet. 2. 10. παρέρχεσθαι καὶ λύεσθαι.

Com.34. μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ] Id est, ὡς κραιπάλῃ καὶ μέθῃ. Seneca lib. Cur bon. viris, &c. cap.4. *Fugite delicias*, &c. *quibus animi permadescunt*, &c. *velut perpetuâ ebrietate sopiti.* Καρδία hîc est νοῦς, ut Matth.6.21. & alibi. Hesychius, Καρδία, ὁ λογισμός, &c. Seneca 88 Epist. *Quorum corpora in sagina, animus in macie & veterno.* Κραιπάλη non est hoc loco quod magistri Græci χθεσινὴν μέθην vocant, sed πλησμονή, ἀδηφαγία. Clarum id ex adjuncta μέθῃ. Sic, *crapulâ & vinolentiâ madidos*, lib. 7. Apuleius dixit. Κραιπάλῃ autem καὶ μέθῃ βαρύνεσθαι heic, ut apud Plutarchum Sympos.3.6. μεθύων, ἢ ὑπὸ πλησμονῆς βεβαρημένος· & Tacitum Historiarum 1. de Vitellio loquentem, *Temulentus, & saginâ gravis:* Senecam item de Cambyse agentem 3.14. de Ira, *Jam gravis*, (id est, saginâ gravis) *& temulentus.* Livius lib.25. de Syracusanis, *Dum*, &c. *aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant.* Metaphora videtur ducta à navibus onere prægravatis. Tales enim ut sæpe sidunt, ità mentes cibi vinique sarcinâ oppressæ quodammodo submerguntur, quod hoc loco βαρύνεσθαι. P. Chrysologus Serm.41. *Ut navem fluctus, corpus ebrietas sic demergit, hominem dat in profundum: lucra vitæ aufert, mortis facit subire naufragium.* Philo in περὶ μέθης, Τὰς ψυχὰς, ποταμοῦ χειμάῤῥου τρόπον, ἀμετρία τροφῶν ἐπικλύζοντες, εἰς βυθὸν ἀναγκάζουσι δύεσθαι. Idem in περὶ ὀνείρων, Τρυφὰς ἀμέτρους, &c. εἰσφοροῦντες, καὶ πολλὴν ἄκρατον ἀρδοντες, ἕως ὁ βυθισθῇ ὁ λογισμὸς οἴχηται. Clemens Alexandrinus Pædagog.2.5. Δι' ἣν (παροινίαν) καταποντίζεται ὁ λογισμὸς ἐν τῇ ψυχῇ καρηβαρήσας τῇ μέθῃ. Sic λογισμὸν βαπτίζειν, Achilles Tatius; &, ψυχὰς οἴνῳ βεβαπτισμένας, D. Basilius Homil. in Ebriet. *ingenium poculis ingurgitare*, 15.2. A. Gellius; *voluptatibus indolem demergere*, Seneca cap.18. de V. brevitate; &, *animum vino mergere*, Apuleius in Floridorum fragmentis. Nec aliter exposuerim Plutarchum, qui τὴν διάνοιαν (quæ apud Lucam heic καρδία) τῇ μέθῃ καταλύεσθαι, in vita Demetrii dixit: metaphoram ducens à fluctibus qui *obruere* & *operire* dicuntur. Vide Psal. 69.2, & 15. Jonæ 2.6.

Ibid. καὶ μερίμναις βιωτικαῖς] Repete ex præcedentibus βαρυνθῶσιν. Simile 1Tim.6.9. ὑπὸ ἐπιθυμιῶν ἀνοήτων καὶ βλαβερῶν βυθίζεσθαι· & suprà heic 8.14. ὑπὸ τῶν μεριμνῶν τοῦ βίου συμπνίγεσθαι. Sedulius ad 1 Thess.5. ea, ET SOBRII SIMUS, *Ne cura hujus vitæ inebrient mentem nostram.* Lactantius 7.1. *Hebetatur acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes degravant*, (βαρύνουσιν) *imbecillósque reddunt.*

Ibid. καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη] Αἰφνίδιος ἐπιστῇ, &c. est, ut loquitur de senectute ille,

——*Obrepat non intellecta*,——.

vel, καταλάβοι ὑμᾶς ὡς κλέπτης ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ut 1 Thess. 5.4. Apostolus locutus.

——Ἀπαλοῖσι μεταπροχοῶσα πόδεσσιν
Ἀκραῖς ἐν κεφαλῇσιν ἀνδρός τε καὶ ἀφανής.

Ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ δοκεῖτε, heic, ut & suprà 12.46. Lucretius,

Et nec opinanti mors ad caput adstitit.——

Seneca de Ira 3.42. *Stat super caput fatum, & pereuntis dies imputat.* Idem 108 Epist. *Senectus premit, & adhuc adolescentiam cogitantibus supra caput est:* id est, ut hîc Lucas, αἰφνίδιος ἐφίσηται. Αἰφνίδιος ἐπιστῆναι autem (ut Lucas) dixit & lib.5. Artemidorus. Simile, αἰφνίδιος αὐτοῖς φόβος ἐπῆλθεν, 17.15. apud Sapientiæ Scriptorem: &, θόρυβος ἄφνω ἀφίκηται in Græco Proverb.1.27.

Com. 35. ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται, &c.] Proverb.7.23. de incauto juvene, Σπεύδει ὥσπερ ὄρνεον εἰς παγίδα. Ecclesiastes 9.12. Ὡς οἱ ἰχθύες οἱ θηρευόμενοι ἐν ἀμφιβλήστρῳ, καὶ ὡς ὄρνεα ἐν παγίδι παγιδευόμενα, οὕτως παγιδεύονται οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων εἰς καιρὸν πονηρὸν, ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ἄφνω. Verbis Lucæ, ὅταν ἐπιστῇ ἐπ' αὐτοὺς αἰφνίδιος. Euthymius, ista Lucæ ad Matth.24. adducens, *Tanquam laqueus sanè propter non apparentiam & impræmeditationem.*

Ibid. ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης γῆς] Sic in Græco Exod.34.15. τοῖς ἐγκαθημένοις ἐπὶ τῆς γῆς, & Levit.18.25. οἱ ἐπὶ γῆς ἐγκαθήμενοι· id est, (ut ex Apoc.3.10. præcipuè autem Esaiæ 24. 17. unde hæc verba desumpta sunt) οἱ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικοῦντες, vel ἐνοικοῦντες. A Luca autem videtur latenter innui in verbo καθημένους quædam securitas & oscitantia, qualis eorum est qui cùm gulæ operari volunt, solent humi se sternere. Vide Samuelis locum ad Luc.12.19. adductum, & quæ ad Jacob. 5.5. annotavimus. Nec aliter Theophylactus, qui καθημένους heic exponit τοὺς ἐν ἀμεριμνίᾳ καὶ ἀργίᾳ διάγοντας. Ἐπὶ πρόσωπον πάσης γῆς, nempe Judææ; non οἰκουμένης. Sic 2 Reg.18.8. ἐγένετο ὁ πόλεμος διεσπαρμένος ἐπὶ πρόσωπον πάσης γῆς· id est, illius terræ tractûs ubi prælium fiebat.

Com.36. Ἀγρυπνεῖτε οὖν] Recentiores, *excubate:* melius

lius fortasse Vulgatus, *vigilate:* νοῦ καὶ διανοίᾳ nempe. Ità 2 Apuleii libro, *Vigila, & tecum esto:* ubi dicta vide, & quæ ad Matth. 25. 13. annotavimus. In Pythagoreorum fragmentis apud Stobæum Serm. 1. Ἀγρυπνῶν ἴσθι νοῦν ἔσω. *Securitatem grave discrimen habere* dixit 3. 22. Vegetius.

Ibid. ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, &c.] Rectè monitum, illud ἐν παντὶ καιρῷ, non cum voce ἀγρυπνεῖτε jungendum, at cum verbo δεόμενοι· sic Rom. 1. 10. πάντοτε, &c. δεόμενοι· 1 Thess. 3. 10. νυκτὸς καὶ ἡμέρας, &c. δεόμενοι. Tale & Ephes. 5. 18. ἐν παντὶ καιρῷ προσευχόμενοι· & 1 Thess. 5. 17. ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.

Ibid. ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα] Ἵνα καταξιωθῆτε, *ut digni habeamini*, vel (si loqui cum Antiquis liberit) *ut dignemini*. Vide suprà ad 20. 35. Ταῦτα πάντα quasi formidabilia. In Cantico trium puerorum com. 4. Ἐν ἀληθείᾳ καὶ κρίσει ἐπήγαγες ταῦτα πάντα· & Judith. 8. 14. Τὸν Θεὸν ὃς ἐποίησε ταῦτα πάντα. Sic & 2 Petr. 3. 11. τούτων πάντων habemus: & in vetere Tragœdia apud Ciceronem, *Hæc omnia vidi inflammari*, &c. Simon Magus Act. 8. 24. Ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ᾽ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε· eorum terribilium quæ prædixistis mihi.

Ibid. καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου] Tanquam ante Judicem, id enim hoc loco est σταθῆναι ἔμπροσθεν. Sic 2 Cor. 5. 10. ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ φανερωθῆναι. Matthæus de hoc ipso Christo 27. 11. Ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος. Σταθῆναι autem hîc in Luca non est simpliciter *stare*, sed, cum humili fiducia stare. Sic Act. 5. 20. idem Lucas, καὶ σταθέντες λαλεῖτε· id est, fiducialiter, sine pavore ac metu. *Stare* autem hîc intellige, ἐν ἐκείνῃ ἡμέρᾳ, suprà com. 34. Hoc Ephes. 6. 13. ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ ἀντιστῆναι· 1 Joh. 4. 17. ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ παῤῥησίαν ἔχωμεν· 1 Joh. 2. 28. ὅταν φανερωθῇ (nempe hic ipse filius hominis,) παῤῥησίαν ἔχωμεν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ᾽ αὐτοῦ. Vide Apocal. 6. 17. ubi & vox σταθῆναι. Non ergò malè ille qui *consistere* vertit. Donatus ad Terentii Adelph. *Consistere, est audacter & constanter stare.* Tertullianus in Apologetico, *Constitimus, ut opinor, adversùs omnium criminum intentionem.* Corrigamus hîc opportunè Lactantium, quem 4. 17. ità loqui faciunt vulgati codices, *Nec tamen cæci homines, &c. intelligere possunt aut hanc esse veram religionem, cui ad vincendum tanta vis inest, aut illam falsam, quæ subsistere & congredi non potest.* Legendum videtur; *quæ consistere & congredi non potest.* Sic Gellii 9. 11. *congrediuntur, & consistunt.*

Com. 37. ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος] Ut orationi incumberet: vide suprà 6. 12. Ηὐλίζετο bene Vulgatus, *morabatur.* In Glossario, Αὐλίζομαι, &c. *demoror, commoror.*

Com. 38. Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ] Ità Joh. 8. 2. Matutinò quid facere, instantiam & sedulitatem notat; indè factum ut qui frequenter magnóque studio sectantur quemvis hominem, vel cuivis negotio incumbunt, dicantur ὀρθρίζειν. Ità Psal. 63. 1. Esaiæ 26. 9. Oseæ 6. 1. Sirachidis 32. 18. & 39. 5. πρὸς Θεὸν ὀρθρίζειν· ejusdem Sirachidis 6. 36. ὄρθριζε πρὸς αὐτόν· & 4. 13. πρὸς ζωὴν ὀρθρίζειν. Deus 25. 3. apud Jeremiam, Ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ὀρθρίζων· ubi Theodoretus, διὰ τὸ ὀρθρίζειν τὸ ἐπιμελὲς δεδήλωκεν. In Glossario est, *luce vigilare.* Vulgatus hîc *manicare* vertit: pro quo Zegerus *manitare* (formâ frequentativâ) legendum existimabat. Ego communem lectionem sinceram puto; *manicare* enim lego apud P. Chrysologum Serm. 161. & apud Scholiastem Juvenalis Sat. 5.

Κεφ. κβ´.

1. Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα.

2. Καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.

3. Εἰσῆλθε δὲ ὁ σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.

4. Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.

5. Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.

6. Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.

7. Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

8. Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην, εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.

9. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;

10. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδοὺ, εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται·

11. Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

12. Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

13. Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

14. Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

Vulgata Versio.

1. Appropinquabat autem dies festus Azymorum, qui dicitur Pascha.

2. Et quærebant principes sacerdotum & Scribæ, quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.

3. Intravit autem satanas in Judam qui cognominabatur Iscariotes, unum de duodecim.

4. Et abiit, & locutus est cum principibus sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.

5. Et gavisi sunt, & pacti sunt pecuniam illi dare.

6. Et spopondit. Et quærebat opportunitatem ut traderet illum sine turbis.

7. Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.

8. Et misit Petrum & Johannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, ut manducemus.

9. At illi dixerunt, Ubi vis paremus?

10. Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans; sequimini eum in domum in quam intrat,

11. Et dicetis patrifamiliâs domûs, Dicit tibi Magister, Ubi est diversorium ubi pascha cum discipulis meis manducem?

12. Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum, & ibi parate.

13. Euntes autem invenerunt sicut dixit illis, & paraverunt pascha.

14. Et cùm facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

16. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

17. Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

18. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

19. Καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

20. Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

21. Πλὴν ἰδοὺ, ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με, μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.

22. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.

23. Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ, τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

24. Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

25. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.

26. Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

27. Τίς γὰρ μείζων; ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

28. Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

29. Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν·

30. Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

31. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον.

32. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

33. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

34. Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι, Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

35. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

36. Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

37. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοὶ, τὸ, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

38. Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ, μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

39. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη, κατὰ τὸ ἔθος, εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

15. Et ait illis, Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar.

16. Dico enim vobis, quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei.

17. Et accepto calice gratias egit, & dixit, Accipite & dividite inter vos.

18. Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat.

19. Et accepto pane, gratias egit, & fregit; & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem.

20. Similiter & calicem, postquam cœnavit, dicens, Hic est calix novum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.

21. Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum est in mensa.

22. Et quidem filius hominis secundùm quod definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem tradetur.

23. Et ipsi cœperunt quærere inter se, quis esset ex eis qui hoc facturus esset.

24. Facta est autem & contentio inter eos, quis eorum videretur esse major.

25. Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum; & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur.

26. Vos autem non sic; sed qui major est in vobis, fiat sicut junior: & qui præcessor est, sicut ministrator.

27. Nam quis major est, qui recumbit, an qui ministrat? nónne qui recumbit? Ego autem in medio vestrûm sum, sicut qui ministrat.

28. Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus, regnum:

30. Ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos judicantes duodecim tribus Israel.

31. Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce satanas expetivit vos ut cribraret sicut triticum:

32. Ego autem rogavi pro te ut non deficiat fides tua; & tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.

33. Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.

34. Et ille dixit, Dico tibi, Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.

35. Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.

36. Dixit ergò eis, Sed nunc qui habet sacculum, tollat, similiter & peram; & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.

37. Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me, finem habent.

38. At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. At ille dixit eis, Satìs est.

39. Et egressus ibat secundùm consuetudinem in montem olivarum. Secuti sunt autem illum & discipuli.

40. Γενό-

40. Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

41. Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν· καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

42. Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω.

43. Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

44. Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

45. Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης·

46. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

47. Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος· καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν· καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ, φιλῆσαι αὐτόν.

48. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

49. Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

50. Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

51. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

52. Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτόν, ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

53. Καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

54. Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

55. Ἀψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

56. Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

57. Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτόν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

58. Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτόν, ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

59. Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

60. Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

61. Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

62. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

63. Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

40. Et cùm pervenisset ad locum, dixit illis, Orate, nè intretis in tentationem.

41. Et ipse avulsus est ab eis quantum jactus est lapidis, & positis genibus, orabat,

42. Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me. Veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

43. Apparuit autem illi angelus de cœlo, confortans eum.

44. Et factus in agonia, prolixiùs orabat. Et factus est sudor ejus sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.

45. Et cùm surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, invenit eos dormientes præ tristitia.

46. Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate, nè intretis in tentationem.

47. Adhuc eo loquente, ecce turba; & qui vocabatur Judas, unus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquavit Jesu, ut oscularetur eum.

48. Jesus autem dixit illi, Juda, osculo filium hominis tradis?

49. Videntes autem hi qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus in gladio?

50. Et percussit unus ex illis servum principis sacerdotum; & amputavit auriculam ejus dextram.

51. Respondens autem Jesus, ait, Sinite usque huc. Et cùm tetigisset auriculam ejus, sanavit eum.

52. Dixit autem Jesus ad eos qui venerant ad se, principes sacerdotum & magistratus templi & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?

53. Cùm quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.

54. Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis sacerdotum: Petrus verò sequebatur alonge.

55. Accenso autem igne in medio atrii, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.

56. Quem cùm vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.

57. At ille negavit eum, dicens, Mulier, non novi illum.

58. Et post pusillum alius videns eum, dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non sum.

59. Et intervallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.

60. Et ait Petrus, Homo, nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantavit gallus.

61. Et conversus Dominus respexit Petrum. Et recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia priùs quàm gallus cantet, ter me negabis.

62. Et egressus foràs Petrus flevit amarè.

63. Et viri qui tenebant illum, illudebant ei, cædentes:

64. Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

65. Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

66. Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτήριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς τε καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

67. Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

68. Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

69. Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

70. Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐγώ εἰμι.

71. Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

64. Et velaverunt eum, & percutiebant faciem ejus; & interrogabant eum dicentes, Prophetiza, quis est qui te percussit?

65. Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.

66. Et ut factus est dies, convenerunt seniores plebis & principes sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum, dicentes,

67. Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:

68. Si autem & interrogavero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.

69. Ex hoc autem erit filius hominis sedens à dexteris virtutis Dei.

70. Dixerunt autem omnes, Tu ergò es filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.

71. At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audivimus de ore ejus.

Ad Cap. XXII.

Com. 2. Ἐζήτουν, &c. τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτὸν] Plutarchus in Parallelis, Οἵ σε ἀνελεῖν ζητοῦντες. Idem in Eumenis vita, Ἐβουλεύσαντο, &c. πῶς τὸν Εὐμένη διαφθείρωσι· & 1 Maccab. 12.40. de Tryphone, Ἐζήτει, &c. συλλαβεῖν τὸν Ἰωνάθαν καὶ ἀπολέσαι αὐτόν. Illud τὸ (ut & suprà 1.62. infrà hîc com. 4, & 24. Act. 4.21. & alibi apud Lucam) videtur poni pro *scilicet*, vel *nimirum*: aut certè abundat, ex dialecti Atticæ consuetudine.

Com. 3. Εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν] Ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ut Act. 5.3. de Anania dictum.

Com. 5. ἐχάρησαν] Gavisi sunt hominem promovendis conatibus suis, adeóque è selectiore ipsius grege, tam opportunum se invenisse.

Com. 6. ἐζήτει εὐκαιρίαν] Ità dici solet de iis qui mala machinantur. Achilles Tatius lib. 2. Ἐζήτει καιρὸν πρὸς τὸ ἔργον. 2 Maccab. 4.32. de Menelao, Νομίσας εἰληφέναι καιρὸν εὐφυῆ. Apuleius de Thrasyllo, mortem itidem suo amico struente, *Cruento facinori quærebat accessum*. Hujus loci sunt & Hesychii illa, Καιροφυλακῆσαι, καιρὸν ἐπιτηρῆσαι. Verè, (& ad hæc Lucæ apposité) Plutarchus, Οὐχ ἅμα φαίνεται καὶ γίνεται τῶν πονηρῶν ἕκαστος· ἔχει μὲν ἐξ ἀρχῆς κακίαν· χρῆται δὲ ΚΑΙΡΟΥ καὶ δυνάμεως ἐπιλαβόμενος. Libro de Sera Numinis vindicta.

Com. 10. κεράμιον ὕδατος] Hesychius, Κεράμιον, τὸ τοῦ οἴνου ἢ ὕδατος σταμνίον. In Glossis, *Orcium* (lege *urceus*) *amphora*.

Com. 12. ἀνώγεον ἐστρωμένον] In vetere Onomastico, *Stratum*, ἐστρωμένον. Ità *triclinium stratum* dixit Auctor ad Herennium lib. 4. &, *sternere triclinium* Jurisconsultus ille l. 5. § 24. ff. commodati.

Com. 14. ἡ ὥρα] Τοῦ δείπνου nempe, ut pleniùs suprà 14.17.

Com. 15. ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα] Magnoperè desideravi. Similis exprimitur affectus in iis Psalmistæ 119.20. Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχή μου τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματά σου· ubi & similem loquendi modum habemus. In Glossis, ἐπιθυμῶ ὑπερβολικῶς, *desidero*: & ibidem, Καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐπιθυμῶ, *gestio*. Veteribus Græcis hoc ὑπερεπιθυμεῖν. Vide 5.47. Pollucem. Ἐπιθυμίᾳ ἐπιθυμεῖν, ut Ruth. 2.21. ἐπαγγελίᾳ ἐπαγγέλλειν. Psal. 64.6. ἐξερευνήσει ἐξερευνᾶν· & Jacob. 5.17. προσευχῇ προσηύξατο.

Com. 16. οὐκέτι οὐ μὴ φάγω, &c.] Vulgat. *ex hoc non manducabo*. Sic idem Psal. 130.3. *Ex hoc nunc & semper*. Οὐκέτι hoc Lucæ loco, est quod ibi ἀπὸ τοῦ νῦν.

Com. 19. Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου] Æneid. 3.

——Haud cruor hic de stipite manat.

Ubi Servius, *Mirè, quasi ostendens cruorem suum de stipite.*

Com. 24. Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων] Phædrus,

——Contendebat acriter
Quis esset pluris.——

Theophrastus cap. περὶ λαλιᾶς, in Characteribus, Χθὲς ἐν τῇ στοᾷ πλειόνων ἢ τριάκοντα ἀνθρώπων καθημένων, καὶ ἐμπεσόντος λόγου τίς εἴη βέλτιστος, &c. Suetonius in Caligula, *Cùm audiret fortè qui officii causâ in Urbem advenerant, concertantes apud se super cœnam de nobilitate generis, exclamavit*, εἷς κοίρανος ἔστω. Τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι heic, pro τίς αὐτῶν ἐστι. Ità Marc. 10.42. οἱ δοκοῦντες τῶν ἐθνῶν ἄρχειν· 1 Cor. 11.16. εἴ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι· & Matth. 3.9. μὴ δόξητε λέγειν.

Com. 25. καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν εὐεργέται καλοῦνται] Berneggerus in Notis ad Suetonii Titum commentus est novam horum verborum expositionem, haud uni difficultati innexam, etsi ipse eam plenus fiduciæ in medium protulerit.

Ibid. οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν] Hic titulus summas Potestates designat, quæ & ideo Rom. 13.1. ἐξουσίαι ὑπερέχουσαι ab Apostolo dictæ. Indè & Ecclesiastæ 8.4. βασιλεὺς ἐξουσιάζων. Seneca Epist. 14. de Regibus, *Quibus potestas populi, & in populum data est*. Ulpianus l. 1. ff. de Constitut. Princip. *Cùm lege regiâ*, &c. *populus ei*, (Principi) *& in eum omne suum imperium & potestatem contulit*. Αὐτῶν heic intellige ἐθνῶν· quod quidam enim βασιλέων intelligunt, violentum est.

Ibid. εὐεργέται καλοῦνται] Seneca de Cæsaribus loquens, lib. 1. cap. 14. de Clementia, *Magnos & Felices & Augustos diximus, & ambitiosæ majestati quicquid potuimus titulorum congessimus*. Exemplum illius veritatis, ut alios taceam, insigne est apud Themistium, qui Orat. 12. multos Jovis titulos, & plures nescio quos alios suo Imperatori tribuit. Erat frequens autem in his sive honoris sive adulationis speciminibus εὐεργέτου appellatio, ut videre est ex multis locis Philonis & Josephi. Polybius de Antigono loquens, σωτῆρα καὶ εὐεργέτην dixit. Scriptor Geoponicorum in Præfatione ad Constantinum, Ὅσα ἢ τοῖς ὑπηκόοις εὐεργετῶν, ἢ τοὺς ἐναντίους ἀποσοβῶν διαπέπραξαι, μακρὸν ἂν εἴη διεξελθεῖν. Unde autem duxerit originem εὐεργέτου titulus conjicere est ex Aristotele, qui βασιλέων πρὸς τοὺς βασιλευομένους φιλίαν ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας εἶναι dixit, 8 Ethicorum. Seneca de Clementia 1.19. de bono Principe, *Beneficus, largus*. Ità Cato Ptolemæum *Regem beneficentissimum* vocat, apud Grammaticum Priscianum. Cicero in pro Deiotaro R. *Frugi hominem dici in Rege non multum laudis habet*, &c. *magnanimum, largum, beneficum, liberalem; hæ sunt regiæ laudes*. Macrobius Somn. Scip. ex Hesiodo,

Largi ac munifici, jus Regum nunc quoque nacti.

Sic

Sic in vetere Onomastico. *Munifici*, εὐεργέται. Vulgatus bene tamen *benefici vocantur*. Hesychius, Εὐεργέτης, ἀγαθοεργός. Glossarium, Εὐεργέτης, *benemeritus, beneficus*: & in vetere illo Onomastico, *Beneficus*, εὐεργέτης. Nec solis Regibus iste titulus aptatus, nam & Eumeni tribuitur apud Plutarchum, & Flacco Ægypti Præsidi apud Philonem.

Com. 26. Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως] Subaudi ποιεῖτε, ut suprà 12.37. ubi dicta vide.

Ibid. καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν] Sirachides 32.1. Ἡγούμενόν σε κατέστησαν; &c. γίνου ἐν αὐτοῖς ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν. Aurelianus ad milites suos apud Vopiscum, *Alter alteri quasi servus obsequatur*.

Com. 27. Τίς γὰρ μείζων; ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν;] Arrianus iisdem penè verbis 2.23. in Epictetum, Δοκεῖ τὸ διακονῶν κρεῖττον εἶναι ἐκείνου ᾧ διακονεῖ; Τίς hic est πότερος· vide ad Matth. 21.31. notata.

Ibid. ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν] Apostolus simili loquendi modo, & ferè sententiâ, 1 Thess. 2.7. Ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἡ τροφὸς θάλπει τὰ ἑαυτῆς τέκνα.

Com. 28. Ὑμεῖς ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου· κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, &c. βασιλείαν] Sirachides 22.23. Ἐν καιρῷ θλίψεως (i. e. πειρασμοῦ) ΔΙΑΜΕΝΕ αὐτῷ, (nempe φίλῳ) ἵνα ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ συγκληρονομήσῃς. In Adelphis Terentii,

——— *Paupertatem unà pertulimus gravem*:

ubi Donatus, *Magis conjungit malorum quàm bonorum consortium*. Apostolus 2 Tim. 2.12. Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· ad quem locum annotata vide.

Com. 30. Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου, &c.] Honorem summum promittit, suóque proximum. Scholiastes ad 1. lib. Apollonii Argonaut. Ἡ κοινὴ τράπεζα τῆς αὐτῆς τιμῆς τοῖς μεταλαμβάνουσιν αὐτῆς δίδωσι. Visibilis brevísque hujus voluptatis imagine, perpetua & invisibilis illa describi solet. Vide suprà 14.15. Psal. 67.4. quo sensu exponenda & Luc. 16.23. illa, ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ. In Phædro Platonis itidem pii vitâ functi ἀθανάτοις συμποσιάζειν ὑπὸ τῆς νέκταρος ἐμπιπλάμενοι.

Com. 31. ὁ Σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς] De Eodem in interpolationibus Epistolæ Ignatii ad Smyrnæos, Τοῦ ἐξαιτησαμένου σινιάσαι τῆς τῶν Ἀποστόλων πίστιν. Ἐξαιτεῖν, vel ἐξαιτεῖσθαι, Græcis, est *petere*, vel *poscere ut quis dedatur sibi*. Suidas in verbo Ὅτι, fortasse ex Demosthene, Ξένους τινὰς αἰχμαλώτους, &c. ἐξῃτήσατο παρὰ Φιλίππου. Plutarchus, itidem de Dæmonibus, ut heic Lucas, agens, libro de Oracul. defectu, ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἐξαιτούμενοι. Diodorus Siculus, Ἐξῄτουν αὐτὸν πρὸς τιμωρίαν. Vide infrà 23.23. & Act. 25.15. Apul. 6. *Venus*, &c. *te ad extremum supplicium expetit*.

Com. 32. Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου] Non dissimile Coloss. 4.12. ἐν ταῖς προσευχαῖς ἀγωνιζόμενος ἵνα στῆτε τέλειοι, &c. Prævidit Christus autem fore ut Petrus non modò non perfectus (id est, firmus,) staret, sed & ut fides ejus in discrimen gravissimum adduceretur: precatus est ergò,

Hujus nè spoliata armis, excussa magistro
Deficeret tantis navis surgentibus undis:

hoc est, in totum nè deficeret, id enim est heic ἐκλείπειν. Suprà 8.13. ἐν πειρασμοῦ καιρῷ ἀφίστανται vocatur. Hesychius, Ἐκλείψει, ὑστερεῖ, ἀπολεῖται.

Ibid. σύ ποτε ἐπιστρέψας, &c.] Accedo iis qui ἐπιστρέψας heic exponunt, *conversus*, nempe ad pœnitentiam: sic ferè suprà 17.4. καὶ, &c. ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, μετανοῶ, &c. Qui Petrum tam periculosè lapsurum vidit, eundem itidem prævidit congruam pœnitentiam acturum: nil opus itaque cum eruditis quibusdam hoc loco ad Hebraismum recurrere. Tu, inquit Christus, cùm resipueris, fratres tuos, nempe reliquos Apostolos, aut quosvis alios qui vel per te vel per illos fidem amplexuri fuerint, confirma, nè cadant nempe, aut saltem cùm ciderint, tuo exemplo doce eos de venia non desperare. Sanè Eulogius apud Photium ideo claves putat datas ei præter cæteros Apostolos, ut post negationis vulnus & medelam pœnitentiæ, τοῖς καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι πρὸς τοὺς ἐξαμαρτάνοντας φιλανθρωπότερον διατίθοιτο· οἱ γὰρ ἄλλοι ἀπείρατοι μεμενηκότες, τάχα ἂν ἀποτομώτερον αὐτοῖς διακέχρηντο.

Com. 33. μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι] Sic Paulus Act. 21.13. Οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου. Talia & Ejusdem illa 2 Cor. 7.3. ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συζῆν καὶ συναποθανεῖν· & 2 Cor. 12.14. ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι, &c. Apud Latinos; Petronii, *Erras, Encolpi, si putas contingere posse ut antè* (me) *moriare*. Ovidii,

Saucius aut sanus, nunquam tua signa relinquam.

Deucalionis ad Pyrrham apud Eundem Metam. 1.

—Crede mihi, si te quoque Pontus haberet,
Te sequerer conjux, & me quoque Pontus haberet.

Virgilii,

———Unum & commune periclum,
Una salus ambobus erit:———

& Horatii,

———Ibimus, ibimus,
Utcunque præcedes, supremum
Carpere iter comites parati.

Vide 2 Reg. 14.25. & ad Matth. 8.19. annotata.

Com. 35. Ὅτε δὲ ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου, &c. μή τινος ὑστερήσατε;] Videtur allusio fieri ad Deuteron. 2.7. illa, Διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην, &c. ἰδοὺ τεσσαράκοντα ἔτη Κύριος ὁ Θεός σου οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος. Ἄτερ βαλαντίου, i. e. sine pecunia. Aristoph. Avibus, Ἀντὶ βαλαντίου· ubi vetus Scholiastes, ἀντὶ ἀργυρίου.

Com. 36. πωλησάτω ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν] Id est, si alio pacto nancisci gladium non poterit, eum emat sibi vel per vestis venditionem suæ: ità, *veste suâ distractâ sufficientem summulam corradere*, lib. 11. Apuleii. Intelligenda autem hæc Christi verba non tanquam præcipientis quod fieri vellet, sed prædicentis quod per secuturam necessitatem eventurum erat.

Com. 37. μετ' ἀνόμων ἐλογίσθη] Id est, ut Sapient. 5.4. κατελογίσθη. Sic, *unà cum scelestis annumerari*, dixit Auctor Declamationis in Salustium, Ciceroni attributæ. Apuleius Floridis de Cratete, *Inter proceres Thebanos numeratus est*. Seneca cap. 16. ad Helviam, *Cum his te feminis numerari volo*. Vulgatus hoc loco *deputatus est*. Vide an ut apud Eundem Esai. 53.12. *reputatus* legendum.

Ibid. τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει] Id non est, finita sunt, sed affecta: idem ergò quod 26.18. ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστι· quod Joh. 16.32. ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν· quod 2 Tim. 4.6. ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

Com. 38. ἱκανόν ἐστι] Glossarium, (& fortasse ex hoc Lucæ loco,) Ἱκανόν ἐστι, *satis est*. Quomodo autem intelligi debeant hæc Christi verba, multifariàm disquiritur: & certum est non ità posse accipi ea, ut Antiochi illa ad Hannibalem de exercitu suo, *Satisne esse credis Romanis hæc omnia?* (apud Gel. 5.5.) Si enim (quod & alienissimum à doctrina ejus) de defendendo se suósque Christus locutus esset, non solùm duo gladii, sed nec plures, suffecissent. Simplicissimus exponendi modus videtur mihi hujuscemodi esse, Ad defensionem qualem ego parari velim, (hoc est, nullam planè,) duo gladii sufficiunt. Euthymius heic, *Satis est, ostendit quod nulla erat gladiorum necessitas*.

Com. 39. κατὰ τὸ ἔθος] Sic suprà 1.9. & 2.27. κατὰ τὸ εἰθισμένον. Hic autem κατὰ τὸ ἔθος, est quod Luc. 4.16. & Act. 17.2. (ubi dicta vide) κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ.

Com. 41. ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν] Ità & Act. 21.1. idem Lucas, ἀπ' αὐτῶν ἀποσπασθέντας· & 2 Maccab. 12.10. ἐκεῖθεν ἀποσπασθέντων. Significat sæpe, (nominatim autem jam citatis locis,) non violentam (ut vir summus existimavit) at simplicem separationem.

Ibid. θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο] Artemidorus 3.53. Οὐδεὶς ἄπεισιν εἰς προσευχὴν, οὐχὶ σφόδρα φροντίζων. Amat autem Lucas hoc loquendi genus: vide Act. 2.5. & 9.40. & 20.36.

Com. 42. παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ] Hesychius, Παρενεγκεῖν, προσθεῖναι, παραδοῦναι. Si istum Lucæ locum ob oculos habuit, videtur minùs congruam hujus vocis expositionem attulisse: ex illo enim ἀπ' ἐμοῦ, quod hic sequitur, (collatis Marco & Matthæo,) apparet τὸ παρενεγκεῖν hoc loco, non pro *apponere*, sed pro *auferre*, vel *transferre*, positum.

Ibid. πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω] Arrianus, itidem ex persona se Deo commodantis, Ὡς σὺ ἠθέλησας nempe γένοιτό μοι. 3. 24. Vide ad Matthæum 26. 42.

Com. 44. καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο] In Additamentis 14. 1. de Esthere, Κατέφυγεν ἐπὶ τὸν Κύριον (i. e. προσηύχετο,) ἐν ἀγῶνι θανάτου κατειλημμένη.

Ibid. γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ] Virgilius 12. *Dum trepidat:* ubi Servius, *Dum turbatur, quod Græci ἐν ἀγωνίᾳ dicunt.* Hesychius ex his Lucæ, Ἐν ἀγωνίᾳ, ἐν μερίμνῃ. Pro ἐν μερίμνῃ meliùs fortè ἐν ἀδημονίᾳ dixisset: vide Matthæum.

Ibid. ἐκτενέστερον προσηύχετο] Bene προσηύχετο, de homine ἐν ἀγωνίᾳ γινομένῳ. Voces ἐκτένεια, & ἐκτενῶς, non intensionem solùm notant, sed & assiduitatem: in hunc autem aut illum sensum pro locorum ratione exponendæ. Habemus Jonæ 3. 8. & Judith. 4. 10. ἐκτενῶς ἀναβοᾶν. Act. 26. 7. ἐν ἐκτενείᾳ λατρεύειν. Suidas, Ἐκτενῶς, ὁλοψύχως, προθύμως. Glossarium, *Satis, abundéque*, ἱκανῶς, καὶ ἐκτενῶς. Vide ad Act. 12. 5. notata.

Ibid. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡς οἱ θρόμβοι αἵματος] Est, ut Plato Polit. 1. loquitur, ἱδρῶτος θαυμαστὸν ὅσον neq; aliud enim exprimere Euangelista voluit quàm sudoris copiam ex animi summa perturbatione obortam. Sic, αἷμα κλαίειν, & αἷμα ἱδροῦν, ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀγωνιώντων proverbialiter dici solere, ex Zenodoto & Diogeniano notat Photius 138 epistolâ. Vide & Suidæ collectanea. Θρόμβος Galeno & Hesychio est αἷμα πεπηγός, Latinis *grumus*. Glossarium, *Grumi*, τύμβοι, lege, θρόμβοι sic *Grumus*, θρόμβος, in vetere Onomastico. Talem autem fuisse Christi sudorem ait Lucas, non quòd sanguineus fuerit, (quod vel ex particula ὡσεὶ videtur constare) sed quòd magnorum sudorum guttæ crassiores & grandiores soleant esse, quales sunt sanguineæ. Virgilius simili hyperbole *sudoris flumen piceum* videtur dixisse, quòd nempe picis guttæ crassiores exsistant. Idem alibi,

—*Guttísque humectant grandibus ora:*

ubi *grandes guttæ* fletûs magnitudinem notant. Meritò autem homini ἐν ἀγωνίᾳ γινομένῳ copiosus sudor attribuitur. Artemidorus in Oneirocritico, Οἱ ἀεὶ μεγάλων ἀγωνιῶντες ἱδροῦσι. Philostratus in Polemone Sophista, de gladiatore, Ἱδρῶτι ῥεόμενον, καὶ δεδιότα τὸν ὑπὲρ ψυχῆς ἀγῶνα. Philo Legat. ad Caium de Judæis Petronium orantibus, ταῦτα διεξῄεσαν ὑπ' ἀγωνίας, &c. κεκομμένοι τῷ πνεύματι, ῥεόμενοι κατὰ μελῶν ἁπάντων ἱδρῶτι.

Ibid. καταβαίνοντες, &c.] Apta & hæc vox sudoris copiæ exprimendæ. Tale apud Virgilium illud,

—*Ossáque & artus*
Perfudit toto proruptus corpore sudor.

Apud Horatium,

—*Cùm sudor ad imos*
Manaret talos.—

Item istud Ovidii,

Occupat obsessos sudor mihi frigidus artus,
Cæruleaque cadunt toto de corpore guttæ.

Ubi *cadere* est quod Lucæ καταβαίνειν. Vulgatus optimè vertit *decurrentis*, quasi nempe ferretur fluvii aut torrentis more. Iterum Virgilius, & de sudore loquens,

—*Fluit undique rivis.*

Ubi Servius, *Rivorum more, rivatim.* Idem alibi,

—*Toto corpore sudor*
Liquitur, & piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit.—

Grondava il sudore, diceret Italus quispiam. Ovidius Metam. 9.

Caruleúsque fluit toto de corpore sudor.

Com. 45. εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης] Josephus, aut alius quis, apud Suidam de Jacobo Patriarcha, Τῇ λύπῃ βαρὺς, ἐκαθεύδετο. Plutarchus in de Roman. fort. Εἰς ὕπνον ἐκ δυσθυμίας καὶ λύπης ἀποκλιθῆναι. Apuleius 11. *Adstrictis miseris lamentationibus, marcentem animam sopor circumfusus oppressit:* ad quem locum videat, si cui vacaverit, quæ fusè annotavimus. Κοιμωμένους *dormientes* vertunt: sic & Hesychius, Κοιμηθῆναι, ὑπνῶσαι· mallem ego *sopitos:* summa mœstitia enim non tam inducit somnum, quàm in soporem mergit: quod & optimè Apuleius (eximius proprietatum observator) intelligens, citatis modò verbis non *somni* voce usus est, at illâ alterâ. Λύπη heic est quæ Græcis μέριμνα, quæ εἰς ὕπνον καταφορικὴ φροντὶς exponitur ab Hesychio.

Com. 47. ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, &c.]

Τοῦ δ' ἔτι μῦθον ἄχραντον ἐνὶ σομάτεσσιν ἔχοντος.

Sic 1 Maccab. 4. 19. Ἔτι λαλοῦντος Ἰούδα ταῦτα, ὤφθη μέρος τι, &c. & in libris Regum, ἔτι αὐτῆς λαλούσης, &c. καὶ Νάθαν ὁ προφήτης ἦλθε. Vide suprà hîc 8. 49. & 9. 4. Sic & Genes. 29. 9. *Adhuc loquebatur, & ecce Rachel veniebat:* ubi bene *ecce*, ut hoc loco ἰδοὺ. Servius ad Æn. 4. illud, *Ecce fera, &c. Hæc particula facit nos ità intentos, ut quæ dicuntur putemus videre.*

Ibid. ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτὸν] Ità Genes. 27. 27. Ἐγγίσας ἐφίλησεν αὐτόν Tobiæ 11. 7. *Accedere, & osculari:* & lib. 2. Apuleii, *accedere, & salutare:* insidianter autem, ut hoc Lucæ loco, 2 Sam. 20. 8. Verè Clemens Alexandrinus, Ἀγάπη οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρίνεται & Philo, Φίλημα διαφέρει τοῦ φιλεῖν· τὸ μὲν γὰρ ψυχῶν εὕρηται ἁρμοζομένων εὐνοίᾳ, τὸ δὲ ψιλὴν καὶ ἐπιπόλαιον δεξίωσιν χρείας πνὸς εἰς ταυτὸν συναγούσης ἔοικεν ἐμφαίνειν. ὥσπερ γὰρ οὐκ ἐν τῷ ἀνακιρνᾶν ἐστὶ τὸ κιρνᾶν, οὐδ' ἐν τῷ καταπίνειν τὸ πίνειν, οὐδ' ἐν μαρσίππῳ ἵππος, οὕτως οὐδ' ἐν τῷ καταφιλεῖν τὸ φιλεῖν. Libello, Quis rerum divin. hæres.

Com. 48. Ἰούδα] Quandoque nomine compellare, indignantis est. Virgilius,

Vestras, Eure, domos.—

Ubi Servius, *Irascentium est uti proprio nomine, ut Terentius,*

—*Ego te in pistrinum, Dave, dedam.*

Apuleius in Apologia, *Tune, Æmiliane?* &c. Donatus ad Eunuch. 5. 2. illud, *Quin Pythias*, &c. *Nomen est vultuosè additum.*

Com. 49. εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;] Inconsultæ sedulitatis voces, quales suprà 9. 54. habuimus. Ἐν heic valet σὺν, aut potiùs ex abundanti ponitur. Sic Apocal. 13. 10. ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτείνειν 1 Maccab. 12. ἐν ῥομφαίᾳ ἀποκτείνειν in Glossis, col. 601. edit. Vulcan. ἐν ῥάβδῳ τύπτειν apud Arrianum 1. 16. in Epictetum, ἐν ῥάβδῳ, &c. ἐλαύνειν Exod. 17. 5. πατάσσειν ἐν ῥάβδῳ Psal. 88. 33. ἐν ῥάβδῳ ἐπισκέψομαι Judithæ cap. 6. ἐν λίθοις βάλλειν Rom. 16. 16. ἐν φιλήματι ἀσπάζειν apud Herodotum, ἐν βρόχῳ τοῦ βίου ἀναπαύεσθαι & in l. 1. §. 3. ff. ad Leg. Cornel. de sicar. *in gladio percutere.* Vide & in Gr. Judic. 14. 15. & 15. 15. Πατάσσειν μαχαίρᾳ autem dixit & Parthenius in Eroticis.

Com. 51. ἐᾶτε ἕως τούτου] Vertunt, *sinite usque huc:* verterem ego, *desinite*, &c. Post illud ἐᾶτε enim distinctionem ponendam putem, & post τούτου subaudiendum, ἀπέχρη, vel, ἱκανόν ἐστι· *desinite, satis est (vel sufficiat) vos hucusque processisse:* sic ferè 1 Maccab. 2. 33. ἕως τοῦ νῦν ἱκανόν. Deus ad Angelum visitatorem 2 Sam. 24. 16. Πολὺ νῦν, ἄνες τὴν χεῖρά σου.

Com. 52. Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν;] Non quemvis maleficum, sed latronem, quod gravius & odiosius.

fius. Ità in l. 7. ff. de incendio, &c. *De his*, &c. *Præsidem, ut de latronibus, gravem sententiam dicere.* In edicto I. Valentiniani, *Cui obviare telo oporteat, ut latroni.* Apuleius 3. *Extremos latrones gladiolo*, &c. *fugare atque proterere aggressus sum.* In passione S. Polycarpi, Ἐξῆλθον διωγμῖται, &c. μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς ὅπλων, ὡς ἐπὶ λῃστὴν τρέχοντες. Plutarchus in vita Cæsaris, Τῶ δ' ὑπάτου βοῶντος ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστὴν, οὐ ψήφων. Quin & ὅπλα (vocem & μαχαίρας & ξύλα, quæ hîc habet Lucas, complectentem) in hac de Christo narratione Joannes posuit.

Com. 53. Καθ' ἡμέραν] *Quotidie.* Sic, Καθ' ὥραν, ἐν πάσῃ ὥρᾳ, Hesychio.

Ibid. αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα] In Græco Jobi 12.4, 5. Δίκαιος ἀνὴρ, &c. εἰς χρόνον ταχθὲν ἡτοίμασο πεσεῖν ἐπ' ἄλλων. *Dies* autem (id est, *tempus*) *alicujus* solet dici ille in quo nactus est potestatem ad libitum agendi suum. Quo sensu Sirachidis 51. 11. καιρὸν ὑπερηφάνων habemus. Davidis comites 1 Reg. 24. 4. Ἰδοὺ ἡ ἡμέρα αὕτη ἣν εἶπε Κύριος πρὸς σε παραδοῦναι τὸν ἐχθρόν σου εἰς τὰς χεῖράς σου. Apud Senecam Medea,

——Meus hic dies.

Martialis 10. 58.

——Quando dies meus est——

Et alibi,

Hæc hora est tua, &c.

Com. 54. Συλλαβόντες αὐτὸν] Glossarium, Συλλαμβάνω, συνέχω· *opprimo, comprehendo.* Moschopulus, Συλλαμβάνειν λέγεται καὶ ὅταν πολλοὶ ἕνα κρατήσωσι· quod ipsum hoc in loco factum.

Ibid. καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν] Hæc non legit Vulgatus Interpres.

Ibid. Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν] Exitum rei spectans.

Com. 55. Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων, &c.] Putavi ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς heic positum esse pro ἐν αὐλῇ quomodo vox μέσος periphrasticῶs sæpè his in libris, atque adeò statim hoc ipso commate, occurrit: nunc, ut secundùm literam, hoc est, pro meditullio aulæ accipiam, faciunt Scholiastis ista ad Equites Aristophanis, Πρὸς τὸ πῦρ, τουτέστι, μέσον τῆς οἰκίας καθεζόμενος· item hæc Hesychii, Λαμπτῆρ, &c. ἐσχάρα, ἐφ' ἧς ἔκαιον ἐν μέσῳ τῶν οἴκων, &c.

Com. 56. παιδίσκη] Glossæ, Παιδίσκη, ἡ θεράπαινα, *ancilla.*

Ibid. καὶ οὗτος σὺν αὐτοῖς ἦν] In Adelphis Terentianis,

——Atque hercle hic de grege illo est.

Com. 57. οὐκ οἶδα αὐτὸν] Sic Apuleius itidem se purgare volens, lib. 3. *Cum nemo possit monstrare*, &c. *vel omnino mihi notos illos unquam fuisse.* Apud Terentium Eunuch. 3. 3. ille,

Roget quis quid tibi cum illa? nè nôram quidem.

Porrò vel ex his Petri verbis, vide quàm non minùs appositè quàm verè Trist. I. Ovidius de Fortuna loquens,

——Simul intonuit, NEQUE NOSCITUR ULLI,
Agminibus comitum qui modò cinctus erat.

Idem 2. 3. de Ponto,

Cùmque alii nolint etiam me nosse videri,
Vix duo projecto trésve tulistis opem.

Com. 58. Ἐξ αὐτῶν εἶ] Sic 2 Tim. 3. 6. ἐκ τούτων εἰσὶν, &c. & 1 Joh. 2. 19. ἐξ ἡμῶν οὐκ ἦσαν, de nostro grege.

Ibid. ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί] Sic infrà statim, ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Beza utroque loco, illud ἄνθρωπε, *heus tu* vertebat: meliùs & heic Vulgatus vertit *homo.* Donatus ad Adelph. ea, *Tu homo*, &c. *Tu homo, dicens, negat illi familiaritatem.* Vide suprà 5. 20. & 12. 14. Matth. 26. 27. Marc. 14. 71. Joh. 9. 24. Ità & Matth. 20. 13. & 22. 12. ἑταῖρε ponitur.

Com. 59. διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς] Sic Act. 5. 7. ἐγένετο ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα.

Ibid. διϊσχυρίζετο] *Asseverabat*; ut & Act. 12. 15.

Ibid. Γαλιλαῖός ἐστιν] Ἡ γὰρ λαλιά σου (ut Matth. 26. 72.) δῆλον αὐτὸν ἐποίει. Euthymius ad Joh. 4. ea, QUOMODO TU JUDÆUS CUM SIS? &c. *Unde Judæum esse cognovit? ab habitu, aut etiam à loquela.*

Com. 60. οὐκ οἶδα τί λέγεις] Sic 1 Cor. 14. 16. at sensu non eodem, τί λέγεις οὐκ οἶδε. In Andria Terentiana, *Quid narres nescio*: ubi Donatus, *Quasi fabulam.* Adde Suidam ad Matthæum adductum.

Ibid. οὐκ οἶδα ὃ λέγεις] Idem Donatus ad Eunuchi 5. 4. illud, *Nescio*; *Perturbatur, nec negare potuit* (ità hîc Petrus,) *nec consentire volebat: & ideo quasi defensionis loco dixit, Nescio.*

Com. 62. Ἐξελθὼν ἔξω] Subaudi ex D. Marco, εἰς τὸ προαύλιον, non enim in plateam exivit: bene ergò *vestibulum* verterunt προαύλιον illud. Gellius 16. 5. *Qui domos amplas* (tale heic Pontificis palatium) *antiquitus faciebant, locum ante januam relinquebant, qui inter fores domûs & viam medius esset: in eo loco qui Dominum ejus domûs salutatum venerant, priusquam admitterentur, consistebant*, &c. *Ab illa ergò grandis loci consistione & quasi stabulatione Vestibula appellata sunt spatia grandia ante fores ædium relicta*, &c. Euthymius ad Matth. 27. in hac narratione. *In vestibulum, hoc est, in priorem partem atrii.* Ἐξελθὼν ἔξω, pleonasmus bene Græcus: sic εἴσω εἰσελθ' in Pluto Aristophanis.

Ibid. Ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε] Subtrahere se conspectui præsentium solent qui lacrymis indulgere volunt. Homerus Odyss.

Κλαίετον ἐξελθόντες. ——

Idem in Iliade, de Achille,

Δακρύσας, ἑτάρων ἄφαρ ἕζετο νόσφι λιασθεὶς
Θῖν' ἐφ' ἁλὸς πολιῆς.——

Terent. 3. 3. Hecyræ,

——Corripui ilico
Me indè lacrymans.——

Ubi Donatus, *Ardens dolore, & est causa cur citò exierit.* Tacitus Annal. 11. *Messalina quoque lacrymas excivit, quibus abluendis cubiculo egrediebatur.* Vide ad Matth. 26. 75. notata.

Ibid. ἔκλαυσε πικρῶς]

——Impenso lavit sua crimina fletu.

Com. 63. ἐνέπαιζον τῷ Πέτρῳ] Non dissimilia quæ & ab aliis adducta ex Plutarcho, Πολέμωνα Ξενοκράτης ὀφθεὶς μόνον ἐν τῇ διατριβῇ καὶ ἀποβλέψας πρὸς αὐτὸν, ἐτρέψατο, καὶ μετέθηκεν. Quibus adde & hæc Themistii (Orat. 7.) de Philosophia, Ἤδη γοῦν τισὶ καὶ διὰ ψιλῆς τῆς θέας ταύτης ἤρκεσεν εἰς κοσμιότητα τὸν βίον μεταρρυθμίσαι.

Com. 67. Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν] Sic Joh. 10. 24.

Ibid. Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε] q. d. Cur id interrogatis me quod si dixero non credituri estis? In Declamationibus Quintiliani, *Dura est conditio interrogationis cùm id quæritur, quod si respondeas, non creditur.*

Com. 71. Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ] Apuleius ex Ruffini (accusatoris sui) persona, in Apologetico, *Apuleius Magus, dicit ipsa* (Pudentilla) *quæ sentit & patitur: quid vultis amplius?* Virgilius 11.

Ante oculos intérque manus sunt omnia vestras.

Ubi Servius, *Ac si diceret, non egent narratione.*

Ibid. αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ] In Andria Terentiana ille,

——Audistin' obsecro?
Hem scelera! hunc jam oportet in cruciatum hinc abripi.

Κεφ. κγʹ.

1. ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

2. Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι· λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

3. Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

4. Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

5. Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἕως ὧδε.

6. Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

7. Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

8. Ὁ δὲ Ἡρώδης, ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον.

9. Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς. αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

10. Εἱστήκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

11. Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

12. Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ, τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

13. Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

14. Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ.

15. Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

16. Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

17. Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα.

18. Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

19. (Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.)

20. Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν.

21. Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.

22. Ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

23. Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων.

Versio Vulgata.

1. ET surgens omnis multitudo eorum, duxerunt illum ad Pilatum.

2. Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.

3. Pilatus autem interrogavit eum, dicens, Tu es rex Judæorum? At ille respondens ait, Tu dicis.

4. Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum & turbas, Nihil invenio causæ in hoc homine.

5. At illi invalescebant, dicentes, Commovet populum docens per universam Judæam, incipiens à Galilæa usque huc.

6. Pilatus autem audiens Galilæam, interrogavit si homo Galilæus esset.

7. Et ut cognovit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Jerosolymis erat illis diebus.

8. Herodes autem viso Jesu, gavisus est valde: erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eò quòd audiret multa de eo; & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.

9. Interrogabat autem eum multis sermonibus. At ipse nihil illi respondebat.

10. Stabant autem principes sacerdotum & scribæ constanter accusantes eum.

11. Sprevit autem illum Herodes cum exercitu suo; & illusit, indutum veste albâ, & remisit ad Pilatum.

12. Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinvicem.

13. Pilatus autem convocatis principibus sacerdotum & magistratibus, & plebe,

14. Dixit ad illos, Obtulistis mihi hunc hominem, quasi avertentem populum, & ecce ego coram vobis interrogans, nullam causam inveni in homine isto ex his in quibus eum accusatis.

15. Sed neque Herodes; nam remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.

16. Emendatum ego illum dimittam.

17. Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum, unum.

18. Exclamavit autem simul universa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam:

19. Qui erat propter seditionem quandam factam in civitate & homicidium, missus in carcerem.

20. Iterum autem Pilatus locutus est ad eos, volens dimittere Jesum.

21. At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

22. Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis invenio in eo: corripiam ergò illum, & dimittam.

23. At illi instabant vocibus magnis postulantes ut crucifigeretur; & invalescebant voces eorum.

24. Ὁ

24. Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.

25. Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακὴν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

26. Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.

27. Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν· αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.

28. Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ· πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·

29. Ὅτι ἰδοὺ, ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

30. Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.

31. Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

32. Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι.

33. Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

34. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

35. Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν, ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

36. Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ,

37. Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

38. Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ἘΣΤΙΝ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ἸΟΥΔΑΙΩΝ.

39. Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

40. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

41. Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

42. Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

43. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

44. Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

45. Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

46. Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

47. Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

24. Et Pilatus adjudicavit fieri petitionem eorum.

25. Dimisit autem illis eum qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant; Jesum verò tradidit voluntati eorum.

26. Et cùm ducerent eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem venientem de villa; & imposuerunt illi crucem portare post Jesum.

27. Sequebatur autem illum multa turba populi & mulierum; quæ plangebant & lamentabantur eum.

28. Conversus autem ad illas Jesus, dixit, Filiæ Jerusalem, nolite flere super me; sed super vos ipsas flete, & super filios vestros:

29. Quoniam, ecce, venient dies, in quibus dicent, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & ubera quæ non lactaverunt.

30. Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos; & collibus, Operite nos.

31. Quia si in viridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?

32. Ducebantur autem & alii duo nequam cum eo, ut interficerentur.

33. Et postquam venerunt in locum qui vocatur Calvariæ, ibi crucifixerunt eum; & latrones, unum à dextris, & alterum à sinistris.

34. Jesus autem dicebat, Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. Dividentes verò vestimenta ejus, miserunt sortes.

35. Et stabat populus exspectans, & deridebant eum principes cum eis, dicentes, Alios salvos fecit, se salvum faciat, si hic est Christus, Dei electus.

36. Illudebant autem ei & milites accedentes, & acetum offerentes ei,

37. Dicentes, Si tu es rex Judæorum, salvum te fac.

38. Erat autem & superscriptio scripta super eum literis Græcis, & Latinis, & Hebraicis, HIC EST REX JUDÆORUM.

39. Unus autem de his qui pendebant latronibus, blasphemabat eum, dicens, Si tu es Christus, salvum fac temetipsum & nos.

40. Respondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deum, quòd in eadem damnatione es?

41. Et nos quidem justè, nam digna factis recipimus; hic verò nihil mali gessit.

42. Et dicebat ad Jesum, Domine, memento mei cùm veneris in regnum tuum.

43. Et dixit illi Jesus, Amen dico tibi, Hodie mecum eris in paradiso.

44. Erat autem ferè hora sexta; & tenebræ factæ sunt in universam terrã usq; in horã nonam.

45. Et obscuratus est sol; & velum templi scissum est medium.

46. Et clamans voce magnâ Jesus ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens exspiravit.

47. Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum, dicens, Verè hic homo justus erat.

48. Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

49. Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

50. Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος·

51. (Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ)

52. Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

53. Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

54. Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

55. Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

56. Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

48. Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua revertebantur.

49. Stabant autem omnes noti ejus à longè, & mulieres quæ secutæ eum erant à Galilæa hæc videntes.

50. Et ecce vir nomine Joseph, qui erat decurio, vir bonus & justus,

51. (Hic non consenserat consilio & actibus eorum, ab Arimathæa civitate Judææ, qui exspectabat & ipse regnum Dei)

52. Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu:

53. Et depositum involvit sindone, & posuit eum in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54. Et dies erat parasceues, & sabbatum illucescebat.

55. Subsecutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus ejus.

56. Et revertentes paraverunt aromata & unguenta; & sabbato quidem siluerunt secundùm mandatum.

Ad Cap. XXIII.

Com. 2. Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ] Sic Act. 24. 2. de Paulo idem Lucas noster. Κατηγορεῖν non malè Tertullianus vertit, *onerare illum*. Virgilius,

——His onerat dictis, atque aggerat iras.

Ibid. διαστρέφοντα τὸ ἔθνος τοῦτον διαστρέφοντα τὸν λαὸν] Confer Act. 24. 5.

Com. 5. ἐπίσχυον] Quod Act. 22. 24. & infrà heic com. 21. ἐπεφώνουν, com. 23. ἐπέκειντο· in quibus singulis verbis τὸ ἐπὶ notat pervicacem instantiam.

Ibid. ἀνασείει τὸν λαὸν] Glossarium, *Concitat*, συνσείει, &c. ἀνασείει. Hesychius, Ἀνασείεις, ἀναπείθεις. Imò & in MS. vetustissimo quodam Marc. 15. 11. legitur non ἀνέσεισαν, sed ἔπεισαν τὸν ὄχλον. In Hesychio autem Ἀνασείει, ἀναπείθει legendum putem, & hunc Lucæ locum respici.

Ibid. ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε] Monstrat & hic loquendi modus quàm non incognitas habuerit Lucas hujus linguæ gratias Veneresque. Dionysius in Periegesi, de monte Tauro,

Ἀρξάμενος γαίης Παμφυλίδος ἄχρι καὶ Ἰνδῶν.

Quæ vertens versu 840 Avienus,

———Pamphylia campo
Quâ jacet incipiens (nempe Taurus ille) *& verticis ardua ducens*
Indorum ad pelagus———

Ità enim eum scripsisse puto: non,

——ad verticis ardua ducit
Indorum ad pelagus,———

ut legitur in vulgatis libris.

Com. 8. ἦν θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ] Vide suprà 9. 9. & 2 Paralip. 9. 23.

Com. 9. Ἐπηρώτα αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς] Sic, *diutile percontari*, in Apuleii fragmentis.

Ibid. οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ] Meritó: vide suprà 22. 67. Quintilianus 19 declam. *Non habet causam loquendi cui non potest credi.*

Com. 10. εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ] Beza, *contentiosè accusantes eum*, satis verbosè: imò quis unquam alius sic Latinè locutus? Breviùs, & fortè aptiùs, *vehementer vertisset*. Sic, *vehementer accusare*, Plinius 6. 22. in Epistolis dixit: quo & sensu Hesychius, (istum Lucæ, vel illum Act. 18. 28. locum sine dubio respiciens,) Εὐτόνως, ἰσχυρῶς. Vulgat. *constanter accusantes eum*: quâ voce secundùm usurpationem illorum temporum, audacia cum impudentia juncta solebat significari: unde & *deterrimæ feminæ constantiam* dixit Apuleius noster. Adde quæ adduxit id genus alia Vir eruditissimus Heraldus ad Arnobium. Hieronymus c. 2. Gal. *procaciter & constanter arguere.*

Com. 11. ἐξουθενήσας, &c.] Glossarium, *Aspernatur* ἐξουθενίζει ἀναξιοπαθεῖ· fortè ἀναξιοποιεῖ legendum.

Ibid. ἐσθῆτα λαμπρὰν] Recentior, *vestem splendidam*: non illud quidem malè, at supervacuè, cùm idem planè valeat *vestem albam*, ut hic habet Vulgata versio. Sic, *vestimenta albentia* (i. e. splendida,) Offic. 1. 19. D. Ambrosius dixit.

Com. 12. Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ, τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων] Diutinæ magnatum simultates, non tam ex voluntate & consilio ipsorum, quàm ex aliqua fortuita occasione, quasi vi divinâ quadam se interponente, nonnunquam in amicitiam transibant. Vide quæ apud Gellium 12. 8. de Tiberio, Gracchorum patre, & superiore Africano.

Com. 14. προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον] Optimè (i. e. valdè propriè) Vulgatus, *Obtulistis mihi hunc hominem*. Apuleius 9. *Repertum, & oblatum magistratibus.* Ad quem locum annotata consule.

Ibid. ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν] Ab obsequio nempe Cæsari debito. Vide suprà com. 2.

Ibid. ἐνώπιον ὑμῶν] Hoc ideo dicit, nè si secretò de eo cognovisset, putaretur gratiâ aut ambitu absolvisse eum.

Ibid. οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ] Similia planè Præses alter ille Romanus de Paulo Act. 25. 18.

Com. 15. Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης] Qui γνώστης τῶν κατὰ Ἰουδαίους (ὑμᾶς) ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων (ut Act. 26. 3. Agrippa) quod ego nequaquam.

Com. 16. Παιδεύσας οὖν αὐτὸν, ἀπολύσω] Παιδεύσας hic est

est παιδεύσας cùm illum (inquit) flagellis subjecero, dimittam. Sic Act. 5.40. de Synedrio, δείραντες (Apostolos nempe) &c. ἀπέλυσαν αὐτούς. Sic, *fustibus cædi, & ità absolvi*, in l.7. ff. de jure patronatûs. Salustium ab A. Milone *loris cæsum & dimissum*, narrat & Gellius 17.18. ex M. Varrone.

Com. 18. Ἀνέκραξαν παμπληθεὶ]

——*Unóque omnes eadem ore fremebant.*

Com.21. ἐπεφώνουν] Vulgat. *succlamabant.* Act.22.24. *acclamarent* vertit. Ubi dicta vide. Hesychius, Ἐπεφώνει, βοᾷ, κράζει.

Com.22. Ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτούς, τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν;] Docete (inquit) me quid fecerit morte dignum: clamores vagi in Jure nostro nullum pondus habent. In l. item & ff. De dolo malo, *Item exigit Prætor ut comprehendatur quid dolo malo factum sit, scire enim debet actor in qua re circumscriptus sit, nec in tanto crimine vagari oportet.* Vide ad Matthæum annotata. Ter interrogare, diligenter sciscitantium est, (vide Joh.21.17. & quæ de Regulo Plinius 1.Epist.5.) præcipuè autem eorum qui judiciis præsunt. Idem Plinius lib. 10. Epist. 99 ad Trajanum, *Interrogavi ipsos an essent Christiani: confitentes iterum ac tertiò interrogavi*, &c. Apuleius in Apologetico, Claudium Maximum alloquens, Proconsulem, & rei tunc temporis capitalis Judicem, *Quod ergò Apuleii commodum si* (mulier) *ruisset? ità enim pulcre & perseveranter tertiò quæsivisti.* Non assentior autem eximio Viro existimanti hi Lucæ verbis inesse αἰτιολογίαν τῆς σιωπωμένης, at potiùs illud γὰρ, ut alibi, abundare. Sic & in Colloquiis veteribus, cum Glossariis excusis, Ἐπισκέψωμεθα αὐτόν. Τί γὰρ ἔχει; Ἀῤῥωστεῖ.

Com. 23. ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις] Πειθανῶς ἔκραζον, Matthæus: ubi vide ex Quintiliano, & ex 1 Sam.18 9. adducta. Ἐπέκειντο, *urgebant, pertinaciter instabant.* Ælianus Var. 10. 16. Ἐπειδὴ λιπαρὴς ἦν ὁ ... ἐπέκειτο, &c. Philostratus de Apollonio Tyaneo, Ἐπεκείμην, καὶ οὐκ ἀνίει, &c. Utitur eodem sensu & Diodorus Siculus in Photii Bibliotheca. Vulgatus bene vertit *instabant.* Seneca 53 Epist. *Institi itaque gubernatori, & illum, vellet nollet, coegi ut littus peteret.* Glossæ, Ἐπίκειμαι, incumbo, insto, &c.

Ibid. καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν] Ecce gentis ingenium, ut & Act.25.23. Horatius,

——*Multò plures sumus, ac veluti te*
Judæi cogemus in hanc concedere partem.

Quibus nihil opportunius inveniri potest ad hæc Lucæ illustranda.

Com.24. Ὁ δὲ Πιλάτος] Supple ex Matthæo, ἰδὼν ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ.

Ibid. ἐπέκρινε] Judicando decrevit. Glossæ, Ἐπικρίνω, decerno.

Com.25. διὰ τὴν στάσιν καὶ φόνον, &c.] Id est, τὸν διὰ φόνον ἐν στάσει πεποιημένον. Bene aliis notatum autem multò ἐμφατικώτερον hoc esse quàm si Barabbam dixisset. Vide ad Joh.11.3. annotata nobis.

Com.26. ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ] Sic suprà 15.25.

Com.27. Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος] Ut solet ad id genus spectacula: οἱ μὲν ἀγωνιῶντες, οἱ δὲ καὶ ἱστορίας ἕνεκα, ut loquitur Sacrarum β' Aristides. Scriptor tertii Maccabaici, Τὰ κατὰ τὴν πόλιν πλήθη συνήθροιστο πρὸς τὴν οἰκτροτάτην θεωρίαν. Heliodorus de Chariclia, Τοῦ τείχους ἐκτὸς ἤγετο, πολλῶν καὶ ἄλλων πλήθους ἐκ τῆς πόλεως ἐπακολουθοῦντος. Lucianus in de Peregrino Philosopho, Οὐκ εἰδὼς ὁ ἄθλιος ὅτι καὶ τοῖς ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀναιρουμένοις (en rem de quali agitur in Contextu nostro) ἢ ὑπὸ τοῦ δημίου ἐχομένοις πολλῷ πλείους ἕπονται.

Ibid. γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο, καὶ ἐθρήνουν αὐτόν] Seneca cap.3. Consolat. ad Helviam, *Lamentationes, & ejulatus, & alia, per quæ ferè muliebris tumultuatur dolor.* In Glossis, Θρηνῶ, lugeo, plango, lamentor. Ἐκόπτοντο, *plangebant.* Scholiastes vetus Horatii, *Planctus*, &c. *magis feminis conveniens.*

Com.28. μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ]

——*Muliebres tollite luctus.*

Virgilius, Æn.12.

Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas. ——

Agis apud Plutarch. ad supplicium itidem extremum ductus, ploranti servo, Παῦσαι, ὦ ἄνθρωπε, κλαίων· id est, *meam vicem dolere.* Charite jam mori certa apud Apuleium, *Abjicite importunas lacrymas, abjicite luctum meis virtutibus alienum.* Hecuba apud Senecam ad Troadas mulieres,

Aliò lacrymas flectite vestras,
Non est Priami miseranda mei
Mors. ——

Apud Ausonium ille,

Flete alios, natus lacrymis non indiget ullis.

Pro ἐμὲ in Contextu nostro malim ἐμοὶ legi: dativum enim solet regere τὸ ἐπὶ verbis κλαίειν & δακρύειν junctum. Lucianus, Ὡς δακρύσαιτε ἐπ' ἐμοί. Vide suprà 19.41. Jacob. 5.1. Apocal.18.11.

Ibid. μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ]

Siccis ipse genis flentes hortatur amicos.

Ibid. πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε] Κλαύσατε (ut Jacob. 5.1.) ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις. Cassandra ad feminas Troadas apud Senecam,

Cohibete lacrymas omne quas tempus petit
Troades, & ipsa vestra lamentabili
Lugete gemitu funera; ærumnæ meæ
Socium recusant. ————

Andromache apud Eundem ad Hecubam jam mactandæ funus deflentem,

Nos, Hecuba, nos, nos, Hecuba, deflenda sumus,
Quas mota classis huc & huc sparsas feret;
Hanc chara tellus sedibus patriis teget.

Antoninus Imperator apud Jul. Capitol. moriens, ad amicos lugentes, *Quid me fletis, & non magis de pestilentia & communi morte cogitatis?*

Ibid. καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν] Iolaus apud Euripidem,

Κἀμοὶ μὲν οὐδὲν, εἴ με χρὴ θανεῖν, μέλει, &c.
Ὑμᾶς δὲ κλαίω, καὶ κατοικτείρω τέκνα.

Cicero 4. in Catilinam ad Senatum Romanum, *Est mihi jucunda in malis, & grata in dolore vestra erga me voluntas: sed eam per Deos immortales deponite, quæso, & obliti salutis meæ, de vobis, atque de liberis vestris cogitate:* & post pauca, *Quare Patres Conscripti consulite vobis*, &c. *conservate vos, conjuges, liberos, fortunásque vestras*, &c. *mihi parcere, ac de me cogitare desinite.*

Com.29. ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι] Dicent cum Nuce Ovidiana,

Certè ego si nunquam peperissem, tutior essem.

In vetere Epigrammate,

Plaudite vos steriles. ————

Apuleius in Apologia, *O infelix uterum!* &c. *O sterilitas liberis potior!* Tacitus Annal.2. de Agrippina, *Infelici fœcunditate fortunæ toties obnoxia.* Cicero in Epist. famil. *Et ipse status civitatis nostræ, & hæc perturbatio temporum publicorum; cùm beatissimi sint qui liberos non susceperunt.* Augustinus de Tempore Serm.89. de mulieribus Hebræis, quorum partus masculos Rex Pharao occidi præceperat, *Nulla mater infelicior fuit quàm quæ fœcundior erat.* Seneca Controvers.2.5. *Quod ad hanc pertinet, agit sua fortunæ gratias, quòd illo tempore nihil peperit:* & paulò antè, *Trahebantur matronæ, rapiebantur virgines,* &c. *nulli feliciores tunc videbantur quàm qui liberos non habebant.*

Ibid. καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν] In urbium direptionibus enim infantes ab uberibus matrum avelli, solóque allidi solent. Clytemnestra ad Agamemnonem apud Euripidem,

Βρέφος

Βρέφ☉ τε τοὐμὸν σφῷ προσυδίοις πάλῳ,
Μαςῶν βιαίως τῶν ἐμῶν ἀποσπάσας.

Vide suprà ad 19.44. notata.

Com. 30. ἄρξον) λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς] Ut immisericordium Romanorum furorem evadamus. Simplicius in cap. 2. Epicteti, Πολεμίων ἐνόντων (malim ἐπιόντων) ἰσχυροτέρων ἐβουλήθημεν ἂν ἀφανεῖς γενέσθαι. Esse autem verba ista in summo hostium metu versantium proverbiale optatum, apparet & ex illis Æneæ ad Turnum,

——*Opta ardua pennis*
Astra sequi, clausúmve cavâ te condere terrâ:

ut nempe præsentaneam vim meam frustreris. Ejusmodi voces solent fundere & qui in summa quavis ærumna constituti sunt. Apud Petronium ille, *Ergò me non ruinâ terra potuit haurire?* Tale & illud Virgilii,

——*Quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat*
Terra mihi?——

Et illud Herc. fur.

Ubi me recondam? quâve tellure obruam?

Com. 31. εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;] Ποιοῦσι, Romani nempe, vel (quod melius) impersonaliter dictum. Ὑγρὸν ξύλον de Christo exponit Theophylactus, quem & sequitur Euthymius: ξηρὸν autem, de Judæis. Sic Psal. 1. 3. vir pius arbori virenti assimilatur, & impii arboribus bis mortuis à B. Juda comparantur. Apuleius ad Æmilianum quendam, *Tu verò, & id genus homines qualis tu es*, &c. *tanti revera estis quantum habetis: ut arbor infœcunda & infelix*, &c. *tanti est in pretio quanti lignum ejus in trunco.* Est autem & hoc Christi dictum proverbiale, cujus formæ & illud Catulli,

Quid facient crines cùm ferro talia cedunt?

Et istud Rudent.

——*Quid habebunt sibi igitur impii*
Posthac, si ad hunc modum est innoxiis honor
Apud vos?——

Nec non Terentiana ista,

Nam si illum objurgas vitæ qui auxilium tulit,
Quid facies illi qui dederit damnum & malum?

Chrysostomus ad Philipp. 3. de Apostolo, Εἰ ὁ τοσαῦτα παθὼν οὔπω ἐθάῤῥει, &c. τί ἂν εἴπωμεν ἡμεῖς; Seneca de V. B. cap. 19. *Si illi qui virtutem sequuntur, avari, libidinosi, ambitiosique sunt, quid vos estis quibus ipsum nomen virtutis odio est?* Lactantius 5. 1. de Cypriano, quem scurræ quidam Coprianum vocaverunt, *Quod si hoc accidit ei cujus eloquentia non insuavis est, quid tandem putemus ei accidere cujus sermo jejunus est & ingratus?* Similes loquendi modos vide & Matth. 10. 25. Heb. 2. 2, 3. & 12. 25. 1 Petr. 4. 17, 18.

Com. 33. ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον] Metonymia, pro τῶν κρανίων, continentis pro re contenta. Scholiastes vetus ad Medeam Euripidis, Ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς τόποις τοὺς τόπους ὠνόμαζον. Vide & Etymologici Auctorem in verbo δεῖγμα. Apuleius in de Mundi fabrica, *Ille moriturus ad supplicii locum ducitur.*

Ibid. ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν] Ità & in Græco 2 Paralip. 3. 17. Seneca de Brevitate vitæ cap. 19. *Ad supplicium acti stipitibus singulis pendent*, &c.

Com. 34. Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς] O ingentem bonitatem! amat relictus Christus, amat ad mortem (mortémque crucis) adactus: & cùm in pectore majora quàm in corpore vulnera essent, cicatrix non erat. Ἄφες αὐτοῖς, est, ut 2 Tim. 4. 16. μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

Horum simplicitas miserabilis, his furor ipse
Dat veniam.——

Seneca 5. 17. de Beneficiis, *Non est quod irascaris, ignosce illis*, &c. *insaniunt.*

Ibid. οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι] Servius ad Æneid. 3. de Polydoro, *Etiam qui læditur excusat, quod pietatis grande testimonium est.* Οὐκ οἴδασιν, &c.

——*Ignorant quod facinus faciant.*

Vide Joh. 16. 3. Act. 3. 17. 1 Cor. 2. 8. & quæ de Phocione Var. 12. 49. Ælianus. Apud Xenophontem ille Cyropæd. 3. Μὴ σύ, ὦ Τιγράνη, ὅτι ἀπέκτεινέ με χαλεπήνῃς τῷ πατρί, οὐ γὰρ κακονοίᾳ τινὶ τοῦτο ποιεῖ, ἀλλ' ἀγνοίᾳ. Seneca 6. 9. de Beneficiis, *Quare fers ægri rabiem? puerorum protervas manus? nempe, quia nescire videntur quæ faciunt.* Arrianus, de verè sapiente, 2. 25. in Epictetum, Τοῦ ἀνομοίου ἀνεκτικὸς πρᾶος πρὸς αὐτόν, &c. συγγνωμονικός, ὡς πρὸς ἀγνοοῦντα. & Seneca de ejusmodi homine cap. 9. In sap. non cad. injur. *Nec de quoquam tam bene judicat, ut illum putet consilio fecisse.*

Com. 35. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς] Diodorus Siculus lib. 18. de Phocione ad mortem damnato, Πολλοὶ καὶ τῶν δημοτικῶν, &c. ἐλοιδόρουν τε (αὐτὸν) ἀνελεῶς καὶ πικρῶς ὠνείδιζον αὐτῷ τὰς συμφοράς. Salvianus 2. de Avarit. in hac de Christo historia, *Pœnas quidem* (tulit) *acerbissimas, at indignitates pœnis acerbiores.* Illud σὺν αὐτοῖς omnino recipiendum videtur: sic enim & Act. 14. 15. idem Lucas, τῶν Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν & suprà hîc com. 11. ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Apostolus 1 Thess. 4. 17. ἅμα σὺν αὐτοῖς dixit: vide & Marc. 9. 4.

Ibid. ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν] Servius Sulpitius apud Ciceronem, Epistol. famil. 4. 5. de medicis imperitis, *In alienis morbis profitentur se tenere medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt.* Medea apud Ovidium,

Quæ me non possum, potui sopire draconem:
Utilior cuivis quàm mihi cura mea est.

Ibid. σωσάτω ἑαυτὸν εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς] In Epistola Jeremiæ dicta, com. 49. at de diis factitiis, Πῶς οὐκ ἔστιν αἰσθέσθαι ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί, ὅτι οὐ σώζουσιν ἑαυτούς, &c. ἐκ κακῶν; Vide ad Matthæum dicta.

Com. 36. ἐνέπαιζον δὲ, &c.] *Illudebant*, jocularibus dictis insultabant ei. Ovidius,

——*Insultare jacenti*
Te mihi, nec verbis parcere fama refert.

Exitium alius cachinnare, non dissimile apud Apuleium lib. 3.

Com. 38. Ἦν δὲ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς] Julius Capitolinus, *Gordiano sepulcrum milites apud Circeium castrum fecerunt in finibus Persidis, titulum*, &c. *addentes Græcis, & Latinis, & Persicis, & Judaicis, & Ægyptiacis literis*, &c. ubi & *titulus*, qui Lucæ ἐπιγραφή, Joanni τίτλ☉.

Com. 40. οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν;] Id est, (ut Psalm. 36. 1.) οὐκ ἔστι φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου; Apud Achillem Tatium ille, Οὐδὲ τὴν Ἄρτεμιν τὴν σὴν φοβῇ; Attius apud Nonnium Marcellum,

Viden' ut te impietas stimulet, nec mederet metus?

De his autem latronis verbis vide quæ fusè D. Augustinus Serm. 130. de Tempore.

Ibid. ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ] Id est, ut infrà 24. 20. θανάτου κρίματι. Augustinus jam dicto loco, *In ipso judicio, id est, in eadem condemnatione.*

Com. 41. καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως] Τὰ συμβαίνοντα ἡμῖν (ut 1 Esdræ 8. 88.) γίνεται διὰ τὰ ἔργα ἡμῶν τὰ πονηρά, καὶ τὰς μεγάλας ἡμῶν ἁμαρτίας. Post δικαίως subaudi πάσχομεν. Ultimus è septem fratribus 2 Maccab. 7. 32. ab Antiocho excarnificatis, Ἡμεῖς διὰ τὰς ἑαυτῶν ἁμαρτίας πάσχομεν vide & ibidem com. 18. Notanda & vox δικαίως. Scriptor Sapientiæ 19. 13. de Ægyptiis, Δικαίως ἔπασχον τῶν πονηρείαις. Adde citatum è Maccabaicis locum commate 38. Antiochus ipse à Deo flagellatus ibidem 9. 12. Τῷ θεῷ δίκαιον ὑποτάσσεσθαι & Pharao Exod. 9. 27. ab eodem afflictus, Ἡμάρτηκα νῦν, ὁ Κύριος δίκαι☉. Euripides Supplic.

Καὶ πρὸς δίκης γε πολλὰ πάσχοντες κακά.

Contrarium 1 Petri 2. 19. ἀδίκως πάσχειν. Ejusdem Euripidis est apud Stobæum,

Τὰ

Τὰ γὰ οὐκ ὀρθῶς πραχθέντ' ὀρθῶς,
Τοῖς πράσσουσι κακὸν ἦλθε.——

Et Ovidii,

Æquo animo pœnam qui meruere, ferant.

Item Catonis, sive Distichorum de Moribus conscriptoris,

Quod meritò pateris patienter perfer id ipsum.

Δικαίως *justè* verterunt: potes & *meritò*, vel *jure merito*. Glossæ, Δικαίως, *jure merito*. Sic, *meritò plectimur*, Phædrus in fabellis dixit. Apuleius Milef. 2. *Dignámque me pluribus etiam verberibus fuisse meritò consentio*.

Ibid. ἄξια γὰ ὧν ἐπράξαμεν, ἀπολαμβάνομεν] Hecuba apud Euripidem,

——Πλημμάτων γὰ ἄξια
Πάσχω.——

Amicus ille Jobi 11. 6. Καὶ τότε γνώσῃ ὅτι ἄξιά σοι κατέβη ὧν ἡμάρτηκας. Plutarchus in Lycurgi vita, Πεσεῖν ἥδιον εἰς αὐτοὺς ᾠδὴν τινα πεποιημένην ὡς δίκαια πάσχοιεν, &c. Gregorius Nazianzenus de fœneratore quodam, Ἀξίως τοῦ τρόπου τὸν βίον καταστρέψας. Vide ad Apuleii lib. 4. pag. 199. notata. Ovidius,

Multa miser patior, quia feci multa protervè.

Seneca 2.27. de Ira, *Affecti sumus pœnâ? succurrat non tantùm quid patiamur, sed & quid fecerimus.*

Ibid. οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε]

——*Nostrum scelus est, nihil iste nec ausus*
Nec potuit.——

Phocion ad suos Judices apud Plutarchum, Ἐγὼ μὲν ἀδικεῖν ὁμολογῶ, καὶ θανάτου τιμῶμαι τὰ πεπολιτευμένα ἐμαυτῷ· τούτους δὲ (amicos meos) διὰ τί ἀποκτενεῖτε μηδὲν ἀδικοῦντας; Apud Senecam Controverf. 2. 2. ille, *Ego qui peccavi pœnâ dignus sum: quare uxore necatâ socero causa sim orbitatis?* Et nota non οὐ, sed (quod plus est) οὐδὲν dici. Donatus ad Phorm. 2. 1. ea, NIHIL FECIT, PATRUE, *Non dixit, leviter peccavit, sed nihil fecit: neque quod punias neque quòd succenseas.* Ἄτοπον Vulgatus non malè *malum* vertebat. Hesychius, Ἄτοπον, πονηρόν, &c.

Com. 42. Μνήσθητί μου, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου] Hujusmodi blandis compellationibus solent alios conciliare sibi, qui obventuras iis res prosperas videntur prævidere sibi. Joseph ad Pharaonis pincernam Genef. 40. 14. Μνήσθητί μου ὅταν εὖ γένηταί σοι. Saul ad Davidem 1 Reg. 24. 21, 22. *Scio quod certissimè regnaturus sis*, &c. *jura mihi ne deleas semen meum*, &c. Abigail ad eundem Davidem 1 Reg. 25. 31. *Cùm benefecerit dominus Domino meo, recordaberis ancillæ tuæ.* Apud Achillem Tatium ille, Ἀνάστηθι, καὶ θύε ἐπὶ τοῖς εὐτυχήμασιν Ἀφροδίτῃ, μνημόνευε δὲ κἀμοῦ. In Ejusdem lib. 6. Ἥκω σοι φέρων σωτηρίαν ἀγαθῶν, ἀλλά πως εὐτυχήσασα μὴ ἐπιλήσῃ μου. Terent. 5. 6. Andr.

——*Me in secundis respice.*

In Excerptis libri 34 Diodori Siculi, Καί τινες αὐτῶν ἀπὸ τραπέζης ἀξιολόγους μερίδας ἀποστέλλοντες ἐδωροῦντο, ὅπως ὅταν γένηται βασιλεύς, τῆς χάριτος μνημονεύοι. Eunapius in vita Maximi, Τῷ θύματι παρεισέχεοντο, τὴν εὐδαιμονίαν θαυμάζουσαι, καὶ μεμνῆσθαι σφῶν ἀξιοῦσαι. Ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου, expono, ὅταν ἐπανέλθῃς ἐν τῇ δόξῃ τῆς βασιλείας σου· id est, ὅταν ἔρχῃ (ut 2 Thesf. 1. 10.) ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις σου, &c. Vide supra 9. 26. ubi & ὅταν ἔλθῃ. *Cùm in solio regali resederis, vitæ necísque omnium dominus*, ut loquitur ille nescio quis apud Q. Curtium lib. 4. id est, cùm reverteris ad judicandum vivos & mortuos. Euthymius ad Matth. 6. ea, *adveniat regnum tuum*, exponit, *secundum adventum ejus.* Ut autem hic ἔλθῃς pro ἐπανέλθῃς habemus, sic & Marc. 13. 35. ἔρχεται· Act. 1. 11. ἐλεύσεται· 1 Cor. 15. 35. ἔρχονται· & supra hîc 12. 17. ἐλθών.

Com. 43. Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον ἔσῃ μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ] En hominem flagitiis obrutum, in ipso exitu vitæ eo receptaculo dignatum, quo non augustius servatur iis qui piè totam vitam agunt. Vide parabolam Matth. 20. 14. At ideo (ut ferè 1 Tim. 1. 16. de se Paulus) misericordiam consecutus est, ut in eo primo ostenderet Christus omnem benignitatem, ad informationem eorum qui credituri sunt illi in vitam æternam. Παράδεισον (de qua voce jam plenè alii,) hoc loco satis commodè verbis Senecæ interpretari poterimus, *locum quisquis ille est, qui solutas vinculis animas beato sinu recipit.* τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον, de Paulo aliisq; sanctis agens, Ignatius ad Philippenses vocavit. Μετ' ἐμοῦ ἔσῃ heic, eo planè sensu quo 1 Thesf. 4. 17. σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα. Qui ὑποστιγμὴν autem in contextu Lucæ non post σοί, sed post σήμερον ponendam putarunt, næ illi erraverunt multùm: & ut pateat quantum erraverint, exempla apponemus quæ monstrant non ità legendum, *dico tibi hodie*, sed, *dico tibi, eris hodie mecum*, &c. In Colloquiis veteribus σήμερον μετ' ἐμοῦ δειπνήσον. Aristippus apud Diogenem Laertium, Δειπνήσατε καὶ σὺ μεθ' ἡμῶν σήμερον γενόμενος; Terent. Heautont.

——*Hodie apud me sis volo:*

& ibidem,

Quàm vellem Menedemum invitatum ut nobiscum
esset hodie.

Plaut. Trucul.

Nempe tu hodie mecum eris, mea Phronesium:

& Sticho,

Cras apud me eritis & tu & ille cum vestris uxoribus.

Spectrum Samuelis ad Saul 1 Reg. 28. 29. *Cras tu & filii mecum eritis.*

Com. 44. σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν]
Omnia nigrebant tenebris caliginis atræ.

Com. 45. ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος]
Deformes Titan vultus caligine texit,
Et lucem sceleri subduxit.——

Plutarchus in vita Periclis, Τὸν ἥλιον ἐκλιπεῖν συνέβη, καὶ γενέσθαι σκότος. Aptè quis heic exclamet verbis Tragici Latini,

O Phœbe patiens, fugeris retro licèt,
Medióque raptum merseris cœlo diem,
Serò occidisti.——

Ibid. ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον] Id est, ut hîc Matthæus, εἰς δύο ἐσχίσθη· non ergò præcisè illud μέσον capiendum. Vide ad Matth. 14. 24. dicta. Plutarchus in Demetrii vita, Ὁ πέπλος, &c. μέσος ἐρράγη.

Com. 46. φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ, &c.] Matthæus, κράξας φωνῇ μεγάλῃ. Unde non malè hîc φωνὴν *stridorem* vertas. Hieronymus, *Stridorem quo mortalium vita finitur*, &c. Apuleius 10. *Longo stridore edito*, &c. *exanimis corruit.* Quin & in Luca sequitur, ἐξέπνευσεν.

Ibid. παραθήσομαι] Vulgat. *commendo*; Recentior (quod eodem cadit,) *depono*. *Commendare* idem esse quod *deponere* ait lex 1. 6. de V. S.

Ibid. καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν] Ità Act. 7. 60. de Stephano idem Lucas, Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐκοιμήθη. Ἐξέπνευσεν Matthæo hac in narratione, τὸ πνεῦμα ἀφῆκεν. Sic, τὸ πνεῦμα ἀφῆκε dixit Philostratus in Hadriano Sophista. Vulgatus hîc *exspiravit*. Ex Luca ergò, vel è Marco Glossarii consarcinator, *Exspiravit*, ἐξέπνευσεν.

Com. 47. ἀληθῶς οὗτος δίκαιος ἦν] Vulgat. *Verè hic*, &c. unde forsan Glossarii illud, Ἀληθῶς, *verò*, (lege *verè*) *certò*. Euthymius ad Matth. 27. Centurionis ista verba adducens, *Justum, ut opinor, divinum nominabat.*

Com. 48. οἱ συμπαραγενόμενοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην] Vulgat. *qui simul aderant ad spectaculum istud:* id est, *quos*, &c. *spectaculi rumor studiosâ celebritate congregaverat*, ut loquitur Apuleius. Vide suprà ad com. 27. dicta. Hesychius, Θεωρία, ὄψις, θέα.

Ibid. τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη] Euthymius citans Lucæ ista ad Joh. 8. *Cùm loqui non auderent propter timorem Principum*, (i. e. ut puto, πρωτοπολιτῶν,) *percutiebant pectora sua, significantes dolorem interiorem.*

Com. 49. μακρόθεν] Recentior, *longè*. Vulgatus, *à longè*. In vetere Onomastico, *A longè*, μακρόθεν.

Com. 50. βουλευτής] Idem recentior Interpres, *Senator*. Vulgatus autem *Decurio*. Ità in Glossario, *Decurio*, βουλευτής.

Com. 51. ὃς καὶ προσεδέχετο τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ] Id est, τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ quod Christus (Marc. 1. 14.) prædicabat. Matthæus hoc loco, τῷ Ἰησοῦ ἐμαθήτευσε.

Προσ-

Προσδεχόμενος bene versum, *exspectans*, non *sperans*, vel *amplectens*. Donatus ad Terentii Andr. *Avidior intelligitur qui exspectat quàm qui sperat.* Et ad Eunuchum, *Inter spem & exspectationem hoc interest: exspectatio certorum est, spes verò incertorum; & exspectatio propinquarum rerum, spes longinquarum: exspectatio destinat tempus, spes non destinat.*

Com. 53. ἐνετύλιξεν αὐτὸ] Hesychius ex hoc loco, Ἐνετύλιξεν, ἐνείλησεν.

Ibid. σινδόνι] Glossæ, Σινδὼν, *lintea tunica.* Matthæus hîc, σινδόνι καθαρᾷ. Apuleius, & de cadavere, *Splendentibus linteis coopertum*: & Homerus,

——Ἑανῷ λιτὶ κάλυψαν
Ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς, καθύπερθε δὲ φάρεϊ λευκῷ.

Et bene heic *sindon*: quia in illis regionibus. Martialis 4.19.

Nox sic in Tyria sindone tutus eris.

Ibid. καὶ ἔθετο αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ] D. Hieronymus in vita Pauli Eremitæ, de Amatha Antonii sectatrice, *Magistri corpus sepelivit.* Anonymus MS. in rebus gestis Petri & Pauli, de Clemente, Μαθητὴς αὐτοῦ (Petri) τὸ πολύτιμον αὐτοῦ σῶμα μεγαλοπρεπῶς ἐνταφιάσας, ἐν τόπῳ ἐπισήμῳ κατέθετο. Vide plura hanc in mentem ad Matthæum allata. Ad vocem λαξευτὸν pertinent Epiphanii ista, Πολυάνδεια ἐστὶν ἐν τῇ πατρίδι (Gadarenorum tractu) λαξευμένα σπήλαια, ἐν πέτραις ὀρυκτά.

Com. 54. καὶ σάββατον ἐπέφωσκε] Recentior Interpres, *& sabbati dies succedebat*, satis operosé. Vulgatus, *sabbatum illucescebat*, me Judice, Latiniùs. Gellius 3. 2. *Eo die, &c. qui proximus eam noctem illucescit.* Ità Isis cùm Apuleio dixisset, *jam dies salutaris illucescet*, subjunxit, *Diem, qui dies ex ista nocte nascetur*, &c. Ἐπέφωσκεν, est, ἔμελλεν ἐπιφώσκειν, ut jam alii docuerunt.

Com. 55. ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα] Vulgatus, *quemadmodum positum erat corpus.* Sic, *positum in hypogæo corpus*, apud Petronium: &, *sepulcrum in quo corpus depositum jacebat*, lib. 10. Apuleius.

Com. 56. ἀρώματα καὶ μύρα] De utrisque in Floridorum fragmentis idem Apuleius, *Jam miseri illius omnia membra aromatis perspersa, jam os ipsius odoro unguine delibutum.* Et Plinius lib. 5. epist. 16. ubi de Fundano, filiolæ ante nuptias mortuæ desolato patre, *Præcipientem quod in vestes, &c. & gemmas erogaturus erat, hoc in thura, unguenta, odores impenderetur.* Addc l. 37. ff. de relig. & sumpt. funer.

Ibid. ἡσύχασαν] Recentior, *quieverunt.* Vulgatus, *siluerunt*, quod æquè videtur amplectendum, fortè & præferendum. Sic, *vitam silentio* (i. e. otio, vel quiete) *transire*, Salustius in Catilinario dixit. In Glossis, Ἡσυχία, *quies, silentium.*

Κεφ. κδ'.

1. ΤΗ͂͂ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, καί τινες σὺν αὐταῖς.

2. Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου.

3. Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

4. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις.

5. Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτὰς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

6. Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

7. Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

8. Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

9. Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

10. Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

11. Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

12. Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

13. Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.

14. Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

15. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

Vulgata Versio.

1. UNA autem sabbati valde diluculò venerunt ad monumentum, portantes quæ paraverant aromata:

2. Et invenerunt lapidem revolutum à monumento.

3. Et ingressæ, non invenerunt corpus Domini Jesu.

4. Et factum est, dum mente consternatæ essent de isto, ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.

5. Cùm timerent autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viventem cum mortuis?

6. Non est hîc, sed surrexit: recordamini qualiter locutus est vobis, cùm adhuc in Galilæa esset,

7. Dicens, Quia oportet filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertiâ resurgere.

8. Et recordatæ sunt verborum ejus.

9. Et regressæ à monumento, nunciaverunt hæc omnia illis undecim, & cæteris omnibus.

10. Erat autem Maria Magdalene, & Johanna, & Maria Jacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.

11. Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderunt illis.

12. Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum; & procumbens vidit linteamina sola posita, & abiit secum mirans quod factum fuerat.

13. Et ecce duo ex illis ibant ipsâ die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jerusalem, nomine Emmaus.

14. Et ipsi loquebantur ad invicem de his omnibus quæ acciderant.

15. Et factum est, dum fabularentur & secum quærerent, & ipse Jesus appropinquans ibat cum illis.

16. Oi

16. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο, τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

17. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καί ἐστε σκυθρωποί ;

18. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ;

19. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα ; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ·

20. Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

21. Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ. Ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ᾽ οὗ ταῦτα ἐγένετο.

22. Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

23. Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

24. Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

25. Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται.

26. Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ ;

27. Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

28. Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

29. Καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ᾽ ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

30. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ᾽ αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

31. Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ᾽ αὐτῶν.

32. Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς ;

33. Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

34. Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

35. Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

36. Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

37. Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

38. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστὲ, καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ;

16. Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent.

17. Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis ad invicem ambulantes, & estis tristes ?

18. Et respondens unus cui nomen Cleophas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Jerusalem, & non cognovisti quæ facta sunt in illa his diebus ?

19. Quibus ille dixit, Quæ ? Et dixerunt, De Jesu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo:

20. Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.

21. Nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel. Et nunc super hæc omnia, tertia dies est hodie quòd hæc facta sunt.

22. Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum,

23. Et non invento corpore ejus, venerunt, dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum vivere.

24. Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum ; & ità invenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non invenerunt.

25. Et ipse dixit ad eos ; O stulti, & tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt Prophetæ.

26. Nónne hæc oportuit pati Christum, & ità intrare in gloriam suam ?

27. Et incipiens à Moyse & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant.

28. Et appropinquaverunt castello quò ibant ; & ipse se finxit longiùs ire.

29. Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum, quoniam advesperascit, & inclinata est jam dies. Et intravit cum illis.

30. Et factum est, dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.

31. Et aperti sunt oculi eorum, & cognoverunt eum ; & ipse evanuit ex oculis eorum.

32. Et dixerunt ad invicem, Nónne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas ?

33. Et surgentes eâdem horâ regressi sunt in Jerusalem ; & invenerunt congregatos undecim, & eos qui cum illis erant,

34. Dicentes, Quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.

35. Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via ; & quòmodo cognoverunt eum in fractione panis.

36. Dum autem hæc loquuntur, stetit Jesus in medio eorum, & dicit eis, Pax vobis : ego sum, nolite timere.

37. Conturbati verò & conterriti, existimabant se spiritum videre.

38. Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra ?

39. Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

40. Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

41. Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;

42. Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

43. Καὶ λαβὼν, ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.

44. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς, περὶ ἐμοῦ.

45. Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς.

46. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·

47. Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

48. Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.

49. Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ, ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.

50. Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.

51. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.

52. Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης·

53. Καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

39. Videte manus meas, & pedes, quia ego ipse sum: palpate, & videte; quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.

40. Et cùm hoc dixisset, ostendit eis manus & pedes.

41. Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hîc aliquid quod manducetur?

42. At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & favum mellis.

43. Et cùm manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis.

44. Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ locutus sum ad vos cùm adhuc essem vobiscum, quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.

45. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas.

46. Et dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertiâ die:

47. Et prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Jerosolyma.

48. Vos autem testes estis horum.

49. Et ego mitto promissum Patris mei in vos; vos autem sedete in civitate, quoad usque induamini virtute ex alto.

50. Eduxit autem eos foras in Bethaniam; & elevatis manibus suis benedixit eis.

51. Et factum est, dum benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cœlum.

52. Et ipsi adorantes regressi sunt in Jerusalem cum gaudio magno:

53. Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum.

Ad Cap. XXIV.

Com. 1. Ὄρθρου βαθέως ἦλθον ἐπὶ τὸ μνημεῖον] Sic ferè 11. Apuleii, *Nec dum satis luce lucidâ*, &c. *ad receptaculum sacerdotis contendo*. At plus fortasse hic βαθὺς ὄρθρος quod nempe Marc. 1. 35. πρωῒ, ἔννυχον λίαν· & libro ejusdem Apuleii 3. *diluculum primum*. Scholiastes ad Iliad. η' illud, Ἀμφιλύκη νύξ, τὸ καλούμενον λυκόφως τὸ πρὸς τὸ ὄρθρον· ὁ βαθὺς ὄρθρος. Ἔτι βαθέως ὄρθρου, dixit & Plato in Protagora: & ὄρθρον βαθὺν, Idem in Cratylo & Critone.

Ibid. καί τινες σὺν αὐταῖς] Τινὲς, subaudi γυναῖκες· & fortè, ex illis Matth. 27. 55. memoratis.

Com. 4. ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ δύο ἄνδρες, &c.] Ità & Act. 10. 17. idem Lucas, de Petro, Ὡς ἐν ἑαυτῷ διηπόρει, &c. καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες, &c.

Ibid. ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις] Plutarchus in vita Marcelli, de Insubrium exercitûs Duce, βαφαῖς, καὶ ποικίλμασιν, ὥσπερ ἀστραπὴ διαφέρων ἐξέλαμψε. Beza heic, *in vestibus fulgurantibus*. Vulgatus, *veste fulgenti*. Apuleius *vestibus renitentibus* diceret.

Com. 5. καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν] Præ nimio pavore. Vide ad Act. 26. 14. notata.

Ibid. Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;] Simillima, etsi ex altera prolata parte, hæc Plauti in Menæchmis,

——*Tam diu*
Hominem inter vivos quæritamus mortuum.
Nam invenissemus jam diu si viveret.

Artemidorus 2. 54. Οἱ ἀποθανόντες τοῖς ζῶσιν οὐ συναναστρέφονται, οὐδ' αὖ οἱ ζῶντες τοῖς ἀποθανοῦσι. Minutius in Octavio, *Sacrilegii*, &c. *est humi quærere quod in sublimi debeas invenire.*

Com. 6. οὐκ ἔστιν ὧδε] D. Augustinus Confess. 4. 12. hunc locum imitari volens, *Beatam vitam quæritis in regione mortis: non est illic.*

Ibid. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν] Malim, μνήσθητε ἃν ἐλάλησεν ὑμῖν. Sic Judæ com. 17. Μνήσθητε τῶν ῥημάτων, &c. & Act. 20. 35. ubi & de Christo, μνημονεύειν τε τῶν λόγων κυρίου Ἰησοῦ.

Com. 9. καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς] Expone ex com. 10, & 33. τοῖς σὺν αὐτοῖς.

Com. 11. ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν] Ità Genes. 19. 14. de Lotho, Ἐνώπιον τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ γελοιάζειν ἔδοξεν.

Com. 12. ὀθόνια] Hesychius, Ὀθόνια, λινᾶ ἱμάτια. Scholiastes ad Iliad. γ'. Ὀθόνησιν, ὑφάσμασι λινοῖς. At heic propriè ὀθόνια sunt quæ Apuleius lib. 10. *feralia amicula* vocavit. Lactantius 4. 10. *exuvias quibus involutum corpus ejus incluserant*. Vide quæ ad Joh. 11. 44. annotavimus.

Ibid. ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός] Legimus quidem Joh. 20. 30. ἀπῆλθον πρὸς ἑαυτοὺς· id est, ad domos suas: quo & sensu Ezech. 17. 12. καὶ ἄξει αὐτοὺς πρὸς ἑαυτὸν, &c. Distinctio tamen rectè hoc Lucæ loco ponitur, non post ἑαυτὸν, sed post ἀπῆλθε. Sic & suprà 20. 14. ἑαυτοὺς διελογίζοντο· & 18. 11. πρὸς ἑαυτὸν προσηύχετο· ad quem locum quæ attulimus vide.

Com. 15. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς, &c. καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς] Apuleius 1. *Duobus comitibus*

mitibus qui paululùm præcesserant tertium me facio.

Com. 16. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν] Tale suprà 9.45. Ἦν τὸ ῥῆμα παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό. Ἐκρατοῦντο, nempe divinâ vi & potestate. Sic ferè 1 Reg. 26.12.

Com. 17. Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους;] Apud Platonem Politic. 1. Τίς ὑμᾶς φλυαρία ἔχει; καὶ τί εὐηθίζεσθε πρὸς ἀλλήλους; Vulgatus hîc, *sermones quos confertis ad invicem?* secutus Græcum ἀντιβάλλειν, & sensum ejus optimè, ni fallor, assecutus. Virgilius 10.

Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant.

Hinc, quia *sermo* (qui teste Servio in Virgilii sextum dicitur propriè qui inter duos *seritur,*) est quasi quædam congressio duorum contra se consistentium, enatum videtur hoc loquendi genus, *sermonem conferre.* In Plauti Menæchmo,

PE. *Compellabo hominem.* MV. *Orationis aciem contrà conferam.*

Dicas Græcè, πρὸς αὐτὸν ἀντιβαλῶ λόγον. Ab hac mente dicitur quis & πρὸς ἑαυτὸν ἀντιβάλλειν· ut 2 Maccab. 11.3. de Lysia, πρὸς ἑαυτὸν ἀντιβάλλων τὸ γεγονός, &c. Quo modo & solemus dicere quem *disserere secum:* i.e. cum animo suo, quasi cum alia persona. E nuperis Vir eximius hoc loco, *verba quæ inter vos commutatis.* Fortè, nec incommodè, vertas, *sermones quos inter vos velitamini.* In eadem Plautina fabula,

Nescio quid vos velitati estis inter vos duos.

Vel ità, *sermones quos altercamini.* Apuleius 2. (& de duobus qui inter ambulandum fabulabantur,) *Dum hunc & hujusmodi sermonem altercamur.* Idem 5. de duabus sororibus illis, *Domum,* &c. *redeunt, sic secum altercantes. Sermonem altercabilem conferre* Arnobius dixit. Ità, ἀντιβάλλειν λόγους, hoc loco erit, non simpliciter, sed fervidiùs aliquantò & commotiùs sermones commutare; ut fieri amat, ubi de rebus novis mirísque differentes, (vel, ut heic dicitur, συζητοῦντες,) nullámque expediendi nos viam invenientes, altercamur, & quasi funem quendam contentionis ducimus. Unde & Suidas ἀντιβάλλειν, καὶ φιλονεικεῖν conjunxit in verbo ἔπος. Euthymius item ad hunc Lucæ locum, *Confertis, sive objicitis.* Et hæc expositio accedit sensui Vulgatæ versionis.

Ibid. καὶ ἐστὲ σκυθρωποί] Quidam pro ὄντες σκυθρωποὶ accipiunt, ut sit Hebraismus. Mihi videtur potiùs heic esse elleipsis particulæ τί. Τίνες (inquit) οἱ λόγοι οὗτοι; &c. καὶ τί ἐστὲ σκυθρωποί; Ità Psal. 42.9. ἵνα τί σκυθρωπάζων πορεύομαι; Apud Philostratum 4.10. Apollonius, Τί σφοδρικῶς πάσχεις, καὶ μεστὸς ἐννοίας; In Sophoclis Antigone,

Τί δ' ἔστιν ἀνδὶ τοῦ δ' ἔχειν ἀθυμίαν;

Hercules in Euripidis Alcestide,

——Τί σεμνὸν καὶ πεφροντικὸς βλέπεις;

ubi & sequitur (ὡς ἀλλήλως positum,) σκυθρωπὸν ὄν. In Plauti Mercatore,

Quid est illud quod solus secum fabulatur filius?
Sollicitus mihi nescio quare videtur.——

Ubi *sollicitus,* σκυθρωπός. Habet & Christi duplex interrogatio illa majorem energiam. Sic infrà com. 38. τί τεταραγμένοι (i.e. σκυθρωποὶ) ἐστέ; καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; & Genes. 4.6. Deus ad Cainum, *Quare iratus es? & cur concidit facies tua?* ubi membrum posterius ferè sonat, καὶ τί σκυθρωπὸς εἶ; Beza heic σκυθρωποὶ *vultu tetrico* vertit. Lego quidem in vetere Onomastico, *Tetrici,* σκυθρωποί. Cur autem obtinere à se non potuit (i.e. noluit) ut accederet Vulgatæ versioni? quæ si non magìs, saltem æquè Latinè habet *tristes:* i.e. vultu tristes. Est hic enim intelligenda animæ turbatio quæ in vultu apparet. Quo sensu item accipio Glossarii ea, Σκυθρωπός, *mœstus, tristis,* &c. & ista Plauti in Bacchidibus,

——*Quid vos mœstos tam, tristésq; esse conspicor?*

Com. 18. Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως; &c.] Ità 1. Apuleius, *Túne solus ignoras?* &c. Dupliciter autem cùm heic exponi soleat vox παροικεῖς, sequar equidem libentiùs eos qui cum Vulgato verterunt, *peregrinus es,* (i.e. *hospes,* vel *ignarus*) quàm qui vertendum putàrunt, *commoraris.* Apuleius 2. *Satis peregrinus es, meritóq;* (*medióq;* legendum monuimus) *Thessaliæ ignoras te consistere?* Ad quem locum itidem videantur quæ adduximus ex Arriano & Donato. Cicero in pro Milone, *An verò Judices vos soli ignoratis? vos hospites in hac Urbe versamini? vestræ peregrinantur aures?* Idem 6.3. ad Atticum, *Est quiddam, advenientem* (ad Urbem nempe) *non esse hospitem & peregrinum:* & ibidem 4.13. *Te rogo,* τῶν παρ' ἡμῖν καταστάσεων τύπωσον, *ne illuc hospes veniam:* i.e. rerum ignarus, quales solent peregrini esse. Theophylactus heic, πάροικος, ἀμέτοχος τῶν ἐν μέσῳ γινομένων. Adde quòd & discipuli isti cum Christo, tanquam homine planè ignoto, videntur sermocinati, proinde & ignorasse, Hierosolymísne an alibi commoraretur.

Ibid. καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ;] In Eunucho Terentiana,

——*Tu fortasse quæ facta hic sint nescis?*

Pacuvius apud Ciceronem,

Nihilne igitur ad te de judicio armorum venit?

Ovidius Metamorph. 2.

An quæ per totam res est notissima Lesbon,
Non audita tibi est?——

Com. 19. προφήτης δυνατός] Ità apud Apuleium 2. *propheta primarius.*

Ibid. δυνατὸς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ] Λέγειν καὶ πράττειν δυνατός, ut Suidas de Molpagora. Λόγῳ καὶ ἔργῳ· prædicatione & miraculis: ut Rom. 15.18. Act. 7.22. Eadem copula ista, at non eo qui hîc significatu, occurrit & Sirachidis 3.8. Coloss. 3.17. & 2 Thess. 2.17.

Ibid. ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ] Ità in Græco Exodi 11.3. de Mose, ubi & ἐναντίον· i.e. ἐνώπιον. Hesychius, Ἐναντίον, ἐνώπιον. Ità & suprà 20.16. Mar. 2.12. Act. 7.10. *Potentem* autem *coram Deo & populo,* hîc ità cape, ut ab utrisque scias eum testimonium reportasse.

Com. 20. ἐσταύρωσαν αὐτόν] Hoc est, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. Vide Act. 13.28. Ἐσταύρωσαν ergò, *effecerunt,* vel *impetrârunt, ut cruci affigeretur.* Tale Marc. 6.16. Herodis illud, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα.

Com. 21. Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ] Terentius 1.2. Adelph. *Sperabam,* &c. Donatus, *Sic dicimus, cùm errasse nos cernimus.*

Ibid. τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει] Hoc addunt, quasi magìs mirabundi eum de rebus tantis post tantum temporis intervallum nil inaudisse. Ἄγει, nempe, ὁ χρόνος. Τρίτην ταύτην ἡμέραν, satis Græcè dictum. Ità Plutarchus enim in de Deo Socratis, Lucianus in Deorum dialogis: & 7 Achilles Tatius. Idem 5. ὀγδόην ταύτην ἡμέραν dixit.

Com. 22. γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς] Hesychius, Ἐξέστησαν, εἰς ἔκστασιν ἤγαγον. Sciunt qui Vocabulistam eum triverunt, quot numero N.T. ῥήσεις interpretetur; proinde non mirabuntur si legendum putarim ἐξέστησαν, & ἤγαγον· ut hunc locum Lucæ respexerit. Ἐκστῆναι sæpius quidem his in libris αὐτοπαθῶς ponitur; nec minùs tamen (imò fortasse magìs) Græcè hoc loco, ut & Act. 8.9. transitivè effertur. Demosthenes in Midiam, Ταῦτα ἐξέστησεν ἀνθρώπους, &c. Arrianus 1.18. in Epictetum, ὃν οὐκ ἐξέστησεν οὐδὲν τῶν ἀπροαιρέτων· & 2.16. Τίνα ἐν δεῖ τι, &c. ἐξίστατα ἡμᾶς; i.e. τὴν ἡμῶν διάνοιαν· quomodo & præcedentia hîc loca exponenda sunt. Ità, τὰς τῶν ἀνθρώπων διάνοιας ἐξιστάναι Athenæus 1. Vide & in Græco Genes. 45.26. Ἐξ ἡμῶν, nostri gregis: ità & ἐξ ἡμῶν posteriore loco, 1 Joh 2.19. Permirum itaque Budæum hæc vertisse, *à nobis nos alienârunt:* nimirum, quasi illa ἐξ ἡμῶν deberent cum sequentibus connecti.

Ibid. γενόμεναι ὀρθριαι] Virgil. 8.

——*Æneas se matutinus agebat:*

ubi Servius, *Rem temporis ad personam transtulit.*

Com. 25. Ὦ ἀνόητοι, καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ!] Similis exclamatio ista in Pluto Aristophanis,

——Ὦ Κρονικαῖς γνώμαις ὄντως ληροῦντες τὰς φρένας ἄμφω!

Ubi Scholia, Ὦ ἀρχαίαις μωρίαις τὸ φρονεῖν ἐσκοτισμένοι! Ἀνόητοι heic, ἀσύνετοι· unde & aptè sequitur, βραδεῖς τῇ καρδίᾳ.

καρδία. Ità ἀναισθησίαν Theophrastus ψυχῆς βραδυτῆτα, &c. in characterismis definit. Alcimus Avitus,

Ast aliis stolidam lentavit inertia mentem.

Ubi *lentavit*, βραδεῖαν ἐποίησεν. Βραδεῖς τῇ καρδίᾳ hic sensu eo quo Psal. 4. 3. βαρυκάρδιοι, i. e. μωροὶ, ἀσύνετοι ità Hesychio exponente. Idem, Νωθροκάρδιος, βραδὺς κατὰ λογισμόν. In hoc autem Lucæ loco putem Latinismum subesse. Terentius 4. 5. Heautont.

——Prorsus nihil intelligo.

Hui! tardus es.——

Donatus in ejusdem Eunuchum, *Intellectu tardos vocamus qui stulti sunt.* Hinc *tardi bubulci* apud Virgilium, & *agrestes tardi* apud Ovidium. Plinius lib. 6. epist. 2. *Hebetes, & supra modum tardi.* Apud Senecam ille Controvers. 6. 6. *O me tardissimum in malis meis!* Unde & *tardus* apud Arnobium opponitur *prudenti*. Καρδία hîc est διάνοια: appositè itaque de Manlio Torquato Valer. Maximus; *Adeo hebetis atque obtusi cordis, ut*, &c.

Ibid. βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν, &c.] Obstare credulitati eorum ait cordis tarditatem. Ità Virgilius, nè quasdam Naturæ partes accedere posset, dixit frigidum circa præcordia ejus sanguinem obstitisse: i. tarditatem intellectûs sui, τὴν τῆς καρδίας βραδυτῆτα.

Com. 26. Οὐχὶ ἔδει ταῦτα παθεῖν τὸν Χριστὸν;] Id est, οὐκ ᾔδειτε ὅτι ταῦτα ἔδει; &c. Sic suprà 2. 4. Οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με; Ἔδει hic, nempe, ex patris decreto, ὡρισμένῃ αὐτοῦ βουλῇ καὶ προγνώσει, Act. 2. 23. item ex prophetiis: vide Matth. 26. 54. ubi & Christus ipse, οὕτω δεῖ γενέσθαι. Didymus in Odyss. ν'. Τὰ ὑπὸ θεῶν κυρωθέντα ἐξ ἀνάγκης πληροῦται. Eundem autem hunc loquendi modum invenio & apud Ethnicos, ubi latentes causas, sive arcanum summi Numinis consilium, præcipuè in eventibus asperis subintelligunt. Herodotus, Ἔδεε γὰρ Πέρσῃσι γενέσθαι κακῶς. Socrates pœnæ mortis propinquus apud Platonem, Ταῦτα μὲν, &c. ἴσως οὕτω καὶ ἔδει γενέσθαι. M. Antoninus 11. 5. Ὁρᾶτε ὅτι οὕτως δεῖ ταῦτα συμβαίνειν. Euander apud Virgilium,

——Sors ista senecta

Debita erat nostra.——

Et in prosopopœia Neronis Drusi occisi, apud Ovidium,

Exitus hic, mater, debuit esse meus.

Ibid. καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ] Præcessit, παθεῖν ἔδει. Sic, 1 Pet. 1. 11. Χριστοῦ παθήματα, καὶ μετὰ ταῦτα, δόξας: & Heb. 2. 9. de Eodem, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ, &c. ἐστεφανωμένον. Vide & ibidem 1. 3. suprà heic 17. 24, 25. Rom. 8. 17. 2 Tim. 2. 12. Apocal. 1. 9. Εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, idem est ac si dixisset, εἰς τὴν δόξαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Potiùs illud tamen quàm istud dixisse videtur, ut significaret gloriam illam, ἣν παρὰ τῷ πατρὶ εἶχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, Joh. 17. 5, & 24. & quam proinde potuit *suam* meritissimò vocare.

Com. 28. Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο] Perpeti suavíque sermone ejus viam citra fastidium emensi. Seneca in de Vitæ brevitate, cap. 9. *Sermo*, &c. *iter facientes decipit; pervenisse se antè sciunt, quàm appropinquasse.* Vide quæ plura in eam mentem ad Apuleii lib. 2. pag. 72. annotavimus.

Ibid. προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι] Apud Ovidium Metam. 4.

——Simulátque gradu discedere verso.

Com. 29. παρεβιάσαντο αὐτὸν] Παραβιάζεσθαι hîc, ut & suprà 14. 23. ἀναγκάζειν, non, *vi adigere* significat, sed *instanter rogare*: quo & sensu occurrit apud Lucam nostrum Act. 16. 15. Ità, ὅτι δεῖπνον λιπαρεῖν καὶ βιάζεσθαι, dixit in Bruto Plutarchus. *Prece cogere*, habemus & apud Horatium. Vide ad dictum Actorum locum annotata.

Ibid. μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ] Cùm longior via superſit tibi, lux brevior, in nostro mane. Simillima apud Ovidium ista de Iro Jovem & Mercurium invitante,

——Longa via est, nec tempora longa supersunt,
Dixit, & hospitibus janua nostra patet.
Addidit & vultum verbis, iterúmque rogavit.

Ubi *iterum rogare*, est ferè quod in textu Lucæ παραβιάζεσθαι.

Ibid. πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα] E converso Rom. 13. 12. at figuratè, Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. Κέκλικεν hîc, ut suprà 9. 12. ἡ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· subaudi, *in noctem*. Virgilius,

——Devexo propior fit vesper Olympo.

Ubi Servius, *Inclinato in noctem cœlo.* Sic, *Solem inclinare*, Juvenalis dixit, &, *inclinatum diem*, Plinius in Epistolis. Πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ non minùs Græcè Euangelista dixit, quàm vel Græcorum veterum dixissent disertissimi. Lysias in pro cæde Eratosthenis, Ἦν πρὸς ἡμέραν & Thucydides, Τοῦ χειμῶνος τελευτῶντος, καὶ πρὸς ἔαρ ἤδη-- Ordo porrò verborum Lucæ potest talis esse, κέκλικεν ἡ ἡμέρα, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ ut plus in sequente membro quàm in priore dicatur. Reipsa idem planè heic dicitur quod contractiùs Judic. 19. 9. apud LXX, Ἠσθένησεν εἰς ἑσπέραν ἡμέρα· ubi & sequitur, αὐλίσθητι ὧδε· ut hîc apud Lucam præcessit, μεθ' ἡμῶν μεῖνον. Sensus ergò est,

In astra jam lux prona, jam præceps dies.

Occiduum diei tempus Latinè loquentibus. Vide Macrob. Saturnal. 1. 3. in fine. *Occasui Sol declivis est*, Minucius in Octavio dixit: Apuleius, *ad ultimam diei metam curriculum Solis deflexit:* De Sole Mytholog. 1. Fulgentius, *Horâ nonâ proclivior vergens occasibus pronus incumbit.*

Ibid. κέκλικεν ἡ ἡμέρα] In Pseudolo Plautina, *Vides jam die multum esse.——* Homerus Odyss. ρ'. Μέμβλωκεν ἦμαρ· ubi Didymus, Τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας παρελήλυθεν.

Ibid. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς] Sic Joh. 4. 40. de Eodem, Ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς, καὶ ἔμεινεν. Supereſt hîc in contextu Græco, τοῦ μεῖναι, aut (quod verius puto) *ut maneret*, deest in Latino.

Com. 30. λαβὼν τὸν ἄρτον, &c. ἐπεδίδου αὐτοῖς] Atqui non apud Hebræos tantùm, (vide Genes. 43. 34.) sed & alias gentes, convivatoris id munus erat, neutiquam convivæ. Xenophon Ἀναβάσ. η'. Ἀνελόμενος τοὺς παρακειμένους αὐτῷ ἄρτους, διέκλα, &c. καὶ διεῤῥίπτει οἷς αὐτῷ ἐδόκει. Ità apud Homerum Achilles convivis suis Ulyssi & Ajaci partes distribuit: & apud Apuleium paterfamilias epulonibus suis caseum, aliásque prandii partes distribuens inducitur. Et hoc moris fuit, nisi quando convivator de jure suo convivæ in honorem cedere vellet. Vide D. Hieronymum in vita Pauli Eremitæ. Dicimus ergò, cùm scivisset motus in eorum cordibus exortos à sermonibus suis in via habitis, voluisse Christum eodem ritu quo sæpius cum iis comedens ante passionem usus fuerat, nunc autem quasi præter morem eo defungi videbatur, dare ansam iis adhuc aliquid propiùs de se conjiciendi.

Com. 31. Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν] Ad nutum Christi ablata est iis sive oculorum sive mentium caligo. Apud Homerum Iliad. ε'. Pallas ad Diomedem,

Ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν,
Ὄφρ' εὖ γινώσκῃς ἠμὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.

Genes. 3. 7. Διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο, καὶ ἔγνωσαν, &c.

Ibid. ἐπέγνωσαν αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν] Virgilius, & de Numine, at fictitio,

——In tenuem ex oculis evanuit auram.

Agnovere Deum.——

Ubi Servius, *More suo abeuntes deos inducit agnosci.* Idem ad Æneid. 2. illa,

Dixerat, & spissis noctis se condidit umbris:

Abscessu demonstrantur plerumque Numina fuisse, cùm subitò apparere desierunt. Ità Angelus Judic. 13. 21. in discessu suo à Manoe agnoscitur. Ἐγένετο ἄφαντος heic, ut 2 Maccab. 3. 34. ἀφανεῖς ἐγένοντο, & apud Simplicium in cap. 2 Epicteti, ἀφανεῖς γενέσθαι. Suidas (fortasse ex Philostrato) de Apollonio Tyaneo, Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἄδηλος ᾤχετο. Non ineptum quod de hoc Christi facto nonnulli ex Basilio attulerunt, τὸ ὅπως μὴ περιεργάζεσθαι. Addam ego Scriptoris quidem Ethnici verba, ad non dissimilem autem sobrietatem ducentia; *Non multùm nobis nocebit transisse quæ nec licet scire, nec prodest*, Seneca.

Com. 32. Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν;] Sentiebant enim ex miro ejus loquendi modo in

in cordibus suis quosdam motus accensos, quales illi quos sæpe antea experti erant dum doceret eos. Cassianus Collat. 17. 1. *Sermonibus ejus igne quodam in cordibus nostris excitato.* Sic, *viscera verborum incendio inflammata*, at sensu alio, lib. 5. Apuleii.

Com. 34. ἠγέρθη, &c. ὄντως] Ὄντως, *verè, certissimè.* Hesychius, Τὸ ὄντως, τὸ ἀληθῶς. Glossarium, Ὄντως, *sanè, planè, certò, profectò.*

Com. 35. ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου] Κλᾶν ἄρτον habemus etiam in veteribus Græcis Colloquiis.

Com. 36. Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν] Virgilius 3.

Vix ea fatus erat, summo cùm monte videmus
Ipsum inter pecudes vastâ se mole moventem,
Pastorem Polyphemum.——

Ad quæ Servius, *Ad probationis gratiam pertinet, quòd ea quæ Achamenides affirmaverat, statim approbavere Trojani.*

Ibid. εἰρήνη ὑμῖν] Ampliùs, & fortè veriùs, in Vulgato, *Pax vobis*, &c. *nolite timere.* Ità Angelus Raphael Tobiæ 12. 17. Μὴ φοβεῖσθε, εἰρήνη ὑμῖν ἔσται. Nec dissimilia suprà 2. 10. habemus.

Com. 37. Πτοηθέντες, καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι, ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν] Id est, ἐπτοήθησαν, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο ὅτι ἐδόκουν π. θ. Matth. 14. 26. de iisdem, aut nonnullis eorum, Ἐταράχθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμά ἐστι, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν· & Act. 12. 9. de Petro, Οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γενόμενον, &c. ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν. Apud Quintilianum 9 Declam. ille, *Inopinata subitò amici mei species affulsit: obstupui, totúmque corpus percurrit frigidus pavor: neque aliter quàm si una objiceretur oculis imago mente captus steti.* Petronius, *Visáque*, &c. *muliere, quasi quodam monstro infernísque turbatus imaginibus, substitit.* In fragmentis Legationum Eunapii Sardiani, Ἐξεπλήξει καὶ θάμβει συνδεθέντες, εἰς τὸ ἀκίνητον ἐπάγησαν, ὥσπερ Ἰουλιανοῦ δείξαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν νεανίσκον (quem mortuum credebant,) ἀλλ' εἴδωλον. In vetere Onomastico, *Obstupefactus*, πτοηθείς· ità Genes. 42. 28. *Obstupefacti turbatíque.* Vulgatus heic, *conturbati & conterriti:* sic, *pavidus, ac repentinâ facie conterritus*, lib. 7. Apuleius.

Com. 38. διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Id est, ut suprà 3. 15. ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διαλογίζεσθε. Occurrit & Act. 7. 23. illa altera locutio, & sæpe apud Prophetas. Nec ità Hebræi tantùm & Hellenistæ, sed & interdum Romani loquebantur. Virgilius,

——*Quæ nunc animo sententia surgit?*

Ubi Servius, *Translatio corporis ad animum.*

Com. 39. Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου] Quasi diceret, ubi rerum testimonia adsunt, quid verbis opus? Ulysses apud Ovidium Metamorphos. 13.

——*Nec vanis credito verbis,*
Aspicito, en: vestémque manu diduxit, & hæc sunt
Pectora semper, ait, vestris exercita curis.

Apud Achillem Tatium lib. 8. ille, Ζῶσαν βλέπεις, &c. οὐ γὰρ δὴ τοῦτο τῆς κόρης ἐστὶν εἴδωλον. Χεῖρας καὶ πόδας μου, cicatrices vulnerum in manibus pedibúsque. Utrosque patibulo σφηνῶσθαι moris fuisse videmus & ex his Plauti in Mostellaria,

Ego dabo ei talentum primus qui in crucem excucurrerit,
Sed eâ lege ut affigantur bis pedes, bis brachia.

Ibid. πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει] Apul. de dæmonibus, *Nulla in illis terrena soliditas locum luminis occupat:* libello de Deo Socratis.

Ibid. ψηλαφήσατέ με] Corpus, non spectrum, me esse hoc modo deprehendetis.

Tangere enim ac tangi nisi corpus nulla potest res.

Quintilianus 10 Declam. *Non inani persuasione, nec cogitationibus lugentis* (matris) *ficta umbra veniebat, sed filius erat, qualis aliquando, & juvenis, & pulcer habitu: nec aspici tantùm viderique contentus, amplexus*, &c. *dabat.* Lucianus 2 Histor. veræ, de animabus infortunat. Insul. civitate oberrantibus, Εἰ μὴ ἅψαιτό τις, οὐκ ἂν ἐλέγξειε μὴ εἶναι σῶμα τὸ ὁρώμενον. Chrysostomus ad Joh. 11. ea, JUSSIT (Lazarum) SOLVI; *Ut tangentes*, &c. *noscerent verè eum resurrexisse.* Euthymius ad Matth. ea, TENUERUNT PEDES EJUS: *Non prohibuit ut per tactum certiores efficerentur quòd phantasma non esset.* Umbra Palinuri ad Æneam Æneid. 6. *Da dextram misero*,— ubi Servius, *Præsta auxilium, umbra enim nunquam tenetur.* Ψηλαφήσατε Bezæ *contrectate:* quod non plus efficit quàm Vulgati illud *palpate.* In Glossis, Ψηλαφῶ, *contrecto, palpo.*

Com. 40. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας] In Comico Græco de milite (apud Stobæum) τὰς μάχας ἔλεγεν, ἐδείκνυ δ' ἅμα λέγων τὰ τραύματα.

Com. 41. ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς] Seneca Tragicus, *Misera mens incredula est:* apud Terentium ille, *Quò plus cupio, minus credo.* D. Hieronymus in Epistolis, de avia Demetriadis, *Obstupuit*, &c. *alienum habitum in nepte conspiciens, mater gaudio stabat attonita: utraque verum non credere quod verum esse cupiebat.* Vide Genes. 45. 26. Apud Aristænetum 2. 14. illa, Τὴν τοῦ σφόδρα ἐπιθυμεῖν ἐλάμβανε μέ τις ἀπιστία. Catullus,

Quàm te libenter quámque lætus inviso!
Vix mi ipse credens Thyniam atque Bithynos
Liquisse campos, & videre te in tuto.

Apud Terentium Heautont. 3. 1. senex ille, *Ubinam est?* ubi Eugraphius, *Parùm credit gaudio quòd sibi salus filii nunciatur.* Alter apud eundem 5. 4. Hecyræ, *Sic te dixisse opinor, Invenisse*, &c.—— Ubi Donatus, *Miro affectu inducitur vix adduci ad credendum quod gaudet.* Valerius Maximus, *Inopinato percussi gaudio non audisse se quæ audierant, credentes*, &c. Ovidius,

Tarda solet magnis rebus inesse fides.

Com. 42. ἀπὸ μελισσίου κηρίου] Ἀπὸ hîc est ἐκ, ut Matth. 27. 21. Marc. 6. 43. Act. 15. 5. & 27. 44. & forsan suprà hîc 8. 3. Ut è converso ἐκ pro ἀπὸ Lucas 1. 15. videtur posuisse. Deinde, καὶ ἀπὸ, pro καί τι ἀπὸ, &c. ut 6. 16. Tobiæ.

Com. 43. ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν] Non ergò spiritus, ut Angeli, (qui videntur quidem manducare, &c. Tobiæ 12. 19.) sed verè corpus.

Com. 44. ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν] Ità Paulus 2 Thess. 2. 5. ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς.

Ibid. ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα, &c.] Vide suprà ad com. 26. dicta.

Com. 45. διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς] Sic Act. 16. 14. idem Lucas, τὴν καρδίαν διήνοιξεν. Νοῦν heic Vulgatus commodè *sensum* vertit. Ità, *sensus*, &c. νοῦς, in Glossario: &, *apud sensum* (i. e. animum) *disputare*, Apuleius 11.

Com. 47. ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ] Legendum putem aut ἀρξαμένου, ut referatur ad vocem ἄφεσιν, aut (quod malim) ἀρξαμένων scribendum: ὑμῶν nempe: ut & videtur Vulgatus legisse. Sic, ἀρξάμενος ἀπὸ Γαλιλαίας, suprà 23. 5, & hoc ipso capite, com. 27. ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως. Vide & Joh. 8. 9. Act. 1. 22. & 8. 35.

Com. 48. Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων] Plato Epist. 8. Ὧν αὐτοὶ μάρτυρες ὑμεῖς. Vide ad Act. 10. 39. dicta. Ἐστὲ hîc pro ἔσεσθε, ut ex loco Act. 1. 8. indicavit vir memoriâ seculorum dignus Joannes Gerardus Vossius lib. 3. cap. 5. Harmoniæ Euangelicæ.

Com. 49. ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους] Hoc est id quod λαμβάνειν δύναμιν, ἐπελθόντος ἐπ' αὐτοὺς ἁγίου πνεύματος, jam citato ex Actis loco dicitur.

Com. 52. ὑπέστρεψαν, &c. μετὰ χαρᾶς μεγάλης] Ὑπέστρεψαν (ut suprà 2. 20.) δοξάζοντες θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν, καὶ εἶδον. Sic 2 Maccab. 15. 28. μετὰ χαρᾶς ἀναλύειν· & suprà heic 10. 17. μετὰ χαρᾶς ὑποστρέφειν.

Com. 53. ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ναῷ] Id est, assiduè: καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ, ut Matth. 26. 55. Eodem sensu suprà heic 2. 36. de Anna, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ.

JOANNIS PRICÆI

In EUANGELIUM secundùm JOHANNEM.

CAP. X, & XI.

ANNOTATA.

Κεφ. ι.

1. ᾿Αμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής.

2. ῾Ο δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

3. Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

4. Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

5. ᾿Αλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

6. Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ᾿Ιησοῦς· ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

7. Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ᾿Ιησοῦς, ᾿Αμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

8. Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί: ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

9. ᾿Εγώ εἰμι ἡ θύρα. δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

10. ῾Ο κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

11. ᾿Εγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

12. ῾Ο μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

13. ῾Ο δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

14. ᾿Εγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν.

15. Καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

Versio Vulgata.

1. Amen, amen dico vobis, qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.

2. Qui autem intrat per ostium, pastor est ovium.

3. Huic ostiarius aperit; & oves vocem ejus audiunt: & proprias oves vocat nominatim, & educit eas.

4. Et cùm proprias oves emiserit, ante eas vadit; & oves illum sequuntur, quia sciunt vocem ejus.

5. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non noverunt vocem alienorum.

6. Hoc proverbium dixit eis Jesus. Illi autem non cognoverunt quid loqueretur eis.

7. Dixit ergò eis iterum Jesus, Amen, amen dico vobis, quia ego sum ostium ovium.

8. Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones; sed non audierunt eos oves.

9. Ego sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur; & ingredietur & egredietur, & pascua inveniet.

10. Fur non venit nisi ut furetur & mactet & perdat. Ego veni ut vitam habeant, & abundantiùs habeant.

11. Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.

12. Mercenarius autem & qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oves, & fugit; & lupus rapit, & dispergit oves.

13. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est; & non pertinet ad eum de ovibus.

14. Ego sum pastor bonus; & cognosco meas, & cognoscunt me meæ.

15. Sicut novit me pater, & ego agnosco patrem; & animam meam pono pro ovibus meis.

16. Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν· καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

17. Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

18. Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ᾽ ἐμοῦ· ἀλλ᾽ ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

19. Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

20. Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

21. Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

22. Ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

23. Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

24. Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

25. Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

26. Ἀλλ᾽ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

27. Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει· κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

28. Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς· καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

29. Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.

30. Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.

31. Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.

32. Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;

33. Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.

34. Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;

35. Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·

36. Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς· ὅτι εἶπον, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;

37. Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι.

38. Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε, ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατήρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

39. Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

40. Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

41. Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον,

16. Et alias oves habeo quæ non sunt ex hoc ovili; & illas oportet me adducere. & vocem meam audient, & fiet unum ovile & unus pastor.

17. Propterea me diligit pater, quia ego pono animam meam ut iterum sumam eam.

18. Nemo tollit eam à me, sed ego ponam eam à meipso: & potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi à patre meo.

19. Dissensio iterum facta est inter Judæos propter sermones hos.

20. Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet & insanit; quid eum auditis?

21. Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmonium habentis: numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

22. Facta sunt autem Encænia in Jerosolymis; & hyems erat.

23. Et ambulabat Jesus in templo, in porticu Salomonis.

24. Circumdederunt ergò eum Judæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.

25. Respondit eis Jesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc testimonium perhibent de me.

26. Sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis.

27. Oves meæ vocem meam audiunt; & ego cognosco eas, & sequuntur me.

28. Et ego vitam æternam do eis; & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.

29. Pater meus quod dedit mihi, majus omnibus est; & nemo potest rapere de manu patris mei.

30. Ego & pater unum sumus.

31. Sustulerunt lapides Judæi, ut lapidarent eum.

32. Respondit eis Jesus, Multa bona opera ostendi vobis ex patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis?

33. Responderunt ei Judæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo cùm sis, facis teipsum Deum.

34. Respondit eis Jesus, Nónne scriptum est in lege vestra, quia Ego dixi, dii estis?

35. Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura:

36. Quem pater sanctificavit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas; quia dixi, Filius Dei sum?

37. Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi.

38. Si autem facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite: ut cognoscatis & credatis quia pater in me est, & ego in patre.

39. Quærebant ergò eum apprehendere; & exivit de manibus eorum.

40. Et abiit iterum trans Jordanem in eum locum ubi erat Johannes baptizans primùm; & mansit illic.

41. Et multi venerunt ad eum, & dicebant,

Ὅτι

Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

Quia Johannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Johannes de hoc, vera erant.

42. Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

42. Et multi crediderunt in eum.

Ad Cap. X.

Com. 1. Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλ' ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, &c.] Id est, ὁ μὴ τὴν αὐλὴν ἀναπληρῶν, καὶ διὰ τῆς τοῦ Κυρίου παραδόσεως εἰσιών, παρεξελθὼν δὲ ἀνατέμνων, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῖχον λάθρα διορύττων, καὶ τὴν ἀλήθειαν ὑπερβαίνων, ut Stromat. 7. loquitur Clemens Alexandrinus: non enim se tantùm vocat *ostium* Christus, sed & futuros, modò veros, suæ doctrinæ promulgatores. Θύρα heic est quæ Græcis αὐλεία. Vide Hesychium.

Ibid. αὐλὴν τῶν προβάτων] Glossarium, Αὐλὴ τῶν προβάτων, *stabulum*. Servius ad Æneid. 9. *Græci aulas vocant animalium receptacula*. Pollux 1.12. § 19. Οὗ οἱ βόες ἵσταν), βούσταθμα, &c. οὗ δὲ οἶες, αὐλή, καὶ σηκός. Hesychius, ex hoc fortè Euangelii loco, Αὐλήν, κοίτην, ἐπαυλισμόν.

Ibid. κλέπτης ἐστί] Quia non per ostium intrat, sed aliunde scandit. Terent. 3.5. Eunuchi, *Venisse clanculum per impluvium:* ubi Donatus, *Quod non solùm Jovi, sed nè homini quidem, nisi furi, aptum erat.* Vide Joel. 2.9. Etiam urbes aliâ quàm per portas ingredi hostile & abominandum habitum. L. ult. ff. de rerum divis.

Ibid. καὶ λῃστής] Hinc σκολόπαι λῃσταί, apud Hesychium.

Com. 2. Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς αὐλῆς, &c.] Qui per viam rectam intrat, &c. Sic, ὡς δεῖ, καὶ κατὰ τὴν θύραν φιλοσοφίας ἅπτεσθαι, Arrianus 2.11. in Epictetum.

Ibid. ποιμήν ἐστι] Non autem κλέπτης, ut qui ex obliquo irrepit. Κλέπτης & ποιμένος oppositione utitur & Maximus Tyrius, qui castum cum impuro amatore comparans, ὁ μὲν ποιμένι, (inquit) ὁ δὲ κλέπτῃ ἔοικεν.

Com. 3. τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει] Χαρᾷ χαίρει (ut suprà 3.29.) διὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ælianus 7.27. de Animalibus, Εὐπειθέστατα τῶν ζώων τὰ πρόβατα & statim, τῷ νομεῖ ὑπακούει. Ἀκούειν autem in contextu nostro non tam significat *audire*, quàm *agnoscere*. Xenophon & de ovibus loquens, Χαίρουσι τὴν φωνὴν τοῦ δεσπότου γνωρίζουσαι· id est, ἀκούουσαι. Longus ποιμ. α'. Χλόη λαβοῦσα τὴν σύριγγα, &c. ἐσύριζε μέγιστον ὡς ἐδύνατο, καὶ οἱ βόες ἀκούουσι, καὶ τὸ μέλος γνωρίζουσι.

Ibid. τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα] Corippus Africanus,

——Et in unum congregat agnos,
Nomina nota vocans.——

Sic, ἐπ' ὀνόματος καλεῖν, in Græco Esaiæ 40.26. Hesychius, Κλήδων, κλῆσις ἐξ ὀνόματος. Idem, Ἐξονομακλήδην, ἐξ ὀνόματος καλῶν. Longus ποιμ. δ'. Τὰς αἶγας προσεῖπε καὶ τοὺς τράγους ἐκάλεσεν ὀνόμασι.

Ibid. καὶ ἐξάγει αὐτά] In pastum nempe. Pollux 1.12. Ποιμαίνειν, &c. ἐπὶ νομὰς ἐξάγειν.

Com. 4. ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται] Ex more illarum regionum, qui & hodie viget. In aliis quibusdam terris pastores non ducunt oves, sed sequuntur eas.

Ibid. καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ] D. Hieronymus in Epistolis, *Etiam muta animalia ac ferarum greges ductores sequuntur suos.* Ovidius ubi de Polyphemo,

Lanigeræ pecudes nullo ducente secutæ:

ubi & *ducere* est quod Joannis contextu ἐξάγειν.

Ibid. αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ]

——Ad magistri
Vocem quaque sui venit citata.

Corippus jam dicto loco,

——Auditâ voce sequuntur.

Φωνὴν hîc intellige *pastoris jubilum, & variam modulationem*, ut loquitur Serm. 46. P. Chrysologus. Longus, cujus verba attulimus, vocat μέλος γνωρίζειν.

Com. 5. φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν] Cæcilius apud Nonnium Marcellum,

Audire ignoti quod imperant soleo, non auscultare.

D. Ambrosius Hexaem. 6.3. de Perdice, *Aliena ova diripit, & corpore fovet suo: sed fraudis suæ fructum non potest habere, quia ubi vocem ejus audierint quæ ova generavit, (generavit* pro *peperit* dixit,) *relictâ eâ, ad illam naturali quodam amore*, &c. *se conferunt.*

Com. 6. Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς] Pro, ταῦτα ἐν παροιμίᾳ αὐτοῖς εἶπεν. Vide infrà 16.25. Παροιμία hîc, *similitudo*, παραβολή.

Ibid. οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς] Τίνα ἦν, quid sibi vellent ea, &c. Ità explica & Matth. 26.70. illud, Οὐκ οἶδα τί λέγεις· nescio quid tibi vis dum sic me compellas.

Com. 7. ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων] De eodem Hebr. 13.20. Ὁ μέγας τῶν προβάτων ποιμήν. Θύρα, per quam aditus ad Patrem datur, Ephes. 2.18. infrà hîc 14.6. Ignatius ad Philippenses, Αὐτὸς θύρα τοῦ πατρός, δι' ἧς εἰσήρχοντο Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, οἱ προφῆται καὶ οἱ Ἀπόστολοι, &c. Pastor Hermæ 3.9. *Sicut in urbem non potest intrari quàm per portam ejus, ità nec in regnum Dei nisi per nomen filii ejus:* & pòst, *Porta filius Dei est, qui solus est ad Deum accessus.* Arnobius lib. 2. *Hunc omnipotens Imperator esse voluit salutis viam: hanc vitæ, ut ità dixerim, januam. Per hunc solum est ingressus ad lucem, neque aliàs datum est vel irrepere, vel invadere: cæteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce* (legerim *inexpugnabili velut arce*) *munitis.* Lactantius 4.29. *Hic templi maximi janua est, hic lucis via, hic dux salutis, hic ostium vitæ.*

Com. 9. δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται] Idem ferè sensus (at θύρας voce ut hîc ad Christum, ibi ad Christianum aptatâ) qui Apoc. 3.20. Σωθήσεται, in tuto erit, ut in caule ovis. Hinc σηκοί, ὑπὸ τοῦ τὰ σῳζόμενα σῶα μένειν, Hesychio exponente.

Ibid. εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει] i. e. Καὶ εἰσερχόμενος καὶ ἐξερχόμενος νομὴν εὑρήσει· hoc nempe sensu, Quocunque commeaverit, inveniet pabulum. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ (ut Psal. 24.13.) ἐν ἀγαθοῖς αὐλισθήσεται· ἐν νομῇ (ut Ezech. 34.14.) πίονι βοσκηθήσονται· ἐν καταλύματι (ut Sirach. 14.25.) ἀγαθῶν καταλύσει. Erit *pastu & cultu opimus*, ut, & de ovibus loquens, A. Gellius dixit. Vide Script. Sapient. 19.9. Esa. 40.31. & 65.10. Psal. 22.10. & 33.10. & 36.3. Proverb. 1.33. & 3.25. adde Apocal. 7.17. Aptè autem personam pastoris induens, ista Christus promittit. Julianus Imperator itidem bonum pastorem ait προνοεῖν ὅπως ἐν αὐτῷ (i. e. per ipsum) θάλλῃ καὶ εὐθηνῆται τὰ θρέμματα, νομῆς δαψιλοῦς ἐμπιπλάμενα. Νομὴν εὑρίσκειν hîc, ut Luc. 9.12. ἐπισιτισμὸν εὑρεῖν. Glossæ, Νομὴ θρεμμάτων, *pabulum*. Vulgatus, *pascua*. Ità & in vetere Onomastico, *Pascua*, νομή.

Com. 10. Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ, καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ] Hoc ipsum dixit & Paulus Act. 20.29. Εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου. Ibi λύκοι qui hîc κλέπται· & μὴ φείδεσθαι, &c. quod heic θύειν, καὶ ἀπολλύειν. Glossarium, *Derectarius*, (talis heic κλέπτης) ὁ εἰς τὰς ἀλλοτρίας οἰκίας ἕνεκα τοῦ κλέψαι εἰσερχόμενος· ubi & εἰσέρχεσθαι, ut & in Pauli verbis, est quod ἔρχεσθαι apud Joannem: vide suprà com. 1.

Ibid. καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ] Horatius,

Ut jugulent homines surgunt de nocte latrones.

Ductor latronum apud Apuleium 3. Miles. *Per totam domum cædes ambulet: qui sopitus jacebit, trucidetur, qui repugnare*

repugnare tentabit, feriatur. De alio ejusdem sectæ Idem lib. 4. *Custodes, qui probè* (ità enim, non *propè*, legendum monuimus) *sopiti jacebant, ad unum omnes, mox etiam janitorem ipsum gladio conficit.*

Ibid. ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσι] Veniunt fures ut lacerent ac spolient oves: ego ut vivant abundéntque. Habemus idem discrimen apud Maximum Tyrium inter agricolam & furem, quod heic in verbis Domini inter furem & pastorem. Ἐν τοῖς εὐκάρποις φυτοῖς ὁ γεωργὸς ἐπιμελῶς προσεισιν, ὁ δὲ κλέπτης ἐμπεσὼν δρέπει, καὶ λυμαίνεται, καὶ σπαράττει. Ζωὴν ἔχωσιν, est ζῶσι. Περισσὸν ἔχωσιν, abundent pastu animarum: νομῆς nempe δαψιλοῦς ἐμπιπλάμενα, ut suprà hic Julianus locutus. Euthymius ad Luc. 15. ea, περισσεύουσιν ἄρτων, *Non modò animarum cibum habent, sed & delicias; id enim heic significat, abundare.* P. Chrysologus Serm. 173. de bonis ovibus (hoc est, ovibus quæ verum pastorem sequuntur,) *Reperiunt amœnitates, & deliciis perfruuntur.* Ἔχειν & περισσεύειν heic, ut Philipp. 4. 18. ἀπέχω, καὶ περισσεύω.

Com. 11. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων]

Unum pro multis caput objicit. ——

Ψυχὴν (id est, vitam suam,) τιθέναι, hoc loco significat, non tam mortem oppetere, quàm periculis quæ mortem minitantur se exponere: τῇ ψυχῇ (Philipp. 2. 30.) παραβολεύεσθαι, *periculo sanguinis sui munire*, ut Apuleius locutus. *Caput objectare periclis*, Virgilius dixit; *periculis vitæ tueri*, Q. Curtius. Homerus Odyss. β'.

Ψυχὰς παρθέμενοι ——

ubi Didymus, ἀφειδήσαντες ἑαυτῶν, παραβαλόντες ἑαυτούς. Vide ad Act. 15. 26. notata. Etiam Libanius pastoris boni officium esse ait, ὑπὲρ προβάτων τοῖς ἐπιοῦσι τῶν θηρίων μάχεσθαι· quod, ὑπὲρ τῶν θρεμμάτων θηριομαχεῖν, lib. 3. Diodorus Siculus vocat: Arrianus autem, 1. 2. in Epictetum, de tauro loquens, ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς ἀγέλης προβάλλειν. De Rhinocerotibus Ctesias apud Photium, Ὅταν τὰ τέκνα περιάγωσιν ἐπὶ τὴν βοσκήν, καὶ ὑπὸ ἱππείας περιληφθῶσιν, οὐ βούλονται φεύγειν, τοὺς πώλους καταλιπόντες, ἀλλὰ μάχονται καὶ κέρασι καὶ λακτίσμασιν, &c. Cicero in Orator. partitionibus, *Multi vitam neglexerunt, ut eos qui his chariores quàm sibi ipsi essent, liberarent.*

Ibid. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων] Ὅτι ἀγαπητοὶ αὐτοῦ εἰσιν, 1 Thess. 2. 8. ubi & ψυχὴν μεταδίδοναι.

Com. 12. Ὁ μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα] Sensus unus idémque tripliciter variatus, ut sit major emphasis. Sic ferè Marc. 9. 3. ἱμάτια στίλβοντα, λευκὰ ὡς χιὼν, οἷα γναφεὺς, &c. οὐ δύναται λευκᾶναι· & Act. 14. 8. ἀδύνατος τοῖς ποσὶν, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει· ad quem locum annotata confer. Seneca Hippolyto,

Quos hausit, & peremit, & letho dedit
Odium, dolúsque. ——

Ibid. Θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον] Id est, si viderit lupum, &c. Similis Matth. 12. 11. & 18. 21. Marc. 9. 39. Luc. 14. 5. & suprà heic 2. 19. loquendi modus. Tale & Exod. 33. 20. illud, *non videbit me homo, & vivet*: & Psal. 138. 18. *Dinumerabo eos, & super arenam multiplicabuntur.* De gladiatore M. Antoninus, Τὸ ξίφος ἀναιρεθὲν, καὶ ἀναιρεῖται· id est, *si gladium deposuerit, occiditur*, l. 12.

Ibid. ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει] Ità Matth. 26. 56. ἀφέντες αὐτὸν, ἔφυγον. Φεύγει heic, quia mercenarius. Apud Heliodorum lib. 2. Ἐνέτυχον ποίμναις, οἱ δὲ νομεύοντες ἀπέδρασαν. Adde quæ Marc. 5. 14. de subulcis.

Com. 13. οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων] Opponit vitam pro ovibus earum Dominus, nulla de grege cura mercenario est. Suidas, Ἀπονέμει τῆς ἀμάξης, τῶν δὲ ὄνων οὐδὲν μέλει. Παροιμία ἐπὶ τῶν τὰ οἰκεῖα τημελούντων, τῶν δὲ ἀλλοτρίων ἀμελούντων, παρόσον οἱ ἰδίαν ἔχοντες ἄμαξαν, ὄνους δὲ μισθούμενοι, ἀμελοῦσιν αὐτῶν. Pro ἀπονέμει autem, ἀπολαύω scribendum videtur: q. d. fruar vehiculo meo, de conductitiis asinis non laboro. Sic, fundi Dominus, inquit Philo, (in de Agricultura) sumptuosè & laboriosè eam non cessat colere: mercenarius autem πρὸς ἓν τέλος τὴν μισθὸν ἀφορῶν, ἐργάζεται μηδεμίαν φροντίδα ἔχει.

Com. 14. γινώσκω τὰ ἐμὰ] Πρόβατα nempe. οἶδα ὡς ἐξελεξάμην, ut infrà 13. 18. locutus. Sic 2 Tim. 2. 19. Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ.

Ibid. καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν] Ità 1 Cor. 13. 12. ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Salustius Catilin. *Principibus civitatum notus erat, eósque noverat.*

Com. 15. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα] Proverbialis videri potest locutio ista. Apud Suidam, (at in partem sequiorem) est, Οἶδα Σίμωνα, καὶ Σίμων ἐμέ.

Ibid. τίθημι] Paratus sum ponere: vel τίθημι pro θήσω, in cruce nempe.

Com. 17. ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν] Ἵνα heic non est *ut*, sed *at*. Vult dicere, (ut 2 Maccab. 7. 9.) Ἐκ τοῦ παρόντος ζῆν ἀπολύομαι, ὁ δὲ τοῦ κόσμου βασιλεὺς ἀποθανόντα με εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἀναστήσει.

Com. 18. Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, &c. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ, &c. πάλιν λαβεῖν αὐτήν]

——*Jus vitæ ac necis*
Mea penès me est. —— Senec. Theb.

De Eodem in Psal. 51. eleganter D. Augustinus, *Quem, sicut camelum, nemo sarcinâ passionis onraret, nisi ipse se in terram deponeret.* Arrianus 4. 12. ex hominis verè liberi persona, Οὐδεὶς κύριος, ὅτ' ἀγαθόν μοι περιποιῆσαι ὅτε κακῷ περιβαλεῖν· ἐγὼ αὐτὸς ἐμαυτῷ κατὰ πάντα μόνος ἐξουσίαν ἔχω· ubi & notanda illa, ἐξουσίαν ἔχω, quæ & in Joannis contextu habemus.

Ibid. ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ] P. Chrysologus Serm. 90. de Eodem, *Voluit Judex ipse suam subire sententiam:* & pòst, *Puniri voluit, ne puniret.* Illa, ἀπ' ἐμαυτοῦ, quæ ambiguè *à meipso* vertunt, vertenda potiùs erant, *sponte meâ:* quo sensu Luc. 21. 30. ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε· ad quem locum annotata vide. Euthymius ad Luc. 12. *Coarctor quoad perficiatur; Ostendit quod*, &c. *voluntariè seipsum traderet.* Idem ad Joh. 6. 51. *Quam* (carnem suam) *ego dabo, dicens, ultroneam significat fuisse passionem.*

Com. 19. Σχίσμα, &c. ἐγένετο, &c. διὰ τοὺς λόγους τούτους] Οἱ μὲν γὰρ (ut Act. 28. 24.) ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν· vide suprà 7. 47. & 9. 16.

Com. 23. περιεπάτει, &c. ἐν τῷ ἱερῷ] In Tabulæ Cebetis initio ipso, Ἐτυγχάνομεν περιπατοῦντες ἐν τῷ τοῦ Κρόνου ἱερῷ.

Com. 24. Ἐκύκλωσαν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι] Appositè 109. 3. Psalmista, Λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με.

Ibid. ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις;] Sic Jobi 19. 1. ἕως τίνος ἔγκοτον ποιήσετε τὴν ψυχήν μου; Αἴρειν heic est, μετέωρον ποιεῖν, dubium suspensúmque animi tenere quem: *exspectatione intentum eum tenere*, ut Strategem. 1. 4. Jul. Frontinus loquitur: unde & *sensus exspectatione suspensi*, 7. 3. apud A. Gellium. Philostratus 2. 4. Καί μοι πάνυ αἴρει ὁ λόγος ὃν εἴρηκαν. Cicero ad Atticum, *Nè diutiùs pendeas*, (q. d. ἵνα μὴ τὴν ψυχήν σου αἴρω) *palmam tulit.* Idem in de Lege Agraria, *Nolo suspensam & incertam plebem Romanam obscurâ spe & cæcâ exspectatione pendere.* Vide quæ de voce *pendere* ad Luc. 12. 29. diximus. Vulgatus heic, *tollis animam nostram:* id est, *in sublime tollis*, ut Idem eo Lucæ loco τὸ μετεωρίζεσθαι vertit. Utrobique, si quid perspicio, aptissimé: nam & αἴρειν heic est quod αἰωρεῖν, nec aliud ibi μετεωρίζεσθαι quàm αἰωρεῖσθαι· unde & Αἰωρούμενοι, μετεωριζόμενοι exponitur ab Hesychio.

Ibid. εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ] Apud Philemonem,

Σὺ γὰρ τίς ἐσσι γ'; εἰπέ μοι παῤῥησίᾳ.

In Plauti Mercatore,

Dissolve jam me, nimis diu animi pendeo.

Παῤῥησίᾳ malim *apertè* quàm *palàm* verti. Asconius Pædianus, *Apertè, ad verba pertinet non obscura; palàm, ad præsentium multitudinem.* Ità in Glossario, ῥητῶς, *apertè.*

Cicero Tuscul. 5. *Desinant balbutire, claráque & apertâ voce dicant nobis*, &c. quod ipsum est quod hoc loco Joannis εἰπεῖν παῤῥησίᾳ.

Com. 25. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, &c. ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ] Ità & suprà Idem 5.36. Euthymius ad Matth. 5. de Eodem, *Ut plurimùm humilia de se loquitur*, &c. *sciebat enim quòd sua ipsum opera manifestarent.* Heraclitus de Deo loquens, Ἔργα δεῖ μαρτυρεῖν, οἷα ἥλιξ, νὺξ αὐτῷ καὶ ἡμέρα μαρτυροῦσιν, αἱ ὧραι αὐτῷ μαρτυρεῖ, γῆ ὅλη καρποφοροῦσα μάρτυς, &c. ἱερὸς μαρτυρία. Pompeius apud Salustium Histor. 2. ad Romanum Senatum, *Quid prælia enumerem*, &c. *quando res plùs valent quàm verba?* Cicero fine Bruti, *Quòd ea gessissem quæ de me etiam me tacente ipsa loquerentur.* Τὰ ἔργα, de quibus Christus heic loquitur, vide per species suas enumerata Matth. 11.5. Μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, me nempe Christum esse, Deíque filium. Sacerdos Jovis Ammonis ad Alexandrum apud Diodorum Siculum lib. 17. Τεκμήρια δ' ἔσεσθαι τῆς ἐπὶ τῷ θεῷ γενέσεως τὸ μέγεθος τῶν ἐν ταῖς πράξεσι κατορθωμάτων.

Com. 28. ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς] Vide infrà 17. 2. Δίδωμι heic est δώσω. Apud Virgilium, *Do quodvis:* ubi Servius, *Bene præsenti usus est tempore, nam promissio Numinis pro facto est.* Hinc suprà 3.35. infrà 13.3. & 17.2. πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατήρ, &c. cùm tamen adhuc in terris agens acceperat promissionem tantùm, nec potestatem ipsam nisi post in cœlos ascensum.

Com. 29. ὃς δέδωκέ μοι] Subaudi αὐτά· sic sæpe poni hoc verbum relativo tacito, compluribus ad Luc. 15.16. exemplis indicavimus.

Ibid. καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου] Ad Deum D. Augustinus Confess. 2.6. *Quis à te separat quod diligis?*

Com. 30. Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν] Ἐν ἐμοὶ γὰρ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικεῖ, Coloss. 2.9. Ἕν ἐσμεν· *hoc sumus uterque quod singuli*, ut loquitur Solinus. Vide infrà 17.11, & 21. Apud Plautum Sticho,

> ——*Ego tu sum,*
> *Tu es ego.*——

Tertullianus in Apologetico, *Quod de Deo profectum est, Deus est, & Dei filius: & unus ambo.* Andronicus Rhodius 8.16. Οἱ ἐκ γονέων ὡς ἄλλοι αὐτοί, τῷ χωρὶς (id est, personarum distinctione,) μόνον διαφέροντες.

Com. 31. Ἐβάστασαν, &c. λίθους] Ex more, quoties irâ æstuarent: Exod. 17.4. Act. 14.19. Vide ad Apuleii 1. pag. 27. dicta. Ἐβάστασαν (ut & infrà 20.15.) pro ἦραν. Nec abhorret hoc genus loquendi à linguæ purioris usu. Antigonus (apud Stobæum) ad nescio quam mulierculam, de diademate suo, *Si scires quot periculis, imò ærumnis expositum sit*, οὐκ ἂν ἀπὸ κοπρίας κείμενον αὐτὸ ἐβάστασας.

Com. 32. Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν] *Feci, & quidem palàm*, exponit hîc Vir eximius. Est quidem id verum in re ipsa, at non in locutione; non enim aliud heic καλὰ ἔργα δεικνύειν, quàm simpliciter quod *edere*, aut *facere pulcra facinora*, Latini dicunt. Appianus in Ibericis de Viriatho, Μέγιστα ἔργα ἐπιδείξαντο. Plutarchus de Bruto, Πολλὰ ἄξια μνήμης ἔργα ἐπιδείξατο, ità enim, non, ut vulgò, ἀπεδείξατο scribendum. Herodianus in Pertinace, Ἐπιδειξάμενος, &c. πολλὰ σώφρονα καὶ καλὰ ἔργα. Sic & ἔργον καλὸν ἐπιδεικνὺς, Themistius 13. Orat. &, ἀγαθὰ ἐπιδεικνύειν, Orat. 16. Ἀρετὰς ἐπιδεικνύειν, Dionysius Halicarnassensis: καλῶς τι πρὸς ἀρετὴν ἐπιδεικνύειν, Diogenes Laertius in Heraclito: & è converso 2 Tim. 4.14. κακὰ ἐνδεικνὺς· ad quem locum annotata vide. Adde quæ in Græco Ecclesiastæ 2.24. & Psalmi 78.11.

Ibid. διὰ ποῖον αὐτῶν λιθάζετέ με;] Charientismus, qualis apud Apostolum ille, χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην. In Aristophanis Acharnensibus ad ea, Σὺ δὲ μή οὖν καταλεύσομεν, respondetur, ἀντὶ ποίας αἰτίας; Nec alienum Terentii illud 1. 2. Eunuchi, *Ob hæc facta abs te spernor:* ubi *facta* sunt *benefacta* quæ enumeraverat, ínque mentem reduxerat ei. Vide & Suidam in Ἀντ' εὐεργεσίης, &c. Nux apud Ovidium,

> *Omnia cùm faciam, cùm præstem sedula cunctis*
> *Officium, saxis officiosa petor.*

Ubi & vides de lapidatione agi.

Com. 33. Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας] q.d.

> Λάϊνον ἕσσο χιτῶνα κακῶν ἕνεχ' ὅσσα ἔοργας.

Homeri fortè est versiculus à Luciano citatus; ex quo Nonnus hoc loco (quod non monuerunt Interpretes nostri) πετρήεντι χιτῶνι dixit.

Ibid. ὅτι ἄνθρωπος ὢν ποιεῖς σεαυτὸν θεόν] Heraclitus in Epistola ad Hermodorum de Euthycle, Ἀσεβείας με γέγραπται, &c. ὡς ὅτι ἐπέγραψα τῷ βωμῷ οὐκ ἐπίσημα τὸ ἐμὸν ὄνομα, θεοποιῶν ἄνθρωπον ὄντα ἐμαυτόν. Ποιεῖς heic, jactas te. Sic suprà 8.53. & infrà 19.7. & 12. ubi illa, βασιλέα ἑαυτὸν ποιῶν, vertit Nonnus, ἑαυτὸν ἄνακτα λέγων. Cæterùm quod hoc in loco Joannis habemus, id suprà 5.18. dicitur ἴσον ἑαυτὸν τῷ θεῷ ποιεῖν· cui simile 2 Thessal. 2.4. θεὸν ἑαυτὸν ἀποδεικνύειν.

Com. 38. ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε, &c.] Pro, ἵνα γνόντες πιστεύσητε.

Κεφ. ια΄.

1. ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς.

2. (Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει.)

3. Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

4. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.

5. Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

6. Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας.

7. Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

8. Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, Ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

9. Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει.

10. Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

11. Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

12. Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

13. Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

14. Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παῤῥησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

15. Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ· ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

16. Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.

17. Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

18. Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε.

19. Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

20. Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

21. Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει.

22. Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεὸν, δώσει σοι ὁ Θεός.

23. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

24. Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει, ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

25. Εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

26. Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

27. Λέγει αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε· ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

Vulgata Verſio.

1. ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de caſtello Mariæ & Marthæ ſororis ejus.

2. (Maria autem erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit pedes ejus capillis ſuis; cujus frater Lazarus infirmabatur.)

3. Miſerunt ergò ſorores ejus ad eum dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.

4. Audiens autem Jeſus, dixit eis, Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei; ut glorificetur filius Dei per eam.

5. Diligebat autem Jeſus Martham, & ſororem ejus Mariam, & Lazarum.

6. Ut ergò audivit quia infirmabatur, tunc quidem manſit in eodem loco duobus diebus.

7. Deinde poſt hæc dicit diſcipulis ſuis, Eamus in Judæam iterum.

8. Dicunt ei diſcipuli, Rabbi, nunc quærebant te Judæi lapidare; & iterum vadis illuc?

9. Reſpondit Jeſus, Nónne duodecim ſunt horæ diei? Si quis ambulaverit in die, non offendit; quia lucem hujus mundi videt.

10. Si autem ambulaverit in nocte, offendit; quia lux non eſt in eo.

11. Hæc ait: & poſt hæc dicit eis, Lazarus amicus noſter dormit; ſed vado ut à ſomno excitem eum.

12. Dixerunt ergò diſcipuli ejus, Domine, ſi dormit, ſalvus erit.

13. Dixerat autem Jeſus de morte ejus: illi autem putaverunt quia de dormitione ſomni diceret.

14. Tunc ergò Jeſus dixit eis manifeſtè, Lazarus mortuus eſt:

15. Et gaudeo propter vos, ut credatis, quoniam non eram ibi: ſed eamus ad eum.

16. Dixit ergò Thomas qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos: Eamus & nos, ut moriamur cum eo.

17. Venit itaque Jeſus; & invênit eum quatuor dies jam in monumento habentem.

18. (Erat autem Bethania juxta Jeroſolymam quaſi ſtadiis quindecim.)

19. Multi autem ex Judæis venerant ad Martham & Mariam, ut conſolarentur eas de fratre ſuo.

20. Martha ergò ut audivit quia Jeſus venit, occurrit illi; Maria autem domi ſedebat.

21. Dixit ergò Martha ad Jeſum, Domine, ſi fuiſſes hîc, frater meus non fuiſſet mortuus.

22. Sed & nunc ſcio quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.

23. Dicit illi Jeſus, Reſurget frater tuus.

24. Dicit ei Martha, Scio quia reſurget in reſurrectione, in noviſſimo die.

25. Dixit ei Jeſus, Ego ſum reſurrectio & vita; qui credit in me, etiam ſi mortuus fuerit, vivet.

26. Et omnis qui vivit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27. Ait illi, Utique, Domine, ego credidi quia tu es Chriſtus filius Dei qui in hunc mundum veniſti.

28. Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε· καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

29. Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

30. (Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα.)

31. Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

32. Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

33. Ἰησοῦς οὖν, ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν·

34. Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

35. Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

36. Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

37. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

38. Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

39. Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

40. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

41. Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

42. Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα, εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

43. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

44. Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

45. Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

46. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

47. Συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

48. Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος.

49. Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

50. Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

28. Et cùm hæc dixiſſet, abiit, & vocavit Mariam ſororem ſuam ſilentio, dicens, Magiſter adeſt, & vocat te.

29. Illa ut audivit, ſurgit citò, & venit ad eum.

30. Nondum enim venerat Jeſus in caſtellum: ſed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha.

31. Judæi ergò qui erant cum ea in domo, & conſolabantur eam, cùm vidiſſent Mariam quia citò ſurrexit & exiit, ſecuti ſunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum, ut ploret ibi.

32. Maria ergò cùm veniſſet ubi erat Jeſus, videns eum, cecidit ad pedes ejus, & dicit ei, Domine, ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.

33. Jeſus ergò ut vidit eam plorantem, & Judæos qui venerant cum ea plorantes, infremuit ſpiritu, & turbavit ſeipſum,

34. Et dixit, Ubi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine, veni, & vide.

35. Et lacrymatus eſt Jeſus.

36. Dixerunt ergò Judæi, Ecce quomodo amabat eum.

37. Quidam autem ex ipſis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere, ut hic non moreretur?

38. Jeſus ergò rurſum fremens in ſemetipſo, venit ad monumentum: erat autem ſpelunca; & lapis ſuperpoſitus erat ei.

39. Ait Jeſus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha ſoror ejus qui mortuus fuerat, Domine, jam fœtet, quatriduanus eſt enim.

40. Dicit ei Jeſus, Nónne dixi tibi quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei?

41. Tulerunt ergò lapidem. Jeſus autem elevatis ſurſum oculis, dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audiſti me.

42. Ego autem ſciebam quia ſemper me audis, ſed propter populum qui circumſtat, dixi, ut credant quia tu me miſiſti.

43. Hæc cùm dixiſſet, voce magnâ clamavit, Lazare, veni foras.

44. Et ſtatim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus inſtitis, & facies illius ſudario erat ligata. Dixit eis Jeſus, Solvite eum, & ſinite abire.

45. Multi ergò ex Judæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Jeſus, crediderunt in eum.

46. Quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos, & dixerunt eis quæ fecit Jeſus.

47. Collegerunt ergò Pontifices & Phariſæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa ſigna facit.

48. Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum; & venient Romani, & tollent noſtrum locum & gentem.

49. Unus autem ex ipſis Caiaphas nomine, cùm eſſet Pontifex anni illius, dixit eis, Vos neſcitis quicquam,

50. Nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.

51. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52. Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

53. Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54. Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις· ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55. Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56. Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57. Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

51. Hoc autem à semetipso non dixit; sed cùm esset pontifex anni illius, prophetavit quòd Jesus moriturus erat pro gente:

52. Et non tantùm pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi congregaret in unum.

53. Ab illo ergò die cogitaverunt ut interficerent eum.

54. Jesus ergò jam non in palàm ambulabat apud Judæos, sed abiit in regionem juxta desertum in civitatem quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur cum discipulis suis.

55. Proximum autem erat Pascha Judæorum; & ascenderunt multi Jerosolymam de regione ante Pascha, ut sanctificarent seipsos.

56. Quærebant ergò Jesum, & colloquebantur ad invicem in templo stantes, Quid putatis, quia non venit ad diem festum?

57. Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, ut si quis cognoverit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.

Ad Cap. XI.

Com. 1. Ἦν δὲ Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας ἐκ τῆς κώμης Μαρίας, &c.] Suidas, Κωμῆται οἱ παλαιοὶ τοὺς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀμφόδου καὶ τόπου ἔλεγον. Hesychius, Ὁμόθεν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου, ἐξ ὁμόθεν πεφυκότες. Ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης, &c. est, ἀπὸ Βηθανίας τῆς κώμης M. illud ἐκ enim abundare videtur. Ità suprà 1.45. de Philippo, Ἦν ἀπὸ Βηθσαϊδὰ, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· & Luc. 8.27. ἀνὴρ ἐκ τῆς πόλεως, est, ἀνὴρ τῆς πόλεως. Vulgatus, *à Bethania*, ut Matth. 21.11. & Act. 10.18. *à Nazareth*, Matth. 27.57. *ab Arimathea*: Act. 6.9. *à Cilicia*, & Act. 21.39. *à Tarso*, i. e. Tarsensis: ubique locorum istorum similiúmque Latinissimé. Sic *Ab Andria est ancilla hac*, Terentius dixit.

Com. 3. ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ] Antonomasia, emphatica magìs quàm si *Lazarum* dixisset. Sic Cantic. 1.7. & 2.3. Ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου. Virgilius,

> *Ut spolia, ut currus, útque ipsum corpus amici*
> *Conspexit:* ———

ubi Servius, *AMICI plus est quàm si Hectorem dixisset: ut alibi,* ——— *Parvúmque patri tendebat Iulum, cùm potuerat dicere, MIHI.*

Iterum Virgilius,

> *Æternúmque locus Palinuri nomen habebit:*

ad quæ Servius, *Palinuri plus est quàm si TUUM dixisset,*

Apud Terentium ille in Adelphis,

> ———*Repetóne quem dedi?*

ubi Donatus, *Minus erat si Æschinem diceret; sed plus est, Quem dedi.* Sic Marc. 14.44. ὁ παραδιδοὺς αὐτόν. Luc. 23.25. τὸν διὰ στάσιν, &c. εἰς φυλακὴν βεβλημένον· & suprà heic 9.37. ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστι. Vide & Joh. 20.2.

Com. 7. Ἔπειτα μετὰ τοῦτο] Satìs Græcé. Sic in Nubibus Aristophanis, εἶτα μετὰ τοῦτο. Vulgat. *deinde posthac*, quomodo Plautus in Menechmis, & Gellius 7. 3. *pòst deinde* dixerunt: quibus adde Juvenalis Scholiasten ad Sat. 4. sed correctum, nam vulgò malè legitur, *pòst indè*. Apuleius eodem sensu *tum post hac*, in de Philosophia libro, & Gellius 14.7. *post hac deinceps*. Plautus Casinæ prologo,

> ———*post id rursum denuo.*

Com. 8. νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;] Amici ad Tobiam seniorem 2. 8. *Jam hujus rei causâ interfici jussus es, & iterum sepelis mortuos?* Virgilius,

> *Quò referor toties? quæ mentem insania mutat?*

ubi Servius, *Insania enim est, unde vix evaseris, illuc reverti:* confer quæ suprà 7.25,26.

Com. 9. Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας;] Suidas, Ὥρα, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας. Seneca lib. De tranquil. animi ca. 15. de Asinio Pollione, *Nulla eum res ultra decimam retinuit, &c. totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat.*

Ibid. οὐ προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς, &c. βλέπει] Philo in περὶ μέθης, Τὰ ὑποβάλλοντα καὶ σκεῖζοντα ἄνθρωπον λόγῳ μετὰ αἱ βάσεις εἰσὶν, ἔργῳ δὲ, &c. ὄψις. Ὄψεις autem, quia (ut in Contextu nostro) τὸ φῶς τῆς ἡμέρας βλέπει.

Com. 10. Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει] D. Augustinus in Psal. 34. *Unusquisque in tenebris, &c. si pedem moverit, labitur.* Helladius in Chrestomathia, Νὺξ ἀπὸ τοῦ νύττω γέγονε κατ' ἀποκοπὴν, νυττόμεθα γὰρ ἐν τῷ σκότει, προσπταίοντες, &c. Apuleius 2. *Vento, &c. lumen quo nitebamur exstinguitur, ut vix improvida noctis caligine liberati, digitis pedum detunsis ob lapides, hospitium fessi rediremus.* In Vespis Aristophanis,

> ———Προσέκοψα τῷ σκότῳ τὸν δάκτυλόν μου.

Alexis apud Eustathium in Odyss. Η'.

> Ὁ πρῶτος εὑρὼν μετὰ λυχνοῦχου περιπατεῖν
> Τῆς νυκτὸς, ἦν τις κηδεμὼν τῶν δακτύλων.

Adde quæ infrà 12.35. Luc. 1.79. Prov. 4.19. & 1 Joh. 2.11. Προσκόπτει Vulgato *offendit*: ex eo fortè in Glossario, *Offendit*, προσκόπτει.

Com. 11. κεκοίμηται, ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν] Apud Plutarchum in περὶ ἀοργησίας, Καθεύδεις, αὐτὴν δ' ἐγὼ ἐγείρω. Nec aliud heic esse κοιμᾶσθαι, quàm quod Matth. 9.24. in re non dissimili καθεύδειν, apparet ex verbo sequente ἐξυπνίζειν Vide Artemidorum ad dictum Matthæi locum adductum: ubi & κοιμᾶσθαι habemus. Κοιμᾶσθαι autem, sive *dormire*, vel *quiescere* Lazarum ait Christus, non quòd non mortuum sciret, sed ut notum faceret, vi divinæ potestatis suæ tam facilè eum à somno mortis propediem suscitaturum, ac si tacto latere ejus è somno eum quietis ad vigilandum excitaret. P. Chrysologus Serm. 34. *Verè apud Deum mors somnus est, quia velociùs mortuum ad vitam suscitat, quàm de somno dormiens ab homine suscitatur.* Euthymius ad Marc. 5. in narratione non dispari, *Illis quidem mortua*

tua erat, sibi autem dormiebat: illi namque suscitare eam non poterant, ipse verò perfacilè. Lactantius 4. 15. *Nec satis fuit quod,* &c. *nisi etiam mortuos suscitaret, velut è somnis solutos, ad vitámque revocaret.*

Com. 12. εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται] Sirachides 10. 11. Ἀῤῥώστημα βαρὺ ἐκνήφει ὕπνος. Menander,

Ὕπνος δ' πάσης ἐστὶν ὑγίεια νόσου.

Dio Prusæensis Orat. 32. *Ægrotantibus non modicum ad salutem momentum est, si paulisper quiescunt.* In sententiis Secundi philosophi, Τί ἐστιν ὕπνος; καμάτων ἀνάπαυσις, ἰατρῶν κατόρθωμα, &c. νοσούντων εὐχή. Seneca Herc. Oetæo,

Longus dolorem forsitan vincet sopor:

& alibi,

Detur quieti tempus, ut somno gravis
Vis victa morbi pectus oppressum levet.

Medicus apud Achillem Tatium lib. 4. Ὕπνον αὐτῇ παρασκευάσωμεν, ὅπως τὸ ἄγριον τῆς ἀκμῆς ἡμερώσωμεν. Somnum ἰατρὸν νόσου dixit & Sophocles apud Plutarchum: Euripides, νόσου ἐπίκουρον. Curtius de Alexandri graviter ægrotantis exercitu, *Non priùs* (à regia) *recesserunt, quàm compertum est somno paulisper requiescere. Hinc certiorem spem salutis ejus in castra retulerunt.*

Com. 15. ἵνα πιστεύσητε, &c.] Non puto hæc παρενθετικῶς, ut vulgò, debere concipi, sed per trajectionem poni. Videtur ordo fuisse, χαίρω δι' ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ, ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέστειλε. Vide infrà com. 42.

Com. 16. Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ] In Passione D. Cypriani, *Cùm duceretur, populus fratrum plangens & ejulans, dicebat, Et nos cum eo decollemur.* Apud Virgilium est,

Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:

& Horatium,

——Ibimus, ibimus,
Utcunque præcedes, supremum
Carpere iter comites parati.

At non à tali affectu ista Thomæ videntur prolata: vult forsan ille dicere, Quoniam certus est revertendi Bethaniam, ubi nuper (suprà com. 8.) imminentem vix necem effugit, comitemur & nos eum tanquam ad mortem haud dubiam proficiscentes: αὐτοῦ enim, non (cum Viro eximio) ad Lazarum, sed ad Christum retulerim. Virgilius de Priamo jam captâ Trojâ,

——Densos fertur moriturus in hostes.

Idem 11. de Tarchonte,

——Equum in medios, moriturus & ipse
Concitat——

Ubi Servius, *Moriturus animo, nam moriturus non est. Animum* non *voluntatem* Servius, at *expectationem* vocat. Iterum 2. Virgilius,

Et sese medium injecit periturus in agmen.

Ad quæ Servius, *Melior sensus est si referatur ad dimicantis affectum.* D. Ambrosius Offic. 3. 13. de Juditha, Assyriorum castra penetrante, *Quantum ad molem periculi spectat, moritura processit.* Apud Senecam,

Imus ad professæ mortis audacem viam.

Apuleius de Psyche fugitiva, Veneri autem crudeli Dominæ se sistere meditante, *Ad dubium obsequium, imò ad certum exitium præparata.* Gellius 3. 7. *Tribunus & quadringenti illi ad moriendum proficiscuntur:* id est, ad locum & discrimen unde evasuros se non audebant sperare.

Com. 19. πρὸς τὰς περὶ τὴν Μάρθαν καὶ Μαρίαν] Idiotismus satis notus, quem, ut rectè Vir doctrinæ exquisitæ agnovit, ità mirum est proposuisse eum cogitandum an hujusmodi locutio non ipsas tantùm, sed & familiam ipsarum comprehenderet: disertè enim sequitur, περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν· nec potuit Lazarus familiam totam cognatione contingere.

Ibid. ἵνα παραμυθήσωνται αὐτάς] Plutarchus in Consolatione, Γυναῖκες ἀνδρῶν φιλοπενθέστεραί εἰσιν. Andronicus Rhodius 9. 12. §. 6. Γύναια, καὶ τῶν ἀνδρῶν οἱ γυναικώδεις τοῖς συστενάζουσι χαίρουσι, καὶ φιλοῦσιν ὡς φίλους, καὶ συναλγοῦντας. Ἵνα π. α. de fratre nempe recens mortuo. Seneca 63 Epistolâ, *Dolor recens consolatorem invenit,* &c. Vide Jobi 2. 11. Non video autem cur dubitemus an sub verbo πολλοὶ, quo Joannes utitur, etiam mulieres comprehendantur. Varro lib. 5. de L. L. *Allocutum mulieres ire aiunt, cum eunt ad aliquem locutum consolandi causâ:* i. e. (ut in Contextu nostro) ἵνα παραμυθήσωνται. Adde, quòd si viri cum mulieribus non ineptè dolorem sociant, multò minùs mulieres. Quin & verbum *Si quis* tam masculum quàm feminam (i. e. tam feminam quàm masculum) complecti docemur vel ex l. 1. de verb. signif.

Com. 25. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται] Ἐὰν (ut Luc. 17. 33.) ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν, ζωογονήσει αὐτήν. Vide 2 Cor. 4. 10. & 13. 4. De Deo Tertullianus, *Si injuriam deposueris penès eum, ultor est,* &c. *si mortem, resuscitator.* Ἀποθάνῃ hîc intellige, mei nominis causâ: &, ζήσεται, nempe, κατὰ θεὸν πνεύματι, ut 1 Pet. 4. 6. qui locus Evangelicum illum non malè illustrat. P. Chrysologus Serm. 174. *Justus tunc inchoat vivere, cùm pro Christo meretur occidi:* ubi *meretur,* est *dignus habetur,* καταξιοῦται. In verbis Christi porrò est ὀξύμωρον, quale in Arriani illis 4. 1. de Socrate, ἀποθνήσκων σώζεται, & Ciceronis de amicis in Lælio suo, *Absentes adsunt,* &c. *& (quod dictu difficilius) mortui vivunt.* Idem in Orat. pro Archia, de Gloria loquens, *Efficit ut absentes adsimus, mortui vivamus.*

Ibid. ζήσεται] Μεταβήσεται ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ut suprà 5. 24. ubi & de credulitate agitur.

Com. 28. καὶ φωνεῖ σε] Ità 1. Apuleii, *Rogat te, inquit,* &c. & 2. *Rogat te hospes.* Et ità apud Joannem vertendum putem, non *vocat te.*

Com. 29. Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ] Apud Euripidem in Hippolyto,

Κραυγῆς ἀκούσας σῆς, ἀφικόμην, πάτερ,
Σπουδῇ——

Judith. 13. 12. Ὡς ἤκουσαν, &c. ἐσπούδασαν τοῦ καταβῆναι, &c. Cicero Famil. 11. 27. ad Martium, *Veni Brundusium, oblitúmne me putas quâ celeritate, ut primùm audieris, ad me,* &c. *advolâris?* Ovidius,

Nunciet heic aliquis Dominam venisse? resurgam.

Ibid. ἐγείρεται ταχὺ]

Præcipitátque moras omnes, opera omnia rumpit, Virg.

Theocr. 14.

Μάστακα δ' οἷα τέκνοισιν ὑπωροφίοισι χελιδὼν
Ἄψορρον ταχινὰ πέτεται βίον ἄλλον ἀγείρειν·
Ὠκυτέρα μαλακᾶς ἀπὸ δίφρακος ἔδραμε τήνα.

Vide & quæ infrà de Petro 21. 7.

Com. 31. ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ] Hoc Sapient. 19. 3. νεκρῶν τάφοις προσοδυρόμενοι. Nec apud Hebræos tantùm id moris fuit, sed & alias gentes. Apud Quintilianum ille Decl. 19. *Eamus ad tumulum, misceamus super busta lacrymas.* Petronius de matrona Ephesina, quæ maritum extulerat, *Positum in hypogæo corpus Græco more custodire, ac flere totis noctibus diebúsque cœpit. Sepulcro mortui filii assidere,* (ad flendum nempe) habemus itidem in lemmate Controvers. 1. libri 4. senioris Senecæ. Et, *ad filii sepulcrum currere,* (nempe flendi causâ) apud Senecam juniorem cap. 25. Consol. ad Marciam. De Priamo Q. Calaber,

Ἀλλ' ὁ γ' Ἕκτορος ἦστο τάφῳ ἔπι, δάκρυα χέων.

Apud Euripidem Hercules,

Κέκραγε, συμπενθῆσαι, ἐλθεῖν εἰς τάφον
Παίδων, &c.——

Leo Imperator Constitut. 53. Φίλοις, συγγενέσιν, οἰκείοις τοῦ τεθνεῶτος μέγα εἰς παραμύθιον τοῦ ἄλγους, καὶ τῆς ἀποστερήσεως τοῦ ποθουμένου τύμβῳ περιπλέκεσθαι, καὶ ἐπ' αὐτῷ χεόμενα δάκρυα.

Com.

Com.32. ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ] Ennius apud Nonium, & de muliere, *Lacrymánsque ad genua accidit:* propiùs autem ad historiam præsentem Cicero 5 Verrinâ, *Filii nomen implorans, mihi ad pedes misera jacuit, quasi ego excitare filium ejus ab Inferis possem:* & Apuleius, ubi de Zachla Ægyptio, *Cujus diu manus deosculatus, & ipsa genua contingens, Miserere ait, miserere: da brevem Solis usuram, & in æternum conditis luminibus modicam lucem infunde.*

Com.33. καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας] Vide Act.9.39. Cicero 2 de Legibus. *Habet luctum concursus hominum, quocirca Pittacus accedere quenquam vetat in funus aliorum.*

Ibid. ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι] Id est, ut infrà 38. ἐν ἑαυτῷ ἐνεβριμήσατο· nec enim Græcis veteribus hoc aliter exponentibus accedo. Sic Marc.8.12. τῷ πνεύματι ἀναστενάζειν. Act.17.16. τὸ πνεῦμα παρωξύνετο· sed pro locorum ratione affectus intelligendi. Heic motum ex lacrymis circumstantium lacrymas producturum acceperim. Horatius,

Ut ridentibus arrident, ità flentibus adsunt
Humani vultus.———

Curtius lib.5. *Plures lacrymas commovêre quàm profuderant ipsi.* Idem alibi de Alexandro, *Postquam ipsorum* (militum) *ejulatum atque pœnitentiam,* &c. *vidisset, diu quoque collacrymatus est.* Apuleius 4. *Altiùs ejulans se, & assiduis singultibus ilia quatiens, mihi quoque lacrymas excussit.* Achilles Tatius, Ἀπεσπάσατο αὖθις νεανίσκος, &c. δακρύων ἐμπεπλησμένος, καὶ ἡμῖν δὲ πᾶσι κατέφερετο δάκρυα.

Ibid. Καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν] Est quod infrà 12.27. τῇ ψυχῇ τετάρακται· & 13.21. ἐταράχθη τῷ πνεύματι· ponitur enim heic reciprocum pro passivo, ut in illis 2 Petr.2.8. τὴν ψυχὴν (αὐτοῦ) ἐβασάνιζεν· quâ formâ & Itali hodierni *si commosse*. Genes.43.30. de Joseph Benjamino viso, Ἐταράχθη, συνεστρέφετο αὐτοῦ τὰ ἔντερα. Vide & in Græco Psal.41.12.& 3 Reg.3.26. Hesychius, Ἐνεβριμήσατο, ὠργίσθη, ἐτάραξεν· scribendum ἐτάραξεν ἑαυτόν· ad istum enim Joannis locum haud dubium quin respexerit: ità & ταράττειν ἑαυτόν, Plutarchus in Agesilai vita. Theophylactus ad Hebr.12.11. Ὁ λυπούμενος ταράττεται. Turbatus est autem Christus, ut jam diximus, ab aspectu lacrymarum Mariæ & amicorum ejus. Æneas apud Virgilium,

———*Et raris turbatus vocibus hisce:*

Ubi Servius, *Turbatus lugente scilicet Andromache.*

Com.35. Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς] Ut & Luc.19.41.& 22.44. Euthymius ad Matth.26.ea, COEPIT CONTRISTARI, *Permisit enim Natura pati quod suum erat:* & ad hunc ipsum Joannis locum, *Vult utramque suam naturam agnosci, ideo nunc quidem humano more, nunc divino, varia demonstrat.*

Ibid. ἐδάκρυσεν] Seneca de lacrymis loquens Epist.99. *Sæpe salvâ sapientis auctoritate fluxerunt, tanto temperamento, ut illis nec humanitas, nec dignitas deesset.*

Com.36. Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν] Tertullianus ex persona Paganorum de Christianis loquentium, *Vide ut invicem se diligunt.* De Andronico Nicetas Choniates, Ἐπὶ τῷ σωματοφυλακούντι (Manuelis) μνημείῳ, πικρῶς ἐδάκρυσεν, &c. ὡς καὶ πολλοὺς τῶν παρεσότων, &c. εἰπεῖν, ὦ τῆς θαύματος! πῶς ἐφίλει τὸ συγγενῆ ἄνακτα! Adeò moraliter heic amoris erga Lazarum Christi ex lacrymis ejus argumentum sumitur. Calpurnius Flaccus Declam.6. *Omnes sciunt, lacrymas ex uno misericordiæ fonte manare, in amore autem vel maximè.*

Τὸ γὰρ φιλῆσαι τὸ θανόντ' ἄγει δάκρυ,

dixit & Græcus Tragicus in Alcestide.

Com.39. τὸν λίθον] Ità *capuli cooperculum* lib.10 Apuleii.

Ibid. ἤδη ὄζει] Glossarium, *Olet*, ὄζει. Aristophanes apud Suidam, Ἤδη γὰρ ὄζειν, &c. μοι δοκεῖ. Lucianus, Καὶ μύρῳ, &c. χρίσαντες τὸ σῶμα, πρὸς δυσωδίαν ἤδη βιαζόμενον. Chrysostomus ad 1 Thess.5. οἱ νεκροὶ δυσωδεῖς εἰσι καὶ ὀδωδότες. P. Chrysologus Serm.19. *Recedente animâ, mox corpori fœtor, corruptio, putredo.* Lucret.6.

Rancida quo perolent projecta cadavera ritu.

Idem 3.

———*Cùm corpus nequeat perferre animai*
Dissidium, quin id tetro tabescat odore.

In Glossis, Ὄζω σαπρὸν, *fœteo, puteo:* ibidem, Ὀσμὴ σαπρά, *putor, fœtor, pedor.* Glossæ aliæ, *Putidum*, &c. ὀζόμενον.

Ibid. τεταρταῖος γάρ ἐστιν] Et ideo ἐωλόνεκρος. Suidas, Ἐωλόνεκρος, ὁ πρὸ πολλοῦ τεθνηκὼς, τεταρταῖος· lege, πρὸ πολλοῦ, & pro τεταρταῖος, τεταῖος, vel τεταρταῖος. Τεταρταῖος heic *quatriduanus*: i.e. quartus jam agitur dies ex quo mortuus est. Servius ad Æneid.4. *Bona elocutio rem loci vel temporis ad personam transferre.* Philostratus in Heroicis de Achillis cadavere, τεταῖος ἤδη κειμένου τοῦ νεκροῦ. Xenophon, & de mortuis quibusdam, ἤδη ἦσαν πεμπταῖοι.

Com.40. ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει, &c.] Arrianus 2.19. in Epictetum, Μόνον πιστεύσατέ μοι, καὶ ὄψεσθε.

Com.41. οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος] Ellipsis, pro τοῦ μνημείου οὗ ἦν ὁ τ.κ. Sic in 10 Apuleii Milés. *Ad sepulcrum illud in quo corpus,* &c. *jacebat.* Hesychius, Κεῖται, &c. ἐπὶ θανάτου ἢ ἀπραξίας.

Ibid. Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου, &c. ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα, &c.] Exaudi me, ut semper aliàs, & nunc quoque, ut hic populus, &c. Chrysis ad Apollinis numen Iliad. α'.

Ἤδη μὲν ποτ' ἐμεῦ πάρος ἔκλυες εὐξαμένοιο, &c.
Ἠδ' ἔτι καὶ νῦν μοι τόδ' ἐπικρήηνον ἐέλδωρ.

Διὰ τὸν ὄχλον τ. περιεστῶτα, propter turbam istam circumstantem. Hesychius, Τὸ περιὸν, πλῆθος. Apuleius 4 Florid. *Plurimos homines ingenti multitudine qui exequias venerant circumstare.*

Ibid. ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας]

Pignora da, Genitor, per quæ tua vera propago
Credar.———

Adde quæ infrà 17.23,24.

Com.44. δεδεμένος, &c. κειρίαις] *Feralibus amiculis adstrictus atque obditus*, ut apposite lib. 10 Apuleius locutus. *Linea sepultorum vincula* Tertullianus dixit. Nilus apud Photium de infante adhuc in utero latente, Τοῖς παρὰ τῆς φύσεως ἐνειλημμένος σπαργάνοις πρόσοικα νεκρῷ κειρίαις δεδεμένῳ. Κειρίαι, *fasciæ*, sive *instita*, ut heic vertunt Vulgat. & Augustinus. Sic in vetere locupletissimo Onomastico, *Instita*, κειρία. Hinc & *instito*, *mortuum involvo*, in Glossis Isidori dictis. Legimus in Hesychio, Κειρίαις ἐπιθανάτια, ἐντετυλιγμένα· quæ verba manifestè sunt mendosa, fortasse & confusa: tentabam itaque festinans sic legere, Κειρίαις ἐντετυλιγμένοι· & pòst, pro ἐπιθανάτια, ἐπὶ τεθνηκότων reponere. Si aptiùs quis correxerit, apud me gratiam inibit.

Ibid. καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο] Vulgatus, *sudario erat ligata:* meliùs responderet Græco *circumligata:* sic in Glossario, Περιδεδεμένος, *circumligatus*. Bene autem ἡ ὄψις αὐτοῦ· etsi nonnunquam enim latiùs vox *sudarii* ponatur: præcipuè faciei tegendæ inserviebat. Suetonius Nerone, *Adoperto capite, & ante faciem sudario obtenso.* Et notavit quidam in margine MS. codicis, ad locum Act.19.12. hæc verba adscribi, τὰ σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσιν, &c.

Com.45. θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν] Ἐπίστευσε, ut Thomas Joh.20.29. ὅτι εἶδον· sic Act.8.13. & 13.12. suprà hîc 2.23. & 4.39,53. & 7.31. & 10.41,42. vide & Judith.14.6.

Com.47. Συνήγαγον συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν;] Similia Act.4.15,16.

Ibid. ὅτι ὁ ἄνθρωπος, &c.] ὅτι contemptim, ut Act.6.14. de Eodem, ὁ Ἰησοῦς, &c. ὅτι vide & Act.5.12.

Com.48. Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν] In Græco Judithis cap.10. Assyrii de Hebræis, Ἀφέντες δυνήσονται κατασοφίζεσθαι.

Ibid. ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, &c.] Ἀροῦσι, delebunt, exterminabunt. Hesychius, Ἄρη, λῆψη πολέμῳ. Idem, Ἄρσιν, ἀφανισμόν· quo sensu & Coloss.2.14. ἐκ μέσου αἴρειν. Τόπον, *urbem*: ut Act.6.13. & 12.17. Sic τοὺς τῆς Αἰγύπτου τόπους, Julianus in Epistolis: quâ facie & Latini. Ovidius,

———*Sic*

———*Sic toties versa est fortuna locorum.*

Interpres vetus (sive Vulgatus) Job. 2. 11. *Venerunt singuli de loco suo:* vide ad dictum Act. 6. 13. locum notata.

Com. 49. Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, &c.] Post αὐτῶν distinctionis notam ponendam existimaverim, ut in voce Καϊάφας, quis ille unus fuerit καθ' ἐπεξήγησιν dicatur: vide ad 1 Tim. 2. 5. dicta.

Ibid. οὐκ οἴδατε οὐδέν] Οὐκ ἔστιν (ut 1 Cor. 6. 5.) σοφὸς οὐδὲ εἷς ἐν ὑμῖν· nimirum, quod attinet negotium id de quo agitur. Simile 1 Tim. 6. 4. μηδὲν ἐπιστάμενος.

Com. 50. καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται] Arrianus 2. 10. in Epictetum, Κυριώτερον τὸ ὅλον τοῦ μέρους, καὶ ἡ πόλις τοῦ πολίτου. Servius ad Æneid. 3. ea,

———*Priamique evertere gentem,*

Laomedontis & Paridis culpâ universa gens perire non debebit. Quæ adduximus, tanquam ex parte tantùm respondentia argumento nostro.

Com. 51. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν] Signanter hoc dictum, cùm sequatur προεφήτευσεν. προφητεία ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, &c. 2 Pet. 1. 20.

Ibid. ἀλλ' ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν] P. Chrysologus Serm. 5. *Sicut in spinis rosa, hoc est, in frutice horrenti miri odoris flosculi germinant, ità sensus aliquoties pessimorum ad bona divinitatis impulsu aguntur inviti: ut non sit meriti, sed mysterii quod loquuntur.* Adrianus in Synopsi Prophetarum ab Hœschelio edita, Ἡ θεία (πρόγνωσις) &c. τοῖς ἀξίοις περιγίνεται διὰ αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἰσὶν ἄξιοι· τοῖς ἀναξίοις δὲ διά τινας οἰκονομίας· ὡς τῷ Λαμέχ, τῷ Φαραώ, τῷ Βαλαάμ, τῷ Ναβουχοδονόσορ, τῷ Καϊάφᾳ. Euthymius ad Matth. 7. *In vetere quoque Testamento in multis indignis gratia operabatur: ut per eos aliis beneficium præstaret, &c. Balaam, cùm à fide & conversatione bona esset alienus, prophetabat: quin & Pharaoni, & Nabuchodonosori, & filio ejus Baltasari, cùm essent impiissimi ac sceleratissimi, Deus futura demonstravit propter aliorum gubernationem.* Chrysostomus ad Coloss. 1. Καὶ Καϊάφας προεφήτευσε, Χειροτονητὸς ὤν, διὰ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα. Pontificibus autem maximis prophetiæ spiritum nonnunquam supervenisse videmus etiam ex iis quæ de Hyrcano 13. 18. Antiquitatum Josephus narrat. Macrobius Somn. Scip. 1. 3. *Aiunt, non habenda pro veris de statu civitatis somnia, nisi quæ rector ejus, magistratúsve vidisset, &c. Ideo apud Homerum cùm in concilio Græcorum Agamemnon somnium quod de instruendo prælio viderat, publicaret; Nestor, &c. concilians fidem relatis, de statu (inquit) publico credendum regio somnio, quod si alter vidisset, repudiaremus ut futile.* Cicero 1. de Divinat. *Apud Veteres qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant: ut enim sapere, sic divinare regale ducebant.* His adde quæ 1. 2. Oneirocritici apud Artemidorum.

Com. 52. καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν] Τοὺς ἐσκορπισμένους συνάγειν dixit & 1. 58. Artemidorus. Τέκνα hoc loco vocat Joannes quæ alibi πρόβατα: quod videre est ex voce διεσκορπισμένα, item ex locutione illa, εἰς ἓν συναγαγεῖν. Corippus Africanus,

———*Et in unum congregat agnos.*

Virgil. 3. Eclog.

Tityre, coge pecus:———

ubi Servius, *Collige, & in unum redige.* Aptè heic se exhibet Varro, & fortè emendandus. Legimus in de R. R. 2. 3. *Capræ lascivæ, & quæ dispergant se: contrà, oves quæ se congregent ac condensent in locum unum:* ubi τὸ *locum* (ut ex Servio & Corippo vidimus) injuriâ videtur locum habere, scribendúmque *quæ se, &c. condensent in unum.* Addamus Virgilii ista, ex Ecl. 7.

Compulerántque greges Corydon & Thyrsis in unum:

& hæc Vulgatæ versionis Micheæ 2. 12. *In unum conducam reliquias Israel, pariter ponam illum quasi gregem in ovili.* Nec rejiciamus Glossarii illud, *Cogit in unum*, Συνάγει quem locum etiam obiter corrigo, εἰς ἓν συνάγει reponendo. *In unum comportare*, dixit Horatius; *In unum copias contrahere*, Salustius in Jugurthino.

Com. 53. ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν] Ἵνα heic est τὸ πῶς, ut Luc. 22. vel, ut Matth. 27. 1. ὥστε.

Com. 54. Ἰησοῦς οὖν οὐκέτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει] Id est, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ, ut suprà 7. 10. Lampridius ubi de conjuratione in Commodum inita, *Posthac nunquam facilè in publicum processit.*

Ibid. ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν, &c. εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν] Confer Matth. 10. 23. & quæ ibi annotata.

Ibid. κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ] Sic suprà 3. 2. Plutarchus, ubi de Cinna Poeta lacerato ac discerpto, Τοῦτο τὸ πάθος δείσαντες οἱ περὶ Βροῦτον, ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἐν Ἀντίῳ διέτριβον.

JOANNIS

JOANNIS PRICÆI

IN

ACTA APOSTOLORUM

ANNOTATA.

ΚΕΦ. α΄.

1. ΤΟ'Ν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,

2. Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη·

3. Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

4. Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.

5. Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

6. Οἱ μὲν οὖν, συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

7. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.

8. Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

9. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη· καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

10. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·

11. Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

12. Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

13. Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου, καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

14. Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Versio Vulgata.

1. PRimum quidem sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Jesus facere & docere,

2. Usque in diem quâ præcipiens Apostolis per Spiritum Sanctum, quos elegit, assumptus est:

3. Quibus & præbuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.

4. Et convescens, præcepit eis ab Jerosolymis nè discederent, sed exspectarent promissionem Patris, quam audistis (inquit) per os meum.

5. Quia Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.

6. Igitur qui convenerant, interrogabant eum, dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?

7. Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.

8. Sed accipietis virtutem supervenientis Spiritûs sancti in vos, & eritis mihi testes in Jerusalem, & in omni Judæa & Samaria, & usque ad ultimum terræ.

9. Et cùm hæc dixisset, videntibus illis elevatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.

10. Cúmque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce duo viri astiterunt juxta illos in vestibus albis,

11. Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? hic Jesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.

12. Tunc reversi sunt Jerosolymam à monte qui vocatur Oliveti, qui est juxta Jerusalem, sabbati habens iter.

13. Et cùm introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus & Johannes, Jacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Judas Jacobi.

14. Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Jesu, & fratribus ejus.

15. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

16. Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν·

17. Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

18. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος· καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

19. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, Ἀκελδαμά, τουτέστι, χωρίον αἵματος.

20. Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. Καί, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος.

21. Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

22. Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

23. Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

24. Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα ὃν ἐξελέξω,

25. Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26. Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

15. In diebus illis exſurgens Petrus in medio fratrum, dixit (erat autem turba hominum ſimul ferè centum viginti)

16. Viri fratres, oportet impleri ſcripturam quam prædixit Spiritus ſanctus per os David de Juda, (qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jeſum:

17. Qui connumeratus erat in nobis, & ſortitus eſt ſortem miniſterii hujus.

18. Et hic quidem poſſedit agrum de mercede iniquitatis, & ſuſpenſus crepuit medius: & diffuſa ſunt omnia viſcera ejus.

19. Et notum factum eſt omnibus habitantibus Jeruſalem: ità ut appellaretur ager ille, linguâ eorum, Hacel-dema, hoc eſt, ager ſanguinis.)

20. Scriptum eſt enim in libro Pſalmorum, Fiat commoratio eorum deſerta, & non ſit qui inhabitet in ea. Et epiſcopatum ejus accipiat alter.

21. Oportet ergò ex his viris qui nobiſcum ſunt congregati, in omni tempore quo intravit & exivit inter nos Dominus Jeſus,

22. Incipiens à baptiſmate Johannis uſque in diem quâ aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis ejus nobiſcum fieri unum ex iſtis.

23. Et ſtatuerunt duos, Joſeph, qui vocabatur Barſabas, qui cognominatus eſt Juſtus, & Matthiam.

24. Et orantes dixerunt, Tu Domine, qui corda noſti omnium, oſtende quem elegeris ex his duobus unum,

25. Accipere locum miniſterii hujus & apoſtolatûs, de quo prævaricatus eſt Judas ut abiret in locum ſuum.

26. Et dederunt ſortes eis, & cecidit ſors ſuper Matthiam, & annumeratus eſt cum undecim Apoſtolis.

Ad Cap. I.

Com. 2. Ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη] Hæc verba ut ſubobſcurè prolata locum variis conjecturis dederunt. Beza eorum ordinem voluit talem eſſe οὓς ἐξελέξατο διὰ πνεύματος ἁγίου· quod poſtea jure merito improbavit Vir ſummè eruditus. Nuperrimus, immortaliſque memoriæ Expoſitor ſermonem compendioſum putavit, ut ſenſus ſit, mandaſſe Chriſtum quæ diſcipuli, poſt Spiritum ſanctum acceptum ſcilicet, per Eundem deberent agere. Sed nec ſenſum eum ex aliis horum Librorum locis confirmat, nec verò talis compendii ulla exempla profert. Fuit cùm putarem hujuſmodi connexionem eſſe, ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο, διὰ πνεύματος ἁγίου ἀνελήφθη. Sic infrà 8. 39. πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον· nunc probabilior videtur mihi hujuſcemodi conſtructio, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο ἐντειλάμενος, ἀνελήφθη· ad diem uſque quâ, poſtquam Apoſtolis à ſe electis mandata per Spiritum ſanctum dediſſet, in cœlum aſſumptus eſt. Διὰ πνεύματος ἐντέλλεσθαι, ut 2 Tim. 1. 14. διὰ πνεύματος φυλάττειν· infrà 11. 28. σημαίνειν διὰ πνεύματος, & 21. 4. διὰ πνεύματος λέγειν. Πνεῦμα ἅγιον autem heic (quod & 2 Pet. 1. 21. Luc. 4. 1. & alibi, etiam ubi de eodem Jeſu occurrit) non aliud quàm Luc. 4. 18. & citato Act. 8. 39. loco Κυρίου πνεῦμα. Per hoc verò dediſſe iis mandata dicitur, quia ῥήματα, id eſt, ἐντολὰς, à Patre accepta immediatè communicavit iis. Joh. 15. 15. & 17. 8. Vide & Joh. 6. 63. Nam nec Lucam hic, nec Marcum 16, 19. de præceptis tantùm ſub aſcenſum ejus relictis exiſtimamus loqui, (quod vel Matth. 28. 20. ex voce ἐνετειλάμην patet) ſed & cæteris quæ per totum magiſterii tempus inculcavit iis.

Com. 4. ἣν ἠκούσατέ μου] Id eſt, παρ' ἐμοῦ. Plena locutio 2 Tim. 1. 13. & 2. 2. occurrit. Et eſt Elleipſis bene Græca, ut ex Xenophonte Vir ſummus annotavit: adde & hunc locum Demoſthenis in de Corona, Παρελθὼν εἶπον πρὸς ὑμᾶς ἅ μου ἠκούσατε. Tranſitus porrò qualem heic habes ab obliqua ad directam orationem, eſt etiam Gal. 1. 23. infrà 23. 22. 17. 3. 19. 21. 25. 8, & 15. & 5. 14. in Euangelio.

Com. 7. Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ] q.d. Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως, Luc. 17. 20. Illam καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, 1 Tim. 6. 15. Confer Judith. 8. 13. Matth. 24. 36. 1 Pet. 1. 11. Sophocles,

——Οὐκ ἔστι
Πλὴν Διὸς οὐδεὶς τῶν μελλόντων Ταμίας.
Prudens futuri temporis exitum
Caliginoſâ nocte premit Deus.

χρόνους ἢ καιροὺς eſt ἓν διὰ δυοῖν· ſic Sophocles χρόνον καιρὸν apud Suidam.

Com. 8. Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς] Ità Angelus Luc. 1. 35. ad Mariam, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. De illa autem δυνάμει quæ heic Apoſtolis promiſſa, vide infrà ad 4. 33. annotata.

Com. 10.

Com. 10. ἄνδρες δύο, &c. ἐν ἐσθῆτι λευκῇ] Idem loquendi genus infrà 10.30. & Jacob. 2. 2. & id Græcum satis. Lucianus Philopseude, Ἱερὸν ἄνδρα, ἐξυρημένον, ἐν ὀθονίοις· sic Heliodori 1. ἐν ὅπλοις ἄνδρες· pro quo Apuleius *in ferro esse*.

Com. 11. Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε, &c.] Virgilius 2.

Festinate viri ——

ubi Servius, VIRI *increpantis est*. Aristophanes Pace;

Τί πάσχεθ' ἄνδρες; ἕστατ' ἐμπεπληγμένοι;

Confer infrà 2.14. 17.22. 19.35. 21.28. & 27.10.

Ibid. ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν] Vulgatus, *qui assumptus est à vobis in cœlum. A vobis*, i. à conspectu vestro.

Ibid. ὃν τρόπον] Sic Matth. 13.37. & 2 Tim. 3.8. in Græco Daniel. 1. & alibi. Gloss. Ὃν τρόπον, *Quemadmodum*. Hesychius, Ὃν τρόπον, καθάπερ, ὥσπερ, καθ' ὃν τύπον.

Com. 13. εἰς τὸ ὑπερῷον] *Cœnaculum* bene vertunt. Gloss. Δίαιτα, τὸ ὑπερῷον, *Cœnaculum*. Suetonius in Vitell. *meritorium cœnaculum* vocat. Apuleius 9. *superius cœnaculum*: & 3, & 4. *superius cubiculum*.

Com. 14. προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ] Sic infrà 6.4. Rom. 12.12. & Col. 4.2.

Com. 17. κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν] Nonnus ad cap. 13 Joannis,

——δωδεκάριθμος Ἰούδας.

Com. 18. ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας] *Agri proditionis pretium* etiam apud Tacitum Annal. 13. occurrunt.

Ibid. καὶ πρηνὴς γενόμενος] Virgil.

——*Pronúsque magister*

Volvitur in caput.——

Cernuus corruens 9. Apuleius dixit. In Glossis Isidori dictis, *Cernuus*, (sic legendum) *in caput ruens*. Servius ad Æneid. 10. *Cernuus dicitur qui cadit in faciem, quasi in eam partem quâ cernimus*.

Ibid. ἐλάκησε μέσος] In Glossario, Λακῶ, *Crepo*. Suidas, Ἐλάκησε, ἐσχίσθη. Aristophanes Nubibus, διαλακήσασα· ubi Scholia, Διαρραγεῖσα, λακὶς γὰρ τὸ σχίσμα. De hoc loco autem, & quomodo cum Matthæi 27.5. conciliandum putamus, ad dictum Matthæi locum fusè & luculenter egimus.

Ibid. καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ] 2 Sam. 10.10. καὶ ἐξεχύθη ἡ κοιλία αὐτοῦ· metonymicè pro σπλάγχνα. Ælianus 4.52. de Animal. Ἤδη δὲ καὶ ἵππων πλευραῖς ἐμπεσόντες, διέσχισαν, καὶ τὰ σπλάγχνα ἐξέχεαν. Quintilianus in Declamationibus, *Stabat ante oculos laceratus, & adhuc cruentus pater, ostendebátque effusa vitalia*.

Com. 19. καὶ γνωστὸν ἐγένετο, &c.] Ità infrà 9.42. & 19.17.

Com. 20. τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος] Apud Senecam in Apocol.

Dede neci, melior vacua sine regnet in aula.

Com. 22. ἀπὸ Ἰωάννου βαπτίσματος] id est, Ab eo tempore quo à Joanne baptizatus est: de qua loquendi forma ad Marcum dicemus.

Com. 24. Σὺ, Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων] Apoc. 2. 23. ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας. In Græco Jobi 7.20. Ὁ ἐπιστάμενος τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων. Philo in περὶ φιλανθρωπ. Τὸν ἀοράτου ψυχῆς ἔφορον, ὃς διάνοιαν ἀκριβῶς θεωρεῖ. Nazarius in Panegyrico, *Quamvis humanæ mentes profundos gerant cogitationum recessus, insinuat tamen se totam scrutatura divinitas*. Vide 1 Cor. 4.5. 1 Joh. 3.20. Rom. 8.27. 1 Paralip. 28.9. 1 Thess. 2.4. infra 15.8. & quæ ad Matth. 9.4. dicta.

Ibid. Ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα] Orarunt Deum, ut quem ex duobus illis successorem Judæ elegerat, indicare dignaretur. Plinius ad Jovem suum pro Trajano, *In consilio sis eligenti, monstrésque aliquem quem adoptari in Capitolio deceat*.

Com. 25. εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον] In Institut. Tit. de rer. divis. *Dum mortuum infert in locum suum*. Τόπος ἴδιος est ὃν λαμβάνειν ἔμελλε τόπος, ut Hebr. 11.8. nimirum qui Luc. 16. 28. βασάνου τόπος. At heic est Euphemismus. Ignatius ad Magnesios, Ἕκαστος εἰς τὸν ἴδιον τόπον χωρεῖν μέλλει. In MS. Regis mei est, τὸν τόπον τὸν δίκαιον· quæ certè lectio minimè posthabenda est. Sic apud Comicum Latinum, *I hinc quo dignus es*. Polycarpus ad Philippenses de beatis loquens, Εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ Κυρίῳ· id est, εἰς τὸν δίκαιον τόπον. Sic apud Philonem lib. Ὅτι τὸ θεῖον ἄτρεπτ. Ἀπάγεται δὲ εἰς ἀποδεδειγμένον κακούργων τόπον.

Com. 26. καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν] Jonæ 1.7. Καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ἰωνᾶν.

Κεφ. β'.

1. ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

2. Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.

3. Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

4. Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

5. Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

6. Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη· ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

7. Ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες, Γαλιλαῖοι;

8. Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

Versio Vulgata.

1. ET cùm complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco.

2. Et factus est repentè de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritûs vehementis, & replevit totam domum ubi erant sedentes.

3. Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.

4. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.

5. Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi, viri religiosi ex omni natione quæ sub cœlo est.

6. Factâ autem hâc voce convênit multitudo, & mente confusa est, quoniam audiebat unusquisque linguâ suâ illos loquentes.

7. Stupebant autem omnes, & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce, omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

8. Et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus?

9. Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

10. Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

11. Κρῆτες καὶ Ἄραβες· ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

12. Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

13. Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

14. Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

15. Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν (ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας)

16. Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,

17. Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

18. Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

19. Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

20. Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

21. Καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

22. Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι᾽ αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε·

23. Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

24. Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου· καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ.

25. Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

26. Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ᾽ ἐλπίδι.

27. Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

28. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

29. Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

30. Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι

9. Parthi, & Medi, & Ælamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Judæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,

10. Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & advenæ Romani, Judæi quoque & proselyti,

11. Cretes & Arabes: audivimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.

12. Stupebant autem omnes, & mirabantur, adinvicem dicentes, Quidnam vult hoc esse?

13. Alii autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.

14. Stans autem Petrus cum undecim, levavit vocem suam, & locutus est eis, Viri Judæi, & qui habitatis Jerusalem universi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.

15. Non enim, sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cùm sit hora diei tertia:

16. Sed hoc est quod dictum est per prophetam Joel,

17. Et erit, in novissimis diebus (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & juvenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18. Et quidem super servos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19. Et dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi.

20. Sol convertetur in tenebras & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus & manifestus.

21. Et erit, omnis quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit.

22. Viri Israelitæ, audite verba hæc, Jesum Nazarenum virum approbatum à Deo in vobis, virtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio vestrî, sicut vos scitis:

23. Hunc definito consilio & præscientiâ Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis.

24. Quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.

25. David enim dicit in eum, Providebam Dominum in conspectu meo semper: quoniam à dextris est mihi nè commovear.

26. Propter hoc lætatum est cor meum, & exsultavit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe.

27. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem.

28. Notas mihi fecisti vias vitæ; replebis me jucunditate cum facie tua.

29. Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David quoniam defunctus est, & sepultus est: & sepulcrum ejus est apud nos usq; in hodiernum diem.

30. Propheta igitur cùm esset, & sciret quia

ὅρκῳ

ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

31. Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

32. Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες.

33. Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

34. Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

35. Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36. Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

37. Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ· εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν, ἄνδρες ἀδελφοί;

38. Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος.

39. Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

40. Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο, καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

41. Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

42. Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.

43. Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

44. Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά.

45. Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.

46. Καθ᾽ ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·

47. Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus:

31. Providens locutus est de resurrectione Christi, quia neq; derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem.

32. Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos testes sumus.

33. Dexterâ igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritûs sancti acceptâ à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.

34. Non enim David ascendit in cœlum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dexteris meis,

35. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

36. Certissimè sciat ergò omnis domus Israel, quia & Dominum eum & Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis.

37. His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos, Quid faciemus, viri fratres?

38. Petrus verò ad illos, Pœnitentiam, inquit, agite, & baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum: & accipietis donum Spiritûs sancti.

39. Vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunq; advocaverit Dominus Deus noster.

40. Aliis etiam verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens, Salvamini à generatione ista prava.

41. Qui ergò receperunt sermonem ejus, baptizati sunt: & appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.

42. Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis, & orationibus.

43. Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia & signa per Apostolos in Jerusalem fiebant, & metus erat magnus in universis.

44. Omnes etiam qui credebant, erant pariter, & habebant omnia communia.

45. Possessiones & substantias vendebant, & dividebant illa omnibus, prout cuique opus erat.

46. Quotidie quoque perdurantes unanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exsultatione & simplicitate cordis:

47. Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salvi fierent quotidie in idipsum.

Ad Cap. II.

Com. 1. Ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν] Suprà 1. 14. infrà 5. 12.

Ibid. ἐπὶ τὸ αὐτὸ] Gloss. ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *Ibidem. In id ipsum. In unum.* Utitur Ignatius ad Ephes. & ad Magnesios. Plutarch. λόγ. παραμυθ. & Justin. 2 Apologet. Occurrit infrà etiam com. 44. 1 Cor. 7. 5. & 11. 20.

Com. 3. διαμεριζόμεναι γλῶσσαι] Vulgat. *dispertitæ linguæ.* In Glossario, Διαμερίζω, *dispertio*, &c.

Com. 4. καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδε] Ἕκαστος ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν, ut 1 Cor. 3. 5. Bene autem ὡς τὸ πνεῦμα ἐδίδε· Οὐ γὰρ (quod de Prophetis Petrus 2. 1. 21.) θελήματι ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν. Confer quod & infrà 10. 44, & 46.

Com. 5. ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν]

Tam varii linguis, habitu quàm vestis, ——

ut apud Poetam præcipuum.

Ibid. ἄνδρες εὐσεβεῖς] Vulgat. *religiosi.* In Glossis, *Religiosus*, &c. θεοσεβής.

Com. 6. ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν] Scholiastes ad Nubes Aristophanis, διάλεκτος, φωνῆς χαρακτὴρ ἐθνικός. Servius ad Æneid. 3. *Habet unaquaque gens incessum ac vocem propriam.* Tertullianus contra Marcionem, *Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelæ probares.*

Com. 7. ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ ἐθαύμαζον] Id est, ut Marc. 7. 37. ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο. Est autem plus ἐξίστασθαι quàm θαυμάζειν. Theophylactus ad Act. 10. Ἔκστασις δηλοῖ καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἔκπληξιν· & apud Martialem, *Admiror, stupeo.*—— Debebat id verbi itaque posteriùs poni: sed crassiùs & populariùs loquuntur Scriptores isti. Est itaque ἐξίσταντο καὶ ἐθαύμαζον, ut infrà 8. 13. apud Vulgatum Interpretem, *stupentes admirabantur.*

Com. 9. Πάρθοι, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, &c.] Boetius Consol. lib. 2. *Hoc brevis habitaculi septum plures incolunt nationes, linguâ, moribus, totius vitæ ratione distantes.*

Com. 11. τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ] Sic fine 3 Maccabaici, Τὰ τοῦ μεγίστου θεοῦ μεγαλεῖα. Utitur & Tobiæ Scriptor cap. 11. Artemidorus non semel posuit pro μεγαλειότης, ut lib. 3. Præfat. Τὸ τῆς τέχνης (ὀνειροκριτικῆς) μεγαλεῖον, & Procemio lib. 1. Τὸ τῶν ἐν αὐτῇ θεωρημάτων μεγαλεῖον. E converso Lucæ 9. 43. pro μεγαλείῳ, μεγαλειότητα habemus.

Com. 12. ἐξίσταντο δὲ πάντες] Id est, πλεῖστοι. Sequitur enim, ἕτεροι δὲ, &c. sic Hebr. 12. 8. Philipp. 2. 21.

Com. 13. ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσίν] De se inter salutandum lapso Lucianus, Οἱ παρόντες, οἱ μὲν ἐγέλων, οἱ δὲ ληρεῖν ὑφ' ἡλικίας, οἱ δὲ χθεσινῆς κραιπάλης ἀνάμεσον ἔτι ᾤοντό με εἶναι. Apud Terentium, *Quid ais? Perii. Temulenta es.* τοὺς θεοφορήτους τοῖς ἄφροσι μεθύειν δοκεῖν, etiam Philo dixit. Vide 1 Sam. 1. 14, 15. Paulus 1 Cor. 14. 23. de hoc ipso Spiritûs sancti dono agens, verbum μαίνεσθαι posuit. Ab irrisoribus hujusmodi etiam Baptistes οἰνοπότης dictus. Γλεῦκος hîc non est *mustum*, (quod nullum illâ anni horâ erat) sed, ut rectè notatum aliis, *perdulce vinum.* Virgil. 5 Eclogâ,

Vina novum fundam calathis arvisia nectar.

Ubi Servius, *Quæ vina sunt novum nectar: id est, magna dulcedo.*

Com. 14. Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα] Sic infrà 5. 29. Ὁ Πέτρος, καὶ οἱ Ἀπόστολοι· & com. 37. hujus capitis, Τὸν Πέτρον, καὶ τοὺς λοιποὺς Ἀποστόλους. Sic in Euang. 5. 9. 8. 45. 9. 32. & Marc. 16. 7. ubi Petrus seorsim à reliquis ob eminentiam nominatur. Sic Petronius, *Pindarus, novémque Lyrici.* Aristophanes, Ὦ Ζεῦ καὶ θεοί· & Cicero Catil. 1. *Magna diis immortalibus habenda gratia est, atque huic ipsi Jovi*, &c. Plinius Panegyr. *Præsides custodésque imperii deos*, &c. *ac te præcipuè, Capitoline Jupiter*, &c. Vide & Hebr. 11. 32. Servius ad Æneid. 11. *Est hæc consuetudo apud Poetas, ut à plebe segregent duces.*

Ibid. ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου]

Accipite hæc animis, atque hæc advertite dicta.

Scholiastes ad Pacem Aristophanis, ex Archilocho,

Πολῖται, τἀμὰ δὲ ξυνίητε ῥήματα.

Luc. 9. 44. Θέσθε εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους. Vide & infrà com. 22. In Plauti Asinar.

Auscultate, atque operam date, & mea dicta devorate.

Fulgentius in Virgil. Allegoriis, *Vacuas fac sedes aurium tuarum quò mea commigrare possint eloquia.*

Com. 15. οὐ γὰρ, &c. ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας] Argumentatur vel ab hora diei non esse ebrios eos. Eodem in contrariam partem argumento utitur etiam apud Plautum ille,

Diei tempus non vides? quid illum putes
Naturâ illâ atque ingenio? jam dudum ebrius est.

Τρίτην ὥραν intellige à Solis ortu, qui in illis terræ regionibus diei principium dabat.

Com. 21. πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται, &c.] Vide Rom. 10. 13. ubi & ἂν pro ἐάν.

Com. 22. ἄνδρα ἀπὸ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις.] In Glossis, Ἀποδεδειγμένος, *Designatus:* & ità hæc Lucæ citans Budæus Notis ad Pandectas vertebat: quo sensu & Philo suprà ad 1. 25. adductus. Erasmus *exhibitum.* Beza & Vetus *approbatum.* Interpres ultimus & accuratissimus *conspicuum.* Enallagen τοῦ ἀπὸ pro ὑπὸ rectè alii notârunt. Vocem ἀποδεδειγμένον itaque puto hoc velle, Testimonio irrefragabili & incontradicibili honoratum: ornatum ejusmodi testimonio de quo nullus dubitandi locus relictus, tam certo ut nulla certior sit ἀπόδειξις. Arrian. 3. 23. in Epictetum, Εὐφυὴς νεανίσκος, καὶ λόγου ἀκουστικός. Πόθεν τοῦτο; Ἐμὲ θαυμάζει. Εἴρηκας τὴν ἀπόδειξιν. Idem 4. 7. Τί χαίρω ἄν μοι φιλανθρώπως λαλήσῃ, καὶ ἀποδέξηταί με, καὶ ἄλλοις διηγῶμαι πῶς μοι ἐλάλησε; μὴ γὰρ Σωκράτης ἐστί; μὴ γὰρ Διογένης; ἵν' ὁ ἔπαινος αὐτοῦ ἀπόδειξις ᾖ περὶ ἐμοῦ; Philostratus 1. 23. Eunucho quodam cum muliere deprehenso, Ὁ μὲν Ἀπολλώνιος ἐς τὸν Δάμιν εἶδεν, ὡς δὴ τοῦ λόγου ἀποδεδειγμένου ὃς ἐφιλοσοφεῖτο αὐτοῖς περὶ τοῦ καὶ Εὐνούχων τὸ ἐρᾷν εἶναι. Testimonium autem de quo hîc agitur, erant signa, virtutes, &c. quibus palàm faciebat omnibus se à Deo missum. Joh. 3. 2. Nicodemus, Οὐδεὶς, &c. Vide & Joh. 5. 36. Εἰς ὑμᾶς est ἐν ὑμῖν, *inter vos:* nec aliud hîc dicitur quàm quod infrà 6. 8. de Stephano, Ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα ἐν τῷ λαῷ. Lucas 24. 19. de eodem Domino nostro, Δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ ἐν λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

Com. 23. τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, &c.] De sensu confer infrà 4. 28. Apud Euripidem Ione, ——Ἔκδοτος δὲ γίνομαι. Glossarium, Ἔκδοτος εἰς κόλασιν, *Dediticius.* Syrus βαλόντες hîc legit: quæ si vera scriptura, exprimitur hîc quod Marc. 8. 31. & Luc. 9. 22. in voce ἀποδοκιμάζεσθαι & sic τὸ ἔκδοτον ad Judæorum malitiam, non Dei consilium, referendum. Sed alteram lectionem firmat locus Rom. 8. 32. ab Erasmo citatus. Quin & eadem loquendi forma apud Josephum, Λαβὼν αὐτὸν ἔκδοτον ὑπὸ τοῦ ὕπνου, Antiq. 6. 14. ubi de Saule & Davide agit.

Com. 24. οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ] Paulus ad Rom. 6. 9. θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει. Vide & infrà 13. 34.

Com. 29. ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς] Beza *licet:* ἐξὸν pro ἔξεστι. Erasmus *quandoquidem licet.* Neuter ad sensum Lucæ. Ἐξὸν hîc valet ἐξὸν ἔσω. Ipsissima est apud Virgilium elleipsis,

Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura.

Ubi Servius, *subaudi* SIT. Qui quid liberiùs dicturi sunt (ut hîc Petrus) ità molliter præfari solent. Petronius, *Pace vestrâ liceat dixisse*, &c. In Epistolis Salviani, *Parentes reverendissimi, interrogari vos quæsumus liceat.* Tale & illud,

Det libertatem fandi: ——

& illud,

Sit mihi fas audita loqui: ——

& Minucii in Octavio, *Sustinebitis me impetum orationis liberius exserentem.* Vidit hîc sensum Vetus, qui *liceat* vertebat.

Ibid. ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη] Cato apud Priscianum, *Mortuus est, sepultus est.* Infrà 13. 36. de hoc eodem Davide, Ἐκοιμήθη, &c. καὶ εἶδε διαφθοράν.

Com. 30. ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ] In Græco Psal. 132. 11. est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, ut Luc. 1. 42. Apuleius

Ieius 5. *Cùm primùm prægnationem tuam plenus maturaverit uterus, opimiore fructu præditam devoraturum.* Hesychius καρπὸν (inter alia) τέκνα exponit.

Com. 36. ὃν ὑμεῖς ἐσαυρώσατε] Infrà 7. 52. ὃ ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε· & 3. 13. ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε.

Com. 37. ἀκούσαντες δὲ, κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ.]

Τὸ κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις.

Ἔνυξε τὴν διάνοιαν etiam Themistius 14. Orat. dixit. Basilius, Οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι νύττοντες καὶ τιτρώσκοντες τὴν ψυχήν. Simplicius in Præfatione de Epicteti sermonibus, Πολὺ τὸ δραστήριον καὶ κινητικὸν ἔχουσιν, ὡς τοὺς μὴ πάντα νενεκρωμένους νύττεσθαι ἐξ αὐτῶν. Vide Hebr. 4. 12. Luc. 24. 32. Ecclesiastes 12. 11. Λόγοι σοφῶν ὡς τὰ βούκεντρα.

Ibid. τί ποιήσομεν;] Supple, ἵνα σωθῶμεν, ut Luc. 18. 18. Plutarchus, ἀρχὴ ἀπαλλαγῆς νόσου αἴσθησις εἰς χρείαν ἄγουσα τοῦ βοηθοῦντος. Idem affectus infrà 10. 33. Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν ἀκοῦσαι πάντα, &c.

Com. 40. Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης] Ὧν αἱ τρίβοι σκολιαὶ, καὶ καμπύλαι αἱ τροχιαὶ αὐτῶν, Prov. 2. 13. vide Philip. 2. 15. Ecclesiastes 7. 29. Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον εὐθῆ· καὶ αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλούς. Ait, Σώθητε ἀπὸ, &c. In Plautina Menechmo,

Concede, mea nata, ab isthoc quàm potest longissimé.

Paulus 1 Tim. 6. 5. Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

Com. 41. ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον] Vide infrà ad 21. 17. & ad Matth. 13. 20. notata.

Com. 43. πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν Ἀποστόλων ἐγένετο] Infrà 19. 12. & adde quæ ad Matth. 20. 28. dicta.

Com. 44. ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ] Vulgat. *erant pariter*: i.e. unà. Sic Idem Matth. 14. 9. *Eos qui pariter recumbebant.*

Ibid. καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ] Vide infrà ad 4. 32. dicenda.

Com. 45. καθότι] Pro καθὼς, quod infrà 11. 29. simili argumento occurrit.

Com. 46. κατ᾽ οἶκον] Multis hîc agit Recentior ut κατ᾽ οἶκον pro οἴκοι positum evincat: at cur Veterem cum Erasmo damnemus, qui pro κατὰ τοὺς οἴκους accipiunt? Sic infrà 15. 21. 20. 23. & Tit. 1. 5. κατὰ πόλιν sic Luc. 2. 41. κατ᾽ ἔτος infrà 14. 23. κατ᾽ ἐκκλησίαν. Hesychius, κατ᾽ οἶκον, κατὰ τὸν οἶκον ubi forsan κατὰ τοὺς οἴκους legendum.

Com. 47. ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν] *Grati & accepti populo*, ut non malè hîc recentior Interpres. Παντὶ τῷ λαῷ τίμιος, ut infrà 5. 34. de Gamaliele. Vide & ibid. com. 13. Ὑπὸ πάντων δοξαζόμενος, ut Luc. 4. 15. Sic de Davide 1 Sam. 18. 5. Ἤρεσεν ἐν ὀφθαλμοῖς παντὸς τοῦ λαοῦ. De Daniele in Historia Susannæ com. ult. Ἐγένετο μέγας ἐναντίον τοῦ λαοῦ. Salustius, *In ore agens gentibus, populo, civitati.* Iamblichus 1. 6. de Pythagoræ discipulis, Παρέμενον ὁμονοοῦντες ὅλῳ τῷ τῶν ὁμιλητῶν ἀθροίσματι, εὐφημούμενοι, καὶ παρὰ τῶν πέριξ πόλεων μακαριζόμενοι.

Ibid. ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ] Infrà 11. 24. & 16. 5. Beza legendum proponit, Καὶ προσετίθει τινὰς σωζομένους, *Ecclesiæ indies addebat aliquos qui salvi fierent.* Quàm malè autem, evincat hic locus ex Cebetis Tabula, Οἱ μέντοι σωζόμενοι ὁπόταν βούλωνται εἰς τὴν ἀληθινὴν παιδείαν ἐλθεῖν, ὧδε (id est ad ψευδοπαιδείαν) πρῶτον παραγίνονται. Sic 2 Cor. 2. 15. & Luc. 13. 23. οἱ σωζόμενοι.

Κεφ. γ'.

1. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν, ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

2. Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ᾽ ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

3. Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

4. Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

5. Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν.

6. Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

7. Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

8. Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει· καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

9. Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

10. Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

11. Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

Versio Vulgata.

1. Petrus autem & Johannes ascendebant in templum, ad horam orationis nonam.

2. Et quidam vir qui erat claudus ex utero matris suæ, bajulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum.

3. Is cùm vidisset Petrum & Johannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.

4. Intuens autem in eum Petrus cum Johanne, dixit, Respice in nos.

5. At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis.

6. Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Jesu Christi Nazareni surge, & ambula.

7. Et apprehensâ manu ejus dextrâ, allevavit eum: & protinus consolidatæ sunt bases ejus & plantæ.

8. Et exsiliens stetit, & ambulabat: & intravit cum illis in templum ambulans, & exsiliens, & laudans Deum.

9. Et vidit omnis populus eum ambulantem, & laudantem Deum.

10. Cognoscebant autem illum, quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & extasi in eo quod contigerat illi.

11. Cùm teneret autem Petrum & Johannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Salomonis, stupentes.

12. Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν.

13. Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

14. Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

15. Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν· οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

16. Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

17. Καὶ νῦν, ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

18. Ὁ δὲ Θεός, ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν Χριστόν, ἐπλήρωσεν οὕτω.

19. Μετανοήσατε οὖν, καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

20. Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

21. Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

22. Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

23. Ἔσται δέ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24. Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25. Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26. Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

12. Videns autem Petrus, respondit ad populum, Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostrâ virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?

13. Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificavit filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, judicante illo dimitti.

14. Vos autem sanctum & justum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis;

15. Autorem verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitavit à mortuis, cujus nos testes sumus.

16. Et in fide nominis ejus, hunc quem vos videtis & nostis confirmavit nomen ejus: & fides quæ per eum est, dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrûm.

17. Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.

18. Deus autem qui prænunciavit per os omnium prophetarum, pati Christum suum, sic implevit.

19. Pœnitemini igitur & convertimini, ut deleantur peccata vestra: ut cùm venerint tempora refrigerii à conspectu Domini,

20. Et miserit eum qui prædicatus est vobis Jesum Christum,

21. Quem oportet quidem cœlum suscipere usque in tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os sanctorum suorum, à seculo, prophetarum.

22. Moyses quidem dixit, Quoniam prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis juxta omnia quæcunque locutus fuerit vobis.

23. Erit autem, omnis anima quæ non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe.

24. Et omnes prophetæ à Samuel & deinceps qui locuti sunt, annunciaverunt dies istos.

25. Vos estis filii prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.

26. Vobis primùm Deus suscitans Filium suum, misit eum benedicentem vobis: ut convertat se unusquisque à nequitia sua.

Ad Cap. III.

Com. 2. Χωλὸς ἐκ τῆς κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ] Sic infra 14.8. sic Joh. 9.1. τυφλὸν ἐκ γενετῆς · quæ addita ad exaggerandum miraculum secutæ sanationis.

Ibid. πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ] Ad stipem (ut statim additur) petendam. Sic Luc. 16. 20. describitur Lazarus πρὸς τὸν πυλῶνα βεβλημένος. Guntherus 3.

—— Sic pauper ad ostia clausa
Sæpius implorans querulo vocat ore potentem.

Com. 3. ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν] Λαβεῖν abundat. Sic infra 7.46. ᾐτήσατο σκήνωμα εὑρεῖν. Et hoc Græcæ elegantiæ est. Eunapius in Excerptis Legat. χαρίζεται τὴν εἰρήνην, καὶ ὅμηρα ᾔτει λαβεῖν. Aristophanes ipse,

Αἰτῶν λαβεῖν τι μικρὸν ἀργυρίδιον.

Imò & Latinæ: Virgilius 10. *Donat habere.* Apuleius 8. *Dum fortè passerem incantantem sepicula consectatur arripere.* Idem 3. *Telum aliquod quærens invenire.* Fulgentius Serm. 55. de Zacharia, *Quia loqui non poterat, pugillares ut accipiat postulat.*

Com. 4. Ἀτενίσας δὲ Πέτρος πρὸς αὐτὸν, &c.] Virgil. *—Intentique ora tenebant.* Hesychius, Ἀτενίζειν λέγουσιν τοὺς συντείνοντας καὶ ἐπερείδοντας τὴν ὄψιν. Apuleius 1. *Eúmque aliquantò intentiore acie aspiciens*, &c.

Ibid. βλέψον εἰς ἡμᾶς] Apud Euripid. in Herc. fur.

Βλέψον πρὸς ἡμᾶς. ———

Apud Plautum Capt.

—— Agedum, aspice ad me.

Com. 5.

Com. 5. Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν] Ἐπέχειν hic (quod & infra 8. 10. προσέχειν dicitur) est quod 38. 22. Sirachides εἰς χεῖρας ἐμβλέπειν dixit. Κρεῖσσόν ἐστι (inquit Sapiens ille) τὰ τέκνα δεηθῆναί σου, ἢ σὲ ἐμβλέπειν εἰς χεῖρας τῶν υἱῶν σου.

——— Ἐς δὲ σὰς χεῖρας βλέπει etiam apud Euripidem est. Hoc faciunt qui ab alio se quid accepturos sperant. Psalmista, Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφὴν, &c. Idem, Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι. Vide & Jobi 31. 16. Horatius,

— De te pendentis, te respicientis amici.

ubi *amicum respicere*, est, αὐτῷ ἐπέχειν, προσδοκῶν τι παρ' αὐτοῦ λαβεῖν, ut in Contextu nostro.

Com. 6. Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι] Hoc ex præcepto Domini Matth. 10. 9. Leo Magnus, *Non habet præsidia pecuniæ, sed habet dona naturæ. Quem debilem edidit mater ex utero, sanum fecit Petrus ex verbo: & qui imaginem Cæsaris in nummo non vidit, imaginem Christi in homine reformavit.*

Com. 7. πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἤγειρε] Vide 4 Reg. 10. 15. Marc. 5. 41. infra 9. 41. Matth. 12. 11. & 14. 31. Theseus apud Euripidem ad Herculem humi cubantem,

Παῦσαι, (luctum scil.) δίδου δὲ χεῖρ' ὑπηρέτῃ φίλῳ.

Ibid. Παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις]

——— *Mox robora nervis,*
Et vires rediere ——— Lucan. 4.

Com. 8. ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, &c. ἁλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεὸν] Scriptor Sapient. 19. 9. de Israelitis, Ὡς ἀμνοὶ διεσκίρτησαν, αἰνοῦντές σε, Κύριε, τὸν ῥυσάμενον αὐτούς. De patre Tobiæ recens à cæcitate liberato, cap. 11. Ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῆς νύμφης αὐτοῦ χαίρων, καὶ εὐλογῶν τὸν Θεόν. Adde Josephi locum infra ad 8. 39. adductum.

Ibid. περιπατῶν, καὶ ἁλλόμενος] Sic infra de altero illo 14. 10. Ἥλλετο καὶ περιεπάτει. Compositè incedere non sustinuerunt præ gaudii excessu. Apuleius 10. *Gandens & hilaris lætitiam suam saltando professa est.* Longus ποιμεν. 2. Ἥλλετο, κοῦφα βαδίζων ὡς ἔριφος. In Pluto Aristophanis,

Ὡς ἥδομαι, καὶ τέρπομαι, καὶ βούλομαι χορεῦσαι
Ὑφ' ἡδονῆς. ——

In Euangel. 6. 23. ὑπὸ χαρᾶς σκιρτᾷν dicitur: eò loci enim ἑνὸς διὰ δυοῖν χώραν intelligo. Virgil. 3. Georg.

Altiùs ingreditur. ——

Servius, *Cum exsultatione quadam incedit.* Idem ad 4. Æneid. *Ferebatur quasi cum quodam gestu.* Lactant. 5. 15. de Christo (per quem hic sanatus est) *Claudis ac pedum vitio affectis non modò gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem.*

Ibid. ἁλλόμενος] Hinc contrà apud Hesychium, Ἀναλλεῖς, ὁ τοῖς ποσὶ μὴ ἁλλόμενος, ἤτοι χωλός.

Com. 9. Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς, &c.] Simile infra 9. 35. vide.

Com. 10. Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, &c.] Vide Joh. 9. 8. infra 4. 13.

Com. 11. Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην] Non dubito ego de veritate istius lectionis. κρατεῖν hic est quod in Euang. 4. 42. κατέχειν, adeò præ affectu tenere quem, ut non dimittas. Glossarium, Περικρατῶ, *detineo.* Theophrastus in Character. Καὶ θαυμάσας ἱκανῶς, ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ μὴ ἀφιέναι. Sic, *complecti & tenere* Plinius in Panegyrico: &, *tenere* pro *morari*, *amplecti* apud Virgilium, Servio annotante.

Com. 12. τί ἡμῖν ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν] Apud Virgilium,

Non hæc humanis opibus, non arte magistrâ
Proveniunt, neque te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit Deus. ——

Vide & infra 9. 34. & 40. ὡς ἰδίᾳ δυνάμει, &c. ut apud Polyb. Ὡς δι' αὐτὸν καὶ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατωρθωκώς.

Com. 14. τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν] In Excerptis Dionis, Ἔσωσεν οὓς ἥκιστα ἐχρῆν, καὶ ἐκόλαζεν οὓς οὐκ ἄν τις προσεδόκησεν. In Historia Susannæ, Τὸν ἀθῶον κατακρίνοντες, τοὺς αἰτίους δὲ ἀπολύοντες. Ὁ ἅγιος hic & infra 4. 27. est ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε. Joh. 10. 36. ἠρνήσασθε, ut 2 Pet. 2. 1. τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι.

Com. 15. τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε] Id est, vestrûm impulsu Pilatus: sed *Unicuique imputari scimus quod alter in ejus gratiam fecerit,* Servius ad Virgilium. Ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς hic est qui Hebr. 2. 10. τῆς σωτηρίας ἀρχηγὸς & 12. 2. ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ibidem 3. 1. ἀρχιερεύς & 1 Pet. 5. 4. ἀρχιποιμήν & meliùs Recentiore Vetus, *autorem.* Gloss. *Autor*, ἀρχηγὸς, αὐθέντης.

Com. 16. Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, &c.] Καὶ, ut infra 7. 5. & alibi pro *& tamen*, ità enim sequentia poscunt. ἐπὶ ut ad Philem. com. 4. pro ἐν. πίστει τοῦ ὀνόματος pro εἰς τὸ ὄνομα πίστει.

Ibid. τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην] Gloss. *Integratio* (sic legendum enim) ὁλοκληρία. Aliud Glossarium, Ὁλόκληρον ποιῶ, *integro.* Onomast. vetus, *Integer*, ὁλομελής. In 3 Achillis Tatii, Ὁλόκληρον τὴν Λευκίππην ὁρῶ.

Com. 17. κατ' ἄγνοιαν ἐπράξατε] Hoc ait ut spe veniæ eos excitet. Vide infra 13. 27. & Luc. 23. 34. Idem Glossarii Autor, Κατ' ἄγνοιαν, *per ignorantiam*: ex hoc loco, & Latino Interprete, ut alibi sæpissimé.

Com. 22. αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς] De hac loquendi forma vide ad Matth. 23. 3. dicta.

Κεφ. δ'.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι,

2. Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

3. Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον· ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

4. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

5. Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ.

Versio Vulgata.

1. Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt sacerdotes & magistratus templi & Sadducæi,

2. Dolentes quòd docerent populum, & annunciarent in Jesum resurrectionem ex mortuis:

3. Et injecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum, erat enim jam vespera.

4. Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quinque millia.

5. Factum est autem in crastinum, ut congregarentur principes eorum, & seniores & scribæ in Jerusalem.

6 Καὶ

6. Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα, καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

6. Et Annas princeps sacerdotum, & Caiphas & Johannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.

7. Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

7. Et statuentes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?

8. Τότε Πέτρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραὴλ,

8. Tunc repletus Spiritu sancto Petrus, dixit ad eos, Principes populi & seniores,

9. Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

9. Si nos hodie dijudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste salvus factus est,

10. Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

10. Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit à mortuis, in hoc iste astat coram vobis sanus.

11. Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

11. Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus: qui factus est in caput anguli.

12. Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία, οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

12. Et non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud nomen est sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.

13. Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον· ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν·

13. Videntes autem Petri constantiam & Johannis, comperto quòd homines essent sine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Jesu fuerant.

14. Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

14. Hominem quoq; videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15. Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλλον πρὸς ἀλλήλους,

15. Jusserunt autem eos foras extra concilium secedere: & conferebant adinvicem,

16. Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

16. Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Jerusalem manifestum est, & non possumus negare.

17. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

17. Sed nè ampliùs divulgetur in populum, comminemur eis, nè ultrà loquantur in nomine hoc ulli hominum.

18. Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

18. Et vocantes eos, denunciaverunt nè omnino loquerentur, neque docerent in nomine Jesu.

19. Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

19. Petrus verò & Johannes respondentes, dixerunt ad eos, Si justum est in conspectu Dei vos potiùs audire quàm Deum, judicate.

20. Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

20. Non enim possumus quæ vidimus & audivimus non loqui.

21. Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

21. At illi comminantes, dimiserunt eos, non invenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.

22. Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

22. Annorum enim erat ampliùs quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.

23. Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

23. Dimissi autem venerunt ad suos: & annunciaverunt eis quanta ad eos principes sacerdotum & seniores dixissent.

24. Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,

24. Qui cùm audissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt, Domine, tu qui fecisti cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt,

25. Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπὼν, Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

25. Qui Spiritu sancto per os patris nostri David pueri tui dixisti, Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?

26. Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

26. Astiterunt reges terræ, & principes convenerunt in unum adversùs Dominum, & adversùs Christum ejus.

27. Συνή-

27. Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ,

28. Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

29. Καὶ τανῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

30. Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

31. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

32. Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33. Καὶ μεγάλη δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων,

35. Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36. Ἰωσῆς δὲ, ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον υἱὸς παρακλήσεως) Λευίτης, Κύπριος τῷ γένει,

37. Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

27. Convenerunt enim verè in civitate ista adversùs sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes, & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Israel,

28. Facere quæ manus tua & consilium tuum decreverunt fieri.

29. Et nunc, Domine, respice in minas eorum, & da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,

30. In eo quòd manum tuam extendas ad sanitates & signa & prodigia fieri per nomen sancti filii tui Jesu.

31. Et cùm orassent, motus est locus in quo erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.

32. Multitudinis autem credentium erat cor unum & anima una: nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.

33. Et virtute magnâ reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi Domini nostri: & gratia magna erat in omnibus illis.

34. Neque enim quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant,

35. Et ponebant ante pedes Apostolorum. Dividebatur autem singulis prout cuique opus erat.

36. Joseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis, (quod est interpretatum filius consolationis) Levites, Cyprius genere,

37. Cùm haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.

Ad Cap. IV.

Com. 2. Διαπονέμενοι] Hesychius, Διαπονηθεὶς, λυπηθείς.

Ibid. καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν] Non *in nomine Jesu*, ut Beza voluit, sed *per Jesum*, virtute & efficaciâ resurrectionis ejus, qui τῶν κεκοιμημένων ἀπαρχὴ, 1 Cor. 15. 20, 23. Vide & infrà 17. 31. Sic infrà heic com. 10. Luc. 11. 29. Ἐν particula & passim in his libris occurrit.

Com. 3. ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον, ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη] Gloss. Εἰς τὴν αὔριον, (sic legendum) *In crastinum*. Præfectus vigilum apud Apuleium 3. Miles. *Priusquam iste clandestinis itineribus elaberetur, manè præstolatus, ad gravissimum judicii vestri sacramentum curavi produci.* Ibidem 7. *Ad casas suas vinctum perducunt, quoad renascente die sequente deductus ad Magistratum, pœna redderetur.*

Com. 7. Ἐν ποίᾳ δυνάμει, &c.] Ut antea ad Magistrum eorum. Vide Matth. 21. 23.

Com. 9. ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς] i. e. ἐπὶ εὐεργεσίᾳ εἰς ἀσθενῆ ἄνθρωπον καταστάσῃ. Plusculas hujus formæ locutiones ad Marcum, præcipuè ex his Scriptoribus desumptas, in unum congessimus.

Com. 11. ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας] Vide ad Matt. 21. 42. notata.

Com. 13. καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον] Non sunt ἀγράμματοι hîc qui Græcis ἀναλφάβητοι, οἱ παιδείας nempe παντάπασιν ἀμαθεῖς καὶ ἀμυήτως ἔχοντες, ὡς μηδὲ τὰ πρῶτα παρὰ τοῖς γραμματισταῖς στοιχεῖα ἐκμεμαθηκότες, ut de Vetranione Joannes Antiochenus loquitur; sed in legibus aliisve disciplinis eruditi minùs. Tertullianus in de Animæ testimonio cap. 1. *Non eam te advoco quæ scholis formata, bibliothecis exercitata, Academiis & porticibus Atticis partam sapientiam ructas: te simplicem, & rudem, & impolitam, & idioticam compello, qualem habent qui te solam habent: ipsam illam de compito, de trivio, de textrino totam.* Et in Glossis; Ἰδιώτης, ὁ μὴ νοήμων, *rusticus, rudis.* Scholiastes ad Ranas Aristophanis, Ἰδιώτης, &c. ἀμαθής· & ibidem, Ἰδιῶται καὶ ἀγροῖκοι. Sed nec tam strictè hoc loco ea vox sumenda. Opponuntur hîc ἰδιῶται, ut & 1 Cor. 14. 16. peritis ac docentibus. Apud Gellium 1. 2. Herodes Atticus, *Permitte, Philosophorum amplissime, quoniam respondere nos tibi quos idiotas vocas non quimus, recitari ex libro*, &c. Epict. cap. 36. Φιλοσόφου τάξιν ἔχων ἢ ἰδιώτου. In Eundem 3. 7. Arrianus, Ἄξιον τοὺς ἰδιώτας ἡμᾶς παρ' ὑμῶν τῶν φιλοσόφων πυνθάνεσθαι, &c. Idem apud Plutarchum etiam in τῷ φιλαδελφ. & Sympos. 4. 2. discrimen occurrit. Sic & in Luciani Lexiphane, ἰδιῶται τοῖς πεπαιδευμένοις, & apud Ciceronem Verr. 6. *ingeniosis & intelligentibus* oppositi. Καταλαβόμενοι, Vulgat. *comperti.* In Glossis (ut de re, non persona,) *Comperti*, γνωσθέντος (i. e. καταληφθέντος.) Bene autem in Contextu ἐθαύμαζον, quia de illiteratis sermo. Gellius 5. 3. *Democritus animi aciem solertiamque non docti hominis demiratus*, &c. Guntherus 8.

Talia facundo regaliter ore sonantem
Spectabat studio miratrix Curia vultu,
Quòd neque doctrina studiis imbutus, & avo
Penè puer, canos Scripturarumque peritos
Sensibus & blandâ præcederet arte loquendi.

Vide Matth. 13. 53, 54. Joh. 7. 15. Luc. 2. 47.

Ibid.

Ibid. ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται] Lucilius eâdem copulâ apud Nonnium, *Illiteratum me atque idiotam diceret.* In Glossis, *Sine literis*, ἀγράμματος. Plutarchus in Apophtheg. Regum, &c. Ἀγράμματος καὶ ἄγροικος.

Ibid. ἀγράμματοι] Vulg. *sine literis*; quâ formâ & in Glossario, *Sine liberis*, ἄτεχνος.

Ibid. ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν] Suprà 3. 10. ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν, &c. Ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν, fuisse Christi discipulos, illius partes sectatos. Vide Matth. 26. 69. infrà 14. 4.

Com. 14. οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν] Ità, μηδὲν ἀντειπεῖν, apud Aristophanem in Ecclesiaz.

Com. 15. Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν] Ut commodiùs sententiæ rogarentur. Vide & infrà 5. 34. Hoc moris apud Græcos etiam quoties de reis consultabatur. Lucianus Verâ Histor. 2. de Rhadamantho, Μεταστησάμενος ἡμᾶς, ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐσκέπτετο καὶ τοῖς συνέδροις ἐκοινοῦτο περὶ ἡμῶν. Lucianum eundem peractâ defensione suâ, in Reviviscentibus, Philosophia Judex quæstionis alloquens, Μετάστηθι πορρωτέρω ἔτι· & statim, τί ποιῶμεν ἡμεῖς; planè ut hìc com. sequente, τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; Gellius 7. 3. de Rhodiensium Legatis, apud Romanos læsæ Majestatis reis, *In Senatum intromissi, verbis pro sua causa suppliciter factis, de Curia excesserunt: sententia rogari cœpta.* Salustius de Adherbale & Jugurthæ legatis, *Deinde* (utrinque scilicet causâ oratâ) *utrique Curiâ egrediuntur, Senatus statim consulitur.* Curtius lib. 4. *Alexander Legatis excedere tabernaculo jussis, quid placeret ad consilium refert.* Συνέδριον hìc locum potiùs quàm in loco cœtum denotat. Sic *Civitas, Senatus, Tribus, Concio*, &c. utramque significationem accipiunt. Videndus 18. 7. A. Gell. Apul. 10. *Interim convivium summo risu personabat.* Συμβάλλον (quod statim hìc sequitur) benè *conferebant* vertunt. Idem Apuleius, *Capita conferunt, in meámq; perniciem illico consentiunt.*

Com. 16. Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις;] Vide Joh. 11. 47.

Ibid. γνωστὸν σημεῖον,) i. e. Οὐκ ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον, ut infrà 26. 26. ubi dicta vide.

Com. 17. ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, &c.] Nè ulterius tanquam ulcus vel cancer depascat. Sic enim vertenda erat vox διανέμεσθαι. Cicero Catalin. 4. *Manavit hoc malum non solùm per Italiam, verùm etiam transcendit Alpes, & obscure serpens, multas jam provincias occupavit.* Paulus 2. 2. 17. ad Timoth. Ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει.

Com. 18. καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς, &c.] Infrà 5. 40.

Ibid. καθόλου μὴ φθέγγεσθαι] Gloss. Καθόλου, *Haudquaquam, prorsus, omnino, penitus.*

Com. 19. Εἰ δίκαιόν ἐστιν, &c. ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, &c.] Vide infrà ad 5. 29. dicta.

Ibid. κρίνατε] Paulus 1 Cor. 11. 13. ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε dixit.

Com. 20. Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν] Plato citatus Clementi Stromat. 5. Ψεῦδος συγχωρῆσαι, καὶ ἀληθὲς ἀφανίσαι οὐ μοι θέμις.

Com. 21. μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς] i.e. Nullam ansam, colorem, prætextum invenientes. Ità Syrus, *Non inveniebant occasionem quam imponerent capiti ipsorum:* secutus Hellenistas, qui Deuter. 22. 13. προφασιστικοὺς λόγους ἐπιθεῖναι dixerunt. *Cum causa* (id est, προφάσει) *occidere* Capitolinus in Albino dixit. Sic Matth. 26. 60. Joh. 18 38. & 19. 4. & infrà hìc 13. 28. μηδεμίαν αἰτίαν εὑρόντες. Luc. 23. 14. οὐδὲν αἴτιον εὑρίσκειν. Infrà 23. 9 μηδὲν κακὸν εὑρίσκειν. Vide & Marc. 14. 55. Nil opus ergò cum Recentiore μηδὲν adverbialiter pro μὴ accipere. τὸ πῶς hìc valet ὅπως. Neç tantùm Lucas, sed & Paulus 1 Thess. 4. 1 eo modo loquitur.

Com. 22. Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα, &c.] Hoc ad miraculi augendam magnitudinem. Vide Matth. 9. 20. Marc 5. 25 Luc. 13. 11. Joh. 5. 5.

Com. 25. παιδός σου] Servi tui. Servius ad 6. Eclog. *Ministros & familiares solemus communiter pueros vocare.*

Com. 28. Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι] Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ. Apoc. 17. 17. Vide suprà 2. 23.

Com. 31. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος, &c.] Interveniente divinâ efficaciâ. Et nota illud δεηθέντων, *dum adhuc orarent.* Æneid. 3.

Da, Pater, augurium, atq; animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repentè:
Liminàque, laurúsque Dei. ——

Apud Ovidium Metam.

Vix bene desierat, cùm cristis aureus altis
In serpente Deus prænuncia sibila movit,
Adventúq; suo signumq; seráśq; foréśq;
Marmoreumq; solum fastigiáq; aurea movit.

Infrà 16. 25. Προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεὸν, &c. ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας.

Com. 32. Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία] Ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ κατηρτισμένοι ἦτε, ut 1 Cor. 1. 10. ὁμόφρονες, ut 1 Pet. 3. 8. σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες, ut Philip. 2. 2. vide & ibid. 1. 27. Καρδία καὶ ψυχὴ μία proverbiale est. Andronicus, vel quisquis fuerit Nicomachiorum Interpres, Τοὺς σφόδρα φίλους δηλοῦντες, μία ψυχὴ φασι. Plutarchus in περὶ Πολυφιλίας, Τῆς φιλικῆς συμφωνίας καὶ ἁρμονίας οὐδὲν ἀνόμοιον, οὐδ' ἀνώμαλον μέρος, ἀλλ' ἐξ ἁπάντων ὁμοίως ἐχόντων, ὁμολογεῖν καὶ ὁμοδοξεῖν, &c. ὥσπερ μιᾶς ψυχῆς ἐν πλείοσι διῃρημένης σώμασι. Cyprianus de duplici martyrio, *Quos arctissima jungit amicitia, propter summum animorum consensum unus animus esse dicuntur.* Suidas, Ἕνωσις, διὰ τὸ εἰς ἓν συναθεῖσθαι τὰ πράγματα. γίνεται δὲ κατὰ δέκα τρόπους. κατ' οὐσίαν, ὡς ἐπὶ ψυχῆς καὶ σώματος· κατὰ σχέσιν, ὡς ἐπὶ τῶν γνωμῶν, ὡς ἓν θέλημα, &c. Cassianus Collat. 1. 1. de S. Germano, *Ut cuncti ad significandam sodalitatis sensúsq; nostri parilitatem, pronunciant unam mentem atq; animam duobus inesse corporibus.* Vide & Ezech. 11. 23. Jerem. 32. 39. 2 Paral. 30. 12. Virgil. 3. Æn. *Omnibus idem animus;*— ubi Servius, *Idem plus est quàm si diceret Similis.* Apud Philostratum 4. 12. Ἐπειδὰν ὁ λόγος ἁρμόσῃ πολεμικοὺς ἄνδρας, μία μὲν κόρυς γίνονται, μία δὲ ἀσπίς.

Ibid. Καὶ οὐδεὶς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινὰ] Ephraem Syrus Tract. περὶ ἀρετ. καὶ κακ. Ὁ ἔχων ἀγάπην οὐ λέγει ἑαυτοῦ ἴδιον οὐδὲν, ἀλλὰ πάντα ὅσα ἔχει κοινὰ τοῖς πᾶσι προστίθησιν. Tertullianus in Apologetico, *Qui animo animâq; miscemur, nihil de rei communione dubitamus.* Lucianus de Christianis loquens in De Peregrini morte, Καταφρονοῦσιν ἁπάντων ἐξ ἴσης, καὶ κοινὰ ἡγοῦνται. Paulinus Epist. 31. *Non enim sibi habentes habebant, sed nemo quidquam dicebat suum.* Philo de Essæis lib. Ὅτι πᾶς ὁ σπουδαῖος ἐλεύθερος. Οὐδενὸς οἰκία τις ἐστὶν ἰδία, ἣν οὐχὶ πάντων εἶναι συμβέβηκε· & pòst, Ὅσα ἂν μεθ' ἡμέραν ἐργασάμενοι λάβωσιν ἐπὶ μισθῷ, ταῦτ' οὐκ ἴδια φυλάττουσιν, ἀλλ' εἰς μέσον προτιθέντες κοινὴν τοῖς ἐθέλουσι χρῆσθαι τὴν ἀπ' αὐτῶν παρασκευάζουσιν ὠφέλειαν. De apibus Theodoretus 5. περὶ προν. Οὐδὲν παρ' ἐκείνοις ἴδιον, ἀλλὰ κοινὸς ὁ πλοῦτος, ἀμέριστος ἡ κτῆσις. De iisdem Declam. 13. Quintilianus, *Non humano vitio in proprios quaq; usus lucrum ducit: in publicum vivitur, & communes opes congeruntur in medium.* & 4. Georg. de apibus Virgilius, —*Mens omnibus una est:* ubi Servius, *Concorditer operantur, & vivunt.* Hieronymus de formicis, *Laboratur in medium, & cùm nihil cuiquam proprium sit, omnia omnium sunt.*

Com. 33. Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν, &c.] Id est, vel ἐν σημείοις καὶ τέρασι, vide infrà 5. 12. 6. 8. 8. 13. 19. 11. (unde & Luc. 5. 17. δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτοὺς & Rom. 15. 19. ἐν σημείων καὶ τεράτων δυνάμει) vel ἐν δυνάμει intellige ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ut 1 Cor. 2. 4. κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐν αὐτοῖς τοῦ Κυρίου δυνάμεως ἐνεργουμένην, ut Col. 1. 29. Adimpletur hìc quod suprà 1. 8. promissum. Vide & Luc. 24. 49. Ἀπεδίδουν bene versum *reddebant*, quasi depositum nempe eorum fidei ac dispensationi creditum. Æn. 2. —*Illos patefactus ad auras*

Reddit equus ——

Servius, *Quasi debitos vel creditos.*

Ibid.

Ibid. χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτοὺς] Non putaverim (cum bona eruditiorum venia) hic dici quod suprà 2.47. de iisdem, πρὸς λαὸν χάριν ἔχοντες, sed potiùs divinæ gratiæ præsentiam significari: per eas nimirum res de quibus suprà proximè. Sic Luc. 2. 40. de Domino nostro, χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτὸν, id est, σὺν αὐτῷ, vel μετ' αὐτοῦ. Sic infrà hic 10. 38. de eodem, Ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Paulus 1 Cor. 10. 15. Περισσότερον πάντων ἐκοπίασα, οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vide ad Matth. 28. 20. notata.

Com. 35. Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀποστόλων] Ex more alieno arbitrio ac voluntati submittentium quid.

——Zephyríque tepentia ponunt
Ante meos sua flabra pedes.——

Cicero, etiam de pretio loquens, Orat. pro Flacco, *Ant pedes Prætoris in foro expensum est auri pondo centum.* Idem 3 Offic. *Pro se quisq; quod cœperat afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.*

Com. 37. Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα] Valerius 4. 8. de Fabio Maximo, *Fundum quem unicum possidebat, vendidit, ejúsq; pretium Hannibali protinus numeravit.*

Κεφ. ε΄.

1. ἈΝὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα.

2. Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3. Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

4. Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

5. Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

6. Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

7. Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

8. Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

9. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ, οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

10. Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

11. Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

12. Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· (καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος·

13. Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

14. Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν)

15. Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

16. Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

Versio Vulgata.

1. VIr autem quidam nomine Ananias cum Saphira uxore sua vendidit agrum.

2. Et fraudavit de pretio agri, consciâ uxore suâ: & afferens partem quandam, ad pedes Apostolorum posuit.

3. Dixit autem Petrus, Anania, cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto, & fraudare de pretio agri?

4. Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, sed Deo.

5. Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & exspiravit. Et factus est timor magnus super omnes qui audierunt.

6. Surgentes autem juvenes amoverunt eum, & efferentes sepelierunt.

7. Factum est autem quasi horarum trium spatium, & uxor ipsius, nesciens quod factum fuerat, introivit.

8. Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, mulier, si tanti agrum vendidistis? At illa dixit, Etiam, tanti.

9. Petrus autem ad eam, Quid utique convênit vobis tentare Spiritum Domini? Ecce, pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, & efferent te.

10. Confestim cecidit ante pedes ejus, & exspiravit. Intrantes autem juvenes, invenerunt illam mortuam: & extulerunt, & sepelierunt ad virum suum.

11. Et factus est timor magnus in universa ecclesia, & in omnes qui audierunt hæc.

12. Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in plebe: (Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis.

13. Cæterorum autem nemo audebat se conjungere illis: sed magnificabat eos populus.

14. Magìs autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum)

15. Itâ ut in plateas ejicerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabatis, ut veniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quenquam illorum, & liberarentur omnes ab infirmitatibus suis.

16. Concurrebat autem & multitudo vicinarum civitatum Jerusalem, afferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.

17. Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ (ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων) ἐπλήσθησαν ζήλου·

18. Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

19. Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς· ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

20. Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

21. Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

22. Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

23. Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δέ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

24. Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους, ὅ,τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

25. Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδού, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

26. Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτούς, οὐ μετὰ βίας· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν, ἵνα μὴ λιθασθῶσιν.

27. Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεύς,

28. Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδού, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

29. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

30. Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

31. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

32. Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

33. Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

34. Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιήλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι·

35. Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

36. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτόν· ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη· καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

17. Exsurgens autem princeps sacerdotum & omnes qui cum illo erant, (quæ est hæresis Sadducæorum) repleti sunt zelo:

18. Injecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.

19. Angelus autem Domini per noctem aperiens januas carceris, & educens eos, dixit,

20. Ite, & stantes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ hujus.

21. Qui cùm audissent, intraverunt diluculò in templum, & docebant. Adveniens autem princeps sacerdotum & qui cum eo erant, convocaverunt concilium & omnes seniores filiorum Israel: & miserunt ad carcerem ut adducerentur.

22. Cùm autem venissent ministri, & aperto carcere non invenissent illos, reversi nunciaverunt,

23. Dicentes, Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante januas; aperientes autem, neminem intus invenimus.

24. Ut autem audierunt hos sermones magistratus templi & principes sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.

25. Adveniens autem quidam nunciavit eis, Quia ecce viri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docentes populum.

26. Tunc abiit magistratus cum ministris, & adduxit illos sine vi: timebant enim populum, nè lapidarentur.

27. Et cùm adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogavit eos princeps sacerdotum,

28. Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis nè doceretis in nomine isto: & ecce replestis Jerusalem doctrinâ vestrâ, & vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.

29. Respondens autem Petrus & Apostoli, dixerunt, Obedire oportet Deo magìs quàm hominibus.

30. Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno.

31. Hunc principem & salvatorem Deus exaltavit dexterâ suâ, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.

32. Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.

33. Hæc cùm audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.

34. Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis universæ plebi, jussit foras ad breve homines fieri,

35. Dixítque ad illos, Viri Israelitæ, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis.

36. Ante hos enim dies exstitit Theodas, dicens se esse aliquem, cui consensit numerus virorum circiter quadringentorum, qui occisus est: & omnes qui credebant ei, dissipati sunt, & redacti ad nihilum.

37. Μετὰ

37. Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

38. Καὶ τανῦν λέγω ὑμῖν, Ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

39. Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

40. Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ· καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

41. Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι·

42. Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

37. Post hunc exstitit Judas Galilæus in diebus professionis, & avertit populum post se, & ipse periit: & omnes quotquot consenserunt ei, dispersi sunt.

38. Et nunc itaque dico vobis, Discedite ab hominibus istis & finite illos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur:

39. Si verò ex Deo est, non poteritis dissolvere eos, nè fortè & Deo repugnare inveniamini.

40. Consenserunt autem illi: & convocantes Apostolos, cæsis denunciaverunt nè loquerentur in nomine Jesu, & dimiserunt eos.

41. Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.

42. Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & euangelizantes Christum Jesum.

Ad Cap. V.

Com. 2. Συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ] Gloss. Συγγιγνώσκω, συνοιδα, *conscio.* Servius ad Æn. 2. CONSCIENTIAM *in insidiis bene nominavit.* In l. 16. F. de pœnis Latronum conscia.

Com. 4. Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε;] Hieronymus ad Lætam, *Offerre nécne filiam potestatis tuæ fuit,* &c. *ut autem oblatam non negligas ad periculum tuum pertinet.*

Com. 6. οἱ νεώτεροι.]

——Famuli comitúmq; animosa juventus:

quæ nempe Petro & Apostolis, non Ananiæ apparebat. In Glossis, *Juvenis,* νεώτερος· Infrà Com. 10. νεανίσκοι dicuntur. De hujusmodi Virgilius,

—— Vos ô quibus integer ævi
Sanguis adest, solidæq; suo stant robore vires;

id est, οἱ τῆς ἥβης ἄνθος ἔχοντες, —— ὅτι κράτος ἐστὶ μέγιστον, ut apud Homerum Iliad. ψ. de Hectore loquentem. Diodorus Siculus l. 11. νέους τῇ ἡλικίᾳ ἀκμάζοντας, καὶ τοῖς σώμασιν εὐρωστοῦντας dixit; Apuleius *Juvenes vegetes corporibus.* Sic νεώτεροι Plutarchus in Apophthegm. Reg. & Aristophanes in Equit. Nec de aliis intelligendus Suetonius de ægroto Augusto agens, *Subitò pavefactus, à quadraginta se juvenibus abripi questus est:* aut Herodianus qui, Παρεσκεύασε ὁ Σεβῆρος νεανίας τῶν περὶ αὐτὸν σωματοφυλάκων, οἳ συλλήψονται αὐτὸν εἰσελθόντα.

Ibid. Συνέστειλαν αὐτὸν] *Involverunt eum:* idem quod περιέστειλαν. Euripides,

Δὸς τοὺς δὲ τύμβῳ καὶ περίστειλον νεκρούς.

Apuleius 4. *Corpus lineâ veste diligenter convolutum.*

Com. 7. ὡρῶν τριῶν διάστημα] Gloss. Διάστημα, *Spatium, intervallum, intercaptio:* lege *intercapedo.* Ibidem, Διάστημα χρόνου, *Laxamentum.*

Com. 9. ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὸν] Vulgatus, *Petrus autem ad eum.* Eâdem Elleipsi & Apuleius noster, *Denique sic ad illum.* Vide ad Miles. 4. pag. 234. annotata.

Ibid. ἐπὶ τῇ θύρᾳ] Locutio rem statim insecuturam notans. 2 Reg. 6. 33. Gen. 4. 7. Jac. 5. 9.

Com. 10. ἔπεσε δὲ παραχρῆμα] Virgilius,

Genua labant, gelidus concrescit frigore sanguis.

Ovidius,

Poplite deciduo genua intremuere, fugitq;
Et color & sanguis, vitámq; reliquit euntem.

Seneca in Controversiis, *Oborta sunt subitò tenebræ, diriguit animus, sublapsum est intercepto spiritu corpus.*

Ibid. παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν] Apuleius 10. *Ante ipsos Præsidis pedes exanimis corruit:* & 2. *Quoad tandem ante vestigia mea,* &c. *spiritum efflaverint.*

Ibid. ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς] Tobias cap. 4. ad filium de uxore sua, Ὅταν ἀποθάνῃ, θάψον αὐτὴν παρ' ἐμοί. Apuleius 8. *Unitâ sepulturâ marito perpetuam conjugem reddidere.* Valer. 4. 6. *Quem amici, sicut erat, togatum & calceatum, corpori conjugis junxerunt.*

Com. 13. Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός] Etsi verum sit τοὺς λοιποὺς alibi ἐπὶ τὸ χεῖρον sumi, (ut plusculis ad Luc. 18. exemplis indicavimus) hîc tamen, propter oppositum illud λαός, εὐσχήμονας istâ voce demonstrari putem: eos scilicet quos aut ordo aut vitæ autoritas insigniores fecerat. Sic τοὺς λοιποὺς, id est, sapientiores, τοῖς πολλοῖς, vulgo, idiotis, Simplicius in cap. 45. Epicteti opponit. Sic ὄχλος & ἄρχοντες exadversum positi apud Joannem: cujus cap. 7. com. 48, & 49. huic loco sensum simillimum vide. Suprà heic de his iisdem Apostolis, Ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν, ubi bene ad nostrum sensum Camerarius, *mentione populi excluditur Pontificia factio.* Ἐμεγάλυνον αὐτοὺς, est, *laudibus & non vulgaribus præconiis efferebant eos.* Utitur hâc voce etiam 1. 46. in Euang. Et est hoc sensu vocabulum bene Græcum istud. Dio in Excerptis, de Fabio Juniore, Οἱ Ῥωμαῖοι ἐκεῖνον ἐμεγάλυνον. Plutarchus in Lacæn. Apophthegm. Μεγαλυνόντων ἐκεῖνον (Brasidam nempe,) καὶ λεγόντων ἄριστον ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις ἁπάντων Λακεδαιμονίων εἶναι. Et, τὴν τύχην μεγαλύνειν, Idem in De Roman. fortuna. Glossæ, Μεγαλύνω, *amplifico, magnifico.*

Com. 14. Μᾶλλον δὲ, &c.] *Magis ac magis indies,* ut loquuntur Latini Scriptores: vel μᾶλλον forsan (ut Phil. 1. 12. & infrà 9. 22.) pro μάλα.

Ibid. Προσετίθεντο, &c.] Subaudi ex Com. præced. αὐτοῖς. Est hîc προσετίθεντο quod ibi κολλᾶσθαι. Sic προσετέθησαν, subintellecto, ut hîc, dativo habuimus suprà 2. 41. Bene Græca autem est & ista Lucæ locutio. Herodianus lib. 2. Τῷ Σεβήρῳ πάντες ἤδη προσετίθεντο.

Com. 15. ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν] E diverso in veteri Tragœdia apud Ciceronem Atreus,

——Nolite hospites adire ad me:
Ilico isthinc, nè contagio mea umbráve obsit:
Tanta vis sceleris in corpore hæret.

Com. 16. Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων, &c. φέροντες ἀσθενεῖς] Vide ad Matth. 4. 24. dicta. Hesychius, Πέριξ, κύκλῳ.

Ibid. ὀχλέμϑυοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαϑάρτων] Ita & 6.18 in Euang. Herodianus simili forma ὑπὸ νόσε ἐνοχλεῖϑζ dixit.

Com. 17. Ἀναςὰς ἢ ὁ ἀρχιερεὺς, &c.] Non puto (cum eximio Grotio) exiisse Pontificem, cùm nulla coacti Synedrii mentio præcesserit. Græci hic, ἀναςὰς, κινηθεὶς ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Et ità hanc vocem accepit Vir summus Casaubonus. Habemus quidem apud Senecam *de Tribunali Consulem ab ira desilientem*; & Luc. 4. 29. item 23.1. id verbi sensu non in speciem absimili. Sed & ibi, suprà hic Com.6. & multis aliis horum librorum locis attentiùs perpendenti patebit idiotismum esse.

Ibid. ἡ ἔσα αἵρεσις τῶν Σαδδεκαίων] Vox media αἵρεσις, ut & infrà 15.2. & 26.5. Servius ad Virgil. 10. *Sectas dicimus habitus animorum, & instituta Philosophorum circa disciplinam.*

Com. 18. ἐν τηρήσει δημοσίᾳ] Δημοσίαν φυλακὴν Diodorus in Excerptis vocat. Apuleius lib. 10. *publicum carcerem.* In l. 48. de V. Sig. contractè *publicum* appellatur. Sic δημόσιον Scholiastes Thucydidis δεσμωτήριον exponit. In l.5.ff. De custod. & exhibit. reorum, Scriptore Illustrium Vitarum in Pausania, Pelopida, & Miltiade, *publica vincula.* Et hinc in Plautina Amphitr. *publicitus excipi.*

Com. 20. τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης] Hypallagen (quod nonnulli volunt) hîc nullam esse probant vel illa ὁ λόγος τῆς σωτηρείας ταύτης, quæ infrà 13. 26. occurrunt.

Com. 24. διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο] Rectissimè Syrus, γένοιτο pro εἴη accepit. Infrà 10. 17. Ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα. Simile suprà 2. 12. Ἐξίσαντο καὶ διηπόρουν, &c. λέγοντες, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

Com. 26. ἤγαγεν αὐτοὺς οὐ μετὰ βίας] Οὐ μετ᾽ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ δορύφων, infrà 24. 18. Contrà apud Euripidem,

—— εἷλε Κασσάνδραν βίᾳ,

& in 3 Maccabaico, μετὰ βίας ἕλκεσθαι.

Com. 28. ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ;] Contemptim, ut infrà 9. 21. τοὺς ἐπικαλεμένους τὸ ὄνομα τοῦτο· & 28. 22. τῆς αἱρέσεως ταύτης. Vide & 6. 14. 24.5. & quæ ad 16. 35. notanda. Terentius, —— *Cum milite isto:* ubi Donatus, ISTO *bene additum, quasi odioso, ut alibi. Jam verò mitte, Demea, tuam istam iracundiam,* &c. *Hæc enim pronomina spernentis sunt, odiúmque monstrantis.*

Com. 29. Πειθαρχεῖν δεῖ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις] Apud Suidam ex Veteribus quis, Μὴ γὰρ ἂν ἐκπλαγείην ποτὲ φρενῶν ἐς τοσοῦτον ὡς ἀνθρώπους προτιμῆσαι Θεοῦ. Arrianus 1. 30. in Epictetum, Ὅταν εἰσίῃς πρός τινα τῶν ὑπερεχόντων, μέμνησο ὅτι καὶ ἄλλος ἄνωθεν βλέπει τὰ γινόμενα, καὶ ὅτι ἐκείνῳ σε δεῖ μᾶλλον ἀρέσκειν ἢ τούτῳ. Idem ex persona Socratis suos Judices alloquentis, Ἄν μοι λέγητε νῦν ὅτι ἀφίεμέν σε ἐπὶ τούτοις, ὅπως μηκέτι διαλέξῃ τούτους τοὺς λόγους οὓς μέχρι νῦν διελέγου, μηδὲ παρενοχλήσῃς ἡμῶν τοῖς νέοις, μηδὲ τοῖς γέρουσιν· (confer com. præced. & infrà 40, 41, & 42.) ἀποκρινοῦμαι ὅτι γελοῖοί ἐστε, οἵ τινες ἀξιοῦτε εἰ μὲν με ὁ στρατηγὸς ὁ ὑμέτερος ἔταξεν εἴς τινα τάξιν, ὅτι ἔδει με τηρεῖν αὐτὴν, καὶ φυλάσσειν, καὶ μυριάκις πρότερον αἱρεῖσθαι ἀποθνήσκειν ἢ ἐγκαταλείπειν αὐτὴν· εἰ δ᾽ ὁ Θεὸς ἔν τινι χώρᾳ καὶ ἀναστροφῇ κατατέταχε, ταύτην δ᾽ ἐγκαταλείπειν δεῖ ἡμᾶς; Idem apud Eundem 3. 1. Ἄν μ᾽ ἀφῆτε ἐπὶ τούτοις ἵνα μηκέτι ταῦτα πράσσω ἃ νῦν, οὐκ ἀνέξομαι, οὐδ᾽ ἀνήσω, ἀλλὰ καὶ νέῳ, καὶ πρεσβυτέρῳ, καὶ ἁπλῶς ἀεὶ τῷ ἐντυγχάνοντι προσελθὼν, πεύσομαι ταῦτα ἃ καὶ νῦν πυνθάνομαι. Apud Sophoclem Antigone ad Creontem qui humari Polynicen vetaverat,

> Οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
> Κηρύγμαθ᾽ ὥς τ᾽ ἄγραπτα καὶ ἀσφαλῆ θεῶν
> Νόμιμα. ——

Apud Philostratum 4. 12. Apollonius, Πρὸς τὰ Νέρωνος κηρύγματα, &c. ὑπὲρ ἡμῖν τὸ τοῦ Σοφοκλέους ἰαμβεῖον,

> Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε.

Æsopus apud Plutarchum Solonem in convivio alloquens, Τίς δ᾽ ἂν σοι τοῦτο πεισθείη ἢ τῷ Θεῷ φράσαντι, &c. Adde Exod. 1. 17. Histor. Susan. com. 23. & in Maccab. 2. 22.

Com. 30. ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου, τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε] Infrà 7. 35. Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, &c. τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν.

Com. 31. δοῦναι μετάνοιαν] Supple εἰς ζωὴν· infrà 11. 18.

Com. 32. Καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων] De veritate harum rerum. Apud Lucianum in Bis accus. Καὶ ταῦτα ὅτι ἀληθῆ μάρτυρες Ἀθηναῖοι πάντες. Infrà 10. 39. Καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες πάντων, &c. Apud Xenophontem 1. Ὑπομνημ. Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις.

Com. 34. τίμιος παντὶ τῷ λαῷ] *Unus è curia senior, præ cæteris compertæ fidei, atque autoritatis præcipuæ,* ut est apud Apuleium. Εὐσχήμων βουλευτὴς, ut Marcus de Josepho Arimathæensi.

Ibid. ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς Ἀποστόλους ποιῆσαι] De hoc more vide suprà ad 4. 15. notata. Ἔξω ποιεῖν satis Græcè. Sic Philostratus ἐκποιεῖν τοῦ δικαστηρίου. Vide ad Apuleii lib. 5. p. 248. annotata.

Ibid. ἔξω ποιῆσαι τοὺς Ἀποστόλους] Vulgatus τοὺς ἀνθρώπους legebat.

Com. 35. προσέχετε ἑαυτοῖς, &c. τί μέλλετε πράσσειν] Terentius Eunuch. *Vide quid agas:* ubi Donatus, *Sic dicitur magna aggredientibus.* Infrà hîc 19. 36. Δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. Est autem hîc χύσις λέξεως, pro προσέχετε ἑαυτοῖς τί μέλλετε πράσσειν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. Loquendi non dissimile genus suprà hîc com. 26. & 3. 9. habuimus.

Com. 36. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, &c.] *Exempla pro negotiorum qualitate sumere debemus,* Servius ad Æn. 1. Illa πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν verterim *non ità pridem.* Eadem locutio infrà 21. 38. occurrit. Gloss. Πρὸ τούτου, *antehac:* opponitur infrà 15. 7. ἀπ᾽ ἀρχαίων ἡμερῶν.

Ibid. λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν] Seneca in de Ira, *Nunc iste aliquem se putat.* Vide infrà ad 8. 9. dicta.

Ibid. διελύθησαν] Dispersi ac dissoluti sunt Ductore è medio sublato.

> —— *Duce incolumi sors omnibus una,*
> *Amisso rupere fidem.* ——

Claudianus,

> —— *Conjuratique recedunt,*
> *Procumbit pariter cum Duce tota cohors.*

Ovidius,

> *Diffugiunt Tyrii quà quemque agit error, ut olim*
> *Amisso dubiæ Rege vagantur apes.*

Salustius in Jugurthino, *Postquam in Hispania Hercules, sicut Afri putant, interiit, exercitus ejus compositus ex variis gentibus, amisso Duce,* &c. *brevi dilabitur.* Simplicius in cap. 37 Epicteti, Στρατηγοῦ πεσόντος, οἱ στρατιῶται, &c. ἄλλοι ἀλλαχοῦ πρὸς φυγὴν διασπείρονται. In Excerptis Diodori Siculi, τὸ σύστημα τῶν Λυσιτανῶν διελύθη, στερηθὲν τῆς τούτου (Viriathi) προστασίας. Curtius lib. 5. *Barbari Ducibus destituti, quà quemque aut spes ducebat, aut favor, dissipabantur.* Quibus adde quæ ad Matth. 26. 32. notata. In verbis Diodori nota διελύθη, quo & Lucas usus: in verbis Curtii *dissipabantur,* quo hîc Vetus usus.

Ibid. καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδὲν] Vulg. *redacti sunt ad nihilum: Ad nullum redire numerum,* ut Apuleius locutus.

Com. 37. ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν] Est quod in Euang. 23. 14. τὸν λαὸν ἀποστρέφειν· infrà hîc 19. 26. μετέστησεν dixit.

Ibid. ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ] Vulgat. *avertit populum post se.* Ità, *avertere in se populum,* Macrobius 2. 5. dixit: ibi de oculis autem, hîc de animis agitur.

Com. 38. καὶ ἐάσατε αὐτοὺς] Apud Diog. Laert. Μὴ, &c. ἀποκτείνητε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ᾽ ἐμοὶ πεισθέντες ἀφετε.

Ibid. ἐάσατε αὐτοὺς] *Patimini liberos homines fore quò destinant,* ut locutus Petronius.

Ibid. ὅτι ἐὰν ἢ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται] Suâ sponte corruet. Sic ἐφήμερον, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ εὐδιάλυτον Philo in de Temulent. dixit. Memmius Trib. Plebis in eodem Salustii Jugurthino, *Neque vos ego hortor,*

hortor, &c. *uti contra injurias armati eatis: nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more pracipites eant.* Adde locum Vulcatii Gallicani jam statim adducendum.

Com. 39. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ὀ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό] Συντέλειαν γὰρ αὐτῆς ποιήσει, ut Nahumi 1. 9. Joseph. Antiquit. 2. 5. Κρείσσονα δὲ ἂν οὐδεὶς τῆς τοῦ Θεοῦ γνώμης, οὐδὲ μυρίας τέχνας ἐπὶ τούτῳ μηχανησάμενος. Proverb. 21. 30. *Contra Deum non est sapientia, non prudentia, non consilium.* Estheris 6. 12. amici ad Hamanem, Εἰ ἐκ γένους Ἰουδαίων Μαρδοχαῖος, καὶ ἤρξω ταπεινοῦσθαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, πεσὼν πεσῇ, καὶ οὐ μὴ δύνῃ αὐτὸν ἀμύνασθαι, ὅτι Θεὸς ζῶν μετ' αὐτοῦ. Marcus Antoninus ad Verum de Avidio Cassio, *Si ei divinitus debetur imperium, non poterimus interficere, etiamsi velimus. Scis enim proavi tui dictum, Successorem suum nullus occidit: sin minus, ipse sponte, sine nostra crudelitate fatales laqueos inciderit.* Euripides simili non sensu, sed loquendi modo,

Γάμους δ' ὅσοι σπεύδουσι μὴ πεπρωμένους,
Μάτην πονοῦσιν· ἡ δὲ τὸ χρεὼν πόσει
Μένουσα, κ' ἀσπούδαστος ἦλθεν ἐς δόμους.

Ibid. Μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε] Sic infrà 23. 9. μὴ θεομαχῶμεν. Etiam Tigillinus Apollonium apud Philostratum 4. 15. absolvens, eodem verbo utitur, Ὥσπερ θεομαχεῖν φυλαττόμενος, χώρει, ἔφη, οἷ βούλει· σὺ γὰρ κρείττων ἢ ὑπ' ἐμοῦ ἄρχεσθαι. Infrà 11. 17. τὸν Θεὸν κωλύειν dicitur, & 9. 5. (ubi vide Euripidis locum) πρὸς κέντρα λακτίζειν. Τῇ θείᾳ προνοίᾳ ἀντιτείνειν Pythagoras apud Iamblichum dixit. *In cœlum pugnis invadere* Lucilius. Apud Virgilium,

—— *Quæ tanta animum dementia cepit?*
Non vires alias, conversaq́ Numina sentis?
Cede Deo. ——

Philostratus 6. 10. Θεοῖς ἀντινομοθετεῖν μανίαν οἶμαι. Euripides, Iphig. in Taur.

—— Τί γάρ;
Πρὸς τοὺς σθένοντας θεοὺς ἁμιλλᾶσθαι καλόν;

Quibus adde quæ & infrà ad 11. 17. dicta. Et hæc ad locutionem illustrandam, jam de loci connexione videamus. Turbelas multas creavit hìc vox μήποτε, cujus nullam cum proximè antecedentibus cohærentiam Expositores viderunt. Non jam agimus de antiquioribus, qui hoc genus salebras & moramenta ut plurimùm levi plantâ transilire solebant, & in stadio vel didascalico vel allegorico libentiùs exercuerunt se, sed de nuperis, qui morosiùs ista & attentiùs pensitarunt, quasi ad limam & lineam certam pro se quisq; redegerunt, ea cum torno & cothurno iterum ac sæpiùs compararunt. Versio vulgata, *Nè fortè Deo repugnare inveniamini.* Erasmus, *Nè quando Deo*, &c. quod eodèm cadit. Glossarium, Μήποτε, *Ne quando, nè fortè, nè unquam.* Camerarius paulò operosiùs, *Ne si facere hoc conemini, inveniamini ii qui cum Deo bellum gerant.* Sed hæc apparens ἀνακόλουθον non tollunt nobis. Beza interpolando mederi voluit: vertit enim, *Et videte nè cum Deo*, &c. In quem ferme sensum nuperrimus & sagacissimus Annotator. *Ante* μήποτε (inquit) *subintelligi hìc debet, Cavendum est.* Certè Rom. 11. 21. non soni sensûsque similis vox tantùm, sed & simili elleipsi ponitur: cujus loci doctissimos homines demiror non autoritate usos. Sed nec illo, nec alio, ni fallor, ejusmodi heic exemplo opus: omnino enim hoc membrum κατὰ σύνταξιν jungendum videtur non continuò præcedentibus, sed verbis καὶ ἐάσατε αὐτοὺς paulò altiùs occurrentibus. Jam illa verò ὅτι ἐὰν, usque ad καταλῦσαι αὐτό, ὡς διὰ μέσου omnia interjecta sunt. Series & ordo naturalis ad hunc modum haberet se. Καὶ ταννῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτοὺς, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό. Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, &c. Vide quàm plana jam omnia, quàm offendiculo expedita.

Com. 39. Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ]

—— Ἀσφαλέως ἀγορεύων
Αἶψά τε καὶ μέγα νεῖκος ἐπισταμένως κατέπαυσε,

ut est apud Hesiodum. Apuleius 10. *Ad istum modum seniore adorante placuit.* Curtius lib. 7. *Hac elocuto universa concio assensa est.*

Ille animos rexit dictis, & pectora mulsit.

Com. 41. ἐπορεύοντο χαίροντες, &c. ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι] Vide Matth. 5. 12. & ad eum locum notata. Paulus 2 Cor. 12. 10. Ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς ὑπὲρ Χριστοῦ εὐδοκεῖν dixit. Ignatius ad Ephesios, Ἠξιώθην εἰς Θεοῦ τιμὴν φορέσαι ταυτασὶ τὰς ἁλύσεις. Arrianus 1. 29. ubi de Deo quem in adversis constituente, Ὅτι σε ἐτίμησε τοιαύτην τιμὴν, καὶ ἄξιον ἡγήσατο προσαγαγεῖν εἰς μαρτυρίαν τοιαύτην. Et Seneca lib. Cur bonis viris, &c. *Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur*, &c. Tertullianus in Apologetico, *Neq; de Christo erubescimus, cùm sub nomine ejus deputari & damnari juvet.* Ibidem ipso fine, *Sententiis vestris gratias agimus*, &c. *cùm damnamur à vobis, à Deo absolvimur.* Ἀτιμασθῆναι bene Vetus *contumeliam pati.* Glossarium, Ἀτιμάζω, *contumelior, dehonesto.* Ammonius, Ἀτιμάζεται ὁ ὑβριζόμενος ἔν τινι πράγματι.

Ibid. κατηξιώθησαν] Glossarium, Καταξιοῦται, *dignus judicatur.* Aliud Glossarium, *Meruit*, κατηξιώθη.

Κεφ. ϛ'.

1. Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

2. Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

3. Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης·

4. Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

5. Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους· καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα·

Versio Vulgata.

1. In diebus autem illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum adversùs Hebræos, eò quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.

2. Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum, nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.

3. Considerate ergò, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto & sapientiâ, quos constituamus super hoc opus.

4. Nos verò orationi & ministerio verbi instantes erimus.

5. Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum advenam Antiochenum.

6. Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

7. Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε· καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

8. Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

9. Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

10. Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

11. Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας, Ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

12. Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον·

13. Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

14. Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωσῆς.

15. Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

6. Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.

7. Et verbum Dei crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Jerusalem valde: multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.

8. Stephanus autem plenus gratiâ & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.

9. Surrexerunt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.

10. Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.

11. Tunc summiserunt viros, qui dicerent se audivisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.

12. Commoverunt itaq; plebem, & seniores, & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum, & adduxerunt in concilium,

13. Et statuerunt falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba adversùs locum sanctum, & Legem.

14. Audivimus enim eum dicentem, quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.

15. Et intuentes eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem angeli.

Ad Cap. VI.

Com. 1. Παρεθεωροῦντο] Vertunt, *despiciebantur*: pressiùs, nec minùs commodè, *prætervidebantur* vertas.

Com. 3. μαρτυρουμένους] Id est, ut 1 Tim. 3. 7. καλὴν μαρτυρίαν ἔχοντας. *Honesta & inculpata vita*, ut in l. 3. d. Testib. Josephus 15. 13. Καλοκαγαθίᾳ μαρτυρούμενος. Eunapius in vita Prisci, Ἐμαρτυρεῖτο καλὸς καὶ ἀγαθὸς εἶναι.

Ibid. ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης] Quos huic curæ præficiamus: eam enim vim habet illud ἐπὶ, ut infrà 8. 17. 12. 20. & alibi.

Com. 4. Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν] Ministerium illud non ut humile quid aut molestum refugientes, sed ut his magis necessariis officiis attentiùs incumbere volentes. Origenes ad Celsum Christianis quòd muneribus se publicis subtraherent objicientem, Οὐ φεύγοντες γε τὰς τοῦ βίου λειτουργίας τοιαῦτα ποιοῦσιν, ἀλλὰ τηροῦντες ἑαυτοὺς θειοτέρᾳ καὶ ἀναγκαιοτέρᾳ λειτουργίᾳ. Sic Philosophum, aliàs αὐτουργὸν, Simplicius ait οἰκέτου δεῖσθαι, ἢ νοσοῦντα, ἢ τῆς χρείας δεομένης συλλήπτορος, ἢ καὶ δι' ἀσχολίαν ἐνίοτε τὴν πρὸς καλλίονα, in cap. 46 Epicteti.

Com. 5. ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους] Καλῶς ἔδοξα ταῦτα λέγειν, ut apud Lucianum est. Πᾶσιν δὲ λέγειν ἔδοξεν, ut apud Heliodorum. Vide Deut. 1. 23. & quæ suprà ad 5. 40. dicta.

Com. 10. Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει] Οὐκ ἐδύναντο ἀντειπεῖν, ut in simili re Luc. 21. 15. οὐκ ἴσχυον ἀνταποκριθῆναι, ut ibid. 14. 6. Σοφίας οὐ κατισχύειν κακίαν dixit olim 7. 30. Sap. Scriptor. Æmilius Probus in vita Alcibiadis, *Tanta erat commendatio oris ut nemo ei dicendo posset resistere*: & apud Eunapium post facundam Proæresii defensionem οἱ ἀντίτεχνοι ἔκειντο. Ὦ, ἐλάλει est, cujus vi & instinctu loquebatur. Vide Matt. 10. 20. & quæ ibi annotata. In verbis Probi Æmilii nota vocem *resistere*: tum Veterem an rectè Recentior notaverit judicium fero.

Com. 11. ὑπέβαλον ἄνδρας] *Subornarunt*. Glossæ, Ὑπόβλητος μάρτυς, *subornatus testis*. Interpres vetus, *summiserunt*: Recentior, *subjecerunt*. At verò *mittendi* verbum, præfixâ præpositione *in*, frequentiùs his & similibus argumentis ponitur. Gell. 4. 18. *Petilius quidam Trib. Plebis à Marco, ut aiunt, Catone inimico Scipionis in eum comparatus atque immissus*. Salust. Catil. *Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant*. Plin. lib. 6. Epist. 13. *Indè invidia, & ab dissimillimis dissimilis delator immissus*. Capitolinus de Maximino, *Quòd delatores evocaret, accusatores immitteret*. Spartianus de Hadriano, *Circumiens Provincias, Procuratores & Præsides pro factis supplicio affecit, ità severè, ut accusatores per se crederetur immittere*.

Com. 12. Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν] Quod infrà 17. 5. ὀχλοποιεῖν 21. 17. συγχεῖν τὸν ὄχλον 13. 15. παροτρύνειν Marc. 15. 11. ἀνασείειν.

Ibid. συνήρπαζον αὐτὸν] Est quod infrà 8. 3. & 17. 6. σύρειν Jacob. 2. 6. ἕλκειν.

Com. 13. κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ τοῦ νόμου] Vox τόπος hic potest *templum*, potest & *civitatem* denotare. Ut *urbem* intelligamus suadet appositum epitheton. Vide & Matth. 4. 5. 24. 15. 27. 53. & sæpius in Vet. Instrumento. Sic infrà etiam 7. 7. 12. 17. & Joh. 11. 48. ea vox ponitur. Ità & Latini,

—— Non illa loco, neque origine gentis
Clara, sed arte fuit. —— Et
—— Sic toties versa est fortuna locorum.

Ut *templum* designari putemus suadet infrà 21. 28. locus, & alter ille 25. 8. ubi simili argumento ἱερὸν & νόμος junguntur: suadet & vox καταλύσει seq. commatis. Vide Matth. 26. 51.

Com. 14. ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος] Οὗτος despicienter, ut infrà 25. 19. περὶ Ἰησοῦ τινος.

Ibid. καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον] *Destruet*. Scholiastes ad Plutum Aristophanis, Καταλύω, τὸ ἀφανίζω. In Glossario, *Destrictum*, καταλελυμένον· lege *destructum*. Sic statim ibidem, *Destruit*, καταλύει.

Ibid. καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, &c.] Apud Virgilium,

Bellum ingens geret Italiâ, populósque feroces
Contundet, morésque viris & mœnia ponet.

Tacitus,

Tacitus, *Rex Antiochus demere superstitionem, & mores Græcorum dare annixus.* Vide Daniel. 7. 25.

Com. 15. εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς πρόσωπον ἀγγέλου] Locutio reverentiam notans non sine tremore incussam, Genes. 33. 10. & in Estheris Historia. Hîc puto denotari fulgorem hominis paulò pòst cœlesti gloriâ illustrandi. Prudentius de Laurentio jam martyrium passuro,

Illi os decore splenduit,
Fulgórque circumfusus est.

Nec abhorrent quæ de Julio Proculo habet Vitarum illustrium Scriptor, *Affirmavit Romulum à se in colle Quirinali visum augustiore formâ cùm ad deos abiret.*

Κεφ. ζ′.

1. ΕἾπε δὲ ὁ ἀρχιερεὺς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

2. Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥάν·

3. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4. Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαῤῥάν· κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

5. Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ᾽ αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

6. Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

7. Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσουσι, κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός. καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

8. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

9. Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ·

10. Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ᾽ Αἴγυπτον καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

11. Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναὰν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

12. Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

13. Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ· καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

14. Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομηκονταπέντε.

15. Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

16. Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.

17. Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ·

Versio Vulgata.

1. DIxit autem princeps sacerdotum, Si hæc ità se habent?

2. Qui ait, Viri fratres & patres, audite. Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ cùm esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan,

3. Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & veni in terram quam monstravero tibi.

4. Tunc exiit de terra Chaldæorum, & habitavit in Charan. Et indè, postquam mortuus est pater ejus, transtulit illum in terram istam in qua nunc vos habitatis.

5. Et non dedit illi hereditatem in ea nec passum pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini ejus post ipsum, cùm non haberet filium.

6. Locutus est autem ei Deus, Quia erit semen ejus accola in terra aliena, & servituti eos subjicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.

7. Et gentem cui servierint, judicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibunt, & servient mihi in loco isto.

8. Et dedit illi testamentum circumcisionis, & sic genuit Isaac, & circumcidit eum die octavo: & Isaac, Jacob; & Jacob, duodecim Patriarchas.

9. Et Patriarchæ æmulantes, Joseph vendiderunt in Ægyptum; & erat Deus cum eo:

10. Et eripuit eum ex omnibus tribulationibus ejus; & dedit ei gratiam & sapientiam in conspectu Pharaonis regis Ægypti, & constituit eum præpositum super Ægyptum & super omnem domum suam.

11. Venit autem fames in universam Ægyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inveniebant cibos patres nostri.

12. Cùm audisset autem Jacob esse frumentum in Ægypto, misit patres nostros primùm.

13. Et in secundo cognitus est Joseph à fratribus suis, & manifestatum est Pharaoni genus ejus.

14. Mittens autem Joseph, accersivit Jacob patrem suum, & omnem cognationem in animabus septuaginta quinque.

15. Et descendit Jacob in Ægyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.

16. Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulcro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filii Sichem.

17. Cùm autem appropinquaret tempus promissionis, quam confessus erat Deus Abrahæ, crevit populus & multiplicatus est in Ægypto,

18. Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.

19. Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

20. Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ· ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

21. Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.

22. Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.

23. Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

24. Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

25. Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

26. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις· καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

27. Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ἡμᾶς;

28. Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

29. Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

30. Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου, ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

31. Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

32. Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

33. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

34. Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

35. Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

36. Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

37. Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

38. Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα, δοῦναι ἡμῖν.

39. Ὧ, οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες

18. Quoadusque surrexit alius rex in Ægypto, qui non sciebat Joseph.

19. Hic circumveniens genus nostrum, afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, nè vivificarentur.

20. Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.

21. Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutrivit eum sibi in filium.

22. Et eruditus est Moyses omni sapientiâ Ægyptiorum: & erat potens in verbis & in operibus suis.

23. Cùm autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor ejus ut visitaret fratres suos filios Israel.

24. Et cùm vidisset quendam injuriam patientem, vindicavit illum: & fecit ultionem ei qui injuriam sustinebat, percusso Ægyptio.

25. Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.

26. Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis, utquid nocetis alterutrum?

27. Qui autem injuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & judicem super nos?

28. Numquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti herì Ægyptium?

29. Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est advena in terra Madian, ubi generavit filios duos.

30. Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto montis Sina angelus in igne flammæ rubi.

31. Moyses autem videns, admiratus est visum. Et accedente illo ut consideraret, facta est ad eum vox Domini,

32. Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob. Tremefactus autem Moyses, non audebat considerare.

33. Dixit autem illi Dominus, Solve calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

34. Videns vidi afflictionem populi mei qui est in Ægypto, & gemitum eorum audivi, & descendi liberare eos. Et nunc veni, & mittam te in Ægyptum.

35. Hunc Moysen, quem negaverunt, dicentes, Quis te constituit principem & ducem? hunc Deus principem & redemptorem misit, cum manu angeli qui apparuit illi in rubo.

36. Hic eduxit illos, faciens prodigia & signa in terra Ægypti, & in rubro mari, & in deserto annis quadraginta.

37. Hic est Moyses qui dixit filiis Israel, Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis.

38. Hic est qui fuit in ecclesia in solitudine, cum angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris: qui accepit verba vitæ dare nobis.

39. Cui noluerunt obedire patres nostri:

ἡμῶν,

ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον,

40. Εἰπόντες τῷ Ἀαρών, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

41. Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

42. Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

43. Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

44. Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.

45. Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ·

46. Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

47. Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.

48. Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

49. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

50. Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;

51. Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς.

52. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

53. Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

54. Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

55. Ὑπάρχων δὲ πλήρης πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ·

56. Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

57. Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

58. Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

59. Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60. Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

ſed repulerunt, & averſi ſunt cordibus ſuis in Ægyptum,

40. Dicentes ad Aaron, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyſes enim hic qui eduxit nos de terra Ægypti, neſcimus quid factum ſit ei.

41. Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hoſtiam ſimulacro, & lætabantur in operibus manuum ſuarum.

42. Convertit autem Deus, & tradidit eos ſervire militiæ cœli, ſicut ſcriptum eſt in Libro Prophetarum, Numquid victimas & hoſtias obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto, domus Iſrael?

43. Et ſuſcepiſtis tabernaculum Moloch, & ſydus Dei veſtri Rempham, figuras quas feciſtis, adorare eas. Et transferam vos trans Babylonem.

44. Tabernaculum teſtimonii fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit Deus loquens ad Moyſen, ut faceret illud ſecundùm formam quam viderat.

45. Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cum Jeſu in poſſeſſionem gentium, quas expulit Deus à facie patrum noſtrorum, uſque in diebus David,

46. Qui invenit gratiam ante Deum, & petiit ut inveniret tabernaculum Deo Jacob.

47. Salomon autem ædificavit illi domum.

48. Sed non Excelſus in manufactis habitat, ſicut propheta dicit,

49. Cœlum mihi ſedes eſt: terra autem ſcabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis locus requietionis meæ eſt?

50. Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51. Durâ cervice & incircumciſis cordibus & auribus, vos ſemper Spiritui ſancto reſiſtitis: ſicut patres veſtri, & vos.

52. Quem Prophetarum non ſunt perſequuti patres veſtri? Et occiderunt eos qui prænunciabant de adventu Juſti, cujus vos nunc proditores & homicidæ fuiſtis.

53. Qui accepiſtis Legem in diſpoſitione angelorum, & non cuſtodiſtis.

54. Audientes autem hæc diſſecabantur cordibus ſuis, & ſtridebant dentibus in eum.

55. Cùm autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intendens in cœlum, vidit gloriam Dei, & Jeſum ſtantem à dextris Dei;

56. Et ait, Ecce video cœlos apertos, & filium hominis ſtantem à dextris Dei.

57. Exclamantes autem voce magnâ, continuerunt aures ſuas, & impetum fecerunt unanimiter in eum.

58. Et ejicientes eum extra civitatem, lapidabant: & teſtes depoſuerunt veſtimenta ſua ſecus pedes adoleſcentis qui vocabatur Saulus.

59. Et lapidabant Stephanum invocantem, & dicentem, Domine Jeſu, ſuſcipe ſpiritum meum.

60. Poſitis autem genibus, clamavit voce magnâ, dicens, Domine, nè ſtatuas illis hoc peccatum. Et cùm hoc dixiſſet, obdormivit.

Ad

Ad Cap. VII.

Com. 1. Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεὺς, εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;] Cicero Academ. 1. *Sunt, inquam, ista, Varro? Estne hoc quod dico?*

Com. 3. Ἔξελθε ἐκ γῆς σου, &c. καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω] In fragmentis Petronii,

Linque tuas sedes, alienaq́ littora quære,
O juvenis, major rerum tibi nascitur ordo.

Com. 5. οὐδὲ βῆμα ποδὸς] Locutio proverbialis, quâ nec tantulum, vel potiùs nihil significari solet, Gen. 8. 9. Deut. 2. 5. Agapetus cap. 16. Καὶ οἱ μὲν (πλούσιοι) κατέχουσι τῆς κόσμου τὰ πέρατα, οἱ δὲ (πένητες) οὐκ ἔχουσί που στῆσαι τὰ πέλματα. Cicero in Philippicis, *Vestigium ubi imprimam non habeo.* Ibidem, *Quid erat in terris ubi in tuo pedem poneres?* Idem ad Atticum 13. 2. *Quomodo nunc est, pedem ubi ponat in suo, non habet.*

Com. 9. ζηλώσαντες, &c.] Invidiâ efferati. Sic de Christo (cujus ille typus) contra Demetrianum Cyprianus, *Accensi irâ & indignatione, Pilato tradiderunt.* Vide ad Matth. 27. 18. notata.

Ibid. καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ] His planè similia habet Paulus 2. 4. 17. ad Timotheum. καὶ hic, ut sæpe, valet *& tamen.*

Com. 19. κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν] Obliquis artibus & consiliis exstinctionem generis moliebatur nostri, φορτία δυσβάστακτα imponendo nobis, imò graviora quàm quæ ferre potes eramus, ut sic sine vi aperta ad perniciem redigeremur. Ità περιφραστικῶς illud κατασοφίζεσθαι exposuerim. Suidas, Κατασοφισόμεθα, τεχνασόμεθα, μηχανῇ τινι κακώσομεν. Ezechiel Tragicus apud Clement. Alexandr.

Δόλον καθ' ἡμῶν πολὺν ἐμηχανήσατο
Βασιλεὺς Φαραώ. ———

Philo in hac eadem historia, de eodem, Τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀφαιρεῖν ἐπινοίαις ἀνοσιωτάταις ἐμηχανᾶτο. Terent. Heautont.

Hujusmodi mihi res semper comminiscere
Ubi me excarnifices. ———

Apuleius lib. 7. *Nec quidquam videbatur aliud excogitare puer ille nequissimus quàm ut me quoquo modo perditum iret.* Sic Venus Psychen (puellam simplicem) apud Eundem κατασοφίζεται, dum hoc, tum illud, rursus aliud præcipit ei, quæ pleraque adeò immania jussa erant ut mortem minitarentur.

Ibid. ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν] Beza, *male accepit patres nostros*; at cur Vetus (qui *afflixit*) respuendus? Hieronymus ad Amandum, Κακία *apud Græcos duo significat, & malitiam, & afflictionem.* Onomast. Vet. *Affligo*, ταλαιπωρέω, κακόω.

Ibid. τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι] Glossarium, Ἐκτιθέμενον βρέφος, *Expositum.* Suidas, Ἐκτιθέναι τὰ βρέφη, ἀντὶ τοῦ, εἰς βορὰν θηρίοις, ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι ἐπ' ἐρημίαις. Vide & Heliodori locum paulò infrà adductum. Ἐκάκωσε τ. π. η. τ. π. ε. locutio est Hellenistica. 1 Reg. 17. 20. Σὺ ἐκάκωσας τοῦ θανατῶσαι τὸν υἱὸν αὐτῆς pro ὥστε θανατῶσαι. Vide Rom. 7. 3. 1 Cor. 10. 13. Hebr. 11. 5. εἰς τὸ μὴ heic, ut & 2 Thess. 2. 2.

Com. 20. καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ] Est quidem Græcis ἀστεῖος, πιθανὸς καὶ χαρίεις, ἢ καθόλου ἐν πολιτικῇ ὁμιλίᾳ ἐπιδέξιος ità Ammonius. Hinc ἀστείους & χαρίεντας Plutarchus junxit. Ejusmodi *urbanas animas* Apuleius dixit, ni fallor, Græcum ἀστεῖον exprimere volens. Unde putet quis non de specie Stephanum, sed de moribus loqui. Sed rectiùs, me Judice, referas ad formæ elegantiam ejus. Glossarium, *Elegans*, ἀστεῖος, &c. Suidas, Οὐδεὶς ἦν ἀφιλότιμος οὕτως ὡς Μωϋσῆν θεασάμενος μὴ ἐκπλαγεῖν τῆς εὐμορφίας. Quæ tamen propriè huc non spectant, ut de Mose adulto dicta: cùm hic, ob sequentia ea, ἀνετράφη & ἐπαιδεύθη, intelligenda sit venustas oris quæ vel in recens nato eminebat. Philo in Ejusdem vita de eodem, Γεννηθεὶς εὐθὺς, ὄψιν ἐνέφηνεν ἣ κατ' ἰδιώτην ἀστειοτέραν. Idem, sed figuratè, in De ling. confus. Ἀστεῖος ἀπὸ γενέσεως ἀρχῆς φυλαχθεὶς καὶ περισυρχθεὶς τρόπος, ὄνομα Μωϋσῆς, &c. Quid τῷ Θεῷ hic velit jamdudum docuerunt eruditi, à quibus longiùs hoc quidem loco puto Camerarium discessisse.

Ibid. ὃς ἀνετράφη] Pronomen hoc habet vim copulæ, ut suprà 5. 36. infrà 13. 31. Luc. 8. 13. 1 Cor. 2. 16. & alibi.

Com. 21. ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ] Heliodorus (qui & vocem ἀναιρεῖσθαι posuit) Ταύτην ἣν ὁρᾷς ἡ μὲν τεκοῦσα ἐν σπαργάνοις ἐξέθετο, τύχης ἀμφιβολίᾳ τὰ κατ' αὐτὴν ἐπιτρέψασα, ἐγὼ δὲ περιτυχὼν ἀνειλόμην.

Ibid. καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱὸν] Apud Plautum ille,

——— *Educavi magnâ industriâ,*
Quasi esset ex me nata, non multò secus.

Longus de Cloë exposita & à pastore ad uxorem allata, Παρακελεύεται θυγάτριον νομίζειν, λανθάνειν δὲ ὡς ἴδιον τρέφειν. Plutarchus in Parallelis, Ἀναλαβὼν τοὺς παῖδας, ὡς ἰδίους ἔθρεψεν. Simplicius cap. 46. de Epicteto, Γυναῖκα προσελάβετο παιδίου τροφὸν, ὅπερ ἐκτιθέσθαι μέλλον ὑπό τινος, &c. αὐτὸς λαβὼν ἀνεθρέψατο.

Com. 22. Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων] *Quod genus hominum constat & in reperiendis artibus solertes exstitisse, & in cognitione rerum indaganda sagaces.* Sunt verba 11. ult. A. Gellii. Lucianus Philopseude, Θαυμάσιος τὴν σοφίαν, καὶ τὴν παιδείαν πᾶσαν τὴν Αἰγυπτίων εἰδώς. Apuleius 11. *Priscaq́ doctrinâ pollentes Ægyptii.* Idem 1 Florid. *Ægyptios eruditos, & Judæos superstitiosos.* De Mose nostro Philo in Ejusdem vita, Ἀριθμοὺς καὶ γεωμετρίαν, τήν τε ῥυθμικὴν, καὶ ἁρμονικὴν, καὶ μετρικὴν θεωρίαν, καὶ μουσικὴν τὴν σύμπασαν, διά τε χρήσεως ὀργάνων, καὶ λόγων τῶν ἐν ταῖς τέχναις καὶ διεξόδοις τοπικωτέροις Αἰγύπτιοι οἱ λόγιοι παρέδοσαν, καὶ προσέτι καὶ διὰ τῶν συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς λεγομένοις ἱεροῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται, &c. Nec his tantùm, sed & aliarum gentium scientiis locupletatus. Τὴν δὲ ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληνες ἐδίδασκον, οἱ δὲ ἐκ τῶν πλησιοχώρων τά τε Ἀσσύρια γράμματα καὶ τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην, Philo ibidem.

Ibid. ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις,] Id est, ἀνὴρ τὰ πάντα μέγιστος καὶ τελειότατος, ut Philo jam dicto loco. Luc. 24. 19. Ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν λόγῳ καὶ ἐν ἔργῳ. Apuleius de Pythagora, *Vir ingenio ingenti, & profectò supra captum hominis animi augustior.* Diodorus Siculus de Alcibiade, Ἦν γὰρ καὶ λόγῳ δυνατώτατος.

Com. 23. ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ] Sic 15. 36. ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν. Glossarium, Ἐπισκέπτομαι, *reviso.*

Com. 24. Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο] Artemidorus 2. 42. de Hercule, Τοῖς ἀδικουμένοις ἐπήμυνε.

Ibid. ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο] Servius ad Æneid. 8. *Ad curam viri fortis & boni pertinet, ne quid injuriosè fiat alicui homini.*

Ibid. ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ] Vulgatus, *fecit ultionem ei qui injuriam sustinebat*: ubi *ei* est, *in gratiam ejus.* Sic idem Luc. 15. 30. *Occidisti ei vitulum.* Utroque loco Latinè & eruditè. Virgilius,

——— *tibi pampineo gravido autumno*
Floret ager ———

Servius, *In honorem tuum exsultat.*

Ibid. πατάξας τὸν Αἰγύπτιον] Satis eruditè vertitur *percusso.* Sic Latinis (sed sensu sequiore) *Percussores*, σφάκται, ut in Glossario.

Com. 25. Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν] Aristophanes Pace, Ὦ μέλεοι θνητοὶ καὶ νήπιοι &, uno interjecto versiculo,

Οἵ τινες ἀφραδίῃσι θεῶν νόον οὐκ ἀΐοντες.

Ubi

Ubi Scholia, Οὐ νοοῦντες, ὅτι τινὲς διὰ τ̃ ἀϐουλίαν τ̃ ἑαυτῶν τ̃ τῶν θεῶν ἐ σωίεσιν ϖρονοίας.

Com. 26. τῇ ᾗ ἐπιέσῃ ἡμέρᾳ] Onom. vet. *Crastinus*, ὁ ἐπιών.

Ibid. ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;] Fabianus Papyrius in Senecæ Controversiis, *Quæ tanta vos fert ira, cùm una stirps idémque sanguis sitis?* ubi meliùs *effert ira* legas. Lucilius,

——Atque odio illius efferor irâ.

Poteſt ferri tamen & *fert ira*: i. abripit. Nota & in Contextu, ἀδελφοί ἐστε. Simplicius in cap. 37. Epicteti, Ἡ κοινὴ μήτηρ ἡ πόλις, μητρὶς ἔσα ϰ̀ πατρὶς, δῆλον ὅτι κτ̃ τοῦτο ἀδελφοί πως εἰσὶν οἱ πολῖται.

Com. 27. Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα ϰ̀ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;] Sic Geneſ. 19. ad Lothum Sodomitæ, Εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ ϰ̀ κρίσιν κρίνειν; Vide & Luc. 12. 14.

Com. 28. Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τ̃ Αἰγύπτιον;] Apud Ciceronem 2 de Orat. *Mihi valedicturus es ut cæteris feciſti?*

Com. 29. Ἔφυγε ᾗ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ] Id eſt, (ut ſuprà 5. 5, & 24.) ἀκούων τοὺς λόγους τούτους vel, (ut Joh. 19. 8.) ὅτι ἤκουσεν τῶν λόγων τούτων quod Marc. 10. 22. ἐπὶ τῷ λόγῳ.

Com. 31. ἐθαύμασε τὸ ὅραμα] Infrà 10. 17. διηπόρει τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα.

Com. 32. Ἔντρομος γενόμενος] Sic infrà 16. 29. pro quo 24. 25. ἔμφοϐος. Scriptor ad Hebræos 12. 21. in hac eadem re utrumque junxit.

Com. 38. λόγια ζῶντα] ζωῆς ῥήματα Joh. 6. 68. Et ſic hoc loco Latinus, qui, *verba vitæ*. Servius ad Æneid. 4. de Agathyrſis, *Colentes Apollinem Hyperboreum, cujus* λόγια, *id eſt, reſponſa, feruntur.* Ariſtophanes Equit.

——Ἀλλὰ μὴ παρῇς
Ἅ σοι διδόασ' ἐν τοῖς λογίοισιν οἱ θεοί.

Onom. Vet. *Eloquium*, λόγιον. Gloſſ. λόγιον, ὁ χρησμὸς, *oraculum*.

Com. 42. Ἔστρεψεν ᾗ ὁ θεὸς, ϰ̀ παρέδωκεν αὐτοὺς, &c.] Similia Rom. 1. 23, & 24. vide, ubi & Com. 28. παρέδωκεν habes.

Com. 48. Ἀλλ' ἐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ] Dicemus infrà ad 17. 24.

Com. 49. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ ᾗ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου] Pſal. 10. 5. Κύριος, ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. Orpheus,

Αὐτὸς δ' αὖ μέγαν αὖθις ἐπ' οὐρανὸν ἐστήρικται,
Χρυσέῳ ἐνὶ θρόνῳ, γαίη δ' ὑπὸ ποσσὶ βέϐηκε.

Com. 50. Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;] Vide Jer. 23. 24. & quæ infrà ad 17. 27. dicta.

Com. 51. Σκληροτράχηλοι ϰ̀ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ ϰ̀ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι ἁγίῳ ἀντιπίπτετε] Sic Paulus σκληρότητα ϰ̀ ἀμετανόητον καρδίαν, Rom. 2. 5. junxit. Τῇ καρδίᾳ ϰ̀ τοῖς ὠσὶν ἀπερίτμητοι ſunt de cujuſmodi ad Matth. 13. 15. diximus. Ἀντιπίπτετε Vetus, *reſiſtitis*, Recentior *obnitimini* vertebat: malè neuter. Plutarchus in ϖεὶ πολυφιλ. Οἱ τῶν πράξεων καιροὶ καθάπερ τὰ πνεύματα τοῖς μὲ φέρουσι, (legerim συμφέρουσι) τοῖς ᾗ ἀντιπίπτουσι. Eſt autem hîc τῷ ἁγίῳ πνεύματι ἀντιπίπτειν, quod Luc. 7. 30. τὴν τῶ θεῶ εἰς ἑαυτὸν βουλὴν ἀθετεῖν Rom. 1. 28. θεὸν ἐ δοκιμάζειν ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν Joh. 12. 48. ἀθετεῖν αὐτὸν, ϰ̀ τὰ αὐτῶ ῥήματα μὴ λαμϐάνειν infra 13. 46. Θεῶ λόγον ἀπωθεῖσθαι, ϰ̀ τ̃ αἰωνίου ζωῆς ἑαυτοὺς ἐκ ἀξίους κρίνεσθαι. Pythagoras apud Iamblichum τῇ θεία ϖρονοίᾳ ἀντιτείνειν dixit. Heſychius, Ἀντέπιπτεν, ἐναντιοῦτο.

Ibid. ὡς οἱ πατέρες ϰ̀ ὑμεῖς] Eſt proverbiale. Ezech. 16. 44. Καθὼς ἡ μήτηρ ϰ̀ ἡ θυγάτηρ.

Com. 52. ϰ̀ ἀπέκτειναν τοὺς ϖροκαταγγείλαντας ϖεὶ τ̃ ἐλεύσεως τῶ δικαίου, ἐ νῦν ὑμεῖς ϖροδόται ϰ̀ φονεῖς γεγένησθε] Illi ſervos, vos filium vineæ interfeciſtis. Ignatius ad Trallianos, Τῶν θεομάχων, τῶν Κυριοκτόνων, μικρὸν γὰρ εἰπεῖν, ϖροφητοκτόνων.

Com. 53. ϰ̀ ἐκ ἐφυλάξατε] Καὶ hîc eſt *& tamen*.

Com. 54. Ἀκούοντες ᾗ ταῦτα, διεπρίοντο] *Inſignis indignatio totos audientium pertentavit animos*, ut lib. 9. Apuleius locutus. Confer infrà 22. 22.

Ibid. διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ϰ̀ ἔϐρυχον τοὺς ὀδόντας] Immaniter excandeſcentium geſtus. Lucianus Dial. Meretr. Τί με ὑποϐλέπεις, ϰ̀ πρίῃ τοὺς ὀδόντας; Idem in De vita ſua, Τὼ χεῖρε συγκρότει, ϰ̀ τοὺς ὀδόντας ἐνέπρει. Seneca 3. 4. de Ira, *Adjice dentium inter ſe arietatorum, & aliquem eſſe cupientium ſonum.* Heſychius, Βεϐρυχότες, θυμοφονοῦντες quo fortè loco meliùs θυμοφορoῦντες legas. Baſilius Homil. 21. in diverſ. Script. loca, Ἐὰν ἴδῃς τ̃ θυμούμενον τοὺς ὀδόντας ϖροσθηγοντα, ἐνθυμήθητι ὅτι συὶ ἔοικεν ὁ τοιοῦτος, τ̃ ἔνδοθεν θυμὸν διὰ τῆς τῶν ὀδόντων ϖαρατρίψεως ὑποκφαίνων. Apud Nonnium Accius,

——Cui ſi poteſtas detur, tua
Cupienter malis membra diſcerpat ſuis.

Seneca 1. 25. de Clement. *O quàm cuperes tibi potiùs ungues eſſe, tibi rictum illum edendorum hominum capacem!*

Com. 56. Ἰδὲ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους] Apud Virgilium,

——Video medium diſcedere cœlum.

Apoc. 4. 1. Ἰδὲ, θύρα ἀνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ. Infrà 10. 11. Θεωρεῖ τ̃ οὐρανὸν ἀνεῳγμένον.

Ibid. ϰ̀ τὸν ὑὸν τῶ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τῶ θεῶ] *Stantem* inquiunt Viri magni, quaſi in ſuorum opem paratum: & alii, *ſtantem* emphaticè, id eſt, paratum ad me in confeſſione veritatis confirmandum. Quod an hîc Stephanus voluerit, ex iis quæ ad Matth. p. 37, & 38. annotavimus, qui volet, inquirat.

Com. 57. συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν] Vehementer averſantium mos. Siracid. 27. 15. Apuleius 9. *Exhorruit Myrmex inauditum facinus, & occluſis auribus aufugit protinus.* Sic apud Philonem in de Temul. οἴχεσθαι ἑκατέρᾳ τῶν χειρῶν τὰ ὦτα ϖροσαποστεισομένους ubi rectiùs ϖροσαποκλεισομένους legas. Theodoret. 9 Therapeut. γελᾶτε ϰ̀ κωμῳδεῖτε, ϰ̀ τὰς ἀκοὰς βύετε.

Ibid. ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτὸν] Longus in Poimenicis, Τῇ ὀργῆς ὁρμήσαντες ἦγον τ̃ Δάφνιν πάλιν, ϰ̀ συνδεῖν ἤθελον. Infrà 18. 12. ὁμοθυμαδὸν κατεπέστησαν.

Com. 60. μὴ στήσῃς αὐτοῖς τ̃ ἁμαρτίαν ταύτην] Μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ut 2 Tim. 4. 16. Arnobius 1. *Da veniam, Rex ſumme, tuos perſequentibus famulos, & (quod tuæ benignitatis eſt proprium) fugientibus ignoſce tui nominis cultum.* Philoſtratus de Palamede, hoc eodem mortis genere, ut fabulantur, ſublato, Σοφὸς ὢν, συγγινώσκει σου αὐτοῖς τῆς ἀπάτης id eſt, *erroris*, ἀγνοίας ut ſuprà 3. 17. κτ̃ ἄγνοιαν Petrus locutus. Plutarchus de Phocione jam ſtatim morituro, Τῆς κύλικος αὐτῷ ϖροσφερομένης ἐρωτηθεὶς εἴ τι λέγει ϖρὸς τὸν ὑόν Ἐγώ σοι (εἶπεν) ἐντέλλομαι ϰ̀ ϖαρακαλῶ, μηδὲν Ἀθηναίοις μνησικακεῖν.

Ibid. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἐκοιμήθη]

Ὣς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε.

κοιμᾶσθαι, ut paſſim in his libris, pro *mori*. Prudentius de ſepulcris,

——Res creditur illis
Non mortua, ſed data ſomno.

Κεφ. η'.

1. Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις

Verſio Vulgata.

1. SAulus autem erat conſentiens neci ejus. Facta eſt autem in illa die perſecutio magna in Eccleſia quæ erat Je-

ἐρουσαλύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

3. Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4. Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5. Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6. Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς, καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7. Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

8. Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

9. Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

10. Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

11. Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

12. Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

13. Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε· καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

14. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

15. Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον.

16. (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ᾽ οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

17. Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον πνεῦμα ἅγιον.

18. Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,

19. Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἂν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦμα ἅγιον.

20. Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

21. Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

22. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

23. Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

24. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ᾽ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

rosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ, præter Apostolos.

2. Curaverunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnum super eum.

3. Saulus autem devastabat ecclesiam: per domos intrans, & trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.

4. Igitur qui dispersi erant pertransibant, euangelizantes verbum.

5. Philippus autem descendens in civitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.

6. Intendebant autem turbæ his quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes, & videntes signa quæ faciebat.

7. Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magnâ, exibant. Multi autem paralytici & claudi curati sunt.

8. Factum est ergò gaudium magnum in illa civitate.

9. Vir autem quidam nomine Simon, qui antè fuerat in civitate magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum:

10. Cui auscultabant omnes à minimo usque ad maximum, dicentes, Hic est virtus Dei, quæ vocatur magna.

11. Attendebant autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos.

12. Cùm verò credidissent Philippo euangelizanti de regno Dei, & nomine Jesu Christi, baptizabantur viri ac mulieres.

13. Tunc Simon & ipse credidit: & cùm baptizatus esset, adhærebat Philippo. Videns etiam signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.

14. Cùm autem audissent Apostoli qui erant in Jerosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum & Johannem.

15. Qui cùm venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum.

16. Nondum enim in quenquam illorum venerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Jesu.

17. Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.

18. Cùm vidisset autem Simon, quia per impositionem manûs Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam,

19. Dicens, Date & mihi hanc potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.

20. Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti pecuniâ possideri.

21. Non est tibi pars, neque sors in sermone isto; cor enim tuum non est rectum coram Deo.

22. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.

23. In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te esse.

24. Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum quæ dixistis.

25. Oi

25. Οἱ μὲν οὖν, διαμαρτυράμενοι, καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

26. Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· (αὕτη ἐστὶν ἔρημος.)

27. Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη. καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ.

28. Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

29. Εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

30. Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

31. Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

32. Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

33. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ;

34. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

35. Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

36. Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37. Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

38. Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ,τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39. Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40. Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

25. Et illi quidem testificati & loquuti verbum Domini, redibant Jerosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.

26. Angelus autem Domini loquutus est ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ descendit ab Jerusalem in Gazam: hæc est deserta.

27. Et surgens abiit. Et ecce, vir Æthiops, eunuchus, potens Candaces Reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas ejus, venerat adorare in Jerusalem.

28. Et revertebatur sedens super currum suum, legénsque Isaiam Prophetam.

29. Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adjunge te ad currum istum.

30. Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem Isaiam Prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis?

31. Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogavítque Philippum ut ascenderet, & sederet secum.

32. Locus autem Scripturæ quam legebat, erat hic, Tanquam ovis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se, sine voce; sic non aperuit os suum.

33. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit, quoniam tolletur de terra vita ejus?

34. Respondens autem eunuchus Philippo, dixit, Obsecro te, de quo propheta dicit hoc? de se, an de alio aliquo?

35. Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euangelizavit illi Jesum.

36. Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait eunuchus, Ecce aqua: quis prohibet me baptizari?

37. Dixit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait, Credo filium Dei esse Jesum Christum.

38. Et jussit stare currum: & descenderunt uterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizavit eum.

39. Cùm autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & ampliùs non vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.

40. Philippus autem inventus est in Azoto, & pertransiens euangelizabat civitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.

Ad Cap. VIII.

Com. 1. Ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ] Atque ità ejusdem culpæ cum cæteris affinis.

——*Facinus quos inquinat, æquat.*

Tertullianus in de Idololatr. *In nullo necessarius esse debeo alii, cùm fecit quod mihi non licet.* Lactantius, Epit. cap. 4. & de spectaculis gladiatoriis, *Non potest esse immunis à sanguine qui voluit effundi: aut videri non interfecisse qui interfectori favit.* Cyprianus, *Non est immunis à scelere qui ut fieret imperavit: nec alienus est à crimine, cujus consensu, licèt non à se, admissum crimen publicè legitur.* Συνευδοκεῖν (quæ vox etiam infrà 22. 20. in hac ipsa narratione occurrit) est quod 26. 10. ψῆφον καταφέρειν. Luc. 23. 51. τῇ πράξει συγκατατίθεσθαι. Lucianus in Dial. mort. συνελάμβανεν ἐπὶ θανάτῳ dixit. Glossarium, *Consentit*, συνευδοκεῖ.

70

Com. 2. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς] Εὐσεβεῖς, καὶ τὸν Θεὸν φοβούμενοι, ut infrà 10. 2. de Cornelio dictum: vel τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν προσδεχόμενοι, ut Marcus in re non absimili 15. 43. Et forsan sectatores ejus. Vide ad Matth. 27. 58. dicta. Συνεκόμισαν qui *extulerunt* vertebant, exponebántque *humeris exportaverunt*, videntur dupliciter falsi: nam nec Lucas ἐκκομίζειν dixit, nec hîc συγκομίζειν aliud quàm *curare* est, ut rectè & eruditè accepit Vetus Interpres. Terent. *Curabat unà funus.* La-

ctant. 1. 11. *In Creta vitam commutavit, &c. eúmque Curetes filii curaverunt.* Hesychius, κόμιζε, ἐπιμελείας ἀξίου.

Com. 3. ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν] *Devastabat*, ut bene Vulgatus. Gloss. Λυμαίνομαι, *devasto*. Vide Galat. 1. 13, & 23. Cato apud A. Gellium, *Succidias humanas facis, decem funera facis, decem capita libera interficis. Lanienam civium exercere* 3. Apuleius dixit.

Ibid. κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος] Vetus *per domos intrans*, Recentior *domatim iens*; at meliùs vir summus, *irrumpens in ædes*: nimirum ut solent ii qui jussa Magistratuum exsequuntur. οἱ μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς πορευόμενοι, ut infrà 26. 12. hic idem de seipso loquitur. Apuleius 3. *Nec mora, cum magna irruptione patefactis ædibus, magistratibus eorúmque ministris, &c. cuncta completa.*

Ibid. σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας] In Excerptis Joannis Antiocheni, ποικίλαις τιμωρίαις αἰκίζων ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. Notetur autem in hac re verbi σύρειν concinnitas. Arrianus 1. 29. in Epictetum, Σύρει εἰς τὸ δεσμωτήριον. Vide & infrà 17. 6. Seneca cap. 14. de Tranquill. *Centurio periturorum agmen trahens.* Apuleius ubi suprà, *Statímque lictores duo de jussu Magistratuum immissâ manu trahere me non sanè renitentem.* Seneca Controvers. 2. 5. *Trahebantur matronæ, rapiebantur virgines.* Ammianus lib. 29. *Ex præjudiciis variis (quæ diebus ac noctibus exercebantur) plures à disjunctissimis regionibus trahebantur.*

Ibid. παρεδίδου εἰς φυλακήν] Infrà 26. 10. in hoc eodem argumento, φυλακαῖς κατέκλεισα.

Com. 5. εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας] Id est, *in urbem Samariam*. Virgil. 1.

Venturum excidio Libyæ. ———

Servius, *Carthaginis, & provinciam pro civitate posuit.* Idem ad initium libri, *Plerumque Poetæ pro civitate vel Regionem vel Provinciam ponunt.*

Com. 6. Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει] Credebant ob miracula quæ ab eo edi videbant. Vide infrà com. 13. & adde Joh. 2. 23. 4. 39, & 53. 7. 31. 10. 14, & 42. 11. 45. & Scriptorem Judithæ 14. 6.

Com. 9. μαγεύων] *Miracula præstigiis circulatoriis ludens* Tertullianus diceret. Glossarium, *Circulo*, μαγεύω. Simile Apoc. 20. 3. πλανᾶν τὰ ἔθνη.

Ibid. καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος, &c.] *Obstupefaciens*. Virgil.

——— *Stupet inscia turba.*

Erasmus non ità malè, *dementans*. Plaut.

Ego pol illum ulciscar hodie Thessalum veneficum,
Qui perversè perturbavit familiæ mentem meæ.

Obstupidos autem eos variis modis detinebat Simon, nunc artis nefandæ ludibria pro miraculis venditans; nunc falsas religiones objiciendo; nunc ambiguè consulentibus respondendo: nunc susurris, & nominum formidabilium sono circumstantes percellens. Horatius,

——— *Falsis terroribus implet,*
Ut Magus. ———

Apuleius 2. *Chaldæus quidam hospes miris totam civitatem responsis turbulentat.* Lucianus de Alexandro Pseudomante, φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, &c. τοὺς ἀνθρώπους ἐξέπληττε. Epiphanius in hac historia φαντάζειν dixit, τῶν Σαμαρειτῶν γένος μαγγανείαις ἐφαντασίαζε.

Ibid. λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν] Scholiastes vetus Horatii ad lib. 2. Epist. ult. *Magos dicimus, quasi magnos, à magnis rebus quas se perficere posse jactant.* Et nota hic, λέγων ἑαυτὸν, &c. Virgilius 9.

——— *Ingentem sese clamore ferebat:*

ubi Servius, *Non erat ingens, sed se esse ingentem clamabat.* Sic & Apoc. 2. 20. ἡ λέγουσα ἑαυτὴν προφῆτιν. Suidas, κατοιόμενος, ὀνομάζων ἑαυτὸν μέγαν, καὶ φυσῶν, ὑπερήφανος. Simplicius in cap. 48. Epict. Ὡς μεγάλων ὄντων τινῶν, ἀπὸ τῆς δόξης αὐτῶν ὑετήθα. Hippolitus in Homil. περὶ κόσμ. συντελ. ex Antichristi persona, Τίς δύναται μέγας ὡς ἐγώ; τίς θεὸς μέγας πλὴν ἐμοῦ; & pòst de eodem, ὅτι βασιλεὺς μέγας ἐπὶ τῆς γῆς γέγονεν.

Com. 10. Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου] Προσέχειν (nec id ineptè) exponas, *intenti ora tenebant*; nimirum quoties ad aliquod artis suæ se specimen accingeret. Apuleius ubi suprà, *Venerabili schemate facies ac studia præsentium ad miraculum tantum certatim arrexit.* Quo sensu & Hesychius, Ἐπικεχήνασι, προσέχουσι. At rectiùs ᾧ προσεῖχον hic vertas, *cujus præceptis responsisque attendebant*. Τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις, ut suprà com. 6. & infrà 16. 14. Vide & 1 Tim. 1. 4. & 4. 1. Tit. 1. 14. Hebr. 2. 1. 2 Pet. 1. 19. Josephus Bell. Jud. 7. 31. de Jonatha factionariorum Duce, Οὐκ ὀλίγους τῶν ἀπόρων ἀνέπεισε προσέχειν αὐτῷ, καὶ προήγαγεν εἰς τὴν ἔρημον. Quod verbi omnibus his locis cum effectu (sequendi nempe & obediendi) intellige. Onomasticon vetus, *Obtempero*, προσέχω. Ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, ut infrà 26. 22. Hebr. 8. 11. Apoc. 11. 18. 13. 16. 19. 5, & 18. 20. 12. Plautus,

Interminatus est à minimo ad maximum.

Latini *ad unum omnes* dicunt.

Ibid. λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη] Non summum Numen (ut Viro insignissimo visum) se jactabat Simon, ἀλλὰ μέγαν τινὰ, suprà com. 9. nec verò se Θεοῦ δύναμιν, sed eum stolida multitudo prædicabat; quod vel ex voce λέγοντες manifestum: quin eam tamen se credi voluerit dubitandum non est. Οὗτός ἐστι δύναμις τοῦ Θεοῦ valet, ἐν τούτῳ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐνεργεῖται· nam hic μετάληψις est. Vide suprà ad 4. 33. notata. Sic de Christo Justinus Martyr, Λόγος αὐτοῦ (Θεοῦ) ὑπάρχων, καὶ πρωτότοκος, καὶ δύναμις. De eodem ad Luc. 1. Theophylactus, Δύναμίς ἐστι καὶ βασιλεία τοῦ πατρός. Vide & 1 Cor. 1. 24. Lactantius 4. 15. sine sermonis figura, *Maximas virtutes cœpit operari, non præstigiis magicis, &c. sed vi ac potestate cœlesti.* Idem Justinus, Οὐ γὰρ σοφιστὴς ὑπῆρχεν, ἀλλὰ δύναμις Θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν. Iterum, Ταῦτα ἀνθρώπου οὐ δοκεῖ τὰ ἔργα, ταῦτα δύναμίς ἐστι τοῦ Θεοῦ· id est, *per Dei summi vim ac potentiam effecta.* Cicero 2. de Nat. Deorum, *Quicquid magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud quod erat à Deo natum nomine ipsius Dei nuncupabant, (ut cùm fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum, &c.) tum autem res ipsa in qua vis inest major aliqua sic appellatur, ut ex ea ipsa vis appelletur Deus: ut Fides, Mens, Virtus, Honor, Salus, Concordia; quorum omnium quia vis tanta erat ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.* Illustris ad hunc Lucæ illustrandum locus, & quo vocabulum *vis* bis ter repetitum habemus.

Ibid. ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη] Hâc ipsâ loquendi formâ & Virgilius,

Nate, meæ vires, mea magna potentia. ———

Com. 11. ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς] Vulgatus *quòd magiis suis dementasset eos*: i. e. à recto mentis statu dimovisset, vel deturbasset. In vetere Onomastico, *Dementο*, ἐξιστῶ· ubi *quem* vel *alium* supplendum. *Demento* autem intransitivæ significationis est (ut in eodem Onomastico) παραφρονῶ. Lucretius,

——— *Dementit enim, deliráque fatur.*

Apuleius in Apologia, *Et ex eo sacro* (magico) *cœpisse dementire.*

Com. 13. ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ] Sectabatur eum, jugiter & assiduè attendebat prædicationi ejus. Et est inter bene Græcas locutiones ista. Posidonius 5. Athenæi, Ἐν τῷ Ἑρμείας τοῦ Περιπατητικοῦ σχολῇ διέτριβε, προσκαρτερῶν τοῖς λόγοις.

Com. 20. Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.] *Neque enim pretio ulla res Dei constat*, Tertullianus in Apologetico. Δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε, Matth. 10. 8. Apud Achillem Tatium ille, Τοὺς χρυσοῦς ἔχε, καὶ φύλαττε τὰς χάριτας πωλοῦσι. Non his abludunt Menandri apud Stobæum ista,

Τ' ἀργύριον ἐστὶ, μειράκιον, σοὶ φαίνεται
Οὐ τῶν ἀναγκαίων καθ' ἡμέραν μόνον

Τιμὴν

Τιμὴν παρέχειν δμωαῖον, ἄρτων, ἀλφίτων,
Ὄξους, ἐλαίου, μεῖζον τούτων δ' ἔτι·
Ἀθανασίας δ' οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἂν συναγάγῃς
Τὰ Ταντάλου τάλαντ' ἐκεῖνα λεγόμενα.

Σοὶ σοι εἴη εἰς ἀπώλειαν est, *maneat tecum*, vel, *penes te, in tuam perditionem*. In Eclogis Virgilianis,

— Quod nec bene vertat —

Servius, *Quæ res in perniciem vertatur ejus.*

Com. 21. Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος, &c.] Locutio nullum jus in re qua de agitur notans. Josuæ 22.25. Joh. 13. 8, & alibi. Apud Euripidem,

—Τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν, οὐ σοι
Κλητὸν βιότου μέρος ἐστίν.

Adde quæ infrà ad 20.32. adducta.

Ibid. ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] Jer. 22.17. Οὐκ εἰσὶν οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθοὶ, οὐδὲ ἡ καρδία σου καλή. Hinc Psal. 78. 8. γενεὰ ἥτις οὐ κατεύθυνεν τὴν καρδίαν ἑαυτῆς. Vide & locum Ecclesiastæ suprà ad 2. 40. allatum. Contrà de Josia Rege Sirachides 49. 9. Κατεύθυνε πρὸς Κύριον τὴν καρδίαν αὐτοῦ.

Com. 22. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς, &c.] Apoc. 2. 5. Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον· suprà 3. 19. Μετανοήσατε, καὶ ἐπιστρέψατε.

Ibid. εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου] *Cogitatum cordis tui*, quo vel ipso æternæ pœnæ te obnoxium reddidisti. Servius ad Æn. 6. *Illic* (in Erebo) *sunt & qui fecerunt, & qui conati sunt.* Varro, *Actionum trium primus, cogitatus mentis, quòd primùm ea quæ sumus facturi cogitare debemus: deinde tum dicere, ac postremò facere. De his tribus minimè putat vulgus cogitationem actionem esse: tertium, in quo quid facimus, id maximum. Sed & cùm hoc agitamus, & quod in eam rem cogitamus, in mente agimus*, &c. Εἰ ἄρα dubitantis est, nec omnem tamen spem veniæ præcidentis. Dan. 4. 22. Ἴσως ἔσται μακρόθυμος τοῖς παραπτώμασί σου ὁ Θεός. Ignatius ad Smyrnenses, Οὓς οὐ μόνον δεῖ ὑμᾶς μὴ παραδέχεσθαι, ἀλλ' εἰ δυνατόν ἐστι, μηδὲ συναντᾶν· μόνον δὲ προσεύχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν ἐάν πως μετανοήσωσιν, ὅπερ δύσκολον.

Com. 23. Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας, &c. ὁρῶ σε ὄντα] Pro ἐν χολῇ πικρίας, ut jampridem aliis animadversum. *Es* (inquit) *in felle amaritudinis*, id est, obrutus penitùsque immersus sepultúsque. Quam vehementem δεινότητα rectissimè hìc agnovit non nemo ex Interpretibus. Eadem efficacia prorsus in Plautinis istis,

In melle linguæ sunt sita atque orationes
Lacteque: corda felle sunt sita atq; acerbo aceto.

Quam emphasim cùm non perciperent illius Comici Expositores, pro *sita, lita* voluerunt (id est, *oblita*) substitui: sed nil mutandum putamus jam manifestum esse. Sic 1 Joh. 5. 19. ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Sic Seneca, *Ego in alto omnium vitiorum sum:* χολὴν πικρίας poteris per circuitum sermonis capere. Sic Virgilius sagittas Parthicas *veneni felle armatas* dixit. Ubi Servius, *Amaritudine veneni, aut* φαρμακῶς *dixit venenum.* Sed major Lucæ verbis vis aderit, si simpliciter acceperis.

Ibid. καὶ σύνδεσμον ἀδικίας] Sic Oseæ 13. συστροφὴ ἀδικίας. Sic olim Accius item in Agamemnone, *Animus quorum atroci vinctus est malitiâ.* Contrà Ephes. 4. 3. εἰρήνης σύνδεσμος. Potest hoc velle autem ista Petri locutio; Video te quasi lolium aut inutilem sarmentorum fasciculum jamjam igni destinatum. Subintellige, ni bonâ fide pœnitentiam emendaret. Poscunt hunc sensum Simonis subsequentia verba, Δεήθητε, &c. ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε. Vide & Matth. 13. 30. ubi & vox δήσατε. Nec alienum est quod de sacculo obsignato Job. 14. 17. habemus. Sic è converso ψυχὴ ἐν τῷ ζωῆς δεσμῷ ἐνδεδεμένη, 1 Sam. 29. 29.

Com. 24. Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, &c.] Ad quæ ità apud Photium Eulogius, Οὐκ ἦν μετανοίας, οὐδὲ ἐκκλησιαστικῶς φωνή, ἀλλὰ χλεύης καὶ ἀπάτης· quibus minimè adsentiendum putamus. Eorum, ut piorum, preces Simon impetrare voluit. Vide locos quos ad Jacob. 5. 16. adduximus.

Com. 27. Εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης, &c.] Apud Reginas & primates feminas Eunuchorum frequens ministerium. Hieronymus ad Eustochium de Virgin. serv. *Quas Eunuchorum greges sepiunt, in quarum vestibus attenuata in filum auri ramenta texuntur.* Idem ad Demetriadem, *Inter gemmas & sericum, inter Eunuchorum & puellarum catervas.* Et de Paula cùm jam seculo valefecisset, *Femina nobilis quæ priùs Eunuchorum manibus portabatur, asello sedens profecta est*, &c. Apuleius, ubi de mirifica matrona illa concubina sua, *Quatuor Eunuchi pulvillis ventosè tumentibus plumâ delicatâ terrestre nobis cubitum præsternunt.* Lampridius in Alexandro Severo, *Tertium genus hominum Eunuchos esse dicebat, nec videndum, nec in usu habendum à viris, sed vix à nobilioribus feminis.*

Ibid. ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς] *Gazæ regiæ custos*, ut loquitur Vitarum illustrium Scriptor in Datame. *Custodem regiæ pecuniæ*, Curtius lib. 5. dixit. Non alius 2 Maccab. 3. 7. ὁ ἐπὶ τῶν χρημάτων. Suidas, Καθισάμενος, ἐπὶ τῆς γάζης τεταγμένος. Virgilius, *Troia gaza:* ubi Servius, *Persicus sermo est, & significat divitias.* Hesychius, Γάζαν, πλοῦτον.

Com. 30. γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;] 2 Cor. 3. 2. Γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη.

Com. 31. Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με;] Non abhorrentia Esai. 29. 12. vide. Lucianus cum Hermotimo suo disserens de Virtutis civitate, Ἀνάγκη ζητεῖν ὁδόν τε τὴν ἄγουσαν ἐπ' αὐτὴν, καὶ ἡγεμόνα τὸν ἄριστον· ἢ οὐκ οἴει σὺ οὕτω χρῆναι ποιεῖν; Hermotimus, καὶ πῶς ἂν ἄλλως ἔλθοι τις; Cicero Famil. 7. ad Trebatium suum, *Num jus civile vestrum ex libris cognosci potest? qui quanquam plurimi sunt, doctorem tamen lumenque desiderant.* Hinc de se A. Gellii ista 14. 2. *Libros utriusque linguæ de officio Judicis scriptos conquisivi, ut, &c. rem judiciariam, quoniam vocis, ut dicitur, vivæ nimia penuria erat, ex mutis, quod aiunt, magistris cognoscerem.* Ante πῶς hìc quidam negantem particulam subjiciunt, quibus haud gravatè assentior. Euripides apud Plutarchum,

Τὰ θνητὰ πράγματ' οἶδας ἣν ἔχει φύσιν;
Δοκῶ μὲν, οὐ· πόθεν γάρ; — ubi plenam locutionem habes. Contrà Luciani jam adducto loco inest affirmationis elleipsis. Si quis tamen potiùs γὰρ heic abundare dixerit, nec me adversantem habebit, nec in his libris exempla desiderabit.

Ibid. παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ] 1 Reg. 20. 33. ἀναβιβάζουσιν αὐτὸν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἅρμα. Vide & 2 Reg. 10. 15.

Com. 32. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη] Tacitus Annal. 4. *Pecorum modo trahi, occîdi, capi*, &c. In vita Æsopi, Τὸ πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἑλκόμενον οὐ βοᾷ. *Ovem injuria patientem* etiam Phædrus dixit.

Ibid. καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν, ἄφωνος, &c.] Virgil. 9.

Molle pecus, mutúmq; metu———

Philo in De Mundi opificio, Κριοὶ βρίθοντες βάρεσι μαλλοῖς ὑπότοκοι κατὰ τὴν ἔαρος ὥραν, ὑπὸ ποιμένος κελευσθέντες ἵστανται μετ' ἠρεμίας, καὶ ἡσυχῇ κατακλινόμενοι ἐμπαρέχουσιν ἀποκείρασθαι τὸ ἔριον.

Com. 36. τί κωλύει με βαπτισθῆναι;] Tale illud,

Quid prohibet muros jacere, & dare civibus urbem?

Com. 39. πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον] Vide 1 Reg. 18. 12. Ezech. 3. 14.

Ibid. καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι] Ipsa verba LXX seniorum in non dissimili argumento 2 Reg. 2. 12.

Ibid. ἐπορεύετο τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων] Apud Josephum Antiquit. 8. 2. Τὴν πορείαν ἐποιοῦντο μετὰ χαρᾶς καὶ παιδιᾶς, ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν ᾄδων.

Com. 40. Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον] Vide & 2 Reg. 12. 16. Suetonius de Augusto, *Infans adhuc repositus vesperâ in cunis à nutricula loco plano, posterâ luce non comparuit, & diu quæsitus, tandem in altissimâ turre repertus est.*

Ibid. καὶ διερχόμενος] Hesychius, Διερχόμενος, διερχόμενος, διάγων.

Κεφ. θ'.

1. Ο Δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ,

2. Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

3. Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

4. Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

5. Εἶπε δὲ, Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις· σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

6. Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7. Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

8. Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

9. Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων· καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν.

10. Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ ἐγώ, Κύριε.

11. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα· ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

12. Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

13. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

14. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

15. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου· ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

16. Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

17. Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με (Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου) ὅπως ἀναβλέψῃς, καὶ πλησθῇς πνεύματος ἁγίου.

18. Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

19. Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν· ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς.

20. Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Versio Vulgata.

1. SAulus autem adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem Sacerdotum,

2. Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad Synagogas, ut si quos invenisset hujus viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Jerusalem.

3. Et cùm iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco: & subitò circumfulsit eum lux de cœlo.

4. Et cadens in terram, audivit vocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?

5. Qui dixit, Quis es, Domine? Et ille, Ego sum Jesus, quem tu persequeris: durum est tibi contra stimulum calcitrare.

6. Et tremens & stupens dixit, Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere civitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7. Viri autem illi qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.

8. Surrexit autem Saulus de terra, apertísque oculis nihil videbat. Ad manus autem illum trahentes, introduxerunt Damascum.

9. Et erat tribus diebus non videns, & non manducavit, neque bibit.

10. Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce ego, Domine.

11. Et Dominus ad eum, Surge & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Judæ Saulum nomine Tarsensem: ecce enim orat.

12. (Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus ut visum recipiat.)

13. Respondit autem Ananias, Domine, audivi à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Jerusalem.

14. Et hîc habet potestatem à principibus sacerdotum alligandi omnes qui invocant nomen tuum.

15. Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus & regibus & filiis Israel.

16. Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.

17. Et abiit Ananias, & introivit in domum: & imponens ei manus, dixit, Saule frater, Dominus misit me Jesus, qui apparuit tibi in via quâ veniebas, ut videas & implearis Spiritu sancto.

18. Et confestim ceciderunt ab oculis ejus tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.

19. Et cùm accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot.

20. Et continuò ingressus in Synagogas, prædicabat Jesum, quoniam hic est filius Dei.

21. Ἐξί-

21. Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς;

22. Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

23. Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

24. Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν· παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

25. Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

26. Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

27. Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους· καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

28. Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

29. Καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

30. Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

31. Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32. Ἐγένετο δὲ, Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33. Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

34. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35. Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σαρωνᾶν· οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

36. Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, (ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς·) αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

37. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

38. Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

39. Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον· καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

40. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς

21. Stupebant autem omnes qui audiebant, & dicebant, Nonne hic est qui expugnabat in Jerusalem eos qui invocabant nomen istud: & huc ad hoc venit ut vinctos illos duceret ad principes sacerdotum?

22. Saulus autem multò magis convalescebat, & confundebat Judæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.

23. Cùm autem implerentur dies multi, consilium fecerunt Judæi ut eum interficerent.

24. Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem & portas die ac nocte, ut eum interficerent.

25. Accipientes autem eum discipuli nocte, per murum dimiserunt eum, submittentes in sporta.

26. Cùm autem venisset in Jerusalem, tentabat se jungere discipulis, & omnes timebant eum, non credentes quòd esset discipulus.

27. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia locutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Jesu.

28. Et erat cum illis intrans & exiens in Jerusalem.

29. Et fiducialiter agens in nomine Domini loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.

30. Quod cùm cognovissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.

31. Ecclesia quidem per totam Judæam & Galilæam & Samariam habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & consolatione sancti Spiritûs replebatur.

32. Factum est autem, ut Petrus, dum transiret universos, deveniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

33. Invenit autem ibi hominem quendam, nomine Æneam, ab annis octo jacentem in grabato, qui erat paralyticus.

34. Et ait illi Petrus, Ænea, sanet te Dominus Jesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.

35. Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ: qui conversi sunt ad Dominum.

36. In Joppe autem fuit quædam discipula, nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.

37. Factum est autem in diebus illis, ut infirmata moreretur. Quam cùm lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.

38. Cùm autem propè esset Lydda ab Joppe, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes, Nè pigriteris venire usque ad nos.

39. Exsurgens autem Petrus venit cum illis. Et cùm advenisset, duxerunt illum in cœnaculum: & circumsteterunt illum omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & vestes, quas faciebat illis Dorcas.

40. Ejectis autem omnibus foras, Petrus po-

τὰ γόνατα προσηύξατο· καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

41. Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

42. Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

43. Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

nens genua oravit: & conversus ad corpus, dixit, Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro, resedit.

41. Dans autem illi manum, erexit eam. Et cùm vocasset sanctos & viduas, assignavit eam vivam.

42. Notum autem factum est per universam Joppen: & crediderunt multi in Domino.

43. Factum est autem ut dies multos moraretur in Joppe, apud Simonem quendam coriarium.

Ad Cap. IX.

Com. 1. ETι, &c.] Nondum satiatus, imò ut canis degustato sanguine avidior & truculentior factus.

Ibid. ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου]

—Collectum volvens sub naribus ignem.
Irritans acuénsq; famem, portánsq; rapinæ
In vultu speciem.—

Δεινὰ φυσῶν, αἱματηρὸν ὄμμ' ἔχων, ut est apud Euripid. *Attonito efferatóq; vultu nihil aliud quàm cædem & sanguinem cogitans*, ut apud Petronium. Scriptor Maccab. 2. 9. 7. de Antiocho, Πῦρ πνέων τοῖς θυμοῖς ἐπὶ τοὺς Ἰουδαίους. Virgilius 10.

—Quinquaginta oribus ignem
Arsisse—

ubi Servius, *Asper dicit, per ignem hunc nimium calorem intelligendum venientem ex ferocia: ut sit, cùm vim suæ crudelitatis efflaret.* Theocritus 23.

—φόνον ἀλλάλοισι πνέοντες.

Apud Philonem in De Josepho, Τραχύτατοι ὀργὴν, καὶ ἀπαραίτητοι, καὶ πνεῖ λαμπρῶς ἔτι ἐν ἑκάστῳ θυμός. Hesychius, Πνεύσας, ὀργισθείς· & Suidas, Πνεύσας, σφοδρῶς ὀργισθείς. Auctor ad Herennium, *Spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem.* Sic apud Senecam Thyeste, *sanguinem spirare.* Amm. Marcellinum lib. 16. *Cruenta spirantes Reges.* Eundem lib. 19. *Funesti furoris & anhelitûs plenus*: & 28. *Efflantem ferino rictu crudelitatem.* Cicero 2 Catilin. *Eructans sermonibus suis cædem bonorum.* Idem Philip. 13. *Ora vobis eorum ponite ante oculos, & maximè Antoniorum: incessum, aspectum, vultum, spiritum, &c. quam vim anhelitûs! quas contumelias fore censetis animásque verborum!* Latro in Catilinam, *Utinam deorum immortalium munere, Judices, mentem atque animum hujus introspiceremus, &c. videretis mentem anhelantem tristissimum genus minarum,* (ἐμπνέουσαν ἀπειλῶν, ut hîc Paulus) *mentem debacchantem inauditâ feritate, furentem incredibili vesaniâ, sitientem cruoris,* &c.

Com. 3. περιήστραψεν αὐτὸν φῶς, &c.] Stat. Theb.

—Majórque repentè
Lux oculos feriit—

Luc. 2. 9. non absimili loco περιέλαμψεν.

Com. 4. Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν] *Consternari transcursu fulguris*, Suetonius in Augusto dixit. Omnino confer Ezech. 3. 23.

Ibid. ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαῦλ, Σαῦλ, τί με διώκεις;] Iliad. χ' Apollo ad Achillem,

Τίπτε με Πηλέος υἱὲ ποσὶν ταχέεσσι διώκεις,
Αὐτὸς θνητὸς ἐὼν θεὸν ἄμβροτον; —

Æneid. 3.

—Gemitus lacrymabilis imo
Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures,
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto,
Parce pias scelerare manus.—

Com. 5. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν]

—Contendere durum est
Cum victore—

Theocritus,

Οὕτω Τυνδαρίδαις πολεμίζεμεν οὐκ ἐπ' ἐλαφρῷ.

Quintilian. 6. 5. *Nocet pugnare in iis quæ obtinere non possis: ubi vinci necesse est, expedit cedere.* In Bacchis Euripidis,

Θύοιμ' ἂν αὐτῷ μᾶλλον, ἢ θυμούμενος
Πρὸς κέντρα λακτίζοιμι, θνητὸς ὢν, θεῷ.

Com. 6. λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν] Infrà 10. 6. Οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Com. 7. οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐνεοί] Tanquam fulmine percussi. Hesychius, Ἐμβροντηθέντες, ἐνεοὶ γενόμενοι. Idem, Ἄνεοι, ἐνεοί, καὶ ἐκπλήξει ἥσυχοι. Τοὺς συνοδεύοντας bene Vetus *qui comitabantur* vertebat. Virgil.

Ille meum comitatus iter—

Glossarium, *Comes*, συνοδός & Συνοδεύω, *comitor*. Quæ ergò causa novam hîc versionem reponendi?

Ibid. ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες] Job. 4. 16. Οὐκ ἦν μορφὴ πρὸ ὀφθαλμῶν μου, ἀλλ' ἢ αὔραν καὶ φωνὴν ἤκουον. Scriptor Sapient. 18. 1. Φωνὴν ἀκούοντες, μορφὴν δὲ οὐχ ὁρῶντες. Apuleius 5. *Nec quidquam tamen illa videre poterat, sed verba tantùm audiebat,* &c. Ovidius,

Respicio, nec corpus erat quod cernere possem,
Verba tamen sunt' hac aure recepta meâ.

Com. 8. οὐδένα ἔβλεπε]

Sunt oculis tenebræ per tantum lumen obortæ.

Basilius, Τὸ ἄγαν λαμπρὸν ἀμαυροῖ τὰς ὄψεις. Sed Syrus & Latinus Interpres hîc οὐδὲν legerunt: quam quidem & nos scripturam præ vulgata amplectimur.

Ibid. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, &c.] Vide infrà ad 13. 11. notanda.

Com. 11. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν] Subaudi, εἶπεν. Vulgatus, eâdem ellipsi (satis Latinè) servatâ, *Et Dominus ad illum.* Apuleius 3. *Deniq; sic ad illam.*

Com. 12. Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν, &c.] Ἐν ὁράματι, *In visione* optimè vertas. Macrob. Somn. Scip. 1. 3. *Aut enim est ὄνειρος secundùm Græcos, quod Latini somnium vocant: aut est ὅραμα, quod visio rectè appellatur, &c.* Et pòst, *Visio est autem cùm quis id videt quod eodem modo quo apparuerat eveniet*: quæ quàm sit bona definitio probat historiæ in qua versamur progressus. Suetonius in Augusti vita, *M. Cicero C. Cæsarem in Capitolium prosecutus, somnium pristinæ noctis familiaribus fortè narrabat: puerum facie liberali demissum cœlo catenâ aureâ, ad fores Capitolii constitisse, eique Jovem flagellum tradidisse: deinde repentè Augusto viso, quem ignotum adhuc plerisque avunculus Cæsar ad sacrificandum acciverat, affirmavit ipsum esse, cujus imago secundùm quietem sibi obversata sit.* Ibidem paulò antè de Q. Catulo, *Ac die proximo obvium sibi Augustum cùm incognitum aliàs haberet, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero de quo somniasset.* Ovidius,

—Qualésque ex ordine somni
Visus eram vidisse viros, ex ordine tales
Aspicio agnoscóque—

Apuleius 11. *De Pastophoris unum conspexi statim, præter indicium pedis, cætero habitu atque statu nocturnæ imagini congruentem.* Qui loci, quanquam ex Ethnico penu deprompti, percommodè hanc narrationem illustrant: nam etsi nominis manûsque tantùm impositæ Lucas meminerit, credibile est ità Paulo Ananiam visum ac si eum oculis usur-

usurpasset: nimirum vultum, staturam, totamque reliquam habitudinem ejus Pauli animo obversata fuisse; eaque singula ab eodem paulò pôst inter videntes numerato, secundùm ὁράματος veritatem fuisse agnita.

Com. 13. Κύριε, ἀπὸ πολλῶν ἀκήκοα, &c.] πολλῶν ἐστὶν intelligemúsne? ut Rom. 15. 23. Paulus loquitur, & Lucianus Reviviscent. ἀπὸ πολλῶν φίλος; an verò ἀνθρώπων; Glossæ, *De multis*, ἀπὸ πολλῶν. Cicero Famil. 13. 52. *Ex multis cognosco meam commendationem apud te plurimùm valere*. Ammianus lib. 22. *Accepi hoc dictum relatione multorum*.

Com. 14. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου] Venit huc cum potestate, &c. Vide infrà 22. 5. 26. 10. Joh. 18. 3. Τοὺς ἐπικαλουμένους τ. ὄ. σ. *qui tibi nomen dederunt*. Sic infrà com. 21. sic 1 Cor. 1. 2. Jacob. 2. 7. 1 Pet. 1. 17. 2 Tim. 2. 19. τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα ὀνομάζειν dicitur. Illud ὧδε cum emphasi pronunciandum. Ut de cæteris (inquit) ejus flagitiis taceam, etiam nunc cum potestate advenit, &c. Apud Terentium,

Nam ut alia omittam, pitissando modò mihi
Quid vini absumpsit? ——

Apuleius 7. *Me præter cætera flagitia nunc etiam novis periculis angit*.

Com. 15. Πορεύου] Subaudi, (ut infrà 10. 29.) ἀναντιῤῥήτως.

Ibid. σκεῦος ἐκλογῆς] Id est, ἐκλεκτόν. Σκεῦος nempe εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ τῷ δεσπότῃ εὔχρηστον, ut 2 Tim. 2. 21.

Com. 17. Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ] Pressior & propior personæ designatio, ut Joh. 19. 39. 1 Thess. 1. 10. 1 Joh. 5. 20.

Com. 18. ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες] Scriptor Tobiæ 11. 10. Διέτριψε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐλεπίσθη ἀπὸ τῶν ἀκανθῶν αὐτοῦ τὰ λευκώματα.

Com. 19. λαβὼν τροφὴν, ἐνίσχυσεν] Vide infrà ad 27. 34. annotata.

Com. 21. ἐξίσταντο δὲ πάντες] Vulgatus, ut & suprà 2. 12. *Stupebant autem omnes*. Seneca in Apocol. *Stupebant omnes novitate rei attoniti*.

Ibid. ὁ πορθήσας, &c.] Πορθεῖν hîc est quod suprà 8. 3. ubi de eodem Paulo, λυμαίνεσθαι. Vulgatus hîc, *qui expugnabat*, &c. quasi nempe ageretur de domo, aut civitate, quibus non impropriè assimilari Ecclesia poterat. In Glossariis, *Expugnatio*, ἐκπόρθησις.

Ibid. τὸ ὄνομα τοῦτο] Hîc τοῦτο neque in laudem nec in vituperium ponitur: sic 5. 38. τὸ ἔργον τοῦτο.

Com. 22. συμβιβάζων,] Id est, ut infrà 17. 3. διανοίγων καὶ παρατιθέμενος. Hesychius, Συμβιβασθέντες, διδαχθέντες.

Com. 23. Συνεβουλεύσαντο, &c.] Infrà 29. ἐπεχείρουν. Vide ad Matth. 27. 1. notata.

Com. 24. Ἐγνώσθη δὲ τῷ Παύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν] Ut infrà 23. 17.

Ibid. παρετήρουν τὰς πύλας]

——*Omnémq; aditum custode coronant*.

Cornelius Nepos de Cathorata Dionis necem moliente, *Domum custodibus sepsit, à foribus qui non discederent certos præfecit*. Ammianus lib. 20. *Ingenti fremitu Palatium petiverunt, spatiis ejus ambitis nè ad evadendi copiam quisquam perveniret*. Confer 2 Cor. 11. 32, 33.

Com. 25. νυκτὸς καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι] Ἐν σαργάνῃ, dicto ad Corinthios loco: hoc solitum elabentium præsidium. Vide Artemidorum 2. 73. contrà apud Amm. Marcellinum, *Ad pinnas muri funt sublatus*. Scholiastes ad Aves Aristophanis, Ὑπ' ἀνάγκης ἐχθρῶν ζωννύμενοι, μηχανάς τινας σοφιζόμενοι εἰς ἑαυτῶν φυλακὴν ἐπινοοῦσιν οἱ ἄνθρωποι. De licitis hujusmodi effugiis ad Matt. 10. diximus. νυκτὸς non temere additur. Vide Matth. 2. 13. suprà hîc 5. 19. infrà 12. 6. 17. 10. & 23. 23.

Com. 26. κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς] *Applicare se*, vel *adjungere*: id est, *eorum societate uti*. Sic infrà 10. 28. & 17. 34. vide & Luc. 15. 14. Sic Plutarchus in De lib. educ. τοῖς ἐντυγχάνουσι μὴ ῥᾳδίως κολλᾶσθαι. & lib. De proficiendo in virtut. ἑαυτὸν συναρμόττειν καὶ συγκολλᾶν τινι. Plautus,

Extemplo se applicant, agglutinant.

Com. 27. ἐπαῤῥησιάσατο] Id est, ut infrà 26. 26. παῤῥησιαζόμενος ἐλάλει. Vide ad 18. 26. dicta.

Com. 31. οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου] Nimirum quia εἰρήνην εἶχον. Julianus in Epistolis, Πέφυκε πως ἐν τινι μείζονι ἐξεταζομένους παρέχεσθαι τὴν διάνοιαν, καὶ μὴ τοσοῦτον εἰς τὴν προσδοκίαν τὰς χεῖρας ἀνατείνειν τολμᾶν· τοὺς δὲ πανταχόθεν ἔχοντας τὸ ἀμέριμνον, ὁλοκλήρῳ ψυχῇ χαίροντας ἱκετείους λατρείας ποιεῖσθαι τῷ μείζονι.

Com. 32. διερχόμενον διὰ πάντων] Sic infrà 18. 23. simili argumento καθεξῆς διερχόμενος.

Com. 34. ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς] Nos autem nequaquam. Vide suprà 3. 6, & 16. item 4. 20.

Com. 36. αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων] Μεστὴ καρπῶν ἀγαθῶν, ut Jacob. 3. 17. μεστοὶ ἀγαθωσύνης, ut Rom. 15. 14. πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης, ut Philip. 1. 11. Sic *plenus datorum* Ausonius de Deo loquens. Vide quæ in sensum contrarium infrà ad 13. 10. dicta.

Com. 37. ἀσθενήσασαν, &c.] Vulgat. *infirmatam*. In Glossis, ἀσθενῶ, *ægroto, langueo*, &c. *infirmor*.

Ibid. λούσαντες αὐτὴν] Longus Ποιμεν. β'. Ἐλούσατο τὸ σῶμα. Apuleius 8. *Tunc propere familiares miseræ Charites accuratissimè corpus ablutum, unitâ sepulturâ ibidem marito perpetuam conjugem reddidere*. *Ultimo lavacro procurare* Idem 9. dixit.

Com. 38. μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν, &c.] In vetere Onomastico, *Pigrio*, ὀκνῶ· & in Glossis, Ὀκνῶ, &c. *pigro* (*is*, *pigrio*) *pigror*. A *pigror* diminutivum *pigritari*, quo hoc loco Vulgatus utitur.

Com. 39. πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, &c.] Simile Joh. 11. 33. Apparet Tabitham autem exercuisse illam καθαρὰν θρησκείαν de qua 1. 27. Jacobus.

Ibid. χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς] *Textilia manuum ejus monumenta*, ut Virgilius loquitur. Idem alibi,

Iliadúmque labor, vestes.——

Iterum,

——*Vestes ostróque auróque rigentes*
Extulit Æneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis manibus quondam Sidonia Dido
Fecerat: ————

ubi Servius, *Suis manibus, ut Heroides solebant*. Symmachus lib. 6. Epist. 67. *Domina filia, honoratum me opimo lanificii tui monumento satìs gaudeo, unà quippe & amor in parentem tuum, & industria matronalis inclaruit. Sic priscæ feminæ vitam coluisse traduntur*. Vide 1 Sam. 2. 19. 1 Esdræ 4. 17. Proverb. 31. 24. Tobiæ Scriptorem 2. 11. & Clement. Alexandr. Pædag. 3. 11. In l. 18. §. 2. De auro, argento, &c. *Mulier testamento, & postea codicillis multas species vestis, argenti, quas vel ipsa se confecisse, vel habere significavit, specialiter per fidei commissum reliquit*. Ergò illa ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα sic cape ac si diceret, ὅσα ὑπὲρ αὐτῶν ἐποίει· nam & Vetus Interpres hoc loco, *Quas faciebat illis Dorcas*: & ità in hac historia Cyprianus, *Circumsteterunt eum viduæ flentes & rogantes: pallia & tunicas, & omnia illa quæ priùs sumpserant indumenta monstrantes: nec pro defunctâ suis vocibus sed ipsius operibus deprecantes*. Et pôst, *Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari*.

Com. 40. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα, προσηύξατο] De Elisæo Sunamitidis filiam ad vitam suscitaturo, *Ingressus clausit ostium super se, & oravit ad Dominum*, 2 Reg. 4. 33. De Medea à senectutis morte ad juvenilis vigoris vitam Æsonem reductura Ovidius,

Hinc procul Æsonidem, procul hinc jubet ire profanos,
Et monet arcanis oculos removere profanos.

Ibid. πρὸς τὸ σῶμα] Propriè. Hesychius, Σῶμα, πτῶμα, δέμας. Apuleius 2. *Hæc vox audita de corpore*.

Com. 41. παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν] Ità suprà 1. 3. παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα· quo loco Vulgatus, *præbuit se:* heic autem (quia in re alia) *assignavit* (i. e. tradidit) *eam*.

Com. 42. Γνωστὸν δὲ ἐγένετο] Glossarium, Γνωστὸς γίνομαι, *Innotesco*.

Com. 43. ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι, &c.] Vide infrà ad 14. 3. notata.

Κεφ. ι'.

1. Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης, ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

2. Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός·

3. Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

4. Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι, Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5. Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

6. Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν. οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7. Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

8. Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

9. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.

10. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι, παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις·

11. Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

12. Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

13. Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

14. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.

15. Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

16. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

17. Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα·

18. Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται.

19. Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα, Ἰδοὺ, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.

20. Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

21. Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς

Versio Vulgata.

1. Vir autem quidam erat in Cæsarea, nomine Cornelius, centurio cohortis quæ dicitur Italica,

2. Religiosus, ac timens Deum cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper.

3. Is vidit in visu manifestè, quasi horâ diei nonâ, angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.

4. At ille intuens eum timore correptus, dixit, Quis es, Domine? Dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei.

5. Et nunc mitte viros in Joppen, & accerso Simonem quendam qui cognominatur Petrus.

6. Hic hospitatur apud Simonem quendam coriarium, cujus est domus juxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7. Et cùm discessisset angelus qui loquebatur illi, vocavit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex his qui illi parebant.

8. Quibus cùm narrasset omnia, misit illos in Joppen.

9. Posterâ autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus civitati, ascendit Petrus in superiora, ut oraret circa horam sextam.

10. Et cùm esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus:

11. Et vidit cœlum apertum, & descendens vas quoddam, velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo in terram,

12. In quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli.

13. Et facta est vox ad eum, Surge, Petre: occîde, & manduca.

14. Ait autem Petrus, Absit, Domine: quia nunquam manducavi omne commune & immundum.

15. Et vox iterum secundò ad eum, Quæ Deus purificavit, tu commune nè dixeris.

16. Hoc autem factum est per ter, & statim receptum est vas in cœlum.

17. Et dum intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce viri, qui missi fuerunt à Cornelio, inquirentes domum Simonis, astiterunt ad januam.

18. Et cùm vocassent, interrogabant, si Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.

19. Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te.

20. Surge itaque, & descende, & vade cum eis, nihil dubitans: quia ego misi illos.

21. Descendens autem Petrus ad viros, dixit,

ἀπεσ-αλ-

ἀπεςαλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε;

22. Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος, καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

23. Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

24. Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

25. Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

26. Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

27. Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς.

28. Ἔφη τε πρὸς αὐτοὺς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

29. Διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς· πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με;

30. Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ,

31. Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

32. Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

33. Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

34. Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα, εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

35. Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

36. Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

37. Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

38. Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει· ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου· ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ.

39. (Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ·) ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

40. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι,

Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam venistis?

22. Qui dixerunt, Cornelius Centurio, vir justus & timens Deum, & testimonium habens ab universa gente Judæorum, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, & audire verba abs te.

23. Introducens ergò eos, recepit hospitio. Sequenti autem die surgens profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Joppe comitati sunt eum.

24. Alterâ autem die introivit Cæsaream. Cornelius verò exspectabat illos, convocatis cognatis suis & necessariis amicis.

25. Et factum est cùm introisset Petrus, obvius venit ei Cornelius: & procidens ad pedes ejus adoravit.

26. Petrus verò elevavit eum, dicens, Surge, & ego ipse homo sum.

27. Et loquens cum illo intravit, & invenit multos qui convenerant,

28. Dixitque ad illos, Vos scitis quomodo abominatum sit viro Judæo conjungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus, neminem communem aut immundum dicere hominem.

29. Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergò, quam ob causam accersistis me?

30. Et Cornelius ait, A nudiusquarta die, usque ad hanc horam, orans eram horâ nonâ in domo mea, & ecce vir stetit ante me in veste candida,

31. Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.

32. Mitte ergò in Joppen, & accersi Simonem qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarii juxta mare.

33. Confestim ergò misi ad te: & tu bene fecisti veniendo. Nunc ergò omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino.

34. Aperiens autem Petrus os suum, dixit, In veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus.

35. Sed in omni gente, qui timet eum, & operatur justitiam, acceptus est illi.

36. Verbum misit Deus filiis Israel, annuncians pacem per Jesum Christum: (hic est omnium Dominus.)

37. Vos scitis, quod factum est verbum per universam Judæam, incipiens enim à Galilæa post baptismum quod prædicavit Johannes:

38. Jesum à Nazareth quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39. Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Judæorum & Jerusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno.

40. Hunc Deus suscitavit tertiâ die, & dedit eum manifestum fieri:

41. Oû

41. Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

42. Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

43. Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

44. Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

45. Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ, ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται.

46. Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

47. Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

48. Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

41. Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis, qui manducavimus & bibimus cum illo postquam resurrexit à mortuis.

42. Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo judex vivorum & mortuorum.

43. Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes qui credunt in eum.

44. Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.

45. Et obstupuerunt ex circumcisione fideles qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritûs sancti effusa est.

46. Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

47. Numquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

48. Et jussit eos baptizari in nomine Domini Jesu Christi. Tunc rogaverunt eum ut maneret apud eos aliquot diebus.

Ad Cap. X.

Com. 1. Ἐκ σπείρας] Meliùs Recentiore Vulgatus, *ex cohorte*. Glossarium, Σπεῖρα, τάξις στρατιωτικὴ, *cohors*. Hesychius (hunc Lucæ locum, ut videtur, respiciens) Ἐκ σπείρας, ἐκ τάγματος, ἐκ νουμέρου.

Com. 2. Εὐσεβὴς, καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν] Benè φόβος & εὐσέβεια juncta. Servius ad Virgilium, *Connexa sunt Metus & Religio*.

Com. 3. Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς]

Præsentes tunc ecce domos invisere castas,
Sæpius & sese mortali ostendere cœtu
Cœlicolæ nondum spretâ pietate solebant.
Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiámque omnes cupidâ de mente fugârunt,
Omnia fanda, nefanda malo permixta furore;
Ampliùs haud tales dignantur visere cœtus,
Nec se contingi patiuntur lumine claro.

Ibid. φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας] Hesychius, Ὕπαρ, τὸ μεθ' ἡμέραν· ὄναρ ἐν ἡμέρᾳ, οὐ φανερῶς, ἐναργῶς ἀληθής· meliùs ἀληθῶς. Val. Maximus 1. 8. *Multa etiam interdiu & vigilantibus acciderunt perinde ac tenebrarum somnique nube involutis: quæ quia unde manaverint, aut quâ ratione constiterint dignoscere arduum est, meritò miracula vocantur.*

Ibid. ἄγγελον τοῦ Κυρίου εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα, &c.]

— Manifesto lumine vidit
Intrantem muros, ac voces auribus hausit.

Cicero, *Deorum sæpe præsentiæ*, &c. *declarant, ab his & civitatibus & singulis hominibus consuli: quod quidem intelligitur etiam significationibus futurarum rerum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur*, 2 De N. D.

Com. 4. Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν] Exod. 3. 9. 2 Reg. 20. 5. Tobiæ 12. 12. Dan. 10. 12.

Com. 6. ξενίζεται] *Hospitatur*, ut rectè Vetus. Gloss. Ξενίζομαι, *divertor, hospitor*. Ibidem, Ἐπιξενοῦμαι, *hospitor*. Aliud Glossarium, *Hospitatur*, ξενίζεται.

Com. 7. Φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ] *Qui apparebant ei.* Id est, ad jussa exequenda ejus pro foribus adsistebant. Ovidius de amatore & milite loquens,

Ille fores Dominæ servat, at ille Ducis.

Glossæ, *Præstò sum*, προσκαρτερῶ, προσεδρεύω. Στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, valet, στρατιώτην ἐκ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, ἄνδρα εὐσεβῆ· nam etsi tales toti famuli ejus, (suprà com. 2.) non tales ideo milites omnes qui sub imperio ejus. *Militum* porrò & *domesticorum* parallelismum similem habemus Matth. 8. 9. ubi de altero Centurione illo.

Com. 9. ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα] *Ad superiora:* ut rectè Vetus. Scholiastes ad Juvenal. 3. *Superiora tecta & tristega:* ubi legerim, *quæ & tristega.* Qui quid sine arbitris volunt, solent editas domûs partes ascendere. In historia Estheris, Ἐποίησεν ἑαυτῇ σκηνὴν ἐπὶ τοῦ δώματος τοῦ οἴκου αὐτῆς. Sueton. de Augusto, *Si quando quid secretò ac sine interpellatione agere proposuisset, erat illi locus in edito singularis*, &c. Cornelius Nepos in Dione, *Cùm à conventu remotum se domi teneret, atque in conclavi edito recubuisset*, &c. De Maga Pamphile 3. Apuleius, *Tectum conscendit, quod altrinsecus ædium patore perflatili nudatum, &c. maximè his artibus suis commodum secretò colit.*

Com. 10. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος] ἐπείνασε, Matth. 4. 2.

Ibid. ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις] ἐξίστασθαι hoc loco est, (ut in Apologia Apuleius) *ad oblivionem præsentium externari, & paulisper remotâ corporis memoriâ redire ad naturam eam quæ est immortalis & divina.* Augustinus Confess. 9. 11. de matre sua, *Defectum animæ passa est, & paululùm substracta à præsentibus.* Victorinus de Contemplat. lib. 5. *Mentis alienatio est quando præsentium memoria menti excidit.* Vide 2 Cor. 12. 2.

Com. 11. καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν] Illa ἐπ' αὐτὸν non agnoscit Latinus Interpres. Sed forsan contracta est hujus loci locutio, pro καταβαῖνον, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτὸν, ut Matth. 3. 16.

Ibid. σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον] Ἀρχὰς cujusvis rei extremitates satìs Græcè dicas. Sic in Glossario, Ἀρχὴ ξίφους, *mucro.* Quod heic σκεῦος, Matthæo 13. 48. est σαγήνη· ἡ διδασκαλία nempe τῶν Ἀποστόλων ἣ ἐκ παντὸς γένους συνέλαβε· Βαρβάρους, Ἕλληνας, Ἰουδαίους,

Ἰουδαίους, πόρνας, τελώνας, λῃστὰς, &c. ut ad dictum Matthæi locum Theophylactus. Vide infrà ad com. 34. notata.

Com. 13. ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀνάστα, Πέτρε, θῦσον, καὶ φάγε] De Elia 1 Reg. 19. 7. Ἰδοὺ τις ἥψατο αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάστηθι καὶ φάγε. Vide & ibidem 21. 7.

Com. 14. Μηδαμῶς, κύριε] Simillimum Ezechiel. 4. 14. ubi & μηδαμῶς in Græco.

Ibid. πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον] Sic *cibos profanos ac nefarios* Apuleius dixit. Ex hoc, ut videtur, loco Hesychius, Κοινὸν, βδελυκτὸν, ἀκάθαρτον.

Com. 15. πάλιν ἐκ δευτέρου] Sic Matth. 26. 42. quod Joh. 4. 54. & 21. 16. πάλιν δεύτερον.

Ibid. Ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου] *Ne tu pollutum dicito.* Hesychius, Μὴ κοίνου, μὴ ἀφάνιζε, μὴ μίαινε, μὴ ἀκάθαρτον νόμιζε. Non absimile ad Jeremiam Deus 1. 6, 7.

Com. 17. Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα] De eodem 24. 12. in Euang. τὸ γεγονὸς θαυμάζων πρὸς ἑαυτόν. Heliodorus lib. 1. de Thyami post insomnium visum, Ταῦτα ὡς εἶδεν, ἀμηχάνως δῆγε, (Lucas διηπόρει) τῇ δὲ κακείσῃ διηλούμενον ὅ, τί ποτε εἴη, ἀνασρέφων. Luc. 1. 29. in re simili διαλογίζεσθαι habemus. Infrà hic com. 19. ἐνθυμηθῆναι. *De eo quod viderat secum volvens* Hieronymus in Vita Pauli dixit. Apuleius 11. *Hanc experrectus imaginem diu diúque apud cogitationes meas revolvebam quid rei portenderet.* Ibidem, *Nec levi curâ sollicitus, sed oppidò suspensus animi mecum ipse cogitationes exercitiùs consulebam, quorsus nova hæc & inaudita se cœlestium porrigeret intentio.*

Com. 21. ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε]

—— *Coràm quem quæritis, adsum.*

Apuleius ubi suprà, *Nec moratus conveni protinus eum, sanè nec ipsum futuri sermonis ignarum: quippe jamdudum consimili præcepto sacrorum ministrandorum commonefactum.*

Ibid. τίς ἡ αἰτία δι᾽ ἣν πάρεστε;] Dixi ad Matth. 26. 50.

Com. 22. μαρτυρούμενός τε ὑφ᾽ ὅλου τοῦ ἔθνους] Non unius & alterius, sed totius gentis laudibus ornatus. Est ergò illud ὅλου acutè pronunciandum. Solinus de Scipione Nasica, *Vir optimus judicatus est non privato testimonio, sed totius Senatûs Sacramento.* Suprà de Apostolis, Ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Apud Dionys. Halicarnass. ille, Ὑπὸ πάντων ἐμαρτυρεῖτό μοι. Infrà 22. 12. de Anania μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων. Joannes 3. Epist. com. 12. Δημητρίῳ ὑπὸ πάντων μεμαρτύρηται.

Ibid. ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε, &c.] Æneid. 3.

Hæc sunt quæ nostrâ liceat te voce moneri:

ubi Servius, *Bene, cum præscriptione, nè falsidicus, &c. postea inveniretur.* Ibidem,

Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi magnus Apollo
Prædixit ——

ubi Servius, *Tribuit auctoritatem, nè possint à se dicta contemni.* Ἐχρηματίσθη rectè Vetus *responsum accepit* (quomodo & Luc. 2. 26. & Hebr. 11. 7.) vertit. Vide ad Matth. 2. 12. allata.

Ibid. καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ] Ῥήματα τῆς ζωῆς nempe, suprà 5. 20. & ῥήματα ζωῆς αἰωνίου, Joh. 6. 68. vel ῥήματα intellige πάντα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προστεταγμένα, infrà com. 33.

Com. 24. ἀναγκαίους φίλους] *Propinquos*, qui & *necessarii* dicti. Gellius 13. 3. *Qui ob jus affinitatis familiaritatisve conjuncti sunt, necessarii dicuntur.* Onomast. vetus, *Necessarii*, οἱ προσήκοντες nulla hìc copula interponenda, idcirco nec cum Arabe pro φίλους, ἁγίους legendum. φίλους ἀναγκαίους Hesychius etiam in Ἐπιτηδείων χοινίον dixit.

Com. 25. συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν] Sic Gen. 19. 2. de Lotho, Ἐξανέστη εἰς συνάντησιν αὐτοῖς, καὶ προσεκύνησε.

Com. 26. Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι]

—— *Haud equidem tali me dignor honore.*

Invenisset religiosum Petrus si se adorari permisisset.

Ibid. καὶ γὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι] Supple, ὁμοιοπαθής σοι. Vide infrà 14. 15. & ad Jacobi 5. 17. dicta.

Com. 27. συνομιλῶν αὐτῷ] A loco quo obviàm ei factus est, ad introitum domûs ejus. Luc. 24. 14. ὁμίλουν πρὸς ἀλλήλους. Hoc solent unà ambulantes.

Com. 29. ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθεὶς] In Plauti Aulularia Mercurius, *Ego jam Jovi dicto audiens, ejus jussu nunc huc me infero.* Auctor ad Celantiam, Hieronymus sive Paulinus, *Est ille prudentissimus qui non tam considerat quid jussum sit, quàm illum qui jusserit: nec quantitatem imperii, sed imperantis dignitatem cogitat.* Vide ad Matth. 8. 9. dicta. Ἀναντιῤῥήτως Erasmus *incontanter* vertit. Ità apud Gellium 2. 29. *Nihil cunctari, & dicto statim obedire.* Vetus, *sine dubitatione*: quod meliùs congruit iis Com. 20. μηδὲν διακρινόμενος. Ἀναντιῤῥήτως etiam ἀναμφιβόλως exponitur ab Hesychio.

Com. 31. εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ] Idem, vel alius, Angelus ad Zachariam Luc. 1. 13. εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου. 2 Reg. 20. 5. ἤκουσα τῆς προσευχῆς σου.

Com. 33. σύ τε καλῶς ἐποίησας, &c.] Laudantis vel approbantis locutionem potiùs quàm gratias agentis existimem. Vide 2 Pet. 1. 19. Plutarchus Consol. ad Apollon. Καλῶς ποιήσεις τῷ λόγῳ πεισθεὶς, &c. Philostratus, Καλῶς μὲν ποιοῦντες ὑμεῖς, εἶπεν. Sunt verba Apollonii 7. 12. Ubi nil ab Auctore remotius quàm quæ Latinus Interpres.

Com. 35. ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι] Hieronymus ad Paulinum, *Et de Hierosolymis, & de Britannia æqualiter aula cœlestis patet.* Ἐκ πάσης φυλῆς, καὶ γλώσσης, καὶ λαοῦ, καὶ ἔθνους ἠγόρασεν ἡμᾶς, Apoc. 5. 9.

—— *Lectos ex omnibus oris*
Evehit, & meritum, non quæ cunabula, quærit;
Et qualis, non unde satus. ——

Quod ille de equo,

Nobilis hic, quocunque venit de gramine, cujus
Clara fuga ante alios, & primus in æquore pulvis:

etiam inter vitæ spatia decurrentes habet locum suum. Vide ad Matth. 15. 27. dicta. Apuleius, *Non ubi prognatus, sed ut moratus quisque sit, spectandum: nec quâ regione, sed quâ ratione vitam vivere inierit.* Flavius Vopiscus, *Non enim summa sciendi est, ubi quisque magnorum Principum sit genitus, sed qualis in Republica fuerit.*

Com. 38. ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν, καὶ ἰώμενος πάντας, &c.] Philo de Julio Cæsare in de Legatione, Ὁ τὰς κοινὰς Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων νόσους ἰασάμενος, &c. ὁ τὰ δεσμὰ οἷς κατέζευκτο ἡ οἰκουμένη, ἐπαλύσας.

Com. 39. Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν, &c.] Habet quidem MS. Regis mei, ὑμεῖς μάρτυρες πάντων. Sic Luc. 24. 48. Ὑμεῖς δὲ ἐστε μάρτυρες τούτων. Et apud Isocratem sub persona Nicoclis, Ὑμεῖς δ᾽ αὐτοὶ μοὶ μάρτυρές ἐστε πάντων τῶν εἰρημένων. Adde Paulum 1 Thess. 2. 10. At egò receptam hìc lectionem sequendam arbitror. Supra 5. 32. hic idem Petrus, Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων. Ubi & Com. 32. habes quæ sequuntur hìc, ἐπὶ ξύλου κρεμάσαντες. In secunda eidem adscripta Epist. 1. 16. Οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες, &c. ἀλλ᾽ ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

Com. 40. καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ, &c.] Tertullianus in Apologetico, *Non in vulgus eduxit se, nè impii errore liberarentur, & ut fides non mediocri præmio destinata difficultate constaret.* Vide Marc. 16. 14. ubi & verbum ἐφανερώθη.

Com. 41. οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ] Hæc & ut interiorem notam ipsorum cum eo convictûs addit, & ut majorem fidem dictis adstrueret suis. Vide Marc. 5. 43. Luc. 24. 41.

Com. 42. ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν] 2 Tim. 4. 1. 1 Pet. 4. 5. Rom. 14. 9. infrà 17. 31.

Κεφ.

Κεφ. ιά.

1. Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

2. Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

3. Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

4. Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς, λέγων,

5. Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

6. Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

7. Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

8. Εἶπον δὲ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

9. Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

10. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

11. Καὶ ἰδοὺ, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

12. Εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός.

13. Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

14. Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

15. Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

16. Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

17. Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

18. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

19. Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

20. Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

Versio Vulgata.

1. Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Judæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.

2. Cùm autem ascendisset Petrus Jerosolymam, disceptabant adversùs illum qui erant ex circumcisione, dicentes,

3. Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum illis?

4. Incipiens autem Petrus exponebat illis ordinem, dicens,

5. Ego eram in civitate Joppe orans, & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddam velut linteum magnum quatuor initiis summitti de cœlo, & venit usque ad me.

6. In quod intuens, considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & volatilia cœli.

7. Audivi autem & vocem dicentem mihi, Surge, Petre, occîde & manduca.

8. Dixi autem, Nequaquam, Domine: quia commune aut immundum nunquam introivit in os meum.

9. Respondit autem vox secundò de cœlo, Quæ Deus mundavit, tu nè commune dixeris.

10. Hoc autem factum est per ter: & recepta sunt omnia rursum in cœlum.

11. Et ecce, viri tres confestim astiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.

12. Dixit autem Spiritus mihi, ut irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti: & ingressi sumus in domum viri.

13. Narravit autem nobis, quomodo vidisset angelum in domo sua, stantem & dicentem sibi, Mitte in Joppen, & accersi Simonem, qui cognominatur Petrus,

14. Qui loquetur tibi verba in quibus salvus eris tu & universa domus tua.

15. Cùm autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio.

16. Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat, Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.

17. Si ergò eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Jesum Christum: ego quis eram, qui possem prohibere Deum?

18. His auditis tacuerunt: & glorificaverunt Deum, dicentes, Ergò & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

19. Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perambulaverunt usque Phœnicen & Cyprum & Antiochiam, nemini loquentes verbum, nisi solis Judæis.

20. Erant autem quidam ex eis viri Cyprii & Cyrenæi, qui cùm introissent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annunciantes Dominum Jesum.

21. Καὶ

21. Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ᾽ αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

22. Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

23. Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ·

24. Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

25. Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον, καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

26. Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν· χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς, Χριστιανούς.

27. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

28. Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος ἐσήμανε διὰ τοῦ πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ᾽ ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

29. Τῶν δὲ μαθητῶν, καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

30. Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

21. Et erat manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conversus est ad Dominum.

22. Pervenit autem sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Jerosolymis, super istis: & miserunt Barnabam usque ad Antiochiam.

23. Qui cùm pervenisset, & vidisset gratiam Dei, gavisus est: & hortabatur omnes proposito cordis permanere in Domino:

24. Quia erat vir bonus, & plenus spiritu sancto & fide. Et apposita est multa turba Domino.

25. Profectus est autem Tarsum, ut quæreret Saulum: quem cùm invenisset, perduxit Antiochiam.

26. Et annum totum conversati sunt ibi in Ecclesia: & docuerunt turbam multam, ità ut cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli, Christiani.

27. In his autem diebus supervenerunt ab Jerosolymis prophetæ Antiochiam.

28. Et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum; quæ facta est sub Claudio.

29. Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratribus.

30. Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ & Sauli.

Ad Cap. XI.

Com. 4. Ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς] Singillatim. Apuleius in Apologia, *Omnem ordinem rei gestæ summa cum fide ac veritate percensuit.* Ἐκ τῶν ποδῶν εἰς τὴν κεφαλὴν πάντ᾽ ἐρεῖν Aristophanes dixit: ubi Schol. Ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐρῶ τὰ πράγματα. Glossæ, Ἐκτίθημι, τὸ λέγω· *Dissero, edissero,* Ibidem, Ἔκθου, φράσον. Sic infrà 18. 26. & 28. 23.

Com. 12. Εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον] Simile suprà 8. 29. vide.

Ibid. τοῦ ἀνδρὸς] Cornelii, de quo præced. capite. Sic initio 4. Æneid.

Multa viri virtus animo, &c. recursat.

Æneæ nempe, de quo in tertio libro.

Com. 17. Ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;] Plaut. Pers. 1. 1.

Diisne advorser? quasi Titani cum Diis belligerem,
Quibus sat esse non queam? ———

Genes. 50. 19. in Latino, *Num Dei possumus resistere voluntati?* Vide suprà ad 5. 39. notata. Cogitemus autem an ad hunc modum hic locus interpungi debeat, Ἐγὼ τίς ἤμην; δυνατὸς, &c. Sic 1 Cor. 10. 22. in non dissimili etiam sententia duplex interrogatio occurrit. Beza hîc εἰμὶ maluit, nam ἤμην (inquit) Poeticum est. Ergò & Poeticè Plutarchus initio Convivii 7. Sapientum locutus.

Com. 18. ἡσύχασαν] Οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν ut suprà 4. 14.

Ibid. Ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν;] Admirativè potiùs quàm interrogativè pronuncianda puto. Tale illud, *Est & Saul inter Prophetas?*

Com. 23. παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ] Id est, μὴ κλυδωνίζεσθαι, καὶ παντὶ διδασκαλίας ἀνέμῳ περιφέρεσθαι, Ephes. 4. 14. διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθαι, Hebr. 13. 9. sed τῇ χάριτι Θεοῦ ἐπιμένειν, infrà 13. 43. τῇ παραδοθείσῃ πίστει ἐπαγωνίζεσθαι, Jud. com. 3. Vide infrà 13. 43. τὴν τῆς ἐλπίδος ὁμολογίαν ἀκλινῆ κατέχειν, Hebr. 10. 23. Apud Plautum in Rudente,

Idcirco moneo vos ego qui estis boni,
Quique ætatem agitis cum pietate & fide,
Retinete porrò, post factum ut lætemini.

Seneca Epist. 16. *Perseverandum est, & assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit quod bona voluntas est.* Et pòst, *Te moneo & exhortor nè patiaris animi tui impetum delabi & refrigescere: constitue illum & contine, ut habitus fiat quod est impetus.* Ibidem, *Plus operæ est in eo ut proposita custodias, quàm ut honesta proponas.* Vide & Philip. 4. 1. Hebr. 6. 11.

Com. 26. Συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ] Vulgatus συναχθῆναι hîc, non vulgari significatione, *colligi* aut *congregari* (nempe in unum) vertit: at multò aptiùs, *conversari*; quo modo & συνδιαιτῶμαι, συνδιατρίβω, συναναστρέφομαι, in Glossariis explicantur. De voce *conversari* dixi ad lib. 4. Apuleii.

Ibid. χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανοὺς] Suidas in Ναζωραῖος, ἐπὶ Κλαυδίου βασιλέως Ῥωμαίων, Πέτρου τοῦ Ἀποστόλου χειροτονήσαντος Εὐόδιον ἐν Ἀντιοχείᾳ, μετωνομάσθησαν οἱ πάλαι λεγόμενοι Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι, Χριστιανοί. Chrysostomus Homil. 3. ad Pop. Antioch. Καθάπερ Πέτρος ἐν τοῖς Ἀποστόλοις πρῶτος ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν, οὕτως ἐν ταῖς πόλεσιν αὕτη (Antiochia) πρώτη ὥσπερ στέφανόν τινα θαυμαστὸν τὴν τῶν Χριστιανῶν ἀνεδήσατο προσηγορίαν.

Com. 28. ἐσήμανε διὰ τοῦ πνεύματος λιμὸν, &c.] Utpote unus è Prophetis qui Hierosolymis Antiochiam venerunt, com. 27. Apuleius in de Mundo, *Velut Propheta quidam, qui dum deorum majestate completi sunt, effantur cæteris quæ divino beneficio soli vident:* lege, *velut Prophetæ, quidam, &c.* τὸ *quidam* enim ex occasione continuò sequentium verborum odiosè insinuavit se.

17 C Ibid.

Ibid. ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου] In Vulgato, *quæ facta est ſub Claudio*, particulâ καὶ (quæ vim hoc loco habet) malè omiſsâ.

Com. 29. καθὼς ηὐπορεῖτό τις] Pro modo facultatum ſuarum. Hoc Baruc. 1. 6. καθ' ὃ ἑκάστου χεὶρ ἐδύνατο. Ariſtidi, ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης δυνάμεως. Luc. 11. 41. τὰ ἐνόντα· id eſt, ut ego accipio, κατὰ τὰ ἐνόντα. Virgilius *Quæ cuique eſt copia* dixit. Paulus 1 Cor. 16. 2. ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· & 2 Cor. 8. 11. ἐκ τοῦ ἔχειν· quomodo in præceptis Delphicis, καθὼς ἔχεις, θυσίαζε· & apud Plutarchum in Apophthegm. θεοὺς ἀπὸ τῶν παρόντων τιμᾷν.

Ibid. ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς] Simillimum Rom. 15. 26. locum vide. Quod hîc ὁρίζειν, ibi εὐδοκεῖν.

Κεφ. ιβ'.

1. ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας.

2. Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ.

3. Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων.)

4. Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν· βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

5. Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

6. Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί· φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

7. Καὶ ἰδού, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτόν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

8. Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

9. Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

10. Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

11. Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

12. Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

13. Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

14. Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξεν τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

15. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ' ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

16. Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτόν, καὶ ἐξέστησαν.

17. Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διη-

Verſio Vulgata.

1. EOdem autem tempore miſit Herodes rex manus, ut affligeret quoſdam de Eccleſia.

2. Occîdit autem Jacobum fratrem Johannis gladio.

3. Videns autem quia placeret Judæis, appoſuit apprehendere & Petrum. Erant autem dies Azymorum.

4. Quem cùm apprehendiſſet, miſit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum cuſtodiendum, volens poſt Paſcha producere eum populo.

5. Et Petrus quidem ſervabatur in carcere. Oratio autem fiebat ſine intermiſſione ab Eccleſia ad Deum pro eo.

6. Cùm autem producturus eum eſſet Herodes, in ipſa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus: & cuſtodes ante oſtium cuſtodiebant carcerem.

7. Et ecce angelus Domini aſtitit, & lumen refulſit in habitaculo; percuſſóque latere Petri, excitavit eum, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus ejus.

8. Dixit autem angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit ſic. Et dixit illi, Circunda tibi veſtimentum tuum, & ſequere me.

9. Et exiens ſequebatur eum, & neſciebat quia verum eſt quod fiebat per angelum: exiſtimabat autem ſe viſum videre.

10. Tranſeuntes autem primam & ſecundam cuſtodiam, venerunt ad portam ferream quæ ducit ad civitatem, quæ ultrò aperta eſt eis. Et exeuntes proceſſerunt vicum unum: & continuò diſceſſit angelus ab eo.

11. Et Petrus ad ſe reverſus, dixit, Nunc ſcio verè quia miſit Dominus angelum ſuum, & eripuit me de manu Herodis, & de omni exſpectatione plebis Judæorum.

12. Conſiderânſque venit ad domum Mariæ matris Johannis, qui cognominatus eſt Marcus, ubi erant multi congregati & orantes.

13. Pulſante autem eo oſtium januæ, proceſſit puella ad videndum, nomine Rhode.

14. Et ut cognovit vocem Petri, præ gaudio non aperuit januam, ſed intrò currens nunciavit ſtare Petrum ante januam.

15. At illi dixerunt ad eam, Inſanis. Illa autem affirmabat ſic ſe habere. Illi autem dicebant, Angelus ejus eſt.

16. Petrus autem perſeverabat pulſans. Cùm autem aperuiſſent, viderunt eum, & obſtupuerunt.

17. Annuens autem eis manu, ut tacerent,

γήσατο

ἐξηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς. εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

narravit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nunciate Jacobo & fratribus hæc. Et egressus abiit in alium locum.

18. Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

18. Factâ autem die, erat non parva turbatio inter milites, quidnam factum esset de Petro.

19. Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι· καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

19. Herodes autem cùm requisisset eum, & non invenisset, inquisitione factâ de custodibus, jussit eos duci: descendénsque à Judæa in Cæsaream, ibi commoratus est.

20. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

20. Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis. At illi unanimes venerunt ad eum, & persuaso Blasto, qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eò quòd alerentur regiones eorum ab illo.

21. Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

21. Statuto autem die Herodes vestitus veste regiâ, sedit pro tribunali, & concionabatur ad eos.

22. Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

22. Populus autem acclamabat, Dei voces, & non hominis.

23. Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

23. Confestim autem percussit eum angelus Domini, eò quòd non dedisset honorem Deo & consumptus à vermibus exspiravit.

24. Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

24. Verbum autem Domini crescebat & multiplicabatur.

25. Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν· συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην, τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

25. Barnabas autem & Saulus reversi sunt ab Jerosolymis expleto ministerio, assumpto Johanne qui cognominatus est Marcus.

Ad Cap. XII.

Com. 2. Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον, &c. μαχαίρᾳ] Plutarchus in De adulat. & amici discrim. Ἀμφοτέρους τῷ ξιφιδίῳ παίων, ἀνεῖλε.

Com. 3. Προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον]

—— Ὡς φόνῳ σβέσων φόνον,

ut apud Euripidem. Apul. Apologiâ, *Peccatum semel ut bonus postea sollicitiùs cavet; ità qui ingenio malo est, confidentiùs integrat.*

Com. 4. τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν] Vegetius, *De singulis Centuriis quaterni equites & quaterni pedites qui excubitum noctibus faciant, eliguntur.* Philo in Flaccum, Στρατιώτην τινὰ τῶν ἐν τοῖς τετραδίοις φυλάκων καθ' ὁδὸν εὑρὼν, κελεύει δεικνύναι τὴν στρατάρχου οἰκίαν.

Com. 5. προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς, &c.] Sic Luc. 22. 44. ἐκτενέστερον προσηύχετο· ubi homines eruditi vertunt, *intensiùs, fervidiùs.* Sanè ità Glossarii Auctor, qui Ἐκτενέστερον, *enixiùs.* Vertebat autem Vetus *prolixiùs*: sic Hesychius, qui Ἐκτενίαν, (scribe Ἐκτείνειν) Συνεχῶς ποιεῖν. Occurrit & infrà quidem 26.7. ἐν ἐκτενείᾳ λατρεῦον· 1 Pet. 4.8. ἐκτενῆ ἀγάπην· ibid. 1.22. ἐκτενῶς ἀγαπᾶν· & apud Chrysostomum τὴν εὐχὴν μετ' ἐκτενείας ἀναφέρετε. Quibus locis ut haud ægre concesserim utramvis significationem convenire posse, (posse autem etiam idem Hesychius docet, qui ἐκτενῶς, & προθύμως, & διατεταμένως exponit,) ità posteriorem quàm priorem libentiùs intellexerim: nimirum quæ assiduitatem indicat, non intensionem. Paulus 2 ad Tim. 1. 3. ἀδιάλειπτον ἔχω περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου· dixisset Lucas, ἐκτενὴς ὑπὲρ σοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπ' ἐμοῦ προσευχὴ γίνεται. Quin & ἐκτενὴς (quod hîc Vulgatus *sine intermissione* vertit) idem esse quod ἀδιάλειπτος, apparet vel ex loco Glossarii, vbi, *sine intermissione*, per ἀδιαλείπτως redditur.

Com. 6. ἦν δὲ ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν] In l. 14. ff. De custod. reor. *Nec uni, sed duobus custodia committenda est.*

Ibid. δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ] Nimirum ob nocturnum tempus. Lucianus Toxari, τῆς ἡμέρας ὁ κλοιὸς ἤρκει, καὶ ἡ ἑτέρα χεὶρ πεπεδημένη· εἰς δὲ τὴν νύκτα ἔδει ὅλον καταδεδέσθαι. Catenas hîc intellige non ossibus inhærentes manicas, prolixiores autem, *ut & cruciatio deesset, & custodia fida permaneret*, ut in lib. 1. Cod. Theod. d. tit. Imperator loquitur.

Com. 7. φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι] Adventante Angelo nimirum. Claudian.

——*Et clarum dispergere culmina lumen,*
Adventum testata Dei——

Apud Theocritum,

——Νυκτὸς ἀωρί πα, οἱ δέ τε τοῖχοι
Πάντες ἀριφραδέες, καθαρᾶς ἅτε ἠριγενείας.

——*Nitor*
Percussit oculos lucis ignota, bonos
Resumit animos vinctus, ——

Seneca Herc. furente. Vulgato, ἐν τῷ οἰκήματι, *in habitaculo.* In Glossario, Οἴκημα, *cella:* Οἴκησις, *habitatio, &c. habitaculum.*

Ibid. πατάξας τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν] Molliter tacto latere ejus, excitavit eum. Seneca in de Benef. *Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed commovendi sunt.* Curtius lib. 4. *Intrat tabernaculum Rex, sæpiúsque nomine compellatum, cùm voce non posset, tactu excitavit.* Apuleius 6. de Cupidine, *Psychen innoxiè punctulo suæ sagittæ suscitat.* Ἡδέως ἐπεγείρειν in Nubibus Aristophanes dixit. Vide & locum 1 Reg. 19. 7. suprà ad 10. 13. adductum.

Ibid. ἀνάστα ἐν τάχει] Sic 19. 5. in Euang. Σπεύσας κατάβηθι. Hesychius, Ἄνα δὲ, ἀνέστη δὲ scripserim, ἀνάστα δὲ, vel ἀνάστηθι δὲ suprà Idem, Ἄνα, ἀνάστηθι. Est ἄνα his locis προτρεπτικὸν ἐπίρρημα. Homerus,

Ἀλλ' ἄνα, μηδ' ἔτι κεῖσο, ——

Persius Sat. 5.

Manè piger stertis: Surge, inquit Avaritia, èja
Surge: negas: instat, Surge, inquit: non queo: surge.

Ἐν τάχει, hîc, ut infra 22. 18. & in Euang. 18. 8. Gloss. Ἐν τάχει, *In continenti, quàm citó.*

Ibid. κ) ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τ͂ χειρῶν] Apud Ovidium,

> —*Solidis Tyrrhenus Acœtes*
> *Clauditur in tectis, & dum crudelia jussa,*
> *Instrumenta necis, ferrúmque ignésq; parantur,*
> *Sponte suâ patuisse fores, lapsásq; lacertis*
> *Sponte suâ fama est nullo solvente catenas.*

Com. 8. Περίζωσαι] Aristoph. Thesmoph.

> Σύζωσον ἀνύσας. ——

Ibid. ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σε] Contrà in Theocritæis,

> Ἄνσα, μηδὲ πόδεσσι τεοῖς ὑπὸ σάνδαλα δήσῃς.

Et sanè plerumque is mos est fugientium. Horatius,

> *Discinctâ tunicâ fugiendum est, & pede nudo.*

Apuleius 9. *Raptim tunicam injectus, sed planè præ turbatione pedibus intectis.* At nullâ heic tali festinatione opus. Fretus hujusmodi Duce & eductore captivus noster, commodiùs potuit singula & ordinatiùs agere.

Com. 10. ἦλθον ἐπὶ τ͂ πύλην τ͂ σιδηρᾶν] Calpurnius 4. Declam. *Video carcerem publicum saxis ingentibus structum, angustis foraminibus tenuem lucis umbram recipientem: in hunc conjecti robur Tullianum prospiciunt, & quoties ferrati postis stridor excitat, exanimantur; & alienum supplicium exspectando, suum discunt.* (Lipsius ad Tacitum, *aspectando.*)

Ibid. τ͂ φέρουσαν εἰς τ͂ πόλιν] In Tabula Cebetis, Ὁρᾷς τ͂ ὁδὸν ἐκείνην τ͂ φέρουσ͂ ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο; Sic πυλῶνες εἰς τ͂ πόλιν εἰσελθόντες (id est, φέροντες) Apocal. 22. 14.

Ibid. ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς] Similia, ubi de Apollonio incarcerato, Philostratus fabulatur. Apud Virgilium,

> *Ostia jamq; domûs patuere ingentia centum*
> *Sponte suâ* ——

Julius Obsequens, *Nocte, cùm valvæ cubilis clausæ essent, suâ sponte aperta sunt.* Petronius, *Sera, suâ sponte delapsa, cecidit, reclusæq; subitò fores,* &c. Dio Cassius lib. 63. ubi de Nerone, Αἱ θύραι ἀμφότεραι, αἵ τε τ͂ μνημείου τ͂ Αὐγουστείου, κ) αἱ τ͂ κοιτῶν῀ τ͂ ἐκείνου, αὐτόματ͂ ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἀνεῴχθησ͂. Adde Ovidii locum paulò superiùs adductum: & quæ infrà ad 16. 26 dicenda.

Ibid. ἀπέστη] Quod suprà 10. 7. (identidem de Angelo) ἀπῆλθεν. Luc 24. 31. ἄφαντ῀ ἐγένετο.

Com. 11. γενόμεν῀ ἐν ἑαυτῷ

> *Ut primùm discussa umbra, & lux reddita menti est.*

In Euang. 15. 17 εἰς ἑαυτὸν ἐλθὼν dixit. Plutarchus in Apophthegm. Reg. ἐφ' ἑαυτὸν γίνεσθ͂.

Ibid. κ) ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς, &c.] Nimirum hoc erat

> *Esurienti leoni ex ore exsculpere prædam.*

Confer suprà 7. 9.

Ibid. κ) πάσης τ͂ προσδοκίας τ͂ λαοῦ τ͂ Ἰουδαίων] Id est, κ) προσδοκίας πάντων τ͂ λαοῦ τ͂ Ἰουδαίων. Figurâ in his libris multoties occurrente.

Com. 12. Συνιδὼν] *Considerans.* Utitur & infrà 14. 6. Plutarch. in. de Mul. virtut. Συνιδόντες τ͂ ἀνάγκην οἱ Τρῶες, &c.

Com. 13. Κρούσαντ῀ δὲ τ͂ Πέτρε τ͂ θύραν τ͂ πυλῶν῀, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι] Apuleius, *Jannam, &c. pulsare vocaliter incipio: tandem adolescentula quædam procedens, Heus tu, inquit, &c.* Aristoph. Acharn. Παῖ, παῖ. Τίς οὗτ͂; Scholiastes, Τῆ Δικαιοπόλιδος κρέσαντ῀ θύραν, Κηφισοφῶν (Euripidis servus) ὑπακούει. Arrianus 1.18. in Epictetum, Ἀκούσας ψόφον τ͂ θυρίδ῀, κατέδραμον.

Com. 14. ἐπιγνοῦσα τ͂ φωνὴν τ͂ Πέτρε, ἀπὸ τ͂ χαρᾶς, &c.] Job. 3. 29. Καὶ ἀκούων αὐτῆ, χαρᾷ χαίρει διὰ τ͂ φωνὴν, &c.

Ibid. εἰσδραμοῦσα] εὐθέως] Ut Marc. 6. 25. μ῀ σπουδῆς εἰσελθοῦσα.

Com. 15. Μαίνῃ] Non opus interrogatione heic, quod non nemo voluit. Homerus,

> Ἀφραίνεις, Μενέλαε ——

Vide & Joh 10. 20. infrà 26. 24.

Ibid. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν] Vulgatus, *affirmabat*; Recentior, *asseverabat.* Onom. vet. *Assevero,* διϊσχυρίζομαι. Eleganter ex Gellii 1. 21 *confirmabat & perseverabat* vertas. Nec aliter in Glossario, Ἐπιβεβαίωσις, *Perseverantia, confirmatio:* nam διϊσχυρίζεσθ͂ non aliud hic quàm ἐπιβεβαιῶσθ͂.

Com. 16. ἐπέμενε κρέων] Sic Euang. 11. 18. Latinus, *Si ille perseveraverit pulsans.* At in Græco non inveniuntur, in iis quæ nunc exstant exemplaribus.

Com. 17. Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, &c.] De hoc more vide infrà ad 21 40. notanda. Vetus hic *manu annuens,* eruditè. At, inquit Recentior, *annuere tantùm capitis est.* Imò & *manu annuere* eleganter dicimur. Quintilianus 11. 3. de manibus loquens, *Annuendi quoque & renuendi ratione demittuntur aut elevantur.* Herodianus, etiam in silentii argumento, Τῷ τ͂ χειρὸς νεύματι τ͂ δῆμον κατασιγάσας.

Com. 18. Τάραχ῀ οὐκ ὀλίγ῀] Ità & 19. 23. Vulgat. *turbatio.* Glossarium, Ταραχὴ, *turbatio, tumultus.* Legimus & in alio Glossario, *Turba,* ὄχλ῀, ταραχή. scribendum autem putem hoc modo, *Turba,* ὄχλ῀. *Turbatio,* ταραχή.

Com. 19. ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι] Ad mortem nempe. Hesychius, Ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἕλκεσθαι. In Epistola quæ dicitur Jeremiæ, ὡς ἐπὶ θανάτῳ ἀπηγμένοι. Vide & Philonis locum suprà ad 1. 25 & Aristophanis infrà ad 25. 11. adductum. In Historia Susannæ Ἀγαγόντες αὐτ͂ ἀπέκτειναν.

Ibid. κ) κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν] Nota, iie cum ellipsi vocis ἐκεῖ vel αὐτῇ poni: nec hic tantùm, sed & infrà 14. 3. Eadem facie etiam 15. 33. ποιήσ χρόνον dixit. Alioquin interpunctionem hic m[illegible]ndam credidissem, & ad vocem Ἰουδαίας apponendam. Ità εἰς τὴν Καισάρειαν διέτριβεν valeret, ἐν τῇ Καισαρείᾳ δ. ut infrà 19. 22. εἰς τ͂ Ἀσίαν χρόνον ἐπέσχε, id est, ἐν τῇ Ἀσίᾳ & 18. 21. τ͂ ἑορτὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ποιῆσαι, pro ἐν Ἱεροσολύμοις. Tanti est quæ plerique in his libris transiliunt, expendere, & cum cura excutere.

Com. 20. Βλάστον τὸν ἐπὶ τ͂ κοιτῶν῀ τ͂ βασιλέως] Arrianus 3. 7. ex verè liberi persona, Τίνα ἔτι φοβηθῆναι δύναμαι; τὸν ἐπὶ τ͂ κοιτῶν῀; Ammianus lib. 20. *Eusebius cubiculi tunc præpositus,* &c. Item lib. 22. *Cui erat Constantiani thalami commissa cura,* &c.

Ibid. ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τ͂ βασιλικῆς] Aut pace aut bello copias sibi stabiliendas viderunt. Armis se futuros impares timebant, itaque precum se præsidiis in[illegible] Apud Curtium lib. 10. *Annunciatur equites qui [illegible]rdicca essent, occupatis circa Babyloniam campis frumentum quod in Urbem inve[illegible]tur retinuisse. Itaq; inopia primùm, dein fames [illegible] Et qui in Urbe erant, aut reconciliandam [illegible] Perdicca, aut armis certandum esse censebant.* Post vo[illegible]σιλικῆς omnino nil aliud quàm χώρας ἀπὸ κοινῆ supplendum. Alebatur eorum regio ex Regis territoriis. Plinius Panegyrico, *Percrebuerat antiquitus Urbem nostram nisi opibus Ægypti ali sustentarique non posse: superbiebat ventosa & insolens Natio, quòd victorem quidem populum, pasceret tamen; quódq; in suo flumine, in suis manibus, vel abundantia nostra vel fames esset.* Cicero. Verr. 5. de Sicilia loquens, *In cæteris rebus adjuvamur ex illa Provincia, hac verò* (re frumentariâ nempe) *alimur ac sustinemur.* Plenam & omnimodam potestatem cùm Latini exprimunt, quod sciam, non *in manibus,* sed *in manu* dicunt. Propono itaque an in loco Plinii pro *manibus, navibus* legendum.

Com. 21. Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμεν῀ ἐσθῆτα βασιλικὴν, κ) καθίσας ἐπὶ τ͂ βήματ῀, &c.] Agathias 4. Ὁ Ἀθανάσι῀ ἐπὶ θάκου τινὸς ὑψηλοῦ καθῆστο, εὐπρεπῶς χλαμύδα ἐνειμμέν῀. Themistius 6. Orat. Ὑψοῦ προκαθήμεν῀, κ) ἁλουργίδα ἠμφιεσμέν῀. Heliodorus de Arsace, Παρακαθήμεν῀ ἐφ' ὑψηλοῦ, ἁλουργῷ κ) χρυσοπάστῳ τῇ ἐσθῆτι φαιδρυνομέν῀, ὅρμων τε πολυτελείᾳ κ) τιάρας ἀξιώματι μεγαλαυχουμέν῀, κ) παντοίᾳ κομματικῇ πρὸς τὸ ἀβρότερον ἐξωραϊσμέν῀. Vide & 1 Reg. 22. 10. 2 Paralip. 18. 9.

Ἐσθῆτα

'Εσθῆτα βασιλικὴν habemus etiam in Diodori fragmentis, & βασίλειον στολὴν, 7. 1. in Variis Æliani. τακτῇ ἡμέρᾳ est quam ῥητὴν Plutarchus dixit, & 2. Herodianus: ubi rectiùs *indictâ* quàm *dictâ die* politissimus Interpres posuisset. Καθίσας ἐπὶ τῆ βήματος, & hîc, & Joh. 19. 13. *sedens pro tribunali*, (i. e. in tribunali) Vulgatus eruditissimè vertit. Plinius lib. 1. epist. 10. *Sedeo pro tribunali:* ad quem locum electissimi illius Scriptoris uberiùs eam locutionem illustravimus.

Ibid. ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς] Vulgat. *concionabatur ad eos:* unde (ni fallimur) Glossarii illud, *Concionor*, δημηγορῶ. Legimus & in eodem Glossario, *Allocutus est*, ἐδημηγόρησεν· at illa intelligenda putem de quovis Romano Duce ad exercitum verba faciente: quò & spectat, quod toties in veteribus nummis occurrit, ADLOCUTIO, &c.

Com. 22. Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, &c.] Perculsus pompâ Satellitii, & inprimis vestium fulgore, de quo præcedente com. Videantur quæ ad Jacobi 2. 3. haud ità pridem notavimus.

Ibid. Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου]

Non vox hominem sonat.——

Tacitus Annal. 4. *Hi dies ac noctes plausibus personare: formam Principis (Neronis) vocémque Deûm vocabulis appellantes.* Sic apud Suetonium assentatores Claudii dicuntur *cœlestem vocem ejus flagitasse.* Minucius in Octavio, *Etiam Principibus & Regibus, non ut magnis & electis viris, (sicut fas est) sed ut Diis adulatio falsa blanditur.*

Com. 23. Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, &c. καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν] Lucianus de Alexandro Pseudomante, Ἀπέθανε διασαπεὶς τὸν πόδα μέχρι τοῦ βουβῶνος, καὶ σκωλήκων ζέσας. Jobi 7. φύρεται τὸ σῶμά μου ἐν σκωλήκων σαπρίᾳ. Suidas in Εὐλαὶ ex Babria, de Pheretima, Ἀνθ' ὧν ἔδρασε, δίκας ἔτισε· ζῶσα γὰρ ἐξέζεσεν εὐλαῖον, ὅ ἐστι σκωλήκων. Eadem in 4. Herodotus. Ibidem, apud Suidam dico, de Herode isto, Ἐπὶ ἡμέρας φθειρόμενος, καὶ σκώληκας ἐκβράζων, ἐλεεινῶς τὸν βίον κατέλυσεν. παραχρῆμα est, *illico*, dum nempe in suggestu sederet. Suidas (ut videtur ex aliquo Antiquorum) Καὶ ἀνεπήδησε τῆς καθέδρας, ἐκ τῆς σπαράξεως δεινῶς τὴν γαστέρα αὐτοῦ.

Κεφ. ιγ'.

1. Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ, τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

2. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

3. Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4. Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν· ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5. Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων. εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

6. Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς·

7. Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ· οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

8. Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

9. Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

10. Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

11. Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σε· καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον, ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος· καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

12. Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

13. Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Versio Vulgata.

1. ERant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ prophetæ & doctores, in quibus Barnabas, & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen qui erat Herodis Tetrarchæ collactaneus, & Saulus.

2. Ministrantibus autem illis Domino, & jejunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.

3. Tunc jejunantes & orantes, imponentésq; eis manus, dimiserunt illos.

4. Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam: & indè navigaverunt Cyprum.

5. Et cùm venissent Salaminam, prædicabant verbum Dei in Synagogis Judæorum. Habebant autem & Johannem in ministerio.

6. Et cùm perambulassent universam insulam usque ad Paphum, invenerunt quendam virum magum pseudoprophetam, Judæum, cui nomen erat Bar-jesu,

7. Qui erat cum Proconsule Sergio Paulo viro prudente. Hic accersitis Barnaba & Saulo, desiderabat audire verbum Dei.

8. Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomen ejus) quærens avertere Proconsulem à fide.

9. Saulus autem, qui & Paulus, repletus Spiritu sancto, intuens in eum,

10. Dixit, O plene omni dolo & omni fallaciâ, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, non desinis subvertere vias Domini rectas?

11. Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus, non videns solem usque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manum daret.

12. Tunc Proconsul cùm vidisset factum, credidit, admirans super doctrinam Domini.

13. Et cùm à Papho navigasent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Johannes autem discedens ab eis, reversus est Jerosolymam.

14. Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν.

15. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

16. Ἀναστὰς δὲ Παῦλος, καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

17. Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς·

18. Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

19. Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

20. Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

21. Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ, υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.

22. Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

23. Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν·

24. Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

25. Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἰδοὺ, ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

26. Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

27. Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες, ἐπλήρωσαν·

28. Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

29. Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

30. Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν·

31. Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

32. Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

33. Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

34. Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.

14. Illi verò pertranſeuntes Pergen, venerunt Antiochiam Piſidiæ: & ingreſſi ſynagogam die ſabbatorum, ſederunt.

15. Poſt lectionem autem Legis & Prophetarum, miſerunt principes ſynagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, ſi quis eſt in vobis ſermo exhortationis ad plebem, dicite.

16. Surgens autem Paulus, & manu ſilentium indicens, ait, Viri Iſraelitæ, & qui timetis Deum, audite.

17. Deus plebis Iſrael elegit patres noſtros, & plebem exaltavit cùm eſsent incolæ in terra Ægypti, & in brachio excelſo eduxit eos ex ea,

18. Et per quadraginta annorum tempus mores eorum ſuſtinuit in deſerto.

19. Et deſtruens gentes ſeptem in terra Chanaan, ſorte diſtribuit eis terram eorum,

20. Quaſi poſt quadringentos & quinquaginta annos: & poſt hæc dedit judices, uſque ad Samuel Prophetam.

21. Et exinde poſtulaverunt Regem: & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Benjamin, annis quadraginta.

22. Et amoto illo, ſuſcitavit illis David Regem: cui teſtimonium perhibens, dixit, Inveni David filium Jeſſæ, virum ſecundùm cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.

23. Hujus Deus ex ſemine ſecundùm promiſſionem eduxit Iſrael ſalvatorem Jeſum:

24. Prædicante Johanne ante faciem adventûs ejus baptiſmum pœnitentiæ omni populo Iſrael.

25. Cùm impleret autem Johannes curſum ſuum, dicebat, Quem me arbitramini eſse? non ſum ego, ſed ecce venit poſt me, cujus non ſum dignus calceamenta pedum ſolvere.

26. Viri fratres, filii generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum ſalutis hujus miſsum eſt.

27. Qui enim habitabant Jeruſalem, & principes ejus hunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne ſabbatum leguntur, judicantes, impleverunt:

28. Et nullam cauſam mortis invenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficerent eum.

29. Cúmque conſummaſſent omnia quæ de eo ſcripta erant, deponentes eum de ligno, poſuerunt in monumento.

30. Deus verò ſuſcitavit eum à mortuis tertiâ die:

31. Qui viſus eſt per dies multos his qui ſimul aſcenderant cum eo de Galilæa in Jeruſalem, qui uſque nunc ſunt teſtes ejus ad plebem.

32. Et nos vobis annunciamus eam quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt: quoniam hanc Deus adimplevit filiis noſtris, reſuſcitans Jeſum.

33. Sicut & in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

34. Quòd autem ſuſcitavit eum à mortuis, ampliùs jam non reverſurum in corruptionem, ità dixit, Quia dabo vobis ſancta David fidelia.

35. Διὸ

35. Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

36. Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν.

37. Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.

38. Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται.

39. Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

40. Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,

41. Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

42. Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

43. Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

44. Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

45. Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, βλασφημοῦντες.

46. Παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

47. Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

48. Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

49. Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

50. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως· καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

51. Οἱ δὲ, ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

52. Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου.

35. Ideóq; & aliàs dicit, Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem.

36. David enim in sua generatione cùm administrasset voluntati Dei, dormivit: & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.

37. Quem verò Deus suscitavit, non vidit corruptionem.

38. Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur,

39. Ab omnibus quibus non potuistis in lege Moysi justificari. In hoc omnis qui credit, justificatur.

40. Videte ergò nè superveniat vobis quod dictum est in Prophetis,

41. Videte contemptores, & admiramini, & disperdimini: quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarraverit vobis.

42. Exeuntibus autem illis rogabant ut sequenti sabbato loquerentur sibi verba hæc.

43. Cúmq; dimissa esset synagoga, secuti sunt multi Judæorum & colentium advenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebant eis ut permanerent in gratia Dei.

44. Sequenti verò sabbato penè universa civitas convenit audire verbum Dei.

45. Videntes autem turbas Judæi, repleti sunt zelo, & contradicebant his quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.

46. Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad Gentes.

47. Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium: ut sis in salutem usque ad extremum terræ.

48. Audientes autem Gentes gavisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam.

49. Disseminabatur autem verbum Domini per universam regionem.

50. Judæi autem concitaverunt mulieres religiosas & honestas, & primos civitatis, & excitaverunt persecutionem in Paulum & Barnabam: & ejecerunt eos de finibus suis.

51. At illi, excusso pulvere pedum in eos, venerunt Iconium.

52. Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.

Ad Cap. XIII.

Com. 2. Εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτοὺς] Vera lectio, nam est elleipsis particulæ εἰς, quæ vicissim suprà 7. 4. abundat. Ἔργον autem, ut infrà 14. 26. & 15. 38. & 1 Thess. 5. 13. absolutè. Philip. 2. 20. Χριστοῦ ἔργον. 2 Tim. 4. 5. εὐαγγελιστοῦ ἔργον. Ephes. 4. 12. ἔργον διακονίας dicitur.

Com. 7. ἀνδρὶ συνετῷ] Bene Latinus *prudente*. In Glossario, Συνετός, *prudens*.

70

Com. 8. ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως] Glossæ, Διαστρέφω, *Perverto, diverto*. Sic Apuleius, *Suo arbitratu de via eum deflectit*.

Com. 9. ἀτενίσας εἰς αὐτὸν] August. Confess. 9. 11. *Quo audito, illa vultu anxio reverberans eum oculis quòd talia saperet*, &c. Idem affectus exprimitur in iis Marc. 3. 5. μετ' ὀργῆς περιβλεψάμενος· & Matth. 16. 23. in voce στραφείς. Obtutus fixus hic, & Jobi 2. 20. (ubi in Græco ἐμβλέψαν) est iræ ac detestationis: Marc. 10. 21. Joh. 1. 36, & 43. suprà hîc 3. 4. & infrà 14. 9. benevolentiæ nota.

Ibid. ἀτενίσας, &c.] Vulgatus *intuens*: in Glossario, *Intuens*, ἀτενίζων· & meliùs fortè ità in Contextu nostro legas quàm ἀτενίσας.

Com. 10. Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας] Apud Hesiodum.

Ὦ πέπον, οὐκ ἀρα που δολίης ἐπιλήθεο τέχνης.

Quæ legenda interrogativè putem. Ità Petrus statim, οὐ παύσῃ; &c. Aristophanes Equit. Ὦ μιαρὲ πάντ', ἐπὶ πᾶσί τε πράγμασιν, &c. ubi Scholia, Ὦ ἐπὶ πάσῃ προδοσίᾳ ἐξεταζόμενε καὶ κακίᾳ! Similis & illa compellatio in Susannæ historia, πεπαλαιωμένε ἡμερῶν κακῶν. Ait πλήρης παντὸς δόλου. Sic Rom. 1. 29. ἀδικίᾳ πεπληρωμένους. Auctor Declam. in Salust. *Desidia ac luxuria plenus.* Servius ad Æn. 11. *Falsæ gloriæ plenus:* & ad 7. *Pectus plenum malitiæ efficaciâ.* Catullus, *Pleni ruris & inficetiarum.* Plautus,

Fraudis, sceleris, parricidii, perjurii plenissimus.

Ibid. οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;] Id est, hominem rectâ Domini viâ incedere volentem non cessabis divertere? Vide suprà com. 7. Plutarchus in De amici & adulat. discrim. Καθάπερ ξύλον, τὸ ἦθος ἐκ καμπῆς εἰς τοὐναντίον, ἀπειρίᾳ τοῦ κατορθοῦν διαστρέφοντες. Οὐ παύσῃ hîc est παῦσον. Herodianus 2. Οὐ παύσῃ ἀνάξια σεαυτοῦ, &c. λέγων; & pòst, Οὐ παύσεσθε χλευάζοντες πρεσβύτην; &c.

Com. 11. ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον] Sic 1. 20. in Euang. Ἔσῃ σιωπῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι. Sic infrà heic 14. 8. χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει & 18. 9. λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Vide & Luc. 9. 45. Sic Joh. 1. 20. ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Ejusdem 1 Epist. 2. 27. ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος & Epist. 2. 9. ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ, &c. Matth. 19. 14. ἄφετε, καὶ μὴ κωλύετε Marc. 14. 61. ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο & aliquoties apud Lxx Senes, ut Deuter. 9. 7. μνήσθητι, μὴ ἐπιλάθῃ 2 Reg. 9. 3. φύγε, καὶ οὐ μενεῖς. Quæ, & alia id genus in his libris occurrentia, nec rectè illepidas geminationes, nec verò Hebraismos vocabimus, cùm & Græcia (disertior & melior Græcia) ità loqui soleat. Homeri est,

——— Τρεῖς αἵ τε καὶ ἄγριοι, οὐδὲ δίκαιοι.

Hesiodi,

Γνῶ ῥ', οὐδ' ἠγνοίησε δόλον. ———

Platonis, Ἀπιστοῦντες, καὶ μὴ πειθόμενοι. Plutarchi, Ἐν τοῖς δίχα μέτρου καὶ καταλογάδην αὐτῷ γεγραμμένοις. Aristophanes (eàdem ipsâ quâ hîc Lucas formâ) Ἦν γὰρ ὁ Πλοῦτος νυνὶ βλέψῃ, καὶ μὴ τυφλὸς ὢν, περινοστῇ. Et Sophocles,

Τυφλὸς γὰρ, ὦ γυναῖκες, οὐδ' ὁρῶν Ἄρης.

Præbent & Latini Scriptores similium non infrequentem copiam. Virgilius,

——— *Non adversata petenti*

Annuit. ———

In l. 13. Cod. De his qui accus. non poss. *Si magnum & capitale crimen admiserit, & non leve.* Gellius 1. 23. *Respondit, tacendum esse, neque id dici licere.* Idem. 14. 1. *Atque id maximè dissidere, neque convenire dicebat:* & 15. 22. *Jussit tacere, & nè cui palam diceret, interminatus est.* Apuleius in De Philosophia, *Quoniam qui est ignarus, osor quoque nec amicus virtutum sit, necesse est.* Hæc, inquam, & alia hujuscemodi nullam inanem repetitionem habent, sed fortiùs audientis aures feriunt, & loquentis efficaciam demonstrant.

Ibid. παραχρῆμα ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος] De altero illo in Controversiis Senecæ, *Oborta sunt subitò tenebræ,* &c. Apud Quintilianum 2. 9. ex ejusdem Senecæ fragmentis, *Non video, nox oboritur, & crassa caligo.*

Ibid. καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγοὺς]

Οἱ γὰρ βλέποντες τοῖς τυφλοῖς ἡγούμεθα.

Scholiastes ad Plutum Aristophanis, Οἱ Ἀθηναῖοι ἡγεμόνιον Ἑρμῆν ἱδρύσαντο, παρὰ τὸ τοῖς τυφλοῖς τοὺς βλέποντας ἡγεῖσθαι. Notetur hîc autem vocis χειραγωγὸς proprietas. Electos, ut id fiat, locos aliquot in medium promemus. Plutarchus in De Fortuna, Τί δέ; οὐ μέλλομεν ὅταν ὥσπερ ὄμματα τὴν εὐβουλίαν ἐκκόψαντες αὐτῆς, τοῦ βίου τυφλὴν χειραγωγὸν λαμβάνομεν; Artemidorus 1. 28. Ἀλλοτρίους δοκεῖν ἔχειν ὀφθαλμοὺς τυφλὸν ὄντα σημαίνει, καὶ ὑπ' ἄλλου χειραγωγηθῆναι. Ibid. cap. 50. Πολλοὺς γὰρ τὸ ὄναρ τοῦτο (nempe, plures pedes habere) τυφλοὺς ἐποίησεν, ἵνα χειραγωγοῖς χρήσωνται. Et lib. 5. §. 21. Τυφλὸς ἐγένετο, καὶ ὑπὸ τοῦ δούλου ἐχειραγωγεῖτο. Sic apud Max. Tyrium Dissert. 37. αἰτίζειν ἐν τῷ ἀφανεῖ τὴν χειραγωγίαν. Charite Thrasyllum excæcatura apud Apuleium, *Lumen certè non videbis, manu comitis indigebis.* Virgilius de Cyclope,

Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat.

Servius, *Cujus cæcitatem manu pinus regit.* Περιάγειν hîc est *circumire, huc illuc ferri,* ut solent lumine orbati. Vide Genes. 19. 11. Iterum Scholiastes ad Plutum Aristophanis, Ὁ τυφλὸς πορείαν εὐθεῖαν οὐ ποιεῖ, i. e. περιάγει. Plutarchus de eodem Cyclope loquens, ῥέμβεσθαι, σφάλλεσθαι, τὰς χεῖρας πανταχοῦ ἐκτείνειν dixit. Aristophanes jam dictâ fabulâ, περισπαλαίων περινοστεῖν· ubi Scholiast. ἀπὸ τόπου εἰς τόπον πορεύεσθαι καὶ μεταβαίνειν.

Com. 12. ἐκπληττόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου] Sic Matth. 7. 28. Ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Quo Vetus utroque loco *admirandi* verbo usus. Διδαχὴν hîc apud Lucam intellige inhumanam potentiam quæ in doctrinæ promulgatione illius se tam insigniter & formidabiliter exseruit.

Com. 18. ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς) Protervos ac varios mores eorum sustinuit. Apud Suidam in σκύμνος, Τοιαύτην τινὰ διάνοιαν μὴ καταδέξασθαι, ἢ καταδεξάμενον τροποφορεῖν. Locutio videtur tracta à parentibus, qui liberorum morositatem patienter ferunt. 2 Maccab. 7. de se mater illa ad filiorum ultimum, Ἐκθρέψασάν σε, καὶ ἀγαγοῦσάν σε εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην, καὶ τροποφορήσασάν σε. Macrobius Sat. 2. 5. in Augusti Apophthegm. *Dicebat necesse habere se ferre duas delicatas filias; Juliam, & Rempublicam.* Ubi *ferre* est τροποφορεῖν. Vide & Varronem apud Gellium 1. 17.

Com. 21. Κἀκεῖθεν] Id est, *Ab illius temporibus:* nec aliâ hîc interpretatione opus. Gloss. Ἐκεῖθεν, *Dein, exinde,* &c.

Com. 22. καὶ μεταστήσας αὐτὸν, &c.] Ità Hebr. 11. 5. de Enocho, μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός.

Com. 25. τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι] Id est, τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος λῦσαι, ut Marc. 1. 7. Joh. 1. 27. Petronius *vincula calceamentorum resolvere* dixit. Vilissimum ministerii genus exprimere Baptistes voluit. Suetonius in Vitellio, *Pro maximo munere à Messalina petiit ut sibi pedes præberet excalceandos.*

Com. 31. Ὃς ὤφθη] Ὃς, ut alibi, pro καί. Vide suprà ad 7. 20. dicta.

Com. 41. καὶ θαυμάσατε, &c. ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι, &c.] Non temere hîc vox θαυμάσατε posita. Vide ad Matt. 21. 42. dicta.

Com. 43. ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ] Vide suprà ad 11. 23. & infrà ad 14. 22. notata.

Com. 45. βλασφημοῦντες] Clemens Stromat. 7. Εἰσὶ γὰρ οἳ οὐδὲ ἀνέχονται τὴν ἀρχὴν ἐπακοῦσαι τῶν περὶ τὴν ἀλήθειαν προτρεπόντων· οἳ δὴ φλυαρεῖν ἐπιχειροῦσι, βλασφήμους τῆς ἀληθείας καταχέοντες λόγους. Infrà 19. 9. argum. isto, κακολογοῦντες.

Com. 46. Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι, &c.] Marc. 7. 27. ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. Vide suprà 3. 26.

Ibid. ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη] *Nulli enim nisi audituro dicendum est,* Seneca Epist. 29. Quintilianus lib. 6. *Faciant hoc medici, ut remedia perinde perseverent adhibere vel desinant, prout illa recipi vel respui vident.* Arnobius, *An tibi aspernanti fugientiq; infundenda in gremium est Divina benevolentiæ gratia? vis sumere quod offertur, atque in tuos usus convertere? consulueris tibi.* Leo Imp. Constit. 86. Οἱ τὴν [illegible] τοῦ ἁγίου πνεύματος διδομένην αὐτοῖς τιμὴν περιυβρίζοντες, τὸ ἑαυτῶν μέρος τὸ ὕψος παντελῶς τῆς χάριτος, δικαίως, οἷα τῆς εὐεργεσίας ἀνάξιοι ἧς τὸ μέγεθος οὐκ αἰσθάνονται, τὴν ἀφαίρεσιν κατακρίνονται. Confer & Matth. 21. 43. & quæ ad Matth. 7. 6. dicta. Τὸν λόγον ἀπωθεῖσθε hîc, ut suprà 7. 51. τῷ ἁγίῳ

πνεύματι

ἀνδίμαπ ἀνξιωσάντων ubi & notata vide. Ἑαυτοῦ ἀ κρίνεσθαι ἀξίους est Græcæ elegantiæ locutio. Arrianus 4. 11. in Epictetum, Σαυτὸν ἄξιον ἡγῇ τοῦ ζῆν. Idem 2. 20. Καθάδεσ, καὶ τὰ τῷ νικάλικῳ πόιει, ὧν ἄξιον ἐκείνας σεαυτόν. Ibidem. Ὡν ἄξιον ἐκείνας σεαυτὸν, ἔδει, καὶ τίνι, καὶ σωματιάζε. Apud Aristophanem ille in Equit.

Οὐκ ἀξιῶ γὼ μ' αὐτὸν ἰσχύσειν μέγα.

Scholiastes, οὐκ ἄξιον κρίνω. Imò nec ignota Latinis hæc loquendi venustas. Cicero Catil. 1. *Quàm longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodiâ judicavit?* E converso 1. 2 apud Quintilianum, *Optimus quisque præceptor frequentiâ gaudet, ac majore se theatro dignum putat.* Et Apuleium, *Sola Philosophia suum non despexit ingenium, nec indignam se existimavit cui Divinarum & humanarum rerum disceptatio deferatur.* Parem potestatem habet utraque locutio: nam qui se turpia digna putat, hoc ipso bonis se indignum judicat. In l. 21. ff. De statu hom. *Homo liber qui se vendidit, manumissus, ad statum non revertitur quo se abdicavit:* id est, ὃ οὐκ ἄξιον ἑαυτὸν ἔκρινεν. Apud Ciceronem in Pro Cecina est, *videri eum, qui cùm liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abjudicasse.* Arrianus 1. 2. in Epictetum. Σὺ εἶ ὁ σαυτὸν εἰδὼς πόσου ἄξιος εἶ, καὶ πόσου σεαυτὸν πιπράσκεις.

Com. 48. καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον] Τάξιν εἰς ζωὴν αἰώνιον heic, non est, ad æternam vitam prædestinare, sed ponere in eo statu qui capaces illius vitæ faciebat, donando fidem nempe. Matth. 20. 16. κλητοί 1 Pet. 2. 8. ἐτέθησαν 2 Tim 2. 4. στρατολογήσαντι nam & τάξεις hic à militia desumptum putem. Salvatos fuisse hos omnes non est necesse credere.

Com. 50. τοὺς πρώτους τῆς πόλεως] τοὺς κατ' ἐξοχὴν ὄντας τῆς πόλεως ut infrà 25. 23. τοῖς ἐν τῇ πόλει πρωτεύουσι Artemidorus 3. 64. dixit. τοὺς τῇ δόξαις καὶ τοῖς πλούτοις ἐν ταῖς πόλεσι πρωτεύοντας Dio in fragmentis. Paulus 2. 2. ad Galat. τοῖς δοκοῦσι. Infrà 25. 2. & 28. 17 simpliciter πρῶτοι vocantur. Latinis *principales*, ut, præter Tertullianum & Jurisconsultos, Apuleio Milesi. 8. & 4. Florid. nonnunquam *Principes*. Glossarium, *Princeps*, πρωτοπολίτης. Sic Plinius Epist. 3. 7. & Cicero in Familiaribus.

Ibid. καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν] Hieronymus in Epistolis, *Amos de Samaria pellitur. Cur, quæso? nempe ideo quia Chirurgici spirituales secantes vitia peccatorum, ad pœnitentiam cohortabantur.*

Com. 51. ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν, &c.] Matth. 10. 14. Sic κόνιν τῶν ὅπλων ἀποσείεσθαι Plutarch. in de Alex. fort.

Κεφ. ιδ'.

1. Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2. Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

3. Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν, παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4. Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ, σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5. Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,

6. Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον·

7. Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

8. Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει.

9. Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

10. Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

11. Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

12. Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

13. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

Versio Vulgata.

1. FActum est autem Iconii ut simul introirent synagogam Judæorum, & loquerentur ità ut crederet Judæorum & Græcorum copiosa multitudo,

2. Qui verò increduli fuerunt Judæi, suscitaverunt, & ad iracundiam concitaverunt animas Gentium adversus fratres,

3. Multo igitur tempore demorati sunt, fiducialiter agentes in Domino testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, dante signa & prodigia fieri per manus eorum.

4. Divisa est autem multitudo civitatis: & quidam quidem erant cum Judæis, quidam verò cum Apostolis.

5. Cùm autem factus esset impetus Gentilium & Judæorum cum principibus suis, ut contumeliis afficerent & lapidarent eos,

6. Intelligentes confugerunt ad civitates Lycaoniæ, Lystram & Derben, & universam in circuitu regionem:

7. Et ibi euangelizantes erant.

8. Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquam ambulaverat.

9. Hic audivit Paulum loquentem. Qui intuitus eum, & videns quia fidem haberet ut salvus fieret,

10. Dixit magnâ voce, Surge super pedes tuos rectus. Et exsilivit, & ambulabat.

11. Turbæ autem cùm vidissent quod fecerat Paulus, levaverunt vocem suam Lycaonicè dicentes, Dii similes facti hominibus, descenderunt ad nos.

12. Et vocabant Barnabam, Jovem; Paulum verò, Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi.

13. Sacerdos quoque Jovis qui erat ante civitatem, tauros & coronas ante januas afferens, cum populis volebat sacrificare.

14. Ἀκού-

14. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

15. Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

16. Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

17. Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

18. Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

19. Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι· καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

20. Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

21. Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·

22. Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

23. Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

24. Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

25. Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

26. Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

27. Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

28. Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

14. Quod ubi audierunt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exsilierunt in turbas, clamantes,

15. Et dicentes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annunciantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum qui fecit cœlum, & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt:

16. Qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.

17. Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cœlo, dans pluvias & tempora fructifera, implens cibo & lætitiâ corda nostra.

18. Et hæc dicentes, vix sedaverunt turbas, nè sibi immolarent.

19. Supervenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Judæi: & persuasis turbis, lapidantésque Paulum, traxerunt extra civitatem, existimantes eum mortuum esse.

20. Circumdantibus autem eum discipulis, surgens intravit civitatem, & posterâ die profectus est cum Barnaba in Derben.

21. Cúmque euangelizassent civitati illi, & docuissent multos, reversi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam,

22. Confirmantes animas discipulorum, exhortantésque ut permanerent in fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

23. Et cùm constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cum jejunationibus, commendaverunt eos Domino in quem crediderunt.

24. Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam.

25. Et loquentes verbum Domini in Pergen, descenderunt in Attaliam.

26. Et indè navigaverunt Antiochiam, unde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleverunt.

27. Cùm autem venissent, & congregassent ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.

28. Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis.

Ad Cap. XIV.

Com. 3. Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν, παῤῥησιαζόμενοι, &c.] Similia de Paulo infrà 28.30, & 31. vide. Ἱκανὸς διέτριψε χρόνους etiam Herodianus dixit. Sic Luc. 20.9. ἱκανοὺς χρόνους ἀποδημεῖν. Sic infrà 18.18. ἱκανὰς ἡμέρας προσμείνας & suprà 3.43. ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι.

Ibid. μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα, &c.] Habemus simili argumento Hebr. 2.4. συνεπιμαρτυρεῖν & Marc. 16.20. συνεργεῖν. Vide ad Matt. 28.20. dicta.

Com. 4. Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως] Sic infrà 23.7. ἐσχίσθη τὸ πλῆθος. Lucianus in Asino, Τὸ θέατρον εἰς δύο γνώμας ἐσχίζετο. Vide Joh. 7.43. 10.19. & locum Dionis Cassii infrà ad 19.32. allatum.

Ibid. Καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις] Terent. Phorm.

Ni hæc ità essent, cum illo haud stares, Phædria.

Vulgatus hîc, *Et quidam quidem erant cum Judæis, quidam autem*, &c. Ità & infrà Idem 14.32. *Quidam quidem irridebant, quidam verò*, &c.

60 Com. 8. ἀδύνατος τοῖς ποσὶν, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει] Locutio tripliciter variata, ut expressior fiat. Similes vide Luc. 18.34. Joh. 3.13. & 10.12. Erasmum injuriâ notat Beza quòd ἀδύνατον *debilem* vertit. Seneca Suasor. 7. *Vives, sed eruentur oculi tui: vives, sed debilitabuntur pedes tui.* Et ità non semel Apuleius. Adde Leonis locum suprà ad 3.5. adductum.

Com. 9. καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι] Non frustrà hoc: ἐν ταῖς θαυματουργίαις enim χρεία καὶ τῆς τοῦ ποιοῦντος δυνάμεως, καὶ τῆς δεχομένων πίστεως, ut bene ad Marc. 6. 70 Theophylactus.

Com. 10. ἥλλετο καὶ περιεπάτει] Vide suprà ad 3.8. notata.

Com. 11. λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς] Non putârunt eos

Penè

Penè deos, aut qui possent dii jure videri:
sed deos sub humana imagine terras invisentes. Eunapius in vita Ædesii de Eustathio, Ὡ ἐπὶ ξένοις μὲ ἀνδράσι, θεοῖς δὲ συντετυχηκέναι. Apuleius, ubi de inaccessa Psyches formositate, *Jamq; proximas civitates & attiguas regiones fama pervaserat, Deam quam cæruleum profundum pelagi peperit, & ros spumantium fluctuum educavit, jam Numinis sui passim tributâ veniâ, in mediis conversari populi cœtibus, &c.* Præcipuè autem increbrescebat credulitas ista cùm quis præceptis vel factis publicè prodesset. Themist. 9. Orat. Ἀλλ' ἔοικε καὶ ὁ παλαιὸς λόγος ἀληθὴς εἶναι λίαν καὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ὡς ἄρα κατὰ χρόνους τινὰς ὡρισμένους, ποτὲ μὲν ἀκήρατοι καὶ θεῖαι δυνάμεις ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἀνθρώπων ἐμβατεύουσιν τὴν γῆν, ἐν τῷ οὐρανοῦ καθοῦσαι, οὐκ ἠέρα ἑσσάμεναι καθ' Ἡσίοδον, ἀλλὰ σώματα ἠμφιεσμέναι παραπλήσια τοῖς ἡμετέροις, καὶ βίον ὑποδῦσαι ἥττω τῆς φύσεως, ἕνεκεν τῆς πρὸς ἡμᾶς κοινωνίας. Iamblich. Καὶ μετὰ τῶν θεῶν τὸν Πυθαγόραν λοιπὸν κατηρίθμουν ὡς ἀγαθόν τινα δαίμονα, καὶ φιλανθρωπότατον· οἱ μὲν τὸν Πύθιον, οἱ δὲ τὸν ἐξ Ὑπερβορέων Ἀπόλλωνα, οἱ δὲ τὸν Παίωνα, οἱ δὲ τῶν τὴν Σελήνην κατοικούντων Δαιμόνων ἕνα. ἄλλοι δὲ ἄλλον τῶν Ὀλυμπίων θεῶν ἐφήμιζον, εἰς ὠφέλειαν καὶ ἐπανόρθωσιν τοῦ θνητοῦ βίου λέγοντες ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ φανῆναι τοῖς τότε. Vide & infrà 28. 6.

Ibid. κατέβησαν] Plutarch. λογ. β'. de Alex. fort. Δημήτειος ᾧ τῆς Ἀλεξάνδρου δυνάμεως ἡ Τύχη συμμικρὸν ἀπόσπασμα προσέθηκε, ΚΑΤΑΙΒΑΤΗΣ καλούμενος ἐπήκουε, καὶ πρέσβεις πρὸς αὐτὸν οὐκ ἔπεμπον, ἀλλὰ θεωροὺς αἱ πόλεις, καὶ τὰς ἀποκρίσεις χρησμοὺς προσηγόρευον.

Com. 12. Ἐκάλουν τε, &c. τὸν Παῦλον, Ἑρμῆν] Eunapius in Proæresio, Τὰ στέρνα περιλιχμησάμενοι καθάπερ ἀγάλματος ἐνθέου πάντες οἱ παρόντες, οἱ μὲν πόδας, οἱ δὲ τὰς χεῖρας προσεκύνουν· οἱ δὲ θεὸν ἔφασαν, οἱ δὲ Ἑρμοῦ λογίου τύπον. Lactantius 7. 13. de Trismegisto, *Quamvis in deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur.* Repete & Iamblichi locum suprà proximè adductum.

Com. 13. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, &c.] Hesychius, Ἀντήλιοι, θεοὶ οἱ πρὸ τῶν πυλῶν ἱδρυμένοι.

Ibid. ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν] Apud Hesiodum,

Ἐρχόμενον δ' ἀνὰ ἄστυ θεὸν ὡς ἱλάσκοντο.

Apud Plautum,

——Pseudole, arcesse hostias,
Victimas, lanios, ut ego huic sacrificem summo Jovi:
Nam hic mihi nunc est multò potior Jupiter quàm Jupiter.

Apuleius ubi suprà, *Puellæ supplicatur, & in humanis vultibus Deæ tantæ numina placantur: & in matutino progressu virginis, victimis & epulis Veneris absentis numen propitiatur.* Apud Ovidium,

Ibis Dardanias ingens regina per urbes,
Teque novam credet vulgus adesse Deam.
Quàque feres gressus adolebunt cinnama flammis,
Cæsaque sanguineam victima planget humum.

Confer Daniel. 2. 46. Στέμματα hîc qui *taurorum*, non *deorum* intellexit, non puto fefellisse. Minucius in Octavio, *Victima ad supplicium saginantur, hostiæ ad pœnam coronantur.* Plutarchus in Parallel. de Medullina Arantii filia, Μεθύσασα τὸν πατέρα, καὶ στεφανώσασα, ἤγαγεν ἐπὶ τὸν βωμὸν, &c. καὶ δακρύσασα ἀνεῖλε. Diod. Siculus lib. 16. de Apolline Pythio, Ἐσήμανεν ἐν πανηγύρει καὶ θεῶν θυσίαις Φιλιππον ὥσπερ τὸν ταῦρον ἐστεμμένον σφαγήσεσθαι.

Com. 14. διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, &c.] Enixè vehementérque honorem nimium deprecantium mos. Suetonius de Augusto, *Dictaturam magnâ vi offerente populo, genu nixus, dejectâ* (malim *rejectâ*) *ab humeris togâ, nudo pectore deprecatus est.*

Com. 15. Ἄνδρες, &c.] Commotiùs & subiratiùs loquentis sermo. Vide suprà ad 1. 11. dicta.

Ibid. τί ταῦτα ποιεῖτε;] Quasi dicerent,

θεῶν δὲ θνητοὺς κόσμον οὐ πρέπει φέρειν,

ut apud Euripidem. Tale & illud,

Οὔ τοι ἐγὼ θεός εἰμι, τί μ' ἀθανάτοισιν ἐΐσκεις;

Apud Ovidium Metam. 14. Sibylla ad Æneam,

Nec Dea sum dixit, nec sacri thuris honore
Humanum dignare caput, ne nescius erres.

Sic Apollonius Lacedæmonios apud Philostratum 4. 10. ei sacrificaturientes prohibet.

Ibid. καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν ὑμῖν ἄνθρωποι] Τρεπτοὶ, καὶ ἐμπαθεῖς τῇ εἰς κακίαν συμφορᾷ, οἷοί εἰσιν αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ, ut alicubi Hierocles locutus. Vide quæ suprà Petrus 10. 26. Joannes Apocal. 19. 10. 22. 9. & nos in Notis ad Jacobum 5. 17. diximus.

Ibid. τούτων τῶν ματαίων] Sic sæpius in his libris, de Ethnica vanitate. Vide Rom. 8. 20. Ephes. 4. 17. 1 Pet. 1. 18.

Ibid. ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, &c.] Josephus ex persona Solomonis Deum alloquentis, Σὺ οἶκον μὲν αἰώνιον ἔχεις, καὶ ἐξ ὧν σαυτῷ εἰργάσω γιγνόμενον τὸν οὐρανὸν οἴδαμεν καὶ ἀέρα καὶ γῆν καὶ θάλασσαν. Vide & suprà 5. 50. & quæ infrà ad 17. 24. dicenda.

Com. 16. Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν] Permisit suis viis incedere eos, nimirum dum non patefaceret se. Paulus ipse ad Ephes. 3. 5. Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, &c. Eorum nempe ingratitudine, & præcipuè Idolomaniâ, irritatus. Ad illa suprà 7. ὁ θεὸς παρέδωκεν αὐτοὺς, Theophylactus, Ἐμμένοντας τῇ ἀσεβείᾳ, εἴασε. Theodoretus περὶ προνοίας, Τὰς ἡνίας ἐᾷ πολλάκις, καὶ φέρεσθαι τῶν ἀνθρώπων ὡς ἂν θέλωσι συγχωρεῖ τὸ γένος. Pro ἐᾶν, infrà 17. 30. hoc argumento ὑπεριδεῖν habemus. Vide & quæ notata ibi.

Com. 17. καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν] In Epistolis Heracliti dictis, Ἐὰν μὴ ἱδρυθῇ Θεῷ βωμὸς, οὐκ ἔστι θεός· ἐὰν δὲ ἱδρυθῇ μὴ Θεοῦ, θεὸς ἐστιν· ὥστε λίθοι θεῶν μάρτυρες. ἔργα δεῖ μαρτυρεῖν, οἷα ἡλίου· νὺξ αὐτῷ καὶ ἡμέρα μαρτυροῦσιν· ὧραι αὐτῷ μάρτυρες· γῆ ὅλη καρποφοροῦσα μάρτυς· quæ quàm his Pauli conveniant, quæ continuò hîc sequuntur ostendunt.

Ibid. ἀγαθοποιῶν] Philo in de Legat. Ὁ τοῦ κόσμου παντὸς εὐεργέτης, ὃς τῇ αὐτοῦ δυνάμει τοῖς μέρεσι πᾶσι τοῦ παντὸς ἀφθόνους περιουσίας ἀγαθῶν ἐνδίδωσιν. Idem in Allegoriis, Ὁ θεὸς χαρίζεται τὰ ἀγαθὰ πᾶσιν. Et in De Decalogo, ἀφ' οὗ πρώτου πηγῆς ἄρδεται ὁ κόσμος καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ τὰ ἐπὶ μέρους ἀγαθά. Theodoretus περὶ προν. 7. Μυρίοις ὅσοις ἀγαθοῖς τὸ ἡμέτερον γένος περικλύζοντα. Siracides 16. 30. Ἐνέπλησεν αὐτὴν (γῆν) τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ. De eodem Themistius, Τῶν ἀγαθῶν ταμίας. Athenagoras in Pro Christianis, Τελείως ἀγαθὸς ὢν, ἀϊδίως ἀγαθοποιός ἐστιν. Et adde quæ plura infrà ad 17. 25. notanda.

Ibid. οὐρανόθεν ἡμῖν διδοὺς, &c.] De eodem Ausonius, *datorum plenus.* De Jove in Pluti fabula Aristophanes,

——Τὸν πλοῦτον ἔχει, ταύτην δ' ἡμῖν ἀποπέμπει·

Supplendum οὐρανόθεν.

Ibid. ὑετοὺς] Hâc notâ & in additamentis Baruchi com. 53. à diis Gentium distinguitur. Apud Aristophanem Nubibus Ille, Οὐκ ἔστι Ζεύς· cui alter, Τί λέγεις σύ; ἀλλὰ τίς ὕει; Vide Maximum Tyrium jam statim adducendum. Matt. 5. 45. & quæ notata ibi. Nonnulli hîc post οὐρανόθεν distinguunt, & id verbi cum ἀγαθοποιῶν jungunt: quos & locus è Siracide prolatus tueri posset. Ego positam receptámque interpunctionem sequendam putem. Euripides,

Ἐρᾷ δ' ὁ σεμνὸς οὐρανὸς πληρούμενος
Ὄμβρου πεσεῖν εἰς γαῖαν, &c.——

Jacobus 5. 18. ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε.

Ibid. καὶ καιροὺς καρποφόρους] Cyprianus, *Videmus, &c. Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum, exuberare pomis arbusta, &c.* Arrianus 1. 4. in Epictetum, Τεταγμένως, καθάπερ ἐκ προστάγματος Θεοῦ, ὅταν ἐκεῖνος εἴπῃ τοῖς φυτοῖς ἀνθεῖν, ἀνθεῖ· ὅταν εἴπῃ βλαστάνειν, βλαστάνει· ὅταν ἐκφέρειν τὸν καρπὸν, ἐκφέρει· ὅταν πεπαίνειν, πεπαίνει. Idem 3. 26. Τὸν ἥλιον τίς ποιεῖ; τοὺς καρποὺς δὲ τίς; τὰς δ' ὥρας τίς; ubi supplendum, οὐχὶ ὁ θεός; Et 2. 23. Ὑπὲρ καρπῶν ξηρῶν, ὑπὲρ οἴνου, ὑπὲρ ἐλαίου εὐχαρίστει τῷ Θεῷ. Claudianus,

——Qui

——*Qui lege moveri*
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci, &c.
Maximus Tyrius Diss. 25. Τὸν ὡρῶν ταμίαν, τὸν καρπῶν τροφέα, τ̃ γενέθλιον, τὸν ὑέτιον, τὸν ἐπικάρπιον. Philo in περὶ φιλανθρωπ. Τὸν περὶ γεωργίαν περιέχοντα πλεῖστα καὶ ἀναγκαιότατα· περὶ καρποφορίαν καὶ εὐγονίαν καιροὺς, ὑετοὺς, ἀέρος εὐκρασίας, &c. Minucius in Octavio, *Quid cùm ordo temporum ac frugum stabili varietate distinguitur? nonne auctorem suum parentémque testatur? Ver aquè cum suis floribus, & æstas cum suis messibus, & autumni maturitas grata, & hiberna olivitas necessaria, &c.* Clemens ad Corinthios, Γῆ κυοφοροῦσα κτ̃ τὸ θέλημα αὐτ̃ τοῖς ἰδίοις καιροῖς τ̃ παμπληθῆ ἀνθρώποις τε καὶ θηρσὶ, *&c.* τροφὴν ἀνατέλλει. Lactantius 7. 4. de animantibus loquens, *Ut vivere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur.* Lucretius,

Crescunt arbusta, & fœtus in tempore fundunt.

Pindarus,

Ἐν χερῶ δ' ὅτ' ὦν μέλαιναι καρπὸν
ἔδωκαν ἀρουραι·
δένδρεά τ' ὀκ ἐθέλει πάσαις ἐτέων
περιόδοις
ἄνθ☉ εὐώδες φέρειν πλέτῳ ἴσον,
ἀλλ' ἐν ἀμείβοντι.

Boetius Consolat. lib. 1.
Nec quæras avidâ manu
Vernos stringere palmites:
Uvis si libeat frui,
Autumno potiùs sua
Bacchus munera contulit.
Signat tempora propriis
Aptans officiis Deus;
Nec quas ipse coercuit,
Misceri patitur vices.

Philo in περὶ κοσμουργ. Ἐν μέρει γίνεται τὰ γιγνόμενα· χρόνοις διαφέρουσιν, ἀλλ' ὀκ ἀθρόα καιρῷ ἑνί. Quod hîc ἐν μέρει, Pindarus ἐν ἀμείβοντι vocat. Scholiastes Hesiodi, Φέρουσι τὰ δένδρα καρπὸν ἀπὸ τῶν ὡρῶν. μετακυλινδουμένης γὸ τ̃ ἐνιαυτ̃ αἱ ὧραι τεθηλέναι ταῦτα ποιοῦσι. Apuleius de Sole, *Quatuor temporum vices mutat, &c. hinc alimenta nobis suppetunt earum rerum quas accedere his mundi partibus Deus voluit.* Horatius,

———*Variisque mundum*
Temperat horis.

Vide Genes. 8. 22. Levit. 26. 4. Job. 5. 26. Psal. 1. 3. & 145. 15. Ezech. 34. 26, 27. Jer. 5. 24. Matth. 21. 34. Marc. 11. 13.

Ibid. ἐμπιπλῶν τροφῆς] De eodem 1. 11. Lactant. *Salutem tribuit, victum multiplicem subministrat.* Idem, *Ille nos innumerabilibus copiis alit, ille sustentat.* Seneca, *Unde hæc innumerabilia oculos, aures, & animum mulcentia? unde illa luxuriam quoque instruens copia? neque enim necessitatibus tantummodo nostris provisum est, usque in delicias amamur. Tot arbusta non uno modo frugifera, tot herbæ salutares, tot varietates ciborum per totum annum digesta, ut inerti quoque fortuita terra alimenta præberent. Jam animalia omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido nascentia, alia per sublime dimissa, ut omnis rerum naturæ pars tributum nobis aliquod conferret.* Iterum Lactantius in de Ira Dei cap. 13. *Ut clarum sit divinam providentiam rerum & copiarum abundantiâ vitam hominum instruere atque ornare voluisse: ob eámque causam & aerem volucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus implevit.* Adde quæ plura infrà ad 17. 25. notata. Τροφῆς καὶ εὐφροσύνης ἐμπιπλᾶν, est quod Jobi 22. 18. & Luc. 1. 53. τῶν ἀγαθῶν ἐμπλῆσθαι. Sirachidi 35. 14. ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν μεθύσκεσθαι.

Com. 19. καὶ λιθάσαντες τ̃ Παῦλον, &c.] Non Barnabam, sed Paulum, quia is, ut qui λόγε ἡγέμων erat, multitudini magis erat invisus: ampliùs, ità dispensante divinâ voluntate, ut ejusmodi supplicium ob prædicationem Dei filii ad aliquid pateretur, quale in Stephanum ipse eo nomine aut statuerat aut approbaverat.

Ibid. νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι] Sic solet. Vide Plinii locum paulò infrà adducendum. Plutarchus in de Lacon. Apophthegm. Πολλὰς πληγὰς λαβὼν, καὶ ἀπενεχθεὶς οἴκαδε ὡς τεθνηκώς.

Com. 20. Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τ̃ πόλιν] Reversus ad præsentium sensum ab illata ex tot lapidum vulneribus animi consternatione. Quanquam fieri potuit (si quod sentio eloqui licuerit) ut & mortuum se fingeret. Id summè periclitantes fecisse non semel legimus: promemúsque in eam mentem Autorum electiores locos nonnullos. Lucianus Asino, Ψιλδὲ ὡς τεθνηκὼς ἐν τ̃ πληγαῖς. Apuleius 9. *Nec ille prostratus ac præventus vulneribus ullum reperire quiens salutis subsidium, quod solum restabat, simulat se mortuum.* In Fabulis Avieni,

Ille trahens nullo jacuit vestigia gressu,
Exanimem fingens, sponte relisus humi.

De patre suo Alexander apud Curtium, *Debilitatum vulnere quod in quadam consternatione acceperat, non aliàs quàm simulatione mortis tutiorem.* Florus 4. 10. *Deletaq; reliqua copia forent, nisi urgentibus telis in modum grandinis, &c. procubuissent in genua milites, & elatis super capita scutis cæsorum speciem præbuissent.* Plinius 3 Epist. 14. ubi de Largio Macedone, *Cùm exanimem putarent, abjiciunt in fervens* (balnei) *pavimentum, ut experirentur an viveret. Ille, sive quia non sentiebat, sive quia non sentire simulabat, immobilis & extentus fidem peractæ mortis implevit.* Quam nec animalia quædam solertiam ignorare legimus. Ælianus de echino terrestri 6. 54. Μέλλων ἁλίσκεσθαι, ἑαυτὸν συνειλήσας ἄληπτον ἐργάζεται, εἶτα μέν τοι καὶ πιέζει τὸ πνεῦμα, καὶ ἀκίνητος ἀτρεμεῖ, καὶ τ̃ τεθνεῶτα ὑποκρίνεται. Conjecturam nostram faciunt probabilem & illa, τῶν μαθητῶν αὐτὸν κυκλωσάντων: quæ sic sumenda putamus ac si adscripta etiam vox μόνων foret. Ubi ex vocibus adstantium percepit nullos nisi amicos adesse, imbrémque qui in se saxeum devolverant, in diversa abiisse, tum verò oculos aperuit, & se humo levavit. Colorem suspicioni nostræ dant & verba ἀναστὰς εἰσῆλθεν, &c. quæ innuunt Paulum suis viribus, non adsistentium ope se in pedes erexisse: suísque non alienis pedibus in urbem intulisse se. Nec verò hujusmodi astutiam imputantes illi, peccare quidquam putamus nos in tam sancti viri pietatem, aut in vigorem constantiámque tam boni militis, quem nunc nocturnis itineribus, nunc corbibus per muros demissis insidiantium conatus evasisse comperimus: non lucis usuræ cupidine, at Christum prædicandi, pluréſque ob tam excelsum nomen agones subeundi. Vide Rom. 15. 31. Illud κυκλωσάντων bene *circumstantium* verterunt. Apuleius Floridis, *Qui exequias ejus venerant circumstare.*

Ibid. καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε, &c.] Nè per moram ab incolis loci illius agnosceretur, & se iterum in discrimen conjiceret. Vide suprà 12. 17. in fine.

Com. 22. ἐμμένειν τῇ πίστει] Apud Suidam in Θεαγένης, Τῇ παραδοθείσῃ σεμνότητι τῶν φιλοσόφων ἐμμένων. Isocrates ad Nicoclem, Ἃ τοῖς παισὶ τοῖς ἑαυτ̃ ἂν συμβουλεύσαις, τούτοις αὐτὸς ἐμμένειν ἀξιοῦ. Sic apud Plutarchum Instit. Lacon. ἐμμένειν ὅρκοις· Josephum Antiq. 11. ἐμμένειν τοῖς πατρῴοις ἔθεσιν· Simplicium in cap. 27. Epicteti, τῇ τ̃ βελτίον☉ βίε αἱρέσει ἐμμένειν· Eundem in cap. 74. ibidem, ἀγαθῷ ἐμμένειν· Deut. 27. 26. ἐμμένειν τοῖς γεγραμμένοις· Hebr. 8. 9. τῇ διαθήκῃ ἐμμένειν· & suprà 13. 43. τῇ χάριτι ἐπιμένειν.

Ibid. καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τ̃ βασιλείαν τ̃ Θεοῦ] Maximus Tyrius Dissert. 26. Πολλὰς δεῖ ἡδονὰς παραδραμεῖν, καὶ πολλοῖς πόνοις ἀντιβλέψαι, ἵνα κτησώμεθα κτῆμα ἡδοναῖς πάσαις ἰσοστάσιον, καὶ πόνοις πᾶσιν ἀντίρροπον. Lactantius de Opif. Dei, cap. 20. *Noluit Deus hominem ad immortalem beatitudinem delicato itinere pervenire.* Et Divin. Instit. 7. cap. ult. *Si beati esse volumus, cogitanda ac proponenda nobis sunt non tantùm Terentiana illa, molendum esse usque in pistrinum, vapulandum, habendæ compedes, sed his multò atrociora: carcer, catenæ, tormenta patienda, sustinendi dolores, mors denique ipsa & suscipienda est, & ferenda.* Marius apud Salustium, *Nã illi*

illi falsi sunt qui diversissimas res pariter exspectant, ignaviæ voluptatem, & præmia virtutis. Hierocles, Οἱ ἀθληταὶ στέφανον οὐκ ἀγωνιζόμενοι οὐ λαμβάνουσιν.

Com. 26. εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν] Ἔργον εὐαγγελιστοῦ nempe, 2 Tim. 4. 5. Ἐκπληρῶσαι τὸ ἑαυτοῦ ἔργον dixit & Epictetus cap. 31.

Com. 27. ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν] Infra 15. 4, & 12. item 21. 19.

Κεφ. ιε'.

1. ΚΑί τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

2. Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

3. Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

4. Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

5. Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

6. Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

7. Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

8. Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

9. Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

10. Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

11. Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

12. Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

13. Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος, λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου.

14. Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

15. Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται,

16. Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·

17. Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτοὺς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

Versio Vulgata.

1. ET quidam descendentes de Judæa, docebant fratres, Quia nisi circumcidamini secundùm morem Moysi, non potestis salvari.

2. Factâ ergò seditione non minimâ Paulo & Barnabæ adversùs illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex aliis ad Apostolos & presbyteros in Hierusalem, super hac quæstione.

3. Illi ergò deducti ab ecclesia pertransibant Phœnicem & Samariam, narrantes conversionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4. Cùm autem venissent Jerosolymam, suscepti sunt ab ecclesia & ab Apostolis & senioribus, annunciantes quanta Deus fecisset cum illis.

5. Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circumcidi eos, præcipere quoque servare Legem Mosi.

6. Convenerúntque Apostoli & seniores videre de verbo hoc.

7. Cùm autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Euangelii, & credere.

8. Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum sicut & nobis,

9. Et nihil discrevit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.

10. Nunc ergò quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

11. Sed per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum & illi.

12. Tacuit autem omnis multitudo: & audiebant Barnabam & Paulum narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.

13. Et postquam tacuerunt, respondit Jacobus, dicens, Viri fratres, audite me.

14. Simon narravit quemadmodum primùm Deus visitavit sumere ex Gentibus populum nomini suo.

15. Et huic concordant verba Prophetarum, sicut scriptum est,

16. Post hæc revertar, & reædificabo tabernaculum David, quod decidit, & diruta ejus reædificabo, & erigam illud:

17. Ut requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc.

18. Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

19. Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν·

20. Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.

21. Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

22. Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

23. Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε, Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

24. Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον· οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

25. Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

26. Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

27. Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

28. Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·

29. Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

30. Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

31. Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

32. Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

33. Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

34. Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

35. Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

36. Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

37. Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον.

38. Παῦλος δὲ ἠξίου τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

39. Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον.

18. Notum à seculo est Domino opus suum.

19. Propter quod ego judico, non inquietari eos qui ex Gentibus convertuntur ad Deum,

20. Sed scribere ad eos ut abstineant se à contaminationibus simulacrorum, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.

21. Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.

22. Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omni ecclesia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba, Judam, qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primos in fratribus,

23. Scribentes per manus eorum, Apostoli & seniores, fratres, his qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gentibus, salutem.

24. Quoniam audivimus, quia quidam ex nobis exeuntes, turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras, quibus non mandavimus:

25. Placuit nobis collectis in unum, eligere viros & mittere ad vos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,

26. Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi.

27. Misimus ergò Judam & Silam, qui & ipsi vobis verbis referent eadem.

28. Visum est enim Spiritui sancto & nobis, nihil ultrà imponere vobis oneris quàm hæc necessaria:

29. Ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione, à quibus custodientes vos, bene agetis. Valete.

30. Illi ergò dimissi descenderunt Antiochiam: & congregatâ multitudine tradiderunt epistolam.

31. Quam cùm legissent, gavisi sunt super consolatione.

32. Judas autem & Silas, & ipsi cùm essent prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres & confirmaverunt.

33. Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

34. Visum est autem Silæ ibi remanere: Judas autem solus abiit.

35. Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes, & euangelizantes cum aliis pluribus verbum Domini.

36. Post aliquot autem dies, dixit ad Barnabam Paulus, Revertentes visitemus fratres per universas civitates, in quibus prædicavimus verbum Domini, quomodo se habeant.

37. Barnabas autem volebat secum assumere & Johannem, qui cognominabatur Marcus.

38. Paulus autem rogabat eum, (ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus) non debere recipi.

39. Facta est autem dissensio, ità ut discederent abinvicem, & Barnabas quidem assumpto Marco navigaret Cyprum.

40. Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

41. Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

40. Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.

41. Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans ecclesias: præcipiens custodire præcepta Apostolorum & seniorum.

Ad Cap. XV.

Com. 1. Καί τινες, &c.] Ex Judæis fidem amplexis. Paulus 1. 10. ad Titum, Ματαιολόγοι, φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς· ubi & sequitur, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ· ut hic ἐδίδασκον, &c.

Com. 2. Γενομένης οὖν στάσεως, &c.] Vulgatus, *seditione*; Recentior, *repugnantiâ*; meliùs vir summus, *contentione*: poteris etiam *strepitu*, vel *tumultu*: nam στάσις heic ponitur pro opposito *quietis* vel *silentii*. Sic Plutarchus ancillas θορυβούσας καὶ στασιαζούσας inopino dominæ interventu cessare dixit.

Com. 9. Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν] Ποιῶν nempe τὰ ἀμφότερα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· ut Eph. 2. 14.

Com. 10. ἐπιθεῖναι ζυγὸν, &c.] Φορτίον δυσβάστακτον. Vide ad Matth. 23. 4. dicta.

Com. 12. Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουσε, &c.] Id est, ἐν σιγῇ ἤκουσε. *Conticuere omnes.* Ecclesiastes 9. Λόγοι σοφῶν ἐν ἀναπαύσει ἀκούονται. Cicero ad Q. Fratrem, *Auditus est magno silentio.* Plin. 2. Epist. 10. *Imaginor qui concursus, quæ admiratio te, qui clamor, quod etiam silentium maneat.* Μετὰ φόβου καὶ σιωπῆς προσέχειν apud Plutarchum habemus. Musonii est apud Aulum Gellium, *Admirationem quæ maxima est, non verba, sed silentium parere.* Confer infrà 22. 2.

Com. 17. λέγει Κύριος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα] Vide ad Matth. 21. 42. notata.

Com. 18. Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ] Ità meliùs quàm in MS. Regis mei, γνωστὸν, & ἔργον. Siracides 33. 13. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ. Scriptor Judithæ 9. 6. Πᾶσαι αἱ ὁδοί σου ἕτοιμοι, καὶ αἱ κρίσεις σου ἐν προγνώσει. Philo in Allegoriis, Ὁ ζωοπλάστης θεὸς ἐπίσταται τὰ ἑαυτοῦ καλῶς δημιουργήματα, καὶ πρὶν αὐτὰ εἰς ἄκρον διατορεῦσαι, τάς τε δυνάμεις αἷς αὖθις χρήσονται, καὶ συνόλως τὰ ἔργα τούτων, καὶ πάθη. Simplicius in cap. 38. Epicteti, Καὶ γνῶσιν ἔχειν (τὸν θεὸν) ἀνάγκη τὴν ἀκροτάτην· οὐ γὰρ ἄν τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ παραγομένων ἀγνοήσειε. Cicero 1. De Divinat. *Neque enim ignorant dii quæ ab ipsis constituta & designata sunt.* Seneca 4. 32. De Benef. *Nota est illis operis sui series: omnium illis rerum per manus suas iturarum scientia in aperto semper est, nobis ex abdito subit: & quæ repentina putamus, illis prævisa veniunt ac familiaria.* Qui loci Jacobi verbis eximiè & mirabiliter concinunt.

Com. 19. Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν θεὸν ἐπιστρέφουσιν] Imponendo tam grave jugum; suprà Com. 10. Gregor. Nazianz. Orat. in Baptism. Μὴ γινώμεθα Χριστοκάπηλοι καὶ Χριστέμποροι, μηδὲ φορτικώτεροι πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτανδρῳ τῇ νηῒ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Illud ἐγὼ cum emphasi proferendum. Apud Terentium Eunuch. 5. 8.

Militem ego rivalem recipiendum censeo:

ubi Donatus, *Quòd EGO addidit, eo dicto usus est quo uti solent qui plus in negotio vident.*

Com. 20. Ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων,] Seneca Epist. 94. *Imbecillioribus ingeniis necesse est aliquem præire: Hoc vitabis, hoc facies.* Suidas, Ἀλισγημάτων, τῶν μιασμάτων ἐκ μυσαρῶν τῶν εἰδώλων θυσιῶν.

Com. 22. ἐκλεξαμένους ἄνδρας] Æneid. 2. *Delecta corpora*; Servius, *delectorum virorum*: & 9.

At vos ô lecti ———

ubi Servius, *Virtute lecti.* Sic *magnos & electos viros*, Minucius in Octavio dixit.

Com. 24. ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, &c.] Ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἡμῶν· ut 1 Joh. 2. 19.

Ibid. ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν] *Avertentes animos vestros*, à recto tramite nimirum. Virgilius,

Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus ———

ubi Servius, *Avertere, à sanitate mutare, aut avertere pro pervertere*: vel ἀνασκευάζοντες, ut ad Titum 1. 11. ἀνατρέποντες· quo sensu hîc Vetus, *evertentes*: figurâ ab ædificiis sumptâ. Onomast. vetus, *Destruo*, ἀνασκευάζω. Glossarium, *destruit*, καταλύει, ἀνασκευάζει. Ταράττειν est, in pace & tranquillitate ambulantes scrupulis turbare. Sic Galat. 1. 7. & 5. 10. Simile apud Apuleium 2. *responsis turbulentare.*

Ibid. οἷς οὐ διεστειλάμεθα] Juvenalis,

——— *Hæc ego nunquam*
Mandavi, dices olim: nec talia suasi.

Com. 26. Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ, &c.]

Φειδωλὴν ψυχῆς οὐδεμίαν θέμενοι· ———

ut in versiculis Soloni adscriptis. Hoc infrà 20. 24. τὴν ψυχὴν οὐ τιμίαν ἔχειν· Philip. 2. 30. τῇ ψυχῇ παραβολευσάμενος· Judic. 18. 25. ψυχὴν τιθέναι· Tyrtæo veteri Poetæ, προτιθέναι· 2 Maccab. 14. 38. ψυχὴν παραβάλλεσθαι· Rom. 5. 7. ἀποθανεῖν τολμᾶν· Rom. 16. 4. τράχηλον ὑποτιθέναι. *Pro qua non metuam mori*, Horatius dixit.

Com. 28. Ἔδοξε τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν] Id est, Spiritui sancto per nos loquenti, & consilia nostra dirigenti. Vide Joh. 16. 13. & suprà 13. 2. Porrò similem suprà copulam 5. 32. habemus.

Ibid. μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος] Sic Apoc. 2. 24. Οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος, πλὴν ὃ ἔχετε κρατήσατε. Philo in de Diris, Ἐβάρυναν ἀνθρώπους ἀσθενεστέρους οἱ δυνατώτεροι ζωηχέσι καὶ ἀδιαστάτοις ἐπιτάγμασιν.

Ibid. ἐπάναγκες] Gloss. Ἐπάναγκες, *necesse*. Onom. vet. *Necesse*, Ἐπάναγκες.

Com. 29. ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε.

Hæc si faxitis, rectè gaudebitis semper.

Incertus apud Stobæum,

——— Ταῦτα δρῶν,
Κάλλιστον ἕξεις στέφανον εὐκλείας ἀεί.

Plato in Alcibiade, Οὕτωγε πράττοντες ὑμᾶς ἐθέλω ἐγγυᾶσθαι εὐδαιμονήσειν. Aristoph. Ecclesiaz.

——— Ταῦτα κἂν πείθησθέ μοι,
Εὐδαιμονοῦντες τὸν βίον διάξετε.

Petrus 2. 1. 10. Ταῦτα ποιοῦντες οὐ πταίσητέ ποτε.

Ibid. Ἔρρωσθε] Artemidorus 3. 44. Ἴδιον πάσης ἐπιστολῆς, τὸ Χαῖρε καὶ Ἔρρωσο λέγειν. Vide infrà 23. 10.

Com. 30. καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν] Vide 1 Thess. 5. 27. Coloss. 4. 16. Servius ad Æn. 2. *Hæc* (Epistola) *inventa, more militiæ Regi oblata est, & lecta principibus convocatis.*

Com. 32. καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες] Sic suprà 27. καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου τὰ αὐτὰ ἀπαγγέλλοντας. Utitur præ aliis Lucas hâc loquendi formâ. Vide in Euang. 2. 37. & 7. 12. & 8. 41. & 19. 2.

Com. 33. ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης] Quod Euang. 2. 29. ἐν εἰρήνῃ ἀπολύειν.

Com. 36. ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, &c.] Similis locutio Plinii illa 9. Epist. 30. *Sustentantem foventémque orbe* (malim *quasi orbe*) *quodam socialitatis ambire.*

Κεφ. ιϛ΄.

1. ΚΑτήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν. καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος.

2. Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

3. Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις. ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

4. Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

5. Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

6. Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

7. Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα.

8. Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρωάδα.

9. Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.

10. Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11. Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν.

12. Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13. Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14. Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15. Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16. Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη.

17. Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

18. Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

Vulgata Versio.

1. PErvenit autem in Derben & Lystram. Et ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris viduæ fidelis, patre Gentili.

2. Huic testimonium bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.

3. Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circumcidit eum propter Judæos qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes quòd pater ejus erat Gentilis.

4. Cùm autem pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Jerosolymis.

5. Et ecclesiæ quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

6. Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.

7. Cùm venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Jesu.

8. Cùm autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.

9. Et visio per noctem Paulo ostensa est: Vir Macedo quidam erat stans & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniam, adjuva nos.

10. Ut autem visum vidit, statim quæsivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.

11. Navigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolim:

12. Et indè Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ civitas, colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot, consistentes.

13. Die autem sabbatorum egressi sumus foràs portam juxta flumen, ubi videbatur oratio esse: & sedentes loquebamur mulieribus quæ convenerant.

14. Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum, colens Deum, audivit: cujus Dominus aperuit cor intendere his quæ dicebantur à Paulo.

15. Cùm autem baptizata esset, & domus ejus, deprecata est, dicens, Si judicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.

16. Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum pythonem obviare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis divinando.

17. Hæc subsecuta Paulum & nos, clamabat dicens, Isti homines, servi Dei excelsi sunt, qui annunciant vobis viam salutis.

18. Hoc autem faciebat multis diebus. Dolens autem Paulus, & conversus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Jesu Christi exire ab ea. Et exiit eâdem horâ.

19. Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας·

20. Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

21. Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

22. Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

23. Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν· παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

24. Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

25. Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

26. Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

27. Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

28. Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.

29. Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

30. Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

31. Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

32. Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

33. Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

34. Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

35. Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

36. Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

37. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

38. Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν, ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

39. Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

40. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

19. Videntes autem domini ejus quia exivit spes quæstûs eorum, apprehendentes Paulum & Silam perduxerunt in forum ad principes:

20. Et offerentes eos magistratibus, dixerunt, Hi homines conturbant civitatem nostram, cùm sint Judæi:

21. Et annunciant morem quem non licet nobis suscipere, neq; facere, cùm simus Romani.

22. Et cucurrit plebs adversùs eos: & magistratus scissis tunicis eorum, jusserunt eos virgis cædi.

23. Et cùm multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi ut diligenter custodiret eos.

24. Qui cùm tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.

25. Mediâ autem nocte, Paulus & Silas orantes, laudabant Deum. Et audiebant eos qui in custodia erant.

26. Subitò verò terræmotus factus est magnus, ità ut moverentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia: & universorum vincula soluta sunt.

27. Expergefactus autem custos carceris, & videns januas apertas carceris, evaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos.

28. Clamavit autem Paulus voce magnâ, dicens, Nihil tibi malefeceris: universi enim hîc sumus.

29. Petitóque lumine introgressus est: & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.

30. Et producens eos foràs, ait, Domini, quid me oportet facere ut salvus fiam?

31. At illi dixerunt, Crede in Dominum Jesum: & salvus eris tu & domus tua.

32. Et locuti sunt ei verbum Domini cum omnibus qui erant in domo ejus.

33. Et tollens eos in illa hora noctis, lavit plagas eorum: & baptizatus est ipse, & omnis domus ejus continuò.

34. Cúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo.

35. Et cùm dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.

36. Nunciavit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.

37. Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occultè nos ejiciunt? Non itá: sed veniant, & ipsi nos ejiciant.

38. Nunciaverunt autem magistratibus lictores verba hæc: timuerúntque audito quòd Romani essent.

39. Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant ut egrederentur de urbe.

40. Exeuntes autem de carcere, introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt.

Ad Cap. XVI.

Com. 2. "Ος ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ, &c.] Vide suprà ad 10.22. notata.

Com. 10. Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν, &c.] Simile obsequium suprà 10. 29. vide.

Com. 11. εὐθυδρομήσαμεν] *Recto cursu devenimus.* Philo in Flaccum, Ἐμπειρότατοι κυβερνῆται, &c. ἀπλανῆ παρέχοντες τὴν ἐπ' εὐθείας δρόμον. Servius ad Æneid. 6. *Navigatio non ab diverticulo sed ab intentione nomen accipit.*

Ibid. τῇ τε ἐπιούσῃ, &c.] Subaudi ἡμέρᾳ. Sic & 20. 15. & 21. 18. Herodianus lib. 2. τῇ δὲ ἐπιούσῃ κατελθὼν ἐπὶ τὴν σύγκλητον, &c.

Com. 12. τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας] Id est forsan, τῆς Μακεδονίας. Sic Galat. 1. 21. εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας, &c. pro, εἰς Συρίαν. Vide & Matth. 2. 22. & 15. 21. & 16. 13.

Com. 13. ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι] Philo in Contra Flaccum, de Alexandrinis Hebræis, Διὰ πυλῶν ἐκχυθέντες ἐπὶ τοὺς πλησίον αἰγιαλοὺς, τὰς γὰρ προσευχὰς ἀφῄρηντο. Οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, *ubi solebant preces fieri.* Plutarchus in Apophtheg. Reg. Τιμόθεος εὐτυχὴς ἐνομίζετο στρατηγὸς εἶναι. Et ut de re in loco facta, non ipso loco, accipiam, faciunt quæ infrà 16. sequuntur, ἡμῶν εἰς προσευχὴν πορευομένων. Onomast. vetus, *Usitor*, νομίζομαι. Aristophanes Pluto,

> Αὐτὸν τ' ἄγειν τὸν Πλοῦτον, ὡς νομίζεται.

Eunapius in Ædesio, Καὶ προσεκύνησεν αὐτὸν, ὥσπερ νομίζουσι Ῥωμαῖοι βασιλέα προσκυνεῖν.

Com. 14. πορφυρόπωλις] Ex Isæo Suidas, Ἀλουργοπωλική, πορφυροπωλικὴ λεγομένη. Sic in citato jam Onomast. *Piscaria*, ἰχθυόπωλις.

Com. 15. Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν] Sic Paulus 1. 12. ad Timoth. πιστόν ἡγήσατο dixit, & 11. 11. Scriptor ad Hebræos. Εἰ hîc non verterim ut vulgò, sed *siquidem*, vel *quandoquidem:* nec alio sensu eam particulam Gal. 5. 25. 1 Pet. 1. 17. alibíque existimem poni. Cicero 5. 14. ad Atticum, *Tu velim, si me nihilo minùs nôsti curiosum in Republica quàm te, scribas ad me omnia, &c.* Cassius (in Ejusdem famil. epist.) ad Eundem 12. 253. *A te peto ut dignitatem meam tibi commendatam habeas, si me intelligis nullum neque periculum, neque laborem patriæ denegasse:* & pòst, *Milites tuere, si eos mirificè de Republica meritos esse animadvertis.* Virgil. 5.

> *Si concessa peto* ——

Ubi Servius, *Siquidem, nam modo SI confirmantis est.* Sic *si* pro *siquidem*, annotante eodem Servio ad Georg. 1. & 11. Æneid.

Ibid. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς] Quid sit hoc argumento παραβιάζεσθαι, & quam vim habeat, ex uno & altero loco Apuleii monstrabimus. Lib. 2. *Magnopere mecum Byrrhena contendit apud eam cœnulæ interessem, & cùm impendiò excusarem, negavit veniam.* Lib. 3. *Hospes meus Milo per hodierni Dei præsentissimum numen adjurans, effecit ut hodiernæ ejus cœnæ pignorarer; nec ipse discedit, nec me digredi patitur:* planè ut 2 Reg. 4. 8. ἐκράτησεν αὐτὸν φαγεῖν ἄρτον. Vocem παραβιάζεσθαι hoc eodem sensu habemus & in Euang. 24. 29. & 1 Sam. 28. 23. pro quo Genes. 19. 3. & 2 Reg. 2. 17. καταβιάζεσθαι· & Euang. 14. 23. ἀναγκάζειν.

Com. 16. ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς] Apuleius 10. *Nam tanta ibidem fama de me pervaserat, ut non mediocri quæstui præposito illi meo fuerim.*

Ibid. μαντευομένη] Idem 9. *Ad istum modum divinationis astu captioso contraxerant non parvas pecunias.*

Com. 19. ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν] Ἐργασία laxè quodvis genus quæstûs: sic δανειστικὴ ἐργασία apud Theophrastum in Charact. Ἐξῆλθεν non invenustè Vetus *exiisse* vertit: at hîc prætulerim Recentiorem, qui *abiisse:* sic è converso ἀπῆλθεν pro ἐξῆλθεν Matth. 4. 24. ubi dicta vide.

Ibid. εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν] Sic εἰς τὴν ἀγορὰν ἕλκειν Arrianus 1. 29. in Epictetum. Addit hîc Lucas, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Sic infrà 17. 6. ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας σύρειν. In Acharn. Aristophanis est, εἰς τὸ βουλευτήριον εἰσέλκειν. Apud Eundem in Ranis, προσκαλούμενος. Ubi Scholia, Εἰς δικαστήριον ἕλκων καὶ κατηγορῶν.

Com. 20. ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν] Pacem ac quietem civitatis, stabilitas leges: quod infrà 17. 5. θορυβεῖν τὴν πόλιν. Aristoph. Equit. Βορβοροτάραξι· Scholiastes, Ταραχώδεστατε· ταράττων ἡμῶν τὴν πόλιν, ὡς βόρβορον· θορύβου πληρώσας τὴν πόλιν. Vide & 6. 32. Pollucis Onomasticon.

Com. 21. Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι Ῥωμαίοις οὖσι] Servius ad Æneid. 8. *Cautum fuerat & apud Athenienses & apud Romanos, nè quis novas introduceret religiones: unde & Socrates damnatus est, & Chaldæi vel Judæi Urbe depulsi.* Vide l. 30. §. Si quis *de Pœn.* Paulum Recept. Sent. 5. 21.

Com. 22. περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.] In voce αὐτῶν Erasmus parùm oculatè vidit: quid solennius enim quàm ut ῥαβδισμὸς, aut alia verberationis species, τὴν τῶν ἱματίων περίρρηξιν sequatur? Videantur quæ summæ eruditionis Vir P. Faber Semestr. 2. 10. & quæ nuper ad hunc ipsum locum Vir maximus H. Grotius. Adde hunc locum Gellii 1. 26. *Tunicam detrahi jussit, cædique loro:* & istum Plutarchi libello de Mul. virt. Οὐ βουλομένης δὲ τὸ χιτώνιον περιρρήξας, γυμνὴν ἐμαστίγου· necnon Herodiani istum, Περιρρήξαντες ἃς εἶχον περὶ τοῖς σώμασιν ἐσθῆτας, &c. γυμνοὺς τῆς βασιλείου αὐλῆς ἐξέλκουσι, παίοντές τε καὶ ἀποσκώπτοντες τοὺς ἀπὸ Συγκλήτου βασιλέας. Ἐσθῆτά τινος περιρρηγνύειν, habemus itidem simili sensu lib. 77. apud Diodorum Siculum.

Com. 23. ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς] Sic Euang. 10. 30. & Apocal. 22. 18.

Ibid. ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτοὺς] Hesychius Καθεῖρκται, ἠσφάλισαι. Plutarchus in de Mul. virtut. ἰσχυρῶς φυλάττειν dixit.

Com. 24. εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν] Livius lib. 34. *Pleminius in inferiorem deductus carcerem est, necatúsque:* quod in Joannem Augustinus *carceris imum* vocat: aliàs in Livio legendum *interiorem* putassem.

Ibid. καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον] Accepto scilicet mandato eos tutò asservandi, suprà com. 23. *Diligens custodia etiam vincire permittit.* l. 1. §. 7. ff. De fugit. Aristophanes Equit.

> Ἐν τῷ ξύλῳ δήσω σε. ——

Apud Scholiasten ejusd. in Ranas, δεσμεύεσθαι ἐν τῷ ξύλῳ. Pollux 8. 7. εἰρχθῆναι ἐν ξύλῳ. Themist. 2 Orat. Οὐδὲ ὅτε ἐν τῷ ξύλῳ ἦν, οὐδὲν ἀγεννὲς ἢ ταπεινὸν ἔπραξεν ἢ εἶπεν. Juvenalis,

> —— *Dabit in laqueum vestigia noster*
> *Perfidus.* ——

Numella, quod hîc recentior, non adeò probatur mihi: meliùs meo animo Hieronymus, qui *in nervum.* Cyprianus 34. Epist. *Quamvis ligati pedes in nervo essent.* Tertullianus, *Nil crus sentit in nervo cùm animus in cœlo est.* Ab ἀσφαλίζεσθαι forsan decurtatè venit σφαλὸς, quod & ξύλον, ποδῶν δεσμωτήριον Hesychius exponit.

Ibid. τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο, &c.] Hinc in 3 Maccabaico, τοὺς πόδας ἀρρήκτοις πέδαις κατησφαλισμένοι· & pòst, Τὰς τῶν ταλαιπώρων ἐδέσμευον χεῖρας, τήν τε λοιπὴν ἐμηχανῶντο περὶ αὐτοὺς ἀσφάλειαν.

Com. 25. Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεὸν]

> —— Ὕμνοι δὲ καὶ ἀθανάτων γέρας αὐτῶν,

apud Theocritum 17. legimus. Et nota hîc, κατὰ τὸ μεσονύκτιον. Hinc de sui ævi fidelibus Tertullianus, *Ità saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum sibi Deum esse.*

Com.

Com. 26. Σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου] Non carcer tantùm, sed & ipsa carceris fundamenta concussa: quæ emphasis notanda. Claudianus,

——Sedibus delubra moveri
Adventum testata Dei——

Seneca Thyeste,

Lucus tremiscit, tota succusso solo
Nutavit aula.——

Ovidius,

Adventúque suo signúmque, foréśque, seráśque,
Marmoreúmque solum fastigiáque aurea movit.

Philo enarrans illud Exod. 19. 18. τὸ ὄρος τοῦ Σινᾶ ἐκαπνίζετο ὅλον· Ἔδει Θεοῦ δυνάμεως ἀφικνουμένης μηδὲν τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἡσυχάζειν, ἀλλὰ πάντα πρὸς ὑπηρεσίαν συγκεκινῆσθαι.

Ibid. ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι] Aristides, ubi nugatur se ut iter pergeret à suo numine admonitum, Καὶ ἅμα τούτοις αἵ τε θυρίδες πνεύματος ἐμπεσόντος ἀνεῴγνυντο, αἵ καὶ καλῶς ἐσφηνωμέναι ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν, αἵ τε θύραι παρεῖχον ψόφον. Viator ille Apuleianus interventum Magæ describens, *Repentè impulsu majore quàm ut latrones crederes, januæ reserantur: imò verò fractis & evulsis funditus cardinibus prosternuntur.*

Ibid. καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη] Vide Ovidii locum suprà ad 12. 7. allatum.

Com. 27. σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους]

——Animo nunc huc nunc fluctuat illuc,
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, & crudum per costas exigat ensem.

Sciebat enim cujusmodi pœna culpam maneret suam. Vide suprà 12. 19. & 1. 12. ff. De cust. reor. Pacatus Panegyrico, *Quis idcirco semet occidere noluit ut occideretur? nisi verò vel levior manus aliena quàm propria; vel fœdior mors privata quàm publica; vel longior pœna ferro incumbere, & corpore vulnus onerare, & recipere statim totum, quàm supplicium dividere, poplitem flectere, cervicem extendere ad plagam fortasse non unam.* Hujusmodi, ut verisimile est, commentariensis hic reputans secum, secum ferro transfigere voluit. Similis planè hic Petronii locus in de matrona Ephesina narratione, *Miles circumscriptus dum residet, & postero die vidit unam sine cadavere crucem, veritus supplicium, mulieri quid accidisset exponit: nec se exspectaturum Judicis sententiam, sed gladio jus dicturum ignaviæ suæ.* Σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ut Lucas, etiam Plutarchus in Reg. & Impp. Apophthegm. dixit: & σπασάμενος τὸ ξίφος Idem in Parallelis. Ἐσπάσατο ξίφος, *strinxit ensem*, est in vetere Glossario.

Com. 29. Αἰτήσας δὲ φῶτα, &c.] Idem in iisdem Parallelis, Οἰνωθεὶς ὁ πατὴρ ᾔτει φῶς. Phædrus,

Dum quærunt lumen, dum concursat familia.

Ibid. εἰσεπήδησε] Ut solent in re inopina metu perculsi.

Com. 33. ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν] Achilles Tatius lib. 5. Αὐτὴν (Leucippen) παραδίδωσι θεραπαίναις κελεύσασα λοῦσαι. Præcesserat de eadem, τὰ νῶτα διαγεγραμμένα δείκνυσι.

Virgil.

——Date vulnera lymphis
Abluam.——

Idem,

——Tyberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis.——

Ubi Servius, *Fluxus sanguinis aquarum frigore continetur.* Alibi Virgilius,

Postquam altos tetigit fluctus, & ad æquora ventum est,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem.

Ovidius,

——Crudelia vulnera lymphis
Abluere.——

Statius,

Vulnera de lymphis Epidauriis eluit Idmon.

Apuleius 8. *Ac dehinc vulneribus medelas varias adhibere festinant: hic cruorem præterfluentis aquæ rore diluere, &c.* Nonnunquam & calida huic usui parata, ut initio Iliad. ξ'. Pertinet ad sensum loci hujus Onomastici illud, *Exgrumare*, ἀποθερμαίνειν.

Com. 34. Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν] Magna hîc mutatio, ex rigido intentóque custode hospitem & convivatorem fieri. Non hinc abludunt Eunapii Sardiani ista, Τὸν Μάξιμον ἀνῆκε τῶν δεσμῶν, ἐπιμέλειάν τε ἐποιήσατο τοῦ σώματος, καὶ ὁμοτράπεζον εἶχε. Τράπεζαν παρατιθέναι etiam Plutarchus in Ἀγ. παραγγελ. & Conviv. 7. Sapient. dixit. Idem in Apophtheg. Lacon. παραθεῖναι δεῖπνον. Sic ἄριστον παρατιθέναι in Vespis Aristophanes: & δεῖπνον παρατιθέναι, Idem in Ecclesiaz.

Ibid. πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ] Philo in Flaccum, Πανοικὶ, αὐτῇ γυναικὶ καὶ τέκνοις συναναιρηθείς. Infrà 18. 8. Ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

Com. 35. οἱ στρατηγοὶ] Qui suprà com. 19. οἱ ἄρχοντες. Vulgatus bene utrobique *magistratus* vertit. Vide insignissimum Casaubonum ad Athenæum pag. 234. Vox prior Græca illa, eodémque sensu etiamnunc apud Siculos manet: Prætorem enim, sive Præfectum, Messenensis urbis *Stradigo* appellant.

Ibid. τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους] Ἐκεῖνος contemptim: ut in Euang. 14. 24. & 19. 27. Joh. 8. 10. & 7. 11. Quâ formâ & Latini. Plautus Trucul.

——Illíne ut inimici mei
Bona isthic comedant?——

Virgilius, 3.

——Hæc ILLA charybdis.

Ubi Servius, *Hoc pronomine & in venerativa & in vituperativa significatione Veteres utebantur.* Adde quæ suprà ad 5. 28. dicta.

Ibid. Δείραντες ἡμᾶς] Δέρεσθαι, καὶ δέρειν, ἐπὶ τοῦ τύπτεσθαι, Scholiastes ad Vesp. Aristophanis. Glossarium, Δέρω, τύπτω, *Castigo*.

Ibid. οὐ γὰρ] Vim magnam, magnam venustatem habet locutio ista: cui gemina Scipionis hæc apud A. Gellium, *Sed enim id jam non faciam*, 4. 18. Æneid. 2.

————Troja arserit igni?
Non ita——

q.d. οὐ γὰρ, ut in Contextu nostro.

Κεφ. ιζ.

1. Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

3. Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν· καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Versio Vulgata.

1. CUM autem perambulassent Amphipolim & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat Synagoga Judæorum.

2. Secundùm consuetudinem autem Paulus introivit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis de Scripturis,

3. Adaperiens & insinuans quia Christum oportuit pati & resurgere à mortuis; & quia hic est Jesus Christus, quem ego annuncio vobis.

4. Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

5. Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

6. Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν.

7. Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.

8. Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

9. Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

10. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέῤῥοιαν· οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.

11. Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ᾽ ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

12. Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

13. Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεῤῥοίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

14. Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ὑπέμενον δὲ ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

15. Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξῄεσαν.

16. Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

17. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

18. Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δέ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

19. Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

20. Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

21. (Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

22. Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

4. Et quidam ex eis crediderunt, & adjuncti ſunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentilibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.

5. Zelantes autem Judæi, aſſumentéſque de vulgo viros quoſdam malos, & turbâ factâ, concitaverunt civitatem: & aſſiſtentes domui Jaſonis, quærebant eos producere in populum.

6. Et cùm non inveniſſent eos, trahebant Jaſonem & quoſdam fratres ad principes civitatis, clamantes, Quoniam hi qui orbem concitant, & huc venerunt,

7. Quos ſuſcepit Jaſon; & hi omnes contra decreta Cæſaris faciunt, regem alium dicentes eſſe, Jeſum.

8. Concitaverunt autem plebem & principes civitatis audientes hæc.

9. Et acceptâ ſatisfactione à Jaſone & à cæteris, dimiſerunt eos.

10. Fratres verò confeſtim per noctem dimiſerunt Paulum & Silam in Berœam. Qui cùm veniſſent, in ſynagogam Judæorum introierunt.

11. (Hi autem erant nobiliores eorum qui ſunt Theſſalonicæ, qui ſuſceperunt verbum cum omni aviditate, quotidie ſcrutantes ſcripturas, ſi hæc ità ſe haberent.

12. Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honeſtarum, & viri non pauci.)

13. Cùm autem cognoviſſent in Theſſalonica Judæi, quia & Berœæ prædicatum eſt à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commoventes & turbantes multitudinem.

14. Statímque tunc Paulum dimiſerunt fratres, ut iret uſque ad mare: Silas autem & Timotheus remanſerunt ibi.

15. Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum uſque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum, ut quàm celeriter venirent ad illum, profecti ſunt.

16. Paulus autem cùm Athenis eos exſpectaret, incitabatur ſpiritus ejus in ipſo, videns idololatriæ deditam civitatem.

17. Diſputabat igitur in ſynagoga cum Judæis, & colentibus, & in foro, per omnes dies ad eos qui aderant.

18. Quidam autem Epicurei & Stoici philoſophi diſſerebant cum eo, & quidam dicebant, Quid vult ſeminator verborum hic dicere? Alii verò, Novorum dæmoniorum videtur annunciator eſſe: quia Jeſum & reſurrectionem annunciabat eis.

19. Et apprehenſum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Poſſumus ſcire quæ eſt hæc nova, quæ à te dicitur, doctrina?

20. Nova enim quædam infers auribus noſtris. Volumus ergò ſcire quidnam velint hæc eſſe.

21. (Athenienſes autem omnes, & advenæ hoſpites, ad nihil aliud vacabant niſi aut dicere aut audire aliquid novi.)

22. Stans autem Paulus in medio Areopagi, ait, Viri Athenienſes, per omnia quaſi ſuperſtitioſos vos video.

23. Διερ-

23. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

24. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ·

25. Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος· αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν, καὶ τὰ πάντα.

26. Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν,

27. Ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

28. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

29. Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

30. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

31. Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

32. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον· οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

33. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

34. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

23. Præteriens enim & videns simulacra vestra, inveni & aram in qua scriptum erat, IGNOTO DEO. Quod ergò ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.

24. Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, hic cœli & terræ cùm sit Dominus, non in manufactis templis habitat,

25. Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, cùm ipse det omnibus vitam & inspirationem,& omnia:

26. Fecítque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora & terminos habitationis eorum,

27. Quærere Deum, si fortè attractent eum aut inveniant,quamvìs non longè sit ab unoquoque nostrûm.

28. In ipso enim vivimus & movemur & sumus, sicut & quidam vestrorum poetarum dixerunt,Ipsius enim & genus sumus.

29. Genus ergò cùm simus Dei, non debemus æstimare auro aut argento aut lapidi, sculpturæ artis & cogitationis hominis, Divinum esse simile.

30. Et tempora quidem hujus ignorantiæ despiciens Deus, nunc annunciat hominibus ut omnes ubique pœnitentiam agant:

31. Eò quòd statuit diem in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis.

32. Cùm audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.

33. Sic Paulus exivit de medio eorum.

34. Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

Ad Cap. XVII.

Com. 1. Διοδεύσαντες τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν] Vulgatus, *cùm perambulassent*, &c. Idem 1 Maccab. 12. 32. *Perambulabat omnem regionem illam*: ubi & in Græco, διώδευσεν.

Ibid. τὴν Ἀμφίπολιν] Coloniam Atheniensium, conditam à Cimone. Auctor Cornel. Nepos in vita ejus.

Com. 2. κατὰ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ] Sic Euang. 4. 16. κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ. Judithæ cap. 13. κατὰ τὸν ἐθισμὸν αὐτῶν. Daniel. 6. 10. καθὼς ἦν ποιῶν ἔμπροσθεν. Vide & Num. 24. 1. Luc. 22. 39.

Ibid. διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν] Ità vulgò. Sed in voce αὐτοῖς hoc comma terminandum. Sequentia uno tenore sic legenda, Ἀπὸ τῶν γραφῶν διανοίγων, &c. infrà 28. 23. simillimum loquendi genus habemus, πείθων αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν & cap. sequenti, com. 28. ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Com. 3. καὶ παρατιθέμενος] Sic Paulus 1 Tim. 1. 18. & 2 Tim. 2. 2. Idem Gal. 2. 2. simili sensu ἀνεθέμην dixit: & 1 Tim. 4. 6. ὑποτιθέμενος Lucas infrà 28. 23. ἐκτιθέμενος & 18. 28. ἐπιδεικνύειν.

Com. 4. προσεκληρώθησαν] Est quod infrà com. 34. κολληθέντες. Sensu affini suprà 13. 43. ἀκολουθεῖν habemus: & 8. 13. προσκαρτερεῖν.

Ibid. γυναικῶν τε τῶν πρώτων, &c.] Ità 5 Achillis Tatii, γυναῖκα Ἐφεσίων πρώτην. Sic *Feminas primates* 2. Apuleius dixit. Idẽ 4. *Virginem liberali filo,& ut matronatus ejus indicabat,ejus regionis summate.* Vide suprà ad 13. 50. notata.

Com. 5. καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς, ἄνδρας πονηρούς] Hesychius, Ἀγοραῖοι, οἱ ἐν ἀγορᾷ ἀναστρεφόμενοι. Philo in De Princip. creat. Ἔμποροι, καὶ κάπηλοι, καὶ ἀγοραῖοι. Xenophon. παιδ. α'. Οἱ ἀγοραῖοι, καὶ αἱ τούτων φωναί, καὶ ἀπειροκαλίαι. Eustathius ad Iliad. β'. Ἐκ δὲ τῆς ἀγοραίας πληθύος, καὶ ἀγοραῖος ἀνὴρ ἢ ὄχλος ἐπὶ σκώμματος λέγεται. Suidas, Ἀγοραῖος νοῦς, ὁ πανδημώδης καὶ συρφετώδης. Legendum his omnibus locis, ἀγόραιος, & ἀγόραιοι. Ammonius, Ἀγόραιος ἐὰν προπαροξυτόνως, σημαίνει τὸ πονηρόν, τὸ ἐν ἀγορᾷ τεθραμμένον· ἐὰν δὲ προπερισπωμένως, τὸ ἐν ἀγορᾷ πωλούμενον. Ex nota hujusmodi ἀγοραίων erant de quibus infrà 19. 25, & 29. mentio: & ille de quo Basilius in De libris Gentil. legend. Ἐλοιδόρει τὸν Περικλέα τῶν ἐξ ἀγορᾶς τις ἀνθρώπων. Posidippus apud Athenæum ὄχλον βαναυσίαν vocat. Tacitus *sordidam plebem, circo ac theatris assuetam.* Cicero in pro Sylla *cœnum facémq; civitatis*. Apuleius 8. *trivialem popularium facem.* Horatius,

—Innatam in triviis,& penè forensem.

Philo in Flaccum, τὸν οὖν καθεσθέντα καὶ δημοτικὸν ὄχλον, ἀλλὰ τὸν τὰ πάντα θορυβεῖν καὶ ταραχῆς ἀναπιμπλάναι εἰωθότα, διὰ φιλοπραγμοσύνην, ἀβίωτον βίον ζηλοῦν, καὶ τὴν ἐξ ἔθους σχολὴν καὶ ἀργίαν· quæ optimè Lucam illustrant, nam & sequitur hic, τὴν πόλιν ἐθορύβουν. Cicero in pro Flacco, *Opifices, tabernarios, atq; omnem illam civitatis facem, quid est negotii*

tii concitare? & in Oratione pro Domo sua, *Signifer seditionis, concitator tabernariorum.* Notatu indignum non est, in Ammonio, ut hîc in Luca, ἀγόραιον τῷ πονηρῷ παραλλήλως poni. Sic & Seneca, *Huic homini MALO quem invenire in quolibet FORO possum,* (7. de Benef.) & Aristophanes, qui in Equit.

Πονηρὸς, κἀξ ἀγορᾶς εἶ. ———

Et pòst, eâdem Scenâ,

——Γέγονας κακὸς, κ' ἀγόραιος εἶ.

Sic Idem in Ranis ἀγόραιον cum πανούργῳ junxit. Dum tantùm inter ἀγοραίους ἄνδρας detineor, ἀπέρρυπα, καὶ ἐξ ἀγορᾶς ἀνάρπαστα γυναικεῖα (quarum meminit in Ecclesiasticis Eusebius) penè effugerunt me. Ait heic Lucas, πονηροὺς ἄνδρας, &c. προσλαβόμενοι. Apuleius 10. *Adsumpto nequissimo, & ad omne facinus emancipato servo.*

Ibid. ὀχλοποιήσαντες] Glossarium, *Tumultuator*, ὀχλοποιός.

Ibid. ἐθορύβουν τὴν πόλιν] Vide Aristophanis Scholiasten suprà ad 16.20. adductum.

Ibid. ἐπιστάντες τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον] Apuleius 9. *Veniunt ad diversorii nostri fores, claráque voce denunciant hospiti nostro, nos quos occultaret apud se certo certiùs, dederet potiùs quàm discrimen proprii subiret capitis.* Τῇ οἰκίᾳ ἐπιστάντες, ut suprà 10.17. ἐπὶ τὸν πυλῶνα ἐπέστησαν. Vide & 6.12. Herodianus lib. 2. Ἐπιστάντες αὐτοῦ (Pertinacis) κεκλεισμένης τῆς οἰκίας ταῖς θύραις, &c.

Com. 6. Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας] Chrysostomus Homil. 56. ad Antiochenos, Ἔθος τοῖς δανειζομένοις ὅταν τοὺς αἰτίους μὴ λάβωσιν, εἰς τοὺς παρόντας ἀφιέναι τὴν ὀργήν. Σύρειν ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας heic, ut in Euang. 12.58. πρὸς τὸν κριτὴν κατασύρειν. Declamationis in Salustium Auctor, *Bis Judicis ad subsellia attractus.* Vide suprà ad 8.3. & 16.19. dicta.

Ibid. οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, &c.] Aristophanes de Cleone, ταράττων τήν τε γῆν καὶ τὴν θάλατταν.

Com. 7. ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, λέγοντες βασιλέα ἕτερον εἶναι] Vide Joh. 19.12.

Com. 8. Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα] Simile Matth. 2.3. vide.

Com. 9. Καὶ λαβόντες ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, &c.] Cùm Matth. 28.12. occurrat ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν, & hîc continuè sequatur, αὐτοὺς ἀπέλυσαν, illa ἱκανὸν λαβόντες putabam reddi posse, *acceptis nummis.* Sic infrà 24.26. de Felice, Ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· & 17.18. apud Gellium de Salustio, *Loris bene cæsum, & postquam pecuniam dedisset, dimissum.* At quia λαμβάνειν ἱκανὸν hoc sensu nondum alibi inveni, puto tutiùs interpretari posse de *satisdatione judicio sisti.* Plautus Persa, *Nec satis à quoquam homine accepi.* Apud Philostratum 4.15. Tigillinus ad Apollonium accusatum, Ἄπιθι, καταστήσας ἐγγυητὰς τοῦ σώματος.

Com. 11. ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας] Sic μετὰ πάσης προθυμίας ἀποδέχεσθαι, Diodorus in Excerptis· ὁμαλῶς τὸν λόγον ἀποδέχεσθαι, Plutarchus in Apophthegm. Reg. μετ' εὐνοίας τὸν διαλεγόμενον ἀποδέχεσθαι, Idem in de Audiendo. Et in Laconicis Apophthegm. φιλικῶς δέχεσθαι. Scriptor Tobiæ 7.9. προθύμως ὑποδέχεσθαι. Vide suprà 2.11. & quæ infrà ad 21.17. notanda.

Ibid. εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως] Suprà 7.1. Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει; infrà 24.9. φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

Com. 12. γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων] Ut suprà 13.50. sic εὐσχήμονας παρθένους Plutarchus in Parallellis. Non malè *speciosarum* vertas. Vide l. 100. de Verb. signif.

Com. 13. σαλεύοντες τοὺς ὄχλους] Satis bene Recentior σαλεύοντες, *concitantes.* Apuleius 10. *Concitato populi tumultu.* Glossarium, *Concitat*, Σωσείει, ἀνασείει. Vide Ciceronis locos suprà ad Com. 5. adductos. Nec malè Vetus Interpres, *commoventes.* Idem Glossarium, Σαλεύω, *Moveo, commoveo, agito.* Ibidem, Παρασαλεύω, *dimoveo.*

Com. 14 πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν] Ità rectiùs quàm ἕως, quod in vetustissimo mei Regis MS. est. 1 Maccab. 3.8. Ἡλιόδωρος ἐποιεῖτο τὴν πορείαν, τῇ μὲν ἐμφάσει ὡς τὰς κατὰ κοίλην Συρίαν, &c. πόλεις ἐφοδεῦσαι· πράγματι δὲ, &c.

Com. 15. λαβόντες ἐντολὴν] Ut suprà 16.24. παραγγελίαν λαμβάνειν.

Com. 16. Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι, &c.] Similimè 2.2.8. de Loth Petrus, Ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. Ex quibus obiter videmus etiam quid hic πνεῦμα παρωξύνετο. Juvenalis,

——— *Quis iniqua*
Tam patiens Urbis, tam ferreus ut teneat se?

Philostratus 4.15. de Apollonio Romæ profligatissimis Neronis temporibus commorante, Ἐρρήγνυτο πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ἄνοιαν. Lactantius in De ira Dei, cap. 17. *Necesse est bono ac justo displicere quæ prava sunt: & cui malum displicet, moveri cùm id fieri videat.* Et pòst, *Naturale est bono ad alterius peccatum moveri & incitari.* Sic cùm ad Regis ἀλλοφύλου jussum Hebræum Mattathias sacrificantem videret, ἐζήλωσεν, inquit Maccabæorum Scriptor, καὶ ἐτρόμησαν οἱ νεφροὶ αὐτοῦ, 1. 2. 24. Simile est Apoc. 2. 2. κακοὺς οὐ βαστάσαι δύνασαι. Apuleius adulterum videns quotidie ad suam dominam commeantem, *At mihi penitus præcordia carpebantur*, dixit.

Ibid. κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν] Id est, *idolis scatentem.* Sic in Glossario, Κατάκαρπος, *fructifera.* Sic locus κατάδενδρος, ut hîc maximus Casaubonus notavit. Philo in περὶ εὐγεν. de Thamare, Γυναῖον ἐν οἰκείᾳ πόλει τραφὲν πολυθέῳ, γεμούσῃ ξοάνων, καὶ ἀγαλμάτων, καὶ συνόλως ἀφιδρυμάτων. Apud Petronium ille, *Utique nostra regio tam præsentibus plena est Numinibus, ut faciliùs possis Deum quàm hominem invenire.*

Com. 17. καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ, &c. πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.] Sic ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐντυγχάνοντας, Plutarchus in Apophthegm. Reg. Et bene ille qui hîc vertit, *cum quibusvis obviis:* omnino enim hoc loco οἱ παρατυγχάνοντες sunt quos argumento persimili Arrianus ἐντυγχάνοντας dixit, Οὐδ' ἀνέξομαι, οὐδ' ἀνήσω· ἀλλὰ καὶ νέῳ καὶ πρεσβυτέρῳ, καὶ ἁπλῶς ἀεὶ τῷ ἐντυγχάνοντι προσελθὼν, πεύσομαι ταῦτα ἃ καὶ νῦν πυνθάνομαι· 3.1. Loquitur ex persona Socratis, de promulganda doctrina sua.

Com. 18. συνέβαλλον αὐτῷ] Nonnulli ex recentioribus, *confligebantur cum eo*; alii (& quidem dilutiùs) *conferebant:* cùm nemo interim rectiùs Vulgato, *disserebant.* Eodem sensu συνέβαλον Ἐπικτήτῳ dixit & 3.9. Arrianus.

Ibid. Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος;]

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?

Sunt autem hæc dicta irrisoriè, & ex loci Genio. Anacharsis apud Lucianum, Τοῦτο ἐκεῖνο ἦν ἄρα ὃ ἐγὼ περὶ ὑμῶν ἤκουον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι εἴητε εἴρωνες ἐν τοῖς λόγοις. Citat Suidas, Σκωπτόλαι τε καὶ ὑβρισταὶ, &c. πάντες Ἀθηναῖοι, id est, φιλοσκώμμονες. Auctorem, ut passim, tacet suum: at is est 1.3. Philostratus. Vide item in Εὐθύδημος eundem Suidam. Quid sit σπερμολόγος nemo meliùs A. Gellio circumloquitur, *Locutuleius, linguax, levis & futilis & importunus locutor, qui nullo rerum pondere innixus, verbis humidis & lapsantibus diffluit:* ἀμετροεπὴς, ἀκριτόμυθος· *cujus verba (ut de Thersite Homerus) multa* ἄκοσμα, *strepentium sine modo graculorum similia*, lib. 1, cap. 15. Clemens Στρωματ. 1. Τῶν δίκην κολοιῶν σπερμολόγους. Philo de Elicone quodam Caii assentatore, Δοῦλον σπερμολόγον, περίτριμμα, &c. Plutarchus De Adulatore, Διαμιλλώμενος ὑπερβάλλεσθαι βωμολοχίᾳ καὶ σπερμολογίᾳ. Glossarium, *Fundito*, Σπερμολογῶ eruditè. Gellius, *Verborum volumina, vocúmque turbas fundebat.* Onomast. vetus, *Loquacito*, σπερμολογῶ. Ibidem, *Loquax*, λάλος, σπερμολόγος. Iterum, *Vaniloquentia*, σπερμολογία. De etymo vocis hæc habet Harpocration, Λέγεταί τι μικρὸν ὀρνίθιον κολοιῶδες, σπερμολόγος ὀνομαζόμενον, ὡς ἔοικεν, ἀπὸ τοῦ τὰ σπέρματα ἀναλέγειν, &c. λέγει γοῦν ἀπὸ τούτου ὁ εὐτελὴς καὶ εὐκαταφρόνητος ἄνθρωπος, καὶ ἴσως ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων διαζῶν, σπερμολόγος· præ quibus placent tamen quæ alii ex Eustathio adduxerunt.

Ibid. Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι] Καταγγέλλειν hic est εἰσάγειν. Hinc & ξένους δαίμονας εἰσάγειν, apud Ælianum

Ælianum 2.13. de Socrate loquentem. ξένων δαιμονίων, *novarum, & usu incognitarum religionum*, ut Paulus Sentent. 5. 21. loquitur, quæ tamen publicâ autoritate nonnunquam susceptæ. Loco ab aliis è Strabone adducto adde Hesychiana ista, Θεοὶ ξενικοὶ παρ' Ἀθηναίοις τιμῶνται, ὡς καταλέγει Ἀπολλοφάνης, &c. Δοκεῖ εἶναι hîc valet δεῖ.

Com. 19. Δυνάμεθα γνῶναι; &c.] Scopticè & hæc prolata, ut præcedentia. Solent & ità loqui per cavillum Latini. Terentius,

Possúmne ego hodie ex te exsculpere verum?

Plautus,

Possum scire quo profatus, cujas sis, aut quid veneris?

Leno apud Eundem,

——*Possum à te exigere argentum?*

Ibid. τίς ἡ καινὴ αὕτη; &c.] Themistius 4. Orat. Ὁ σοφιστής, καὶ ἀλαζών, καὶ ὁ ΚΑΙΝΟΤΟΜΟΣ, πρῶτον μὲν Σωκράτους ὀνειδὴ ἦν, ἔπειτα Πλάτωνος, &c.

Com. 20. Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν] Id est, ut Hebr. 13.9. διδαχὴν ξένην. Hesychius, Ξενίζουσα, ἀλλόφυλος, ἀηθής, καινή. Eusebius Histor. Ecclesiast. 5. ex persona Gentilium, Ἐφ' ᾗ (ἀναστάσει scilicet) πεποιθότες, ξένην τινὰ καὶ καινὴν εἰσάγουσιν ἡμῖν θρησκείαν. Sic Plutarchus περιέργους θρησκείας, καὶ ξένας δεισιδαιμονίας dixit in Præcept. Conjugal. Pro εἰσφέρεις autem dum Syrus & Arabs φέρεις legebant, fefellisse videntur. Euripides Bacchis,

—— Τοὺς λόγους γὰρ εἰσφέρεις καινοὺς ἀεί.

Aristophanes,

Χρεία γὰρ ποία τὸν δ' ἐπεισφέρεις λόγον;

Et propiùs rem nostram Maximus Tyrius, Dissert. 32. Ἡ Σωκράτους κατ' Ἀθηναίων γραφὴ, Ἀδικεῖ ὁ Ἀθηναίων δῆμος, οὓς μὲν Σωκράτης νομίζει θεοὺς, οὐ νομίζων, ἕτερα δέ τινα δαιμόνια ἐπεισφέρων. Sic & καινὰ δαιμόνια ἀντεισφέρειν, Dio Cassius dixit.

Com. 21. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, &c.] Notetur Atheniensium & τῶν ἐπιδημούντων discrimen. Posidonius Athenæi 5. Πλήρης δ' ἦν καὶ ὁ Κεραμεικὸς ἀστῶν καὶ ξένων. Apud Lucianum Nigrinus de Philosophis Atheniensibus, Οὔτε τῶν ἀστῶν, οὔτε τῶν ξένων τέρπονται ὁρῶντες, ὅς ἂν τρυφὴν εἰσάγειν αὐτοὺς βιάζηται. Et suprà hîc 2. 14. non absimilem antithesim habemus. At quæ Atheniensium hîc à peregrinis distinctio fit, magis peculiarem rationem habet. Cives enim ob αὐτοχθονίαν (quam jactitabant) se solos dici censerique volebant: alios ubicunque positos, indiscriminatim *inquilinos* existimabant: nec aliter cujusque loci cives à cæteris inibi commorantibus distinguebant, quàm illos priorum, hos posteriorum inquilinorum nomine appellando. Luculentissimum in eam mentem apponemus locum ex Aristidis Panathenaica, Ξένοι, inquit, καὶ πολῖται μόνη τῇ γῇ ταύτῃ πρέπει διηρῆσθαι. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι κατάπερ θεὰν καταλαβόντες, οὕτω ταῦτα κεῖνται, οὐ τῷ μᾶλλον ἑαυτοῖς προσήκειν τῶν χωρίων τοὺς ἄλλους ἀφορίζοντες, ἀλλὰ τῷ φθῆναι καταχόντες· καὶ ξένους ὀνομάζουσι τοὺς ὑστέρους ἐλθόντας· ἀγνοοῦντες ὅτι πάντες ὁμοίως εἰσὶ ξένοι, μᾶλλον δὲ αὐτοὶ πρῶτοι ξένοι, καὶ πρῶτον τῆς δημοποιΐας ὡς αὐτοὶ ποιοῦνται διαφέρουσιν, ὅσον οὐ κεισθέντες ἄξιοι τῆς πολιτείας, ἀλλ' εἰσβιασάμενοι προβάλλοντι τὴν πατρίδα, ὥσπερ ὅπλων ἀπειρίᾳ τῷ φανῆναι χρησάμενοι. μόνοις δ' ὑμῖν (Atheniensibus) ὑπάρχει καθαρὰν εὐγένειαν καὶ πολιτείαν αὐχῆσαι· καὶ δυοῖν ὄντοιν ὀνομάτοιν, ἑκάτερον κυρίως δεῖ τῇ χώρᾳ διὰ τὸ ἕτερον, εἰκότως. οἵ τε γὰρ ξένοι διὰ τοὺς ἄλλους πολίτας γνησίους ὄντας ἐνέχονται τῷ προσρήματι, οὔτε πολῖται βεβαιοῦσι τὴν ἐπωνυμίαν τῷ καθαροὶ ξένων εἶναι τὸ ἐξ ἀρχῆς.

Ibid. καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι] Sic in vera Historia Lucianus τοὺς ξένους ἐπιδημοῦντας dixit. Simplicius in cap. 37. Epicteti τοὺς ξένους τοὺς ἐπιδημοῦντας ἡμῖν. Ælianus Var. 3.14. τοῖς ξένοις τοῖς ἐνεπιδημοῦσιν· & Diodorus Siculus in Excerptis ξένους παρεπιδημοῦντας. Scriptor ad Hebræos ξένους καὶ παρεπιδήμους. Dicæarchus, itidem de Athenis loquens, τῶν ξένων παρεπιδημούντας. Διατρέχουσι δέ τινες ἐν τῇ πόλει λογογράφοι, σείοντες τοὺς παρεπιδημοῦντας καὶ εὐπόρους τῶν ξένων. Theophrastus etiam in eadem Civitate inducit loquuleium quempiam hæc inter alias affanias garrientem, Ὡς ἄξιοι γεγόνασιν οἱ πυροὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ! καὶ, ὡς πολλοὶ ἐπιδημοῦσι ξένοι!

Cùm vera sint quæ Seneca cap. 6. ad Helviam dixit, *Nulla civitas est ubi magnam partem peregrinæ multitudinis non invenias*; nil mirum ad Athenas, portûs inclyti Urbem, Musarum & artium domicilium, tot advenas confluxisse. Eunapius in Proæresii vita, de totius Græciæ eruditis, Πάντες Ἀθήνησιν ἦσαν διὰ τὴν ἐπιδημίαν.

Ibid. Εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον] Nimirum, ut 2 Tim. 4.3. τὴν ἀκοὴν κνηθόμενοι: vel, ut Gal. 3.11. μηδὲν ἐργαζόμενοι, ἀλλὰ περιεργαζόμενοι. Plinius lib. 1. Epist. 19. *Aures hominum novitate lætantur.* Idem 5. 8. *Sunt enim homines naturâ curiosi, & quamlibet nudâ rerum cognitione capiuntur.* Ovidius,

—*Veniunt leve vulgus eúntque,*
Mixtáque cum veris passim commenta vagantur:
E quibus hi vacuas implent sermonibus aures;
Hi narrata ferunt aliò, mensuráque ficti
Crescit, & auditis aliquid novus adjicit auctor.

Quo vitio cùm humanum genus, ut nunc, ità & olim laboraret, præcipuè hac in parte notabilis vetus Græcia fuit, & inter Græcos, præcipuè Athenienses. Scholiastes Aristophanis, Δεῖγμα τόπος ἐστὶν ἐν Πειραιεῖ· ἔνθα πολλοὶ συνήγοντο ξένοι καὶ πολῖται, καὶ ἐλογοποίουν· ubi non tantùm sub voce λογοποιεῖν exprimitur quod Lucas καινὰ λέγειν καὶ ἀκούειν dixit; sed & civium advenarúmque distinctio hoc loco designata occurrit. Videantur quæ ex Demosthene, Plutarcho, aliis, eruditi annotârunt: inprimis quæ admirandæ doctrinæ Vir Casaubonus in luculentissimo Commentario ad Theophrasti characteres. Ἐυκαιρεῖν heic est quod Plinius lib. 1. Epist. 13. vocat, *in stationibus sedere, tempúsque audiendis fabulis conterere:* & ibidem Epist. 22. *gymnasia, porticus sectari, longísque disputationibus suum aliorúmque otium delectare.* Seneca, Cur bon. viris, &c. *in circulis tempus terere.* Philo in Flaccum, de Alexandrina plebe, ἀργῶν ὄχλος, καὶ σχολάζων· & statim, πλῆθος ἐπιτηδευκὸς γλωσσαλγίαν, καὶ εὐκαιρεῖν (en vocem à Luca positam) διαβολαῖς καὶ βλασφημίαις. Εἰς οὐδὲν, hîc est *fere nihil.* Vide infrà ad 27. 33. notata.

Com. 22. κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ] Quasi diceret,

——*Ignoti hanc Numinis aram*
Vana superstitio verique ignara timoris
Induxit.——

Ζῆλον ἔχετε, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. *Multitudine demerendorum Numinum attoniti estis*, Tertullianus dixisset. Lucianus de Rutiliano quodam in Pseudomante, Ἀνὴρ τὰ μὲν ἄλλα καλὸς καὶ ἀγαθὸς, &c. τὰ δὲ περὶ τοὺς θεοὺς πάνυ νοσῶν, καὶ ἀλλόκοτα περὶ αὐτῶν πιστεύων. Ammianus de Juliano Imperatore, *Superstitiosus magis quàm legitimus sacrorum observator.* Apuleius in De Deo Socratis, *Profana Philosophiæ turba imperitorum, vana sanctitudinis, priva veræ rationis, inops religionis, impos veritatis, scrupulosissimo cultu, insolentissimo spiritu deos negligit: pars in superstitionem, pars in contemptum timida vel tumida.* Maluit heic Recentior, *religiosiores.* Si prout debuit, accepit, parùm interest. Nigidius apud A. Gellium, *Religiosus is appellabatur qui nimiâ & superstitiosâ religione alligaverat sese.* Neque nescio tamen, esse ubi *religiones* notant non nimiam, sed veram; & *superstitiones* non anxiam, sed falsam λατρείαν. Hinc Plinius in Paneg. de Roma, *Civitas religionibus dedita:* & Tacitus Histor. 4. de Alexandrinis, *Dedita superstitionibus gens:* & pòst ibidem De Judæis, *Superstitioni obnoxia gens, adversa religionibus:* & Servius ad Georg. 1. *Religiosi dicuntur, qui faciendarum promittendarúmque rerum divinarum secundùm morem civitatis delectum habent, nec se superstitionibus implicant.* Apuleius modò citatis verbis, *Religionis inops*, &c. *in superstitionem timida.* Sed ad δεισιδαίμονας Athenienses redeamus. Aristophanes de Athenis loquens,

Οὗ &c. οὐρανίοις τε θεοῖς δωρήματα,
Ναοί θ' ὑψηρεφεῖς καὶ ἀγάλματα,
Καὶ πρόσοδοι μακάρων ἱερώταται.
Εὐστέφανοί τε θεῶν
Θυσίαι, θαλίαι τε
Παντοδαπαῖσιν ἐν ὥραις.

Ubi

Ubi Scholia, Οὐρανίοις θεοῖς ἐπήγαγε, ὑπερβαλόντως ευσεβῆ βουλόμενος ἀποδεῖξαι τὴν πόλιν. αἱ μὲν γὰρ ἄλλαι πόλεις ἑνὶ κοινῇ, αἱ δὲ Ἀθῆναι πάντας ἀδιαφόρως τοὺς θεοὺς τιμῶσι. & post, παντοδαπαῖς ἐν ὥραις, τουτέστι, ποικίλως, παντὶ καιρῷ διὰ τὸ θρησκεύειν πάντας θεοὺς, καὶ ἀεὶ πανηγυρίζειν. Sacerdos ille in Quintiliani Declamationibus, *Equidem ego omnibus nostris sacris inesse Numen crediderim: debetur hoc Atheniensium civitati, debetur vetustissimo generi, debetur solo, de quo contendisse deos immortales non sine causa creditum est.* Ibidem, *Si quis nobis hanc poneret conditionem, Athenienses, ut omnium potiremur eversis exustisq; templis, non profecto acciperemus: pluris nobis pietas, pluris nobis opinio, pluris disciplina civitatis fuisset.* Salvianus 8. *Superstitiosissimus Atheniensium populus.* In lib. 4. Philostrati, Φιλοθύτας Ἀθηναίους. Scholiastes ad Vesp. Aristoph. Φιλοθύται εἰσὶν οἱ δεισιδαίμονες. Nonnus in Dionysiacis,

—Θεοῤῥήτων ἀπὸ μύθων
Ἀτθίδος ἀρχαίης φιλοπαθέες εἰσὶ πολῖται.

Demosthenes ad Athenienses suos, Πολὺ πλείους ἀφορμὰς εἰς τὸ τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὔνοιαν ἔχειν ὁρῶ ὑμῖν, ἢ ἐκείνῳ (Philippo) ἐνοῦσας sacrorum & ceremoniarum Atticarum abundantiæ, ut videtur, innixus. Κατὰ πάντα *per omnia* Vetus cum Erasmo verterunt: & bene ille qui, *omnino*; est enim quod 1 Cor. 5. 1. ὅλως.

Com. 23. ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν] Aristophanes ubi supra, Οὐ σέβας ἀῤῥήτων ἱερῶν. Scholiastes, ὅπου σέβασμά ἐστι, καὶ ἄρρητα μυστήρια. Σεβάσματα qui *simulacra* vertit, nimis id anguste fecit: cùm quicquid religiose colitur, eâ voce includatur. Scriptor Sap. 14. 20. Τὸ πλῆθος ἐφελκόμενον διὰ τὸ εὔχαρι τῆς ἐργασίας (statuarii nempe) τὸν πρὸ ὀλίγου τιμηθέντα ἄνθρωπον, νῦν σέβασμα ἐλογίσαντο. Ad quæ efficta videntur Minucii in Octavio ista, *Dum Reges suos colunt religiosè, dum defunctos eos credunt in imaginibus vivere, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt* (i. σεβάσματα) *quæ fuerant assumpta solatia.* De vocis autem *solatia* in hujusmodi argumentis proprietate & elegantia, quædam non invenusta notavimus ad octavam Apuleii Milesiam: quam cum reliquis ingeniosissimi Scriptoris operibus in schedis uberiùs illustratam habemus, propediem annuente Deo in lucem edendis.

Ibid. Εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ] Tertullianus contra Marcionem, *Invenio plane Diis ignotis aras prostitutas, sed Attica idololatria est.* Philostratus 6. 2. Σωφρονέστερον περὶ πάντων θεῶν εὖ λέγειν, καὶ ταῦτα Ἀθήνησιν, οὗ καὶ ἀγνώστων θεῶν βωμοὶ ἵδρυνται.

Ibid. ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, &c.] Joh. 4. 22. Προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε.

Com. 24. ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ] Per eum, inquit Empedocles,

Πάντ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἐστὶν, ἰδ' ὅσσα τ' ἔσται ὀπίσσω,
Δένδρεα τ' ἐβλάστησε, καὶ ἀνέρες, ἠδὲ γυναῖκες,
Θῆρές τ', οἰωνοί τε, καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς.

Philo in de Mosis vita, Ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων, ὁ τοῦ κόσμου πατὴρ, γῆν καὶ οὐρανὸν, ὕδωρ τε καὶ ἀέρα, καὶ ὅσα ἐκ τούτων ἑκάστου συνέχων καὶ διακρατῶν. Tertullianus Apologet. *Qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo quo jussit, ratione quâ disposuit, virtute quâ potuit, de nihilo expressit.* Lactant. 7. cap. ult. *Qui condidit firmavitque cœlum: qui Solem cum cæteris sideribus induxit: qui libratam magnitudine suâ terram vallavit montibus, mare circumdedit, amnibúsque distinxit: & quicquid in hoc opere mundi, conflavit, ac è nihilo perfecit.* Vide supra 4. 24. & 14. 15. Rom. 11. 36. Hebr. 3. 4. 2 Maccab. 7. 28. De Jove Aristides, Διὰ τοῦτον ἅπαντα γίγνεται, ὅσα τε οὐράνια, καὶ ὅσα ἐπίγεια. In loco Lactantii autem quid sit *mare amnibus distinguere*, negotii puto plus satis facessiturum sibi qui indicandum susceperit. Ego verba transposita existimo, & ad hunc modum reponenda, *Terram vallavit montibus, amnibúsque distinxit: mare circumdedit, & quicquid in hoc opere mundi, conflavit, &c.* Amnibus a Deo terram distinctam ait: nimirum, inter alios usus, ad limites designandos. Ipse in de Ira Dei cap. 13. de homine loquens, *Utitur fontibus ad potum, & ad lavacra, fluminibus ad agros irrigandos, regionésque terminandas.*

Ibid. οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, &c.] 1 Cor. 10. 26. Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. In Græco Josuæ cap. 2. Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ γῆς κάτω.

Ibid. οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ] Περιέχει γὰρ πάντα, πρὸς μηδενὸς περιεχόμενος, ut de eodem Philo in *Resipuit Noë.* Lactantius, *Non indiget templo cujus domicilium mundus est: non indiget simulacro qui est oculis & mente incomprehensibilis.* Seneca eidem citatus, *Non templa ei congestis in altitudinem saxis struenda sunt, &c.* Minucius in Octavio, *Templum quod ei exstruam, cùm totus mundus ejus opere fabricatus eum capere non possit? & cùm homo laxiùs maneam, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam?* Arnobius lib. 6. *Templum* (inquit) *hoc Martis est, hoc Junonis, & Veneris: Apollo hîc habitat, in hoc manet Hercules, illo Summanus. Ista non prima & maxima contumelia est, habitationibus deos habere destrictos? tuguriola his dare? conclavia & cellulas fabricari? & iis existimare necessarias res esse quæ hominibus, felibus, quæ sunt formiculis & lacertis, quæ fugacibus, pavidis atq; exiguis muribus?*

Com. 25. Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος] Hierocles, Ὅσις τιμᾷ θεὸν ὡς προσδεόμενον, λέληθεν οἰόμενος ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι κρείττονα. Philo in de Ling. confus. Χρεῖος μὲν οὐδενὸς ἐστιν ὁ τοῦ παντὸς πατὴρ Idem in de Mundi opif. Ἄγει ᾗ ἂν ἐθέλῃ κατὰ νόμον καὶ λόγον ἕκαστα, μηδενὸς προσδεόμενος. Et in de Vita Mosis, Θεὸς ἡ ἀνωτάτη καὶ μεγίστη δύναμις, ὁ οὐδενὸς χρεῖος. In de Decalogo, Ἀγένητος, ἄφθαρτος, ἀΐδιος, οὐδενὸς ἐπιδεής. Lib. Quòd Deus immutab. Λαμβάνει παρ' οὐδενὸς οὐδέν· πρὸς γὰρ τῷ ἀνεπιδεεῖ καὶ σύμπαντα κτήματα ἔχει. Lib. Quis rer. divin. heres, αὐτὸς ἑαυτοῦ πλήρης, οὐ δεηθεὶς ἑτέρου τὸ παράπαν. In de Fortitud. Ἀνεπιδεής, οὐδενὸς χρῄζων, αὐτὸς ἑαυτῷ αὐταρκέστατος. Lib. de Cherubim, Οὔτε ἐπιδεὴς αὐτὸς, ὥστε τις τῶν γεγονότων ἱκανὸς χάριν ἀντιδοῦναι αὐτῷ. Josephus Antiquit. 8. 2. Ἀπροσδεὲς τὸ θεῖον ἁπάντων, ἀμοιβῆς κρεῖττον. Idem contra Appionem, Αὐτὸς αὐτῷ καὶ πᾶσιν αὐτάρκης. Cyrillus Homil. 22. de Fest. Paschal. Παναρκὲς τὸ θεῖον. καὶ ζωοποιεῖ μὲν πάντα· δεῖ δὲ ὅλως αὐτῷ τῶν τοιούτων οὐδενός. De eodem Athenagoras in pro Christianis, Ἀνενδεὴς καὶ ἀπροσδεής. Scriptor Maccab. 2. 14. 26. Τῶν ὅλων ἀπροσδεὴς ὑπάρχων. Scriptor Respons. ad Græcos in Justini operibus, Ἀνεπιγεγράπτου, καὶ ἀνενδεοῦς παντελῶς ὑπάρχοντος. Apud Lactantium Instit. 6. 25. *Omnium quæcunq; sunt, plenus est, & omnium minimè indigus.* Et in Epitome, *Illis quæ in usum tribuit homini, Deus ipse non indiget.* In Dialogo Trismegisti, *Nihil deest ei qui est ipse omnia.* Seneca 4. 9. de Benef. *Nec ille collato eget, nec nos ei quidquam conferre possumus.* Ibid. cap. 9. *In omnia illis* (Diis) *natura sua sufficit, plenósq;, &c. reddit.* Lucretius de divina natura,

Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri.

In Epistolis Socrati adscriptis, Πολλάκις δὲ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ κατ' ἐμαυτὸν ἐννοούμενος, καθ' ὅτι εὐδαίμων εἴη καὶ μακάριος, ὁρῶ τὸ μηδενὸς δεῖσθαι αὐτὸν ὑπερβάλλοντα ἡμᾶς. Apuleius in Apologia, *Equidem didici eâ re præcedere (i. præcellere) maximè deos hominibus, quòd nullâ re ad usum sui indigeant:* ad quem locum ex Xenophonte & Juliano Cæsare quædam olim adnotare meminimus. Apud Lucianum Demonax Philosophus accusatus Minervæ nunquam sacrificasse, respondet, Οὐ δεῖσθαι αὐτὴν τῶν παρ' ἐμοῦ θυσιῶν ὑπελάμβανον. Vide & eundem Lucianum initio de Sacrificiis. Est hîc in verbis Pauli ἀνανταπόδοτον· debet suppleri itaque, *sed quia nostri sic officii ratio requirit.* Causas alias, nec ineptas eas, Simplicius in Epictetum profert, Οὐ δεῖται (inquit) τούτων (ἀπαρχῶν nempe) ὁ Θεός· οὐδὲ γὰρ τῆς εὐζωΐας δεῖται τῆς ἡμετέρας, οὐδὲ τῶν ὀρθῶν περὶ αὐτοῦ ἐννοιῶν· ἀλλ' ἡμεῖς διὰ τούτων κατὰ τὸ ἐπιβάλλον αὐτοῖς μέτρον ἐπιτηδείων πρὸς τὴν θείαν ἔλλαμψιν γινομένων, τὸν θεὸν ὑποδεχόμεθα. Et post, Τῶν εὐσεβούντων δῶρα πολλάκις ὁ Θεὸς ὑποδέχεται, οὐκ αὐτὸς τῶν δώρων δηλονότι δεόμενος, ἀλλὰ τῶν προσαγόντων ὥσπερ ψυχικῶς, οὕτω καὶ διὰ ἐκτὸς πρὸς αὐτὸν ἀνατεινομένων.

Ibid.

Ibid. αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν] Id est, (ut Gen. 2.) πνοὴν ζωῆς· vel ut (Apoc. 11. 11.) ζωῆς πνεῦμα. Scriptor Sap. 15. 11. Ἠγνόησε, &c. τὸν ἐμπνεύσαντα αὐτῷ ψυχὴν ἐνεργοῦσαν, καὶ ἐμφυσήσαντα πνεῦμα ζωτικόν. Ad filios Mater illa 2 Maccab. 7. 22. Οὐδὲ ἐγὼ τὸ πνεῦμα καὶ ζωὴν ὑμῖν ἐχαρισάμην· supplend. ἀλλ' ὁ Θεός. De Eodem ibidem, 14. 46. Τὸν δεσπόζοντα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Prov. 24. 12. Ὁ πλάσας ζωὴν πᾶσιν. Clemens ad Corinthios, Οὗ ἡ πνοὴ ἐν ἡμῖν ἐστι. Esaiæ 42. 5. Ὁ στερεώσας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ ἐπ' αὐτῆς. Irenæus, *Cujus jussu homines nascuntur.* Lactantius Instit. 1. 11. *A quo fingimur, animamur, illuminamur*: & 2. 12. *Ipse corpus effinxit, ipse animam quâ spiramus infudit.* Idem in de Opif. Dei cap. 19. *Illius munus est quod spiramus, quòd vivimus, quòd vigemus.* In de Ira Dei cap. 13. *Ortum nobis ad lucem quâ fruimur, subministrat, &c. per illum in hospitium mundi hujus intravimus.* Et in Epit. divin. Instit. *Is est qui nos genuit, qui vitali spiritu animavit.* Arnob. 1. *Non quòd incedimus, quòd spiramus, ab eo ad nos venit?* Seneca 4. 6. de Benef. *Unde tibi istum quem trahis spiritum? &c. unde sanguinem cujus cursu vitalis calor continetur?* supplendum, *nisi à Deo?* Idem 1. 5. de Clementia. *Quorum* (Deorum) *beneficio in lucem edimur.* Et alibi, ex persona Demetrii sui deos alloquentis, *Vultis spiritum? quidni? nullam moram faciam quò minus accipiatis quod dedistis.* Vide Jobi 33. 4. Themistii, Arriani, Ciceronis, & Nazarii locos paulò inferiùs adducendos. Ovidius,

> *Quòd loquor & spiro, cœlúmque & lumina Solis*
> *Aspicio, (possúmne ingratus & immemor esse?)*
> *Ipse dedit.* ———

Orpheus,

> Ζεὺς πνοιὴ πάντων. ———

Imò hinc Διὸς nomen Veteres deductum voluerunt. Aristides 1. Orat. Ζεύς, ὅτι ζωῆς τε καὶ οὐσίας ἑκάστοις ἐστὶν αἴτιος, κέκληται ἡμῖν. Apud Josephum Aristæus, Τὸν ἅπαντα συστησάμενον Θεόν, καὶ οὗτοι, (Judæi) καὶ ἡμεῖς (Græci) σεβόμεθα, ἑτοίμως ἀπὸ τοῦ συμπᾶσιν ἐμφύειν τὸ ζῆν τὴν ἐπίκλησιν αὐτοῦ ποιοῦντες. Hierocles, Τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός, ὅσπερ ἦν τοῖς Πυθαγορείοις τῷ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ζηνὸς ὀνόματι σεμνυνόμενον· δι' ὃν τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν τοῖς πᾶσιν ὑπάρχει, τοῦτον δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ὀνομάζεσθαι. Servius ad Æneid. 1. *Nihil aliud est vita quam reciprocus spiritus, unde & Jupiter, quo constant omnia, Ζεὺς vocatur,* ἀπὸ τῆς ζωῆς. Apuleius in de Mundo, *Quem Græci Ζῆνα, quòd vitæ nostræ auctor sit, rectissimè appellant.* Hæc non injucunda, ut speramus, nec importuna, adduximus de excellentissima creatura à Deo animata: ad quam tamen illud πᾶσι non putamus restringendum, sed de omnibus quæ in terra sunt universis intelligendum. Paulus 1 Tim. 6. 13. Τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα. In Dialogo ad Asclepium in scriptis Apuleianis, *Omnibus speciebus vel* (id est &) *generibus quæ in mundo sunt, distributor dispensatórque bonorum: id est, sensûs, animæ, & vitæ.*

Ibid. καὶ τὰ πάντα] Non ergò ex nostro proveniunt quæ offerimus ei. Apud Diodorum Siculum socero neque pro filia neque pro magna dote Viriathus se obligatum dicit: imò, ὅτι μᾶλλον χάριν αὐτῷ ὀφείλει, δίδωσι γὰρ οὐδὲν ἴδιον τῷ πάντων Κυρίῳ. Πάντα hic in Luca intellige, *ad spiritum eum quem infudit sustentandum necessaria.* Philo lib. de Cherubim, Κέχρηκε τὰ χρηστὰ πάντα πᾶσιν. Ibidem, Δωρητικὸς ἁπάντων, ἀενάους χαρίτων πηγὰς ἀναχέων. Et in Mosis vita, Ὁ πάντα διὰ πάντων πεπληρωκὼς τῆς εὐεργετικῆς αὐτοῦ δυνάμεως. Apuleius ex Platone, *Nihili indigens, ipse conferens cuncta.* Prudentius,

> *Ipse homini quia cuncta dedit,*
> *Quæ capimus dominante manu,*
> *Quæ polus aut humus aut pelagus*
> *Aëre, gurgite, rure creant,* &c.

Arrianus 2. 23. in Epictetum, Ὑπὲρ τοῦ ζῆν καὶ τῶν συνεργῶν πρὸς αὐτό, &c. τῷ Θεῷ εὐχαριστεῖ. Vide & Eundem 1. 16. Cicero in pro Roscio Amerino, *Commoda quibus utimur, lucem quâ fruimur, spiritum quem ducimus, ab eo nobis darj atque impertiri videmus.* Quæ sic imitatus est Nazarius in Panegyrico, *Spiritum quem ducimus, tot commoda quibus alimur, divinum nobis numen impertit.* Adde quæ suprà ad 14. 17. notata. Nec tantùm vitæ usibus, sed & ornatui voluptatique inservientia concessit. Paulus 1. 6. 17. ad Timoth. Τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα πλουσίως εἰς ἀπόλαυσιν. Plutarchus in ὑγ. παραγγ. Πολλὰ οὐ μόνον πρὸς διατροφὴν ἄφθονα, ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐπάθειαν καὶ ἀπόλαυσιν ἡ γῆ ἀποδίδωσιν. Philo in περὶ κοσμοποιΐας. Ὡς οἰκειοτάτῳ καὶ φιλτάτῳ ζώῳ (ἀνθρώπῳ) τὰ ἐν κόσμῳ πάντα ηὐτρεπίσατο, βουληθεὶς γενόμενον αὐτὸν μηδενὸς ἀπορῆσαι τῶν πρὸς τὸ ζῆν, καὶ τὸ εὖ ζῆν. Themistius 11. Orat. Ζωῆς χορηγός, εὐδαιμονίας φυτουργός. Arnobius lib. 1. *Nónne ab hoc effluunt causæ per quas nostra fulcitur salus variarum munificentiâ voluptatum?* Seneca (2. 29. de Benef.) de Dei benignitate loquens, *Tot virtutes accepimus, tot artes, &c. tantum deniq; frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias coacervatarum.* Adde alium ejusdem locum suprà ad 14. 17. adductum. Cicero De N. D. *Hoc omnes mortales sic habent, &c. vineta segetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum, omnem deniq; commoditatem prosperitatémq; vitæ à diis se habere.* Sic νόμους, τέχνας, τὴν τοῦ βίου σωτηρίαν, & quæ alia enumerat, à Jove hominibus præberi Aristides dixit. Et apud Lucianum, post Solis, Lunæ, ventorum, aliorúmque humano usui paratorum commemorationem, additur, Ταῦτα πάντα ὑπὸ φιλανθρωπίας οἱ Θεοὶ πονοῦσι, καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς γῆς βίον ἕκαστος συντελοῦσι.

Com. 26. Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς] Abest à Vetere Latino illud αἵματος· quasi dixerit Paulus, *ex uno patre*, vel *homine*. Sic & Hieronymus contra Helvid. *Omnes homines ex uno patre nati*: & Lactantius 6. 10. *Ab uno homine quem Deus finxit, omnes orimur*: & post, *Unus homo à Deo factus est, ab eóq; uno omnis terra humano genere completa est.* Alcimus Avitus,

> ——— *Cuncti nam semine ab uno*
> *Prodiimus, patrémq; omnis sibi vendicat unum*
> *Posteritas* ———

Quibus adde Theodoreti ista ex 7. περὶ προνοίας, Ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς μίαν εἰργάσατο πάντων τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, καὶ ἐξ ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ μιᾶς γυναικὸς ἅπασι τὴν οἰκουμένην τοῦδε τοῦ γένους ἐπλήρωσε. Et, quod caput est, eodem sensu ἐξ ἑνὸς eis Scriptor ad Hebræos posuit; nimirum 2. 11. & 11. 12. Potest & ferri tamen recepta lectio: sic enim *sanguinem* ponunt & Latini. Virgil. 2.

> ——— *Quo sanguine cretus.*

Ubi Servius, *Quibus sit parentibus natus.* Et lib. 4.

> *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.*

Servius, *Punici ex ossibus dicunt oriri posteros, quos nos ex sanguine.* Iterum Virgil.

> ——— *Genus alto à sanguine Divûm.*

Idem,

> *Sic genus amborum se sanguine findit ab uno.*

Cui simile apud Josephum (Antiquit. 12. 5.) Lacedæmoniorum ad Judæos illud, Ἐντυχόντες γραφῇ τινι, εὕρομεν ὡς ἐξ ἑνὸς εἶεν γένους Ἰουδαῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι. Et nota, in duobus ultimis è Virgilio adductis locis non tantùm *sanguinis* vocem, sed & *generis*, ut hic in Luca. Indè & agnosces Veteris peritiam, qui *omne genus hominum*: molestam Recentioris diligentiam, qui maluit, *omnem gentem*. Ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, est, ἐπὶ πάσης τῆς γῆς προσώπου ut 21. 35. in Euangelio. Similis suprà 12. 11. Rom. 1. 18. & alibi, locutio.

Ibid. ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς] Καιροὺς τοῦ βίου intelligo. καιρός, ὁρίζειν, & προτάττεσθαι, saltem ἰσοδυναμοῦσαι voces, frequenter hac in re occurrunt. Sirachides 17. 2. Ἡμέρας ἀριθμοῦ, καὶ καιρὸν αὐτοῖς ἔδωκεν. Theophylactus ad Luc. 12. Ζωῆς μέτρα παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ οὐκ αὐτός τις ἑαυτῷ ὁρίσας τῆς ζωῆς. Basilius Homil. de Morte, Θεὸς ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τοῦ βίου διαγωγήν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους τῆς ζωῆς ἔπηξε. M. Antoninus, Ὅρος ἐστί σοι περιγεγραμμένος τοῦ χρόνου. Hierocles, Γινώσκει ὡς θανεῖν πέπρωται ἅπασι, καὶ τις ὡρισμένος χρόνος πρὸς διαμονὴν τοῖς θνητοῖς σώμασι;

μασιν. Arrianus 1. 12. in Epictetum, Ἐκεῖνος (Ζεὺς) τὴν γένεσίν σου ἄεισε καὶ διέταξεν. Philo in de Cherubim, Ἕκαστος ἡμῶν ὥσπερ εἰς καινὴν πόλιν ἀφῖκται τόνδε τὸν κόσμον, ἧς πρὸ γενέσεως οὐ μετεῖχε· καὶ ἀφικόμενος παροικεῖ, μέχρις ἂν τὸν ἀπονεμηθέντα τοῦ βίου χρόνον διαντλήσῃ. Plutarch. in Consol. Ὃν (βίον) δέδωκεν ἡμῖν ἡ φύσις ἐκ εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον ἀπένειμε τὸν μερισθέντα, &c. Ibidem, Ἐκείνῳ τῷ μακαρισθέντι ἐκ τῶν κατὰ φύσιν περαιτέρω τοῦ νεμηθέντος χρόνου πρὸς τὸν ἐνθάδε βίον παραμένειν. Virgil.

Stat sua cuiq; dies.—— Servius, *Fixum est tempus vitæ.* Seneca lib. Cur bonis viris,&c. *Quantum cuiq; restet, prima nascentium hora disposuit,* &c. Idem Consol ad. Marciam, *Fixus est cuiq; terminus, manebit semper ubi positus est, nec illum ulterius diligentia aut gratia promovebit.* Apuleius in de Mundo, *Hic animalium natantium atque terrestrium, pennigerorúmque cunctorum distinxit genera, species separavit, fixitq; leges vivendi & moriendi.*

Com. 27. εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν, καὶ εὕροιεν] *Palpando invenirent.* ἓν διὰ δυοῖν. Scholiastes Aristophanis, Οἱ ἐν σκότει ζητοῦντες, τοῦ ζητουμένου τὴν ἀκριβῆ ὄψιν ἐχ ὁρῶντες, ψηλαφῶντες ἀνιχνεύουσιν αὐτό. Arnobius lib. 1. *Atq; ut per umbram Te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino mutiendum.* Et alibi, hæc Pauli, ut videtur, respiciens, *Si modò Illum tentent, ac meditentur agnoscere:* de mentibus humanis agit. Tertullianus in Apologetico, *Semper humana mens malè de Deo meruit, &c. quem cùm intelligeret ex parte, non requisivit.* Ex parte autem intelligitur, imò se quasi tangendum præbet, per admirandam operum suorum magnitudinem & varietatem. Manilius,

At q; adeò faciem cœli non invidet Orbi
Ipse Deus, vultúsq; suos corpúsq; recludit,
Semper volvendo, seq; ipsum inculcat & offert;
Ut bene cognosci possit, doceátq; videndo
Qualis eat, doceátq; suas attendere leges.
Ipse vocat nostros animos ad sidera mundus,
Nec patitur, quia non condit sua jura, latere.

Philo, Quis rer. divin. hæres, Νῷ ὁ θεὸς καταλαμβάνειν τὸν μὲν νοητὸν κόσμον δι' ἑαυτῆς, τὸν δὲ ὁρατὸν δι' αἰσθήσεως ἀφῆκεν. Apuleius in de mundo, *Divinorum operum vestigiis perspicuus atque manifestus.*

Ibid. καίτοιγε ὀ μακρὰν ἀφ' ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα] *Unde enim* (id est, *à quo) Deus longè est, cùm omnia cœlestia terrenáq;, & quæ extra istam orbis Provinciam sunt, Deo cuncta plena sunt?* Minucius in Octavio. Simplicius in cap. 38. Epicteti, Αὐτὸς ἀεὶ πᾶσι πάρεσι, Iterum Minucius, *Non tantùm sub illo agimus, sed cum illo propè dixerim vivimus.* Themistius Orat. 13. Ἐκεῖ δεῖν ἕκαστος οὐ μόνον ὁ θεὸς ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ἤδη, ὅπου ἂν δύνῃ ὠφελεῖν, καὶ ἔργον ἀγαθὸν ἐπιδείκνυσθαι. Arrianus 2. 8. in Epictetum, Θεὸν περιφέρεις τάλας· δοκεῖς με λέγειν ἀργυροῦν τινα ἢ χρυσοῦν ἔξωθεν; ἐν σαυτῷ φέρεις αὐτόν. Seneca, *Propè est à te Deus, tecum est, intus est.*

Com. 28. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν] Per illum, illius bonitate & permissu vivimus: id valet hic ἐν particula. Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. Matt. 4. 4. Lactantius suprà citatus, ad Com. 26. *Per illum vivimus: Dei est omne quod possumus: indè vivimus, indè pollemus.* De Jove Plautus,

——*Per quem vivimus vitale avum.*

Philo de Deo vero, ζωῆς αἴτιος.

Ibid. καὶ κινέμεθα] Arnobius, *Non quòd incedimus, &c. ab eo ad nos venit?* Africanus in Somn. Scip. apud Ciceronem, *Deum igitur te scito esse: siquidem Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit & moderatur & movet id corpus cui præpositus est. quam hunc mundum princeps ille Deus. Et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet.* Plutarchus in Conviv. 7. Sap. Ψυχῆς μὲν ὄργανον τὸ σῶμα, Θεοῦ δὲ ἡ ψυχή. καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείσας καὶ καλλίσας ὑπὸ ψυχῆς· οὕτως ἂν πάλιν ἡ ψυχὴ τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ δὲ τῷ Θεῷ παρέχει χρωμένῳ κατευθύνειν καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ᾗ βέλοιτο.

Ibid. καὶ ἐσμὲν] Arnobius ubi suprà, *Nónne huic omnes debemus hoc ipsum quod sumus? quod esse homines dicimur?* quæ videtur ex his Curii ad Ciceronem hausisse, *Nos quod sumus, &c. quod homines existimemur, id omne abs te habere,* Famil. 7. 24. Apuleius in de Mundo, *Vetus opinio est, atque cogitationes omnium hominum penitus insedit, Deum essentia originis haberi auctorem.* Lactant. 1. 11. *Per illum sumus.*

Ibid. Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν] q. d.

Igneus est nostris vigor & cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundáq; membra.

Tyrtæus,

——Ἡρακλῆος γὰρ ἀνικήτε γένος ἐστέ.

Servius ad Georg. 3. *Eurystheus Rex fuit Græciæ, Persei genus.* Fadilla apud Herodian. 1. ad Commodum fratrem, Ἡμεῖς δὲ τὸ σὸν γένος. Virgil. 1. Æn.

Nos tua progenies. ——

Idem 11.

——*Cum gente deorum,* &c.

ubi Servius, *Qui à Diis originem ducunt.* Avienus,

——*Pubi genus ab Jove summo.*

At non Aratus de gente aliqua, sed humano genere: quam ῥῆσιν ex aliis τῶν ἔξω illustrare libet. Aristides dixit, Ἡ ἐξ ἀρχῆς γένεσις ἐκ Διὸς ἡμῖν. Manilius,

An quoquam genitos nisi cœlo credere fas est
Esse homines? ——

Idem de humana anima,

——*Cœlo scrutatur in alto,*
Cognatúmq; sequens corpus se quærit in astris.

De eadem Seneca cap. 6. ad Helviam, *Non ex terreno & gravi concreta corpore, ex illo cœlesti spiritu descendit.* Juvenalis,

Sensum ex cœlesti demissum traximus arce.

Lucretius,

Denique cœlesti sumus omnes semine oriundi,
Omnibus ille idem pater est. ——

Apud Euripidem,

Ὦ τέκνον, ἐκ ἐς' ἄλλοθεν τὸ σὸν κάρα,
Ἀλλ' ἐξ ἐκείνε· σπέρμα τῆς θείας φρενὸς
Πέφυκας. ——

Arrianus 2. 14. in Epictetum, Τὸ ἀπ' αὐτοῦ γεγόναμεν, ἔχομέν τινα ἐπιπλοκὴν πρὸς αὐτὸν καὶ σχέσιν. Idem 1. 14. Αἱ ψυχαὶ ἡμέτεραι ὅτως εἰσὶν ἐνδεδεμέναι καὶ συναφεῖς τῷ Θεῷ, ἅτε αὐτοῦ μόρια οὖσαι καὶ ἀποσπάσματα. Et ibidem 13. Οὐκ ἀνέξῃ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ σεαυτοῦ, ὃς ἔχει τὸν Δία πρόγονον; ὥσπερ υἱὸς, ἐκ τῶν αὐτῶν σπερμάτων γέγονε, καὶ τῆς αὐτῆς ἄνωθεν καταβολῆς; Apud Ciceronem est in Catone majore, *delibatos ex divina nos mente animos habere.* Idem 1 De legibus, *Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à Deo, &c.* Ibidem, *Quòd in civitatibus, &c. agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tantò est magnificentius, tantóque præclarius, ut homines deorum agnatione & gente teneantur.* Et statim, *Ex quo* (animo) *verè vel agnatio nobis cum cœlestibus, vel genus, vel stirps appellari potest.*

Com. 29. Οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον] Xenophanes citatus Clementi Stromat. 5.

Εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος, ὐδὲ νόημα.

Josephus 2. contra Appionem, Πᾶσα μὲν ὕλη πρὸς εἰκόνα τὴν τούτου ἄλλοτριος, κἂν ᾖ πολυτελής, ἄτιμος ἐστι πρὸς τὴν ἐκείνου δόξαν· καὶ πᾶσα τέχνη πρὸς μιμήσεως ἐπίνοιαν ἄτεχνος· οὐδὲν ὅμοιον οὐδ' ἐπινοοῦμεν, οὐδ' εἰκάζειν ἐστὶν ὅσιον. Origenes contra Celsum, Ἡ κοινὴ ἔννοια ἀπαιτεῖ ἐννοεῖν ὅτι θεὸς οὐδαμῶς ἐστὶν ὕλη φθαρτή, οὐδὲ τιμᾶται ἐν ἀψύχοις ὕλαις, ὑπὸ ἀνθρώπων μορφούμενος. De eodem Maximus Tyrius agens, Ἐννόει μοι μήτε μέγεθος, μήτε χρῶμα, μήτε σχῆμα, μήτε ἄλλο τι ὕλης πάθος. Lucianus in de Imaginibus, Ἀλλ' ὅσα μὴ ἄσημον ἢ τὰ τοιαῦτα περὶ θεῶν δοξάζειν, ὧν τὰς τε ἀληθεῖς

ἀληθεῖς εἰκόνας ἀνεφίκτως τῇ ἀνθρωπίνῃ μιμήσει ἔγωγε ὑπολαμβάνω· paulò antè locutus fuerat de Phidia & Praxitele. Apud Philonem in de Legatione ad Caium Agrippa, Γραφέων καὶ πλασμάτων ἔργα μιμήματα τῶν αἰσθητῶν εἰσιν, τὸ δὲ ἀόρατον εἰκονογραφεῖν ἢ διαπλάττειν οὐχ ὅσιον τοῖς ἡμετέροις πρόγονοις ἐνομίσθη. Ibidem, Οὐχ ὥσπερ τὸ νόμισμα παράκομμα, καὶ θεοῦ μορφὴ γίνεται. Tacitus de Germanis, *Ex magnitudine corporum cœlestium manifestè probari dicebant, nec cohiberi parietibus deos, nec in ullam humani corporis effigiem assimilari posse.* Ἐνθύμησις hîc est *imaginatio,* vel (si sic loqui licuerit) *figuratio artificis.* Philostratus eodem verbo eodem hoc argumento utitur, Δεῖ (inquit) Διὸς ἐνθυμηθέντα εἶδος, ὁρᾷν αὐτὸν ξὺν οὐρανῷ, καὶ ὥραις, καὶ ἄστροις, &c. Ἀθηνᾶν δὲ δημιουργήσειν μέλλοντα, στρατόπεδα ἐννοεῖν, καὶ μῆτιν, καὶ τέχνας, 6. 9. ubi vides & ἐννοεῖν, quod non aliud quàm ἐνθυμηθῆναι. Ibidem proximè antecedentibus vocem φαντασίαν posuit, Ταῦτα (deorum simulacra nempe) εἰργάσατο φαντασία, σοφωτέρα μιμήσεως δημιουργός. μίμησις μὲν γὰρ μόνον δημιουργήσει ὃ εἶδε, φαντασία δὲ καὶ ὃ μὴ εἶδεν. Idem 2. 10. Οὐκ ἂν ἐπαινέσειέ τις τὸν γεγραμμένον ἵππον ἢ ταῦρον, μὴ τὸ ζῷον ἐνθυμηθεὶς ᾧ εἴκασται. Scriptor Sapient. 15. 4. hanc materiam persequens, κακότεχνον ἐπίνοιαν dixit: sic taurus Perilli Luciano ἐπινοίας κακίστης ὑπόμνημα. Glossæ, *Excogitatio,* Ἐπίνοια. Glossæ aliæ, Ἐπίνοια, *Excogitatio, commentum.* Repete & Josephi locum paulò suprà adductum. Ibidem idem Josephus de plastis & pictoribus, Αὐτῶν ἕκαστος τινα μορφὴν ἐπινοῶν, ὁ μὲν ἐκ πηλοῦ πλάττων, ὁ δὲ γράφων. Lucianus in de Sacrificiis, de Polycleto, Phidia, cæterisque magni nominis statuariis, Οὐκ οἶδ᾽ ὅπου ἰδόντες, ἀναπλάττουσι γενειήτην μὲν τὸν Δία, παῖδα δ᾽ ἐς ἀεὶ τὸν Ἀπόλλωνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν ὑπηνήτην, καὶ Ποσειδῶνα κυανοχαίτην, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν γλαυκῶπιν. In Epistola quæ dicitur Jeremiæ, sive additamentis Baruchi, Ὑπὸ τεκτόνων καὶ χρυσοχόων κατεσκευασμένα εἰσίν· (de deorum simulacris agit) οὐδὲν ἄλλο μὴ γίνονται ἢ ὃ βούλονται οἱ τεχνῖται αὐτὰ γενέσθαι. Post tot elegantes electósque locos non plura de ἐνθυμήσει ista. Θεῖον *Divinum* vertit hîc Interpres vetus, quo nomine Barbarus audit à Recentiore. Atqui id fecit Vetus non sine exemplo. Apuleius 9. *Tunc saga illa, & Divini potens, &c.* Idem in Apologia, *Et fors fuat nè ob hanc Divini contumaciam, &c.* Glossarium, *Divinum,* θεῖον, καὶ μάντιν.

Com. 30. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεὸς, &c.] Doctissimis viris qui cum Vetere ὑπεριδὼν *despiciens* verterunt, non facilè accesserim, Recentiori hîc potiùs Interpreti, qui *connivendo dissimulans.* Sic non semel apud Tacitum *silentio* aut *dissimulatione transmittere.* Confer & locum suprà 14. 16. Quo sensu autem accipiendus uterque, non malè ex his Justini discas, Μέχρι τοῦ πρόσθεν χρόνου (inquit) εἴασεν ἡμᾶς ὡς ἐβουλόμεθα ἀτάκτοις φοραῖς φέρεσθαι, &c. οὐ πάντως ἐφηδόμενος τοῖς ἁμαρτήμασιν ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἀνεχόμενος· οὐδὲ τῷ τότε τῆς ἀδικίας καιρῷ συνευδοκῶν, ἀλλὰ τὸν νῦν τῆς δικαιοσύνης δημιουργῶν. Theophylactus ad Luc. 1. Παραβλεπόμενος (vides vocem τῷ ὑπεριδεῖν æquipollentem) τὰς πολλὰς ἁμαρτίας, καὶ μακροθυμῶν ἐπὶ τῇ εἰδωλομανίᾳ. Pro ὑπεριδεῖν, alibi παριδεῖν (etiam cum verbo ἀγνοίας) occurrit. Sirachides 28. 7. Καὶ πάριδε ἄγνοιαν. Idem 30. 11. Καὶ μὴ παρίδῃς τὰς ἀγνοίας αὐτοῦ. Sic ἁμαρτίας παριδεῖν, 11. 24. Scriptor Sapient. dixit.

Ibid. τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν] Quasi diceret,

Nunc hic dies aliam vitam affert, alios mores postulat.

Ὥρα ἤδη ἡμᾶς ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ, &c. ut ad Roman. 13. 11. loquitur. τὰ νῦν, est in hoc lumine Euangelii tam claro, tam fulgenti, per quod priorum temporum discussis tenebris, & ματαιοπονίας πατροπαραδότου caligine profligatâ, diriguntur pedes eorum in pacis ac salutis viam. Ephes. 3. 5. de mysterio Christi, Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη, &c. ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη, &c. Vide & ad Titum 2. 11, 12. 1 Pet. 1. 14, 15. & 4. 3. Antithesim ætatum non dissimilem apud Senecam habemus, *Nec verò in ea tempora incidit* (de Catone agit) *quibus credi posset cœlum unius humeris inniti: excussâ jam antiquâ credulitate, & seculo ad summam perducto solertiam.*

Com. 31. ἔστησεν ἡμέραν] Sic Hebr. 4. 7. ὁρίζει ἡμέραν. Suprà 12. 21. & infrà 28. 23. ἡμέραν τάξειν.

Ibid. πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν] Idem 14. 9. ad Romanos, Εἰς τοῦτο Χριστὸς ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ. Vide & suprà 10. 42. 2 Tim. 4. 1.

Com. 32. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, &c.] Ut solent rebus dictis nullam fidem adhibentes. Vide quæ ad Matt. 9. 24. diximus. Origenes contra Celsum, Τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως μυστήριον θρυλλεῖται, γελώμενον ὑπὸ τῶν ἀπίστων. Minucius ex persona Pagani Christianos deridentis, *Nec hac furiosâ opinione contenti, aniles fabulas adstruunt & annectunt: renasci se ferunt post mortem, & cineres: & nescio quâ fiduciâ mendaciis suis invicem credunt: putes eos jam revixisse.* De iisdem Lucianus, Πεπείκασιν αὐτοὺς οἱ κακοδαίμονες, τὸ μὲν ὅλον ἀθάνατοι ἔσεσθαι, καὶ βιώσεσθαι τὸν ἀεὶ χρόνον.

Κεφ. ιη΄.

1. ΜΕτὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

2. Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·

3. Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ᾽ αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

4. Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

5. Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

6. Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν, καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Versio Vulgata.

1. POst hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum.

2. Et inveniens quendam Judæum, nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam uxorem ejus, (eò quòd præcepisset Claudius discedere omnes Judæos à Roma,) accessit ad eos.

3. Et quia ejusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur (erant autem scenofactoriæ artis.)

4. Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens nomen Domini Jesu, suadebátque Judæis & Græcis.

5. Cùm venissent autem de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Judæis esse Christum Jesum.

6. Contradicentibus autem eis & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos, Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.

7. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεὸν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

8. Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

9. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

10. Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

11. Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

12. Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα·

13. Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

14. Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρὸν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

15. Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

16. Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

17. Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

18. Ὁ δὲ Παῦλος, ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

19. Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

20. Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

21. Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπὼν, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα. πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

22. Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

23. Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

24. Ἰουδαῖος δέ τις, Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

25. Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

26. Οὗτός τε ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

27. Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν. ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

7. Et migrans indè, intravit in domum cujusdam, nomine Titi Justi, colentis Deum, cujus domus erat conjuncta synagogæ.

8. Crispus autem archisynagogus credidit Domino, cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.

9. Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & nè taceas,

10. Propter quod ego sum tecum: & nemo apponetur tibi ut noceat te: quoniam populus est mihi multus in hac civitate.

11. Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.

12. Gallione autem proconsule Achaiæ, insurrexerunt uno animo Judæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13. Dicentes, Quia contra legem hic persuadet hominibus colere Deum.

14. Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Judæos, Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, O viri Judæi, rectè vos sustinerem.

15. Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus, & legis vestræ, vosipsi videritis: Judex ego horum nolo esse.

16. Et minavit eos à tribunali.

17. Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem synagogæ, percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.

18. Paulus verò cùm adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, navigavit Syriam, (& cum eo Priscilla & Aquila,) qui sibi totonderat in Cenchris caput; habebat enim votum.

19. Devenítque Ephesum, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus synagogam, disputabat cum Judæis.

20. Rogantibus autem eis, ut ampliori tempore maneret, non consensit:

21. Sed valefaciens, & dicens, Iterum revertar ad vos Deo volente: profectus est ab Epheso.

22. Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutavit ecclesiam, & descendit Antiochiam.

23. Et facto ibi aliquanto tempore profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24. Judæus autem quidam, Apollo nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in scripturis.

25. Hic erat edoctus viam Domini: & fervens spiritu loquebatur, & docebat diligenter ea quæ sunt Jesu, sciens tantùm baptisma Johannis.

26. Hic ergò cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem cùm audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, & diligentiùs exposuerunt ei viam Domini.

27. Cùm autem vellet ire Achaiam, exhortati fratres, scripserunt discipulis ut susciperent eum. Qui cùm venisset, contulit multum his qui crediderant.

28. Εὐτό-

28. Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

28. Vehementer enim Judæos revincebat publicè, ostendens per Scripturas, esse Christum Jesum.

Ad Cap. XVIII.

Com. 2. Προσφάτως ἐληλυθότα] Προσφάτως, ἀντὶ τοῦ νεωστὶ, Suidas. Utitur & Diodorus Siculus in Excerptis.

Com. 3. ὁμότεχνον εἶναι] Glossæ, Ὁμότεχνος, *Ejusdem artis*. Ibidem, Συντεχνίτης, *Ejusdem artis confector*. Sic Gellii 9. 10. *ejusdem Musæ viri:* & 20. 11. *ejusdem Musæ æmuli*.

Com. 5. συνείχετο τῷ πνεύματι] *Angustiabatur spiritu*, id est, animo: non potuit continere se. Ità apud Parthenium in Eroticis, cap. 10. ὑπὸ ἀνοίας καὶ ἀλγηδόνων συνέχεσθαι. Similis vel ardoris vel afflatûs nota suprà 17. 16. τὸ πνεῦμα παρωξύνετο. Legit heic Latinus τῷ λόγῳ· ità & Codex Regius: quos si sequimur, τῷ λόγῳ συνέχεσθαι erit quod suprà 6. 4. τῇ τοῦ λόγου διακονίᾳ προσκαρτερεῖν· quod 1 Tim. 5. 17. ἐν λόγῳ κοπιῶν. At nos priorem sensum & Scripturam amplectimur.

Com. 6. ἀντιτασσομένων καὶ βλασφημούντων] Sic suprà 13. 45. βλασφημεῖν καὶ ἀντιλέγειν. Glossarium, Βλασφημῶ, &c. *maledico*.

Com. 7. συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ] Hesychius, Ὁμοροῦσαι, γειτνιῶσαι, πλησιάζουσαι.

Com. 10. ἐγώ εἰμι μετά σου, &c.] Potentiâ & auxilio meo. Vide ad Matth. 28. 20. notata.

Ibid. οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε] Paucioribus hîc agi poterat à recentiore Interprete. Οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι, &c. est, οὐδεὶς ἐπιβαλεῖ τὰς χεῖρας κακῶσαί σε· quod cùm sponte sensissem, firmatum vidi Homerico loco à Viro consummatissimo adducto. Tale & Comici illud,

—*Nunquam dum ego adero, hic te tanget.*

Apud Suidam in Ὑπατία, Περιελθοῦσι κατὰ τὸ εἰωθὸς, ἐπιθέμενοι πολλοὶ ἀθρόοι θηριώδεις ἄνθρωποι, &c. ἀνελοῦσι τὴν φιλόσοφον. De sensu vide & 1 Pet. 3. 13. ubi & vox κακῶσαι.

Com. 11. Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν, &c.] Bene & peritè Vetus *sedit:* ut & Matth. 4. 16. ubi Beza id verbi notione istâ apud idoneos Auctores nequaquam se reperisse ait, dicturus alia omnia si hæc Ciceronis inspexisset, *Iis ventis isthinc navigatur, qui si essent, nos Corcyræ non sederemus*. Famil. 16. 2. ad Tyronem.

Com. 14. Εἰ μὲν οὖν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρὸν, &c.] *Si magnum & capitale crimen admisisset*; ut in l. 13. Cod. De his qui accus. non poss. Impp. loquuntur. Neque cum Syro autem φανερὸν legendum hîc, nec redundat πονηρόν. Sic Judæ Com. 15. ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς· in l. 6. §. ult. de Offic. Præsid. *illicita avaritia:* apud Horatium *vetitum nefas:* Juvenalem *novum mustum:* Amm. Marcellinum *dolosas fallacias:* Apuleius lib. 4. *callido astu:* & multa id genus alia apud Græcos & Latinos Scriptores.

Ibid. κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν] Initio putabam κατὰ λόγον hîc esse quod in l. 11. §. 12. ad leg. Jul. de adult. *pro admissi criminis ratione*. Sic in Leonis Constit. 61. κατὰ λόγον τοῦ ἁμαρτήματος. Nunc sic vertendum putârim, *meritò vos interpellantes ferrem: pro muneris & officii mei ratione vestra postulata audirem*. (Vide infrà ad 24. 4. notanda.) Sic præter Platonem (quem unicum hîc eruditi attulerunt) multoties Artemidorus loquitur, ut lib. 1. cap. 80, & 81. & 2. 26, 65. & 4. 31, 34, 82. Sic 5. §. 78. ὀρθῶς καὶ κατὰ λόγον· quod 1. 82. & 3. 39. ὀρθῶς καὶ εὐλόγως dixit: nec aliter κατὰ λόγον Polybius in Excerptis. Plutarchus in Lacon. Apophthegm. Alcinous cap. 17. & Arrianus 2. 8. in Epictetum posuerunt.

Com. 15. Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων, καὶ νόμου] Quæ mei non sunt auditorii, quæque nugalia Romanis nobis. Vide infrà 23. 29. Similia quæ Paulus 1 Tim. 6. 20. κενοφωνίας vocat. Tit. 3. 9. μωρὰς ζητήσεις, & 2 Tim. 2. 23. μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις. *Minutiloquia & subtilitates circa quæstiones* 2. 19. Irenæus.

Ibid. αὐτοὶ ὄψεσθε] Dixi ad Matth. 27. 4.

Ibid. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι] Hermione apud Euripidem,

—— Οὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε.

Ovidius,

Res est arbitrio non dirimenda meo.

Calpurnius Siculus,

—— *Non ego vobis*
Arbiter, hoc alius possit discernere Judex.

Com. 17. ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος] Sic apud Josephum Bell. Jud. 2. 14. πρὸ τοῦ βήματος μαστιγῶσαι.

Ibid. καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν] *Negligebat, insuper habebat*. Sic 1 Cor. 7. 21. μή σοι μελέτω. Vide & Luc. 10. 40. & Joh. 10. 13. Conniventiam vel oscitantiam non dissimilem isti memorat Philo, ubi de Judæis ab Alexandrinis plurifariàm vexatis agit, Τὸν ἐπίτροπον τῆς χώρας (inquit) ὃς μόνος ἠδύνατο βουληθεὶς ὥρᾳ μιᾷ τὴν ὀχλοκρατίαν καθελεῖν, προσποιούμενον ἅτε ἑώρα μὴ ὁρᾶν, καὶ ἃ ἤκουε μὴ ἐπακούειν. Solebant Præsides petulantias hujusmodi quæ Romani nominis majestatem directè non imminuerent, libentes prætervidere, ut Provincialium collo molliùs jugum sederet. Nec deerat quæ præ aliarum regionum Præsidibus causa Gallionem moveret: præesse nempe Achaiæ se, illi veræ (ut vocat eam Plinius 8. 24.) & meræ Græciæ, eòque libertatis simulacra umbrásque usquequaque captanti.

Com. 18. τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος] Vetus *valefaciens:* sic & infrà 21. 6. ἀσπάζεσθαι vertit: eòque, ut sæpius, à nupero barbariei notatur. Plura tamen ejus commatis habemus apud Glossographos, *Ignifacio*, πυρῶ· *Sumptifacio*, καταναλίσκω· & cætera ad eandem formam prolata.

Ibid. ἐν Κεγχρεαῖς] *Quod oppidum audit nobilissima Corinthiensium Colonia: alluitur autem Ægeo & Saronico mari, ubi* (meliùs *ibi*) *portus etiam, tutissimum navium receptaculum, magno frequentatur populo*. Sunt ipsa Apuleii verba Milesf. 10.

Com. 20. Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, &c.] Suprà 10. 48.

Com. 21. Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα] Hæc absunt à Vetere Latino, omnino tamen recipienda arbitror, vel ob ea quæ infrà 21. 13. occurrunt: ubi idem hujus itineris instinctum & urget, & persequitur. Sed & Luc. 4. 42, 43. instantia non dissimilis simili responsione compescitur.

Ibid. τοῦ Θεοῦ θέλοντος] Vide quæ ad Jacobi 4. 15. diximus.

Com. 23. διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν] Vulgat. *perambulans ex ordine*, &c. Ità & Luc. 1. 3. Illud καθεξῆς γράψαι, *ex ordine* vertebat.

Com. 26. παρρησιάζεσθαι] Libere & fidenter loqui, ut suprà 8. 27. infrà 19. 8. quod 4. 31. τὸν λόγον μετὰ παρρησίας λαλεῖν 28. 31. μετὰ πάσης παρρησίας διδάσκειν· Philip. 1. 14. ἀφόβως λαλεῖν. Vulgatus heic (ut sæpe alibi) *fiducialiter agere*. Unde in Glossario, Παρρησιάζομαι *fiducialiter ago*.

Ibid. προσελάβετο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδὸν] Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν, Luc. 1. 4. suprà hîc Com. 25. de eodem isto, κατηχημένος ἦν τὴν τοῦ Κυρίου ὁδόν. Similis porrò hujus loci locutioni est illa 3. 11. in Euangelio, Δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ibi δέχεσθαι, hîc προσλαμβάνεσθαι dixit.

Com. 27. διὰ τῆς χάριτος] Construenda hæc cum συμβάλετο

σάλετο, non proximè antecedentibus. Absunt autem importunè & hæc à Latino Interprete: subintelligitur enim δοθείσης αὐτῷ. Vide omnino Rom. 12. 3. 1 Cor. 3. 10. & 15. 10. Ephes. 3. 7, 8.

Com. 28. Εὐτόνως τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο] Sic Euang. 23. 10. εὐτόνως κατηγορεῖν. *Vehementer & acriter eorum errores redarguebat* Lactantius diceret. Affine Tit. 1. 13. ἀποτόμως ἐλέγχειν· & 2. 15. μετ' ἐπιταγῆς ἐλέγχειν.

Ibid. ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, &c.] Id est, ἀπὸ τῶν γραφῶν. Vide suprà ad 17. 3. notata.

Κεφ. ιθ'.

1. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον, διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον. καὶ εὑρὼν τινας μαθητὰς,

2. Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

3. Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

4. Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5. Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

6. Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς· ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

7. Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

8. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαρρησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

9. Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

10. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

11. Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

12. Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

13. Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

14. Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

15. Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

16. Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

17. Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον· καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Versio Vulgata.

1. Factum est autem cùm Apollo esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inveniret quosdam discipulos:

2. Dixítque ad eos, Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus.

3. Ille verò ait, In quo ergò baptizati estis? Qui dixerunt, In Johannis baptismate.

4. Dixit autem Paulus, Johannes baptizavit baptismo pœnitentiæ populum, dicens, In eum qui venturus esset post ipsum ut crederent, hoc est, in Jesum.

5. His auditis, baptizati sunt in nomine Domini Jesu.

6. Et cùm imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

7. Erant autem omnes viri ferè duodecim.

8. Introgressus autem synagogam, cum fiducia loquebatur per tres menses, disputans & suadens de regno Dei.

9. Cùm autem quidam indurarentur, & non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis, segregavit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cujusdam.

10. Hoc autem factum est per biennium, ità ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judæi atque Gentiles.

11. Virtutésque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:

12. Ità ut etiam super languidos deferrentur à corpore ejus sudaria vel semicinctia, & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.

13. Tentaverunt autem quidam & de circumeuntibus Judæis exorcistis, invocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Jesu, dicentes, Adjuro vos per Jesum quem Paulus prædicat.

14. Erant autem quidam Scevæ Judæi principis sacerdotum septem filii, qui hoc faciebant.

15. Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Jesum novi, & Paulum scio: vos autem qui estis?

16. Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, invaluit contra eos, ità ut nudi & vulnerati effugerent de domo illa.

17. Hoc autem notum factum est omnibus Judæis atque Gentilibus qui habitabant Ephesi: & cecidit timor super omnes illos, & magnificabatur nomen Domini Jesu.

18. Πολλοί

18. Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

19. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

20. Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

21. Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ· εἰπών, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

22. Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

23. Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

24. Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρεῖχε τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

25. Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

26. Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

27. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι· μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

28. Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

29. Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

30. Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

31. Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

32. Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον. ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

33. Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

34. Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

35. Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ διοπετοῦς;

36. Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

37. Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

18. Multique credentium veniebant confitentes & annunciantes actus suos.

19. Multi autem ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, & combusserunt coram omnibus: & computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium.

20. Ità fortiter crescebat verbum Dei & confirmabatur.

21. His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transitâ Macedoniâ & Achaiâ, ire Jerosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.

22. Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheum & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.

23. Facta est autem illo tempore turbatio non minima de via Domini.

24. Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum.

25. Quos convocans & eos qui hujusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio:

26. Et videtis, & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ, Paulus hic suadens avertit multam turbam, dicens, Quoniam non sunt dii qui manibus fiunt.

27. Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem venire, sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, sed & destrui incipiet majestas ejus, quam tota Asia & orbis colit.

28. His auditis repleti sunt irâ, & exclamaverunt, dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

29. Et impleta est civitas tota confusione, & impetum fecerunt uno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus comitibus Pauli.

30. Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.

31. Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici ejus, miserunt ad eum, rogantes nè se daret in theatrum:

32. Alii autem aliud clamabant. Erat enim ecclesia confusa: & plures nesciebant qua ex causa convenissent.

33. De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Judæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.

34. Quem ut cognoverunt Judæum esse, vox facta una est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

35. Et cùm sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse magnæ Dianæ, Jovisque prolis?

36. Cùm ergò his contradici non possit, oportet vos sedatos esse, & nihil temere agere.

37. Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram.

38. Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

39. Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

40. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

38. Quòd si Demetrius, & qui cum eo sunt artifices, habent adversùs aliquem causam, conventus forenses aguntur, & proconsules sunt, accusent invicem.

39. Si quid autem alterius rei quæritis: in legitima ecclesia poterit absolvi.

40. Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: cùm nullus obnoxius sit (de quo possimus reddere rationem) concursûs istius. Et cùm hæc dixisset, dimisit ecclesiam.

Ad Cap. XIX.

Com. 2. Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν] In Trinummo Plautina,

——— *Quem ego qui sit homo nescio,*
Neq; novi, neq; natus necne is fuerit, id solidè scio.

Apud Q. Curtium, *Interrogati quàm procul abesset mare, responderunt nullum ipsos mare nè famâ quidem accepisse.*

Com. 9. Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο, &c. κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν, &c. ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, &c.] Sic Luc. 9. 10. de Domino nostro Joannis Bapt. nece auditâ, παραλαβὼν αὐτοὺς (ἀποστόλους) ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον, &c. Κακολογεῖν τὴν ὁδὸν heic, ut 2 Pet. 2. 2. ὁδὸν βλασφημεῖν. Gloss. Κακολογῶ, *obtrecto.*

Ibid. ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινὸς] Ità dicti forsan, quòd vi eloquentiæ auditores ageret ferrétque. Eunapius de Juliano, Εἰς τοὺς Αἰδεσίου χρόνους ἤκμαζε, καὶ ἐτυράννει γε τῶν Ἀθηνῶν. Idem ubi de statua Sophistæ Proæresio erectâ, Ἡ βασιλεύουσα Ῥώμη τὸν βασιλεύοντα λόγων· id est, τυραννοῦντα. Imò & in Suidæ loco hîc ab eruditis adducto, nos Τύραννον appellativum putamus, non proprium nomen. Sic apud Suetonium in de Grammaticis, *Sophista Princeps.* Sic nuper Irnerius, Azo, aliíque cæteri, *Monarcha Juris* appellati.

Com. 11. Δυνάμεις οὐ τὰς τυχούσας] Sic infrà 28. 2. οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν. Nec tantùm sic Dionysius Longinus loquitur, sed & alii Scriptores Græci. Plutarchus in De lib. educ. τροφεὺς καὶ παιδὰς οὐ τὰς τυχούσας dixit. Herodianus 1. οὐ τὸν τυχόντα ἀγῶνα. Idem 3. οὐχ ὁ τυχὼν ὄλεθρος, & Clemens ad Corinth. βλάβην οὐ τυχοῦσαν. Artemidor. 2. 12. οὐ τὸν τυχόντα κίνδυνον σημαίνει. Ibid. cap. 13. κινδύνους οὐ τοὺς τυχόντας ἐπάγει· & cap. 24. οὐ τὸν τυχόντα κίνδυνον. Iterum cap. 26. ζημίας οὐ τὰς τυχούσας. Sic libri 1 Præfat. μὴ καταισχύνῃς οὐ τῆς τυχούσης· & 3. 20. οὐ τὰς τυχούσας φροντίδας. Legimus in Glossario, Ὁ τυχὼν *quilibet:* unde è converso hîc Vulgatus, τὰς οὐ τυχούσας, *non quaslibet* vertit.

Com. 13. ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν] Gloss. Isidori, *Circitorum, circantium.* Artemidorus 3. 20. Οἱ μάντεις περινοστοῦσι.

Com. 14. Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ, &c.] Puto ità intelligenda esse ac si scriptum esset, ἦσαν δὲ καί τινες, &c. neque enim præter hos Scevæ filios, nullos circumforaneos exorcistas fuisse crediderim, sed in numero ejusmodi præstigiatorum etiam hos septem fuisse. Pro τινες Vetus τινος legit, sensu non inconcinno quidem, sed nec necessario. Ἑπτά τινες hîc, ut apud Milesiarum Scriptorem, *septem quibusdam testibus.* Sic infrà 23. 23. & in Euang. 7. 18. δύο τινάς.

Com. 15. ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;] Sirachides 13. 29. Πτωχὸς ἐλάλησε, καὶ εἶπαν, τίς οὗτος;

Com. 16. [illegible] γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν] 2 Maccab. 11. 12. Οἱ πλείονες αὐτῶν τραυματίαι γυμνοὶ διεσώθησαν.

Com. 18. ἐξομολογούμενοι, &c. τὰς πράξεις αὐτῶν] Sic Simplicius τὰ ἑαυτοῦ κακὰ ἐξαγορεύειν in cap. 48. Epicteti dixit.

Com. 19. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων] Notentur voces postremæ κατέκαιον ἐνώπιον πάντων. In l. ult. Cod. Theod. De Malef. & Mathem. *Codicibus erroris proprii sub oculis omnium incendio concrematis.* Ammianus lib. 29. *Deinde congesti innumeri codices, & acervi voluminum multi sub conspectu Judicum concremati sunt, ex domibus eruti variis, ut illiciti, ad leniendam casorum invidiam.* Qui loci apud Suetonium in Caligula nil mutandum evincunt: quod pluribus frustrà contendit Vir maximæ eruditionis, Semestrium 3. 23. Obiter hîc stabiliatur etiam communis lectio legis 4. §. 1. Famil. hercisc. *Tantundem* (inquit Ulpianus) *debebit facere & in libris improbatæ lectionis, magicis fortè, vel his similibus: hæc enim omnia protinus corrumpenda sunt.* Ramiresius Pentecontarchi cap. 36. *comburenda* maluit: at maneat illud *corrumpenda,* nimirum *igni.* Vide l. Neratius, de ser. corrupt. l. 11. de servit. & l. 30. de fideicom. Etiam verba ea, *magicis fortè, vel his similibus,* expendenda censuerim: nimirum, an à Jurisconsulti ipsius, an verò interpolatoris manu.

Ibid. συνεψήφισαν, &c.] Bene Latinus, *computatis pretiis.* Glossarium, Συμψηφίζω, *computo.*

Com. 20. κατὰ κράτος ηὔξανε] Sic 1. 80. in Euang. ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο· & Coloss. 1. 11. post αὐξανόμενοι, sequitur, κατὰ κράτος δυναμούμενοι. Hesychius, Κατὰ κράτος, ἰσχυρῶς, τελείως. Hinc Plutarcho in Apophthegm. Lacon. κατὰ κράτος φίλος. Suidas, Κατὰ κράτος, κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν.

Com. 23. τάραχος οὐκ ὀλίγος] Ut suprà 12. 18.

Com. 24. ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος] Beza ναοὺς ἀργυροῦς exposuit *nummos,* à Templi quam exhibebant figura nominatos. Meliùs alii *thecas* in templorum speciem effigiatas, in quibus Dianæ icunculæ reponebantur. Dion, ubi de signis Romanis, Ὁ ἀετὸς ὠνομασμένος, ἔστι δὲ νεὼς μικρὸς, καὶ ἐν αὐτῷ ἀετὸς χρυσοῦς ἐνίδρυται· & Herodotus jam statim adducendus. Scriptor Sapientiæ οἴκημα dixit. Καὶ ποιήσας αὐτῷ (εἰδώλῳ) ἄξιον οἴκημα, ἐν τοίχῳ ἔθηκεν αὐτό. Hinc Latinis *ædicula.* Petronius, *Præterea grande armarium in angulo vidi, in cujus ædicula erant Lares argentei.* Juvenalis,

——— *Si quod spectabile signum,*
Si quis in ædicula Deus unicus. ———

Tertullianus in de Idolol. *Si aram, si templum, si ædiculam ejus instruxeris.* Minuc. Octavio, *Et cùm homo laxiùs maneam, intra unam ædiculam vim tanta majestatis includam?* Apuleius 3. *In ipso ferè meditullio, Hippona Dea simulacrum residens ædicula:* ubi malè Vir summus Lipsius *sedicula* reponebat. Arnobius, suprà ad cap. 17. adductus, *tuguriola, cellulas, conclavia* hoc argumento dixit. Ἀργυροῦς heic διακριτικῶς sume: fiebant enim etiam è ligno nonnunquam nugamenta ista. Herodotus, Τὸ δὲ ἄγαλμα ἐὸν ἐν νηῷ μικρῷ ξυλίνῳ κατακεχρυσωμένῳ περιεκομίζουσι. Talis forsan & Hipponæ effigies, non inaurata tamen. In Græco Esaiæ 44. οἰκίσκον κέδρους.

Com. 25. Οὓς συναθροίσας, καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, &c.] Id est, ὁμοτέχνους, vel συντεχνίτας. Confer quæ de zelotis Judæis suprà 17. 5. Non dubito autem veriorem hujus loci lectionem esse quæ in vetusto Bezæ exemplari erat, Οὗτος συναθροίσας τοὺς π. τ. τ. ἐργάτας. Sic

& post nomen proprium, Matth. 27. 58. Joh. 1. 6. & 3. 2. suprà hîc 18. 25. & alibi.

Ibid. Ἄνδρες] Idem antiquus codex, Ἄνδρες συντεχνῖται. ut pleniùs, ità & forsan rectiùs quàm vulgati libri. Sic sæpius, cum adjuncto, ἄνδρες, in sermonis exordio. Vide suprà 1. 11. & 2. 14, 22, 29, 37. & 3. 12. & 5. 35. & 7. 2. & 13. 16, 26. & 15. 7, 13. & 17. 22. & 21. 28. & 22. 21. & 23. 1. & 28. 17. & infrà hoc ipso cap. com. 35.

Ibid. ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι] Quæ certè valde periclitabitur, nisi obstiterimus nebuloni isti, qui manu factos Deos non Deos prædicat. Apud Aristophanem, ubi in Senatulo fœminarum Euripides reus agitur, inter alias accusatrices ejus quædam procacior & petulantior surgit, cúmque quàm contentè potest his dictis onerat. Hucusque (à morte mariti mei) coronis Deorum texendis meipsam cum quinque parvulis vix ægre alui:

> Νῦν δ' αὖ οὗτος ἐν ταῖσιν τραγῳδίαις ποιῶν
> Τοὺς ἄνδρας ἀναπέπεικεν οὐκ εἶναι θεούς·
> Ὥστ' οὐκέτ' ἐμπολῶμεν οὐδ' εἰς ἥμισυ.

Simillimo hîc scrupulo Demetrius vellicatur; quod illa detrimentum passa est, hic nè patiatur timet. Scitis, ô socii, inquit, hoc quæstu non victum tantùm suppetere nobis, sed & vitam nostram abundanter instrui: proculdubio vel omnis, vel magnam partem hic proventus evanescet, si exitialem doctrinam istam latiùs evagari patimur. Ergò pro lucro (quod Dea nobis) pugnemus fortiter. Ecce quàm verum quod olim Epictetus, Ὅπου τὸ συμφέρον, ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβές. Vide Jobi 1. 9. & suprà 16. 19, 20, 21.

Com. 26. Καὶ θεωρεῖτε, &c.] Simile Joh. 12. 19. vide. Virgilius,

> *Anna, vides toto properari littore circum:*

ubi Servius, *Quasi diceret, ipsa tibi crede: & est major vis affirmantis cùm dicit, Vides.* Confer quod infrà 21. 20. Sic 1 Cor. 1. 26. βλέπετε· & Hebr. 3. 19. βλέπομεν.

Com. 27. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς] Sub obtentu Dianæ numinis velificatur lucro: aptè sanè, & ut νομίζοντα πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν decebat. Frequens secutis seculis fuit querela ista, invidiæ in Christiani nominis cultores concitandæ. Arnob. *Aruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates, & nunquam non vani concinnavere fanatici: qui nè suæ artes intereant,* (qui metus hîc Demetrium agitabat) *ac nè stipes exiguas consultoribus jam raris excutiant, &c. Negliguntur Dii, clamitant: atque in Templis jam raritas summa est. Jacent antiquæ derisui ceremoniæ, & sacrorum quorundam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt.* Jupiter de Epicuro apud Lucianum, Καὶ ὁ κίνδυνος (nota vocem hîc à Luca positam) οὐκ εὐκαταφρόνητος, εἰ ταῦτα ἄνθρωποι πεισθῶσιν αὐτῷ,) Deorum nempe terras non regi providentiâ) ὥστ' ἀστεφάνωτοι μὲν ἡμῖν οἱ ναοὶ ἔσονται, ἀκνίσωτοι δὲ αἱ ἀγυιαί, ἄσπονδοι δὲ οἱ κρατῆρες, ψυχροὶ δὲ οἱ βωμοί, in Bis accus. Eandem Ejusdem querelam ibidem etiam in Icaromenippo habemus. Apuleius de Psyches formositate lib. 4. *Sacra Deæ* (Veneris) *deseruntur, templa deformantur, pulvinaria proteruntur, ceremoniæ negliguntur, & aræ viduæ frigido cinere fœdatæ.* In quibus omnibus locis videas clariùs & distinctiùs expressum, quod Lucas breviter dixit, τὴν μεγαλειότητα καθαιρεῖσθαι. Μέρος hîc non malè accipias pro κλῆρος. Philo lib. Quòd deter. insid. pot. Ζωγράφοις ζωγραφία, καὶ συνόλως τέχνη τῷ τεχνίτῃ λέγεται κλῆρος. Μεγαλειότης bene à Veteri redditur *majestas.* Apuleius 11. *Cum tota Numinis sui majestate.* Justinus lib. 8. *Quòd nihil sine majestate Numinis ejus, &c. gesserant.* ὑμῶν pro ἡμῖν legendum Vir maximus insinuavit nobis.

Ibid. ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται] Pausanias Messeniacis, Ἐφεσίαν Ἄρτεμιν πόλεις τε ὀνομάζουσιν αἱ πᾶσαι, καὶ ἄνδρες ἰδίᾳ θεῶν μάλιστα ἄγουσιν ἐν τιμῇ, cum seqq. Apuleius lib. 11. de eadem ista, *Cujus numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multijugo totius veneratur orbis.*

Com. 28. ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων] Aristides ἱερ. λόγ. 2. Ἐβόων δὲ, &c. Μέγας ὁ Ἀσκληπιός. Bacchæ de Libero Patre apud Euripidem, Θεὸς φανῇ μέγας.

Com. 29. Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως] A concitatione unius profligati nebulonis. Menander,

> Τὸ πιθανὸν ἰσχύει τῆς ἀληθείας ἔχει
> Ἐνίοτε μεῖζον, καὶ πιθανώτερον ὄχλῳ.

Vide suprà 17. 8. infrà 21. 27. Apud Quintilianum in Declamationibus ille, *Fallitur quisquis ullum facinus in rebus humanis publicum putat: persuadentium vires sunt, quicquid civitas facit: & quodcunque facit populus, secundùm quod exasperatur, irascitur.*

Ibid. ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον] Θέατρον *theatrum* interpretari malim quàm metonymicè *turbam.* Posidonius 5. Athenæi, Συλλαλήσαντες αὐτοῖς οἱ ὄχλοι, καὶ συνδραμόντες εἰς τὸ θέατρον, εἵλοντο τὸν Ἀθηνίωνα στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὅπλων. Apud Eunapium in Ædesio, Ὁ δὲ δῆμος, &c. εἰς τὸ θέατρον συνῄει. Idem de Proæresio, postquam defensionem peregisset suam, Ὁ δὲ ἀνθύπατος, καὶ δορυφόρων μετὰ πάντων τῶν δυνάμεων, ἐκ τοῦ θεάτρου παρέπεμψε. Cornel. Nepos de Timoleone, *Veniebat in theatrum, cùm ibi concilium populi haberetur, propter valetudinem vectus jumentis junctis.* Apuleius 3. *Cuncti consonâ voce flagitant, propter cœtûs multitudinem, quæ pressurâ nimiâ densitate periclitaretur, judicium tantum theatro redderetur.* Tacitus Histor. 2. de Vespasiano, *Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes, & in adulationem effusos alloquitur.* Ὥρμησαν hic Vulgato, *impetum fecerunt.* Ità in Glossario, Ὁρμῶ, *impetum facio,* &c.

Ibid. συνεκδήμους τοῦ Παύλου] Vetus, *comitibus Pauli,* Latinè, eruditè. Recentior, *sociis peregrinationis:* non enim (inquit) quisquis est *comes,* idem etiam συνέκδημος est. Verum hoc: at cùm quisquis συνέκδημος est, rectè *comes* dicatur, quid opus hîc sincerum vas incrustare? Maneat per me itaque antiqua interpretatio. Apuleianus ille de συνοδοιπόρῳ, vel συνεκδήμῳ suo, *Ecce janitor fidelissime, comes & pater meus, & frater meus, quem nocte ebrius occisum à me calumniabaris.* Glossarium vetus, Συνέκδημος, *comes.* Utuntur & Paulus hâc voce 2 Cor. 8. 19. Plutarchus, & Diodorus Siculus in Excerptis.

Com. 32. Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον] Infrà 21. 34. Ἄλλοι ἄλλο ἐβόων.

> ——————— *Undiq; clamor*
> *Dissensu vario magnus tendebat in auras.*

Apud D. Cassium, Διαιρεῖται καὶ στασιάζεται ὁ δῆμος· καὶ οἱ μὲν ταῦτα, οἱ δὲ ἐκεῖνα στασιάζομενοι. Themistius 12. Orat. Εἰς οὐδὲν τῷ τέλει τὰ αὐτὰ ὑπείληφεν, ἀλλ' ὁ μὲν τοδί, ὁ δὲ τοδί. Plinius lib. 3. Epist. 20. *Non tempus loquendi, non tacendi modestia, non deniq; sedendi dignitas custodiebatur: magni undique dissonique clamores.* Bene Quintilianus, *Nulli cùm coimus, sua cogitatio, sua mens, aut ulla ratio præstò est: aut habet ulla turba prudentiam singulorum.*

Com. 35. Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, &c.] Apuleius 11. *Tunc unus ex his, quem cuncti grammatea dicebant, &c.* Et bene Interpres vetus, *cùm sedasset turbam.* Idem Apul. 6. *Tunc unus, omnium sedato tumultu, placido sermone sic orsus est.* Salustius Jugurth. *Sedare metus, animos eorum mollire.* Gloss. *Sedavit,* κατέστειλεν. In alio Glossario, Καταστέλλω, *Sedo.* Suidas, Καταστείλας, ἀντὶ τοῦ καταστήσας. Ὁ δὲ τῇ χειρὶ καταστείλας τὸν θόρυβον αὐτῶν, &c. Heliodorus, Τὸ κλυδώνιον τοῦ δήμου κατέστειλε.

Ibid. τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν; &c.] Quasi diceret, *nemo planè:* sic 12. 7. ad Hebræos Scriptor, Τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; Aristophanes Pluto, Τίς ἂν, &c. ubi Scholiastes, Ἐπιτατικὸν τὸ σχῆμα, δι' ἐρωτήσεως ἀνεπιρρήτως ἐκφερόμενον, ἵν' ᾖ τὸ ΤΙΣ ταυτὸν τῷ ΟΥΔΕΙΣ. Talia illa,

> *Quis genus Æacidum? quis Troja nesciat urbem?*

Et

Et illa,

——— *Quis aut Eurysthea durum?*
Aut illaudati nescit Busiridis aras?

Hesychius, Τίς γὰρ; τίς δή;

Ibid. καὶ τοῦ Διοπετοῦς] Subaudiendum ἀγάλματος. Herodianus, Τὸ ἄγαλμα διοπετὲς, ὡς λέγουσιν. Plutarchus in Parall. Διοπετὲς Παλλάδιον. Cicero de Ennensis Cereris simulacro, *Erat tale, ut homines aut ipsam videre se Cererem, aut effigiem Cereris non humanâ manu factam, sed cœlo delapsam arbitrarentur.* Virgil. 2. Æn.

Corripiunt sacram effigiem ———

ubi Servius, *Quasi cœlo lapsam.* Idem 4. Eclogâ,

Jam nova progenies cœlo dimittitur alto.

Servius, *Ut videantur homines non ex mortalibus nati, sed ex Numinibus, & quasi cœlo lapsi.* Vide & Apocal. 21. 10.

Com. 36. δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν]

———*Motos componere fluctus.*

Sic apud Gregorium Nyssenum Orat. 3. in ultimum Christi adventum, κατεσταλμένη ἡσυχία.

Ibid. καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν] Lucianus Piscat. Ὑμεῖς δὲ βίαιον οὐδὲν τολμήσητε Vide suprà 5. 35. & quæ ibi notata. Congruè autem tumultus comprimitur hîc à Scriba. Poscebat ratio muneris ejus, (apud Græcos honesti, & inter magistratuum nomina non immeritò censendi) ut calidis incompositæ multitudinis postulatis aliquatenus adversaretur. Demosthenes 3. contra Aristogeit. Δεῖ τὸν πολιτευόμενον ὑπὲρ ἡμῶν, οὐχὶ τοῖς ἐξαίφνης μετ᾽ ὀργῆς πάθεσιν ὑμῖν συμπαρίστασθαι ἐπακολουθεῖν, ἀλλὰ τοῖς λογισμοῖς, καὶ τοῖς ὑπάρχουσι καιροῖς· τὰ μὲν γὰρ ταχὺ μεταπίπτειν εἴωθεν, τὰ δὲ διαμένειν. Adde Arriani locum ad Matth. 27. 23. citatum.

Com. 38. πρός τινα λόγον ἔχουσιν] Id est, πρός τινα τὶ ἔχουσι. Cicero Famil. 13. 53. *Si quid habebit cum aliquo controversiæ.* Sic infrà 24. 19. εἴ τι ἔχοιεν πρός με, vel (quod eodem cadit) πρός τινα πρᾶγμα ἔχοι. Sic 1 Cor. 6. 1. πρᾶγμα πρὸς τὸν ἕτερον ἔχων quod pòst, com. 7. κρίμα. Exodi 24. 14. κρίσις vertitur.

Ibid. ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν] Simillimè Horatius,

Si mala condiderit in quem quis carmina, jus est
Judiciúmque ———

Et apud Quintilianum Declam. 13. *Damnum accepisti? erat lex, forum: nisi si vos jure vindicari pudet.* Quæ cùm in sermone citarem Amplissimo Bignonino, adjecit pro divini ingenii sui acumine (quod nil tantum, nil tantulum fugit) videri hunc modum loquendi proverbialem fuisse: ut & hodie inter suos dicitur, *en France il y a bonne Justice.* Ex his locis porrò, & verbo ἄγονται, (quod de hominibus sine ullo more, sine exemplo diceretur,) apparet quantum lapsus fuerit qui voce ἀγοραῖοι, vel Judices vel Causidicos voluit intelligi. Idem & Veterem notat, qui *agoraius conventus forenses* vertebat. At Vetus forsan χρόνους vel καιροὺς subaudiit. Virgil.

Indicitque forum. ———

Ubi Servius, *Tempus & locum agendorum negotiorum definit, qui Conventus vocantur.* Sic in §. eadem. Instit. *Quibus ex caus. manum. non lic.* Theophilus *conventum* definit ῥητὸν χρόνον πρὸς δικῶν διάλυσιν ἐπινενοημένον, ἐν ᾧ οἵ τε δικασταὶ καὶ οἱ δικαζόμενοι συνίασιν ἐν τῇ ἐπαρχίαις. Strabo lib. 13. de Romanis, Ἀλλ᾽ ἕτερον τρόπον διέταξαν τὰς διοικήσεις, ἐν αἷς τὰς ἀγοραίας ποιοῦνται, καὶ τὰς δικαιοδοσίας· quanquam hi non de temporibus, sed diebus quibus lege agebatur: de quibus & Glossarii locus est, non semel ab Eruditis prolatus.

Ibid. ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις] *Neque enim singulis concedendum est quod per magistratum publicè fieri possit, nè occasio sit majoris tumultus faciendi.* l. 176. de reg. jur. Et in l. nulli. Cod. de Judæis, *Idcirco judiciorum vigor, jurisque publici tutela in medio constituta videtur, nè quisquam sibi ipse permittere ultionem valeat.* Quintilianus jam dicto loco, *Nos ideo magistratus legésque à majoribus nostris accepimus, nè sui quisque doloris judex sit: & assiduæ scelerum causæ se refellant, si ultio crimen imitabitur.* Apud Hesiodum est,

——— Διακρινώμεθα νεῖκος
Ἰθείῃσι δίκαις, αἵ τ᾽ ἐκ Διός εἰσιν ἄρισται.

Adde Apuleii locum jam statim allegandum.

Com. 39. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ] Ἔννομος (quæ & νόμιμος & κυρία) ἐκκλησία, opponitur (ut rectè hîc Recentior monuit) non συστάσει tantùm, sed & συγκλήτῳ. Vide Scholiasten Aristophanis ad Acharn. Apud Lucianum in Deorum concil. Ἐκκλησίας ἐννόμου ἀγομένης, &c.

Com. 40. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον] Apuleius 10. *Magistratus interim metu periculi proprii, nè de parvis indignationis elementis ad exitium disciplinæ civitatisque seditio procederet, partim decuriones deprecari, partim populares compescere, ut ritè & more majorum judicio reddito, & utrinque secus allegationibus examinatis, civiliter sententia promeretur; nec ad instar Barbaricæ feritatis vel tyrannicæ impotentiæ, damnaretur aliquis inauditus.* Similem & infrà 23. 10. providentiam vide.

Ibid. τῆς συστροφῆς ταύτης] *Concursus.* Horat.

——— *Fit clamor utrinque,*
Undique concursus ———

Sic infrà 23. 12. συστροφὴν ποιήσαντες. Hesychius, Συστραφέντες, συνελθόντες. In Excerptis Diod. Siculi, Ἠξεχέοντο κατὰ συστροφὰς ἐπὶ τὴν χώραν.

Ibid. ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν] Josephus Antiquit. 16. 5. de Agrippa, Τοιαῦτα εἰπὼν, διέλυσε τὸν σύλλογον. Achilles Tatius lib. 8. Ἐπὶ τούτοις διελύθη τὸ δικαστήριον. Diodorus Siculus lib. 17. Τὸ συνέδριον διαλύσας. Plutarchus in Phocione, Διαλύσαντες τὴν ἐκκλησίαν.

Κεφ. κ΄.

1. ΜΕτὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

2. Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

3. Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

4. Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος, Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος, καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος, καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

Versio Vulgata.

1. POstquam autem cessavit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus est ut iret in Macedoniam.

2. Cùm autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam:

3. Ubi cùm fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Judæis navigaturo in Syriam, habuítque consilium ut reverteretur per Macedoniam.

4. Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Berœensis, Thessalonicensium verò Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus, Asiani verò Tychicus & Trophimus.

5. Οὗτοι

5. Οὗτοι προσελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

5. Hi cùm præcessissent, sustinuerũt nos Troade.

6. Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα, ἄχρις ἡμερῶν πέντε· οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

6. Nos verò navigavimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

7. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον· παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

7. Unâ autem Sabbati cùm convenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis profecturus in crastinum, protraxítque sermonem usque in mediam noctem.

8. Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

8. Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati.

9. Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός.

9. Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, cùm mergeretur somno gravi, disputante diu Paulo, ductus somno, cecidit de tertio cœnaculo deorsum, & sublatus est mortuus.

10. Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν, εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

10. Ad quem cùm descendisset Paulus, incubuit super eum: & complexus dixit, Nolite turbari, anima enim ipsius in ipso est.

11. Ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

11. Ascendens autem, frangénsque panem & gustans, satísque allocutus usque in lucem, sic profectus est.

12. Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

12. Adduxerunt autem puerum viventem, & consolati sunt non minimè.

13. Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον· οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

13. Nos autem ascendentes navem, navigavimus in Asson, indè suscepturi Paulum: sic enim disposuerat ipse per terram iter facturus.

14. Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

14. Cùm autem invenisset nos in Asson, assumpto eo venimus Mitylenen.

15. Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου· τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

15. Et indè navigantes, sequenti die venimus contra Chium: & aliâ applicuimus Samum: & sequenti die venimus Miletum.

16. Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

16. Proposuerat enim Paulus transnavigare Ephesum, nequa mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecosten faceret Jerosolymis.

17. Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

17. A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit majores natu ecclesiæ.

18. Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

18. Qui cùm venissent ad eum, & simul essent, dixit eis, Vos scitis à prima die quâ ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscum per omne tempus fuerim,

19. Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων.

19. Serviens Domino cum omni humilitate & lacrymis, & tentationibus quæ mihi acciderunt ex insidiis Judæorum:

20. Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους·

20. Quomodo nihil subtraxerim utilium, quominus annunciarem vobis, & docerem vos publicè & per domos,

21. Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

21. Testificans Judæis atque Gentilibus in Deum pœnitentiam & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum.

22. Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·

22. Et nunc ecce alligatus ego spiritu, vado in Jerusalem: quæ in ea ventura sint mihi ignorans,

23. Πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.

23. Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes civitates mihi protestatur, dicens, quoniam vincula & tribulationes Jerosolymis me manent.

24. Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

24. Sed nihil horum vereor: nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodò consummem cursum meum & ministerium quod accepi à Domino Jesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.

25. Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

26. Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

27. Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

28. Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

29. Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου.

30. Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

31. Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

32. Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, τῷ Θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι, καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

33. Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

34. Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ᾽ ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

35. Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

36. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

37. Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου, κατεφίλουν αὐτόν·

38. Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

25. Et nunc ecce ego ſcio, quia ampliùs non videbitis faciem meam vos omnes, per quos tranſivi prædicans regnum Dei.

26. Quapropter conteſtor vos hodiernâ die quia mundus ſum à ſanguine omnium.

27. Non enim ſubterfugi, quominus annunciarem omne conſilium Dei vobis.

28. Attendite vobis & univerſo gregi, in quo vos Spiritus ſanctus poſuit epiſcopos, regere eccleſiam Dei, quam acquiſivit ſanguine ſuo.

29. Ego ſcio quoniam intrabunt poſt diſceſſionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi.

30. Et ex vobiſipſis exſurgent viri loquentes perverſa, ut abducant diſcipulos poſt ſe.

31. Propter quod vigilate, memoriâ retinentes quoniam per triennium nocte & die non ceſſavi, cum lacrymis monens unumquemque veſtrûm.

32. Et nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ ipſius, qui potens eſt ædificare, & dare hereditatem in ſanctificatis omnibus.

33. Argentum & aurum, aut veſtem nullius concupivi.

34. Ipſi ſcitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & his qui mecum ſunt, miniſtraverunt manus iſtæ.

35. Omnia oſtendi vobis, quoniam ſic laborantes, oportet ſuſcipere infirmos, ac meminiſſe verbi Domini Jeſu, (quoniam ipſe dixit,) Beatius eſt magìs dare quàm accipere.

36. Et cùm hæc dixiſſet, poſitis genibus ſuis oravit cum omnibus illis.

37. Magnus autem fletus factus eſt omnium: & procumbentes ſuper collum Pauli, oſculabantur eum,

38. Dolentes maximè in verbo quod dixerat, quoniam ampliùs faciem ejus non eſſent viſuri. Et deducebant eum ad navem.

Ad Cap. XX.

Com. 2. Λόγῳ πολλῷ] Ἐν λόγοις ἱκανοῖς, Euang. 23. 9.

Com. 6. ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε] Achilles Tatius lib. 5. etiam in navigandi argumento, Πέντε δὲ τὰς ἑξῆς ἡμέρας διανύσαντες, τὸ λοιπὸν ἥκομεν εἰς τὴν Ἔφεσον. Codex Vetus Cantabrigienſis (cujus variantes lectiones acceptas fero egregiæ comitatis, eximiæ eruditionis Viro Claudio Sarravio) habet, εἰς τὴν Τρωάδα πεμπταῖοι. Sic infrà 28. 13. δευτεραῖοι.

Com. 9. ὀνόματι Εὔτυχος] Rectius magíſque Analogicum Vir ſummus Εὐτυχὴς putat. Ego nil mutandum arbitror. Videtur hic juvenis fuiſſe è famulitio cujuſpiam. In corpore Inſcriptionum Vett. 179. 6. habemus *Eutychum Fontei*. & 335. 2, 3. *Eutychum Aug. Libertum*. Et apud Artemidorum 3. 39. inter ſervilia nomina, Καρπὸν, Ἐλπιδοφόρον, Εὔτυχον.

Ibid. καταφερόμενος ὕπνῳ] Εἰς ὕπνον καταφέρεσθαι etiam Lucianus dixit. Plutarch. in Parallelis, Εἰς ὕπνον κατηνέχθη· & Parthenius in Eroticis, cap. 10. εἰς ὕπνον καταφέρεσθαι.

Ibid. διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, &c.] Sic vulgò rectè diſtingui, & falli Eraſmum, qui illa ἐπὶ πλεῖον, non ad διαλεγομένου, ſed ſequentia κατενεχθεὶς, &c. referri voluit, evincunt hæc infrà 28. 23. de eodem Paulo, Πείθων αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, &c. ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

Ibid. ἀπὸ τοῦ τριστέγου] Juvenalis 3,

—— *Tabulata tibi jam tertia fumant.*

Scholiaſtes, *Superiora tecta*, & (lego *quæ &*) *triſtega*. Gloſſæ Vindocinenſes MS. in S. Script. *Triſtega*, *tricamerata*. Artemidorus 4. 48. τριστέγην dixit. Servius ad Æn. 3. *Olim domus de tabulis fiebant: unde hodie in ædificiis ſurgentibus primum & ſecundum tabulatum dicimus: ſummum autem quod tectum ſuſtinet.* Vetus heic, *de tertio cœnaculo*. Vide ſuprà ad 1. 17. dicta.

Com. 11. ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν] Poſt ἱκανὸν, ſupple χρόνον· ut & 23. 8. in Euang. Plena locutio ibidem 8. 27. Τὸ οὕτως hoc loco ponitur, non ut Joh. 4. 6. ſed nota eſt rei factæ. In Colloquiis veteribus, Ἔγραψα ἐμὸν ὄνομα, καὶ οὕτως ἐσιώπων. Plutarchus Apophtheg. Reg. Πάντων τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρὸς καταπλαγέντων, ὅτι τὶ Ἀντιόχου ποιήσειν ὁμολογοῦντος τὰ δοκοῦντα Ῥωμαίοις, οὕτως ἠσπάσατο καὶ περιέπτυξεν αὐτὸν ὁ Ποπίλλιος.

Simili

Simili acceptione occurrit Joh. 8. 59. suprà hîc 17. 33. infrà 27. 17. & 28. 14. quibus locis Recentior *ità*, & *ità demum* vertit: cùm interim *sic* particula Antiquiori satisfecerit. Servius ad Æn. 3. *Bono usus est ordine, ut prius averteret mala*, SIC *optanda conciliaret*. Idem ad Æneid. 11. *Secundùm quem ritum Æneas inducitur antè operam dare sacrificiis, & SIC ad sociorum*, &c. *sepulturam reverti*, Apuleius 9. *Atq; ibi venditoribus traditâ merce, dorsum meum insidens, SIC redire.*

Com. 15. παρεβάλομεν εἰς Σάμον] *Appulimus, applicuimus.* Aristophanes Ranis, Παράβαλε. Scholiastes, Ἀντὶ τοῦ, ὅρμισον τῇ γῇ τὴν ναῦν.

Ibid. καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.] Quamvis Trogyllii diversati essent, postridie quàm à Samo solverant, Miletum appulerunt. Appositè in Floridorum fragmentis Apuleius, *Samos Icario in mari modica Insula est, exadversum Miletos, ad Occidentem ejus sita, nec ab ea multo pelagi dispescitur: utrumvis* (melius *utrovis*) *clementer navigantem dies alter in portum sistit. Diem* hic Scriptor *alterum*, Lucas ἐχομένην dixit.

Com. 18. Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, &c.] Ut proficiscendi Paulus heic consilio sumpto, ità è vita discedendi P. Atticus amicos suos apud Cornelium Nepotem & advocat, & alloquitur. Vacanti locus inspiciatur sub finem libri. Cum isto autem, & tribus proximè sequentibus versiculis, qui duodecim priora commata capitis 2 primæ ad Thessal. Epistolæ attentè curiosèque consuluerit, jucundam magnámque lucem videbit huic loco exoriri.

Com. 20. Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν] Eorum quæ ad salutem vestram conducere arbitrabar, nil vos celavi. Sic Philo libris, Quis rer. divin. hær. Et, de ad Caium legatione, φέρω, μηδὲν ὑποστειλάμενος. Suidas, Ὑποστειλάμενος, ὑποκρυψάμενος. Hesychius, Ὑπεστειλάμην, παρῃτησάμην. Josephus Bell. Jud. 6. ult. Οὐκ ἂν ὑπεστειλάμην εἰπεῖν ἅ μοι τὸ πάθος κελεύει. Ait Paulus, μηδὲν τῶν συμφερόντων. Demosthenes Olynth. 1. Οὐ μὴν οἶμαι δεῖν τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν σκοποῦντα, ὑποστείλασθαι περὶ ὧν ὑμῖν συμφέρειν ἡγοῦμαι. Plutarchus, Quomodo adulator ab amico, &c. Μηδὲν ὑποστειλάμενος μηδ' ἀποσιωπῶν τῶν συμφερόντων. Agrippa (apud eundem Josephum) ad Judæos, 2. 16. Μαρτύρομαι, &c. ὡς οὐδὲν τῶν σωτηρίων ὑμῖν καθυφηκάμην. Philo ubi suprà, de Silano Imp. Caii monitore, Μηδὲν ἐπικρυπτόμενος τῶν εἰς βελτίωσιν καὶ ὠφέλειαν ἠθῶν, καὶ βίου, καὶ ἡγεμονίας.

Com. 22. δεδεμένος τῷ πνεύματι] Tres video interpretationes locutionis istius. Una est Camerarii & Bezæ, qui πνεῦμα hîc de *Spiritu sancto* accipiunt: nimirum ut illius impulsu se Paulus proficisci dicat. Altera est inclytissimæ memoriæ Viri H. Grotii, qui πνεύματι δεσμεῖσθαι exponit, *spiritu vincula præsentire*: futura nempe cernere quasi præsentia. Cui favet 1 Thes. 3. 4. ejusdem Pauli oratio similis. Tertia est Clariss. longéque doctissimi D. Heinsii, qui Paulum non tantùm vincula præsensisse concedit, sed & indè contristatum spiritu, & quasi constrictum fuisse; id enim illi sonat illa Græca locutio. Atque ego quidem, ut posteriores sententias istas laude prosequendas puto, ità primæ, saltem impræsentiarum, videor libentiùs accedere: sic enim suprà (præter locum 19. 21. ab aliis adductum) etiam 13. 4. video ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐκπεμφθέντες occurrere; Matth. 4. 1. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος Luc. 2. 27. ἐν τῷ πνεύματι ἔρχεσθαι (quod ibid. 4. 14. ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος) & Gal. 2. 2. κατ' ἀποκάλυψιν ἀναβαίνειν. Quibus locis (de motu ac migratione itidem ut ille in quo versamur agentibus) impulsum sancti Spiritûs notari, mihi clarum videtur. Apuleius *instingui* dixit, etiam de itinere loquens, *Paucisq; pòst diebus, Dea potentis instinctu, &c. Romam versus profectionem dirigo.* Quæ verba non leve fulcrum nostræ conjecturæ supponunt. Sic è converso suprà hîc 16. 6. κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ λαλῆσαι, & ibid. Com. seq. οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα.

Ibid. τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς] Similis Heb. 11. 8. Abrahami obedientia, Καλούμενος, ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν, &c. μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

Com. 23. κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον, ὅτι δεσμά με, &c.] Puto metathesim esse, pro λέγον, ὅτι κατὰ πόλιν δεσμά με, &c. ut sensus sit, Etiam nunc video me nullam ferè civitatem transiturum, in qua aut vincula aut vinculis prævia non exspectant me. Μένειν hîc, ut Latinis *manere*, pro *exspectare*. Vide Servium ad Georg. 1.

Com. 24. Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, &c.] Asinius Pollio apud Ciceronem Famil. 10. 31. *Nec periculum est quod pro libertate aut refugiam, aut deprecer.* Suidas, Οὐδενὸς λόγον ἔχω, ἀντὶ τοῦ, φροντίζω. Vide suprà ad 15. 26. dicta.

Ibid. οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν μου τιμίαν ἐμαυτῷ ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς] Neque vitæ dispendium æstimo, dum quod superest vitæ prout decet insumpsero. Vide infrà 21. 13. Luc. 22. 33. Rom. 8. 18. Phil. 2. 17, & 30. Cicero Famil. 7. 3. *Pudori malui famaque cedere, quàm salutis meæ rationem ducere.* Demosthenes de Philippo Macedone, Τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον· πᾶν ὅ, τι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ Τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, ὥστε λοιπὸν μετὰ δόξης ζῆν. Interpres vetus heic vertit, ac si pro τιμίαν ὁμότιμον fuisset: at rectiùs cum Viro maximo subaudias οὕτως. Δρόμον, ut & 2 Tim. 4. 7. satis notâ metaphorâ. Terentius,

——— *Propè jam excurso spatio:*

ubi Donatus, *Ad calcem, & prope ipsos decursus metásq; vivendi.*

Ibid. καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον] Locum à Duce acceptum meo, nullo vitæ discrimine derelinquam. Strenui boníque militis constantiam spondet. Salustius Catilin. *Quem quisq; locum pugnando vivus ceperat, eum amissâ animâ corpore tegebat.* Justinus lib. 9. *Adversis vulneribus omnes loca quæ tuenda à Ducibus acceperunt, morientes corporibus texerunt.* Διακονία dicto ad Philippenses 2. 17. loco est Χειρὸς ἔργον 2 Tim. 4. 5. εὐαγγελιστοῦ ἔργον· ubi & vocem διακονίας habemus.

Com. 26. Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ, &c.] Formula profitendi innocentiam suam, Matth. 27. 24. suprà hîc 18. 6. & in Susannæ historia. Apud Achillem Tatium lib. 6. Καθαρὸς εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν Μελίτης Κλειτοφῶν. Habet & emphasin suam illud, ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ. Ità Latini,

Possúmne ego hodie ex te exsculpere verum?

Et,

——*Nunquam hodie moriemur inulti.*

Glossarium, Τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, *hodiernâ die.*

Com. 28. Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, &c.] 1 Pet. 5. 2. Sic idem Paulus 1. 4. 16. ad Timotheum, Ἔπεχε (i. πρόσεχε) σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ.

Com. 29. λύκοι βαρεῖς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου] Quales de quibus Ovidius,

——*Vix sunt homines hoc nomine digni:*
Quámq; lupi sævæ plus feritatis habent.

De hujusmodi, (qui & forsan hunc locum in mente habuit) Orat. 3. Julianus, Ἀρπακτῆρες καὶ λυμεῶνες τοῦ ποιμνίου καὶ κυνῶν οἱ φαυλότατοι, τὴν αὐτῶν φύσεως καὶ τροφῆς ἐπιλαθόμενοι, καὶ ἀντὶ σωτήρων καὶ προαγωνιστῶν, δηλήμονες. Maximus Tyrius Dissert. Quid sit scientia, Κῦρος μὲν ἡγεῖτο Περσῶν ὡς ποιμὴν θρεμμάτων, σώζων τὸ αἰπόλιον, καὶ τρέφων, &c. Καμβύσης δ' ἦν, καὶ αὖθις Ξέρξης, ἐκ ποιμένων ἀγαθῶν πονηροὶ λύκοι. Bato Dux Pannonum rebellium Romanis cur defecisset interrogantibus, Ὑμεῖς τούτων αἴτιοι· ἐπὶ τὰς ἀγέλας ὑμῶν φύλακας οὐ κύνας, οὐδὲ νομέας, ἀλλὰ λύκους ἐπέμπετε, (apud Dion. Cass. lib. 56.) Autor 4. ad Herennium, *Cùm canes funguntur officiis luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus?* Μὴ φειδόμενοι puto μείωσιν esse, nec aliud quàm quod Matth. 23. 14. κατεσθίειν· jam & lupis quid proprium magis?

Com. 30. λαλοῦντες διεστραμμένα] Ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, ut 2 Pet. 2. 1. διχοστασίας καὶ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ἐμάθετε ποιοῦντες,

Rom. 16. 17. παρέχοντες ὑμᾶς, καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον μεταστρέψαι θέλοντες, Gal. 1. 7. Ἀδίκων ἀνδρῶν σκολιοὺς λόγους etiam Theognis dixit. In Græco Prov. 8. 8. σκολιὸν ῥῆμα· ubi Vetus, ut & hîc, *perversum*.

Com. 31. νύκτα καὶ ἡμέραν, &c. νουθετῶν ἕνα ἕκαστον] Vide Col. 1. 28. Philo in de Ling. confus. Νουθετῶν, σωφρονίζων, οὐ μεθ' ἡμέραν μόνον, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ· id est, ἀδιαλείπτως. Vide 2 Tim. 1. 3. ubi ἀδιαλείπτως junguntur. Virgil.

Noctes atque dies ——

Servius, *Omni tempore*.

Com. 32. παρατίθεμαι ὑμᾶς τῷ Θεῷ τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι] Supple ὑμᾶς. Vide & suprà 9. 31. Eâdem hâc metaphorâ video & Senecam usum, *Patientem laboris, voluptatibus alienum: quantúmque imponere illi avunculus, &, ut ità dicam, inædificare voluisset, laturum*, ad Marc. cap. 2. de Marcello Octaviæ filio. Παρατίθεμαι τῷ Θεῷ hîc, ut suprà 14. 23. Τῷ δυναμένῳ, &c. Beza ad τῷ Θεῷ refert, quod non displicet. Vide Judæ Epist. com. 24. Et hoc est quod 2 Cor. 9. 8. idem Paulus dixit, Δυνατὸς ὁ θεὸς πᾶσαν χάριν εἰς ὑμᾶς περισσεῦσαι, pro quo hîc ἐποικοδομῆσαι. Erasmus illa verba cum τῷ λόγῳ junxit: cui favent quæ 2 Tim. 3. 15. & Jacobi 1. 21. occurrunt.

Ibid. καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις] Κληρονομία hîc est quod suprà 8. 21. μερὶς καὶ κλῆρος. Vide Ephes. 5. 6. Apoc. 20. 6. Contrarium ejus quod hîc dicitur est Matth. 24. 57. τὸ μέρος μετὰ τῶν ὑποκριτῶν τιθέναι. Vide Euripidis locum suprà ad 8. 21. adductum. Hæc scripseram, cùm in mentem venit locus infrà 26. 18. ubi disertè in eadem qua hîc locutione κλῆρος, non κληρονομία est.

Com. 33. Ἀργυρίου, ἢ χρυσίου, ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα]

—— *Non me ullius domus anxia culpat,*
Aspectántve truces obliquo lumine nati.

Οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, 2 Cor. 7. 2. Solent autem qui post aliquod temporis intervallum alicunde discessuri sunt, sic testari abstinentiam suam. Hieronymus sub profectionem suam à Roma respondens obtrectatoribus suis, *Dicant, quid unquam in me aliter senserint quàm Christianum decebat? pecuniam cujuspiam accepi? munera vel parva vel magna non sprevi? in manu mea æs alienjus insonuit?* Gracchus apud Gellium Provinciâ discessurus, *Ità versatus sum in Provincia ut nemo posset verè dicere, assem aut eo plus in muneribus me accepisse:* & statim, *Itaque, Quirites, cùm Româ profectus sum, zonas quas plenas argenti extuli, eas ex Provincia inanes retuli: alii vini amphoras quas plenas tulerunt, eas argento plenas domum reportaverunt.* Arrianus 3. 7. inter boni Rectoris notas ponit, ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, καλὴν γυναῖκα αὐτῷ μηδεμίαν ἢ τὴν ἑαυτοῦ φαίνεσθαι, καλὸν ἀργύρωμα μηδὲν, μηδὲν χρύσωμα. Cicero Offic. 2. *Nulla in re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui Reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ.* Idem ad Q. Fratrem, *Præclarum est summo cum imperio fuisse in Asia triennium, sic ut nullum te signum, nulla pictura, nullum vas, nulla vestis, nullum mancipium, nulla forma cujusquam, nulla conditio pecuniæ, &c. ab summa integritate continentiáque diduxerit.*

Com. 34. ταῖς χρείαις μου ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται] Servum ad manus non habui, ipsæ manus meæ servierunt mihi. Cicero De N. D. 2. *Operis hominum, id est, manibus, cibi varietas invenitur & copia.* Vide 1 Cor. 4. 12. Eph. 4. 28. & 1 Thes. 4. 11. Αὗται heic δεικτικῶς. Apuleius 2. *Ego te, Luci, meis istis manibus educavi.* Idem 5. *Cùm ejus comas, quas istis manibus meis subindè aureo nitore perstrinxi, deraserim.* Et 6. *Quódque inter istas meas manus creverit.* Item 11. *Per istas meas manus sacrorum arcanis insinueris.* Sed notabile est Abdolonymum pauperem illum apud Q. Curtium ipsissimo quo hîc Paulus modo locutum. *Hæ manus suffecere* (inquit) *desiderio meo.* Alius Declam. 4. apud Quintilianum, *Ut hæ laudatæ manus nec ad quotidianæ vitæ ministeria sufficiant.* Philostratus de Palamede, Εἴπονλος ποτὲ πρὸς αὐτὸν Ἀχιλλέως, Ἀγροικότερος τοῖς πολλοῖς φαίνῃ ὅτι τὸν θεράποντα μὴ κέκτησαι. Τί οὖν ταῦτα, ἔφη, ὦ Ἀχιλλεῦ; τὼ χεῖρε ἄμφω προτείνας. Notetur etiam de manibus quàm propriè ὑπηρετεῖν dictum. Cicero ubi suprà, *Manus artium ministras*. Val. Maximus, *Pertæsus dexteram suam, quòd ejus ministerio in cæde Regis uti nequisset.* Apuleius de νεκροπάστοις loquens, *Torquebitur cervix, nutabit caput, oculi vibrabunt, manus ad ministerium præstò erunt.* Seneca cap. 24. ad Marciam, *Ossa circumvoluta nervis, & obductam cutem, vultúmque, & ministras manus.* Sic Arnobius libb. 2, & 3. *manus ministras* dixit. Repete Quintiliani locum jam proximè citatum. Victor Uticensis 2. *In quorum contubernio quidam fuit aridam manum habens, quæ per annos quamplurimos nullum ei obsequium præstiterat:* id est, *ministerium*. Hinc victum manibus comparantes, χειρογάστορες, χειρόβοσκοι, & ἀποχειροβίωτοι dicti. Hesychius, Χειρόβοσκον, τὸν διὰ τῶν χειρῶν ζῶντα. Idem, Χειρογάστορες, οἱ διὰ τῶν χειρῶν ζῶντες. Onomast. vetus, *Mechanicus*, Ἀποχειρόβιωτος. Addit hîc Paulus, καὶ τοῖς μετ' ἐμοῦ οὖσι. Epiphanius Hæres. 80. Πάντων τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων τῶν εἰς δικαιοσύνην καμνόντων ταῖς ἰδίαις χερσὶν, εἰς τὸ ἐπαρκεῖν καὶ τοῖς ἐνδεομένοις. Vide & Eph. 4. 28.

Com. 35. οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων] Ἀντιλαμβάνεσθαι est, *ruiturum fulcire*: vel, *quasi manu protentâ lapsurum sustentare.* Sic. 2. 6. Sirachides. Herodianus 2. Ἐκλιπαρούντες (Nigrum scilicet) τῶν πραγμάτων ἀντιλαμβάνεσθαι. Ubi dilutè accuratissimus Interpres Politianus, *ut Rempublicam capesseret.* Vertas, *ut fessas labentésque res*, vel, *Rempublicam, sustentaret.* Metaphoricè ad inanima transfertur. Hinc salem τῶν ὀπτῶν φθορὰν φερομένων ἀντιλαμβάνεσθαι, *subsidio esse, impedire nè corrumpantur*, Plutarchus in Symposiacis dixit. Est hîc τῶν ἀσθενούντων ἀντιλαμβάνεσθαι, quod 1 Thess. 5. 14. τῶν ἀσθενῶν ἀντέχεσθαι. Simile Rom. 15. 1. τὰ τῶν ἀδυνάτων ἀσθενήματα βαστάζειν. Ἀσθενείας (ut Rom. 4. 19. & 14. 1.) τῇ πίστει intellige. Videntur autem hæc Pauli verba ad antecedentes versiculos 28, 29, 30. ubi de periculis ex ψευδοδιδασκάλων tortiloquiis Christiano gregi impensuris agit. Κοπιῶντας, ad proximè antecedentia & subsequentia referenda.

Ibid. μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν] Artemidorus 4. 3. Τῷ περὶ τῆς προκοπῆς φροντίζοντι δωρεῖσθαι καὶ διδόναι κρεῖττον ἢ λαμβάνειν. Interpres optimus Nicomacheorum, 4. 1. Μᾶλλον δοκεῖ ἀρετῆς εἶναι τὸ εὖ ποιεῖν ἢ τὸ εὖ πάσχειν. Julianus 2 Panegyrico, Λαβεῖν τοῦ διδόναι πολὺ καταδεέστερον. Eodem sensu Lagi filius Ptolemæus dixit ἄμεινον εἶναι πλουτίζειν ἢ πλουτεῖν, apud Ælianum, Var. Histor. 13. 13. In vet. Mimo,

Pulcrum est præstare cuncta, nihil exigere.

Salustius Jugurth. *Beneficia invitus accipere, sed ea properantiùs quàm æs mutuum reddere: ipse ab nullo repetere: magis id laborare ut illi quamplurimi deberent.* Et in Catilinario, de primævo Rom. populo, *Optimus quisque, &c. sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare malebat.* Apud Plutarchum Lycurgus, quòd latrantem sycophantam argento objecto placasset, petulanter insectatus, Εἶτα (inquit) ποῖός τις ὑμῖν δοκῶ εἶναι πολίτης, ὃς τοσοῦτον χρόνον τὰ δημόσια παρ' ὑμῖν πράττων, δίδους μᾶλλον ἢ λαμβάνων ἀδίκως εἴλημμαι;

Com. 37. Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων] Ut in ejusmodi separationibus evenire amat. Achilles Tatius 5. Ὁ Μενέλαος μέχρι τῶν λιμένων ἐλθὼν, καὶ ἀσπασάμενος, &c. ἀνεστράπετο αὖθις, &c. ἅμα δακρύων ἐμπεπλησμένος· καὶ ἡμῖν δὲ πᾶσι κατεφέρετο δάκρυα. Paterculus 2. *Quæ digredientium à tanto Viro omnium lacrymæ!* Plin. Panegyr. *Quam ego audio confusionem tuam fuisse, cùm digredientem prosequereris!* & statim, *Nec sustinuisti recedentem non etiam atque etiam votis, lacrymis sequi.* Cornel. Nepos, ubi de Attico tranquillatis rebus Romam remigrante, *Quem diem sic universa civitas Atheniensium prosecuta est, ut lacrymis desiderii futuri dolorem indicaret.* Horatius,

Flentibus hic Varius discedit mœstus amicis.

Virgilius,

Exoritur procurva ingens per littora fletus:
Complexi inter se noctémque diémque morantur.

Vide

Vide Sciptorem Tobiæ cap. 4. Heliodorum & Herodianum jam statim adducendos.

Ibid. ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου, κατεφίλουν αὐτὸν] Ad sensum Plinius jam dicto Panegyrici loco, *Nec temperasti tibi quominus exeunti in littore amplexus osculum ferres.* Vide & infrà 21. 6. ad locutionem Genes. 34. 4. Προσέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Adde & quæ 15. 20. in Euangelio.

Com. 38. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον] Herodianus 6. Ἀλλ' οὐδὲ τῆς δημοσίας ἦν τις ὃς ἀδακρυτὶ προέπεμπεν αὐτόν. Heliodorus 5. Προέπεμπεν αὐτὸν ἄχρι τῆς νεὼς, ἐπιδακρύων πλεῖστα. Προπέμπειν hîc (& infrà 21. 5) est *comitari, deducere:* alibi (ut ad Titum 3. 13. & in Epist. Joannis tertia) valet, *quæ usui sunt itineri, sufficere: præsidiis ad viam commodis instruere*, quod infra 28. 10. ἀναγομένοις τὰ πρὸς τὴν χρείαν ἐπέθεντο.

Κεφ. κα'.

1. Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

2. Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

3. Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

4. Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

5. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν προσηυξάμεθα.

6. Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

7. Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

8. Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἤλθομεν εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ (τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ) ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

9. Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

10. Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος.

11. Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

12. Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

13. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14. Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γινέσθω.

15. Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

16. Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες, παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

17. Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

Versio Vulgata.

1. CUM autem factum esset ut navigaremus, abstracti ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & indè Pataram.

2. Et cùm invenissemus navem transfretantem in Phœnicem, ascendentes navigavimus.

3. Cùm apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram, navigavimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim navis expositura erat onus.

4. Inventis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, nè ascenderet Jerosolymam.

5. Et expletis diebus profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum uxoribus & filiis usque foras civitatem: & positis genibus in litore, oravimus.

6. Et cùm valefecissemus invicem, ascendimus navem: illi autem redierunt in sua.

7. Nos verò navigatione explicitâ à Tyro descendimus Ptolemaidam: & salutatis fratribus, mansimus die unâ apud illos.

8. Aliâ autem die profecti, venimus Cæsaream. Et intrantes domum Philippi Euangelistæ, qui erat unus de septem, mansimus apud eum.

9. Huic autem erant quatuor filiæ virgines, prophetantes.

10. Et cùm moraremur per dies aliquot, supervenit quidam à Judæa propheta, nomine Agabus.

11. Is cùm venisset ad nos, tulit zonam Pauli: & alligans sibi pedes & manus dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt in Jerusalem Judæi, & tradent in manus Gentium.

12. Quod cùm audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, nè ascenderet Jerosolymam.

13. Tunc respondit Paulus, & dixit, Quid facitis, flentes & affligentes cor meum? Ego enim non solùm alligari, sed & mori in Jerusalem paratus sum propter nomen Domini Jesu.

14. Et cùm ei suadere non possemus, quievimus, dicentes, Domini voluntas fiat.

15. Post dies autem istos præparati, ascendebamus in Jerusalem.

16. Venerunt autem & ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum (apud quem hospitaremur) Jasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

17. Et cùm venissemus Jerosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον· πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

19. Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

20. Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

21. Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους· λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

22. Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν· ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

23. Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν, Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν.

24. Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν· καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ἃ κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

25. Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

26. Τότε ὁ Παῦλος, παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

27. Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν,

28. Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

29. (Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος.)

30. Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

31. Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρας ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ.

32. Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ, ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

33. Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

34. Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

35. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

18. Sequenti autem die introibat Paulus nobiſcum ad Jacobum, omnéſque collecti ſunt ſeniores.

19. Quos cùm ſalutaſſet, narrabat per ſingula, quæ Deus feciſſet in Gentibus per miniſterium ipſius.

20. At illi cùm audiſſent, magnificabant Deum, dixerûntque ei, Vides, frater, quot millia ſunt in Judæis qui crediderunt: & omnes æmulatores ſunt Legis.

21. Audierunt autem de te quia diſceſſionem doceas à Moyſe eorum qui per Gentes ſunt Judæorum: dicens non debere eos circumcidere filios ſuos, neque ſecundùm conſuetudinem ingredi.

22. Quid ergò eſt? utique oportet convenire multitudinem: audient enim te ſuperveniſſe.

23. Hoc ergò fac quod tibi dicimus, Sunt nobis viri quatuor, votum habentes ſuper ſe.

24. His aſſumptis, ſanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita: & ſcient omnes quia quæ de te audierunt, falſa ſunt, ſed ambulas & ipſe cuſtodiens Legem.

25. De his autem qui crediderunt ex Gentibus nos ſcripſimus judicantes ut abſtineant ſe ab idolis immolato, & ſanguine, & ſuffocato, & fornicatione.

26. Tunc Paulus aſſumptis viris, poſterâ die purificatus cum illis intravit in templum, annuncians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

27. Dum autem ſeptem dies conſummarentur, hi qui de Aſia erant Judæi, cùm vidiſſent eum in templo, concitaverunt omnem populum, & injecerunt ei manus,

28. Clamantes, Viri Iſraelitæ, adjuvate: hic eſt homo qui adverſùs populum & Legem & locum hunc omnes ubique docens, inſuper & Gentiles induxit in templum, & violavit ſanctum locum iſtum.

29. (Viderant enim Trophimum Epheſium in civitate cum ipſo, quem æſtimaverunt quoniam in templum introduxiſſet Paulus.)

30. Commotáque eſt civitas tota, & facta eſt concurſio populi. Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum: & ſtatim clauſæ ſunt januæ.

31. Quærentibus autem eum occidere, nunciatum eſt tribuno cohortis, Quia tota confunditur Jeruſalem.

32. Qui ſtatim aſſumptis militibus & centurionibus, decurrit ad illos. Qui cùm vidiſſent tribunum & milites, ceſſaverunt percutere Paulum.

33. Tunc accedens tribunus apprehendit eum, & juſſit eum alligari catenis duabus: & interrogabat quis eſſet, & quid feciſſet.

34. Alii autem aliud clamabant in turba. Et cùm non poſſet certum cognoſcere præ tumultu, juſſit duci eum in caſtra.

35. Et cùm veniſſet ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter vim populi.

36. Ἠκολούθει

36. Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

37. Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

38. Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας, καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

39. Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος, Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

40. Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

36. Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37. Et cùm cœpisset induci in castra Paulus, dicit tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?

38. Nónne tu es Ægyptius qui ante hos dies tumultum concitâsti, & eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?

39. Et dixit ad eum Paulus, Ego homo sum quidem Judæus à Tarso, Ciliciæ non ignotæ civitatis municeps. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.

40. Et cùm ille permisisset, Paulus, stans in gradibus, annuit manu ad plebem; & magno silentio facto, allocutus est linguâ Hebræâ, dicens,

Ad Cap. XXI.

Com. 1. Ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν] Quasi vi ab amicis avulsi, inquit Vir omnium celeberrimus: cui favent Ovidii ista,

Sævus ubi à puppi longo clamore magister
Dissipat amplexus, atque oscula fida revellit.

Sed simplicem heic verbo ἀποσπασθῆναι separationem denotari, evincit ejusdem Scriptoris hujus ille 22. 41. in Euangelio locus. Cui addas licet & 2 Maccab. 12. 10. illum, ἐκεῖθεν δὲ ἀποσπασθέντων σταδίους ἐννέα, &c. Plinius Paneg. *Quantum amares eum, desiderio expertus es, distractus separatúsque.*

Ibid. εἰς Πάταρα] Vetus feminino genere, *Pataram*: nec aliter Servius ad 4. Æneid.

Com. 2. Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθησαν] Apud Achillem Tatium lib. 2. Ὡς ἐπὶ τοῦ Βηρυτίων λιμένος ἤλθομεν, ἀναγόμενον σκάφος εὕρομεν, ἄρτι τὰ πρυμνήσια μέλλον ἀπολύειν· μηδὲν οὖν ἐρωτήσαντες, μετασκευαζόμεθα ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἐκ τῆς γῆς.

Com. 3. ἀναφανέντες, &c.] *Nauticum verbum, quoties cedente eo quo impeditur aspectus, aliquid patescit.* Sunt verba ejusdem Servii ad Æneid. 3. Idem ad ejusdem libri illa,

——Et angusti rarescent claustra Pelori,

Quia venientibus de Ionio, propter curvaturam littorum clausa videntur angustia, qua paulatim propinquantibus aperiri videntur. Sic contrà, *abscondere*, in eodem Virgilii libro,

——Celsas Phæacum abscondimus arces.

Seneca Epist. 70. *Prænavigamus vitam, &c. primùm pueritiam abscondimus, deinde adolescentiam, &c.*

Ibid. καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον] Elegans loquendi genus, quale & apud Philostratum, Ἐπορεύοντο τὴν εἰς τὰ ὄρη τείνουσαν, ἀριστερὰ τοῦ Νείλου, 6. 12. Apud Virgilium,

Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum.

Idem Æneid. 3.

Læva tibi tellus, & longo læva sequuntur
Æquora circuitu ——

ubi Servius, *Venientis personam respexit; nam de Ionio navigantes, si fretum* (Siciliæ) *petunt, dextrum teneant littus necesse est: sin aliàs, sinistrum.*

Ibid. ἐκεῖ γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον] Ut locum novo oneri recipiundo faceret. In Cebetis Thebani Tabula, Αἱ νῆες τὰ φορτία ἐξελόμεναι πάλιν ἀνακάμπτουσιν, καὶ ἄλλων τινῶν γεμίζονται. Id genus navis illa cujus infrà 27. 2. mentio.

Com. 6. ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, &c. ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια] Catullus,

Ad se quisque vago passim pede discedebant.

Philostratus 3. 15. de Gymnosophistis, Ἀσπασάμενοι τὸν Ἀπολλώνιον, ὑπέστρεψαν εἰς τὸ φροντιστήριον.

Com. 12. οἱ ἐντόπιοι] Id est, (ut Matth. 14. 35.) οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου.

Com. 13. Τί ποιεῖτε κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν;] Intempestivi affectûs increpatio. Ignatius ad Romanos, Παρακαλῶ ὑμᾶς, μὴ εὔνοια ἄκαιρος γένησθέ μοι. Tacitus Annal. 15. de Seneca morituro, *Simul lacrymas eorum* (adstantium) *modò sermone, modò intentior in modum coercentis ad firmitudinem revocat.* Horatius,

Quid me querelis exanimas tuis?

Psyche ad parentes suos ejus vicem dolentes, *Quid infelicem senectam fletu diutino cruciatis? quid spiritum vestrum, qui magìs meus est, crebris ejulatibus fatigatis? quid lacrymis inefficacibus ora fœdatis? quid laceratis in vestris oculis mea lumina?* Apud Statium Priscilla moriens, ad maritum flentem,

——Nec sævo concute planctu
Pectora, nec crucia fugientem conjugis umbram.

Ex istis vim intelligas τοῦ συνθρύπτειν, quod, nec incommodè ut puto, vertas *findere*. Plautus,

Heu cor meum & cerebrum, Nicobule, finditur,
Istius hominis ubi fit quaque mentio.

Bonâ heic autem emphasi τὴν καρδίαν μου. Ἔστι γὰρ δεινὸν ὃ μὴ οὕτως ἐστὶ δεινὸν ὡς δάκνειν καὶ ταράττειν τὴν καρδίαν· ὅ γε μὴν τῇ καρδίᾳ ταραχὴν ἐμποιήσειεν ἄν, τοῦτο ἀναμφιβόλως δεινότατον νομίζοιτο ἄν, Scholiastes ad Acharn. Aristoph. Simile 4. 18. in Euangelio τὴν καρδίαν συντρίβεσθαι. Suidas, Συνετρίβησαν τὰς ψυχαῖς· ἐθορύβησαν, συνεχύθησαν.

Ibid. Οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ, &c.] Idem 1. 29. ad Philippenses, Ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν. Vide & 1 Thess. 2. 8.

Com. 14. Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν] Curtius lib. 9. de Horata & Dioxippo, *Postero die, Rex, cùm etiam acrius certamen exposcerent, quia deterrere non poterat, destinata exsequi passus est.* Brutus ad Ciceronem de Antonio, Famil. 11. 13. *Cœpit petere à militibus ut se trans Alpes sequerentur: succlamatum est, sibi aut in Italia pereundum esse, aut vincendum. Cùm sustinere eos non posset, in posterum diem iter suum contulit.* Josephus Bell. Jud. 5. 10. de Vespasiano, Πολλὰ πρὸς αὐτοὺς (milites) διατεινάμενος, ἐξ ὧν διωθεῖτο τὴν ἀρχὴν, τελευταῖον, ὡς οὐκ ἔπειθεν, εἶκε τοῖς ὀνομάσασι.

Com. 15. ἀποσκευασάμενοι] Assentior lectionem ἐπισκευασάμενοι sequentibus. Sic Suidas, ἐπισκευάσασθαι ἐπιφορτίσασθαι exponit.

Com. 17. ἀσμένως ἐδέξαντο, &c.] Sic δέχεσθαι ἀσμένως, Arrianus in Epictetum dixit, Diodorus non semel in Excerptis; Siracides 2. 4. Philostratus 2. 13. Cebes in Tabula sua: Plutarchus in compar. Vitis: Laconicis, & Lacon. Apophthegm. Idem lib. Quod Philosopho cum Princip. &c.

ἀσμένως περιδέχεσθαι. Suprà 2. 41. ἀσμένως ἀποδέχεσθαι habuimus. Vide & quæ ad 17. 11. notata.

Com. 19. Ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον] Sic suprà 11. 4. καθεξῆς ἐκτίθεσθαι· ubi dicta vide.

Com. 22. Τί οὖν ἐστι;] Sic 1 Cor. 14, 15, & 26. Paulus: & Athenæi 6. Nymphodorus. Ad quam formam Latini, Seneca sæpius, Petronius, & ad Ciceronem Vatinius, *Quid ergò est?* dixerunt. Apuleius in Apologia & Floridis, *Quid igitur est?* Supplendum in his locutionibus videtur, *quod volo dicere*. Hoc ex Plutarcho elicere videor, apud quem plena exstat oratio, Τί οὖν (inquit) ἐστιν ὃ βούλομαι λέγειν; in de Lib. educ.

Ibid. πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν] Cogitemus an (ut suprà 15. 23, & 30.) ad consultandum; an verò, ut fieri amat, ad quid novum & insolitum. Sic suprà 2. 6. συνῆλθε τὸ πλῆθος. & 5. 16. τὸ πλῆθος συνήρχετο. Tale infrà hîc com. 30. λαοῦ συνδρομὴ ἐγένετο. Abest hîc etiam ante πλῆθος articulus: unde *concursum* potiùs quàm *convocationem* denotari conjicio.

Com. 23. Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες, &c. τούτους παραλαβών, &c.] Suggerit Beza ex uno veteri exemplari, εἰσὶν ἐν ἡμῖν, &c. eámque amplectendam lectionem existimat: at certum est receptam scripturam rectiorem esse. En è Virgilio simillimam locutionem, respondente etiam sequente membro, lib. 5.

Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes,
Hunc cape consiliis socium.———

Ubi Servius, *id est, habes. Jam hoc consilium est.* At non cepit Poetæ mentem, quod & alter hic ejusdem locus lib. 1. ostendit,

Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ:
Harum, quæ forma pulcerrima, Deiopeiam
Connubio jungam.———

Com. 24. ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστι] Eorum quæ de te rumor sparsit, nihil verum esse: supplendum enim ἀληθές. Sic sæpius apud Platonem vel in asseveratione vel in assensu, ἔστι ταῦτα. Ità & Cebes Thebanus. Vide & infrà 25. 11. Lucianus Nigrino, Ὁ δ' ἀκύων ἃ ἦν, (i. quæ vera erant) μεταξὺ ἐπαιδεύετο. Sequuntur & hanc formam Latini. Cicero Acad. 1. *Sunt, inquam, ista, Varro? éstne hoc quod dico?* Terentius,

Neque nihil, neque omnia hac sunt quæ dicis.

Tibullus,

———*Cætera cernet;*
Omnia de me uno sentiet esse nihil.

Quintilianus 4. 2. *Si nil exponimus, ea esse quæ adversarius dixit, & talia qualia dixit, credat* (Judex) *necesse est.* Hodiéque apud Gallos in usu est idem modus loquendi.

Ibid. στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων] Id est, στοιχεῖς κατὰ νόμον. Sic 1. 1. Philostratus, σοφίαν ταύτην βαδίζειν· & Plutarchus in Contra Stoicos, τὴν τῶν δογμάτων ὁδὸν βαδίζειν.

Com. 28. Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε] In Vespis Aristophanis, Ὦ Μίδα καὶ Φρύξ, ἰβοηθεῖτε δεῦρο. Simplicius in cap. 70 Epicteti, βουλόμενοι τὸ πλῆθος εἰς βοήθειαν ἐκκαλεῖσθαι. Apuleius 2. *Per fidem vestram, Quirites, per pietatem publicam, perempto civi subsistite:* ubi & sequitur, *Hic enim, nec ullus alius*, &c. ut in Contextu Lucæ, οὗτός ἐστιν, &c.

Ibid. οὗτός ἐστιν, &c.] Solennis concitandæ invidiæ exclamatio. Suprà 17. 6. Οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν· vide & suprà 6. 13. & infrà 24. 5. Milesf. 1. *Hic est qui diebus ac noctibus ætatulam meam illusit: hic est qui, &c.* Ibid. 8. *Hæc est illa dextra quæ meum sanguinem fudit: hoc pectus quod fraudulentas ambages in meum exitium concinnavit.*

Com. 30. συνδρομὴ τοῦ λαοῦ] Athenæus 5. Καὶ αὐτόκλητος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὄχλων συνδρομή. Achilles Tatius lib. 5. Ἀκούεται θόρυβος πολύς, καὶ συνδρομή. In Excerptis Diod. Siculi, Συνδρομαί, καὶ λόγοι ταραχώδεις.

Com. 35. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου] Estne hic sensus? levabatur à militibus nè vim ei multitudo inferret. Favent quidem ejusmodi expositioni quæ infrà 23. 10. habemus: facit autem συνέβη illud, ut potiùs hanc in mentem accipiam: Propter nimiam urgentis insequentísque multitudinis densitatem evenit, ut quem milites ducere volebant, etiam portarent eum. Non admodum dissimile Senea Epist. 14. *Quid aliud quàm vociferatus est Cato cùm modò per populi levatus manus, & obrutus sputis, & deportandus, extra forum traheretur?* Ἀναβαθμοὶ *gradus.* Apuleius 11. *Exosculatus vestigiis Deæ quæ gradibus harebat, argento formata.*

Com. 38. ἀναστατώσας, &c. τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων] Scholiastes ad Juvenalis 8. Satyram, *Servus, aut infamis, vel latro: nam latronum, aut perditorum collegit populum.*

Com. 39. Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος, Ταρσεὺς, Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης] Apud Achillem Tatium ille, Ταῦτα, ὦ ἄνδρες, πέπονθα, ἐλεύθερος πῶν, καὶ πόλεως οὐκ ἀσήμου. Philo de Thamare, Ἐλευθέρα, καὶ ἐξ ἐλευθέρων ἴσως, καὶ οὐκ ἀσήμων. Bene hanc Urbem autem vocat οὐκ ἄσημον. Ammianus 25. *Tarsum urbem Cilicum nobilem introiit.* Cæterùm verba illa Ταρσεὺς τῆς Κιλικίας nisi hypallageticè acceperimus, constructio implicatior erit. Ergò mens est, Κύλιξ, Τάρσου οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης. Infrà 22. 3. γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας.

Com. 40. κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, &c.] Josephus bell. Jud. 7. 24. de Vespasiano, Τὸ τῆς σιγῆς ἐπιδείξατο σύμβολον, (id est, τῇ χειρὶ κατέσεισε,) καὶ πολλῆς ἐκ πάντων ἡσυχίας γενομένης, &c. Ovidius,

——*Postquam voce manúque*
Murmura compressit, tenuere silentia cuncti.

Claudianus,

——*Et sacrum dextrâ sedare tumultum.*

Tacitus Annal. 1. *Stabat Drusus silentium manu poscens.* Heliodorus, Τὴν χεῖρα προτείνας πρὸς ἡσυχίαν. Adde Herodiani locum suprà ad 12. 17. adductum. Lucianus Jove Tragœdo, Ἄμεινον οἶμαι τῇ χειρὶ σημαίνειν, καὶ παρακελεύεσθαι σιωπᾶν. Virgilius de Turno,

Significátque manu, & magno simul incipit ore,
Parcite jam Rutuli: ———

ubi meliùs forsan *increpat* legas. Sic pòst ibidem de eodem,

——*Rutulos simul increpat omnes.*

Iterum de eodem lib. 9.

——*Animos tollit dictis, atque increpat ultro.*

Quadrigarius apud Gellium 9. 13. *Manu significare cœpit ut quiescerent pugnare:* ubi qui Græcismum subesse putârunt, & *pugna* reponebant, omnino falsi. Idem Gellius 2. 28. *Sed Dei nomen, &c. cui servari ferias oporteret, statuere & edicere quiescebant.*

Κεφ. κβ'.

1. Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

2. (Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν· καί φησιν,)

Vulgata Versio.

1. VIri fratres & patres, audite quam ad vos nunc reddo rationem.

2. (Cùm audissent autem quia Hebræâ linguâ loqueretur ad illos, magìs præstiterunt silentium: & dicit,)

3. Ἐγὼ

3. Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον·

4. Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας·

5. Ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

6. Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7. Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος· καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

8. Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ, Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9. Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10. Εἶπον δὲ, Τί ποιήσω, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

11. Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον, ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

12. Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

13. Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

14. Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

15. Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16. Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17. Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει·

18. Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19. Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

20. Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21. Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22. Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου· καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκεν αὐτὸν ζῆν.

3. Ego sum vir Judæus, natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista civitate secus pedes Gamaliel, eruditus juxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie:

4. Qui hanc viam persecutus sum usque ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres,

5. Sicut princeps sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes majores natu; à quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebam, ut adducerem indè vinctos in Jerusalem, ut punirentur.

6. Factum est autem eunte me, & appropinquante Damasco mediâ die, subitò de cœlo circumfulsit me lux copiosa.

7. Et decidens in terram, audivi vocem dicentem mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?

8. Ego autem respondi, Quis es, Domine? Dixitq; ad me, Ego sum Jesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9. Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt ejus qui loquebatur mecum.

10. Et dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.

11. Et cùm non viderem præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damascum.

12. Ananias autem quidam, vir secundùm legem testimonium habens ab omnibus habitantibus Judæis,

13. Veniens ad me, & astans dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eâdem horâ respexi in eum.

14. At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinavit te, ut cognosceres voluntatem ejus, & videres justum, & audires vocem ex ore ejus:

15. Quia eris testis illius ad omnes homines, eorum quæ vidisti & audisti.

16. Et nunc quid moraris? Exsurge, & baptizare, & ablue peccata tua invocato nomine ipsius.

17. Factum est autem revertenti mihi in Jerusalem, & oranti in templo, fieri me in stupore mentis,

18. Et videre illum dicentem mihi, Festina, & exi velociter ex Jerusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.

19. Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt quia ego eram concludens in carcerem & cædens per synagogas eos qui credebant in te.

20. Et cùm funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam & consentiebam, & custodiebam vestimenta interficientium illum.

21. Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.

22. Audiebant autem eum usque ad hoc verbum: & levaverunt vocem suam dicentes, Tolle de terra hujusmodi: non enim fas est eum vivere.

23. Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

24. Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

25. Ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

26. Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

27. Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

28. Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

29. Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν. καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

30. Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ Συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

23. Vociferantibus autem eis, & projicientibus vestimenta sua, & pulverem jactantibus in aerem,

24. Jussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi, & torqueri eum: ut sciret propter quam causam sic acclamarent ei.

25. Et cùm astrinxissent eum loris, dicit astanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

26. Quo audito, Centurio accessit ad tribunum, & nunciavit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo civis Romanus est.

27. Accedens autem tribunus, dixit illi, Dic mihi, si tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

28. Et respondit tribunus, Ego multâ summâ civitatem hanc consecutus sum. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.

29. Protinus ergò discesserunt ab illo qui eum torturi erant. Tribunus quoque timuit postquam rescivit quia civis Romanus esset, & quia alligasset eum.

30. Posterâ autem die volens scire diligentiùs qua ex causa accusaretur à Judæis, solvit eum, & jussit sacerdotes convenire & omne concilium: & producens Paulum, statuit inter illos.

Ad Cap. XXII.

Com. 3. Ἀνατεθραμμένος, &c. παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ] Ex more Hebræo. Vide 10. 39. in Euang. Hoc Romanis *apud Philosophos vel Rhetoras sedere*. Seneca Epist. 108. *Non novimus quosdam qui multis apud Philosophiam annis persederint, & ne colorem quidem duxerint?* & Epist. 49. *Modò apud Sotionem Philosophum puer sedi.* Vide S. Consultum apud Gellium 15. 11.

Ibid. πεπαιδευμένος κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου] De Camillo in Excerptis Dionis, Ἀνὴρ νόμιμος ἀκριβής τε.

Ibid. ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ] Sic Gal. 1. 14. de seipso, ζηλωτὴς τῶν πατρικῶν παραδόσεων ὑπάρχων· sic in Excerptis Diodori, ἀρετῆς πάσης ζηλωτὴς γενόμενος· & contrà in Dionys. Halic. Excerptis, ἀθέων καὶ ἐξαγίστων δογμάτων ζηλωταί. Vetus hîc, *legis*, νόμου· ut & suprà 21. 20. quod & Beza germanum putat. Communem ego lectionem retinendam censeo. Sic Θεοῦ ζηλωτὴν apud Arrianum 2. 14. in Epictetum. Sic Numer. 25. in Græcò, Θεῷ ζηλοῦν.

Com. 4. Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα, &c.] Philip. 3. 6. Gal. 1. 13.

Com. 10. τί ποιήσω;] i. Τί θέλεις ποιήσω;

Ibid. ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκὸν, κἀκεῖ λαληθήσεταί σοι, &c.] Sic multò antè Idem ad Ezechielem, Ἀνάστηθι, καὶ ἔξελθε πρὸς τὸ πεδίον, κἀκεῖ λαληθήσεται πρὸς σε, &c. 3. 22. De voce ἀνιστάναι (quæ hic peculiari usurpatione occurrit) ad Matth. 2. dixi.

Com. 11. Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον, ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς, &c.] Servius ad Æneid. 9. *Humani oculi altiorem & nimium splendorem ferre non possunt.* Aristoteles 3. de Anima, Ἡ αἴσθησις ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι.

Com. 12. ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον] In MS. Regio est, ἀνὴρ κατὰ τὸν νόμον. Simile apud A. Gellium, *Ingenium ad amussim factum.* At præfero tamen receptam lectionem. Sic κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ ἄμεμπτος, Phil. 3. 6.

Ibid. μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων] Vide suprà ad 6. 3. & 10. 22. dicta.

Com. 15. ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους] Apud Lucian. in Nigrino, Μάρτυρά σε παραστήσομαι πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐθέλω.

Com. 16. Καὶ νῦν τί μέλλεις;] Apuleius 6. *Quid stas otiosus, téque ipsum demoraris?*

Com. 22. ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον] Achilles Tatius lib. 7. Οἱ Θερσάνδρου ῥήτορες, καὶ ὅσοι τῶν φίλων συμπαρῆσαν, ἐπεβόων ἀνελεῖν τὸν ἀνδροφόνον. Philo in Flaccum, Ὡς ἅπαντας ὁμοθυμαδὸν μιᾷ φωνῇ κεκραγέναι κτείνειν τὸν λυμεῶνα. Ait, ἐπῆραν τὴν φωνὴν, Lucas. Seneca, *Quædam sunt iræ quæ intra clamorem considunt, &c. quædam in verborum maledictorúmque amaritudinem effusa.*

Ibid. Οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν] Atrocis odii ac detestationis proverbialis significatio. Chrysostomus ex persona Imperatoris, Homil. 20. ad Antiochenos, Ὑπὲρ ἀνθρώπων μιαρῶν καὶ παμμιάρων, καὶ οὓς οὐκ ἔτι ζῆν ἔδει, πρεσβείαν κομίζων ἥκεις. Idem Homil. περὶ μετανοίας. Τοῦτον δεῖ ὅλως ζῆν; τοῦτον δεῖ ἀναπνεῖν τὸν ἀέρα; In Avibus Aristoph.

——— Ὡς ζῆν οὐκ ἄξιον ἡμῖν

Εἰ μὴ κομιούμεθα, &c. ———

Apud Senecam Controvers. 9. 2. *Curabo sciant non deesse mihi sceleratum, quem videre lucem ultrà non oportet.* Cicero Catil. 4. *Punctum temporis frui vitâ, & hoc communi spiritu non putat oportere.* Idem Famil. 7. 3. *Sunt enim qui cùm meus interitus nihil fuerit Reipublicæ profuturus, criminis loco putant esse quòd vivam.* Ibidem 10. 31. Asinius Pollio, *Quem tametsi nemo est qui vivere velit, tamen nequaquam perinde ac dignus est oderunt homines.*

Com. 23. ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια] Maximi nominis viri ῥίπτειν τὰ ἱμάτια putant esse quod suprà 7. 58. τὰ ἱμάτια ἀποτίθεσθαι· nempe ut ad inferendam vim expeditiores essent. Non ego heic abjecisse eos vestimenta existimem, sed argutis & impatientibus manibus hàc illàc jactavisse ea. Eunapius in Juliano, de Proconsule, Proæresio orante, Ἐπήδησεν ἐκ τοῦ θρόνου, καὶ τὴν περιπόρφυρον ἐσθῆτα ἀνασείων, &c. ὥσπερ μειράκιον ἐκεκράγει· nimirum, à nimia delectatione, ut ab indignatione isti. Et nè quis hanc Lucæ esse mentem dubitet, addam ex Luciano locum, ubi & vox ἀπορρίπτειν. Agit de histrione Ajacem insanum saltante, Τὸ θέατρον ἅπαν συνεμεμήνει, καὶ ἐπήδων, καὶ ἐβόων, καὶ τὰς ἐσθῆτας ἀπερρίπτουν. Ab admirationis excessu nempe, ut hi ab iracundiæ. Vide doctissimi Cressolii Theatr. vet. Rhetorum 3. 20. § 11. Sic hodie in Comœdiis & vitæ quotidiano usu, videmus imbecillæ mentis homunculos cùm irritati sunt, vibrare, & in plures

plures modos sua pallia componere: dúmque innocuas excutiant vestes, circumstantibus risum excutere. Non ergò abjecerunt hi vestes malo inferendo, sed valde concitatum offensúmque ineptâ earum agitatione animum prodebant.

Com. 24. ἐπιφώνωσιν αὐτῷ] Sic 23.21. in Euangelio. Apud Philonem in de Legatione, Τεὶς, οὐκ ἅπαξ ἀνήρπασο ἂν, ἐπ' αὐτῷ Τιβερίῳ φωνῶντ☉, εἰ μὴ δι' ἐμὲ καὶ τὰς ἐμὰς παγγνείας. Arrianus 1.21, & 29. dixit ἐπικραυγάζειν τινί. In Glossis, Ἐπφώνησις, *Exclamatio*. Vulgatus, *acclamarent ei*: est & infrà 25.24. *acclamantes, non oportere eum vivere*. Malè nec tamen, *inclamarent* vertas. Sic in citatis jam Glossis, Ἐπιβοῶ, *inclamo*.

Com. 25. Ὡς δὲ προέτεινον αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσι] Non puto ἱμάντας esse quod modò μάστιγας dixit: nec προτείνειν, ut quidam, *exponere*, ut alii, *admovere*; sed *distendere*. Loris ad equuleum aut simile quid alligabant eum, distentis membris, ut ità ad fluctuandum inhabilior factus, commodiùs flagris cæderetur.

Com. 26. Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν] Heliodorus 5. Ὅρα δὲ οὖν, φυλάσσου, καὶ λογίζου τί ἂν ποιῇς. Plautus Trinummo, *Sed te moneo hoc etiam atque etiam reputes, quid facere expetas*. Apud Apuleium lib. 6. *Quid agis? Vide. Quid facis? Cave*. Suprà 5.35. Προσέχετε ἑαυτοῖς τί μέλλετε πράσσειν.

Ibid. ὁ γὰρ ἄνθρωπ☉ οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι] Apud Lucilium, *Tu qui iram indulges nimis, manum abstinere à muliere, melius 't*.

Com. 27. Λέγε μοι] Ut suprà 5.8. εἰπέ μοι.

Com. 28. Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην] Ausonius Paneg. *Dantur multa nominibus, & est Roma pro merito*. Eodem tamen tempore Salvianus, *Nomen civium Romanorum aliquandò non solùm magno æstimatum, sed & magno emptum, nunc ultro repudiatur ac fugitur*. Κεφάλαιον non Hellenistæ tantùm, sed & alii pro quavis summa posuerunt. Artemidorus 1.18. Τὰ χρήματα κεφάλαια καλεῖ. Glossæ, *Summam*, ποσότητα, κεφάλαιον. In cod. Cantabrig. est, Ἐγὼ οἶδα πόσου κεφαλαίου, &c.

Com. 30. ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν] Ut suprà 16.33. Ἔλυσεν (αὐτοὺς) ἀπὸ τῶν πληγῶν.

Ibid. ἔστησεν εἰς αὐτοὺς] In medio eorum. Vide suprà 4.7.

Κεφ. κγ'.

1. Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλ☉ τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

2. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

3. Τότε ὁ Παῦλ☉ πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

4. Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

5. Ἔφη τε ὁ Παῦλ☉, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γὰρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

6. Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλ☉ ὅτι τὸ ἓν μέρ☉ ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς φαρισαίου· περὶ ἐλπίδ☉ καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

7. Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντ☉, ἐγένετο στάσις τῶν φαρισαίων καὶ τῶν σαδδουκαίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθ☉.

8. Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα·

9. Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη. καὶ ἀναστάντες οἱ γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελ☉, μὴ θεομαχῶμεν.

10. Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχ☉ μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλ☉ ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

11. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύρι☉ εἶπε, Θάρσει, Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

12. Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

Versio Vulgata.

1. Intendens autem in concilium Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientiâ bonâ conversatus sum ante Deum usque in hodiernum diem.

2. Princeps autem sacerdotum Ananias præcepit astantibus sibi percutere os ejus.

3. Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. Et tu sedens judicas me secundùm legem, & contra legem jubes me percuti?

4. Et qui astabant dixerunt, Summum sacerdotem Dei maledicis?

5. Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum. Scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.

6. Sciens autem Paulus quia una pars esset Sadducæorum, & altera Pharisæorum, exclamavit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæorum: de spe & resurrectione mortuorum ego judicor.

7. Et cùm hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos, & soluta est multitudo.

8. Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque Spiritum: Pharisæi autem utraq; confitentur.

9. Factus est autem clamor magnus. Et surgentes quidam Pharisæorum, pugnabant dicentes, Nihil mali invenimus in homine isto, quid si Spiritus locutus est ei, aut angelus?

10. Et cùm magna dissensio facta esset, timens tribunus nè discerperetur Paulus ab ipsis, jussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in castra.

11. Sequenti autem nocte assistens ei Dominus, ait, Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Jerusalem, sic te oportet & Romæ testificari.

12. Factâ autem die collegerunt se quidam ex Judæis, & devoverunt se dicentes, neque manducaturos neq; bibituros donec occiderent Paulum.

13. Ἦσαν

13. Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες·

14. Οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

15. Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

16. Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

17. Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

18. Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

19. Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

20. Εἶπε δὲ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

21. Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

22. Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

23. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

24. Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

25. Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον·

26. Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

27. Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

28. Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

29. Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

30. Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

31. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται, κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐ-

13. Erant autem plus quàm quadraginta viri qui hanc conjurationem fecerant:

14. Qui accesserunt ad principes sacerdotum & seniores, & dixerunt, Devotione devovimus nos nihil gustaturos, donec occîdamus Paulum.

15. Nunc ergò vos notum facite tribuno cum concilio, ut producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituri de eo. Nos verò, priùs quàm appropiet, parati sumus interficere illum.

16. Quod cùm audisset filius sororis Pauli insidias, venit & intravit in castra, nunciavítque Paulo.

17. Vocans autem Paulus ad se unum ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc perduc ad tribunum, habet enim aliquid indicare illi.

18. Et ille quidem assumens eum duxit ad tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogavit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.

19. Apprehendens autem tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogavit illum, Quid est quod habes indicare mihi?

20. Ille autem dixit, Judæis convenit rogare te, ut crastinâ die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo.

21. Tu verò nè credideris illis, insidiantur enim ei ex eis viri ampliùs quàm quadraginta, qui se devoverunt non manducare neq; bibere, donec interficiant eum: & nunc parati sunt, exspectantes promissum tuum.

22. Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens nè cui loqueretur quoniam hæc nota sibi fecisset.

23. Et convocatis duobus centurionibus dixit illis, Parate milites ducentos, ut eant usq; Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis.

24. Et jumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum salvum perducerent ad Felicem Præsidem: (Timuit enim nè fortè raperent eum Judæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.)

25. Scribens epistolam continentem hæc:

26. Claudius Lysias optimo Præsidi Felici salutem.

27. Virum hunc comprehensum à Judæis, & incipientem interfici ab eis, superveniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.

28. Volénsque scire causam quam objiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.

29. Quem inveni accusari de quæstionibus legis ipsorum: nihil verò dignum morte aut vinculis habentem crimen.

30. Et cùm mihi perlatum esset de insidiis quas paraverant illi, misi eum ad te, denuncians & accusatoribus, ut dicant apud te. Vale.

31. Milites verò secundùm præceptum sibi

τοῖς,

τοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

32. Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

33. Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

34. Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας·

35. Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.

32. Et posterâ die dimissis equitibus ut cum eo irent, reversi sunt ad castra.

33. Qui cùm venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.

34. Cùm legisset autem, & interrogasset de qua provincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,

35. Audiam te, inquit, cùm accusatores tui venerint. Jussítque in prætorio Herodis custodiri eum.

Ad Cap. XXIII.

Com. 1. Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ] Ut decebat hominem bonæ causæ & optimæ conscientiæ innitentem.

Ibid. πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ] Suprà 20. 19. de seipso itidem, δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης. Vide & infrà 24. 16. & ibidem notata. Πολιτεύεσθαι est, *vitæ tenorem gubernare*, vel *dirigere*. Vide Philip. 1. 27. Plutarchus de Aristide, Καθ' αὑτὸν ἐπολιτεύετο. Athenagoras in de Resurrect. Καθ' ὅσον ἕκαστος ἔζησε χρόνον, καὶ καθ' οὓς ἐπολιτεύσατο νόμους id est, ut Galat. 6. 16. τῷ κανόνι στοιχήσειν. Nec malè Vetus id vocis *conversari* vertit. Gracchus apud Gellium, *Ità versatus sum in Provincia, ut nemo posset dicere, &c.* Τῷ Θεῷ autem in Lucæ verbis, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, cum viro maximo haud putem exponendum, at potiùs κατὰ τὸν Θεὸν, *ut semper ejus cultum putavi postulare*. Sic, τῇ πατρίδι πολιτεύεσθαι (i.e. *prout dignitati & utilitatibus ejus conveniret*) apud Ælianum Var. Hist. 3. & τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις πολιτευόμενοι in 3 Maccabaico.

Com. 2. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα] Offensus forsan vultûs ejus constantiâ, quod vox ἀτενίσας innuit: vel quòd liberiore quàm hominis fastus ferret exordio usus est. παρεστῶτας ex voce adjuncta intellige ὑπηρέτας, non quosvis ex adstantibus. Similis hic locus Ciceronis ex Oratione quæ de Suppliciis inscribebatur, *Deniq; proximus lictor Sextius, bacillo converso oculos tundere misero vehementissimè cœpit.*

Com. 3. τοῖχε κεκονιαμένε] Sic hominem exteriore apparatu tumentem & verè & eleganter appellavit. Edecumatum ex Seneca locum (quem & nos in Adversaria transcripseramus) adduxit hîc recentissimus & summus Expositorum: tamen alterum hunc ejusdem Senecæ non minùs elegantem adde, *Miramur parietes tenui marmore inductos, cùm sciamus quale sit quod absconditur, oculis nostris imponimus, & cùm auro tecta perpendimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? Scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare. Nec tantùm parietibus & lacunaribus ornamentum tenue prætenditur; omnium istorum quos incedere altos vides bracteata fœlicitas est: inspice & disce* (lego *disces*) *sub ista tenui membrana dignitatis quantum mali lateat*; Epist. 115. Lucianus sub persona medici ad Lexiphanem suum, Ἐλελήθεις σεαυτὸν τοῖς ὑπὸ τῶν κοροπλάθων εἰς τὴν ἀγορὰν πλαττομένοις ἐοικὼς, κεχρωσμένος μὲν τῷ μίλτῳ καὶ τῷ κυανῷ, τὸ δὲ ἔνδοθεν πήλινός τε καὶ εὔθρυπτος ὤν. In Troade alterius Senecæ Agamemnon,

> *Ego esse quidquam sceptra nisi vano putem*
> *Fulgore tectum nomen?* ——

Ubi *tectum* est quod hîc Paulus κεκονιαμένον. Simile apud Persium *cretata ambitio*, & D. Augustinum in Psal. 103. *dealbata seculi via*. Matth. 23. 27. κεκονιαμένοι τάφοι· ubi dicta vide. Lucianus in Amoribus, Καὶ γυμνὴν τοίχων ἀμορφίαν εὐανθέσι βαφαῖς χρωμάτων κατέγραψαν. Contrarii ἠφανισμένοι τοῖχοι, *parietina*, ut in vetere Onomastico; *Rudes, inexculti, tectorio non præliti*, Gel. 13. 22.

Ibid. κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;] Similem Rom. 2. 23. vehementiam vide. Quod hic παρανομεῖν, ibi, τὸν νόμον παραβαίνειν. Pro κρίνων non malè poteris κείνων legere.

Com. 4. Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;] Josephus 2. in Appionem, Ὁ τούτῳ (ἀρχιερεῖ) μὴ πειθόμενος ὑφέξει δίκην, ὡς εἰς τὸν Θεὸν ἀσεβῶν.

Com. 5. Οὐκ ᾔδειν ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς] Multa & varia afferuntur hîc, quæ nescio an his Pauli illustrando sint. Ego simplicem ironiam putârim, & οὐκ ᾔδειν, significare, *oblitus eram, minùs animo recolebam meo*. Apud Arrianum 1. 19. in Epictetum ille, Καλῶς λέγεις, ἐξελαθόμην ὅτι δεῖ σε θεραπεύειν. Quem salsum respondendi modum & hodie multæ gentes retinent.

Com. 7. Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος ἐγένετο στάσις]

> ——*Postrema loquentis*
> *Verba viri mixto suscepit turba tumultu.*

Στάσις hîc, eo sensu quo suprà, 15. 2. ubi notata vide.

Com. 9. μὴ θεομαχῶμεν] Vide suprà ad 5. 39. dicta.

Com. 10. εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, &c.] Ut inter diversa contendentium manus nonnullis evenisse legimus. Herodianus lib. 1. Ἔνθα (Pessinunti) καὶ τὸν Γανυμήδην ἁρπασθέντα φασὶ γενέσθαι λόγος, ἀνθελκόντων αὐτὸν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τοῦ ἐραστοῦ. Diodorus Siculus, ubi de Archia Corinthio, qui ut amatum à se puerum abduceret, ejus patris ædes irruperat, Ἀντεχομένου τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν οἰκίαν, παρ' ἀμφοτέροις φιλοτιμίας βιαιοτέρας γινομένης (πολλῆς γινομένης στάσεως hîc Lucas dixit) ἔλαθεν ὁ παῖς ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ἀντεχομένων τὴν ψυχὴν ἀφείς. Eunapius in Ædesio, διασπᾶσθαι ἀπειλοῦντες. Florus 3. 19. *Dum circa deprehendendum eum multitudo contendit, inter rixantium manus præda lacerata est.*

Com. 11. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος] Sic suprà 12. 7. ὁ ἄγγελος ἐπέστη. Et nota hanc vocem propriè de inhumanis visis efferri. Achilles Tatius lib. 7. τῷ Σοστράτῳ νύκτωρ ἡ θεὸς ἐπιστᾶσα, &c. In veteri Epigrammate,

> Ἀλλ' ὁ Σάραπις ἔχρησε πάλιν διὰ νυκτὸς ἐπιστάς.

Eunapius de Ædesio per somnium divinationem optante, Ὁ δὲ θεὸς ἐφίσταται περὶ τὴν εὐχὴν, καὶ ἔχρησεν τάδε. Demosthenes in de Corona, Ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπὶ ταῦτα ἐπέστην ἐγώ· ubi Ulpianus, Ὥσπερ τινὸς δαίμονος ἐπιστασίαν λέγει τῆς αὐτοῦ κηδεμονίας τὴν παρουσίαν. Infrà 27. 23. hoc sensu παρέστη habemus.

Com. 12. ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες, μήτε φαγεῖν, μήτε πιεῖν ἕως ἂν, &c.] Locutio summum studium notans destinata exequendi. Genes. 24. 33. 1 Sam. 14. 24. Longus Ποιμ. 3. Μηδὲν πιὼν, μηδὲ φαγὼν, πρὶν τὴν χλόην κατεῖδεν. Ἀνεθεμάτισαν, *devoverunt se nisi, &c.* Justinus lib. 24. *exsecrationibus se obligare* dixit. Idem lib. 3. de Lacedæmoniis loquens, *Gravissimâ se execratione obstrinxerunt*

xerunt non priùs quàm *Messeniam expugnassent reversuros.* Serv. ad Virg. *Aulis Insula est Ægeo in mari, in qua Græci conjuraverant se non antè reversuros ad patriam quàm Troja caperetur.* Vide quæ ad Matth. 26. 74. dicta.

Com. 13. Ἦσαν δὲ πλείους ἢ τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες] Apud Dionysium Halicarn. 5. Mutius ad Porsenam, Ῥωμαίων ἄνδρες τριακόσιοι, &c. ἐβουλευσάμεθα συνελθόντες ἀποκτεῖναί σε, καὶ τὸ πρὸς ὅρκοις παρ' ἀλλήλων ἐλάβομεν. Aristoph. Equit.

—Ἐπὶ τῷ δήμῳ ξυνώμνυτον—

Scholiastes, Ξυνωμοσίαν ἐποιήσαντο, τουτέστιν ὅρκους καὶ πίστεις ἀλλήλοις δεδώκατε. Et post unam alterámque Scenam, Συνωμόται· ubi Schol. Συνωμοσίαν πεποιημένων, τουτέστι, πίστεις διὰ ὅρκων διδόντων, καὶ συνθήκας κατ' ἐμοῦ πεποιηκότων. Suidas, Ἐν κρείων, ἐπὶ πολλῶν ὁμοφωνούντων, ἢ στασιαστῶν, ἢ συνωμοτῶν.

Com. 15. ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν] Confer infrà 25. 3.

Com. 18. ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι] Sic 40. 11. Euangelio, ἔχω τί σοι εἰπεῖν. Apud Virgilium,

——— *Tunc Nisus & unà*
Euryalus confestim alacres admittier orant :
Rem magnam, pretiúmque moræ fore. ———

Com. 19. Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, &c.] Arreptâ manu ejus, ut mos est secretò colloqui cupientium. Achilles Tatius lib. 2. Ὁ Κλεινίας τῆς χειρὸς με λαβόμενος ἄγει, &c. μακρόθεν, καὶ λέγει, &c. Philo in de Mosis vita, Τῆς δεξιᾶς λαβόμενος, μόνος μόνῳ συνεβούλευε. Curtius lib. 3. *At is prehensum manu Barbarum rogat ut secum extra specum prodeat.* Herodianus lib. 3. Λαβόμενος τῆς χειρὸς, εἰς τὸ δωμάτιον εἰσήγαγεν. Apuleius 9. *Hac talis manu pistori clementer injectâ, quasi quippiam secretò collocutura, in suum cubiculum seducit eum.* Glossarium, *Arripit*, ἁρπάζει, &c. χειρὸς ἐπιλαμβάνεται. In Græco Jeremiæ 31. 32. τὸ χειρὸς ἐπιλαβέσθαι occurrit. Vide & Scriptorem ad Hebræos 8. 9. Notentur & illa hoc loco, κατ' ἰδίαν. Hinc Hesychio Ἰδιάζειν, μόνῳ προσφωνεῖν. Eidem, Ἰδίαζον, κατ' ἰδίαν ὡμίλουν· & Ἰδιάσαι, κατ' ἰδίαν ὁμιλῆσαι. Glossæ, Κατ' ἰδίαν, *Seorsim, privatim, secretim.*

Com. 22. παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με] Gellius 15. 22. de Sertorio, *Qui* (id est, *ei qui*) *nunciaverat, jussit tacere, ac nè cui palam diceret interminatus est.*

Com. 23. Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους] Æneid. 9.

——— *Illos centeni quemq; secuti.*

Ubi Servius, *Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ: nam ex numero militum qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet.*

Com. 26. Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι, &c.] In Epitome Lib. 19. Livii fit mentio *Claudii Glyciæ* Dictatoris: uter ex altero, an neuter emendandus locus, Eruditi dispiciant. Vox κράτιστος (de qua quæ Viri magni protulerunt, confiteor non usquequaque probari mihi,) non tantùm magnatibus tribuitur, sed & cujusvis ordinis hominibus quos amici ejusmodi elogio honestare voluerint. Significat autem, non, ut Recentior, *præstantissimus*, sed *optimus*, ut optimè heic, Luc. 1. 3. & infrà 26. 25. vertebat vetus Interpres: cujus eruditionem centenis aliquot locis ille alter nequaquam assecutus videtur. Chremylus Deo Pluto blandiens ut hospitium ejus succederet,

Σὺ δ' ὦ κράτιστε Πλοῦτε πάντων δαιμόνων,
Εἴσω μετ' ἐμοῦ δεῦρ' εἴσιθ'. ———

Ubi Scholia, Τὸ κράτιστε ἢ ἐγκωμιάζων φησὶν, ἢ ὅτι προεδίδαξεν ὡς καὶ θεῶν ὁ Ζεὺς δι' αὐτὸν βασιλεύει. Sed verum est quod priùs dixerat, vocem ἐγκωμιάζοντος esse. Sic in Theophrasti Characteribus, προσαγορεύειν, καὶ ἄνδρα κράτιστον εἰπεῖν. Sic κράτιστον τῷ χαλεπῷ, Plutarchus lib. De in Virt. proficiendo, opponit, Ὥστε τὸ πρῶτ' χάκιστον, ἑαυτοῦ κράτιστον γεγονέναι. Idem lib. Utrùm Athenienses, &c. Τῶν ἱστορικῶν κράτιστος.

Com. 35. Διακούσομαί σου ὅταν οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται] Τοῖς Ῥωμαίοις γὰρ ἔθος οὐκ ἔστιν, &c. infrà 25. 16. ubi notata vide. Euripides Heraclidis,

Τίς ἂν δίκην κρίνειεν, ἢ γνοίη λόγον,
Πρὶν ἂν παρ' ἀμφοῖν μῦθον ἐκμάθῃ σαφῆ;

Cassiodorus 7. 8. *Justitia non videtur quicquid non discutitur, nec examinatur.* Seneca,

Qui statuit aliquid parte inauditâ alterâ,
Æquum licèt statuerit, haud æquus fuit.

Κεφ. κδ'.

1. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινὸς, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

2. Κληθέντος δὲ αὐτοῦ ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3. Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

4. Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

5. Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

6. Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

7. Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

8. Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σε·

Vulgata Versio.

1. POst quinq; autem dies descendit princeps Sacerdotum Ananias, cum senioribus quibusdam & Tertullo quodam oratore, qui adierunt Præsidem adversùs Paulum.

2. Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,

3. Cùm in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam providentiam; semper & ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.

4. Nè diutiùs autem te protraham, oro breviter ut audias nos pro tua clementia.

5. Invenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Judæis in universo orbe, & autorem seditionis sectæ Nazarenorum.

6. Qui etiam templum violare conatus est, quem & apprehensum voluimus secundùm Legem nostram judicare.

7. Superveniens autem tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris,

8. Jubens accusatores ejus ad te venire, à quo

παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

9. Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

10. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι·

11. Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

12. Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

13. Οὔτε παραστῆσαι δύνανται περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

14. Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

15. Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

16. Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

17. Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

18. Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι·

19. Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

20. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου·

21. Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

22. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ· εἰπὼν, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.

23. Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

24. Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

25. Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

26. Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

27. Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριν καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

quo poteris ipse judicans, de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eum.

9. Adjecerunt autem & Judæi, dicentes hæc ità se habere.

10. Respondit autem Paulus, (annuente sibi præside dicere) Ex multis annis te esse judicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.

11. Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Jerusalem.

12. Et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in synagogis, neque in civitate:

13. Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.

14. Confiteor autem hoc tibi, quòd secundùm sectam quam dicunt hæresim, sic deservio patri Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:

15. Spem habens in Deum, quam & hi ipsi exspectant, resurrectionem futuram justorum & iniquorum.

16. In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper.

17. Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam veni, & oblationes, & vota.

18. In quibus invenerunt me purificatum in templo: non cum turba, neque cum tumultu. Quidam autem ex Asia Judæi,

19. Quos oportebat apud te præstò esse & accusare, siquid haberent adversùm me:

20. Aut hi ipsi dicant, siquid invenerunt in me iniquitatis, cùm stem in concilio,

21. Nisi de una hac solummodo voce, quâ clamavi inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego judicor hodie à vobis.

22. Distulit autem illos Felix, certissimè sciens de via hac, dicens, Cùm Tribunus Lysias descenderit, audiam vos.

23. Jussitque Centurioni custodire eum, & habere requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.

24. Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Judæa, vocavit Paulum, & audivit ab eo fidem quæ est in Christum Jesum.

25. Disputante autem illo de justitia & castitate, & de judicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.

26. Simul & sperans quòd pecunia ei daretur à Paulo, propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.

27. Biennio autem expleto accepit successorem Felix Portium Festum. Volens autem gratiam præstare Judæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

Ad Cap. XXIV.

Com. 1. Οἵ τινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι] Beza, *qui comparuerunt coram Præside*: bene longè à Lucæ mente. Meliùs Vulgatus, *qui adierunt Præsidem.* At certum est ἐμφανίζειν hîc μηνύειν esse, vel, *indicium facere*: & hinc apud Græcos φανοὶ, *delatores criminum, sycophantæ.* Scholiastes ad Aristophanis Equites, Φανὸς ὁ κατ-αγγέλλων ἢ φανερὸν ποιῶν τὰ πράγματα, ἢ μηνύων. ἢ ἀπὸ τοῦ φαίνειν, ὅ ἐστι συκοφαντεῖν.

Com. 3. Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ] Εἰρήνην significatione suâ (id est, communi) hîc sumendum existimem: neque de pace Romano orbi ab ipso Cæsare conciliata hîc Paulum loqui, sed de tranquillitate illarum regionum procurata à Felice, quem hoc elogio Tertullus iste non incongruè aucupabatur: quæ enim boni Præsidis vel laus vel nota illustrior? Ulpianus l. 13. de Off. Præsid. *Congruit bono & gravi Præsidi ut pacata Provincia sit.* Symmachus 9.67. *Quiete Provinciæ, & vigoris tui laude delector.* Cælius ad Ciceronem Bithyniæ Proconsulem, Famil. 8. *Quâ tu curâ sis, quod ad pacem Provinciæ tuæ finitimarúmque regionum attinet, nescio. Ego quidem, &c.* Et Cicero ad Q. Fratrem idem munus obeuntem, *Sublata Mysiæ latrocinia, cædes multis locis repressas, pacem totâ Provinciâ constitutam.* Philo in de Legat. Τί ἄμεινον εἰρήνης; εἰρήνη δὲ ἐξ ἡγεμονίας ὀρθῆς φύεται. Et Paulus 1.2.2. ad Timotheum, ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον, non tantùm Regum beneficium agnoscit, sed & ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· quâ locutione Præsides, Proconsules, &c. comprehendi dubitandum non est. De tranquillitate publica Principibus Potestatibúsque summis immediatè adscripta, dicemus (Dei veniâ) ad Pauli prædictum locum: quò multa hujus materiæ prudentes scientésque rejecimus, non ut hîc locum ineptè, sed minùs propriè habitura.

Ibid. καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας] Τῷ ἔθνει τούτῳ est *genti Judæorum.* In MS. Regio est διορθωμάτων· ut sensus sit, *multa in melius restituta*: cui proximè accedunt quæ hîc Vetus, *per te multa corriguntur*: & hæc Trajani ad Plinium 10.31. *Meminerimus idcirco te in istam Provinciam missum, quoniam multa in ea emendanda apparuerint.* Nec tamen quæ obtinuit lectionem inquietari velim: nam & πρόνοιαν cum voce κατορθοῦν Polybius junxit, Ὡς δι' αὐτὸν (inquit) καὶ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατορθωκώς· & κατορθώματα heic laxè forsan pro *beneficiis* ponuntur. Apuleius in Floridorum fragmentis, itidem Proconsulem alloquens, ab hac non multùm abeunte compellatione utitur, *Bonitatis tuæ diligunt plerique fructum, ego studium: id quod facere adorsus sum,* (hoc est, *id quod facio*) *dum moderationem tuam in Provincialium negotiis contemplor: quâ effictim amare te debent experti propter beneficium, expertes propter exemplum: nam & beneficio multis commodasti, & exemplo omnibus profuisti.* Πρόνοιαν Recentior hîc *prudentiam* vertebat; quod & hoc Athenagoræ loco aliquâ defendi posset, Ἡ σύμπασα οἰκουμένη τῇ ὑμετέρᾳ συνέσει (Impp. M. Aurel. & Commodum alloquitur) βαθείας εἰρήνης ἀπολαύει. At quid opus recedere à Veteri, qui *providentia*? quâ voce nec alia rectior, nec in proclivi magis: imò quam & Seneca posuit simillimo argumento, *Confitebitur*, inquit, (Philosophus nempe) *multum se debere ei cujus administratione ac providentiâ contigit illi pingue otium, & arbitrium sui temporis.* Epist. 74. Agit Senecâ ibi de beneficiis Principum & Magistratuum. De Hannibale Diodorus Siculus in Excerptis, Τὸ στράτευμα, &c. διὰ τῆς ἰδίας προνοίας ἐν ὁμονοίᾳ καὶ συμφωνίᾳ διετήρησεν.

Ibid. καὶ κατορθωμάτων γινομένων, &c. διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντη τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα μετὰ πάσης εὐχαριστίας] Simillimè apud Josephum illi, Εὐχαριστήσῃ καὶ Δαβίδῃ περὶ πάντων ὧν αὐτοῦ τὴν βασιλείαν παραλαβόντος ἀπέλαυσαν. Πάντη καὶ πανταχοῦ etiam Idem 2. in Appionem dixit. At Vetus πάντοτε hîc legit, quod non spernendum, *Semper* (inquit) *& ubiq; agnoscimus, &c.* Sic alii locuti. Petronius, *Ego sic semper & ubique vixi, ut, &c.* Guntherus Ligur.

———Semper cunctis, & ubique timetur.

Apuleius 3. Florid. *Semper adeò & ubiq; vos celebro.* Ibidem, *Duplam ergò gratiam vobis debeo, imò enimvero multijugam: quam equidem ubique & semper prædicabo.* Iterum, *Laudes benefacti tui ubiq; gentium semper annorum repræsentet.* Gellius 13. 27. *Semper, atq; in omni loco* dixit. Sic ἀεὶ καὶ πανταχοῦ Simplicius in cap. 38. Epicteti, & Aristoph. in Equitibus,

Πανταχοῦ νικῶντες ἀεὶ τὴν δι' ἐκόσμησε πόλιν.

Ausonius Panegyrico, *Usquequaq; gratias ago, tum tacens, tum loquens, tum in cœtu hominum, tum ipse mecum, & cùm voce patui, & cùm meditatione secessi: omni loco, actu, habitu, & tempore.* Quid πάντοτε καὶ πανταχοῦ μετ' εὐχαριστίας ἀποδέχεσθαι nemo unquam exactiùs circumloquutus.

Com. 4. Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω]

———Nè te longis ambagibus ultrà
Quàm satis est morer.———
———Nè te sermone molesto,
Néve per ambages & longa exorsa retardem.
———Nè in publica commoda peccem,
Si longo sermone morer tua tempora.———

Æneid. 2. *Quidve moror?* Servius, *Vestram festinationem scilicet.* Philo Judæus, Ἵνα μὴ μακρηγοροῦντες ἐπὶ πλεῖον διοχλεῖν δοκῶμεν.

Ibid. παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν] Apud Arrianum 4. 13. in Epictetum, Παρακαλῶ σε ἀκοῦσαι τὰ ἐμά. Apud Livium, *Cum bona venia audiatis quæso, P. Conscripti. Prima Oratoris impetratio est in mala causa audiri meruisse,* inquit Donatus ad Terentium; & ibidem, *Mirâ insinuatione agit, qui non ut consentiant, sed ut audiant paucis, petit.* Quid expressius? quid ad Tertulli istius astutias accommodatius?

Ibid. συντόμως] Scholiastes ad Acharn. Aristoph. Οὐ λέγουσιν ὅτι τοὺς μὲν μακροὺς λόγους οὐ προήσομαι, ἀκούσομαι δὲ τοὺς διὰ συντομίας λεγομένους· ἀλλ' ὅτι, &c. Terent. Adelphis,

Ausculta paucis, ni molestum est, Demea.

Et Eunuch.

Audite paucis.———

Ubi Donatus, *Paucis, quò attentiores existant. Paucis quæ postulamus expedientes,* Plautus in Rudente dixit. Æneid. 11.

———Et paucis, animos adhibete, docebo.

Servius, *Aut paucis docebo, aut, animos paucis adhibete.* Callidè hîc, συντόμως autem, ut ad hominem multis negotiis districtum, (Αἱ ἐκβολαὶ τῶν λόγων πρὸς τοὺς μὴ σχολὴν ἄγοντας ἀδολεσχίαι καὶ λῆρος, Philostratus in Heroicis) & ut meliorem iniquæ causæ colorem superduceret.

Τοῖς ἀναιδέσι βοηθεῖ τῷ λόγῳ τοῦθ' ἓν μόνον,
Ἂν βραχέως αὐτὸν ποιῇ τις, τόν τε καιρὸν ᾗ λάθῃ,

ut non malè Menander. Veritas compendio agit, itâ & nonnunquam Calumnia, ut quò simpliciùs narrat, eò speciosiùs fallat.

Ibid. τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ]

———Facilis mea
Parumper aure verba patienti excipe.

Vide infrà 26. 3 Bene autem ἐπιείκειαν tribuit Provinciam administranti. Juvenalis,

Expectata diu tandem Provincia cùm te
Rectorem accipiet, pone iræ fræna, modúmq;:

id est, ἐπιεικὴς ἴσθι. Heic autem, ex negotio subjecto, *audiendi facilitatem* intellige; quæ nos vel quemvis Judicem non exiguè commendat: (Plinius lib. 6. Epist. 2. *Primùm religioni suæ Judex patientiam debet, quæ pars magna Justitiæ*

Justitia est) eximie autem quorum toti populi regimina agnoscunt. Cicero ad Q. Fratrem, Bithyniæ Proconsulem, *Adjungenda est etiam facilitas in audiendo, lenitas in discernendo.* Vide & l. 9. §. 2. de Offic. Proconf.

Com. 5. τ ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν] Demosthenes in Aristogeitonem, Ὁ φαρμακὸς, ὁ λοιμός. Cicero Famil. 10. 28. *Tuóq; bene[illegible]vit adhuc hæc pestis*; & sæpe alibi. Adherbal apud Sa[llu]stium de Carthaginiensibus, *Postquam illa pestis ex Africa ejecta est.* Apuleius de accusatoribus suis, *Ad istas pestes oratio convertenda est.*

Ibid. πρωτοστάτην τε τ τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως] Principem, sive signiferum. Sic Cicero Orat. post reditum suum, *seditionis signifer:* & in pro Muræna, *Dux & signifer calamitosorum.* Apuleius 3. *Ipse deniq; dux & signifer caeterorum, &c.* In Glossis, Ὁ τάγματος ἡγέμων, *factionarius.*

Com. 6. τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι] Id est, *profanavit:* vide omnino suprà 21. 28. Sic 1. in Euangel. ἐπεχείρησαν διήγησιν ἀνατάξασθαι, *narrationem composuerunt:* ut pluribus ad eum locum eum loquendi modum accipiendum demonstrabimus.

Com. 7. βίᾳ πολλῇ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε] Monent in quibusdam legi, ἀφείλετο at per me maneat communis lectio: est enim elleiptica loquendi forma, pro ἐκ χ. ἡμῶν ἁρπάζων, vel ἐξαρπάζων, ἀπήγαγε· quem sensum respexit Latinus, dum vertebat, *eripuit eum.* Glossæ, *Eripit,* ἁρπάζει. Onom. vet. *Eripio,* ἐξαρπάζω. Nec nos prætereant ea πολλῇ βίᾳ. Euripides,

——Εἷλε Κασάνδραν βίᾳ.

Æneid. 7.

——*Primâq; oriens erepta juventâ est.*

Ubi Servius, *Ereptam quasi per vim dixit.*

Com. 9. Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν] Τοῖς λεγομένοις συνεπιγράφεσθαι, Philo in Flaccum dixit.

Com. 10. νεύσαντος δὲ αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν] Quintilianus 11. 2. *Non manus solum, sed & nutus declarant voluntatem nostram.*

Ibid. εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμοῦ ἀπολογοῦμαι] Budæus, *alacrius pro meipso causam dico.* Mallem ego, *animaequiùs.* Ità in Glossario, *Animaequus,* εὔθυμος· quin & blandum est, si orans reus imperturbatus fit; nec facilè enim evenit aut exspectatur ut se alacrem præbeat. Hoc & hîc vidit Vulgatus, qui *bono animo* vertit, non solùm mentem loci assecutus, sed & usum linguæ Latinæ secutus. Vide quæ ad Apuleii lib. 10. p. 592. annotavimus. Quin & illud ἀπολογοῦμαι sat bene *satisfacio* reddidit, ut & 1 Pet. 3. 15. ἀπολογίαν, *satisfactionem.* In Glossario, Ἀπολογία, *excusatio, purgatio, satisfactio.* Hinc & *mentes satisfactione lenita,* in Petronii Satyrico.

Com. 12. ἐπισύστασιν ποιοῦντα] *Concursum, coitionem.* Philo in Flaccum, Μιγάδων καὶ συγκλύδων ἀνθρώπων ὄχλον ἐκάλυεν ἐπισυνίστασθαι.

Com. 13. Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου] Eorum quæ objiciunt mihi nil probare possunt. Paupertas causam suam apud Aristophanem agens,

Καὶ σύ γ' ἐλέγξαι μ' οὔπω δύνασαι περὶ τούτου,
Ἀλλὰ φλυαρεῖς καὶ πτερυγίζεις,——

Socrates de inimicis suis apud Platonem, Λέγουσιν ὡς Σωκράτης τίς ἐστι μιαρώτατος, καὶ διαφθείρει τοὺς νέους· κἀπειδάν τις αὐτοὺς ἐρωτᾷ ὅ,τι ποιῶν, καὶ ὅ,τι διδάσκων, ἔχουσι μὲν οὐδὲν εἰπεῖν, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν. Adde Josephi locum infrà ad Com. 20. adducendum. Optatus Milevitanus, *Livore interveniente facile est iratis jactare: sed semper dum intenditur crimen, necessaria probatio est.* Improprium hîc vocis παραστῆσαι usum ex Plutarcho & Platone Vir Insignissimus indicavit. Adde si placet Philonis è contra Flaccum ista, Ἵνα αὐτοῦ τὴν μοχθηρίαν ἀειδηλοτέραν παραστήσω. Plutarchum, qui in De Lib. educ. Ἔχω δὲ τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην δι' εἰκόνος παραστῆσαι· & Artemidorum, qui σαφῶς τὰς ἀποδείξεις παραστῆσαι 2, 33. dixit.

Com. 14. Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι] Aristophanes Pluto, Ὁμολογῶ σοι. Scholiastes, Συμφωνῶ σοι· ὅμοιά σοι λέγω ἐν τούτῳ.

Ibid. κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, &c.] Infrà 28. 22.

Ibid. οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ] Paulus 2. 1. 3. ad Timoth. Θεῷ ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων. *Felix conversatio in qua inimici nullam reperiunt occasionem, nisi fortè in legitimis Dei,* Hieronymus ad cap. 6. Danielis.

Com. 16. Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους] Ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν, est quod 2 Cor. 6. 3. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ προσκοπὴν διδόναι· 1 Tim. 5. 14. μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι. Hesychius, Ἀπρόσκοπον, ἀσκανδάλιστον. Addit hic Paulus, πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἀνθρώπους. Hoc est quod 2 Cor. 4. 2. vocat, ἑαυτὸν ἐν τῇ τῆς ἀληθείας φανερώσει πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ συνίστασθαι & ibid. 8. 21. καλὰ ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀνθρώπων προνοεῖσθαι. Hæc καύχησις illa de qua 2 Cor. 1. 12. mentio: hæc πολιτεία illa de qua suprà heic 23. 1. hæc πεποίθησις illa de qua ad Hebræos Scriptor 13. 18. Veniamus postremo loco ad prima illa, ἐν τούτῳ ἀσκῶ. Beza, *Interim verò me exerceo:* subaudito χρόνῳ. Post hunc Vir maximus, *propter hoc,* id est, *propter hanc fiduciam,* ἐλπίδα, de qua præced. commate. Placent præ his quæ Vetus, *in hoc, &c.* nimirum πράγματι. Sic ἐν τούτοις ἀσκούμενός τις, Simplicius in cap. 37. Epicteti: & 2. 16. in Eundem Arrianus, Ἤσκησας ἐν ταύταις τῷ ὑποκείσθαι. Quæ exempla non leviter transeunda, cùm ἀσκεῖν, vel ἀσκεῖσθαι ἔν τινι, perraro occurrat. Ponitur tamen (nec vel id solenter adeò) nonnunquam intransitivè: sequente etiam, ut heic in Luca, infinitivo. Sic Plutarchus in de Fort. vel virt. Alex. ἤσκει μὲν διὰ τῶν ὅπλων δεινὸς εἶναι & in lib. de Oracul. defectu, γλώσσαις πολλαῖς ἤσκετο χρῆσθαι. Sed ut plurimùm cum accusativo, nunc rei nunc personæ, ponitur. Erat cùm putarem pro ἐν τούτῳ heic, posse εἰς τοῦτο legi: quasi mens esset, *Hoc unum præ omnibus meditor, huic uni incumbo.* Sic Petri 2. 3. 8. ἓν τοῦτο, &c. & Phil. 3. 14. ἓν δέ· ubi supplendum, ἀσκῶ, vel quid simile.

Com. 19. Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, &c.] Vide infrà 25. 16.

Com. 20. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα] Regis MS. mei, sinceræ vetustatis liber, habet, τί εὗρον, &c. illo εἰ omisso: atque ità debere legi Vir summus arbitratur: faventque tam Latina quàm Græca illa quæ ad Matth. 27. 23. adduximus, quæque statim ex Apuleio & Hieronymo in medium afferemus. Nil tamen hîc velim innovari, nam & multa exempla occurrunt alterius locutionis. Apud Lucianum in Dial. meretr. Εἴ τι ἐγκαλεῖς, εἰπέ. Infrà 25. 5. Εἴ τί ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, αὐτοῦ κατηγορείτωσαν. Joh. 18. 23. Εἰ κακῶς ἐλάλησα, περὶ τοῦ κακοῦ μαρτύρησον. Galba apud Augustum orans, *Corrige in me si quid reprehendis.* Αὐτοὶ οὗτοι, ut infrà 25. 25. αὐτὸς τούτου. Illud εἰπάτωσαν est ex fiducia causæ illa quam reis solet sufficere bona conscientia. Hieronymus in Epistolis, *Dicant quid unquam in me aliter senserint quàm Christianum decebat.* Apuleius in Apologia, *Dicat hic pius filius quid in eo tempore matrem secius agentem vel loquentem viderit.* Herodis filius defendens se apud Josephum, Οὐ τὸ ὕποπτον πρὸς τὴν τοιαύτην ἀσέβειαν ἀρκεῖ τὸν, εἰπάτω δέ τις ἡμῖν εἰ τετόλμηται τοιοῦτον. Cicero in pro Plancio, *Etiam atque etiam insto atque urgeo: insector, posco, atq; adeo flagito crimen.*

Ibid. στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου] Στῆναι hic propriè, ut & 25. 10. & 26. 6. Vide ad Matth. 27. 11. notata.

Com. 21. ἐκέκραξα ἑστὼς, &c.] Joh. 7. 37. εἱστήκει, καὶ ἔκραξε.

Com. 22. ἀνεβάλετο αὐτοὺς] Plutarchus Apophtheg. Lacon. Ὑποσχόμενος πολλάκις συντυχεῖν ἀνεβάλλετο. Bene Recentior Interpres *ampliavit:* nec malè Vetus *distulit.* Onomast. vet. *Differo,* ἀναβάλλομαι. Ibid. *Crastino,* ἀναβάλλομαι.

Com. 23. τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ] Asservari eum, sed liberaliter & laxè asservari: nam non vinculis tantùm, sed & rigidiori custodiæ vox ἄνεσις opponitur:

tur: & ità hîc Lucam debere accipi patebit ex luculentissimo Josephi loco jam statim citando. Seneca Epist. 70. *in aperto custodire* dixit: quod in Excerptis Diodori φυλακὴ ἐλαδερεία. Cicero de Philosophia loquens, *Domi teneamus eam septam liberali custodiâ.* In l. 1. Cod. de exact. tribut. *Contineantur in aperta, & libera, & in usum hominum instituta custodia militari.* Custodiæ non dissimilis exemplum in Plautinis hisce,

———Istos captivos duos,
Heri quos emi de præda, de Quæstorib. &c.
Sinito ambulare si foris, si intus volent:
Sed uti asserventur magnâ diligentiâ.

Et his Josephi de Agrippa, qui intervenientibus Antoniæ precibus, obtinuit etsi non integram libertatem, στρατιώτας μετρίους tamen, λουτρά τε καθ' ἡμέραν, καὶ ἀπελεύθερων καὶ φίλων εἰσόδους, τήν τε ἄλλην ῥᾳστώνην ἣ τῷ σώματι γένοιτ' ἄν. Antiquit. 18. 8. Ibidem paulò pòst de Eodem post Tiberii excessum in carcere non ampliùs, sed suis ædibus custodito, φυλακὴ μὲν τήρησις ἦν, μετὰ μέν τοι τῆς περὶ τὴν δίαιταν ἀνέσεως. Habemus verbis postremis hisce, μετ' ἀνέσεως τήρησιν ut in superioribus, ἀπελευθέρων καὶ φίλων εἰσόδους quod Lucæ est μηδένα κωλύειν τ. ἰ. α. υ. η. π. αὐτῷ. Confer & infrà 27. 3.

Com. 25. καὶ ἐγκρατείας] Vetus *castitate*: cujus contrario vitio iste Felix famosus. Laxiùs tamen eam vocem hîc sumendam putem: & meliùs alios *continentiam* vel *temperantiam* vertisse. Clemens Στρωμ. 2. Ἡ ἐγκράτεια διάθεσίς ἐστιν ἀνυπέρβατος τῶν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον φανέντων. ἐγκρατεύεται δὲ ὁ κατέχων τὰς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὁρμάς· ἢ ὁ κατέχων αὑτὸν ὥστε μὴ ὁρμᾷν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Et ibidem 3. Ἐγκράτεια τοίνυν σώματος ὑπεροψία κατὰ τὴν πρὸς θεὸν ὁμολογίαν· οὐ μόνον γὰρ περὶ τὰ Ἀφροδίσια, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ἄλλα ἃ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ κακῶς, οὐκ ἀρκουμένη τοῖς ἀναγκαίοις, ἡ ἐγκράτεια ἀναστρέφεται. ἔστι δὲ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ περὶ τὴν κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν. *Modestiam* Latinè vertas. Auctor ad Herenn. *Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.* Ibidem, *Modestiâ utemur si nimiùm libidines honoris, pecuniæ, similiúmq; rerum vituperabimus; si unamquamq; rem certo naturæ termino definiemus; si deniq; quid cuiq; satis sit ostendemus, & nimiùm progredi dissuadebimus, & modum unicuiq; rei statuemus.*

Ibid. τὸ νῦν ἔχον, πορεύου] Lucianus in de Gymnas. Τὸ δὲ νῦν ἔχον, ἀπόλωμεν. Onomast. vet. *Nunc*, τὸ νῦν ἔχον. Max. Tyr. Diss. 6. Ἀλλ' ἐπισχεῖν τὸ νῦν ἔχον. Scriptor Tobiæ cap. 7. Ἀλλὰ τὸ νῦν ἔχον ἡδέως γίνε.

Ibid. καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε] Caius ad Judæos apud Philonem, Τῆς ὑμετέρας ὑποθέσεως ἀκούσομαι πραγματικώτερον. Plautus Trucul.

Otium ubi erit, de istis rebus tum ampliùs tecum loquar. Polycarpus apud Eusebium, Hist. Eccles. 3. 37. Ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον. Paulus 1 Cor. 16. ὅταν εὐκαιρήσῃ.

Com. 27. θέλων χάριν καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις] Philo, ubi de Flacco in Judæos Alexandrinos sæviente, Οὐδένα μὲν αὐτοῖς οὐδὲ ὑπὲρ ἐβούλετο, κολάζειν· ἀλλ' ἑαυτὸν καὶ κατήγορον ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν ἐναντίον ὄχλον ἀρεσκείας. Vide & suprà 12. 3. Sic *plebi volentia facere* apud Salustium: pro quo Herodianus 3. τῷ δήμῳ κεχαρισμένα ποιεῖν. Χάριν καταθέσθαι habes & infrà 25. 9. apud Herodianum 2 lib. & Xenophontem παιδ. 8. Sic εὐεργεσίας καταθέσθαι Herodianus citato libro: κλέος καταθέσθαι Plato & Herodotus.

Κεφ. κε'.

1. ΦΗΣΤΟΣ οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

2. Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν

3. Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

4. Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

5. Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

6. Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

7. Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι.

8. Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

9. Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

10. Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι· Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

Versio Vulgata.

1. FEstus ergò cùm venisset in provinciam, post triduum ascendit Jerosolymam à Cæsarea.

2. Adierúntque eum principes sacerdotum, & primi Judæorum adversùs Paulum, & rogabant eum,

3. Postulantes gratiam adversùs eum, ut juberet perduci eum in Jerusalem, insidias tendentes ut interficerent eum in via.

4. Festus autem respondit, servari Paulum in Cæsarea: se autem maturiùs profecturum.

5. Qui ergò in vobis (ait) potentes sunt, descendentes simul, si quod est in viro crimen, accusent eum.

6. Demoratus autem inter eos dies non ampliùs quàm octo aut decem, descendit Cæsaream, & alterâ die sedit pro tribunali, & jussit Paulum adduci.

7. Qui cùm perductus esset, circumsteterunt eum qui ab Jerosolyma descenderant Judæi, multas & graves causas objicientes, quas non poterant probare.

8. Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Judæorum, neque in templum, neq; in Cæsarem quicquam peccavi.

9. Festus autem volens gratiam præstare Judæis, respondens Paulo, dixit, Vis Jerosolymam ascendere, & ibi de his judicari apud me?

10. Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet judicari: Judæis non nocui, sicut tu meliùs nosti.

11. Ei

11. Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

11. Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare. Cæsarem appello.

12. Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

12. Tunc Festus cum concilio locutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.

13. Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

13. Et cùm dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.

14. Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

14. Et cùm dies plures ibi demorarentur, Festus regi indicavit de Paulo, dicens, Vir quidam est derelictus à Felice vinctus;

15. Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ᾽ αὐτοῦ δίκην.

15. De quo cùm essem Jerosolymis, adierunt me principes sacerdotum & seniores Judæorum, postulantes adversùs illum damnationem.

16. Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

16. Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat ad abluenda crimina.

17. Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

17. Cùm ergò huc convenissent, sine ulla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, jussi adduci virum.

18. Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

18. De quo cùm stetissent accusatores, nullam causam deferebant de quibus ego suspicabar malum.

19. Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτόν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

19. Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant adversùs eum, & de quodam Jesu defuncto, quem affirmabat Paulus vivere.

20. Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

20. Hæsitans autem ego de hujusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Jerosolymam, & ibi judicari de istis.

21. Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτόν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

21. Paulo autem appellante ut servaretur ad Augusti cognitionem, jussi servari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.

22. Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

22. Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum.

23. Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ᾽ ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

23. Alterâ autem die cùm venisset Agrippa & Bernice cum multa ambitione, & introissent in auditorium cum tribunis & viris principalibus civitatis, jubente Festo adductus est Paulus.

24. Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

24. Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc, de quo omnis multitudo Judæorum interpellavit me Jerosolymis, petentes & acclamantes non oportere eum vivere ampliùs.

25. Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

25. Ego verò comperi, nihil dignum morte eum admisisse. Ipso autem hoc appellante ad Augustum, judicavi mittere.

26. Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ᾽ ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

26. De quo quid certum scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, ut interrogatione factâ habeam quid scribam.

27. Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ᾽ αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

27. Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & causas ejus non significare.

Ad Cap. XXV.

Com. 5. **O**I οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, &c.] Syrus, & nuper Viri magni, *Quibus commodum est Cæsaream venire:* quâ interpretatione admissâ, saltem suppleri debuit, εἰσὶ συγκαταβαίνειν. At interim quis ferat sic loquentem? è Græco quovis Scriptore quis quid simile potis proferre? imò si Lucas hoc voluit, οἱ οὖν εὐκαιροῦντες, vel, οἷς οὖν ἐν ὑμῖν εὔκαιρόν ἐστι, dixisset: non, οἱ δυνατοὶ ἐν ὑμῖν. Commodiùs τοὺς δυνατοὺς exponamus, τοὺς ἄριστα κατηγορῆσαι δοκοῦντας· quasi dicat, Turbæ confusæ voces nil significant, tollit faciem ac formam judiciorum incondita multitudo: seligantur ergò cæteris instructiores ad accusandi munus obeundum. Apud Lucian. Piscat. Ἡμεῖς μὲν ὑμῖν καθήμεθα ἕτοιμοι ἀκούειν τῶν λόγων· ὑμεῖς δὲ προελόμενοί τινα ἐξ ἁπάντων ὅστις ἄριστα κατηγορῆσαι ἂν δοκῇ, ξυνείρετε τὴν κατηγορίαν· οὐ γὰρ οἷοί τε πάντες ἅμα λέγειν. Possumus & δυνατοὺς simpliciter exponere τοὺς δυναμένους, supple κατηγορῆσαι. *Qui possunt accusare, &c. accusent eum.* Cicero Divin. in Verrem, *Accusatorem firmum verúmque:* ubi Asconius, *Firmum, ut possit;* (ἵνα δυνατὸς ᾖ) *verum, ut velit.* Sic infrà 27.43. nave tempestate quassâ, jubentur οἱ δυνάμενοι κολυμβᾶν ἀπορρίψαντες, &c. ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι· qui sermo, si quis attendat, persimilis isti. Est & tertius exponendi modus, quem video hîc Latinum secutum. Placebat illi vertere, *qui inter vos potentes sunt:* id est, ut ego quidem accipio, qui cæteris honestiores sunt, qui magis auctoritate pollent. Sic apud Thucydidem, Plutarchum, Josephum, Philostratum, alios, & Apoc. 6.15. τῶν δυνατῶν vocem reperias. Talibus autem accusationem permittere videtur, ut quos libentiùs auditurus esset, & quorum allegationibus faciliùs crediturus. Quo sensu non ità ineptè hîc Vetus ac Recentiori visum.

Com. 6. Διατρίψας ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, &c.] Legitur in quibusdam, ἡμέρας πλείους ἢ ὀκτώ· in aliis, οὐ πλείους ἢ δέκα. Vetustissimus Regis mei MS. habet, οὐ πλείους ὀκτὼ ἢ δέκα· quæ lectio non immeritò probatur incomparabili Viro. Sic 7.12. Philostratus, ὀκτὼ ῥήματα ἢ δέκα. Fuit cùm pro πλείους ἢ δέκα, καταβὰς, &c. legendum haud licentiosè crederem, ἡμέρας πλείους ἤδη καὶ καταβὰς, &c. Sic Joh. 11.17. τέσσαρας ἡμέρας ἤδη· πλείους autem pro τινὰς, ut suprà 21.10. ἐπιμενόντων ἡμῶν ἡμέρας πλείους. Quæ si cui placuerit conjectura, etiamnum maneat. Vide & infrà hîc Com. 14.

Com. 7. πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου] Sic κρίσιν κατά τινος φέρειν, 2 Pet. 2.11. Infrà heic Com. 18. ἐπί τινος αἰτίαν ἐπιφέρειν dicitur. Πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα, ut apud Apuleium ille, *Hunc ego, Domine, reum apud te facere institui plurimorum maleficiorum & manifestissimorum.*

Ibid. ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι] Nil dignum tanto hiatu ferebant promissores isti. Vide suprà ad 24.13. dicta. Bene Apuleius, *Insimulari quivis innocens potest, revinci nisi nocens non potest.*

Com. 8. Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, &c.] Vulgat. *Paulo rationem reddente*, ut & suprà 22.1.

Com. 10. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα] Ælianus Var. 3.47. de Phocione, Οὐδὲν ἀδικήσας τοὺς Ἀθηναίους. Apostolus 2 Cor. 7.2. Οὐδένα ἠδικήσαμεν.

Ibid. ὡς καὶ σὺ κάλλιον γινώσκεις] 2 Tim. 1.18. βέλτιον σὺ γινώσκεις.

Com. 11. Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν] In Ranis Aristophanis,

> Κἄν ποτε μ' ἕλῃς ἀδικοῦντ', ἀπόκτεινόν μ' ἄγων.

In Ejusdem Acharnens. Dicæopolis,

> Μηδαμῶς πρὶν ἄν μ' ἀκούσητέ γε—

ubi Scholia, Οὐ τὸν θάνατον παραιτεῖται, ἀλλὰ πρῶτον εἰπεῖν ἀξιοῖ, καὶ τότε ἐὰν ᾖ δίκαιον, ἀποθανεῖν. Apud Lucianum Piscat. Εἰ μέν τι ἀδικῶν φαίνομαι, καὶ τοῦτο περὶ ἐμοῦ γνῷ τὸ δικαστήριον, ὑφέξω δηλαδὴ τὴν ἀξίαν, &c. Athenagoras in pro Christianis Apologia, Καὶ εἰ μέν τις ἡμᾶς ἐλέγχειν ἔχει ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον ἀδικοῦντας, κολάζεσθαι οὐ παραιτούμεθα· ἀλλὰ καὶ εἴ τις πικροτάτη καὶ ἀνηλεὴς τιμωρία, ὑπέχειν ἀξιοῦμεν. Terent. Phorm.

> *Si est, patrue, culpam ut Antipho in se admiserit, &c.*
> *Non causam dico quin quod meritus sit ferat.*

Ubi Donatus, *Rhetoricum theorema, quo uti solet qui proposita causa fiduciam gerit. Si hoc aut illud, non oro veniam, non deprecor pœnam.* Philetas apud Q. Curtium lib. 6. *Si insidiatus, pœnam non deprecor.*

Ibid. εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, &c.] Lucianus ibidem, Ἢν δὲ τὰς εὐθύνας ὑπεχὼν καθαρὸς ὑμῖν καὶ ἀνυπόληπτος εὑρίσκωμαι, ἀφήσουσί με οἱ δικασταὶ, ὑμεῖς δὲ εἰς τοὺς ἐξαπατήσαντας ὑμᾶς, καὶ παροξύναντας καθ' ἡμῶν, τὴν ὀργὴν τρέψετε. De locutione εἰ οὐδέν ἐστι suprà ad 21.24. diximus.

Com. 12. ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ] Romano civi concedit, quod non concedens se vis publicæ reum fecisset: vide l. 8. d. tit. & Pauli Sentent. 5. 6.

Com. 13. Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν] Bene Græcè, ut & infrà 27.9. Ælianus Var. 3.19. Τριῶν δὲ μηνῶν διαγενομένων.

Com. 14. ἀνέθετο] *Communicavit:* sic 1 Maccab. 3.9. eodem sensu ἀνέθετο. Gal. 1.16. προσανεθέμην habemus. Vide & ibid. 2.2.

Com. 15. δίκην] Damnationem, sententiam mortis, ut clarè ex responso subjuncto patet.

Ibid. αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην] i. καταδίκην, & ità bene Vulgatus *damnationem*.

Com. 16. οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις, &c.] Romanæ (inquit) civilitatis non est, sed Barbaricæ feritatis. Vide Apuleii locum suprà ad 19.40. adductum. Simillimè apud Eunapium Proconsul ille ad inquietos & procaces accusatores quosdam, Ἀλλ' οὐ τοῦτό γε Ῥωμαῖοι δοκιμάζουσιν. Athenagoras ad Impp. Antoninum & Commodum, Οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας δικαιοσύνης τοὺς αἰτίαν λαβόντας ἀδικημάτων, πρότερον ἢ ἐλεγχθῆναι κολάζεσθαι.

Ibid. εἰς ἀπώλειαν] Absunt à Veteri. Vide & suprà com. 11.

Ibid. πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους] Cicero Verr. 3. *Si præsens Sthenius reus esset factus, si manifesto in maleficio teneretur, tamen cùm accusator non adesset, Sthenium condemnari non oporteret.*

Ibid. τόπον τε ἀπολογίας λάβοι] Vulgat. *locum defendendi habeat:* nimirum & verba Lucæ Latinismum sapiunt; ut & illa Heb. 12.17. μετανοίας τόπον εὑρίσκειν (quem librum etiam eundem Lucam scripsisse nonnulli probabiliter affirmant.) Boetius Consolat. lib. 2. *Dabimus dicendi locum:* pro quo apud Senecam de Clement. 1.9. *Dabitur tibi loquendi liberum tempus*, λήψεις τόπον ἀπολογίας.

Ibid. τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος] *Nec enim prohibendus reus quominus cuncta proferat quibus innocentia ejus sublevari possit*, ut apud Tacitum 2. Annal. Lactantius 5. 1. *Sacrilegis, proditoribus & veneficis potestas defendendi sui datur: nec prædamnari quenquam incognitâ causâ licet.* Max. Tyrius Dissert. 6. Εἰ δίκην ἐφεύγομεν, ἠχθόμεθα ἂν τῷ δικαστῇ μὴ παρέχοντι ἑκατέρῳ ἐκ τῆς ἴσης τὴν ἀπολογίαν. Lucianus in de Calumn. Οὐδὲν ἀδικώτερον ἢ ἀκρίτους τινὰς καὶ ἀμοίρους λόγων καταδεδικάσθαι. Apud Eundem in Piscat. Βαδίζωμεν ἐπὶ τὸ δικαστήριον, καὶ τὴν φιλοσοφίαν παραλαβόντες, ἀκούσωμεν ὅ, τι δὲ ἀπολογήσεται· τὸ πρὸ δίκης καταδικάζειν γὰρ οὐχ ἡμέτερον, (Romanus Præses hîc, Ῥωμαίοις οὐκ ἔθος ἐστὶν) ἀλλὰ δεινῶς ἰδιωτικὸν ὀργίλων τινῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ χειρὶ τιθεμένων. Et statim, Παρέξομεν ἀφορμὰς τοῖς κατηγορεῖν ἐθέλουσι, κατακλύσαντες ἄνδρα μηδὲ ἀπολογησάμενον. In Senecæ Apocol. *Dic mihi, &c. quare quenquam ex his quos quásque occidisti, antequam de causa cognosceres, antequam audires, damnâsti.* Philo de Flacco, Μηδὲ λόγου μεταδοὺς, ἀλλ' ἀκρίτως καταδικάζων.

Com.

Com. 17. ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος] Vulgatus, *sine ulla dilatione*. Glossarium, Ἄνευ ἀναβολῆς, *Sine dilatione, sine procrastinatione*. Ibidem, *Sine intermissione*, χωρὶς ὑπερθέσεως.

Ibid. ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα] Vulgat. *adduci hominem*: i. e. *induci*; quæ vox hîc propria. Vide ad Luc. 10. 11. annotata. Ἀχθῆναι ergò hoc loco est εἰσαχθῆναι.

Com. 18. οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγὼ, ζητήματα δέ τινα, &c.] Nil graviorum criminum ad meam cognitionem spectantium, sed frivola nescio quæ ad propriam superstitionem pertinentia. Similia in contrariam partem Martialis ista,

Non de vi, neq; cæde, nec veneno,
Sed lis est mihi de tribus capellis.
Vicini queror hos abesse furto:
Hoc Judex sibi postulat probari.
Tu Cannas, Mithridaticúmq; bellum,
Et perjuria Punici furoris,
Et Sullas, Mariósq;, Mutiósq;,
Magnâ voce sonas manúque totâ.

Αἰτίαν ἐπιφέρειν inter locutiones melioris Græciæ est. Dio in Excerptis, & Achilles Tatius lib. 6. ἐγκλήματα ἐπιφέρειν dixit. Herodianus 2. ἔγκλημα ὑποφέρειν· pro quo Diodorus Siculus, lib. 14. & in Fragmentis, αἰτίας ἐπιρρίπτειν. Pollux 3. 29. cap. περὶ τοῦ ἐγκαλεῖν, Αἰτιᾶσθαι, αἰτίαν ἐπάγειν, προσφέρειν. Imò, ut Lucas, αἰτίαν ἐπιφέρειν, Plutarchus in Arato, item Eunapius in Ædesio dixit. Sic Philo in de Linguis confusis, ζημίαν ἐπιφέρειν. Paulus Philip. 1. 16. ἐπιφέρειν θλίψιν.

Com. 19. περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας] Propriè hoc loco δεισιδαιμονίαν dici, ex Ulpiano & Quintiliano memoriæ Vir æternæ indicavit. Addantur & hi loci eodem pertinentes. Tacitus Histor. 2. *Ob ingenium gentis, & pervicaciam superstitionis*. Ibid. 4. de iisdem, *Gens superstitioni obnoxia*. Apuleius Floridis, *Ægyptios eruditos, & Judæos superstitiosos*.

Com. 23. μετὰ πολλῆς φαντασίας] Id est, (ut 1 Maccab. 9. 37.) μετὰ παραπομπῆς μεγάλης· ubi Vetus, ut & hoc loco, *cum multa ambitione*, i. e. pompa & exteriore apparatu. Plinius lib. 1. Epist. 14. *Honestam quietem prætulit huic nostræ ambitioni dicam, an dignitati?* Hoc sensu vocem παραπομπῆς 1. 79. Artemidorus posuit. Idem ejusdem lib. Præfat. μετὰ κατασκευῆς τῆς τύχης. 1 Maccab. 10. 58. μετὰ δόξης μεγάλης dicitur. Matth. 24. 30. & Luc. 21. 27. μετὰ πολλῆς δόξης. Ἐντίμῳ καὶ περιδόξῳ πομπῇ δορυφορούμενος apud Photium Olympiodorus dixit. Hieronymus in vita Hilarionis, *cum ingenti honore & comitatu*. Virgilius, *Ingenti mole*.

Interea Reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru:——

ubi Servius, *Ingenti pompâ, ambitu: nam modò hoc significat*. Talis & Reginæ Punicæ quam in 4. describit,

Tandem progreditur magnâ stipante catervâ,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem:
Nec non & Phrygii comites.——

Apud Suetonium in Caligula hoc sensu *scenam* habemus. Apud Salustium in de Repub. ord. *superbiam*, *Neque divitiis aut superbiâ*, inquit, *sed bona famâ factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat*: apud Paulum 1 Cor. 7. 31. σχῆμα. Nec cùm *rerum urbanarum ostentationem* Ammianus dixit, videtur aliud expressisse quàm quod Lucas hîc φαντασίαν vocavit. Vocem φαντασίας autem, præter Auctores jam aliis notatos, usurpârunt hâc eâdem notione apud Athenæum 5. Callixenus Rhodius, & Posidonius Apamæensis: nec non Diodorus Siculus in Excerptis. Notabile est & hoc sensu quasi παράλληλον vocem ὑπονοίας Eunapium posuisse, Μετὰ βασιλικῆς ὑπονοίας (inquit) καὶ δορυφορείας ἐφοίτα. Sunt verba ejus in vita Maximi de Juliano loquentis.

Com. 24. ἐνέτυχόν μοι] Bene hîc ἐντυγχάνειν. Hesychius, Ἐντεύξεις, ἀπαιτήσεις κατὰ τῶν πλημμελησάντων, δέησις εἰς ἐκδίκησιν. Suprà com. 1. αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην. Sic 1 Maccab. 8. 32. & 11. 25. ἐντυγχάνειν occurrit.

Com. 25. ἔκρινα] Vulgatus, *judicavi*: i. e. statui, ut infrà 27. 1. ἐκρίθη *judicatum est*.

Κεφ. κϛ'.

1. Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

2. Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3. Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

4. Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

5. Προγινώσκοντές με ἄνωθεν (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

6. Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος.

7. Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

Versio Vulgata.

1. Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extentâ manu cœpit rationem reddere.

2. De omnibus quibus accusor à Judæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te cùm sim defensurus me hodie;

3. Maximè te sciente omnia quæ apud Judæos sunt consuetudines & quæstiones: propter quod obsecro, patienter me audias.

4. Et quidem vitam meam à juventute, quæ ab initio fuit in gente mea in Jerosolymis, noverunt omnes Judæi:

5. Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundùm certissimam sectam nostræ religionis vixi Pharisæus.

6. Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto judicio subjectus.

7. In quam duodecim tribus nostræ nocte & die deservientes, sperant devenire. De qua spe accusor à Judæis, rex.

8. Τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

9. Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

10. Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

11. Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

12. Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων,

13. Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

14. Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

15. Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

16. Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

17. Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

18. Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν· τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

19. Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ·

20. Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπήγγελλον μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

21. Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

22. Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

23. Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

24. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ, Παῦλε· τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25. Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

26. Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν· οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27. Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28. Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

8. Quid incredibile judicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

9. Et ego quidem existimaveram, me adversùs nomen Jesu Nazareni debere multa contraria agere.

10. Quod & feci Jerosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus sacerdotum potestate acceptâ: & cùm occiderentur, detuli sententiam.

11. Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & ampliùs insaniens in eos, persequebar usque in exteras civitates.

12. In quibus dum irem Damascum cum potestate & permissu principum sacerdotum,

13. Die mediâ, in via, vidi, rex, de cœlo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.

14. Omnésque nos cùm decidissemus in terram, audivi vocem loquentem mihi Hebraicâ linguâ, Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.

15. Ego autē dixi, Quis es, Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Jesus, quem tu persequeris.

16. Sed exsurge, & sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi ut constituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi,

17. Eripiens te de populis & gentibus in quas nunc ego mitto te,

18. Aperire oculos eorum, ut convertantur à tenebris ad lucem, & de potestate satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.

19. Unde, rex Agrippa, non fui incredulus cœlesti visioni:

20. Sed his qui sunt Damasci primùm, & Jerosolymis, & in omnem regionem Judææ, & Gentibus annunciabam, ut pœnitentiam agerent, & converterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.

21. Hac ex causa me Judæi, cùm essem in templo, comprehensum tentabant volentes me interficere.

22. Auxilio autem adjutus Dei, usque in hodiernum diem sto, testificans minori atque majori, nihil extra dicens quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt futura esse, & Moyses,

23. Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum lumen annunciaturus est populo & Gentibus.

24. Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magnâ voce dixit, Insanis, Paule: multæ te literæ ad insaniam convertunt.

25. Et Paulus, Non insanio, (inquit) optime Feste: sed veritatis & sobrietatis verba loquor.

26. Scit enim de his rex ad quem & constanter loquor; latere enim eum nihil horum arbitror: neque enim in angulo quicquam horum gestum est.

27. Credis, rex Agrippa, prophetis? Scio quia credis.

28. Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.

29. Ὁ

29. Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

30. Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

31. Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

32. Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

29. Et Paulus, Opto apud Deum, & in modico, & in magno: non tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.

30. Et exsurrexit rex, & præses, & Bernice, & qui assidebant eis.

31. Et cùm secessissent, loquebantur ad invicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid fecit homo iste.

32. Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.

Ad Cap. XXVI.

Com. 1. Ἐπιτέτραπταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν] Q. Curtius, *Tum dicere permissus*, &c. de Philota capitis reo, lib. 6.

Ibid. ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα] Ut solent orationem habituri, vel prolixiorem sermonem. Themistius 16. Orat. Εἰ δὲ ἀνατεινόμενος τὴν χεῖρα, &c. πρὸς τὸ πλῆθος δημηγορεῖν, &c. Polyænus 4. Ἀνέτεινε τὴν δεξιὰν ὡς δημηγορήσων. Aristoph. Ecclesiaz. τὰς χεῖρας αἴρειν. Scholiastes, Ὥσπερ οἱ ῥήτορες οἱ κεινούμενοι. Quintilianus 6. ult. *Non enim cogitandum, sed dicendum est: & propè sub conatu adversarii manus erigenda.* Apollonius Rhodius,

Δεξιτερὴν ἀνὰ χεῖρα τανύσσατο, φώνησέν τε.

Com. 2. ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον] Apuleius etiam, initio Apologiæ suæ, ad Maximum Proconsulem, *Gratulor quòd mihi copia & facultas te Judice obtigit, purganda apud imperitos Philosophia, & probandi mei.* Vide & suprà 24. 10.

Com. 3. δέομαί σου μακροθύμως ἀκοῦσαί μου] Suprà 24. 4. ubi notata vide.

Com. 4. Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου, &c.] Id est, (ut apud Lucianum in Cataplo ille) οἷόν τινα τρόπον ἐβίωσα. *Vitæ, victúsque consuetudinem*, Cicero in Familiaribus vocat. Non interim malè illi qui heic *vitam* verterunt. Apuleius Apolog. *Quem laudatorem locupletiorem? quem testem vitæ meæ sanctiorem producam?* τῆς βιώσεώς μου. Plin. lib. 3. Epist. 20. de candidato quodam, *Dicebat ipse pro se, vitam suam explicabat:* τὴν αὐτοῦ βίωσιν.

Ibid. τὴν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος] Macrinus apud Herodianum, Τοῦ βίου μου τῆς ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν. Cicero, *Rationes vitæ meæ ab ineunte ætate susceptæ*, in Pro lege Manil.

Ibid. τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου] Cotta ad Pop. Rom. in Salustii fragmentis, *A prima adolescentia in ore vestro, &c. egi.* Apul. ad Carthaginienses in Floridorum Excerptis, *Sum vobis nec Lare alienus, nec pueritiâ invisitatus, nec magistris peregrinus, nec sectâ incognitus.* Et statim, *Pueritia apud vos, & magistri vos: & secta licet Athenis Atticis confirmata, tamen heic inchoata est.* Confer quæ de secta sua Paulus seq. commate.

Ibid. ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι] Cyprianus, *Plebs singulorum vitam plenissimè novit, & uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit.* Sopater apud Achillem Tatium, sed amarè, Τὸν δὲ Θερσάνδρου βίον ἴσασι πάντες, καὶ τὸ ἐκ τῆς πρώτης ἡλικίας μετὰ σωφροσύνης κόσμον.

Com. 5. ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν] Imò etsi testari nollent, tamen vitæ ejus inprimis gnari erant: sed vide quæ de hoc loquendi genere ad Matth. 11. diximus. Non temere à Paulo autem hoc interpositum videtur: χρημάτων γὰρ ἕνεκα ἢ χάριτος πολλοὶ πείθονται ἀμνημονεῖν, &c. ἢ ἑτέραν πρόφασιν λέγειν, ut bene in Orat. contra Leocratem Lycurgus dixit.

Ibid. ἀκριβεστάτην αἵρεσιν] Vulgat. *certissimam sectam.* Id est, fortasse, *verissimam.* In Glossis, Ἀκριβέστατος, *verissimus.*

Com. 6. ἐπ' ἐλπίδι τῆς, &c. ἕστηκα κρινόμενος] Infrà 28. 20.

Ibid. τῆς ἡμετέρας θρησκείας] Vulgat. *religionis.* In eodem Glossario, Θρησκεία, &c. *religio, ritus.*

Com. 8. Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, &c.] Non dubium quin hoc modo rectissimè distinguatur. Otho apud Tacitum 2. Histor. *Quid? vos pulcerrimam hanc Urbem domibus & tectis & congestu lapidum stare creditis?* Apud Petronium ille, *Quid? vos me jumentum putatis esse, aut lapidariam navem?* Sic Rom. 3. 3. τί γάρ; sequente aliâ interrogatione. Vide & Euripidis locum suprà ad 5. 39. adductum.

Com. 9. Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ, &c.] Putavi me rem laude etiam dignam fecisse, ut alter apud eundem Petronium loquitur: γαστρόδωρος φαντασίαν λαβὼν ἐποίουν, ut apud Arrianum 2. 26. in Epictetum. Impletum hîc quod Joh. 16. 2. Dominus Jesus prædixerat.

Com. 11. ἠνάγκαζον βλασφημεῖν] *Cogebam eos maledicere:* supple, *quantum in me erat.* Vide quæ de ἀναγκάζειν, παρασιάζειν, & καταβιάζειν, suprà ad 16. 15. dicta. Eusebius Histor. Eccles. 6. 34. de plebe Alexandrina, Πρεσβύτην, Μητρᾶν ὀνόματι, συναρπάσαντες, καὶ κελεύσαντες ἄθεα λέγειν ῥήματα, μὴ πειθόμενον, &c. ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον ἐλιθοβόλησαν. Ibidem, Θαυμασιωτάτην τότε παρθένον πρεσβῦτιν Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, κόπτοντες τὰς σιαγόνας, ἐξήλασαν· πυρὰν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως, ζῶσαν ἠπείλουν κατακαύσαι, εἰ μὴ συνεκφωνήσειε τὰ τῆς ἀσεβείας ῥήματα. Hippolytus Homil. περὶ συντελ. κόσμ. Τοῖς μάρτυσι τοῦ Χριστοῦ προστάττουσιν οἱ ἄνομοι ἀρνῆσαι τὸ Θεὸν σε τὸν ἐσταυρωμένον. Apud Simplicium in cap. 13. Epicteti, habemus ἁρπαγὰς, καὶ τυραννικὰς βίας μέχρι καὶ τοῦ ἀσεβεῖν ἀναγκαζούσας. Vide & 1 Maccab. 2. 15. ubi καταναγκάζειν.

Ibid. περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς] Iræ ac furoris igne in eos accensus. Est quod Philip. 3. 6. in hac eadem re, κατὰ ζῆλον τὴν ἐκκλησίαν διώκων. *Cæptis immanibus efferus* Virgilius diceret. Ergò bene hîc ἐμμαινόμενος. Philo ex persona Flacci in Insulam relegati, Ὅσα κατεμάνην τῶν Ἰουδαίων, αὐτὸς πέπονθα. Achilles Tatius 6. Ὁ ἀκούων (διαβολὴν) ταχὺ πείθεται, καὶ ὀργῆς αὐτῷ πῦρ ἐξάπτεται, καὶ ἐπὶ τὸν βληθέντα μαίνεται. Hesychius, Μαίνεται, ὀργίζεται, &c. Contrà apud Suetonium in Caio, *ad insaniam favere alicui.*

Ibid. ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις] Scriptor Maccabaicorum 1. 3. 5. de Juda Maccabæo, ἐδίωξεν ἀνόμους, ἐξερευνῶν. Planè & Christiani Paulo tunc temporis pro ἀνόμοις habiti. Εἰς τὰς ἔξω πόλεις, Usque ad urbes extra Judæam positas. ἔξω τῆς χώρας, ut Marc. 5. 10. Plutarchus de Theagene Thebano, in de Mul. virtut. Ἐκεῖνος μὲν ὁ πρὸς τὸν ἐμβοήσαντα, Μέχρι ποῦ διώκεις; ὑποκρινάμενος, Μέχρι Μακεδονίας. Polybius de Asdrubale apud Suidam, Ἐβουλήθη τούτῳ συμμίξας φιλανθρωπηθεὶς, ἀπολυθῆναι εἰς τὰς ἔξω τόπους.

Com. 13. ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς] Justinus lib. 7. *Fulgore suo Solis nitorem vicerat.*

Com. 14. καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν] Horrore perculsi nempe. Lucret. 3.

Denique concidere ex animi terrore videmus
Sæpe homines.——

Suidas, Καταπεσὼν, ἀντὶ τοῦ, φοβούμενος. Vide Numer. 16. 45.

& 22. 31. Judic. 13. 20. Ezech. 3. 23. & 44. 4. Tobiæ Scriptorem 12. 16. Matth. 17. 6. Luc. 24. 5. & suprà hîc 9. 4.

Com. 16. ὧν τε ὀφθήσομαί σοι] Vetus, *eorum quibus apparebo tibi.* Recentior, *in quibus.* Nuper Vir summus, *per quæ apparebo tibi.* Vertendum forsan, *propter quæ, &c.* ὧν τε, pro ὧν χάριν τε. Subintelligo autem afflictiones, pericula, &c. Suprà 9. 16. ex persona Christi istius, ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Com. 17. ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ, &c.] Mirari subit incomparabilem Virum vertisse, *extempturus te manibus*, &c. quasi hîc de liberando eum à periculis ageretur. ἐξαιρεῖσθαι hîc planè idem est quod ἐκλέγειν· unde apud Hesychium, ἐξαίρετον, ἐπίλεκτον, & in Glossis, ἐξαίρετος, *egregius, eximius*, &c. Sensus autem idem qui suprà 9. 15. in iis, σκεῦος ἐκλογῆς ποιεῖν· hoc & poscunt quæ com. 18. hujus capitis subjunguntur, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, &c.

Ibid. εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω] Τοῦ βαστάσαι nempe τὸ ὄνομά μου, ut dicto 9. 15. loco.

Com. 18. ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ] Quæ Coloss. 1. 13. τοῦ σκότους ἐξουσία.

Ibid. καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις] Vide suprà ad 20. 32 dicta.

Com. 19. οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ]

—— *Quis cœlo dubitet parere vocanti?*

Com. ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα] Καρποὺς μετανοίας ἀξίους, ut Matth. 3. 8. id est, τῇ μετανοίᾳ πρέποντας. Vide ad Tit. 2. 1. Philipp. 1. 27. Joh. 3. Epist. com. 6.

Com. 22. Ἐπικουρίας τυχὼν τῆς παρὰ Θεοῦ] Priamus Iliad. Ω'.

Ἀλλ᾽ ἔπι τις καὶ ἐμεῖο θεῶν ὑπερέσχεθε χεῖρα.

——*Ducente Deo tela inter & hostes*

Expedior.—— Æneid. 2.

Ibid. μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ] Hominibus omnis ordinis: παντὶ τῷ προστυγχάνοντι. Vide suprà 17. 17. ibíque ex Arriano deprompta.

Ibid. οὐδὲν ἐκτὸς λέγων, ὧν τε οἱ προφῆται, &c.] Vide Athenagoræ locum infrà ad Com. 26. adducendum. Ἐκτὸς λέγων, pro λέγων ἐκτὸς, &c.

Com. 24. Μαίνῃ, Παῦλε] Μαίνῃ hîc, & suprà 12. 15. est quod apud Aristophanem in Ranis ληρεῖς, κ᾽ οὐκ οἶδ᾽ ὅ, τι λέγεις. Arrianus 1. 21. in Epictetum, Οὐχ ἐπὶ εἰσὶ ἀεὶ ὧν εἰώθας λέγειν ὅτι μαίνομαι;

Com. 25. Οὐ μαίνομαι, ἀλλ᾽ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι] Apud Theocritum 5. ille,

——Ἐγὼ μὲν ἀλαθέα πάντ᾽ ἀγορεύω,

Κ᾽ οὐδὲν καυχέομαι.——

Alius apud Philonem in Flaccum, Οὐ μέμηνα, ὦ οὗτοι, οὐδ᾽ ἠλίθιός τις εἰμι. Pacatè hîc respondet servus exemplo Domini, Joh. 8. 49. Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου.

Com. 26. Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς] Athenagoras in Apologia pro Christianis Imperatores alloquens, Ἴστε δὲ μηδὲν ἡμᾶς ἀμάρτυρον λέγειν, ἃ δὲ οἱ προφῆται ἐκπεφώνηνται μηνύειν. Apuleius in Apologetico, *Sciunt me vera loqui, Maxime, & testimonium mihi conscientiâ suâ perhibent.* In Plauti Trucul.

——*Fit pol hoc, & pars spectatorum scitis*

Pol hac vos me haud mentiri.——

Suprà 25. 10. ad Felicem Præsidem, Ὡς καὶ σὺ κάλλιον γινώσκεις. Inter præcipua reorum subsidia à Rhetoribus ponitur, ipsam adversariorum vel Judicis conscientiam appellare posse. Vide & suprà 24. 11.

Ibid. παρρησιαζόμενος λαλῶ] Beza *libere loquor:* tantundem valet *constanter*, quo heic Vetus utitur: à quo importunâ diligentiâ nimis sæpe disceditur. Apuleius 3. *Constanter itaq; in hominem alienum ferte sententias.*

Ibid. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο] Aristides Rhodiacâ, Οὔτε γὰρ ἀφανὲς τὸ πρᾶγμα διὰ τὸ μέγεθος. Achilles Tatius, Ἐν ὄψει τὰ γινόμενα, καὶ πολλοὶ μάρτυρες. Philostratus 4. 9. Γιγνώσκουσι πλείους αὐτὸν, (λόγον) ἅτε καθ᾽ Ἑλλάδα μέσην πραχθέντα. Apuleius 1. *Passim per ora populi sermo jactatur quæ palàm gesta sunt.* Phædrus,

Ut est vulgatus ordo narrata rei,

Omnes scierunt.——

Lepidus apud Salustium, *Itaq; verborum satis dictum est: neque enim ignorantia rem claudit.* Simile Demosthenis illud, Ταῦτα οὐ πάλαι ἐστὶ γεγενημένα, ὥστε ἀγνοεῖν ὑμᾶς· & Ciceronis, *Non enim fuit aut mediocre, aut obscurum, aut ejusmodi quod silentio posset prateriri.* Οὐκ ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον, proverbiale est. Arrianus 2. 12. in Epictetum, Τὸν ποιοῦντα αὐτὸ οὐκ ἐν γωνίᾳ δηλονότι ποιεῖν δεήσει.

Com. 27. Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις] Schema frequens & in foro & quotidiano sermone, interrogare, & interrogati vicem respondere sibi. Lucian. Dial. Meretr. Τί φής; ποιήσεις ταῦτα; ποιήσεις οἶδα. Plinius lib. 9. Epist. 12. *Nunquam fecisti quod à patre corripi posset? fecisti dico.* Cicero 1 de Nat. Deor. *An tui mei similem putas esse, aut tui Deum? profectò non putas.*

Com. 28. Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι] Propemodum mihi persuades ut Christianus fiam: ità nec pauci nec minimi doctorum ἐν ὀλίγῳ accipiunt. Quod objicitur, tale sensum, idque in consessu tali, prolatum fuisse minùs verisimile videri, mihi nullum negotium facessit: hæc enim sumi possunt quasi κατ᾽ εἰρωνείαν dicta. Apud Lucianum in Parasito ille, Παπαί! οἷον χρῆμα ἀποφαίνῃ τὴν παρασιτικήν! ὥστε καὶ αὐτὸς ἤδη βέλτιον δοκῶ παράσιτος εἶναι ἀντὶ τούτου ὅς εἰμι. Quin & hodie in communi sermone effunduntur multa hujusmodi, ubi oris & animi consensus tamen nullus. At Græci ἐν ὀλίγῳ exposuerunt, ἐν ὀλίγῳ λόγων ἀγῶνι. Sic & ferè in Helena Euripides, πολλ᾽ ἀνήρου μ᾽ ἐν ὀλίγῳ· *in paucis me multa interrogasti.* Rescripsit Amicus mihi se heic χρόνῳ suppleri malle: q. d. Agrippa, Christianum me nimis citò fieri vis: tantilli spatii non est opus à patrio me ad tuum cultum transire. Est is amicus, Nobiliss. Theophilus Milleterius, *Vir* (quod Plinius de Virginio suo) *probitate morum, varietate operum monstrabilis*, mihíque multis meritò nominibus charissimus. Nec caret veri specie conjectura ista. Arrianus 1. 15. in Epictetum, Σύκης μὲν καρπὸς ἄφνω καὶ μιᾷ ὥρᾳ οὐ τελεῖται· γνώμης δὲ ἀνθρώπου καρπὸν θέλεις οὕτω δι᾽ ὀλίγου καὶ εὐκόλως κτήσασθαι; Ubi vides eundem sensum, nec dissimili adeò locutione expressum.

Com. 29. καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, &c.] Idem 1. 7. 7. ad Corinthios, Θέλω καὶ πάντας ἀνθρώπους ὡς καὶ ἐμαυτὸν εἶναι.

Com. 30. καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς] Adsessores eorum: χιλίαρχοι nempe, καὶ ἄνδρες οἱ κατ᾽ ἐξοχὴν τῆς πόλεως ὄντες· suprà 25. 23.

Com. 31. Καὶ ἀναχωρήσαντες, &c.] Non domum (ut eximio H. Grotio visum) at in cubiculum aliquod tribunali adjunctum. Quod hîc πρὸς ἀλλήλους ἐλάλουν, suprà 4. 15. in negotio simili est, συνέβαλλον πρὸς ἀλλήλους.

Κεφ. κζ.

1. Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ σπείρας Σεβαστῆς.

2. Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ μέλλοντες

Versio Vulgata.

1. Ut autem judicatum est navigare eum in Italiam, & tradi Paulum cum reliquis custodiis Centurioni nomine Julio cohortis Augustæ.

2. Ascendentes navem Adrumetinam inci-

πλεῖν

πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

3. Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

4. Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

5. Τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

6. Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

7. Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην.

8. Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας· ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

9. Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

10. Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

11. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

12. Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴ πως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον.

13. Ὑποπνεύσαντος δὲ Νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες Ἄσσον, παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

14. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.

15. Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.

16. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.

17. Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

18. Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο.

19. Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐῤῥίψαμεν.

20. Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

21. Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

22. Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

pientes navigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi.

3. Sequenti autem die devenimus Sidonem. Humanè autem tractans Julius Paulum, permisit ad amicos ire, & curam sui agere.

4. Et indè cùm sustulissemus, subnavigavimus Cyprum: propterea quòd essent venti contrarii.

5. Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ navigantes, venimus Lystram, quæ est Lyciæ.

6. Et ibi inveniens Centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, transposuit nos in eam.

7. Et cùm multis diebus tardè navigaremus, & vix devenissemus contra Gnidum prohibente nos vento, adnavigavimus Cretæ juxta Salmonem.

8. Et vix juxtà navigantes, venimus in locum quendam qui vocatur Boni-portus, cui juxtà erat civitas Thalassa.

9. Multo autem tempore peracto, & cùm jam non esset tuta navigatio, eò quòd jejunium jam præterisset, consolabatur Paulus,

10. Dicens eis, Viri, video quoniam cum injuria & multo damno non solùm oneris & navis, sed etiam animarum nostrarum incipit esse navigatio.

11. Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm his quæ à Paulo dicebantur.

12. Et cùm aptus portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium navigare indè, si quomodo possent devenientes Phœnicem, hyemare, portum Cretæ respicientem ad Africum & ad Corum.

13. Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, cùm sustulissent de Asson, legebant Cretam.

14. Non post multum autem misit se contra ipsam ventus Typhonicus qui vocatur Euroaquilo.

15. Cúmq; arrepta esset navis, & non posset conari in ventum, datâ nave flatibus, ferebamur.

16. In insulam autem quandam decurrentes, quæ vocatur Cauda, potuimus vix obtinere scapham.

17. Quâ sublatâ, adjutoriis utebantur, accingentes navem, timentes nè in Syrtim inciderent, summisso vase sic ferebantur.

18. Validè autem nobis tempestate jactatis, sequenti die jactum fecerunt.

19. Et tertiâ die suis manibus armamenta navis projecerunt.

20. Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, & tempestate non exiguâ imminente, jam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21. Et cùm multa jejunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidē, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucríque facere injuriam hanc & jacturam.

22. Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis.

23. Παρέστη

23. Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω·

24. λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε· Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

25. Διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

26. Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

27. Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

28. Καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

29. Φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

30. Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν·

31. Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

32. Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

33. Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.

34. Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει· οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

35. Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν.

36. Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

37. Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ, διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

38. Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

39. Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

40. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

41. Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρώρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

42. Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

43. Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος, βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀποῤῥίψαντας πρώτους, ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

44. Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

23. Aſtitit enim mihi hâc nocte angelus Dei cujus ſum ego, & cui deſervio,

24. Dicens, Nè timeas, Paule, Cæſari te oportet aſſiſtere: & ecce donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum.

25. Propter quod bono animo eſtote, viri: credo enim Deo, quia ſic erit quemadmodum dictum eſt mihi.

26. In inſulā autē quādā oportet nos devenire.

27. Sed poſtea quàm quartadecima nox ſupervenit, navigantibus nobis in Adria circa mediam noctem, ſuſpicabantur nautæ apparere ſibi aliquam regionem.

28. Qui & ſummittentes bolidem, invenerunt paſſus viginti: & puſillum indè ſeparati, invenerunt paſſus quindecim.

29. Timentes autem nè in aſpera loca incideremus, de puppi mittentes ancoras quatuor, optabant diem fieri.

30. Nautis verò quærentibus fugere de navi, cùm miſiſſent ſcapham in mare, ſub obtentu quaſi inciperent à prora ancoras extendere,

31. Dixit Paulus Centurioni & militibus, Niſi hi in navi manſerint, vos ſalvi fieri non poteſtis.

32. Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ, & paſſi ſunt eam excidere.

33. Et cùm lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes ſumere cibum, dicens, Quartadecimâ die hodie exſpectantes jejuni permanetis, nihil accipientes.

34. Propter quod rogo vos accipere cibum pro ſalute veſtra: quia nullius veſtrûm capillus de capite peribit.

35. Et cùm hæc dixiſſet, ſumens panem, gratias egit Deo in conſpectu omnium: & cùm fregiſſet, cœpit manducare.

36. Animæquiores autem facti omnes, & ipſi ſumpſerunt cibum.

37. Eramus verò univerſæ animæ in navi ducentæ ſeptuaginta ſex.

38. Et ſatiati cibo alleviabant navem, jactantes triticum in mare.

39. Cùm autem dies factus eſſet, terram non agnoſcebant: ſinum verò quendam conſiderabant habentem litus, in quem cogitabant, ſi poſſent ejicere navem.

40. Et cùm ancoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes juncturas gubernaculorum: & levato artemone ſecundùm auræ flatum, tendebant ad litus.

41. Et cùm incidiſſemus in locum dithalaſſum, impegerunt navem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò ſolvebatur à vi maris.

42. Militum autem conſilium fuit ut cuſtodias occiderent: nequis cùm enataſſet, effugeret.

43. Centurio autem volens ſervare Paulum, prohibuit fieri: juſſítq; eos qui poſſent natare, emittere ſe primos, & evadere, & ad terram exire.

44. Et cæteros alios in tabulis ferebant: quoſdam ſuper ea quæ de navi erant. Et ſic factum eſt ut omnes animæ evaderent ad terram.

Ad

Ad Cap. XXVII.

Com. 1. Ἐκείθη] Hesychius, ex hoc loco, Ἐκείθη, ὠρίσθη.

Com. 2. ὄντος σὺν ἡμῖν, &c.] Vulgat. *perseverante nobiscum*; legit nempe μένοντος.

Com. 3. ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, ἐπιμελείας τυχεῖν] i. πορεύεσθαι ἵνα ἐπιμελείας τύχῃ. Vide suprà ad 24. 23. notata.

Com. 6. πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν] Cum onere frumenti: infra com. 38. Vide omnino l. 6. Cod. de Navicul. & Naucler.

Com. 7. βραδυπλοοῦντες] Non ob oneris magnitudinem, ut accepit Syrus: sed ob ventos adversos, (suprà com. 4.) & spatium maris tantillum tot diebus emensum. Nec mirum hoc eos queri qui sinus obliquabant, cùm qui ferentibus utuntur ventis se satis demoratos putent. *Navigantibus etiam cita navigatio tarda videtur*, inquit Servius ad Æneid. 5.

Ibid. μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν] Παραλέγεσθαι est vox nautica. Æneid. 3.

> ——*Crebris legimus freta concita terris.*

Ubi Servius, *Præterimus: tractus autem sermo à nautis: quòd funem legendo, id est, colligendo, aspera loca prætereunt.* μόλις difficultatem innuit, ut bene hic Viri summi adnotàrunt. Excellenter autem (quod eosdem præteriit) in naufragiis & discriminibus marinis ea vox ponitur. Plutarchus in de Mul. virtut. Περὶ τὸ Θύμβριν πλαμὸν ὅρμοις καὶ ναυλόχοις ἀναγκαίως μόλις ὑποδραμόντες, &c. quod & pluribus σὺν Θεῷ monstrabimus ad ea 2. Milesf. *Et vos omnibus amissis, vix enatavimus.* Vide interim Euripidis locum infrà ad 44. adductum.

Com. 9. καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι] Atque ità Octobris mense currente vel ingruente. Vide quæ hic aliis notata, & adde hæc Philostrati 4. 4. Μετόπωρον ἤδη ἐτύγχανε καὶ ἡ θάλαττα ἧττον βεβαία.

Com. 11. τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ] Plutarchus in Convivio, Πυθόμενον τοῦ τε ναυκλήρου τοὔνομα, καὶ τοῦ κυβερνήτου. In navibus major horum cæteris autoritas erat. Artemidorus 1. 37. officiorum nauticorum gradus enumerans, Ἀρχὴ, &c. πρωρεὺς ὁ κυβερνήτης, κυβερνήτου δὲ ὁ ναύκληρος. His, ut in arte sua versantibus, Centurio heic auscultandum censuit; Pauli tanquam inepta suggerentis verba surdâ aure præterivit.

Com. 12. Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, &c.] Hesychius, Ἀνευθέτου, ἀχρήστου· fortasse ex hoc Lucæ loco. Illa πρὸς παραχειμασίαν mirabile est tanto à magnis Viris consensu exponi, *ad tempestatem vitandam*: cùm tardæ minúsque tutæ navigationis quidem, at nondum ulla hic mentio tempestatis appareat. Satisfecerunt mihi Vetus cum recentiore, qui *ad hiemandum*, vel *hibernandum*. Glossæ, Παραχειμάζω, *hiberno*. Παραχειμασία, *hiematio, hibernium*. Aliud Glossarium, *Hiemo*, παραχειμάζω. Virgil. 4. *Hibernam Lyciam*: ubi Servius, *Non asperam, sed aptam hiemare cupientibus.* Vide & infrà 28. 11.

Ibid. ἔθεντο βουλὴν] Vetus, *statuerunt consilium*: Recentior plerique *consulti decreverunt*: molestè. Videtur Latinismus. Vertas ad verbum ex Petronio, *consilium posuerunt*.

Ibid. βλέποντα κατὰ Λίβα, &c.] Et hoc bene Græcè dictum. Herodian. Ἀπὸ τῆς Ἀρκτῴας θαλάσσης ἐπὶ τὴν μεσημβρίαν βλέπουσι. Idem lib. 6. Πρὸς τὰ Ἀρκτῷα μέρη τῆς βαρβάρου γῆς βλέπουσι.

Com. 13. Ὑποπνεύσαντος δὲ Νότου] Leniter spirante. Talem lenitudinem sic Seneca expressit,

> ——*Aura primò lenis impellit rates*
> *Allapsa velis: unda vix tactu levis*
> *Tranquilla Zephyri mollis afflatu tremit.*

Apud Juvenalem est

> ——*Modicâ non multùm fortior aurâ*
> *Ventus*——

Hesychius (ex Hesiodo, cujus versus infrà adducemus) Ὑγρὸν ἀέντων, μαλακῶς πνεόντων. Virgilius,

> ——*Lenis crepitans vocat Auster in altum.*

Cato apud Charisium, *Indè omnem classem ventus Auster lenis fert.*

Com. 14. ἄνεμος Τυφωνικὸς] Pollux 1. 9. § 17. Ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς, Τυφῶν. Hesiodus Theogoniâ,

> Ἐκ δὲ Τυφωέος ἔστ᾽ ἀνέμων μένος ὑγρὸν ἀέντων.

Ibid. καλούμενος Εὐροκλύδων] Quæ afferuntur pro Εὐρακύλων sunt quidem probabilia: non alteram nisi deliberatò tamen sperni lectionem velim. Gellius 1. 22. *Sunt porrò alia quædam nomina* (de ventis agit) *quæ incolæ in suis quisque regionibus fecerunt, aut ex locorum vocabulis in quibus colunt, aut ex aliqua causa quæ ad faciendum vocabulum acciderat.* Ad quæ postrema referri potest Εὐροκλύδων iste, à magnis, quos ciere fluctus solebat, ità, ut videtur, vocatus: nec tamen eos audio qui Εὐρυκλύδων legunt. Virgilius,

> *Aut ubi navigiis violentior incidit Eurus,*
> *Nosse quot Ionii veniant ad littora fluctus.*

Aristides ἱερ. λόγ. 2. Αὐτίκα τις ὑπήχετο, καὶ περιέτρεπε πλοίων Εὐρος ἤδη λαμπρὸς, καὶ τέλος ἐξερράγη πνεῦμα ἐξαίσιον· id est, ut hoc loco, τυφωνικὸς ἄνεμος.

Com. 15. Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου] Circumacta, vel circumtorta, nave procellæ vi: id puto hîc valere verbum Συναρπάζεσθαι. Artemidorus 2. 2. χειμῶνι βιαίῳ τῆς νεὼς συσχεθείσης dixit. Petronius, *Sed nec certos fluctus ventus impulerat, nec quò destinaret cursum gubernator sciebat. Siciliam modò ventus dabat, sæpissimè Italici littoris Aquilo possessor convertebat huc illuc obnoxiam ratem*: id est, συνήρπασεν. Nec ventis tantùm, sed & vorticibus vim vocis hujus attributam videas. Curtius lib. 9. *Ipse Rex in rapidissimos vortices incidit, quibus intorta navis, obliqua, & gubernaculi impatiens agebatur.* Virgilius,

> ——*Illum ter fluctus ibidem*
> *Torquet agens circùm, & rapido vorat æquore vortex.*

Petronius, *At illum vociferantem in mare ventus excussit, repetitúmque infesto gurgite procella circumegit atque hausit.*

Ibid. καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ] Optimè vertebat ille qui *obniti* vertebat. Virgilius,

> *Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër:*
> *Nec nos obniti contrà, nec tendere tantum*
> *Sufficimus.*——

Lucretius de Epicuro & religione loquens,

> *Primùm Graius homo mortales tollere contrà*
> *Est oculos ausus, primúsque obsistere contrà.*

id est, ἀντοφθαλμεῖν ἐτόλμησε. De figurato istius vocis usu multa alii notarunt: quibus adde Sirachidis ista 19. 5. Ὁ ἀντοφθαλμῶν ἡδοναῖς, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ· quam veram cum Viro summo lectionem etiam nos putamus: est enim quod Horatius *cupidinibus responsare* dixit, & Josephus Antiquit. 6. παθήμασιν ἀντιβλέψαι.

Ibid. ἐπιδόντες ἐφερόμεθα] Nave flatibus permissâ ferebamur,

> *Incerti quò fata ferant, ubi sistere detur.*

Plinius in Panegyr. *Delatorum classis permissa omnibus ventis, coactáque vela tempestatibus pandere, iratósque fluctus sequi, quoscunque in scopulos detulissent.* Sic *navem tempestati permittere*, Seneca cap. 6. ad Marciam, quod Heliodori 1. ἐπιτρέπειν & ἐνδιδόναι. Τῆς κυβερνήτου πρὸς τὸ ὑποβάλλον κακοῦ ἐνδόντος, &c. καὶ τῇ Τύχῃ κυβερνᾶν ἐπιτρέψαντος· Virgil. simili descriptione,

> ——*Superat quoniam Fortuna, sequamur,*
> *Quáque vocat vertamus iter.*

Lucanus,

> ——*Victus violento navita Coro*

Dat regimen ventis, ignavúmque arte relictâ
Puppis onus trahitur. ——

Statius,

——*Tunc arte relictâ*
Ingemit, & cæcas sequitur jam nescius undas.

Seneca Agamem.

Nil ratio & usus audet, ars cessit malis :
Tenet horror artus, omnis officio stupet
Navita relicto ; remus effugit manus.
In vota miseros ultimus cogit timor.

Com. 16. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες] Plutarchus hanc vocem dativo junxit : verba ejus suprà ad com. 7. adduximus.

Ibid. μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης] Redigere eam in potestatem nostram. Simili sensu περικρατῆσαί τινος Simplicius in cap. 17. Epicteti. μόλις, difficulter, non sine multo labore. Maximus Tyrius, Μόγις, καὶ μετὰ πραγμάτων, σὺν πολλῷ πόνῳ καὶ ἱδρῶτι. Vide suprà ad com. 7. dicta.

Com. 17. βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον] Apollonius Argon. 1.

Νῆα δ' ἐπικρατέως Ἄργου ὑποθημοσύνῃσιν
Ἔζωσαν, πάμπρωτον εὐστρεφεῖ ἔνδοθεν ὅπλῳ
Τεινάμενοι ἑκάτερθεν, ἵν' εὖ ἀραροίατο γόμφοις
Δούρατα, καὶ ῥοθίοιο βίην ἔχοι ἀντιόωσαν.

ubi pro ἔνδοθεν puto ἔξωθεν legendum. Funes huic usui aptatos Græci ζωμάματα dixere. Hesychius, Ζωμάματα, ὑποζώματα, σχοινία κατὰ μέσην τὴν ναῦν δεσμευόμενα. Glossæ, Ὑπόζωμα, *succinctum*. Illa βοηθείαις ἐχρῶντο, non ad τὴν φέροντες, sed ad sequentia retulerim.

Ibid. μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι] Sic infrà 26, & 29. Sic & Euripides vocem ἐκπίπτειν posuit,

Λιβύης ἀλιμένοις ἐκπεσόντα πρὸς πέτραις.

Ibid. χαλάσαντες τὸ σκεῦος] Verum est evadendis procellis cædi malos, vel dejici solere. Lucanus,

——*Quæcunque levata*
Arboribus cæsis flatum effugere prementem.

At vix est eo sensu ut alibi χαλᾶν occurrat: cum iis ergò sentimus qui *demisso* vertebant. Euripides,

Καὶ ναῦς γὰρ ἐνταθεῖσα πρὸς βίαν ποδὶ
Ἔβαψεν, ἔστη δ' αὖθις ἢν χαλᾷ πόδα.

nec aliter hic Theophylactus. Sic infrà com. 30. χαλᾶν τὴν σκάφην. Iidem rectè etiam, ut arbitror, illud σκεῦος non malum, sed cum appenso velo antemnam interpretantur. Ovidius,

Effugit hibernas demissa antemna procellas.

Seneca, *Quoties ventus increbuit, majórque est quàm expedit, antemna demittitur. Vela tempestati subducere,* apud Petronium habemus.

Com. 18. χειμαζομένων ἡμῶν] Vexatis jactatísque : sic ναύτας χειμαζομένους etiam Lucianus dixit.

Ibid. ἐκβολὴν ἐποιοῦντο] Juvenalis,

——*Decidere jactu*
Cœpit cum ventis. ——

Scholiastes, *De periculo & de vita cœpit pacisci cum ventis: & jacturam mercium facere.* Adde Prisciani locum infrà ad 21. adductum. Achilles Tatius 3. Ὁ κυβερνήτης κελεύει ῥίπτειν τὸν φόρτον, διακείσης δὲ ἐκ τῶν ἀργύρου ἢ χρυσοῦ πρὸς ἄλλο τι τῶν εὐτελῶν· ἀλλὰ πάντα ὁμοίως ἠκοντίζομεν.

Fundite quæ mea sunt dicebat cuncta Catullus,
Præcipitare volens etiam pulcerrima. ——

Juvenalis citato loco. Est hæc inter ex voluntario & involuntario mixtas actiones. Videndus 3. 1. § 3. Nicomacheorum Interpres: qui inter alia & hæc habet, Τοῦτο ποιοῦσιν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν συμπλεόντων οἵ γε νοῦν ἔχοντες.

Com. 19. αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἔρριψαν] Hinc ἀποσκευάζεσθαι. Suidas, Ἀποσκευάζεσθαι, ἀποπεμπόμενοι βάρος, καὶ ἀποβάλοντες· ἐκ μεταφορᾶς τῶν διὰ τὴν ζάλην τῆς θαλάσσης ναυτῶν τὰ σκεύη τῆς νεὼς ἀπορριπτόντων. Ait Lucas αὐτόχειρες. Achilles Tatius ubi suprà, Πολλοὶ δὲ τῶν ἐμπόρων, αὐτοὶ τῶν οἰκείων λαμβάνοντες, ἐν οἷς εἶχον τὰς ἐλπίδας, ὤθουν ἐπειγόμενοι.

Com. 20. Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων] Virgilius tempestatem describens,

Nam nec erant astrorum ignes, nec lucidus æthrâ
Sidereâ polus, obscuro sed nubila cœlo.

Ovidius Metam. 11. in re simili,

—— *Caret ignibus æther,*
Cæcáque nox premitur tenebris hiemísque suísque.

Et pòst,

——*Inductâ piceis è nubibus umbrâ*
Omne latet cœlum, duplicatáque noctis imago est.

Ibid. χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου] Plutarchus Apophthegm. Reg. Μεγάλου δὲ τοῦ χειμῶνος γενομένου· & ibid. τοῦ χειμῶνος ἰσχυροῦ γενομένου. Artemidorus jam suprà adductus, χειμῶνι βιαίῳ τῆς νεὼς συγχεθείσης. Glossæ, χειμὼν γνοφώδης καὶ μέγας, *tempestas*. Virgilius 3.

——*Inhorruit unda tenebris,*
Noctem hiemémque ferens. ——

Ubi Servius, *Hiemem Græcè dixit, nam* χειμὼν *etiam tempestas à Græcis dicitur.* Idem ad Æn. 1. *Hiems duas res significat : aut tempus,* (malim *tempus anni*) *aut vim venti, per quam tempestas oritur.* Ἐπικεῖσθαι bene vertunt *incumbere.* Boetius Consolat. l. 2. *Nec tibi nimium valida tempestas incubuit. Flatum prementem* Ovidius paulò ante adductus dixit : potes *& urgente.* Glossæ, *Urguet*, ἐπείγει, καταπαύδει, ἐπίκειται.

Com. 21. ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, &c.] Æneid. 11.

Antè equidem summa de re statuisse Latini,
Et vellem, & fuerat melius. ——

Ubi Servius, *Compendiosa locutio, cùm querimur non esse factum quod fieri debuit.*

Ibid. κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν] Vertit Recentior *vitare :* quo nil opus, cùm adeò eruditè Vetus *lucrifacere* dixerit. Valerian. Cimeliensis, *Minoris rixa lucrum facit, qui manus suas alio feriente continuit.* Apuleius 8. *Sed quid morâ temporis dignum cruciatum lucraris? &c.* Himerius in Polemarchico, Οἱ μὲν ἄλλοι σύμπαντες τοσοῦτον ἐν τοῖς δεινοῖς κερδαίνειν ᾤοντο, ὅσον ἀπαθεῖν Πέρσας τῆς πόλεων. Ità in Photii συναγωγῇ, & Stephani editione: at in codice MS. Augustano (cujus penes me apographum est, non hujus, sed & aliarum ejusdem μελετῶν tertiâ plus parte auctius) legitur, τοσοῦτον ἐπὶ τὰ δεινὰ κερδαίνειν ᾤοντο. Legerim, (extrito τῷ ἐπὶ) τοσοῦτον τὰ δεινὰ κερδαίνειν, &c. Causam locutionis jam alii explicarunt. Erasmus qui *accersere* vertebat, negantémque particulam repetebat, videtur plus æquo suo arbitrio indulsisse. Ζημία hîc est mercium & rerum pretiosarum damnum. Theodorus Priscianus, *Naves pressæ onere, cùm gravi tempestate jactantur, solum habent ex damno remedium.* ὕβρις, tempestatis incommoda & injurias notat. Sic in Pollucis Onomastico ὕβρεις ἀνέμου· & apud Cæsarem, si rectè memini, *ventorum contumeliæ.*

Com. 22. παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν] De seipso Nicolaus Damascenus, Ὅτι ἢ κίνδυνος καταλάβοι ἐκ πολεμίων ἢ λῃστῶν, ἢ διὰ νόσον, ἢ χειμῶνα κατὰ θάλατταν, ἢ ἄλλως πως, οὕτω σφόδρα εὔψυχος ἦν, ὥστε καὶ τοῖς ἄλλοις ἀεὶ θαρρεῖν παρέχειν, ὁπόσοι κοινωνοὶ ἦσαν αὐτῷ τοῦ κινδύνου.

Ibid. ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται] Quasi diceret, Αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν ἠριθμημέναι, μὴ οὖν φοβεῖσθε, Luc. 12. 7. vide & infrà com. 34. Tutò autem affirmare hoc poterat qui Angelum sponsorem habuit, infrà com. 24. Augustinus de matre sua Confess. 6. 1. *Per marina discrimina ipsos nautas consolabatur, à quibus rudes abyssi viatores consolari solent, pollicens iis perventionem cum salute, quia hoc ei tu (Deus) per somnium pollicitus eras.*

Ibid. οὗ εἰμι] Psalmista 119. 94. Σός εἰμι ἐγώ. Vide & Esaiæ 44. 5. Philip. 4. 19. 1 Cor. 6. 20. Lactantius 1. 11. *Per quem sumus, & cujus toti sumus.* Minucius de Christiano, *Libertatem suam adversus Reges & Principes erigit : soli Deo, cujus est, cedit.* Tertullianus Apologetico, *Omnium Deus est ; cujus, velimus aut nolimus, omnes sumus:* κατὰ φύσιν, vel κατὰ κτίσιν nempe, etiamsi nolimus : sic verba intelligenda illa. At Paulus προαιρέσει etiam se Dei profitetur: subdit enim, ᾧ καὶ λατρεύω. Theophylactus ad Luc. 12.

Δύο

Δύο τρόποι εἰσὶ καθ' οὓς βασιλεύει τῶν πάντων ὁ Θεός· ὁ μὲν καὶ μὴ βουλομένων, ὁ δὲ βουλομένων· οἷόν τι λέγω, δεσπότης ἐστὶν ἐμοῦ κἂν μὴ θέλω, καθὸ δημιουργός μου ἐστίν· ἔστι δὲ καὶ δεσπότης ἐμὸς πάλιν, ὅταν διὰ τῶν ἐντολῶν ἐργασίας τὸ θέλημα αὐτοῦ πληρῶ ὡς δοῦλος εὐγνώμων. Similia ad 1 Tim. 6. 11. Theodoretus, atque idem Theophylactus.

Ibid. ᾧ καὶ λατρεύω] 2 Tim. 1. 3. ᾧ ἀπὸ προγόνων λατρεύω & Rom. 1. 9. ᾧ ἐν τῷ πνεύματί μου λατρεύω.

Com. 24. κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ] *Tibi donat*, id est, propter te salvos facit. Salvianus de Deo & urbe Ninives, *Declarans scilicet propter sinceritatem innocentium se etiam culpis nocentium pepercisse.* Lactantius 5. 18. *Non potest fieri quin hominem justum inter discrimina tempestatum atque bellorum cœlestis tutela custodiat: ac non, etiamsi cum parricidis ac nocentibus naviget, aut malis quoque parcatur, ut una justa & innocens anima liberetur, aut certè pereuntibus cæteris sola servetur.* Philostratus 4. 4. χειμῶνος, καὶ πυρὸς, καὶ τῶν χαλεπωτάτων κρείττω τὸν ἄνδρα (Apollonium) ἡγούμενοι, ξυνεμβαίνειν ἤθελον, καὶ ἐδέοντο προσδοῦναί σφισι τῆς κοινωνίας τοῦ πλοίου.

Com. 25. πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι] Ità accepi enim ab ore nuncii ejus, cujus nuda promissa humanis omnibus juramentis certiora. Philo in de Caino & Abele, Τοῦ πιστευθῆναι χάριν ἀπιστούμενοι καταφεύγουσιν εἰς ὅρκον οἱ ἄνθρωποι· ὁ δὲ Θεὸς καὶ λέγων πιστός ἐστι. Luc. 1. 45. Μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις αὐτῇ παρὰ Κυρίου. Rom. 4. 20, 21. de Abrahamo, Ἐδυναμώθη τῇ πίστει, &c. πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Vide & Joh. 4. 50. item 2 Tim. 1. 12. Apud Heliodorum 2. Ταῦτα μὲν οὕτως ἔσται, καὶ χρὴ πιστεύειν.

Com. 27. διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ] Huc illuc jactatis nobis. Sic ἐλαυνεσθαι καὶ διαφέρεσθαι Plutarchus in de Fortuna junxit. Suprà 13. 49. hanc eandem vocem affini significatione habuimus.

Ibid. ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν] Non leve tali in discrimine solatium. Plautus Menæchm.

> *Nulla est voluptas navitis, Messenio,*
> *Major, meo animo, quàm quando ex alto procul*
> *Terram conspiciunt.* ———

Vide & Artemidorum infrà ad com. 39. adducendum. Locutionem προσάγειν, &c. bene observavit recentior Interpres. Achilles Tatius 2. Τὴν ἑωρῶμεν ἀπὸ τῆς νεὼς κατὰ μικρὸν ἀναχωροῦσαν, ὡς αὐτὴν πλέουσαν. Simplicius in cap. 38. Epicteti, Οἱ πέτρας τινὸς παραλίας κάλων ἐξάψαντες, καὶ τῷ ἐκείνου ἐπισπασμῷ ἑαυτούς τε καὶ τὸ ἀκάτιον τῇ πέτρᾳ προσάγοντες, δι' ἀπειρίαν οὐ δοκοῦσιν αὐτοὶ τῇ πέτρᾳ προσιέναι, ἀλλὰ τὴν πέτραν κατ' ὀλίγον ἐπ' αὐτοὺς ἰέναι. Lucretius,

> *Quâ vehimur navis, fertur cùm stare videtur:*
> *Quæ manet in statione, ea præter creditur ire.*
> *Et fugere ad puppim colles campique videntur,*
> *Quos agimus præter navim, ventisque volamus.*

Virgilius 2.

> *Quarto terra die primùm se attollere contrà*
> *Visa.* ———

Ubi Servius, *Quoties propinquamus littoribus, terra exsurgere videtur.* Et alibi,

> ——— *Quanquam secreta parentis*
> *Anchisæ domus, arboribúsque obtecta recessit.*

Servius, *Speciosa translatio, quoties rei mobilis ad immobilem, vel è contrà, officium transfertur.*

Com. 29. ῥίψαντες ἀγκύρας]

> ——— *Nam sine funibus*
> *Vix durare carinæ*
> *Possunt imperiosius*
> *Æquor.* ———

Apud Hesychium in Ἐπίσπαστρον σχοινίον, Ἐν χειμῶνι τοῖς σχοινίοις πιστεύει· id est, anchoris, quæ funibus alligatæ: vel saltem saxis littoralibus, quibus funes alligati.

Ibid. τέσσαρας] Pindarus Olymp. 6.

> Ἀγαθαὶ δὲ πέλοντ' ἐν χειμερίᾳ νυκτὶ θοᾶς
> ἐκ ναὸς ἀπεσκίμφθαι δύ' ἄγκυραι.

Gravis itaque oportet tempestas fuerit quæ vel quatuor exposcebat. Cæsar Civil. 1. *Has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebant, ne fluctibus moverentur.*

Ibid. ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι] Lux quovis malo conflictantibus optatissima. Suetonius de Caligula, *Nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus, invocare identidem, atque exspectare lucem consueverat.* Curtius lib. 5. *Exspectata lux omnia quæ terribiliora nox fecerat, minuit.* Sed præcipuè ad hunc locum pertinent Germanici in Arateis ista,

> *Et cùm terrores auget nox atra marinos,*
> *Multùm clamatos frustrà spectaveris ortus.*

Com. 30. Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην, &c. Achilles Tatius, Ὁ κυβερνήτης ἀπειπὼν, ῥίπτει μὲν τὰ πηδάλια τῶν χειρῶν, ἀφίησι δὲ τὸ σκάφος τῇ θαλάσσῃ, &c.] καὶ τοῖς ναύταις ἐμβαίνειν κελεύσας, τῆς ἀποβάθρας ἦρχεν, &c. Plautus, *De navi timidæ desilierunt in scapham.* Auctor ad Herennium 1. *Magnitudine tempestatis omnes perterriti, navim reliquerunt, & in scapham conscenderunt.*

Ibid. προφάσει ὡς ἐκ πρώρας, &c.] Sic 2. Maccab. 3. 8. Τῇ ἐμφάσει ὡς κατὰ τὰς κοίλην Συρίαν ἐφοδεύσων, &c. Sic προφάσει, ταῖς ἀληθείαις oppositum, apud Plutarchum in Lacon. Apophtheg. Glossæ, *Sub prætextu*, ἐπὶ προσχήματι.

Com. 32. ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης] Petronio, *funis qui scaphæ custodiam tenet.* Achilles Tatius, Οἱ μὲν ἐπιβάντες ἤδη, τὸν κάλων ἔκοπτον τὸν συνδέοντα τὴν ἐφολκίδα τῷ σκάφει. Describitur hìc urgens, & non leve discrimen. Apud Virgil.

> *Festinate viri, tortósque incidite funes.*

Com. 33. Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι] Pomponius apud A. Gellium, *Dies hic sextus cùm nihil edi.* At hìc μηδὲν est, *ferè nihil quidquam.* Hesychius, Ὀλίγον, μικρὸν, ἢ οὐδέν· ubi forsan ἢ ὡς οὐδὲν legendum. Sic 40. 7. Sirachidis, ὀλίγον, ὡς οὐδέν. Communem tamen lectionem hæc Lucæ defendunt. Sic suprà 17. 21. οὐδὲν occurrit: & Matth. 9. 16. οὐδείς. Sic Matth. 25. 29. ἀπὸ τοῦ μὴ ἔχοντος, *ab eo qui parùm admodum*, vel, *ferè nil, habet:* & Matth. 11. 28. de Joanne Baptista, μήτε φαγὼν, &c. id est, *parcè tenuitérque*; ut ex Matth. 3. 3. apparet. Ἄσιτοι διατελεῖτε dixit Lucas autem satis ex usu linguæ istius. Ità ἀγευστον διετέλεσε, Var. lib. 3. apud Ælianum: & διετέλεσεν ἄποτος, Ejusdem 10.

Com. 34. παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει] Quasi dicat,

> *Deficient inopes venæ vos, ni cibus atque*
> *Accedat major stomacho fultura ruenti.*

Lucretius,

> ——— *Capitur cibus ut suffulciat artus,*
> *Et recreet vires interdatus* ——— lib. 4.

Corippus lib. 2.

> *Venter alit corpus: fuerit si venter inanis,*
> *Omnia deficiunt: tenuantur robore membra,*
> *Et contracta rigent arentibus ossa medullis.*

σωτηρίας est ἰσχύος. Vide suprà 9. 19. & Judic. 19. 5. Illa τοῦτο γὰρ, à Veteri, vel in exemplaribus quibus usus est, malè omissa puto. Scriptor ad Hebræos 13. 17. ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. Homerus, etiam in rei cibariæ argumento, Iliad. τ'.

> Ἀλλὰ πάσασθαι ἄνωχθι θοῇς ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιοὺς
> Οἴνου καὶ σίτοιο· τὸ γὰρ μένος ἐστὶ καὶ ἀλκή.

Sunt verba Ulyssis ad Achillem, ad pugnam jejunos Græcos educere meditantem. Dixisset Lucas, τὸ γὰρ πρὸς μένους καὶ ἀλκῆς ἐστι.

Com. 36. Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι, &c.]

> *His dictis curæ emotæ, pulsúsque parumper*
> *Corde dolor tristi.* ———

Ubi ad rem de qua hìc agitur non malè Servius, *Paulatim lætari cœpit: spem enim solam, non præsens beneficium acceperat.* Εὔθυμοι γενόμενοι, ut apud Nicol. Damascenum de C. Cæsare, Octavio sanato, Ἀνακτησάμενος αὐτὸν, εὔθυμος ἐγένετο. In Excerpt. Dionys. Halic. μεστὸς εὐθυμίας. Vetus hìc *animæquiores.* Sic in Glossario, Εὔθυμος, *æquanimus.*

Ibid. προσελάβοντο τροφῆς] Philostratus 7. 12. Οὕτω τοῦ ἐν δεσμωτηρίῳ τὰ ῥηθέντα (ab Apollonio nempe) μετέβαλεν ὡς εἶπον τε οἱ πολλοὶ ἅψασθαι, καὶ ἀπολιθεῖν τῶν δακρύων. Multum hic ex viso nocturno prolata Pauli verba effecerunt: nec nihil tamen latrantis stomachi instantia, & jugis ἀσιτία. Rectè Petronius, *Nemo invitus audit cum cogitur aut cibum sumere, aut vivere.*

Com. 37. Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἑβδομήκοντα ἕξ] Achilles Tatius, (at de terrestri, non marino vehiculo) lib. 2. Ἦμεν δὲ οἱ πάντες, ἕξ.

Com. 38. Κορεσθέντες δὲ τροφῆς] Lucretius 4.

> *——Cibus atque humor membris adsumitur intus,*
> *Quæ quoniam certas possunt obsidere partes,*
> *Hoc facilè expletur laticum frugúmque cupido.*

Com. 39. τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον] Id est, *non agnoscebant:* ità enim rectè versum putamus. Non agnoscebant, nempe nec quæ esset, nec quo nomine appellaretur: & hoc verum esse, ex cap. 28. 1. apparet. Apud Petronium, *Haud procul, &c. civitatem cernimus, nec quod esset sciebamus.*

Ibid. κόλπον δέ τινα κατενόουν] Theophylactus ad Luc. 16. Κόλπους εἰώθαμεν λέγειν τοὺς λιμενοειδεῖς καὶ ἀναπαυτηρίους τόπους. Hesychius, Κόλπος, κοῖλος τόπος θαλάσσιος.

Ibid. ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον] Artemidorus 2. 43. Οἱ ἐν μεγάλῳ χειμῶνι φερόμενοι, ἐπὰν ἴδωσιν αἰγιαλὸν, ἐν ἡδίσταις ἐλπίσι γίνονται σωτηρίας. Æneid. 1.

> *——Quæ proxima littora cursu*
> *Contendunt petere.——*

Ubi Servius, *Post periculum non eligitur littus, sed quodcunque occurrerit, occupatur.*

Com. 40. τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων] Euripides ζεύγλας dixit,

> Πηδάλιά τε ζεύγλαις παρεκαθίετο.

Com. 41. ἐπώκειλαν τὴν ναῦν] *Impegerunt,* ut Vetus: vel *detruserunt,* ut Apuleius. *Navis utroque regimine amisso, agre ad ulterioris ripæ marginem detrusa, &c.* Scholiastes ad Ranas Aristoph. Ὀκέλλοι, ὅ ἐστι, προσορμίζοι, ὡς ἐπὶ νεώς. Hesychius, Ὀκείλας, τὴν ἐποκείλας ναῦν. Idem, Ἐπώκειλαν, ἐπανέστησαν. Iterum, Προσοκεῖλαι, προσορμῆσαι ἐπὶ τὴν γῆν.

Ibid. καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνη ἐλύετο, &c.] Virgilius,

> *——Illisáque prora pependit.*

Lucanus,

> *——Dubióque obnoxia fato*
> *Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis:*

ubi *sedet* est quod hic Lucas, ἀσάλευτος μένει. Glossæ, Ἀσάλευτος, *Immotus, inconcussus.*

Ibid. ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων] Lucian. veræ histor. 2. χειμὼν σφοδρὸς ἐπιπεσὼν, καὶ προσαρράξας τὸ σκάφος τῷ αἰγιαλῷ, διέλυσεν. Achilles Tatius lib. 3. Τὸ πλοῖον διελύθη. Sic *solvi* Virgilius,

> *——Inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,*
> *Anceps, sustentata diu, fluctúsque fatigat,*
> *Solvitur, atque viros mediis exponit in undis.*

Et apud Ciceronem 15. 11. ad Atticum, *dissolutum navigium.*

Com. 42. τοὺς δεσμώτας] De quibus suprà com. 2.

Com. 43. ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀποῤῥίψαντας, &c.] Ut fragmina & reliquiæ navis iis qui natare non poterant præsidio essent.

Com. 44. οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν] Aristophanes Ran. Πινακίδων ἐπ' ἀπολύ; Scholiastes, Δίκην σανίδων τῶν ἐκ νεὼς ἐν τρικυμίᾳ ἀπολωλυιῶν. Guntherus,

> *——Et tabulas videas per stagna natantes.*

D. Hieronymus, *Quòd si nec sic pœnitentiam vult agere, & fracto navigio tabulam per quam sanari poterat, non retentat, &c.* Salvianus 2 contra Avar. *Ut, &c. tantummodo tabulam cui inhærere adhuc quasi in medio mari naufragus possit, &c.*

Ibid. ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου] Ovidius,

> *——Alii partes & membra carinæ*
> *Trunca tenent.————*

Euripides Helenâ,

> ——Ναῦς δὲ πρὸς πέτρας
> Πολλὰς ἀειθμὸς ἄγνυται ναυαγίων·
> Τρόπις δ' ἐλείφθη ποικίλων ἁρμοσμάτων,
> Ἐφ' ἧς ἐσώθην μόλις ἀνελπίστῳ τύχῃ.

Achilles Tatius ubi suprà, ξύλα ἀπεῤῥωγότα dixit. Guntherus loco jam dicto, *disjecta fragmina.* Post πλοίου, nè oratio elleiptica offendiculo sit, supplendum ex superiore commate, ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

Ibid. διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν] Hâc ipsâ phrasi Plutarchus in Parallellis, Ἀπὸ πυργῶν ἑαυτὸν ἔῤῥιψεν, κολπωθείσης δὲ τῆς ἐσθῆτος, ἐπὶ τὴν γῆν διεσώθη. Suprà hîc 23. 24. πρὸς Φήλικα διασώσωσι. Et sæpe cum εἰς. Euripides Herc. fur.

> ——Ἐξέσωσάς μ' ἐς φάος νεκρῶν πάρα.

Diodorus in Excerptis, Διεσώθησαν εἰς τὴν Καρχηδόνα. Josephus Antiquit. 14. 25. εἰς Ῥόδον διασώζεται. Vide & 2 Tim. 4. 18. Simile 21. 24. in Euang. εἰς ἔθνη αἰχμαλωτισθήσονται.

Κεφ. κη'.

1. ΚΑὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

2. Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

3. Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

4. Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

5. Ὁ μὲν οὖν, ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν·

6. Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν

Versio Vulgata.

1. ET cùm evasissemus, tunc cognovimus quia Mitylene insula vocabatur.

2. Barbari verò præstabant non modicam humanitatem nobis: accensâ enim pyrâ reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat & frigus.

3. Cùm congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multitudinem, & imposuisset super ignem, vipera à calore cùm processisset, invasit manum ejus.

4. Ut verò viderunt Barbari pendentem bestiam de manu ejus, adinvicem dicebant, Utique homicida est homo hic, qui cùm evaserit de mari, ultio non finit eum vivere.

5. Et ille quidem excutiens bestiam in ignem, nihil mali passus est.

6. At illi existimabant eum in tumorem convertendum, & subitò casurum & mori. Diu autem

αὐτῶν

αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

7. Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ· ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς, τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

8. Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

9. Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο καὶ ἐθεραπεύοντο·

10. Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

11. Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

12. Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

13. Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

14. Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά. καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

15. Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν. οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ ἔλαβε θάρσος.

16. Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ᾽ ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

17. Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους. συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων·

18. Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

19. Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

20. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

21. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

22. Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

23. Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες· οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

24. Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

25. Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύ-

illis exspectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, convertentes se, dicebant eum esse Deum.

7. In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publii, qui nos suscipiens, triduo benignè exhibuit.

8. Contigit autem patrem Publii febribus & dysenteriâ vexatum jacere. Ad quem Paulus intravit: & cùm orasset, & imposuisset ei manus, salvavit eum.

9. Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur:

10. Qui etiam multis honoribus nos honoraverunt, & navigantibus imposuerunt quæ necessaria erant.

11. Post menses autem tres, navigavimus in navi Alexandrina, quæ in insula hyemaverat, cui erat insigne Castorum.

12. Et cùm venissemus Syracusam, mansimus ibi triduo.

13. Indè circumlegentes devenimus Rhegium: & post unum diem, flante Austro, secundâ die venimus Puteolos.

14. Ubi inventis fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.

15. Et indè cùm audissent fratres, occurrerunt nobis usq; ad Apii forum ac tres Tabernas. Quos cùm vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

16. Cùm autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.

17. Post tertium autem diem convocavit primos Judæorum. Cúmque convenissent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil adversùs plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Jerosolymis traditus sum in manus Romanorum;

18. Qui cùm interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eò quòd nulla esset causa mortis in me.

19. Contradicentibus autem Judæis, coactus sum appellare Cæsarem, non quasi gentem meam habens aliquid accusare.

20. Propter hanc igitur causam rogavi vos videre & alloqui. Propter spem enim Israel, catenâ hâc circumdatus sum.

21. At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Judæa, neque adveniens aliquis fratrum nunciavit aut locutus est quid de te malum.

22. Rogamus autem à te audire quæ sentis: nam de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicitur.

23. Cùm constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plures: quibus exponebat, testificans regnum Dei, suadénsque eis de Jesu ex Lege Moysi & Prophetis, à manè usque ad vesperam.

24. Et quidam credebant his quæ dicebantur: quidam verò non credebant.

25. Cúmq; invicem non essent consentientes,

οντο· εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, Ὅτι καλῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

26. Λέγων, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

27. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

28. Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

29. Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

30. Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

31. Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας, ἀκωλύτως.

discedebant, dicente Paulo unum verbum, Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros,

26. Dicens, Vade ad populum istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.

27. Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos compresserunt: nè fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & sanem eos.

28. Notum ergò sit vobis, quoniam Gentibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.

29. Et cùm hæc dixisset, exierunt ab eo Judæi, multam habentes inter se quæstionem.

30. Mansit autem biennio toto in suo conducto: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum,

31. Prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Jesu Christo cum omni fiducia, sine prohibitione.

Ad Cap. XXVIII.

Com. 1. Ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται] Ità vocat eam & Cicero 10.7. ad Atticum.

Ibid. οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν] De hoc loquendi modo vide suprà ad 19. 11. annotata.

Ibid. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, &c.] Sic 2 Maccab. 10.36. πυρὰς ἀνάψαντες· & apud Euseb. Histor. Ecclef. 6. 34. πυρὰν νήσαντες. Hoc inter prima solent qui quem hospitio excipiunt. Apud Suidam ex Veteribus quis, Ἠξίου τυχεῖν καταγωγῆς· ὁ δὲ ἐδέξατο, καὶ πῦρ ἐξέκαυσε.

Ibid. διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα] Propter imbrem qui nos urgebat vexabátque. Seneca 6. 15. de Benef. *Quanti æstimas in solitudine hospitium, in imbre tectum!* Ἐφεστῶτος hîc est quod suprà 27. 20. ἐπικειμένου. Vulgatus, *imminendi* verbo utrobique usus est: nec debuit eo nomine culpari. Glossæ, *Instat*, ὀχλεῖ, ἐνίσταται, ἐφέστηκεν. Ibid. Ἐφίσταμαι, *immineo*, *insisto*: & in vet. Onomast. *Immineo*, ἐνίσταμαι.

Com. 3. συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα, &c.] Apud Hesychium in Ἐπικνάφων, Ἀκανθῶν σωρὸν συστρέψαντες. Exhibet MS. Regius, ἀπὸ τῆς θέρμης, id est, *vi caloris*: quam receptæ lectionem præferendam nos monent hæc è Veteribus cujuspiam, Ἡ δὲ ἔχιδνα ἐξήρπυσεν, ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀναγκασθεῖσα· citantur in voce Ἐξείρπυσεν à Suida. Πλῆθος bene Græcè etiam de inanimis dicitur. Plutarchus in Apophthegm. dixit ἐλαίου πλῆθος, & ἀρωμάτων πλῆθος. Idem citato libro, Diodorus Siculus, & Herodianus, χρημάτων πλῆθος· Josephus Bell. Jud. πᾶς πλῆθος· Athenæus 4. πλῆθος ἀργυρεῖν.

Com. 4. ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ Δίκη ζῆν οὐκ εἴασε] Naufragium, mortem bonis juxtà & malis communem evasit, ut rariore & insigniore exemplo ejus scelera puniantur. Melite apud Achillem Tatium lib. 5. Ὦ θάλασσα, πλέουσάν με διέσωσας, σώσασα δὲ μᾶλλον ἀπολώλεκας. Agrippa apud Philonem Judæum ad Caium Imperatorem, Δόξω γὰρ οὐ τὸ σωθῆναι χαίρειν ἀφεθεὶς, μᾶλλον ἢ τὸ βαρυτέρας ἐνδεξάμενος συμφορὰς, ἐπισημότερον τελευτῆσαι. Apud Apuleium ille Milef. 1. *Ac tunc profectò intelligebam bonam Meroen non misericordiâ jugulo meo pepercisse, sed sævitiâ cruci me reservasse.* Δίκη hîc *divina ultio*. Plutarchus lib. de Exsil. Θεῷ ἕπεται δίκη, τῶν ἀπολιπομένων τοῦ Θεοῦ νόμου τιμωρός.

Com. 5. ἀποτινάξας τὸ θηρίον ἔπαθεν οὐδὲν κακὸν] Simile Marc. 4.35. de immundo spiritu, Ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. Θηρίον de vipera etiam Artemidorus 2, 13. & 4. 50. usurpat.

Com. 6. προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι] Vox πίμπρασθαι *tumorem* an *inflammationem* notet, eruditi disputant. Ego utrumque significari existimo. Illustris &, quod sciam, intactus Lucani est in hanc mentem locus. Loquitur autem de Nesidio Prestere vulnerato,

> —*Illi rubor igneus ora*
> *Succendit, tenditque cutem pereunte figurâ,*
> *Miscens cuncta tumor toto jam corpore major;*
> *Humanúmque egressa modum, super omnia membra*
> *Efflatur sanies latè tollente veneno.*
> *Ipse latet penitus congesto corpore mersus,*
> *Nec lorica tenet distenti corporis auctum.*
> *Spumeus accenso non sic exundat aheno*
> *Undarum cumulus, nec tanto carbasa Coro*
> *Curvavere sinus: tumidos jam non capit artus*
> *Informis globus, & confuso pondere truncus.*

Non potuit illud πίμπρασθαι enarratiùs depingi. Etiam ex loco illo (præter utriusque symptomatis adeò luculentam descriptionem) videre est quàm emphaticè hîc Vulgatus, *in tumorem convertendum*: nimirum, non ampliùs hominem eum, sed tumorem futurum: vel, ut verbis Lucani loquamur, *perituram figuram ejus*.

Ibid. ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρὸν] Suprà 5. com. 5, & 10.

Ibid. μηδὲν ἄτοπον] Nil incommodi. Præter Theophrastum sic utitur & Herodianus, Οὐδὲν μὲν ἄτοπον προσδοκῶντες, lib. 4.

Ibid. ἔλεγον θεὸν αὐτὸν εἶναι] Suprà 14. 5, & 11. vide.

Com. 7. τῷ πρώτῳ τῆς νήσου] Ità apud Philonem, Ὁ κώμης πρῶτος.

Ibid. ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς, &c. φιλοφρόνως ἐξένισεν] Sic φιλοφρόνως ξενίοις ὑποδέχεσθαι Dio Chrysostomus 7. Orat. dixit. Plutarchus in de Alexandri virt. vel fort. λόγ. β'. ξενίζειν καὶ φιλοφρονεῖσθαι· & in Apophthegm. Reg. φιλοφρόνως δέχεσθαι. Scriptor Maccab. 1. 3. 9. φιλοφρόνως ἀποδέχεσθαι· & Parthenius in Eroticis cap. 1. φιλοφρόνως ὑποδέχεσθαι. Idem cap. 3. οἰκείως ὑποδέχεσθαι, καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ξενίζειν τινά. Hesychius, φιλοφρονοῦμαι, δεξιῶς καὶ προθύμως εἰσδέχομαι. Ità in Excerptis Diodori, φιλοφρόνως ὁμιλεῖν· ibidem, & apud Plutarchum in iisdem Apophtheg. ἀσπάζεσθαι φιλοφρόνως.

Com. 8. πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον] Eâdem planè copulâ A. Gellius, *Ibi alvo mihi citâ, accedente febre rapi-*

dâ

dù decubueram, 18.10. συνέχεσϑ hîc, Matth. 4.24. & alibi, est *constringi*, *colligari*. Nonnus in Joannem,

—Νουσαλέῳ πεπεδημένος ἄψεα δεσμῷ.

Ammianus lib. 26. *Constricti rapidis febribus*. Idem lib. 14. *ægritudine colligatum* dixit.

Com. 10. τὰ πρὸς τὴν χρείαν] In MS. Regis mei, τὰς χρείας. Sic Rom. 12. 13. Tit. 3. 14. supra hîc 20. 34.

Com. 11. παρασήμῳ Διοσκούροις] Plutarchus in Convivio, Τῆς νεὼς τὸ παράσημον. Solebat navibus autem hoc signum boni ominis causâ imponi. Lucianus in Deor. dialogis, Προστέτακται αὐτοῖν (Castoribus) ὑπηρετεῖν τῷ Ποσειδῶνι, καὶ καθιππεύειν δεῖ τὸ πέλαγος καὶ ἄν που ναύτας χειμαζομένους ἴδωσιν, ἐπικαθίσαντας ἐπὶ τὸ πλοῖον σώζειν τοὺς ἐμπλέοντας. Artemidorus 2. 42. de iisdem, Πάντων τῶν δεινῶν εἰς τέλος ἀζημίους ἀπαλλάττουσι. Apud Eundem 2. 23. τοὺς ἐν τῷ πλοίῳ θεοὺς ἱδρυμένους habes. Procopius ad Esaiæ 12. Ταῖς πρώραις θεῶν εἰκόνας ἐνέγραφον, ὡς καὶ νῦν ἁγίων μαρτύρων.

Ibid. ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, &c. Ἀλεξανδρίνῳ.] Suetonius in Augusto, *Vectores, nautæq; de navi Alexandrina, quæ tantùm quòd appulerat*, &c. Puteolos nempe, quò & appulit navis de qua heic Lucas. Vide infrà com. 13.

Com. 13. δευτεραῖοι] Personæ quod rei est tribuitur, ut monuit Vir maximus. Gellii ab eodem adducto, hunc adde Apuleii locum, *Pernox & perdia lanificio meos nervos contorqueo*.

Com. 14. Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς] Ἀδελφοὺς nempe ἐκ τῆς περιτομῆς· ità ut accipiam enim facit Josephus, qui Antiq. 17. 14. Judæorum Dicæarchiæ, id est, Puteolis habitantium meminit. Inter eos nonnulli Christo nomen ut videtur dederant.

Ibid. οὕτως εἰς Ῥώμην ἤλθομεν] Bene hîc Recentior, *ivimus*, non *venimus*. Sic supra 11. 12. ἦλθον· 10. 23. συνῆλθον· & Joh. 6. 17. ἤρχοντο. Virgilius,

— Vos celsis nunc primùm è navibus itis.

Ubi Servius, *Itis, pro, venitis: ut è contra Terentius, Nisi ego ad mercatum venio: pro, eo.* Sic & Bion Eidyl. 1. ἔρχεσθαι pro ἰέναι posuit.

Com. 15. οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν, &c.] Ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν, ut Matth. 25. 1. vide & supra 10. 25. 1 Thes. 4. 17. Illa τὰ περὶ ἡμῶν non agnoscit Latinus, & sæpe sanè in his libris ἀκούειν intransitivè occurrit.

Ibid. ἄχρις Ἀππίου φόρου]

Differti nautis, cauponibus atque malignis.

Com. 16. τῷ στρατοπεδάρχῃ] Præfecto Prætorio. Eunapius de Imperatore Ædesium honorante, Ὁ δὲ καὶ ταῦτα εἴδωκεν, καὶ προσέθηκε τὸ μέγιστον τῶν ἀξιωμάτων, στρατοπεδάρχην ἐπιστέψας καλεῖσθαι.

Ibid. τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ] Ex quatuor custodiendi modis qui in Jure occurrunt, hic ille est quem *militi traditionem* Jurisconsultus vocat, l. 1. de custod. & exhib. reor.

Com. 17. τῶν Ἰουδαίων πρώτους] Vide suprà ad 13. 50. notata.

Com. 18. μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου] Sic suprà 13. 28.

Com. 20. ἕνεκεν γὰρ ἐλπίδος Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι] Vide 2 Tim. 1. 12. ΤΑΥΤΗΝ δεικτικῶς. Sic Ignatius ad Ephes. Ἠξιώθην εἰς Θεοῦ τιμὴν φορέσαι ταυτασὶ τὰς ἁλύσεις.

Com. 23. Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν] Apud Cicer. 3. de Nat. Deor. *Quoniam advesperascit, dabis nobis diem aliquem, ut contra ista dicamus*. Plinius lib. 6. Ep. 26. ad Lupercum, *Sed confodias licet, dummodo jam destines diem qui & de illis & de his coràm exigere possimus*. In excerptis Polybianis, Ταῦτα, &c. διαλεχθέντες ἐχωρίσθησαν, ταξάμενοι μετὰ τρίτην ἡμέραν συμπορεύεσθαι.

Com. 24. ἀπελύοντο] Suprà 19. 40. & 13. 43.

Ibid. εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἓν] Id est, postquam unum hoc, post tot monita ejus rejecta, ad notandam eorum incredulitatem dixisset. Sic dici solet de iis qui præcedentem sermonem suum insigni aliquo dicto claudere & quasi signare volunt. Dio in Excerptis, Καὶ τέλος ἓν τοῦτο εἰπών, πάσης αὐτοῦ καὶ τὴν περιεργίαν καὶ τὴν ἀπληστίαν δηλώσω.

Com. 27. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου] Vide ad Matth. 13. 14. notata.

Com. 28. αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται] Non audient tantùm, sed & obedient: non auribus solùm bibent, sed & animis. Est enim ἀκούειν hîc quod Matth. 13. 23. ἀκούειν καὶ συνιέναι· quod Luc. 11. 28. ἀκούειν καὶ φυλάσσειν. Vide & Luc. 6. 27. & 9. 35. & 16. 29. Marc. 4. 24. suprà hîc 3. 23. Tale illud,

——Nec audit currus habenas.

Sic Hebr. 1. 15. μέμνησθαι cum proposito revertendi occurrit.

Com. 30. ἐν ἰδίῳ μισθώματι] Bene versum, *conducto suo*. Petronius, *Tuus iste frater seu comes paulò antè in conductum accurrit*. Seneca Benef. 7. 5. *Nec conductum meum, quanquam sis Dominus, intrabis, &c.* Theophrastus in Charact. μισθωτὴν οἰκίαν dixit.

Com. 31. ἀκωλύτως] Ammianus fine lib. 18. *Virgines Christiano ritu cultui divino sacratas, custodiri intactas, & religioni servire solito more, nullo vetante, præcepit*. Idem lib. 22. de Juliano Imperatore, *Ut quisque NULLO VETANTE religioni suæ serviret intrepidus.*

JOANNIS PRICÆI

In EPISTOLAM I ad COR. Cap. 12.

ANNOTATA.

Κεφ. ιβ΄.

1. ΠΕρὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοὶ, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

2. Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.

3. Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν· καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

4. Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα.

5. Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος.

6. Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

7. Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.

8. Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα·

9. Ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι·

10. Ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

11. Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.

12. Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.

13. Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.

14. Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.

15. Ἐὰν εἴπῃ ὁ ποὺς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χεὶρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16. Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμὸς, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

17. Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοὴ, ποῦ ἡ ὄσφρησις;

18. Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.

Versio Vulgata.

1. DE spiritualibus autem nolo vos ignorare, fratres.

2. Scitis quoniam cùm Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes.

3. Ideo notum vobis facio, quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu: et nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto.

4. Divisiones verò gratiarum sunt; idem autem spiritus.

5. Et divisiones ministrationum sunt; idem autem Dominus.

6. Et divisiones operationum sunt; idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.

7. Unicuique autem datur manifestatio Spiritûs ad utilitatem.

8. Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ; alii autem sermo scientiæ secundùm eundem Spiritum:

9. Alteri fides in eodem Spiritu; alii gratia sanitatum, in uno Spiritu:

10. Alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum.

11. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.

12. Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cùm sint multa, unum tamen corpus sunt; ità & Christus.

13. Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum baptizati sumus, sive Judæi, sive Gentiles, sive servi, sive liberi; & omnes in uno Spiritu potati sumus.

14. Nam & corpus non est unum membrum, sed multa.

15. Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore?

16. Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore; num ideo non est de corpore?

17. Si totum corpus oculus, ubi auditus, si totum auditus, ubi odoratus?

18. Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore sicut voluit.

19. Ei

19. Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

20. Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

21. Οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

22. Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι·

23. Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24. Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν.

25. Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

26. Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

27. Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.

28. Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

29. Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις;

30. Μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;

31. Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα· καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

19. Quòd si essent omnia unum membrum, ubi corpus?

20. Nunc autem multa quidem, membra, unum autem corpus.

21. Non potest autem oculus dicere manui, Operâ tuâ non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarii.

22. Sed multò magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt:

23. Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus; & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.

24. Honesta autem nostra, nullius egent; sed Deus temperavit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem.

25. Ut non sit schisma in corpore, sed idipsum pro invicem solicita sint membra.

26. Et siquid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra.

27. Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.

28. Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia, primùm Apostolos, secundò prophetas, tertiò doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.

29. Numquid omnes Apostoli? numquid omnes prophetæ? numquid omnes doctores? numquid omnes virtutes?

30. Numquid omnes gratiam habent curationum? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur?

31. Æmulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.

Ad Cap. XII.

Com.1. ΠΕρὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, &c.] Quod attinet autem ad, &c. Sic suprà 8.1. & infrà 16.1, & 12. Πνευματικῶν exponit Vir summus πνευματοφόρων. De personarum donis malim ego quàm de personis intelligi, suppleo itaque χαρισμάτων, ut Rom.1.11. & infrà hîc com. 4. Sic & πνευματικὸ (χαρίσματα nempe) absolutè infrà hîc 14.1.

Com.2. Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε] Idem ad Titum 3. 3. ἦμεν γάρ ποτε, &c. ubi dicta vide.

Ibid. πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι] P. Chrysologus Serm.18. de Dæmonibus, *Subjiciebant nos lignis, addicebant lapidibus.* Ὡς ἂν ἤγεσθε, est, temere, fortuitò, prout libuit seductoribus vestris: πλανώμενοι, dicto ad Titum loco, ubi & notata vide.

Com.3. οὐδεὶς ἐν πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν] Theophylactus ad Luc.12. ea, ὁ ἀρνησάμενός με, Ὁ ἀρνούμενος (τὸν Ἰησοῦν) οὐκ ἐν τῷ Θεοῦ δυνάμει ἀρνεῖται, διὸ οὐδὲ συγγνώμης, τὸ, ἐν ἐμοὶ, ἀλλ', ὁ ἀρνησάμενός με.

Com.4. Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα] Ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει, &c. suprà 7. 7. sic in l. 3. § 14. ff. de acquir. vel amitt. possess. *Unum genus est possidendi, species infinitæ.* Euthymius ad Joh.4. ex Chrysostomo, *Divinus Spiritus, cùm unus sit, variis operationibus gratiam ac virtutem dividit.* Plutarchus in περὶ ἠθικ. ἀρετῆς, Τὸ μαχαίριον ἓν μὲν ἐστιν, ἄλλοτε δὲ ἄλλο διαιρεῖ· καὶ τὸ πῦρ ἐνεργεῖ περὶ ὕλας διαφόρους μιᾷ φύσει χρώμενον. D. Augustinus Serm.72. de Temp. *Pictor eadem arte facit murem quà elephantem: diversa opera, sed ars una.* Seneca Epist.81. de Sapientibus, *Habebit unusquisque ex his proprias dotes: alius erit affabilior, alius expeditior, alius promptior in eloquendo, alius facundior: illud de quo agitur, quod beatum facit, æquale erit in omnibus.*

Com.7. ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος] Conspicuum donum: hinc Joh.7.4. φανέρωσον ἑαυτὸν, *conspicuum se* (id est, virtutes suas) *facere.*

Ibid. πρὸς τὸ συμφέρον] Quod Hebr.12.10. ἐπὶ τὸ συμφέρον. Vide suprà 7.35.

Com.8. Ὧ μὲν γὰρ, &c. δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, &c. ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, &c.] Voluit dicere,

—*Partitim singula multos*
Nobilitant.—

Euthymius ad Luc. 19. ea, VOCATIS DECEM SERVIS SUIS, DEDIT IIS DECEM MINAS, *Servos dicit omnes fidelium præceptores, Minas verò dona spiritualia.* Homerus Iliad. ν.

Ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεὸς πολεμήϊα ἔργα,
Ἄλλῳ δ' ὀρχηστὺν, ἑτέρῳ κίθαριν καὶ ἀοιδήν·
Ἄλλῳ δ' ἐν στήθεσσι τιθεῖ νόον εὐρύοπα Ζεὺς
Ἐσθλὸν, τοῦ δέ τε πολλοὶ ἐπαυρίσκοντ' ἄνθρωποι
Καί τε πολέας ἐσάωσε, μάλιστα δὲ κ' αὐτὸς ἀνέγνω.

Vide & quæ ex Eodem Suidas in Ἄλλῳ. D. Ambrosius Offic.1.44. *Alius distinguendæ lectioni aptior, alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu solicitior,*

licitior, alius sacrario opportunior habetur. Propertius, lib. 3.

Omnia non pariter rerum sunt omnibus apta,
Fama nec ex æquo ducitur ulla jugo.
Gloria Lysippo est animosa effingere signa,
Exactis Calanus se mihi jactat equis.
In Veneris tabula summam sibi ponit Apelles,
Parrhasius partâ vindicat arte locum.
Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ,
At Myos exiguum flectit acanthus iter.
Phidiacus signo se Jupiter ornat eburno,
Praxitelem proprius vindicat arte lapis.
Sunt quibus Elea concurrit palma quadriga,
Sunt quibus in celeres gloria nata pedes.
Hic satus ad pacem, hic castrensibus utilis armis.

Æneas ad Hectorem in Euripidis Rhæso,

——Οὐ γὰρ αὐτὸς πάντ' ἐπίςασθαι βροτῶν
Πέφυκεν, ἄλλῳ δ' ἄλλο πρόσκειται γέρας,
Σὲ μὲν μάχεσθαι, τοὺς δὲ βουλεύειν καλῶς.

Apud Senecam Procem. lib. 3. Controvers. Cassius Severus, *Corporum vires non ad omnia quæ viribus efficiuntur aptæ sunt: illi nemo luctando par est, ille ad tollendam magni ponderis sarcinam prævalet; ille quicquid apprehendit, non remittit, sed in proclive nitentibus vehiculis moratur as manus injicit. Ad animalia venio: alii ad aprum, alii ad cervum canes faciunt: equorum non omnium, quamvis celerrimi sint, idonea curriculis velocitas est; quidam melius equitem patiuntur, quidam jugum.* Apud Phædrum Juno ad pavonem lusciniæ voci canoræ invidentem,

Fatorum arbitrio vobis sunt partes datæ;
Tibi forma, visus aquilæ, lusciniæ melos,
Augurium corvo, læva cornici omina.

Varro de R. R. 1. 7. *Non eadem omnia in eodem agro recte* (seri) *possunt: nam ut alius est ad vitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem.*

Com. 10. ἐνεργήματα δυνάμεων] Vide Galat. 3. 5. Ephes. 3. 7, & 20. Coloss. 1. 19. sic Marc. 6. 14. ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις, &c.

Ibid. διακρίσεις πνευμάτων] Pollux 2. 4. Onomastici, Ἱερεῖς δὲ, δοκιμάζοντες τὰς ὀσμὰς, διακρίνοντες τὰ πνεύματα. Glossæ Ms. ad hunc locum in Medic. biblioth. Διακρίσεις πνευμάτων, διάγνωσις τῶν τε ἀληθινῶν τῶν ἀψευδῶν (lege καὶ ψευδῶν) προφητευόντων. Glossæ aliæ in eadem bibliotheca, plut. 9. cod. 27. Διακρίσεις πνευμάτων, τὸ εἰδέναι τίς ὁ προφήτης, καὶ τίς ὁ ψευδοπροφήτης· τίς ὁ πνευματικὸς, τίς ὁ μὴ τοιοῦτος.

Ibid. γένη γλωσσῶν] In priore jam citato Glossariolo, Γένη γλωσσῶν· ἰδιότητες διαλέκτων· in posteriore autem, τοῦτο τὸ χάρισμα ἠξιωμένοι ἦσαν οἱ Κορίνθιοι, καὶ ἐπ' αὐτῷ μέγα ἐφρόνουν· διὸ κατασέλλων αὐτοὺς, ἔσχατον τοῦτο τέθεικε.

Com. 11. διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάςῳ καθὼς βούλεται] Κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ. Heb. 12. 10. Rom. 12. 6. χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα ἔχοντες. Tertullianus in de Patientia, *Nec alius* (bonum) *quàm qui possidet dispensat, ut cuique dignatur.* Justinus contra Tryphonem, Λαμβάνει δόματα ἕκαςος ὡς ἄξιοι εἰσιν. Plutarchus, lib. περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν, &c. Οὐ μὴν πᾶσι πρὸς πάντα χρώμενον τὸν θεὸν ποιῶν, ἀλλ' ἑκάςῳ καθ' ἣν ἔχει δύναμιν ἢ τέχνην.

Com. 12. τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά] Pro, ἓν ὂν, μέλη ἔχει πολλά. Athenagoras in Legatione, Χεὶρ, καὶ ὀφθαλμὸς, καὶ πούς περὶ ἓν σῶμα εἰσιν συμπληροῦντες τὰ μέρη. Lactantius 2. 5. *Non rectè quis dixerit membra unius hominis multos homines esse.* Isidorus Orig. 14. 5. de corpore, *Multa in se continens membra, sicut domus multa in se continens cubicula.* Lucretius,

——*Multa vis unius corporis exstant,*
Quod genus in quovis animantum viscere volgo
Est odor, & quidam calor, & sapor, & tamen ex his
Omnibus est unum perfectum corporis augmen.

Macrobius Saturnal. 1. *Vides quàm multorum vocibus chorus constet, una tamen ex omnibus redditur.* Posidippus apud Dicæarchum,

Ἑλλὰς μέν ἐστι μία, πόλεις δὲ πλείονες.

Justinus lib. 34. *Achæi, licèt per civitates veluti per membra divisi sint, unum tamen corpus, &c. habent.* Euripides,

Πόλεως δ' ἁπάσης τοῦνομ' ἓν, πολλοῖς δ' ἔνι
Νέμοιτο. ——

Martialis,

Illustrem cùm tota meis convivia flammis,
Totque geram myxos, una lucerna vocor.

Apuleius in de Platonis dogmate, *Nam quamvis de diversis officinis hæc ei essent Philosophiæ membra suscepta, &c. unum tamen ex omnibus, & quasi proprii partus, corpus efficiunt.*

Ibid. οὕτω καὶ ὁ Χριςός] Id est, Christi Ecclesia: est enim metonymia. D. Augustinus in Psalm. 10. de Eadem, *Constat multis membris suis, sua quæque officia gerentibus, in unam ædificationem charitatis exstructis.*

Com. 13. καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν] Vide suprà cap. 10. 2, 3, 4. Plutarchus de Alexandro M. Εἰς τὸ αὐτὸ συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν κρατῆρι φιλοτησίῳ, μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἤθη, &c. Idem Alexander ad Persas apud Q. Curtium lib. 10. *Ejusdem juris esse debent qui sub eodem Rege victuri sunt.* Adde & Ephes. 2. 14.

Com. 15. Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς ὅτι, &c. οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔςιν ἐκ τοῦ σώματος;] In Epistolis Heracliti dictis, Ἐὰν μὴ ἱδρυθῶ θεῷ βωμὸς, οὐκ ἔςι θεός; ἐὰν δὲ ἱδρυθῇ μὴ θεῷ, θεός ἐστι; Horatius,

——*Si quis torvo vultu ferus, & pede nudus,*
Exiguæque togæ simulet textore Catonem,
Virtutémne repræsentet moréſque Catonis?

Theophilus Antiochenus, Οὐ παρὰ τὸ μὴ βλέπειν τοὺς τυφλοὺς, ἤδη καὶ οὐκ ἔςι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φαῖνον. At ista ad locutionem tantùm. Mens Apostoli est, non debere inferiora munia sortitos, majores séque honoratiores ægris oculis aspicere: cùm, si bene se gesserint, (1 Tim. 3. 13.) ad altiora bonum sibi gradum struant, nec non aliquâ ædificationem communem juvandi facultatem omnis status suggerat. Seneca de Tranquill. cap. 3. de Reipublicæ, ut Paulus de Ecclesiæ, administratione agens, *Præclusum tibi tribunal erit, & rostris prohiberis, & comitiis? respice post te quantum latissimarum regionum pateat, quantum populorum; nunquam tibi ità magna pars obstruetur, ut non major relinquatur: sed vide ne totum illud vitium tuum sit. Non vis enim nisi Consul, aut Prytanis, aut Ceryx, aut Suffes administrare Rempublicam. Quid si militare nolis nisi Imperator, aut Tribunus? etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios posuit: indè voce, adhortatione, exemplo, animo milita. Præcisis quoque manibus ille in prælio invenit quod partibus conferat, qui stat tantùm, & clamore juvat, &c. nunquam inutilis est opera civis boni.*

Com. 17. Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, &c.] Chrysostomus ad 1 Cor. 4. Παντὸς ἐστι σώματος, καὶ ἑνὸς ἑκάστου μέλους ἡ διακονία. ὅταν δὲ ἑνὸς μόνου μέλους γίνηται, καὶ ἰδίαν ἀπόλλυσιν ἐνέργειαν, &c. αἱ χεῖρες διακονοῦνται, καὶ σῶμα λεαίνει, καὶ γαστὴρ δέχεται· μὴ λέγε ἡ γαστὴρ, ἐπειδὴ ἐδεξάμην ὀφείλω τὸ πᾶν κατέχειν; &c. ὁ ὀφθαλμὸς τὸ πᾶν δέχεται φῶς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο αὐτὸς κατέχει μόνος, ἀλλ' ὁλόκληρον φωτίζει τὸ σῶμα, &c. αἱ ῥῖνες αἰσθάνονται εὐωδίας, ἀλλ' οὐ κατέχουσιν αὐτὴν μόναι, &c. οἱ πόδες μόνοι βαδίζουσιν, ἀλλ' οὐχ ἑαυτοὺς μεταφέρουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸ σῶμα μετατιθέασι. Idem ad Galat. 6. Καθάπερ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς οὐ τὴν αὐτὴν ἅπαντες ἕδραν (is. χρείαν) ἔχουσιν οἱ λίθοι, ἀλλ' ὁ μὲν πρὸς γωνίαν ἐπιτήδειος, ὁ δὲ πρὸς θεμελίους· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐστι τῆς σαρκὸς δὲ τῆς ἡμετέρας, τοῦτ' αὐτὸ ἴδοι τις ἄν· ἀλλ' ὅμως θατέρου θάτερος ἀνέχεται, καὶ οὐ παρὰ πάντων πάντα ζητοῦμεν. ὁ γὰρ ἐκ τοῦ κοινοῦ γινόμενος ἔρανος καὶ σῶμα καὶ οἰκοδομὴν συνίστησι· & post, ἐν τῷ σώματι εἰ τὴν αὐτὴν ἅπαιτεῖν παρὰ πάντων χρείαν, οὐδέποτε τὸ σῶμα σήσεται. Ὅλον ὀφθαλμὸς, locutio proverbialis. Catullus,

Quod tu cùm olfacies, Deos rogabis
Totum ut te faciant, Fabulle, nasum.

Achilles

Achilles Tatius de Crocodilo, Τὸν μὲν ἄλλον χρόνον πυρ' ὅσον ἐκ ἔχνει τὸ θηρίον, ἔστι κεφαλὴ, ὅταν δὲ χάνῃ, &c. ὅλ☉ σῶμα γίνεται.

Com. 18. ὁ θεὸς ἔθετο τὰ μέλη ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι καθὼς ἠθέλησεν] Quintilianus 7. 1. *Et, si quam in corporibus nostris aliorúmve animalium partem permutes & transferas, licèt habeant eadem omnia, prodigium sit tamen.* Ex quibus fortè Lactantius cap. 7. de Dei opificio, *Ut si quid de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum videri necesse sit.* Καθὼς ἠθέλησε, (quæ & infrà 15. 38. locutio occurrit) ratione sibi soli cognitâ. Lactantius ubi suprà, *Multa esse constat in corpore, quorum vim rationémque capere nemo nisi qui fecit, potest.* Vel, καθὼς ἠθέλησε, prout illi visum est, dedit unicuique membrorum sua propria munera. Plato in Protagora, Οὐκ ἔστιν ὀφθαλμὸς οἷον τὰ ὦτα, οὐδ' ἡ δύναμις αὐτοῦ ἡ αὐτὴ, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδὲν ἐστὶν οἷον τὸ ἕτερον, οὔτε κατὰ τὴν δύναμιν, οὔτε κατὰ τὰ ἄλλα. Philo de mundi, ut Paulus heic de humani corporis, structura, Ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸς ὢν, τά τε ἄλλα, καὶ τὴν ἐπιστήμην, ὡς ἕκαστον τῶν τοῦ σώματ☉ μερῶν καὶ ἰδίᾳ καθ' αὑτὸ τὸν ἐπιβάλλοντας ἔχειν ἀριθμὸν, καὶ πρὸς τῇ τῇ ὅλῃ κοινωνίαν ἐναρμοσίως ἀπηκρίβωσε. Τὰ μέλη ἓν ἕκαστον αὐτῶν, pro, τῶν μελῶν ἓν ἕκαστον cujus locutionis exempla ad Luc. 21. 6. adduximus.

Com. 19. Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλ☉, ποῦ τὸ σῶμα;] Arnobius lib. 6. *Totum consistere nequit nisi partium fuerit congregatione conflatum.* D. Basilius Constitut. Monastic. cap. 32. *Animadvertimus in corpore neque à manu dissidere pedem, neque manum pedem ipsum ad transigendas partes suas conari traducere, neque universam item manum digito minimo suum opus imponere: sed de membris unumquodque delatam sibi sortitò à Natura vim exercere.* Claudianus Mamercus 1. 7. *Quæcunque corporis sensibus tangimus, ità ad quosque eorum quæque ex illis speciatim pertinent, ut in communionem propriorum alios non admittant.* Cicero Offic. 3. *Si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari & interire totum corpus necesse esset.* Vide suprà ad com. 12. allata.

Com. 21. Οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω] Lucretius 4.

> *An possunt oculos aures reprehendere? an aures*
> *Tactus? an hunc porrò tactum sapor arguet oris?*
> *An confutabunt nares oculive revincent?*
> *Non, ut opinor, ità est: nam seorsim cuique potestas*
> *Divisa est, sua vis cuique est*, &c.

Philo lib. de Cherubim, Κέχρηκεν ὁ θεὸς πάντα πᾶσιν, οὐδὲν τῶν κατὰ μέρ☉ τέλειον ἐργασάμεν☉ ὃ μὴ πάντως χρεῖον ἄλλα, ἵν' ὃ δεῖται τυχεῖν γλιχόμενον ἐξ ἀνάγκης τῷ παρέχειν δυνάμενον πλησιάζοι, καὶ ἐκεῖνο τούτῳ, καὶ ἀμφότερα ἀλλήλοις. Maximus Tyrius Dissert. 3. Τὸ ὅλον ἔχει δὲ αἰτίαν τοῦ ἔργου, συμπλαμβάνει δὲ αὐτῷ καὶ τὰ μερικά. Idem Dissert. 17. de Spartano regimine, Ἑκάτερον ἑκατέρῳ ἐνδεὲς, τὸ ἄρχον τῶν ἀρχομένων, καὶ τὸ ἀρχόμενον τῶν σωζόντων. Clemens in Epistola ad Corinthios, de variis exercituum ordinibus, Οἱ μεγάλοι δίχα τῶν μικρῶν οὐ δύνανται εἶναι, οὐδὲ οἱ μικροὶ δίχα τῶν μεγάλων· σύγκρασίς τις ἐστὶν ἐν πᾶσι, καὶ ἐν τούτοις χρῆσις. Servius (si bene memini) ad Virgilium, *Non minùs in fornicibus propter sinistram dextra stat, quàm propter dextram sinistra.* Xenophon de marito & uxore, in Oeconomico, Δέονται ἀλλήλων, καὶ τὸ ζεῦγ☉ ὠφελιμώτερον ἑαυτῷ γεγένηται ἃ τὸ ἕτερον ἐλλείπεται τὸ ἕτερον δυνάμενον. Salustius de vi corporis & virtute animi in arte militari, *Utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget.*

Ibid. ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω] Etsi *caput, non pedes imperent*, ut apud Spartianum Severus loquitur. Chrysostomus Homil. 37. in Act. Apost. *Membra ità constituta sunt, ut seipsis invicem utantur necessariò, & caput pedibus eget, & pedes capite.* Idem Homil. 14. ad Ephes. Ἐὰν βαδὺ ὄρυγμα ᾖ, εἴτε ἄνωθεν ἐπὶ τῆς γῆς χαλάζῃ πταχυμένον, καὶ ὑπὸ τῆς γῆς κεκαλυμμένον, ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ ἥσει τῆς γῆς παρέχῃ δόξαν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐχὶ τῷ ποδὶ χρήσιμον, καὶ εἰσὶ πότερον εἰκῇ καὶ διακενὸν ὑπὸ κάτω, ἢ ἀντερείδει, καὶ ἀντιτυπεῖ; &c. Corippus Africanus,

> *Obsequium pedibus Natura lege videmus*
> *Admotas præbere manus, oculósque ministros*
> *Cominus esse pedum quibus interiora tuemur.*

Ubi τὸ *quibus* ad oculos refero, & pro *interiora*, *inferiora* (nempe oculis) repono: vide Apuleium statim adducendum. Pro *cominus* videtur etiam *cernimus* reponendum.

Com. 22. Ἀλλὰ, &c. τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματ☉ ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι] Clemens ubi suprà, Καὶ τὰ ἐλάχιστα μέλη τοῦ σώματ☉ ἡμῶν ἀναγκαῖα εἰσιν ὅλῳ τῷ σώματι. Photius 241 Epist. de κνήμῃ & ἀντικνημίῳ, Ταῦτα τῷ σώματι τῇ ζώῳ βραχύτερα πολλῶν μελῶν ὄντα, ὅμως ὑπερείκει (meliùs ὑπερειδίζει) ἀναβαστάζει τὸν ὅλον τοῦ συγκείματ☉ ὄγκον. Plutarchus in περὶ φιλαδελφ. Οὐδὲ γὰρ τῶν δακτύλων ἔλαττον ἔχει τοῦ γράφοντος ἢ ψάλλοντ☉ ὁ μὴ δυνάμεν☉ τοῦτο ποιεῖν, μηδὲ πεφυκὼς, ἀλλὰ συγκινοῦνται καὶ συνεργοῦσι ἅπαντες ἁμωσγέπως ἀλλήλοις, ὥσπερ ἐπιτηδὲς ἄνισοι γεγονότες· καὶ τὸ συλληπτικὸν ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸ μέγιστον καὶ ῥωμαλεώτερον ἔχοντες. Apuleius in de Platonis dogmate, *Sed & totius corporis habitus & figura membrorum alia conditione sunt optima, alia longè pejora: inferiora reguntur optimatium præstantiâ, & ipsa ministerium suggerunt victuale.* Arrianus 2. 23. in Epictetum, Ἔστι τις καὶ ὄνου χρεία, ἀλλ' οὐχ ἡλίκη βοὸς ἐστί· καὶ κυνὸς, ἀλλ' οὐχ ἡλίκη τοῦ οἰκέτου ἐστί· καὶ οἰκέτου, ἀλλ' οὐχ ἡλίκη τῶν πολιτῶν ἐστί· καὶ τούτων, ἀλλ' οὐχ ἡλίκη τῶν ἀρχόντων· οὐ μὴν τοι διὰ τὸ ἄλλα εἶναι κρείττονα, καὶ ἣν παρέχει τὰ ἕτερα χρείαν ἀτιμαστέον. Seneca 95 Epist. *Sine radice inutiles rami sunt, & ipsæ radices his quæ genuere adjuvantur.* Vegetius 4. 16. de piscibus musculis, *Cùm minores sint, tamen balenis auxilium adminiculúmque præstant.* In fragmentis Alcimi Aviti, *In ipsa graduum diversitate omnia possunt esse usui, etiamsi dignitate non sunt æqualia.* Ἀσθενέστερα heic (quæ & statim ἀσχήμονα, & ἀτιμότερα vocat,) sunt partes corporis medio collocatæ: Has, etsi cæteris abjectiores, (id enim heic ἀσθενέστερα) non minùs tamen reliquis esse necessarias ait. Cicero eodem modo de iisdem, *Partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectúmque deformem habituræ*, &c. Offic. lib. 1.

Com. 23. Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματ☉, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν] Ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει (ut 1 Pet. 3. 7.) τιμὴν ἀπονέμοντες. Isidorus Origin. 11. 1. de genitalibus, *Hæc & pudenda*, &c. *unde & indumento operiuntur.* Phædrus,

> *Naturæ partes veste quas tegit pudor.*

Τιμὴν in loco Pauli honorem amictûs intellige. Cyprianus in De habitu virginum, *Cum amictu vestium honor corporis ponitur.* Cicero 3 de Oratore, *Vestis, frigoris depellendi causâ reperta primò, pòst adhiberi cœpta est ad ornatum corporis, & dignitatem.*

Ibid. καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν, &c.) *Partes turpem ac deformem aspectum habentes*, ut Ciceronem modò loquentem audivimus: vel (ut Idem ibidem) *partes quæ non decorè aspiciuntur: turpia ac vilia membra* Seneca 7. 2. de Beneficiis vocavit. Interpres vetus *inhonesta*; Recentior *indecora*: nil refert, utrumque Latinum satis. Isidorus ubi suprà, *Dicuntur & inhonesta, quia non habent eam decoris speciem, sicut membra quæ in promptu locata.* Justinus lib. 15. de Olympiade, Alexandri matre, *Exspirans*, &c. *veste crura contexisse fertur, nè quid posset in corpore ejus indecorum videri.* Onomasticon vetus, *Indecor*, ἀσχήμων. D. Ambrosius hæc Apostoli vertens, *Et quæ inferiora sunt nobis*: id est, quæ inferiùs posita sunt circa abdomen & inguina: quare non est cur mendosa ea cum Erasmo putemus. Apuleius, corporis fabricam ex Platone describens, *Cupidinem atque appetitum, postremam mentis portionem, infernas abdominis partes tenere, ut popinas quasdam, & latrinarum latebras.*

Com. 24. Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, &c.] *Membra in quibus species honesta est*, ut citato jam Ciceronis loco. Isidorus ubi suprà, *In corpore nostro quædam tantùm utilitatis causâ facta sunt, ut viscera; quædam & utilitatis & decoris, ut sensus in facie, & in corpore manus: quorum membrorum & utilitas magna est, & species decentissima.* Ubi

Ubi pro *ut sensus*, scribendum *ut nasus*, pag. 130 ad Apuleium monuimus. Seneca 2.1. de Ira, planè ut heic Paulus, *partes minimè speciosas visu* dixit: & pòst, è converso, *partes quibus in faciem aspectúmque decor est.*

Ibid. ἐ χρείαν ἔχει, &c.] Tegi nempe. D. Ambrosius Offic. 1.18. de Natura loquens, *Perfectè quidem omnes partes nostri corporis explicavit, ut & necessitati consuleret, & gratiam venustaret: sed tamen eas quæ decora aspectu forent, in quibus forma apex,* &c. *& figura suavitas, & vultûs species emineret,*&c. *obvias atque apertas reliquit.*

Ibid. ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμὴν] Ità sapienter corpus temperavit, ut membra in quibusdam causis posthabenda, in aliis nobiliora faceret. Apuleius in de Platonis dogmate, *Capitis verticem spectа, contectum tenui cute,* &c. *videbis,*&c. *at enim illa opima sunt partes quas labor subigit, ut femina ipsa, quâ sessitandi regio est.* Seneca modò citato loco, *Vitalia, minimè speciosa, priùs formantur.* Philo de Deo, terram plantis, fructibus, &c. priusquam cœlum luminibus adornante, Τῇ μὲν ἐλάττονι φύσει πρεσβείαν διδοὺς, τῇ δὲ κρείττονα καὶ θειοτέραν δευτερείων ἀξιῶν. Τῷ ὑστεροῦντι, naturali decore insignito minùs: tales partes inferiores illæ.

Com. 25. ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι] Seneca 2. 31. de Ira, *Omnia inter se membra consentiunt, quia singula servari totius interest.* Scriptor de bono Pudicitiæ in Cypriani Operibus, *Caput suis convenit membris, & membra capiti suo: Utraque naturali fibulâ in concordia mutua cohærent, nè oriente discordiâ de divisione membrorum, pactum divini fœderis rumperetur.* Nicetas Choniates in Alexio Comneno, Εἰ καθ' ἑαυτῶν τὰ μέλη ὁπλίζεται, τίνι ἂν συναρμολογηθέντες ζησόμεθα; Lactantius 3. 2. *Si tamen corpus vocari potest cujus partes & membra discordant.* Confer P. Chrysologi Serm. 132. de Unitate fidelium. Σχίσμα heic, ut Joh. 7. 43. Act. 14. 4. & 23. 7. quia Paulus de corpore naturali ut de politico locutus.

Ibid. ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι] Τῶν μελῶν (γὰρ) ἀμελουμένων ἀνάγκη χείρονως τὸ ὅλον διατίθεσθαι, ut rectè dixit Simplicius in cap. 38. Epicteti. Seneca 2. 32. de Ira, *Salva esse societas sine amore & custodia partium non potest.* Hæc Dei ratio in structura humani corporis, quod vulgò microcosmus vocatur, est eadem quam & antea inivit in mundi majoris molitione, nec ob aliam, ut videtur, causam quàm quæ heic à Paulo memoratur. Seneca 87 Epist. de donis ejus, *In regiones descripta sunt, ut necessarium esset inter mortales commercium, si invicem alius ab alio quid peteret.* Conabimur autem istum Apostoli locum Scriptorum variis testimoniis illustrare, quid quòque loco istud μεριμνᾶν exprimat demonstrétque signare minùs usui ducturi: nam & illa agnitu facilia, & hoc nauseæ ac fastidio futurum. Hippodamus Pythagoricus, Ὀφθαλμοὶ ὁρῶντι ὑπὲρ τῶ παντὸς σώματος, καὶ τ' ἄλλα δὲ μόρεια τε καὶ μέρεα ὑπὲρ τῶ ὅλω καὶ τῶ παντὸς συντέτακται. Clemens ad Corinthios, de totius corporis membris, Πάντα συμπνεῖ, καὶ ὑποταγῇ μιᾷ χρῆται εἰς τὸ ὅλον σώζεσθαι. Maximus Tyrius Dissert. 5. Ἡ τοῦ σώματος χρεία πολυμερής τε καὶ πολυδεής, σώζεται τῇ συντελείᾳ τῶν μερῶν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου ὑπηρεσίαν φέρουσι πόδες, ἐργάζονται χεῖρες, ὁρῶσιν ὀφθαλμοί, ἀκούουσιν ἀκοαί, &c. Suidas in voce Ἴδιον, Λέγομεν ἴδιον τοῦ ποδὸς βαδίζειν, ἀλλ' οὐχ ὡς μὴ λεγόμενον τοῦ ὅλου, λεγόμενον ἴδιον αὐτοῦ εἶναι τὸ βαδίζειν, δεῖται γὰρ, ἀλλ' ὡς τοῦ μορίου τούτου παρὰ τὰ ἄλλα μόρια ἴδιον ὄν. Marcus Antoninus, Γεγόναμεν πρὸς συνεργίαν, ὡς πόδες, ὡς χεῖρες, ὡς βλέφαρα, ὡς οἱ στοῖχοι τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω ὀδόντων. Gregorius Nyssenus Homil. 1. de pauper. amandis, *Carnisne partem ægrotantem aversamur? an contrà potiùs reliquas corporis partes omnes ad illius laborantis curationem convertimus?* Chrysostomus Homil. 5. in Ephes. Ἐν τῇ σαρκὶ πολλὰ ἔχομεν ἐλαττώματα· ὁ μὲν ἐστι χωλὸς, ὁ δὲ διεστραμμένους ἔχει τοὺς πόδας, ἕτερος χεῖρας ξηρὰς, ἄλλος ἄλλο τι μέλος ἀσθενές, καὶ οὐκ ἀλγεῖ (legerim, καὶ οὐκ ἀπαλγεῖ,) οὐδὲ ἐκκόπτει, ἀλλὰ καὶ προτίθησιν αὐτὸ πολλάκις τῶν ἄλλων· & eadem Homiliâ, Ἂν καλαφερῇ τοῦ σώματος ἡ κεφαλὴ, καὶ αὐτὴ πρόσταπολεῖ, καὶ ἀντίρροπον τῆς ἀκοῆς εἰσηγεῖται τὴν ἀγάπην. ἰδοὺ, αἱ χεῖρες αὐτῇ διακονοῦνται, οἱ πόδες, τὰ λοιπὰ πάντα μέλη ἐκείνη αὐτῶν προνοεῖται, πᾶσι ἐν αὐτῇ αἴσθησιν ἔχουσι.

Idem Homil. 14. ad Ephes. Εἰ ὄφιν ἴδοι ὁ ὀφθαλμὸς, ἡ χεὶρ οὐ μέλλει, ἡ πούς· ἡ γλῶσσα φεύγει ἢ τὸ στόμαχον; οὐκ ἔνθα μὲν πικρὸν ἴδοι, ῥίπτει, ἂν δὲ γλυκὺ, καταπίνει &c. Apuleius in de Dogm. Platonis de capite loquens, *Prudentiam sensúsque omnes non aliâ quàm illâ parte corporis contineri, cætera membra ancillari, & observare, cibos & alia administrare, vectare ut in sublime possint, ut ad Ducem atque rectorem, prudentiáque ejus à periculis vindicari.* Ità ille locus legendus, qui vulgò corruptissimus. Plutarchus loco superiùs adducto, de digitis psallentis, Συγκινοῦνται, καὶ συνεργοῦσιν ἅπαντες ἀμοιβαίως ἀλλήλοις, ὥσπερ ἐπιτηδὲς ἄνισοι γεγονότες. Idem de Arato, Ἡγεῖτο ἀσθενεῖς ἰδίᾳ τὰς (τῶν Ἀχαιῶν) πόλεις ὑπαρχούσας, σώζεσθαι δι' ἀλλήλων, καὶ καθάπερ τὰ μέρη τοῦ σώματος ζῶντα καὶ συμπνέοντα διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα συμφυΐαν, ὅταν ἀποσπασθῇ, καὶ γένηται χωρὶς, ἀτροφεῖ, καὶ σήπεται, παραπλησίως τὰς πόλεις, &c. ἀπόλλυσθαι μὲν ὑπὸ τῶν διασπώντων τὸ κοινὸν, αὔξεσθαι δὲ ὑπ' ἀλλήλων, &c. ὅταν, &c. Justinus de iisdem, *Unum corpus,* &c. *habent, singularúmque urbium pericula mutuis viribus propulsant.* Apuleius in de Mundo, *Grammaticorum artes vide quæso quàm ex diversis collecta sint literis, ex quibus aliæ sunt insona, semisonantes aliæ, pars sonantes: & tamen mutuis se auxiliis adjuvantes, syllabas pariunt, & de syllabis voces.* Themistius Orat. 1. de Musis loquens, Ἐννέα οὖσαι, συγχορδοῦσιν ἀλλήλαις, καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἀγανακτεῖ πρὸς τὰς ἄλλας, ὅτι μὴ μόνη σοφή ἐστι, μηδὲ αὐτῇ μόνῃ προσᾴδουσιν οἱ ποιηταί, οὐδὲ μεταποιεῖται τῆς κιθάρας ἡ Καλλιόπη, οὐδὲ ἡ Θαλεία τῶν αὐλῶν, οὐδὲ τῆς λύρας ἡ Τερψιχόρη· ἀλλ' ἑκάστη τὸ τῆς αὐτῆς ἀγαπᾷ συμβάλλεσθαι εἰς τὸν χορὸν, καὶ συνεισφέρειν, καὶ ᾄδουσιν ἀμειβόμεναι ἀλλήλας, οὐ κωλύουσαι, καὶ βασκαίνουσαι, καὶ ἀντηχοῦσαι.

Com. 26. Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη] Dio Cassius lib. 41. Τὸ νοσοῦν, &c. συγκάμνει καὶ τὸ λοιπὸν πᾶν, ὥσπερ ἐν τοῖς σώμασι ποιεῖ. Chrysostomus ad Rom. 12. Ὀφθαλμὸς ὅταν πηρωθῇ, πάντα σκοτοῖ τὰ λοιπὰ μέλη. Lucretius lib. 2.

> ——*Nequeunt per se partes sentire, nec esse:*
> *Namque alios sensus membrorum res petit omnis.*
> *Nec manus à nobis potis est secreta, nec ulla*
> *Corporis omnino sensum pars sola tenere:*
> *Linquitur ut totis animalibus assimilentur,*
> *Vitali ut possint consentire undique sensu.*

Idem, ubi de ventriculo alimenti indigo,

> *Debile fit corpus, languescunt omnia membra,*
> *Brachia palpebræque cadunt, poplitésq; procumbunt.*

Ausonius,

> ——*Exigui quamvis discrimine membri,*
> *Tota per innumeros artus compago vacillat.*

D. Ambrosius Offic. 3. 3. *In uno membro totum corpus violatur:* & paulò antè, *Sic nascimur, ut consentiant membra membris, & alterum alteri adhæreat, & obsequantur sibi mutuo ministerio: quòd si unum desit officio suo, impediantur & cætera.* Nazarius in Panegyrico, *In corpore cùm aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet.* Theophylactus ad 2 Tim. 3. 2. Ἐν τοῖς μέλεσιν ἡ τοῦ ἑνὸς βλάβη καὶ εἰς τὰ λοιπὰ διαβαίνει. Tertullianus in de Pœnitentia, *Non potest corpus de unius membri vexatione lætum agere, condoleat universum,* &c. *necesse est.* Galenus lib. De 5 sensibus, Εἴ τις τῇ λεπτοτάτῃ βελόνῃ τρώσειε τὸ δέρμα, πάντως μὲν ἀλγήσει τὸ ζῶον ἅπαν ὑπὸ ποι μιᾶς, ἢ δυοῖν, &c. ἀτόμων ἡ βελόνη. Maximus Tyrius Dissert. 18. Ἕτερον δ' αὖ ἐστιν ὀδυνῶν γένος, ἐπειδὰν μόριον μὲν αἰτίαν ἔχον καὶ τὴν πηγὴν τοῦ νοσήματος, ὁρμηθὲν δ' ἐντεῦθεν τὸ δεινὸν συναλγοῦσί τε καὶ συνεπιπονοῦσιν τῇ ὀδύνῃ καὶ τὸ ἄλλο σῶμα πᾶν· καὶ ἔστιν οὕτω δή πως ὀξύτατος ὁ τῶν ἀλγῶν δρόμος ἐπὶ τὸ ὑγιαῖνον ὑπὸ τῶν κάμνοντος, ὡς μάθοις ἂν τῷ προσπταίσματι ἄκρῳ τῷ ποδὶ ἐκ τῶν ὀνύχων φασὶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τὸ ἀλγεινὸν ἀναθεῖν. Hinc illud D. Augustini in Psal. 86. *Lingua solet dicere, calcato pede, Quid me calcas? linguam nullus tetigit, compassione clamat, non attritione:* & istud Petri Blesensis 18 Epist. *Omnia corporis membra participio quodam compassio-* nis

nis molestari: participio harmonico nempe, non sensitivo: cùm alioqui

——Cùm caput aut oculus tentante dolore
Læditur, in nobis non omni concruciamur
Corpore:——— ut olim à Lucretio dictum.

Cicero Tuscul. 2. de Philoctete vulnerato, *Magnus mihi quidem videtur dolor; sed tamen non summus: nihil enim dolet nisi pes: possunt oculi, potest caput, latera, pulmones,* &c.

Ibid. συμπάσχει πάντα τὰ μέλη] Præsertim si pars affecta sit è nobilioribus. Corippus Africanus,

Venter alit corpus: fuerit si venter inanis,
Omnia deficiunt, tenuantur robore membra,
Et contracta rigent arentibus ossa medullis.

Seneca 2.2. de Clementia, *A capite bona valetudo, indè omnia vegeta atque erecta, aut languore demissa.* In Glossis, *Compatitur*, συμπάσχει.

Ibid. Εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη] Theophylactus Præfat. in Epist. ad Romanos, Ὁ τὴν κεφαλὴν ὠφελῶν, καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα ὠφέλησε. Cicero Tuscul. 3. *Medici toto corpore curando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur.* In Charmide Platonis, Οἱ ἀγαθοὶ ἰατροὶ ἐπειδάν τις αὐτοῖς προσέλθῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀλγῶν, λέγουσί πε, ὅτι οὐχ οἷόν τε αὐτοὺς μόνους ἐπιχειρεῖν ἰᾶσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖον εἴη καὶ τὴν κεφαλὴν θεραπεύειν, εἰ μέλλοι τὰ τῶν ὀμμάτων εὖ ἔχειν· καὶ αὖ, τὸ τὴν κεφαλὴν οἴεσθαι ἄν ποτε θεραπεῦσαι αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἄνευ ὅλου τοῦ σώματος, πολλὴν ἄνοιαν εἶναι. Δοξάζεται heic, *honore afficitur*: hinc & τὸ ἑαυτοῦ σῶμα δοξάζειν, Hierocles in Pythag. carm.

Com. 27. ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη] Theophylactus ad Luc. 10, Μέλη αὐτοῦ ἡμᾶς ἐποίησε, καὶ κοινωνοὺς τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Com. 28. Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους] Suidas, Πῶς τίθησι πρῶτον ἀποστόλους; κατ' ἀναλογίαν τῶν ἀγώνων, καὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ δόξαν. Ἔθετο heic (quod Ephes. 4.11. argumento pari ἔδωκε,) est, *fecit*: ut Sapient. 10.21. & Act. 20.28. Servius ad Æneid. 10. *Ponere, facere: sicut Lucilius Homerum secutus,*

——ἄλγε' ἔθηκεν.

Euripides Oreste,

Στένουσι δ' οἵ σφ' ἐκεῖ κἀμ' ἔθηκαν ἄθλιον.

Hesychius, jam citatum Homeri locum respiciens, Ἔθηκεν, ἐποίησεν. Idem alibi, Θεῖναι, ποιῆσαι.

Ibid. ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα, &c.] Synesius in Epistolis, Ὁ μὲν ἱερὸς, ὁ δὲ ἡγεμονικὸς ἀπεδέχθη. Theodoretus 7. περὶ Προνοίας, Τοὺς μὲν ἱερωσύνης ἠξίωσεν, τοὺς δὲ τὴν τῶν ἡγεμονίαν ἐπίστευσεν, καὶ ἄλλα δὲ εἴδη τῶν ταγμάτων ὑπ' ἐκείνοις πεποίηκεν.

Dux bonus huic centum committit jure regendos,
Huic equites, illi signa tuenda dabit.
Curam habet è tantis quem quisq; erit aptus in usum
Inspicere, & certo ponere quemque loco.

D. Hieronymus ad cap. 2. Ecclesiastis, *Diversæ sunt gratiæ in Ecclesia, alius est oculus, alius manus, alius pes.* Basilius in Psalm. 33. Ἔθετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοὺς μὲν ὀφθαλμοὺς, τοὺς δὲ γλώσσας, ἄλλους δὲ καὶ χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν ἐχούσας τάξιν.

Ibid. ἀντιλήψεις] Glossarium in Biblioth. Medic. plut. 57. cod. 42. Ἀντιλήψεις, προστασίαι καὶ ἀντιλαμβανομένων. Glossæ aliæ ibidem plut. 9. cod. 27. Ἀντίχειρας (id est ἀντιλαμβάνεσθαι) τῶν ἀσθενῶν, καὶ προστασίαν αὐτῶν. Accedunt Græci veteres, qui ἀντιλήψεις, προστασίας exposuere.

Ibid. κυβερνήσεις] In alio penès amicum meum Glossario, Κυβερνήσεις, προνοητικαὶ ἐπιστῆμαι. Unde opportunè Hesychium corrige, apud quem malè ἐπισολαὶ legitur.

Com. 30. Μὴ πάντες, &c.] Plutarchus simili sententiâ, in περὶ εὐθυμίας, Οὐ πάντων πάντα ἐστί. Clemens ubi suprà, de gradibus militaribus agens, Οὐ πάντες εἰσὶν ἔπαρχοι, οὐδὲ χιλίαρχοι, οὐδὲ ἑκατόνταρχοι, &c. Vide Senecam suprà ad com. 15. & Themistium ad com. 25. adductos. Γλῶσσαι heic quæ Act. 2.6. διάλεκτοι. D. Augustinus in Psal. 50. *Dicitur lingua illud frustum carnis quod in ore movetur,* &c. *& lingua quod per linguam fit: sicut dicimus aliam linguam Græcam, aliam Latinam: non enim caro diversa est, sed sonus.*

Com. 31. Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα] D. Basil. Homil. De abdicat. rerum, *Studeto ut majorum virtutum compos efficiare, neq; minores tamen negligito.* D. Augustinus de Virginitate, *Hæc sana doctrina est, sic eligere dona majora ne minora damnentur.* Hesychius, Ζηλοῖ, μιμοῦ, μεταδίωκε. Τὰ κρείττονα sunt unde maxima Ecclesiæ utilitas redundet. Idem sensus qui in iis infrà 14.12. πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε. Interpres optimus Nicomacheorum 9.12. Ἐν ἅπασι προσέχει διώκειν τὰ βέλτιστα· quibus paria Plinii illa lib. 1. Epist. 5. *Stultissimum credo ad imitandum non optima quaque proponere.* Imò & Sedulius heic, *Æmulamini, id est, imitamini.* Esset optandum (inquit Paulus) omnes omnibus istis Spiritûs donis conspicuos esse: at quia id fieri nequit, meliora ambite. Plutarchus fine libri De liber. educ. Τὰς μὲν οὖν πάσας προειρημένας συμπεριλαβεῖν παραινέσεις εὐχῆς ἴσως ἔργον ἐστί· τὸ δὲ τὰς πλείους ζηλῶσαι, καὶ αὐτὸ μὲν συμμετρίας δεόμενον ἐστι, καὶ πολλῆς ἐπιμελείας· ubi & ζηλῶσαι, ut apud Apostolum ζηλοῦτε.

Ibid. καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι] Tale Sapient. 6.22. Τί δὲ ἐστι σοφία, καὶ πῶς ἐγένετο, ἀπαγγελῶ (q. d. ὁδὸν ὑμῖν δείξω) &c. καὶ ἀπ' ἀρχῆς γενέσεως ἐξιχνιάσω, &c. & apud Sirachidem 24.32. illud, Ἔτι παιδείαν ὡς ὄρθρον φωτιῶ· ubi τὸ ἔτι, ut in hoc Apostoli loco, sermonis continuationem notat. Pythagoras multis à se jam dictis additurus alia, sic loquitur apud Ovidium, Metam. 15.

Et quoniam magno feror æquore, plenáque ventis
Vela dedi: Nihil est toto quod perstet in orbe, &c.

Apostoli verba D. Augustinus in Psal. 71. sic vertit, *Adhuc supereminentem viam demonstro vobis.* Ego καθ' ὑπερβολὴν putem esse κατὰ προσθήκην. Ità 5.15. apud Tobiæ Scriptorem, Καὶ ἔτι προσθήσω σοι ἐπὶ τὸν μισθὸν, &c. ut Paulus hic, Καὶ ἔτι, &c. ὁδὸν δείκνυμι. Nec abit ab hujusmodi Expositione Vir summus H. Grotius, qui καθ' ὑπερβολὴν *ex superabundanti* vertit.

JOANNIS PRICÆI
In EPISTOLAM I ad TIMOTHEUM
ANNOTATA.

Κεφ. α'.	*Versio Vulgata.*
1. ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,	1. PAULUS Apostolus Jesu Christi secundùm imperium Dei salvatoris nostri, & Christi Jesu spei nostræ,
2. Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	2. Timotheo dilecto filio in fide, Gratia, misericordia & pax à Deo patre, & Christo Jesu Domino nostro.
3. Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·	3. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi cùm irem in Macedoniam, ut denunciares quibusdam nè aliter docerent,
4. Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	4. Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis; quæ quæstiones præstant magìs quàm ædificationem Dei quæ est in fide.
5. Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.	5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.
6. Ὧν τινες ἀστοχήσαντες ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·	6. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium,
7. Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.	7. Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.
8. Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.	8. Scimus autem quia bona est lex, si quis eâ legitimè utatur:
9. Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,	9. Sciens hoc, quia Lex justo non est posita, sed injustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,
10. Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις· καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται·	10. Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, perjuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur,
11. Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.	11. Quæ est secundùm Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.
12. Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·	12. Gratias ago ei qui me confortavit Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio,
13. Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ.	13. Qui priùs blasphemus fui & persecutor & contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.
14. Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14. Superabundavit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione, quæ est in Christo Jesu.
15. Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.	15. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus, quòd Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere: quorum primus ego sum.
16. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.	16. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primò ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri sunt illi in vitam æternam.

17. Τῷ

17. Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ, Θεῷ, τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

18. Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν·

19. Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

20. Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος· οὓς παρέδωκα τῷ σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

17. Regi autem seculorum immortali, invisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.

18. Hoc præceptum commendo tibi, Timothee; secundùm præcedentes in te prophetias ut milites in illis bonam militiam:

19. Habens fidem & bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt.

20. Ex quibus est Hymenæus & Alexander; quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

Ad Cap. I.

Com. 1. Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν] Ità 2. 3. ἐνώπιον σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· & de Eodem 4. 10. Ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων· ubi de primario ejus proposito, sive prævia ad æternam salutem nostram voluntate, quæ diximus vide. Vulgatus, *Salvatoris nostri*. Sic in Glossario, *Salvator*, σωτήρ. Potest & vox σωτῆρος denotare illam peculiarem curam quâ etiam in vita ista & singulos & universos tuetur. Itaque non malè *servatoris* (i. e. *sospitatoris*) vertas. Apuleius lib. de Mundo, ex Platone, *Sospitator ille est omnium qui ad complendum mundum nati factique sunt*. Déque eodem, & ex eodem, in Apologia, *Æternus animantum sospitator*.

Ibid. Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν] Id est, in quo fundatur spes nostra. De eodem Ignatius ad Philadelphenos, τῇ κοινῇ ἐλπίδι ἡμῶν· & Polycarpus ad Philippenses, Τῇ ἐλπίδι ἡμῶν, καὶ τῷ ἀῤῥαβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν. Vide 1 Thess. 1. 1. & 2. 19. De eodem Coloss. 3. 4. ἡ ζωὴ ἡμῶν· & Ephes. 2. 14. ἡ εἰρήνη ἡμῶν. Simile in Psalm. 70. 5. illud, *Tu es patientia mea:* & Apuleii jam citato libro, *Ipsum salutem esse & perseverantiam earum quas effecerit rerum.*

Com. 2. Τιμοθέῳ, γνησίῳ τέκνῳ] Sincero veróque filio in fide retinenda ac prædicanda. De eodem 1 Cor. 4. 17. Ὅς ἐστι τέκνον μου, &c. πιστὸν ἐν Κυρίῳ. Vide & Philipp. 2. 22. Martialis,

——Soboles sincera parentis.

Ità Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους γνήσιοι χορευταὶ apud Julianum Imperatorem: &, οἱ ἐκ πίστεως, (i. e. οἱ ἐν πίστει γνήσιοι) Ἀβραὰμ υἱοί εἰσιν, ipse Paulus 3. 7. ad Galatas dixit. Seneca cùm bonum virum *veram Dei progeniem* vocavit, quid aliud dicere voluit quàm Θεοῦ γνήσιον τέκνον;

Com. 3. Καθὼς παρεκάλεσά σε] Sic 1 Thess. 4. 11. καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν.

Ibid. ἵνα παραγγείλῃς τισὶν, &c.] Puto ellipsin esse, & ante illud ἵνα supplendum βλέπε· id est, *cura*. Sic Ephes. 5. 33. & Tit. 3. 13. Verbo τισὶ subinnuit quosdam ἀτάκτως περιπατοῦντας, quos nominatim designare præ lenitate parcit: vide Rom. 3. 8. 1 Cor. 4. 18. 6. 11. 8. 7. 10. 7, & deinceps; item 15. 12. Galat. 1. 7. Philip. 1. 15. 2 Thess. 3. 11. Hebr. 10. 25. 1 Petr. 3. 1. 2 Petr. 3. 9. Judæ com. 4. infrà heic 4. 1. 5. 15. 6. 20. capitísque ipsius istius com. 6, & 19. Terent. 3. 2. Eunuch. *Quod quidam fecit:* ubi Donatus, QUIDAM *rectè*, &c. *& contemptum indicat hoc verbum.*

Com. 4. Μὴ προσέχειν μύθοις] Μὴ ἀκολουθεῖν μύθοις, ut 2 Petr. 1. 16. ἐπακολουθεῖν, καὶ μὴ προσομιλεῖν μύθοις, ut de Ulysse à Philostrato Heroibus dictum: infrà hîc 4. 7. μύθους παραιτεῖσθαι dicitur. Contrarium 2 Tim. 4. 4. ἐπὶ τοὺς μύθους ἐκτρέπεσθαι.

Ibid. μηδὲ γενεαλογίαις ἀπεράντοις] Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Ἀπεράντοις, ἀπείροις. Glossæ MSS. ad hunc locum, in Serenissimi M. Ducis Hetruriæ bibliotheca, Ἀπεράντοις, τοῖς μὴ ἔχουσι πέρας τι χρηστὸν ἢ τοῖς λέγουσιν ἢ τοῖς ἀκούουσιν. Sic λόγος εἰς ἀπεράντους δεισιδαιμονίας ἐκφέρων, apud Plutarchum in Æmilii vita. Genealogias istas ad veterum Patriarcharum prosapias Ambrosius trahit; recentiores nonnulli ad Judaicas quasdam à Platonicis desumptas nugas, & admixtas Christianismo.

Ibid. αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει] Id est, μᾶλλον ἢ οἰκοδομὴν ἐν τῇ εἰς τὸν Θεὸν πίστει· ut vox Θεοῦ non subjectivè sed objectivè sumatur. Sic Luc. 6. 12. προσευχὴν Θεοῦ habemus; Luc. 21. 4. Θεῷ δῶρα· Luc. 11. 42. & Joh. 5. 42. Θεοῦ ἀγάπην· 2 Cor. 1. 12. Θεοῦ ἁπλότητα· Coloss. 2. 9. Θεοῦ συνείδησιν· Marc. 11. 22. Ephes. 3. 12. 1 Thess. 1. 8. Galat. 2. 20. & com. 5. ad Philemonem, Θεοῦ πίστιν· & demum Apocal. 14. 12. Ἰησοῦ πίστιν. Ponitur heic ἢ μᾶλλον ἢ, pro καὶ οὐ, ut & 2 Tim. 3. 3. Suidas de voce μᾶλλον, Τίθεται ποτὲ δὲ θετικῶς καὶ ἀναιρετικῶς· ὡς ὅταν λέγωμεν ὅτι μᾶλλον ἡ ἀρετὴ ὠφελεῖ ἢ βλάπτει· σημαίνομεν γὰρ ὅτι ὠφελεῖ, βλάπτει δὲ οὔ. Ζητήσεις heic sunt quales 2 Tim. 2. 23. μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις vocat Apostolus noster: Gellius autem (14. 2.) *disceptationes multijugarum & sinuosarum quæstionum, multâ & anxiâ curâ indigentes.* Isocrates in Encomio Helenæ, de Rhetoribus, Ἄλλοι δὲ περὶ τὰς ἔριδας διατρίβουσι, τὰς οὐδὲν μὲν ὠφελούσας, πράγματα δὲ παρέχειν τοῖς πλησιάζουσι δυναμένας· ubi παρέχειν πράγματα, ut heic ζητήσεις παρέχειν. Seneca Epist. 111. de cavillationibus, quæ Græcis σοφίσματα, *Quibus quisquis se tradidit, quæstiunculas quasdam vafras* (ζητημάτια) *nectit: cæterùm ad vitam nil proficit:* οὐδὲν (ut Apostolus loquitur) οἰκοδομεῖ. Apud Gellium 10. 22. habemus *argutias nihil ad vitam neque tuendam neque ordinandam promoventes:* & 5. 15. apud eundem, *arguta desidia aculeos scrupulósque, in quibus neque emolumentum aliquod solidum ad vitæ rationem* (οὐδὲν πρὸς τὴν τοῦ βίου οἰκοδομίαν) *pertinens, neque verò ullus quærendi finis:* ubi notabilia & postrema illa, *nullus finis quærendi:* ex quibus optimè Pauli τὸ ἀπέραντον illustratur. Pro οἰκοδομίαν heic, in quibusdam editis οἰκονομίαν legitur: mihi scriptura prior illa videtur præferenda: vide 1 Cor. 3. 9. & 8. 1. Ephes. 2. 20, 21, 22. & 4. 12.

Com. 5. Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη] Ignatius ad Ephesios, Ἀρχὴ ζωῆς πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη· τὰ δὲ δύο ἐν ἑνότητι γενόμενα Θεοῦ ἄνθρωπον ἀποτελεῖ. Vide & Galat. 5. 6. Rom. 13. 8, 9.

Ibid. ἐστιν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου] Id est, ἔστι συνείδησις ἀπρόσκοπος εἰς Θεὸν καὶ ἀνθρώπους, ut breviùs idem Paulus Act. 24. 16. verbis Lucæ locutus. Πίστις ἀνυπόκριτος est, qualem ἀνόθευτον, μηδὲν κίβδηλον ἐκ λογισμῶν ἀνθρωπίνων ἐπιφερομένην, Proclus scribens ad Armenios vocat.

Com. 6. ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν] Hesychius ex hoc loco, Ἐξετράπησαν, ἐξέκλιναν. Ματαιολογία est ferè quam infrà 6. 20. βέβηλον κενοφωνίαν vocat. Glossæ, *Vaniloquus, blato*, (scribe *blatero*) ματαιολόγος. *Blaterat*, ματαιολογεῖ. Glossæ aliæ, Ματαιολογία, *vaniloquium:* ut & heic Vulgatus vertit.

Com. 7. Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες ἃ λέγουσι, &c.] Niceph. Gregoras lib. 11. *Apud nos etiam opificibus effusa sunt arcana Theologiæ, &c. & illi qui de recta fide ambigui sunt, & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit illud quod credere se dicunt, illi, inquam, & fora, & porticus, & theatra omnia Theologiâ compleverunt.* Εἶναι heic est φαίνεσθαι, censeri, existimari. Hermas 3. 9. *Sublimes se gerunt, at veluti prudentes: & cum sint stulti, cupiunt doctores videri.*

Ibid. μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται] Hesychius, Παραληρεῖ, φλυαρεῖ, μὴ γινώσκων ἃ λέγει. Cicero 2 de Oratore, *Quod ipsi experti non sunt, id docent cæteros.* Auctor de Cardinal. Christi operibus, cum Cypriano excusus, *Prosilire ad ea docenda quæ nesciunt, & de his usurpare magisterium quæ ignorant.* D. Hieronymus ad Paulinum, *Quadam facilitate verborum, imò audaciâ, edisserunt aliis quod ipsi non intelligunt.* Idem ad Demetriadem, *Docent Scripturas quas non intelligunt*, &c. *priùs imperitorum magistri quàm doctorum discipuli:* & ad cap. 3. Ecclesiastæ, *Pro seculorum quotidie in pejus labentium vitio, docemus in Ecclesiis quod nescimus.* Alexis apud Diogenem Laertium, Λέγεις περὶ ὧν οὐκ οἶδας. In Deorum apud Lucianum edicto, Τοῖς δὲ φιλοσόφοις προειπεῖν μὴ ἀναπλάττειν κενὰ ὀνόματα, μηδὲ ληρεῖν περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν. De iisdem Scholiastes vetus ad Nubes Aristophanis, Λέγειν ἐπαγγέλλονται περὶ ὧν οὐκ ἴσασι. In Epistolis Heracliti dictis, Καταψεύδονται τεχνῶν ἃς οὐκ ἔχουσι, καὶ θεσπίζοντες ἃ μὴ ἴσασιν. Anastasius Sinaita, Περὶ φύσεως ἐδογμάτιζον, καὶ τί ἐστι φύσεως ὅρος οὐκ ἠπίσταντο περὶ ὑποστάσεως ἐφιλονείκουν, καὶ τίς ἐστιν ὑπόστασις οὐκ ἐγίνωσκον. Περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται, *de quibus tam asseveratè affirmant.* Lactantius de Opificio Dei cap. 1. *Et tamen de illorum ratione sic disputant, ut ea quæ asserant, probata & cognita videri velint.* Arnobius lib. 2. *Ipsa quæ dicitis, quæ asseveratis, quæ capitali plerumque contentione defenditis, nescire vos: & unumquemque suspiciones suas pro probatis & comprehensis pertinaci obluctatione tutari.* Apuleius in Apologetico, *At tu de illis quoque affirmas* (περὶ ἐκείνων διαβεβαιοῖ) *quæ neque conspexisti unquam, neque audisti.* Cicero Academ. quæst. 1. *Nec quidquam est turpius quàm cognitioni & perceptioni assertionem*, &c. *præcurrere.*

Com. 8. οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος] Rom. 7. 18. οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός· ibid. com. 6. τῷ νόμῳ σύμφημι ὅτι καλός.

Ibid. ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται] Est quidem Lex bona quamvis & ἀνόμως quis utatur eâ: est itaque positivè hoc accipiendum, etsi enunciatum hypotheticè. Similem locutionem 2 Tim. 2. 13. habemus. Νομίμως χρῆσθαι, est, οὐ ματαιολογεῖν non λέγειν, καὶ οὐ ποιεῖν, ut Matth. 23. 2. doctores illi, sed moribus & usu vitæ vim Legis comprobare. Salvianus de Lege Christi, quam Catholicam vocat, *Quòd bona est, nostrum non est; quòd autem malè vivimus, nostrum est: est nihil utique nobis quòd Lex bona est, si vita & conversatio nostra non est bona.* Lib. 6. de Gubernat. &c.

Com. 9. τῷ δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται] Antiphanes apud Stobæum,

Ὁ μηδὲν ἀδικῶν οὐδενὸς δεῖται νόμου.

Justi enim,

Sponte suâ sine lege fidem rectúmque sequuntur.

Dio Chrysostomus in de Consuetud. Εἰ ἅπαντες ἦσαν ἀγαθοί, τῶν ἐγγεγραμμένων (νόμων) ἡμῖν οὐδὲν ἂν ἔδει. Justinianus Novell. 12. Ἔξεστι τοῦ μηδὲν ἁμαρτάνοντας ὑπὸ τὸν νόμον τοῦτον μὴ τετάχθαι. Chrysostomus ad Galat. 5. 18. ea, *Si spiritu agimini, non estis sub Lege*, Ὁ πνεῦμα ἔχων ὡς χρή, σβέννυσι διὰ τούτου πονηρὰν ἐπιθυμίαν ἅπασαν· ὁ δὲ τούτων ἀπαλλαγεὶς, οὐ δεῖται τῆς ἀπὸ τοῦ νόμου βοηθείας. Ibidem, Ὥσπερ οἱ τὸν ἵππον εὐλύτως, &c. οὐκ ἂν δεηθείη μάστιγος, οὕτω καὶ ψυχὴ καπρθοῦσα τὴν ἀρετὴν ἀπὸ πνεύματος οὐ δεῖται τῆς βοηθείας τοῦ νόμου. Philo in de Profugis libro, Τίς ἀποφυγεύσεως χρεία τοῖς μὴ ἀδικήσειν μέλλουσιν; Agatharchides de Ichthyophagis, Νόμοις οὐ δικαιοῦνται. τί γὰρ δεῖ προστάγματι δουλεύειν τὸν χωρὶς γράμματος εὐγνωμονεῖν δυνάμενον; Scholiastes vetus Juvenalis ad Sat. 13. *Non erat opus Judicibus cùm scelera nulla procederent.* Philemon,

——Πῶς πονηρόν ἐστιν ἀνθρώπων γένος
Τὸ σύνολον! οὐ γὰρ ἂν ποτ' ἐδεήθη νόμου.

Id est, cæteroqui legibus nec egerent. Apud Lucianum Demonax, Οἱ ἀγαθοὶ νόμων οὐ δέονται.

Ibid. ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις] Iis *qui extra legem vivunt*, Petron. *Qui malis moribus suis disciplinam publicam contemnunt*, Apul. 4. *Qui legibus suspendium mandant*, Idem lib. 9.

——*Quos neque pudet*
Quidquam, nec metuunt quenquam, neque legem putant
Tenere se ullam.—— Terent.

Qui sibi lex & sunt, & fert quocunque cupido
Præcipitant vires.——

——*Qui faciunt jussit quodcunque voluntas,*
Excepto nec quod Masuri rubrica notavit.

Plato de legibus loquens, Οἱ μὲν (ἄνθρωποι) τῶν χρηστῶν ἀνθρώπων ἕνεκα γίγνονται, διδαχῆς χάριν, τίνα τρόπον ὁμιλοῦντες ἀλλήλοις ἂν φιλοφρόνως οἰκοῖεν· οἱ δὲ τῶν τὴν παιδείαν διαφυγόντων, ἀτεράμονί τινι χρωμένων φύσει, καὶ μηδὲν τεγχθέντων, ὥστε μὴ οὐκ ἐπὶ πᾶσαν ἰέναι κακίαν. Seneca de Ira loquens 3. 2. *Non minus perniciosa leges metuentibus, quàm quibus jura distinguit modus virium:* id est, ἀνόμοις· quod vocis bene Vetus *injustis* vertebat. Glossæ, Ἄνομος, *illex, injustus*, &c. Bene Menander,

Νόμος φυλαχθεὶς οὐδέν ἐστιν ἢ νόμος,
Ὁ μὴ φυλαχθεὶς καὶ νόμος καὶ δήμιος.

Ibid. ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις] Heraclitus ad Ephes. Οἱ νόμοι ἀδικίας (νόμων) εἰσὶ τεκμήριον, εἰ γὰρ μὴ ἦσαν, ἀνέδην ἂν ἐπορεύεσθε.

Ibid. ἀνυποτάκτοις] Ἀνυπότακτοι sunt quales *contumaces, refractarios, contemptores magistratuum ac legum, eorúmque per quos publica administrantur*, Seneca initio Epistolæ 73 vocat: (quo loco malè *regum*, non *legum* editur:) *qui plusquam civilia cupiunt, & quibus non dominari instar servitutis est*, Calpur. decl. 6. *Quos soluta legibus delectat vita*, ut Plinius Panegyrico locutus. In Glossis, Ἀνυπότακτος, *indomitus.* Hujusmodi coercendis inservit legum auctoritas. Ovidius,

Indè data leges, nè fortior omnia posset.

Horatius,

——*In vitium libertas excidit, & vim*
Dignam lege regi.——

Quam in mentem vide quæ ad Apuleii lib. 9. pag. 558. annotavimus. Idem in de Mundo, *Quid de legibus dicam, quæ ad mansuefaciendos homines inventæ sunt?* ubi *homines*, intellige eos qui sunt ἀνυπότακτοι. Irenæus lib. 5. *Quoniam absistens à Deo homo in tantum efferavit, ut etiam consanguineum hostem sibi putaret, & in omni inquietudine, & homicidio, & avaritia sine timore versaretur; imposuit illi Deus humanum timorem*, &c. *ut potestati hominum subjecti, & lege eorum adstricti, aliquid assequantur justitiæ, & moderentur ad invicem, manifestò positum gladium timentes.* Chrysostomus Homil. 35. in Joh. ait, *leges humano generi impositas ut fræni* ἀνυποτάκτοις ἵπποις, *ad irrationales ejus impetus compescendos.* De iisdem Plinius in Panegyrico, *Illæ cupiditates nostras libidinésque moderantur.* Cicero 1 de Oratore, *Docere auctoritate, nutúque legum domitas habere libidines.* Idem 3 de Legibus, *Magistratus inobedientem* (q. d. ἀνυπότακτον) *civem multâ, vinculis, verberibus coerceat.* Apuleius lib. De philosophia, *Sed inquietos & indomitos*, &c. *cives refrænet, contineat: ac, si necesse sit, frangat*, &c. *disciplinâ.*

Ibid. ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς] Hesychius, Ἀσεβής, ἄθεος, ἁμαρτωλός. Sic Proverb. 11. 31. & 1 Pet. 4. 18. ἀσεβεῖς & ἁμαρτωλοὶ juncti. Ἀσεβέσι contrarii Joh. 9. 31. θεοσεβεῖς, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα ποιοῦντες.

Ibid. ἁμαρτωλοῖς] Horatius,

——*Et ponere leges,*
Nè quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Cicero in Officiorum libris, *Hoc spectant Leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis*, &c. *coercent.* Epiphanius in contra Orig. Ποῦ ἄρα ἦν τοὺς ἁμαρτάνοντας; οὐ παρὰ τοῦ δικαστοῦ; Chrysostomus Serm. ad patrem fidelem, Διὰ τούτους (ἁμαρτωλοὺς) δικαστήρια καὶ νόμοι. Suidas, Νόμος μαρτυρία (ἐστιν) ὡς τοὺς ἁμαρτάνοντας διαμαρτυρόμενος, καὶ τῆς παραβάσεως

τὴν τιμωρίαν ὑποδικοῦς. Glossarium, *Noxius*, ἁμαρτωλός. Suidas, Ἁμαρτωλοὶ, οἱ παρανομίᾳ συζῶντες προαιρούμενοι, καὶ βίον διεφθαρμένον ἀσπαζόμενοι. Hanc vocem ex se (ut videmus) satis laxam, sunt qui ex Numer.16.31. & 32.14. ad seditiosos restringunt: qui minus commodè poterimus de rapacibus sive πλεονέκταις intelligere? vide Jacob 4.8. Imò quid prohibet quò minùs suâ latitudine sumatur? Sanè 1 Pet.4.15. inter varias improborum species apparet vox generalis κακοποιὸς, & inter plures virtutum species Tit.2.4. vox ἀγαθὰς occurrit.

Ibid. ἀνοσίοις] Ἀνόσιοι sunt ferè

——*Qui neque jus neq; bonum neq; æquum sciunt: Melius, pejus: prosit, obsit: nihil vident nisi quod lubet.*

Xenophon in Socratis Apologia, Ἐξ εὐσεβοῦς ἀνόσιον. Hesychius, Ἀνόσια, βέβηλα, ἄδικα, ἄνομα. Vide Suidam in ὁσιότης. Vulgat. *sceleratis*. Sic in Glossario, *Sceleratus*, ἀνόσιος, &c. In vetere Onomastico, *Nefarii*, ἀνόσιοι.

Ibid. βεβήλοις] Aliud Glossarium, Βέβηλος, *profanus, pollutus*,&c. Vide Heb.12.6.

Ibid. πατραλῴαις, μητραλῴαις] Iis

Qui charos potuere suos violare parentes.

Apud Auctorem ad Herennium 4. *Patrem nefariè verberasti, parenti manus sceleratè intulisti.* Ammonius in De vocum differentiis, Ἀλοιᾶν, τύπτειν. Ἀριστοφάνης, Ἡ μήτηρ ἠλοίησεν, ἢ πατρὸς γνάθον ἐπάταξεν. Ἀφ᾽ οὗ καὶ μητραλῴαν φασὶν καὶ πατραλῴαν. Ferè eadem in πατραλῴας habemus apud Hesychium. Hujusmodi autem non eos tantùm intellige esse, qui patrem matrémve manu impiâ pulsant, sed & τῶν τούτων προγόνων τινά, ut apud Platonem 9 de Legg. Tales pro modo facinoris etiam apud Romanos puniti; l. 1. ff. de obsequ. parent. &c. Et à talibus apud ipsos Inferos exactas pœnas ille maximus Poetarum memorat. Confer jam dicto loco Platonem ipso fine libri.

Ibid. μητραλῴαις] Glossarium, *Matricida*, μητραλῴας. Τὴν μητέρα τύπτειν, παρανομώτατον esse ait & Artemidorus 1.3. in Oneirocritico.

Ibid. Ἀνδροφόνοις] In quos lex Exod.21.12. Deuter. 19.11. Tyndareus apud Euripidem,

Ἀμυνῶ δ᾽ ὅσον περ δυνατός εἰμι τῷ νόμῳ,
Τὸ θηριῶδες τοῦτο καὶ μιαιφόνον
Παύων.——

Repete Irenæi verba jam suprà adducta. Lactantius cap.4. Epitomes, *Quid tam horribile, tam tetrum quàm hominis trucidatio? ideo severissimis legibus vita nostra munitur.* Apuleius 3. *Et de latronis* (i. e. eo loco, homicidæ) *hujus sanguine legibus*,&c. *litate.* Antiphon in Tetralogo, Τιμωρεῖσθε τὸν ἀποκτείνοντα, ἁγνεύετε δὲ τὴν πόλιν.

Ibid. πόρνοις] In fragmentis Petronii dictis,

Lex armata sedet circum fera limina nuptæ,
Nil metuit licito fusa puella toro.

Ibid. πατραλῴαις, μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, &c.] Notatu non indignum, & apud Pollucem lib.6. cap. περὶ τῶν ἀδικημάτων ἐφ᾽ οἷς γραφαὶ εἰσι, numerari μοιχοὺς, ἀνδροφόνους, ἀσεβεῖς, ἀνδραποδιστὰς, πόρνους, πατραλῴας, μητραλῴας, qui omnes in Apostoli contextu memorantur.

Com.10. Πόρνοις,ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, &c.] Philostratus 4.7. Μοιχοὶ, καὶ ἀνδραποδισταὶ, πόρνοι,τοιχωρύχοι, βαλαντιοτόμοι, καὶ τὰ τοιαῦτα ἔθνη. Πόρνοι heic *fornicarii* Vulgato, & in vetere Onomastico. Ἀρσενοκοῖται, *qui cum masculis nefandam libidinem exercent*, ut in Institut. de public. judic. §. item lex Julia, Tribonianus loquitur. In Glossis, Ἀρσενοκοίτης, *masculorum concubitor*: quæ desumpta (ut multa alia in collectione illa) à Vulgato Interprete nostro. Ἀνδραποδισταὶ, *plagiarii*: vide Suidam, & 3.8. Julium Pollucem. In l. congruit,&c. ff. de Offic. Præsid. *Sacrilegos, latrones plagiarios*, &c. *conquirere debet.* Seneca de Tranquill. &c. cap.8. *Inter avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios* &c.

Ibid. ψεύσταις] *Hominibus in mendaciis convictis, fraudúmque & perfidiarum plenis*: ut 14.2. A. Gellius locutus. Bene autem generalem vocem istam non nemo heic ad contractus restrinxit. Cicero offic. 3. *Tollendum est ex rebus contrahendis omne mendacium*: vide Ephes.4.25.

Ibid. ἐπιόρκοις] Quales sunt qui

Nil metuunt jurare, nihil promittere parcunt, Catull.

qui non timent

Depositum retinere, & fraudem jure tueri
Jurando. ——— Juven.

Qui malo jurejurando rem quærant, ut locutus Comicus Latinus, Bacchid.

Qui dum quadrantes aggerant patrimonio,
Cœlum fatigant sordido perjurio, Phædrus.

Appianus in Ibericis de Galba Romani exercitûs ductore, ψευδόμενον, καὶ ἐπιορκοῦντα, διὰ κέρδη· ubi & nota ἐπιορκεῖν καὶ ψεύδεσθαι, quæ biga hîc in Contextu occurrit. Suidas de Menone Atheniense, Ἐπὶ τῷ κατεργάζεσθαι ὧν ἐπιθυμοίη, συντομωτάτην ὁδὸν ᾤετο εἶναι διὰ τοῦ ἐπιορκεῖν τε καὶ ψεύδεσθαι. Ità & ψευδολογίαν καὶ ψευδορκίαν junxit Philo Judæus, libro περὶ φιλανθρωπίας. Huic sceleri contrarium est,

Nec sanctam violare fidem, nec fœdere in ullo
Divûm ad fallendos numine abuti homines, Catull.

Meritò autem Apostolus *perjuros* post *mendaces* posuit, à mendaciis enim ad perjuria progressus facilis. Cicero in pro Q. Roscio Comœdo, *Nihil interest inter perjurum & mendacem: nam qui mentitur pejerare consuevit.* Idem in pro S. Roscio Amerino, *Qui semel à veritate deflexit, hic non majore religione ad perjurium quàm ad mendacium perduci consuevit.*

Ibid. καὶ εἴ τι ἕτερον, &c.] Idem Cicero Tuscul. 4. *Avaritia, ambitio, mulierositas*, &c. *& si quæ sunt similia*: sic Rom.13.9. καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή.

Ibid. ἀντίκειται] Hesychius, Ἀντίκειται, ἐναντίος κεῖται· ubi malim ἐναντίον κεῖται, & ad hunc Apostoli locum referri.

Ibid. κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, &c.] Non ausim loco movere lectionem istam: si qui codices tamen vetustate insignes haberent, τῷ εὐαγγελίῳ, lectionem eam præferendam crederem.

Ibid. τοῦ μακαρίου Θεοῦ] Εὐδαίμονος (i. e. μακαρίου) καὶ ζωῆς χορηγοῦ, ἀλλὰ τοῦ τῆς ἀρετῆς ἄρχοντι, ut de Eodem Plutarchus locutus, περὶ ἡγεμ. ἀπαιδ. Vide infrà ad 6.15. notanda.

Com.12. χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ,&c.] Sic 1 Cor.15.57. τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος. Vide annotata ad 2 Tim.4.17. ubi & ἐνδυναμοῦν.

Ibid. ὅτι πιστόν με ἡγήσατο] Ità ad Hebræos Scriptor 11.11. sic & Act.16.15. πιστήν με κεκρίκατε.

Ibid. θέμενος εἰς διακονίαν] Ἱκανώσας με (ut 2 Cor.3.6.) διάκονον, &c. vide infrà 2. 7. ubi & ἐτέθην. Τὸ θέμενος heic sunt qui putant habere vim plusquam perfecti: sanè sic 1 Petr.5.10. παθόντας Ephes.4.8. ἀναβάς & Joh.21.14. ἐγερθεὶς occurrit. Cogitemus tamen an intelligenda hæc Pauli quasi sic scripsisset, ὅτι ἔθετό με εἰς διακονίαν, πιστὸν ἡγησάμενος (εἰς διακονίαν nempe) τὸ πρότερον ὄντα, &c. Διακονίαν heic intellige, ut dicto ad Corinthios loco, τῆς καινῆς διαθήκης vel (ut 2 Cor.5.18.) τῆς καταλλαγῆς.

Com.13. Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον] Βλάσφημον nempe κατὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας vide 2 Petr.2.2. Glossæ, Βλάσφημος· *maledicus*. Plutarchus in Pyrrhi vita, κακολόγον καὶ βλάσφημον. Ad ingenuam hanc Apostoli confessionem bene aptes Euthymii ista, in Matth.9. ea, VIDIT HOMINEM SEDENTEM AD TELONIUM: *Considera Euangelistam, quomodo non erubuerit ob priorem vitam suam*: vide & Galat.1.13. Nec satis habuit dicere πιστόν με ἡγήσατο, sed & addere voluit, se blasphemum & persecutorem fuisse, quò magis Dei misericordiam patefaceret, qui de tam nigro luto dignatus fuerat vas electionis fingere. P. Chrysologus Serm.93. ad ea, ERAT MULIER PECCATRIX, &c. *Exaggerat Euangelista mulieris facinus ut accumulet indulgentiam largitoris.* Donatus ad Andr.1. 1. ea,

——*Feci è servo ut esses libertus mihi.*

E SERVO *mirè addit, ut vim beneficii exprimeret*: & paulò

lò antè, *Libertatem dulcem fecit*,&c. *tractatione verborum. Non tantam enim haberet gratiam, si dixisset, feci libertus ut esses, quàm si dicat, feci è servo ut esses libertus: nec si quis dicat, feci ut esses sanus, quàm si dicat, feci ut ex ægro sanus esses.* Vide & Coloss.2.13.

Ibid. διώκτίω] Καθ' ὑπερβολὴν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διώκοντι, &c. Galat.1.13. Vide & Act.26.11. Glossarium, Ἐκδιώκτης, *persecutor*.

Ibid. καὶ ὑβειςὴν] Εἰσπορευόμενον κατὰ τοὺς οἴκους, σύροντα ἄνδρας καὶ γυναῖκας, &c. Act.8.3. Vulgat. *contumeliosum*: ità in vetere & optimo Onomastico,(cum Glossariis excuso,) *Contumeliosus*, ὑβειςής.

Ibid. ἀλλ' ἐλεήθlω] Me nihil minus expectantem prævenit misericordia ejus. D. Augustinus in Psal.17. *Prior præbuit misericordiam, antequam haberem bonam voluntatem.* Chrysologus Serm.8. *Misericordia peccatores liberat, restituit sanctos: nisi affuisset misericordia, etiam David cùm adulterat, amiserat prophetiam, & Petrus cùm negat, Apostolici ordinis perdiderat principatum, & Paulus cùm blasphemat, remanserat persecutor.*

Ibid. ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα]

Tam magnæ fecit veniam ignorantia culpæ.

In Epistola Ignatii ad Philippenses, Ὁ δὲ Κύριος μακροθυμεῖ, καὶ οὐκ, &c. ἀναιρεῖ τὰ ἀπ' ἀγνοίας ταῦτα δρασσυνόμενον. Philo in Contra Flaccum, Τῷ ἀγνοίᾳ διαμαρτάνοντι συγγνώμη δίδοται. D. Augustinus in Psal.35. *Iniquitatem fecisti cùm esses in ignorantia? dat Deus veniam.* Donatus ad 4.2. Hecyræ, *Inscienter lædere quem, ad veniam pertinet*: & ibidem ad 4.1. *Imprudentia in delicto veniam frequenter extorsit.* Apud Senecam Herc. fur.

——*Proxima puris*
Sors est manibus nescire nefas.

Vide Luc.23 34. Glossarium, *Ignorantia*, ἄγνοια, συγγνώμη qui locus planè mutilus est; videtur mihi legendum, *Ignorantia*, ἄγνοια. *Ignoscentia*, (quæ vox excidit) συγγνώμη. Gellius 7.3. de Catone loquens, *Ignosci Rhodiensibus postulat, & ignoscentias utiles esse rebus humanis probat.* Ἐλεήθlω heic, ut 2 Cor.4.1. καθὼς ἠλεήθημεν.

Ibid. ἐν ἀπιςίᾳ] Id est, ἐν χρόνοις τῆς ἐμῆς ἀπιςίας, nempe

Insanientis dum sapientiæ
Consultus erro.——

Sic 1 Petr.1.14. ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν· id est, ut Act.17.30. ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀγνοίας· 2 Petr.2.12. ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν, cùm tempus exitii eorum advenerit: 1 Joh.3.14. ἐν τῷ θανάτῳ μένειν, in statu morti obnoxio: & 1 Cor.15.17. ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν, in statu quo fuistis temporibus peccatorum vestrorum. Adde quæ ad Luc.20.33. annotata.

Com.14. Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις, &c.] Sic χάριτα πλεονάζειν, Rom.6.1. & 2 Cor.4.15. dixit. Glossæ, Ὑπερπλεονάζω, *exupero*, &c. *superabundo*.

Com.15. Πιςὸς ὁ λόγος] Certissimus, & de quo minimè dubitandum: ità Hesychius, Πιςὴν γνώμην, βεβαίαν.

Ibid. καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος] Ità πάσης ἀποδοχῆς ἔργον, Hippocrates in Epistolis. Ἀποδοχῆς ἄξιος, quem amplectamur dignissimus. Hinc τὰ λεχθέντα ἀποδέχεσθαι, apud Plutarchum in Alexandri vita: sic ἄνθρωπον ἀποδοχῆς ἄξιον, lib.12. Diod. Siculus; in Ejusdem 2. ἀποδοχῆς ἀξιοῦν τινα· & in Excerptis, μεγάλης ἀποδοχῆς ἀξιοῦσθαι. Artemidoro 3.42. ἀποδοχῆς ἀξιωθήσονται. Ἀποδοχῆς ἄξιον dixit & Hierocles in carm. Pythag.

Ibid. ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ] Vult dicere, ut Luc.13.2. ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας. Summopere autem ταπεινοφρονητικὸς est oratio ista. Sic de se Tertullianus, *Præstantiam in delictis meu* (meliùs *meam* legas) *agnosco*; & pòst, *Peccator omnium notarum sum*, libello de Pœnitentia.

Com.16. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθlω, &c.] Ubi abundavit peccatum, abundavit & gratia. Illa διὰ τοῦτο videntur abundare: vide ad Matth.13.52. dicta.

Ibid. ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν] Sic Ephes.2.7. ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα τῆς χάριτος αὐτοῦ πλοῦτον. Ἐνδείκνυσθαι μακροθυμίαν hic, ut apud Apuleium lib.9. *patientiam demonstrare*: Ἐνδείκνυσθαι πᾶσαν μακροθυμίαν autem, ut apud Plutarchum in Æmilii vita, ἀκλινῆ πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι· & ad Tit.2.10. πᾶσαν πίςιν ἐνδεικνυμένους. Πᾶσαν, intellige *summam*: sic 2 Tim.4.2. ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ· & 1 Tim.2.11. ἐν ὑποταγῇ πάσῃ. Vide Ephes.6.8. & quæ ad Jacobi 1.2. notata.

Ibid. πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιςεύειν] Simile Rom.4.23,24. ubi de Abrahamo agitur: sic 44.16. Sirachidis de Enocho, Μετετέθη, ὑπόδειγμα (quod hîc πρὸς ὑποτύπωσιν) μετανοίας ταῖς γενεαῖς. Ὑποτύπωσιν μελλόντων πιςεύειν, ut 2 Pet.2.6. ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Πρὸς ὑποτύπωσιν, πρὸς σημεῖον.

Ibid. τῶν μελλόντων πιςεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον] Τὸ εἰς hic notat finem quò fides tendit, ζωὴν αἰώνιον nempe: sic 1 Petr.1.9. Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίςεως ὑμῶν, ψυχῶν σωτηρίαν.

Com.17. Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, &c.] Tobiæ 13.6. de Eodem, τὸν τῶν αἰώνων βασιλέα. De Eodem ex Platone Apuleius in Apologia, Βασιλεύς, &c. *totius naturæ rerum*, &c. *origo initialis*. Servius ad Æn.3. de Saturno, *Dicitur Deus esse æternitatis, & seculorum*.

Ibid. ἀφθάρτῳ] Id est, ut infrà 6.16. ἀθανασίαν ἔχοντι. In Carminibus Sibyllinis, apud Lactantium de Ira Dei cap.22.

Ἄφθαρτος, κτίςης, αἰώνιος. ——

De Eodem Philo in de Decalogo, ἀΐδιος, ἄφθαρτος. Plutarchus (in de Orac. defectu) de Stoicis, Θεῶν ὄντων πολλῶν τὸ πλῆθος, ἑνὶ χρωμένους ἀϊδίῳ καὶ ἀφθάρτῳ τοὺς δὲ ἄλλους καὶ γεγονέναι καὶ φθαρήσεσθαι νομίζοντας. Hinc ἄφθαρτον αὐτοῦ πνεῦμα, Sapient.12.1. & ἄφθαρτον, de summo Numine Epicurus apud Plutarchum eundem, libro ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔςιν, &c. Lactantius 2.8. de Deo, *Incorruptus*, &c. Vide Rom.1.23. Distinguit Deum hoc attributo Apostolus & à terrenis Regibus qui φθαρτοὶ dicuntur; (Ad Antiochum 2 Maccab.7.16. ille, Ἐξουσίαν ἐν ἀνθρώποις ἔχων, φθαρτὸς ὤν, ὃ θέλεις ποιεῖς) & item à diis fictitiis. Scriptor Sap.14.8. Τὸ φθαρτὸν (ξύλον) θεὸς ὠνομάσθη.

Ibid. ἀοράτῳ] Ἄλλως πλὴν λογισμῷ, ut loquitur Auctor libri de Mundo: vel, ἀοράτῳ ἄλλως ἢ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ. Vide Rom.1.20. vel ἀοράτῳ, nisi per fidem. Justinus ad Diognetum, Ἧ μόνη (πίςει nempe) θεὸν ἰδεῖν συγκεχώρηται. Glossarium, Ἀόρατος, *invisibilis, inauspicabilis*: ubi quis non videt *inaspectabilis* legendum?

Ibid. μόνῳ σοφῷ] Themistius Orat.1. de Musis loquens, Οὐδεμία αὐτῶν ἀγανακτεῖ, &c. πρὸς τὰς ἄλλας, ὅτι μὴ μόνη σοφή ἐςιν. Ad rem de qua Apostolus, Phocylides,

Εἷς θεός ἐςι σοφός·

id est, θεὸς μόνος σοφός ἐςι. Socrates in Platonis Phædro, Τὸ σοφὸν καλεῖν ἐμοὶ γε μέγα εἶναι δοκεῖ, καὶ θεῷ μόνῳ πρέπειν. Plutarchus in de Iside & Osyride, Οὐκ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ μακάριον τὸ θεῖον, &c. ἀλλ' ἐπιςήμῃ καὶ φρονήσει· id est, ut hîc Paulus, ἀλλὰ σοφίᾳ· vide & Dan.2.21. Clemens Pædag.1.10. Σοφὸς ὁ μόνος θεός, καὶ τέλειος μόνος.

Ibid. τιμὴ, δόξα] Apoc.19.1. ἡ δόξα καὶ ἡ τιμή, &c. κυρίῳ.

Com.18. Ταύτην παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι] Simillimè Seneca ad Lucilium suum, Epist.68. *Depono hoc apud te.* Sic παρακαταθήκην λόγου, vetus Comicus Anaxandrides: λόγων παρακαταθήκην, Isocrates ad Demonicum: & *admonitionis fidei commissum* Tertullianus. Vide ad 1 Tim.6.20. notanda.

Ibid. ἵνα ςρατεύῃ, &c. τὴν καλὴν ςρατείαν] Quod 2 Cor.10.3. οὐ κατὰ σάρκα ςρατευόμεθα· hoc 2 Tim.4.7. τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνίζεσθαι. Seneca Epist.96. *Vivere*, &c. *militare est.* Maximus Tyrius Dissert.3. Στρατηγὸν μὲν τὸν θεὸν, ςρατείαν δὲ τὴν ζωήν. Στρατείαν ςρατεύεσθαι autem dixit & Plutarchus in Lycurgo, in Galba, & sæpe alibi: item 2.14. Arrianus in Epictetum, quâ facie & Horatius *bellum militare*.

Com.19. ἔχων πίςιν, καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν] Id est, ἔχων πίςιν ἐν καθαρᾷ συνειδήσει· vide infrà 3.9. ubi & ἔχειν, (ut heic, & 2 Tim.1.13.) est, *fortiter hærere*, vel *inniti*, velut navis anchoræ.

Ibid. ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίςιν ἐναυάγησαν] Hoc dicit, puræ conscientiæ amisso retinaculo, fidei (quæ sine recta vivendi ratione haud valet) naufragium sequi. Hinc & 2 Tim.

2 Tim. 3.8. post, κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, sequitur, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν· ubi Theophylactus, Ὅταν τις τὸν νοῦν φθαρῇ, τότε ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν γίνεται. Idem ad cap. 4. Ephes. Ὁ ἀκάθαρτος βίος καὶ δογμάτων πονηρῶν αἴτιος. Ἀπωσάμενοι, *repellentes à se.* Hesychius, Παρωσάμενος, ἀπωθήσας, ἀποβαλών. Idem, Ἀπώσατο, μακρὰν ἔρριψεν.

Com. 20. ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος] Euthymius ad Matth. 27. ea, ἐν οἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου, *Cùm multa essent, insigniores enumerat.*

Ibid. οὓς παρέδωκα τῷ Σαταν ᾷ] i. e. Ut 2 Cor. 12. 7. τῷ ἀγγέλῳ τοῦ Σαταν ᾶ, ἵνα αὐτοὺς κολαφίζῃ. Nempe, ut malis corporis vexati ad resipiscentiam perducantur. Synesius 44 Epist. Δαίμονές εἰσι καθαρτήριοι, τέχνην ἔχοντες ἐπὶ τῶν ψυχαῖς, ἣν οἱ γναφεῖς ἐπὶ τοῖς ῥυπαροῖς ἱματίοις.

Ibid. ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν] Ut discant falsa non disseminare, μὴ πονηροῖς λόγοις φλυαρεῖν, quod solent qui ab aliorum communione se separant, 3 Joh. 10. & 2 Pet. 2. 2. ubi & βλασφημεῖν. Ἵνα παιδευθῶσιν, &c. est inter genera loquendi proverbialia. Cicero ad Brutum, *Ut in posterum documentum darem nè quis talem amentiam imitari vellet.* Phædrus,

—Nè quis discat prodesse improbis.

Aristophanes Eccle z.

Ταύτης ἀποψιλώσωμεν τὸν χοῖρον, ἵνα διδαχθῇ
Γυνὴ γυναῖκας οὖσα μὴ κακῶς λέγειν.

Achilles Tatius lib. 6. Ταύτην ξανθῆναι μάστιξι δεῖ, &c. ὡς ἂν μάθοι δεσπότου μὴ καταφρονεῖν. Sic in Novellis Justiniani, ὅπως ἂν μάθοι σωφρονεῖν· & apud Lucianum in Revivi- 10 scentibus, Σοὶ δὲ τί Ἐμπεδοκλῆς δοκεῖ; Εἰς τοὺς κρατῆρας ἐμπεσεῖν αὐτὸν, ὡς μάθοι μὴ λοιδορεῖσθαι τοῖς κρείττοσι. Minerva ad Neptunum, apud Euripidem,

Πλῆσον δὲ νεκρῶν κοῖλον Εὐβοίας μυχὸν,
Ὡς ἂν τὸ λοιπὸν τ᾽ ἀμ᾽ ἀνάκτορ᾽ εὐσεβεῖν
Εἰδῶσ᾽ Ἀχαιοὶ, θεούς τε τοὺς ἄλλους σέβειν.

Vide & 23. 48. Ezechielis. Simile apud Demosthenem, καὶ τ᾽ ἀνδρὶ τοῖς ἄλλοις παράδειγμα ποιῆσαι ἵν᾽ ὦσι φρονιμώτεροι.

Κεφ. β΄.

1. Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

2. Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ, καὶ σεμνότητι.

3. Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

4. Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

5. Εἷς γὰρ Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς·

6. Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις·

7. Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.

8. Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.

9. Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·

10. Ἀλλ᾽ (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι᾽ ἔργων ἀγαθῶν.

11. Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.

12. Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς· ἀλλ᾽ εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.

13. Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα.

14. Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε.

15. Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

Vulgata Versio.

1. Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus.

2. Pro regibus & omnibus qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate.

3. Hoc enim bonum est & acceptum coram salvatore nostro Deo,

4. Qui omnes homines vult salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

5. Unus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum homo Christus Jesus:

6. Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus cujus testimonium temporibus suis confirmatum est:

7. In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide & veritate.

8. Volo ergò viros orare in omni loco, levantes puras manus, sine ira & disceptatione.

9. Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa:

10. Sed quod decet mulieres promittentes pietatem per opera bona.

11. Mulier in silentio discat, cum omni subjectione.

12. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum: sed esse in silentio.

13. Adam enim primus formatus est: deinde Heva.

14. Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in prævaricationem fuit.

15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.

Ad Cap. II.

Com. 1. Πρῶτον πάντων] Ad hæc Vir maximus, *Hoc primùm, inquit, præscribo, nam præscribet deinceps & alia.* Sequuntur quidem alia monita, at non videntur referenda ad hanc locutionis formam: ergò πρῶτον πάντων heic, ut Luc. 12. 1. Rom. 1. 8. & 2 Pet. 1. 20. πρῶτον sine ἀνταποδότῳ dictum: quâ formâ & sæpe apud Lucretium vox *principio* occurrit.

Ibid. ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων] Basilius Conc. de Orat. Πάντας εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς εὐχῶν παραλάμβανε. Justinus Apolog. 2. Κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπέρ τε αὑτῶν, καὶ τοῦ φωτισθέντος, καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων. Πάντας heic intellige, sive illi infideles sint, (Ignatius ad Ephesios, Καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, &c. προσεύχεσθε· (ἔστι γὰρ ἐν αὐτοῖς ἐλπὶς μετανοίας) ἵνα θεοῦ τύχωσιν· & Philo in de Victimis, Κἂν ποτε περὶ ἀνθρώπων εὐχαριστῇς, μὴ μόνον περὶ τοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ, &c. μερῶν εὐχαριστήσεις, &c. Ἑλλήνων, Βαρβάρων, τῶν ἐν ἠπείροις, τῶν τὰς νήσους εἰληχότων· adde & Justini hæc contra Tryphonem, Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς, καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπειληφότας, οὐ μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα κἂν μετανοήσαντας ἐλέους τυχεῖν, &c.) vel etiam inimici. Idem ibidem, Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραινόντων ἡμῖν εὐχόμεθα, &c. Vide Matth. 5. 44. Ἐντεύξεις, *interpellationes* pro se vel pro aliis. Scriptor Sapientiæ 8. 21. Ἐνέτυχον τῷ κυρίῳ, &c. vide & Eundem 16. 28. sic 1. 1. apud Julium Pollucem, θεοῖς ἐντυγχάνειν· vide & Rom. 11. 2. Hebr. 7. 25. Τὰς πρὸς τὸ θεῖον ἐντεύξεις habemus apud Plutarchum in vita Numæ, & ἔντευξιν ποιεῖν, apud Eundem in vita Bruti.

Com. 2. Ὑπὲρ βασιλέων] In Latino Polycarpi ad Philippenses Epistolæ, ubi Græca desunt, *Pro omnibus sanctis orate, orate etiam pro Regibus & Potestatibus,* &c. ubi τὸ *sanctis* (etsi ex loco Ephes. 6. 18. defendi possit) expungi malim, ut videatur hunc Pauli locum in mente habuisse. Imò nec aliter locutum video Cyprianum ad Proconsulem; *Hunc* (Deum nempe) *deprecamur,* &c. *pro nobis & pro omnibus hominibus: & pro incolumitate ipsorum Imperatorum.* Lactantius lib. 7. cap. ult. Imperatorem alloquens, *Cui,* &c. *supplicamus ut Te, quem rerum esse custodem voluit, custodiat.*

Ibid. καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων] Ὑπερέχειν, vel ἐν ὑπεροχῇ, præcipuè dicuntur Reges & Monarchæ. Plinius Panegyrico ad Trajanum, *Emines, excellis:* hinc 1 Petr. 2. 14. τῷ βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι. Ità dicuntur etiam qui eximio natalium, ordinis, aut opulentiæ gradu alios anteeunt. Hesychius, Μεγιστᾶνες, οἱ ἐν ὑπεροχῇ ὄντες. Hinc τοὺς ὑπερέχοντας 6. 7. apud Sapient. Scriptorem: ἄνδρα ἐν ὑπεροχῇ κείμενον, 2 Maccab. 3. 11. τοὺς ἐν ὑπεροχῇ ὄντας, cap. 51. apud Epictetum: τοὺς ἐν ὑπεροχῇ νεανίσκους, lib. 4. apud Diodorum Siculum: ut contrà τοὺς ἐν ὑπηρεσίᾳ ὄντας, 1. 58. apud Artemidorum. Hoc Apostoli loco τοὺς ἐν ὑπεροχῇ ὄντας, intellige summos Imperatorum ministros qui gladii jus habebant in Provinciis. Hesychius, Ἡγεμόνι, ὑπεροχικῶς ἄρχοντι. Tertullianus in Apologetico, *Oramus etiam pro Imperatoribus, pro ministris eorum, & Potestatibus.* In Novellis Constitut. Justiniani ad Præsides & Provinciarum præfectos scribentis, occurrit sæpius illud, τῆς σῆς ὑπεροχῆς. Non summæ autem tantùm, sed & secundæ potestates rectè ὑπερέχειν dicuntur. Artemidorus 2. 72. Ὥσπερ τὰ ἱπτάμενα τῶν ἐπὶ γῆς ἑρπόντων ὑπερέχει οὕτω καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν ἰδιωτῶν. Glossarium, Ἐξοχή, ἡ ὑπεροχή *Excellentia,* &c. *eminentia.* Ibidem, Ὑπεροχή, *eminentia, excellentia, exuperantia, fastidia:* lege *fastidium.* Glossæ aliæ, *Eminens,* ἔξοχος ὑπ' ἄλλων· ubi pro ὑπ' ἄλλων videtur ὑπερβάλλων scribendum. Hesychius, Ὑπερέχειν, ὑπερβάλλειν. Idem Ὑπεροχή, ἐξοχή, ὑπερβολή· & in citato Glossario, *Excellentes,* ὑπερβάλλοντες. In eodem Glossario autem (ut id obiter heic inseram,) ubi *Eximia,* ὑπεροχή legitur, videtur ὑπέροχα reponendum. Post πάντων ἀνθρώπων heic (quod præcessit) diversos hominum status designare minus erat necesse: frequenter autem apud utriusque Linguæ Scriptores à generalibus ad specialia descendi solet; cujus formæ exempla alibi attulimus.

Ibid. ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν]

—Ut pace serenâ
Publica securis exsultent otia terris.

Διάγειν ἐν ἠρεμίᾳ, Plutarchus in Timoleone dixit, &, βίον μεθ' ἡσυχίας διάγειν, in Othone. ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἀταραξίᾳ διάγειν, Arrianus 1. 10. in Epictetum: εὐσταθεῖν, καὶ τὰ τῆς ἠρεμίας ἄγειν, 2. 12. 2 Maccabaicorum Scriptor. Hesychius, Ἡσυχία, γαλήνη, ἠρεμία. Glossarium, *Quies,* ἡσυχία, ἠρεμία. Seneca 92 epist. *Quietem, quam Græci* ἡσυχίαν *vocant.* Herodianus, sententiâ Apostolicæ non dissimili ἀμέριμνον βίον dixit. Julianus Orat. 3. νομὴν ἄφθονον καὶ ἀτάραχον. *Bonus Princeps* (inquit) καθάπερ νομεὺς ποιμνίων ἐπιμελεῖται, φροντίζων ὅπως ἐν αὐτῷ (id est, ut Act. 17. 28. per ipsum) θάλλῃ καὶ εὐθηνῇ τὰ θρέμματα, ἀσφαλοῦς καὶ ἀταράχου νομῆς ἐμπιπλάμενα· ubi νομὴ ἀτάραχος est, quæ Paulo βίος ἡσύχιος. Dio Cassius hoc eodem argumento dixit, ἀπραγμόνως σώζεσθαι, ἀκινδύνως εὐδαιμονεῖν, καὶ τῶν ἀγαθῶν μὲν τῆς πολιτείας ἀφθόνως ἀπολαύειν, τῶν δὲ φροντίσι τῶν ὑπὲρ αὐτῆς μὴ συνεῖναι. Beneficium istud nonnunquam secundis Potestatibus acceptum refertur, (vide ad Act. 24. 2. annotata,) auspiciis & majestati tamen supremorum Principum. Livia apud eundem Dionem, Αἱ προστασίαι ἐπὶ τῶν ἀρχομένων σωτηρίᾳ καθίσανται, ὅπως μηδὲν μήθ' ὑπ' ἀλλήλων, μήθ' ὑπ' ἀλλοτρίων βλάπτωνται. Theophylactus ad Luc. 20. Φυλάττει σε ὁ ἄρχων ἐκ τῶν πολεμίων, τὸν βίον σου εἰρηναῖον καθιστᾷ. Idem ad Rom. 13. de Potestatibus, Πονοῦντες ὑπὲρ τῆς κοινῆς καταστάσεως, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες, ἵνα ἡμεῖς ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀταραξίᾳ διάγωμεν. Ibidem, Αὐτοὶ μὲν ἀμέριμνοι ὄντες, ἀγρυπνίας δὲ ἔχοντες ὑπὲρ ἡμῶν ἀγρυπνοῦντες. Artaxerxes in additamentis Estheris cap. 13. *Clementiâ & lenitate* (volui) *subditos gubernare, ut absque ullo terrore vitam silentio* (id est, ἠρεμίᾳ, ἡσυχίᾳ) *transigentes, optatâ cunctis mortalibus pace fruerentur.* Antiochus 2 Maccab. 11. 23. in ad Lysiam Epistola, Βουλόμενοι τοὺς ἐκ τῆς βασιλείας ἀταράχους ὄντας γίνεσθαι πρὸς τῇ τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν. Fusiorem ejusmodi status descriptionem sub Simone Pontifice videre est 1 Maccab. 14. comm. 8, 9, 10, 11, 12, & 13. item in 4. ecloga Calpurnii. Justinianus Novell. 8. Διημερεύοντές τε, καὶ νύκτας ἐν ἴσῳ ταῖς ἡμέραις χρώμενοι, ὥστε τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους ἐν εὐπαθείᾳ γίνεσθαι, πάσης φροντίδος ἀπηλλαγμένους. Milvus in Phædri Fabulis, ad columbas,

Quare solicitum potiùs ævum ducitis,
Quàm Regem me creatis certo fœdere,
Qui vos ab omni tutas præstem injuria?

Plutarchus in vita Thesei de Tyndaridis, Τιμὰς ἰσοθέους ἔχον, ἄνακες προσαγορευθέντες, ἢ διὰ τὰς γενομένας ἀνοχὰς, ἢ διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ κηδεμονίαν τοῦ μηδένα κακῶς παθεῖν, &c. ἀνακῶς γὰρ ἔχειν τοὺς ἐπιμελουμένους ἢ φυλάττοντας ὁτιοῦν· καὶ τοὺς βασιλεῖς ἴσως ἄνακτας διὰ τοῦτο καλοῦσι. Idem de Rege Numa, Οὐ μόνον ὁ Ῥωμαίων ἡμέρωτο καὶ κατακεκήλητο τῇ δικαιοσύνῃ καὶ πρᾳότητι τοῦ βασιλέως δῆμος, καὶ τὰς κύκλῳ πόλεις, ὥσπερ αὔρας τινὸς ἐκεῖθεν ἢ πνεύματος ὑγιεινοῦ φερομένου, ἀρχὴ μεταβολῆς ἔλαβε, καὶ πόθος εἰσεῤῥύη πάντας εὐνομίας καὶ εἰρήνης, καὶ γῆν φυτεύειν, καὶ τέκνα τρέφειν ἐν ἡσυχίᾳ, καὶ σέβεσθαι θεοὺς, ἑορταί τε καὶ θαλίαι, καὶ παρ' ἀλλήλους ἀδεῶς ἰόντων, καὶ ἀναμιγνυμένων ὑποδοχαὶ, καὶ φιλοφροσύναι τὴν Ἰταλίαν κατεῖχον, οἷον ἐκ πηγῆς τῆς Νουμᾶ σοφίας τῶν καλῶν καὶ δικαίων ἐπιῤῥεόντων εἰς ἅπαντας, καὶ διαχεομένης τῆς περὶ ἐκεῖνον γαλήνης. Quibus similia occurrunt 3 Reg. 4. 25. de Solomonis temporibus, & apud Plutarchum eundem de eodem Numa in libro de Romanorum fortuna. Adde & quæ apud Suidam, in Ξένθος, de Alcimo Rege Lydiæ. Bractonus de LL. Angliæ 2. 24. *Habet Rex gladium materialem qui pertinet ad regni gubernaculum,* &c. *habet & ea quæ sunt pacis, ut populus sibi traditus in pace sileat & quiescat.* Idem 3. 9. *Ut per justitiam suam firmâ gaudeant pace universi.* Et hinc Britannorum meorum solenne illud, *Pax Domini Regis:* qui mos

mos loquendi antiquior quam vulgò creditur. Seneca ex mitis Principis persona l. 1. de Clementia, *Hæc tot millia gladiorum quæ MEA PAX comprimit, ad nutum stringentur meum.* Ibidem cap. 8. Neronem alloquens, *Possum in qualibet parte urbis solus incedere, sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius: Tibi in PACE TUA armato vivendum est.* Hinc & *Trajani* PACEM dixit Plinius in Panegyrico. Arrianus 3. 22. in Epictetum, Ὦ Καῖσαρ, ἐν Τῇ ΣῆΙ ΕἸΡΉΝΗ, οἷα πάσχω! Persequamur autem in qua versamur materiam, de securitate non unius alteriúsve, at gentium totorúmque populorum, beneficio Regum adepta. In interpolationibus Epistolæ Ignatii ad Smyrnenses, Εἰρήνην, &c. (de Rege loquitur) τοῖς ἄρχουσιν ... 2 Maccab. 4. 6. de Onia, Ἑώρα γὰρ ἄνευ βασιλικῆς προνοίας ἀδύνατον εἶναι τυχεῖν εἰρήνης, καὶ τὸν Σίμωνα παύλαν ὁ λήψόμενον τῆς ἀνοίας. Arrianus citati jam libri cap. 13. Ὁρᾶτε ὅτι εἰρήνην μεγάλην ὁ Καῖσαρ ἡμῖν δοκεῖ παρέχειν (id est, ἡμῖν παρέχει,) ὅτι οὐκ εἰσὶν οὐκέτι πόλεμοι, οὐδὲ μάχαι, οὐδὲ λῃστήρια, ἀλλ' ἔξεστι πάσῃ ὥρᾳ ὁδεύειν, πλεῖν τε ἀπ' ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν. Ad subditos suos Rex Nicocles apud Isocratem, Συμμαχ. Τὴν ἐμὴν ἀσφάλειαν ἀδείαν ἑαυτοῖς εἶναι νομίζετε· ubi ἄδεια est quæ Paulo, ἤρεμος καὶ ἡσύχιος βίος. Cicero ad Q. Fratrem, *Simul & illud Asia cogitet, nullam à se neque belli externi, neque domesticarum discordiarum calamitatem abfuturam fuisse, si hoc* (Romanum intelligit) *imperio non teneretur.* Tiberius de Augusto mortuo ad populum, jam laudato Dionis libro, Τὰ ἐπίπονα καὶ ἐμπολέμια ἔθνη αὐτὸς καὶ φρουρήσειν καὶ σώσειν ὑπεδέξατο, τὰ δ' ἄλλα τὰ εἰρηναῖα καὶ ἀκίνδυνα ὑμῖν ἀπέδωκε· στρατιώτας τε τοσούτους ἀθανάτους πρὸς τὸ προπολεμεῖν ὑμῶν (mel. ὑμῖν) τρέφων, οὐδενὶ τῶν σφετέρων λυπηροὺς αὐτοὺς ἐποίησεν· ἀλλ' ἐπὶ μὲν τὸ ὀθνεῖον φύλακας φοβερωτάτους, πρὸς δὲ τὸ οἰκεῖον ἀόπλους, ἀπολέμους παρεσκεύασε· deinde, Χρήματα, παννυχίδας, ἄδειαν, ἀφθονίαν τῶν ἐπιτηδείων, ἀσφάλειαν οὐκ ἀπὸ τῶν πολεμίων, οὐδ' ἀπὸ τῶν κακούργων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ δαιμονίου ἐξ ὧν ... ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ συμπιπτόντων, παρεσκεύασε. De eodem post pauca Dio Cassius ipse, Τὴν μοναρχίαν τῇ δημοκρατίᾳ μίξας, τό, τε ἐλεύθερον σφισι (Romanis) ἐτήρησε καὶ τὸ κόσμιον, τό, τε ἀσφαλὲς προσπαρεσκεύασεν, ὥς' ἔξω μὲν τοῦ δημοκρατικοῦ θράσους, ἔξω δὲ καὶ τῆς τυραννικῆς ὕβρεως ὄντας, ἔν τε ἐλευθερίᾳ σώφρονι καὶ μοναρχίᾳ ἀδεεῖ ζῆν, &c. Suetonius de hoc ipso Principe, *Forte Puteolanum sinum prætervehenti vectores nautæque de navi Alexandrina, quæ tantùm quòd appulerat, candidati coronatique & thura libantes, fausta omina & eximias laudes congesserant, per illum se vivere, per illum navigare, libertate atque fortunis per illum frui.* Valerius Maximus lib. 7. cap. 6. *Amarissimam tempestatem* (rumorem belli Parthici intelligit,) *Augusti cura, tutela nunc terrarum vacans, dispulit.* Germanicus ad eundem in Arateis suis,

> *Si non parta quies, te Præside, puppibus æquor*
> *Cultorique daret terras, procul arva silerent.*

Horatius de eodem,

> *Custode rerum Cæsare, non furor*
> *Civilis, aut vis eximet otium.*

Ubi *otium* planè est quod Paulo ἤρεμος καὶ ἡσύχιος βίος. Idem Carm. 3. 14.

> ——*Ego nec tumultu,*
> *Nec mori per vim metuam, tenente*
> *Cæsare terras.*

Et alibi,

> *Tutus bos etenim rura perambulat.*

Ad quem locum vetus Scholiastes, *Virtute & dispositione Cæsaris præstitam dicit agris quietem.* Themistius Orat. 12. de Imperatore loquens, ῥᾳστώνης ταμίαν, εὐδαιμονίας πρύτανιν. Ammianus lib. 15. de Rege Cottio, *Quietem genti* (suæ) *præstitit sempiternam.* Virgilius ex jam dicti Augusti Cæsaris persona,

> *Pascite, ut antè, boves, pueri.*——

Ubi Servius, *In pace pascite.* Idem Virgilius,

> ——*Tu, Tityre, lentus in umbra:*

ad quæ Servius, *Lentus, otiosus, sive securus: allegoricè sub tutela Imperatoris:* & ad illa;

> ——*Deus nobis hæc otia fecit;*

Cæsar hanc securitatem fecit: ubi & nota *securitatis* vocem. Seneca l. 1. de Clementia, ad Neronem, *Multa cives tuos cogunt ad hanc confessionem* (felicitatis suæ) &c. *securitas alta & affluens,* &c. Ibidem cap. 19. de bono Principe, *Sub quo justitia, pax,* &c. *securitas, dignitas florent.* Ausonius ad Gratianum, *De vita sua cui non Te imperante securitas?* Hinc & toties in Nummis Imperatorum, SECURITAS PUBLICA: in aureo Neronis illo, PAX ORBIS TERRARUM. Et illud, *in otio & pace seculi nostri,* Imperatoris Constantini, in l. 1. Cod. de Veteranis. Athenagoras initio Apologiæ ad Commodum & Aurelium, Τὸ πρᾷον ὑμῶν καὶ ἥμερον, καὶ τὸ πρὸς ἅπαντα εἰρηνικὸν θαυμάζοντες, οἱ μὲν καθ' ἕνα ἰσονομοῦνται, αἱ δὲ πόλεις πρὸς ἀξίαν τῆς ἴσης μετέχουσι τιμῆς, καὶ ἡ σύμπασα οἰκουμένη τῇ ὑμετέρᾳ συνέσει βαθείας εἰρήνης ἀπολαύουσι. In Muscovitarum Regis coronalibus ritubus, *Fulgeat & floreat justitia in diebus ejus, ut quietè & sine contentione & malo vivamus.* Ob meritum istud quietis (quo nil melius subditi, nil majus possunt populi capere) pro Regibus heic Paulus ait preces fundendas. Julianus (tam boni moris, séque præcipuè spectantis oblivisci nolens,) Epistolâ ad Judæos, *Remisimus vobis vectigalia,* ὡς πανταχόθεν ὑμῖν τὸ ἀμέριμνον ὑπάρχειν, &c. ἵνα ἀπολαύοντες, ἔτι μείζονας εὐχὰς ποιῆτε ὑπὲρ τῆς ἐμῆς βασιλείας. Idem orat. 2. de civibus sub imperio boni Principis florentibus, Ἐν εἰρήνῃ πολλῇ τῶν ἔξωθεν πολεμίων, καὶ τῶν οἴκοθεν, καταβιώσονται, ἀγαπῶντες μὲν τὸν αἰτίον τῶν παρόντων σφίσιν ἀγαθῶν δαίμονα, ὑμνοῦντες δὲ ὑπὲρ αὐτῶν τὸν θεόν, καὶ ἐπευχόμενοι, &c. αἰτοῦντες αὐτῷ ἀγαθά. Seneca 73 Epist. *Cogitabit sapiens per quem sibi horum* (libertatem, securitatem, pacem intelligit) *usufructus contingat,* &c. *agitque Imperatori suo gratias:* ubi AGERE GRATIAS EI, est, vel maximè Deum interpellare pro incolumitate ejus. Jul. Firmicus l. 4. Saturnum, Solem, Lunam, &c. orans, *Constantinum, maximum Principem, & ejus invictissimos liberos,* &c. *facite etiam posteris nostris, & posterorum nostrorum posteris,* &c. *imperare; ut omni malorum acerbitate depulsâ, humanum genus quieta felicitatis munera consequatur.* Vide & Athenagoram jam citati Apologetici fine. Nicephorus Gregoras ad seniorem Andronicum Imperatorem, Ὁ τὴν τῇ ἀρχῇ καὶ τοῖς τοιούτοις χρόνῳ μάλα προσφυῶς καὶ προσηκόντως ἀναφήνας σε ὁ Θεός, αὐτοῖς παντὶ συνδιαμενοίη σοι τε καὶ τῷ ἐκ σοῦ τὸ βασίλειον κράτος, ὡς ἂν καὶ ἡμᾶν εὐδαιμονεῖν. Ad Jovem Plinius in Panegyrico, *Non* (Te) *pacem, non concordiam, non securitatem,* &c. *oramus: simplex, cunctáque ista complexum unum omnium votum est, salus Principis.*

Com. 3. Τοῦτο γὰρ ἐστιν ἀπόδεκτον, &c.] Sic Ephes. 6. 1. Τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον. Ἀπόδεκτον ἐνώπιον αὐτοῦ, est quod Heb. 13. 21. ἐνώπιον αὐτοῦ εὐάρεστον· vide & infra 5. 15. Hesychius, hunc Apostoli locum respiciens, Ἀπόδεκτον, ἐπαινετόν. Vulgat. *Acceptum.* Sic in Glossario, *Acceptum,* ἀπόδεκτον.

Com. 4. ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι.] Etymologus in εὐδοκῶ, Προηγουμένως θέλει πάντας σωθῆναι. Scriptor Sapientiæ 1. 14. *Sanabiles fecit omnes nationes terrarum.* Euthymius ad Joh. 6. 39. ea, NE QUID PERDAM EX OMNIBUS, &c. *Ostendit communem esse Patris & Filii voluntatem ut omnes salvi fiant.* Idem ad Luc. 14. ea, UT IMPLEATUR DOMUS MEA, *Vult enim omnes introduci propter immensas suæ bonitatis divitias.* Cyprianus in Epistolis, *Se omnibus ad cœlestis gratiæ consecutionem æqualitate librata patrem præbet:* quæ sic extulit Auctor dialogi ad Asclepium, cum Apuleio vulgatus, *Pater omnium ac dominus,* &c. *omnibus se libenter ostendit.* Vide Luc. 9. 57. Tit. 2. 11. & quæ ad Act. 10. 35. & ad Jacob. 1. 5. annotavimus. Τὸ σώζεσθαι ἡμᾶς εὐάρεστον αὐτῷ, Clemens 6 Stromat. dixit: subaudiendum autem, *ni noluerimus.* Idem 7 Stromat. Τοὺς θέλοντας πείθει, οὐ γὰρ βιάζεται. Theophylactus ad Luc. 15. Οὐδένα βιάζεται μὴ θέλοντα αὐτῷ βουλόμενον. Ambrosius ad hunc Pauli locum, *Vult omnes salvos fieri si ad eum accedant.* Arnobius, *Nulli infert necessitatem,*

cessitatem, imperiosâ formidine nullum terret. Iterum Euthymius ad Matth. 26. *Nullum cogit fieri bonum, &c. sed salutaria suggerit, & ea eligentem coadjuvat.* Idem ad Joh. 12. *Neminem vi attrahit, propter liberum cujusque arbitrium.* Basilius, Οὐ δεσμεῖ ἡ ζεύγλη περὶ τ̃ τραχηλον, αὐτεξέσιον τ̃ ἐφελκοντα ἐπιζητεῖ. Conc. de Pœnitentia.

Ibid. πάντας ἀνθρώπες θέλει σωθῆναι] Μὴ βελόμενός τινας (ut 2 Petr.3.9.) ἀπολέσθ, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι· vide Joh. 3.17. Apud Ciceronem Asinius Pollio, *Omnes cives studeo salvos esse.* Famil.10.31.

Ibid. κ̀ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν] Clemens ubi suprà, Πάντες αὐτῦ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' οἱ μ̀ κατ' ἐπίγνωσιν, οἱ ἢ ἐδέπω.

Com.5. Εἷς γδ̀ Θεὸς] Cyprianus in de Idolorum vanitate, *Unus omnium Dominus, unus est Deus.* Philo in De mundi opificio, Ἐςιν εἷς ἄρχων, κ̀ ἡγεμὼν, κ̀ βασιλεύς. Fulgentius Planciades, *Unus Deus pater, Rex omnium,*&c.

Ibid. εἷς ἢ μεσίτης Θεοῦ κ̀ ἀνθρώπων]

——Lingua salutis,
Federis Orator, pacis via, terminus iræ.

Seneca cap.6. ad Helviam, de Menenio Agrippa, *Inter patres ac plebem publica gratiæ sequester fuit:* id est, μεσίτης. Tertullianus lib. De carnis resurrect. & de Christo loquens, *Hic sequester Dei & hominum fuit:* & Lactantius 4. 25. *Fuit Deus & homo, inter Deum atque hominem medius constitutus: unde illum Græci μεσίτην vocant.* Suidas, Μεσίτης, ὁ εἰρηνοποιός.

Ibid. μεσίτης Θεοῦ κ̀ ἀνθρώπων] *Inter terricolas cœlicolásque Deum vector hinc precum, indè donorum: ultro citrò portans hinc petitiones, indè suppetias, ceu quidam utrinque interpres & salutigerulus,* ut verba Apuleii mei huc aptem è libro de Deo Socratis.

Ibid. ἄνθρωπ☉ Ἰησοῦς Χριςὸς] Ἄνθρωπον hîc intellige χήματι (ut Philipp.2.8.) εὑρεθέντα ὡς ἄνθρωπον. Irenæus, 3. 10. *Oportuerat mediatorem Dei & hominum per suam ad utrosque domesticitatem, & ad amicitiam & concordiam utrosque reducere, & facere ut Deus assumeret hominem, & homo se dederet Deo.* Omnino autem in contextu Pauli scribendum puto ὁ ἄνθρωπ☉ Ἰ. Χ. ut hæc sint ἐξηγητικὰ τῦ ΕΙΣ quod præcessit. Sic 1 Cor.11.2. ἑνὶ ἀνδρὶ, & pòst, τῷ Χριςῷ. Matth. 19. 17. ἐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. Post εἷς distinguendum enim, non unâ serie legendum, ut in Vulgatis libris. Matth.23.9. εἷς ἐςιν ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς ἐρανοῖς· & ibidem com.20. εἷς ὑμῶν ἐςιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριςός· Marc.14.20. εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμεν☉ μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον· Jacob.4.12. Εἷς ἐςιν ὁ νομοθέτης, ὁ δυνάμεν☉ σῶσαι κ̀ ἀπολέσαι· Joh.6.8. εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμων☉· & 8.41. Ἕνα πατέρα ἔχομεν, τ̃ Θεόν.

Com.6. ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων] Ὁ δοὺς (ut Joh.6. 51.) τ̃ σάρκα αὐτῦ ὑπὲρ τ̃ ζωῆς τ̃ κόσμε. ὁ δοὺς ἑαυτὸν ὑπὲρ τ̃ ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς, &c. Galat.1.4. quod Matth.20.28. δοῦναι τ̃ ψυχὴν αὐτῦ λύτρον,&c. Heb. 1. 3. δι' ἑαυτῦ καθαρισμὸν ποιησάμεν☉ τ̃ ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Vide & Rom.8.32. Tit.2.14. 1 Cor.1.30. ubi & ἀπολύτρωσις. Ignatius ad Trallenses, Δὺς ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν λύτρον. Hesychius, Ἀντίλυτρον, ἀντίδοτον. Idem, Περίψημα· περικατάμαγμα· ἀντίλυτρα· ἀντίψυχα· (lege ἀντίλυτρον, ἀντίψυχον,) ἢ ὑπὸ τὰ ἴχνη πάντων.

Ibid. ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων] D. Augustinus Serm.114. de Tempore, *Unâ morte universum mundum, sicut omnium conditor, ità omnium reparator, absolvit: indubitanter enim credimus quòd totum mundum redemit, qui plus dedit quàm totus mundus valeret.* Ἀντίλυτρον heic est quod 1 Joh.4.10. ἱλασμόν.

Com.7. εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ, &c.] Ità Coloss. 1.23. Οὗ (εὐαγγελίε) ἐγενόμην ἐγὼ διάκον☉.

Ibid. κήρυξ κ̀ ἀπόςολ☉] Sic 2 Tim. 1. 11. Hesychius, Κήρυξ, ἄγγελ☉, πρεσβευτής.

Ibid. ἀλήθειαν λέγω, &c. ὐ ψεύδομαι] Cicero Tuscul.3. *Num fingo? num mentior?* Vide Rom.9.1. & 2 Cor.11. 31. Heic autem, ut & Galat.1.20. ὐ ψεύδομαι, per parenthesin. Ità & Apuleius, *Cum ipso plerique (nec mentior)* &c. *de uxoris noctibus paciscuntur:* & Plinius lib. 9. epist.31. *Identidem repetens ea maximè (non enim mentiar) quæ de me scripsisti.* Quibus adde Ovidii illud,

Impulsúmque manu (certum est mihi vera fateri)
Protinus avertit.——— Metamorph. 9.

Ibid. διδάσκαλ☉ ἐθνῶν] Id est, ut Rom. 11. 13. Idem de seipso, ἐθνῶν ἀπόςολ☉· & ibidem 15. 16. λειτεργὸν Χριςοῦ εἰς τὰ ἔθνη. Vide & Ephes.3.8.

Ibid. ἐν πίςει κ̀ ἀληθείᾳ] Id est, πιςὸς κ̀ ἀληθής. Vult dicere, τ̃ ὁδὸν τῦ Θεοῦ (ut Matth.22.16.) ἐν ἀληθείᾳ διδάσκων· hoc est, nil falsum, nil adulterinum admiscens: μὴ δολῶν τ̃ τῦ Θεοῦ λόγον, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τ̃ ἀληθείας, &c. ut 2 Cor.4.2. locutus. Vide & ibidem 2.17. Coloss.1.28. & 2 Tim.1.13. Bene ἐν πίςει autem: quid enim heic aliud διδάσκαλος quàm quod μυςηρίων Θεῦ 1 Cor.4.1. οἰκονόμ☉? Ἐν οἰκονόμοις autem ζητεῖται ἵνα πιςός τις εὑρεθῇ· ibidem com. 2.

Com.8. προσεύχεσθ ἐν παντὶ τόπῳ] Ut Ephes. 6. 8. ἐν παντὶ καιρῷ προσευχέσθ. Meritò heic autem ἐν παντὶ τόπῳ· nam & Deus (suprà com.4.) θέλει πάντας σωθῆναι, & Christus (suprà com.6.) ὑπὲρ πάντων ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ἔδωκεν. Gregorius Nazianzenus de precibus loquens, Epist. ad Eusebium, Ἃς οἶδα μὴ τόποις ὁριζομένας. Euthymius ad Christi verba Joh. 4. *Adoratores veri adorabunt patrem, non in corpore, sed in spiritu, &c. nec cultum loco circumscribentes, velut Judæi & Samaritani; sed in omni loco dominationis ejus benedicentes Dominum.*

——Πάντ' ἐςὶ τῷ καλῷ λόγῳ
Ἱερὸν, ὁ νοῦς γάρ ἐςιν ὁ λαλήσων Θεῷ,

ut certè multa alia dixit optimè Menander.

Ibid. ἐπαίροντες ὁσίους χεῖρας] Ἐπαίροντες, in cœlum nempe. Apuleius in de Socratis deo, *Hic habitus orantium est, ut manibus in cœlum extensis precemur.* Seneca 41 epist. *Non sunt ad cœlum elevandæ manus, ut,* &c. Idem 5. 14. de Benef. *Quamvis nemo ad Deos manus porrigat.* Hinc Jobi 11. 13. τὰς χεῖρας ἐκπετάζειν apud Pollucem Onomast.1.1. ἀνατείνειν τὰς χεῖρας· apud Arrianum 4.10. in Epictetum, πρὸς Θεὸν χεῖρας ἀνατείνειν· in Epistolis Juliani Imperatoris, χεῖρας εἰς προσευχὴν ἀνατείνειν· in Græco Esdræ 9. 47. ἄνω αἴρειν τὰς χεῖρας· & Psalmi 141.2. τῶν χειρῶν ἔπαρσις. Quibus adde Iliad. ζ. illud, ——χεῖρας ἀνασχεῖν· ubi Scholia, εὔξασθ. Χεῖρας ὁσίους autem sunt, quas καθαρὰς κ̀ ἀμιάντους vocant alii Scriptores. Clemens Stromat.6. χεῖρας εἰς ἐρανὸν καθαρὰς ἐκτείνειν dixit. Philo (in π. φιλανθρωπίας) καθαρὰς, κ̀, &c. παρθένους χεῖρας εἰς ἐρανὸν ἀνατείνας. Clemens alter ad Corinthios, ἁγνὰς κ̀ ἀμιάντες χεῖρας πρὸς αὐτὸν (Θεὸν) αἴροντες· id est, ἀπὸ παντὸς λυπηροῦ, κ̀ βλαβεροῦ, κ̀ μυσαροῦ καθαρὰς χεῖρας, ut Porphyrius locutus, in de Antro Nymph. Optimè ergò *puras* vertebat vetus Interpres. Ità *puras manus* T. Livius dixit. *Deos puris manibus invocare,* Plautus in Amphitryone: *ad cœlum puras manus tollere,* Seneca Præfat, lib.3. natur.quæst. quod Senecæ alteri, (Oedip.) *manus pias submittere.* Hinc, *puras & pias manus* Apuleius in Apologia junxit. Quintilianus 12. declam. *manus castas* vocavit. Valer. Maximus 2. 2. *sanctas,* ut & heic Ambrosius. Contrariæ, *sacrilegæ & impiæ manus,* in Ciceronis Philippicis. Ἐπαίροντες Vulgato hîc *levantes.* Ità 11 Apuleii, *Bos in erectum levata statum.* In vetere Onomastico, *Levo,* αἴρω & in Glossario, *Levat,* κουφίζει, ἐπαίρει.

Ibid. χωρὶς ὀργῆς κ̀ διαλογισμῦ] Nec in proximum simultate peccantes, (Chrysostomus Homil. 57. in Matth. Ἀπὸ λοιδορείας ὢν, κ̀ ὕβρεως, &c. τὰς χεῖρας ἀνατείνεις· vide & Cassianum Institut.8.21.) nec in Deum diffidentiâ: id enim heic διαλογίζεσθ. Vide Jacob.1. 6. & ad eum locum annotata. Sirachides 7.11. ἐν τῇ προσευχῇ σε μὴ ὀλιγοψυχήσῃς, dixit. Hæc dico prohibet Apostolus exemplo Christi. Vide Marc.11.24,25.

Com. 9. Ὡσαύτως ἢ κ̀ τὰς γυναῖκας, &c.] In epistola Jeremiæ dicta, Ὡσαύτως ἢ κ̀ αἱ γυναῖκες, &c. Vide infrà 3. 11. Supplent heic Viri summi, *precari volo.* Non puto de mulierum precibus heic agi, sufficiat, *volo* tan-

tùm:

tùm: ἐν καταστολῇ nempe, &c. (ut sequitur) κοσμεῖν ἑαυτάς.

Ibid. ἐν καταστολῇ κοσμίῳ] Id est, ἐν στολῇ κοσμίῳ· στολῇ ἀπειρέργῳ καὶ εὐσχήμονι, ut Pædag. 3. 11. Clemens Alexandrinus loquitur. Basilius ad Gregorium, Μήτε ἐν χρώματι τὸ ἀνθηρὸν διωκέσθω, μήτε ἐν τῇ καταστολῇ τὸ λεπτὸν καὶ μαλακόν. Iamblichus cap. 11. de Pythagora, Ἑαυτὸν διεκόσμει ψυχῆς εὐσταθείᾳ, καὶ καταστολῇ σώματος. Πρᾳότητα πορείας, καὶ περιβολῆς καταστολὴν, in Pericle Plutarchus memorat. Porphyrius περὶ ἀποχ. 4. de Ægyptiorum sacerdotibus, Λιτότητα ἐπιτηδεύσαν καὶ καταστολήν. Hesychius, Καταστολὴν, περιβολήν. Suidas, Καταστολὴ, στολή. Glossæ MSS. ad hunc Pauli locum in S. M. D. bibliotheca, Καταστολῇ, στολισμῷ, ἐνδύματι. Ità & intellexit (hunc locum citans) D. Ambrosius Offic. 1. 45. Vulgatus *habitu*, bene: *habitus* enim (inquit Servius ad Virgilium) *apud Veteres dicebatur tam corporis quàm eorum quæ propter corpus sunt*. Quæ καθ' ὑστερολογίαν intelligenda. De Clericis Offic. ecclesiast. 2. 2. D. Isidorus, *Pudorem ac verecundiam mentis simplici habitu*, &c. (καταστολῇ) *ostendant*. Ausonius de Gratiano Imperatore, *Cujus*, &c. *habitudo cohibitior, aut familiaris habitus condecentior?* Græcè dicas, ἡ ἐν καταστολῇ κοσμιωτέρα; Cassianus Institut. 1. 4. de monachis Ægyptiis, *Sunt præterea quædam in ipsorum habitu non tantum ad curam corporis, quantum ad morum formulam congruentia: quò simplicitatis & innocentiæ observantia etiam in ipsa vestitûs qualitate teneatur.* Legimus in Glossis, Καταστολή supple (quod in editis deest) *habitus*, vel *amictus*.

Ibid. ἐν καταστολῇ κοσμίῳ] Seneca Controvers. 2. 7. *Matrona*, &c. *prodeat in tantum ornata, nè immunda sit*. Κοσμίαν καταστολὴν dixit & Asterius Homil. de Jejunio.

Ibid. μετ' αἰδοῦς, &c. κοσμεῖν ἑαυτάς] Servius ad Æneid. 1. *Regum breviloquium est, feminarum verecundia*. Αἰδῶ, sive *verecundiam*, hìc præcipuè ad parciloquium retulerim. Seneca jam citato loco, *Ferat jacentes in terram oculos: adversus officiosum salutatorem inhumana potiùs quàm inverecunda sit*. Plutarchus in conjugal. præceptis, Δεῖ δὲ μηδὲ τὸν λόγον τῆς σώφρονος δημόσιον εἶναι, ἀλλὰ τὴν φωνὴν ὡς ἀπογύμνωσιν αἰδεῖσθαι.

Ibid. μετ' αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς] Hoc illud est quod περιττῶς καὶ σεμνῶς ἀπὸ μηδενὸς κοσμεῖν ἑαυτὴν ingeniosè Plutarchus vocat. Ista sunt Θεανοῦς κόσμια, καὶ Κλεοβουλίνης, καὶ Γοργοῦς, &c. καὶ ὅσαι ἐγένοντο θαυμασταὶ καὶ περιβόητοι apud eundem jam citato libro.

Ibid. μετ' αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς] Χαλεπώτερον (γὰρ) ἤθει τὸν πρέποντα κόσμον ἢ σώματι τὸν περιττὸν καὶ ἄχρηστον ἐξελεῖν, ut loquitur idem Philosophus ille in Sapientum Convivio. *Quot mulieres serica vestimenta ferunt, nudæ autem revera sunt à virtutum vestitu!* exclamavit Homil. 21. in Act. Apost. D. Chrysostomus. Pro αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης, habemus τὸ ἄφθαρτον τοῦ πρᾳέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, apud D. Petrum eodem argumento isto. Sic, αἰδοῖ κεκοσμημένος, Ion Chius apud Laertium in Pherecyde: αἰδοῖ κοσμεῖσθαι, Arrianus 4. 8. in Epictetum: & σωφροσύνης, κοσμιότητος, αἰδοῦς ἐραστάς, apud Philonem in de Somniis. Apud eundem lib. de Temulentia habemus, τῇ παντὸς τιμιωτέρᾳ χρυσοῦ φρονήσει κοσμεῖσθαι & (in περὶ τοῦ μεθύειν, &c.) τὸν χρυσοῦ τιμιώτερον φρονήσεως καὶ ἀρετῆς κόσμον. Apud Platonem in Phædone, ψυχὴν σωφροσύνῃ, δικαιοσύνῃ, ἀνδρείᾳ, ἐλευθερίᾳ καὶ ἀληθείᾳ κοσμεῖν. Julianum in Misopog. ψυχάριον σωφροσύνῃ κοσμεῖν, καὶ καλλωπίζειν· &, ἀνδράσι σωφροσύνῃ κεκοσμημένοις· Plutarchum in De amici & adul. discrim. ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ κοσμεῖν· & 7. 7. M. Antonini, ἁπλότητι καὶ αἰδοῖ ἑαυτὸν φαιδρύνειν· quod Plauto in Mostellaria, *lepidis se moribus exornare*. In ejusdem Pœnulo,

> *Pulcrum ornatum turpes mores pejùs cœno collinunt,*
> *Lepidi mores turpem ornatum facilè factis comprobant.*

Apud Jul. Firmicum 6. 3. legimus, *ornamento pudicæ conversationis mores ornatos habere*: &, *verecundiâ, gravitate morum, atque honestâ conversatione ornatos*, apud eundem 8. 30. Apud Malmesburiensem de gestis Anglorum lib. 4. *studium in ornandis moribus ponere, magisque splendidam mentem quàm auratas vestes amare*. Isocrates ad Demonicum, Ἡγοῦ μάλιστα σαυτῷ πρέπειν κόσμον, αἰσχύνην, δικαιοσύνην, σωφροσύνην. Lucianus in Παιδείας prosopopœia, Τὴν ψυχήν σοι κατακοσμήσω, &c. σωφροσύνῃ, εὐσεβείᾳ, πρᾳότητι, ἐπιεικείᾳ, συνέσει, καρτερίᾳ, &c. τῷ ἀκηράτῳ καὶ ὡς ἀληθῶς κόσμῳ. D. Basilius in cap. 7 Esaiæ, Ἀντὶ τῶν χρυσῶν ἀρετὴν περιβολῆς ἢ ζώνη τῶν σπουδαίων κοσμεῖσθαι πέφυκεν. Idem in De legend. Gentil. libris, de Homero, Αὐτὸν (Ulyssem naufragum & nudum) ἀρετῇ ἀνθ' ἱματίων κεκοσμημένον ἐποίησεν. Plutarchus fine vitæ P. Æmilii, Ἡ περὶ τὴν ἐκφορὰν πομπὴ θαυμαστὸν ἔσχε καὶ ζῆλον ἐπικοσμοῦντα τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς τοῖς ἀρίστοις καὶ μακαριωτάτοις ἐνταφίοις. ταῦτα δὲ ἦν, οὐ χρυσός, οὐδ' ἐλέφας, οὐδ' ἡ λοιπὴ πολυτέλεια καὶ φιλοτιμία τῆς παρασκευῆς· ἀλλ' εὔνοια, καὶ τιμή, καὶ χάρις. P. Chrysolog. Serm. 47. ad Matth. 13. ea, NEGOTIATORI, BONAS QUÆRENTI MARGARITAS, *Providentem ornamenta virtutum, non irritamenta vitiorum: gravitatem morum, non lapidum pondera perferentem: honestatis, non luxûs monilia portantem: gestantem non voluptatis pompam, sed insignia disciplinæ*. Epicteti est apud Stobæum, *Noli tabulis & picturis ædes exornare tuas: sed modestiâ, sobrietate, temperantiâ, te depingito*: & Hieronymi ad Nepotianum, *Vis scire quales Dominus quærit ornatus? habeto prudentiam, justitiam, temperantiam, fortitudinem*, &c. *nihil hoc monili pretiosius, nihil hâc gemmarum varietate distinctius*. Quibus adde quæ de Pythagora jam suprà adducta, & quæ ex Philostrato, Antiphane, & Arriano infrà adducenda. Transeamus interim ad sexum imbecilliorem, cui Paulus isto loco præcipit. Epictetus cap. 62. Προσέχειν ἄξιον ἵνα αἴσθωνται, διότι ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ τιμῶνται ἢ τῷ κόσμιαι φαίνεσθαι καὶ αἰδήμονες ἐν σωφροσύνῃ. Melissa in præceptis conjugalibus ad Claretam, Ἔχοις δ' ἂν ἐπὶ τᾶς ὄψιος ἐρύθημα μὲν ἀντὶ φύκιος, καλοκαγαθίαν δὲ καὶ σωφροσύναν ἀντὶ χρυσῶ καὶ σμαράγδω. Apud Zonaram Cato, Κοσμεῖσθαι δεῖ τὰς γυναῖκας μήτε χρυσῷ μήτε λίθῳ, ἢ τισιν ἀνθινοῖς καὶ ἁλουργινοῖς ἐσθήμασιν, ἀλλὰ σωφροσύνῃ, φιλανδρίᾳ, φιλοτεκνίᾳ, πειθοῖ, μετριότητι, &c. Clemens Pædag. 3. 11. Ὑποδείξομεν δὲ αὐταῖς (mulieribus) κομμωτικὴν σώφρονα, κάλλος ἄριστον, &c. εἴτ' ἂν ἡ κεκοσμημένη ψυχὴ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ τοῖς ἐκ τούτου ἐμπεποιημένη φαιδρύσμασι, δικαιοσύνῃ, φρονήσει, ἀνδρείᾳ (malim, ut suprà, φιλανδρίᾳ), σωφροσύνῃ, φιλαγαθίᾳ τε καὶ αἰδοῖ) &c. Seneca cap. 16. ad Helviam, *Nunquam tibi placuit vestis quæ nihil ampliùs quàm ut nudam componeret: unicum tibi ornamentum, pulcerrima & nulli ætati obnoxia forma, maximum decus visa est pudicitia*. Justinus lib. 20. de Crotoniatis mulieribus, *Præ se ferentes verum ornamentum matronarum, pudicitiam, non vestes esse*. Plautus, (etsi sub persona haud proba) jam citatâ fabulâ,

> *Bono ingenio esse me ornatam quàm auro multò mavolo:*

& pòst,

> *Pudorem gerere magis decet quàm purpuram.*

D. Augustinus 73 Epistolâ, *Verus ornatus, maximè Christianorum & Christianarum, non tantùm nullus mendax fucus, verùm nè auri quidem vestisque pompa; sed mores boni sunt*. Ambrosius 1 de Virginibus, *Quid quòd etiam*, &c. *gemmis onerantur aures, ac color alter infunditur?* &c. *vos verò beatæ virgines, quæ talia tormenta potiùs quàm ornamenta nescitis; quibus pudor sanctus, & bona castitas est decori*. Tertullianus lib. De femin. cultu, *Vestite vos serico probitatis, bysso sanctitatis, purpurâ pudicitiæ*: & paucis antè, *Medicamentis & ornamentis Apostolorum exstructæ, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundiâ, & spiritus taciturnitate*. Aldhelmus in De laudibus Virginitatis, *Ista collum lunulis, & lacertos dextralibus ornari*, &c. *concupiscit: illa pulcerrimo fulgentis pudicitiæ cultu splendescere, & auratis virtutum monilibus rutilare, simulque candidis meritorum margaritis decorari desiderat*. Αἰδῶ καὶ σωφροσύνην, ut Paulus, junxit in περὶ ἡγεμ. ἀπαιδ. Plutarchus, & in Misopogone Julianus. Xenophon item Memorabil. 2. Virtutis cultum amictúmque describens, τὸ σῶμα τῇ καθαρότητι κεκοσμημένην, τὰ δὲ ὄμματα αἰδοῖ, τὸ δὲ σχῆμα σωφροσύνῃ. Idem Παιδ. 8. ejusmodi distinctionem affert, ut αἰδήμονες sint οἱ ἐν τῷ φανερῷ αἰσχρὰ φεύγοντες, σώφρονες

φρονες autem, καὶ τὰ ἐν τῷ ἀφανεῖ· at heic discrimen id non habet locum. αἰδὼς Apostolo verecundiam vultûs parciloquio comitatam notat, σωφροσύνη tam apertas actiones quàm secretas complectitur.

Ibid. μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ]

Nolint ornatos positu variare capillos,
Conspicuas gemmis aut sibi ferre manus,
Induere aut collo lapides Oriente petitos,
Aut tegere auratâ corpora veste sibi.

Cæterùm, cùm habitus feminarum (teste Tertulliano cap. 4. De habitu mul.) duplicem speciem circumferat, cultum (quem & *mundum muliebrem* vocant) ornatúmque; hic autem in cura capillorum & cutis deputetur, ille in argento, auro, gemmis vestibúsque; Apostolus scitè alterum voce πλέγμασιν, alterum speciebus sequentibus comprehendit. Ἐν πλέγμασιν heic est quod ἐν ἐμπλοκῇ τριχῶν vocat Petrus jam dicto loco. Suidas de Cæsyra Polystrati uxore, Πολλοῖς, &c. ἐκέχρητο καλλωπίσμασιν, &c. καὶ τοῖς τῆς κεφαλῆς πλέγμασιν. Vide Apuleium lib. 2. pag. 26. nostræ editionis. Lucianus in Amoribus, Τὸ πλεῖστον ἀναλίσκει μέρος ἡ πλοκὴ τῶν τριχῶν· & pòst, inter alia muliebris mundi nugamenta, σιδηρᾶ ὄργανα, πυρὸς ἀμβλείᾳ φλογὶ χλιανθέντα, βίᾳ τῶν ἑλίκων οὐλότητα διαπλέκει. Glossæ, ἐμπλέκτρια, *implicatrix, ornatrix*. Recentior. *non in cincinnis*; at bene Versio vulgata, *non in tortis crinibus:* sic, *crines in nodum tortos* Martialis. Aptè autem & ad hæc Pauli Philostratus, etsi de viro agens, Τὴν κόμην οὐκ ἤσκει, &c. (de Ænea loquitur) ἀλλὰ μόνην τὴν ἀρετὴν ἐποιεῖτο κόσμημα· & 3. 1. Arrianus in Epictetum, Ὅρα τί λέγει Σωκράτης τῷ καλλίστῳ, &c. Ἀλκιβιάδη, πειρῶ καλὸς εἶναι· τί λέγει αὐτῷ; πλάσσε σου τὴν κόμην, &c. μὴ γένοιτο, ἀλλὰ κόσμει σου τὴν προαίρεσιν.

Ibid. ἢ χρυσῷ]

Sine auro ornatæ ità uti quæ ornantur sibi.

In Epistolis Ovidianis,

Veste tegor vili, nullum est in crinibus aurum.

Repetantur quæ suprà ex Plauto & Zonara hanc in mentem producta. Naumachius in præceptis conjugalibus,

Μήποτε σὺ χρυσῷ περιμαίνεο.——

Consilium utinam & nostris temporibus non æquè necessarium, nam & hodie,

——*Gemmis auróque teguntur*
Omnia, pars minima est femina tota sui.

Bardesanes de Bactrianis mulieribus, Κομῶσαι πολλῷ χρυσῷ, καὶ λίθοις πολυτίμοις.

Ibid. ἢ μαργαρίταις] Non χρυσῷ, καὶ λίθῳ τιμίῳ, καὶ μαργαρίταις κεχρυσωμέναι, ut Apoc. 17. 14. & 18. 16. illa; non ἐν λίθων διαυγίαις, ut apud Suidam quis (huc respiciens) locutus: non *smaragdis margaritísque operta*, ut apud Plinium 9. 33. Lollia Paulina.

Guttura non illæ magnísve monilibus ornent,
Aut gemmas aptent capiti.——
Non digitis gemmas, non longa monilia collo,
Aure leves baccas, redimicula pectore gestent.
Nec studeant caris aures onerare lapillis,
Quos legit in viridi decolor Indus aqua.
Substringántve comam gemmis, aut colla monili
Ornent, aut baccis onerent candentibus aures.

Seneca Hippolyto,

Cervix monili vacua, nec niveus lapis
Deducat aures, Indici donum maris.

Idem Herc. Oetæo,

Non disposito clara monili
Gestent pelagi dona rubentis:
Nec gemmiferas detrahat aures
Lapis Eoa lectus in unda.

Horatius,

——*Nec rotundioribus*
Onusta baccis ambulet.

Naumachius ubi suprà,

——Μήτ' ἐπὶ δειρῆς
Πορφυρέην ὑάκινθον ἔχοις, ἢ χλωρὸν ἴασπιν.

Artemidorus 2. 5. Ὅρμοι, καὶ ἁλύσεις, καὶ ἐνώπια, καὶ λίθοι πολυτελεῖς, καὶ πᾶς κόσμος περιδέραιος γυναικεῖος. Seneca matronarum Romanarum luxum exagitans, 7. 9. de Beneficiis, *Video uniones, non singulos singulis auribus comparatos*, &c. *junguntur inter se, & insuper alii aliis superponuntur.* Hieronymus in Epitaphio Marcellæ de Ethnicorum viduis, *Solent*, &c. *splendere gemmis, aurum portare cervicibus: & auribus perforatis rubri maris pretiosissima grana suspendere.* Idem ad Rusticum, *Carbunculus, & smaragdus, & margarita candentia, & uniones, quibus nobilium feminarum ardet ambitio:* & ad Demetriadem, *Ut taceam de inaurium pretiis, candore margaritorum*, &c. *smaragdorum virore, cerauniorum flammis, hyacinthinorum pelago, ad quæ ardent & insaniunt matronarum studia.* In l. 32. ff. de auro, argent. &c. *Inaures, in quibus duæ margaritæ & duo smaragdi.* Plinius senior Natur. histor. 13. 3. *Discurrant catenæ per latera, & inserta margaritarum pondera è collo dominarum pendeant.* Plinius nepos, lib. 5. epist. 16. de Fundano innuptâ filiâ orbato, *Præcipientem quod in vestes, margaritas, gemmas, erogaturus erat, hoc in thura, & unguenta, & odores impenderetur.*

Ibid. ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ] Non εἵματα ἐξημοιβὰ ἀντὶ τῆς ὁσίας ἀποδεχόμεθα, ut de Antiochenis Julianus Misopog. locutus,

Nolint esse graves insuto vestibus auro,
Nec tegat excultos palla superba pedes.

Senec. Herc. Oet.

Nec Sidonio mollis aheno
Repetita bibat lana rubores.
Nec Mæoniâ distinguat acu
Quæ Phœbais subditus Euris
Legit Eois Ser arboribus.

Repete & heic quæ suprà è Plauto & Zonara deprompta. Melissa jam citatâ Epistolâ, Χρὴ τὰν σώφρονα καὶ ἐλευθέραν, &c. ἦμεν τῇ ἐσθῆτι λευχείμονα, καθάρειον, καὶ ἀφελῆ, μὴ περισσὰν καὶ ΠΟΛΥΤΕΛΗ.

Ibid. ἱματισμῷ πολυτελεῖ] Qualis Luc. 7. 25. ἱματισμὸς ἔνδοξος· vide in Græco Judithæ 12. 15. Ἱμάτια πολυτελῆ habemus in Plutarchi Catone, &, πολυτελῶς κοσμεῖσθαι, apud eundem in Solonis vita. Hesychius, Πολυτελῆ, πολυδάπανα, πολλοῦ ἄξια, &c. ubi ἱμάτια subaudiendum non est cur dubitemus. Aptè autem etiam vestes pretiosas Apostolus amoveri præcipit; pars illæ matronarum luxûs non exigua. Apuleius 2. *Aurum in gemmis, & in tunicis*, &c. *matronam profectò confitebatur.* Apud Hieronymum 1. contra Jovinianum, *Multa esse quæ matronarum usibus necessaria sunt, pretiosæ vestes, aurum*, &c. Justinus, *Ut matronæ auratas vestes, cæteráque dignitatis ornamenta, velut instrumenta luxuriæ, deponerent.* Plutarchus, & (quod notabile est) de Ionia Matrona, Σεμνυνομένης ἐπί τινι τῶν ἑαυτῆς ὑφασμάτων ὄντι πολυτελεῖ, &c. De talibus non illepidè Pædag. 2. 10. Clemens Alexandrinus, Μίαν ἐσθῆτα μυρίων ταλάντων ὠνούμεναι, σφᾶς αὐτὰς ἀχρειοτέρας καὶ [illegible]μοτέρας τῶν ὑφασμάτων ἐλέγχουσι.

Com. 10. ὃ πρέπει γυναιξὶν, &c.] Si accederet librorum veterum auctoritas, mallem ὡς πρέπει reponi. Sic Coloss. 3. 8. (itidem ad feminas loquens,) ὡς ἀνῆκεν dixit: & Ephes. 5. 3. καθὼς πρέπει ἁγίοις. 1 Maccab. 12. 11. Ὡς δέον ἐστὶ, καὶ πρέπει. Sirachidis 33. 28. Ὡς πρέπει αὐτῷ. Terent. 3. 4. Adelph.

——*Ut vobis decet.*

Ubi Donatus, *Græcè dixit*, ὑμῖν πρέπει, *& deest, facere.*

Ibid. ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν) &c.] Proposuimus ὡς πρέπει legendum. Apud Herodianum lib. 4. Μετ' ἀγαθῆς τῆς ἐλπίδος ἀγωνίζεσθε, ὡς Ῥωμαίοις πρέπει.

Ibid. ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν] Ambrosius, *profitentibus.* Seneca cap. 25. Consolat. ad Polybium, *Nihil unquam potes indignum facere viri perfecti*, &c. *viri professione:*

ne: id est, ἐπαγγελία. Vulgata (quod idem implet,) *promittentibus*: sic verbo *promittendi* Epist. 88 idem Seneca usus. Glossarium, Ἐπαγγέλλομαι, *promitto*, &c. Horatius,

——*Quod medicorum est*
Promittunt medici.——

Ubi vetus Scholiastes, *Promittunt, profitentur.* Θεοσέβειαν ἐπαγγελλόμεναι heic, & γνῶσιν ἐπαγγελλόμενοι infrà 6. 20. locutiones sunt bene Græcæ. Sic Philo (in περὶ φιλανθρωπ.) θεοῦ θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, dixit. Clemens Pædag. 3. 4. σωφροσύνην ἐπαγγέλλεται. Ignatius ad Ephesios, πίστιν ἐπαγγέλλεται, Joannes Antiochenus, & Plutarchus, φιλοσοφίαν ἐπαγγέλλεται. Anonymus apud Suidam, μαντικὴν ἐπαγγέλλεται. Photius Epist. 97. ἐπιείκειαν καὶ φιλανθρωπίαν ἐπαγγέλλεσθαι. Hinc M. Antonini 3. 2. τὸ τῆς ἀρετοποιίας ἐπάγγελμα, & apud Zosimum, Χριστιανῶν πίστεως ἐπαγγελία.

Ibid. δι' ἔργων ἀγαθῶν] Ut Dorcas, quæ erat πλήρης ἀγαθῶν ἔργων, Act. 9. 36. Antiphanes perappositè,

Μηδ' εἵμασι τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε,
Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν.

Com. 11. Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω] Ἐν ἡσυχίᾳ, in silentio. Clemens in Epistola ad Corinthios, itidem de mulieribus agens, Τὸ ἐπιεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν διὰ τῆς σιγῆς φανερὸν ποιησάτωσαν.

—*Tacita bona 'st mulier semper quàm loquens*,

etiam ante Apostoli nostri tempora dixit Comicus Latinus Rud. &, Κόσμος ὀλιγομυθία γυναικί, Democritus apud Stobæum, Tit. π. γαμικ. παραγγελμάτων. Hieronymus de Paula Eustochii matre, *Tarda erat ad loquendum, velox ad audiendum.* Præcipitur heic idem quod in hymnis Orphei dictis,

——Σὺ δὲ τοῖσι νόοισι πελάζεο, γλώσσης
Εὖ μάλ' ἐπικρατέων.——

Ἡσυχάζων μανθάνειν autem, est & in versiculis à Philone citatis, libro, Quis heres rerum divinarum. Contraria hæc Plutarchi de Atheniensibus, Μᾶλλον ὀξέως ὑπονοεῖν ἢ διδάσκεσθαι μεθ' ἡσυχίας βουλόμενοι. In præceptis politicis.

Com. 12. Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω] Virilibus officiis feminas fungi prohibet & Romanum jus, l. 1. ff. de postul.

Ibid. οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ] Interpres Nicomacheorum 4. 8. Καθ' ἀξίαν, καὶ ὡς βελτίων, ὁ ἀνὴρ ἄρχει. Senex Plautinus ad filiam suam, (Menæchm. Sc. *Ut ætas*)

——*Servire tibi*
Postulas virum?——

In versu Græco,

Γυναικὶ δ' ἄρχειν οὐ δίδωσιν ἡ φύσις.

Apuleius 9. *Sed nec æquitas patitur plus juris habere uxorem quàm maritum.* Plinius in Panegyrico, *Uxori sufficit obsequii gloria.* Seneca in Sap. non cad. injur. cap. 1. de maribus feminisque, *Utraque turba ad vitæ societatem tantundem confert; sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata est.* Plutarchus in Conjugal. præceptis, de uxoribus agens, Ὑποτάττουσαι ἑαυτὰς τοῖς ἀνδράσιν ἐπαινοῦνται, κρατεῖν δὲ βουλόμεναι μᾶλλον τῶν κρατουμένων ἀσχημονοῦσι. Martialis,

Inferior matrona suo sit, Prisce, marito:
Haud aliter fiunt femina virque pares.

Vide quæ similia ex Chrysostomo inferiùs adducenda. Melissa, ubi suprà, Ἀρέσκειν δὲ (χρὴ ἐκείναν) τῷ αὐτᾶς ἀνδρί, ἐπιτελέως ποιεῦσαν τὰς ἐκείνω θελήσιας. Hinc irrisoriè Julianus ad Antiochenos, Ἐπετρέψατε ταῖς γυναιξὶν ἄρχειν ὑμῶν· & apud Euripidem Electra ad Ægysthum,

Πᾶσι δ' ἐν Ἀργείοισιν ἤκουες τάδε,
Ὁ τῆς γυναικὸς, οὐχὶ τἀνδρὸς ἡ γυνή.
Καίτοι τόδ' αἰσχρὸν, προστατεῖν γε δωμάτων
Γυναῖκα, μὴ τὸν ἄνδρα.——

Ἐν ἡσυχίᾳ εἶναι heic, est quod 1 Petr. 3. 4. τῷ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματι κοσμεῖν ἑαυτάς. Post ἡσυχίᾳ autem supplendum βούλομαι, γνώμην δίδωμι, aut quid simile. Pro eo quod heic Paulus αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, Diod. Siculus lib. 1. ἀνδρὸς κυριεύειν dixit.

Com. 14. ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, &c.] Epiphanius Hæres. 79. Γυναικῶν γένος εὐόλισθον, σφαλερὸν, &c. Ἀπατηθεῖσα, à Diabolo nempe. De eodem 6. 7. Lactantius, *Cujus vis & potestas omnis in fallacia.* Vide 2 Cor. 11. 3.

Ibid. ἐν παραβάσει γέγονε] Subaudi πρῶτον. Sirachides 25. 24. Ἀπὸ γυναικὸς ἀρχὴ ἁμαρτίας. Tertullianus in de habitu muliebri, *Tu* (mulier) *divinæ legis prima es desertrix.* Suidas, Εὔα, ἡ, &c. πρώτη παραβᾶσα τοῦ κόσμου. Ambrosius 3 de Virginibus, *Si Eva clausa fuisset janua, nè Adam deceptus fuisset.* Ergò non solùm quòd post virum facta est, sed & hoc nomine subjicitur ei. Chrysostomus ad 1 Cor. 11. Εἰκότως ὑποτέτακται τῷ ἀνδρὶ ἡ γυνή, ἡ γὰρ ἰσοτιμία μάχην ποιεῖ· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀπάτην τὴν παρὰ τὴν ἀρχὴν συμβᾶσαν. Interpres vetus heic, *in prævaricatione*, ut & Daniel. 6. 8, & 12. Glossarium, Παράβασις, *prævaricatio.* Glossæ aliæ, *Prævaricatio*, ἡ ὑπόβασις, παράβασις. Isidorus de primigena muliere ista, *Per prævaricationem exstitit causa moriendi.*

Com. 15. διὰ τῆς τεκνογονίας] Glossarium, Τεκνογονία, *creatio* (i. e. procreatio) *filiorum.*

Ibid. ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει, καὶ ἀγάπῃ, &c.] Si illud μείνωσιν de muliere acceperimus, erit transitus à singulari ad pluralem, ut infrà 5. 4. εἰ δέ τις χήρα, & statim, μανθανέτωσαν· ut contrà Galat. 6. 1. in plurali incipit, & desinit in singulari. Potest autem τὸ μείνωσιν intelligi de liberis ejus, ut constructio sit πρὸς τὸ σημαινόμενον· relatâ nempe voce eâ ad τὸ τεκνογονίας. Ità sensus erit, salvabitur mulier si perstiterint liberi ejus in fide, &c. id est, si quantum in se fuerit, diligentiâ & sobriæ educationis curâ effecerit ut perstent, &c. Expositionem hanc (quam non nescimus à vulgaribus discrepare) videntur firmare illa D. Ambrosii 1 de Virginibus, *Audistis, parentes, quibus erudire virtutibus, quibus instituere disciplinis filias debeatis, ut habere possitis quorum meritis vestra delicta redimantur.* D. Augustinus in de Virginitate, *Habeant conjugia suum bonum, non quia filios procreant; sed quia honestè, quia licitè, quia pudicè, quia socialiter procreant: & procreatos pariter salubriter, instanter educant.* Ἐν πίστει μένειν heic, quod Act. 14. 22. & Coloss. 1. 23. τῇ πίστει ἐπιμένειν.

Κεφ. γ'.

1. Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

2. Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·

3. Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·

Vulgata Versio.

1. Fidelis sermo, Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

2. Oportet ergò episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorẽ,

3. Non violentum, non percussorem; sed modestum, non litigiosum, non cupidum,

4. Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

5. (Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

6. Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

7. Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

8. Διακόνους ὡσαύτως σεμνοὺς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

9. Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει.

10. Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες.

11. Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνὰς, μὴ διαβόλους, νηφαλέους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

12. Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

13. Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14. Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον.

15. Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

16. Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

4. Suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:

5. (Siquis autem domui suæ præesse nescit, quomodo ecclesiæ Dei diligentiam habebit?)

6. Non neophytum; nè in superbiam elatus, in judicium incidat diaboli.

7. Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt: ut non in opprobrium incidat & laqueum Diaboli.

8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:

9. Habentes mysterium fidei in conscientia pura.

10. Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.

11. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.

12. Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.

13. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Jesu.

14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citó.

15. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est ecclesia Dei vivi, columna & firmamentum veritatis.

16. Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Ad Cap. III.

Com. 1. Πιστὸς ὁ λόγος] Certissimum ac verissimum est quod jam dicam. Chrysostomus & Theophylactus hæc ad proximè præcedentia retulerunt. Ego idem cum iis sentio qui ea cum sequentibus connectunt. Vide suprà 1. 15. & infrà 4. 9. Simile Joh. 4. 37. Ἐν τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς, Ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, &c. Achilles Tatius lib. 7. Ἀληθὴς ἐστὶν ὁ λόγος, ὅτι μνήμην ἐκπλήσσειν ὁ φόβος πέφυκε. Plautus Trucul.

Verum verbum est quod memoratur, Ubi amici, &c.

In Eunucho Terentii,

Verum hercle hoc verbum est, Sine Cerere, &c.

& in Andria,

Verum illud verbum est vulgò quod dici solet, &c.

Apuleius Floridis,

Verum verbum est quod aiunt, Nihil quidquam, &c.

Ibid. Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ] Non dicit καλοῦ ἀξιώματος, ut ostendat illud muneris non ob honorem expetendum, sed ob ministerium ejus. Hieronymus ad hunc Pauli locum, *OPUS, non dignitatem, non delicias.* Hinc Matth. 20. 26. Christi ea, ἔσω ὑμῶν διάκονος. Varro de Lingua Lat. lib. 4. *Honos ab honesto onere, itaque honestus dicitur quòd oneratus: & dictum onus est honos qui sustinet Rempublicam.* Apud Herodianum Pertinax Imperator, Οὐκ ἐν καθέδρᾳ ἡ προεδρεία, ἀλλ' ἐν τοῖς ΕΡΓΟΙΣ. Apuleius in De Mundo, *Ærumnosum & multiplex, & curarum innumerabilium videtur esse hoc ipsum, alicujus officii principem fieri.* Mamertinus in Panegyrico, *In administrationibus labor honori adjungitur:* & ibidem, *Nunquam in capita civium potestatem, &c. concupivi: sed quia juvanda, etiam à me, pro virili portione respublica videbatur, cùm ad magistratum vocarer, &c. non refugi.* Seneca Epist. 90. de antiquissimis (i. e. optimis) seculis, *Officium erat imperare, non regnum,* (ubi *officium* quod Paulo ἔργον.) Idem De tranquill. animi, cap. 1. *Placet honores fascésque, non purpurâ aut virgis adductum capessere; sed ut amicis propinquisque, omnibus denique mortalibus paratior utiliórque sim.* Plinius Panegyrico ad Trajanum de imperio loquens, *Non te læta & prospera stationis hujus, sed aspera & dura ad capessendam eam compulerunt:* & ibidem de seipso & Tertullo Consulibus, *Non consilium nostrum,* (Reipubl.) *non operam subtrahamus: eundémque locum laboris & curæ, quem reverentiæ dignitatísque teneamus.* Ἐπισκοπῆς ὀρέγεται hîc, ut apud Diodorum Siculum, lib. 14. ἡγεμονίας ὀρέγεται· apud Plutarchum (in περὶ φιλαδελφίας) πορφύρας καὶ διαδήματος ὀρέγεται & (in Timoleonis vita) ὀρέγεται μοναρχίας· item χρημάτων καὶ τιμῶν ὀρέγεται, apud Andronicum Rhodium. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Ὀρέγεται, ἐπιθυμεῖ.

Com. 2. Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι] In Sententiis Hadriani Imperatoris, Ὅστις αἰτεῖ ἵππον δημόσιον, διορθώμενος ὀφείλει ἀνεπίληπτον εἶναι. Ἀνεπίληπτον εἶναι eum esse, qui

—Præteritos sine labe peregerit annos;

cujus *Vita prior vitio caret, & sine labe peracta est.*

— Qui se servavit ab omni

Non solùm facto, verùm opprobrio quoque turpi.

Tacitus Histor. 1. *Ea vita in qua nihil præteritum excusandum habet.* Glossæ MSS. ad hunc Pauli locum in Florent. bibliotheca, Ἀνεπίληπτον, μηδὲν ἑαυτῷ συνειδότα. Hesychius, Ἀνεπί-

Ἀνεπίληπτον, ἄμωμον, ἀκατάγνωστον. Euripides Oreste, Ἀνεπίληπτον ἠσκηκὼς βίον· ubi vetus Scholiastes, Ἀναμάρτητον, ἀδιάφθορον, ἀδιάβλητον, οὐκ ἄξιον ἐπιπλήξεως. Dionysius Halicarnassensis, Τὸν βίον ἀνεπίληπτον. Lucianus in Pro saltat. ἀσυκοφάντητοι, ἀνεπίληπτοι. Plutarchus de Puerorum educatoribus, Τοῖς βίοις ἀδιάβλητοι, τοῖς τρόποις ἀνεπίληπτοι. Tales in Agesilao Xenophon, ἀνεπιπλήκτους vocat: Paulus infrà hoc cap. com. 10. ἀνεγκλήτους. D. Augustinus in Psal. 36. de Carthagin. Episcopo, *Qui in omnibus sanctus, in nullo reprehensibilis videretur*. Tales autem meritò vult Apostolus Episcopos Christianos esse, nè vel Ethnicæ vanitatis sacerdotibus minùs essent conspicui. Vide quæ ex Seneca infrà ad com. 7 & 10 adducemus. Cassiodorus, lib. 1. *Ad Imperiale secretum tales constat eligi, in quibus vitium reprehensionis nequeat inveniri*: ubi & *vitium reprehensionis* nota; ità heic Vulgatus, *irreprehensibilem esse*. Hinc & 10. 33. ibidem, *seipsum irreprehensibilem exhibere*. Seneca ex persona Arei philosophi Liviam consolantis, *Usq; in hunc diem*, &c. *dedisti operam nè quid esset quod in te quisquam reprehenderet*. Consolat. ad Marc. cap. 4.

Ibid. μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα] Qui possit dicere,

> *Cuncta tuus sepelivit amor, nec femina post te*
> *Ulla dedit collo vincula casta meo.*

Sidonius 7. 9. de Eucherio & Panychio, Episcopalis muneris ambitoribus, *Ex Canone non admittuntur, quia ambo ad secundas nuptias transierunt*.

Ibid. νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον] Ut ad normam illius morum mores gregis ejus dirigantur. Plutarchus (in πρὸς ἡγεμ. ἀπαιδ.) & verè, & ad hanc materiam perappositè, Δεῖ ὥσπερ ὁ κανὼν, ἀστραβὴς γενόμενος καὶ ἀδιάστροφος, οὕτως ἀπευθύνει τὰ λοιπὰ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐφαρμογῇ καὶ παραθέσει συνεξομοιῶν, παραπλησίως τὸν ἄρχοντα πρῶτον αὐτὸν κτησάμενον ἐν αὑτῷ, καὶ κατευθύνοντα τὴν ἀρχὴν, καὶ κατασκευασάμενον τὸ ἦθος, οὕτω συναρμόττειν τὸ ὑπήκοον· οὔτε γὰρ πίπτοντος ἐστὶν ὀρθοῦν, οὔτε διδάσκειν ἀγνοοῦντος, οὔτε κοσμεῖν ἀκοσμοῦντος, ἢ τάττειν ἀτακτοῦντος. Gregorius Nazianzenus in Apolog. & de Episcopo loquens, Καθαρθῆναι δεῖ πρότερον, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτως σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι. Νηφάλιον *vigilantem* vertit Beza: id verò esset νήφοντα, non νηφάλιον. Placet Vulgati illud *sobrium*. In vetere Onomastico, *Sobrius*, νηφάλιος, νήφων· & in Glossis, *Sobriis*, νηφαλίοις. Gellius 12. 18. *Apud Lacedæmonios, illos sobrios & acres viros*. Sic, *virum sobrium* Cicero in pro Cœlio dixit. Apuleius Miles. 11. de Sacerdote, (ut Apostolus de Episcopo) loquens, *Vir gravis, & sobriæ religionis observatione famosus*. Σώφρονα heic ad vitæ tenorem pertinet, κόσμιον ad mores. Plutarchus Præcept. Polit. de Livio Druso, Ἦν ἀνὴρ σώφρων καὶ κόσμιος. Idem, κόσμιον καὶ σώφρονα τὸν βίον ait Pyrrhum fuisse. Herodianus 1. Κοσμίους τὸν τρόπον, καὶ σώφρονας τὸν βίον. Philostratus de Polemone Sophista, Τοῦ ἀνδρὸς σωφροσύνην καὶ κόσμιον. Salustius de Catone, *Illi studium modestiæ, decoris*, &c. *erat*. Τὸ μετὰ σωφροσύνης κόσμιον habemus apud Achillem Tatium. Vulgatus heic *ornatum* vertit. Ità in Glossario, Κόσμιος, *ornatus*. Recentior, *compositum*. Ità Seneca cap. 8. De vita beata, *Compositum & ordinatum fore talem virum*: & Epist. 114. de Animo loquens, *Si ille est compositus*, &c. Possis & *gravem* vertere. Vide Firmici locos suprà ad 2. 9. adductos. Gregorius Nazianzenus epist. ad Dioclem, Κόσμιος ἡ σεμνότης. Hesych. Ἐν κόσμῳ, ἐν σεμνότητι. Diogenes Laertius (ex Heraclide) de Platone, Οὕτως ἦν, &c. κόσμιος, ὥστε, &c. μηδέποτε ὀφθῆναι γελῶν ὑπεράγαν. Κοσμίου signa ponuntur hæc ab Adamantio Sophista, βραχὺ φθέγξασθαι, βραχὺ βαίνειν, τὰ βλέφαρα μέσως κινεῖν, χαροπὸν, οὐχ ὑγρὸν ὁρᾶν, ἐρυθήματος ὑπόπλεως εἶναι.

Ibid. φιλόξενον] Servius in 3 Georg. *Hospitalis homo dicitur, hospiti aptè inserviens*. In vetere Onomastico, *Hospitalis*, φιλόξενος. Bene autem & hanc virtutem inesse vult in Episcopo futuro. Διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους φιλανθρωπίαν, Galilæorum (i. Christianorum) θρησκείαν magnum incrementum cepisse ait Apostata Julianus.

Ibid. διδακτικὸν] Quid hoc sit, ni fallor, optimè ex Act. 20. 20. intelligere datur: ibi & sequitur διδάξαι. Cicero 2 de Finibus, *Impellimur naturâ ut prodesse velimus quamplurimis, imprimisq; docendo*. Interpres recentior, *aptus ad docendum* vertit; at plus requirit Apostolus, nempe, ut doceat assiduè: quod Vulgatus (qui *doctor* vertebat) sagaciter assecutus est. Reperio in vetere Glossario, Διδακτικὸς, *docibilis*: id autem (ut melius in alio Glossario) est, εὐμαθὴς, εὐδίδακτος.

Com. 3. Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ] Quomodo enim aut quem tandem hic liberum gubernare poterit, qui cupiditatibus suis imperare non potest? Cicero Parad. 5. Bene autem his Pauli consonant, non sensu solùm, sed & loquendi formâ, quæ in adolescentum apud Sapientes Indos ad Philosophiæ sacra admissione observata video; Μὴ μέθυστικὸς, μὴ λίχνος, μὴ ἀλαζὼν, μὴ φιλόγελως, μὴ θρασὺς, μὴ φιλολοίδορος. Sunt verba Philostrati 2. 12. de Vita Apollonii. Μὴ πάροινον, non ferocem, non ὑβριστὴν, ut qui vino calefacti sunt. Ità bene intellexerunt Chrysostomus & Theophylactus: poscítque oppositum ἐπιεικῆ eo sensu accipi. Eudemus Rhetor in Lexico MS. Πάροινος, μέθυσος, καὶ Πάροινος, ὑβριστής. Hesychius, Παροινιάσαι, ὑβρίσαι, &c. Ἐμπαροινοῦντας, ὑβρίζοντας. Ἐνεπαρῴνησε, ἐνύβρισε. Πεπαρῳνηκότων, ἀτακτησάντων, ὑβρισάντων. παροινία γὰρ ὕβρις. Μὴ πλήκτην, *non percussorem*, non manu promptum: qualis apud Gellium 20. 1. ille. Plutarchus in Catone majore, τῇ χειρὶ πλήκτην. Aut, μὴ πλήκτην, non qui acerbo clamore corripiat & castiget: non μάχιμον, ut exponit Hesychius. Hinc ἄμαχον oppositum in membro subsequente: & 2 Tim. 2. 24. δοῦλον Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι. Prætulerim tamen priorem modum exponendi: nec aliter intellexit Justinianus Novell. ρκγ'. Μὴ αἰσχροκερδῆ, non *turpilucricupidum*, ut Plautus in Trinummo locutus: non αἰσχροῦ οὐδενὸς ἀπεχόμενος εἰς κέρδος, &c. φέροντος, ut est apud Plutarchum, lib. De sera Num. vind. non eum cui

> —— *Lucri bonus odor ex re*
> *Qualibet, atque illa est sententia semper in ore,*
> *Unde habeas quærat nemo, sed oportet habere.*

Vel (quod malim) non, ὃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν διδάσκοντα, ut Tit. 1. 11. illi. Hieronymus ad Heliodorum, *non turpilucrum* vertit: at legendum *turpilucrem* videtur. Glossarium, Αἰσχροκερδὴς, *turpilucris*. Hesychius, Αἰσχροκερδής, ἐπιθυμητὴς κακῶν· lege κακῶν κερδῶν. Hinc in excerptis Glossarii alius, *Famosa opes*, αἰσχρὰ κέρδη· quibus, *opes sine sordidis quæstibus, sine cujusquam injuria parta*, apud Senecam oppositæ, De vita beata, cap. 23. Cicero Offic. 2. *Res familiaris quæri debet iis artibus à quibus abest turpitudo*. In ipsorum publicanorum vituperiis apud Pollucem 5. 9. αἰσχροκερδὴς habemus. Et nè talis vel ad villicationis officium admoveatur, disertim apud Geoponicos cavetur: Quantò magis nè qui Deo villicant, videndum tali vitio laborent! Vitruvius 1. 1. de Architecto, *Nè sit cupidus, neque in muneribus accipiendis habeat animum occupatum: sed cum gravitate suam tueatur dignitatem, bonam famam habendo*.

Ibid. ἄμαχον] Non litigiosum, id est, ἀφιλόνεικον. D. Hieronymus, *absque jurgio*. Apuleius in Apologetico, *Non sum jurgiosus*. Ἄμαχον autem non tantum δυσκαταμάχητον, sed & μὴ μαχόμενον significare, docet Suidas è Xenophonte.

Ibid. ἀφιλάργυρον] Τὸν τρόπον (ut Hebr. 13. 5.) ἀφιλάργυρον. Hieronymus, *non avarum*: recentiores quidam, *alienum ab avaritia*. Vulgatus eruditè, *non cupidum*. Glossæ, Φιλάργυρος, *avarus, cupidus*. Vide ad lib. 4 Apuleii pag. 218. notata.

Com. 4. Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον] Ità enim verisimile erit eum rectè Ecclesiæ præfuturum. *Domum uniuscujusq;* (teste Senecâ ep. 47.) *Romani veteres pusillam Rempublicam esse judicaverunt*: & Chilo apud Plutarchum (Conviv. sapient.) δεῖν βασιλευόμενον πόλιν τὸν οἶκον προεστηκέναι dixit. Ut Ecclesia ergò (illa major domus) peritè administrari possit, familiam (minorem domum) bene gubernandam jure merito Apostolus monet. Plutarchus in Conjug. præceptis, Ἐν ἡρμοσμένον τὸν οἶκον εἶναι δεῖ τοῦ μέλλοντος

λοῦσι καὶ ἀγαθοὺς καὶ φίλους ἁρμόζειν. Philo, ubi de Josepho domui Pharaonis præposito, Ἔδει γὰρ μέλλοντα εἶναι πολιτικὸν, ἐγγυμνάσασθαι καὶ ἐνασκηθῆναι πρότερον τοῖς κατ᾽ οἰκονομίαν. Isocrates in Συμμαχικῷ, Χρὴ γὰρ ὀρθῶς βασιλεύοντα μὴ μόνον τὰς πόλεις ἐν ὁμονοίᾳ πειρᾶσθαι διάγειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδίους οἴκους. Plinius ad Trajanum, *Est magnificum, quod te ab omni contagione vitiorum reprimis ac revocas: sed magnificentius, quod tuos. Quanto enim magis arduum est alios præstare quàm se, tanto laudabilius, quòd cùm ipse sis optimus, omnes circa te similes tui effecisti.* Cicero ad Quintum fratrem, Bithyniam Proconsulari imperio regentem, *Sint hæc fundamenta dignitatis tuæ, integritas & continentia, &c. familiæ gravis & constans disciplina.* Plutarchus de Numa pòst in Regem electo, Πᾶσαν οἰκόθεν ἅμα τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν ἐξελαύνων, &c. Tacitus de Agricola regimini Britanniæ admoto, *A se suisq; orsus, primùm domum suam coercuit.*

Ibid. τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ] Τέκνων καλῶς περιεπόμενον, ut infrà com. 12. Cicero de Appio, libello de Senectute, *Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos.* Lactantius 4.1. *Quis poterit filios educare nisi habeat in eos dominii potestatem?* Meritò autem hoc spectandum ait Apostolus in homine publico muneri admittendo: quò suis enim quisque diligentiùs præfuerit, apud alios plus autoritatis obtinebit. Terentianus senex ille, Hecyrâ 2.1.

——*Ut vos mihi domi eritis, perinde ego ero famâ foris:* ad quæ Donatus, *Bene, mihi, quia commoditas familiæ ad hunc redundatura est:* ubi *commoditas* videtur commodos mores significare. In vetere Glossario, *Commoditas,* λυσιτέλεια, εὐχρηστία. Ἐν τοῖς τέκνοις ἀνὴρ γνωσθήσεται, quanquam alio fortè sensu, dixit 11.28. Sirachides.

Ibid. ἐν πάσῃ σεμνότητι] Σεμνότητα heic intelligo liberorum, non parentum. Seneca lib. Cur bonis viris, &c. cap. 1. *Cogita nos filiorum modestiâ* (quæ hîc σεμνότης) *delectari, vernularum licentiâ: illos disciplinâ tristiore contineri, horum ali audaciam. Tantum habet vilitas excusationis, tantum dignitas difficultatis,* ut bene Apuleius noster.

Com. 5. Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;] *Si celocem regere nequit, quomodo onerariam petit?* Apul. apud Fulgent. Planciadem. Cicero 1 de Oratore, *Illa verò deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem se esse confiteri, quinqueremes autem aut etiam majores naves gubernare didicisse.* Idem ad Atticum suum 10.7. de Cæsare, *Jam* (subaudi *cogita*) *quibus utatur vel sociis vel ministris, si ii Provincias, ii Rempublicam regent, quorum nemo duos menses potuit patrimonium suum gubernare.* Hujus loci est & proverbiale illud, ἀπ᾽ ὄνου καταπεσεῖν· quod Suidas dici ait ἐπὶ τῶν ἱππικῇ ἐπιχειρούντων, μὴ δυναμένων δὲ μηδὲ ὄνοις χρῆσθαι. D. Ambrosius de Officiis 2.19. *Quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam?* Augustus Cæsar (apud Senecam, Clement. 1.9.) ad Cinnam, qui in se consilium inierat, *Quo hoc animo facis? ut ipse sis Princeps? domum tueri tuam non potes.* Melanthus (apud Plutarchum Præcept. Conjugal.) de Gorgia orationem suam de Concordia publicè prælegente, Οὗτος ἡμῖν συμβουλεύει περὶ ὁμονοίας, ὃς αὑτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὴν θεράπαιναν, τρεῖς ὄντας, ὁμονοεῖν οὐ πέπεικεν. Apud Diodorum Siculum Charondas novercas liberis suis superducentes à Senatu arcet, νομίζων τοὺς κακῶς περὶ τῶν ἰδίων τέκνων βουλευσαμένους, καὶ συμβούλους κακοὺς ἔσεσθαι τῇ πατρίδι. Arrianus 3.21. ex Epicteti persona ad effeminatum, Τοιοῦτόν σε Ἀθηναῖοι πολίτην; κἂν οὕτω τύχῃ, ἀγορανόμον, ἢ ἐφήβαρχον, ἢ στρατηγὸν, ἢ ἀγωνοθέτην; καὶ γαμήσεις τίλλεσθαι μέλλεις; &c. καὶ παιδία ποιήσεις; εἶτα κακεῖνα τιλλόμενα ἡμῖν εἰσάξεις εἰς τὸ πολίτευμα; καλὸς πολίτης καὶ βουλευτὴς, &c. In Epistola Apollonii dicta ad Valerium, Πλείων ἀρχῆς ἐπιμέλειαν, &c. ταῦτα σαυτὸν διαίδης, ἐξ ὧν οὐδὲ οἰκίας τις εὐμαθῶς ἄρξει, μήπου γε πόλεων καὶ ἐθνῶν. Andronicus senior apud Nicephorum Gregoram lib. 9. Πῶς ἂν δυνηθείην τῷ ἐγγόνῳ πεῖσαι τοιαύτην ἀρχὴν, νέῳ τε ὄντι, καὶ τοσαύτην ἀπείραν ἀσκοῦντι, ὡς μηδὲ τὰ κατ᾽ αὐτὸν εἰδέναι καλῶς διαθεῖναι; Chrysostomus Homil. 22. ad Romanos, Ὁ τὰ πρὸς τοὺς οἰκείους οὐ καταρθώσας, δυσκολώτερον τὰ πρὸς τοὺς ἀλλοτρίας οἰκονομήσει· & Homil. 37. in Acta, *Qui in domo sua inimicitias habet, ineptus erit ad alios reconciliandos.* Isocrates ad Demonicum, Ὁ κακῶς διανοηθεὶς ὑπὲρ τῶν ἰδίων, οὐδέποτε καλῶς βουλεύσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων. Autor ad Herennium 4. *Qui suis rationibus inimicus fuerit, eum quomodo alienis amicum fore speres?* & Themistius, Ὁ πρὸς τὰ ἔνδον πονηρὸς οὐκ ἂν γένοιτο πρὸς τὰ ἔξω χρηστός. Apud Valerium Maximum ille, *Nec adduci possum, ut credam Urbi utilem esse, quem domi scelestum cerno.* Est in Excerptis Polybianis, Οὐκ ἔστι τῶν τὰ κοινῶν προστατεῖν καλῶς τὸν τῶν κατὰ τὸν ἴδιον βίον ὀλιγωροῦντα. Simile apud Philostratum illud 2.13. Εὐήθης μὴ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτῷ βασιλείαν κλήσασθαι δυνηθέντα, θεραπείας δοκεῖν ἐπὶ τὴν μὴ προσήκουσαν ἥκειν. Ciceronis istud de Orat. 3. *Aliorum patroni, nostra tenere tueriq; non possumus:* & hæc Anonymi apud Suidam, de Scipione, Πυνθανόμενος τὸν ἀδελφιδοῦ ἀργίας καὶ σώσεως καὶ τρυφῆς γέμειν, ἔφη, μὴ κρατήσειν πολεμίων, τὸν κρατεῖν τῶν ἰδίων ἐγκρατῶς. Seneca cap. 24. ad Polybium, *Non poteris horum* (loquitur de fratribus ejus) *mœrori obstare, si tuo indulseris:* & ibidem, cap. 34. de Tiberio, *Non potuisset ille lacrymas alienas compescere, nisi priùs pressisset suas.* Servius ad Æneid. 6. de Catone, *Quomodo piis jura redderet qui in se impius fuit?* Εἰ δὲ in verbis Pauli εἰ γὰρ valet. In loco Suidæ autem non τὸν ἀδελφιδοῦ, sed τὸ στρατόπεδον legendum esse, manifestum est ex Ibericis Appiani, cujus verba, dum aliud quærerem, ea esse deprehendi.

Ibid. εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;] Ità Jacobus cùm 3.2. dixisset, εἴ τις, &c. idem voluit ac si dixisset, Qui linguam suam non novit regere, quomodo Ecclesiæ corpori præesse potuerit?

Ibid. πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;] Πῶς ἐν οἴκῳ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ ἐκκλησία, ἀναστραφήσεται; infrà com. 15.

Com. 6. Μὴ νεόφυτον] *Non novitium.* Pontius Diaconus in Passione S. Cypriani, *Aiunt Apostoli literæ neophytos præteriri debere, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus adhærente,* &c. Glossæ MSS. ad hunc Pauli locum in Medic. Biblioth. plut. 57. num. 42. Νεόφυτον, προσήλυτον· hinc *novitiolam paraturam,* de recèns factis Christianis, Tertullianus cap. 47 Apologiæ dixit. Sic & Gellii 16.7. *novitii ac semidocti:* metaphorâ à plantatione desumptâ. Thetis de Achille suo apud Homerum Illiad. σ'.

Τὸν μὲν ἐγὼ θρέψασα φυτὸν ὡς, &c.

Et de Hercule Theocritus,

——Ὑπὸ ματρὶ νέον φυτὸν ὡς ἐν ἀλωᾷ
Ἐτρέφετ᾽.——

Φυτάλιον de homine minùs solidè instructo dixit & Arrianus 4.8. in Epictetum. In Glossis, *Novelletum,* νεόφυτον.

Ibid. ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς τὸ κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου] Nè inflatus in superbiam incidat, ob quod peccatum judicatus (id est, damnatus) fuit ὁ διάβολος· κρίμα enim non aliud hîc est quàm κατάκριμα, ut Jacob. 5.9. κριθῆτε pro κατακριθῆτε. Εἰς ἀλαζονείαν διαβολικὴν πίπτειν, habemus apud Theodoretum. Scriptor Tobiæ 4.14. *In superbia initium sumpsit omnis perditio.* D. Augustinus in Psal. 58. de Diabolo, *Non & imputabatur adulterium, non vinolentia, non fornicatio, non rapina rerum alienarum: solâ superbiâ lapsus est.* Hesychius, hunc Apostoli locum respiciens, Τυφωθεὶς, ἐπαρθεὶς, ὑπερηφανεύσας. Ità & Glossæ MS. in jam citato codice Mediceæ bibliothecæ.

Com. 7. καλὴν μαρτυρίαν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν] Talis Cyriacus, de quo D. Basilius Epist. ad Eusebium Samosatensem. Οἱ ἔξωθεν heic sunt qui Coloss. 4.5. & alibi, οἱ ἔξω. De καλῇ μαρτυρίᾳ vide quæ ad Act. Apost. 6.3. & 10.22. annotavimus.

Ibid. ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ] Vide infrà ad 6.1. dicta. Εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπίπτει autem cui macula gravis vitæ præsentis aut prioris objicitur. Apud Senecam Controvers. 1.2. ille, *Inter hæc* (vituperia) *sacerdos quæritur? at hercule futura sacerdoti nihil ex his audiendum erat.*

Com. 8.

Com. 8. Σεμνοὺς] *Graves.* Vide Apuleium suprà ad com. 2. adductum.

Ibid. μὴ διλόγους] Pollux Onomast. 2. 4. §. 26. Ἀπὸ δὲ λόγου ὀνόματα, &c. διλόγος, ὁμόλογος, δίλογος, &c. id est (ut heic Paulo) δίγλωσσος· unde commodè Vulgata versio, *non bilingues*, h. e. vanos mendaces. Virgilius,

——*Tyriósque bilingues.*

Ubi Servius, *Fallaces: nec enim ad linguam retulit, sed ad mentem.* Sic in Apologis Phædri, *bilinguis homo*: in Plauti Persa, *bilinguis & scelestus*: & apud Jul. Firmicum Mathes. 1. 1. *Afrorum malitiosa commenta, & bilingues animæ.* Legimus & in Glossario, Διςὸς, *bilinguis.* His talibus opponitur apud Horatium *simplex*: ubi Scholia, *Non ambiguus, aut bilinguis*: & qui de se sic loquitur apud Euripidem,

——Ὀρθὸν λόγων
Τέμνων κέλευθον, κ᾽ οὐ διπλοῦς πέφυκ᾽ ἀνήρ.

Ibid. μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας] Id est (ut ad Tit. 2. 3.) μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένους. Julianus Epistolâ 49. ad Arsacium Galatiæ Pontificem, Παραίνεσον ἱερέα μήτε ἐν θεάτρῳ παραβάλλειν, μήτε ἐν καπηλείῳ πίνειν. Plutarchus Quæst. Roman. Οὐ θεμιτὸν τῷ ἱερεῖ μεθύσκεσθαι. Inter alias boni villici notas, citato Geoponicorum loco, οἴνου κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπεχόμενος· & in Epistolis Pythagoricorum, *Sit nutrix munda, verecanda,* μὴ ὕπνῳ, μὴ μέθῃ προσοικειωμένα. pro quo Paulus heic προσέχειν. *Vino devotam esse,* Phædrus in Fabellis dixit: *vino deditum,* Seneca 2. 10. de Ira. Simile apud Solomonem 20. 33. ἐν οἴνῳ ἐγχρονίζειν, καὶ τοῖς πότοις γίνονται ἰχνεύειν. Bene 1. 68. Artemidorus, Ἐγὼ φημι, οὐ μόνον τὸ πίνειν πολὺν οἶνον πονηρὸν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πίνουσιν ἀναςρέφεσθαι.

Ibid. μὴ αἰσχροκερδεῖς] Vide suprà ad com. 3. notata.

Com. 9. ἔχοντες τὸ μυςήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει] Possidentes (est enim ἔχειν hîc, ut & Rom. 15. 4. κατέχειν,) thesaurum fidei in puræ conscientiæ loculo: quanquam ex vocibus μυςήριον & συνείδησις non malè putet quis, me judice, ad μεμυημένων silentium heic à Paulo alludi.

Com. 10. Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον] Si enim *castra secularia, quos ad laborem & periculum recipiunt, fastidiosè legunt,* (Seneca Epist. 44.) quàm indignum in Ecclesia, militiam tantò nobiliorem militaturos inexploratos recipere! Vox δοκιμάζεσθαι desumpta est ex Jure Attico. Aristoteles in Politicis, Λαμβάνουσι δὲ καὶ παρέδρους, ὅτε ἄρχων ὁ πολέμαρχος, &c. καὶ ἔπει δοκιμάζονται ἐν τῷ δικαςηρίῳ, &c. Pollux 8. 6. Δοκιμασία δὲ τοῖς ἄρχουσιν ἐπηγγέλλετο, καὶ τοῖς κληρωτοῖς, εἰτ᾽ ἐπιτήδειοί εἰσιν ἄρχειν, εἴτε μή. (Vide Suidam, & Harpocrationem: item in Εὔθυνας, & in Δοκιμασία Hesychium.) At mos eâ voce designatus non apud Græcos tantùm obtinuit, sed & Hebræos Romanósque. Apud Senecam Controvers. 1. 2. *Ambitiosa lex est, ad sacerdotium nota sanctitatis admittit, inquirit in mores,* &c. *in vitam,* &c. Modestinus l. 21. ff. de Tutor. & Curator. *Oportet magistratum & mores creandorum investigare: neque enim facultates, neque dignitas ità sufficiens ad fidem erit ut bona electio,* (fortasse *bona affectio* scribendum) *vel voluntas & benigni mores.* Philo, etiam de Diaconis agens, ut heic Apostolus, Τὰ προσετάχθη τὰς διακονίας χρείας οἱ νέοι, καὶ ἐν τῷ συςήματι μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀεὶ ἐντολῶν ἐπικειμένους.

Ibid. ἀνέγκλητοι ὄντες] Ignatius, itidem de Diaconis loquens, epistolâ ad Trallianos, Δέον αὐτοὺς τὰ ἐγκλήματα ὡς πῦρ φυλάσσεσθαι. Glossarium, Ἀνέγκλητος, *inaccusabilis.* Vulgat. *nullum crimen habentes*: id est, *criminationem.* Idem Glossarium, Ἔγκλησις, *criminatio, incusatio.* De seipso Apuleius lib. 3. *Ne tantillo unquam crimine postulatus, sed probè apud meos spectatus.* Talis apud Horatium,

——*Sine crimine notus.*

Recentior, *inculpati.* Ità Gellii 14. 1. *vir vita inculpatissima*: in lib. 3. ff. de testibus, *honesta & inculpata vita*: &, *mores inculpabiles,* in Avieni Arateis.

Com. 11. Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνὰς] Hesychius, Σεμνὴ, τιμία, σώφρων. Interpres vetus heic, *pudicas*: Recentior, *honestas*: malim (ut & suprà com. 8.) *graves.* Ità, *gravem fœminam* Apuleius in Apologia dixit. D. Hieronymus in Epistola ad Demetriadem, *Obstupuit sancta & gravis fœmina*: & ibidem, *Ridere, &c. secularibus relinque; gravitas tuam personam decet.*

Ibid. μὴ διαβόλους] Repete ex præcedentibus γυναῖκας· quam vocem Chrysostomus & Theophylactus *diaconissas* exposuere; quia nempe Apostolus jam egerat de hominibus διακόνοις. Polycarpus in Epistola ad Philippenses, Τὰς χήρας, &c. μακρὰν οὔσας πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς, &c. Vide infrà 5. 13.

Ibid. πιςὰς ἐν πᾶσιν] *In omnibus fidas.* Firmicus 2. 33. ad Lollianum suum, *Da operam ut in omnibus actibus fides tua incorrupta permaneat.* Sic Tit. 2. 10. ἐν πᾶσιν εὐαρέςους. De locutione ἐν πᾶσιν infrà ad 4. 15. dicemus.

Com. 12. μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες] De Clericis Isidorus Offic. Ecclesiast. 2. 2. *Castimoniam inviolati corporis perpetuò conservare studeant, aut certè unius matrimonii vinculo federentur.* Minucius in Octavio, *Cupiditate procreandi aut unam scimus, aut nullam.* Vide suprà com. 2.

Com. 13. Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται] Ad presbyteratum sibi gradum struunt. In voce βαθμὸν alludit ad secularem militiam. Hadrianus Imp. in sententiis excus. cum Glossariis, Ἐὰν καλὸς ςρατιώτης ᾖς, τρίτῳ βαθμῷ δυνήσῃ εἰς πραιτώριον μεταβῆναι. Servius ad Æn. 9. *Ex numero militum gradus dignitatis apparet.* In vetere Inscriptione, *Per gradus clarissima militia ad columen gloriæ sempiternæ, &c. evectus.* In Glossis, *Gradus,* Βαθμὸς, Βῆμα.

Ibid. καὶ πολλὴν παῤῥησίαν, &c.] Vulgat. *gradum bonum sibi acquirunt, & fiduciam magnam,* &c. id est, ut puto, fidenter (vel cum fiducia) sperare possunt altioris gradûs ministerium. Ità Scriptor Tobiæ 4. 12. (at metonymiâ effectûs pro causa positâ) de eleemosyna loquens, *Fiducia magna erit coram summo Deo.*

Com. 14. Ταῦτά σοι γράφω] Subaudi, *aliquantò restrictiùs.*

Ibid. ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον] Quia spero me brevì futurum tecum, καὶ τὰ λοιπὰ (ut 1 Cor. 11. 34. loquitur) ὡς ἂν ἔλθω διατάξεσθαι. Locutionem autem hujus loci habemus 2 Joh. com. 12. & 3 Joh. com. 14. Vide & Philipp. 2. 24.

Com. 15. Ἐὰν δὲ βραδύνω] Si quid intervenerit autem quod me citò affore prohibuerit. In Glossis, Βραδύνω, *tardo, moror,* &c.

Ibid. ἐν οἴκῳ Θεοῦ] Id est, Ecclesiâ, ut mox subdit. Sic 1 Pet. 4. 17. Vide & Hebr. 3. 6.

Ibid. ςῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας] *Columna & firmamentum,* &c. Sic *solum & firmamentum,* Seneca Controv. 2. 7. Vel, ςῦλος καὶ ἑδραίωμα, pro ςῦλος ἑδραῖος. Irenæus 3. 40. *Prædicationem verò Ecclesiæ undique constantem, & æqualiter perseverantem: testimonium habentem à Prophetis, & ab Apostolis, & ab omnibus discipulis.* D. Augustinus in Psal. 77. *Quis fidelium dubitet, Ecclesiam, etsi aliis abeuntibus, aliis venientibus, ex hac vita mortali transit, tamen in æternum esse fundatam?* Bene autem veritati tribuitur firmamentum. Cicero in pro Cluentio, *Parum firmamenti, & c. falsitas habet.*

Com. 16. Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ, &c.] Plutarchus in Agesilao, Καὶ μέγιςος μὲν ἦν ὁμολογουμένως. Glossæ, Ὁμολογουμένως, *sane, verò, confessò.*

Ibid. μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυςήριον] Id est, ut Marc. 4. 11. τὸ τῆς Θεοῦ βασιλείας μυςήριον. Chrysologus Serm. 52. ad ea, NATUS EX MARIA VIRGINE, (quod Apostolo heic, ἐν σαρκὶ φανεροῦσθαι) *Videatur hoc perfidis vile, magnum est credentibus sacramentum.* D. Augustinus in Psal. 109. *Mirabile mysterium Christi,* &c. *occultatum est ut crederetur; substractum, ut speraretur.* Μέγα μυςήριον heic, ut & Ephes. 5. 32. Vide & 1 Cor. 15. 51.

Ibid. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ] Lectionem istam amplectendam putamus, non, ὃ ἐφανερώθη. Joh. 1. 14. de Eodem, ἐγένετο σάρξ. Φανερωθέντα ἐν σαρκὶ heic, est quod 2 Joh. com. 7. de Eodem, ἐν σαρκὶ ἐρχόμενον· & Rom. 8. 3. ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς πέμπεσθαι. Vide & Hebr. 2. 14. Clemens Pædag.

Pædag. 1. 5. Ἡ σὰρξ δι' ἧς πεφανέρωται. Hippolytus lib. de Antichristo, Ὤφθη, &c. διὰ σαρκός. Ignatius ad Ephes. Θεοῦ ἀνθρωπίνως πεφανερωμένου. In Ejusdem quæ dicitur epistola ad Polycarpum, τὸν ἀόρατον τῇ φύσει, ὁρατὸν ἐν σαρκί. Ἐφανερώθη, in carne manifestatus est, *in terra per carnem diversabatur*, ut ad Luc. 10. Euthymius locutus. Idem ad Luc. 15. illud ACCENDIT LUCERNAM, *Ostendit in mundo suam carnem*, &c. Lactantius 4. 26. *Corporatus est, & veste carnis indutus*. Tertullianus adversus Praxeam, *Manifestatur, & videtur, & contrectatur per carnem*. Irenæus 4. 74. *Venit ad nos, non quomodo ipse poterat, sed quomodo illum nos videre poteramus*. Fulgentius contra fastidiosi sermonem, *Accepit carnem ut posset corporeis oculis videri*, &c. *& per illam Divinitatis quoque suæ notitiam misericorditer infunderet*.

Ibid. ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι] Hoc est, à Dei Spiritu. ἐν heic est διά. Justificabatur autem (id est, justo elogio decorabatur) quando πνεῦμα Θεοῦ καταβαῖνον καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν, ἔλεγεν, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου, &c. In secunda quæ dicitur Petri, 1. 17. τιμὴν καὶ δόξαν παρὰ Θεοῦ λαβών, eodem argumento habemus. Hunc puto Apostoli sensum esse, quem & subinnuit Sedulius.

Ibid. ὤφθη ἀγγέλοις] Vulgat. *apparuit*. Itaque Glossarii ea, *Apparuit*, ὤφθη, videntur ad hunc locum spectare: nec fortè minus Hesychii illa, Ὤφθη, ὡράθη, ἐθεάθη. Ἀγγέλοις est, στρατιᾶς οὐρανίου πλήθει, Luc. 2. 11. in materia ista. *Apparuit* autem ità heic intellige, ut & veneratione coleretur. Euthymius ad ipsius Christi ea Joh. 17. GLORIFICAVI TE SUPER TERRAM: *Nam in cœlo glorificatus fuerat, ex natura habens gloriam, & ab Angelis adoratus*.

Ibid. ἀνελήφθη] Quod Act. 1. 14 ἐπήρθη· Luc. 24. 51. ἀνεφέρετο. De Enocho vel Elia Sirachides, ἀπὸ τῆς γῆς ἀνελήφθη.

Κεφ. δ'.

1. ΤΟ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,

2. Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,

3. Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.

4. Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

5. Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

6. Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

7. Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

8. Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

9. Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

10. Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

11. Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

12. Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

13. Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

14. Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

15. Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

16. Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

Versio Vulgata.

1. SPiritus autem manifestè dicit quia in novissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum,

2. In hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam,

3. Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem.

4. Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.

5. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.

6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ quam assecutus es.

7. Ineptas autem & aniles fabulas devita: exerce autem teipsum ad pietatem.

8. Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.

9. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus.

10. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in Deum vivum, qui est salvator omnium hominum, maximè fidelium.

11. Præcipe hæc & doce.

12. Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed exemplum esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate.

13. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14. Noli negligere gratiam quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum Presbyterii.

15. Hæc meditare, in his esto: ut profectus tuus manifestus sit omnibus.

16. Attende tibi & doctrinæ: insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum salvum facies & eos qui te audiunt.

Ad Cap. IV.

Com. 1. Τὸ πνεῦμα ῥητῶς λέγει] Recte Vulgatus, ῥητῶς, *manifeste*. Hesychius, Ῥητῶς, φανερῶς· & in Glossario, Ῥητῶς, *aperte*. Πνεῦμα hic Spiritum Sanctum intellige: vide Act. 13. 2. & 15. 28. Epiphanius de Apostolo nostro, Γινώσκων πνεύματι ἁγίῳ ὅτι μέλλοι Μαρκίων, &c. διαφέρειν τὴν ὁδὸν, &c. Λέγει ergò, per me Paulum intellige. Sic Act. 21. 11. τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· per me Agabum nempe. Sedulius in Philip. 1. illud, HOC CONFIDENS SCIO; *Spiritu prophetico promittit.* Adde 1 Cor. 2. 10. Apoc. 2. 7, 29. & 3. 22. & 14. 13. Aptè autem secutura prædicens Paulus, eodem ferè modo præfatur quo prophetæ solebant. Theophylactus ad Luc. 13. Οὐ τὰ ἑαυτῶν προετίθησι, ἀλλὰ τὰ τοῦ Θεοῦ ὑπηγόρευον, διὸ καὶ ἔλεγον, Τάδε λέγει Κύριος. Ignatius formâ simili, ad Philadelphenos, Τὸ δὲ πνεῦμα ἐκήρυσσεν (per me Ignatium) λέγον τάδε.

Ibid. ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς] i. e. Temporibus non ultimis, sed secuturis. Quo sensu ἐν χρόνῳ ὑστέρῳ, Plato in Phædone dixit; & Paulus 2 Tim. 3. 1. ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. Confer epist. Judæ com. 18. & Act. 2. 17. Comprobatur & hic veritas eorum Joh. 16. 13. de Spiritu sancto, Ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ὑμῖν ἀναγγελεῖ. Vide & Act. 11. 28. 1 Cor. 2. 10.

Ibid. προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων] Ψευδοδιδασκάλοις, οἵτινες εἰσάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, 2 Pet. 2. 1. Πλάνοις legerunt & Schol. Græci, & Vulgatus Interpres. Sic 1 Reg. 2. 22. & 2 Paral. 18. 21. πνεῦμα ψευδὲς, & ἀπατηλὸν, καὶ λαοπλάνον πνεῦμα, in interpolationibus epistolæ Ignatii ad Philadelphenos. Antiqui multi codices autem πλάνης legerunt. Sic 1 Joh. 4. 6. πνεῦμα πλάνης· & 2 Thessal. 2. 8. τέρατα ψεύδους, id est, ψευδῆ. De voce προσέχειν hoc sensu posita, ad Act. 8. 10. dixi.

Com. 2. Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων] Ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει τὸ τοῦ Κυρίου ὄνομα φερόντων, ut Polycarpus ad Philippenses locutus. Theophylactus ad Luc. 12. Ψευδὴς μεστὴ πᾶσα ὑπόκρισις. Glossæ, Ψευδολόγος, *falsidicus, mendax.* In vetere Onomastico, *Mendaciloquus.* ψευδολόγος. Nec aliter Epist. 119. D. Augustinus vertit.

Ibid. κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν] Hesychius, Κεκαυτηριασμένοι, &c. μὴ ἔχοντες τὴν συνείδησιν ὑγιῆ. E converso apud Senecam 1. 16. de Ira, *nequitia non ex alto veniens, sed summo pectore inhærens:* & Suidam, ἁπλούστερα, καὶ οὐκ ἐν βάθει ταῖς ψυχαῖς ἐγκεκαυμένα ἀνίατα, (in voce Ἁπλότης.)

Com. 3. Κωλυόντων γαμεῖν, καὶ ἀπέχεσθαι βρωμάτων] Καὶ ἀπέχεσθαι pro κελευόντων ἀπέχεσθαι. Similem contrarii elleipsin habemus 1 Cor 7. 19. & 14. 34. & suprà heic 2. 12. Chrysostomus Homil. 84. in Joannem, Ταῦτα λέγω, οὐ κινδυνεύειν κωλύων, ἀλλὰ μὴ συμμετρίας τοῦτο ποιεῖν, id est, κελεύων ποιεῖν. Menander,

> Ὅτε πλοῦτος ἐξώκειλε τὸ κεκλημένον
> Εἰς ἕτερον ἦθος, οὐκ ἐν ᾧ τὸ πρόσθεν ἦν.

Ubi supplendum ἐξ ᾦκεν. Euripides Andromache,

> Ἔξωθέν εἰσιν οἱ δοκοῦντες εὐφρονεῖν
> Λαμπροὶ, τὰ δ' ἔνδον πᾶσιν ἀνθρώποις ἴσοι,
> Πλὴν ἐπὶ πλούτῳ.— Subaudi, ἄνισοι, vel διαφέροντες.

Idem Iphigeniâ in Aulide, de ignobilibus,

> —Δακρῦσαι ῥᾳδίως αὐτοῖς ἔχει,
> Ἄνολβά τ' εἰπεῖν, τῷ δὲ γενναίῳ φύσιν
> Ἅπαντα ταῦτα.— supplendum, οὐ ῥᾳδίως ἔχει.

Tacitus Histor. 1. de Cluvio Rufo, *Vir facundus, & pacis artibus* (subaudi *expertus*) *bello inexpertus.*

Com. 4. πᾶν κτίσμα, &c. καλὸν] Κτίσμα Θεοῦ videtur poni pro ὑπὸ Θεοῦ ἐκτισμένον· ita Psal. 150. 6. πᾶσα πνοὴ, est, πᾶν πνοὴν ἔχον. Restringenda autem est Apostoli locutio ad rem escariam. Ergò πᾶν κτίσμα heic, est quod Siracidis 36. 18. πᾶν βρῶμα. Καλὸν hic est καθαρὸν· vide ad Tit. 1. 15.

Ibid. Καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον] Fundatur veritas ista in verbis Dei ipsius Gen. 1. 30. Homerus,

> Οὔτοι ἀπόβλητ' ἐστὶ θεῶν ἐρικυδέα δῶρα.

Ἀπόβλητον heic, est quod Act. 10. 14. κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. Scholiastes vetus Homeri ad Iliad. β'. Ἀπόβλητον, ἀποβολῆς ἄξιον, ἀδόκιμον. Apostolus Rom. 14. 14. argumento simili οὐδὲν κοινὸν dixit, ut Matthæus 15. 11. κοινοῦν.

Ibid. οὐδὲν ἀπόβλητον μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον] Eusebius 4. 3. Ἀτάλῳ, &c. ἀπεκαλύφθη ὅτι μὴ καλῶς ποιοίη ὁ Ἀλκιβιάδης μὴ χρώμενος τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ, &c. πεισθεὶς δὲ Ἀλκιβιάδης πάντων ἀνέδην μετελάμβανε, καὶ τῷ Θεῷ ηὐχαρίστει. Vide Rom. 14. 6. 1 Cor. 10. 30. Tertullianus in Apologetico, *Meminimus gratias nos debere Domino Deo creatori, nullum fructum operum ejus repudiamus.* Fortasse scripsit Tertullianus, *Meminimus gratias Domino Deo creatori.* Loquendi modo Græco, haud Afris fortasse insuetato Scriptoribus. Sic, *gratias alteri meminisse*, Apuleius dixit. Pars autem εὐχαριστίας, de qua heic Paulus, est in moderato usu eorum quæ Deus nostris usibus præparavit.

Com. 6. Ταῦτα ὑποτιθέμενος, &c.] Ὑποτίθεσθαι heic est quod suprà 1. 18. & alibi παρατίθεσθαι vocat. Vide ad Act. 17. 3. Hesychius, Ὑποτίθεται, συμβουλεύει. Idem, Ὑποθήκη, παραίνεσις, διδασκαλία. Suidas, Ὑποθήκαις, παραινέσεσι. Cicero 2. 17. ad Atticum, *Et ad me ab eo quasi* ὑποθήκας *afferes quemadmodum me geram.*

Ibid. ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις, &c.] Ità apud Plutarchum in Pyrrhi vita, ἐντρέφεσθαι τοῖς ἤθεσιν· Arrianum 4. 14. in Epictetum, τοῖς διαλογισμοῖς ἐντρέφεσθαι· Philonem in de Abele & Caino, παλαιοῖς μύθοις ἐντρεφόμενοι· & suprà eodem libro, διάνοια ἀρεταῖς ἐντρεφομένη· apud eundem lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδαῖος. ἐν ταῖς τῶν ποιητῶν γνώμαις, &c. ἐντρεφόμενοι· & ibidem, τοῖς τοῦ Λυκούργου νόμοις ἐντραφεῖσαι. Suidas de Doro Philosopho, Ἐκ παίδων ἐν αὐτοῖς (Aristotelis nempe ὑποθέσεσι) τεθραμμένον. Vulgata heic versio, *enutritus*: videtur *innutritus* legendum. Sic Seneca cap. 21. ad Polybium, *liberalibus disciplinis innutritus*, & epist. 2. *ingeniis certis immorari & innutriri.* Paterculus de Tiberio, *Innutritus cœlestium præceptorum disciplinis.* Plinius in Paneg. de Trajano, *bellicis laudibus innutritus.*

Com. 7. Γραώδεις μύθους παραιτοῦ] Assanias procul à te habe eorum qui vel ex Paganismo vel Judaismo ad Christi cultum transierunt: sunt pura Euangelii dogmata, nè finito adulterari ea. Non ignoravit, neglexit autem, hoc Apostoli monitum Julianus, de quo ità Ammianus Marcellinus, *Christianam religionem absolutam & simplicem anili superstitione* (q. d. γραώδεσι μύθοις) *confundens.* Γραώδεις μῦθοι heic, ut apud Latinos, *aniles fabulæ.* Tales apud Gellium 18. 7. *res inanes & frivolæ, tanquam mulierum voces præficarum.*

Ibid. γραώδεις μύθους παραιτοῦ] Ignatius ad Magnesios, Μὴ πλανᾶσθε ταῖς ἑτεροδοξίαις, μηδὲ μυθεύμασι τοῖς παλαιοῖς.

Ibid. γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν] Vulgatus, *exerce te ad pietatem*, purissimè & castigatissimè. Cicero famil. epist. lib. 1. ad Lentulum, *Ut*, &c. *huc te pares, hac agites, ad hæc te exerceas.* Arrianus 3. ult. in Epictetum, Ἐπὶ τούτῳ γύμναζε. Cicero in Epistolis famil. *Hæc cogites, ad hæc te exerceas.* Γυμνάζειν ἑαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν, est quod μόχθους εὐσεβείας πονεῖν, Euripidi in Hippolyto. *Labore, patientiâ, præceptis bonis, & fortibus factis exercitare se*, Salustio in De Rep. ordin. Diversum 2 Petr. 2. 14. καρδίαν πλεονεξίᾳ γυμνάζειν. Oppositio autem Paulinæ similis illa Hebr. 13. 9. Διδαχαῖς, &c. ξέναις μὴ παραφέρεσθε· καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν. Γυμνάζειν commodè dixit: virtutes enim (id est, habitus virtutum,) citra jugem & assiduam exercitationem nequaquam acquiruntur. Philo in de Sacrif. Caini & Abelis, εὐσέβεια καὶ ὁσιότης ἀγαθὰ, ἀλλ' οὐκ ἄνευ θεραπείας Θεοῦ τυχεῖν αὐτῶν δυνάμεθα. θεραπεία

πεια ὃ ἢ ἐν πόνοις φιλοτιμίαις σωίζεται. Sedulius ad Rom.7. *Non statim ut voluntatem quis habuerit converti ad bona, etiam usus operis boni sequitur: cita enim res est voluntas, opus verò tardum est, quia & usum, & artem, & laborem operandi requirit. Vult aliquis sapiens fieri, nec tamen statim ut voluit sapiens effectus est: voluntas quidem præcessit, sed adhibendus est etiam labor, studium, solicitudo, vigiliæ,* &c. *Iste ordo de pudicitia habendus, & de mansuetudine, & patientia; & de singulis quibusque virtutibus sciendus est.* Lactantius in De opificio Dei, cap.20. *Nec aliter ad summum* (Virtutis) *fastigium pervenire, nisi trudenti manu semper agitata, se ad salutem suam dimicandi tenore fundaverit.* Apuleius in de Philosophia, *Per exercitationem pulcritudo animæ & robur acquiritur, sicut exercitatione valetudo corporis gratiáque continetur.* Philo lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. de Essæorum disciplina agens, Γυμνάσματα προτιθέντα τὰς ἐπαινετὰς πράξεις· id est, γυμνάσματα προτιθέντα τὴν εὐσέβειαν. Sic, πρὸς ἀρετὰς (id est, εὐσέβειαν) γυμνάζεσθαι, Arrianus 3.22. in Epictetum. Hesychius, Γυμνάζεται, ἀσκεῖ· Γυμνασία, ἄσκησις, μελέτη.

Com. 8. Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν, καὶ τῆς μελλούσης] Insignes quidam Expositores per σωματικὴν γυμνασίαν intelligunt abstinentiam à conjugio, vino, cibis melioribus, &c. ut sit ferè eadem quæ Colos.2.23. σώματος ἀφειδία. Ego iis accedo qui talia potiùs spiritualibus adnumerant: de corporali itaque exercitatione hunc locum accipio, non ut Timotheum illi operam navasse, at Paulum ex occasione verbi γυμνάζειν metaphoricè positi, de γυμνασίᾳ propriè sumpta locutum existimans. Oppositione non adeò dissimili Dissert.4. Maximus Tyrius, Ἐκεῖνα μὲν ἦν τῆς τῶν σωμάτων τροφῆς καὶ παιδαγωγίας, ταῦτα δὲ ἔργα ψυχῆς, &c. ἠσκημένης. Oppositione autem & sententiâ non dissonâ apud Stobæum Pythagoræus ille, Serm.1. Ἰσχύειν τῇ ψυχῇ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι αἱροῦ· & Isocrates ad Demonicum, Ἡ ῥώμη τὰ μὲν σώματα τῶν ἀσκούντων ἐκόσμησεν, &c. ἡ δὲ τῆς ἀρετῆς κτῆσις, &c. μόνη συγγηράσκει. Plutarchus in De liber. educand. Ὑγίεια τίμιον μὲν, ἀλλ' εὐμετάστατον· ἰσχὺς δὲ ζηλωτὸν μὲν, ἀλλὰ νόσῳ εὐάλωτον καὶ γήρᾳ. τὸ δὲ ὅλον, εἴ τις ἐπὶ τῇ τοῦ σώματος ῥώμῃ φρονεῖ, μαθέτω γνώμης διαμαρτάνων, &c. παιδεία τῶν ἐν ἡμῖν μόνον ἀθάνατον καὶ θεῖον. Iamblichus adhuc propiùs ex Pythagoræ sensu, Τῆς μὲν τῶν σωμάτων ἐπιμελείας τοῖς φαύλοις τῶν φίλων ὁμοιουμένης, καὶ ταχέως ἀπολιπούσης· τῆς δὲ παιδείας, &c. μέχρι θανάτου παραμενούσης· ἐνίοις δὲ καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν ἀθάνατον δόξαν περιποιούσης· quæ, παιδείας in εὐσεβείας vocem mutatâ voce, propè sensui Apostoli accedunt. Ὀλίγον (ex antitheto sequente) pro ὀλίγα accipe. Corporalis exercitatio (inquit) qualis athletarum, pugilum, &c. ad pauca confert; puta, futilis certaminis victoriam, paucorum dierum sermones, coronam frondeam, & similia; (vide 1 Cor.9.25.) vel, πρὸς ὀλίγον, ut Jacobi 4.14. intellige, χρόνον· πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, Scriptor ad Hebræos 12.10. dixit. Glossæ, πρὸς ὀλίγον, *paulum, parumper.* Ità sensus erit, ad modicum temporis spatium exercitatio corporalis vitam & viriculas fovet, cùm nempe senectus & mors vel robustissimos obruant. Seneca cap. 11. Consolat. ad Marciam, *Cùm bene* (homo) *lacertos exercuit, cujuslibet feræ pabulum, cujuslibet victima.* Πάντα heic, ut 1 Cor.13.7. Philip.4.13. & sæpissime in his libris, intellige, *ferè omnia*, vel *pleraq; omnia.* τὴν νῦν ζωὴν exponas animi pacem ac tranquillitatem. Chrysostomus Homil. 57 in Joh. *Ejusmodi Virtus est, ut cum futuro præmio in præsenti quoq; vitam nobis suavissimam præbeat.* Vel, τὴν νῦν ζωὴν, bona vitæ istius: ut idem sit quod Luc.18.30. πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἀπολαμβάνειν. ubi & similem Christi pollicitationem videmus; additúrque αἰὼν ὁ ἐρχόμενος, ut hoc Apostoli loco, ζωὴ μέλλουσα. Chrysogonus ad Anastasiam apud Suidam, Διπλῆ ἡ δύναμις τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος ἀποδείκνυται, καὶ γὰρ τὰ πρόσκαιρά σοι παρέχει, καὶ προστεθήσεταί σοι τὰ ἐπουράνια. Vide nec sententiæ dissimilis locum Matth.6.33. ubi θεοῦ δικαιοσύνη, est ferè quod heic ἡ εὐσέβεια. Adde & quæ ex Euthymio ad 1 Tim. 5. 25. adducenda. Salvianus, *Quantò magis religiosi & sancti viri miseri non putandi sunt, qui & præsentis fidei oblectamenta capiunt, & beatitudinis futuræ præmia consequuntur.* Seneca 79. Epistolâ, *Nulli non Virtus & vivo & mortuo gratiam retulit, si modò illam bonâ secutus est fide.* Simplicius de Epicteti præceptis ad virtutem viam sternentibus, Τοὺς πειθομένους καὶ ἐργαζομένους μακαρίους ἀποτελοῦσι καὶ εὐδαίμονας, (in hac vita nimirum) οὐδὲν δεηθέντας τὰς μετὰ θάνατον τῆς ἀρετῆς ἀμοιβὰς ἐπαγγέλλεσθαι, κἂν πάντως ἀκολουθῶσι καὶ αὐταί· ubi & vox ἐπαγγέλλεσθαι notanda. Vide & in Εὐσεβεῖν Suidæ Collectanea.

Ibid. ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστι] Ità Menander apud Stobæum,

——Μακάριον ἡ χρηστότης
Πρὸς πάντα, καὶ θαυμαστὸν ἐφόδιον βίῳ.

Sic & σκληραγωγίαν Simplicius πρὸς πάντα ἐπιτήδειον (i. ὠφέλιμον) dixit, in cap. 9 Epicteti. Πρὸς πάντα ὠφέλιμον, est & apud Philonem Judæum, (lib. de Princip. creat.)

Com. 9. Πιστὸς ὁ λόγος] Refer ad sequentia, ut suprà 3.1. ubi dicta vide.

Com. 10. κοπιῶμεν, καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι] Τὴν νέκρωσιν, &c. ἵνα, &c. ut 2 Cor. 4. 10. locutus. Ista nimirum vera *fortitudo* fuit: quam virtutem, *contemptionem laboris & periculi, cum ratione utilitatis, & commodorum compensatione*, definit Auctor ad Herennium, lib.4. Seneca lib. Cur bonis viris, &c. cap. 4. *Virtus quò tendat, non quid passura sit, cogitat.* In Mimo vetere,

Spes præmii laboris est solatium.

Ἠλπίκαμεν, enallage, pro ἐλπίζομεν· ut infrà 5. 6. ἤλπικεν, & 6. 17. ἠλπικέναι· item Joh. 5. 44. ἠλπίκατε. Ἐλπίζειν ἐπὶ θεῷ hîc est quod Rom.5.2. ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ καυχᾶσθαι· ubi & com. 4. Ἡ δοκιμὴ ἐλπίδα κατεργάζεται. In MS. celeberrimæ antiquitatis qui in Britannia, est, κοπιῶμεν, καὶ ἀγωνιζόμεθα. Video sanè Colos.1.29. κοπιᾷν & ἀγωνίζεσθαι eo modo juncta: à lectione tamen communi (quam & Vulgatus sequitur,) non discedendum puto, ob locos Hebr. 10. 33. 1 Pet.4.14. ubi ὀνειδισμοὶ, & ὀνειδίζεσθαι· & illum 2 Cor.6.8. ubi (quod idem ferè implet) vox δυσφημία. Quibus adde & Psalmi 67.8. illud, ἕνεκά σου ὑπήνεγκα ὀνειδισμόν· ubi & ἕνεκά σου est, si loqui cum Apostolo libuerit, ὅτι ἐπί σε ἤλπικα. D. Ambrosius Offic.1.48. de Davide, *Non solùm inoffensum, sed etiam gratum convicianti; & delectatum potiùs quam exasperatum injuriis, pro quibus mercedem sibi reddendam arbitrabatur.* Redeamus ad Apostolum. Ideo libens (inquit) laboribus maceror, obloquiis & conviciis laceror, quia in Deo confido: nimirum, vitæ hujus meæ perpessitiæ in illa altera rationem ab eo habitam iri. Hoc est quod Rom.5.5. ἐλπὶς οὐ καταισχύνει. Cicero de Legg. 2. *Exspectatione bonarum rerum erigitur animus.* Horatius,

——*Animum spe finis dura ferentem.*

Maximus Tyrius Dissert. 33. Ὁ κατ' ἀρετὴν πόνων ἑκὼν φιλίᾳ ἡδονῆς ποιεῖ ἡ παρέσης, ἢ προσδοκωμένης. Theophylactus ad Hebr.11. *Quomodo laboriosum virtutis iter ingrediatur non persuasus in futuro seculo permutationes ac vicissitudines esse?* D. Augustinus in Psal.91. *Qui tolerat dolores in ferro medici, nisi sibi sanitatem proponat, deficit in dolore.* Hieronymus ad Demetriadem, *Ad hoc laboramus, & in seculi hujus militia periclitamur, ut in futuro seculo coronemur.* Vide 2 Cor.4. 16, 17, 18. Hebr.6.10. 1 Cor.3.8. & 15.58. item Apoc.2.2. quibus ultimis duobus locis est & vox κόπος. Tacitus Annal.11. *Multi militiâ, quidam exercendo agros vitam tolerant: nihil à quoquam expetitur nisi cujus fructus antè praviderit.* P. Chrysologus Serm. 118. *Sic agricola fructus uberes & exsatiatas epulas cantat, ut imminentem vomeris laborem non sentiat & sudorem: sic nauta portus modulatur & lucra, nè undarum ruinas, nè maris discrimina pertimescat: sic miles, nè vulnera metuat, prædas personat & triumphos.* Bene autem κοπιῶμεν illud Vulgatus *laboramus* vertit. Lactan. (similíque argumentandi ratione) 3. 11. *Potéstne fieri quod bonum, quod honestum esse constat, mercede ac præmio careat?*

careat? &c. *labor ille magnus & difficultas, & eluctatio adversus mala quibus hac vita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est.* Idem 6.3. *Demptâ spe immortalitatis,* &c. *cujus assequendæ gratiâ virtus appetenda est, & quicquid malorum acciderit perferendum, maxima erit profectò vanitas obsequi velle virtutibus, quæ frustrà homini calamitates afferunt & labores:* & pòst, *Sanus igitur non est, qui nullâ spe majore propositâ, iis bonis quibus cæteri utuntur in vitâ, labores & cruciatus & miserias anteponat.* Imitatus, ut semper, Ciceronem, qui, ut nil majus tamen, aut optabilius existimans, ad nudam nominis immortalitatem acquirendam labores tolerandos dixit. In primo Tusculanarum quæstionum hæc habet, *Nescio quomodo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum: quo quidem dempto, quis tam esset amens qui semper in laboribus & periculis viveret?* In ejusdem Catone majore occurrunt ista, *Quis tantos labores diurnos nocturnósque domi militiæque susciperet, si iisdem finibus gloriam quibus vitam esset terminaturus?* In Philippica 14 autem ad hunc modum scripsit, *Si non esset longior* (memoria nominis nempe) *quàm hæc vita, quis esset tam amens qui in laboribus viveret?* & in Archia, *Quâ quidem* (nominis famam intelligit) *detractâ, quid est quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo,* &c. *tantis nos laboribus exerceamus?* & pòst, *Si nihil animus præsentiret in posterum, &, si quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, iisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliísque angeretur,* &c.

Ibid. ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων] Clemens Stromat. 7. Σωτὴρ ἐστιν, οὐχὶ τῶν μὲν, τῶν δ' οὔ· i. ut suprà hîc 2.4. δίκαιοι πάντας σωθῆναι quæ indefinitè, non universaliter accipienda. Euthymius ad Joh. 10. *Frequenter Scriptura universalem repræsentans formam, particularem insinuat intelligentiam.* Vide ad Act. 10.35. annotata.

Ibid. μάλιστα δὲ πιστῶν] Tale ejusdem illud Galat. 6.10. Ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

Ibid. σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ πιστῶν] De Jove Ovidius,

> ——*Terras hominúmque labores*
> *Perspicit, Arcadiæ tamen est impensior illi*
> *Cura suæ.*—— Metamorph. 2.

Ibid. μάλιστα δὲ πιστῶν] De eodem Clemens ubi suprà, Ὁ πάντας μὲν ἐπ' ἴσης καλλικῶς, ἐξαιρέτως δὲ τοῖς ἐξαιρέτως πεπιστευκόσι τιμὰς ἀπονέμων. Ibidem, 6. Πάντων ἀνθρώπων ὁ Θεὸς κύριος, προσηκέστερον δὲ τῶν ἐγνωκότων πατήρ. Hierocles, Ἔστι μὲν δημιουργὸς πάντων, τῶν δὲ ἀγαθῶν καὶ πατήρ. Idem, Μισεῖ μὲν οὐδένα ἀνθρώπων, τοὺς δὲ ἀγαθοὺς διαφερόντως ἀσπάζεται. Plutarchus de Alexandro M. Ἐπὶ δὲ μᾶλλον αὐτὸς περὶ τούτων φιλοσοφώτερον δοξάζειν, καὶ λέγειν, ὡς πάντων μὲν ὄντα κοινὸν ἀνθρώπων πατέρα τὸν Θεὸν, ἰδίους δὲ ποιούμενον ἑαυτοῦ τοὺς ἀρίστους.

Com. 12. Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω]

> *Haud dum provectos fac penses laudibus annos,*
> *Flore ævi juvenis, sis gravitate senex.*

Ità gere te ut cum Hæmone Sophocleo dicas,

> ——Εἰ δ' ἐγὼ νέος,
> Οὐ τὸν χρόνον χρὴ μᾶλλον ἢ τἄργα σκοπεῖν.

Marcus Antoninus lib. 10. Καταφρονήσει μού τις; ὄψεται. ἐγὼ δὲ ὄψομαι, ἵνα μή τι καταφρονήσεως ἄξιον πράσσων ἢ λέγων εὑρίσκωμαι. Juventus res est contemptui exposita. Herodianus de Marco Imperatore, Ὑποπτεύων μὴ ἡ ἡλικίας αὐτοῦ (Commodi filii sui) καταφρονήσαντες, ἀπάξωσι αὐτόν. Anonymus de Anonymo apud Suidam, (v. ἀπονεωτερίσασθαι) Καταφρονηθεὶς ὡς παῖς ἔτι τὴν ἡλικίαν. Appianus Alexandrinus, Καὶ Ἀντίοχου, &c. ὡς ἔτι νέου καταφρονοῦντων. Suetonius de Domitiano, *Sperni,* &c. *juventam suam videns.* Justinus lib. 30. *Contemptâ parvulâ filii ejus ætate.* Idem lib. 29. *Philippum Dardani,* &c. *contemptu ætatis assiduè lacessebant.* Sic *Alexandri pueritiam spretam,* Idem lib. 11 dixit; & *Octaviani pueritiam ab Antonio spretam,* Plutarchus. In eadem re Florus 4.4. *Cùm intra decem & octo annos, tenerum, obnoxium, & opportunum injuria juventem viderat.* In vetere Inscriptione, *Gordiano,* &c. *de Parthis ob ætatem rebellibus lauream adepto.* Hæc obiter de juventutis contemptu, de senectæ ætatis despectu ad Apuleii lib. 7. pag. 390. dixi. Μηδεὶς καταφρονείτω est, effice ne quis contemnat. Sic Coloss. 2.18. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω· 1 Cor. 16.11. Μή τις αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· 1 Pet. 4.15. μὴ τις ὑμῶν πασχέτω· &c. Rom. 14.16. τὸ ἀγαθὸν ὑμῶν μὴ βλασφημείσθω· & Proverb. 23.25. Εὐφραινέσθω ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ ἐπὶ σοί. Ex hoc autem Apostoli loco Ignatius ad Magnesios, Καὶ ὑμῖν δὲ πρέπει μὴ καταφρονεῖν τῆς ἡλικίας τοῦ ἐπισκόπου, &c. οὐ πρὸς τὴν φαινομένην ἀφορῶντας νεότητα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν Θεῷ φρόνησιν. Addit deinde, Ἐπειδὴ οὐχ οἱ πολυχρόνιοι εἰσὶ σοφοί, &c. ἀλλὰ πνεῦμά ἐστιν ἐν βροτοῖς. Quod idem & Menander,

> Οὐχ αἱ τρίχες ποιοῦσιν αἱ λευκαὶ φρονεῖν,
> Ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρων.

Et Plautus Trinum.

> *Non ætate, verùm ingenio adipiscitur Sapientia.*

D. Ambrosius Offic. 2. 20. de B. Joanne Euangelista, *Juvenem suâ voce, licet meritis & sapientiâ nulli fuerit seniorum secundus: erat enim in eo senectus venerabilis morum, & cana prudentia.* Idem 3 de Virgin. *Certè Teclam non senectus sed virtus probavit,* &c. *omnis ætas habilis Deo, perfecta Christo est: denique non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem.*

Ibid. ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν] 1 Thess. 1.7. Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους, &c. Sic 1 Pet. 5.3. ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου. Vide Plutarchi locum ad 1 Tim. 3.2. adductum. Sedulius ad 2 Thess. 3. illud, IMITARI NOS, *Qui sumus forma credentium:* ubi *forma,* τύπος. Cicero de Senatorio ordine, *Cæteris specimen esto,* i.e. τύπος. Hoc aliis Scriptoribus ἀρχέτυπος, & παράδειγμα. Hinc, τὸν ἑαυτοῦ βίον εἰς καλῶν ἐπιτηδευμάτων μίμησιν ἀρχέτυπον τιθέναι, in fragmentis Diodori Siculi: & ibidem de Pythagora, Ψυχῆς ἐνέφαινεν ἦθος κατεσταλμένον, καὶ πρὸς μίμησιν βίου σώφρονος, &c. θαυμαστὸν ἀρχέτυπον. Quâ mente & in Juliani Cæsaribus, καλῶν ἔργων ἀρχέτυπον. Plutarchus de Cleomene, Τὸν ἑαυτοῦ βίον ὥσπερ παράδειγμα σωφροσύνης ἐν μέσῳ θέμενος. Idem in vita Numæ, Τὴν ἀρετὴν ἐν εὐδήλῳ παραδείγματι καὶ λαμπρῷ βίῳ τοῦ ἄρχοντος ὁρῶντες, ἑκουσίως σωφρονοῦσι. Isocrates in de Regno, Τὴν σεαυτοῦ σωφροσύνην τοῖς ἄλλοις παράδειγμα καθίστη, &c. Idem ex persona Nicoclis in Συμμαχικῷ, Παράδειγμα καταστῆσαι τὸν τρόπον ἐμαυτοῦ τοῖς πολίταις. Fortasse ad hunc locum referenda Hesychii illa, Τύπος, εἰκὼν, χαρακτήρ. Beza, *exemplar fidelium esto.* Quid meruit autem Vulgatus ut & hîc rejiceretur? mihi quidem satis dixit Latinè, *Exemplum esto.* Plinius 1. epist. 14. de Serrana, *Patavinis* (suis) *severitatis exemplum est.*

Ibid. ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ] Non in doctrina solùm, sed vita & convictu: non tantùm veri præceptor, sed & testis esto.

> ——*Neque enim sic flectere sensus*
> *Humanos præcepta valent, ut vita regentis.*

Plinius Panegyr. *Vita Principis* (quod ibi *Princeps,* hîc *Episcopus*) *censura est, eáque perpetua: ad hanc dirigimur, ad hanc convertimur: nec tam imperio nobis opus est, quàm exemplo.*

> *Exemplóque suo mores reget,*——

Ovidius de Augusto dixit. Menander apud Stobæum,

> Τρόπος ἐσθ' ὁ πείθων τοῦ λέγοντος, οὐ λόγος.

Lactantius 4.23. *Homines malunt exempla quàm verba.* Seneca (ex quo ille) Epist. 6. *Longum iter est per præcepta, breve & efficax per exempla.* Deinde, *Zenonem Cleanthes non expressisset, si eum tantummodo audisset. Vitæ ejus interfuit, secreta perspexit, observavit illum an ex formula sua viveret. Plato & Aristoteles, & omnis in diversum abitura sapientium turba, plus ex moribus quàm ex verbis Socratis traxit.* Auctor ad Herennium 4. *Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput osten-*

ostenderet *Myronis*, *brachia Praxitelis*, *pectus Polycleti*: *sed omnia coràm magistrum facientem videbat*. Theophylactus ad 1 Timoth. 1. *Ut Imperatorem primùm oportet bonum esse militem, ità doctori convenit ut habeat quæ à discipulus exigit*. Idem ad Luc. 24. ea, δυνατὸν ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, Πρῶτον τὸ ἔργον, εἶτα ὁ λόγος· οὐδεὶς γὰρ λόγος βέβαιος διδασκαλικὸς εἰ μὴ πρότερον ὁ διδάσκων ἐργάζῃ ἑαυτὸν ἐκφαίνοι. P. Chrysologus Serm. 147. *Magisterium stat de scientia, sed magisterii auctoritas constat ex vita: docenda faciens obedientē auditorē perficit*. Joannes Cassianus Collat. 11.4. *Nunquam erit efficax instituentis auctoritas, nisi eam effectu operis sui audientis cordi affixerit*: & Euthymius ad Matth. 5. *Nunquam rectè docebis quæ opere non complesti: nec facilè aliis persuadebis ut faciant quod ipse non fecisti*. Lactantius 4.24. *Non possunt quæ doces habere firmitatem, nisi ea prior feceris*. Varro 1. 17. de Re Rustica, de bono villico, *Non solùm debet imperare, sed etiam facere, ut facientem* (mancipia) *imitentur, & ut animadvertant eum cum causa sibi praeesse, quòd scientiâ præstet & usu*. Isocrates citato jam loco ex persona Nicoclis, Προσήκει πείθειν τοὺς νεωτέρους ἐπ' ἀρετὴν, μὴ μόνον παραινοῦντας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐπιδεικνύντες ὁποίους χρὴ ἄνδρας τοὺς ἀγαθούς. Virtutem non verbis sed & operibus tradere, veri præceptoris esse ait laudatus modò Euthymius ad Joh. 17. Pollux 4. 5. Onomastici, Ὄργανα φιλοσοφίας, λόγος καὶ τρόπος. ὁ μὲν τῷ παραδείγματι τοῦ βίου παιδεύων, ὁ δὲ λόγος προσαγόμενος, καὶ διδάσκων. Vide quæ in partem contrariam ad Matth. 23. 3. annotavimus.

Ibid. ἐν ἀναστροφῇ] Ità 1 Pet. 1.15. Ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε. Glossæ MSS. ad hunc Pauli locum in Medic. biblioth. Ἐν ἀναστροφῇ, ἐν βίῳ, ἐν πολιτείᾳ. Vulgatus bene, *in conversatione*. Glossarium, *Conversatio*, ἀναστροφὴ, διαγωγὴ, βίος.

Ibid. ἐν ἁγνείᾳ] Hesychius, Ἁγνείας, καθαρότητος. Vulgat. *in castitate*: Recentior, *in puritate*: parùm interest. Glossæ, Ἁγνεία, *castitas*. Onomasticon vetus, *Puritas*, ἁγνεία. Porphyrius, περὶ ἀποχῆς δ'. Ἁγνεία δέ ἐστι φρονεῖν ὅσια.

Com. 13. πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει] Ità Coloss. 4.2. τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε. Τῇ ἀναγνώσει, prophetarum nempe aliorúmque sacrorum voluminum. Sic & 2 Pet. 1.19. τῷ προφητικῷ λόγῳ προσέχειν, id est, τῇ τῶν προφητικῶν λόγων ἀναγνώσει προσέχειν. Νόμῳ καὶ προφήταις προσέχειν, Ignatius ad Smyrnenses dixit. Sirachides in Prooemio, de avo suo, Ἐπὶ πλεῖον ἑαυτὸν δοὺς εἰς τὴν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἀνάγνωσιν. D. Hieronymus ad Demetriadem, *Animum tuum sacræ lectionis amore occupa*. Ambrosius Offic. 1.20. *Cur non illa tempora quibus ab Ecclesia vacas, lectioni impendas?* ubi & nota *lectionem* præcisè dici, ut ἀνάγνωσιν in Contextu nostro. Idem 2 de Virgin. *Sed illa, non immemor lectionis, Et Daniel* (inquit) *supplicium Susannæ*, &c.

Com. 14. Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος] Theophylactus ad Luc. 12. Τὸ τοῦ λόγου χάρισμα ἐργασίας δεῖται, &c. δεῖ μὴ ῥᾳθυμεῖν, &c. Vult dicere Apostolus, Dispensator es, collator omnis optimi dati à te rationem exacturus est. Vide 1 Pet. 4. 10. & ad Luc. 12.48. dicta. Nota & verba illa, [μὴ ἀμέλει. Plutarchus in De liber. educ. Ἀγαθὴ ἡ γῆ πέφυκεν, ἀλλ' ἀμεληθεῖσα χερσοῦται.

Ibid. ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας μετ' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου] Vide suprà 1.18. Gregorius Nazianzenus ex persona patris sui ad Cæsarienses de eligendo Episcopo consultantes, *Adsum vobis, & adero spiritualiter: imò etiam jam manum ei* (Basilio) *imposui: & confido spiritui*.

Com. 15. Ταῦτα μελέτα]

—*Meditando velis inolescere menti.*
— *Omnes*
Dirigito huc sensus, sit cura hæc subdita cordi.

Isocrates ad Demonicum, Ἃ μὲν ἐπίστασαι, διαφύλαττε ταῖς μελέταις. Vide Psal. 1. 2. ubi in Græco, μελετᾷν. Sic 4. 8. ad Philipp. ταῦτα λογίζεσθε. Loquitur heic Paulus tanquam ad discipulum suum: ergò & hanc, & sequentem præcipiendi formulam ex mundanæ sapientiæ scholis puto desumpsisse eum. In Carminibus Pythagoræ dictis,

Ταῦτα πόνει, ταῦτ' ἐκμελέτα, τούτων χρὴ ἐρᾷν σε.

Epicurus ad sectatorem suum apud Laertium, Ἃ δέ σοι συνεχῶς παρήγγελλον, ταῦτα πρᾶττε καὶ μελέτα· & pòst, Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις συγγενῆ μελέτα. Arrianus 4. 1. in Epictetum, Ταῦτα μελέτα. Idem ibidem 2.9. Διὰ τοῦτο παραγγέλλουσιν οἱ φιλόσοφοι μὴ ἀρκεῖσθαι μόνῳ τῷ μαθεῖν, ἀλλὰ μελέτην προσλαμβάνειν. Seneca Epist. 24. ad Lucilium suum, *Hæc in animo voluta*. Idem 69. Epist. *Hoc meditare exerce te*, &c. & Epist. 16. *Liquere tibi hæc scio*, &c. *sed hoc quod liquet firmandum, & altiùs quotidianâ meditatione figendum est*. Iterum Epist. 94. *Quæcunque salutaria sunt, sæpe agitari debent, sæpe versari: ut non tantùm nota sint nobis, sed & parata*. Hesychius, Μελετᾷ, ἀσκεῖ, γυμνάζεται· μελέτη γὰρ ἄσκησις, &c. Ita & Servius ad Æn. 4. *Actus est in ipsa meditatione; nam exercitium meditatio est*.

Ibid. ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι] Arrianus 1. 1. in Epictetum, Ταῦτα ἔδει μελετᾷν, &c. ἐν τούτοις γυμνάζεσθαι. Pari sensu Idem 3. 24. πρὸς τούτῳ μόνῳ ἔσο dixit, & 3. 9. ἂν πρὸς τούτοις ὦ, i. e. si in istis me assiduè occupavero. In Græco Proverb. 23. 17. Ἐν φόβῳ Κυρίου ὅλην τὴν ἡμέραν ἴσθι. Plutarchus in Pompeii vita, Ἐν τούτοις ὁ Καῖσαρ ὢν· quod non est, ἐν τοιαύτῃ τῶν πραγμάτων καταστάσει, (est enim ambiguus loquendi modus,) sed, ἐν τοῖς περὶ τούτων λογισμοῖς ὢν, ut Idem in vita Agidis & Cleomenis locutus. Plinius junior, (vehementiâ Apostolicæ isti simili) lib. 1. epist. 3. *Hoc sit negotium tuum, hoc otium: hic labor, hæc quies: in his vigilia, in his etiam somnus reponatur*: Et Hieronymus ad Paulinum, *Orote, frater charissime, inter hæc vivere, & nil aliud nòsse, nil quærere*. Primasius in Philipp. 4. illud, ταῦτα λογίζεσθε, *Meditamini, nihilque aliud cogitate*. Vide Senecam infrà ad 5. 5. adductum. Arrianus 4. 11. Χωρὶς τούτων μὴ κάθευδε, μὴ ἀνάστηθι, μὴ πίνε, μὴ ἔσθιε. Idem 3. ult. Ἐπὶ τούτου γυμνάζου, ἐνταῦθα ὑπαντάτωσαν οἱ λόγοι πάντες, τὰ ἀσκήματα, τὰ ἀναγνώσματα· & 1. 29. Αἰσχρὸν δέ ἐστι θεωρεῖν ταῦτα ὡς οἱ δραπέται, ἀλλ' ἀπερισπάστως καθῆσθαι· id est, Apostoli verbis, ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι. Lucretius de longioris vitæ cupidine,

—*Versamur ibidem, atque insumus usque.*

Horatius,

—*Omnis in hoc sum:*

& Ovidius,

—*Pœnaque in imagine tota est.*

Sic, ἐν σαρκὶ εἶναι, Paulus noster Rom. 8. 9. dixit: &, εἶναι ἐν ἐπιθυμίᾳ, com. 20. Susannæ Scriptor: *in concupiscentiis feminarum esse*, Daniel. 11. 37. Vulgatus Interpres: *in voluptatibus esse*, Seneca cap. 11. De beata vita: *esse in ærumnis*, Idem cap. 3. Consolat. ad Marciam: &, *esse in vitiis*, 59. Epistolâ. Sic, *esse in gaudiis*, Eunuc. 5. 8. Terentius: &, *esse in fuga*, Cicero 7. 23. ad Atticum, i. e. *nihil nisi fugam spectare*, ut ibidem 8. 7. loquitur. Ælianus Var. 4. 8. Ἐν τούτοις ὢν, & 9. 4. de Polycrate, Ἐν Μούσαις ὢν.

Ibid. ἵνα ἡ προκοπή σου φανερὰ ᾖ] *Ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat*, Cic. in De amicit. In Glossis, Προκοπὴ, *processus*, &c. Et bene, non ἡ τελειότης, sed ἡ προκοπή σου. D. Augustinus in Psal. 65. *Perfectio justitiæ non erit nisi in illa vita, ad profectum tamen boni mores ab ipso* (Deo) *inspirantur*. Ergò Matth. 5.48. illud ἔσεσθε τέλειοι secundùm imbecillitatis humanæ viriculas intelligendum. Perstat autem in allusione jam cœpta Apostolus. Προκόπτειν enim & προκοπὴ (quarum illam, non istam vocem tamen magistelli probant) de discipulis dicuntur. Simplicius in cap. 69 Epicteti, Κἂν δεικνύναι χρῇ ποτε τὴν ἑαυτοῦ προκοπὴν τῷ διδασκάλῳ ἐπιζητοῦντι (malim ἐκζητοῦντι) τὰ ἔργα δεικνύναι ἀπὸ τῶν παρεδέντων λόγων, καὶ τὴν ἕξιν θρεψάντων ἐνδιδόσθαι, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς λόγους: quæ non solùm ob vocem προκοπὴν adduxi, sed quia & sensum ferè eundem habent quem videmus in his Apostoli verbis.

Ibid. ἐν πᾶσι] Quidam *inter omnes* vertunt; alii (quod eodem

eodem cadit) *apud omnes.* Potest tamen & neutraliter accipi, pro *in omnibus rebus:* sic, ἐν πᾶσι, suprà heic 3. 11. Tit.2.9,10. Coloss.1.18. 2 Tim.2.7.& 4.5. Heb.13.18. 1 Pet.4.11. Sirachidis 41.2. & apud Plutarchum in Themistoclis vita. In Latino Polycarpi Epistolæ ad Philippenses dictæ, *Ut fructus vester manifestus sit in omnibus.* Sic & ἐν παντὶ, 1 Cor.1.5. 2 Cor.7.5. & 9.11. Eph.5. 24.& 1 Thes. 5. 18.

Com. 16. ἔπεχε σεαυτῷ]

—— Sit tibi cura tui.
Nec dubito quin sit: sed me timor ipse malorum
Fortè supervacuos cogit habere metus.

Tobias filium monens 4.14. Πρόσεχε σεαυτῷ ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σε· nec aliud hîc ἐπέχειν, quàm προσέχειν. Hesychius, Ἔπεχε, &c. πρόσεχε, &c. ita Luc.14.7. Act.3.5.& alibi. Cicero Offic.1. *Appetitus omnes contrahendi sedandiq; sunt, excitandáq; est animadversio, & diligentia, nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè negligentérve agamus.* De fructu vigilantiam & attentionem animi insequente, confer quæ 4.11. Arrianus in Epictetum.

Ibid. ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ σε] Τῇ διδασκαλίᾳ, nempe τῷ ποιμνίῳ σε. Ità idem ferè hoc loco præcipit, quod in illis Act.20.28. προσέχετε ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ. Euthymius ad Luc.2. *Timeamus qui præceptores sumus, quoniam in medio nostrûm est Christus, attendens quo pacto doceamus.*

Ibid. ἐπίμενε αὐτοῖς] Vulgat. *insta in illis.* Vide quæso an *insta illis* legendum. Sic Idem Act.6.4. *Orationi & ministerio verbi instantes erimus.* Expositor summi nominis, *Mane apud Ephesios:* id esset, ut Act.18.3. & Joh. 4 40. παρ' αὐτοῖς μένε· & 1 Cor.16.7. ἐπιμένω πρὸς αὐτές. Quem sensum etiam fulcire poterat ex his 1. 25. ad Philippenses, Πεποιθὼς οἶδα ὅτι μενῶ, καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν. Item ex isto Senecæ loco, *Remedia non prosunt nisi immorentur: quis medicus ægros in transitu curat?* Haud dubium mihi est ἐπίμενε heic esse, quod 2 Tim. 4.2. ἐπίστηθι· quod apud Hesychium (qui vocem hanc, citato superiùs loco, & alteram illam interpretari voluit,) ἐπίκεισο. Vulgatus itaque qui *insta illis* (id est, tibi ipsi, & doctrinæ tuæ,) Apostolum rectè intellexit. Tale & ejusdem Pauli illud, μένε ἐν οἷς ἔμαθες, 2 Tim.3.14. Nec dissimile τὸ ἐν τῷ ἀναγινώσκειν ἐπίμονον, quod legimus lib. 1 M. Antonini.

Ibid. τοῦτο γὰρ ποιῶν, &c.] Præcepto antecedenti Timotheus quò studiosiùs obtemperet, monstrat Apostolus quàm magnam mercedem, quámque uberem & pretiosum fructum indè consecuturus esset. Seneca 94 Epistolâ, *Admonitio illa efficacior est, & altiùs penetrat, quæ adjuvat ratione quod præcipit: quæ adjicit quare quidq; faciendum sit, & quod facientem obedientémq; exspectet.*

Ibid. σεαυτὸν σώσεις] Theophylactus ad 2 Tim.2. *Qui docet, non inutiliter laborat; verùm præ aliis ipse fruitur sudoribus suis, Deo abundè mercedem ei reddente.*

Ibid. σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σε] Profectum & emendationem aliorum tuum lucrum facies. Cassianus Collat.22.1. *Duplices congregat fructus rerum spiritualium dispensator,* &c. *non minus semetipsum ad desiderium perfectionis accendens, dum instruit auditorem.* Sedulius ad Rom.11. *Quod cùm fit à Paulo* (in fide nempe parvulos confirmare) *& ipse consolationem capit, opus suum firmum & stabile videns; & ipsi consolantur, quia Apostolicæ gratiæ sunt participes.* In Apostolicarum Constitut. libro, Ὁμολογήσαντες τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐ μόνον ἑαυτὲς σώζομεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεοφωτίστους βεβαιοῦμεν. In Latino Polycarpi jam superiùs laudatæ, *Sicut passibilia membra, & errantia, eos revocate,* &c. *hoc enim agentes vos ipsos ædificatis.* In Græco Proverb. 9. 12. Ἐὰν σοφὸς γένῃ σεαυτῷ, σοφὸς ἔσῃ καὶ τοῖς πλησίον. Varro in de Re Rustica lib.3.cap.5. *Opinor non solùm quod dicitur, Malum consilium consultori esse pessimum, sed etiam bonum consilium ei qui consulit, & qui consulitur, bonum habendum.* Aristoteles Nicomach.9 9. de viro bono, Αὐτός ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων, καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελήσει. Xenophon Παιδ. 8. Ἑαυτῷ κήδεται ὁ προνοῶν ἀδελφῷ. Idem Memorabil. δ'. de Socrate, Ταῦτα λέγων τε ἅμα καὶ αὐτὸς ποιῶν, (quod ferè Apostolo, ἑαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ ἐπέχειν,) εὐσεβεστέρους τε καὶ σωφρονεστέρους τοὺς συνόντας παρεσκεύαζεν. Seneca Epist.36. ad Lucilium, de quodam amico ejus, *Facies rem utilissimam tibi si illum quàm optimum feceris.* Idem 83. Epist. *Nemo non, dum alteri prodest, sibi profuit:* & in De vita beata, cap.30. *Si quis benè de se meretur, hoc ipse aliis prodest, quòd illis profuturum parat.* Iterum 109 epist. *Prodesse est, animum secundùm naturam movere, virtute suâ, aut ejus qui movebitur. Hoc non sine ipsius quoque qui proderit bono fiet: necesse est enim alienam virtutem exercendo, exerceat & suam.* Idem 102 epist. *Omnis virtutis actio bonum est,* &c. *Bene judicasse, judicantis bonum est, & ejus secundùm quem judicatum est.* Et demum in De animi tranquill. cap.3. *Cùm utilem se efficere civibus mortalibúsque propositum habeat, simul & exercetur, & proficit, qui se in mediis officiis posuit.* Non his dissimili formâ D. Basilius Homil. in Martyrem Julittam, Ὁ ὑπὲρ τῆς τοῦ πλησίον ἁμαρτίας ἀποστάξας δάκρυον, ἑαυτὸν ἰάσατο δι' ὧν τὸν ἀδελφὸν ἀπωδύρατο. D. Chrysostomus ad 4 Ephes. Ὁ ἁμαρτήματα χαρισάμενος, τὴν τε ψυχὴν ὠφέλησε τὴν ἑαυτοῦ, καὶ τὴν ἐκείνου τοῦ γνώμης τυχόντος· ἐ γὰρ ἑαυτὸν μόνον τούτῳ τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ κἀκεῖνον ἐπιεικέστερον ἐποίησεν.

Ibid. σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σε] Didymus ad initium Odyss. α'. de Ulysse, Τὸ ἐφ' ἑαυτῷ ὑπὲρ πάντων καὶ σώζων ἑαυτὸν, καὶ τοὺς ἑταίρους. In Terentii Heautontimoroumeno,

—— Conservâsti te atque illam.

E converso de sacerdote indigno D. Chrysostomus, Ἑξὸν αὐτῷ σώζεσθαι, καὶ ἑαυτὸν καὶ ἑτέρους προσαπόλλυσι. Dion Prusæensis in περὶ Νόμου, de ἀνόμοις loquens, Πρῶτον μὲν αὐτὲς ἀπόλλυσιν, ἔπειτα καὶ τοὺς ἄλλους. Epiphanius Hæres. 41. de Cerdone Hæretico, Λυμεὼν τις πέφηνεν ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς αὐτῷ πειθομένοις. De simili Asceticorum Auctor, Ἑαυτὸν τε καταχρημνίζων, καὶ τοὺς ἑπομένους συναπεργόμενος.

Κεφ. ϛ'.

1. Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς·

2. Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

3. Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

4. Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5. Ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν,

Vulgata Versio.

1. Seniorem nè increpaveris, sed obsecra ut patrem: juvenes, ut fratres:

2. Anus, ut matres: juvenculas, ut sorores, in omni castitate.

3. Viduas honora quæ verè viduæ sunt.

4. Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primùm domum suam regere, & mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo.

5. Quæ autem verè vidua est & desolata,

Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

6. Ἡ δὲ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκε.

7. Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

8. Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

9. Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·

10. Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

11. Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν·

12. Ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

13. Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

14. Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

15. Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ σατανᾶ.

16. Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

17. Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

18. Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις· καὶ, Ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

19. Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

20. Τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

21. Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.

22. Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις· Σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.

23. Μηκέτι ὑδροπότει· ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ, διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

24. Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.

25. Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die.

6. Nam quæ in delitiis est, vivens mortua est.

7. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.

8. Siquis autem suorum, & maximè domesticorum curam non habet, fidem negavit, & est infideli deterior.

9. Vidua eligatur non minùs sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor,

10. In operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est.

11. Adolescentiores autē viduas devita: cùm enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt,

12. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.

13. Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.

14. Volo ergò juniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse; nullam occasionem dare adversario maledicti gratiâ.

15. Jam enim quædam conversæ sunt retrò satanam.

16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, & non gravetur ecclesia; ut iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.

17. Qui bene præsunt Presbyteri, duplici honore digni habeantur; maximè qui laborant in verbo & doctrina.

18. Dicit enim Scriptura, Non infrænabis os bovi trituranti: &, Dignus est operarius mercede suâ.

19. Adversùs Presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.

20. Peccantes coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant.

21. Testor coram Deo & Christo Jesu & electis angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in aliam partem declinando.

22. Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi.

23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.

24. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium; quosdam autem subsequuntur.

25. Similiter & facta bona manifesta sunt; & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Ad Cap. V.

Com. 1. Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς] Vox πρεσβυτέρου ambigua est. D. Halicarnass. 2. Πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ἀρίστους καὶ τοὺς [illegible]οντας εἰώθασιν οἱ παλαιοὶ λέγειν. Iis accedo autem qui eam hoc loco non ad dignitatem & ordinem, sed ad ætatem referunt: quo sensu πρεσβυτέροις ἐπιτιμᾶν (quod hîc ἐπιπλήττειν) Plutarchus in Alexandro dixit. Ità & πρεσβυτέρους Act. 20. 17. *majores natu Ecclesiæ*, Vulgatus vertit. Μὴ ἐπιπλήξῃς, est, mone cum ea quæ decet reverentia, nè increpa, nè objurga eum. Philo, ubi de Essæorum institutis, Αἰδὼς ἐστι πρεσβυτέρου, καὶ τιμή. Petronius, *Negavit rectè* (me) *facere quòd seniori conviciarer.* Platonis est apud Diogenē Laertium, Ἂν πρὸς πρεσβυτέρους ἁμαρτάνοντας διαλέγηται, ἁρμόττοντας δεῖ λόγους ὡς πρεσβυτέροις διαλέγεσθαι· quibus nihil ad Apostoli præceptum potest propiùs accedere. Ibid.

70

Ibid. ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα] In Parænetico Phocylidis dicto, Πρέσβυν ὁμήλικα πατρὸς, Πατρὸς ἴσαις τιμαῖσι γέραιρε. Plato de Legibus 9. Πᾶς αἰδείσθω τὸ ἑαυτοῦ πρεσβύτερον, &c. τὸν δὲ προέχοντα εἴκοσιν ἡλικίας ἔτεσιν ἄρρενα ἢ θήλειαν, νομίζων ὡς πατέρα ἢ μητέρα διδασκέσθω. Plutarchus de Solone, Τοὺς νέους (Spartanos nempe) οὐ μόνον τοὺς ἰδίους αἰδεῖσθαι πατέρας, &c. (ἐδίδαξεν,) ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς πρεσβυτέρους ἐντρέπεσθαι· ubi ante aut post τὸ ἐντρέπεσθαι, ex antecedente membro, saltem ex sensu rei, ὡς πατέρας supplendum. Pythagoras apud Iamblichum, Καὶ μελετᾶν ἐν μὲν τῇ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους εὐκοσμίᾳ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας εὔνοιαν. Hinc πρὸς τοὺς γονέας καὶ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους σωφροσύνην, Demosthenes contra Aristogeit. conjunxit. Plutarchus de Apollonii filio, Αἰδήμων τοὺς πρεσβυτέρους, &c. ὡς πατέρας. Cicero Famil. 5. 8. de P. Crasso juvene, *Me sicut alterum parentem observat.* Spartianus in Didio Juliano, *Unumquemque, ut erat ætas, vel patrem* (bene Heraldus *fratrem) vel filium, vel parentem, affatus blandissimè est.* Festus Pompeius, *Attam pro reverentia seni cuilibet dicimus, quasi eum avi nomine appellemus.*

Ibid. νεωτέρους ὡς ἀδελφοὺς] *Juniores tanquam fratres.* Aptè autem & hoc præcipit, quia juvenis Timotheus. Libanius, Τῶν μὲν ἡλικιωτῶν νομίζει σαυτὸν ἀδελφὸν εἶναι, &c. Athenagoras de Christianis loquens, in Legatione, Καθ' ἡλικίαν, τοὺς μὲν υἱοὺς καὶ θυγατέρας νοοῦμεν, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς ἔχομεν καὶ ἀδελφάς. Adde suprà ex Spartiano adducta. Iamblichus jam citato loco, Ἐν δὲ τῇ πρὸς τοὺς ἄλλους φιλανθρωπίᾳ (μελετᾶν) τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς κοινωνίαν.

Com. 2. Πρεσβυτέρας ὡς μητέρας] Hesychius, Μήτηρ, ἡ πρεσβυτάτη πᾶσα. Sedulius ad Rom. 16. illud, MATREM EJUS ET MEAM: *Meam ætate, non partu.* Athenagoras ubi suprà, Καὶ τοῖς προβεβηκόσι τὴν τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων τιμὴν ἀπονέμομεν.

Ibid. ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ] Ut 1 Tim. 2. 2. ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ· ibid. com. 11. ἐν πάσῃ ὑποταγῇ. 1 Tim. 3. 6. ἐν πάσῃ σεμνότητι· & 2 Tim. 4. 2. ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ. In Glossario, Ἁγνεία, *castitas, castimonium.*

Com. 3. Χήρας τίμα, τὰς ὄντως χήρας] Honorem viduis exhibe, non omnibus tamen, at verè viduis. Ità magistratibus obediendum ait Simplicius in cap. 37 Epict. at iis qui verè, id est, bene, magistratum gerunt. *Verè viduæ* heic sunt, non nomine tantùm viduæ, sed & congruâ sanctitate conspicuæ. Salvianus in Epistolis, *Matrem Agrippinæ viduam reliquit, probam, honestam, & de qua audacter dicere valeam, verè viduam.* Sic apud Hieroclem in Pythag. carm. ὁ ὄντως πατήρ· apud Philostratum in vita Apollonii, οἱ ὄντως φιλόσοφοι· apud Diphilum, ὁ ὀρθῶς (id est, ὄντως) συγγενής· & Joannem, ἀληθῶς (id est, ὄντως) Ἰσραηλίτης. Hesychius, Τὸ ὄντως, τὸ ἀληθῶς.

Com. 4. ἢ ἔκγονα] Idem Hesychius, Ἔκγονα, τέκνα τέκνων.

Ibid. μανθανέτωσαν τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν] Idem loquendi genus Tit. 3. 14. Τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, ut suprà 3. 6. τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενος. Simplicius ad cap. 39. Epicteti, Ἄνθρωποι παρὰ γονέων εὐθὺς ἐκ παίδων (μανθάνοντες) θεοσεβεῖν. Glossæ Mss. ad hunc locum Pauli in Medic. Bibliotheca, Εὐσεβεῖν, καλῶς διαιτᾶσθαι. Μανθανέτωσαν, pro μανθανέτω, transit enim (ut & 1 Cor. 7. 36.) à singulari ad numerum pluralem: sic Terent. Prologo Eunuchi,

> *Si quisquam est qui placere se studeat bonis,* &c.
> *In his Poeta nomen profitetur suum.*

Ad quem locum Donatus inspiciendus. Ecclesiastæ 7. 29. Ἐποίησε (Deus) τὸν ἄνθρωπον εὐθῆ, καὶ αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλούς. Hesiodus ipse, & (ut Ecclesiastes) de homine loquens,

> Ἀλλ' ὅταν ἡβήσειε, καὶ εἰς ἥβης μέτρον ἵκοιτο,
> Παιδίον ζώουσιν ἐπὶ χθόνα, ἀλγέ' ἔχοντες.

Ad quem locum Moschopulus, Ἀπὸ τοῦ μερικοῦ ἀποτείνει εἰς τὸ καθόλου, τοῦτο δὲ συνήθες καὶ παρὰ τοῖς κοινοῖς. E converso in Herc. fur. Euripides,

> Ὅσοι δὲ τέξοις χεῖρ' ἔχουσιν εὔστοχον,
> Ἓν μὲν τὸ λῷστον μυρίους οἰστοὺς ἀφεὶς
> Ἄλλοις, τὸ σῶμα ῥύεται μὴ κατθανεῖν.

Ubi à plurali ad singularem transitio. Sic Galat. 6. 1. & 4. 7.

Ibid. καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις] Hesychius, Ἀμοιβαί, χάριτες, &c. ἀνταποδόσεις. Vult dicere Apostolus,

> Αὐτὴ τραφεῖσα τῶν φυτευσάντων ὕπο,
> Μνησθήτω κ' αὐτὸν ἔρανον τίνουσι νέμειν.

De viduis enim, non liberis viduarum, cum nonnullis, Apostolum intelligendum putem: ut eas (inquit) in puritate fidei & pietate vitæ illorum parentes aluere, ità ipsæ, quasi eodem vinculo obligatæ, suos liberos educent. Confer quæ infrà hîc com. 8. D. Augustinus Confess. 9. 9. de matre Monica, *Mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam piè tractaverat.* Ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι, ut Paulus, ità & Plutarchus in vita Marii dixit, & Julianus in Misopogone: & sanè utriusque vocis proprietas in hoc & hujusmodi argumentis haud indigna observatu. Iphigenia ad patrem Agamemnonem apud Euripidem,

> —— Ἐγὼ σε πρέσβυν ἆρ' εἰσδέξομαι
> Ἐμῶν φίλαισιν ὑποδοχαῖς δωμάτων,
> Πόνων τιθηνοὺς ἀποδιδοῦσά σοι τροφάς.

Simplicius in cap. 37 Epicteti, Χρὴ ἐπιμελεῖσθαι παντοίως αὐτοῦ (πατρὸς) &c. καὶ ὡς δανεισαμένους παρὰ τῶν γονέων τὴν ἐπιμέλειαν, ἀποδιδόναι μετὰ τόκων αὐτοῖς εὐγνωμόνως προσήκει. Sic apud Hesiodum θρεπτήρια ἀποδιδόναι. Josephus Antiquit. 20. 5. de Nerone, Τὴν ἀρχὴν παραλαβὼν, &c. οὐκ εἰς μακρὰν τὴν μητέρα τὴν ἑαυτοῦ φονεύει, ταύτην ἀμοιβὴν ἀποτίσας αὐτῇ, &c. Philo lib. Quòd deter. insid. potiori, Αἱ ῥίζαι τὸ ἐφαρμοσθέντα φέρουσι καὶ κωλύουσιν ἀφαυαίνεσθαι κλάδον, ὁ δὲ εὐκαρπίας ἀμοιβὴν τροφεῖα ταύτας ἀντιχαρίζεται. Hæc non ad Pauli sententiam, sed ad voces adaptamus.

Com. 5. χήρα, καὶ μεμονωμένη] Pollux 3. 3. Ἡ δὲ μονωθεῖσα ἀπ' ἀνδρὸς, χήρα. Ilid. β'. —— Χήρας τε γυναῖκας. Scholiastes, Ἔρημοι, καὶ ἀνδρῶν μονωθεῖσαι. Glossæ, Μεμονωμένος, *solitarius, destitutus.* Vulgatus bene, *desolata:* ità Baruch. 4. 12. idem, *viduam, & desolatam:* ubi in Græco, καταλειφθεῖσαν· quod heic μεμονωμένη· & Thren. Jerem. 1. 1. post ea, *Quomodo sedet sola civitas?* &c. additur, *facta est quasi vidua,* &c. Sic, viduam Pudentillam Apuleius Apolog. *mulierem desolatam* vocavit, & lib. Metamorph. 10. *viduatam desolatámque* junxit. Nec malè interim Recentior, *sola relicta.* Apuleius de eadem Pudentilla, *Tandem,* &c. *se quoque paterentur solitudini suæ,* &c. *subvenire.* Apud Eundem Milef. 3. illa, *Nostra viduitati ac solitudini.* Quintilianus Declam. 338. de viduitatis statu, *Huic etiam proprium illud accedit, quod in solitudinem versa sunt quæ fuerant præsidio.* Terentius Andriâ, *Hæc sola 'st mulier:* ubi Donatus, *Sine auxilio, sine defensoribus.* His adde Taciti locum infrà ad com. 14. adducendum.

Ibid. ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν] Sic 1 Petr. 3. 1. suprà heic 4. 10. & infrà 6. 17.

Ibid. προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ προσευχαῖς] Vide ad Act. 1. 14. dicta.

Ibid. νυκτὸς καὶ ἡμέρας] Assiduè. Vide ad Act. 20. 31. notata. Seneca 61 Epist. *In hoc unum eunt dies ac noctes, hoc opus meum est, hæc cogitatio.* Cicero Tuscul. 2. *Quæ meditare quæso dies & noctes.* Idem 1 de Oratore, *In hoc uno opere,* &c. *noctes & dies urgeantur.*

Com. 6. Ἡ δὲ σπαταλῶσα ζῶσα τέθνηκε] Similliméque Martialis,

> *Qui non cœnat & ungitur, Fabulle,*
> *Is verò mihi mortuus videtur.*

Aristophanes Nubibus, Ὦ γύναι, λίαν σπαθᾷς· i. e. secundùm Grammaticos, σπαταλᾷς. Σπαταλῶσα vertit Recentior, *quæ in luxu est;* at cur rejecit Vulgati illud, *quæ in deliciis est?* Plautus Pseud.

> *Vos quæ in munditiis, molliciis, deliciisque ætatulam agitis.*

Sic, *in deliciis conversari* Interpres Hermæ 1. 12. & 3. 6. Gellius 19. 1. Is *multis deliciis corporis & animi diffluebat.* Glossarium, Σπαταλῶ, *delicias ago.* Aliud Glossarium, *Delicatus,* σπάταλος. *Deliciæ,* σπατάλαι. Seneca De brevitate vitæ cap. 12. *Audio quendam ex his delicatis, si modò deliciæ vocandæ sunt, vitam & consuetudinem humanam dediscere,* &c. id est, ut hîc Paulus, ζῶν θνήσκειν. Idem eodem capite *deliciis interire* dixit. Glos-

sæ MS. ad hunc Apostoli locum, in Florent. bibliotheca, Σπαταλῶσα, τρυφῶσα. Hesychius, Κατασπαταλᾷ, κλαματαλᾷ. Idem, Κατασπαταλᾷ, τρυφᾷ. Ζῶσα τέθνηκε, (ὀξύμωρον, quale Rom. 12. 1. θυσία ζῶσα,) est, μὴ ζώντων τέθνηκυῖα ἀπατᾶται, ut Antiphanes locutus: vel (ut Apocal. 3. 1.) ὄνομα ἔχει ὅτι ζῇ, καὶ νεκρὸς εἶ· mortua inter vivos vivit, ut apud Comicum Cæcilium Gell. 2. 23. è vivorum numero antequam mortua sit, exiit, ut apud Senecam de Tranquill. c. 3. est sibi supervivens & posthuma, ut 1 Apuleii. Lucretius,

Mortua cui vita est prope jam vivo atque videnti.

Sic, ζῶντας ἑαυτοὺς λύχνοις τέγξειν, καὶ ἀφροδισίοις τήκειν, Diogenes in Stobæi Collectaneis: & apud Crobylum de ebrioso,

Ἀποστερῶντα ζῶνθ' ἑαυτὸν τοῦ φρονεῖν.

Ζῶν ἐτεθνήκει, dixit & Libanius in Apolog. patris. Est (inquit Paulus) mortua quæ in deliciis agit, ut cujus melior pars anima jam vivâ eâ funerata sit: sic ἀθλίων γυναικῶν νεκρὸς βίος Orat. 6. apud Julianum Imperatorem. Ignatius ad Romanos, Ζωὴ ἀνδ. Χειστοῦ θάνατος ἐστιν· ità Rom. 8. 13. τὸ κατὰ σάρκα ζῆν, est ἀποθνήσκειν· & ibidem 7. 9. Ἡ ἁμαρτία ἔζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. P. Chrysologus Serm. 19. *Discedente Deo, confestim venit in animam peccatorum fœtor, corruptio criminum*, &c. *& fit in corporis sepulcro vivo funus anima jam sepulta.* Idem Serm. 41. de lege membrorum, *Facit ut homo sit sua mors*, (legerim *viva mors*) *vita vitiorum.* D. Augustinus in Psal. 63. de Judæis, *Vivente in se iniquitate mortui sunt.* Chrysostomus Homil. 16 in Acta, ait, eos qui clamant, rident, saltant, &c. omnino nil à mortuis differre: & Sirachides 22. 11. τοῦ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωή· id est, mortuo deflenda magis. Philo in de Profugis libro, Ἐδίδαξέ με (ἡ σκέψις) ὅτι καὶ ζῶντες ἔνιοι τεθνήκασιν. Ejusdem est, τὸν κακίας βίον ζῆν, τῷ ἀρετῆς θνήσκειν· & istud, Οἱ ἄθλιοι τὰς ψυχὰς τεθνᾶσι. Etiam ἐν τῇ τῶν Βαρβάρων φιλοσοφίᾳ, ait Clemens νεκροὺς καλοῦσι τοὺς, &c. καθυποτάξαντας τὸ νοῦν τοῖς ψυχικοῖς πάθεσι· Vide ad Luc. 15. 24. annotata. Seneca Epist. 77. de luxuriosa vita, *Ista vita non mors est?* Idem 71 Epist. *Vita mors est, & quidem turpis, inter fœda versantibus.* Et in De vitæ brevit. cap. 12. *Non est ergò otiosus hic, aliud nomen imponas; æger est, mortuus est.* Ibidem cap. 18. *Nec te ad segnem & inertem quietem voco: non ut somno & charis turba voluptatibus quicquid est in te indolis viva demergas: non est istud quiescere:* ubi supplendum, *sed mori.* Silius Italicus,

Quantulum enim distant à morte silentia vitæ?

Iterum Seneca Epist. 60. *Hos itaque*, &c. *animalium loco numeremus, non hominum: quosdam verò nè animalium quidem, sed mortuorum:* & statim, *mortem suam antecesserunt.* Apud Eundem Epist. 67. *Attalus philosophus securam*, &c. *vitam mare mortuum vocat.* Idem Epist. 12. de Pacuvio quodam, *Cùm vino & illis funereis epulis se sepelisset, quasi sibi parentaret, sic in cubiculum ferebatur à cœna, ut inter plausus exoletorum ad symphoniam caneretur*, βεβίωκε, βεβίωκε. Cicero 12. 2. ad Atticum, *Homini non recta sed voluptaria quærenti, nónne βεβίωται*; Plinius avunculus procemio libri 14. *Voluptas vivere cœpit? vita ipsa desiit.* Plinius Nepos lib. 5. Epist. 5. *Qui voluptatibus dediti quasi in diem vivunt, vivendi causas quotidie finiunt.* Lactantius 6. 1. *Qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte versantur.* Et paulò antè, *Addicti & servientes voluptatibus*, &c. *cùm vivere se maximè putant, ad mortem concitatissimè properant.* Eodem libro cap. 21. *Sicut vita perpetua in virtute est, ità mors in voluptate.* Plutarchus λόγ. β'. de Alexandro, Τὸν δὲ Σαρδαναπάλου βίον ἄν τις ἢ τάφον (οὐδὲν γὰρ οἶμαι διαφέρειν) διασκάψας, &c. Dio Chrysostomus (in De regno & tyrannide) de Eodem, Βασιλείας οὐδὲν ἦν αὐτῷ προσῆκον, οὐ μᾶλλον ἢ τῶν σηπομένων τινὶ νεκρῶν. Theophylactus ad Luc. 16. ea, ἀπέθανε δὲ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη· Τῷ ὄντι γὰρ καὶ ζῶντος κατορωρυγμένη αὐτῷ ἦν ἡ ψυχή, ὡς τάφον περιφέρουσα τὸ σάρκα. Aristides in τῷ Παραφθ. Κατὰ σε ἀνὴρ τις Σιμωνίδειος ἀμείβεται, ὦ ἄνθρωπε, παῖσαι ζῶν ἔτι μᾶλλον τῶν ὑπὸ γῆς ἐκείνων. Philostratus 1. 6. de adolescente quodam, Ἐν τούτοις ἔζη, μᾶλλον δὲ ἀπέθνησκεν. Juvenalis Sat. 8.

Dignus morte perit, cœnet licèt ostrea centum.

Scholiastes, *Sic habendus qui morte dignus est, quasi jam perierit, licèt quotidie copiosè vivat.*

Ibid. ζῶσα τέθνηκεν]

——Illam

Tartareas vivam constat inire vias.

——Quid enim status hic à funere differt?

Instar ego hanc vitam mortis habere puto.

Apud Senecam Controvers. 9. 3. Argentarius rhetor, *Quid putatis esse Cestium nisi Cestii cinerem?* Addit Seneca, *Solebat etiam jurare per Manes præceptoris sui Cestii, cùm Cestius viveret.*

Com. 8. Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων, καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων, οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων] Lactantius 6. 12. *Qui bonum facit consanguineo*, &c. *aut nullam, aut certè non magnam laudem meretur, quia facere debet: sitque impius ac detestabilis nisi fecerit id quod ab eo & Natura ipsa & necessitudo exigit.* D. Ambrosius Offic. 1. 32. *Benevolentia à domesticis primùm profecta, id est, à filiis, parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum:* & cap. 30. *Est etiam illa probanda liberalitas, ut proximos seminis tui non despicias*, &c. *melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumptum deposcere.* D. Augustinus in de Doctrina Christiana lib. 1. *Cùm omnibus prodesse non possis, his potissimùm consulendum est, qui pro locorum & temporum & quarumlibet rerum opportunitatibus constrictiùs tibi quasi quadam sorte conjunguntur.* Post τις autem in contextu nostro subaudi χήρα· nec enim cum eximio Expositore quodam hæc refero ad utrumque sexum: vide suprà com. 4. cujus argumentum paulò interruptum hoc loco resumit. Sic infrà com. 15. de viduis, τινές. Sub ἰδίων, sive *suorum*, verbo etiam servos hîc comprehendi putem. Philo in RESIPUIT NOE, Παντὶ τῷ διαπρόζοντι οἰκίας ἡ ταύτης κατὰ τὸ ἀναγκαῖον ἀνῆφθαι φροντίς· id est, πρόνοια. Οἰκεῖοι Græcis sunt *consanguinei*, vel, οἱ κατὰ γένος προσήκοντες· vide Pollucem 3. 1. Petronius *proximas necessitudines* vocavit. Glossæ, *Necessarius*, οἰκεῖος, ἀναγκαῖος. Apuleius 11. *Familiares ac vernulæ, quíque mihi proximo nexu sanguinis cohærebant:* ubi & οἱ ἴδιοι, & οἱ οἰκεῖοι designati. Juvenalis,

Exstinctus pariter tota cum prole domóque.

Scholiastes, *Cum omnibus suis, vel* (id est, *&*) *propinquis, eradicatus est:* dicas Græcè, σὺν πᾶσι τοῖς ἰδίοις καὶ οἰκείοις. Hesychius, Suidas, Auctor de Græcis vocibus pro accentûs ratione sensum variantibus, & Ammonius in Ἀγχιστεῖς, οἰκείων vocem etiam ad affines extendunt: quod ut non impugno, ità hoc loco interpretandum puto de uxoribus & liberis, aut in liberorum locum succedentibus, qui ex omnibus propinquitatis nexu conjunctis nobis sunt vel maximè οἰκεῖοι. Οὐ προνοεῖ, *non prospicit* Latinè dicas. In vetere Glossario, Προνοῶ, &c. *provideo, prospicio.* Sic, *alicui prospicuè consulere*, in 1 Apuleii: &, *prospicuè curare alicui*, apud Eundem 11. Vulgatus, *non habet curam.* Ità Hesychius, (qui & fortè hanc sacri Contextûs vocem interpretari voluit,) Προνοεῖ, ἐπιμελεῖται. Hinc & apud Græcos Juris Interpretes, infantes ἀπρονόητοι, de quibus vide Cujacium ad Novell. 153. de Expositis. Τὴν πίστιν ἤρνηται, factis nempe eam fidem destruens quam verbis adserit. Καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων, quia Ethnici (id est ἄπιστοι) suas primùm domos tutantur, suásque necessitudines fovendas omnibus modis censent. Apuleius de Philosophia, *Necessitudinis & liberorum amor Natura congruus est.* Galgacus apud Tacitum, *Liberos cuique ac propinquos suos Natura charissimos esse voluit.* Faustina in Epistola ad Marcum apud Vulcatium Gallicanum, *Non enim pius Imperator, qui non cogitat uxorem & filios.* Cicero 2 de Oratore, *Neque boni est, neque liberalis parentis, quem procreavit & eduxerit, eum non vestire & ornare.*

Idem in Epist. ad Capitonem, *Suos quisque debet tueri:* & in lib. de Amicitia, *Fructus*, &c. *omnis præstantiæ tum maximè capitur cùm in proximum quemque confertur.* Plutarchus de Marco Catone, Οὐχ, ὡς τὔλαιον οἱ ἰατροί φασι τῷ σώματι εἶναι τοῖς μὲν ἐκτὸς ὠφελιμώτατον, τοῖς δ᾽ ἐντὸς βλαβερώτατον, οὕτως ὁ δίκαιος ἑτέροις μὲν ἐστι χρήσιμος, αὐτῷ δὲ καὶ τῶν ἰδίων ἀκηδής. ἀλλ᾽ ἔοικε ταύτῃ πεπηρῶσθαι τοῦ Ἀριστείδου τὸ πολιτικὸν, εἴπερ, ὡς οἱ πλεῖστοι λέγουσιν, οὐδὲ προῖκα ταῖς θυγατρίοις, οὐδὲ ταφὴν αὐτοῦ καταλιπεῖν προὐνόησεν. Homerus de Ulysse,

Κήδετο δ᾽ οἰκήων ὡς ἤλπετο. ——

Ubi κήδετο est, προὐνόησεν. Iterum Cicero, *Principes* (in officiis accipiendis) *sunt patria & parentes*, &c. *proximi liberi, totáque domus quæ spectat in nos solos: neque aliud ullum potest habere perfugium.* Terentius 1. 1. Andr. de muliere illa,

——*Inopiâ, & cognatorum negligentiâ*
Coacta.——

Ubi Ecgraphius, *Quorum debuerat ope atque auxilio fulciri.* Hinc & apud Poetam præcipuum, inter eos quos apud Inferos pœnæ exspectant, numerantur

——*Qui divitiis soli incubuere repertis,*
Nec partem posuere suis.——

Ubi Servius (Commentatorum utilissimus) *Suis, id est, cognatis & affinibus; hæc enim fuerat apud Majores donandi ratio, non passim profusa.* Idem in Æneæ ad Magum ea lib. 10.

Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Natis parce tuis.——

Qui in Virgilium declamationes scripsit, sic de hoc loco ait ex persona Æneæ, Improbus es qui aut Regi dones, aut filios exheredes. Cicero ex persona agricolæ rationem cur secuturis ætatibus serat edentis, *Me* (Dii) *non accipere tantummodo à Majoribus voluerunt, sed etiam posteris tradere:* ubi *posteros* par est præcipuè οἰκείους intelligamus.

Ibid. τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων] Ità Hierocles ad Carmen aureum de non veris sermonibus, Τὴν εὐσέβειαν τῶν λόγων ἠρνήσαντο (evacuant, irritam reddunt) καὶ εἰσὶν ἠλογημένης ψυχῆς φωναί.

Com. 9. Χήρα καταλεγέσθω, &c.] Suidas, hæc Apostoli respiciens, Καταλεγέσθω, καταταττέσθω.

Ibid. μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα] Plutarchus de Lycurgo, Ἀντὶ τοῦ τελευτῶντος (βουλευτοῦ) ἔταξε καθιστάναι τὸν ἄριστον ἀρετῇ κριθέντα τῶν ὑπὲρ ἑξήκοντα ἔτη γεγονότων. Vulgatus hîc, *non minùs annorum sexaginta.* Est quidem in Græco ἔλαττον, non ἐλάττων. Putem eum nihilominus scripsisse, *non minor annorum s.* Trajanus in Epistolis Plinii lib. 10. *Eos qui minores xxx annorum sunt:* in l. 8. ff. de Vacat. & excusat. muner. *Major annûm Lxx.* & lib. 5. Apuleii, *Quot jam sit annorum oblita es?*

Ibid. γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή]

Quæ timuit sese vinclo sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit.

Ibid. γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή] Ea quæ verè & ex animi sententia possit dicere,

——*Sat erit mihi cognitus unus.*
Ille meos primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, servétque sepulcro.

Glossarium Isidori dictum, *Unicuba, unius viri uxor.* D. Augustinus Confess. 9. 9. de matre Monica, *Fuerat unius viri uxor.* Sic de Ecclesia Cyprianus, *Unam domum novit, unius cubiculi castitatem sancto pudore custodiit.* Nec decebat sanè in re tam laudabili Christianas à feminis Gentium superari. Servius ad Æneid. 3. *Flaminicam non nisi unum virum habere licet.* Horatius Car. 3. 14.

Unico gaudens mulier marito
Prodeat, justis operata Divis.

Seneca Controvers. 1. 2. *Eam sacerdotem facite quæ honestè maneat quod fuit.* Catullus,

Vos unis senibus bona
Cognita bene femina,
Collocate puellam.

Terent. Phorm.

——*Ut cum uno ætatem degeret:*

ubi Donatus, *Quid enim est pudicitia nisi unius viri scientia?* Plautus Mercat.

——*Uxor contenta est, quæ bona est, uno viro.*
——*Contentam uno vixisse marito,*
Nuptarum una est è laudibus eximiis.

Com. 10. Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη] Repete hîc quæ suprà ad cap. 3. com. 7, & 10. ex Senecæ Controversiis adducta: & adde quæ ad Act. 6. 3. & 10. 22. annotata.

Ibid. εἰ ἐτεκνοτρόφησεν] Pollux 3. 3. Ἔπειτα τοῦ γάμου τεκνοποιία καὶ τεκνοτροφία Apuleius in Apologetico, *Háscine gratias*, &c. *matri rependis ob quatuordecim annorum longas alimonias?* Adde Claudianum infrà ad com. 14. adductum. Valerius Maximus, *Parentes nos alendo nepotum nutriendorum debito alligârunt.*

Ibid. εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν] Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Ἐπήρκεσεν, ἐβοήθησεν. Idem, Ἐπαρκεῖ, χορηγεῖ, βοηθεῖ. In vetere Onomastico, *Sufficio*, Ἐκποιῶ ubi malim ἐπαρκῶ scribi: ità in Glossario, ἐπαρκῶ, *sufficio.* Ἐπαρκεῖν autem cum dativo personæ (tacito rei accusativo) conjunctum, apud probos Scriptores multoties reperire est: quia nec facilè tamen exempla occurrunt in Vulgatis linguæ Græcæ Vocabulariis, non inanem me sumpturum operam putârim, si heic quædam apposuero. Aristophanes in Pluto, Plutarchus in Publicola, Anonymus apud Suidam in Ἄλλως, Philostratus in Herodis, item in Damiani vita, ἐπαρκεῖν τοῖς δεομένοις dixere. Epiphanius hæres. 18. τοῖς ἐνδεομένοις ἐπαρκεῖν. Idem in contra Gnosticos, pro eo quod Act. 20. 34. τοῖς οὖσι μετ᾽ ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται, habet ἐπήρκεσαν αἱ χεῖρες αὗται. Apud Pollucem 3. 23. habemus πολύδωρος, τοῖς δεομένοις ἐπαρκῶν· apud Suidam (in verbo Ἐπήρκεσεν) ἐπαρκεῖν φιλοσόφοις· apud Theocritum eidyll. κϛ΄. ἐπαρκεῖν τέκνοις· apud Pindarum, ἐπαρκεῖν φίλοις (ità enim, non ἐξαρκεῖν, videtur legendum, cùm & Euripides eodem modo ἐπαρκεῖν φίλοις dixerit.) Est in Excerptis Memnonis τοῖς χρῄζουσιν ἐπαρκεῖν· & in senario Græco, ἐπαρκεῖν ξένοις· apud Basilium in De vera Virginitate, ἑαυτῷ ἐπαρκεῖν· apud Eundem Homil. in famem & siccitatem, ἐπαρκεῖν χρείαις· & Homil. εἰς τοὺς πλουτοῦντας, τοῖς αἰτοῦσιν ἐπαρκεῖν, in fragmentis Diodori Siculi, τοῖς δεδεμένοις ἐπαρκεῖν· apud Plutarchum in De amici & adulat. discrim. πολλοῖς ἀρκεῖν, ubi & meliùs ἐπαρκεῖν reponas: sic enim in Ejusdem παραμυθητικῷ, τοῖς ἄλλοις ἐπαρκεῖν, & in libro De sui laude, τῇ φιλοδοξίᾳ ἐπαρκεῖν· nec aliter Marcianus Heracleota in Periegesi, Arrianus 3. 26. in Epictetum, Xenophon in Oeconomico, item 1. 2, & 5. Memorabilium, Plutarchus in Artaxerxis vita, & Dio in Augusti rebus.

Ibid. εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν] Sic Coloss. 1. 10. ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες. Ἐπακολουθεῖν heic est, occasiones benefaciendi sectari, curare nè elabantur. Ità Seneca 4. 13. de Benef. *Quare dat vir bonus? nè non det: nè occasionem benefaciendi perdat:* & ibidem 7. 4. de εὐχαρίστῳ, *Huic uni imminens & opperiens, nè qua se fugeret occasio*, &c. & Suetonius de Nerone loquens, ad pravas nondum artes deflexo, *Neque liberalitatis, neque clementiæ, neque comitatis exhibendæ ullam occasionem omisit.* Glossæ, *Sectatur*, &c. ἐπακολουθεῖ. Glossæ aliæ, Ἐπακολουθῶ, *insequor, subsequor, sector, adsector.* Glossæ Mss. (in Biblioth. Florent.) ad hunc Pauli locum, Ἐπηκολούθησεν, ἐκοινώνησεν, ὑπηρέτησεν.

Com. 11. ὅταν καταςρηνιάσωσι τοῦ Χριςοῦ] Pro, ὅταν ςρηνιάσωσι κατὰ τοῦ Χριςοῦ. Sic apud Jacobum 2. κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως· i. e. καυχᾶται κατὰ κρίσεως. Suidas, Καταςρηνιᾷν, ψυχικῇ. Glossæ jam dictæ Medic. Καταςρηνιάσωσι, καταβλακεύσωσι, καταθρυφθῶσι. Est vox tantundem valens ac ςρηνιᾷν λίαν. Non dissimili nec sensu nec figurâ Clemens Stromat. β'. ἀποσκιρτᾷν τῆς ἀληθείας dixit: *in deliciis ac luxuriis versari adversus Dei benevolentiam*, Irenæus 3. 44. &c, *aberrare à disciplina Legis, & vincula abrumpere*, 5. 23. Lactantius. Habemus etiam metaphoricè apud Hesychium, Σπαταλᾷν, τὸ διὰ πλοῦτον ὑβρίζειν. Vulgatus, *cùm luxuriatæ fuerint in Christo*: at ille fortè *in Christum* scripsit: quomodo & videtur legendum.

Ibid. γαμεῖν θέλουσι] Theano, Οὐ φορητὴ νέαις ἡ χηρεία. Apuleius de Pudentilla sua, *Non libenter in ipso ætatis suæ flore tamdiu vidua*. Tacitus Annal. 14. de vidua Agrippina, *Invidiam, & preces orditur, subveniret* (Tiberius) *solitudini suæ; habilem adhuc juventam sibi*, &c. Adde quæ infrà ad com. 14. ex Tertulliano adducenda.

Com. 12. Ἔχουσαι κρίμα ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν] Damnatæ, saltem damnandæ, ut milites desertores: in iis enim, πίστιν ἠθέτησαν, ad secularem militiam heic allusum putem. D. Augustinus de militibus loquens, Serm. 1. Fest. Pentecost. *Sacramentis obligantur, & Dominis suis fidem se servaturos profitentur. Fidem* heic apud Apostolum intellige Christo (id est, Ecclesiæ) datam, de perpetua viduitate servanda. Matrimonium Paulus non improbat, nuptias autem post votum factum de non ampliùs nubendo. Idem Augustinus in Psal. 75. *Vidua quæ jam sic pervenire voluerat, voluit nubere: hoc voluit quod licuit ei quæ nupsit; sed illi non licuit, quòd de suo loco retrò respexit.* Et paulò antè, *Nescio quæ castimonialis nubere voluit: quid voluit? quod & virgo qualibet, quod & mater ipsius: aliquid mali ergò voluit? mali planè: quare? quia jam voverat Domino Deo suo.* Contrariæ hujusmodi viduis de quibus Paulus, sunt χήρας περὶ πίστιν σωφρονούσας, in Polycarpi ad Philippenses Epistola. Τὴν πρώτην πίστιν ἀθετεῖν heic, ut Apocal. 2. 4. τὴν ἀγάπην πρώτην ἀφιέναι. Ἠθέτησαν, *irritam fecerunt*. In Glossis, Ἀθετῶ, *reprobo*. Ἀθετεῖν πίστιν autem est & in Diodori Siculi fragmentis.

Com. 13. Ἅμα δὲ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας] Ambulatrices esse: quod vitii genus vel villico Cato posse objici noluit. Sedulius ad illa 1 Thess. 5. UT QUIETI SITIS: *Quidam enim eorum inquieti per diversorum domos discurrebant.* Phædrus,

> *Est ardelionum quædam Romæ natio,*
> *Trepidè concursans, occupata in otio,*
> *Gratis anhelans, multa agendo nil agens,*
> *Sibi molesta, & aliis molestissima.*

Seneca de Tranquill. animi cap. 12. *Circumcidenda est concursatio, qualis est domos*, &c. *pererrantium. Horum si aliquem exeuntem domo interrogaveris, Quò tu? Quid cogitas? respondebit tibi, Non mehercule scio, sed aliquem videbo*, &c. *Inconsultus illis vanusque cursus est, qualis formicis per arbusta repentibus: quæ in summum cacumen, deinde in imum inanes aguntur.* Latè autem in sequiore sexu ista intemperies dominatur. Apud Plautum illa in Casina, Sc. *Obsignate*,

> *Ego huc transeo in proximum ad meam vicinam*,

ad garriendum nempe. In ejusdem Milite,

> ——*Te alloquor vitii probrique plena,*
> *Quæ circum vicinas vagas.*——

Ubi commodè ejusmodi discursatricem dixit *probri plenam*. Hieronymus ad Demetriadem, *Ut taceam de cæteris quarum importuna visitatio & se & alias infamat.* Adde Euripidis locum ad Tit. 2. 4. adductum. In Solomonis Gnomologico, 7. 11. Ἐν οἴκῳ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς, &c. ἔξω ῥέμβεται, &c. De tali Hesychius, Λαμπύςεια, ῥεμβομένη, &c. Φιλοσυνχεῖσθαι. Philo in περὶ τοῦ μίσθωμα, &c. Περιελθεῖν μύρων συνδεδεμένων ἀποτρέπουσα, τὴν ἀργὴν οἰκίαν νομίζουσα. Talis Epicharmo apud Stobæum γυνὴ φιλέξοδος, Theognidi περίδρομος. Sirachidis 9. 3. in Latino, *multivola*. De viduis autem, ut hoc loco Paulus, ità scribit Hieronymus, *Solent jugo servitutis excusso, agere se liberiùs, adire balneas, volitare per plateas:* & hinc apud Eundem ad Furiam, *viduarum libertate circumferri*: Unde & Ignatius ad Philadelphenses, Αἱ χῆραι μὴ ῥέμβαι, &c. μὴ περιτροχάδες. *Viduam vagam* habemus & in Dialogo 2 Sulpitii Severi. Contrariâ Judith vidua virtute conspicua erat: vide Judithæ 8. 6. Ἀργαὶ μανθάνουσι, pro ἀργίαν μανθάνουσι, vel, ἀργὰς εἶναι μανθάνουσι· quod non est cur quis dubitet an sit Græcè dictum. Euripides Medeâ,

> Χρὴ δ' οὔποθ' ὅςις ἀρτίφρων πέφυκ' ἀνὴρ,
> Παῖδας περισσῶς ἐκδιδάσκεσθαι σοφούς.

Id est, σοφίαν, vel σοφοὺς εἶναι. Lucianus Charonte, Τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνε, &c. ὡς εἰδῶσιν ἄνθρωποι ὄντες· pro ἀνθρώπους ἑαυτοὺς εἶναι. Plutarchus in De liber. educ. Μαθέτω γνώμης διαμαρτάνων. Philo in περὶ κοσμοπ. Τὰ γινόμενα οὐδενὶ πρότερον οἰκειοῦσθαι πέφυκεν ἡ ταύτῃ, χαίροντα μὲν ἡδονῇ, τῇ δ' ἐναντίαν ἀλγηδόνα δυσχεραίνοντα· pro χαίρειν, & δυσχεραίνειν. Sic apud Suidam in Θεοδόσιος, βασιλεὺς ἐλπίζων. Invenio & apud Latinos idem genus loquendi. Martialis,

> *Fac discat citharœdus aut choraules.*

Quod non intelligens Gulielmius, Verisimil. 3. 19. *fac hiscat* reponebat. Scholiastes vetus Juvenalis ad Sat. *Didicit à patre luxuriosus & gulosus:* id est, gulam & luxuriam vel luxuriari, & gulonem agere.

Ibid. οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι] Nil mirum garrulas fuisse quæ otiosæ erant. Ammianus Marcellinus lib. 28. *Horum domos otiosi quidam garruli frequentant.* Euripides Hippolyto,

> Μακραί τε λέσχαι καὶ σχολὴ, τερπνὸν κακόν.

Idem Iphigeniâ in Aulide, de exercitu,

> ——Ἀργὸς ὢν τῶν οἴκοθεν,
> Λέσχας πονηρὰς καὶ κακοστόμους φιλεῖ.

Philo de plebe Alexandrina, Ἀργῶν ὄχλος, καὶ σχολάζων· & pòst, πλῆθος ἐπιτετηδευκὸς γλωσσαλγίαν, &c. Hinc apud Plinium lib. 1. epist. 22. *fabulationibus longis suum*, &c. *otium delectare*. Bene lib. 1. cap. 11. Columella, *Nihil agendo homines malè agere discunt.*

Ibid. φλύαροι]

> *Inter femineas noctésque diésque cathedras*
> *Perstant, atque aliqua semper in aure sonant.*

Sermocinatrices immodicæ Apuleius diceret. Apud Plautum illa de toto sexu suo in Aulularia, Sc. *Scire velim*,

> ——*Haud falsa sum nos odiosas haberi,*
> *Nam multùm loquaces meritò omnes habemur.*

Achilles Tatius lib. 5. Φιλόμυθον τὸ τῶν γυναικῶν γένος. Euripides Phœnissis,

> ——Ἡδονὴ δέ τις
> Γυναιξὶν οὐδὲν ὑγιὲς ἀλλήλας λέγειν.

Idem de mulieribus loquens apud Aristophanem Thesmophor.

> Τὰς οἰνοπότιδας, τὰς προδότιδας, τὰς λάλους.

Fulgentius Mythol. 1. *Mulierum verbalibus undis causidici cedunt, & Grammatici mutiunt, Rhetor tacet, & clamorem præco compescit.* Senex apud Cæcilium Statium de uxore sua apud Gell. 2. 23.

> ——*Nunc credo inter suas*
> *Æquales & cognatas sermonem serit*, &c.

Juvenalis 6.

> ——*Famam rumorésque illa recentes*
> *Excipit ad portas: quosdam facit ipse Niphaten*
> *In populos, magnóque illic cuncta arva teneri*
> *Diluvio, nutare urbes, subsidere terras,*
> *Quocunque in trivio, cuicunque est obvia, narrat.*

Ubi

Ubi & φλυαρᾶν & περιερχομένων habemus. Contrà de sobria & prudenti Simonides,

> Οὐδ' ἐν γυναιξὶν ἥδεται καθημένη,
> Ὅπου λέγουσιν ἀφροδισίους λόγους.

Et Clemens Stromat. 2. Προηγουμένως πολλὴν τιθεμένη τῆς ἀκαίρου φλυαρίας τῆς οἰκείας. Φλύαροι heic *nugaces* Erasmo, nec aliter in Onomastico: bene & Vulgat. *verbosæ*. Glossarium, φλύαρος, *garrulus*, *verbosus*: aliud Glossarium, *Verbosus*, ἀδόλεσχος, φλύαρος.

Ibid. φλύαροι] *Leves, futiles, & importunæ locutrices*, si loqui verbis Gellii licuerit. Hesychius, Ἐφλυήρει, ἐλήρει, ἐμωρολόγει. Bene autem & hoc vitium, ut otiositati, ità & discursationi conjunctum. Apud Epicharmum jam laudato Stobæi loco, γυνὴ λάλος, καὶ φιλέξοδος. Hieronymus in Epistolis, *Garrulum nescio quem*, &c. *circumforaneum*.

Ibid. καὶ περίεργοι] *Curiosæ*, id est, de alienis negotiis sciscitatrices. In Sticho Plautina, *Sc. Famem*,

> *Sed curiosi sunt heic complures mali,*
> *Alienas res qui curant studio maximo.*

Seneca de Tranquill. animi, cap. 12. *Ex hoc malo* (otiosam per aliorum domos discursationem, quam & heic Apostolus intelligit) *dependet illud teterrimum vitium auscultatio, publicorum secretorúmque inquisitio, & multarum rerum scientia, quæ nec tutò narrantur, nec tutò audiuntur. Otiosis nil esse curiosius*, dixit & Plinius lib. 9. ep. 32. In Glossis, Περιεργάζομαι, *sciscitor, otiosè ago*. Optimè, otiosi enim sunt & *sciscitatores*: vide suprà notata, ad ea, οὐ μόνον ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι nisi pro *otiosè ago*, malueris reponere *odiosè ago*: sciscitatores enim *odiosi* vocari solent, id est, molesti. Apuleius 8. *Odiosus emptor aliud ex alio non desinit quærere*; id est, sciscitari: ad quem locum annotata confer.

Ibid. φλύαροι καὶ περίεργοι] Vulgat. *verbosæ & curiosæ*: credas desumpta ex Apuleio, qui lib. 5. *avem verbosam & curiosam* dixit. Solent autem hæc duo vitia mutuò fovere se. Donatus in Hecyram Terentii, *Curiositas signum est loquacitatis*: unde & Hesychius, πολύμυθον, non tantùm φλύαρον exponit, sed & περίεργον. Plutarchus in περὶ πολυπραγμοσύνης, Τῇ πολυμαθίᾳ (πολυμαθίαν ibi id vocat quod heic Paulus περιεργίαν) τὴν πολυλογίαν (quod heic φλυαρία) συμβαίνει ἕπεσθαι. Idem in περὶ ἀδολεσχίας, Τῇ δὲ ἀδολεσχίᾳ καὶ ἡ περιεργία, κακὸν οὐκ ἔλαττον, πρόσεστι· πολλὰ γὰρ ἀκούειν θέλουσιν ἵνα πολλὰ λέγειν ἔχωσιν.

Ibid. λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα] Sic 2 Maccab. 12. 14. λαλοῦντες ἃ μὴ θέμις, & Tit. 1. 11. διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ ad quem locum plura. Qualia autem & cujusmodi heic sint τὰ μὴ δέοντα, intelligere est ex his Hieronymi de hujusmodi feminis in ad Eustochium Epistola, *Istiusmodi hortari solent, & dicere, Mi catella, rebus tuis utere, & vive dum vivis: numquid filiis tuis servas?* & ibidem, *Nulla illis nisi ventris cura est, & quæ ventri proxima: vinosæ atque lascivæ quidvis mali insinuant, & ferreas quoque mentes ad delicias emolliunt.*

Com. 14. Βούλομαι οὖν νεωτέρας χήρας γαμεῖν] Nè quæsitum aliunde vagentur. Plutarchus de matrimonio loquens, in De liber. educ. Δεσμὸς ἐστὶ τῆς νεότητος ἀσφαλέστατος. Ignatius, at de sexu nobiliore, in Damasceni parallelis, Τοῖς νεωτέροις ἐπίτρεπε γαμεῖν πρὶν διαφθαρῶσιν εἰς ἑταίρας. Virgilius 4. *Ægram animi*: ubi Servius, *Ægram ad morbum animi referas: id est, ut stultitiam judicet in juventa ætate nuptiis abstinere.*

Ibid. τεκνογονεῖν] Claudianus,

> *Nascitur ad fructum mulier, prolémque tuendam.*

In l. 2. Cod. de indicta viduit. *Mulieres ad hoc Natura progenuit, ut partus ederent.* Et hunc finem Apostolus vult intueri eos qui iterant conjugium. Non mirum autem id præcipi Christianis quod hominibus vel inter Paganos sobriis in rei talis aggressione solebat animo obversari. Plinius ad Trajanum scribens, *Liberos habere concupisco*, &c. *sicut potes duobus matrimoniis meis credere.* Virgilius 4. *Nec dulces natos*, &c. —— ubi Servius, *Propter liberos, quæ fuit causa secundi matrimonii.* Imò matrimonium D. Augustino (lib. contra Manichæos 19.) ideo dictum esse creditur, quòd femina ob id potissimùm nubere debeat, ut mater fiat. Plutarchus in vita Numæ, Ὡς ὑπὲρ οὐδὲν ἄλλο γαμουμένων ἢ τὸ παιδώσεως ἔργον. Quod ἔργον cùm parùm prosperè succederet Theosebio philosopho, dato annulo temperantiæ uxori suæ, fecit potestatem ei aut diviso deinceps toro habitandi secum, aut, si id minùs placeret ei, cum alio nubendi. Damascius apud Photium cod. 242.

Ibid. οἰκοδεσποτεῖν] Hâc voce significari solet jus illud quod in recens nuptas transibat, cùm primùm domos maritorum ingrederentur. Hinc οἰκοδέσποιναι Græcis, & *Dominæ* apud Latinos. Plutarchus Quæst. Rom. §. 30. formulam illam, Ὅπου σὺ Γάϊος, ἐγὼ Γαΐα, inter alios exponendi modos sic explicat, Ὅπου σὺ Κύριος καὶ οἰκοδεσπότης, καὶ ἐγὼ κυρία καὶ οἰκοδέσποινα. Virgilius 6. *Dominam Ditis*: ubi Servius, *De Græcis tractum, qui uxorem δέσποιναν dicunt.* Vetula apud D. Augustinum Confess. 9. 8. ad filiolas heri sui, *Cùm ad maritos veneritis factæ Dominæ apothecarum & cellariorum*, &c. Theano Pythagorica, Ταῖς νεωτέραις ὑμῶν (Apostolus heic, βούλομαι νεωτέρας γαμεῖν) ἡ μὲν ἐξουσία παρὰ τοῦ νόμου δέδοται τῶν οἰκετῶν ἄρχειν ἅμα τῷ γημαῖ ubi pro οἰκετῶν, malim οἴκων vel οἰκιῶν ἄρχειν, legi: id est, οἰκοδεσποτεῖν. Ità & in Epithalamio Juliæ Catullus,

> *En tibi domus & potens*
> *Et beata viri tui,*
> *Quæ tibi sine serviat.*

Tibullus 1. 5. de Delia sua,

> *Illa regat cunctos, illi sint omnia curæ:*
> *Et juvet in tota me nihil esse domo.*

Apud Apostolum autem τὸ οἰκοδεσποτεῖν non nudam tantùm matrumfamilias potestatem, sed & ejusmodi potestati curam adhærentem designat. Auctor De causis corr. eloqu. de melioribus rei Romanæ temporibus agens, *Suus cuique filius* (erat) *casta ex parente natus*, &c. *cujus præcipua laus erat tueri domum, liberis inservire.* Columella in Præfatione lib. 12. *Apud Græcos, & mox apud Romanos, usque in patrum nostrorum memoriam, ferè domesticus labor matronalis fuit: tanquam ad requiem forensium exercitationum omni curâ depositâ, patribusfamilias intra domesticos penates se recipientibus.* Quibus simillima ad 2 Tim. 4. apud Theophylactum leguntur. Ovidius Trist. 4. 15. ad uxorem suam,

> ——————*Rerum sola es tutela mearum,*
> *Ad te non parvi venit honoris onus.*

Id est, onus οἰκοδεσποτείας.

Ibid. οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι, &c. λοιδορίας χάριν] Notemus conjunctionem istam. Apuleius de fullonis cujusdam uxore lib. 9. *Secundo rumore gloriosa, larem mariti pudicè gubernabat.* Apostoli verbis vertas, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδοῦσα λοιδορίας χάριν, οἰκοδεσπότευεν. In Latino Tobiæ 10. 13. de patre & matre Saræ marito destinatæ, *Dimiserunt ire, monentes eam*, &c. *regere familiam, gubernare domum, & seipsam irreprehensibilem exhibere.*

Ibid. μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν] Παρασιδοῦσιν συκοφαντίας τοῖς φιλολοιδόροις ἀποτειχίζειν, ut Proclus, at in re alia, in De Fide locutus. Hesychius, Ἀφορμὴ, &c. πρόφασις, αἰτία.

Ibid. μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν] Plaut. Stich.

> ——*Ut per urbem cùm ambulant,*
> *Omnibus os obturent, nè quis meritò maledicat sibi.*

Hoc, μηδεμίαν ἐγκλήματος ἀφορμὴν διδόναι, lib. 1. vocat Diodorus Siculus: &, ἐκκόπτειν ἀφορμὴν τῶν ἀφορμὴν θελόντων, 2 Cor. 11. 12. Apostolus noster. Ignatius ad Trallianos, Μὴ ἀφορμὰς δίδοτε τοῖς ἔθνεσιν· nimirum, λοιδορίας χάριν. Simile apud Isocratem ad Nicoclem, ὅπω, &c. πολιτεύεσθαι, ὥστε μηδ' ἄν τις βούληται διαβάλλειν, ῥᾴδιον εἶναι. Ἀφορμὴν, prætextum, vel occasionem rumorum fabularúmque. Quintilianus Declam. 306. de femina, &, ut heic, de nuptiis agens, *Cur in fabulas eat? cur habeant materiam maligni?*

ligni? materiam (sive ἀφορμὴν) λοιδορίας nempe. Seneca Controvers. 2. 7. *Adversus omnes illecebras, atque omnia delinimenta*, &c. *est veluti solum ac firmamentum in nullam incidisse fabulam*: μηδεμίαν λοιδορίας ἀφορμὴν δεδωκέναι. Id optimè nuptiis cavetur, quas idcirco heic Paulus indulget. Annal. 4. Tacitus de Agrippina, *Subveniret* (Cæsar) *solitudini, daret maritum: habilem adhuc juventam sibi, neque aliud probis quàm ex matrimonio solatium*: ubi *probas* verbis Apostoli dicas quæ μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι θέλουσι λοιδορίας χάριν. Apud Senecam Controvers. 2. 6. ille, *Uxorem maturè duxi*, &c. *quod ad omnem me tutum fabulam præstitit*. Tertullianus ad Uxorem, 1. 4. *Carnis concupiscentia ætatis officia defendit*, &c. *dicit virum necessarium sexui, & auctoritatis & solatii causâ, & ut à malis rumoribus* (λοιδορίαις) *tuta sit*. Μηδεμίαν ἀφορμὴν τῷ ἀντικειμένῳ διδόναι, heic, ut τῷ φθόνῳ ἀφορμὴν οὐ διδόναι, lib. 13 Diodori Siculi: &, *nullam occasionem dare*, apud Suetonium in Vita Caligulæ. *Sermoni obtrectatorum locum non relinquere*, Cicero in pro Flacco dixit: *nullam obscœni rumoris in se fabulam dare*, Hieronymus ad Heliodorum, & 2 contra Jovinianum. Lucianus Jove Tragœdo, Μὴ παράσχῃς τῷ συκοφάντῃ τούτῳ ἀφορμὰς διαβάλλειν. E converso in ejusdem Piscat. τοῖς κατηγορεῖν θέλουσιν ἀφορμὰς παρέχειν· quod heic διδόναι. Apud Plutarchum in Themistoclis Vita, τοῖς ἐχθροῖς ἀφορμὰς παρέχειν id est, (ut lib. 1. Diod. Siculi,) τοῖς ἐχθροῖς κατηγορίας ἀφορμὴν παραδιδόναι ubi meliùs (ut in jam ex Eodem adductis locis) διδόναι legas. Ità, τοῖς τὴν φιλοσοφίαν διαπτύουσι βουλομένοις ἀφορμὰς διδόναι, in Laertii Bione. *Materiam sermonum detrahere volentibus dare*, apud Ciceronem ad Quintum fratrem: *sermonem* (id est, materiam sermonis) *dare*, apud Eundem 9. 3. Famil. & apud Petronium, etiam in impudicitiæ argumento, *locum sermonibus dare*. Ὁ ἀντικείμενος heic, non est, ut 2 Thess. 2. 4. diabolus, sed è Judæis vel Gentibus obtrectator quispiam. In Glossis, Ἀντικείμενος, *adversarius, obtrectator*. Tit. 2. 8. ὁ ἐξ ἐναντίας dicitur: ubi & μηδὲν φαῦλον ἔχων λέγειν, est, quod μηδεμίαν λοιδορίας ἀφορμὴν, Apostolus hoc in loco vocat.

Com. 16. εἰ δέ τις πιστὸς ἢ πιστή, &c.] Recentior operosè, *si quis, aut si qua fidelis*. Vulgat. *si quis fidelis*, & plenè & eruditè. Verbum enim *si quis* tam feminam quàm masculum complectitur; l. 1. ff. de V. S.

Ibid. καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία] Immerito sumptu non oneretur Ecclesia. Justinianus Novell. ξζ'. ex hoc Pauli loco, καὶ δαπάναις τὴν ἐκκλησίαν βαρύνειν. Ità δαπάναις καὶ παρασκευαῖς βαρύνειν, Plutarchus in Catonis Vita: δαπάνῃ τὸ κοινὸν βαρύνειν, in Fragmentis Dionis Cassii: *cibum patrimonio gravem*, Seneca cap. 1. de Tranquill. & *graves censibus uniones*, (id est, δαπάνῃ τὴν οὐσίαν βαρύνοντας) Hieronymus ad Demetriadem.

Ibid. ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ] Interpres Nicomacheorum 4. 1. §. 11. de verè liberali, Οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι δώσει, ἵν' ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ, καὶ ὅτε. Trajanus apud Plinium juniorem Prusæensibus novi balnei instructionem eâ lege indulget, nè minus illis in posterum fieret ad necessarias erogationes.

Com. 17. Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι τιμῆς διπλῆς ἀξιούσθωσαν] Προεστῶτες sunt qui 1 Thess. 5. 12. προϊστάμενοι. Glossæ, Προεστώς, *præpositus, præditus*. Ibidem, Προέστηκεν ἀρχῆς, ἤτοι ἐξουσίας *præductus est*, lege, *præditus est*, ut olim ad Apuleium monuimus. Varro 1. 1. de R. R. de mancipiorum rusticorum præfectis, *Ad injiciendam his voluptatem præfecturæ honore aliquo habendi sunt*. Τιμὴν hoc Apostoli loco exponas licet & quæ ad victum spectant, & quæ in convictu exhibetur reverentiam. In priore (quæ minùs obvia) significatione, Sirachides 38. 1. Τίμα τὸν ἰατρὸν, & statim, δόμα λήψεται. Matth. 15. 6. καὶ οὐ μὴ τιμήσει τὸν πατέρα αὐτοῦ· vide & Act. 28. 10. Ephes. 6. 2. Suidas, Πρεσβεῖα, τιμὰς, γέρα. Hesychius, Ἀπὸ τούτου (πρεσβεία) οἱ πρεσβύται ἔντιμοι. Sic vox *honoris* occurrit apud Latinos. Scribit Cicero Epist. famil. curâsse se ut medico *honos* haberetur. Sedulius ad com. 3 hujus capitis, *Honora viduas necessaria iis præbendo*: quibus adde quæ jam statim ponemus è Tertulliano. Sensus sensui loci istius non absimilis citato ad Thessalonicenses loco: ubi rogat eos τοὺς προϊσταμένους εἰδέναι· id est, ità agnoscere eos ut nil illis defieri patiantur. Poteris & διπλῆν τιμὴν, honorem binarum partium intelligere. Tertullianus cap. ult. contra Psychicos, *Duplex apud te præsidentibus* (προεστῶσι) *honor binis partibus deputatur*. Varro De ling. Lat. lib. 4. *Duplicarii dicti quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur institutum*. Lucianus Cronosolone, Τοῖς πεπαιδευμένοις διπλάσια πάντα παρέχεσθω, ἄξιον γὰρ διμοιρίας εἶναι. Τιμῆς διπλῆς ἀξιοῦσθαι, ut apud Julianum Misopog. qui (Platonem 5 De legibus imitatus) διπλασίας τιμῆς ἄξιος dixit: ut è converso Thucydides, ζημίας διπλασίας ἄξιοι.

Ibid. μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ] Οἱ τῇ τοῦ λόγου διακονίᾳ προσκαρτεροῦντες· ut Act. 6. 4. Repetendum in Contextu autem, τιμῆς διπλῆς ἀξιούσθωσαν. Julianus in Epistolæ fragmento, & de Sacerdotibus agens, Προσήκει πάντων, καὶ ὑπὲρ ἅπαντας ἔχοντι, δίκαιον ἐν τῷ διδόναι πᾶσιν αὐτοῖς ἐξ ἴσου, εἰ μὴ καὶ πλέον ἢ τοῖς πολιτικοῖς ἄρχουσι τιμάς. Οἱ ἐν λόγῳ κοπιῶντες sunt qui Eusebio 7. 13. τοῦ λόγου προεστῶτες. In Paulo (cum insigni Viro) intelligendi heic ἓν διὰ δυοῖν nullam necessitatem video: infrà enim 6. 3. & ad Titum 2. 7, 8. habemus διδασκαλίαν & λόγον, ut res distinctas.

Com. 18. βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις] Φιμοῦν, est quod Plinius, itidem de bobus agens, *fiscellis capistrare* vocat. Res huic usui aptata Græcis, φιμὸς, πηγὸς, & πανσκάπη. Videndi Suidas, Pollux, & Hesychius. Ad sensum Pauli Artemidorus 3. 3. de sacrificulis tractans, Τὰς τῶν θεῶν ἀπαρχὰς τὸ ἔθος ἐπιτρέπει αὐτοῖς λαμβάνειν, καὶ τρόπον τινὰ ἀπὸ τῶν θεῶν τρέφονται.

Ibid. ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ] Euripides Rhæso,

——Πονοῦντα δ' ἄξιον
Μισθὸν φέρεσθαι.——

Vide Matth. 10. 10.

Com. 19. Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου] Hieronymus ad Rusticum, *Non est facile de provectæ ætate credendum, quam & vita præterita defendit, & vocabulum dignitatis honorat*. Vide Canon. 8. in Cod. Canonum Ecclesiæ Africanæ: ità & Chrysostomus accepit. Ambrosius (à quo dissentio) ad honorem presbyteratûs, non ad hominis ætatem retulit.

Ibid. εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων] In Canonibus Apostolorum dictis, Εἰς μαρτυρίαν τὴν κατ' ἐπισκόπου αἱρετικὸν μὴ προσδέχεσθαι, ἀλλὰ μηδὲ πιστὸν ἕνα μόνον· ἐπὶ στόματος γὰρ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων πᾶν ῥῆμα σταθήσεται.

Com. 20. Τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε] Τοὺς ἁμαρτάνοντας expone in peccato persistentes, & qui privatâ correptione neglectâ, publicè arguendi. Seneca, *Objurgatio te primùm secreta, deinde publica emendare tentabit*. Vel ἁμαρτάνοντας intellige vitiis conspicuis notabiles, & quorum exemplo alii ad peccandum trahuntur: quasi diceret,

> *Si quis erat dignus culpari quòd malus, aut fur,*
> *Quod mœchus, ganeo, aut sicarius, aut alioqui*
> *Famosus, multa hunc cum libertate notes tu.*

Nec solùm nota eos, sed & ἐνώπιον πάντων. Sic Ananiam Jeremias in sacerdotum totiúsque populi conspectu redarguit, & idem hic Paulus Petrum Galat. 2. 14. ubi & ἔμπροσθεν πάντων· ad quem locum & Sedulius, *Dum enim coram omnibus culpa commissa fuit, coram omnibus argui debuit*. Bene autem ἐνώπιον πάντων, nam &

> *Invitat culpam qui peccatum præterit:*

& *animadversione quò notiores sunt, plùs ad exemplum emendationémque proficiunt*, Senec. de Ira 3. 19. Chrysostomus homil. in Oziam, Οἱ σοφοὶ τῶν ἰατρῶν ὅταν σηπόμενα μέλλωσι τέμνειν μέλη, &c. οὐκ εἰς γωνίαν λαβόντες τὸν κάμνοντα, τοῦτο ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐν μέσαις αὐτὸν προθέντες ἀγοραῖς, καὶ θέατρον ἐκ τῶν παριόντων ποιήσαντες, οὕτω τὴν τομὴν ἐπάγουσι. Ἔλεγχε hic, cum libertate nota, ut Horatium jam loquentem audivimus. Glossæ MSS. ad hunc locum in Medicæa biblioth. Ἔλεγχε, μετὰ σφοδρότητος ἐπίπληττε. Τὸν ἁμαρτάνοντα ἐλέγχειν dixit & Lucianus in Solœcista.

Ibid.

Ibid. ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι] Philo in de Principis creatione, Τοῖς ἑτέρων πάθεσιν ἄνθρωποι σωφρονεῖν διδάσκονται. Chrysostomus jam citato loco, Ποιοῦσι γὰρ (medici nempe) τοῦτο, οὐχὶ τὰς ἀνθρωπίνας ἐκπομπεύειν βουλόμενοι συμφορὰς, ἀλλὰ τοὺς ὁρῶντας ἐν ἀλλοτρίοις παιδεύοντες σώμασι πολλὴν τῆς ἰδίας ὑγιείας ποιεῖσθαι τὴν πρόνοιαν. In l.6. § 1. ff. de re milit. *Qui in acie prior fugam fecerit, spectantibus militibus* (quod heic ἐνώπιον πάντων) *propter exemplum capite puniendus est.* Vide & l. bona fides. l.6. § 2. ff. de pœn. & l.28. § 15. eod. Sic in Excerptis Diodori, de Astyage, Τοὺς τῆς φυγῆς αἰτίους ἅπαντας ἐπιλέξας ἀπέσφαξε, νομίζων τῇ τούτων τιμωρίᾳ τοὺς ἄλλους ἀναγκάσειν ἄνδρας ἀγαθοὺς ἐν κινδύνοις γίνεσθαι. Apud Lucianum in Reviviscentibus, Χρήσιμον καὶ πρὸς ἐκείνους τὸ τοιοῦτον, &c. εἰ θεάσαιντο αὐτὸν κολασθέντα, ὡς μηδὲ ἄλλος τις ἔτι καταφρονοίη φιλοσοφίας. Apud Eundem in Gymnas. malos cives in scena (q. d. ἐνώπιον πάντων) notare permissum est, αὐτῶν τε ἐκείνων χάριν, &c. καὶ τῶν πολλῶν, ὡς φεύγοιεν τὸν ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις ἔλεγχον. Notetur etiam quàm aptè hoc loco Apostolus φόβον ἔχωσι dixerit. Philo in de Legat. ad Caium Imper. Αἱ ἑτέρων τιμωρίαι τοὺς πολλοὺς βελτιοῦσι, φόβῳ τοῦ μὴ παραπλήσια λαβεῖν. Dio Cassius, Ἵνα οἱ ἀδικοῦντές τι, &c. ἐλεγχόμενοι κολάζωνται, &c. καὶ οἱ ἄλλοι ταῦθ᾽ ὁρῶντες βελτίους γίγνωνται, φόβῳ μὴ καὶ αὐτοὶ ἐκδημιωθῆναι. Idem de Domitiano Epaphroditum Neronis libertum interficiente, Ἔσφαξεν, &c. ἵν᾽ ἐκ τιμωρίας ἣν ὑπὲρ ἐκείνου (Neronis nempe) ἐποιεῖτο, πόρρωθεν τοὺς ἰδίους ἀπελευθέρους ἐκφοβήσῃ μηδὲν τοιοῦτον τολμῆσαι. Demosthenes in Neæram, Ἄξιον (τούτους) τιμωρήσασθαι δυοῖν ἕνεκα· ἵν᾽ οἵ τε τῶν ἠδικημένων δίκην δῶσιν, οἵ τ᾽ ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται, καὶ φοβῶνται μηδὲν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν πόλιν ἁμαρτάνειν. Menelaus de Helena apud Euripidem in Troadibus,

——Ὁ τῆς δ᾽ ὄλεθρος εἰς φόβον θήσει
Τὸ μωρὸν αὐτῶν,——

aliarum nempe mulierum. Sic apud Platonem in Gorgia, παράδειγμα ἄλλοις γίγνεσθαι, ἵν᾽ οἱ ὁρῶντες πάσχοντα ἃ ἂν πάσχοι φοβούμενοι βελτίους γίγνωνται. In Sententiis Hadriani Imper. Ἔδειξα ὑπόδειγμα τιμωρίας, ἵνα μᾶλλον φοβηθῶσιν οὕτως ἄνομον ἔργον ἐργάσασθαι. Seneca de Ira 1.16. *Quos voles nequitiæ male cedentis exempla fieri, palàm* (ἐνώπιον πάντων) *recides, non tantùm ut pereant ipsi, sed & alios pereundo deterreant*: quæ videntur ex jam citato Demosthenis loco adumbrata. Gellius 6.4. *Tertia vindictæ ratio est, quæ* παράδειγμα *à Græcis nominatur, cùm punitio propter exemplum necessaria est, ut cæteri similibus à peccatis metu cognitæ pœnæ deterreantur.* In l.1. Cod. ad leg. Jul. repetund. *Ut unius pœna metus possit esse multorum.* Justinus lib. 34. *Urbs ipsa Corinthus diruitur, populus omnis sub corona venditur, ut hoc exemplo cæteris civitatibus novarum rerum metus injiceretur.*

Com. 21. καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων] Primasius ad 1 Tim. 6. illud, *coram multis testibus. Coram sacerdotibus, & ministris, atque virtutibus cœlestibus.* Ἐκλεκτοὶ ἄγγελοι hîc, qui Matth. 25.31. & alibi ἅγιοι.

Ibid. Ἵνα ταῦτα φυλάξῃς] Chrysostomus ad 1 Tim. 2. Ταῦτα οὐκ ἀκούειν ὑμᾶς βούλομαι, ἀλλὰ καὶ φυλάττειν.

Ibid. χωρὶς προκρίματος] Gloss. MSS. ad hunc locum in Florent. Biblioth. τουτέστι, χωρὶς τῆς προσπαθοῦς, καὶ δίχα κεκριμένης βουλῆς πρᾶξαί σε τι ἐν τοῖς εἰρημένοις. Glossæ Græco-Latinæ, Πρόκριμα *prœjudicium, prærogativa*. Hesychius, Πρόκρισις, προτίμησις.

Ibid. μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν]

Σταθμὸν μὴ κρίνων ἑτερόζυγον, ἀλλ᾽ ἴσον ἕλκων·

vel,

Πᾶσι δίκαια νέμων, μήτε κρίσιν εἰς χάριν ἕλκων.

Clemens in Epist. ad Corinthios, Τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις, &c. παρεχέτωσαν. Hesychius, Κατὰ πρόσκλησιν, κατὰ χάριν, κατὰ πρόσκλησιν· legerim, Κατὰ πρόσκλισιν, (hunc enim Pauli locum respexisse videtur,) κατὰ χάριν, κατὰ πρόσρεψιν. Idem alibi, Πρόσκλησις, προσροπή, ἡ πρόσρεψις ἐπὶ δίκης· sed & hæc mirè corrupta. Pro πρόσκλησις scribe πρόσκλισις, & pòst, πρόσρεψις iteidem pro voce προσροπή, προσροπή, repone. Apud eundem enim legimus, Ἐπικλινεῖς, &c. προσρέποντα &c. Ῥοπαῖς, κλίσεσι. Redeamus autem ad Apostoli sensum. Minucius Octavio, *Ut libram teneas æquissimi Judicis, nec in alteram partem propensus incumbas*: μὴ πρὸς θάτερον ἀνακλίνων (vel προσρέπων) μέρος, ut Philo in rebus Flacci locutus.

Justa pari premitur veluti cùm pondere libra,
Prona nec hac plus parte sedet, nec surgit ab illa. Tibull.

Suidas, Πρόσκλισις, ἑτερομέρεια. Glossæ Codicis Florentini, Κατὰ πρόσκλισιν, κατὰ χάριν, προσπάθειαν, ἢ ἑτερομέρειαν. Chrysologus Serm. 26. de Rege loquens, *Si potestatem moderatus est*, &c. *si sic tenuit ponderis sui libram, ut in neutram partem potestatis suæ trutinâ perpensâ* (lege, *propensâ*) *declinaret.* Ammianus lib. 21. de Constantio Imperatore, *Palatinas dignitates velut ex quodam perpendiculo tribuens.* Sedulius ad 1 Tim. 4.6. illa, HÆC PRÆCIPIENS, &c. *Libram justitiæ in omnibus tenens, & omnia rationabiliter dispensans.* Isidorus Orig. lib. 10. *Trutinator, examinator: ex judicii libra perpendens recta.* Persius,

Scis etenim justum geminâ suspendere lance
Ancipitis libræ.

Ad quem locum vetus Scholiastes, *Scis justitiam lance pensare, & ipsius lancis dubiæ rectitudinem calles discernere, & curvam regulam momentare.* Sic, *æquâ lance judiciam servare*, in l.20. ff. de re judic. &, *perpenso judicio, prout res quæque postulat, statuere*, in l.11. ff. de pœn. ubi *perpensum judicium*, est judicium quasi examen æqualiter libratum. Gellius 1.8. eâdem figurâ, at in partem diversam positâ, *Laxato paulùm permissoque subtili justitiæ examine.*

Ibid. μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν] Sic Philipp. 2.3. Μηδὲν κατ᾽ ἐριθείαν· ubi supplendum (quod heic exprimitur) ποιοῦντες.

Com. 22. Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει] Neminem ordina & vitæ & aptitudinis inexploratis rationibus. Gellius 1.9. de Pythagora, *Eum qui exploratus ab eo idoneúsque* (compertus) *fuerat, recipi in disciplinam jubebat.* Idem 20.4. de Aristotele, *A eam* (disciplinam suam ἀκροαματικὴν) *non quenquam temerè admittebat, nisi quorum antè ingenium & eruditionis elementa, atque in discendo studium laborémque explorasset.*

Ibid. μηδὲ κοινώνει τῶν ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις] Euthymius ad Marc. 3. de Christo, *Pernoctabat in oratione ad Deum, instruens nos ut, si quando aliquem electuri sumus, in oratione pernoctemus, quò is qui dignus est innotescat, nè cōmunicemus peccatis alienis.* Ἀλλοτρίων ἁμαρτημάτων κοινωνεῖν, etiam Artemidorus 3.51. dixit. Sic Ephes. 5.11. τοῖς τοῦ σκότους ἔργοις συγκοινωνεῖν Matth. 23.30. προφητῶν αἵματος κοινωνεῖν· & 2 Joh. Epist. com. 11. τοῖς πονηροῖς ἔργοις κοινωνεῖν. Demosthenes Orat. περὶ Παραπρεσβ. πονηρῶν καὶ δεινῶν ἔργων κοινωνεῖν· & ibidem, Διαμαρτυρῶ ὅτι ταῦτα ὅτε οἶδα, ὅτε κοινωνῶ τούτοις. Marcus Antoninus 9.15. Τὸ ἄλλου ἁμάρτημα ἐκεῖ δεῖ καταλιπεῖν. Idem 12.1. Ἡ ἀλλοτρία κακία μὴ ἐμποδίσῃ σε. Clemens Stromat. 7. Σφάλλεσθαι τοῖς ἑτέρων ἁμαρτήμασι συναπογράφεσθαι. Per ἁμαρτίας apud Apostolum possumus & metonymicè *pœnas* intelligere: quo sensu τὸ ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις συγκοινωνεῖν, habemus Numer. 16.26. & Apocal. 18.4. In narratione de Susanna, com. 52. νῦν ἥκασιν αἱ ἁμαρτίαι σου i. e. pœna peccatorum tuorum. Ità sententia erit, pœnarum à Deo infligendarum iis nolito te participem efficere, id facere enim videtur is qui indignos ordinat. Chrysostomus apud Antonium Monachum, Meliss. 11.4. *Quantò ad altius fastigium privatus ascendit, qui Episcopi munus sortitus est, tantò majorem reddere cogetur rationem, non modò de doctrina, & pauperum præfectura, verumetiam de Ordinationum examine*, &c. Imò & simillima Ephes. 5.7. locutio illa, μὴ γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν, (satísque clarè κατὰ μετωνυμίαν prolata,) eundem sensum itidem hoc Apostoli loco videtur flagitare.

Ibid. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει] Sic 1.27. Jacobi, ἑαυτὸν ἄσπιλον τηρεῖν, & 2 Maccab. 12.42. ἑαυτοὺς ἀναμαρτήτους συντηρεῖν. Qui post τήρει ex præcedentibus subaudire voluerit, ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίων ἁμαρτιῶν, faventia habebit Suidæ ista, Ἐφύλαξα ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου, ἀντὶ τοῦ, ἀθῷον ἐμαυτὸν ἐτήρησα

ρησα, τ̀ καϰῶ ὐκ ἐκοινώνησα. Mihi cùm liquere videatur, hæc monita, cum ſequentibus, ab Apoſtolo ſparſim effuſa eſſe, & ideo eorum cohærentiam incaſſum requiri, ad caſtitatem corporis hæc verba referenda crediderim, eóque magis id credam quia hoc monitum Sacerdoti datur. Seneca de Marciæ filio, cap.24. (Conſolat. ad Marciam) *Hâc ſanctitate* (i. e. ἁγνεία, *caſtitate,*) *morum effecit ut puer admodum ſacerdotio dignus videretur.* In Epiſt. Ignatii dicta ad Hermem Diaconum, Σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει, ὡς θεοῦ οἰκητήριον· & in Ejuſdem ad Philadelphenos, Τὴν σάρκα ὑμῶν ὡς ναὸν θεοῦ τηρεῖτε. Hermas 3.5. *Corpus tuum cuſtodi mundum atque purum.* Simile M. Antonini 6.23. illud, Τήρησον σεαυτὸν ἁπλοῦν, ἀγαθὸν, &c. & Firmici Matheſ. 2.33. ad Lollianum ſuum, *Immaculatus, purus caſtúſque eſto.* In Gloſſario, Ἁγνὸς, ὁ καθαρὸς, *caſtus.*

Com.23. Μηκέτι ὑδροπότει] Aliquantulum de rigore conſuetudinis tuæ remitte, diſpenſa vires tuas, nolito immoderati adverſùs te imperii eſſe.

Ibid. ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ] Scriptor Tobiæ 4.15. Οἶνον εἰς μέθην μὴ πίῃς. Artemidorus Oneirocrit. 1.58. Οἶνον πίνειν ὀλίγον ἀγαθόν. Seneca de Tranquill. animi cap. ult. *Ut libertatis, ità vini ſalubris moderatio eſt.* Theognis,

> Οἶνον τοι πίνειν πουλὺν κακόν· ἢν δέ τις αὐτὸν
> Πίνῃ ἐπισταμένως, ὐ κακὸς, ἀλλ' ἀγαθός.

Photius P. C. Cod. 279. Οὐχ ὁ οἶνός ἐστι μεθυστικὸς, ἀλλ' ἡ ἀμετρος καὶ παρὰ τὸ πρέπον χρῆσις· ὥσπερ καὶ, &c. ὕδατος ἡ παρὰ τὸ μέτριον χρῆσις βλαβερὸν· ubi vides & aquæ immoderatum uſum damnari, ut & heic à Paulo. Laertius de Zenone, Ἥδετο ἀρτιδίῳ, καὶ μέλι, καὶ ὀλίγον εὐώδους οἰναρίου ἔπινε. Adde Plutarchi locum de Catone poſt pauca adducendum. Idem de Heliopolitanis Ægypti ſacerdotibus, Οἶνον οἱ μὲν ὐκ εἰσφέρουσι τὸ παράπαν εἰς τὸ ἱερὸν, &c. οἱ δ' ἄλλοι χρῶνται μὲν, ὀλίγῳ δὲ, &c. Porphyrius in περὶ ἀποχῆς δ'. de iiſdem, Οἴνου οἱ μὲν ὐδ' ὅλως, οἱ δ' ὀλίγιστα ἐγεύοντο.

Ibid. διὰ τ̀ στόμαχόν σου] q. d.

> *Deficient inopem jam vena te, niſi vini*
> *Tantilla accedat ſtomacho fultura ruenti.*

Serenus Sammonicus cap. 19.

> *Qui ſtomachum Regem totius corporis eſſe*
> *Contendunt, verâ niti ratione videntur:*
> *Hujus enim validus firmat tenor omnia membra;*
> *Et contrà, ejuſdem franguntur membra dolore.*

Ibid. διὰ τ̀ στόμαχόν σου] Propter imbecillitatem ventriculi tui. Plinius lib. 6. Epiſtolâ 16. de avunculo ſuo, *Illi naturâ* (ſtomachus) *invalidus,* &c. *& frequenter æſtuans erat.* Scholiaſtes vetus Horatii de Virgilio, *Difficilè digerebat, dicebatur enim ſtomachum dolere.* Recreandæ ejuſmodi debilitati vinum propinari ſolitum. Plutarchus Sympoſ. 3.5. Οἱ ἰατροὶ τοῖς ἐκλελυμένοις καὶ τόνου τινὸς δεομένοις, κατὰ τὰς ἀῤῥωστίας στομάχου θερμὸν ὐδὲν προσφέρουσιν, οἶνον δὲ διδόντες βοηθοῦσιν. Macrobius Saturnal. 7.6. *Certè reſpondeant volo cur ſtomacho in laſſitudinem degenerante, ad inſtaurandas conſtrictione vires vinum offerant, niſi,* &c. Vide & Suidæ collectanea verbo οἶνε πίνειν. Lucianus Cronoſolone, Οἴνου τοῦ αὐτοῦ πίνειν ἅπαντας, μηδ' ἔστω πρόφασις τῷ πλουσίῳ ἢ στομάχου ἢ κεφαλῆς ὀδύνη, ὡς μόνον δι' αὐτὴν πίνειν τοῦ κρείττονος. Hieronymus in Marcellæ Epitaphio, *Illi erant moderata jejunia, carnium abſtinentia; vini odor magìs quàm guſtus, propter ſtomachum & frequentes infirmitates.* Nicephorus Gregoras de Seniore Andronico, Δέον ἀκρατοποσίᾳ χρήσασθαι δυναμένη γηραιὸν τονῶσαι στόμαχον, &c. ὁ δ' ψυχροποσίᾳ ἐχρήσατο. Non rarò autem juvenes (qualis heic Timotheus,) vitio ſtomachi laborant. Scriptor vetus vitæ Perſii Poetæ, *Deceſſit vitio ſtomachi ætatis anno trigeſimo.*

Ibid. καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας] Baſilius homil. in Julittam, Οἶμαι χρῆναι βοήθειαν τῇ φύσει παρέχειν τ̀ οἶνον. Hieronymus de Paula, *Poſt deſperationem cùm Dei miſericordiâ reſpiraſſet, & medici ſuaderent ob erectionem corporis vino opus eſſe,* &c. Plutarchus de Catone majore, Ὕδωρ ἔπινεν ἐπὶ τ̀ στρατειῶν πλὴν εἴποτε, &c. ἰσχύος ἐνδιδούσης ἐπιλάβοι μικρὸν οἰνάριον. Plinius 14.13. de C. Domitio, *Pronunciavit mulierem videri plus vini bibiſſe quàm valetudinis causâ, viro inſciente, & dote multavit.*

Com.24. Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν] Neceſſe non puto (ut nec Baſilius) hæc trahere ad ea quæ de Ordinatione præceſſerunt, cùm multa itidem alia (ut jam monuimus,) præceſſerint quæ ſenſu non cohærent. Poteſt hoc velle Apoſtolus, Quorundam peccata adeò magna atque aſſidua, & ob id adeò manifeſta ſunt, ut vel humano judicio videantur quaſi viam præire ad κρίσιν (id eſt, κατάκρισιν) divinam nempe. Simile Judæ com. 4. εἰς κρίμα (id eſt, κατάκριμα) προγεγραμμένοι.

Ibid. τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσι] Ità Seneca Ep. 79. dixit gloriam, tanquam umbram, aliquando nos antecedere, aliquando ſequi. Ἐπακολουθοῦσι, ſubaudi, εἰς κρίσιν. Simile planè quod de diſſimillimis Apocal. 14.13. dictum, τὰ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.

Com. 25. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά εἰσι] Poſt ἔργα ſupplendum τινῶν ex præcedente membro, & εἰς ἔπαινον, vel, εἰς σωτηρίαν, poſt vocem ἐστὶ· videtur enim ſubeſſe heic elleipſis contrarii, quâ orationis figurâ (ut ad 1 Tim. 4.4. monſtravimus) ſæpe utitur Apoſtolus. Aliorum bona opera (inquit) etiamſi latêre quærant, adeò, ut bonum unguentum quod odore ſuo ſe prodit, conſpicua ſunt, ut omnia bona de iis in præſens prædicare liceat, & in futurum prædicere. Euthymius ad Luc. 8. ea, NON EST OCCULTUM QUOD NON, &c. *Quidam dicunt ſermonem hunc de occulta dici virtute, quæ omnino manifeſtanda eſt retributionis tempore, quanquam in præſenti quoque vita frequentiùs hoc fiat.*

Ibid. καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα κρυβῆναι ὐ δύναται] Ἐν ἡμέρᾳ nempe ὅτε κρινεῖ ὁ θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, Rom. 2.16. Ἐκάστου (ut 1 Cor. 3.13.) τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται. Vix poterunt (inquit) de quibus loquor latêre homines, Deum nullo modo autem. Sirachides 39.24. Ἔργα πάσης σαρκὸς ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὐκ ἔστι κρυβῆναι ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Vide Suidam verbo ἐν ἄλῳ κρύπτῃ. Proverb. 15.11. item 17.20. & 42.20. Sirachidem eundem; ubi ἐκρύβη, & ἐκρύβησε· & quæ ad Luc. 12.2. notata. Platonis eſt de Republ. 1. Οὐ ῥᾴδιον ἀεὶ λανθάνειν πονηρὸν ὄντα. In diſtichis Catonianis,

> *Temporibus peccata latent, ſed tempore parent.*

Solon apud Stobæum,

> Αἰεὶ δ' ὔτι λέληθε διαμπερὲς, ὅστις ἀλιτρὸν
> Θυμὸν ἔχει, πάντως δ' εἰς τέλος ἐξεφάνη.

Iſocrates ad Demonicum, Ἂν παραυτίκα (τὸ πεπραγμένον) κρύψῃς, ὕστερον ὀφθήσῃ. Servius, ad Æneid. 6. illa,—*furto lætatus inani: Latebrâ non valde profuturâ, quippe quæ fuerant publicanda poſt mortem.*

Κεφ.

Κεφ. ϛʹ.

1. Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

2. Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

3. Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

4. Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

5. Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν· ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

6. Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

7. Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον· δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

8. Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

9. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

10. Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

11. Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.

12. Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως· ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

13. Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν,

14. Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

15. Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριος τῶν κυριευόντων,

16. Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον· ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον· ἀμήν.

17. Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·

18. Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·

19. Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

20. Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

Versio Vulgata.

1. Quicunque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: nè nomen Domini & doctrina blasphemetur.

2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant quia fratres sunt, sed magìs serviant, quia fideles sunt & dilecti, quia beneficii participes sunt. Hæc doce & exhortare.

3. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, & ei quæ secundùm pietatem est doctrinæ,

4. Superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ,

5. Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

6. Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia.

7. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quòd nec auferre quid possumus.

8. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus.

9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa inutilia, & nociva, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.

10. Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes erraverunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

11. Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare verò justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.

12. Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in qua vocatus es & confessus bonam confessionem coram multis testibus.

13. Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Christo Jesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem,

14. Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Jesu Christi;

15. Quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium,

16. Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, cui honor & imperium sempiternum. Amen.

17. Divitibus hujus seculi præcipe non sublimè sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum)

18. Bene agere, divites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare,

19. Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.

20. O Timothee, depositum custodi, devitans prophanas vocum novitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ,

21. Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.

21. Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Ad Cap. VI.

Com. 1. Ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι] Artemidorus 3.18. Ὑποζεύχθαι ὀχήματι, &c. δουλείαν, &c. περαγρέδιει. Sic, *servitutis jugum* dixit Cicero, Orat. antequam iret in exsil. Valer. Maximus 8.9. & Saturnal. 1.11. Macrobius: *servitii jugum*, Horatius: *servile jugum*, Seneca 2.14. de Ira: *servilis conditionis jugum*, Confess. 7.6. D. Augustinus: & *ministerii jugum*, Apuleius. Vide & Galat. 5.1.

Ibid. ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται] Ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται, ut ad Tit. 2.5. ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία, ut 2 Cor. 6.3. id est, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεοῦ κοσμῶσιν, ut ibidem com. 10. eodem argumento isto; ubi & ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, illustrat quod hoc loco præcipitur, τιμῆς πάσης ἀξίους ἡγεῖσθαι. Sedulius ad Rom. 13. illud, τῷ τιμὴν, τιμήν, *Potest hic honor circa eos esse qui sublimes videntur in mundo, ut videntes humilitatem servorum, Christum laudent potiùs quàm vituperent doctrinam Euangelicam.* Confer quæ & Chrysostomus in fine Homil. 56. in Joannem. Βλασφημῆται, intellige ἐν τοῖς ἔθνεσι, Rom. 2.24. 1 Pet. 2.12. Nehemiæ 5.9. *Quare non in timore Dei nostri ambulatis, nè exprobretur nobis à Gentibus?* Chrysologus Serm. 70. ad ea, SANCTIFICETUR NOMEN TUUM, *Quia à Christo vocatus es Christianus petis ut prærogativa tanti nominis sanctificetur in te, quia nomen Dei, quod per se, & sibi sanctum est, aut sanctificetur à nobis nostro actu, aut nostro actu blasphemetur in Gentibus.* Sedulius ad 2 Cor. 2. *Per Christianos qui malè vivunt, nomen Dei blasphematur.* In vetere Onomastico, *Defamo*, βλασφημέω.

Com. 2. μὴ καταφρονείτωσαν, &c. ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν] In Epistola dicta Ignatii ad Polycarpum, Δοῦλοι καὶ δοῦλαι μὴ φυσιούσθωσαν, ἀλλ' εἰς δόξαν Θεοῦ μᾶλλον δουλευέτωσαν.

Ibid. ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι] Ità 1 Thess. 5.13. ἡγεῖσθαι αὐτοὺς, &c. μᾶλλον ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Photius Epist. 166. putat heic trajectionem esse, locúmque intelligendum acsi hic ordo esset, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι (servi nempe) δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, ipsorum heri nempe: nec à nobis omnino improbatur conjectura illa. Εὐεργεσίας, enallage pro εὐεργεσιῶν, victûs scilicet, vestitûs, & similium commodorum. Τὸ ἀντιλαμβανόμενοι Glossæ veteres Mss. ad hunc locum in Medicæa Bibliotheca, μετέχοντες exponunt: ad sensum loci bene, fortè non plenè autem ad vocis efficaciam: videtur enim ἀντιλαμβάνεσθαι, heic esse, ἀμοιβὴν λαμβάνειν· hoc est, beneficia sive εὐεργεσίας à Dominis pro ipsorum ministerio accipere. Et sensu quidem (etsi non argumento) isto occurrit vox ea apud Simplicium in cap. 46. Epicteti. Ante nuptias castè (inquit) vivendum, ἵνα τῆς παρθενίας πίστιν ἣν ὁ ἀνὴρ παρὰ τῆς γυναικὸς ἀπαιτεῖ, καὶ ἡ γυνὴ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ἀντιλαμβάνῃ. Sensu non dispari 2 Cor. 6.13. vox ἀντιμισθίας occurrit.

Ibid. ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει] Sic suprà 4.11. Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε· & 2 Thess. 3.12. παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν. Παρακάλει, cum precibus hortare: & heic & alibi enim apud Apostolum hanc vocem ità exponendam putem. Vide & Luc. 3.18. Virgilius 5.

——*Sociósque precatur*,

Ubi Servius, *cum precibus hortatur.* Seneca Epist. 5. *Nec tantùm hortor ut perseveres, sed etiam rogo.* Justinus lib. 14. *monere cum obsecrationibus* dixit.

Com. 3. ἑτεροδιδασκαλεῖ] Sic 2 Cor. 6.14. ἑτεροζυγοῦσθαι. Hesychius, Ἑτεροδοξία, τὸ ἄλλως δοξάζειν παρ' ὃ ἔχει ἡ ἀλήθεια.

Ibid. καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις, &c.] Sic ad Tit. 2.7. λόγον ὑγιῆ· 2 Tim. 4.3. ὑγιαινούσα διδασκαλία· & contrà, οὐχ ὑγιὴς λόγος, apud Herodotum. Vulgatus, οὐ προσέρχεται, *non acquiescit*: id est, (ut non malè Recentior,) *non accedit*. Seneca Epist. 13. *citò accedimus opinioni, non coarguimus illa quæ*, &c. Sosipater Charisius, *Accedo tibi, eadem tecum sentio.* Lactantius 7.1. *Et credent his, & libenter accedent.* Apuleius 1. *Tu verò*, &c. *accedis huic fabulæ?* & 7. *Novitii latronis accedunt sententiæ.*

Com. 4. Τετύφωται] Φυσιούμενος (ut Coloss. 2.18.) ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Vide 1 Tim. 3.6. & 2 Tim. 3.14. Cicero 12.25. ad Atticum, *Una me causa movet, in qua scio me τετυφῶσθαι· sed ut facis, obsequere huic errori meo.* Arnobius lib. 2. *Typho & arrogantiâ sublevatus*: quo planè modo & Hesychius, Τετύφωται, &c. ἐπῆρται. D. Augustinus in Psalm 149. *Inflati typho*: & ad Psal. 55. *Superbum typho arrogantissimo.* Ità & in Psal. 102. *typhum superbiæ* dixit. Seneca in de Vita beata, cap. 10. *Insolentiam, & nimiam æstimationem sui, tumorémque* (id est, typhum) *suprà cæteros elatum.* Fuit fateor cùm putarem scribendum heic τετύφλωται· quo proverbiali loquendi modo inscitia denotari solet. Ità Matth. 23.17. Μωροὶ, καὶ τυφλοί. Gellii 12.13. *Cæcus animi forem, si*, &c. & 2 Petr. 1.19. τυφλός ἐστι. Vide & Apocal. 3.17. Receptam lectionem autem tuetur Vulgata versio: sequuntur eam consensu magno & Græci & Latini veteres. Julianus item, vanitatem Ethnicam & Philosophicam defendens, ut Apostolus Euangelii sanam doctrinam, Οἱ μὲν πειθόμενοι (inquit) ταῖς ἀληθείαις εἰσι θεοσεβεῖς, οἱ δὲ ἀντεχόμενοι τοῦ τύφου, δοξοκόποι εἰσίν (Epist. 49.) Idem 6. Orat. Οἱ Πυθαγόρου, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους χορευταὶ γνήσιοι, γόητες εἶναι λεγόνται καὶ τετυφωμένοι Quibus adde Polybium ac Plutarchum jam statim adducendos.

Ibid. μηδὲν ἐπιστάμενος]

Ὁρῶ μὲν οὐδὲν ὢν δοκεῖ σαφ' εἰδέναι.

Οὐδὲν ἔγνωκεν (ut 1 Cor. 8.2.) καθὼς δεῖ γνῶναι. Justinus ad Diognetum, Ὁ νομίζων εἰδέναι τι ἄνευ γνώσεως ἀληθοῦς, καὶ μαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς ζωῆς, οὐκ ἔγνω, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ὄφεως πλανᾶται. Aptissimè *inflationem* autem Apostolus facit ignorantiam comitari. Plutarchus in de Iside & Osyride, Δι' ἄγνοιαν, &c. τετυφωμένος. Arnobius lib. 2. *Ut cùm nihil sciamus omnino, fallamus nos tamen, & in opinionem scientiæ sub inflati pectoris tumore tollamur.* Suidas, ex Polybio (ni fallor,) Ἀγνοεῖ, καὶ τετύφωται. Epicurus apud Plutarchum lib. ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδέως, &c. Ἐν νόσοις δειναῖς, &c. ἐλπίζεις τι χρηστὸν παρὰ θεῶν δι' εὐσέβειαν; τετύφωσαι. Hinc & ὁ φρένας ἔχων, in Ejusdem περὶ φυγῆς tractatu, opponitur τῷ τετυφωμένῳ.

Ibid. ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις] Contrarium Tit. 1.13. ἐν τῇ πίστει ὑγιαίνειν. Emphaticè autem & hoc additum post λόγους ὑγιαίνοντας. Sic, οἱ φρένας νοσοῦντες, τοῖς ὑγιῶς καὶ ὀρθῶς ἔχουσιν oppositi, 5.10. apud Nicomacheorum Interpretem. Νοσεῖν τι, vel περί τι, non infrequens apud Græcos metaphora. Clemens Pædag. 3.3. Νοσῶν περὶ κενοσπουδίαν. Pollux 6.42. Onomast. νοσῶν εἰς ἀφροδίσια. Plutarchus in Catonis vita, περὶ πολυτελείας νενοσηκότων. Idem in περὶ ἀοργησίας, Περὶ σφραγίδια πολυτελῆ νοσοῦντες. Lucianus in Pseudomante, τὰ περὶ θεοὺς πάνυ νοσῶν. Joannes Antiochenus de Constante Imperatore, ἄτοπως νοσῶν ἐπιθυμίας. Apud Æschylum ille, Εἶα με τλῶ δὲ τὴν νόσον νοσεῖν. Sic apud Dionem lib. 38. τὴν γνώμην νοσεῖν in Novella ρθ' Justiniani,

νοσοδοξίαν πρὸς νοσεῖν· & in Excerptis Diodori Siculi, τῶ ψυχαῖς νοσημάτες. Artemidorus 3.51. Τὰ νοσήματα τῆ σώματῷ, &c. ἐοίκασι τῆ τῆ ψυχῆς, &c. ἀλόγοις ἐπιθυμίαις. Suidas in Ἀῤῥώσημα, Νόσημά ἐστιν οἷον τις σφόδρα δοκῆ πς αἱρετοῦ· καὶ ὡς ἐπὶ σώματῷ συμπίπτωσι αἱ πινὲς λέγον), οἷ κατάῤῥυς, διάῤῥοια, &c. ὅτω καὶ ἐπὶ τῆ ψυχῆς εἰσι καταφορείαι, &c. Idem, Νόσον ἔχειν, αὐτὶ τῶ φαῦλον ἦθῷ ἔχειν. Apud Eundem in voce Ἀκόλασῷ Ælianus, Κακῶς ἀγορεύειν πάντας ἀῤῥώσημα (i. e. νόσον) ἔχων· quo loco pro γὰρ Αἰλιανὸς, videtur καὶ Λιλιανὸς scribendum. Loquendi hanc formam autem sequuntur & Latini. Petronius, *Quid tibi vis cum isto morbo?* Seneca 79 Epist. *Non est quod istam curam imputes mihi, morbo enim tuo daturus es, etiamsi nemo mandaret tibi.* Idem 1.14. de Benef. *Morbo suo morem gessit:* ubi Lipsius (minus rectè forsan) *moribus morem g.* reponebat. Scholiastes vetus Horatii ad Serm. 1. *Ægrotare morbo dicuntur qui habent aliquam cupiditatem.* Cicero Tusculan. 4. *Omnes perturbationes animi morbos Philosophi appellant.* Ibidem, *Proclivitas ad suum quodque genus* (vitiorum) *à similitudine corporis, Ægrotatio dicitur.* Iterum, *Quemadmodum cùm sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationésque nascuntur: sic pravarum opinionum conturbatio,* &c. *sanitate animum spoliat, morbísque perturbat:* & lib. 3. *Eos sanos intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit.* Idem 4 in Verrem, *Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat, studium; ut amici ejus, morbum.* Terentius Hecyrâ,

——Extemplo ejus morbum cognovi miser:

ubi Donatus, *Morbum mitiore animo quàm vitium aut probrum dixit.*

Ibid. καὶ λογομαχίας] Irenæus 3.40. *Aliter atque aliter per tempora de iisdem sentientes,* &c. *sophista verborum magis volentes esse quàm discipuli veritatis.*

Ibid. ἐξ ὧν γίνεται φθόνῷ, ἔεις, βλασφημίαι] Ità Cicero de inimicitiis loquens, in Lælio, *E quibus jurgia, maledicta, contumeliæ nascuntur.* Ἐξ ὧν, nempe, ζητήσεων, gignuntur contentiones, &c. In Glossis, Ἔεις, *contentio, certamen, altercatio.* Primasius ad 2 Cor. 12. *Contentio est ubi non ratione aliquid, sed animi pertinaciâ defenditur.* Confer quæ 2 Tim. 2.23. Ità, τὸ φύσει καὶ φιλόνεικον περὶ τὰς ζητήσεις, apud Plutarchum, lib. in De Virt. profic. Contrarium apud Philonem in De Mose, Ἐπιζητεῖν τὴν ἀλήθειαν, τὰς δὲ ἔειδας ἀφιλονείκως ὑπερβαίνειν. Cæterùm pro φθόνῷ, ἔεις, in Contextu nostro, non dubito quin scribi debeat, φθόνοι, ἔρεις· nam & ea quæ continuò hîc sequuntur plurali numero efferuntur, nec aliter Vulgatus legit. Adde quòd & φθόνοις non hîc tantùm, sed & Galat. 5.21. & 1 Petr. 2.1. habemus: quomodo & ἔρεις 2 Cor. 12.20. Tit. 3.9. item dicto ad Galatas loco.

Ibid. ὑπόνοιαι πονηραί] Opiniones malæ in naturalibus, & moralibus, præcipuè in divinis. Sirachides 3.24. postquam ἑαυτῷ χαλεπώτερα μὴ ζητεῖν consilium dederat, (quibus heic ex parte respondet, περὶ τὰς ζητήσεις νοσεῖν) addit, πολλοὺς γὰρ ἐπλάνησεν ἡ ὑπόληψις αὐτῶν, καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διανοίας αὐτῶν. Qui locus aptè inservit sententiæ Pauli illustrandæ.

Com. 5. Διαπαρατειβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τῆ νοῦν] Τὸν νοῦν, &c. μεμιασμένων, ut Tit. 1.15. Τὰ νοήματα ἀπὸ τῆ εἰς Χριστὸν ἁπλότητος φθαρέντων, ut 2 Cor. 11.3. Suidas, ex hoc, ut videtur, Pauli loco, Διεφθαρμένῷ, τῶ φρόνημα τὸ νοῦν παρατραπείς. Vide 2 Tim. 3.8. Sic, ψυχὴν διεφθαρμένῷ, apud Galenum: διεφθαρμένοι ψυχὴν, apud Eunapium: ψυχὴν ὑπ' ὀργῆς καὶ φθόνου διεφθαρμένοι, apud Plutarchum in Phocionis vita: ψυχὴν διαφθορᾶς ἀναπιμπλάς, apud Eundem in De liber. educ. & διεφθαρμένοι τὴν γνώμην, apud Suidam eundem v. Παραχινοῦντα. Glossæ Mss. (in Biblioth. Laurent.) ad hunc Apostoli locum, διαπαρατειβὰς exponunt τὰ νόσω τῶν κακῶν μεταδόσεις, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ψώρας τῇ παρακλήσει μιαδιδομένης· quæ videntur à Theophylacto desumpta. Simili sensu in Glossariis jam editis, *Contagia,* νόσοι ἐκ παρατειβῆς. In quibusdam Mss. codicibus non διαπαρατειβαὶ, sed παραδιατειβαὶ legitur: cujus lectionis assertores notârunt illud παρὰ in compositione id quod minus rectum est significare. Potest etiam (utrâque illâ lectione posthabitâ) παρατειβαὶ scribi. Eudemus Rhetor in Lexico MS. Παρατειβὴ, λογομαχία, ἔεις. Et hinc apud Suidam, ex vetere quodam Anonymo, περὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἄνδρας παρατριβάς. Latinè *collisiones* dicas, & *collidi.* Petronius, *alioqui mille nos causæ quotidie collident.* Eodem illo sensu Vulgatus *conflictationes.* Donatus in Andr. 1.1. *Conflictatio est tactus corporum invicem, & collisio.*

Ibid. καὶ ἀπεστερημένων τῆ ἀληθείας] Sic in Phædone Platonis, τῆ ἀληθείας καὶ ἐπιστήμης στερηθῆναι· & Apuleio in de Socratis Deo, *Profana Philosophiæ turba imperitorum,* &c. *priva veræ rationis,* &c. Ἀληθείας heic, veritatis Euangelicæ quæ tenebris Philosophicarum nugarum obducta suum lumen non exserit. Lactantius 6.4. de Satana, *Philosophiam in oculos impingit,* &c. *ne quis comprehendat ac teneat veritatem.*

• Ibid. νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν] Νομιζόντων ὅτι τὸ συμφέρον ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβὲς εἶναι, ut olim ab Epicteto dictum. Ἐπιστάμενοι ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστιν, ut Act. 19.25. illi, Πλαστοῖς λόγοις ψυχὰς ἐμπορευόντων, ut 2 Pet. 2.3. Διδασκόντων ἃ μὴ δεῖ αἰσχρῶ κέρδους χάριν, ut Tit. 1.11. Vide & Rom. 16.18. Salvianus 2 de Gubernat. *Vendicantes improbissimis quæstibus nomen religionis, & præferentes ad sordidissimas negotiationes titulum sanctitatis.* Nicephorus 30.5. de Paulo Samosateno, Πορισμὸν ἡγούμενῷ τὴν θεοσέβειαν. Similis locutionis sensúsque ista apud Sapient. Scriptorem 15.12. Ἐλογίσαντο τὸν βίον (εἶναι) πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ· & ista apud Rutilium Lupum, *In augenda pecunia occupatus,* &c. *summas divitias summam virtutem existimabat.* Sic 4.4. apud Pollucem, de concionatore iniquo & venali, πρόσοδον τὴν πολιτείαν ποιούμενῷ· apud eundem 2.20. locutione pari, sententiâ diversâ, πλοῦτον τὴν ἀρετὴν ἡγούμενῷ· & in Salustii Catilinaria, *Pro se quisque hostem ferire, murum ascendere,* &c. *properabat: eas divitias, eam bonam famam, magnámque nobilitatem putabant.* Νομιζόντων autem dum ait Apostolus, haud obscurè indicat quàm longè à sua, viri tam sancti, sententia discederent negotiatores illi. Terent. 1.1. Adelph.

——Et quod fortunatum isti putant, &c.

ubi Donatus, *Putant, bene dicit is cui displicet aliena sententia:* & pòst, *Isti putant; id est, hi qui à me dissentiunt.*

Ibid. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων] Ità & Plutarchus lib. De utilit. ab inim. cap. at fine præpositione, Διατήρει καὶ ἀφίστασο τῶν τοιούτων, ἐφ' οἷς οἱ ἐχθροὶ χαίρουσιν, &c. Hesychius, Ἀφέστηκας, ἐμακρύνθης. Abest autem hoc κώλυον in Vulgata versione, vetustissimóque qui in Britannia Ms. nec tamen respuendum puto: nam & alibi sub similibus loquendi formulis monet malos devitandos. Infrà heic 2.3,5. τούτους ἀποτρέπε· & ibid. 4.15. ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. Rom. 16.17. ἀπ' αὐτῶν ἐκκλίνατε. Vide & 1 Thess. 3.6. Nec aliter alii locuti, & Græci & Latini. Euripides Hippolyto,

——Τὰς δὲ τοιούτας ἐγὼ
φεύγειν παραφωνῶ πᾶσιν.——

In Clementis quæ dicuntur Constitutionibus 6.16. Ὧν φεύγετε τὴν διδασκαλίαν· & in Plauti Capteivis,

——Tu ab isto procul recede.

In Ejusdem Menæchmis,

Concede huc, mea nata, ab isto quàm potest longissimè.

Quæ & optimè vim implent τῶ ἀφίστασο. Apud Terentium ille,

——Nolo ego cum improbis te viris,
Gnate mi, neq; in via neq; in foro ullum sermonem exsequi.

Ignatius ad Smyrnenses, Πρέπον ἐστὶν, &c. ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν τοιούτων, καὶ μήτε κατ' ἰδίαν μεθ' αὐτῶν λαλεῖν, μήτε κοινῇ. Seneca Præfat. lib. 4 Natur. quæst. *Quid necesse est in hoc descendere ut te petere hominum possint? longum inter vos inter-*

intervallum sit. Idem de Tranquill. animi cap. 7. *Initium morbi est agris sana miscere:* & epist. 94. *Magna pars sanitatis est hortatores insania reliquisse, & ab isto cœtu invicem noxio procul abiisse.* Arrianus 4. 2. in Epictetum, Ἀπόγνωθι, ἀποσείσθητι, μηδὲν σοι καὶ αὐτοῖς. Germanicus apud Tacitum, *Discedite à contactu.*

Ibid. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων]

Non qua ferre solet spatiantes porticus illos,
Te ferat, officium néve colatur idem.
Proximus à tectis ignis defenditur ægre,
Utile finitimis abstinuisse locis.

Com. 6. Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια] Sic ferè Psal. 36. 16. *Melius est modicum justo super divitias peccatorum multas:* & apud Scriptorem Sapientiæ 8. 5. *Si divitiæ appetuntur,* &c. *quid sapientiâ locupletius?* Glossæ, Πορισμὸς, *acquisitio.* Onomasticon vetus, *Quæstus,* πορισμὸς, κέρδος. Ad loci sensum Philo in de Legatione, Τί ἂν εἴη κέρδος λυσιτελέστερον ὁσιότητος; & Scriptor Tobiæ 4. 23. Μὴ φοβοῦ, παιδίον, ὅτι ἐπτωχεύσαμεν, ὑπάρχει σοι πολλὰ ἐὰν φοβῇ τὸν θεόν. Vide Photium ad Luc. 16. 15. adductum. Julianus 2 Orat. Αὐτὸς μετ' ἀρετῆς ἔλαττον ἔχων, τοῦ κρείττω πλεονεκτεῖν ὑπέλαβε. Addit, μετ' αὐταρκείας Apostolus. De Viriatho Diodorus Siculus, Ὑπελάμβανε τὴν αὐτάρκειαν μέγιστον πλοῦτον ὑπάρχειν. Contrarii apud Plutarchum in Numa, ἄνθρωποι τὸ βέλτιον ἐν πλούτῳ καὶ τρυφῇ, &c. μᾶλλον ἢ σωφροσύνῃ καὶ τῇ μετὰ δικαιοσύνης αὐταρκείᾳ τιθέμενοι. Philo de Essænis, Πλοῦτον νομίζουσι τὴν ὀλιγόδειαν, ὅ πάρεστι κεινοῖς εὐπορίαν. Seneca Epist. 4. *Magna divitiæ sunt lege Naturæ composita paupertas.* Horatius,

Non possidentem multa vocaveris
Ritè beatum: rectius occupat
Nomen beati, qui Deorum
Muneribus sapienter uti,
Durámque callet pauperiem pati,
Pejúsque letho flagitium timet.

Qui versus optimè congruunt Apostoli sententiæ: *beatus* enim πλούσιον eo loco, non μακάριον, significat; *pauperiem pati callere,* est αὐταρκεῖν· &, *pejus letho flagitium timere,* est quod hîc εὐσέβεια. Tales gemmæ, talia auri ramenta non tantùm in Philosophorum sed & Poetarum scriptis delitescunt, & nisi à ruspantibus haud facilè eruuntur.

Ibid. μετ' αὐταρκείας] Cicero, Αὐτάρκεια *est quæ parvo contenta omne quod redundat respuit.* Epicurus apud Epictetum, Τὴν αὐτάρκειαν ἀγαθὸν μέγα νομίζομεν, οὐχ ἵνα πάντως τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα, ἀλλ' ὅπως ἐὰν μὴ ἔχωμεν τὰ πολλὰ, τοῖς ὀλίγοις χρώμεθα. Vide & Pædag. 2. 12. Clementem Alexandrinum. Non malè hîc vertebat quidam, *cum animo suâ sorte contento.* Cicero Paradox. 6. *Contentum suis rebus esse, maxima sunt certissimaque divitiæ.* Lucretius,

Divitiæ grandes homini sunt vivere parcè,
Æquo animo: ———

id est, animo contento. Ennius apud Gellium,

———*suoque contentus.*

Glossæ, *Contentus esto,* αὐτάρκησον. Malebat vetus Interpres, *cum sufficientia.* Ex eo (ut sæpissime) Glossarii Auctor, Αὐτάρκεια, *sufficientia:* quo & sensu Hesychius, Αὐτάρκης, ἱκανός. Sedulius ad 1 Tim. 5. *Ut non,* &c. *avaritiæ studeat, sed sufficientiam tantùm sibi servet.* Salvianus lib. 4. de servis loquens, *Etiamsi iis stipendia præstentur, consuetudini hac magis quàm sufficientiæ satisfaciunt.* Quæ adduxi, ut appareat laxiorem eam vocem esse quàm pro mente hujus Apostolici loci, qui non tam de animo agit eo quod sufficit contento, quàm eo quod & minus est contento, si ità casus tulerit.

Com. 7. Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον] Suidas in Ἐλάχεια, Μετὰ πλοῦτε ἐ γεγόναμεν. Seneca 20 Epist. *Nemo nascitur dives: quisquis exit in lucem, jussus est lacte & panno esse contentus.* Idem lib. de Providentia, *Nemo tam pauper vivit quàm natus est.* Vide Jobi 1. 21.

Ibid. δῆλον ὅτι, &c.] Hesychius, Δηλονότι, φανερὸν ὅτι. Gloss. Δηλονότι, *profectò,* &c. Vulgat. *haud dubium quòd,* &c. Recentior, *videlicet nec,* &c.

Ibid. δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα] Nisi bona opera nostra, Apocal. 14. 13. *nisi vitam innocenter actam,* ut hoc in argumento Lactantius 7. 26. locutus. Seneca epist. 102. *Excutit Natura redeuntem sicut intrantem: non licet plus ferre quàm intuleras.* Phocylides,

Οὐκ ἐς Ἅδην ἐς ὄλβον ἔχειν καὶ χρήματ' ἄγεσθαι.

Theognis,

Χρήματ' ἔχων οὐδεὶς ἔρχεται εἰς Ἀΐδην.

Apud Plautum Trinum. de Acheronte ille,

Mirum ni tu illuc tecum divitias feras.

Ovidius,

Divitis ad manes nil feret umbra suos.

De bonis mundi istius Gregorius Nazianzenus,

Ὧν οὐ συνέρχεταί τι
Ἐντεῦθεν ἐξιοῦσι.

Democritus apud Hippocratem, & ad Hippocratem, de mortalium vanitate & inquietudine, Δίῃει ἔχουσι μετ' ἀδελφέων καὶ τοκέων καὶ πολιτέων, καὶ τοῦτα ὑπὲρ τοιούτων ὧν οὐδεὶς θανὼν δεσπότης ἐστὶ in Epist. ad Demagetum. Vide quæ ad Psalm. 48. com. 18, & 19. fusè D. Augustinus. Quintilianus Declam. 260. *Non sunt ista ferenda nobiscum, neque ad Inferos servata per vitam fortuna persequitur.* Lucianus in Contemplantibus, Οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα σεμνῶν ἀΐδιόν ἐστιν, οὐδ' ἂν ἀπάγοι τις αὐτῶν τι ἔξω αὐτῷ ἀποθανών. Lactantius 7. ult. *Si nobis usque ad ultimum* (id est, ad senectutem ultimam,) *liceat istis frui, certè aliis relinquenda sunt, nihil nobiscum ferre possumus,* &c. Horatius,

Linquenda tellus, & domus, & placens
Uxor, neque harum quas colis arborum
Te præter invisas cupressos
Ulla brevem Dominum sequetur.

Chrysostomus ad 2 Cor. 8. Ὅσα ἂν κατασκευάσωμεν ἐνταῦθα ἀφίεμεν· οὐ γὰρ συγχωρεῖ ὁ δεσπότης λαμβάνοντας αὐτὰ ἀπελθεῖν. ἂν δὲ οἰκίας οἰκοδομήσωμεν, ἂν τε ἀγροὺς ἀγοράσωμεν, ἂν τε ἀνδράποδα, ἂν τε σκεύη, &c. Idem Homil. 2. ad Antiochenos, *In fine aliis cedemus, eorum usu solo decerpto, dominio autem nudi & orbati ad alteram illam vitam migrantes.* Propertius,

Haud ullas portabis opes Acherontis ad undas:
Nudus ab inferna, stulte, vehêre rate.

Philo in de Victimis, Τὸν μηδὲν εἰς κόσμον, ἀλλὰ μηδὲ σεαυτὸν εἰσενηνοχότα· γυμνὸς μὲν γὰρ, θαυμάσιε, ἦλθες, γυμνὸς πάλιν ἄπεις. Silius lib. 5.

———*Modò quem Fortuna fovendo*
Congestis opibus donisque refersit opimis,
Nudum Tartareâ portabit navita cymbâ.

Orientius Illiberitanus,

Venisti in mundum nudus, nudúsque redibis:
Nil tecum attuleras, ferre nihil poteris.

Vide Psal. 48. 18. In vetere Inscriptione, D. M. CN. *Pompeius. Euphrosynus, & Junia Gemella uxor, ex omnibus bonis suis hoc sibi sumpserunt:* id est, hoc solum monumentum, vel, hoc terræ exiguum. Diogenes apud Ausonium,

———*Quæcunque habui mecum fero, cùm nihil ipse*
Ex tantis tecum, Crœse, feras opibus.

Com. 8. ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα]

Frigus queis durámque famem depellere fas est.

Terentius 5. 2. Heautontim.

Victus, vestitus, quo in tectum te recipias.

Hæc sunt quæ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος Jacobus 2. 16. vocat; Apostolus noster Tit. 3. ἀναγκαίας χρείας. Seneca verò Epist. 45. *panem, polentam, & cætera sine quibus vita non ducitur:* sub voce διατροφὰς enim intelligendus est necessarius victus,

non

non lautitiæ. Theophylactus ad Act. 2. 46. Τὴν πολλὴν αὐτῶν (Ἀποστόλων) ἐγκράτειαν καὶ λιτότητα δηλοῖ ΤΗΣ ΤΡΟΦΗΣ, μεταλάμβανον γὰρ τροφῆς, ἀλλ' οὐκ ἐτρύφων. Glossarium, Τροφὴ, *alimonium, esca, victus*, &c. Onomasticon vetus, *Alimentum*, τροφή. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Διατροφὰς, βρώματα.

Ibid. ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα] Dicat quisque ut apud Euripidem ille,

> Καὶ μὴν ἔμοί γε ζῶντι μὲν καθ' ἡμέραν
> Κ' εἰ σμικρ' ἔχοιμι, πάντ' ἂν ἀρκούντως ἔχοι.

Si instructa vita est, instrumentorum ejus avidi nè simus. Senec. Epist. 61. Philiscus apud Dionem Cassium, lib. 38. Ἀπόχρη ἀνθρώπῳ πρὸς εὐδαιμονίαν τὸ τὰ ἀρκοῦντα κεκτῆσθαι, καὶ μηδενὸς ὧν τὸ σῶμα χρήζει προσδεῖσθαι· id est, καὶ μηδὲ διατροφῶν μηδὲ σκεπασμάτων προσδεῖσθαι. Cicero in Paradoxis, *Victu & vestitu terminandus est pecuniæ modus.* Hieronymus in Epistolis, *Victus & vestitus divitiæ Christianorum sunt:* quæ forsan adumbrata ex Horatii illis,

> *Si ventri bene, si lateri est, pedibúsque tuis, nil*
> *Divitiæ poterunt regales addere majus.*

Juvenalis,

> ——*Mensura tamen quæ*
> *Sufficiat census, si quis me consulat, edam:*
> *In quantum sitis atque fames & frigora poscunt.*

Seneca Epist. 8. *Cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus corpori infesta.* Idem cap. 9 ad Helviam, *Corporis exigua desideria sunt, frigus submovere vult, alimentis famem ac sitim exstinguere.* Ibidem cap. 11. *Si hæc* (vestem nempe ac domum) *ad usum tantùm desiderabit, neque tectum ei deerit, neque velamen: æquè enim exiguo tegitur corpus ac alitur: nihil homini Natura quod necessarium sciebat, fecit operosum.* Idem 119 Epist. *Nec illud præcipio ut aliquid Naturæ neges; contumax est, non potest vinci, suum poscit: sed ut quicquid Naturam excedit, scias precarium esse, non necessarium:* & Epist. 4. *Lex Naturæ scis quos nobis terminos statuit? non esurire, non sitire, non algere:* ex quo fortasse loco D. Ambrosius Hexaem. 5. 10. *Lex Naturæ est tantum quærere quantum sufficiat ad victum, & alimentorum modo (modum lege) sortem censere patrimonii.* In Pythagoricorum dictis apud Stobæum, Σαρκὸς φωνὴ μὴ πεινῆν, μὴ διψῆν, μήτε ῥιγοῦν. His contrarium Jacobi 2. 15. γυμνὸς, καὶ τῆς ἐφημέρου τροφῆς λειπόμενος ἦ· & 1 Cor. 4. 11. πεινῶμεν, διψῶμεν, καὶ γυμνητεύειν. Vulgata hìc, *habentes alimenta, & quibus tegamur.* Ità *victum & vestiarium* (quo tegimur nempe) junxit Seneca lib. De animi tranquill. item 3 de Benef. *cibaria & vestiarium.* Σκεπάσματα autem apud Apostolum puto & tectum comprehendere. Sirachides 29. 21. pari argumento, ὕδωρ καὶ ἄρτον, ἱμάτια καὶ οἶκον habet.

Ibid. τούτοις ἀρκεσθησόμεθα] Quasi dicat,

> *Hæc satis, hæc cui contingunt, nil amplius optet.*

Omne extra ista desiderium non ex inopia sed ex vitio nascitur: quicquid illi congesseris, non finis cupiditatis erit, sed gradus. Euripides Phœnissis,

> ——Τί δ' ἐστὶ τὸ πλέον; ὄνομ' ἔχει μόνον,
> Ἐπεὶ τά γ' ἀρκοῦνθ' ἱκανὰ τοῖς γε σώφροσιν.

Com. 9. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα] Seneca Epist. 87. *Dum consequi divitias volumus, in multa mala incidimus.* Πλουτεῖν βούλεσθαι hìc, est quod Sirachidi 27. 1. ζητεῖν πληθῦναι· in Græco Proverb. 28. 20. πλουτεῖν σπεύδειν· Plauto Trinum. *velle locuples fieri:* Petronio, *divitias exstruere curare:* Jul. Firmico 3. 11. *facultatum desiderio æstuare:* Plutarcho π. φιλοπλουτ. πορισμοῦ προσηκαθεῖσθαι· Senecæ Epist. 101. *divitiis imminere:* Juvenali (statim adducendo) *citò dives fieri velle:* Horatio, *festinare;*

> *Sic festinanti semper locupletior obstat.*

Εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, pro, εἰς πειρασμοῦ παγίδα. Salvianus 2 contra Avaritiam, *In rebus tantùm necessariis est salus, in superfluis laqueus.* Lactantius in De opificio Dei cap. 1. de Diabolo, *Omnia quæ illicere possunt pro laqueis habet.* Matthæi 13. 22. hoc argumento ἀπάτην habemus: ubi vide ex Luciano adducta. Εἰς παγίδα ἐμπίπτειν est & apud Sirachidem 9. 3. & Tobiæ Sciptorem 14. 40.

Ibid. καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς] Εἰς ἐπιθυμίας πολλὰς, est, *in cupiditates extraordinarias*, ut Cicero in Verrinis loquitur, opponens tales Naturæ ac necessitati: vel (si loqui cum Apostolo voluerimus) διατροφαῖς καὶ σκεπάσμασι. Chrysostomus Homil. 73. in Joannem, *Cùm tria sint cupiditatum genera, necessaria, naturales, & supervacua; ditescendi cupido in tertium & pessimum genus facit nos incidere.* Nil mirum autem si immodica desideria desiderium ditescendi comitentur: nam, ut Comicus Latinus dixit,

> *Ubi semel animus se cupiditate devinxit malâ,*
> *Necesse est*, &c. *consilia consequi consimilia.*

Ubi *cupiditas* respondet ei quod heic φιλαργυρία vocatur, *consilia* sunt ferè eadem quæ hìc ἐπιθυμίαι. Chrysostomus Homil. 13. in Acta Apost. *Divitiis anima*, &c. *plena est concupiscentiis innumeris.* Idem in cap. 4. Ephes. Οὐχ ὅπως εὐπορεῖς ἐν τοῖς κτήμασιν, ὡς τῆς ἀγωνίας, καὶ τοῖς κινδύνοις, οἴπερ ὡς πειρασμοὺς καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἐπεισάγουσι ταῦτα ὑπομένουσιν οἱ πολλὰ κεκτῆσθαι βουλόμενοι. Apuleius libello de Philosophia, ex Platone, *Sperata atque exoptata vix pauca*, &c. *proveniunt, hísque flagrantiores cupidines succedunt.* Seneca Epist. 19. non alieno argumento, *Qualem dicimus esse seriem causarum ex quibus nectitur Fatum, talem dicimus esse Cupiditatum: altera ex alterius fine nascitur.* Legebat Vetus interpres heic ἀνωνήτους. In Glossario, Ἀνώνητος, *infructuosus:* sic ἀνωφελεῖς (id est, ἀνωνήτας) μεριμνας, Homil. 31. Macarius: & (quod magis lectionem illam stabilit,) ἐπιμιξίας ἀλυσιτελεῖς (id est, ἀνωνήτους) καὶ βλαβερὰς, apud Suidam habemus: item ἀνωφελῆ (i. e. ἀνόνητον) καὶ βλαβερόν in Democriti ad Hippocratem Epistola. Quibus adde Euthymii ad Luc. 12. ista, *Avarum esse non solùm inutile est, sed & nocivum:* q. d. οὐ μόνον ἀνόνητον, ἀλλὰ καὶ βλαβερὸν, quâ facie & Salustius *nihil profutura, multum etiam periculosa petere*, (id est, *appetere*) in Jugurthino dixit. Veriorem scripturam tamen ἀνοήτους putem. Chrysostomus ad Philip. 3. Μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀνοήτους ποιεῖ τὸ πλουτεῖν. Hermas 2. 10. *Negotiis & actionibus multis inciderunt, evacuantur à sensu suo, (ἀνοηταίνουσιν,) & nihil omnino intelligunt, de divitiis cogitantes.* Diphilus, ἐστὶν ἀνοητότατον αἰσχροκέρδεια· sic ἀνοήτους ἐλπίδας Plato in Philæbo dixit; & ἀνοήτων ἐρᾶν, Idem in Symposio. Ἀνόητοι ἐπιθυμίαι istæ quandoque ἄτοποι dicuntur. Chrysostomus ad Coloss. 3. Οὐχ εὑρήσει τις ἄλλην ψυχὴν τοσοῦτον γέμουσαν ἐπιθυμιῶν, καὶ οὕτως ἀτόπων, ὡς τὰς τῶν πλουτεῖν βουλομένων. Theophylactus ad Philip. 4. de abundantia, Εἰς ἐπιθυμίας ἀτόπους ἐκχαίνεσα· quibus similes φαῦλαι καὶ ἔκτοποι ὁρμαὶ, in Hymnis Orphei dictis.

Ibid. Αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον] Planè sic Iamblichus, qui τὰς ἐπιθυμίας solere ἡμᾶς εἰς τὸν ὄλεθρον ἄγειν, cap. 18. in de Vita Pythagoræ dixit. In Glossis, *Mergit*, βυθίζει. Glossæ aliæ, Καταβυθίζω, *demergo, pessundo.* Ὄλεθρον hìc intellige qui 2 Thess. 1. 9. αἰώνιος ὄλεθρος. Hesychius, ex hoc Pauli loco, Εἰς ὄλεθρον, εἰς Ἅδην. Βυθίζουσι, translatione eleganti: quam tamen (ut nonnulli) populorum Orientalium καταποντισμὸν vix putem respicere. Apuleius (insigniter ad hæc Pauli illustrandum) in Apologia sua, *Ad vivendum, velut ad natandum, is melior, qui onere liberior: sunt enim similiter etiam in ista vita humana tempestate levia sustentatui, gravia demersui.* Valerius Maximus, itidem de divitiis loquens, *Profundo cladium miserabiliter demergunt.* Horatius,

> *Plenior ut si quos delectet copia justo,*
> *Cum ripa simul avulsos ferat Aufidus acer.*

Ad quæ vetus Scholiastes, *Ferat, demergat.* Hinc illud Philosophi illius qui mari suas opes commisit, *Ego vos mergam, ne à vobis mergar.* Iterum Horatius,

Quisquis in augenda festinat, & obruitur re:

ubi *obruitur*, est, βυθίζε). Euthymius ad Luc. 21. *Non solum ebrietas, sed & cura seculares animam absorbent, mentémque demergunt.* Sic Philo libidinem & alios inordinatos affectus τ̃ ψυχῆς συμφοραῖς βαπτίζειν dixit, lib. Quòd deter. insid. potiori. Seneca Epist. 8. de concitato in honores opésque cursu, *In præcipitia nos deducit:* imagine à terrestri naufragio, ut apud Apostolum à marino sumptâ.

Ibid. καὶ ἀπώλειαν] Sirachides 31. 6. Πολλοὶ ἐδόθησαν εἰς πτῶμα χάριν χρυσίε, καὶ ἐγενήθη ἡ ἀπώλεια αὐτῶν κατὰ πρόσωπον αὐτῶν. Glossæ, Ἀπώλεια, *perditio, pernicies*, &c. *barathrum.* Beza hic, *in exitium.* Vulgat. *in interitum.* Unde illa alterius Glossarii, *Interitus*, ἀπώλεια.

Com. 10. Ῥίζα γὰρ πάντων κακῶν ἐστι φιλαργυρία]

Omnis causa mali est amor, & discriminis omnis,
Concisi argenti in titulos faciésque minutas.

Salustius in de Republ. ordin. *Ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet.* Diodorus Siculus in fragmentis, Αὕτη (ἡ φιλαργυρία) διὰ τ̃ ἐκ τε̃ συμφέροντος ἐλπίδα προκαλεμένη πολλὰς πρὸς ἀδικίαν, μεγίστων κακῶν αἰτία τοῖς ἀνθρώποις γίνε). Rutilius Numatianus,

Auri cæcus amor ducit in omne nefas.

Servius ad Æneid. 6. *Ad quod flagitium homines non impellit auri detestanda cupiditas?* Lucianus Cynico, Ἐκ τ̃ τέτων (χρυσε̃ καὶ ἀργύρε) ἐπιθυμίας φύον) στάσεις καὶ πόλεμοι καὶ ἐπιβελαὶ καὶ σφαγαὶ, &c. Chrysologus de auro, sive iniquitatis Mamona, Serm. 126. *Bella mandat, comparat bellatores, sanguinem vendit, agit mortes, prodit patrias, urbes destruit, subdit populos, arces urget, vexat cives*, &c. *jus delet, fásque nefásque confundit*, &c. *fidem tentat, violat veritatem, famam carpit, honestatem dissipat, solvit affectus, innocentiam tollit, pietatem sepelit, necessitudinem scindit, amicitiam subruit.* De eodem Seneca Controvers. 2. 6. *Auget discordiam, urbes & terrarum orbem in bellum agitat, humanum genus*, &c. *in fraudes & scelera mutua instigat.* Quintilianus Declam. 321. *Hæc latrones facit, hæc piratas: hæc intra muros etiam, atque intra domos nostras & templa sicas percussorum acuit: indè nata sunt venena.* Juvenalis,

——*Nec plura venena*
Miscuit, aut ferro grassatur sæpius ullum
Humanæ mentis vitium, quàm sæva cupido
Immodici census.——

Lactantius eodem argumento, *Hinc venena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testimonia.* Ingeniosè itaque *innumerum crimen* Orientius φιλαργυρίαν vocavit: & pòst, distinctiùs explicans tam concisam locutionem,

Fratribus invisos fratres, vitámque parentum
Exosam natis fecit avaritia:
De vero falsum, de falso fingere verum
Sæva per innumeras hæc docet insidias.

Deinde,

Hæc miseros homines mortis sub tempore fecit
Non bene postremis fidere amicitiis.
Subduntur tabulæ, conquiritur undique testis
Ore ferens falsum, pectore vera premens.
Scalpuntur gemmæ similes, manus improba discit
Heu malè mentitas assimilare manus:
Ut pater alterius factus credatur, & heres
Non possit proprii filius esse patris.
Hâc duce custodes inter securus adulter
Pervenit ad castos (io. clausos) *muneribus thalamos.*
Itur in omne nefas animis opibúsque paratis,
Aurum si pretium constituatur sceleris.

Quibus adde quæ in de Ira 3. 32. Seneca, & 2. 145. Isidorus Pelusiota. Ῥίζα πάντων κακῶν dixit Paulus, fortasse Platonem imitatus, qui τῆς ἀμαθίας πάντα κακὰ ῥιζεσθαι dixit. Chrysostomus ad Philipp. 1. Ὁ μαθὼν χρημάτων καταφρονεῖν, ῥίζαν ἐξέκοψε τῶν κακῶν quæ eadem & in Homil. 22. in Acta apud eundem leguntur. Sic & livorem *radicem omnium malorum* D. Cyprianus vocat. In loco Chrysostomi jam adducto malim πάντων τ̃ κακῶν scribi, locutione (ut apud Apostolum) hyperbolicâ, at in argumento isto solennissimâ. Polycarpus ad Philippenses, Ἀρχὴ πάντων κακῶν φιλαργυρία. Phocylides,

Ἡ φιλοχρημοσύνη μήτηρ κακότητος ἁπάσης.

Photius Epist. 147. Καθ' ὃν τρόπον τὸ ἀφιλάργυρον ἦθος συνεφέλκε) τὰς ἄλλας ἀρετὰς, ὕτως ἡ φιλάργυρος νόσος συνεφέλκε) πᾶσ τ̃ συγγενῆ κακίαν. Codex Ecclesiæ Africanæ, Can. 5. Τὴν τ̃ ἀπληςίας ἐπιθυμίαν, ἣν πάντων τῶν κακῶν μητέρα εἶναι ἐδεὶς ἀμφιβάλλει. Lucianus, Πάντα τὰ κακὰ, &c. ἐκ τ̃ τέτων (ἀργύρε καὶ χρυσε̃) ἐπιθυμίας φύονται. Cato apud Gellium 11. 2. *Avaritiam omnia vitia habere putabant.* Cicero in pro Roscio, *Ex avaritia erumpit audacia, indè omnia scelera ac maleficia gignuntur.* Lactantius 6. 19. eodem argumento, *Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnium scelerum genera orta sunt.* Idem in Epitome, *Hinc omnium fraudum genera erupêre.* Seneca 2. 1. de Clementia, *Expulsâ alieni cupiditate, ex qua omne animi malum oritur.* Salustius de pecuniæ & imperii cupidine, *Ea quasi materies omnium malorum fuere:* id est, (ut in reliquis jam citatis locis) plerorumque malorum. Quintilianus ubi suprà, *Omnia quæcunque*, &c. *committuntur scelera, pleraque ex cupiditate nascuntur.* Philo eàdem formâ, ἀθεότητα πηγὴν πάντων κακῶν dixit: & εἰδωλοθρησκείαν Sapientiæ Scriptor, 14. 27. παντὸς ἀρχὴν κακε̃, καὶ αἰτίαν, καὶ πέρας. Chrysostomus Homil. Quomodo frater, &c. ἀπόνοιαν, πηγὴν πάντων κακῶν. Justinianus Novell. 6. magistratuum improbitatem κακῶν πάντων ἀφορμὴν. Euripides, ἐκ γαστρὸς πάντα κακὰ γίνε)· & Seneca, *voluptati indulgere initium omnium malorum esse:* quibus similia apud Arrianum 3. 26. in Epictetum, κακῶν πάντων κεφάλαιον· & apud Jacobum 3. 16. Ὅπε ζῆλος, &c. ἐκεῖ πᾶν φαῦλον ἔργον. Pro eo quod Paulus ῥίζαν, Ignatius ἀρχὴν, Diodorus infrà adducendus μητρόπολιν, Phocylides & alii μητέρα· quibus adde Claudiani ista,

Et primam scelerum matrem, quæ semper habendo
Plus sitiens, patulis rimatur faucibus aurum.

Κακὰ, ex tot congestis heic testimoniis κακὰς πράξεις expono: quæ nempe nec existimationem privatam, neque leges publicas respiciunt. Euripides,

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλεῖον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, ἐδὲ βέλε).

Hinc aptè Philo lib. de Judice, τὸ φιλοχρήματον τῶν παρανομημάτων ὁρμητήριον dixit: & Democritus de id genus homine apud Stobæum Tit. π. ἀρετῆς, Ἀεὶ ἐπικαινυργεῖν ἀναγκάζε), καὶ δι' ἐπιθυμίαν ἐπιβάλλεσθαι τ̃ τι πρήσσειν ἀνήκεςον, ὧν οἱ νόμοι κωλύεσι. Juvenalis,

——*Sed quæ reverentia legum?*
Quis pudor aut metus est unquam properantis avari?

Ex quibus puto Paulum satis commodè explicari.

Ibid. ῥίζα γὰρ πάντων κακῶν ἐστι φιλαργυρία]

Tristius haud illâ monstrum, nec sævior ulla
Pestis & ira Dei misero sese intulit orbi.

Salustius de Republ. ordin. *Belluâ fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana atque domos vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus neque mœnia obstant quò minùs vi suâ penetret: famâ, pudicitiâ, liberis, patriâ atque parentibus mortales spoliat.* φιλαργυρία est,

——*Sæva cupido*
Immodici census——
——*Divitis auri*
Ambitiosa fames, & habendi dira libido.

Hesychius,

Hesychius, Φιλαργυεία, φιλοχρηματία. Theophylactus ad Luc. 16. Φιλαργυεία ἐστιν ἐμπαθὴς σχέσις καὶ φιλία τοῦ πλούτου. Suidas in voce Πάθος, Φιλαργυεία, ὑπόληψις τοῦ τὸ ἀργύριον καλὸν εἶναι. Ità Cicero Tuscul. 4. *Est avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit.* Et pòst, eodem libro, *Quis dubitârit quin ægrotationes animi, qualis est avaritia*, &c. *ex eo quòd magni æstimetur ea res ex qua animus ægrotat, oriantur?* Interpres vetus hîc, *cupiditas*: putassem *nummaria cupiditas* reponendum. Glossæ, *Nummaria cupiditas*, φιλαργυεία. Cùm meminerimus autem ità & alios locutos, & quæ ipsi ad pag. 218. ad Apuleium annotavimus, vulgatam & permittimus lectionem, & eruditam agnoscimus.

Ibid. ἧς τινες ὀρεγόμενοι] Sic πλούτου ὀρεγόμενοι, Dissert. 20. Maximus Tyrius: πεισμῶν ὄρεξις, 14. 3. Sapient. Scriptor: & Xenophon παιδ. 8. πλειόνων ὀρέγεσθαι. Bene & hîc Vetus, *quam quidam appetentes*. Ità & Valerius Maximus *divitias appetere* dixit.

Ibid. καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς]

Κακὰ ἐφ' ἑαυτοὺς ἕλκοντες ὡς ὁ Καικίας νέφος.

Et non solùm ἀπὸ τῆς πίστεως, sed & ἀπὸ τῆς ἐλπίδων ἀποπλανηθέντες, dum quod sperârunt gaudio futurum sibi, assiduam, adeòque uberem materiam dolorum invenêre. Seneca 59 Epist. *Ista quæ sic petis tanquam datura lætitiam ac voluptatem, causa dolorum sunt.* Idem Epist. 44. eod. argumento, *Solicitudinum colligunt causas, & per insidiosum iter vitæ non tantùm ferunt sarcinas, sed trahunt. Ità longiùs ab effectu ejus quod petunt, semper abscedunt, & quò plus operæ impendunt, hoc se magis impediunt, & feruntur retrò.* Maximus Tyrius, Διώκοντες τὰ τερπνά, περιπίπτοντες δὲ τοῖς λυπηροῖς. Philo in de Josepho, Ἀποπλάτουσι μακρὰς τινας καὶ ἀπεράτους ἑαυτοῖς εὐτυχίας, αἱ δὲ ἀρχαὶ μεγάλων κακῶν εἰσι· καὶ ἐλπίζοντες ὡς ἐπ' ἀγαθῶν κληρονομίαν, ἐνείσκουσι δεινὰς κακοπραγίας. Plutarchus in περὶ φιλαδελφίας, Πορφύρας καὶ διαδήματος ὀρεγόμενοι πολλῶν αὑτοὺς κακῶν, &c. ἐνέπλησαν· id est, ὀδύναις πολλαῖς ἑαυτοὺς περιέπειραν· ubi & obiter notandum τὸ ὀρεγόμενοι, quâ voce heic D. Paulus utitur. Ausonius ex Periandro,

Plùs est solicitus magis beatus:

id est, magìs dives. Euthymius ad Luc. 12. *Avaritia solicitudinem affert ac mœrorem.* De eadem Seneca 115 Epist. *O quantum lacrymarum! ô quantum laborum exigit!* &c. *Adjice quotidianas solicitudines quæ pro modo habendi quemque discruciant.* Propertius,

——Solicitæ tu causa, pecunia, vitæ es,
Semina curarum de capite orta tuo.

Simplicius in cap. 38 Epicteti, Οἱ φιλάργυροι πονοῦντες ἅπαντα τὸν βίον περὶ χρηματισμὸν μετ' ἀγρυπνίας καὶ ἀθυμίας, καὶ δέους ἀεὶ ἀπειρτημένοι, &c. Euripides eodem argumento πόνους καὶ φθορὰς βίου dixit. Vide Philostratum 7. 11. de vita Apollonii. Auctor ad Herennium lib. 2. *Homines multis & magnis incommodis conflictantur propter*, &c. *pecuniæ cupiditatem.* Hinc *divitias per tormenta coactas* Juvenalis dixit: & *pecuniam majore adhuc tormento possideri quàm quæri*, Seneca 115 Epistolâ. Lucilius post illud,

Μή σε γ' ἀπειρεσίων δίσκος ἕλη κλεάνων·

subjunxit,

Μὴ σύ γε ἀτλήτοισιν ἐν ἄλγεσι θυμὸν ὀλέσῃς.

Ubi ἄλγεα (quæ Apostolo ὀδύναι) sunt spinosæ curæ illæ quæ opum non acquisitionem tantùm, sed & tutelam comitantur: nam (ut jam suprà ostendimus,)

Tantis parta malis curâ majore metúque
Servantur, misera est magni custodia censûs.

Περιπείρειν heic Erasmo est *implicare se*: sic ferè Seneca Epist. 74. *Quisquis se multùm fortuitis dedit, ingentem sibi materiam perturbationis & inexplicabilem fecit:* nec inconcinnè alius, qui *transfixerunt se*. Hesychius, ex hoc Pauli loco, Περιέπειραν, ἔπηξαν. Idem Seneca De vita beata cap. 19. de Philosophis loquens, *Cùm refigere se crucibus conantur, in quas unusquisque vestrùm* (idiotarum) *clavos suos ipse adjicit*: ἑαυτὸν περιπείρει. Sed pro *adjicit*, puto *adigit*, vel *affigit* scribendum. Plautus de insano amatore illo, *Animus ejus*, &c. *fixus est clavo Cupidinis.* Plato in Phædone, Ἑκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη, ὥσπερ ἧλον ἔχουσα, προσηλοῖ αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα, καὶ προσπερονᾷ. Vertas etiam, non incommodè, *confoderunt se*. Seneca citati jam libri cap. 27. *Quin potiùs mala vestra circumspicitis, quæ vos ab omni parte confodiunt? alia grassantia extrinsecùs, alia in visceribus ipsis ardentia.* Hinc & *vulnera vitæ*, argumento simili versatus, Lucretius lib. 3. dixit. Cùm tot vertendi modos in medium protuli, nullus se magìs probat mihi quàm Vulgati ille, *doloribus inseruerunt se*. Macrobius Somn. Scip. 1. 8. *Qui decrevit se à corporis contagione purgare, & quadam humanorum fugâ, solis se inserere divinis.*

Ibid. περιέπειραν ἑαυτοὺς ὀδύναις]. Non sublevatos se (ut cum Seneca de Tranquill. c. 10. loquar) sed suffixos esse compererunt. Ἀνηκέστοις κακοῖς περιπείρειν, Philo contra Flaccum dixit: & περιπίπτειν κακοῖς, Nicetas in Baldvino.

Ibid. ὀδύναις πολλαῖς] Artemidorus 2. 63. Τὰ πολλὰ (χρήματα) &c. φροντίδας καὶ λύπας σημαίνει. Lucianus in Timone, Ὁ πλοῦτος, ὁ πολλοῖς πολλάκις ἀνηκέστων συμφορῶν αἴτιος γεγενημένος. Philemon apud Stobæum,

Ἀεὶ τὸ πλουτεῖν συμφορὰς πολλὰς ἔχει,
Φθόνον τε, κ' ἀπέχειαν, καὶ μῖσος πολύ,
Πράγματά τε πολλά, καὶ ὀχλήσεις τῷ βίῳ.

Diodorus Siculus de Avaritia, Μητρόπολις οὖσα τῶν ἀδικημάτων, πολλὰς καὶ μεγάλας συμφορὰς ἀπ[illegible]. Philo in De migrat. Abrahami, Μυρίοις τὰ λεγόμενα ἀγαθά, &c. κακῶν ἀνηκέστων γέγονεν αἴτια. Chrysostomus Homil. 13. in Acta, φιλαργυρείαν *mœrorum omnium fomentum & sustentaculum* vocat: & pòst, *Inveniet quis plures qui mœrorem habent divites quàm pauperes.* D. Augustinus de Temp. Serm. 50. *Ut sacellus tuus impleatur nummis, anima tua febricitat curis.* Idem in Psalm. 83. *Vident* (divites) *ex ipsis divitiis vel habere se pressuras cogitationum, quomodo gubernentur, quomodo custodiantur: vel, si paululùm inclinaverint cupiditatem ut eas diligant, plus eos impleri timoribus quàm fructibus.* Seneca Epist. 80. *Compara inter se pauperum & divitum vultus: sæpius pauper & fidelius ridet, nulla solicitudo in alto est*, &c. *horum qui felices vocantur hilaritas ficta est, aut gravis* (malim, *at gravis*) *& suppurata tristitia; & quidem gravior, quia interdum non licet palàm esse miseros, sed inter ærumnas cor ipsum exedentes necesse est agere felicem:* & Epist. 17. *Multis parasse divitias, non finis miseriarum, sed mutatio fuit.* Idem cap. 8. de Tranquill. animi, *Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum ærumnarum materiam. Nam si alia omnia quibus angimur, compares*, &c. *cum iis quæ nobis mala pecunia nostra exhibet, hæc pars multùm prægravabit.* Iterum, in De brevit. vitæ, cap. 17. *Miserrimam necesse est*, &c. *vitam eorum esse, qui magno parant labore quod majore possideant: operosè assequuntur quæ volunt, anxii tenent quæ assecuti sunt.* Et demum Epistolâ 19. amicum alloquens Lucilium suum, *Tulit te longè à conspectu vitæ salubris felicitas, provincia, procuratio*, &c. *in eam demissus es vitam quæ nunquam tibi miseriarum terminum ac servitutis ipsa factura est.*

Com. 11. Σὺ δέ, &c.] Tu verò alios mores sectare, aliam viam insiste. Sic 2 Tim. 3. 14. Vide ad Matth. 6. 8. annotata.

Ibid. ταῦτα φεῦγε]

Profani fugienda tibi est hæc semita vulgi.

Ibid. ταῦτα φεῦγε] Sic 1 Cor. 6. 18. & 10. 14. item 2 Tim. 2. 22. quibus adde quæ suprà heic ad com. 5. adducta.

Ibid. ταῦτα φεῦγε, δίωκε δὲ δικαιοσύνην] Eâdem planè oppositione Plato in Theæteto dixit πονηρίαν φεύγειν, διώκειν δὲ ἀρετήν. Διώκειν δικαιοσύνην heic, (ut & in Græco Proverb. 15. 9.) est quod 1 Thess. 5. 15. διώκειν τὸ ἀγαθόν;

 Sira-

Sirachidis 27. 9. & in Gr. Esaiæ 51. 1. τὸ δίκαιον διώκειν cui Rom. 9. 30. contrarium δικαιοσύνην μὴ διώκειν. Suidas, Διώκει ἀρετὴν, ζῆλον, ἐπιτηδεύει. Sic Rom. 12. 13. φιλοξενίαν διώκειν· Hebr. 12. 14. εἰρήνην διώκειν· apud Aristidem Orat. Platon. 2. ἀγαθὴν δόξαν διώκειν· Arrianum 2. 23. in Epictetum, μεταδιώκειν τὸ κρεῖττον· Diodorum Siculum, lib. 2. διώκειν λιτότητα· & contrà eodem libro, τέρψεις μεταδιώκειν. Glossæ, Διώκω, *sector*, *sequor*.

Ibid. εὐσέβειαν, ἀγάπην, ὑπομονὴν] Sic 2. 2. ad Titum, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν. Unde non malè hoc loco εὐσέβειαν possumus πίστιν exponere. Ὑπομονὴν heic intellige τῇ θλίψει. Vide Rom. 12. 11.

Com. 12. Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως] Est quod Philipp. 1. 27. ἀθλεῖν τῇ πίστει. Ità bene heic Sedulius, *ut fidem defendas*. Habemus & 2 Timoth. 4. 7. eandem locutionem istam. Sic, τὸν τῆς παιδείας ἀγῶνα ἀγωνιεῖσθαι, Damascius apud Photium: ἀγῶνα ἀγωνίζεσθαι, Plato Alcibiade 1. & in Socratis Apologia: Plutarchus in vita Niciæ, Arati, Ciceronis, Catonis: Arrianus 1. 9. & 3. 25. in Epictetum, & Julianus in ad Athenienses Epistola. Bene & καλὸν ἀγῶνα· ità καλὸν ἀγῶνα διαπρέπεσθαι, Dionysius Halicarnassensis, lib. 9. &, πολλοὺς καὶ καλοὺς ἀγῶνας ἠγωνίσατο, Plutarchus in Camillo. Καλὸν autem διακειτικὸς ab Apostolo dictum, ut à vanis apud Gentes certaminibus hoc certamen distingueret.

Ibid. ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς] Ità Proverb. 4. 13. παιδείας ἐπιλαβοῦ, id est,

—Utrâq; manu complexúq; assere toto.

Vulgatus optimè, *apprehende*. Plinius 7. epist. 31. *Hunc hominem complectere, apprehende*, &c.

Ibid. εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης] Σπούδασον (ut 2 Pet. 1. 20.) βεβαίαν σε τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι.

Ibid. καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν] Ut infrà com. 13. μαρτυρεῖν καλὴν ὁμολογίαν. Ὁμολογεῖν ὁμολογίαν, dixit & Plato in Phædone. In Glossis, Ὁμολογία, *confessio*, *professio*.

Com. 13. Παραγγέλλω σοι] Glossæ, Παραγγέλλω σοι, *denuncio*, *edico*, *præcipio*.

Ibid. τοῦ Θεοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα] Sic Rom. 4. 17. Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς. Cyrillus Homil. de Festis paschal. Παναρκὲς τὸ Θεῖον, καὶ ζωοποιεῖ πάντα. Minucius Octavio, *Qui nativitatem omnibus præstat, sibi perpetuitatem:* ubi *omnibus*, ut & πάντα heic apud Apostolum, intellige *creaturis*. Auctor dialogi ad Asclepium in scriptis Apuleianis, *Omnibus speciebus vel generibus* (i. e. *& generibus*) *quæ in mundo sunt, distributor dispensatórq; bonorum: id est, sensûs, animæ & vitæ*.

Com. 15. καιροῖς ἰδίοις] Sic & ad Titum 1. 2. & suprà hîc 2. 6. Hoc 2 Thess. 2. 6. ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. Vide & Luc. 1. 20.

Ibid. ὁ μακάριος] De eodem Philo in de Legatione, Τὸ πρῶτον ἀγαθὸν καὶ καλὸν, καὶ εὔδαιμον, καὶ μακάριον· & in de Victimis, Μακαριώτατος, καὶ πάσης εὐδαιμονίας ἀνάπλεως. Hinc, μάκαρα μέγαν eum apud Clementem Alexandrinum vetus μελοποιὸς vocat. Cicero 1 de Nat. Deorum, *Ea est Dei vita quâ nihil beatius excogitari potest*. Ibidem, *Propone ante oculos Deum nihil aliud in omni æternitate cogitantem, nisi, Mihi pulcre est, Ego sum beatus*, &c. Apuleius ex Platone, *Is unus*, &c. *beatus*, *& beatificus*. Servius ad Æn. 1. *Felix dicitur, & qui habet felicitatem, & qui facit esse felicem:* horum Deo utrumque proprium. Idem ad Æneid. 6. de Diis Gentium, Ἄφθαρτοι καὶ μακάριοι.

Ibid. καὶ μόνος δυνάστης] Ὁ δυνατὸς, Luc. 1. 49. Ὁ δυνάστης, 2 Maccab. 15. 29. Τὸν μέγαν τοῦ κόσμου δυνάστην, 2 Maccab. 12. 15. Ὁ τῶν ὅλων δυνάστης, in 3 Maccabaico: & ibidem, τῷ τῆς ἁπάσης κτίσεως δυναστεύοντι. De eodem in Additamentis Estheris 16. 21. ὁ τὰ πάντα δυναστεύων· Sirachidis 15. 18. Ἰσχυρὸς ἐν δυναστείᾳ· & 46. 5. Τὸν ὕψιστον δυνάστην· Psalmista 88. 14. Σὸς ὁ βραχίων μετὰ δυναστείας· Judith. 16. 17. ἐν ἰσχύϊ (i. e. δυνάμει) ἀνυπέρβλητος· & Simplicius in cap. 31 Epicteti, Θεὸς δύναμιν ἔχει ἰσχυροτάτην. Æschylus apud Clementem Alexandrinum, Strom. 5.

——Δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου Θεοῦ·

& in versiculis Phocylidi adscriptis,

——Δυνατὸς δ' ἅμα καὶ πολύολβος.

Hinc & δυναστεῖον pro Numine, apud Hippocratem. Apuleius in de Deo Socratis, *Nihil est Deo potentius*. Lactantius 2. 8. *Per æternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immensæ*. Adde quæ ad Matth. 19. 26. dicta. Additur autem ab Apostolo vox μόνος, quia

———*solus facit omnia nutu*.

Jul. Firmicus lib. 5. *Solus omnium gubernator*, &c. *solus Imperator ac Dominus*. Lactantius 2. 17. *Solus habet rerum omnium potestatem*. Idem in de Ira Dei cap. 11. *Unus est in quo vis & potestas consummata est*. Horatius,

Divósq; mortalésq; turbas
Imperio regit unus æquo.

Philo in de Lingu. confus. εἷς ἄρχων καὶ ἡγεμὼν καὶ βασιλεὺς, ᾧ πρυτανεύειν καὶ διοικεῖν μόνῳ θέμις τὰ σύμπαντα. D. Augustinus in Psalm. 66. *Parùm est nobis dicere, facit hoc Deus, &c. sed solus hæc facit*. Cyprianus in de Idolorum vanitate, *Neq; enim illa sublimitas potest habere consortem, cùm sola teneat omnem potestatem*. Adde statim ex Apuleio adducenda. Possumus et μόνον δυνάστην non malè ex Jacobi 4. 12. exponere, τὸν ἕνα νομοθέτην, σῶσαι καὶ ἀπολέσαι δυνάμενον. Sic 6. 12. Sirachidis de Eodem, δυνάστης, ἐξιλασμὸν καὶ ὀργὴν ἐκχέων. Δυνάστης, *princeps* vertit recentior Interpres; meliùs Vulgatus, *potens*. Glossarium, Δυνάστης, *potens*. Seneca 58 Epist. *Deus major & potentior omnibus*. Apuleius suprà adductus, *Nihil est Deo potentius*.

Ibid. ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων] Hic titulus Christo datur Apocal. 17. 14. qui et ibidem 1. 5. ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς vocatur: primariè autem, de quo heic Paulus, Deo Patri competit, qui ideo Matth. 5. 35. βασιλεὺς μέγας. Vide 4 Reg. 19. 15. et 2 Maccab. 13. 4. In Græco Psal. 103. 19. Ἡ βασιλεία αὐτοῦ πάντων δεσπόζει. Horatius,

Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Jovis.

A Deo autem (ut et alia quædam summi Numinis ejus attributa,) humanæ adulationis nimio ad terrenos Reges deflexit. Vide Daniel. 2. 37. Æschylus Persis,

Βασιλεῦ βασιλέως ὕποχοι μεγάλου.

Atreus apud Senecam,

———*O me cœlitum excelsissimum,*
Regúmq; Regem!———

Julianus Misopogone, Κέκτημαι οὐδὲν, καὶ ταῦτα βασιλεὺς ἀκούων μέγας. Eodem titulo apud Suetonium Rex Parthorum, et apud Tragicum Latinum Agamemnon insignitur. Homerus, Ὕπατε κρειόντων· ad quæ Hesychius, βασιλεῦ βασιλευόντων. Plutarchus de Marco Antonio, Τοὺς ἐξ αὐτοῦ καὶ Κλεοπάτρας υἱοὺς βασιλεῖς βασιλέων ἀνηγόρευσε. Idem in Luculli vita, de Tigrane, Λουκούλλῳ ὀργιζόμενος ὅτι βασιλέα μόνον αὐτὸν, οὐ βασιλέων, ἐν τῇ ἐπιστολῇ προσηγόρευσεν. Horatius de quovis libero,

——*Rex denique regum*.

Possunt et οἱ βασιλεύοντες καὶ κυριεύοντες, de cœlestium potestatum classibus intelligi: quo sensu Ephes. 1. 21. et Coloss. 1. 16. κυριότητες. Philo de Deo loquens, in Decalogi expositione, Βασιλεὺς τῶν βασιλέων, καὶ θεὸς θεῶν. In additamentis Estheris 14. 12. Βασιλεῦ τῶν θεῶν, καὶ πάσης ἀρχῆς ἐπικρατῶν. Seneca apud Lactantium 1. 4. *Rectoris orbis terrarum cœliq; & Deorum omnium Dei, à quo ista numina, quæ singula adoramus & colimus, suspensa sunt*. De Jove Hesiodus,

Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς, καὶ κοίρανός ἐστιν
Ἀθανάτων.———

De Eodem Valerius Soranus,

— Re-

——*Regum Rex ipse Deúsque,*
Progenitor genitrixque Deûm.——

Firmicus ubi suprà, *Cui tota potestas Numinum servit.* Apuleius in de Platonis dogmate, *Quorum* (Deorum) *est unus, summus, primus, & solus ille,* &c. & Milef. 11. de Osyride, *Deus Deûm magnorum potior, & majorum summus, & summorum maximus, & maximorum regnator.*

Com.16. Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν] Maximus Tyrius Dissert.20. Θεῷ ζωὴ αἰώνιος, ἀνθρώπῳ δὲ ἐφήμερος. Auctor libri de Mundo, qui vulgò Aristoteles, Θεῷ κάλλει εὐπρεπεστάτῳ, ζωῇ δὲ ἀθανάτῳ. Notanda & vox μόνος in argumento isto. De eodem 2 Maccab.1.15. Ὁ μόνος, &c. αἰώνιος· & Philo in περὶ κοσμουργίας, Ὁ εἷς, ὅς ἐστιν ἀΐδιος μόνος. Sophocles,

——Μόνοισιν οὐ γίγνεται
Θεοῖσι γῆρας, οὐδὲ μὴν θανεῖν ποτε,
Τὰ δ' ἄλλα συγχεῖ πάνθ' ὁ παγκρατὴς χρόνος.

Ἀθανασίαν ἔχων expone, aut, quem solum immortalitas comitatur, quo sensu Johannes 1 Epist.4.18. φόβον κόλασιν ἔχειν videtur dixisse; Salustius, *avaritiam pecuniæ studium habere*; Cicero, *spoliationem misericordiam habere*; Seneca de Ira 2.3. *timorem fugam habere*; Petronius, *differentiam morum odium habere*; D. Augustinus in Psal. 92. *malum opus laborem habere*; Tertullianus ad Martyres, *carcerem vincula habere*; & Servius ad Æneid. 1. *novitatem regni timorem habere*; (quibus adde quæ ex eodem Servio suprà ad com.15. adducta,) aut, qui solus immortalitatem suo jure habet, & à quo ad Angelos (qui & immortales) ut à fonte immortalitas fluit. Ad Jovem Venus apud Virgilium lib.10.

——*O hominum Divûmque æterna potestas.*

Ubi Servius, *Æterna potestas, propter aliorum Numinum discretionem.* Euthymius ad Joh.5. ea, ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, *ad modum scaturiginis præbet* (aliis) *vitam.* Tale & illud, τῷ τὴν ἁγίαν γνῶσιν ἔχοντι, quod 2 Maccab.6.32. de eodem dictum.

Ibid. φῶς οἰκῶν] De eodem Psal. 103.2. φῶς ἀναβαλλόμενος. De Jove Mamertinus in Panegyrico *Supra nubila,* &c. *sedens in luce perpetua.*

Ibid. φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον] Philo argumento simili, lib. De congressu erudit. quær. causâ, Λαμπρότερον φέγγος ἢ ὡς δύνασθαι θνητὴν αὐτῷ τὴν ὄψιν προσβάλλειν· & in Legat. Athenagoras, Φωτὶ καὶ κάλλει, &c. ἀνεκδιηγήτῳ περιεχόμενον· Lactantius, 6.2. *Cùm in tam parvo circulo* (Solis nempe) &c. *tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat intueri,* &c. *quid tandem luminis, quid claritatis apud ipsum Deum,* &c. *esse arbitremur?* Seneca de Eodem summo Numine 4.19. de Benef. *Septum ingenti quodam & inexplicabili muro, divisúmque à contactu & conspectu mortalium.* In 3 Maccabaico, Τὸ οἰκητήριόν σου οὐρανὸς, &c. ἀνθρώποις ἀνέφικτος· id est, ut in Apostoli verbis, ἀπρόσιτος. *Quod quidem mirari super Deo immortali nequaquam congruit, cùm alioquin & inter homines, qui Fortunæ munere opulentiâ elatus, & ad usque regni mutabilem suggestum & pendulum tribunal evectus sit, rarò adeatur, longè remotis arbitris, in quibusdam dignitatis suæ penetralibus degens:* ut loquitur in de Deo Socratis Philosophus Madaurensis.

Ibid. φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον] *In extimo mundi tergo degens,* ut de Eodem ex Platone in Apologia idem Apuleius locutus. *In sublimi ætheris vertice locatus, ac humanâ contagione procul discretus,* ut apud Eundem in de Socratis Deo. Suidas, Ὄλυμπος, ὁ οὐρανὸς, οἱονεὶ, ὁλόλαμπος, Θεοῦ οἰκητήριον. Orpheus apud Eundem, Φῶς ὑπέρτατον πάντων, τὸ ἀπρόσιτον, &c. Glossæ MSS. ad hunc locum in Medic. Biblioth. Ἀπρόσιτον, ἀχώρητον, κυρίως ὃ ἀπρόσπαυστον, καὶ ἀπροσέγγιστον.

Ibid. ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων] Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν, &c. 1 Joh.4.12. Orpheus,

——Οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν.——

Apuleius in de Mundo, *Mortales oculi ejus non capiunt aspectum.* Seneca modò citatis verbis, *Divisum à mortalium conspectu.*

Ibid. οὐδὲ ἰδεῖν δύναται] Nec unquam poterit videre, in hac vita nempe. Opponitur hîc futurum tempus præterito, quod in præcedente membro. Nestor apud Homerum de Pirithoo & Driante, Il. α'.

Οὐ γάρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας, οὐδὲ ἴδωμαι.

Scholiastes, οὐδὲ ἰδεῖν δυνήσομαι. Plutarchus in de Sera numinis vindicta, Τὸ δ' Ἀπόλλωνος οὐ κατεῖδας (εἶπεν) οὐδὲ κατιδεῖν ἔτι δυνατός.

Ibid. ᾧ τιμή] Diphilus apud Clementem Alexandrinum,

Τοῦτον (Θεὸν) διὰ τέλους τίμα μόνον·

Vide Apoc.7.12. & 19.1. Interpres Nicomacheorum, 4.5. Τιμὴ δοκεῖ μέγιστον εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ διὰ τοῦτο τῷ Θεῷ ταύτην ἀπονέμομεν.

Ibid. ᾧ τιμὴ, κράτος αἰώνιον] Suprà 1.17. sic extulit, ᾧ τιμὴ, δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Vide Apoc. 1.6. 1 Pet.4.11. Meritò & κράτος summo Numini tribuendum. De Diis Theognis ὧν ἐστι μέγα κράτος. De Jove Homerus, Il. α'.

——Τοῦ γὰρ κράτος ἐστὶ μέγιστον.

De eodem Hesiodus,

——Ὃ δ' οὔπως ἔσχετο κράτος ὑψηλός.

Hinc & Ζεὺς παγκρατὴς apud Athenienses. Vide Hesychium. Artemidorus 2.74. Τὸ κράτος δύναμιν ἔχει Θεοῦ. Plutarchus in Alexandro, Τὸ ἄρχον ἐν ἑκάστῳ, καὶ κρατοῦν θεῖον ἐστιν. Hesychius, Κράτος, βασιλεία, ἰσχὺς, δύναμις, &c. Idem, Κράτει, &c. ἀρχῇ, ἐξουσίᾳ. Vulgatus bene hîc, *imperium.* Glossæ, *Imperium,* ἡγεμονία, κράτος βασίλειον. Recentior vertit *robur,* molestissimè.

Com. 17. Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι] Sic, οἱ σοφοὶ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, 1 Cor.3.18. Οἱ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι πλούσιοι, sunt quales, τοὺς νῦν πλουσίους, Arrianus 3.22. in Epictetum vocat. Joannes 1 Epist. 3.17. τοὺς τὸν βίον τοῦ κόσμου ἔχοντας. His appositi Jacob. 2.5. οἱ τοῦ κόσμου πτωχοὶ, ἐν πίστει πλούσιοι.

Ibid. παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν] Aptiùs nil potuit dicere divitibus inculcandum. Salvianus lib. 7. de superbia loquens, *Tam peculiare hoc ditium regnum est, ut aliquid forsan de Jure suo se putent perdere, si hinc sibi alius quidquam voluerit vendicare.* Μὴ ὑψηλοφρονεῖν, est, μὴ ὄγκον ἐμφαίνειν τινὰ, μήτε ὑπεροψίαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνδιδόντας, καὶ συγκαθιέντας τῷ ἤθει, τὴν ὑπεροχὴν ἀνεπίφθονον ποιεῖν, καὶ τὴν τῆς Τύχης ἀνωμαλίαν ἐπανισοῦν, ὡς ἀνυστόν ἐστι, τῇ μετριότητι τοῦ φρονήματος. Sunt verba Plutarchi in περὶ φιλαδελφίας. Et hoc in Epistolis Apollonii dictis φρονεῖν ὡς ἄνθρωπον. Seneca 74. Epistolâ de vitæ hujus commodis, quæ *bona,* sed impropriè dicta, *Etiamsi apud nos sint, inter subjecta & humilia numerentur, propter quæ nemo se attollere debeat.* Sophocles,

Μηδ' ὄγκον ἄρῃ μηδὲν, εἴ τινος πλέον
Ἢ χειρὶ βρίθεις, ἢ μακροῦ πλούτου βάθει.

Εὐτυχῶν μὴ ὑπερήφανος ἴσο, inter præcepta fuit Cleobuli Lyndii. Philo in de Josepho, Εὐδοξεῖς καὶ τετίμησαι; μὴ καταλαζονεύου· id est, ut heic Paulus, μὴ ὑψηλοφρόνει. Lucianus de Demonacte, Τοὺς εὐδοκιμεῖν δοκοῦντας (i.e. εὐδοκιμοῦντας) ὑπεμίμνησκεν ὡς ἐπ' ὀλιγοχρονίοις τοῖς δοκοῦσιν ἀγαθοῖς ἐπαιρόμενοι. Utilia sanè hæc monita; quotusquisq; autem ad ea vitam format & instituit?

Ardua quàm res est opibus non tradere mores!

Nicolaus Damascenus, Πολλῆς ἀγαθῆς τύχης δεῖται πλοῦτος ὥστε εἰς ἐπιείκειαν φέρειν· ἐκτρέπει γὰρ πλεῖστους εἰς, &c. ὑπερηφανίαν. Pacatus in Panegyrico, *Cùm indiscreta felicium pedissequa sit superbia, vix cuiquam contigit abundare fortunâ, & indigere arrogantiâ.* Menander,

Ὑπερήφανόν τι γίνεθ' ἡ λίαν τρυφὴ,

Ὅ,τι πλοῦτος ἐξώκειλε τῆς κεκλημένων
Εἰς ἕτερον ἦλθε, κ' οὐκ ἐν ᾧ τὸ πρόσθεν ἦν.

Sirachides 40. 28. Χρήματα καὶ ἰσχὺς ἀνυψώσουσι τὴν καρδίαν. Idem 28. 12. Κατὰ τὸν πλοῦτον τοῦ ἀνθρώπου ἀνυψοῖ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. Aristoteles Magn. Moral. 3. Ὁ πλοῦτος πολὺς γινόμενος ὑπερόπτας, &c. ἐποίησεν. Phocylides,

Ὑψαυχεῖ ὁ πολὺς πλοῦτος, καὶ ἐς ὕβριν ἀέξει.

Apud Philostratum 7. 11. Τὸν αὐχένα ἵστησιν (ὁ πλοῦτος) καὶ τὸ φρόνημα ἐγείρει. In Hecyra Terentiana 3. 5.

Quia paululum vobis accessit pecuniæ,
Sublati animi sunt.——

Cato apud A. Gellium 7. 3. *Scio ego solere plerisque hominibus, in secundis rebus atque prolixis atque prosperis, animum excellere, atque superbiam atque ferocitatem augescere.* Seneca Epist. 87. de Divitiis, *Inflant animos, superbiam pariunt.* Euripides Herc. fur.

Ὁ χρυσὸς ἥ τ' εὐτυχία φρονεῖν βροτοὺς ἐξάγεται.

Diodorus Siculus lib. 19. Ταῖς εὐτυχίαις οὐ μόνον ῥᾳθυμία καὶ καταφρόνησις (ἔπεσθαι) εἰώθεν, ἀλλὰ καὶ ὑπερφρόνησις καὶ μεγαλόνοια. Idem alibi in Excerpt. de Siculis suis, Διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς εὐπορίας τῶν τὴν κρατίστην νῆσον εὐκαρπουμένων, ἅπαντες σχεδὸν οἱ τοῖς πλούτοις προκεκυφότες ἐζήλωσαν τὸ μὲν πρῶτον τρυφήν, εἶτα ὑπερηφανίαν καὶ ὕβριν.

Ibid. μήτε ἠλπικέναι ἐπὶ τῇ ἀδηλότητι τοῦ πλούτου] Ἐπὶ τῷ ἐφημέρῳ τῷ τοῦ ὄλβου μήκει, ut apud Philostratum 8. 3. Apollonius locutus. In colloquiis veteribus, Τί πλοῦτος; χαθημερινὴ ἐξουσία. D. Augustinus in Psal. 9. *Sperent ergo in te, &c. non in his rebus quæ temporis volubilitate præterfluunt, nihil habentes nisi erit & fuit.* Cicero Tuscul. 2. *Nemo confidat sibi illud stabile ac firmum permansurum quod fragile & caducum est.* Ἀδηλότητι τοῦ πλούτου heic pro ἀδήλῳ πλούτῳ. est autem ἄδηλος πλοῦτος,

——— Quem sors infida dedit q;,
Atq; eadem rapuisse solet. ———

Horatius,

—— Qui puncto mobilis horæ
Permutat dominos, & cedit in altera jura.

Idem,

—— Cujus dominum Natura nec illum,
Nec te, nec quenquam statuit: vos expulit ille,
Illum aut nequities, aut vafri inscitia juris:
Postremum expellet certè vivacior heres.

Chrysostomus Homil. de Continent. & Virgin. Χρήματα μὴ παραμένοντα τοῖς κεκλημένοις, ἀλλ' ἀμείβοντα τοὺς δεσπότας, καὶ ἀπὸ τούτου εἰς ἕτερον μεταπηδῶντα, καὶ πάλιν ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον. Amphilochius,

Σωθόντα καὶ φθίνοντα καὶ κολλώμενα
Τούτοις, ἐκείνοις, οὐδενὶ δὲ γνησίως.

In Timone Luciani, Ὡς λεῖος εἶ, ὦ Πλοῦτε, καὶ ὀλισθηρὸς, καὶ δυσκάθεκτος, καὶ διαφυλικὸς, οὐδεμίαν ἀντιλαβὴν παρεχόμενος βεβαίαν, ἀλλ' ὥσπερ ἐγχέλεις ἢ οἱ ὄφεις διὰ τῶν δακτύλων δραπετεύεις! Menander,

Περὶ χρημάτων λαλεῖς, ἀβεβαίου πράγματος·

id est, ἀδήλου. Suidas, Κεραμέως πλοῦτος, ὁ σαθρὸς, καὶ μὴ βέβαιος. Euripides apud Clementem Alexandrinum, Strom. 6. cognatæ significationis voce usus, ὄλβον μὴ σαφῆ dixit: & Philo lib. de Josepho, eodem argumento, ἀσάφειαν. Τὴν τῶν ἐκτὸς ἀσάφειαν τίς οὐκ οἶδε; μιᾷ ἡμέρᾳ πλοῦτοι μεγάλοι πολλάκις ἀπερρύησαν. Eodem sensu Hierocles, τὸ τῆς κτήσεως ἄστατον. Eodem autem quo heic verbo Paulus utitur & Sotades apud Stobæum,

Ἂν πλούσιος ᾖς, τοῦτο χρόνου ἄδηλος ἰσχύς.

Simile apud Plutarchum in Mario, τὰς ἐλπίδας ἐν τοῖς ἀδήλοις ἔχειν. 2 Maccab. 7. 34. ἀδήλοις ἐλπίσι φρυάττεσθαι &, ἀδήλοις ἐλπίσιν ἐπαίρεσθαι, apud Herodianum, lib. 2. Notetur in Contextu post alia τὸ ἠλπικέναι, & quàm concinnè dictum in materia ista. Achilles Tatius in tempestatis narratione, Τῶν οἰκείων λαμβάνοντες ἐν οἷς εἶχον τὰς ἐλπίδας, ὥσπερ ἐπερχόμενοι. In Terentiana Eunucho 2. 2.

Itán' parasti te ut spes nulla reliqua in te esset tibi?

Ubi Donatus, *Bene, quasi qui rem* (legerim, *quasi qui spem*) *à Fortuna acceperat.* Sic, *in pecunia sperare*, Sirachidis 31. 8. apud Latinum Interpretem: *habere spem in pecunia sua*, in Salustii Jugurthino. Quod *spem in bulga habere*, Lucilius dixit; hoc Marci 10. 24. ἐπὶ τοῖς χρήμασι πεποιθέναι· Baruch. 3. 16. πεποιθέναι χρυσίῳ Jobi 31. 24. in Græco, χρυσίον ἑαυτοῦ ἰσχὺν τάξειν, καὶ πολυτελεῖ λίθῳ πεποιθέναι· Jerem. 9. 23. ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ καυχᾶσθαι· Menandro & Philoni, πιστεύειν χρήμασι· Vitruvio libri 6. proœmio, *pecuniâ fidere*; Apuleio lib. 9. *confidere opibus*; Quintiliano declam. 13. *fiduciâ opum suarum placere sibi.* Virgilius 10.

—— Humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet. ———

Ubi Servius (ad mentem Apostoli non ineptè,) *Hoc dicit, nolite putare fixam esse & stabilem felicitatem; magna est enim rerum varietas.* Ἀδηλότητα, *incertum divitiarum* bene Vulgatus vertit. Sic, *incertas & in casu possessiones positas*, Cicero in Paradoxis dixit. Lactantius lib. 7. cap. ult. *bona fallacia, quorum incerta*, &c. *possessio.* Seneca cap. 5. In sap. non cad. injur. *Omnium extrinsecùs affluentium*, &c. *incerta possessio est*: et Epist. 66. *Pecunia, corpus, & honores*, &c. *possessionis incertæ.* Seneca alter Controvers. 1. 1. *Tollite vestras divitias quas huc atque illuc incertæ fortunæ fluctus appellit*: ubi pro *fluctus* puto *flatus*, & pro *appellit*, *pellit* legendum. Valerius Maximus 6. ult. *Nullo in loco, nulla in persona stabilibus radicibus nixa, sed incertissimo Fortunæ flatu huc atq; illuc acta.* *Incertum* autem substantivè dum vertit idem Vetus Interpres, non id ineleganter fecit, nec insolenter. Videantur ad Apuleii lib. 4. pag. 220. annotata.

Ibid. ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι] Non in divitiis, (inquit) sed in Deo vivo. Planè ut Psal. 51. 9, 10. ubi ἐλπίζειν ἐπὶ τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου, opponitur ei quod ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλούτου ἐλπίζειν. D. Augustinus in Psal. 9. illud, LÆTABOR IN TE, *Non jam in hoc seculo*, &c. *nec in superfluis temporalium divitiarum*, &c. & ad Psal. ejusdem ea, ET SPERENT IN TE OMNES, &c. *Cùm destiterint sperare in divitiis, & in aliis hujus seculi blandimentis.* Idem in Psal. 19. 8. *Hi volubili successione temporalium bonorum trahuntur*, &c. *nos autem spem figentes in æternis*, &c. *in nomine Domini Dei nostri exsultabimus.* Vide & Jerem. 9. 23, 24. Sirachidem 10. 21. et 40. 26. Ità & Psal. 145. 3. post μὴ πεποίθητε ἐπ' ἄρχοντας, &c. sequitur, μακάριος οὗ ὁ Θεὸς βοηθὸς, &c. et Proverb. 28. 25. *spes in Deum* opponitur *jactationi ac dilatationi sui.* Nec dissimile quod 2 Cor. 1. 9. occurrit, & in his Basilii, Ὥσπερ οὐδὲ στέρειν ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν προσήκει, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ ἄλλῳ ἐλπίζειν ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν τῶν πάντων Κύριον, &c. Sic statim heic in Contextu, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα. Oppositionem autem Paulinæ geminam planè habent hæc Philonis, libello de Sacrificiis, Ἐγὼ δέ, φησι, μόνος ὁ Θεὸς αὔχημά μου, καὶ μέγιστον κλέος· καὶ μήτ' ἐπὶ πλούτῳ, μήτ' ἐπὶ δόξῃ, μήτ' ἡγεμονίᾳ, &c. ἐφ' οἷς εἰώθασιν οἱ κενοὶ φρενῶν ἐπαίρεσθαι, σεμνυνθῆς· necnon ista Phocylidis nomine insignita,

Μὴ γαυροῦ σοφίῃ, μηδ' ἀλκῇ, μηδ' ἐνὶ πλούτῳ·
Εἷς Θεός ἐστι σοφὸς, δυνατός θ' ἅμα, καὶ πολύολβος.

Plato lib. 4 de Legib. Ὁ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἤπου τις ἄνθρωπος. Philipp. 4. 4. *Gaudete in Domino*: ubi Sedulius, *Non in humana felicitate.*

Ibid. τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα πλουσίως εἰς ἀπόλαυσιν] Καὶ μὴ ὀνειδίζοντι, Jacob. 1. 5. Παρέχειν vox apta argumento isti. Hesychius, Παρέχει, δίδωσι, χορηγεῖ· unde & Παροχαὶ Eidem, δωρήματα, χαρίσματα. Servius ad Æn. 10. *Bona præberi dicuntur.* Notabis porrò non παρέχοντι dictum, sed, πλουσίως παρέχοντι. Donatus ad 5. 2. Hecyræ, *Est gratius, non solùm præbere, sed & benignè præbere.* Hesychius, Ὀλβοδότης, πλουσίως παρέχων. Idem, Ἐπιδαψιλευόμενος, μεγαλοψυχούμενος, ἐπιχορηγῶν πλουσίως. Sic enim uno tenore eo loco legendum. Simile Tit. 3. 6. πλουσίως ἐκχέειν. Πλουσίως, pro *affluenter* vel *abundanter*, utitur

tur & in Alexandri vita Plutarchus. Diodorus Siculus l. I. χορηγήσας δαψιλῶς πάντα. Εἰς ἀπόλαυσιν, est, *non ad victum tantùm, sed & ad sensum delectationemq; hominum*, ut Varro 1. 23. de R. R. locutus; ubi *sensum* magnus Scaliger, συνήθειαν, ἡδυπάθειαν interpretatur, id est, ut heic Apostolus, ἀπόλαυσιν. Lactantius cap. 6. Epitomes, *Homines fruuntur his omnibus bonis quæ mundus in se continet.* Servius ad Æneid. 7. *Fruitur, pascitur; quod de rebus tantùm bonis dicitur.* Hesychius, Ἀπολαύει, τρυφᾷ. Euripides Supplicibus,

——Τρυφῶμεν, θεοῦ χορηγίαν βίῳ
Δόντος τοιαύτην——

Seneca 2. 29. de Beneficiis, eodem argumento, *Tantum frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias coacervatarum.* Vide ad Act. 14. 17. & ad Act. 17. ver. 25. ex Philone & Plutarcho annotata. Josephus Antiquit. I. 2. Ὅσα πρὸς ἀπόλαυσιν καὶ ἡδονὴν συντελεῖ. Diodorus ubi suprà, τῆς πρὸς ἀπόλαυσιν πολλῆς δαψιλείας. Idem lib. 2. Καρποῖς βρίθουσα, πολλὴν ἀπόλαυσιν παρέχεται τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτηδείων. et 5. Καρπῶν ἀφθονίαν, οὐ μόνον πρὸς τὴν ἀρκοῦσαν διατροφὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν δαψιλῆ. In ejusdem excerptis, Ἐσῶντο πάντων τῶν δαψιλῶν πρὸς ἀπόλαυσιν. Et hinc pro escis lautioribus ἀπολαύσεις. Basilius Conc. de Jejunio, Τοὺς δὲ οἰνοπότας ἡ τρυφὴ ἀχθοφορεῖν ἀναγκάζει, τὰς ἀπολαύσεις περικομίζοντας.

Com. 18. Ἀγαθοεργεῖν] *In augenda re non avaritiæ prædam, sed instrumentum bonitati quærere*; ut Cicero in pro Rabirio locutus. Idem 2 de Oratore, *Omnis nostra cura debet in hoc semper versari, ut boni aliquid efficiamus.*

Ibid. πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς] Non tantùm in caducis opibus, de quibus præced. commate. Hoc est, quod πλοῦτον ἄσυλον, (μᾶλλον δὲ, &c. ἄπλουτον) ἀσφαλέστατον, Plutarchus in Lycurgo ex Theophrasto vocat. Menander,

Ψυχὴν ἔχειν δεῖ πλουσίαν, τὰ δὲ χρήματα
Ταῦτ' ἐστὶν ὄψις παραπέτασμα τοῦ βίου.

Adde quæ ex eodem ad Luc. 12. 33. allata. Apud Philonem in de Legatione habemus ἐν εὐεργεσίαις μεγαλοπλουτεῖν· apud Philostratum in Epistolis, φιλίᾳ καὶ χρηστῷ τρόπῳ πλουτεῖν· & Themistium 6. Orat. ἀγαθῶν πράξεων θησαυρός. Lactantius 5. 5. *Divites sunt, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera Justitiæ.*

Ibid. εὐμεταδότους] Vulgat. *facilè tribuere.* Ambrosius 3. 3. de Officiis, *Hoc præstamus cæteris animantibus, quòd alia genera animantium conferre aliquid nesciunt, feræ eripiunt, homines tribuunt.*

Ibid. εὐμεταδότους εἶναι] Τοῖς χρείαν ἔχουσι nempe, ut Ephes. 4. 28. ubi & μεταδιδόναι. Restringi non malè potest hæc vox ad rem escariam. Suidas, Μετάδος ἐνδεεῖ ἄρτον. Sic, σίτων καὶ ποτῶν μετάδοσις, apud Xenophontem: τροφῆς μετάδοσις, Sympos. 6. 4. apud Plutarchum. Idem Consolat. ad Uxorem, Καθάπερ πρὸς ἰδίαν τράπεζαν μεταδιδόασι τῶν καλῶν ἀνθρώπων. In Excerptis è Diodoro Siculo, τροφῆς τινα μεταδιδόναι· & lib. I. ejusdem I. ἀγαθῶν μεταδοτικός. Ἀγαθὰ enim, (ut ad Luc. 1. diximus) apud Græcos sæpe ventris commeatum notant. Glossarium, Μεταδίδωμι μέρος, *participo*; nempe, alium quemvis. Sic, *prandio quem participare*, Apuleius I. Rectiùs tamen & ad alia extendi hîc apud Paulum reor. Artemidorus 4. 3. Ὁ πολλὰ ἔχων ἀγαθὰ μεταδοίη ἄν. Hesych. Εὐμεδότως, προθύμως εἰς τὸ παρέχειν. Pollux 3. 23. de benigno & liberali homine, τῶν ὄντων μεταδοτικός. Dicæarchus de Tanagrensibus, Ἀφ' ὧν ἔχουσιν, &c. ἐλευθέρως μεταδιδόντες. Philo in de Josepho, Πρεσβεύσιμα(?) ζεις; μεταδίδου. Vide & Rom. 12. 8. Ambrosius (quem secuti heic recentiores nonnulli) εὐμεταδότους vertit, *faciles ad impertiendum.* Cicero in de Amicitia, *Si quam præstantiam*, &c. *fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntq; cum proximis.* Vulgatus, *facilè tribuere.* Hermas 3. 9. *De laboribus suis cunctis hominibus facilè tribuentes.* Sic Seneca 1 de Benef. *tribuentis voluntatem* dixit. Valer. Maximus, *bona tribuere*: et Plinius lib. 9. Epist. 30. *pauperibus tribuere.* Glossarium, Μεταδίδωμι, *impertio, tribuo.*

Ibid. κοινωνικούς] Sic, μεταδιδόναι καὶ κοινωνεῖν junxit Philo in de Septenario numero, et in Epistolæ cujusdam fragmento Julianus. Hinc apud Clementem Pædag. 2. 12. εὐμετάδοτος κοινωνία· & ibid. 3. 7. μεταδόσεις κοινωνικαὶ· & ut heic κοινωνικοὶ εὐμεταδότοις juncti, sic Hebr. 13. 7. εὐποιΐα καὶ κοινωνία. Theodoretus, Theophylactus, & nuperi quidam, κοινωνικοὺς hoc loco intelligunt ὁμιλητικούς, fortasse quia præcessit μὴ ὑψηλοφρονεῖν. His adde Oecumenium, qui κοινωνικοὺς, τουτέστι, πράους, προσηνεῖς, ἀτύφους, συγκαταβατικούς. Malim suppleri ego, τῆς τραπέζης. Vide Luc. 14. 13. Apuleius 8. *Cœnâ poculóq; communi charior chariórq; factus.* Plautus Milite,

Communicabo te semper mensâ meâ.

Plutarchus de Cimone, τὴν οἰκίαν τοῖς πολίταις πρυτανεῖον ἀποδείξας κοινόν· & continuò, Τρόπον τινὰ τὴν ἐπὶ Κρόνου μυθολογουμένην κοινωνίαν εἰς τὸν βίον αὖθις κατῆγε. Nec tamen qui generaliùs locutum Paulum contenderit, contrà me tendentem habebit. Philo in περὶ φιλανθρωπίας, de Mose spicilegium relinqui præcipiente, Τοὺς εὐπόρους μεγαλόφρονας καὶ κοινωνικοὺς κατασκευάζων. Sic, ἀνὴρ τῶν ὄντων κοινωνικόν, Lucianus in Timone dixit: τοῖς δεομένοις κοινωνεῖν, Justinus in Apologetico: κοινωνεῖν· χρημάτων, Julianus jam citato fragmento: & apud Pollucem ἀνὴρ κοινωνικὸς opponitur τῷ τὸν πλοῦτον θησαυρίζοντι· Vide & Rom. 12. 13. item 15. 26.

Com. 19. Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον] Scriptor Tobiæ 4. 10. eodem isto beneficentiæ argumento, Θέμα ἀγαθὸν θησαυρίζεις σεαυτῷ εἰς ἡμέραν ἀνάγκης. Ille autem de hoc seculo tantùm, (vide ad Luc. 16. 9. annotata,) Apostolus de futuro loquitur: quo & sensu Sirachidis 3. 4. ὁ ἀποθησαυρίζων occurrit. Contrarium ei quod hoc loco habemus, est Pauli nostri Rom. 2. 5. illud, ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ (i. εἰς ἡμέραν) ὀργῆς ἑαυτῷ θησαυρίζειν· cui & simile Proverb. 1. 18. ἑαυτοῖς κακὰ θησαυρίζειν. Θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, est (ut Hebr. 4. 16.) ἔλεος καὶ χάριν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν. Ad Pauli mentem accedunt & Demosthenis illa, Τοσούτῳ πλείους ἀφορμὰς πρὸς τὴν τῶν θεῶν εὔνοιαν ἔχομεν, ὅσῳ διατελοῦμεν εὐσεβέστερα καὶ δικαιότερα πράττοντες, Orat. contra Philippi Epist. Ad mentem & locutionem autem ejus Isocratis ista, Καλὸς θησαυρὸς, &c. χάρις ὀφειλομένη, Paræn. ad Demonicum.

Ibid. ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς] In MS. vetustissimo qui in Anglia, & in aliis nonnullis, est, τῆς ὄντως ζωῆς· quam scripturam secuta est & Vulgata versio. Vide suprà ad 5. 3. dicta. Communem tamen lectionem fulcit similis Luc. 16. 9. locus, ubi & vox αἰώνιος.

Com. 20. Ὦ Τιμόθεε] Compellatio blandissima. Sic sacerdos ad Apuleium, *O mi Luci*, &c. & suprà heic 1. 18. Τιμόθεε τέκνον.

Ibid. τὴν παρακαταθήκην φύλαξον] Diligenter serva fidem quam ut depositum commendavi tibi. Theophylactus ad Act. 4. 33. illa, ἀπεδίδου &c. τὸ μαρτύριον, &c. Καθάπερ ἐγχειρισθέντες αὐτοῖς τι δεικνυσι· καὶ ὡς ἐπὶ ὀφλήματος λέγει. Hinc & suprà 1. 11. illud, τὸ εὐαγγέλιον ὃ ἐγὼ ἐπιστεύθην. Clemens Stromat. 7. Ἡ γνῶσις ἐκ παραδόσεως διαδιδομένη κατὰ χάριν θεοῦ τοῖς ἀξίοις ὡς παρακαταθήκη ἐγχειρίζεται. Ibid. 6. Παρακαταθήκη θεῷ ἀποδιδομένη ἡ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν διὰ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τῆς θεοσεβείας παραδόσεως σύνεσίς τε καὶ ἄσκησις. Irenæus 3. 4. *Quam* (fidem nostram) *perceptam ab Ecclesia custodimus, & quæ semper à spiritu Dei quasi in vase bono eximium quoddam depositum juvenescens, & ipsum vas faciens juvenescere*, &c. Glossarium, Παρατίθημι τὸ φυλαχθησόμενον, *commendo*, &c. Ibidem, Παρακαταθήκη, *commendatio.* Idem heic dicitur à Paulo quod in illis Apocal. 3. 3. Μνημόνευε πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας· & ibidem com. 11. ὃ ἔχεις κράτει· quod 1 Cor. 11. 2. καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, κατέχετε. Cui contrarium 2 Pet. 2. 21. ἐκ τῆς παραδοθείσης ἁγίας ἐντολῆς ἐπιστρέψαι. Antiquissimus MS. ille hoc loco παραθήκην habet. Sic in Ignatii ad Heronem Diaconum Epistola, φύλαξόν μου τὴν παραθήκην· & in Ejusdem ad Antiochenses dicta, Παύλου καὶ Πέτρου γεγόνατε μαθηταί, μὴ τὴν παραθήκην ἀπολέσητε. Occurrunt παραθήκη & παρακαταθήκη

θήκη apud Græcos Scriptores; Thomas Magister utramque approbat, Phrynichus posteriorem tantúm: habet uterq; quidem quo tueatur se: priorem enim communis dialecti esse, posteriorem Atticæ, notat Eumoerides Atticista. φύλαξον heic intellige cum fructu custodiendi, id est, alios instruendi. Vide 2 Tim. 2. 2. ubi & vox παράθου.

Ibid. κενοφωνίας] Similes Ephes. 5. 6. κενοὶ λόγοι. Hesychius, ex hoc loco, vel ex 2 Tim. 2. 16. Κενοφωνίας, ματαιολογίας· item Suidas, Κενοφωνίας, ματαιοφωνίας, ἀσεβείας, ἤγουν, αἱρετικάς.

Ibid. καὶ ἀντιθέσεις] Communiter hoc exponi solet de verbosis Gnosticorum ad invicem concertationibus: quo ferè sensu suprà heic com. 4. παραδιατριβὰς habuimus. Malim ego *oppositiones* istas referri ad sanam fidei doctrinam. Unde & 2 Tim. 2. 25. οἱ ἀντιδιατιθέμενοι, quod sanè nil aliud est quàm ἀντιθέμενοι. Ità Galat. 3. 15. ἐπιδιατάσσεται est ἐπιτάσσεται. Sensu simili suprà hîc 1. 10. τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντικεῖται, occurrit.

Ibid. τῆς ψευδωνύμου γνώσεως] *Falsò cognominata agnitionis*, Irenæus 4. cap. ult. & initio lib. 5. Item 3. 11. *Falsarii Gnostici*, & 2. 67. *Item reliqui qui falso nomine Gnostici dicuntur*. Vulgatus, *scientiæ falsi nominis*. Ità, *scientiam falsam pervicaci vanitate jactatam*, Apuleius in de Philosophia dixit; & φιλόσοφον ψευδώνυμον, Plutarchus in περὶ φιλαδελφίας.

JOANNIS PRICÆI

In EPISTOLAM II. ad TIMOTHEUM

ANNOTATA.

Κεφ. α'.

1. ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

2. Τιμοθέῳ, ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3. Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας,

4. Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

5. Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνίκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

6. Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

7. Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

8. Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ,

9. Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ, οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων,

10. Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου·

11. Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

Versio Vulgata.

1. PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissionem vitæ quæ est in Christo Jesu,

2. Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Jesu Domino nostro.

3. Gratias ago Deo, cui servio à progenitoribus in conscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die,

4. Desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear,

5. Recordationem accipiens ejus fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitavit primùm in avia tua Loide & matre tua Eunice, certus sum autem quòd & in te.

6. Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum.

7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis.

8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus, sed collabora Euangelio secundùm virtutem Dei,

9. Qui nos liberavit & vocavit vocatione suâ sanctâ, non secundùm opera nostra, sed secundùm propositum suum & gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora secularia.

10. Manifestata est autem nunc per illuminationem salvatoris nostri Jesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per Euangelium:

11. In quo positus sum ego prædicator & Apostolus & magister Gentium.

12. Δι'

12. Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι· οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παρακαταθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

13. Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας, ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14. Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

15. Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

16. Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

17. Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

18. Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

12. Ob quam causam etiam hæc patior; sed non confundor: scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.

13. Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Jesu.

14. Bonum depositum custodi per spiritum sanctum qui habitat in nobis.

15. Scis hoc, quòd aversi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phigellus & Hermogenes.

16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui; quia sæpe me refrigeravit, & catenam meam non erubuit.

17. Sed cùm Romam venisset, solicitè me quæsivit, & invenit.

18. Det illi Dominus invenire misericordiam à Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu meliùs nosti.

Ad Cap. I.

Com. 1. Ἀπόστολος, &c. διὰ θελήματος Θεοῦ] Non meo (inquit) merito, sed Dei voluntate. Sic 1 Cor. 15. 9. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι Ἀπόστολος, &c. χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· & Rom. 12. 3. διὰ τῆς χάριτος δοθείσης μοι. Seipsum extenuare solet ut Dei benignitatem efferat. Ignatius ad Smyrnenses, Κατὰ Θεοῦ θέλημα καλῆσθαι ὤν, Episcopus nempe Antiochiæ esse.

Com. 2. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη] Sic 1 Tim. 1. 2. & 2 Joh. com. 3.

Com. 3. ᾧ λατρεύω] Ità & Act. 27. 23. Idem, οὗ εἰμι, καὶ ᾧ λατρεύω.

Ibid. ἀπὸ προγόνων] Ἐποικοδομηθεὶς ἐπὶ τῷ θεμελίῳ αὐτῶν, ut locutionem Ephes. 2. 20. huic loco aptem. Ἀπὸ προγόνων, erat enim, ut Philipp. 3. 5. de se loquitur, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων. Idem Act. 24. 14. λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, id est, τῷ τῶν πατέρων (vel προγόνων) Θεῷ. Lactantius 5. 22. Judæis, *Quorum nos posteri & successores sumus.* Hesychius ex hoc Apostoli ad Timotheum loco, Προγόνων, πατέρων. Vult dicere, à progenitoribus puræ fidei hereditatem crevi. Deum verum colebant illi sub Lege, ego (insistens vestigiis eorum) eum colo sub Evangelio. Vide Rom. 1. 9. De se Ovidius,

——Usque à proavis vetus ordinis heres.

Plutarchus de Clea quadam libro de Iside & Osiride, Τοῖς Ὀσιριακοῖς ἱεροῖς καθωσιωμένην ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρός. Simile apud Eundem in Gracchis, καλῶν ἔργων ζῆλον, ὥσπερ διαδοχὴν πατρῴας καὶ προγονικῆς ἀρετῆς ἔχειν· & apud Ciceronem 4. Philip. *Hanc* (virtutem, mortem ignominiosam nempe gnaviter propulsandi,) *retinete fortiter, quam vobis tanquam hereditatem Majores vestri reliquerunt.* E converso apud Suidam de Michaele Imperatore, Ἀμαθίαν ἐκ πατρῴας ἀλογίας καὶ ἀπειροκαλίας, ὥσπερ ἱκανὴν οὐσίαν ἐκληρώσατο. Meritò autem eos quorum ἀγωγὴν sectabatur, Apostolus suos προγόνους vocat. D. Augustinus in Psal. 30. *Abraham pater noster fuit, non propter propaginem carnis, sed propter imitationem fidei.* Ità & mulieres virtutum Saræ imitatrices D. Petrus illius *filias* vocavit; & Socratem, cujus placita vivendíque normam se imitari profitebatur, *Majorem* suum, id est, πρόγονον, Apuleius. Seneca Epist. 44. de eodem Socrate, Cleanthe, &c. ad Lucilium suum, *Omnes hi Majores tui sunt, si te illis dignum geris.* In Glossario, & vetere Onomastico, *Majores*, πρόγονοι.

Ibid. ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας] Sic Ephes. 1. 16. Coloss. 1. 3, & 9. Philipp. 1. 4. 2 Thess. 1. 11. & com. 4. epistolæ ad Philemonem. Judæi 1 Maccab. 12. 11. ad Spartanos scribentes, Ἐν παντὶ καιρῷ ἀδιαλείπτως, &c. μιμνησκόμεθα ὑμῶν, &c. καὶ ἐν ταῖς προσευχαῖς. Pro ὡς autem in contextu Pauli si ὅτι legerimus, quomodo & Vulgatus legit, næ loci sensus explicatior erit, & hoc dicet Apostolus, Gratias ago Deo, &c. quòd fine intermissione in orationibus meis habeam memoriam tui: id est, quòd justam causam habeo habendi memoriam tui, dum nempe audio te adeò strenuè tuo munere fungi. Et hanc commodam expositionem esse patebit, ni fallor, ei qui locos Rom. 1. 9. & Colos. 1. com. 3, & 4. attentè consideraverit. Νυκτὸς καὶ ἡμέρας, assiduè, id est, quoties Deum meis precibus interpello. Euthymius ad Luc. 18 ea, QUOD OPORTET SEMPER ORARE: *Die videlicet ac nocte, congruis & ordinatis temporibus.* Hoc sensu νυκτὸς καὶ ἡμέρας occurrit, & Luc. 18. 7. 1 Thes. 2. 9. & 3. 10. 1 Tim. 5. 5. item Act. 20. 31. ubi dicta vide. Glossæ, Ἡμέρας καὶ νυκτὸς, *die noctúque.* Apponitur autem post ἀδιάλειπτον μνείαν, &c. locutio ista majoris tantùm energiæ causâ, ut Marc. 5. 5. post διαπαντὸς, (ubi ὑποστιγμὴ ponenda,) & iis ἐν παντὶ καιρῷ adjungitur ἀδιαλείπτως, citato è Maccabaicis loco. Τὸ ἀδιάλειπτον, Vulgatus *sine intermissione* vertit. Glossarium, *Sine intermissione*, ἀδιαλείπτως, &c. Hoc autem aliud nil est quàm νυκτὸς καὶ ἡμέρας· unde & Donatus ad Terentiana illa, NOCTESQUE ET DIES, *Accusativo casu sine intermissione significat.*

Com. 4. Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν] Ità Rom. 1. 11. 1 Thess. 2. 17. & 3. 6, 10. Vide & Rom. 15. 23. Plutarchus in Erotico, Ἐκεῖνον ἰδεῖν ποθοῦσα. Idem in Alexandri vita, ποθοῦντες αὐτὸν ἰδεῖν· in Eumene, ἰδεῖν τὸν Εὐμένη ποθοῦντες· & in Dione, Εὐχομένους ἐπιφανῆναι τὸν ἄνδρα, καὶ ποθοῦντας τὴν ὄψιν αὐτοῦ. Cicero 3. 7. ad Atticum, *Videre te cupio:* & Famil. Epist. 16. 8. ad Tyronem suum, *Videre te totâ cogitatione cupio.* Idem in Tusculanis quæstionibus, ubi de voce πόθος, *Desiderium est libido ejus qui absit videndi.* Apud Gellium 15. 7. Augustus Cæsar ad suum Caium scribens, *Quem, &c. semper desidero* (id est, videre desidero) *cùm à me abes.* Hinc Luc. 8. 9. ἰδεῖν σε θέλοντες, id est, ποθοῦντες· & Philipp. 4. 1. ἐπιπόθητοι. Philo in De vita contemplativa, Ὑπ' ἔρωτος ἁρπασθέντες, &c. μέχρις ἂν τὸ ποθούμενον ἴδωσι.

Ibid. μεμνημένος σου τῶν δακρύων] Ità 2 Cor. 7. 15. de Tito, Τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν ὑμῶν ὑπακοήν. Τῶν δακρύων, quas nempe, me à te discedente, effudisti. Chrysostomus Homil. 61. in Joh. *Peregrè proficiscentes lacrymis prosequimur.* Seneca epist.

epist. 49. ad Lucilium suum, *Totus mihi in oculis es cùm maximè à te discedo. Video lacrymas combibentem, & affectibus tuis, inter ipsam coercitionem exeuntibus, non satis resistentem.* Idem cap.7. Consolat. ad Marciam, *In discessu, non solùm amissione charissimorum necessarius morsus est, & firmissimorum quoque animorum contractio.* Vide ad Act.20.37. dicta.

Ibid. ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ] Sic Act.15.31. χαρᾶς ἐπληρώθη. Scriptor Maccabaici tertii, χαρᾶ πεπληρωμένος· Anonymus apud Suidam, in Εἰσέρρησα, Χαρᾶς ἀναπλησθεὶς· & apud eundem in Ὁμολογεῖ, Ælianus, περιχαρείας ἀναπλησθείς.

Com.5. ὑπόμνησιν λαμβάνων, &c.] In MS. antiquissimo qui in Britannia, ὑπόμνησιν λαβὼν· unde conjicio veram scripturam esse, ὑπόμνησιν λαβών· sic enim è converso 1 Pet.1.9. λαβὼν λήθην.

Ibid. τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησεν, &c.] Glossarium, Ἀνυπόκριτος, insictus, &c. Κατοικεῖν itidem de fide Ephes.6.3. dicitur: ut ἐνοικεῖν de Spiritu sancto infrà heic com.14. Contrà Rom. 7. 20. ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

Ibid. ἐν τῇ μάμμῃ σου] Glossarium, Μάμη, (scribe μάμμη,) avia. De avia autem perperàm hoc dici Phrynichus ait.

Ibid. πέπεισμαι δὲ, &c.] Non dicit ἐλπίζω, sed πέπεισμαι. Seneca Epist.10. ad Lucilium, *Vide quid de te sperem, imò, quid spondeam mihi.* Πέπεισμαι Latinissimè vertas, *in animum induco*, id est, ait ad Hecyr. 2.3. Donatus, *persuadeo animo meo.*

Com.6. ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ ὅ ἐστιν ἐν σοὶ, &c.] Quod 1 Tim.4.14. μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Ἀναζωπυρεῖν, ἀνεγεῖραι. Idem alibi, Ζωπυρεῖ, ἀναζῆν ποιεῖ. Suidas, Ἀναζωπυρῆσαι, ἀνανεῶσαι, ἀνεγεῖραι. Idem, Ἐκζωπυρῆσαι, &c. ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ἀνθράκων. Hinc, τὸ θεῖον ἐν τῇ ψυχῇ ἀναζωπυρεῖν, cap.16. apud Iamblichum. Philo libro de Josepho, Ἐξωπύρει τὴν τοῦ παιδὸς φύσιν ὑξαιρέτοις καὶ περιτταῖς ἐπιμελείαις. Seneca Epist.108. *Cùm irritator accessit, tunc animi bona velut sopita excitantur:* & Epist.16. *Te moneo & hortor, nè patiaris animi tui impetum delabi & refrigescere.* Cicero Tuscul. 3. *Magna vis est in virtutibus: eas excita si fortè dormiunt.* Ovidius,

> *Vidi ego jactatas motâ face crescere flammas,*
> *Et rursus nullo concutiente mori.*

Pro ἀναμιμνήσκειν, simili sensu 1 Tim. 6.17. & Judæ com.5. ὑπομιμνήσκειν habemus.

Com. 7. οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας] Οὐκ ἐσμὲν (ut Hebr. 10.39.) ὑποστολῆς, &c.

Ibid. ἀλλὰ δυνάμεως] Similis 1 Cor. 2.12. locutio illa, Οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ· & 1 Thes.5.9. illa, Οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας. Πνεῦμα δυνάμεως expone, aut, fortitudinem periculis & vexationibus resistendi: (vide 2 Cor. 4.7. & 6.7. 2 Tim. 4.17. Colos.1.11. indè & 1 Cor. 10.13. πιστὸς ὁ θεὸς, &c.) vel, vim & efficaciam in Euangelio prædicando, carnísque resurrectionem ex Christi resuscitatione probando. Vide 1 Thes.1.5. Act.4.33. et 9.22. & quæ ibi annotata nobis. Priorem autem exponendi modum crediderim veriorem esse; δειλοὶ enim (qualibus hoc loco πνεῦμα δυνάμεως opponi videtur) Apocal. 21.8. vocantur qui tempore persecutionis urgente, se periculis subtrahebant.

Ibid. καὶ ἀγάπης] Quod non in eadem sede cum timoris spiritu moratur. Vide 1 Joh.4.18. ubi φόβος, qui heic δειλίας πνεῦμα.

Ibid. καὶ σωφρονισμοῦ] Auctoritatem τοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντας admonendi coercendíque. Glossarium, Σωφρονισμὸς, &c. *coercitio*: & apud Hesychium, Σωφρονισμὸς, νουθέτησις. Hinc τῶν ἄλλων διόρθωσιν καὶ σωφρονισμὸν, Plutarchus in Catonis vita, & Tit. 2.4. τὰς νέας σωφρονίζειν. Interpres vetus, *sobrietatis*, quasi legisset σωφροσύνης. Ego alteram lectionem prætulerim propter oppositum δειλίας.

Com. 8. μηδὲ ἐμὲ, &c.] Vide 1 Thes.3.3.

Ibid. συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ] Ab hoc loco puto optimè illustrari posse Philipp.1.27. illum, συναθλοῦντες τῇ πίστει, à plurimis (at fortè malè) ità intellectum, ac si sensus sit, pro fide certantes concorditer, vel, uno velut agmine facto; id autem Apostolus si voluisset, dixisset, non τῇ πίστει, sed, ἐπὶ τῇ πίστει συναθλοῦντες· ità Judæ com.3. τῇ πίστει ἐπαγωνίζεσθαι. Mihi liquere videtur utrobique subesse προσωποποιΐαν· ibi τὴν πίστιν esse, quod heic τὸ εὐαγγέλιον· nec aliud ibi συναθλεῖν quàm quod heic loco συγκακοπαθεῖν· unde & Ἀθλεῖν κακοπαθεῖν exponitur ab Hesychio, Vulgatus dicto ad Philippenses loco, *collaborantes Euangelio*, rectissimè, & more suo, id est, sagacissimè.

Ibid. κατὰ δύναμιν θεοῦ] Κατὰ τὴν δύναμιν (à Deo nempe) ἐνεργουμένην, ut Ephes. 3. 20. loquitur.

Com.9. πρὸ χρόνων αἰωνίων] Vide Rom. 16.25.

Com. 10. διὰ τῆς ἐπιφανείας, &c. Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ad Titum 2.11. eodem argumento, Ἐπεφάνη ἡ χάρις, &c. De Eodem Ignatius ad Magnesios, Πρὸ αἰώνων παρὰ πατρὶ ἦν, καὶ ἐν τέλει ἐφάνη· quod 1 Tim. 3.16. ἐφανερώθη· Matth. 4.16. φῶς ἀνέτειλεν.

Ibid. καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν, &c.] Τὸν θάνατον intellige ut Hebr. 2.14. τὸν τὸ κράτος τοῦ θανάτου ἔχοντα, ubi & καταργεῖν. Ignatius ad Ephes. Ἐλύετο πᾶσα μαγεία, καὶ πᾶς δεσμὸς ἠφανίζετο κακίας, ἄγνοια καθῃρεῖτο, παλαιὰ βασιλεία διεφθείρετο· & statim, in eadem re, θανάτου κατάλυσιν. Ζωὴν φωτίσαντος, in lucem è tenebris eruentis. Vide Luc.1. 78, 79. Act. 26.23. 2 Cor. 4.6. ubi & φωτισμόν. De Eodem Joh.1.4. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.

Ibid. φωτίσαντος ζωὴν] Ità in Epictetum Arrianus 1.4. ἀλήθειαν φωτίζειν dixit: Anonymus apud Suidam, σωτηρίαν πυρσεύειν· & 24.44. Sirachides, φωτιῶ παιδείαν.

Com.12. Δι᾽ ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω] Patior vincula ista, quotidianum mortis periculum subeo & alias ærumnas. Idem Act. 28.20. διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

Ibid. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα] Sic 18.6. apud Sapientiæ Scriptorem, Ἵνα ἀσφαλῶς εἰδότες οἷς ἐπίστευσαν ὅρκοις ἐπευθυμήσωσι. Vult dicere Apostolus ut 1 Thess.3.3. πιστὸς ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει με, &c. Locutioni ejus similis Ciceronis illa, *Scio quem metuam*, 7.26. ad Atticum; & Plinii ista lib. 1. Epist. 3. *Scio quem animum, quod horter ingenium.*

Ibid. τὴν παραθήκην μου φυλάξαι] Τὴν παραθήκην, animam meam, quam αὐτῷ, ὡς πιστῷ κτίστῃ, &c. παρατίθημι· (1 Pet. 4.19.) In Carmine incerti Auctoris de Phœnice moritura,

> *——Inter varios animam commendat odores,*
> *Depositi tanti nec timet illa fidem.*

Ibid. εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν] Sic infrà hîc com. 18. & 2 Tim.4.18. Matth.7.22. Luc.10.12. Hanc diem 1 Cor. 5.5. & Phil. 1. 6, & 10. Χριστοῦ ἡμέραν dixit.

Com. 13. Ὑποτύπωσιν ἔχε τῶν ὑγιαινόντων λόγων ὧν παρ᾽ ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ] Ordo videtur esse, Ὑποτύπωσιν τῶν ὑγιαινόντων λόγων ὧν π. ἐ. ἢ. ἔχε ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ· & hoc est quod Luc. 8.15. τὸν λόγον ἀκούσας, ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ κατέχει. Ὑποτύπωσιν, *delineationem*, metaphorâ aut à re pictoria (quod Chrysostomus & Theophylactus volunt,) aut ab architectonica desumptâ. *Formam* peritè ergò Vulgatus vertit. Cicero 1. 19. ad Atticum, *Nostræ*, &c. *vitæ quasi quandam formam*, &c. *vides.* Idem in Oratore, *Eloquentiæ speciem & formam adumbrabimus*: & alibi, *Formam quasi ipsam, & faciem honesti vides*: & 2 de Oratore, *Eloquentiâ suâ quandam expressit quasi formam figurámque dicendi.* Seneca epist. 8. ad Lucilium suum, *Hanc sanam & salubrem vitæ formam teneto*: quasi diceret, ὑγιαίνουσαν ταύτην βίου ὑποτύπωσιν ἔχε. D.Hieronymus de matre & avia Demetriadis, *Quarum imitatio forma virtutis est.* Ἔχειν heic, est quod Tit. 1. 9. in argumento simili ἀντέχεσθαι. ὑποτύπωσις λόγων, ferè qui Rom. 16.17. διδαχῆς τύπος.

Com. 14. Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου] Sic Hebr. 9.14. διὰ πνεύματος ἁγίου (vel, ut

ut multi codices habent, αἰωνίου) ἑαυτὸν ἀποστρέφειν· & Act. 1. 2. διὰ πνεύματος ἁγίου ἐντειλάμενος. De iis ἀποστρεφομένων φύλαξον. Vide ad 1 Tim. 6. 20. notata.

Com. 15. Οἶδας τοῦτο] Puto scire te, vel audisse, ut Latini loquuntur: infrà heic com. 18. Σὺ βέλτιον γινώσκεις.

Ibid. ἀπεστράφησάν με πάντες] Ἀποστρέφεσθαι heic est quod Joh. 6. 66. εἰς τὰ ὀπίσω ἀπέρχεσθαι· & Luc. 8. 13. ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται. Sic infrà heic 4. 16. πάντες με ἐγκατέλιπον.

Com. 16. Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ] Id est, τοῖς ἐκ τοῦ Ὀνησιφόρου οἴκου· vide Phil. 4. 22. Euthymius ad Luc. 19. ea, SALUS DOMUI HUIC, *Dominus dicit eos qui in domo erant.* Onesiphorum servile nomen fuisse videmus vel ex L. Titia, ff. de manumiss. testam. Videtur autem Onesiphorus iste libertus fuisse cujuspiam è Romanis nobilioribus, nomenque (ut alii complures servi) ab omine boni proventûs sortitus. Hesychius, Ὀνησιφόρος, ὠφέλειαν φέρων. Sic 3. 39. Artemidori, Ἐλπιδηφόρος, & com. 10. ad Philemonem Ὀνήσιμος.

Ibid. ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε] Idcirco Deus (inquit) misereatur ejus. Ignatius ad Smyrnenses, Κατὰ πάντα με ἀνεπαύσατε, ἀμείψει ὑμῖν Θεός. Ἀνέψυξέ με, est, ut Coloss. 4. 11. ἐγενήθησάν μοι παρηγορία. Hesychius, eo sensu ex hoc Apostoli loco, Ἀνέψυξεν, ἀνέπαυσεν. Translatio autem videtur sumi ab iis qui siti conficiuntur: quo sensu Lucas 16. 24. καταψύχειν dixit. Vide Proverb. 25. 13. Vulgatus (proprietati vocis insistens) *refrigeravit:* ita in vetere Onomastico, *Refrigero*, ἀναψύχω.

Ibid. τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη] Non erat ex iis qui discedunt cùm catena crepat. Magnificè hoc elogio effert atque ornat constantiam ejus. Cicero in Lælio, *Quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas non est facilè inventus qui descendat.* Ignatius ad Smyrnenses, Τὰ δεσμά μου ἃ οὐχ ὑπερηφανήσατε, οὐδὲ ἐπῃσχύνθητε.

Esse bonum facile est, dum quod vetat esse remotum est,
Nilque quod officiis obstet amicus habet:
Cùm Deus intonuit, non se subducere nimbo,
Id demum est pietas, id socialis amor.

Vulgatus, *non erubuit catenam meam*, ταπεινωτέρως. Virg.

—— Nec jura fidemque
Supplicis erubuit. ——

Quin & ibi erubescere est ἐντρέπεσθαι, non quod hoc loco ἐπαισχύνεσθαι.

Com. 17. σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε] Id est, ut Luc. 15. 8. ἐπιμελῶς ἐζήτησεν ἕως ὅτου εὗρεν. Sic & Luc. 4. 42. Ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· id est, καὶ εὗρον αὐτόν. Confer & Act. 11. 25. Theophylactus ad Joh. 1. illud, εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, Εὑρήκαμεν, ὅτι ἐκ πολλοῦ, &c. τὴν ζήτησιν ἐμελέτων. Invenire, quærentium est. Vide ad Matth. 7. 7. & Luc. 11. 9. annotata. In Glossis, Σπουδαιότερον, *festinantius, properantius.*

Com. 18. εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Εὑρεῖν ἔλεος καὶ χάριν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, ut 4. 16. Scriptor ad Hebræos loquitur. Repetitionem nominis vice pronominis habemus heic, ut Joh. 11. 22. Susannæ com. 55. & alibi locorum.

Ibid. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησεν, &c.] Sic Deuteron. 9. 7. ὅσα Κύριον παρώξυνας. Ὅσα, in quantis & qualibus negotiis. Sic ὅσα Luc. 4. 23. & Act. 9. 16. Suidas, de voce Ὅσα, Τὸ μόριον τοῦτο, &c. ἄπειρον πλῆθος δηλοῖ ἀριθμοῦ· quæ vera sunt, at non justæ latitudinis: non enim ad numerositatem tantùm sed & qualitatem ea vox refertur. Διηκόνησε, mihi nempe: ita enim malim quàm (quod nonnulli faciunt) ἀδελφοῖς, aut ἁγίοις, intelligere.

Ibid. βέλτιον σὺ γινώσκεις] Optimè nosti, inquit, qualem de me curam habuit. Simile, etsi in partem diversam, Davidis illud 3 Reg. 2. 5. ad Salomonem, *Nosti quæ fecerit mihi Joab filius Sarviæ:* Auctoris ad Herennium 4. *Iste quomodo vixerit scitis omnes:* & Catulli,

Nam mihi quam dederit duplex Amathuntia curam
Scitis, & in quo me exercuerit genere.

Κεφ. β'.

1. Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

2. Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

3. Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4. Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

5. Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

6. Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

7. Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

8. Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·

9. Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

10. Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

11. Πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

12. Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

Versio Vulgata.

1. Tu ergò, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Jesu:

2. Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.

3. Labora sicut bonus miles Christi Jesu.

4. Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat cui se probavit.

5. Nam & qui certat in agone, non coronatur nisi legitimè certaverit.

6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.

7. Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.

8. Memor esto, Dominum Jesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine David, secundùm Euangelium meum;

9. In quo laboro usque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum.

10. Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Jesu cum gloria cœlesti.

11. Fidelis sermo: Nam si commortui sumus, & convivemus.

12. Si sustinebimus, & conregnabimus; si negaverimus, & ille negabit nos.

13. Si

13. Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει· ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

14. Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου· μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

15. Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

16. Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.

17. Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει, ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

18. Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.

19. Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καὶ, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

20. Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

21. Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

22. Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην, μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

23. Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

24. Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον·

25. Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας,

26. Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.

14. Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis: ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.

15. Solicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis.

16. Prophana autem & vaniloquia devita: multùm enim proficiunt ad impietatem.

17. Et sermo eorum ut cancer serpit, ex quibus est Hymenæus & Phyletus;

18. Qui à veritate exciderunt, dicentes, resurrectionem esse jam factam, & subverterunt quorundam fidem.

19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognovit Dominus qui sunt ejus;&, Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.

20. In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia; & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.

21. Siquis ergò emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.

22. Juvenilia autem desideria fuge: sectare verò justitiam, fidem, spem, charitatem, & pacem cum iis qui invocant Dominum de corde puro.

23. Stultas autem & sine disciplina quæstiones devita, sciens quia generant lites.

24. Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem,

25. Cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati: nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem;

26. Et resipiscant à diabolis laqueis, à quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

Ad Cap. II.

Com. 1. Ἐνδυναμοῦ] Ἐν Κυρίῳ, nempe, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ut Ephes. 6. 10. loquitur. Tale 1 Cor. 16. 13. ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε. Bene & ἐνδυνάμου· οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ ΔΥΝΑ'ΜΕΩΣ, &c. suprà 1. 7. Vide & 1 Tim. 1. 12. Addit, ἐν τῇ χάριτι· Sic 1 Pet. 3. 18. τῇ χάριτι αὐξάνειν.

Com. 2. Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ, ταῦτα παράθου, &c.] Sic Philipp. 4. 9. Ἃ, &c. ἠκούσατε (supple, ut hoc loco, παρ' ἐμοῦ) &c. ταῦτα πράττετε. Vide & suprà 1. 15. Plutarchus in Conjugal. præceptis ad Euridicen, Πειρῶ τοῖς τῶν σοφῶν, &c. ἀποφθέγμασιν ὁμιλεῖν, καὶ διὰ στόματος ἀεὶ τὰς φωνὰς ἔχειν ἐκείνας ἃς, &c. παρ' ἡμῶν παρελάμβανες.

Ibid. ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις] Catullus,

——Dicam vobis, vos porrò dicite multis.

Παράθου, propone. Sic Act. 17. 3. διανοίγων, καὶ παρατιθέμενος & apud Plutarchum in περὶ παιδ. ἀγωγῆς de Pythagoræ ænigmatis, ἃ καὶ ἐγὼ παραθεὶς ἐξηγήσομαι· Vel παράθου, ut heic Vulgatus, *commenda*, nimirum ut solemus deposita, quæ fidissimis commissa volumus. Sic πιστῷ παρακατατίθεσθαι, Arrianus 4. 13. in Epictetum; &, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν, 1 Pet. 4. 19. Πιστῷ ἐγχειρίζεσθαι, Chrysostomus ad 1 Tim. 3. dixit. Non res tantùm, sed & præcepta sermonésque παρακατατίθεσθαι solere, 1 Tim. 1. 18. & 6. 20. vidimus. Ita Exod. 19. 7. παρέθηκεν αὐτοῖς τοὺς

50 λόγους τούτους. Πιστοῖς heic intellige, ut 1 Tim. 1. 12. εἰς διακονίαν πιστούς· id est, (ut 1 Tim. 2. 7.) quæ acceperunt, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ docturis, verbum Dei non adulteraturis, (2 Cor. 4. 2.) Vel, πιστοὺς expone, ut Act. 14. 22. τῇ πίστει ἐμμένοντας· cujusmodi Ephes. 1. 1. πιστοὺς ἐν Χριστῷ vocat, et Colos. 1. 1. πιστοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς. Vel πιστοὺς, ut Act. 16. 1. qui jam fidem amplexi sunt. Aut demum, ut 2 Tim. 1. 13. τοὺς ἐν πίστει ἀκούειν θέλοντας, id est, (ut heic Chrysostomus & Theophylactus,) οὐ συλλογιστικοῖς, οὐ συζητητικοῖς· quem in sensum & Hesychius, Πιστὸς, εὐπειθής.

60 Ibid. οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι] Theophylactus ad Luc. 11. Δεῖ οὐ μόνον τοῦ λόγους ἀκούειν, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις λαλεῖν. Ad Petrum Christus Luc. 22. 32. Σύ ποτε ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου. D. Ambrosius de Officiis 1. 1. *Homines discunt priùs quod doceant; & ab illo accipiunt quod aliis tradant:* lege, *& ab alio accipiunt quod aliis tradant.* D. Augustinus in Psal. 64. *Ex credentibus alii credunt; & non sufficit uni homini ut factus ipse sit fidelis, si non & alium lucretur.* Idem de Temp. Serm. 56. *Lectiones divinas illo desiderio legere & audire debetis, ut de ipsis in*

70 *domibus vestris, & alibi ubicunque fueritis, etiam loqui, & alios docere possitis: ut verbum Dei velut mundâ animâ, cogitatione assiduâ ruminantes, utilem succum, id est, spiritualem sensum, & vobis sumere, & aliis Deo auxiliante, propinare possitis.* Euthymius ad Matth. 13. *Magna est* pradi-

prædicationis virtus, quod semel fermentatum est, rursum reliquæ parti fermentum fiet: & ad Matth. 24. ea, QUI QUINQUE TALENTA ACCEPERAT, NEGOTIATUS CONFECIT ALTERA QUINQUE, *Duplicant ea quæ sibi concredita sunt omnes qui proficiscuntur ad salutem discipulorum, facientes eos rursus præceptores aliorum.* Idem ad Joh. 1. de discipulis qui Joanne Baptistâ relicto apud Jesum diversati sunt, *Tantum unâ nocte profecerunt, ut ad aliorum venationem sequente die procederent:* ad Joh. 12. de Christo Domino, *Quæ docebat & faciebat etiam pro Judæis erant, ut cùm illi imprimis didicissent,* &c. *postmodum alios docerent:* ad Joh. 15. *Seipsum vitem nominat,* &c. *palmites verò discipulos, quasi ex ipso germinantes sermone doctrinæ, & per eum nutritos ad fructificationem,* &c. *ut & ipsi similiter præbeant vinum doctrinæ:* & demum ad Joh. 17. ea, SED ET PRO IIS (*rogo*) QUI PER SERMONEM EORUM CREDITURI SUNT, *Ostendit quòd per eorum prædicationem alii quoque discipuli fiant.* Irenæus in Præfatione lib. 1. *Ea quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies,* &c. *& potenter adseres iis qui tecum sunt, ea quæ invalidè à nobis relata sunt. Et quemadmodum nos elaboravimus olim quærenti tibi discere, sententiam eorum* (Valentinianorum) *non solùm tibi facere manifestam, sed & subministrationem dare, utì ostenderemus eam falsam; sic & tu efficaciter reliquis ministrabis secundùm gratiam quæ tibi à Domino data est.* Symeon Metaphrastes de Joanne Euangelista Ephesios sacerdotes ad verum Christi cultum instruente, Τοὺς μὲν λόγοις, τοὺς δὲ σημείοις, &c. τῆς πλάνης μεθίστησι· καὶ ἐκ τοσαύτης πρὸς τὸ κρείττων ἀνεστρέφετο τῆς ἀπουσίας μεταμαθεῖν τὴν εὐσέβειαν, ὡς καὶ αὐτοὺς ἑτέροις ὑφηγητὰς τῆς ἀληθείας τοῦ λοιποῦ καὶ διδασκάλους καθίστασθαι. Plato 6 de Leg. Δεῖ μηδὲν παραλιπεῖν αὐτῷ, πάντα δὲ λόγον ἀφερμηνεύειν, ἵνα ἔστι τοῖς ἄλλοις μηνυτής τε ἅμα καὶ τροφεὺς γίνηται. In Ejusdem Symposio, Ἐγὼ πειράσομαι ὑμῖν εἰσηγήσασθαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, (ἔρωτος) ὑμεῖς δὲ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων ἔσεσθε. Cyrianus in de Idolorum vanitate, *Ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ docerent.* In distichis Catonianis,

Disce, sed à doctis, indoctos ipse doceto:
Propaganda etenim rerum doctrina bonarum.

Vegetius 2. 10. de castrorum Præfecto, *Is,* &c. *peritissimus omnium legebatur, ut rectè doceret alios quod ipse cum laude fecisset.* Sidonius 3. 10. ad Tetradium de Theodoro, *Ad te meracissimum scientiæ fontem,* &c. *proficiscitur, non modò reperturus illic ipse quod discat, sed & forsitan relaturus indè quod doceat.* Seneca de virginibus Vestalibus cap. 29. de Vita beata, *Discunt facere sacra, & cùm didicerunt docent.* Idem 94 Epist. *Cui curata suffusio est, is non protinus,* &c. *aliis quoque* (visum) *potest reddere: malitiâ liberatus & liberat.* Isidorus Offic. ecclesiast. 2. 21. ait salem Catechumenis datum, ut ejus gustu condimentum sapientiæ percipiant, &c. & alios condiant. Plinius, lib. 6. Epist. 23. de Rusone, *Est indolis optimæ, brevì producturus alios, si interim provectus fuerit à nobis.*

Ibid. ἱκανοὶ ἑτέρους διδάξαι] Δυνάμενοι (ut Rom. 15. 14. loquitur) καὶ ἄλλους (ità enim in quibusdam codicibus, non ἀλλήλους legitur) νουθετεῖν. E converso Epist. 61. de histrione Cyprianus, *Quod malè didicit, cæteris quoque insinuat.*

Com. 3. κακοπάθησον] *Adversùs omnia quæ accidere possunt,* &c. *adhortare te, & indura.* Seneca Ep. 4.

——*Potiores*
Herculis ærumnas credas durósque labores,
Et Venere, & cœnis, & plumâ Sardanapali.

Virgilius, *Durate:* ubi Servius, *Duri estote ad labores sustinendos.* Seneca 82 Epist. *Malè mihi esse malo, quàm molliter. Malè nunc sic accipe, quemadmodum à populo solet dici, durè, asperè, laboriosè.* Idem Epist. 13. ad Lucilium suum, *Laborem si non recuses, parùm est; posce.* Theophylactus ad Marc. 15. ea, πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον, Φορέσωμεν (καὶ ὑμεῖς) ἀκάνθινον στέφανον· τουτέστι, σπουδάσωμεν στεφανωθῆναι τῷ τραχεῖ βίῳ καὶ ἐγκρατεῖ καὶ ἀκινδύνῳ. Κακοπαθεῖν apud Apostolum intellige cum comite suo μακροθυμεῖν. Vide Jacobi 5. 10.

Ibid. κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης] Arrianus lib. 3. cap. 24. ex persona viri boni malis vexati, Τοῦτο (πειρασμοῦ) ὁ Ζεὺς με αὐτὸν παρ' ἐμαυτοῦ λαβεῖν ἀπόδειξιν ἠθέλησε, καὶ αὐτὸς δὲ γνῶναι εἰ ἔχει στρατιώτην οἷον δεῖ. Cujus loci sensum non videtur cepisse Latinus Interpres. Apud Senecam Epist. 67. Attalus Philosophus, *Malo me Fortuna in castris suis quàm in deliciis habeat:* ubi *in castris haberi,* est, ὡς στρατιώτης κακοπαθεῖν. Seneca idem Epist 51. de Catone, *Habitaturum* (eum) *tu putas unquam fuisse in Utica, ut præternavigantes adulteras dinumeraret, & aspiceret tot genera cymbarum variis coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam?* &c. *nónne manere ille intra vallum maluisset, quàm unam noctem inter talia duxisse?* Imper. Severus apud Herodianum, lib. 2. Δοκίμιον στρατιώτου κάματος, οὐ τρυφή. In l. 1. ff. de test. milit. *Milites appellantur à militia, id est, duritia,* &c. Vide Festum in verbo *miles.* Cicero Tuscul. 2. *Nostri exercitus primùm unde nomen habeant vides; deinde, qui labor, & quantus agminis,* &c. D. Augustinus ad Psal. 36. itidem de militibus agens, *Quanta dura tolerant! quæ itinera!* &c. Terentius Heautont.

In Asiam ad Regem militatum iit.——

Ubi Eugraphius, *In militiam, ubi scilicet durus labor.* Sallustius de Mario militante, *Hiemem juxtà & æstatem pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam & laborem tolerare.* Artemidorus 2. 32. Οὐκ ἀργὸς ὁ στρατιώτης. Tertullianus ad Martyres, *Nemo miles ad bellum cum deliciis venit, sed de papilionibus expeditis & substrictis, ubi omnis duritia, imbonitas & insuavitas consistit.* Seneca Epist. 36. *Nemo discit ut, si necesse fuerit, æquo animo in rosa jaceat: sed in hoc duratur,* &c. *ut stans, etiam aliquando saucius, pro vallo pervigilet, & nè pilo quidem incumbat.* Idem 37 Epist. *Promisisti virum bonum, sacramento rogatus es: decipit, si quis tibi dixerit mollem & facilem esse militiam,* &c. *Eadem honestissimi hujus & illius turpissimi* (gladiatorium intelligit) *auctoramenti verba sunt, uri virgis, ferróque necari:* & Epist. 20. *Civem esse se universi & militem credens, labores velut imperatos subiit.* Καλὸς στρατιώτης hîc, ut *bonus miles,* in l. 5. §. 6. ff. de re milit. & in sententiis Hadriani Imperatoris, Ἐξέτασον, &c. ἐὰν καλὸς στρατιώτης γένῃ. Talis Polluci 1. 11. στρατιώτης δόκιμος. Est & heic κακοπαθεῖν ὡς καλὸς στρατιώτης, quod 1 Tim. 1. 18. τὴν καλὴν στρατείαν στρατεύειν, & ibidem 6. 12. τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνίζειν· quod quid sit, 2 Cor. 6. 4, 5, & sequentibus enumeratiùs exprimitur: adde & 2. 4. Sirachidem. Στρατιώτας κακοπαθοῦντας habemus in vitis Antonii & Gracchorum apud Plutarchum. Opponuntur talibus, στρατιῶται οὔτε δίψαν, οὔτε ἄλλην κακοπάθειαν φέρειν δυνάμενοι, in Excerptis Diodori Siculi. Suidas de Rege Prusia, Πρὸς τὰς πολεμικὰς χρείας ἀγεννής, &c. καὶ πρὸς τὰς κακοπαθείας ἀνδρόγυνος. Vulgatus κακοπάθησον *labora* vertit: quam id peritè fecerit, ex optimorum Auctorum locis jam adductis vidimus. Suidas, Ἐπόνουν, ἐκακοπάθουν. Virgilius.

Assuetúmque malo Ligurem:——

id est, κακοπαθείᾳ. Servius ad eum locum, *Malo, labori.* Glossæ, Κακοπάθεια, *vexatio, labor.* Excerpta alîus Glossarii, *Laboriosus,* κακοπαθής.

Com. 4. Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις] Vult dicere, ut 1 Thess. 4. φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ τὰ ἴδια πράττειν. Pastor Hermæ 3. 4. *Abstine te à multis negotiis,* &c. *quicunque multa negotia agunt, multa delinquunt, quia constricti sunt circa negotia sua; & non serviunt Deo:* id est, οὐκ ἀρέσκουσι τῷ στρατολογήσαντι αὐτούς. Vide 1 Cor. 7. 32, & 35. Οὐκ ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, est, *non emit, vendit, locat, contrahendisque negotiis implicatur,* ut in de Officiis Cicero locutus. Ambrosius 1. 36. opusculi eodem titulo insigniti, *Is qui Imperatori militat, à susceptionibus litium, actu forensium negotiorum, venditione mercium,* &c. *prohibetur.* In formula

mula Comitivæ, &c. apud Cassiodorum 6. 22. *Causis* (de militibus agit) *non misceantur extraneis*. Vide l. 13. §. 1. ff. de re milit. Artemidorus ubi suprà, Ὁ στρατευόμενος ἐξ ἰδιωτικοῦ μεταβάλλει τὸν ἑαυτοῦ βίον· id est, ταῖς τῶν ἰδιωτῶν πραγματείαις οὐκ ἐμπλέκεται. Justinianus Novell. εἰς'. Κατ' οὐδένα τρόπον συγχωροῦμεν τοὺς ἡμετέρους στρατιώτας ἐν πᾶσι παντελῶς ἰδιωτικαῖς περισπᾶσθαι χρείαις. Citatus modò Cassiodorus 1. 17. *Hanc meritò Expeditionem Majores nominavere, quia mens devota præliis non debet aliis cogitationibus occupari*: nè nempe τῷ σώματι στρατευόμενός (τις) τῇ ψυχῇ ὑστερίζῃ, inquit Philo, de causis agens sub ipsa vetere Lege à militia excludentibus: ubi & addit, ἀνάγκη γὰρ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐκεῖ τετάσθαι πόθῳ τῆς ἀπολαύσεως ὧν ἀφειλκύσθη. Comparatione heic ductâ à seculari militia, re tantâ sedulitate obeundâ, mentéque à rebus aliis tam liberâ & vacante, ostendit Apostolus quantò minùs deceat militiam tantò nobiliorem amplexum, ab aliis vitæ curis & nexibus avocari. In Canonibus Apostolorum dictis, Ἐπίσκοπος, &c. κοσμικὰς φροντίδας μὴ ἀναλαμβανέτω. De Therapeutis Philo, Ἀρξάμενοι φιλοσοφεῖν, &c. πάσαις ἀποταξάμενοι τῆς τοῦ βίου φροντίσι. Vide Luc. 14. 33. ubi & vox ἀποτάσσεται. Iamblichus in explicatione Symboli Pythagor. 1. Οὐδὲν δεῖ πρὸς τὴν θείαν ἐπιστήμην προσφέρειν τοιοῦτον ἴδιον ἐστιν ἀνθρώπινον διανόημα, ἢ βιωτικῆς φροντίδος ἐχόμενον. Chrysostomus Homil. 7 in Joannem, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπον τῶν χρειῶν τὸν παρόντα βίον ἀντεχόμενον πραγμάτων σφοδρῶς δυνηθῆναι ἐπιλαβέσθαι τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς γνησίως. In Passione D. Cypriani, *Veraciter perspiciens non posse perfectè in*, &c. *sapientia Dei philosophari terrenis cupiditatibus innixum*: ubi meliùs *innexum* (ἐμπλεκόμενον) scribas. Virgilius de Heleno.

> ——— *Vittásque resolvit*
> *Sacrati capitis* ———

Ubi Servius, *Bene cuncta corporis solvit, ut nè quâ parte animo religato ad Numen accedat*. Simplicius in cap. 74 Epicteti, Τὸν εἰς θεὸν ὁρμηθέντα οὐ χρὴ δίγνωμόν τι ἔχειν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντεχόμενον. Sedulius ad 1 Cor. 6. *Qui spiritalibus addicti sunt, terrenis non debent negotiis implicari*. Philo in De legg. special. Ὁ προσκεκληρωμένος θεῷ ὀφείλει πάντων ἀλλοτριοῦσθαι. Ità Seneca de bona mente loquens ad Lucilium suum, *Impedimenta omnia dimitte*, &c. *nemo ad illam venit occupatus*. Arrianus 3. 22. in Epictet. de vero Cynico, Τοσαύτης οὔσης καταστάσεως οἷα νῦν ἐστιν, ὡς ἐν παρατάξει, μήποτ' ἀπερίσπαστον εἶναι δεῖ (αὐτὸν) ὅλον πρὸς τῇ διακονίᾳ τοῦ θεοῦ, &c. οὐ προσδεδεμένον καθήκουσιν ἰδιωτικοῖς, οὐδ' ἐμπεπλεγμένον σχέσεσιν, &c. ubi & notabilis vox ἐμπλέκεσθαι. Adde quæ ad Matth. 6. 24. in hanc mentem ex eodem allata. Porphyrius περὶ ἀποχ. δ'. de Ægyptiorum sacerdotibus, Ἀπειπάμενοι πᾶσαν τὴν ἄλλην ἐργασίαν, καὶ πόρους ἀνθρωπίνους, ἀπέδωκαν ὅλον τὸν βίον τῇ τῶν θεῶν θεραπείᾳ, &c. Ἐμπλέκεσθαι τῆς τοῦ βίου πραγματείαις, est quod Hippolyto Homil. περὶ συντελ. κόσμου, ἐν βιωτικοῖς πράγμασι δεσμεῖσθαι. Sic πράγμασιν ἐμπλέκεσθαι, Plutarchus, libro Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον; *implicare se negotiis*, Seneca cap. 16 ad Helviam, & Tiberius apud Suetonium dixere: *negotiis implicari*, Cicero in pro Ligario, & de Nat. D. item, ut suprà jam vidimus, in Officiorum libris. In Ejusdem Academicis est, *Officiis implicari*. Sic, *implicitam & laciniosam vitam*, Tertullianus 4 contra Marcionem: &, τοῖς τοῦ κόσμου μιάσμασιν ἐμπλέκεσθαι, 2 Pet. 2. 20.

Ibid. ἵνα ἀρέσῃ τῷ στρατολογήσαντι] Quod utique facere non poterit si aliis curis distrahatur. Plinius Epistolarum lib. 10. ad Trajanum scribens, *Ut primùm me, Domine, indulgentia vestra promovit ad Præfecturam ærarii Saturni, omnibus advocationibus*, &c. *renunciavi, ut toto animo delegato mihi officio vacarem*. Τῷ στρατολογήσαντι, est, τῷ αὐτὸν εἰς τὸ στρατόπεδον καταλέξαντι. Isidorus Orig. 9. 3. *Conscripti milites dicuntur, quia in tabulas conferuntur ab eo qui eos ducturus est*. Glossarium, Στρατολογία, *allectus, delectus*. Ἀρέσκειν τῷ στρατολογήσαντι heic, est quod Coloss. 1. 9. ἀξίως αὐτῷ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν περιπατῆσαι. In Epistola Ignatii dicta ad Polycarpum, Ἀρέσκετε ᾧ στρατεύεσθε. Philo in de Decalogo, Τῷ ταξιάρχῳ εὐαρεστοῦντας. Interpres vetus hoc loco, *cui se probavit*: quomodo etiam aut apud eum legit, aut ipse vertit, Joannes Cassianus Instit. 9. 3. Maluit insignissimus è nuperis Commentator, *qui se probavit* legi. Sanè *milites probare*, Vegetius 2. 21. & *tirones probare*, 2. 19. dixit: nec tamen malam putare communem lectionem me finit Taciti hic locus de Agricola, *Castrorum prima rudimenta*, &c. *Suetonio Paulino, diligenti ac moderato Duci, approbavit*. Quibus adde quæ infrà ad com. 15. annotamus.

Com. 5. Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ] Gregorius Nazianzenus Orat. in Pentecostem, Ἵνα μὴ ἀθλῇτε μόνον, ἀλλὰ καὶ νομίμως, ἐξ οὗ καὶ ὁ στέφανος. Vide Apuleium infrà ad cap. 4. com. 7, & 8. adductum. Aristides Orat. β'. de Pace, Ὁρᾶτε καὶ ἐν τοῖς στεφανίταις ἀγῶσι τοὺς ἔξω τῶν νομίμων τρόπον μαχομένους, ὅτι οὔτε αὐτοὺς ἐπαινοῦμεν, οὔτε, &c. ἀλλ' ἐμμένοντας τοῖς κειμένοις (id est, τοῖς κειμένοις νόμοις,) οὕτως, &c. κρατεῖν. Sic, ὁ ἔξω τοῦ κανόνος αὐτῷ δοθέντος τρέχοντας διὰ τὸ ἄτακτον, ἄναθλον γίνεται, dixit Justinus ad Zenam scribens. Habuit, ut videmus, leges suas ἡ σωματικὴ γυμνασία· habet & suas illa quæ est πρὸς εὐσέβειαν, inter præcipuas quarum est ἡ κακοπάθεια, legitima Christi pugilum decertatio. Photius 201 epistolâ, Οὐ δεῖ τρυφᾶν τὴν τῆς βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπιζητοῦντα, &c. οὐ δεῖ τὸν ἀθλητὴν ἡσυχάζειν, οὐδὲ τὸν ἀγωνιστὴν ὑπὸ σκιαῖς καὶ δένδρεσι καὶ παραδείσοις ἀνακεκλίσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι, ἀλλ' ἐν μέσοις τοῖς ἀγῶσιν, ἐν αὐτοῖς τοῖς πειρασμοῖς δοκιμασθῆναι, &c. D. Augustinus in Psal. 60. *Nemo*, &c. *coronari potest nisi vicerit, nec potest vincere nisi certaverit*. Primasius ad Philipp. 1. *Vult* (Deus) *suos probatos coronari*. Clemens Stromat. 4. de Christianis, Οὐκ ἀκονιτὶ στεφανούμενοι. Νομίμως ἀθλεῖν, ut Paulus, ità & Arrianus 3. 10. in Epictetum dixit. Sic & νομίμως πολεμεῖν, Plutarchus in Alexandri vita.

Ibid. οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλῇ] Sensus idem qui & Ejusdem in illis, Act. 14. 22. διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ εἰσελθεῖν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. D. Ambrosius Offic. 1. 10. *Qui legitimo luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstra durantes membra, nutrientes patientiam, labori assuescunt*. P. Chrysologus Serm. 142. *Quis præter viam ad ullam pervenit mansionem?* Propertius,

> *Quis priùs infecto deposcit præmia cursu,*
> *Septima quàm metam triverit arte rota?*

Arrianus 1. 24. in Epictetum, Ὀλυμπιονίκης δίχα ἱδρῶτος οὐ γίνεται. Plutarchus in De animi tranquillitate, Ἐν Ὀλυμπίᾳ οὐκ ἔστι νικᾶν τὸν ἀντιπάλους ἐκλεγόμενον.

Com. 6. Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν] Ordinem naturalem verborum istorum puto talem esse, τὸν γεωργὸν πρῶτον κοπιῶντα (i. κεκοπιακότα) δεῖ τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν· sententiam autem hujusmodi, Agricolam de fructibus percipere æquum est, at ità demum si priùs laboraverit. P. Chrysologus ubi suprà, *Quis antè ad fructum pervenit quàm terræ laborem sentiat, & sudorem? quis antè poma carpit quàm plantæ suam tribuat & impendat industriam?* Vox κοπιῶντα bene convenit laboriosæ hoc genus vitæ: hinc 7. 15. Sirachides de agricultura, ἐπίπονος ἐργασία.

> ——— *Redit agricolis labor actus in orbem*,

dixit maximus Poetarum; &,

> ——— Οὐδέ ποτ' ἦμαρ
> Παύσονται καμάτου καὶ ὀϊζύος, οὐδέ τι νύκτωρ
> Φθειρόμενοι, ——— . ante illum Hesiodus.

Com. 7. Νόει ἃ λέγω] Marcus Antoninus 5. 6. Νοεῖς ὃ λέγω, &c. Pindarus apud Gregorium Nazianzenum, Epist. ad Celeusium, Σύνες ὅ, τι λέγω. Hesychius, Συνίημι ὃ φῆς, νοῶ ὃ λέγεις. D. Hieronymus (nisi imitari, certè respicere, quàm vertere hunc locum maluit) legit, νοεῖς, & pòst, δέδωκε· in quadam enim ad Paulinum Epistola sic scribit, *Intelligis quid loquor, dedit enim tibi Dominus*, &c. & in Epist. ad Demetriadem, *Intelligis quid loquor*. Sic Lactantius cap. 5. de Opificio Dei, *Intelligis quid loquor*.

D. Au-

D. Augustinus in Psal. 83. *Dicimus, fratres, quod nostis:* & ad eundem Augustinum idem Hieronymus, *Scit quid dicam prudentia tua:* item alibi, *Scis quid taceam, & quid tacendo loquar:* quibus adde jam adducta ex M. Antonino, & Terentii illud, *Scis quid loquor?* ubi Donatus, *Legitur & sic, Sed scis quid loquor.* Mihi tamen recepta lectio νόει videtur sequenda. Intellige (inquit) quod loquor. Sic sæpissime in eosdem Psalmos idem Vir sanctissimus Augustinus, *Intelligat charitas vestra:* quod loquor, nempe; vel, quod dicturus sum. Idem in Psal. 99. *Deus det mihi intelligere quod dicam, & vos intelligere quod auditis.* Hesychius (& fortasse ex hoc Apostoli loco,) Νόει, συλλογίζε, &c. In formula præfecti annonæ apud Cassiodorum 6. 18. *Intuere quod loquimur.* Simile 1 Cor. 10. 5. κρίνατε ὅ φημι· et ibid. 14. 37. ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω.

Ibid. δῴη γάρ σοι σύνεσιν ὁ Κύριος] Sic 1 Joh. 5. 10. δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, &c. Σύνεσιν heic intellige πνευματικὴν vide Coloss. 1. 9. In MS. summæ vetustatis qui in Anglia, δώσει legitur. Ego scripturam alteram meliorem puto. Scriptor Sapientiæ 7. 15. Ἐμοὶ δῴη ὁ Θεὸς εἰπεῖν κατὰ γνώμην, &c. & in Epistola Barnabæ, Ὁ δὲ Θεὸς, &c. δῴη ὑμῖν σοφίαν, ἐπιστήμην, σύνεσιν, &c. Apostolus noster 15. 5. ad Romanos, Ὁ Θεὸς δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις. Idem 2 Thess. 3. 16. Ὁ Κύριος δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην, &c. Adde & 1. 17. ad Ephesios. Tertullianus 1 ad Uxorem, *Tu ut solidum capere possis fideicommissum hoc admonitionis meæ, Deus faciat:* id est, δῴη σοι σύνεσιν. Cui non dissimile in Ignatii dicta Epistola ad Polycarpum, Αἰτοῦ σύνεσιν πλείονα ἧς ἔχεις. Illud δὲ heic (ut infrà com. 11. Act. 24. 5. et alibi,) abundare credo.

Com. 8. Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον, &c.] Citatus ille Scholiastes in Florent. biblioth. Περὶ ἀναστάσεως κήρυττε. Nota & μνημόνευε. Hesychius, Σῆμα ἔχε φρεσίν, &c. μετὰ ψυχῆς ἔχε, καὶ διαμνημόνευε.

Ibid. κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου] Id est, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ὃ ἐγὼ ἐπιστεύθην, ut Galat. 2. 7. & 1 Tim. 1. 11. Eodem sensu 2 Thess. 3. 14. τῷ λόγῳ μου.

Com. 9. ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν] Id est, δι' ὃ, &c. Sic Coloss. 4. 4. τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι· et Heb. 11. 36. μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν· quæ exaggeranter dicta: est enim & mitior quædam φυλακὴ, quæ ἄδεσμος dicta. Vide Hesychium. Talis Act. 24. 23. illa, Κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, locutio qualis Hebr. 12. 4. illa, μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε.

Ibid. κακοπαθῶ, &c. ὡς κακοῦργος] Simile illud, ἀγωγὴν ἐπιβούλων λαμβάνοντες, de Judæis abductis, in 3 Maccabaico.

Ibid. ὡς κακοῦργος] Patior quod homines facinorosi solent, cùm non tantùm impunis deberem esse, sed & laudari. Sic 1 Cor. 6. 8. de seipso, ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς. Adeò verè è Veteribus quidam dixit, (Apul. 7.) *Malos bonorum virorum famâ sæpe gloriari, contrà innocentissimos noxiorum more puniri.* In Glossario, *Maleficus*, κακοῦργος. Hesychius, Κακοῦργος, δόλιος, κακὰ ἐργαζόμενος.

Ibid. ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται] Hecuba apud Euripidem,

> *Nos imbecilles forsan & capta sumus:*
> *At dii valentes.* ———

Unus è septem fratribus ab Antiocho (2 Maccab. 7.) excarnificatis, Περικαλάσαι ἡ γλῶττα, τέμνετε, οὐδὲ γὰρ τοῦτο λογισμὸν ἡμῶν γλωσσοτομήσετε· et Scriptor de bono Pudicitiæ in Cypriani Operibus, *Joseph in imum carceris truditur, sed sola non est in carcere pudicitia.* Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ heic, est τὸ εὐαγγέλιον, ὑπὲρ οὗ καὶ ἐν ἁλύσει (ut Eph. 6. 20.) ἐπρέσβευε.

Ibid. οὐ δέδεται] Imò τρέχει, per me indignum operarium ejus, cui Deus non spiritum timoris, sed virtutis dedit, 2 Tim. 1. 7. Euthymius ad Matth. 20. (ex Chrysostomo) de Joanne, *Euangelio totum orbem comprehendit, corpore verò mediam obtinuit Asiam.* Chrysostomus idem Homil. 16. ad Antiochenos, de Apostolo nostro, Ὁ διδάσκαλος ἐδέδετο, καὶ ὁ λόγος ἐπέτετο· ἐκεῖνος τὸ δεσμωτήριον ᾤκει, καὶ ἡ διδασκαλία πανταχόσε τῆς οἰκουμένης ἔτρεχε. D. Basilius de Christi nomine captivis, Κεκρατημένοι, ἀκράτητοι. Tertullianus lib. ad Martyres, *Habet* (carcer) *vincula, sed vos soluti Deo estis.* Ignatius causam afferens cur Trallensibus μυστικώτερα non scriberet, φοβοῦμαι (inquit) μὴ νηπίοις οὖσιν ὑμῖν βλάβην παραθῶμαι, καὶ (συγγνωτέ μοι) μὴ οὐ δυνηθέντες χωρῆσαι τὴν ἐνέργειαν, στραγγαλωθῆτε. Addit deinde, καὶ γὰρ ἐγὼ οὐ καθότι δέδεμαι μὴ δύναμαι νοεῖν τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, &c. Ità enim scribendum putamus, pro eo quod in editis legitur, καὶ δύναμαι, &c. sententiâ implicatâ, vel potiùs nullâ. Nos μὴ, exiguâ mutatione, pro καὶ substituendo, eruimus sensum, saltem loquendi modum, similem Paulino. Scribere (inquit) potuimus vobis altiora, at nos retinuit respectus imbecillitatis vestræ: neque enim quia in carcere detineor, eò minus cœlestia, angelorum ordines, &c. cognoscere potis sum et contemplari. Seneca de Animi tranquill. cap. 3. *Nec, ut leonum animaliúmque impetus caveis coercetur, sic hominum.* Idem 3. 20. de Beneficiis, *Corpora obnoxia sunt,* &c. *mens quidem sui juris est; quæ adeò libera & vaga est, ut ne ab hoc quidem carcere* (carcerem carnis sive corporis intelligit) *cui inclusa est teneri queat, quò minùs impetu suo utatur, & ingentia agat, & in infinitum comes cœlestibus eat:* quæ ultima idem planè sonant quod Ignatii illa. Idem ad Helviam cap. 11. de animo sapientis, *Non exsulare potest, liber, & diis cognatus,* &c. *nam cogitatio ejus circa omne cœlum, & in omne præteritum futurúmque tempus immittitur; corpusculum huc atque illuc jactatur: in hoc supplicia, latrocinia, morbi exercentur; animus sacer & æternus est, & cui non possit injici manus.* Cicero 3 de Finibus, &c. *Cujus etiamsi corpus constringatur, animo tamen vincula nulla injici possunt.*

Com. 10. πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς] Ignatius ad Polycarpum, Ἕνεκα Θεοῦ πάντα ὑπομένειν ἡμᾶς δεῖ. In Glossis, Ὑπομένω, *tolero, fero, passo,* &c. *perpesso:* lege *patior, perpetior.* Διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ut electis Euangelium prædicem (vide Philip. 1. 24. ubi et δι' ὑμᾶς, et ibidem ἐπιμένειν ἐν σαρκὶ, quod quamdiu fecit, individuè comitabatur eum, ἐν σαρκὶ ὑπομένειν,) vel, διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, in eorum exemplum, ut mala nempe et illi me imitantes perferant, nec spem abjiciant. Indè 2 Cor. 1. 6. illud, εἰ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως· supple θλιβόμεθα· & 1 Cor. 9. 23. τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον· ubi & Theophylactus τὸ εὐαγγέλιον exponit per Euangelium servandos, quales hoc loco οἱ ἐκλεκτοί. Gregorius Nazianzenus Orat. de Patre suo, Κακοπαθοῦσιν οἱ ἅγιοι, ἔστι εἰς κάθαρσιν καὶ τῆς μικρᾶς ἰλύος, &c. ἔστι εἰς παίδευσιν τῶν ἀσθενεστέρων, ἐν ἐκείνοις μανθανόντων τὸ καρτερεῖν. Vide 2 Maccab. 6. 31. & quæ habet Suidas in Ἀντίοχος ὁ αὐτομολος. Seneca de viris bonis loquens, *Quare quædam dura patiuntur? ut alios etiam pati doceant, nati sunt in exemplar,* (lib. Cur bon. viris, &c. cap. 6.) Idem cap. 24. Consolat. ad Polybium, *Magni Duces,* &c. *adversas res adumbratâ lætitiâ abscondunt, ne militum animi, si fractam Ducis sui mentem viderint, & ipsi collabantur.* De Pompeio Lucanus,

> ——— *Nec deerat robur in enses*
> *Ire Duci, juguló que pati vel pectore lethum:*
> *Sed timuit strato ne miles corpore Magni*
> *Non fugeret* ———

Plutarchus de Nicia, Καταφανὴς πᾶσιν ὄχλος οὐ δι' ἑαυτὸν, τῷ φιλοψυχεῖν, τοῖς πόνοις ἐμμένοντος, ἀλλὰ δι' ἐκείνους (milites ejus) τὴν ἐλπίδα μὴ προϊέμενος.

Ibid. ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι] Ità Idem 1 Cor. 9. 22. Τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω. Imperator bonus magis de salute aliorum quàm de sua solicitus est. Plutarchus (in Apophthegmatis Regum, &c.) de Pelopida, Τῆς γυναικὸς ἐπὶ μάχην ἐξιόντος αὐτοῦ, δεομένης σώζειν ἑαυτὸν, ἄλλοις ἔφη δεῖν τοῦτο παραινεῖν· ἄρχοντι δὲ καὶ στρατηγῷ σώζειν τοὺς πολίτας. Σωτηρίας τυχεῖν autem dixit & Aristoteles in Problematis.

Com. 11. Πιστὸς ὁ λόγος] Is nempe quem adtexit. Vide ad 1 Tim. 3. 1. dicta.

Ibid. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν] Τὸ συναποθανεῖν heic optime exponas ex illis Philipp. 3. 10. γινώσκειν τὴν

τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ καὶ τῷ αὐτοῦ θανάτῳ συμμορφοῦσθαι. Ignatius, Apostoli nostri sensu, at negativè, prolato, Ἐὰν μὴ αὐθαιρέτως ἔχωμεν τὸ ἀποθανεῖν εἰς τὸ αὐτοῦ πάθος, τὸ ζῆν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν, Epist. ad Magnesios. Apostolus 2 Cor. 13. 4. Ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ σὺν αὐτῷ ζησόμεθα· & ibidem, 4. 10. τὴν νέκρωσιν (αὐτοῦ) ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ (αὐτοῦ) ἐν τῷ ἡμῶν σώματι φανερωθῇ.

Com. 12. Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν] Ὅπου αὐτός ἐστιν, (ut Jo. 14. 3.) καὶ ἡμεῖς ἐσόμεθα. Et hoc ex promisso Christi ipsius, Luc. 22. 28, 29. ubi & διαμένειν, & βασιλείαν habemus. Vide 2 Thess. 1. 5. & 3. 5. Philip. 3. 10. Jacob. 1. 12. 1 Pet. 4. 13. Apoc. 1. 9. & 3. 21. Polycarpus ad Philippenses, Ἐὰν ἀξίως αὐτοῦ πολιτευσώμεθα, (hujus autem non minima pars est quod heic ὑπομένειν dicitur) καὶ συμβασιλεύσομεν αὐτῷ. In Epistola Ignatii dicta ad Polycarpum eundem, Ἕνεκα θεοῦ πάντα ὑπομένειν ἡμᾶς δεῖ, ἵνα καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ἀναμείνῃ εἰς τὴν βασιλείαν. Sidonius 9. 4. *Quisquis contempti mediatoris consequitur regnum, sequitur exemplum.* P. Chrysologus Serm. 40 ad Christi ea, OVES MEÆ SEQUUNTUR ME, *Necesse est ut quæ sunt ad mortem secuta, sequantur ad vitam: quæ ad contumeliam comitata sunt, comitentur ad honorem.* Augustus Cæsar (apud Hegesippum 1. 34.) ad Herodem, *Quia nobiscum repudiatus es, nobiscum regna.* Euthymius ad Matth. 20. illud, POTESTIS? &c. BAPTISMO QUO EGO BAPTIZOR BAPTIZARI? *Subindicat quòd qui afflictionibus ejus non communicat neq; regno ejus communicabit.* Vox συμβασιλεύειν etiam 1 Cor. 4. 8 occurrit. Ὑπομένομεν hîc subaudi τῇ θλίψει, ut pleniùs Rom. 12. 12. locutus. Pro ὑπομένομεν autem hoc loco malim συνυπομένομεν scribi: quo eodē sensu Rom. 8. 17. habemus συμπάσχειν cum opposito suo συνδοξάζεσθαι· & Sirachidis 30. 10. συγγελάζειν & συνοδυνᾶσθαι· quin & suprà heic συναποθνήσκειν καὶ συζῆν habuimus.

Ibid. εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς] In die visitationis dicet nobis, οὐδέποτε ὑμᾶς ἔγνων. Euthymius ad Mat. 7. *Negat illos qui eum operibus negaverunt.* Vide Matt. 10. 33. & 1 Reg. 15. 23.

Com. 13. εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει] Sic 2 Thess. 3. 2. post οὐ πάντων ἡ πίστις, sequitur, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, &c. ubi et κύριος est qui heic ἐκεῖνος· id est, Christus. Tale Rom. 3. 3. illud, Μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν τοῦ θεοῦ πίστιν καταργήσει; Sermo autem Pauli hoc loco defectivus est, subaudiendum enim, γινώσκομεν ὅτι ἐκεῖνος, &c. Vide similes locutiones Rom. 11. 18. 1 Cor. 9. 7. 1 Joh. 3. 20. & 5. 9. Πιστὸς μένει heic, ut de Eodem 1 Joh. 1. 9. πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, et 1 Cor. 10. 13. πιστὸς ὁ θεός. Vide & Hebr. 10. 24. Philo in de Abele & Caino, Τοῦ πιστεύειν χάριν ἀπιστούμενοι καταφεύγουσιν εἰς ὅρκον οἱ ἄνθρωποι, ὁ δὲ θεὸς καὶ λέγων πιστός ἐστι. Psalmista 145. 13. Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Pastor Hermæ 2. 3. *Deus verax est in omni verbo.* Πιστὸν autem in Contextu nostro, intellige non minùs in pœnis infligendis, quàm in præmiis distribuendis. D Augustinus in Psal. 18. *Neq; minatus, neq; pollicitus Deus quenquam fallit: aut quisquam vel impiis supplicium, vel piis præmium ejus potest eripere.*

Ibid. ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται] Οὐ δύναται heic est, ab eo alienissimum est, non cadit in naturam ejus: quo sensu & ea Joh. 5. 19. accipienda, Οὐ δύναται ὁ υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν· & Hebr. 6. 18. illud, itidem de Deo prolatum, ἀδύνατον αὐτὸν ψεύσασθαι. De cujusmodi locutionibus vide quæ fusè Jobius apud Photium. Jupiter apud Homerum,

——Οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλόν.

Vide & Psal. 88. 35. Ἑαυτὸν heic expone, τὰ ἑαυτοῦ ῥήματα, vel τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα. Deus promisso suo tanquam cautione se debitorem facit. P. Chrysologus Serm. 25. *Homo homini exiguæ ch[illegible]ulæ obligatione constringitur: Deus tot & tantis volumin[illegible] cavet, & debitor non tenetur? Sed dicis, esto quòd d[e]beat: quo exigente restituet? Seipso, quia non potest ille mentiri,* (vide Numer. 23. 19. ubi & in Latino, *ut mentiatur.*) *Idem ipse est & executor & debitor.* Hyperides apud Julium Pollucem 2. 4. Οὔτε τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα δυνατὸν ἀρνήσασθαι. In loco P. Chrysologi videtur non *executor*, sed *exactor* legendum. In Glossario, Ἀπαιτητής, *exactor.*

Com. 14. ταῦτα ὑπομίμνησκε] Supple αὐτούς, ut pleniùs Tit. 3. 1. loquitur.

Ibid. μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον] D. Ambrosius de Offic. 1. 22. *Absit pertinax in sermone contentio: quæstiones enim magis excitare inanes quàm utilitatis aliquid afferre solet.* Philo lib. De congressu erudit. quær. causâ, Ὥσπερ ἐν ἰατροῖς, ἡ λεγομένη λογιατρεία πολὺ τῆς τῶν καμνόντων ὠφελείας ἀποστατεῖ, &c. οὕτω καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ λογοπῶλαί τε καὶ λογοθῆραί τινες, &c. εἰσίν, τῶν ἀρρωστημάτων γέμοντα βίον θεραπεύειν οὔτε θέλοντες, οὐδὲ ἐπιτηδεύοντες. Quales illi medicinâ & philosophiâ, tales isti in rebus fidei. Plutarchus in Quæstion. Rom. de quibusdam Græciæ Sophistis, Τούτοις οἱ νέοι πολὺ τελοῦντες ἀργύριον, οἰήματος ἐπληροῦντο, καὶ δοξοσοφίας, καὶ λόγων ζήλου, σχολὴν καὶ διατριβὰς ἀ[illegible] ἐν ἔρισι καὶ φιλοτιμίαις ἄγοντες, καλὸν δὲ καὶ χρήσιμον οὐδὲ ὁπωσοῦν. Hinc & apud Themistium Orat. 14. σοφίσματα δυσμήχανα, &c. ὧν χαλεπὴ μὲν ἡ ξύνεσις, ἀχρεῖος δ' ἐπιστήμη· & Origenem 3 contra Celsum, τὰ ἄσημα τῆς κωμῳδίας, &c. ἃ μήτε τὸν λέγοντα ἐπιστρέφει, μήτε τὸν ἀκούοντα ὠφελεῖ. Vide ad 1 Tim. 1. 4. annotata. Seneca 49 Epist. *Si me nolueris per devia ducere, faciliùs ad id quò tendo perveniam. Veritatis enim* (ut ait Tragicus ille) *simplex oratio est, ideo eam implicare non oportet; nec enim minùs quidquam convenit quàm subdola ista calliditas animis magna conantibus.* Dicas ad argumentum Apostoli, Fidei simplex doctrina est, ideo eam implicare non oportet; nec enim minùs quidquam convenit quàm λογομαχία ista animis recta & salutaria sectantibus. Idem 82 Epistolâ ad quemvis minutulum disputatorem, *Acuta sunt ista quæ dicis,* &c. *at quædam inutilia* (q. d. εἰς οὐδὲν χρήσιμα) *ipsa subtilitas reddit.* Contrariâ sive ineptiæ, sive stultitiæ, isti laude Epist. 124. suum Lucilium ornat; *Omnia* (inquit) *ad aliquem profectum dirigis,* &c. *& tunc tantùm offenderis ubi summâ subtilitate nihil agitur,* i. e. ubi ἐκ λογομαχίας οὐδὲν χρήσιμον ἀναφαίνεται.

Ibid. εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων] Apud Athenæum lib. 13. ille, Τί ὄφελος τῶν τοσούτων ὀνομάτων, &c. ἐπιτρίψαι (malim ἐπιστρέψαι, *evertere,* ut heic καταστρέφειν) μᾶλλον ἢ σωφρονῆσαι τοὺς ἀκούοντας δυνάμενον; Post χρήσιμον, supple ἀλλά, vel μόνον. Ità ferè Suidas in Σειρήν, Τέλος ἔχει ἡδονῆς ἡ ᾠδή, ἄλλο μὲν οὐδὲν χρηστόν, θάνατον δὲ μόνον· nec aliter heic Vulgatus, qui, *ad nihil enim utile est nisi ad subversionem audientium.* Τοὺς ἀκούοντας καταστρέφειν, ex com. 18. hujus capitis exponere libet, τὴν αὐτῶν πίστιν ἀνατρέπειν. Sic *morum eversionem* Seneca Epist. 95 dixit. Usus est & *subvertendi* verbo formâ non multùm abludente Adelph. 1. 1. Terentius.

Com. 15. σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ θεῷ] Post δόκιμον supple στρατιώτην· quo sensu & illud Rom. 16. 10. τὸν δόκιμον, &c. exponendum putarim. Pollux 1. 11. in laudibus militum, ἐπίλεκτοι, δόκιμοι, &c. *Probabilem exhibere te* bene vertit Vulgatus Interpres. Symmachus in Epistolis, *Ità me Dii dominis probabilem præstent.* Seneca, (& de summo Numine, ut Paulus,) apud Lactantium 6. 24. *Huic nos approbemus.* Idem de Diis loquens, Epist. 102. *Illis nos approbari, illis in futurum parari jubet.* Glossarium, Δόκιμος, *probus, probabilis:* fortasse rectiùs scribas, *probatus, probabilis.* Tertullianus in Apologetico, *Præsident probati quiq; seniores:* apud Apuleium lib. 10. ille, *Quod ad hoc ætatis sum vobis probatus, me vixisse gaudeo:* & in Floridis, *Nulli me probatiorem volo,* &c. i. e. δοκιμώτερον. Imò & in loco Rom. 16. 10. jam proximè adducto, non (ut vulgò) *probum,* sed *probatum* legendum, ex eodem Vulgato Interprete Rom. 14. 18. 1 Cor. 11. 19. 2 Cor. 10. 18. & 13. 7. item 1. 12. Jacobi videtur constare. Notetur ultimo loco vis primæ vocis σπούδασον. Donat. ad 2. 1. Hecyræ, *Majoris operæ est studere quàm velle.*

Ibid. ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον] Σοφὸν (ut 1 Cor. 3. 10.) ἀρχιτέκτονα. Vide Philipp. 1. 10. ubi & οὐδὲν αἰσχυνθήσομαι. Scholiastes vetus in Bibliotheca Medicæa, plut. 4. num. 29. Ἀνεπαίσχυντον, παρρησιαζόμενον· Vulgat. *inconfusibilem:* hinc in Excerptis Glossarii, *Confusio,* αἰσχύνη. Ità & Sirachidis

dis 42. 1. idem Vulgatus, *& eris sine confusione*, id est, ut hoc loco, *inconfusibilis*. Legit ergò, non ut nunc temporis codices, καὶ αἰσχυντηρὸς ἀληθινῶς, sed καὶ ἀνεπαίσχυντος ἀληθινῶς ἔσῃ· quæ & scriptura fortasse eo loco reponenda.

Ibid. ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας] Cui simile Galat. 2. 14. ὀρθοποδεῖν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὀρθοτομοῦντα, est (ut 2 Cor. 4. 3.) μὴ τὸν λόγον δολοῦντα· unde ejusmodi operariis opponuntur 2 Cor. 11. 13. ἐργάται δόλιοι. Vulgatus *rectè tractantem* vertit: ex eo (ut frequentissimè) Glossarii Auctor, Ὀρθοτομῶ, *rectificatio*, *rectè tracto*; ubi pro *rectificatio* videtur *rectifico*, vel *rectifacio*, legendum. Expositores quidam, inter nuperos & eruditos istos haud postremi nominis, metaphoram hanc deductam putant à quibusdam modis ritubúsque secandi sub Lege victimas. In Glossis lego quidem *Victimarius*, μοσχοτόμος· translationem tamen potiùs sumptam putem à marmorariis, sive lapicidis: quos & meliùs ἐργάτας vocaveris, quàm victimarios illos. Lucianus in de Somniis, Καὶ διδάσκου, παραλαβὼν λίθον, ἐργάτην ἀγαθὸν εἶ). Quo loco etiam ἀγαθὸς ἐργάτης est ferè qualis Apostolo, ἐργάτης ἀνεπαίσχυντος. Respondet planè apud Nostrates, a good workman: quem quidem loquendi modum etsi ad multa artificiorum genera applicamus; de nullis tamen eum frequentiùs nec magìs propriè efferimus, quàm de artificibus iis qui lapides peritè aut secare aut committere noverunt. Apud Euripidem in ædificanda Troja Neptunus Apollinis συνεργάτης,

> ——Λαΐνους πύργους πέριξ
> Ὀρθοῖς ἔτεμνε κανόσιν.——

Apuleius eandem figuram ad orationis structuram traduxit, *Non* (inquit) *è monte meo afferam lapidem directim cæsum*, &c. i. e. ὀρθοτετμημένον. Quò pertinet & Glossarii illud, *Directum*, κατὰ κανόνα ὀρθωθέν. Metaphorâ ab arte fabrica desumptâ videtur & Apostolus usus, ubi ad Corinthios scribens, Οὐ τὸ ἔργον μου (inquit) ὑμεῖς ἐστε; quo loco ἔργον, (ut apud Latinos *opus*) substructio, ædificatio. Cicero ad Tironem, *Fac opus appareat.*

Com. 16. τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο] Poscit, προκόψουσιν, quod sequitur, et illud, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν, intelligamus heic constructionem quam vocant πρὸς τὸ σημαινόμενον vel, τὰς βεβήλους κενοφωνίας metonymicè, τοὺς β'. κενοφώνους. Περιΐστασο, *devita*, ut et heic Vulgatus. Seneca (jam statim adducendus,) *Horum sermo vitandus est*. Affine 1 Tim. 6. 4. illud, Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. Glossæ MSS. ad hunc Pauli locum, in Florent. Biblioth. Περιΐστασο εἰς τὸ παῦσαι καὶ κωλῦσαι, ἢ ἀντὶ τοῦ φεῦγε.

Ibid. ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας] Sic, ἐπὶ πλεῖον κακίας προβαίνειν, lib. 1. Diodorus Siculus dixit: et, πρὸς ἀναίδειαν προκόπτειν, Constit. 47 Leo Imperator.

Com. 17. Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει] Hermas 3. 9. *Sicut mortiferum est hominibus serpentium venenum, ità & verba talium homines inficiunt & perdunt.* Glossarium, Γάγγραινα, *cancer*. Hesychius, Γάγγραινα, φαγέδαινα· οἱ δὲ καρκῖνος πολυδιάχυτον ἐν τῷ σώματι. Habent discrimen tamen *cancer* & *gangrana*. Ad sensum loci istius Valer. Maximus, *Nullum vitium finitur ubi oritur*: & Seneca Natur. quæst. 3. 29. *In morbum transeunt sana & ulceri vicina consentiunt*. Juvenalis,

> *——Dedit hanc contagio labem,*
> *Et dabit in plures: sicut grex totus in agris*
> *Unius scabie cadit & porrigine porci.*

Plinius junior de Christiana religione, *Non civitates tantùm, sed & vicos etiam atque agros istius contagio pervagata est*. Νομὴν ἔχειν heic non aliud mihi videtur quàm simpliciter νέμειν, ut 1 Tim. 6. 16. ἀθανασίαν ἔχειν· ad quem locum annotata vide. Νέμειν autem, est quod Act. 4. 17. argumento non dissimili, ἐπὶ πλεῖον διανέμειν, & Hebr. 12. 15. (metaphorâ à re hortensi desumptâ) πολλοὺς μιαίνειν. Optimè autem *serpit* vertebat vetus Interpres. Hieronymus ad Demetriadem, *Hæc impia & scelerata doctrina*, &c. *serpit in paucis, ut perveniat ad plurimos*. Idem in Epistolam ad Galatas, *Doctrina perversa ab uno incipiens, vix duos aut tres primum in exordio auditores reperit*: (meliùs *primo in exordio* leges: sic *prima exordia* Virgilius) *sed paulatim cancer serpit in corpore*. Seneca de Tranquill. animi cap. 7. *Serpunt vitia, in proximum quemque transiliunt, & contactu nocent*: ubi *vitia* intellige non mentis tantùm, sed & sermonis maléque sanæ doctrinæ. Idem Epist. 123. *Sunt quidam qui vitia gestant; horum sermo multum nocet: nam etiamsi non statim officit, semina in animo relinquit*: et paulò antè, *Horum omnium sermo vitandus est; hi sunt qui vitia tradunt, & aliò aliunde transferunt*. Quod ait, *semina in animo relinquit*, est ferè quod heic Paulo, νομὴν ἔχειν· à qua mente et Plutarchus (lib. De discrim. adul. & amici) adulatorum fictas laudes γαγγραίνας καὶ καρκινώματα vocavit; quòd nempe semina quædam in animo relinquunt quæ eum corrumpunt depascúntque.

Com. 18. περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν] Sic 1 Tim. 6. 5. τῆς ἀληθείας ἀπεστερημένοι. Vulgatus, *à veritate exciderunt*. Irenæus 4. 43. & de Hæreticis loquens, *Omnes hi decidunt à veritate*.

Ibid. λέγοντες ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι] Est quædam ἀνάστασις morum, cùm prioris malæ vitæ mutatio insequitur; de qua ad Luc. 15. 24. annotata vide: non aliam isti resurrectionem volebant agnoscere, cùm tamen sub spe ἀναστάσεως quæ post mortem illa altera ἀνάστασις fiebat, ejúsque vel maximè intuitu ad effectum perducatur.

Ibid. καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν] Simile Act. 15. 24. ψυχὰς ἀνασκευάζειν. Ἀνατρέπουσι, *subvertunt*, ut Vulgat. (Hesychius, Ἀνατρέπειν, ἀναστρέφειν,) vel *labefactant*. Glossarium, *Labefactat*, ἀνατρέπει, σαλεύει. Similitudo fortasse sumpta est à machinis bellicis, quæ malè munitorum fundamenta ἀνατρέπειν dicuntur: unde commate sequente opponitur στερεὸς θεμέλιος. Sic Tit. 1. 11. οἴκους ἀνατρέπειν· id est, ut hoc loco, τὴν αὐτῶν πίστιν· & apud Plutarchum in De sera Numinis vindicta, τὴν ψυχήν τινος ἀνατρέπειν. Τινῶν heic, ex Rom. 16. 18. τῶν ἀκάκων expone. Scholiastes ad hæc Pauli verba (in Biblioth. Florent.) Τινῶν, τῶν ἀφελεστέρων, τῶν ἀσθενεστέρων.

Com. 19. Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκε] Sensum satis commodum habet hic verborum positus: nec malè tamen acceperis quasi hoc ordine collocata, Ὁ μέντοι θεμέλιος τοῦ Θεοῦ στερεὸς ἕστηκεν. Tale 1 Pet. 1. 25. ex Esaia illud, Τὸ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει, &c. ubi ῥῆμα decretum Dei, ut hîc, θεμέλιος. In Glossario, Στερεὸς, *validus*, *solidus*, *firmus*.

Ibid. Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ] Οἶδεν (ut Joh. 13. 18.) οὓς ἐξελέξατο. Idem ibidem 10. 14. τὰ ἐμὰ (πρόβατα) γινώσκω. De Deo Psal. 1. 7. Γινώσκει ὁδὸν δικαίων· & Psal. 36. 18. Γινώσκει τὰς ὁδοὺς τῶν ἀμώμων· Nahumi 1. 17. Γινώσκει τοὺς εὐλαβουμένους αὐτόν· Proverb. 4. 27. Ὁδοὺς τὰς ἐκ τῶν δεξιῶν οἶδε· Moses Numer. 16. 5. *Manè notum faciet Dominus qui ad se pertinent*: Pastor Hermæ 3. 8. *Cognoscit omnes eos qui non servaverunt Legem*: Nazarius Panegyrico, *Spectat nos ex alto rerum arbiter Deus*, &c. *nec fieri potest, ut cùm spiritum quem ducimus, cùm tot commoda quibus alimur, Divinum nobis numen impertiat, terrarum se curis abdicaverit; nec inter eorum vitas dijudicet, quorum utilitates gubernat*. Τοὺς ὄντας αὐτοῦ, ut Rom. 8. 9. οὐκ ἔστιν αὐτοῦ, & 1 Cor. 15. 23. οἱ τοῦ Χριστοῦ. Sunt autem hîc οἱ ὄντες αὐτοῦ, ii qui bene serviunt ei. D. Augustinus in Psal. 100. citans Christi (qui hîc Κύριος) ea, NON NOVI VOS, *In regula mea vos non agnovi*. Hoc vult Apostolus, Nemo nudo illius nominis obtentu speret illum decipi aut palpari posse: reiculas oves, etsi inter greges Christianorum latentes, novit optimè ἀρχιποίμην ille. Vide Joh. 10. 26.

Ibid. καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου] Sirachides 35. 5. Εὐδοκία Κυρίου ἀποστῆναι ἀπὸ πονηρίας. Simile 1 Pet. 1. 17. Unde & quod ibi πατέρα ἐπικαλεῖσθαι, &c. hoc loco, ὀνομάζειν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου. Homeri est,

> Οὐ γὰρ σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι.

Ibid. ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ, &c.] Sic, *magnas divitis domini ædes*, apud Virgilium: &, *exire ex magnis* (suis) *ædibus*, apud Lucretium.

Ibid. ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ, &c.] Pollux Onomastici 1.44. Φαίης δ' ἂν καὶ χρυσώματα, καὶ ἀργυρώματα, καὶ χαλκώματα ἐν μέρει τῶν σκευῶν. Σκεύη apud Apostolum sunt *homines*, qui quidem in mundo isto (pulcerrimâ Dei domo) versantur. Cyprianus contra Demetrianum, *Intra unam domum* (domum mundi hujus intelligit) *boni maliq; continemur*. Cicero in Paradoxis, *In magna familia sunt alii lautiores*, &c. *servi*.

Ibid. σκεύη, &c. ἀργυρᾶ] Glossarium, Ἀργυρωμένον σκεῦος, *argentum factum*. Χρυσᾶ autem, καὶ ἀργυρᾶ magis Atticè quàm χρύσεα & ἀργύρεα dici, docet & Phrynichus.

Ibid. ὀστράκινα] Sic 2 Cor.4.7. ὀστράκινα σκεύη. Glossarium, *Fictile*, ὀστράκινον.

Ibid. καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν] Τὰ τῶν καθαρῶν ἔργων δοῦλα σκεύη, τά τε ἐναντία, vocat 14.7. Sapientiæ Scriptor. Synesius in Epistolis, Οὕτω καὶ σκεῦος, τὸ μὲν ἄτιμον, τὸ δὲ τίμιόν ἐστι, καὶ νομίζεται. Σκεύη ἐλέους et σκεύη εἰς ἀπώλειαν κατηρτισμένα, Apostolus Rom.9.22. dixit.

Com.21. ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν] Irenæus 4.76. *Si opera Dei es, manum artificis tui exspecta, præsta ei cor tuum molle & tractabile: custodi figuram quâ te figuravit artifex, habens in temetipso humorem, nè induratus amittas vestigia digitorum ejus. Custodiens autem compaginationem, ascendes ad perfectum; ab artificio enim Dei abscondetur quod in te est lutum*, &c. *manus ejus liniet te ab intus & à foris auro puro & argento*. Voluit dicere, eris σκεῦος χρυσοῦν, ἀργυροῦν, σκεῦος εἰς τιμὴν, ut hoc loco Paulus loquitur. Non dissimile Esaiæ illud 52.11. Ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς. Si ἐκκαθαίρειν ἑαυτὸν exposuerimus καθαρὸν ἑαυτὸν τηρεῖν, id est, non denuo te mundaverit, sed mundum intactúmque servaverit, sententia non dissimilis erit Ignatianæ illi in Epist. ad Ephes. Ἔγνων παροδεύσαντάς τινας ἐκεῖθεν, ἔχοντας κακὴν διδαχὴν, οὓς οὐκ εἰάσατε σπεῖραι εἰς ὑμᾶς (q. d. ἀφ' ὧν καθαροὺς ἑαυτοὺς ἐτηρήσατε, &c.) ὡς ὄντες λίθοι, &c. ἡτοιμασμένοι εἰς οἰκοδομὴν θεοῦ πατρός· quomodo & apud Apostolum sequitur, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. Qui hujusmodi expositionem non approbat, poterit illa, ἐάν τις, hunc in modum accipere; si quis eorum quorum fides jam inquinata (id est, labefactata) est, (dixerat enim suprà 17. ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει,) se iterum mundum reddiderit, ἀπὸ τούτων, ἀνθρώπων scilicet, de quibus com.18. id est, ut com.16. ab eorum βεβήλοις κενοφωνίαις, quod, (locutione 1 Cor. 5. 7. huic loco aptatâ) τὴν παλαιὰν ζύμην ἐκκαθαίρειν. Qui interpungendum post ἑαυτὸν putant, hoc sensu; qui perfecerit ut purus sit, is jam de cætero erit vas ad honorem separatus, videntur falli: quis enim veterum Græcorum ἀπὸ τούτων, et non potiùs ἐκ τούτου, vel ἀπὸ τότε posuit? Adde quòd & interpungendi ratio post τούτων firmatur loco 2 Cor.7.1. καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ, &c. et 1 Joh.1.7. illo, καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ π. ἁμαρτίας· quibus adde et Simplicium, qui ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν ἀλόγων παθῶν καθαίρειν, ad cap. 37 Epicteti dixit.

Ibid. σκεῦος εἰς τιμὴν] Σκεῦος ἐκλογῆς, ut Act.9.15. quâ metaphorâ usi & Græci Scriptores. Apud Suidam quis in Σκεῦος, de Damocle quodam, Ἦν σκεῦος εὐφυὲς, πολλὰς ἔχον ἀφορμὰς εἰς πραγμάτων οἰκονομίαν.

Ibid. εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ] Σκεῦος ἐν οἰκίᾳ χρήσιμον, ἐφ' ᾧ καυχήσεται ὁ κεκτημένος, ut com. 58. in Epist. Jeremiæ dicta: id est, σκεῦος εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς χρήσιμον, ut 13.11. apud Sapientiæ Scriptorem. Pastor Hermæ 2.5. *Si in mel non mittatur absynthium, dulce erit, & in usu Domino suo*. Hesychius ex Philem. com. 11. vel hoc Apostoli loco, Εὔχρηστον, χρήσιμον. Vulgatus bene, *utile*: hinc in Glossarii Excerptis, *Utilitas*, χρηστότης.

Ibid. εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον] Sic, ἄγγος (quod heic σκεῦος) πάγχρηστον Aristophanes in Acharnensibus dixit: et, Se natum κηθὸν, &c. καὶ εἰς ἅπαν ἔργον χρήσιμον, in Pluto. Antigonus apud Plutarchum de Arato, Ἀποδέχομαι τὸ μειράκιον, ἐγνωκὼς εἰς ἅπαντα χρῆσθαι. Ità & *jumentum ad omnes usus quietum*, Milesiarum Scriptor: & è converso, ἀνδράποδον, &c. πρὸς πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, Plutarchus in De liber. educ. Scholiastes vetus in Medic. biblioth. ad hæc Pauli, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, Πρὸς διωγμοὺς, πρὸς λύπας, καὶ πρὸς μαρτυρίαν. De σκεύει aptè autem Apostolus ἡτοιμασμένον dixit: hinc σκευάζεσθαι, ἑτοιμάζεσθαι (in Σκεῦος) apud Hesychium.

Com. 22. Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε] In Glossis, *Juvenile*, νεωτερικόν. Νεωτερικὰς ἐπιθυμίας nonnulli heic gloriolas exponunt, quibus qui inserviunt νεανιδεῖσθαι Græcis dicuntur. Hæc expositio si vera, simillima erit sententiæ loci istius admonitio Ciceronis illa, *Tu quæ speciem habent gloriæ, collecta ex inanibus splendoris insignibus, contemne: brevia, caduca & fugacia existima*: (Tuscul.3.) & hæc Philonis Judæi lib. Resip. Noe, Μὴ καθάπερ παῖς ἄφρων τῇ τῶν τυχηρῶν λαμπρότητι περιαυγαζόμενος, ἀπάτης καὶ ψευδοῦς δόξης ἀναπίμπλασο. Citatus modò Scholiastes generaliter illicitas quasvis voluptates & desideria intellexit: quo ferè sensu 2.33. Jul. Firmicus, *Antistites Deorum* (antistes autem Dei veri Timotheus,) *à pravis voluptatum illecebris decet alienos esse*. Ego heic simpliciter intelligi malim cupiditates eas quæ juvenili ætati, in qua constitutus adhuc erat Timotheus, incidere solent: cujusmodi νεωτερικὰς ἡδονὰς Maximus Tyrius Dissert.31. vocat: τὰ νέων ζηλώματα, apud Suidam vetus Epigrammatista: Tacitus Histor. 1. *adolescentiæ cupiditates*: & Cicero pro Cælio, *inanes adolescentis voluptates*. Idem in de Senectute, *Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & adolescentes: num ea jam constans requirit ætas?* &c. In his autem studiis sive cupiditatibus habet locum inanis gloriæ sectatio. Juveni autem sapienter, útque rerum peritus, hoc monitum dat Apostolus. *Voluptate & deliciis juventutem facilè intercipi* dixit Cicero in Vatinium: ῥᾷστα τὰς τῶν νέων ψυχὰς εἰς ἡδονὰς ἐξολισθαίνειν, lib. 1. Herodianus: &, *juvenilem ætatem mundi cupiditatibus obnoxiam esse*, Ambrosius 3 de Virginibus. Νεανικὴν ἐπιθυμίαν autem dixit & 7.8. Andronicus Rhodius: opposuítque τῇ μετρίᾳ ἐπιθυμίᾳ, fortasse quia juvenes quæ volunt, immoderatè appetunt.

Ibid. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, &c.] Dicæarchus in Ἑλλάδος βίῳ de Tanagrensibus, Δικαιοσύνην, πίστιν, &c. ἀγαθοὶ διαφυλάξασθαι. Διώκειν δικαιοσύνην heic, ut 1 Tim. 6.11. ubi dicta vide. Φεύγειν καὶ διώκειν hoc loco opponuntur, ut Rom.12.9. ἀποστυγεῖν καὶ κολλᾶσθαι.

Ibid. ἀγάπην, εἰρήνην, μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας] In MS. nobilissimo illo qui in Britannia mea, legitur μετὰ πάντων ἀγαπώντων τὸν Κύριον, &c. In quibus illa μετὰ πάντων amplector ob locum 1 Cor.1.2. σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου· et illum Rom.12.18. εἰρηνεύοντες μετὰ πάντων. Illud ἀγαπώντων rejicio, ob locum ex 1 Cor. jam adductum: et illum 1 Pet.1.17. ubi & ἐπικαλεῖσθαι. Τὸ μετὰ heic non similitudinis nota est, sed aggregationis. Sic, σὺν πᾶσι, jam citato ad Corinthios loco. Postrema illa, ἐκ καθαρᾶς καρδίας, retulerim, non ad τὸ ἐπικαλουμένων, &c. sed ad illa, δίωκε, &c. ἀγάπην. Ità 1 Tim. 1. 5. ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας· et 1 Pet.1. 22. ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀγαπᾶν.

Com. 23. μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ] Multi jam tum erant qui (ut de Juliano lib. 21. Ammianus Marcellinus narrat) *in scrutanda religione perplexiùs quàm componenda graviùs dissidia excitabant, eáq; progressa alebant verborum concertationibus*. Contra tales Timotheum Paulus hoc præcepto munit. Ἀπαίδευτοι ζητήσεις sunt, quales Seneca Epist. 45. *verborum cavillationes & disputationes acumen irritum exercentes*, vocat. Idem de Brevit. vitæ, cap.13. *Alia deinceps hujus notæ, quæ sive contineas, nihil tacitam conscientiam juvant, sive proferas, non doctior videbere, sed molestior*. Apud Apostolum autem pro materia subjecta, intellige quæstiones in rebus fidei. Vide ad 1 Tim.1.4. dicta, ubi & vox ζητήσεις. Rectè sapientissimus Regum, Ecclesiastæ 7.30. *Fecit Deus hominem rectum* (i. e. simplicem,) *& ipse se infinitis miscuit quæstionibus*. Μωρῶν ζητήσεων in historia vera, historia mythica, Grammatica, &c. congeriem satis amplam videre est apud Senecam jam citato loco, & A. Gellium 4.16. Ἀπαιδεύτους commodè Vulgatus *sine disciplina* vertit; hujusmodi quæstiones enim nihil ad παιδείαν (id est, *disciplinam*) fidei rectæ morúmve conferebant.

Ibid.

Ibid. γεννῶσι μάχας] Id est, *rixas, jurgia*; vel, (ut bene hic, & Jacob. 4. 1. Vulgatus,) *lites*. Sic, *ad litem* (i. e. ad rixam) *evocare*, Seneca 3. 10. de Ira dixit: et, *lites atq; jurgia* Apuleius conjunxit; quomodo et ad Titum 3. 9. Apostolus noster, ἔρεις καὶ μάχας. Philo in De congressu erudit. quær. causâ, Περὶ σμικρῶν σοφίσματα, &c. γλισχρολογοῦμενοι· & statim, γνωσιμαχοῦντες, καὶ συμμαχοῦντες. Repete quæ paulò superiùs ex Ammiano adducta. Gellius 14. 5. de duobus Grammaticis, *Clamantes compugnantésq; (μαχομένους) eos reliqui.*

Com. 24. ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας]

——Facilè omnes perferre ac pati.

Quod 1 Cor. 5. 14. πρὸς πάντας μακροθυμεῖτε. *Episcopi professionem* (id est, ἐπαγγελίαν) *nil nisi justum & bene* (quod heic ἤπιον) *suadere*, dixit & lib. 22. Ammianus Marcellinus.

Ibid. ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας] Macrobius Saturnal. 1. 7. de Prætextato, *Erat in omnes placidus ac mitis.*

Ibid. ἀνεξίκακον] *Quædam* (enim) *nomina bona lentus ac sapiens debitor facit, qui sustinet, ac morâ fovet*, Seneca. Hierocles de amicis loquens, Πρὸς τὴν ἀεὶ σὺν αὐτῷ τήρησιν, &c. καὶ τὴν ἐκ μεταμελείας αὐτῶν ἐπανάκλησιν πλεῖστα συμβάλλεται τὸ ἡμέτερον ἀνεξίκακον. Arrianus 3. 22. de vero Cynico, Τὸ ἀνεκτικὸν (id est, τὸ ἀνεξίκακον) τοσοῦτον ἔχειν δεῖ, ὥστε αὐτὸν ἀναίσθητον δοκεῖν τοῖς πολλοῖς, καὶ λίθον.

Com. 25. ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους] Vulgat. *cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati. Corripientem*, i. e. castigantem, nempe verbis. *Corripies nimirum & castigabis,*—— Juvenalis dixit. Τὸ *veritati* puto è Contextu ejiciendum; nam nec facilè de suo solet addere Vulgatus interpres, &, *pœnitentiam ad cognoscendam veritatem*, jam statim habebimus.

Ibid. ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους]

——Fructúsq; feros mollire colendo.

Servius ad Georg. 2. *Docet posse industriâ etiam loca asperrima ad fertilitatem perduci.* Varro de R. R. 1. 4. *Salubritas quæ ducitur è cœlo ac terra non est in nostra potestate, sed in Natura: ut tamen multum sit in nobis: quòd graviora quæ sunt, ea diligentiâ leviora facere possumus.* Seneca 3. 27. de Ira, *Mansuetè immansueta tractanda sunt.* Idem de Clementia 2. 7. *Sapiens agricolas bonos imitabitur, qui non tantùm rectas procerásq; arbores colunt, sed illis quoq; quas aliqua depravavit causa adminicula quibus regantur applicant.* Ignatius ad Polycarpum, Καλοὺς μαθητὰς ἐὰν φιλῇς, χάρις σοι οὐκ ἔστιν, μᾶλλον τοὺς λοιμοτέρους ἐν πραότητι ὑπότασσε. Et hoc est quod ἐν πνεύματι πραότητος καταρτίζειν, Gal. 6. 1. dicitur. Hierocles, Δυσαρέστως δὲ ἀνατρέπειν τὰ ψευδῆ, μήτε σφοδρῶς, μήτε ὑβριστικῶς τοῦτο ποιεῖν, ἀλλὰ σὺν πραότητι τὴν ἀλήθειαν διώκειν ubi mihi legendum videtur, τὴν ἀλήθειαν δεικνύειν. En locum hunc (ejusdémque sententiæ) è Marco Antonino 10. 4. Καὶ εἰ μὲν σφάλλεται, διδάσκειν εὐμενῶς, καὶ τὸ παρορώμενον δεικνύειν. Arrianus 2. 22. ait virum bonum prudentémque, τῶν ἀνομοίων (quales hîc οἱ ἀντιδιατιθέμενοι) ἀνεκτικὸν εἶναι, (i.e. ut hîc Apostolus, ἀνεξίκακον,) πρᾶον πρὸς αὐτούς, ἥμερον, &c. Imò doctoribus doctrinâ ipsâ mansuetudo non minùs necessaria: duci enim, non trahi vult humanæ naturæ morositas. Euthymius ad Joh. 3. Epist. illud, TESTIMONIUM NOSTRUM NON RECIPIT, *Hoc non indignè ferens dixit, sed leniter quod fiebat enarrans, &c. & quasi protestans; ac docens nos, nè cùm contra aliquos disputamus, indignè feramus, clamemus, aut exasperemur, si non persuadeamus, &c. Patienter enim respondere, est, conari ut quod dixeris credibile facias.*

Ibid. μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν] Id est, exspectando (in verbo μήποτε enim, ut & in Græco Genes. 3. 22. & Rom. 11. in μήπως est elleipsis,) an illis Deus pœnitentiam largiatur. Seneca 7. 30. de Beneficiis, *Ut corporum, ità animorum vitia molliter tractanda sunt. Sæpe quod explicavit mora*, (quæ Paulo πραότης, μακροθυμία) *pertinaciâ trahentis abruptum est.* Idem Epist. 50. *Sed nec indurata despero: nihil est quod non expugnet pertinax opera, & intenta ac diligens cura.* Et Epist. 29. *Sapientia, &c. eligat profecturos, ab his quos desperavit recedat: non tamen citò relinquat, sed in ipsa desperatione extrema remedia tentet.* Vide Luc. 13. 8. Ignatius ad Ephesios, Καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων δὲ ἀνθρώπων ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε (ἔστι γὰρ ἐν αὐτοῖς ἐλπὶς μετανοίας) ἵνα Θεοῦ τύχωσι. Cyprianus Epist 2. *Quos quidem separatos à nobis non derelinquimus, sed ipsos cohortati sumus, & cohortamur, agere pœnitentiam, si quomodo poterint recipere ab eo qui potest præstare.* Tacitus Annal. 5. *Disserebat, brevibus momentis summa verti posse, dandúmq; interstitium pœnitentiæ senis.* Vulgatus heic, *Nequando*, &c. Ità in Glossario, Μήποτε, *nequando, nè fortè*, &c. Et in vetere Onomastico, *Nequando*, μήποτε.

Com. 26. καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος]

Et Satanæ laqueis expediant caput.

Quod ἀνακύπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐν τῷ κόσμῳ, Polycarpus ad Philippenses vocat. Καὶ ἀνανήψωσιν heic mihi sonat, εἰς τὸ ἀνανήφειν· ut mens loci sit, μήποτε δῷη αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς τὸ ἀνανήφειν ἐκ τῆς, &c. Sic planè Act. 11. 18. τοῖς ἔθνεσι μετάνοιαν εἰς ζωὴν δέδωκε. Vulgatus bene, ἀνανήψωσι, *resipiscant* vertit: ità in Glossario, *Resipisco*, ἀνανήφω. Lactantius lib. 6. cap. 24 *Resipiscit, quasi suam mentem ab insania receperit, quem errati piget, castigátq; seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad melius vivendum:* quæ (tacito Lactantii nomine) transcripsit more suo Isidorus Orig. lib. 10. Addit ibidem Lactantius, *Cùm id ipsum maximè caveat nè rursus in eosdem laqueos inducatur:* quæ ultima respondent Apostolicis, ἐκ τῆς παγίδος. Plutarchus in Camillo, Ὀλίγοι μὲν ἀνανήψαντες ἐν τῷ φόβῳ, &c. Ubi fortè ἀνανήψαντες ἐκ τοῦ φόβου legendum, ut hoc Apostoli loco, ἐκ τῆς παγίδος ἀνανήφειν. Puto commodè etiam verti posse, *expediant se.* Horat.

Non mortis laqueis expedies caput.

Terentius, & de mente depravata, ut hîc Apostolus,

——Vix me illinc abstraxi,

Atq; impeditum in ea expedivi animum meum.

Expedivi, quasi è laqueo nempe: in fabula Hecyra.

Ibid. ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα] Longum est si velim enumerare quanta & qualia ab Expositoribus allata sunt ad veram paucorum verborum istorum sententiam enodandam. Ego nec recitans, nec damnans eorum conjecturas, propono an legendum ἐζωγρημένοι ἀπ' αὐτοῦ, (non ὑπ' αὐτοῦ) εἰς τ. ἐ. θ. Ἐζωγρημένοι, capti (quod hoc loco redempti) à Deo nempe, ἀπ' αὐτοῦ, ex potestate ac servitute diaboli. Sic ferè Rom. 6. 17. ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐλευθερωθῆναι· Apocal. 14. 4. ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀγορασθῆναι· & 1. 12. A. Gellii de Vestalibus agentis, *Capi autem virgo propterea dici videtur, quia Pontificis maximi manu prehensa, ab eo parente in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur.* Εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα, ad voluntatem Dei: ut αὐτοῦ heic referatur ad propinquius, διαβόλου, ἐκείνου ad remotius, id est, *Dei*, quomodo cap. sequente, com. 9. occurrunt αὐτῶν & ἐκείνων. Possunt autem, communi lectione permissâ, αὐτοῦ & ἐκείνου sat commodè ad unam eandémque personam referri: ut hæc diversa relativa non alium heic in finem posita videantur, quàm ut evitaretur unius ejusdémque vocis molesta geminatio. Ad Deum autem an ad Diabolum αὐτοῦ & ἐκείνου referenda, an verò alterum ad hunc, alterum ad illum applicandum, ambigitur ab Interpretibus. Ad Deum ego utrumque non dubitem referre: de Diabolo enim si locutus esset Apostolus, οἱ ἐζωγρημένοι dixisset: quod facilè concesserit mihi Lector animi attenti, aurísque non surdæ nec jacentis explorator. Sic Coloss. 1. 20. εἰς αὐτὸν (Deum) ἀποκαταλλάξαι. Εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα, hic est, εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ χρόνον βιῶσαι, 1 Pet. 4. 2. Euthymius ad Joh. 7. illud, VOLUNTATEM EJUS FACERE, *Voluntatem Dei vocat nunc, operari virtutem*, &c. Porrò κείμενον istud conjungi malim cum ἀνανήψωσιν, &c. ut ordo sit, καὶ ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα· ποιεῖν nempe, quod subaudiendum. Vide Hebr. 13. 21. Apuleius lib. 11. *Nec injurium, cujus beneficio ad homines redieris, id totum ei te debere quod vives.*

Κεφ. γ'.

1. Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.

2. Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

3. Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

4. Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

5. Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι· καὶ τούτους ἀποτρέπου.

6. Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

7. Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

8. Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

9. Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

10. Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

11. Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

12. Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

13. Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

14. Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες·

15. Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

16. Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ·

17. Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Versio Vulgata.

1. HOC autem ſcito, quòd in noviſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa.

2. Et erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti,

3. Sine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate,

4. Proditores, protervi, tumidi, & voluptatum amatores magìs quàm Dei;

5. Habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Et hos devita.

6. Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis;

7. Semper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis pervenientes.

8. Quemadmodum autem Jannes & Mambres reſtiterunt Moyſi; ità & hi reſiſtunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.

9. Sed ultrà non proficient: inſipientia enim eorum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit.

10. Tu autem aſſecutus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,

11. Perſecutiones, paſſiones, qualia mihi facta ſunt Antiochiæ, Iconii, Lyſtris: quales perſecutiones ſuſtinui: & ex omnibus eripuit me Dominus.

12. Et omnes qui piè volunt vivere in Chriſto Jeſu, perſecutionem patientur.

13. Mali autem homines & ſeductores proficient in pejus, errantes, & in errorem mittentes.

14. Tu verò permane in iis quæ didiciſti, & credita ſunt tibi, ſciens à quo didiceris;

15. Et quia ab infantia ſacras literas noſti, quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem, per fidem quæ eſt in Chriſto Jeſu.

16. Omnis Scriptura divinitùs inſpirata, utilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in juſtitia:

17. Ut perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus.

Ad CAP. III.

Com. 1. Τοῦτο δὲ γίνωσκε] Ità Luc. 12. 9. Τοῦτο δὲ γινώσκετε· & Luc. 10. 11. Πλὴν τοῦτο γινώσκετε· 2 Pet. 3. 3. Τοῦτο πρῶτον γινώσκετε· et Matth. 24. 43. ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε. Vide & 2 Pet. 1. 20. Ariſtophanes Theſmophor. Σὺ τοῦτο γίνωσκε. Donatus in Eunuch. 3. 1. *Monentis eſt dicere, Scin'? vel Scito.*

Ibid. ὅτι ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποὶ] Ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, &c. Petrus jam dicto loco. In vetere Mimo,

Quotidie eſt deterior poſterior dies.

Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, eſt & in Græco Eſaiæ 2. 1. &, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, Dan. 2. 28. Vide 1 Tim. 4. 1.

Com. 2. Φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, 70 γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, &c.] Συναθροισμὸς, cui ex magna parte reſpondet hic Auctoris ad Herennium, lib. 4. *Cupidus, intemperans, impius in parentes, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in pares faſtidioſus, in inferiores crudelis,* &c.

Ibid. φίλαυτοι]

—*Quos ſubſequitur cæcus amor ſui.*

ζητοῦντες ἑαυτοῖς τὸ πλεῖον ἐν χρήμασι καὶ τιμαῖς καὶ σωματικαῖς ἡδοναῖς ἀπονέμειν· ut 9. 9. apud Andronicum Rhodium. Seneca cap. 10 De vita beata, *Inſolentiam, & nimiam æſtimationem ſui,* &c. *& amorem rerum ſuarum cæcum & improvidum.* Horatius in eodem argumento,

Stultus & improbus hic amor eſt, dignúſque notari.

Quod

Quod & convenit cum hisce Aristotelis Ethic. lib. 9. Ἐπιτιμῶσιν (οἱ ἄνθρωποι) τοῖς ἑαυτοὺς μάλιστα ἀγαπῶσι, καὶ ὡς ἐν αἰσχρῷ φιλαύτους ἀποκαλοῦσι. Hesychius, Φιλαυτία, τὸ πάντα πρὸς τὰ ἑαυτῷ ἀρέσκοντα πράττειν. Speciem ejus habemus in Euripideis istis, Σιωπᾶν ἀδικεῖν βαρύς, ἑαυτῷ δὲ ἀεί σοφός.

Ibid. φιλάργυροι] Πλέτου ὀρεγόμενοι, ἀεὶ τὸ πλεῖον ἐνδεέστερον τοῦ ὄντος ἡγούμενοι, καὶ τὸ κτηθὲν ἔλαττον τοῦ προσδοκωμένου, ut Dissert. 20. apud Maximum Tyrium. Contrarium Hebr. 13. 5. ὁ τρόπος ἀφιλάργυρος. Vulgat. bene, *cupidi*. In Glossario, Φιλάργυρος, *avarus*, *cupidus*. Vide ad 1 Tim. 6. 10. notata.

Ibid. ἀλαζόνες] Scholiastes ad Equites Aristophanis, Ἀλαζὼν, ὁ μείζονα τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας κομπάζων καὶ φρονῶν. In Glossis, Ἀλαζὼν, *jactator*, *gloriator*, &c. Gellius 13. 29. *Homo inepte gloriosus*. Suidas, Παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ, τοὺς ἐφ' οἷς οὐκ ἔχουσιν αὐχοῦντας ὡς ἔχοντας, ἀλαζόνας νοητέον. Quò pertinent & ista Apuleii de Platone loquentis, *Imperitis morbum ex gloriosa jactatione contingere*, (ait) *cùm eorum quorum ignarus est aliquis, doctrinam scientiámque mentitur.* Similia 4. 7. Ethic. apud Aristotelem occurrunt. Vulgatus heic *elati*, eruditè. Gellius 9. 15. *Præfatur arrogantiùs & elatiùs*, &c. Sic Plinius lib. 1. epist. 8. *Gloriosiùs & elatiùs*: & 7. 22. *Nihil volo elatiùs* (i. e. gloriosiùs) *dicere.*

Ibid. ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι] *Molesti*, *odiosi*, *intempestivi*, *sibi placentes*, ut Epist. 88. apud Senecam: *multiloqui*, *gloriosi*, *insulsi*, ut in Plauti Pseudolo. Hesychius, Ἀλαζὼν, ὑπερήφανος, &c. Ἀλαζονεύεται, ὑπερηφανεύεται. Ἀλαζόνας hîc D. Ambrosius *insolentes* vertit. In Glossis, *Insolentior*, ὑπερήφανος, ἀλαζών.

Ibid. ὑπερήφανοι] Servius ad Æn. 11. *Apud Majores superbia ingens facinus fuit, adeò ut Tarquinius pro multis sceleribus Superbi nomen acceperit.* Pacatus in Panegyrico suo, de Eodem, ac de iisdem, *Hominem libidine præcipitem, avaritiâ cæcum, crudelitate immanem, furore vecordem, vocaverunt Superbum: & putaverunt sufficere convicium.*

Ibid. βλάσφημοι] In Deum nempe, ut bene hîc Vir summus annotavit. Irenæus in Præfatione lib. 4. *Nunc autem quoniam novissima sunt tempora*, (ἐσχάται, diceret Paulus, ἡμέραι εἰσὶ) *extenditur malum in homines, non solùm apostatas eos faciens, sed & blasphemos in plasmatorem instituit.*

Ibid. γονεῦσιν ἀπειθεῖς]

——Qui audire monentes
Sæpius indomitâ contemnunt aure parentes.
——Qui jussa parentum
Rejiciunt, & præceptis parère recusant.

Deuteron. 21. 20. Υἱὸς ἡμῶν οὗτος ἀπειθεῖ, &c. οὐχ ὑπακούει τῆς φωνῆς ἡμῶν. Adde Terentii locũ infrà ad 4. 4. adducẽdum. Glossarium, Ἀπειθὴς, &c. *contumax*, *inobtemperans*, *inobediens*. Huic vitio opponitur Sirachid. 3. 8. τοῖς γεννήσασιν αὐτὸν, ὡς δεσπόταις, δουλεύειν & Luc. 15. 29. πατρὶ δουλεύειν, καὶ τὰς αὐτοῦ ἐντολὰς οὐ παρέρχεσθαι.

Ibid. ἀχάριστοι] Pollux 5. 32. Onomastici, Ὁ ἀποστερῶν χάριν, ἀχάριστος. Xenophon Memorab. lib. 2. Τοὺς δὲ παθόντας, ὅταν δυνάμενοι χάριν ἀποδοῦναι, μὴ ἀποδῶσιν, ἀχαρίστους καλοῦμεν. Cicero 9. 7. ad Atticum, de Pompeio, *Ità meruisse illum de me puto, ut* ἀχαριστίας *crimen subire non audeam.*

Com. 3. Ἄστοργοι] Hesychius, Ἀστόργους, (respicit locum Rom. 1. 29.) τοὺς μὴ ἀγαπῶντάς τινας· ubi malim τινα legi. Vulgat. heic, *sine affectione*. In Glossis, Στοργὴ, *affectio*.

Ibid. διάβολοι] In Glossis iisdem, Διάβολος, *criminator*. Vide Ezech. 22. 12. 1 Tim. 3. 11. & ad Titum 2. 3. notata. Polluci διαβλητικὸς, non διάβολος, probatur.

Ibid. ἀκρατεῖς] Scholiastes MS. in bibl. Florent. Ἀκρατεῖς, τουτέστι, γλώσσης, καὶ γαστρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ ταύτην. Vulgat. *incontinentes*; Recentior *intemperantes*: parùm interest. Glossarium, Ἀκρατὴς, *incontinens*, *intemperans*. Tales Gellio, qui *à quibus rebus voluptatibúsque se tenere debent, non tenent*, 17. 19. Cicero in Tuscul. quæst. *Appetitione nimiâ, quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi à temperantia & moderatione plurimùm dissidentem.* Apuleius in de Philosophia, *Immoderatum ingenium* (q. d. ἀκρατὴς φύσις) *in quacunque proruerit, modum non habet.*

Ibid. ἀνήμεροι]

——Quibus ingenium est immansuetúmque, ferúmque.

Glossæ, Ἀνήμερος, *immitis*, *immansuetus*. Glossæ aliæ, *Immitis*, ἀνήμερος, ἀσυμπαθὴς, ἀπηνής. Prudentius,

Immitis, atrox, sævus, implacabilis.

Suidas, Ἄγριον, ἀνήμερον. Hesychius, Ἀνημέρων, ἀγρίων. Arrianus 1. 3. in Epictetum, Λύκοις ὅμοιοι, ἄγριοι, θηριώδεις, καὶ ἀνήμεροι. In versu Græco,

Ὦ θηρῶν, βροτὲ, μᾶλλον ἀνήμερε.

Ex quo fortasse Ovidius,

Mitius inveni quàm te genus omne ferarum.

Seneca 3. 8. de Ira, *Difficilis, & indomita natura*, (i. e. ἀνήμερος.) Pacuvius de Ajace, *fero animo & indomabili.* Cicero apud Lactantium 5. 11. *Si nemo est quin emori malit quàm converti in aliquam figuram bestiæ, quamvis hominis mentem sit habiturus: quantò est miserius in hominis figura esse animo efferato!*

Ibid. ἀφιλάγαθοι] Scholiastes MS. ille in Florent. biblioth. Ἐχθροὶ παντὸς ἀγαθοῦ.

Com. 4. Προδόται] Scholiastes idem, Προδόται φίλων καὶ ἑταιρίας· planè ut de Alfeno Catullus,

——Unanimis false sodalibus:

& ibidem,

Jam me prodere, jam non dubitas fallere, perfide.

E converso apud Theognidem,

Οὔτε τινὰ προὔδωκα φίλον καὶ πιστὸν ἑταῖρον.

Aristophanes Thesmoph. ex persona Euripidis, de sequiore sexu, τὰς προδότιδας, τὰς λάλους.

Ibid. προπετεῖς] Vulgat. *protervi*. Ità in Glossario, *Protervus*, προπετὴς· &, *Protervitas*, προπέτεια. Ab hujus vitii trunco multi rami pullulant. Προπετεῖς enim dicas qui facilè irascuntur,

——Quorum præcordia nullis
Interdum, aut levibus videas flagrantia causis.

Προπετεῖς sunt & qui πρόγλωσσοι, citò in verborum aut insolentiam aut amaritudinem erumpentes. Hinc Proverb. 13. 3. in Gr. προπετὴς χείλεσι· Sirachidis 9. 18. ἐν λόγῳ προπετής· apud Suidam, Προπέτεια, ἡ ἀχαλίνωτος γλῶσσα· &, γλώσσῃ προπετής, in Græco Epigrammate. Lego in Glossario, *Temeratores*, προπετεῖς· ubi *temerarii* (cunctanter tamen, nè temerariè) scribendum conjiciebam. Et en ecce istum Senecæ locum, *Quidam non habent iram in potestate, & illos ad temeraria verba qualibet indignatio effert.* Sunt & προπετεῖς, qui πρόχειροι dicti, i. e. manu prompti. Pollux 8. 7. Onomastici, Ἐπὶ δὲ τοῦ ὑβριστικοῦ, ὑβριστής, &c. πρόχειρος, προπετής, &c. In versiculis Phocylidis dictis,

Μὴ προπετὴς τὴν χεῖρα, χαλίνου δὲ ἄγριον ὀργήν.

Προπετεῖς dicuntur & qui Latinis *præcipites*, nempe in rebus aggrediendis. Hinc *hominem consiliis præcipitem*, Cicero in Philippicis dixit. Erotianus in Onomastico, Ἐν τῷ βίῳ προπετεῖς λέγομεν τοὺς μὴ κατέχοντας ἑαυτοὺς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ χαίρειν τὴν πρόληψιν προπετευομένους. Quò pertinere etiam videntur Hesychii illa, Προπετὴς, προπίπτων πρὸ τοῦ λογισμοῦ· necnon Glossarii ista, *Perperus*, προπετής· ubi malim *properus* legi: ità enim in eodem Glossario, *Præproperat*, προπετεύεται. Has omnes, & si quæ aliæ hujus vitii species, Apostolus voce istâ satìs laxâ complexus videtur.

Ibid. τετυφωμένοι]

——φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα.

Ulpianus ad Demosth. Philipp. 3. Τετυφωμένον καλοῦμεν τὸν &c. μεῖζον ἢ προσήκει φρονοῦντα. Quintilianus 2. 2. *Hinc tumor, & vana de se persuasio*, &c. Vide ad 1 Tim. 6. 4. annotata.

Ibid. φιλήδονοι] Φιλήδονοι sunt *qui effrenatis cupiditatibus omnia voluptatum genera haurire avent*, ut loquitur libro de Philosophia Apuleius. Suidas, Φιλήδονος, ὁ ταῖς ἡδοναῖς χαίρων· & in vetere Onomastico, *Voluptuosus*, φιλήδονος. Clinias Pythagoricus, Φιληδονία ἐστὶν ἐν ταῖς ἀπολαύσεσι τοῦ διὰ σώματος. Demophilus ex ejusdem Scholæ scitis docet φιλήδονον καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος [illegible] quod idem habet & Asterius in Photii bibliotheca. Et id quidem verum est secundùm communem acceptionem vocis, junctque adductas finitiones; Philosophorum autem nonnulli (putà Epicureos)

Epicureos) *Voluptatem* non solùm bonum dixerunt esse, sed et summum bonum: alii (ut Stoici,) si non bonum, saltem nec malum esse, sed ἀδιάφορον: itaque eundem & σπουδαῖον esse posse, & *voluptuosum*. Cassius ad Ciceronem scribens, Famil.15.19. *Itaq; & Pansa qui ἡδονὴν sequitur, virtutem retinet, & ii qui à nobis*, (i. e. nostris: intelligit autem Epicureos) φιλήδονοι *vocantur, sunt* φιλόκαλοι καὶ φιλοδίκαιοι, *omnésq; virtutes colunt & retinent.*

Ibid. φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι] Ità φίλαυτοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι dixit Philo Judæus, περὶ φυγάδ. 12.43. &, πολύνους μᾶλλον ἢ πολυλόγος, 6.35. Julius Pollux in Onomastico. Nec abhorrent Christi apud Joannem ea, τὴν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν ἀγαπᾶν. Φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι εἶ), est quod τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς μᾶλλον ἢ τῷ Θεῷ δουλεύειν, Basilius scribens ad Amphilochium vocat. Ejusmodi φιληδονίας pars est, οὐ τῷ Κυρίῳ, (ut Rom.16.18.) ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ δουλεύειν. Contraria laus Dionis in Platonis Epistolis, ἀρετὴν ἀεὶ πλείονος ἡδονῆς, &c. ἠγαπηκώς.

Com.5. Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας] Μετασχηματιζόμενοι (ut 2 Cor.11.13.illi) εἰς φωτὸς ἀγγέλους. Similes planè Colossis, qui τὴν ἔξωθεν θεοπρεπῆ ΜΟΡΦΗΝ ἔχοντες, ἔνδος εἰσὶ γῆς μεστοὶ, καὶ λίθου, καὶ μολίβδου, Plutarch.in πρὸς ἡγεμ. ἀπαιδ. Μόρφωσιν εὐσεβείας ἔχειν, est quod Philoni in de Plantatione Noe, et Eusebio in Hieroclem, εὐσέβειαν ἐπιμορφάζειν. Hinc et μόρφωνες ejusmodi impostores Ignatio ad Magnesios dicti. Tacitus Annal.16. de Egnatio Sorani accusatore, *Habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, cæterùm animo perfidiosus & subdolus.* Philo in de Mosis vita, Τὴν τοῦ σώματος μορφὴν, &c. ἐπὶ θήρα καὶ ἀπάτῃ προσβαλλομένοι quod infrà hîc com.6. αἰχμαλωτίζειν.

Ibid. τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι] Ut illi Tit.1.16. θεὸν ὁμολογοῦντες εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις αὐτὸν ἀρνέμενοι. Δύναμιν, vim intellige, 1 Cor.4. 19. Apostolus idem non dissimili oppositione, Γνώσομαι, οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν. Sic, *verbis* legum, *vim* potestatémque earum opponit Celsus ff.Tit. de Legibus, virtutis *nomini, vim*, rationem & effectum ejus, Lactantius 6. 5. et, *modulato facundia sonitui, vim rerum*, 11.13. A.Gellius. Tertullianus, *Imago cùm lineas veritatis* (quasi diceret, μόρφωσιν ἀληθείας) *exprimat, vi tamen ipsâ caret:* 2 contra Marcionem.

Ibid. καὶ τούτους ἀποτρέπου]

Hi tibi sint Syrtes, hæc Acroceraunia vita.

Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, ut 1 Tim. 6. 5. ubi dicta vide. Vulgatus bene, *devita*. Vult enim dicere Apostolus, hujusmodi cornu ferientibus, vel cornipetis, caveto occursare. Cæsar in Commentariis, *Iis omnes decedunt, aditum sermonémq; defugiunt.* Phocylides,

——Κακόεργον ἀποτροπάδην ἀνάγκη.

Sic, τοὺς ἀδίκους ἀποστρέφεσθαι, Simplicius in cap.38 Epicteti dixit. Ignatius verò ad Smyrnenses, Οὓς οὐ μόνον ἀποστρέφεσθαι χρὴ, ἀλλὰ καὶ φεύγειν. Hesychius, Ἀποτρέπομαι, ἀπεύχομαι. E converso apud Eundem, Προστρεπόμενοι, σέβοντες, πείθοντες, &c.

Ibid. τούτους ἀποτρέπου] Contrà 1 Cor.16.18. τοιούτους ἐπιγινώσκετε.

Ibid. τούτους ἀποτρέπου· Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις]

——*Fidei specie grassantur inani,*

Pérq; aditus crebros lucra pudenda petunt.

Nulla domus iis clausa, nec matrumfamiliâs tam absconditum secretum quin eò tempestivè interveniant: ut huc trahamus quæ Apuleius dixit de Cynico Cratete. D.Hieronymus ad Eustochium, *Viros quoq; fuge* (q.d. ἀποτρέπου) *quos videris catenatos, quibúsq; feminei, &c. crines, hircorum barba, nigrum pallium, & nudi patientiâ frigoris pedes, &c.* (en μόρφωσιν εὐσεβείας) *qui postquam nobilium introierunt domos, & deceperunt mulierculas oneratas peccatis, &c. tristitiam simulant, & quasi longa jejunia furtivis noctium cibis protrahunt.* Et pòst, *Quidam in hoc omne studium posuerunt, ut matronarum nomina, domos, morésq; cognoscant, è quibus unum, qui hujus artis est princeps, breviter strictímq; describam. Cum Sole festinus exsurgit, salutandi ei ordo disponitur, &c. & penè usq; ad cubiculum dormientium, &c. ingreditur.* Plutarchus in De amici & adulat.discrim. Εἰς τὰ δωμάτια καὶ τὰς γυναικωνίτιδας ἐκδύνοντες ὥσπερ πλεκτάνας τὸ πολυπράγμον, &c. Ἐνδύειν & εἰσδύειν dicitur de anguibus. Homerus Iliad. γ'. ἔδυ· ubi vetus Scholiastes, Ὑπεισῆλθε, μεταφορικῶς ἀπὸ τῶν εἰς τοὺς φωλεοὺς καταδυόντων ἑρπετῶν. Furtivis ejusmodi animalium lapsibus impostorum istorum artes et fallacias Apostolus comparat. De similis notæ mendicabulis habemus et Judæ com.4. παρεισδύειν· ad quem locum itidem annotata vide. Ἐνδύειν autem εἰς οἰκίαν, non Paulus tantùm, sed et Aristophanes dixit. Vulgat. *penetrant domos*, aptissimé. Sic, *domum penetrare*, l.5. et *larem penetrare*, l.3. Apuleius. Glossæ, *Penetrat*, ἐνδύει. Hesychius, Ἐνδύεαι, εἰσδύεαι, εἰσελθεῖν. Αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια, Ambrosius *mulierculis irrepentes* vertit. Ità, *animis mulierculαrum arrepere* (nisi fortè *irrepere* legendum) apud Tacitum Annal.3. ubi et *mulierculæ*, γυναικάρια: ut et Seneca (per contemptum,) *mulierculas*, Epist.63.dixit; et *mulierculam* Petronius. Anonymus de nescio quo apud Suidam, Πολλὰς τῶν γυναικῶν τῇ πειθανάγκῃ κατήγαγεν. Tacitus Annal.5. de Fusio Gemino, *Alliciendis feminarum animis aptus:* ubi *allicere* est ferè quod Paulo αἰχμαλωτίζειν. Vulgatus, *captivas ducentes*. Glossæ, Αἰχμαλωτίζω, *capto*, (meliùs *capio* legas) *captivum duco. Capere* autem, vel *captivas ducere* heic, est quod Rom.16.18. διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας τὰς καρδίας ἐξαπατᾷν. Sic, *capi linguâ alicujus*, at sensu meliore, (ut 2 Cor.10.5. αἰχμαλωτίζειν) habemus 16.3. apud Gellium. Σεσωρευμένα bene Vulgatus idem *oneratas* vertebat. Hesychius (qui hunc locum videtur respexisse) non aliter intellexit, cùm σεσωρευμένα, βεβαρημένα exposuit. Non dissimile apud Salustium *flagitiis & facinoribus cooperti*.

Com.6. ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις] Id est, πολλαῖς ἀνοήτοις καὶ βλαβεραῖς ἐπιθυμίαις, ut 1 Tim.6.9. locutus. Ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, dixit & 3.12. Andronicus Rhodius. Cebes Thebanus in Tabula sua, de vitiosè viventibus, Ἄγονται κεκρατημένοι, ὥσπερ ὑπὸ πολεμίων, οἱ μὲν ὑπ' ἀκρασίας, οἱ δὲ ὑπ' ἀλαζονείας, οἱ δὲ ὑπὸ φιλαργυρίας, ἕτεροι δὲ ὑπὸ κενοδοξίας, οἱ δὲ ὑφ' ἑτέρων κακῶν. Contrà Galat.5.12. πνεύματι ἄγεσθε· & apud Isocratem, De R.Euagora, ἡγεῖσθαι τῶν ἡδονῶν, ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν μὴ ἄγεσθαι. MS. magnæ antiquitatis qui in Anglia, habet pleniùs, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις. Ità Tit.3.3. ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις δουλεύειν (quod hoc loco ἄγεσθαι.) Sic & ἐπιθυμίας καὶ ἡδονὰς junxit Plato ipse in Gorgia, & Critone.

Com.7. Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα] Quasi qui semper in via pergunt, ad finem viæ autem non unquam perveniunt. Simillimè Maximus Tyrius Dissert.1. Μὴ δυνάμενος ἐπαύρεσθαι τοῦ ἀληθοῦς, &c. ἰόντας δὲ ἐπ' αὐτὸ ἀσαφεῖς ὁδοὺς καὶ πεπλανημένας· & Arrianus 2.6. in Epictetum, Ἔξω ζητεῖν ἀεὶ τὴν εὔροιαν, καὶ μηδέποτε εὑρεῖν δυνάμενος. Lactantius 3.30. *Hoc est illud quod Philosophi omnes in tota vita sua quæsiverunt, nec unquam tamen, &c. tenere valuerunt.* Apuleius de Deo Socrat. de imperitorum turba, *Priva vera rationis, &c. impos veritatis:* ubi *impos veritatis* est, εἰς ἀληθείας ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν μὴ δυνάμενος. Tale & Philonis (De Temulent.) illud, ἀεὶ τῶν ἀνηνύτων διψῶντα διὰ ἐπιστήμης χηρείαν· nec non hoc Propertii,

Semper amans, fructu semper amoris egens.

Suidas, de Zenone quodam, Judæo Alexandrino, Νομοθέτης ἦν, &c. μαθήμασιν ἐντεθραμμένος μὲν ἀεί τι μανθάνειν, καὶ ἐρωτῶν δὲ, πᾶν ἀγνοοῖ, πάντα δὲ σχεδὸν ἀγνοῶν. Jul.Firmicus Mathes.5.2. *In omnibus tardè proficient, laborantes tamen fortiter.*

Ibid. μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν, &c.] Sic Rom.10.2. ζῆλον ἔχειν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

Com.8. κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν] Vide ad 1 Tim.6.5. dicta.

Com.9. Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον] Seneca Epist.79. *Nihil simulatio proficit*, &c. In Latino Sirachidis 28.26. de lingua calumniatrice, *Perseverantia illius non permanebit.* Tale & Claudiani illud,

Sed caret eventu nimius furor, improba nunquam
Spes lætata diu.——

ἐπὶ πλεῖον προκόπτειν heic, ut suprà 2.6. & Act.4.17. ἐπὶ πλεῖον διανέμεσθαι.

Ibid. ἡ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται, &c.] Sic, ἄνοιάν τινος ἐκκαλύπτειν, Var.12.51. apud Ælianum.

Ibid. ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν] Q.d.

Verùm

Verùm id non impunè ferent, namq; omnibus isti
Noscentur. ——

Apud Terentium ille,

Non potest celari nostra diutiùs jam audacia:

ubi & *audacia*, ἄνοια. In Epistolis Apollonii dictis, Περιττὸς γὰρ οὐδὲν, οὐδὲ γὰρ λαθεῖν δύναιο. Incertus apud Stobæum,

Ψευδόμενος οὐδεὶς λανθάνει πολὺν χρόνον.

Hecuba apud Euripidem de falsa speciosè eloquentibus,

Σοφοὶ μὲν ἦν εἰς οἱ τάδ' ἠκριβωκότες,
Ἀλλ' οὐ δύναιντ' διὰ τέλους εἶναι σοφοί.

Id est, ἐπὶ πλεῖον οὐ δυνάσονται προκόπτειν. Vide Luc. 8. 17. 1 Tim. 5. ult. Ἔκδηλος ἔσται, me nempe, qui genus eorum jam signo tantùm, nominatim perstringente eos, atque opera (ut 3. Joh. 10.) quæ faciunt commonente. Ovidius in Ibin,

—— *Ego te nondum ferro jaculabor acuto,*
Protinus invisum nec petet hasta caput:
Et neque nomen in hoc neque dicam facta libello,
Téque brevi qui sis dissimulare sinam:
Postmodo, si perges, in te mihi liber Iambus
Tincta Lycambæo sanguine tela dabit.

Aut, ἔκδηλος ἔσται, nimirum ex operibus ipsorum. Vide Matth. 7. 16. & quæ ibi annotata. Irenæus Præfat. lib. 1. de Ptolemæistis, *Jam autem secundùm gratiam Dei, in manifestum venerunt doctrinæ ipsorum: nihil enim est coopertum quod non revelabitur.* Euthymius ad Matth. 13. ea, CUM FRUCTUM HERBA FECISSET, TUNC APPARUERUNT ET ZIZANIA; *Quemadmodum zizania usque ad fructificationem occultata crescunt, tunc autem dignoscuntur: ità & hæretici quousque doceant, latentes permanent, ubi verò magnam sumpserunt fiduciam, tunc,* &c. *dignoscuntur.*

Com. 10. σὺ δὲ, &c.] Vult dicere, ut Heb. 6. 9. περὶ σοῦ πέπεισμαι τὰ κρείττονα. Sedulius hoc loco, *De te non timeo.* Plinius lib. 9. Epist. 5. *A quo vitio tu longè recessisti. Sed temperare non possum quò minùs laudem, similis monenti:* & Epist. 9. *Plerique tantùm viventes amant, aut potiùs amare simulant: sed tibi perennis fides,* &c.

Ibid. παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, &c.] Didicisti

——*Sub me tolerare magistro*
Militiam & pietatis opus: mea cernere facta
Adsuêsti, & multis me jam sectaris ab annis,
Me sequeris Graiæ gentis decus, inque meis tu
Fixa pedum ponis pressis vestigia signis.

Quæ posteriora, ex facundissimo Lucretio adumbrata, heic optimè conveniunt: quod enim hîc ait Paulus ad Timotheum, id 1 Pet. 2. 21. contractiùs est, τοῖς ἴχνεσιν ἐπακολουθεῖν· Job. 23. 11. *Vestigia ejus secutus est pes meus.* Euthymius ad Matth. 16. illud, SEQUATUR ME, *Per vestigia conversationis meæ incedat.* Cicero Academic. quæst. 1. *Hodie stat Asia Luculli institutis servandis, & quasi vestigiis persequendis.* Vulgatus, *Tu verò assecutus es doctrinam meam:* ubi legendum putem aut *sectatus es d. m.* (ità bene in vetere Onomastico, *Sector*, ἐπακολουθέω) aut, *secutus es d. m.* Ità Plinius lib. 10. Epist. 97. de Suetonio, *Et mores ejus secutus, & studia:* & in Adelphis Terentii ille,

Ego hanc clementem vitam, &c. *secutus sum.*

Ad quem locum Donatus, *Secutus sum quasi magistrum bene beatéque vivendi.* Si codices autem MSS. permitterent, legerem in Contextu nostro, Σὺ δὲ παρακολούθει μου, &c. q. d.

——*Ego prævius ivi,*
Sit tibi cura sequi, me duce tutus eris.

Sic Philipp. 4. 9. hortativè, eâdemq; quæ hoc loco sententiâ, Ἃ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε· & in Epist. Ignatii dicta ad Heronem Diaconum, Οἶδας ὅπως σοι ἀνέθεμην, &c. ζηλωτής μου γίνου, μίμησαί με τὴν ἀναστροφήν vide & infrà heic com. 14. Sic è converso 1 Tim. 6. 11. Σὺ δὲ, &c. ταῦτα φεῦγε. Ad sensum loci Apostolici hujus Iamblichus ex Pythagora, Ἀναγκαῖον τοῦ σωφρονοῦντος τὸν νέον (nota τὸν νέον· νέος & Timotheus) προσέχειν τοῖς τῶν πρεσβυτέρων talis autem & Paulus) καὶ καλῶς βεβιωκότων ὑπολήψεσι καὶ δόξαις. Cicero perfectum Oratorem formans, ut Apostolus noster Christianum doctorem & Episcopum, *Hoc sit primum in præceptis meis, ut demonstremus quem imitemur, atque ità, ut quæ maximè excellunt in eo quem imitamur, ea diligentissimè persequamur:* ubi & *persequi*, planè est quod hoc Pauli loco παρακολουθεῖν· &, *quæ maximè in eo excellebant*, erant, Paulo recitante ipso, ἡ αὐτοῦ διδασκαλία, ἡ ἀγωγὴ, ἡ πρόθεσις, &c. Ἀγωγὴ in contextu nostro est, *tenor*, sive *ratio vivendi:* τὰς ὁδούς αὐτοῦ τὰς ἐν Χριστῷ, 1 Cor. 4. 18. vocat. Scholiastes MS. in biblioth. Medic. Τῇ ἀγωγῇ, τῇ τοῦ βίου πολιτείᾳ. Act. 26. 4. βίωσις dicitur. Hinc βίοι & ἀγωγαὶ conjunctim apud Origenem contra Celsum 3. Glossæ, *Secta*, &c. ἀγωγή. Hesych. Ἀγωγή, τρόπος, ἀναστροφή, &c. Unde & 2 Maccab. 4. 16. ὧν τὰς ἀγωγὰς ἐζήλουν. Πρόθεσις hîc est quæ Act. 11. 23. τῆς καρδίας πρόθεσις. Sic 2 Maccab. 9. 27. παρακολουθοῦντα τῇ ἐμῇ προαιρέσει, i. e. προθέσει· ubi & nota παρακολουθεῖν, quo hîc Paulus usus. Vide & 2 Maccab. 15. 19. Latinè *intentionem* non ineptè vertas. Glossarium, *Intentione*, σκοπῷ, προθέσει. Aptiùs autem huic loco Vulgatus, *propositum*. In eodem Glossario, *Propositum*. προαίρεσις, πρόθεσις, προκείμενον. Ità enim eo loco scribendum, non ut vulgò, προσκείμενον. *Propositi* voce utitur hoc sensu Plinius lib. 5. Epist. 14. & ad eum Trajanus scribens ibidem lib. 10. Plinius eundem alloquens in Panegyrico, *Vim*, &c. *censura tui mores, tuum propositum, tui actus obtinebunt:* & ibidem, *Ità congruens vitæ tenor, ità una eadémque ratio propositi postulabat:* ubi *tenor vitæ* est quæ Paulo ἀγωγή· *propositi ratio*, quæ eidem πρόθεσις. Scholiastes MS. ille in Florent. biblioth. Τῇ προθέσει, τῇ προθυμίᾳ, καὶ τῇ τῆς ψυχῆς καταστήματι.

Ibid. τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, &c. τῇ ὑπομονῇ] Hunc locum videtur in animo habuisse Ignatius cùm sic scriberet ad Ephesios, Ἐμὲ ἔδει παρ' ὑμῶν ὑπαλειφθῆναι πίστει, νουθεσίᾳ, ὑπομονῇ, μακροθυμίᾳ· unde pro νουθεσίᾳ (nec licentiosâ fortasse mutatione) προθέσει reponendum crederem, ut ità quatuor virtutes Apostolo nominatas memoraverit. Πίστει autem, προθέσει, &c. apud Ignatium, pro εἰς πίστιν, πρόθεσιν, &c. vel post τὸ μακροθυμίᾳ, ἐμμένειν subaudiendum.

Ibid. τῇ ἀγάπῃ] Idem Scholiastes MS. in Biblioth. Medic. Πῶς (φησι) μηδὲν με τῶν πνευματικῶν ναρκότερον εἰργάζετο; Vide Rom. 8. 35. ubi & vox ἀγάπη.

Ibid. τῇ ὑπομονῇ] Subaudi (ut Rom. 12. 11.) ἐν τῇ θλίψει. Vide 2 Cor. 6. 4. & 12. 12. Vult dicere, τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχεις ὃν ἐν ἐμοὶ εἴδετε· quo nomine 1. 30. Philippenses laudat.

Com. 11. καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος] De quo & 2 Cor. 1. 10. ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἡμᾶς ἐρρύσατο. Sirachides 34. 13. *Aliquoties usq; ad mortem periclitatus sum,* &c. *& liberatus gratiâ Dei.* Vide & infrà 4. 17.

Ibid. καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος] Servavit me ex omnibus procellis illis, quarum & præsentem mortem nonnullæ intentarunt mihi. De diis Euripides, σώζουσι δ' οὓς φιλοῦσι. Vide 2 Pet. 2. 9. et in Græco Ps. 34. 17.

Com. 12. καὶ πάντες, &c.] Intellige ex proximè præcedentibus, ac si sic scripsisset, καὶ οὐ μόνον ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ πάντες.

Ibid. πάντες οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῇν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται] D. Augustinus in Psal. 36. *Cùm sequeris viam Christi, non tibi seculi prosperitates promittas.* Idem in Psal. 62. *Quis pertinens ad Christum non variis tentationibus agitatur, & quotidie agit cum eo diabolus & angeli ejus, ut pervertatur qualibet cupiditate, qualibet suggestione, aut promissione lucri, vel terrore damni, vel promissione vitæ, vel terrore mortis, aut alicujus potentis inimicitiis, aut alicujus potentis amicitiis?* &c. *In persecutionibus vivimus, & habemus perpetuos inimicos, diabolum & angelos ejus.* Et ad Psal. 65. ea, Imposuisti homines super capita nostra, *Hac passa est Ecclesia variis persecutionibus, passa est hoc & singillatim, & modò patitur etiam: non enim quisquam est qui se,* &c. *ab his tentationibus possit dicere immunem.* Lactantius 7. 22. *Omnes qui Deum sequi volunt, non tantùm odio habentur, sed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarum.*

Militiæ species pietas, discedite segnes:
Non sunt hæc timidis signa tuenda viris.
Verbera, crudelésq; minæ, tormenta, catenæ,
Carcer, in his castris, mors quoque sæva manet.

Prudentius, & de Christianis loquens, Cathemer. 4.

Vexamur, premimur malis, rotamur;

Oderunt

Oderunt, lacerant, trahunt, lacessunt:
Juncta est suppliciis fides iniquis.

Leo Magnus Serm. quadragesim. 9. ex hoc Pauli loco, *Nunquam deest tribulatio persecutionis, si nunquam desit observantia pietatis.* Διωχθήσονται autem qui in Christo piè vivent, ad exemplum Christi ipsius. Lactantius 4. 26. *Aceti potus ac fellis cibus,* &c. *in os doctoris nostri veniens, pressurarum nobis ac laborum miseriarúmq; praebebat exemplum; quae omnia tolerare ac perpeti necesse est eos qui veritatem sequuntur.* Vide 1 Pet. 2. 21. Mat. 5. 10. ubi & vox δεδιωγμένοι.

Com. 13. πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι, καὶ γόητες] Ità πονηροὺς ἀνθρώπους & τῶν λόγων γοητείαν junxit Dionysius Halicarnass. sensis. Πονηροὶ ἄνθρωποι καὶ γόητες heic sunt quales πονηροὺς καὶ ἀτόπους ἀνθρώπους, 2 Thes. 3. 2. idem hic Apostolus vocat. Γόητες, blandidici, deceptores, de cujusmodi suprà ad com. 5. ex Rom. 16. 18. dictum. Sic γόητες ἄνθρωποι apud Josephum Antiq. 11. 6. φιλόσοφοι γόητες, lib. 8. apud Philostratum, & Orat. 6. apud Julianum: Pythagoras γόης dictus apud Iamblichum, & Aristoteles γόης apud Lucianum Dial. Mort. Pollux Onomast. 9. 8. Ἀπατεών, φέναξ, γόης, &c. & 4. 6. § 3. γόης, ἀπατεών, &c. Suidas, Γόης, κόλαξ, πλάνος, ἀπατεών. Hesychius, Καλαγοπίζων, ἀπατῶν. Hinc 2 Maccab. 12. 24. γοητεία, sermo blandiloquus. Glossæ, Γοητεία, ἐπὶ κολακείας, *blanditiæ.* Ibidem, Γοητεύω, κολακεύω, *blandior*; cui contrarium ἀγοητεύτως (i. non blandè) *dicere*, apud Ciceronem ad Attic. 12. 3.

Ibid. προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον] Ἐπὶ πλεῖον τῆς ἀσεβείας προκόψουσιν, ut suprà 2. 18. locutus. Ità, *gradum ex nequitia proferre*, in Nazarii Panegyrico. Chrysostomus Homil. 4. de Fato & Providentia, Καθάπερ κακῶν τινι ὁρμαθῷ, ἀεὶ δυσσεβεστέρῳ δόγματι τὰ πάντα ἐκλείποντα τῆς ἀληθείας ὁ διάβολος παραδίδωσιν. Cicero eodem ferè modo de animi perturbationibus, *Ipsa se impellunt, ubi semel à ratione discessum est, ipsáque sibi imbecillitas indulget, in altúmq; provehitur, nec locum consistendi reperit.* Virgilius,

Ut cum carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt in spatia. ——

Ubi Servius, *Currendo plùs eorum cursus augetur.* Vulgatus & heic et suprà 2. 16. *proficient*, &c. recentior Interpres, *procedent.* προκόπτειν enim (inquit) heic in vitio ponitur, cui *proficiendi* vox non convenit. At idem est, Vir bone, hoc loco *proficere*, quod *procedere.* Glossarium, Προκόπτω, *promoveo, proficio, procedo*; nec istâ minùs illa (utpote vox media) sensu etiam deteriore ponitur: et hinc, *in deterius proficere*, non solùm Sedulius (ævi serioris Scriptor) ad 1 Tim. 6. dixit; *proficientia tyrannopolitarum vitia*, 5. 8. Sidonius; & Donatus ad 4. 2. Adelph. *in errore proficere*; sed & Seneca 3. 16. de Ira, *proficere in tormentum suum.* Ad hanc faciem et Apuleius in Apologia, *progredi mendacio* dixit. Cautè προκόψουσιν autem Apostolus posuit: nemo repentè enim turpissimus evadit. Hinc Seneca cap. 12. De brevit. vitæ, et Natur. quæst. 7. 31. *processus vitiorum* dixit: et, *homines quorum*, &c. *crescit improbitas*, 5. 12. Firmicus. Philo ubi de improbitate Caii Imperatoris, Οἷα δι' ἀναβαθμῶν ἐκ τῶν κατ' ὀλίγον εἰς τὸ ἄνω προσῄει· ubi meliùs προῄει, (id est, προέκοψε) legas.

Ibid. πλανῶντες] Aptè hoc de γόησι. Hesychius, Ἀποπλάνοι, &c. γόητες.

Ibid. πλανῶντες, καὶ πλανώμενοι] Nicephorus Gregoras lib. 25. Σπουδάζεις καὶ πλανήτες, &c. πλανῶντες, καὶ πλανώμενοι, Isidorus Orig. 3. 70. *Decepti & decipere volentes.* Ovidius,

——*Deceptáque decipit omnes.*

De Eva Orientius Illiberitanus,

Tu citò decepta es, tu citò decipiens.

Chalcidius in Timæum Platonis, *Et ipsi falluntur & cæteros erroris ineluctabilis lubrico implicant.* D. Augustinus in Joh. Euang. de Mathematicis, *Seducti seducunt, & proponunt fallacias hominibus:* & in Psal. 61. de Mathematico pœnitente, & ad Ecclesiæ communionem reverso, *Seductus, seducens: deceptus, decipiens.* Idem Confess. 4. 1. *Ab undevicesimo anno ætatis meæ usq; ad duodetricesimum, seducebamur, & seducebamus: falsi, atq; fallentes.* Minucius in Octavio, *Falluntur, & fallunt.* Julianus 55 epist. Ἠπατημένος ἐξαπατᾷ. Heliodorus 2. Ἀπατῶσι, καὶ ἀπατῶμαι. Cicero de Calvo Oratore, *Et ipse errabat, & alios etiam errare cogebat.* Simplicius in cap. 35 Epicteti, Μὴ παραλογισθεὶς αὐτὸς, καὶ σε συνεξαπατήσω τὸν ἐντυγχάνοντα. Simile Cyrilli illud apud Suidam, Καταμιαίνουσι, καὶ καταμιαίνονται· Jacobi 3. 6. φλογίζουσα, καὶ φλογιζομένη· Maximi Tyrii Dissert. 36. Μισοῦντες, καὶ μισούμενοι. Xenophontis 7. Anabas. Παίοντες, καὶ παιόμενοι· Platonis 3 de Repubi. ἐπιβουλεύοντες, καὶ ἐπιβουλευόμενοι· Plutarchi in Publicolæ vita, ὠθούμενοι, καὶ ὠθοῦντες· & in Camillo, διεφθαρκὼς, καὶ διεφθαρμένος· Theophylacti ad Joh. 10. διέφθειραν, καὶ διεφθάρησαν· Ovidii (Met. 2.)

——*carpitq; & carpitur unà.*

Plauti Asinar.

——*Corruptus porrò suum corrumpit filium:*

Ciceronis De legg. 3. de malis Principibus, *Neq; obsunt solùm quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt:* Terentii Adelph. 3. 3. *Hic est de grege illo:* ubi Eugraphius, *De illis qui corrumpunt, & corrupti sunt:* Taciti, *Corrumpere, & corrumpi seculum vocatur:* Ejusdem 3. Ann. *corruptus simul & corruptor animus.* Πλανῶντες, plebem nempe, & miseras mulierculas: πλανώμενοι, à doctoribus quos sectantur ipsi, vel forsan à dæmonibus. Cyprianus de iisdem Tract. de Idol. vanit. *Non desinunt perditi perdere, & depravati errorem pravitatis infundere:* & Confess. 3. 3. D. Augustinus; *Quid itaq; veriùs quàm eversores vocantur? eversi planè priùs ipsi, atque perversi: deridentibus eos & seducentibus occultè fallacibus spiritibus in eo ipso quòd alios irridere & fallere amant.*

Ibid. πλανῶντες, καὶ πλανώμενοι] Contrarium Ignatii illud ad Magnesios, Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατάτω, ὥσπερ οὐδὲ ἐξαπατᾶσθε· Macrobii in Somn. Scip. 1. 6. de Hippocrate, *Tam fallere quàm falli nescit:* Senecæ μιμητικῶς prolatum, Præfat. lib. 4. Natur. quæst. *Ego nec decipere volo, nec decipi possum:* & Manilii lib. 2.

Nam neque decipitur ratio, neq; decipit unquam.

Com. 14. Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες] Arrianus 1. 29. in Epictetum, Σὺ δὲ χρῆσθε παρελθὼν οἷς ἔμαθες. Sic infrà heic 4. 5. Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσιν. Plato in Epistola ad Aristodorum; Μένε ἐν τοῖς ἤθεσιν, ὥσπερ καὶ μένεις. Μένε ἐν οἷς, &c. est quod 2 Joh. Epist. com. 9. ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ μένειν. Sic 1 Tim. 4. 16. αὐτοῖς ἐπίμενε· & 1 Joh. 2. 24. Ὑμεῖς ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω.

Ibid. καὶ ἐπιστώθης] Id est, ut Luc. 1. 4. ὧν τὴν ἀσφάλειαν ἐπέγνως. Hesychius, Πεισθεὶς, πιστωθείς. Idem, Ἐπιστώθη, ἐπείσθη, ἐπληροφορήθη· quæ dubitare non possum quin ad hæc Apostoli pertineant, ideóque Ἐπιστώθης, ἐπείσθης, ἐπληροφορήθης scribendum. Ità Glossæ ad hunc Pauli locum MS. in Medic. biblioth. Ἐπιστώθης, μετὰ πληροφορίας ἔμαθες. Vulgat. *quæ tibi credita sunt:* ac si legisset, ἐπιστεύθης, *quæ tuæ fidei credita sunt.* Vide 1 Tim. 1. 11.

Ibid. εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες] Talis 2 Tim. 1. 12. locutio, Οἶδα ᾧ πεπίστευκα. Vide & 1 Thess. 4. 2. Παρὰ τινος, à me nempe, qui tibi λογικὸν ἄδολον γάλα, nullis Judaismi, nullis philosophicæ vanitatis nugis corruptum, propinavi.

Com. 15. Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας] Vegetius 1. 4. *Perfectiùs imbibuntur quæ discuntur à pueris.* Ἀπὸ βρέφους, ex more gentis suæ id curante genitrice ejus. Vide Proverb. 4. 4, 5. Ἱερὰ γράμματα, nempe Legem & Prophetas. In narratione de Susanna, *Cùm essent justi* (parentes ejus) *erudierunt filiam suam* (ab infantia nempe) *secundùm legem Moysi.* Josephus lib. 2. contra Appionem de Hebræis, Ἀπὸ τῆς πρώτης εὐθὺς αἰσθήσεως αὐτοὺς (Μωϋσέως nempe νόμους) ἐκμανθάνοντες· & Philo in de Legatione, Θεόχρηστα λόγια τοὺς νόμους εἶναι ὑπολαμβάνοντες· καὶ τοῦτο ἐκ πρώτης ἡλικίας τὸ μάθημα παιδευθέντες. Quæ obiter explicant etiam quid heic ἀπὸ βρέφους· ab ea scilicet ætate quæ literarum capax esset. Plutarchus de Catone, Ἐπεὶ ἤρξατο (filius ejus) συνιέναι, παραλαβὼν αὐτὸς ἐδίδασκε γράμματα. Porphyrius in περὶ ἀποχῆς, de Essæorum quibusdam

busdam, Βιβλίοις ἱεροῖς, &c. καὶ προφητῶν ἀποφθέγμασιν ἐμπαιδοτριβούμενοι. Cicero 2 de Legibus, *A parvis didicimus, Si in jus vocat, atque eat.* Idem Tuscul. 2. de Poematis, *Hæc & à pueritia legimus & didicimus.* Παιδείαν τὴν ἐκ βρέφους habemus etiam apud Iamblichum. Ἀπὸ βρέφους, *à parvulo*, ut apud Terentium Andr. *jam indè à pusillo puero*, ut apud Plautum Stich. *à primis pueritiæ rudimentis*, ut apud Ammianum Marcellinum lib. 22. *à teneris annis*, ut apud Virgilium. Idem de Metabo filiam instruente suam,

> *Utque pedum primis infans vestigia plantis*
> *Institerat, jaculo palmas oneravit acuto,*
> *Spiculáque ex humero parvæ suspendit & arcum.*

Sic, σχεδὸν ἔτι ἐκ σπαργάνων δόγμα τι προσμανθάνειν, Philo in de Abrahamo: &, σχεδὸν ἐξ αὐτῶν σπαργάνων ἐντρέφεσθαί τινι, libro, ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλευθ. Vulgatus, ἀπὸ βρέφους, *ab infantia* vertit: nec aliter Marc. 9. 21. παιδιόθεν Latinè reddidit: quibus adde prolatum ex Susanna locum, item Tobiæ 1. 10. & 2. 13. Plinius etiam in Panegyrico, *jam indè ab infantia* dixit. Seneca (propiùs Græcæ locutioni) *ab infante* dixit, 2. 5. de Ira.

Ibid. τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν] Τὰ δυνάμενα, ut Jacob. 2. 21. σῶσαι τὴν ψυχὴν σου. Σοφίσαι σε, instruere te ad salutem æternam, quæ unicus sapientiæ finis, & ad quam qui non sapiunt, audire meritò debent cum illo in Tragœdia,

> ——Σοφὸς εἶ, πλὴν ἃ δεῖ σ' εἶναι σοφός.

In Glossis, Σοφίζω, *sapientiam præsto:* legendum puto, *sapientem præsto.* Thomas Magister, Σοφίζομαι ὑφ' ἑτέρου, ἀντὶ τοῦ, διδάσκομαι. ὅθεν ἔχει ἐνεργητικὸν, τὸ σοφίζω. Hinc Psal. 104. 22. in Græco, σοφίζειν τινά· & Psal. 145. 9. σοφοῦν τινα. Ignatius ad Smyrnenses, Χριστὸν, τὸν ὑμᾶς οὕτω σοφίζοντα. Eodem sensu etiam, eâdémque formâ, Psal. 119. 27. συνετίζειν τινά.

Ibid. διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Quia de illo Prophetæ testimonium perhibent. Vide Joh. 5. 39. & ad Act. 17. 2. dicta.

Com. 16. Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν]

> ——*Sunt multa piacula quæ nos*
> *His purè lectis poterunt recreare libellis.*

Apostolus noster Rom. 15. 4. Ὅσα προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη. Euthymius ad Joh. 10. de Psalmorum libro, *In eo quæ habentur oracula, sunt à Deo afflata,* (i. e. sunt θεόπνευστα,) *& quæ homines instruunt, & corrigunt:* ἃ τοὺς ἀνθρώπους διδάσκουσι, καὶ ἐπανορθοῦσι. Theophylactus ad Joh. 10. de Scripturis, Ἐν ἀσφαλείᾳ ἡμᾶς καθιστῶσι, καὶ γνώμας διδοῦσι περὶ ὧν ἂν βουλοίμεθα πάντων. Philo in de Somniis, Ὁ ἱερὸς λόγος τοῖς μὲν, ὡς βασιλεὺς, ἃ χρὴ πράττειν ἐξ ἐπιτάγματος παραγγέλλει· τοῖς δὲ, ὡς γνωρίμοις, διδάσκαλος, τὰ πρὸς ὠφέλειαν ὑφηγεῖται· τοῖς δὲ, ὡς σύμβουλος, γνώμας εἰσηγούμενος τὰς ἀρίστας, &c. μέγα ὠφελεῖ τοῖς δὲ, ὡς φίλοις, ἐπιεικῶς καὶ μετὰ πειθοῦς πολλὰ, &c. ἀναφέρει. Suidas, non dissimiliter de Παιδεύσει, Τὴν ψυχὴν καθαίρει, καὶ βίον κοσμεῖ, καὶ σωφροσύνην ἐντίθησι, καὶ δικαιοσύνην νομοθετεῖ. Πρὸς ἐπανόρθωσιν, nempe ἠθῶν· unde & Hesychio Ἠθικὴ φιλοσοφία, ἠθῶν διορθωτική. Vulgat. *ad corrigendum* vertit. Glossæ, Ἐπανόρθωσις, *correctio, emendatio.* Lactantius 1. 4. de Prophetis, *A Deo mittebantur, ut & præcones essent majestatis ejus, & correctores humanæ pravitatis.*

Ibid. πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ] Πρὸς νουθεσίαν 1 Cor. 10. 11. simili argumento. D. Augustinus de Tempore Serm. 237. *Scriptura est tanquam speculum; speculum hoc habet splendorem non mendacem, non adulantem, nullius personam amantem. Formosus es? formosum te ibi vides. Fœdus es? fœdum te ibi vides.* Arrianus 3. 21. in Epictetum, de mysteriis, ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐπανορθώσει τοῦ βίου κατεστάθη. Ἐν δικαιοσύνῃ, *in justitia, quæ nihil aliud est quàm Dei pia ac religiosa cultura.* Sunt verba Lactantii 5. 7. D. Augustinus Serm. 59. de Tempore, *Justitia nil aliud est quàm non peccare.*

Com. 17. Ἵνα ἄρτιος ᾖ, &c.] Id est, (ut Jacob. 1. 4.) τέλειος, καὶ ἐν μηδενὶ λειπόμενος. Scholiastes Ms. ad hunc locum in Florent. Biblioth. Ἄρτιος, ὑγιὴς, τέλειος. Hesychius in Ἀρτίφρων, Ἄρτιον, τὸ ἀνελλειπές. Vulgatus bene heic, *perfectus:* id est, τέλειος. Seneca Epist. 34. *Scis quem dicam bonum? perfectum, absolutum,* &c. et Epist. 120. *Habebat perfectum animum, ad summam sui adductum:* id est, ἄρτιον ἦν. Quomodo autem ὁ ἄρτιος, vel ὁ τέλειος de humana fragilitate & imbecillitate intelligendum, ad Matth. 5. 48. diximus.

Ibid. πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος] Sic Tit. 3. 1. πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους· 2 Cor. 9. 8. εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν περισσεύειν· vide & Coloss. 1. 10. De Socrate Apuleius, *Vir apprimè perfectus &,* &c. *ad omnia sibi congruentia officia promptus.* Contrà Tit. 1. 16. πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ἔργον ἀδόκιμοι. Scholiastes Ms. ille, Ἐξηρτισμένος, ἀπηρτισμένος, πεπληρωμένος. Vulgat. *instructus.* Glossarium, Ἐξαρτίζω, *instruo.* Ἐξηρτισμένος, *exstructus, instructus.* Glossæ aliæ, *Instruxit,* ἐξήρτισεν.

Κεφ. δ'.

1. Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς, κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·

2. Κήρυξον τὸν λόγον· ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

3. Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

4. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

5. Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον· ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

6. Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

Versio Vulgata.

1. Testificor coram Deo, & Jesu Christo qui judicaturus est vivos & mortuos, per adventum ipsius, & regnum ejus:

2. Prædica verbum: insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

3. Erit enim tempus cùm sanam doctrinam non sustinebunt; sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus;

4. Et à veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.

5. Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, sobrius esto.

6. Ego enim jam delibor; & tempus resolutionis meæ instat.

7. Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

8. Λοιπὸν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

9. Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.

10. Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.

11. Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν, ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.

12. Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

*13. Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

14. Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

15. Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

16. Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. (μὴ αὐτοῖς λογισθείη)

17. Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με· ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

18. Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

19. Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

20. Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ· Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

21. Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

22. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi.

8. In reliquo, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex; non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt adventum ejus.

9. Festina ad me venire citó.

10. Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicam; Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

11. Lucas est mecum solus. Marcum assume, & adduc tecum; est enim mihi utilis in ministerium.

12. Tychicum autem misi Ephesum.

13. Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, & libros, maximè autem membranas.

14. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundùm opera ejus:

15. Quem & tu devita: valde enim restitit verbis nostris.

16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.

17. Dominus autem mihi astitit, & confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes; & liberatus sum de ore leonis.

18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo: & salvum faciet in regnum suum cœleste, cui gloria in secula seculorum. Amen.

19. Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori domum.

20. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.

21. Festina ante hyemem venire. Salutant te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.

22. Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Ad Cap. IV.

Com. 1. Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον, &c. τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sic 1 Tim. 5:21. & 2 Thess. 3. 6. Ad quem locum Sedulius, *Denunciationem non nudo verbo, sed obtestatione nominis Christi terribiliter infert, nè fortè simplicem velut humanâ voce prolatam contemnerent.*

Ibid. τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς] Rom. 14. 9. Act. 10. 42. 1 Petr. 4. 5. D. Augustinus in Psal. 66. *Qui venit humilis, veniet excelsus: qui venit judicandus, veniet judicaturus.* Ζῶντας heic intellige eos

Qui tunc in terris fuerint, atque avum agitabunt:

qui 1 Thess. 4. 15. οἱ εἰς τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν περιλειπόμενοι dicuntur. νεκροὺς, omnes tantâ seculorum serie præmortuos; κεκοιμημένους, & κοιμηθέντας dicto ad Thessalonicenses loco.

Ibid. κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, &c. αὐτοῦ] Id est, ἐν τῇ ἐπιφ. α. Hesychius, Κατὰ πρόθεσις, ἀντὶ τοῦ ἐξ, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐν, καὶ ἀντὶ τοῦ ὄν, καὶ ἀντὶ τοῦ εἰς.

Com. 2. ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως] Vir summæ inter Recentiores doctrinæ, *in otio, vel negotio*, nempe tuo, ut hæc ad Timotheum referantur. Vulgat. *tempestivè & intempestivè*, ut referantur fortasse ad judicium existimationémque hominum, qui quod libenter audiunt, tempestivum; quod secùs, intempestivum putant. Eodem ferè sensu D. Augustinus (cui & Sedulius accedit,) *opportunè, volentibus; importunè, nolentibus.* Quæ expositio si bona, non malè illustrabitur τὸ ἀκαίρως ex istis Senecæ Epist. 108. ad Lucilium suum, *Cùm profecisse te videris,* (quasi diceret, tempestivè locutum,) *& animos audientium affeceris, insta vehementiùs: verisimile non est quantum proficiat talis oratio remedio intenta:* ubi & *insta* est quod heic ἐπίστηθι. Τὸ ἀκαίρως etiam ad prædictæ expositionis normam, accipiet lucem ex Ejusdem Epistolæ 89 hisce, prolatis, ut & superiora, de malis moribus insectandis, ut ista in Contextu sacro de refellendis falsis dogmatibus; *Cupiditates,* &c. *publicas quantum potes vexa, & istis dicentibus, Quousque eadem? responde,*

60

70

sponde, &c. *quousque eadem peccabitis? remedia antè vultis quàm vitia desinere? ego verò eò magis dicam, & quia recusatis, perseverabo*, &c. *dicam etiam invitis profutura.* Quam in mentem Idem & Epist. 121. *Virtutes exhortabor, & vitia converberabo: licèt aliquis nimium immoderatúmque* (q. d. ἄμετρον, ἄκαιρον,) *in hac parte me judicet, non desistam*, &c. Quibus adde Chrysostomi ista ad 1 Tim. 2. Τὸν σαλπίζοντα, κἂν μηδεὶς εἰς πόλεμον ὁρμῇ, σαλπίζειν δεῖ, τὸ αὐτοῦ πληροῦντα· & hæc ex Ejusdem homil. 39. ad Pop. Antiochenum, Ταῦτα, &c. κἂν προσέχητε, κἂν μὴ προσέχητε, ἐγὼ λέγων οὐ παύσομαι· τοῦτο γὰρ ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ νόμος, ἄν τε ἀκούσῃ τις, ἄν τε μὴ ἀκούσῃ, τὴν διακονίαν ταύτην πληροῦν. Talem sensum his & Apostoli verbis aptari posse ut haud ægre concesserim, ità meliùs putem accipere ea quasi παροιμιακῶς dicta, pro *assiduè*, vel, *in omni tempore.* Chrysologus Serm. 114. *Nunquam curat qui infirmantis quærit & exspectat arbitrium.* Ambrosius 3 De Virginibus, *Nec tempus ad sanandum, nec locus quæritur: omnibus enim locis, omnibúsque temporibus non est prætermittenda medicina*: q. d. εὐκαίρως, ἀκαίρως medicina adhibenda. Nicetas Choniates de Andronico Imperatore, Παιδαγωγῷ ἐμβριθεῖ ἐοικὼς, εὐκαίρως, ἀκαίρως ἐπέπληττεν. Bractonus de Legibus Angliæ, 4. 9. *Item dicitur dominium villanagium, quod traditur villanis; quod quis tempestivè & intempestivè resumere possit*: id est, quovis tempore resumere. Tale Plautinum illud, (Trinum.) *Qui comedit quod fuit, quod non fuit*; id est, omnia: & Terentii, (Eunuch.)

Cùm milite isto præsens absens ut sies;

id est, semper, usquequaque: Virgilii, —*Aditúmque per avia quærit*: ubi Servius, *Exprimitur violentia Turni, viam per avia enim nullus requirit.* Apud Senecam Tragicum,

—*Aude, incipe*
Quicquid potes, Medea, quicquid non potes:

Et Catullum,

Hoc facias, sive id non pote, sive pote 'st:

id est, fac omnibus modis. Plinius lib. 1. epist. 3. *Hoc sit negotium tuum, hoc otium*: id est, sive εὐκαιρεῖς, sive ἀκαιρεῖς, huic rei incumbe. Julianus Orat. 6. de Cratete, Ἐφοίτα δὲ ἐπὶ τὰς τῶν φίλων οἰκίας ἄκλητος, κεκλημένος, (dixisset Apostolus noster, ἄκαιρος, εὔκαιρος,) διαλλάσσων τοὺς οἰκειοτάτους ἀλλήλοις. Virgil. 12. *Digna, indigna pati*: ubi Servius, *Proverbialiter dictum pro, omnia.* Terent. Adelph. 5. 9. *justa, injusta*: ubi Donatus, *Proverbiales sunt hujuscemodi elocutiones, fanda, nefanda; digna, indigna*, &c. Ità Livius, *per æqua & iniqua* (id est, omnino) *concordiam retinendam* dixit: & Aristophanes Pluto, δικαίως καὶ ἀδίκως, ubi Scholia, ἀντὶ τοῦ, παντὶ τρόπῳ. Nil aliud ergò heic Apostolus hortatur quàm non intermissam monendi & prædicandi assiduitatem. Nec aliud hâc loquendi formâ præcipere voluit, quàm νύκτα καὶ ἡμέραν, &c. νουθετῶν οὐκ ἐπαυσάμην quod Act. 20. 21. ab eo de seipso dictum.

Ibid. ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον]

—*Precibúsque minas ac jurgia misce.*
Verte omnes tete in facies, & contrahe quicquid
Sive animis sive arte vales, ut plurima serves.

Hinc & 1 Thess. 5. 14. ea, Νουθετεῖτε, &c. παραμυθεῖσθε, &c. ἀντέχεσθε, &c. μακροθυμεῖτε, &c. Plutarchus in περὶ παιδ. ἀγωγ. de cordatis patribus, διδάσκοντας, ἀπειλοῦντας, δεομένους, συμβουλεύοντας, &c. Gellius 5. 1. de Philosopho, *Cùm hortatur, monet, suadet, objurgat.* Cicero 6. 1. ad Atticum, *Non desino*, &c. *rogare, suadere, accusare Regem.* Virgil.

Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.

Seneca 1. 14. de Ira, *Corrigendus est qui peccat & admonitione, & vi, & molliter, & aspere.* Euthymius, ad Matth. 16. *Non ubique mitem esse præceptorem, sed quandoque asperum fieri: & interdum libere se discipulis tradere ad refocillationem: interdum verò increpare ad correptionem: & istâ varietate illorum salutem procurare.* Idem ad Luc. 10. ea, INFUNDENS OLEUM ET VINUM; *Lenitatem ac mordacitatem: doctrina enim ejus* (Christi, qui ibi Samaritanus illi) *alibi mansuetè procedit & exhilarat, interdum verò perstringit ac mordet.* Chrysostomus Homil. 31 in Matthæum, Οἱ τῶν ἰατρῶν ἄριστοι οὐ τῇδε ἵνα τρόπον θεραπεύουσι μόνον, ἀλλὰ, &c. νῦν τέμνουσι, νῦν δὲ θάλπουσι· καὶ σὺ τοίνυν ψυχῶν ἰατρὸς πάντα κίνει θεραπείας τρόπον. Vide ad Judæ comm. 22, & 23. annotata. Clemens Alexandrinus Pædag. lib. 1. Περὶ τοῦ ἁμαρτάνοντας ἐκπλήξεις ἔχει σκοπὸν τὴν σωτηρίαν, μεθαρμοζόμενος μουσικῶς τοῦ λόγου κατὰ τοὺς ἑκάστου τρόπους, τῇ μὲν ἐπιτεινόμενος αὐτὸ, τῇ δὲ ἀνιέμενος. Quibus similia Justiniani ista Novell. κα'. de civili magistratu loquentis, Καὶ ὥσπερ αὐτῷ μεμιγμένα τὰ τῆς ἀρχῆς ἔθη, ὥσπερ αὐτῷ καὶ τῆς ψυχῆς ἁρμονίαν κεχρῆσθαι, ποτὲ μὲν ὀξυτέροις, ποτὲ δὲ καὶ πρᾳοτέροις τε καὶ ἀνειμένοις τοῖς φθόγγοις. Cicero Famil. 6. 6. *Quid ego monitorum aut lacrymarum prætermisi?*

Ibid. ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ] Id est, ἐν πάσῃ διδαχῇ μακροθύμῳ· vel, ἐν πάσῃ διδαχῆς μακροθυμίᾳ. Idem autem hujus loci sensus qui illius 2 Tim. 2. 26. (ubi dicta vide.) Adde & 1 Thess. 5. 14 ubi & μακροθυμεῖτε. Seneca 2. 10. de Ira, *Numquid ille cujus navigium* (navigio respondent heic Ecclesiæ Timotheo creditæ,) *multam undique laxatis compagibus aquam trahit, nautis, ipsique navigio irascitur? occurrit potiùs, & aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina præcludit, latentibus & ex occulto sentinam ducentibus labore continuo resistit*, &c. *lento adjutorio opus est contra mala continua & fœcunda.* Euthymius ad Matth. 10. *Non ferocitas per ferocitatem, sed per mansuetudinem, submitti solet: oportet eum qui insanis medetur, patienter ferre illorum injurias, solam præ oculis habendo liberationem ab insania.* Seneca de Clementia 1. 17. *Cui credita est aliorum salus, non debebit spem citò projicere*, &c. *luctetur cum vitiis, resistat*, &c. Idem 5. 1. de Beneficiis, *Succumbunt vitia virtutibus*, &c. *si illa non citò odisse properaveris*: quod idem est ac si dixisset, ἐὰν μακροθυμήσῃς.

Com. 3. ἔσται γὰρ καιρὸς, &c.] Apponitur heic ratio cur à Timotheo tempestivè & intempestivè instandum. Asconius ad Ciceronis in Verrem Divinat. adducens illud, *philosophandum est etiamsi non est philosophandum*: (quod nil aliud est quàm εὐκαίρως καὶ ἀκαίρως philosophandum,) *Hoc in loco* (i. e. in loco apto, conveniente,) *nec oxymoron, nec cacozelon judicandum; leniri enim aut inferioribus dictis, aut superioribus.* En ergò non tantùm Apostoli zelum, sed & eloquentiam ejus!

Ibid. τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται] Non vitia illorum displicebunt iis, sed medici qui ea sanare conabuntur. Facient quod Barbari, qui formæ publicæ ignari, pro malis nummos rejiciunt qui sunt optimi. Isocrates ad Demonicum, Τοὺς πλείστους δ' ὁρῶμεν, ὥσπερ τῶν σιτίων, τοῖς ἡδίστοις μᾶλλον ἢ τοῖς ὑγιεινοτάτοις χαίροντας· ubi & vox ὑγιεινοτάτοις notanda. Οὐκ ἀνέξονται, *non sustinebunt*, &c. Hesychius, Οὐκ ἀνέχομαι, οὐ καταδέχομαι. Idem, Οὐκ ἀίουσι ἐοικὼς, οὐκ ἀκούσας τὸ κρεῖττον. Clemens Stromat. 7. Εἰσὶ γὰρ οἳ οὐδὲ ἀνέχονται τὴν ἀρχὴν ἐπακοῦσαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν προτρεπόντων. Isidorus Pelusiota Epistolarum lib. 5. Τῶν ἔτι τὴν ὑγιαίνουσαν φιλοσοφίαν καλούντων οὐδὲ τὴν φωνὴν ἀνεχόμενοι. Philostratus 6. 15. de Tarsensibus, Ἀνειμένοι καὶ τρυφῶντες, μηδὲ τὸ τοῦ λόγου ἀνέχοντες ῥώμης. Simile Joh. 8. 43. τὸν λόγον ἀκούειν οὐ δύνασθαι. P. Chrysologus Serm. 131. *Sensus perversus audire non potest quod semel statuit odisse*: ubi *audire non potest*, est, ἀκούειν οὐκ ἀνέχεται. Sophocles Philoctete,

Σὺ δ' ἠγρίωσαι, κοὔτε σύμβουλον δέχῃ.

Τῆς ὑγιαινούσης autem διδασκαλίας (quæ 1 Tim. 6. 3. ἡ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλία,) impatientes erunt, quia ostendet iis peccata ipsorum, flagellabítque conscientias: ἐνεργὴς οὖσα, καὶ τομωτέρα ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν, διϊκνουμένη ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, &c. καὶ κριτικὴ ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας· ut aptè ad hujus loci argumentum divinus ad Hebræos Scriptor. Nimirum

—*Rubet auditor cui pallida mens est*
Criminibus, tacitâ sudant præcordia culpâ.

Plutarchus in Vita Dionis, de Dionysio Siciliæ tyranno, docente Platone, ὡς μακάριος μὲν ὁ τῶν δικαίων, ἄθλιος δὲ ὁ τῶν ἀδίκων βίος, οὐκ ἔφερε τοὺς λόγους ἔφερεν, (φέρειν est quod heic Paulo ἀνέχεσθαι,) ὡς ἐξελεγχόμενος.

Ibid. ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν] Chrysologus ubi suprà, *Quod vult, non quod est, audit, qui decrevit errare.* Lactantius 5. 1. de hujusmodi, *Nihil audire*, &c. *nisi expeditum ac disertum volunt, nec quicquam inhæret animis eorum nisi quod aures blandiore sono permulcet*, &c. & pòst, *Nil verum putant nisi quod auditu suave est, nihil credibile nisi quod incutere potest voluptatem.* In Ejusdem Epitomes cap. 3. *Non quærunt vera, sed dulcia: hæc illis videntur verissima esse quæ auribus blandiuntur: ità respuunt veritatem, dum sermonis suavitate capiuntur.* Repete & Isocratis locum jam suprà adductum. D. Hieronymus ad Ezech. 33. 32. ea, FACTUS ES IIS QUASI CARMEN MUSICUM, *Tales sunt usque hodie multi in Ecclesiis, qui aiunt, Venite, audiamus illum & illum mirâ eloquentiâ prædicationis suæ verba volventem: plurimique commovent & vociferantur:* ubi pro *commovent* puto *commoventur* legendum; videtur enim imitatus Gellii ista 5. 1. *Si clamitant*, (auditores) *si gestiunt, si vocum ejus* (philosophi) *festivitatibus*, &c. *moventur*, &c. ubi *moventur*, ut apud D. Hieronymum *commoventur*: imò & in Gellio malim *commoventur* legi. Κνηθόμενοι τὰς ἀκοὰς, est, τοῖς ὠσὶν (ut Act. 7. 51.) ἀπερίτμητοι· id est, *mentes in auribus prurientes*, ut Confess. 4. 8. D. Augustinus loquitur. Hinc *aures* (quasi prurientes nempe) *scalpere*, dixit Seneca 75 Epistolâ. Idem Epist. 108. *Quidam veniunt* (ad scholam philosophi) *ut audiant, non ut discant, sicut in theatrum voluptatis causâ ad delectandas aures*, &c. & pòst, *Non id agunt, ut aliqua illic vitia deponant*, &c. *sed ut oblectamento aurium perfruantur.* Ammianus lib. 18. & de auditoribus quibusdam, *Aurium delinimenta captantes.* Quintilianus lib. 11. *Sunt quidam, qui secundùm alia vita vitia, etiam hàc ubique audiendi quod aures mulceat voluptate ducantur.*

Humanum genus est avidum nimis auricularum,

dixit pridem Lucretius. Hesychius ad hunc Pauli locum, Κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν, ζητοῦντές τι ἀκοῦσαι καθ' ἡδονήν. Legimus in Glossis Isidori, *Prurientes auribus; qui libenter desiderant de alio mali quid audire:* quæ non tam ad sensum Apostoli faciunt, quàm ad mentem Juliani Apostatæ, qui Alexandrinis (Epist. 51.) ἀκοὰς κνησιώσας tribuit, id est, aut obtrectatione, aut saltem novarum rerum auditione gaudentes. Quo sensu itidem apud Plutarchum lib. περὶ ἀδολεσχίας legimus, τὰ ὦτα ἐπικνώμενον.

Com. 4. ἀπὸ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσι] In Dialogo Hermetis & Asclepii dicto, *Sophistarum calliditate decepti, à vera, pura, sanctâque philosophia avertentur.*

Ibid. ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται] Ut olim Athenienses, qui Demostheni de communi salute loquenti obturbabant, fabulam de umbra asini inceptantem attentè audiebant. Plutarchus de juvenibus, (in De audiendo) Ἂν μέν τινι προστύχωσι διηγουμένῳ δεῖπνον, ἢ πομπὴν, ἢ ὄνειρον, &c. ἀκροῶνται σιωπῇ, καὶ προσλιπαροῦσιν· ἂν δέ τις αὐτοὺς ἐπισπασάμενος (legendum forsan ἀποσπασάμενος, *seducens eos à turba*, quod nempe monituri solent) διδάσκῃ τι τῶν χρησίμων, ἢ παραινῇ τῶν δεόντων, &c. οὐχ ὑπομένουσι. Unde & illa Isocratis, Δεῖ τοὺς βουλομένους ἢ ποιεῖν ἢ γράφειν τι κεχαρισμένον τοῖς πολλοῖς, μὴ τοὺς ὠφελιμωτάτους τῶν λόγων ζητεῖν, ἀλλὰ τοὺς μυθωδεστάτους. D. Augustinus Confess. 4. 4. *A fide vera*, &c. *deflexeram in superstitiosas fabellas.* Non dissimile Rom. 2. 8. τῇ ἀληθείᾳ ἀπειθεῖν, πείθεσθαι δὲ τῇ ἀδικίᾳ· & apud Plutarchum in vita Periclis, τὸ φιλοπαιγμὸν περὶ τὰ μηδεμιᾶς ἄξια σπουδῆς καταχρῶνται, τῷ καλῷ καὶ ὠφελίμων προσμελεῖσθαι. Μῦθος heic intellige, ut Tit. 1. 14. Ἰουδαϊκοὺς. Vide & 1 Tim. 4. 7. Aptum autem τοῖς μύθοις antitheton ἡ ἀλήθεια. Est μῦθος enim ψευδὴς λόγος τὴν ἀλήθειαν εἰκονίζων, ut docent nos Hesychius, Suidas, & alii apud Græcos magistri.

Ibid. τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται] Adolescens Terentianus de patre suo Heautont. 2. 1.

Næ ille haud scit quàm mihi nunc surdo narret fabulam:
Magis nunc me amicæ dicta stimulant.——

——*Surdâque averteris aure*, apud Statium habemus.

Com. 5. Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι] Julianus 7. Orat. Σὺ δὲ νῆφε, καὶ γρηγόρει. Hesychius, Νῆφε, γρηγόρει, σωφρόνει. Ἐν πᾶσιν, in omnibus rebus. Ità, δίκαιον καὶ ἀνυπαίτιον ἐν πᾶσιν, lib. 1. Diod. Siculus. Vide ad 1 Tim. 4. 15. annotata.

Ibid. κακοπάθησον] Vide ad 2 Tim. 2. 2. dicta.

Ibid. ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ]

——*Fortis omissis*
Hoc age deliciis.——

Id est, ut suprà 2. 15. σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παρέχειν τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον. Vide ad Act. 13. 2. adducta.

Ibid. τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον] Ità Act. 12. 25. Πληρώσαντες τὴν διακονίαν & Act. 20. 24. Coloss. 4. 17. τὴν διακονίαν πληροῦσαι. Nec aliud hîc πληροφορῆσαι quàm πληροῦν. Vide ad Luc. 1. 1. dicta. Hoc Rom. 15. 19. τὸ εὐαγγέλιον πληροῦν· Coloss. 1. 25. πληρῶσαι τὸν λόγον· infrà hîc com. 17. τὸ κήρυγμα πληροφορεῖν. Angelus ad Hermam, 3. 10. *Permane in hoc ministerio, & consumma illud.* Seneca 1. 2. de Beneficiis, *Opus tuum perage, & partes boni viri exsequere.* Τὴν διακονίαν πληροῦν, est & apud Chrysostomum Homil. 1. ad Antiochenos. Quomodo autem implendum haberet Timotheus ministerium suum, videre est ex iis suprà com. 2. adde, & persecutionibus probrísque non cedendo. Euthymius ad Matth. 5. illud, SI SAL INFATUATUS FUERIT, *Videte quale ministerium vobis committendum est, & contendite nè laxemini opprobriis & maledictis.*

Com. 6. Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι] Apud Dionem Cassium Antoninus Imperator moriens, ad Centurionem à se tesseram petentem, Ἄπελθε πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα, ἐγὼ γὰρ ἤδη δύομαι. Ἤδη σπένδομαι est sum ἐπιθανάτιος, ut 1 Cor. 4. 5. loquitur. Utroque loco enim ait mortem instare sibi, & quidem violentam. Euthymius ad Joh. 17. ea, JAM NON SUM IN MUNDO, *Quia paulo pòst moriturus.* Idem ad Joh. 12. ea, ME NON SEMPER HABEBITIS, *Suggessit illis de cæde sua quæ paulo pòst futura erat.* Virgilius,

Nam mihi parta quies, omnísque in limine portus:

ubi Servius, *Vicina scilicet mortis beneficio.* In Ejusdem 3 Anchises, ——*Spes discite vestras:* ubi Servius, *Aut quasi senex loquitur, aut quia*, &c. *scit se esse moriturum.* Τὸ σπένδομαι à ritu vini infusi victimis jam mactandis desumptum. Scholiastes ineditus (ad hunc locum) in Medic. biblioth. Σπένδομαι, ἀνατίθεμαι τῷ Θεῷ. Ibidem alius Scholiastes, Σπένδομαι, θυσιάζομαι, τελειοῦμαι. Ità Christus Luc. 13. 32. de seipso, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. Τὸ ἤδη, mortem (ut diximus) de proximo propinquantem notat. In Pluto Aristophanis ille,

Τὸν ἐμὸν μὲν αὐτὸς τοῦ ταλαιπώρου σχεδὸν
Ἤδη νομίζων ἐκτετοξεῦσθαι βίον.

Philo de Mose morituro, Ἤδη ἀναλαμβανόμενος, καὶ ἐπ' αὐτῆς βαλβῖδος ἑστὼς, ἵνα τὸν εἰς οὐρανὸν δρόμον διανίῃ. Adde alium Ejusdem locum jam statim adducendum.

Ibid. καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε] Ὁ καιρός μου, ut Matth. 26. 18. ἐγγύς ἐστιν. Philo ex persona Mosis, in περὶ φιλανθρωπίας, Ἐμοὶ ἀπαλλάττεσθαι καιρὸς ἤδη τοῦ ἐν σώματι ζωῆς. Tobias senior 14. 3. ὡς τὸ ἀποτρέχειν ἀπὸ τοῦ ζῆν εἰμι. Suetonius Claudio, *Et in ultima cognitione accessisse se ad finem mortalitatis*, &c. *pronunciavit.* Cicero 12. 14. ad Atticum, *Nam mihi βεβίωται.* Vult autem hoc Paulus, Eò pressiùs, fili Timothee, te moneo ista, eòque diligentiùs tu meis monitis incumbe, quia instat tempus quod à te auferet beneficium præceptorum meorum, & à me gaudium profectûs tui. Vide quæ Christus ad discipulos Joh. 14. 30. Euthymius ad ejusdem Joannis 9. ea, QUAMDIU FUERO IN MUNDO, &c. *Ad fidem adhortatur, propinquam esse mortem suam significans.* Sic Petrus, cùm dixisset, δίκαιον ἡγοῦμαι, &c. διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, subjunxit, εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου. David moriturus ad Solomonem, 3 Reg. 2. 2. *Ingredior viam universæ terræ; confortare, & vir esto:* & Seneca Epist. 35. ad Lucilium suum, *Affer te mihi ingens munus, & quò magis instes, cogita me senem esse*, &c. Cyprianus non ἀναλύσεως heic, sed ἀναλήψεως legit: epistolâ enim 8. *assumptionis* vertit: at rectiùs putem ἀναλύσεως· sic, τὴν ἐκ τοῦ βίου ἀνάλυσιν, Philo in Flaccum: εἰς γῆν τὰ τῆς ἀπο-

ἀποθανόντων σώματα ἀναλύεσθαι, 3.46. apud Artemidorum: &, ψυχῆς (è vita nempe) ἀνάλυσιν, in vetere oraculo 7.13. apud Lactantium. Glossæ Mss. ad hunc Pauli locum in Medic. biblioth. Ἀναλύσεως, θανάτου· ἢ διὰ τὸ ἀναλύειν ἐξ τῆς ἐληφθη γῆς, ἢ πρὸς τὸ δημιουργὸν χειρῶν· quarum verior posterior expositio. Arrianus 1.9. in Epictetum, de Deo loquens, Ὅταν ἐκεῖνος ἀπολύσῃ ὑμᾶς ταύτης τῆς ὑπηρεσίας, τότε ἀπολύεσθε πρὸς αὐτόν· ubi malim, τότε ἀναλύετε πρὸς αὐτὸν reponi. Vulgatus ἀναλύσεως, *resolutionis* vertit, ut & Philipp.1.23. ἀναλῦσαι *dissolvi*: at illa potiùs Græcis διαλύσεως, & διαλύειν. Vide & quæ contra Lucretium Lactantius 7.12. animas non *dissolvi* contendens. Tertullianus cap. 13 contra Gnosticos hunc locum adducens, bene *reversionis* vertit: ut & Hieronymus (Apolog.1. in Ruffinum) dicto ad Philippenses loco, ἀναλῦσαι, *reverti*. Philostratus 4.12. Ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἀναλύων. Apuleius, & de anima loquens (ut Apostolus noster,) in Apologia, *Semotâ corporis memoriâ*, &c. *redire* (id est, *revertere*, ἀναλύειν,) *ad naturam suam quæ est æterna.* Non temere autem Paulus ἐφέστηκε non ἐφίσταται dixit. Virgilius 10.

> ——*Etiam sua Turnum*
> *Fata vocant, metásque dati pervenit ad ævi.*

Ad quem locum Servius, *Ad exprimendum celerem mortis adventum præterito usus est tempore.*

Com.7. Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι] Lucilius,

> *Vicimus, ô socii, & magnam pugnavimu' pugnam.*

Seneca, ex viri boni persona, cap.20. de Animi tranquillitate, *Quandocunque Natura spiritum repetet*, &c. *testatus exibo bonam me mentem amasse, bona studia*, &c.

Ibid. τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι] En sanctam fiduciam! O

> *Quanta recordanti bona facta priora voluptas*
> *Est homini cùm se cogitat esse pium!*

Ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνίζεσθαι heic, ut 1 Tim. 6.12. ubi dicta vide. Hoc loco autem ἀγωνίζεσθαι, est (ut lib. 17 Diodori Siculi) ἀγῶνα διαγωνίζεσθαι· loquitur enim, (ut ex proximè præcedentibus vidimus,) tanquam de certamine confecto, de homine jam è vivis abituro, & cui nil ampliùs laboris, at laboris præmium superesset. Ità Plutarchus Quæst. Rom. κς'. de anima à corpore separata loquens, ἀγῶνα μέγαν διηγωνισμένην. Vide Suidam, & Plutarchi ejusdem locos post pauca adducendos.

Ibid. τὸν δρόμον τετέλεκα]

> ———*Adest spatiis ultima meta meis.*

Τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς τετέλεκα, ut Idem Act. 20.24. locutus: nam & heic μετὰ χαρᾶς subintelligi jubet fiduciæ spiritus ille qui has voces dictavit ei. Cicero Famil. Epist. 6.4. *Actâ jam vitâ cum cursu suo bene confecto delectatur*: ubi vox *cursu* notanda. Idem 1. Tuscul. quæst. *Mors tum æquissimo animo appetitur, cùm suis se laudibus vita occidens consolari potest.* Τὸν δρόμον, vitæ scilicet. Terent. Adelph. *Propè jam excurso spatio*: ubi Donatus, *Ad calcem*, &c. *vivendi: metaphorâ à cursoribus sumptâ.* Ennius, sed ad equos locutione deflexâ,

> *Sicut fortis equus spatio qui sæpe supremo*
> *Vicit Olympia, jam senio confecta' quiesco.*

Com.8. Λοιπὸν] Æneid. 11. *Quod superest*: ubi Servius, *De reliquo, & est absoluta locutio.*

Ibid. ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος] Tobiæ 3.21. in Latino, *Hoc pro certo habeat omnis qui te colit, quòd vita ejus si in probatione fuerit, coronabitur.* Apuleius, & de bono viro, libello de Philosophia, *Securus*, &c. *ad immortalitatem animam ire permittit, eámque quod piè vixerit, præcipit fortunatorum loca habitaturam*: ubi *præcipit*, est πεποιθὼς οἶδεν, vel, spe certâ præsumit, ut heic Apostolus noster. Hesychius, ex hoc Contextûs loco, Ἀπόκειται, ἡτοίμασται. Contrà 2 Petr. 2.17. οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, &c. τετήρηται. Bene autem coronam ait manere cursum bene confectum. Lucretius, lib.6.

> *Tu mihi, supremæ præscripta ad candida calcis*
> *Currenti, spatium præmonstra, callida Musa*, &c.
> *Te duce ut insigni capiam cum laude coronam.*

Ibid. ὃν ἀποδώσει μοι ὁ κύριος] Ipse qui probatam voluit sufferentiam meam. Tertullianus cap.1 De fuga in persecut. *A quo certamen edicitur nisi à quo corona & præmium proponuntur?* Porphyrius in de Nympharum antro, Ἀφ' ἧς (νοερᾶς φύσεως nempe τὸν κόσμον διοικούσης,) τὰ νικητήρια (quæ apud Apostolum ὁ στέφανος, &c.) τοῖς ἀθληταῖς τοῦ βίου ἀποδίδοται. Commodè autem ἀποδώσει sequitur post ἀπόκειται. Hesychius, Ἀπόθεσις, ἀπόδοσις. Ἀποτίθεται autem non aliud est quàm ἀπόκειται.

Ibid. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Id est, ἐν ἡμέρᾳ (ut Rom. 2.5.) τῆς ἀποκαλύψεως τῆς δικαιοκρισίας αὐτοῦ.

Ibid. ὁ δίκαιος κριτής] Ille justus, qui coronas, quod solet populus, ad immeritos non defert; nec, ut ludicrorum spectaculorum Judices, aut ambitu aut gratiâ vincibilis. D. Augustinus in Psal.9. illud, JUDICABIT POPULOS CUM JUSTITIA, *Non quemadmodum judicant homines*, &c, *à quibus plerumque deteriores absolvuntur quàm condemnantur.* Idem de Tempore Serm. 130. *Volentes & nolentes* (in terra) *multùm errant qui judicant: ignorantes enim justitiam seducuntur; vel certè scientes per avaritiam corrumpuntur*, &c. *In supernis nihil tale. Judex justus est, & judicium ejus tanquam lumen prodit, non habens tenebras neque ignorantiam.* In Græco Psalmi 7.11. Ὁ θεὸς κριτὴς δίκαιος. De Eodem 2 Maccab.12.6. τὸν δίκαιον κριτὴν· ibidem 7.36. ἡ τοῦ θεοῦ δικαία κρίσις· & 1 Pet.2.22. τῷ δικαίως κρίνοντι. Vide & Tobiæ 3.2. 2 Thess.1.5. Opponitur Luc.18.6. ὁ τῆς ἀδικίας κριτής.

Ibid. οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν, &c.] Sic Act.26.29. Οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας, &c. & 2 Joh. Epist. com.1. Καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες, &c. Vide & Joh.17.20.

Ibid. τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ] Id est, qui ità vivunt ut ex animo possint dicere, *adveniat regnum tuum*: est enim heic ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ omnino nil aliud quàm ἡ αὐτοῦ βασιλεία· vide suprà com.1.

Com.9. Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως] Ità & Tit. 3.12. Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· & infra heic, Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με πρὸ χειμῶνος.

Com.10. Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν]

> ———*Flexisse videtur*
> *Inceptum, & vita contrarius ire priori.*
> *Incepit meliùs quàm desinit, ultima primis*
> *Discordant.*———

Ἀπῆλθεν (ut Joh.6.66.) εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' ἐμοῦ περιπατεῖ. Talis Joannes ille, qui Act.13.13. à Paulo & Barnaba ἀποχωρεῖ (quod heic ἐγκαταλείπειν,) laboris nempe & periculorum fugiens, ut ibi Græci exposuere.

Ibid. ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα] Factus (ut Luc. 16.8.) υἱὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐμπλεκόμενος (ut 2 Tim.2.2.) ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, vel (ut 1 Cor. 7.33.) μεριμνῶν τὰ τοῦ κόσμου· vide & Matth. 13.22. Præcipuè (quod conjicio ex iis quæ de Thessalonica sequuntur) dans operam ex mercatura opibus congerendis. D. Augustinus in Psal. 23. *Flumina in mare fluunt, & cupidi homines labuntur in seculum*: ubi *cupidi* sunt qui Græcis φιλάργυροι. Scholiastes Ms. autem in Medic. bibliotheca, Καὶ ἐκεῖ (Thessalonicæ) ἱερεὺς εἰδώλων γενόμενος· de qua re nil uspiam legi. Ὁ νῦν αἰὼν heic est qui Galat.1.4. ὁ αἰὼν ἐνεστὼς, ubi additur πονηρὸς, quod & heic subaudiendum videtur. Post vocem αἰῶνα, supple, μᾶλλον ἢ ἐμέ· vel, μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Χριστοῦ διακονίαν. Vide Joh. 3.19. ubi plena locutio. Polycarpus ad Philippenses, Οὐ γὰρ τὸν νῦν αἰῶνα ἠγάπησε.

Ibid. ἐπορεύθη] Glossarium, fortè ex hoc Pauli loco, Ἐπορεύθη *abiit.*

Ibid. Κρήσκης] Unus forsan τῶν ἁγίων τῶν ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας, quorum Philipp.4.22. mentio: fortè & is ipse Neronis libertus cujus meminit Tacitus lib. 1 Historiarum. Κρήσκης heic, ut infrà com.21. Πούδης. Servius ad Æneid. 4. *Nullum nomen Græcum in ns terminatur.*

Com. 11. Λουκᾶς ἐστι μόνος μεθ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ] Simillimè ad Atticum suum Cicero 13.44. *Cottam mihi velim mittas: Libonem habeo mecum.*

Ibid. ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν] Ità apud Terentium 5.8. Eunuchi,

—Magìs opportunus, nec magìs ex usu tuo
Nemo est.—

Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Εὔχρηστος, χρήσιμος.

Com. 13. Τὸν φελόνην] Est vox in linguam Græcam è Latina assumpta. Utuntur eâ Glossariorum Auctores, Colloquia Græca vetera, item Artemidorus: at variis modis scribitur, ut solent adscititia vocabula.

Ibid. ἐν Μιλήτῳ] Μελίτῃ (& rectè) Eruditi monuerunt legendum.

Ibid. παρὰ Κάρπῳ] Latinum nomen esse Vir summus putat, quia *Carpus* apud Petronium occurrit. Ego Græcum crediderim, & homini isti, cùm hæc Paulus scriberet, fortasse liberto; at dum in statu servili esset, à spe boni proventûs inditum. Sic inter nomina servilia 3.39. apud Artemidorum, Κάρπος· ut & infrà heic in Epistola ad Philemonem, Ὀνήσιμος.

Ibid. τὰς μεμβράνας] In quibus scripserat fortè quæ in usum suum ex Lege, Prophetis, imò & Scriptoribus Ethnicis excerpserat. Scholiastes Ms. ad hunc locum in Medic. bibliotheca, Μεμβράνας, ἐχούσας τὸν νόμον ἐν αὐτοῖς γεγραμμένον. Frequens temporibus iis, ut & secutis, membranarum usus: unde & *membranas*, res à se in membranis scriptas nonnulli vocaverunt. Neratii *membranarum libri* citantur in l. item, ff. de servit. præd. rustic. & in l. duorum, ff. de pœnis. Μεμβράνη, ut & φελόνη, è Græco in Latinum transiit. Licentiâ pari apud Pollucem Plato Comicus τὰς χάρτας dixit.

Com. 14. Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεύς] Χαλκεὺς fortasse ἀγαθός, πονηρὸς δὲ ἄνθρωπος· ut de Perillo tauri ænei fabricatore Lucianus locutus. Vulgatus, *Alexander ærarius:* i.e. faber ærarius. Ità in vetere Onomastico, *Ærarius*, χαλκεύς· & in Glossario, Χαλκεύτης, *ærarius*. Ibidem paulò antè, Χαλκεύς, *faber ferrarius:* putem *ærarius* legendum. Sic infrà ibidem, Χαλκοτύπος, *faber ærarius*.

Ibid. πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο] *Ostendit*, i.e. fecit. Δεικνύειν, & δείκνυσθαι, sive simpliciter, sive per compositionem enunciatæ, sunt voces mediæ: legimus enim in hymno trium puerorum, κακὰ ἐνδεικνύμενοι. Habacuci 1.3. ἔδειξάς μοι κόπους, &c. Psal. 59.5. σκληρὰ ἔδειξας· Psal. 70.20. ὅσας ἔδειξάς μοι θλίψεις; & 2 Maccab. 13.9. τὰ χείρισα τοῖς Ἰουδαίοις ἐνδειξόμενος. Contrà autem Psal. 4.6. ἀγαθὰ δεικνύειν· in Excerptis Polybianis, εὔνοιαν ἐνδεικνυμένης· & apud Plutarchum in De mul. virtut. & Ciceronis vitâ, φιλοφροσύνην ἐνδεικνυμένης. Vide ad 1 Tim. 1.16. & Joh. 10.32. notata.

Ibid. ἀποδώη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ]

—Illi pro talibus ausis
Ille Deus, cujus pietas non talia temnit,
Persolvat grates dignas, & præmia reddat
Debita.—

In Mss. vetustis, (quorum præcipuus ille qui in Britannia mea,) ἀποδώσει legitur, quasi non imprecantis sint hæc verba, sed prædicentis, & τύπον τῇ ὀργῇ διδόντος. Acceperunt quidem eo posteriore sensu isto è Græcis, Theodoretus, Chrysostomus, Theophylactus, & Responsionum ad Orthodoxos Scriptor; è Latinis, Augustinus, Hieronymus & Sedulius. Favet & ei lectioni illud Thren. Jerem. 3.64. ἀποδώσεις αὐτοῖς κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν· Psal. 138.8. illud, Κύριε, ἀνταποδώσεις ὑπὲρ ἐμοῦ· 2 Cor. 11.15. ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν· 2 Thess. 2.8. ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι, &c. & Galat. 5.10. istud, ὁ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα· ejusdem Pauli Act. 23.3. illa, ad Ananiam, τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεός, ob injuriam nempe (ut hîc ab Alexandro) illatam mihi. Accedat locus 1 Pet. 4.5. ille, οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι, &c. Adde Rom. 16.20. 2 Thess. 1.6. & hæc Chrysostomi ad 1 Tim. 2. ab imprecationibus, (cujusmodi heic communis lectio fert speciem) Christianos omnes absterrentia, Τὸν Θεὸν παροξύνεις, ἐκεῖνα τὰ ἀνόσια φθεγγόμενος ῥήματα; ὅπως δεῖξον αὐτῷ, ὅπως πλῆσον αὐτῷ, &c. ὅπως ἀνταποδῷ αὐτῷ. Quæ ut pia quidem, & è fonte magni zeli emanantia, ad coercendam eorum temeritatem qui privatæ solent indulgere iracundiæ, & levibus sæpe de causis hujusmodi amaritudines evomere: ità certum est etiam optimos viros, cùm aut Dei causa ageretur sola, aut cum insignibus in eorum personas injuriis conjuncta, ab hac & similibus formulis non temperasse. Davidis Psalmus 109. ferè totus imprecatorius est. Idem Psal. 137.7. *Memor esto, Domine, filiorum Edom*, &c. comm. 7, 8, 9. vide & Psal. 54.16. & 27.4, 5. & 69.22, 23. cum sequentibus: item 2 Reg. 3.39. Nehemias 6.14. *Memento mei, Domine, pro Tobia & Sanballat, juxta opera eorum:* id est, ut heic Paulus, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. Zacharias 2 Paralip. 24.22. in mortem lapidatus, *Videat Deus, & requirat.* Nec aliter hæc Pauli intellexit apud Photium Eulogius Alexandrinus, multorum sacræ Scripturæ locorum non indiligens expositor: additque hæc Apostolum Alexandro imprecatum fuisse, διὰ τὸ ἀμεταμέλητον καὶ ἀνεπίστρεφον τῆς μοχθηρίας αὐτοῦ. Non video itaque cur non ἀποδώη (receptam lectionem) sequamur. Simile Poetæ illud,

—Dii, talia Graiis
Instaurate.—

Similius autem Psal. 28.4. illud, Δὸς αὐτοῖς κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. E converso 2 Tim. 1.16. Δώη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ. Est verum quidem quod in Psalm. 108. scribit D. Augustinus, *Modum futura prædicendi, velut speciem malè optandi quidam intelligentes, putant odium odio, & malo animo malum animum reddi.* Est utique autem æquè verum, imprecationes bonorum hominum εἰς πονηρῶν οἰκοδομὴν esse, non autem εἰς καθαίρεσιν. Idem ipse sanctissimus vir in Psal. 75. *Cum & homo justus & homo malus velint à Domino vindicari, unde discernuntur, nisi quia justus magìs cupit inimicum suum corrigi quàm puniri?* Quibus similia Stromat. 7. (hunc locum Pauli adducens) habet Clemens Alexandrinus.

Com. 15. Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου]

—Hic niger est, hunc tu, mi gnate, caveto.

Id est, ut Rom. 16.17. ἀπ' αὐτῶν ἐκκλίνετε. Φυλάξαι ἀπ' αὐτῶν, hoc sensu Sirachides 22.13. dixit. Theophrastus, Τὰ τῶν ἡδέων μὴ ἁπλᾶ, ἀλλ' ἐπίβουλα φυλάττεσθαι μᾶλλον δεῖ ἢ τοὺς ἐχθρούς. Vide ad 1 Tim. 6.5. dicta. Plutarchus in Pyrrhi vita, Σὺ φυλάττου τὸν ἄνδρα. Ignatius ad Trallianos, Φυλάττεσθε τοὺς τοιούτους. Cicero 12.38. ad Atticum, *O hominem cavendum!*

Ibid. ὃν καὶ σὺ φυλάσσου] Euthymius ad Matth. 7. ea, OMNIS ARBOR, &c. *Non jussit illos punire, sed tantùm ab iis cavere.*

Ibid. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις] Addit rationem cur ab eo sibi cavendum sit. Ità in Asino Lucianus, Φυλάττου τὴν Ἱππάρχου γυναῖκα, &c. μάγος γὰρ δεινή. Potest & emphasis inesse in ἡμετέροις λόγοις· ac si diceret, quantò vehementiùs ergò obstiturus tuis, discipule mi! οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. Ἀνθίστασθαι, in non dispari argumento habes & Act. 13.8. Glossarium, *Resistit*, ἀνθίσταται. *Restitit*, ἀντέστη. Glossæ aliæ, Ἀνθίσταμαι, *obsto, obsisto, resisto.*

Com. 16. Οὐδείς μοι συμπαρεγένετο] Συμπαραγίνεσθαι heic est quod Apuleio (causam itidem capitis, ut ille finxit, agenti,) *adsistendi solatium perhibere.* In Græco Psal. 94.16. habemus sensu simili συμπαρίσταται· ubi & sequitur, ut hoc Pauli loco, de præsenti numinis auxilio. Latinè satìs Vulgatus autem, *Nemo adfuit mihi. Adesse dicuntur amici aut advocati in foro periclitantibus*, ait Donatus ad Terentium.

Ibid. ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον] Apud eundem Terentium 2.2. Eunuchi,

—Omnes noti me atque amici deserunt.

Paulum ἐγκατέλειπον autem quia capitis periclitabatur: vide suprà 1.15. Seneca Epist. 70. de Libone, *Omnes necessarii deseruerunt eum*, &c. *non jam reum, sed funus.* Philostratus 4.12. de amicis Apollonii, apud eundem hunc Nero-

Neronem causam capitis acturi, Ἀπαχθέντες οἱ μὲ ἑταῖροι σου, οἱ δὲ ἐκ τῶν αὐτοῖς ἐφόδια, οἱ δὲ τῶν οἴκων ἐρᾶν, &c. Libet heic cum Cicerone (pro Milone) exclamare, *Quantæ infidelitates! quàm aptæ ad tempus simulationes! quantæ in periculis fugæ! quantæ timiditates!* Idem, sive Auctor ad Herennium 4. *Ut hirundines æstivo tempore præstò sunt, frigore pulsæ recedunt; ità falsi amici sereno vitæ tempore præstò sunt, simulatque hiemem fortunæ viderint, devolant omnes.* Non talium è numero Onesiphorus, 2 Tim. 1. 16.

Ibid. μὴ αὐτοῖς λογισθείη] Vide Act. 7. 60. Sic 2 Cor. 5. 19. μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν & 2 Reg. 19. 19. μηδὲ λογισάσθω ὁ κύριός μου (lege μοι) ἀνομίαν. Et nota hæc ab Apostolo dici de iis qui deseruerant eum. Apollonius jam citato Philostrati loco, Οὐ λοιδορήσομαι τοῖς ἀπολελοιπόσιν ἡμᾶς.

Com. 17. Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη] Ὁ Κύριος μετ' ἐμοῦ (ἦν) καθὼς μαχητὴς ἰσχύων, ut 20. 11. Jeremias locutus. Sirachides 4. 33. Ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ κύριος ὁ Θεὸς πολεμήσει ὑπὲρ σοῦ. Παρέστη, curavit nè me ab illis desolatum sentirem, fiduciam dedit in has voces erumpendi,

Non tali auxilio nec defensoribus istis
Tempus eget.———

Effecit ut de illo dicerem, quod ipse ad Patrem suum, Ἐσκορπίσθησαν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆκαν· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι αὐτὸς μετ' ἐμοῦ ἐστιν. In Glossis, Παρίσταμαι, *adsto, adsisto.* De Deo, ut heic, occurrit in Plutarchi istis, (Lycurgo) Οὔτε γὰρ φόβον, &c. ἐγγίγνεσθαι, &c. ἀλλ' εὐσεβὲς φρόνημα μετ' ἐλπίδος καὶ θάρσους, ὡς τοῦ Θεοῦ συμπαρόντος. Sic Psal. 108. 31. de Deo, παρέστη. Ὁ κύριος hîc, est Christus. Ità Philipp. 4. 13. ubi & ἐνδυναμοῦν· vide & Ephes. 6. 10. & 1 Tim. 1. 12. ubi conjunctim, (ut & infrà hîc com. 22.) Χριστὸς κύριος.

Ibid. καὶ ἐνεδυνάμωσέ με] Dedit vires ille, qui

———τῷ ἀσθενῇ σθένειν
Τίθησι, καὶ τὴν ἄπορον εὑρίσκειν πόρον.

Ascanius apud Virgilium, *Jupiter omnipotens:* ubi Servius, *Dicendo omnipotens, ostendit eum etiam his quæ per se minùs valent, præstare posse virtutem.* Adde alium locum ex eodem Servio post pauca adducendum. Aptè autem ἐνεδυνάμωσε de homine verba publicè facturo. Amicus ad Aristidem Rhetorem à Numine suo declamare jussum, Ἀγώνισαι πάσῃ προθυμίᾳ, δυνάμεως δὲ μελήσει τῷ Θεῷ. Adde Act. 1. 18. ubi ut hoc loco de prædicando Euangelio agitur, & occurrit δύναμιν λήψεσθε. Apuleius (capitis itidem, ut putabat, reus) Milef. 3. *Obortâ divinitus audaciâ,* (h. e. Θεῶν ἐνδυναμούντων με) *sic ad illa:* i. e. ad accusatoris mei ἐγκλήματα.

Ibid. ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ] Τὸ κήρυγμα ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ, Tit. 1. 3.

Ibid. καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη] Id est, οἱ ἐκ παντὸς ἔθνους ἐν Ῥώμῃ κατοικοῦντες· ut huc trahamus ea quæ Act. 2. 5. de urbe Hierosolymitana dicuntur.

Ibid. καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος] *Non tradidit bestiæ* (ut Psal. 73. 9.) *Deus animam confitentis ei. Non dedit me* (ut Psal. 123. 6.) *in captionem dentibus ejus:* ubi & com. 7. vide.

——*Dum ambigerem an essem comprensus, ab ipsis*
Faucibus eripior, tangentiáque ora reliqui.

Ad Jovem Plinius de Trajano, in Panegyrico suo, *Tu jam tum illum in tutelam recepisti, cùm prædonis avidissimi faucibus eripuisti.* Cicero pro Archia, *Populi Romani laus est, amicissimam Cyzicenorum urbem ejusdem consilio ex omni impetu regio, &c. & faucibus ereptam esse.* Ἐῤῥύσθην autem intellige, Χειρὸς (ut jam præcessit) αὐτὸν ἐνδυναμοῦντος i. e. διδόντος αὐτῷ στόμα, καὶ σοφίαν ᾗ οὐκ ἐδύναντο ἀντειπεῖν οἱ αὐτῷ ἀντικείμενοι. Servius ad Æneid. 1. *In nono libro nisi adderet,* —*Juno vires animúmque ministrat, quis crederet Turnum de castris evasisse?* Apud Senecam Controverf. 1. 2. *Voluerunt Dii immortales in hac puella ostendere vires suas, ut appareret quàm nulla vis humana divinis resisteret.* Λέοντος hîc, intellige Neronis, qui (ut Psal. 21. 14.) aperuit super illum os suum tanquam leo rugiens. Artemidorus 2. 12. de summis Potestatibus, Τούτῳ τὸ ζῷον (de Leone agit) ἔοικε διὰ τὸ ἰσχυρὸν καὶ δυνατόν. Vide Ezech. 12. 5. Proverb. 28. 15. Sic & Jerem. 2. 15. illud, *Super illum leones rugierunt,* exponit *Reges* Chaldæus Paraphrastes. Neroni autem non ob potentiam solam, sed vel magis ob eximiam feritatem ejus *Leonis* cognomentum inditum. De eodem Apollonius apud Philostratum, Λέοντες μὲ κολακευόμενοι ἡμεροῦνται, τουτὶ δὲ τὸ θηρίον τῶν καταψηχόντων ἐπαιρόμενον, ἀγριώτερον αὐτὸ γίνεται. Eunapius de nescio quo apud Suidam, Ἀνωρθοῦτο, καὶ ἐπηυχένιζετο πρὸς τὸν λεγόμενον λέοντα ὅπως αὐτὸν φονεύσειεν. Bestiis pro qualitatibus morum, &c. quosdam homines assimilari dixit in libro de Anima Tertullianus. Vide ad Apuleii lib. 9 annotata. Ἐκ στόματος, vel, ἐκ βρυγμοῦ λέοντος ῥύεσθαι, proverbiale est. Ammianus lib. 29. *Tanquam leo ob cervum amissum vacuos morsus concrepans.* Vide in Græco Jobi 29. 17. Psalmi 22. 21. & 51. 3. Sirachidis. In verbis porrò Apostoli puto metathesin latêre, & naturalem ordinem eorum hujusmodi esse, Καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ στόματος λέοντος, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ· ut ità causam addat cur Deus illum liberatum voluerit.

Com. 18. Καὶ ῥύσεταί με, &c.] Ἐῤῥύσθην (inquit) ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ῥύσεταί με, &c. Imitatus videtur Davidis 1 Reg. 17. 37. ea, Κύριος ὃς ἐξείλετό με ἐκ στόματος λέοντος, &c. αὐτὸς ἐξελεῖταί με ἐκ χειρὸς τοῦ ἀλλοφύλου τούτου. Talia & Pauli ejusdem 2 Cor. 1. 10. illa, Ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐῤῥύσατο ἡμᾶς, &c. εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται. Quæ & obiter docent nos illa, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ (quæ hîc statim sequuntur) intelligenda, non (quod multi eruditorum volunt) de indigno quovis facinore quod in se Apostolus admittere posset, sed quod in eum falsi fratres aut nominis Christiani hostes machinari possent. Sic Hermes apud Lactantium 2. 15. Θεὸς ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. Petrus 2. 2. 9. Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμῶν ῥύεσθαι. Idem qui suprà David, Psal. 34. 19. de ejusmodi, Ἐκ πασῶν αὐτῶν (θλίψεων) ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος· & Psal. 37. 40. βοηθήσει αὐτοῖς Κύριος, ῥύσεται αὐτοὺς, καὶ ἐξελεῖται αὐτοὺς ἐξ ἁμαρτωλῶν· ubi & sequitur, καὶ σώσει αὐτούς· ut hoc Apostoli loco, καὶ σώσει με. In verbis porrò Contextûs nostri est πλοκή. Ῥύεσθαι enim, ut priore loco significat *liberare,* ità posteriore isto est, *custodire,* vel facere nè incideret: ut Matth. 6. 13. & in illis Menandri,

Ῥῦσον σεαυτὸν παντὸς ἐκ φαύλου τρόπου.

Hesychius etiam, Ῥύεται, σώζει, φυλάττει, &c.

Ibid. καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον] Quod Joh. 10. 25. εἰς τὴν ζωὴν αἰώνιον φυλάττειν· & 1 Petr. 1. 5. φρουρεῖν εἰς τὴν σωτηρίαν ἑτοίμην ἐν ἐσχάτῳ καιρῷ ἀποκαλυφθῆναι. Σώσει ἑ. τ. ϐ. ἀ. compendiosum loquendi genus, quale Act. 23. 24. πρὸς Φήλικα διασώσωσι· & Act. 27. 44. εἰς τὴν γῆν διασωθῆναι· ad quem locum similia & alia quædam annotasse meminimus. Josephus Antiquitatum 14. 25. εἰς Ῥόδον διασώζεται.

Com. 19. καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον] Sic suprà 1. 6. Δῴη ἔλεος, &c. τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ. E vivis enim excesserat Onesiphorus cùm hæc Paulus scripsit.

Com. 20. Τρόφιμον δὲ, &c.] Scholiastes Ms. ad hunc locum in Florent. biblioth. Τρόφιμος, Ἀρίσταρχος καὶ Πούδης, ἐν τοῖς διωγμοῖς τῷ Ἀποστόλῳ συγκακοπαθήσαντες, τέλος σὺν αὐτῷ τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

Com. 21. Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν] Sæpe *periculosa enim in hieme navigatio, semper autem incerta,* l. 6. Cod. de offic. Rect. Provinc. Cicero 15. 25. ad Atticum, *Hiberna navigatio odiosa est.* Idem Famil. 16. 8. ad Tironem, *Te rogo nè te tam longæ navigationi & viæ per hiemem,* &c. *committas:* & ibidem Epist. 10. *Festinare te nolo, ut,* &c. *periculosâ hieme naviges:* & demum Epist. 11. *Cave committas ut,* &c. *hieme naviges.* Cæsar in Commentariis, *Nè anni tempore* (i. e. hieme) *navigatione excluderentur.*

Ibid. Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν]

——*Antè*
Quàm glacialis hiems aquilonibus asperet undas.

Cicero famil. 7. 12. ad Trebatium, *Me Diis juvantibus ante brumam exspectabis.*

JOANNIS PRICÆI

In EPISTOLAM D. PAULI ad TITUM

ANNOTATA.

Κεφ. α΄.

1. ΠΑΥΛΟΣ, δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν·

2. Ἐπ᾽ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

3. Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν.

4. Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

5. Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

6. Εἴτις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

7. Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον· μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

8. Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·

9. Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

10. Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.

11. Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ανατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

12. Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

13. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι᾽ ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει

14. Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

15. Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.

16. Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

Vulgata Versio.

1. PAULUS servus Dei, Apostolus autem Jesu Christi secundùm fidem electorum Dei & agnitionem veritatis quæ secundùm pietatem est:

2. In spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur, Deus, ante tempora secularia;

3. Manifestavit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundùm præceptum salvatoris nostri Dei.

4. Tito dilecto filio secundùm communem fidem, gratia & pax à Deo patre, & Christo Jesu salvatore nostro.

5. Hujus rei gratiâ reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per civitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi;

6. Siquis sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos.

7. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem; non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum:

8. Sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem:

9. Amplectentem eum qui secundùm doctrinam est fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

10. Sunt enim multi inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de circumcisione sunt.

11. Quos oportet redargui: qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratiâ.

12. Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.

13. Testimonium hoc verum est: quam ob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide,

14. Non intendentes Judaicis fabulis, & mandatis hominum aversantium se à veritate.

15. Omnia munda mundis; coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.

16. Confitentur se nosse Deum; factis autem negant, cùm sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

Ad

Ad Cap. I.

Com.2. Ἐπ' ἐλπίδι] Pro ἐν ἐλπίδι. Sic Act. 2. 26. & 1 Cor. 9. 10.

Ibid. ἣν ἐπηγγείλατο] Glossarium (ex Græco loci hujus, & Vulgata versione,) *Promisit*, ἐπηγγείλατο.

Ibid. ὁ ἀψευδὴς Θεὸς] Ὃς (ut 2 Tim. 2. 13.) ἑαυτὸν ἀρνήσασθαι οὐ δύναται· ad quem locum annotata vide: confer & Hebr. 6. 8. Æschylus Prometh.

> Ψευδηγορεῖν γὰρ οὐκ ἐπίσταται στόμα
> Τὸ Δῖον.——

Plato Polit. 2. Οὐκ ἔστι πάντη ἄρα ἀψευδὲς τὸ δαιμόνιόν τε καὶ θεῖον; Παντάπασι μὲν, ἔφη. Servius ad Æn. 7. *Dii id fantur quod sentiunt, non ut homines, de quibus lectum est, aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere.* Vulgatus optime, *qui non mentitur*: i. e. qui non decipit. Est enim ἀψευδὴς hoc loco ἀπαραλόγιστος. Unde & apud Hesychium, Ἀπαραλόγιστον, ἀψευδὲς, ἀληθές.

Ibid. πρὸ χρόνων αἰωνίων] Non, ab æternitate, sed, ab antiquis temporibus: vide ad Philemon. illud, ἵνα αἰώνιον, &c. dicta.

Ibid. ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις] Id est, καιροῖς οὓς (ut Act. 1. 7.) ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ἔθετο. Hi καιροὶ sunt quos ἐσχάτας ἡμέρας Scriptor ad Hebræos vocat. Petrus 1. 1. 20. ἐσχάτοις χρόνοις. Καιροὶ ἴδιοι heic, ut & 1 Tim. 2. 6. & 6. 15.

Com.4. γνησίῳ τέκνῳ] Vide ad 1 Tim. 1. 2. notata.

Ibid. κατὰ κοινὴν πίστιν] Ità Judæ com. 3. περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας id est, πίστεως. D. Augustinus in Psal. 103. *Res communis media est*, &c. *non attinet ad te, nec ad me: propterea loquimur & sic de aliquibus hominibus, habent inter se pacem, fidem*, &c. *Quid est inter se? in medio sui. Quid est in medio sui? commune est illis.*

Com.5. κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ] *Reliqui te Creta*, habet Vulgata versio, vulgari minùs formâ, at non minùs Latinâ, ut pridem nos docuit non unus ex Eruditis. Dativus heic Locum in quo ostendit, ut Locum ad quem in illis, *It clamor cœlo*; &,

> ——*viridi compellere hibiscâ*:

ad quem locum Servius videndus. Idem 1 Maccab. 12. 37. *Cùm cogitasset regnare Asiæ*: i. e. in Asia. Scribonius Largus Composit. 169. de trifolio acuto, *Nascitur plurimum Siciliæ*.

Ibid. ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ] Τὸ ἐπὶ in compositione quibusdam verbis prævia, significat (ut hoc loco) post alium venire, & in opere ejus immutare quid, aut ei supplementum addere: ità & Galat. 3. 15. in ἐπιδιατάσσεται. Τὰ ἐλλείποντα ἐπανορθοῦν (ut heic Paulus ἐπιδιορθοῦν) dixit in Demosthenis vita Plutarchus.

Ibid. καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους] Sic ἀρχὰς καθιστάναι idem Plutarchus in Demetrii vita. Cyprianus ad Antoninum, *Cùm jampridem*, &c. *per singulas urbes ordinati sint Episcopi*, &c. Justinus lib. 33. *Magistratibus per singulas civitates constitutis*, &c. Κατὰ πόλιν heic, ut 2 Macc. 12. 2. κατὰ τόπον. Vide ad Luc. 13. 22. dicta. In vetere Onomastico, *Oppidatim*, κατὰ πόλεις.

Com.6. τέκνα ἔχων, &c. μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας] Ut ità demum Ecclesiæ cura credatur ei, quoniam suos tam bene regere novit. Vide 1 Tim. 3. 5, & 6. Μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, est, non (ut Luc. 15. 13. ille) ἀσώτως ζῶντα· sed quales ille qui fidem patris sui his verbis apud Lucianum appellat, τίνας πότους ἀγαίρεις; τίνας κώμους ἐξηγεῖς; τίς ἀσωτία; ubi & nota ἀσωτίας vocem, quâ hoc loco Apostolus utitur.

Ibid. ἢ ἀνυπότακτα] Qui 2 Tim. 3. 3. γονεῦσιν ἀπειθεῖς. Non tales, inquit Paulus, sed qui verè possint dicere, *Parentibus nostris paruimus, cessimus, imperiis eorum*, &c. *obsequentes nos submissosque præbuimus*, Senec. Benef. 3. 38. Vulgatus, *non subditi*, hoc est, parentibus. Contrarium Luc. 2. 51. ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς· ubi idem Vulgatus, *erat iis subditus.*

Com.7. ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον] Θεοῦ cum emphasi pronunciandum. Si in bonorum caducorum administratione ζητεῖται (1 Cor. 4. 2.) ἵνα οἰκονόμος πιστὸς (quod heic ἀνέγκλητος) εὑρεθῇ, quantò id magis in rerum spiritualium dispensatore requiritur! Ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, est (ut 1 Petr. 4. 10.) ὡς καλὸν Θεοῦ χάριτος οἰκονόμον. De voce ἀνέγκλητος ad 1 Tim. 3. 10. annotata vide.

Ibid. μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ] Recitatis vitiis quæ abesse debebant homini honore Episcopali ornando, ponit jam (ut & 1 Tim. 3. 3.) contrarias virtutes. Lampridius eâdem planè orationis formâ, Alexandri Imperatoris amicos & adsessores laudans, *Non malitiosos, non furaces, non callidos, non ad malum consentientes, non bonorum inimicos, non libidinosos*, &c. *sed sanctos, venerabiles, continentes, religiosos.* Terent. 1. 2. Adelph.

> ——*Ruri esse parcum ac sobrium*:

ubi Donatus, *Non in urbe, non prodigum, non insanum.* Μὴ αὐθάδη heic, non cujus in gestu, sermone, vultu quid tumidum & præfractum appareat; indicium animi plus æquo placentis sibi: unde & αὐθάδεις quasi αὐτοάδεις dicti: nec aliter in Glossario, *Sibi placens*, αὐθάδης. Vide & 2 Pet. 2. 10. ubi & Vulgatus, *sibi placentes*. Μὴ ὀργίλον, *non iracundum*: non

> ——*Cujus præcordia nullis*
> *Interdum, aut levibus videas flagrantia causis.*

Onomasticon vetus, *Stomachosus*, ὀργίλος· & in Glossis, Ὀργίλος, &c. *iracundus*. Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην. Vide ad 1 Tim. 3. 3. dicta. Φιλάγαθον Vulgat. *benignum*, ut & in Glossario. Contrarii 2 Tim. 3. 3. ἀφιλάγαθοι. Μὴ αἰσχροκερδῆ. De tali ad Episcopatum apud Ephesios non admovendo monuit & Timotheum. Videtur autem voluisse quasi expressiùs cautum, nè id fieret apud Cretenses: nec id non de causa justissima. Polybius lib. 6. Καθόλου ὁ περὶ τὴν πλεονεξίαν τρόπος οὕτως ἐπιχωριάζει παρ' αὐτοῖς, ὥστε παρὰ μόνοις τοῖς Κρηταιεῦσι τῶν ἁπάντων ἀνθρώπων μηδὲν αἰσχρὸν κέρδος νομίζεσθαι. Quo loco quis uspiam aptior loco Pauli illustrando?

Com.8. δίκαιον, ὅσιον] Ità Luc. 1. 75. Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ. Vulgat. *justum, sanctum*. Ità in Onomastico vetere, *Sanctus*, ὅσιος· & in Glossis, Ὅσιος, *sanctus*, &c. Gellius 15. 18. *Castitate vitæ sanctus*: quæ itidem de Sacerdote, sed Pagano, dicta. Δίκαιον possumus justum erga homines interpretari; ὅσιον, sanctum erga Deum. Ità enim apud Scriptores Græcos nonnunquam distinguuntur. Philo in de Abrahamo, Ὁσιότης πρὸς Θεὸν, δικαιοσύνη πρὸς ἀνθρώπους. Plutarchus in Demetrio, Τὸ μὲν γὰρ πρὸς τοὺς θεοὺς ὅσιον, δικαιοσύνη πρὸς ἀνθρώπους. Video tamen (ut 1 Thess. 2. 11.) utrumque ad convictum cum hominibus referri. Quin & ὅσιος Hesychio est non tantùm εὐσεβὴς, sed & δίκαιος, καθαρὸς, εὐλικρινὴς, &c.

Ibid. ἐγκρατῆ] Neque ad libidinis solius, neque ad generalem affectuum coercitionem (ut nonnunquam sumitur) hoc loco istam vocem retulerim; sed ad virtutem oppositam vitio αἰσχροκερδείας in membro præcedente. Jure hanc autem, ut & virtutem ei proximè hîc antecedentem, in homine tanto muneri admovendo requirit. Cicero in pro Muræna, *Nullâ re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui*, &c. *præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ.*

Com.9. Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου] Id est, (ut 1 Tim. 6. 20.) τὴν παρακαταθήκην φυλάττοντα· est enim idem utrobique sensus; at ἀντέχεσθαι heic ἐμφατικώτερον. Sic Novell. 8. Justinianus, τοὺς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἀσπαζομένους, καὶ ταύτης ἀντεχομένους· id est, firmiter tenentes eam, tenaciter adhærentes ei. Κατὰ τὴν διδαχὴν, ab Apostolis nempe, aut presbyteris in Creta, aut priusquam in eam secessio post marty-

martyrium Stephani facta esset, Hierosolymis acceptam: quo sensu ὑποτύπωσιν ἔχειν τῶν ὑγιαινόντων λόγων, de servanda a se tradita doctrina loquens, Timotheum hortatur; (ubi & ἔχειν est quod heic ἀντέχεσθαι) & Thessalonicenses 2 Epist.2.15. κρατεῖν (id est, ἀντέχεσθαι) τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν. Imò, unde scimus an ex eo ad Timotheum loco (qui 2 Epist.1.13. exstat,) & illo 2 Tim.2.2. pronomen μου etiam heic in contextum recipiendum? legendúmque ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχήν μου πιστοῦ λόγου. Attendat lector non pervicax ad citatos locos, memineritque (quod & monendum duco firmandæ conjecturæ meæ,) eâdem loquendi formâ κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, Rom. 2.16. & 16.25. & 2 Tim.2.8. dixisse. Cui simile 2 Thess.3.6. κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρ' ἡμῶν παρελάβετε. Ἀντέχεσθαι autem λόγου, satis Græcè dictum. Sic εὐδοξίας ἀντέχεσθαι, Iamblichus 1.9. de Pythagoræ vita: φιλίας ἀντέχεσθαι, Hierocles in carmen aureum: παιδείας ἀντέχεσθαι, & τῶν ἐλπίδων ἀντέχεσθαι, lib.2. Diodorus Siculus. Ἀντέχεσθαι σώφρονος βίου, est in Ejusdem fragmentis: & alibi apud Eundem, τῆς προαιρέσεως ἀντέχεσθαι. Commodè heic in mentem venit locus Hebr.13.22. ubi vulgò legitur, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· sententia quidem non inconcinna, & quæ aptè fulciri poterit è contraria illa, 2 Tim.4.3. τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται. Lectionem eam secutus est & Vulgatus Interpres, quem ut sagacitatis, ità & sinceritatis nomine suspiciendum existimo. Quia fieri potest tamen ut is minùs fidis hac in parte exemplaribus usus fuerit, illius antiquitate, & per id auctoritate integrâ, propono an in illo (ut in isto ad Titum loco) ἀντέχεσθαι τοῦ λόγου legendum.

Ibid. ἵνα δυνατὸς ᾖ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν] Irenæus (qui & Episcopus) initio libri 5. *Omni modo elaboramus*, &c. *plurima tibi in subsidium præstare adversùm contradictiones hæreticorum; errantes autem retrahere & convertere ad ecclesiam Dei, neophytorum quoque sensum confirmare.* Idem 4.44. *A talibus* (malos spiritus intelligit,) *absistere oportet, adhærere verò* (ἀντέχεσθαι) *his qui*, &c. *sermonem sanum*, &c. *præstant ad informationem & correctionem reliquorum.* Post ὑγιαινούσῃ commodè supplere possumus vocem μένειν· hortari eos, nempe, ad perseverantiam in sana fide. Simile Act.11.23. παρακαλεῖν, &c. τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ· & Act.14.22. παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει. Ms. autem non incelebris vetustatis qui in Anglia, hunc Apostoli locum sic exhibet, παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει· ut 2 Cor.1.4. & 1 Thess.3.7. Quæ si vera lectio, τὸ παρακαλεῖν, non *hortari*, sed *consolari* interpretandum. Τοὺς ἀντιλέγοντας, intellige omnis generis, præcipuè autem Judæos: vide Act. 18.28. ubi & διακατελέγχειν. Convincere autem eos διὰ τῶν γραφῶν, τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν εἶναι· ut in dicto illo Actorum loco.

Com.10. Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι] *Non subditi, ut sunt tauri, elatione cervicis, aratri & juncturæ impatientes:* ità ad Psal. 67. D. Augustinus. *Pessimum quemque asperrimè rectorem pati*, dixit & Salustius, in de Republ. ordinanda. Indè & Hebr.13.17. illud, πείθεσθε ἡγουμένοις, &c. & Tit.3.1. ὑπομίμνησκε αὐτοὺς, &c. Glossarium, Ἀνυπότακτος, *indomitus.* Vulgatus bene, *inobedientes:* hoc est, ut diximus, rectoribus, vel, τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, de qua proximè: μὴ προσερχόμενοι τοῖς ὑγιαίνουσι λόγοις τοῦ Κυρίου, &c. καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, 1 Tim.6.3.

Ibid. ματαιολόγοι] *Vaniloqui:* vel, *leves, futiles, importuni locutores*, ut Gellius 1.15. locutus.

Ibid. φρεναπάται] Κενοῖς λόγοις ἀπατῶντες, Ephes.5.6. τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας ἐξαπατῶντες, Rom.16.18.

Ibid. μάλιστα δὲ οἱ ἐκ περιτομῆς] Sedulius ad Rom.15. ea, QUI DISSENSIONES ET OFFENDICULA, &c. FACIUNT, *De illis dicit qui ex circumcisione*, &c. *venerant.* Vide Act.15.1. τοὺς ἐκ περιτομῆς habemus & Act.11.2.

Com.11. Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν] Apud Apuleium Miles. 2. ille, *Ferenda non est quorundam insolentia.*

Ibid. οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν] Quintilianus 6.5. *Contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resistendum.* Vide Proverb.26.5. Illud ἐπιστομίζειν multi Eruditorum vertunt, *quibus os obturare oportet*, id est, facere, *ut occlusiorem stultiloquentiam habeant*, si verbis uti Plautinis libuerit. Huic geminum 1 Petr.2.15. φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀγνωσίαν· unde alterum per alterum Hesychius exponens, Ἐπιστομίζων, (inquit) φιμῶν, &c. & alibi, Φιμοῦν, ἐπιστομίζειν. Non nescio apud Aristophanem, Philostratum, alios, præcipuè Plutarchum, hoc sensu istam vocem inveniri. Hoc loco tamen vertendum potiùs dixerim, *quibus frænum injiciendum:* hoc est, quorum vaniloquii nimius inconsultúsque cursus moderatrice Episcopi doctrinâ atque auctoritate ut fræno inhibendus. Jacobus 3.3. τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν, &c. id est, αὐτοὺς ἐπιστομίζομεν. Frænis autem quia equi oridurii cohiberi solent, per metaphoram etiam hominum rerúmque impetus nimii dicuntur ἐπιστομίζεσθαι. Ut meliùs constet quod dico, nonnulla heic exempla apponam, in quibus ἐπιστομίζειν, non *occludere*, vel *obturare*, sed, *cursum effrenem inhibere* necessariò exponendum. In Allegoriis Legis Philo Judæus, Ἐπιστομιεῖ ὁ λόγος καὶ ἐγχαλινώσει τὴν ῥύμην καὶ φορὰν τῶν παθῶν. In eodem libro, τὸν συμβατήριον λόγον προτείνειν, ἵνα τρόπον ἡνιόχου ἐπιστομίζῃ τὴν ἐπὶ πλεῖον αὐτῶν (παθῶν) φοράν· & ibidem, Ἐκτέμνων τὸ στῆθος, ὅπερ ἐστὶ, τὸν θυμὸν, οὐκ ἐᾷ αὐτὸν ἀνείτοις ὁρμαῖς ἐκφέρεσθαι, δεδιὼς μήποτε ἀφεθεὶς, ἵππου τρόπον ἀποσκιρτήσας, ὅλην πατήσῃ τὴν ψυχήν· ἀλλὰ θεραπεύει, καὶ ἐπιστομίζει, τὸ μὲν πρῶτον λόγῳ, ἵνα ἡνιόχῳ χρώμενος ἀρίστῳ μὴ σφόδρα ἀφηνιάσῃ, ἔπειτα δὲ ταῖς ἀρεταῖς τοῦ λόγου, σαφηνείᾳ καὶ ἀληθείᾳ. Idem lib. Quòd deter. insid. potiori, Ἔστι δ' ὅτε μάρτυρος καὶ κατηγόρου λαβὼν τάξιν, ἀφανῶς ἡμᾶς ἔνδοθεν ἐλέγχει, μηδὲ διᾶραι τὸ στόμα ἐῶν, ἀναλαμβανόμενος δὲ καὶ ἐπιστομίζων τῷ τοῦ συνειδότος ἡνίαις τὴν αὐθάδη καὶ μετ' ἀφηνιασμοῦ δρόμον γλώττης ἐπέχει· ubi & nota, ἐπέχειν δρόμον γλώττης, planè ut Apostolum intelligendum diximus. In Epistola Heracliti ad Hermodorum, quasi Ephesios alloquentis, Εἰ μὴ ἦσαν (οἱ νόμοι) ἀνέδην ἂν ἐπορεύεσθε, νῦν δέ τι καὶ μικρὸν ἐπιστομίζεσθε, φόβῳ κολάσεως, &c. Lucianus de iniquo cursore, Ἀπογνοὺς τὴν ἐκ τοῦ τάχους ἐλπίδα ἐπὶ τὴν κακοτεχνίαν τέτραπται· καὶ τοῦτο μόνον ἐξ ἅπαντος σκοπεῖ ὅπως τὸν τρέχοντα (meliùs συντρέχοντα) ἐπισχὼν ἢ ἐμποδίσας ἐπιστομιεῖ. Quæ ultima forsan Suidas respiciens, Ἐπιστομιεῖν, (inquit) ἐμποδίσαι, κατασχεῖν. Hoc sensu utitur voce istâ etiam Philostratus in Icone Κύκλωψ. Vulgat. heic, *redargui:* sic citato Hesychii loco, Ἐπιστομίζων, &c. ἐλέγχων· & statim heic apud Apostolum, αὐτοὺς ἔλεγχε. Nota porrò in Contextûs verbis inversionem esse, accipiendúmque hoc κείμενον acsi positum esset post κέρδους χάριν.

Ibid. ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι] Id est, totarum familiarum fidem evertunt; est enim quod 2 Tim.2.18. τὴν πίστιν ἀνατρέπειν. Sic, *totas domos evertere*, apud Juvenalem: *universas familias evertere*, apud Ciceronem: *versare domos*, apud Poetam præcipuum: *totas domos funditus tollere*, (i.e. evertere) apud Senecam: *evertere funditus domos*, apud Valer. Maximum, & Ammianum Marcellinum: & *scelere domum evertere*, apud Phædrum: φιλίας καὶ οἰκειότητας ἀνατρέπειν, apud Plutarchum: &, βασιλείας καὶ ἡγεμονίας ἀνατρέπειν, apud Eundem. Vide ad 2 Tim.2.18. notata. Domos autem evertebant φρεναπάται isti διὰ τῆς χρηστολογίας (ut & Rom.16. de similibus dictum) τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας ἐξαπατῶντες.

> Τοῦτ' ἔσθ' ὃ θνητῶν εὖ πόλεις οἰκουμένας
> Δόμους τ' ἀπόλλυσ', οἱ καλοὶ λίαν λόγοι·

in Hippolyto etiam Euripides dixit.

Ibid. διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ] Λιτότης magnam vim exaggerandi habens. Sic in 3 Maccabaico, λαλεῖν τὰ μὴ καθήκοντα· & ibidem, μηχανώμενοι τὰ μὴ συμφέροντα, i. e. maximè perniciosa. Dio Cassius, Συνωμοσίαι, καὶ συστάσεις, ἑταιρεῖαί τε ἅπερ ἥκιστα τῇ μοναρχίᾳ συμφέρει. In Græco Esaiæ 66.4. Ἃ οὐκ ἐβουλόμην· i.e. quæ vel maximè abominabar. Tale & Marc.13.14. ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ. Rom.1.18. τὰ οὐ καθήκοντα· & Ephes.5.4. τὰ οὐκ ἀνήκοντα.

Ibid. διδάσκοντες ἃ μ. δ.] Contrarium Coloss. 4.4. ὡς δεῖ, λαλῆσαι· & Tit.2.1. λαλεῖν ἃ τῇ διδασκαλίᾳ πρέπει.

Ibid. αἰσχροῦ κέρδους χάριν] Euripides Medeâ,

> Πᾶς τις αὑτὸν τοῦ πέλας μᾶλλον φιλεῖ,
> Οἱ μὲν δικαίως, οἱ δὲ καὶ κέρδους χάριν.

Theophy-

Theophylactus ad Joh. 10. de Judæorum rectoribus, οὐκ ἐζήτουν τὴν λαοῦ τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ λαοῦ αἰσχροκέρδειαν. Vide ad 1 Tim. 3. 3. dicta.

Com. 12. Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν, &c. Κρῆτες, &c.] Imitatus est ad Gentes sic scribens Tertullianus, *Natura Fama omnibus nota est: vestrum est,*

Fama malum, quo non aliud velocius ullum.

Id est, unius ex Poetis vestris. Sic Act. 17. 28. idem Apostolus noster, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι.

Ibid. ἴδιος αὐτῶν προφήτης] Pro tali à suis cultus: ideo *propheta* hic potiùs quàm *poeta* vocatur.

Ibid. Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι] In Græca Anthologia,

Τὸν ψεύστην Δειμένιμβον ἐπὶ χθονὶ θῆκε (τί θαῦμα;)
Κρῆτες, ὅπου ψεύστης καὶ Διὸς ἐστὶ τάφος.

Ovidius,

——*Non hoc quæ centum continet urbes,*
Quamvis sit mendax, Creta negare potest.

Tertullianus cap. 20. de Anima, *Vulgata res est gentilium proprietatum: Comici Phrygas timidos illudunt, Salustius vanos Mauros & feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam Apostolus inurit.* Diogenianus in Parœmiis, Κρητίζειν, ἐπὶ τοῦ ψεύδεσθαι. De Cretensibus Suidas, ψευδομένων ὑπολήψεις ἔχουσιν. Idem in Κάππα δίπλᾶν, Τρία κάππα κάκιστα, Καππαδοκία, Κρήτη, καὶ Κιλικία. Anonymus apud eundem in Βαρυδαίμων, Κρὴς ὑπάρχων, καὶ φύσει ποικίλος. Hinc χρῆσθαι Κρητισμῷ, pro *fallere*, apud Plutarchum, in Æmilii vita. Quibus similia apud Eundem in Solone, apud Polybium lib. 6. Nonnum Dionys. 8. Photium tmem. 249. & Socratem Histor. Ecclesiast. 3. 16. Vide & in Κρητίζειν Hesychium.

Ibid. κακὰ θηρία] Sic, & de homine, κακὴ ἔχιδνα in Græco Epigrammate. Maximus Tyrius Dissert. 34. Ἐπειδὰν ψυχῆς θηριώδεις κρατήσωσιν ἐπιθυμίαι, φυλάττεσθαι τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιφάνειαν τῇ τῶν ἔργων ὑπερεσίᾳ, ἀπόφηναν τὴν χρώμενον ἐξ ἀνθρώπου θηρίον. Hinc Arriani illud 2. 9. in Epictetum, Οἱ μὲν ἡμῶν μεγάλα θηρία εἰσίν, οἱ δὲ θηρίδια κακοήθη. Et hinc, cum ejusmodi ingeniis confligtari, θηριομαχεῖν, 1 Cor. 15. dictum. Est autem & hæc vox inter proverbiales. Plutarchus ex Ptolemæi Chrysermi persona de Cleomene loquentis, θηρίον μέγα. Apud Achillem Tatium lib. 6. ὦ καλὸν θηρίον! Julianus epist. 23. de Constantini Imper. amicis & clientibus, τὰ περὶ αὐτὸν θηρία. Pollux 9. 4. Onomastici, θηρίων μᾶλλον ἢ ἀνθρώπων πόλις· & ibidem de improbo & rapace publicano, θηρίον ἄμικτον· quo modo & de publicano ad Luc. 6. Theophylactus, πονηρὸν θηρίον. Philostratus in Heroicis, de sycophanta, θηρίον ἀναιδές. Utitur & Scriptor orationis in Aristogeitonem: sequuntur & hanc formam Latini. Plautus Bacchid.

——*Mala tu es bestia.*

Catullus,

Hunc metuunt omnes, neque mirum, nam mala valde est
Bestia.——

Ammianus lib. 28. *Quietis impatiens, malefica bestia.*

Ibid. κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί] Sic Hesiodus de pastoribus,

——Κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον·

quæ respiciens Hesychius, Γαστέρες οἶον, τροφῆς μόνης ἐπιμελούμενοι. Gulielmus Canterus (cujus in sententiam concesserunt & alii quidam,) ex Phavorino ἀργὰς γαστέρας heic exponit γαστριμάργους, id est, impigros ad edendum. Quæ de voce ἀργὸς affert in velocitatis sensu, sunt quidem vera ea, at heic minùs apta. Ἀργὰς accipio heic pro *otiosas*: q. d. ἀεργοὺς, ἐσθίειν, ἀλλ' ἐργάζεσθαι θέλοντας· vide 2 Thess. 3. 10. Sic de fuco Var. 1. 9. Ælianus, ἀεργός, καὶ λίχνος. Vel ἀργὰς, *tardas*, pigras, inertes; quales solet ingluvies facere, & pabuli sarcina immoderatiùs ingesti. Firmicus 5. 8. Mathes. *Qui*, &c. *conviviis & ingurgitationibus delectentur, inertes, pigri, ac ventri tantum ac voluptatibus dediti.* Apuleius 6. Miles. *Semper pigro, & manducone.* Juvenalis,

Montani quoque venter adest abdomine tardus.

Gellius 4. 19. de cibo nimio, *Advertimus hinc elici tarditatem.* Apud Suidam Anonymus quis in Ἱδρῶτι, Ὑπὸ τροφῆς ὄντες βαρεῖς καὶ δυσκίνητοι. Sic, *aprum multâ ilice pigrum*, Martialis dixit: &, *taurum pinguem ipsâque mole pigrum*, Juvenalis. Virgilius,

——*Ille horridus alter,*
Desidiâ, latámque trahens inglorius alvum.

Ventres de edacibus ponunt & Græci & Latini. Suidas de Sibaritis, Γαστέρες ἦσαν καὶ τρυφηταί. Euripides Alexandrâ,

——Κακὸν δ' ἄλλων τρόπος,
Γαστὴρ ἄπαυστα.——

Longus Ποιμεν. 4. Μαθὼν ἐσθίειν καὶ πίνειν, &c. καὶ οὐδὲν ἄλλο ὢν ἢ γνάθος καὶ γαστήρ. Terent. 5. 7. Phorm.

——*Pugnos in ventrem ingere:*

ubi Donatus, *In ventrem, quasi parasito: an ventrem totum parasitum dixit? ut Lucilius,*

——*Vivite ventres.*

Scholiastes vetus ad citatum è Juvenale versiculum, *Acerbè potiùs ventrem quàm ipsum venire dixit.*

Ibid. γαστέρες ἀργαί]

——*Fruges consumere nati:*

& bene hoc de Cretensibus. Gellius 15. 2. de Cretensi philosophastro, *Libidine vini adusque ludibria ebriosus.*

Com. 13. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής] Ità Joh. 21. 24. Ἀληθὴς ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ. Vide & Joh. 19. 35. & Joh. 3 epist. com. 12. Hîc autem μαρτυρίαν putem παροιμίαν esse: credibile est enim jam transiisse versiculum illum in speciem proverbii. Simile apud Sophoclem illud,

Ἀλλ' ἔστ' ἀληθὴς ἡ βροτῶν παροιμία, &c.

Ibid. ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής] Ità & Joh. 5. 32. & 8. 17. Simile 2 Petr. 2. 22. τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας.

Ibid. δι' ἣν αἰτίαν] Sic & Act. 22. 24. Glossæ, Δι' ἣν αἰτίαν, *quam ob causam*, &c. Quæ sumpta sunt ex hoc Pauli loco, & Vetere Interprete.

Ibid. ἔλεγχε αὐτούς]

Οὐ παντελῶς δεῖ τοῖς πονηροῖς ἐπιτρέπειν,
Ἀλλ' ἀντιτάττειν,

dixerat olim Menander.

Ibid. ἀποτόμως] q. d.

Pectora tantis obsessa malis,
Non sunt ictu ferienda levi: Herc. fur.

Tiberius apud Tacitum Ann. 3. *Corruptus*, &c. *animus haud levioribus remediis restinguendus est, quam libidinibus ardescit.* Seneca 1. 14. de Ira, *Corrigendus est qui peccat, & admonitione & vi, & molliter & aspere.* Isocrates Panegyrico, Ἔστιν οὐχ οἷόν τε ἀποτρέπειν τῶν ἁμαρτημάτων, &c. ἢν μή τις ἐρρωμένως ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἁμαρτάνουσιν· & Cicero Offic. 1. *Objurgationes interdum incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore.* Ἀποτόμως ἐλέγχειν hîc, est quod *vehementer & acriter redarguere errores*, Lactantius vocat. Plinius lib. 9. Epist. 21. *acriter & severè corripere.* Gellius 1. 19. *severè & vehementi objurgatione incessere*: & 19. 5. *coercere, & severiùs increpare.* Simile infrà hîc 2. 15. μετὰ πάσης ἐπιταγῆς ἐλέγχειν· citato Isocratis loco, ἐρρωμένως ἐπιτιμᾷν· apud Julianum 6. Orat. πικρῶς ἐπιτιμᾷν, καὶ ὀξελέγχειν· & Act. 18. 28. εὐτόνως διακατελέγχειν. Hinc & ἐπιτιμημάτων (i.e. ἐλεγμῶν) ἀποτομία, apud Plutarchum De liber. educ. Hesychius, Ἀποτόμως, σκληρῶς, &c. &, Ἀποτόμως, &c. *præcisè*: in Glossario.

Ibid. ἀποτόμως] Nil curans vaniloquorum sermunculos, aut malignorum susurrationes. *Rationabilis est indignatio quæ ex affectu disciplinæ venit*, Tertull. de Anima. Si putant duriter se tractari, fac sciant non id te, sed ipsorum morbum velle: nec medicum sævum fieri nisi ab ægris intemperantibus.

Ibid.

Ibid. ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες μύθοις] Ἵνα προσέχ. τοῖς ὑγιαίνουσι λόγοις καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, μὴ νοσοῦντες περὶ τὰς ζητήσεις, &c. ut 1 Tim. 6. 3. locutus.

Com. 14. ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν] Id est, (ut 2 Tim. 4. 4.) ἀπὸ τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρεφομένων. Sic, τοὺς ἀδίκους (pro, ἀπὸ τῶν ἀδίκων) ἀποστρέφεσθαι, Simplicius in cap. 38 Epicteti. Vulgatus hîc, *aversantium se à veritate*, miro modo loquendi: nisi fortè, *avertentium se* reponendum. In Onomastico tamen, *Aversor*, ἀποστρέφομαι.

Com. 15. Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς] Locutus de Judaicis fabulis à seductoribus profectis, speciatim hæc addit de cibis sub Lege interdictis: à quibus purè sub Euangelio viventes ait non arcendos. Vide & Rom. 14. 20. ubi eadem hæc loquendi forma. Seneca 95 Epist. *Eadem & turpia sunt & honesta: refert quare, & quemadmodum fiant.* Πάντα καθαρά, jàm dictis locis est, (ut 1 Tim. 4. 4.) πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν· vel (ut Luc. 11. 41.) proverbialiter dictum. Καθαροῖς intellige, ut 1 Tim. 1. 5. & 3. 9. τὴν συνείδησιν καθαροῖς. Patet id ex opposito in sequentibus, μεμίανται αὐτῶν, &c. ἡ συνείδησις. Glossæ, Καθαρός, *sincerus, mundus, purus.* Plato 4 de Legibus, Ἀκάθαρτος τὴν ψυχὴν ὁ κακός, καθαρὸς δέ γ' ὁ ἐναντίος.

Ibid. τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν] Tale Proverb. 13. 13. illud. Υἱῷ δολίῳ οὐδὲν ἀγαθὸν ἔσται· & 17. 6. Τοῦ πιστοῦ ὅλος ὁ κόσμος, &c. τοῦ δὲ ἀπίστου, οὐδὲ ὀβολός. Adde Sirachidis 39 32. illa, Πυρός, καὶ γάλα, αἷμα σταφυλῆς, &c. ταῦτα πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ἀγαθά, οὕτως τοῖς ἁμαρτωλοῖς τραπήσεται εἰς κακά· & ista Hieroclis, Ἁπλῶς εἰπεῖν, οὐκ ἔστι τῶν ἐν τῷ βίῳ ὃ μὴ πρὸς κακὸν τοῖς ἀνοήτοις γίνεται. Pindarus apud Clementem Alexandrinum, Pædag. 3. 12. Πιστὸν ἀπίστοις οὐδέν. P. Chrysologus Ser. 44. *Perversa sunt universa perversis:* & Seneca, *Lutosâ humo nihil stabile est.*

Ibid. ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις] Id est, μεμίανται γὰρ αὐτῶν ὁ ν. κ. ἡ σ. Ità mundum nil illis manet, non sui tamen, at vasis in quod mittitur vitio. Lucretius,

> *Intellexit ibi vitium vas efficere ipsum,*
> *Omniáque illius vitio corrumpier intus,*
> *Quæ collata foris & commoda cunque venirent.*

Seneca 98 Epist. *Malus animus omnia in malum vertit, etiam quæ specie optimi venerant.* Idem de Beneficiis 5. 11. *Quemadmodum stomachus morbo vitiatus, & colligens bilem, quoscunque acceperit cibos, mutat,* &c. *ità animus cæcus, quicquid illi commiseris, id onus suum & perniciem,* &c. *facit.* Et pòst, *Nihil potest ad malos pervenire quod prodest, imò nihil est quod non noceat: quæcunque enim illis contigerunt, in naturam suam vertunt, & profutura, si melioribus darentur, illis pestifera sunt.* Οὐδὲν καθαρὸν autem apud Apostolum non tantùm ad cibos referendum putem, sed & actiones impurorum hominum etiam in ἀδιαφόροις comprehendere. Philo in de Legg. special. (eâdémque quâ hîc Paulus oppositione,) Ὧν ἂν (ὁ ἀσεβὴς) ἐφάψηται πραγμάτων, πάντ' ἐστὶν ἐπίληπτα, τῇ τοῦ δρῶντος συμμεταβάλλοντα μοχθηρίᾳ· καὶ γὰρ κατὰ τοὐναντίον αἱ πράξεις τῶν ἀγαθῶν ἐπαινεταί, βελτιούμεναι ταῖς τῶν ἐνεργούντων ἀρεταῖς. Persius,

> *Nil tibi concessit ratio, digitum exsere, peccas.*

Cicero Offic. 3. *Nullum factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum.*

Com. 16. Θεὸν ὁμολογοῦντες εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται] Euthymius ad Joh. 8. ea, QUEM DICITIS DEUM VESTRUM ESSE, ET NON COGNOVISTIS EUM, *Non cognovistis eum, utpote operibus negantes eum.* Tale Rom. 1. 20. illud, γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν. Θεὸν εἰδέναι heic, est quod ibidem com. 28. θεὸν ἐν ἐπιγνώσει ἔχειν. Qui re quod ore profitentur destruunt, id dicuntur ἀρνεῖσθαι· 1 Tim. 5. 8. 2 Tim. 3. 5. Ἔργοις heic intellige malis dogmatibus, & vitæ impuritate. Arrianus 3. 24. in Epictetum, Ἐπικουρείων καὶ κιναίδων ἔργα πράσσων, καὶ τὰ δόγματα ἔχων, τοὺς λόγους ἡμῖν λέγεις Ζήνωνος καὶ Σωκράτους. Quibus contraria Themistii ista Orat. 9. in laudibus Imperatoris sui, Καὶ γὰρ εἰ μὴ τὰ Πλάτωνος ἀποστοματίζεις, μηδὲ τὰ Ἀριστοτέλους μεταχειρίζῃ, ἀλλὰ τά γε ἐκείνοις δοκοῦντα τοῖς ἔργοις βεβαιοῖς. Cæsar ad seditiosos milites suos apud Dionem Cassium, Ὄνομα Ῥωμαίων ἔχοντας, ἔργα δὲ Κελτῶν δρῶντας. Anaxippus apud Athenæum 13.

> Ἐν τοῖς λόγοις φρονοῦντας εὑρίσκω μόνον,
> Ἐν τοῖσι δ' ἔργοις ὄντως ἀνοήτους ὁρῶ.

Euripides Alcestide,

> —— Λόγῳ γάρ εἰσ', οὐκ ἔργῳ φίλοι.

Photius Cod. 179. de Agapio, Χριστὸν χείλεσι μὲν τιμᾶν ὁμολογεῖ, ἔργοις δὲ καὶ δόξαις οὐδ' ἔστι λόγοις παραστῆσαι ὅσον βλασφημεῖ. In Flaccum Philo Judæus, Ἐγκότως ἔχον, τὸ καταλλάχθαι δοκεῖν λόγῳ μόνον ἐπιμορφάσαντες, ἔργοις δὲ κατὰ διάνοιαν ἀσύμβατα μνησικακοῦντες.

Ibid. βδελυκτοὶ ὄντες] Βδελύγματα ἐνώπιον θεοῦ (ὄντες,) ut Lucas 16. 15. loquitur: vide in Græco Proverb. 15. 9. vel, *publicâ detestatione communique odio digni*, ut locutus 12. 1. A. Gellius: *exsecratione totius humani generis digni*, ut Ejusdem 2. 6. De Sereniano quodam lib. 14. Ammianus Marcellinus, *Dignus omnium exsecratione.* Glossarium, Βδελυκτός, *abominabilis.* Hesychius, Βδελυκτός, μισητός, ἐξουδενημένος, &c. Affini sensu infrà 3. 3. στυγητός.

Ibid. ἀπειθεῖς] In jam laudato Glossario, Ἀπειθής, ὁ μὴ πειθόμενος· *incredulus*, &c. Ibidem, Ἀπείθεια, *incredulitas*, &c. Vide infrà 3. 3. Vulgat. *incredibiles*, quod eodèm cadit. Eo sensu posuit & vocem illam Auctor dialogi ad Asclepium excusus cum Apuleii scriptis.

Ibid. πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι] Vide ad Apuleii 4. pag. 236. dicta. Ità ἀνδράποδον πρὸς πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, Plutarchus in De liber. educ. Contrarium, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἕτοιμος εἶναι, infrà 3. 1.

Κεφ. β'.

1. Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

2. Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

3. Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

4. Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

5. Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουροὺς ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

Vulgata Versio.

1. Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam.

2. Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.

3. Anus similiter, in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes:

4. Ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant,

5. Prudentes, castas, sobrias, domûs curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei.

6. Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·
7. Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν,
8. Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.
9. Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·
10. Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.
11. Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις·
12. Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·
13. Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
14. Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.
15. Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

6. Juvenes similiter hortare ut sobrii sint.
7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate,
8. Verbum sanum, irreprehensibile: ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.
9. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes:
10. Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus,
11. Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus:
12. Erudiens nos ut abnegantes impietatem & secularia desideria, sobriè & justè & piè vivamus in hoc seculo,
13. Exspectantes beatam spem & adventum gloriæ magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi,
14. Qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.
15. Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

Ad Cap. II.

Com. 1. Λάλει] Doceto. Sic suprà 1.11. λαλοῦντες. Coloss. 4.4. λαλῆσαι. 1 Pet. 4.11. Luc. 9.11. ἐλάλει. & Joh. 8.47. λαλιά, doctrina.

Com. 2. Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι] Seneca 1.5. de Clementia, *Cùm virtutibus inter se sit concordia, nec ulla alterâ melior aut honestior sit, quadam tamen quibusdam personis aptior est.* Νηφαλίους εἶναι autem, & quia senes sunt, (Seneca Controvers. 2.6. *Senex ebrius*, &c. *nonne portentum est?*) & quia sacerdotes sunt. P. Chrysologus Serm. 26. *Ebrietas in alio crimen est, in sacerdote sacrilegium.* Sedulius autem hoc Apostoli loco, *Ut sobrii sint, id est, non luxuriosi:* quæ nec malè expositio congruit. Seneca dicto Controversiarum loco, *Luxuriosus adolescens peccat, senex insanit.*

Com. 3. ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς] Vulgatus, *in habitu sancto.* Recentior, *in habitu qui sanctimoniam deceat.* Putârunt, credo, καταστήματι id hîc esse quod 1 Tim. 2.9. καταστολή: mihi latiùs sumenda videtur vox κατάστημα, nec amictum tantùm, sed & gestum, incessum, vultum, &c. complecti. Porphyrius in περὶ ἀποχῆς δ΄. de Ægyptiorum sacerdotibus, Τὸ δὲ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ καταστήματος ἑωρᾶτο, πορεία τε γὰρ ἦν, &c. εὔτακτος, καὶ βλέμμα καθεστηκός. Hinc βλέμματι καὶ κινήματι καταστηματικός, Plutarchus in Gracchorum vita. Ἐν καταστήματι ergò ἱεροπρεπεῖς, *quarum probata est conversatio, sermo moderatus, sancta verecundia:* ut (& de provectioris ætatis feminis) locutus D. Hieronymus Epistolâ ad Demetriadem. Idem 4 Epist. *Quorum habitus, sermo, vultus, incessus, doctrina virtutum est.* Græcè contractiùs dicas, ἂν αὐτὸ τὸ κατάστημα μαθητεία ἐστίν· ut de Trallensium Episcopo dixit S. Ignatius, cujus verba Hieronymus videtur imitatus. Ambrosius de Virgin. 3. in laudibus B. Mariæ Virginis, *Nihil torvum in oculis, nihil in verbis procax, nihil in actu inverecundum: non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior: ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis.* Cassianus, Collat. 11.2. de quibusdam in Ægypto anachoretis, *Quorum ità*, &c. *sanctitas in ipso fulget aspectu, ut vel sola contemplatio eorum magnam intuentibus possit conferre doctrinam.*

Ibid. ἱεροπρεπεῖς] Vulgat. *in habitu sancto.* Potes & ità, *in habitu qualis decet sanctos.* Sic apud Hesychium, Θεοπρεπεῖς, θεῷ ἁρμόζοντας.

Ibid. μὴ διαβόλους] *Non criminatrices*, ut bene Vulgatus. Onomasticon vetus, *Criminari*, διαβάλλειν· & in Glossario, *Criminator*, διάβολος. De sensu vide ad 1 Tim. 3.11. annotata.

Ibid. μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας] Quin potiùs qualis illa, de qua Afranius,

> *Vigilans, ac solers, sicca, sana, sobria.*

Columella 12.1. de villici uxore, *Considerandum erit an à vino*, &c. *à viris remotissima sit.* Nota & quàm significanter δεδουλωμένας dixerit.

> Οὐδεὶς γὰρ μεθύων, ἂν σκοπῇς,
> Ὃς οὐχὶ δοῦλός ἐστι τοῦ πεπωκέναι.

Δεδουλωμένον οἴνῳ etiam Philostratus 2.14. dixit: & *vino corpus mancipare*, Apuleius. Hæ tales unâ voce οἰνόληπτοι. Passivum heic (sensu reciproco) pro, ἑαυτὰς δούλας ποιούσας. Non temere autem præcipiendum hoc ait ætatis provectioris feminis. Scholiastes vetus Homeri, Iliad. ζ΄. de anubus loquens, Χαίρει τῷ οἴνῳ ἡ ἡλικία αὕτη. In Plauti Curculione anus lena illa,

> *Flos veteris vini meis naribus objectus est,*
> *Ejus amos cupidam me huc prolicit per tenebras:*

& alia amphoram apud Phædrum alloquens,

> *O suavis anima! quantùm te dicam bonam*
> *Antehac fuisse, tales cùm sint reliquiæ!*

Pollux 2.2. Onomastici, Πρεσβῦτις φίλοινος, μέθυσος, οἰνοχάχλη· (ubi nescio an οἰνομάχλη legendum.) Apuleius, & de anu, lib. 6. *Delira ac temulenta.* De eadem 4. *Diebus ac noctibus nil quidquam rei quàm vinum sævienti ventri tuo soles ingurgitare.* Hinc & 9 Ejusdem proverbiale illud, *anus ad armillum revertitur:* armillum autem vas vinarium exponitur à Grammaticis. *Solutas mero amiculas* apud Petronium habemus: *recoctam vino anum*, apud Eundem, in Diomede literatore: *multibibam & merobibam anum*, in fabulis Plautinis.

Ibid. καλοδιδασκάλους] Qualis ille de quo Plinius junior 3.3. ad Hispullam, *Nil ex hoc viro filius tuus audiet nisi profuturum.* In Senecæ Thebaide,

Ego sum magister juris ac moris probi.

Quibus opposita Salustii illa de Catilina, *Juventutem*, &c. *multis modis mala facinora edocebat.*

Ibid. καλοδιδασκάλους] Non διδασκάλους κακῶν, ut mulieres apud Euripidem illæ: non qualis Salvia Crispinilla, quam *libidinum Neronis magistram* vocavit Tacitus: non *ludi malitiæ magistras*, ut Sostrata apud Terentium: sed *sanctæ conversationis magistras*, ut Hieronymus; *bonarum artium magistras*, ut Petronius locutus. Ejusmodi, *quarum in contuberniis nil possit nisi sanctum honestúmque videri*, cujusmodi apud Plinium juniorem lib. 4. ep. 19. Hispulla.

Recta inculcantes, non famâ digna sinistrâ,
Et nitidis maculam ac rugam figentia rebus.

Recta autem quæ docendum habebant speciatim sequuntur.

Com.4. Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι] Id est, σωφρονίζουσι τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι· vel ἐλλειπτικῶς dicta, pro ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, διδάσκουσαι αὐτὰς φιλάνδρους εἶναι. D. Augustinus de anu in domo avi sui, Confess. 9.8. *Curam filiarum dominicarum suarum commissam sibi diligenter gerebat, & erat in iis coercendis, cùm opus esset, sanctâ severitate vehemens, atque in docendis sobriâ industriâ.* Bene Auctor ad Herennium, *Sapienter hi faciunt qui adolescentes castigant, ut quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in ætate maturissima velint comparare.* Τὰς νέας σωφρονίζειν hîc, ut apud Plutarchum in De liberis educandis, τοὺς μειρακίσκους σωφρονίζειν· apud Eundem, lib. Quomodo amici ab adulat. &c. υἱὸν ἄσωτον σωφρονίζειν· Apuleium, *adolescentiam* (i. e. adolescentes) *coercere*, lib. 10. & apud Herodianum lib. 3. τοὺς υἱοὺς σωφρονίζειν. In Glossis, Σωφρονίζω, *compesco.*

Ibid. ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, &c.] Vulgat. *ut prudentiam doceant adolescentulas.* Cicero in Catone M. *Senectutis est proprium, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii genus instruat.* Sic & *juvenes salubribus præceptis instruere*, apud Petronium.

Ibid. φιλάνδρους εἶναι] *Amare nuptias suas, nihil pluris marito facere*, ut Controvers. 1.6. locutus Seneca.

Ibid. φιλάνδρους εἶναι] Ut Bruti Porcia, quam φίλανδρον Plutarchus vocat; ut Irene & Alcestis & Camma quas Idem eodem attributo decorat; ut Alypiana, cujus φιλανδρίαν (in Epistolis) Gregorius Nazianzenus; & Plotina, cujus eandem virtutem lib.7. Apuleius prædicat: non *viris adversas*, ut Sostrata, de qua suprà. Plinius lib.4. Epist. 19. de uxore sua, *Amat me, quod castitatis indicium est.* In Claudiæ cujusdam lapide sepulcrali,

Suum maritum corde dilexit suo.

Tobiæ 10.3. de parentibus Saræ, *Dimiserunt ire, monentes eam honorare soceros, diligere maritum.* Euripides Medeâ,

——Μεγίστη γίγνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.

Post φιλάνδρους addit Apostolus, σώφρονας, οἰκουρούς. Sic Philo, itidem de bonis uxoribus, σώφρονας, οἰκουρούς, φιλάνδρους dixit: &, φιλάνδρους καὶ σώφρονας γυναῖκας, Plutarchus.

Ibid. φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους, σώφρονας]

——*Castum ut servare cubile*
Conjugis, & parvos curent non temnere natos.

Seneca de Megara Amphitryonis,

——*Castâ fide*
Servans torum natósque.——

Polycarpus ad Philippenses, Ἔπειτα καὶ τὰς γυναῖκας ὑμῶν, &c. στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας, &c. καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Κυρίου. Σωφροσύνην, φιλανδρίαν, καὶ φιλοτεκνίαν, junxit & Cato apud Zonaram.

Ibid. σώφρονας] In Glossis, Σώφρων γυνὴ, *pudica, casta.* Vide ad 1 Tim.2.9. annotata.

Ibid. σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς] Ut illa de qua in vetere Epigrammate,

Casta, pudens, vulgi nescia, fida viro.

Ubi *casta*, quæ hîc ἁγνή· *pudens*, ferè quæ heic σώφρων· *vulgi nescia*, quæ heic οἰκουρός. Apuleius 9. *Quàm sobria, quàm fida matrona!* ὡς σώφρων, καὶ ἁγνή!

Ibid. ἁγνάς]

——*Timidas Venerem temerare maritam,*
Sanctáque legitimi fallere jura tori.

Ibid. οἰκουρούς] Quæ dicant cum testudine,

——Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος.

Euripides Heraclidis,

Γυναικὶ γὰρ σιγή τε καὶ τὸ σωφρονεῖν
Κάλλιστον, εἴσω δ' ἥσυχον μένειν δόμων.

Idem Troadibus,

——Ἔνθα κἂν προσῇ, κἂν μὴ προσῇ
Ψόγος γυναιξὶν, αὐτὸ τοῦτ' ἐφέλκεται,
Κακῶς ἀκούειν ἥτις οὐκ ἔνδον μένει.

Quem in sensum & l.31. Cod. de procurat. *Mulieres vagari non possint sine contumelia, aut læsione & nota matrimonialis pudoris.* Donatus ad 2.2. Hecyræ, *Non est æquum domo mariti abesse nuptam.* Cato in De re rustica, de uxore villici, *Ad cœnam nè quò eat, néve ambulatrix siet:* & 12.1. Columella, *Persuasissimum habere debet* (uxor villici nempe) *aut in totum, aut certè plurimùm, domi se morari oportere.* Vide ad 1 Tim.5.13. dicta. In Claudiæ jam citato lapide, *Domum servavit, lanam fecit*, &c. Suidas, Γυναικὸς πυγὴ ἐπὶ τῶν ἀργῶν, ἢ ὅτι χρὴ τὰς γυναῖκας οἴκοι μένειν. Propertius,

Et quæcunque viri femina limen amat.

Ibid. οἰκουρούς] Apud Apuleium lib.9. illa, *Ego mulier, & intra hospitium contenta.* Artemidorus 1.52. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἰκουροῦσιν αἱ γυναῖκες. Apud Eundem 1.66. & 2.33, 35, & 71. item 3.54. γυναῖκας οἰκουρούς habemus: & apud Plutarchum, lib. An seni Respubl. ger. sit, γυναικῶν οἰκουρίαν. Philo in de Principis creatione, Γυναιξὶν, ὧν ὁ βίος οἰκουρικὸς φύσει, καὶ κατοικίδιος. Ægyptii (ut narrat idem Plutarchus in Conjugal. præceptis) mulieribus usum sandaliorum calceorúmque interdixerunt, ut faciliùs intra domûs limen continerent se: nunc autem pleræque mulieres (inquit) si pedes tegumentis auratis non indutæ fuerint, libentiùs multò domi versantur quàm in publicum prodeunt: quæ nec minùs verè de nostri seculi mulieribus affirmare licuerit.

Ibid. ἀγαθάς] Apuleius 6. *Cognata mea, bona præterea femina.* Ità *bonas matronas*, Terentius in Eunuchi Prologo. In Glossis, Ἀγαθὴ, *bona, benigna.* Vidi qui (H.Steph.) vocem istam conjungerent ei quæ proximè præcedit, legeréntque (ablatâ ὑποστιγμῆς notâ) οἰκουροὺς ἀγαθάς· Malim ego disjunctim legi, &, si faverent Mss. codices, φιλαγάθους scribi, ut suprà 1.8. Imò & Clemens Alexandrinus inter alias nuptarum dotes φιλαγαθίαν ponit, Pædag. 3.8.

Ibid. ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν] Sic in Plutarchi Conjugal. præceptis, ἑαυτὰς τοῖς ἀνδράσιν ὑποτάττουσαι· Artemidori 2.33. γυναῖκα, &c. τῷ ἀνδρὶ πειθομένην· & apud Simplicium, in cap. 62 Epicteti, τῷ ἀνδρὶ ὑποτεταγμένη. Vide ad 1 Tim.2.12. dicta.

Ibid. ἵνα ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μὴ βλασφημῆται] Ità 1 Tim.6.1. ubi annotata vide.

Com.6. τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως, &c.] A senioribus (de quibus suprà com.2.) ad juniores moribus formandos transit: planè ut 1 Epist.cap.5. com.1, & 5. D. Petrus. Cicero in Catone majore, *Officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur; alia sunt juvenum, alia seniorum, alia constantis ætatis.* Vide Senecam suprà ad com.2. adductum. Νεωτέρους hîc est νέους· ut Joh.21.18. Act.5.6. 1 Tim.5.1. 1 Pet.5.5. Hesychius, Νεώτερον, οὐ μόνον συγκριτικῶς, ἀλλὰ καὶ νέον Ἀττικοί.

Com.7. Περὶ πάντα παρεχόμενος σεαυτὸν τύπον καλῶν ἔργων] Cicero 3 Offic. *Ut nec Medici, nec Imperatores, nec Oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magnâ*

quâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta tradantur illa quidem ut faciamus ipsi. Euthymius ad Matth. 11. illa, DISCITE A ME; *Seipsum in exemplum constituit, ut faciliùs sermo reciperetur:* vide 1 Cor.9.27. Plutarchum ad 1 Tim.3.2. illud νηφάλιον, &c. adductum; & quæ ad 1 Tim.4.12. annotavimus. Illud περὶ πάντων malim cum Hieronymo referre ad præcedentia: σωφρονεῖν περὶ πάντα, ergò hoc loco, ut Luc. 10.41. περὶ πολλὰ τυρβάζεσαι. Σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον, à capite legendum, ut dicto ad Timotheum loco, τύπος γίνε, &c. Bene Vulgatus autem, *præbens te exemplum.* Donatus ad Adelph.5.5. *Præbes te, te ostendis, factis te probas.* Apuleius lib.10. de venenaria illa, *Talem parentem præbuit qualem exhibuerat & uxorem.*

Ibid. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν] Hoc est quod 1 Tim. 2.7. διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.

Ibid. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σὺ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν] Nil habent quo regantur accusativa ista: supplendum ergò ἐνδεικνύμενος, vel, ἀπὸ κοινοῦ, παρεχόμενος, at voce σεαυτὸν sepositâ. Τὸ ἀφθαρσίαν non agnoscit Vulgatus, non agnoscunt complures ex antiquioribus Græcis. Τῇ διδασκαλίας ἀδιαφθορίᾳ contrarium est apud Ignatium, θεοῦ πίστιν ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρειν. Pro ἀδιαφθορίαν autem, vetustissimus qui in Anglia codex ἀφθορίαν legit; q. d. illibatam sinceritatem: γάλα ἄδολον, ut 1 Petr. 2.2. In ista codicum diversitate datur locus modestè interrogandi an ἀδιαφορίαν Apostolus scripserit, id est, ἀπροσωποληψίαν, rationem, sive tenorem, docendi personarum non facientem discrimen: ut sit idem heic ἐν ἀδιαφορίᾳ διδάσκειν, quod Mat. 22.16. ὁδὸν θεοῦ διδάσκειν ἐν ἀληθείᾳ, &c. καὶ εἰς ἀνθρώπων πρόσωπον οὐ βλέπειν. Hesychius, Ἀδιάφορον, ἀδιάκριτον· quo sensu & 1 Tim. 5.21. (de disciplina, ut hic de doctrina) χωρὶς προκρίματος, & μηδὲν κατὰ πρόσκλισιν.

Com. 8. Λόγον ὑγιῆ.] Ut 1 Tim. 6. 8. λόγοι ὑγιαίνοντες.

Ibid. ἀκατάγνωστον] Vulgat. *irreprehensibilem:* id ferè est, ut in Glossario, ἀκαταγόρητον, *inaccusabilem.* Irenæus 4.45. de legitimis Ecclesiæ doctoribus, *Apud quos,*&c. *id quod est sanum irreprobabile* (i. e. ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον) *sermonis constat.* Ἀκατάγνωστον heic, ut è converso in jam citato Glossario, Καταγνωστὸς, &c. *notatus.*

Ibid. ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον] Cicero in pro Sylla, *Lator eum me esse, in quem cùm cuperes nullam contumeliam jacere potuisti.* Idem in pro Fonteio, *De quo vos homine, Judices, nè ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modò crimen, sed nè maledictum quidem audistis.* Damascius de Hermia philosopho, apud Photium, Τὰ περὶ ἀρετὴν ἤσκητο, ὥστε μηδ' ἂν τὸν μῶμον αὐτὸν ἐπιμωμήσασθαι, μηδὲ μισῆσαι τὸν φθόνον. Ὁ ἐξ ἐναντίας heic, est qui 1 Tim. 5.14. ὁ ἀντικείμενος· ad quem locum annotata inspice. In Glossis, *Diversa pars,* ἐξ ἐναντίας μέρος. Vulgat. *qui ex adverso est.* Μηδὲν ἔχων λέγειν, bene vertebat Idem, *nil habens dicere.* Gellius 14.1. *non habeo dicere:* & 3.1. *Rogatus ecquid haberet,*&c. *dicere:* sic *cùm habeam dicere,* &c. Apuleius in Apologia. Τὸ ἐντραπῇ, etsi locum 2 Thess.3.14. ob oculos habeam, malim cum Hieronymo & Ambrosio *revereatur* vertere, quàm cum ætatis nostræ Eruditis *erubescat,* vel *pudefiat:* non enim ideo erubescit quis quòd alii nil objicere potest, sed cùm quod objiciat ei non habet, reveretur eum. Ignatius de Polybio Trallensium episcopo, Ὃν λογίζομαι καὶ τοὺς ἀθέους ἐντρέπεσθαι· ubi ἄθεοι pars sunt τῶν ἐξ ἐναντίας qui apud Apostolum & Judæi & Gentes intelligendi: Ἐντρέπεσθαι autem eum ob gravitatem morum, doctrinæ sinceritatem, & vitæ integritatem. Post ἐντραπῇ in Contextu puto σε supplendum. Ὑμῶν heic, (nisi maluerimus sub persona Episcopi designari etiam gregem ejus,) videtur poni pro σοῦ· sic Joh.4.19. σὺ, & statim, ὑμεῖς· & 2 Tim. 4.ult. *cum spiritu tuo,* & pòst, *gratia vobiscum:* ut contrà Galat.6.1. ὑμεῖς, & pòst, σκοπῶν σεαυτόν· item Matth.11. 24. ὑμῖν, & statim σοί· vide ad 1 Tim. 5.4. annotata. Occurrunt multæ in his libris hujusmodi locutiones, nec temporibus, nec casibus, nec numeris, nec prædicatis respondentes, dum res attentiùs urgentur, posthabitis Grammaticorum regulis;

Com.9. Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι] Supple ex com.6. παρακάλει. Scholiastes ad Plutum Aristophanis, Ὑπόκειται ὁ οἰκέτης τῷ δεσπότῃ, καθάπερ ὁ πούς τῷ ὑποδήματι. Vide 1 Petr.2.18. ubi & ὑποτάσσεσθαι.

Ibid. ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι] Non heris qui dicant, ὡς ἀρέσκει ὑμῖν οὐ ποιήσομεν, ut ille 19.21. apud Sirachidem. Recentior Interpres, *in omnibus accepti iis,* malè, & molestè. Vulgatus optimè, *in omnibus placentes iis.* Apuleius 8. *Diu vivas, ac dominis placeas.* Verba Pauli ista jam olim non uno modo interpungi solita nos docet Hieronymus: alii enim ἐν πᾶσιν ad sequens εὐαρέστους retulerunt, alii ad præcedens illud ὑποτάσσεσθαι. In sensu quidem, utrovis interpunxerimus modo, subest nullum discrimen, priorem tamen illum crediderim præferendum: sic 1 Cor. 10.33. πάντα πᾶσιν ἀρέσκειν· Joh.8.29. τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε, id est, τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ ἐν πᾶσι. Simile (quod & huic generi hominum 1 Tim.6.1. præcipitur) τιμῆς πάσης ἀξίους τοὺς δεσπότας ἡγεῖσθαι. Præcipua autem honoris pars hero præstiti, est adimpletio mandatorum ejus.

Δοῦλε, δεσπότου λόγους ἄκουε καὶ δίκαια κἄδικα,

ait apud Æschylum ille. At non ità Apostolus intelligendus. Ἐν πᾶσιν enim & hîc & alibi apud Eundem, etsi sono universale, debet accipi restrictè, ut nempe excipiantur ea in quibus honor Dei, Reipublicæ salus, nec non alia multa, honori aut voluntati herorum pugnarent. Seneca 3.20. de Benef. *Non aut nos* (heri) *omnia jubere possumus, aut in omnia* (meliùs, *aut in omnibus*, vel *aut omnia*) *servi parere coguntur: contra Rempublicam imperata non facient, nulli sceleri manus commodabunt.* Vide Fornerii Selectionum 1.27.

Ibid. μὴ ἀντιλέγοντας] Non

——argutos ut par pari respondeant,
Ad mandata claudos, cæcos, mutos, mancos, debiles;

qualis servus ille in Plautina fabula (Mercat.) at qualis alter ille, qui sic loquitur apud Comicum eundem,

Sed ego inscitus qui, &c. *hero postulem moderarier;*
Dicto me emit audientem, haud imperatorem sibi.

Virgilius de Mercurio,

——Ille patris magni parere parabat
Imperio.——

Ubi Servius, *Non respondet,* &c. *sed dictis obtemperat:* ubi *respondere* (quod & *responsare* Latini vocant) est quod heic ἀντιλέγειν. Rom. 9.20. ἀνταποκρινέσθαι. Nec verò inanis monitio Apostolica ista.

——Lingua mali pars pessima servi,

etsi argumento nonnihil discrepante, Satyricus Romanus dixit.

Com.10. μὴ νοσφιζομένους] Non *Qui hæc habeant consilia, Ubi data occasio est, rape, clepe, tene, harpaga,* ut apud prædictum Comicum (Pseudol.) flagitribæ illi. In Ejusdem Milite glorioso,

——Hominem servum suas
Domitas habere oportet,&c. *manus orationémque:*

Id est, ut apud Apostolum, μὴ ἀντιλέγειν, μὴ νοσφίζεσθαι. Xenophon παιδ. 8. Διδάσκειν τοὺς παῖδας, ὥσπερ τοὺς οἰκέτας διδάσκομεν μὴ ἐξαπατᾶν, μηδὲ κλέπτειν, &c. Virgilius,

——Audent cùm talia fures.

Ubi Servius, *Pro servis fures posuit, furta enim specialiter servorum sunt.* Hesychius, Νοσφιζόμενος, ἀφαιρούμενος, κλεπτόμενος, &c.

Ibid. ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν] Ità ὁλοσχερῆ βεβαίαν πίστιν ἀποδεικνύντας, in 3 Maccabaico.

Com.11. ἐπεφάνη γὰρ, &c.] Vulgat. *apparuit enim.* Huc refero illa in Glossario, Ἀνεφάνη, *exorta est, apparuit. Exorta est,* ἡ χάρις nempe, de qua hoc loco. Potest fieri etiam ut in codicibus quibusdam antiquis ἀνεφάνη apud Paulum scriptum fuerit, non ἐπεφάνη.

Ibid. ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις θεοῦ] Τὸ φῶς (ut 1 Joh. 2. 8.) τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

Discussis tenebris in lucem secula fudit.

Suidas, Ἐπιφάνεια, &c. ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, &c. ἔνσαρκος οἰκονομία. Seneca cap.32. ad Polybium de Claudio aut Nerone, *Sidus hoc quod præcipitato in profundum, ac demerso in tenebris orbi refulsit*, &c. Ammianus lib. 22. de Juliano Imperatore, *Miratus publicas voces multitudinis magna* (Antiochensium,) *salutare sidus Eois partibus illuxisse acclamantis.* Mamertinus in Panegyrico, ad Eundem, *Heic primùm editus, heic quasi quoddam salutare humano generi sidus exorsus.* Ἐπιφαίνειν de Numinibus dicitur: hinc τὴν τοῦ θεοῦ ἐπιφάνειαν Plutarchus dixit in Themistocle. Hoc loco autem non exposuerim simpliciter, *illuxit*; sed *sponte & inexspectatò illuxit*. Theophylactus de hac ipsa luce ad Matth.4. Οὐχ ἡμεῖς ἐζητήσαμεν αὐτὸ, ἀλλ' ἐκεῖνο ἡμῖν ἐπεφάνη· quam in mentem & Hesychius, (hæc Pauli, ut videtur, respiciens,) Ἐπεφάνη, ἐπ' αὐτοφόρῳ ὤφθη.

Ibid. ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις] *Salutaris omnibus hominibus*, inquit magnus Expositor, (Grot.) imò, *illuxit omnibus hominibus:* verus verborum ordo enim videtur hujusmodi esse, ἡ γὰρ χάρις θεοῦ ἡ σωτήριος ἐπεφάνη πᾶσιν ἀνθρώποις· & ità accipi debere clamat locus ille Joh. 1.9. ubi φωτίζειν πάντα ἄνθρωπον, est quod heic ἀνθρώποις πᾶσιν ἐπιφαίνειν. Clemens Alexandrinus in Protreptico, eodem argumento isto, φῶς δὲ κοινὸν, ἐπιλάμπει πᾶσιν ἀνθρώποις. Sic Luc.3.6. ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ· ubi & σωτήριον, ut obiter id moneam, est quod hîc χάρις σωτήριος. Repete & locum Senecæ ante pauca adductum.

Com. 12. ἵνα ἀρνησάμενοι τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, &c. εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι] Id est, ἵνα (ut 1 Petr.4.2.) μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ χρόνον βιώσωμεν vel, ἵνα (ut 1 Cor.5.8.) ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ κακίας, &c. ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας. Primasius ad 1 Cor.12. *Cum religione debemus etiam mores mutare.* Irenæus 4.47. *Quemadmodum in Novo Testamento ea quæ est ad Deum fides hominum aucta est, additamentum accipiens Filium Dei* (ἐπιφανέσης nempe τῆς χάριτος αὐτοῦ τῆς σωτηρίου, ut hîc Apostolus loquitur,) *ità & diligentia conversationis adaucta est*, &c. Confer hujus argumenti locum Act.17.30. & ibi annotata: adde 2 Petr.2.20. ubi & τὰ τοῦ κόσμου μιάσματα ἀποφεύγειν, ut hîc τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας ἀρνεῖσθαι.

Ibid. ἀρνησάμενοι τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας] Ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου, ut loquitur 1.27. Jacobus. Κοσμικὰς ἐπιθυμίας intellige, τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς σαρκὸς, καὶ τὴν τοῦ βίου ἀλαζονείαν, quæ sunt τὸ πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ· ità commodè enim ex 1 Joh.2.16. Apostolum posse explicari credam. Hæ sunt quas & ἀνθρώπων ἐπιθυμίας vocat Petrus jam citato loco.

Ibid. σωφρόνως] Glossæ, Σωφρόνως, *sobriè, castè.*

Ibid. σωφρόνως, καὶ δικαίως, καὶ εὐσεβῶς, &c.] Sic εὐσεβεστέρως, δικαιοτέρως, σωφρονεστέρως (quod notabile) lib.1. Dionysius Halicarnass. &, σώφρων, ὅσιος, δίκαιος, apud Porphyrium, περὶ ἀποχ. δ'.

Ibid. σωφρόνως, καὶ δικαίως, καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν] Ità, *sobriè, severè, continenterque vivere*, apud Ciceronem 2 de Officiis. Δικαίως autem καὶ εὐσεβῶς ζῆν, ut Paulus, dixit & Diog. Laertius in Antisthene: adde Pindarum infrà ad 3.3. adducendum.

Com.13. Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης, &c.] Προσδέχεσθαι ἐλπίδα dixit & Lucas Act. 24.15. heic autem ἐλπίδα προσδέχεσθαι, est, κατὰ μετωνυμίαν, exspectare id quò spes tendit, nempe, præmium vitæ æternæ. Sic Jobi 2.9. προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου· Galat.5.5. ἐλπίδα δικαιοσύνης προσδεχόμεθα· & 2 Maccab.7. 14. τὰς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐλπίδας προσδοκᾶν. Quo loco ὑπὸ τοῦ θεοῦ legendum putem. Vide & Tobiæ Scriptorem 2. 18. Ἐπιφάνεια & δόξα sunt voces de mundanis Potestatibus & honoribus usurpari solitæ. Hinc αὐτοκρατορικαὶ ἐπιφάνειαι, apud Philonem in Legatione: unde & ex Antiochis unus ὁ Ἐπιφανὴς dictus. In vetere Onomastico, *Illustris*, ἐπιφανής. Glossæ, Ἐπιφανὴς, *illustris, nobilis*; & ibidem, Ἐπιφάνεια δόξης, *illustratio, nobilitas:* ubi fortè legendum, Ἐπιφάνεια, δόξα sunt enim παράλληλα. Hinc δόξαν καὶ ἐπιφάνειαν, Arrianus 3.22. in Epictetum conjunxit: &, τὰ ἐπιφανῆ καὶ πρὸς δόξαν, Plutarchus in περὶ φιλαδελφίας. Ab Apostolo autem eminentiore jure hæ voces de Rege Regum enunciantur. Eâdem addit ratione, τοῦ μεγάλου, qui & titulus summis terræ Potestatibus solebat tribui. Agrippa ad Caium Cæsarem jam citato Philonis libro, Ὑμεῖς οἱ μεγάλοι, &c. Vide Marc. 10. 42. Arrianus 3. 26. in Epictetum, Ὑμεῖς οἱ τὸν Κύριον τὸν μέγαν ἔχοντες. Hinc *magnus Princeps*, de Romano Imperatore loquens, Apuleius 10, & 11. Ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, nil aliud est quàm ἐπιφάνειαν θεοῦ ἔνδοξον, vel δεδοξασμένην, *apparitionem gloriosam.* Sic Ephes.1.18. τῆς δόξης πλοῦτος, i. e. πλοῦτος ἔνδοξος. 1 Tim. 1.11. τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ, *gloriosum Evangelium.* Psal.72.19. τὸ ὄνομα δόξης, pro τὸ ὄνομα ἔνδοξον. Psal.145.5. τῆς δόξης τῆς ἁγιωσύνης σου, pro, τῆς ἐνδόξου ἁγιωσύνης σου. Sirachid. 43.12. κύκλωσις δόξης· i. e. ἔνδοξος κύκλωσις. 2 Petr. 1.16. τιμὴν καὶ δόξαν, nempe, τιμὴν ἔνδοξον· & 1 Thess.2.12. βασιλείαν καὶ δόξαν, pro ἔνδοξον βασιλείαν. Προσδέχεσθαι τὴν ἐπιφάνειαν, &c. θεοῦ, hîc id ipsum est quod 2 Petr.3.12. προσδοκᾶν καὶ σπεύδειν τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας vocatur: ubi & præcessit, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ἡμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς· ut hoc Pauli loco præcessit, σωφρόνως, δικαίως, καὶ εὐσεβῶς ζῆν.

Ibid. τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ] Scriptor Tobiæ 3. 16. Ἐνώπιον τῆς δόξης τοῦ μεγάλου.

Ibid. τοῦ μεγάλου θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Bene faciunt qui utrumque heic prædicatum ad idem subjectum (nempe Christum) referunt. Ità 1 Tim.1.11. de Eodem, τοῦ μεγάλου θεοῦ, &c. nec aliter Justinianus, sæpissime in Novell. Constitut. ν'. θ'. ρλα'. ρμϛ'. & alibi.

Com.14. Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς] Vide 1 Petr.2.24. & ad 1 Tim.2.6. dicta.

Ibid. ἵνα καθαρίσῃ, &c.] Hebr.1.3. Ephes.5.25, 26. ubi & καθαρισμὸς, & καθαρίζειν. Euthymius ad Matth. 20. ea, BAPTISMO QUO EGO BAPTIZOR. *Cæde, quam Baptismum vocat, propter hominum purificationem.*

Ibid. λαὸν περιούσιον] Γένος nempe ἐκλεκτὸν, &c. ἔθνος ἅγιον, λαὸν εἰς περιποίησιν, ut 1 Petr.2.9. Περιούσιον, *eximium, præstantem*, à περιεῖναι. Eudemus in Lexico suo nondum edito, Περιούσιος λαὸς, ὁ ἐγκτητὸς, ὁ ὑπερέχων τοῦ ἄλλου λαοῦ. Ex eo Suidas, in Οὐσία & Περιούσιος. Hesychius, Περιούσιον, &c. περιποιητόν.

Ibid. ζηλωτὴν καλῶν ἔργων] Ità ζῆλον καλῶν ἔργων, Plutarchus in Gracchorum vita: τῶν καλῶν ζῆλον, Idem in Lycurgo: & ἐπιτηδευμάτων ἀρίστων ζηλωτὴς, in Phocione. Ἀρετῆς πάσης ζηλωτὴς, est & in Diodori Siculi fragmentis.

Com. 15. Ταῦτα λάλει καὶ παρακάλει] Sic 2 Thess.3. 12. παραγγέλλειν (quod heic λαλεῖν,) καὶ παρακαλεῖν. In Ms. vetustissimo qui in Britannia, legitur, ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει· sic 1 Tim. 6. 2. sic & Act. 18. 25. ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν.

Ibid. ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς] Vide suprà ad 1.13. dicta.

Ibid. μηδείς σου περιφρονείτω] Nemini injuriâ aut nimiâ facilitate tuâ contemnendi te ansam præbe. Sic in l. observandum. ff. de Offic. Præsid. *In adeundo se facilem prebeat, sed contemni se non patiatur.* Vel, μηδείς σου περιφρονείτω, id est, τῆς νεότητός σου. Vide 1 Tim.4.12. & ibi dicta. Eunapius in vita Maximi, de Juliano, δι' ἡλικίαν περιφρονηθείς· ubi & nota περιφρονεῖσθαι positum, ut in contextu nostro. Eudemus in Lexico Ms. Περιφρονεῖν, καταφρονεῖν. Sic περιφρονεῖν habemus apud jam dictum Eunapium in vita Ædesii, apud Iamblichum cap.51. de vita Pythagoræ, & sæpe apud Plutarchum.

Κεφ.

Κεφ. γ'.

1. Υπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι,

2. Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

3. Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, συγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

4. Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

5. Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου·

6. Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·

7. Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8. Πιστὸς ὁ λόγος· καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.

9. Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

10. Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

11. Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

12. Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρὸς σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

13. Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

14. Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

15. Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Τίτον, τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

Versio Vulgata.

1. ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse,

2. Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

3. Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & invidia agentes, odibiles, odientes invicem.

4. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei,

5. Non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritûs sancti,

6. Quem effudit in nos abundè per Jesum Christum Salvatorem nostrum:

7. Ut justificati gratiâ ipsius, heredes simus secundùm spem vitæ æternæ.

8. Fidelis sermo est, & de his volo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona & utilia hominibus.

9. Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis devita: sunt enim inutiles & vanæ.

10. Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem devita:

11. Sciens quia subversus est qui ejusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio judicio condemnatus.

12. Cùm misero ad te Arteman, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hyemare.

13. Zenam legisperitum & Apollo solicitè præmitte, ut nihil illis desit.

14. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.

15. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Ad Cap. III.

Com. 1. Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς] *Præceptum auriculis hoc instillare memento.* Vide 2 Tim. 2. 14. Recentior, *suggere illis*: an ergò malè Vulgatus *admone*? In Glossis, *Monet*, &c. ὑπομιμνήσκει.

Ibid. ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι] Et summis & secundis Potestatibus se submittere. Ità ut exponam facit locus 1 Pet. 2. 14. Sophocles,

Ἄρχοντές εἰσιν, ὥσθ' ὑπεικτέον, τί μή;

Simplicius in cap. 38 Epicteti, Πρέπει τοῖς ὄντως ἄρχουσι πάντα πείθεσθαι τοὺς ἀρχομένους, καὶ ὑπακούειν προθύμως. Ibidem, Εἰ δὲ καὶ ὀνόματι μόνον τύχωσιν ἄρχοντες, τὰ τοῖς ἄρχουσι προσήκοντα μὴ παρέποντες, καὶ οὕτως, ὡς μοχθηρῶν χρὴ μὲ καταγινώσκειν, τὸ δὲ τῇ ἀρχῇ προσῆκον ἀποδιδόναι, προστείνων διαχωρισθέντες, καὶ πειθομένους ἐφ' οἷς κατὰ ψυχὴν οὐ βλαπτόμεθα. Nicolaus Damascenus (apud Stobæum) de Lacedæmoniis, Σεμνύνονται ἐπὶ τῷ ταπεινοὺς ἑαυτοὺς παρέχειν καὶ κατηκόους ταῖς ἀρχαῖς. Contrarium Rom. 13. 2. τῇ ἐξουσίᾳ ἀντιτάσσεσθαι. Congruenter autem, adeóque necessariò, hæc Apostolus suggerit erga homines φιλοσεσώτας. Anonymus apud Suidam, v. Ἀνέσεων, Οἱ δὲ Κρῆτες, &c. ἀνέσεων τὰ πλήθη, παρακαλοῦντες ἐξ αἰῶνος διαφυλαχθῆναι ἐλευθερίαν φυλάττειν. Vide & eundem Suidam in Οἱ Κρῆτες τὴν θυσίαν.

Ibid. πειθαρχεῖν] Glossarium, Πειθαρχῶ, *obtempero; pareo, obedio, obsequor.* Hesychius, Πειθαρχήσαντες, πειθέντες.

Ibid. πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι] Sic, ἑτοίμως ἔχειν ποιεῖν, Plutarchus in Alexandri vita. Et nota πρὸς ἔργον ἀγαθόν· q. d. non ad impia eorum jussa exsequenda. Vide suprà ex Simplicio adducta: adde quod & Rom. 13. 4. ὁ ἄρχων, θεοῦ διάκονος vocatur εἰς τὸ ἀγαθόν. Simile ei quod hîc dicitur est Rom. 15. 2. εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀρέσκειν.

Com. 2. Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς] Conviciis neminem insectari, non jurgiosos, sed modestos esse. Firmicus 2. 33. ad Lollianum, *Nunquam alienis jurgiis gaudeas, sed tibi in omni conversatione placeat quieta moderatio.* Apuleius in Apologia sua, *Non sum jurgiosus.* Τὸ ἐπιεικεῖς recentior Interpres *moderati* vertit: Vulg. *modesti.* Glossæ, *Modestus*, ἐπιεικής. Suidas, Ἐπιεικής, πρᾶος, μέτριος. Glossæ aliæ, Ἐπιείκεια, *mansuetudo*, &c. *modestia.*

Ibid. ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους] Sic Philipp. 4. 5. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. Hoc loco autem πρᾳότητα ἐνδείκνυσθαι, puto præcipuè esse, obstinatos & veritati fidei obstrepentes mansuetè & patienter instruere, quod 2 Tim. 2. 25. ἐν πρᾳότητι παιδεύειν τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Ità ut accipiam me monent quæ hîc sequuntur, ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς, &c. Tale ferè Poetæ illud,

Parcius ista viris tamen objicienda memento:
Novimus & qui te.———

Ità & Galat. 6. 1. post ἁμαρτάνοντα ἐν πρᾳότητι καταρτίζειν, sequitur, σκοπῶν σεαυτὸν μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. Πρᾳότητα ἐνδείκνυσθαι heic, ut suprà 2. 10. ἐνδείκνυσθαι πίστιν· & apud Plutarchum in Lycurgi vita, εὔνοιαν ἐνδείκνυσθαι.

Cm. 3. Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς, &c.] Eramus enim & nos quales nunc illi. Cum his & quæ continuò sequuntur confer Galat. 4. 3. Ephes. 2. 3, 11, 12. 1 Cor. 6. 11. ubi &, καὶ ταῦτά τινες ἦτε. Minucius in Octavio, *Et nos idem fuimus, & eadem vobiscum quondam, adhuc cæci & hebetes sentiebamus.* Hierocles, Δεῖ συγγνωμονικῶς ἀκούειν τῶν ἁμαρτανομένων, καὶ πείρᾳ μανθάνειν οἵων ἡμεῖς ἐκαθάρθημεν κακῶν, τῇ μὲν κοινωνίᾳ τῆς συγγενείας ἀποκείμενοι τοῖς αὐτοῖς πάθεσι, τῷ δὲ ἀλεξικάκῳ τῆς ἐπιστήμης ἐξ ἐναντίας αὐτῶν ῥυόμενοι. D. Augustinus in Psal. 85. *Unusquisque recordetur quid fuit*, &c. *& tunc subveniet ei qui adhuc est quod ille jam non est.* Idem in Psal. 54. *Prosit tibi ad habendam misericordiam, quia & tu fortè, si bonus es, ex malo factus es bonus.* Et in Psal. 50. *Cum tolerantia vivendum est nobis inter malos, quia cùm mali essemus, cum tolerantia vixerunt boni inter nos: non obliviscentes quid fuerimus, non desperabimus de his qui nunc sunt quod fuimus.* Deus, Exod. 22. 21. ad Israelem, *Advenam non contristabis, neq; affliges eum, advenæ enim & ipsi fuistis.* Plinius amicum juniorem monens, nè filium suum nimis rigidè tractaret, *Cogita illum puerum esse, & te fuisse.* Plutarchus simili argumento, Τοὺς πατέρας ἐκ ἀξιῶ τελέως τραχεῖς καὶ σκληροὺς εἶναι, &c. ἀλλὰ πολλαχοῦ συγχωρῆσαί τινα τῶν νεωτέρων ἁμαρτημάτων, καὶ αὐτοὺς ἀναμιμνήσκειν ὅτι ἐγένοντο νέοι.

Ibid. ἀνόητοι] Ἐχθροὶ (ut Colos. 1. 21.) τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς· vel, ἐν ματαιότητι (ut Ephes. 4. 17.) τοῦ νοὸς ἡμῶν περιπατοῦντες. Hierocles, Οὐκ ἔστιν ἢ μὴ ἀνοηταίνειν τὸν τοῦ θεοῦ ῥυόμενον ἔρημον, ἢ μὴ ἔρημον εἶναι θεοῦ τὸν εἰς ἄνοιαν ἐμπεσόντα· τὸν γὰρ ἀνόητον ἀνάγκη καὶ ἄθεον εἶναι, καὶ τὸν ἄθεον ἀνόητον.

Ibid. ἀνόητοι, ἀπειθεῖς] Repetendum ποτέ. Sic Rom. 11. 30. ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε, &c. Ἀπειθεῖς, intellige τῷ θεῷ, ut citato ad Romanos loco; vel, veritati, id est, Evangelio. Sic, ἀνόητους εἶναι, καὶ τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, Galat. 3. 1. conjuncta: quam in mentem & Hesychius, Ἀπειθὴς, &c. ἄπιστος. Hoc Rom. 11. 32. εἰς ἀπείθειαν συγκλείειν.

Ibid. πλανώμενοι]

———*Velut sylvis, ubi passim*
Palantes error certo de tramite pellit.

Seneca 45 Epist. *Qui quò destinavit pervenire vult, unam sequatur viam; non per multas vagetur. Non ire istud, sed errare est.*

Ibid. πλανώμενοι] Ἐν πλάνῃ, ut 2 Pet. 2. 18. ἀναστρεφόμενοι.

———*Semita nulla pedem stabilibat.*——— Eramus
Inconsulti homines, vitâ q; erat error in omni:
quales illi ———*Quos fugienda patrum vestigia ducunt,*
Et monstrata diu veteris trahit orbita culpæ.

Sap. 5. 7. Ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας, &c. διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους· ignari quò tendebamus, caducis & offensilibus gressibus per viam mortis incedebamus. *Vagabamur passim*, &c. *secuti fremitum & clamorem dissonum in diversa vocantium, conterebatur vita nostra inter errores*, Seneca De V.B. cap. 1. Lactantius, & (ut Apostolus) de Paganis, 6. 8. *Errant, velut in magno mari, nec quò ferantur intelligunt.* De iisdem in Psal. 103. D. Augustinus, *Vivebant moribus suis*, &c. *tanquam in deserto vagantes.* Euthymius in Joh. 12. ea, UT FILIOS DEI DISPERSOS CONGREGARET, *Filios Dei gentes nominavit*, &c. *dispersos autem ob varia de Deo dogmata:* ubi *dispersi* sunt πλανώμενοι. Iterum Lactantius 4. 3. hanc materiam persequens, *Teneri veritas non potest ubi*, &c. *animus in multa dispersus, huc atq; illuc divagatur.* Repetendum autem ex verbis Apostoli ἦμεν γὰρ, ex superioribus. Sic Petrus 1. 2. 25. ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα. Πλανώμενοι vertunt hîc *errantes:* malim ego, *errabundi:* non tam actus enim quàm status errationis mihi videtur denotari. In vetere & optimo Onomastico, unà cum Glossariis excuso, *Errabundus*, πλανώμενος.

Ibid. δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις] Ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ὀρεγόμενοι, ut Plato 4 de Legg. locutus: id est, πορευόμενοι (ut 1 Pet. 4. 3.) ἐν ἀσελγείαις, &c. οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ εἰδωλολατρείαις. Ejusmodi enim sunt quas Paulus hoc loco ἡδονὰς ποικίλας vocat. Vide & Cebetem Thebanum ad 2 Tim. 3. 6. adductum. Ἐπαλλήλαις καὶ διαφόροις ἡδοναῖς συνέχεσθαι de Commodo lib. 1. Herodianus dixit. Et nota hîc δουλεύοντες ἡδοναῖς. Ammonius in περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων, Δοῦλοί εἰσιν καὶ οἱ τῶν ἡδονῶν, οἰκέται δὲ δεσποτῶν. Thomas Magister, Δοῦλοι, οἱ ταῖς ἡδοναῖς κάτοχοι, καὶ ὑποταττόμενοι βασιλεῦσιν· ubi legendum fortè, ὡς βασιλεῦσιν· unde & Rom. 6. 12. μὴ βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία. Seneca 47 Epist. *Alius libidini servit, alius avaritiæ, alius ambitioni*, &c. voluit dicere, ἡδοναῖς ποικίλαις δουλεύει. In Epistola Pythagoræ dicta ad Hieronem, Ἡδοναί, &c. δελοῦνται ψυχὰς ἀσθενῶν ἀνθρώπων. Hinc *servum vitiis pectus*, apud Ovidium, Remed. Amor. 1. &, *servitus, obedientia fracti animi arbitrio carentis suo*, apud Ciceronem Paradox. Vide Joh. 8. 34. 2 Pet. 2. 19. Ἡδοναῖς autem καὶ ἐπιθυμίαις δουλεύειν, non Paulus tantùm, sed & Plutarchus dixit, in Conjugal. præceptis: item Plato, ἐπιθυμιῶν δοῦλον.

Ibid. ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες] Μεστοί, ut Rom. 1. 29. φθόνου, &c. κακοηθείας. Lactantius 4. 26. *Ante cognitionem Dei fuimus injusti, mali, nocentes*, &c. *omnia scelere ac libidine polluebamus.* Διάγειν heic, est quod Ephes. 2. 3. argumento simili ἀναστρέφεσθαι. Quo & sensu Coloss. 3. 6. ἐν αὐτοῖς ἐζῆτε dixit.

Ibid. ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες] Supple, τὸν βίον. Opponitur, ὁσίως καὶ δικαίως τὸν βίον διάγειν, apud Pindarum. Vulgatus *agentes:* ubi malim *degentes* legi. In Glossario enim (& fortè ex hoc Pauli loco) *Degentes*, διάγοντες. In vetere item Onomastico, *Dego*, διάγω.

Ibid. ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες] Sic ἐν πότοις καὶ κύβοις διάγειν, dixit Plutarchus in Demetrio: &, ἐν οἴνῳ διάγειν, Idem in Catone: ἐν ἀφθόνοις διάγειν, in vita Syllæ: &, ἐν εἰρήνῃ διάγειν, in Timoleone. In Glossis, *Conversor*, διάγω. Possumus, nec malè, ea ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ, pro ἐν κακίᾳ φθόνου accipere, figurâ notissimâ: hinc φθόνῳ τὸν πλησίον κακίζειν, dixit Jobius §. 44. in Photii bibliotheca. Suidas etiam (quod propè accedit expositioni isti,) κακίαν, σπουδὴν τὸ τὸν πέλας κακῶσαι interpretatur. Φθόνον autem *invidentiam* verterim, exemplo Ciceronis, qui *invidiæ* vocem quasi ambiguam Tuscul. 3. censebat evitandam.

Ibid,

Ibid. στυγητοὶ] Suidas, Στυγητὸς, μισητός. Glossarium, *Detestabilis*, &c. στυγητός. Hesychius (ex hoc, ut videtur, Apostoli loco) Στυγητοὶ, μισητοὶ, χαλεποὶ, &c. Dicitur & στυγερός. Vide Suidam eundem. Ità in Glossis, Στυγερός, *invisus, odiosus*.

Ibid. μισοῦντες ἀλλήλους] Ἀλλήλους (ut Gal. 5. 15.) δάκνοντες καὶ κατεσθίοντες. Vide & Matth. 24. 10. *Invisi mutuis odiis*, ut alicubi Tacitus (Annal. 14.) locutus. Idem 4. Histor. *Invisus avunculo, infensusq;*. Salustius de Bomilcare, *Suspectus Regi*, (Jugurthæ) *& ipse eum suspiciens*. Maximus Tyrius Dissert. 36. Μισοῦντες, καὶ μισούμενοι. Contrarium Ephes. 4. 32. εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulgatus, *odientes invicem*, quod non reapse adeò sordidum ac Interpreti recentiori visum. Sanè Plinius 7. Epist. 20. *invicem diligere* dixit.

Com. 4. ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία] Φιλανθρωπία heic, amor in humanum genus. Hierocles, itidem de Deo loquens, Τὸ τῆς φιλανθρωπίας ἀγαθὸν κοινῷ τῇ φύσει προτείνων. Φιλανθρωπίαν Eidem tribuerunt & Plato 4 de Legg. & Plutarchus in πρὸς ἡγεμόνα ἀπαιδ. Vulgat. *humanitas*. In Glossario, Φιλανθρωπία, *humanitas, clementia, indulgentia*. Ut autem heic Apostolus χρηστότητα & φιλανθρωπίαν junxit, easdem junxit Plutarchus in Ciceronis vita: item χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον, lib. 5. Herodianus historicus, & lib. 4. Dionys. Halicarnassensis.

Ibid. τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ] Ὃς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι θέλει, 1 Tim. 2. 3.

Com. 5. ἐξ ἔργων, &c. ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ, &c.] Euthymius ad Luc. 1. ea, PER VISCERA MISERICORDIS DEI NOSTRI, *Per compassionem misericordiæ ipsius, & non per opem ipsorum*. Confer 1 Joh. 4. 10.

Ibid. κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς] Nos qui tot cupiditatibus & affectibus serviebamus, (suprà com. 3.) immensâ & merâ misericordiâ suâ salutis fecit æternæ candidatos. Euthymius ad Luc. 13. ubi de muliere annos octodecim contracta, *Figurabat hæc mulier communem humanitatem*, &c. *ab affectibus in terram inclinatam, ac humi ad terrena contractam, nec omnino*, &c. *cujus ità miserè habentis misertus est qui eam formaverat, ut per Euangelium*, &c. *erexit, ut viam quæ in cœlum ducit rectà transiret*. Κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεον heic, est quod Ephes. 1. 5. argumento isto, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Ità & 1 Pet. 1. 3. κατὰ τὸ, &c. αὐτοῦ ἔλεος. Quod heic Apostolus ait, est quod Rom. 15. 9. τὰ ἔθνη ὑπὲρ τοῦ ἐλέους τὸν Θεὸν δοξάζειν dixit.

Ibid. ἔσωσεν ἡμᾶς] Hesychius ex hoc loco, Ἔσωσεν, ἐῤῥύσατο, ἐλυτρώσατο.

Ibid. διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας] 1 Cor. 6. 11. in materia ista, ἀλλ' ἀπελούσασθε. Hesychius, Παλιγγενεσία, τὸ ἐκ δευτέρου ἀναγεννηθῆναι. Glossarium, Παλιγγενεσία, *regeneratio, recreatio, renatio*. Intelligit heic Apostolus baptismum. Phavorinus, Παλιγγενεσία, τὸ ἅγιον βάπτισμα. Suidas in Λυτρωτής, ad Psalmistæ ea, λυτρωτά μου, Ὡς διὰ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ βαπτίσματος τῆς πρώτης ἐλευθερώσας φθορᾶς, καὶ τῆς δαιμόνων δουλείας λυτρούμενος. Sedulius ad 1 Tim. 2. *Baptismus est filiorum Dei generatio*. Euthymius ad Mat. 26. *In baptismo sensibilis quidem est aqua, sed intelligibile donum est regeneratio*. Hinc, τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησις apud Justinum Martyrem: & apud Lucianum in argumento eodem (sed irrisoriè) δι' ὕδατος ἀνακαινίζειν. Pars autem παλιγγενεσίας in Baptismo erat vitiorum abnegatio. Ità Plutarchus in fabula Bacchi discerpti παλιγγενεσίαν exponit τῆς ἀλόγου καὶ ἀτάκτου κολάσιν.

Com. 6. πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως] Ità Act. 10. 45. ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται. Rom. 5. 5. ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ πνεύματος ἁγίου, &c. & apud Tertullianum cap. 6. De fuga in persecut. *In omnem jam carnem effuso Spiritu sancto*. In voce ἐξέχεεν alluditur aut ad unguentorum effusionem, (Chrysologus Serm. 60. de Filio, quod heic Paulus de Patre per Filium, *Toto Divinitatis unguento nostram se fudit in carnem, ab unguento Christus dictus*, &c. *hoc unguenti nomen effudit in nos qui à Christo Christiani dicimur*,) aut, ἐξέχεεν significat heic, largissimè et abundantissimè effudit: οὐκ ἐκ μέτρου, ut de eodem Spiritu Joh. 3. 33. dicitur. Hieronymus in expositione Psal. 44. ad Principiam, *Propriè in Salvatorem verbum Effusionis adjungitur, ut significet gratiæ largitatem*. Sirachides 18. 11. ἐξέχεεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ ἔλεος αὐτοῦ· & ibidem 1. 9. ἐξέχεεν αὐτὴν (σοφίαν) ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Sic, *effuse donare*, Cicero in pro Cœlio, & pro S. Roscio Amerino: et, *patrimonium suum impetu immensæ liberalitatis in filium effundere*, in l. 2. Cod. de inoffic. donat. Seneca Natur. quæst. 4. 13. de aere, *Hic quod Natura tam homini quàm feris*, &c. *in usum largè & beatè profudit*; i. e. πλουσίως ἐξέχεεν. Pollux 3. 23. de homine non parco, Ἀφειδής, &c. ἐκκεχυμένος. D. Augustinus in Psal. 76. *Quod ait, Effunde iram tuam, satis hoc verbo indicavit quod multam iram voluerit intelligi*.

Ibid. οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως] Iliad. ε'. vers. 618.

— Τρῶες δ' ἐπὶ δούρατ' ἔχευον Ὀξέα. —

Ad quem locum vetus Scholiastes, Ἔχευον, δαψιλῶς ἐπηκόντιζον, ἐπέχεαν ἀθρόως· ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν.

Com. 7. Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου] Id est, κατ' ἐλπίδα γενώμεθα κληρονόμοι ζωῆς αἰωνίου· ni ità acceperimus enim, erit involuta sententia, & objecto, sive relativo, carebit vox κληρονόμοι. Sensus est, ut justificationem, quasi dilectionis paternæ pignus, à gratia ejus adepti, ad consecutionem hereditatis æternæ vitæ spe bonâ erigamur. *Spe futuri beneficiis præsentibus pignorati*, ut 11 Apuleius locutus. Minucius in Octavio, *Dei nostri liberalitate securi ad spem futuræ felicitatis fide præsentis ejus majestatis animamur*. Alludit heic Apostolus ad morem dividendi mundanas hereditates, quarum partem parentes filiis quandoque in antecessum permittunt: indicium, modò bene se gesserint, fore ut plura & majora insequantur. Apuleius de Pudentilla sua, *Ut eos* (filios suos) *ex ea quam tribuisset parte securos haberet, & ad reliqua hereditatis spe bonâ invitaret*. Simile Ephes. 1. 14. ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας.

Com. 8. Πιστὸς ὁ λόγος] Is nempe quem apponam: cum Ambrosio enim potiùs ad sequentia, quàm cum Chrysostomo, Theophylacto, Hieronymo, et Sedulio, hæc verba ad præcedentia retulerim. Vide ad 1 Tim. 3. 1. annotata.

Ibid. καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι] In editis quibusdam fortè meliùs, περὶ τούτου, id est, λόγου. Διαβεβαιοῦσθαι, asseveratè loqui, ut de re summè necessaria. Vulgat. *de his volo te confirmare*, id est, *volo confirmes*. Pereruditè autem *confirmare* dixit. Plinius junior Epistolarum lib. 10. *Sibi quoq; confirmat necessarios esse milites*: & non semel Cicero ipse. Gellius 1. 21. de Higino, *In commentariis quæ in Virgilium fecit, confirmat, & perseverat*, &c. Ità et in Glossario, Ἐπιβεβαίωσις, *perseverantia, confirmatio*.

Ibid. ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι] Φροντίζωσι, *curent*. In Glossis, Φροντίζω, *curo, accuro*. Hesychius, Φροντίζει, μεριμνᾷ. Non dissimile 2 Cor. 8. 21. καλὰ προνοούμενοι. Ἵνα φροντίζωσιν, accipiendum quasi uno verbo dixisset, φροντιζέτωσαν· est enim initium τοῦ πιστοῦ λόγου, de quo jam dixerat. Sic 1 Tim. 1. 3. ἵνα παραγγείλῃς, &c. pro παράγγελλε· & Ephes. 5. 33. ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα, id est, ἡ δὲ γυνὴ τὸν ἄνδρα φοβείσθω. Locutiones istas, & hujusmodi alias, partim ex melioris Græciæ penu depromptas, partim Paulo peculiares, oportet probè cognitas habeat qui Apostoli scripta intelligere voluerit. Καλῶν ἔργων προΐστασθαι non idem est quod suprà 2. 7. ἑαυτὸν καλῶν ἔργων τύπον παρεχόμενος· sed, domum suam honestarum rerum quasi officinam habere: bonorum (ut ità loquar) operum ἐργαστηριάρχας esse: ὅσιων καὶ καλῶν ἔργων ἡγεμόνας εἶναι, ut in Bruto Plutarchi: μὴ τέχνης τινὸς καὶ ἐργασίας αἰσχρᾶς καὶ ἐπονειδίστου προΐστασθαι, ut in Epistolis Julianus locutus. Exemplum Proverb. 31. 13. & sequentibus vide. Contrarium in Plutarchi Pericle, ἐργασίας οὐ κοσμίας προϊσταμένης apud Apuleium (ex nostra emendatione) lib. 5. *vitiorum officinam recludere*; et in Ejusdem Apologia, *domum totam lenoniam, totam familiam contaminatam, uxorem lupam, filias similes habere*.

Ibid. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ] Seneca 76 Epist. *Dicimus & illa*

illa bona esse, quæ à virtute perfecta contractáq; sunt, id est, opera ejus omnia.

Ibid. καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις] Occurrit tacitæ interrogationi, dicens opera bona esse ea quæ hominibus (id est, civili societati) bonum & utile apportant: sublevando nempe ipsorum qui operantur necessitates, (vide infrà com. 14.) aut aliquid conferendo ad communem convictum, qui opificiis honestis instruitur & adjuvatur. His statim pugnas verborum quasi inutiles opponit. Καλὰ καὶ ὠφέλιμα (ut Paulus) dixit & Plutarchus initio vitæ Periclis, & initio vitæ Demetrii: et, καλὸν καὶ ὠφέλιμον in de Sanit. tuenda. Idem in De liber. educandis, Ταῦτα μὲν καλὰ καὶ ὠφέλιμα· et ibidem, ταῦτα μὲν οὖν καλὰ καὶ συμφέροντα.

Com. 9. Μωρὰς δὲ ζητήσεις] Vide ad 2 Tim. 2. comm. 14, & 23. dicta.

Ibid. καὶ μάχας νομικὰς] *Pugnas*, id est, contentiones, ex varia partium Legis interpretatione orientes. Vide Act. 18.15. et 23. 20. et 25.19.

Ibid. εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς] Λιτότης· non enim solùm inutiles erant, sed et noxiæ. Eâdem facie γογγυσμὸν ἀνωφελῆ 1. 11. Scriptor Sapientiæ dixit; LXX. Proverb. 28. 3. ὑετὸν ἀνωφελῆ· Jeremiæ 2.8 ἀνωφελὲς et Sirachides 30.23. de tristitia, οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ ὠφέλεια. Seneca Epist. 48. ad mentem Pauli appositissimè, *Disputationes istæ utinam tantùm non prodessent; nocent.* Vide 2 Tim. 2.14. et quæ diximus ad 1 Tim. 1.4.

Ibid. ἀνωφελεῖς καὶ μάταιαι] Glossarium, *Irrita*, &c. ἀνωφελῆ, μάταια. Hesychius, Εἰκαῖον, ἀνωφελές, μάταιον, &c. Ματαίως καὶ ἀνωφελῶς junxit et Aristoteles ipse Ethic. 1. 3.

Com. 10. μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ] Primasius ad 2 Tim. 4. illud, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου, *Monet cavere perversos.*

Com. 11. ἐξέστραπται, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος] Ignatius simili loquendi modo Epist. ad Smyrnenses, Τελείως αὐτὸν (Christum) ἤρνηται, ὢν νεκροφόρος· ita enim eo loco legendum, non ὡς νεκροφόρον, (ut apud Theodoretum) apparet ex hoc Apostoli loco, quem Vir ille verè Apostolicus videtur imitari voluisse. At hæc obiter. Cæterùm ordinem verborum Pauli puto talem esse, ὢν αὐτοκατάκριτος ἐξέστραπται καὶ ἁμαρτάνει· id est, cùm à conscientia sua revincatur de improbitate sua, in perversitate tamen & peccato pertinaciter manet. Non mirum autem, si qui malè facit, à se damnatur.

——Se
Judice nemo nocens absolvitur,——

Satyricus dixit: et Photius, Οἱ ἀσεβεῖς αὐτοκατάκριτοι. Isidorus in Sententiarum libris, *Ex hoc ipso quòd quisq; de facto suo erubescit, ipse sibi Judex fit.* Scriptor Sapientiæ 15.13. de Idolorum cultore, *Scit se super omnes delinquere.* Apuleius in Apologia sua, *Quòd si à cæteris silentium est, tamen ipsi sibimet conscii sunt posse se meritò increpari.* Irenæus 3.1. (et ut heic Paulus de hæretico) *Est à seipso damnatus, & repugnans saluti suæ.* Est ergò heic αὐτοκατάκριτος, ὁ κρίνων ἑαυτὸν (ut verba Rom. 14.22. huc aptem) ἐν ᾧ δοκιμάζει· in perversis dogmatibus, nempe quæ alicujus commodi temporalis causâ (ut Augustinus, itidem de hæretico loquens, dixit,) vel sequitur, vel introducit. Beda ad illud Judæ, ERRORE BALAAM EFFUSI SUNT, *Pro amore terrestrium commodorum, veritatem, quam ipsi nôrunt, impugnant, & contradictione Core,* &c. *intereunt, quicunque appetitu indebiti primatûs sese ab unitate Ecclesiæ secernunt; scientésq; & pravidentes quantum mali gerant, ad scelerum tamen tartara descendunt.* Illud ἐξέστραπται vertit Vulgatus *subversus est.* Videtur usus exemplaribus in quibus scriptum erat κατέστραπται. Vide 2 Tim. 2. 14. ubi Idem καταστροφὴν, *subversionem* vertit. Ἐξέστραπται mihi sonaret *perversus est*: ut et fortè heic in Vulgato legendum. Vertebat hîc è recentioribus quidam, *de via deflectit*: id esset quod 1 Pet. 2.15. τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν καταλείπειν. Cicero in pro Cluentio, *Sic hominem accipiemus ut molestè ferat se de via decessisse.*

Com. 12. εἰς Νικόπολιν] Quæ priùs Ambracia vocabatur, ab Augusto autem (qui eam, quòd Actiaco bello ei adversata fuisset, diruit, aliámque ejus loco ædificavit) Nicopolis nominata. Servius ad Æneid. 3.

Ibid. ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι] Vide 1 Cor. 16.6.

Com. 13. σπουδαίως πρόπεμψον] Προπέμπειν heic non videtur (quod nonnunquam) *comitari* sive *deducere*: sed, *ad iter instruere*, curando nempe nè quid viæ conficiendæ necessarium desit. Cicero 8.5. ad Atticum, *Tironem Curio commendes, ut ei,* &c. *si quid opus erit, in sumptum eroget.* In Epistola Artaxerxis dicta ad Histanen, Δὸς αὐτῷ (Hippocrati) χρυσὸν, &c. καὶ τ' ἄλλα χύδην ὧν σπανίζει, καὶ πέμπε πρὸς ἡμᾶς. Vide Act. 28.10. Μετὰ σπουδῆς προπέμπειν habemus et 19.2. apud Sapient. Scriptorem.

Ibid. ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ] Plutarchus in Dionis vita, Ὅπως ἐπιλείπῃ μηδὲν αὐτοὺς, &c. Ante ἵνα autem in Contextu nostro supplendum βλέπων, προνοῶν, aut quid simile, ut ad 1 Tim. 1.3. monuimus. Hermas 3. 2. de bono divite, *Libenter,* &c. *ei* (pauperi) *præstat omnia, et curat nè quid desit ei.*

Com. 14. Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι] Ἡμέτεροι hîc sunt qui Gal. 6.10. οἰκεῖοι τῆς πίστεως· suprà hîc com. 8. οἱ πεπιστευκότες θεῷ. Sic ἡμετέρους, de Stoicis loquens, Arrianus 2.12. in Epictetum dixit: ut Seneca de iisdem, *nostros*, epist. 5. de Ira 2. 19. & alibi. Euthymius ad Luc. 24.22. ea, τινὲς ἐξ ἡμῶν (i.e. τῶν ἡμετέρων,) *Nostra, aut fideles sicut & nos.* Καλῶν ἔργων προΐστασθαι, *incumbere*, aut *præesse alicui bono artificio*: vide suprà com. 8. Chrysostomus ad Matth. 12. de purpuraria illa cujus Act. 16. mentio, Ἐργασηρίου προεστήκει.

Ibid. εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας] Ad necessaria vitæ præsidia paranda: sunt enim χρεῖαι ἀναγκαῖαι eæ quæ (ut apposite apud Gellium 9.13. C. Gracchus loquitur,) necessariò vitæ causâ parantur. Vide l. 44. ff. de V.S. τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα dixit Malchus in Pythagoræ vita. Dionysius Halicarnass. lib. 4. τὰ καθ' ἡμέραν ἀναγκαῖα. Apostolus noster 1 Tim. 6.8. (ubi dicta vide,) διατροφὰς καὶ σκεπάσματα. Scholiastes ad illud Juvenalis 14.

——*Panem quæramus*;——

Ex labore quæramus quod nobis ad victum sufficiat. Vide Proverb. 27. 26, 27. Philo in περὶ Κοσμοποιΐας. de patrefamiliâs, Πόνους καὶ ταλαιπωρίας, &c. ἐνδέχεται ἕνεκα ποιεισθαι τῶν ἀναγκαίων. Plutarchus Pythagoricum illud, Ἐπὶ χοίνικα μὴ καθῖσαι, exponit, τὴν ἀργίαν φεύγειν, καὶ προνοεῖν ὅπως τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν παρασκευάσωμεν. Glossæ, Ἐπιτήδεια, τὰ ἀναγκαῖα, *copia*. Χρείας ἀναγκαίας autem, ut Paulus, ità & Siculus Diodorus dixit.

Ibid. ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι] Οὐκ ἀργοὶ, οὐδὲ ἄκαρποι, ut verba 2 Pet. 1.8. huic loco aptemus. Εἰς καρπὸς τῆς ἐπιγείου ζωῆς διάθεσις ὁσία, καὶ κοινωνικαὶ πράξεις, sententiâ non multùm abludente, dixit Marcus Antoninus. Ἄκαρποι hîc sunt quales suprà 1. 13. ἀργὰς γαστέρας vocavit, & 2 Thess. 3.11. μηδὲν ἐργαζομένους.

Com. 15. οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες] Id est, οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ut Gal. 1.2. locutus. Vide & 2 Cor. 13.12.

Ibid. τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει] In fide, non quovis mundano intuitu. Hoc Philipp. 1.8. ἐν Χριστοῦ σπλάγχνοις ἐπιποθεῖν τινα· Colos. 1.8. ἀγαπᾶν ἐν πνεύματι· & 2 Joh. 2. ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἀγαπᾶν.

JOAN-

JOANNIS PRICÆI IN D. PAULI EPISTOLAM ad PHILEMONEM ANNOTATIONES.

Κεφ. α΄.

1. ΠΑῦλος, δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

2. Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

3. Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4. Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

5. Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

6. Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

7. Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

8. Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον,

9. Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

10. Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·

11. Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον· ὃν ἀνέπεμψα.

12. Σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ.

13. Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου.

14. Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι· ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.

15. Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·

16. Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ, καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

17. Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

18. Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.

Vulgata Versio.

1. PAulus vinctus Christi Jesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adjutori nostro,

2. Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & ecclesiæ quæ in domo tua est;

3. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Jesu Christo.

4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis,

5. Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Jesu, & in omnes sanctos:

6. Ut communicatio fidei tuæ evidens fiat in agnitione omnis boni quod est in vobis in Christo Jesu.

7. Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater.

8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet,

9. Propter charitatem magìs obsecro, cùm sis talis, ut Paulus senex, nunc autem & vinctus Jesu Christi.

10. Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo,

11. Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis; quem remisi tibi.

12. Tu autem illum ut mea viscera suscipe.

13. Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Euangelii.

14. Sine consilio autem tuo nihil volui facere, utì nè velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.

15. Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut æternum illum reciperes:

16. Jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maximè mihi; quantò autem magìs tibi & in carne & in Domino?

17. Si ergò habes me socium, suscipe illum sicut me.

18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.

19. Ἐγὼ

19. Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.

20. Ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.

21. Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.

22. Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν. ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

23. Ἀσπάζονταί σε Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)

24. Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.

25. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

19. Ego Paulus ſcripſi meâ manu, ego reddam; ut non dicam tibi, quòd & teipſum mihi debes.

20. Ità, frater, ego te fruar in Domino: refice viſcera mea in Domino.

21. Confidens in obedientia tua ſcripſi tibi, ſciens quoniam & ſuper id quod dico, facies.

22. Simul autem & para mihi hoſpitium: nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis.

23. Salutat te Epaphras, concaptivus meus in Chriſto Jeſu,

24. Marcus, Ariſtarchus, Demas & Lucas, adjutores mei.

25. Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.

ANNOTATA.

Com. 1. Συνεργῷ ἡμῶν] Adjutori in opere fidei promovendo. Sic 1 Theſ. 3.2. 2 Cor. 1.10. & 3 Joh. 8. Ambroſius lib. 3 de Virginibus, *Laboraturos nos Dominus ſciebat, & auxilium de ſociis miniſtravit.* Euthymius ad Luc. 5. ea, ANNUERUNT SOCIIS SUIS UT VENIENTES ADJUVARENT EOS, *Participes ac ſocii capturæ Apoſtolicæ ſunt Epiſcopi ac magiſtri ſingularum Eccleſiarum, qui ſuo labore Apoſtolis cooperantur.* In Bruto Cicero *Hortenſium glorioſi laboris ſui comitem & conſortem* vocat.

Com. 2. Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ] Sic Rom. 16.12. Περσίδα τὴν ἀγαπητήν. Ἀπφίᾳ, Philemonis uxori, ut Chryſoſtomus & Theodoretus volunt. Addo ego, etiam recèns nuptæ. Pollux 3.8. Onomaſtici, Ἀπφία, καὶ ἀπφάριον, νέας δεσποίνης ὑποκορίσματα.

Ibid. Ἀρχίππῳ] Nomen Comici itidem inter veteres Græcos notiſſimi. Sic Archippa Themiſtoclis uxor apud Plutarchum.

Ibid. τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν] Ità Marcus Imperator apud Herodianum filium Commodum συστρατιώτην vocat. A militia ſeculari illa Apoſtolus locutionem ſumpſit. Ambroſius de Virginibus 2. *Habet Chriſtus milites ſuos, qui etiam legiones habet.* Vide Philipp. 2.25. & 2 Tim. 2.2.

Com. 4. πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου] Vide ad 2 Tim. 1.3. annotata. Eſt autem heic trajectio, pro πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, ἀκούων, &c.

Com. 5. Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν, &c.] Ponit cauſam cur Deo gratias ageret. Sic & Coloſſ. 1.3,4. Contrarium 1 Cor. 11.18. & 2 Theſſ. 3.11. ubi & vox ἀκούω. Laudat paucis heic Apoſtolus Philemonem, at eximiè: fides enim & charitas perfectum Chriſtianum efficiunt. Vide ad 1 Tim. 1.5. dicta.

Com. 6. Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν] Ante ὅπως videtur προσευχόμενος aut quid ſimile intelligendum. Ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου, eſt communicatio (i. e. εὐμεταδοσία) illa quæ ex fide manat tua. Ἐνεργὴς γένηται *efficax fiat.* Ἐν ἐπιγνώσει, eſt, ἐν φανερώσει. Παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ, bonorum operum omnis generis, nempe, prout permiſerint vires facultatum tuarum. Ἐν ὑμῖν, pro ἐν σοί, ut Tit. 2.8. ὑμῶν pro σοῦ occurrit. Εἰς Χριστὸν, ad honorem Chriſti ſpectantium (operum nempe, quo ferè ſenſu Luc. 12.21. εἰς Θεὸν πλουτεῖν) vel, εἰς Χριστὸν, in pauperes Chriſtianos, juxta Chriſti ipſius Matth. 25.40. ea, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Com. 7. τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ] Multorum pauperum fidelium animos recreâſti, dum ex opibus tuis eorum neceſſitatibus tempeſtivè ſubvenires, Catullus,

> *Qualis in aerei pellucens vertice montis*
> *Rivus muſcoſo proſilit è lapide,*
> *Dulce viatori laſſo in ſudore levamen,*
> *Tale fuit nobis Manlius auxilium.*

Ibid. τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ] Id eſt, ut Rom. 12.13. ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Plinius lib. 8. epiſt. 13. de Titinnio Capitone, *Studioſos amat, fovet, provehit: multorúmq; qui aliqua componunt, portus, ſinus, præmium,* &c. Vel διὰ σοῦ, eſt, διὰ τὴν σὴν φιλοξενίαν, recreâſti animos ſanctorum φιλοξενίᾳ tuâ. D. Auguſtinus in Pſal. 85. *Alii virginitatem vovent,* &c. *alii vovent domum ſuam hoſpitalem eſſe omnibus ſanctis advenientibus.*

Com. 8. πολλὴν, &c. παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, μᾶλλον παρακαλῶ] Non auctoritate tecum, ſed precibus fraternis ago. Mercurius de Jove apud Plautum in Amphitryonis prologo,

> *Tametſi pro imperio vobis quod dictum foret*
> *Scibat facturos, quippe qui intellexerat*
> *Vereri vos ſe & metuere, ità ut æquum eſt, Jovem:*
> *Verùm profectò hoc petere me precariò*
> *A vobis juſſit leniter dictis bonis.*

Ad filium ſenex Terentianus in Hecyra,

> *Etſi ſcio ego,* &c. *meum jus eſſe ut te cogam*
> *Quæ ego impero facere, ego tamen,* &c.

Ubi Donatus, *Maxima neceſſitas eſt orans pater.* Volumnia ad filium Coriolanum apud Plutarchum, Ἦν μὲν ὁσιώτατον ἀνδρὶ τινὸς ἀνάγκης τυχεῖν με παρὰ σοῦ δεομένην, &c. Berecynthia ad Jovem filium apud Virgilium,

> ——— *Da, nate, petenti:*

ubi Servius, *Ac ſi diceret, ei quæ jubere debuerat.* Euander apud eundem Virgilium, lib. 11.

> *Non hæc, O Palla, dederas promiſſa parenti.*

Ubi idem Servius, *Quidam non parenti, ſed petenti legunt: ut non jure affectionis quam filius patri ducebat,* (lege *debebat*) *ſed humanitatis eum conveniſſe videatur.* Idem ad Æneid. 6. *Major ad impetrandum vis eſt, eum rogare qui poſſit jubere.* Pacatus in Panegyrico, *Et qui poſſet cogere, mavult impetrare.* Auſonius in Epiſtola centoni nuptiali prævia,

prævia, *Quódq; est potentissimum genus impetrandi, rogat qui jubere poterat.* Τὸ ἀνῆκον Vulgatus vertit, *quod ad rem pertinet.* Sculcetus malè conjecit *quod ad te pertinet* legendum. Petronius, *Nec putavi ad rem pertinere,* &c. Cicero 14. 7. ad Atticum, *Ad meque quod ad rem pertinet,* &c. *scribes.* Παῤῥησία heic (ut Hebr. 10. 19. & alibi,) est, quam 1 Cor. 9. 12. & 2 Thess. 3. 9. ἐξουσίαν vocat: ubi summâ (ut heic) modestiâ, de suo jure cedit.

Ibid. μᾶλλον παρακαλῶ] Vide gravitatem ejus comitate conditam.

Admovitq; preces, & jus immiscuit illis.

Livius lib. 22. *Non imperio modò, sed consilio, ac propè precibus agens.*

Ibid. τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης] Homerus Iliad. ω'. τηλίκου' ubi Scholia, τοιαύτην ἡλικίαν ἔχοντος. Hesychius, Τηλικώτατον, πρεσβύτατον, &c. Vulgatus illud τοιοῦτος ὢν, *cùm sis talis* vertit, puto *cùm sim talis* scribendum. Obtendit senilis ætatis suæ auctoritatem quò faciliùs impetret: vide 1 Pet. 5. 1. Agamemnon apud Homerum de Achille, *Cedat mihi, quia & majore sum dignitate praeditus,*

Ἠ δ' ὅσσον γενεῇ προγενέστερος εὔχομαι εἶναι.

Ubi vetus Scholiastes Helmstadii in 8. editus, Ἀξιοπιστίαν δίκαιον προσάγει τὴν ἡλικίαν. Terentius in Hecyræ prologo,

Sinite exorator ut siem, eodem ut jure uti senem
Liceat, quo usus sum adolescentulus.

Ibidem,

—— Facite ut vestra auctoritas
Mea auctoritati fautrix adjutrixq; sit.

Ubi Donatus, *Auctoritati meæ, quia jam senex sum.* Gregorius Nazianzenus Procopium pro Eugenio rogans, Διὰ τὴν ἡμετέραν πολιάν, &c. δὸς (παρακαλῶ) καὶ ἡμῖν, καὶ τῷ κλήρῳ παντὶ ταύτην τὴν χάριν. Idem Olympium pro Aurelio (milite desertore) orans, Ὑπὸ τὰς ἡμετέρας ἑαυτὸν τέθηκε χεῖρας, &c. ὥσπερ τινὰ εἰκόνα βασιλικὴν τὴν πολιὰν ἡμῶν προβαλλόμενος· & in Epist. ad Nectarium, Τοῦτο ἡμῖν χάρισαι, &c. αἰδεσθεὶς μὲν τῆς ἱκετείας τὴν ἡλικίαν.

Ibid. ὡς Παῦλος πρεσβύτης] Hesych. Πρεσβύτης, γέρων, ἡλικιώτης. Glossarium, Πρεσβύτης, *senex, longævus, grandævus.*

Ibid. νυνὶ δὲ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ] Id est, propter Christum. Joannes Apocal. 1. 9. Ἐγενόμην (relegatus nempe) ἐν, &c. Πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Genitivus heic, ut diximus, causam propter quam significat: sic Galat. 6. 16. Ἰησοῦ στίγματα· Coloss. 1. 24. Χριστοῦ θλίψεις· Hebr. 11. 26. Χριστοῦ ὀνειδισμόν· apud Ciceronem Offic. 1. *honorum* (i. e. honores propter) *contentiones:* & infrà heic com. 13. δεσμὰ τοῦ εὐαγγελίου, i. e. Euangelii causâ injecta. Magnum autem Apostoli precibus isto nomine pondus accedit. Ignatius ad Trallianos, Παρακαλεῖ ὑμᾶς τὰ δεσμά μου ἃ ἕνεκεν Ἰησοῦ Χριστοῦ περιφέρω. Vide & Ephes. 4. 1. & 6. 20.

Com. 10. περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου] Sic 3 Joh. 4. τὰ ἐμὰ τέκνα. Τέκνον autem Onesimum vocat, quia fidei Christianæ mysteriis participaverat eum. D. Augustinus in Psal. 58. *Filios vestros fideles, quos fide genuistis.* Euthymius ad Christi Luc. 8. ea, CONFIDE FILIA; *Filiam vocat ipsam, utpote per fidem sibi adoptatam.* Vide 1 Cor. 4. 15. Irenæus 4. 79. *Qui ab aliquo edoctus est verbo, filius docentis dicitur, & ille ejus pater.* Ambrosius 1. 7. de Officiis, *Nec minùs enim vos diligo quos in Euangelio genui, quàm si conjugio suscepissem.* Gregorius Nazianzenus in Epistolis, Κρείττων ἡ πνευματικὴ συγγένεια τῆς σωματικῆς. Theophylactus ad 1 Tim. 2. Παιδεῦσαι, ὄντως τεκνογονία.

Ibid. ὃν ἐγέννησα, &c.] In spiritu, vel fide nempe. Salvianus in Epistolis, *Adhortamini, docete, instruite, formate, gignite.*

Ibid. Ὀνήσιμον] Ut 2 Tim. 1. 16. Ὀνησιφόρου. Servile nomen utrumque, & ob utile speratum vel adeptum ab eorum dominis impositum. In vetere sepulcrali lapide, ONESIMUS ANICETUS FECIT DOMINO: & in alio, ... Q. BATONIUS ONESIMUS PATRONO, &c.

Com. 11. Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ, &c.] Sic 1 Pet. 2. 10. Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νυνὶ δὲ λαὸς Θεοῦ. Vide & Gal. 4. 8, 9. Ἄχρηστον hîc, ut infrà 15. ἐχωρίσθη dixit, culpam hominis furis & fugitivi verbis lenibus minuere volens.

Com. 12. Σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ] Τουτέστιν, ut Rom. 1. 12. Hebr. 2. 14. & 1 Pet. 3. 20. Τὰ σπλάγχνα μου, quem intimis visceribus diligo. Sic Esther. 7. 3. ad Assuerum, *Dona mihi animam meam:* i. e. populares meos, quos ut animam diligo. Ità & Satyricus de Græculis ad urbem Romam confluentibus, (Sat. 3.)

Viscera magnarum domuum, dominiq; futuri.

Vel, τὰ σπλάγχνα μου, quem amo (ut Philipp. 1. 8.) ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ· vel demum σπλάγχνα, metonymicè filium meum. Τέκνον, ut suprà Com. 10. à me in fide genitum. Artemidorus lib. 5. Oneirocritici, Τὰ σπλάγχνα τὸν παῖδα σημαίνουσιν, οὕτω γὰρ καὶ τὸν παῖδα καλεῖν ἔθος ἐστίν. Idem 1. 46. Οἱ παῖδες σπλάγχνα λέγονται· & cap. 35. Τὰ ἑαυτοῦ, &c. σπλάγχνα διὰ τοῦ σώματος ὑπεκεῖνα, τέκνων ὄλεθρον προαγορεύει. Suetonius (ex Asclepiade Mendete) de matre Augusti Cæsaris, *Somniavit intestina sua ferri ad sidera, explicarique per omnem terrarum & cæli ambitum:* ibidem sequitur continuò de nato filio. D. Basilius de egeno filium venum exponente, Τὰ σπλάγχνα προτείνεται τιμὴν τροφῶν. Jacobus de Josepho apud Philonem, Ἀνθρώποις καὶ σαρκοβόροις θηρσὶν εὐωχία, &c. γέγονας, γλυκυτάτοις καὶ ἐστιαθεῖσι τῶν ἐμῶν σπλάγχνων. Nonnulla apponamus ex Latinis ejusdem notæ. Lactantius 6. 20. *Qui viscera sua* (i. e. filios) *canibus prædam objiciunt.* Darius ad milites de conjuge & liberis suis, *Eripite viscera mea ex vinculis.* Statius, Theb. 7.

——Sua credite matri
Viscera.——

Apuleius 8. *Jam contra sua sæviens viscera:* id est, filiolum suum. Ovidius ubi de Druso,

Ille rogus miseræ viscera matris habet.

Idem Metam. 10. de Cinyra patre Myrrhæ,

Accipit obscœno genitor sua viscera lecto.

Canace apud Eundem de prole sua exposita,

Viscera montanis ferret edenda lupis.

& pòst,

Diripiunt avida viscera nostra feræ.

Quintilianus Declam. 338. *Filium matri eripere conaris, & partem viscerum avellis.* Idem procemio libri 6. ubi de rogo filii sui, *Tunc optimum fuit infaustum opus,* &c. *super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis injicere.* Apud Eundem Declam. 5. pater ille ad ingratum filium suum, *Has quas subtrahis manus, hæc verba quæ negant, de meo spiritu, de meis visceribus hausisti.* Ibid. Declam. 18. uxor ad maritum loquens de communi pignore, *Sanguinem qui de tua fluxit anima, viscera de tuis concepta vitalibus.* Interpres Nicomacheorum 8. 16. Οἱ γονεῖς στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα.

Ibid. αὐτὸν, &c. προσλαβοῦ]

——Per tua obsecro
Genua, ut tu istud insipienter factum sapienter feras,
Et illi ignoscas.——

Com. 13. ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι, &c. ἵνα πληρώσῃ τὸ σου ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας] Trebatius ad Ciceronem, *Charitate & amore tuum officium præstaturos.*

Com. 14. χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι] Nolui eum, etsi Euangelii causâ, captivo mihi ministraturum detinere, non præeunte consensu tuo. Theophylactus ad Tit. 2. *Uxores à maritis disjungens conscientiæ prætextu, servósque ab heris divellens prætextu pietatis, non est irreprehensibilis.*

Ibid.

Ibid. χωρὶς τῆς σῆς γνώμης ἐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι] Trium Horatiorum pater apud Dionysium Halicarnassensem, Εὐσεβὲς πρᾶγμα ποιεῖτε, ὦ παῖδες, &c. ἐδὲν ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης διαπεπραγμένοι. In Epistola Ignatii dicta ad Polycarpum, Μηδὲν ἄνευ τῆς γνώμης σοῦ γινέσθω. Vide Suidam in Πατέταρχος. Josephus Antiquit. lib. 20. Ὡς οὐκ ἐξὸν Ἀνάνῳ χωρὶς ἐκείνου (Præsidis) γνώμης συνέδριον καθίσαι. Herodianus de Pertinace, Οὔτε τὸ πρὸς ἑαυτὸν σεμνοπρεπὲς, ὅτε τι ἄλλο τῶν βασιλικῶν συμβόλων εἰς ὕψος ἀρθῆναι, πρὶν ἢ μαθεῖν τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου βουλῆς. Plinius junior ad Trajanum, *Nihil decernendum putavi donec te consulerem*, &c. Apuleius Floridis, *Nil tantum, nil tantulum faciam, cujus vos non & gnaros & judices habeam.*

Ibid. ἵνα μὴ ὡς κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἑκούσιον] Sic 1 Pet. 5.2. Ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως. Ità ἑκούσιον γνώμην, Eusebius τῇ ἀνάγκῃ opponit: ὑπ' ἀνάγκης, τὸ ἑκουσίῳ, Plutarchus in Agide & Cleomene: &, ἀνάγκην, τὸ ἑκουσίως, in vita Numæ: Suidas, v. Χρηστὸς, τὸν ἐξ ἀγάπης χρηστὸν, τὸ χρηστὸν ἐξ ἀνάγκης. Apostolus etiam, Rom. 8. 20. τὸν ἑκόντα, τὸ ὑποτάξαντι, Κατ' ἀνάγκην heic, quod 2 Cor. 9. 2. ἐξ ἀνάγκης dixit. Post τὸ ἀγαθόν σου (quæ locutio itidem Rom. 14. 16. & 3 Joh. 5. occurrit) subaudi ἔργον. Suidas, Αὐτὸ δείξει, παροιμία, ἐλλείπει τὸ ἔργον.

Com. 15. Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς] D. Augustinus Confess. 5. 8. de matre sua, *Et quid à te petebat, Deus meus, nisi ut me navigare non sineres? sed tu altè consulens, & exaudiens cardinem desiderii ejus, non curasti quod tunc petebat, ut in me faceres quod semper petebat.* Valerius Maximus de Lycurgi legibus ad tempus providè & sapienter abrogatis, *Itaq; ut semper esse possent, aliquando non fuerunt.* Similem loquendi modum vide & in Latino Jobi 14. 20. Quin & apud Sapientiæ Scriptorem 6. 21. ubi vulgò legimus τιμήσατε σοφίαν, ἵνα εἰς τὸν αἰῶνα βασιλεύσητε, vividior multò sensus foret si hoc modo legamus, τιμήσατε σοφίαν πρὸς ὥραν, ἵνα εἰς α. β. Justitiam colite illud breve vestræ vitæ spatium, ut postea in æternum regnare possitis. Ἐχωρίσθη heic est reapse ἐδραπέτευσε· cui verbo (ut suprà monuimus,) tanquam insuaviori pepercit. Sic, *amotarum* (i. e. subreptarum) *rerum actionem contra uxorem*, Jurisconsulti dicunt. Πρὸς ὥραν, est quod 1 Cor. 7. 5. πρὸς καιρὸν, & 1 Thess. 2: πρὸς καιρὸν ὥρας. Vulgato, ut & Jobi 10. 14. & alibi, *ad horam.* Idem τὸ αἰώνιον, *æternum* eruditè vertebat. Virgilius, *Æternúmque locus*, &c. ubi Servius, *In æternum: & est adverbium.* In Georgicis,

Æternùm frangenda:——

ubi idem Servius, *Semper, perpetuò.* In Vulgato autem strictiùs accipienda est vox ista, ut diuturnitatem significet: quo ferè sensu in Græco Proverb. 22. 28. ὅρια αἰώνια habemus, id est, antiqua, vel, quorum non exstat memoria.

Ibid. πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον, &c.] Nota oppositionem istam. In Epistola Smyrnensis Ecclesiæ de Polycarpi martyrio, Διὰ μιᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον κόλασιν ἐξαγοραζόμενοι. Sic, πρὸς ὀλίγον, Sapient. 16. 5, & 6. opponitur τὸ μέχρι τέλους· *in æternum, brevi tempori*, in Latino 1 Maccab. 14. 41. *ad tempus*, τὸ *in æternum*, 6. 12. & 7. 6. apud Lactantium: et τὰ πρόσκαιρα, 2 Corinth. 4. 18. τοῖς αἰωνίοις.

Com. 16. Οὐκέτι ὡς δοῦλον] Joh. 15. 15. Οὐκ ἔτι ὑμᾶς δούλους λέγω. Galat. 4. 7. Οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός.

Ibid. ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν] De eodem Coloss. 4. 9. τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ. Lactantius de servis herorum Christianorum, *Tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt: sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religione conservos.* Chrysologus Serm. 26. ad servum Christianum quemvis, *Qui* (Christus nempe) *parem te fecit per gratiam, quem conditio fecerat disparem servili vilitate.* Vide & 1 Tim. 6. 2. Quintus ad Marcum Ciceronem de Tirone manumisso, *Mibi gratissimum fecisti cùm eum*, &c. *nobis amicum quàm servum esse maluisti.* Pro δοῦλον autem in Contextu puto δούλου legendum. Ità & Vulgatus, qui *pro servo* vertit.

Ibid. πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ] Glossarium, *Quò magis*, (scripserim, *Quantò magis*) πόσῳ μᾶλλον.

Ibid. καὶ ἐν σαρκὶ] Hinc & Ephes. 6. 5. κατὰ σάρκα κυρίοις.

Com. 17. Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν] Subaudi, τῆς αὐτῆς χάριτος. Vide Philipp. 1. 7. Hinc 1. 4. ad Titum κοινὴ πίστις, & Judæ com. 3. κοινὴ σωτηρία· item Philipp. 2. 1. πνεύματος κοινωνία. Plutarchus de Pythagoricis agens (lib. περὶ Πολυφιλίας) κοινοῦ λόγου μετέχοντας dixit. Vel κοινωνὸν intellige, ut apud Apocal. 1. 9. ἐν τῇ θλίψει καὶ ὑπομονῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Vide & Philipp. 4. 14. & 2 Cor. 1. 7. Quæ hîc Eruditi de rerum vel bonorum inter Paulum & Philemonem communione afferunt, mihi minùs probabilia videntur.

Com. 18. Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε] Si quid tuum absportavit, quod solent servi fugitivi. Horatius,

Formidare malos fures, incendia, servos,
Nè te compilent fugientes.——

Virgilius Georg. 1. de Luna decima sexta,

——*Contraria furtis:*

ubi Servius, *Illuc spectat, ut Domino sit spes inveniendi quod amiserit, & servus rapere aliquid aufugiens formidet.* Servus Terentianus Phorm. 1. 4.

Aliquid convasassem, atque hinc me conjicerem protinus in pedes.

Leno Plautinus de lorariis, Pseud. Sc. *Exite.*

——*Ubi data occasio est, rape, clepe, tene, harpaga,*
Bibe, es, fuge: hoc est eorum opus.

Martialis,

Non miror furem qui fugitivus erat.

Ἀδικεῖν, itidem ut heic, de servo, Coloss. 3. 25. occurrit: cum duplici autem, ut & hoc loco, accusativo, Act. 25. 10. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Ἠδίκησεν, ἔβλαψεν.

Ibid. ἐμοὶ ἐλλόγει] *Mihi expensum feras*, Cicero 15. 20. ad Atticum dixit. Domitianus ad Terentium Maximum, (apud Plinium Epist. lib. 10.) *Summam* (Archippo) *expensam liberalitati meæ feras.* Vulgatus, *mihi imputa:* ità in vetere Onomastico, *Imputo*, προσλογίζομαι. Alcibiades apud Plutarchum, Ἐμὲ γράψατ', ἐμὸς φίλος ὤν, ἐγὼ ἐγγυῶμαι. Vide & D. Augustini locum jam statim adducendum.

Com. 19. Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί] Id est, hâc manûs meæ scripturâ me obligo ad sarciendũ quicquid damni attulerit tibi. Ità in l. 24. ff. Depos. vel contra, *Centum nummos quos hâc die commendasti mihi*, &c. *esse apud me ut notum haberes, hâc epistolâ meâ scriptâ tibi notum facio:* & in l. 40. ff. de rebus credit. *L. Titius scripsi me accepisse à P. Mævio quindecim mutua*, &c. ubi & *scripsi*, ut apud Paulum γέγραφα. In Colloquiis Scholasticis veteribus habemus eo sensu ἐχειρογράφησα· & in Glossis, *Cavisti*, &c. ἐχειρογράφησας· item Luc. 16. 6. γράμμα. Ἔγραψα hîc habet vim eandem quam haberet γράφω. Sedulius ad 1 Cor. 5. illud, ἔγραψα ὑμῖν, *Pro scribo; vel ideo præteritum dicit, quia cùm legerent tempus scribendi præteritum esset.* Ἐγὼ Παῦλος ad majorem rei affirmationem; vide 2 Cor. 10. 1.

Ibid. ἐγὼ ἀποτίσω] Ità Rom. 12. 29. ex persona Dei autem, ἐγὼ ἀνταποδώσω. In Glossario, Ἀποτίω, *pendo, resarcio.* Hesychius, Τίσω, ἀποδώσω, τιμήσω. Idem, Ἀποτίσει, ἀποδώσει. Ἐγὼ ἀποτίσω, formulâ in se debitum recipientis. Sic Luc. 10. 34. ἐγὼ, &c. ἀποδώσω σοι. D. Augustinus in Psal. 36. *Si non tenes pauperem redditorem, idoneum tenes fidejussorem. Ecce Deus tibi de scriptura sua*, (i. e. cautione) *dicit, Da, securus esto: reddam. Quomodo solent dicere fidejussores? Ego reddo, ego accipio, mihi das.* Non dissimile Genes. 43. 9. illud, *Ego puerum suscipio*, &c. *de manu mea illum require.*

Ibid

Ibid. ἵνα μὴ λέγω σοι, &c.] Terent. 1. 3. Phorm. *Ut nè addam*, &c. ubi Donatus, Σχῆμα παράλειψις *ut ne, quod Græci* ἵνα μή.

Ibid. ἵνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις] Ut taceam, non solùm qualecunque damnum ab eo illatum meo intuitu te posthabere debere, sed & teipsum debere mihi: quod vel totis caducis bonis tuis præstantius, & pretiosius longè. Σεαυτὸν προσοφείλεις ait, quia eum Paulus in fide instituerat. Simplicius in cap. 37 Epicteti, de salutarium rerum præceptoribus, Τρέφεις ὄντι καὶ ἐπιμελητὰς οὐ τοῦ σώματος ἡμῶν, ἀλλ' ΗΜΩΝ ΑΥΤΩΝ εἰσι.

Com. 20. Ναὶ, ἀδελφὲ] Cicero ad naturâ fratrem, ut Paulus ad fratrem spiritu, *Non*, &c. *præceptis, sed precibus tecum fraternis ago*. Vide suprà com. 9.

Ibid. ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ] Vulgatus, *te fruar*, &c. quo & sensu Suidas, Ἐγώ σου ὀναίμην, ἐγώ σε ἀπολαύσω· ubi legendum ἀπολαύσαιμι. Frui Philemone, est de illius in Euangelica pietate profectibus gaudere, & consolatione frui. Glossæ vetustissimæ ad Pauli ista, in Medic. bibliotheca, Ὀναίμην σε, ἀντὶ τοῦ, ἀπολαύσαιμί σου τῶν ἐν Χριστῷ κατορθωμάτων· ἴδοιμί σε πλουτοῦντα ἐν ἅπασι τοῖς πνευματικοῖς ἀγαθοῖς. Loquitur autem Apostolus, hâc voce utens, (ut & suprà illis, σπλάγχνα & ἐγέννησα,) ex parentis persona. Sirachides 30.2. Ὁ παιδεύων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὀνήσεται ἐπ' αὐτῷ. Ad matrem filia illa apud Poetam Philemonem,

——Γένοιτό σοι τέκνον
Ὄνησις, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστι.

Hinc in Epistola ad Heronem Diaconum, quæ inter Ignatianas, Ὀναίμην σου, παιδίον. Ad filiam mater apud Terentium, 4. 2. Hecyræ,

——Ità obtingant ex te quæ opto mihi.

Id est, ut heic Paulus, Ἐγώ σου ὀναίμην.

Ibid. ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα]

——Solare humilem, atq; ignosce reverso:
Hanc sine me spem ferre tui.——

Ibid. ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα] Est quod 1 Cor. 16.18. & 2 Cor. 7. 13. τὸ πνεῦμα ἀναπαύειν· Coloss. 4. 8. τὴν καρδίαν παρακαλεῖν. Psyche ad Cupidinem suum (apud Apuleium) simillimâ obtestandi formâ, *Tibi devota chara q; animam gaudio recrea*. Plinius pro Rosciano Gemino Trajanum orans, *Te, Domine, rogo gaudere exornatâ Quæstoris mei dignitate:* id est, te rogo ùt possim gaudere dum in illius dignitate meam ipsius auctam & exornatam video. Phædrus,

Decerne quod religio, quod patitur fides:
Et gratulari me fac judicio tuo.

Com. 21. Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου, ἔγραψά σοι] Non dissimile, minoris autem fiduciæ, ejusdem illud 2 Cor. 2. 9. εἰς τοῦτο ἔγραψα, ἵνα γνῶ, &c. εἰ, &c. ὑπήκοοί ἐστε. Confer & 2 Thess. 3. 4. Hesychius, ex hoc Apostoli loco, Πεποιθὼς, ἐλπίσας, πιστεύσας. In Glossis, Πεποιθὼς, *confisus, fretus, fidens*. Nec multùm ab his Pauli discedunt Ciceronis illa, ad Quintum fratrem, *Si ad ea quæ faceres auctoritas accederet mea, tibi ipsi illa putavi fore jucundiora.*

Ibid. εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω, ποιήσεις] Utitur magnâ Paulus, sed & laudabili, solertiâ in Philemonem exorando: plus enim quàm quod petit, promittit sibi de clementia ejus. Donatus in Eunuchum, *Plus est id præstitisse quod qui accepit non ausus est postulare.* Ovidius,

——Majora petitis
Credibile est magnos sæpe dedisse Deos.

Com. 22. ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι, &c. χαρισθήσομαι ὑμῖν] Cicero Famil. epist. lib. 14. ad Terentiam suam, *In Tusculanum nos venturos putamus*, &c. *ibi fac ut sint omnia parata.*

Ibid. ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν] Euthymius ad Luc. 9. ea, UT PARARENT EI, *Hospitium scilicet*. Cicero ad Atticum suum, *Pylea paratum est hospitium*. Martialis in epistola libro 9 prævia, *Vale, & hospitium para*. Sic & Joh. 14. 2, 3. τόπον ἑτοιμάζειν. In vetere Epitaphio,

Pracesti hospitium dulce parare tuis.

Ibid. ξενίαν] Suidas, Ξενίαν, καταγώγιον, κατάλυμα. Hesychius, Ξενία, ὑποδοχὴ, &c. κατάλυμα, καταγώγιον· Vide & Act. 28. 23.

Ibid. ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν] Id est, ut Hebr. 13. 19. ἀποκατασταθῶ ὑμῖν· ubi & præcessit, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. Χαρίζεσθαι hoc sensu etiam Act. 27. 24. habemus. Ὑμῶν, Philemonis nempe, Apphiæ, Archippi, & Ecclesiæ quæ in domo vestra.

Com. 23. ὁ συναιχμάλωτός μου] Vulgatus, *concaptivus meus:* quâ formâ & in Glossario, Συνδέσμιος, *convinctus*. Itaque Glossarii ea, *Concaptivus*, Συναιχμαλώτης, ad hunc locum, vel Coloss. 4. 10. existimo referenda.

JOANNIS PRICÆI
IN EPISTOLAM D. JACOBI
ANNOTATIONES.

Κεφ. α'.	*Vulgata Versio.*
1. Ἰάκωβος, Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.	1. JAcobus, Dei & Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem.
2. Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·	2. Omne gaudium existimate, fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis:
3. Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.	3. Scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.

4. Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

5. Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

6. Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

7. Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου.

8. Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

9. Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

10. Ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

11. Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

12. Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

13. Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

14. Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

15. Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

16. Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

17. Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ᾽ ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

18. Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

19. Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

20. Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

21. Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

22. Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.

23. Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

24. Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

25. Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

26. Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

27. Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

4. Patientia autem opus perfectum habeat, ut sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.

5. Si quis autem vestrûm indiget sapientiâ, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat; & dabitur ei.

6. Postulet autem in fide nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris, qui à vento movetur & circumfertur.

7. Non ergò æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.

8. Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis.

9. Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:

10. Dives autem in humilitate sua, quoniam sicut flos fœni transibit.

11. Exortus est enim sol cum ardore, & arefecit fœnum, & flos ejus decidit, & decor vultûs ejus deperiit: ità & dives in itineribus suis marcescet.

12. Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.

13. Nemo cùm tentatur, dicat quoniam à Deo tentatur: Deus enim intentator malorum est; ipse autem neminem tentat.

14. Unusquisque verò tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus.

15. Deinde concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum; peccatum verò cùm consummatum fuerit, generat mortem.

16. Nolite itaq; errare, fratres mei dilectissimi.

17. Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est, descendens à Patre luminum apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio.

18. Voluntariè genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus.

19. Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendum; tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.

20. Ira enim viri justitiam Dei non operatur.

21. Propter quod abjicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.

22. Estote autem factores verbi, & non auditores tantùm, fallentes vosmetipsos.

23. Quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo.

24. Consideravit enim se, & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit.

25. Qui autem perspexerit in lege perfectæ libertatis, & permanserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.

26. Si quis autem putat se religiosum esse, non refrænans linguam suam, sed seducens cor suum; hujus vana est religio.

27. Religio munda & immaculata apud Deum & Patrem, hæc est, Visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo.

Ad

Ad Cap. I.

Com. 1. Ἐν τῇ διασπορᾷ] Vulgatus *in dispersione*. In Glossis, Διασπορὰ, *dispersio*.

Com. 2. Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε] Pastor Hermæ 3.9. *Putate, si quis ex vobis patitur, magnum opus perficere*. Petrus 1. 4. 11. similem sensum efferens, uno verbo χαίρετε dixit; Paulus 2 Cor. 8.2. de Macedonicarum Ecclesiarum Christianis, Ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως (i.e. πειρασμῶν) καὶ περισσείας τῆς χαρᾶς αὐτῶν, &c. & 2 Cor. 7.4. de seipso, Ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν. Idem 2 Cor. 12.20. ἐν ἀσθενείαις εὐδοκεῖν vocat; & Rom. 5. 3. ἐν ταῖς θλίψεσι καυχᾶσθαι. Arrianus 1.4. in Epictetum, Ὅταν ἐμπίσῃ περίστασις (id est, ὅταν πειρασμοῖς περιπίπτῃς,) μέμνησο ὅτι ὁ θεός σε ὡς ἀλείπτης τραχεῖ νεανίσκῳ βέβληκεν. Seneca lib. Cur bonis viris, &c. cap. 4. *Ipsis Deus consulit quos esse quàm honestissimos cupit, quoties illis materiam præbet aliquid animosè fortitérque faciendi*. Πᾶσαν χαρὰν *summum gaudium* expone. Sic Philipp. 2.29. μετὰ χαρᾶς πάσης· Jobi 20.22. πᾶσα ἀνάγκη· 1 Pet. 2.15. ἐν παντὶ φόβῳ· 1 Tim. 1.16. πᾶσαν μακροθυμίαν· et Act. 17.11. μετὰ πάσης προθυμίας. *Summum gaudium* autem est, rem vel materiam summi gaudii. Hoc sensu habemus Luc. 2.10. χαράν· 1 Cor. 9.16. καύχημα· Philipp. 2.6. ἁρπαγμόν· & ibid. 1.21. κέρδος· ità et Petri illud 1.2.20. τοῦτο χάρις παρὰ θεῷ. Cicero 12. 13. ad Atticum, de Bruti literis quibusdam, *Multas mihi lacrymas attulerunt*, i.e. multarum lacrymarum materiam. Vox περιπίπτειν apud Græcos discrimina & difficultates notat. Isocrates in Panathenaico, & Plutarchus in De educ. liber. συμφοραῖς περιπίπτειν dixerunt, (unde & apud Suidam, Περιπτώσεις, συμφοραὶ) Artemidorus 1.15. περιπεσεῖν πόνοις. Idem 2.22. πονηροῖς ἀνθρώποις περιπεσεῖν· & 5. § 57. περιπεσεῖν ναυαγίῳ. 2 Maccab. 6.13. περιπίπτειν ἐπιτιμίαις· vide et Act. 27.41.

Com. 3. τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν] Apostolus Rom. 5. 3. ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται. In vetustissimo Codice Medic. bibliothecæ est, τὸ δόκιμον, non τὸ δοκίμιον· quod tamen vix movendum loco putem: ità enim et in Græco Proverb. 27.21.

Com. 4. ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω] Μὴ τὰ πρῶτα μόνα καὶ τὰ μέσα ἔχουσα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔσχατα· ὅπερ ἴδιόν ἐστι τῆς τελειότητος. Sunt verba Simplicii in Epictetum. Ignatius ad Smyrnenses, Ἵνα οὖν τέλειον ὑμῶν γένηται τὸ ἔργον, &c. Idem ad Ephesios, Τὸ συγγενικὸν ἔργον τελείως ἀπηρτίσατε. In Glossis, Τέλειον, *perfectum*, *finitum*. Ἔργον τέλειον hîc est quod Latinis *opus*, quod Græcis ἀποτέλεσμα· videtur enim alludere ad artem fabricam. Vide Manilii locum ad Luc. 14.29. adductum. Vult dicere, ut imperfectum ædificium habitationi minimè accommodum est, ità & deficiens tolerantia perpessorum mercede excidit; tolerantia ergò vestra suum opus perfectum sistat, nè eorum quæ passi jam estis, fructus marcescat. Vide Heb. 3.6. et 6. 11, 12. et 10.36. 2 Joh. com. 8. & infrà heic cap. 5. comm. 7, 8. Cyrus apud Xenophontem, Οὐ τὸ ἀγαθοὺς ἄνδρας γενέσθαι, τοῦτο ἀρκεῖ ὥστε καὶ διατελεῖν ὄντως ἀγαθούς. Sic 1 Petr. 1. 13. τελείως ἐλπίζειν, & Matth. 10.22. εἰς τέλος ὑπομένειν.

Ibid. ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι] Id est, ut Coloss. 4.12. ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ· vel, ut Ephes. 3.19. ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ θεοῦ πλήρωμα. Voces τέλειοι & ὁλόκληροι à corpore heic ad animum transferuntur. Hesych. Τελείων, ἤτοι τὴν ἡλικίαν, ἢ ὁλοκλήρων. Idem, Τέλειος, &c. ὁλόκληρος.

Ibid. ἐν μηδενὶ λειπόμενοι] Nè meritò quisquam dicat vobis, ut illi nescio cui Christus Luc. 18.22. ἔτι ἕν σοι λείπει. Apponuntur hæc autem à Jacobo κατ' ἐπεξήγησιν. Ἐν μηδενὶ λειπόμενοι expone ex 1 Cor. 1.7. ἐν μηδενὶ χαρίσματι ὑστερούμενοι. Ità Ignatius in Inscriptione Epistolæ suæ ad Smyrnensem Ecclesiam, ἀνυστερήτῳ οὔσῃ παντὸς χαρίσματος· & in Ejusdem ad Polycarpum dicta, Ἵνα μηδὲν σοι λείπῃ, καὶ παντὸς χαρίσματος περισσεύῃς. Legimus in fine Epistolæ D. Barnabæ, μὴ ἐκλείπητε μηδενὶ αὐτῶν· et apud Lucianum in Pro saltat. ἀσυκοφάντητοι, ἀνεπίληπτοι, μηδαμῶς ἐλλιπεῖς· id est, ut heic Jacobus, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι· quod uno verbo 2 Tim. 2. ult. ἄρτιος ἐστι· unde & ἄρτιον, τὸ ἀνελλιπὲς exponitur ab Hesychio, v. Ἀρτίφρεσιν.

Com. 5. Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας] Σοφίας nempe καὶ συνέσεως πνευματικῆς, ut Coloss. 1. 9. Ità et vetustiss. Scholiastes ad hunc Jacobi locum in Medic. biblioth. Σοφίας πνευματικῆς, οὐκ ἀνθρωπίνης.

Ibid. αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ] Ὅτι ἡ σοφία (ut Daniel. 2.20.) καὶ σύνεσις αὐτοῦ ἐστι· Ὅτι αὐτὸς (ut Proverb. 2.6.) δίδωσι σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ σύνεσις καὶ γνῶσις. Lactantius de Opific. Dei, cap. 19. *Sapientiam homini tribuit, quam terrenus pater dare nullo modo potest*. Vide et 1. 1. Sirachidem. Post διδόντος non malè ex præcedentibus σοφίαν suppleas: poteris et vocem eam absolutè capere, ut Luc. 15.16. ἐδίδου, ubi plures id genus locutiones attulimus.

Ibid. πᾶσι] Josephus 2 contra Appionem, de Eodem, Δέδωκεν αὐτὸς ἑκὼν, καὶ πᾶσιν εἰς μέσον κατέθηκε. Æneid. 2.

Ipse pater: ———

ubi Servius, *Qui omnibus unus esse consuevit*. Philo in Allegoriis, Φιλόδωρος ὢν (ὁ θεὸς) χαρίζεται τὰ ἀγαθὰ πᾶσιν. Idem libro ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. ex Platone, Θειότατον καὶ κοινότατον ΣΟΦΙ'Α συγκλείει οὐδέποτε τὸ ἑαυτῆς φροντιστήριον. Lactantius 3. 24. *Si* SAPIENTIA *homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus qui eam capere non possit*. Et ibidem cap. 25. *Dei fons uberrimus atque plenissimus omnibus patet*: adde et 1.10. Sirachidem. Seneca in de Beneficiis, de Virtute, quæ heic σοφία, *Nulli præclusa est, omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat*. De eadem Valerius Maximus, *Neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum malignúmve præbet: sed omnibus æqualiter exposita, quid cupiditatis potiùs quàm quid dignitatis attulerit, æstimat*. Post πᾶσιν, optimè ex Sirachidis 1. 10. suppleas, κατὰ τὴν αὐτοῦ δόσιν, dat cuique quantum ei opus est accipere.

Ibid. ἁπλῶς] Οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, αὐτὸς δίδωσι, Joh. 14.27. Vulgatus, *affluenter*, q. d. οὐ χειρὶ μιᾷ δωρούμενος, quod proverbialiter (teste Suida) efferri solet ἐπὶ τῶν δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως μεταδιδόντων. Scriptor Sapientiæ, itidem de σοφίᾳ loquens, 7. 13. Ἀδόλως ἔμαθον, ἀφθόνως (q. d. *affluenter*) μεταδίδωμι, τὸν πλοῦτον αὐτῆς οὐκ ἀποκρύπτομαι. Nec malè ille qui ἁπλῶς *simpliciter* vertebat. Ἁπλῶς enim videtur heic poni pro ἀφελῶς. In Glossis, Ἀφελῶς, *simpliciter*. Interpres Hermæ 2. 2. *Omnibus inopibus da simpliciter*, id est, *secundùm simplicitatem bonitatis tuæ*, ut loquitur 4.17. Irenæi Interpres. Est autem heic *simpliciter dare*, non ambitiosè, jactanter, aut (quod plerumque inter homines fit) in obliquum finem donare, sed mero studio benefaciendi, h.e. ut Act. 2.46. (at in re alia) ἐν ἀφελότητι καρδίας· Ephes. 6. 5. & Colos. 3. 22. καρδίας ἁπλότητι. Hinc in Timone Luciani, ἀνὴρ ἁπλοϊκὸς, καὶ τῶν ὄντων κοινωνικός· i. ἀνὴρ τῶν ὄντων ἐν ἁπλότητι κοινωνικός· 2 Cor. 8.2. eo sensu ἁπλότης· Rom. 12. 8. ἐν ἁπλότητι μεταδιδόναι· & 2 Cor. 9.13. ἁπλότης κοινωνίας. De Deo (de quo et hic sermo) Seneca 4.25. de Benef. *Quodcunque facit, in eo nihil præter ipsam faciendi rationem sequitur*: (ubi *facere*, est *benefacere*.) et Epist. 95 de Eodem, *Omnia tribuentem, beneficia gratìs dantem*, q. d. remunerandi nullam vicem exspectantem: unde et Idem 6. 23. de Eodem, *Semper daturus, & nunquam recepturus*; & Philo in de Cherubim, Δωρητικὸς τῶν ἁπάντων, &c. ἀμοιβῆς οὐκ ἐφιέμενος· quo planè sensu lib. 11. dixit & Marcus Antoninus, ἁπλῶς προσφέρεσθαί τινι· h. e. ut Luc. 6.36. μηδὲν ἀπελπίζειν· & ἁπλῶς ἐπιστολὴν (alterius nempe) ἀναγινώσκειν, id est, ἀδόλως, sine consiliis, sine calliditate, Plutarchus in de Alex. fort.

Ibid. καὶ μὴ ὀνειδίζοντος] Nempe, ut solent homines, Sirachid. 18. 18. et 20. 15. benefacta sua intempestivis iteratísque prædicationibus injucunda & onerosa efficientes. Plutarchus in De amici et adulat. discrim. Ὀνειδιζομένη χάρις ἐπαχθὴς καὶ ἄχαρις. Gratior longè suaviórque

est fructus datorum à Deo profectorum. Philo in De sacerd. honor. Τὸ μὴ παρ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ πάντων εὐεργέτου δοκεῖν λαμβάνειν, ἀδυσώπητον ἔχει δωρεάν. id est, donum, quod non timendum est nè collator ei qui accepit exprobret. Ὀνειδίζειν hîc Vulgato *improperare*: ità & in Glossario, & vetere Onomastico.

Ibid. καὶ δωθήσεται αὐτῷ] Nimirum si (quod præcessit) petierit eam. Hinc Rom. 10. 12. illud de datore isto, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς αὐτὸν ἐπικαλουμένους. Vide Matth. 7. 7. Luc. 11. 13. & quæ ad Luc. 11. 9. annotavimus. Qui autem non petit, inanis manebit. Vide infrà 4. 2. De Deo Chrysogonus (apud Suidam) in Epistola ad Anastasiam, Τοὺς μὴ παρακαλοῦντας αὐτὸν ὑπὲρ ἀγαθῶν ἀποστρέφεται, οὐδὲ γὰρ οἶδεν τὸ χάρισμα αὐτοῦ.

Com. 6. Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει] Fidenter, nam

—— *Qui timidè rogat*
Docet negare ——

Scriptor ad Hebræos 11. 6. Τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ πιστεῦσαι δεῖ, &c. unde ad Luc. 18. Theophylactus, πίστιν, προσευχῆς βάθρον καὶ κρηπῖδα vocat. Cyprianus ad Donatum, *Manat jugiter* (Spiritus,) *nostrum tantùm sitiat pectus, & pateat: quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus.*

Ibid. μηδὲν διακρινόμενος] Ἐπαίρων (ut 1 Tim. 2. 8.) χεῖρας χωρὶς διαλογισμοῦ. Sirachides 1. 28. Μὴ προσέλθῃς αὐτῷ (Θεῷ) ἐν δισσῇ καρδίᾳ. id est, διακρινόμενος. Opponitur heic πίστις τῷ διακρίνεσθαι sic Matth. 21. 21. ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, nempe (ut Rom. 4. 20.) τῇ ἀπιστίᾳ. Μηδὲν διακρινόμενος (at in re alia) dixit & Lucas Act. 10. 20.

Ibid. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ]

Qualis ubi alterno procurrens gurgite fluctus,
Nunc ruit ad terras, scopulósque superjacit undam;
Nunc rapidus retrò, atque æstu resoluta resorbens
Saxa fugit, littúsque vado labente relinquit.

Vel, similis est cymbæ aut navigio procellâ jactato. Sirachides 33. 2. Ὁ ὑποκρινόμενος (quod heic διακρινόμενος) ἐν αὐτῷ (ἐστιν) ὡς ἐν τῇ καταιγίδι πλοῖον. Chrysostomus Homil. in Saltat. Herodiadis, de Herode inter pudorem implendi & desiderium non implendi temerarium promissum fluctuante, Καὶ ἦν τότε ἡ ψυχὴ (αὐτοῦ) ὥσπερ ἐν τῇ θαλάσσῃ πλοῖον κατειλημμένον, καὶ πρὸς ἑκάτερον τοῖχον ταλαντεύον. Κλύδωνι, *fluctui*, vel *æstui*. In Glossario, κλύδων, *æstus*, *gurges*, *unda*. Eâdem similitudine homines εἰς τὴν θνητὴν περιπάθειαν καταδεδυκότας, ὡς ἐν κλύδωνι τῷ βίῳ φέρεσθαι, dixit Hierocles ad Carmen aureum: nec dissimile apud Apuleium, in de Socratis Deo, *motu cordis, & salo mentis ad omnes cogitationum fluctus æstuare.* Ἀνεμιζομένῳ est, *à ventis huc illuc impulso.* Vult dicere,

Errat, ut à ventis discordibus acta phaselus.

Seneca 75 Epist. *Mutatio voluntatis indicat animum natare alibi, & alibi apparere, prout tulit ventus.* Hinc inconstantiam irridens suam Horatius se *ventosum* vocavit; & Paulus inter varios doctores distrahi, παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας περιφέρεσθαι.

Ibid. καὶ ῥιπιζομένῳ] Arrianus 1. 4. in Epictetum metaphorâ non dissimili μετεωρίζεσθαι dixit.

Com. 7. Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου] *Quomodo enim Deus*, &c. *præstabit precanti quod oraverit, cùm ad precandum neque ex animo nec observanter accedit:* sunt verba Lactantii 5. 20. Pastor Hermæ 2. 9. de non dubitantibus, *Qui tales non sunt, omnino nihil impetrant eorum quæ petunt.* Ἐκεῖνος à Jacobo pro πιστὸς ponitur.

Com. 8. Ἀνὴρ δίψυχος, &c.] Ad connectenda hæc cum superioribus inaniter laboratum est. Est autem δίψυχος, qui apud Suidam δίγνωμος· ὁ τῇ γνώμῃ ἐπαμφοτερίζων· id est (hoc loco) ut Luc. 9. 62. ὁ ἐπ' ἄροτρον ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω· ut Apoc. 3. 16. οὔτε ζεστός, οὔτε ψυχρός· cujus animus

—— *vario labefactus vulnere nutat*
Huc levis, atque illuc, momentáque sumit utroque;

Qui mentem

Colligit, ac sumit temerè, & mutatur in horas;

Qui

—— *Nutat, modò recta capessens,*
Interdum pravis obnoxius; ——

Qui

—— *Duplici in diversum scinditur hamo,*
Nunc bona, nunc mala consectans, incertus, & inter
Diversi obsequii dominos alternus oberrat;
Qui jam contento, jam laxo fune laborat;

Qui

Audet peccati spissos abrodere casses,
Nunc ferus & violens: at si vocat, Haud mora, dicet,

Qui

—— *Cùm obstiterit semel, instantique negarit*
Parêre imperio, Rupi jam vincula, dicit:
Ut luxata canis nodum abripit, attamen illi
Cùm fugit à tergo trahitur pars longa catenæ;

Qui fluctuat inter varia consilia, nil liberè, nil absolutum, nil semel vult, Senec. epist. 52.

Quidque agat ignarus stupet, & nec fræna remittit,
Nec retinere valet. —— Ovid.

Cui in totum velle aut nolle non decretum est, Seneca epist. 24. qui *nec velle nec nolle quidquam diu potest, quémque modò consilii pœnitet, modò pœnitentiæ ipsius*, Q. Curt. qui *in eo quod proposuit non perseverat, sed transilit: nec tantùm mutat, sed redit, & in ea quæ deseruit & damnavit revolvitur*, Seneca ibid. *quem nunc boni atque honesti rationes invitant, nunc*, &c. *turpes voluptates illiciunt*, Apul. de Philos. Hinc & διψυχία, quam verbis Senecæ dicas *infirmitatem animi inter utrumque dubii, nec ad recta, nec ad prava fortiter vergentis*; lib. De animi tranquill. cap. 1.

Ibid. ἀκατάστατος ἐστιν]

Fluctuat incertis erroribus; ——
—— *Incerto fluitans errore vagatur;*
Omne iter impediens, nullum iter expediens,
Nunc properat, nunc ire piget, rursúsque redire
Pœnitet, ——
Nil æquale illi est homini. ——

Facta dictaque ejus inter se non congruunt, non unâ eâdémque formâ percussa sunt.

—— *Neque domi, neque militiæ est,*
Incertè errat animus, præter propter vitam vivit.

Seneca 47 Epist. *Levis est malitia, sæpe mutatur.* Juvenalis 13.

Mobilis & varia est ferme natura malorum.

Philo in de Vita Mosis lib. 3. Ἀβέβαιος ἡ μοχθηρῶν ἀνθρώπων διάθεσις. Arrianus 2. 22. in Epictetum, Οὐκ ἔστι πιστὸν τοῦ φαύλου ἡγεμονικὸν, ἀβέβαιόν ἐστιν, ἄκριτον, ἄλλοθ' ὑπ' ἄλλης φαντασίας νικώμενον. De tali Dissert. 31. Maximus Tyrius, Ὁ βίος αὐτοῦ κενὸς, ψοφοδεὴς, ἄπιστος, καὶ θαλάσσης πάσης ἀδηλότερος. Apuleius libro de Philosophia, ait *malum hominem non modò à cæteris verùm etiam à se discrepare:* & mox, *Hunc talem nunquam in rebus agendis expedire se posse, non solùm propter inscientiam, sed quòd ipse etiam sibimet ignotus est, & quòd malitia, seditionem* (ἀκαταστασίαν) *menti pariat, impediens incepta ejus, nec permittens quidquam eorum quæ volet.* Contrà, *Virtus*, teste Senecâ epist. 74. *convenientiâ constat, omnia opera ejus cum ipsa concordant.* Idem de Vita beata cap. 9. *Hæsitatio pugnam & inconstantiam arguit*, &c. (*Hæsitatio* est quæ heic διψυχία) *pugna* & *inconstantia*, quæ heic ἀκαταστασία) *virtutes ibi esse debebunt ubi consensus atque unitas erit, dissident vitia:* & Epist. 95. *Non contigit tranquillitas nisi immutabile certúmque judicium adeptis: cæteri decidunt subindè, & reponuntur, ac inter omissa repetitáque alterni fluctuant.* Pollux Onomastici 6. 27. de levi, ac mentis

tis vitæque incompositæ homine, ἄῤῥα, πνεῦμα, ἀκατάστατος.

Ibid. ἀκατάστατος ἐστιν ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ]

Æstuat, & vitæ disconvenit ordine toto.

Est versus Horatianus, ad mentem Jacobi autem illustrandam eximius & electissimus.

Com. 9. Καυχάσθω ἢ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ] Ὁ ταπεινὸς hic, ut & alibi, est *humilis*, id est, abjectæ conditionis, ideóque injuriis expositus. Ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ, intellige ἐν τῇ ὑψώσει αὐτοῦ, nempe, μέλλοντι ἔσεσθαι. Lætetur (inquit) in meditatione illius temporis, quo post adversa fidei, aut qua alia honesta de causa perpessa, aut in hac aut in altera vita à Deo exaltabitur. Sic 1 Pet. 1. 6. Ταπεινώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα, &c. ἐν καιρῷ αὐτοῦ ὑμᾶς ὑψώσῃ, (vide Luc. 12. 32. infrà hic 4. 10. & quæ de ista vicissitudine ad Luc. 16. 25. adduximus) vel, ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ, *in sublimitate* Christianæ vocationis suæ. Citatus ille Scholiastes in Medic. Bibliotheca, Ἐν τῷ ὕψει, ἐν τῇ πίστει. Libentiùs autem acquiescam priore expositione illâ.

Com. 10. Ὁ ἢ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ] Ταπεινέσθω nempe, quod ex contrario præcedente supplendum rectè monuit Vir eximius. (Vide quæ ad 1 Tim. 4. 3. annotavimus.) Modestè se gerat in divitiis, memor posse se subitò ad paupertatem detrudi, (considera sequentia, & vide quæ ad 1 Tim. 6. 17. annotata) aut humiliter se gerat, (i. e. non recalcitret) si ad paupertatem redactus, fuerit. Ταπείνωσιν hic ità exponi debere monstrat locus Philipp. 4. 11. ubi ταπεινοῦσθαι opponitur τῷ περισσεύειν· & locus Proverb. 13. 7. ubi ταπεινοῦν ἑαυτὸν (i. e. pauperem agere) opponitur ei quod dicitur ἑαυτὸν πλουτίζειν. Si verò ταπείνωσιν malueris ταπεινοφροσύνην exponere, supplendum erit, ἀπὸ κοινοῦ, καυχάσθω. Sirachidis 10. 21. Πλούσιος, &c. καὶ πτωχὸς, τὸ καύχημα αὐτῶν, φόβος Κυρίου. D. Augustinus in Psalm. 131. de sobriè opulento, *Habet plenam domum, uberes terras, multa prædia, multum auri & argenti: novit quia in ipsis non est præsumendum, humiliat se Deo,* &c. Scholiastes in Medic. Biblioth. ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὅταν ἑαυτὸν δουλώσῃ τῷ Κυρίῳ. Ex his duobus exponendi modis mihi prior probabilior videtur.

Ibid. ὅπως ἄνθος χόρτου παρελεύσεται] Jobus 27. 13. & de divite, Ἀναλήψεται αὐτὸν καύσων καὶ ἀπελεύσεται. Homerus,

Οἵη καὶ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

In vetere Epigrammate,

Ἄνθεις καὶ λήγεις, καὶ σὺ, καὶ ὁ στέφανος.

Bene autem de floribus παρέρχεται. Horatius 2 Carm. 3. *breves rosæ*, ubi Scholiastes vetus, *citò transeuntes*. Scriptor Sapientiæ 5. 9. eâdem quæ hoc loco comparatione, Παρῆλθεν ἐκεῖνα πάντα, nempe, ἀλαζονεία, πλοῦτος, ὑπερηφανία, &c. Pro παρέρχεται Apostolus 1 Cor. 7. 31. non dissimili metaphorâ παράγειν dixit.

Com. 11. Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον] Sic in Græco Nahumi 3. 17. Ὁ ἥλιος ἀνέτειλε, &c. καὶ οὐκ ἔγνω τὸν τόπον αὐτῆς, nempe ἀκρίδος. Ἐξήρανε Vulgato *arefecit:* unde in Glossis (& fortè ex hoc loco) *Arefecit*, ἐξήρανε. Σὺν τῷ καύσωνι idem Vulgatus *cum ardore* vertit: ità in alio Glossario, Καύσων, *ardor*. Est autem καύσων, qui Jonæ 4. 8. πνεῦμα καύσων συγκαῖον· & Genes. 41. 27. in Latino, *ventus urens*. Ξηραίνειν καύσωνι hic tribuitur, ut in Græco Ezechielis 17. 10. & Oseæ 13. 15. Vide & in Græco Esaiæ 40. 6, & 24. Χόρτος heic, ut & Matth. 6. 30. & alibi, est omnis herba virens, flores verò præcipuè.

Ibid. καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε] Ità Esaiæ 28. 1. (ubi & ad coronam florum alluditur) ἐκπεσὸν ἄνθος habemus. Suidas, τὰ φυτὰ ἐδὲν ἁδρὸν δύνανται φέρειν, ὑπὸ καύσωνα, ὑπὸ ἀνέμων. Hieronymus in Epistola ad Lætam, *Citò flores pereunt, citò violas & crocum pestilens aura corrumpit:* ubi *pestilens aura* est quæ heic ὁ καύσων. Is autem quandoque Eurus, sæpius tamen Auster, vel Notus. Idem in Epistola ad Heliodorum, de obitu Nepotiani, *Marcescebat (proh dolor!) flante Austro lilium, & purpura viola in pallorem,* &c. *migrabat*. Statius,

——— Primos exspiraturus ad Austros
Mollibus in pratis altè flos improbus exstat.

Virgilius 2 Eclogâ,

——— Floribus Austrum
Immisi: ———

ubi Servius, *Austrum, quo faciliùs arescunt*. Propertius,

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti
Sub matutino cocta jacere Noto:

ubi *matutinus Notus*, est planè, ut apud Jacobum, ὁ καύσων σὺν τῷ ἡλίῳ ἀνατέλλων. Seneca,

——— Prata novo vere decentia
Æstatis calidæ despoliat vapor,
Sævit solstitio cùm medio dies.

Plautus Pseud.

Quasi solstitialis herba paulisper fui,
Repentè exortus sum, repentinò occidi.

Adde ad Matth. 6. 30. & ad Luc. 12. 28. dicta.

Ibid. καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο.] Hoc illud est quod ἀποβάλλειν τὴν βαφὴν Lucianus (Dial. Mercurii & Menippi) de floribus dixit; ubi βαφὴ est quod hic εὐπρέπεια, vel, ut suprà, ἄνθος. Quintilianus 13. declam. simili argumento, *Etiam sine ventis quoque* (q. d. ἐπ' ἀνδ καύσωνος) *labitur gratia:* id est, ἐκπίπτει τὸ ἄνθος, vel, ἡ εὐπρέπεια αὐτῶν ἀπόλλυται. Isidorus, & de floribus agens, Orig. 17. 6. *In his duplex gratia, coloris & odoris. Honorem florum* Horatius libris Carminum dixit. Virgilius 11.

Ceu mollis violæ, ceu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor adhuc, necdum sua forma recessit.

Ubi *fulgor*, quod heic ἄνθος· *forma*, quod heic εὐπρέπεια. Servius ad eum locum, *Forma, pulcritudo*. Hesychius, Εὐπρέπεια, εὐμορφία. Vulgatus bene, *decor:* ità in Glossario, *Decor*, εὐπρέπεια. Hinc & *prata decentia* in adducto jam Senecæ loco.

Ibid. οὕτως ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται] Enallage, ut jam alii monuerunt, futuri pro potentiali. Ità & Psal. 37. 2. comparatione simili, ὡσεὶ χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται· id est, facilè & repentè exarescere poterint. Non dissimilia habes & Jobi 8. 12, 13. Sapient. 5. 14. & 16. ult. Μαραίνεσθαι flores dicuntur. De rosa Theocritus,

——— Ὁ χρόνος αὐτὸ μαραίνει·

& de lilio,

——— Μαραίνεται ἀνίκα πίπτει.

Id verbi, ut cœptam similitudinem continuaret, Jacobus ad opulentos transtulit: ità et Jobi 24. 24. de divite, Ἐμαράνθη ὥσπερ μολόχη ἐν καύματι. Pro πορείαις Erasmi πορίαις legentis conjectura meritò rejicitur. Πορείας Jacobus vocat imaginationes cordis, sive consilia, in quibus, tanquam in via, dives ambulat. Hesychius, Αἱ πορεῖαί σου, αἱ ὁδοί σου. D. Augustinus in Psal. 9. illud, VIÆ EJUS, *Ejus cogitationes, & consilia ejus*, &c. In his (inquit Jacobus) dum dives placet sibi, & nescio quæ ingentia molitur, improvisò ut floris decor marcescit, id est, vel paupertate deprimi poterit, vel morte penitus è medio auferri, eorum quorum spes præsumpserat paucis, fortè & nullis, ad exitum perductis. Ἡ διάνοια καρδίας αὐτῶν (ut Luc. 1. 51.) διασκορπισθήσεται· Ἡ βουλὴ αὐτοῦ (ut Esaiæ 19. 11. discordante à voce quæ hic in Contextu nostro literulâ unâ) μωρανθήσεται. Exemplum Luc. 12. 20. luculentum occurrit: ubi loci Theophylactus, Ἄφρων, φησί, μὴ πραίνων τὰς αὐτοῦ βουλὰς, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ τοῦ βίου ὅλως ἐκτεμνόμενος. Sirachides 6. 2. *Non te attollas in cogitatione animæ tuæ velut taurus, nè fortè elidatur virtus tua per stultitiam, & folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquaris velut lignum aridum in eremo:* ubi in Græco, ξηρὸν ξύλον, ut in loco jam è Psalmis adducto, ἀποξηρανθήσονται.

Com. 12. Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμὸν] Ignatius ad Ephesios, Ἐάν τις, &c. πλείονα ὑπομένῃ αὐτὸς μακάριος. In Græco Tobiæ 13. 14. Μακάριοι ὅσοι ἐλυπήθησαν

ἐπὶ, &c. ἢ μάςιξί σου· & infra heic 5. 11. Ἰδὲ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. Vide & Jobi 5. 17. In Glossis, Πειρασμὸς, *tentatio, temtamentum.* Euthymius ad Matth. 6. *Tentatio est omne certamen quod Dæmonis fraude quomodocunque inducta est, quo animæ nostræ fortitudo comprobatur.*

Ibid. δόκιμος γενόμενος λήψεται στέφανον τῆς ζωῆς] Λήψεται τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας, καὶ τὸ τῆς κάλλους διάδημα, ut apud Scriptorem Sapientiæ 5. 17. planè simili argumento. Νομίμως (ut 2 Tim. 2. 5.) ἀθλητικῶς στεφανωθῆναι. Δόκιμος, *probatus*, (vide ad 2 Tim. 2. 15. annotata.) Hinc & 2 Cor. 8. 2. δοκιμὴ θλίψεως (i. e. ut hoc loco, πειρασμοῦ.) Sedulius ad Philipp. 1. illud, ET HOC A DEO, *Qui vult suos coronari probatos.* In Latino Tobiæ 3. 21. *Hoc pro certo habeat omnis qui te colit, quòd vita ejus si in probatione fuerit, coronabitur.* Theophylactus ad Matth. 2. Πᾶς ὁ κακόν τι πάσχων ἐνταῦθα, ἢ εἰς ἁμαρτημάτων διάλυσιν πάσχει, ἢ εἰς στεφάνων προσθήκην· ex quo ad eundem locum Euthymius, *Beneficio afficitur, ut coronæ occasionem habeat.* D. Augustinus in Psal. 79. ubi de Martyribus, *Ut post mensuram lacrymarum sequeretur corona gaudiorum.* Στέφανος ζωῆς, et heic, & Apoc. 2. 10. est, qui 1 Petr. 5. 4. στέφανος τῆς δόξης, et 2 Tim. 4. 8. δικαιοσύνης στέφανος· ubi & alia huc spectantia annotavimus.

Ibid. ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς πᾶσι τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν] Hæc (parùm immutata) sumpsit ex 2 Tim. 4. 8.

Com. 13. Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι] Tertullianus in de Castitate, *Non debemus quod nostro expositum est arbitrio, in Dei referre voluntatem.* Πειράζεσθαι hîc intelligendum putem non solùm de periculis causâ fidei ingruentibus, sed et de tentatione quavis arte Satanæ immissa ad peccatum provocandum. Multi, ut videtur, tum erant (cujusmodi forsan hodiéque non pauci exsistunt,) qui (quod de Hesiodo & Homero Xenophanes apud Sixtum Empiricum, etsi non verè, dixit,)

> —— Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν
> Ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστί·
> Κλέπτειν, μοιχεύειν τε, καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν·

& qui τὰ ἑαυτῶν ἐγκλήματα ἀποδιδράσκειν ἐθέλοντες, &c. τὸ οἰκεῖον ἄγος τῷ κακοῦ μηδενὸς, ἀγαθῶν δὲ ἁπάντων αἰτίῳ Θεῷ προσάπτομεν, ut locutus est Philo Judæus lib. de Linguarum confus. Tales heic monet Jacobus nè ad necessitatem quasi ad asylum confugiant, & prava sua facinora majore facinore operiant, non suæ ea temeritati, sed Deo ascribentes. Quod præceptum (ad vindicandum Dei O. M. honorem, tuendámq; arbitrii nostri libertatem saluberrimum,) non aliud docet quàm quod non solùm Christianorum antiquissimi, sed & Hebræorum sapientissimi, imò Græcorum Latinorúmque inter Gentes nobilissimi tradiderunt nobis. Sirachides 15. 11. (non tantùm sensu eodem qui in Contextu nostro, sed & simili loquendi formâ,) Μὴ εἴπῃς, (cùm nempe peccas) ὅτι διὰ Κυρίου ἀπέστην· quòd deflexi à recto tramite; (Vulgatus autem ἄπεστι legit, i. e. *abest*, Sapientia nempe quæ me dirigat instruátque,) & continuò, Μὴ εἴπῃς, ὅτι αὐτός με ἐπλάνησεν· i. e. ἐπείρασε. Philo in περὶ φυγάδων, Οὐδὲν τῶν ὑπαιτίων, καὶ δολερῶς, καὶ ἐκ προνοίας πραττομένων ἀδικημάτων ἄξιον λέγειν γίνεσθαι κατὰ Θεόν. Lucianus in De mercede conduct. Ὅ, τι ἂν κακὸν πράττῃς, μέμνησο τοῦ σοφοῦ, λέγοντος, ὡς Θεὸς ἀναίτιος, αἰτία δ' ἑλομένου. Σοφὸς quem innuit, fortè Plato est, qui hæc scripta reliquit, Κακῶν αἴτιον φάναι Θεόν τινι γίγνεσθαι, ἀγαθὸν ὄντα, παντὶ τρόπῳ διαμαχητέον. Maximus Tyrius Dissert. 11. Τὸ φάναι ὅτι ὁ Ἔρως ἐπὶ μοιχείαν ἀνάπτει, ὥσπερ τὸν Ἀλέξανδρον· ἢ ἐπὶ παρανομίαν, ὡς Ξέρξην· ἢ ἐπὶ ὕβριν, ὡς Κελσόβυλον· καὶ ἀνατιθέναι Θεῷ πρᾶγμα ἄθεον, πῶς οὐ πλημμελές; Cicero de Nat. Deorum, lib. 3. *Nec cùm libidinem Ægysthi, aut cùm Paridis videmus, à Deo causam requirimus, cùm culpæ penè vocem audiamus.* Seneca de Ira 2. 13. *Cui tandem vitio advocatus defuit? non est quòd dicas, excìdi non posse: sanabilibus ægrotamus malis, ipsáque nos (in rectum genitos) Natura, si emendari volumus, juvat.*

Ibid. ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν] Scholiastes ille in Medic. biblioth. Ἀπείραστος εἰς ἁμαρτίαν. In epistola Ignatii ad Philippenses dicta, Τί πειράζεις (Θεὸν) τὸν ἀπείραστον; De Eodem egregiè Apuleius meus de D. Socrat. *Non quoquam à sua perpetua secta*, &c. *dimovetur, aut alterius vi, quia nihil est eo potentius; nec suâpte sponte, quia nihil est eo perfectius.* Vulgatus, *Deus enim intentator malorum est:* puto eum (ut passim alibi, pressè Græcam locutionem secutum) scripsisse, *intentatus est malorum*, id est, *intentabilis.* In vetere Onomastico, *Intentatus*, ἀπείραστος, pro quo in Contextu nostro ἀπείραστος.

Ibid. πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα] Οὐ γὰρ χρείαν ἔχει ἀνδρὸς ἁμαρτωλοῦ, Sirachides loco superiùs adducto, com. 12. Οὐκ ἐνετείλατο οὐδενὶ ἀσεβεῖν, ibid. com. 20.

> —— *Mala cuiquam*
> *Nec mandat bonus ille homini, nec turpia suadet.*

Citatus Scholiastes ille, Εἰς βλάβην οὐδένα πειράζει, ἐπ' ἀγαθῷ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ ἐπείραζε. Prosper ad Vincentianas objectiones, *Non casus ruentium, nec cupiditates peccantium prædestinatio Dei aut excitavit, aut suasit, aut impulit.* Xenophon παιδ. ς'. Οἱ καλοὶ οὐκ ἀναγκάζουσιν ἐρᾷν ἑαυτῶν, οὐδ' ἐφίεσθαι ἀνθρώπους ὧν μὴ δεῖ. Apud Lucianum Amorum Deus se purgans, (in Deorum dialogis) Τί ἐγὼ ἀδικῶ δεικνὺς τὰ καλὰ οἷά ἐστιν; ὑμεῖς δὲ μὴ ἐφίεσθε τῶν καλῶν· μὴ τοίνυν ἐμὲ αἰτιᾶσθε τούτων. Hecuba apud Euripidem (Troad.) ad Helenam de Paride,

> Ἦν οὑμὸς υἱὸς κάλλος ἐκπρεπέστατος,
> Ὁ σὸς δ' ἰδών νιν νοῦς ἐποιήθη Κύπρις.

Ibid. ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα] Nec ipse in mala impelli potest, nec in malè facta vel etiam pravas cogitationes alios impellit. De eodem Stromat. 6. Clemens Alexandrinus, Οὔτε πράγματ' ἔχων, οὔτε παρέχων· quod adumbratum (ad sensum autem saniorem flexum) videtur ex Epicuri istis, *Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet negotium cuiquam.* Seneca lib. In Sap. non cad. injur. *Divina nec juvari desiderant, nec lædi possunt:* & Epist. 95. *Nec accipere injuriam queunt, nec facere.*

Com. 14. Ἕκαστος δὲ πειράζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος] Ἕκαστον (ut Clemens Alexandrinus loquitur) ἑαυτὸν ἐπιδῶν θυμῷ καὶ ἐπιθυμίᾳ. Menander,

> Ὑπὸ τῆς ἰδίας ἕκαστα κακίας σήπεται.

Cicero in Pisonem, *Sua quemq; fraus, suum facinus, suum scelus*, &c. *de sanitate ac mente deturbat.*

> —— *Cuique suus laqueus fit dira cupido.*
> —— *Sua cuique voluntas*
> *Principium dat, & hinc motus per membra sequuntur.*

Sic, *Macedoni causas sceleris à sua natura administratas* fuisse ait S C. Macedonianum l. 1. ff. eod. Iterum Cicero, N. D. lib. 3. *A Deo tantùm rationem habemus, bonam autem, aut non bonam, à nobis ipsis.* Theophylactus in Epist. ἀδικεῖται μὲν οὐδεὶς, ἀδικοῦσι δὲ πάντες, αὐτομάτως ἕκαστος ἑαυτὸν ἀδικῶν· ἀρετῆς γὰρ καὶ κακίας ἐσμὲν αὐτοκράτορες. Idem in Matth. 7. Ἡ φύσις ἡμῶν ἀγαθὴ ἐστιν ὡς Θεοῦ δημιούργημα, κατὰ δὲ προαίρεσιν πονηρευόμεθα.

> —— *Rapimur vitiis trahimúrque volentes.*

In Andria Terentiana,

> —— *Tu coactus tuâ voluntate es.*

Tertullianus lib. de Castitate, *Si quæris unde ea voluntas quâ quid volumus adversus Dei voluntatem, dicam: ex nobis ipsis.* D. Augustinus in Psalm. 17. illud, CUM INNOCENTE INNOCENS ERIS, *Quia tu nulli noces, sed criniculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Idem in Psal. 18. *Malum in te time, hoc est, cupiditatem tuam; non quod in te Deus fecit, sed quod tibi ipse fecisti.* Suidas in Κακῶν, de intemperantia aliísque vitiosis habitibus, Ἡμεῖς τούτων αἴτιοι, οὐχ ὁ τἀναντία νομοθετήσας Θεός. Juvenalis,

> *Mentis causa mala tamen est, & origo penes te.*

Plutar-

Plutarchus Consolat. ad Apollonium, de iis qui mala sua Deo accepta ferrent; πρὸς ὃς ἀποτυχὼν ἄν τις εἴποι, θεὸς σοι πῆμ' οὐδὲν, ἀλλ' αὐτὸς αὐτῷ, σύ ςοι, καὶ ἡ διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν ἄνοια καὶ παραφροσύνη. Philo in de Profugis libro, Ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οἱ τῶν κακῶν εἰσι θησαυροί, παρὰ θεῷ δὲ μόνων ἀγαθῶν· & lib. Quòd deter. insid. potiori, Οὐχ ὡς ἔνιοι τῶν ἀσεβῶν, τὸν θεὸν αἴτιον κακῶν φησι Μωϋσῆς, ἀλλὰ τὰς ἡμετέρας χεῖρας, συμβολικῶς τὰ ἡμέτερα παριστὰς ἐγχειρήματα, καὶ τὰς ἑκουσίας τῆς διανοίας πρὸς τὸ χεῖρον τροπάς. Servius ad Æneid. 9. *Apud Plotinum Philosophum & alios quæritur, Utrùm mentis nostræ acies per se ad cupiditates & consilia moveatur, an impulsu alicujus Numinis. Et primò dixerunt mentes humanas moveri suâ sponte: deprehenderunt tamen* (meliùs *tandem* legas) *ad omnia honesta impelli nos Genio & Numine quodam familiari quod nobis nascentibus datur; prava verò nostrâ mente nos cupere ac desiderare: nec enim posse fieri ut prava Numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere.* Maximus Tyrius Dissertat. 3. Τίς ἡ πεπρωμένη; ποίας φύσεως; τίνος οὐσίας;

Εἰ μέν τις θεὸς ἐστὶ τοῖ ἐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν, &c.
φάσκει ὁ Ἑλληνόως, λέγων,
Ἀσέ με Δαίμονος αἶσα κακή ——
φάσκει δὲ καὶ ὁ Ἀγαμέμνων, λέγων,
—— ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι,
Ἀλλὰ Ζεὺς, καὶ Μοῖρα, καὶ ἠεροφοῖτις Ἐριννύς.

Et statim, Ἔοικε ταυτὶ τὰ ὀνόματα τῆς μοχθηρίας ἀνθρωπίνης εὐφημοι ἀποστροφαί, &c. deinde, Ταῦτα καὶ τὸν Ἐλπήνορα εἰς μέθην ἄγει· ταῦτα καὶ τὸν Θυέστην ὠθεῖ ἐπὶ τὸν τοῦ ἀδελφοῦ γάμον· ταῦτα καὶ τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ τὸν τοῦ πατρὸς φόνον· ταῦτα καὶ τὸν συκοφάντην ἐπὶ τὰ δικαστήρια, καὶ τὸν λῃστὴν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ τὸν ἀνδροφόνον ἐπὶ τὸ ξίφος, καὶ τὸν ἀκόλαστον ἐφ' ἡδονάς.

Ibid. ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος] Hesychius ex hoc loco, Ἐξελκόμενος, σειρόμενος, δεισυρόμενος· meliùs δεσυρόμενος legas. Idem, Παρασύρει, χαυνοῖ, παρατρέπει. Ἐξέλκυσθαι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, elegantiæ Græcæ est locutio. Sic ὑπὸ τῆς συνήθους, &c. κακεξίας ἑλκόμενος, Polybius dixit: ὑπὸ τῆς φαντασίας ἕλκεσθαι, Arrianus in Epictetum: &, ὑπὸ τῶν ἔξωθεν καὶ συνεθισμῶν ἕλκεσθαι, Simplicius in cap. 38 ejusdem Epicteti. Hinc & apud Hieroclem, ταῖς παθητικαῖς ὁλκαῖς ὥσπερ τισι μολυβδίσι πρὸς κακίαν ὑποφέρεσθαι. Etymologus in voce Ἕλδωρ, Εἰς ὅ τις ἐπιθυμεῖ, ἐκεῖ ἕλκει.

——Trahit sua quemq; voluptas,

notissimum est ex Latino Poeta. Simile apud Andronicum Rhodium, 3. 12. ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἄγεσθαι· apud Platonem in Phædone, ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας γοητεύεσθαι· & apud Philonem in de Mosis vita, ταῖς ἐπιθυμίαις τραχηλίζεσθαι.

Ibid. καὶ δελεαζόμενος] Ità apud Plutarchum in de Sera Numin. vindicta, τὸ γλυκὺ τῆς ἐπιθυμίας ὥσπερ δέλεαρ ἐξέλκειν. Cicero in Lælio de Platone loquens, *Voluptatem escam malorum vocat, quòd eâ videlicet homines capiantur, velut hamo pisces.*

Com. 15. Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν] Philo in de Sacrific. Abel. & Caini, Ὥσπερ ταῖς γυναιξὶ πρὸς ζώων γένεσιν οἰκειοτάτην μέρος ἡ φύσις ἔδωκε μήτραν, οὕτω πρὸς γένεσιν πραγμάτων ἀνεῖσεν ἐν ψυχῇ δύναμιν, δι' ἧς κυοφορεῖ, καὶ ὠδίνει, καὶ ἀποτίκτει πολλὰ ἡ διάνοια. Nota & συλλαβ. τίκτει. conceptionem partitudo sequitur. Hinc Psal. 7. 14. illud, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. Cæterùm quod heic à Jacobo dicitur, ipsum illud est quod allegoricè Apuleius his verbis extulit, *Psyche convenit in manum Cupidinis, & nascitur illis,* &c. *filia, quam Voluptatem nominamus.* Quin & Christi Matth. 5. ea, ὁ βλέπων πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν, verbis aliis, eodem tamen sensu manente, hunc in modum exprimas, ἡ ἐπιθυμία αὐτὸ συλλαβοῦσα, ἤδη ἁμαρτίαν ἔτεκε. D. Augustinus lib. de Virginitate, *Nemo impudicè utitur corpore, nisi spiritu priùs conceptâ nequitiâ:* ubi *conceptâ*, συλληφθείσης, quam vocem pari metaphorâ posuit & Philo Judæus in libro de Gigantibus.

Ibid. ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον] Ἀποτελεσθεῖσα, *consummata*: ità, κυΐσκειν καὶ τελεσφορεῖν μοχθηρίαν, Dissert. 25. apud Maximum Tyrium. Ἀποκύει θάνατον, parit ea, ὧν (ut Rom. 6. 21.) τὸ τέλος θάνατος· vel, ut ibidem com. 23. ὀψώνια τοῦ θανάτου τὰ ὀψώνια.

Com. 17. Πᾶσα δόσις ἀγαθή, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον] Est versus fortuitò effusus, ut apud Tacitum ipso initio, *Urbem Romam,* &c. & apud Livium, *Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneóque facto per medios vadit hostes.* Quod genus multa occurrunt vel in Cicerone ipso, quæ annotavit ad Catilin. 1. Muretus. Δώρημα heic, ut & Sirachidis 18. 15. & 26. 16. bene *data* Vulgatus vertit. Vide ad Matth. 7. 11. dicta.

Ibid. πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστιν ἀπὸ θεοῦ] De Deo Pædag. 1. 16. Clemens Alexandrinus, Τέλειος ὤν, τέλεια χαρίζεται. Philo in de Sacrific. Abel. & Caini, Οὐδὲν δὲ τῶν καλῶν ὅλο μὴ θεῖόν τε, καὶ θεῖον. Iamblichus cap. 28. de Pythagora, Γελοῖον ποιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, ἄλλοθέν ποθεν ζητοῦντες τὸ εὖ ἢ παρὰ τῶν θεῶν, &c. Apollonius apud Philostratum, Τὰς ἀρετὰς θεόθεν ἥκειν ἐπ' αὐτὸν (ἄνθρωπον) πιστεύεται. Rex Vitiges apud Cassiodorum 10. 31. *Omnis provectus ad Divinitatis est munera referendus, nec aliquid constat bonum, nisi quod ab ipso dignoscitur collatum esse.* Seneca 41 Epist. *Animum excellentem, moderatum,* &c. *cœlestis potentia agitat: non potest res tanta sine adminiculo Numinis stare.* Cicero 1 de Oratore, *Cùm ipsa Natura magnam homini facultatem dederit, tamen esse Deus putatur; ut & ipsum quod est hominis proprium, non partum per nos sed divinitus ad nos delatum videatur.* Idem de Nat. Deorum 2. *Si inest in hominum genere fides, virtus, concordia, unde hæc in terras nisi à Superis defluere potuerant?* Apuleius de Deo loquens, *Immortalis ævi, genitorem virtutum.*

Ibid. τοῦ πατρὸς τῶν φώτων] Scholia vetustiss. ad hunc locum in Medic. bibliotheca, φῶτα ἢ τὰς λογικὰς δυνάμεις καλεῖ, ἢ τοὺς πεφωτισμένους διὰ πνεύματος ἁγίου.

Ibid. παρ' ᾧ, &c.] In Glossario, Παρ' ᾧ, *penès quem.*

Ibid. οὐκ ἔνι παραλλαγή] *In quo mutatio nulla est;* ut in Sole, qui etsi πατὴρ φωτῶν dicatur, quòd omnia cœli luminaria ab illo suum splendorem mutuentur, est tamen ipse pro exaltationis sive declinationis positu, & facie & operatione varius. Manilius,

——Deus est qui non mutatur in ævo.

De eodem Auctor libri de Mundo, quem Aristotelem dicunt, Νόμος ἰσοκλινὴς μηδεμίαν ἐπιδεχόμενος διόρθωσιν, ἢ μετάθεσιν· ex quo Apuleius, *Lex nullâ indigens correctione mutabili:* & in de Socratis Deo, *Nec enim mens illa à sua perpetua secta ad quempiam subitum habitum dimovetur.* Vide Scriptorem ad Hebræos 13. 8. Philo in De plantat. Noe, Οὐδὲν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως μεταβάλλων. Athenagoras in Legatione, Τὸ θεῖον ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον· & post, οὔτε μετατίθεται, οὔτε μεταβάλλει. De Jove Aristides, Οὐ θέμις αὐτῷ μεταγνῶναι, οὐδὲ ἑτέραν γνώμην ἔχειν, οὔτε ὑπὸ λήθης, οὔτε ὑπὸ μετανοίας, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἔγνωκεν. Xenophanis est apud Ciceronem Academ. 4. *unum esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse Deum.* Quod Seneca de V.B. cap. 8. de sapiente dixit, *manere illi semel placita, nec ullam in decretis ejus lituram esse,* id multò eminentiùs verum est in summo Numine: & qui aliter potest? *Necesse est ei eadem placere, cui nisi optima placere non possunt:* sunt verba ejusdem Philosophi de Eodem Præfat. lib. 1 Natur. quæst. Παραλλαγή, ut vel ex Vulgato apparet, est lectio vetustissima, nec auctor ego sum solicitandi eam. Hesychius autem (quo nullus Grammaticorum frequentior in verbis phrasibúsque N. T. exponendis,) videtur usus codicibus qui παραλλαγῆς scriptum habuere: ut ità sine ὑποστιγμῆς nota sequentibus ea vox connecteretur. Παραλλαγῆς, (inquit) ἐναλλαγῆς, ἀλλοιώσεως.

Ibid. ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα] Οὐκ ἔχει σκιάν, οὐδὲ ποικίλμον, ἀλλ' ἐν ἁπλῷ τὸ φωτεινόν, ut de Osiridis stola (quæ & mysticè constantiam, æqualitatem ac simplicitatem denotabat, Plutarchus locutus. Τροπὴ & ἀποσκίασμα (ut & παραλλαγή quæ præcessit) sunt voces Astronomicæ, ut ab Eruditis animadversum. D. Augustinus lib. de Virginitate videtur

tur ἐρωπῆς, non τροπῆς legisse: vertit enim, *apud quem non est transmutatio nec momenti obumbratio.* In Glossario, *Momentum*, ῥοπὴ. *Momenti obumbrationem*, ni fallor, vocat obumbrationem ad momentum durantem: receptæ autem lectioni τροπῆς non dubito propugnare. D. Chrysostomus in c. 1. ad Rom. Ὁ Θεὸς, ἡ ἀνόλεθρος καὶ ἄτρεπτος φύσις. De Eodem 4. 166 Epist. Isidorus Pelusiota, Ὁ ἀπαθὴς, ὁ ζῶν τροπῆς μὴ ἐπιδεχόμενος. Hesychius, Τροπῆς ἀποσκίασμα, ἀλλοιώσεως καὶ φαντασίας ὁμοίωμα· quo loco Joannes Boysius non malè legendum conjecerat, ἀλλοιώσεως φαντασία ἢ ὁμοίωμα.

Com. 18. Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς] Ἀποκύειν propriè de feminis & partu naturali dicitur. In Glossis, Ἀποκύω, *enitor*, &c. & ibidem, Ἀπεκύησεν, *enixa est*. At heic, quia res de partu morali, re & maribus & mulieribus communi, non timuit vocem eam Deo tanquam homini aptare: ità & Paulus 4. 19. se Galatas ὠδίνειν dixit. Hinc & commodè Vulgatus Interpres *nos genuit* vertit: cùm tamen *gignere* fit γεννᾷν· quâ voce eodem hoc figurato sensu 1 Cor. 4. 15. & com. 10. ad Philemonem idem Apostolus usus, ut & ἀναγεννᾷν (itidem de Deo loquens) D. Petrus 1. 1. 3, & 23. Βουληθεὶς, est, motu proprio, κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος, dicto Petri loco: & Pauli 3. 5. ad Titum. Idem est Ephes. 1. 5. κατὰ τὴν εὐδοκίαν θελήματος αὐτοῦ. Philo lib. de Nobilitate, Βουληθεὶς ὁ Θεὸς διὰ ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν, &c. Clemens Alexandrinus Pædag. 1. 6. Τὸ θέλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία. Indè & Stromat. 5. apud eundem, ἡ τοῦ σώζοντος βούλησις. De eodem Avienus in Arateis,

Auctor agendorum, propriique patrator amoris.

D. Augustinus in Psal. 29. illud, ET VITA IN VOLUNTATE EJUS, *Vitam æternam*, &c. *quia voluit, dedit.*

Ibid. λόγῳ ἀληθείας] Id est, διὰ λόγου ἀληθείας· ità dicto jam Petri loco, διὰ Θεοῦ λόγου, &c. ἀναγεννᾶσθαι· et Pauli 3. 5. ad Titum, διὰ παλιγγενεσίας λουτροῦ ἡμᾶς ἔσωσεν.

Ibid. εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων] Ità Paulus Ephes. 1. 4. Ἐξελέξατο ἡμᾶς, &c. εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους, &c. et Petrus 1. 2. 9. γένος ἐκλεκτὸν, &c. ὅπως τὰς ἀρετὰς (αὐτοῦ) ἐξαγγείλητε. Ἀπαρχήν τινα non malè vertit Recentior, *primitiæ quædam:* sic Gellii 20. cap. ult. *primitiæ & libamenta quædam:* Vulgatus autem (qui *initium*) ἀρχὴν legit, quasi mens loci esset, ut primi omnium mortalium ac præcipui simus: γένος ἐκλεκτὸν, &c. ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ut citato jam D. Petri loco. Ἀπαρχὴν hoc sensu habemus apud Sirachidem, & cæteros Hellenistas. Scholiastes vetus ad hunc locum in Medic. bibliotheca, Ἀπαρχὴν, τουτέστι, πρώτους ἢ τιμιωτέρους· κτίσματα δὲ τῶν ὁρωμένων κτίσιν φησίν.

Com. 19. Ὥστε, &c.] Vulgatus *scitis*, ac si legisset ἴστε. Nec istud autem cum sequentibus cohæret, nec illud cum præcedentibus.

Ibid. ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι] Ità Hebræus Sapiens 5. 11. Γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει. Scriptor Vitarum illustrium, de Epaminonda, *Studiosus audiendi*. Εἰς τὸ ἀκοῦσαι autem, non quævis, non σαπροὺς λόγους, ἀλλ᾽ εἴ τινες πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας ἀγαθοί, Ephes. 4. 29. Marcus Antoninus à patre se didicisse ait φιλεῖν τὸ ἀκουστικὸν τῶν ἐχόντων τι κοινωφελὲς εἰσφέρειν.

Ibid. βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι]

Virtutem primam esse putet compescere linguam.

Γλώσσης τοι θησαυρὸς ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστος
Φειδωλῆς, ——

ut verè ab Hesiodo scriptum: &, Δόξα καὶ ἀτιμία ἐν λαλιᾷ, ut Sirachides 5. 13. æquè verè sapienterque scripsit: ibidem com. 11. ἐν μακροθυμίᾳ (id est, ἐν βραδυτῆτι,) ἀποκρίνου φθέγγου. Ejusdem est 4. 29. Μὴ γίνου ταχὺς (ità bene enim Vulgatus, non τραχὺς legit,) ἐν γλώσσῃ σου. Vide in Græco Proverb. 29. 20. In hymnis Orphei dictis,

——Σὺ δὲ τοῖσι νόοισι πελάζεο, γλῶσσαν
Εὖ μαλ᾽ ἐπικρατέειν. ——

Isocrates ad Demonicum, Πᾶν ὅ,τι ἂν μέλλῃς λέγειν πρότερον τῇ γνώμῃ ἐπισκόπει· πολλοῖς γὰρ ἡ γλῶττα προτρέχει τῆς διανοίας. Naumachius,

Σιγῶσα μὲν τάχα μύθων, ἀμείβεο δ᾽ ὀψέ. ——

Isidorus Orig. 6. 8. ex vate Martio, *Postremus dicas, primus taceas.* Lucianus de Demonacte philosopho, Ἐρωμένῳ τινὶ πῶς ἂν τις ἄριστα ἄρξῃ, ἀόργητος (ἔφη) ὤν, καὶ ὀλίγα μὲν λαλῶν, πολλὰ δὲ ἀκούων. Credas desumpta à Jacobo, qui & subdit heic, βραδὺς εἰς ὀργήν· Inter scita Cleobuli Lyndii erat, φιλήκοον εἶναι μᾶλλον ἢ φιλολάλον. Juliani est apud Ammianum Marcellinum, lib. 21. *bonum militem plus audire debere quàm loqui:* & Zenonis apud Diogenem Laertium, Διὰ τοῦτο δύο ὦτα ἔχομεν, στόμα δὲ ἕν, ἵνα πλείω μὲν ἀκούωμεν, ἥττονα δὲ λέγωμεν. Vide Dionis Chrysostomi Orat. 32. ad Antiochenos. Apuleius de Pythagora, *Nihil prius discipulos suos docuit quàm tacere, primáque apud eum meditatio sapienti futuro linguam omnem coercere.* In eodem argumento 1. 9. A. Gellius, vocat *res omnium difficillimas, tacere & audire.* D. Hieronymus de Paula Eustochii matre, *Tarda erat ad loquendum, velox ad audiendum.* Damascius apud Photium de Isidoro philosopho, Ἐφθέγγετο μὲν ἐλάχιστα, τὰ πολλὰ δὲ ἠκροᾶτο. Plutarchus in de Deo Socratis, de Epaminonda, Τοσοῦτον τὸ ἦθος τὸ τούτου σιωπηλὸν καὶ πρὸς τοὺς λόγους εὐλαβὲς, ἄπληστον δὲ τοῦ μανθάνειν καὶ ἀκροᾶσθαι.

Ibid. ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι] Ovidius, non dissimili loquendi formâ,

Sit piger ad pœnam Princeps, ad præmia velox:

& Claudianus, etsi sensu contrario, de Ruffino,

——*Cætera segnis,*
Ad pœnam velox.——

Ibid. βραδὺς εἰς ὀργήν] In versu Græco,

Γίνου δ᾽ εἰς ὀργὴν μὴ ταχὺς, ἀλλὰ βραδύς.

Com. 20. Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται] Iracundia non perficit hominem (i. e. non patitur eum perfici) in justitia Dei: in ea nempe justitia quæ eum apud Deum acceptum faciat. Et hunc ad sensum, etsi aliter ab aliis expositum, fortasse trahas illud Sirachidis 1. 22. Οὐ δυνήσεται θυμὸς ἄδικος δικαιωθῆναι. Κατεργάζεσθαι δικαιοσύνην heic, ut Rom. 5. 3. ὑπομονὴν κατεργάζεσθαι. Est autem λιτότης· non solùm enim non perficit, sed & alienum reddit. Architrenius de hoc vitio loquens,

——*Malum quo pectus acescit,*
Sensus hebet, languet studium, solertia lippit,
Cæcatur ratio, pietas tepet, alget honestas,
Macrescit virtus, vitium pinguescit, inundat
Livor, adest facinus, lex nutat, norma vacillat.

Quomodo autem inter tot obstacula potest perfici justitiæ via?

Com. 21. Ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον]

Namque animis accepta malis sanctissima quamvis
Munera degenerant lethalibus æqua venenis.

Bono potui poculum prælavitur, In Apologia Apuleius dixit. Apud Gellium Epictetus ad improbum philosophiæ studia aggredientem, Ἄνθρωπε, ποῦ βάλλεις; σκέψαι εἰ κεκάθαρται τὸ ἀγγεῖον. Theophylactus ad Luc. 18. Τοὺς μέλλοντας ἀπαρύσασθαι καθαρὸν, πρότερον ἐκκάθαιρον τὸν βόρβορον. Euthymius ad Matth. 5. *Primùm oportet putredine liberari, deinde erudiri.* In Clementis quæ dicuntur Constitutionibus, Δεῖ ὑμᾶς πρότερον πᾶσαν ἀσέβειαν ἐξελόντας, τότε τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς ἐγκαταβάλλεσθαι, καὶ τοῦ βαπτίσματος ἀξιοῦσθαι. Lucianus in βίων πράσει, ex persona Pythagoræ ad mercatorem illum, *Te instruam rebus scitu dignissimis*, καθαρὰν πρότερον τὴν ψυχὴν (σου) ἐργασάμενος, καὶ τὸν ἐπ᾽ αὐτῇ ῥύπον ἐκλύσας. Apuleius in de Philosophia libro, *Vitiis exclusis, insertisque* (nempe postea) *omnibus quæ ad beatam vitam ferunt*, &c. Basilius Homil. in Psal. 61. Εἶδον ἰατροὺς ἐγὼ μὴ πρότερον διδόντας τὰ σωτήρια φάρμακα πρὶν ἐμέτοις

ἐμέτοις ἀποκινῶσαι τὴν νοσοποιὸν ὕλην, ἣν ἐκ παντὸς διαίτης ἑαυτοῖς οἱ ἀκόλαστοι ἐναπέθεντο. Idem in Epist. ad Gregorium, Οὔτε ἐν κηρῷ γράψαι δυνατὸν, μὴ καταλεαίνοντα τοὺς ἐναποκειμένους χαρακτῆρας· οὔτε ψυχῇ δείγματα θεῖα παραθέσθαι, μὴ τὰς ἐκ τοῦ ἤθους προλήψεις αὐτῆς ἐξελόντας. Athenagoras in de Resurrect. mort. Οὔτε γεωργὸς δύναιτ' ἂν καταβάλλειν τῇ γῇ τὰ σπέρματα, μὴ προεξελὼν τὰ τῆς ἀγρίας ὕλης, &c. οὔτε ἰατρὸς ἐνεῖναί τι τῶν ὑγιεινῶν φαρμάκων τῷ δεομένῳ θεραπείας σώματι, μὴ τὴν ἐνοῦσαν κακίαν προκαθαίρας, ἢ τὴν ἐπιρρέουσαν ἐπισχών. Κακίας περισσεία heic, ut 1 Cor. 5. 8. κακίας ζύμη. Ἀποθέμενοι περισσείαν κακίας autem Jacobus dixit, ut Petrus 1. 2. 1. πᾶσαν, &c. κακίαν ἀποθέμενοι, & Scriptor ad Hebræos 12. 2. εὐπερίστατον ἁμαρτίαν ἀποθέμενοι. Hæc est ἀπόθεσις illa ὧν ἂν (ὁ νοῦς) ἐμπίπλαται μολυσμῶν ἐκ τῆς πρὸς τὸ ὑλικὸν σῶμα συζεύξεως, ut loquitur Hierocles ad Carmen *aureum* dictum. Vocis περισσείαν potest hic sensus esse, ut de *malitia* Jacobus, quasi de re præternaturali & adventitia, loquatur. P. Chrysologus Serm. 96. ad illud Euangelii SUPERSEMINAVIT ZIZANIA, *Præcedunt Creatoris bona, mala diaboli post sequuntur: ut malum quod est ex diabolo accidens, non natura sit.* Seneca, *Erras, si existimas nobiscum vitia nasci: supervenerunt, ingesta sunt:* & apud Gellium Herodes Atticus ait, immodicos animi motus vitia esse, & adnasci nobis. Eodem sensu Scholiastes vetustissimus ad hæc Jacobi verba (plut. 4 in Medic. Bibliotheca) Περισσείαν, τὴν ὡς περιττὴν οὖσαν ἐν ἡμῖν, οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἡμῖν τὸ κακοὺς εἶναι, ἀλλ' ἔξωθεν προσγίνεται, &c. Melius autem eâ voce hic *superfluitatem*, vel, (cum Vulgato) *abundantiam* intelligas: videtur enim præputium respexisse. Ità vitiosos affectus, qui ut præputium resecari debebant, Apostolus Coloss. 2. 13. ἀκροβυστίαν σαρκὸς vocavit. Ῥυπαρίαν, καὶ περισσείαν, fortasse est, ῥυπαρίαν περιττὴν, vel περισσεύουσαν· id est, sordes superfluas, vel *sordium enormem illuviem*, ut loquitur Apuleius. Τὸν λόγον ἐν πραότητι δέχεσθαι, est quod 2 Cor. 10. 5. λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ· vel, ut citato jam Petri loco, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθεῖν. D. Augustinus in Psal. 77. *Ille piè attendit legem Dei, & verba oris ejus, cujus aurem inclinat humilitas, non cujus erigit cervicem superbia. Quod enim infunditur, convexo humilitatis excipitur, eminentia tumoris expellitur.* Τὴν ἄνωθεν σοφίαν ἐμπειθῆ εἶναι, ait infrà 3. 17. Jacobus noster. Πρᾴως δέχεσθαι autem dixit & Ælianus in opere miscellaneo.

Ibid. τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν] Id est, τὸν δυνάμενον (ut 2 Tim. 3. 15.) σοφίσαι ὑμᾶς εἰς σωτηρίαν.

Com. 22. Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταί] D. Augustinus in Psal. 66. *Audire veritatem nihil est, si non auditionem fructus sequatur.*

Ibid. παραλογιζόμενοι ἑαυτοὺς] Sic Galat. 6. 4. ἑαυτὸν φρεναπατᾷ, & 1 Joh. 1. 8. ἑαυτὸν πλανᾶν. Ἑαυτὸν παραλογίζεσθαι, ut Jacobus, dixit & Simplicius in cap. 35 Epicteti.

Com. 23. κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ] Id est, κατανοοῦντι τὴν γένεσιν αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. Sic Luc. 21. 36. ἐπὶ πρόσωπον πάσης γῆς, pro ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Suprà hic com. 11. ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ, pro ἡ αὐτοῦ εὐπρέπεια. Κατανοοῦντι bene vertit Vulgatus *consideranti*, ut & Psalm. 94. 9. ubi & de oculo, *considerat*, ubi in Græco κατανοεῖ. Sic, *similitudinem suam* (in speculo) *considerare*, in Apologia Apuleius dixit, & ibidem, *in speculo semet contemplari*. Glossæ, Κατανοῶ, *considero*, &c. *contemplo*. Glossæ aliæ, *Considerat*, κατανοεῖ, καταμανθάνει. Hesychius ex hoc (ut videtur) Jacobi loco, Κατανοοῦντι, (lege Κατανοοῦντι) καταβλέποντι.

Com. 24. Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν] Pro κατανοήσας γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελθὼν, εὐθέως ἐπιλανθάνεται ὁ, ἦν. Imaginem speculum non exhibet diutiùs quàm inspicitur: planè tale est doctrina Euangelica audienti, at non opere implenti eam. Sic somnia Sirachides 34. 3. κατέναντι προσώπου ὁμοίωμα προσώπου vocat, nimirum, quia nil amplius post se relinquunt quàm imago in speculo visa. Ἐπελάθετο hic sensu figurato est, oblitus (id est, negligens) dignitatis formæ suæ, eam malis vitæ rationibus deformat. Scholiastes vetus ille in Medic. biblioth. Γνοὺς ἑαυτὸν εἰκόνα Θεοῦ, ἢ καθ' ὁμοίωσιν πολλάκις.

Ibid. εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν] Philo in Allegoriis, Αἱ ἐν γεννητοῖς ἐμφάσεις διαλύονται, αἱ δὲ ἐν τῷ ἀγεννήτῳ μόνιμοι καὶ βέβαιοι.

Com. 25. Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον, &c.] Est quidem παρακύπτειν, ut hic notavit Vir summus, quovis modo inspicere: expono tamen potiùs hoc loco, *diligenter legem inspicere.* Lucianus Reviviscent. Ἐπειδὴ παρέκυψα εἰς τὰ ὑμέτερα, *postquam ista dogmata vestra accuratiùs inspexi.* Sic Gellii 2. 12. *penitus atq; altè sententiam Legis inspicere:* & 18. 4. *non primam tantùm cutim ac sententiarum speciem, sed sanguinem quoque ipsum ac medullam verborum*, &c. *penitus introspicere.* Affini sensu ponitur & διακύπτειν. Heliodorus, Διακύψας ἐπειρᾶτο διακριβοῦν τοὺς ὁρωμένους. Philo lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Εἴσω πρὸς αὐτὴν τῶν πραγμάτων διακύψαι, &c. & in de Ling. confus. Διακύψας εἰς ἕκαστα, καὶ ἐπιμελῶς ἀναψαύων. Apuleius 4. *Suspendit se fenestrâ, sagaciter perspecturus omnia:* εἰς πάντα περιέργως διακύψων.

Ibid. καὶ παραμείνας, οὗτος, &c.] Proponit Beza legendum, καὶ παραμείνας οὕτως cui favet (quod nec is vidit) 1 Cor. 7. 40. illud, ἐὰν οὕτω μείνῃ· non tamen interpunctio tollenda, nec communis lectio mutanda.

Ibid. ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς, &c.] Id est, ἀκροατὴς ἐπιλήσμων. In vetere Onomastico, *Obliviosus*, ἐπιλήσμων· & ibidem, *Oblivium*, λησμονὴ, λήθη. Ἀκροατὴς ἐπιλήσμων, est, ὁ σῖτος ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρεὶς, Matth. 13. 19.

Ibid. μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται] Joh. 13. 17. vide & Joh. 8. 31. ubi & μένειν.

Com. 26. Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι] Δοκεῖ, nempe ἑαυτῷ, ut optimè intellexit Vulgatus, qui vertit, *si quis putat se religiosum esse.* Sic Gal. 6. 4. εἴ τις δοκεῖ εἶναί τι, &c. i. e. *si sibi videtur*, aut, *si putat se*, &c. falsi ergò qui δοκεῖν apud Jacobum intelligunt, *præ se speciem ferre.* Θρῆσκος heic est θρησκευτής. Scholiastes autem MS. ille θρῆσκον heic ἐπερόδοξον exponit: ità & Hesychius, qui, Θρῆσκος, ἑτερόδοξος· addens & εὐγενής, quæ utinam quis explicet nobis. Idem Hesychius, Θρεσκός, (malim Θρῆσκος,) σεμνὸς, δεισιδαίμων· putet quis σεμνῶς δεισιδαίμων scribendum, at sana est lectio communis. Glossarium, Περιττή, &c. *superstitiosa.* Vulgatus, *religiosus.* Sic 8. Apuleii, *Vir religiosus & eximiè Deum reverens.*

Ibid. μὴ χαλιναγωγῶν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ] Idem Scholiastes ille, μὴ σπεύδων μαθεῖν, ἀλλὰ διδάσκειν· cui minimè accedimus: subaudiendum potiùs in verbis Jacobi ἀπὸ καταλαλιᾶς. Verbis D. Petri 1. 3. 10. dicas, μὴ παύων τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Χαλιναγωγεῖν hac in re frequentissimè dictum. Ambrosius 1. 3. de Officiis, *Restringatur habenæ vinculis, habeat frenos suos;* & Hexaem. 3. 15. *velut habenis quibusdam verborum cohibenda diffusio est.* Vide Gellii 1. 15. sub initium capitis.

Ibid. ἀπατῶν τὴν καρδίαν αὐτοῦ] Id est, ἀπατῶν ἑαυτόν. Sic Rom. 16. 18. τὰς καρδίας (id est, τοὺς ἀκάκους) ἀπατᾶν· & apud Gellium Ennius,

——*Quem credidit esse meum cor;*

pro, *Quem ego credidi esse*, &c.

Com. 27. Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, &c. αὕτη ἐστὶν, &c.] Auctor allocutionis ad Asclepium eâdem loquendi formâ, *Simplici mente & animâ Divinitatem colere, ejúsque facta venerari, agere etiam Dei voluntati gratias, quæ sola est bonitatis plenissima, hæc est nullâ animi importunâ curiositate violata philosophia:* quin & ἔννοιαν istam dignissimam arbitramur quæ semper in pectore & in ore habeatur.

Ibid. παρὰ Θεῷ καὶ πατρὶ] Sic & 1 Cor. 8. 6. Eph. 4. 6. Coloss. 1. 3. & 3. 17. Philipp. 4. 20. 1 Pet. 1. 3. Apoc. 1. 6. & infrà heic 3. 9. Παρὰ Θεῷ heic, & 1 Pet. 2. 20. est quod Luc. 16. 15. ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ibid. ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν] Sirachides 4. 10. Γίνου ὀρφανοῖς ὡς πατὴρ, καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς τῇ μητρὶ αὐτῶν, id est, τῇ χήρᾳ. Sic apud Simplicium in cap. 37 Epi-

Epicteti, ἐν τῷ πεισάσειν ἐπικουρεῖν τοῖς ὀρφανοῖς παισὶ, καὶ τ͂ χηρευούσαις γυναιξὶ πατέρα φαίνεσθαι. Vide & Jobi 31. 16, 17. Contrà apud Basilium Serm. 14. de futuro Judicio, ἐκθλίβειν χήρας, καὶ ὀρφανῶν κλήμασιν ἐπέρχεσθαι. Et Esaiæ 10. 2. Ὥστε εἶναι αὐτοῖς χήραν εἰς διαρπαγὴν, καὶ ὀρφανὸν εἰς προνομήν. Ἐπισκέπτεσθαι Vulgato *visitare*, Recentiori Interpreti, *invisere*: fortè *curare*, vel *providere* vertendum. Hesychius, Ἐπισκέπτει, &c. φροντίζει. Luc. 10. 35. sensu simili ἐπιμελεῖσθαι occurrit. Θλῖψιν Vulgatus idem *tribulationem* vertit; unde fortè in Glossario, Θλίψις, *tribulatio*. Recentior *afflictionem* vertebat.

Ibid. ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν] Sic ἁγνὸν ἑαυτὸν τηρεῖν, 2 Cor. 11. 9. Apostolus dixit.

Ibid. ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου] Id est, à vitiis quibus major pars mundi subjicitur detineturque. Ὁ κόσμος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται, 1 Joh. 5. 19. Quod heic autem à Jacobo dicitur, est quod 2 Petr. 2. 20. ἀποφεύγειν τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου. Tit. 2. 12. τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας ἀρνεῖσθαι. Judæ com. 21. ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ τηρεῖν. 2 Pet. 3. 14. ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι τῷ Θεῷ εὑρεθῆναι. Vide & 2 Pet. 1. 4. Vulgatus bene, *immaculatum custodire se*. Lactantius 5. 9. de Christianis, *Quorum religio omnis. sine scelere & macula vivere*. Imperator Julianus moriens (apud Ammianum, lib. 25.) profitebatur *se immaculatum conservasse se*. Simile apud Iamblichum, τ͂ νοῦ κακίας, ὥσπερ τινὸς κηλῖδος, καθαρὸν κατασκευάζειν. Unde apud Senecam, cap. 22. Consolat. ad Polybium, *mens ab omni labe* (i.e. macula) *vacans*: & contrà apud Gellium, 1. 2. *animorum labes & pestilentiæ*. Porrò Vulgatus ἀπὸ τούτου τοῦ κόσμου legit: ità *hoc seculum* (ità meliùs enim quàm *mundum* vertit, ut recentior Interpres) erit, ὁ ἐνεστὼς αἰὼν πονηρὸς, ut loquitur Galat. 1. 4. D. Paulus Apostolus.

Κεφ. β΄.

1. Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

2. Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι,

3. Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

4. Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

5. Ἀκούσατε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

6. Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

7. Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

8. Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε.

9. Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

10. Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.

11. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς· εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.

12. Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.

13. Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

14. Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

15. Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς,

16. Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;

Versio Vulgata.

1. Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriæ.

2. Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida, introierit autem pauper in sordido habitu,

3. Et intendatis in eum qui indutus est veste præclarâ, & dixeritis ei, Tu sede hîc bene: pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum:

4. Nónne judicatis apud vosmetipsos, & facti estis judices cogitationum iniquarum?

5. Audite, fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, & heredes regni quod repromisit Deus diligentibus se?

6. Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne divites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad judicia?

7. Nónne ipsi blasphemant bonum nomen quod invocatum est super vos?

8. Si tamen legem perficitis regalem secundùm Scripturas, Diliges proximum tuum sicut teipsum, bene facitis.

9. Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.

10. Quicunque autem totam Legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.

11. Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit &, Non occîdes. Quòd si non mœchaberis, occîdes autem, factus es transgressor Legis.

12. Sic loquimini & sic facite sicut per legem libertatis incipientes judicari.

13. Judicium enim sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. Superexaltat autem misericordia judicium.

14. Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Numquid poterit fides salvare eum?

15. Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano,

16. Dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?

17. Οὕτω

17. Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν.

18. Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

19. Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

20. Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

21. Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

22. Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

23. Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

24. Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

25. Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

26. Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

17. Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

18. Sed dicit quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus; & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.

19. Tu credis quoniam unus est Deus. Bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.

20. Vis autem scire, O homo inanis, quoniam fides sine operibus otiosa est?

21. Abraham pater noster nónne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?

22. Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

23. Et suppleta est Scriptura, dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam, & amicus Dei appellatus est.

24. Videtis quoniam ex operibus justificatur homo; & non ex fide tantùm?

25. Similiter autem & Rahab meretrix, nónne ex operibus justificata est suscipiens nuncios, & aliâ viâ ejiciens?

26. Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est; itâ & fides sine operibus mortua est.

Ad Cap. II.

Com. 2. Εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν] Vulgat. *in conventum vestrùm*, i.e. *in congregationem*, ut Idem Psal. 61. 8. συναγωγὴν vertit. Cicero Tuscul. 4. *Cùm multa in conventu vitia collegisset in Socratem Zopyrus.*

Ibid. ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος] Vertit Vulgatus idem, *aureum annulum habens:* mallem *aureos annulos.* Arrianus 1. 22. in Epictetum, Ἥξει ἀνὴρ πολιὸς, χρυσοῦς δακτυλίους ἔχων πολλούς. Senec. Natur. quæst. 7. 31. *Exornamus annulis digitos, in omni articulo gemma disponitur.* Voluit dicere, sumus χρυσοδακτύλιοι. Lucianus in de Mercede conductis, Χρυσῷ τὸν αὐχένα δεδέντα, διὰ τῶν τρυφώντων πλεῖον τα σφιγγία καὶ τὰ κυνέλια.

Ibid. ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ]

—— Cui grandes viridi cum luce smaragdi
Auro includuntur, teriturq; thalassina vestis.

Rectè autem, & ex consuetudine ditiorum, annulis lauta vestis juncta. Lucianus in Timone, Πορφυροῖ καὶ χρυσόχειρες περιέρχονται i. e. χρυσοδακτύλιοι. Posidonius de Athenione quodam apud Athenæum, Ἐξῄει χλαμύδα λαμπρὰν ἐκσύρων, καὶ περικείμενος δακτύλιον χρυσίου. Adde Apocal. 17. 4. Luc. 15. 22. & ibi annotata. D. Hieronymus, *Omnis his cura de vestibus ut oleant,* &c. *digiti de annulis radient,* &c. Ammianus lib. 28. *Vestes luce nitentes arbitrâ diligenter explorant,* &c. *tandémque electis aliquot involuti, receptis annulis, quos nè violarentur humoribus* (balnei) *famulis tradiderant, digitis ut metatis abeunt.*

Ibid. ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ] Ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ, ut Luc. 7. 25. ἐν ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ut 1 Tim. 2. 9. Lucianus in de Mercede conductis, λαμπρὸν καὶ περίβλεπτον dixit. Apuleius 2 Florid. *cultu visendum.* Λαμπρὰν χλαμύδα est apud Comicum Philemonem: λαμπρὰν χλαμύδα ἐκσύρων, apud jam citatum Posidonium: & τῶν ἐνδυμάτων λαμπρὸν in Oeconomicis Aristotelis. Recentior non malè *veste splendidâ* vertit. Terentius, *Pallium face ut splendeat.* Apuleius 11. *Palla nigerrima splendescens atro nitore.* Seneca de Tranquill. &c. cap. 1. *Non ex arcula prolata vestis, non ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa.*

Ibid. πτωχὸς ἐν ἐσθῆτι ῥυπαρᾷ] Δυσχλαινία ἀμορφος, ut in Hecuba Euripides locutus: ἐσθῆτι δυσμόρφῳ πρέπει, ut alibi apud Eundem: *toga vili, tritâ putriq;,* ut apud Martialem: Vulgatus, *veste sordidâ.* Itâ, *scissam ac sordidam tunicam,* Petronius dixit: &, *pallio sordenti semitectum,* Martianus Capella. Χλαμύδα (ut hîc ἐσθῆτα) ῥυπαρὰν, Var. 14. 10. habemus apud Ælianum: &, λαμπρὰς ταῖς ῥυπαραῖς ἐσθῆσιν, Artemidori 2. 3. oppositas, ut hîc apud Jacobum.

Com. 3. Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν] Ἐπιβλέψητε, cum reverentia quadam oculos atque animum advertitis. Theophrastus in characterismis morum ex adulatoris persona, Ἐνθυμῇ ὡς ἀποβλέπουσιν εἰς σε οἱ ἄνθρωποι; Hoc lautæ vestes cultúsque splendidus efficiunt, præsertim apud imperitiores. Zeuxis de pueris suis ad Megabyzum, Θαυμάζει σε τὰ παιδάρια ταῦτα· ὁρᾷ γάρ σου τὴν ἐσθῆτα, &c. apud Ælianum Var. 2. 2. & Gryllus ad Ulyssem apud Plutarchum, Τί γὰρ οὖν; ὡς σε μέμνημαι ἐν Κρήτῃ θεασάμενος ἀμπεχόνῃ κεκοσμημένον πανηγυρικῶς, οὐ τὴν φρόνησιν ἐζήλουν, οὐδὲ τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ τοῦ χιτῶνος εἰργασμένου περιττῶς εἰς λεπτότητα, καὶ τῆς χλαμύδος ἐσης ἁλουργοῦ τὴν οὐλότητα καὶ τὸ κάλλος ἀγαπῶν, καὶ τεθηπώς, &c. Omnino vide Act. 12. 21, 22.

Auferimur cultu—— dixit & Latinus Poeta.

Ibid. κάθου ὧδε καλῶς] Vulgat. *Sede hîc bene,* i.e. commodè. Sic in Aulide Euripidis Clytemnestra,

Καί μοι χέρ᾽ ἐς τις ἐνδότω στειγματα,
Θάκους ἀπήνης ὡς ἂν ἐκλίπω καλῶς.

Vel, καλῶς, μαλακῶς· unde & καθίζου μαλακῶς, in Equitibus Aristophanis. Vel, καλῶς, in conspicuo loco isto: unde, ἐν καλῷ τοῦ θεάτρου καθῆσθαι, Var. 2. 13. apud Ælianum.

Ibid. κάθου, &c. ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου]

——Κάθησο δεῦρ᾽ ἐμοῦ ποδὸς,

est & citato Euripidis loco.

Com. 4. Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς] Διακρίνεσθαι heic est quod Joh. 7. 24. κατ᾽ ὄψιν, & Joh. 8. 15. κατὰ σάρκα κρίνειν.

Com. 5. τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου, πλουσίους ἐν πίστει] Apoc. 2. 9. Οἶδά σου τὴν, &c. πτωχείαν, πλοῦτος δὲ εἶ, &c. Vide ad Matth. 11. 25. dicta.

Ibid. καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας, &c.] Vide Luc. 12. 32. Com.

Com. 6. ἠτιμάσατε τὸν πτωχὸν] Sic, ἀτιμάζειν πένητας, in Græco Proverb. 14. 21. quin & alicubi apud Demosthenem. Vulgatus, *exhonorastis pauperem*: alibi (ut Joh. 8. 49.) *inhonorare* vertit. Ità 10. 16. Sirachidis *exhonorare*, & ibidem 1. 18. *inhonorationem* dixit.

Ibid. οὐχ' οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν;] Πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν καταδυναστεύειν dixit & Anonymus apud Suidam. Οἴκους καταδυναστεύειν καὶ καταπατεῖν, habemus in Græco Amosi & Michææ. Ἄγειν καὶ φέρειν τὸν ἀσθενέστερον, est apud Lucianum, quod Proverb. 22. 22. τὸν πένητα ἀποβιάζεσθαι. Sirachides 13. 23. *Pascua divitum sunt pauperes*. Varro,

Qui poti plus, urget: pisces ut sæpe minutos
Magnu' comest; ut aves enecat accipiter.

Exemplum talis impotentiæ 2 Sam. 12. 2. & in Apuleianis hisce, *Potens, & dives*, &c. *& cuncta facilè faciens in civitate, hostili modo vicini tenuis incursabat paupertiem; pecua trucidando, boves abigendo, fruges adhuc immaturas obterendo; jámque totâ frugalitate spoliatum ipsis etiam glebulis exterminare gestiebat, finiúmque inani quæstione commotâ, totam terram sibi vendicabat*. Claudianus,

——*Proturbat avitâ*
Quemque domo, veteres detrudit rure colonos.

Salvianus lib. 4. *Quotusquisque juxta divitem pauper aut intactus, aut tutus?* Vide 5. 2. Lactantium. Juvenalis,

——*Ergò paratur*
Altera villa tibi cùm rus non sufficit unum;
Et proferre libet fines, majórque videtur
Et melior vicina seges, mercaris & hanc, &
Arbusta, ac densâ montem qui canet olivâ.
Quorum si pretio dominus non vincitur ullo,
Nocte boves macri, lassóque famelica collo
Armenta ad virides hujus mittuntur aristas.
Dicere vix possis quàm multi talia plorent,
Et quot venales injuria fecerit agros.

Ibid. αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια] Quod Act. 16. 19. ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας εἰς τὴν ἀγορὰν ἕλκειν· quo planè modo εἰς τὴν ἀγορὰν ἕλκειν, Arrianus 1. 19. in Epictetum dixit.

Com. 7. βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς] Τὸ ὄνομα, &c. βλασφημεῖν, habemus et Rom. 2. 24. item 1 Pet. 4. 14. Καλὸν, *honorandum*. Τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς, i. e. ἐξ οὗ ἐπικαλεῖσθε· vel, ἐπίκλησιν ἔχετε.

Com. 10. Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος] Punitur, quasi in omnibus deliquisset. Non ergò ab una alterâve, at ab omni capitali specie abstinere debet, qui se salvum voluerit. Seneca, de una autem id genus specie, non dissimiliter, *Etiamsi partem damni dare voluisti, partem noluisti, in totum, quasi prudens dederis, tenendus es*, &c. *Si fatereris scientem januam incendisse, si unum tignum, puto tota domus intelligeretur ex parte*, Controvers. 5. 5.

Com. 11. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, &c.] Philo in de Allegor. Leg. φυγόντες τινὲς τὸ ἱεροσυλεῖν, ἐξ ἰδιωτικῆς ἔκλεψαν οἰκίας, καὶ οὐκ ὄντες πατροτύπται, ἀλλότριον ὕβρισαν.

Com. 12. μέλλοντες κρίνεσθαι] *Judicandi*, pro quo Vulgatus, *incipientes judicari*: quomodo & Act. 27. 2. μέλλοντες πλεῖν, *incipientes navigare*, vertit.

Com. 14. Τί τὸ ὄφελος, &c. ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;] Arrianus 2. 9. in Epictetum, Ἄλλο ἐστὶν ὡς εἰς ταμεῖον ἀποθέσθαι ἄρτους καὶ οἶνον, ἄλλο ἐστὶ φαγεῖν· τὸ βρωθὲν ἐπέφθη, ἀνεδόθη, νεῦρα ἐγένετο, σάρκα, αἷμα, εὔχροια, εὔπνοια· τὰ ἀποκείμενα ὅταν μὲν θελήσῃς ἐκ προχείρου λαβὼν δεῖξαι δύνασαι. ἀπ' αὐτῶν δὲ ὄφελος οὐδὲν, εἰ μέχρι τοῦ δοκεῖν ὅτι ἔχεις. Ex quibus mens Jacobi non malè dilucidari potest. Ut cibi enim, nisi per comestionem corporibus uniti, nil vitæ nostræ temporariæ conferunt, ità fides, nisi operibus eam vivificantibus conjuncta, nil ad vitam æternam conducit: intellige, cùm facultas operandi adest, & neglectui habetur. Illustrari etiam possunt Jacobi verba ex artibus & artificiis in vitæ communis usu obtinentibus, quorum mortua (i. e. inutilis) theoria est, nisi in actus producatur. Philo lib. περὶ τῆς εἰς τὰ προπαιδεύματα συνόδου. Τίς ὄνησις εὐφώνου ἡσυχάζοντος, ἢ μὴ αὐλοῦντος αὐλητοῦ, ἢ κιθαριστοῦ μὴ κιθαρίζοντος, ἢ συνόλως τεχνίτου τοῦ κατὰ τὴν τέχνην μὴ ἐνεργοῦντος; ἡ γὰρ ἄνευ πράξεως θεωρία ψιλὴ οὐδὲν ὄφελος τοῖς ἐπιστήμοσιν. Ubi & nota (ut & in Arriani verbis,) τὸ ὄφελος, quo Jacobus usus.

Com. 16. Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;] In Epidico Plautina,

——*Nam quid te igitur retulit*
Beneficum esse oratione si ad rem auxilium emortuum est?

Philippides apud Stobæum,

Οὐ χαλεπόν ἐστι τοῖς κακῶς διακειμένοις
Εἰπεῖν τιν' εἰσιόντα, μὴ κακῶς ἔχε.

Seneca Controvers. 1. 1. *Quisquis alimenta à mendico rogatus est, nihil amplius quàm iter ei monstrat: vade ad fratrem*, i. *ad filium*. Martialis 2. 43.

Ex tantis opibus veteri fidóque sodali
Das nihil, & dicis, Candide, κοινὰ φίλων.

Θερμαίνεσθε Vulgato *calefacimini*: quod non ad ignem intellige, sed vestimentis, unde & Jobi 31. 20. *Et de velleribus ovium mearum* (pauper) *calefactus est*.

Com. 19. πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς] Persimile hoc ex Arriani 4. 11. Νεανίσκε, τὸ καλὸν ζητεῖς, καὶ εὖ ποιεῖς.

Ibid. τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι] Credunt, nempe Deum esse, & tremiscunt. De Eodem in veteribus oraculis apud Lactantium,

Ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
Ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίσσουσι.

Origenes homil. 6. in Exodum, *Quid timent dæmones? quid tremunt? sine dubio crucem Christi, in qua triumphati sunt, in qua exuti sunt principatus eorum, & potestates*.

Com. 20. ὦ ἄνθρωπε κενέ] Philo de Principis creat. Ὦ κενοὶ φρενῶν. Juvenalis,

Tam vacui capitis populum Phæaca putavit.

Scholiastes, *Inanis capitis*, κενεγκέφαλον.

Com. 25. καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα] Ne in Hierichuntinorum manus pervenirent. Simile Philonis illud in de Mosis vita, Ἐκτραπόμενος ἤγε δι' ἑτέρας τὴν πληθὺν, ἐπειδὴ τὰς κατὰ τὴν χώραν ὁδοὺς ἁπάσας φρουραῖς διεζωσμένας εἶδεν. Vide Matth. 2. 12. 1 Reg. 13. 20. Horatius,

Atria servantem postico falle clientem.

Com. 26. οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι] Tanquam corpus sine anima. Ità Isidorus Pelusiota, Ὁ λόγος χωρὶς τῶν πραγμάτων νεκρός ἐστι, καὶ ἀχρεῖος· & Chrysostomus, μετάνοιαν χωρὶς ἐλεημοσύνης νεκρὰν καὶ ἄπτερον dixit. Tale & Curtii illud, *Militaris sine Duce turba corpus sine spiritu est*.

Κεφ. γ'.

1. Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.

2. Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες· εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

3. Ἰδοὺ, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν, πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν·

Versio Vulgata.

1. Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus judiciũ sumitis.

2. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit; hic perfectus est vir. Potest etiã fræno circũducere totum corpus.

3. Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, etiam omne corpus illorum circumferimus.

4. Ἰδοὺ,

4. Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται.

4. Et ecce, naves, cùm magnæ sint, & à ventis validis minentur, circumferuntur à modico gubernaculo ubi impetus dirigentis voluerit.

5. Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει.

5. Ità & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quantus ignis quàm magnam sylvam incendit!

6. Καὶ ἡ γλῶσσα, πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

6. Et lingua ignis est, universitas iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam nativitatis nostræ, inflammata à gehenna.

7. Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

7. Omnis enim natura bestiarum & volucrum & serpentium & cæterorum domantur, & domita sunt à natura humana.

8. Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

8. Linguam autem nullus hominum domare potest, inquietũ malum; plena veneno mortifero.

9. Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν, καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

9. In ipsa benedicimus Deum & patrem: & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinem Dei facti sunt.

10. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

10. Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ità fieri.

11. Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

11. Numquid fons de eodem foramine emanat dulcem, & amaram aquam?

12. Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

12. Numquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? Sic neque salsa dulcem potest facere aquam.

13. Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

13. Quis sapiens & disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.

14. Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

14. Quòd si zelum amarum habetis, & contentiones sint in cordibus vestris: nolite gloriari & mendaces esse adversùs veritatem.

15. Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη· ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης.

15. Non est enim ista sapientia desursum descendens: sed terrena, animalis, diabolica.

16. Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

16. Ubi enim zelus & contentio, ibi inconstantia & omne opus pravum.

17. Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

17. Quæ autem desursum est sapientia, primùm quidẽ pudica est; deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordiâ & fructibus bonis, non judicans, sine simulatione.

18. Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

18. Fructus autem justitiæ in pace seminatur, facientibus pacem.

Ad Cap. III.

Com. 1. Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα] Docere publicè, (vel etiam præesse,) non facilè cupiamus: nimirum, (ut Hebr. 13. 17.) ὡς λόγον ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἀποδώσοντες· adeoque ex ipsa muneris dignitate tantò strictius judicandi. Scriptor Sapientiæ 6. 6. *Judicium durissimum his qui præsunt, fiet: exiguo enim conceditur misericordia.*

Com. 2. Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες] Maximus Tyrius Dissert. 26. Τίς ἀνὴρ οὕτως ἀγαθὸς ὡς διελθεῖν βίον ἀπταίστως; Themistius 3 Orat. Τὸ μηδὲν ἁμαρτάνειν ἔξω τῆς φύσεως ἀνθρωπίνης. Basilius ad Leonem filium in Parænetícis, Ἡ φύσις ἡμῶν εὐόλισθόν τι χρῆμα, καὶ πρὸς τὸ πταίειν εὐκατάφορον. Adde 2 Paralip. 6. 32. Nota & illud ἅπαντες in Jacobi contextu. Arrianus 1. 11. in Epictetum, Πάντες σχεδὸν, ἢ οὐχ᾽ πλεῖστοι ἁμαρτάνομεν. Catullus,

Nimirum idem omnes fallimur, neque est quisquam
Quem non in aliqua re videre Suffenum
Possis: suus cuique attributus est error.

Apud Thucydidem lib. 3. ille, Πεφύκασιν ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν. Seneca 1. 6. de Clementia, *Peccamus omnes, alii gravia, alii leviora: alii ex destinato, alii forte impulsi, aut alienâ nequitiâ ablati.* Idem 3. 26. de Ira, *Omnes inconsulti & improvidi sumus: omnes incerti, queruli, ambitiosi. Quid lenioribus verbis ulcus publicum abscondo? omnes mali sumus.* Et ibidem 2. 27. *Si volumus æqui omnium rerum Judices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem nostrûm esse sine culpa.* Et demum 3. 24. *Prudentiori cedamus, stultiori remittamus: pro quocunque illud respondeamus nobis, sapientissimos quosque viros multùm delinquere, (πολλὰ πταίειν) neminem esse tam circumspectum cujus non diligentia aliquando sibi ipsi excidat; neminem tam maturum, cujus non gravitatem in aliquod fervidius factum casus impingat.*

Ibid. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα] Σῶμα hic Vir maximus exponit corpus cujusvis illius temporis Christianæ ecclesiæ; quam expositionem si sequimur, erit hic Jacobi sensus; Ut qui equi os novit regere, totum animal circumflectit; & qui manum gubernaculo admovet, totam navem circumagit: sic qui linguam suam (quantillam sui particulam!) scitè ac sapienter gubernare poterit, cuilibet gregi Christiano ex facili moderabitur. At forte *corporis* voce intelligendi hic affectus proprii, (quos, quia in plurimis eorum mens corporis ministerio utitur, metonymicè σῶμα vocave-

rit, quomodo per metaphoram τὰ πάθη χαλιναγωγεῖν Lucianus dixit:) vel (missâ ejusmodi figurâ) reliqua omnia sui corporis membra: oculos nempe, nè illicitum quodvis inhianter aspiciant; manus, nè quid inconcessum tangant, faciántve; pedes, nè extra orbitas justitiæ se moveant; cæterásque quæ supersunt partes in officio continebit. Ratio autem (à Jacobo tacita) videtur esse, quòd cùm linguæ adeò plerumque volubiles improvisíque sint impetus, ut vel ipsum mentis (quâ nil velocius) motum prævertant, reliquorum autem ministeria membrorum saltem locum aliquem arbitrio ac rationi concedant; illius rapidos motus qui cohibere noverit, potestates actúsque cæterorum sub imperio haud difficulter habiturus est. Ἐν λόγῳ οὐ πταίειν heic est quod ἐν γλώσσῃ οὐκ ὀλισθαίνειν Sirachides 21. 8. & 25. 11. dixit: LXX. Psal. 39. 1. ἐν γλώσσῃ μὴ ἁμαρτάνειν.

Com. 3. τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν] Ità χαλινὸν ἵππῳ ἐμβάλλειν Var. 9. 16. apud Ælianum.

Ibid. πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν]

Ire viam quam monstrat eques,——

ut planè in eadem re Horatius locutus. Maximus Tyrius Dissert. 37. Οἰκονομεῖ πῶλε θυμὸν χαλινὸς καὶ ῥυτῆρες. Ovidius,

Asper equus duris contunditur ora lupatis.

Philo in de Mundi opificio, τὸ θυμικώτατον ζῶον ἵππος ῥᾳδίως ἄγεται χαλινωθεὶς, ἵνα μὴ σκιρτῶν ἀφηνιάζῃ. Vulgatus hîc, *ut consentiant nobis*, & sanè optimè. Ità Seneca Epist. 76 de navi loquens, *Gubernaculo parens, & consentiens vento.* Videtur autem Jacobus comparationem istam, utì & sequentem, à Platone aut aliquo veterum Græcorum mutuatus. In Epistolis Philosophi illius nomine insignitis, Ἡνίαις καὶ μάστιγι τοὺς ἵππους ἰθύνομεν· καὶ ναυπλώμεθα, τῇ μὲν τοῖς ἱστίοις τὴν ναῦν ἐκπετάσαντες, τῇ δὲ τὰς ἀγκύρας χαλινώσαντες καταδύομεν. οὕτω κυβερνητέον τὴν γλῶτταν, Ἀξίωχε, τῇ μὲν τοῖς λόγοις ὁπλίζοντες, τῇ δὲ σιωπῇ καθεσμάζοντες.

Ibid. καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν] Theodoretus 4. περὶ Προνοίας, Τὸν ἵππον (ὦ ἄνθρωπε) τῇ τέχνῃ μεταρρυθμίζεις, &c. καὶ τὸν εἰς ὕψος τεταμένον αὐχένα καμπυλοειδῶς ὑποκάμπτεις i. e. μετάγεις. Philo ἀντισπᾷν καὶ ἀντιπεριάγειν libro de Agricultura dixit. Ὅταν (inquit) πλείονι ὁρμῇ ὁ ἵππος πέρα τοῦ μετρίου ἐκφέρηται, ὁ ἱππεὺς μετὰ βίας ἐνθύνας ἀναχαιτίζει, ὡς τοῦ τάχους ἐπανεῖναι· ἐὰν δὲ ἐπιμείνῃ, λαβὼν τῆς χαλινοῦ, ὅλον ἀντισπᾷ καὶ ἀντιπεριάγει αὐτοῦ τὸν αὐχένα. Vulgatus heic, *circumferimus*: i. e. (ut bene Recentior) *circumagimus.* Idem Vulgatus ipse Ezech. 38. 4. *Circumagam te, & ponam frænum in maxillis tuis.* Apuleius lib. 6. *circumtorquere* dixit, *Et verbum manu injectâ secutus, prenso loro retrorsum me circumtorquet.*

Com. 4. καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα] Τηλικαῦτα aptè ad exprimendam navium magnitudinem. Accius de Argonautarum nave apud Ciceronem,

——*Tanta moles labitur*
Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu.

Virgilius 10.

It gravis Auletes, centenâque arbore fluctum
Verberat assurgens.——

Ubi Servius, *Non ait centum remis, sed arboribus, ad ostendendam navis magnitudinem.* Μεγάλα πλοίων μεγέθη habemus 2. 5. in Aristotelis Mechanicis.

Ibid. καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα] Lucretius,

——*Ventus subtili corpore tenuis*
Trudit agens magnam magno molimine navim.

Quibus adde quæ jam ex Accio adducta, Ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων, *à ventis validis.* Pollux 1. 9. §. 17. Ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς, &c.

Ibid. μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου] Cratinus Comicus,

Ὡς ἂν μᾶλλον τοῖς πηδαλίοις ἡ ναῦς ἡμῖν πειθαρχῇ.

Accius,

Navem gubernator torquet arte, non valentiâ;
Coquus ahenum quando fervet paulâ confutat trullâ.

Lucretius ubi suprà,

Et manus una regit quantovis impete euntem,
Atque gubernaclum contorquet qualibet una.

Ubi *&*, est, *& tamen*: & *qualibet*, planè quod sequitur in Contextu nostro, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται. Theodoretus in de Providentia, Ἐπειδὴ δὲ ἔδει καὶ οἴακας ἔχειν τὸ σκάφος, (i. e. τὴν ναῦν) τὰ πηδάλια ταῦτα μιμεῖται, καὶ τῶν οἰάκων ἐπιλημμένος ὁ κυβερνήτης, οἷά τις ἡνίοχος, καθάπερ ἵππων ἅρματος τὴν πρύμναν ἔχων (i. e. κατέχων,) μεταφέρει ῥᾳδίως τῇδε κἀκεῖσε τὸ σκάφος. Lucianus cùm navem descripsisset miræ magnitudinis, antemnis, anchoris, omníque cætero apparatu pro magnitudine instructam, subjunxit, κἀκεῖνα πάντα μικρός τις ἄνθρωπος γέρων ἔσωσεν, ὑπὸ λεπτῇ καμακι τὰ ΤΗΛΙΚΑΥΤΑ πηδάλια περιστρέφων.

Ibid. τηλικαῦτα ὄντα, &c. μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου] Sophocles,

Μέγας δὲ πλευρὰς βοῦς, ὑπὸ σμικρᾶς δ' ὅμως
Μάστιγος ὀρθὸς εἰς ὁδὸν πορεύεται.

Ibid. ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται] Εὐθύνοντος est κυβερνήτου. Hesychius, Εὐθύνει, &c. κυβερνᾷ· & Εὐθυντὴς, &c. κυβερνήτης. Ad rem Philo ubi suprà, Ὁ κυβερνήτης ἄγειν δοκῶν ὑπὸ νεὼς, ἄγει πρὸς ἀλήθειαν αὐτὴν, καὶ ἐφ' οὓς ἐπείγεται παραπέμπει λιμένας· ventorum nempe & gubernaculorum adminiculis. Apuleius Florid. 1. de aquila, *Nutu clementi lævorsum vel dextrorsum tantâ mole corporis labitur, velificatas alas quò libuerit advertens modico cauda gubernaculo.* De Deo Jobus 37. 10. Οἰακίζει τὸ ὕδωρ ὡς ἐὰν βούληται. Ὁρμὴν hîc non *impetum* intellige, at voluntatem, consilium; quo modo lib. 4 Herodianus usus est, & alii Historici.

Com. 5. μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ] Rhianus, vetus Poeta,

——Κεφαλὴν δ' ὑπὲρ αὐχένα ἔχει,
Καίπερ ἐὼν ὀλίγος.——

Μεγαλαυχεῖ est quod 2 Petr. 2. 18. ὑπέρογκα φθέγγεται. Hesychius, (&, ni fallor, hunc Jacobi locum respiciens) Μεγαλαυχεῖ, σεμνύνεται, καυχᾶται. In vetere Onomastico, *Glorior*, μεγαλαυχῶ. Vulgatus hîc, *exaltat magna*: putabam illum scripsisse, *exultat magna*: ut apud Minucium ex persona Christianorum, *Non eloquimur magna*: q. d. οὐ μεγαλαυχοῦμεν. Communem autem lectionem non solicito vel ob istum Psalmi 65. 17. locum, *Et exaltavi sub lingua mea.*

Ibid. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!] Sirachides 11. 34. *A scintilla una augetur ignis.* Seneca Controvers. 5. 5. *Nesciebas quanta sit potentia ignium*, &c. *quemadmodum totas absumant urbes, quàm levibus initiis quanta incendia oriantur.* ἐκ πολὺ μικροῦ πράγματος ἦρται τὰ τηλικαῦτα, ut loquitur (at in re alia) 1. 28. Arrianus. Valerianus Cimeliensis, ubi & de linguæ vitiis, *Sic denique scintilla quamvìs parva flammas evomit, & ex nihilo exorta magna frequenter movet incendia.* Apuleius lib. 7. de asinario illo, *De proxima villula spirantem carbunculum furatus, oneris* (mei) *ipso in meditullio reponit: jámque fomento tenui*, &c. *enutritus ignis surgebat in flammas, & totum me funestus ardor invaserat.* In versu Græco,

Πολλάκις ἐξ ὀλίγης ὀδύνης μέγα γίνεται ἄλγος·

& apud Latinum Pacatum in Panegyrico, *Quàm parvis veniunt summa mala principiis!*

Ibid. ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!] Theocritus,

——Τυτθὸν
Θεῖον ἔντι μέλισσα, καὶ ἁλίκα τραύματα ποιεῖ!

Ὕλην hîc non tam cæsam quàm crescentem materiam exposuerim. Euripides,

Μικροῦ γὰρ ἐκ λαμπτῆρος Ἰδαῖον λέπας
Πρήσειεν ἄν τις.——

Ubi λέπας Ἰδαῖον intelligo sylvam in summitate montis Idæ florentem. Hesychius, Λέπας, &c. τῇ πέτρᾳ τὸ προϊχθυμένον κογχύλιον, ἢ ὑψηλὸν, ἀκρότατον, ὀρεινόν· quo loco fortè

ἀκρότατον reponendum. Ὕλην autem quo dixi significatu sumpsit & Vulgatus, qui *sylvam* erudite vertebat. In Glossis, Ὕλη ἐν τοῖς ὄρεσι, *sylva, nemus.* Hesychius, Ὕλη, &c. ξύλα τὰ ἤδη κεκομμένα, ἢ σύμφυτ⊕ τόπ⊕ ὃς ἐκ ἐκπελεῖται τὸ ἔργον.

Com. 6. Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ] Sirachides 28. 11. Ἔρις κατασπευδομένη ἐκκαίει πῦρ. Apuleius 9. *Quod oleum flamma, quod sulphur incendio, hoc & iste sermo truculentiæ hominis fuit:* ad quem locum annotata vide.

Ibid. τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως] *Rotam nativitatis* Vulgatus: i. e. vitæ curriculum. Anacreon,

Τροχ⊕ ἅρματ⊕ γὰρ οἷα
Βίοτ⊕ τρέχει κυλισθείς.

Philo lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Πεῖν ἄρξασθαι κὶν βαρυδαίμον⊕ τροχὸν.

Com. 7. Πᾶσα φύσις θηρίων τε, καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε, καὶ ἐναλίων δεδάμασαι, καὶ δαμάζεται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ]

—— *Quicquid liquidus complectitur aer,*
Quicquid alit tellus, quicquid maris æquora verrunt,
Cuncta hominis pariter cedunt animalia regnis.

Theodoretus περὶ προνοίας 5. Ἄγεις καὶ φέρεις (ὦ ἄνθρωπε) τῶν ἀλόγων φύσιν, τὰ ποίμνια, τὰ αἰπόλια, τὰ συφόρβια, τῶν ἵππων τὰς ἀγέλας, καμήλων νομάδας ἀχθοφορέσας, τὴν μικτὴν τῶν ὀρέων καὶ ἡμιόνων φύσιν. Ovidius,

—— *Et qui dominari in cætera posset*
Natus homo est. ——

Philo de homine loquens, Τοῦτον ἄρχοντα ἡ φύσις δένδρων τε καὶ ζώων, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα θνητὰ ἁπαξαπάντων ἀνέδειξεν. Idem in de Mundi opificio, Τοσαῦται τῶν τοιούτων (ζώων) ἀλκαί τε καὶ δυνάμεις, &c. καθάπερ δοῦλοι δεσπότην (ἄνθρωπον) κατεπτήχασι, καὶ τὰ προσταττόμενα δρῶσι. Lactantius in de Opific. Dei cap. 3. *In illis* (animalibus) *nec magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimantur a nobis, aut nostræ subjecta sint potestati.* Seneca 2. 29. de Benef. *Quisquis es iniquus æstimator sortis humanæ, cogita quanta nobis tribuerit parens noster: quanto valentiora animalia sub jugum miserimus, quanto velociora consequamur, quam nihil sit mortale non sub ictu nostro positum.* Idem lib. Cur bon. viris, &c. cap. 6. *Magnarum virium animalia humana manus ictus impellit,* &c. *& cum articulus ille qui caput collumque committit, incisus est, tanta illa moles corruit.* Vide Genes. 9. 2. Psal. 8. 7. Sirach. 17. 3, 4. Ad ea, δαμάζεται καὶ δεδάμασαι, recte eximius ille Expositor, *Ostendit perpetuum hoc esse, & ut nunc fit, ita factum semper.* Similis Menandri locutio de Invidia,

Φθονικὸν πεποίηκε, καὶ ποιήσει, καὶ ποιεῖ.

Non immerito autem Jacobus ait & *serpentes* δαμάζεσθαι, nimirum ut qui in longitudines nonnunquam adeo enormes excrescant, ut proprie ejusmodi moles edomari dicantur. Vide quæ Gellius 6. 3. ex Tuberone Historico, Diodorus Siculus lib. 3. & Seneca 1. 25. de Clementia.

Com. 8. Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάζειν] Vide Psal. 11. 5.

Ibid. ἀκατάσχετον κακὸν]

—— *Sævum, atque ferum, vipereumque malum.*
—— *Cunctis immanius hydris,*
Tigride mobilius fœta, violentius Austris
Acribus, Euripi refluis incertius undis.
Quod neque Geriones triplex, nec turbidus Orci
Janitor æquabunt, nec si concurrat in unum
Vis hydræ, Scyllæque fames, & flamma Chimæræ.

Ibid. μεστὴ ἰοῦ] Lucianus Fugitivis, Καὶ ἀφροῦ, μᾶλλον δὲ ἰοῦ, μεστὸν αὐτοῖς τὸ στόμα. Ita 7 Achillis Tatii, μεστὴ ὕβρεως γλῶττη, & 2 Petri 2. 14. ὀφθαλμοὶ μοιχαλίδ⊕ μεστοί. Addit Jacobus θανατηφόρου, i. e. adeo mortiferi ut & omnia remedia superet. De susurratrice lingua præcipue loquitur. Anonymus apud Suidam,

—— Ἀλλ' οὐκ ἔστι συκοφάντου δήγματ⊕

supple, ἴαμα, vel φάρμακον. Sirachides 28. 17. Πληγὴ μάστιγ⊕ ποιεῖ μώλωπας, πληγὴ δὲ γλώσσης συγκλάσει ὀστᾶ. Hæc vis calumniæ, ut gladius bis acutus τὴν ψυχὴν διέρχεται (Luc. 2. 35. Psal. 51. 4.)

—— *Non vulnera membris*
Ulla infert, mens est quæ diros ingemit ictus.

Symphosius,

Effundit mala lingua virus atrum. ——

Apuleius in Apologetico, *Niveo denticulo atrum venenum inspirare.* Ovidius de Calumniæ matre Invidia,

Inspiratque nocens virus, piceumque per ossa
Dissipat, & medio spargit pulmone venenum.

Philo de Ægyptiis quibusdam Imperatoris Caii assentatoribus, Πονηρὰ σπέρματα, κροκοδείλων καὶ ἀσπίδων τῶν ἐγχωρίων ἀναμεμαγμένοι τὸν ἰὸν ὁμοῦ καὶ θυμὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς· i. e. ἐν γλώσσαις· in quas ex animæ sentina illud virus emanabat. De iis agit qui Judæos criminationibus falsis impetebant.

Com. 9. τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας] Apud Ciceronem de Nat. D. 1. *Nec vero intelligo cur maluerit Epicurus Deos hominum similes dicere, quam homines Deorum. Quæres quid intersit: si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram pervenisse ad Deos, Dii enim semper fuerunt, & nunquam nati sunt, siquidem æterni sunt futuri: at homines nati,* &c. *Non ergo Deorum forma humana, sed nostra Divina dicenda est.* Scriptor Sap. 2. 23. Ὁ Θεὸς, &c. εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητ⊕ ἐποίησεν ἄνθρωπον. Lactantius in de Ira Dei cap. 13. *Deus cum formasset hominem veluti simulacrum sui,* &c. Eum vide & in Epit. divin. Institut. item cap. 8. de Dei opificio. Manilius,

Exemplumque Dei quisque est sub imagine parva.

Com. 10. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματ⊕ ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα] Sirachides 28. 14. *Si sufflaveris in scintillam quasi ignis exardebit; & si exspueris super illam, exstinguetur: utraque ex ore proficiscuntur.* Apuleius in de Mundo, *Videásque illam ipsam civitatem pariter spirantem Panchais odoribus, & graveolentibus cœnis: resonantem hymnis, & carminibus, & canticis.*

Ibid. οὐ χρὴ, &c.] Hesychius, Οὐ χρὴ, οὐ δεῖ.

Ibid. οὐ χρὴ, &c. ταῦτα οὕτω γίνεσθαι] Ita apud Persium,

—— *Quirites,*
Hoc puto non justum est, illud male, rectius istud.

Ad mentem loci autem Philo in de Decalogo, Οὐχ ὅσιον, δι' οὗ στόματ⊕ τὸ ἱερώτατον ὄνομα προφέρεταί τις, διὰ τούτου φθέγγεσθαί τι τῶν αἰσχρῶν. Nec abit nescio cujus inter Græcos illud,

Τὸν αὐτὸν αἰνεῖν καὶ ψέγειν, ἀνδρὸς κακοῦ.

Com. 12. Μὴ δύναται συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελ⊕ σῦκα;] Plutarchus, Τὴν ἄμπελον σῦκα φέρειν οὐκ ἀξιοῦμεν, οὐδὲ τὴν ἐλαίαν βότρυς. Vide ad Matth. 7. 16. annotata.

Com. 13. Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν;] Hesychius, Ἐπιστήμων, σοφός. Vulgatus, *quis sapiens ac disciplinatus?* &c. i. e. διδαχθεὶς, καὶ ἱκανὸς ἑτέρους διδάσκειν. In Glossario, *Disciplina,* μάθησις, ἐπιστήμη. Pro τίς σοφὸς aiunt nonnullos codices habere, εἴ τις, &c. at altera illa lectio tantundem efficit. Vide in Græco Esaiæ 50. 10. Jeremiæ 9. 12. & Psal. 107. 43.

Ibid. δειξάτω ἐκ τῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ] Tale Exod. 35. 10. illud, Πᾶς σοφὸς τῇ διανοίᾳ ἐργαζέσθω πάντα ὅσα συνέταξεν ὁ Κύρι⊕. Vide supra heic 2. 18. Tit. 3. 8, 9. & quæ ad Matth. 5. 16. præcipue ex Arriano, Catullo, & Simplicio annotavimus.

Ibid. ἐν πραΰτητι σοφίας] Pro, ἐν σοφίᾳ πραεῖ τιν⊕, quod apparet ex istius commatis principio, & oppositis πικρὸς ζῆλ⊕ initio subsequentis.

Com. 14. μὴ, &c. ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας] Jactantes sapientiæ titulum, vosque in veritatis luce ambulare, dum invidentiæ & contentionis stimulis agitamini. Vide 1 Joh. 1. 6.

Com. 15. οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγει⊕, &c.] Οὐκ ἔστιν (ut 1 Joh. 2. 16.) ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου.

Com. 16. Ὅπου γὰρ ζῆλ⊕ καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία, καὶ πᾶν

πᾶν φαῦλον ἔργον] Non dissimilia 3. 22. Arriani ista, "Οπου, &c. φθόνοι καὶ ζηλοτυπίαι, ποῦ ἐκεῖ πάροδ☉ εὐδαιμονίας; Ζήλους καὶ ἐριθείας ἀκαταστασίᾳ conjunctas habemus & 2 Cor. 12. 20. ut & 1 Cor. 3. 3. ζῆλον, ἔριν, καὶ διχοστασίαν.

Com. 17. Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία, &c. ἁγνή ἐστιν, &c. ἐπιεικής, εὐπειθής, &c.] Ità Themistius, τ ἀληθινῆς παιδείας μείλιχον καὶ ταπεινὸν, καὶ πρᾶον τὸ ὄμμα dixit. Ἐπιεικὴς non opus *æqua* aut *moderata* vertere, ut recentiores Interpretes, cùm satis aptè Vulgatus *modesta* verterit. In Glossario, *Modestus*, ἐπιεικής· & ibidem, *Immodestus*, ἀνεπιεικής. Εὐπειθὴς eidem Vulgato est *suadibilis*; i.e. —*Cultura patientem accommodat aurem*: cui 2 Tim. 4. 3. opponitur τ ὑγιαινούσης διδασκαλίας ἐκ ἀνέχεσθαι i.e. aures claudere. Cùm autem hîc in eodem sequatur *bonis consentiens*, quod non legitur in hodiernis Græcis exemplaribus, nec verisimile sit cum unam eandémque vocem duobus modis interpretari voluisse, crediderim hoc posterius genuinum τῦ εὐπειθὴς interpretamentum esse, potiùs quàm *suadibilis* illud, insertum fortè ab iis cui altera illa versio subobscurior visa est. *Consentiens* autem vertit, ut initio capitis illud, πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, *ut consentiant nobis*. Jam verò *bonis* addidit perspicuitatis causâ, quem morem passim servat in versione sua. Non illibenter ergò τὸ *suadibilis* ejecerim, & quod continuò sequitur pro legitimo agnoverim.

Ibid. μεστή, &c. καρπῶν ἀγαθῶν] Καρπῶν pro ἔργων. Vide ad Act. 9. 36. dicta.

Ibid. ἀδιάκριτ☉] Μὴ ἐν προσωποληψίᾳ τ πίστιν τῦ Κυρίου ἔχουσα, suprà 2. 1. Vulgat. *non judicans*: i.e. discrimen non faciens, non præjudicans ex quovis mundano intuitu.

Com. 18. Καρπὸς δὲ τ δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην] Σπέρμα, (i.e. actus, operationes) boni certíque ominis causâ hîc καρπὸν vocat: τ δικαιοσύνης, est εὐσεβείας, καὶ καλῆς ἀναστροφῆς· σπείρεται ἐν εἰρήνῃ, est εἰς μισθὸν ἀγαθὸν, vel, εἰς ἀγαθὰ τοῖς ποιοῦσιν, iis qui paci student, eíque operam navant. Sensus planè idem qui in his Proverb. 11. 18. *Seminanti justitiam merces fidelis*: & illis Jobi 22. 21. *Acquiesce Deo, & habeto pacem*; *& per hæc habebis fructus optimos.*

Κεφ. δ'.

1. ΠΟθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; ἐκ ἐντεῦθεν; ἐκ τ ἡδονῶν ὑμῶν τ στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

2. Ἐπιθυμεῖτε, καὶ ἐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλῦτε, καὶ ἐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, ἐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

3. Αἰτεῖτε, καὶ ἐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν τ ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

4. Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, ἐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τῦ κόσμου ἔχθρα τῦ Θεῦ ἐστιν; ὃς ἂν ὖν βεληθῇ φίλ☉ εἶναι τῦ κόσμε, ἐχθρὸς τῦ Θεῦ καθίσαται.

5. Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ὑμῖν;

6. Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν· διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

7. Ὑποτάγητε ὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

8. Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι.

9. Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

10. Ταπεινώθητε ἐνώπιον τῦ Κυρίε, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

11. Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφῦ, καὶ κρίνων τ ἀδελφὸν αὐτῦ, καταλαλεῖ νόμε, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, ἐκ εἶ ποιητὴς νόμε, ἀλλὰ κριτής.

12. Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμεν☉ σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ δὲ τίς εἶ ὃς κρίνεις τ ἕτερον;

13. Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσώμεθα εἰς τήνδε τ πόλιν, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσώμεθα, καὶ κερδήσωμεν·

14. Οἵτινες ἐκ ἐπίστασθε τὸ τ αὔριον· ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

15. Ἀντὶ τ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύρι☉ θελήσῃ, καὶ ζήσομεν, καὶ ποιήσομεν τῦτο ἢ ἐκεῖνο.

Vulgata Versio.

1. UNde bella & lites in vobis? Nónne hinc? ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?

2. Concupiscitis, & non habetis: occiditis, & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quod non postulatis.

3. Petitis, & non accipitis, eò quòd malè petatis; ut in concupiscentiis vestris insumatis.

4. Adulteri, nescitis quia amicitia hujus mundi inimica est Dei? Quicunque ergò voluerit amicus esse seculi hujus, inimicus Dei cõstituitur.

5. An putatis quia inaniter Scriptura dicat, Ad invidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis?

6. Majorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

7. Subditi ergò estote Deo; resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.

8. Appropinquate Deo; & appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores; & purificate corda, duplices animo.

9. Miseri estote, & lugete, & plorate; risus vester in luctum convertatur, & gaudium in mœrorem.

10. Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.

11. Nolite detrahere alterutrum, fratres mei. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit Legi, & judicat Legem. Si autem judicas Legem, non es factor Legis, sed judex.

12. Unus est enim legislator & judex qui potest perdere & liberare.

13. Tu autem quis es qui judicas proximum? Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam civitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus;

14. (Qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est, ad modicum parens, & deinceps exterminabitur)

15. Pro eo ut dicatis, Si Dominus voluerit; &, Si vixerimus, faciemus hoc aut illud.

16. Nuñ

16. Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά ἐστιν.

17. Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

16. Nunc autem exultatis in superbiis vestris. Omnis exultatio talis maligna est.

17. Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.

Ad Cap. IV.

Com. 1. Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν;] Sunt quidem apud Græcos μάχη & πόλεμος, quod apud Latinos *prælium* & *bellum*: ut hoc sit quasi totum, illud pars totius; hoc status, sive tempus bellandi, illud actus. Ammonius, Μάχη, ἡ ἐν πολέμῳ ἐνέργεια, πόλεμος ὁ χρόνος. Jacobus autem de dissidiis & publicis & privatis agit. Μάχας itaque non *pugnas*, ut Recentior, sed aut *lites* cum Vulgato vertendum putem, (Apostolus 1 Cor. 6. 7. κρίματα dixit,) aut *rixas*, *jurgia*, & *contentiones*. Sic 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 9. μάχαι & Joh. 6. 52. μάχεσθαι.

Ibid. οὐκ ἐντεῦθεν; ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν;] Ἡδονῶν voce intelligit iram, odium, vindicandi studium, libidinem dominandi, aliena rapiendi possidendique, & similia, quæ Paulus Galat. 5. 19. ἔργα σαρκὸς vocat: & Rom. 7. 23. ἁμαρτίας νόμον. Ex his & hujusmodi, inquit, habent ortum & quæ pacem publicam turbant, & quæ singulorum quietem securitatemque infestant. Cicero de Archyta Tarentino, *Nullam capitaliorem pestem quàm voluptatem hominibus dicebat à Natura datam, cujus avida libidines temere & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat; nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret.* Apud Quintilianum ille Declam. 15. *Omnia facinora*, &c. *causas vel de cupiditate vel de simultatibus trahunt.* Ità Philo in de Mosis vita, ὑπὲρ κράτους ἀρχῆς, ἢ ὑπὲρ τοῦ κλήσεως τὰ τῶν ἑτέρων, ἢ μόνον, ἢ μάλιστα εἰσὶ τοὺς πολέμους dixit. Quæ eadem ante utrosq; Salustius in Catilina, *Quarum rerum* (imperii ac divitiarum) *causâ bella atque certamina omnia inter mortales sunt.* Seneca 3. 35. de Ira, *Ista quæ appetitis, quia*, &c. *non possunt ad alterum nisi alteri erepta transferri, eadem affectantibus pugnam & jurgia excitant.* Augustinus lib. 22. contra Faustum, *Nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, implacatus & implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, & si quæ sunt similia, hæc sunt quæ in bellis jure culpantur*; i. e. quæ jure culpantur ut bellorum causæ. Julianus 3 Orat. Ὕβριν, καὶ παρανομίαν, καὶ ἐπιθυμίαν ἀμέτρου κλήσεως, καὶ τὰς ἐκ τούτων ἀναφυομένας στάσεις καὶ ἔριδας. Macrobius de nido passionum istarum (i. e. anima) loquens, *Motus ejus est quicquid irascimur, & in fervorem mutua collisionis armamur: unde paulatim procedens rabies fluctuat præliorum.* Arrianus 1. 22. in Epictetum, Εἰ συμφέρει μοι ἀγρὸν ἔχειν, εἰ συμφέρει μοι ἱμάτιον ἔχειν, συμφέρει μοι καὶ κλέψαι αὐτό, &c. ἔνθα πόλεμοι, στάσεις, τυραννίδες, ἐπιβουλαί. Plutar. in Consolat. Πολέμους, καὶ στάσεις, καὶ μάχας οὐδὲν ἄλλο παρέχει, ἢ τὸ σῶμα, καὶ αἱ ὑπὸ τούτου ἐπιθυμίαι· i. e. (ut hîc Jacobus) ἡδοναί. Maximus Tyrius contractè Dissert. 41. νόσον ψυχῆς dixit. Σκόπει, &c. πόλεμον οὐκ ἔστι διὰ νόσον σώματος, διὰ δὲ ψυχῆς νόσον οἱ πολλοὶ πόλεμοι. Arrianus δόγμα. 4. 5. in Epictetum, Τοῦτό ἐστι τὸ ἀνατρέπον, τοῦτο μάχη, τοῦτο στάσις, τοῦτο πόλεμος· i. e. πολέμου στάσεως, &c. causa, fons, origo. Ibidem 1. 28. φαντασίαν vocavit, Ἐκ τοιούτου μικροῦ πράγματος (φαντασίας) ἤρτηται τὰ τηλικαῦτα, πόλεμοι, καὶ στάσεις, καὶ ἀπώλειαι πολλῶν ἀνθρώπων, &c. Lucretius lib. 5.

Quidve superbia, spurcities, petulantia? quantas
Efficiunt clades! quid luxus, desidiaque?

Seneca Epist. 105. *Considera quæ sint quæ hominem in perniciem hominis instigant, invenies spem, invidiam, odium, metum, contemptum.* Hæc post eximios viros, ut non parcè, ità forsan nec inappositè adduximus: plura etiam in eandem ferme sententiam ad 1 Tim. 6. 10. annotavimus.

Ibid. τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν] Quas σαρκικὰς ἐπιθυμίας, καὶ τῆς ψυχῆς στρατευομένας Petrus, 1. 2. 11. vocavit; Paulus, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν ἐν τοῖς μέλεσιν ἐνεργούμενα, Rom. 7. 5. Vide & ibidem com. 23. Prudentius de communi hoste,

——*Serit ille medullitus omnes*
Nequitias, spargitque suos per membra ministros.
Namque illic numerosa cohors sub Principe tali
Militat, horrendisque animam circumsedet armis.
Ira, superstitio, mœror, discordia, luxus,
Sanguinis atra sitis, vini sitis, & sitis auri,
Livor, adulterium, dolus, obtrectatio, furtum,
Informes horrent acies, habitúque minaces.

Agathon Tragicus de voluptate, cupiditate, mœrore, metu, &c.

——Διὰ σπλάγχνων ἔσω
Χωροῦσι, καὶ κυκῶσιν ἀνθρώπων κέαρ·

quod hîc Jacobus vocat, ἐν τοῖς μέλεσι στρατεύεσθαι. Themistius 9 Orat. Εἶναι γάρ τοι καὶ ἐν ἑκάστῳ βάρβαρον φῦλον, λίαν αὐθάδες καὶ δυσπειθὲς τὸν θυμὸν λέγω, καὶ τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας, (Jacobus ἡδονὰς dixit,) ἀντικαθήμενα γένη τῷ λογισμῷ, καθάπερ Ῥωμαίοις Σκύθαι καὶ Γερμανοί. Ab his intenditur bellum illud quod Maximus Tyrius Dissert. 36. vocat πόλεμον οὐ δημόσιον, ἀλλ' ἰδιωτικόν· οὐ σιδηροφοροῦντα, οὐδὲ πυρφοροῦντα, οὐδὲ νηΐτην στρατὸν ἄγοντα, οὐδὲ ἱππικόν, ἀλλὰ γυμνὸν ὅπλων, ἀσίδηρον, ἄπυρον, λυμαινόμενον τὴν ψυχήν, καὶ αὐτὴν πολιορκοῦντα. Idem Dissert. 17. de seditiosis in Republica civibus locutus, addit, Εἰσὶ καὶ ἐν ψυχῇ δημαγωγοὶ πονηροί, καὶ δῆμος ἀκόλαστος· Ἀλκιβιάδαι πολλοὶ καὶ Κλέωνες, οἱ δεινοὶ οὐκ ἐῶντες ψυχὴν ἀτρεμεῖν, καὶ παραχωρεῖν τῷ ἐν αὐτῇ νόμῳ καὶ λόγῳ.

Com. 2. Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε] De impio 11. 11. Sirachides, *Laborans, & festinans, & dolens, & tantò magis non abundans.* Arrianus 3. 24. ex persona perfectè sapientis imperitiores admonentis, οὐκ ἴδετε ὅτι, &c. μάτην ἐπιθυμεῖτε ἂν ἐπιθυμῆτε; Idem 4. 1. ait malis hominibus tributum ὀρέγεσθαι, καὶ ἀποτυγχάνειν· & pòst, ex numero improborum neminem ἀναπότευκτον esse. Imò sæpe & sua perdunt ejusmodi, dum alienis imminent. Menander,

Οἱ γὰρ θέλοντες προσλαβεῖν τὰ τῶν πέλας,
Ἀποτυγχάνουσι πολλάκις νικώμενοι·
Τὰ δ' ἴδια προστιθέασι τοῖς ἀλλοτρίοις.

Ibid. φονεύετε, καὶ ζηλοῦτε] Vulgat. *zelatis*: Recentior, *studiosè affectatis*: ego hæc dicta accipio pro φθονοῦντες ζηλοῦτε· non dubitem ideo vertere, *invidendo ardetis*, ut 13. 22. A. Gellius *cupiendo ardere* dixit.

Ibid. οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς] Non habetis, nempe vera bona, quia talia non petitis. Vide suprà ad 1. 5. dicta.

Com. 3. Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖτε]

Εὐχῆς δικαίας οὐκ ἀνήκοος θεός,

dixit olim Græcus ille; & Ausonius,

Vota probant Superi, meritisque faventia sanctis
Implent fata viri quod voluere boni.

Quod minùs his contigisse Jacobus ait, quia malè peterent: cur autem malè peterent continuò subjungit. Opponitur 1 Joh. 5. 14. κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ αἰτεῖσθαι. Tacitus Annal. 3. *Neque à Diis ipsis nisi justè supplicum preces audiuntur.*

 Xeno-

Xenophon παιδ. α'. Τοὺς ἀθέμιτα εὐχομένους ὁμοίως εἰκός ἐστι παρὰ θεῶν ἀτυχεῖν, ὥσπερ καὶ παρ' ἀνθρώπων ἀτυχεῖν τοὺς παράνομα δεομένους. Imper. Manuel Palæologus, cap. 6. Λυσιτελὲς μηδὲν μηδέποτε αἰτεῖν, ἢ αἰτεῖν τὸ μὴ γιγνόμενον· ῥᾷον γὰρ ἂν παροργήσειεν (supplendum vel subaudiendum, τὸν θεὸν, vel, τὸ θεῖον) ὁ τῇ δε αἰτῶν, ἤ τι προσκλήσαιτο τῶν εὐκτῶν. Ὁ γὰρ θεὸς τῶν πρεπόντων, οὐ τῶν γε ἀπρεπῶς χορηγός ἐστι. Maximus Tyrius Dissert. 30. Οὐδεὶς ἀνέξεται θεὸς εὐχομένων τὰ μὴ εὐκτὰ, οὐδὲ δώσει τὰ μή ἐστι δοτά. Deinde, Ὁ θεὸς λέγει, εἰ ἀγαθὰ ἐπ' ἀγαθῷ αἰτεῖς, λάμβανε. Ubi illa in primis notanda, εἰ ἐπ' ἀγαθῷ αἰτεῖς· quod qui non facit, facit quod hic subjicitur à Jacobo, αἰτεῖ ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς αὐτοῦ δαπανήσῃ. Vide & Rom. 13.14. Theophylactus ad Luc. 18. ipso fine, Ἐπεὶ ἄλλα αἰτοῦντες ἄλλα λαμβάνομεν, πρόδηλον ὅτι οὐ καλῶς οὐδὲ πρεπόντως αἰτοῦμεν· & ad cap. 11. Ἡ τῶν ἀσυμφόρων αἴτησις οὐδ' ἂν αἴτησις πρὸς τὸν θεὸν κληθείη· ὁ γὰρ τῷ θεῷ προσευχόμενος, ὀφείλει αἰτεῖν ἃ ἐκεῖνος δίδωσι· quo loco etiam notentur illa, ἡ τῶν ἀσυμφόρων αἴτησις. Hinc in Clementis quæ dicuntur Constitutionibus lib. 8. cap. 6. Ὑπὲρ τῶν καταχουμένων τὸν θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος εὐμενῶς εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν, &c. καὶ δῷ αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς τὸ συμφέρον.

Ibid. κακῶς αἰτεῖτε]

Supervacua enim, vel perniciosa petuntur.

Ibid. ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε] i. e. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἐν τῇ τοῦ βίου ἀλαζονείᾳ· ut 1 Joh. 2.16. Petronius, *Quis unquam in templum venit & votum fecit si ad eloquentiam pervenisset? quis, si Philosophiæ fontem invenisset? ac nè bonam quidem mentem,* &c. *petunt; sed statim, antequam limen Capitolii tangant, alius donum promittit, si propinquum divitem extulerit: alius, si thesaurum effoderit: alius, si ad trecenties* HS. *salvus pervenerit.*

Com. 4. Μοιχοὶ, καὶ μοιχαλίδες] i. e. Ut Matth. 16.4. γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλίς.

Ibid. ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστι] Matth. 6.24. Οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν, &c. ubi dicta vide. Non dissimile apud Plutarchum illud, Τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, τοῖς σοφοῖς ἐστιν ἀπαρέσκειν.

Com. 5. Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς λέγει ἡ γραφή; &c.] Arrianus 2.17. in Epictetum, Ἢ κενῶς τὰς φωνὰς ταύτας ἀπηχοῦμεν;

Com. 6. ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται] Quintilianus 6.5. *Contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resistendum.*

Ibid. ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν] Novit

Parcere subjectis, & debellare superbos.

Apud Tibullum,

——Notat injustos, supplicibúsque favet:

& Ovidium,

Scilicet ejusdem est, quamvis pugnare videtur,
Supplicibus facilem, sontibus esse trucem.

Psal. 147.6. Ἀναλαμβάνων πραεῖς, ταπεινῶν δὲ ἁμαρτωλοὺς, &c. Dat gratiam autem, quia ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τελειοῦται amat, 2 Cor. 12. 9. qui locus meretur cum isto comparari.

Com. 7. Ὑποτάγητε οὖν τῷ Κυρίῳ] Ταπεινώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα αὐτοῦ, ut 1 Pet. 5.6. πᾶν ὃ ἐὰν ἐπαχθῇ ὑμῖν, δέξασθε, ut Sirach. 2.4. quod, πᾶν ὅ, τι ἂν ᾖ τοῖς θεοῖς φίλον πάσχειν, Julianus dixit. Psalmista 37.7. Τῷ κυρίῳ ὑποτάγηθι.

Ibid. ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν] De eodem Lactantius, *Ut prosternit multos, ità à multis victus prostratúsque discedit:* de Opif. Dei cap. 20. Solinus cap. 35. de Crocodilis, *Fugientes insequuntur, formidant resistentes.* De iisdem Seneca Natur. quæst. 4.2. *Fugax animal audaci, audacissimum timido:* & Plinius 8.25. *Terribilis hæc contra fugaces bellua est, fugax contra insequentes.* Idem 9.46. *Salus una in adversas eundi, ultróque terrendi: pavet enim æquè ac terret.* Julianus apud Ammianum Marcellinum lib. 25. *Dolores ut insultant ignavis, ità persistentibus cedunt.*

Com. 8. Ἐγγίσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν] Ambrosius in 1 Tim. 2. *Vult Deus omnes salvos fieri, si accedant ad eum.* Isidorus in Sententiis, *Moses ascendit in montem, & Deus descendit: quantò ampliùs ad quamlibet artem homo conscendit, tantò magis ad hominem ars ipsa descendit.*

Ibid. καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοὶ] Ut Luc. 19.8. publicanus ille. Ἁμαρτωλοὺς hîc rapaces & concussores intellexerim: quo & sensu fortè 1 Tim. 1.9. ea vox sumenda.

Ibid. ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι] Ἀποπλύνετε (ut Jerem. 4.14.) ἀπὸ κακίας τὰς καρδίας ὑμῶν· vel, μὴ προσέρχεσθε αὐτῷ (ut 1.28. Sirachidis) ἐν καρδίᾳ δισσῇ. De voce δίψυχος suprà ad 1.8. egi[illegible]us.

Com. 9. Ταλαιπωρήσατε, καὶ πενθήσατε, καὶ κλαύσατε] Περιζώσασθε (ut Jerem. 4.8.) σάκκους, καὶ κόπτεσθε, καὶ ἀλαλάξατε. Ταλαιπωρεῖν hîc videtur esse quod 1 Cor. 9.27. τὸ σῶμα δουλαγωγεῖν καὶ ὑπωπιάζειν.

Ibid. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν] Vertantur citharæ vestræ in luctum, & organa vestra in voces flentium.

Com. 11. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής] Κρίνεις hîc, nè videatur subesse ταυτολογία, est κατακρίνεις, *damnas.* Damnare enim, seu condemnare, nonnisi Judicis est.

Com. 12. ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι] Θανατῶσαι καὶ ζωοποιῆσαι, ut non dissimiliter de Deo 4 Reg. 5.7. Δύνασθαι autem in hujusmodi argumentis plenariam potestatem notat. Apud Arrianum μιμητικῶς 3. 7. in Epictetum, Ἀλλὰ δύναμαι ὃν θέλω εἰς φυλακὴν βάλλειν, ἀλλὰ δύναμαι ξυλοκοπῆσαι· i. e. ἐξουσίαν ἔχω. Ità Joh. 19.10. Pilatus, Ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε, καὶ ἀπολῦσαί σε· quod Heliodoro, τὸ εἶναι, ἢ μὴ εἶναί τινα ὑπ' ἐξουσίαν ἔχειν. Apud Lucianum Neptunus, Τὸ σώζειν αὐτοὺς, (navigantes) καὶ ἀπολλύναι ἐπ' ἐμοὶ πρόκειται. Imper. Severus apud Herodianum lib. 2. Ἔστιν ἐν ἐμοὶ ὅ, τι ἂν ὑμᾶς δρᾶσαι θελήσω, καὶ πρόκεισθε ἤδη θύματα τῆς ἡμετέρας ἐξουσίας. Philotas apud Q. Curtium de Alexandro R. *Cùm illi utrumque, tam damnare me liceat, quàm absolvere.*

Ibid. σὺ τίς εἶ;] Id est, (ut Joh. 8. 53.) τίνα σεαυτὸν ποιεῖς;

Com. 13. Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν] Hoc illud ipsissimum est quod & Philo in de Josepho dixit, Ὡς ἐφ' ὁμολογουμένα κέρδη συντείνουσι τῶν ἐμπόρων ἔνιοι· & addit, τὰς ἐφέδρους ζημίας ἀγνοοῦντες· pro quo Jacobus continuò, τὸ τῆς αὔριον οὐκ ἐπίστασθε. Hujusmodi audaculis promissoribus bene aptes Sapient. 15. 12. ea, Ἐλογίσαντο παίγνιον εἶναι τὴν ζωὴν ἡμῶν, καὶ τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ. Ποιήσομεν Vetus non barbarè *faciemus* vertit. In vetere lapide ..... CONJUGI CARISSIMÆ, CUM QUA FECIT ANNOS VIII.

Ibid. ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, &c. καὶ κερδήσομεν] Quasi verò nec morbi, nec cædes, nec rapinæ consiliis adeò in longinquum præmissis intercedere possent. Propriè autem de hujus instituti hominibus κερδήσομεν. Theophylactus in cap. 22. Matthæi, Οἱ ἔμποροι φιλοκερδέστατον γένος. Lucrum autem etsi & mari & terrâ negotiantibus quæri soleat, de marinis quàm terrestribus itineribus malim hîc Jacobum intelligi; ità & Græcos enim & Latinos loqui plerumque animadverti. In vetere Epigrammate,

Ἀργὸς τέρψιν ἄγει, κέρδος πλόος.——

Solon apud Stobæum,

Σπεύδει δ' ἄλλοθεν ἄλλος, ὁ μὲν κατὰ πόντον ἀλᾶται
Ἐν νηυσὶν χρήζων οἴκαδε κέρδος ἄγειν.

Julianus 3 Orat. Τοῦ καθ' ἡμέραν κέρδους ἕνεκα πλεῖν ὑπομένουσαι. Ælianus apud Suidam, Πολλοὺς πλοῦς τοῦ κέρδους ὑποστὰς θηρευτής, καὶ πορρωτέρω τῆς Μαιώτιδος ἐκκομίσας. Et in Epistolis quæ dicuntur Ejusdem rusticis, Γεωργεῖν ἀπολιπὼν ὁ γείτων ὁ Λάχης, ἐπέβη νεὼς, καὶ πλεῖ τὸ Αἰγαῖον, &c. καὶ περιβλέπων κέρδος, καὶ περινοῶν πλοῦτον ἀθρόον, μακρὰ εἶπε χαίρειν αἰγιδίοις

ἀγεδίοις ἐκείνοις, καὶ ῥωμαλικῷ τῷ προτέρῳ βίῳ. Iamblichus l. 2. de Mnesarcho, Ἀπεκομίσθη εἰς τὴν Σάμον ἀπὸ τῆς Συρίας μετὰ παμπόλλου κέρδους, καὶ βαθείας εὐπορίας. Juvenalis,

> —— *Veniet classis, quocunque vocarit*
> *Spes lucri, nec Carpathium Getulaque tantum*
> *Æquora transiliet; sed longè Calpe relictâ*
> *Audiet Herculeo stridentem gurgite Solem:*

& post,

> —— *Qui navem mercibus implet*
> *Ad summum latus, & tabulâ distinguitur unda:*
> *Cùm sit causa mali tanti, ac discriminis hujus,*
> *Concisum argentum in titulos faciésq; minutas.*

Sic, *lucrum navi quærere*, Manilius dixit; &, *rates lucra petituras*, Tibullus. Σήμερον ἢ αὔριον apud Jacobum, est, his paucis diebus, vel, post non ità multos dies. Theophylactus ad Luc. cap. 13. Εἰώθαμεν ἐν τῇ συνήθει ὁμιλίᾳ λέγειν, Σήμερον ἢ αὔριον γίνεται τόδε, οὐ πάντως τοσούτῳ (malim ποσῷ) διαστήματι τὸ ἔργον περικλείοντες, ἀλλὰ τὸ ταχέως γενήσεσθαι δηλοῦντες.

Com. 14. Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον] Anacreon,

> Τὸ δ' αὔριον τίς οἶδε;

Euripides Alcestide,

> Οὐκ ἔστι θνητῶν ὅστις ἐξεπίσταται
> Τὴν αὔριον μέλλουσαν εἰ βιώσεται.

Propertius,

> —— *Nobis qui jam magnum spiramus amantes,*
> *Forsitan includet crastina fata dies.*

Menander,

> ———— Ὦ τρισάθλιοι,
> Ἅπαντες οἱ φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα,
> Αὐτοὶ γὰρ οὐκ ἴσασιν ἀνθρώπων φύσιν·

i. e. ignorant quàm incerta sit, an in crastinum duratura. Jacobus οὐκ ἐπίστασθε dixit; Menander, οὐκ ἴσασιν. Et quid de crastino spondent sibi qui nec forsan diei ipsius in quo sic jactant ac gestiunt, vesperam visuri sunt? Seneca Tragicus,

> *Quem dies vidit veniens superbum,*
> *Hunc dies vidit fugiens jacentem.*

Seneca alter, ubi de terræ motibus agit, *Hunc fortasse in quo securus consistis locum hæc nox, aut hic ante noctem dies scindet.* Ejusdem est cap. 29. Consol. ad Polybium, *Nihil, ne in totum quidem diem, certi est.*

Ibid. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν;] Quasi diceret, cùm viæ tantillum emetiendum supersit, cur tantum viatici concupiscitis? Anonymus in Græco epigrammate,

> Εἰ μὲν ζῇς ἐλάφου τινὰ δὴν χρόνον, ἠὲ κορώνης,
> Συγγνώμη πλεῖστον πλοῦτον ἀγειρομένῳ.
> Εἰ δέ τις ἐστὶ βροτῶν ὡς αὐτίκα γῆρας ἱκάνει,
> Μή σε γ' ἀπειρεσίων οἶστρος ἕλῃ κτεάνων.

Horatius, ad Jacobi mentem appositissimè,

> *Quid brevi fortes jaculamur ævo*
> *Multa? quid terras alio calentes*
> *Sole mutamus?* ——

Nec minùs Seneca epist. 101. *Navigationes longas, & pererratis littoribus alienis seros in patriam reditus proponimus,* &c. *cùm interim ad latus mors est.* Plura hoc argumentum illustrantia ad Luc. 12. 19. & 20. collegimus.

Ibid. ἀτμὶς γάρ ἐστι] In Græco Psal. 62. 9. μάταιοι υἱοὶ ἀνθρώπων· ubi Symmachus, ἀτμίς. Sophocles,

> Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν
> Εἴδωλ' ὅσοιπερ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.

Ibid. πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη] *Tanquam flamma stipulâ exorta, claro crepitu, largo fulgore; cito incremento: sed enim materiâ levi, caduco incendio, reliquiis nullis.* Sunt verba (sed in re diversa) Apuleii nostri in Apologetico. Lucianus de bullis loquens in Contemplantibus, Ἐκείνων αἱ μέν τινες μικραί εἰσι, καὶ αὐτίκα ἐκραγεῖσαι ἀπέσβησαν, αἱ δὲ ἐπὶ πλεῖον διαρκοῦσι· καὶ προσχωρουσῶν αὐταῖς τῶν ἄλλων αὗται ὑπερφυσώμεναι εἰς μέγιστον ὄγκον αἴρονται· εἶτα μέντοι κἀκεῖναι πάντως ἐξερράγησάν ποτε, &c. τοῦτό ἐστιν ὁ ἀνθρώπων βίος· ἅπαντες ὑπὸ πνεύματος ἐμπεφυσημένοι, οἱ μὲν μείζους, οἱ δὲ ἐλάττους· καὶ οἱ μὲν ὀλιγοχρόνιον ἔχουσι καὶ ὠκύμορον τὸ φύσημα, οἱ δὲ ἅμα τῷ συστῆναι ἐπαύσαντο· πᾶσι δ' οὖν ἀπορραγῆναι ἀναγκαῖον. Hadriano quid homo esset interroganti, *lucerna in vento posita*, Epicurus respondit. Siracides 14. 7. *Quid est homo? & quæ est gratia illius? numerus dierum ejus*, &c. *quasi gutta aquæ maris deputati sunt*, &c. Plinius lib. 3. Epist. 7. *Quid tam circumcisum, tam breve quàm hominis vita longissima?*

Com. 15. Ἀντὶ τοῦ λέγειν, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, ποιήσομεν τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο] Tertullianus in Apologetico, *Socratis vox est, Si dæmonium permittat.* Minucius in Octavio, *Deus magnus est, &, Deus verus est: &,* SI DEUS DEDERIT, *vulgi iste naturalis sermo est.* Imper. Alex. Severus apud Lampridium, *Illâ die, illâ hora ex Urbe sum exiturus, &,* SI DII VOLUERINT, *in prima mansione mansurus.* Ità & Julianus in Epistolis, ΕΙ ΘΕΟΙ ΘΕΛΟΙΕΝ. Seneca cap. 13. De animi tranquil. *Tutissimum est de Fortuna cogitare, & nihil sibi de fide ejus promittere. Navigabo, nisi si quid inciderit,* &c. *& negotiatio mihi respondebit, nisi si quid intervenerit.* Qui præter cæteros jam adductos locus (utpote de navigatione & negotiatione agens) Jacobæo accommodatus. Similium porrò locutionum exempla jam alii ex Apostolo attulerunt: quibus adde ea 1 Cor. 16. 17. Rom. 1. 10. & 15. 32. Nonnunquam tamen, in animo idem potiùs quàm in ore satis habuit habere. Vide 1 Cor. 16. 5. & Rom. 15. 28. Lucianus in Contemplantibus, Ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς ὑπό τινος τῶν φίλων, ΜΑΛΙΣΤΑ ἭΞΩ, ἔφη, (vide quantam in promittendo securitatem,) καὶ μεταξὺ λέγοντος, ἀπὸ τοῦ τέγους κέραμις ἐμπεσοῦσα αὐτὸν ἀπέκτεινεν. Promisit in crastinum, dum loqueretur interfectus est.

Com. 16. καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν] Καυχᾶσθαι hic est, imagine spei conceptæ titillari, rei quam certò sibi eventuram quis credit voluptatem antecapere, & ex ejusmodi lætitia in sermonis jactantias erumpere. Talis Luc. 12. 19. illa, πολλὰ ἔχεις ἀγαθὰ, &c. cum sequentibus, aliæque id genus à nobis eum ad locum allatæ ex Plauto, Seneca, Philemone, & Juvenale.

Ibid. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά ἐστι] Apostolus 1 Cor. 5. 6. Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν.

Com. 17. Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστι] Sententia ferè eadem quæ Luc. 12. 47. ubi vide quæ ex Isocrate, Clemente Alex. & aliis annotavimus. Ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν, est, λογίζεται αὐτῷ εἰς ἁμαρτίαν.

Κεφ. ε.

1. Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

2. Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε.

3. Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται· καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

4. Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

5. Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

6. Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

7. Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

8. Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

9. Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἰδοὺ, ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

10. Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

11. Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

12. Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

13. Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω· εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

14. Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

15. Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

16. Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

17. Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

18. Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

19. Ἀδελφοὶ, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν·

20. Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

Versio Vulgata.

1. Agite nunc divites, plorate, ululantes in miseriis vestris quæ advenient vobis.

2. Divitiæ vestræ putrefactæ sunt; & vestimenta vestra à tineis comesta sunt.

3. Aurum & argentum vestrum æruginavit; & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis. Thesaurizastis vobis iram in novissimis diebus.

4. Ecce merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat; & clamor eorum in aures Domini sabbaoth introivit.

5. Epulati estis super terram; & in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis.

6. Adduxistis & occidistis justum: & non restitit vobis.

7. Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce, agricola exspectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.

8. Patientes estote & vos, & confirmate corda vestra; quoniam adventus Domini appropinquabit.

9. Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini. Ecce, judex ante januam assistit.

10. Exemplum accipite, fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui locuti sunt in nomine Domini.

11. Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. Sufferentiam Job audistis, & finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

12. Ante omnia autem, fratres mei, nolite jurare, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcunque juramentum. Sit autem sermo vester, est, est, non, non: ut non sub judicio decidatis.

13. Tristatur aliquis vestrûm? oret. Æquo animo est? psallat.

14. Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini.

15. Et oratio fidei salvabit infirmum, & allevabit eum Dominus; & si in peccatis sit, remittentur ei.

16. Confitemini ergò alterutrum peccata vestra; & orate pro invicem ut salvemini: multùm enim valet deprecatio justi assidua.

17. Elias homo erat similis nobis passibilis; & oratione oravit ut non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex.

18. Et rursum oravit; & cœlum dedit pluviam, & terra dedit fructum suum.

19. Fratres mei, si quis ex vobis erraverit à veritate, & converterit quis eum;

20. Scire debet, quoniam qui converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvabit animam ejus à morte, & operit multitudinem peccatorum.

Ad

Ad Cap. V.

Com. 1. "ΑΓΕ νῦν, οἱ πλούσιοι] Vos divites Judæi. Ἄγε heic, & suprà 4.13. est arguentis, & quasi deridentis quorumvis stulta consilia vanásve persuasiones: quo sensu *i* & *ite* solent à Latinis poni. Petronius, *Ite nunc, mortales, & magnis cogitationibus implete pectora.* Juvenalis,

I nunc, & ventis animam committe, &c.——

Nec malè tamen *age* à Vulgato versum. Donatus in Adelph. 2.2. *Modò age corripientis est:* & ad Eunuch. 1. 2. *Corripientis est modo age, non hortantis adverbium.*

Ibid. κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις] Quasi diceret, Vos quasi felices, ipsàque malorum vestrorum ignoratione beati, jacetis altâ securitate obruti: alienum (adumbrata ista ex Senecæ capp. 26, & 28. de Vita beata,) fortunæ vestræ vultum geritis: sicut plurimi, quibus in theatro desidentibus jam funesta domus est, nec annunciatum malum. At ego ex alto prospiciens video quæ tempestates immineant vobis. Vos domus formosa, tanquam nec ardere nec ruere possit, insolentes; vos opes, tanquam periculum omne transcenderint, majorésque sint quàm quibus consumendis satis virium habeat Fortuna, obstupefaciunt. Otiosi, divitiis luditis: nec providetis illarum periculum. Sicut Barbari plerumque inclusi, & ignari machinarum, segnes laborem obsidentium spectant, nec quò illa pertineant quæ ex longinquo instruuntur, intelligunt; idem vobis evenit. Marcetis in vestris rebus, (τρυφᾶτε, ut infrà hîc com. 5. καὶ σπαταλᾶτε,) nec cogitatis quot casus undique immineant, jamjámque pretiosa spolia laturi. Sensatior vobis ille qui apud Comicum ità gemens loquitur,

Lacrymo, quæ posthac futura est vita cùm in mentem venit.

Ibid. κλαύσατε ἐπὶ τ. τ. ὑ. τ. ἐπερχομέναις] Horatius,

O multa fleturum caput!

Ἐπὶ hîc cum dativo, est *propter*, ut Luc. 19.41. ἐπ' αὐτῇ ἔκλαυσεν.

Com. 2. τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε] Horatius,

——*cui stragula vestis*
Blattarum ac tinearum epula putrescit in arca.

Non tali culpæ Dorcas Act. 9.39. affinis. Sirachides 42. 13. Ἀπὸ ἱματίων σὴς ἐκπορεύεται. Menander,

——Ὁ μὲν ἰὸς τὸν σίδηρον, ἂν σκοπῇς,
Τὸ δ' ἱμάτιον οἱ σῆτες—— sub. λυμαίνουσι.

Com. 3. Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται] Decora monetæ lumina pudendis loculorum vestrorum tenebris damnata colorem perdiderunt suum. Horatius,

Nullus argento color est, avaris
Abdita terris inimice lamnæ.

Κατίωται Vulgato *æruginavit*; quâ voce usus est & Sirachid. 12. 10.

Ibid. καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν] Ὁ ἰὸς nempe, qui præcessit proximè. Priore loco illa vox communiter, posteriore istò κατὰ μετωνυμίαν videtur accipienda: pro anxia scilicet & edaci congerendarum servandarúmque opum solicitudine. Indè apud Horatium,

——*Ærugo & cura peculi:*

& Plutarchum (in περὶ Δεισιδαιμ.) ἰὸς πλούτου, Ὑπολαμβάνει τις τὸν πλοῦτον ἀγαθὸν εἶναι μέγιστον; τοῦτο τὸ ψεῦδος ἰὸν ἔχει, νέμεται τὴν ψυχὴν i. e. ἐκτήκει σάρκας, ut Sirachides 31. 1. eodem argumento locutus: pro quo in verbis Jacobi, τὰς σάρκας φάγεται.

Ibid. ὡς πῦρ ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις] Mens est, Exedit carnes & medullas vestras hæc pestilens inquietudo, quâ nil ultrà promovistis, quàm ut strues quas in momentaneam voluptatem paravistis, in vestram æternam pœnam congereretis. Ignem adedere carnes, est verum; hinc quidam post τὸ πῦρ distinguunt: accesserim ego post ὑμῶν interpungentibus. Loco Scriptoris Sapient. & Rom. 2. 5. adde Rom. 12. 20. illum, πυρὸς ἄνθρακας σωρεύσεις, &c. quæ locutio cum illis alteris pari passu incedit.

Com. 4. ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει] Job. 24. 6. Ἀδύνατοι ἀμπελῶνας ἀσεβῶν ἀμισθὶ καὶ ἀσιτὶ εἰργάσαντο. Peccatum eò gravius, quòd hoc genus mercedes graviore quàm multæ aliæ labore acquirantur: nimirum ob incommoda æstûs, Solísque intemperiem: vide ad Matth. 20. 12. annotata. Accedit culpæ isti aggravandæ, quòd cùm hæc natio hominum plerumque καθημερόβιος sit, qui pane eos hodierno malignè fraudat, sudori crastino exhauriendo iis vires subtrahit. Quod & universim de omnibus dici potest qui assiduo manuum aut totius corporis labore supplementa ventri conquirunt. Philo in περὶ φιλανθρωπ. Ἐφήμερος ὢν ὁ χειροτέχνης, ἢ ἀχθοφόρος, ἕλκων τῷ σώματι κακοπαθῶν ὑπόζυγίου δίκην, ἐπὶ τῷ μισθῷ τίθεται τὰς ἐλπίδας· ὃν εἰ μὲν εὐθὺς κομίσαιτο, γήθει, χαίρων νῦν τε, καὶ πρὸς τὴν ὑστεραίαν προθυμίᾳ ἐργαζόμενος. εἰ δὲ μὴ κομίσαιτο, πρὸς τὸ σφόδρα ἄχθεσθαι, καὶ τοὺς τόνους ὑπὸ λύπης ἐκλυθεὶς ἀναπίπτωκεν, ὡς ἀδυνατεῖν πρὸς τὰ ἐν ἔθει τῶν ἔργων ἀπαντᾶν. Μισθὸς autem ἀπεστερημένος apud Jacobum, ut τοὺς μισθωτοὺς μισθὸν ἀποστεροῦντας, 3. 5. in Græco Malachiæ.

Ibid. καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου, &c. εἰσεληλύθασιν] Vide in Græco Sirachidis 35. 17, 18. & quæ ad Luc. 18. 7. annotata.

Com. 5. Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε] Ἐνδεδυμένοι (ut Luc. 16. ille) πορφύραν καὶ βύσσον, λαμπρῶς καθ' ἡμέραν εὐφραινόμενοι. Πεπορευμένοι (ut 1 Pet. 4. 3.) ἐν οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, &c. Ἐπὶ γῆς, est, in hoc mundo, ad discrimen futuri nempe, in quo vicissim pœnæ manebant eos. Citato jam loco Lucas ἐν τῇ ζωῇ σου dixit.

Ibid. ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς] Ὡς ἄλογα ζῶα (ut 2 Pet. 2. 12.) εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν γεγεννημένα. *Implentur in succum cibis fortioribus corpora vestra, & arvinâ assidui nitoris membrorum moles pinguescit, ut saginati cariùs pereatis*; ut quæ de gladiatoribus Cyprianus dixit, his epulonibus adaptemus. Psalmista (& de hujusmodi divitibus) 49. 14. Ὡς πρόβατα ἐν Ἅδῃ ἔθεντο· ubi Symmachus, Βοσκήματα Ἅδης ἔταξεν αὐτούς. Τὸ ὡς Vulgatus non agnoscit: facileque id patitur abesse recentior Interpres. Ego retinendum putem: nam & suprà com. 2. eadem formâ, ὡς πῦρ, vel πυρὶ θησαυρίζειν dixit: & ità Josephum video de Vitellio loquentem, Περιέχεται μηδὲν ἐκ τῶν βασιλείων, καὶ ἀθλιώτερον, ὥσπερ ἐν ἐσχάτοις τῶν ἀσώτων τραπέζης κεκορεσμένος, Bell. Jud. lib. 5. Philo itidem ex persona Flacci in insulam relegati, Σιτία μοι καὶ ποτὰ καθάπερ τοῖς θρέμμασιν ἐπὶ σφαγὴν δίδοται. Ἡμέραν autem heic, vel (ut in vetustissimo Ms. est,) ἡμέρας, ego μετωνυμικῶς poni haud facilè concesserim, cùm ἐν, ut dicto com. 2. proculdubio pro εἰς ponatur.

Com. 6. Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον, &c.] Ità Matth. 12. 7. τοὺς ἀναιτίους καταδικάζειν. Τὸν δίκαιον vulgò referunt ad Christum Dominum, quem verum est Act. 7. 52. & alibi sic eminenter vocari. At quos alloquitur hîc Jacobus? nonne divites impotentes? atque hos sanè, ut qui Christianorum pauperum assidui vexatores erant, probabile est per calumnias & fictas criminationes non rarò ut morti ipsi addicerent in causa extitisse: ità enim intelligenda φονεύειν & καταδικάζειν quomodo & 1. 15. Daniel. καταδικάζειν ponitur, & Matth. 12. 40. (ubi dicta vide) κατακρίνειν. Non malè itaque τὸν δίκαιον sumas pro τοὺς δικαίους. Sic, ὁ δίκαιος ἐπίδεκας τὰς ἡμέρας παλαιεῖ pro, οἱ δίκαιοι παλαιοῦσι. Si tamen Christum malueris quis eâ voce designari, sequentia, οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν, nil opus cum Viro summo accipere κατὰ μίμησιν, cùm potiùs ità loquens Jacobus planè id videatur voluisse quod de Eodem, adeóque, in eadem

dem re Act. 8. 32. ex Esaia Lucas dixit, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆς ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. De οὐκ ἀντιστῆναι, vel ἀντιτάττεσθαι, nonnihil ad Matth. 5. 39. dixi.

Com. 7. ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον, &c.] Sementi factæ maturè supervenientem. Ovidius Fast. 1.

Cùm serimus, cœlum ventis aperite secundis:
Cùm latet, ætherea spargite semen aquâ.

Vulgatus hîc, *temporarium imbrem:* i. e. in tempore cadentem. Hesiodus ὥριον ὄμβρον dixit; Apuleius in Apologia, *imbrem tempestivum.*

Com. 8. στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν] Est quod Ephes. 6. 10. ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ· & 1 Cor. 16. 13. ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.

Com. 9. Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων] Quin potiùs (ut Hebr. 10. 24.) κατανοεῖτε ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων. Recentior voce στενάζειν intelligit quandam intestinam querimoniam: id ferè esset quod Joh. 7. 12. γογγύζειν, ἀλλ' οὐ παῤῥησίᾳ λαλεῖν. Interpres inter nuperos maximus, κατὰ μετωνυμίαν, *ne alii invidete aliis.* Sanè sic Tit. 3. 3. ἐν, &c. φθόνῳ διάγοντες, ἀλλήλους μισοῦντες. Indicari heic arbitror talem pectoris motum vel ab invidia ortum, vel etiam ab excandescentia: ab invidentia, cùm alienis bonis quis carpitur & maceratur; ab ira, cùm ad opinionem alicujus injuriæ perpessæ indignatio oritur. Avienus,

—Ille gravem gemitu collectus in iram.

Petronius,

——Alto
Insonuit gemitu turbatum murmure pectus.

Servius in Virgilium, *Potest gemitus etiam irascentis esse.* Vide Marc. 8. 12. Apuleius 4. *Gemens,* &c. *indignatione.* Philo in Legis allegoriis, Τὸ στένειν διττόν ἐστιν· ἓν μὲν ὃ γίνεται περὶ τοὺς ἐπιθυμοῦντας τῶν ἀδικιῶν, &c. ἕτερον δὲ περὶ τοὺς μετανοοῦντας, &c. Lucretius de Leonibus,

Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes,
Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.

Ibid. Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, &c. ἵνα μὴ κριθῆτε] Ità Christus Matth. 7. 1. Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε. Ibi, à proximo, vel etiam Deo intellige: hic, à solo Deo.

Ibid. ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν] Ità Philipp. 4. 5. post, τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις, (cui simile hoc Jacobi monitum, μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων,) sequitur, ἐγγὺς ὁ Κύριος, i. e. Christus, qui hoc loco, ὁ κριτής. Judex nempe illius qui succenset, & cui succensetur. Seneca 3. 43. de Ira, *Ridere solemus inter matutina arenæ spectacula tauri & ursi pugnam,* &c. *quos cùm alter alterum vexârit, suus confector exspectat: idem & nos facimus, aliquem,* &c. *lacessimus, cùm victo victorique finis æquè maturus immineat:* & cap. 42. *Quid ruimus in pugnam?* &c. *quid imbecillitatis obliti ingentia odia suscipimus? & ad frangendum fragiles consurgimus?* &c. *jam par acerrimum media mors dirimet. Stat super caput fatum,* (πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν,) &c. *propiúsque ac propiùs accedit.* Et in fine libri, *Colamus humanitatem, non timori cuiquam, non periculo simus,* &c. *dum respicimus, (quod aiunt,) versamúsque nos, jam mortalitas aderit.* Non alium sensum 28. 6. habent hæc Sirachidis, Μνήσθητι τὰ ἔσχατα, καὶ παῦσαι ἐχθραίνων· nec ista quæ Apollonii dicuntur, ad Euphratem; Πειρῶ φιλόσοφος εἶναι, καὶ μὴ τοῖς ὄντως φιλοσόφοις φθονεῖν· ἐπεί σοι καὶ γῆρας ἤδη καὶ θάνατος πλησίον. Πρὸ τῶν θυρῶν, locutio est notans summam proximitatem; unde Marc. 13. 29. conjunctim, ἐγγὺς, ἐπὶ θύραις ἐστί.

Com. 11. Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας] Juvenalis,

——Dicimus autem
Hos quoque felices qui ferre incommoda vitæ,
Nec jactare jugum vitâ didicere magistrâ.

Locus tam ad locutionem quàm ad mentem Jacobi appositissimus.

Ibid. τὴν ὑπομονὴν τοῦ Ἰὼβ ἠκούσατε] Origenes, *Usque in hodiernum diem beati Job tolerantia ante eos qui sunt in dolore & luctu atque planctu legitur, pro consolatione,* &c. *& pro ablatione angustiæ cordis eorum.*

Ibid. καὶ τὸ τέλος τοῦ Κυρίου εἴδετε] Simili adhortandi ratione utitur Scriptor ad Hebræos 13. 7. & quod Jacobus τέλος, ille ἔκβασιν vocat. Vide & Ejusdem 6. 11, 12.

Com. 12. Πρὸ πάντων δὲ, &c.] Sic loqui solent qui faciendum quid vitandúmve studiosè monent. Vide 1 Pet. 4. 8. Scriptor carminis aurei dicti,

——Ὃ δέ τοι ἐρέω ἐπὶ πᾶσι τελείσθω.

Virgilius,

Unum illud tibi, nate Deâ, præque omnibus unum
Prædicam, & repetens iterúmque iterúmque monebo.

In Glossario, *Πρὸ πάντων, ante omnia.* Apuleius 4. *Idque unum, & præ omnibus unicum,* &c. *effice.*

Com. 13. Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν;] Locus heic conjecturam novam promendi datur, quam sanè modestissimè proponemus. Habet Vulgatus, *tristatur quis?* &c. unde scimus ergò an non scripserit Jacobus κακοθυμεῖ τις; imò oppositum εὐθυμεῖ τις, quod sequitur, ità postulat legamus.

Com. 16. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου, &c.] Ad bona vel impetranda, vel mala avertenda. In Historia Judithæ 8. 31. Δεήθητι σὺ περὶ ἡμῶν, ὅτι γυνὴ εὐσεβὴς εἶ. Vide Genes. 20. 7. Numer. 21. 7. 1 Reg. 12. 19. 3 Reg. 13. 6. Job. 42. 9. Sapient. 18. 21. Jerem. 42. 2. Act. 8. 24. Nonnunquam & ad mala immittenda in Dei contemptores: vide com. sequ. De Petro Maximus Taurinensis, *Simonem orationibus suis de aeris vacuo præcipiti ruinâ prostraverat.*

Com. 17. ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν] Καθ' ὁμοιότητα (ut Heb. 4. 15.) κατὰ πάντα πεπειρασμένος. Maximus Tyrius Dissert. 27. ad Homericum illud,

Εἰ δέ τις ἐσσι βροτῶν οἳ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσιν,

τοιοῦτο χρῆμα οὐ ὁμοιοπαθὲς ἐστὶν ἡμῖν, &c. Petrus Act. 10. 26. ad Cornelium, Κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι· ubi subaudiendum, ὁμοιοπαθής σοι. Apuleius (ex Platonicorum sententia) de Dæmonibus, *Iisdem quibus nos perturbationibus obnoxii.*

Ibid. προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι] De eodem 48. 3. Sirachides, *Verbo Domini continuit cœlum.*

Com. 18. Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε] Julius Capitolinus de M. Antonino, *Fulmen de cœlo precibus suis contra hostium machinamentum extorsit, suis pluviâ impetratâ cùm siti laborarent.* Clemens Stromat. 6. de Æaco, Græcis ἀνομβρίᾳ pressis, Τὰς καθαρὰς χεῖρας ἐκτείνας εἰς οὐρανὸν, κοινὸν ἀποκαλέσας τὸν Θεὸν ηὔξατο οἰκτεῖραι αὐτὸν τετρυμένην τὴν Ἑλλάδα. ἅμα δὲ εὐχομένου βροντὴ ἐξαίσιος ἐκτύπει, καὶ πᾶς ὁ πέριξ ἀὴρ ἐνεφοῦτο, λάβροι δὲ καὶ συνεχεῖς ὄμβροι καταῤῥαγέντες ὅλην τὴν χώραν ἐπλήρωσαν· ἐντεῦθεν ἄφθονος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται εὐκαρπία ταῖς Αἰακοῦ εὐχαῖς γεωργηθεῖσα· ubi & sequentia vide de Samuele, Empedocle, Aristea. Ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκεν, est, ὁ Θεὸς ἐξ οὐρανοῦ ὑετὸν ἔδωκε. Paulus Act. 14. 17. Οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς, καὶ καιροὺς καρποφόρους.

JOANNIS PRICÆI

Ad 1 JOH. EPISTOLAM

ANNOTATA.

Κεφ. α'.

1. Ὃ Ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

2. (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

3. Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4. Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

5. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

6. Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

7. Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

8. Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

9. Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

10. Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

Vulgata Versio.

1. QUod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ:

2. (Et vita manifestata est; & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)

3. Quod vidimus & audivimus, annunciamus vobis, ut & vos societatem habeatis nobiscum, & societas nostra sit cum Patre & cum Filio ejus Jesu Christo.

4. Et hæc scribimus vobis ut gaudeatis, & gaudium vestrum sit plenum.

5. Et hæc est annunciatio quam audivimus ab eo, & annunciamus vobis, Quoniam Deus lux est; & tenebræ in eo non sunt ullæ.

6. Si dixerimus quoniam societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus; mentimur, & veritatem non facimus.

7. Si autem in luce ambulamus sicut & ipse est in luce; societatem habemus ad invicem, & sanguis Jesu Christi filii ejus emundat nos ab omni peccato.

8. Si dixerimus quoniam peccatum non habemus; ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.

9. Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.

10. Si dixerimus quoniam non peccavimus; mendacem facimus eum, & verbum ejus non est in nobis.

Ad Cap. I.

Com. 1. Ὃ Ἦν, &c.] Christus nempe: sic & Apocal. 1.8. Suidas, Ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὢν, ἤγουν ἀΐδιος. Christus autem secundùm Divinam naturam ejus jam erat ab æterno.

Ibid. ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν] Loquendi genus plerumque adhiberi solitum ad fidem rebus aliàs incredulis conciliandam. Quintilianus 5. 10. *Pro certis habemus quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus*, &c. Euthymius ad Joh. 3. *Volentes de aliquo affirmare quòd vera dicat, asserimus eum id testificari quod vidit & audivit.* Bene ergò ἑωράκαμεν post illud ἀκηκόαμεν. Apud Lucianum in de Histor. scribenda, scripturus nescio quis ità librum orditur, Ὦτα ὀφθαλμῶν ἀπιστότερα· γράφω τοίνυν ἃ εἶδον, οὐχ ἃ ἤκουσα. Gellius 5.14. de Appione, *Hoc quod in libro Ægyptiacorum 5 scripsit, neque audisse, neque legisse, sed ipsum sese*, &c. *vidisse oculis suis confirmat.* Ἑωράκαμεν nos ipsi scilicet. Virgilius 9.

——*Conspeximus ipsi.*

70 Ubi Servius, *IPSI ad fidem pertinet: qui enim rem tantam nunciat, debet firmâ auctoritate contendere.*

Ibid. ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν] Odyss. τ'.

——Μέγα θαῦμα τόδ' ὀφθαλμοῖσιν ὁρῶμαι

& Iliad. γ'. ὀφθαλμοῖσιν ἰδών· ad quæ vetus Scholiastes, τὸ ὀφθαλμοῖς, περιαῤῥεῖ. Sic & apud Latinos. Apul. I. *Isto gemino obtutu aspexi:* Gellius jam citatis verbis, *vidisse oculis suis.* Ità & 2 Maccab.3.36. & 3 Reg. 10.7.

Ibid. ὃ ἑωράκαμεν, &c. καὶ ἐθεασάμεθα] Quod non tantùm oculis usurpavimus, sed & spectavimus, & contemplati sumus. Tale Job.19.27. illud, *Quem visurus sum ego ipse, & oculi mei conspecturi sunt.*

Ibid. ὃ ἐθεασάμεθα] Sic Euangel. I. 14. Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ.

Ibid. ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν] Bona gradatio: ut visu enim auditus fallacior, ità visus tactu. Proverbialis autem videtur copulatura ista quâ utitur Joannes. *Videre, & (quemadmodum dicitur) contrectare manibus,* dixit 2. Arnobius: &, *oculo videre, atque in manu tenere,* alicubi est apud Plautum.

Com. 2. Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη] Ἐν σαρκὶ nempe, I Tim. 3.16. ubi dicta vide. Καὶ heic fortè pro γὰρ ponitur, ut sæpe alibi.

Ibid. τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν] Ità de Christo (qui causa vitæ æternæ, & ideo ζωὴ nonnunquam metonymicè dicitur) I Pet.1.20. Προεγνωσμένου μὲν (id enim Joanni hoc loco, & Euang.1.1. πρὸς τὸν πατέρα εἶναι) πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς. Vide & Rom. 16.25,26.

Com. 3. Ὃ ἑωράκαμεν, καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν] Est προθεραπεία, quasi diceret, mirabile, imò incredibile, videri possit Deum carnem induisse: non aliud autem quàm quod scimus, quod vidimus, nunciamus vobis. Aristophanes Equitibus,

Ἃ ξυνίσμεν τοῖσιν ἵπποις βουλόμεσθ' ἐπαινέσαι.

Scholiastes, Ἐπειδὴ ἀλλότρια τῆς ἵππων φύσεως περὶ αὐτῶν μέλλει λέγειν· ἵνα θεραπεύσῃ τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀπίθανον, ἅπερ αὐτοῖς συνέγνω, ταῦτά φησι περὶ αὐτῶν ἐρεῖν.

Ibid. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, &c.] Ità δὲ (interjectis aliquot verbis) post καὶ habemus etiam Act. 5. 32. Joh. 6.50. & alibi.

Com. 6. Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν] Ἐὰν, ut Tit. 1.16. ὁμολογοῦμεν αὐτὸν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις αὐτὸν ἀρνοῦμεθα.

Ibid. ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν] Τίς γὰρ (ut I Cor. 6.14.) φωτὶ πρὸς σκότος κοινωνία; P. Chrysologus Serm. 44. *Lucem tenebræ fugiunt,* &c. *ubi Deus, peccatum nullum: ubi peccatum, non ibi Deus.* Τὴν ἀλήθειαν, veritati consona.

Com. 8. ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν] D. Augustinus in Psal. 84. *Si, cùm sis iniquus, dicis te justum, quomodo à te orietur veritas?* Πλανᾶν ἑαυτὸν heic, est quod Galat. 6.3. ἑαυτὸν φρεναπατᾶν· Jacob. 1.26. τὴν καρδίαν ἡμῶν ἀπατᾶν· ibid. com. 22. ἑαυτὸν παραλογίζεσθαι.

Com. 9. πιστός ἐστι, καὶ δίκαιος] Ità Deuteron. 32. 4. de Eodem, πιστὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία. Πιστὸς καὶ δίκαιος dixit & 2.11. Arrianus in Epictetum, & alicubi Isocrates. Δίκαιος heic, & infrà 2.1. est, lenis, χρηστὸς, ut Luc. 6.35. & I Pet. 2.9. de eodem. Hinc δίκαιοι καὶ χρηστοὶ apud Aristophanem (Pluto) παραλλήλως ponuntur: &, δίκαιος καὶ χρηστὸς ἀνὴρ, apud Plutarchum in De mulierum virtut.

Κεφ. β'.

1. Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε· καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.

2. Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

3. Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

4. Ὁ λέγων, Ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν.

5. Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

6. Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

7. Ἀδελφοὶ, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς· ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

8. Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν· ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

9. Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

10. Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

11. Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ· καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

12. Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

13. Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν. Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα.

Versio Vulgata.

1. Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Sed & si quis peccaverit, advocatum habemus apud patrem, Jesum Christum justum.

2. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantùm, sed etiam pro totius mundi.

3. Et in hoc scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observemus.

4. Qui dicit se nosse eum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est.

5. Qui autem servat verbum ejus, verè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.

6. Qui dicit se in ipso manere, debet sicut ille ambulavit, & ipse ambulare.

7. Charissimi, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis ab initio. Mandatum vetus est verbum quod audistis.

8. Iterum mandatum novum scribo vobis, quod verum est & in ipso, & in vobis: quia tenebræ transierunt, & verum lumen jam lucet.

9. Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc.

10. Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est.

11. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcaverunt oculos ejus.

12. Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen ejus.

13. Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum qui ab initio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniã vicistis malignum. Scribo vobis infantes, quoniã cognovistis patrẽ. 14. Ἔγρα-

14. Ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς· ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

15. Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

16. Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκός, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

17. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

18. Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

19. Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

20. Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

21. Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

22. Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

23. Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει.

24. Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

25. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

26. Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

27. Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.

28. Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

29. Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

14. Scribo vobis, juvenes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis malignum.

15. Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo.

16. Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mundo est.

17. Et mundus transit, & concupiscentia ejus. Qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.

18. Filioli, novissima hora est: & sicut audistis, quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt; unde scimus quia novissima hora est.

19. Ex nobis prodierunt; sed non erant ex nobis: nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum; sed ut manifesti sint quoniam non sunt omnes ex nobis.

20. Sed vos unctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.

21. Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam; & quoniam omne mendacium ex veritate non est.

22. Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus non est Christus? Hic est antichristus qui negat Patrem & Filium.

23. Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.

24. Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat. Si in vobis permanserit quod audistis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.

25. Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.

26. Hæc scripsi vobis de his qui seducunt vos.

27. Et vos unctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis. Et non necesse habetis ut aliquis doceat vos; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium. Et sicut docuit vos, manete in eo.

28. Et nunc, filioli, manete in eo; ut cùm apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in adventu ejus.

29. Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam & omnis qui facit justitiã, ex ipso natus est,

Ad CAP. II.

Com. 2. Ἱλασμὸς] Ἀντίλυτρον, 1 Tim. 2.6. ubi dicta vide. Glossarium, Ἱλασμὸς, *placatio, exoratio.*

Com. 5. ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ, &c.] Sedulius ad cap. 6. Roman. *In illo spiritus Dei habitat in quo apparent ejus fructus.*

Com. 6. ὀφείλει καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν] Debet ad normam illius suam vitam instituere: quod 1 Petr. 2. 21. ἐπακολουθεῖν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ. Abundat quidem heic τὸ οὕτως, abéstque à Vulgato, Syro, & vetustissimo qui in Britannia Ms. emendatiores tamen puto eos codices qui id retinent. Amat sanctissimus Scriptor iste hoc loquendi genus: vide Euang. 3.14. & 12.50. & 14.31. & 15.4. in quibus omnibus locis post καθὼς, sequitur οὕτως.

Com. 8. ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς, &c. ἤδη φαίνει] Ἡ νὺξ (ut Rom. 13.12.) προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικε. Σκοτία heic, tempus tenebrarum intellige, id est, ut Act. 17. 30. ἀγνοίας χρόνοι. Apostolus 5.8. ad Ephesios, Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ.

Ibid. τὸ φῶς, &c. ἤδη φαίνει] Ἐπεφάνη ut Tit. 2.11. ἡ χάρις θεοῦ ἡ σωτήριος, &c.

Com. 9. Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι] Id est, λέγων ἑαυτὸν εἶναι, &c. ut in illis Rom. 1.22. φάσκοντες σοφοὶ εἶναι.

Ibid. ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ] Nempe quia ὡς τέκνον φωτὸς οὐ περιπατεῖ.

Com. 10. σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι] Quia μένει ἐν τῷ φωτὶ, ut in verbis proximè præcedentibus. Impingere non solent qui in luce ambulant, Joh. 11.9. ubi annotata vide. Οὐκ ἔστι σκάνδαλον ἐν αὐτῷ, puto commodè ex Rom. 14. 13. exponi posse, οὐ τίθησι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

Com. 11. Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, &c.] Pro vero obtineo μισεῖν heic communiore significatu non posse sumi: qui odit fratrem enim non dubium est quin in tenebris versetur. μισεῖν ergò accipiendum putem, ut Luc. 14.26. & alibi, pro, negligere eum, illius nullam rationem habere: cùm nempe præsidiis vitæ necessariis destituitur, cùm potentiorum injuriâ

riâ

ria aut quavis alia calamitate premitur, alterique ad sublevandum eum non facultas, sed voluntas deest. *Fratrem* heic intellige quemvis ex humano genere. *Cognationem quandam inter nos Naturam constituisse*, ait Jurisconsultus.

Ibid. ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ] Τυφλός ἐστιν, (ut 2 Petr. 1.) μυωπάζων· ἐτύφλωσε (ut 2 Cor. 4. 4. ἡ σκοτία) τὰ αὐτοῦ νοήματα· quæ νοήματα sunt Matth. 6. 23. τὸ φῶς τὸ ἐν αὐτῷ.

Com. 13. Γράφω ὑμῖν, πατέρες, &c.] *Vobis senibus*; subjungit autem continuò de juvenibus puerisque. Sic, *pueris, adolescentibus, senibusque carmen utile promere*, in Floridis Apuleius dixit. Apud Joannem autem ætatum discrimina ista, non naturali modo sed mystico intelligenda sunt, κατὰ μέτρον nempe τῆς ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, ut Paulus Ephes. 4. 13. locutus.

Ibid. γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν] Τὸν πονηρὸν id est, malos affectus, ab illo mali omnis Principe & auctore injectos vel adauctos. D. Augustinus in Psal. 70. illud, DOMINE, SPES MEA À JUVENTUTE MEA, *A juventute enim mea cœpi in te sperare, ex quo me adversus Diabolum armasti, ut in procinctu exercitus tui armatus fide tua, spe, charitate, cæterisque donis tuis, confligerem adversus invisibiles inimicos meos.* Cebes Thebanus de homine quovis talium hostium debellatore, Τὰ θηρία ἃ πρότερον αὐτὸν κατήσθιε, καὶ ἐποίει δοῦλον, ταῦτα πάντα νενίκηκε.

Com. 14. ὅτι ἰσχυροί ἐστε] Juvenibus

——integer ævi

Sanguis adest, solidæque suo stant robore vires.

Ovidius Metamorphos. 15.

Transit in æstatem post ver robustior annus,

Fitque valens juvenis: neque enim robustior ætas

Ulla.——

(Vide quæ ex Homero, Diodoro Siculo, aliisque ad Act. 5. 6. annotata.) Hinc iis qui in fide, in operibusque fidei adulti erant, anagogicè robur Joannes tribuit.

Com. 15. Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ] Cicero Tuscul. 3. *Tu quæ speciem habent gloriæ, collecta ex inanibus splendoris insignibus, contemne: brevia, caduca & fugacia existima.*

Ibid. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ] Neque enim

Hæc duo conveniunt, aut una in sede morantur.

Vide ad Matth. 6. 24. & Luc. 16. 11. notata. Τὴν φιλίαν τοῦ κόσμου ἔχθραν τοῦ Θεοῦ εἶναι, Jacobus dixit. Πατρὸς heic, ut & in verbis Jacobi, non subjectivè sumendum, sed objectivè: ità 10. Apuleius, *religio patris tui*.

Com. 16. πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου] Verba illa, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, cum sequentibus, sunt propior designatio ejus quod præcessit, nempe, πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ. Sensus loci est, Omne quod appetitur in mundo, quòdque spectat aut ad carnis (id est, delicias ventris & inguinum,) aut ad oculorum (id est, divitiarum,) aut ad fastus (id est pompæ, cultusque vitæ supervacui,) libidinem satiandam. Cleanthes apud Stobæum,

Αὐτοὶ δ' αὖ ὁρμῶσιν ἄνευ κακοῦ, ἄλλος ἐπ' ἄλλα·
Οἱ μὲν ὑπὲρ δόξης σπουδὴν δυσέριστον ἔχοντες,
Οἱ δ' ἐπὶ κερδοσύνας τετραμμένοι οὐδενὶ κόσμῳ,
Ἄλλοι δ' εἰς ἄνεσιν καὶ σώματος ἡδέα ἔργα.

Porphyrius περὶ ἀποχῆς 1. Ἀφθόνως πολυτελείας, (quæ Cleanthi κερδοσύνη, Joanni ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν,) ἀφθόνως τῆς περὶ τὰ ἀφροδίσια ποιάς, (quæ Cleanthi σώματος ἡδέα ἔργα, Joanni heic, & Paulo Galat. 5. 16. σαρκὸς ἐπιθυμία, Rom. 13. 14. σαρκὸς πρόνοια) ἀφθόνως τῆς ἔξω φιλοτιμίας, (quæ Cleanthi σπουδὴ δόξης, Joanni ἡ τοῦ βίου ἀλαζονεία) τίς λοιπὸν χρεία πάντων; ubi ut totum sententiæ corpus se aptè habet ad Contextum nostrum, ità & membra ejus non ineptè respondent Contextus partibus.

Ibid. ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου] Τοῦ βίου ἀλαζονεία est, ut Cicero 1. de Officiis locutus, *magnifici apparatus vitæque cultus cum copia & elegantia.* Hinc πλοῦτος μετ' ἀλαζονείας 5. 8. apud Sapientiæ Scriptorem.

Ibid. οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου] Hoc totum, (inquit) vel hæc tota, de quibus in præcedente membro, non ex amore divino sed mundano desiderari solent; οὐκ εἰσὶν ἄνωθεν ἐπερχόμενα, ἀλλ' ἐπίγεια.

Com. 17. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται] Id est, (ut 1 Cor. 7. 31.) τὸ σχῆμα αὐτοῦ παράγει. Καὶ hic, ut sæpe alibi, videtur pro ἀλλὰ poni.

Ibid. καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ] Cum mundo transit & amor ejus, morte nempe imponente finem mundanis desideriis. Illud αὐτοῦ etsi absit in vetustissimo qui in Anglia Ms. non puto rejiciendum. Habemus enim Tit. 2. 12. κοσμικὰς ἐπιθυμίας.

Ibid. ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα] Cætera (inquit) caduca omnia, & citò transeuntia; fideliter Deo servientis mansurum præmium est. Vide 1 Petr. 1. 14, 15. Salustius Catilinario, *Divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis est, virtus clara æternáque habetur.*

Com. 19. ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν] Erant quidem de grege nostro, non verè nostri tamen: satis id clarum ex eo quòd reliquerunt nos. Euthymius ad Joh. 10. ea, NON ESTIS EX OVIBUS MEIS, *Quia à cognatione ovium mearum vos ipsos separastis.* Qui societati renunciat, eo ipso nomen socii perdit. Filius prodigus ille ad patrem benignum quem reliquerat, οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

Ibid. ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον] Ità, & de turbatoribus quibusdam, Act. 15. 24. ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, &c. Vide & Act. 20. 30.

Ibid. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν] Ut manifestum fiat neminem eorum è verè nostris fuisse. Ità puto vertendum. In iis ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν est elleipsis planè eadem quæ & 1. 8. in Euang. ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ, &c.

Com. 21. Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν] Sic Judas com. 8. Ὑπομνῆσαι ὑμᾶς εἰδότας ἅπαξ τοῦτο.

Com. 22. ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει] Juxta illud, Luc. 10. 16. Ὁ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με. Τὸν πατέρα ἔχειν, est, ut Joh. 5. 42. τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ οὐκ ἔχειν.

Com. 25. ἡ ἐπαγγελία ἣν ἐπηγγείλατο ἡμῖν] Vulgat. optimè, *repromissio*: i. e. retributio. In Glossario, Ἐπαγγελία, &c. *promissio, repromissio.*

Com. 26. Περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς] Πλανώντων, (ut 2 Tim. 3. 14.) καὶ πλανωμένων.

Com. 27. οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς] Similia habes in Euangelio 2. 25. & 16. 30.

Ibid. τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων] Joh. 15. 26. Ὁ παράκλητος, &c. ὑμᾶς διδάξει πάντα. Vide 1 Thess. 4. 9. Servius ad Æneid. 10. illud,

——fandi doctissima Cymodocea,

Quæ divinitus hanc doctrinam fuerat consecuta.

Ibid. ἀληθές ἐστι, καὶ οὐ ψεῦδος] Sic 3. 10. in Euangelio, μισεῖν, καὶ οὐκ ἔρχεσθαι πρὸς τὸ φῶς. & Apocal. 3. 16. χλιαρὸς, καὶ οὐ ζεστὸς οὔτε ψυχρός· vide & in Græco Genes. 42. 2. 1 Thess. 5. 5. & quæ plura hujus locutionis exempla ad Act. 13. 11. attulimus. Adde Judith. 5. 5. ea, ἀπαγγελῶ σοι τὴν ἀλήθειαν, &c. καὶ οὐκ ἐξελεύσεται ψεῦδος ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δούλου σου. Ψεύδεσθαι, καὶ μὴ τ' ἀληθῆ λέγειν, dixit & Plato in Epistolis: & ibidem ἀπιθοῦντες, καὶ μὴ πειθόμενοι· δυστυχὲς item, καὶ οὐκ εὐτυχὲς, Euripides apud Stobæum: &, ἄσημα, καὶ οὐ σαφῆ, Idem in Supplicibus.

Com. 28. καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ] Id est, ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Sic Psal. 33. 8. ἀπ' αὐτοῦ σαλευθήτωσαν· & Jerem. 22. 22. Αἰσχυνθήσῃ, &c. ἀπὸ πάντων τῶν φιλούντων σε.

Ibid. ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ] Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ κρίσεως, ut infrà 4. 17. ubi præcessit, ut & hoc loco, παῤῥησίαν ἔχωμεν.

Com. 29. γινώσκετε] Imperativè cum Vulgato vertendum, *scitote*: ità 2 Tim. 3. 1. τοῦτο γίνωσκε· ad quem locum annotata vide.

Ibid. ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται] Vide 1 Pet. 1. 23. ubi & ἀναγεγεννημένοι.

Κεφ.

Κεφ. γ΄.

1. Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.

2. Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα· ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.

3. Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.

4. Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.

5. Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ· καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.

6. Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.

7. Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.

8. Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.

9. Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.

10. Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου· πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

11. Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

12. Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, δίκαια.

13. Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος·

14. Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

15. Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

16. Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.

17. Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

18. Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

19. Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

20. Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

21. Ἀγαπητοὶ, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

22. Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

Vulgata Versio.

1. Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut Filii Dei nominemur & simus. Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit eum.

2. Charissimi, nunc filii Dei sumus: & nondum apparuit quid erimus. Scimus quoniam cùm apparuerit, similes ei erimus: quoniam videbimus eum sicuti est.

3. Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.

4. Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit: & peccatum est iniquitas.

5. Et scitis quia ille apparuit ut peccata nostra tolleret: & peccatum in eo non est.

6. Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eũ, nec cognovit eum.

7. Filioli, nemo vos seducat. Qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est.

8. Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit filius Dei, ut dissolvat opera diaboli.

9. Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit; quoniam semen ipsius in eo manet: & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.

10. In hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli. Omnis qui non est justus, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.

11. Quoniam hæc est annunciatio quam audistis ab initio, Ut diligatis alterutrum.

12. Non sicut Cain qui ex maligno erat, & occîdit fratrem suum. Et propter quid occîdit eum? Quoniam opera ejus maligna erant: fratris autem ejus, justa.

13. Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus.

14. Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Qui non diligit, manet in morte.

15. Omnis qui odit fratrem suum, homicida est. Et scitis quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in semetipso manentem.

16. In hoc cognovimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.

17. Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum necesse habere, & clauserit viscera sua ab eo; quomodo charitas Dei manet in eo?

18. Filioli mei, non diligamus verbo, neque linguâ, sed opere & veritate.

19. In hoc cognoscimus quoniam ex veritate sumus: & in conspectu ejus suadebimus corda nostra.

20. Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum: major est Deus corde nostro, & novit omnia.

21. Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.

22. Et quicquid petierimus, accipiemus ab eo: quoniam mandata ejus custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo facimus.

23. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

24. Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

23. Et hoc est mandatum ejus, Ut credamus in nomine filii ejus Jesu Christi, & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.

24. Et qui servat mandata ejus, in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.

Ad Cap. III.

Com.1. ἽΝΑ τέκνα θεοῦ κληθῶμεν] Euthymius ad Joh. 1. *Ad hoc Dei filius factus est homo, ut homines Dei filii fierent.* Post κληθῶμεν addit Ms. ille qui in Britannia, καὶ ἐσμέν· sed legendum videtur aut κληθῶμεν, ut in editis libris, (P. Chrysologus Serm. 2. ad Luc. 15. ea, NON SUM DIGNUS VOCARI, &c. *Non dixit, non sum dignus esse, sed, non sum dignus vocari filius tuus: quia vocari ad gratiam pertinet, esse ad naturam:*) aut certè ὦμεν, ut & legit Vulgatus Interpres.

Ibid. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν] Nil mirum si discipulorum sors non sit supra magistri sortem. Vide infrà com. 13. Οὐκ ἔγνω αὐτόν, ut de Eodem Joh. 1.10. οὐ γινώσκει ὑμᾶς· quia nempe ἡ ζωὴ ὑμῶν ζωὴ τῷ Χριστῷ κέκρυπται, Coloss. 3.3.

Com.2. οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ] Sic 2 Cor. 5.1. Apostolus, Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία, &c. καταλυθῇ, &c. Ἐὰν utroque loco valet ὅταν· ità & Joh. 12.32.

Ibid. ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα] Æterni erimus, ut ille. Apostolus jam citato loco, οἰκοδομίαν ἐκ θεοῦ ἔχομεν ἀχειροποίητον, αἰώνιον, &c. Vel ὅμοιοι, &c. æternè cum illo regnabimus. Scholiastes Ms. ad hunc locum in Medic. bibliotheca, Συμβασιλεύσομεν, καὶ συνδοξασθησόμεθα αὐτῷ.

Ibid. ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι] Οὐκ ἐν αἰνίγματι, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, 1 Cor. 13.12. Æneas apud Virgilium,

> *Cùm mihi se non antè oculis tam clara videndam*
> *Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit*
> *Alma parens confessa Deam, qualisque videri*
> *Cœlicolis, & quanta solet.*———

Com.3. Ἁγνίζει ἑαυτόν] Ἁγνίζει ἑαυτοῦ καρδίαν, ut Jacob. 4.8. ἄσπιλον ἑαυτόν, &c. ut ibidem 1. com. ult. vide & 1 Pet. 1.22. Onomast. vetus, *Purifico*, ἁγνίζω. Glossæ, Ἁγνίζω, *piago*, (lege *purgo*,) *purifico*.

Ibid. καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι] Componit formátque se ad exemplum puritatis ejus: non quasi æquare id possit, sed ut imitetur illud. Καθὼς enim hoc loco, ut Matth. 5.48. ὥσπερ, in non dissimili argumento, non paritatem innuit, sed similitudinem. Euthymius ad Joh. 17. Καθώς, *& similia, de sancta Trinitate dicta æqualitatem significant, de Deo verò & hominibus similitudinem quandam.* Hoc sensu Luc. 6.36. καθώς, suprà hic 2.6. οὕτως, & 1 Pet. 1.15. καὶ αὐτὸν habemus. Quorum locorum, aliorúmque similium hinc indè occurrentium, planè ista mens est, *Quantum per moras membrorum, & hanc circumfusam gravem sarcinam licuerit,* (Senec. ad Helv. c. 11.) Virgilius,

> ——*Quantum non noxia corpora tardant,*
> *Terrenique hebetant artus, moribundáque membra*;

puritatem, bonitatem, aliásque Dei summi virtutes æmulamini: ἑπόμενοι ἅτε κατ' ἴχνος θεοῦ ἄνθρωποι, ut locutus Julianus Imperator (Cæsar.) *Deum ducem sequi in quantum humana imbecillitas patitur*, dixit Seneca 1.1. de Beneficiis: *in quantum fas homini est, per divina vestigia ire*, Idem cap. 36 Consolat. ad Polybium: &, *quà fas est, Deum effingere*, cap. 16. de Vita beata: θεῷ κατὰ δύναμιν ἐξομοιοῦσθαι, Arrianus 2.14. in Epictetum. Hierocles, Τὰ ἑξῆς ἐπαγγέλλεται θεὸν ὡς ἀνθρώπου ποιήσειν, ἐφ' ὅσον οἷόν τε ἀνθρώπῳ θεὸν γενέσθαι.

Com.5. ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ] Ἁμαρτίας αἴρειν, puto & hic & Joh. 1.29. esse ἀφανίζειν· quo sensu & Luc. 11.52. κλεῖδα αἴρειν occurrit.

Com.8. ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει] Talis videtur locutio illa 2 Tim. 1.3. θεῷ ᾧ ἀπὸ προγόνων λατρεύειν, ubi dicta vide.

Ibid. ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου] Ità Rom. 14.20. τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ καταλύειν. Philo in libro de Legat. ad Caium, de Julio Cæsare, Ὁ τὰ δεσμὰ οἷς κατέζευκτο καὶ ἐπιέζετο ἡ οἰκουμένη, διαλύσας.

Com. 9. ὅτι τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει] Citatus ille Scholiastes Medic. biblioth. Τί ἐστι τὸ σπέρμα τοῦ θεοῦ, ἢ ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοίτησις, δι' ἧς ἀνεγεννήθημεν, ἥν τις ἐκ ἀφίσαι ἡμῶν, εἰ μὴ διὰ τῶν αἰσχίστων πράξεων αὐτὸ λυπῶμεν; Seneca de homine malæ indolis, 4.27. de Beneficiis, *Habet omnia nequitiæ semina.*

Ibid. οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ θεοῦ γεγέννηται] Ignatius ad Ephesios, Οἱ πνευματικοὶ τὰ σαρκικὰ πράσσειν οὐ δύνανται. Simillimâ ei quæ heic Joannis locutione Paulus 1 Cor. 2.14. de carnali homine, τὰ τοῦ πνεύματος θεοῦ, &c. οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται. Οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, est, consultò aut graviter peccare non potest, quia ex Deo genitus est: h.e. quia exuit veterem hominem, planéque in alium mutatus est: quò qui non pervenerunt, ex bono sæpe in malum recidunt, habente nondum animo tenorem suum. Seneca Epist. 72. *Hoc interest inter consummatæ sapientiæ virum, & alium procedentis,* (i.e. οὐ τελείου, ἀλλὰ προκόπτοντος) *quod inter sanum, & ex morbo*, &c. *emergentem*, &c. *Hic, nisi attendit, subinde gravatur, & in eadem revolvitur; sapiens recidere non potest,* (οὐ δύναται,) ut loquitur Joannes) *nec incidere quidem ampliùs.* Non malè etiam illud οὐ δύναται ἁμαρτάνειν exponere poteris, *non convenit secta ejus*, ut locutus Apuleius noster, lib. 9. Scholiastes in Medic. biblioth. Οὐ δύναται, ἀνακόλουθόν ἐστι, καὶ ἀνάρμοσον· quo & sensu Euripides, Supplic.

> Αἰσχύνεται δὲ τ' ἀγαθ' ἀσκήσας ἀνὴρ
> Κακὸς γενέσθαι.———

At prior ille exponendi modus mihi aptior videtur.

Com.12. καὶ χάριν τίνος; &c. ὅτι τὰ ἔργα, &c.] Respondet suæ ipsius interrogationi. Ità Christus Luc. 20.15, 16. & apud hunc nostrum 8.43. in Euangelio. In Andria Terent. 3.1. *Pueri inter sese quàm pro levibus noxis iras gerunt! Quapropter? quia qui eos gubernat animus infirmum gerunt.*

Ibid. ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ δίκαια] Hinc causa odii. Solomo 29.27. Βδέλυγμα ἀνόμῳ ὁδὸς κατευθύνουσα. Apuleius de quibusdam (ut ille vocat eos) invisoribus suis, *Meliores obtrectare malunt quàm imitari: & quorum similitudinem desperant, eorundem affectant simultatem.* Plinius, *In alio sua quemque natura delectat.* Vide Sirachid. 13.19, 20. Petronius, *Si quis vitiorum*, &c. *inimicus rectum iter vitæ cœpit instituere, propter morum differentiam odium habet; quis enim potest probare diversa?* Seneca 24 Epist. *Malis artibus popularis favor acquiritur, similem te illis facias oportet: non probabunt nisi agnoverint.* Cicero in Catone majore, *Nec aliam ob causam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos*, &c. *morum studiorúmque distantia.* Adde Scriptorem Sapientiæ 2.15.

Com.14. μένει ἐν τῷ θανάτῳ] Ἐν σκότῳ (ut Luc. 1.79.) καὶ σκιᾷ θανάτου κάθηται· id est, in statu morti secundæ obnoxio. Vide similes locutiones ad 1 Tim. 1.13. adductas.

Com.15. ἀνθρωποκτόνος ἐστί] *Etsi gladio enim non percusserit eum, tamen animo homicida est*, ut Hieronymus (itidem huc respiciens) Epist. ad Castorium dixit. Locutio autem Joannis est qualis Propertii ista,

Mentiri

Mentiri noctem, promissis ducere amantem,
Hoc erit infectas sanguine habere manus.

Com. 16. ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι] Debemus parati esse ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν (ut 2 Cor. 12. 15.) δαπανᾷν, καὶ ἐκδαπανηθῆναι. Theophylactus ad Luc. 22. Ἑαυτὸν ἐξέδιδου πρὸς τὸ πάθος ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ μηδὲν τῶν ἀλγεινῶν ὑποφεύγουσιν ὑπὲρ τοῦ σῶσαί τινας. Vide 2 Tim. 2. 10. & 1 Cor. 9. 22.

Com. 17. καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ] Hoc Sirachidis 14. 8. ἀποστρέφειν πρόσωπον, ψυχὰς ὑπερορᾷν. Τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ, est, τὰ σπλάγχνα οἰκτιρμῶν αὐτοῦ, ut Apostolus, at sensu forsan diverso, Coloss. 3. 12. locutus. Κλείειν heic, ut apud Psalmistam, τὸ στέαρ αὐτῶν συνέκλεισε· ubi & στέαρ Suidas τὴν εὔνοιαν (quæ heic σπλάγχνα) exponit.

Ibid. πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;] Quomodo dici potest amorem Dei, &c. In Græco Proverb. 19. 7. Πᾶς ὃς ἀδελφὸν πτωχὸν μισεῖ (i. e. negligit, contemnit) καὶ φιλίας μακρὰν ἔσται· ubi si Θεοῦ legerimus, & vocem φιλίας de Deo acceperimus, sententia eadem erit quæ Joannis nostri. Nec abit illud Jobi 6. 14. *Qui ab amico suo tollit misericordiam, timorem Dei derelinquit:* i. e. πῶς ἡ ἀγάπη Θεοῦ ἐν αὐτῷ μένει;

Com. 18. μὴ ἀγαπῶμεν, &c. τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ] In carmine Phocylidis dicto,

Μή μοι ἀνὴρ εἴη ΓΛΩΣΣΗ, φίλος, ἀλλὰ καὶ ΕΡΓΩ.

Vide Jacob. 2. 25.

Com. 19. καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν] Sic 1 Thess. 3. 13. εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας, &c. ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Πείσομεν τὰς καρδίας, est, alacri & humili fiducia sentimus corda vegeta & erecta: cui opponitur quod statim sequetur de corde, καταγινώσκειν.

Com. 20. Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμᾶς ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν] Simillimum Sapient. 1. 6. illud, Οὐκ ἀθῳώσει βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ, ὅτι τῶν νεφρῶν αὐτοῦ μάρτυς ὁ Θεὸς, καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐπίσκοπος ἀληθής. Illud ὅτι autem quod secundo loco ponitur, videtur aut in ἔτι mutandum, hâc nimirum sententiâ, Si cor nostrum cùm malè facimus latere non possumus, multò minùs Deum latere poterimus: (hoc enim valere putem illa, μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν.) Citatus modò Scholiastes Ms. ille, Εἰ ἁμαρτάνοντες τὴν καρδίαν ἑαυτῶν λανθάνειν οὐ δυνάμεθα, πόσῳ μᾶλλον τὸν Θεὸν, &c. λαθεῖν οὐ δυνάμεθα; quomodo & hîc Isidorus Clarius exposuit. Vide Proverb. 15. 11. & 16. 2. & 24. 12. item ad Luc. 16. 15. annotata: aut, (ex Vulgatæ versionis, vetustissimique in Britannia Ms. auctoritate) delendum planè. Sensum prædictum tamen fore integrum patebit ex loco illo infrà 5. 9. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστί. Locutio non dissimilis occurrit & 2 Tim. 2. 13. Joh. 13. 17. & Rom. 11. 18.

Ibid. καὶ γινώσκει πάντα]

——*Distinguere novit*
Quid solidum crepet, & picta tectoria linguæ.

Com. 21. ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν] Si non

Cor habet attonitos, & surdo verbere cædit,
Occultum quatiente animo tortore flagellum.

Vulgat. *si non reprehendit*, &c. quo ferè sensu Hesychius, Καταγινώσκω, μέμφομαι. Ità & Jobi 27. 6. *Neque reprehendit me cor meum:* Sirachides 14. 2. Μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ.

Ibid. παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν] Ità Rom. 5. 1. εἰρήνην πρὸς Θεὸν ἔχομεν. *Fiduciam in Deo positam habemus*, inquit heic summus Interpres. Seneca 110 Epist. *Deum placatum & faventem habebit, quisquis sibi se propitiavit:* i. e. quisquis à suo corde non reprehenditur. Possumus & sic exponere, *fiduciam apud Deum habemus:* id est, fidenter ad Deum accedimus, nimirum, precibus nostris. Τῷ θρόνῳ (ut Heb. 4. 16.) τῆς χάριτος μετὰ παῤῥησίας προσερχόμεθα. παῤῥησίαν καὶ προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει (nempe πρὸς Θεὸν) ἔχομεν· ut de Christo Apostolus Ephes. 3. 12. locutus. παῤῥησιασθησόμεθα ἐναντίον Κυρίου, ἱλαρῶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀποβλέποντες· ut in Græco Jobi 22. 26. Et hunc Joannis sensum esse evincunt quæ sequuntur statim, καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν· planè, ut sequitur dicto Jobi loco, εὐξαμένου σου εἰσακούσεταί σου. Vide & infrà 5. 14. Hinc & εὐχῇ παῤῥησιάζεσθαι, in Timone Luciani. Παῤῥησίαν πρός τινα ἔχειν, pro, *fiduciam apud eum habere*, dixit & Dio Chrysostomus ἐν πολιτικῷ ἐν τῇ πατρίδι λόγῳ· item Plutarchus in vita Camilli, & Solonis vita.

Com. 22. Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν] Nempe κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, infrà 5. 14.

Ibid. τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν] Ità & in Græco Tobiæ 4. 23.

Com. 24. Καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ] Subaudi, μένει. μονὴν παρ' αὐτῷ ποιεῖ, ut Idem 14. 26. in Euangelio locutus.

Κεφ. δ'.

1. Ἀγαπητοὶ, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

2. Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

3. Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

4. Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

5. Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί· διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

6. Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν. ὁ γινώσκων τὸν Θεὸν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

Vulgata Versio.

1. Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.

2. In hoc cognoscitur spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est.

3. Et omnis spiritus qui solvit Jesum, ex Deo non est, & hic est Antichristus, de quo audistis quoniam venit, & nunc jam in mundo est.

4. Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eum; quoniam major est qui in vobis est, quàm qui in mundo.

5. Ipsi de mundo sunt: ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.

6. Nos ex Deo sumus. Qui novit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. In hoc cognoscimus spiritum veritatis, & spiritum erroris.

7. Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους· ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

8. Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

9. Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

10. Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

11. Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾷν.

12. Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

13. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

14. Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

15. Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

16. Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

17. Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

18. Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει· ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

19. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

20. Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν;

21. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

7. Chariſſimi, diligamus nos invicem: quia charitas ex Deo eſt: & omnis qui diligit, ex Deo natus eſt, & cognoſcit Deum.

8. Qui non diligit, non novit Deum: quoniam Deus charitas eſt.

9. In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam filium ſuum unigenitum miſit Deus in mundum, ut vivamus per eum.

10. In hoc eſt charitas: non quaſi nos dilexerimus Deum, ſed quoniam ipſe dilexit nos, & miſit filium ſuum propitiationem pro peccatis noſtris.

11. Chariſſimi, ſi ſic Deus dilexit nos: & nos debemus alterutrum diligere.

12. Deum nemo vidit unquam. Si diligamus invicem, Deus in nobis manet, & charitas ejus in nobis perfecta eſt.

13. In hoc cognoſcimus quoniam in eo manemus, & ipſe in nobis: quoniam de Spiritu ſuo dedit nobis.

14. Et nos vidimus, & teſtificamur quoniam Pater miſit Filium ſuum Salvatorem mundi.

15. Quiſquis confeſſus fuerit quoniam Jeſus eſt filius Dei; Deus in eo manet, & ipſe in Deo.

16. Et nos cognovimus, & credidimus charitati, quam habet Deus in nobis. Deus charitas eſt: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17. In hoc perfecta eſt charitas nobiſcum, ut fiduciam habeamus in die judicii: quia ſicut ille eſt, & nos ſumus in hoc mundo.

18. Timor non eſt in charitate: ſed perfecta charitas foràs mittit timorem, quoniam timor pœnam habet; qui autem timet, non eſt perfectus in charitate.

19. Nos ergò diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.

20. Si quis dixerit, quoniam diligo Deum, & fratrem ſuum oderit, mendax eſt. Qui enim non diligit fratrem ſuum quem videt, Deum quem non videt quomodo poteſt diligere?

21. Et hoc mandatum habemus à Deo; ut qui diligit Deum, diligat & fratrem ſuum.

Ad Cap. IV.

Com. 1. ΜΗ' παντὶ πνεύματι πιστεύετε] Ità Paulus ad Epheſ. παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας μὴ περιφερέσθε.

Com. 3. Ὃ ἀκηκόατε, &c.] Meliùs ὃν, Antichriſtum nempe, & ità Vulgatus legit.

Com. 4. Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε] Ὑμεῖς heic idem ſonat ac ſi ὑμεῖς δὲ dixiſſet: locutione enim iſtâ ſecernit eos à prædictis impoſtoribus. Sic Apoſtolus 2 Tim. 3. 10, & 14. σὺ δὲ, &c. & 6. 9. ad Hebræos, πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν τὰ κρείττονα.

Com. 5. ἐκ τοῦ κόσμου λαλεῖ] Id eſt, τὰ ἐ. τ. κ. λ. Sic Joh. 3. 31. ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· & Joh. 8. 44. ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ.

Com. 8. ὁ γὰρ Θεὸς ἀγάπη ἐστί] Non ſolùm Deus diligit, ſed eſt ipſa dilectio. Sic ſuprà hîc 1. 5. Ὁ Θεὸς φῶς ἐστι. De eodem τὸ περὶ Πατρός. Theodoretus, Ἐλεεῖν πεφυκὼς, μᾶλλον δὲ ἔλεους πηγὴ τυγχάνων· & Apuleius, *Genitorem virtutum, ipsámque virtutem.* Tale Martialis illud,

Non vitioſus homo es, Zoile, ſed vitium.

Ἀγάπη heic eſt quæ Tit. 3. 4. (ubi de Eodem agitur,) χρηστότης καὶ φιλανθρωπία.

Com. 12. Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται] Οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, ut 1 Tim. 6. 16. Vide ad 1 Tim. 1. 17. annotata. Senſus Joannis eſt, Deum, dum carne induimur, videre non poſſumus: amemus ergò proximum quem videmus, & qui imago Dei eſt.

Ibid. ἐν ἡμῖν μένει] Virtute, etſi non præſentiâ.

Com. 14. σωτῆρα τοῦ κόσμου] Id eſt, ut 1 Tim. 2. 4. σωτῆρα πάντων ἀνθρώπων.

Com. 17. Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, &c. ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ] Libenter iis accedo qui membra iſta etſi loco diſtantia, putant ſenſu cohærere: vocémque ἀγάπην heic de Dei erga nos amore, non de noſtro in Deum, dici. Argumentum (inquit) prævalidum eſt nos ſummopere à Deo diligi, malorum varietas, quibus exemplo Chriſti (quem & heic & ſuprà 3. 5. vox ἐκεῖνος deſignat,) quotidie exponimur. Vide Hebr. 12. 7. Jacob. 1. 2. Apocal. 3. 19. ἐστι, enallage pro ἦν· vel, ſenſu integro, abeſſe poterit.

Ibid. ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως] Id eſt, ut 1 Cor. 11. 32. ἵνα ὑπὸ Κυρίου κρινόμενοι, σὺν τῷ κόσμῳ μὴ κατακριθῶμεν. Παῤῥησίαν ἔχειν heic eſt quod Luc. 21. 36. σταθῆναι, &c. ubi dicta vide.

Com. 18. Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ] Chryſoſtomus ad 2 Tim.

2 Tim. 1. Ἀπὸ, &c. τοῦ μὴ δειλιᾷν ἡ ἀγάπη γίνεται. Photius Epist. 1. Χαλεπὸν μετὰ φόβου τῇ ἀγάπῃ χρῆσθαι. Maximus Tyrius Dissert. 9. Οὐ δεινὸν αὐτῷ (ἔρωτι nempe, id est, ἀγάπῃ) δεινὸν, οὐ πῦρ, οὐ κρημνὸς, οὐ θάλαττα, οὐ ξίφος· ἀλλὰ καὶ τὰ ἄπορα αὐτῷ εὐπορώτατα, καὶ τὰ δεινὰ εὐμαχώτατα, καὶ τὰ φοβερὰ εὐτελέστατα, &c. πανταχοῦ θαῤῥεῖ, πάντων ὑπερορᾷ, πάντων κρατεῖ.

Ibid. ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει φόβον] Ἔξω βάλλειν heic, & Apocal. 11. 2. non est *ejicere*, sed, *non admittere*. Sic & Apoc. 3. 5. *ex libro non delere*, est, *in libro scribere*. Luc. 8. 38. ἀπολύειν, est, *non recipere*. Jobi 1. 9. & Tobiæ 4. 23. ἀφίστασθαι (quod vertunt *recedere*,) est, *non appropinquare*. Ecclesiastis 7. 26. (ubi Vulgat. *effugiet*,) est, *non incidet*. Matth. 6. 13. ῥῦσαι & Sirach. 23. 5. μὴ δός μοι, &c. est, *ne me patere incidere*. Psal. 34. 13. παύειν, non est, *cessare*, sed *omnino abstinere* : & Psal. 81. 12. ἐξαποστέλλειν, non est *mittere*, sed ἐᾷν, *sinere*, vel, *permittere quem esse ut est*. Italis, *tolga Dio*, est, *Dio non voglia, non permetta ch' avenga*. Apuleio *fidem perdere*, est, *fidem non acquirere*. Laterna in ænigmatis Symphosii,

Noctibus in mediis faciem non perdo dierum;

id est, habeo (vel præbeo) faciem diei. Sic, *vi dejectus* esse dicitur, qui revertens, denuò suum prædium ingredi prohibetur : l. 1. ff. de vi, & vi armata. Hesychius eâdem formâ vocem ἀποστέλλειν exponit ἀπείργειν, καὶ κωλύειν.

Ibid. ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ] Sensus loci istius (in quo ruspando sategerunt plures) fortasse lucidior erit, si sic legerimus, Ὁ φοβούμενος (particulâ δὲ extritâ) οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει. D. Augustinus de Temp. Serm. 52. *Vincat in te plus timor, & erit amor : timor pædagogus sit: non ipse in te remaneat, sed te ad charitatem quasi ad magistrum perducat*. Κόλασιν, *pœnam*, ut heic Vulgatus : unde forsan & Hesychius, Κόλασις, τιμωρία. *Tormentum habet*, D. Augustinus (& fortè ex eo Primasius ad Galat. 5.) in de Virginitate, vertebat : id est, ut ego putem, continuam inquietudinem. Φόβον εὔνοιαν οὐκ ἔχειν, etiam Democritus apud Stobæum dixit : sententiâ ab ista quæ præ manibus non abhorrente. Κόλουσιν pro κόλασιν, cum summo alioqui Viro ut substituamus, parùm causæ video, cùm conjecturæ illi nulli Mss. patrocinentur, & vox ea itidem in libris aliis aut nunquam, aut perrarò occurrat.

Com. 19. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς] Apostolus 3. 12. ad Philippenses, Διώκω, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην, (id est, πρῶτος κατελήφθην) ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Apud Philonem lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. Διὰ τὸ φιλόθεον γενόμενοι θεοφιλεῖς, ἴσῃ ἀντιτιμηθέντες εὐνοίᾳ, &c.

Com. 20. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν ἀδελφὸν ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾷν;] Per amorem proximi enim instruimur, & quasi manu ducimur ad summum Numen amandum. Simplicius in cap. 37 Epicteti, Ἡ καθαρὰ φιλία τὰς φίλας ψυχὰς εἰς ἕνωσιν συνάγουσα, μελέτη καλλίστη γίνεται τῆς πρὸς Θεὸν ἑνώσεως. Antiphanes,

> Ὅστις γὰρ ὁμολογῶν τι μὴ ποιεῖ πατρὶ,
> Πάντων ἂν οὗτος καταφρονήσει τῶν θεῶν.

Quæ eâdem planè ratione videntur niti quâ Joannis ista, parentes scilicet quotidie occurrere visibus nostris, Deos inaspectabiles esse.

Κεφ. ε'.

1. ΠΑ͂Σ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

4. Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

5. Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

6. Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι. καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

7. Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, Πατὴρ, καὶ ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.

8. Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

9. Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

10. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτὸν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Versio Vulgata.

1. OMnis qui credit quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est. Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.

2. In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei, cùm Deum diligamus, & mandata ejus faciamus.

3. Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus : & mandata ejus gravia non sunt.

4. Quoniam omne quod natum est ex Deo vincit mundum : & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.

5. Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quoniam Jesus est filius Dei?

6. Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Jesus Christus : non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Et Spiritus est qui testificatur quoniam Christus est veritas.

7. Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus : & hi tres unum sunt.

8. Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis : & hi tres unum sunt.

9. Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est : quoniam hoc est testimonium Dei quod majus est, quoniam testificatus est de filio suo.

10. Qui credit in filium Dei, habet testimonium Dei in se. Qui non credit Filio, mendacem facit eum : quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de filio suo.

11. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

12. Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

13. Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

14. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

15. Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ᾽ αὐτοῦ.

16. Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

17. Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.

18. Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ᾽ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

19. Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

20. Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν Θεόν· καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

21. Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Ἀμήν.

11. Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: et hæc vita in filio ejus est.

12. Qui habet filium, habet vitam: qui non habet filium Dei, vitam non habet.

13. Hæc scribo vobis, ut sciatis quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine filii Dei.

14. Et hæc est fiducia quam habemus ad eum: Quia quodcunque petierimus secundùm voluntatem ejus, audit nos.

15. Et scimus quia audit nos quicquid petierimus: scimus quoniam habemus petitiones quas postulamus ab eo.

16. Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita, peccanti non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico ut roget quis.

17. Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem.

18. Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conservat eum, & malignus non tangit eum.

19. Scimus quoniam ex Deo sumus: & mundus totus in maligno positus est.

20. Et scimus quoniam filius Dei venit: & dedit nobis sensum ut cognoscamus verum Deum, & simus in vero filio ejus. Hîc est verus Deus, & vita æterna.

21. Filioli, custodite vos à simulacris. Amen.

Ad Cap. V.

1. ΠΑΣ ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ] Virgilius de Didone,

——Gremio Ascanium genitoris imagine capta
Detinet.——

Andromache apud Senecam Tragicum,

——Testor immites Deos,
Non aliud, Hector, in meo nato mihi
Placere quàm te.——

Com. 3. αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν] Hoc ex verbis Christi Joh. 14. 15. Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς ἐμὰς τηρήσετε. Idem ibidem com. 31. cùm dixisset ἀγαπῶ τὸν πατέρα μου, addidit, καθὼς ἐνετείλατό μοι, οὕτω ποιῶ. Vide & Joh. 15. 14. & Sirach. 2. 5. Clemens Alexandrinus Stromat. 6. Ἀγάπη (σοφίας) τήρησις νόμων αὐτῆς. Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, est, ἀγάπη εἰς Θεὸν, ut 5. 42. in Euangelio, Luc. 11. 42. & Judæ com. 21. Sic 1 Tim. 1. 4. Θεοῦ οἰκοδομίαν· ubi dicta confer.

Ibid. αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ] Poeta vetus apud Plutarchum,

——Οὐδεὶς κάματος εὐσεβεῖν θεούς.

Seneca 2. 13. de Ira, *Non est*, &c. *arduum in virtutes & asperum iter; de plano adeuntur:* & statim, *Multò difficilius est facere ista quæ facitis: quid enim otiosius est quiete animi? quid irâ laboriosius? vacat pudicitia, libido occupatissima est: omnium denique virtutum tutela facilior est, vitia magnò coluntur.* Vide ad Matth. 11. 30.

Com. 4. νικᾷ τὸν κόσμον] Id est, ut 2 Pet. 2. 20. τὰ τοῦ κόσμου μιάσματα. Eulogius apud Photium ad 1 Cor. 11. 31. ea, Σὺν τῷ κόσμῳ, &c. Κόσμον νυνὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ λέγει πορνείαν, τὰ τοῦ κόσμου σκάνδαλα.

Com. 13. ἵνα εἰδῆτε, &c.] Ut sciatis qualem & cujusmodi thesaurum possidetis.

Ibid. καὶ ἵνα πιστεύητε] Et ut pergatis credere, &c. atque ità βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι, 2 Pet. 1. 20.

Com. 14. ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν] Vide ad Jacob. 4. 2. annotata.

Com. 16. Ἁμαρτία πρὸς θάνατον] Qualis eorum qui iteratis Ecclesiæ monitis non obtemperant. *Ad mortem delinquere*, est & apud Petronium. De hoc autem Joannis loco videnda quæ fusè D. Augustinus Serm. 59. de Tempore.

Com. 18. τηρεῖ ἑαυτὸν] Ità & τηρεῖν ἑαυτὸν 2 Tim. 5. 22. heic autem τηρεῖ ἑαυτὸν, est, ἐνδύεται· ut Ephes. 6. 11. πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι στῆναι πρὸς τὰς τοῦ διαβόλου μεθοδείας.

Ibid. τηρεῖ ἑαυτὸν] Nempe (ut Jacob. 1. 27.) ἄσπιλον, &c. Hesychius, & fortè ex hoc Joannis loco, Τηρεῖ, φρουρεῖ· i. e. se munitum servat. Ad peccata cavenda ac declinanda perinde est animo semper prompto atque intento, ut sunt athletarum qui pancratiastæ vocantur. Nam sicut illi cum projectis altè brachiis consistunt, capútque & os suum manibus oppositis quasi vallo præmuniunt: ità animus atque mens hominis verè Christiani, adversùs vim & insidias diaboli omni in loco atque in tempore prospiciens, est erecta, ardua, septa, solida, expedita, nusquam connivens, nusquam aciem suam flectens, consilia cogitationésque contra Satanæ insultus quasi brachia & manus protendens, nè qua in re adversa & repentina incursio imparato atque improtecto illi oboriatur. Quæ (leviter ad argumentum Joannis flexa) desumpsimus è Panætio philosopho apud Gellium 13. 26.

Ibid. καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ] Semper invenit eum ità undique munitum, ut nullus sibi ad eum accessus pateat. Metrodorus philosophus Fortunam alloquens apud Ciceronem Tuscul. 5. *Omnes aditus tuos interclusi ut ad me aspirare*

aspirare non possit. Omnino vide Gellium 13. 26. ex Panætio, de cauto & sapiente. Vel, οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ, *non ladit eum:* ità Dioscorides, Ἅπτεται δὲ καὶ κεφαλῆς χρόνον ἐπιφέρων. Vide in Græco Jobi 1.12. & 5.19.

Com. 19. ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται] Et indè Galat. 1.4. ὁ ἐνεστὼς αἰὼν πονηρὸς vocatur. Ἐν πονηρῷ, est, ut Coloss. 1.21. ἐν τοῖς ἔργοις πονηροῖς· ubi & commodè κειμένους suppleas, ad vocis κεῖται exemplum, quam hoc loco habemus. Κεῖσθαι autem ἐν τῷ πονηρῷ, est, sub mali (id est, vitiorum) potestate teneri: (Seneca Epist. 50. *Malitia jam nos tenet, diu in possessione nostri est.* Idem de eadem loquens Nat. quæst. 7.32. *Huic omnes operam damus, huic oculi nostri, huic manus serviunt.*) Vel, in malo quasi immergi, & sepeliri. Idem in de Vita beata cap. 17. *Ego in alio omnium vitiorum sum:* & adhuc propiùs, Epist. 59. *Diu in istis vitiis jacuimus:* ubi *jacere* est quod hic κεῖσθαι. Verbum κεῖσθαι semper ἐπὶ κακοῦ poni nos docet Hesychius: unde & ἐν κακοῖς κεῖσθαι in Euripidis Andromache. Illud ὅλος si ad vocem κόσμος retuleris, non malè factum clamabunt ista Senecæ, *Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt* (2. 8. de Ira:) & Ciceronis ista (Petit. Consul.) *Fraudis atque insidiarum & perfidia plena sunt omnia.* Vide & Rom. 3. 12. & quæ ad Psal. 13. 3. annotavimus. Est potius tamen ut videatur jungendum cum verbo κεῖται. Ergò ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται heic, ut 9.34. in Euangelio, ὅλος ἐν ἁμαρτίαις ἐγεννήθης. Sic in Terentii Adelphis, *Ctesipho in amore est totus.* In epitaphio vetere de Impostore,

Fax hominum, fraus totus homo jacet, &c.

Cicero in pro Q. Roscio, *Ex fraude, fallaciis, mendaciis totus constare videtur:* & apud Horatium,

Nescio quid meditans nugarum, & totus in illis.

Vulgat. hîc, *totus mundus in maligno positus est:* i. e. in malo. Glossæ, *Malignus* πονηρός· & in alio Glossario, Πονηρός, *malus, malignus,* &c. at in Contextu, ut diximus, genere neutro sumendum. Joannis locum istum (at, ut puto, infeliciter) conatus est exponere Mart. del Roa, Singul. locor. 2.2.

JOANNIS PRICÆI

Ad 2 JOH. EPISTOLAM

ANNOTATA.

1. Ὁ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν,

2. Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα·

3. Ἔσται μεθ' ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

4. Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

5. Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

6. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

7. Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ Ἀντίχριστος.

8. Βλέπετε ἑαυτοὺς, ἵνα μὴ ἀπολέσητε ἃ εἰργάσασθε, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβητε.

9. Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

1. Senior Electæ Dominæ & natis ejus, quos ego diligo in veritate, & non ego solus, sed & omnes qui cognoverunt veritatem,

2. Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum:

3. Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Christo Jesu filio Patris in veritate & charitate.

4. Gavisus sum valde, quoniam inveni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus à Patre.

5. Et nunc rogo te, Domina, non tanquam mandatum novum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum.

6. Et hæc est charitas, ut ambulemus secundùm mandata ejus. Hoc est enim mandatum, ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.

7. Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum Christum venisse in carnem: hic est seductor & Antichristus.

8. Videte vosmetipsos, nè perdatis quæ operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis.

9. Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet. Qui permanet in doctrina, hic & Patrem & Filiũ habet.

10. Εἴ τι

10. Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

11. Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

12. Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

13. Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. Ἀμήν.

10. Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non affert; nolite recipere eum in domum, nec AVE ei dixeritis.

11. Qui enim dicit illi AVE, communicat operibus ejus malignis.

12. Plura habens vobis scribere, nolui per chartam & atramentum: spero enim me futurum apud vos, & os ad os loqui, ut gaudium vestrum plenum sit.

13. Salutant te filii sororis tuæ electæ.

ANNOTATA.

Com. 1. Ἐκλεκτῇ κυρίᾳ] Ἐκλεκτὴν puto hîc non *electam* aut *eximiam* significare, ut in illis Cantic. 6. 9. ἐκλεκτή ἐστι τῇ τεκούσῃ αὐτῆς· at nomen proprium esse: nec enim articulus præponitur; & Ἐκλέκτου nomen habemus inter principes conjuratos in necem Commodi Imperatoris.

Ibid. οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ] Οὓς ἀγαπῶ μὴ ἐν λόγῳ καὶ γλώσσῃ, (ut 1 epist. 3. 18.) ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

Ibid. οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ] Id est, ἀληθῶς. Ità in Græco Psal. 145. 18. τὸν κύριον ἐν ἀληθείᾳ ἐπικαλέσῃ. Οὓς hîc est ᾧ, figurâ πρὸς τὸ σημαινόμενον dictâ: ut infrà com. 7. in voce πᾶς.

Ibid. καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ, &c.] Sic Rom. 16. 4. οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ, &c.

Ibid. οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν] Veritatem Euangelicam. Γινώσκεσθαι hîc intellige per opera cognitionem comitantia: juxta Joh. 13. 17. illa, Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

Com. 2. τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν] Ms. vetustissimus qui in Anglia, τὴν οἰκοῦσαν ἐν ἡμῖν. Sic Rom. 7. 17. & 8. 9. 1 Cor. 3. 16. 2 Tim. 1. 5.

Com. 3. ἔσται μεθ' ὑμῶν, &c.] Hæc verba puto optimè abesse in antiquissimo codice qui in Britannia mea: & consequenter ea com. 1. οὓς ἐγὼ, usque ad vocem χάρις, exclusivè acceptam, debere per parenthesin intelligi.

Com. 4. Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα, &c.] Vide 3 Joh. 4.

Com. 6. αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα, &c.] Sic 1 Joh. 5. 3.

Com. 7. πᾶς, &c.] Potes accipere pro πᾶς πιστός, ut & Matth. 13. 19. ea vox videtur poni: meliùs autem intellexeris figuram eam (in his libris non infrequentem) quâ post pluralem infertur singularis numerus: cujus figuræ, ut & contrariæ, exempla ad Tit. 2. 8. adduximus.

Com. 8. Βλέπετε ἑαυτούς] Id est, ut Ephes. 5. 15. βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε.

Ibid. ἵνα μὴ ἀπολέσητε ἃ εἰργάσασθε] Ἡ ὑπομονὴ (ut Jacob. 1. 4.) ἔργον τέλειον ἐχέτω. In Mimo vetere,

Laus nova nisi oritur, vetus amittitur.

Alcimus Avitus,

——*Studium sancti laxat si fortè laboris,*
Pigráque consuetas dissolvant otia curas,
Labitur in præceps damnosa gloria vitæ.
Stare nequit meritum: si non acquirit eundo,
Amittit rediens.——

Servius ad Æneid. 2. illud, ——*Atque hæc omina firma: Non unum augurium vidisse sufficit, nisi confirmetur ex simili: si dissimilia posteriora sunt, priora solvuntur.* Marcus Brutus ad Ciceronem, *Te rogo atque hortor nè defatigere, neu diffidas,* &c. *fortem & liberum animum quo Rempublicam vindicasti, sine constantia & æquabilitate nullum esse putaveris.* Seneca 6. 4. de Beneficiis, *Impietas sequentium temporum commendationem omnis prioris officii tollit.* Apuleius 5. *Incuria sequens prioris providentiæ beneficia corrumpit:* ad quem locum annotata vide. Adde Hebr. 10. 25. Plinius lib. 5. epist. 8. *Cur cùm tot egi parvas & magnas causas, has,* &c. *destino retractare? ne tantus ille labor meus, nisi hoc quod reliqui est studii addidero, mecum pariter intercidat.* Hegesippus, 5. 27. *Consummatio suscepti operis majorem quærit laborem:* & pòst, *Plerumque in ipso operis claudendi fine mercede suâ defraudatur miserandus faber, aut culminis lapsu obrutus, aut instabili deceptus vestigio,* &c. *De agricola quid dicam? cui procinctus laboriosior messis quàm segetis,* (lege *quàm sementis*) *vindemiæ, quàm putationis.* Ἀπολλύναι autem in Contextu Joannis intellexerim, non solùm præmium amittere, sed & pœnam acquirere. D. Basilius Homil. in Ebrietatem, Ὁ ἐν περικοπῇ γινόμενος ἀγαθῶν ἔργων, εἶτα παλινδρομήσας πρὸς τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, οὐ μόνον τὸν ἐπὶ τοῖς πονηθεῖσι μισθὸν ἐζημιώθη, ἀλλὰ καὶ βαρυτέρας ἀξιοῦται τῆς κατακρίσεως.

Ibid. ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβητε] Hesychius, Ἐντελομίσθους, μισθὸν τέλειον λαμβάνοντας. Confer Apocal. 3. 2. ubi & ἔργα οὐ πεπληρωμένα habemus.

Com. 9. ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων, &c.] Hujusmodi locutionum exempla ad Act. 13. 11. attulimus.

Com. 10. Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, &c.] Καὶ εὐαγγελίζεται ὑμῖν παρ' ὃ, &c. ut Galat. 1. 8. ubi & similis loquendi modus.

Ibid. Καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε] In Plauti Pseudolo ille, Sc. *Minus malum,*

Salutem scriptam dignum est dignis mittere:
Te si arbitrarer dignum, misissem tibi.

Χαίρειν μὴ λέγειν autem apud Joannem est quod Tit. 3. 10. παραιτεῖσθαι, & 1 Tim. 6. 5. ἀποτρέπεσθαι· hoc est, familiariter non uti quoquam: *commercia sermonis* (frequentioris nempe) *negare ei,* ut Plinius lib. 6. Hist. natur. cap. 22. locutus. Si enim strictè hæc Joannis acceperimus, nimirum, ut nec minima iis salutatio impertienda foret, poterint videri fortè ut calidiùs dicta, nec presso nimis pede eâ re sequenda. Imò certum est, quandoque per amicas compellationes sermonísque comitatem aperiri viam vel contumacissimis ingeniis ad meliora revertendi. Optimum heic observatu Pauli illud, μὴ συναναμίγνυσθαι τοῖς τοιούτοις, ἵνα ἐντραπῶσι, καὶ μὴ ὡς ἐχθροὺς ἡγεῖσθαι, ἀλλ' ὡς ἀδελφοὺς νουθετεῖν. Præclara in hanc mentem habet Jobius apud Photium cap. 44. inter quæ & ista, Εἰ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ὁ τῶν δικαίων χορὸς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι νῦν ἀπηχθάνετο, πῶς ἂν ἐσώθη; πῶς δ' ἂν ὁ κόσμος ἐσαγηνεύθη, τῶν μὲν φαύλων ἀλλήλους οὐδὲν ὠφελούντων, τῶν δ' ἀγαθῶν τούτους βδελυσσομένων τε καὶ ἀποπεμπόντων; ἀλλὰ καὶ ἡ τῷ Πέτρῳ συνδὼν ὀφθεῖσα, καὶ πλήρης καθαρῶν τε καὶ ἀκαθάρτων ζώων ὑπάρχουσα, τὴν συναναστροφὴν μᾶλλον καὶ πρόσληψιν τῶν φαύλων, ἀλλ' οὐ τὴν ἀποστροφὴν, ὑπηνίξατο.

Com. 11. Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς] Qui enim libenter sæpeque cum ejusmodi homine sermonem serit, nisi desiderio & spe eum ad rectam viam reducendi, videtur tacitè approbare improbitatem ejus: qui approbat autem, in culpæ communionem venit. Photius epist. 175. ad Paulum quendam, φοβερὸν ἡγοῦνται (οἱ εὐσεβεῖς) καὶ τὸ διὰ τοῦ χαίρειν κοινωνῆσαι τοῖς ἔργοις σου τοῖς πονηροῖς. De locutionibus, τῶν ἄλλων ἁμαρτίαις,

πῶς, vel πονηροῖς ἔργοις κοινωνεῖν, diximus ad 1 Tim. 5.22. Menelaus in Oratione ad Trojanos apud Libanium Sophistam, *In hoc apparebit vos Alexandri factis communicare, si in dicendis sententiis illi ad gratiam obsecundaveritis.*

Com. 12. Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἐβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος, ἀλλ' ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι] Cicero 2.25. ad Atticum, *Ideo sum brevior, quod, ut spero, coràm brevi tempore conferre quæ volumus licebit.* Ἀλλ' ἐλπίζω, pro ἐλπίζω γάρ. Vox χάρτης (cujus hoc loco genitivum habemus) occurrit & apud Hesychium in verbo Τόμος· nec aliter in Glossario, Χάρτης, *charta*: quod moneo nequis διὰ χάρτης in Contextu nostro legendum putet. Vide autem an διὰ καλάμου καὶ μέλανος isto loco scribendum: quomodo & infrà 3 Epist. com. 13. loquitur.

Ibid. ἐλπίζω γὰρ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς] Cicero 6.2. ad Atticum, *Ut spero, propediem te videbo.* Vide Philipp. 2.14. & com. 22. ad Philemonem.

Ibid. ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι]

——Ora tueri
Chara mihi, & notas audire ac reddere voces.

Ibid. Ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη] Vide ad 1 Tim. 1.4. annotata.

JOANNIS PRICÆI
Ad III JOH. EPISTOLAM
ANNOTATA.

---

1. Ὁ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.

2. Ἀγαπητέ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.

3. Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

4. Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.

5. Ἀγαπητέ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,

6. Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.

7. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

8. Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.

9. Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.

10. Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.

11. Ἀγαπητέ, μὴ μιμοῦ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.

1. SENIOR Gaio chariſſimo, quem ego diligo in veritate.

2. Chariſſime, de omnibus orationem facio, proſpere te ingredi & valere ſicut proſpere agit anima tua.

3. Gaviſus ſum valde venientibus fratribus, & teſtimonium perhibentibus veritati tuæ, ſicut tu in veritate ambulas.

4. Majorem horum non habeo gratiam, quàm ut audiam filios meos in veritate ambulare.

5. Chariſſime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos.

6. Teſtimonium reddiderunt charitati tuæ in conſpectu eccleſiæ: quos, benefacies, deducens dignè Deo.

7. Pro nomine enim ejus profecti ſunt, nihil accipientes à Gentibus.

8. Nos ergò debemus ſuſcipere hujuſmodi, ut cooperatores ſimus veritatis.

9. Scripſiſſem forſitan eccleſiæ: ſed is qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos.

10. Propter hoc ſi venero, commoneam ejus opera quæ facit: verbis malignis garriens in nos: & quaſi non ei iſta ſufficiant, neque ipſe ſuſcipit fratres, & eos qui ſuſcipiunt prohibet, & de eccleſia ejicit.

11. Chariſſime, noli imitari malum, ſed quod bonum eſt. Qui bene facit, ex Deo eſt: qui malè facit, non vidit Deum.

12. Δημη-

12. Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

13. Πολλὰ εἶχον γράφειν· ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.

14. Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

15. Εἰρήνη σοι· ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

12. Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate; sed & nos testimonium perhibemus: & nosti quoniam testimonium nostrum verum est.

13. Multa habui tibi scribere: sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi.

14. Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.

15. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

ANNOTATA.

Com.2. Περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι, καὶ ὑγιαίνειν] Commodè τῷ ἀγαπητῷ (quod præcessit) subjungit apprecationem istam. Apuleius ex Platone, *Hoc amicitiæ commodo provenit, cùm amicus eum quem diligit, &c. cupit prosperis rebus potiri.* Περὶ πάντων, &c. est, ἐν πᾶσιν εὐοδοῦσθαι· ità Sirachidis 41.1. ἀνδρὶ ἐν πᾶσιν εὐοδουμένῳ. Quidni & Ignatium, vel (quicunque fuerit) Epistolæ ad Heronem Diaconum Scriptorem sic locutum putemus? Ὑγιαίνοντά σε, καὶ ἐν πᾶσιν εὐοδοῦντα, ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, &c. φυλάττοι, &c. eâdem planè copulâ quâ (quem respexit) Joannes noster: at ibi omnes excusi non εὐοδοῦντα habent, sed εὐδοκιμοῦντα. Ἐν πᾶσιν autem apud Joannem, est, in omnibus quæ extra rectum animi statum (quem jam antè eum possedisse non dubitat) conducunt ad felicem vitam efficiendum. Horum inter præcipua est sanitas, quam ideo & seorsim nominat: deinde, ὅσα ἂν τις ποιῇ (ut Psal.1.4.) εὐοδοῦσθαι.

Ibid. εὔχομαί σε, &c. ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή] Seneca Epist. 15. *Mos antiquus fuit, &c. primis epistolæ verbis adjicere, Si vales, bene est: ego valeo. Rectè & nos dicemus, Si philosopharis, bene est: valere enim hoc demum est, sine hoc æger animus est.*

Ibid. καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή] Est πλοκή· nam εὐοδοῦσθαι in priore membro est, *prosperè agere*: in isto autem, & apud LXX. 2 Paralip.24.20. *recto tramite incedere*. Vide & in Græco Tobiæ 4.19. Sic 2 Thess.1.16. εἰρήνη priore loco *pacem*, posteriore *res prosperas* significat. Seneca Epist.82. ad Lucilium suum, *Desii jam de te esse solicitus, &c. quem (inquis) Deum sponsorem accepisti? eum scilicet qui neminem fallit, animum recti ac boni amatorem:* (q.d. ψυχὴν εὐοδουμένην,) *in tuto pars tui melior est.* Idem 9 Epist. *Se contentus est sapiens ad beatè vivendum, non ad vivendum: ad hoc enim multis illi rebus opus est, ad illud tantùm animo sano & erecto.* Ubi *animus sanus erectúsque*, est ψυχὴ εὐοδουμένη. Lactantius cap.1. de Opificio Dei, ad Demetrianum, *Lator omnia tibi quæ pro bonis habentur, prosperè fluere,* (περὶ πάντων εὐοδοῦσθαί σε,) *sed ità, si nihil de statu mentis immutent:* id est, si & ἡ ψυχή σου εὐοδοῦται. Precatur heic Caio suo paucis verbis Joannes supremum terrenæ felicitatis gradum; qui cùm commoda externa non deficiunt, inprimis autem animus corpúsque, rectè habent, videtur attingi. Seneca 66 Epistolâ, *Hominis corpus animúmque curantis, & bonum suum ex utroque nectentis, perfectus est status: summam voti sui invenit, si nec æstus animo est, nec dolor corpori:* quæ sumpsit forsan ex Lucretii istis lib.2.

> *——Nónne videre 'st*
> *Nil aliud sibi Naturam latrare, nisi ut quoi*
> *Corpore sejunctus dolor absit, mente fruatur*
> *Jucundo sensu, curâ semotu' metúque.*

Indè & votum Horatii illud,

> *Frui paratis, & valido mihi,*
> *Latoë, dones, & (precor) integra*
> *Cum mente.——*

Iterum Seneca Epist.10. *Roga bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde corporis.*

Com.4. μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα] Ità & suprà 2.4. Macrobius Saturn. 1.1. de Natura, *Eam nostrûm in educandis atque erudiendis liberis curam esse voluit, ut parentes, neque si id quod cuperent ex sententia cederet, tantum ulla alia ex re voluptatis, neque si contrà eveniret, tantum mœroris capere possint.* Genuit autem & Caium hunc Joannes, quia in fide instituerat. Vide ad Philem. com. 10. annotata.

Ibid. μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα, &c.] Rectiorem puto quorundam codicum scripturam, μειζοτέραν ταύτης, &c. simillimâ enim loquendi formâ 15.13. in Euangelio, μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα, &c. Τὸ ἵνα autem utroque loco est εἰδικόν.

Ibid. τὰ ἐμὰ τέκνα] Id est, aut grex meus, aut potiùs, ii quos in fide instruxi. Sic Paulus de Onesimo, τοῦ ἐμοῦ τέκνου· ubi dicta vide.

Com.5. πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφούς] Πιστὸν hìc puto esse πιστοῦ ἔργον· i.e. ἔργον πιστοῦ ἄξιον.

Ibid. καὶ εἰς τοὺς ξένους] Meliùs Ms. ille qui in Britannia, καὶ τοῦτο ξένους· ità & Vulgatus legit: ità & 1 Cor.6.8. ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς· & Luc.7.12. Υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα. Intenditur hâc formâ oratio.

Com.6. προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ] Προπέμψας, viatico instruens. Vide ad Titum 3.13. dicta. Ἀξίως τοῦ Θεοῦ, congruenter fidei & amori tuo in Deum. Θεοῦ heic ex principio sequentis commatis poteris & *Christi* interpretari.

Com.8. ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους] Sic 2.29. ad Philippenses, de Epaphrodito, Προσδέχεσθε αὐτὸν (i.e. ὑποδέχεσθε, Joanni heic ἀπολαμβάνειν,) καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε· ubi & sequitur, ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, &c. ut hoc Joannis loco præcesserat, ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, &c. Idem Rom.16.18. sententiâ non dissonâ, τοὺς τοιούτους ἐπιγινώσκετε dixit.

Com.9. Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ] Vulgatus, ἔγραψα ἂν τῇ ἐκκλησίᾳ, quasi mens loci esset, scripsissem utique ad Ecclesiam: prævidi autem fore ut inanem operam insumerem: οὐ γὰρ (ut statim sequitur) ὁ Διοτρεφὴς ἡμᾶς (i.e. monita nostra) ἐπιδέχεται. Vide ad Matth.7.6. hanc in mentem annotata.

Ibid. ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφής] Sic Διοπείθης nomen proprium apud Plutarchum in Lysandro. Ὁ φιλοπρωτεύων, est ferè qui

> *——primos sibi poscit honores:*

qui *sibi summatum petit*, ut est apud Lucretium: ὁ τῶν πρωτείων ἐρῶν καὶ ἐπιθυμῶν, ut apud Chrysostomum Homil. 59 in Matthæum. Terentius, Eunuch.

> *Est genus hominum qui esse primos se omnium rerum volunt.*

Dio Cassius de Pyrrho, Τὸ τοῦ ἀνδρὸς φιλόπρωτον· quâ voce utitur etiam Plutarchus in Solone & Alcibiade; &

& nescio quis Veterum apud Suidam in Πεωλόπεις. Γυναῖκα φιλόπεωλον habet et 2. 20. Artemidorus in Oneirocritico: et vocem φιλοπορπίας Julianus in Cæsaribus. Similis compositio in voce (nec dissimilis sensus) ἀπεδαρχιάζειν, id est, ἄρχειν ἐπιθυμεῖν, τῆς ἀρχῆς τυχεῖν ἐπιθυμεῖν, Suida exponente.

Com. 10. ἐὰν ἔλθω ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ] Ità et Paulus 2. 13. 10. ad Corinthios, Ἐὰν ἔλθω, &c. οὐ φείσομαι ubi et οὐ φείσεσθαι, est planè quod hoc loco ὑπομνήσω. Ità Apocal. 16. 19. Βαβυλὼν, &c. ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ θεοῦ· et 18. 5. ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς· ità meminit nempe, ut et pœnas exigeret. Τὰ ἔργα, &c. λιτότης, pro τὰ πονηρὰ ἔργα ἃ ποιεῖ. Sic in Plauti Menæchmo ille,

—— Enarrabo tua flagitia quæ facis.

Pro αὐτοῦ in Joanne, meliùs fortè αὐτὸν legas; nam et Suidas, Ὑπομνήσω, αἰτιατικῇ, et sæpe apud Græcos unum verbum duos accusativos regit.

Ibid. ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς] In Eunucho Terentii, 5.4.

Ego pol te pro istis dictis & factis, scelus,
Ulciscar, nè impunè in nos illuseris.

Ibid. πονηροῖς λόγοις φλυαρῶν ἡμᾶς]

Famam non cessat nostram sermone maligno
Lædere, fellitis vulnerat atq; jocis.

Lucilius,

Gaudes cùm de me ista foris sermonibu' differs.

Idem,

Et maledicendo multis sermonibu' differt.

Cyprianus ad Demetrianum, *Adversum nos odia tuis maledicis vocibus seminando.* Catullus de Lesbia,

—— Mi dicit semper malè, nec tacet unquam
De me. ——

Cicero 11.8. ad Atticum, *Neque desistit, ubicunque est, omnia in me maledicta conferre*: et ibidem 11. *Ille in Achaia non cessat de nobis detrahere*: & Famil. epist. 12. 263. ad Cornificium de Antonio, *Etiam de te concionatur*, (q. d. λόγοις σε πονηροῖς φλυαρεῖ) *nec impunè, nam sentiet quos lacessierit*: ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ.

Ibid. καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις] Sic in Latino Estheris 8. 3. *Nec his contenta*, &c. Ἀρκεῖσθαι ἐπί τινι, rarissimum est in hujus Linguæ usu: non licentiosè ergò factum me puto si conjecero, καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐν τούτοις· eâdem enim planè loquendi formâ habemus 2 Maccab. 5. 15. καὶ οὐκ ἀρκεσθεὶς ἐν τούτοις, et infrà heic com. 12. καὶ ἡμεῖς ἐν μαρτυροῦμεν.

Ibid. καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις] Gellius 18. 5. *Sed enim contentus* (inquit) *ego his non fui.* Vulgat. *& quasi non ei ista sufficiant.*

Ibid. οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει] Tale Matth. 23. illud, Ὑμεῖς οὐκ εἰσέρχεσθε, οὔτε τοὺς εἰσερχομένους εἰσελθεῖν ἀφίετε· ad quem locum annotata vide.

Com. 11. μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν] Μὴ ὁμοιωθῇς αὐτῷ, ut Matth. 6.8. hæc enim prohibitio etsi sub voce κακοῦ satis laxa fiat, quasi peculiariter Diotrephem respicere videtur.

Ibid. μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν] Præceptum ingeniis etsi sanioribus non inutile; nimirum,

—— Dociles imitandis
Turpibus & pravis omnes sumus, ——

ut à Satyrico Latino dictum.

Ibid. μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν] In sententiis Democratis, Χαλεπὸν μιμεῖσθαι μὲν τοὺς κακοὺς, τοὺς δὲ ἀγαθοὺς μὴ θέλειν. Isocrates ad Demonicum, Τῶν σπουδαίων, ἀλλὰ μὴ τῶν φαύλων μιμητάς.

Ibid. οὐχ ἑώρακε τὸν θεὸν] Ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν, ut sit antitheton præcedentibus iis, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστίν. Maluit uti autem mitiore formâ loquendi.

Com. 12. Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων] Id est, ut suprà com. 3. τῇ αὐτοῦ ἀληθείᾳ μεμαρτύρηται· vel, (ut bene ea Vir summus supplevit,) ἀγαθὸς εἶναι. Vide ad Act. 10.22. & ad 1 Tim. 3.7. dicta. Ὑπὸ πάντων autem, quia μάρτυρας τοὺς πάντων ὀφθαλμοὺς τῆς ἑαυτοῦ σωφροσύνης ἐποίησεν, ut Xenophon de Agesilao locutus. Seneca de Polybii fratre, cap. 22. *Redditur illi testimonium æquale omnium hominum*; & Symmachus 3. 34. de Magnillo, *Testimonio omnium publicè privatimque conspicuus*: quo & sensu capio Hesychii illa, Περίβλεπτος, ἔξοχος, περιβόητος. Περίβλεπτος propriè enim est, *conspicuus*. Magnum quidem & ferè certum bonæ vitæ argumentum est, ab omnibus laudari. *Singuli enim decipere, ac decipi possunt*; *nemo omnes, neminem omnes fefellerunt.* Sunt verba ingeniosissimi Plinii in Panegyrico. *Argumentum veritatis esse, aliquid omnibus videri*, dixit & Seneca 117 Epistolâ.

Ibid. καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας] Non hominum tantùm, sed & veritatis ipsius testimonio ornatur: non solùm dicitur esse, sed & est bonus. Ità, at de homine dissimili, Apuleius, *Isque sic erat, & famâ dicebatur*: ad quem locum pag. 395. dixi.

Ibid. καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν] Quin & nos (inquit) qui optimè eum novimus, & judicare non nescimus, ei debitum testimonium reddimus. Simplicius in cap. 30 Epicteti, Τὸ δοκεῖν τοῖς ἔμφροσι καλῶς ἀγαθὸν εἶναι, τεκμήριον ὄντως ἱκανόν ἐστι τοῦ εἶναι ἀγαθόν.

Ibid. καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι] Sic Paulus 1. 13. ad Titum, Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. Cumulatas & hoc nomine vult Joannes Demetrii laudes. Simplicius in cap. 29 Epicteti, Οὐ τοῦ τυχόντος τιμὴν ἀποδεικτέον, ἀλλ', &c. ὧν τῇ μαρτυρίᾳ πιστεύειν ἀσφαλές. In MS. qui in Anglia, καὶ οἶδας ὅτι, &c. Sic 2 Tim. 1. 15.

Ibid. καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι] Adulamur neminem, nullius personæ aut dignitati veritatem gratificamur. Apostolus 1 Thess. 2. 5. Οὔτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε.

Com. 15. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι] Vide Rom. 16. 21, 23. 1 Cor. 16. 19, 20. 2 Cor. 13. 12. Coloss. 4. 10, 12. 2 Tim. 4. 21. Tit. 3. 15. 1 Pet. 5. 13.

Ibid. ἀσπάζου κατ' ὄνομα] Ità Joh. 10. 4. κατ' ὄνομα καλεῖν.

JOANNIS PRICÆI
IN EPISTOLAM JUDÆ
ANNOTATIONES.

Κεφ. α'.

1. ΙΟΥΔΑΣ, Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις, κλητοῖς·

2. Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

3. Ἀγαπητοὶ, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

4. Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.

5. Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.

6. Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

7. Ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8. Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9. Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10. Οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

11. Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

12. Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι ὑμῖν, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι· δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα.

13. Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται· οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

14. Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ, Ἐνὼχ, λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

Versio Vulgata.

1. JUdas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi, his qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Jesu conservatis, & vocatis:

2. Misericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.

3. Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans supercertari semel traditæ sanctis fidei.

4. Subintroierunt enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum Dominatorem & Dominum nostrum Jesum Christum negantes.

5. Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quoniam Jesus, populum de terra Ægypti salvans, secundò eos qui non crediderunt perdidit:

6. Angelos verò qui non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reservavit.

7. Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ civitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.

8. Similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem spernunt, majestatem autem blasphemant.

9. Cùm Michael Archangelus cum diabolo disputans altercaretur de Moysi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.

10. Hi autem quæcunque quidem ignorant, blasphemant; quæcunque autem naturaliter, tanquã muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.

11. Væ illis, quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.

12. Hi sunt in epulis suis maculæ, convivantes sine timore, semetipsos pascentes; nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur; arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ;

13. Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia; quibus procella tenebrarum servata est in æternum.

14. Prophetavit autem & de his septimus ab Adam, Enoch, dicens, Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis,

15. Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

16. Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὠφελείας χάριν.

17. Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

18. Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

19. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες·

20. Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ἡμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

21. Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

22. Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·

23. Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

24. Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

25. Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν, καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

15. Facere judicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, & de omnibus duris quæ locuti sunt contra eum peccatores impii.

16. Hi sunt murmuratores, querulosi, secundùm desideria sua ambulantes, & os eorum loquitur superbiam, mirantes personas quæstûs causâ.

17. Vos autem, charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi,

18. Qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores, secundùm desideria sua ambulantes in impietatibus.

19. Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, Spiritum non habentes.

20. Vos autem, charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissimæ nostræ fidei, in Spiritu sancto orantes,

21. Vosmetipsos in dilectione Dei servate, exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam.

22. Et hos quidem arguite judicatos:

23. Illos verò salvate, de igne rapientes. Aliis autem miseremini in timore; odientes & eam quæ carnalis est maculatam tunicam.

24. Ei autem qui potens est vos conservare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exsultatione in adventu Domini nostri Jesu Christi,

25. Soli Deo Salvatori nostro per Jesum Christum Dominum nostrum gloria & magnificentia, imperium & potestas ante omne seculum, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.

ANNOTATA.

Com. 1. Ἐν Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις] Id est, ἐν θελήματι Θεοῦ (ut Hebr. 10. 10.) ἡγιασμένοις. *Sanctificatis* hîc intellige, ut dicto ad Hebræos loco, διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ. In MS. autem non uno ἠγαπημένοις legitur: quod & secuta est Vulgata versio.

Ibid. καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις] Τηρεῖν video quidem 2 Cor. 11. 9. & 2 Petr. 2. 17. itidem dativo personæ adjunctum: est rara autem ejusmodi constructio apud Græcos Scriptores. Consideremus ergò an legendum καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις. Sic Joh. 17. 11. Τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· & 1 Petr. 1. 5. τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους· id est, τετηρημένους. Et hoc, ut linguæ istius usui magìs consonum, ità & membro heic præcedenti. Τετηρημένοις (i.e. πεφρουρημένοις, est enim heic enallage) intellige, ut dicto D. Petri loco, διὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι.

Ibid. κλητοῖς] Εἰς κοινωνίαν nempe τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, &c. 1 Cor. 1. 9. Κλητοῖς autem videtur epexegesis præcedentium; & ideo sine copula connectente ponitur. Sic 2 Pet. 2. 18. ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἀσελγείαις.

Com. 2. πληθυνθείη] Id est, πληρωθείη· & ità Vulgatus legit.

Com. 3. πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν] Sunt quidem ista intricata, at quæ commodâ interpunctione adhibitâ satìs plana evadent. Interpunctionem autem tollendam putem post σωτηρίας, ponendamque post prius illud ὑμῖν nempe hâc sententiâ. Cùm studium summum adhiberem ut ad vos scriberem, necessarium imprimis duxi scribere de re omnium maxima, nempe, communi salute. Ἀνάγκην ἔσχον hîc est ἀναγκαῖον ἡγησάμην. Ità & 2 Maccab. 9. 21. Antiochus ad Judæos scribens, Ἀναγκαῖον ἡγησάμην φροντίσαι τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. M. Brutus ad Ciceronem, *Æquo animo te moneri patiens, præsertim de communi salute.* Κοινὴ σωτηρία heic metonymicè est quæ Tit. 1. 3. κοινὴ πίστις· æterna enim salus non nisi per fidem acquiritur.

Ibid. παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ, &c. πίστει] Simile Act. 11. 23. παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ· ad quem locum quæ (ad hæc Judæ illustranda non inepta) annotavimus vide. Adde Rom. 6. 17. illa, Ὑπηκούσατε, &c. εἰς ὃν παρεδόθητε διδαχῆς τύπον. Tale apud Suidam in Θεαγένης de Marino, Ἐμμένων τῇ παραδοθείσῃ σεμνότητι τῶν φιλοσόφων· & apud Pomponium ff. de Orig. Jur. &c. de Ateio Capitone, *In his quæ ei tradita fuerant, perseverabat.* Ἀγωνίζεσθαι eodem sensu quo hîc ἐπαγωνίζεσθαι, habemus Coloss. 1. 29. Τῇ πίστει ἐπαγωνίζεσθαι, Latinè vertas *propugnare fidei.* Simile Sirachidis 4. 33. περὶ τῆς ἀληθείας ἀγωνίζου. Hanc fidem autem (i.e. doctrinam) Expositor quidam eximius ait *semel traditam* dici, quia nihil postea de ea immutandum erat. Sanè ità de Proconsulis sententia Apuleius loquens, *Semel lecta, neq; augeri literâ unâ, neque autem minui potest.* At verò, ni fallor, τὸ ἅπαξ, & heic, & infrà com. 5. item Hebr. 6. pro *jam*, vel *jam olim*, non pro *semel* ponitur.

Com. 4. Παρεισέδυσαν γάρ τινες, &c.] Παρεισέδυσαν, *latenter irrepserunt*, quod 2 Maccab. 8. 1. λεληθότως παρεισπορευόμενοι.

Ità Seneca 6.34. de Benef. *non intrat, sed illabitur.* Similem sensum habere videntur Pauli illa Act.20.29. βαρεῖς λύκοι εἰσελεύσονται· eo loco enim εἰσέρχεσθαι expono παρεισέρχεσθαι. Est autem heic παρεισέδυσαν & Græcè, & cum elegantia dictum. Plutarchus in vita Agidis & Cleomenis, Παρεισέδυ εἰς τὴν πόλιν ἀργύρου καὶ χρυσοῦ ζῆλος. Idem in Laconicis Institutis, Φιλοπλουτίας καὶ πλεονεξίας παρεισδυομένης, &c. & in Apoph. Lacon. Τὰ ἀρχαῖα νόμιμα ἐκλυόμενα, ἀλλὰ δὲ μοχθηρὰ παρεισδυόμενα, &c. Herodianus, & de pravis hominibus loquens, ut heic Judas, Παρεισδύντες δέ τινες, &c. διαφθείρειν ἐπειρῶντο νέον ἦθος βασιλέως. Ità & Arrii hæretici παρείσδυσιν legimus in Actis Metrophanis, &c. Cod. 256. in Collectaneis Photii Patriarchæ. Metaphora videtur sumpta à serpentibus qui lustra & latibula sua εἰσδύνειν dicuntur. Vide quæ ex Scholiaste Homeri attulimus ad 2 Tim. 3.6. ubi & Paulus de non dissimilis notæ hominibus, εἰς τοὺς οἴκους ἐνδύνοντες dixit. De angue ab Alecto injecta Virgilius,

—— Inter vestes & lævia pectora lapsus
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam.——

Quæ & aptè ad impostores istos accommodari possunt.

Ibid. παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, &c.] Primùm moneo illud τινὲς construendum, non (quod hactenus factum video) cum proximè sequente voce ἄνθρωποι, sed cum remotiore illa ἀσεβεῖς, quæ sequitur: & intermedia omnia (quæ per epexegesim apponuntur,) per parenthesin legenda, ideóque particulam οἱ ex fine, ut videtur, præcedentis proximè vocis malè insertam, posse, & fortè debere abesse. Προγεγράφθαι εἰς κρίμα, locutio est quæ non multùm sono, sensu minùs abest ab iis quæ 2 Petr.2.12. εἰς ἅλωσιν γίνεσθαι· 1 Thess. 5.9. εἰς ὀργὴν τίθεσθαι· Rom. 9.22. εἰς ἀπώλειαν καταρτίζεσθαι· & 1 Thess. 3.3. εἰς τοῦτο κείμεθα. Est enim heic προγεγράφθαι, quod in iis locis *destinari*: at (ut ostendit compositio vocis, & vox κρίμα quæ sequitur) alluditur heic ad morem Judicum, qui per tabellam (in qua sententias suas scribebant) reos pœnæ addicebant. Pontius Diaconus in vita Cypriani, *Legit de tabella eam sententiam Judex.* Apuleius Floridis, *Proconsulis tabella sententia est.* Et hæc, nisi animi fallor, probabilior est quàm eorum conjectura, qui προγεγράφθαι interpretantur, *publicè exponi.* Προγεγραμμένοι autem intellige à Deo, qui sæpe apud divinos Scriptores, quod decrevit, *scribere* dicitur. Ad eum etiam referenda est vox πάλαι, non (quod contendunt iidem conjectores illi) ad aliquod de his impostoribus à Christo prædictum. Significat autem hoc loco illud πάλαι intervallum temporis antecedentis, nec illud quidem pusillum, sed nec definitum. Sic 2 Pet.2.3. Οἷς τὸ κρίμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ. Phædrus 4.69.

—— Spiritu culpam lues,
Olim cùm adscriptus venerit pœnæ dies:

q.d. ὅταν ἔλθῃ ἡ τῆς κρίματος ἡμέρα πάλαι προγεγραμμένη. D. Hieronymus (dialog.1. contra Pelag.) ad ea Psal.1. NON RESURGENT IMPII IN JUDICIO, *Jam enim in perditionem præjudicati sunt:* id est, ut heic Vulgatus, *præscripti.* Græcè dicas, πάλαι γὰρ εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν προγεγραμμένοι εἰσίν. Josephus de Hierosolymitano templo, Τοῦ δὲ ἄρα κατεψήφιστο μὲν ὁ Θεὸς ΠΑΛΑΙ, παρῆν δὲ ἡ εἱμαρμένη χρόνων περιόδοις. Neque aliud apud Judam προγεγράφθαι quàm προκαταψηφίζεσθαι. D. Augustinus in Psal. 149. illud, UT FACIAT IN IIS JUDICIUM CONSCRIPTUM; *Conscriptum, quia ista antea conscripta sunt* (πάλαι προγεγραμμένα ἐστίν) *& modò complentur.* Sensu contrario Act. 5.7. habemus, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων (i.e. πάλαι) ἐκλέγεσθαι.

Ibid. τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέμενοι εἰς ἀσέλγειαν] Τὴν ἐλευθερίαν (ut 1 Petr.2.16.) ὡς ἐπικάλυμμα κακίας ἔχοντες. Τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, religionem Christianam. Apuleius de pistoris cujusdam uxore, &, ut videtur, Christiana, *Mentita sacrilegâ præsumptione Dei quem prædicaret unicum, matutino mero & continuo stupro corpus mancipârat.* Theophylactus ad Joh.1. ait Euangelium ideo χάριν dici, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐχαρίσατο ἡμῖν ὁ Θεὸς οὐ μόνον τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν υἱοθεσίαν.

Ibid. προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα] E converso 1 Petr. 3.9. Εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

Ibid. δεσπότην τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν, &c. ἀρνούμενοι] Μὴ ὁμολογοῦντες αὐτὸν ἐν σαρκὶ ἐρχόμενον, 2 Joh.7. vel, ut Tit.1.16. illi, εἰδέναι αὐτὸν ὁμολογοῦντες, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνούμενοι. Ἀρνεῖσθαι etiam hoc in Judæ loco tam facta quàm verba comprehendit. In MS. vetustissimo qui in Anglia, est, δεσπότην καὶ κύριον· quarum appellationum τὸ ὑποκείμενον ἓν καὶ ταυτὸν ἦν, ait Philo libello, Quis hæres rerum divin. Κύριος, inquiunt Græci Grammatici, dicitur pater filii, δεσπότης mancipiorum pecuniâ emptorum. Christus priore modo est Dominus noster, utpote idem cum Patre Spirituum, qui omnibus causa vitæ est; posteriore, est herus noster, utpote qui redemit nos non corruptibilibus, auro & argento, sed sanguine suo, quasi agni immaculati, 2 Petr. 1.18. Δεσπότου titulus datur & Christo non solùm dicto Petri loco, & Apocal. 6.10. sed & in Justiniani Constitut. 103. Ibidem Constit. 10. ὁ δεσπότης μέγας vocatur: in lib. 6. Cod. de summa Trinit. τῶν ὅλων δεσπότης. CTAYPICIC ΔECΠΟΤΟΥ est & in aureo nummo Nicephori Imperatoris, penes Serenisś. ex Hetruriæ Principibus Leopoldum, monumentorum id genus veterum beatum quidem possessorem, & tamen arbitrum ac Judicem peritiorem.

Com. 5. ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι εἰδότας ἅπαξ τοῦτο] Ἅπαξ heic, ut suprà monuimus, significat fortè, *jam olim.* Non puto (inquit) ineptum commonere vos, etsi olim bene gnaros. Vulcanus ad Junonem Iliad. α'.

Μητρὶ δ' ἐγὼ παράφημι καὶ αὐτῇ περ νοεούσῃ, &c.

Plinius lib.8. Epist.25. ad Maximum suum, *Amor meus in te cogit, non ut præcipiam,* &c. *admoneam tamen, ut quæ scis, teneas & serves.* Seneca 94 Epist. *Quid prodest* (inquit) *aperta monstrare? plurimùm: interdum enim scimus, nec attendimus: non docet admonitio, sed advertit, sed excitat, sed memoriam continet, nec patitur elabi.* Vide & 1 Joh. 2.21. Cicero, *Si meministis, obtundam.* Forsan & migravit locum suum vox ἅπαξ, contextúsque hoc modo legendus, εἰδότας τοῦτο, ὅτι ἅπαξ ὁ κύριος, &c. Ità τὸ δεύτερον, quod statim sequitur, non carebit antitheto suo. Firmat & conjecturam illa similis Petri 2.1.5. locutio, Οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, i.e. ut fortè apud Judam legendum, εἰδότας τοῦτο.

Ibid. λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας] Μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς, Act.13.17. Vide & in Græco Numer.23.22.

Ibid. τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν] Tacitè innuit Deum interitui daturum & istos qui post professam jam fidem Dominum Christum abnegabant. Hermas 3.9. *Si enim omnes gentes servos suos puniunt, quicunque Dominum negaverint suum; quid putatis vos Dominum facturum vobis, qui universorum potestatem habet?*

Com. 6. ἀλλ' ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον] Relicto lucis supernæ domicilio ad fuscas prope terram regiones descenderunt. Lactant.2.15. *Adeò non ignoravit* (Hermes) *ex cœlestibus depravatos terrenos esse cœpisse.*

Ibid. εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, &c. τετήρηκεν] Similis Act.25.21. locutio, εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν τηρηθῆναι. Εἰς κρίσιν ἡμέρας, &c. hypallage, pro εἰς ἡμέραν κρίσεως. Sic enim vocatur 2 Petr.2.9. & 3.7. item 1 Joh.4.17. Τηρεῖσθαι, ut & φυλάττεσθαι, (voces laxæ significationis) non ineleganter poni solent, ut apud Latinos *reservari* & *custodiri*, ubi de judicio subeundo, aut de pœnis infligendis agetur. In Græco Proverb.16.4. φυλάσσεται ὁ ἀσεβὴς εἰς ἡμέραν κακήν. Julianus in cujusdam Epistolæ suæ fragmento, ἐπὶ κρίσει ὑποκεῖσθαι (i.e. τηρεῖσθαι) dixit. Sic 12.4. Sirachidis, apud Latinum, *in diem vindictæ custodiri:* & Ovidium,

—— Pœna crucianda reservor.

Apuleius 7. *Extremæ pœnæ reservatum*; et 1. *Sævitiæ cruci me reservasse.*

Ibid.

Ibid. δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν] Δεσμοῖς σκότους effecit eos, ut de Ægyptiis 17.2. dixit libri Sapientiæ Scriptor. Sic 3.17. Tobiæ, δῆσαι, &c. τὸ πονηρὸν δαιμόνιον. P. Chrysologus Serm. 52. *Qui dæmones est perpetuo crematurus incendio, jam eos & in præsentia adstringit vinculis*, &c. ubi *vincula* (ut heic δεσμοὶ) sunt decretum Dei quod eos quasi vinculis coercet. De fictitio ventorum Deo Virgilius,

Imperio premit, ac vinclis & carcere frænat.

Ἀϊδίοις intellige ἀῤῥήκτους, quæ abrumpi non possunt: quo & sensu *æternas pedicas* Apuleius dixit: & Lucianus in De luctu pro mortuis, δεσμοὺς ἀφύκτους. Κεκληρῶσθαι αὐτὸν (Platonem) ἄρχειν τῶν ἀποθανόντων, καταδεξάμενον δ' αὐτοὺς, &c. κατέχειν δεσμοῖς ἀφύκτοις. Loquitur autem ex communis opinionis præscripto, quod ipse quidem irrisui habebat. Ὑπὸ ζόφον, est, in regionibus aeris terræ vicinioribus, quæ superioribus collatæ sunt ζοφώδεις, imò nil lucis habent ab iis non derivatum. D. Augustinus in Psal. 148. *Ad istum caliginosum locum, id est, ad hunc aerem, damnatus est diabolus.* Isidorus Originum 8. 11. de spiritibus hisce, *Nec aeris puriora spatia, sed ista caliginosa tenere permissi sunt, qui iis quasi carcer usq; ad tempus judicii.* Hesychius, ad Homericum illud ζόφον ἠερόεντα, Τὸν ἀΐδιον τόπον καὶ ὁμιχλώδη. Seneca Epist. 82 de Poetis loquens, *Descriptus est carcer infernus, ac perpetuâ nocte oppressa regio.*

Com. 7. καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις, τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι] Ut humiliores ad conspicuorum hominum, conspicui ad exempla Principum se componunt, ità parva oppida adjacentium magnarum civitatum facilè vitia imitantur. Illud τούτοις enim (quod à maximo Viro aliisque eum secutis haud rectè ad hos nebulones refertur: cùm non hos Sodomitæ tantò anteriores iis, sed hi illos imitati fuerint) referendum est ad voces Σόδομα & *Gomorrha*: quæ & plurali numero, & neutro genere efferuntur, ut *Hierosolyma*, & plurium aliarum civitatum nomina. Ità & 4 Apuleius, *Paphum nemo, Gnidum nemo, ac nè ipsa quidem Cythera*, &c. *navigabat*. Τὸ ἐκ in ἐκπορνεύσασαι, ut in ἐκζητεῖν, & similibus, significationis nullum diverticulum habet, at merè intensivum est, optiméque ex 2 Petri 2. 10. exponas, ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορνεύσασαι.

Ibid. πρόκειν) δεῖγμα πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι] Post δεῖγμα supple, *posteris seculis*, vel ex 2 Pet. 2. 6. τῶν μελλόντων ἀσεβεῖν. Δεῖγμα hic est παράδειγμα. In oratione Simonis ad Deum, 3 Maccabaico, Σὺ, &c. Σοδομίτας, &c. πυρὶ καὶ θείῳ κατέφλεξας, παράδειγμα τοῖς ἐπιγινομένοις καταστήσας. Πῦρ αἰώνιον possumus accipere pro igne internecino, igne nempe qui penitus eos vastavit, ádque nihilum redegit. Vide Deuter. 29. 23. Ὑπέχουσαι autem, quod ex MS. qui in Britannia producitur, ut mens loci fit, eas urbes incensas instar ignis æterni exhibuisse, ut lectionem incommodam, rejiciendam puto: nam & ὑπέχειν hoc sensu videtur nimis coactum violentúmque, & vocem δίκην necesse erit adverbialiter sumere: cùm tamen Τρέξει δίκην, *luet pœnam*, in Glossario, legamus, planè ut in Contextu nostro; & apud Hesychium, Ὑπέχει, ὑφίσταται, ὑπομένει, δίδωσι· quo loco (ut in transitu id moneam) pro δίδωσι videtur δίκην, aut certè δίκην δίδωσι legendum: nam ut εὐθύνας, sic et δίκην διδόναι dicunt Græci Scriptores.

Com. 8. ἐνυπνιαζόμενοι] *Qui vigilantes somniant*, ut loquitur Apuleius. Cicero in de Divinat. *Nihil tam præposterè, tam inconditè, tam monstruosè cogitari potest, quod non possimus somniare.* Tam vana erant dogmata istorum hominum, tam stultæ cogitationes eorum, quàm nihili & futilia sunt insomnia dormientium: hinc Judæ ἐνυπνιαζόμενοι dicti. At vocem illam non agnoscit Vulgata versio.

Ægroti veteris meditantes somnia ——

legimus apud Persium Poetam.

Ibid. σάρκα μὲν μιαίνουσιν] Ἐν ἐργασίᾳ (ut Ephes. 4. 19.) πάσης ἀκαθαρσίας.

Ibid. κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι] Sunt ἀνυπότακτοι, ut de non dissimilibus Paulus 1 Tim. 1. 9. locutus; *humiles quidem, & contempti, sed superioribus acidi & molesti*, ut loquitur Seneca 3. 43. de Ira; *Contumaces, refractarii, contemptores magistratuum*, &c. ut apud Eundem 73 Epistolâ. Irenæus 3. 15. de Valentinianorum discipulis quibusdam, *Fingunt supercilio gravitatem: plurimi autem & contemptores facti quasi jam perfecti, sine reverentia*, &c. *viventes.* Martialis,

——*Stolæve purpuræve contemptor.*

Ibid. δόξας δὲ βλασφημοῦσι] Τὰς κατὰ τῶν κρειττόνων βλασφημίας τῷ τῶν πολλῶν φθόνῳ, ὥσπερ κακῷ δαίμονι, ἀποδύουσιν, ut est in vita Periclis apud Plutarchum. De similibus Declam. 11. Quintilianus, *Adversùs superiora rabiem de sui vilitate sumunt, genúsque libertatis putant odisse majores.* Tales & Psalmista 12.4. κατὰ μίμησιν describit. Hoc loco liceat dicere cum Apuleio, Florid. *Quid facilius quàm linguæ rabies, & vilitas morum? alterum ex aliorum, alterum ex sui contemptu.* Δόξας heic intellige τοὺς ἐν δόξῃ διάγοντας.

Com. 9. ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος] Post ea quæ heic annotarunt Eruditi nil habeo quod ex Adversariis depromam meis, excepto isto (nec fortasse illepido) loco Servii ad Æn. 12. *Ut in Homero legimus, de virorum fortium cadaveribus erat inter hostes grande certamen.* Adde quæ in voce Ἀμφίβασις apud Hesychium. Διακρινόμενος, Vulgat. *disputans*; sic Act. 11. 2. πρὸς αὐτὸν διεκρίνοντο. Hesychius, Διακρινομένων, μαχομένων.

Ibid. οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας] Τολμᾶν heic, ut & 1 Cor. 6. 1. est ambiguum: verti potest enim, aut *audere*, aut (quod malim) *sustinere*. Petronius, *Ne deprehensus quidem ausus es mihi verum dicere?* id est, *sustines?* Κρίσις βλασφημίας, est quæ 2 Pet. 2. 11. κρίσις βλάσφημος. Κρίσιν autem fortasse non malè *decisionem* vertas: nam & κρίνειν inter alias significationes est *decidere*: ità sensus erit, conviciis noluit litem sive controversiam dirimere. Ἐπιφέρειν τι τινὶ apud Græcos plerumque (ut & hoc loco) de malo ponitur: exempla ad Act. 25. 18. adduximus. Ἐπενεγκεῖν video ἐπιενεγκεῖν exponi ab Hesychio: an Judæ locum istum respexerit nec satis scio: non video certè quo pacto expositio illa isti loco congruat.

Ibid. ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος] Vulgat. *imperet tibi Dominus*: puto eum (ut vertit Zachar. 3. 2.) *increpet te* scripsisse. Cogitemus autem an ἐπιτιμᾶν heic significet *punire*, vel *ulcisci*: certè Hesychio ἐπιτιμίως est τιμωρὸς, ἔκδικος.

Com. 10. ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσι] Quorum usum & utilitatem (putà, legum, magistratuum, &c.) non intelligunt, non justo tantùm honore & obsequio fraudant ea, sed & conviciis insectantur. *Damnare quod non intelligas*, est 10. 1. apud Quintilianum: &, *dona contempta priusquam intellecta*, apud Lucretium. *Quid est iniquius* (inquit Tertullianus Apolog.) *quam ut oderint homines quod ignorant?* Verè id quidem dictum, & tamen in vitæ usu quid frequentiùs factum videmus? ὅ τις τῶν γνῶσιν ἀφῃρηται, τούτου κατηγορεῖ προχειρότατα, Epist. 25 dixit Theophylactus Simocatta.

Ibid. ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσι] Scribonius Largus de imperitis quibusdam medicorum nomen aucupantibus, *Non solùm antiquos Autores per quos consummatur professio ignorant, sed etiam comminisci falsa de his audent.*

Ibid. ὅσα δὲ φυσικῶς ὡς ἄλογα ζῶα ἐπίστανται] In Glossario, *Animalia*, &c. ζῶα ἄλογα. Hesychius, Ἀλογήσαντες, τὰ τῶν ἀλόγων φρονήσαντες: planéque tales isti quos hic Judas exagitat. Lactantius 6. 1. *Nihil sapiunt nisi terram, bonáque & mala solius corporis sensu & voluptate perpendunt.* *Bestiæ* (inquit Cicero) *nil sentiunt* (quod heic φυσικῶς ἐπίστασθαι) *præter voluptatem.* Voluptatis hujus sunt duo genera; alterum, in Venerem ferri, quod suprà hîc com. 8. σάρκα μιαίνειν· alterum, gulæ operam dare, quod infrà heic com. 13. ἑαυτοὺς ποιμαίνειν. Theophylactus ad Luc. 12. Τὸ φαγεῖν, &c. ἈΛΟΓΟΥ ψυχῆς ἀγαθόν. Clemens Pædag. 2. 1. ἌΛΟΓΟΝ, &c. καὶ οὐκ ἀνθρώπινον βοσκημάτων δίκην παίνεσθαι. Ælianus apud Suidam, Εἰς τράπεζαν κυκυφότας, καὶ θρέμματος ἈΛΟΓΟΥ δίκην παίνεσθαι. Quibus similia

missa apud Chrysostomum Homil. 27. in Acta Apostolorum. Jure ergò affectibus hisce abrepti idem sapere quod animalia dicuntur. Servius ad Æneid. 6. de Circe, *Blandimentis homines in ferinam vitam ab humana deducebat, ut libidini & voluptatibus operam darent; unde datus est locus fabulæ:* ubi *libidinem* ad tactum refero, *voluptatem* ad gustum. Gellius 19. 2. *Voluptates gustûs tactûsque,* &c. *solæ sunt hominibus communes cum bestiis, & idcirco in pecudum ferorúmque animalium numero habetur, quisquis est his ferinis voluptatibus prævinctus.* De similibus Serm. 22. P. Chrysologus, *Homines non vocandi sunt, sed jumenta:* & Irenæus 5. *Sed & nos in consuetudine hujusmodi homines jumenta & pecora irrationabilia dicimus.* Seneca Epist. 60. (Salustium sectatus,) *Hos itaque,* &c. *animalium loco numeremus, non hominum:* & lib. de V. B. cap. 5. *Quos in numerum pecorum & animalium redegit hebes natura.*

Ibid. ἐν τούτοις φθείρονται] Hinc δοῦλοι φθορᾶς iidem 2 Petr. 2. 19. dicti. Hesychius, Καταφθορεὺς, &c. ὁ ἐν ἀνομίαις βίος, &c. Φθείρονται, *corrumpuntur:* id est, consumuntur. Idem Hesychius, Φθείρεται, &c. ἀπόλλυται. Tale Sapient. 5. 13. ex Atheorum persona, Ἐν τῇ κακίᾳ ἡμῶν κατεδαπανήθημεν. Sensus est, sunt toti in belluinis voluptatibus istis, nil aliud faciunt & meditantur. Tacitus Annal. 11. *Uti ignava animalia, si cibum suggeras, jacent torpéntque* (q. d. φθείρονται) *& præterita, instantia, futura pari oblivioni dimittunt.* Salustius de avaritia loquens, *Quos minuit & corrumpit.* Τὸν νοῦν ἐν τοῖς πάθεσι φθείρεσθαι, dixit ad 2 Tim. 3. Theophylactus.

Com. 11. Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν] Ità in Græco Esaiæ 3. 9. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι, &c. & in Latino Sirachidis 2. 16. *Væ his,* &c. *qui dereliquerunt vias rectas, & diverterunt in vias pravas.* Ὁδὸν τινα τοῦ βίου πορεύειν, est apud Isocratem ad Demonicum: & τὰς ὁδοὺς τῆς ἀδικίας πορεύεσθαι, apud Tobiæ Scriptorem. Τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν πορεύεσθαι, est, imitari eum. Galat. 6. 16. τῷ αὐτῷ κανόνι στοιχεῖν. 1 Pet. 2. 21. ἐπακολουθεῖν τοῖς αὐτοῦ ἴχνεσιν· id est, hoc Judæ loco, odisse & insectari fratrem suum. Omnis autem ejusmodi (sensu figurato, ut Cain sensu literali) est ἀνθρωποκτόνος, 1 Joh. 3. 15.

Ibid. τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ, &c. ἐξεχύθησαν] In Glossario, Πλάνη, *error, vagatio.* Ἐξεχύθησαν, Aoristus pro præsenti ἐκχύνονται, & passivum pro reciproco. Hanc vocem vertunt heic Eruditi, *errarunt, declinarunt:* & sanè 2 Pet. 2. 15. est ἐπλανήθησαν. Ἐξεχύθησαν autem non simplicem errationem, sed amorem & studium errandi denotare videtur. Vertam itaque, *effuso velut cursu se in pravas illius semitas dederunt.* Ità Judith. 15. 2. ἐκχυθέντες ἔφυγον, &c. Plinius lib. 6. epist. 20. *Proripit se, effusóque cursu periculo aufertur:* & com. 3. jam citato loco, Πᾶς ἀνὴρ πολεμιστὴς ἐξεχύθησαν ἐπ' αὐτούς.

Ibid. καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο] Id est, καὶ ὡς ὁ Κορὲ ἀντιλέξας ἀπώλοντο. Si in voce ἀπώλοντο enallagen aoristi pro præsenti intellexerimus, sensus erit, βυθίζουσιν ἑαυτοὺς εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν, ut loquitur 1 Tim. 6. 8. Apostolus. Si verò enallagen aoristi pro futuro, hoc vult: peribunt, cùm perierit Barchochebas, cujus partes sectantur; aut, peribunt, cùm venerit universalis retributionis dies. Irenæus 4. 43. *Qui exsurgunt contra veritatem,* (id Judæ ἀντιλέγειν dicitur) &c. *remanent* (meliùs *remanebunt*) *apud Inferos voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa Core, Dathan & Abiram.* Ἀντιλογίαν poteris autem sat commodè etiam ad præpositorum rectorúmq; contradictionem referre.

Com. 12. οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες] Σπιλάδας sciunt omnes esse saxa sub aquis latentia: Qui eam probant lectionem, ità hunc in locum commentantur, Ut illa saxa improvisa perniciem navigantibus afferunt, sic isti convescentium simpliciorum animabus latenter insidiantur. Lego quidem in Hesychio, Σπιλάδες, μεμιασμένοι imò ἐσπιλωμένοι, (non σπιλάδες) sunt μεμιασμένοι. Si ergò Σπιλάδες, μιασμοὶ, (non μεμιασμένοι) legerimus, Hesychii locus ille ad hunc Judæ pertinebit. Et tamen σπῖλοι (non σπιλάδες) puto hîc in Contextu legendum; nam & Petrus 2. 2. 13. σπίλοι habet. & eam lectionem secutus est Vulgatus Interpres, cujus auctoritas fidésque (apud me maximi) si cui minoris videbuntur, acquiescat saltem electissimo loco isti Apuleii ità in Floridis scribenti, *Si quis ex illis libitinis splendidissimo huic auditorio velut quadam macula sese immiscuerit,* &c. & isti Suetoniano qui agit de Vitellio, *Imperii primo die* (libertum Asiaticum) *aureis donavit annulis super cœnam, cùm manè rogantibus pro eo cunctis, detestatus esset,* &c. *talem equestris ordinis maculam.* Cujus notæ ista in Plinii Panegyrico, *Cùm incesti Principis* (Domitiani) *statuæ permista Deorum simulacra sorderent:* & Martialis ista, de una tantùm Fidentini pagina suis libris inserta, iísque consortio tali velut notam turpitudinis inurente,

> *Sic Aretinæ violant crystallina testæ;*
> *Sic niger in ripis errat cùm fortè Caystri,*
> *Inter Ledæos ridetur corvus olores.*

Addamus his Horatii illa Carm. 3. 15. ad Chlorin,

> *Maturo propior desine funeri*
> *Inter ludere virgines,*
> *Et stellis nebulam spargere candidis:*

ubi *nebula inter stellas,* est quæ hîc *macula in conviviis.* In Apuleii autem jam citato loco videtur, non *libitinis,* sed *libitinariis,* scribendum. In vetere Onomastico, *Libitinarius,* ταφεὺς· & in Glossario, Νεκροθάπτης, *vespillo, libitinarius.*

Ibid. συνευωχούμενοι ὑμῖν ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες] Illa συνευωχούμενοι ὑμῖν video vulgò conjungi cum proximè præcedentibus, cùm idem tamen videatur dictum in verbis ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν· ergò meliùs fortè connectas sequentibus, modò ποιμαίνουσι non ποιμαίνοντες legeris. Ἀφόβως ad sequentia non ad præcedentia pertinet. Optimè vertas, *securè se pascentes:* id est, animos in patinis habentes, de nulla re alia cogitantes. Sic 7. Apuleii, *Iste securus incumbens præsepio voracitati suæ deservit:* & 10. *Ego securus esitabam.* Talis in Menippeis Varronianis ille,

> *Habens antè positam alimoniam,* &c.
> *Neque pòst respiciens, neque antè prospiciens,*
> *Sed limus intra limites culinæ.*

Agathias Scholasticus de Uranio, insincero philosopho, ferme ut heic Judas de insinceris Christianis hisce, Εἰς δώματα εὐδαιμόνων ἰὼν, καὶ σιτούμενος ἀφειδῶς τὰ ποικιλώτερα τῶν ἐδωδίμων. Lucianus, & de pseudophilosophis loquens, in Revivíscentibus, περὶ τὰ καλὰ ἔχοντες ἐμφορούμενοι. Idem in Timone de Thrasycle philosophastro, Περιαρπάζων, ὥσπερ ἰκτῖνος τὰ ὄψα, καὶ τὸν πλησίον παραγκωνιζόμενος, καρύκης τὸ γένειον ἀνάπλεως, κυνηδὸν ἐμφορούμενος, ἐπικεκυφὼς, καθάπερ ἐν ταῖς λοπάσι τὴν ἀρετὴν εὑρήσειν προσδοκῶν, ἀκριβῶς τὰ τρύβλια τῷ λιχανῷ ἀποσμήχων, ὡς μηδὲ ὀλίγον τοῦ μυττωτοῦ καταλίποι. Quibus verbis quasi coloribus depictos vides id genus homines de quibus heic in Contextu agitur.

Ibid. νεφέλαι ἄνυδροι] Inter *nebulas* & *nubes* hoc interest: *nebulæ sunt exhalationes vaporatæ, & humore viduatæ, aere crassiores, nubibus subtiliores; nubium crassitudo aquarum fœtu gravidatur:* sunt verba Apuleii in περὶ κοσμικῆς. Inservit autem aqua nubium irrigandæ terræ: hinc per similitudinem, qui hominibus salubris doctrinæ aquam inspergunt, itidem *nubes* dicuntur. D. Augustinus in Psal. 10. *Non prophetæ tantùm, sed omnes verbo Dei animas irrigantes, nubes dici possunt.* Idem in Psal. 56. *Novimus nubes Dei esse prædicatores veritatis, prophetas, apostolos, omnes rectè proferentes verbum veritatis:* & demum ad Psalmi 88. illud, QUIS IN NUBIBUS ÆQUABITUR DOMINO? *Intelligimus nubes istas prædicatores esse veritatis, prophetas, apostolos, annunciatores verbi.* Ex hac hypothesi *nubes* vocat Judas etiam ψευδοδιδασκάλους istos, quia speciem doctorum Euangelicæ veritatis præ se ferentes, reipsâ nil præstabant tali titulo congruens. Ità Solomo 25. 14. Gnomologici, gloriosum, & quæ promisit non adimplentem, assimilat vento & nubibus nullam pluviam effundentibus. A non dissimili vacuitate etiam (si Grammaticis fides, Donat. ad Eunuch. 4. 7. Eugraph. ad Eunuch. 2. 2.) apud

apud Latinos *Nebulo*, *inanis* vel *vanus* (mel. *vacuus*) *ut nebula dicitur*: unde & in vetere Onomastico, *Nebulones*, ἐπιδανοί. Additur autem hîc ἄνυδροι à Juda, non solùm quia tales isti homines erant, sed & ob Linguæ istius, etsi copiosissimæ, hac in parte defectum; cùm Græci non habeant, ni fallor, per quæ *nubes* & *nebulas* distinguant, utrasque autem sub unica voce νεφέλης comprehendant: hinc & Νεφέλη, *nubes*, *nebula*, in vetere Glossario.

Ibid. ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι] Hesychius de spina illa quam pappum vocârunt, Ἐπὰν ἀποξηρανθῇ, ὑπὸ ἀνέμων ἐκκιπίζεται, καὶ τόπον ἐκ τόπου μεταβάλλει.

Ibid. ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι] Apuleius, & de nubibus loquens, in de Socratis Deo, *Pendula & mobiles, huc & illuc vice navium in aeris pelago ventis gubernantur*. Ovidius Metamorph. 4.

—— Per immensum ventis discordibus actus,
Nunc huc, nunc illuc, exemplo nubis aquosæ,
Fertur. ——

Et Virgilius,

Quà venti incubuere fugam dant nubila cœlo.

Putant Eruditi notasse Judam locutione istâ horum hominum levitatem & inconstantiam, q. diceret,

—— Justo sine pondere nubes,
Quæ circum instabiles nimiâ levitate feruntur.

Id si voluit, non dissimilia dixit Ciceronis hisce ad Atticum, de Consulibus nescio quibus loquentis, *Plumâ aut folio faciliùs moventur*: & his Ovidii,

Tu levior foliis tunc cùm sine pondere succi
Mobilibus ventis arida facta volant.

In quibus autem exstaret mobilitas eorum non declarârunt nobis. Ego Judam puto explicatiùs in hunc modum exponi posse, Ut nubes aquâ vacuæ speciosè circumferuntur tantùm, at nullo interim imbre fœcundant terram; sic isti jactatores obambulant, multa & magna pollicentes, at inficientes potiùs quàm irrigantes fidelium animas.

Ibid. δένδρα φθινοπωρινὰ] Sic ferè Esaiæ 1. 30. *Erubescetis cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis*: ubi & sequitur, *& velut hortus absque aqua*; ut hîc in Juda præcessit, *sine aqua nubes*. Euthymius ad Matth. 7. illud, σαπρὸν δένδρον, &c. *Vocat arbores marcidas prædictos hypocritas, quorum fructus, hoc est, actiones, æquales sunt marcedini.*

Ibid. ἄκαρπα] Hermas 3. 9. *Habent quidem nomen, fide verò inanes sunt, neque est in iis ullus fructus veritatis.* Sic Apuleius Æmilianum accusatorem suum *infœcundæ & infelici arbori* assimilavit. Maximus Tyrius Dissert. 1. de quibusdam Atheis, spurcæque vitæ hominibus philosophiam simulantibus, γένος, &c. ἄλογον, ἄγονον, καὶ ἄκαρπον, ὡς ἄθυμος λέων, ὡς βοῦς ἄκερως, ὡς ὄρνις ἄπτερος.

Ibid. δὶς ἀποθανόντα] *Bis mortuas arbores* forsan vocat eos, et quia ἄκαρποι erant (fides autem sine operibus est mortua, Jacob. 2. 26.) & quia ut arbores infœcundæ videbantur ad ignem destinari. Vide Matth. 3. 10. Luc. 13. 7, 9. Hebr. 6. 8. Joh. 15. 6. Vel, *bis mortuas*, quia corpus eorum in sagina jacebat, (vide ad 1 Tim. 5. 6 dicta,) mens autem in habitibus vitiosis & jugi corruptione. (Vide ad Luc. 15. 24. annotata.) Circe Odyss. μ'. apud Homerum, de ejusmodi,

Σχέτλιοι οἳ ζώοντες ὑπήλθετε δῶμ' Ἀΐδαο,
Δισθανέες, ὅτε τ' ἄλλοι ἅπαξ θνήσκουσ' ἄνθρωποι.

Ad quem locum Didymus, Δισθανέες, δὶς ἀποθνήσκοντες. Sic in Plauti Truculento,

Bis perit amator, ab re atq; animo simul.

Apud Achillem Tatium lib. 1. ille, Τέθνηκας θάνατον διπλοῦν, ψυχῇ καὶ σώματι· Leucippe ad Clitophontem suum apud Eundem lib. 5. Διά σε ἱερεῖον γέγονα, καὶ καθαρμὸς, καὶ τέθνηκα ἤδη δίς που. Apud Phædrum leo senio confectus, & ab asino calcibus appetitus,

—— Te Naturæ dedecus
Quòd ferre cogor, certè bis videor mori.

Martialis,

Ampliat ætatis spatium sibi vir bonus: hoc est
Vivere bis, vitâ posse priore frui.

Potest accipi item ista Judæ locutio pro hyperbolica. Ità Pedo Albinovanus ex persona Mœcenatis morientis, ad Augustum,

Et tibi succrescant juvenes bis Cæsare digni.

Et Horatius,

Pro qua bis patiar mori.

Ubi bene Lambinus, *Ut significet amoris sui magnitudinem.* Ità *onto bisunto* apud Italos Boccaccius Novell. 61. dixit, & Dantes Purgat. 24. *ombre rimorte.* Martialis,

Silvius Ausonio non semel ore potens.

Ibid. ἐκριζωθέντα] Sunt ἐκ ῥιζῶν ἐξηραμμένοι, ut maledicta ficus illa Marc. 11. 20. non magis licet sperare illos iterum bonum fructum producturos, quàm eradicatas arbores iterum germina projecturas. Vide Jobi 19. 10. Arrianus 4. 8. de quovis, habitu, non vitâ, philosopho, Ἀποπέπηγας ἐν τῇ ῥίζῃ κάτω, τὸ δ' ἄνω σου μικρὸν ἀνθεῖ, καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖς ζῆν καὶ θάλλειν. Quæ omnia bene congruunt iis quos heic Judas describit. Sunt qui ἐκριζωθέντα (aoristo pro futuro sumpto) exponunt, *eradicabuntur* (id est, funditus peribunt) cum Barchocheba nempe. Lego quidem apud Scriptorem Sapientiæ, 4. 4. de spuriis loquentem, ἐκριζωθήσονται· & in Comœdia Latina,

—— Dii te eradicent.

Mihi verior tamen videtur is sensus quem priore loco proposui.

Com. 13. Κύματα ἄγρια θαλάσσης] Sic ἄγρια κύματα 14. 1. dixit idem Sapientiæ Scriptor. Julius Pollux, 1. 9. Onomastici de mari agens, κύματα κατέῤῥει, &c. ἠγρίαινε· & Himerius Sophista, de eodem, Ὅταν ἀγριαίνῃ, &c. τοῖς κύμασι. Feroces immanésque è mari genitos esse, teste A. Gellio, Poetæ finxerunt.

Ibid. ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας] Despumantes ea quorum eos pudere deberet: est enim hîc αἰσχύνας abstractum pro concreto. Proverb. 15. 2. *Os fatuorum ebullit stultitiam.* In vetere Onomastico, *Despumo*, ἀπαφρίζω. Lucianus in Fugitivis, de palliatis quibusdam mendicabulis, præcipuè Cynicis, Ἱταμόν τι καὶ παράφορον δεδορκότες, καὶ ἀφροῦ, &c. μεστὸν αὐτοῖς τὸ στόμα· id est, despumat os eorum res spurcas probrosásque. Auctor ad Herennium 4. *Spumans ex ore scelus*, &c. *Despumantes* heic apud Judam intelligo, cum jactantia effutientes, & tanquam laudi sibi ducentes quæ reipsa dedecori erant. De simillimis Philipp. 3. 19. Apostolus, ὧν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν. De Regulo Plinius lib. 4. Epist. 2. *In summa infamia gloriosus.* Talis & Curius ille de quo sic Sallustius, *Neque reticere quæ audierat, neq; suamet ipse scelera occultare: prorsus neque dicere, neq; facere quidquam pensi habebat.* Evomebant autem, sive despumabant, isti dedecora sua (præsertim obscœnitates: αἰσχύνας enim hîc commodissimè exponere licet αἰσχρολογίας,) in circulis confabulantium, præcipuè verò in conviviis. Vide initium commatis proximè præcedentis, & Apostolum citato jam loco, ubi ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία. Agathias loco superiùs adducto, de Uranio illo, philosophum ementiente, Εἰς δώματα εὐδαιμόνων ἰὼν, καὶ στόματος ἀφειδῶς τὰ ποικιλώτερα τῶν ἐδωδίμων, &c. καὶ λόγοις χρώμενος αἰσχροῖς καὶ ἀκολάστοις.

Ibid. ἀστέρες πλανῆται] Τῶν ἀνέμων (ut suprà com. 12.) περιφερόμενοι. Servius ad Æneid. 3. de sideribus, (sunt autem *sidera* ἀπλανεῖς ἀστέρες,) *Non ventis feruntur, sicut de planetis dicitur.* In Glossario, Πλανῆτες, *erratici*. Gellius 14. 1. *Stellas istas*, &c. *quas multi erraticas, Nigidius errones appellat*, &c. Nec solùm erant πλανῆται isti, sed & πλάνοι· vel potiùs (ut 2 Tim. 3. 14. illi,) πλανῶντες, καὶ πλανώμενοι. Erraticos autem dum vocat eos, videtur mihi notare eorum circumforaneam vivendi rationem, jugémque gulæ ac deliciarum causâ discursationem. In

vetere Onomastico, *Erraticus*, πλανήτης. Gellius 9. 2. *Erraticum esse hominem, & nullius rei.* De tali Horatius,

Scurra vagus, qui non certum præsepe teneret:
Impransus qui non civem dignosceret hoste.

Ibid. οἷς ὁ ζόφ☉ τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται] Confidunt se (Rom. 2. 19.) lumina eorum esse qui in tenebris versantur; at his & hujusmodi luminibus in æternum tenebræ præparantur. Σκότ☉ hoc sensu habemus & 4. 11. apud Tobiæ Scriptorem. Τηρεῖσθαι, ut alibi de præmiis, ità heic de pœnis dictum. Ovidius,

——*Cui me exitio Fortuna reservat.*

Vide suprà ad com. 6. allata.

Com. 14. Ἰδοὺ ἦλθε Κύρι☉, &c.] Aoristus pro futuro ἥξει. In Græco Esaiæ 66. 15. Ἰδοὺ, Κύρι☉ ὡς πῦρ ἥξει.

Ibid. ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ] Matth. 25. 31. Luc. 9. 26. Putem bene sic verti posse, *cum denis millibus sanctorum* (id est, angelorum) *suorum*. In Glossis, Μύρια, (lege Μυριὰς) *decem millia*. Μυριάδας habemus & Luc. 12. 1. at non tam præcisè positum.

Com. 15. Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων] Ἀποδοῦναι ἐν θυμῷ ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ut Esaiæ jam citato loco. Idem apud Eundem 1. 24. Καὶ κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω. Ποιεῖν κρίσιν, *judicium & pœnas exercere*, ut locutus Tacitus Ann. 1. Pro κατὰ putem μετὰ hîc in Juda legendum. Sic in Græco Esaiæ 3. 14. Κύρι☉ εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ· 1 Sam. 20. 8. ποιήσεις ἔλε☉ μετὰ δούλου σου· Apoc. 11. 7. ποιήσει μετ' αὐτῶν πόλεμον· & Matth. 25. 19. συναίρειν μετ' αὐτῶν λόγον. Neque impedit quid quò minùs ità & legerit Vulgatus Interpres, etsi *contrà* (non *cum*) vertit. *Judicium facere* enim *cum aliquo* vix Latinè dicitur.

Ibid. καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν, &c.] Ità Luc. 3. 19. de Herode, Ἐλεγχθεὶς ὑπ' αὐτοῦ (Joanne Baptista) περὶ Ἡρωδιάδ☉, τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν. Lucilius,

Idq; tuis sævis factis, & tristibu' dictis.

Ἐξελέγξαι heic, est, *ulcisci, punire*; ex eo quod præcedit, id quod sequitur: primùm enim coarguuntur & convincuntur rei, postea pœnæ addicuntur. De Deo in Græco Esaiæ 2. 4. Κρινεῖ ἀναμέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐξελέγξαι λαὸν πολλῶν. Vide & in Græco Sapient. 1. 9. & Sirachidis 12. 17. In Glossis, Ἐξελέγχω, *coarguo*. Simile 3 Joh. 10. illud, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· ubi et ὑπομνήσω, est, ità admonebo illum, ut non parcam ei. Ἔργων ἀσεβείας heic, pro ἔργα ἀσεβῆ, ut suprà com. 9. κρίσιν βλασφημίας, & infrà com. 18. ἀσεβειῶν ἐπιθυμίαι. Vide ad Luc. 18. 6. dicta. Περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, bene vertunt, *de omnibus duris*. Hinc in Glossario, *Oridurius*, σκληρόστομ☉· apud Lucilium (Gellii 11. 7.)

——*Ore improbu' duro:*

& Catonem (Gellii 17. 2.) *Illius impudentiam & duritudinem*. Habent heic codices nonnulli (at rectè minùs) σκληρῶν λόγων ὧν ἐλάλησαν, &c. In Græco Genes. 42. 7. Ἐλάλησεν αὐτοῖς σκληρά. Apuleius in Apologia, *Reportat ad socerum haud mollia*.

Ibid. ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς] *In homines Deúmq; injurii*, exponit Vir eximius. Putem ego potiùs dictum ut Act. 18. 14. πονηρὸν ῥᾳδιούργημα· ad quem locum id genus alia attulimus. Dispiciamus autem an (copulâ interjectâ) ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀσεβεῖς legendum. Sanè ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀσεβεῖς occurrunt junctim positi 1 Tim. 1. 9. & in Græco Proverb. 11. 31.

Com. 16. γογγυσαὶ] Murmurant contra superiores. Vide ad com. 6. dicta.

Ibid. μεμψίμοιροι] *Tristes, omnia deplorantes, quibus nulla non causa in querelas placet*; ut locutus Seneca cap. 7. lib. de Animi tranquillitate. Hesychius, Μεμψίμοιρ☉, &c. φιλεγκλήμων, φιλαίτι☉. Lucianus in Fugitivis, de philosophastris, præcipuè Cynicis, Τὸ ὀξύχολον (αὐτῶν) καὶ μικραίτιον, καὶ πρὸς ὀργὴν ῥᾴδιον ὑπὲρ τὰ βρεφύλλια. De iisdem in Reviviscentibus, Πέρα τῶν καλῶς ἐχόντ☉ ἐμφορούμενοι, καὶ μεμψίμοιροι· & in Timone, de Thrasycle, id genus mendicabulo, Ἀεὶ μεμψίμοιρ☉.

Ibid. κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι] Vide infrà ad com. 18. dicta. Commodè autem & hoc dictum de iis quos suprà 13. ἀστέρας πλανήτας vocaverat. Suidas in v. Πᾶν, Τῶν ἀστέρων τὰ ἀπλανῆ συμφέρεσθαι τῷ οὐρανῷ, τὰ δὲ πλανώμενα κατ' ἰδίας κινήσεις κινεῖσθαι.

Ibid. τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα] Sic Psal. 44. 11. ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα. Hesychius, Στομίας, ὁ ἀπειθὴς, (tales autem & isti) μέγα στόμα ἔχων. Vide quæ Aristophanes apud Gellium 1. 15. & quæ ad Apocal. 13. 5. notata. Pollux 2. 4. Onomastici, φωνὴν ὑψηλὴν, ὑπέρογκον. Vulgato ὑπέρογκα, *superba*. Ità in Onomastico vetere, *Superbus*, ὑπέρογκ☉· & in Glossis, Ὑπέρογκ☉, ὑπερήφαν☉, *superbus*. Ὑπέρογκα heic intellige

——*ampullas, & sesquipedalia verba.*

D. Hieronymus in Epistolis, *Cava verba, & in modum vesicarum tumentia buccis inflatis trutinatur*. Illustris laude contrariâ Timoleon: de quo sic Scriptor quem Cornelium Nepotem vocant, *Nihil unquam neq; magnificum, neque gloriosum ex ore ejus exivit*. *Non eloquimur magna, sed vivimus*, de re, non nomine, Christianis dixit Minucius in Octavio.

Ibid. θαυμάζοντες πρόσωπα] *Assentatores, aliena verba subsequentes, parati ad falsa laudatores*, ut Seneca 5. 7. de Beneficiis locutus. Horatius,

——*Sic nutum divitis horrent,*
Sic iterant voces, sic verba cadentia tollunt,
Ut puerum sævo credas dictata magistro
Reddere, vel partes mimum tractare secundas.

Parasitus Terentianus,

——*Hisce ego non paro me ut rideant,*
Sed his ultro arrideo, & eorum ingenia admiror simul.
Quidquid dicunt laudo.——
——*Omnia laudabit, mirabitur omnia,*——

de tali 12. 84. Martialis dixit. Adulator ille apud Eupolidem,

καὶ καταπλήττομαι δοκῶν τοῖσι λόγοισι χαίρειν.

Juvenalis,

——*Adulandi gens prudentissima, laudat*
Sermonem indocti, faciem deformis amici:
Et longum invalidi collum cervicibus æquat
Herculis, Antæum procul à tellure tenentis.
Miratur vocem angustam, quâ deterior nec
Ille sonat quo mordetur gallina marito:

& pòst,

——*Laudare parati,*
Si bene ructavit, si rectum minxit amicus.

Θαυμάζειν πρόσωπα hîc, ut apud Ælianum in Suidæ Collectaneis (v. Θρέμματα) αὐλὰς καὶ τραπέζας καὶ σατράπας θαυμάζειν. Πρόσωπα heic sunt quæ Italis *personaggi*, homines divitiis aut honoribus conspicui. Hinc & τὰ πολλὰ κεκτημένους θαυμάζειν, apud Arrianum 1. 9. in Epictetum. Θαυμάζειν, pro τιμᾶν, (id est, *colere, suspicere*) habemus itidem Sirachidis 7. 29. & sæpe apud Græcos Scriptores. Ælianus Var. 1. 28. ἰχθῦς θαυμάζειν, & 2. 14. θαυμάζειν δένδρον, i. e. cum admiratione colere, & magnificare. Idem 5. 7. de Anacharside, Ὁ Σόλων ἐθαύμαζεν αὐτόν. In Græco Levit. 19. 15. θαυμάζειν πρόσωπον· ubi Scholia, δοξάζειν. Hinc & 4 Reg. 5. 1. ἀνὴρ προσώπῳ τεθαυμασμέν☉. Θαυμάζειν πρόσωπον autem occurrit & in Græco Deuter. 28. 50. 2 Paral. 19. 7. Jobi 13. 10. & 32. 22. & 34. 19. Id Proverb. 19. 6. & 29. 26. πρόσωπα θεραπεύειν. Simile Sirachidis 4. 22. & Luc. 20. 20. λαμβάνειν πρόσωπον· unde προσωποληψίαν, προσωπολήπτης, & προσωποληψία.

Ibid.

Ibid. ὠφελείας χάριν] In Glossis, Ὠφέλεια, &c. *utilitas, emolumentum.*

Ibid. ὠφελείας χάριν] *Arrosores divitum*, ut Seneca Epist. 27 loquitur. Primasius ad 1 Thess. 2. *Omnis qui adulatur, aut propter avaritiam vel gloriam adulatur.* Lucianus ubi suprà de pseudo-philosophis illis, Τοὺς πλουσίους τεθήπασι, καὶ πρὸς τὸ ἀργύριον κεχήνασιν· & paulò antè, Κολακευτικώτεροι τῶν πιθήκων, ἀσπακτικώτεροι δὲ τῶν γαλῶν. Gnatho ille, de quo jam suprà, apud Terentium,

——Imperavi egomet mihi
Omnia assentari, is quæstus nunc est multò uberrimus.

Com. 17. μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sic Act. 20. 35. Μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· & Luc. 24. 9. Ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. Ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, nempe Petro, 2 Epist. 2. 3. Paulo 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1.

Com. 18. ὅτι ἔλεγον ὑμῖν] Vulgatus, οἳ ἔλεγον legit: tuetur alteram lectionem autem locus jam ex Actis adductus, ubi post vocem Ἰησοῦ sequitur, ὅτι αὐτὸς εἶπεν, &c.

Ibid. ἔσονται ἐμπαῖκται] Id est, fortè, τῆς ὑγιαινούσης (ut 2 Tim. 4. 3.) διδασκαλίας οὐκ ἀνεχόμενοι. De sano quovis doctore dicent, ut Act. 17. 18. illusores illi, τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Pro ἔσονται multi MSS. habent ἐλεύσονται. Ità & 2 Petr. 3. 3. neque aliter Vulgatus legit.

Ibid. κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι] Sic ἐν ἐπιθυμίαις καρδίας πορεύεσθαι, Sirachidis 5. 2. ibidem 18. 30. ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ πορεύεσθαι. Vide & in Græco Jeremiæ 9. 14. & Esaiæ 65. 2. item Act. 14. 16. Simile, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς διδασκάλους ἐπισωρεύειν, adducto jam Pauli ad Timotheum loco. Ἐπιθυμίαι τῶν ἀσεβειῶν hejc, pro ἐπιθυμίαι ἀσεβεῖς· ut Ephes. 4. 22. ἐπιθυμίας ἀπάτης, pro ἀπατηλὰς ἐπιθυμίας· & suprà heic com. 9. βλασφημίας κρίσις. Ἐν ἀσελγείαις ἐπιθυμίαις autem πορεύεσθαι quid fuerit, videre est ex 1 Pet. 4. 3.

Com. 19. οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς] Ità Galat. 2. 12. ἑαυτὸν ἀφορίζειν. In vetere Onomastico, *Discrimino*, διορίζω. Ergò ἀποδιορίζοντες heic intellige, ἀπὸ τῶν ἄλλων διορίζοντες· id est, ποιοῦντες ἑαυτοὺς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, (ut Luc. 16. 15. illi) καὶ τοὺς ἄλλους ἐξουθενοῦντες· vel, qui dicunt, (ut Esaiæ 52. 11. verba huc aptem,) ἀκαθάρτου μὴ ἅψησθε, ἐξέλθωμεν ἐκ μέσου αὐτῶν· ubi & sequitur vox ἀφορίσθητε. Ignatius ad Ephesios, in Codice Mediceo, Ὁ μὴ ἐρχόμενος ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὗτος ἤδη ὑπερηφανεῖ, καὶ ἑαυτὸν διέκρινεν. D. Augustinus in Psal. 119. & de Schismaticis agens, *Propterea se separaverunt ut justi essent: ut non haberent mixtos injustos.* Habet paria itidem in Psal. 64. Justinianus Novell. 109. de Acephalis, Eutychianistis, &c. Τῆς ἀληθινῆς ἑαυτοὺς τῶν Χριστιανῶν πίστεως καὶ κοινωνίας χωρίζοντες· & pòst, Ἑαυτοὺς τοῦ τοῦ Θεοῦ ποίμνης ἀλλοτριοῦντες.

Ibid. ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες] Apostolus 1 Cor. 2. 14. Ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος. Ψυχικὸν & πνευματικὸν opponuntur & 1 Cor. 15. 46. Irenæus 5. 6. *Si defuerit animæ spiritus, animalis verè est, qui est talis.* In Glossis, Ψυχικὸς, *animalis.* De tali Hermæ Pastor 2. 12. *Hunc spiritum terrestrem habens* (i. e. ψυχικὸς) *exaltat se*, &c. *improbus est & verbosus: & in deliciis conversatur, & in voluptatibus multis: & mercedem accipit*, &c. quæ omnia (etsi non eodem ordine) habemus in Contextu nostro: suprà com. 11. τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν· com. 12. ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· com. 13. ἐπαφρίζοντες τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας· & 16. τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα. Dum ait Judas, πνεῦμα μὴ ἔχοντες, vult dicere, longissimè abesse eos ab eo quod imprimis se habere jactabant. Irenæus 3. 15. de Valentinianorum discipulis, *Semetipsos spirituales vocant.*

Com. 20. τῇ ἁγιωτάτῃ πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς] Dantes operam ut fidei bene cœptum fundatúmque opus assiduè in altum crescat, vel, ut Latini loquebantur, *magis magísque apparéat.* Ἐν πίστει autem ἑαυτὸν οἰκοδομεῖν, quid & quale sit, optimè ex 2 Pet. 1. 5, 6, & 7. cognoscere datur. Hinc & 1 Tim. 1. 4. οἰκοδομὴ ἐν πίστει· ad quem locum annotata vide. Metaphorâ eâdem usum video & Senecam, Consol. ad Marc. c. 2. *Patientem laboris, voluptatibus alienum: quantumcunque imponere illi avunculus, & (ut ità dicam) inædificare voluisset, laturum.* Loquitur de Marcello Octaviæ filio. *Inchoatam ignaviam suam exædificare* dixit & Plautus in Trinummo.

Com. 21. προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sic 1 Cor. 1. 7. ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χ. Vide & Tit. 2. 13.

Com. 22. Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι] Legitur in multis MSS. καὶ οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους, quod sequitur, atque ità vertit Interpres vetus, *& hos quidem coarguite judicatos.* D. Augustinus in Psal. 50. *Corrigite arguendo, consolamini alloquendo.* E nuperis autem Vir summus hunc in modum exponit, *reprehendite illos qui se cæteris præferunt.* Vide 2 Tim. 4. 2. & Tit. 1. 13. ubi ἔλεγχον, & ἔλεγχε. Adhæserim tamen communi lectioni ἐλεεῖτε· ut sensus sit, quosdam commiseramini, qui nempe non consultò, sed ex imbecillitate peccant. Vide Gal. 6. 1. Plato 5 de Legibus, Ἐλεεῖν δὲ (ὁ νομοθέτης) τῷ ἰάσιμα ἔχοντι συγχωρεῖ. Themistius Orat. 11. ubi de delictorum differentiis, Προσήκει τῷ βασιλέα τὸ μὲν οἰκτείρειν, τὸ δὲ ἐπανορθοῦν· ubi οἰκτείρειν est ἐλεεῖν· vel (ut hodie loquuntur Itali) *compatire.* Διακρινόμενοι est διακρίνοντες· supplendum autem μεταξὺ σφῶν καὶ τῶν ἄλλων· prudenter inter eos aliosque discrimen facientes. Sic 1 Cor. 4. 7. τίς διακρίνει σε; quis inter te & alium discrimen facit? & contrà Act. 15. 9. οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν. Seneca de Clementia 1. 2. *Non vulgò ignoscere decet: nam ubi discrimen*, &c. *sublatum est, confusio sequitur*, &c. *adhibenda itaque moderatio est quæ sanabilia ingenia distinguere à deploratis sciat:* ubi *discrimen* est διάκρισις, & *distinguere*, διακρίνειν. *Sanabilia ingenia* autem vocat τοὺς τὰ ἰάσιμα ἔχοντας, ut Platonem jam loquentem audivimus.

Ibid. καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε] Sunt gradus peccatorum (inquit) imò & habituum vitiosorum: vos singulis, prout usus tulerit, medicinam adhibete. Ignatius ad Polycarpum, Οὐ πᾶν τραῦμα τῇ αὐτῇ ἐμπλάστρῳ θεραπεύεται. Isidorus Pelusiota, lib. 1. Epist. 145. Οὐ πᾶσι τὰ αὐτὰ ἁρμόζει βοηθήματα, οὐδὲ πάντες τοῖς αὐτοῖς δεονται. Ovidius,

——Quoniam variant animi, variabitis artes:
Mille mali species, mille salutis erunt.

Idem,

—— Mille animos excipe mille modis.
Pectoribus mores tot sunt, quot in orbe figuræ.
Qui sapit, innumeris moribus aptus erit.

Seneca cap. 2. Consol. ad Helviam, *Aliter cum alio agendum est.* Idem 2. 7. de Clementia, *Boni agricolæ non rectas tantùm procerásque arbores colunt, sed illis quoque quas aliqua depravavit causa adminicula quibus regantur applicant: alias circumcidunt*, &c. *quasdam infirmitas loci vitio nutriunt*, &c. *secundùm hæc videbit perfectus sapiens quod ingenium quâ ratione tractandum sit.* Idem ibidem 1. 17. de perito animorum medico, *Aliis morbum suum exprobret, quosdam molli curatione decipiat*, &c. In de Ira 1. 16. *Si intrassem valetudinarium exercitatus & sciens, non idem imperassem omnibus per diversa ægrotantibus. Varia in tot animis vitia video*, &c. *pro cujusque morbo medicina quæratur.* Idem Epist. 25. *Quod ad duos amicos nostros pertinet, diversâ viâ eundum est: alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt.* Et demum Natural. quæst. 2. 44. *Altissimos viros* (de aruspicibus et philosophis loquitur) *error iste non tenuit, ut existimarent Jovem modò gravioribus, modò levioribus & lusoriis fulminibus uti: sed voluerunt admonere eos quibus adversùs peccata hominum fulminandum est, non eodem modo omnia esse percutienda: quædam frangi debere, quædam elidi & distringi, quædam admoneri.* Livia ad Augustum Cæsarem apud Dionem lib. 55. Καὶ τοὺς μὲν διὰ λόγοις νουθετεῖν, τοὺς δὲ ἀπειλαῖς σωφρονίζειν· τοὺς δὲ καὶ ἕτερόν τινα τρόπον μετρίως πῶς μεταχειρίζεσθαι. Homerus Iliad. μ'.

Ἄλλον μειλιχίοις, ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσιν
Νείκεον. ——

Cicero

Cicero Tuscul. 3. *Ut in causis non utimur semper eodem statu, sed ad tempus, ad controversiæ naturam, ad personam accommodamus: sic in ægritudine lenienda* (ægritudini respondent in argumento nostro peccata malique affectus) *quam quisq; curationem recipere possit, videndum est.* Cassiodorus 12. 3. *Ægris non una causa salutis est: alter cibis reficitur, alter per abstinentiæ beneficia tenuatur: hic lavacra mollia, ille ferrum quærit ad vulnera.* Ovidius ubi suprà,

> *Corpora vix ferro quadam sanantur acuto,*
> *Auxilium multis succus & herba fuit.*

In Constitutionibus quæ dicuntur Clementis 2. 20. Ἰατρὸς ὢν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Κυρίου, πρόσαγε θεραπείαν κατάλληλον ἑκάστῳ τῶν νοσούντων· παντὶ τρόπῳ θεράπευε, ὑγίαζε, σώους ἀποκαθίστα τῇ ἐκκλησίᾳ. Et hoc est quod, *saucios, variaq; expugnantis inimici arte jaculatos*, &c. *pro qualitate vulneris, vel secare vel fovere*, vocat Pontius Diaconus in vita Cypriani. Vide 1 Cor. 9. 19. & sequentibus: præcipuè autem locum 1 Thess. 5. 14. huc imprimis spectantem, et quæ in hanc mentem plura ad 2 Tim. 4. 2. annotavimus. Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, est, qui graviùs autem & contumaciùs peccant, injecto vindictæ Divinæ metu terrete. Seneca de Ira 2. 14. *Aliquando incutiendus est his metus apud quos ratio non proficit.* Idem 6. 24. de Benef. *Liberalia studia* (parentes liberis) *inculcant, adhibito timore nolentibus.* Vel, ἐν φόβῳ σώζετε, festinantes & trepidantes; eorum ritu qui aliquid ex flamma rapiunt, salvate eos: θᾶττον, ut loquitur Artemidorus jam statim adducendus.

Ibid. ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες] Ἐκ τοῦ πυρὸς, *ex igne peccatorum.* Philo in de Sacrific. Caini & Abelis, Πειρᾶσθαι δεῖ καὶ τοὺς μὴ πάντως ὑπὸ τῆς ἐν αὐτοῖς διαφθαρησομένους κακίας, ὡς οἷόν τε διασώζειν, &c. Ἐκ πυρὸς ἁρπάζειν proverbiale est, de ereptione rei aliàs certò perituræ: indè per similitudinem de personis dicitur. Artemidorus Oneirocrit. 1. 50. Θᾶττον, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐκ πυρὸς ἁρπάζουσιν. Aristides in Apellem, Ἐκ μέσου, ὥς φασι, πυρὸς τὸν ἄνδρα σώζειν. Terentius Andr. 1. 1.

> *Quæ sese in ignem projicere voluit, prohibui,*
> *Servavi.* ——

& Phorm. 2. 2.

> —— *Atq; ex crimine hoc*
> *Antiphonem eripiam.* ——

Ad quem locum Donatus, *Eripiam sic dixit tanquam de incendio.* Tale illud,

> —— *Relliquias Trojæ ex ardente receptas.*

Ubi *receptas* est ἐξηρπασμένας. De Domitio in fragmentis Diodori Siculi, ex Codice Peiresciano, Φρονίμοις λόγοις ἐκ μεγάλων κινδύνων ἐξήρπασε τὴν πατρίδα· id est, ex igne magnorum periculorum, vel, ex magnis periculis, tanquam ex igne: quâ & formâ Cicero in Catil. *Ex flamma*, &c. *ac penè ex faucibus fati ereptam urbem, ac vobis conservatam*, &c. *videtis.*

Ibid. μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα] In Glossis, Ἐσπιλωμένος, *maculosus:* ubi & commodè χιτῶν suppleas, ut in Contextu nostro. Locutio Judæ autem non mihi proverbialis videtur, at hyperbolica, monens quàm longissimè à talium hominum impuritatibus recedendum. Ità 3 Apuleius, *Formidans, ac procul perhorrescens etiam ipsam domum ejus:* ac si diceret, non tantùm abhorrens convivium ad quod vocabatur, sed & ædes ipsas in quibus illud convivium faciendum erat.

Com. 24. φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους] Sic 1 Cor. 1. 8. βεβαιώσει ὑμᾶς, &c. ἀνεγκλήτους.

Ibid. καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει] Στῆσαι heic est *sistere vos.* Sic στῆσαι & παραστῆσαι sæpe apud N. T. Scriptores. Τῆς δόξης, *gloria*, sive *majestatis* suæ: hinc Psal. 27. 7. de Eodem, δόξης βασιλεὺς, & Act. 7. 2. ὁ θεὸς δόξης. Ἀμώμους (receptam lectionem) tuentur loci Ephes. 1. 4. & Coloss. 1. 22. ἀμέμπτους autem (quod in vetustissimo qui in Britannia codice) vindicat locus 1 Thess. 5. 23. Habent & MSS. nonnulli ἀσπίλους· pro quibus facit locus Ephes. 5. 27. ubi & παραστῆσαι. Ἐν ἀγαλλιάσει, *in lætitia & exsultatione.* Ἐν παῤῥησίᾳ πολλῇ habemus Sap. 5. 1. in non dissimili argumento.

Com. 25. Μόνῳ σοφῷ θεῷ] In Græco Daniel. 2. 20. Ἡ σοφία, &c. αὐτοῦ ἐστιν, i.e. αὐτοῦ μόνου. Vide quæ ad 1 Tim. 1. 17. annotavimus. Ambrosius Offic. 3. 1. *Aliter bonum Deum dicimus, aliter hominem*, &c. *similiter & sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem.*

Ibid. κράτος καὶ ἐξουσία] Hesychius, Ἐπικρατεῖ, ἐξουσιάζει. Vide ad 1 Tim. 6. 16. annotata.

JOANNIS

JOANNIS PRICÆI

In D. Joannis Apocalypsin ANNOTATA

CAP. I.

Com. 1. Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ] Revelatio per Jesum facta. Ità exponendum putem ex 2 Cor. 12. 1. Galat. 1. 12. & 2. 2.

Ibid. Ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς] Ὁς ὁ υἱὸν (Joh. 5. 20.) φιλεῖ, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ ποιεῖ.

Ibid. Δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ, &c.] Apuleius in de Mundi fabrica, *Velut Propheta Deorum majestate pleni, effantur cæteris quæ divino beneficio soli vident.* Hesychius, & fortè ex hoc Joannis loco, Δεῖξαι, δηλῶσαι, φανερῶσαι.

Ibid. Ἃ δεῖ γενέσθαι] Id est, περὶ ὧν δ. γ.

Com. 3. Τοὺς λόγους τῆς προφητείας] Id est, ut infrà 22. 18. τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου· ut bene Vulgatus intellexit.

Ibid. Καὶ τηροῦντες, &c.] Nempe ἐν τῇ καρδίᾳ. Vide ad Luc. 2. 19. dicta.

Ibid. Ὁ καιρὸς γὰρ ἐγγὺς] Ὁ καιρὸς, (ut 1 Cor. 7. 29.) συνεσταλμένος ἐστί. Vide infrà 22. 10.

Com. 4. Ὁ ὢν] Hesychius, Ὁ ὤν, Θεὸς ἀεὶ ζῶν, ὑπάρχων. Plutarchus περὶ τοῦ ΕΙ ἐν Δελφοῖς, Τί οὖν ὄντως Ὂν ἐστι; τὸ ἀΐδιον, καὶ ἀγέννητον, καὶ ἄφθαρτον.

Ibid. Ὁ ὢν, ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος] Qui ab omni ævo fui, & in omne ævum manebo. De Jove Aristides, Ἦν ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἰς ἀεὶ ἔσται. Apud Ovidium Metam. 1.

——*Per me quod eritque, fuitque,*

Estque, patet——

Sacrario Isidis apud Ægyptios, Plutarcho teste, fuit hoc inscriptum, Ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον.

Com. 6. Ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς] Sufficiendo vires nobis ad vincendum carnis illecebras, maledicorum convicia, persecutorum calumnias & odia, & Diaboli omnes aggressuras. D. Augustinus in Psal. 55. & de Christo, *Quo regnante ità quisque subjectus est ut regnet & ipse cupiditatibus suis.* Vide Theophylactum ad Marc. 15. ea, χαῖρε, βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων. Euthymius ad Matth. 13. *Regnum est fides: nam qui credit, affectibus imperat, Christóque corregnat.* Cicero in pro Sylla, *Regium est ità vivere, ut non modò homini, sed nè cupiditati quidem servias*, &c. Artemidorus Oneirocrit. Οὐδὲν ἐλευθεριώτερον ὑγιοῦς γνώμης, οὐδὲ βασιλικώτερον.

Com. 5. Καὶ λούσαντι ἡμᾶς, &c.] Vide ad 1 Tim. 2. 6. dicta.

Com. 7. Ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν] Hippolytus de eodem, & hoc ipso tempore, libello de Antichristo, Δείξει αὐτοῖς (Judæis) χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τοὺς ἥλους, καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ νενυγμένην, &c.

Com. 8. Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω] Id est, ante me non fuit alius Deus, & post me non erit ullus. Αὐτὸς εἰμι, τὰ ἔτη μου οὐκ ἐκλείψουσιν, Psal. 102. 27. Clemens Stromat. 6. Ὃς ἀρχὴν πάντων ἐποίησε, καὶ τέλους ἐξουσίαν ἔχων. De eodem apud Eundem Sophocles,

——Κεῖνος γὰρ ἔχει τέλος ἠδὲ καὶ ἀρχήν·

id est, τέλος καὶ ἀρχὴν πάντων. Plutarchus in Exilio, ὡς βασιλεὺς καὶ ἄρχων Θεὸς, ἀρχήν τε καὶ μέσα καὶ τελευτὴν τοῦ παντὸς ἔχων. Servius ad Eclog. 8 Virgilii, *Summo Deo, à quo initium, & medium, & finis est.* Apuleius fine libri De mundo, *Deus*, &c. *principia & fines & media rerum omnium* *penetrat atque illustrat.* Idem in de Philosophia libro, *Quippe cùm summus Deorum cuncta hæc non solùm cogitatione consideret, sed prima, media, & ultima obtineat*, &c. Adde ex Orphicis ad 1 Tim. 6. 16. versiculum adductum.

Com. 9. Συγκοινωνὸς ἐν τῇ, &c. βασιλείᾳ καὶ ἐν τῇ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hæc intelligenda putem καθ' ὑστερολογίαν, & ità eadem suberit sententia quæ 2 Tim. 2. 12. εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν. Βασιλεία hic significat spem validam illud regnum adipiscendi.

Ibid. Συγκοινωνὸς ἐν, &c. τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ἐν τῇ βασιλείᾳ nempe συγκοινωνὸς, quia priùs ἐν τῇ ὑπομονῇ. Vide 2 Tim. 2. 12. ibíque annotata.

Com. 10. Ἐγενόμην ἐν πνεύματι] Habuimus com. præcedente, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ, &c. heic itaque videtur aut ἐγενόμην ἐν πνεύματι legendum, aut eo planè sensu hæc verba intelligenda. Ἐγενόμην ἐν πνεύματι, puto esse quod Act. 10. 10. ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις· ubi & sequitur com. 13. ἐγένετο φωνὴ, &c. ut hoc Apocalypseos loco, ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν, &c. Confer & 2 Cor. 12. 3. ubi & additur, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, &c.

Com. 13. Ἐνδεδυμένον ποδήρη] Sic λαμπρὸν ἡμιτύβιον, in Socrate dixit Diogenes Laertius. Ποδήρη, nempe χιτῶνα, vel ἐσθῆτα. Glossæ, *Talaris tunica*, ποδήρης χιτών. Apuleius Floridis, *Tunicam*, &c. *deorsus ad pedes dejectam ipsos.* Ἐνδεδυμένον, *vestitum* Vulgatus vertit. In Glossis, & fortè ex eodem, *Vestitum*, ἐνδεδυμένον.

Ibid. Καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν] Diodorus Siculus lib. 1. Περιεζωσμένας σινδόνας ὑπὸ κάτω τῶν μαστῶν. Vide & Apocal. 9. 16. 2 Maccab. 3. 19. Apuleius 2. *Fasciola sub ipsas papillas succincta.*

Com. 14. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ, &c. λευκαὶ ὡς χιών, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς] Auctor ad Herennium lib. 4. *Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur.*

Ibid. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς] Lucretius,

——*Et ex oculis micat acribus ignis.*

De apro lib. 8 Apuleius, *Oculis aspectu minaci flammeus.* De Phœnice Poeta vetus,

Ingentes oculos credas, geminósque hyacinthos,

Quorum de medio lucida flamma micat.

Ibid. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ] Aristophanes Ranis,

Πυρὶ λάμπεται ἅπαν τὸ πρόσωπον, καὶ σκέλος χαλκοῦν ἔχει.

Com. 16. Καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος] Euthymius ad Matth. 17. illud, *SPLENDUIT FACIES EJUS SICUT SOL, Quia ità illis* (discipulis) *apparuit: ille enim supra Solem erat divinus & ineffabilis.* Idem ad Mat. 13. illud, *TUNC JUSTI FULGEBUNT SICUT SOL, Noto apud illos exemplo utendum erat; nec quidquam* (enim) *illis notum erat quod Sole splendidius esset.*

Ibid. Ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ]

Dum calet, & medio Sol est altissimus orbe.

Ibid. Ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ] Id est, *cùm medius, rapidus, & flagrans est*, ut Gellius loqueretur.

Com. 17

Com. 17. Ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ] Præ metu nempe. Euripid. Bacchis,

——Οὕτως ἐμπεπληγμένας φόβῳ
Πρὸς πᾶν φυτὸν πεπτῶκατ'——

Ibid. Ὡς νεκρὸς] Matth. 28. 4. ἀπὸ φόβου ἐσείσθησαν, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Lucianus Icaro-menippo, Ἐγὼ δὲ, &c. μικροῦ μὲν ἐξέθανον ὑπὸ τοῦ δέους. Vide 1 Sam. 25. 36. Daniel. 10. 8. & 16. 2 Esdræ 10. 30.

Com. 18. Ἐγενόμην νεκρὸς· καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι] Sic Idem infrà heic 2. 8. de seipso, Ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν· & Act. 25. 19. Περὶ τινὸς Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν. Apostolus Rom. 8. 34. Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς. Philo lib. Quòd deterius, &c. Ζῇ ὁ τεθνάναι δοκῶν.

Ad Cap. II.

Com. 2. Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου] Q. d. Ὁ κόπος σου (ut 1 Cor. 15. 56.) οὐ κενός ἐστι.

Ibid. Τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου] Ità κόπον & ὑπομονὴν 1 Thess. 1. 3. Apostolus conjunxit.

Ibid. Οὐ δύνῃ βαστάσαι τοὺς κακοὺς] Seneca ad Serenum, *Es iniquitatis impatiens.* Tale & illud.

——*Non possum ferre, Quirites,*
Græcam urbem——

Vide quæ de Lotho Petrus 2. 2. 8. Philo in de Ling. confus. Τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἡγεμὼν μὴ δυναμένης διὰ τὸ μισοπόνηρον φέρειν. Vide Psal. 118. 53. Cicero iracundiam Q. fratris illi sæpe obortam ait, *quòd illi injuria hominum, quòd avaritia, quòd insolentia,* &c. *intolerabilis videbatur.* Idem de Virtute loquens, libello de Amicitia, *Necesse est cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbellibus fortes, flagitiosis modestos.* D. Augustinus lib. Sentent. Prosp. *Magnus bonorum labor est mores contrarios tolerare.* Idem in Psal. 36. *Justus injusto* (lege *injustus justo*) *oneri est, quia eum injustum esse non vult, sed justum fieri & optat votis, & conatur factis: injustus autem sic odit justum, ut nolit eum esse, non ut bonum velit esse.* Vide ad 1 Joh. 3. 12. dicta. Βαστάζειν de animo dixit & Arrianus 1. 3. in Epictetum. Adde Donati ista ad 2. 2. Andr. *Non solùm corpore sed & animo tam bona quàm mala portamus.*

Ibid. Καὶ ἐπείρασας τοὺς φάσκοντας ἑαυτοὺς Ἀποστόλους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσί] Plato in Socratis apologia, ἐξετάζοντες, &c. τίς αὐτῶν σοφός ἐστι, καὶ τίς οἴεται μὲν, ἔστι δ' οὔ· ubi & ἐξετάζειν est quod πειράζειν in Contextu nostro.

Com. 3. Καὶ οὐ κέκμηκας] Τῇ ψυχῇ σου (ut Hebr. 12. 3.) ἐκλυόμενος· quo & loco κάμνειν præcessit.

Com. 4. Ἀλλ' ἔχω κατά σου] Laudat eum, at cum exceptione, D. Chrysostomus, Δίκαιός ἐστιν, ἐλεήμων ἐστὶν, φιλόπτωχός ἐστιν, ἀλλ' ἔχει τι ἐλάττωμα.

Ibid. Ἔχω κατά σου] Pro quo Coloss. 3. 13. μομφὴν πρός τινα ἔχειν. Cicero Famil. 2. 18. *Nec tamen adhuc habeo quod te accusem.*

Ibid. Τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας] Sic 1 Tim. 5. 12. τὴν πρώτην (i. e. προτέραν) πίστιν ἠθέτησαν.

Com. 5. Πόθεν ἐκπέπτωκας] Quantum in prioris pietatis studio de viribus remiseris.

Ibid. Μετανόησον] Nempe (ut Act. 8. 22.) ἀπὸ τῆς κακίας σου. Periclitaris (inquit) pietatis formulâ in totum excidere: maturatâ itaque primùm pœnitentia, postea sedulitas & vigilantia fac te in integrum restituant.

Ibid. Καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον] Id est, (ut Matth. 3. 8.) καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας ποίησον. Arrianus 3. 25. ad quemvis à bonæ mentis proposito & opere desciscentem, Ἀνάλαβε ἃν ἀπώλεσας.

Ibid. Ἔρχομαί σοι] Σοὶ heic, & infrà com. 16. pro ἐπὶ σέ. Vide Luc. 11. 22. & 19. 43. & 21. 35.

Com. 6. Τοῦτο ἔχεις] Sub. ἀγαθὸν, vel ἀρεστόν μοι.

Ibid. Ἃ κἀγὼ μισῶ] Illud ἃ abest in MS. qui in Britannia: nec incognitum est, etsi forsan insolitum, relativum αὐτὰ his in libris taceri: nam & 1 Cor. 2. 14. habemus, οὐ δύναται γνῶναι.

Ibid. Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω] Id est, audiat ille cui (ut loquitur Apuleius noster) *est cura cognoscere: sed animo quantum potest erecto & attento.*

Ibid. Τί τὸ πνεῦμα λέγει] Per me Joannem nempe. Vide ad 1 Tim. 4. 1. annotata.

Com. 9. Οἶδά σου, &c. τὴν πτωχείαν, πλούσιος δὲ εἶ] Πτωχὸς εἶ (ut Jacob. 2. 6.) ἐν κόσμῳ τούτῳ, πλούσιος δὲ ἐν πίστει.

Com. 10. Μὴ φοβοῦ] Τὸν φόβον αὐτῶν nempe, ut 1 Pet. 3. 14.

Ibid. Ἵνα πειρασθῆτε] Sic 1 Pet. 4. 12. habemus πύρωσιν (quæ hîc θλίψις) εἰς πειρασμὸν γινομένην.

Ibid. Ἕξετε θλίψιν, &c.] Eadem verba habemus ab Eodem prolata apud Nostrum hunc Euang. 16. 33. Θλίψιν hîc captivitatem intellige: id clarum ex præcedentibus. Suidas in voce ea, Τοῦτο τὸ ὄνομα πολλὰ δηλοῖ, φυλακὰς, ἁλύσεις, ἐξορίας, &c. In jam citato MS. meliùs καὶ ἔχητε θλίψιν.

Ibid. Γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου] Ità Plato 2 de Republ. ἀμετάστατος μέχρι θανάτου. Πιστὸν hîc, ἐν πειρασμοῖς intellige, & periculis ob nominis Christi professionem emersuris. Sic, πιστὸς ἐν πειρασμῷ 1 Maccab. 2. 52. de Abrahamo dictum. Illud ἄχρι θανάτου Viri summi ex Matth. 10. 22. & Marc. 13. 13. exponunt, persta ad finem vitæ. Videndum autem an hoc voluerit Joannes, Sis fidelis etiamsi mors intentetur tibi: expende proximè præcedentia. Minucius in Octavio *Ingenium singulorum* (Deus) *periculis pensitat, adusque extremam mortem voluntatem hominis sciscitatur.* Ambigua est autem (nè quid dissimulem) locutio illa, *ad extremam mortem:* proinde vel priore illo, vel posteriore hoc sensu exponi potest.

Com. 13. Ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ] Id est, in loco adeò idolis scatente, ut ibi sedem suam præcipuam videatur Satanas posuisse. Ità Plinius 11. 13. de superciliis loquens, *Superbia alibi conceptaculum, heic sedem habet.* Andreas Cæsariensis ad hunc locum de civitate ista, Κατείδωλον ὑπὲρ τὴν Ἀσίαν πᾶσαν.

Ibid. Καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου] Etsi in loco tot abominationibus, tot periculis pleno: hoc enim ad majorem laudem ejus supplendum videtur. Vult dicere, (ut Philipp. 2. 15.) ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς, &c. ὡς φωστὴρ φαίνει. Confer quæ 2 Maccab. 14. 38. de Rhasi Hebræo: ubi ἐπιμιξίας, non ἀμιξίας, Vir summus legendum conjicit.

Com. 14. Ἀλλ' ἔχω ὀλίγα κατά σου] Sic 13. 6. apud Sapient. Scriptorem, Ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τούτοις ἐστὶ μέμψις ὀλίγη. Vide suprà com. 4.

Com. 16. Μετανόησον] Id est, Ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ut Tit. 1. 13.

Com. 17. Δώσω αὐτῷ, &c. ὄνομα καινὸν] In Græco Esaiæ 56. 5. ὄνομα αἰώνιον δώσω αὐτῷ.

Com. 19. Καὶ τὰ ἔργα σου τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων] Contrarium Galat. 3. 3. ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε.

Com. 20. Τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν] Ità Act. 8. 9. de Simone, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν· & suprà heic com. 2. τοὺς φάσκοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους εἶναι.

Ibid. Διδάσκει, καὶ πλανᾷ ἐμοὺς δούλους πορνεῦσαι] Ὑστερολογία vult dicere enim, πλανᾷ, &c. καὶ διδάσκει πορνεῦσαι.

Com. 21. Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ] Scriptor Sapient. 12. 19. *Das locum in peccatis pœnitentiæ.* Solere Deum πρὸς ἐπανόρθωσιν χρόνον περιμένειν, dixit Plutarchus Libello, De his qui serò a numine puniuntur.

Ibid. Καὶ οὐ μετενόησεν] Τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος μου καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονήσασα, Rom. 2. 4.

Com. 22. Βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην] In lectum infirmorum & ægrotantium. Sic Matth. 9. 2. ἄνθρωπον ἐπὶ κλίνης βεβλημένον.

Com. 23. Ὁ ἐρευνῶν, &c. καρδίας] Eadem de Eodem Rom. 8. 27.

Com. 24. Ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην] Ἔχειν διδαχὴν hîc, est quod 1 Tim. 4. 1. τῇ διδασκαλίᾳ προσέχειν.

Ibid. Τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ] Quæ 2 Cor. 2. 11. τὰ τοῦ Σατανᾶ νοήματα.

CAP. III.

Ad Cap. III.

Com. 1. Οἶδά σου τὰ ἔργα] Locutio media, at heic, ut ex sequentibus patet, in partem sequiorem prolata. Ità γνοὺς & γνώσκων Matth. 22. 18. Joh. 2. 24. & 5. 45. Lucilius,

Quem scis scire tuas omnes maculásque notásque.

Ibid. Ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ] Στήλη καὶ τάφος νεκροῦ εἰ, ἐφ' οἷς γέγραπται μόνον ἀνθρώπων ὀνόματα, ut in Epistola ad Philadelphenses Ignatius locutus. Cæsar ad milites suos apud Dionem Historicum, Ὄνομα Ῥωμαίων ἔχοντες, ἔργα δὲ Κελτῶν δρῶντες. Ὅτι ζῇς, est, ὡς ζῶν. Vult dicere, si non quà occurris, sed quà lates, aspiciaris, miser es, sordidus, turpis, &c. si foramina manifesta non habes, latentibus, & ex occulto sentinam ducentibus, laboras.

——Tibi fervens
Æstuat occultis animus, sempérque tacendis.

Arrianus 4. 8. in Epictetum, Ἄνθρωπε, &c. νεκρὸς τις εἶ, μωρὸς περὶ μαθήσεις, &c. ἀποτέμνεις ἐν τῇ ῥίζῃ κάτω, τὰ δ' ἄνω ζωμικρόν ἔτι ἀνθεῖ, καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖς ἔτι ζῆν καὶ θάλλειν. Simplicius in cap. 1. Epicteti, Ἀπεβύντες πολλάκις περὶ τὸ θεῖον, αὐτοὶ τὸ ζωτικὸν ἑαυτοὺς ἡγοῦνται ὑπὸ τῶν ἄλλων τοιοῦτοι νομίζονται. Ecce quàm meritò Apuleius inter Fortunæ ἐγκλήματα posuerit, quòd malus boni viri famâ sæpissime glorietur. Νεκρὸς hic intellige ἐν τοῖς ἁμαρτίαις ut Ephes. 2. 1. Coloss. 2. 13. Vide ad 1 Tim. 5. 6. quæ fusè annotata. Eadem antitheta ista, argumento autem planè contrario, occurrunt & Luc. 15. 24.

Com. 3. Οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σε] Pro Græca non agnosco locutionem istam. Videtur ποίᾳ ὥρᾳ legendum. Sic Luc. 12. 39. Εἰ ᾔδει, &c. ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται.

Com. 4. Οἳ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν] Τὰ ἱμάτια, id est, corda, conscientias. Sic ferè Apuleius pudorem esse tanquam vestem dixit, & quantò obsoletior sit, tantò incuriosiùs haberi. In Græco Tobiæ 3. 15. Οὐκ ἐμόλυνα τὸ ὄνομά μου id est, pudorem & existimationem meam.

Ibid. Περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς] Vide 4. Esdræ 2. 39. Λευκοῖς intellige (ut 4. 4. & Joh. 20. 12. & infrà heic com. 5.) λευκοῖς ἱματίοις. At elleipsis hujus loci bene Græca est. Artemidorus 2. 3. Τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἔθος ἐκφέρειν. Plutarchus in vita Crassi, Τὸ σῶμα, &c. λευκοῖς ἀμφιέννυσι. Arrianus 3. 22. in Epictetum, Ἐν κοκκινοῖς περιπατοῦντα. Recentior hîc, *albati*: Vulgatus, *in albis*, non malè Græcam locutionem sectatus. Sic, *tua candida*, (vestimenta nempe) 2. 46. Martialis dixit.

Ibid. Ὅτι ἄξιοί εἰσιν] Supple ex præcedentibus, μετ' ἐμοῦ περιπατεῖν. Ità in Græcis colloquiis, Ἐκεῖνος ἄξιός ἐστι παρ' ἡμῖν δειπνῆσαι. Ἄξιοί εἰσι, quia nempe in tanta malorum multitudine se puros servaverunt. Euthymius ad Mat. 26. *Qui mali sunt, duplicem merentur ultionem; & quia mali sunt, & quia à bonis nullam utilitatem ceperunt: similiter & qui boni sunt, duplici honore digni sunt, & quia boni sunt, & quia à malis nullum damnum reportaverunt.* Ἄξιοί εἰσι, supple, *tali honore*. Elleipsis eadem in contraria voce apud Horatium,

Cur eget indignus quisquam te divite?——

id est, paupertate indignus. inquit Servius, adducens locum illum ad Æneid. 6. De verbis ὅτι ἄξιοί εἰσιν, ad Luc. 7. 4. diximus.

Com. 5. Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς] Virgilius 6.

Omnibus his niveâ cinguntur tempora vittâ.

Ubi idem Servius, *Per quod eos ostendit divinos honores meruisse.*

Com. 7. Καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει] In Græco Jobi 12. 14. ἐὰν κλείσῃ, &c. τίς ἀνοίξει;

Com. 9. Καὶ οὐκ εἰσὶ] Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαῖος ἐστι, Rom. 2. 28.

Com. 11. Ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις] *Venio*, cum mercede nempe: vide Hebr. 10. 36, 37.

Com. 14. Ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ] Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, de Eodem Coloss. 1. 13.

Com. 15. Οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστὸς] Id est, δίψυχος εἶ, ut Jacob. 1. 8. ad quem locum de ejusmodi hominibus satis fusè egimus. Seneca, non dissimili argumento, *nec ægrotare, nec valere* dixit, libro de Tranquill. animi, cap. 1. Idem 95 Epist. *Illud puto concedes, nihil esse turpius dubio & incerto, pedem modò referente, modò producente.* Illa, *nec frigidus es, nec calidus*, speciem proverbialem habent. Idem Seneca Epist. 69. *Hoc est, inquis, nec frigidum, nec calidum pati.*

Ibid. Ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός] Non optat simpliciter eum frigidum esse, at exprimit hoc loquendi genere quantum aversetur fluctuationem ejus. Sic ferè Epictetus cap. 36. Ἕνα σε δεῖ ἄνθρωπον, ἢ ἀγαθὸν, ἢ κακὸν εἶναι. Accedunt autem & ista Joannis ad proverbialem formam. Scriptor Vitarum illustrium, de Scipione Æmiliano, *Censor, Mummio collegâ seniore, in Senatu ait, Utinam collegam mihi aut dedissetis, aut non dedissetis.* Quæ & exstant apud Valerium Maximum 6. 4.

Com. 16. Ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστὸς] Seneca μιμητικῶς 92 Epist. *Frigidum aliquid, & calidum novimus: inter utrumque tepidum est.*

Ibid. Μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου] Quia nec frigidus, neque calidus es, apud me nullo loco eris: id enim ferè heic, ἐκ τοῦ στόματος ἐμέσαι. Gellius 13. cap. ult. *Cùm plerumque homines ità loquantur, ut omne vinum aut novum esse dicant, aut vetus; nullam vim habere significavit* (Varro) *neque novi neque veteris, quod medium esset: idcirco pro vino non habendum, quod neque refrigeraret, neque calefaceret.* Sedulius ad cap. 12. Rom. de Deo, *Intepidis nauseatur.*

Com. 17. Λέγεις, ὅτι πλούσιός εἰμι] Similis jactantiæ fluxæque securitatis voces infrà 18. 7. occurrunt.

Ibid. Καὶ οὐκ οἶδας, &c.] Formula periculis suis indormientes miserantium. Apud Plautum ille,

——O stulte, stulte, nescis vanire te;
Atque in eo ipso adstas lapide ubi præco prædicat.

Vide Proverb. 7. 23. & quæ ad Apuleii 8. pag. 398. annotata.

Ibid. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ὁ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνὸς]

Πτωχὸν φῆσ' ἐλεεινὸν, κἀγὼ σε φημι πένητα.
Mendicum, vilem, nudum cæcúmque vocabit,
Qui verum cupiet misero tibi reddere nomen.

Cicero Paradox. 2. *Te miseria, te ærumna premunt omnes, qui te beatam, qui te florentem putas.* De simili Apuleius, de Deo Socrat. *Familiam numerosam habet, opiparam supellectilem, omnia affluentia, omnia ornata, præter seipsum Dominum: qui solus Tantali vice in suis divitiis inops, egens, pauper, non quidem fluentum fugitivum captat, & fallacis undæ sitit; sed veræ beatitudinis, sinceræ vitæ, & prudentiæ fortunatissimæ, esurit sititque.* Lactantius 6. 13. *Unum & sapientis & justi,* &c. *opus, suas divitias in sola justitia collocare, quâ profectò qui eget, licèt ille Crœsum aut Crassum divitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus est.*

Ibid. Ὁ ταλαίπωρος, καὶ ὁ ἐλεεινὸς] Hesychius, Ἐλεεινὸς, ταλαίπωρος.

Ibid. Τυφλὸς] Sic 2 Petr. 1. 9. τυφλός ἐστι, μυωπάζων.

Ibid. Γυμνὸς] *Nudus, at ignominiâ tuâ tectus*, ut Apuleius Apolog. loqueretur.

Com. 18. Ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου] Ità Genes. 2. 25.

Ibid. Καὶ κολλύριον ἔγχρισον, &c. ἵνα βλέπῃς] Ut videas quod ista alta tua pax & abundantia à te abscondunt. Seneca Cur bonis viris, &c. cap. 4. de felicitate loquens, *In vanas mentes imagines evocat, multum inter falsum ac verum mediæ caliginis fundit.* Quid erat autem quod non videbat Laodicensis iste? in veris divitiis (quales Paulus 1 Tim. 3. 3. tali in homine requirit) se pauperrimum esse.

Com. 19. Ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ ἐλέγχω καὶ παιδεύω] Seneca ubi suprà, *Hos Deus quos probat, quos amat, indurat, recognoscit, exercet.* Ἐλέγχων καὶ παιδεύων de Deo itidem

 prolata

prolata habemus 18.13. apud Sirachidem. Hinc & οἱ ἐλεγμοῖς παιδεύων, in Græco Psalmi 39. 11.

Ibid. Ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω] Seneca, *Deus bonum virum in deliciis non habet.*

Com. 20. Ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου] Hoc ideo quia qui ostia pulsant, simul & clamare solent. Apuleius 1. *Januam*, &c. *pulsare vocaliter incipio.*

Com. 21. Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ, &c.] Id est, mecum regnare. Paulus 2 Tim. 2. 12. Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· ubi dicta confer.

Boethius fine quarti,

> *Superata tellus*
> *Sidera donat.*

Ibid. Ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου] De Eodem Hebr. 12. 3. Ὑπέμεινε σταυρὸν, &c. ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν. Post ἐνίκησα supple τὸν κόσμον, ut Joh. 16. 33. de se ipse Christus locutus: & in locutione illa vel maximè mortem crucis intellige, quod jam citato ad Hebræos loco, σταυρὸν ὑπομείνειν.

Ad Cap. IV.

Com. 2. Καὶ ἐπὶ τὸν θρόνον καθήμενος] Notabis elleipsin minus protritam vocis ἀνὴρ, aut ἄνθρωπος.

Com. 3. Ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰασπίδι] Vulgatus, *similis aspectui lapidis iaspidis.* Recentior Interpres, *aspectu similis lapidi iaspidi: in lapidis iaspidis speciem similis.* Apuleius diceret.

Com. 4. Περιβεβλημένους] Vulgat. *circumamictos*, nec aliter in Glossario.

Com. 8. Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ] Hesychius, Παντοκράτωρ, ὁ Θεὸς πάντων κρατῶν. Vide 2 Cor. 6. 18.

Ad Cap. V.

Com. 6. Ἀρνίον ἑστηκὸς, ὡς ἐσφαγμένον] Idem sensus qui suprà 1. 18. Ὁ ζῶν καὶ ἐγενόμην νεκρός.

Com. 9. Ὅτι ἐσφάγης] De eodem Act. 8. 32. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη.

Ibid. Καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς] Id est, ut 2 Tim. 2. 26. εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα. Tale illud suprà hìc 1. 6. Ἐποίησεν ἡμᾶς ἱερεῖς τῷ Θεῷ.

Ibid. Ἐκ πάσης φυλῆς, καὶ γλώσσης, καὶ λαοῦ] Sine gentium, sine linguarum discrimine. Vide ad Act. 10. 35. dicta.

Ad Cap. VI.

Com. 1. Ὡς φωνὴ βροντῆς] Vult dicere, vocem validam & canoram fuisse. Vide infrà 19 6. Apuleius 7. *Tonanti clamore personui.* Sic suprà 1. 10. φωνὴ ὡς σάλπιγγος: & ibid. com. 14. ὀφθαλμοὶ ὡς φλὸξ πυρός· i. e. valde lucidi & micantes.

Com. 9. Ἣν εἶχον] Id est, ut puto, κατεῖχον. Sic suprà 2. 4. ἔχεις pro κατέχεις & 1 Tim. 1. 19.

Com. 10. Ἔκραξαν φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος, &c. οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν;] Ἐκφώνησις impatienter à fortiore brachio vindictam expetentium. Sic 1 Maccab. 6. 22. Ἐπορεύθησαν πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ εἶπον, Ἕως πότε οὐ ποιήσῃ κρίσιν, καὶ ἐκδικήσεις τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν; In Tragœdia Latina,

> —— *Magne regnator mundi,*
> *Tam lentus audis scelera? tam lentus vides?*
> *Ecquando sævâ fulmen emittes manu?*

Confer Luc. 18. 7. & ibi annotata. Adde quæ in Græco Esaiæ 64. 12.

> —— *Pœna mora longa, querela est,*

dixit Metam. 6. Ovidius. Ὁ δεσπότης hìc est Christus: de quo titulo ejus vide quæ ad Judæ com. 4. annotavimus.

Com. 11. Ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρὸν] Hebr. 10. 37. argumento simili, Ἔτι μικρὸν, ὅσον ὅσον, &c. Vide & infrà 11. 22.

Ibid. Ἕως οὗ πληρώσωσι καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν] Nonnulli, iique eruditionis nomine conspicui, illa ἕως οὗ πληρώσωσι, vertunt, *donec compleatur numerus*, &c. Cogitemus tamen an πληροῦσθαι heic sit quod Luc. 13. 32. & Hebr. 11. 40. τελειοῦσθαι. Non improbo autem illum alterum exponendi modum. Virgilius,

> —— *Explebo numerum, reddárque tenebris.*

Ibid. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοὶ] 1 Petr. 5. 9. Εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν τῷ κόσμῳ ἀδελφότητι ὑμῶν ἐπιτελεῖσθαι.

Com. 14. Καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν] Videbantur sedibus suis moveri: est enim hyperbole. Plinius lib. 6. Epist. 16. *Crebris vastisque tremoribus tecta nutabant, & quasi emota sedibus suis, nunc huc nunc illuc abire videbantur.* Et Epist. 20. eodem argumento, *Vehicula quæ produci jusseramus, quanquam in planissimo campo, in contrarias partes agebantur, ac nè lapidibus quidem fulta in eodem vestigio quiescebant. Præterea mare in seipso* (meliùs *in seipsum*) *resorberi, & tremore terræ quasi repelli videbamus.*

Com. 16. Κρύψατε ἡμᾶς] Vide ad Luc. 23. 30. dicta.

Com. 17. Ἦλθεν ἡ ἡμέρα, &c. τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ τίς δύναται σταθῆναι;] Ex illis fortè Malach. 3. 2. τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ αὐτοῦ; Σταθῆναι, *stare cum fiducia*, ut Luc. 21. 36. ubi dicta vide. Τίς hìc est, *quotusquisque?*

Ad Cap. VII.

Com. 9. Ἐκ παντὸς ἔθνους, καὶ φυλῶν, &c. καὶ γλωσσῶν, &c.] Ità Judithæ 3. 8. in Græco Danielis 3. 29. & 6. 25. Vide & infrà 11. 9. & 13. 7. & 14. 6.

Ibid. Καὶ φοίνικες] Vertunt, *palmas*, id est, ramos palmarum. Τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, Joh. 12. 13. Julius Pollux 1. 12. § 14. Τοῦ φοίνικος καὶ ὁ κλάδος ὁμώνυμος φοίνιξ καλεῖται.

Com. 14. Σὺ οἶδας] Ego autem nequaquam. Vide 2 Cor. 12. 2.

Com. 15. Σκηνώσει ἐπ' αὐτοὺς] Sic 2 Cor. 12. 9. Vide & 1 Petr. 4. 14.

Com. 16. Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν] Id est, securè vivent. Vide ad Joh. 10. 9. dicta.

Com. 17. Ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων] Pro, ἐπὶ πηγὰς ὑδάτων ζώντων. Commodè autem hoc sequitur post ποιμανεῖ αὐτούς. P. Chrysologus, & de ovibus, Serm. 173. *Apta pascuis, irrigua fluentis*, &c. *loca penetrant*, &c.

> *Et potum pastas age, Tityre,* ——

Virgilianū est. Ὕδατα ζῶντα, sunt perennes aquæ. Virgil.

> —— *Donec me flumine vivo*
> *Abluero.* ——

Ubi Servius, *semper fluente: i. e. naturali.*

Ibid. Ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν] Ἡ λύπη αὐτῶν, (ut Joh. 16. 20.) εἰς χαρὰν γενήσεται. Sic, θρήνων ἐξαλείφειν, Rhetor Aristides dixit Palinod. in Smyrnam. Seneca Consolat. ad Polybium, cap. 31. *Quoties lacrymæ suboriuntur oculis tuis, toties illos in Cæsarem dirige: siccabuntur maximi & clarissimi numinis conspectu.*

Ad Cap. VIII.

Com. 9. Τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη] Plutarchus, itidem de navibus loquens, in Antonii vita, Διεφθάρησαν οὐκ ὀλίγαι.

Com. 13. Αὐτοῦ πετομένου ἐν μεσουρανήματι] Ità & Vulgatus legit, non ἀγγέλου πετομένου, &c. & ità planè legendum pronunciat

pronunciat hic Apuleii locus, *Aquila cùm se nubibus tenus altissimè sublimavit, evectus alis totum illud spatium quà pluitur & ningitur, ultra quod cacumen nec fulguri, nec fulmini locus est, in ipso (ut ità dixerim) solo ætheris, & fastigio hiemis*, &c. Quid sit τὸ μεσουράνημα nemo meliùs circumlocutus.

Ad Cap. IX.

Com. 4. Εἰ μὴ] Pro ἀλλὰ, ut & infrà 21. 27. & alibi. Sic *nisi* pro *sed* frequens apud Latinos.

Com. 5. Βασανισμὸς σκορπίου] Cruciatus à scorpione illatus: sic *vulnus venantium* Virgilius: & *vulnus lucernæ*, Apuleius. Vide Gellium 12. 9. in fine.

Com. 6. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις] Loquendi modus tempora calamitosa denotans. Vide ad Luc. 21. 23. dicta.

Ibid. Ζητήσουσιν ἄνθρωποι τὸν θάνατον] Seneca 107 Epist. *Longam viam ingressus es; labaris oportet, & arietes, & cadas, & lasseris, & exclames, O mors.*

——Mors optima tunc est
Cùm petitur——

dixit ille apud Saxonem Grammaticum.

Com. 10. Ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα] Apul. 9. *Quendam barbarum, quem præ morum acritudine vulgus Scorpionem vocat*: ad quem locum pag. 511. annotata vide.

Com. 17. Ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ]

——Proflant de naribus ignem:

quæ itidem de equo dicta. Servius ad Æneid. 8. de Caco, *Ignem ideo dictus est vomere, quòd agros igne populabatur.* Vide infrà 11. 5.

Ad Cap. X.

Com. 4. Σφράγισον] Glossarium, *Signa*, Σφραγίσας, καὶ σημαλικῶς, Σφράγισον.

Ad Cap. XI.

Com. 2. Πατήσουσιν, &c.] Vide ad Luc. 21. 24. dicta.

Com. 8. Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τᾶς πλατείας τῆς πόλεως] Descriptio stragis magnæ, qualis sæpe apud Prophetas, quin & Poetas occurrit. Apuleius (de ursis autem loquens) lib. 4. *Passim per plateas cerneres jacere semivivorum corporum ferina naufragia.*

Com. 13. Ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ] Vide ad Luc. 5. 26. dicta.

Com. 18. Διαφθείροντας τὴν γῆν] Similis sensus Act. 17. 6. τὴν οἰκουμένην ἀναστατοῦν.

Ad Cap. XII.

Com. 2. Κράζει ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν] In Aulularia Plauti,

Clamat, parturit.

Gellius 2. 23. *Gemitum, & ploratum puellæ audit in puerperio enitentis*: ubi eniti βασανίζεσθαι. Vide Genes. 3. 16. Jerem. 4. 31. Esaiæ 66. 7.

Com. 4. Ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ] Id est, ut bono semini lolium inspergeeret, ut quicquid Ecclesia pareret, suffocaret miraculis diabolicis & doctrinâ exitiosâ. Loquitur de Simone Mago. Respicitur autem his verbis quod olim apud plures fidem obtinuit, serpentes recèns natorum infantium carnibus inhiare solitos. Apuleius 5. *Cùm primùm prægnationem tuam plenus uterus maturaverit, opimiore fructu præditam devoraturum.* Vide Plinium 8. 14. & quæ apud Lucianum in Dialogo Isidis & Neptuni, ubi de Latoe paritura.

Com. 8. Καὶ οὐκ ἴσχυσε] Subaudi, ut Act. 19. 16. κατ' αὐτῶν· malim autem, κατίσχυσε legi: quæ vox absolutè posita occurrit etiam Luc. 23. 23. ἰσχύειν autem nequaquam eo modo his in libris ponitur.

Com. 9. Ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, &c.] Ille verus & summus Proteus, qui

——Suæ non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum.

10

In Epistola ad Philippenses, quæ inter Ignatianas legitur, Ὁ δράκων, ὁ ἀποστάτης, ὁ σκολιὸς ὄφις, &c. *Quem nunc inimicum hominem, nunc Judicem iniquitatis, nunc draconem*, &c. *nunc rugientem leonem*, &c. *Scriptura cognominat.* Sunt verba D. Hieronymi in Exposit. Parabolæ filii prodigi ad P. Damasum. D. Augustinus Soliloq. cap. 17. *Nunc agnum, nunc lupum, nunc tenebras, nunc lucem se ostendit*: & pòst, *Nunc est leo, nunc ut draco*, &c. *insidiatur.* Euthymius ad Marc. 1. de Eodem, *Habet multa nomina, & ab unaquaque malitia suam appellationem recipit.* Idem ad Joh. 10. *Dicitur leo, draco, serpens, aspis, ac basiliscus, multisque aliis nominibus, juxta illius varias malitiæ versutias.* Nec ineptum, ut qui mille nocendi artes habet, habeat & mille nomina.

20

Ibid. Ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος, καὶ Σατανᾶς]

——Una furenti
Natura est Satanæ, Satanæ sed nomina mille.

Com. 10. Ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν] De eodem 1 Petri 5. 8. ὁ ἀντίδικος.

30

Com. 11. Οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου] Hoc est quod Joh. 12. 25. μισεῖν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· & Joh. 10. 11. ψυχὴν τιθέναι· ad quem locum annotata confer.

Com. 12. Ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει] Cicero (apud Plutarchum) ad P. Cestium, Χρῶ σύμπασιν τῷ καιρῷ, μέλλεις γὰρ αὔριον ἰδιώτης εἶναι. Apud Tacitum Histor. 2. *Difficile est temperare potentiâ quâ te non putas diu usurum.* Seneca 63 Epist. *Ideo amicis avidè fruamur, quia quamdiu contingere hoc possit, incertum est.*

40

Com. 14. Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες, &c.] Id est, ὡς δύο πτέρυγες· fugiebant tam celeriter Christiani ac si alas haberent. Apuleius 8. *Denique mecum ipse reputabam Pegasum*, &c. *metu magis volaticum fuisse, ac per hoc meritò pinnatum proditum.*

Ibid. Τοῦ ἀετοῦ] Hoc auget hyperbolen: aquila enim omni cætero avitio velocior impetu. Apuleius Floridis, *Supernè sese ruens fulminis vice.* Additur autem μεγάλου, articulo præeunte, fortasse ut designentur aves propriè *aquilæ dictæ*, quarum instar non æquant vultures qui & *aquilæ* vocati.

50

Ibid. Εἰς τὸν τόπον αὐτῆς] In loca destinata illi: sic Act. 1. 25. εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

Com. 15. Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὀπίσω τῆς γυναικὸς ὕδωρ ὡς ποταμὸν]

Sic, ubi nulla datur dextrà affectare potestas,
Nec potis ingentes fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit,——

60

Polyphemus apud Virgilium.

Ibid. Ἵνα αὐτὴν ποταμοφόρητον ποιήσῃ] Ut persecutionibus, quasi vi torrentis, fideles abriperentur. Apud Plautum in Curculionis prologo,

Ingressus fluvium rapidum ab urbe haud longulè,
Rapidus raptori pueri subduxit pedes,
Abstraxitque hominem in maximam malam crucem.

Vocem ποταμοφόρητος video & apud Hesychium in verbo Ἀπόερσεν.

70

Com. 18. Καὶ ἐστάθην, &c.] Hæc meliùs constituerent initium sequentis capitis. Ἐστάθην, ego scilicet Joannes steti: atque ità reponendum videtur in Vulgata versione.

Ad Cap. XIII.

Com. 5. Στόμα λαλοῦν μεγάλα] Ὑπέρογκα ματαιότητος φθεγγόμενοι, ut 2 Petr. 2. 10. Sic, στόμα λέγον μέγα, Euripides Herc. fur. Demosthenes contra Midiam, θρασὺς, μέγα φθέγγων, μέγα φθεγγόμενος, βίαιος. Vide ad Judæ com. 16. annotata.

Ibid. Καὶ βλασφημίας] Abstractum pro concreto. In MS. autem vetustissimo qui in Anglia, legitur, καὶ βλάσφημα· nempe ῥήματα. Vide Act. 6. 11, & 13.

Com. 10. Ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ] De hoc loquendi genere ad Luc. 22. 49. dixi.

Ibid. Ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων] Euthymius ad Joh. 16. *Præsens vita stadium est, & locus exercitationis athletarum Dei.* Πίστις hic est ἐλπὶς, concepta de felicitate futuri seculi. Vide 1 Tim. 4. 10. & quæ ibi annotavimus.

Com. 16. Ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα, &c.] Sic 14. 9. & 15. 2. & 20. 4. Ignatius ad Magnesios, Ἔστι νομίσματα δύο, τὸ μὲν Θεοῦ, τὸ δὲ κόσμου· καὶ ἕκαστον αὐτῶν ἴδιον χαρακτῆρα ἐπικείμενον ἔχει.

Com. 18. Ὁ νοῦν ἔχων] Quod infrà 19. 7. Ὁ ἔχων σοφίαν. Glossarium, Ὁ νουνεχὴς, *catus.*

Ad Cap. XIV.

Com. 4. Οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ, ὅπου ἂν ὑπάγῃ] Sic Luc. 9. 57. ubi dicta vide. A. Gellius 12. 15. *Nósque eum quem in locum cunque iret, secuti sumus:* & 16. 3. *Atque eum quoquò iret,* &c. *prosequebamur.*

Ibid. Ἀπαρχὴ] Id est, εἰς τὸ εἶναι ἀπαρχή. Vide Jacob. 1. 18.

Com. 5. Ἄμωμοι] Vulgat. *sine macula.* In Glossario, *Immaculati,* ἄμωμοι.

Com. 7. Τῷ ποιήσαντι, &c. πηγὰς ὑδάτων] De Eodem Psal. 103. 10. Ὁ πηγὰς ἐξαποστέλλων, &c.

Com. 8. Ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα τὰ ἔθνη] Πεπότικε hoc loco est, eos stupidos reddidit, quomodo fieri solent qui mortifera biberunt: unde & fortè lux Hesychii illis, Ἐκπεπότισμαι, ἐκπέπληγμαι. Reapse idem hic dicitur quod infrà 18. 23. ἐν φαρμακείᾳ πλανῶνται τὰ ἔθνη. Ποτίζεσθαι heic dicuntur mentes, ut Luc. 21. 34. βαρύνεσθαι. Sic, τὴν διάνοιαν ὑπὸ πόματος διαφθείρεσθαι, apud Plutarchum libro περὶ τοῦ τὰ ἄλογα, &c. Tertullianus contra Marcionem, *Non est obscurum vino doctrinam & exempla indicari.* In Tabula Cebetis dicta, de Ἀπάτη, Τοὺς εἰσπορευομένους εἰς τὸν βίον ποτίζει τῇ ἑαυτῆς δυνάμει.

Com. 10. Ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ] Suidas, Οἶνος, ἐπὶ Θεοῦ, ἡ τιμωρία.

Ibid. Καὶ βασανισθήσονται, &c. ἐνώπιον ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου] Ἐνώπιον, &c. ad majorem miseriæ cumulum. Vide ad Luc. 13. 28. dicta.

Com. 13. Ἀπάρτι. Ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα] Subaudi ex præcedentibus μακάριοι. Vox ναὶ enim videtur habere vim fortiùs enunciantis quod modò affirmaverat. Vide quæ ad Luc. 12. 5. annotavimus. Vulgatus autem legit ἀπ' ἄρτι ναὶ· ut sensus fit, Jam nunc spondeo, &c.

Ibid. Ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν] Τὸ ἽΝΑ heic malim ἐκβατικῶς dici, quàm τελικῶς· & ità commodè sumi poterit ἀντὶ τοῦ ὅτι q. d.

Optatus ille portus ærumnis adest.
——His est fortuna peracta
Jam sua——

Ad quæ maximi Poetarum, Servius, *Sua, id est, dura.* Quam planè & emphasin habet αὐτῶν in Contextu nostro. Euripides apud Clementem Alexandrinum,

——Θανόντα, καὶ πόνων πεπαυμένον

ubi & sequitur, ex Tragico aliquo alio vetusto,

——Οὐκ ἀρκεῖ μίαν
Ψυχὴν ἀπολύειν, κἄπειτ' οὐκ ἔχειν πόνους;

Vide Suidam in Θανών, & Θάνατος. Scholiastes vetus ad Horatii Carm. lib. 2. *Mors, ut necessitas est, ità & perpetua laboris requies.* Porphyrius in de Nympharum antro, Ἀφ' ἧς (νοερᾶς φύσεως nempe τὸν κόσμον διοικούσης) τὰ νικητήρια τοῖς ἀθληταῖς τοῦ βίου δίδοται, καὶ τῶν πολλῶν πόνων ἄκος. Glossarium vetus MS. ad hunc Joannis locum, Ἐκ τῶν κόπων, ἐκ τῶν ἀδικιῶν. Πόνων ἀναπαύεσθαι habemus 1. 28. apud Artemidorum.

Ibid. Τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν] Τὰ ἔργα heic metonymicè significare putem, non ut Vir summus exponit, *memoria,* sed, *mercedes operum eorum.* Seneca 79 Epistolâ, *Nulli non Virtus & vivo & mortuo retulit gratiam, si modò illam bonâ secutus est fide.* Τὰς τῆς ἀρετῆς ἀμοιβὰς μετὰ θάνατον ἀκολουθεῖν solere, dixit & Simplicius in Præfatione ad Epictetum: ubi & vox ἀκολουθεῖν notanda. Pertinent & ad sensum loci hujus fortasse Æliani ista, Ἀναπαυομένων, καὶ ὁρμιζομένων τὴν τελευταίαν ὅρμισιν· τὸ θεῖον ἐκ ἀμελεῖ καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν. Quæ verba in voce Ὅρμος apud Suidam leguntur.

Com. 15. Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι] Ità Marc. 4. 29. ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός· & apud LXX. Joel. 3. 13. Ἐξαποστείλατε δρέπανα, ὅτι ὁ τρυγητὸς πάρεστι. Gellius 2. 29. *Vidésne hæc ematuruisse, & manus jam postulare?* &c. *afferes primâ luce falces duas; unam egomet mihi, & tu tibi capies alteram: & frumentum,* &c. *cras metemus.* Ἦλθεν ἡ ὥρα, &c. heic est,

Venit summa dies, & ineluctabile tempus.

Com. 16. Καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ] Magna strages facta est. Scholiastes vetus Homeri ad Iliad. τ'. Ἀλληγορικῶς καλάμην νῦν κέκληκε τὰ σώματα τῶν ἀνῃρημένων, ἄμητον δὲ τὸ θέρος καιρόν.

Com. 20. Καὶ ἐξῆλθεν αἷμα, &c. ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων] Ingentis cædis demonstratio hyperbolica. Virgil. 12.

——Equos alacer media inter prælia Turnus
Fumantes sudore quatit, (miserabile!) cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mistâque cruor calcatur arenâ.

Ad Cap. XV.

Com. 3. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων] In MS. qui in Anglia, τῶν ἐθνῶν. Vulgatus, *seculorum,* quasi legisset αἰώνων, quo de titulo ad 1 Tim. 1. 17. diximus.

Com. 6. Ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν, &c. καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς] Περὶ τὰ στήθη, est, ut suprà 1. 13. πρὸς τοῖς μαστοῖς. Apuleius (qui & *linum* conjunxit) lib. 2. *Lineâ tunicâ mundulè amicta, & russeâ fasciolâ,* &c. *altiusculè sub ipsas papillas succincta.* Ζώνη, *cinctum pectorale,* Eidem lib. 11.

Ibid. Λίνον, &c. καθαρὸν] Sic, *lini mundissimam segetem* Apuleius (Apolog.) dixit: at ex loco infrà 19. 8. videtur hic *sericum* intelligendum.

Com. 8. Ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ] Tale Joh. 12. 3. illud, ἡ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

Ibid. Ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ] Id est, ἐκ τῆς ἐνδόξου δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Vide quæ plura id genus ad Tit. 2. 13. annotavimus.

Ad Cap. XVI.

Com. 6. Αἷμα ἁγίων, &c. ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν] Seneca Procem. lib. 10. Controvers. *Sunt Dii immortales lenti quidem, sed certi vindices generis humani; & magna exempla in caput invenientium regerunt: ut justissimâ patiendi vice quod quisque alieno excogitavit supplicio, sæpe excipiat suo.* Thamyris Cyri caput alloquens in utrem plenum sanguinis demissum, *Satiate sanguine quem sitisti, cujúsque insatiabilis semper fuisti:* (Justin. lib. 1.)

Ibid.

Ibid. Ἄξιοι γάρ εἰσιν] Ἄξια γὰρ (ut Luc. 23. 41.) ὧν ἔπραξαν ἀπολαμβάνουσι. Scriptor Sapient. 16. 19. de Ægyptiis, Ὅτι ἄξιοι ἦσαν ὑπὸ τοιούτων κολασθῆναι. Apuleius 1. *Pol tu quidem dignus es extrema sustinere.* In Ibin Ovidius,

— ——— Dignúsque puteris
Qui mala cùm tuleris plurima, plura feras.

Com. 7. Δίκαιαι αἱ κρίσεις σου] In partem utramque. Vide ad 2 Tim. 4. 8. annotata.

Com. 9. Δοῦναι αὐτῷ δόξαν] Subaudi, (ut Act. 4. 21.) ἐπὶ τῷ γεγονότι. Vide quæ de hoc loquendi genere ad Luc. 5. 26. dicta. Δοῦναι, pro, εἰς τὸ δοῦναι, ut Act. 7. 19. τοῦ ποιεῖν, &c. & suprà hîc 14. 6. εὐαγγελίζειν.

Com. 11. Ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν, &c. ἐκ τῶν πόνων, &c. αὐτῶν]

Intolerabilibúsque malis erat anxius angor
Assiduè comes, & gemitu commixta querela.

In Græco Esaiæ 65. 14. Κεκράξεσθε διὰ τὸν πόνον τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἀπὸ συντριβῆς πνεύματος ὀλολύξετε. Θεὸν ἐκ τῶν πόνων βλασφημεῖν heic, est, apertè & assiduè dicere, Deum eorum curæ tutelæque renunciasse, (Tacitus Histor. 1. *Nec unquam atrocioribus populi Rom. cladibus* (de Romanis autem agit & hîc Joannes,) *approbatum est, non esse curæ Diis securitatem nostram, esse ultionem :*) vel, quasi per rabiem contemptúmque à Deo flagitare, ut atrociora, si tamen possit, supplicia infligat. Cassandra apud Senecam in Agamemnone,

Vicere nostra jam metus omnes mala.
Equidem nec ullâ cœlites placo prece :
Nec si velint sævire, quò noceant, habent.

Dantes de effero prædone illo quem fingit in Inferno torqueri,

Le mani alzò con ambedue le fighe,
Gridando, Togli Iddio ch' a te le squadro.

Com. 18. Οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο, &c.] *Post homines natos*, ut Latini loquuntur. De Græca illa loquendi formula ad Matth. 24. 21. dixi.

Com. 21. Χάλαζα ὡς ταλαντιαία] Locutio hyperbolica, ad intendendam magnitudinem cladis quæ figuratè heic *grando* vocatur. Ταλαντιαία, cujus singulæ particulæ librarum 125 plùs minùs pondus æquarent. Sic ταλαντιαίοις λίθοις ἔβαλλον, Anonymus apud Suidam.

Ad Cap. XVII.

Com. 2. ΤΗΣ πορνείας αὐτῆς] Vulgat. *prostitutionis ejus.* Vide ad Apuleii lib. 9. pag. 536. dicta.

Com. 14. Κύριος κυρίων, καὶ βασιλεὺς βασιλευόντων] De his titulis ad 1 Tim. 6. 15. diximus.

Ad Cap. XVIII.

Com. 1. ΚΑΙ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ] Ità Act. 12. 7. de alio Angelo, Ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι.

Com. 2. Κατοικητήριον, &c. παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου]

Dirarum nidis domus opportuna volucrum.

In Glossario, Κατοικητήριον, *habitaculum.* Ὀρνέου ἀκαθάρτου, ut apud Ovidium *obscœna aves*, in Amorum libris.

Ibid. Καὶ μεμισημένου] Cujusmodi *ferales aves* Virgilius vocat; *aves quæ prehensæ foribus affigi solent*, Apuleius. In Glossis, Μεμισημένος, *exosus, odiosus, invisus.*

Com. 4. Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ἁμαρτίαις αὐτῶν] Ἁμαρτίας heic metonymicè vocare videtur pœnas sive clades eorum. Ità Numer. 16. 26. ad populum Moses, *Recedite à tabernaculis impiorum*, &c. *nè involvamini in peccatis eorum.*

Ibid. Ὅτι ἐκολλήθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ] Est in quibusdam, ἠκολούθησαν, quod sequitur Vir eximius, & per κατάχρησιν exponit *coacervata*, vel *cumulata sunt.* Potius est ut cum Vulgato vertam, *ad cœlum pervenerunt :* considera proximè sequens membrum. Simile Jonæ 1. 2. Ἀνέβη ἡ κραυγὴ τῆς κακίας αὐτῆς πρός με. & Jacob. 5. 4. Αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου, &c. εἰσεληλύθασιν.

Com. 5. Ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς, &c.] *Meminisse* hîc intelligendum, ità ut puniret. Sic Nehem. 6. 14. 3 Joh. ep. com. 10. & alibi.

Com. 6. Διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ, &c.] Julianus ad Antiochenos scribens, in Misopogone, Τρὶς οἱ πολίαρχοι τῆς δὲ τῆς πόλεως θεοὶ διπλᾶ δοῖεν, &c. Vide in Græco Esaiæ 40. 2. & Jeremiæ 16. 18. Ἔστι nimirum δίκης (ut à Sirachide 20. 10. etsi alio sensu dictum) ἧς τὸ ἀνταπόδομα διπλοῦν. Ποτήριον hîc, ut Matth. 20. 22. est θλίψις. Hinc *afflictionem patere* apud Sidonium.

Ibid. Κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς]

Εἴ κε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.

Locutio eadem, at sensu meliore posita, infrà 22. 17. occurrit.

Ibid. Ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν] Suidas, Καλοὶ τῆς πορνείας πίνουσι τὸν ὁμίχλην ἐπὶ τῶν κατ' ἀξίαν τιμωρημένων.

Com. 7. Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος] Huc bene convenit quod Cæsar 1 de bello Gallico scripsit, *Consuêsse Deos immortales, quò graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere.* Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, *quantùm se jactavit.* Δοξάζειν ἑαυτὸν, habemus & Joh. 8. 54. & Hebr. 5. 5. De voce στρηνιάζειν ad 1 Tim. 5. 11. dixi.

Ibid. Ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει] Est quod Luc. 12. 19. Ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου. Demonstrat utraque locutio vanam mentis inflatione cogitationes suas in longinqua præmittentis, & de constantia felicitatis suæ nimiùm blandientis sibi. Esaias 14. 13. de Babylone, Σὺ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου, Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, &c.

Ibid. Κάθημαι βασίλισσα]

Sum felix; quis enim negat hoc? felixque manebo:
Hoc quoque quis dubitat? tutam me copia fecit.
Major sum quàm cui possit Fortuna nocere.

In citato Esaiæ loco, Καθιῶ, &c.

Ibid. Χήρα οὐκ εἰμὶ, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω]

Et luctum & curam effugiam; mihi tempora vitæ
Longa etiam posthac fato meliore dabuntur.

Χήρα οὐκ εἰμὶ, intellige, populo non viduata (id est, plena) ero. Ità, *ædes hominibus viduatas* Apuleius dixit. Καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω, ut solent civitates regionésque vastatæ; quæ & ideo mulierum lugentium habitu in veteribus nummis conspiciuntur. Luctus autem viduitati satis aptè adjunctus. Apuleius in Apologia, *Qui te* (viduam matrem suam) *cum tuo luctu & mœrore deseruit.* Idem lib. 8. *Si luctui miserrima femina* (viduæ) *necessarium tempus concesseris.*

Com. 8. Ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ σου] Αἰφνίδιοι (ut Luc. 21. 34.) ἐπιστῶσαί σοι. Vide in Græco Esaiæ 9. 14. Plinius lib. 5. Epist. 25. *Tot*, &c. *gaudia dies unus in diversa convertit.*

Ibid. Ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς] Sensus est, nemo te eruet de manu ejus. Vide Joh. 10. 29. Psal. 49. 22.

Com. 9. Ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον, &c.] Ità Exod. 20. 18. de Hebræorum populo, Ἑώρα, &c. τὸ ὄρος τὸ καπνίζον· φοβηθέντες δὲ, &c. ἔστησαν μακρόθεν.

Ibid. Ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν] Virgil.

—— Omnis humo fumat Neptunia Troja.

Ad quem locum Servius, *Ruina fit brevi, fumus verò longo permanet tempore.*

Com. 10. Ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου] Seneca Natur. quæst. 3. 27. *Urbes constituit ætas, hora dissolvit.* Idem Epist. 91. *Longam moram dedit malis properantibus, qui diem dixit: hora momentúmque temporis evertendis imperiis suffecere*, &c. Et in de Animi tranquill. cap. 11. *Nec magnis ista intervallis divisa sunt, hora momentum interest inter solium & aliena genua.* Ubi *hora*, brevissimum tempus, ut in

in Contextu nostro. In Carmine Augusti dicto de Virgilii Æneide,

——Tot bella, tot enses
In cinerem dabit hora?——

Statius,

——Cuncta in cineres brevis intulit hora.

Idem Sapient. 18.12. est, ὡς ἐν ὥρᾳ μιᾷ διεφθάρησαν. Κείσεται hic, ut sæpe alibi, κατάκειται.

Com. 11. Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς, &c.] Qui toti eò merces suas quasi certatim comportavere. Sidonius in Majorani Panegyrico, de civitate ista,

Ergò ut se mediam solio dedit, advolat omnis
Terra simul: tum quaque suos Provincia fructus
Exposuit: fert Indus ebur, Chaldaus amomum,
Assyrius gemmas, Ser vellera, thura Sabeus,
Atthis mel, Phœnix palmas, Lacedæmon olivam,
Argos equos, Epirus equas, Campanus Iacchum,
Aurum Lydus, Arabs guttam, Panchaïa myrrham,
Pontus castoream, blattam Tyrus, æra Corinthus,
Sardinia argentum, naves Hispania defert.

Quorum plurima hic occurrunt in Joannis Contextu. Ἔμποροι ergò τῆς γῆς, intellige totius orbis, præcipuè tamen Orientalium regionum. Quod ideo monemus, quia non pauca eorum quæ de rebus Romam peregre advectis jamjam notaturi sumus, Arabiam, Indiam, cæterósque Eoi cœli tractus nominatim respiciunt.

Ibid. Κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν] Ità Mar. 16. 20. πενθοῦσι καὶ κλαίουσι· & 4 9. Jacobi, Πενθήσατε, καὶ κλαύσατε.

Com. 12. Γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου] Advecti ex Oriente. De mercatore Asiatico in Plauti Sticho,

Argenti aurique advexit multum.

Apuleius Floridis, ubi de Indiæ mercibus, *Argenti metalla & auri fluenta.* Vide & 2 Paralip. 9.1.

Ibid. Καὶ λίθου τιμίου] Glossarium, Τίμιος λίθος, *pretiosus lapis*, &c. Adde dictum Paralipom. locum. Sub hoc nomine autem puto & comprehendi posse myrrhina & crystallina, insaniâ Romanorum veterum pretiosa. Vide Plinii Histor. natur. Præfat. lib. 33 & alibi: item Senecam 122 Epist. Idem Plinius Præfat. lib. 3. *Turbâ gemmarum potamus, & smaragdis calices teximus.*

Ibid. Καὶ μαργαρίτου]

Quem legit è viridi decolor Indus aqua.

Plinius lib. 9. cap. 35. *Principium culménque omnium rerum pretii margaritæ tenent. Indicus maximè Oceanus has mittit.* Et (quod propiùs Romanum luxum, de quo hic Joannes, demonstrat) 12. 18. de mari Arabico, *Margaritas mittit, minimâque computatione millies centena millia HS. annis omnibus India, & Seres, Peninsuláque illa Imperio nostro adimunt. Tanti nobis deliciæ & feminæ constant.*

Ibid. Καὶ πορφύρας] Plautus jam dicto loco,

Lanam purpurámque multam:——

advexit nempe. Libertum à Domino in Asiam ad emendas purpuras missum, habemus in, l. 4. ff. de auro, arg. mundo leg. Nec solùm in usum vestium coemptæ, sed & ad tricliniaria facienda. Vide Cornelium Nepotem apud Plinium 9. 39.

Ibid. Καὶ σηρικοῦ] Plinius 6. 17. de Seribus, *Lanificio sylvarum nobiles, perfusam aquâ depectentes frondium caniciem: unde geminus feminis nostris labor, redordiendi fila, rursúmque texendi. Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico matrona transluceat.* De vestibus è serico contextis in Epistolis Seneca, *Ha ingenti summâ ab ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur.* Nec ad amiciendum tantùm à Romano luxu appetitum sericum, sed & lectis, mensis parietibúsque ornandis. Apuleius 10. *Lectus Indicâ testudine perlucidus*, &c. *sericâ veste floridus.* Anonymus apud Suidam, in Σαμψύχου, Δῶρα φέρει Τυρίαις ὑφάσμασι σηρικά. Plautus ubi suprà, de mercatore illo,

Tunc Babylonica peristromata, consutáque tapetia.

Ibid. Καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον] *Citreum.* In Glossario, Citreum, θύϊνον. Priscianus Periegesi de Arabia,

——Thyo myrrhâque viget.——

Citrea mensa, ubi de insanis Romanorum profusionibus agit, Petronio memorantur.

Ibid. Καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον] Ovidius,

Sectile deliciis India prabet ebur.

Deliciis Romanorum nempe, ad conficiendos lectos mensásque. Citato Plauti loco, *Lectos eboratos.* Apuleius 2. *Opipares* (ibi) *cibi, & ebore nitentes lecti.* Juvenalis 11.

——Putere videntur
Unguenta atque rosa, latos nisi sustinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu,
Dentibus ex illis quos mittit porta Sienes,
Et Mauri celeres, & Mauro obscurior Indus.

Apuleius citato è Floridis loco apud Indos *eboris strues* memorat.

Ibid. Καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου] Quod genus vasa σκεύη ἐπιθυμητὰ vocantur in Græco 2 Paral. 20. 25. Seneca in de Benef. *Video istic mensas ac lignum æstimatum Senatorio censu.* Tertullianus, & de Romano luxu, *Heu, quantis facultatibus æstimavere ligneas maculas!* Legit Vulgatus, ἐκ λίθου τιμιωτάτου, ut vasa, præcipuè fortè pocula ex gemmis solidis constantia, intelligantur. Vide quæ de ejusmodi ex Plinio aliísque ad Milesi. 2. diximus.

Ibid. Καὶ χαλκοῦ] Vulgatus, *æramenti*. Ità in Glossario, Χάλκωμα, *æramentum*.

Ibid. Καὶ σιδήρου] Quod optimum ex Oriente solebat advehi. Apuleius ubi suprà, *Et ferri temperacula.* Quin & hodie gladii quos *Scimitarras* vocant, Damasci procusi, longè aliis præstantiores habentur.

Ibid. Καὶ μαρμάρου] Seneca Epist. 115. de pueris loquens, *Illos reperti in littore calculi leves & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ columnarum sive ex Ægyptiis arenis, sive ex Africa solitudinibus advecta, porticum aliquam, vel capacem populi cœnationem ferunt.* Plinius lib. 36. cap. 1. de montibus, *Cædimus hos, trahimúsque, nullâ aliâ quàm deliciarum causâ, quos transcendisse quoque mirum fuit:* & pòst, *Evehimus ea quæ separandis gentibus pro terminis constituta erant, navésque marmorum causâ fiunt: ac per fluctus, sævissimam rerum Naturæ partem, huc illúcque portantur juga montium.*

Com. 13. Καὶ κινάμωμον] Ibidem Apuleius, *Et cinnami merces. Cinnamomum* (vel, *cinnamum*) non eam speciem esse quam *cinnamon* vocant populares mei, Itali *canellam*, mihi extra controversiam videtur. Priscianus Periegesi, de Arabia loquens,

——Nec non & canna dulcis odore:

Supple, *floret*, vel *abundat*. Et pòst,

Cinnama præterea jucunda naribus aura
Fertilis hac tellus generat.——

In Græco Cantic. 4. 14. Κάλαμος, καὶ κινάμωμον. Agatharchides in de Mari rubro, Δένδρα ἤλλατο, &c. κινναμώμου, φοινικὸς τε, καὶ καλάμου. Plutarchus lib. περὶ τοῦ τὰ ἄλογα ζῶα, &c. Κιννάμωμος, καὶ νάρδος, &c. καὶ κάλαμος Ἀραβικός. Quibus locis καλάμους (qui Prisciano, ni fallor, *canna dulces*,) puto esse quod Nostratibus *cinnamon*, *canella* Italis. Quin & cinnamomum *spargi* dicitur, unde esse rem liquidam constat. Proverb. 7. 17. *Aspersi cubile meum myrrhâ, aloe, & cinnamomo.* Et in vetere Epigrammate,

Balsama dant Charites, cinnama spargit Amor.

Hesychius ergò, qui (ambiguè) ἡδύοσμον, κιννάμωμον interpretatur, priore voce illâ (errorem vulgarem secutus) *canellam*, sive *cannam dulcem*, aut saltem cannam (id est, corticem) humidæ speciei illius quæ propriè *cinnamum* vocatur, videtur intellexisse.

Ibid. Καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον]

——Quas misit dives Panchaïa merces,
Eoique Arabes, pinguis & Assyria.

Apuleius ubi suprà, *Et odorum divites Arabas.* Avienus, & de Arabia loquens,

——Concrescunt thura per agros,
Longáque fœcundis pinguescit odoribus ora.

Juvenalis 6.

——Quicquid graciles huc mittitis Indi.

Scholiastes, *Quicquid odorum*, &c. Petronius, ubi & luxum Romanum exagitat,

Atque

Atque Arabum populus sua despoliaverat arva.

Ibid. Καὶ μύρον] Plautus jam citato loco,

Postea unguenta multigenerum multa.

Subaudi, ad nos attulit, vel, conduxit secum.

Ibid. Καὶ οἶνον] Puta Creticum (vulgò *Malvasia* dictum) quod & hodie celeberrimum. Juvenalis Sat. 14. tanquam mercatorem alloquens,

Qui gaudes pingue antiqua de littore Creta
Passum, & municipes Jovis advexisse lagenas:

id est, Romam advexisse. Columella libri primi Præfatione, *Vindemias condimus ex insulis Cycladibus, ac regionibus Baticis Gallicisque.*

Ibid. Καὶ σῖτον] Ibidem Juvenalis,

Occurrunt nubes & fulgura, Solvite funem
Frumenti Dominus clamat, piperisque coempti.

Coempti nempe ex regionibus longinquis ut Romam adveheretur. Columella ubi suprà, *In hoc Latio, & Saturnia terra, ubi Dii cultus agrorum progeniem suam docuerunt, ibi nunc ad hastam locamus, ut nobis ex transmarinis Provinciis advehatur frumentum, nè fame laboremus.* Vide Plinium lib. 10. Epist. 26.

Ibid. Σεμίδαλιν] Vulgat. *simila*. In vetere Onomastico, *Simila*, σεμίδαλις. Vide l. 30. ff. de negot. gest.

Ibid. Καὶ ἵππων] Emptorum ad ludos publicos, vel ad opes in apparatu itinerum ostentandas. Apuleius 10. ubi de opulento illo gladiatorii muneris editore, *Equis etiam Thessalicis, & aliis jumentis Gallicanis, quibus Generosa soboles perhibet pretiosam dignitatem.*

Ibid. Καὶ ῥεδῶν] Comparatarum, ut & equi nobiles illi, ad itinerum pompam. Apuleius jam dicto loco, *Spretis luculentis illis vehiculis suis, & posthabitis decoris rhedarum carpentis, quæ partim contecta, partim revelata, frustrà novissimis trahebantur consequiis.* Vehiculorũ munditiis opulentiores Romanos quosdam se à cæteris dignosci voluisse, narrat Seneca 122 Epist. Scribitur in quibusdam heic ῥεδῶν, in aliis (quod & eodem cadit) ῥαιδῶν. Videntur vocem hanc nonnulli etiam neutraliter inflexisse. Hesychius, Ῥεδίων, (ni fortè Ῥεδῶν legendum) ἁμαξῶν, καρύχων.

Ibid. Καὶ σωμάτων] Mancipiorum utriusque sexûs, magìs deliciis voluptatibúsque quàm domesticis usibus inservituorum. Plautus ubi suprà, de mercatore illo,

——Fidicinas, tibicinas,
Sambucinas advexit secum formâ eximiâ.

Σώματα pro servis sive mancipiis itidem Tobiæ 10. 10. habemus.

Com. 14. Πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ [σοῦ] Λαμπρὰ καὶ λιπαρὰ convenienter dictum. Romanis enim (de quibus hìc agitur,)

——Non vulgo nota placebant
Gaudia, non usu plebeio trita voluptas.

Ἀπῆλθεν, est,

——Illa jacent multa & præclara relicta:

quod in tumulo helluonis Sardanapali scriptum fuisse è Ciceronis 5 Tusculan. discimus.

Ibid. Καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά] Id est, non nisi post aliquot secula: putem enim hyperbolicè dicta, ut & infrà illa com. 21, 22, & 23. Οὐ μὴ hìc post οὐκέτι, ut & Hebr. 13. 5. orationem auget intendítque.

Com. 15. Οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται, &c.] Incogitantiam recentioris Interpretis, qui *procul ab ea stabant* vertebat, conjungens ἀπ' αὐτῆς cum ἀπὸ μακρόθεν, cùm neque sic consisteret loquendi modus! Quis enim unquam dixit ἀπὸ μακρόθεν ἀπὸ τινος; Πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς, est, qui divites facti sunt ab ea, id est, à sumptibus, à luxu ejus; ἐκ τῆς (ut infrà com. 19.) τιμιότητος αὐτῆς. Similis Act. 12. 20. locutio illa, διὰ τὸ τρέφεσθαι τὴν χώραν αὐτῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

Com. 16. Ἡ περιβεβλημένη βύσσινον, καὶ πορφυροῦν, καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις] Id est, ut 1 Tim. 2. 9. contractiùs, χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ. Præcipuè enim isto Joannis, ut illo Apostoli, loco mollioris sexûs deliciæ denotantur. Apud Senecam Ep. 110. philosophus Attalus, *In quodam apparatu vidi totas opes Urbis ex auro & argento, & his quæ pretium auri argentique vicerunt, exquisitos colores; & vestes ultra non tantùm nostrum, sed etiam ultra finem hostium advectas.* Porrò βύσσινα περιβεβλημένη, dixit & libro 1 Diodorus Siculus.

Ibid. Ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος]

——Annos tot tulit hora brevis.

Apud Apuleium lib. 7. ille, *Magnas illas opes exiguo temporis spatio* (id est μιᾷ ὥρᾳ) *amisi.* In Carmine Endelechii Rhetoris,

Et longus peperit quæ labor omnibus
Vita diebus, perdita biduo.

In voce ἠρημώθη planè eadem hìc Hypallage quæ in illis 1 Maccab. 2. 12. Ἡ καλλονὴ ἡμῶν καὶ ἡ δόξα ἡμῶν ἠρημώθη. Nec dissimilis ἐρημωθεὶς πλοῦτος 2. 4. apud Julium Pollucem.

Com. 17. Καὶ πᾶς ὁ ἐπὶ πλοίων πλέων, &c. καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται] Οἱ καταβαίνοντες (ut Psal. 107. 23.) εἰς θάλασσαν ἐν πλοίοις, καὶ ποιοῦντες ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς· id enim apud Joannem est τὴν θάλασσαν ἐργάζεσθαι. Ità, *cibum de mari quærimus*, Piscator apud Plautum dixit. Θαλάσσια ἔργα etiam Hesychius ναυτικὰ exponit. In MS. vetustissimo qui in Britannia mea, est, πᾶς ὁ ἐπὶ τόπον πλέων· unde commodè Vir eximius apud vulgatum Interpretem non ampliùs *lacum*, sed *locum* legendum censet. Pro τόπον autem quod supplet, malim τὸν suppleri, Ὁ ἐπὶ τὸν τόπον πλέων, ut Luc. 19. 5. ἐπὶ τὸν τόπον ἦλθεν.

Ibid. Καὶ ὅσοι ἐργάζονται τὴν θάλασσαν] Notatis adde Homerum, Odyss. ε'.

——Θαλάσσια ἔργα.

Ubi Didymus, Αἱ ἐν τῇ θαλάσσῃ διατριβαί.

Com. 18. Λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;] Ad hæc Vir idem summus, *supple, fuit; at nunc ἀφανὴς [illegible].* Nec facilè alium reperias qui alia de hoc loco senserit; at fortè (accentu, numero, & inflexione mutatis,) ὅμοια, non ὁμοία legendum: ut sensus sit, Quæ (civitas) similia isti [illegible] civitati? subaudi, πέπονθε, vel ἔπαθεν. De Troja (itidem flammis absumpta) Virgilius,

Quis cladem illius noctis? quis funera fando
Explicet? aut possit lacrymis aquare dolores?

Qui autem scrupulosiùs admiserit conjecturam istam, meminerit Lucæ 23. 41. legi, ἡμεῖς μὲν δικαίως ubi & πάσχομεν (ut ad eum locum monuimus) necessariò supplendum.

Com. 19. Καὶ ἔκραζον, κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες καὶ λέγοντες, &c.] Meliùs MS. ille, Καὶ ἔκραζον, λέγοντες, &c.

Ibid Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη] Similia, de urbe itidem incensa, Virgilii ista,

——O Divûm domus Ilium, & inclyta bello
Mœnia Dardanidûm.——

Ibid. Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, &c.] Similes Complorationes apud Aristidem vide, ubi de Smyrna terræmotu eversa. Adde quæ in Græco Jeremiæ 22. & Virgilius ubi suprà,

Urbs antiqua ruit.——

Ubi Servius, *Dolentis, non narrantis, oratio est.* De Eadem Andromache,

Arx illa pollens opibus, & muris Deûm
Gentes per omnes clara, & invidia capax,
Nunc pulvis altus: strata sunt flammâ omnia.
——Columen eversum occidit
Pollentis Asiæ;——

de Eadem etiam Hecuba apud Senecam dixit.

Ibid. Ἐν ᾗ ἐπλούτησαν, &c.] Verborum simili conceptione ibidem Tragicus ille,

Ad cujus arma venit & qui frigidum
Septena Tanain ora pandentem bibit,
Et qui renatum prorsus excipiens diem
Tepidum rubenti Tigrin immiscet freto, &c.

Ibid. Ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς] Ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς, ut suprà hìc com. 3. ubi & ἐπλούτησαν. Τιμιότης, (ut in Glossario) non tantùm *honorificentiam* significat, sed & *caritatem*. Et sanè Vulgatus (qui, *de pretiis ejus*) videtur posteriore significatu accepisse eam. Legimus in eodem Glossario, Τιμὴ ἀγορᾶς, *pretium*. Ignoscant boni conatui meo, dum puto ἀγορασίας scribendum. Τιμὴ ἀγορασίας, *emptionis*, vel *rei empta pretium*. Ità 8 Apuleii nostri, *Pravenit cogitatum*

cogitatum meum emptor anxius, pretio statim depenso. In Glossis, *Emptio*, ἀγορασία.

Ibid. Ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη] Nempe, civitas illa quam jam dixerat tanto luxu eminuisse, ex ejúsque insanis profusionibus tot divites factos fuisse. Cicero de nescio quo Tragico, Tuscul. 3. *Sentit omnia repentina & inopinata graviora esse. Exaggeratis igitur Regis* (Priami) *opibus quæ videbantur sempiterna fore* (confer suprà heic com. 7.) *quid adjungit?*

Hæc omnia vidi inflammari, &c.

Com. 20. Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ, οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι, &c.] Et hæc fortè (per χάσιν ἐν διὰ δυοῖν dictam) valent, οἱ ἅγιοι ἐν οὐρανῷ· fortè & quæ suprà 12. 12. occurrunt, οἱ οὐρανοὶ, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς κατοικοῦντες, intelligenda ac si scriptum esset, οἱ ἐν οὐρανῷ κατοικοῦντες. Οἱ ἅγιοι heic sunt ferè qui 1 Thess. 4. 16. οἱ ἐν Χριστῷ νεκροί. Pro εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ (ità enim in multis editionibus iste locus exhibetur) videtur mihi ἐπ' αὐτῇ scribendum. Ità Luc. 19. 41. ἐπ' αὐτῇ ἔκλαυσεν.

Ibid. Ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς] Juxta illud, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω. Ἐξ αὐτῆς heic, est quod infrà 19. 2. ἐκ χειρὸς αὐτῆς.

Com. 21. Ἦρεν, &c. λίθον ὡς μύλον μέγαν] Hyperbole, qualis in Virgilii istis,

Saxum antiquum, ingens: ———

& statim,

Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

MS. qui in Britannia, ὡς μύλινον, & ità Vulgatus legit.

Ibid. Λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται] *Tali impetu projicietur.* Solent magni lapides non solùm sonitu magno, sed & præcipitantiùs deorsum ferri.

Ibid. Καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι] Hinc lux Arriani illis in Epictetum ex persona improbi Provinciæ Præfecti, Ἀλλὰ δυνάμαι σε ὡς λίθον εἰς φυλακὴν βάλλειν, &c. q. d. Non faciliùs è carcere in quem te possum conjicere exiturus es, quàm lapis ex aquæ imo emersurus.

Com. 22. Φωνὴ κιθαρῳδῶν, καὶ, &c. αὐλητῶν, &c. οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι] 1 Maccab. 3. 45. Ἐξῆρθη τέρψις ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἐξέλιπεν αὐλὸς, καὶ κινύρα. E converso de statu prospero 65. 19. Esaiæ, Καὶ οὐκέτι ἀκουσθῇ ἐν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ, καὶ φωνὴ κραυγῆς. Φωνὴ κιθαρῳδῶν, &c. ut solet in urbibus altâ pace & abundantiâ florentibus. Philostratus in Iconibus, de tali civitate, Ὁ τῶν αὐλῶν ἦχος, καὶ ἡ τῆς κιθάρας κροῦσις. Scholiastes ad Pacem Aristophanis, Ὁ αὐλὸς ἐν εὐωχίαις ἀεὶ καὶ θαλίαις ἐξετάζεται. *Civitatem hymnis, canticis & carminibus resonantem*, Apuleius in de Mundo dixit.

Ibid. Καὶ πᾶς τεχνίτης] In Glossario, Τεχνίτης, *artifex, faber.*

Com. 23. Καὶ φῶς λύχνου, &c.] Lucernarum nempe, quæ illuminabant epulas suas, ut verbis Apuleianis loquamur. Virgilius simili argumento, quin & Græcâ voce positâ,

——*Dependent lychni laquearibus aureis.*

Tacitus Histor. 3. de Vitellio, *Turrim in vicino sitam collucere per noctem crebris luminibus animadvertit: sciscitanti causam, apud Cæcinnam Tuscum epulari multos*, &c. *nunciatur.*

Ibid. Φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι, &c.] Est μείωσις, vult enim intelligi vel maximè ab his diversa. *Mutabitur* (inquit) *sonus tibiæ zygiæ in querulum Lydium modum, cantúsque lætus Hymenæi lugubri ululatu finietur:* ità loqui cum Apuleio Milef. 4. liceat. Φωνὴ νυμφίου, &c. est, *Hymen, ô Hymenæe*, &c. nempe, carmina de novis nuptiis composita. Philostratus ubi suprà, Τὸ τῶν λαμπάδων φῶς, καὶ τῶν Ὑμεναίων ἦχος.

Ad Cap. XIX.

Com. 1. Ἀλληλούϊα] Hesychius, Ἀλληλούϊα, αἰνεῖτε τὸν Κύριον. Quod non Hebræorum tantùm, sed & Gentium. Αἰνεῖτε Θεὸν, solebant circumstanti turbæ dicere Dei Liberi mystæ, ut nos docet Aristophanis Scholiastes.

Com. 7. Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα] Ἐν διὰ δυοῖν, pro χαίρωμεν ἀγαλλιώμενοι. Vide 1 Petri 1. 8. & 4. 13. Minucius Felix *gaudio exsultare* vocat. Beda in de Orthographia, *Gaudium, animi lætitia, exsultatio verborum & membrorum.*

Ibid. Ὁ γάμος] Id est, ut infrà 19. δεῖπνον τοῦ γάμου. Achilles Tatius, Δεῖπνον ἡμῖν ηὐτρέπιζετο πολυτελὲς, καὶ ὄνομα ἦν τῷ δείπνῳ οἱ γάμοι.

Com. 10. Καὶ λέγει μοι, ὅρα μή] Lactantius 2. 16. *Nec in Angelis est quidquam nisi parendi necessitas; itaq; nullum sibi honorem tribui volunt, quorum omnis honor in Deo est.* Vide infrà 22. 9. Post ὅρα μή, supple, ποιήσῃς vel προσκυνήσῃς μοι. Sic ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε, Matth. 18. 10.

Ad Cap. XX.

Com. 2. ΤΟ'Ν δράκοντα, τὸν ὄφιν] Vide suprà ad 12. 9. dicta.

Com. 12. Τοὺς νεκροὺς, μικροὺς καὶ μεγάλους] In Græco Jobi 3. 19. & in re simili, Ἐκεῖ (ἐν ᾅδῃ nempe) μικρὸς καὶ μέγας ἐστί.

Mors æquo pulsat pede pauperum tabernas
Regúmque turres —— ——

Ad Cap. XXI.

Com. 1. ΚΑΙ' εἶδον οὐρανὸν καινὸν, καὶ γῆν καινήν] Id est, post tot graves vexationes novam rerum faciem: splendescere cœpit discussis nubibus Christiana Ecclesia. Florus 4. 12. *Ea denique in Germania pax erat, ut mutati homines, alia terra*, &c. *videretur.*

Com. 2. Ἡτοιμασμένην ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς] Claudianus,

——*Officiis trepidantibus ora puellæ*
Spe propiore tori mater solertior ornat
Adveniente proco, vestésque & singula comit
Sæpe manu, viridique angustat iaspide pectus,
Substringitque comam gemmis, & colla monili
Circuit, & baccis onerat candentibus aures.

Com. 3. Καὶ ὁ Θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν] De hac locutione diximus ad Matth. 28. 20.

Com. 4. Ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν] Vide suprà ad 7. 17. notata.

Ibid. Καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος, &c.] Alcimus Avitus,

Cessabit gemitus, luxus, metus, ira, voluptas,
Fraus, dolor, atque dolus, mœror, discordia, livor.
Nullus egens, nullus cupidus; sed pace sub una
Sufficiet cunctis sanctorum gloria Christus.

Ex Carmine de Phœnice,

Non huc exsangues morbi, non ægra senectus,
Nec mors crudelis, nec metus acer adit,
Nec scelus infandum, nec opum vesana cupido,
Aut Mars, aut ardens cædis amore Furor.
Luctus acerbus abest, & egestas obsita pannis,
Et curæ insomnes, & violenta fames.

Ibid. Ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον] Ἀγαλλίασις (ut Esai. 35. 10.) καὶ εὐφροσύνη καταλήψεται αὐτοὺς· ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός.

Com. 8. Δειλοῖς καὶ ἀπίστοις] Δειλοὶ hic sunt qui Euangelii causâ periculis se opponere timent: quo sensu 2 Tim. 1. 6. δειλία. In Glossario, *Timidus animi*, δειλὸς τὴν ψυχήν. Ἄπιστοι forsan heic ὀλιγόπιστοι (Sic Matth. 8. 26. δειλοὶ καὶ ὀλιγόπιστοι juncti) vel qui Tit. 3. 3. ἀπειθεῖς. Sic Ἄπιστος, ἀπειθὴς, apud Hesychium.

Ibid. Ἁμαρτωλοῖς καὶ ἐβδελυγμένοις] Vocem ἁμαρτωλοῖς ab optimis aiunt abesse MSS. non tamen facilè eam ejiciendam putem, cùm specialibus generalia immiscere nequaquam sit in his libris rarum. Vel vide 1 Tim. 1. 9. ubi & eadem vox ista eodem planè modo inserta est. Ἐβδελυγμένοι

μένοι Vulgato *exsecrati*. Sic, *exsecratam veneficam* Apuleius dixit; & *exsecratam civitatem* Horatius.

Ibid. φαρμακοῖς] *Veneficis, venenariis*. Tibullus 3. 5.

Nec mea mortiferis infecit pocula succis
Dextera, nec cuiquam certa venena dedi.

Glossarium, φαρμακὸς, *maleficus, veneficus*. Apud Petronium ille, *Pharmace, responde*.

Ibid. Ὁ δεύτερος θάνατος] In Passione Montani & Sociorum, *Condiscipuli ejus suadebant ut præsumptione depositâ sacrificaret interdum* (id est interim, vel, pro tempore,) *postea quicquid vellet facturus: nec incertam illam & secundâ mortem plusquam præsentem vereretur*. Sedulius ad 1 Cor. 15. *Gehennalis pœna mors secunda est*. Lactantius 2. 12. de Morte loquens, *Cujus non ea vis est ut injustas animas exstinguat omnino, sed ut puniat in æternum: eam pœnam secundam mortem nominamus, quæ est & ipsa perpetua, sicut immortalitas*. Vide & Eundem 7. 10. & de Tempore Serm. 162. D. Augustinum.

Com. 18. Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις] Id est, invicta & impenetrabilis.

——— *Muri quos non absumere flamma,*
Non aries penetrare queat ———

Avienus de Babylone dixit.

Ibid. Καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, &c. καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι] Martialis 6. 42. de balneis Hetrusci,

Illic Taygeti virent metalla,
Et certant vario decore saxa
Quæ Phryx & Lybis altiùs cecîdit.
Et flammâ tenui calent ophitæ.

Lucianus de Fortunatarum Insularum metropoli, Αὐτὴ πᾶσα χρυσῆ, τὸ δὲ τεῖχος περίκειται σμαράγδινον, πύλαι δ' εἰσὶν ἑπτὰ μονόξυλοι, κιννάμωμινοι· τὸ μέντοι ἔδαφος τῆς πόλεως, καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ τείχους γῆ ἐλεφαντίνη, ναοὶ δὲ πάντων θεῶν βηρύλλου λίθου ᾠκοδομημένοι, καὶ βωμοὶ ἐν αὐτοῖς μέγιστοι, μονόλιθοι, ἀμεθύστινοι, &c. Quo loco, præter cætera sacræ quæ præ manibus ὑποτυπώσῃ adeò congruentia, habemus *beryllum* & *amethystum*, quæ & heic com. 20. occurrunt. Pro iis autem γῆ ἐλεφαντίνη (quæ non bene intellecta habeo,) videtur mihi ὅλη ἐλεφαντίνη legendum.

Ibid. Ὅμοιον ὑάλῳ καθαρῷ] Sic de flumine Apuleius 1. *Argento, vel vitro æmulus in colorem*.

Com. 19. Οἱ θεμέλιοι, &c. παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι] Idem lib. 5. *Pavimenta ipsa lapide pretioso cæsim diminuto, in varia picturæ genera discriminantur*.

Com. 21. Εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου] Ità *gemmas formatas in pocula*, id est, pocula ex gemmis integris constantia, apud Eundem lib. 2. Lucianus jam dicto loco, βωμοὶ μονόλιθοι.

Com. 23. Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου, οὐδὲ τῆς σελήνης, &c. ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ ἐφώτισεν αὐτήν] Psyche ad Cupidinem suum apud Apuleium lib. 5. *Nihil officiunt mihi nec ipsæ nocturnæ tenebræ, teneo te, meum lumen*. Martialis 8. 21.

Jam, Cæsar, vel nocte veni, sint astra licebit,
Non deerit populo te veniente dies.

Δόξαν heic expono φῶς, eò libentiùs quòd heic Solis & Lunæ mentio. Vide 1 Cor. 15. 41.

Com. 24. Περιπατήσουσιν, &c. διὰ τοῦ φωτὸς αὐτῆς] Ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς (ut Joh. 5. 35.) ἀγαλλιαθῆναι.

Com. 27. Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινὸν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος] Esaiæ 35. 8. Καὶ οὐ μὴ παρέλθῃ ἐκεῖ ἀκάθαρτος. Lucianus Virtutis urbem describens in Hermotimo, Εὐδαίμονας ἔχουσα τοὺς ἐμπολιτευομένους, &c. δικαίους, σώφρονας, &c. οἷα δὲ πολλὰ γίνεται παρ' ἡμῖν ἁρπαζόντων, καὶ βιαζομένων καὶ πλεονεκτούντων, οὐδὲν ἂν ἴδοις ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει τετολμημένον.

Ad Cap. XXII.

Com. 2. Ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν] Ità & 19. 18. in Euangelio. Hoc 1 Reg. 17. 3. ἐνταῦθα καὶ ἐνταῦθα.

Com. 3. Οὐκ ἔσται ἔτι] Lectionem istam sequitur Vulgata versio, fulcitque præter alios locus suprà 7. 16. alioquin aptiùs putarem οὐκ ἔσται ἐκεῖ. Vide infrà 21. 25. Sic è converso Matth. 8. 12. ἐκεῖ κλαυθμὸς ἔσται.

Com. 8. Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα] Sic Idem 1 Epist. 1. 3.

Com. 9. Τῷ θεῷ προσκύνησον] Κύριον (ut Matth. 4. 10.) προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Com. 11. Ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι] Qui mali sunt,

——— *eandem*
Ire viam pergant, & eidem incumbere sectæ.

Sic 3. 27. Ezechielis, Ὁ ἀπειθῶν, ἀπειθείτω. Philippus in Salustii fragmentis, contra Lepidum, *Quando talis es, maneas in sententia*: & pòst, *Perge quà cœpisti*. Arrianus 4. 19. ad improbum irreclamabilem, Ποίει ἃ ποιεῖς.

Ibid. Καὶ ὁ ῥυπῶν ῥυπωσάτω ἔτι] Qui sordidus est, in sordibus jaceat suis. Similes loquendi modos ad Matth. 23. 32. adduximus. Leo Magnus ad verba Christi ea, QUOD FACIS, FAC CITÒ, *Vox hæc non jubentis est, sed sinentis*. Tale Christi Matth. 15. 14. illud, ἄφετε αὐτούς· & Pauli 1 Cor. 14. 38. Εἰ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. Apuleius Æmilianum (accusatorem suum) alloquens, in Apologia, *Si quis, ut tu, nunquam ferme os nisi maledictis & calumniis aperiat*, &c. *ei nocens lingua*, &c. *in fœtutinis & olenticetis suis jaceat*.

Ibid. Καὶ ὁ δίκαιος δικαιοσύνην ποιησάτω ἔτι] Ὁ καλὸν ποιῶν, (ut Galat. 6. 9. & 2 Thess. 3. 13.) μὴ ἐκκακησάτω. Persistant (inquit) & qui bonum operantur, quia tempus propè est. Suprà com. 10, & infrà 12. Tempus retributionis nempe. Vide Esaiæ 3. 10. Apostolus dicto ad Galatas loco, Καιρῷ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.

Com. 12. Ναὶ, ἔρχομαι ταχὺ] Hebr. 10. 37.

Ibid. Καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ] Ità 20. 26. Sirachidis, καὶ ἡ αἰχμὴ αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, est, τὸ πτύον (ut Matth. 3. 12.) ἐν τῇ χειρί μου, cum sequentibus, quæ hunc locum illustrant.

Ibid. Ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ] Vide ad Matth. 16. 27. notata.

Com. 13. Τὸ Α καὶ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος] Vide suprà ad 1. 8. dicta.

Com. 15. Ἔξω οἱ κύνες] Κύνας heic sumo eo sensu quo Matth. 7. 6. ubi dicta vide. Ἔξω, est, *Procul ite profani*.

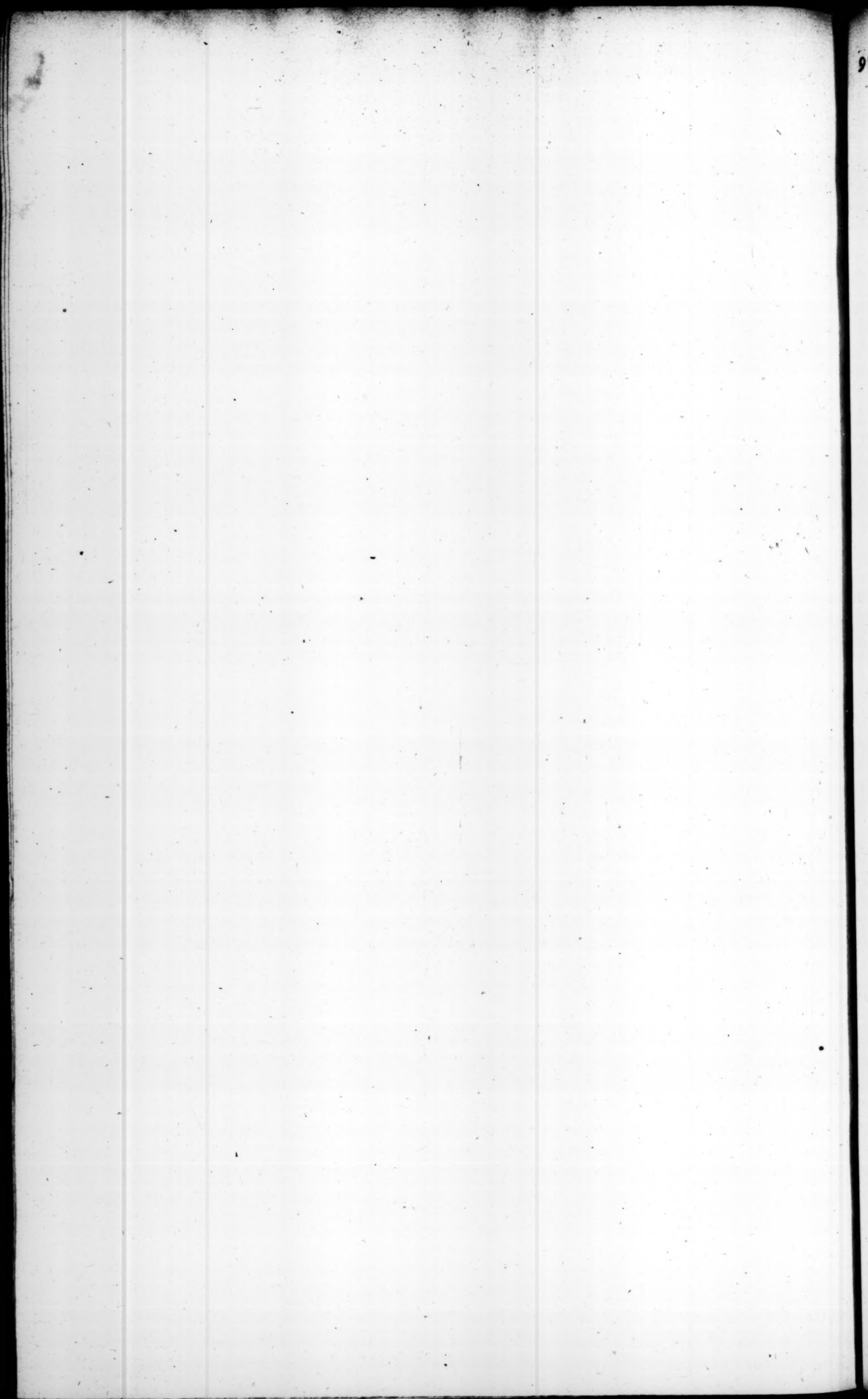
Ibid. Καὶ πᾶς ὁ φιλῶν, &c. ψεῦδος] Id est, καὶ πᾶς ὁ ψεύστης. Iliad. μ'. φιλοψεύστης· ubi Schol. ψεύστης. Hesychius, φιλοψεύστης, ὁ τὸ ψεῦδος φιλῶν. *Amatores* autem & *factores mendaciorum* interpretor, hoc quidem loco, injustos, fraudulentos, præcipuè in contractibus emendi vendendíve. Didymus ad Odyss. ξ'. ψεύστεα, δόλους, ἀπάτας· & sensu planè opposito (etsi aliter à Viro summo expositum) sumo Ephes. 4. 25. illud, ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, &c.

Com. 18, 19. Συμμαρτύρομαι παντὶ, &c.] Artemidorus, obtestandi autem, non, ut Joannes, denunciandi formâ, fine libri 2. Δέομαι δὲ ὀλίγα τῶν ἐντυγχανόντων τοῖς βιβλίοις, μήτε προσθεῖναι, μήτε τῶν ὄντων (forsan παρόντων legendum) ἀφελεῖν. Vide Deuteron. 29. 20. apud LXX. Poscebat sanè usus loquendi ut Joannes heic προσθῇ diceret; dixit ἐπιθῇ autem πλοκῆς ἕνεκα: sequitur enim, πληγὰς ἐπιθήσει.

Ibid. Ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, &c.] Procopius ad Deuteron. Οὐ λέγουσι προσθήκην οἱ λόγοι Κυρίου, πλήρεις ὑπάρχοντες. Nec aliud heic ἐπιθῇ quàm προσθῇ.

Ibid. Ἐπιθήσει ἐπ' αὐτὸν, &c.] MS. vetustate insignis qui in Britannia, ἐπιθήσει habet, ut prædicentis sermo sit, non imprecantis. Vide quæ ad 2 Tim. 4 14. annotavimus.

Annotationum JOH. PRICÆI *in N. Testamentum*
FINIS.

JOANNIS PRICÆI

In Psalmorum librum

CURÆ PRIORES.

PSAL. I.

Com. 1. *QUI non abiit in consilio impiorum*] In Græco, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· h. e. qui peccatoribus non consensit. Tobias senior 4. 6. μὴ πορευθῇς τὰ ὁδοῖς τῆς ἀδικίας· ubi Vulgatus, *cave nè peccato consentias.* Genes. 49. 6. *Simeon & Levi vasa iniquitatis, in consilium eorum non veniat anima mea.* Sirachides 23. 1. *Domine*, &c. *nè derelinquas me in consilio eorum :* i. e. nè patere me consentire eorum consiliis. Et hoc est quod Proverb. 1. 15. *non ambulare cum peccatoribus, à semitis eorum pedem prohibere suum :* i. e. (ut ibidem ver. 10.) *cùm lactaverint, non acquiescere.* Vide & Proverb. 4. 14.

Ibid. *Et in cathedra pestilentiæ non sedit*] Sic infrà 25. 4. *Non sedi cum concilio vanitatis :* & 49. 20. *Sedens adversùs fratrem tuum loquebaris. Pestilentia*, Aquilæ heic χλευαστῶν· i. e. (ut Jobi 31. 5.) γελοιαστῶν. In Plautina Trinummo ille,

Istboc ego mihi semper habui ætati tegumentum meæ,
Nè penetrarem me usquam ubi esset damni conciliabulũ.

Com. 2. *Et in lege ejus meditabitur die ac nocte*] Deus ad Josuen 1. 8. *Non recedat volumen Legis hujus ab ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus :* i. e. assiduè. Vide ad 1 Tim. 5. 5. & ad 2 Tim. 1. 3. annotata. Cicero libro de claris Oratoribus, *Ego*, &c. *noctes & dies in omnium doctrinarum meditatione versabar.* Plinius lib. 5. epist. 8. *Diebus & noctibus cogito*, &c. Idem 2. 3. *Diebus ac noctibus nil aliud agit*, &c.

Com. 3. *Erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum*] *Erit*, est, *florebit.* Sic infrà 91. 13. *Justus ut palma florebit :* i. e. fructum proferet. Ità 39. 17. Sirachidis, *Quasi rosa plantata super rivos aquarum fructificate.* Pro *decursus* heic in Græco est διεξόδους. Ergò hunc ad locum referendum puto Glossarii illud, Διέξοδος, *decursus.*

Ibid. *Quod fructum suum dabit in tempore suo*] Quod dat fructum in tempore suo. Vide infrà 51. 10. Vult dicere, Est tanquam arbor quæ nil agit nisi ut fructum suo tempore producat. Marcus Antoninus 5. 4. Ὅμοιος ἐστιν ἀμπέλῳ βότρυν ἐνεγκούσῃ, καὶ μηδὲν ἄλλο ἐπιζητούσῃ, μετὰ τὸ ἅπαξ τὸν ἴδιον καρπὸν ἐνηνοχέναι. Et pòst, de viro bono, Εὖ ποιήσας, &c. μεταβαίνει ἐφ' ἕτερον, ὡς ἄμπελος ἐπὶ τὸ πάλιν ἘΝ ΤῊ ὭΡΑ, *(in tempore suo)* τὴν βότρυν ἐνεγκοῦσα. Arbores ferunt fructum statis anni temporibus, vir bonus omni tempore exercendæ ejus bonitati apto edit opera justitiæ, παντὶ ἔργῳ (ut 1 Tim. 5. 9.) ἀγαθῷ ἐπακολουθεῖ.

Ibid. *Fructum suum dabit in tempore suo, & folium ejus non defluet*] Sic Daniel 4. 9. de arbore, *Folia ejus pulcerrima, & fructus nimius.*

Ibid. *Folium ejus non defluet*] Ut contrà 36. 2. de improbis, *Tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum citò decident.* Græci heic, τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται· ubi φύλλον, est τιμὴ, *honor*, sive *gloria* ejus. Unde è converso, τιμὰν καταφυλλοροεῖν, dixit Pindarus 12. Olympiac. Vel, *folium ejus non defluet*, expone, semper bonis abundabit.

Θάλλουσι δ' ἀγαθοῖσι διαμπερὲς—

de viris bonis Hesiodus dixit.

Ibid. *Et quæcunque facit, prosperabuntur*] *Prosperi* (ut Proverb. 14. 15.) *erunt actus, & dirigetur via ejus.* Genes. 39. 2. de Josepho, *Erat vir in cunctis prosperè agens.* Julius Firmicus Mathes. 5. 12. *Faciet efficaces, multa officia tractantes*, &c. *& quos semper in omnibus actibus prosper sequatur effectus.* Et pòst, *Efficaces, & qui omnia negotiorum genera prospero compleant semper effectu.*

Ibid. *Et quæcunque facit, prosperabuntur*] Tobias 4. 6. ad filium, Ποιοῦντός σου τὴν ἀλήθειαν εὐοδίαι ἔσονται ἐν τοῖς ἔργοις σου· ut heic in Græco Psalmi κατευοδωθήσεται. Theognis,

Τῷ δὲ καλῶς ποιοῦντι θεὸς περὶ πάντα τίθησι
Συντυχίην ἀγαθήν.—

Seneca de viro bono, (cap. 9. De vita beata.) *Quicquid agit, in bonum exibit.*

Ibid. *Prosperabuntur*] In Græco κατευοδωθήσεται. Sic in Glossario, Αἰσιοποιηθήσεται, *prosperabitur.*

Com. 4. *Non sic impii, non sic*] Notant heic Græci Scholiastæ posterius illud οὐχ οὕτως in Hexaplis non inveniri : in Græco tamen 3 Reg. 22. 19. eadem ista geminatio occurrit.

Ibid. *tanquam pulvis quem projicit ventus*] In Græco, ὡς ὁ χνοῦς ὃν ἐκῤῥίπτει ὁ ἄνεμος. Sic infrà 35. 5. γενηθήτωσαν ὡς ὁ χνοῦς κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀνέμου. Vide & Psal. 17. 43. Scriptor Sap. 5. 14. Ἐλπὶς ἀσεβοῦς ὡς φερόμενος χνοῦς ὑπ' ἀνέμου· ubi χνοῦς non tam *pulverem* quàm *acus* significat. Job. 21. 18. ἔσονται ὥσπερ ἄχυρα ὑπ' ἀνέμου. Hesychius, Φορυτός, &c. ἄχυρα, καὶ ἀπὸ γῆς ὑπ' ἀνέμου αἰρόμενος χόρτος. Cyprianus, *Quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portantur.*

Com. 5. *Non resurgent impii in judicio*] Id est, in die judicii. Οὐκ ἀναστήσονται, est, ἐν παῤῥησίᾳ (ut justi Sapient. 5. 1.) οὐ στήσονται· vel *non resurgent*, nempe ad beatam vitam. Sic 2 Maccab. 7. 14. ad Antiochum ille, Σοὶ μὲν ἀνάστασις εἰς ζωὴν οὐκ ἔσται.

Com. 6. *Novit Dominus viam justorum*] i. e. Ità novit, ut approbet ac remuneretur eam. Vide Proverb. 2. 7. infrà heic 36. 18.

Ibid. *Et iter impiorum peribit*] i. e. Ad perniciem deducet eos. Εἰς ὄλεθρον (ut huc Pauli verba aptemus) καὶ ἀπώλειαν βυθίσει αὐτούς. Vel *peribit*, nempe Deo id efficiente. Infrà 146. 9. Ὁδὸν ἁμαρτωλῶν ἀφανιεῖ.

PSAL. II.

Com. 1. *QUare fremuerunt Gentes ?*] Latiniùs loqui non potuit hìc Vulgatus Interpres : *fremere* enim est eorum qui imperia detrectant ; unde & infrà hìc com.

com. 3. *dirumpamus vincula eorum.* De ventis Virgilius loquens,

Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt.———

Ad quem locum Servius, *Aliqui fremunt, intelligunt, imperia recusant: ut apud Cassium in Annalibus, Si plebs nostra fremere imperia cœpisset.*

Com. 2. *Convenerunt in unum*] *Consilium fecerunt in unum*; ut infrà 70. 10.

Com. 3. *Dirumpamus vincula eorum*] In Gr. δεσμοὺς i. e. ritus, disciplinam. Hinc Matth. 23. sensu simili δεσμεύειν.

Com. 4. *Qui habitat in cœlis*, &c.] Homerus, & de Jove (i. e. Deo) —αἰθέρι ναίων· ubi vetus Scholiastes, Ὁ τὸν αἰθέρα τὸν ἄνω οἰκῶν καλούμενον. Vide infrà 112. 4.

Ibid. *Qui habitat in cœlis irridebit eos*] *Scit cogitationes hominum, quia vanæ sunt*, infrà 93. 11. *Accedet homo ad cor altum, & Deus exaltabitur*, infrà 63. 8.

Ibid. *Qui habitat in cœlis irridebit eos*] LXX. ἐκγελάσεται αὐτούς· ubi ἐκ intendit: q. d. non risum tantùm tollet, sed & cachinnos. Hesychius, Ἐκγελάσαιμι, ἐκχλευάσαιμι.

Ibid. *Ridebit eos*] Ἀνθρωποπαθῶς dictum: ut & plura in hisce literis. Horatius,

O magnus posthac inimicis risus, &c.———

Scriptor Sapientiæ, & de Deo, 4. 18. *Illos autem irridebit*: & Proverb. 1. 26. ex ejusdem persona, *in interitu vestro ridebo & subsannabo. Eos* hîc, est, vanos eorum conatus. In Satyra Sulpiciæ dicta, Dea Musa, de Domitiano loquens,

Et comite Ægeriâ ridemus inania cœpta.

Com. 5. *Loquetur ad eos in ira sua*] Calcabit eos (ut Esai. 63. 3.) in furore suo, & conculcabit eos in ira sua.

Com. 9. *Reges eorum in virga ferrea*] Gr. ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. Suidas, Οἱ Ἕλληνες σιδηροφορῦντας τοὺς θεοὺς ἔπλαττον, ὡς τοῖς ὅπλοις κατασπομένων τῶν ἀνθρώπων.

Ibid. *Et tanquam vas figuli confringes eos*] In Gr. ὡς σκεῦος κεραμέως συντρίψεις αὐτούς. Eodem planè modo σκεύη κεράμια συντρίβειν, dixit Plutarchus in Regum apophthegmatis.

Com. 10. *Et nunc Reges intelligite*] *Nolite* (ut infrà 74. 6.) *extollere in altum cornu vestrum, nolite loqui adversùs Deum iniquitatem.*

Ibid. *Erudimini qui judicatis terram*] Sap. 1. 1. *Diligite justitiam qui judicatis terram.* In Psalmo autem *erudimini*, est, aliorum exemplo moniti vobis ipsis consulite.

Ibid. *Intelligite, erudimini qui judicatis terram*] Sic Esai. 26. 9. Δικαιοσύνην μάθετε οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς.

Com. 11. *Servite Domino in timore*] Tobiæ 14. 10. *Servite Domino in veritate.*

Ibid. *Et exsultate ei cum tremore*] Tobiæ 13. 6. *Cum timore & tremore confitemini illi.*

Com. 12. *Apprehendite disciplinam*] Gr. δράξασθε παιδείας. Quo ex loco Hesychius, Δράξασθε παιδείας, ἐπιλάβεσθε ἐπιστήμης. Cujus sensûs item in Græco Proverb. 4. 13. illud, ἐπιλαβοῦ παιδείας. Simile & 1 Tim. 6. 12. τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιλαβοῦ.

Ibid. *Apprehendite disciplinam, nè quando irascatur Dominus*]

——Μετάθεσθε βέλτιον νῶν μηδὲ πρὸς ὀργὴν
Παντελῶς ἀγάγητε θεὸν μέγαν.——

Infrà 49. 22. *Intelligite, qui Deum obliviscimini, nè quando rapiat & non sit qui eripiat.*

PSAL. III.

Com. 3. *Multi dicunt animæ meæ, Non est salus ipsi in Deo ejus*] *Deus dereliquit eum, persequamur, & comprehendamus eum*: ut infrà ex similium persona 70. 11.

Com. 4. *Susceptor meus es*] In Gr. ἀντιλήπτωρ. Et hunc sive alium Psalmorum locum Hesychius idem (ut videtur) respiciens, Ἀντιλήπτωρ, ἀντιλαμβανόμενος, ὑπερασπιστής.

Com. 6. *Dormivi, & exsurrexi*] Gr. ἐκοιμήθην, ἐξηγέρθην· quæ locutio securitatem indicat, ut & Marc. 4. 27. & infrà heic 4. 9. Arrianus 4. 10. in Epictetum, Καθεύδοντα καθεύδειν, ἐγρηγορότα ἐγρηγορέναι, μὴ φοβεῖσθαι μηδὲν, μηδὲ ὑπὲρ μηδενὸς ἀγωνιᾶν.

Com. 8. *Dentes peccatorum contrivisti*] Linguam superbam & calumniatricem. Vide ad 56. 5. notanda.

Com. 9. *Domini est salus*] Infrà 107. 13. *Vana est salus hominum.*

PSAL. IV.

Com. 3. *Filii hominum*] Sic Homerus Iliad. γ'. κοῦροι Ἀχαιῶν· ubi Scholia, περιφραστικῶς οἱ Ἕλληνες.

Ibid. *Usquequo gravi corde?*] Ἀνόητοι, (ut Luc. 24.) καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ. In Græco heic βαρυκάρδιοι· unde & Hesychius ex hoc Psalmi loco, Βαρυκάρδιοι, ἀσύνετοι, μωροί.

Ibid. *Usquequo gravi corde?*] *Usquequo* (ut infrà 81. 2.) *judicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis?* In Glossario, Ἕως πότε, *usquequo, quousque.*

Com. 5. *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus*, &c.] Ità Job. 7. 13.

Com. 6. *Sacrificate sacrificium justitiæ*] i. e.

Compositum jus fásque animi, sanctósque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Sacrificium justitiæ itidem infrà 50. 21. habebimus.

Com. 7. *Signatum est super nos lumen vultûs tui*] *Confirmata* est (ut 116. 2.) *super nos misericordia tua.*

PSAL. V.

Com. 6. *Neque habitabit juxta te malignus*] Vide infrà 15. 1. & sequentibus. Scriptor Sapientiæ 1. 4. *Non habitabit* (Sapientia, i. e. spiritus Dei) *in corpore subdito peccatis.*

Com. 8. *Virum sanguinum*, &c. *abominabitur Deus*] Non dimidiabit dies suos: infrà 54. 24.

Com. 9. *Propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam*] Id est, ut Paulus 2. 8. ad Titum scribens, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν φαῦλον λέγειν. Vide infrà 27. 11.

Ibid. *Propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam*] *Propter inimicos meos*, est, ut vereantur, nihil habentes malum de me dicere, ut Apostolus Tit. 2. 8. locutus.

Vivendum rectè, cùm propter plurima, túmque hàc
Non minimùm causâ est, ut linguas nos odientum
Vitemus, nam lingua feri pars sæva inimici est.

Com. 10. *Non est in ore eorum veritas*] Contrarius Joh. 1. 48. ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστιν, i. e. ut Apocal. 14. 15. ἐν τῷ στόματι αὐτῶν δόλος οὐχ εὑρέθη. Vide infrà heic com. 11.

Com. 11. *Sepulcrum patens est guttur eorum*] Πεινατικῶς ζητοῦντες τινα καταπιεῖν· quem (per calumnias nempe) in barathrum & perniciem demergant. Contrà Jobi 31. 30. *Non dedi ad peccandum guttur meum ut expeterem maledicens animam ejus.*

Ibid. *Linguis suis dolosè agebant*] Infrà 108. 3.

PSAL. VI.

Com. 5. *Salvum me fac*, &c. *quoniam non est in morte qui memor sit tui*] Vide Job. 7. comm. 6, 7, 8, 9, 10. Theocritus,

Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες.

Com. 7. *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo*] Ariadne apud Ovidiū,

Incumbo, lacrymísque toro manante profusis, &c.

Hermione in iisdem Epistolis,

Nox ubi me thalamis ululantem & acerba gementem
Condidit, in mœsto procubuíque toro,
Pro somno lacrymis oculi funguntur obortis.

Et Medea ad Jasonem,

——*Noctes vigilantur amaræ,*
Nec tener in misero pectore somnus adest.

Apuleius 8. de Charite, *Ut primùm mœsta quieverat, toro*

faciem

faciem impressa, etiam nunc dormiens, lacrymis manantibus decoras genas cohumidat.

PSAL. VII.

Com. 4. *Si feci istud*] *Istud*, quasi pessimum facinus. Sic 1 Cor. 5. 3. τὸ ὕτω τῦτο κατεργασάμενον.

Ibid. *Si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis*, &c.] Plinius Trajanum alloquens, *Sed ingenti conscientiâ pacisceris eum Diis, ut te, si mereberis, servent: cùm scias, an merearis, neminem magìs quàm Deos scire. Iniquitatem* heic intelligo res iniquè adeptas. μισθὸν ἀδικίας, ut Act. 1. 18. Vide infrà 25. 10. hinc & ἐξ ἀδικίας χαίρειν, Isocrates ad Demonicum. Pro *retribuentibus* in Vulgato malim *tribuentibus* legi.

Com. 12. *Deus*, &c. *patiens, numquid irascitur per singulos dies?*]

——Οὐκ ἐφ' ἑκάστῳ
Ὥσπερ θνητὸς ἀνὴρ χόλῳ ὀξύχολος.

Judith. 8. 15. *Non quasi homo, sic Deus comminabitur, nec sicut filius hominis ad iracundiam inflammabitur.* De Diis Seneca 2. 27. de Ira, *Natura illis mitis & placida est.*

Com. 13. *Arcum suum tetendit*, &c. *& in eo paravit vasa mortis*] Sic è converso Psal. 10. 3. de improbis, *Intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas*, &c.

Com. 16. *Incidit in foveam quam fecit*] Sic infrà 9. 16. & 56. 7. Amphitryo de Lyco apud Euripidem,

——Βέλεσσι δ' ἀρκύων γενήσεται
Ξιφηφόροισι, τοὺς πέλας δοκῶν κτενεῖν.

PSAL. VIII.

Com. 4. *COElos, opera digitorum tuorum*] Infrà 18. 1. & 88. 12. & 32. 6.

Com. 7. *Gloriâ & honore coronâsti eum*] Autor allocutionis ad Asclepium in Operibus Apuleianis, *Magnum miraculum est homo, animal adorandum atque honorandum.* Seneca 2. 29. de Benef. *Quisquis es iniquus æstimator sortis humanæ, cogita quanta nobis tribuerit parens noster*, &c. *Tot virtutes accepimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eodem quo intendit momento pervium est*, &c. *Circumeas licet cuncta, & quia nihil totum invenies quod esse te malles, ex omnibus singula excerpe quæ tibi dari velles. Ità, bene æstimatâ Natura* (*Naturam* heic parentem Naturæ intellige) *indulgentiâ, confitearis necesse est in deliciis te illi fuisse. Ità est, charissimos nos habuerunt Dii immortales habéntque.* Quibus adde quæ ad Luc. 12. 24. annotavimus.

Ibid. *Constituisti eum super opera manuum tuarum*] Ibidem Seneca, *In hoc pulcerrimo* (mundi) *domicilio voluerunt nos* (Dii) *secundas sortiri, terrenis præfecerunt.*

Com. 8. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*] i. e. Potestati ejus. Servius ad Æneid. 7. *Sub pedibus, sub imperio ac potestate. Omnia*, nempe animalia, ut statim per genera enumeratiùs sequitur. πᾶσαν φύσιν (ut Jacob. 3. 7.) θηρίων τε καὶ πετεινῶν, καὶ ἑρπετῶν, καὶ ἐναλίων. Calpurn. Ecl. 2.

—Omne genus pecudum, genus omne ferarum,
Et quodcunque vagis altum ferit aera pennis.

Virgil. 6.

—Pecudúmque genus, vitásque volantum:
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore Pontus.

Claudian. Stilic. 3.

—Decus omne timórque
Sylvarum non cautæ latent, non mole resistunt
Fortia, non volucri fugiunt pernicia cursu.

Sirachides 17. 4. de Deo, Ἔθηκε τὸν φόβον αὐτοῦ (hominis nempe) ἐπὶ πάσης σαρκὸς, καὶ κατακυριεύειν θηρίων καὶ πτηνῶν. Lactantius in de Ira Dei cap. 6. *Homini*, &c. *cuncta quæ spirant, & omnis rerum natura subjecta est.* Vitruvius 2. 1. de Natura (i. e. Deo) loquens, ait, eam subjecisse sub potestate hominum cætera animalia. Seneca jam citato loco, *Cogita quanta nobis tribuerit parens noster: quantò valentiora animalia sub jugum miserimus, quantò velociora consequamur; quàm nihil sit mortale non sub ictu nostro positum.* Adde Scriptorem Sapientiæ 9. 2. & quæ ad dictum Jacobi locum jampridem copiosè attulimus.

PSAL. IX.

Com. 9. *FActus est Dominus refugium pauperi*] Gr. καταφυγή. Plinius 8. epist. 13. de Titinnio Capitone, *Multorum portus, sinus*, &c.

Com. 10. *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione*] In opportunitatibus afflictionum, (ἐν θλίψεσιν) vel opportunus adjutor in tribulatione. Catullus,

Qualis in aerei pellucens vertice montis
Rivus muscoso prosilit è lapide,
Dulce viatori lasso in sudore levamen,
Tale fuit nobis Manlius auxilium.

De Deo Seneca apud Lactantium, 6. 25. *Majestate leni verendum amicum, & semper in proximo.* Vide & 34. 19. Sirachidem.

Ibid. *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione*] In tribulationum opportunitatibus. σώζει (ut 2. 11. Sirachidis) ἐν καιρῷ θλίψεως.

Com. 11. *Et sperent in te*, &c.] Ideo sperent in te, &c.

Ibid. *Qui noverunt nomen tuum*] Qui experti sunt (id enim hîc *nosse*) tempestivum auxilium tuum: ità cohæret cum sequentibus.

Com. 13. *Requirens sanguinem eorum, recordatus est*] Vide ad Luc. 18. 8. dicta.

Com. 16. *Infixa sunt Gentes*, &c.] In Græco ἐνεπάγησαν. Huc ergò sine dubio referenda Hesychii illa, Ἐνεπάγησαν, ἐνεκλείσθησαν.

Ibid. *In laqueo quem absconderunt, comprehensus est pes eorum*] Ità suprà 7. 17. In Comœdia Latina,

Sator sartórque scelerum, & messor maxime.

Com. 19. *Patientia pauperum non peribit*, &c.] *Deus non projiciet simplicem*, Job. 8. 20.

Com. 21. *Constitue, Domine, legislatorem super eos*] Aquila, θὲς φόβημα αὐτοῖς. Ità 36. 2. Sirachides, Ἐπίβαλε τὸν φόβον σου ἐπὶ τὰ ἔθνη.

Ibid. *Ut sciant Gentes quoniam homines sunt*] Supple *& non Dii*. Esaiæ 31. 3. *Ægyptus homo, & non Deus.* Vide Ezech. 30. 7, 8. Daniel. 5. 21. & 4. 14, 22. item quæ fusè inferiùs Psal. 82. Græci heic, γνώτωσαν ὅτι ἄνθρωποί εἰσι. Charon, & de mundi magnatibus (apud Lucianum) ad Parcam Clotho, τὰς κεφαλὰς ἀπότεμνε, καὶ ἀναγκάζε, ἵνα εἰδῶσιν ἄνθρωποι ὄντες. Plinius propter contrarias virtutes Trajanum laudans, *Non minùs hominem se esse, quàm hominibus præesse meminit.*

Ibid. *Ut sciant Gentes quoniam homines sunt*] Pacatus in Panegyrico de Persarum R. *Dedignatus antea confiteri hominem, jam fatetur timorem.*

Com. 23. *Dum superbit impius, incenditur pauper*] In Græco ἐμπυρίζεται præ dolore & indignatione. Vide Psal. 6. 8. & 38. 4. *Præcordia penitus carpuntur ei*, ut loquitur Apuleius.

Com. 25. *Secundùm multitudinem iræ suæ non quæret*] Sub. *Deum.* Sirachides 28. 12. Κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται· καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον, ἀνυψώσει τὴν ὀργὴν αὐτοῦ.

Ibid. *Secundùm multitudinem iræ suæ non quæret*] *Dedit Deus ei* (ut Jobi 24. 23.) *pœnitentiæ locum, & eo abutitur ille in superbiam.*

Com. 26. *Auferuntur judicia tua à facie ejus*] In Græco ἀντανῄρηται. Legendum autem, ni fallor, ἀνταναίρεται: nec aliter (qui hunc locum respexit) Hesychius, Ἀνταναίρεται, ἀφαιρεῖται. *Auferri* hîc est, non venire in conspectum ejus: cujusmodi multa annotavimus ad 1 Joh. 4. ea, ἡ ἀγάπη ἐκβάλλει φόβον.

Ibid. *Omnium inimicorum suorum dominabitur*] In hoc studet ut adversantes subjiciat sibi non cogitans de retributionibus tuis.

Com. 27. *Dixit enim in corde suo, non movebor*]

——Tutum me copia fecit.
Major sum quàm cui possit Fortuna nocere.

Vide & infrà 30. 7.

Ibid. *Non movebor à generatione in generationem, sine malo*] Ad me malum non accedet.

Com. 28. *Cujus maledictione os plenum est & amaritudine*] Ità, *linguam mendaciorum & amaritudinum praministram* Apuleius dixit. Salustius, *Vix satìs apertum* (iis) *os, aut lingua videtur qua meditata pectore evolvat.* Vide infrà 109. 18. & 13. 3.

Ibid. *Cujus maledictione os plenum est & amaritudine*] Proverb. 15. 28. *Os impiorum abundat malis.*

Com. 29. *Sedet in insidiis*, &c.] Gr. ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρᾳ. Hinc apud Hesychium, Ἐγκάθηται, ἐνεδρεύοντες. Suidas, Ἐγκάθετος, δόλιος, &c. καὶ Ἐγκάθηται, ἐνεδρεύει. Josephus 13. 8. Ἐν ἐνέδρᾳ καθίσαντες.

Com. 30. *Oculi ejus in pauperem respiciunt*] Calcaneum ejus observant, infrà 55. 7.

Ibid. *Insidiatur*, &c. *quasi leo in spelunca sua*] Ammianus Marcellinus lib. 15. de Arbetione, *Ut subterraneus serpens foramen subsidens occultum assultu subito singulos transitores observans incessit, ità ille*, &c. & Idem lib. 26. *Subsidebat ut prædatrix bestia, viso quòd capi poterat, protinus eruptura.*

Ibid. *Rapere pauperem dum attrahit eum*] Dum trahit eum, εἰς κριτήρια nempe, more divitum: vide Jacob. 2. 6. Sensus ergò, insidiatur ut rapiat (i. e. spoliet) pauperem, in fora & tribunalia (ubi ambitus & gratia prævalent) attrahendo eum.

Com. 33. *Dixit in corde suo, oblitus est Deus*]

—— Dei natura necesse est
Immortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota à rebus nostris sejunctáque longè:
Nec bene promeritis capitur, neque tangitur irâ.

Adde infrà 14. 1. *Oblitus est*, (ut infrà statim) est, non requiret. Juvenalis ex perjuri persona,

Ut sit magna, tamen certè lenta ira Deorum est:

& statim,

———Sed & exorabile Numen
Fortasse experiar: solet his ignoscere.———

Ibid. *Avertit (Deus) faciem suam*] Apud Petronium ille, *Putabam à custodia mei vultum removisse Fortunam*, &c.

Com. 38. *Quæretur peccatum illius, & non invenietur*] Ità Prov. 14. 6. *Quærit derisor sapientiam, & non invenit.*

Quærit se Natura, nec invenit,———

apud Petronium est.

PSAL. X.

Com. 3. *Intenderunt arcum*, &c. *ut sagittent in obscuro rectos corde*] Sic & infrà 36. 14. Job. 30. 11. Ἀνοίξας φαρέτραν, (linguæ nempe) ἐκάκωσέ με. & Jerem. 9. 33. *Extenderunt linguam suam, quasi arcum mendacii*, i. e. extenderunt quasi arcum, mendacem linguam suam. In Plauti Pænulo ille, de lenone,

Cui jam infortunii intenta ballista est probè:
Quam ego haud multò pòst mittam è ballistario.

Nec prætermittas ea, *in obscuro*. Donatus ad 4. 7. Eunuchi, *Ex occulto pugnant qui non audent palàm.* Græci heic, ἐν σκοτομήνῃ, i.e. in illuni nocte, Hesychio exponente.

Com. 5. *In cœlo sedes ejus*] Job. 22. 12.

Ibid. *In cœlo sedes ejus*] Græci ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. In Hymnis Orphicis,

Αὐτὸς δ' αὖ μέγαν αὖθις ἐπ' οὐρανὸν ἐστήρικται
Χρυσέῳ ἐνὶ θρόνῳ, γαῖα δ' ὑπὸ ποσσὶ βέβηκε.

Apuleius lib. de Mundo, *Nec ambigitur eum præstantem atque sublimem sedem tenere*, &c. *& in arduis arcibus habere solium consecratum.* Apud Plautum Jupiter,

In superiore qui habito cœnaculo.

Ibid. *Palpebræ ejus interrogant filios hominum*] Vult dicere,

Non secura quies illum similisque sopori
Detinet: innocui vivite, Numen adest.

Sirachid. 23. 19. Ὀφθαλμοὶ Κυρίου &c. ἐπιβλέποντες ἐπὶ πάσας ὁδοὺς ἀνθρώπων. Vide & infrà 32. 13. *Interrogant* heic, ut & infrà 138. 23. ἐξετάζουσιν.

Com. 6. *Dominus interrogat justum & impium*] *Interrogat* castigat, modo autem diverso: justos tanquam pater monens probat, impios tanquam durus rex interrogans condemnat, Script. Sapient. 11. 11.

Com. 7. *Pluet super peccatores laqueos*, &c.] *Sagittas* (ut 120. 4.) *acutas, cum carbonibus desolatoriis.*

PSAL. XI.

Com. 2. *Salvum me fac*] Gr. σῶσόν με. In Glossario (ex isto, aut alio quopiam Psalmorum loco) Σῶσόν με *salvum me fac.*

Ibid. *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus*] *Veritas* (ut Esa. 59. 12.) *facta est in oblivionem*; *à malo qui recedit, præda patet.*

Com. 5. *Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt*] In Plautina Truculento ille,

Meo arbitratu liberè loquar quæ volam & quæ lubet.

Vide Job. 11. 12. & quæ ad Judæ Epistolam com. 8. annotavimus.

Ibid. *Quis noster Dominus est?*] Quasi nihil facere possit Omnipotens, æstimant eum, Job. 22. 17.

PSAL. XII.

Com. 1. *Usquequo, Domine?*] In vetere Onomastico, *Usquequo?* ἕως οὗ; at putem ἕως πότε legendum. Ità in Glossario, Ἕως πότε; *usquequo? quousque?* Ἕως οὗ autem (ut in eodem Glossario) est, *quoadusque.*

PSAL. XIII.

Com. 2. *Abominabiles in studiis suis*] Ut Jerem. 21. 12. *Propter malitiam studiorum vestrorum.*

Com. 3. *Omnes declinaverunt*]

———— Οὐχ ὁ μὲν, ὃς δ' οὔ,
Πάντες δ'——

ut in Epigrammate Græco, (capite item εἰς πονηροὺς) de Chiensibus dictum.

———Tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiámque omnes cupida de mente fugarunt.

Vide infrà 53. 4. Seneca Præfat. Lib. 4. Natur. quæst. de Menandro, *Omnes ait malos vivere*, &c. *non senem excipit, non puerum, non feminam, non virum: & adjicit, non singulos peccare, nec paucos, sed jam scelus esse contextum.* Idem de Ira 2. 8. *Certatur ingenti quodam nequitiæ certamine*: & statim, *Adeò in publicum missa nequitia est, & in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non rara, sed nulla sit: numquid enim singuli aut pauci sprevere legem? undique velut signo dato ad fas nefásque miscendum coorti sunt.*

Ibid. *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*] Theognis,

Οὐδένα παμπήδην ἀγαθὸν καὶ μέτριον ἄνδρα
Τῶν νῦν ἀνθρώπων ἠέλιος καθορᾷ.

Ibid. *Venenum aspidum sub labiis eorum*] Ἰὸς θανατηφόρος, Jacob. 3. 8. ubi dicta vide. Apuleius in Apologia, *Viperæ ritu niveo denticulo atrum venenum inspirare.*

Ibid. *Viam pacis non cognoverunt*] *Semitæ eorum* (ut Esai. 59. 8.) *incurvatæ sunt, omnis qui in iis calcat: ignorat pacem.*

Com. 4. *Nónne cognoscent omnes?* &c.] Vide ad 52. 5. annotata.

Ibid. *Sicut escam panis*] Sicut panem qui esui destinatur. Sic infrà 43. 22. *sicut oves occisionis*, i. e. quæ occisioni præparantur.

PSAL. XIV.

Com. 5. *Qui jurat proximo suo, & non decipit*] Qui nescit

Aut sanctam violare fidem, vel fœdere in ullo
Summo ad fallendos Numine abuti homines.

Vide infrà 23. 4.

Ibid.

Ibid. *Qui facit hac, non movebitur in aternum*] i.e. Usque florebit, prosperabitur. Plato in Alcibiade, ὅτῳγε φράζοντες ὑμᾶς ἐθέλω ἐγγυᾶσθαι εὐδαιμονήσειν. Petrus 2. 1. 10. Ταῦτα ποιοῦντες οὐ πταίσητέ ποτε.

PSAL. XVI.

Com. 2. *De vultu tuo judicium meum prodeat*] Vult dicere, (ut 9. 4. Sapient.) *Da mihi sapientiam sedium tuarum assistricem*, ad judicandum nempe: sequitur enim, *quoniam minor sum ad intellectum judicii ac legum*. Et hinc Proverb. 16. 10. illud, *Divinatio in labiis Regis, in judicio non errabit os ejus*.

Com. 9. *Sub umbra alarum tuarum protege me*] Sic infrà 36. 8. 56. 2. 60. 5. 62. 9. & 91. 4. Virgilius,

—*Tu, Tityre, lentus in umbra.*

Ubi Servius, *Allegoricè, in tutela Imperatoris.*

Com. 14. *A terra divide eos*] Infrà 103. 35. *Peccatores à terra deficiant.*

Ibid. *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum, saturati sunt filiis*, &c.] Similem διατύπωσιν infrà 144. 12, 13. Vide Esai. 65. 13. *Ecce servi mei comedent, vos autem esurietis*: adde suprà 32. 19.

Com. 15. *Satiabor cùm apparuerit gloria tua*] Lætabor (ut infrà 57. 11.) cùm vindictam videro.

PSAL. XVII.

Com. 5. *Circumdederunt me dolores mortis*] Est quod 2 Cor. 1. 8. τοῦ ζῆν ἐξαπορηθῆναι.

Ibid. *Circumdederunt me dolores mortis*] LXX. ὠδῖνες θανάτου. Hesychius, Ὠδῖνες, ἀλγηδόνες, πόνοι.

Com. 16. *Ab inspiratione spiritûs ira tua*] Gr. ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου. Hesychius, Πνεύσας, ὀργισθείς· & Suidas, Πνεύσας, σφοδρῶς ὀργισθείς.

Com. 17. *Misit de summo, & accepit me*] Idem David 2 Reg. 22. 17. *Misit de excelso, & assumpsit me.*

Ibid. *Misit de summo, & accepit me*] De cœlo misit, & liberavit me.

Com. 23. *Judicia ejus in conspectu meo*] Vide infrà ad 98. 4. dicta.

Com. 24. *Ero immaculatus cum eo*] *Intelligam* (i. e. intellectum intendam) *in via immaculata*: ut infrà 100. 2.

Com. 27. *Cum electo electus eris, & cum perverso perverteris*] De Hercule 2. 41. Artemidorus, Τοῖς εὐγνώμοσι, καὶ κατὰ νόμον ζῶσιν ἀγαθὸς, τοῖς δὲ παρανομοῦσι, καὶ τοῖς ἀδικόν τι πράττουσι πονηρός. In Euripidis Andromache,

— Τὸ λοιπὸν ἦν,

Σώφρων μὲν ἡμᾶς σώφρον' ἀντιλήψεται,
Συμμανὴς δὲ τεύξεται ξυμμανῶν·
Ἔργοισι δ' ἔργα διάδοχ' ἀντιλήψεται.

Ibid. *Cum electo electus eris, & cum perverso perverteris*] In Græco Proverb. 21. 8. Πρὸς τοὺς σκολιοὺς σκολιὰς ὁδοὺς ἀποστέλλει ὁ Θεός. ἁγνὰ γὰρ καὶ ὀρθὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ibid. *Et cum perverso perverteris*] *Tanquam venator peritus, cum fugacibus feris cursu certas, cum audacibus robore, cum callidis astu.* Ex Plinii Panegyr.

29. *Tu illuminas lucernam meam*] Tu foves spes meas, tu animo alioqui defecturo vigorem, tanquam lucernæ oleum, suppeditas.

Ibid. *Illuminas tenebras meas*] Infrà 26. 1. Psyche ad Cupidinem apud Apuleium, *Jam nec ipsa nocturnæ tenebræ efficiunt mihi: teneo te meum lumen.*

31. *Eloquia Domini igne examinata*] *In dextra ejus ignea lex*, Deut. 33. 2.

Com. 32. *Quis Deus præter Dominum?*] Deut. 4. 35. Οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ. Apostolus 1 Cor. 8. 4. Οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς. Vide & 2 Reg. 7. 22. Esa. 44. 6. & 45. 5. Oseæ 13. 4. Judith 9. 19. Marc. 12. 32.

Com. 34. *Super excelsa statuens me*] *Statuens* (ut 39. 3.) *super petram pedes meos*. Vide & Deut. 32. 13.

Com. 36. *Et disciplina ipsa tua me docebit*] Ut infrà 22. 4. *Virga tua & baculus tuus, ipsa me consolata sunt.*

Com. 37. *Et non sunt infirmata vestigia mea*] In Græco, οὐκ ἠσθένησαν. Est λιπῶς· vult enim dicere, ἐσφάλησαν.

Com. 39. *Cadent subtus pedes meos*] Judic. 5. 27. de Jaele, *Inter pedes Sisaræ defecit, & mortuus est.* Apuleius 2. *Latrones medios invado, ac singulis, ut quemque colluctantem offenderam, altissimè* (gladium) *demergo: quoad tandem ante ipsa vestigia mea*, &c. *spiritum efflaverint*: ubi annotata vide.

Com. 41. *Inimicos meos dedisti mihi dorsum*] Sic 20. 13. *Pones eos dorsum.* In Græco hîc, ἔδωκάς μοι αὐτοὺς νῶτον· i.e. νωτιαίους. Tale & 147. 14. illud, *Qui posuit fines tuos pacem.*

Com. 42. *Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret*] Ità Deut. 22. 27. *Clamavit, & nullus adfuit qui liberaret eam.* Thren. Jerem. 4. 17. *Defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum.* Sirachid. 51. 10. *Circumdederunt me undique, & non erat qui adjuvaret me: respiciens eram ad adjutorium humanum, & non erat*: & 6. Apuleii, *Sed frustrà fletibus cassum tumultum commovebat, quippe cùm nullus afforet qui ei suppetias ferre posset.*

Com. 43. *Et comminuam eos ut pulverem ante faciem venti*] In Milite Plautino,

Cujus tu legiones difflavisti spiritu,
Quasi ventus folia, aut peniculum tectorium.

Ibid. *Ut lutum platearum delebo eos*] Ità vertit contextûs Græci illud, λεανῶ αὐτούς. Est quidem Λεαίνεσθαι, ἐξαλείφεσθαι, (i. e. *deleri*) Hesychio exponente: at cùm *lutum platearum* heic intelligendum putem de vasis è luto factis, sequitur ut hîc idem dici existimem quod suprà 2. 9. ὡς σκεῦος κεραμέως συντρίψεις αὐτούς. Imò & Hesychius idem (qui sine dubio hunc ipsum Psalmi locum ob oculos habens, Λεανῶ, λεπτυνῶ exposuit) videtur eo sensu versionem Græcam accepisse.

Com. 45. *In auditu auris obedivit mihi*] Vix dum mandata elocutus eram, & adimpleverunt ea. Apuleius 4. de Venere, *Ipsum quod incipit velle, statim, quasi pridem præceperat, non moratur marinum obsequium.*

Ibid. *In auditu auris obedivit mihi*] *Velociter* (ut 147. 5.) *currit sermo meus.* Seneca de Clementia 1. 8. ad Neronem, *Loqui non potes, nisi ut vocem tuam quæ ubique sunt Gentes excipiant.*

Com. 46. *Filii alieni mentiti sunt mihi*] Vultu ficto
Illam osculantur quâ sunt devicti manum.
——Ἕτερον κεύθει, νόον δ' ἔχει καὶ φρένας ἄλλη.

PSAL. XVIII.

Com. 2. *Coeli enarrant gloriam Dei*] i. e. Sol, Luna, Stellæ, quæ in cœlo sunt, ut apparet ex sequentibus. Vide Heracliti locum ad Joh. 10. 25. adductum. In Allocutione ad Asclepium inter opera Apuleii, *Cœlum Deo plenum est.* Manilius,

Atque adeò faciem cœli non invidet orbi
Ipse Deus, vultúsque suos corpúsque recludit
Semper volvendo, séque ipsum inculcat & offert.

Seneca (4. 23. de Benef.) de Sole loquens, *Non est ipse idoneum spectaculum oculis*, &c. *etiamsi tantùm præteriret? non est digna suspectu Luna, etiamsi otiosum sidus transcurreret? Ipse mundus quoties per noctem ignes suos fudit, & tantum stellarum innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet?* Deinde, *Quid ergò? non caperis tantæ molis aspectu?* &c. De Sole & sideribus Cicero in de Deorum natura, *Quanquam ad mundi cohærentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus præbent: nulla enim est insatiabilior species, nulla pulcrior.*

Com. 3. *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam*] Claudianus,

—— *Cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,*
Præscriptósque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctísque vices, tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei.——

Com. 4. *Non sunt loquelæ neque sermones quorum non audiantur voces eorum*] Græci, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Ὧν fortè pro ὑφ' ὧν, nempe loquelarum, sermonúmque:

que: q. d. Nulla gens est, cujuscunque sermonis loquelæve, à qua non audiantur mutæ voces eorum. Non dissimile habes Jobi 12.7,8. Vel sic (ut alii exposuerunt) Non illis sermo est, tamen, &c. Seneca ubi suprà *Aspice ista tacito supernè cœlo labentia, quemadmodum velocitatem suam sub specie stantis atque immoti operis abscondant: quantum istâ nocte quam tu in numerum ac discrimen demum observas agitur! quanta rerum turba sub hoc silentio evolvitur! Ista quæ tu non aliter quàm in decorem sparsa consideras, singula in opere sunt.*

Com. 6. *In sole posuit tabernaculum suum*] Soli in cælis posuit tabernaculum. De eodem Mamertinus in Genethliaco, *In adversa cœli nitentem impetu rapit Solem.*

Com. 7. *Exultavit ut gigas ad currendam viam suam*] i.e. Magno robore peragit cursum suum. Sic 1 Macc. 3.3. *Induit se loricam sicut gigas.* Nota & *ad viam currendam.* Hinc apud Hesychium, Ἡμεροδρόμος, ὁ ἥλιος. De eodem Apuleius, *Magnitudine immensus, cursibus rapidus,* &c. *valente habitudine, pubertate juvenili.* Ubi & ultima respondent ei quod in Psalmo *gigas.*

Ibid. *Et occursus illius,* &c.] Gr. κατάντημα αὐτοῦ. Καταντᾷν est, *pertingere, pervenire.* Ità sæpe (ut alios taceam) D. Lucas in Apostol. Actis.

Ibid. *Nec est qui se abscondat à calore ejus*] Possumus & καθ' ὑπαλλαγὴν intelligere, ut sensus sit, nec est à quo calorem abscondit suum. Petronius, *Sol omnibus lucet.*

Com. 13. *Delicta quis intelligit?*] Seneca 1.27. de Ira, *Quis est qui se profitetur omnibus legibus innocentem?*

PSAL. XIX.

Com. 7. *Nunc cognovi quia salvum fecit Dominus Christum suum*] Petrus Act. 12. 11. *Nunc scio quia misit Dominus angelum suum, & eripuit me de manu Herodis.*

Com. 8. *Hi in curribus, & hi in equis*] Judith. 1. 4. de Medorum Rege, *Gloriabatur,* &c. *in gloria quadrigarum suarum:* & 9. 6. de Pharaonis Ducibus, *Confidentes in quadrigis, & in equitatu suo.*

Ibid. *Nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus*] Vide quæ his similia David 1 Reg. 17. 45. ad Goliathum. Marcus Antoninus, Ἄλλοι μὲν ἵππων, ἄλλοι δὲ ὀρνέων, ἄλλοι θηρίων ἐρῶσιν, ἐμοὶ δὲ βιβλίων κτήσεως, &c. φειδὼς πόθος ἐντέτακε. Quæ non ob similitudinem sensûs, at locutionis, adducimus.

Ibid. *Nos autem in nomine Domini Dei nostri,* &c.] Quantulum ab his distat quod in vita Bruti Cassius apud Plutarchum dixit? δεῖν καὶ καλῶν ἔργων ἡγεμόνας, μὴ μόνον ὅπλοις καὶ ἵπποις, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἀρωγαῖς ἐπιθαρρεῖν.

PSAL. XXI.

Com. 7. *Ego vermis, & non homo*] Græci, ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, &c. Arrianus 3. 26. in Epictetum, Τί ἡμᾶς ἐξαπατᾷς; τί σκώληξ ὢν λέγεις ὅτι ἄνθρωπος εἶ;

Ibid. *Opprobrium hominum, & abjectio plebis*] Apostolus 1 Cor. 4. 13. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. Vide infrà 31. 12. & 39. 9.

Com. 8. *Locuti sunt labiis*] Duxerunt labia sua, ut solent derisores. Gellius 18. 4. *Labiorum ductu contemni à se ostendens & rem de qua quæreretur, & hominem ipsum qui quæreret.*

Com. 12. *Tribulatio proxima est, non est qui adjuvet*] *Considero ad dextram,* (ut 141. 5.) *& non est qui cognoscat me.*

Com. 13. *Circumdederunt me*] *Sermonibus odii,* infrà 108. 3. Vide & 117. 12.

Ibid. *Non est qui adjuvet. Circumdederunt me,* &c.] Sirachides 51. 10. *Circumdederunt me undiq; & non erat qui adjuvaret me.*

Ibid. *Circumdederunt me vituli multi*] Ut infrà c. 17. *circumdederunt me canes multi.* Unde 31. 7. illud, *Erue me à circumdantibus me.* In Græco hîc, κυκλωσάντων με. Ità Act. 25. 7. (& de inimicis) κυκλοῦν.

Com. 14. *Aperuerunt super me os suum*] In opprobria & maledicta. Salustius sensu simili, *Vix satis APERTUM OS aut lingua videntur quæ meditata pectore evolvat.* Vel, in derisionem. Vide quæ infrà ad 34. 21. dicta.

Ibid. *Aperuerunt super me os suum*] Minacia verba evomunt in perniciem meam. Cicero Catil. 2. *Eructans sermonibus suis cædem bonorum.*

Com. 15. *Sicut aqua effusus sum*] Moschus 6. Eidyll.
——Σὺ δ' ᾗπυ λείβεαι ὕδωρ.
In Plauti Mercatore,

——*Cor miserum meum,*
Quod guttatim contabescit quasi in aquā indideris salē.

Ovidius de Ponto,

——*Mens mea tabida facta*
De nive manantis more liquescit aquæ.

In Græco heic, ὡς ὕδωρ ἐξεχύθην. Legimus in Hesychio, at, ni fallor, mutilè, Ἐξυδατώθην, ὡς ὕδωρ. Quære an post ὕδωρ supplendum ἐκχυθὲν, & ad hæc Psalmistæ referendum.

Ibid. *Factum est cor meum sicut cera liquescens*] Ovidius ubi suprà,

Sic mea perpetuisque liquescunt pectora curis,
Ignibus admotis ut nova cera solet.

Vide infrà 67. 2. Suidas, Ἐκτετήκειν, &c. διὰ τὸ δέος κέκαυμαι ἐντέτηκα. In Græco heic, ὡς κηρὸς τηκόμενος. Glossarium, Τήκω, ἐπὶ κηροῦ *liquefacio*: meliùs *liquefio* legas.

Ibid. *Cor meum,* &c. *in medio ventris mei*] Sic 23. 9. Jerem. *Cor meum in medio mei.*

Com. 16. *Aruit tanquam testa virtus mea*] *Infirmata est* (ut Thren. Jerem. 1. 14.) *virtus mea: consumpta est* (ut Job. 33. 25.) *caro mea à suppliciis.*

——*Corpus macie extabuit:*
Lacryma peredēre humore exangues genas:
Situ nitoris barba & pedore horrida
Atque intonsa, infuscat pectus illuvie scabrum.

Com. 25. *Non sprevit neque despexit deprecationem pauperis*] Infrà 101. 18. *Respexit in orationem humilium, & non sprevit precem eorum.*

Com. 29. *Quoniam Domini est regnum*] De eodem Daniel. 4. 14. *Excelsus in regno hominum, & cuicunq; voluerit, dabit illud.* Infrà heic 61. 13. *Potestas Dei est.*

Com. 32. *Annunciabitur Domino generatio ventura, & annunciabunt cœli justitiam ejus populo qui nascentur*] Similia infrà 101. 19.

PSAL. XXII.

Com. 2. *Animam meam convertit*] Nè me in humilitatem averteret, dixit, convertere. Vide Psal. 89. 3.

Com. 4. *In medio umbræ mortis*] In summis periculis. Suidas, Σκιὰ θανάτου, οἱ περὶ θάνατον ἄγοντες κίνδυνοι.

Ibid. *Virga tua, & baculus tuus me consolata sunt*] Manus tua (ut 88. 21.) auxiliata est mihi, & brachium tuum confortavit me.

Com. 5. *Parâsti in conspectu meo mensam adversùs eos qui tribulant me*] Parasti mihi mensam in conspectu eorum qui tribulant me. Ità exponendum putem ex simili illo Psal. 105. 46. loco, *Et dedit eos in misericordias in conspectu omnium qui ceperant eos.* Vide & Psal. 30. 20. & 97. 2.

PSAL. XXIV.

Com. 9. *Docebit mites vias suas*] Sirach. 17. 20. *Pœnitentibus dat viam justitiæ.*

Com. 16. *Respice in me*] Gr. ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ. Tob. 3. 3. Μνήσθητί μου, καὶ ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ. Ità & suprà 12. 4.

PSAL. XXV.

Com. 1. *Judica me, Domine, quia in innocentia mea ingressus sum, & in Domino sperans non infirmabor*] In Allocutione ad Asclepium, *Justo homini, in Dei*

Dei religione, & in summa (fortè *sua*) *pietate præsidium est. Deus enim tales ab omnibus malis tutatur.*

Com. 4. *Non sedi cum concilio vanitatis*] Vide suprà ad 1. 1. dicta.

Ibid. *Non sedi cum concilio vanitatis*] Job. 21. 16. *Consilium impiorum longè sit à me.*

Com. 10. *In quorum manibus iniquitates sunt*] Res iniquè partæ. Vide suprà ad 7. 4. annotata.

PSAL. XXVI.

Com. 2. *UTedant carnes meas*] Exprimitur hâc loquendi formâ immanis inimicorum rabies. Apud Nonnium Accius,

——*Cui potestas si detur, tua*
Cupienter malis membra discerpat suis.

Seneca de Ira 3. 4. *Adjice dentium inter se arietatorum, & aliquem esse cupientium sonum.*

Com. 6. *Cantabo, & psalmum dicam Domino*] Quia me liberatum voluit. Ezechias à morte liberatus 38. 20. apud Esaiam, *Psalmos meos cunctis vitæ meæ diebus cantabo.*

Com. 9. *Ne avertas faciem tuam à me*] Tobiæ 3. 6. Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ. Græci hîc, μὴ ὑπερίδῃς με. Unde apud Hesychium, Μὴ ὑπερίδῃς, μὴ καταφρονήσῃς, ex hoc vel alio quopiam Psalmorum loco.

Com 14. *Viriliter age, confortetur cor tuum, & sustine Dominum*] Vide Sirach. 2. 3. infrà heic 30. 25. & 36. 34. In Græco, ἀνδρίζου, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδία σου. Sic 1 Cor. 16. Ἀνδρίζεσθε, καὶ κραταιοῦσθε.

PSAL. XXVII.

Com. 3. *NE simul trahas me cum peccatoribus*] Ne patere me simul trahi, &c. Vide infrà 30. 9. & quæ ad Luc. 11. 4. ea, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς, &c. annotavimus.

Ibid. *Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum*] Infrà 61. 5. *Ore suo benedicebant, & corde maledicebant.* Vide & 54. 22.

Com. 4. *Da illis secundum opera illorum*] Ità, non *dabis.* Vide ad 2 Tim. 4. 14. dicta.

Com. 5. *Destrues, & non ædificabis illos*] Ut contrà Jerem. 24. 6. *Ædificabo eos, & non destruam.*

Com. 8. *Ex voluntate mea confitebor illi*] *Ex animo volens*, ut Apuleius locutus.

PSAL. XXIX.

Com. 6. *IRa in indignatione ejus, & vita in voluntate ejus*] Ità Prov. 16. 14, 15. at de terreno Rege, *Indignatio ejus nuncii mortis*, &c. *in hilaritate vultûs ejus, vita.*

Com. 7. *Dixi in abundantia mea, non movebor*, &c.] Apud Petronium ille, *Quotidie magis magisque superfluentibus bonis saginatum corpus implevi, putabamq; à custodia mei removisse vultum Fortunam.*

Ibid. *Non movebor in æternum*] Suprà 9. 27.

Com. 8. *Avertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus*] Infrà 103. 29. *Avertente te faciem, turbabuntur.*

Com. 12. *Convertisti planctum meum in gaudium mihi*]

Gaudia præmissi cumulârunt nostra dolores.

Ἡ λύπη μου (ut Joh. 16. 20.) εἰς χαρὰν γενήσεται. Πεπλήρωμαι (ut 2 Cor. 7.) τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει μου. Cicero apud Ammianum Marcellinum lib. 15. *Quanquam optatissimum est perpetuò fortunam quàm florentissimam permanere, illa tamen qualitas vitæ non tantum habet sensum quantum cùm ex sævis & perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.* Euripides,

——Τὸ λυπὸν ὕστερον χαρὰν ἄγει.

Adde Hebr. 12. 11. 1 Petr. 1. 7. Vide infrà ad 89. 15. dicta.

Ibid. *Conscidisti saccum meum, & circumdedisti me lætitiâ*] Vide ad Luc. 15. 22. annotata.

Com. 13. *Ut cantet tibi gloria mea*] Cithara mea, 56. 9.

PSAL. XXX.

Com. 8. *EXsultabo, & lætabor in misericordia tua*] Anima mea (ut 34. 9.) in te exsultabit, & super salutari tuo delectabitur.

Ibid. *Respexisti humilitatem meam*] i. e. Humilem & abjectam conditionem meam. Sic Luc. 1. 48. *Respexit humilitatem ancillæ suæ:* ad quem locum quæ diximus vide. Confer & Psal. 101. 18.

Com. 10. *Conturbatus est in ira oculus meus*] Suprà 6. 8.

Com. 11. *Infirmata est in paupertate virtus mea*, &c.] Suprà 21. 16. infrà 108. 23, 24.

Com. 16. *In manibus tuis sortes meæ*] Tale & Sapient. 7. 6. illud, *In manu illius & nos & sermones nostri, & omnis sapientia*, &c. Cæterùm non, κλῆροί μου, sed καιροί μου, Apollinaris, nonnullique alii legerunt: q. d. Psalmista, (ut verba Act. 1. 7. huc traham) Οὐχ ἐμὲ δεῖ γνῶναι καιροὺς οὓς ὁ Θεὸς ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, σὺ ἔθηκας. Καιροὺς nempe ab ista humilitate erigendi me. Petrus 1. 5. 5. Ταπεινώθητε ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ. Juditha 8. 13. de Deo loquens, *Posuistis vos tempus miserationis Domini? & in arbitrium vestrum diem constituistis ei?*

Com. 19. *Et deducantur in Infernum*] Humilientur, valde affligantur. Apuleius 3. *Capite ad terram, imò ad ipsos inferos jam dejecto.*

Ibid. *Qui loquuntur adversùs justum iniquitatem in superbia & abusione*] In Gr. ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει· i. e. contemptu: ut sit quod ferè Luc. 18. ἑαυτοὺς δικαίους καὶ τοὺς ἄλλους ἐξουθενεῖν.

Com. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!*] Similia illa ab Apostolo 1 Cor. 2. 9. ex Eliæ, ut putant Viri summi, apocryphis citata, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

Com. 25. *Confortetur cor vestrum*] Hoc spectat ad præcedentia, *retribuet Deus abundanter superbiam facientibus:* q. d. videbitis, si exspectare poteritis. Infrà 90. 8. *Oculis tuis considerabis, & retributionem peccatorum videbis.*

PSAL. XXXI.

Com. 8. *INtellectum tibi dabo, & instruam te in via quâ gradieris*] Ego qui metuentibus me significationem do (Psal. 59. 6.) ut à facie arcûs fugiant, intellectum tibi dabo, &c.

Ibid. *Firmabo super te oculos meos*] Οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, 1 Petr. 3. 12. adde infrà 33. 16.

Ibid. *Firmabo super te oculos meos*] Non dimovebo eos à tutela tua.

Com. 9. *In quibus non est intellectus*] Ità, *cogitationes quæ sunt sine intellectu*, Sapient. 1. 5.

PSAL. XXXII.

Com. 6. *ET spiritu oris ejus omnis virtus eorum*] *Spiritus ejus ornavit cœlos*, Job. 26. 33.

Ibid. *Omnis virtus eorum*] *Omnis ornatus eorum*, Genes. 2. 1.

Com. 7. *Congregans sicut in utre aquas maris*] Claudianus,

Præscriptósque mari fines,——

& de ejusdem potentia loquens.

Ibid. *Ponens in thesauris abyssos*] Hæc de immensis specubus subterraneis intellige, in quibus interminabiles aquarum moles agitantur. Hesychius, Ἄβυσσος, &c. ὕδατα ἄπειρα, &c. *In thesauris*, in repositoriis. Servius ad Georg. 4. *Thesauris, repositionibus, sive apothecis.*

Com. 8. *Timeat Dominum omnis terra*]

——*Omnis eum tellus, gens omnis adoret.*

Vide infrà 85. 9.

Com. 9.

Com. 9. *Ipse dixit, & facta sunt*] Vide infrà 147. 5. Auctor allocutionis ad Asclepium, cum Apuleio excusus, *Voluntas Dei ipsa summa perfectio est, utpote cùm voluisse & perfecisse uno eodémque ictu temporis compleat.* De Dea Venere Apuleius, *Ipsum quod incipit velle, statim quasi pridem præceperat, non moratur marinum obsequium.*

Com. 14. *De præparato habitaculo suo*, &c.] Fundato, stabilito. Vide ad Psal. 56. 8. notata.

Com. 15. *Intelligit omnia opera eorum*] Intelligit quæ faciunt, imò antequam fiant. Vide infrà 93. 11.

Com. 16. *Et gigas non salvabitur in multitudinibus virtutis suæ*] *Gigas*, quivis potens, vel, si malueris, enormis staturæ viriúmque, qualis Goliath, quem qualiter cum eo congressurus alloquatur ipse David noster, vide 1 Reg. 17. 45, & 47.

Com. 17. *Fallax equus ad salutem*] Sic infrà 42. 7. *Gladius meus non salvabit me. Ad salutem*, nempe aurigæ aut sessori afferendam. Achilles equorum suorum bigam apud Homerum Iliad. τ'. alloquens,

Ἄλλως δὴ φράζεσθε σαωσέμεν ἡνιοχῆας
Ἂψ Δαναῶν ἐς ὅμιλον, ἐπεί χ' ἕωμεν πολέμοιο.
Μηδ' ὡς Πάτροκλον λίπετ' αὐτόθι τεθνηῶτα.

Virgilius 11. *Dimitte fugam*: ubi Servius, *Equi celeritatem, cui confidis, relinque.* Apud Ovidium Hercules ad Nessum,

Haud tamen effugies, quamvis ope fidis equinâ.

Vide & Amosi 2. 15. item 30. 16. Esaiæ. Dices equorum ope multos summa pericula evasisse, ut Gellii 5. 3. R. Alexander, plurésque alii. Est verum, at *non salvabitur* heic est, *non semper salvabitur*; indè & equum *fallacem* vocavit.

Com. 22. *Quemadmodum speravimus in te*] Secundùm mensuram spei & fiduciæ nostræ. Christus Matth. 9. 29. *Fiat vobis secundùm fidem vestram.*

PSAL. XXXIII.

Com. 6. *Accedite ad eum, & illuminamini*] De Eodem Auctor allocutionis ad Asclepium, *Hominem solâ mentis intelligentiâ illuminans*: & pòst, *Unusquisque enim pietate, religione, cultu & veneratione Dei clarescit, quasi oculis verâ ratione perspectâ.*

Com. 10. *Non est inopia timentibus eum*] Tobias 4. 21. ad filium, Ὑπάρχει σοι πολλὰ, ἐὰν φοβηθῇς τὸν Θεόν.

Com. 13. *Quis est homo*, &c. *qui diligit dies videre bonos?* &c.] Juvenal. 4.

Ille igitur nunquam direxit brachia contra
Torrentem, nec civis erat qui libera posset
Verba animi proferre——

Et statim,

Sic multas hiemes atque octogesima vidit
Solstitia——

Com. 16. *Et aures ejus in preces eorum*]

——*Justos multis quamvis regionibus absit,*
Inspicit, acceditque horum vox omnis ad aures.

Com. 17. *Vultus autem Domini super facientes mala*] Opponitur hoc præcedenti membro. Hinc Apuleio in de Socratis Deo, *Bonis fautorem, adversatorem malis.*

Com. 18. *Et ex omnibus tribulationibus liberavit eos*] Paulus 2 Tim. 3. 11. & de persecutionibus suis, Ἐκ πάντων με ἐῤῥύσατο ὁ Κύριος.

Com. 19. *Et humiles spiritu salvabit*] Ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, de eodem 2 Cor. 7. 6.

Com. 21. *Custodit Dominus omnia ossa eorum*] Locutio peculiarem tutelam denotans: talis Luc. 21. 18. illa, καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

PSAL. XXXIV.

Com. 5. *Fiant tanquam pulvis ante faciem venti*] Vide suprà ad 1. 6. dicta.

6. *Fiat via illorum tenebræ & lubricum*] *Per diem* (ut Job. 5. 14.) *in tenebras incurrant.* Jeremiæ 23. 12. *Idcirco via illorum erit quasi lubricum in tenebris: impellentur, & corruent in ea.*

Com. 7. *Absconderunt mihi interitum laquei sui*] Absconderunt laqueum in interitum (i. e. perniciem) meum.

Com. 8. *Veniat illi laqueus quem ignorat, & captio quam abscondit apprehendat eum*] Ità & infrà 139. 10. ubi *cadent*, est, *cadant*. Ovidius,

——*In laqueos quos posuere cadant.*

Pro voce *captio* est in Græco θήρα, unde forsan in Vulgato nostro non *captio*, sed *captatio*, legendum. Ità in Glossario, *Captatio*, θήρα· & fortè ibi respicitur iste Psalmi locus. Legimus & in alio Glossario Θήρα, *captatio*: item, Θηρεύω, *capto*. *Captio* autem potiùs dicitur de dialecticis sophismatis, vel de subagitatione per blanda dicta factáve: unde & *Captio*, ὑπαγωγὴ, in vetere Onomastico.

Com. 11. *Surgentes testes iniqui*] Vide suprà 26. 12. Ità & Marc. 14. 57. *Surgentes quidam, falsum testimonium ferebant adversùs eum.*

Com. 15. *Et ignoravi*] Esa. 47. 11. *Veniet super te malum, & nescies ortum ejus.*

Com. 16. *Frenduerunt super me dentibus suis*] Vide ad Act. 7. 54. dicta.

Com. 17. *Domine, quando respicies?*] Est quale Apoc. 6. 10. Ἕως πότε ὁ Δεσπότης; ad quem locum annotata vide.

Com. 19. *Non supergaudeant mihi*] i. e. Non insultent. In Græco, μὴ ἐπιχαρείησάν μοι. Sic & Sirach. 23. 3. Glossarium, Ἐπιχαίρειν, *insultare*. Glossæ aliæ, *Insultat*, ἐπισαυρίζει, ἐπιχαίρει.

Ibid. *Qui oderunt me gratìs*] Ità & infrà 108. 3. Quintilianus Declam. 323. *Sunt quidam irrationabiles animorum impetus, quædam gratuita, ut vocantur, odia.*

Ibid. *Et annuunt oculis*] Alium respicientes, eorum more qui alios derident. De se deriso Apuleius, *Omnium oculis, nutibus*, &c. *denotatus.*

Com. 21. *Dilataverunt super me os suum*] Gr. ἐπλάτυναν τὸ στόμα αὐτῶν· i. e. ut loquuntur Græci disertiores, κατ' ἐγέλασαν. *Super me*, est, super mala mea. Apuleius 3. *At ille non contentus quòd mihi nec adsistendi solatium prabuit, insuper exitium meum cachinnat.* Ubi *cachinnare*, est os dilatare suum.

Ibid. *Dilataverunt super me os suum*] Cachinnis mala mea prosecuti sunt.

Ibid. *Dixerunt, Euge, viderunt oculi nostri*] Ità, *oculos alterius supplicio exsaturare*, apud Ciceronem 5 Verrinâ.

Com. 26. *Qui gratulantur malis meis*] Qui mihi (i. e. malis meis) supergaudent, ut modò locutus est. Apuleius 7. *Lætus, & malis meis insultans.* De voce *gratulari* vide ad ejusdem 3. pag. 155. annotata.

PSAL. XXXV.

Com. 1. *NON est timor Domini ante oculos ejus*] Quod infrà 53. 3. *non proposuerunt Deum ante conspectum suum.*

Com. 4. *Noluit intelligere*, &c.] Job. 34. 27. *Quasi de industria recesserunt ab eo, & omnes vias ejus intelligere noluerunt.* Simile Rom. 1. 28. illud, *Non probaverunt Deum in notitiâ habere.*

Com. 5. *Iniquitatem meditatus est in cubili suo*] Non dormit antequam malum struxerit proximo suo. Vide Proverb. 30. 17. Homerus de Ulysse itidem in lecto existente,

——Μνηστῆρσι κακὰ φρονέων ἐνὶ θυμῷ
Κεῖτ' ἐγρηγορόων.——

Jobus 30. 17. *Et qui me comedunt, non dormiunt.* Themistius 1. Orat. Ὁ ανειμιλής ὕπν@, &c. τοῖς μὲ ἄλλοις κακούργοις κατακοιμίζει, τῷ δὲ κατηγόρῳ ἀφορμὴ γίνεται τῆς μοχθηρίας. Εἰς τὸ δεινὰ, καὶ ὅλη συμφορὰς ἐπίσπων ἀγρυπνῶν, habemus 1. 2. apud Adamantium Sophistam.

Com. 7. *Homines & jumenta salvabis, Domine*] *Salvas*, in vita nempe. De eodem Jobus 12. 10. *In cujus manu anima omnis viventis* (animalium nempe) *& spiritus universæ carnis hominis.*

Com. 9. *Inebriabuntur ab ubertate domûs tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*] Futurum hîc, ut sæpe alibi, tempus præsens designat. Ad rem Seneca (2. 29. de Beneficiis) Dei in humanum genus bonitatem enarrans, *Tot virtutes*

virtutes accepimus, tot artes, &c. *tantum denique frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias coacervatarum.* Adde quæ ex Eodem & aliis ad Act. 14. pag. 131. adduximus, & quæ ad 1 Tim. 6. 17. ea, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα, &c. annotavimus.

PSAL. XXXVI.

Com. 1, 2. N*Oli æmulari in malignantibus,* &c. *quoniam tanquam fœnum velociter arescent*] Prov. 24. 19. *Nec æmuleris impios : quoniam non habent futurorum spem, & lucerna eorum exstinguetur.*

Ibid. *Et tanquam olera herbarum citò decident*] In Pseudolo Plautina,

Quasi solstitialis herba paulisper fui,
Repentè exortus sum, repentinò occidi.

Com. 4. *Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui*] *Rogabis eum* (ut Job. 22. 27.) *& exaudiet te ; decernes rem, & veniet tibi. Tribuet tibi* (ut suprà 19. 5.) *secundùm cor tuum, & omne consilium tuum confirmabit.* Infrà 144. 19. *Voluntatem timentium se faciet.* In Græco Tobiæ 4. 6. Ποιοῦντός σου τὴν ἀλήθειαν, εὐοδίαι ἔσονται, &c.

Com. 5. *Et ipse faciet*] Præcisè, ut & 38. 10. *quia tu fecisti.*

Com. 6. *Educet quasi lumen justitiam tuam*] Simile Job. 11. 7.

Com. 7. *Subditus esto Domino*] Ità & Psal. 61. 2, & 6. In Græco, ὑποτάγηθι τῷ Κυρίῳ· id est, (ut 1 Petr. 5. 5.) ταπεινώθητι ὑπὸ τῇ κραταιᾷ αὐτοῦ χειρί.

Ibid. *Noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua*] In Græco, τῷ κατευοδουμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ· id est, τῷ εὐημεροῦντι ἐν τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ, (ut Sirach. 41. 1.) τῷ ἀπερισπάστῳ, καὶ ἐν πᾶσιν εὐοδουμένῳ.

Com. 8. *Desine ab ira*] Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται, Jacob. 1. *Desinere* heic, est *abstinere.* Vide quæ de ejusmodi locutionibus ad 1 Joh. 4, 18. diximus.

Com. 9. *Sustinentes autem Dominum, ipsi hereditabunt terram*] Vide infrà com. 34. & 1 Maccab. 2. 56.

Com. 10. *Quæres locum ejus, & non invenies*] Vide infrà ad com. 36. dicta.

Ibid. *Adhuc pusillum, & non erit peccator*] In vetere Mimo,

Citò improborum læta ad perniciem cadunt.

Abhuc pusillum, ut Hebr. 10. 37. ἔτι μικρὸν ὅσον ὅσον.

Com. 12. *Observabit peccator justum*] Sirachides 33. 15. *Contra malum bonum est,* &c. *& contra virum justum peccator.*

Ibid. *Observat peccator justum*] i. e. Captat ; & heic in partem pejorem ponitur. Donatus in Adelph. *Observari, & honorari, & captari,* &c. *significat.* Seneca 103. Epist. *Illa devita quæ nos observant, quæ captant :* & statim (loco Psalmi non incongruè) *Ab homine homini quotidianum periculum.*

Com. 13. *Deus irridebit eum, quia prospicit quòd veniet dies ejus*] De Deo 63. 4. Esaias, *Dies ultionis in corde ejus.* Deus ipse Deuteron. 32. 35. *Mea est ultio, ego retribuam in tempore,* &c. *juxta est dies perditionis, & adesse festinant tempora.*

Ibid. *Quia prospicit quòd veniet dies ejus*] *Præscit* (ut Sapient. 19. 1.) *futura illius.*

Ibid. *Quòd veniet dies ejus*] Dies perditionis ejus. Similis Luc. 19. 43. locutio.

Com. 15. *Gladius ipsorum intret in corda eorum*] Juditha 9. 12. *Fac, Domine, ut gladio proprio ejus superbia amputetur.* In Psalmo autem metonymicè pro Consiliis.

Com. 16. *Melius est modicum justo super divitias peccatorum multas*] Apostolus 1 Tim. 6. 6. ἔστι πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια· ad quem locum annotata vide. Adde Tobiæ Scriptorem 4. 21.

Com. 18. *Novit Dominus dies immaculatorum*] In Græco (& fortè meliùs,) ὁδοὺς δικαίων. Ità suprà 1. 6. Γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων.

Com. 20. *Mox ut honorificati fuerint & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient*]

——*Tolluntur in altum*
Ut lapsu graviore ruant.——

Vide Job. 24. 14. In vetere Mimo,

Citò ignominia fit superbi gloria.

Æschylus Ἐπτὰ, &c.

——Πεφρυγμένα δ' ἐκβολὰν φέρει
Ἀνδρῶν ἀλφηστῶν ὄλβος.——

Scholiastes, Ἡ δόξα τοῦ ὀλβίου, &c. ἀφανίζεται, καὶ ἐκβάλλεται, καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκβάλλεται. ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἐμπόρων, οἵτινες πλοῦτον πολὺν συνάγοντες, &c. ὕστερον ἐκβολὴν ποιοῦνται, τοῦ ὅλου φόρτου ναυαγοῦντες. Philistion, vel Philemon,

Ὅταν ἴδῃς πονηρὸν εἰς ὕψος φερόμενον,
Κακοῦ τε πλούτῳ καὶ τύχῃ γαυρούμενον,
Ὀφρῦν τε μείζω τῆς τύχης ἐπηρκότα,
Τούτου τάχιον νέμεσιν ἥξειν προσδόκα.

Com. 21. *Mutuabitur peccator, & non solvet*] Vide in Latino Sirachidis 29. 4. & deinceps.

Com. 23. *Apud Dominum gressus hominis dirigentur*] Hominis boni, & metuentis eum.

Com. 24. *Cùm ceciderit, non collidetur*] Secutus est quod heic in Græco, καταῤῥαχθήσεται· commodiùs autem ex proximè sequentibus, *non illidetur* vertas. Sic, *pavimentis illidi,* Apuleius dixit. Sensus loci est, afflictiones prægraves non supervenient ei. Vide 2 Cor. 4. 8, & 9.

Ibid. *Quia Dominus supponit manum suam*] Homerus Iliad. 9. de Jove,

Χεῖρα ἑὴν ὑπερέσχε.——

ubi Scholia 1620. Helmstadii edita, Οὐ μόνον συλλαμβανόντος τοῦ Διὸς, ἀλλὰ καὶ τὴν χεῖρα ὑπερέχοντος. In Græco heic, ἀντιστηρίζει τὴν χεῖρα αὐτοῦ, i. e. ἀντιστηρίζει αὐτὸν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. In Glossario, Ἀντιστηρίζω, *firmo.*

Com. 26. *Totâ die miseretur, & commodat*] Παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ (ut 1 Tim. 5. 9.) ἐπηκολούθησε. Opponitur intrà 51. 2. *totâ die injustitiam cogitare.* Vide & 55. 6.

Com. 32. *Et quærit mortificare eum*] In Græco, θανατῶσαι αὐτόν. Et fortè ex his locis Glossarii auctor, Θανατῶ *mortifico.*

Com. 35. *Vidi impium superexaltatum,* &c.] Ecclesiastes 8. 10. *Vidi impios sepultos : qui etiam cùm adhuc viverent,* &c. *laudabantur in civitate quasi justorum operum.*

Com. 36. *Quæsivi eum, & non est inventus locus ejus*] Job. 20. 7. *Qui eum viderant, dicent, Ubi est?*

Ibid. *Et locus ejus non est inventus*] Seneca 36. Epist. *Hi quibus invidetur, non desinunt transire : alii elidentur, alii cadent.* 1 Macc. 2. 63. *Hodie extollitur, & cras non invenietur.*

Com. 38. *Reliquiæ impiorum interibunt*] *Ut flamma stipulâ exorta claro crepitu, largo fulgore, cito incremento : sed enim materiâ levi, caduco incendio, reliquiis nullis :* ut huc trahamus quæ in alio argumento dixit Apuleius noster in disertissima sua Apologia.

PSAL. XXXVII.

Com. 2. S*Agittæ tuæ infixæ sunt mihi*] Ità & Job. 6. 4. Ovidius,

Non mea sunt summâ leviter destricta sagittâ
Pectora, descendit vulnus ad ossa meum.

Com. 7. *Et curvatus sum*] Ad terram caput dejicio, ut solent magnorum criminum conscientiâ gravati. Vide ad Luc. 18. 13. annotata : adde Genes. 4. 6.

Ibid. *Usque ad finem*] Id est, semper, assiduè. In Græco, ἕως τέλους, hoc est, ut Luc. 18. 5. εἰς τέλος· ubi & quæ attulimus vide.

Com. 8. *Et non est sanitas in carne mea*] Nulla est quies animo meo, à recordatione peccatorum meorum. Contrà Proverb. 3. 8. *Time Deum, & recede à malo : sanitas quippe erit umbilico tuo, & ossium tuorum irrigatio.*

Ibid. *Et non est sanitas in carne mea*] In mente nulla hilaritas. Proverb. 14. 30. *Vita carnium, sanitas cordis.*

Com. 9. *Rugiebam à gemitu cordis mei*] Sic eadem hæc Genes. 27. 34. Vulgata versio, *irrugiit clamore magno :* & Job. 3. 24. *Tanquam inundantes aquæ sic rugitus meus :* quæ candidè heic in medium attulimus, ut appareat

 hoc

hoc Psalmi loco *mugiebam* minimè legendum: quod in Notis pag. 420. ad Apuleium minùs rectè putavimus.

Com. 12. *Adversum me appropinquarunt, & steterunt*] Jobus 6. 20. & de amicis suis, *Venerunt usque ad me, & pudore cooperti sunt: venistis, & modò videntes plagam meam timetis.*

Com. 13. *De longè steterunt*] *Abominantur me* (ut Job. 30. 10.) *& longè fugiunt* (i. e. stant) *à me.*

Com. 14. *Factus sum*, &c. *sicut mutus*] Exponas ex 39. 10. non malè, *quia tu fecisti.*

Com. 18. *In flagella paratus sum*] Miseriis & ærumnis ferendis destinor: quo ferè modo Paulus ad Thessalonicenses, εἰς τοῦτο κείμεθα, & Jobus 5. 7. Ἄνθρωπος κόπῳ γεννᾶται. Vel sic, prompto lubentique animo tuas probationes patior.

PSAL. XXXVIII.

Com. 2. *Posui ori meo custodiam*] Loquendi temeritatem cordis custodiâ atque vigiliâ cohibui, ut 1. 15. apud A. Gellium. Vide infrà 140. 3.

Com. 6. *Mensurabiles posuisti dies meos*] Symmachus heic, ὡς σπιθαμάς· quò & spectare videntur Suidæ ista, Σπιθαμή, τὸ βίου τὸ ἐλάχιστον.

Com. 7. *In imagine pertransit homo, sed & frustrà perturbatur*] Lucretius lib. 5.

——Hominum genus incassum frustráque laborat
Semper, & in curis consumit inanibus ævum.

Vide Sirach. 40. com. 1, 2, 3, 4. Seneca 13 Epist. *Subindè hoc in animo volve, majorem partem mortalium, cùm illi nec sit quidquam mali, nec pro certo futurum sit, æstuare, ac discurrere.* Apuleius in de Philosophia, *Sperata* (homini) *atque exoptata vix pauca, & cum maxima ærumna, proveniunt: hisque flagrantiores cupidines plurésque succedunt: nec futuris modò angitur malis, verumetiam præteritis transactisque torquetur.* Adde quæ infrà 143. 4. Nota & verbum *pertransit.* Vide Senecam suprà adductum ad Psal. 36. 36.

Ibid. *Thesaurizat, & ignorat cui congreget ea*] Vide Jerem. 17. 11, 12. Ecclesiastis 4. 8. Sirach. 14. 4. & quæ attulimus ad Luc. 12. 20. ἃ δὲ ἡτοίμασας τίνι ἔσαι;

Com. 9. *Opprobrium insipienti dedisti me*] *Insipienti* acutè pronunciandum videtur, ut indè justior, certè major appareat indignatio ejus. Ità & Jobi 19. 18. *Stulti quoque despiciebant me.* Leo senex apud Phædrum impunè, & ab asino, calcibus petitus,

——Te, naturæ dedecus,
Quòd ferre cogor, certè bis videor mori.

Vide & suprà 30. 12. infrà 43. 14. & 78. 4.

Com. 14. *Remitte mihi ut refrigerer priusquam abeam*] Job. 10. 20. *Numquid non paucitas dierum meorum finietur brevi? dimitte ergò me ut plangam, paululùm dolorem meum, antequam vadam, & non revertar, ad terram tenebrosam, & opertam mortis caligine.*

PSAL. XXXIX.

Com. 2. *Exspectans exspectavi Dominum*] Exspectabam eum qui (ut 54. 9.) à pusillanimitate spiritûs & tempestate me salvum faceret.

Com. 3. *Eduxit me*, &c. *de luto fæcis*] Periculo liberavit me. Simile infrà 55. 13. Suidas, Ἐκτὸς πηλοῦ τὸ ἴχνιον, ἐπὶ τῶν κινδύνων καθεστώτων.

Com. 4. *Immisit in os meum canticum novum*] Ità & infrà 98. 1. & 144. 9. & 149. 1. Virgil. 3. Eclog. *Nova carmina*: ubi Servius, *Magna miracula.*

Com. 6. *In cogitationibus tuis non est qui sit similis tibi*] *Nemo* (ut Job. 23. 13.) *potest avertere cogitationes tuas.*

Com. 13. *Non potui ut viderem*] Cœlum fortè: q. d. caput præ pudore non ausus sum erigere. Vide ad Luc. 18. 13. dicta.

Com. 16. *Qui dicunt mihi, Euge, euge*] Ex Græco LXX Interpretum. Symmachus hic, Εὖγε, εὖγε, ἃ. Hesychius, ᾿Α, &c. ἔστι δὲ χλευαστικὸν ἐπίφθεγμα, συντεθὲν δὲ γέλωτα δηλοῖ, quo loco H. Stephanum malè ἀπωθεῖν substitui voluisse, evincunt ista Symmachi verba.

Com. 18. *Dominus solicitus est mei*] Αὐτῷ (ut 1 Petr. 5. 7.) μέλει περὶ ἐμοῦ.

PSAL. XL.

Com. 7, & 8. *Et, si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur*, &c. *egrediebatur foras, & loquebatur in idipsum*] Si specie consolantium invisebant me, loquebantur ficta, & statim foras egressi, dolosè aut irrisoriè ad invicem de me verba habebant. Imaginem similis improbitatis (etsi allegoricè positam) habemus in hisce Apuleii de sororibus Psyches, *Conferto vestigio domum penetrant*, &c. *thesaurúmq; penitus abdita fraudis læto vultu tegentes, sic adulant*, &c. Et in fine, *Sed dum*, &c. *domum redeunt, sic secum altercantur*; *Quid dicimus de tam monstruoso fatuæ istius mendacio?* &c. *opibus istis quàm primùm exterminanda est.*

PSAL. XLI.

Com. 2. *Sitivit anima mea ad Deum fontem vivum*] Πηγὴν (ut Joh. 4. 14.) ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. *Fons vivus* enim hîc est fons vitæ. Suprà 35. 10. *Apud te est fons vitæ.* Græci autem hoc loco, πρὸς θεὸν ζῶντα, habent, τὸ πηγὴν omisso.

Com. 4. *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes*] Pro cibo lacrymis me nutrivi meis. Infrà 79. 6. Apuleius 5. *Nec cibo, nec ullâ denique refectione recreata, flens ubertim, decessit ad somnum.*

Com. 8. *Abyssus abyssum invocat*] Vult dicere, (ut Philipp. 2. 27.) λύπη ἐπὶ λύπην, &c. Nicetas Choniates in Alexio Comneno, Κακὸν ἐπὶ κακῷ προσβάλλω, καὶ κῦμα (ὅ φασιν) ἐπὶ κύματι ἐπικυλινδεῖται. Quin & heic de fluctibus subjicitur

Ibid. *Et fluctus tui super me transierunt*] Hæc eadem habemus apud Jonam 2. 4. nec dissimilia Jobi 31. 23. Ovidius Trist. 2.

Nec mihi pars nocuit de gurgite parva, sed omnes
Pressere hoc fluctus Oceanúsque caput.

Hesychius, Κλυδώνιον πλάγος, χειμὼν καὶ θόρυβος πραγμάτων. Suidas ad Aristophanis ea, κυμάτων ἐν ἀγκάλαις; Ἐν πολλοῖς κινδύνοις καὶ ἀνάγκαις. Apul. 10. *Talibus*, &c. *fatorum fluctibus volutabar.*

Ibid. *Omnia excelsa tua*, &c. *super me transierunt*] In Græco, οἱ μετεωρισμοί σου. Vult dicere fortè, jactasti me ut navem ἐν μετεώρῳ ἔσαν. Vide ad Luc. 12. 29. dicta. Seneca non admodum dissimiliter epist. 54. *Omnia corporis aut incommoda aut pericula super me transierunt.*

PSAL. XLIII.

Com. 7. *Non enim in arcu meo sperabo*] Tacitus de Germanis, *Cubile humus, sola in sagittis spes.*

Ibid. *Non in arcu meo sperabo, & gladius meus*] Contrarium Judith. 7. 8. *in lancea & sagitta confidere.*

Com 9. *In Deo laudabimur totâ die, & in nomine tuo confitebimur*, &c.] Laudabimus Deum totâ die, & nomini ejus confitebimur, &c.

Com. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio*] Ut fieri solet de inutilibus ideóque vilibus mancipiis. Apuleius 8. *Quod pretium gaudens Dominus, scilicet tædio mei, facilè suscepit, septendecem denariûm.* Monent hîc in Hebræo esse, *pro nihilo.* Ità Pollux 7. 2. Onomastici, Καὶ ἄξιος δὲ πεπρᾶσθαι τὰ σώματα, καὶ λυσιτελῶς· καὶ ἐνδεωνισμένα, καὶ ἀντίρροπα, καὶ ἀντ' οὐδενός.

22. *Nonne Deus requiret ista?*] De eodem Job. 11. 11. *Videns iniquitatem nónne considerat?* Deus ipse Deuteron. 32. 34. *Nónne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis?* Suprà hîc 13. 4. *Nonne cognoscent qui operantur iniquitatem?*

Ibid. *Ipse enim novit abscondita cordis*] Sirach. 23. 28. *Oculi*

Oculi ejus lucidiores sunt super Solem, &c. *profundum abyssi & hominum corda intuentes in absconditas partes. Omnia curiosè participat, omnia visit, omnia intelligit : & ipsis penitissimis mentibus*, &c. *diversatur* ; Apuleius in de Socratis Deo.

Ibid. *Ipse enim novit abscondita cordis*] Vide Psal. 32. 15. & quæ ad Luc. 16.15. annotavimus.

PSAL. XLIV.

Com. 1. *Eructavit cor meum bonum verbum*] *Eructavit*, quasi ex pleno fonte. *Ex abundantia cordis os loquitur.*

—— & qua bona dictu Evomeret.

Ennianum est apud Gellium.

Com. 5. *Specie tuâ & pulcritudine procede*] *Tanquam sponsus procedens de thalamo suo*, suprà 18.6. *Circumda tibi decorem*, &c. *esto gloriosus*, *& speciosis induere vestibus*, Job. 40. 5.

Com. 6. *Sagitta tua acuta*]

Spicula de pharetra promis acuta tua.

—— sequiturque tuo de vulnere sanguis.

Com. 8. *Dilexisti justitiam*, *& odisti iniquitatem*] His planè opposita illa infrà 51. 5. *Dilexisti malitiam super benignitatem. Iniquitatem* hîc intellige falsitatem. Cicero 2 de Finibus, de genere humano, *Omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia : nam vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium*, &c.

Com. 10. *Adstitit Regina à dextris tuis*] *A dextris*, quia τοῦ γυναικείου σκεύους, &c. τιμὴν ἀπονέμομεν. 3 Esdræ 4. 29. *Videbam Apemen*, &c. *sedentem juxta Regem, ad dextram.*

Ibid. *In vestitu deaurato, circumdata varietate*] *Auro, veste, gemmis, omnique cætero mundo exornata*, ut loquitur Milesiarum Scriptor.

Com. 11. *Obliviscere populum tuum*, *& domum patris tui*] Gen. 2. 24. & Mat. 25. 5. ubi dicta vide. Virgilius,

—— Amissos hinc jam obliviscere Graios,

Noster eris. ——

PSAL. XLV.

Com. 3. *NON timebimus dum turbabitur terra*]

Si fractus illabatur orbis,

Impavidos ferient ruinæ.

PSAL. XLVI.

Com. 9. *Regnabit Deus super Gentes*] Suprà 21. 29. *Domini est regnum*, *& ipse dominabitur Gentium.*

PSAL. XLVII.

Com. 9. *IN civitate Dei nostri*] Hierosolymis. Ità 2 Paralip. 6. 6. & 12. 13. Nehem. 1. 9. Jer. 3. 17. Zachar. 8. 22. Sapient. 9. 8. Matth. 5. 35. Apocal. 3. 12.

Com. 11. *Secundùm nomen tuum sic & laus tua in fines terræ*] Operit (ut Habac. 3. 3.) *cœlos gloria tua*, *& laudis tuæ plena est terra.*

PSAL. XLVIII.

Com. 4. *OS meum loquetur sapientiam*, *& meditatio cordis mei prudentiam*] Sirachides 34. 9. *Vir in multis expertus, cogitabit multa : & qui multa didicit, enarrabit intellectum.*

Ibid. *Os meum loquetur sapientiam*] Sirach. 16. 25. *Dicam in æquitate disciplinam, & scrutabor enarrare sapientiam.* Vide & ejusdem 15. 10.

Com. 7. *Qui confidunt*, &c. *in multitudine divitiarum suarum*] Quod 1 Tim. 6. 17. ἐν τῇ ἀδηλότητι τοῦ πλούτου ἐλπίζειν. Ad quem locum non pauca huc pertinentia attulimus.

Com. 11. *Simul insipiens & stultus peribunt*] Ecclesiastes 2, 14.

Ibid. *Et relinquent alienis divitias suas*] Heredibus non suis ; non enim dicit *aliis*, sed *alienis* : & ità hîc Græci, non ἄλλοις sed ἀλλοτρίοις · fortè & iis quos potiùs odio quàm amore prosecuti sunt : ejusmodi enim significationem non respuit vox ἀλλότριος. Unde illa (Homeri forte) ἀλλότριος φὼς, πολέμιός τις ἀνὴρ Hesychius interpretatur. Plinius lib. 8. epist. 19. *Fuit alioqui fratribus illis quasi fato datum, ut divites fierent, invitissimis à quibus facti sunt.*

Com. 12. *Et sepulcrum eorum domus eorum in æternum*] De Ægyptiis lib. 1. Diodorus Siculus, τοὺς τῶν τετελευτηκότων τάφους ἀϊδίους οἴκους προσαγορεύουσι. Vide ad Matth. 23. 29. & ad Luc. 11. 47. dicta.

Ibid. *Tabernacula eorum in progenie & progenie*] Palatia in multas generationes duratura condunt. Apuleius, *Villas opiparè exstruunt, & domos ditissimè exornant* : & pòst, *Ædificiorum species illas*, &c. *amœnissimas deprehendas, villas æmulas urbium conditas, domos vice templorum exornatas*, &c.

Com. 14. *Hæc via ipsorum scandalum ipsis*] Subaudi, *fiat.* Vide infrà 68, 23.

Com. 15. *Mors depascet eos*] Erunt decidentes fine honore, & in contumelia inter mortuos in perpetuum.

Ibid. *Dominabuntur justi eorum*] *Jacebunt mali ante bonos*, Proverb. 14. 19.

Com. 18. *Cùm interierit, non sumet omnia*] I. e. sumet nihil. Vide ad 1 Tim. 6. 8. annotata.

Ibid. *Neque descendet cum eo gloria ejus*]

—— Illa manent pulcra ac præclara relicta.

Gloria heic est quæ 1 Joh. 2. 16. ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου.

PSAL. XLIX.

Com. 3. *DEus manifestè veniet*] *Horrendè* (ut Sapient. 6. 6.) *& citò apparebit illis.*

Com. 8. *Non in sacrificiis tuis arguam te*] Idem 1. 11. apud Esaiam, *Quò mihi multitudinem victimarum vestrarum ? plenus sum.*

Com. 10. *Quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus*, &c. *cognovi omnia volatilia cœli*] Eundem Apuleius alloquens, *Tuam majestatem perhorrescunt aves cœlo meantes, feræ montibus errantes*, &c. Milef. 11.

Com. 11. *Pulcritudo agri mecum est*] I. e. mea, vel in mea potestate, vel, penès me. Sic 16. 12. Sirachidis, *Misericordia & ira est cum illo.*

Com. 13. *Numquid manducabo carnes taurorum ?* &c.] Plutarchus ad Homeri illa,

—— μάκαρες θεοὶ ῥεῖα ζώοντες.

Ἀθάνατοι ὄντες, ῥᾳδίως ἔχουσι τὸ τοῦ ζῆν φύσιν, καὶ οὐ δέονται τροφῆς, ἧς δέονται οἱ θνητοὶ ζῶντα τὰ σώματα.

Com. 18. *Si videbas furem*, *currebas cum eo*] Hinc Esai. 1. 23. *socii furum. Currere* hîc est quale Judæ com. 11. τῇ ὁδῷ ἐπορεύθησαν · nec dissimili re 1 Petr. 4. 4. habemus συντρέχειν.

Com. 19. *Lingua tua concinnabat dolos*] *Injustitiam* (ut 51. 4.) *cogitavit lingua tua, sicut novacula acuta fecisti dolum.*

Com. 20. *Adversùs filium matris tuæ ponebas scandalum*] *Juxta iter* (ut 139. 6.) *posuisti scandalum ei.*

Com. 21. *Hæc fecisti, & tacui ; existimâsti iniquè quòd ero tui similis ?*] Apud Esaiam 57. 11. *Mei non es recordata, neque cogitâsti*, &c. *quia ego tacens, & quasi non videns : & mei oblita es.*

Ibid. *Existimâsti iniquè quòd ero tui similis*] In Trinummo Plautina,

—— Malus bonum malum

Esse vult, ut sit sui similis. ——

Propertius,

Me similem vestris moribus esse putas.

Adde Joh. 8. 55. Cicero 9. 16. ad Atticum, *Nihil malo quàm & me mei similem esse, & illos sui.*

Ibid. *Arguam te, & statuam contra faciem tuam*] *Statuam* heic est, stabo, consistam. ἐξελέγξω σε (ut Act. 25. 16.) πρόσωπον κατὰ πρόσωπον · alluditur enim ad forensem morem reos accusandi peragendique.

PSAL. L.

Com. 6. *Et vincas, cùm judicaris*] I. e. convincas, me nempe. LXX. νικήσῃς. In Glossis, *Convincit*, &c. νικᾷ.

Com. 9. *Asperges me hyssopo*] In Gr. ῥαντιεῖς με· unde manifestò Glossarii ea, *Asperges*, ῥαίνεις.

Com. 14. *Redde mihi lætitiam salutaris tui*] Tuæ placationis. In Gr. hîc, σωτηρίου. Hesychius, Σωτήριον, ἐξιλασμοῦ.

Ibid. *Et spiritu principali confirma me*] LXX, ἡγεμονικῷ. Vide infrà ad 142. 11. annotata.

Com. 15. *Docebo iniquos vias tuas*] Conversus tuâ ope, ego alios confirmabo.

PSAL. LI.

Com. 1. *Quid gloriaris in malitia?*] Sic Jerem. 11. 15. *malitias tuas in quibus gloriata es:* quod Esai. 47. *habere fiduciam in malitia sua.*

Com. 8, 9. *Videbunt justi*, &c.] Ità & 58. 11, 12.

Ibid. *Videbunt justi*, &c.] Sic suprà 36. 34. *Cùm perierint peccatores, videbis.* Cicero Verr. 5. *Nullum est testimonium victoriæ certius, quàm quos sæpe metueris, eos te vinctos ad supplicium duci videre.* Adde Psal. 34. 21. & 53. 9. & 57. 11. & 90. 8. & 91. 12.

Com. 10. *Ego autem sicut oliva fructifera*, &c. *speravi in misericordia Dei*] Spes meæ non aruerunt, ὡς ἐλαίαν κατάκαρπον ἐκαρποφόρησα. Et bene, *in misericordia tua:* non in divitiis, ut illi de quibus proximè præcedente commate.

PSAL. LII.

Com. 4. *Omnes declinaverunt*, &c.] Vide suprà ad 14. 3. dicta.

PSAL. LIII.

Com. 7. *Averte mala inimicis meis*] Mala quæ mihi ominantur à me in illos verte.

PSAL. LIV.

Com. 4 *Conturbatus sum à voce inimici*] A minis, quod infrà 90. 3. *à verbo aspero.*

Ibid. *Et à tribulatione peccatoris*] A tribulatione quam mihi peccator infert. Sic *metus Pompeii*, & similia, de quibus apud Gellium.

Com. 5. *Formido mortis cecidit super me*] Responsum in me mortis habui, ut Apostolus 2 Cor. 1. 9. locutus. Idem hîc David 2 Reg. 22. 5. *Circumdederunt me contritiones mortis.*

Com. 6. *Contexerunt me tenebræ*] Pavor illum quasi ad mortem redegerat, ideo tenebras quales morientibus oboriri solent, ait supervenisse sibi.

Com. 7. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ? & volabo, & requiescam*] Requiescam à periculis & insidiatoribus meis. Cicero Epist. ad Attic. perniciem imminentem sibi patriæque fugâ evitare studens, *Dies & noctes tanquam avis mare prospecto, evolare cupio. Quis dabit mihi?* est, *utinam darentur mihi.* Octavia apud Senecam, ad Psalmi locum istum appositissimè,

Quis mea dignè deflere potest
Mala? quæ lacrymis nostris questus
Reddet aëdon? cujus pinnas
Utinam miseræ mihi fata darent.
Fugerem luctus ablata meos
Pennâ volucri procul, & cœtus
Hominum tristes, cædémque feram.
Sola in vacuo nemore & tenui
Ramo pendens, querulo possem
Gutture mœstum fundere murmur.

Antigone apud Euripidem in Phœnissis,

Ἀνεμώκεος εἴθε δρόμον νεφέλας
Ποσὶν ἐξανύσαιμι δι' αἰθέρος.

Com. 10. *Vidi*, &c. *contradictionem in civitate*] Contradictionem (ut 30. 21.) linguarum: subaudi, *contra me. Audivi* (ut 30. 14.) *vituperationem multorum commorantium in circuitu.*

Com. 13. *Si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique*, &c. *Tu verò homo unanimis*, &c.] Eumenes catenis onustus, ad milites suos, apud Justinum lib. 14. *Cernitis habitum atque ornamenta Ducis vestri, quæ mihi non hostium quisquam imposuit, (nam hoc etiam solatio foret:) vos me ex victore victum, ex Imperatore captivum fecistis.*

Ibid. *Abscondissem me forsitan ab eo*] Subtraxissem me à conspectu & occursu ejus, dum fervor iræ ejus despumasset. Vide ad Apuleii lib. 9. pag. 534. annotata.

Com. 14. *Tu verò homo unanimis*, &c.] Q. d.

Non exspectato vulnus ab hoste tuli.

Ibid. *Tu verò homo unanimis*, &c.] *Immemor atque unanimis falsè sodalibus.*

Heu facinus! non est hostis metuendus apertus:
Quos credis fidos effuge, tutus eris.
Cognatum fratrémque cave, fidúmque sodalem,
Præbebit veros hæc tibi turba metus.

Vide suprà 41. 40. In Græco hîc ἰσόψυχος· unde in Glossario, Ἰσόψυχος, *unanimis.*

Ibid. *Tu verò homo unanimis*] *Homo pacis meæ*, suprà 40. 10. ubi & similia habemus.

Ibid. *Dux meus*] Quem ego corde simplici & alacri secutus sum. Catullus ad Alfenum,

——*Jubebas animam tradere iniquè me*
Inducens in amorem, quasi tuta omnia mî forent:
Idem nunc retrahis te, ac tua dicta omnia factáque
Ventos irrita ferre ad nebulas aereas finis.

Com. 15. *Qui simul mecum dulces capiebas cibos*] Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει. Apuleius 8. *Inter præcipuos hospites domum nostram receptus, occultato consilio sceleris, amici fidelissimi personam mentiebatur.*

Ibid. *In domo Dei ambulabamus*, &c.] Signum amicitiæ. Amosi 3. 3. *Numquid ambulant duo pariter, nisi convenerit iis?*

Com. 18. *Vesperè, & manè, & meridie*, &c.] Arrianus 4. 4. in Epictetum, Τοῦτο καὶ ὄρθρου, καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ νύκτωρ ἔσω πρόχειρον. Homericum est Iliad. φ'.

——Ἢ ἠὼς, ἢ δείλη, ἢ μέσον ἦμαρ.

Com. 20. *Qui est ante secula*] Ὁ τῶν αἰώνων βασιλεὺς, 1 Tim. 1. 17.

Com. 21. *Non est illis commutatio*] Nullo pretio redimi poterunt. Esai. 13. 17. *Suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærent, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficient, & lactantibus uteris non miserebuntur.* LXX hîc ἀντάλλαγμα. In Glossario *Commutatio*, ἀντάλλαγμα· quod ex Matth. 16. 26. vel hoc Psalmi loco videtur desumptum.

Ibid. *Extendit manum suam in retribuendo*] Sirach. 17. 19. *Exsurget, & retribuet illis retributionem*, &c. Vide suprà 27. 4.

Com. 22. *Molliti sunt sermones ejus super oleum*] Sirachid. 12. 15. *In labiis suis indulcat inimicus*, &c. Vide Proverb. 5. 3. & Sirach. 27. 26.

Ibid. *Et ipsi sunt jacula*] Μεστοὶ ἰοῦ θανατηφόρου.

Impia sub dulci melle venena latent.

In Plauti Truculento,

In melle linguæ sunt sita atque orationes
Lactéque: corda felle sunt sita atque acerbo aceto.

Com. 23. *Jacta super Dominum curam tuam*] *Jactare* pro *jacere* dixit & 7. Apuleius, ad quem pag. 381. nescio quæ annotata habes.

Com. 24. *Tu verò, Deus, deduces eos in puteum interitus*] Id est, permittes eos cadere in p. i. Sic infrà 66. 11. *Induxisti nos in laqueum:* & Matth. 6. 13. *nè nos inducas in tentationem.*

Ibid. *Non dimidiabunt dies suos*] Vide 8. 13. Ecclesiastis.

Ibid. *Dolosi non dimidiabunt dies suos*] Vide Jerem. 17. 11. *Dolosi* qui per dolum divitias acquirunt.

PSAL.

PSAL. LV.

Com. 6. *Adversùm me omnes cogitationes eorum in malum*] Suprà 41. 8. Apuleius 7. *Nec quidquam videbatur aliud excogitare puer ille nequissimus, quàm ut me quoquo modo perditum iret.* Augustus apud Senecam 1. 9. de Clementia, *Ego sum nobilibus adolescentulis expositum caput, in quod mucrones acuant.* Vide & Psal. 118. 23.

Com. 7. *Ipsi calcaneum meum observabunt*] Suprà 36. 32. *Considerat peccator justum, & quærit mortificare eum.* Quo loco *mortificare*, est quod in Græco θανατῶσαι. Ità & in Glossario, θανατόω, *mortifico*.

Com. 8. *Sicut sustinuerunt animam meam*] Sicut exspectârunt perniciem, vel interitum meum.

Ibid. *Pro nihilo salvos facies illos*] *Facies* est, *fac*. Videtur hoc dicere, Ad nihilum reduc eos, at non interfice: nimirum ut potentiæ tuæ, consolationis autem meæ specimina obambulent. Ità ferè infrà 58. 12. *Ostendet* (i. e. ostende) *mihi Deus super inimicos meos, nè occidas eos.*

Com. 9. *Vitam meam annunciavi tibi*] Infrà 118. 26. *Vias meas annunciavi*, sub. *tibi*; & 68. 6. *Tu scis insipientiam meam, delicta mea à te non sunt abscondita.* Vide & 138. 1, 2.

Ibid. *Vitam meam annunciavi tibi*] Aperui. Jobus 13. 15. *Vias meas in conspectu ejus arguam.*

PSAL. LVI.

Com. 4. *Misit de cœlo, & liberavit me*] Apuleius 9. *De cœlo mihi missus sospitator.*

Ibid. *Dormivi conturbatus*] Idem 5. *Flens ubertim decessit ad somnum.* Idem 4. *Lamentata sic & animi dolore*, &c. *fatigata, marcentes oculos dimisit ad soporem:* & continuò, *Jam commodùm conniverat, nec diu cùm repentè lymphatico ritu somno recussa, longè vehementiùs afflictare se*, &c. *incepit.*

Com. 8. *Paratum cor meum*] Id fortè est, stabilitum. Symmachus ad Psalmi 111. 7. ea, Ἑτοίμη ἡ καρδία αὐτῦ, Ἑδραία, ἀμέιμων.

PSAL. LVII.

Com. 4. *Alienati sunt peccatores à vulva, erraverunt ab utero*] Contrarium Jobi 31. 18. *Ab infantia mea crevit mecum miseratio, & de utero matris egressa est mecum.*

Com. 5. *Quæ non exaudit vocem incantantis*] Nullis blanditiis, nullo obsequio molliuntur. Vide suprà 34. 14, 15, 16. qui locus isti expositioni congruit. Apud Tacitum de Romanis Galgacus, *Quorum superbiam frustrà per obsequium & modestiam effugeris.*

Com. 7. *Conteret dentes ipsorum in ore ipsorum*] Locutio qualis suprà 21. 15. *Cor meum*, &c. *in medio ventris mei.*

Com. 11. *Manus suas lavabit in sanguine peccatoris*] Peccatorum. Innuitur hoc loquendi modo eorum magnam cladem futuram. Simile Genes. 49. 11. *Lavabit in vino stolam suam:* i. e. vina supererunt ei. Vide & Psal. 67. 24.

Com. 12. *Et dicet homo*, &c. *utique est Deus judicans eos in terra*] Job. 19. 29. *Ultor iniquitatum gladius est, & scitote esse judicium.*

PSAL. LVIII.

Com. 5. *Sine iniquitate cucurri, & direxi*] In simplicitate cordis ambulavi, & direxi gressus meos.

PSAL. LIX.

Com. 10. *In Idumæam extendam calceamentum meum*] Ἐπὶ τ̃ ὑπολύτε̃ς οἰκειώσω ποιήσομαι τ̃ ποςείας, Hesychius, in Ἰδουμαία.

Com. 13. *Quoniam vana est salus hominis*] Infrà 145. 3.

PSAL. LX.

Com. 3. *Dum anxiaretur cor meum*] Sic *anxiatum iri* lib. 4. Apuleius dixit.

Com. 4. *Turris fortitudinis*] Tyrtæus de viro forti,

Ὥσπερ γάρ μιν πύργον ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρῶσιν.

Ibid. *Factus es*, &c. *turris fortitudinis à facie inimici*] Claudianus in Ruffinum 1. de Stilicone,

Hic cunctis optata quies, hic sola pericli
Turris erat, clypeúsque trucem porrectus in hostem.

PSAL. LXI.

Com. 13. *Potestas Dei est, & tibi, Domine, misericordia*] Hæc ad parcendum, illa ad destruendum.

Ibid. *Reddes unicuique juxta opera sua*] Non unâ perticâ, sed distinctè tractas: quantò quis melior, tantò tibi obligatior abibit, expertus non esse apud te

Ἐν δ' ἰῇ τιμῇ ἠμὲν κακὸς, ἠδὲ καὶ ἐσθλός.

(ex Plinio lib. 8. ep. 2.) Vide & quæ ad Mat. 16. 27. dicta.

PSAL. LXII.

Com. 2. *Ad te de luce vigilo*] Græci heic πρὸς σὲ ὀρθρίζω. Sic Luc. 21. 38. πρὸς αὐτὸν ὁ λαὸς ὤρθριζεν. Ubi & notata confer.

Ibid. *Sitivit in te anima mea*] Suprà 41. 3.

Com. 3. *In terra deserta*, &c.] Ut terra, &c. Sequitur, *Sic in sancto apparui tibi*] Sic in templo tuo ad te manus levavi. Infrà 142. 6. *Ad te manus expandi: anima mea sicut terra sine aqua tibi.*

Com. 12. *Laudabuntur omnes qui jurant in eo*] Protegentur, & promovebuntur qui in ipsius nomen jurant. Sequitur, *quia obstructum est os loquentium iniqua*] Esai. 29. 19. *Defecit qui prævalebat, consummatus* (i. e. consumptus) *est illusor: & succisi sunt qui vigilabant super iniquitatem.*

PSAL. LXIII.

Com. 2. *A Timore inimici*] Ità & Joh. 20. 29. Vulgatus idem, *propter metum Judæorum:* & Judith. 11. 9. *Tremor tuus super ipsos est.* Gellius 9. 13. *Metus, injuria, & alia quædam id genus utroqueversum dici possunt: nam metus hostium rectè dicitur, & cùm timent hostes & cùm timentur: ità q. Salustius in Historia 1. metum Pompeii dixit, non quòd Pompeius metueret*, &c. *sed quòd metueretur.*

Com. 3. *Protexisti me à conventu malignantium*] Spero itaque illâ notâ clementiâ tuâ liberatum iri me ab iis qui jam imminent mihi. Ità ex præced. commate exposuerim. Apostolus 2 Cor. 1. 10. de Eodem, Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐῤῥύσατο ἡμᾶς, &c. εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται. Ità & 2 Tim. 4. 18. *Conventu*, conciliabulo. In Græco συστροφῆς. Vide ad Act. 19. 40. annotata.

Com. 6. *Firmaverunt sibi sermonem nequam*] In caput meum. Consilia in perniciem meam stabilierunt mutuis juramentis. Ἑαυτοὺς ἀνεθεμάτισαν, &c. ut Act. 23. 12. illi. Τὸ ἀμετάθετον τ̃ βουλῆς αὐτῶν (ut Hebr. 6. 17.) ὅρκοις ἐμεσίτευσαν.

Ibid. *Narraverunt ut absconderent laqueos*] Jactaverunt (amicis suis) se laqueos abscondisse mihi.

Ibid. *Dixerunt, quis videbit eos?*]

Tam facile & pronum est Superos contemnere testes,
Si mortalis idem nemo sciat ——

Com. 7. *Scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio*] Excogitaverunt (in me) iniqua, idque toties, tam diuque, ut penus eorum etsi adinventionibus instructissimum, jam exhaustum videatur. Vult dicere, ut suprà 55. 6. *Adversùm me omnes cogitationes eorum in malum.* Apuleius 7. *Nec quidquam aliud excogitare videbatur nequissimus ille, quàm ut me quoquomodo perditum iret.*

Com. 10. *Timuit omnis homo, & annunciaverunt opera Dei*] Ità Luc. 7. 16. ubi dicta vide.

PSAL. LXIV.

Com. 6. *Accinctus potentiâ*] Græci, περιεζωσμένος ἐν δυναστείᾳ. Apostolus 1 Tim. 6. 17. ὁ μόνος δυνάστης· ubi plura eam in mentem adduxi.

PSAL. LXV.

Com. 10. *Igne nos examinâsti*] Igne afflictionis. Hesychius, Ἐξεπύρωσαν, ἐξέθλιψαν.

Com. 11. *Imposuisti homines super capita nostra*] Fecisti ut dominarentur nobis. Ità, *in cervicibus alterius collocare quem*, Cicero famil. epist. lib. 12.

Com. 12. *Transivimus per ignem*, &c. *& eduxisti nos in refrigerium*] Heraclides Ponticus ad Homeri illud de Sarpedone vulnerato,

—— περὶ δὲ πνοιὴ Βορέαο
Ζώγρει ἐπιπνείουσα κακῶς κεκαφηότα θυμόν.

Ἀναψύξεως δηλαδὴ δεομένη τῷ σώματι ἐν ἀέρι διαπύρῳ. Adde Luc. 16. 24.

PSAL. LXVIII.

Com. 1. *Intraverunt aquæ usque ad animam meam*] Ovidius,

Me miserum! quanti montes volvuntur aquarum!

Vide infrà 87. 18. & 143. 7.

Com. 3. *In limo profundi, & non est substantia*] In limo ubi non est firmum vestigium. Seneca, *Lutosâ humo nihil stabile est*.

Com. 4. *Raucæ factæ sunt fauces meæ*] *Rugiebam* (ut 37. 9.) *à gemitu cordis mei*.

Com. 7. *Domine virtutum*] Qui virtutes (i. e. magnalia) operari soles: vel, Domine exercituum: ità hîc Aquila cum Symmacho.

Com. 8. *Propter te sustinui opprobrium, operuit confusio faciem meam*] Suprà 43. 16, 17.

Com. 12. *Et factus sum illis in parabolam*] Gr. εἰς παραβολήν· quem locum fortè respiciunt Hesychii ista, Εἰς παραβολήν, εἰς γέλωτα· vel illum apud Tobiæ Scriptorem 3. 4. Καὶ ἔδωκας ἡμᾶς εἰς, &c. παραβολὴν ὀνειδισμοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι.

Com. 13. *Adversùm me loquebantur qui sedebant in porta, & in me psallebant qui bibebant vinum*] Jobus 30. 1. Κατεγέλασάν μου ἐλάχιστοι· & com. 9. κιθάρα εἰμὶ αὐτῶν, καὶ ἐμὲ θρύλημα ἔχουσιν. Apud Senecam ille Controvers. 3. 4. *Parasitorum jocantium materia sum*. Propertius lib. 3.

Risus eram positis inter convivia mensis,
Et de me poterat quilibet esse loquax.

Ibid. *Adversùm me loquebantur*, &c. *ego verò orationem meam ad te, Domine*] Ità 34. 12, 13. *Retribuebant mihi mala pro bonis, ego autem, cùm mihi molesti essent, induebar cilicio*.

Com. 15. *Ut non infigar*] Gr. ἵνα μὴ ἐμπαγῶ· accioche io non rimanga impantanato.

Com. 20. *Tu scis improperium meum, & confusionem meam*] Confusionem meam ob falsa improperia illata mihi. Tob. 3. 6. Ὀνειδισμοὺς ψευδεῖς ἤκουσα, καὶ λύπη ἐστὶ πολλὴ ἐν ἐμοί. Vide & Psal. 43. 16, 17.

Com. 21. *In conspectu tuo sunt qui tribulant me*] Optimè nôsti eos qui me persequuntur.

Com. 22. *In siti mea potaverunt me aceto*] Expone ex his infrà com. 27. *Quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*.

Com. 23. *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in retributionem*] Quæ in mensa sua liberiùs effutiunt, vertantur in perniciem eorum. *In retributionem*, quia ipsi sacra mensæ meæ jura eo modo violaverunt. Suprà 54. 14, 15.

Com. 24. *Et dorsum eorum incurva*] Pone (ut suprà 65. 11.) tribulationes in dorso eorum. Hesychius, Καμψίγουνος, ἢ Ἐριννύς, ἀπὸ τοῦ κάμπτειν τὰ γόνατα ἁμαρτάνοντων.

Com. 25. *Effunde super eos iram tuam*] Turbo (ut Jerem. 23. 19.) indignationis tuæ egrediatur, & tempestas erumpens super caput eorum veniat. Vide & Job. 27. 20.

Com. 27. *Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt: & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*] Vide 35. 4, 5. Ezechielis.

Ibid. *Quem tu percussisti, persecuti sunt: & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*] Vide quali odio. Cicero in pro Rabirio, *Satis est lapsos non erigere: urgere verò jacentes, aut præcipitatos impellere, certè est inhumanum*. Vide & Psal. 108. 17.

Com. 28. *Appone iniquitatem super iniquitatem eorum*] Permitte eos in malo gradum proferre, dum mensura nequitiæ impleatur. Vide Jerem. 9. 3. Rom. 6. 19.

Ibid. *Et non intrent in justitiam tuam*] Nullam partem tuæ clementiæ ferant. Hoc sensu in Euangelio, *Intra in gaudium Domini tui*: i. e. communica: & infrà hîc 94. 11. *Si introibunt in requiem meam*.

Com. 32. *Vitulum novellum, cornua producentem & ungulas*]

Qui nondum gerit in tenera jam cornua fronte.

Sunt verba Gratii Scriptoris veteris, in Halieutici fragmento.

Com. 33. *Quærite Dominum, & vivet anima vestra*] Pro, *ut vivat*, &c. Sic Sirach. 4. 23. *Serva tempus, & devita à malo*: i. e. ut devites: ibidem 7. 3. & sæpe alibi.

PSAL. LXIX.

Com. 4. *Erubescant qui volunt mihi mala*] Ità & suprà 34. 26. Græci heic, καταισχυνθείησαν. In Glossario, Καταισχυνθήτωσαν, *confundantur*.

PSAL. LXX.

Com. 4. *Et de manu contra legem agentis*] Eorum qui legibus suspendium mandant, ut locutus Apuleius: ad cujus lib. 9. pag. 559. annotata vide.

Ibid. *Contra legem agentis, & iniqui*] In Græco, παρανομοῦντος, καὶ ἀδικοῦντος. Hinc apud Hesychium, Παράνομος, &c. ἄδικος. Quod ibi autem continuo tenore additur, ἀθεσμος ἁμαρτία, illum locum impeditum reddit. Nè dubita inserendam esse vocem παρανομία, quæ malè excidit: libentérque eam Glossam applicuerim ad Petri 2. 2. 16. illa, de Balaamo, ἔλεγξιν ἔσχεν ἰδίας παρανομίας ὑποζύγιον ἄφωνον.

Com. 7. *Tanquam prodigium factus sum multis*] Id est, inimicis & derisoribus mei. Sic suprà 30. 12. *Super inimicos meos factus sum opprobrium*. *Prodigium*, res nefaria, abominanda. Megæra apud Claudianum de Ruffino,

Est mihi prodigium cunctis immanius hydris.

Com. 11. *Persequimini & comprehendite eum, quia non est qui eripiat*] Suprà 49. 22. *Nè quando rapiat*, (Deus) *& non sit qui eripiat*. Vide & 7. 2.

Com. 15. *Os meum annunciabit justitiam tuam, totâ die salutare tuum: quoniam non cognovi literaturam*] Inter nuperos Expositores eminentissimus ille, *Quamvis numerum* (nempe bonitatum tuarum) *non novi*. Si id voluit Psalmista, videntur non aliena Apuleii ista, *At ego, referendis laudibus tuis exilis ingenio*, &c. *nec mihi vocis ubertas ad dicenda quæ de tua majestate sentio sufficit, nec ora mille, linguæque totidem, vel indefessi sermonis æterna series*. Nam & ista ad auctorem Naturæ, id est, Deum, prolata.

Com. 18. *Et usque in senectam, Deus, nè derelinq. me*] Et in senecta, Deus, nè d. m. ut suprà 9. *Nè derelinq. me*, ut & Psal. 26. 9. & 21. 2. & 118. 8.

Com. 20. *Quanta ostendisti mihi mala!*] Gr. ὅσας ἔδειξάς μοι θλίψεις! Vide ad 2 Tim. 4. 14. annotata.

PSAL. LXXI.

Com. 4. *Salvos faciet filios pauperum*] Proteget à potentibus: infrà com. 12, & 13.

Ibid. *Et humiliabit calumniatorem*] In Gr. συκοφάντην. Ità

Ità in Glossariis & vetere Onomastico. *Humiliabit*, pœnis coercebit. Martialis,

——Delator habet quod dabat exsilium.

Com. 6. *Descendet sicut*, &c. *stillicidia rorantia super terram*] Pauperibus oppressísque judicia ejus advenient tanquam sitienti terræ tempestivi imbres. Catullus,

Qualis in aërei pellucens vertice montis
Rivus muscoso prosilit è lapide,
Dulce viatori lasso in sudore levamen;
Tale fuit nobis Manlius auxilium.

Job. 29. 21. *Super illos stillabat eloquium meum, exspectabant me sicut pluviam, & os suum aperiebant quasi ad imbrem serotinum.*

Com. 7. *Donec auferatur Luna*] LXX. Ἕως ὃ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. Et huc non dubito quin referenda Hesychii illa, Ἀνταναιρεθῇ, ἀφανισθῇ.

Com. 8. *Dominabitur à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum*] Eodem sensu infrà com. 11. *Adorabunt eum omnes Reges terræ.* Id est, fama nominis & sapientiæ ejus omnes gentes pervagabitur. *Adorabunt*, per legatos nempe. De Psyche lib. 4. Apuleius noster, *Sic immensùm indies procedit opinio, sic insulas jam proximas*, &c. *provinciásque plurimas fama porrecta pervagatur.* Ubi & nota quod de insulis dictum. Ità statim heic Psalmista, *Reges Tharsis & Insulæ munera offerent*, &c.

Com. 9. *Inimici ejus terram lingent*] Subjugati in terram venerantes eum se prosternent.

Com. 10. *Reges Arabum & Saba dona adducent*] Apuleius ubi suprà, *Jam multi mortalium longis itineribus atque altissimis maris meatibus ad seculi specimen gloriosum confluebant*] Munera ex terra Arabia habemus infrà com. 15. & Matth. 2. 11. ex Sabæa, 2 Paralip. 9. 1.

Com. 11. *Omnes gentes servient ei, quia liberabit pauperem à potente*, &c.] Optabunt sub ejus tutela vivere, ob tam multa támque insignia specimina justitiæ & æquitatis ejus.

Com. 14. *Et honorabile nomen eorum coram illo*] LXX. ἔντιμον· id est, *pretiosum:* ut & Luc. 7. 1. id vocabulum vertit. Aquila heic, τιμωθήσεται τὸ αἷμα αὐτῶν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ· nescio an rectè. Τὸ ὄνομα αὐτῶν putem aliud non esse quàm αὐτοί· ut & fortè in illis Lucæ 6. ὅταν ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν i. e. ὑμᾶς. Vide & Psal. 73. 19.

Com. 15. *Vivet, & dabitur ei de auro Arabiæ*] Quoad vivet dabitur ei, &c.

Com. 19. *Replebitur majestate ejus omnis terra*] Resonet majestatem & potentiam ejus universa terra.

PSAL. LXXII.

Com. 1. *Quàm bonus Deus his qui recto sunt corde!*] *Probat corda, & simplicitatem diligit*, 1 Paralip. 29. 17.

Com. 2. *Mei penè moti sunt pedes, penè effusi sunt gressus mei: quia zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns*] Cùm impiorum felicitatem considerarem, insurgebant in me audaces cogitationes contra providentiam tuam. Claudianus,

——Cùm res hominum tantâ caligine volvi
Aspicerem, latósque diu florere nocentes,
Vexarique pios; fateor labefacta cadebat
Relligio, causæque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quæ currere semina motu
Affirmat, magnúmque novas per inane figuras
Fortunâ non arte regi: quæ Numina sensu
Ambiguo vel nulla putat, vel nescia nostrî.

Effusi sunt, è recto nempe tramite in viam pravam, ut in Epist. Judæ com. 11. ubi Græci; ut & hoc loco, ἐξεχύθησαν. Symmachus hic, παρ' ὀλίγον ἐλύθη τὰ ὑπερβάντα μου· at puto rectiorem esse expositionem nostram.

Ibid. *Mei penè moti sunt pedes*] Penè firmitas animi concidit.

Ibid. *Penè effusi sunt gressus mei*] Gr. παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου. In Glossis, Παρ' ὀλίγον, penè. Ἐξεχύθη, Deflexerunt, nempe de recto tramite.

Com. 4. *Quia non est respectus morti eorum*] Non cogitabam ideo Deum eos vivere permisisse, quia indignos putavit quos citâ morte absumeret, quod ipsum in amoris signum solet piis facere. Próque hac (ut puto, vera hujus loci) interpretatione gratias ago Sapientiæ Scriptori, cap. 4. com. 13, 14, & 15. ubi de piis sermo, inter alia ibi & ista, *Quoniam gratia Dei*, &c. *est in sanctos ejus, & respectus in electos ejus:* id est, *respectus morti eorum*, ut heic loquitur Psalmista noster.

Com. 5. *In labore hominum non sunt*] Pacem habent in substantiis suis, quieti sunt, &c. Sirac. 41. 1.

Ibid. *Et cum hominibus non flagellabantur*] Ἐν τῷ κόσμῳ μὴ κεινθῶμεν, ἵνα σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶσι.

Com. 9. *Posuerunt in cœlum os suum, & lingua eorum transivit in terra*] Longè latéque insanias effutierunt suas: nam & ità exponi possunt hæc verba. Scriptor Sapientiæ 18. 16. de Angelo ultore, *Replevit omnia morte & usque ad cœlum attingebat, stans in terra.*

Com. 16. *Existimabam ut cognoscerem hoc, labor est ante me*] Si putabam inventurum m[illegible] hoc fieret, opus nimis laboriosum inveni. Ecclesiaste[illegible] hoc idem argumentum tractans, in hunc mod[illegible]onem claudit, *Intellexi quòd omnium operum Dei nullam p[illegible] homo rationem invenire*, &c. *& quantò plùs laboraverit ad quærendum, tantò minùs inveniat.* Quibus adde quæ 2. 18. in fine A. Gellius ex Epicteto.

Com. 18. *Veruntamen propter dolos posuisti eos*] *Per far gli poi un bel gioco.*

Ibid. *Dejecisti eos dum allevarentur*] De hujusmodi jam dicto loco Claudianus,

——Tolluntur in altum,
Ut lapsu graviore ruant.——

Com. 19. *Subitò defecerunt*] Jobus 20. 5. *Laus impiorum brevis, & gaudium hypocritæ ad instar puncti.*

Com. 21. *Inflammatum est cor meum*] Virgilius,

Talia flammato secum Dea corde volutans.

Com. 27. *Qui fornicentur abs te*] Ità & 105. 36.

Com. 28. *Mihi autem adhærere Deo bonum est*] LXX. Θεῷ προσκολλᾶσθαι. Eucherius ad Valerianum, *Qui amat egregiè rem aliquam, velut affixus & cohærens illi, nunquam eam relinquit.*

PSAL. LXXIII.

Com. 9. *Et nos non cognoscet ampliùs*] Intuetur nos tanquam alienos. Quo sensu Luc. 13. οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

Com. 11. *Quousque avertis*, &c. *dextram tuam de medio sinu?*] In medium sinum, quasi otiosus. Apuleius, *Siccine otiosus, insinuatis manibus ambulabis mihi?* Vide & Proverb. 19. 24.

Com. 16. *Tuus est dies, & tua est nox*] Id est, opera manuum tuarum, ut suprà 18. 3.

Tu perpetuo nixus solio
Rapido cœlum turbine versas,
Legémque pati sidera cogis,
Ut nunc pleno lucida cornu
Totis fratris & obvia flammis
Condat stellas Luna minores;
Nunc obscuro pallida cornu,
Phœbo propior lumina perdat.
Et qui primæ tempore noctis
Agit algentes Hesperus ortus,
Solitas iterum mutet habenas,
Phœbi pallens Lucifer ortu.

Sunt ista è Boetio. Ejusdem, ubi de ejusdem Dei providentia, sunt & ista,

——Vicibus temporis æquis
Vesper seras nunciat umbras:
Revehitque diem Lucifer almum.

In epistolis Heracliti dictis, Νὺξ αὐτῷ (Deo) καὶ ἡμέρα μαρτυροῦσιν.

Com. 17.

Com. 17. *Æstatem & ver, tu plasmâsti ea*] Ibidem,

——Vere tepenti
Spirat florifer annus odores;
Æstas Cererem fervida siccat.

Minucius Fælix, de temporum ordine & varietate agens, *Nónne auctorem suum parentémque testatur? Ver cum suis floribus, & Æstas cum suis messibus*, &c.

Com. 18. *Memor esto hujus*, &c.] Memor ad puniendum: ut infrà 136.7. *Memor esto, Domine, filiorum Edom.* Vide & infrà [illegible]c com. 22.

Com. 19. *Ne tradas bestiis animas confitentes tibi*] Juditha 7.20. *In tuo flagello vindica iniquitates nostras, & noli tradere confitentes te populo qui ignorant te. Bestia* heic, ut 34. 25. Ezechielis.

Com. 22. *Judica causam tuam*] Ulciscere causam servorum tuorum, qu[illegible] ex charitatis tuæ abundantia soles tuam vocare. Vi[illegible]d Luc. 18.7. dicta.

Ibid. *Impr[illegible]orum tuorum*] Gr. τῶν ὀνειδισμῶν σου· i.e. in te jactatorum. Sic Hebr. 11. 26. τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ.

Com. 23. *S[illegible] eorum qui te oderunt ascendit semper*] *Posuerunt* (u[illegible].9.) *in cœlum os suum, & lingua eorum transi*[illegible]

PSAL. LXXIV.

Com. 2. *CUM accepero tempus*] Gr. ὅταν λάβω καιρόν. Sic Act. 24. 25. καιρὸν μεταλαμβάνειν. Heic autem ὅταν καιρὸν λάβω, est ferè quale Luc. 21. 24. καιροὺς πονηριῶν, tempora improbitatum nempe.

Com. 8. *Hunc humiliat, & hunc exaltat*] Vide ad Luc. 1. 52. annotata.

Com. 10. *Ego autem annunciabo in secula*] *Annunciabo brachium tuum* (ut suprà 70. 18.) *generationi omni quæ ventura est.*

PSAL. LXXV.

Com. 1. *NOtus in Judæa Deus*] Simile infrà 77. 16. Virgilianum est,

——famâ super æthera notus,

Com. 4. *Confregit potentias arcuum, scutum, gladium, & bellum*]

——Diræ ferro & compagibus arctis
Clauduntur belli portæ, furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

Adde Psal. 45. 9, & 20.

Com. 6. *Dormierunt somnum suum*] Mortui sunt. Vide Job. 3. 13.

Com. 8. *Tu terribilis es*] Ità & 88. 8. & 95. 4. & 98. 4. & 110. 10. De eodem 1 Paralip. 16. 25. *horribilis*.

Com. 12. *Vovete, & reddite Domino*] Reddite quæ vovistis. Vide infrà 114. 14. In vetere Romanorum pontificio jure, *Da quod debes*, &c. *aris*: citat Servius ad 8 Æneidos.

Com. 13. *Qui aufert spiritum Principum*] *Auferet spiritum eorum, & deficient: in pulverem suum revertentur*, infrà 103. 29. Vide Psalm. 81. 6, 7. & ibi annotata.

Ibid. *Terribili apud Reges terræ*] Βασιλεῦσι (ut 1 Tim. 6. 16.) βασιλευόντων· ubi dicta confer. Boetius lib. 4.

Hic Regum sceptrum Dominus tenet,
Orbísque habenas temperat.

Ibid. *Terribili apud Reges terræ*] De Eodem Idem 1 Paralip. 16. 25. *Horribilis super omnes Deos.*

PSAL. LXXVI.

Com. 3. *DEum exquisivi*, &c. *& non sum deceptus*] Apuleius 11. *Nec me fefellit*, &c. *potentis Deæ benignitas salutaris.*

Ibid. *Et non sum deceptus*] Apuleius 11. *Nec me fefellit cœleste promissum.*

Com. 4. *Renuit consolari anima mea*] Scriptor Tobiæ 9. 7. *Illa autem consolari nullo modo potuit.* Simile apud Philonem Judæum, lib. ὅτι πᾶς ὁ σπουδ. ἐλεύθ. δι' ὑπερβολὴν κακῶν οὐδὲ παρηγορίας ἀνέχεται· & Matth. 2. 18. οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι· ad quem locum annotata vide.

Ibid. *Renuit consolari anima mea*] In Græco, ἀπηνήνατο. Nec dubito ad locum istum pertinere Hesychii illa, Ἀπηνήνατο, ἀπεῖπεν, ἀπηρνήσατο.

Ibid. *Defecit spiritus meus*] LXX, ὠλιγοψύχησε τὸ πνεῦμά μου, ut Judic. 16. 16. de Samsone, Ὠλιγοψύχησεν, &c. ubi & Vulgatus, *defecit anima ejus.*

Com. 6. *Et annos æternos in mente habui*] *Memor fui* (ut 118. 52.) *judiciorum tuorum à seculo, Domine.*

Com. 7. *Et scopebam spiritum meum*] LXX ἔσκαλλον τὸ πνεῦμά μου· i.e. scrutabar, examinabam. Hesychius (&, ni fallor, ex hoc Psalmi loco) Ἔσκαλλον, ἀνεζήτουν, ἀνηρεύνων. Pro *scopebam* ergò, (voce Latinis auribus, quod sciam, inauditâ) vide an *scalpebam* scribendum: quod & cum venia interpretari possumus *scrutabar*. In Glossario, Σκαλιδίω, (i.e. σκαλεύω) *scalpo.*

PSAL. LXXVII.

Com. 8. *NE fiant sicut patres eorum, generatio prava & exasperans*] Vide infrà 57. & quæ Stephanus Act. 7. 21.

Ibid. *Generatio quæ non direxit cor suum*] Id est, ἧς ἡ καρδία (ut Act. 8. 21.) οὐκ ἦν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· ad quem locum quæ dicta vide. Adde infrà 77. 37.

Ibid. *Et non est creditus cum Deo spiritus ejus*] Et non firmatus est in Deo s. e. Græci hîc, καὶ οὐκ ἐπιστώθη. Hesychius (qui & fortè hunc Psalmistæ locum respexit) Ἐπιστώθη, ἐπείσθη, ἐπληροφορήθη. Vide infrà 22, & 37.

Com. 9. *Intendentes & mittentes arcum*] Intendentes arcus, ut sagittas emitterent. Vide 3 Reg. 22. 34. & suprà 36. 14.

Com. 27. *Pluit super eos sicut pulverem carnes*] Proverbiale, simile Jobi 27. 16. *vestimenta sicut lutum præparare.*

Com. 32. *In omnibus his peccaverunt adhuc*] Ità 48. 16. Sirachidis, *In omnibus istis non pœnituit populus, & non recesserunt à peccatis suis.*

Ibid. *In omnibus his peccaverunt adhuc*] Post tot specimina clementiæ & vindictæ ejus. Contrà de Jobo 1. 22. *In omnibus his non peccavit*, &c.

Com. 34. *Cùm occideret eos, quærebant eum, & revertebantur*] Sirachides c. 48. com. 20, 21, & 22.

Ibid. *Cùm occideret eos, quærebant eum*] 2 Macc. 9. 11. de Antiocho, *Cœpit ex gravi superbia deductus in agnitionem sui venire, divinâ admonitus plagâ.*

Com. 35. *Et rememorati sunt*, &c.] Usus est eâdem voce istâ Hebr. 10. 32. ut & 2 Reg. 21. 14. *repropitiatum* dixit.

Com. 39. *Spiritus vadens, & non rediens*] Eorum tempus esse umbræ transitum, & finis eorum reversionem non esse: ut Sapient. 2. 5. at ex persona stultorum, dicta. Apuleius 6. *Si spiritus corpore tuo fuerit semel sejugatus, ibis quidem profectò ad imum Tartarum, at indè nullo pacto redire poteris*: ad quem locum quæ annotavimus vide. Catullus,

Soles occidere, & redire possunt:
Nobis, cùm semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda.

Com. 49. *Per angelos malos*] Ministros iræ suæ, infrà 103. 4.

Ibid. *Immissiones per angelos malos*] Optimè & hoc argumento *immissiones* vertit. Apuleius 9. *Larvâ, vel aliquo diro Numine immisso.*

Com. 51. *Percussit omne primogenitum*, &c.] *Omne*, i. e. *ab homine usque ad pecus*, infrà 134. 8.

Com. 62.

Com. 62. *Conclusit in gladio populum suum*] Similis Ezech. 35. 5. & suprà hîc com. 50. locutio.

Com. 65. *Et excitatus*, &c. *Dominus tanquam potens crapulatus à vino*] Apuleius 9. *Velut emersus gravi crapulâ*, &c. *in civitatem adventat*.

Com. 66. *Et percussit inimicos suos in posteriora*] Vide Deuteron. 25. 18.

Com. 69. *Sanctificium suum*] Locum sanctificationis, ἁγίασμα.

PSAL. LXXVIII.

Com. 1. *Polluerunt templum sanctũ tuum*] Vide 2 Maccab. 6. 4.

Com. 2. *Posuerunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ*] Goliath 1 Reg. 17. 44. *Dabo carnes tuas volatilibus cœli, & bestiis terræ*. *Morticina*, Græcis hoc loco θνησιμαῖα. Hinc fortè corrigendum in Glossario illud, *Morticina*, θανάσιμα, ubi non solùm θνησιμαῖα legendum videtur, sed & locus mutilus ità restituendus, inserendo *Mortifera*, θανάσιμα.

Com. 6. *Effunde iram tuam super Gentes*] Sirach. 36. 2. Ἐπίβαλε τὸν φόβον σου ἐπὶ τὰ ἔθνη· cum sequentibus 3, 4, 5.

Ibid. *In Gentes quæ te non noverunt*] Ità Paulus 1 Thess. 4. 5. τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

Com. 12. *Septuplum in sinu eorum*] Largè, ut Sirach. 35. 13. & alibi: quod suprà 30. 24. *abundanter retribuere*.

PSAL. LXXIX.

Com. 5. *Quousque irascèris super orationem servi tui?*] Quousque irascens avertes te ab oratione servi tui?

Com. 6. *In mensura*] Adeò abundanter.

Com. 14. *Singularis ferus*] Aprum, de quo proximè, istâ aliâ loquendi formâ designat. LXX heic, μονιὸς ἄγριος. Hesychius, Μονιὸς, ὗς ἄγριος, ὁ μὴ τοῖς ἄλλοις (lege, ὁ μὴ τοῖς ἄλλοις ζώοις) συναγελαζόμενος.

Com. 16. *Perfice eam*] Id est, refice, in integrum restitue. De eadem vinea (sive hereditate) ista 67. 10. *Infirmata est, tu verò perfecisti eam*.

PSAL. LXXX.

Com. 13. *Dimisi eos secundùm desideria cordis eorum*] Vide quæ ad Act. 14. 16. annotavimus.

Com. 14, & 15. *Si populus meus*, &c.] Baruch. 3. 13. *Si in via Dei ambulasses, habitasses utique in pace sempiterna*.

PSAL. LXXXI.

Com. 1. *In medio autem Deos dijudicat*] In medio stans D. dijudicat. Tale Matth. 18. 20. illud, Ἐγώ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν, nempe per omnipræsentiam meam. *Deos* hîc vel Judices vel Principes intellige.

Com. 2. *Et facies peccatorum sumitis*] Λαμβάνετε πρόσωπα. Vide ad Luc. 20. 21. dicta.

Com. 6. *Dii estis*] Summa potestas vestra habet meæ imaginem quandam. Servius ad Æn. 12. *Reges suggestum imitantur Deorum*. Seneca cap. 15 ad Marciam de Principibus (i. e. Cæsaribus) *Diis geniti Deósque genituri*. Imò & eos qui maximâ apud Augustum Cæsarem gratiâ pollebant, Horatius Serm. 2. 6. *Deos* vocavit. Simili sensu etiam Exod. 22. 28. *Deos* habemus. Juvenalis 4.

——*Diis æqua potestas*:

Scholiastes, *Regum scilicet*.

Ibid. *Sicut homines autem moriemini*] Plinius in Panegyrico, *Ut cæterorum hominum, ità Principum, eorum etiam qui Dii sibi videntur, ævum omne & breve & fragile est*. Virgilius 10.

Ille tamen nostrâ deducit origine gentem.

Ad quem locum Servius, *Quanquam moriturus est, tamen à Diis originem ducit*: & ad Eclog. 5. *Licèt eum dixerit Deum, tamen mortalem fuisse manifestum est*. Q. Curtius lib. 8. de Alexandro R. *Cùm*, &c. *cruore siccato frigescens vulnus aggravaret dolorem, dixisse fertur se quidem Jovis filium dici, sed corporis ægri vitia sentire*. Seneca cap. 35 Consolat. ad Polybium, de Fortunæ potentia, *Ex his* (Cæsarum) *penatibus ausa est funera ducere, ex quibus erat Deos petitura*.

Ibid. *Dii estis, vos autem sicut homines moriemini*] Ulpianus de liberto aureorum annulorum jus consecuto, *Vivit quasi ingenuus, moritur quasi libertus*.

PSAL. LXXXII.

Com. 1. *Deus, quis similis erit tibi?*] Infrà 85. 8. & 88. 7. Catullus,

——*Quis huic Deo*

Compararier ausit?

PSAL. LXXXIII.

Com. 4. *Passer invenit sibi domum, & turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos*] Anima mea, quæ ut passerculus in tecti culmine sola manet, & ut turtur sine compare, invenit, dum de tua misericordia & bonitate cogitat, ubi dolores & metus deponat suos. [illegible] hujus loci similis Matth. 8. 20. illa, *Vulpes foveas habent, & volucres cœli nidos*.

Com. 11. *Melior est dies una in atriis tuis super millia*, &c.] Supple ex commate sequente, *in peccatorum tabernaculis*. Cicero Tuscul. 2. Philosophiam alloquens, *Est unus dies bene & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus*.

Ibid. *Elegi abjectus esse in domo Dei mei*, &c.] In epistolis Apollonii dictis, Ἐμοὶ εἴη ἄλλας τρυφᾶν ἐν Θεμισ[illegible] οἴκῳ· id est, ministerio, etsi vilissimo, fungi.

Ibid. *Magis quàm habitare in tabernaculis impiorum*] Seneca epist. 51. de Catone, *Habitaturum tu putas unquam fuisse in Utica, ut prænavigantes adulteras dinumeraret, & aspiceret tot genera cymbarum variis coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam? Nónne manere ille intra vallum maluisset quàm unam noctem inter talia duxisse?* De Mose Scriptor ad Hebræos 11. 25. Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν.

PSAL. LXXXIV.

Com. 11. *Justitia & Pax osculatæ sunt*]

Jam minæ sævi cecidere ferri,
Jam silet murmur grave classicorum,
Jam tacet stridor litui strepentis;
Alta pax Urbi revocata læta est.

Prædicatur enim heic felicitas temporis illius, quo iterum in solio Davide firmato, pacis legúmque beneficio omnes fruebantur. Virgilius.

Jam redit & Virgo, redeunt Saturnia regna.

Ad quæ Servius, *Virgo Justitia*. Martialis 12. 6. Nervâ recèns ad Imperatorium culmen evecto,

Recta fides, hilaris clementia, cauta potestas
Jam redeunt——

Cicero 5. 16. ad Atticum, *Adventu nostro* (in Bithyniam Provinciam) *reviviscunt Justitia, Abstinentia, Clementia*, &c. Seneca (2. 1. de Clement.) Imperatoris sui seculum μαντεύεται, *Nunc profectò consentire decebat ad æquum bonúmque, expulsâ alieni cupiditate*, &c. *pietatem integritatémque cum fide ac modestiâ surgere; & vitia diuturnò abusa regno tandem felici ac puro seculo locum dare*. Similia (ex quo fortè Seneca) Horatius, ætatem illam tranquillam sub Augusto laudibus ferens. Vide quæ in eandem istam, aut non dissimilem sententiam ad 1 Tim. 2. 2. *copiosè* annotavimus. Dum dicit, *osculatæ sunt*, intellige, quasi post mutuæ absentiæ diuturnitatem. Megæra apud Claudianum Ruff. 1. de Theodosii ævo,

——*En aurea nascitur ætas,*
En proles antiqua redit, Concordia, Virtus,

Cúmque Fide Pietas altâ cervice vagantur,
Insignémque canunt nostra de plebe triumphum.
Proh dolor! ipsa mihi liquidas delapsa per auras
Justitia insultat, vitiisque à stirpe recisis
Elicit oppressas tenebroso carcere leges.

Nazarius de Constantino triumphanter ingrediente Urbem, devicto Maxentio, *Duci sanè omnibus videbantur subacta vitiorum agmina quæ Urbem graviter obsederant; scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia, & importunitas catenata: furor victus, & cruenta crudelitas inani terrore frendebat: superbia atque arrogantia debellata: luxuries coercita & libido constricta nexu ferreo tenebantur.*

PSAL. LXXXV.

Com. 11. *Lætetur cor meum ut timeat nomen tuum*] Ὑστερολογία, pro, Timeat cor meum nomen tuum, ut lætetur.

Com. 12. *Glorificabo nomen tuum in æternum*] Theogn.

——Οὔ ποτε σεῖο
Λήσομαι ἀρχόμενος, οὐδ' ἀναπαυόμενος·
Ἀλλ' αἰεὶ πρῶτόν τε κ' ὕστατον, ἔν τε μέσοισιν
Ἀείσω.——

Vide & supra 33. 1. Cleanthes ad Jovem (i.e. Deum) in Stobæi collectaneis,

Σοὶ δὲ καθυμνήσω, κ' σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.

Com. 13. *Ex inferno inferiore*] In Gr. ἐξ ᾅδου κατωτάτου, ex periculo maximo & gravissimo. Sic, summas tenebras Scriptor Sapientiæ 17. 14. significare volens, νύκτα ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν dixit.

Com. 14. *Non proposuerunt te in conspectu suo*] Id est, rejecerunt post terga sua. Vide supra 9. 26.

Com. 17. *Fac mecum signum in bonum: ut videant qui*, &c.] Sic ferè Psal. 108. 26, 27.

PSAL. LXXXVII.

Com. 1. *In die clamavi, & nocte coram te*]

Me matutinum flentem conspectat Eous,
Invenit & flentem paulò post Hesperus idem.

Nam & heic, ut Heb. 5. 7. clamorem fletu mixtum intellige.

Com. 5. *Æstimatus sum cum descendentibus in lacum*] In Gr. προσελογίσθην μετὰ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον· ut & Esai. 53. 12. μετ' ἀνόμων ἐλογίσθη· & Baruch. 3. 11. προσελογίσθης μετὰ τῶν εἰς ᾅδου· nempe καταβαινόντων. *Æstimatus sum* valet ergò, *numeratus sum*: planè ut apud Apuleium, *In peculio Proserpinæ & familia Orci numeratus*. In Plauti Mercatore ille,

——*Ubi ego sum? heic, an apud mortuos?*

Ibid. *Inter mortuos liber*] Contemptus, pluris non habitus quàm habentur mortui. Sic supra 30. 13. *Oblivioni datus sum, tanquam mortuus*, &c. & infra 142. 4. de inimico suo, *Collocavit me in obscuris sicut mortuos seculi*. Plinius lib. 9. epist. 9. *Miserorum non secus ac defunctorum* (plerique) *obliviscuntur*. Apud Senec. Controvers. 5. 2. ille pauper de divite loquens, *Me semper contempsit, nunquam nisi pro mortuo habuit*. Hunc & in sensum puto commodè exponi posse Apostoli illud Gal. 6. 16. de cruce Christi, Δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ q. d. mortuus (i.e. nihili) est mihi mundus, sicut ego mundo mortuus sum, h. e. despectissimus. Ἐσταύρωται, (species pro genere) τέθνηκεν.

Com. 6. *Sicut vulnerati dormientes in sepulcris*, &c.] Laberius apud Macrobium,

Sepulcri similis nil nisi nomen retineo.

Com. 8. *Omnes fluctus tuos induxisti super me*] Job. 31. 23.

Com. 9. *Posuerunt me abominationem sibi*] *Tanquam prodigium factus sum*, &c. supra 70. 7. ubi dicta vide. *Qui videbant me*, (ut supra 30. 13.) *à me foras fugerunt*.

Com. 16. *Pauper sum, & in laboribus à juventute mea*] Supra 30. 11. *Defecit in dolore vita mea, & anni mei in gemitibus. Infirmata est in paupertate virtus mea, & ossa mea conturbata sunt.*

Ibid. *Exaltatus autem humiliatus sum*] Id est, fortè, exaltasti me autem ut me magis humiliares. Sic infra 104. 11. *Elevans allisisti me.*

Com. 19. *Elongasti à me amicum & proximum, & notos meos à miseria*] In Eunucho Terentii,

——*Omnes noti me atque amici deserunt.*

Apud Suidam in Οἰκονομῶ,

Ἀνδρὸς κακῶς πράσσοντος ἐκποδὼν φίλοι.

Vide supra 31. 12. & 37. 12. item Job. 19. 13, 14.

PSAL. LXXXVIII.

Com. 6. *Confitebuntur cœli mirabilia tua, Domine*] *Confiteri* hîc est quod supra 18. 2. eodem argumento *enarrare*. Vide ad Apuleii 2. pag. 66. notata.

Com. 11. *Humiliasti sicut vulneratum, superbum*] Memoriam ejus annihilasti. Vide supra 87. 6.

Com. 24. *Concîdam à facie ejus inimicos ejus*] *A facie ejus*, in conspectu ejus; quò nempe major fit mensura consolationis ejus. Cicero Ver. 5. *Nullum est testimonium victoriæ certius, quàm quos sæpe metueris, eos te vinctos ad supplicium duci videre.*

——*Et victum tendere palmas*
Ausonii videre.——

de se Turnus apud Virgilium ait.

Com. 35. *Quæ procedunt de labiis meis non faciam irrita*] Jupiter apud Virgilium,

——*Neque me sententia vertit.*

Ἐμαυτὸν (ut 2 Tim. 2, 13.) ἀρνήσασθαι οὐ δύναμαι· ubi dicta vide.

Com. 37. *Semen ejus in æternum manebit*] Iliad. β'. de Agamemnone,

Εἵλετο δὲ σκῆπτρον πατρώϊον, ἄφθιτον αἰεί.

Ad quæ vetus Scholiastes, Ἄφθιτον, &c. αἰώνιον, ὅτι οὐκ ἐπέλιπεν τὸ γένος ἐπίσω.

Com. 38. *Thronus ejus velut Sol in conspectu meo, & sicut Luna perfecta in æternum*] Durabit thronus ejus quamdiu Sol & Luna. Locutio hyperbolica. Ovidius,

Cum Sole & Luna semper Aratus erit.

Com. 45. *Destruxisti eum ab emundatione*] Ad solum usque, in quo solo, tanquam in area versa & mundata, splendoris ejus nullum superest vestigium. Hoc Psal. 136. 7. *usque ad fundamenta exinanire*, & supra hîc com. 40. *in terra* (i. e. ad terram) *profanare*.

Com. 47. *Usquequo*, &c. *exardescit sicut ignis ira tua?*]

——*Tantæne animis cœlestibus iræ?*

Com. 48. *Memorare quæ mea substantia*] Quàm fragilis, quàm caduca. Suprà 38. 6. *Substantia nostra tanquam nihilum ante illum. Memorare*, reminiscere. Sic in vetere Onomastico, *Memoro*, μνημονεύω. Jobus 7. 7. *Memento quia ventus est vita mea.* Vide & infrà 119. 84.

Ibid. *Memorare quæ mea substantia*] In memoria habe quàm sim fragilis, & brevis ævi. Vide supra 38. 6. & 77. 39. & infrà 102. 14.

Ibid. *Numquid vanè constituisti omnes filios hominum?*] *Vanè*, ut in miseria & vanitate ætatulam adeò brevem & circumcisam consumant. Boethius Consol. 4.

Quisquis rerum fœdera nectis,
Operis tanti pars non vilis
Homines, quatimur fortunæ salo.
Rapidos, rector, comprime fluctus.

Com. 49. *Eruet animam suam de manu Inferi*] Salvabit animam suam à mortis potestate.

PSAL. LXXXIX.

Com. 3. *Ne averteres hominem in humilitatem, & dixisti, Convertimini*, &c.] Memor brevis eorum ætatis, nè homines penitus destrueres, admonuisti eos, dicens, *Convertimini*, &c. Vide jam dicto loco Sirachidem. Θέλει πάντας σωθῆναι, dixit Paulus Apostolus.

Com. 4. *Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna*] *A seculo* (enim) *usque ad seculum respicis*: (Sirachid. 39. 25.) *à generatione in generationem anni tui*: (infrà 102. 25.

102. 25.) Sensus est, Si ætatem nostram usque ad mille annos possemus extendere, essemus tamen in conspectu tuo quasi dies hesterna, quæ sat citò transivit. *Hesterni sumus*, Jobus 8. 9. dixit:

Infantes sumus, & senes videmur,

Latinus Epigrammatum Scriptor. Vide 8. 18. Sirachidem.

Com. 6. *Manè sicut herba transeat*, &c.] Vide Job. 14. 1, 2. & quæ ad Jacobi 1. 11. annotavimus.

Com. 9. *Dies nostri defecerunt*] 1 Paralip. 29. 15. *Dies nostri sicut umbra*, &c.

Com. 10. *Anni nostri sicut aranea*, &c.] Suprà 38. 12.

Ibid. *Dies annorum nostrorum*, &c. *LXX anni*] Macrobius in Saturnalibus, *Meta vivendi creditur cùm decas heptadi jungitur: id est, aut decies septem, aut septies deni anni computantur.* Plinius lib. 1. epist. 12. de Corellio Rufo, *Implevit annum septimum & sexagesimum, quæ ætas etiam robustissimis satis longa est.* De Solone Diogenes Laertius, Ὅρον ἀνθρώπου βίου φησὶν ἔτη ἑβδομήκοντα. Derbicas sanè, apud se homines id ætatis supergressos mactare consuevisse Variarum 4. 1. Ælianus memorat, nimirum (est facilis enim conjectura) tanquam aliis, quin & sibi inutiles: vel, ut de reliquo (ut hic sequente commate) nil præter laborem doloremque experturos.

Com. 11. *Si autem in potentatibus octoginta anni*, &c.] Gr. ἐν δυναστείαις, id est, ἐν δυνάμει, κατ' ἐναλλαγὴν pluralis pro singulari. Vult dicere, si quis vires robúrque præ multis aliis millibus sortitus fuerit, attinget fortè annos octoginta. Varro 1 de R. R. *Annus octogesimus admonet me ut sarcinas colligam.*

Ibid. *Et amplius eorum labor & dolor*] Quod id excedit spatium consumitur in jugi mentis inquietudine defectuve, dolore corporis, aliisve incommodis. Tanquam incerta simulacra, inter Orcum & Solem ambulant, neque vivis, neque mortuis annumerandi.

Ibid. *Quoniam supervenit mansuetudo, & corripiemur*] Idcirco supervenit mansuetudo (Dei nostri) ut corripiamur. Vide 2 Maccab. 6. 12, 13. ubi εὐεργεσία est quæ heic *mansuetudo*.

Com. 12. *Dextram tuam notam fac*] *Salutarem dextram porrige*, ut (& de Deo sub Naturæ nomine) locutus Apuleius. Virgilius, *Da dextram*: ubi Servius, *Præsta auxilium*.

Com. 13. *Deprecabilis esto super servos tuos*]

Irasci es facilis? tamen & placabilis esto.

Com. 15. *Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti*] Suprà 65. 12. *Transivimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium.* Boethius Consol. 3.

Dulcior est apium magè labor,
Si malus ora priùs sapor edat:
Gratiùs astra nitent ubi Notus
Desinit imbriferos dare sonos.

Apuleius 11. *Affatis ex officio singulis, narratisque meis pristinis ærumnis & præsentibus gaudiis*, &c.

PSAL. XC.

Com. 14. *Quoniam in me speravit, liberabo eum*] Sirachides 2. 6. *Crede Deo, & recuperabit te.* Vide 9, & 11. In narratione de Susanna, com. 60. Τῷ Θεῷ, τῷ σώζοντι τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτόν.

Com. 15. *Cum ipso sum in tribulatione*] Suprà 33. 19.

PSAL. XCI.

Com. 6. *Quàm magnificata sunt opera tua, Domine!* &c.] Ità & 103. 24.

Ibid. *Nimis profunda facta sunt cogitationes tuæ*] *Omnia in sapientia fecisti*, citato Psalmi 103. loco.

Com. 7. *Vir insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc*] Infrà 93. 8. *Intelligite, insipientes*, &c. *&, stulti, aliquando sapite.*

Com. 8. *Cùm exorti fuerint peccatores sicut fœnum*] ὡς χόρτον (ut Matth. 6. 30.) τὸν ἀγροῦ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον. Omnino confer Jacob. 1. 11. ubi & χόρτος. In Plauti Pseud.

Quasi solstitialis herba paulisper fui,
Repentè exortus sum, repentinò occidi.

Aptè autem itidem alia de causa Psalmista istos fœno comparat; omnia enim quibus adipiscendis insudant, eo nomine rectè comprehendi possunt. Arrianus 2. 14. in Epictetum, Ὅσοι ἀεὶ κτῆσιν, καὶ ἀγρὸς, καὶ οἰκέτας, καὶ ἀρχάς τινας ἀναστρέφεσθε, ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἢ χόρτος ἐστί.

Com. 14. *In atriis domus Dei nostri florebunt*] In Gr. ἐξανθήσουσιν, id est, ἀνθήσουσιν. Hesychius, Ἐξανθήσει, ἀνθήσει.

Com. 15. *Et bene patientes erunt*] In Gr. εὐπαθοῦντες ἔσονται. Huc ergò putem spectare quæ apud Hesychium habemus, Εὐπαθοῦντες, εὐφροσύνη. Schol. Gr. hîc, Εὐπαθοῦντες, ζωηφοροῦντες, ἀκμάζοντες.

PSAL. XCII.

Com. 1. *Firmavit orbem terræ, qui non commovebitur*] De eodem Esaiæ 51. 13. Τὸν θ' γῆν θεμελιώσαντα. Unde & γῆς θεμέθλον, Homero in Hymnis. Jul. Firmicus Præfat. lib. 5. de Deo, *Qui terræ soliditatem immoto fundamentorum solio roborâsti.* Adde Psal. 103. 5. & 95. 10.

Com. 4. *Mirabiles elationes maris, mirabilis in altis Dominus*] Explica ex iis quæ infrà 106. 23.

PSAL. XCIII.

Com. 1. *Deus ultionum*] Apuleius ex Platone, de Eodem, *Eundem ultrix necessitas semper & ubique comitatur, eorum qui à Sacra lege discesserint vindex futura.*

Ibid. *Liberè egit*] Fiducialiter. Vide suprà 11. 6.

Com. 7. *Et dixerunt, Non videbit Deus*] Suprà 10. 11.

Com. 9. *Qui plantavit aurem, non audiet? qui finxit oculum, non considerabit?*] Πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν, Hebr. 3. 3.

Com. 11. *Deus scit cogitationes hominum*] Vide Sirach. 42. 20. & ad Luc. 16. 15. adducta.

Com. 14. *Non repellet plebem suam*] *Judicabit* (ut Sirach. 35. 25.) *judicium plebis suæ.*

Com. 16. *Quis stabit mecum adversùs operantes malignitatem? Nisi quia Dominus adjuvit me, paulò minùs habitasset anima mea in inferno*] Sensus est, Quis stetit à partibus meis adversùs inimicos meos? (q. d. nemo planè) Dominus autem adfuit mihi, alioquin habitasset, &c. Ferè est ut hunc Psalmi locum putem Paulum in animo habuisse, cùm 2 Tim. 4. 16. hunc in modum scriberet, *In prima mea defensione nemo affuit mihi*, &c. *Dominus autem mihi adstitit*, &c. ubi & συμπαρεγένετο, est quod in Græco loci hujus, συμπαρέσται.

Com. 17. *Nisi quia Dominus adjuvit me, paulò minùs habitasset in inferno anima mea*]

——*Me, Deus, undique diræ*
Circumerrant acies, &, ni tua cura resistat,
Jam furiæ abstulerint, inimicus & hauserit ensis.

Com. 18. *Misericordia tua adjuvabat me*] Fulcibat; sustentabat me. In Gr. ἐβοήθει μοι· i. e. ἀντελαμβάνετό μου.

Com. 22. *Factus est mihi Dominus in refugium*] In Græco bene εἰς καταφυγὴν (q. d. *latibulum*:) præcessit enim ἐξεγείρουσιν.

PSAL. XCIV.

Com. 3. *Quoniam Deus magnus Dominus, & rex magnus super omnes Deos*] 2 Paralip. 2. 5.

PSAL. XCV.

Com. 5. *Dii gentium, Dæmonia*] 1 Paralip. 16. 26.

PSAL. XCVI.

Com. 2. N*Ubes & caligo in circuitu ejus*] Virgil. 5.
Aera dimovit tenebrosũ, ac dispulit umbras.
Ubi Servius, *Nam semper Deos ambit nimbus.*

PSAL. XCVII.

Com. 6. I*N tubis ductilibus, & voce tubæ corneæ*] Id est, in tubis longis, (sive directis) & in tubis curvis, qualia sunt cornua. Hinc
——*cornu tibicen adunco,*
apud Ovidium: &, *Cornicines*, καμπυλοσαλπιγκταὶ, in Glossario. Priore contextûs membro Græci, ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς. Sic in alio Glossario, Ἐλατὸν, *ductile, productum.* Ubi *productum* est quod Vulgato nostro *ductile.* Habemus planè hoc Psalmi loco idem discrimen quod in ejusdem Ovidii illis,
Non tuba directi, non æris cornua flexi:
item in his Vegetii 3. 5. de re militari, *Tuba, quæ directa est, appellatur: buccina, quæ in semetipsam æreo circulo flectitur,* &c. Pollux 4. 11. ubi de tubis, &c. Τὸ σχῆμα εὐθεῖα ἢ καμπύλη.

PSAL. XCVIII.

Com. 4. H*Onor Regis judicium diligit*] Vide 44. 8.

PSAL. C.

Com. 2. Q*Uando venies ad me?*] Hoc Viri summi exponunt, *donec veneris ad me*: at ego puto legendum interrogativè. Ità suprà 34. 17. *Quando respicies?* infrà 118. 84. *Quando de persequentibus me judicium facies?* & 41. 3. *Quando veniam, & apparebo ante faciem Dei?*

Com. 6. *Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat*] Non solùm quales convivas haberem cavi, sed & quales servos ministrósque.

Com. 7. *Qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu oculorum meorum*] *Non direxit*, nempe viam suam. Vult fortè dicere, Tales non provexi, non honoribus aut vitæ commodis quos augerem dignos putavi.

PSAL. CI.

Com. 4. S*Icut cremium aruerunt*] In Gr. ὡσεὶ φρύγιον· fortè φρύγανον legendum. Ità *Cremium*, φρύγανον, in vetere Onomastico.

Com. 8. *Sicut passer solitarius in tecto*] Græci, ὡσεὶ στρουθίον ἐπὶ δώματι. In Glossis, Πυργίτης, ὁ στρουθός· *passer muralis.* Jobus itidem 30. 29. conquerens solitudinem suam, Γέγονα, &c. ἑταῖρος στρουθῶν.

Com. 10. *Cinerem tanquam panem manducabam*] De Tobia 2. 5. *Manducavit panem cum luctu & tremore.*

Com. 11. *Elevans allisisti me*] Locutio à luctatoribus sumpta, qui adversarium in altum nituntur tollere, ut eum vi majore allidant terræ. Talis apud mythicos gestus
Herculis Antæum procul à tellure tenentis.
Apuleius (ad locum Psalmi istum non inconcinnè) *Sublimem* (eum) *elatum, terræ graviter applodit.*

Com. 12. *Sicut umbra declinaverunt*] Declinaverunt ad occasum vitæ meæ, velut umbra gnomonis. Non dissimile Job. 7. 6. Vide & Psal. 109. 23. Script. Sap. 2. 5.

Ibid. *Sicut fœnum arui*] Succus corporis mei absumptus est. Eodem Jobi loco, com. 5. *Cutis mea aruit.* Vide & Jobi 30. 30. Vult dicere Psalmista,
——*Mihi sunt cava lumina, pallor in ore,*
Dura cutis, per quam spectari viscera possint:
Ossa sub incurvis apparent arida lumbis:
Ventris adest pro ventre locus, pendere putet quis
Pectus, & à spina tantummodo crate teneri.

Com. 28. *Et anni tui non deficient*] Job. 36. 26. *Numerus annorum ejus inæstimabilis.*

PSAL. CII.

Com. 13. Q*Uomodo miseretur pater filiorum*, &c.]
——Πατὴρ ὣς ἤπιος ἦεν.
Ὡς πατὴρ φιλόστοργος, Scriptor ad Hebræos dixit.

Com. 14. *Quoniam ipse cognovit figmentum nostrum*] Suprà 38. 6. *Substantia nostra tanquam nihilum ante illum.*

Com. 15. *Homo sicut fœnum, dies ejus*] Apud Petronium,
Heu, heu, nos miseri, quàm totus homuncio nil est!

Com. 16. *Spiritus pertransibit in illo, & non subsistet*] *Spiritus diffundetur tanquam mollis aer, & transibit vita tanquam vestigium nubis.* Ut huc (alio sensu prolata) trahamus verba Sapient. 2. 3.

Ibid. *Et non cognoscet ampliùs locum suum*]
——*Qui puncto mobilis horæ*
Mutavit Dominum, translatus in altera jura.
Locum suum, est, domos, villas, possessiones suas. Horatius,
Cedes coemptis saltubus, & domo,
Villâque flavus quam Tiberis lavit,
Cedes: & exstructis in altum
Divitiis potietur heres.

Com. 19. *Et regnum ipsius omnibus dominabitur*] Est βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων.

PSAL. CIII.

Com. 2. A*Mictus lumine*, &c.] Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, 1 Tim. 6. 16. LXX. ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον. Ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος, est & in Theophrasti Characteribus.

Com. 3. *Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorum*] De Eodem Plato in Phædro, Μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς ἐλαύνων πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων πορεύεται· & Mamertinus in Genethliaco, *Supra nubila, supráque ventos sedens, in luce perpetua.*

Com. 5. *Non inclinabitur in seculum seculi*] Id est, in multa secula. De re vide suprà ad 92. 3. dicta.

Com. 7. *A voce tonitrui tui formidabunt*] Aquæ nempe, pro quo in Græco, ἄβυσσος. Sirachid. 16. 18. Ἄβυσσος καὶ γῆ σαλευθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ· cum com. sequente. Vide & Ejusdem 43. 17.
Clamorem immensum tolli, quo Pontus & undæ
Intremuere omnes,——
Poeta à Polyphemo dixit.

Com. 8. *Ascendunt montes, & descendunt campi*, &c.] Apuleius 1. *Ardua montium, lubrica vallium, & glebosa camporum.* Idem 2. Florid. &, ut heic, de Dei providentia & admirando opificio agens, *Alibi montium vertices arduos extulit, alibi camporum supinam planiciem coæquavit.* Et Seneca cap. 18. ad Marciam, eodem planè argumento, *Hinc camporum in infinitum patentium fusa planicies, hinc montium magnis & nivalibus surgentium jugis erecti in sublime vertices.*

Com. 9. *Terminum posuisti quem non transgredientur, neque convertentur operire terram*] Hæc putem conjungi debere cum com. 7. & de aquis intelligenda. Proverb. 8. 27. *Quando certâ lege & gyro* (Deus) *vallabat abyssos.* Vide Job. 38. 10, 11. & quæ ad Psal. 135. 6. annotamus.

Com. 10. *Qui emittis fontes in convallibus*, &c.] Apocal. 14. 7. Τῷ ποιήσαντι, &c. καὶ θάλασσαν, καὶ πηγὰς ὑδάτων. Porphyrius Homeric. quæst. κʹ. de Homero, Διιπετέας λέγει ποταμοὺς τοὺς ἐκ Διὸς γεγονημένους· τῷ γὰρ πάντα ἀπὸ τοῦ θεοῦ γενέσθαι· & pòst, de Xantho,
——ὃν ἀθάνατος τέκετο Ζεύς·
Ὅτι φύσει οἱ ποταμοὶ ἐκ Διὸς γίνονται. *Fontes* heic intellige tam calidos quàm frigidos, variâ vi & efficaciâ præditos. Apuleius in De mundi fabrica, *Videas*, &c. *terram scatebris fontium manantem*, &c.

Ibid. *Inter medium montium pertransibunt aquæ*] E montibus

tibus (i. e. montium jugis & superciliis) facis & fontes scatere. Apuleius 4. *De summo (montis) vertice fons effluens bullis ingentibus scaturibat.* Catullus,

Qualis in aerei pellucens vertice montis
Rivus muscoso prosilit è lapide.

Com. 12. *Super ea volucres cœli habitabunt*] Imò, *super eos*, nempe *montes*: h. e. montium partes maximè confragosas.

Com. 13. *Rigans montes de superioribus suis*] Hesychius, ἐκ Διὸς ὕδατα, τὰ ὄμβρια. Vide quæ fusè eam in mentem ad Act. 14. 17. attulimus. *De superioribus suis*; de superiore cœnaculo suo. Ità Græci heic, ἐκ τῶν ὑπερῴων αὐτοῦ. Apud Plautum Jupiter,

In superiore qui habito cœnaculo.

Ibid. *De fructu operum tuorum satiabitur terra*] Per imbres tempestivos. Apuleius de Eadem loquens, in de Mundo, *Imbribus madefacta*, &c. *ad educandos fœtus suos opimatur. Satiabitur*, quasi de sitibunda dixit. Vide Hebr. 6. 7.

Com. 14. *Producens fœnum jumentis*]

Quippe equus & pecudes jumentáque gramine vivunt.

Sunt verba Ovidii. Nec aliud in Psalmo *fœnum* est quàm *gramen*. Ità & in vetere Onomastico, *Fœnum*, χόρτος. Utitur sic & libro quarto Apuleius.

Ibid. *Producens fœnum jumentis*] Seneca De Benef. 4. 6. post citata Poetæ ea,

——Erit ille mihi semper Deus——

Ille Deus est, &c. *qui gregibus ubique & passim vagantibus pabulum præstat, qui pascua hibernis æstiva substituit.*

Ibid. *Producens fœnum jumentis, & herbam servituti hominũ*] De eadem Clemens Ep. ad Corinthios, Τοῖς ἰδίοις καιροῖς τὴν παμπληθῆ ἀνθρώποις καὶ θηρσὶν, &c. φύλω ἀνατέλλειν & Offic. 3. 3. D. Ambrosius, *Omnia largitur omnibus, & diversos in usum omnium animantium fructus ministrat.* Item Ennius apud Varronem Ling. Lat. 4. *Quæ dat cibaria.* Plinius 2. 63. *Nos nascentes excipit, natos alit.* Pòst, *Benigna, mitis, indulgens, usúsque mortalium semper ancilla.* Deinde, *Illa medicas fundit herbas, & semper homini parturit.* Hinc Homero ἀνησίδωρα dicta, διὰ τὸ τοὺς καρποὺς ἀνιέναι· πολυβότειρα, διὰ τὸ πολλὰς τρέφειν καὶ βόσκειν· & ζείδωρος, διὰ τὸ τὰ πρὸς ζωὴν διδόναι, exponentibus Hesychio in suo Vocabulario, & Didymo ad Odyss. γ'.

Ibid. *Et herbam servituti hominum*] Seneca eodem argumento, 4. 5. de Beneficiis, *Tot arbusta non uno modo frugifera, tot herbæ salutares.* Plinius jam superiùs citatus, *Illa medicas fundit herbas.*

Com. 15. *Et vinum lætificet cor hominis*] Hinc Tuscul. 1. apud Ciceronem, *lætifica vites*: &,

Lætitiæ Bacchus dator,——

apud Virgilium. Græci heic, εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου. Ità 31. 27. apud Sirachidem, Αὐτὸς (de vino loquitur) εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις ἔκτισται· & com. 28. καρδίας ἀγαλλίαμα, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς εἶνος, &c. Indè & Homerus Iliad. γ'. dixit εὔφρονα οἶνον· ubi vetus Scholiastes, τὸν τὰς φρένας διατιθέντα, τὸν εὐφραντικόν. Vide quæ plura ad Act. 14. 17. dixi, ubi & εὐφροσύνη.

Ibid. *Ut exhilaret faciem in oleo*]

Χρῶτ' ἀπολούσασθαι, καὶ ἀποχρίσασθαι ἀλοιφῇ,

ait Odyss. β'. Homerus: ad quem locum Didymus, Ἀλοιφῇ, ἐλαίῳ. *Faciem* heic κατὰ συνεκδοχὴν intellige totum caput: & *exhilarare*, φαιδρύνειν, λαμπρύνειν, efficere ut niteat. Hinc apud Hesychium ex Sophocle, Ἐλαιοῦται δέξ, addens, Λειπαρχος, φυταλιὰ τοῦ βέλτιον τῆς λαμπρύνεσθαι.

Ibid. *Et panis cor hominis confirmet*] Græci heic, στηρίζει. Unde infrà 105. 16. ἄρτου στήριγμα· *fulcire cibo stomachum*, Senecæ 68. Epist. & *stabilimenta ventris* in Plauti Curculione. Vide ad Act. 14. 17. annotata.

Com. 16. *Et cedri Libani*] Avienus,

——Libanus frondosa cacumina turget.

Vide & 24. 17. Sirachidem.

Com. 18. *Petra refugium erinaceis*] In Gr. πέτρα καταφυγὴ τοῖς χοιρογρυλλίοις. Sic apud Euripidem,

Ἔχει μὲ καταφυγὴν θὴρ τὴν πέτραν.

Hesychius, Χοιρογρύλλιον, ὁ ἐχῖνος. Glossarium, Χοιρογρύλλος, ἤγουν ἐχῖνος χερσαῖος, *erinacius.*

Com. 19. *Fecit Lunam in tempora*] Sirachides 43. 6. & de Luna, *Ostensio temporis*: legendum puto *temporum*, ut in hoc Psalmi loco: quin & ibi Græcus contextus χρόνων. Seneca 4. 23. de Benef. *Num dubium est*, &c. *quin Sol annum observabilem fecerit circumactu suo? Luna mensem, minoribus se spatiis flectens?*

Ibid. *Sol cognovit occasum suum*] *A summo cœlo egressio ejus, & occursio ejus usque ad summum ejus.* Suprà 18. 7.

Com. 20. *In ipsa (nocte) pertransibunt omnes bestiæ sylvæ*] *Pertransibunt*, est, exibunt è latibulis suis. Petronius de Luna, noctis regina, *Feras ducit ad pabulum.* Lucretius, ubi de peste rerum omnium ordinem invertente,

——Nec noctu secla ferarum
Exibant sylvis——

In loco Petronii meliùs *educit* legas. Sic Joh. 10. 3. ἐξάγει πρόβατα· ad pastum nempe: ubi & Vulgatus *educere*.

Com. 21. *Catuli leonum rugientes*] Præ fame scilicet. Contrarium Job. 6. 5. ubi & *rugiet*. Hesychius, Ἐβρυχᾶτο, (leo) βρύχεται ἐπείδη, &c. Idem Ὠρυομένων, κεχρζόντων· χρέους καὶ ὑπὸ λιμοῦ κλαιόντων λύκων ἢ λεόντων.

Ibid. *Et quærant escam à Deo*] De quo infrà 135. 25. *Qui dat escam omni carni.* Et Pædagog. 2. 1. ità Clemens Alexandrinus, Ὁ τὰ πτηνὰ, καὶ τὰ νηκτὰ καὶ (συνελόντι εἰπεῖν) τὰ ἄλογα πάντα ζῷα διατρέφων. Julianus Imperator de alimento necessario & naturali agens, Οὐκ ἔστιν αὐτῷ στέρξις ὅτι, &c. τοῦ ἰχθύας, εἶτα τὰ θηρία.

Com. 22. *Ortus est Sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur*] Apul. 8. *Jam vesperâ semitam tenebrante pervenimus ad quoddam castellum frequens & opulens, unde nos incolæ nocturnâ, imò verò matutinâ etiam prohibebant egressione. Lupos enim numerosos*, &c. *passim rapinis assuetos infestare cunctam illam regionem*, &c. *exitiúmque inertissimorum pecudum ipsis jam humanis capitibus imminere*, &c. *ac per hoc nos quoque cautione summâ via reddi debere: idque vel inprimis observitare, ut luce clarâ & die jam provecto & Sole florido*, &c. *difficultates illas transabiremus.*

Com. 23. *Exibit homo ad opus suum*] Nempe lucis ortu. Virgilius,

Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.

De eadem Manilius,

Et cum luce refert operum vadimonia terris.

Horatius,

Matutine Pater, seu Jane libentiùs audis,
Unde homines operum primos vitæque labores
Instituunt, &c.——

Apul. 9. *Matutinò ille ad opus susceptum proficiscitur.* Hinc ὄρθρος nonnullis Græculorum ἕως vocatus, ἀπὸ τοῦ ἕως τοῦτο ἡμᾶς (in lectulis) καλακλίνεσθαι. Vide Hesychium.

Ibid. *Exibit homo ad opus suum*] Congregantur homines oriente Sole, ut feræ occidente eo congregantur. Hinc idem (Platone in Cratylo teste) Doricè ἅλιος dictus, κατὰ τὸ ἀλίζειν εἰς ταὐτὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὰν ἀνατέλλῃ.

Ibid. *Usque ad vesperam*]

——Ut nox corpora duris
Fessa ministeriis foveat, reparétque labori.

Plutarchus Sympos. 3. 6. τὴν ἑσπέραν τῶν πόνων ἀνάπαυσιν, τὸν δὲ ὄρθρον ἀρχήν. Auctor de Observ. vigil. cum Hieronymo excusus, *Ità prospexit (Deus) ut homo exiturus ad opus suum*, &c. *usque ad vesperam, haberet vicarium tempus*, &c. Seneca (Benef. 7. 31.) de Sole, *Cui debemus quòd inter laborem quietémque tempus divisimus.* Idem 3 epist. *Et quiescenti agendum, & agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera, illa dicet tibi se & diem fecisse, & noctem.*

Com. 24. *Quàm magnificata sunt opera tua, Domine! omnia in sapientia fecisti*] Sapientia Proverb. 8. 30. *Cum Deo eram cuncta componens.* Philo in περὶ Κοσμοποιίας, Ἀμήχανα καὶ ἀνεξέλεγκτα, καὶ ἀνεπανόρθωτα τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα, πάνσοφος τέχνη καὶ ἐπιστήμη δημιουργηθέντα. Sirachides 1. 9. de Eodem, Αὐτὸς ἔκτισεν αὐτὴν (Σοφίαν) &c. καὶ ἐξέχεεν αὐτὴν ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. i. e. omnia fecit in sapientia. Ità eadem sententia erit quam habemus hoc in Psalmi loco. Ἔργα enim

enim de hominibus (cum Viro maximo) intelligere, videtur duriusculum.

Ibid. *Impleta est terra possessione tuâ*] Ità Sapient. 1. 7. *Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Sirachides jam citato loco, Ἡ εὐλογία αὐτοῦ ὡς ποταμὸς ἐπεκάλυψεν, καὶ ὡς κατακλυσμὸς ξηρὰν ἐμέθυσεν. In loco Psalmi Græcè, ἐν τῆς κτίσεώς σου, i. e. creaturis tuis (quo significatu sæpe ea vox occurrit.) Cicero de N. D. 3. *Hoc omnes mortales sic habent,* &c. *vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemq; vitæ à Diis se habere.*

Com. 25. *Hoc mare magnum & spatiosum nimis*] Virgil.

——Immensi maris:——

ubi Servius, *Cujus mensura non potest comprehendi.*

Ibid. *Illic reptilia,* &c.] Ex hoc Psalmistæ loco forsan Sirachidis illa 43. 27. *Illic præclara opera & mirabilia, varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura belluarum.*

Ibid. *Illic reptilia, quorum non est numerus*]

——Maris immensi proles, genus omne natantum.

Adde quæ in cæteris Annotatis.

Ibid. *Quorum non est numerus*] Ità & Job. 9. 10. Oppianus Ἁλιευτ. 1.

Οὐ γὰρ ἐγὼ γαίης πολυμήτορος ἔλπομαι ἔμπης
Πανσυδίη γενεὰς ἀγέλας, ὅτ᾽ ἔθνεα μείονα φέρβειν.

Plutarchus Sympos. 5. ult. Τῶν ζώων οὐδὲν ἂν χερσαῖον ἢ πτηνὸν εἰπεῖν ἔχοις οὕτω γόνιμον, ὡς πάντα θαλάττια. Nimirum aquæ ipsius natura vel maximè procreatrix est.

Com. 26. *Animalia pusilla cum magnis*] Imò ibi majora versantur quàm in terra, idque ob humoris luxuriam, inquit Plinius 9. 2. De belluarum Indici præcipuè maris vastitate vide ibidem cap. 3. Avienus, & de mari magno, ut hîc Psalmista, (*ternatat*;

Vis vel varium (lege *Vis belluarum*) *pelagus omne in-Multúsque terror ex feris habitat freta.*

Hinc μεγακήτεα πόντον Theognis dixit, & *monstra Oceani* Juvenalis Sat. 14. Seneca cap. 18. Consol. ad Marciam, de mari loquens, *Videbis his inquietis, & sine vento fluctuantibus aquis, immani,* &c. *magnitudine terrentia animalia: quædam gravia, & alieno se magisterio moventia; quædam velocia, concitatis perniciora navigiis; quædam haurientia undas, & magno prænavigantium periculo efflantia.* Idem Natur. quæst. 4. 2. de Nilo, *Belluas marinis vel magnitudine vel noxâ pares educat: ex eo quantus sit æstimari potest, quòd ingentia animalia,* &c. *continet. Animalia maris* dixit & Tacitus Ann. 15.

Ibid. *Illic naves pertransibunt*] Juvenalis ubi suprà,

Et plenum magnis trabibus mare.——

Seneca jam citato ad Marciam loco, *Videbis hîc navigia quas non novere terras quærentia. Pertransibunt,* (enallage pro *transeunt*) est, *ambulant*, ut Salustius locutus. Hesychius, Θαλασσοπορεῖσθαι, διὰ θαλάσσης πλεῦσαι. Indè & νῆες ποντοπόροι Poetis Græcis.

Com. 29. *Avertente te faciem, turbabuntur*] Apuleius Naturam orans, (i. e. Deum istum Naturæ) *Tuam majestatem perhorrescunt aves cœlo meantes, feræ montibus errantes, serpentes solo latentes, belluæ ponto natantes*; Miles. 11.

Ibid. *Auferes spiritum eorum, & deficient*] Idem de Eodem, libello de Mundi fabrica, *Hic animalium natantium, atque terrestrium, pennigerorúmque cunctorum distinxit genera, species separavit, fixitque leges vivendi atque moriendi.*

Ibid. *Auferes spiritum eorum, & deficient,* &c. *emittes spiritum tuum, & creabuntur*] Apuleius in de Mundo, *Animalium omnium agrestium, cicurum, pennatorum, pedestrium, & aquatilium natura gignitur, nutritur, absumitur, parens cœlestibus institutis.*

Com. 33. *Cantabo Deo in vita mea*] Sic & 16. 14. *in vita eorum*: i. e. dum vivunt.

Ibid. *Psallam Deo meo quamdiu sum*]

——Dum spiritus hos regit artus.

Vide suprà 86. 12. Hesychius, fortè ex Græco loci istius, Ἄσω, ᾠδήν, αἰνέσω, ὑμνήσω.

PSAL. CIV.

Com. 18. **F**Errum *pertransiit animam ejus*] Vincula ejus mœrore summo affecerunt animam ejus. Tale Luc. 2. 35. illud, τὴν ψυχὴν σου διελεύσεται ἡ ῥομφαία.

Com. 20. *Misit Rex, & solvit eum*] Ut alter ille Rex Danielem (6. 23.) Vide & Act. 16. 35.

Com. 21. *Constituit eum dominum domûs suæ*] Philo in eodem argumento, τὴν ἐπὶ τοῖς ὁμολόγοις ἀρχὴν παραλαμβάνει, καὶ συμπάσης τῆς οἰκίας τὴν ἐπιμέλειαν.

Com. 25. *Et dolum facerent in servos ejus*] Græci heic, δολιοῦσθαι. Act. 7. 19. in argumento eodem, κατασοφίζεσθαι ad quem locum quæ diximus vide.

PSAL. CV.

Com. 11. **U**Nus *ex iis non remansit*] Ammianus Marcellinus lib. 19. *Ad unum omnibus contruncatis.* Vide ad Apuleii lib. 4. pag. 209. annotata.

Com. 20. *Et mutaverunt gloriam suam in similitudinem,* &c.] Ex hoc loco Rom. 1. 23. Apostolus, Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν αὐτοῦ, &c. Suidas, Δόξα Θεοῦ, παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ τὸ δημιουργικὸν καὶ προνοητικόν.

Com. 28. *Et initiati sunt Beelphegor*] In Gr. ἐτελέσθησαν· & huc referam Hesychii illa, Ἐτελέσθησαν, μετέσχον, ἐκοινώνησαν· ubi aptè (imò optimè) μετέσχον. Apuleius in Apologia, *Sacrorum pleraque initia in Græcia participavi.*

Com. 46. *Et dedit eos in misericordias*] *Magnificavit cum illis* (ut Luc. 1. 58) *misericordiam suam.*

PSAL. CVI.

Com. 4. **I**N *solitudine, in inaquoso*] Id est, in solitudinum inaquoso: cujus locutionis exempla alia vide infrà ad Psal. 136. 2. adducta. In Græco heic, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν ἀνύδρῳ. Sic, δι᾽ ἐρήμου ἀνύδρου, Prov. 9. 12.

Com. 21. *Confiteantur Deo misericordiæ ejus, & mirabilia ejus filiis hominum*] *Dicant Deo* (ut suprà 65. 2.) *Quàm terribilia opera tua sunt, Domine!*

Com. 23. *Facientes operationem in aquis*] Ὅσοι (ut Apoc. 18. 17.) τὴν θάλασσαν ἐργάζονται.

Com. 24. *Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo*] Unde & Plinio 32. 1. mare *immensum potentiæ occultæ documentum, ut prorsus nec aliud ultrà quæri debeat, nec par aut simile possit inveniri.*

Com. 25. *Et stetit spiritus procellæ*] Ex Græcis, qui heic ἔστη sed videtur ἀνέστη legendum.

Com. 26. *Ascendunt usque ad cœlos*] Ovidius Metam. 11.

Fluctibus erigitur, cœlúmque æquare videtur
Pontus, & inductas aspergine tangere nubes.

Ibid. *Ascendunt usque ad cœlos, & descendunt usque ad abyssos*] Ibidem,

Ipsa quoque his vicibus agitur Trachinia puppis,
Et nunc sublimis veluti de vertice montis
Despicere in valles, imúmque Acheronta videtur;
Nunc ubi demissam curvum circumstetit æquor,
Suspicere inferno summum de gurgite cœlum.

Com. 27. *Turbati sunt*] Hinc apud Hesychium, Ἀμφιβύη, θάλασσα, ἀπὸ τοῦ φόβῳ συμβάλλειν τοὺς διαπλέοντας αὐτήν.

Ibid. *Et moti sicut ebrius*] Jactantur huc illuc in navibus ut in plateis ebrii. Hoc fit

Alternum puppis latus impellentibus undis.

Job. 12. 25. *Errare eos faciet tanquam ebrios.*

Ibid. *Et omnis eorum sapientia devorata est*] Pavor omnem eorum sapientiam (i. e. peritiam) expectorat: Morte, & quidem formidabili, instante, planè nesciunt quid agendum sit. Vide quæ in argumento simili attulimus ad Act. 27. ea, ἀπεδίδοσαν ἐσφίγγοντο · item ad initium lib. 9 Apuleii.

Com. 29. *Statuit procellam ejus in auram, & siluerunt fluctus*]

fluctus] Vide ad Matth. 8. 26. & ad Luc. 8. 24. annotata.

Com. 30. *Lætati sunt quia siluerunt*] Quòd cœlum nempe *enituit*, *& deferbuit mare, & ardor ille periculi deflagravit*. Sunt verba A. Gellii 19. 1.

Ibid. *Deduxit eos in portum voluntatis eorum*] In portum optatum. Virgilius,

—*Optatæ gremio telluris.*—

Ubi Servius, *Quæ à navigantibus semper optatur.*

Com. 38. *Et jumenta eorum non minoravit*] Est λιτότης· vult enim dicere (ut infrà 143. 14.) *Oves eorum fœtosæ, abundantes*, &c. *boves eorum crassæ.*

Com. 42. *Et omnis iniquitas oppilabit os suum*] *Occlusiorem* (si Plautinâ linguâ loqui licuerit) *habebit stultiloquentiam.* Græci heic ἐμφράξει. Ità in Onomastico, *Oppilo*, ἐμφράττω.

PSAL. CVIII.

Com. 5. *Et odium pro dilectione mea*] Apostolus 2 Cor. 12. 15. Περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

Com. 6. *Et diabolus stet à dextris ejus*] *Caput aspidum* (ut Jobi 20. 16.) *sugat, & occidat eum lingua viperæ*; i. e. ut hoc Psalmi loco, calumniatoris. In Glossario, Διάβολος, *criminator.*

7. *Et oratio ejus fiat in peccatum*] *Oratio ejus* (ut Proverb. 28. 9.) *exsecrabilis fiat.* Virgilius,

—*Ea visa salus morientibus una:*

Mox erat hoc ipsum exitio—

ubi Servius, *Hoc ipsum quod saluti fore putabatur.* Tacitus Annal. 6. *Eáque quæ remedio quæsita*, &c. *in contrarium mutari.* Jobus 20. 14. & de impio, *Panis ejus* (q. d. ex quo dulcedinem sperabat) *in utero illius in fel aspidum vertatur.*

Com. 8. *Et Episcopatum ejus accipiat alter*]

Dede neci, melior vacua sine regnet in aula.

Com. 9. *Fiant filii ejus orphani*] Idem quod com. 8. *fiant dies ejus pauci.*

Com. 10. *Transferantur filii ejus, & mendicent*] Migrent de loco ad locum, ut solent egeni: fiant κοσμοπολῖται, γλῶ περὶ γῆς ἐλαιύοντες. Ovidius in Ibin,

Exsul, inops erres, alienáque limina lustres,

Exiguúmque petas ore tremente cibum.

Tibullus,

Ipsa fame stimulante furens escásque sepulcris

Quærat, & à sævis ossa relicta lupis.

Com. 11. *Scrutetur fœnerator omnem substantiam ejus*] *Divitias* (ut Job. 20. 15.) *quas voravit, evomat, & de ventre illius extrahat eos Deus.*

Com. 12. *Nec sit qui misereatur pupillis ejus*] Ovidius ubi suprà,

Sísque miser semper, nec sis miserabilis ulli.

Jobus 5. 4. *Conterantur* (filii ejus) *in porta, & non erit qui eruat.*

Com. 13. *In generatione una deleatur nomen ejus*] Contrà in benedicendo infrà 127. 6.

Com. 18. *Intravit sicut aqua in interiora ejus*] Amaritudines, convicia, maledictiones eâ voluptate evomit, quâ siticulosi solent

Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.

Seneca 1. 16. de Ira, *Perbibisti nequitiam, & ità visceribus immiscuisti, ut nisi cum ipsis exire non possit.*

Com. 24. *Genua mea infirmata sunt à jejunio*] Apud Apuleium lib. 1. ille, *Genua quatior, & gradu titubo, & aliquid cibatûs refovendo spiritu desidero:* ad quem locum plura annotavimus.

Com. 25. *Et moverunt capita sua*] In signum ἐπιχαιρεκακίας. Ità Thren. Jerem. 2. 15, 16.

Com. 29. *Operiantur, sicut diploide, confusione suâ*] Apuleius in Apologia, *Egens, nudus, at ignominiâ suâ tectus.* *Sicut diploide*, ut è converso Jobi 29. 14. *Justitiâ indutus sum, & vestivi me, sicut vestimento*, &c. *judicio meo:* & Sirach. 21. 9. *Justitiam indues quasi poderem.*

PSAL. CIX.

Com. 5. *Confregit in die iræ suæ Reges*] Siracides 47. 6. de Elia, *Dejecisti Reges ad perniciem; & confregisti facilè potentiam ipsorum.*

PSAL. CX.

Com. 6. *Virtutem operum suorum annunciabit populo suo*] Meliùs, *annunciavit*: & ità in Græco. *Virtutem o. s.* fortitudinem brachii sui.

PSAL. CXI.

Com. 1. *In mandatis ejus volet nimis*] Explica ex Psal. 1. 2.

Com. 3. *Gloria & divitiæ in domo ejus, & justitia ejus manet in æternum*] Vivet gloriosus, habebit divitias: at illa fragilia & caduca sunt præ justitia ejus, quæ manebit in æternum. Solon apud Plutarchum de Virtutis fundamento,

———Τὸ μὲν ἔμπεδόν ἐστι,

Χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Salustius initio Catilinarii, *Divitiarum*, &c. *gloria fluxa atque fragilis, virtus clara æternáque habetur.*

Com. 4. *Exortum est in tenebris lumen justis*] Id est, Exortus est misericors, &c. rectis tanquam lumen in tenebris. De qua loquendi forma vide ad Luc. 1. 79. dicta.

Com. 8. *Non commovebitur donec despiciat inimicos suos*] Ut suprà 91. 12. *despexit oculus meus inimicos meos.* Sensus est, sperabit fortiter jugitérque fore ut inimicos videat ad nihilum redactos.

Com. 10. *Peccator videbit*] Nempe, cornu justi in gloria exaltari, & indè efferabitur.

Ibid. *Desiderium peccatorum peribit*] Sapient. 4. 19. *Erunt gementes, & memoria illorum peribit.* Suprà 1. 6. *Iter impiorum peribit.*

PSAL. CXII.

Com. 4. *Super cœlos gloria ejus*] *Super cœlos* hîc puto esse, ἐν τῷ ὑπερουρανίῳ τόπῳ, ἐκεῖ τῷ τοῦ οὐρανοῦ νώτῳ, ut Plato (& de Deo agens) in Phædone locutus. Vide suprà ad 10. 5. & 2. 6. notata.

Com. 5. *In altis habitat*] In Gr. ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν· i. e. ut apud Apostolum, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. Apuleius de eodem, *Nec ambigitur, eum præstantem atque sublimem sedem tenere*, &c. *& in arduis arcibus* (ἐν ὑψηλοῖς) *habere solium consecratum.*

Ibid. *In altis habitat, & humilia respicit in cœlo & in terra*] Ibidem Apuleius noster, *Rectum atque honestum est arbitrari summam illam potestatem sacratam cœli penetralibus, & illis qui longissimè separantur, & proximis, unâ eâdemque ratione*, &c. *opem salutis afferre:* & paulò antè, *Quadam infatigabili providentiâ, & procul posita cuncta contingit, & maximis intervallis disjuncta complectitur.*

PSAL. CXVII.

Com. 7. *Et ego despiciam inimicos meos*] Suprà 111. 8.

PSAL. CXVIII.

Com. 13. *In labiis meis pronunciavi omnia judicia oris tui*] Vide suprà ad 16. 2. dicta.

Com. 19. *Incola ego sum in terra*] Brevis ævi. πάροικος καὶ παρεπίδημος, ut 1 Petr. 2. 11.

Com. 73. *Manus tuæ*, &c. *plasmaverunt me*] 2 Maccab. 7. 22, 23.

Com. 84. *Quot sunt dies servi tui?*] Quàm breve est spatium vitæ meæ! si quid igitur in ultionem mei facturus es, face. Non dissimile suprà 34. 17.

Com. 94. *Tuus sum*] Vide quæ ad Act. 27. v. 22. annotavimus.

Com. 96.

Com. 96. *Omnis consummationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis*] Ecclesiastes 12. 13. *Finem loquendi*, &c. *audiamus, Deum time, & mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo*: i. e. in hoc omnis consummationis humanæ finis perfectióque. Talia & Sirachidis 43. 19. ista, *Multa dicemus, & verbis deficiemus; consummatio autem sermonum ipse est in omnibus.*

Com. 97. *Tota die meditatio mea est*] Suprà 1. 2.

Com. 98. *Quoniam in æternum mihi est*] Hoc est, quoniam semper mihi est, supple, *cordi*. Vide infrà com. 111. Græci heic, ἐμή ἐστι· sed, ni fallor, ἐμοί ἐστι legendum.

Com. 99. *Super omnes me docentes intellexi*]

——Meliorem præsto magistris
Discipulum.——

Com. 100. *Super senes intellexi*] Menander,

Οὐχ αἱ τρίχες ποιοῦσιν αἱ λευκαὶ φρονεῖν,
Ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρων.

Vide ad 1 Timoth. 4. 12. annotata.

Com. 101. *Ab omni mala via prohibui pedes meos*] Suprà 1. 1.

Com. 103. *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua! super mel ori meo*] Similia suprà 72. & infrà 127.

Com. 113. *Iniquos odio habui, Legem tuam dilexi*] Similis Rom. 12. 9. oppositio. Vide & infrà heic com. 128.

Com. 116. *Et non confundas me ab exspectatione mea*] Gr. καὶ μὴ καταισχύνῃς με ἀπὸ τῆς προσδοκίας μου. Paulus 1. 20. ad Philippenses, Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν, &c. μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι.

Com. 126. *Tempus faciendi, Domine*] Gr. Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ κυρίῳ. Ità 1 Petr. 4. 16. Ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, &c.

Com. 128. *Ad omnia mandata tua dirigebar*] Id est, dirigebam gressus meos. Gr. heic, πρὸς πάσας τὰς ἐντολάς σου κατωρθούμην. Simile est, etsi ex parte contraria, Galat. 2. 14. πρὸς τὴν ἀλήθειαν οὐκ ὀρθοποδίζειν.

Com. 130. *Intellectum dat parvulis*] Gr. νηπίοις, quos heic eo sensu qui 1 Cor. 3. 1. intellige.

Com. 136. *Exitus aquarum*] In Gr. & heic, & suprà 1. 3. est διεξόδους ὑδάτων· hoc loco tamen *exitus*, ibi *decursus* vertit.

Com. 141. *Adolescentulus sum, & despectus*] Vide ad 1 Tim. 4. 12. annotata.

PSAL. CXX.

Com. 4. NON *dormitabit neque dormiet qui custodit Israel*]

Non secura quies illum similisque sopori
Detinet——

Plutarchus in De placitis Philosophorum 2. 7. Οὐ δεκτικὸς ὕπνου θεός, τὸ γὰρ ἀθάνατον τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ ἐγγὺς θανάτου πολὺ κεχώρισται.

PSAL. CXXIV.

Com. 1. QUI *confidunt in Domino, sicut mons Sion: non commovebitur in æternum*, &c.] Proverb. 10. 25. *Justus quasi fundamentum sempiternum*: & com. 30. *Justus non commovebitur in æternum.*

PSAL. CXXV.

Com. 5. QUI *seminant in lacrymis, in exsultatione metent*] Ex hoc fortasse loco deprompta Christi ea, *Beati qui lugent, quia consolabuntur.* Vide Tobiæ Scriptorem 3. 21. & quæ ad Luc. 16. 25. annotavimus.

PSAL. CXXVI.

Com. 1. IN *vanum laboraverunt*, &c.] Gr. εἰς μάτην ἐκοπίασαν. Ità Paulus Philipp. 2. 16. εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

Ibid. *Nisi Dominus custodierit civitatem, frustrà vigilat qui custodit eam*] Nisi timor Domini (i. e. purus & assiduus cultus ejus) civitatem custodierit, frustrà, &c. Plutarchus adversus Coloten, Ἀλλὰ πόλις ἄν μοι δοκεῖ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς, ἢ πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασι σύστασιν λαβεῖν, ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι. Cicero in de N. D. 3. *Diligentiùs Urbem religione quàm ipsis mœnibus cingitis.*

Ibid. *Nisi Dominus custodierit civitatem*, &c] Apuleius, ubi de Jovis (i. e. Dei) cognominibus variis, libello De mundi opificio, *Plures eum frugiferum vocant, multi Urbis custodem*, &c.

Com. 5. *Cùm loquetur inimicis suis in porta*] *In porta*, ubi solent derisores tempus terere. Suprà Psal. 68. 13. Quin & καθέδραν λοιμῶν Psal. 1. 1. (ubi Aquila χλευαστῶν) libenter hunc in sensum exposuerim: καθέδραν nempe in porta positam.

PSAL. CXXVII.

Com. 3. UXor *tua sicut vitis abundans*] Id est, fœcundissima. Talis matrona apud Apuleium illa, quæ decimo partûs stipendio familiam viri sui fundaverat. Plinius 14. 1. de Vitibus, *Nullo fine crescunt*, &c. *villas & domos ambiri singularum palmitibus*, &c. *memoriâ dignum inter prima Valerianus quoque Cornelius existimavit.*

Com. 4. *Filii tui sicut novellæ olivarum*, &c.] Ità & infrà 143. 12. In Græco, ὡς νεόφυτα. Vide Homerum & Theocritum ad 1 Tim. 3. 6. adductos. Hesychius, Πεταλίδων, ὧν μετῆχθαι (nempe ἡ μεταφορὰ) ἀπὸ τῶν μόσχων, πέταλοι γὰρ οὕτω λέγονται.

PSAL. CXXVIII.

Com. 7, 8. DE *quo non implevit manum suam qui metit*, &c. *& non dixerunt qui præteribant, Benedictio Domini super vos*] Simillima de torrente turbido & lutulento Ovidius,

Quis te unquam potuit sitiens haurire viator?
Quis dixit gratâ voce, Perennis eas?

PSAL. CXXX.

Com. 1. NEque *elati sunt oculi mei*] In Gr. οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Hinc Sirachid. 23. 4. ὀφθαλμῶν μετεωρισμός.

Ibid. *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me*] Theodotion hic, ἐν, &c. ὑπερβάλλουσιν ὑπὲρ ἐμέ. Tale Catilinæ ingenium, de quo sic Salustius, *Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.* Vel, *in magnis & mirabilibus* intellige, quæ sunt supra intellectum meum. Pindarus Pyth. γ'.

Μή, φίλα ψυχά, βίον ἀθάνατον
Σπεῦδε, τὰν δ' ἔμπρακτον ἄντλει μαχανάν.

Qui & sensus 3. 21. apud Sirachidem. Sophocles,

Τὰ μὲν διδακτὰ μανθάνω, τὰ δ' εὑρετὰ
Ζητῶ.——

Apollonius apud Philostratum 6. 6. Τὰ μὲν ἑμαυτῷ δυνατὰ θηρεύω, ξὺν ἐπαίνῳ τῆς αὐτῶν καὶ ἔρωτι· ὅτι μηδὲ ἐφικτὸν εἴη μοι, καταλιπὼν αὐτὸ ἄχραντον ψόγου. Adde 7. 1. Ecclesiastæ.

Com. 2. *Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam, sicut ablactatus est super matre sua*] Ordo est, Si exaltavi animam meam, & non humiliter sentiebam, sicut ablactatus, &c. Sic Apostolus ad Thessalonicenses, *Facti sumus parvuli* (i. e. sicut parvuli,) *in medio vestrûm.* *Super matre sua*, est, in gremio, sive sinu, matris suæ.

PSAL. CXXXI.

Com. 14. QUoniam *elegi eam*] Gr. ὅτι ᾑρετισάμην αὐτήν· quem locum puto respici in Hesychii istis, Ἡρετισάμην, ἠγάπησα, ἐπεθύμησα, ἠθέλησα, ᾑρεσάμην.

PSAL.

PSAL. CXXXII.

Com. 1. *Ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum !*] Gr. ἐπὶ τὸ αὐτό· id est, ut Act. 4. 32. ἐν καρδίᾳ καὶ ψυχῇ μιᾷ· vel, ut Philipp. 2. 2. σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες. Sic Homerus,

——Οὐ μὲν γὰρ κρεῖσσον καὶ ἄρειον
Ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε.——

de viro & uxore loquens Iliad. 9. & Dio in Oratione de Concordia, Ποῖον θέαμα κάλλιον πόλεως ὁμοφρονούσης; Civitas autem est magna quædam domus: quin & *jucundum* in Contextu Psalmi est καλὸν θέαμα. Micipsa apud Salustium, *Quis amicior quàm frater fratri?* De fratribus suis nescio quis ille in vetere epigrammate,

Sic illos vincam, sic rursus vincar amando.
Mutuus inter nos sic bene certet amor.

Ibid. *Habitare fratres in unum*] Concordi voluntate. *Nam utique & filii Noe simul habitabant, & non erat in his morum concordia: habitabant etiam in domo patris Esau & Jacob, sed discrepabant.* Sunt verba D. Ambrosii Offic. 1. 33.

Com. 2. *Sicut unguentum in capite*, &c.] Suidas in Μύρον ἐπὶ κεφαλῆς, ad hunc Psalmi locum, Τὸ ἀρχιερατικὸν ἔλαιον ἐξ ἡδυσμάτων συνέκειτο, ἀλλ' οὐδὲν ἐκείνο (lege ἐκεῖνων) τὸ καθ' ἑαυτὸ τοσαύτην εὐοσμίαν ἠφίει, ἣ δὲ πάντων μίξις καὶ κρᾶσις πλείστην ὅσην τῆς εὐωδίας εἰργάζετο· τοῦτο τῆς ἀδελφικῆς εἰκότως συμφωνίας ἀπῄκασεν. ἡ γὰρ τῶν πλειόνων κατορθωμάτων συνεισφορὰ τῆς τελείας ἀρετῆς τὴν εὐοσμίαν ἐργάζεται.

Ibid. *Quod descendit in barbam, barbam Aaron*] Ità infrà 134. 12. *Et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel populo suo.*

PSAL. CXXXIV.

Com. 14. *Et in servis suis deprecabitur*] In Gr. παρακληθήσεται· quæ vox cùm sit πολύσημος, fortasse hîc non malè verti potuit, *consolabitur*: i.e. ut Luc. 18. 7. ποιήσῃ ἐκδίκησιν αὐτῶν. Ità 2 Maccab. 7. 6. ille juvenis à satellitibus Antiochi excarnificatus, *Aspiciet Deus veritatem, & consolabitur in nobis*: quasi Deus nempe de vindicta servorum suorum solatium capiat. Nec multò aliter in Comœdia ille,

Ego hanc macheram mihi consolari volo,
Ne lamentetur, néve animum despondeat,
Quia se jam pridem feriatam gestitem.

Com. 15. *Simulacra Gentium argentum & aurum*] De iisdem Paulus Act. 17. 29. χρυσὸς, ἄργυρος, λίθος.

Com. 16. *Oculos habent, & non videbunt*] Non possunt videre.

Visus abest oculis præsentibus——

PSAL. CXXXV.

Com. 4. *Qui facit mirabilia solus*] Ὁ μόνος δυνάστης, (1 Tim. 6. 15. ubi dicta vide.) Ὀβριμοεργός· quam vocem Homericam, ἰσχυρὰ ἢ μεγάλα ἐργαζόμενος Hesychius exponit. Vide suprà 85. 10.

Com. 6. *Qui firmavit terram super aquas*] Fecit ut terra mari superior esset, & sic finibus id contineret suis. Seneca Natur. quæst. 3. 29. de Aqua loquens, *Habet quo ambiat terras, non quo obruat.* Vide suprà 23. 2. & 103. 9. Zeno Veronensis Serm. de Patientia, *Tamen extremorum pallido recursu voluminum, quasi jus terra cognoscens, ac violare devitans, mirâ patientiâ in se frangitur, iisdémque fluctibus quibus cogitur refrænatur.*

Com. 15. *Et excussit Pharaonem*] Excussit quia de curru pugnabat. Gr. hîc ἐκτινάξαντα. In Glossario, *Excussit*, ἐξετίναξεν.

Com. 25. *Qui dat escam omni carni*] Suprà 103. 27. *Omnia à te exspectant ut des illis escam.* Vide & infrà 145. 15. item ad Matth. 6. 26. annotata.

PSAL. CXXXVI.

Com. 1. *Super flumina Babylonis illic sedimus & flevimus*]

Auximus assiduo lacrymarũ flumine flumen,
Vix tulit adjectas alveus altus aquas.

τὸ *illic* (ut suprà 22. 2. & alibi) abundat.

Ibid. *Et flevimus, cùm recordaremur Sion*] Cùm recordaremur pristinæ libertatis nostræ. Apuleius 9. *Veteris Lucii fortunam recordatus*, &c. *submisso capite mœrebam.* Vide quæ plura eam in mentem ad librum Ejusdem 7. pag. 339. adnotavimus.

Com. 2. *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra*] Ut planè tali in tempore nostro inutilia. Sirachides 22. 6. Μουσικὰ ἐν πένθει ἄκαιρος διήγησις. Sappho apud Ovidium,

Non facit ad lacrymas barbitos ulla meas.

In Glossis, Ὄργανον, *fistula.* Ibidem, Ὄργανον μουσικὸν, *sambuca. In salicibus in medio ejus*, est, in medio salicum ejus. Sic Joh. 2. 23. Vulgatus idem, *In Pascha, in die festo*: pro, in die Paschatis festo. Tale & Joh. 6. 66. illud, *Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.* Joh. 8. 20. *Hæc locutus est in gazophylacio docens in templo*: & Joh. 11. 24. *In resurrectione, in novissimo die.* Quibus locis, & id genus aliis, ad exemplum Græcorum priore aut posteriore loco præpositio illa in genitivum transit evanescítque. Ut constet autem Vulgatum Interpretem, etiam heic ubi incomptiùs loqui videri potest, loqui admodum Latinè, exemplum non petam ab iis in l. 11. 5. 1. §. ff. quod vi aut clàm, *In publico loco, in municipio*; aut à Plauto, qui in Persa (Sc. Satin') *In angulo, in culina* dixit; nec verò ab Apuleio, (summo Ciceronis imitatore) qui lib. 5. *In quadam proxima quercu, in summo ejus cacumine sedit*: sed ab eloquentiæ magistro, Cicerone ipso, in cujus Epistolis famil. 7. 16. ista verba habentur, *In Equo Trojano, scis esse in extremo.* Legimus & in Plinii Epistolis 3. 6. de sigillo quodam Corinthio, *Emi autem, non ut haberem domi*, &c. *verùm ut in patria nostra celebri loco ponerem*: ubi & *in celebri loco* legendum, aut præpositio illa subaudienda.

Com. 3. *Hymnum cantate nobis*] Ellepsis τοῦ *dixerunt.*

Com. 4. *Quomodo cantabimus*, &c. *in terra aliena?*] Sic de paupere Juvenalis,

——*Cantare sub antro*
Pierio, thyrsúmve potest contingere?——

& Horatius,

——*Roma méne poemata censes*
Scribere posse inter tot curas atque labores?

Et pòst,

——*Hîc ego rerum*
Fluctibus in mediis, & tempestatibus Urbis,
Verba lyræ motura sonum connectere digner?

Philostratus de Scopeliano Sophista, Δακρύων τῆς Κλαζομενίων τὰς μελέτας αὐτῶν οἴκοι ποιοῦσι, &c. παρῃτήσατο, τὴν ἀηδόνα φήσας ἐν οἰκίσκῳ μὴ ᾄδειν· quo loco putem ἐκεῖ, non οἴκοι legendum. Virgilius 1 Eclogâ,

Carmina nulla canam:——

ubi Servius, ad mentem Psalmi appositissimè, *Non libet canere carenti possessione.* Ibidem Ecl. 9.

——*Vox quoque Mœrim*
Jam fugit ipsa.——

Ad quæ Servius idem, *Ostendit vigorem cantandi quem priùs habuerat, perdidisse: & per allegoriam obsessum malis animum demonstrat.* Propertius 4. 1.

Accersis lacrymis cantus, aversus Apollo.
Poscis ab invita verba pigenda lyra.

Sidonius 8. 11. *Te miror*, &c. *aliquid à me veterum efflagitare cantilenarum*, &c. *Intempestiva videtur jocorum recordatio dolendi tempore.* Sappho apud Ovidium,

——*Dolor artibus obstat:*
Non mihi respondent veteres in carmina vires;
Plectra dolore tacent, muta dolore lyra est.

Com. 5. *Oblivioni detur dextera mea*] Hypallage, pro, detur dexteræ meæ oblivio, nempe artis psallendi.

Com. 6. *Adhæreat lingua mea faucibus meis*]

Ipsa mihi interiùs cum duro lingua palato
Congelet.———

Vide suprà 21. 15, 16.

Com. 7. *Memor esto, Domine, filiorum Edom*] Ut retribuas illis quæ in die excidii Urbis nostræ in nos miseros operati sunt. Nehemias 6. 14. *Memento mei, Domine, pro Tobia & Sanballat juxta opera eorum.* De hujusmodi imprecationibus vide quæ ad 2 Tim. 4. 14. annotavimus.

Ibid. *Qui dicunt*] Quando dixerunt.

Com. 8. *Filia Babylonis*, &c. *beatus qui retribuet tibi retributionem quam tribuisti nobis*] Æneid. 4.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferróque sequare colonos.

Beatus heic, est, laudabilis, benedictus.

Com. 9. *Qui*, &c. *allidet parvulos tuos ad petram*] Vide quæ ad Luc. 19. 44. annotata.

PSAL. CXXXVII.

Com. 6. *Et humilia respicit*] Vide ad Luc. 1. 48. dicta.

Ibid. *Et alta à longè cognoscit*] Apul. in De mundo, *Procul posita cuncta contingit, & maximis intervallis disjuncta complectitur.*

Com. 7. *Si ambulavero in medio tribulationis*, &c.] Simile suprà 22. 4.

PSAL. CXXXVIII.

Com. 7. *Quo ibo à spiritu tuo? & quò à facie tua fugiam?*] Cicero 10. 12. ad Atticum, *Quò me nunc vertam? undique custodior.* Psyche apud Apuleium 6. *Quorsum*, &c. *tantis laqueis inclusa vestigium porrigam? quibus tectis, vel etiam tenebris abscondita, inevitabiles magna Veneris oculos effugiam?* Adde quæ infrà hîc com. 11, & 12. ubi & de tenebris mentio. Vide & Job. 34. 22. Theodoretus ex persona Jonæ, Τὸν, ὃν οἶδα οὐ μόνον γῆς καὶ θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ τῶν οὐρανῶν δεσπότην καὶ ποιητὴν, ἀνόητος χρώμενος διαφυγεῖν ὑπέλαβον. Plutarchus superstitiosum alloquens, Ποῦ μεταστῇ; ποῦ φύγῃ; ποίαν γῆν ἄδεον εὕρῃ; ποίαν θάλασσαν; εἰς τί καταδὺς τοῦ κόσμου μέρος, καὶ ἀποκρύψας σεαυτὸν, ὦ ταλαίπωρε, πιστεύεις ὅτι τὸν θεὸν ἀποπέφευγας;

Com. 8. *Si ascendero in cœlum, illic es*]

———*Æthereas si affecto attingere sedes,*
Ad me abscondendum non satis apta via est.

Jerem. 51. 53. *Si ascenderit Babylon in cœlum*, &c. *à me venient vastatores ejus.*

Ibid. *Si descendero in Infernum, ades*]

Si me omnes verto in facies, si contraho quicquid
Sive animis, sive arte datur, si opto ardua pennis
Astra sequi, clausúmve cavâ me condere terrâ.

Plato 10 de Legg. ad quemvis, Deorum & Justitiæ contemptorem, Οὐχ ἀμεληθήσῃ ποτὲ ὑπ' αὐτῆς, (divinâ vindictâ nempe) οὐχ οὕτω μικρὸς ὢν δύσῃ κατὰ τὸ τῆς γῆς βάθος, οὐδ' ὑψηλὸς γενόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναπτήσῃ.

Com. 11. *Et dixi, Forsan tenebræ conculcabunt me*] Mirus loquendi modus, mihi certè non intellectus. Vide an legendum *concelabunt me*: negabit nemo quidem concinniùs hoc de tenebris dici, aut facilè affirmabit id vocis apud Latinos non inveniri. A. Gellius 15. 2. *Et simul, si qui penitus in iis affectionum cupiditatúmque errores inessent, quos aliquis pudor reverens concelaret*, &c. Idem 11. 9. de Demosthene, *Non id postea concelavit, quin gloria quoque hoc sibi assignavit.* Est quidem hîc in Græca versione καταπατήσει at ibi notat Chrysostomus, ἄλλος, καλύψει με.

Com. 12. *Tenebræ non obscurabuntur à te*] Tibi non obscuræ erunt, non poterunt me tibi invisum efficere. Vide ad citatum libri 6 Apuleii locum annotata.

Ibid. *Sicut tenebræ ejus, ità & lumen ejus*] Perinde sunt illi lux & tenebræ, apud eum nullum discrimen eorum. Tale suprà 90. 4. illud, *Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna.*

Com. 18. *Dinumerabo eos*] Id est, Si eos dinumeravero.

Com. 21. *Et super inimicos tuos tabescebā*] Id est, animam meam (ut 2 Pet. 2. 8.) iniquis (eorum) operibus cruciabam.

Com. 22. *Perfecto odio oderam illos*] Catullus,

Odissem te odio Vatiniano.

PSAL. CXXXIX.

Com. 4. *Acuerunt linguas suas sicut serpentis*] Hesychius, Γλωσσαπίδας, τοὺς τῇ γλώσσῃ ὅπλῳ χρωμένους, ὥσπερ ἀσπίδι. Vide suprà 10. 3. In Epistolis quæ Heracliti dicuntur, de Ephesiis, Ἐν ταῖς γλώσσαις τὰ ὅπλα ἔχετε.

Com. 6. *Absconderunt superbi laqueum mihi*] *Mihi*, est, in perniciem meam. Hinc, *laqueis mortis insidiari* apud Apuleium. Vide infrà 141. 9. & suprà 34. 7.

Com. 12. *Vir linguosus*] *Linguax*, ut Veteres, teste Gellio, loquebantur. In vetere Onomastico, *Linguax*, λάλος, ἀθυρόγλωττος.

Ibid. *Virum injustum mala capient in interitu*] Videtur *in interitum* legendum: i.e. in perniciem ejus. Græci heic, εἰς καταφθοράν. Suprà 55. 24. *Deduces eos in laqueum interitûs.*

Com. 13. *Faciet Dominus judicium inopis, & vindictam pauperis*] Vide Luc. 18. 8.

PSAL. CXL.

Com. 2. *Elevatio manuum mearum*] In Gr. ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου. Sic 1 Tim. 2. 8. ἐπαίρειν χεῖρας· ad quem locum quæ dixi vide.

Com. 3. *Pone, Domine, custodiam ori meo, & ostium circumstantiæ labiis meis*] Est metonymia continentis pro re contenta: vult dicere enim, Pone custodiam linguæ meæ, & ostium circumstantiæ sermonibus meis. Et quidem posuit Deus quasi naturalem quandam humano ori custodiam ipsa labia dentésque: indè ἕρκος ὀδόντων Græcis, & *vallum dentium* Latinis, de quo olim ad Apuleii Apologiam egimus. Gellius 1. 15. de Homero, *Petulantia verborum coercenda vallum esse dentium oppositum luculentè dixit, ut loquendi temeritas non cordis tantùm custodiâ atq; vigiliâ cohibeatur, sed & quibusdam quasi excubiis in ore positis sepiatur.* Hic ergò Psalmista petit interioris illius custodiæ potestatē: nempe, *ut lingua non sit libera & vaga, sed vinculis de pectore imo ac de corde aptis moveatur ac quasi gubernetur*: sunt verba Gellii ejusdem. Nimirum sine interna ista cordis custodia, exterior illa altera est fragilis & immunita. *Ostium circumstantiæ*, est Græcis hoc loco, περιοχῆς θύρα. Eos fortè respiciens Hesychius, Πειοχῆς, πετειχισμένης· quantum video, corruptè. Perpende an Περιοχῆς, περιτετειχισμένως legendum. Idem Hesychius, Ἕρκος, ἀσφάλεια, ΤΕΙΧΟΣ, &c. ὡς τὸ τῶν ὀδόντων τὰ χείλη. Pollux 2. 4. §. 25. de Lingua, Ὑπὸ τὸ τῶν ὀδόντων ἕρκος καὶ ΠΡΟΤΕΙΧΙΣΜΑ ἱδρυμένη.

Com. 4. *Et non communicabo cum electis eorum*] Ut non communicem cum e. e. id est, ut non communicem peccatis eorum: de quo genere loquendi ad 1 Tim. 5. 22. diximus. Græci heic, οὐ μὴ συνδυάσω. In Glossis, Συνδυασμὸς, *collusio*: eodem ferè sensu D. Augustinus, hîc, *non combinabo. Cum electis eorum*, puto esse, cum iis qui viribus & audaciâ præstantes à cæteris sociis suis deligi solent ad aliquod malum facinus patrandum. Locutio est à re militari sumpta. Vide 1 Maccab. 4. 1. Jud. 20. 16. & suprà heic 78. 31. Apuleius, & de malorum collegio, lib. 4. *Quorum præ cæteris Thrasileon optionis factione delectus*, &c.

Com. 5. *Corripiet me justus in misericordia*, &c.] Ἐν πνεύματι (ut Galat. 6. 1.) πραότητος καταρτίσει με.

Ibid. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*] Optimè heic *impinguet*: hinc

———*pingui distillent tempora nardo,*

apud Poetam. Sensus autem hujus & præcedentis membri hic videtur esse, Malim boni viri amicas correptiones, quàm in cœnis & dapibus improborum meum caput madefieri. Convivas unguentis pretiosis ungi solitos compertissimum est.

Com. 10. *Cadent in retiaculo ejus peccatores*] Pro *ejus* malim *suo* legi, ut itidem αὐτῶν, pro αὐτοῦ, in Græco reposuerim. *Retiaculum* puto per συνίζησιν pro *rete jaculum* poni: ut Θεοχόλωτος, *deiratus*, in Glossario. Græci heic ἐν ἀμφιβλήστρῳ. Servius ad Georg. 1. ea,

Atque

Atque alius latum fundâ jam verberat amnem: *Genus retis dictum à fundendo: id est, jaculum, quod dicitur* βόλος. Βόλος item δίκτυον exponitur ab Hesychio.

PSAL. CXLI.

Com. 1. *Voce meâ ad te clamavi*, &c.] Jonas in spelunca ventris ceti, ut heic David in spelunca sylvæ nemorúmque, *Clamavi de tribulatione mea ad Dominum*, &c. 2, 3. cum seqq.

Com. 4. *Et tu cognovisti semitas meas*] Tu scis, &c. (ut Susannæ com. 43.) quòd nihil horum fecerim quæ isti malitiosè commenti sunt adversùs me.

Com. 8. *Educ de custodia animam meam*, &c.] *De custodia*, i. e. de carcere isto, de quo nondum exire audeo. *Carcer est undecunque prohibemur exire*, inquit Servius ad Virgilium.

Ibid. *Exspectant justi donec retribuas mihi*] Nempe, secundùm innocentiam meam.

PSAL. CXLII.

Com. 7. *Defecit spiritus meus*] Suprà 4.

Ibid. *Et similis ero*, &c.] Nè similis fiam.

PSAL. CXLIII.

Com. 2. *Qui subdit populum meum sub me*] Qui subdidit: vult dicere,

——*Religata catenis*

Nunc tandem nostro sub pede bella jacent.

Suprà hîc 46. 4. *Subjecit populos nobis, & Gentes sub pedibus nostris.*

Com. 8. *Dextra eorum dextra iniquitatis*] Id est, sanguinis. Apuleius 4. de eo cui dextra unà cum brachio abscissa fuerat, *Cur enim manui, quâ solâ rapere & jugulare posset, fortem latronem supervivere.* Idem 10. de medico illo improbissimo, *Multa dextra sua trophæa numeraverat:* nimirum, noxiis poculis quæ dextrâ perrexerat. Vel, *dextram iniquitatis*, intellige, iniquè aliena rapientem: unde & commodè *dextram*, non *sinistram*, dixit. Apuleius idem lib. 11. de manu sinistra, *Genuinâ pigritiâ, nullâ calliditate, nullâ solertiâ prædita, videtur æquitati aptior quàm dextra.*

Com. 12. *Quorum filii sicut novella plantationes in juventute sua*] *Viridi florentes ætatulâ*, ut idem Apuleius locutus. Vide suprà ad 128. 4. dicta, & Jobi 29. 5, 6.

Ibid. *Filiæ eorum composita, circumornata*, &c.] *Auro, vestibus, gemmis, omnique cætero mundo exornata*: sunt verba ejusdem Apuleii 2. *circumspectè compositéque induta*, A. Gellius diceret.

Com. 13. *Promptuaria eorum plena*] Suidas in Ῥύδην, Ῥύδην ἀρύσαντα——

ἀντὶ τοῦ, ῥᾳδίως πλουτοῦντα, ἢ κεχυμένως.

Ibid. *Eructantia ex hoc in illud*] Vide quæ ad Luc. 12. 16. ea, ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου, &c. annotavimus.

Ibid. *Oves eorum fœtosa*] Græci heic πολύτοκα. In Glossario, Πολύτοκος, *fertilis, fecunda.*

Com. 14. *Neque clamor in plateis illorum*] Alta quies & tranquillitas.

Com. 15. *Beatum dixerunt populum cui hæc sunt: beatus populus cui Dominus Deus ejus*] *Dixerunt*, nempe, aliæ gentes. Posterius membrum potest accipi aut κατ' εὐχὴν, aut (quod fortasse melius) κατ' ἐπανόρθωσιν q. d. Beatum prædicant populum cui tot bona mundana suppetant; imò potiùs, beatus populus ille, cui Dominus Deus ejus. Ità Luc. 11. 27. ad ea, μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, respondet Christus, μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, &c. & Psal. 146. 5. cùm præcesserat, *Nolite confidere in Principibus*, sequitur, *beatus cujus Deus Jacob adjutor ejus.*

PSAL. CXLIV.

Com. 13. *Regnum tuum, regnum omnium seculorum*] Βασιλεὺς τῶν αἰώνων, 1 Tim. 1. 17. Vide quæ diximus ad Luc. 1. 33. ea, τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

Ibid. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis*] Pastor Hermæ 2. 3. *Deus verax est in omni verbo, & non mendacium in ipso.* Vide 2 Tim. 2. 13. & ibi annotata.

Com. 15. *Oculi omnium in te sperant, Domine*] Oculi omnium animantium. Simplicius in cap. 38 Epicteti. οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, &c. κατὰ τὴν ἑαυτῶν δύναμιν ἕκαστον ἀνατεταμένα πρὸς τὸν Θεόν. Vide suprà 108. 27.

Ibid. *Das illis escam in tempore opportuno*] Vide suprà 136. 25. & de illis *in tempore opportuno*, confer quæ ad Matth. 24. 47. & Luc. 12. 42. annotata.

PSAL. CXLV.

Com. 4. *Exibit spiritus ejus*, &c. *in illa die peribunt omnes cogitationes ejus*] Ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ (ut Jacob. 1. 11.) μαρανθήσεται ad quem locum annotata vide. Adde quæ & ad Luc. 12. 20. attulimus.

Com. 6. *Qui fecit cœlum & terram; mare, & omnia quæ in iis sunt*] De Eodem Paulus Act. 17. 24. Ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· ubi plura hanc in mentem notavimus.

PSAL. CXLVI.

Com. 4. *Et omnibus eis nomina vocat*] Hypallage, (ut & in Græco hîc,) eas omnes nominibus vocat.

Com. 6. *Suscipiens mansuetos Dominus, peccatores autem humilians*] Jacob. 4. 6. Proverb. 3. 34.

Com. 8. *Qui operit cœlum nubibus, & parat terræ pluviam*] Hesychius, Νεφεληγερέτης, ὁ τὰς νεφέλας ἀγείρων, &c. ὁ τοὺς ὄμβρους ποιῶν. Vide quæ diximus ad Act. 14. 17.

Com. 9. *Et (escam) pullis corvorum*] Id est, omni avitio. De re vide ad Matth. 6. 26. & ad Luc. 12. 24. dicta.

Com. 17. *Mittit crystallum suum sicut buccellas*] Vide Sirachid. 43. 21. quo loco *acumina* in Vulgato, non *cacumina*, scribendum monuimus ad Apuleium. *Crystallum*, glaciem. Glossarium, Κρύσταλλος, &c. *glacies.* *Buccellâ* hîc in Gr. ψωμὸς. Ità *Buccella*, ψωμίον, in vetere Onomastico.

Ibid. *Mittis crystallum suum sicut buccellas*, &c. *emittet verbum suum, & liquefaciet ea*] Similia suprà 103. 29, 30. illa, *Auferes spiritum eorum, & deficient*, &c. *emittes spiritum tuum, & creabuntur.*

PSAL. CXLVIII.

Com. 9. *Ligna fructifera*] *Arbores pomiferâ sobole fœcunda*, ut loquitur Apuleius. In Græco, ξύλα καρποφόρα. 1 Maccab. 14. 8. Ἡ γῆ ἐδίδου τὰ γενήματα αὐτῆς, καὶ τὰ ξύλα τῶν πεδίων τὸν καρπὸν αὐτῶν.

PSAL. CXLIX.

Com. 8. *Ad alligandos Reges eorum in compedibus*] Ovidius, vel (ut alii) Pedo Albinovanus;

Aspiciam Regum liventia colla catenis;

Elegiâ ad Liviam. Vide Psal. 2. 9.

PSAL. CL.

Com. 4. *Laudate eum in tympano*, &c. *laudate eum in cymbalis*] In Cantico Judithæ 16. 2. *Incipite Domino in tympanis, cantate ei in cymbalis*, &c. Plinius 2. epist. 14. *Sola cymbala ac tympana illis cantibus desunt*; Ovidius Art. Am. 1.

——*Sonuerunt cymbala toto*

Littore, & attonitâ tympana pulsa manu.

Ibid. *In cymbalis bene sonantibus*] Virgilius 6.

——*Fidibusque canoris:*

ubi Servius, *Bene sonantibus chordis.* Hesychius, Εὐάρμοστοις, εὐήχοις. Videtur Εὐφθόγγοις legendum: imò & sic satis insolens verbum puto pro εὐφθόγγοις· quomodo & scribendum putassem: at vocum circumjectarum series refragatur.

JOANNIS PRICÆI
In Psalmorum librum
CURÆ POSTERIORES.

PSAL. I.

Com. 3. **E**Rit tanquam lignum, &c. secus decursus aquarum] Ità Simonem Oniæ filium Sirachides 50. 8. comparat liliis quæ in transitu aquæ: ubi Græci ἐξόδοις ὕδατος, ut hîc διεξόδοις.

Ibid. *Folium ejus non defluet*] Simile Esai. 58. 11. *Eris quasi hortus irriguus, & sicut fons cujus non deficient aquæ.* In Græco Psalmi, οὐκ ἀποῤῥυήσεται. Eò spectant Hesychii ista, Οὐκ ἀποῤῥυήσεται, οὐ καλακήσεται. Ubi malim aut καλακαίσεται (*dejicietur*) legi: (Hesychius alibi, Καλακείση, καλαβληθήση) aut potiùs καλαταχήσεται, *marcescet, arescet*. Non defluet autem folium ejus, quia arbor ipsa juxta aquas posita. Ezech. 31. 7. *Erat pulcerrimus, &c. in dilatatione arbustorum suorum, erat enim radix illius juxta multas aquas.* Sensus loci est, florebit bonâ famâ & fortunis: ex fonte semper pleno sitientes potabit.

Com. 4. *Non sic impii, non sic*] Exaltantur quidem & impii tanquam cedri; at citò folia iis defluunt, imò ipsi evanescunt: *quæretur locus eorum* (infrà 36. 35.) *nec invenietur*.

Ibid. *Sed tanquam pulvis quem projicit ventus à facie terræ*] *In terra*, (ut Jerem. 17. 13.) *scribentur*: i. e. delebitur nomen eorum tam facilè quàm quæ in pulvere delineantur. Jobus. 27. 21. & de impio, *Tollet eum ventus urens, & auferet: & velut turbo rapiet eum de loco suo.* Nota & in verbis Psalmistæ vocem *projicit*. Hesychius, Ἀπωσθῆναι, ἀποῤῥιφθῆναι, i. e. *projici*.

Com. 5. *Neque peccatores in concilio justorum*] Quid paleis enim ad triticum? ut loquitur Jeremias.

Com. 6. *Novit Dominus viam justorum*] Ità Proverb. 4. 27. *Vias quæ à dextra sunt novit Dominus*, i. e. respicit: ut infrà 12. 10. & 29. 7.

PSAL. II.

Com. 1. **Q**Uare fremuerunt Gentes?] LXX. ἐφρύαξαν. Ad hunc locum itaque refero Hesychii illa, Ἐφρύαξαν, ἐκινήθησαν, ἐπήρθησαν, &c. *Quare* hîc videtur esse *quàm stultè*: quo sensu item capio ἱνατί illud *propter quid?* Psal. 9. 34.

Ibid. *Et populi meditati sunt inania?*] *Cogitaverunt* (ut Psal. 20. 12.) *consilia quæ stabilire non potuerunt*: *Conceperunt* (ut Esai. 33. 11.) *ardorem, & stipulas pepererunt. Inania*, nempe jugum excutere, infrà com. 4. *Inania cogitare* habemus & 16. 23. Sirachidis.

Com. 2. *Principes convenerunt in unum adversus Dominum*, &c.] Vide omnino Psal. 82. 6, 7, 8. LXX. hîc, ἐπὶ τὸ αὐτό. In Glossario, Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *ibidem, in idipsum, in unum*, &c.

Com. 3. *Dirumpamus vincula eorum*] Locutio liberationem notans, infrà 106. 14. & 115. 7. Jerem. 2. 20.

Ibid. *Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus à nobis jugum ipsorum*] Jerem. 5. 5. (& de magnatibus populi, ut hîc de Regibus) *Et ecce magis hi* (quàm plebs) *simul confregerunt jugum, ruperunt vincula.* Ubi & *simul* LXX. verterunt ὁμοθυμαδὸν, cui respondet hoc in Psalmi loco, *in unum convenire. Jugum frangere*, pro *rebellare*, dixit & Seneca 1. 1. de Clementia.

Com. 4. *Qui habitat in cœlis, irridebit eos*] *Irridere* hîc, est quale Luc. 1. 51. ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν διασκορπίζειν, & Psal. 32. 10. *dissipare consilia Gentium, cogitationes populorum & Principum reprobare.* Scriptor Sapient. 4. 18. *Illos autem Dominus irridebit*. Vide & Psal. 36. 13.

Ibid. *Et Dominus subsannabit eos*] LXX. ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Illi Deum derident, at ille eos gladio ἀντιμυκτηριεῖ.

Com. 6. *Ego constitutus sum Rex ab eo*, &c.] *Constituet me* (ut Jer. 1. 10.) *super gentes, & super regna, ut evellam, & destruam, & disperdam, & dissipem, & ædificem, & plantem.* Vide Ezech. 34. 23, 24. Filius Psalmistæ nostri Sapient. 9. 7. *Tu* (Domine) *elegisti me Regem populo tuo, & Judicem filiorum tuorum.* Seneca ex persona Principis, 1. 1. de Clementia, *Ego ex omnibus mortalibus placui, electúsque sum qui in terris Dei vice fungerer.*

Com. 7. *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu*] Idem ad Esaiam prophetam 51. 16. *Et dicas ad Sion, Populus meus es tu.*

Com. 8. *Dabo tibi Gentes hereditatem tuam*] Subjugabis eas, & ità tanquam hereditatem capies. Infrà 110. 7. *Ut det illis hereditatem Gentium.*

Ibid. *Et possessionem tuam terminos terræ*] *Dominaberis* (ut infrà 71. 8.) *à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum.* Vide & 58. 14.

Com. 9. *Reges eos in virga ferrea*] *Virgam* (ut infrà 109. 2.) *virtutis tua emittam, dominaberis in medio inimicorum tuorum. In camo* (ut Psal. 31. 9.) *& fræno constringes maxillas eorum qui ad te non approximant.* Vide & Psal. 149. 8. Seneca, ex supremi Principis persona, jam citato loco, *Ego vitæ necísque Gentibus arbiter: qualem quisque sortem statúmque habeat, in mea manu positum est*, &c. *Quas nationes funditus exscindi, quas transportari, quibus libertatem dari, quibus eripi, quos Reges mancipia fieri, quorúmque capiti regium circumdari decus oporteat, quæ ruant urbes, quæ oriantur, mea jurisdictio est.*

Ibid. *Et tanquam vas figuli confringes eas*] Est proverbiale, ut apparet vel ex 19. 11. Jeremiæ. Infrà 17. 39. *Confringam eos*, (nempe ut vas figuli) *nec poterunt stare.* De Deo Psal. 109. 5. *Confregit in die iræ suæ Reges*: quæ ità ex proximè ibi præcedentibus exponenda, Tu, David, ejus brachio fretus, in die iræ (i.e. in bello) Reges confringes. Simile & jam dicto Psal. 17. com. 45. ut pulverem ante faciem venti comminuere.

Com. 10. *Et nunc, Reges, intelligite*] *Hodie* (ut infrà 94. 8) *si vocem ejus audieritis, nolite corda vestra obdurare.* In Gr. heic σύνετε· i. e. (ut apud Hesychium hunc locum fortè exponentem) νοήσατε. Aquila heic ἐπιστήμονες ἔστε· quod magis congruit sequenti verbo παιδεύθητε, quod Vulgato, *erudimini*.

Com. 11. *Exsultate ei*, &c.] *Jubilate ei* (ut infrà 46. 2.) in

in voce exsultationis. Labiis exsultationis (ut 62. 6.) *eum laudet os vestrum.*

Com. 12. *Ne quando irascatur Dominus, & pereatis de via justa*] Idem infrà 94. 11. *Juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam*: quod hîc, *de via justa* (i. e. justorum) *perire*. Suprà 1. 6. *Novit Dominus viam justorum, & iter impiorum peribit.*

Com. 13. *Cùm exarserit in brevi ira ejus*] Præcisa fortè locutio, pro, *cùm exarserit*, (*quod & brevi fortè eventurum est*) *ira ejus*, &c.

Ibid. *Beati omnes qui confidunt in eo*] Qui ei accedunt. Sensu opposito infrà 31. 9. *qui non approximant ad te.*

PSAL. III.

Com. 3. *Multi dicunt animæ meæ, Non est salus ipsi in Deo ejus*] Sic infrà 4. 6. *Multi dicunt, Quis ostendit nobis bona?*

Ibid. *Non est salus ipsi in Deo ejus*] *Confidit* (ut Matth. 27. 43) *in Deo: liberet nunc, si vult eum.* Vide Psal. 70. 10, 11.

Com. 4. *Susceptor meus es*] Supple ex Psal. 58. 17. *in die tribulationis.*

Ibid. *Et exaltator capitis mei*] Subaudi ex Psal. 26. 6. *super inimicos meos.* Vide & 117. 16.

Com. 7. *Non timebo millia populi circumdantis me*] Infrà 26. 3. *Si consistant adversùs me castra, non timebit cor meum.* Seneca de viro constante & sapiente, *Si aspera & quæcunque toleratu gravia sunt, auditúq; & visu refugienda, ingruerint, non obruetur etiam eorum cœtu: & qualis singulis, talis universis obsistet*: Cap. 15. In sapient. non cad. injur.

Com. 9 *Domini est salus*] *Salus justorum à Domino*, infrà 36. 39. *Vana* (autem) *salus hominis*, infrà 59. 13. Prov. 21. 31. *Equus paratur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit.* Vide & Psal. 32. 16, 17.

PSAL. IV.

Com. 1. *Deus justitiæ meæ*] Testis & remunerator justitiæ meæ: (vide 7. 9.) vel, in quo confisus inter tot adversa vias justitiæ sequor.

Ibid. *In tribulatione dilatâsti mihi*] Subaudi, *cor*: vel (ex Psal. 17. 37.) *gressus*. Vide & Psal. 30. 9.

Com. 3. *Ut quid diligitis vanitatem*] Ità 81. 2. *Usquequo judicatis iniquitatem? Vanitatem*, mendacia; vide 5. 10. vel vanam jactantiam; vide 51. 9.

Ibid. *Et quæritis mendacium?*] Potest (more Hebræis usitato) utriusque membri idem sensus esse; & *mendacium* hîc quod suprà *vanitas*. Si autem subsit discrimen, *mendacium* hoc loco putem πλάνην, vel ἀπάτην, significare, i. e. fallaciam, errorem sive vanam persuasionem: quo sensu ψεῦδος, heic à LXX. positum, occurrit apud alios scriptores. Plutarchus in περὶ Δεισιδαιμ. Ὑπολαμβάνει τις τὸν πλοῦτον ἀγαθὸν μέγιστον εἶναι; τοῦτο τὸ ψεῦδος ἰὸν ἔχει, νέμεται τὴν ψυχήν. Infrà hîc 32. 17. ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν· ubi Vulgatus, *fallax equus ad salutem.*

Com 4. *Mirificavit Dominus sanctum suum*] Pro sancto (i. e. uncto) suo mirabilia fecit: i. e. faciet. Efficiet dicatis, *A Domino factum est istud, & mirabile est in oculis nostris*, infrà 117. 23.

Com. 5. *Irascimini, & nolite peccare*] Ità 1 Cor. 15. 34. Apostolus, *Evigilate*, &c. *& nolite peccare*: quem locum ideo adduxi, quia Vir summus illud *irascimini* interrogativè legendum putat, me nec dum accedente.

Ibid. *Et in cubilibus vestris compungimini*] LXX. κατανύγητε. Hesychius ex hoc Psalmi loco, Κατανύγητε, ἡσυχάσατε, λυπήθητε.

Com. 7. *Signatum est super nos lumen vultûs tui*] Ut infrà 117. 27. *illuxisti nobis*: vel, *signatum*, confirmatum est.

Com. 9, 10. *In pace dormiam*, &c. *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me*] Similia infrà 114. 7, 8. vide. *Singulariter* hîc est *solus*: ità & Psal. 140. 10.

PSAL. V.

Com. 4. *Manè exaudies vocem meam*] Citò: sic 33. 2. & 45. 6. & 89. 14. & alibi.

Com. 6. *Neque habitabit juxta te malignus*] i. e. Cum tali non habitabis. Scriptor Sapientiæ 7. 28. *Neminem diligit Deus nisi eum qui cum sapientia habitat.* Idem 1. 4. de Sapientia loquens, *Non habitabit in corpore subdito peccatis.*

Ibid. *Neque habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos*] Ad hanc normam se componens Psalmista noster, *NON HABITABIT in medio domûs meæ qui facit superbiam, qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu OCULORUM MEORUM*, 100. 7.

Com. 9. *Propter inimicos meos dirige*, &c. *viam meam*] Sic 68. 19. *Propter inimicos meos eripe me.* Vide & 26. 11.

Com. 10. *Quoniam non est in ore eorum veritas*] Perpetuis mendaciis & calumniis me onerant.

Com. 11. *Linguis suis dolosè agebant*] Agunt, idque assiduè.

Ibid. *Decidant à cogitationibus suis*] Dictum ut apud Terentium illud,

—— *Quanta de spe decidi!*

LXX. hîc διαβουλιῶν. Hesychius, Διαβούλια, &c. ἐνθύμια, διαλογισμοί· legendum διαλογισμὸς, & ἐνθύμησις. Ità in Glossario, Ἐνθύμησις, *cogitatio.*

Com. 13. *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*] Id est, bonâ voluntate tuâ ut scuto nos proteges. Ità 90. 5. *Scuto circumdabit te veritas ejus*: pro, veritate suâ, ut scuto, te circumdabit. Simile & 1 Petri 3. 7. ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει γυναικείῳ· pro γυναικὶ, ὡς σκεύει ἀσθενεστέρῳ.

PSAL. VI.

Com. 3. *Quoniam infirmus sum*] Infirmata est virtus mea, ut 30. 11. loquitur.

Ibid. *Sana me, quoniam conturbata sunt ossa mea*] Ezechias (apud Esaiam 38. 13.) & de tempore ægrotationis suæ, *Quasi leo, contrivit* (Deus) *omnia ossa mea.*

Com. 8. *Inveteravi inter inimicos meos*] LXX. ἐπαλαιώθην, *consenui*, i. e. contabui, marcui. Jobus 13. 28. Παλαιοῦμαι ἴσα ἀσκῷ. Vide & Psal. 118. 83.

Ibid. *Turbatus est à furore oculus meus*] *Vidi* (ut 118. com. 158.) *prævaricatores, & tabescebam.*

PSAL. VII.

Com. 4. *Si feci istud*] Hypotheticum in se vim continens categorici negativi. Eodem sensu, at per interrogationem, infrà 10. 4. *Justus autem quid fecit?*

Com. 5. *Decidam ab inimicis meis*] In conspectu inimicorum meorum. Sic alibi, *Nec impiè gessi à Deo meo.*

Com. 8. *Synagoga populorum circumdabit te*] In aliquibus, Chrysostomo teste, *circumdet te*: quod bene congruet sequentibus, *propter hanc* (Synagogam, i. e. multitudinem) *in altum ingredere: Dominus judicat populos*: juxta illud 98. 1. *Dominus regnavit*, (i. e. regnat) *irascantur populi. In altum ingredere*, puto esse, tribunal ut Judex ascende. Infrà heic 9. 5. *fecisti judicium meum*, &c. *sed isti super thronum qui judicas justitiam.*

Ibid. *Dominus judicat populos*] i. e. Domine, judica populos. Infrà 81. 8. *Surge, Deus, judica terram.* Quin & hîc præcessit, *Domine Deus exsurge.*

Com. 9. *Et secundùm innocentiam meam super me*] Subveniat retributio tua.

Com. 10. *Scrutans corda & renes Deus*] i. e. Affectus, desideria: ut Sapient. 1. 6. Jerem. 11. 20. & 17. 10. & alibi Solomo 15. 11. Gnomologici, *Infernus & perditio coram Domino, quantò magìs corda filiorum hominum?*

Com. 12. *Deus judex justus*] Non condemnat frustrà, nec subvertit judicium, Job. 34. 12. Vide ad 2 Tim. 2. 4. annotata.

Ibid. *Numquid irascitur per singulos dies?*] *Irascitur*, i. e. punit, Metonymia. Lactantius cap. 21. de ira ejus, *Idcirco non ad præsens noxium punit, ut habeat resipiscendi facultatem.* Vide Rom. 2. 3. Psal. 77. 38, 39. & 89. 3.

Com. 13. *Nisi conversi fueritis*, &c.] i. e. Tamen nisi conversi fueritis.

Ibid. *Gladium suum vibrabit*] LXX. στιλβώσει, *splendere faciet*, i. e. (metonymicè) acuet. Ipse de quo hæc Psalmista, Deut. 32. 41. Παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μάχαιράν μου. Vide & Job. 20. 25. ubi fortè *gladius* subaudiendus.

Ibid. *Tetendit arcum suum*] Excitabit (ut infrà 79. 3.) potentiam suam.

Com. 14. *In eo paravit vasa mortis*] i. e. Tela mortifera. Jer. 50. 25. *Aperuit thesaurum suum, & protulit vasa iræ suæ.*

Ibid. *Sagittas suas ardentibus effecit*] LXX. τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξειργάσατο, ubi Symmachus, εἰς τὸ καίειν· *ut ardeant*, vel, *ardentes fecit*: quo modo sanè apud Apostolum Ephes. 6. βέλη πεπυρωμένα occurrunt. At quid si sic intellexerimus? *sagittas suas cum ardentibus perfecit* (καλ. ἀνθρ...) & subintellexerimus *carbonibus*? Infrà 119. 4. *Quid detur tibi*, &c. *sagitta acuta cum carbonibus desolatoriis.* Vide & 17. 9.

Com. 16. *Incidit in foveam quam fecit*] Sirachides 27. 28. *Qui foveam fodit, incidet in eam.* Petronius, *Non ulli celeriùs homines incidere debent in malam fortunam, quàm qui alienam concupiscunt.*

Com. 17. *Convertetur dolor ejus in caput ejus*] Sirachides jam dicto loco, *Qui in altum mittit lapidem, super caput ejus cadet: plaga dolosa dolosi dividet vulnera*, i. e. dolosum ipsum dividens vulnerabit. Quin & *dolor ejus* hoc in Psalmi loco, est, dolus linguæ ejus. Vide infrà 9. 28, & 35.

PSAL. VIII.

Com. 3. *Ut destruas inimicum*] LXX. τοῦ καταλῦσαι ἐχθρὸν· bene. Sic Καταλύτην, καθαιρέτην exponitur ab Hesychio, metaphorâ ab ædificiis sumptâ: Unde & in Glossis, Κατάλυμα οἰκοδομῆς, *destructio*.

Ibid. *Et ultorem*] Iidem Græci, καὶ ἐκδικητὴν· qui tecum bellum gerunt, & ejiciunt potentiam ac providentiam tuam. Hesychius, Ἐκδικῶν, ἐξέβαλεν· ubi fortè ἐκβάλλων, *ejicere*, (i. e. spernere,) scribendum.

Com. 5. *Quid est homo?* &c.] Sirachides 18. 7. *Quid est homo? & quæ est gratia illius?*

Com. 10. *Quàm admirabile est nomen tuum in universa terra!*] Quàm mirabilis est potentia & sapientia tua in operibus universæ terræ! Vide 103. 24.

PSAL. IX.

Com. 7. *Inimici defecerunt framea in finem*] i. e. Penitus, omnino.

Ibid. *Periit memoria eorum cum sonitu*] *A voce ruinæ eorum* (ut Jer. 49. 21) *commota est terra.* Deus. 32. 16. apud Ezechielem, *A sonitu ruinæ ejus commovi Gentes.*

Com. 11. *Qui noverunt nomen tuum*] i. e. Te, & mirabilia tua: vel Ἑλληνικῶς dictum; unde apud Apostolum, τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

Com. 12. *Annunciate inter Gentes studia ejus*] i. e. Opera sive præclara facinora. LXX hîc τὰ ἐπιτηδεύματα. Hesychius, Ἐπιτήδευμα, &c. ἔργον, ποίημα.

Com. 13. *Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est*] Servius ad Virgilii illud,

> ——*Deos memores fandi atque nefandi:*

Quia etiamsi non statim puniant, sunt tamen memores. Requirens hîc est *requirere*.

Com. 14. *Vide humilitatem meam de inimicis meis*] Infrà 24. 18. *Vide humilitatem meam*, &c. *respice inimicos meos.* Jer. 1. 9. *Vide, Domine, afflictionem meam; erectus est inimicus.*

Com. 16. *In laqueo quem absconderunt*, &c.] Sirach. 27. 28. *Qui laqueum alii ponit, peribit in illo.* Vide infrà 56. 7.

Com. 21. *Constitue legislatorem super eos*] Me nempe. Vide suprà, 2. 6.

Ibid. *Ut sciant quia homines sunt*] Et me Regem à te constitutum esse.

Com. 23. *Dum superbit impius, incenditur pauper*] Concalescit cor ejus, Interiora (ut Job. 30. 27.) absque requie effervescunt.

Com. 24. *Laudatur peccator in desideriis animæ suæ*] Dum omnia suo Genio indulget. Juvenalis 11.

> ——*Fortunæ veniam damus: alea turpis,*
> *Turpe & adulterium mediocribus; hæc eadem illi*
> *Omnia cùm faciant, hilares nitidique vocantur.*

Com. 25. *Exacerbavit Dominum peccator*] i. e. Exacerbat: cujusmodi ἐναλλαγαὶ in Psalmis istis frequentissimæ. Græci hîc παρώξυνε τὸν Κύριον. Apostolus 1 Cor. 10. 22. ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον dixit.

Ibid. *Secundùm multitudinem iræ suæ non quæret*] *Iram* hîc intellige animositatem ex opibus & potentia ortam. Sirachides 28. 10. Κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται, καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον ἀνυψώσει ὀργὴν αὐτοῦ.

Com. 26. *Non est Deus in conspectu ejus*] Ait in corde suo, (infrà 13. 1.) Non est Deus.

Ibid. *Inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore*] *Adstitit* (ut infrà 35. 5.) *omni viæ non bonæ.* Vide Prov. 2. 15. Contrarium Psal. 118. 101. *ab omni mala via pedem prohibere.* Nota &, *in omni tempore.* Plautus Pseud.

> *Quorum nunquam quidquam cuiquam venit in mentem, ut rectè faciant.*

Ibid. *Omnium inimicorum suorum dominatur*] Domat omnes adversantes sibi.

Com. 27. *Sine malo*] Subaudi, *permanebo*. Ad tabernaculum meum (ut alibi loquitur)] non accedet malum. *Non veniet* (ut Jer. 5. 12.) *super me malum.*

Com. 28. *Sub lingua ejus labor & dolor*] Minacia verba detonat, quæ humiliorum animas gravissimè affligunt. Metonymia effectûs pro efficiente. Vide & Psal. 13. 3.

Com. 29. *Sedet in insidiis*, &c.]

> ——*Velut olim*
> *Auceps ille facit cùm improviso insidiisque:*

ità enim (non *olli*) legenda putamus Lucilii illa apud Servium in Æneidos 11. Vide Jer. 6. 26. Græci hîc ἐγκάθηται, &c. & eò libens hæc Hesychii retulerim, Ἐγκάθηται, καλατηρεῖ.

Ibid. *Ut interficiat innocentem*] Sirachides 11. 35. *Peccator sanguini insidiatur.*

Com. 30. *Insidiatur in abscondito*] Infrà 63. 6. de ejusmodi, *Narraverunt ut absconderent laqueos:* & Proverb. 1. 11. ex similium persona, *Insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas.*

Ibid. *Quasi leo*] Est proverbiale, ut apparet vel ex 27. 31. Sirachidis: Idem 28. 27. & de lingua (ut fortè isto Psalmi loco) calumniatrice, *In illos quasi leo immittetur.* Vide & Psal. 16. 12. & 21. 14.

Com. 35. *Tu laborem & dolorem consideras*] Oppressorúmne, an verò opprimentium? fortasse horum. Suprà com. 28. de ejusmodi, *Sub lingua eorum labor & dolor.*

Ibid. *Orphano tu eris adjutor*] Tu solus es adjutor ejus, tu pater, patronus; si deseris, peribit.

Com. 36. *Quæretur peccatum illius, & non invenietur*] Ità 36. 10. de impio, *Quæres locum ejus, & non invenies:* & Jerem. 50. 20. *In diebus illis quæretur iniquitas Israel, & non erit: peccatum Juda, & non invenietur*, i. e. delebitur: *propitius iis ero*, ut statim sequitur. *Illius* autem hoc loco est *pauperis*: &, *non inveniri*, omnino non esse; quasi diceret, ut 10. 4. *Justus autem quid fecit?* Infrà 58. 4. *Ceperunt animam meam, irruerunt in me fortes: neque iniquitas mea, neque peccatum meum, Domine.*

Com. 37. *Dominus regnabit in æternum*, &c. *peribitis Gentes de terra*] i. e. Dominus regnat, &c. pereant Gentes,

tes, &c. Infrà 98.1. *Dominus regnat, irascantur populi*, i. e. Gentes.

Com.39. *Judicare pupillo & humili*, &c.] Vide suprà ad 7. 12. adducta.

PSAL. X.

Com.2. *IN Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ, Transmigra in montem velut passer?*]Eodem sensu alibi, *In Deo confido, non timebo quid faciat mihi caro. Quomodo dicitis?* (pro quo Græci heic πῶς ἐρεῖτε) est, quâ fronte? quo fundamento nixi? ut Matth. 7. illud, πῶς ἐρεῖς; &c. *Transmigra sicut passer* (i. e. avicula quævis) est κυριολογία. Gellius 2. 29. *Cassita nidum migravit*. Vide & Proverb. 27. 8. LXX hîc, μεταναστεύου· quò pertinet (ni fallor) Hesychii istud, Μεταναστεύει, μετέρχει, μετοικεῖ, &c. Adde Psal. 61. 7. ubi & μεταναστεύσω. Montes à fugientibus peti solitos ad Luc. 21. 21. indicavimus.

Com.3. *Paraverunt sagittas suas*, &c. *ut sagittent in obscuro rectos corde*] Cogitationes (ut Esai. 32. 7.) *concinnant ad perdendos mites in sermone mendacii*. Jer. 9. 8. *Sagitta vulnerans lingua eorum*. Vide & Psal. 56. 5. *In obscuro*, Græcis heic ἐν σκοτομήνῃ. In vetere Onomastico, *Illunis*, (nempe nox) σκοτομήνη. Ammianus lib. 19. *Observatâ nocte squalidâ & interluni*. Hesychius, Σκοτομήνη, βαθεῖα νύξ, ἢ ἀσέληνος.

Com.5. *Oculi ejus in pauperem respiciunt*] In me pauperem spiritu respicient, ut in tempore me adjuvet. *Patientia pauperis* (suprà 9. 19.) *in finem non peribit*.

Ibid. *Palpebræ ejus interrogant filios hominum*] *De cœlo* (ut 13. 2.) *prospicit super filios hominum. De habitaculo suo respicit super omnes qui habitant terram*, &c. *intelligit omnia opera eorum*: infrà 32. 15. LXX heic ἐξετάζει τοὺς υἱοὺς τ. ἀ. In Glossario, Ἐξετάζω, *exquiro, interrogo*.

Com.6. *Dominus interrogat justum & impium*] *Novit* (ut Job. 12. 16.) *& decipientem, & eum qui decipitur*.

> *Quotidie ille scit quis hîc quærat malum,*
> *Qui hîc litem apisci postulant perjurio.*
> *Mali res falsas qui impetrant apud Judicem,*
> *Iterum ille eam rem judicatam judicat.*
> *Majore multâ multat, quàm litem auferunt.*
> *Bonos in aliis tabulis exscriptos habet.*

Ibid. *Et impium*] Sapient. 1. 9. *In cogitationibus impii interrogatio est*: i. inspicit (vel inquirit) Deus in ipsa cogitata ejus.

Ibid. *Qui diligit iniquitatem, odit animam suam*] De impiis Proverb. 1. 18. *Contra sanguinem suum insidiantur, & fraudes moliuntur contra animas suas*.

Com.7. *Pars calicis eorum*] Locutio media. Vide infrà 15. 5.

Com.8. *Justus Dominus, & justitias dilexit*] i. e. Diligit. Infrà hîc 83. 12. *Veritatem diligit Deus*. Solomo 15. 9. in Gnomologico, *Qui sequitur justitiam, diligitur ab eo*.

Ibid. *Æquitatem vidit vultus ejus*] Suprà 5. 5. *Non Deus volens iniquitatem es tu. Videt*, respicit. Jer. 5. 3. *Domine, oculi tui ad fidem respiciunt*: i. e. æquitatem videt vultus tuus.

PSAL. XI.

Com.2. *SAlvum me fac, Domine, quia defecit sanctus*]Periclitor inter tot impios vivens, sum etenim non aliter quàm ovis inter lupos positus. LXX hîc ὅσιος. Hesychius, Ὅσιος, καθαρὸς, δίκαιος, εὐσεβὴς, &c. Potes & strictiùs exponere ὅσιον· ob ea quæ hîc proximè sequuntur, qui veritatem (ut infrà 14. 3.) loquitur, qui dolum non agit linguâ suâ, qui jurat proximo suo, & non decipit.

Ibid. *Defecit sanctus*]

> *Egregium sanctùmque virum si cerno, bimembri*
> *Hoc monstrum puero, vel mirandis sub aratro*
> *Piscibus inventis, & fœtæ comparo mulæ.*

Com.3. *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum*] *Nemo* (ut Jer. 8.) *quod bonum est loquitur*.

Ibid. *Labia dolosa, in corde & corde locuti sunt*] Dolosis labiis cor uniuscujusque loquitur: ità fortè exponendum, ex abundantia cordis enim os loquitur. Vide Job. 8. 10. Esai. 59. 13. *Locuti sunt de corde verba mendacii*.

Com.5. *Qui dixerunt, Linguam nostram magnificabimus*] Eloquemur grandia & magnifica. Jacob. 3. 5. μεγαλαυχεῖν.

Ibid. *Labia nostra à nobis sunt*] Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν δυνάμεθα δαμάζειν, ibidem com. 8. Jacobus.

Ibid. *Quis noster dominus est?*] Job. 11. 12. *Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat*.

Com.6. *Fiducialiter agam in eo*] Id est, in iis; inopibus & pauperibus nempe, de quibus proximé. Infrà 139. 13. *Faciet judicium inopis, & vindictam pauperum*. De Eodem Job. 36. 6. *Judicium pauperibus tribuit. Fiducialiter agere* hîc, (quod infrà 93. 1. vertit, *liberè agere*, ubi Græci, ut & hoc in loco, παῤῥησιάζομαι) est, potentiæ meæ pro illorum salute specimen publicum edam, i. e. φανερῶς, παῤῥησίᾳ. Vide hîc Symmachum & Chrysostomum. Apostolus Ephes. 6. 20. ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ut publicè approbem fiduciam meam in illius causa. *In eo* hîc, ut modò diximus, illorum nomine, vel intuitu. Sic infrà 68. 7. *in me*, & 121. 1. *in hos*.

Com.8. *Et custodies nos à generatione hac*] Ità Act. 2. 40. D. Petrus, *Salvamini à generatione ista prava*.

Com. 9. *In circuitu impii ambulant*] Obambulant civitatem. Ità, *palliata quadam mendicabula obambulare* Apuleius dixit. Omnino vide Psal. 54. 11. & 58. 7. Ambulabant autem in circuitu impii, ζητοῦντες (ut 1 Pet. 5. 8. de diabolo) τίνα ἂν καταπίωσι.

Ibid. *Secundùm altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*] LXX. ἐπολυώρησας τ. υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· *conservabis, proteges*: per futurum enim, ut passim hoc in libro, præteritum exponendum. Sensus videtur hujusmodi esse, Obambulant quidem impii, tu autem secundùm potentiam tuam providebis nè homines (boni scilicet) ab iis opprimantur. Ὕψος in Psalmo δύναμιν exposuit & Theodoretus.

PSAL. XII.

Com.2. *QUamdiu ponam consilia in anima mea*] Quamdiu cogitationes dubiæ in me ascendent de providentia tua? vel, Quamdiu in isto dubio statu meo consilia capiam quid agendum mihi? Sic in Milite Plautino,

> *Dum ego mihi consilia in animum convoco, & dum consulo*
> *Quid agam*———

Ejusdem est in Mercatore,

> *Quid illuc est quòd ille solus se in consilium convocat?*

PSAL. XIII.

Com.1. *DIxit insipiens in corde suo, Non est Deus*] Jer. 5. 12. *Negaverunt Dominum, & dixerunt, Non est ipse*: id est, *Quomodo* (ut Psal. 72. 11.) *scit Deus? &, si est scientia in excelso?*

Ibid. *Corrupti sunt*] Τὸν νοῦν (ut apud Apostolum) διεφθαρμένοι. *Universi* (ut Jer. 6. 28.) *corrupti sunt*. Vide Gen. 6. 12.

Ibid. *Et abominabiles facti sunt in studiis suis*] *Viæ eorum* (ut Prov. 2. 15.) *perversæ sunt, & infames gressus eorum*. Quin & *studiis* hîc, suprà 9. 12. & alibi, *viæ* denotantur.

Ibid. *Non est qui faciat bonum*] Hyperbole, ut in illis Jer. 8. 6. *Nemo quod bonum est loquitur*. Vide & quæ infrà 54. 10, 11, 12. Esai. 59. 4. item 5. 1. ejusdem Jeremiæ.

Ibid. *Usque ad unum*] *A minimo ad maximum*, ut in priore illo Jeremiæ loco. *A summo ad novissimum*, ut Esai. 56. 11.

Com. 2.

Com.2. *Ut videat si est intelligens*] LXX. εἰ ἔςι συνιῶν. Videtur ad hunc locum pertinere Hesychii illud, Συνιῶν, νοῶν, φρονῶν.

Com.3. *Omnes declinaverunt*] *Omnes* (ut Jerem. 9. 2.) *adulteri sunt, cœtus prævaricatorum. Omnes* (ut Esai. 56. 11.) *in viam suam declinaverunt*, id est, *dereliquerunt vias rectas, diverterunt in vias pravas*: ut 6.16. apud Sirachidē. Seneca 94 Epistolâ, *Nemo errat uni sibi, sed dementiam spargit in proximos, accipitque invicem: & ideo in singulis vitia populorum sunt, quia illa populus dedit: dum facit quisque pejorem, factus est. Didicit deteriora, deinde docuit: effectáque est ingens illa nequitia, congesto in unum quod cuique pessimum scitur.*

Ibid. *Inutiles facti sunt*] Hoc aut per μείωσιν dictum pro pessimi facti sunt; quomodo Esaiæ 59. 6. *Opera eorum, opera inutilia*; & apud Apuleium, *nihil prorsus boni facit*, id est, (ut ibi exposuimus) omnia mala facit: aut vulgariter & sine figura acceptum, est quod Britanni mei dicunt, They are just good for nothing.

Ibid. *Linguis suis dolose agebant*] Infrà 35. 3.

Ibid. *Venenum aspidum sub labiis eorum*] Vide infrà ad 139. 4. & Jacob. 3. 8. annotata.

Ibid. *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*] Vide Proverb. 1. 18. Apud Lucilium ille,

——— *Nec longiu' quidquam*
Nobis quàm dextra gladium dum accommodet alter.
Usque adeò studio atque odio illius efferor irâ.

Ibid. *Contritio & infelicitas in viis eorum*] *Exhonorant* (ut Jacob. 2. 6.) *pauperem, per potentiam opprimunt, trahunt ad judicia*, &c.

Evortunt suo arbitratu homines fundis, familiis.

Com.4. *Qui devorant plebem meam*]

——— *Pisces ut sæpe minutos*
Magnus comest, ut aves enecat accipiter.

Devorare plebem hîc est quod Sirach. 36. 11. *plebem pessimare.*

Com.5. *Illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor*] *Sonitus* (ut Jobi 15. 21.) *terroris semper in auribus illorum, & cùm pax sit, illi semper insidias suspicantur. Conturbantur* (ut Sirach. 40. 7.) *in visu cordium suorum, tanquam qui evaserint in die belli: in tempore salutis suæ exsurgant, ad nullum timorem admirantes.*

PSAL. XIV.

Com.2. *Qui ingreditur sine macula*] LXX. ὁ πορευόμενος ἄμωμος. Ità Luc. 1. 6. de Zacharia & Elizabetha, πορευόμενοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι. Apuleius in Apologia, *Nè quid maculæ aut inhonestamenti in me admittam.*

Com.4. *Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus*] *Ad nihilum deduci* hîc, item Psal. 57. 8. & 59. 14. est, pro nihilo haberi. LXX jam dictis locis ἐξουδενοῦν, i.e. ἀποδοκιμάζειν, καταπτύειν. In Glossario, Ἐξουδενῶ, *adnihilo, sperno, respuo.* Hanc interpretationem nostram adstruit & oppositum hujus commatis membrum, *timentes autem Dominum glorificat.*

PSAL. XV.

Com.4. NON *congregabo conventicula eorum de sanguinibus*] Non interero sanguinolentis eorum conventiculis. Infrà 25. 5. *Odivi ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. Quæ communicatio sancto homini ad canem?* est in 13. 22. Sirachidis.

Com.6. *Funes ceciderunt mihi in præclaris*] *Funis*, i. e. sors mea: itaque in Additamentis Estheris 13. 17. conjunctim, *sortem & funiculum* habemus.

Com.7. *Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum*] Afflictio dat intellectum: vide proximè sequentia.

Com.8. *Providebam Dominum in conspectu meo*] Infrà 17. 23. *Omnia judicia ejus in conspectu meo.*

Com.11. *Notas mihi fecisti vias vitæ*] Aperies mihi salutis vias. ποιήσεις (ut 1 Cor. 10. 13.) σὺν τῷ πειρασμῷ τὴν ἔκβασιν.

Ibid. *Adimplebis me lætitiâ cum vultu tuo*] In conspectu tuo: vel, Vultus tuus lætitiâ adimplebit me.

Ibid. *Delectationes in dextera tua usque in finem*] Sirachides 11. 17. *Datio Dei permanet justis, & profectus illius successus habebit in æternum.*

PSAL. XVI.

Com.2. *Oculi tui videant æquitates*] Suprà 10. 8.

Com.3. *Visitasti* (me) *nocte*] Suprà 15. 7.

Ibid. *Igne me probâsti*] Infrà 65. 10. *Igne nos examinâsti.* Vide Prov. 17. 3.

Com.4. *Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras*] Puto commodè hæc exponi posse ex loco Ps. 118. 101. *Ab omni mala via prohibui pedes meos, ut custodiam verba tua.* Adde quæ ibidem com. 104. & com. 128.

Com.5. *Perfice gressus meos in semitis tuis*] *Perficere* heic est confirmare, stabilire: ςηρίζειν, θεμελιοῦν, ut 1 Pet. 5. 10. ubi & præcessit vox καταρτίζειν, quam hîc Græci posuere.

Com.10. *Adipem suum concluserunt*] Prodiit (ut 72. 7.) *quasi ex adipe iniquitas eorum.*

Com.14. *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum*] Deliciis, iisque quæ vel maximè cordi habuerunt, saturâsti eos: vide Ps. 143. 12, 13. In voce *absconditis* autem videtur alludi ad selectiora illa, quæ non temere nec in cujusvis gratiam patresfamiliâs solent è suo penu depromere. LXX. hîc, τῶν κεκρυμμένων σου, i. e. ut bene Symmachus, ἀποθέτων, in promptuariis enim, ut jam diximus, solent meliora reponi. Et planè similis locutioni isti videtur, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου φαγεῖν διδόναι, quæ Apocal. 2. 17. occurrit. Legimus & in Hesychio, Κεκρυμμένων, ἐπιμόνως κειμένων· ubi si κεκρυμμένων, & κειμένων (quod tamen haud obtruserim) scribendum putaverimus, videri poterunt pertinere ad hunc locum Psalmistæ. Nec incommodè sensu à nobis posito exponi possent quæ & infrà Psal. 30. 20. leguntur.

Ibid. *Dimiserunt reliquias suas parvulis suis*] Prov. 19. 14. *Domus & divitiæ à parentibus dantur.*

PSAL. XVII.

Com.8. *Commota est & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt*, &c.] Sirachides 16. 18. Ezech. 38. 20.

Com.11,12. *Volavit super pennas ventorum, Et posuit tenebras latibulum suum*] De eodem Orpheus,

——— Οὐ θυμῷ πάντα δινεῖται,
Ὃς κινεῖς ἀνέμους, νεφέλησι τε πάντα καλύπτεις,
Πρηςῆρσι χίζων πλατὺν αἰθέρα———

Com.14. *Et carbones ignis*] Ignitos: infrà 119. 4. *desolatorios.*

Com.20. *Salvum me fecit quoniam voluit me*] Quia (ut infrà 43. 4.) in me complacuit.

Com.24. *Observabo me ab iniquitate mea*] Custodiam vias meas, ut alibi loquitur: τηρήσω ἐμαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς (ut 1 Joh. 5. 19.) οὐχ ἅψεταί μου.

Com.28. *Tu populum humilem salvum facies, & oculos superborum humiliabis*] Vide ad Luc. 1. 51. dicta.

Com.30. *Et in Deo meo transgrediar murum*] Per obstantes malignantium catervas explicabo arma mea: vel, *transgrediar murum*, excedam muri firmitatem. Vide Jer. 1. 18. & 15. 20.

Com.34. *Qui perfecit pedes meos tanquam cervorum*] Fecit ut exsultem lætitiâ. Vide Esai. 35. 6.

Com.38. *Persequar inimicos meos*] In Pseudolo Plautina,

Confidentia est inimicos meos me posse perdere:

& ibidem,

Metum & fugam perduellibus meis injiciam, me esse (ut natum sciant.

Com.42. *Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret*] Job. 35. 12. *Clamabunt, & non exaudiet* (Deus) *propter superbiam*

biam malorum. Proverb. 1. 28. *Quando venerit super vos tribulatio & angustia, tunc invocabunt me, & non exaudiam.*

Com. 44. *Constitues me in caput Gentium*] Vide ad Psal. 2. 6. dicta.

Com. 45. *Populus quem non cognovi servivit mihi*] Gentes quarum linguas non cognosco (vide Jerem. 5. 15.) servient mihi.

Ibid. *In auditu auris obedivit mihi*] *Sermo meus* (ut Psal. 147. 15. de Deo) *velociter currit.* Xenophon παιδ. β'. Πειθόμενοι ὅτως, ὅσε πρὶν εἰδέναι τὸ προςαττόμενον, πρὶν τελειῶσαι.

Com. 46. *Filii alieni mentiti sunt mihi*] *Nequiter* (ut 19. 24. Sirachid.) *humiliant se.* Me blandis & adulatoriis verbis prosequuntur, timentes potentiam meam. Tale infrà 65. 3. illud, *In multitudine virtutis* (i. e. potestatis) *tuæ mentientur tibi inimici tui:* item 80. 16. *Inimici Domini mentiti sunt ei.* Vide & 77. 36.

Ibid. *Claudicaverunt à semitis suis*] Claudicaverunt semitæ eorum: metonymia. LXX. hìc ἐχώλαναν· quod (huc, ni fallor, respiciens,) ἔκλιναν exposuit Hesychius, i. e. ut suprà 13. 1. *declinaverunt.*

PSAL. XVIII.

Com. 6. *IN Sole posuit tabernaculum suum*] Posuit Solem in tabernaculo suo: i. e. in cœlo: hypallage.

Ibid. *Tanquam sponsus procedens de thalamo suo*] *Quasi sponsus* (ut Esai. 61. 10.) *coronâ decoratus.* Ità 21. 2. ὡς νύμφη ἠτοιμασμένη.

Com. 7. *Exsultavit ut gigas ad currendam viam suam*] Alacriter, ut vir fortis accingit se ad suum opus peragendum, atque id fine virium defectione in dies singulos. Macrobius Saturnal. 1. 17. *Quotidie renovat se, unde Virgilius, Manè novum. Camerienses, qui sacram Soli incolunt insulam, ἀειγενέτῃ Apollini immolant,* τῷ ἀεὶ αὐτὸν (meliùs fortè, διὰ τὸ ἀεὶ αὐτὸν) ἀεὶ γίγνεσθαι. De eodem Mimnermus,

——Πόνον ἔλλαχεν ἤματα πάντα,
Οὐδέ ποτ' ἄμπαυσις γίγνεται οὐδεμία.

Nota & Psalmi ea, *ad currendam viam:* unde &

——κόσμε τὸ ἀείδρομον οἶμα,

de Eodem Orpheus loquens.

Ibid. *A summo cœlo egressio ejus, & occursus ejus usque ad summum ejus*] Egreditur ab Oriente, pervenit usque ad Occidentem. Mimnermus,

Τὸν μὲν γὰρ διὰ κῦμα φέρει πολυήρατος εὐνὴ
Κοιλὴ, Ἡφαίστου χερσὶν ἐληλαμένη
Χρυσοῦ τιμήεντος, ὑπόπτερος, ἄκρον ἐφ' ὕδωρ
Εὕδονθ', ἁρπαλέως χώρου ἀφ' Ἑσπερίδων
Γαῖαν ἐς Αἰθιόπων, ἵνα οἱ θοὸν ἅρμα καὶ ἵπποι
Ἑστᾶσ', ὄφρ' ἠὼς ἠριγένεια μόλῃ.

Ibid. *Nec est qui se abscondat à calore ejus*] Sirach. 42. 16. *Sol illuminans per omnia respicit.*

Com. 11. *Dulciora super mel & favum*] Similis Sirach. 25. 22. locutio illa, *Non est caput nequius super caput colubri. Mel & favum,* ἓν διὰ δυοῖν, pro *faves mellis.* Vide in Latino Sirachidis 24. 27. & Psal. 118. 103.

PSAL. XIX.

Com. 8. *HI in curribus, & hi in equis,* &c.] 2 Paralip. 16. 7.

PSAL. XX.

Com. 1. *IN virtute tua lætabitur Rex*] Id est, in potentia tua. Infrà 143. 16. de Eodem, *Qui das salutem Regibus.*

Com. 4. *Prævenisti eum in benedictionibus dulcedinis*] Dulcedine benedictionum tuarum. Vide 30. 20.

Com. 7. *Lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo*] Ut suprà 15. 11.

Com. 10. *Pones eos ut clibanum ignis in tempore vultûs tui*] Cùm eos tanquam puniturus respexeris.

Com. 12. *Cogitaverunt consilia quæ non potuerunt stabilire*] LXX. στῆσαι· i. e. στερίξαι· unde apud Hesychium, Στηρίξαι, στῆσαι. Idem (& fortè ex hoc Psalmistæ loco) Στῆσαι, &c. πληρῶσαι.

PSAL. XXI.

Com. 5. *IN te speraverunt; & liberasti eos*] Infrà 36 40. *Salvabit eos quia speraverunt in eo:* & 16. 7. *Qui salvos facis sperantes in te.* Vide & 27. 7.

Com. 10. *Tu es qui extraxisti me de ventre*] Lactantius in de Ira Dei cap. 13. *Ortum nobis ad lucem quâ fruimur subministrat,* (Deus) &c. *per illum in hospitium mundi hujus intravimus.* Seneca 1. 5. de Clementia, *Quorum* (Deorum) *beneficio in lucem edimur.*

Com. 11. *Nè discesseris à me*] *Nè elongaveris* (ut infrà com. 20.) *à me auxilium tuum:* vel (quod eodèm recidit) *nè absis.* Plinius lib. 2. epist. 17. de quadam villa sua, *xvij mill. passuum ab Urbe recessit:* at ibi vulgò legitur *secessit.*

Com. 12. *Non est qui adjuvet*] Sirachid. 51. 10. *Et non erat qui adjuvaret.* Vide suprà ad 17. 42.

Com. 13. *Circumdederunt me vituli multi*] Vide infrà 117. 10, 11, 12. & 118. 81. Cicero, *Antonius à tergo, à fronte, à lateribus tenet. Vitulos* hìc intellige homines Genio assiduè indulgentes, & vitulorum ritu saginatos.

Ibid. *Tauri pingues,* &c.] Iidem quos jam *vitulos* vocavit. De talibus Tuscul. 5. Cicero, *Ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves:* & Ignatius, Λιπανθέντες καὶ παχυνθέντες εἰς ᾅδην καταβαίνουσιν.

Com. 14. *Aperuerunt super me os suum*] Job. 16. 11. infrà Psal. 34. 21. & 108. 2.

——*Fremit ore cruento,*

est in Latino Poeta.

Com. 15. *Sicut aqua effusus sum*] *Ad nihilum* (ut Psal. 57. 8.) *deveni, tanquam aqua decurrens:* i. e. velut torrens (ut Job. 6. 15.) qui raptim transit in convallibus. Andromache apud Euripidem,

Τήκομαι ὡς πετρίνα πιδακόεσσα λιβάς.

Ibid. *Et factum est cor meum tanquam cera liquescens*] Videndum an hoc velit Job. 23. 16. *Mollivit cor meum.*

Com. 16. *In pulverem mortis deduxisti me*] *Usquequaque* (ut 118. 107.) *humiliatus sum.* Vide & 43. 25.

Com. 19. *Consideraverunt, & inspexerunt me*] Infrà 36. 32. *Considerat peccator justum, & quærit mortificare eum.*

Ibid. *Diviserunt sibi vestimenta mea*]

——*Composita est fallacia,*
Ut eâ me privent, atque inter se dividant.

Com. 20. *Ad defensionem meam conspice*] Gr. εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Hesychius (ex hoc, aut alio Psalmorum loco) Πρόσχες, ἐπίβλεψον. Glossarium, Πρόσχες, *intende, adverte.*

Com. 21. *Unicam meam*] Id est, dilectam: tibi nempe. Sic & 34. 17.

Com. 22. *Ex ore leonis*] Insidiatoris: vide suprà ad 9. 30.

Ibid. *Unicornium*] LXX. μονοκερώτων. In Glossario, Μονόκερως, *unicornis.* Hesychius, Μονοκέρατος, ὁ μονόκερως, θηρίον φοβερόν.

Com. 27. *Qui requirunt eum*] Qui (ut infrà 26. 8.) requirunt faciem ejus. Augustus Cæsar apud Gellium, *Oculi mei requirunt meum Caium.*

Com. 30. *Pingues terræ*] Quales infrà 122. 4. *abundantes* vocat: ergò facilè *pingues.* Horatius,

Me pinguem & nitidum bene curatâ cute vises.

Hesychius, Πίονος, &c. εὐθαλοῦς, πλουσίου, μεγάλου.

Com. 31. *Anima mea illi vivet*] Totum id quod vixero illius cultui consecrabo. *Sum tuus,* Deum alloquens, infrà Psal. 118. 94. dixit. *Qui* (autem) *non est suus, non debet sibi vivere,* Sedulius ad 1 Cor. 6.

PSAL. XXII.

Com. 1. *Dominus regit me*] Ità bene pro eo quod in Græco, ποιμαίνει με. Gloss. Ποιμαίνω, ἐπὶ ἀνθρώπων· *rego.*

Ibid. *Nihil mihi deerit*] *Anima mea* (ut 24. 13.) *in bonis demorabitur.* Vide & Psal. 33. 11.

Ibid. *In loco pascua ibi me collocavit*] *Ibi* hìc, ut 35.13. & 65. 6. & alibi, abundat. Ità & 136. 1. τὸ *illic. Loco pascua*, est *teneris & herbosis locis*, ut loquitur Apuleius noster.

Com. 3. *Super aquam refectionis educavit me*] Pergit in similitudine: oves pastæ potari solent, & secus aquas quiescere: & Græci hìc ἀναπαύειν habent, ubi *refectionem* Latinus Interpres. Vult dicere, Dei sub præsidio se securum agere. Servius ad Virgilii illud,

———*recubans sub tegmine fagi;*

Sub protectione Augusti securus quiescis.

Com. 4. *Si ambulavero in medio umbra mortis, non timebo mala*] *Non timebo* (ut infrà 55. 5.) *quid caro faciat mihi.* Vide suprà ad 3. 7. Psal. 26. 1, 2.

Ibid. *Quia tu mecum es*] Tu à meis partibus stas. Jerem. 1. 19. *Bellabunt adversùm te, & non prævalebunt: quia ego tecum sum, ait Dominus.* Jobus 17. 3. *Pone me juxta te, & cujusvis manus pugnet contra me.* Moses apud Josephum Antiquit. 4. 8. Θεὸς ἡμῖν παρόντος βοηθοῦ, πάντων ἀπειρογοῦν εὔλογον. Apostolus Rom. 8. 31. Εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; Ζεὺς σύμμαχος erat inter Cyri militares tesseras, teste Παιδ. ζ'. Xenophonte.

Com. 5. *Calix meus inebrians quàm præclarus est!*] *Hereditas mea præclara est mihi:* suprà 15. 6.

Com. 6. *In longitudinem dierum*] Id est, (ut priore membro, & Psal. 26. 4.) *omnibus diebus vitæ meæ.*

PSAL. XXIII.

Com. 1. *Orbis terrarum*] Hoc loco intelligenda est ea pars Orbis quam Græci ξηρὰν vocant.

PSAL. XXIV.

Com. 3. *Universi qui sustinent te non confundantur*] Nemo qui te (i. e. auxilium tuum) patienter exspectat, sua de spe decidat.

Com. 4. *Iniqua agentes supervacuè*] Gr. διακενῆς. Hesychius, Διακενῆς, ματαίως.

Ibid. *Vias tuas, Domine, demonstra mihi*] Ut alibi, notam fac mihi voluntatem tuam. Apud Senecam, Cur bonis viris, &c. cap. 5. Demetrius philosophus, *Hoc unum, Dii immortales, de vobis queri possum, quòd non antè voluntatem vestram notam fecistis.*

Ibid. *Et semitas tuas edoce me*] *Sensum* (enim) *tuum quis sciet nisi tu, &c. miseris spiritum tuum de altissimis, & sic correcta sint semita eorum qui sunt in terris?* Scriptor Sapient. 9. 17. *Semitas tuas*, ut & *vias tuas*, quod præcessit, intellige, quæ Deo placerent. Vide infrà com. 9. & Psal. 142. 8.

Com. 5. *Te sustinui totâ die*] Te exspecto assiduè.

Com. 8. *Propter hoc legem dabit delinquentibus in via*] Legem statuet iis in via quam elegit, (i. e. probat:) infrà com. 12. Vide & Psal. 31. 8.

Com. 13. *Anima ejus in bonis demorabitur, & semen ejus hereditabit terram*] Suprà 25. 31. *Anima mea illi vivet, & semen meum illi serviet.*

Com. 14. *Firmamentum est Dominus timentibus eum*] *Præbet fortitudinem his qui corde perfecto credunt in eum*, 2 Paralip. 16. 9. De eodem Seneca, *Ille dat consilia magnifica & erecta.*

Com. 15. *Oculi mei semper ad Dominum*] Sicut oculi servorum & ancillarum ad Dominos suos, infrà 122. 2.

Ibid. *Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos*] Hæc puto ad hunc modum κατ' ἀναστροφὴν capienda, Evellet de laqueo pedes meos, quoniam oculi mei semper ad eum. Infrà 30. 5. *Educes me de laqueo hoc, &c. quoniam tu es protector meus.*

Com. 16. *Respice in me*] *Ad defensionem mei* (ut 21. 20.) *conspice.*

Ibid. *Quia unicus, &c. sum*] LXX. μονογενής· id est, fortassè μονωθεὶς, vel μόνος ἐρημωθείς· quin & Symmachus per μόνος exposuit. Regina Esther, Additament. 14. 3. *Adjuva me* (Deus) *solitariam, & cujus præter te nullus est auxiliator.*

Com. 18. *Vide humilitatem meam & laborem meum*] Laborem meum dum gemo (suprà 6. 7.) & preces vehementes ad te allego. Deus 15. 6. apud Jeremiam, *Laboravi rogans.*

Com. 21. *Innocentes & recti adhæserunt mihi, quia sustinui te*] Id est, dum te patienter & mansuetè exspecto: & puto sensum ferè eum esse qui in illis Psal. 141. 8. *Me exspectant justi donec retribuas mihi.*

PSAL. XXV.

Com. 1. *In Domino sperans non infirmabor*] Suprà 10. 1. *In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ, Transmigra, &c.*

Com. 2. *Ure renes meos*] LXX. πύρωσον, id est (ut membro præcedente) proba, tenta: hinc πύρωσις 1 Petr. 4. 12. & apud Hesychium, δοκιμασία.

Com. 5. *Odivi ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo*] Vide ad Psal. 1. 1. dicta. Seneca, *Magna pars sanitatis est hortatores insania relinquere, & ab isto cœtu invicem noxio procul abiisse.*

Com. 7. *Ut audiam vocem laudis*] *Audiam*, i. e. edam: vel, ut te faciam audire.

Com. 9. *Nè perdas cum impiis animam meam*] Id est, fortè, *nè trahas me* (ut 27. 7.) *cum peccatoribus.*

Ibid. *Et cum viris sanguinum vitam meam*] Nec permitte ut congregem (id est, frequentem) conventicula eorum de sanguinibus. Suprà 15. 4.

Com. 10. *In quorum manibus iniquitates sunt*] Μισθοὶ (ut Act. 1.) ἀδικίας.

Com. 12. *Pes meus in directo stat*] Obliquas vias non sector, vel, de gradu meo non cedo.

PSAL. XXVI.

Com. 2. *Ut edant carnes meas*] Ut me devorent: i. e. ad perniciem deducant. Vide Job. 19. 22. & 30. 17. & 31. 31.

Ibid. *Qui tribulant me, &c. ipsi infirmati sunt, & ceciderunt*] Suprà 19. 9. *Ipsi, &c. ceciderunt, nos autem, &c. erecti sumus.*

Com. 6. *Immolavi, &c. hostiam vociferationis*] Obtuli laudes clarè sonoreque cantatas: vel, hymnum pro victoria mea. LXX. θυσίαν ἀλαλαγμοῦ. Hesychius, Ἀλαλαγμὸς, ἐπινίκιος ὕμνος, ἡ βοὴ νικημένος.

Com. 8. *Faciem tuam, Domine, requiram*] Contrarium Proverb. 29. 26. *faciem Principum requirere*, id est, τὰ πρόσωπα θαυμάζειν.

Com. 10. *Dominus autem assumpsit me*] Supple (ut suprà 17. 17.) *de aquis* (i. e. periculis) *multis.* Infrà 88. 19. *Domini est assumptio nostra.*

Com. 12. *Mentita est iniquitas sibi*] Vox ultima (ut 43. 11. & 97. 1. & alibi) abundat.

Com. 13. *Credo videre bona Domini in terra viventium*] Id est, antequam moriar. E converso Ezechias, ut tum putavit quidem, moriturus, *Non videbo Dominum Deum in terra viventium:* apud Esaiam 38. 11.

Com. 14. *Exspecta Dominum, & viriliter age*] Infrà 36. 34. *Exspecta Dominum, & custodi viam ejus. Si moram fecerit*, (ut Habac. 2. 3.) *exspecta illum, quia, &c. non tardabit.* Vide & Psal. 30. 25.

Ibid. *Confortetur cor tuum*] *In silentio* (ut Esai. 30. 15.) *& in spe sit fortitudo tua.*

PSAL.

PSAL. XXVII.

Com. 4. *Da illis secundum opera eorum*] *Indue* (ut Jerem. 17. 18.) *super eos afflictionis diem, & duplici contritione eos contere. Gladius eorum* (ut infrà 36. 15.) *intret in corda ipsorum. Comedant* (ut Prov. 1. 31.) *fructus via sua suique, consiliis saturentur.*

Com. 5. *Quoniam non intellexerunt opera Domini*] Id est, noluerunt intelligere. Jer. 9. 6. *In dolo noluerunt scire me, dicit Dominus.*

PSAL. XXVIII.

Com. 2. *Afferte Domino,* &c. *honorem*] Fortè *honorem* heic vocat Sacrificium, ut idem sit (ex more Hebræis usitato) cum proximè præcedentibus. Quin & Servius ad Virgilii illud,

——In honore Deorum:

Inter sacrificandum inquit. Virgilius alibi,

Semper honore meo, semper celebrabere donis.

PSAL. XXIX.

Com. 2. *Suscepisti me, nec delectâsti inimicos meos super me*] Infrà 40. 12. *In hoc cognovi quoniam voluisti me, quoniam non gaudebit inimicus meus super me.*

Com. 4. *Salvâsti me à descendentibus in lacum*] *Lacûs* voce sæpe mortem intelligit.

Com. 7. *In abundantia mea*]

Dum starem regno incolumis.——

Com. 13. *Ut cantet tibi gloria mea, & non compungar*] Id est, non taceam, nec animo contristato sim. In Gr. καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ. Hesychius, Κατανένυγμαι, ἡσύχασα, κελύπημαι.

PSAL. XXX.

Com. 4. *Et enutries me*] *Super aquas* (ut 22. 2.) *refectionis educabis me:* ubi Græci ἐκθρέψαι, ut hoc loco διαθρέψαι.

Com. 10. *Conturbatus est in ira oculus meus*] *Caligavit ab indignatione oculus meus,* Job. 17. 7.

Ibid. *Et venter meus*] Id est, viscera mea. Ità Psal. 43. 25. Cantic. 5. 5. Thren. Jer. 1. 20. Habac. 3. 16. Sirach. 51. 29. & sæpe alibi.

Com. 11. *Defecit in dolore vita mea, & anni mei in gemitibus*] *Vidi* (ut Jerem. 20. 18.) *laborem & dolorem: consumuntur in confusione dies mei.* Adde Psal. 101. com. 4, 5, & 12.

Com. 13. *Oblivioni datus sum tanquam mortuus à corde*] De mortuis 9. 5. Ecclesiastes, *Oblivioni tradita est memoria eorum.* Vide & 2. 4. Sapient. Miserorum (talis tunc Psalmista) non plus quàm mortuorum memoriam durare, dixit & Plinius in Epistolis. *A corde* fortè est, penitus, omnino. εἰς ἀπόθανόν, ἐκριζωθείς· ut com. 12. in Epistola Judæ.

Com. 14. *Factus sum tanquam vas perditum*] Ut infrà 118. 83. *Factus sum sicut uter in pruina. Tanquam vas perditum*, est (ut suprà 21. 7.) *opprobrium & abjectio plebis*; confracta enim vasa solent abjici. Arrianus 2. 4. in Epictetum, Σκεύεσιν εἰ ὡς ἄτω σαθρὸν, ὥστε ἐπὶ πρὸς μηδὲν χρήσιμον, ἔξω ἂν ἐπὶ τὰς κοπρίας ἐρρίπτω. Ὡς σκεῦος ἄχρηστον ἐκβάλλειν, est & Ejusdem 3. 24. *Vas perditum* hic intelligo non amissum, sed confractum: nec malè interpretatio quadrabit, ejusmodi enim perinde haberi solent quasi penitus amissa. Servius ad Æneid. 2. *Vas quassum, quod humorem in se non continet, & est vacuum.* Jeremias 2. 22. *contritum* dixit, quo ex loco, & Baruchi 6. 15. apparet locutionem istam proverbialem fuisse.

Ibid. *Quoniam audivi vituperationem multorum*, &c.] Ità vertit quod in Græco ψόγον· nec aliter in Glossario, ubi Ψόγος, *vituperatio:* & in vetere laudatissimo Onomastico, ubi *Vituperium,* ψόγος. In Psalmo intellexerim vituperationem derisioni mixtam.

Com. 16. *In manibus tuis sortes meæ*] Proverb. 16. 33. *Sortes in sinum mittuntur, sed à Domino temperantur.* In Psalmo metonymicè *sortes* intellige quemvis statum obventurum ei. Jeremias eodem sensu, *Ego ecce in manibus vestris sum,* 26. 14. Vide quæ alibi ad hunc locum annotavimus.

Com. 17. *Illustra faciem tuam super servum tuum: salvum me fac*] Id est, ut salvus fiam. Infrà 79. 20. *Ostende faciem tuam, & salvi erimus.*

Com. 19. *Muta fiant labia dolosa*] Psal. 62. 12. *Obstructum est os iniqua loquentium.* Et 106. 42. *Iniquitas omnis* (i. e. iniqui omnes) *oppilabit os suum.*

Com. 21. *Abscondis eos in abscondito faciei tuæ*] Id est, in abscondito tuo: ut statim, *à facie oculorum tuorum,* pro, *ab oculis tuis.*

Com. 22. *In civitate munita*] Sic 59. 11. & 107. 11.

Com. 23. *Dixi in excessu mentis meæ, Projectus sum à facie oculorum tuorum*]

——Mea lingua locuta est
Nescio quid titubante animo, non sponte, sed altùs
Expugnata malis, odio languoris iniqui.

Tale Jobi illud, & ad Deum, 30. 21. *Mutatus es mihi in crudelem,* &c. *Scio quia morti trades me,* &c. & apud Esaiam 38. 10. Ezechiæ, *Ego dixi* (nempe in pavore, vel excessu mentis) *In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi,* &c. *non videbo Dominum Deum in terra viventium.*

PSAL. XXXI.

Com. 6. *Orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno: veruntamen in diluvio aquarum multarum ad eum non approximabunt*] Orabit te omnis bonus piúsque dum ei tempus superest; in malis enim versantes, ut coactos, non soles audire. Vide 2 Maccab. 9. 23. *Quærite Dominum dum inveniri potest,* habemus 55. 6. Esaiæ.

Com. 8. *Instruam te in via hac quâ gradieris*] Esai. 48. 17. *Ego Dominus Deus tuus,* &c. *gubernans te in via quâ ambules.* Suprà 24. 8. *Legem dabit delinquentibus in via.*

Com. 10. *Multa flagella peccatoris*] Id est, peccatoribus parata sunt. Ità Proverb. 19. 29. *Parata sunt derisoribus judicia.* Infrà hîc 37. 18. *In flagella paratus sum.*

PSAL. XXXII.

Com. 5. *Misericordiâ Domini plena est terra*] Totidem & infrà verbis 118. 64.

Com. 6. *Verbo Domini cœli creati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum*] Ipse 45. 12. Esaiæ, *Manus meæ tetenderunt cœlos, & omni militiæ eorum mandavi:* ubi *militia* fortè quod hoc loco *virtus.*

Com. 7. *Congregans sicut in utre aquas maris*] Proverb. 30. 4. *Congregavit aquas sicut in vestimento.*

Com. 13. *Vidit omnes filios hominum*] Orpheus,

——Οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν, αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.

In Psalmo autem *videre,* est (ut infrà hîc com. 15.) intelligere omnia opera eorum. Sirachid. 17. 16. *Oculi ejus sine intermissione inspiciunt in vias hominum.* Adde Proverb. 15. 3. & 16. 2.

Com. 14. *Respexit super omnes qui habitant terram*] Oculi Domini contemplantur universam terram; 2 Paralip. 16. 9.

Com. 15. *Intelligit omnia opera eorum*]

Est Deus qui quæ nos gerimus auditque & videt.

Vide suprà ad 10. 6. dicta.

Com. 16. *Et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ*] Vide 1 Maccab. 3. 18, 19. Hesychius, Γίγας, δυνάστης, ἰσχυρός.

Com. 17. *Fallax equus ad salutem*] Exod. 15. 1. Proverb.

Proverb. 21. 31. Esai. 30. 16. & 31. 1. Vide quæ in alteris Annotatis nostris. Pro *fallax*, in Gr. ψευδής. Vide suprà ad 4. 3. illud, ζητεῖτε ψεῦδος.

Com. 18. *Oculi Domini super metuentes eum*] Intentis inconnivisque luminibus eorum tutelæ invigilat. Sirachides 10. 24. *Qui timent Dominum, erunt in oculis illius. Non aufert à justo oculos suos*, Job. 36. 7. adde Psal. 33. 16. *Domine, oculi tui respiciunt fidem*, est 5. 3. Jeremiæ.

PSAL. XXXIII.

Com. 4. ET *exaltemus nomen ejus in id ipsum*] Id est simul: ut 61. 10. & 73. 6. & 121. 3. & alibi.

Com. 9. *Beatus vir qui sperat in eo*] Suprà 2. 13. *Beati omnes qui confidunt in eo.*

Com. 11. *Inquirentes autem Dominum*, &c.] Qui inquirunt ut faciant quæ sunt placita ei, ut 14. 10. Tobiæ.

Com. 14. *Prohibe linguam tuam*, &c.] Sic alibi *pedem prohibere* dixit; & 39. 10. *labia non prohibere.*

Com. 22. *Mors peccatorum pessima*] *Virum injustum mala capient in interitu*, infrà 139. 12. *Multa flagella peccatoris*, suprà 31. 10.

PSAL. XXXIV.

Com. 6. FIat *via illorum tenebræ & lubricum, & angelus Domini coarctans eos*] Sanè dira imprecatio: in obscura enim & (quod plus est) lubrica via ante persequentem fugere, quid formidolosius? LXX καταδιώκων· at sensus est, ità ira Divina concludat eos, ut nullum iis effugium pateat. Hoc & optimè vidit Vulgatus, dum *coarctans* vertit. Rem ipsam, etsi non vocem illam, habemus Numer. 22. 25. ubi & de Dei angelo, *Verberabat asinam Balaam, & nihilominus angelus ad locum angustum transiens, ubi nec ad dextram nec ad sinistram poterat deviare, obvius stetit*: i. e. ità coarctabat eum, ut nullus ei exitus relinqueretur.

Com. 10. *Omnia ossa mea dicent*, &c.] Id est, anima mea (ut com. 9.) in gaudio exsultabit, & dicet, &c. Solet his in libris hoc modo exprimi consolatio medullas penetrans. Vide Psal. 21. 15. & 30. 11. & 41. 11. & 50. 10. Sirachid. 26. 16. Proverb. 3. 8. & 15. 30. & 16. 24. ut & contrà, summa mœstitia, Proverb. 12. 4.

Ibid. *Eripiens inopem de manu fortioris*] Hic unus est inter alios eminentes effectus Divinæ potentiæ. Jerem. 15. 21. Baruch. 6. 35.

Com. 11. *Quæ ignorabam interrogabant me*] Servius ad Virgilii illud,

> —*Hinc semper Ulysses*
> *Criminibus terrere novis*:——

Novis, quæ scilicet nullus sperasset.

Com. 12. *Retribuebant mihi mala pro bonis*] *Exspectabam* (ut Job. 30. 26.) *bona, & venerunt mihi mala: præstolabar lucem, & eruperunt tenebræ.* Vide Psal. 37. 21. & 108. 5.

Ibid. *Sterilitatem animæ meæ*] *Seminavi* (ut Jerem. 12. 13.) *triticum, & messui spinas.* LXX. heic ἀτεκνίαν. In Glossario, Ἀτεκνία, *orbitudo, orbitas.* Hesychius, Ἀτεκνία· supple, (quod deest in excusis) ἀγονία.

Com. 14. *Quasi proximum, & quasi fratrem nostrum, sic complacebam*] *Cum his qui oderunt pacem eram pacificus*, infrà 119. 7. ubi & sequitur, *impugnabant me gratis*, ut heic, *adversùm me lætati sunt.*

Com. 15. *Congregata super me flagella, & ignoravi*] *Laqueus* (ut suprà com. 8.) *quem ignoravi.* Jerem. 50. 24. *Illaqueavi te, & capta es Babylon, & nesciebas.*

Ibid. *Et ignoravi*] *Non cognovi* (ut Jerem. 11. 19.) *quia cogitaverunt super me consilia*: eram

> *Ignarus scelerum tantorum artisque nefandæ.*

Com. 16. *Compuncti*] In Gr. κατενύγησαν· & huc respiciens Hesychius, Κατενύγη, ἐλυπήθη.

Com. 17. *Restitue animam meam à malignitate eorum*]

> ——*Miserere laborum*
> *Tantorum, miserere animæ non digna ferentis.*

Com. 18. *Confitebor tibi in Ecclesia magna*] Suprà 21. 26.

Ibid. *In populo gravi laudabo te*] Infrà 115. 4. *Vota mea reddam Domino coram omni populo ejus.* Græci heic (Hebræos secuti) ἐν ὄχλῳ βαρεῖ· quæ locutio occurrit & 1 Maccab. 1. 20.

Com. 19. *Et annuunt oculis*] Ut solent qui malignantur, vel qui derident. Vide Proverb. 6. 12.

PSAL. XXXV.

Com. 1. NON *est timor Dei ante oculos ejus*] *Esse ante oculos* dicitur cujus quis rationem habet, cujúsque intuitu facit quid, vel non facit. Apud Apuleium 5. *Nos originis nexus pro tua incolumitate periculum quidem nullum ante oculos habere compellit.* Unde contrà, *ob oculos non esse*, est (ut hoc Psalmi loco) contemni, vel, post tergum rejici.

Com. 4. *Noluit intelligere ut bene ageret*] *Contentiosâ* (i. e. obstinatâ) *aversione* (ut Jer. 8. 5.) *aversus est, & noluit reverti.*

Com. 5. *Iniquitatem meditatus est in cubili suo*] Eurystheus apud Euripidem in Heraclidis,

> Πολλῶν σοφιστὰς πημάτων ἐγενόμην,
> Καὶ πολλ' ἔτικτον νυκτὶ συνθακῶν ἀεὶ,
> Ὅπως διώσας κὴ κατακτείνας ἐμὲ
> Ἐχθρὸς, τὸ λοιπὸν μὴ συνοικοίην φόβῳ.

Adde jam alibi annotata. Opponitur, *memor Dei super stratum esse*, infrà hîc 62. 7.

Ibid. *Adstitit omni viæ non bonæ*] *Adstitit* hîc est *institit*: contrarium Psal. 118. 101, & 128. & 1 Tim. 5. 9. παντὶ ἀγαθῷ ἔργῳ ἐπακολουθεῖν· & Jobi 27. 6. *Neque reprehendit me cor meum in omni* (i. e. ulla) *via mea*: at vulgò ibi *vita* legitur.

Ibid. *Malitiam autem non audivit*] *Habet pacem* (ut Sirach. 41. 2.) *in substantiis suis, directæ ejus viæ sunt in omnibus. In labore hominum* (ut infrà 72. 5.) *non est, cum hominibus non flagellatur.* Vide & Psal. 143. 12, 13, 14. Pro *audivit* autem, vide an *adivit* scribendum. *Malitiam* (i. e. malum) *adire*, ut Virgilio *labores adire*; vel (ut ipse eodem loco) *volvere casus*, i. e. casibus volvi. Quin & Græci isto Psalmi loco τῇ κακίᾳ οὐ προσώχθισε· quasi tu dicas, *non impegit*: unde & Hesychio Προσοχθισμὸς, δυσνοηθεῖα.

Com. 7. *Judicia tua abyssus multa*] *Incomprehensibilia sunt judicia ejus, & imperverstigabiles viæ ejus*, Rom. 11. 33. ex hoc Psalmi loco. *Judicia* & hîc & ibi *decreta* intellige.

Ibid. *Homines & jumenta salvabis, Domine*] *Salvas*, i. e. conservas: per te eorum genera & species manent & propagantur. Apuleius ex Aristotele, *Vetus opinio est, atque in cogitationes omnium penitus insedit*, &c. *Deum esse salutem & perseverantiam earum quas effecerit rerum, neque ulla res est tam præstantibus viribus, quæ viduata Dei auxilio, sui naturâ contenta sit.*

Com. 8. *Quemadmodum multiplicâsti misericordiã tuam, Deus!*] Infrà 103. 24. *Quàm magnificata sunt opera tua, Domine!*

Ibid. *Filii autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt*] Ad omnia quidem quæ in hoc mundo animantia extenditur providentia tua; homines autem specialiùs respicis, eísque illuminas intellectum ut te intueantur, & à tua protectione pendeant.

Com. 9. *Inebriabuntur ab ubertate domûs tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos*] Puto sensum esse qui infrà 103. 13. *De fructu operum tuorum satiatur terra*: i. e. humanum genus, cujus causâ Deus terrã creavit. Prudentius,

> *Ipse homini quia cuncta dedit,*
> *Quæ capimus dominante manu,*
> *Quæ polus, aut humus, aut pelagus*
> *Aere, gurgite, rure creant.*

Philo in De mundi opificio, Ὡς οἰκειοτάτῳ &c. ζώῳ (ἀνθρώπῳ) τὰ ἐν κόσμῳ πάντα πεφιλοτίμηται, βουληθεὶς τὸν γενόμενον αὐτὸν μηδενὸς ἀπορῆσαι πρὸς τὸ ζῆν, καὶ τὸ εὖ ζῆν. *Torrente* heic, ut denotetur abundantia Divinæ munificentiæ, Philo eodem

eodem sensu, metaphorâ autem à perenni aqua deductâ, Δαψιλικῶς ἀπάυλον, ἀενάως χέεται πηγὰς ἀναχέων· lib. de Cherubim. Nec satis habuit *torrentem* dicere, sed & *voluptatis* addidit. Arnobius lib. 1. *Nónne ab hoc effluunt causa per quas nostra fulcitur salus variarum munificentiâ voluptatum?* De eodem 1 Tim. 6. 17. Apostolus, Τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα πλουσίως εἰς ἀπόλαυσιν, i. e. τρυφὴν· quam vocem hoc in Psalmi loco LXX posuere.

Ibid. *Torrente voluptatis tua potabis eos*] Contrarium infrà 59. 5. *Potâsti nos vino compunctionis.*

Com. 10. *Apud te est fons vitæ*] Tu es fons vivus, (vide infrà 41. 3.) i. e. perennis.

Ibid. *Et in lumine tuo videbimus lumen*] Educes (ut 36. 6.) quasi lumen justitiam nostram (i. e. justitiam justorum omnium:) vel sic, In lumine vultûs tui habebimus lumen consolationis.

Com. 11. *Prætende misericordiam tuam scientibus te*] LXX. παράτεινον τὸ ἔλεός σε. In Glossario, Παρατείνω, *protendo, prætendo:* & in alio, *Prætendit*, παρατείνει. *Scientibus te*, fortè ad discrimen Gentium, quæ sæpe hîc & alibi dicuntur Deum nescire.

Com. 12. *Non veniat mihi pes superbiæ*] *Veniat*, pro *superveniat:* i. e. calcet, proterat. Sensus est, non supergaudeant mihi (ut suprà 34. 19.) qui mihi adversantur: vel (ut infrà 37. 20.) non confirmentur super me. *Mihi* autem pro *super me:* ut 34. 8. *Veniat illi laqueus*, &c. & 118. 77. *Veniant mihi miserationes tuæ.*

Ibid. *Et manus peccatoris non moveat me*] Non me loco dejiciat. Vult dicere, Potentia improborum minæque non me timidum reddant.

Com. 13. *Ceciderunt qui operantur iniquitatem, expulsi sunt, nec potuerunt stare*] Perfecta hæc per optativum videntur accipienda, aut per futurum tempus, quasi ominantia verba.

PSAL. XXXVI.

Com. 1. *N**Eque zelaveris facientes iniquitatem*] Neque zelaveris iniquorum prosperitatem. Vide infrà com. 7. Seneca 2. 28. de Beneficiis, *Quotidie querimur malos esse felices.* Zelum hîc intellige amarum, ut 3. 15. Jacobi.

Com. 2. *Tanquam fœnum velociter arescent*] Ὡς χόρτος (ut Matth. 6. 30.) τῦ ἀγρῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον. Boethius 4. Consolat. de ejusmodi, *Quorum magnæ spes, & excelsa facinorum machina repentino atque insperato fine sæpe destruuntur.*

Ibid. *Et quemadmodum olera herbarum citò decident*] LXX. ὡσεὶ λάχανα χλόης, &c. i. e. ὡ. λ. χλωρά. Verterim, *quemadmodum olera viridia*, &c.

Com. 3. *Et inhabita terram*] Id est, ità fiet ut inhabites terram, & pascaris copiis ejus. Vide infrà com. 22, & 27.

Com. 4. *Delectare in Domino*] LXX. κατατρύφησον τῦ Κυρίε, q. d. *luxuriare in Domino:* quam vehementem & fortè nimis audacem λέξιν sapienter minuit Vulgatus, *delectare* vertens.

Com. 5. *Revela Domino viam tuam, & spera in eo, & ipse faciet*] Plautus Rudente,

> *Idcirco moneo vos ego hæc qui estis boni,*
> *Quique ætatem agitis cum pietate atque fide;*
> *Retinete porrò, post factum ut lætemini.*

Com. 6. *Educet quasi lumen justitiam tuam*] Esai. 58. 8. *Tunc erumpet quasi manè lumen tuum*, &c.

Com. 9. *Qui malignantur*, &c.] In Gr. πονηρευόμενοι. In vetere Onomastico, *Malignor*, πονηρεύομαι.

Com. 10. *Quæres locum ejus*] Hyperbolica locutio, extremum ἀφανισμῦ gradum denotans. Ità Seneca Epist. 91. de vasto incendio, *Lugdunum quod ostendebatur in Gallia, quæritur:* i. e. locus ubi stabat civitas illa.

Com. 11. *Mansueti autem hereditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis*] In pacata bonorum suorum possessione: εὐφρανθήσονται (ut Sirach. 41.) ἐν ταῖς ἀγαθοῖς αὐτῶν vel sic, *Vitæ tuis* (ut Tob. 14. 4.) *in gaudio erit, & cum profectu timoris Dei, pergent in pace.*

Com. 13. *Irridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies ejus*] *Quòd* (ut Jerem. 25. 34.) *completi sunt dies ejus, ut interficiatur.* Apud eundem 50. 27. *Væ iis, quia venit dies eorum:* i. e.

> *——Summa dies, & ineluctabile fatum.*

Deus Genes. 6. 13. *Finis universæ carnis venit coram me.*

Ibid. *Quòd venit dies ejus*]

> *Fatalisque dies, & vis inimica propinquat.*

Com. 14. *Gladium evaginaverunt peccatores*] Gladium linguæ nempe. Vide Job. 5. 15. Psal. 56. 5. & 63. 4. *Districtis gladiis fraudum*, Apuleius dixit. LXX. heic, ῥομφαίαν ἐσπάσαντο. Hesychius, Ἐσπασμένη, (subaudi ῥομφαία, vel μάχαιρα) γυμνωθεῖσα.

Com. 15. *Et arcus eorum confringatur*] A brachio Divino. Apud Virgilium,

> *Armipotens belli præses, Tritonia virgo,*
> *Frange manu telum Phrygii prædonis, & ipsum*
> *Pronum sterne solo————*

Æneid. 11.

Com. 16. *Melius modicum justo super divitias peccatorum multas*] Ex his videntur deprompta in Græco 12. 8. Tobiæ ista, Ἀγαθὸν τὸ ὀλίγον μετὰ δικαιοσύνης, ἢ πολὺ μετ᾽ ἀδικίας.

Com. 19. *Quia peccatores peribunt*] Id est, peccatores autem peribunt; fame nempe. Esai 14. 30. *Pauperes fiducialiter requiescent, at interire faciam in fame radicem tuam.*

Com. 20. *Inimici Domini mox ut honorificati fuerint & exaltati*, &c. *deficient*] Vide in cæteris ad hunc locum Annotatis. Legimus 20. 9. Sirachidis, Ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ, καὶ ἔστιν εὕρεμα εἰς ἐλάττωσιν· quam lectionem secutus est & Vulgatus, at fortè vitiosos eâ parte codices nactus. Scribendum enim putamus εἰς κακὸν ἀνδρὶ· prosperantur provehuntúrque nonnulli, at in malum (i. e. in perniciem) suum: atque ea in Græco lectio non tantùm sensum efficiet congruentem Psalmistæ verbis, sed & meliùs quadrabit sequentibus εἰς ἐλάττωσιν.

Ibid. *Quemadmodum fumus deficient*] Proverbiale, ut apparet vel ex Psal. 67. 3.

Com. 22. *Benedicentes ei hereditabunt terram*] Infrà 60. 6. *Dedisti hereditatem timentibus nomen tuum.*

Com. 23. *Et viam ejus volet*] Approbabit viam ejus. Ità 34. 27. *Qui volunt justitiam meam.*

Com. 24. *Cùm ceciderit, non collidetur*] Si dejicitur (ut 2 Cor. 4. 9.) non peribit. *Septies* (ut Proverb. 24. 16.) *cadet, & resurget.* Vide infrà 93. 18.

Com. 25. *Etenim senui*] In Gr. καὶ γὰρ ἐγήρασα. In Glossis, Καὶ γὰρ, *etenim.*

Ibid. *Et non vidi justum derelictum*] Jobi 4. 7. *Quis unquam innocens periit? aut quando recti* (corde nempe) *deleti sunt?* Sirachid. 2. 10. Τίς ἐνέμεινε τῷ φόβῳ τῦ Κυρίε, καὶ ἐγκατελείφθη;

Com. 26. *Totâ die miseretur, & commodat*] Ità & infrà 111. 5. Adde Proverb. 13. 13.

Com. 27. *Fac bonum, & inhabita in seculum seculi*] Fac bonum, ità fiet ut diu (terram) inhabites. Vide in Græco Proverb. 13. 23.

Com. 30. *Os justi meditabitur sapientiam*] Proverb. 10. 31. *Os justi parturiet sapientiam.* Infrà hîc 48. 4. *Os meum loquetur sapientiam.*

Com. 31. *Et non supplantabuntur gressus ejus*] Cum fiducia ambulabit. Vide Proverb. 10. 9.

Com. 32. *Considerat peccator justum, & quærit mortificare eum*] Vide infrà ad 70. 10. *Considerat*, est quod suprà com. 12. *observat. Mortificare*, ut & alibi, morti tradere, θανατῶσαι.

Com. 34. *Exspecta Dominum, custodi viam ejus, & exaltabit te*] Vide suprà ad com. 5. adducta.

Com. 35. *Vidi impium superexaltatum*, &c. *sicut cedros Libani: & transivi, & ecce non erat*] Job. 4. 8. *Vidi eos*

eos qui operantur iniquitatem, &c. *flante Deo periisse, & spiritu iræ ejus esse consumptos. Sicut cedros Libani* proverbiale est. Ezech. 31. 3. Sirachid. 24. 17.

Com. 36. *Et non est inventus locus ejus*] Tulit eum (ut Jobi 27. 21.) ventus urens, & velut turbo rapuit eum *de loco suo*.

Com. 37. *Et vide æquitatem*] Id est, respice æ. Eandem locutionem suprà 10. 7. habuimus. Adde Jobi 31. 26.

Ibid. *Quoniam sunt reliquiæ homini pacifico*] *Est fructus justo*, infrà 57. 12. *Reliquiæ ejus* (ut Jerem. 15. 11.) *in bonum. Deus occurret illi in tempore afflictionis*, &c. *adversùs inimicum*. Reliquias, spei intellige. Vide Job. 11. 18.

Ibid. *Sunt reliquiæ homini pacifico*] *Qui pacis consilia ineunt, sequitur eos gaudium*, Proverb. 12. 20.

Com. 38. *Reliquiæ impiorum interibunt*] Deus 11. 22. Jeremiæ, *Filii eorum & filiæ morientur in fame, & reliquiæ non erunt ex iis*: & 14. 30. apud Esaiam, *Interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam*.

Ibid. *Reliquiæ impiorum interibunt*] Sapient. 4. 19. *Memoria impiorum peribit*. Proverb. 10. 7. *Nomen impiorum putrescet*. Ibidem 11. 7. *Mortuo homine impio nulla erit ultrà spes*: & 24. 20. *Non habent futurorum spem mali*. Vide & Job. 18. 19.

Com. 39. *Salus justorum à Domino*] Ut contrà, *longè salus à peccatoribus*, infrà 118. 155.

Ibid. *Protector eorum in tempore tribulationis*] Adjutor (ut 9. 10.) *in opportunitatibus*. Vide ad com. 37. ex Jeremia adducta.

PSAL. XXXVII.

Com. 3. *Confirmâsti super me manum tuam*] *Gravata est* (ut 31. 4.) *super me manus tua. In duritia* (ut Jobi 30. 21.) *tua manûs adversaris mihi. Super me* (ut infrà 87. 8.) *confirmatus est furor tuus*.

Com. 4. *Non est pax ossibus meis à facie peccatorum meorum*] *A facie*, ut statim 6. & alibi, *propter*. *Ossibus*, animæ: vide suprà 34. 10. annotata. Nullam esse impiis pacem dixit Deus apud Esaiam.

Com. 7. *Miser factus sum*] LXX. ἐταλαιπώρησα· i. e. (ut com. seq.) ἐκακώθην, Hesychius, Ἐταλαιπωρήθη, ἐκακοπάθησεν.

Com. 10. *Domine, ante te omne desiderium meum*] Nil tibi ea in parte ignotum. Apud Poetam,

Ante oculos, intérque manus sunt omnia vestras.

Com. 11. *Cor meum conturbatum est*] *Emarcuit cor meum*, Esai. 21. 4. Vide infrà 41. 7.

Ibid. *Dereliquit me virtus mea*] *Cor meum* (ut 39. 13.) *dereliquit me*: vel, *inediâ* (ut Jobi 18. 12.) *robur attenuatur meum*.

Ibid. *Lumen oculorum meorum*, &c. *non est mecum*] Jugi fletu caligant oculi mei. Vide Job. 16. 17. Apud Quintilianum 5 Declam. ille, *Vigor pristini vultûs* (mei) &c. *intabuit, & per obstantium crinium illuviem tenuis arentium jactus oculorum*.

Com. 13. *Et qui juxta me erant, de longè steterunt*] Itâ 101. 9. *Et qui laudabant me, adversùm mè jurabant*. Utroque loco in medio vox *ante* subaudienda.

Com. 14. *Ego autem*, &c. *sicut mutus non aperiens os suum*] Sic 11. 19. (& in re non dissimili) Jeremias, *Ego autem quasi agnus mansuetus qui portatur ad victimam*.

Com. 15. *Et factus sum sicut homo*, &c. *non habens in ore suo redargutiones, quoniam in te, Domine, speravi*] Me non defendens, sed dans locum iræ: tibi vindicta enim, tu is es qui retribuet.

Com. 18. *Paratus sum in flagella*] Suprà 34. 15. *Congregata sunt super me flagella*.

Com. 20. *Vivunt, & confirmati sunt super me*] Non vivunt tantùm, sed & confirmata est manus eorum super me, suprà com. 3. *Vivit? imò in Senatum venit*, dixit Cicero de Catilina.

PSAL. XXXVIII.

Com. 2. *Posui ori meo custodiam*, &c.] Symmachus non malè *capistrum*. Vide Job. 30. 11. & Jacob. 3. 3.

Com. 3. *Silui à bonis*] A bonis rebus castigavi corpus meum, & in servitutem redegi, ut Apostolus locutus.

Com. 5. *Et numerum dierum meorum, quis est*] Similis Luc. 19. 3. locutio, *Quærebat Jesum videre, quis esset*.

Com. 7. *Veruntamen in imagine pertransit homo*] *Deficiunt* (ut 77. 33.) *in vanitate dies ejus, & anni ejus cum festinatione*. In Pseudolo Plautina,

Certa amittimus dum incerta petimus: atque hoc evenit
In labore atque in dolore ut mors obrepat interim.

Veruntamen hîc est *autem*, nec aliter apud Salustium.

Ibid. *In imagine pertransit homo*] In vanis conceptarum rerum imaginibus. De homine Apuleius, *Pertinaci spe*, (animal,) *casso labore, fortunâ caducâ*.

Ibid. *Sed & frustrà conturbatur*] Vide in cæteris Annotatis.

Ibid. *Thesaurizat, & ignorat cui congregabit ea*] Id est, suóne, an extraneo heredi: si suo, frugíne, an luxurioso: sanè utrivis, heredi fortè cujus fletus sub persona risus est. Nonnulli, Plinio in Epistolis referente, hereditates cernendo divites evaserunt, invitissimis etiam illis à quibus facti sunt.

Com. 8. *Substantia mea apud te est*] Tibi minimè ignota est, esse rem nihili. Vide com. 6.

Com. 10. *Et non aperui os meum, quoniam tu fecisti*] Supplendum puto, *me opprobrium inimicis meis*, ex proximè præcedentibus. Origenes in hæc Psalmi verba, *Quia tu fecisti agonem istum, & mihi hæc exercitia patientiæ meæ præparâsti*: at Græci hîc, ὅτι σὺ εἶ ὁ ποιήσας με· id est (ut ego quidem interpretor) quia manus tuæ plasmaverunt me, itaque æquum est te de isto corporis mei vase disponere ad usus tibi maximè complacitos. Vide Rom. 9. 21. Nec ab hujusmodi expositione nostra recedit Chrysostomus: at ego illud με irreptitium puto.

Ibid. *Quoniam tu fecisti*] Itâ Jerem. 14. 22. in re simili, *Tu enim* (Domine) *fecisti omnia hæc*.

Com. 12. *Et tabescere fecisti*, &c. *animam ejus*] Marcescere animam ejus, Job. 30. 16. vide & Job. 13. 28.

Com. 13. *Quia advena ego & peregrinus*] Id est, tanquam advena & peregrinus, qui hodie hospitium subit, die crastino suum iter prosequitur. Eorum celeri abitui suæ vitæ brevitatem assimilat. *Memoria hospitis unius diei* puto legisse me apud Sirachidem. In Græco hîc πάροικος, καὶ παρεπίδημος· quibus itidem vocibus 1. 2. 17. D. Petrus usus, Christianos à brevi incolatûs spatio ad vitam sobriam & circumspectam adhortans, ut Deum heic Psalmista orans ad suas preces exaudiendas.

Com. 14. *Remitte mihi*] Græci, ἄνες μοι. Hesychius, Ἄνες, ἄφες, ἀπόλυσον.

Ibid. *Ut refrigerer*] LXX. ἵνα ἀναψύξω, id est, recreer, refociller. Idem Hesychius, Ἀνάψυξις, ἀνάπαυσις.

Ibid. *Priusquam abeam*]

Illuc unde negant redire quenquam.

PSAL. XXXIX.

Com. 3. *Eduxit me*, &c. *de luto fæcis*] Hypallage, pro, *de fæce luti*: ut infrà 68. 3. *in limo profundi*, pro, *in limi profundo*.

Com. 4. *Videbunt multi, & timebunt*] Itâ 51. 8. *Videbunt justi, & timebunt*.

Com. 5. *Beatus est vir cujus est nomen Domini spes ejus, & non respexit in vanitates*, &c.] Vide Psal. 1. 1, 2.

Com. 6. *Cogitationibus tuis non est qui sit similis tibi*] Id est, in consiliis tuis. Job. 36. 22. *Nullus ei similis in legislatoribus: quis poterit scrutari vias ejus?* Tobiæ 3. 20. *Non est in hominis potestate consilium tuum. Judicia tua* (ut Psal. 35. 7.) *abyssus multa. Incomprehensibilia* (ut Rom. 11. 33.)

11. 33.) *sunt judicia tua, & viæ tuæ investigabiles.*

Ibid. *Cogitationibus tuis non est qui sit similis tibi*] Suprà 32. 11. *Cogitationes cordis ejus in generatione & generationem.*

Com. 13. *Circumdederunt me mala quorum non est numerus*] 1 Macc. 12. 13. *Nos autem circumdederunt multæ tribulationes.*

Ibid. *Comprehenderunt me iniquitates meæ*] Infrà 48. 6. *Iniquitas calcanei mei circumdabit me.* Vide & Psal. 9. 17.

Ibid. *Et cor meum dereliquit me*]

Cor colligatis vasis exspectat meum
Ut exsulatum ex pectore aufugiat meo.

Factum est ut cera liquescens, suprà 21. 15. Adde 37. 11. & 72. 26. & 142. 4.

Com. 15. *Confundantur*, &c. *qui quærunt animam meam*] Vide Jer. 17. 18. Suprà 34. 26. & 69. 4. & 70. 13, 24.

Com. 16. *Qui dicunt mihi, Euge, euge*] Vel, ut suprà 34. 25. *devoravimus eum. Euge*, est ἐπιχαίροντος malignè insultantium: vide infrà 69. 4. Supplendum autem ex 34. 21. *viderunt oculi nostri.*

Com. 18. *Ego mendicus sum, & pauper: Dominus solicitus est mei*] Etsi pauper & mendicus sum, Dominus, &c. Infrà 112. 5. *Dominus in altis habitat, & humilia respicit*, &c. *suscitans à terra inopem, & de stercore pauperem erigens.*

PSAL. XL.

Com. 3. *Et non tradat eum in animam inimicorum suorum*] In voluntatem, id est, ut Græci melius heic, εἰς χεῖρας.

Com. 5. *Peccavi tibi*] Id est, in te, ut 50. 14. Jeremiæ. Infrà 50. 6. *Tibi soli peccavi.*

Com. 6. *Inimici mei dixerunt mala mihi, Quando morietur?* &c.] *Inimicos* heic amicorum nomen ementientes intellige; & *dixerunt*, nempe, intra se quisque eorum, vel, dum simul fabularentur.

Ibid. *Et peribit nomen ejus*] *Non ultrà* (ut 82. 5.) *memorabitur.*

Com. 9. *Verbum iniquum constituerunt adversùm me*] *Firmaverunt sibi* (ut 63. 5.) *sermonem nequam.*

Ibid. *Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?*] Ad pœnas infligendas nempe. Intelligit fortè Deum. Vide Psal. 43. 23. & 77. 65. Sirach. 17. 10. Deus ipse 8. 4. apud Jeremiam, *Numquid qui cadit, non resurget?* fortè & seipsum intelligit. Vide infrà com. 11. *Dormit* hîc, est, silet, subaudi ad tempus.

Com. 10. *Magnificavit super me supplantationem suam*] LXX. πτερνισμόν· id est, ut bene (huc respiciens) Hesychius, δόλον· ità enim legendum puto, non δίωξιν. Græci hîc, Πτερνισμός, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἀεὶ τάχυς ἀγωνιζομένων, καὶ τῇ πτέρνῃ τοῦ συνθέοντος προσπαίειν καὶ πάλιν μηχανωμένων.

Com. 11. *Resuscita me, & retribuam iis*] Apud Virgilium ille,

——*Et me fors siqua tulisset,*
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem.——

Potest & sic intelligi, Suscita me, ut videam quæ pro me tu retribues iis. Vide Psal. 137. 8.

Com. 12. *In hoc cognovi*, &c.] Id est, cognoscam.

PSAL. XLI.

Com. 3. *Ad Deum, fontem vivum*] Jerem. 17. 13. *Venam aquarum viventium, Dominum.* Vide suprà 35. 10. Est in nonnullis codd. *fortem, vivum*: ut & antè in quibusdam Græcis, τὸν ἰσχυρὸν, τὸν ζῶντα· quæ lectio, cùm se dicat sitire, minùs congrua videtur.

Com. 5. *Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam*] *Dimisi* (ut Job. 10. 1.) *adversùm me eloquium meum, locutus sum in amaritudine animæ meæ.*

Com. 8. *Fluctus tui super me transierunt*] Locum Job. 30. 12. adde cæteris annotatis.

Com. 10. *Deo vitæ meæ*] Salutis meæ, qui (ut infrà 65. 9.) posuit animam meam ad vitam.

Com. 11. *Dum confringuntur ossa mea, exprobraverunt mihi qui tribulant me*] Dum ad intimas medullas penetrat mœstitia mea (vide ad 34. 10. dicta) ab exprobrationem eorum qui me tribulant. Vide Psal. 43. 16, 17. In vetere Onomastico, *Tribulor*, θλίβομαι.

Ibid. *Dum dicunt mihi*, &c. *ubi est Deus tuus*] Jerem. 17. 15. *Ecce ipsi dicunt ad me, Ubi est verbum Domini? veniat.* Tobiæ 2. 15. *Irridebant vitam ejus, dicentes, Ubi est spes tua?* Adde Psal. 3. 3.

Com. 12. *Quoniam adhuc confitebor illi*] Inter insidias, calumnias, opprobria, &c. fortitudinem meam (ut 58. 10.) ad illum custodiam.

PSAL. XLII.

Com. 1. *Judica me, Deus*] Supple ex 34. 24. *secundùm justitiam tuam*: vel ex 7. 9. *secundùm justitiam meam.*

Ibid. *Et discerne causam meam à gente non sancta*] Ità 11. 20. Jeremias, *Tu, Domine, qui judicas justè*, &c. *videam ultionem tuam ex iis, tibi enim revelavi causam meam. Causam meam, quæ* (ut Job. 36. 17.) *quasi impii judicata est.*

Com. 4. *Ad Deum qui lætificat juventutem meam*] Qui lætum ac vegetum facit, tanquam juvenem. Job. 33. 25. *Consumpta est caro ejus à suppliciis, revertatur ad dies adolescentiæ.*

PSAL. XLIII.

Com. 2. *Patres nostri annunciaverunt nobis opus quod operatus es*, &c.] Infrà 77. 6. *Quanta mandavit* (Deus) *patribus nostris nota facere ea filiis suis.*

Com. 6. *In te inimicos nostros ventilabimus cornu*] Repellemus, dejiciemus eos.

Ibid. *Et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos*] *Spernere* hîc, ut sæpe alibi, est, ad nihilum deducere.

Com. 7. *Non enim in arcu meo sperabo, gladius meus non salvabit me*] In armis, quibus alii terræ Reges confidunt, nullum ego præsidium ponam: (vide in Græco Jobi 3. 14.) nunquam dicam,

Dextra mihi Deus, & telum hoc quod missile libro.

Com. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio*] Venditio nulla fit sine pretio: at est ὀξύμωρον, quale in Apuleio illud, *Miles ille qui me nullo vendente comparaverat*: i. e. *emerat.*

Ibid. *Vendidisti populum tuum sine pretio*] *Divitias* (ut Jerem. 15. 13.) *& thesauros in direptionem dedisti gratis.* Deus ipse de populo suo 52. 3. Esaiæ, *Gratis venundati estis.* Nec alio fortè sensu accipienda Esaiæ 63. 18. illa, *Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum*: i. e. quasi rem nullo pretio comparatam: & illa 26. 13. *Domine, possederunt nos domini absque te*: ut subaudias, *vendente.*

Com. 14. *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris*] Hæc cum proximè sequentibus habemus & Psal. 78. 4.

Com. 15. *Posuisti nos in similitudinem Gentibus*] *Traditi sumus* (ut Tob. 3. 4.) &c. *in fabulam, & in improperium nationibus.* Græci hîc, εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι· ibi autem, εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ τοῖς ἔθνεσιν. Vide infrà ad 68. 12. annotata.

Com. 16. *Totâ die verecundia mea contra me est*] Versatur semper ignominia mea in conspectu meo. Sensu simili 50. 5. *Peccatum meum contra me est semper.*

Com. 18. *Hæc omnia venerunt super nos, nec obliti sumus te*] In Hecuba Euripidis,

Ὁ μὲν πονηρὸς οὐδὲν ἄλλο πλὴν κακός,
Ὁ δ᾽ ἐσθλὸς, ἐσθλὸς· οὐδὲ συμφορᾶς ὕπο
φύσιν διέφθειρ᾽, ἀλλὰ χρηστός ἐστ᾽ ἀεί.

In Græco hîc, ταῦτα πάντα ἦλθεν ἐφ᾽ ἡμᾶς. Simon Magus Act. 8. 24. ad Petrum & Joannem, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ &c. ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ᾽ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Com. 19. *Et declinâsti semitas nostras à via tua*] Nec probationes tuæ fecerunt ut semitæ nostræ à via declinarent tua. Ità Jerem. 5. 25. *Iniquitates vestræ declinaverunt hæc:*

hac: fecerunt ut declinarent, id est, non obtingerent nobis: & Esaiæ 30. 11. *Auferte à me viam, declinate à me semitam.* Exprimitur autem Psalmistæ verbis non parva fortitudo: ad iniquitatem enim declinari solet post miseriam. Vide Job.36.21.

Com. 25. *Humiliata est in pulvere anima nostra*] *Adæquata pulveri*, ut Jerem. 50. 12. Gloria nostra (ut suprà 7. 6.) in pulverem deducta est.

Ibid. *Conglutinatus est in terra venter noster*] Effusa sunt (ut Jobi 16.14.) in terra viscera nostra: id enim hîc *venter*, vel *anima*, ut in præcedente membro.

PSAL. XLIV.

Com. 1. *Lingua mea calamus scribæ*] Adæquat scribæ calamum velociter scribentis.

Com. 6. *In corda inimicorum regis*] Subaudi, *penetrabunt*.

Com. 9. *Myrrha, & gutta, & casia*] Origenes in illud Cantic. *Odor unguentorum tuorum*, &c. *Non uno, sed omnibus sponsus venit unguentis ornatus. Gutta*, LXX. στακτὴ. In Glossis, Στακτὴ, *gutta*. Hesychius, Στακτὴν, τὸ ἀπὸ σμύρνης ῥυόμενον.

Ibid. *A vestimentis tuis*] Infrà 132.2.

Ibid. *A domibus eburneis*] LXX. ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων· Ἐλεφάντινα intelligo ἀλάβαστρα μύρων· quò fortè pertinent & Hesychii illa, Ἐλεφάντινα, λευκά.

Com. 10. *In vestitu deaurato*] LXX. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ· Ἐν ἱματισμῷ (ut 1 Tim.2.9.) πολυτελεῖ.

Com. 12. *Quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabunt eum*] Meliùs Complutenses, *Dominus tuus, & adorabis eum*. LXX autem, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ κύριός σου, sequentibus omissis.

PSAL. XLV.

Com. 3. *NON timebimus dum turbabitur terra*] Etsi terra evertatur.

Com. 4. *Sonuerunt, & turbatæ sunt aquæ eorum*] *Eorum*, populorum. Aquis populos, vel magnas mortalium multitudines comparare Hebræis frequentissimum: vel vide 19. 6. Apocalypseos. *Sonuerunt, & turbatæ sunt*, ἐν ἤχῳ διά ... turbatæ sunt cum sonitu. Simile 9. 7. apud Psalmistam, *Periit memoria eorum cum sonitu*.

Ibid. *Conturbati sunt montes in fortitudine ejus*] Sensus idem qui in præcedente membro, & qui infrà com. 7. *Conturbatæ sunt gentes*: quas montium nomine denotari æquè haud insuetum. Infrà 96.5. *Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini*: quod heic, *in fortitudine ejus conturbati sunt*. *Conturbari* autem sæpe in Psalmorum libro ponitur pro τήκεσθαι, φθείρεσθαι, *tabescere*, vel *consumi*.

Com. 5. *Fluminis impetus lætificat civitatē Dei*] Civitas Dei autem Divinæ munificentiæ torrente inundatur. Simillimâ infrà oppositione 64. 9, 10. *Turbabuntur Gentes, & timebunt*, &c. *Visitasti* (autem tuam) *terram, & inebriasti eam*, &c. *flumen Dei repletum est aquis*, &c. *Flumen* utroque loco, ut & Matth. 7. 25. & alibi, Vulgatus pro *torrente* ponit. *Civitas Dei*, ἀντονομαστικῶς, Jerusalem. Vide ad Matth. 5. 35. annotata.

Ibid. *Sanctificavit tabernaculum suum altissimus*] Ibi, (vel inibi) sanctificavit, &c. *Tabernaculum*, LXX. σκήνωμα. Hinc in Paralipom. libris de eadem, κατασκηνώσεως πόλις.

Com. 10. *Arcum conteret*] Contrivit: atque ità quæ sequuntur futura intelligenda.

PSAL. XLVI.

Com. 1. *Jubilate Deo*] In Gr. ἀλαλάξατε τῷ θεῷ. Hesychius, Ἀλαλάξατε, εὐφημήσατε τῇ φωνῇ. Legendum autem ἀνυψώσατε, ut ad Nonni in Joannem cap. 6. monuit Nansius, vir optimus & doctissimus.

Com. 5. *Elegit nobis hereditatem suam*] Hypallage, pro elegit nos hereditatem sibi.

Ibid. *Speciem Jacob, quam dilexit*] Cujus (ut 44.12.) decorem concupivit. In Gr. hîc καλλονήν. Hesychius, Καλλονή, εὐπρέπεια.

Com. 6. *Ascendit Deus in jubilo*] LXX. ἐν ἀλαλαγμῷ· quò pertinere videntur hæc Hesychii, Ἐν ἀλαλαγμῷ, ἐν εὐφήμῳ βοῇ.

Com. 8. *Psallite sapienter*] In cymbalis bene sonantibus, infrà 150.5. *Sapienter*, est, peritè, ut & infrà 57.6.

Com. 9. *Deus sedet super sedem sanctam suam*] Vide suprà 10. 5.

PSAL. XLVII.

Com. 2. *IN civitate Dei nostri*] In civitate sua.

Ibid. *In monte sancto ejus*] *Ejus*, pro *suo*: ut suprà 17. 51. & alibi.

Com. 3. *Fundatur*, &c. *mons Sion*] Legit εὐρίζεται fortè, at Græci hîc εὐρίζων, *dilatat*, Deus nempe: ità & Apollinaris, & Hesychius, qui (huc ut videtur, respiciens) Εὐρίζων, εὐρύνων.

Ibid. *Civitas magni Regis*] Vide ad Matth. 5.35. dicta.

Com. 8. *Ibi dolores ut parturientis*] Esai.13 7.& 21.3. & 26.17. Jerem.13.21. & 49.22. & 50.43. Oseæ 13.13.

Ibid. *In spiritu vehementi conteres naves Tharsis*] Vide suprà 28. 5.

Com. 11. *Justitiâ plena est dextera tua*] Id est, benignitate, munificentiâ, ut passim vox *justitia* hoc in libro ponitur. Dicit hîc quod alibi, *Delectationes in dextera tua usque in finem*.

Com. 14. *Ponite corda vestra in virtute ejus*] Subest fortè hypallage.

Ibid. *Distribuite domos ejus*] Partimini (vos) per muros, sive turres ejus. LXX. καταδιέλεσθε τὰς βάρεις αὐτῆς. Hesychius, Καταδιέλεσθε, καταμερίσασθε. Idem, Βάρεις, πλοῖον, ἢ τοῖχος, ἢ στοά, ἢ πύργος.

Ibid. *Ut enarretis in progenie altera*] Alteri progeniei. Vide 77.6.

Com. 15. *Quoniam hic est Deus*] Nec ullus alius. Suprà 17. 32. *Quis Deus præter Deum nostrum?*

PSAL. XLVIII.

Com. 2. *AUribus percipite*] LXX. ἐνωτίσασθε. Hesychius, Ἐνωτίζεσθε, ἐν τοῖς ὠτίοις δέχεσθε.

Com. 3. *Terrigenæ*] In Gr. γηγενεῖς. Hesychius, Πάντες ἄνθρωποι νοοῦνται γηγενεῖς, καθὸ τὴν σύστασιν ἐπὶ (lege ἀπὸ) γῆς ἔχουσι.

Ibid. *Et filii hominum*] Symmachus, Ἤ τε ἀνθρωπότης, φησὶ, τε καὶ οἱ υἱοὶ ἑκάστου ἀνδρός.

Ibid. *Simul in unum, dives & pauper*] Apuleius in de Mundo, *Sunt* (in urbibus) *pariter dites & egentes, adolescentium ætas permixta senioribus*. Adde Proverb.22.2.

Com. 6. *Iniquitas calcanei mei circumdabit me*] Suprà 39. 13. *Comprehenderunt me iniquitates meæ*. LXX. τῆς πτέρνης μου i. e. actionum mearum. Hesychius, Πτέρνα, ἴχνος, τὸ πέρας τοῦ βίου. Lege Πτέρνη, πτερνίζω. Πτέρνης, τῆς, &c. A jam adducta autem expositione non recedit Symmachus, πτέρνης, τῶν ἰχνῶν interpretatur.

Com. 7. *Et in multitudine divitiarum suarum gloriantur*] Confidunt, quasi in urbe munita. *Substantia divitis urbs roboris ejus*, Proverb. 18. 11.

Com. 8. *Non dabit Deo placationem suam*] Frustrà victimas immolabit. In Rudente Plautina,

Atque hoc scelesti illi in animum inducunt suum,
Jovem se placare posse donis, hostiis;
Et operam & sumptum perdunt: ideo fit quia
Nihil ei acceptum est à perjuris supplicii.

Com. 12. *Relinquent alienis divitias suas*]

——— Ὁποῖα μάλιστα πολυτρήτοις ἐνὶ σίμβλοις
Μοχθεῦντες, ἑτέρων ἀργεσφόρων τὸ μέλι.

Vide suprà ad 38. 7. dicta.

Ibid. *Vocaverunt nomina sua in terris suis*] Agros & possessiones suas vocaverunt nominibus suis.

Com. 13. *Homo cùm in honore esset, non intellexit*] Homo cùm in honore est, non intelligit: ut sit epiphonema vel

vel sic, Isti (nempe de quibus jam locutus est,) cùm in honore essent, non intellexerunt. Artaxerxes in Additamentis Estheris 16. 2. *Multi*, &c. *honore qui in eos collatus est abusi sunt in superbiam.* Seneca 2. 13. de Benef. *O superbia magna fortunæ! ô stultissimum malum*, &c. *ut te omnia nimia delectant*, &c. *ostendis te non agnoscere* (id est, non intelligere) *bona ista quibus tantum inflaris. Non intelligere* autem in Psalmo videtur esse, insipientiam suam non factis tantùm, sed & verbis grandibus publicare: idque aut erga proximum (unde Proverb. 30. 32. illa, *Est qui stultus apparuit postquam in sublime elevatus est: si enim intellexisset* (nota, *si intellexisset*) *ori suo imposuisset manum:*) aut erga Dei majestatem, honorum collatricem. Talia ferè illa, *Non movebor in æternum: Labia nostra à nobis sunt; quis noster Dominus est?* & id genus alia ex hominum illius notæ persona in Psalmis occurrentia.

Ibid. *Comparatus est jumentis insipientibus*] Quæ non intelligunt ornamenta quibus induuntur. *Comparatus est*, idem est quod in membro sequente, *similis factus est*. Ità Jobi 30. 19. *Comparatus sum luto.*

Com. 15. *Sicut oves in inferno positi sunt*] Sicut pecora occisioni destinata, sic isti morientur: ὡς ἄλογα ζῶα (ut 2 Petr. 2. 12.) εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν γεγεννημένα, &c. ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται.

Ibid. *Mors depascet eos*] Depascet pinguedinem eorum. Ἐθρέψατε γὰρ (ut apud Jacobum 5. 4. & de divitibus loquentem) τὰς καρδίας αὐτῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. LXX. hîc ποιμανεῖ αὐτούς· id est, κατανεμεῖ. In Glossario, Καταναιμηθεὶς, depastus.

Ibid. *Dominabuntur justi eorum in matutino*] Manè, id est, citò, ut sæpe in hoc libro.

Com. 16. *Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cùm acceperit me*] *Veruntamen* hîc (ut alibi) est *sed*, vel *at verò*. *Redimet cùm acceperit*, accipiet & redimet, qui Hebraizans ὑστερισμὸς frequentissimus. *De manu inferi*, de mortis potestate.

Com. 17. *Nè timueris cùm dives factus fuerit homo*, &c. *Quoniam*, &c.] Simillimè suprà 36. 1, & 2. *Nè timueris*, est, nè zelaveris.

Com. 18. *Cùm interierit non sumet omnia*] Id est, ex Hebraismo, non sumet ulla. In Græco Epigrammate,

Πλοῦτος; καὶ τί τὸ λοιπόν; ἀπέρχομαι, μὴ σαυτῷ
Τὸν πλοῦτον σύρεις εἰς σορὸν ἐλκόμενος;

PSAL. XLIX.

Com. 3. *Manifestè veniet*] LXX. ἐμφανῶς ἥξει· quod Hesychius per optativum exponit, φανερῶς ἔλθοι.

Ibid. *Deus noster, & non silebit*] Repete majoris energiæ causâ initio, *veniet*. Ἥξει, (ut Hebr. 10. 37.) καὶ οὐ χρονιεῖ· non ampliùs *sustinebit*, aut, *quiescet*: id enim heic, *non silebit*. LXX. οὐ παρασιωπήσεται. Hesychius, Παρασιωπῶν, μακροθυμῶν.

Com. 8. *Non in sacrificiis tuis arguam te*] De sacrificiorum tuorum raritate non queror; ἀλλ' ἔλεον, ἀνὸν, καὶ δικαιοσύνην θέλω, καὶ οὐ θυσίας.

Com. 9. *Non accipiam de domo tua vitulos*] Vitulorum non indigeo tuorum. Jobus 6. 22. ad amicos suos, *Numquid dixi, afferte mihi? &, de substantia vestra donate mihi?*

Com. 10. *Quoniam mea sunt omnes feræ sylvarum*] Q. d. Δίδωσι οὐδὲν ἴδιον τῷ τὰ πάντα χειρί· ut legimus apud Diodorum Siculum. Apostolus Rom. 11. 35. *Quis prior dedit illi, & retribuetur ei? quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.*

Com. 11. *Et pulcritudo agri mecum est*] In conspectu, id est, in potestate mea. Sic infrà 138. 18. *Sum tecum.* Agri pulcritudinem intellige,

——*Cùm omnis ager, cùmque omnis parturit arbor,*
Cùm frondent sylvæ, cùm formosissimus annus.

Ad quæ verba (ex Virgilio desumpta) hæc habet Servius, *Exprimere vult tempus quo deliciæ sunt in agris.* At vide hæc distinctiùs explicata Psal. 64. com. 10, 11, & 12. *Tuo nutu*, &c. *germinant semina, crescunt germina*; eundem istum Naturæ parentem alloquens, Apuleius dixit.

Com. 12. *Meus est orbis terræ, & plenitudo ejus*] Suprà 33. 1.

Com. 16. *Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras justitias meas?*] Q. d. à talibus semper prædicor indecenter: laus mea in ore eorum versatur tanquam in cloaca denarius. In ore peccatoris laudem minimè speciosam esse, dixit & 15. 9. Sirachides. Ex Arriano Gellius 17. 19. de Epicteto, *Cùm animadverteret hominem pudore amisso, importunâ industriâ, corruptis moribus audacem, confidentem linguâ*, &c. *disciplinas Philosophiæ contrectare, physica audire, & meditari dialectica, multáque id genus theoremata suspicari sciscitarique, inclamabat Deûm atque hominum fidem.* Adductis deinde Epicteti ipsius verbis, hæc addit Gellius, *Nil iis gravius profectò, nil verius: quibus declarabat maximus philosophorum literas atque doctrinas philosophiæ, cùm in hominem falsum atque degenerem, tanquam in vas spurcum atque pollutum, influxissent, verti, mutari, corrumpi: & (quod ipse κυνικώτερον dixit) urinam fieri, aut si quid est urinâ spurcius.* Idem 18. 3. ex Æschine, de Senatore Lacedæmonio illo, post consilium à turpi defamatóque homine Reipublicæ non insalubre datum, *Si proba isthæc & honesta sententia est, quæso vos, non sinamus eandem dehonestari turpissimi auctoris contagione. Atque ubi hoc dixit, elegit virum fortitudine atque justitiâ præter alios præstantem, sed inopi linguâ & infacundum; jussitque eum, consensu petitúque omnium, eandem illam sententiam diserti viri cujusmodi posset verbis dicere: ut nullâ prioris mentione habitâ, scitum atque decretum populi ex ejus nomine fieret*, &c. *Sic bona sententia mansit, turpis auctor mutatus est.* Et hæc quàm bene congruant Psalmistæ verbis videbit quisquis sequentia 17, 18, 19, 20. commata diligenter contulerit.

Com. 18. *Si videbas furem, currebas cum eo*] Quod Proverb. 29. 24. *cum fure participare.*

Com. 19. *Os tuum abundavit malitiâ*] Plenum est (ut suprà 9. 27.) amaritudine & maledictione: id enim hîc *malitia*.

Ibid. *Lingua tua concinnabat dolos*] *Concinnabat* heic aptissimè positum. In Glossario, Κατασκευάζω, (subaudi καλά τινα) ἐπισκευάζω, *concinno*: & in alio, *Concinnat*, &c. δὲ ἢ συμφώνῳ συγκαπήλῳ, δολοποιεῖ, καὶ συσκευάζει· ubi scribendum putem, συγκαπήλῳ, δολοποιεῖ, συσκευάζει. Hesychius, Δολοπλοκεῖ, ἐπισκευάζει, ὀνειδίζει. De voce *concinnare* vide quæ & ad lib. Apuleii 7. pag. 378. annotavimus. LXX. hîc non minùs aptè, περιέπλεκε δολιότητα· i. e. λόγους δολίους. Hinc vox composita δολοπλοκίαι, quam τὰς τῶν λόγων πλοκὰς Hesychius exponit. Hujus loci est & quod alibi apud Eundem legimus, Πλέκει, μηχανᾶται.

Com. 20. *Et adversùs filium matris tuæ ponebas scandalum*] Laqueum. Hesychius, Σκάνδαλον, ἐμπόδισμος. Glossarii auctor vocem Græcam retinuit, ut heic Vulgatus Interpres.

Com. 21. *Existimâsti iniquè quòd ero tui similis*] Vide in cæteris Annotatis. Legit ἀνομε Noster, & fortè meliùs quàm nunc temporis Græci ἀνομίαν.

Com. 22. *Nequando rapiat, & non sit qui eripiat*] De Eodem Job. 12. 14. *Si incluserit hominem, nullus est qui aperiat:* & 10. 7. *Nemo est qui de manu tua possit eruere.*

Com. 23. *Et illic iter, quo ostendam illi salutare Dei*] Per illam viam pergitur ad misericordiam meam.

PSAL. L.

Com. 2. *Miserere mei, Deus*] In Glossario, Ἐλέησόν με, *miserere mei.*

Ibid. *Secundùm multitudinem misericordiarum tuarum dele iniquitatem meam*] 1 Mac. 13. 46. Gazæi ad Simonem, *Non nobis reddas secundùm malitias nostras, sed secundùm misericordias tuas.* Adde Psal. 78. 8. & 102. 10, 11.

Com. 4. *Ampliùs lava me ab iniquitate mea*] Ità & infrà 61. 3. *Deus*, &c. *susceptor meus, non movebor ampliùs:* & in Prologo Sirachidis de avo suo loquentis, *Postquam se ampliùs*

amplius dedit ad lectionem Legis, &c. In omnibus istis locis Græci ἐπὶ πλεῖον habent: quod ego libens interpreter, *in totum*, vel *omnino*. In Glossario, Ἐπὶ πλεῖον, *super*, *amplius*, &c. quo loco malim *insuper* legi. Consideremus itaque an & Apostoli 2 Tim. 3. 9. illud, ὀ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, vertendum sit, *non omnino proficient*: non autem *ultrà*, (vel *ulteriùs*) ut communiter versum.

Com. 5. *Iniquitatem meam cognosco*] Jer. 14. 20. *Cognovimus iniquitates nostras*. Vide suprà 31. 5.

Ibid. *Iniquitatem meam cognosco, & peccatum meum contra me est semper*] Esaiæ 59. 12. *Peccata nostra responderunt nobis*, &c. *& iniquitates nostras cognovimus*. Illud, *contra me est semper*, non malè exponi potest, in conspectu meo. Ità suprà 37. 18. *Et dolor meus in conspectu meo semper*: at meliùs fortè acceperis hoc modo, Stat contra faciem meam, ut adversarius vel testis in judicio. Scriptor Sapientiæ 4. 20. *Traducent illos ex adverso iniquitates ipsorum*. Suprà heic Psal. 49. 21. *Arguam te, & statuam* (me) *contra faciem tuam*: & ità putem intelligenda Jeremiæ 2. 19. illa, *Arguit me* (q. d. stat contra me) *malitia mea, & aversio mea me increpat*.

Com. 6. *Tibi soli peccavi*] Sic Jerem. 14. 7, & 21. *Tibi peccavimus*: & 2 Paralip. 6. 36. *Si autem peccaverint tibi*, &c.

Ibid. *Ut justificeris in sermonibus tuis*] In omnibus quæ operaris. Jobus 36. 23. *Quis potest dicere ei, Operatus es iniquitatem?* Deus ad Eundem 40. 3. *Numquid*, &c. *condemnabis me ut tu justificeris?*

Ibid. *Et vincas cùm judicaris*] Et vincas, si æquum de actionibus tuis judicium feratur. Vide Job. 13. 18.

Com. 10. *Et exsultabunt ossa humiliata*] *Ossa*, anima. Vide suprà ad 34. 10. dicta.

Com. 16. *Exsultabit lingua mea justitiam tuam*] *Exsultabunt labia mea* (ut infrà 70. 23.) *cùm cantavero tibi*: nempe, ut hoc loco, justitiam (i. e. bonitatem) tuam: Vel, *exsultabit* hîc, quod Ps. 65. 17. *exaltabit*: quod hîc in Græco enim ἀγαλλιάσεται, est ibi ὑψώσει· erit itaque præcisa locutio, pro, Lingua mea cum exsultatione exaltabit justitiam tuam.

Com. 17. *Labia mea aperies*] *Aperi*, præbe mihi materiam tibi gratias agendi, vel, erumpendi in laudes tuas.

Com. 21. *Tunc acceptabis sacrificium justitiæ, oblationes*, &c.] LXX. ἀναφορὰς· i. e. fortè *preces*. Hesychius, Ἀναφορά, δέησις, προσκλησις.

PSAL. LI.

Com. 4. *Sicut novacula acuta fecisti dolum*] Concinnâsti dolos, ut 49. 19. i. e. malignos sermones. *Sicut novacula acuta* proverbiale. Vide 21. 4. Sirachidem.

Com. 6. *Dilexisti omnia verba præcipitationis*] LXX. καταποντισμοῦ· quod aptè quoad literam, *præcipitationis* vertit. Virgilius,

In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.

Sensus autem metaphoricus est, mendacia spargis, ut me in imo perniciei demergas.

Com. 7. *Evellet, & emigrabit te de tabernaculo tuo*] Expellet te (ut Esai. 22. 19.) de statione tua.

Com. 8. *Videbunt justi*] Perniciem nempe tuam, qui aliis perniciem meditaris. Proverb. 29. 16. *justi eorum* (impiorum) *ruinas videbunt*.

Ibid. *Et timebunt*] Infrà 63. 9. *Conturbati sunt qui videbant eos, & timuit omnis homo*.

Ibid. *Et super eum ridebunt*] Gaudebunt. Prov. 29. 6. *Peccantem*, &c. *involvet laqueus, & justus laudabit, atque gaudebit*. Ità fortè & Prov. 31. 25. (quanquam in argumento non eodem) vox *ridebit* sumenda.

Com. 9. *Sed speravit in multitudine divitiarum suarum*] *Confisus est* (ut Jer. 49. 4.) *in thesauris suis, & dixit, Quis veniet ad me?*

Ibid. *Et prævaluit in vanitate sua*] In vanis cogitationibus suis. Non dissimile Esai. 47. 10. *Et fiduciam habuisti in malitia tua*.

Com. 10. *Ego autem sicut oliva fructifera*, &c.] Prov. 11. 28. eâdemque quæ hoc loco oppositione, *Qui confidit in divitiis suis, corruet: justi autem quasi virens folium germinabunt*. *Sicut oliva fructifera*, proverbialis assimilatio. Vide Jerem. 11. 16.

Ibid. *Speravi in misericordia Dei*] Speravi, & sperabo.

Com. 11. *Confitebor tibi*, &c. *quia fecisti*] Subaudi, *hæc*, vel *ista*. Ità 36. 5. *Spera in eo, & ipse faciet*; & 38. 10. *Obmutui*, &c. *quoniam tu fecisti*.

Ibid. *Exspectabo nomen tuum*] Adjutorium tuum: vel *nomen tuum*, te. Sic *nomen Latinum* 1. 2. A Gellius, & 15. 10. *Virgines nominis Milesii*.

PSAL. LII.

Com. 2. *Et abominabiles facti*] Passivum pro reciproco.

Com. 3. *De cœlo prospexit*, &c. *ut videat si est intelligens*, &c.] Sequitúrque, *non est qui faciat bonum*. Ità accipe 59. 15. apud Esaiam illa, *Et vidit* (Deus) *quia non est vir*.

Com. 4. *Non est qui faciat bonum*]

——— Mores mali
Quasi herba irrigua succreverunt uberrimè:
Eorum licet jam messem metere maxumam.

Com. 5. *Nónne scient omnes qui operantur iniquitatem?*] Subaudi, ut 57. 12. *esse Deum eos judicantem*, &c. Suprà 43. 22. *Nónne Deus requiret ista?* & 9. 17. *Cognoscetur Dominus judicia faciens*, &c. *Nónne scient*, Elleipsis, qualis Job. 21. 19.

Com. 6. *Dissipavit ossa eorum qui hominibus placent*] Qui ut aliis grata faciant, aliis perniciem moliuntur. LXX. ἀνθρωπαρέσκων· quâ voce itidem Apostolus usus. *Ossa eorum* pro *eos*, Hebraismus.

PSAL. LIII.

Com. 4. *Exaudi orationem meam, auribus percipe*, &c.] Ità 48. 2. *Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite*, &c.

Com. 5. *Alieni insurrexerunt adversùm me*] *Alieni*, inimici. Hesychius, Ἀλλότριος· φώς, πολέμιος ἀνήρ.

Ibid. *Et fortes quæsiverunt animam meam*] Infrà 58. 4. *Irruerunt in me fortes*. Id fortè est (ut 51. 1.) *in iniquitate potentes*.

Ibid. *Et non proposuerunt Deum ante conspectum suum*] Vide suprà ad 35. 1. dicta.

Com. 7. *Averte mala inimicis meis*] Mala nempe quæ ominantur mihi,

——Quod Dii priùs omen in ipsum Convertant,

ut ferè apud Poetam legitur. In Additamentis Estheris 14. 11. *Converte* (Domine) *consilium eorum super eos, & qui in nos cœperunt sævire disperde*.

Com. 8. *Voluntariè sacrificabo tibi*]

——Multa meis exibit victima septis.

Voluntariè enim est, largè, ἀφθόνως· ut infrà 67. 10. *pluviam voluntariam*.

Ibid. *Et confitebor nomini tuo: quoniam bonum est*] Suprà 50. 11. in fine.

PSAL. LIV.

Com. 3. *Contristatus sum in exercitatione mea*] In meditatione, ἐν μελέτῃ μου, h. e. dum sermones commutarem mecum. LXX hîc, ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου. Huc igitur pertinent Hesychii illa, Ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ· ἐν λύπῃ.

Com. 4. *Et in ira molesti erant mihi*] LXX. ἐνεκότουν μοι. Huc etiam referenda ejusdem Hesychii ista, Ἐνεκότουν μοι, ἐμνησίκακον, ἐμνησικάκουν. Quæ eadem habent & Græci ad hunc locum Scholiastæ.

Com. 6. *Et contexerunt me tenebræ*] Videbar mihi in umbra mortis versari.

Com. 8. *Ecce elongavi fugiens*] Apud Comicum Latinum,

Jam aliquò aufugiam, & me occultabo aliquot dies,
Dum hæ consilescunt turbæ atque iræ leniunt.

Ibid. *Et mansi in solitudine*] *Similis factus sum* (ut 101. 7.) *pellicano solitudinis*, &c. *sicut passer solitarius in tecto*. Adde Job. 30. 29.

Com. 10. *Præcipita, Domine*] Vide ad 51. 6.

Ibid.

Ibid. *Divide linguas eorum*] Scinde per medium eas ne amplius obloquantur. Non dissimilis apud Poetam imprecatio,

Lingua exsecta avido sit data vulturio.

Vel sic, *Divide linguas eorum*, fac inter se dissentiant, maléque de se invicem loquantur: ut vel ità de bonis meliùs sentiant, eorúmque partibus accedant. Naumachius uxorem mariti solutioris præceptis instruens,

Εἰ δ' ὀλοοῖς ἑτάροισιν ὁμαρτήσειεν ἀκοίτης
Μὴ σύ μιν ἀντιβίην κείνου (τέκος) εἰς ἓν ἐλαύνειν·
Ἀλλ' ἑτάρους ὅπως μάλα σφισι νείκεα βάλλειν.
Ῥηΐδιν δ' οὐδὲ ἤδη διακρῖναι φιλότητα
Ἀλλήλων, ἑτέροις δὲ φίλον ἀγάθεσσι γενέσθαι.

Ibid. *Quoniam vidi*, &c. *contradictionem in civitate*] Ζῆλον, καὶ ἐριθείαν, ἀκαταστασίαν, &c. ut Jacob. 3. 16.

Com. 11. *Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus iniquitas*, &c.]

——*A manè ad noctem, festo atque profesto,*
Totus item paritérque die populúsque patrésque
Uni se atque eidem studio omnes dedere & arti,
Verba dare ut cautè possint, pugnare dolose,
Blanditiis certare, bonos simulare viros se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Ibid. *Circumdabit eam super muros ejus iniquitas*] *In circuitu* (ut quæ suprà 11. 9. huic loco aptemus) *impii ambulant. Circumdabit*, est *circumdat. Super muros ejus*, aut id est quod jam dixi, aut est exaggeratio: q. d. summitatem murorum ejus excedit iniquitas illius; quomodo iniquitates suas suum ipsius caput supergressas esse, suprà 37. 5. dixit.

Ibid. *Labor in medio ejus & injustitia*]

Omnia fanda, nefanda, malo permixta furore.

Omnia commista, sanguis, homicidium, furtum & fictio, corruptio & infidelitas, turbatio & perjurium, Dei immemoratio, animarum inquinatio, nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchia & impudicitia. (Ex Scriptore Sapient. 14. 25, 26.)

Ibid. *Labor in medio ejus & injustitia*]

Οὔθ' ἱερῶν κλεάνων, οὔτε τι δημοσίων
Φειδόμενοι, κλέπτουσιν ἐφ' ἁρπαγῇ ἄλλοθεν ἄλλος,
Οὐδὲ φυλάσσονται σεμνὰ Δίκης θέμεθλα.

Hic ex profano, hic ex publico, hic sacra rapit; hic effringit, hic transilit, hic spolia cruentâ manu portat, nemo non fert aliquid ex altero. (Ex Seneca 7. 23. de Beneficiis.)

Ibid. *Labor in medio ejus & injustitia*] Jeremias (& de eadem urbe) 6. 6. *Omnis calumnia in medio ejus. Labor* hîc ambiguè dictum. Vide suprà ad 9. 35. annotata.

Com. 12. *Et non defecit de plateis ejus usura & dolus*] *Justitia longè stetit, corruit in platea æquitas*, Esaiæ 59. 14. exclamatio fuit. *Non defecit*, est *abundant*: velut aquæ, nempe quæ ex perenni fonte scaturiunt.

Com. 13. *Super me magna locutus fuisset*] LXX. ἐμεγαλορρημόνησεν. Hinc Μεγαλορρήμων, μεγάλα λαλῶν, apud Hesychium. Seneca 2. 13. de Beneficiis, *Jucunda sunt quæ*, &c. *cùm daret superior, non exsultavit supra me*: q. d. οὐκ ἐμεγαλορρημόνησεν. Nec sat scio an & *super me* apud Senecam scribendum.

Ibid. *Abscondissem me forsitan ab eo*] Vide ad Apuleii librum 9. pag. 534. dicta.

Com. 14. *Tu verò homo unanimis*] Boethius Consolat. lib. 3. *Quæ pestis efficacior ad nocendum quàm familiaris inimicus?*

Com. 15. *Qui simul mecum dulces capiebas cibos*] Cujus præsentia dulciores mihi meos cibos efficiebat. At Græci aliter hunc locum exposuere.

Com. 16. *Nequitia in habitaculis eorum, in medio eorum*] i. e. In medio tabernaculorum eorum. Vide ad Psal. 136. 2. annotanda.

Com. 21. *Non est illis commutatio*] In Græco ἀντάλλαγμα. In eodem Glossario, Ἀντάλλαγμα, *summutatio, commutatio.* Vide Matth. 16. 26. Sensus est, nullo pretio à Divina vindicta redimentur. Vide Job. 15. 31. ubi & sequitur, *Antequam dies ejus impleantur, peribit*: quibus respondent quæ hîc in fine habemus, *non dimidiabunt dies suos.*

Com. 22. *Molliti sunt sermones ejus*, &c.] Hinc & Prov. 3. 16. *Sermones suos mollire.*

Ibid. *Et ipsi sunt jacula*] LXX. Βολίδες. In Glossario, Βολὶς, *jaculum.* Hesychius, Βολὶς, βέλος, λόγχη, ἀκόντιον.

Com. 24. *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos*] Proverb. 10. 21. *Anni impiorum breviabuntur.* Vide & Job. 21. 21. Ejusdem 15. 32. *Antequam dies ejus impleantur, peribit.*

PSAL. LV.

Com. 1. *Conculcavit me homo*] Suprà 7. 6.

Com. 6. *Adversùm me omnes cogitationes eorum in malum*] In perniciem. Sic Ps. 69. 4. *qui volunt mihi mala*: Esther. 9. 24. *pararetur malum illi*: & sæpe alibi.

Com. 7. *Calcaneum meum observabunt*] Vias, actiones meas: quo sensu & Ps. 48. 6. *iniquitas calcanei mei.*

Com. 9. *Vitam meam annunciavi tibi*] Ezechias Esaiæ 38. 15. *Recogitabo tibi omnes annos meos in anima mea amaritudine*: vel sensu quo 11. 20. Jeremias, *Tibi causam revelavi meam.*

Com. 12. *In me sunt vota tua*, &c.] In memoria habeo, vel, intra me contineo ea quæ vovi tibi. Infrà 65. 13. *Reddam tibi vota quæ distinxerunt labia mea.* Vide & suprà 49. 14.

Com. 13. *Quoniam eripuisti animam meam de morte, & pedes meos de lapsu*] Sirachides 51. 3. *Liberâsti corpus meum à perditione, à laqueo linguæ iniquæ*, &c. Suprà 53. 9. *Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me.*

Ibid. *Ut placeam coram Deo in lumine viventium*] Ut de manu inimicorum meorum liberatus tibi serviam in sanctitate & justitia coram te omnibus diebus meis, Luc. 1. 74. 75.

PSAL. LVI.

Com. 5. *Eripuit animam meam de medio catulorum leonum*] Sirachides 51. 4. *Liberasti me*, &c. *à rugientibus, præparatis ad escam, de manibus quærentium animam meam*, &c. Vide suprà 16. 12.

Ibid. *Filii hominum, dentes eorum arma & sagittæ*] Directus *filii* pro obliquo *filiorum.* Simile suprà 10. 5. *Dominus in cœlo sedes ejus*: & 17. 31. *Deus meus, impolluta via ejus. Dentes* heic metonymicè intellige linguam, quæ

Dira volat, celerique in justum turbine fertur,
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum immedicabile torsit.

Ibid. *Et sagittæ*] Jerem. 9. 8. *Sagitta vulnerans lingua eorum.* Adde suprà 10. 3.

Com. 7. *Laqueum paraverunt pedibus meis*, &c. *& inciderunt in eam*]

Circumretit enim vis atque injuria quemque,
Atque unde exorta est ad eum plerumque revertit.

Vide suprà ad Psal. 9. 16. dicta.

Com. 8. *Paratum cor meum, Deus*] i. e. Fundatum, confirmatum, stabilitum: quo sensu accipio & Sirachidis 2. 20. illud, *Qui timent Dominum, præparabunt corda sua*: & Psal. 32. 14. *De præparato habitaculo suo*: ità sæpe etiam in hoc libro, quod multis locis ritè intelligendis semel dici sufficiat.

PSAL. LVII.

Com. 5. *Furor illis secundùm similitudinem serpentis*] Infrà 139. 4. *Acuerunt linguas suas sicut serpentis.* Lactantius 5. 5. ad Virgilii illud,

Ille malum virus serpentibus addidit atris.

Odium, & invidiam, & dolum hominibus insevit, ut tam essent quàm serpentes venenati. Imò serpentibus majorem inter se communionem quàm hominibus esse verissimè à Juvenale dictum. Vide infrà 139. 4. & Jacob. 3. 8. præcipuè enim hic agitur de veneno linguæ.

Com. 7. *Deus conteret dentes eorum*, &c.] Dominus (ut

Jerem. 2. 37.) obteret confidentiam illorum: in ea nihil habebunt prosperum. Job. 4. 10. *Dentes catulorum leonum contriti sunt.*

Com. 8. *Ad nihilum devenient tanquam aqua decurrens: intendit arcum suum donec infirmentur*] Est ὑστερολογία, pro, intendet arcum suum donec infirmentur, & tanquam aqua decurrens ad nihilum devenerint. *Donec infirmentur*, est quod Deuter. 32.23. Deus, *sagittas meas complebo in iis.*

Com. 9. *Sicut cera quæ fluit, auferentur: supercecidit ignis, & non viderunt Solem*] Auferentur ut cera, quæ vi ignis aut Solis accedente, celerrimè dilabitur. Vide infrà 67. 3. *Non videbunt*, non perferent, non sustinebunt. *Auferentur* LXX. est ἀνταναιρεθήσονται, i. e. ἀφανισθήσονται. Vide Hesychium.

Com. 10. *Sicut viventes, sic in ira absorbet eos*] Conjeci omnino legendum, *sic viventes, sic in ira a. e.* quæ geminatio & gratiam habet, & confirmatur verbis Græci contextûs, ὡσεὶ ζῶντας, ὡσεὶ ἐν ὀργῇ, &c. Ubi ὡσεὶ non aliud est quàm ὡς· ὡς autem id quod οὕτως. Hesychius, Ὥς αὐτῶν, οὕτως αὐτῶν. Sic ὣς ἔφατ', & similia.

Com. 11. *Lavabit manus suas in sanguine peccatoris*] Est idem (at cum augmento) quod *lætabitur* in præcedente membro, & suprà 51. 8. *ridebit*: non quòd justi lætentur in improborum interitu, multóque minùs lavent manus suas in eorum sanguine; at ut respiciatur quod fieri solet inter professos inimicos, quorum rabies non rarò eò usque provehitur, ut id invicem cupiant, réque ipsâ, si potestas detur, effectum dent.

Com. 12. *Et dicet homo, Si utique est fructus justo: utique est Deus judicans eos in terra*] *Homo* hîc est quivis, præcipuè autem qui dubitavit de providentia & justitia Divina. Claudianus,

> *Abstulit hunc tandem Rufini pœna tumultum,*
> *Absolvítque Deos*————

Judicans eos, id est, causam eorum. *In terra*, non de nihilo additur, vult enim subintelligi, quamvis ipse in cœlo habitet. Vide 101. 20, 21. & 112. 5.

PSAL. LVIII.

Com. 4. *Ceperunt animam meam*] LXX. ἐθήρευσαν, id egerunt ut caperent: quod & meliùs convenit iis quæ suprà 53. 5. *quæsierunt animam meam.*

Ibid. *Irruerunt in me fortes*] Jobus 30. 14. *Quasi rupto muro & apertâ januâ irruerunt super me.* Idem 16. 15. *Irruit in me quasi gigas*, id est, *fortis*. Hesychius, Γίγας, ἰσχυρὸς, &c. In Epidico Plautina,

> ————*In te irruunt montes mali.*

Aptéque voce istâ ostendit infestam ac festinatam rabiem. Donatus in Eunuch. 4. 7. *Irruere propriè dicuntur qui prælium cum furore ineunt*: & in 3.2. Adelph. *Ruere, est, toto corpore uti ad impellendum: quod faciunt qui ipsi præcipites, alios prosternunt.*

Com. 5. *Neque iniquitas mea*] Ità suprà 10. 4. *Justus autem quid fecit?* Jobus 16. 18. *Hæc passus sum absque iniquitate.*

Ibid. *Sine iniquitate cucurri, & direxi*] Subaudi, *pedes* vel *gressus meos*. Vide 118. 128.

Com. 6. *Exsurge in occursum meum*, &c. *intende ad visitandas gentes*] Suprà 34. 23. *Exsurge & intende judicio meo.*

Com. 8. *Loquuntur in ore suo, & gladius in labiis eorum*] Suprà 54. 22. *Molliti sunt sermones eorum, & ipsi sunt jacula.* Vide & 61. 5.

Ibid. *Quoniam quis audivit?*] i.e. Quoniam nemo audit, quæ nempe inter se concinnant: vel, *quoniam*, subaudi dixerunt, *quis nos audit?* simile infrà 93. 7. Vel sic, quoniam tu Deus ad tempus siles, quasi non audiens.

Com. 10. *Fortitudinem meam ad te custodiam*] *Sperabo*, (ut 70. 14.) *& super laudem tuam adjiciam. Non recedam* (ut Job. 27. 5.) *ab innocentia mea, justificationem meam quam tenere cœpi, non deseram.* Idem 17. 9. *Tenebit justus viam suam, & mundis manibus addet fortitudinem*: ubi & vides, quæ hoc Psalmi loco, *fortitudinis* vocem.

Com. 12. *Deus ostendet mihi super inimicos meos*] Ostendet mihi brachii sui potentiam in depressione eorum.

Ibid. *Ne occîdas eos, nequando obliviscantur populi mei*] Vivant, ut ostentui sint, atque eâ re non finant populum meum oblivisci potentiæ & clementiæ tuæ mei suíque intuitu manifestatæ.

Ibid. *Disperge illos in virtute tua, & depone eos*] *Luant* (ut Job. 20. 18.) *quæ fecerunt omnia, nec tamen consumantur.* Bene autem *depone eos*, posuerant enim (ut 72. 9.) in cœlum os suum.

Com. 13. *Sermonem labiorum ipsorum*] Superbos eorum sermones; subaudi, castiga.

Com. 15. *Convertentur ad vesperam, & famem patientur ut canes*] Qui sub vesperam maximè esuriunt. Sic Jer. 5. 6. *lupus ad vesperam.*

Com. 16. *Dispergentur ad manducandum*] Quasi onagri in deserto egredientur ad opus suum, vigilantes ad prædam, panem liberis præparantes: ut de non dissimilis notæ hominibus Jobi 24. 5.

Ibid. *Si verò non fuerint satiati, & murmurabunt*] Si non quantum postulant acceperint, non solùm gratias non agent de eo quod acceperint, sed & murmuratione donatorem prosequentur. In hoc ergò aptè eos comparat canibus. Seneca epist. 72. de Attalo, *Solebat hâc imagine uti. Vidistíne aliquando canem frusta panis aut carnis à Domino missa aperto ore captantem? Quicquid accepit, protinus integrum devorat, & semper ad spem futuri hiat. Idem evenit nobis, quicquid exspectantibus fortuna projecit, id sine ulla voluptate demittimus, statim ad rapinam alterius erecti & attenti.* Apud Gellium 9. 2. & de homine ex eorum secta cui à Canibus nomen inditum philosophum ementiente, *Erraticum*, (Psalmistæ verbis dicas, *civitatem circumeuntem*) *ac nisi accipiat quod petit convicio turpi solitum incessere*; pro quo in Psalmo, *si verò non fuerint satiati, murmurabunt. Canes satietatem nescientes*, habemus & 56. 11. apud Esaiam Prophetam.

Com. 17. *Exsultabo misericordiam tuam*] i.e. Labiis exsultationis te laudabit os meum, ut infrà 62. 6. Locutio autem qualis suprà 50. 16. illa, *Et exsultabit lingua mea justitiam tuam.*

Ibid. *Quia factus es susceptor meus*] *Misericordia* (ut 39. 12.) *& veritas tua susceperunt me.*

Ibid. *Et refugium meum in die tribulationis*] *Spes mea* (ut Jerem. 17. 17) *in die afflictionis.*

PSAL. LIX.

Com. 1. *Iratus es, & misertus es nobis*] Iratus fuisti, &c. Tobias ad eundem 11. 15. ἐμαστίγωσας, καὶ ἠλέησάς με. Vide & 13. 2, 5. Habac. 3. 1. *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.*

Com. 5. *Potâsti nos vino compunctionis*] Jerem. 8. 14. *Et potum dedit nobis tanquam aquam fellis.*

Com. 6. *Dedisti metuentibus te significationem ut fugiant à facie arcûs*] *Dedisti*, est, tu soles dare: *significationem*, internis occultísq; monitis præsagiísque, tanquam buccinâ (sic enim hîc ea vox sumenda) *à facie arcûs*, ab ingruentibus periculis. Apuleius de Genio Socratis, (i. e. animo qui in homine vice Numinis diversatur) *Si religiosè colatur*, &c. *est in incertis prospectator, in dubiis præmonitor, in periculosis* (en rem de qua in Psalmo) *vitator*, i. e. significationum dator ut impendentia mala vitentur. Deinde interjectis quibusdam, *Socrates, utpote vir apprimè perfectus, éxque sese ad omnia sibi congruentia officia promptus, nullo unquam adhortatore indigebat: at verò prohibitore nonnunquam, ut si quibus fortè conatibus ejus periculum suberat, ut monitus præcaveret*, &c. *In hujusmodi rebus duntaxat vocem quampiam divinitus exortam dicebat audire*: & pòst, *Non vocem sibi, sed vocem dixit quampiam divinitus oblatam: quo additamento profectò intelligas non usitatam vocem, nec humanam significari.*

Com. 12. *Nónne tu, Deus, qui repulisti nos?*] Sermo bene ominantis: q.d.

> *Una eadémque manus vulnus opémque tulit.*

Ibid.

Ibid. *Qui repulisti nos, & non egredieris in virtutibus nostris?*] Qui (ut 88. 44.) *avertisti adjutorium gladii tui, & non es auxiliatus nobis in bello.* Vide suprà 43. 10. ubi & ferè eadem quæ hoc loco verba.

Com. 13. *Da nobis auxilium de tribulatione*] Esai. 33. 2. Esto (Domine) &c. *salus nostra in tempore tribulationis.* Vide suprà 21. 12. & 117. 16.

Ibid. *Quia vana salus hominis*] i. e. Fallax. Servius ad Æneid. 2. *Vanum, fallacem.*

Com. 14. *In Deo faciemus virtutem*] Modestè, ut in iis 17. 30. *In Deo meo transiliam murum. Dextera Domini fecit virtutem.* Sensus est, *In illo* (ut 43. 6.) *inimicos meos cornu ventilabo,* &c. *non enim in arcu meo sperabo.*

PSAL. LX.

Com. 2. *EXaudi, Deus, deprecationem meam*] LXX. Εἰσάκουσον, &c. In Glossario, Εἰσάκουσον, *exaudi.*

Com. 3. *In petra exaltâsti me*] *Eduxisti me,* &c. (ut 39. 3.) *de luto fæcis, & pedes meos super petram statuisti.* Proverb. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini: ad ipsum currit justus, & exaltabitur:* quin & sequitur hoc in Psalmi loco, *Factus est spes mea, turris fortitudinis,* &c.

Com. 6. *Dedisti hereditatem timentibus nomen tuum*] *Timenti,* mihi nempe.

Com. 8. *Misericordiam & veritatem ejus quis requiret?*] Quis exquirendo inveniet? i. e. intelliget? Vide 89. 11.

Com. 9. *Psalmum dicam nomini tuo in seculum seculi, ut reddam vota mea de die in diem*] Cantabo hymnos tibi semper, (i. e. usquequaque) & reddam vota mea quotidie.

PSAL. LXI.

Com. 3. *NON movebor amplius*] i. e. Omnino. Vide suprà ad 50. 4. dicta.

Com. 4. *Quousque irruitis in hominem?*] Suprà 58. 4. *In me fortes irruerunt:* ubi annotata vide. Seneca de Ira 3. 42. *Quid ruimus in pugnam? quid certamina nobis accersimus? quid imbecillitatis obliti ingentia odia suscipimus? & ad frangendum fragiles consurgimus?*

Ibid. *Quousque irruitis in hominem? interficitis universi vos: tanquam parieti inclinato, & maceriæ depulsæ?*] Post verba ultima subaudi, *innitimini divitiis & potentia vestra.* Vide Esai. 30. 12. (ubi parem similitudinem habes.) Aut totam hanc periodum hâc sententiâ & constructione intellige; Quousque irruitis in me quem intuemini quasi parietem inclinatum, aut maceriam depulsam? vobis ipsis potiùs perniciem molimini, me enim Deus sustentat, nec concidere patietur. Infrà 117. 13. *Impulsus, eversus sum ut caderem, & Dominus suscepit me. Maceria depulsa* LXX. Interpretibus est φραγμῷ ὠσμένῳ· quem locum puto respici ab Hesychii isto, Ὠσμένῳ, ὠθισμένῳ.

Ibid. *Interficitis universi vos*] Subaudi *ipsos. Contra sanguinem vestrum* (ut Proverb. 1. 18.) *insidiamini, & fraudes contra animas vestras molimini.* (Ubi & præcessit, *Frustrà jacitur rete ante oculos pennatorum.*) Deus Jerem. 7. 19. *Numquid me ad iracundiam provocant? nonne semetipsos potiùs in confusionem vultûs sui?* subaudi, *adducunt?*

Ibid. *Interficitis universi vos*] *Spiritus vester* (ut Esai. 33. 11.) *velut ignis vorabit vos.*

Com. 7. *Non emigrabo*] Non transmigrabo, ut aviculæ, quæ præ pavore suos nidos transferunt relinquúntve. Vide ad 10. 2. annotata.

Com. 8. *Deus auxilii mei*] Ut suprà 4. 1. *Deus justitiæ meæ:* & infrà 72. 26. *Deus cordis mei.*

Com. 10. *Veruntamen vani filii hominum*] At homines sunt mendaces: est enim hîc *vani* quod *mendaces* in sequenti membro. Vide & suprà 4. 3. in vocibus iisdem.

Ibid. *Vani filii hominum*] *Omnis homo mendax,* infrà 115. 11.

Com. 11. *Nolite sperare in iniquitate*] *In multitudine* (ut suprà 51. 9.) *divitiarum,* subaudi, *iniquè partarum:* sequitur continuò enim, *rapinas nolite concupiscere.*

Ibid. *Rapinas nolite concupiscere*] *Non* enim (ut Sirachid 16. 14.) *peccator in rapina effugiet.* Eundem 5. 10. vide. *Rapinas,* res ex rapina adeptas. Similis locutio, *avaritiam malam sua domui congregare,* Habacuc. 2. 9.

Ibid. *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere*] Ità 16. 2. Sirachides de liberis loquens, Ἐὰν πληθύνωσι, μὴ εὐφραίνου ἐπ' αὐτοῖς.

Ibid. *Nolite cor apponere*] *Præterit* enim *figura mundi hujus,* 1 Cor. 7. 30. Seneca 102 Epist. *Quicquid circa te jacet rerum, tanquam hospitalis loci sarcinas specta: transeundum est.*

Com. 12. *Semel locutus est Deus*] Job. 33. 14. *Semel loquitur Deus, & secundò id ipsum non repetit.*

Com. 13. *Potestas Dei est, & tibi, Domine, misericordia*] Potestas puniendi nempe. Sirachides 16. 12. *Misericordia & ira est cum illo.* Idem. 5. 7. *Misericordia & ira ab illo proximant.* Vide & Psal. 67. 21.

Ibid. *Tu reddes unicuique juxta opera sua*]

Τοῖς τ' ἀγαθοῖς ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τὸν χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Sirachides ubi suprà, *Correptio illius hominem secundùm opera sua judicat.* Vide & Ejusdem 35. 24. item 17. 10. Jeremiæ. Jobus 34. 11 *Opus hominis reddet ei, & juxta vias singulorum restituet iis.* De Eodem Petrus, Ὁ κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον ἀπροσωπολήπτως κρίνων, 1. 1. 17.

PSAL. LXII.

Com. 2. *SItivit in te anima mea*] Simile 83. 3. *Deficit anima mea in atria Domini.* Vide & infrà com. 9.

Ibid. *Quàm multipliciter tibi caro mea*] *Multipliciter* apud LXX. ποσαπλῶς. Hesychius, Ποσαπλῶς, πολλαχῶς. *Tibi,* in te: & subaudiendum ἐπιποθεῖ, vel ἐπιτείνει.

Com. 5. *Sic benedicam te in vita mea*] Ut suprà 60 9. *Sic psalmum dicam nomini tuo.* Particula *Sic* videtur nullam hîc significationem habere: quod & aliis Psalmorum locis collatis clariùs patebit. Vel vide 72. 15. & 89. 12.

Com. 6. *Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea*] Da gaudium stabile mihi. Jobus 36. 13. *Requies mensæ tuæ erit plena pinguedine.* Sirachides 26. 16. *Gratia mulieris delectabit virum, & ossa illius impinguabit:* quod non est, *bene habitum faciet,* ut Vir summus exposuit; at, multâ eum lætitiâ afficiet. Est locutio enim à corpore ad animum ducta, quomodo hoc in Psalmi loco, & infrà 72. 7. *Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum.* Ità & Prov. 15. 30. *Bona fama impinguat ossa,* i. e. animam lætificat.

Com. 7. *In matutinis meditabor in te*] Infrà 87. 14. *Manè oratio mea præveniet te.*

Com. 11. *Introibunt in inferiora terræ*] *Mors* (ut 48. 15.) *depascet eos.*

Ibid. *Partes vulpium erunt*] Tabernacula eorum quæ in progenie & progenie duratura putabant, terræque quas nominibus suis vocaverunt, (ut 48. 12.) desolabuntur. Vide Proverb. 15. 25. In Oratione Jeremiæ dicta, com. 18. de monte Sion, *disperiit, vulpes ambulaverunt in eo.* Nec dissimile Apocal. 18. 2.

PSAL. LXIII.

Com. 3. *PRotexisti me à conventu malignantium*] *Protexisti* hîc est *protege.*

Com. 4. *Exacuerunt ut gladium linguas suas*] Infrà 139. 4.

Ibid. *Intenderunt arcum, ut sagittent in occulto immaculatum. Subitò sagittabunt eum,* &c.] Suprà 9. 29, 30. Seneca 103 Epist. *Tempestas minatur antequam surgat; crepant ædificia antequam corruant, prænunciat fumus incendium: subita est ex homine pernicies; & eo diligentiùs tegitur, quo propiùs accedit.*

Com. 6. *Dixerunt, Quis videbit eos?*] Infrà 93. 7. *Et dixerunt, Non videbit Dominus.* Sirachides 23. 25. *Contemnens in animam suam, & dicens, Quis me videt?*

Com. 7. *Scrutati sunt iniquitates*] Ἐφευρετὰς κακῶν, ut Rom. 1. 30.

Ibid. *Defecerunt scrutantes*] *In multitudine via sua* (ut 57. 10. Esaiæ) *laboraverunt: nec dixerunt, Quiescemus.* Ejusdem 47. 13. *Defecisti in multitudine consiliorum tuorum.*

Com. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus*] Vide Proverb. 3. 35. & 16. 18. & 18. 12. Ezech. 31. 10, 11. Sirachid. 3. 27. & Psal. 72. 18. *Exaltabitur:* intellige, in perditione aut ignominia ejus.

Com. 9. *Et infirmata sunt contra eos lingua eorum*] Seipsos interfecerunt, ut suprà 61. 4. ubi dicta vide.

PSAL. LXIV.

Com. 5. *Beatus quem elegisti*, &c. *inhabitabit in atriis tuis*] Id est, ut inhabitet, vel, ad inhabitandum, &c. Meritò autem talem beatum prædicat: melior enim est dies unus in Dei atriis, &c. infrà 83. 11.

Com. 6. *Spes omnium finium terræ*] Id est, spes terræ universæ. Vide suprà 21. 28. infrà 94. 4. In Comœdia Latina,

Quem penès spes vitæ sunt omnium hominum.

Com. 8. *Qui conturbas profundum maris, sonum fluctuum ejus*] De Eodem 31. 35. Jeremias, *Qui turbat mare, & sonant fluctus ejus.* Deus ipse Esaiæ 51. 15. *Conturbo mare, & intumescunt fluctus ejus.*

Com. 10. *Visitâsti terram, & inebriâsti eam*] Vide suprà ad 35. 9. dicta.

Ibid. *Flumen Dei*, &c.] *Torrens voluptatis ejus* dicto 35. 9. loco.

Com. 11. *In stillicidiis ejus lætabitur germinans*] Eam pluviæ ejus (i. e. tuæ) germinare facient. Vide 103. 13, 14. Esai. 55. 10.

Com. 12, 13, 14. *Campi tui replebuntur ubertate, Pinguescent speciosa deserti*, &c. *Induti sunt arietes ovium, & valles abundabunt frumento*]

——Χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει·
Καὶ γὰρ γῆ, καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
Δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
Οἴνου, καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος,
Καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Adde quæ infrà Psal. 95. 12, 13.

PSAL. LXV.

Com. 3. *In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui*] Non in corde suo, (ut Jerem. 3. 10.) sed in mendacio revertentur ad te.

Com. 7. *Oculi ejus super Gentes respiciunt*]

——Ἔχει θεὸς ἔκδικον ὄμμα.

Ibid. *Qui exasperant, non exaltentur in seipsis*] Vide infrà 74. 5, 6.

Com. 9. *Qui posuit animam meam ad vitam*] Notas (ut 15. 11.) mihi fecit vitæ vias.

Ibid. *Et non dedit in commotionem pedes meos*] Vide infrà 114. 8. & 120. 3. Hinc & 70. 3. de Eodem, *firmamentum meum:* & 34. 16. apud Sirachidem, φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος.

Com. 10. *Probâsti nos, Domine, igne nos examinâsti*] Suprà 16. 3. *Probâsti cor meum*, &c. *igne me examinâsti. Igne* rerum adversarum intellige. Vide Sapient. 3. 6. Seneca lib. Cur bonis viris, &c. cap. 5. *Ignis aurum probat, miseria fortes viros.* Adde Job. 23. 10.

Com. 11. *Induxisti nos in laqueum*] Passus es nos in laqueum incidere.

Ibid. *Posuisti tribulationes in dorso nostro*] Sirachid. 35. 22. *Ut contribulet dorsum ipsorum.*

Ibid. *Imposuisti homines super capita nostra*] Ascenderunt super nos, facti sunt sublimiores: ut Deuteron. 28. 43.

Com. 12. *Et eduxisti nos in refrigerium*] Spiritus (ut Esai. 57. 16.) à facie tua egressus est, & flatus fecit.

Com. 15. *Offeram tibi boves cum hircis*]

——*Multa meis exibit victima septis.*

Com. 16. *Quanta fecit animæ meæ*] Ità Luc. 8. 39. *Quanta tibi fecit Deus:* id est, pro te. Tobiæ 13. 6. *Aspicite quæ fecit nobiscum Deus.*

Com. 19. *Propterea exaudivit Deus*, &c.] Subaudi ex præcedentibus, *quia iniquitatem in corde non aspexi.* In Rudente Plautina,

Faciliùs, si qui pius est, à Diis supplicans,
Quàm qui scelestus est, inveniet veniam sibi.

Qui locus & cum illo Proverb. 15. 29. non malè convenit.

PSAL. LXVI.

Com. 3. *Ut cognoscamus in terra viam tuam*] Ut cognoscantur (nempe nostris præconiis) in terra viæ tuæ.

Com. 5. *Judicas populos in æquitate*] Justitiam diligis, æquitatem videt vultus tuus, suprà 10. 8.

PSAL. LXVII.

Com. 3. *Sicut deficit fumus, deficiant*] Infrà 103. 35. *Deficiant peccatores à terra, ità ut non sint.*

Com. 4. *Justi epulentur, & exsultent in conspectu Dei*] Id est, *exsultent*, (ut 69. 5.) *& lætentur in te.*

Com. 5. *Iter facite ei qui ascendit super occasum*] Ut infrà hîc com. 34. qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem. Nil aliud itaque his loquendi modis indicari videtur quàm dominari eum ab Ortu ad Occasum. *Qui ascendit*, qui habitat, qui commoratur.

Com. 6. *Patris orphanorum, & judicis viduarum*] Baruch. 6. 37. Vide & Psal. 9. 35.

Com. 7. *Qui educit vinctos in fortitudine*] Subaudi *brachii.* Vide 76. 16.

Ibid. *Similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris*] Et contrà, eos qui in eum contumaces fuere, eò deduxit ut in sepulcris habitarent, h. e. morti dedit. *Exasperant* hîc præcisè, ut suprà 65. 7. Capulos (i. e. sepulcra) à mortuis inhabitari dixit & lib. 4. Apuleius noster.

Com. 9. *Cœli distillaverunt à facie Dei*] In cantico Judith. 16. 18. *Montes à fundamentis movebuntur cum aquis, petræ sicut cera liquescent ante faciem tuam.* Vide & 1. 5. Nahumi. LXX. ἔσταξαν. In Glossario, *Distillat*, καταστάζει· & in alio, Στάζω, *stillo, liquor:* ubi putem *liquo* scribendum. Vide ad Apuleii librum 1. pag. 6. annotata.

Com. 10. *Et infirmata est, tu verò perfecisti eam*] Erat infirma quidem, tu verò, &c. *Perfecisti* est in Græco κατηρτίσω. Glossarium, Καταρτίζω, *struo, instruo, construo, perficio.* Hesychius, ex hoc Psalmi loco, Κατηρτίσω, ἐποίησας, ἐτελείωσας· legendum puto, στερεὸν ἐποίησας, ἐτελείωσας. Idem alibi, Καταρτίσαι, &c. πληρῶσαι, στερεῶσαι.

Com. 11. *Animalia tua habitabunt in ea*] *Tua*, ut suprà 64. 12. *campi tui:* atque hoc jure merito; Domini enim est terra, & plenitudo ejus.

Ibid. *Parâsti in dulcedine tua pauperi*] Subaudi *escam.*

Com. 21. *Deus salvos faciendi, & Domini exitus mortis*] Ὁ δυνάμενος σῶσαι, καὶ ἀπολέσαι, de Eodem 4. 12. Jacobus. Neptunus apud Lucianum de navigantibus, Τὸ σώζειν αὐτοὺς, καὶ ἀπολλύναι, ἐπ' ἐμοὶ πρόσεστι.

Com. 22. *Verticem capilli perambulantium in delictis suis*] Subaudi, *apprehendet*, ut ii solent qui cui caput dempturi sunt. Vide Judith. 13. 9.

Com. 29. *Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis*] Horatius,

——*Nil ampliùs oro,*
Maiâ nate, nisi ut propria hæc mihi munera faxis.

Com. 34. *Qui ascendit super cœlum cœli*] φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, 1 Tim. 6. *In extimo mundi tergo degit*, ut loquitur Apuleius.

Com. 36. *Mirabilis Deus in sanctis suis*] In iis quæ fecit pro sanctis (id est electis) suis. Scriptor Sapientiæ 4. 15. *Misericordia Dei est in sanctos suos, & respectus in electos illius.* Vide & Psal. 149. 9.

PSAL.

PSAL. LXVIII.

Com. 3. V*Eni in altitudinem maris*] *Fluctus tui* (ut 41. 8.) *operuerunt me.*

Com. 4. *Laboravi clamans*] Ità Deus 15. 6. Jeremiæ, *laboravi rogans :* & suprà hîc 6. 7. *Laboravi in gemitu meo.*

Ibid. *Defecerunt oculi mei dum spero*, &c.] Querimonia proverbialis eorum qui diu frustráque consolationem exspectaverunt. Vide Jerem. 14. 6. & infrà 118. 123. Ezechias Esaiæ 38. 14. *Attenuati sunt oculi mei in cœlum suspicientes.* Adde & Psal. 76. 4, 5.

Com. 7. *Non erubescant in me qui exspectant te, Domine*] *Innocentes* (enim) *& recti adhæserunt mihi, quia te sustinui*, suprà 24. 21. *méque justi* (ut infrà 141. 8.) *exspectant, donec tu retribuas mihi.*

Com. 8. *Propter te sustinui opprobrium*] Totidem verbis (ex hoc Psalmi loco) 15. 15. Jeremias.

Com. 9. *Extraneus factus sum fratribus meis*] Job. 19. 13. Jerem. 12. 6. infrà 87. 9, & 19. Solomo 19. 7. in Gnomologico, *Fratres hominis pauperis oderunt* (id est, contempserunt) *eum.*

Ibid. *Et peregrinus filiis matris meæ*] Id est, fratribus, quod præcessit. Ità & suprà 49. 20. *Adversùs fratrem tuum loquebaris, & adversùs filium matris tuæ ponebas scandalum :* qui mos loquendi Hebræis frequentissimus. Sic, *pauperes*, & pòst, *filios pauperum*, infrà 71. 4.

Com. 11. *Operui in jejunio animam meam, & factum est in opprobrium mihi*] Dixerunt, En tristem hypocritam, exterminantem faciem suam, ut appareat jejunasse eum. Vide suprà 34. 13.

Com. 12. *Posui vestimentum meum cilicium, & factus sum illis in parabolam*] Cum risu exclamârunt,

Infelix putat illuvie cœlestia pasci,
Séque premit, læso sævior ipse Deo.

Ibid. *Et factus sum illis in parabolam*] In derisum. Hesychius, Εἰς παραβολὴν· εἰς γέλωτα. Jerem. 20. 7. *Factus sum in derisum.* Vide Job. 17. 6. Deuteron. 28. 37. Suprà hîc 43. 14.

Com. 13. *Adversùm me loquebantur qui sedebant in porta*, &c. *ego verò orationem meam ad te, Domine*] Infrà 118. 23. *Sederunt principes, & adversùm me loquebantur : servus autem tuus exercebatur in justificationibus tuis.*

Ibid. *Et in me psallebant qui bibebant vinum*] Seneca de Vita beata cap. 27. ex persona Socratis, *Præbui ego Aristophani materiam jocorum, tota illa Comicorum poetarum manus in me venenatos sales suos effudit.*

Com. 14. *Tempus beneplaciti, Deus*] Tempus beneplaciti tui exspecto.

Ibid. *In veritate salutis tuæ*] Subaudi (ex 73. 12.) *quam in me operatus es.*

Com. 21. *Sustinui qui simul contristaretur, & non fuit*] Planè contrà quàm videbatur meruisse ἰσοπλαγχνία mea. Vide 34. 14. ubi & *contristari*. *Sustinui* hîc, ut sæpe alibi, pro *exspectavi*.

Com. 24. *Obscurentur oculi eorum nè videant*] Occæca iis intellectum nè perniciem sibi imminentem videant. Ità puto non malè exponi posse ex commate sequente.

Com. 28. *Appone iniquitatem super iniquitatem eorum*] *Cum perversis* (ut suprà 17. 27.) *pervertere. Iniquitatem* heic priore loco metonymicè accipio pro mercede iniquitatis.

Ibid. *Et non intrent in justitiam tuam*] Non intrent in gaudium tuum.

Com. 29. *Deleantur de libro viventium*] Id est, non scribantur.

Ibid. *Et cum justis non scribantur*] Non resurgant (ut 1. 5.) in justorum concilio.

Com. 30. *Ego sum pauper & dolens, salus tua suscepit me*] Similia 39. 18. & 69. 6. vide. *Salus tua*, &c. est, tu autem, Deus salutis, suscepisti me.

Com. 34. *Vinctos suos non despexit*] Suprà 67. 7. *Educit vinctos in fortitudine.*

Com. 35. *Laudent illum cœli & terra, mare, & omnia reptilia in eis*] Quod infrà 150. 6. succinctiùs, *Omnis spiritus* (i.e. omnis creatura) *laudet Deum.*

PSAL. LXIX.

Com. 4. Q*UI volunt mihi mala*] *Mala* hîc est interitum, perniciem. Vide suprà ad 55. 6.

PSAL. LXX.

Com. 6. I*N te confirmatus sum ex utero*] *In te projectus sum ex utero*, suprà 21. 11.

——Ut sævis projectus ab undis
Navita, nudus humi jacet infans, indigus omni
Vitai auxilio, me quando in luminis auras
Nixibus ex alvo matris Natura profudit.

Ibid. *De ventre matris meæ tu es protector meus*] De Eodem 50. 24. apud Sirachidem, *Qui auxit dies nostros à ventre matris nostræ, & fecit nobiscum secundùm misericordiam suam :* i.e. & protexit nos.

Com. 10. *Consilium fecerunt in unum*] *In unum* (ut 2. 2.) *convenerunt.*

Com. 11. *Persequimini, & comprehendite eum*] Similia ex persona similium Proverb. 1. 12, 13. Suprà hîc 7. 6. *Si reddidi*, &c. *persequatur inimicus animam meam, & comprehendat :* ut contrà 17. 38. *Persequar, & comprehendam eos.*

Com. 12. *Nè elongeris à me*] *Nè elongaveris* (ut 20. 22.) *à me auxilium tuum. Nè longè facias* (ut 39. 12.) *à me miserationes tuas.*

Com. 17. *Docuisti me à juventute mea*] Juxta id quod alibi, *Pauper sum, & in laboribus à juventute mea. Docuisti*, nempe per ea quæ passus sum : παθήματα enim μαθήματα.

Com. 20. *Vivificâsti me, & de abyssis terræ iterum reduxisti me*] Tobiæ 13. 2. *Flagellas, & salvas : deducis ad Inferos, & reducis.*

PSAL. LXXI.

Com. 4. E*T humiliabit calumniatorem*] LXX. συκοφάντην· i. e. Hesychio exponente, ἐπηρεάζοντας, ψευδοκατήγορον, κακοπράγμονα. In vetere Onomastico, *Calumniator*, συκοφάντης.

Com. 5. *Permanebit cum Sole*] *Folium ejus* (ut 1. 3.) *non defluet :* i. e. memoria ejus perennis erit. Vide infrà com. 17.

Com. 6. *Descendet sicut pluvia*, &c.] *Descendet*, nempe justitia & sapientia ejus.

Ibid. *Et sicut stillicidia*, &c.] LXX. σταγόνες. In Glossario, Σταγών, *stilla, gutta, stillicidium.*

Com. 7. *Orietur in diebus ejus justitia*] Esa. 32. 1. de Ezechia, *Regnabit in justitia, & principes ejus in judicio præerunt. Orietur*, erumpet quasi ex obscuro. Seneca ex persona boni Principis 1. 1. de Clementia, *Leges ex abdito, ex tenebris in lucem evocavi.*

Ibid. *Et abundantia pacis*] Subaudi, *filia*. Vide suprà 64. 13, 14.

Ibid. *Donec auferatur Luna*] Id est, jugiter, indesinenter.

Com. 9. *Coram illo procident Æthiopes, & inimici ejus terram lingent*] Esai. 60. 14. *Venient ad te curvi filii eorum qui humiliaverunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum*, &c.

Com. 10. *Reges Tharsis, & insulæ munera offerent*] Esai. 51. 5. *Brachia mea populos judicabunt, me Insulæ exspectabunt.* Vide & Eundem 60. 9.

Ibid. *Reges Arabum & Saba dona afferent*] Esai. 60. 6. *Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian & Epha ; omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes.*

Com. 11. *Et adorabunt eum omnes Reges terræ*] *Relinquent* (ut Tob. 14. 8.) *Gentes idola sua, venient in Jerusalem*, &c. *& gaudebunt in ea omnes Reges terræ, Regem Israel adorantes.* Seneca Suasor. 1. *Quæ tam feræ gentes fuerunt,*

fuerunt quæ non Alexandrum posito genu adorârint. De Deo infrà hic 85. 9. *Omnes gentes*, &c. *venient, & adorabunt coram te, Domine.*

Ibid. *Omnes gentes servient ei*] Esaias com. 4. jam dicti capitis, *Leva oculos tuos in circuitu, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt tibi* (id est, ad inserviendum tibi:) & pòst, *Fortitudo Gentium veniet tibi.*

Com. 12. *Quia liberabit pauperem à potente*] Similia Jobi 29. 11, 12. vide.

Com. 15. *Vivet, & dabitur ei de auro Arabiæ*] Quamdiu vivet, dabitur, &c. Vide Esaiæ 60. 6.

Com. 17. *Sit nomen ejus benedictum*, &c.] *Sit* hîc est *erit*.

Ibid. *Omnes Gentes magnificabunt eum*] *Ambulabunt* (ut Esai. 60. 3.) *Gentes in lumine ejus, & Reges in splendore ortûs ejus.*

Com. 18. *Qui facit mirabilia*, &c.] Sic & 76. 15. & 85. 10. Jobus 37. 5. *Qui facit magna & inscrutabilia.*

PSAL. LXXII.

Com. 1. *Quàm bonus Deus his qui recto sunt corde!*] *Rectorum* (Proverb. 2. 7.) *salutem custodit, & protegit simpliciter gradientes.*

Com. 2. *Mei penè moti sunt pedes, penè effusi sunt gressus mei*]

> ——*Mihi dubiam traxit sententia mentem,*
> *Curaret Deus an terras, an nullus inesset*
> *Rector, & incerto fluerent mortalia casu.*

Com. 3. *Quia zelavi super iniquos*] Vide Senecam suprà ad 36. 1. adductum.

Ibid. *Pacem peccatorum videns*] Pacem quam (ut 41. 2. Sirachidis) in substantiis habent.

Com. 4. *Quia non est*, &c. *firmamentum in plaga eorum*] Incommoda, si quæ iis evenerint, levicula sunt, & sat citò transeunt.

Com. 5. *In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellantur*] *Domus eorum* (ut Jobi 21. 9.) *securæ sunt & pacatæ, & non est virga Dei super illos. Esse in re aliqua*, notat statum permanentem: vide ad 1 Tim. 4. illud, ἐν τούτοις ἴσθι. *Hominum* heic intellige, majorem partem hominum, aut, si malueris, meliorem. Seneca 2. 28. de Beneficiis, *Sæpe quæ agellos pessimi cujusque transierat, optimorum virorum segetem grando percussit.*

Com. 6. *Ideo tenuit eos superbia*] Jobus 12. 6. *Abundant tabernacula prædonum, & audacter provocant Deum,* (tenet eos superbia) *cùm ipse dederit omnia in manus ipsorum.* Scriptor Sapientiæ 8. 11. *Quia non profertur citò contra malos sententia*; (quia non flagellantur) *absque timore ullo perpetrant mala.*

Ibid. *Operti sunt iniquitate & impietate suâ*] Iniquitate erga homines, impietate erga Deum. *Operti*, tanquam veste. Sic, *ignominiâ suâ tectum* Apuleius dixit, & *flagitiis ac facinoribus coopertum* Salustius in Catilina.

Com. 7. *Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum*] Vide ad com. 9. annotanda.

Ibid. *Transierunt in affectum cordis*] *Transierunt*, nempe iniquitas & impietas eorum, de quibus mentio præcessit. Significantiùs describere non potuit mentes ultimè depravatas. Genes. 6. 5. *Quòd multa malitia hominum esset in terra, & cuncta cogitatio cordis ad malum intenta esset.* Jerem. 4. 18. *Ista malitia tua, quia amara, quia tetigit cor tuum.* Vide & Esai. 59. 13.

Com. 8. *Iniquitatem in excelso locuti sunt*] Infrà 73. 3. *Quanta malignatus est inimicus in sancto!*

Com. 9. *Posuerunt in cœlum os suum*] *Cucurrerunt* (ut Job. 15. 26, 27) *adversus Deum erecto collo, cervice pingui armati sunt: operuit faciem eorum crassitudo, & de lateribus eorum arvina dependet. Dixerunt* (ut Jobi 21. 14, 15.) *Deo, Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus. Quis est Omnipotens ut serviamus ei? & quid nobis prodest si oraverimus illum?*

Ibid. *Posuerunt in cœlum os suum*] Lactantius 5. 9. *Qui cœlum quoque ipsum veneficiis appetant, tanquam illorum malitiam terra non capiat.* Seneca 2. 29. de Beneficiis, *Vix sibi temperant quin eò usque impudentiæ provehantur, ut Naturam oderint, quòd infra Deos sumus; quòd non in æquo illis stetimus.*

Ibid. *Et lingua eorum transivit in terra*] Deum (ut Luc. 18. 2. ille,) non curant, & homines non reverentur.

Com. 11. *Et dixerunt, Quomodo scit Deus? &, Si est scientia in excelso?*]

> *Omnis enim per se Divûm natura, necesse est*
> *Immortali ævo summa cum pace fruatur,*
> *Semota à nostris rebus sejunctáque longè:*

ut huc aptemus Poetæ illa hâc eâdem insaniâ agitati. Omnino vide & Job. 22. 13, 14. Est quidem heic in Græco, ἐν ὑψίστῳ· at olim scriptum putem ἐν ὑψίστοις· & in Latino *in excelsis*: h. e. locis, habitaculis. *Scire* in Psalmo est attendere; & *scientia*, animadversio.

Ibid. *Quomodo scit Deus?*] *A Deo* (ut Sirach. 16. 16.) *abscondemur: ex summo quis nostrî memorabitur? in populo magno non agnoscemur: quæ enim sunt anima nostra in tam immensa creatura?*

Com. 12. *Ecce ipsi peccatores, & abundantes in seculo obtinuerunt divitias*] Meliùs fortè, *Ecce isti peccatores*, ut in Græco, ἰδοὺ id est, οὗτοι. Hujusmodi (inquit) sunt peccatores, id est, hujusmodi vanitates effutire solent. Ità 5. 14. Sapientiæ, post multa resipiscentiam seram testantia recitata, *Talia dixerunt in Inferno hi qui peccaverunt*, &c. *Et abundantes in seculo*, est, & qui abundantes, &c. *In seculo*, ut 1 Tim. 6. 17. (& de divitibus) ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. LXX. hîc, οἱ εὐθηνοῦντες. In vetere Onomastico, *Abundo*; εὐθηνέω. Iisdem κατέσχον, quod hîc *obtinuerunt*: quæ voces (nam id velle Psalmistam puto) videntur significare violentam acquisitionem. Glossarium Κατέχω, *teneo*, &c. *obtineo*. Glossæ aliæ, *Obtinet*, ἐπικρατεῖ. *Obtinuit*, ἐκράτησεν. Hesychius, Κατέχει, &c. ἐπικρατήσας. Vide & Genes. 7. 24. Vulgatum Interpretem.

Com. 13. *Et dixi, Ergò sine causa justificavi cor meum?*] Hoc, quia dum illi continuâ felicitate uterentur, ille adversis premeretur. Servius ad Æneid. 1. *Si justus est Æneas, cur odio Deorum laborat? Sine causa*, sine fructu, sine utilitate. Ità 49. 4. apud Esaiam, *Et dixi, Sine causa laboravi, in vanum*, &c. & 2. 15. Ecclesiastis, *Et dixi, Si unus & stulti & meus occasus est, quid mihi prodest quòd majorem sapientiæ operam dedi?* Jobus in excessu (id est, desperatione) mentis, 17. 15. *Dixi, Ubi est ergò præstolatio mea? &, patientiam meam quis considerat?*

Com. 14. *Fui flagellatus totâ die*] Valde animo perturbatus dum hæc recogitarem.

Com. 20. *Velut somnium surgentium in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges*] *Imaginem eorum*, nempe spes vanas longinquásque, ac simulacra rerum inventionúmque quibus perplacent sibi: (quo sensu & illud 38. 7. accipio, *In imagine pertransit homo.*) Vel per hyperbolen, non ipsos, sed imaginem eorum: q. d. ità ad nihilum eos rediges, ut nec vestigium nec umbra eorum remaneat. Non dissimile suprà 36. 36. illud, *Transivi, & locus ejus non est inventus.* Adde quæ Jobi. 20. 7, 8, 9.

Com. 21. *Quia inflammatum est cor meum*] Suprà 9. 23. *Dum superbit impius, incenditur pauper.*

Ibid. *Et renes mei commutati sunt*] Contremuerunt viscera mea. Vide 1 Maccab. 2. 24.

Ibid. *Ad nihilum redactus sum, & nescivi*] Ità suprà 34. 15. *Congregata sunt super me flagella, & ignoravi.*

Com. 23. *Ut jumentum factus sum apud te, & ego semper tecum*] Corruptio & imbecillitas mea mihi sæpe obstrepit me nulli rei apud te esse: (vide Job. 18. 3. ubi & idem loquendi modus) at gratia tua desperanti animo suggerit me esse in tutela tua. Hic sensus bene cohærebit cum proximè sequentibus.

Com. 26. *Defecit*, &c. *cor meum*] Ut infrà 142. 7. *Defecit spiritus meus.*

Com. 27. *Qui elongant se à te, peribunt*] Suprà 1. 6. *Iter impiorum peribit.*

Com. 28.

Com. 28. *Mihi autem adhærere Deo bonum est*] Suprà 62. 9. *Adhæsit anima mea post te.* *Bonum* hîc est suave, jucundum.

Ibid. *Ut annunciem omnes prædicationes tuas*] Omnia quæ de te prædicanda sunt.

PSAL. LXXIII.

Com. 3. Q*Uanta malignatus est inimicus in sancto!* & com. 8. *Dixerunt*, &c. *quiescere faciamus omnes dies festos Dei*, &c.] Infrà 82. 4. *Super populum tuum malignaverunt consilium*, &c. *Dixerunt*, *Venite & disperdamus eos de gente: non memoretur nomen Israel ultrà.* Fortè & in hunc sensum exponenda apud Esaiam illa, *Cesset à facie nostra Sanctus Israel*, 30. 11.

Com. 11. *Et dexteram tuam de medio sinu tuo?*] Subaudi, *non exseris?*

Com. 12. *Deus autem, Rex noster ante secula, operatus est salutem*, &c.] Id est, Rex noster, ante secula rex. Unde & Paulo 1 Tim. 6. 17. *rex seculorum* dictus: & Apuleio 11. *seculorum origo initialis.* Suprà hîc 54. 20. *Exaudiet Deus*, &c. *qui est ante secula:* & infrà 89. 2. *A seculo & usque in seculum tu es Deus.*

Com. 16. *Tuus est dies*] *Ordinatione tuâ* (ut infrà 118. 91.) *perseverat dies.*

Ibid. *Et tua est nox*] De Eodem Jobus 36. 32. *Abscondit lucem, & præcipit ei ut rursus adveniat.*

Com. 17: *Æstatem & ver, tu plasmâsti ea*] Ad Eundem in Orpheicis,

Σὸν μὲν ἔαρ λάμπει νέον ἄνθεσι πορφυρέοισι,
Σὸς χειμὼν ψυχροῖσιν ἐπερχόμενος νεφέλαισιν.

Adde Genes. 8. 22.

Com. 17. *Tu fecisti omnes terminos terræ*] Ità & Græci, quorum nunc utimur versione, τὰ ὅρια, &c. at in veteribus plerisque monent ὥρια scriptum: quod & bene cum hîc adjectis convenit, iisque 49. 11. *Pulcritudo agri mecum est:* quin & Hesychio, Ὥρια sunt, τὰ κατὰ τὴν ὥραν γινόμενα, ὡραῖα, ἢ ὥριμα.

Com. 18. *Incitavit nomen tuum*] Id est, ut suprà 10. *irritavit.*

Ibid. *Memor esto hujus*] LXX. pleniùs, Μνήσθητι ταύτης τῆς κτίσεώς σου.

Com. 21. *Pauper & inops laudabunt nomen tuum*] Fac nomen laudent tuum.

Com. 22. *Memor esto improperiorum tuorum*] *Tuorum*, quia eorum qui te unum colunt. Infrà 88. 51. *Memor esto opprobrii servorum tuorum.* Vide & 68. 20.

Ibid. *Eorum (improperiorum) quæ ab insipiente sunt*] A populo insipiente, suprà 18. id est, (ut sæpe alibi) ἀθέῳ.

Com. 23. *Superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper*] Infrà 82. 3. *Qui oderunt te, extulerunt caput.*

Ibid. *Ascendit semper*] Esai. 37. 29. *Cùm fureres adversùm me, superbia tua ascendit in aures meas.*

PSAL. LXXIV.

Com. 3. E*GO justitias judicabo*] Verba Deo afficta: suprà 10. 8. *Justus Dominus, & justitias diligit.*

Com. 6. *Nolite extollere in altum cornu vestrum*] Nolite fidere in opibus & potentiâ vestra. Seneca Præfat. lib. 3. Natur. quæst. *Quid exsultas? ista quibus veheris in summum nescis ubi te relictura sint: habebunt suum, non tuum finem.*

Com. 7. *Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à desertis montibus*] Supple, *nec veniet auxilium vobis, nec patebit effugium.*

Com. 9. *Hunc humiliat, & hunc exaltat*] Sirach. 7. 12. *Est qui humiliat & exaltat, circumspector Deus.* Scriptor Tobiæ 4. 19. Δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθὰ, (id est, exaltat) καὶ ὃν ἂν θέλῃ ταπεινοῖ. Daniel 5. 19. de Nabuchodonosore, *Quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat.* Seneca jam citato loco, *Nunc cùm maximè Deus alia submittit, alia exaltat.*

Ibid. *Calix in manu Domini*] Et pòst, *bibent omnes peccatores terræ.* Jerem. 51. 7. *Calix Babylon in manu Domini, inebrians omnem terram: de vino ejus biberunt Gentes.*

Ibid. *Et inclinavit ex hoc in hoc*] Ex hoc latere in hoc latus: sparget undique vindictam suam.

Ibid. *Veruntamen fæx ejus non est exinanita*] *Non est* (ut Esai. 9. 21) *aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Vide & Esai. 59. 17.

Com. 10. *Ego autem annunciabo in seculum*] Ità & 91. 16. *annunciat* præcisè posuit: subaudiendum autem ex 70. 17. *mirabilia tua.*

Com. 11. *Cornua peccatorum confringam*] Suprà 17. 19. *Confringam illos*, &c. *cadent subtus pedes meos.*

Ibid. *Cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua justi*] Vide Psal. 100. 7, & 8.

PSAL. LXXV.

Com. 6. E*T nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis*] Nihil abstulerunt secum. Vide suprà 48. 18. & quæ ad 1 Tim. 6. 7. annotavimus.

Com. 8. *Terribilis es, quis resistet tibi?*] Nahum. 1. 6. Esai. 47. 3.

Com. 13. *Qui aufert spiritum Principum*] Daniel 5. 23.

Ibid. *Terribili apud Reges terræ*] Qui & ipsi *terribiles* dicti. Vide in Additamentis Estheris 15. 9. Intenditur ergò augetúrque locutione istâ summi Dei majestas.

PSAL. LXXVI.

Com. 4. R*Ennuit consolari anima mea: memor fui Dei, & delectatus sum*] Cùm anima mea consolari renueret, memor fui Dei (id est, operum Dei, infrà com. 12.) & delectatus sum.

Com. 5. *Anticipaverunt vigilias oculi mei; turbatus sum*] Post *vigilias* subaudi *matutinas:* & pòst *turbatus sum*, *totâ die.* Suprà 72. 14. *Flagellatus fui totâ die, & castigatio mea in matutinis.*

Com. 6. *Cogitavi dies antiquos*] Id est, opera quæ (ut 43. 2.) operatus es in diebus antiquis. Infrà 142. 5. *Memor fui dierum antiquorum.* Nec sensu alio 88. 50. *antiquas misericordias* dixit. Vide & Sirach. 51. 11.

Com. 7. *Exercitabar*] In Græco, ἠδολέσχουν· & ex isto, vel illo 118. 48. loco, Hesychius, Ἠδολέσχουν, ἐμερίμνων, ἐμελέτων.

Com. 11. *Hæc mutatio dexteræ excelsi*] *A Domino* (infrà 117. 23.) *factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.*

Com. 14. *In sancto via tua*] Id est, in excelso, in cœlo. Vide suprà 10. 5. & 17. 7. & 67. 7. infrà 101. 20. & 88. 36.

Com. 19. *Sagitta tua transeunt*] Id est, fulmina. Hanc vocem, & hoc sensu etiam nunc Itali retinent.

Com. 20. *In mari via tua*, &c. *vestigia tua non cognoscentur*] *Via tua sicut navis quæ aquam pertransit: cujus, cùm præterierit, non est vestigium invenire*, Sapient. 5. 10. at ibi alio argumento posita.

Ibid. *Vestigia tua non cognoscentur*] Sirachides 16. 21. *Vias illius quis intelliget?*

PSAL. LXXVII.

Com. 2. A*Periam in parabolis os meum*] *Proferam* (ut Proverb. 1. 23.) *spiritum meum, & aperiam verba mea.*

Com. 3. *Quanta audivimus*, &c. *& patres nostri narraverunt nobis*] Suprà 43. 2. vide. In Additamentis Estheris 14. 4. *Audivi à patre meo quod tu, Domine*, &c.

Com. 6. *Narrabunt filiis suis*]

—— *Natis natorum, & qui nascentur ab illis.*

Ezechias 38. 19. apud Esaiam, *Pater filiis notam faciet veritatem Domini.*

Com. 8. *Generatio quæ non direxit cor suum, & non est creditus*

creditus cum Deo spiritus ejus] *Non dirigere cor suum*, est quod Sirachidis 2. 14. *duabus viis ingredi*. Sequentia sic intelligenda, *& non credidit Deo spiritus ejus*. *Deo*, id est, promissis ejus. LXX. καὶ οὐκ ἐπιστώθη, &c. id est, Hesychio (qui hunc locum videtur ob oculos habuisse) explicante, ἐπείσθη / ἐπληροφορήθη. Sirachides ubi suprà, *Væ dissolutis corde, qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.*

Com. 15. *Adaquavit eos velut in abysso multa*] Tota maria aquarum eis largitus est. Hyperbole, vult enim dicere, maximam abundantiam. Vide infrà com. 16, & 20. & Psal. 106. 33.

Com. 19. *Parare mensam*] Ut suprà 22. 5.

Com. 20. *Percussit petram, & fluxerunt aquæ*] Infrà 104. 41. & 113. 8.

Com. 38. *Et non accendit omnem iram suam*] Excoxit eos, (ut apud Esaiam 48. 9.) *sed non quasi argentum*. *Non intulit* (ut Job. 35. 15.) *furorem suum, nec ultus est scelus valde.*

Com. 39. *Recordatus est quia caro sunt, spiritus vadens, & non rediens*] Sirachides 18. 8. *Numerus dierum hominum, ut multùm, centum anni, quasi gutta aquæ maris deputati sunt*, &c. *propter hoc patiens est Deus in illis, & effundit super eos misericordiam suam.* Eundem vide & 18. 28, 29. Adde Scriptorem Sapientiæ 11. 24. Seneca de Clement. 1. 6. *Cogitate in hac civitate, in qua turba per latissima itinera sine intermissione defluens eliditur*, &c. *quanta solitudo & vastitas futura sit, si nihil relinquitur nisi quod Judex severus absolverit.* In Senecæ alterius Controversiis, *Perierat totus orbis nisi iram misericordia finiret.*

Com. 41. *Conversi sunt, & tentaverunt Deum*] Id est, *aversi*. Vide infrà com. 57. Supplendum hîc, *à Deo*. Ità, *conversum à re uxoria* Apuleius dixit.

Com. 46. *Dedit ærugini fructus eorum*] Id est, rubigini. LXX. ἐρυσίβῃ. In Glossario, Ἐρυσίβη, *robigo*. *Genus vitii quo culmi pereunt, quod à rusticanis Calamitas dicitur; ex nebula autem nasci solet, cùm nigrescunt & consumuntur frumenta.* Sunt Servii ista ad Georg. 1. Hesychius, Ἐρυσίβη· νόσος τις ἀέρος, τοῖς φυτοῖς καὶ καρποῖς ἐπιγινομένη.

Com. 47. *Et occîdit in grandine vineas eorum*]

Grandine dilapidans hominúmque boúmque labores.

Com. 52. *Abstulit sicut oves populum suum*] Ità & 76. 21. Vide & 79. 2.

Com. 60. *Et repulit*, &c.] LXX. ἀπώσατο. Hesychius, Ἀπώσατο, μακρὰν ἔρριψεν.

Com. 65. *Et excitatus est tanquam dormiens Dominus*] Ipse 31. 26. apud Jeremiam, *Quasi de somno suscitatus sum, & vidi.*

Ibid. *Tanquam potens crapulatus à vino*]

——Pœnorum qualis in arvis
Jam tandem movet arma leo, gaudétque comantes
Excutiens cervice toros.— ———

Audaci sanè allegoriâ videri potest usus de Deo Psalmista: respiciendum autem relictâ comparatione ad τὸ νοούμενον. Heraclides Ponticus post citata Homeri illa,

Ut cùm permultos culmos secat æris acumen,
Et pauca est messis quando Deus ipse bilances
Inclinat————

Quod heic (inquit) *dicitur agricultura est, quod innuitur autem, pugna: veruntamen per contrarias res quod Poeta innuit significatur. Cùm igitur allegoria & cæteris in usu sint, & Homero etiam non ignota, cur illa quæ de Diis paulò improbiùs conficta videntur, non simili excusatione mitigemus?* *Crapulatus à vino*, est, κραιπάλῃ καὶ μέθῃ βεβαρημένος.

Com. 70. *Elegit David*, &c. *& sustulit eum de gregibus ovium*] Ità Amosus 7. 14. ad Amasiam, *Armentarius ego sum vellicans sycomoros: & tulit me Dominus cùm sequerer gregem; & dixit, Vade, propheta ad populum meum.* Vide Psal. 112. 7. Sirachides 20. 11. *Est propter gloriam minoratio, & est qui ab humilitate levat caput.*

Ibid. *De post fœtantes accepit eum*] LXX. ἐξόπισθεν τῶν λοχευομένων· & huc refero Hesychii illa, Λοχευομένων, γεννωμένων, ἢ γεννώντων. Nota & locutionem, *de post fœtantes*. Tobiæ 3. 15. in Saræ oratione, *Peto, Domine, ut de vinculo improperii hujus absolvas me, aut certè desuper terram eripias me*: quæ lectio, etsi omnes, ni fallimur, editiones pervagata est, non potest ferri. *Desuper* enim est quod Græcis ἄνωθεν, vel, ἐξ ὕψους· quæ significatio ei loco non congruit. Solet & vox ea absolutè (id est, intransitivè) poni: ut, *desuper visitavit nos, pluit desuper*, hoc est, *de*, vel *è supernis*: quomodo & in Glossario reponendum, ubi vulgò corruptè legitur, Ἄνωθεν, *desuper, supernis*. Pro *desuper terram* ergò in citato Tobiæ loco scribendum tribus vocibus, *de super terram*, locutione qualis isto Psalmi loco, *de post fœtantes*.

Com. 72. *Et pavit eos in innocentia cordis sui*] Juxta illud infrà 83. 11. *Non privabit bonis eos qui ambulant in innocentia*. *Sui* hîc, ut & alibi, pro *eorum*.

Ibid. *Et in intellectibus* (id est, intellectu) *manuum suarum deduxit eos*] In potentia brachii sui; locutione ab animo ad corpus (quod heic Deo affingitur) sumptâ.

PSAL. LXXVIII.

Com. 1. *Venerunt Gentes in hereditatem tuam*] *Venerunt*, i. e. irruerunt.

Ibid. *Polluerunt templum sanctum tuum*] *Conculcaverunt* (ut Esai. 63. 18.) *sanctificationem tuam*. *Sancta* (ut 1 Maccab. 2. 8.) *in manu extraneorum facta sunt*: & ibid. 12. *Claritas nostra desolata est, coinquinaverunt eam Gentes.*

Ibid. *Posuerunt Jerusalem in pomorum custodiam*] LXX. εἰς ὀπωροφυλάκιον. Hesychius, Ὀπωροφυλάκιον, ἡ σκηνὴ, ἡ καλύβη τοῦ φυλάσσοντος· subaudi, τὰς ὀπώρας. In Glossis, Ὀπωροφύλαξ, *pomorum custos*. Simile Apoc. 18. 2. de Roma desolata, *Facta est*, &c. *custodia omnis spiritûs immundi, & custodia omnis volucris odibilis*. Sensus est, civitatem operibus publicis privatísque adeò conspicuam in statum vilissimi tugurioli reduxerunt.

Com. 3. *Effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam in circuitu Jerusalem*]

Plurima pérque vias sternuntur corpora passim
Mortua, pérque domos, & religiosa tuorum
Limina.

Trucidati (ut 1 Macc. 2. 9.) *sunt senes ejus in plateis, & juvenes ejus ceciderunt in gladio inimicorum. Facta sunt* (ut Esai. 5. 25.) *morticina eorum quasi stercus in medio platearum. Tanquam aquam*, quasi rem præ maxima ubique copia contemptissimam. Suprà 21. 15. *sicut aqua effusus sum.*

Ibid. *Et non erat qui sepeliret*] Locutio magnam stragem notans. Jerem. 14. 16. *Erunt projecti*, &c. *præ fame & gladio, & non erit qui sepeliat eos*. Ejusdem 9. 22. *Super faciem regionis quasi fœnum post tergum metentis, & non est qui colligat*: i. e. qui sepeliat. Scriptor Sapient. 18. 12. *Nec enim ad sepeliendum vivi sufficiebant.*

Com. 5. *Usquequo, Domine, irasceris in finem? accendetur velut ignis zelus tuus?*] Ità & infrà 88. 47.

Com. 6. *Effunde iram tuam in Gentes*] *Ostende* (ut Tob. 13. 7.) *majestatem tuam in gentem peccatricem*. Suprà 68. 25. *Effunde super eos iram tuam.* Vide & 34. 3. & 58. 6.

Com. 10. *Et innotescat in nationibus coram oculis nostris*] In nationibus accolis.

Com. 11. *Posside filios mortificatorum*] Morti datorum, de quibus suprà com. 3. *Posside* hîc, *acquire*: ut Jer. 13. 1. *posside tibi lumbare lineum*. At hîc in Gr. est, non κτῆσαι, sed περιποίησαι· q. d. denuo acquire eos: h. e. vindictâ tuâ fac videantur revixisse. Hesychius, Περιποιεῖται, &c. ζωοποιεῖ.

PSAL. LXXIX.

Com. 3. *Excita potentiam tuam, & veni, ut salvos nos facias*] Suprà 34. 2. *Apprehende arma & scutum, & exsurge in adjutorium mihi.*

Com. 6. *Cibabis nos pane lacrymarum*] Ità, *vita & intellectûs pane cibare*, 15. 3. Sirachidis.

Ibid. *Et potum dabis nobis in lacrymis in mensura*] Id est, in lacrymarum mensura. Vide infrà dicta ad 136. 7. ea, *in salicibus, in medio eorum*, item in reliquis Annotatis.

In

In mensura hîc, & Joh. 3. 34. *ad mensuram*, sunt mediæ locutiones, ideóque pro subjecta materia exponendæ: ibi parsimonia, hîc autem plenitudo & abundantia intelligenda.

Com. 15. *Respice de cœlo, vide, & visita vineam istam*] *Parce tuo populo, & propiùs res aspice nostras.*

Com. 18. *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ*] Confirmetur misericors tui brachii potentia super hereditatem quam tua dextera restituit exaltavítque. Sic 118. 173. *Fiat manus tua ut salvet me*: & ibid. 76. *Fiat misericordia tua ut consoletur me.*

PSAL. LXXX.

Com. 6. *CUM exiret de terra Ægypti, linguam quam non noverat audivit*] Jerem. 5. 15. *Adducam super vos gentem de longinquo*, &c. *cujus ignorabis linguam, nec intelliges quid loquatur.*

Com. 7. *Divertit ab oneribus dorsum ejus*] LXX. ἀπὸ ἄρσεων· quò spectant Hesychii illa, Ἄρσεων, βασταγμάτων.

Com. 8. *Audivi te in abscondito tempestatis*] Audiens abscondi te à tempestate. Suprà 30. 21. *Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.* Vel sic, Audivi te, cùm te absconderes in tempestate. Proverb. 28. 28. *Cùm surrexerint impii, abscondentur homines*, supple *justi*, ex membro ibi subsequente. Vel ità, Absconditus ego audivi te in tempestate.

Com. 11. *Dilata os tuum, & implebo illud*] Dilatabo & implebo os tuum, nempe, laudibus meis. Vide 70. 8.

Com. 13. *Ibunt in adinventionibus suis*] Ut irent in a. s.

Com. 14, 15. *Si populus meus audisset me*, &c.] Similia Deus idem 48. 18. apud Esaiam.

Com. 16. *Et erit tempus eorum in secula*] Veniet dies, quâ æternum cum pernicie conjunctum opprobrium ferent.

PSAL. LXXXI.

Com. 3. *JUdicate egeno & pupillo; humilem & pauperem justificate*] Idem 1. 17. apud Esaiam, *Subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite viduam*: & 21. 12. apud Jeremiam, *Eruite vi oppressum de manu calumniatoris.* Vide & ibid. 22. 3. & Psal. 34. 10.

Com. 4. *Eripite pauperem*] E manu fortioris. Jobus 29. 16. hoc sensu, *Pater eram pauperum.*

Ibid. *Egenum de manu peccatoris liberate*] Subvenite oppresso, dictis Esaiæ & Jeremiæ locis.

Com. 5. *Nescierunt, nec intellexerunt*] Id est, nesciunt, nec intelligunt.

Ibid. *In tenebris ambulant*] *Relinquunt* (ut Proverb. 2. 14.) *iter rectum, & ambulant per vias tenebrosas. Per diem* (ut Job. 5. 14.) *incurrunt tenebras: & quasi in nocte sic meridie palpant.* Iterum Proverb. 4. 19. *Via impiorum tenebrosa.* Vide & Jobi 12. 24, 25. Jerem. 23. 12. & 11. 16. Sirachidem.

Ibid. *Movebuntur omnia fundamenta terræ*] Ab ira Dei in iniquitatem eorum. Vide Psal. 17. 8.

Com. 6. *Dixi, Dii estis*] *Dii terrarum*, ut 4 Reg. 18. 35. *Deus potentes non abjicit, cùm & ipse sit potens*, Job. 36. 5.

Ibid. *Sicut homines autem moriemini*] Sirachides 10. 12. *Rex hodie est, & cras morietur.* Vide in cæteris Annotatis.

PSAL. LXXXII.

Com. 2. *DEus, quis erit similis tibi? nè taceas*] Deus, cui nemo quoad potentiam similis, (vide 85. 8.) nè taceas.

Ibid. *Neque compescaris*] Passivum pro reciproco, neque compesce te: id est, iram tuam. LXX. μὴ καταπραΰνῃς. Hesychius, Καταπραΰνῃς, &c. σιωπήσῃς· quæ fortè per ης legenda, ut hæc Psalmi respiciant.

Com. 3. *Inimici tui sonuerunt*] *Sonare* heic est quod suprà 2. 1. *fremere*. Confer & quæ ibi sequuntur, videbis cum isto loco non parvam consonantiam.

Com. 4. *Et cogitaverunt adversùs sanctos tuos*] *Adversùs eos* (ut suprà 55. 6.) *cogitationes eorum in malum.*

Com. 5. *Dixerunt, Venite, & disperdamus eos de gente*] Ità ut nomen gentis illius evanescat. Hoc ex loco sumpta sunt quæ Jeremiæ 48. 2. occurrunt.

Ibid. *Et non memoretur nomen Israel ultrà*] Idem ex persona inimicorum suorum 11. 19. *Eradamus eum de terra viventium, & nomen ejus non memoretur ampliùs.* Vide Deuteron. 32. 26. Job. 18. 17. Psal. 33. 17. & 73. 8.

Com. 6. *Cogitaverunt unanimiter*] Suprà 2. 2.

Com. 11. *Facti sunt sicut stercus terræ*] Penitus deleti sunt: *morticina eorum* (ut Esai. 5. 25.) *facta sunt quasi stercus in medio platearum.*

Com. 14. *Pone illos ut rotam*] Fac illis quod videmus fieri in rotis, quarum rapido motu pars summa repentè ima fit: devolve eos ab excelso cogitationum suarum contra sanctos tuos in barathrum perniciei. Fulgentius Mytholog. lib. 2. cap. de Ixione, *Parvo tempore celerè regnum adeptus, dehinc regno expulsus est: unde & eum ad rotam damnatum dicunt, quòd omnis rota vertigo quæ superiora habet, modò dejiciat. Ergò ostendere heic voluerunt quòd omnes qui per arma atque violentiam regnum affectant, subitò erectiones, subitò elisiones sustinent, sicut rota quæ stabile non habet aliquando cacumen.*

Ibid. *Sicut stipulam ante faciem venti*] Suprà 1. 4. ubi dicta vide. Adde Esai. 47. 14.

Com. 16. *Et in ira tua turbabis eos*] Infrà 109. 5. ubi *confringere* quod hîc *turbare*.

Com. 19. *Et cognoscant quia nomen tibi Dominus*] Se autem homines esse, suprà 9. 21.

PSAL. LXXXIII.

Com. 11. *SUper millia*] Subaudi, *dierum in tabernaculis peccatorum.*

Ibid. *Elegi abjectus esse in domo Dei mei, magìs quàm habitare in tabernaculis peccatorum*] De Mose Scriptor ad Hebræos 11. 25. *Magìs eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere jucunditatem.*

Com. 13. *Beatus homo qui sperat in te*] Esaiæ 30. 18. *Beati omnes qui exspectant eum.*

PSAL. LXXXIV.

Com. 1. *BEnedixisti, Domine, terram tuam*] Videtur εὐλόγησας legisse, at LXX. habent εὐδόκησας· amâsti terram tuam, vel, voluisti ei. Hesychius, Εὐδοκήσας, &c. ἠθέλησας, ἠγάπησας· quæ tamen ad locum Rom. 15. 26. videntur pertinere.

Com. 9. *Et super eos qui convertuntur ad cor*] Id est, fortè, ad intelligentiam, vel resipiscentiam. Unde 5. 21. Jeremiæ, *Audi, popule stulte, qui non habes cor.* Eodèm ferè recidit quod heic LXX. *qui convertunt ad eum cor suum.* Sirachides 22. 7. *Et qui timet convertetur ad cor suum*: quæ ultima vox fortè in Vulgatâ versione supplenda.

Ibid. *Convertuntur ad cor*] Carneum à lapideo. Ezech. 36. 26.

Com. 11. *Justitia & Pax osculatæ sunt*] Quæ bello inter Davidem & Absalomum manente capita abscondérunt. Petronius, ubi de bello (itidem civili) ingruente,

Mitis turba Deûm terras exosa furentes
Deserit, atque hominum damnatum avertitur agmen:
PAX prima ante alias niveos pulsata lacertos
Abscondit galeâ victum caput———

& statim,

Huic comes it summissa Fides, & crine soluto
JUSTITIA, ac mœrens lacerâ Concordia pallâ.

Suprà hîc 71. 7. *Orietur in diebus ejus JUSTITIA, & abundantia PACIS.* His adde quæ in cæteris Annotatis.

Com. 12. *Veritas de terra orta est*] *De terra*, pro *in terra*: vel, *de terra*, quâ videbatur sepulta, iterùm caput exserit.

exserit. Apuleius in Apologetico, *Veritas olim interversa, velut alto barathro, calumniâ emergit.*

Com. 13. *Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum*] Esaiæ 61. 11. *Sicut terra profert germen suum*, &c. *sic Dominus Deus germinabit justitiam & laudem coram universis Gentibus. Dare benignitatem* hîc, est quod Psal. 64. 12. *benedicere corona anni benignitatis suæ.* Itaque idem utriusque membri hujus commatis sensus, ex more Hebræorum. Calpurnius Siculus de Imperatore suo,

Illius ut primùm senserunt numina terra,
Cœpit & uberior sulcis fallentibus olim
Luxuriare seges, tandémque legumina plenis
Vix resonant siliquis, nec præfocata malignum
Messis habet lolium, nec inertibus albet avenis.

Com. 14. *Et ponet in via gressus suos*] In via *recta*, quæ vox & sæpe alibi hoc libro subaudienda.

PSAL. LXXXV.

Com. 2. *Custodi animam meam*] Vitam meam, ut passim hoc in libro.

Ibid. *Quoniam sanctus sum*] *Quoniam* (ut 17. 22.) *custodivi vias tuas:* ubi & sequitur com. 26. *cum sancto sanctus eris.* Sic *sanctus* 11. 1. & alibi. Judith. 8. 29. *Mulier sancta es, & timens Deum.*

Com. 5. *Tu, Domine, suavis & mitis*] Patiens, & non irascens per singulos dies, suprà 7. 12. Vide infrà hîc com. 15.

Ibid. *Et multa misericordia*] *Omnes viæ tuæ* (ut Tob. 3. 2.) *misericordia*, &c.

Ibid. *Omnibus invocantibus te*] Sirach. 17. 28. *Quàm magna misericordia Domini*, &c. *convertentibus ad se!*

Com. 8. *Non est similis tui in Diis, Domine*] Inter Reges terrenos. Suprà 82. 1. & 6. Jerem. 10. 7. & alibi. Hinc 83. 8. & 135. 2. *Deorum Deus:* & 94. 3. *Rex magnus super omnes Deos:* & 134. 5. *Deus præ omnibus Diis.*

Com. 10. *Quoniam magnus es tu*] 94. 3. & 134. 5.

Ibid. *Et faciens mirabilia*] Job. 5. 9. & 9. 10. Suprà 71. 18.

Com. 14. *Iniqui insurrexerunt super me*] Suprà 26. 12. *Insurrexerunt in me testes iniqui.* Adde Job. 16. 9. LXX. hîc, ἐπανέστησαν· & forsan ad hunc locum pertinent Hesychii illa, Ἐπανέστησαν, μετ᾽ αὐλῆς ἀνέστησαν· quæ non dubito corrupta esse, nec in transitu tamen nisi exturbando media illa, viam emendandi video.

Com. 15. *Tu, Domine, miserator & misericors, patiens*, &c.] Sapient. 15. 1. *Tu Deus noster, suavis & verus, patiens, & in misericordia disponens omnia.*

Com. 16. *Da imperium tuum puero tuo*] Conforta servum tuum.

Com. 17. *Fac mecum signum in bonum*] Ut infrà 118. 122. *Suscipe servum tuum in bonum:* & 14. 11. Jeremiæ, *Noli orare pro populo isto in bonum.* Vide & Jerem. 15. 11. & 24. 5. Sirachides 11. 13. *Et oculus Domini respexit illum in bono:* ubi aptiùs *in bonum* legas: quin & ibi εἰς ἀγαθὰ habet Græcus contextus. *Signa* huic Interpreti ubique sunt miracula, prodigia: ut & Hellenistis σημεῖα. Hesychius, Σημεῖον, τέρας. Itaque *signum fac*, est, ede aliquod eximium insolitúmque potentiæ tuæ specimen in me adjuvando. Tale, ὡς μεγαλομερῶς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ πυρὸς πόδας, &c. μόρου ῥύσασθαι in tertio Maccabaico.

Ibid. *Fac mecum signum in bonum, ut videant qui oderunt me*] Ità infrà 108. 26. *Salvum me fac*, &c. *& sciant quia manus tua hæc.*

PSAL. LXXXVI.

Com. 2. *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob*] Ità Virgilius de Carthagine,

Quam Juno fertur terris magis omnibus unam
Posthabitâ coluisse Samo. ———

PSAL. LXXXVII.

Com. 4. *Quia repleta est malis anima mea, & vita mea inferno appropinquat*] Vide Psal. 54. 5, 6.

Com. 6. *Factus sum*, &c. *sicut vulnerati dormientes in sepulcris*] Sic 14. 19. Esaiæ ad Babylonem, *Projectus es* (i. e. eris) *de sepulcro tuo*, &c. *& obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio.* Vide infrà 88. 11.

Ibid. *Quorum non es memor ampliùs*] Quorum non est ampliùs memoria.

Com. 7. *Posuerunt me in lacu inferiore*] Inferno inferiore, suprà 85. 13. lacu miseriæ, Psal. 39. 3. Adde dictum Esaiæ locum.

Com. 8. *Super me confirmatus est furor tuus*] Ut contrà 116. 2. *Confirmata est super nos misericordia ejus.*

Ibid. *Et omnes fluctus tuos induxisti super me*] *Duraris* (ut Job. 39. 16.) *ad filium tuum, quasi non sit tuus.* Vide suprà 41. 8.

Com. 9. *Longè fecisti notos meos à me*]

Cùm fueris felix multos numerabis amicos:
Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Com. 11. *Numquid mortuis facies mirabilia?*] Sperare non possum cùm mortuus fuero te me resuscitaturum, ut tuas laudes decantem: audi ergò preces meas dum adhuc vivo. Vide Job. 14. 14.

PSAL. LXXXVIII.

Com. 2. *IN generationem & generationem annunciabo veritatem tuam*] Notam faciam generationi isti, ut pòst alia & alia generatio cognoscant. Vide 77. 6, & 7. & 101. 18.

Com. 5. *Usque in æternum præparabo semen tuum*] Infrà 101. 29. *Præparare* hîc, ut sæpe alibi, est fundare, stabilire.

Com. 7. *Quis similis erit Deo in filiis Dei?*] In terrenis potentatibus. Vide infrà 96. 9. Job. 36. 22. & quæ ad Psal. 85. 8. annotata.

Com. 11. *Superbum ut vulneratum humiliâsti*] Esai. 51. 9. *Percussisti superbum, draconem humiliâsti. Ut vulneratum*, ut suprà 87. 6. i. e. *interfectum.*

Com. 12. *Aquilonem & mare tu creâsti*] *Aquilonem* hîc studio positum potiùs quàm alium ventum. *De alto enim flans, gravissimas in mari tempestates facit:* Sunt Servii verba ad Georg. 1. *Fluctus maximos creberrimósque Aquilone flante excitari* 2. 30. dixit & A. Gellius.

——— Βορέας μέγα κῦμα κυλίνδων,

ante omnes Homerus dixit.

Com. 15. *Justitia & judicium præparatio sedis tuæ*] *Præparatio*, fundamentum.

Com. 18. *In beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum*] *In te* (ut suprà 43. 6.) *inimicos nostros cornu ventilabimus.*

Com. 19. *Domini est assumptio nostra*] A Domino est auxilium nostrum. LXX. hîc ἀντίληψις id est, ὑπερασπισμὸς, βοήθεια. Vide suprà 17. 17.

Com. 23. *Nihil proficiet inimicus in eo*] In eum. Suprà 61. 4. *Quousque irruitis in hominem? interficitis universi vos.*

Com. 26. *Ponam in mari manum ejus, & in fluminibus dexteram ejus*] Accipio per hypallagen, Ponam mare in manu ejus, & flumina in dextera ejus. Vult dicere, Faciam ut in mari & fluminibus dominetur. Vide suprà 71. 8. & 79. 12.

Com. 29. *Testamentum meum fidele ipsi*] Infrà com. 35.

Com. 39. *Tu verò repulisti & despexisti*] Subaudi, ex membro subsequente, *Christum tuum:* vel, ex simili Psal. 49. 17. loco, *disciplinam.*

Com. 41. *Destruxisti omnes sepes ejus*, &c. *diripuerunt eum omnes transeuntes viam*] *Destruxisti* (suprà 79. 13.) *maceriam ejus, & vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur viam.* Sirachides 36. 27. *Ubi non est sepes, diripitur possessio.*

Com. 44.

Com. 44. *Avertisti adjutorium gladii ejus*] Et heic fortè per hypallagen sensus est, Avertisti gladium (nempe tuum) adjutorii ejus: sequitur enim, *non es auxiliatus ei in bello*.

Com. 48. *Memorare quæ mea substantia*] Cognosce (ut Psal. 102. 14.) *figmentum meum, recordare quòd pulvis sum. Memento quæso* (ut Job. 10. 9.) *quòd sicut lutum feceris me, & me in pulverem reduces. Numquid non* (ut ibid. com. 20.) *paucitas dierum meorum finietur brevi? Breves anni mei* (ut ibid. 16. 25.) *transeunt, & semitam quam non revertar ambulo*. Nec alio sensu, *substantia mea apud te est*, suprà 38 8. Psalmista dixit. LXX. & hìc & ibi ὑπόστασις· nempe γηΐνη. Hesychius in Γηγενῶν, Πάλαι ἄνθρωποι &c. τὴν ὑπόστασιν ἔχει (lege ὑπὸ) γῆς ἴχνειν.

Com. 49. *Quis est homo qui*, &c. *non videbit mortem?*] Ecclesiastes 9. 4.

Ibid. *Eruet animam suam de manu inferi?*] De potestate mortis: at legendum videtur *inferni*.

Com. 50. *Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine?*] *Ubi est* (ut Esai. 63. 15.) *zelus tuus, & fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum?*

Com. 51. *Opprobrii quod continui in sinu meo*] Suprà 76 5. *Turbatus sum, & non sum locutus. In sinu*, in corde meo, ut Job. 19. 27. & alibi.

PSAL. LXXXIX.

Com. 2. *A Seculo & usque in seculum tu es Deus*] Vide suprà ad 73. 12. dicta.

Com. 3. *Nè avertas hominem in humilitatem, dixisti, Convertimini*, &c. *Quoniam mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna*] Nè homines ad terræ pulverem (i. e. mortem) humilies, ex misericordia tua dicis, Convertimini. Si enim mille anni sunt tibi tanquam dies hesterna, quantò brevius in conspectu tuo est id punctum quod vivimus! Sensus ferè idem qui suprà 77. 39. & infrà 102. 13, 14, 15, 16.

Com. 6. *Manè floreat, & transeat: vesperè decidat*] Manè floret, & transiens vesperè decidit. Jobus 4. 20. eodem argumento, *De manè usque ad vesperam succiditur*. Adde infrà 102. 15.

Com. 7. *Defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus*] Job. 23. 16. *Deus mollivit cor meum, & Omnipotens conturbavit me*: ubi *cor mollire* est fortè, facere ut tanquam cera liquescat, id est, deficiat.

Com. 10 *Dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta*] Vide in cæteris annotatis.

Ibid. *Si autem in potentatibus, octoginta anni*] *In potentatibus*, est, in viribus, cum robore: ut suprà 19. 7. *In potentatibus salus dexteræ ejus*.

Ibid. *Et amplius eorum labor & dolor*] Notatis alibi adde Senecæ 93. Epist. *Quid illum octoginta anni juvant?* &c. *non vixit ille, sed in vita moratus est*: (voluit dicere, ei labor & dolor superfuit,) *nec serò mortuus est, sed diu*: & pòst, *Octoginta annis vixit, imò octoginta annis fuit: nisi fortè eum sic vixisse dicis quomodo arbores dicuntur vivere*.

Ibid. *Supervenit mansuetudo, & corripiemur*] Corripies nos in mansuetudine tua.

Com. 13. *Convertere Domine usquequo?*] Interpunge post mediam vocem, & post ultimam supple *averteris*. Vide 88. 47.

Com. 14. *Repleti sumus manè misericordiâ tuâ*] Reple nos, &c. Ità expone & sequentia, *exsultavimus, & delectati sumus. Manè*, tempestivè. Esai. 33. 2. *Esto brachium nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis*.

Com. 15. *Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliâsti*] Tobiæ 3. 22. *Post tempestatem tranquillum facis, & post lacrymationem & fletum exsultationem infundis*. Ibidem 13. 5. *Castigavit nos propter iniquitates nostras, & ipse salvabit nos propter misericordiam suam*. Suprà Psal. 65. 12. *Transivimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium*: & Esaiæ 60. 10. *In indignatione mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui*. Vide & Psal 93, 19. & 29. 12. Heic autem *lætati sumus* exponam potiùs, *fac lætemur*. Tale illud 7. 20. apud eundem Tobiam, *Dominus cœli det tibi gaudium pro tædio quod perpessa es*.

Com. 16. *Respice in servos tuos, & in opera tua*] Id est, in servos tuos, opera manuum tuarum: vel, in servos & in opera (id est, magnalia) quæ toties antehac fecisti in causa eorum.

Ibid. *Et dirige filios eorum*] Id est, deduc eos, nempe, servos tuos: de quo loquendi more superiùs egimus: aut si communiter acceperis, illud *servos tuos* expone, majores nostros.

Com. 17. *Sit splendor Domini Dei nostri super nos*] Signetur (ut 4. 7.) super nos lumen vultûs illius. Illustret (ut 30. 17.) faciem suam super servos suos.

PSAL. XC.

Com. 3. *Liberavit me*, &c. *à verbo aspero*] A minacibus superborum verbis. LXX. heic, ἀπὸ λόγου ταραχώδους· id est, qui turbaverunt animam meam. Sic Act. 15. 24. λόγοις ταράξαντες· & 1. 2. apud Jul. Pollucem ταραχώδης ὀργανον· quod exponam, qui asperis vel minacibus verbis terrorem injicit.

Com. 4. *Scapulis suis obumbrabit tibi*] LXX. ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ, &c. In Glossario, Μετάφρενον, *interscapulum*: quâ voce usus est & Apuleius.

Com. 5. *Scuto te circumdabit veritas ejus*] Id est, bona voluntas ejus. Suprà 5. 13. *Ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronâsti* (id est, circumdedisti) *nos*.

Ibid. *Non timebis à timore nocturno*] Securus dormies.

Com. 6. *A sagitta volante per diem*] Sagitta linguæ insidiantis. Vide ad 10. 3. & 56. 5. dicta.

Ibid. *A negotio perambulante in tenebris*] LXX. ἀπὸ πράγματος, &c. quam vocem passim hìc Interpretes *negotium* vertit: ut Rom. 16. 2. 1 Cor. 6. 1. 2 Cor. 7. 11. 1 Thessal. 4 6. & Ecclesiastis 5. 7. Hoc loco voce eâ intelligendi fortè illi nequam spiritus, qui noctu vigilantes atque adeò dormientes homines non cessant inquietare.

Ibid. *Ab incursu & dæmonio meridiano*] Id est, ab incursu dæmonii meridiani. Sirachides 34. 19. & de Deo loquens, *Tegimen ardoris, & umbraculum meridiani*: quo loco etsi *Solis* suppleveris, huc tamen ea non ineptè applicueris. Vide & eundem Sirachidem 14. 27. Origenes in cap. 1. libri Job. *Scientes sancti viri quòd ipso meridiano tempore ruinâ occupati sunt filii Job atque mortui, oraverunt ad Deum conservari sicut à negotio in tenebris ambulante, ità & à ruina & à dæmonio meridiano. Sicut enim in noctis tenebris, sic similiter in medio meridie plures dæmonum tentationes se demonstrant quàm cæteris temporibus*.

Com. 16. *Longitudine dierum replebo eum*] Proverb. 10. 27. *Timor Domini apponit dies*, (id est, Deus timentibus se vitam longam dat) *anni autem impiorum breviabuntur*. Vide & Proverb. 3. 16.

PSAL. XCI.

Com. 3. *Et veritatem tuam per noctem*] Infrà 118. 62.

Com. 6. *Quàm magnificata sunt opera tua! nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ*] Infrà 137. 6. *Mirabilis facta est scientia tua*, &c. *non potero ad eam*.

Ibid. *Nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ*] Suprà 39. 6. *In cogitationibus tuis non est qui sit similis tibi*: id est, in consiliis.

Com. 7, 8, 9. *Et stultus non intelliget hæc. Cùm exorti fuerint peccatores sicut fœnum, & apparuerint omnes qui operantur iniquitatem: Ut intereant in seculum seculi*] Sensus & connexio videtur hujusmodi esse: Et stultus non intelliget, permissu tuo peccatores sicut fœnum (id est, flores) exoriri, eósque qui operantur iniquitatem ad modicum apparere, (id est, florere) ut paulò pòst funditus deleantur. Omnino eadem hìc ἔννοια quæ suprà 79. 18, & 19. In lib. Regum 4. c. 19. 26. *Facti sunt velut fœnum agri*, &c. *quæ arefacta est antequam veniret ad maturitatem. Apparere*, vox apta ad momentaneum impiorum splendorem denotandum. Sic de vita 4. 13. Jacobus, *Vapor ad modicum parens, deinde exterminabitur*.

Com. 11. *Et senectus mea in misericordia uberi*] LXX. ἐν γήρει πίονι. Hesychius ex hoc Psalmi loco, Ἐν γήρει πίονι, γήρας λιπαρόν.

Com. 12. *Et in insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea*] Audiet demissos eorum sermones pœnitentiam vel testantes, vel simulantes.

Com. 13. *Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur*] Iisdem assimilationibus usus est & Sirachides 50. 14. ubi de Simone Pontifice, *Circa illum corona fratrum, quasi plantatio in monte Libano; sic circa illum steterunt quasi rami palmæ.*

Com. 15. *Adhuc multiplicabuntur in senecta uberi*] Ut Jobus 42. 12. *Adhuc* hoc loco significat *amplius, insuper,* vel, *ad hæc:* quod Græcis πρὸς δὲ τούτοις.

Ibid. *Et bene patientes erunt*] LXX. εὐπαθοῦντες ἔσονται· quod presso pede (ut & sæpissime) hic Interpres secutus. Hesychius ex hoc Psalmi loco, Εὐπαθοῦντες, εὐρωστοι· id est, *fortes:* ut posteriores Latini solent eâ voce uti. At puto laxiùs hic Psalmistam intelligendum, pro eo nempe quod infrà 127. 2. *bene esse,* &c.

Com. 16. *Ut annuncient*] Sub. *opera & misericordias Domini.* Vide 79. 19.

Ibid. *Quoniam rectus Dominus Deus noster*] Suprà 10. 8. *Quoniam justus Dominus,* &c. id est, ut hoc loco, *rectus.*

PSAL. XCII.

Com. 1. *Firmavit orbem terræ qui non commovebitur*] Suprà 88. 12. infrà 95. 10. & 103. 5. Idem 1 Paralip. 16. 30. de Eodem, *Fundavit orbem immobilem:* & Seneca 2. 45. Natural. quæst. *Cujus consilio huic mundo providetur, ut inconcussus* (id est, immobilis) *eat, & actus suos explicet.*

Com. 2. *Parata sedes tua ex tunc*] Fundata sedes tua ab initio, vel (ut in membro sequente) *à seculo. Parata* autem, in cœlo intellige. Vide 102. 19.

Com. 3. *A vocibus aquarum multarum*] Subaudiendum fortè (ut suprà 8. 3.) *laudem perfecisti.*

Com. 4. *Mirabilis in altis Dominus*] Id est, in profundis, maris nempe: ferè idem enim hîc dicitur quod in præcedente membro. Infrà 106. 23. *Qui descendunt mare,* &c. *ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo.*

Com. 5. *Testimonia tua credibilia facta sunt nimis*] Testimonia (nempe operum tuorum) fidem habent indubitatissimam. ἐπιστώθη σφόδρα, ut apud LXX. De eodem Paulus Act. 14. 16. *Et quidem non sine testimonio seipsum reliquit:* ubi vide ex Græcis annotata.

PSAL. XCIII.

Com. 2. *Exaltare qui judicas terram*] Excita (ut alibi loquitur) potentiam tuam.

Com. 3. *Usquequo peccatores gloriabuntur?*] In malitia sua, ut suprà 51. 3. Lætabuntur (ut Proverb. 2. 14.) cùm malefecerint, & in rebus pessimis exsultabunt.

Com. 4. *Effabuntur & loquentur iniquitatem*] Ità & in Græco, ubi καὶ λαλήσουσιν, ut in Latino *& loquentur,* expunctis, videtur totus versus ità bene constitui posse, *Effabuntur iniquitatem, loquentur omnes qui operantur injustitiam.*

Com. 5. *Populum tuum, Domine, humiliaverunt, hereditatem tuam vexaverunt*] In Additamentis Estheris 13. 15. Mardochæus, *Miserere populi tui, quia volunt nos inimici nostri perdere, & hereditatem tuam delere. Vexaverunt* optimè posuit heic Vulgatus Interpres. Gellius 2. 6. *Vexare verbum grave est, factúmque ab eo videtur quod est vehere; in quo inest jam vis quadam alieni arbitrii: non enim sui potens est qui vehitur:* & pòst, *Qui fertur, & raptatur, atque huc illuc distrahitur, is vexari propriè dicitur: sicuti,* &c. *jactare multò fusius largiúsque est quàm jacere, id unde verbum traductum est; & quassare, quàm quatere, gravius violentiúsque est.* Glossarium, *Vexat,* ὀχλεῖ, σκύλλει, χειμάζει. Quid autem hoc loco sit hereditatem vexasse illam, vide in Psal. 73. 6, 7. & Psal. 78. 1, 2, 3.

Com. 6. *Viduam & advenam interfecerunt*] Opprimendo eos, vel etiam debita auxilia subtrahendo.

Com. 7. *Et dixerunt, Non,* &c. *intelliget Deus Jacob*] *Non vacat his nostris rebus adesse Deo.*

Com. 8. *Intelligite, insipientes,* &c.] Imò optimè Deus (inquit) intelligit, at vos insipientes nunc saltem intelligite. *Insipientes* hîc, ut suprà 13. 1. & alibi, vocat, intuitûs & providentiæ divinæ negatores, vel etiam contemptores.

Ibid. *Et stulti, aliquando sapite*] Jeremias 5. 21. *Audi, popule stulte, qui non habes cor.* Adde Proverb. 1. 22.

Com. 9. *Qui plantavit aurem, non audiet?*] Q. d. *exaudiet,* (ut 54. 20.) *& humiliabit eos.* Quicquid efficit tale, id magis esse tale, tritissimum est apud Dialecticos.

Ibid. *Qui finxit oculum, non considerat?*] Non videt facinora vestra? Apud Jeremiam 23. 23. *Putásne Deus è vicino ego sum, dicit Dominus, & non Deus de longè? Si occultabitur vir in absconditis, & ego non videbo eum?*

Com. 10. *Qui corripit gentes, non arguet?*] *Nónne* (ut 43. 22.) *requiret ista?*

Com. 13. *Ut mitiges ei à diebus malis*] Ut mitiges, nempe iram tuam, ut 84. 4. *A diebus malis,* cùm malum struitur illi, recasurum in inimicos, (vide proximè sequentia;) vel, in diebus famis, quod & *tempus malum* vocatur suprà 36. 19.

Com. 15. *Et qui juxta illam omnes qui recto sunt corde*] *Et juxta illam,* (ità LXX.) justitiam nempe, *omnes,* &c. Vult dicere, parata est in eorum causa justitia ejus. LXX. ἐχόμενοι αὐτῆς. Hesychius, Ἐχόμενος, πλησίον.

Com. 16. *Quis consurget mihi adversùs malignantes?*] Malignantes consilia sua. Vide 82. 4. & 91. 12.

Com. 18. *Si dicebam, Motus est pes meus: misericordia tua adjuvabat me*] Vide ad 65. 9. dicta.

Com. 19. *Secundùm multitudinem dolorum meorum,* &c. *consolationes tuæ lætificaverunt animam meam*] Vide suprà ad 89. 15. annotata.

Com. 21. *Captabunt,* &c. *& condemnabunt*] Id est, captant, & condemnant.

Com. 23. *Reddet illis iniquitatem ipsorum*] *Septuplum* (ut 78. 12.) *in sinu eorum, improperium ipsorum.* Vide Jerem. 25. 14. Contrà Job. 33. 26. *Et reddet homini justitiam suam.* Vide & Psal. 17. 21.

PSAL. XCIV.

Com. 3. *Deus magnus Dominus, & Rex magnus super omnes Deos*] Infrà 134. 5. *Magnus est Dominus, & Deus noster præ omnibus Diis.* Vide Psal. 96. 9. & ad 85. 8. dicta.

Com. 4. *Altitudines montium ipsius sunt*] Infrà 103. 8.

Com. 5. *Ipsius est mare*] Suprà 92. 4.

Com. 7. *Oves pascuæ ejus*] In Glossis, Βοσκὴ, *pastio,* &c. *pascua:* & alibi, Νομὴ, *pastus, pastio, pascua.*

PSAL. XCV.

Com. 7. *Afferte Domino gloriam & honorem,* &c. *tollite hostias,* &c.] Suprà 28. 2, 3.

Com. 10. *Correxit orbem terræ qui non commovebitur*] *Fundavit,* ut 92. 1. ubi dicta vide. Ità 96. 2. *Justitia & judicium correctio* (id est, fundamentum) *sedis ejus.*

PSAL. XCVI.

Com. 4. *Illuxerunt fulgura ejus orbi terræ; vidit, & commota est terra*] Eadem suprà 76. 19.

Com. 10. *Odite malum*] Rom. 12. 9.

Com. 11. *Lux orta est justo, & rectis corde lætitia*] *Vox* (ut 117. 15.) *exsultationis & salutis in tabernaculis justorum:* vide & ibid. com. 27. In libro Estheris 8. 16. *Judæis nova lux oriri visa est, gaudium, honor & tripudium.* Adde cap. 11. 11.

PSAL.

PSAL. XCVII.

Com. 2. *NOtum fecit Dominus salutare suum*] Ut suprà 75. 2. *Notus in Judæa Deus*: & 76. 16. *Notam fecisti in populis virtutem tuam.* Deus ipse Ezech. 35. 12. *Et notus efficiar per eos cùm te judicavero.*

Com. 6. *In tubis ductilibus*] Sirachides 5. 18. *In tubis productilibus sonuerunt.* Vide in reliquis Annotatis.

Com. 8. *Simul montes exsultabunt à conspectu Domini*] Vide infrà ad 113. 4. annotata.

PSAL. XCVIII.

Com. 4. *HOnor Regis judicium diligit*] Rex judicium (i. e. justitiam) diligit: justitiâ enim firmatur solium ejus, Proverb. 16. 12. Ibid. 21. 15. *Gaudium justo est facere judicium. Honor Regis*, locutio qualis, *vis Herculis, sapientia Thaletis.*

Com. 5. *Et adorate scabellum pedum ejus*] Adorate eum, manibus ad cœlum (scabellum pedum ejus) elevatis.

Com. 6. *Et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus*] *Inter eos, cum illis*, ut suprà 82. 9. Sic & 54. 19. *inter illos.*

PSAL. XCIX.

Com. 1. *SErvite Domino in lætitia*] Suprà 2. 11.

Com. 2. *In exsultatione*] Labiorum, i. e. in laudibus.

PSAL. C.

Com. 2. *IN medio domûs meæ*] In domo mea. Vide ad Matth. 14. 24. dicta.

Com. 3. *Non proponebam ante oculos meos rem injustam*] Quod, *iniquitatem in corde suo non aspicere* suprà 65. 18. dixit.

Ibid. *Facientes prævaricationes odivi*] Proverb. 16. 12, 13. *Abominabiles Regi qui agunt impiè. Voluntas Regum labia justa, qui recta loquitur, diligetur. Odivi*, odio habebo: ità & cætera quæ sequuntur præterita exposuerim.

Com. 4. *Non adhæsit mihi cor pravum*] i. e. Homines corde pravo; imò *innocentes & recti adhæserunt mihi*, suprà 24. 21. LXX. heic καρδία σκαμβὴ, i. e. στρεβλὴ, ità Hesychius. Est & in Glossis Σκαμβὸς, *curvus*, i. e. Latinè loquentibus *pravus. Adhærere* heic est, convictu & familiaritate uti.

Ibid. *Declinantem à me malignum non cognoscebam*] Declinantem à viis meis (i. e. justitiæ quas propono mihi semitis) pro ignoto habebo. Sic suprà 73. 9. *nos non cognoscet ampliùs.* Vide quæ ad Matth. 25. 12. & Luc. 13. illa, *non novi vos.*

Com. 5. *Detrahentem secretò proximo suo, hunc persequebar*] Meritò: *abominatio* (enim) *hominum, detractor*, Proverb. 24. 9. Quin & *Princeps qui libenter audit verba mendacii, omnes ministros habebit impios*, Proverb. 29. 12.

Ibid. *Superbo oculo, & corde insatiabili, cum hoc non edebam*] Non edam. Vide Proverb. 23. 6, 7, 8. Seneca epist. 32. *Hoc est salutare, non conversari cum dissimilibus & diversa cupientibus.*

Com. 6. *Oculi mei ad fideles*, &c.] Jerem. 5. 3. *Domine, oculi tui respiciunt fidem.*

Ibid. *Ut sedeant mecum*] Sirachides 9. 22. *Viri justi sint tibi convivæ.*

Ibid. *Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat*] Ad mensam, vel in domo, vel in publicis muneribus.

Com. 7. *Non habitabit in medio domûs meæ qui facit superbiam*] Quasi diceret,

Maxima quæque domus servis est plena superbis.

In meo autem palatio ejusmodi nullum dominium habebant. *Superbiam* commodè heic exponas, erga conservos suos. Vide ad Matth. 24. 48. annotata. Sapientia Prov. 8. 13. *Arrogantiam & superbiam detestor.*

Ibid. *Qui loquitur iniqua non direxit in conspectu oculorum meorum*] De Deo Jobus 13. 16. *Non veniet in conspectu ejus omnis hypocrita. Non direxit*, est, non diriget: i. e. non prosperabitur. Hoc sensu Prov. 28. 13. & infrà hîc 139. 12. *non dirigetur*; Esaiæ 48. 15. *directa est via ejus*; & 41. 2. Sirachidis, *Cujus via directa sunt.* LXX. hîc, ὁ κατορθῶν· indè & 29. 24. ejusdem Sirachidis, κατορθώσεις· quod idem hic Interpres *dirigentes* vertit. Verba Psalmi autem (quæ commodè sensu quidem laxo intelligi possunt) libens ego ad domesticos restrinxerim. Solomo 13. 13. in Gnomologico, Οἰκέτῃ σοφῷ εὔοδοι ἔσονται πράξεις, ἡ κατευθυνθήσεται ἡ ὁδὸς αὐτοῦ.

Com. 8. *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ*] *Ad nihilum* (ut 4. 4.) *deductus est in conspectu meo malignus, timentes autem Dominum glorificavi. In matutino* Græcis heic, εἰς τὰς πρωΐας, i. e. ἐν τῷ πρωΐᾳ· quod Vir summus refert ad judicia manè exerceri solita: & sanè in Ἑωθινὴ δίκη non dissimilia habemus apud Hesychium. At fortè *in matutino* hîc est, *citò*, vel *celeriter*. Hesychius, Πρωΐα, ταχέα. Chrysostomus ad hunc Psalmi locum, ταχέως, ἐπιτεταγμένως. Nec aliter suprà 48. 15. exposuerim illud, *dominabuntur justi eorum in matutino*: quo loco Græci τὸ πρωΐ, ut hîc εἰς τὰς πρωΐας. His adde quòd *manè* pro *citò* ponitur sæpissime in Psalmorum libro.

PSAL. CI.

Com. 4. *ET ossa mea sicut cremium aruerunt*] LXX. ὡς φρύγιον· ubi nunc nil video mutandum; non solùm φρύγανον enim, sed & φρύγιον dicitur. Hesychius (& fortè hoc ex Psalmi loco) Φρύγιον, ξύλον ξηρόν.

Com. 5. *Percussus sum ut fœnum*] Supple ex Psal. 36. 2. *quod velociter arescit*: quin & hîc continuò sequitur, *cor meum aruit.*

Ibid. *Oblitus sum comedere panem meum*] Escam omnem abominata est anima mea, ut infrà 106. 18. vel *oblitus sum*, neglexi.

Com. 6. *A voce gemitûs mei adhæsit os meum carni meæ*] *Raucæ* (ut 68. 4) *factæ sunt fauces meæ.* Vide & 21. 16.

Com. 9. *Et qui laudabant me adversum me jurabant*] Qui laudibus & præconiis me efferre solebant, in me consilia inierunt, imò in meum caput conjurârunt.

Com. 10. *Cinerem tanquam panem manducabam*] Mihi cineres pro pane fuerunt. Ità suprà 41. 4. dixit lacrymas suas sibi panes fuisse. Simile 79. 6. *lacrymarum pane cibari.* Sensus est, manducavi (ut 126. 2.) doloris panem; vel, cinere me asperi cùm debebam panem sumere.

Ibid. *Et potum meum cum fletu miscebam*] Flebam etiam dum biberem: hyperbolica quædam magni luctûs descriptio. Apuleius de afflictissima puella illa lib. 4. *Etiam nunc dormiens decoras genas coluunidat.*

Com. 11. *Elevans allisisti me*] Vide quæ in cæteris Annotatis. LXX. hîc ἐπάρας κατέῤῥαξάς με. Hesychius, Ἐπάρας, &c. Idem, Κατέῤῥαξε, κατέβαλε.

Com. 13. *Tu autem, Domine, in æternum permanes*] Ità infrà 134. 13. & suprà 91. 9. In Threnis 5. 19. Jeremiæ, Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα κατοικήσεις.

Com. 17. *Et videbitur in gloria sua*] Et conspicuus erit in loco gloriæ suæ, vel, in loco quem glorificavit.

Com. 18. *Respexit in orationem humilium*] Judith. 9. 16. *Humilium & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio.*

Ibid. *Et non sprevit precem eorum*] In Gr. οὐκ ἐξουδένωσεν. Hesychius, Ἐξουδένωσας, ἀπεδοκίμασας.

Com. 19. *Scribantur hæc in generatione altera*] Vide suprà 77. 3, & 6. LXX. γραφήτω αὕτη, i. e. ταῦτα, ut alicubi ad Lucam annotavimus.

Com. 20. *De cœlo in terram aspexit, ut audiret gemitus compeditorum*, &c.] De eodem infrà 112. 6. *In altis habitat, & humilia respicit.*

Com. 21. *Ut solveret filios interemptorum*] Suprà 67. 7. *Educit vinctos in fortitudine.*

Com. 25. *Ne revoces me in dimidio dierum meorum*] Vide quæ Esaiæ 38. 10, & 11. Rex Ezechias.

Com. 26. *Ipsi (cœli) peribunt, tu autem permanes*] Boethius Consol. lib. 4.

Volucrem currum stabilis regit
Rerum coruscus arbiter.

Idem I.

Idem 1. ——*Perpetuo nixus solio*
Rapido cœlum turbine versas.

Lib. 3.

——*Tu tempus ab ævo*
Ire jubes, stabilisque manens das cuncta moveri.

Et pòst, *Rerum orbem mobilem rotas, dum te immobilem ipse conservas.* De eodem Auctor libri de Mundo, qui vulgò Aristoteles, Ἐν ἀκινήτῳ ἱδρυμένος πάντα κινεῖ, καὶ περιάγει, ὅπη βούλεται, καὶ ὅπως.

PSAL. CII.

Com. 6. F*Aciens, &c. judicium omnibus injuriam patientibus*] LXX. τοῖς ἀδικουμένοις. Hoc Act. 7. 24. τῷ ἀδικουμένῳ ἀμύνασθαι. In Glossis, Ἀδικοῦμαι, *injuriam patior.*

Com. 7. *Notas fecit vias suas Moysi*] Juxta illud. 24. 9. *Docebit mites vias suas.* Moses autem mitissimus mortalium. Vide & suprà 15. 11.

Com. 9. *Non in perpetuum irascetur*] Jer. 3. 5. *Numquid irascêris in perpetuum? aut perseverabis in finem?* Adde quæ suprà hîc 7. 12.

Com. 14. *Ipse cognovit figmentum nostrum*] *Nec enim omnia possunt esse in hominibus, quorum non est immortalis natura,* Sirachides 17. 29. Adde Psal. 77. 38, & 39. ibíque annotata. In Græco hîc πλάσμα ἡμῶν. Vide 33. 13. eundem Sirachidem. In vetere Onomastico, *Figmentum,* πλάσμα.

Com. 15. *Homo, sicut fœnum dies ejus*] Pro, dies hominis ut fœnum. De hujusmodi locutionibus jam superiùs egimus.

Ibid. *Tanquam flos agri sic efflorebit*] Job. 14. 2. *Efflorebit,* compositum est pro simplici *florebit* (i. e. *floret*;) ut & ἐξανθήσει, quod in Græco contextu, est, ἀνθήσει. Hesychius, Ἐξανθήσει, ἀνθήσει· quæ puto ad hæc Psalmi referenda. Forsan & hoc sensu in vet. Onomastico, *Effloreo,* ἀπανθέω· ut vox ea significet non, ἄνθος ἀποβάλλειν, sed ἀφιέναι· quo modo apud Hesychium legimus, Ἀνθοῦσα, &c. ἄνθος ἀφιοῦσα. Est & in vetere Glossario, Ἐξανθίζω, *enucleo:* quod quia non intelligo, non audeo affirmare *effloreo* reponendum. *Efflorere* autem habebimus & infrà Psal. 131. 18.

Com. 16. *Quoniam spiritus pertransibit in illo*] *Exibit* (ut 145. 4) *spiritus ejus: te* nempe (ut 103. 29.) *auferente.* Jobus 16. 23. *Ecce breves anni* (mei) *transeunt.*

Ibid. *Et non subsistet*] Jobus eodem argumento 7. 8. *Oculi tui in me* (ad auferendum nempe spiritum meum) *& non subsistam:* i. e. utroque loco, non ero ampliús. Est & eadem ejusdem 3. 16. locutio.

Ibid. *Et non cognoscet ampliùs locum suum*] Ibidem com. 10. (ex hoc Psalmi loco) *Neque cognoscet eum ampliùs locus ejus.*

Com. 18. *Et memores sunt mandatorum ipsius, ad faciendum ea*] Qui enim memor est eorum, at non ut faciat ea, comparatur viro qui cùm in speculo se contemplatus fuerit, statim abit, & oblitus est qualis fuerit, Jacob. 1. 24. *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea,* Joh. 13. 17.

Com. 20. *Angeli ejus, potentes virtute, facientes verbum illius*] Infrà 103. 4.

Ibid. *Ad audiendam vocem sermonum ejus*] i. e. Prompti paratíque ad audiendam, &c.

PSAL. CIII.

Com. 2. C*Onfessionem & decorem induisti*] Fecisti confessione, & decorâ laudatione nostrâ dignissima. Vide 92. 1. & 110. 3. & 146. 1. & 148. 14.

Com. 3. *Extendens cœlum sicut pellem*] Esai. 51. 13. *Tetendit cœlos, & fundavit terram.*

Ibid. *Qui tegis aquis superiora ejus*] Infrà 148. 4. *Aquæ quæ supra cœlos sunt.* Vide & Job. 26. 8. cum sequentibus: quibus respondent quæ hîc statim habebimus com. 7, 9, & 10.

Ibid. *Qui ponis nubem* (i. e. *nubes*) *ascensum tuum*]
Sub pedibúsque vides nubes, & sidera pulsas.

Ascensum, in Græco ἐπίβασιν. Hesychius, huc (ni fallor) respiciens, Ἐπίβασιν, ἀνάβασιν, βάθρον.

Com. 8. *Ascendunt montes, & descendunt campi*]

Jussit & extendi CAMPOS, subsidere valles,
Fronde tegi sylvas, lapidosos surgere MONTES.

Com. 9. *Terminum posuisti, quem non transgredientur*] Deus Jerem. 5. 22. *Posui arenam terminum mari, præceptum sempiternum quod non præteribit.* Apud Senecam Suasor. 1. *Maria intra terminos suos agitantur.* Minucius in Octavio, *Mari intende, lege littoris stringitur.*

Præscriptósque mari fines——

est apud Claudianum. Adde Proverb. 8. 29.

Com. 14. *Producens fœnum jumentis, & herbam servituti hominum*] Ipsum id quod apud Lucretium de eadem loquentem,

——*Nitidas fruges arbustáque læta*
Gentibus humanis habet unde extollere possit:
Unde etiam fluidas frondes & pabula læta
Montivago generi possit præbere ferarum.

Boethius lib. 2. *Terrarum fructus animantium proculdubio debentur alimentis.*

Com. 16. *Saturabuntur ligna campi, & cedri,* &c.] *Saturabuntur,* pluviis nempe, quibus (suprà com. 13.) rigas montes de superioribus tuis. Cedros, post turbam aliarum arborum, seorsim, quasi speciem nobiliorem, posuit. Sic Luc. 21. 29. τὴν συκῆν, καὶ πάντα τὰ δένδρα.

Com. 19. *Fecit Lunam in tempora, Sol cognovit occasum suum*] Boethius lib. 3.

Ille dedit Phœbo radios,
Dedit & cornua Lunæ.

Vide Baruch. 6. 59. *In tempora,* sub. menstrua. Apuleius de eadem loquens, *Incrementis globi sui decisionéque luminis menstrua tempora significat.*

Ibid. *Sol cognovit occasum suum*] *A summo cœlo egressio ejus, & occursus ejus usque ad summum ejus.* Suprà 18. 7.

Com. 20. *In ipsa* (*nocte*) *pertransibunt omnes bestiæ sylvæ*] Vide in cæteris Annotatis: & adde, Macrobius Saturnal. 1. 17. at de una ferarum specie, Λύκος, ἀπὸ τῆς λύκης, *id est, à luce prima, appellatos quidam putant, quia hæ feræ maximè id tempus aptum rapiendo pecori observant, quod ante lucanum post nocturnam famem ad pastum stabulis expellitur. Lupus ad vesperam,* proverbialiter positum occurrit Jerem. 5. 6. *Pertransibunt,* è lustris nempe & latibulis, ut jam alibi monuimus.

Com. 23. *Exibit homo ad opus suum,* &c. *usque ad vesperam*]

——*Redit heu misero labor actus in orbem.*

Exibit, nempe, Sole orto, quod heic præcessit: unde & Sol à nonnullis (Macrobio 1. 17. referente) ἐλελεὺς dictus, ἀπὸ τοῦ εἰλεῖσθαι περὶ γῆν (meliùs fortè συναλίζειν legas) καὶ συναθροίζειν τοὺς ἀνθρώπους ὅταν ἀνατέλλῃ· *quòd exoriens homines conducit in cœtum,* i. e. in opera sua: unumquemque pro statu nempe, & vitæ genere. Dum autem *usque ad vesperam* dicit, videtur tacitè innuere molestam esse laborantibus diei longitudinem. Unde & Hesychius ad Homeri illud, νυκτὶ θοῇ, τῇ ταχείᾳ. inquit, ἡ γὰρ ἡμέρα πολύμοχθος οὖσα διὰ τὰ ἔργα, μακρὰ ἡμῖν φαίνεται, ἡ δὲ νὺξ διὰ τὴν ἀνάπαυσιν ταχεῖα.

Com. 24. *In sapientia omnia fecisti*] Sirachides 16. 26. *In judicio* (i. e. sapientia) *Dei opera ejus ab initio.* Vide Proverb. 8. 22. & quæ alibi hunc ad locum annotata.

Ibid. *Impleta est terra possessione tua*] Sirachides 16. 30. *In terram Deus respexit, & implevit illam bonis suis. Misericordiâ Domini plena est terra,* suprà 32. 5.

Com. 25. *Hoc mare magnum & spatiosum nimis*] Vide suprà 92. 4. Pomponius Mela 3. 1. *Oceanus, ingens & infinitum pelagus.* Bene *& spatiosum:* hinc *maris immensi spatium* apud Poetarum præcipuum.

Com. 26. *Animalia pusilla cum magnis*] *Gigantes,* (ut Jobi 26. 5. verso ordine) *& qui habitant cum iis.* De Scylla piscatum quærente Odyss. μ'.

Δελφῖνάς τε, κύνας τε, καὶ εἴ ποθι μεῖζον ἕλῃσι
Κῆτος, ἃ μυρία βόσκει ἀγάστονος Ἀμφιτρίτη.

Seneca

Seneca Suasor. 1. *Portenta, qua profunda ista vastitas nutrit.*

Ibid. *Illic naves pertransibunt*] Unde & νῆες ἀλιπλανέες in veterum Epigrammatum collectione 2. 15.

Com. 27. *Omnia à te exspectant ut des illis escam*] Lactantius 7. 4. *Ut vivere,* (animantia) *ut constare possint, omnia his necessaria,* &c. *subministrantur.* Vide infrà 144. 15.

Com. 29. *Auferes spiritum eorum, & deficient*] Vide Job. 34. 14, 15. Apuleius in de Mundo, *Spiritus ille nominatur, qui animalia omnia extrinsecus vitalia tractus sui vitali & fœcundâ ope vegetat.* Lectio primaria autem (& fortè rectiùs) *spiritum tuum,* ut & versu 30. Virgilius,

Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum, &c. ubi Servius, *A divino spiritu vitam sumunt omnia cùm nasci cœperint.* Adde Job. 27. 3. Aratum initio carminis, & quæ fusè eam in mentem ad Act. 17. 25. annotavimus.

Com. 30. *Emittes spiritum tuum, & creabuntur: & renovabis faciem terra*] *Pars gignentium, alia adolescentium, cætera occidentium vices sustinent. Sors nascentium loco obitorum pullulat, & occidentium numerus nascentibus locum pandit.* Sunt verba Apuleii nostri, libro de Mundi opificio.

Com. 32. *Qui respicit terram, & facit eam tremere*] Suprà 76. 19. De Jove apud Poetam,

——*Totum nutu tremefecit Olympum.*

Seneca, etsi ad Principem terrenum, 1. 8. de Clement. *Irasci non potes, nisi ut omnia tremant.*

Ibid. *Qui tangit montes, & fumigant*] Suprà 96. 5. infrà 143. 5. Baruch. 6. 62. & com. 63. in epistola Jeremiæ.

Com. 33. *Cantabo Domino in vita*] Dum vivo Dei laudes & facta celebrabo. Virgilius,

O mihi tam longè maneat pars ultima vitæ,
Spiritus & quantum sat erit tua dicere facta.

Com. 34. *Jucundum sit ei eloquium meum*] *Dirigatur* (ut 140. 2.) *oratio mea sicut incensum in conspectu ejus.* LXX. ἡδυνθείη αὐτῷ, &c. i. e. ut Marc. 6. 20. ἡδέως μὲ ἤκουε.

PSAL. CIV.

Com. 7. *In universa terra judicia ejus*] Ità 8. 10. *Quàm admirabile nomen tuum in universa terra!*

Com. 13. *Pertransierunt de gente in gentem*] Γῆν (ut apud Sophoclem) περὶ γῆς ἐλαύνοντες. Vide infrà 108. 10. ubi *transferri* quod hîc *pertransire*.

Com. 14. *Corripuit pro iis Reges*] Hæc gloria sanctorum ejus, ut infrà 149. 7. ubi & commata præcedentia vide.

Com. 16. *Vocavit famem super terram*] *Vocavit,* induxit. Sic Jerem. 4. 20. Ezech. 36. 29. & alibi.

Ibid. *Firmamentum panis*] Suprà 103. 15. *Et panis, ut cor hominis confirmet:* ad quem locum in alteris Annotatis diximus.

Com. 18. *Humiliaverunt in compedibus pedes ejus*] Τοὺς πόδας αὐτοῦ (ut Act. 16. 24.) εἰς τὸ ξύλον ἠσφαλίσαντο. ubi dicta vide.

Com. 21. *Constituit eum,* &c. *principem omnis possessionis sua*] LXX. ἄρχοντα πάσης τῆς κτήσεως αὐτοῦ· id est, τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, ut in simili planè locutione Matth. 24. 47. Quin & Hesychio Κτήματα, (quæ heic κτῆσις) πάντα τὰ ὑπάρχοντα.

Com. 22. *Ut erudiret principes ejus sicut seipsum*] i. e. (ni fallor) & seipsum, (Regem nempe) & magnates aulæ ejus.

Com. 27. *Posuit in iis verba signorum suorum*] Illorum verbis denunciavit prodigia sua paulò pòst secutura.

Com. 28. *Et non exacerbavit sermones suos*] LXX. *& exacerbaverunt sermones illius:* παρεπίκραναν, i. e. παρώργισαν. Contemnendo denunciationes ejus ad majorem eum iram concitaverunt. At fortè rectiùs esset παρεπίκρανε, Deus nempe q. d. asperiores adhuc minas (vel pœnas) intentavit iis.

Com. 30. *In penetralibus Regum ipsorum*] In penitissimis ædium partibus, in angulis vel obscurissimis. Unde & bene in vetere Onomastico, *Penetral,* μυχός. *Regum ipsorum,* pro *ipsius Regis*; nisi fortè locutione eâ & dynastæ complectendi.

Com. 38. *Lætata est Ægyptus in profectione eorum, quia incubuit timor eorum super eos*] Pavore non dissimili Geraseni consternati, orârunt Christum, è finibus eorum excederet, Matth. 8. 34.

PSAL. CV.

Com. 4. *Memento nostrî, Domine, in beneplacito populi tui*] Ordo est, *nostrî, populi tui, in beneplacito:* i. e. bona voluntate tua.

Com. 23. *Si non Moses,* &c. *stetisset in confractione*] LXX. ἐν τῇ θραύσει. Glossarium (& fortè, ut sæpe, ex Vulgato) θραῦσις, *confractio*. Hesychius, Θραῦσις, ὀργή, πληγή, &c. quo loco ingeniosè (nescio an rectè) Vir summæ eruditionis Christianus φυγή substituit, pag. 667. ad Aristophanem.

Com. 26. *Elevavit manum suam super eos,* &c.] Habitus feriturì. Vide ad lib. 5. Apuleii annotata.

Com. 27. *Et dispergeret eos in regionibus*] Ut contrà 106. 2. *de regionibus congregavit eos.*

Com. 40. *Abominatus est hereditatem suam, & tradidit eos in manus Gentium*] In Additamentis Estheris 14. 6. *Peccavimus in conspectu tuo, idcirco tradidisti nos in manus inimicorum nostrorum.*

Com. 41. *Et dominati sunt eorum qui oderunt eos*] Suprà 43. 11. *Avertisti nos retrorsum post inimicos nostros, & qui oderunt nos, diripiebant sibi.* Jeremiæ 17. 4. *Servire te faciam inimicis tuis.* Acerbissimus puniendi modus. *Omnem vindictam, & non vindictam inimicorum,* est 25. 21. apud Sirachidem.

PSAL. CVI.

Com. 4. *In solitudine, in inaquoso*] In inaquoso solitudinis. Vide ad 136. 2. annotata.

Com. 10. *Vinctos in mendicitate & ferro*] Subaudi, ut 67. 7. *eduxit in fortitudine.* Vide & infrà hîc 14.

Com. 14. *Eduxit eos è tenebris, & umbra mortis*] Dic Eodem Jobi 12. 22. *Producit in lucem umbram mortis.*

Com. 16. *Contrivit portas æreas, & vectes ferreos confregit*] Suprà 75. 4. *Confregit arcuum potentias.* Idem 45. 2. apud Esaiam, *Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam.*

Com. 17. *Suscepit eos de via iniquitatis eorum*] Interrupit cursum eorum. Contrarium Psal. 80. 13. & Act. 14. 16. *permittere suis viis incedere.* Interrupit autem peramanter eos castigando. *Multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium,* 2. 6. 13. ait Maccabaicorum Scriptor. Suprà hîc 89. 10. *Supervenit mansuetudo, & corripiemur.*

Ibid. *Propter injustitias enim suas humiliati sunt*] *Nunquam à nobis misericordiam suam amovet, corripiens verò in adversis* (i. e. corripiens adversis) *populum suum non dereliquit,* dicto Maccabaicorum loco, com. 16.

Com. 18. *Omnem escam abominata est anima eorum*] Ut vi ærumnarum premente amat fieri. Vide Job. 33. 20. Hesychius, Ἀποσιτεῖ, [illegible] ὀρέγεται ἔχειν τροφῆς.

Ibid. *Et appropinquaverunt usque ad portas mortis*]

——*Digitis à morte remotis*
Quatuor aut septem——

Horatius,

Quàm penè furvæ regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Com. 24. *Viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo*] Suprà 92. 4. *Mirabiles elationes maris, mirabilis in profundis Dominus.*

Com. 26. *Ascendunt usque ad cœlos, & descendunt usque ad abyssos*] Adde reliquis Annotatis; Achilles Tatius lib. 3. Ἡ δὲ ναῦς ἄρτι μὲν πρὸς τὸ κυρτούμενον τῆς θαλάσσης ὑψοῦτο, ἄρτι δὲ πρὸς τὸ παρερρωγὸς ἔτι καὶ χθαμαλὸν τοῦ κύματος κατεδύετο. ἐῴκει δὲ τῶν κυμάτων τὰ μὲν ὄρεσι, τὰ δὲ χάσμασι.

Com. 27. *Turbati sunt, & moti sicut ebrius*] Stupet intellectus iis velut solet ebriis. Turbatio mentis, à pavore, mæstitia,

mœstitia, aut alio affectu, sæpe ebrietati comparatur. Vide Esai. 51. 21. Jerem. 23. 9.

Ibid. *Omnis sapientia eorum devorata est*] Omnis ars eorum cessat. Achilles Tatius ubi suprà, τέλος ὁ κυβερνήτης ἀπειπὼν, ῥίπτει μὲν τὰ πηδάλια, &c. Ovidius,

Sed pavor attonito rationis ademerat usum,
Cesserat omne meis consiliúmque malis.

Com. 29. *Statuit procellam ejus in auram*] Suprà 88. 10.

Com. 32. *Exaltent eum in ecclesia plebis*] Populus eum in conventu celebret.

Ibid. *Et in cathedra seniorum laudent eum*] Eúmque honorent seniores in conciliis, sive etiam privatis sessionibus suis.

Com. 34. *Terram fructiferam in salsuginem*] In Gr. ἅλμην. In vetere Onomastico, *Salsedo*, ἅλμη.

Com. 38. *Et jumenta eorum non minoravit*] i. e. Valde auxit, ut servo suo Jobo 42. 12. Ità 40. 27. Sirachidis, *Non est in timore Domini minoratio*; i. e. In Dei timore magnum incrementum est, vel magna acquisitio. πορισμὸς μέγας, ut de eodem itidem Apostolus dixit. Dilutè itaque Vir summus loco illo, *Nihil in eo damni*. Idem Hebræus sapiens 32. 28. *Qui confidit in Deo, non minorabitur*. Simile suprà heic 33. 11. *non minuentur omni bono*: 29. 1. *nec delectasti inimicos meos super me*, i. e. confudisti, erubefecisti: & 17. 37. *non sunt infirmata vestigia mea.*

Ibid. *Benedixit iis, & multiplicati sunt*] De Eodem Jobus 12. 23. *Multiplicat gentes, & perdit eas, & subversas in integrum restituit.* De locutione vide Genes. 1. 22, & 28.

Com. 40. *Effusa est contemptio super principes, & errare fecit eos in invio*] Dicto Jobi loco, *Immutat cor principum*, &c. *& decipit eos, ut frustrà incedant per invium*: & pòst, *Errare eos faciet tanquam ebrios*; i. e. patietur errare: quomodo intelligenda item Esai 63. 17. illa, *Quare errare nos fecisti de viis tuis?* & Psal. 38. 12. *animam ejus tanquam araneam tabescere fecisti.*

Ibid. *In invio, & non in via*] Tale suprà 27. 5. *Destrues, & non ædificabis eos*: 38. 10. *Obmutui, & non aperui os meum*: Deuteron. 18. 13. *in caput, & non in caudam*: & ibidem, *suprà, & non subter*: Job. 12. 25. *in tenebris, & non in luce*: Jerem. 20. 10. *in malum, & non in bonum*: Prov. 31. 12. *bonum, & non malum*: 4 Reg. 18. 22. *Vivetis, & non moriemini*: ut contrà Esaiæ 38. 1. *morieris, & non vives.* Quibus adde quæ ad Act. 13. 11. jam olim annotata.

Com. 41. *Adjuvit pauperem de inopia*] Locutio qualis suprà 59. 13. illa, *Da nobis auxilium de tribulatione.*

Ibid. *Et posuit sicut oves*, &c.] Suprà 77. 52.

Com. 42. *Videbunt recti, & lætabuntur*] Totidem verbis Jobi 22. 19. suprà hìc 96. 11. *Lux orta est justo, & rectis corde lætitia.*

PSAL. CVII.

Com. 5. *Super cœlos est misericordia tua, & usque ad nubes veritas tua*] Suprà 102. 11.

Com. 10. *In Idumaam extendam calceamentum meum*] Vide suprà 60. 10. & in Ἰδυμαία Hesychium.

Com. 11. *In civitatem munitam*] Ut suprà 30. 22. & 70. 3. LXX. εἰς πόλιν περιοχῆς. Sic 4 Reg. 19. 24. *aquas clausas*: ubi itidem in Græco, ποταμοὺς περιοχῆς.

PSAL. CVIII.

Com. 1. *Deus laudem meam nè tacueris*] Imò, *Deus laudum mearum*: ità sponte meâ vel legendum, vel intelligendum credidi; pòst ità expositum vidi etiam ab Aquila & à Symmacho. *Nè tacueris*, ut alibi, *nè taceas, neque compescaris.* LXX. μὴ παρασιωπήσῃς· i. e. nè differ, nè ampliùs sustine. Hesychius, Παρασιωπῶν, μακροθυμῶν· quo sensu & 49. 20. *& tacui* habuimus.

Com. 2. *Os dolosi super me apertum est*] Vide suprà ad 21. 14. dicta.

Com. 4. *Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi*] Martialis,

Quos colere debet læsit impio versu.

Vide suprà 34. 12.

Ibid. *Ego autem orabam*] Ità suprà 30. 14, 15. & 34. 13. & 68. 13, 14. & infrà 118. 23. *Orabam*, nempe ad te, vel, pro illis, ut Matth. 5. 44. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων.

Com. 5. *Posuerunt adversùm me mala pro bonis*] Jobus 30. 26. *Exspectabam bona, & venerunt mala mihi. Pro frumento* (ut Ejusdem 31. 40.) *ortus est mihi tribulus, & pro hordeo spina.* Augustus ad Cinnam, apud Senecam 1. 9. de Clementia, *Ego te, cùm in hostium castris invenissem, non factum mihi inimicum tantùm, sed natum, servavi; patrimonium tibi omne concessi*, &c. *eùm sic de te meruerim, occidere me statuisti.*

Com. 6. *Constitue super eum peccatorem*] Subjiciatur potestati ejus. Sic suprà 9. 21. *Constitue super eos legislatorem.* Simile & 65. 12. illud, *Imposuisti homines super capita nostra.*

Com. 8. *Et Episcopatum ejus accipiat alter*] Eunuchus ille ad Assuerum Esther. 1. 19. *Regnum Vasthi altera quæ melior est illâ accipiat.*

Com. 10. *Nutantes transferantur filii ejus, & mendicent*] Martialis 10. 5.

Erret per urbem pontis exul & clivi,
Interque raucos ultimus rogatores
Oret caninas panis improbi buccas.

Vide Job. 27. 14. & quæ in cæteris Annotatis. His valde similes imprecationes habentur apud Tragicos Græcos: eásque se Diogenes implere dixit, εἶναι γὰρ πλάνητα, ἄοικον, πατρίδος ἐστερημένον, πτωχὸν, δυσείμονα, βίον ἔχειν τὸν ἐφήμερον, apud Ælianum Var. 3. 29.

Com. 13. *Fiant nati ejus in interitum*] Calcet super eos (ut Job. 18. 14.) quasi rex, interitus. Præparentur (ut Esai. 14. 21.) occisioni in patris iniquitate sui, non consurgant, nec hereditent terram, &c. Vide & Job. 27. 14, 15. *Fiant*, est procreentur, nascantur in interitum. Ità Sirachidis 41. 12. *in maledictionem nasci.*

Com. 14. *In memoriam redeat iniquitas patrum ejus in conspectu Domini*] Solon de ultione Divina in malos homines.

——Ὁ μὲν αὐτίκ' ἔτισεν, ὁ δ' ὕστερον· εἰ δὲ φύγωσιν
Αὐτοὶ, μηδὲ θεῶν μοῖρ' ἐπιοῦσα κίχῃ,
Ἤλυθε πάντως αὖτις· ἀναίτιοι ἔργα τίνουσιν
Οἱ παῖδες τούτων ἢ γένος ἐξοπίσω.

Com. 15. *Fiant contra Dominum semper*] Est fortè Hypallage, pro, *Fiat Dominus contra eos semper*, i. e. tanquam signum sibi ponat eos in quod arcum dirigat. Vide Job. 16. 13. Vel, *fiant*, nempe delicta eorum, semper in Domini conspectu.

Ibid. *Dispereat de terra memoria eorum*] Ità & Job. 18. 17.

Com. 18. *Dilexit maledictionem, & veniet ei*] Ità ferè 3. 27. Sirachidis, *Qui amat periculum peribit in eo.*

Ibid. *Noluit benedictionem, & elongabitur ab eo*] Similia suprà 51. 6, 7.

Ibid. *Et intravit sicut aqua in interiora ejus*] Sitivit eam, i. e. magno ejus amore tentus est. Ità Jobi 34. 7. *subsannationem quasi aquam bibere.*

Com. 20. *Hoc opus eorum qui*, &c.] *Pars calicis eorum*, ut suprà 10. 7. τὸ ἐπιβάλλον μέρος, ut in iis Psal. 110. 3. *Confessio & magnificentia opus ejus*: Jeremiæ 13. 25. *Hæc sors tua, párs que mensuræ tuæ à me, dicit Dominus*: Jobi 27. 13. *Hæc est pars hominis impii apud Deum.* Vide & Job. 20. 29. item 18. 21.

Com. 23. *Sicut umbra*, &c. *ablatus sum*] Ecclesiastes 7. 1. Psal. 143. 4.

Com. 24. *Et caro mea immutata est propter oleum*] Propter olei defectum; i. e. quia oleo quo cutis nitet (Psal. 103. 15.) non ungo me. *Immutata*, exterminata, ἀφανιζομένη.

Com. 27. *Et sciant quia manus tua hæc*] Hæc mutatio (ut 76. 11.) dexteræ excelsi.

Com. 28. *Maledicent illi, & tu benedices*] Maledicant illi, modò tu benedixeris.

Com. 30. *In medio multorum laudabo eum*] Suprà 34. 18. *In populo gravi laudabo te.*

PSAL.

PSAL. CIX.

Com. 1. *SEde à dextris meis*] *A dextris meis* hoc loco, infrà com. 5. suprà 108. *6*. & 15. 8. & alibi, significat *prope me*: & puto falli eos qui aliter accipiunt.

Com. 5. *Confregit in die iræ suæ Reges*] Suprà 55. 8. *In ira populos confringes. In die iræ*, ut & Rom. 2. 5. & Apoc. *6*. *17*.

Com. *6*. *Conquassabit capita*, &c.] Apuleius *6*. *His editis, involat in eam*, &c. *capillóque disciso, & capite conquassato, graviter affligit*.

Com. 7. *De torrente in via bibet*] Quavis aquâ fortuitâ. Qui multùm pugnaverunt solent siti laborare. Homerus,

Ἱδρῷ ἀπεψύχοντο, πίον τ' ἀκέοντό τε δίψαν.

PSAL. CX.

Com. 3. *COnfessio & magnificentia opus ejus*] Ut suprà 95. *6*. *Confessio & pulcritudo in conspectu ejus*. *Opus* hîc pars illi debita. Vide ad Ps. 108. 20. *Confessio & magnificentia*, pro *confessio magnificentia*, ἓν διὰ δυοῖν.

Com. 4. *Memoriam fecit mirabilium suorum*] Id fortè est, memoranda (vel memorabilia) fecit mirabilia sua. Vide infrà com. *6*.

Com. 7. *Opera manuum ejus veritas & judicium*] Opera ejus (ut com. sequente) facta in veritate & æquitate. Tobias 3. 2. *Omnia judicia tua* (Domine) *justa sunt, omnes viæ tuæ misericordia & veritas & judicium*.

Com. 8. *Fidelia omnia mandata ejus*] i. e. (Ut infrà 144. 13.) *Fidelis est in omnibus verbis suis*: πιςὸς (ut 2 Tim. 2.) μένει, ὁ δύναται ἑαυτὸν ἀρνήσασθαι.

PSAL. CXI.

Com. 4. *EXortum est in tenebris lumen rectis*] In medio adversarum rerum adest justis auxilium.

Ibid. *Misericors, & miserator*] Deus nempe: epexegesis præcedentium. Suprà 102. 8. *Misericors, & miserator Dominus*.

Com. 5. *Jucundus homo qui miseretur & commodat*] *Jucundus*, gratus, acceptus, Deo nempe. Sic Psal. 103. 34. *Jucundum tibi sit eloquium meum. Miseretur & commodat*, ut & suprà 36. 26. *Commodat* Græcis heic κιχρῶν. Hesychius, Κιχρῆσαι, δανεῖσαι. Illud *qui* heic, ut & alibi, abundat.

Ibid. *Disponet sermones suos in judicio*] Cum judicio. *In verbis* (ut Sirach. 20. 13.) *seipsum amabilem faciet*.

Ibid. *Quia in æternum non commovebitur*] Abundat (ut sæpe alibi) & heic vox *quia*.

Com. 9. *Justitia ejus manet in seculum seculi*] Bonitatis & beneficentiæ ejus merces reponitur in æternum.

Com. 10. *Desiderium peccatorum peribit*] Spes voluptatésque eorum evanescent. Job. 30. 15. *Abstulisti quasi ventus desiderium meum*. Apocal. 18. 14. Ἡ ὀπώρα τ̃ ἐπιθυμίας σε παρῆλθεν.

PSAL. CXII.

Com. 4. *SUper cœlos gloria ejus*] Ponit nubes (ut suprà 103. 3.) ascensum suum.

Com. 5. *Quis sicut Dominus Deus noster?*] Suprà 76. 14. *Quis Deus magnus sicut Deus noster?* Vide Job. 36. 22. Psal. 34. 10. & quæ ad 85. 8. annotata.

Ibid. *In altis habitat, & humilia respicit*] Vide 57. 15. Esaiæ, & Psal. 137. *6*.

Com. 7. *De stercore erigens pauperem, ut collocet eum cum principibus*] Vide Daniel. 4. 14, & 32. Sirachidem 11. 12, & 13. suprà ad 77. 70. item ad Luc. 1. 52. dicta.

PSAL. CXIII.

Com. 1. *IN exitu*, &c. *domûs Jacob de populo barbaro*] Cujus linguam non intellexere. Ovidius,

Barbarus heic ego sum, quia non intelligor ulli.

Com. 2. *Facta est Judæa sanctificatio ejus, & Israel potestas ejus*] Locus sedésque sanctificationis & potentiæ ejus.

Com. 3. *Mare vidit, & fugit*] Sub. ex membro sequente, *retrorsum*. Vult dicere, ut 97. 7. *commotum est*.

Com. 4. *Montes exsultaverunt ut arietes, & colles sicut agni ovium*] *Exsultaverunt*, lætitiâ nempe. Vide suprà 97. 8. Virgilius,

Ipsi lætitiâ voces ad sidera jactant
Intonsi montes, ipsa jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta——

Com. 7. *A facie Domini mota est terra*] i. e. *A conspectu Domini*, ut 97. 9. non dissimili argumento.

Com. 8. *Convertit*, &c. *rupem in fontes aquarum*] Suprà 160. 35. LXX. ἀκρότομον εἰς πηγὰς ὑδάτων. Legimus in Hesychio, Ἀκρότομον, ὀξυτάτη λίθῳ, ἢ ὑψηλῷ καὶ σκληρῷ τέμνοντι ubi pro τέμνοντι videtur vel τόπῳ, vel κρημνῷ, scribendum. Utrævis autem lectioni illi vox *rupes* non incommoda erit.

Com. 10. *Super misericordia & veritate tua*] Secutus est (ut ferè ubique) versionem LXX Interpretum. Chrysostomus (ex quibusdam codd.) *propter misericordiam*, &c. ità superioribus ista connectenda videbuntur. Commodiùs, *recordare misericordiæ*, &c. exponas, ut 96. 3. *Recordatus est misericordiæ & veritatis suæ*: quin & meliùs ità congruet subsequentibus, *nè quando dicant Gentes, Ubi est Deus eorum?*

Com. 11. *Omnia quacunque voluit, fecit*] *In cœlo* (nempe,) *in terra, in mari, & in omnibus abyssis*, infrà 134. *6*. De Eodem Jobus 23. 13. *Anima ejus quodcunque voluit, fecit*. Deus ipse Esaiæ 55. 11. *Verbum quod egreditur de ore meo*, &c. *faciet quæcunque volui*: & ibidem 46. 10. *Consilium meum stabit, & omnis mea voluntas fiet*. Ovidius,

——*Finémque potentia cœli*
Non habet, & quicquid Superi voluere peractum est.

Com. 12. *Simulacra Gentium*, &c. *opera manuum hominum*] χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπων, Act. 17. 29. ubi dicta vide.

Terricolæ, Lamiæ, Fauni quas Pompiliique
Instituere Numæ——
Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta.

Vide suprà 95. 5. 4 Reg. 19. 18.

Ibid. *Pedes habent, & non ambulabunt*] Nec mirum, dignabantur enim pedibus humanis incedere, ut (cavillans de ejusmodi Numinibus, & suis) Apuleius dixit. Vide Baruch. *6*. 25.

Com. 15. *Non clamabunt in gutture suo*] In Græco, ὁ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν in gutture enim sermo formatur: indè apud Suidam illa, τμηθέντος τ̃ φάρυγγος ὐχ οἷόν τ̃ φωνὴν προΐεσθ'· & Apuleii, *Cùm ille impetu teli præsecatâ gulâ, vocem, imò incertum stridorem*, &c. *effunderet*.

Com. 16. *Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in iis*] Scriptor Sapientiæ 15. *6*. eodem argumento isto, *Malorum amatores digni sunt qui spem habeant in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt, & qui colunt. Similes illis fiant*, exponam, inhabiles fiant (exemplo figmentorum illorum) ad auxilium sibi ipsis porrigendum: opprobrio & confusione velut malleo contundantur. *Confundantur qui colunt ea*, jam citato Baruchi loco.

Com. 17. *Adjutor eorum & protector est*] Sub. ex *9*. 10. *in opportunitatibus*. Vide & 39. 40. ubi & vox *protector*.

Com. 19. *Qui timent Dominum, speraverunt in Domino; adjutor eorum*, &c. *est*] Qui timent Dominum, sperent in eo; adjutor enim eorum, &c. Suprà *9*, 11. *Et sperent in te qui noverunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te*.

Com. 22. *Pusillis cum majoribus*] Ut suprà 103. 26. *Animalia pusilla cum magnis*.

Com. 26, 27. *Non mortui te laudabunt, Domine*, &c. *sed nos qui vivimus*] Ezechias Esaiæ 38. ex hoc Psalmi loco, *Non mors laudabit te*, &c. *vivens confitebitur tibi*.

PSAL. CXIV.

Com. 2. *ET in diebus meis invocabo*] Diebus vitæ meæ. Suprà 103. 33. non dissimili locutione, *Cantabo Domino in vita mea.*

Com. 3. *Circumdederunt me dolores mortis, & pericula inferni invenerunt me*] Vide suprà 17. 5. & 51. 4. Sirachidem.

Com. 7. *Convertere, anima mea, ad requiem, quia Dominus benefecit tibi*] In pace (ut 4. 9.) dormito, & requiesce, quia Dominus singulariter in spe constituit te.

Com. 8. *Eripuit, &c. oculos meos à lacrymis*] Hypallage: vult dicere, *abstersit* (ut Apocal. 7. 17.) *lacrymas ab oculis meis.*

Ibid. *Et pedes meos à lapsu*] Pedes à lapsu eripere, hîc, est quod 120. 3. eos in commotionem non dare.

Com. 9. *Placebo Domino in regione viventium*] *Non moriar,* (ut 117. 17.) *sed vivam, & cantabo opera Domini:* vel *placebo,* fideliter & assiduè inserviam ei.

PSAL. CXV.

Com. 8. *SAcrificabo tibi hostiam laudis*] Hostiam vitulis acceptiorem, suprà 68. 31, 32. Vide & 49. 14. & 106. 22.

PSAL. CXVII.

Com. 5. *ET audivit me in latitudine Dominus*] Præcisa locutio, cujus medio *ponens me* subintelligenda. Vult dicere ut suprà 17. 20. *eduxit me in latitudinem:* ubi Græci, ut & hoc loco, εἰς πλατυσμόν.

Com. 7. *Et ego despiciam inimicos meos*] Efficiet ut eorum perniciem videam: quod suprà 58. 12. *Ostendet mihi super inimicos meos.*

Com. 9. *Bonum est sperare in Domino, quàm in principibus*] *Vana* enim *salus hominis,* suprà 107. 13.

Com. 13. *Impulsus, &c. sum ut caderem*] Metaphora à pariete aut maceria, ut videtur, deducta. Vide ad 61. 4. dicta.

Com. 15. *Vox exsultationis & salutis in tabernaculis justorum*] *Et salutis,* ob salutem. Suprà 86. 7. *Sicut lætantium omnium habitatio est in te.*

Com. 17. *Non moriar, sed vivam*] Ità 4 Reg. 18. 22. *Vivetis, & non moriemini:* ut contrà, Esai. 38. 1. *morieris, & non vives.* Vide quæ de hujusmodi formulis ad 106. 40. dicta.

Ibid. *Vivam, & narrabo opera Domini*] Non enim mortui laudant eum, sed qui vivunt, suprà 113. 17. Infrà 118. com. 175. *Vivet anima mea, & laudabit te:* & 79. 19. *Vivificabis nos, & nomen tuum invocabimus.*

Com. 18. *Castigavit me Dominus, & morti non tradidit me*] Suscepit me (ut 106. 17.) de via iniquitatis meæ, propter injustitias enim meas humiliatus fui. Castigavit me (ut Tob. 13. 5.) propter iniquitatem meam, & salvavit me propter misericordiam suam. Opponitur ei quod hoc Psalmi loco habemus, *viam fecit semitæ iræ suæ, non pepercit à morte animabus eorum,* quod suprà 77. 50. occurrit.

Com. 27. *Illuxit nobis*] Signatum est (ut 4. 7.) super nos lumen vultûs ejus.

PSAL. CXVIII.

Com. 1. *BEati immaculati in via*] In via (ut 100. 6.) immaculata ambulantes. Vide infrà com. 80.

Com. 9. *In quo corrigit adolescentior viam suam? in custodiendo sermones tuos*] In devitando (ut 2 Tim. 2. 22) juveniles cupiditates. *Corrigit,* dirigit: *adolescentior,* adolescens, comparativum pro positivo. Intelligit autem seipsum.

Com. 10. *Nè repellas me à mandatis tuis*] *Nè abscondas* (ut infrà com. 19.) *à me mandata tua.* LXX. hîc, μὴ ἀπώσῃ με, &c. ut & suprà 44. 23. Hesychius, Μὴ ἀπώσῃ με, μὴ ἀποσκορακίσῃς με, &c. μὴ ἀποδοκιμάσῃς με.

Com. 14. *In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus divitiis*] Infrà com. 72, & 127.

Com. 15. *Et considerabo vias tuas*] *Considerare* heic, ut suprà 21. 19. & 36. 32. (etsi in finem longè disparem) diligentem inspectionem notat. Similis sensus infrà com. 115. *scrutabor mandata tua:* & Jacob. 1. 25. *in Legem perspicere.*

Com. 18. *Revela oculos meos,* &c.] *Sensum* (enim) *tuum quis sciet nisi tu dederis sapientiam, & miseris spiritum tuum de altissimis?* Sapient. 9. 17. *Revela oculos meos,* est quod infrà com. 34, & 135. *da mihi intellectum.*

Com. 19. *Incola ego sum in terra*] Transeo quasi hospes unius diei. Vide suprà 38. 13.

Com. 20. *Concupivit anima mea desiderare,* &c.] Ἐπιθυμίᾳ (ut Luc. 22. 15.) ἐπεθύμησα.

Com. 22. *Aufer à me opprobrium & contemptum*] Infrà com. 39.

Com. 23. *Sederunt principes, & adversùm me loquebantur*] Suprà 49. 20. *Sedens adversùs fratrem tuum loquebaris.* Et hoc puto esse quod Psal. 1. 1. *in cathedra pestilentiæ sedere.*

Com. 24. *Et consilium meum justificationes tuæ*] *Consilium,* propositum, sive cordis intentio.

Com. 26. *Vias meas enunciavi*] Nempe, tibi. Sic alibi, *Vitam meam annunciavi tibi.*

Com. 27. *Viam justificationum tuarum instrue me*] Id est, doce me, ut locutio constet. *Instrue me viam,* &c. pro, *in via.* Sic ferè 106. 23. *descendere mare,* pro, *in mare descendere.*

Ibid. *Et exercebor in mirabilibus tuis*] Infrà tamen 130. 1. *non ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me:* at ibi consilia Dei, heic effectus consiliorum ejus (id est, magnalia) intellige.

Com. 28. *Dormitavit anima mea præ tædio*] Philosophia de Boethio loquens, *Nihil periculi est, lethargum patitur,* (q. d. νυστάζει ἡ ψυχὴ αὐτοῦ,) *communem illusarum mentium morbum.* Legunt & Græci hîc nonnulli, ἔσταξεν, id est, *stillavit.* Utrique lectioni accommodum est Psal. 107. 28. illud, ἡ ψυχὴ ἐν κακοῖς ἐτήκετο.

Com. 30. *Viam veritatis elegi*] *Veritatis,* justitiæ. *Elegi* in Gr. ᾑρετισάμην· quò respiciens Hesychius, Ἡρετισάμην, ἠγάπησα, ἐπεθύμησα, ἠθέλησα, ᾑρέθην· & alibi, Αἱρετισάμην, ἐξελεξάμην.

Ibid. *Judicia tua non sum oblitus*] Λιτότης, pro, maximè memor eorum fui. Vide ad Apuleii 4. pag. 211. dicta.

Com. 35. *Quia ipsam volui*] In ea complacui mihi.

Com. 37. *Averte oculos meos nè videant vanitatem, in via tua vivifica me*] Suprà 39. 5. *Beatus, cujus est nomen Domini spes ejus, & non respexit in vanitates. Vanitatum* nomine utroque loco designari putem quæ Joannes 1 Epist. 2. 16. *concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum & superbiam vitæ* vocavit.

Com. 38. *Statue servo tuo eloquium tuum*] Nè auferas (ut infrà 43.) de ore meo veritatis verbum: vel (ut suprà 111. 5.) dispone sermones meos in judicio.

Com. 43. *In judiciis tuis supersperavi*] Infrà com. 81, & 114.

Com. 45. *Ambulabam in latitudine, quia mandata tua exquisivi*] Græci heic, ἐπορευόμην ἐν πλατυσμῷ· quomodo & Sirachidis 47. 12. ἐν πλατυσμῷ κατέλυσεν, habemus: quas locutiones, & quidem utroque loco, interpretari possis, *in pace & quiete vivere,* aut, *longè latéque imperitare.* At vide quæ infrà ad com. 96.

Com. 46. *Loquebar de testimoniis tuis in conspectu Regum, & non confundebar*] Loquebatur enim (ut 1 Thess. 2. 4.) tanquam Deo, non hominibus placens. Vide quæ de Elisæo 48. 13, 14. apud Sirachidem. Aristippus à Rege quodam interrogatus quid illi Philosophiæ studium tam impensum támque diutinum profuisset, respondit, *Ut cum omnibus hominibus securè & intrepidè fabuler,* Apul. 4. Floridorum.

Com. 48. *Levavi manus meas ad mandata tua, quæ dilexi*]

lexi] Locutio intensum desiderium indicans; cui similis illa infrà com. 131. *Os meum aperui, & attraxi spiritum: quia mandata tua desiderabam.*

Com. 51. *Superbi iniquè agebant usquequaque, à Lege autem tua non declinavi*] Boethius lib. 4. *Probos mores sua præmia non relinquent: quantumlibet sæviant mali, sapienti corona non decidet, neque arescet.* Vide suprà 51. 10. infrà hîc com. 61, 87, 109, & 157.

Com. 52. *Memor fui judiciorum tuorum à seculo, Domine*] *Cogitavi* (ut 76. 6.) *dies antiquos, & annos æternos* (i. e. à seculo) *in mente habui.* Vide & infrà 142. 4.

Com. 53. *Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus Legem tuam*] Infrà hîc 158. *Vidi prævaricantes, & tabescebam, quia eloquia tua non custodierunt:* & 136. *Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt Legem tuam.* Vide & 138. 21. In Græco hîc, Ἀθυμία κατέσχέ με. In Glossario, Ἀθυμία, *anxietas, exanimatio, animi depressio.*

Com. 55. *Memor fui nocte nominis tui, Domine*] Hoc est quod alibi dicit, se in stratis meditari, &c. Vel *nocte*, mediâ nocte intellige. Vide ad com. 147.

Com. 56. *Hæc facta est mihi, quia,* &c.] Hæc facta sunt mihi: in Gr. αὕτη quod pro ταῦτα poni alibi indicavimus.

Com. 60. *Paratus sum, & non sum turbatus, ut custodiam mandata tua*] Accedens (ut Sirachid. 2. 1.) ad servitutem tuam, paro animam meam ad tentationem: quovis periculo, quovis malo ingruente, observabo Legem tuam.

Com. 63. *Particeps sum omnium timentium te*] Sto à partibus illorum; vel, *amici tui* (ut infrà 138. 17.) *mihi honorificati sunt.* Vide & Psal. 24. 21.

Com. 67. *Priusquam humiliarer, deliqui: propterea eloquium tuum custodivi*] *Propterea* hîc est, *postea.*

Com. 69. *Scrutabor mandata tua*] Infrà 115.

Com. 70. *Coagulatum est sicut lac cor eorum*] *Prodiit* (ut suprà 72. 7.) *quasi ex adipe iniquitas eorum.* LXX. hîc, ἐτυρώθη ὡς γάλα, &c. Hesychius (qui hunc locum respexit) Ἐτυρώθη, (lege ἐτυρώθη) ἐσκληρύνθη. Contrà alibi apud Eundem, Οὐκ ἐτυρώθη, οὐκ ἐπαχύνθη· lege, ἐπαχύνθη.

Com. 71. *Bonum mihi quòd humiliasti me, ut discam justificationes tuas*] Vide Job. 5. 17. suprà hîc 17. 36. & 93. 12. Boethius lib. 2. *Plus hominibus reor adversam quàm prosperam prodesse fortunam: illa enim semper specie felicitatis cùm videtur blanda, mentitur,* &c. *hæc semper vera est,* &c. *illa fallit, hæc instruit: illa mendacium specie bonorum mentes fruentium ligat, hæc cognitione fragilis felicitatis absolvit. Itaque illam videas ventosam, fluentem, suique semper ignaram: hanc sobriam succinctámque, & ipsius adversitatis exercitatione prudentem. Postremò, felix à vero bono devios blanditiis trahit, adversa plerumque ad vera bona reduces unco retrahit.* Vide Plutarchi libellum De util. ex adversis capienda.

Com. 72. *Bonum est mihi lex oris tui super millia auri & argenti*] Proverb. 3. 14. Sirachid. 29. 14. infrà hîc com. 127.

Com. 74. *Qui timent te, videbunt me, & lætabuntur*] Lætabuntur vidisse exitum felicem patientiæ meæ. Jacobus 5. 11. *Sufferentiam Job audistis, & finem Domini vidistis.* Psalmista alibi, *Me exspectant justi, donec retribuas mihi.*

Com. 75. *In veritate tua humiliasti me*] In misericordia. Vide ad 117. 18.

Com. 76. *Fiat misericordia tua ut consoletur me*] Similis infrà 173. locutio, *Fiat manus tua ut salvet me.*

Com. 77. *Lex tua meditatio mea est*] Infrà 97, & 143.

Com. 82. *Defecerunt oculi mei in eloquium tuum*] Job. 16. 21. *Ad Deum stillat oculus meus.* Vide Psal. 68. 4. & infrà com. 123.

Com. 83. *Factus sum velut uter in pruina*] Jobus 13. 28. Παλαιοῦμαι ἴσα ἀσκῷ.

Com. 84. *Quot sunt dies servi tui*] Non est quod Psal. 38. 5. *Notum fac mihi,* &c. *numerum dierum meorum,* &c. & 101. 24. *Paucitatem dierum meorum nuncia mihi*; sed, ô quàm pauci sunt dies! &c. non ergò hîc interrogat, sed admiratur. Jobus 7. 16. eodem sensu, *nihil sunt dies mei.* Apud Petronium ille,

Heu, heu, nos miseri, quàm totus homuncio nil est!

Com. 91. *Ordinatione tuâ perseverat dies*] Suprà 73. 16.

Ibid. *Omnia serviunt tibi*] *Tibi respondent sidera, gaudent lumina, redeunt tempora; serviunt elementa,* Apuleius 11.

Com. 92. *Nisi quòd Lex tua meditatio mea est, fortè periissem in humilitate mea*] *Pax* (enim) *multa diligentibus Legem, & non est illis scandalum:* infrà hîc com. 165.

Com. 94. *Tuus sum*] Macrobius in Somn. Scip. 1. 13. de Platone, *Ait nos esse in dominio Deorum, quorum tutelâ & providentiâ gubernamur.*

Com. 96. *Latum mandatum tuum nimis*] Hîc locus locum dat & alii interpretationi eorum, *ambulabam in latitudine, quia mandata tua exquisivi,* quæ suprà com. 45. habuimus: q. d. ambulabam in latitudine mandatorum tuorum.

Com. 101. *Ab omni malâ via prohibui pedes meos*] Proverb. 1. 15. *Prohibe pedem tuum à semitis eorum.* Eadem & Jerem. 2. 25. locutio.

Com. 105. *Lucerna pedibus meis verbum tuum*] Proverb. 6. 23. Mandatum lucerna est, & lex lux.

Com. 108. *Voluntaria oris mei beneplacita fac, Domine*] Preces, (vel laudes) quas libens offero tibi, tibi non displiceant. Græci hîc, τὰ ἑκούσια τοῦ στόματός μου εὐδόκησον. Hesychius, Ἑκούσιον, θελούσῃ διανοίᾳ· ubi sensus, mihi saltem, pendet: videtúrque προσιεμένων, aut quid simile apponendum. Videtur velle dicere hîc Psalmista quod in iis 103. 34. *Jucundum tibi sit eloquium meum.*

Com. 109. *Anima mea in manibus meis semper*] Loquendi genus hyperbolicum, mihi hoc significans, tam gravibus, tâmque assiduis periculis expositus sum, ut jam anima mea non intra me (quasi tutiore receptaculo) morari videatur, sed planè in manibus versari meis, hæreréque in extremis digitis, loco lubrico, unde facilè possit elabi, id est, eripi mihi. Non longè abest Senecæ illud Præfat. lib. 3 Natural. quæst. *Quid est* (in rebus nempe humanis) *præcipuum? in primis labris animam habere.* Etsi sciam, ibi non tam de imminentibus periculis agi, quàm de animo quæcunque intentari possint excipere parato.

Com. 111. *Hereditate acquisivi testimonia tua*] Mea feci ea, atque adeò inseparabilia. Vide suprà 68. 38. neque aliud hoc loco dicitur quàm quod in illo suprà com. 31. *adhæsi testimoniis tuis.*

Com. 112. *Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas,* &c. *propter retributionem*] Apostolus 1. 4. 10. ad Timotheum, *In hoc laboramus, & maledicimur, quia speramus in Deum,* &c. id est, speramus retributionem à Deo nobis factum iri.

Com. 113. *Iniquos odio habui, & Legem tuam dilexi*] Vide suprà 25. 5, & 6. Psal. 100. 4, & 6. Rom. 12. 9. Infrà heic com. 128. *Ad omnia mandata tua dirigebar, omnem viam iniquam odio habui.*

Com. 115. *Declinate à me maligni*] *Discedite* (ut suprà 6. 9.) *à me omnes qui iniquitatem operamini.* Adde 138. 19.

Com. 117. *Meditabor in justificationibus tuis semper*] In Lege tua (ut suprà 1. 2.) die ac nocte meditabor.

Com. 118. *Sprevisti omnes discedentes à judiciis tuis*] *Sprevisti,* ut sæpe hoc in libro, ad nihilum redegisti. *Discedentes,* Græcis hîc, ἀποστατοῦντας. In Glossario, Ἀποστασίς, *rebellio, segregatio, abitus:* id est, *discessio.*

Ibid. *Quia injusta cogitatio eorum*] Quia abominabiles (tibi) cogitationes eorum.

Com. 119. *Prævaricatores reputavi omnes peccatores terræ*] *Prævaricatores,* nempe in legem tuam. In Gr. Παραβαίνοντας. Hesychius, (fortè huc respiciens,) Παραβαίνοντας, &c. μὴ εὐθέως βαίνοντας.

Com. 120. *Confige timore tuo carnes meas*] Id est, animam meam, ut & alibi locutus.

Com. 122. *Suscipe servum tuum in bonum*] *Fac mecum signum in bonum,* ut suprà 85. 17. ubi dicta vide.

Com. 125. *Servus tuus sum ego*] Suprà com. 94. *Tuus sum ego.* Infrà 142. 12. *Servus tuus sum.*

Com. 126. *Tempus faciendi, Domine*] Id est, ulciscendi. Suprà 101. 14. *Exsurgens misereberis Sion, quia tempus miserendi ejus.* Sirachides 36. 10. eodem sensu *festina tempus* dixit.

Ibid. *Dissipaverunt legem tuam*] LXX. διεσκέδασαν, &c. Hesychius (ex hoc Psalmi loco,) Διεσκέδασαν, ἀπέῤῥιψαν.

Com. 127. *Dilexi mandata tua super aurum & topazion*] Job. 28. 19.

Com. 129. *Mirabilia testimonia tua, ideo scrutata est ea anima mea*] Vide suprà ad com. 27. dicta.

Com. 131. *Os meum aperui, & attraxi spiritum, quia mandata tua desiderabam*] Similitudo sumpta ab interno æstu laborantibus, qui aperto ore spirantis leniter auræ refrigerium captant. Locutionem similem (aliunde autem ortam, & aliò tendentem) habemus & 2. 24. Jeremiæ.

Com. 132. *Aspice me, & miserere mei*] LXX. ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με. Ità 3. 3. Tobiæ, Μνήσθητί μου, καὶ ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ.

Ibid. *Secundùm judicium diligentium nomen tuum*] Secundùm benignitatem quam exerces erga te timentes. Vide infrà 149.

Com. 133. *Et non dominetur mei omnis injustitia*] Ità Paulus 6. 12. ad Romanos, *Non regnet peccatum in mortali corpore vestro.* In Græco ibi, μὴ βασιλευέτω; ut hîc (quod idem valet,) μὴ κατακυριευσάτω. Plus autem voluisse Psalmistam quàm dixisse puto: nempe, Nulla injusta res me alliciat, & blanditiis seducat: unde suprà 100. 3. illud, *Non proposui ante oculos meos rem injustam.* Vel, si sine figura sermonis libuerit intelligere, liceat ità interpretari, Nec ulla vis me succumbere faciat, déque gradu cedere.

Com. 135. *Faciem tuam illumina super servum tuum*] Suprà 30. 17. *Illustra faciem tuam super servum tuum.* Vult dicere, Illuminet servum tuum splendor faciei tuæ: id est, illumina tu intellectum ejus: vide com. 125, & 130. Boethius lib. 3.

Da, pater, augustam menti conscendere sedem,
Da fontem lustrare boni, da luce repertâ
In te conspicuos animi defigere visus.
Disjice terrenæ nebulas & pondera molis,
Atque tuo splendore mica.——

Com. 140. *Ignitum eloquium tuum*] Vide suprà 11. 7.

Com. 144. *Æquitas testimonia tua in æternum*] Ex his exponas licet com. 138. illa, *Mandasti justitiam testimonia tua, & veritatem tuam nimis.*

Com. 147. *Præveni in maturitate*] Omnino legendum *præveni in immaturitate*: id est, nocte mediâ, vel intempestâ. Græci (quos & heic secutus est) ἐν ἀωρίᾳ. Hesychius, Ἀωρία, σκοτία, μεσονύκτιον.

Com. 151. *Propè es tu, Domine*] Nempe, te timentes. Suprà Psal. 84. 10.

Com. 155. *Longè à peccatoribus salus*] Id est, propè sunt interitui & perniciei: ἐγγὺς (ut Hebr. 6.) κατάρας, καὶ ἀφανισμοῦ.

Com. 156. *Secundùm judicium tuum vivifica me*] Secundùm judicia tua me salvum fac. Vide ad com. 132. dicta.

Com. 160. *Principium verborum tuorum veritas*] Id fortè est per Hypallagen, *Principium* (id est, perfectio, vel consummatio) *veritatis, verba tua.*

Com. 161. *Principes persecuti sunt me gratis, & à verbis tuis formidavit cor meum*] A verbis autem tuis, non à verbis illorum grandibus & strepentibus, formidavi. Non longè hinc abit quod suprà com. 46. habuimus.

Com. 162. *Sicut qui invenit spolia multa*] Vide 2 Paralip. 20. 25. LXX. σκῦλα πολλά. Hesychius, Σκῦλα, αἰχμαλωσία: legendum putem, αἰχμαλωσία vel αἰχμαλώτισμα.

Com. 165. *Pax multa diligentibus Legem*] Fructus justitiæ in pace seminatur facientibus pacem, Jacob. 3. 18.

Ibid. *Et non est illis scandalum*] Nulla perturbatio, nulli vani timores: ut è converso, *malè est extra legem viventibus: quicquid meruerunt enim, semper exspectant,* Petron.

Com. 168. *Quia omnes viæ meæ in conspectu tuo*] Vox *quia* heic, ut sæpe, abundat.

Com. 173. *Quoniam mandata tua elegi*] *Super aurum* nempe *& topazion,* suprà com. 127. super millia auri & argenti, com. 72.

Com. 175. *Judicia tua adjuvabunt me*] Consolabuntur me in defectione & pusillanimitate mea. Suprà com. 52. *Memor fui judiciorum tuorum,* &c. *& consolatus sum.*

Com. 176. *Erravi, sicut ovis quæ periit*] Ἤμεν (ut 1 Petr. 2. 25.) ὡς πρόβατον πλανώμενον.

Ibid. *Quære servum tuum*] Vade (ut Luc. 15. 4.) ad ovem istam quæ periit, donec eam inveneris.

PSAL. CXIX.

Com. 2. *Libera animam meam à labiis dolosis*] Vide 108. 2, 3.

Com. 3. *Quid apponatur tibi ad linguam dolosam?*] Quæ retributio fiet tuæ linguæ dolosæ? vel, tibi, ô lingua dolosa?

Com. 4. *Sagitta potentis acuta*] Sub. *apponentur tibi. Acutæ,* lethales, mortiferæ. Jerem. 50. 9. *Sagitta ejus quasi viri fortis interfectoris, non revertetur vacua.* Opponuntur sagittæ parvulorum quæ plagam non faciunt; suprà 63. 9. *Potentis,* Dei nempe; ut in Lucæ 1. 49. illis, *Fecit magna mihi qui potens est.* Vide & 126. 4.

Ibid. *Cum carbonibus desolatoriis*] Est ex Græco loci hujus, ἐρημικοῖς, i.e. vastantibus, igne nempe: unde & Ἐρημίας, ἐκπύρωσιν Hesychius interpretatur.

Com. 5. *Habitavi cum habitantibus Cedar*] *Habitatio mea* (ut 9. 6. Jeremiæ) *in medio doli.*

Com. 7. *Cùm loquebar illis* (sub. *pacifica) impugnabant me*] Suprà 34. 14, 15.

PSAL. CXX.

Com. 1. *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi*] Suprà 75. 5. *Illuminans tu mirabiliter à montibus,* &c.

Com. 3. *Neque dormitet qui custodit te*] *Oculi Domini super justos,* 1 Pet. 3. 12.

Com. 4. *Non dormitabit, neque dormiet,* &c.] Locutione istâ usus postea est & Esaias 5. 27.

Com. 5. *Dominus protectio tua*] In Græco, σκέπη. Hesychius, Σκέπη, σκέπασμα. In Glossis, Σκέπη, *tegmen, protectio.*

PSAL. CXXI.

Com. 7. *Et abundantia in turribus tuis*] LXX. ἐν πυργοβάρεσι, quam vocem προμαχῶνας Hesychius exponit.

Com. 8. *Loquebar pacem*] Ut & suprà 84. 9. Ità 51. 5. *æquitatem loqui:* Esai. 59. 13. *loqui calumniam:* & 32. 7. *judicium loqui.*

PSAL. CXXII.

Com. 2. *Sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum,* &c.] Cicero Tuscul. 5. *Ad mensam eximiâ formâ pueros jussit consistere, eósque ad nutum illius intuentes diligenter ministrare.* Idem hoc Psalmi loco valet, *in manibus*: i. e. prompti, paratíque. In Additamentis Estheris 14. 4. *Periculum meum in manibus meis est*: i. e. obvium paratúmque.

Com. 3. *Repleti sumus despectione*] Opponitur suprà 89. 14. *Repleti sumus misericordiâ tuâ.*

Com. 4. *Multùm repleta est anima nostra, (despectione)*] In Græco, ἐπὶ πλεῖον, &c. quod hîc clariùs *multùm* vertit; alibi *ampliùs,* obscuriùs pauló. Vide ad Psal. 50. 4. annotata.

Ibid. *Opprobrium abundantibus*] De cujusmodi Psal. 143. 12, 13, 14. distinctiùs vide.

PSAL.

PSAL. CXXIII.

Com. 3. F*Ortè vivos deglutiissent nos*] Sub dentibus eorum tepidi nostri artus tremuissent. Sic Proverb. 1. 12. *deglutiamus eum vivum*.

Com. 4. *Forsitan aqua absorbuisset nos*] *Aqua* sæpe hoc in libro, & alibi, maxima pericula significat.

Com. 5. *Forsitan pertransiisset anima aquam intolerabilem*] Legit ergò in Græco exemplari suo, ἀνύποιστον· i. e. Hesychio exponente, ἀφόρητον, ἀνυπομόνητον. Veriorem autem puto communem lectionem ἀνυπόστατον· aquam *in qua non erat substantia*: i. e. limosam, in qua neutiquam meus pes consistere valuisset. In Glossario, Ἀνυπόστατον, τὸ μὴ ὑφεστὸς, *sine substantia*. Quin & Psal. 68. 3. habemus, *Infixus sum in limo profundi, & (i. e. ubi) non est substantia*. Quo loco LXX. seniores, καὶ οὐκ ἔστιν ὑπόστασις.

Com. 6. *Qui non dedit nos in captionem dentibus eorum*] *Captionem* vertit, quod in Græco hic, θήραν. In Glossario, Θήρα, *captatio*. Indè & ibidem, Θηρευτὴς, *captator*; & in vetere Onomastico, *Captiosus*, ἀγρευτικός.

Com. 7. *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo*, &c.] Similia 27. com. 21, & 22. apud Sirachidem vide.

PSAL. CXXIV.

Com. 2. M*Ontes in circuitu ejus, & Dominus in circuitu populi sui*] Circuitur montibus quidem, plus autem habet præsidii in Dei tuitione. Vide Psal. 126. 1.

Com. 3. *Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas*] Id est, nec patietur justos manus (supplices nempe) extendere ad iniquos: vel hoc modo, (quem & præfero) super sortem justorum, nè nimis pressi afflictique dent manus iniquitati: i. e. à fide in Deum descifcentes, malè facere incipiant. Amicus Jobi 36. 21. *Cave nè declines ad iniquitatem, hanc enim cœpisti sequi post miseriam.*

Com. 5. *Declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem*] Imò *abducet*, & ità hîc Græci, ἀπάξει Κύριος. *In obligationes*, pro eo quod in Græco, εἰς στραγγαλιάς· i. e. ut ibi Scholiastæ, *in curvas semitas*. Hesychius, Στραγγαλιαὶ, &c. συστροφαὶ, διαστροφαὶ, πλοκαὶ. Cur autem ità heic verterit Vulgatus, ulteriùs disquirendum.

PSAL. CXXV.

Com. 1. I*N convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati*] Id est, consolati sumus. Sic infrà 143. 4. *Homo vanitati similis factus est*: i. e. vana res est. Quin & *sicut* heic (quod quibusdam tenebras offundit) est mera abundatio; ut in illis suprà 86. 7. *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*: & Thren. Jerem. 2. 5. *factus est Dominus velut inimicus*. Adde Psal. 87. 5. adeóque hîc infrà com. 3.

Com. 3. *Magnificavit facere nobiscum*] *Mirificavit nobis* (ut 30. 22.) *misericordiam suam*. *Magnificavit*, subaudi, *nomen suum, facere nobiscum*: pro nobis faciens, nempe magnalia, mirabilia. Non dissimilis 64. 10. locutio, *multiplicâsti locupletare eam*.

Com. 4. *Converte captivitatem nostram, sicut torrens*, &c.] *Converte c. n.* (nempe in libertatem:) fac transeat sicut torrens, &c.

Com. 5. *Qui seminant in lacrymis, in exsultatione metent*] Vide Tobiæ 3. 21. & quæ ad 2 Tim. 2. 12. annotata.

Com. 6. *Portantes manipulos suos*] *Manipulos* pro singulis seminibus, quod præcessit. Oppositione simili ἐλαφρὸν θλίψεως, & αἰώνιον δόξης βάρος, 2 Cor. 4. 17.

PSAL. CXXVI.

Com. 1. N*Isi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam*] Ità Sapientiæ Scriptor 14. 2. de navi loquens, *Illam artifex fabricavit sapientiâ suâ; tua autem, Pater, providentia gubernat*: at *ædificaverit* in Psalmo est metaphoricum. *In vanum laboraverunt*, est, in vanum eos laborasse, exitu patebit.

Com. 3. *Hereditas Domini, filii*] Hereditas serviendum Domino sunt filii.

Ibid. *Merces, fructus ventris*] Vide 127. 3, 4.

Com. 4. *Sicut sagitta in manu potentis, ità filii*, &c.] Sicut sagittæ à manu hominis validi excussæ, ità filii robore & virtute pollentes.

Com. 5. *Beatus vir qui implevit desiderium suum ex ipsis*] Felix ille cujus vota hâc parte adimpleta fuerint. Vide 25. 10. Sirachidem.

Ibid. *Non confundetur cùm loquetur inimicis suis*] Non timebit: habet in promptu enim qui ei opem tulerint.

PSAL. CXXVII.

Com. 2. B*Ene tibi erit*] *Anima tua* (ut 24. 13.) *in bonis demorabitur: renovabitur* (ut 102. 5.) *velùt aquilæ juventus tua*. *Esse bene* alicui, locutio est lautitias & affluentiam indicans. Sic in Decalogo, *ut bene sit tibi*. Numer. 11. 18. *bene nobis erat in Ægypto*. Apud Petronium ille,

—*Vivamus dum licet esse bene.*

Suprà hîc 91. 15. eodem sensu, *bene pati* habuimus.

Com. 3. *Filii tui, sicut novellæ olivarum*, &c.] In Gr. ὡς νεόφυτα, &c. Vide 143. 12. In vetere Onomastico, *Novellus*, νεόφυτος.

Com. 6. *Et videas filios filiorum tuorum*] Proverb. 17. 6. *Corona senum filii filiorum*.

Ibid. *Pacem super Israel*] Et pace in Israel durante moriaris. Felicitas duplex, quali ferè usus ille de quo 1. epist. 12. Plinius junior, *Decessit superstitibus suis, florente Republicâ*.

PSAL. CXXVIII.

Com. 2. S*Æpe expugnaverunt me*, &c. *etenim non potuerunt mihi*] Vox ultima heic abundat planè, ut *sibi* & *tibi* plus semel in hoc libro. *Etenim non potuerunt*, est, non potuerunt autem: subaudi, *proficere*, vel, *prævalere*. *Sagitta parvulorum* (ut suprà 63. 9.) *factæ sunt plagæ eorum*. Jeremias 1. 19. & 15. 20. *Bellabunt adversum te, & non prævalebunt*. Cum elleipsi autem, quali hoc in Psalmi loco, Idem 5. 22. *commovebuntur, & non poterunt*: & infrà hîc 138. 6. *Non potero ad eam*.

Com. 3. *Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores*] Superposuerunt, & quasi inædificaverunt mihi, irrisiones, machinationes, & calumnias suas. Metaphorâ à re fabrica desumptâ usus est & Seneca, ubi Marcellum aptum dixit ad sustinendum quodcunque ei Augustus imponere & inædificare voluisset: quem locum ex memoriâ adduxi. LXX. quos sequitur Vulgatus, ἐτέκταινον· & huc pertinere puto Hesychii illa, sed corrupta, Ἐτέκτονον, καλινδίαζον οἱ τέκτονες. Scribendum dixerim, Ἐτέκταινον, & ὡς τέκτονες.

Com. 6. *Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam evellatur, exaruit*] Quod evulsum subitò exarescit. Locutio proverbialis ista est & Esaiæ 37. 27. & 51. 12. suprà hîc 36. 2. & 14. 18. apud Sirachidem.

Com. 8. *Et non dixerunt qui præteribant, Benedictio Domini super vos*] Mos idem iste viget in Britannia mea, nec dubito quin & alibi gentium.

PSAL. CXXIX.

Com. 3. S*I iniquitates observaveris, Domine, quis sustinebit?*]

Si quoties peccant homines sua fulmina mittat,
Exiguo mundus tempore inermis erit.
—*Magni custos clementia mundi,*

dixit inter Poetas ille. Vide suprà 77. 39. & 102. 10.

PSAL. CXXX.

Com. 1. *NEque ambulavi in magnis & mirabilibus super me*] Non rimor consilia tua, in tuæ providentiæ arcana non inquiro. Vide Sirachid. 3. 22, & 24. & quæ in alteris Annotatis nostris.

PSAL. CXXXI.

Com. 3. *SI ascendero in lectum*, &c.] Ità 2. Apuleii, *grabatulo ascenso*.

Com. 4. *Si dedero somnum oculis meis*, &c.] Nota cum summo studio rei alicui incumbentis. Vide Proverb. 6. 4.

Ibid. *Et requiem temporibus meis*] In Gr. κροτάφοις. In Glossario, Κρόταφοι, *hæc tempora*.

Ibid. *Donec inveniam locum Domino*] *Inveniam*, præparem.

Com. 15. *Pauperes ejus saturabo panibus*] Suprà 21. 27. *Edent pauperes, & saturabuntur*.

PSAL. CXXXII.

Com. 1. *QUàm jucundum habitare fratres in unum!*] Proverb. 18. 19. Sirachid. 25. 2. Vide & Plutarchi Tractatum περὶ φιλαδελφίας.

Com. 2. *Quod descendit in barbam*, &c.] Τὴν πώγωνα μύροις καταβρέχειν est apud Anacreontem.

PSAL. CXXXIII.

Com. 1. *QUI statis in domo Domini, in atriis domûs Dei nostri*] Vide 121. 2.

PSAL. CXXXIV.

Com. 4. *ET elegit Israel in possessionem sibi*] In Gr. εἰς περιουσιασμὸν ἑαυτῷ id est, ut 1 Pet. 2. 9. εἰς περιποίησιν. Ità Exod. 19. 5. Ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος.

Com. 6. *Omnia quæcunque voluit, fecit*, &c.] Vide ad 113. 11.

Com. 7. *Educens nubes ab extremo terræ*] Ab omni latere. Vide infrà 146. 8. Baruch. 6. 61. Job. 36. 28, 29. Jerem. 10. 13.

Com. 8. *Producit ventos è thesauris suis*] Ex inferioribus terræ, Job. 37. 9. Sic suprà heic 32. 7. de eodem, *Ponens in thesuris abyssos*: id est, aquarum immensas congregationes. Servius ad Georg. 4. *Thesauris, apothecis, repositionibus*.

Com. 13. *Simulacra Gentium, argentum & aurum, opera manuum hominum*] Vide suprà ad 113. 12. adde Baruch. 6. 7.

Com. 18. *Similes illis fiant qui faciunt ea*] Vide quæ jam dicto loco.

PSAL. CXXXV.

Com. 5. *QUI fecit cœlos in intellectu*] In sapientia sua. Vide Scriptorem Sapient. 9. 9. Suprà hîc 103. 25. *Omnia in sapientia fecisti*. Hoc suprà 32. 6. & 67. 35. *facere in virtute* dixit.

Com. 8. *Solem in potestatem diei*, &c. *Lunam*, &c. *in potestatem noctis*] Servius ad Æneid. 4. *Per diem Sol lucet, Luna per noctem*.

Com. 25. *Qui dat escam omni carni*] Sirach. 18. 12.

PSAL. CXXXVI.

Com. 2. *IN salicibus, in medio ejus*, &c.] In medio salicum ejus. Ut suprà 53. 16. *in habitaculis eorum, in medio eorum*. Jerem. 17. 6. *in siccitate, in deserto*: 1 Maccab. 11. 37. *in monte sancto, in loco celebri*: & Apuleium, *in Accii Philoctetâ, in ejus principio*. Quibus adde quæ in cæteris Annotatis.

Com. 4. *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?*] Vide jam dicta Annotata.

Ibid. *In terra aliena*]

> —*Ubi jam patriam antiquam spes nulla videndi,*
> *Nec dulces natos exoptatósque parentes.*

Com. 8. *Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam*] Jerem. 50. 15. & de Babylone, *ultionem accipite de ea: sicut fecit, facite ei*: & ibid. com. 29.

PSAL. CXXXVII.

Com. 7. *SUper iram inimicorum meorum extendisti manum tuam*] Super inimicos meos irâ effervescentes. Adde quæ idem David iste 2 Reg. 22. 18.

PSAL. CXXXVIII.

Com. 2. *TU cognovisti sessionem & resurrectionē meam*] Id est, ut infrà com. 23. semitas meas.

Com. 3. *Intellexisti cogitationes meas de longè*] Ut suprà 137. 6. *Et alta à longè cognoscit*. De Eodem Minucius in Octavio, *Interest cogitationibus nostris*. *De longè* heic, ut & suprà 37. 13. Proverb. 31. 14. Esaiæ 49. 1, & 12. Jeremiæ 25. 26. Alibi *à longè* dixit, ut citato 137. 6. loco. Sirachid. 21. 8. Tobiæ 11. 16. In Glossario, *A longè*, πόῤῥωθεν.

Ibid. *Semitam meam*, &c. *investigâsti*] Infrà hîc 141. 4. *Cognovisti semitas meas*. Jobus 13. 27. *Observâsti omnes semitas meas, & vestigia pedum meorum considerâsti*.

Com. 4. *Omnes vias meas prævidisti, quia non est sermo in lingua mea*] Vel me tacente scis quid in mente versem: novisti vias, id est, consilia mea. Vide ad Matth. 6. 8. dicta.

Com. 5. *Tu cognovisti omnia novissima & antiqua*]

> *Quæ sint, quæ fuerint, veniántque,*
> *Uno mentis cernis in ictu.*

Novissima & antiqua quoad sensum abundant: jam omnia enim complexus erat in verbo *omnia*: at multæ similes redundantiæ sunt in sacris libris. Ità Joh. 21. 17. *Tu nôsti omnia, nôsti quòd te amo*: & 1 Cor. 2. 10. τὸ πνεῦμα ἐρευνᾷ πάντα, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

Ibid. *Tu formâsti me*] Suprà 99. 3. *Ipse fecit* (id est, formavit) *nos*. LXX. heic, ἔπλασάς με. Lactantius 1. 11. *A quo fingimur*, &c. Idem 2. 12. *Ipse corpus nostrum effinxit*. In Græco Proverb. 24. 12. Ὁ πλάσας ζωὴν πᾶσιν & 2 Maccab. 7. 23. Ὁ πλάσας ἀνθρώπου γένεσιν. Unde & Rom. 9. 20. in eadem re, πλάσμα.

Com. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me*] E formatione mei in utero materno. Vel, *ex me*, pro *in me*, ut & infrà 141. 4. utroque modo autem idem sensus efficitur.

Ibid. *Et non potero ad eam*] Ad ejus cognitionem scrutando pervenire. Vide suprà 91. 6. Ecclesiastes 1. 8. de Dei rationibus, *Res difficiles: non potest eas homo sermone explicare*.

Com. 7. *Quò ibo à spiritu tuo?*]

> —*Nam cœlum ac terras campósque liquentes*
> *Spiritus ille implet, totósque infusa per artus*
> *Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.*

Mancipia quidem à dominis suis aufugere possunt, atque ità ut ampliùs non inveniantur: ego à te, qui ubique es, quò potero fugere? Vide & quæ in cæteris Annotatis nostris.

Com. 8. *Si ascendero in cœlum, tu illic es*] Est enim propriè sedes tua. *Si ascendero*, cogitationibus nempe: ità & quæ sequuntur intelligenda de descendendo in infernum, habitando in extremis maris, &c. Origenes in librum Job, *Frequenter sensibus nostris illò pergimus, ubi nunquam corpore præsentes fuimus: sive in cœlum, ad Deum; sive in terram, ad homines*.

Ibid. *Si descendero in infernum, ades*] Job. 26. 6. *Nudus est infernus coram illo*.

Com. 9.

Com. 9. *Si sumpsero pennas meas,* &c.] Pennas mihi.
Com. 11. *Forsitan tenebra conculcabunt me*] Vide in cæteris Annotatis.
Com. 12. *Tenebra non obscurabuntur à te*] Tibi non obscuræ erunt. Boethius lib. 5.

> *Huic ex alto cuncta tuenti*
> *Nullâ terra mole resistunt,*
> *Non nox atris nubibus obstat.*

Ibid. *Sicut tenebra ejus, ità & lumen ejus*] Apud te nullum discrimen. Tale suprà 89. 4. *Mille anni,* &c.
Com. 13. *Suscepisti me de utero matris meæ*] Suprà 70. 6.
Com. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui*] Cùm in alvo materna coagularer, tu inspexisti. Sirachides 23. 29. *Domino, antequam crearentur, omnia sunt agnita: sic & post perfectum respicit omnia.*
Com. 21. *Super inimicos tuos tabescebam*] Suprà 118. 158. *Vidi prævaricantes, & tabescebam.*

PSAL. CXXXIX.

Com. 3. QUI *cogitaverunt iniquitates in corde*] Iniqua moliebantur, nempe in perniciem meam. Ex Aspero Servius ad Virgilii illud, *armati ferro*; *Ferrea corda habentes, id est, dura, cruenta cogitantes.* LXX. heic, ἐλογίσαντο κακίας· vide & in Græco Psalmi 41. 7. Et fortè opposito sensu intelligendum 1 Cor. 13. 5. κακὸν ὁ λογίζεται· at illud Viri summi de malum non facilè suspicando accipiunt.
Ibid. *Totâ die constituebant prælia*] LXX. παρετάσσοντο πολέμους. Hesychius, Παρετάξαντο, ἐπολέμησαν. Idem, Παρετάσσετο, ἐν πολέμῳ ἀντέστη. Ad verba Psalmi apposita Apuleii ista de sororibus Psyches, *Sexus infestus, & sanguis inimicus, jam sumpsit arma, & castra commovit, & aciem direxit, & classicum personavit:* ubi & *aciem dirigere*, est παρατάττεσθαι.
Com. 4. *Acuerunt linguas suas*] Linguas nocentes, mendaciorum & amaritudinum præministras, ut idem Apuleius locutus.
Com. 8. *Obumbrâsti super caput meum*] Ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronâsti me; suprà 5. 13.
Com. 10. *Labor labiorum ipsorum operiet eos*] Suprà 58. 13. *Delictum oris eorum, sermonem labiorum ipsorum:* (supple, *redde illis*) *& comprehendantur in superbia sua.*
Ibid. *Labor labiorum ipsorum*] Suprà 9. 28. *Sub lingua eorum labor & dolor.*
Com. 11. *Cadent super eos carbones, in ignem dejicies eos, in miseriis non subsistent*] Græci hoc modo, *Cadent super eos carbones ignis* (id est, ignei;) deinde, *Dejicies eos in miseriis,* & pòst, *non subsistent.* Ego sic legerim & interpunxerim, *Dejicies eos in miserias ubi non subsistent,* (id est, non poterunt consistere) particulâ ὁ quoad accentum tantùm in ὃ mutatâ. Sic suprà 68. 3. *Infixus sum in limo* (h.e. in miseriis) *ubi non est substantia,* id est, subsistendi modus: quo loco LXX. καὶ (id est, ὃ) οὐκ ἔστιν ὑπόστασις.
Com. 12. *Vir linguosus non dirigetur in terra*] *Linguosus* hîc est qui *linguax*, δισύγλωσσος, in vetere Onomastico. De verbis *non dirigetur* vide suprà ad 100. 7. dicta: at hîc per μεῖωσιν fortè dicta sunt, pro, *cadet in perniciem.* Vide Proverb. 17. 20. Æschylus,

> Γλώσσῃ ματαίᾳ ζημία προστρίβεται.

Euripides,

> Ἀχαλίνων στομάτων
> Τὸ τέλος δυστυχία.

Com. 14. *Veruntamen justi,* &c.] Justi autem, &c. Sic passim vox *veruntamen* in hoc libro.

PSAL. CXL.

Com. 2. DIrigatur *oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*] Preces meæ velut incensi odor recto cursu sursum ferantur. Legimus in Hesychio, Ἀναφορὰ, θυσίας, εὐχὰς λιτάς· quæ puto hinc posse illustrari, ut preces ἀναφοραὶ dicantur ἀπὸ τοῦ ἀναφέρεσθαι, quòd sursum sive eant, sive ferantur: indè & προσευχὰς ἀναφέρειν 12. 15. Tobiæ. Ex isto autem Psalmi loco locutio illa Apocal. 5. 8. desumpta videtur.
Com. 3. *Pone,* &c. *ostium circumstantiæ labiis meis*] Nè linguâ nempe (ut Sirach. 28. 30.) labar, & cadam in conspectu inimicorum meorum. De *ostio circumstantiæ* vide in cæteris Annotatis.
Com. 4. *Nè declines cor meum in verba malitiæ*] Nè patere cor meum declinare in compositos malorum sermones. Puto sensum esse qui in illis Proverb. 1. 10. *Si te lactaverint peccatores, nè acquiescas eis.*
Ibid. *Ad excusandas excusationes in peccatis*] Aut culpæ meæ excusationes prætexere; quales illæ, Abrepta fuit simplicitas mea: Peccavi cum multis aliis me peritioribus. In Glossario, *Excusatio,* πρόφασις.
Com. 5. *Corripiat me justus in misericordia*] Suprà 89. 10. *Supervenit misericordia, & corripiemur.*
Com. 8. *Ad te, Domine, oculi mei*] Tobiæ 3. 14. *Ad te, Domine,* &c. *oculos meos dirigo.*
Com. 10. *Cadent in retiaculo ejus peccatores*] In retiaculo suo.

> Αὐτῶν γὰρ σφετέραισιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο.

Apud Jobum 18. 8. & de impio, *Immisit in rete* (nempe suum) *pedes suos.* Proverb. 13. 6. *Impietas peccatores supplantat.* De voce *retiaculo* vide in alteris Annotatis.
Ibid. *Singulariter sum ego donec transeam*] Solus sum, (sic *singulariter* 4. 10. & alibi,) exspecto donec transeam.

PSAL. CXLI.

Com. 4. IN *deficiendo ex me spiritum meum*] Locutio qualis 125. 1. illa, *in convertendo Dominus captivitatem Sion:* ubi malim *Dominum* legi, ut hoc loco *Spiritum. Ex me,* ut suprà 138. 6. pro, *in me.*
Ibid. *In via quâ ambulabam, absconderunt laqueum mihi*] *Juxta iter* (ut 139. 6.) *posuerunt scandalum mihi.* Vide Job. 18. 10.
Com. 5. *Et non erat qui cognosceret me*] Me omnes pro ignoto habebant. Ità Job. 34. 29. *nec cognovit tyrannum.* Vide ad Psal. 100. 4. dicta.
Ibid. *Periit fuga à me*] Nullum patet effugium mihi. Sic Jobi 11. 19. *Effugium peribit ab iis:* Jerem. 25. 35. *peribit fuga à pastoribus:* & Ejusdem 49. 7. *periit consilium à filiis,* pro, *periit consilium filiis,* vel, *consilium filiorum.*
Ibid. *Et non est qui requirat animam meam*] Ut liberet eam. *Requirere* Latinè loquentibus sæpe est præ affectu quærendo circumspicere. Sensu non multùm absimili suprà 118. 175. *quære servum tuum.*
Com. 7. *Libera me à persequentibus me*] Jerem. 15. 15. *Tuere me ab his qui persequuntur me.*
Ibid. *Confortati sunt super me*] Ità & suprà 17. 18.
Com. 8. *Me exspectant justi, donec retribuas mihi*] *Justos* hîc vocare videtur qui causæ ejus probè æquitatem nossent. *Me exspectant,* est qualem exitum habituræ sint res meæ: quo sensu Jacob. 5. *finem Domini* habemus: id est, quid Deus in fine fecerit.

PSAL. CXLII.

Com. 1. EXaudi *me in tua justitia*] In tua misericordia.
Com. 2. *Quia non justificabitur in conspectu tuo omnis* (id est, ullus) *vivens*] Sub. *si in judicium intraveris.* Suprà 129. 3. *Si iniquitates observaveris, quis sustinebit?*
Com. 4. *Anxiatus est super me spiritus meus*] *Super me,* in me: ità hîc Græci, & infrà 146. 11.
Com. 5. *Memor fui dierum antiquorum*] Id est, operum tuorum (ut statim additur) in diebus antiquis. In Additamentis Estheris 13. 8. de Mardochæo, *Deprecatus est Dominum, memor omnium operum ejus.* Suprà hîc 88. 50.

Ubi

Ubi, Domine, sunt misericordia tua antiqua? Vide & 118. 52.

Ibid. *In factis manuum tuarum meditabar*] In operibus potentiæ tuæ.

Com. 6. *Anima mea sicut terra sine aqua tibi*] Te sitit, suprà 41. 2.

Com. 9. *Doce me facere voluntatem tuam*] Demetrius ille philosophus apud Senecam, *Hoc primùm, Dii immortales, de vobis queror, quòd antea voluntatem vestram mihi notam non fecistis.*

Com. 11. *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam*] Imò in viam rectam. LXX. hîc, ἐν τῇ εὐθείᾳ· subaudi (ex usu Linguæ) ὁδῷ· ità Luc. 5. 19. διὰ ποίας. Hic locus autem illustrabit fortè paulò obscuriorem illum 50. 14. *& spiritu tuo principali confirma me*: ubi *spiritus principalis* in Græco est πνεῦμα ἡγεμονικὸν, ità dictum fortè quòd ἡγεμὼν (id est, *ducis*) ritu viam monstret, vel (ut hîc de eodem spiritu dicitur) deducat (aberrantem nempe) in viam rectam.

PSAL. CXLIII.

Com. 3. *Domine, quid est homo?*] Ut suprà 8. 5. Vide ad 118. 84. dicta: adde Job. 7. 17.

Com. 4. *Dies ejus sicut umbra prætereunt*] Sapient. 2. 5. Σκιᾶς πάροδος ὁ βίος.

Com. 6. *Fulgura coruscationem*] Mitte fulgura corusca. LXX. ἄστραψον ἀστραπήν. In vetere Onomastico, *Coruscare, ἀστράπτειν*· & in Glossis, Ἀστραπώδης, *coruscus*. Suprà 76. 19. *Illuxerunt coruscationes tuæ.*

Com. 8. *Quorum os locutum est vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis*] *Rapinas* (ut Proverb. 24. 2.) *meditatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur. Dextera iniquitatis: repleta* (ut suprà 25. 10.) *muneribus.*

Com. 12. *Quorum filii sicut novellæ plantationes in juventute sua*] *In filiis* (ut Sirachid. 25. 10.) *jucundantur. Semen eorum* (ut Job. 21. 8.) *coram ipsis permanet, propinquorum & nepotum turba in conspectu eorum.* In Gr. Psalmi est, *sicut novellæ, plantati* (vel stabiliti) *in juventute sua* florent *membris praviridantibus.*

——*Integer ævi*
Sanguis adest, solidæque suo stant robore vires.

Com. 13. *Promptuaria eorum plena*] *A fructu* (ut 4. 8.) *frumenti, vini & olei sui multiplicati sunt. Lavant* (ut Job. 29 6.) *pedes suos butyro, & petra fundit illis rivos olei. Inebriantur*, &c. Psal. 35. 9.

Ibid. *Eructantia ex hoc in illud*] *Tantum* (ibi) *frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias coacervatarum*: ut Senecæ verbis loquamur, 2. 29. de Beneficiis. *Ex hoc*, nempe latere, *in illud* latus: i. e. omni ex parte. Et ut ità hunc locum exponam facit alter ille Psal. 74. 4. *Inclinavit* (calicem plenum) *ex hoc in illud*, nimirum latus: ubi Græci, ut & hoc loco, ἐκ τούτου (subaudi μέρους) εἰς τοῦτο.

Com. 14. *Oves eorum fœtosæ*] LXX. πολυτόκα.

Ibid. *Abundantes in egressibus suis*] Numerosæ cùm in pastum educuntur.

Ibid. *Non est ruina maceriæ, neque transitus*] *Non accedit* (ut suprà 90. 10.) *ad eos malum, non appropinquat flagellum tabernaculis eorum. Vallantur* (ut Jobi 1. 10.) *per circuitum domus eorum, & universa substantia. Ruina maceriæ* est quod in Græco, φραγμοῦ κατάπτωμα· ità in Glossario, *Ruina*, κατάπτωσις. Opponitur infrà 88. 41. *Destruxisti sepes ejus*, &c. *diripuerunt eum omnes transeuntes.*

Ibid. *Neque clamor in plateis eorum*] Ut solet in direptionibus. Vide Esai. 15. 3. Jerem. 20. 16.

Com. 15. *Beatus populus cujus Dominus Deus ejus*] Suprà 32. 12. infrà 145. 5. vide.

PSAL. CXLIV.

Com. 3. *Magnitudinis ejus non est finis*] Ut infrà 146. 5. *Sapientiæ ejus non est numerus.*

Com. 18. *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum*] Suprà 85. 5. *Suavis tu, Domine, & mitis, & multæ misericordiæ omnibus invocantibus te*: & 84. 10. *Prope timentes eum salutare ipsius.*

Ibid. *Omnibus invocantibus eum in veritate*] Non (ut 16. 1.) *in labiis dolosis*. Sirachid. 2. 13. *Protector est omnibus exquirentibus se in veritate.*

Com. 19. *Voluntatem timentium se faciet*] *Desiderium suum justis dabitur*, Proverb. 10. 24. Judith. 16. 19. *Qui timent te, Domine, magni erunt apud te per omnia.*

PSAL. CXLV.

Com. 8. *Dominus solvit compeditos*] Suprà 101. 21. In Glossario, Πεδηθείς, *compeditus*, &c.

PSAL. CXLVI.

Com. 1. *Deo nostro sit jucunda decoràque laudatio*] In Gr. ἡδυνθείη αἴνεσις· & huc pertinet Hesychii illud, Ἡδυνθεὶς, γλυκανθείς.

Com. 4. *Et omnibus eis (stellis) nomina vocat*] Καλεῖ (ut Joh. 10. 4.) κατ' ὄνομα. Est autem hîc Hypallage, qualis suprà 48. 12. illa, *vocaverunt nomina sua in terris suis.*

Com. 6. *Suscipiens mansuetos Dominus*] Infrà 149. 4. *Exaltabit mansuetos in salutem.*

Ibid. *Et humilians peccatores*] Id est, superbos, Proverb. 3. 32. *Abominatio Domini omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio ejus*: & 34. *Illusores deludet, & mansuetis gratiam dabit.* Adde Psal. 36. 10, 11. & 14. 4. & quæ ad 4. 6. Jacobi annotata.

Com. 7. *Præcinite Domino*] LXX. ἐξάρξατε. Hesychius, Ἐξάρξατε, προκατάρξατε, καταλέξατε.

Ibid. *Psallite Deo in cithara*] *Laudate eum* (ut 150. 3.) *in psalterio & cithara.*

Com. 9. *Et pullis corvorum*, &c.] Species pro genere.

Com. 10. *Non in fortitudine equi voluntatem habebit*] Judith. 9. 16. *Neque in equorum viribus voluntas tua est.*

PSAL. CXLVII.

Com. 5. *Velociter currit sermo ejus*] Ipsum quod incipit velle, statim, quasi pridem præcepisset, non moratur creaturæ obsequium. Suprà heic 118. 90. *Omnia serviunt tibi.*

Com. 7. *Mittit crystallum suam*, &c.] Job. 37. 10. *Deo concrescit gelu.*

Ibid. *Ante faciem frigoris ejus quis sustinebit?*] E converso apud Virgilium,

——*Solémque potentem*:

ubi Servius, *Gravem, intolerabilem.*

PSAL. CXLVIII.

Com. 6. *Statuit ea in æternum*] Legem singulis initio dedit ad finem usque permansuram.

Ibid. *Præceptum posuit, & non præteribit*] Non irritum reddet, non evacuabit. LXX. οὐ παρελεύσεται. Hesychius (fortè eò respiciens,) Παρελεύσεται, &c. παρέλθῃ.

Com. 10. *Bestiæ, & universa pecora*] Bestiæ sunt *ursi, panthera*, &c. l. 2. ff. ad leg. Aquil.

Ibid. *Et volucres pennatæ*] Ità & suprà 77. 27. sunt enim multæ pennatæ, non volucres.

Com. 13. *Quia exaltatum est nomen ejus solius*] *Exaltatum* hîc est altum, vel excelsum.

Com. 14. *Populo appropinquanti sibi*] Ità suprà 31. 9. *qui non approximant ad te*: id est, per metonymiam, qui te non amant.

PSAL.

PSAL. CXLIX.

Com. 2. *IN eo qui fecit eum*] Suprà 99. 3. *Ipse fecit nos.*

Com. 5. *Latabuntur in cubilibus suis*] Dum in stratis Dei opera magnifica in mente volvunt. Diversum suprà 4. 5. *in cubilibus compungi.*

Com. 7. *Increpationes in populis*] Opprobrium, confusionem.

Com. 8. *In manicis ferreis*] Simile 2. 9. in virga ferrea regere. LXX. hîc, ἐν χειροπέδαις. In Glossario, Χειρόδεσμος, *manica, copula.*

Com. 9. *Ut faciat in eis judicium conscriptum*] Judicium pridem in mente statutum. Jobus 13. 26. *scribis contra me amaritudines :* id est, amara judicia.

PSAL. CL.

Com. 1. *LAudate Dominum in sanctis suis*] Sub. *locis :* id est, ἐν ἁγιάσμασι. Ità & 67. 36. Alibi singulari numero *sanctum*, nec semel, dixit. *In sanctis*, habitantem nempe.

Ibid. *Laudate eum in firmamento virtutis suæ*] Idem quod in priore membro, at aliter enunciatum. Aquila hîc, ἐν τῷ ἀναδενδρώματι αὐτοῦ. Hesychius, Ἀναδενδρώματι, τῷ [illegible], &c. ἀφανιζομένων.

Com. 2. *Laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus*] Nempe quantum intellectus humanus capit: *virtutem* (enim) *magnitudinis ejus quis* (dignè) *enuntiabit?* Sirach. 18. 4.

Com. 6. *Omnis spiritus laudet Dominum*] *Cuncta quæ* (ut Genes. 7. 22.) *habent spiraculum vitæ :* vel (ut ibid. 6. 17.) *omnis caro in qua spiritus vitæ est :* nec enim hîc agi puto de incorporeis spiritibus;

Finis Annotationum *Johannis Pricæi.*